יְהֹוָה

De Wet des HEEREN is volmaeckt, bekeerende de Ziele: de getuygenisse des HEEREN is gewis, den slechten wijsheyt gevende, Psal. 19. vers 8. &c.

Het Woort des HEEREN blijft inder eeuwicheyt: ende dit is het woort dat onder u verkondicht is. 1 Petr. 1. 25.

BIBLIA,

Dat is:

De gantsche H. Schrifture,

vervattende alle de Canonijcke Boecken des Ouden en des Nieuwen TESTAMENTS.

Nu Eerst,

Door last der Hoogh-Mog: HEEREN

STATEN GENERAEL

vande Vereenighde Nederlanden, en volgens het Besluyt van de Synode Nationael, gehouden tot Dordrecht, inde Iaeren 1618. ende 1619.

Uyt de Oorspronckelijcke talen in onse Neder-landtsche tale getrouwelijck over-geset.

Met nieuwe bij-gevoegde Verklaringen op de duystere plaetsen, aenteeckeningen vande ghelijck-luydende Texten, ende nieuwe Registers over beyde de

TESTAMENTEN.

Tot LEYDEN,
Gedruckt bij Paulus Aertsz. van Ravensteyn,

Voor de Weduwe ende Erfgenamen van wijlen *Hillebrant Jacobsz. van Wouw*, Ordinaris Druckers vande Hoogh-Mog: Heeren STATEN GENERAEL.

Met Privilegie voor 15. Jaren.

REGISTER

van alle de

Canonijcke Boecken, Capittelen, ende Folien des Ouden ende des Nieuwen Teſtaments.

De Boecken der Propheten.

Boecken des Nieuwen Teſtaments.

De Sendt-brieven Pauli. — *D' Algemeyne Sendt-brieven.*

Verklaringe van eenige abbreviaturen, ofte vercortte woordekens, die nae't exempel van andere Overſettingen, ſomtijts inden Oudẽn ende Nieuwen Teſtamente gebruyckt zijn in de aenteeckeningen op de cant.

Hebr.	door	Hebreeusch.
Chald.		Chaldeeusch.
Gr.		Griecksch.
D.		Dat is.
T. w.		Te weten.
N. ofte/ Namel.		Namelick.
Eyg.		Eygentlick.
And.		anders/ andere.
vod.		voren/ ofte/ in 't voorgaende.
ond.		onder/ ofte/ in 't volgende.
v.		vers.
vss.		versen.
Cap. ofte/ C.		Capittel.
Capitt.		Capittelen.
Verst.		verstaet.
vg.		vergelijckt/ vergelcken/ vergelijckinge.
aent.		aenteeckeninge / aenteeckeningen.

De Aenteeckeningen zijn alle geſtelt met getalen, die op malkanderen ſlaen, in den Text, ende aen de cant, behalven op ſommige plaetſen, daer, om redenen, een ſterreken geſtelt is.

De Loca parallela, *ofte, gelijck-luydende plaetſen, zijn in den Text ende aen de cant geſtelt met* a. b. c. *&c.*

Het eerste Boeck MOSIS, genaemt GENESIS.

Inhoudt deses Boecks.

DIT eerste Boeck *Mosis* wort genaemt met een woort uyt de Grieesche tale genomen, GENESIS, beteeckenende *Geboorte*, ofte, *oorspronck, geslacht*. VVant hier in hebben wy de beginselen (dewelcke zijn als geboorten, *Gen.2.4.*) aller sienlicke, ende onsienlicke dingẽ, van Godt in't begin door sijn VVoort uyt niet geschapen; ende onder dese, des Menschen, begaeft met Godes beelt, gestelt in't Paradijs, om gehoorsaem blyvende eeuwichlick te levẽ, waer van de boom des levens hem een sichtbaer teecken was. Hier is de reden vande onderhoudinge des Sabbaths, mitsgaders de instellinge des houvvelicks. Men vindt hier het beginsel der sonde, des doots, ende allerley elenden, door de ongehoorsaemheyt *Adams* ende *Eva* in't eten vande verbodene vrucht, als eenen gevveldigen vloet over het geheele menschelicke geslachte uytgestort: doch is hier oock de eerste belofte der genade vande verlossinge des menschen door het zaet der vrouvve, dat Godt uyt loutere barmherticheyt geven soude, om den kop des Serpents (het vvelcke den mensche tot ongehoorsaemheyt geraden hadde) te vermorselen, de sonde, ende den doot vvech te nemen, ende de verlorene gaven der gerechticheyt ende des levens vveder te brengen. VVy vinden hier het eerste begin der rechter leere, religie, ende Godesdiensts, die met die eerste belofte voortgekomen is, ende volgens der vvarer Kercke, niet alleen door den dienst van *Adam*, van *Habel*, (dien *Kain* vermoordde) van *Seth, Enoch, Noach*, ende andere neerstelick vergadert, maer oock van Godt tot op *Noach* toe genadelick bevvaert. Daer toe zijn in dit boeck de beginselen der afvallige Kainiten, die met vervverpinge der vvaerheyt, vervalschinge vanden Godtsdienst, ende verachtinge der godvruchticheyt, sich van dat heylich volck afgesondert, ende ten laetsten door hare grove sonden ende schanden, de straffe des Sundvloets, doch met behoudinge van *Noach* ende de sijne, over hen gehaelt hebben. Volgens heeftmen hier oock het begin vande herstellinge der vverelt na de voorgemelde straffe, de afkomste der volckeren, de eerste belofte vande roepinge der Heydenen, den aenvanck der eerster Monarchie, de verdeelinge der talen, ende de eerste geslacht-registeren dienende tot berekeninge der tijden, ende onderscheydinge der volckeren. Hierentusschen is het voorneemste oogemerck *Mosis* aen te vvijsen de vveder-oprechtinge der Kercke, die uyt het kleyn hoopken van *Noachs* huysgesin voortgecomẽ zijnde, na datse eenen tijt lanck in het geslachte *Sems* vvas bevvaert gevveest, eyndelick oock tot afgoderye vervallen is. Ende hoe vvel *MelchiZedek* ende de sijne noch een overblijfsel der Kercke vvaren, het heeft nochtans Gode believt een seker geslachte uyt de nakomelingen *Sems* te verkiesen, het vvelcke hy van alle natien afgesondert hebbende tot sijn eygendom heyligen wilde. Tot desen eynde heeft hy uyt loutere genade *Abraham* met sijne nakomelingen aengenomen, ende hem uyt Ur in Chaldeen, alvvaer hy een afgodendienaer vvas, geroepen in het Lant Canaan, hem belovende, boven andere soo lichamelicke als geestelicke segeningen, dat de *Messias* uyt sijnen zade geboren soude vvorden: ende een verbont met hem makende, het vvelcke hy door het teecken der Besnijdenisse bevesticht: *Isaac* vvort hem geboren, inden vvelcken hem het zaet genoemt soude vvorden, ende niet in *Ismaël*, dien hy te vooren uyt *Hagar* gevvonnen hadde, noch in de kinderen die hy na de doot van *Sara* gevvan uyt *Ketura*. Niet te min vvort hem bevolen sijnen sone te offeren: ende hoevvel Godt sulcks niet en laet volbrengen, bevvijst hy nochtans sijne gehoorsaemheyt; die geloont vvort met de vernieuvvinge der vooriger beloften. Van *Isaac* komt de erffenisse der belofte op *Iacob*; dien het recht der eerstgeboorte van Gode toebescheyden, van *Esau* verkocht, ende van *Isaac* in sijnen segen toegeseyt ende bevestigt vvort. Van *Iacob* komtse op sijne nakomelingen; gelijck het blijckt uyt sijne prophetische segeninge. Dit uytvercoren geslachte heeft Godt doorgaens behouden by de vvare leere, ende oprechten Godtsdienst, geregeert door sijn vvoort ende Geest, beschermt tegen sijne vyanden, geoeffent met veelderley cruyce, doch daerinne getroost door aenspraken, ende uytgeholpen door verlossingen. Ondertusschen hebben haer de menschelicke svvackheden, selfs inde voorneemste, by vvijlen geopenbaert, de vvelcke Godt hen om des *Messiæ* vville, dien sy door een oprecht geloove met vvare bekeeringe omhelsden, genadelick heeft vergeven. Dese dingen zijn seer levendich aen te schouvven, soo vvel in 't gene *Abraham*, ende *Isaac* in Canaan, in Egypten, ende Gerar, als *Iacob*, ende *Ioseph*, in Canaan, Mesopotamien, ende Egypten vvedervaren is. Eyndelick stervense, nalatende seer overtreffelicke getuygenissen van haer geloove op de beloften Godts, niet alleen op de tijdelicke, rakende de levende nacomelingen, maer oock op de eeuvvige, rakende hare stervende persoonen: vvelcker laetste (van vviens doot in dit boeck vermeldt vvort) gevveest is *Ioseph*, met vvelckes levens eynde dit boeck oock eyndigt, begrijpende de Historie van meer dan 2300 jaren.

Het Eerste Capittel.

Godt schept den hemel ende de aerde, v. 1, 2. ende het licht, op den eersten dach, 3. Op dẽ tweeden, het uytspansel, met scheydinge der onderste ende bovenste wateren, 6. Op den derdẽ scheydt hy het Drooge ende de Wateren, 9. Schept Gras ende vruchtbare Boomen, 11. Op den vierden, de Sonne, Mane, ende Sterren, 14. Op den vijfden, kleyne ende groote Visschen, mitsgaders 't Gevogelte, met segeninge, 20. Op den sesten, het Gedierte der aerden, 24. Ende op 't laetste, den Mensche, Man ende Wijf, nae sijn beelt, gevende hen heerschappye, ende sijnen segen, 26. Oock onderscheydende de spijse des Menschen, ende der Gedierten, 29. Kent alle sijne schepselen voor goet, 31.

1

NDEN [1] [a] beginne [2] schiep Godt dẽ [3] Hemel, ende de Aerde.

2 De [4] Aerde nu was [5] woest eñ ledich, eñ duysternisse was [6] op den afgront: ende de [7] Geest Godts [8] sweefde [9] op de Wateren.

3 Ende Godt [10] seyde: Daer zy [11] Licht: ende daer wert Licht.

4 Ende Godt [12] sach het Licht, dat het [13] goet was: ende Godt [14] maeckte scheydinge tusschen het Licht, ende tusschen de duysternisse.

5 Ende Godt noemde het Licht Dach, ende de Duysternisse noemde hy Nacht: Doe was't [15] avont geweest, ende 't was morgen geweest, de [16] eerste Dach.

6 [b] Eñ Godt seyde: Daer zy een [17] Uytspansel in het midden der Wateren; ende [18] dat make scheydinge tusschen [19] Wateren, ende Wateren.

7 Ende Godt maeckte dat Uytspansel, ende maeckte scheydinge tusschen de wateren, [20] die [c] onder 't Uytspansel zijn, eñ tus-

1 Des tijts der scheppinge aller creaturen, die door de scheppinge in het wesen gekomen zijn; dewijle sy te vooren niet geweest en waren, maer Godt alleen, die sonder begin is, Psal. 90. 2. Prov. 8. 22, 23. Coloss. 1. 17. vergelijckt dit met Johan. 1. 1. a Iob 38. 4. Psal. 33. 6. eñ 89. 12. ende 136. 5. Act. 14. 15, eñ 17. 24. Hebr. 11. 3. 2 Scheppen, is in dit capittel ende elders te seggen, yet voortreffelicks maken, 't welck te vorẽ niet en was; het zy uyt niet, v. 1. oft uyt wat anders dat uyt niet geschapen was, als v. 21, 27. Van't Hebr. woort Elohim, d. Godt, siet ond.ca. 20. op v. 13. 3 Door Hemel, ofte Hemelen (zijnde dit woort by dẽ Hebreen in't getal van eenen niet gebruyckelick) eñ Aerde, machmen in dit eerste versken verstaen ofte den hemel eñ aerde, soose op den eersten dach zijn geschapen, ofte de gantsche Werelt met alle Hemelsche eñ Aerdsche schepselen, daer in begrepen. Verg. Gen. 2. 1. 4 Verstaet hier door dit woort, de aerde die nu is, doch soose in dat begin op den eersten dach geschapen is, eñ niet alsoose door het volgende werck der scheppinge geworden is. 5 In 't Hebr. woesticheyt, ofte ongestaltheyt. ende ledicheyt ofte ydelheyt: het welcke vande aerde geseyt wort, om datse was sonder alsulcke gedaente, orden, onderscheyt, cieraet, gebruyck, eñ de inwoonderen, die naderhant daer in geschapen zijn. Met dese Hebreeusche woorden wort elders inde H. Schrift uytgedruckt de uyterste verwoestheyt, ongestaltenisse, ydelheyt, nieticheyt ofte ledicheyt die yewers in is, siet Deut. 32. 10. 1. Sam. 12. 21. Job 12. 24. Psal. 107. 40. Jesa. 34. 11. eñ 44. 9. Jer. 4. 23. 6 Hebr. Op het aengesicht des afgronts: d. op het diepe ende ondoorgrondelicke water; het welcke de aerde bedeckte als een kleet, eñ stont boven de bergẽ, Psal. 104. 6. Siet 2. Pet. 3. 5. 7 Verstaet hier door het woort Geest, dẽ Heyligen Geest, niet dẽ wint, die noch niet geschapẽ en was,

8 Ofte, beweegde sich: verstaet, om het eerste wesen ende gestalte der aerde ende wateren, so die doe was, te onderhoudẽ, op dat soo treffelicke schepselen door de cracht des Geests daer uyt voortgebracht souden worden. 't Schijnt eene gelijckenisse, genomẽ vande vogelen die de eyers broeden om de jonckskens daer uyt te doen voortkomen, ende daer na met hare vleugelen over deselve sweven, om die te koesteren en op te queecken. Siet Deuter. 32. 11. 9 Hebr. op het aengesicht der wateren: d. op het opperste der wateren die de aerde bedeckten. 10 Godes seggen, is sijn wille, sijn bevel, ende daet, Psal. 33. 9. ende 148. 5. dewelcke hy uytgevoert heeft door sijn wesentlick woort, 't welck van eeuwicheyt af, Godt, ende by Gode geweest is, Johan. 1. 1, 2. Psal. 33. 6. 11 Een klaer, helder, luchtich wesen, verlichtende den duysteren klomp, ende door sijnen ommeloop makende dach ende nacht. 12 Dit is menschelijcker wijse van Godt gesproken. De sin is, dat Godt sijn schepsel voor goet kende. 13 Dat wort hier goet genoemt, 't welck Gode aengenaem, in sich selven schoon, ende lieflick, ende den schepselen, voornemelick den menschen, nut ende dienstich is. 14 Te weten, alsoo, dat het licht de duysternisse, ende de duysternisse het licht achtervolgden, om nacht ende dach te maken. 15 Dat is, nacht ende dach, makende eenen natuerlicken dach, de welcke by den Hebreen begon met den avont (gelijck de duysternisse is voorgegaen) ende eyndigde met den volgenden avont, begrijpende 24 uren. 16 *Hebr.* een dach: maer het is seer gebruyckelick by den Hebreen, dat sy een voor eerst setten, als Gen. 8. 5. Num. 29. 1. Matth. 28. 1. 1. Cor. 16. 2. b Psal. 33. 6. ende 104. 2. ende 136. 5. Pro. 8. 28. Ies. 42. 5. Ier. 10. 12. ende 51. 15. 17 Ofte uytbreydsel. Het woort dat inden Hebreeuschen text staet, komt van een woort, 't welck beteeckent uytspannen, uyt-recken, &c. ende wort hier door beduydt de geheele ruymte tusschen de onderste ende bovenste wateren. 18 *Hebr.* dat zy scheydinge makende. 19 Die in het volgende versken verklaert worden. 20 Te weten, In, ende op de aerde, *Hebr.* die van onder, &c. alsoo v. 9. c Psal. 33. 7. ende 136. 6. Prov. 8. 24.

schen de [21] wateren die [d] boven 't Uytspansel zijn: ende het was alsoo.

8 Ende Godt noemde het Uytspansel/ Hemel: doe was 't avont geweest/ eñ 't was morgen geweest/ de tweede dach.

9 Ende Godt seyde: [e] Dat de wateren van onder den Hemel in eene plaetse vergadert worden/ [22] ende dat het drooge gesien worde: ende het was alsoo.

10 Ende Godt noemde het drooge/ Aerde/ ende de vergaderinge der wateren noemde hy/ [23] Zeen: ende Godt sach dat het goet was.

11 Ende Godt seyde: Dat de aerde uytschiete gras-scheutkens/ [24] kruyt zaet-zaeyende/ [25] vruchtbaer geboomte/ dragende vrucht nae sijnen aert/ welkes zaet daer in zy op der aerde: ende het was alsoo.

12 Eñ de aerde bracht voort gras-scheutkens/ cruyt zaetzaeyende nae sijnen aert/ ende de vruchtdragende geboomte/ welckes zaet daer in was/ nae sijnen aert: ende Godt sach dat het goet was.

13 Doe was 't avont geweest/ ende 't was morgen geweest/ de derde dach.

14 Ende Godt seyde: [f] Datter [26] Lichtẽ zijn in het Uytspansel des hemels/ om scheydinge te maken tusschen den dach/ ende tusschen de nacht; ende [27] datse zijn tot teeckenen ende tot gesette tyden/ ende tot dagen/ ende jaren.

15 [g] Ende dat sy zijn tot Lichten in het Uytspansel des hemels/ om licht te geven op der aerde: ende het was alsoo.

16 Godt dan maeckte [28] die twee groote Lichten: dat groote licht tot heerschappye des daegs/ ende dat [29] kleyne Licht tot heerschappye des nachts; oock de Sterren.

17 Ende Godt [30] steldese in het Uytspansel des hemels/ om licht te geven op der aerde.

18 Ende om te heerschen in den dach/ ende in de nacht/ ende om scheydinge te maken tusschen het licht/ ende tusschen de duysternisse: ende Godt sach dat het goet was.

19 Doe was 't avont geweest/ eñ 't was morgen geweest/ de vierde dach.

20 Ende Godt seyde; Dat de wateren overvloedichlick voortbrengen [31] een gewemel van levendige [32] zielen: ende het gevogelte vliege boven d' aerde/ [33] in het Uytspansel des hemels.

21 Ende Godt [34] schiep de groote Walvisschen: eñ alle levende [35] wremelende ziele/ welcke de wateren overvloedichlick voortbrachten/ nae haren aert; ende alle [36] gevleugelt gevogelte nae sijnen aert: ende Godt sach dat het goet was.

22 Eñ Godt [37] segendese/ seggende: [h] Zijt vruchtbaer/ ende vermenichvuldiget/ ende vervullet de wateren inde Zeen: ende het gevogelte vermenichvuldige op der aerde.

23 Doe was 't avont geweest/ eñ 't was morgen geweest/ de vijfste dach.

24 Ende Godt seyde: D'aerde brenge levendige [38] Zielen voort/ nae haren aert/ [39] Vee/ eñ [40] kruppende/ ende wilt Gedierte der aerde nae sijnẽ aert: ende het was alsoo.

25 Ende Godt maeckte het wilt gedierte der aerde/ nae sijnen aert/ ende het vee na sijnen aert/ ende al het kruppende gedierte des

21 Hebr. De wateren die van bovẽ, &c. verstaet de wolcken/ die boven het onderste deel deses uytspansels dryven/ ofte eenige andere wateren die na de scheydinge hare plaetse boven mochten hebben genomen.
d Psal. 148. 4.
e Iob 38. 8. ende 26. 10. Psal. 24. 2. ende 33. 7. ende 136. 6.
22 Hier uyt blijckt/ dat te voore de gantsche aerdbodem met water is bedeckt geweest/ ja selfs de Bergen/ als boven op het 2. vs is aengeteeckent.
23 Daer en staet niet/ Zee; maer/ Zeen: om dat door dit woort by de Hebreen niet alleen verstaen en wort de Groote Zee/ als Eccl. 1. 7. maer oock andere Zeen/ Poelẽ/ Meeren/ eñ alle versamelingẽ der wateren. Siet Gen. 14. 3. Exod. 14. 23. Num. 34. 11. Matth. 4. 18. Johan. 21. 1. ende elders.
24 Dat is/ dat zaet vã sich voortbrengt/ draegt/ geeft/ ende uytwerpt; alsoo onder vs. 12. ende 29.
25 Hebr. Geboomte der vrucht.
f Psal. 136. 7.
26 Siet Psa. 74. 16.
27 Dat is/ om te dienen tot afteeckeninge van verscheydene gelegentheden der tijden/ als Lente/ Somer/ Herfst/ Winter; verlenginge/ vercortinge/ ende effeningen der dagẽ/ Eclipsen/ &c. mitsgaders sekere dagẽ/ weken/ maenden/ ende jaren waer te nemen/ ende te onderhouden/ soo wel in Kerckelicke/ als in Politijcke ende burgerlicke handelingẽ/ dit leven aengaende.
g Deut. 4. 19. Ierem. 31. 35.
28 Te weten/ de Sonne ende Mane; dewelcke groot genoemt worden ten aensien van haer uyterlicke gedaente/ soo die in onse oogen valt/ ende hare uytnemende werckingẽ.
29 Te wetẽ; in vergelijckinge met de Sonne.
30 *Hebr.* gafse.
31 Het Hebreeusch woort is hier genomen voor soodanich gedierte/ dat inde Zee/ eñ andere wateren met swemmen sich beweecht: hoewel het oock gebruyckt wort van het vliegende gedierte inde Lucht/ Levit. 11. 20. ende van het cruypende op der aerde; daer oock vs 44.
32 *Hebr.* Ziele. Verstaet daer door de Dieren die leven ende gevoelen/ ende uyt sulcke oorsake haer bewegen.
33 *Hebr.* in (ofte nae) het aengesicht des &c.
34 Siet de aenteeckeninge op het vs. 1.

35 Het Hebreeusch woort beteeckent niet alleene het swemmende gedierte/ als hier/ ende Levit. 11. 46. ende Psal. 69. 35. maer oock dat cruypt op der aerde/ ofte met verheffinge der voeten daer op gaet/ ende treedt/ als onder vs. 24/ 25/ 26/ 28/ 30. ende capit. 6. 20. ende 7. 8. ende Psal. 104. 20. 36 *Hebr.* allen vogel des vleugels. alsoo oock Psal. 78. 27. 37 Dat is/ Godt gaf haer kracht om haer geslachte door voortteelinge te onderhouden/ ende te vermenichvuldigen. Siet onder vs 28. ende elders meer. h Genes. 8. 17. 38 *Hebr.* Ziele. Siet vov. vs 20. 39 Het Hebr. woort beteeckent hier alle tamme/ viervoetige dieren/ onder de menschen verkeerende/ ende hen tot dienst/ voedsel/ ende kleedinge streckende. 40 Siet boven op vs 21.

aerdbodems nae sijnen aert: ende Godt sach dat het goet was.

26 Eñ Godt seyde: [41] Laet ons [42] Menschen maken/ [43] nae onsen [44] beelde/ nae onse gelijckenisse; ende dat sy heerschappye hebbẽ over [45] de Visschen der Zee/ ende over het gevogelte des hemels/ ende over [46] het vee/ ende over de geheele aerde/ ende over al het kruppẽde gedierte/ dat op der aerde kruypt.

27 Ende Godt schiep den Mensche [i] nae sijnen beelde/ nae den beelde [47] Godts schiep hy hem: [k] Man ende Wijf schiep hyse.

28 Ende Godt [48] segendese; ende Godt seyde tot hen: [l] Weest vruchtbaer/ ende vermenichvuldiget/ ende vervullet de aerde/ ende onderwerptse/ ende hebbet heerschappye over de visschen der Zee/ ende over het gevogelte des hemels/ ende over al het gedierte dat op der aerde [49] kruypt.

29 Ende Godt seyde: Siet/ [m] ick hebbe u lieden al het zaet-zaeyende kruyt gegeven/ dat [50] op de gantsche aerde is/ ende alle geboomte in 't welcke zaet-zaeyende boomvrucht is: het zy u tot spijse.

30 [n] Maer allen gedierte der aerde/ ende allen gevogelte des hemels/ ende allẽ kruypenden gedierte op der aerde/ daer een levendige ziele in is/ [hebb' ick] [51] al 't groẽ kruyt tot spijse [52] [gegeven]: ende het was alsoo.

31 Ende Godt sach al wat hy gemaeckt hadde/ ende [53] siet/ [o] het was [53] seer goet: doe was 't avont geweest/ ende 't was morgen geweest/ de seste dach.

41 Godt spreeckt int getal van velen/ gelijck hy oock terstont doet/ seggende/ nae ons beelt, nae onse gelijckenisse; ende als sich beradende (menschelicker wijse gesproken) om ons aẽ te wijsen de Goddelicke dry-eenicheyt/ ende de weerdicheyt van dit leste schepsel des menschen.
42 Dat is/ Man eñ Wijf/ als blijckt uyt het volgende/ dat sy heerschappye hebben; ende uyt vs. 27. ende cap. 5. 2.
43 *Hebr.* in onsen beelde.
44 Dese twee woorden schijnen eene ende de selve beteeckeninge te hebben/ om dat in dese materie somtijts een van beyden inde plaetse van beyden gestelt wort. Siet het volgende vers/ ende cap. 5. 1. Door beelt ende gelijckenisse is voornemelick te verstaen de ware kennisse Godes/ Col. 3. 10. ware gerechticheyt ende heylicheyt/ Ephes. 4. 24.
45 *Hebr.* visch, dat is/ visschẽ/ alsoo vs 28.
46 Dit woort wort hier breeder genomen/ als vs. 24. daer het onderscheyden wort van het wilt gedierte/ het welcke hier onder het Hebreeusch woort Behemah begrepen wort. i Genes. 5. 1. eñ 9. 6. 1. Cor. 11. 7. Ephes. 4. 24. Coloss. 3. 10. 47 D. niet nae des menschen evenbeelt/ die geschapen wert/ gelijck de voorgaende woorden souden konnen genomen worden/ maer nae het beelt Godes/ die hem geschapen heeft. Vergelijckt ond. 5. 1. ende 9. 6. k Matth. 19. 4. 48 Siet de aenteeckeninge op vs 22. hoewel dit woort hier meer begrijpt nae uytwijsen vanden text selfs. l Genes. 8. 17. ende. 9. 1, 3. 49 Siet vov. op v. 21. m Gen. 9. 3. Psa. 104. 14, 15. 50 *Hebr.* op het aengesicht der, &c. n Psal. 104. vs. 14. 51 *Hebr.* alle groente of groensel des kruyts. 52 Dit woort is hier ingevoegt uyt het voorgaende vers. 53. 53 Dese woorden/ siet, eñ seer, zijn van Mose hier by gevoegt/ om des te beter uyt te druckẽ de grootheyt eñ treffelickheyt deses wercx/ als oock het uytnemende welgevallẽ Godes/ 't welck hy gehat heeft in al sijn werc/ eñ insonderheyt in het schepsel der menschen. o Deut. 32. 4. Mar. 7. 37.

Het ij. Capittel.

Godt rust op den sevenden dach/ v. 1/ 2. Segent ende heylicht dien/ 3. Verordent natuerlicke middelen tot vruchtbaerheyt des aerdrijcks/ 5. Naerder verhael vande scheppinge des menschen nae lichaem ende ziele/ 7. Godt stelt den mensche in 't Paradijs/ 8. het welcke beschreven wort/ met de rivieren van dien/ 9. Verbodt/ nopende den boom der kennisse des goets ende quaets/ 17. Adam geeft den gedierten hare namen/ 19. Breeder verhael vande Scheppinge der vrouwe/ 21. die van Adam gekent/ ende met sonderling genoegen aengenomen wort/ 23 De echte staet/ 24. Naecktheyt der menschen/ 25.

1 ALso zijn volbracht de [1] hemel ende de aerde/ ende [2] al haer heyr.

2 [a] Als nu Godt op den sevensten dach volbracht hadde sijn werck/ dat hy gemaeckt hadde/ [3] heeft hy gerust op den sevenstẽ dach van al sijn werck/ dat hy gemaeckt hadde.

3 Ende Godt [4] heeft den sevenden dach gesegent/ eñ dien geheyligt/ om dat hy op dẽ selvẽ gerust heeft van al sijn Werck/ 't welck Godt geschapen hadde/ [5] om te volmaken.

4 Dit zijn [6] de geboorten des hemels ende der aerde/ als sy geschapen werden: ten dage als [7] de HEERE Godt de aerde ende den hemel maeckte;

1 Dat is/ de Lucht/ de Hemel/ de Sonne/ Mane/ eñ Sterren/ mitsgaders de derde Hemel met sijne inwoonderen/ de Heylige Engelen/ gelijck sy oock genaemt worden het Heyr des Hemels, 1. Reg. 22. 19. vergelijckt boven Cap. 1. vs 1.
2 De schepselen in Hemel ende Aerde begrepen/ worden een heyr genaemt/ niet alleen om hare groote menichte ende verscheydenheyt/ wel gestelde order/ ende sonderlingen cieraet; maer oock om datse van Godt als haren Oversten worden onderhouden/ ende geregeert/ ende hem steets ten dienste moeten staen. alsoo Psalm 103. 21. Jesa. 45. 12. a Exod 20. 11. ende 31. 17. Deuter. 5. 14. Hebr. 4. 4. 3 Dit is menschelicker wyse van Godt gesproken; want daer wort geseyt dat hy rustede, niet om dat hy moede was van wercken/ maer om dat hy opgehoudẽ heeft eenige nieuwe soorten van dingen te scheppẽ; hoe wel hy noch altijt werckt in het onderhouden ende regeren der selver/ Jesa. 40. 28. Joan. 5. 17. 4 D. Godt heeft hem verheven boven de andere dagen/ ende weerdiger gemaeckt van de selve. vergelijckt het woort segenen. met Genes. 24. 31. De Weerdicheyt is in 't gebruyck/ het welcke door het volgende woort heyligen. te kennen gegeven wort/ beteeckenende yet dat gemeyn is/ tot een heylich gebruyck afsonderen. alsoo Exod. 13. 2. Lev. 8. 10. Num. 7. 1. 1. Reg. 8. 64. &c. 5 D. om tot alsulcke gebruycken ende eynden/ als met Godes Wijsheyt over een comen/ nae eens yegelickẽ aert op het cierlicxste eñ bequaemste te schicken/ so als sy nu zijn. And. scheppende gemaeckt hadde. 6 D. oorsprongen/ ofte beginselen. Vergel. Psal. 90. 2. met d' aenteecken. 7 Na de voleyndinge van het werck der scheppinge/ wort hier aldereerst Gode de naem van IEHOVAH gegeven/ beteeckenende dẽ selfstandigen/ selfswesenden/ van hem selven zijnde van eeuwicheyt tot eeuwicheyt/ ende den oorspronck ofte oorsake van het wesen aller dingẽ; daerom oock dese naem de waren Godt alleen toecomt. Onthoudt dit eens voor al; waer ghy voortaẽ het woort HEERE met groote letteren geschreven vindt/ dat aldaer in 't Hebr. het woort IEHOVAH, ofte korter/ IAH. staet.

5 Ende allen struyck des velts/ [8] eer hy inder aerde was/ ende alle 't cruyt des velts/ [8] eer het uyt sproot: [9] want de HEERE Godt en hadde niet doen regenen op der aerde/ ende daer en was geen mensche geweest om den aerdbodem te bouwen.

6 [10] Maer [11] een damp was opgegaen uyt der aerde: ende bevochtichde [12] den gantschen aerdbodem.

7 Ende de HEERE Godt hadde den mensche [13] geformeert [14] uyt [b] het stof der aerden/ [15] ende in sijne neusgaten geblasen den adem des levens; also wert de mensche [c] tot eene [16] levendige ziele.

8 Oock hadde de HEERE Godt eenen [17] Hof [18] geplant in [19] Eden/ [20] tegen 't Oosten; ende hy stelde aldaer den mensche/ dien hy geformeert hadde.

9 Ende de HEERE Godt hadde alle geboomte uyt het aerdrijck doen spruyten/ begeerlick voor 't gesichte/ ende [21] goet ter spijse: ende [d] den Boom [22] des Levens in het midden van den Hof: ende den [23] Boom der kennisse des goets ende des quaets.

10 Ende [24] eene Riviere was voortgaende [25] uyt Eden/ om desen hof te bewateren/ ende wert van daer verdeelt/ ende wert [26] tot vier hoofden.

11 De naem der eerster [riviere] is [27] Pison: dese ist die het gantsche lant van [28] Havila [29] omloopt/ daer het gout is:

12 Ende het gout deses lants is goet: daer is [oock] [30] Bedola/ ende de steen [31] Sardonix.

13 Ende de naem der tweeder Riviere is [32] Gihon: dese ist die het gantsche lant [33] Cus omloopt.

14 Ende de naem der derder riviere is [34] Hiddekel; dese is gaende nae het oosten van [35] Assur: ende de vierde riviere is [36] Phrath.

15 So nam de HEERE Godt den mensche/ ende settede hem in den Hof Eden/ om dien te bouwen/ ende dien te bewaren.

16 Ende de HEERE Godt [37] geboodt [38] den mensche/ seggende: Van allen boom deses hofs [39] sult ghy vrylick eten:

17 Maer vanden boom der kennisse des goets ende des quaets/ daer van en sult ghy niet eten: want ten dage/ als ghy daer van eet/ sult ghy [40] den doot sterven.

18 Oock hadde de HEERE Godt gesproken: Het en is niet goet dat de mensche alleen zy; ick sal hem eene hulpe maken [die] [41] als tegen hem over zy.

19 Want als de HEERE Godt/ uyt der aerden alle 't gedierte des velts/ ende al 't gevogelte des hemels gemaeckt hadde/ so [42] bracht hyse [43] tot Adam/ om te sien/ hoe hyse noemen soude: ende soo als Adam alle [44] levendige ziele noemen soude/ [45] dat soude sijn naem zijn.

20 So hadde Adam genoemt de namen van al het vee/ ende van het gevogelte des hemels/ ende van al 't gedierte des velts: maer [46] voor den mensche en vondt hy geene hulpe [die] als tegen hem over ware.

21 Doe dede de HEERE Godt eenen diepen slaep op Adam vallen/ ende hy sliep: ende hy nam eene van sijne ribben/ ende [47] sloot der selver plaetse toe [met] vleesch.

22 Ende de HEERE Godt [48] bouwede de ribbe/ die hy [e] van Adam genomen hadde/ tot eene vrouwe: ende hy brachtse tot Adam.

23 Doe seyde Adam; [49] Dese is ditmael [f] been van mijne beenen/ ende vleesch van mijnen vleesche: men salse Manninne heeten; om datse uyt den man genomen is.

24 [g] Daerom sal de man sijnen vader ende sijne moeder [50] verlaten/ ende sijnen wijve aenkleven/ [h] ende sy sullen tot een vleesch zijn.

25 Ende sy waren beyde [i] naeckt/ Adam ende sijn wijf: ende [51] sy en schaemden haer niet.

8. 8. T.w. voor hare scheppinge/ doe sy noch niet en waren. 9 De sin is / dat Godt de planten / als kruyden / struycken/ boomen / uyt de aerde inde scheppinge des derden daechs hadde doen voortcomen/ alleen door sijn almogende Woort/ sonder eenige middelen ofte van den regen der Lucht / ofte van den arbeyt der menschen/ die doe noch niet en waren. 10 Te weten/ nu ofte daer na: want Moses verhaelt nu hier het gewoonelick middel van Godt in de nature ingestelt / om kruyden/ struycken / ende boomen uyter aerde voort te brengen/ namelick den damp/ die den regen veroorsaeckt/ ende het aerdrijck bevochtigt. 11 De welcke door de hitte der Sonne uyt het water ende de aerde opgetrocken zijnde / stijgt tot inde middel lucht/ alwaer hy door der selver koude in wolcken verandert/ ende daer na wederom ontsluyt / ende wort regen; waer mede het aerdrijck van bevochticht wort. 12 *Hebr.* het gantsche aengesicht des aerdbodems. 13 Ofte/ gebeeldt, ofte gefatsoeneert, T.w. gelijck een potbacker uyt leem wat formeert: als Jesa. 45.9. Rom. 9.28. verstaet dit ten aensien van des menschen lichaem. 14 *Hebr.* stof uyt het aerdrijck. b 1. Corint. 15.47. 15 Dit is menschelicker wijse van Godt gesproken/ ende wijst ons aen dat de ziele des menschen niet en is geschapen uyt eenige voorgaende materie/ gelijck de zielen der beesten. Genes. 1. 20/21/24. maer uyt niet/ door Godes Geest/ ende van buyten den mensche ingestort. c 1. Cor. 15.45. 16 D. Tot een schepsel / dat met leven begaeft is/ bestaende uyt een lichaem/ ende eene redelicke/ onsterffelicke ziele/ makende t' samen den mensche. 17 T. w. het Paradijs oft Lusthof/ dat Godt den mensche tot eene wooninge verordent hadde. 18 Te weten/ op den derden dach der scheppinge/ eer de mensche geschapen was. 19 Eden is de naem van een lantschap in Thelassar het opperdeel in Chaldea/ als te sien is/ 2. Reg. 19.12. ende het is onderscheyden van een ander Eden, gelegen by Damascus in Syria/ daer van te sien is Amos 1.5. het Hebr. woort Eden, beteeckent wellust / ge...achte/ vermakinge. Dit lant wort alsoo genaemt om dat het een schoon/ lustich/ edel lant was/ gelijck sulcx te sien is uyt het navolgende vers deses capittels: als oock uyt Ezech. 28.13. ende 31.16/18. Jesa. 51.3. 20 *Hebr.* van Oosten, of uyt Oosten, dat is/ in 't Oosteynde van Eden , ofte Oostwaert van de plaetse daer Moses was / dit schryvende. 21 Verstaet dit van de vruchten der boomen. d Apoc. 2. 7. 22 D. een teecken des levens / beteeckenende dat de mensche het leven van Godt ontfangen hadde / ende behouden soude/ so hy in sijne gehoorsaemheyt volherdde / tot dattet Gode believen soude/ hem in sijne Hemelsche onsterfelickheyt op te nemen. 23 Alsoo genaemt om dat de mensche door 't eten van dien/ ondervinden soude (ofte ondervonden heeft) wat goet hy daer door verliesen/ ende in wat quaet hy vervallen soude. 24 Eeniger gevoelen is/ dat dit te verstaen zy vande Riviere Euphrates/ de welcke voortspruyt uyt het gebergte van groot Armenia/ ende sich daer na met de Riviere Hiddekel ofte Tigris vermengt/ waer uyt voorts de twee andere Rivieren (Pison ende Gihon) sich verdeelen/ &c. doch de eygentlijcke gelegentheyt deser Rivieren is nu onseker/ ende wort daer van verscheydentlijck bydе geleerden gevoelt. 25 Siet hov. de aenteeckeninge op vs 8. Sy was vloeyende door Eden/ tot/ in/ ende door den Hof in het lant Eden gelegen. 26 D. hooftstroomen/ hooftrivieren/ hooftwateren. Het woort hoofden, beteeckent hier beginselen van dese vier rivieren. 27 *Hebr.* Pischon. Dese naem en wort nergens anders inde H. Schrift gevonden als hier. Is een arm der riviere Euphrates/ vallende/ nae veler gevoelen/ onder Apamea/ inde Tigris/ ende van daer inde Persische Zee/ dragende by de inwoonderen den name van Pasitigris, ofte Pisotigris. 28 *Hebr.* Chavilah. Dit is de naem van een Lantschap/ anders (nae de meyninge van sommige geleerde) genoemt Susiane, vande Hooftstadt Susan. waer van te sien is Esth. 1.2. Dan. 8.2. siet oock van een ander Havila Gen. 25.18. 1. Sam. 15.7. 29 *Hebr.* is omloopende. 30 Dit is nae sommiger oordeel/ de naem eens booms: Andere meyne dat het zy de naem van een edel gesteente. Num. 11.7. wort de verwe van het Manna vergeleken met de verwe van Bedola. 31 *Hebr.* Schoham. De naem van een edel gesteente / waer van verscheyden gevoelen is. Dese naem wort oock gevonden Exo. 25.7. en 28.9. Ezec. 28.13. &c. 32 *Heb.* Gichon. die by de inwoonderen des lants (so eenige schryven) genoemt wort Nahar-fares. 33 Dit woort begrijpt wel in 't gemeyn Moorenlant/ Arabien ende de geheele lantstreke tegen Middach; maer hier in 't bysonder woest-Arabien/ het welcke aen Chaldeen paelt. 34 *Hebr.* Chiddekel. dit is eygentlick de Riviere Tigris/ Dan. 10.4. hebbende alsnoch den naem Diglats ofte Tiglats, so eenige schryven/ maer het is hier een arm van Euphrates/ vloeyende inde riviere Tigris/ ende daerom oock Tigris genoemt. 35 *Hebr.* Aschschur. Dit is Assyria. Assur genoemt van Assur den sone van Sem. Gen. 10.22. 36 Verstaet den voornaemsten arm vande riviere Euphrates/ de welcke om dat hy seer groot is/ den naem vande geheele riviere voert: siet van dese riviere/ ond. 15.18. Deut. 1.7. Jer. 13.4. 37 *Hebr.* geboodt aen, of over den mensche. 38 T. w. beyde den Man ende het Wijf/ siet Gen. 3.1/3. 39 *Hebr.* etende sult ghy eten. Dese maniere van spreken/ in de welcke een woort aldus verdubbelt wort/ is seer dickwijls inde H. Schrifture/ ende dient hier toe/ om 't gene verhaelt wort nae den eysch der materie een bysonder gewicht / ofte naerdere verklaringe ofte opmerckinge te geven. alsoo in 't volg. vs. Item/ cap. 3. vs. 4/ 16. ende c. 17.13. ende 18.18. Jos. 24.10. Jer. 25.17. &c.

40 *Hebr.* Stervende sterven. Verstaet hier mede drieverley doot/ 1. de Lichamelicke met alle hare voorgaende elenden. 2. de geestelicke doot der ziele. 3. de eeuwige doot / die te gelijcke is lichamelick ende geestelick. 41 Of/ voor hem, dat is, die altijt zy gelijck in sijne tegenwoordicheyt/ hem wel gelijckende/ ende bereydt tot sijne hulpe ende dienst. Alsoo onder vs 20. 42 Ofte / dedese komen. 43 Anders: Tot den mensche, ende soo in 't volgende. 44 Siet boven capit. 1. vs 20. 45 Ofte / dat wert, of/ is sijn naem. 46 Dat is/ voor hem selven. 47 Dat is; voor/ of/ in de plaetse vande ribbe die hy uyt hem genomen hadde/ maeckte hy vleesch/ ende sloot daer mede de geopende plaetse toe. 48 Dit is eene gelijckenisse genomen van een huys dat van een konstich meester/ tot een weerdich eynde gebouwt wort. e 1. Corinth. 11. 8. 49 Ofte/ ditmael isser. Dat is: Ick hebbe nu eyndelijck gekregen een geselschap mijns gelijcke/ 'twelck ick te voren gesocht/ doch niet gevonden en hadde. f Malach. 2. 14. Ephe. 5.30,31. g Mat. 19.5. Marc. 10.7. Ephe. 5. 31. 50 Dit en neemt niet wech de liefde noch de eere diemen sijne Ouderen schuldich is / maer 't maeckt onderscheyt tusschen de maniere der t' samen-wooninge / ende de grootheyt der verbintenisse. h 1. Corinth. 6.16. Ephes. 5. 28,29. i Genes. 3.7. 51 De reden was hare volmaecktheyt ende onnooselheyt / waer door sy niet oneerlijcks en sagen aen hare lichamen / nochte yet onreyns en gevoelden aen hare zielen.

Het iij. Capittel.

De Duyvel versoeckt de Vrouwe door de Slange / v. 1. De Vrouwe wort verleydt/ ende overtreedt/ als oock de Man/ 6. waer van sy terstont het gevoelen hebben/ 7. Godt spreeckt op haer beyder bekentenisse de sententie/ over de Slange/ de Vrouwe/ ende den Man/ met ingevoechde belofte des Salichmakers/ 8. Adam noemt sijn Wijf Heva/ 20. Sy worden beyde van Godt gekleet/ bespott/ van den boom des levens verstooten/ ende uyt den Paradijse gebannen/ 21.

1 DE [1] Slange nu was listiger dan al 't gedierte des velts/ het welcke de HEERE Godt gemaeckt hadde: ende [2] sy seyde tot de vrouwe: [3] Is 't oock dat Godt geseyt heeft/ Ghylieden en sult niet eten van allen boom deses hofs?

2 Ende de vrouwe seyde tot de slange; Van de vrucht der boomen deses hofs [4] sullen wy eten:

3 Maer van de vrucht des [5] Booms/ die in 't midden des hofs is / heeft Godt geseyt: Ghy en sult van die niet eten/ [6] noch die aenroeren/ [7] op dat ghy niet en stervet.

4 Doe seyde de slange [a] tot de vrouwe: [8] Ghylieden en sult [9] den doot niet sterven.

5 Maer [b] Godt weet / dat ten dage als ghy daer van etet / so sullen uwe oogen geopent worden: ende ghy sult als [10] Godt wesen / [11] kennende het goet ende het quaet.

6 Ende de vrouwe sach/ dat die boom goet was tot spijse/ ende dat hy een lust was voor de oogen/ ja een boom die [12] begeerlijck was

1 Een Dier/ het welcke de Duyvel om dat het seer listich was/ misbruyckt heeft/ om den mensche van Godt sijnen Schepper (van welcken hy te voren met alle sijne boose Engelen was afgevallen/ Johan. 8.44. 2. Pet. 2. 4. Jude 6.) af te voeren; waerom hy oock is geheeten een Serpent ofte Slange/ 2. Corinth. 11. 3. Apocal. 20. 2. 2 Dat is / de Duyvel sprack door haer/ met een arch-listige/ bedriechlicke reden; gelijck de woorden van desen text / ende de navolgende claerlick uytwijsen. 3 De Duyvel speelt hier met Godes gebodt/ ende poocht door dobbelsinnicheyt het selve in twijffel te trecken / ofte te verduysteren/ ende soo te vernietigen. 4 Dat is/ mogen wy wel vrylick eten. 5 ofte/ des geboomts. 6 T. w. om daer van te eten. 7 Andere: Op dat ghy niet misschien en stervet. meynende dat Eva hier begon te wanckelen. a 2. Cor. 11. 3. 8 Eene stoute / onbeschaemde/ openbare leugen des Duyvels. Daerom hy ten rechten een leugensprekter/ ende vader der leugenen genoemt wort/ Joh. 8. 44. 9 *Hebr.* niet stervende sterven. and. niet sekerlick sterven. b Ioan. 8. 44. 10 Ofte/ als Goden. 11 Het woort kennen heeft tweederley sin/ te weten/ wijsheyt vatten ende begrijpen/ die den mensche heerlick ende gelucksalich maeckt/ ofte / elende gevoelen / die den selven schandelick / ende verdoemelick maeckt. Het eerste belooft de Satan den mensche bedriechlijck / wel wetende dat anders niet dan het tweede hem volgen soude. 12 Anders: wenschelick, dat is/ te begeeren / ofte te wenschen.

13 om verstandich te makẽ / ende sy nam van sijne vrucht / ende at: ende sy gaf oock haren man 14 met haer / c ende 15 hy at.

7 Doe werden harer beyder 16 oogẽ geopent / eñ sy werden gewaer / dat sy d naeckt waren / ende sy hechtten vijgeboombladeren te samen / ende maeckten sich 17 schorten.

8 Eñ sy hoorden de 18 stemme des HEEREN Godts / wandelende inden hof / 19 aen den wint des daechs: doe verberchde sich Adam / ende sijn wijf / voor het aengesicht des HEEREN Godts in't midden van 't geboomte des hofs.

9 Eñ de HEERE Godt riep Adam / ende seyde tot hem: Waer zijt ghy?

10 Ende hy seyde; Ick hoorde uwe stemme in den hof; ende ick vreesde / want ick ben naeckt / daerom verbergde ick my.

11 Ende hy seyde: Wie heeft u te kennen gegeven / dat ghy naeckt zijt? Hebt ghy van dien boom gegeten / van welcken ick u geboodt / dat ghy daer van niet eten en soudt?

12 Doe seyde Adam: De vrouwe / die ghy 20 by my gegeven hebt / die heeft my 21 van dien boom gegeven / ende ick hebbe gegeten.

13 Ende de HEERE Godt seyde tot de vrouwe: 22 Wat is dit [dat] ghy gedaẽ hebt? ende de vrouwe seyde; e Die slange heeft my bedrogen / ende ick hebbe gegeten.

14 Doe seyde de HEERE Godt 23 tot die slange: Dewijle ghy dit gedaen hebt / so 24 zijt ghy vervloeckt boven al het vee / ende boven al 'tgedierte des velts: op uwẽ buyck sult ghy gaen / ende stof sult ghy eten alle de dagen uwes levens.

15 25 Ende ick sal f vyantschap settẽ tusschen u / ende tusschen dese vrouwe / ende tusschen 26 uwen zade / ende tusschen 27 haren zade: g dat selve sal u den cop vermorselen / 28 ende ghy sult het de versenen vermorselen.

16 Tot de vrouwe seyde 29 Hy: 30 Ick sal seer vermenichvuldigen uwe smerte / namelijck / uwer dracht; met smerte sult ghy 31 kinderen baren: ende tot uwen man sal uwe 32 begeerte zijn / h ende 33 hy sal over u heerschappye hebben.

17 Ende tot Adam seyde Hy: 34 Dewijle ghy geluystert hebt nae de stemme uwes wijfs / ende van dien boom gegeten / daer ick u van geboodt / seggende; Ghy en sult daer van niet eten: so zy het aerdrijck om uwent wille 35 vervloeckt / ende 36 met smerte sult ghy daer van eten alle de dagẽ uwes levens.

18 Oock sal het u doornen ende distelen voortbrengen: ende ghy sult 37 het kruyt des velts eten.

19 In't sweet uwes aenschijns sult ghy 38 broot eten / 39 tot dat ghy tot d'aerde wederkeert / dewijle ghy daer uyt genomẽ zijt: want ghy zijt stof / ende ghy sult tot stof wederkeeren.

20 Voorts noemde Adam den name sijnes wijfs 40 Heva; om dat sy een Moeder 41 aller levendigen is.

13 Ofte / om verstant te bekomen.
14 Ofte: met, ofte by haer zijnde.
c Rom. 5. 14, 15. &c. 1. Timoth. 2. 14.
15 Te weten / vande Vrouwe overredet zijnde / als te sien is / vs 17.
16 Verstaet niet soo seer de oogen des lichaems / waer door sy sagen hare schaemte; als des Geestes / waer door sy gevoelden hare sonde / ende de straffe die sy over hen / ende hare nakomelingen gebracht hadden / zijnde daer van in hare conscientien overtuyght.
d Genes. 2. 25.
17 And. voorschooten, of decksels, om hare schamelheyt te bedecken.
18 Ofte / geluyt.
19 Dat is / (soo sommige verklaren) aen de koelte ofte wint van den morgen / ofte avont tijt / ofte by het waeyen eeniges wints op sekeren tijt des daegs / waer door de stemme des Heerẽ tot Adam zy over gebracht geworden.
20 Anders: by my gestelt, dat is / gegeven ofte gestelt / om by my te zijn.
21 Dat is / van de vrucht des booms / als oock boven vs. 6.
22 Anders: Wat! hebt ghy dat gedaen? Ofte / waerom hebt ghy dat gedaen?
e Apocal. 12. 13.
23 Als zijnde geweest des Duyvels wercktuyg; om welcke oorsake dese geheele vloeck de Slange lichamelick ende den Duyvel gheestelick raeckt. Doch de slange en wort hier niet gevraegt (als te vorẽ Adam ende Heva) om dat de duyvel geene excuse en hadde.
24 Ofte: weest alsoo cap. 4. 11.
25 Dit vonnisse is voornemelick uytgesproken tegens den Duyvel / die de meeste oorsake was van dẽ val des menschen.
f Matth. 4. 1.
26 Verstaet hier door / alle kinderen des Duyvels / Joh. 8. 44.
27 Dit zaet is eygentlick alleen de Heere Christus / de eenichgeboren Sone Godes / die uyt de Vrouwe eene maecht zijnde door de werckinge van Godes Geest inde volheyt des tijts moeste geboren worden / om door de verdienste sijnes doots / ende de kracht sijnes Geestes / den Duyvel al sijn gewelt te benemen / ende onder sijne / ende sijner Gemeynte voeten te vertreden. Siet Psalm 110. 1. ende Johan. 12. 31. Rom. 16. 20. Hebr. 2. 14. ende 1. Johan. 3. 8. Dit is de eerste Euangelische belofte des levens / gestelt tegen de eerste voorgaende aensegginge des doots.
g Coloss. 2. vs 15.
28 D. de Duyvel ende sijn zaet sullen Christum ende sijne Gemeynte vervolgen / maer niet konnen uytroeyen / ende verderven.
29 T. w. Godt.
30 *Hebr.* Ick sal vermenichvuldigende vermenichvuldigen.
31 *Hebr.* Sonen, welck woort in de H. Schrifture veel gebruyckt wort voor kinderen, dat is / voor sonen ende dochteren. Alsoo Exod. 22. 24. Psalm 128. 6.
32 D. ghy sult gehouden zijn nae uws mans wille te voegen / ende soecken onder hem te schuylen / ende door sijn beleyt geregeert te worden.
h 1. Corinth. 14. 34. 1. Timoth. 2. 10. Tit. 2. 5. 1. Petr. 3. 6.
33 D. Hy sal macht hebben over u te gebieden / het welcke uwen vleesche nu lastich sal zijn / daer het voor den val niet dan liefflick en was.
34 Siet de aenteek. op vs 6.
35 Siet Rom. 8. 19 / 20 / 21.
36 D. met kommerlicken ende moeyelicken arbeyt sult ghy u op aerden geneeren.
37 Ofte / 't gewas des velts / 't welck ghy buyten dit hof sult vinden moeten / zijnde voortaen van deses vruchten verstooten.
38 D. U voedsel ende onderhout krygen. Alsoo is het woort broot, voor allerley voedsel genomen, ond. 18. 5. ende 28. 20.
39 D. tot dat ghy sterft.
40 *Hebr.* Chavvah.
41 *Hebr.* alles levenden. D. alles menschen.

21 Ende de HEERE Godt maeckte Adam ende sijnen wyve rocken van vellen / ende tooch se hen aen.

22 Doe seyde de HEERE Godt: 42 Siet / de mensche is geworden als onser een / kennende 't goet ende 't quaet: Nu dan / 43 dat hy sijne hant niet uyt en steke / ende neme oock vanden Boom des Levens / ende ete / ende leve in eeuwicheyt:

23 So versondt hem de HEERE Godt uyt den hof van Eden / om den aerdbodem te bouwen / daer hy uyt genomen was.

24 Ende hy dreef den mensche uyt: ende stelde 44 Cherubim tegen 't Oosten des hofs Eden / ende 45 een vlammich lemmer eenes sweerts / 46 dat sich omkeerde; om te bewaren den wech van den boom des levens.

42 Godt verwijt hier den mensche sijnẽ hoochmoet / waer door hy meynde Gode gelijck te sullen worden / ende nu ter contrarie hem selven ende alle sijne nacomelingen inde grootste elende ende versmaetheyt gebracht hadde.
43 Godt en heeft niet gewilt dat de mensche het teecken des levens / 't welck hy door sijne overtredinge verloren hadde / gebruycken soude.
44 Verstaet hier door / Engelen / die alsoo genoemt worden / ende den Israeliten met dien name bekent waren / overmits de Arke des Verbonts in het Heylige der Heyligen met twee Cherubim (in menschelicke gedaente met uytgebreydde vleugelen) bedeckt was. Exod. 25. 18. 1. Reg. 6. 23. 2. Chron. 3. 10.
45 't Zy datter vuer daer vyerich geweest zy / ofte de gedaente van een opgaende vlamme gehadt hebbe.
46 Ofte / omslingerde, ende gins ende weder omme draeyde.

Het iiij. Capittel.

Kain ende Habel worden geboren / v. 1. Sy offeren beyde / maer Habels Offer is den Heere aengenaem / 3. waer over Kain sich vergramt / ende van Godt bestraft wort / 5. hy doodt sijnen broeder / 8. wort daer over van Godt tot reden gestelt / ende ontfangt sijn vonnis / 9. gaet doolen van Godts aengesicht / bouwt / ende gewint kinderen / 16. Lamech neemt twee wijven / ende gewint kinderen / 19. spreeckt trots ende vermeten / 23. Seth ende Enos worden geboren / ende de openbare Godtsdienst wort herstelt / 25.

1 ENde Adam 1 bekende Heva sijne huysvrouwe: ende sy wert swanger / ende baerde 2 Kain / ende seyde; Ick hebbe eenen 3 man 4 vanden HEERE verkregen.

2 Eñ sy voer voort te baren sijnen broeder Habel: ende 5 Habel wert een 6 Schaepherder / ende Kain wert een Lantbouwer.

3 Ende het geschiedde 7 ten eynde [eeniger] dagen / dat Kain van de vrucht des lants den HEERE 8 offer bracht.

4 Eñ Habel die bracht oock vande eerstgeborene sijner schapen / ende van 9 haer vet: a Ende de HEERE 10 sach Habel / ende sijn offer aen:

5 11 Maer Kain ende sijn offer en sach hy niet aen: doe 12 ontstack Kain seer / ende 13 sijn aengesicht verviel.

6 Ende de HEERE seyde tot Kain: Waerom zijt ghy ontsteken? ende waerom is u aengesicht vervallen?

7 Isser niet / indien ghy wel doet / 14 verhooginge? ende so ghy niet wel en doet / 15 de sonde 16 ligt aen de deure: 17 sijne begeerte is doch tot u / ende ghy sult over hem heerschen.

8 Ende 18 Kain sprack met sijnen broeder Habel: Ende het geschiedde als sy in 't velt waren / dat Kain tegens sijnen broeder Habel opstont / b ende sloech hem doot.

1 Verstaet hier door / de gemeynschap / die tusschen Man ende Wijf is tot voorttelinge van kinderen. Siet onder / vers. 17 / ende 25. Item / cap. 19. vers. 8. eñ 24. 16. 1. Sam. 1. 19. Matth. 1. 25.
2 *Hebr.* Kajin. D. verkregen.
3 D. Eenen sone.
4 Dat het Hebr. woordeken / eth, somtijts voor meeth, d. van ende uyt, genomẽ wort / siet daer van Jerem. 51. op vs 59. Anders: met den Heere. dat is / door de genade ende hulpe des Heeren. Andere: den Heere. als of Heva gemeynt hadde dẽ beloofden Messiam gekregen te hebben.
5 *Hebr.* Hebel.
6 *Hebr.* Een Herder van kleyn Vee, als schapen / ende geytẽ. Wãt het Hebreeusch woort dese gelijckelick beteeckent. alsoo ond. vs 4. ende 13. 5. ende 26. 14. &c.
7 *Hebr.* Van het eynde der dagẽ. dat is / naer eenigen tijt van dagen. Het woort dagẽ, alleen gestelt zijnde beteeckent somtijts inde heylige Schrift eenige dagen; als onder 24. 55. eñ 40. 4. Judic. 14. 8. Mar. 2. 1.
8 *Hebr.* MINCHA, D. gabe / geschenck / ofte Spijs-offer. Siet Levit. 2. op het vs 1.
9 *Hebr.* hare vetticheden, verstaet hier door / dat Habel geoffert heeft niet alleen het vet / maer oock het beste sijner kudde / ende (soo 't schijnt) eẽ goet getal. Vet beteeckent dickwijls het beste inde heylige Schrift / als Num. 18. 12. &c.
a Hebr. 11. 4.
10 D. Habels persoone ende offerhande was Gode aengenaem van wegen sijn geloove / siende op de offerhande des beloofden Messiæ. Siet Hebr. 11. 4.
11 Dit verklaert d'Apostel Hebr. 11. vs 4. sprekende van 't getuygenisse 't welck Godt gaf over Habels gaven, 't zy met woorden / met vyer van den hemel / ofte eenich ander teecken. Vg. Levit. 9. 24. Jud. 6. 21. 1. Reg. 18. 38. 1. Chron. 21. 26. 2. Chron. 7. 1.
12 *Hebr.* Ende den Kain ontstack, te weten / de toornicheyt. alsoo in 't volgende vs. siet in eene gelijcke maniere van spreken / het woordeken toorne daer by gevoegt. ond. 39. 19. Exod. 32. 10 / 11.
13 D. het gelaet sijns aengesichts veranderde.
14 D. sult ghy niet (als d'eerstgeborene) verheven ende verhoocht blijven boven uwen broeder? Andere: sult ghy u hooft ofte aengesicht niet vryelick op steken? in plaetse daer het nu neder geslagen ofte soo ontvallen is. Sommige hebben: Aenneminge, aengenaemheyt. ofte / vergevinge; overmits de verscheydene beteeckenissen des Hebr. woorts.
15 D. de straffe der sonde / alsoo ond. 19. 15. Levit. 5. 1. Num. 18. 1. Siet onder de aent. op vs 13.
16 D. is seer nae by / ende als tegenwoordich / sulcks dat van hare sekere aenkomste niet te twijffelen en zy. Vg. Mat. 24. 33. Jac. 5. 9.
17 Dit is te verstaen van Habel / Kains broeder: als of Godt seyde; Maer wat uwen broeder aengaet / ghy en hebt geen reden om over hem te toornen / dewyle hy tot u genegen / ende wel te vreden is / dat ghy (als d'eerstgeborene) over hem verheven blijft. Vg. Cap. 3. 16.
18 Om (nae sommiger gevoelen) met liefflick gelaet / ende vriendelicke woorden hem alleen in 't velt te locken / hebbende in sijn herte haet ende dootslach verborgen. *Hebr.* Seyde tot sijnen broeder, T. w. als eenige verstaen / 't gene tusschen Godt ende hem was geschiet / alsoo dat het een afgebroken reden soude zijn.
b Matth. 23. 35. 1. Johan. 3. 12. Judæ vs. 11.

9 Ende de HEERE seyde tot Kain: Waer is Habel uw' broeder? ende hy seyde; [19] Ick en weet [het] niet : [20] ben ick mijnes broeders hoeder?

10 Ende [21] Hy seyde: Wat hebt ghy gedaen? [c] daer is een stemme [22] des bloets uwes broeders dat tot my [23] roept vanden aerdbodem.

11 Ende nu/ zijt ghy vervloeckt: [24] vanden aerdbodem / die sijnen mont heeft opgedaen om uwes broeders bloet van uwe hant te ontfangen.

12 Als ghy den aerdbodem bouwẽ sult/ hy en sal u sijn vermogẽ niet [25] meer geven: [26] [d] ghy sult swervende ende doolende zijn op aerden.

13 Ende Kain seyde tot den HEERE; [27] Mijne misdaet is grooter / dan dat sy vergeven worde.

14 Siet / [28] ghy hebt my heden verdreven vanden [29] aerdbodem / eñ [30] ick sal voor u aengesicht verborgen zijn ; ende ick sal swervende / ende doolende zijn op der aerde / ende [d] het sal geschieden / dat / [31] al die my vindt/my sal dootslaen.

15 Doch de HEERE seyde tot hem: [32] Daerom al wie Kain dootslaet / sal [33] sevenvoudich gewrokẽ worden: Eñ de HEERE stelde [34] een teecken aen Kain/ op dat hem niet en versloege/ al wie hem vonde.

16 Eñ Kain ginck uyt [35] van het aengesicht des HEEREN: ende hy woonde in het lant [36] Nod/ ten Oosten van Eden.

17 Ende Kain bekende sijne huysvrouwe / ende sy wert bevrucht / ende baerde [37] Hanoch : ende [38] hy bouwde eene Stadt/ ende noemde den naem der selver stadt nae den naem sijns soons Hanoch.

18 Ende aen Hanoch wert Hirad geboren/ ende Hirad gewan Mechuiaël/ende Mechuiaël gewan Methusaël / ende Methusaël gewan Lamech.

19 Ende [39] Lamech nam sich twee wijven : de naem vande eerste was / Ada/ ende de naem vande andere / Zilla.

20 Ende Ada baerde Jabal: dese is geweest een [40] vader der gener die tenten bewoonden/ ende [41] vee [hadden].

21 Ende de naem sijns broeders was Jubal : dese was de vader van alle die [42] Harpen ende Orgelen handelen.

22 Ende Zilla die baerde oock Tubalkain/ eenen [43] Leermeester van allen wercker in [44] koper ende yser: ende de suster van Tubalkain was Naëma.

23 Ende Lamech seyde tot sijne wijven Ada ende Zilla: Hoort mijne stemme / ghy wijven Lamechs / neemt ter ooren mijn reden: [45] voorwaer ick sloege wel eenen man doodt / [46] om mijne wonde/ ende eenen jongelinck/ om mijne buyle:

24 Want [47] Kain sal [f] sevenvoudich gewroken worden: maer Lamech [48] tseventich mael seven mael.

19 Een onbeschaemde leugen.
20 Een vermeten hoochmoet.
21 Te w. de Heere.
c Hebr. 12. 24.
22 *Heb.* der bloedẽ, in het getal van velẽ, so spreeckt de H. Schrift van moort eñ dootslach/ om dat daer in veel bloets vergoten wort.
23 *Hebr.* zijn roepende, in't getal van velẽ. Moort is eene van de wraeck-roepende sonden : van de welcke siet oock/ onder 18, 20 eñ 19, 13.
24 Ofte van wegen. Siet cap. 5, 29. of hy seggen wilde: de aerde/ die geschapẽ was tot uwen segen ende dienste / sal tegens u desen vloeck ter wrake uytvoeren/ u niet gevende de vruchten die sy u anders soude gegeven hebben/ als vs 12, geseyt wort.
25 *Hebr.* hy en sal niet voortgaen u sijn vermogen te geven.
26 Vermits tweederleye ongerustigheyt / eene lichamelicke / om dat Kain van het een lant in het ander soude verloopẽ: d' andere geestelick / dewyle de conscientie die over al mede gaet / hem niet met vrede laten/ maer in gestadige vreese houden soude.
d Prov. 28. 17.
27 Anders is het woort misdaet ofte ongerechticheyt van velen genomen voor de straffe der selver/ siet Lev. 5. op vs 1. eñ in sulkẽ sin moeste de oversettinge aldus staẽ: Mijne straffe is grooter dã dat ickse soude konnen dragen. Waer over Kain sich beklacgt vs 14.
28 T. w. door u vonnisse/ 't welck soo seker ende vaste gaet/ als of het alreets uytgevoert ware.
29 *Hebr.* van het aengesicht des aerdbodems.
30 Dit canmen verstaẽ van Kains uytbanninge uyt Godes gunste ende genade / mitsgaders van het aengesicht ofte geselschap sijner gemeynte.
d Iob 15. 20/21. &c.
31 And. Al wat my vindt.
32 D. op dat ghy lange dwalende achter lande/ anderẽ tot een exempel moogt zijn/ om haer vanden dootslach af te schricken / eñ ghy tijt van berou moogt hebbẽ/ also ghy door alsnoch u meest ontstelt over de straffe.
33 D. veelvoudich: nae het gebruyck der heyliger Schrift. Psa. 12, 7. eñ 79, 12.
34 Hoedanich dit teeckẽ geweest zy/ is onbekent : maer het beteeckende/ wie hy was/ wat hy gedaen hadde/ ende dat niemant bestaẽ soude hem te dooden. 35 Siet vov. vs 14. 36 Dit lant is alsoo genoemt/ ten aensien vande straffe / die Godt Kain opgelecht hadde vs 12. want het Hebr. woordeken/ aldaer ende hier gebruyckt/ beteeckent omdoolende. 37 *Hebr.* Chanoch. 38 *Hebr.* hy was bouwende, dat is/ hy was besich om eene stadt te bouwẽ tot sijner versekeringe/ door vreese sijner conscientie. De vroome Patriarchen woondẽ meest in hutten/ niet in Steden/ Hebr. 11. 9/ 10. 39 Dese Lamech is d' eerste vaermen van leest / die twee wyven teffens gehadt heeft/ regel-recht tegens Godts ordinantie. Vov. c. 2. 24. Malach. 2. 15. 40 D. die eerst gevonden heeft het maken ende het gebruyck der hutten tot weydinge ende hoedinge van het vee: gelyck het volgende woordekẽ schijnt mede te brengen. 41 Het Hebr. woort beteeckent vee, eñ oock besittinge, have, goet. 42 Ofte Cytherẽ. *Heb.* Die Harpe eñ Orgel handelt. D. die daer mede omgaet. Hoedanich eertijts de Musijck-instrumenten geweest zijn/ is onseker: maer hier is gevolgt het gevoelẽ van het meestedeel der geleerdẽ. 43 't Hebr. woort beteeckent eygentlick een scherper, slijper; ende voorts by gelyckenisse/ onderwijser, leeraer. 44 *Hebr.* des kopers ende ysers. 45 Lamech schijnt met dit vermeten snorcken ende poechen te sien op de conste die sijne soons gevonden hadden/ als konnende sich door't middel van dien meer wreken / ofte sijnen naesten beschadigen / dan yemant anders. 46 D. indien my yemant slechs quame te verwonden/ ofte eene buyle te slaen/ dien soude ick onbeschroomt derven/ ende konnen dooden. 47 Siet vov. de aent. op v. 15. f Vov. vs 15. 48 Dese maniere van spreken gebruyckt oock Christus/ Mat. 18. vs 22.

25 Ende Adam bekende wederom sijne huysvrouwe / ende sy baerde eenen sone/ ende [49] sy noemde sijnen naem [50] Seth: want Godt heeft my [sprack sy] een ander [51] zaet geset voor Habel; want Kain hem dootgeslagen heeft.

26 Ende den selven Seth wert oock een soon geboren / ende hy noemde sijnen naem Enos : [52] doe begonnmen den Naem des HEEREN aen te roepen.

49 T. w. met toestemminge hares mans / als te siẽ is ond. 5. 3. alwaer dese naemgevinge Adam toegeschreven wort.
50 *Hebr.* Scheth. D. Settinge.
51 D. eenen anderen sone gegeven. alsoo ond. 21, 23. ende 38, 8. Matt. 22. vs. 24/25.
52 De maniere van spreken in den Hebr. text hier gebruyckt/ wort in verscheydene plaetsen genomen voor de aenroepinge van des Heeren naem/ als 1. Reg. 18. 24/25/26. 2. Reg. 5. 11. Joel 2. 32. Act. 2. 21. Rom. 10. 13. so isse oock hier genomen/ doch daer onder begrepen zijnde/ gelijck uyt eenige andere plaetsen blijckt/ als ond. cap. 12. 8. item cap. 26. 25. de oeffeninge vanden gantschen Godes-dienst : seker dat de sin hier is : datmen begon opentlick ende met meerder vergaderinge den Godts-dienst aen te stellen/ also hy te voren door Kain/ ende de sijne/ eenen tijt lanck was bedorven/ ende vervalscht geweest. And. doe begonnmen nae den name des HEEREN te noemen ; dat is/ doe begonnen de rechte kinderẽ Godes hen vande andere af te sonderen / ende noemden hen het volck / ofte de kinderen Godes. Dese selve maniere van spreken beteeckent oock elders/ den Heere by name uyt te roepen, als Exo. 33. 19. ende 34. 5.

Het v. Capittel.

Wederhael van 's menschen scheppinge / v. 1/2. Adams nakomelingen worden na sijn evenbeelt geboren / 3. register van dien/ door Seths linie / tot op Noach : ende haren ouderdom / 5. Henoch wandelt met Godt ende wort wech genomen / 22. Noachs geboorte/ ende sonen/ 28.

1 DIt is het [1] Boeck van Adams geslachte : ten dage als Godt den mensche schiep / maeckte hy hem [2] [a] nae de gelijckenisse Godes.

2 [b] Man ende Wijf schiep hyse/ende segendese / ende noemde [3] haren naem/ Mensche / ten dage als sy geschapen werden.

3 Ende Adam [4] leefde [5] hondert eñ dertich jaren/ ende gewan [eenen soon] [6] nae sijne gelijckenisse / nae sijn evenbeelt : ende [7] noemde sijnen name/ Seth.

4 Ende Adams dagen/ [c] na dat hy Seth gewonnen hadde / zijn geweest acht hondert jaer : ende hy gewan sonen ende dochteren.

5 So waren alle de dagen van Adam/ die hy leefde/ negen hondert [8] jaer/ ende dertich [8] jaer: ende hy sterf.

6 Ende Seth leefde hondert ende vijf jaren : [d] ende hy gewan Enos.

7 Ende Seth leefde / na dat hy Enos gewonnen hadde / acht hondert ende seven jaren: ende hy gewan sonen ende dochteren.

8 So waren alle de dagen van Seth negen hondert ende twaelf jaer: eñ hy sterf.

9 Ende Enos leefde tnegentich jaer: ende hy gewan [9] [e] Kenan.

10 Ende Enos leefde/ na dat hy Kenan gewonnen hadde/ acht hondert ende vijftien jaer : ende hy gewan sonen ende dochteren.

11 So waren alle de dagen van Enos negen hondert ende vijf jaren: ende hy sterf.

12 Ende Kenan leefde tseventich jaer: ende hy gewan [10] Mahalaleël.

13 Ende Kenan leefde / na dat hy Mahalaleël gewonnen hadde/ acht-hondert ende veertich jaer : ende hy gewan sonen ende dochteren.

14 So waren alle de dagen van Kenan negen hondert ende tien jaren: eñ hy sterf.

15 Ende Mahalaleël leefde vijf ende tsestich jaren: ende hy gewan Jered.

16 Ende Mahalaleël leefde/ na dat hy Jered gewonnen hadde/ acht hondert ende dertich jaer : ende hy gewan sonen ende dochteren.

17 So waren alle de dagen van Mahalaleël acht hondert ende vijf en tnegentich jaer: ende hy sterf.

18 Ende Jered leefde hondert eñ twee

1 Ofte/ verhael, register, rekeninge, optellinge der geboortẽ of geslachtẽ. dat is/ der gener die van Adam geboren zijn ; verstaet / niet van alle maer de gene / van de welcke de Heere Christus / nae den vleesche/ door Seths linie geboren is/ Luc. 3. ende die voor 't meerderen deel dẽ waren Godesdienst/ tot den Sundtvloet toe/ bewaert hebbẽ.
2 D. nae sijne gelijckenisse. Siet vo. cap. 1. 26/27.
a Vov. 1. 26. ende 9. 6. 1. Cor. 11. 7.
b Vov. 1. 26. Matth. 19. 4. Marc. 10. 6.
3 So wel des wijfs/ als des mans : niet tegenstaende de verscheydenheit vã haer beyder oorspronck/ te weten / dat Adam vander aerde / ende Eva uyt Adam geschapen was.
4 D. als hy soo lange hadde geleeft/ ofte soo out was / kreech hy eenen sone. Ende soo moetmen 't oock in 't volgende verstaen.
5 *Hebr.* dertich ende hondert jaer, ende alsoo wort hier ende elders inde Hebreeusche sprake het minder getal meest voor/ ende het meerder achter gestelt.
6 Tegen Godes beelt ende gelijckenisse / nae de welcke Adam geschapen was / wort hier nu gestelt Adams beelt/ ende gelijckenisse/ na de welcke Seth geborẽ is. Godes beelt was volmaect/ maer na den val was Adams beelt gantsch verdorvẽ: waer door nu alle menschen die natuerlic uyt Adam geboren worden/ sondich / elendich / ende den doot onderworpen zijn. Siet Rom. 5. 12.
7 T. w. uyt occasie der woorden die Heva sprack/ doese desen sone kreech. Siet boven cap. 4. v. 25.
c 1 Chron. 1. 1.

8 Het woordeken jaer wort hier tweemael gestelt / nae de Hebreeusche maniere : maer hier na wort het een om de eygenschap onser duytscher sprake nagelaten. d Vov. 4. 26. 9 Luc. 3. 37. genaemt Kaïnan. e 1. Chron. 1. 2. 10 Luc. 3. 37. staet in't Griecksche Maleleël

en tsestich jaer: eñ [11] hy gewan [12] [f] Henoch.

19 Ende Jered leefde / na dat hy Henoch gewonnen hadde / acht hondert jaer: ende hy gewan sonen ende dochteren.

20 So waren alle de dagen van Jered negen hondert ende twee en tsestich jaer: ende hy sterf.

21 Ende [g] Henoch leefde vijf en tsestich jaer: ende hy gewan [13] Methusalah.

22 Eñ Henoch [14] [h] wandelde met Godt/ na dat hy Methusalah gewonnen hadde/ drie hondert jaer: ende hy gewan sonen ende dochteren.

23 So waren alle de dagen van Henoch/ drie hondert ende vijf en tsestich jaer.

24 Henoch dan wandelde met Godt: [15] ende hy en was niet [meer]; [i] want Godt nam hem wech.

25 Eñ Methusalah leefde hondert sevẽ en tachtentich jaer: eñ hy gewan Lamech.

26 Ende Methusalah leefde/ na dat hy [16] Lamech gewonnen hadde / seven hondert ende twee en tachtentich jaer : ende hy gewan sonen ende dochteren.

27 So waren alle de dagen van [17] Methusalah negen hondert ende negen en tsestich jaer: ende hy sterf.

28 Ende Lamech leefde hondert ende twee en tachtentich jaer : ende hy gewan eenen sone.

29 Eñ hy noemde sijnen name [18] Noach/ seggende ; Dese sal ons troosten over ons werck / ende over de smerte onser handen/ [19] van wegẽ het aerdrijck dat de HEERE vervloeckt heeft.

30 Eñ Lamech leefde/ na dat hy Noach gewonnen hadde / vijf hondert ende vijf en tnegentich jaer : ende hy gewan sonen ende dochteren.

31 So waren alle de dagen van Lamech seven hondert ende seven en tseventich jaer: ende hy sterf.

32 Ende Noach was [20] vijf hondert jaer out: ende Noach [21] gewan Sem/ Cham/ ende Japheth.

11 Vergelijckt den sendbrief van Juda/ vs. 14/15.
12 *Hebr.* Chanoch.
f 1.Chron.1.3.
g Iudæ 14.
13 *Hebr.* Methuschalach.
14 D. hy leydde voor Godt een heylich leven met eenen grooten yver/ ende bysondere gestadicheyt, sich afsonderende vande godtloosheyt/ ende boose seden der werelt. Siet ond. gelijcke maniere van spreken/ cap.6. vs 9. Mich. 6. 8. eñ vgel. Jerem. 12. op vs 3.
h Hebr. 11.5.
15 Dit wort verklaert / Hebr. cap. 11.5. dat hy is wech genomẽ ende overgeset in't eeuwich levẽ.
i 2.Reg.2.11. Hebr. 11. 5.
16 *Hebr.* Lemech.
17 Dese Methusalah is d'outste geweest van alle menschen / die op aerden geleeft hebbẽ/ daer de H. Schrift vã meldt.
18 In't nieuwe Testament genaemt Noë, Luc.3.36. ende 1.Pet. 3. 20. Hebr.11.7. De twee Hebreeusche woorden/ Noach ende Nicham , die hier beyde gebruyckt worden / hebben eenige gelijckheyt. Het eene beteeckent rusten; van het welcke de naem Noach genomẽ is: het ander vertroosten ; met het welcke de reden der benaminge aengewesen wort: wãt Lamech sonder twijffel door des Heerẽ Geest bericht zijnde / heeft gesiẽ dat Noach tot wat bysonders soude gebruyckt worden.
19 Siet bov. 3. 17/ 18/19/ ende 4.11.
20 *Hebr.* Een Soon van vijf hondert jaer: D. Noach was soo vele jaren out/ ofte/ was gaende in't vijf hondertste jaer. Dese maniere van spreken is seer dickwijls in de H. Schrift. Siet ond.7.6. ende 11.10. ende 17.17. &c. 21 Dat is hier te seggen: hy begon te gewinnen: als cap. 11.36. want dese drie sonen in een jaer niet en zijn geboren: maer eerst/ Japheth/ daer na Sem / ende ten laetsten Cham. Siet cap.9. vs 24. ende cap. 11.10. Sem wort hier d'eerste gestelt/ als een godvruchtich Voorvader onses Heerẽ Jesu Christi/ nae den vleesche/ mitsgaders aller Hebreen. Siet cap.10.21.&c.

Het vj. Capittel.

Gemeyne wellust/ ende groote boosheyt der menschen veroorsaken/ na een respijt van 120 jaren/ den Sundvloet/ v.2. Reusen/4. Noach vindt genade by Godt/ eñ ontfangt bevel/ ende voorschrift van het maken der Arke/ 8/14. Godts verbont met Noach/ 18. bevel van allerley gedierte / ende voorraet van spijse te nemen inde Arke/ 19.

1 ENde het geschiedde / als de menschen [1] op den aerdbodem begonnen te vermenichvuldigen / ende hen dochters geboren werden;

2 Dat [2] Godes sonen de dochteren der menschen aensagen/ dat sy [3] schoon waren/ ende sy namen hen wijven [4] uyt alle / die sy verkoren hadden.

3 Doe seyde de HEERE: [5] Mijn Geest en sal niet [6] in eeuwicheyt twisten met den mensche/ dewyle hy oock [7] vleesch is: [8] doch sijne dagen sullen zijn hondert ende twintich jaer.

1 *Hebr.* op het aengesicht des aerdrijcks. dat is/ op het vlacke des aerdbodems.
2 D. de nakomelingen der geloovige voorvaderen/ die de ware religie beledẽ/ ende met hare huysgesinnen (als zijnde Godes Kercke) van het ongeloovich ende vleeschelick geslachte der Kainiten waren afgescheyden. Gelijck daer tegens door de dochterẽ der menschen meest verstaẽ worden de nakomelingen van Kain/ plegende afgoderye/ ende levende nae den vleesche. Siet Deut.14.1. Johan.1.12. eñ Luc.17.27. Judæ vs 19. 3 *Hebr.* goet. dat is/ schoon. alsoo ond. 24.16. eñ 41.22. Exod.2.2. 4 Alleenlijck siende op d'uyterlicke schoonheyt/ ende wereltsche bevallicheyt: niet op de ware religie/ ende des HEEREN vreese/ ofte harer vroomer ouderen wille. Siet ond. cap. 26.34/35. ende 28. 8. 5 D. mijn heylige Geest sal niet langer met dese hartneckige menschen strijden/ te weten/ door dẽ mont der overige vroomen/ eñ bysonderlick door Noach. And. mijn gemoet (d.i. ick) en sal niet langer beraetslagen (menschelijcker wijse gesept) wat ick met dit boose geslachte sal makẽ/ alsoose hen door geene vermaninge noch straffinge en willen beteren: siet 2.Pet. 2.5. 6 D. altoos. 7 D. verdorven: verstaet niet alleen de kinderen der menschen / maer oock de kinderen Godts. alsoo wort het woordeken vleesch, voor de verdorvene nature des menschen genomen/ Johan. 3.6. Rom. 4.18. ende 8.7. 8 Dat is: desen tijt sal ick hen noch toestaen tot beteringe/ maer daer na mijne straffe niet langer uytstellen. Siet 1. Pet. 3. 20.

4 In die dagen warender [9] Reusen op der aerde/ ende oock daer na/ als Godts sonen tot de dochteren der menschen [10] ingegaen waren/ [11] ende sich [kinderen] gewonnen hadden: dese zijn [12] de geweldige / die [13] vã outs geweest zijn [14] mannẽ van name.

5 [15] Ende de HEERE sach / dat de boosheyt des menschen menichvuldich was op der aerde / ende [a] al het gedichtsel der gedachten sijnes herten t'allen dage alleenlick boos was.

6 Doe [16] berouwde het den HEERE/ dat hy den mensche op der aerde gemaeckt hadde : [17] ende het smertede hem aen sijn herte.

7 Eñ de HEERE seyde: Ick sal den mensche/ dien ick geschapen hebbe/ verdelgen [18] van den aerdbodem / van dẽ mensche tot [19] het vee/ tot [20] het kruypende gedierte/ eñ tot het gevogelte des hemels toe: wãt het berouwt my / dat ickse gemaeckt hebbe.

8 Maer Noach [21] vondt genade in d'oogen des HEEREN.

9 Dit zijn de [22] Geboorten van Noach: Noach was een rechtveerdich [23] oprecht man in sijne [24] geslachten: [b] Noach [25] wandelde met Godt.

10 [26] Ende Noach gewan drie sonen/ Sem/ Cham/ ende Japheth.

11 Maer [27] de aerde was verdorven [28] voor Godes aengesicht : ende d'aerde was vervult met wrevel.

12 Doe sach Godt de aerde / ende siet/ sy was verdorven: want [29] al het vleesch hadde [30] sijnen wech verdorvẽ op der aerde.

13 Daerom seyde Godt tot Noach: [31] Alles vleesches eynde is voor mijn aengesichte gekomen/ want de aerde is [32] door hen vervult met wrevel : ende siet ick salse met de aerde verderven.

14 Maeckt u [33] eene Arke van [34] Gopher-hout / met [35] kameren sult ghy dese Arke maken : ende ghy sultse bepecken / van binnen ende van buyten met [36] peck.

15 Ende aldus ist / dat ghyse makẽ sult: Drie hondert [37] ellen zy de lengte der Arke/ vijftich ellen hare breedte/ ende dertich ellen hare hoochte.

16 Ghy sult een [38] venster aen de Arke maken / ende [39] sultse volmaken [40] tot eene elle van boven / ende de deure der Arke sult ghy in hare zyde setten: ghy sultse met d'onderste/ tweede/ eñ derde [verdiepingẽ] makẽ.

17 Want ick / siet ick brenge eenen [41] watervloet over de aerde / om alle

9 Dat is / menschen van grooter statture/ ende meerdere stercke / als andere. Siet Num. 13. vs. 34. Het Hebreeusch woort komt van vallen , om dat sy/ van Godt afvallich zijnde/ de menschen met allen wrevel eñ tyrannye overvielen / noch Godt noch menschen vreesende: waer door eenẽ yederen / diese sach/ het herte alsoo ontviel. Dit wort hier oock verhaelt/ als eene bysondere oorsake van Godts toorn.
10 Ofte: gekomen, hier mede wort heuschelick / eñ eerbaerlick bediedt de byslapinge van man ende vrouwe. Alsoo ond. 16. 2. ende 30. &c.
11 Ofte: So hebbense hen (te wetẽ/ haren mannen) [kinderen] gebaert.
12 Ofte / machtige.
13 *Hebr.* van eeuwicheyt. Siet Jerem. 2. op vs 20.
14 D. vermaerde / beroemde mannen / die nae 't oordeel der werelt groote dingẽ hadden uytgericht : gelijck ter contrarie gesproken wort van menschen van geenen name. Job 30. 8.
15 In dit vers is begrepen eene seer naeckte ende grondige beschrijvinge vande Erfsonde/ ende der selver vruchten.
a onder 8. 21. Iob 15. 16. Proverb. 6. 14. Ierem. 17. 9. Matth. 15. 19. Rom. 3. 10, 11, 12. ende 8. 6.
16 Aldus wort menschelycker wyse inde H. Schrift van Godt gesproken; om dat hy sijn werck ofte doen verandert/ hoe wel hy in hem selven onveranderlick blijft ; Siet het volgende vers / ende Num. 23. 19. 1. Sam. 15. 11/29. 2. Sam. 24. 16. Malach. 3. 6. Jacob. 1. 17. Actor. 15. 18.
17 Dit is oock menschelicker wyse van Godt gesproken/ om ons te toonen / dat Godt een groot mishagen aen den mensche / uyt oorsake sijner boosheyt/ hadde. Vgel. Jesai. 63. 10. soo wort oock Gode droeffenisse toegeschrevẽ/ Ephes. 4. 30.

18 *Hebr.* uytwisschen van op het aengesicht des aerdbodems. 19 Het Hebr. woort beteeckent hier niet alleen het tam/ maer oock het wilt gedierte der aerde. alsoo ond. vs 20. siet bov. 1. op vs 26. 20 T. w. Dat op der aerde kruypt/ eñ in het water niet leven en kan. soo wort het Hebr. woort genomen bov. cap. 1. vs. 24/25/26/28/30. 21 D. heeft hem uyt genade behaecht / niet uyt eygene weerdicheyt. Siet dese maniere van spreken/ ond. 19. 19. Exod. 33. 13. &c. 22 D. geslacht en geschiedenissen/ ofte/ 't gene Noach in sijn geslachte wedervaren is: want het Hebreeusch woort beteeckent niet alleen afcomste, ende nacomelingen, maer oock het gene de selve bejegent: dat is inder daet/ eene historie ofte verhael van yemants saken. Vergel. ond. 25. 19. eñ 37. 2. eñ Num. 3. 1. 23 D. die in den waren geloove/ ende inde vroomicheyt des levens ongeveynst ende sonder valscheyt was. Siet ond. 17. 1. ende 25, 27. Job 1. 1. 24 D. onder de menschen die in sijne eeuwe leefden, alsoo ond. cap. 7. 1. b Gen. 5. 22. 25 Siet bov. 5. op vs 22. 26 Siet bov. 5. 32. 27 Verstaet de menschen/ die op d'aerde woonden. siet ond. 41. 57. 2. Sam. 15. 23. 1. Reg. 10. 24. Ezech. 14. 13. 28 D. opentlijck/ stoutelijck/ vermetelijck sondigende niet alleen sonder schaemte voor de menschen / maer oock sonder vreese voor Godt. Siet ond. cap. 10. vs 9. 29 D. alle menschen: alsoo moet men het woort vleesch oock nemen/ Jes. 40. 6. Psa. 78, 39. ende elders. 30 D. sijn voornemen/ seden/ leven/ ende wandel. alsoo Job 23. 10. Psal. 1. 1. Prov. 12. 15. &c. 31 D. de tijt hares onderganckx is voor handẽ. als Eze. 7. 2/3/6. Amos 8. 2. 32 *Heb.* van haer aengesichte. eñ: met de aerde. and. van der aerden. 33 Eẽ houten overdeckt schip/ schier inde gedaente van eene kiste/ bequaem om te vloten op het water. 34 Wat Gopher voor een boom ofte hout geweest zy/ is onseker. 35 *Hebr.* nesten. 36 Het Hebreeusch woort beteeckent eene seer taye/ lijmachtige ende vasthoudende materie/ onsen pecke niet ongelijck. 37 Ofte/ cubiten. ofte elleboogen. Veler gevoelen is/ dat dese mate drieederley geweest zy. De Gemeyne, de Heylige, eñ de Geometrische: eñ dat de Gemeyne soude geweest zijn van 5. palmen/ houdende elcke palme de breedte van vier vingeren: De Heylige van 6, Ezech. 40. 5. (hoewel eenige meynen dat de gemeyne geweest zy van 6. palmẽ/ de heylige noch so groot) die gebruyckt wert inde heylige gebouwen/ als des Tabernakels/ eñ des Tempels; maer dat de Geometrische sesmael langer van de Gemeyne soude geweest zijn/ ende dat Noach in't timmeren der Arke (soo eenige meynen) de laetste soude gevolcht hebben. 38 And. klaer licht. het welcke door eene/ ofte meer venstẽrẽ bequaemlick inde Arke verspreydt wert. 39 T. w. de Arke. 40 Sommige verstaen dit van het decksel der Arke / het welcke aen beyde zijden van boven af / de hoochte van eene elle soude afgaen / tot bequamen afloop des waters. 41 *Hebr.* mabbul , beteeckenende eenen vallenden ende nedervellenden vloet.

[42] vleesch/ daer een [43] geest des levens in is/ van onder den hemel te verderven: al wat op de aerde is/ sal [44] den geest geven.

18 Maer met u sal ick [45] mijn Verbont oprichten: ende [c] ghy sult inde Arke gaen/ ghy/ ende uwe sonen/ ende uwe huysvrouwe/ ende de wyven uwer sonen met u.

19 Ende ghy sult [46] van al wat leeft/ van allen vleesche/ twee van elcx doen inde Arke komen/ om met u in't leven te behouden: manneken ende wijfken sullense zijn.

20 Van het gevogelte nae sijnen aert/ ende vā het [47] vee nae sijnen aert/ van al het kruypende gedierte des aerdbodems nae sijnen aert/ twee van elcx [48] sullen tot u komen/ om die in het leven te behouden.

21 Ende ghy/ neemt voor u van [49] alle spyse/ die gegeten wort/ ende versameltse tot u/ op datse u/ ende hen tot spyse zy.

22 Ende Noach dede: [50] [d] nae al/ dat Godt hem geboden hadde/ soo dede hy.

42 Der menschen eñ gedierten/ uytgenomen de visschen/ ende al wat in de Arke was/ als volgt.
43 And. levēdige ziele. siet bov. cap. 1. 20.
44 *Hebr.* uyt ademen.
45 Verstaet hier door/ boven het gemeyn verbont/ met alle geloovige gemaeckt/ een bysonder verbont/ van Noah te sullē behouden inde Arke: mits dat Noah Godt soude betrouwen/ ende hem gehoorsamen.
c 1. Petr. 3. 20. 2. Petr. 2. 5.
46 D. van allerley levendige aerdsche dieren.
47 Siet bov. op vers. 7.
48 Verstaet/ door mijne drijvinge ende beschickinge/ sonder uwe moeyte/ ofte bekommernisse. Vg. dit met bov. 2. 19.
49 Dat is/ allerley, siet bov. 1. 29/30.
50 Noach dede alles/ ende dat op sulcke wyse/ als Godt bevolen hadde. Vg. Exod. 40. 16.
d onder 7. 5. Hebr. 11. 7.

Het vij. Capittel.

Godt beveelt Noach met sijn huysgesin te gaen inde Arke/ v. 1. Van allerley reyne ende onreyne gedierten seker getal tot sich te nemen/ 2. Noach verricht alles na Godts bevel/ 5. De Suntvloet begint/ met opberstinge vande Fonteynen des grooten afgronts van onderen/ eñ eenen geduerigen plasregen van boven/ 10. De wateren wassen 150 dagen/ bedecken de bergen/ ende al/ wat leven heeft op aerden/ dat vergaet/ 17.

1 Daer na seyde de HEERE tot [a] Noach: Gaet ghy/ eñ u gantsche [1] huys in de Arke: want [b] u hebbe ick gesien rechtveerdich [2] voor mijn aengesicht in desen [3] geslachte.

2 [c] Van alle [4] reyn vee sult ghy tot u nemen [5] seven [en] seven/ het manneken/ ende sijn wijfken: maer van het vee/ dat niet reyn en is/ twee/ het manneken ende sijn wijfken.

3 Oock van't [6] gevogelte des hemels seven [en] seven/ 't manneken ende 't wijfken/ om zaet levendich te houden/ [7] op de gantsche aerde.

4 Want [8] over noch seven dagen/ sal ick doen regenen op de aerde veertich dagen/ ende veertich nachten: ende ick sal van den aerdbodem verdelgen [9] al wat bestaet/ dat ick gemaeckt hebbe.

5 [d] Eñ Noach dede/ nae al dat de HEERE hem geboden hadde.

6 Noach nu was [10] ses hondert jaer out/ als de Vloet der waterē op der aerde was.

7 So [e] ginck Noach/ ende sijne sonen/ ende sijne huysvrouwe/ ende de wijven sijner sonen met hem inde Arke/ [11] van wegen de wateren des vloets.

8 Van't reyne vee/ ende van't vee/ dat niet reyn en was/ ende van't gevogelte/ ende al wat op den aerdbodem kruypt;

9 [12] Quamender [13] twee [ende] twee tot Noach inde Arke/ 't manneken ende 't wijfken/ gelijck als Godt Noach gebodē hadde.

10 Ende het geschiedde [14] na die seven dagen/ dat de wateren des vloets op der aerde [15] waren.

11 [16] In het ses hondertste jaer des levens van Noach [17] inde tweede maent/ op den seventienden dach der maent: op desen selven dach zijn alle fonteynen des [18] grooten Afgronts opgebroken/ ende de [19] sluysen des hemels geopent.

12 Ende een plasregen was op der aerde [20] veertich dagen ende veertich nachten.

13 Evē [21] op dien selven dach ginck Noach/ ende Sem/ ende Cham/ ende [22] Japheth/ Noachs sonen/ desgelijckē Noachs huysvrouwe/ ende de drie wyven sijner sonen met hen inde Arke:

14 Sy/ ende [23] al't gedierte nae sijnen aert/ ende al't vee nae sijnen aert/ ende al 't kruypende gedierte/ dat op der aerde kruypt/ nae sijnen aert/ ende alle [24] 't gevogelte na sijnen aert/ alle vogelken van [25] allerley vleugel.

15 Eñ van alle vleesch/ daer [26] een geest des levens in was/ quamender [27] twee [en] twee tot Noach inde Arke.

16 Ende die daer quamen/ die quamen manneken ende wijfken/ van allen vleesche/ gelijck als hem Godt bevolen hadde: [28] Ende de HEERE sloot achter hem toe.

17 Eñ die [29] Vloet was [30] veertich dagen op der aerde/ ende de wateren vermeerderden/ ende hieven de Arke op/ so datse oprees boven der aerde.

18 Ende de wateren namē d'overhant/ ende vermeerderden seer op der aerde: ende de Arke ginck [31] op de wateren.

19 Ende de wateren namen [32] gantsch seer d'overhant op der aerde: so dat alle hooge bergen/ die onder den gantschen hemel zijn/ bedeckt werden.

20 Vijftien ellen [33] om hooge namen de wateren d'overhant: ende de bergen werden bedeckt.

21 [f] Ende alle vleesch/ dat sich op d'aerde roerde/ [34] gaf den geest/ van't gevogelte/ ende van't vee/ ende van't wilt gedierte/ ende van al het kruypende gedierte/ dat op d'aerde kroop/ ende alle mensche.

22 [35] Al wat eenen adem des geestes des levens in sijne neusgaten hadde/ van alles wat op het [36] drooge was/ is gestorven.

23 Also wert verdelgt al wat bestont/ dat op [37] den aerdbodem was/ van den mensche aen tot het vee/ tot het kruypende gedierte/ ende tot het gevogelte des hemels/ ende sy werden verdelgt vander aerde: [g] Doch Noach alleen bleef over/ ende wat met hem inde Arke was.

24 Ende de wateren hadden d'overhant bovē d'aerde/ [38] hondert ende vijftich dagen.

a 2. Petr. 2. 5.
1 Dat is/ huysgesin. alsoo ond. 17. 12. ende 24. 3. eñ 39. 11. Exod. 1. 1. Prov. 31. 27. Act. 16. 15. &c.
b Bov. 6. 9.
2 D. niet alleen uytwendichlick/ in den schijn/ ende inden mont/ maer oock inwendichlick/ in de waerheyt/ ende in de daet/ ende dat door het geloove in het beloofde zaet/ ende de heylichmakinge des Geestes. alsoo Luc. 1. 6.
3 Siet boven 6. op vers. 9.
c Levit. 11.
4 Reyn ten aensien van Gods ordinantie/ door de welcke hy dese beesten van andere hadde afgesondert tot offerhande/ ende der menschē spyse; waer van hy sijnē wille den Voorvaderen wel geopenbaert hadde/ maer naderhāt door Mosen volcomelick verclaert heeft. Siet Levit. c. 11. 2.
5 *Hebr.* seven seven. als oock in't volgende/ dat is van elcke soorte drie paer/ ende een overtollich/ ter offerhande na den Sundvloet. De Hebreen stellē dickwijls een woort ofte meer tweemael/ als sy bedeelinge willen maken. Siet onder cap. 32. 16. Num. 7. 11. ende 29. 10. Marc. 6. 39. &c.
6 T. w. van't reyne/ als vs 2.
7 *Hebr.* op het aengesicht der gantscher aerde; ende soo in't volgende.
8 D. na/ ofte/ tegen den uytganck van seven dagen.
9 Alle levendich wesen/ te weten/ dat om in het leven te blyven/ sich op der aerde onthouden moet/ ende sich door de kracht der ziele die daer in is/ als over eynde sett/ gelijck ter contrarie een doodt lichaem nederleyt. Siet ond. vs 23.
d bov. 6. 22.
10 *Hebr.* Een soon van ses hondert jaer: alsoo bov. 5. 32. &c.
e Matth. 24. 38. Luc. 17. 27. 1. Pet. 3. 20.
11 *Hebr.* van het aengesichte der wateren, ofte voor, &c. dat is/ om de waterē des vloets te ontgaen.
12 Siet cap. 6. 20.
13 Siet bov. op vs 2.
14 Siet bov. vs 4.
15 D. quamen ofte vielen.
16 Alsoo bov. vs 6. Dit was het 1656. jaer/ na de scheppinge der werelt.
17 Welcke dese geweest zy/ daer van is tweederley gevoelē/ om dat de Hebreen het jaer op tweederley wyse begonnen hebben: in heylige saken/ vande maent Nisan/ ten meesten deel over een comende met onse Maerte/ als de dagen ende nachten even lanck zijn: in borgerlijcke saken/ met de maent Tisri/ vallende meest in September/ wanneer wederom de dagē ende nachten even lanck zijn. Van welck jaer dese tweede maent te verstaen zy/ laten wy in het oordeel des verstandigen lesers.

18 D. der dieps wateren/ besloten inde hollichedē der aerde/ waer uyt alle fonteynen/ ewigen/ stroomen eñ watervloeden voort komē.
19 Ofte/ vensters. alsoo wordē de regen wolcken genoemt/ hier/ ende ond. 8. 2. ende 2. Reg. 7. 2/ 19. Jes. 24. 18. Mal. 3. 10.
20 Dit is de vervullinge des dreygements uytgesproken vs 4.
21 *Hebr.* in ofte op het been ofte het wesen dies daechs. Alsoo ond. cap. 17. 26. siet Ezech. 2. op vs 3.
22 *Hebr.* Iepheth.
23 D. allerley: gelijck oock in 't volgende/ ende elders meer. Verstaet dan niet elck besonder gedierte/ maer van alle de soortē der gedierten hier vermeldt eē seker getal/ te vooren uytgedruckt/ vs 2.
24 Het Hebreeusch woort beteeckent in't gemeyne allerley vogel/ maer hier eygentlick groote ende swaere vogelen/ om dattet gestelt wort by een ander woort/ het welcke meest kleyne vogelē beteeckent. Vg. Levit. 14. op vs 4.
25 *Hebr.* allen.
26 Siet bov. 6. 17.
27 *Hebr.* twee twee. siet bov. vs. 2/ 9.
28 Hoe wel Noach de Arke van binnen heeft mogen sluytē/ nochtās beduyt dit eene bysondere toesluytinge/ ende versekeringe der Arke/ gedaen door Godt/ ofte sonder middel/ oft door der Engelen dienst.
29 Verstaet dit niet van het gewelt/ ende de overhant der wateren/ die 150. dagen duerde/ ond. vs. 24. maer van den regen/ daer van gemelt is/ bov. vs. 4. ende 12.
30 T. w. natuerlicke dagen/ bestaende uyt 24. uren: dat is/ uyt eenen dach ende nacht. bov. vs. 4/ 12.
31 *Hebr.* op het aengesicht der wateren.
32 *Hebr.* seer seer.
33 Boven de bergē.
f Luc. 17. 27.
34 Achtervolgende het voorgegaē dreygement Godes/ bov. 6. 13. ende deses cap. vs 4.
35 Vg. hier mede bov. cap. 6. 17. de aenteeck.
36 Aldus worden klaerlick de Visschen uytgesloten. Vg. hier mede het voorgaende vs 21.
37 *Hebr.* op het aengesicht des aerdbodems.
g 2. Pet. 2. 5.
38 Hier onder zijn begrepen de dagen des regens/ de welcke waren 40. dagen. Siet boven vers 17.

Het viij. Capittel.

De Fonteynen des afgronts/ ende de wolcken worden gestopt/ waer door de waterē stille worden/ eñ allencxkens verloopen/ v. 1. De Arke sett haer neder op 't geberchte van Ararat/ 4. Noach laet een Rave vliegen/ ende daer na eene Duyve/ die met een Olijftaexken weder komt/ 7. Het aerdrijck is weder drooch/ 13. Noach gaet met al/ dat by hem was/ op Godts bevel/ uyt de Arke/ 16. Bouwt eenen Altaer/ ende offert/ 20. Godt belooft de aerde niet meer alsoo om 's menschen wille te verderven/ 21.

1 Ende Godt [1] gedachte aen Noach/ ende aen al het gedierte/ ende aen al het vee/ dat met hem inde Arke was: ende Godt dede eenen wint over d'aerde doorgaen/ ende de wateren wierden stille.

2 Oock werden de fonteynen des Afgronts/ ende de sluysen des hemels [2] geslo-

1 Menschelicker wijse van Gode gesproken. Godt wort geseyt te gedencken, als hy na eenich uytstel ofte sijne weldaden bewijst. ond. 19. vs 29. Exod. 31. 13. Nehem. 13. 14/ 22. Job 14. 13. Psal. 132. 1. ofte sijne straffe uytvoert. Hos. 9. 9. Apoc. 18. 5.
2 Die te voren opgeborsten ende opgebroken waren/ om dit vreeslick oordeel Godes uyt te voeren. bov. 7. 11.

ten: ende de 3 plaſregen van den hemel wert opgehouden.

3 Daer toe keerden de wateren weder van boven der aerde / 4 henen ende weder vloeyende: ende de wateren namen af 5 ten eynde van hondert ende vijftich dagen.

4 Ende de Arke ruſtede inde ſevende maent op den ſeventienden dach der maent/ 6 op de bergen van Ararat.

5 Ende de wateren waren gaende/ende afnemende tot de tiende maent: inde tiende [maent] op den eerſten der maent / werden de 7 toppen der bergen geſien.

6 Ende het geſchiedde 8 ten eynde van veertich dagen / dat Noach de 9 venſter der Arke / die hy gemaeckt hadde/ open dede.

7 Ende hy 10 liet eene Rave uyt: 11 die dickwijls henen ende weder ginck / tot dat de wateren van boven de aerde verdroogt waren.

8 Daer na 12 liet hy eene 13 Duyve van ſich uyt / om te ſien of de wateren 14 gelicht waren van boven den aerdbodem.

9 Maer de Duyve en vondt geene ruſte voor het hol hares voets: ſo keerde ſy weder tot hem inde Arke; want de wateren waren op 15 de gantſche aerde: ende hy ſtack ſijne handt uyt / ende namſe / ende brachtſe tot ſich in de Arke.

10 Ende hy verveydde noch ſeven andere dagen: doe 16 liet hy de Duyve wederom uyt de Arke.

11 Ende de Duyve 17 quam tot hem tegen den avont-tijt/ ende ſiet/ 18 een afgebroken olijf-bladt was in haren 19 beck: ſo merckte Noach/ dat de wateren van boven de aerde gelicht waren.

12 Doe vertoefde hy noch ſeven andere dagen: ende hy liet de duyve uyt/maer 20 ſy en keerde niet meer weder tot hem.

13 Ende het geſchiedde 21 in het ſes hondertſte ende eerſte jaer / inde eerſte [maent] op den eerſten der ſelver maent/ dat de wateren droogdē van bovē der aerde: doe dede Noach het deckſel der Arke af/eñ ſach toe/ ende ſiet/ 22 den aerdboden was gedroogt.

14 Ende in de tweede maent/ op den ſeven en twintichſten dach der maent/was de aerde opgedroogt.

15 Doe ſprac Godt tot Noach/ſeggēde:

16 23 Gaet uyt de Arke: ghy / ende uwe huysvrouwe / ende uwe ſonen / ende de wijven uwer ſonen met u.

17 Al het gedierte dat met u is/van allen vleeſche/ aen gevogelte/ ende aen 24 vee/ ende aen al het kruppende gedierte / dat op der aerde kruypt/ doet met u uyt gaen: ende [a] dat ſy overvloedelick voorttelen op der aerde / ende vruchtbaer zijn / ende vermenichvuldigen op der aerde.

18 Doe ginck Noach uyt/ ende ſijne ſonen / ende ſijne huysvrouwe/ ende de wijven ſijner ſonen met hem.

19 Al het gedierte / al het kruppende/ ende al het gevogelte / al wat ſich op der aerde roert; 25 nae hare geſlachten/ gingen uyt de Arke.

20 Ende Noach bouwde den HEERE eenen Altaer: eñ hy nam van al 26 het [b] reyn vee/ ende van al het reyn gevogelte/ende offerde 27 brandofferen op dien altaer.

21 Ende de HEERE 28 roock dien 29 lieflicken reuck/ ende de HEERE ſeyde 30 in ſijn herte: Ick en ſal voortaen 31 den aerdbodem niet meer vervloecken om des menſchen wille/ [c] 32 want het gedichtſel van 's menſchen herte is boos van ſijner [d] jeucht aen: ende ick en ſal voortaen niet meer al het levende 33 ſlaen/ gelijck als ick gedaen hebbe.

22 [e] Voortaen 34 alle de dagen der aerde/en ſullen zaeyinge/ende oogſt/ende koude/ende hitte/ ende ſomer/ ende winter / ende dach/ ende nacht / niet ophouden.

3 Die veertich natuerlicke dagen geduert hadde. ſiet vov. 7. verſ. 4. ende 12.
4 *Hebr.* gaende ende wederkeerende. D. al meer ende meer wederkeerende/afnemende. Alſo in 't volgende vs 5. vg. ond. 26. vs 13. ende ſiet Jonæ 1. op vs 11.
5 Te rekenē van het begin des Sundtvloets. Siet c. 7. 11. in welckē gantſchen tijt de wateren op den aerdbodem toegenomen hebben, ſiet daer oock vſ. 24.
6 D. op een van de bergen van groot Armenien.
7 *Hebr.* hoofden. alſoo Deut. 3. 27. Joſ. 15. 8. Jud. 9. 7.
8 T. w. na den eerſten dach der tiender maent: vandē welcken in 't voorgaende vers geſprokē wort.
9 Siet vov. 6. 16.
10 T. w. om te onderwinden of de aerde van de wateren gebloot was.
11 *Hebr.* die uytginck, uytgaende ende keerende. dat is/ ſy vlooch herwaert/ ende derwaert / ende byſonderlick omtrent de Arke / om dat de aerde noch meeſt met de wateren bedeckt was.
12 T. w. ſeven dagen / na dat de Rave uytgelaten was; als te ſien is vs 10.
13 Die met lichtelick haer medepaer verlaet/ende gewent is tot het ſelve weder te keeren.
14 D. vermindert/ meer verloopen.
15 Op de vlackte der omliggender lātſtreke. Want anders begonnen de toppen der bergen ontdeckt te wordē. vov. vs 5.
16 *Hebr.* hy dede toe: ofte, hy voer voort uyt te laten, ofte uyt te ſendē. Welcke maniere van ſpreken oock is ond. vs 12. ende 21. ende elders dickwijls / beteeckenende het herdoen/ ende vernieuwē/ofte hervattē eeniger ſake
17 Om datſe geen voedſel voor haer en vondt/ ende ſochte in haer gewoonlijck kot te weſen.
18 Waer mede Godt Noach vertrooſt heeft / hem verſekerende dat ſijne verloſſinge uyt de Arke nae by was.
19 *Hebr.* mont.
20 Want ſy ruſte/ ende voedſel op den aerdbodem gevonden hadde.
21 T. w. des ouderdoms Noachs/ 't welcke was 't jaer na de ſcheppinge der werelt 1657. Vergelijckt vov. 7. 11. alwaer geſeyt wort/ dat de Sundvloet begonnen is in 't jaer des ouderdoms Noachs ſes hondert.
22 *Hebr.* het aenſicht des aerdbodems.
23 Op dit bevel hadde Noach gewacht / gelijck hy oock op Godts bevel inde Arke was gegaen: zijnde daer in geweeſt/een jaer/ende tien dagen. 24 Siet vov. 6. op vs 7. a Bov. 1. 22, 28. ende 9. 1. 25 D. ſy gingen ſijn ordentlijck/ elck gepaert nae ſijn geſlachte/ ofte ſoorte. 26 Siet vov. 7. 2. b Levit. 11. 27 Soo genaemt om dat dit offer geheel verbrandt wert/ende alſoo met den roock opwaerts clom / ende verdween: in welcken aenſien het oock een Klim-offer ſoude mogen heeten. ſiet oock Levit. 6. op vs 9. 28 Menſchelicker wijſe ofte by gelijckeniſſe van Godt geſproken. Want gelijck een lieflicke reuck den menſche ſeer vermaeckt/ alſoo hadde Godt een welgevallen aen het geloove/ ende de danckbaerheyt van Noach.

29 *Hebr.* den reuck der ruſte, of ruſtmakende. T. w. dē menſche met Godt verſoenende/ende in ruſte ofte vrede ſtellende/ niet door des offers eygene kracht/ maer door de beteeckende offerhāde onſes Heeren Jeſu Chriſti / waer door alleen eene eeuwige verſoeninge verworvē is/ Hebr. 9. 12/ 13.
30 Ofte tot. D. by hem ſelven: menſchelick vā Godt geſproken / om ons te verklaren/ dat hy ſijnen raet/ die hy by hemſelven heeft/ daer na ſijnē knechten nae ſijn wel gevallen openbaert. 31 D. ick ſal den aerdbodem niet meer alſoo door eenē algemeynen Sundvloet verderven. *Hebr.* Ick en ſal niet toe doen te vervloeckē. alſoo in 't eynde van dit vs. ſiet vov. op vs 10. c Bov. 6. 5. Prov. 22. 15. Mat. 15. 19. 32 And. alhoewel. d Pro. 22. 15. 33 D. door eenen algemeynen Sundvloet ombrengen. Het woort ſlaen, is onder andere beteeckeningen dickwijls genomen voor dooden, ofte anders het leven eenichſins beſchadigen, door wat middel het eene ende het andere ſoude mogen geſchieden. Siet Exod. 21. 18. Num. 14. 12. ende 35. 16. Deut. 28. 22/ 27. 1. Sam. 17. 49. ende 26. 8. 2. Sam. 3. 27. 1. Reg. 22. 34. Amos 4. 9: &c. e Iere. 33. 20, 25. 34 Dat is/ ſoo lange/ als de werelt ſtaen ſal.

Het ix. Capittel.

Godt vernieuwt ſijnen ſegen na den Sundvloet over de menſchen/ v. 1. vergunt/ eñ verbiedt haer ſekere ſpyſe/ 3. verordent ſtraffe op den dootſlach/ 5. ſtelt dē regenboge tot een teycken ſijns verbonts/ dat geen algemeyne Sundvloet meer op aerdē komen ſal/ 9. Noach plant den Wijnſtock/ 20. ende wort in den ſlaep des dronckenſchaps van wegen ſijner naecktheyt van Cham beſchimpt/ 22. Die daer over met ſijne nakomelingen wort vervloeckt/ 25. maer Sem ende Japheth geſegent/ 26. Noachs ouderdom/ ende doot/ 29.

1 ENde Godt 1 ſegende Noach ende ſijne ſonen; eñ hy ſeyde tot hen: [a] Zijt vruchtbaer ende vermenichvuldiget / ende vervullet de aerde:

2 Ende ulieder vreeſe/ende ulieder verſchrickinge zy over al het gedierte der aerde/ende over al het gevogelte des hemels: in al wat ſich op den aerdbodem 2 roert / ende in alle viſſchen der Zee: ſy zijn in uwe hant overgegeven.

3 3 Al wat ſich roert / 4 dat levendich is / zy u tot ſpyſe: ick heb het u al gegeven gelijck 5 [b] het groene kruyt.

4 [c] Doch het vleeſch 6 met ſijne ziele [dat is] ſijnen bloede/ en ſult ghy niet eten.

5 [d] Ende voorwaer ick ſal u bloet [het bloet] 7 uwer zielen 8 eyſchen; van de hant 9 aller gedierte ſal ick het eyſchen: oock 10 van de hant des menſchen/ van de hant eenes yegelijcken ſijnes broeders ſal ick de ziele des menſchen eyſchen.

6 [e] Wie des menſchen bloet vergiet/ ſijn bloet ſal 11 door den menſche vergoten worden: want Godt heeft den menſche 12 [f] nae [ſijn] beelt gemaeckt.

7 Maer [g] ghylieden/ weeſt vruchtbaer/ ende vermenichvuldicht: teelt overvloedichlick voort op der aerde/ende vermenigvuldicht op de ſelve.

8 Voorder ſeyde Godt tot Noach/ ende tot ſijne ſonen met hem/ ſeggende:

9 13 Maer ick / [h] ſiet/ ick richte mijn Verbont op met u / ende met uwen 14 zade na u.

10 Ende met alle levendige ziele / die met u is/ van 't gevogelte/ van 't vee/ende vā alle gedierte der aerde met u: van alle die

1 Godt vernieuwt den ſegen / diē hy boven 1. 28. over den menſche hadde uytgeſproken / om te toonen / dat de onderhoudinge ende vermenichvuldinge des menſchelickē geſlachts / mitſgaders alle heerſchappye ende macht/ die de menſche na den val over de onvernuſtige dieren behouden hadde/ ſoo wel na/ als voor den ſundvloet / aen ſijnen ſegen hing.
a Bov. 1. 28. ende 8. 17.
2 Ofte / kruypt, ende ſich beweecht/ als een onredelick dier.
3 D. allerley eetbaer gedierte/ op der aerde/ in de lucht/ ende in de wateren.
4 Want dat van ſelfs/ ofte qualick geſtorven is / is door deſe wet verboden.
5 *Hebr.* het groenſel. ofte / de groente des kruyts, als vov. 1. vs 30. D. (na 't gemeyn gevoelen) boven 't groen kruyt/ ende de vruchten/ die ick u te voren tot ſpijſe hadde verordent/ geve ick u nu oock allerley levendich eetbaer gedierte
b bov. 1. 29.
c Lev. 3. 17. eñ 7. 26. ende 17. 14. eñ 19. 26. Deut. 12. 23.
6 Godt verbiet bloedich vleeſch te eten/ om de menſchen van alle wreetheyt ende genegentheyt tot dooden / ende moorden te ſchricken. vg. Levit. 3. 17. ende 17. 11. Deut. 12. 23.

d Exod. 21. vſ. 12. 28. 7 D. uwer perſonen/ ofte u lichamelick leven. 8 D. wreken / ofte door order van my ingeſtelt/ ofte oock buyten de ſelve. 9 Siet Exod. 21. 28. 10 Wie hy oock ſoude mogen zijn / van hoogen ofte legen ſtaet/ van rijck ofte arm/ van man of vrouwe / dewijle de menſche ſijn broeder ofte ſuſter ende even naeſten is. e Thren. 4. 13. Matth. 26. 52. Apocal. 13. 10. 11 Hier wort het ampt der Overicheyt beveſtigt/ ende het ſweert haer gegeven tot ſtraffe der boosdoenders / Rom. 13. 1. 12 Siet vov. cap. 1. 27. Ende of wel Godes beelt door den val geſchendt ende verbroken is / ſo heeſt nochtans Godt eenich overblijſſel daer van / om verſcheydene redenen / in de menſchen gelaten, het welck hy niet begeert geſchendt te hebben / maer verordent hier de ſtraffe van ſoodanige ſchendinge. f Boven 1. 27. g Boven 1. 26, 28. ende 8. 17. 13 Dat is/ wat my aengaet/ om u van mijnent wegen te verſekeren/ dat ick alle menſchen ende dieren niet meer alſoo en ſal verderven / ſo verbinde ick my aen u met beloften / ende geve u het navolgende teecken. h Eſa. 54. vs 9. 14 Dat is/ met uwe nakomelingen/ die uyt u voortgeteelt ende geboren ſullen worden; alſoo wort het woort zaet dickwijls genomen. Siet onder 12. 7. Exod. 28. 43. Levit. 22. 4. Deut. 4. 37. 1. Sam. 24. 22. 1. Reg. 2. 33. Joan. 8. 33. Rom. 1. 3. ende 11. 1. 2. Timoth. 2. 8.

uyt de

upt de Arke gegaen zijn / tot al het gedierte der aerde toe.

11 Ende ick richte mijn Verbont op met u/ dat niet meer [15] alle vleesch vande wateren des Vloets sal worden [16] uytgeroeyt: ende datter geen Vloet meer zijn en sal / om d'aerde te verderven.

12 Ende Godt seyde: Dit is het teecken des verbonts/ dat ick geve tusschen my/ ende tusschen u lieden/ ende tusschē alle levendighe ziele/ die met u is: [17] tot eeuwige geslachten.

13 [18] Mijnen Boge hebbe ick gegeven inde wolcken: die sal zijn tot een teecken des verbonts tusschen my/ ende tusschen de aerde.

14 Ende het sal gheschieden [19] als ick wolcken over d'aerde brenge; [20] dat dese boge sal gesien worden inde wolcken.

15 Dan sal [21] ick gedencken aen mijn verbont / 't welck is tusschen my / ende tusschen u / ende tusschen alle levendige ziele van allen vleesche: ende de wateren sullen niet meer wesen tot eenen Vloet / om alle vleesch te verderven.

16 Als desen boge inde wolckē sal zijn/ so sal ick hem aensien / om te gedencken aen [22] het eeuwich verbont tusschen [23] Godt/ ende tusschen alle levendige ziele / van allen vleesche/ dat op der aerden is.

17 So seyde dan Godt tot Noach: Dit is het teecken des verbonts / dat ick opgericht hebbe tusschen my / ende tusschen alle vleesch/ dat op der aerden is.

18 Eñ de sonen Noachs die uyt de Arke gingen/ waren / [i] Sem/ ende Cham/ ende Japheth: ende Cham die is de vader van [24] Canaan.

19 Dese drie waren de sonen van Noach: ende van dese is de gantsche aerde [25] overspreydt.

20 Ende Noach [26] begon een [27] Ackerman te zijn: eñ hy plantte eenen wijngaert.

21 Ende hy dronck van dien wijn/ ende wert droncken: ende [28] hy ontblootte sich in 't midden sijner tente.

22 Eñ Cham / [29] Canaans vader/ sach sijns vaders naecktheyt/ende hy gaf het sijnen beyden broederē daer buyten te kennē.

23 Doe nam Sem / ende Japheth een kleet/ eñ sy leyden 't op haer beyder schouderen/ ende gingen achterwaerts / ende bedeckten de naecktheyt hares vaders: ende haer aengesichten waren achterwaerts [gekeert] /so dat sy de naecktheyt hares vaders niet en sagen.

24 Ende Noach ontwaeckte van sijnen [30] wijn: ende [31] hy merckte wat sijn kleynste soon hem gedaen hadde.

25 Ende [32] hy seyde: [33] Vervloeckt zy [34] Canaan: [35] een knecht der knechten zy hy sijnen broederen.

26 Voorder seyde hy; Gezegent zy de HEERE/ de Godt [36] Sems: ende Canaan zy hem een knecht.

27 [37] Godt breyde Japheth uyt / ende hy woone [38] in Sems tenten: ende Canaan zy hem een knecht.

28 Ende Noach leefde na den Vloet/ drie hondert ende vijftich jaer.

29 So waren alle de dagen van Noach/ negen hondert ende vijftich jaer: ende hy sterf.

Het x. Capittel.

Uytbreydinge des menschelicken geslachts door de drie sonen van Noach/ welcker nakomelingen met hare woonplaetsen verhaelt worden. Van Japheth/ v. 2. van Cham/6. Onder dese zijn Nimrod/ ende Assur/8/11. van Sem/21.

[1] DIt [1] nu zijn de [2] geboorten van [a] Noachs sonen/ Sem/ Cham/ ende Japheth: ende hen werden sonen geboren na den Vloet.

2 De [3] [b] sonen Japhets zijn/ [4] Gomer/ ende [5] Magog / ende [6] Madai / ende [7] Javan / ende [8] Tubal / ende [9] Mesech / ende [10] Tiras.

3 Ende de sonen Gomers zijn: [11] Askenaz/ende [12] Riphath/ende [13] Togarma.

4 Ende de sonen Javans zijn/ [14] Elisa/ eñ [15] Tarsis; [16] Chittim ende [17] Dodanim.

5 Van dese zijn verdeylt de [18] Eylanden der volcken in hare Lantschappen/ [19] elck nae sijne sprake: nae hare huysgesinnen/ onder hare volcken.

6 Ende [c] [20] Chams sonen zijn; [21] Cus ende [22] Mitsraim/ ende [23] Put/ende [24] Canaan.

7 Ende de sonen van Cus zijn; [25] Seba / ende [26] Havila / ende [27] Sabta / ende [28] Raëma / ende [29] Sabtecha: ende de sonen van Raëma zijn/ [30] Scheba / eñ [31] Dedan.

8 Ende [d] Cus gewan Nimrod: dese begon [32] geweldich te zijn op aerden.

9 Hy was eē geweldich [33] jager [34] voor het aengesicht des HEEREN: daerom wort geseyt; Gelijck Nimrod een geweldich jager voor het aengesicht des HEEREN.

10 Eñ het [35] beginsel sijnes rijcks was Babel/ ende Erech/ ende Accad/ ende Calne inden lande [36] Sinear.

15 D. alle menschē/ eñ wat levende/ roerende/ende gevoelende is op der aerde. 16 Siet boven cap. 8.21/22. verstaet sulken vloet/waer door het gantsche Aerdrijck met water bedeckt soude worden tot verderfinge van alle menschen/ ende beestē/die hare woninge op der aerde hebben. Over sulcx zijn hier uytgenomē particuliere watervloeden/ eñ overwateringen van landē. 17 *Hebr.* tot geslachten der eeuwicheyt. dat is/ soo lange als de werelt staē sal. alsoo oock ond. vs 16. 18 Verstaet/ dē Regenboge, die nae de nature wel een teecken is van regen maer nae d'ordinantie Godts een seker bewijs/dat de werelt door regen/ ende eenen algemeynen water-vloet niet wederom en sal vergaē. 19 *Hebr.* als ick een wolcke over d'aerde wolcke: dat is/ als ickse met wolcken overtrecke. 20 Ofte: Ende. 21 Dat is/ ick sal doen/dat ick belooft hebbe. Siet boven capit. 8. op 't vs 1. Item/ hier het volgende vs. 22 Siet bov. cap. 8. 21/22. ende bov. op't vs. 12, *Hebr.* 't Verbont der eeuwicheyt. 23 D. my. i Boven 6. 10. 24 Vanden welcken de Canaaniten zijn voortgekomen/ende het lant Canaan sijnen name heeft gekregen: welck lant den Israeliten / die vā Sem afcomstich zijn / daer na tot een erfdeel geworden is. 25 Te wetē/ met inwoonders. 26 Ofte: een ackerman zijnde, begon te planten. 27 ofte/ Lantman. *Hebr.* Eē man der aerde, ofte des aerdrijcx, dat is/ een ackerman ofte lantbouwer. alsoo ond. 25/27. een man des velts, dat is/ die in het velt hem meer onthout/ dā te huys. 1. Sam. 16. 18. een man ter oorloge, dat is/ een oorloogsman. Prov. 6. 11. een man des schilts, dat is/ die schilt ende wapenen in de oorloge gebruyckt/ &c. 28 T. w. onwetende/ onverhoets inden slaep der dronckenschap/ eñ niet met eē opgeset voornemen. 29 Dit wort wederom verhaelt tot meerder straffe van Cham/ende versterckinge der Israelitē/ die Godt nae der Canaanitē lant door Mose was leydēde. 30 D. vandē slaep/ inden welcken hy door het drinckē des wijns gevallen was. 31 Ofte door Godes insoeckinge. 32 Niet als een sondich mensche door vleeschlicken toorn / ofte verbaestheyt/ maer als een Propheet door het ingeven des H. Geestes. 33 D. hatelick voor Godt/ verachtelick by de menschen/ongeluckich op der aerde/in hem selven/ende de sijne. 34 Verstaet niet alleen den sone/ maer oock den vader Cham/ eñ des soons nakomelingē. 35 D. de alder verachtste ende snootste slave. Alsoo wort ydelheyt der ydelheden geseyt/ Eccl. 1. 2. boosheyt der boosheyt, Hos. 10. 15. voor de aldermeeste/ &c. Vg. Lev. 2. de aent. op 't vs. 3. 36 Sem wort hier bysonderlic genoemt niet alleen om dat hy dē eersten lof hadde inde eere aen sijnen vader bewesen/ vov. v. 23. maer oock om dat uyt sijnen zade de Messias eñ Godes volc soudē voort comē. siet ond. 10. op v. 21. 37 And. Godt locke ofte overrede Iapheth. verstaet dit als eē Prophetye vande beroepinge der Heydenē/ (Japhets nakomelingen) die door de liefflicke predikatie des H. Euangeliums geschieden soude. 38. D. sijne nakomelingē sullen tot de gemeynschap van Godts kercke gebracht wordē.

1 Het eynde deses verhaels is/ voornemelick om aē te wijsen/ uyt wat vaderen de Messias nae den vleesche gesproten/ eñ onder wat volck middeler tijt de gemeynte Godes geweest is: Daer na om bekent te maken de oorsprongen der volckeren/ ende der bedeelingen der landen / die sy bewoont hebben: 't welck alles oock seer dienstich is tot verklaringe van vele schriftuerplaetsen; als in het vervolg sal blijcken. 2 Ofte geslachten. a 1 Chron. 1. 4. 3 Dese hebben hen vande plaetsen harer wooningen meest Noord ende Westwaert uytgespreydt: want eerst nedergeslagē zijnde in kleyn Asien, hebben allenckskēs de Noordsche landen eñ Europam meest vervult. b 1 Chron. 1. 5. 4 Deses nakomelingen hebbē het noordquartier van kleyn Asiē bewoont; gelijck sy oock daerom by de Noordsche volckerē worden gestelt/ Eze. 38: 6. eñ alsoo sy oock Westwaert hen uytgebreydt hebben / so houtmen datse de voortteelders mede zijn der volckeren in welcker landē de Gallogriecken naderhant gewoont hebben. 5 Dē oorspronck der Scythen. siet van dese Ezec. 38. 2. eñ 39. 6. 6 Van welckē zijn de Meden. siet 2. Reg. 17. 6. Jes. 13. 17. Jer. 25. 25. Dan. capp. 5. 6. 8. 7 De vader der Griecken. siet van dese Jes. 66. 19. Dan. 8. 21. Joel 3. 6. Ezec. 27. 13/19. 8 Men houde van desen de Iberen, ende uyt dese de Spaignaerden. voortgekomen te zijn. Siet Ezech. 27. 13. ende 38. 2/3. ende 32. 26. 9 *Hebr.* Mescheck, welcke van dese afcomstich zijn/ is onseker. Sommige meenen die van Cappadocien; andere/ die van Mysien; eenige de Moschen; ofte Moscovitē. siet Ezec. 38. 2/3. 10 Van desen is inde H. Schrift niet meer vermelt: Doch het meerder gevoelē is/ dat de Thracen naburen der Macedoniers, van hem zijn voortgecomen. 11 De Vader der inwoonderen van Pontus ende Bithynia. Lantschappen gelegen in kleyn Asien. Sommige houden dat van desen de Duytschen afkomstich zijn, Siet Jer. 51. 27. 12 And. Diphath. 1. Chron. 1. 6. hy was de voortteelder der Paphlagoniers, een volck van kleyn Asien. te voorē genaemt Riphatteen, ofte Ripheen. 13 Dese wort meest gehoudē voor den oorspronck des volcx in kleyn Armenien: ofte (nae 't gevoelen van andere) der Hoochduytschen. siet Ezech. 27. 14. eñ 38. 6. 14 Van welcken zijn de Eolen. een volck in Griecken-lant. Vg. Ezech. 27. 7. 15 Van desen wort genoemt de hooftstadt van Cilicien, Pauli Vaderlant. Act. 22. 3. sulcks dat dese Tarsis geweest is de oorspronck der Ciliciers. Siet Ezech. 27. 12. Jon. 1. 3. 16 De vader der inwoonderen van Macedonien. ofte/ van Italien, ofte van Cyprus, ofte van een deel des lants Cilicien; also het gevoelen hier van niet eenderley en is. Siet Num. 24. 24. Jes. 23. 1. Jer. 2. 10. 17 And. Rodanim. 1. Chron. 1. 7. Men meynt dat van desen afcomstich zijn de Rhodiers, eñ de Dorensen. 18 Verstaet de landē aen de Zee westwaert van Syrien tusschen de Midlantsche eñ Oceaensche Zee gelegen: namelick niet alleen die eygentlick Eylanden genoemt worden/ maer ooc de vaste landē/ dewelcke alsoo gelegen zijnde/ schijnen eylanden te zijn. 19 De verdeylinge der sprakē en was wel te dier tijt noch niet geschiet (siet ond. cap. 11.) maer Moses spreeckt nae den tijt/ inden welcken hy dit schreef. Siet diergelijck exempel Gen. 12. 8. eñ 13. 3. &c. c 1. Chr. 1. vs 8. 20 Deses nakomelingen hebben hen van Babel meest suydwaerts verdeylt in een deel van Asien, eñ in Afrijcken: eñ voor eenen tijt in Palestina. Siet van dese/ 1. Chro. 4. 40. Psa. 105. 27. 21 Van desen zijn de Arabiers, ende de Mooren. Siet bov. de aent. cap. 2. op 't vs 13. Item/ 2. Reg. 19. 9. Job 28. 19. Jere. 13. 23. eñ 46. 9. 22 De Vader der Egyptenaren. De naem is over al inde H. Schrift. Ende 't is oock de naem van het Lantschap Egypten selve / ende der inwoonderen. 23 Men meynt dat hy een deel van Lybien (al waer de riviere Put is) bewoont heeft. Siet Jerem. 46. 9. Ezech. 27. 10. ende 38. 5. 24 De voortteelder der Canaaniten inde Schrifture genoech bekent. Siet bov. 9. 25. ende ond. v. 18. 25 Van desen komen de Sabeen, in woest Arabien. Siet Psal. 72. 10. ende Jes. 43. 3. 26 De vader der inwoonderen van een lant soo genaemt/ bov. cap. 2. 11. 27 Het gevoelen der geleerden is/ dat deses afkomste bewoont heeft het onderdeel van rijck Arabien. 28 Mede een voorvader der inwoonderen van het voorgemelte Arabien. Siet Ezech. 27. 22. 29 Desen houtmen oock een voortplanter der selver natie geweest te zijn. 30 Suydwaert woonende in Moorenlant: van waer men meynt dat de Conninginne van Saba gekomen is. Siet 1. Reg. 10. 1/4. Ezech. 27. 22. Matth. 12. 42. Actor. 8. 27. Andere voegen hem in rijck Arabien. 31 Een inwoonder mede van rijck Arabien, ofte nae anderer gevoelen/ van Moorenlant. Siet Ezech. 27. 15. ende 38. 13. d 1. Chron. 1. 10. 32 Siet bov. cap. 6. 4. 33 *Hebr.* geweldich in jacht. namelick/ niet alleen der beesten/ maer oock der menschen / met de welcke hy handelde gelijck de jagers met het wilt/ dat sy dooden/ ofte bedwingen nae haren lust. siet dese maniere van spreken Jer. 16. 16. Thren. 3. 52. 34 D. opentlick ende stoutelick/ sonder vreese voor Godt/ ende schaemte voor de menschen. Vg. cap. 6. 11. 35 Nimrod wort gehouden voor de Stichter van de eerste Monarchie / ende hy heeft eerst dese vier steden gebouwt: gelijck Kaïn de eerste stadt bouwde / voor den Sundvloet. 36 *Hebr.* Schinhar. het lant van Mesopotamia ende Chaldæa, alsoo genaemt van een geberchte daer aen gelegen. Siet van dit Sinear oock ond. cap. 11, 2. ende 14. 1. ende Jos. 7. 21.

11 [37] Uyt dit selve lant is Assur uytgegaen / ende heeft gebouwt [38] Nineve / ende [39] Rehoboth / Ir / ende Calah /

12 Ende Resen / tusschen Nineve / ende tusschen Calah : dat is [40] die groote stadt.

13 Ende Mitsraim gewan [41] Ludim / ende [42] Anamim / ende [43] Lehabim / ende [44] Naphtuhim.

14 Ende [45] Pathrusim / ende [46] Casluhim / [47] van waer de [48] Philistijnen [49] uytgekomen zijn / ende [50] Caphtorim.

15 Ende Canaan gewan [51] Zidon / sijnen eerstgeborenen / ende [52] Heth.

16 [53] Ende den [54] Jebusi / en den [55] Emori / ende den [56] Girgasi:

17 Ende den [57] Hivvi / ende den Arki / ende den [58] Sini.

18 Ende den [59] Arvadi / ende den [60] Zemari / ende den [61] Hamathi : ende daer na zijn de huysgesinnen der [62] Canaaniten verspreydet.

19 Ende de [63] lantpale der Canaaniten was van Zidon / daer ghy gaet nae Gerar tot [64] Gaza toe: daer ghy gaet nae [65] Sodom ende [66] Gomorra / ende [67] Adama / ende [68] Zeboim tot [69] Lasa toe.

20 Dit zijn Chams sonen / nae hare huysgesinnen / nae hare spraken: in hare lantschappen / in hare volckeren.

21 Voorts [70] zijn Sem [[71] sonen] geboren / de selve is oock [72] de vader [73] aller sonen van Heber / broeder van [74] Japheth [75] de grootste.

22 [c] [76] Sems sonen waren [77] Elam / ende [78] Assur / ende [f] [79] Arphacsad / en [80] Lud / ende [81] Aram.

23 Ende Arams sonen waren / [82] Uz / ende [83] Hul / ende [84] Gether / ende [85] Mas.

24 Ende [g] [86] Arphacsad gewan Selah : ende Selah gewan Heber.

25 Ende Heber werden twee sonen geboren : des eenen naem was Peleg; [87] want in sijne dagen is de aerde verdeylt / ende sijnes broeders naem was Joktan.

26 Ende [88] Joktan gewan Almodad / ende Seleph / en Hazarmavet / ende Jarah;

27 En Hadoram / en Uzal / en Dikla;

28 Ende Obal / ende Abimaël / ende [89] Scheba;

29 Ende [90] Ophir / ende [91] Havila / en Jobab : dese alle waren Joktans sonen.

30 En hare wooninge was van Mescha af / daer ghy gaet nae Sephar / 't geberchte van [91] 't Oosten.

31 Dit zijn Sems sonen / nae hare huysgesinnen / nae hare spraken; in hare lantschappen / nae hare volckeren.

32 Dit zijn de huysgesinnen der sonen van Noach / nae hare [92] geboorten / in hare volckeren : ende van dese zijn de volckeren op d'aerde verdeelt na den Vloet.

37 And. uyt dit lant is hy: N. Nimrod uytgegaen na Assyrien.
38 De Hooft-stadt van Assyrien. Jon. 1. 2.
39 And. Rechoboth de stadt; ofte / de straten der stadt, te weten / van Nineve.
40 T. w. Nineve. siet Jon. 3. 3. ende 4. 11.
41 De voortteelder des volcx van Lydien in Mauritanien. Siet van dese Jesa. 66. 19.
42 Men houdt hem voor den oorspronck der Cyreneen.
43 De Vader der Lybiers in Africa.
44 Van den welcken men acht te zijn de Mooren / ofte die van Numidien.
45 Die ontrent de Stadt Pathros in Egypten gewoont hebben. Van de welcke siet Jes. 11. 11.
46 De in-woonderen van Cassiotis.
47 Als oock van Caphthorim. siet Deuter. cap. 2. 23. Jer. 47. 4. Amos 9. 7. 't schijnt dat eenige nakomelingen van dese twee gebroeders uyt hare woonplaetse t'samen zijn opgetogen / ende het lant Palestina hebben ingenomen: waer van sy Philistijnen genaemt zijn.
48 De inwoonderen van Palestina.
49 And. Afgekomen.
50 Afkomstich van Caphtor; vande welcke siet Deut. 2, 23.
51 *Hebr.* Tsidon. Bouwer der stadt Tsidon, ofte Zidon in Phænicien ; van de welcke siet Jos. 11. 8. ende 19. 28. ende Jud. 1. 3. &c.
52 De Vader der Hethiten, van dewelcke siet Jos. 1. 4. ende 9. 1. &c.
53 Dit zijn niet alleen eygene namen van persoonen / maer oock van gantsche volckeren / die uyt de selve gesproten zijn: ende worden daerom anders over-geset / den Iebusiter, den Amoriter, &c.
54 Van deses nacomelingen siet Jos. 15. 8. ende 18. 28. ende Jud. 1. 21.
55 Van de Emoriten siet Deut. 2. 24.
56 Siet Matth. 8. 28. 57 Siet Jud. 3. 3. 58 Deser wort gedacht Jes. 49. 12. 59 Siet Ezech. 27. 8/11. 60 Siet Jos. 18. 22. ende 2. Chron. 13. 4. 61 Siet Amos 6. 2/14. Zach. 9. 2. van eenige deser t'samen / siet Genes. 15. 19/20/21. 62 Verstaet hier de Canaaniten in 't gemeyne voor alle de na-komelingen / ofte volckeren van Canaan. 63 De palen des lants Canaan worden hier afgeteeckent / de welcke waren in de lengte op de West-zyde Zidon Noordwaert / ende Gaza Zuydwaert; op de Oost-zyde / Laza Noordwaert / en Sodoma Zuydwaert: zijnde also de breette op het Noordteynde Zidon, ende Laza; op het Zuydeynde Gaza en Sodoma. 64 *Hebr.* Azza. 65 *Hebr.* Sedom. Siet van dese stadt / ende de drie volgende / ond. 13. 10. en 14. 2. 66 *Hebr.* Amora. 67 *Hebr.* Adma. 68 *Hebr.* Tseboim. 69 *Hebr.* Laschah. 70 *Hebr.* is geboren. alsoo v. 25. 71 Dese hebben meest hare woonplaetsen gekoren Oostwaert in groot Asien, daer in Syrien. Assyrien. Mesopotamia, Chaldæa, &c. gelegen zijn. 72 D. niet alleen de oorspronck nae den vleesche / ten aensiene van de eerstgeboorte ; maer oock een voorganger nae den geest / ten aensiene vande wedergeboorte. 73 Dat is / der Hebreen. (die daerom oock Heber genaemt worden / Num. 24. 24.) by de welcke de Kercke Godts met de ware Leere en den waren Godts-dienst lange tijt gebleven is. And. Kinderen der overvaert vande riviere Euphrates / die Abraham overgevaren is. Jos. 24. 3. Siet voorder van Sem bov. cap. 6. 10. 74 Dese wort bysonderlijck genoemt / om dat hy mede deel hadde in de segeninge over Sem van Godt uytgesproken / van dewelcke Cham uytgesloten was / bov. 9. 25/26/27. 75 D. de outste. c 1. Chro. 1. 17. 76 Vande woonplaetse sijner nakomelingen siet op 't voorg. vs. 77 Van hem zijn de Elamiten, D. de Persianen. Siet van dese onder 14. 1/9. Jesa. 21, 2. Jere. 49. 34. &c. Dan. 8. 2. Actor. 2. 9. 78 De Vader der Assyriers, een volck genoech bekent in de H. Schrift. Vergel. bov. vs 11. f Onder 11. 10. 79 Van desen meyntmen dat de Chaldeen voortkomen / genoemt Casdim. 80 Van welcken zijn die van Lydia in kleyn Asien. 81 Den oorspronck der Syriers. Siet van eenen anderen Aram, onder 22. 21. van welcke beyde men meynt / dat het lant van Syrien, ende de Syriers haren name hebben. 82 *Hebr.* Uts. men houdt dat dese de voortteelder zy van de inwoonderen des lants Trachonitis ; nae anderer gevoelen / van eenige die ontrent Idumæa woonden. Siet van Uts Job 1. 1. Thren. 4. vs 21. 83 Dese meyntmen het Lant der Palmyrenen bewoont te hebben / ofte Armenien. 84 Van desen waren de Bactrianen, ofte die Apamenem bewoonden. 85 And. Mesech, 1. Chron. 1. 17. die bewoont heeft (soomen meynt) het opper-deel van Syrien ; tusschen Cilicien / ende Mesopotamien aen een deel des berchs Amans, genoemt Masius, andere stellense in Mysia. g 1. Chron. 1. 18. 86 Verg. ond. 11. 13/15. 87 D. ontrent den tijt sijner geboorte zijn de inwoonders der aerde van elkanderen verscheyden door verdeylinge der spraken: 't welck in 't volgende Cap. verhaelt wort. 88 Van deses nakomelingen en kunnen niet veel bescheyts in de Heylige Schrift / ofte by andere schryveren vinden. 89 Dese is te onderscheyden van eenen anderen Scheba, de sone van Cus des soons Chams. siet bov. vs 7. 90 Siet 1. Reg. 9. 28. ende 22. 49. Psal. 45. 10. Jes. 13. 12. 91 Dese is te onderscheyden van eenen Havila afkomstich van Cus, de sone Chams. van den welcken siet bov. vs 7. Van desen houden sommige dat het lant der Ismaeliten ende Amaleciten aldus genoemt is, Gen. 25, 18. 1. Sam. 15, 7.

91 D. van Chaldæa. Siet Num. 23. 7.
92 Siet bov. 5. 1.

Het xj. Capittel.

Alle menschen hadden tot deser tijt toe eenerley sprake / v. 1. De kinderen der menschen bestaen eene Stadt / met eenen seer hoogen Toren uyt enckele trotsheyt te bouwen / 3. Godt belet haer werck door verdeylinge der spraken / ende verstroytse van malkanderen door de werelt / 6. Babel bekomt daer van den name / 9. Sems nakomelingen tot op Abraham / 10. die met sijnen vader / Sarai / ende Lot / treckt uyt Ur der Chaldeen nae Haran / 29.

1 ENde [1] de gantsche aerde was [2] van eenerley [3] sprake / ende eenerley woorden.

2 Maer het geschiedde / als [4] sy tegen 't [5] Oosten togen / dat sy eene leechte vonden [6] inden lande [a] Sinear / ende sy woonden aldaer.

3 Ende sy seyden een yeder tot sijnen naesten; Kom aen / laet ons [7] tichelen strijcken / ende [8] wel doorbranden : ende de tichel was hen voor steen / ende [9] 't lijm was hen voor leem.

4 Ende sy seyden ; Kom aen / laet ons voor ons eene Stadt bouwen / ende eenen Toren / diens [10] opperste [11] inden Hemel zy / ende laet ons eenen name voor ons maken: op dat wy niet misschien over [12] de gantsche aerde verstroyt en worden.

5 Doe [13] quam de HEERE neder / om te besien de Stadt ende den Toren / die de [14] kinderen der menschen bouwden.

6 Ende de HEERE seyde: Siet / sy zijn eenerley volck / ende hebben alle eenerley sprake / ende dit ist / dat sy beginnen te maken : maer [15] nu / [16] en soude hen niet afgesneden worden al wat sy bedacht hebben te maken?

7 Kom aen / [17] laet ons neder varen / ende laet ons hare sprake aldaer verwerren: op dat een yegelijck de sprake sijnes naesten niet en [18] hoore.

8 [19] [b] Also verstroydese de HEERE van daer over de gantsche aerde : ende sy hielden op de stadt te bouwen.

9 Daerom [20] noemdemen haren name [21] Babel; want aldaer verwerrede de HEERE de sprake der gantscher aerde / en van daer verstroydese de HEERE over de gantsche aerde.

10 [c] Dit zijn de geboorten van Sem: Sem [22] was hondert jaer out / ende gewan Arphacsad / twee jaren na den Vloet.

11 Ende Sem [23] leefde / na dat hy Arphacsad gewonnen hadde / vijf hondert jaer; ende hy gewan sonen ende dochteren.

12 Ende Arphacsad leefde vijf en dertich jaer : ende hy gewan [24] Selah.

13 Ende Arphacsad leefde / na dat hy

1 Alle inwoonders der aerde / voor ende na den Suntvloet / tot dat dese verdeylinge der spraken geschiet is.
2 Het wort daer voor gehouden / dat dit de Hebreeusche sprake (die haren naem heeft van Heber) geweest zy : onder anderen daerom; dat de eygene namen der eerste menschen van Hebreeuschen oorspronck zijn / als Adam, Heva, Kain, Habel, &c.
3 *Hebr.* Lippe, alsoo in 't volgende.
4 Dit is meest te verstaen van Chams nakomelingen / ende der selver hooft Nimrod. siet bov. cap. 10. 10.
5 Vande plaetse daer henen sy eerst getogen waren / als sy der menichte halven haer wat moesten verspreyden van 't geberchte Ararat, daer d' Arke rustede. Siet bov. 8. 4.
6 Waer in Babel gelegen was. siet boven cap. 10. op het vers 10.
a Gen. 10. 10.
7 Ofte : backsteenen maken, ofte; bereyden.
8 *Hebr.* branden, met, ofte / tot brandinge. D. door het branden hart backen.
9 Eene taeye materie / vaster klevende als peck / overvloedich in die landen : siet onder cap. 14. 10. De Historieschryvers verhalen / dat de muren van Babel hier van gemetselt waren / ende soo hart geworden als yser.
10 *Hebr.* Hooft.
11 Eene maniere van spreken dienende tot sonderlinge vergrootinge : siet Deut. 1. 28. ende 9. 1. Ps. 107. 26. Mat. 11. 23. dit is een gantsch godloos ende stout voornemen : als ofte sy wilden Godt ende alle menschen ten trotse sulck een werck maken / waer door sy haer tegen alle gewelt mochten versekeren. 12 *Hebr.* Het aengesicht der gantscher aerde, alsoo oock ond. vs 8/9. 13 Menschelick van den oneyndelicken en alwetenden Godt gesproken. de sin is: Godt wiste ende sach al haer vermeten ende godloos bestaen / openbarende dat hy sich bereydde ter straffe. 14 Siet bov. cap. 6. op het vs 2. 15 Met dese maniere van spreken wort uytgedruckt Godes toorn / ende sijn voornemen / om dit werck te beletten. 16 And. haer en sal niet afgesneden, ofte / belet worden. D. sy sullen met haer werck willen voortvaren. 17 Vergel. bov. 1. de eerste aent. op 't vs 26. 18 D. verstae: alsoo wort het woort hooren, voor verstaen genomen / ond. 42. vs 23. Deut. 28. 49. 1. Reg. 3. 9. Jerem. 5. 15. 1. Corinth. 14. 2. 19 Dat sy meynden voor te komen / is hen door Godts rechtveerdich oordeel overgekomen. b Deut. 32. 8. Act. 7. 26. 20 And. noemde hy. T. w. Godt. 21 Siet bov. cap. 10. 10. Het woort beteeckent verwerringe, ofte / vermengelinge, ofte / de verwerringe is gekomen, ofte / daer in is verwerringe. c Genes. 10. 22. &c. 1. Chron. 1. 17. &c. 22 *Hebr.* een soon van hondert jaer. D. Sem was hondert jaer out. Siet Capit. 7. 6. 23 D. hy hadde geleeft / of / hy was soo out. Siet boven Capit. 5. 3. 24 *Hebr.* Schelach.

Selah gewonnen hadde / vier hondert ende drie jaren : ende hy gewan sonen ende dochteren.

14 Ende Selah leefde dertich jaer : ende hy gewan Heber.

15 Ende Selah leefde / na dat hy Heber gewonnen hadde/vier hondert ende drie jaren : ende gewan sonen ende dochteren.

16 Ende Heber leefde vier en dertich jaer : ende gewan Peleg.

17 Ende Heber leefde/na dat hy Peleg gewonnen hadde/ vier hondert ende dertich jaer : ende hy gewan sonen ende dochteren.

18 Ende [d] Peleg leefde dertich jaer: ende hy gewan Rehu.

19 Ende Peleg leefde / na dat hy Rehu gewonnen hadde / twee hondert ende negen jaren : ende hy gewan sonen eñ dochteren.

20 Ende Rehu leefde twee en dertich jaer : ende hy gewan Serug.

21 Ende Rehu leefde/na dat hy Serug gewonnen hadde / twee hondert ende seven jaren : ende hy gewan sonen ende dochterẽ.

22 Ende Serug leefde dertich jaer: ende gewan [25] Nahor.

23 Ende Serug leefde / na dat hy Nahor gewonnen hadde / twee hondert jaer: ende hy gewan sonen ende dochteren.

24 Ende Nahor leefde/ negen en twintich jaer : ende gewan [26] Terah.

25 Ende Nahor leefde/ na dat hy Terah gewonnen hadde / hondert ende negentien jaer : ende hy gewan sonen ende dochteren.

26 Ende Terah leefde tseventich jaer: eñ [27] gewan [28] Abram/ Nahor/ eñ Haran.

27 [e] Ende dit zijn de geboorten van Terah; Terah gewan Abram / Nahor/ ende Haran : ende Haran gewan Lot.

28 Ende Haran sterf [29] voor het aengesicht sijnes vaders Terah; in het lant sijner geboorte/ in [30] Ur der Chaldeen.

29 Ende Abram eñ Nahor namen hen wijven : de naem van Abrams huysvrouwe was Sarai; eñ de naem van Nahors huysvrouwe was [f] Milca / [31] een dochter van Haran / vader van Milca/ ende vader van Jisca.

30 Ende [g] Sarai was onvruchtbaer: sy en hadde geen kint.

31 [h] Ende [32] Terah nam Abram sijnen sone/ende Lot Harans sone/sijnes soons sone / ende Sarai sijne schoon dochter / sijnes soons Abrams huysvrouwe / ende [33] sy togen [34] met haerliedẽ uyt Ur der Chaldeen/ om te gaen nae het lant Canaan ; ende sy quamen tot [35] Haran/ ende woondẽ aldaer.

32 Ende de dagen van Terah waren twee hondert ende vijf jaren : ende Terah sterf te Haran.

d 1. Chron. 1. 25.

25 *Hebr.* Nachor.
26 *Hebr.* Terach: ende Luc. 3. 34. Thara.
27 D. hy begõ te gewinnẽ. siet bov. 5. 32.
28 Abram wort eerst genoemt / niet om dat hy de outste/ maer de weerdichste was : gelijck sulcr oock hier te vooren met Sem geschiet is. bov. cap. 5. 32. ende 10. 1.
e Ios. 24. 2.
1. Chron. 1. 26.
29 D. in het leven/ eñ de tegenwoordicheyt sijnes vaders.
30 Eene stadt in 't lant van Chaldeen. Siet Nehem. 9. 7. Actor. 7. 4.
f Genes. 22. 20.
31 Milca is getrouwt geweest met haren Oom Nahor/ welcke houwelijcken voor de wetten van dien tijt noch niet uytdruckelick verboden en warẽ. Jisca wort vã sommigẽ gehouden voor Sarai/ de huysvrouwe van Abram: andere meynen/dat Sarai niet en was de dochter vã Haran/ maer des selven/ende Abrams ende Nahors suster/ uyt eenen vader Terah / maer niet uyt eene moeder geborẽ. Vg. ond. 20. vs 12.
g Genes. 16. 1 2. ende 18. 11, 12.
h Ios. 24. 2. Nehem. 9. 7. Actor. 7. 4.
32 T.w. na dat hy uyt sijnẽ sone Abram verstaen hadde / dat Godt hem hadde geroepen om te gaen uyt sijn vaderlant/ achtervolgens het verhael daer van gedaen in het 12. Capit.
33 Namelick / Terah/ ende Abram.
34 Namelick/ met Lot/ende Sarai.
35 *Hebr.* Charan. Actor. 7. 4. leestmen Charran. Eene stadt in Mesopotamia/inde Historien bekent. siet ond. 24. 10. ende 28. 10. eñ 29. 4.

Het xij. Capittel.

Abram treckt/ op Godts bevel ende beloften/met Sarai/Lot/ ende alles wat hy tot Haran geworven hadde/van daer nae 't lant Canaan/ v. 1. Komt by Sichem ende Bethel/ende stelt aldaer/ na Godts verschyninge / den openbaren Godtsdienst aen / 6. Treckt vermits dieren tijt in Egypten/ ende begeert/ dat Sarai segge/ datse sijne suster zy: waer door Sarai hem ontnomen/maer door Godts wonderlicke ende genadige beschickinge weder gegeven wort/ 14.

1 DE HEERE nu hadde tot [1] Abram geseyt / [2] Gaet [a] ghy uyt u lant / ende uyt uwe maechschap / ende uyt uwes vaders huys / nae het lant [3] dat ick u wijsen sal.

2 Ende ick sal u tot een [4] groot volck maken / ende u [5] segenen / ende uwen name groot maken ; ende weest [6] een segen.

3 Ende ick sal segenen / die u segenen/ ende verbloecken / die u vloeckt: [b] ende [7] in u sullen alle geslachten des aerdrijcks gesegent worden.

4 Ende Abram tooch henen/ gelijck de HEERE tot hem gesproken hadde / ende Lot tooch met hem : ende Abram was [8] vijf en tseventich jaren out / doe hy uyt [9] Haran ginck.

5 [c] Eñ Abram nam Sarai sijne huysvrouwe/ ende Lot sijnes broeders sone/ ende alle hare [10] have / die sy geworven hadden/ende [11] de zielen/die sy verkregen hadden in Haran: ende sy togen uyt om te gaen nae het lant [12] Canaan ; ende sy quamen in het lant Canaan.

6 Ende Abram is doorgetogen in dat lant/ tot aen de plaetse [13] Sichem / tot aen het [14] eycken bosch [15] More : ende [16] [d] de Canaaniten waren doe ter tijt in dat lant.

7 [17] So verscheen de HEERE Abram / ende seyde / [e] Uwen zade sal ick dit lant geven: [18] doe bouwde hy aldaer eenen Altaer den HEERE/ die hem verschenen was.

8 Ende hy brack op van daer nae 't geberchte tegen 't oosten [19] Bethel / ende hy sloech sijne tente op: zijnde Bethel tegen 't [20] westen / ende [21] Ai tegen 't oosten : ende hy bouwde daer den HEERE eenen altaer / ende [22] riep den name des HEEREN aen.

9 Daerna vertrock Abram / [23] gaende ende treckende nae 't Suyden.

10 Ende daer was [24] honger in [25] dat lant: [26] so tooch Abram af nae [27] Egypten/ om daer als een vreemdelinck te verkeeren / dewyle de honger swaer was in dat lant.

11 Ende het geschiedde als hy naederde om in Egypten te komen / dat hy seyde tot Sarai sijne Huysvrouwe ; Siet doch/ [28] ick weet dat ghy eene vrouwe zijt schoon van aensicht ;

12 Ende het sal geschieden als u de Egyptenaers sullen sien/ so sullen sy seggen; Dat is sijne huysvrouwe / ende sy sullẽ my dooden/ ende u in het leven behouden.

1 T.w. eer hy uyt Chaldea vertrocken was: want dit bevel Godes was de oorsaecke sijner verhuysinge uyt Chaldea/ eer hy noch wiste / waer hy henen trecken soude ; 't welck hem daer na is geopenbaert. Siet bov. 11. 31. Vg. hier mede Actor. 7. 3/4.
2 *Hebr.* Gaet voor u: ofte/gaet u, D. tot uwen besten. Alsoo ond. 22. 2. Item/ vliedt voor u. ond. 27. 43. onderkent voor u. ond. 31. 32. doch anders is dit woordeken u. dickwijls in de Hebr. tale als een overtollich bywoordsel/ gelijck het sommige hier oock verstaen.
a Actor. 7. 3. Hebr. 11. 8.

3 Hy en noemt geen lant / om aldus Abrams geloove / gehoorsaemheyt / ende gedult door beproevinge te oeffenen eñ openbaer te maken.
4 Niet alleen ten aensien van de veelheyt der Menschen/ der welcker Vader ghy sult wese nae dẽ vleesche / maer oock ten aensien van hare weerdicheyt / om datse mijn volck ende eygendom sullen zijn / welcker Vader ghy sult zijn nae den geest. Rom. 4. 11/12/ 16/17. ende cap. 9. 6/ 7/8. Galat. 3. 7.
5 De segeningẽ Godes betreeckent allerley weldaet / ofte in 't gemeyn lichamelicke / ende geestelicke/ aertsche ende hemelsche / tydelicke / ende eeuwige. ond. 24. 1. Deut. 28. 2/3/4. &c. ofte in 't bysonder eenige der selver/ bov. 1. 22/28. ond. 39. 5. Deut. 7. 13 Ephes. 1. 3.
6 Soo gantsch seer gesegent / dat ghy niet alleen in u selven mijnen segen besitten sult / maer dat oock de selve segen door u zaet over ontallicke andere uytgesprept sal worden.
b Genes. 18. 18. ende 22. 18. eñ 26. 4. Actor. 3. 25. Galat. 3. 8.
7 D. In uwen zade. ond. 22. 18. eñ 26. 4. eñ 28. 14. welck zaet is Christus / Galat. 3. 16. die uyt Abrahams zaedt nae den vleesche moeste voortkomen/ Matth. 1. 1. om alle ware geloovige / welcker vader Abraham is/ de eeuwige seheninge te verwerven/ende mede te deylen. Gal. 3. 28/29. And. met u, T.w. door 't geloove in Christum / gelijck Gal. 3. 8. in u, wort uytgeleyt/met Abraham. Siet oock Rom. 4. 11/12/16.
8 *Hebr.* Een Soon van vijf jaren, ende tseventich jaer.
9 Daer hy te vooren met sijnen vader Terah uyt Chaldea gekomen was/ bov. 11. vs 31.
c Actor. 7. 4.

10 Dit zijn als Eerstelingen van den beloofden segen/ die Abram ende de sijne/ ontfangen hebben in Haran. Het Hebr. woort begrypt in sich allerley goederen / het zy vee / ofte gelt / ende huysraet. 11 D. menschen van dienstbare conditie / die hy verovert hadde / ende die voorts uyt de selve geboren waren: want Abraham en hadde doe noch geene kinderen. Het Hebr. woort hier overgeset zielen wort soo genomen voor menschen ofte personen/ ond. 17. 14. Exod. 12. 15. Levit. 2. 1. Num. 23. 10. Deuter. 24. 7. Judic. 16. 30. Marc. 3. 4. &c. 12 Vande paltsen deses lants / (genaemt naderhant Palestina, ende het beloofde lant, om dattet Abrams nakomelingen beloost wert/ ond. 7.) siet bov. 10. 19. ende de aent. 13 *Hebr.* Schechem. gelegen in 't midden van 't lant Canaan / in het geberchte Ephraim. Jos. Cap. 21. 21. Jud. 8. 31. ende 1. Chron. 6. 67. Actor. 7. 16. anders genaemt/ Sickar. Johan. 4. 5. 14 And. het effen velt. Siet Deut. 11. 30. want het Hebr. woort dit beyde beteeckent. 15 Dit kan zijn de naem eenes mans / van welcken dese plaetse alsoo genoemt wort. 16 *Hebr.* de Canaaniter, een vervloeckt afgodisch/ende godtloos volck/ afcomstich van Canaan / Chams sone. Siet Zach. 14. 21. d Bov. 10. 18, 19. ende 13. 7. 17 Om door eene nieuwe openbaringe Abram in 't geloove te versterken / die het lant bewoont sach met Canaaniten. e Ond. 13. 15. en 15 18. en 17. 8. en 24. 7. en 26. 4. Deuter. 34. 4. 18 T.w. om aldaer offerhanden/gebeden/ende dancksseggingen te doen; ende den geheelen uyterlicken Godesdienst onder de sijne tegen de afgoderye der Canaaniten te oeffenen : het welcke geheeten wort; den naeme des Heeren aenroepen. Siet vs 8. ende bov. cap. 4. 26. 19 Eene Stadt gelegen in 't lant / dat den Stam Benjamins daer na toegevallen is / ende aldus eerst genoemt van Jacob/ reysende nae Mesopotamien/ maer voor dien tijt geheeten Luz, ond. 28. vs 19. 20 *Hebr.* Zee. Hier door wort het Westen verstaen/ om dat de Westzyde van Canaan aen de Zee gelegen was. Siet ond. Cap. 13. 14. ende 28. 14. Num. 3. 23. Deuter. 3. 27. &c. 21 Eene Stadt des Lants Canaan / in den Stam Benjamins Oostwaert van Bethel gelegen. Siet Jos. 7. 2. 22 Siet bov. cap. 4. op het vs 26. 23 D. Allenckskens / ende gedurichlick voort reysende. 24 Hier wort Abrams vertrouwen beproeft. 25 T.w. Canaan/ 't welcke wel vruchtbaer was/ Deut. 8. 7/8. maer nu om der inwoonderen boosheyt met onvruchtbaerheyt gestraft/ Psal. 107. 34. 26 Verstaende dat hy om Godt niet te versoecken / wel voor eenen tijt mochte vertrecken/ om desen dieren tijt te ontgaen. 27 Een lant in 't Hebreeusch genoemt Mitsraim, van Mitsraim de sone Chams / gelegen in Africa / palende Oostwaert aen de roode Zee / ende een deel van Arabien : Zuydwaert aen Ethiopien / Westwaert aen Libyen/ende Noordwaert aen de Midlantsche Zee; seer wel bekent inde Heylige Schrift. ond. 13. vs 10. ende 39. 1. &c. 28 Hier valt Abram in vleeschlijcke vreese : daer hy wel behoorde sijnen Godt vertrouwt te hebben.

13 [f] Segt doch; Ghy zijt mijn suster: op dat het my wel gae om u/ ende [29] mijne ziele om uwent wille leve.

14 Ende het geschiedde/ als Abram in Egypten quam/ dat de Egyptenaers dese vrouwe sagen/ dat sy seer schoon was.

15 Oock sagen haer [30] Pharaos Vorsten/ ende presense by [31] Pharao: ende die vrouwe wert [32] wech genomen [33] nae Pharaos huys.

16 Eñ hy dede Abram goet/ [34] om harent wille: so dat hy hadde [35] schapen/ ende runderen/ ende eselen/ ende knechten/ ende maechden/ ende eselinnen/ ende kemelen.

17 Maer de [g] HEERE plaegde Pharao met [36] groote plagen/ oock sijn huys; ter oorsake van Sarai Abrams huysvrouwe.

18 Doe riep Pharao Abram/ ende seyde; Wat is dit/ [dat] ghy my gedaen hebt? [37] waerom en hebt ghy my niet te kennen gegeven/ dat sy uwe huysvrouwe is?

19 Waerom hebt ghy geseyt; Sy is mijn suster/ so dat ickse my tot eene vrouwe soude genomen hebben: ende nu/ siet daer is uwe huysvrouwe/ neemt[se]/ ende gaet henen.

20 [38] Ende Pharao geboodt [sijnen] mannen van wegen hem/ ende sy geleydden hem/ ende sijne huysvrouwe/ ende alles wat hy hadde.

f Ond. 20. 12. ende 26. 7.
29 D. mijn persoone. Siet vob. op 't vers 5.
30 D. De voornaemste Heeren/ Edel-lieden/ ende Officieren van Pharaos Hof: hoedanige gemeynlijc soecken met sulcke diensten hare Princen te behagen.
31 Een gemeyne tytel aller Koningen van Egypten/ dien sy behouden hebben/ tot dat sy naderhant den name van Ptolomæus bekomen hebben.
32 Niet tot d[en] Koninck/ maer tot het Koninckelicke Vrouwen-getimmer/ om aldaer na de wijse des Lands toe-bereydt te worden tegens dat de Koninck haer tot sijne huysvrouwe soude nemen. Siet Est. 2. vs 9. tusschen des vroech Godt sorge voor Abram/ ende sijner Huys-vrouwen kuysheyt.
33 T.w. om geleydt te worden nae Pharaos huys. De Hebreen begrijpen dickwijls onder eē woort de beteeckeninge van nach een ander: gelijck hier eñ elders geschiet met het woort Lakach nemen. Siet ond. cap. 18. 5. ende 24. 22. ende 27. 13. als oock met andere woorden. Siet onder cap. 18. 7. ende Psal. 143. 3. Ezech. 28. 16.

34 Om dat hyse voorgenomen hadde te trouwen/ ende dat liever met Abrams vriendschap/ dan onwille. 35 Onder de woorden van Schapen ende Runderen, wort allerley kleyn/ ende groot Vee begrepen. alsoo ond. 13. 5. ende 20. 14. ende 26. 14. &c. Siet oock Lev. 1. op vs 2. g Psal. 105. 14. 36 Wat dit voor plagen geweest zijn/ is onseker: 't is seker datse gedient hebben/ soo wel om te verhinderen de schendinge van Sarai/ als om dese daet des Konincks ende sijnes huyses te straffen. 37 Pharao wiste dit nu/ sonder twijffel eensdeels uyt de hoedanicheyt sijner plage/ ende de wroeginge sijner conscientie; eensdeels uyt de ingevinge/ ende openbaringe Godes/ gelijck op eenen anderen tijt met Abimelech geschiet is, Ond. 20. 3. 38 Hier en staet niet dat Abram eenige woorden van onschult gebruyckt heeft/ also hy sonder twijffel sijne swackheyt/ ende onbedachtheyt gevoelde/ ende bekende; als oock eene bysondere genade des Heeren/ die hy merckte in 't Godlick beleydt deser sake.

Het xiij. Capittel.

Abram treckt met Sarai/ Lot/ ende grooten rijckdom uyt Egypten weder nae 't lant Canaan/ ende slaet sich neder by Bethel/ v. 1. Abram ende Loth/ vermits veelheyt vā haer beyder have ende vee/ mitsgaders harer Herderen twist/ scheyden van malkanderen/ 5. Lot treckt nae de schoone lantstreke van Sodom/ 10. Godt verschijnt Abram/ ende wederhaelt sijne beloften/ 14. Abram reyst/ op Godes bevel/ om 't lant Canaan te besien/ ende slaet sich neder by Hebron/ ende bouwt den Heere eenen Altaer/ 17.

1 ALso tooch Abram op uyt Egypten nae 't [1] Suyden/ hy ende sijne huysvrouwe/ ende al wat hy hadde/ ende Lot met hem.

2 Eñ Abram was [2] seer rijck; in vee/ in silver/ ende in gout.

3 Ende hy ginck [3] volgens sijne reysen/ van 't Suyden tot [4] Bethel toe/ [a] tot aen de plaetse daer sijne tente [5] inden beginne geweest was/ tusschen Bethel/ ende tusschen [6] Ai;

4 Tot de plaetse des Altaers/ dien hy in 't eerste daer gemaeckt hadde: ende Abram heeft aldaer [7] den [b] naem des HEEREN aengeroepen.

5 Eñ Lot/ die met Abram tooch/ hadde oock schapen/ eñ runderen/ ende tenten.

6 [c] Eñ dat lant [8] en droechse niet om t' samen te woonen: want hare have was vele; so dat sy t' samen niet en konden woonen.

7 [9] Eñ daer was twist tusschen de Herders van Abrams vee/ eñ tusschen de Herders van Lots vee: [d] Oock [10] woonden doe de Canaaniten/ ende Pheriziten in dat lant.

8 Ende Abram seyde tot Lot; En laet doch geene twistinge zijn tusschen my/ ende tusschen u/ ende tusschen myne Herders/ ende tusschen uwe Herders; [11] want wy zijn mannen broeders.

9 [12] [e] Is niet het gantsche lant [13] voor u aengesicht? scheydt u doch van my: so ghy de slinckerhant [14] [kiest]/ so sal ick ter rechterhant gaen: ende so ghy de rechterhant/ so sal ick ter slinckerhant gaen.

10 Ende Lot hief sijne oogen op: eñ hy sach de gantsche vlackte der [15] Jordane/ datse die geheel bevochtichde: eer de HEERE Sodom/ ende Gomorra/ verdorven hadde/ was sy als den [16] hof des HEEREN/ [17] als Egyptenlant/ als ghy comt tot [18] Zoar.

11 So koos Lot voor hem de gantsche vlackte der Jordane/ ende Lot trock tegen 't Oosten/ ende sy werden gescheyden/ [19] d'een van den anderen.

12 Abram [dan] woonde inden lande Canaan; ende Lot woonde inde steden der vlackte/ ende sloech tenten tot aen Sodom toe.

13 [f] Ende de mannen van Sodom waren boos/ ende groote [20] sondaers tegen den HEERE.

14 [21] Ende de HEERE seyde tot Abram/ na dat Lot van hem gescheyden was: Heft nu uwe oogen op/ ende siet van de plaetse daer ghy zijt/ Noordwaerts/ ende Suydwaerts/ ende Oostwaerts/ ende [22] Westwaerts.

15 [g] Want [23] al dit lant/ dat ghy siet/ dat [24] sal ick [25] u geven/ ende uwen zade [26] tot in eeuwicheyt.

16 [h] Ende ick sal u [27] zaet stellen als het stof der aerde: so dat/ indien yemant het stof der aerde sal connen tellen/ sal oock u zaet getelt worden.

17 Maeckt u op/ wandelt door dit lant in sijne lengte/ ende in sijne breedte: want ick sal 't u geven.

18 Ende Abram [28] sloech tenten op/ ende quam/ ende woonde [i] aende [29] eycken bosschen van [30] Mamre/ die [31] by Hebron zijn; ende hy bouwde aldaer den HEERE eenen Altaer.

1 D. nae 't Suyder quartier vā Canaan.
2 *Hebr.* Seer swaer. Also gevoelde Abram de waerheyt van de Goddelicke belofte. hy meynde slechs dē honger te ontgaen/ eñ hy werd nach daer en boven soo verrijckt.
3 D. volgende de wegen/ ende plaetsen/ door de welcke hy te vooren nae Egypten gereyst was. Siet vo. 12. 9. ofte: hy reysde nae dat 't vervoerē sijner goederen/ eñ het voortgaen sijner beesten dat lyden conde.
4 siet vob. 12. op v. 8.
a Bov. 12. 8.
5 Siet bov. 12. 6/8.
6 siet bov. 12. op v. 8.
7 Verg. bov. 4. 26.
b Bov. 4. 26. eñ 12. 8.
c Ond. 36. 7.
8 D. en kondese niet verdragen.
9 Siet cap. 21. ende 26. alwaer van gelijcken twist gesproken wort.
d Bov. 12. 6.
10 Gewijle de oude ingesetene met veel plaetse in een quartier des lants voor den vreemden over en lieten/ so en konden Abram ende Lot/ die seer machtich in vee/ ende daer over by den inwoonderen buyten twijffel benijdt waren/ niet wel te samen in een oort hare behoefte van weyden vinden: waer uyt niet alleen twist onder den herderen van Abram ende Lot geresen is/ maer oock hen swaricheyt van de Canaaniten overcomen konde. Siet ond. 21. 25. eñ 26. 15/ 20/ 21.

11 Wy zijn mannen broeders, niet alleene nae dē vleesche/ want ick u oom/ ende ghy mijn neve zijt/ maer oock nae den geest/ want wy eenen Godt dienen/ ende met onsen twist de ingesetene ergeren/ ende onsen Godts dienst schande aendoen souden.
12 Sulcke maniere van vragen beteeckent groote versekeringe. alsoo ond. 20. 5. Exod. 14. 12. Jud. 4. 6.
e Ond. 20. 15. ende 34. 10.
13 Dat is; voor u open/ om van u gebruyckt te mogē worden. siet gelijcke maniere van spreken/ ond. 20. 15. ende 34. 10/ 21. ende 47. 6.
14 Dit woort is hier in gevoegt uyt het volgende vs 11.
15 Dit is de naem eener riviere bevochtigende het lant van Canaan/ ende spruytende uyt twee Fonteynen aen het gebergte van Libanon/ dewelcke genaemt worden Ior ende Dan.
16 Hier mede wort verstaē den hof Eden, welke Godt geplant hadde/ ofte den Hof des Heerē, dat is een uytermatē schoō Hof; gelijck het Leger Godes. 1. Chron. 12. 22. Godes bergen. Psal. 36. 7. De Cederen Godts. Psal. 80. 11. de worstelingē Godts. onder cap. 30. 8. dat is/ seer groote. Het woort Gode beteeckēt hier uytnementheyt.
17 Siet Ezech. 31. alwaer een vergelijckinge gemaeckt wort tusschen de vruchtbaerheyt van Egypten/ ende Assyrien.
18 *Hebr.* Tsohar, een stadt gelegen ontrent Sodom/ eñ Gomorra/ dewelcke desen naem heeft gekregen als Lot daer in vluchtede. ond. 19. 23. zijnde te vooren genoemt Bela. ond. 14. 2.
19 *Hebr.* de man van sijnen broeder.
f Ond. 18. 20. Ezech. 16. 49.

20 *Hebr.* Sondaers tegen den Heere seer. niet tegenstaende de groote boosheyt der Sodomiten/ ende andere omliggende/ verkoos Lot dese Lantstreecke/ van wegen hare schoonheyt. And. voor den Heere. Vgel. bov. 6. 11. ende 10. 9. 21 Godt troost Abram over het vertrecken van sijnen Neve/ ende de verkiesinge der schooner Lant-streecke. 22 *Hebr.* nae de Zee. Bov. 12. 8. g Bov. 12. 7. ende 15. 7/ 18. ende 17. 8. ende 26. 4. Deut. 34. 4. Act. 7. 5. 23 Niet dat hy doe gantsch sach/ maer dat hem gantsch beloost wert. 24 Wel tot eene aerdsche herberge voor u vleeschelick zaet/ maer oock tot een teecken des Hemelschen vaderlants voor u geestelick zaet: vergelijckt Hebr. 11. 9/ 10/ 14/ 15/ 16. 25 T. w. u het recht tot het aerdsche Canaan/ ende uwen zade nae den vleesche te sijner tijt/ de dadelijcke besittinge: daer na u/ ende uwen geestelijcken zade/ hier het rechte tot het Hemelsche Canaan/ ende hier na de eeuwige besittinge des selven/ alles uyt genade. 26 D. eenen langen tijt/ te weten tot dat de Messias/ het zaet der segeninge/ uyt uwen vleesche geboren zijnde/ het werck der verlossinge op aerden sal volbracht hebben. Het Hebreeusch woort wort onder andere beteeckeningen dickwijls genomen voor den gantschen tijt der Wet. Siet ond. 17. 13. ende 48. 4. Psalm 132. 14. Ofte/ Eygentlijck in eeuwicheyt ten aensien van 't Geestelick Canaan ende het geestelijck zaet. h Ond. 15. 5. ende 17. 4. Deut. 10. 22. Jerem. 33. 22. Rom. 4. 17/ 18. Hebr. 11. 12. 27 Abrams zaet/ ende het stof der aerden/ worden vergeleken met malcanderen/ ten aensien niet van een gelijck getal/ maer van een groote menichte/ die by de menschen ontelbaer is; siet diergelijcke maniere van spreken/ Ond. 15. 5. ende 22. 17. ende 32. 12. 28 D. in 't reysen ende vertrecken sloech hy hier ende daer/ sijne tenten op. i Ond. 14. 13. 29 And. inde effene velden. 30 Dese Mamre was een Amoriter/ woonende by Hebron. siet ond. 14. 13/ 24. ende is dese te onderscheyden van More. bov. 12. 6. 31 Ofte; die te Hebron is, welcke stadt te deser tijt was genoemt Kiriath-Arbe, ofte de Stadt Arba, maer na der hant Hebron. Siet ond. 23. 2. eñ 35. 27. Num. 13. 23. Jos. 14. 15. 2. Sam. 5. 5.

Het xiiij. Capittel.

De Koningen van Sodom/ ende d'andere 4 steden vallen af van Kedorlaomer/ ende worden daer over van hem/ met hulpe van drie Koningen/ bekrijgt ende overwonnen/ v. 1. Sodom wort geplundert/ eñ Lot neffens andere gevanckelick wech gevoert/ 11. Abram dit hoorende/ treckt met sijn volck ende bontgenooten op/ vervolgt dese Koningen/ overvaltse ende slaetse/ ende verlost Lot met d'andere gevangene/ 14. wort na de victorie verversicht ende gesegent van den Koninck ende Priester Melchizedek/ dien hy tienden vanden buyt geeft/ 18. ende sweert/ dat hy van al/ wat den Koninck van Sodom toequam/ voor sich niets en begeerde. 21.

1 Verstaet hier geene soo machtige/ ofte groote Koningen/ende Monarchen / als wel eenige naderhant geworden zijn ; maer sulcke Regenten / die over eenige landen ofte plaetsen / eñ menichte van menschen regeerden ; blijckende daer uyt/ dat die vijf steden Sodom / Gomorra/ &c. elck eenen Koninck gehadt hebben vs.2.
2 Siet bov. 10. op vs 10.
3 Opper-Susiane in Assyrien. vergelijckt bov. 2. de aenteeckeninge op den naem Havila, v.11.
4 Een Lantschap in Perside/ genaemt Elymais, van Elam den sone Sems. bov. 10. 22.
5 Het schijnt dat deses Konincks ondersaten/ ende krijchsliden uyt verscheydene natien bestondē. Eenige meynen dat het Hebreeusch woort Gojim hier een naem zy van sekere plaetse/ ofte Lantschap.
6 Dit is d'eerste oorloge inde H. Schrift duydelijck vermelt. Men vint oock niet in eenige andere historien der werelt vā eenige Oorloge / die soo out zy als dese.
7 Dese vijf steden die hier met oorloge worden gestraft / zijn (Zoar uytgenomen) niet lange daer na/ van wegen hare ondragelicke godtloosheyt met vyer / ende sulpher/ uyt den Hemel verteert.
8 Siet bov. 13. 10.
9 And. nae, ofte tot. Dit was de leechte daer inne de voorgemelte steden gelegen waren.
10 Na den ondergancк deser steden alsoo genoemt/ om dat die lant-streke (daer in veel soute of bracke lijmputtē waren/ vs 10.) geworden is tot eenen grooten stinckenden poel/ anders genoemt Lacus Asphaltites, dat is/de Peck ofte Lijm-zee, als oock de Doode-zee, om dat daer in geen dier levendich konde blijven.
11 Zijnde van hem door eenen voorgaendē krijch/ so 't schijnt/ soo verre bemachtigt/ dat sy hem tribuyt moesten geven.
12 *Hebr.* Dertien jaren. dat is / het dertiende jaer / ende alsoo in het volgende vs/ veertien, voor het veertiende.

1 Ende het geschiedde inde dagē Amraphels [1] des Konincks van [2] Sinear / Ariochs des Konincks van [3] Ellasar / Kedor-Laomers des Konincks van [4] Elam/ende Tideals/des Konincks [5] der Volckeren;

2 [6] Dat sy krijch voerden met Bera Koninck van [7] Sodom / eñ met Birsa Koninck van Gomorra ; Sinab Koninck van Adama ; ende Semeber Koninck van Zeboim ; ende den Koninck van Bela / [8] dese is Zoar.

3 Dese alle voechden sich t' samen [9] in den dale Siddim/ dat is / [10] de Sout Zee.

4 Twaelf jaer hadden sy den Kedor-Laomer [11] gedient : maer [12] inden dertienden jare vielen sy af.

5 So quam Kedor-Laomer in het veertiende jaer/ ende de Koningen die met hem waren / ende sloegen [13] de [a] Rephaim [14] in Asteroth Karnaim / eñ de Zuzim in Ham/ eñ [15] de [b] Emim in [16] Schave Kiriathaim;

6 Eñ [17] de Horiten op haer geberchte Seïr / tot aen het effen velt van [18] Paran/ 't welck aen de woestijne is.

7 Daerna keerden sy wederom / ende quamen tot [19] En-Mispat / dat is / Kades/ ende sloegen al het [20] lant der [21] Amalekiten ; ende oock den [22] Emoriter / die tot [23] Hazezon Tamar woonde.

8 Doe tooch de Koninck van Sodom uyt / ende de Koninck van Gomorra / ende de Koninck van Adama / ende de Koninck van Zeboim / ende de Koninck van Bela/ dese is Zoar : ende sy stelden tegens hen slachorden in het dal Siddim;

9 Tegen Kedor-Laomer den Koninck van Elam/ ende Tideal den Koninck der Volckeren / ende Amraphel den Koninck van Sinear/ende Arioch den Koninck van Ellasar : vier Koningen tegen vijve.

10 Het dal nu van Siddim was [24] vol Lijmputten : ende de Koninck van Sodom ende Gomorra vluchtedē / [25] ende vielen aldaer : ende de overgeblevene vluchteden nae 't geberchte.

11 Ende sy namen alle de [26] have van Sodom/ende Gomorra/ende alle hare spyse/ ende trocken wech.

12 Oock namē sy Loth/ Abrams broeders sone/ende sijne have/eñ trocken wech: want [27] hy woonde in Sodom.

13 Doe quam daer een die ontkomen was / ende bootschapte 't Abram den Hebreer/ die woonachtich was aende [28] [c] eycken bosschen van Mamre den Emoriter/ broeder van Escol/eñ broeder van Aner/de welcke Abrams [29] bontgenooten waren.

14 Als Abram hoorde dat sijn [30] broeder gevangen was / soo wapende hy sijne [31] onderwesene / d' ingeborene van sijn huys / drie hondert ende achttien / ende hy jaegdese na tot [32] Dan toe.

15 Eñ hy verdeelde sich tegen haer des nachts/ [33] hy/ende sijne knechten/eñ sloech-se : ende hy jaegdese na tot Hoba toe/ welcke is ter slinckerhant van [34] Damascus.

16 Ende hy bracht alle have weder/ ende oock Lot sijnen Broeder; ende sijn have bracht hy weder/ als oock de wijven/ ende het volck.

17 Ende de Koninck van Sodom tooch uyt/ hem te gemoete / (na dat hy wedergekeert was van het slaen Kedor-Laomers/ ende der Koningen / die met hem waren) tot het dal [35] Schave/ dat is/ [36] het dal des Konincks.

18 [d] Eñ [37] Melchizedek Koninck van [38] Salem [39] bracht voort broot / ende wijn: ende hy was een Priester des Alderhoochsten Godts.

19 Ende hy [40] segende hem / ende seyde : [41] Gesegent zy Abram Gode den Alderhoochsten / die hemel / ende aerde besit.

20 Ende [42] gesegent zy de Alderhoochste Godt / die uwe vyanden in uwe hant gelevert heeft : ende hy [43] gaf hem de tiende van alles.

21 Ende de Koninck van Sodom seyde tot Abram; Geeft my de [44] zielen/ maer de have neemt voor u.

22 Doch Abram seyde tot den Koninck van Sodom ; [45] Ick hebbe mijne hant opgeheven tot den HEERE / den Alderhoochsten Godt / die hemel eñ aerde besit.

23 [46] So ick van eenen draet aen tot eene schoerieme toe/ ja so ick van alles dat uwe is [yet] neme! op dat ghy niet en segt/ Ick hebbe Abram rijck gemaeckt:

24 [47] [Het zy] buyten my ; alleen wat de jongelingen verteert hebben / ende het deel deser mannen / die met my getogen zijn/ Aner/ Escol/ ende Mamre; [48] laet die haer deel nemen.

30 D. sijn Neve/ sijnes broeders Harans sone. siet bov. 11. 27.
31 Ofte leerlingen. 't Hebreeus woort beteeckent eenen die van jongs in eenich dinck onderwesen is / 't zy in religie/ krijchs-saken / of andersins. Anders/ toegeeygende sijns huys.
32 Een stedeken aen den voet van 't geberchte Liban / ende de Noordt-pale van het lant Palestina / te vooren genoemt Leschem. Jos. 19. 47. ofte Lais, Jud. 18. 27.
33 Mitsgaders het volck van Aner / Escol/ ende Mamre/ die als bont-genooten met hem uyt-getogen waren. Siet vs 24.
34 Dit is de seer vermaerde hooftstadt in Syrien. siet Jes. 7. 8. ende 17. 1. Jerem. 49. 25. Actor. 9. 2.
35 Siet bov. vs. 5.
36 Alsoo genoemt vā wegen dese geschiedenisse. siet oock van dit dal 2. Sam. 18. 18.
d Hebr. 7. 1, 2. 3.
37 *Hebr.* Melchitsedek. die een voorbeelt was op Christum. Siet Psalm 110. 4. Hebr. 7. 1.
38 *Hebr.* Schalem, daer na genaemt Ierusalem.
39 Om Abram te vereerē/ ende sijn vermoeyde Heyr te ververschē/ ende niet om Godt daer mede offerhande te doē. want het Hebreeusch woort dat hier staet / wort nergens inde Heylige Schrifture voor offeren gebruyckt.
40 Als een Priester des Alderhoochsten. Siet Hebr. 7. 7.
41 D. van den Heere begenadigt / ende met allerley weldaet nae ziele ende lichaem begaeft.
42 D. gelooft ende gedanckt ; als boven 9. 26. ond. 24. 27.
43 Abram gaf aen Melchizedek tiende. Siet Hebr. 7. 4. &c. eñ vergelijckt dit met het volgende vs 23.
44 *Hebr.* de ziele. dat is ; de menschen/ of persoonen / of lieden. siet boven cap. 12. 5. 45 D. ick hebbe geswooren met opgehevene hant. Siet dese maniere van sweeren oock Exod. 6. 8. Num. 14. 30. Deut. 32. 40. Ezech. 20. 5/6. Apoc. 10. 5/6. 46 Dit is een onvolmaeckte reden/ by de Hebreen seer gebruyckelick / waer door sy de straffe die sy verdienen / sose qualick sweeren / plegen te verswygen/ toonende daer mede dat sy geenerley straffe uyt en nemen/ maer die laten in het rechtveerdich oordeel Godes. verstaet van hier op/ wee my , of Godt doe my dit ofte dat, so ick, &c. Siet ond. 26. 29. 47 Ofte/ sonder my, also ick niets van het uwe sal nemen: andere setten 't over : behalven alleen wat , &c. Siet dergelijcke maniere van spreken ond. 41. v. 16.
48 D. laet volgen niet alleen dē jongelingen/ datse van den roof der vyanden verteert hebbē/ maer oock den dryen mannen/ datse van den selven noch voor haer deel souden mogen eyschē.

13 Een volck afkomstich van Canaan. Siet ond. 15. 20. and. Reusen , diemen meynt soo genoemt te zijn van hare gesonde kracht / ende sterckte. a Ond. cap. 15. 20. 14 Een Stadt over de Jordane/ oock alleen/ Asteroth, genaemt/ Deuter. 1. 4. ende Jos. 9. 10. ende 13. 31. hare toenaem is Karnaim , welcke sy schijnt te hebben van hare gelegentheyt. 15 Seecker volck/ 't welck men meynt Reusen geweest te zijn / Deuter. 2. 10. ende 11. b Deut. 2. 9. 10. 16 Een Stadt van de Rubeniten naderhant in Gilead op-gebouwt/ eerst/ soo 't schijnt/ genaemt Schave, siet ond. vs 17. Num. 32. 37. Jos. 13. 10. and. inden effenen velde. 17 *Hebr.* Choriter, een volck dat in Seïr woonde/ gelijck oock Esau/ ond. 32. 3. tot dat de Edomiten ofte Esaus nakomelingen hen van daer verdreven hebben. ond. 36. vs 20. ende Deut. 2. 12/22. 18 Dit is de naem van eene Stadt/ geberchte/ ende het omliggende lant. siet Num. 13. 1. Deut. 33. 2. eñ 1. Sam. 25. 1. Hab. 3. 3. Hier van heeft de woestyne Paran haren naem. ond. 21. 21. ende Num. 10. 12. 19 Een tyde Mosis genoemt Kades. gelegen inde Woestyne Sin. Siet Num. 20. 1/14/16/22. onderscheyden/ nae eeniger gevoelen/ van Kades Barnea; waer van te sien is/ Num. 32. 8. Deut. 1. 19. 20 D. de inwoonders des lants. 21 Een volck afkomstich van Esau/ die dit lant daer na bewoont hebben. Siet ond. 36. 12. 22 Eene der volckeren afkomstich van Canaan. Siet bov. 10. 16. 23 *Hebr.* Chatsatson , daer na genoemt Engedi. Siet Jos. 15. 62. 1. Sam. 24. 1. ende 2. Chron. 20. 2. 24 *Hebr.* putten putten. Alsoo wort een woort by de Hebreen tweemael gestelt/ om de veelheyt van eenich dinck uyt te drucken/ 2. Reg. 3. 16. Jer. 2. 13. 25 Eene maniere van spreken van de gene die omme-komen in den slach / of andersins. Siet Jos. 8. 24/25. Jud. 8. 10. ende 12. 6. ende 1. Chron. 21. 14. de vallende worden hier gestelt tegen de overgeblevene. Anders: vielen daer in, ofte/ daer henen. 26 Siet bov. 12. 5 ende ond. vs 18. eñ 21. 27 Namelijck/ Lot. siet bov. 13. 12. 28 Siet bov. 13. op 't vs 18. c Bov. 13. 18. 29 *Hebr.* Heeren des verbonts. het woort BAAL beteeckent in 't gemeyne den genen/ die wat heeft/ ofte oock gebruyckt/ ofte die yewers toe genegen is/ &c. als ond. 37. 19. Heere der droomen , die veel droomen heeft. ende 49. 23. Heeren der pylen , die vele pylen gebruycken/ 2. Reg. 1. 8. Heere des hayrs. die veel hayrs aen heeft. Prov. 29. 22. Heere der vergrimminge , die tot gramschap genegen is. Alhier/ Heeren des verbonts , zijn de gene die een verbont met elkanderen hebben.

Het xv. Capittel.

Abram / kleynmoedich zijnde/ wort van Godt door een gesichte/ ende seer heerlicke/ soo geestelicke / als lichamelicke beloften gesterckt / ende door 't geloove gerechtveerdigt / v 1. Godt bevestigt sijn verbont op eene bysondere wyse met Abram / hem voorseggende ende afbeeldende wat sijnen zade soude wedervaren/ 9.

1 Na dese dingen geschiedde het woort des HEEREN tot Abram [1] in een gesichte/seggende: En vreest niet Abram / [2] [a] Ick ben u een Schilt / u loon seer groot.

2 Doe seyde Abram ; Heere HEERE / [3] wat sult ghy my geven / [4] daer ick sonder kinderen henen gae? ende de [5] besor-

1 Eē soorte der Goddelicker openbaringe/ waer door de mēsche/ als hy niet en slaept/ ofte hem uytwendich van Godt yets voorkomt/ ofte hy in sijnē geest opgetrockē wort / om door dē selvē inwendelick te siē/ ofte te verstaen 'tgene hem de Heere bekent makē wil; Num. 12. 6/7/8. ende 24. vs 4. Jes. 1. 1. Act. 10. 10/ 11. het schijnt dat Godt in dit gesichte / Abram oock uytwendelick verschenen is. Siet vs 5. &c. 2 Dese woorden begrypen de volheyt aller gelucksalicheyt / die Godt sijnen kinderen inden Messia belooft eñ geeft / bestaende inde beschermingе tegen alle quaet / ende toevoeginge alles goets/ hier aenvanckelick/ eñ hier na volmaecktelick. a Psal. 16. 6. ende 18. 3. eñ 19. 12. 3 D. wat gabe sal my vermaken/ so lange ic niet en sie de vervullinge uwer belofte / aengaende mijn zaet /daer uyt de Messias sal voortkomē? 4 And. Ick gae doch sonder kinderē. 5 *Hebr.* De soon der beloopinge, ofte/ bestieringe, ofte/ der besorginge van mijn huys. D. de besorger van mijn huys. Alsoo wort een soon der vroomicheyt geseyt/ 1. Reg. 1. 52. voor een vroom man. alsoo sonen der gevanckenisse. Ezr. 4. 1. voor/ de gene die gevangen geweest waren. Sonen der verdruckinge, Pro. 31. 5. voor/ verdruckte, eñ Jer. 48. 45. sonen der beroerte, voor/ de gene die beroerte maken.

ger van mijn huys is [6] dese Damascener [7] Eliëzer.

3 Voorder seyde Abram; Siet/ my en hebt ghy geen [8] zaet gegeven/ ende siet/ [9] de soon van mijn huys [10] sal mijn erfgenaem zijn.

4 Ende siet / het woort des HEEREN was tot hem/ seggende; [11] Dese en sal u erfgenaem niet zijn: maer die [12] uyt uwen lyve voortkomen sal / die sal u erfgenaem zijn.

5 Doe leydde [13] hy [14] hem [15] uyt nae buyten/ ende seyde; Siet nu op nae den Hemel / ende telt de sterren / indien ghyse tellen cont: ende hy seyde tot hem/ [b] [16] Soo sal u zaet zijn.

6 [c] Ende [17] hy geloofde in den HEERE: ende [18] hy rekende het hem [19] [tot] gerechticheyt.

7 Voorder seyde hy tot hem: Ick ben de HEERE/ die u uyt-geleydt hebbe [20] uyt Ur der Chaldeen/ [d] om u dit lant te geven/ om dat erflick te besitten.

8 Ende hy seyde: Heere HEERE/ waer by sal ick weten/ [21] dat ick 't erflick besitten sal?

9 Ende hy seyde tot hem; [22] Neemt my eene drie-jarige veerse/ ende eene drie-jarige geyte/ ende eenen drie-jarigen ram/ ende eene torteldnyve/ en eene jonge duyve.

10 Ende hy bracht [23] hem alle dese/ ende [24] hy deeldese midden door/ ende hy leyde [25] elcks deel tegen het ander over: maer 't gevogelte en deelde hy niet.

11 En het wilt gevogelte quam neder op het aes/ maer Abram [26] joech het wech.

12 Ende het geschiedde/ als de Sonne was aen 't ondergaen / so viel een diepe slaep op Abram: ende siet/ een schrick/ [ende] groote [27] duysternisse viel op hem.

13 Doe seyde hy tot Abram: [28] Weet voor seker / [e] dat u zaet vreemt sal zijn in een lant / [29] dat haerlieder niet en is / ende sy sullen [30] hen dienen/ ende sy sullense verdrucken [31] vier hondert jaer.

14 Doch ick sal het volck oock [32] richten 't welck sy sullen dienen: ende daer na sullen sy uyt trecken [f] met groote have.

15 [g] Ende [33] ghy sult tot uwe vaderen gaen met vrede: ghy sult in [34] goeden ouderdom begraven worden.

16 [h] Ende [35] het vierde geslachte sal herwaerts weder keeren: want de ongerechticheyt [36] der Amoriten [37] en is tot noch toe niet volkomen.

6 *Hebr.* Dammeseck, D. van Damascus/ ofte / Damascener. Dit is een af-gebroken reden/ die Abram voltreckt / en vervult in het volgende vs.
7 De name des versorgers van Abrams huys.
8 D. soon. Siet boven 4. op 't vs 25.
9 D. mijn knecht/ die in mijn huys geboren is, vergelijckt boven 14. 14. met dese maniere van spreke worden de in-geborene knechten onderscheyden vande sonen des lijfs/ ofte eygene kinderen/ als Job 19.17. Prov. 31. 2. Jerem. 2.14.
10 *Heb.* sal my erven. alsoo oock vs 4.
11 Namelick/ Eliëzer de Damascener.
12 *Hebr.* Uyt u ingewant, Siet 2. Sam. 7.12. Verg. ond. 35. 11. en 2. Chron. 6.9.
13 T. w. Godt.
14 Namelijck / Abram.
15 Buyten de tente.
b Exod. 32. 13. Deuter. 10. 22. Rom. 4. 18. Hebr. 11. 12.
16 Vergel. bov. 13. 16. en 1. Reg. 4.20.
c Rom. 4. 3. 9. 18. 22. Gal. 3. 6. Iac. 2. 23.
17 Niet dat Abram hier eerst begon te gelooven / maer dat hy stercker wert in 't geloove / overwinnende sijn vleesch; ende de groote beloften die hem Godt vs. 1/ 4/5/ van sijn zaet/ ende voornemelick van den Messia gedaen hadde / tot sijner zielen troost ende saliccheyt lanckis soo meer aennemende.
18 D. Godt uyt louterer genade heeft hem/ die geene gerechticheyt en hadde in hem selven / om voor sijn gerichte te bestaē/ voor rechtveerdich geacht door 't geloove aen sijne belofte/ ende den beloofden Middelaer. Rō. 4. 2/3. &c.
19 Het woordeken tot, wordt hier by gevoegt uyt Psal. 106. vs 31. en Rom. 4. 3. Gal. 3. 6. Iac. 2. 23.
20 Siet boven cap. 11. 31.
d Psal. 105. 11.
21 Abram / hoewel geloovende / begeert nochtans van Godt naerder bericht ende versterckinge; gelijck oock andere geloovige eertijts gedaē hebben/ Jud. 6. 37. 2. Reg. 20. 8.

22 Het is aenmerckelick / dat hier alsulcke beesten genomen worden/ als in de offerhanden meest gebruyckt werden. 23 Gode/ die te vooren vs 9. geseyt hadde/ Neemt my, dat is / om my toe te brengen. 24 Sonder twijffel van Godt onderwesen zijnde. 25 *Hebr.* dē man sijns deels tegen over sijnen naestē. ofte/ vrient; dat is/ de stucken die te samen behoorden leyde hy tegen malkanderē over/ als de rechter zyde vande veerse tegen de slincker zyde/ &c. 26 Met geblaes/ nae de eygenschap van 't Hebr. woort. 27 Duysternisse beteeckent dickwils in de H. Schrift/ droefheyt/ elende/ tegenspoet. Psal. 35. 14. en 38. 7. &c. 28 *Hebr.* Wetende sult ghy wetē. e Exo. 12. 40. Act. 7. 6. Galat. 3. 17. 29 Verstaet het lant Canaan/ maer voornemelijck Egypten. 30 Den lantsaten. 31 Het getal deser 400 jaren (nae 't eenvoudichste gevoele) wort hier in 't grosse/ en niet in 't volkomene gestelt zijnde/ het effene getal genomen/ en het oneffene nagelaten/ gelijck dit dickmaels in sulcke verhalinge geschiet/ als Jud. 11. 26. en 20. 46. 2. Sam. 5. 5. 1. Reg. 15. 25. Het volle getal is 430 jaren/ Exod. 12. 41. Galat. 3. 17. welcker begin is de tijt des verbonts / het welcke Godt hier met Abram heeft gemaeckt tot bevestinge sijner voorgaender beloften / wijckende sulcx uyt de woorden Pauli/ Gal. 3. 17. het eynde der voorgemelter jaren is de uytganck der kinderen Israels uyt Egypten/ ofte de gevinge der Wet. Andere beginnen dese jaren van den uytganck Abrams uyt Ur der Chaldeen / ofte uyt Haran; ofte vande geboorte Isaacs/ ofte van dien tijt af dat Ismael Isaac bespottede/ welcke bespottinge van Paulo een vervolginge genaemt wort / Galat. 4. 29. 32 Richten is dickwijls so veel/ als yemants sake te oordeelen / ende wysen / ofte tot sijn nadeel om hem te straffen/ als hier/ en Psal. 51. 6. ofte tot sijn voordeel/ om hem te beschermen/ als ond. cap. 30. vs. 6. Psal. 7. 9. Jer. 5. 28. en 22. 16. f Exod. 3. 22. en 11. 2. ende 12. 35. 36. g Ond. 25. 7. 8. 33 D. Ghy sult sterven nae den lichame/ maer nae de ziele vergadert worden tot dē staet des anderen levens. Vergel. ond. 25. vs. 8/ ende 17. 34 *Hebr.* In goede grysicheyt. Een goeden ouderdom bestaet eygentlick niet alleē in de lanckheyt des levens/ en het tydelick geluck/ maer in het voorgaende levē/ overgebracht in Godvruchticheyt voor Godt/ rechtveerdicheyt tegen de menschen/ maticheyt ende gerustlicheyt by hem selven. Alsoo ond. 25. 8. ende Jud. 8. 32. 1. Chron. 29. 28. h Exo. 12. 40. 35 And. In 't vierde geslachte sullen sy wederkeeren. D. na het eynde van 400 jaren / 't leven des menschen te dier tijt op ontrent 100 jaren gerekent zijnde. 36 Ende anderer booser natien / die hier onder genoemt worden. vs. 19/ 20/ 21. Alsoo ond. 43. 22. 1. Reg. 21. 26. 2. Reg. 21. 11. 37 Dewijle Godt dit lant den Amoriten gegeven / ende besloten hadde hen daer uyt niet te verdelgen / eer sy sulcks ten hoochsten souden verdient hebben / so heeft hy haer dien tijt willen laten vervullen: Ende hier en tusschen de sijne beproeven/ ende oeffenen/ Jerem. 51. 13. Matth. 23. 32.

17 Ende het geschiedde/ dat de Sonne onderginck/ ende het duyster wert: ende siet/ daer was een [38] roockende oven / ende [39] vyerige fackel/ die tusschen die stucken [40] doorginck.

18 Te dien selven dage [41] maeckte de HEERE een verbont met Abram/ seggende: [i] Uwen zade heb ick dit lant [42] gegeven/ [43] van de riviere Egypti af / tot aen die groote riviere / de riviere [44] Phrath.

19 [45] Den Keniter / ende den Kenisiter/ ende den Kadmoniter;

20 Ende den Hethiter / ende den Pheriziter/ ende de [46] Rephaim;

21 Ende den Amoriter / ende den Canaaniter / ende den Girgasiter / ende den Jebusiter.

38 *Hebr.* Oven des roocks. De verdruckinge des volcx van Israel in Egypten wort vergeleken by eenen yseren oven, Deut. 4. 20. ende 1. Reg. 8. 51. Jere. 11. 4.
39 *Hebr.* fackel des vyers. beteeckenende Godes tegenwoordicheyt ende de toekomende verlossinge uyt de verdruckinge, siet Jud. 6. 21. Jesa. 62. 1. Zach. 12. 6.
40 Godt maeckt hier sijn verbont met Abram op eene bysondere solemnele doch seer vriendelicke wijse / gelijck d' een mensche / vrient / ende bondtgenoot te dier tijt met den anderen gewoone was te doen: Te weten/ door slachtinge van beesten / ende verdeelinge der stucken / waer door de bontgenooten midden door gingen/ tot een teecken / dat de verbont-breker weerdich was/ alsoo in stucken gehouwen te worden. siet Jerem. 34. 18/19. 41 *Hebr.* sneedt, ofte hieuw. Eene maniere van spreken genomen vande slachtingen der beesten / ende verdeylinge der stucken / vermelt vs. 17. i Bov. 12. 7. ende 13. 15. ende 24. 7. ende 26. 4. Exod. 32. 13. Deut. 1. 8. ende 34. 4. 42 T. w. door mijn besloten voornemen/ ende verklaerde belofte/ bov. 13. 15. hoewel de uytvoeringe noch tot den tijt voornaemt vers 13. moet uytgestelt worden. 43 Hier door wort verstaen de riviere Sichor, dewelcke Egypten van Canaan deelt. Num. 34. 5. Jos. 13. 3. 2. Chron. 13. 5. Andere verstaen hier de reviere Nilus. 44 Siet bov. 2. 14. ende de vervullinge hier van 2. Sam. 8. 3. en 1. Reg. 4. 21. ende 9. 21. en 1. Chron. 18. 3. 2. Chron. 9. 26. 45 De Rolle der volcken die het lant van Canaan voor de Israeliten beseten hebben. Vergelijckt de selve met bov. 10. 15/16/ &c. ende met de aenteeckeningen aldaer. 46 Siet van dese bov. 14. 5.

Het xvj. Capittel.

Sarai / onvruchtbaer zijnde / geeft Abram hare dienstmaecht Hagar tot een by-wijf / v. 1. Hagar bevrucht zijnde begint Sarai te verachten / die sulcx haren man klaegt / ende bekomt oorlof/ om Hagar te verootmoedigen/ dewelcke voor Sarai vlucht in de woestijne/ 4. alwaer Godt haer aenspreeckt/ ende weder nae Sarai stiert/ met tijtlicke beloften / noemende haren sone Ismaël/ dien sy Abram/ als hy 86 jaren out was/ baerde/ 7.

1 DOch Sarai Abrams huysvrouwe en baerde hem niet: en sy hadde eene Egyptische dienstmaecht / welcker naem was Hagar:

2 Soo seyde Sarai tot Abram; Siet doch/ de HEERE heeft my [1] toegesloten/ dat ick niet en bare: [2] gaet doch in tot mijne dienstmaecht / [3] misschien sal ick uyt haer [4] gebouwt worden: ende [5] Abram hoorde nae de stemme Sarai.

3 So nam Sarai Abrams huysvrouwe / de Egyptische Hagar / hare dienstmaecht / [6] ten eynde van tien jaren/ dat Abram in 't lant Canaan gewoont hadde/ en [7] sy gaffse aen Abram haren man/ [8] hem tot eene vrouwe.

4 Ende hy ginck in tot Hagar/ ende sy ontfinck: als sy nu sach dat sy ontfangen hadde/ so wiert hare vrouwe [9] veracht in haren oogen.

5 Doe seyde Sarai tot Abram; [10] Mijn ongelijck [11] is op u / ick hebbe mijne dienstmaecht in uwen schoot gegeven / nu sy siet dat sy ontfangen heeft / so ben ick veracht in haren oogen: de [12] HEERE richte tusschen my/ ende tusschen u.

6 Ende Abram seyde tot Sarai; Siet/ uwe dienstmaecht is [13] in uwe hant; doet haer dat goet is in uwen oogen: ende Sarai vernederdese / ende sy vluchtede van haer aengesicht.

1 D. onvruchtbaer gemaeckt. vergelijckt ond. capit. 20. op v. 18.
2 Siet bov. 6. 4. alsoo ond. v. 4. Sarai van eygene lijfs-vrucht wanhopende / ende nochtās nae 't beloofde zaet hertelick verlangēde/ vergeet haer selve soo verre/ dat sy sonder Godt te vragen/ harē man raedt door dit middel / dat wel te dier tijt gemeē/ maer tegen de eerste instellinge des houwelicx strydich was/ de vervullinge van Godts belofte te versoecken.
3 So dede dan Sarai dit om te ondervindē/ of Abram uyt Hagar eenen Sone mochte bekomen/ diē sy voor haren eygenē mochte houden / als uyt hare macht in haren huyse haer geboren. siet ond. 30. 3. Exod. 21. 2.
4 De maniere van spreken, bouwen, ofte/ het huys bouwē, vintmen oock onder 30. 3. Ruth 4. 11. Deuter. 25. 9. sy beteeckent het geslachte onderhoudē/ ende uytbreyden. 5 Abram/ sonder Godt/ wiens belofte dit aenginck/ eens te vragen/ laet sich van Sarai/ niet door onkuysschen lust / maer door de redenen die sy voortbracht/ en hem mede ter herten gingen/ overreeden; te meer/ om dat hem noch verborgen was/ of het beloofde zaet hem uyt Sarai/ ofte uyt eene andere soude geboren werden. 6 T. w. na dat hy uyt Haran gescheyden/ en in 't lant Canaan gekomen was. 7 Misbruyckende de macht (die sy anderssins hadde) over hare dienstmaecht/ en 't lichaem hares mans. 1. Cor. 7. v. 4. 8 Verstaet/ eē wijf/ zijnde van mindere weerdicheyt als d' eerste/ blyvende Hagar dienstmaecht/ en onder 't gebiet van hare vrouwe Sarai / v. 4/ 8/ 9. siet vorder van dusdanige bywijven ond. 25. 6. ende 30. 3/ 9. van de geestelicke beduydinge deses houwelijcks/ siet Gal. 4. 22. &c. 9 *Hebr.* licht, dat is/ kleyn geacht. 10 D. het ongelijck dat my wort aengedaen. Dit heeft Sarai gesprokē uyt onverduldicheyt. 11 Ofte / om u, om uwent wille, 't is u toe te rekenē/ om dat ghy wel merckt/ dat Hagar my versmaet/ en ghy haer daer over niet en bestraft. 12 Uyt swackheyt beveelt sy de sake Godes oordeel/ mits dat hy straffe den genen die ongelijck heeft / so hy daer in niet en beesiet. Vergelijckt 1. Sam. 24. 13/16. 13 D. In u geweldt/ onder u gebiet ofte macht. alsoo ond. 24. 10. ende 39. 4/6/8. Num. 31. 49. Jos. 9. 25. 1. Sam. 14. 48. 2. Reg. 8. 20. Abram wil seggen: of ick schoon de selve tot eene tweede vrouwe genomen hebbe / so en hebbe ickse nochtans u gebiet niet ontrocken; daerom so sy misdoet/ gebruyckt u recht/ als over eene die onder u noch is.

7 Ende

7 Ende [14] de Engel des HEEREN [15] vondtse aen een water fonteyne inde woestijne / aen de fonteyne op den wech van [16] Sur.

8 Ende hy seyde: Hagar / ghy dienstmaecht van Sarai / van waer komt ghy/ ende waer sult ghy henen gaen? ende sy seyde: Ick ben vluchtende van het aengesichte mijner vrouwe Sarai.

9 Doe seyde de Engel des HEEREN tot haer: Keert wederom tot uwe vrouwe; ende vernedert u onder hare handen.

10 Voorder seyde de Engel des HEEREN tot haer: [17] Ick sal u zaet [18] grootelicx vermenichvuldigen; soo dat het van wegē de menichte niet en sal getelt wordē.

11 Oock seyde des HEEREN Engel tot haer: Siet / ghy zijt swanger / ende sult eenen sone baren: ende ghy sult sijnen name Ismaël noemen / om dat de HEERE [19] uwe verdruckinge aēgehoort heeft.

12 Ende hy sal een [20] wout-ezel [van een] mensche zijn: [21] sijn hant sal tegen allen zijn/ende de hant van alle tegens hem: [22] ende [a] hy sal woonen voor het aengesicht aller sijner broederen.

13 Ende sy noemde den [23] Name des HEEREN / die tot haer sprack / [24] Ghy Godt des aensiens: want sy seyde; [25] Heb' ick ooc hier gesien nae diē / die my aensiet?

14 Daerom noemde men dien put / den [b] put [26] Lachai Roï: siet / hy is tusschen [27] Kades / ende tusschen Bered.

15 [c] Ende Hagar baerde Abram eenen sone: ende Abram noemde den name sijnes soons / die Hagar gebaert hadde / [28] Ismaël.

16 Ende Abram [29] was ses-en-tachtentich jaren out / doe Hagar Ismaël den Abram baerde.

14 D. het hooft der Engelen / de Heere Christus / die daerom oock HEERE genoemt wort. vs 13. ende capit. 18. 26/33. Jud. 6 / 14. ende 13. 19/22.
15 Dit woordeken druckt uyt de wakende ooge des Heeren over dese dwalende / en bedroefde Hagar.
16 *Hebr.* Schur. Van waer men ginck nae Egypten / van daer sy was / siet ond. 25. 18. ende Exod. 15. 22. 1. Sam. 15. 7.
17 Hier wort den Engel een Goddelic werck toegeschreven / waer uyt men verstaen can / dat hy niet een schepsel / maer de Schepper selfs is.
18 *Hebr.* Vermenichvuldigende vermenichvuldigen. Dese lichamelicke segen is te onderscheyden vanden geestelicken / dewelcke bleef by het zaet der belofte.
19 *Hebr.* nae uwe elende gehoort heeft.
20 D. een wilt woest mensche / als een wilt ofte wout-esel / daer onder begrepē dat hy soude zijn een onvertsaecht ende vreeslick krijchsman. siet ond. Cap. 21. 20.
21 D. Tot gevecht / ende oorloge sal hy eenen yederen tergen / ende hy sal oock over sulcks van anderē getercht worden. Verstaet dit niet alleen van sijnen persoon / maer oock van sijne nakomelingen.
22 De sin is; dat hy de palen sijner wooninge wijt ende breet soude uytspreyden tot onder sijne maechschap / die hy niet en soude vreesen / maer haer stoutelick het aengesichte bieden. Siet vov. 25. 18.
a Ond. 25. 18.
23 Hier wort de voorgemelte Engel uytdruckelick IEHOVAH, de HEERE genoemt. Vg. vov. vs 7.
24 D. die alle dingen siet / ende my nu oock in dese mijne swaere elende goedelick aengesien hebt / my ten rechten wege helpende / ende vertroostende.
25 D. is 't niet wonder dat ick noch hier nu het licht aenschouwe / ende in het leven ben / na dat hy my verschenen is / die nae my in desen mijnen bedruckten staet omgesien heeft? sy meynde dat sy sterven soude / om datse den Heere gesien hadde. Vg. ond. 32. 30. Exod. 24. 11. Jud. 13. 22.
b Ond. 24. 62. ende 25. 11.
26 D. des levenden die my siet. sy vernaemde den put van haer selven / om datse in 't leven gebleven was / na datse den Heere gesien hadde; ende oock vanden Heere om dat hy haer gunstelick aengesien hadde: doch andere meynen / dat beyde benamingen op Godt sien / die leeft ende alles siet.
27 Siet vov. cap. 14. vs. 7. ende de aent.
c Galat. 4. vs. 22.
28 Ontwijffelick van Hagar bericht zijnde / dat Godt des kints name alsoo genoemt hadde. Siet vs 11.
29 *Hebr.* een sone van tachtentich jaer en ses jaren. Alsoo in 't eerste vs van 't volgende cap.

Het xvij. Capittel.

Godt verschijnt Abram / ende vernieuwt sijne beloften ende 't verbont / v. 1. verandert sijnen naem Abram in Abraham / 5. stelt tot een teecken des verbonts de Besnijdinge in / 9. Verandert den naem van Sarai in Sarah / met beloften van eenen sone ende groot zaet uyt haer / 15. waer over Abraham seer verheugt is; maer bidt voor Ismael / ende verkrijgt eenen tijdlicken zegen / 17. Abraham / ende alles wat manlick was in sijn huys / wort besneden / 23.

1 ALs nu Abram [1] negen en tnegentich jaren out was; so verscheen de HEERE Abram / ende seyde tot hem: Ick ben [2] Godt de Almachtige / [a] wandelt [3] voor mijn aengesichte / ende zijt [4] oprecht.

2 Ende [b] ick sal mijn verbont [5] stellen tusschen my / ende tusschen u / ende [c] ick sal u [6] gantsch seer vermenichvuldigen.

3 Doe [7] viel Abram op sijn aengesichte: ende Godt sprack met hem / seggende:

4 My aengaende / siet / mijn verbont is met u: ende ghy sult [d] tot eenen [8] vader van menichte der volckeren worden.

5 Ende uwe naem en sal niet meer genoemt worden Abram: maer uwe naem sal wesen [9] Abraham; want ick hebbe u gestelt eenen vader van menichte der volckeren.

6 Ende ick sal u gantsch seer vruchtbaer maken; ende ick sal u [10] tot volcken stellen: ende [e] Koningen sullen uyt u voortkomen.

7 Ende ick sal mijn verbont [11] oprichten tusschen my ende tusschen u / ende tusschen uwen zade na u in hare geslachten / tot [f] een [12] eeuwich verbont: om u te zijn tot eenen [13] Godt / ende uwen zade na u.

8 Ende [g] ick sal u ende uwen zade na u het [14] lant uwer vreemdelinckschappen geven / 't geheele lant Canaan tot [15] eeuwige besittinge: ende ick sal hen tot eenen Godt zijn.

9 Voorder seyde Godt tot Abraham: [16] Ghy nu / sult mijn verbont houden: ghy / ende u zaet na u / in hare geslachten.

10 Dit is [17] mijn verbont / dat ghylieden houden sult tusschen my ende tusschen u / ende tusschen uwen zade na u: dat al wat [18] manlick is / u besneden worde.

11 Ende ghy sult het [19] vleesch uwer voorhuyt besnyden: ende [h] [dat] sal tot een [20] teecken zijn des verbonts tusschen my ende tusschen u.

12 Een [i] soonken dan van acht dagen sal u besneden worden / al wat manlick is in uwe geslachten: [21] d'ingeborene des huyses / ende [22] de gekochte met gelde van allen [23] vreemden / de welcke niet en is van uwen zade:

13 D'ingeborene uwes huyses / ende gekochte met uwen gelde sal [24] sekerlick besneden worden: ende mijn verbont sal zijn in ulieder vleesch / ten [25] eeuwigen verbonde.

14 Ende wat manlick is / de voorhuyt hebbende / [26] wiens voorhuyts vleesch niet en sal besneden worden / de [27] selve ziele sal uyt hare volcken uytgeroeyt worden: hy heeft [28] mijn verbont gebroken.

15 Noch seyde Godt tot Abraham: Ghy en sult uwer huysvrouwe Sarai name niet Sarai noemen / maer haer naem sal zijn [29] Sarah.

16 Want ick salse [30] segenen / ende u oock uyt haer eenen sone geven: ja ick salse segenen / so dat sy tot volcken worden sal; Koningen der volckeren sullen uyt haer worden.

17 Doe [31] viel Abraham op sijn aen-

1 *Hebr.* eē soon van 90 jaer eñ negen jarē. dit was 't vijf en twintigste jaer nae dat hy de belofte van de vermenichvuldinge sijnes zaets in Haran ontfangen hadde. vov. 12. 2/3/4.
2 D. die niet alleene sterck ende vermogende ben / om u tegē alle quaet te bewaren / maer oock genoechsaem, om u met alle goederen nae lichaem ende ziele te versorgē; als zijnde een Godt / die de genoechsaemheyt in my selvē eeuwichlick eñ onveranderlick besitte / sulcx dat hy geluckfalich is / dien ick tot mijn bontgenoot aenneme.
a Bov. 5. 22.
3 Sonder geveynsdicheyt / ende met een oprecht herte my vertrouwende / eñ my als in mijne tegenwoordicheyt vreesende, alsoo ond. 24. 40. Vg. vov. 5. 22/24.
4 Siet vov. cap. 6. 9.
b Bov. 15. 18. Exod. 2. 24. ende 6. 4. ende 26. 42.
5 D. Vernieuwen / ende met een H. Sacrament bevestigen. Siet vs 10.
c Bov. 12. 2. ende 13. 16. ende 15. 5.
6 *Hebr.* in seer seer.
7 Betuygende daer mede niet alleen sijne nietichheyt ende onweerdicheyt / maer oock sijn eerbiedich / nederich / ende danckbaer herte tegen den Almachtigen ende Genadigen Godt, alsoo ond. vs 17. Levit. 9. 24. Ezech. 43. 3.

d Rom. 4. 17.
8 Niet alleen nae dē vleesche / als der Israeliten / Ismaeliten / Idumeen / Kethureē / maer insonderheyt nae den geest / als aller waerer geloovigē door de gantsche werelt / vā wat geslachte / ende natie sy oock mogen zijn / Rom. 4. 16/17. Vg. vov. 12. 2. ende de aent. daer op.
9 In desen name Abraham is de letter H ingevoegt / zijnde de eerste van 't woort / Hamon, dat Godt / hier gebruyckt / beteeckenende menichte ofte veelheyt: dit is d'eerste naem dien Godt verandert heeft: eñ is hier van 't gebruyck gecomen / dat men de namen inde besnydenisse heeft gegeven.
10 Siet vov. op v. 4.
e Matth. 1. 6, &c.
11 Ofte / bevestigen.
f Bov. 13. 16.
12 Eeuwich voor alle geloovige in Christo / ten aensien van het geestelijcke: maer voor de Israeliten tydelijck tot op de comste Christi / ten aensien van 't lichaemlicke / mitsgaders de aenhangselen van dien / ende in 't bysonder dit Sacrament der besnydinge.
13 D. tot uwen salichmaker / door den toekomenden Messiam. Dese maniere van spreken begrijpt de goederen die dit verbont der genade mede brengt / Siet Levit. 26. 12. Psal. 33. 12. ende 144. 15. Jere. 31. 33.
g Bov. 15. 18. Deuter. 1. 8.
14 Daer in ghy als vreemdelinck gekomen zijt / gereyst hebt / eñ alsnoch verkeert / ende verkeeren sult. Siet ond. 28. 4. ende 36. 7. ende 37. 1. het woort staet in 't getal van velen / om aen te wysen de geduricheyt ende lanckheyt des tijts / inden welkē hy daer vreemdelinck soude wesen.
15 *Hebr.* tot besittinge der eeuwicheyt. Siet op v 7.
16 D. wat u aengaet / ofte / van uwer zijde. Na dat Godt sijne beloften gegeven hadde / so vereyscht hy oock den plicht sijnes volcx / zijnde het andere deel des verbonts. Vg. dit met vs 4.
17 D. Het teecken eñ segel mijnes vbonts / als vs. 11. wort verklaert. Siet Rom. 4. vs 11. Dese maniere van spreken / waer door het teecken draegt den naem der beteeckender sake / wort inde Sacramentē menichmael gebruyckt / niet alleen om de geestelicke weldaden ons te beduyden / ende te verklaren / maer oock aen elcken bontgenoot te versegelen. Vg. hier mede Exod. 12. 11. Matth. 26. 17. Actor. 22. 16. ende 1. Cor. 10. 16. ende cap. 11. 24/25. Tit. 3. 7.
18 Gelijck de natuerlicke onreynicheyt de vrouwen met den mannen gemeyne was / so behoorde oock tot haer de belofte der genade: niet te min heeft Godt een Sacrament ingestelt / 't welck alleen aen het mannelick geslacht konde bedient worden / om dat de mannen de voornaemste oorsake zijn vande geboorte / eñ volgens der voortplantinge der natuerlicke onreynicheyt. Dit was genoech voor dien tijt / tot dat de Messias komende een ander teecken voor beyderley geslachte instellen soude. Dat evenwel de vrouwen mede onder 't verbont begrepen zijn / blijckt ond. 34. 14. Exod. 12. 3/4. Joel 2. 15/16.
19 Vande maniere der besnydinge siet Jos. 5. 2/3.
h Act. 7. 8. Rom 4. 11.
20 Hier spreeckt Godt van de besnydenisse eygentlick: want sy eygentlijck een teeckē des verbonts was / eñ niet het verbont selve / gelijck hy oock alsoo spreeckt van d'andere Sacramenten: als van het Pascha / Exod. 13. 9. vanden H. Doop / Mat. 3. 11. van het H. Avontmael / 1. Cor. 11. 28.
i Lev. 12. 3. Luc. 2. 21
21 Siet vov. cap. 14. 14. eñ cap. 15. 3.
22 *Hebr.* verkryginge, ofte koopinge des gelts, d. met gelt verkregē / of te gekocht.
23 *Hebr.* Sone des vreemden.
24 *Hebr.* besnydende besneden worden.
25 Siet op het vs 7.
26 Welverstaende / des genen / die bejaert zijnde / de besnydenisse door ongeloove ofte verachtinge soude na laten / ofte die de nalatinge sijner ouderen aen hem begaen niet en soude verbeteren / mits de besnydenisse te ontfangen. And. die het vleesch der voorhuyt niet en sal besnyden.
27 D. de mensche sal uyt de gemeenschap van Godts volck gebannen zijn. Dese maniere van spreken begrijpt oock / nae sommiger gevoelē / eene lijfstrafe door de Overicheyt uyt te voeren. Vg. Exo. 31. 14. eñ Levit. 17. op vs. 4.
28 Siet 1. Cor. 11. 27/29.
29 Gelijck den naem Abram, verandert is in Abraham, door invoeginge vande letter H / alsoo wort de naem Sarai, verandert door verwisselinge van de letter i in h op 't eynde. Sarai beteeckent / nae sommiger gevoelen / mijne Princesse, maer eygentlick; mijne Princen: Sarah beteyckent absolutelick / eene Princesse; waer van de reden in 't volgende versken wort verhaelt.
30 Siet vov. cap. 1. 28.
31 Siet boven vs 3.

geſichte/ ende hy [32] loech: ende hy ſeyde in ſijn herte; Sal eenē/ [33] die hondert jaer out is [een kint] geboren worden? ende ſal Sara/ [34] die tnegentich jaer out is/ baren?

18 Ende Abraham ſeyde tot Godt/ [35] Och/ dat Iſmaël mochte leven voor u aengeſichte!

19 Eñ Godt ſeyde: Voorwaer [k] Sara/ uwe huyſvrouwe/ ſal u eenen ſone baren/ ende ghy ſult ſijnen name noemen [36] Iſaac: ende ick ſal mijn verbont met hem oprichten/ tot een [37] eeuwich verbont ſijnen zade na hem.

20 Eñ aengaende Iſmaël/ hebbe ick u verhoort/ ſiet/ [l] ick hebbe hem geſegent/ ende ſal hem vruchtbaer maken/ ende gantſch ſeer vermenichvuldigen: [38] twaelf Vorſten ſal hy gewinnen/ ende ick ſal hem tot een groot volck ſtellen.

21 Maer [39] mijn verbont ſal ick met Iſaac oprichten; dien u Sara [m] op deſen geſetten tijt in het [40] ander jaer baren ſal.

22 Ende hy eyndigde met hem te ſpreken: ende Godt [41] voer op van Abraham.

23 Doe nam Abraham ſijnen ſone Iſmael/ ende alle de ingeborene ſijnes huyſes/ ende alle gekochte met ſijnen gelde/ al wat manlick was onder de lieden des huyſes Abrahams: ende hy beſneedt het vleeſch harer voorhuyt/ even ten ſelven dage/ gelijck als Godt met hem geſproken hadde.

24 Ende Abraham was [42] out negen en tnegentich jaer/ als hem het vleeſch ſijner voorhuyt beſneden wert.

25 Ende Iſmaël ſijn ſoon was dertien jaer out/ als hem het vleeſch ſijner voorhuyt beſneden wert.

26 Even [43] op deſen ſelven dach wert Abraham beſnedē/ ende Iſmael ſijn ſoon.

27 Ende alle mannen ſijnes huyſes/ de ingeborene des huyſes/ ende de gekochte met gelt/ [44] van den vreemden af/ werden met hem beſneden.

32 T. w. niet uyt twijfelinge/ gelijck Sara ond. 18. vs 12. maer uyt verwonderinge/ ende blijtſchap/ ſterck in den geloove zijnde/ ende ten vollen vertrouwende/ dat Godt het gene hy belooft hadde/ konde en ſoude volbrengen. ſiet Rom. 4. 19/ 20/ 21.
33 *Hebr.* een Sone van 100 jaer.
34 *Hebr.* Eene dochter van 90. jaer.
35 Abrahā wenſcht dat Iſmael niet geheel mochte vā Godt verlaten wordē/ maer dat Godt ſijne oogen over hem wilde houden/ om hem te beſchermen/ ende te ſegenen.
k Onder 18. 10. ende 21. 2.
36 *Heb.* Iitſchak. Godt geeft hem deſen name/ van wegen ſijnes vaders lacchen. Siet v. 17.
37 Siet bov. v. 7.
l Bov. 16. 10. Ond. 25. 12, 16.
38 Siet de namen deſer Vorſten onder 25. 13/ 14/ 15/ 16.
39 Merckt dit onderſcheyt: dē Iſmael worden lichamelicke goederē belooft; maer Iſaac het verbont/ begrypende niet alleen lichamelicken/ maer oock geeſtelicken ſegen.
m Ond. 21. 2.
40 D. naeſtvolgende.
41 T. w. nae den Hemel/ in ſulcke gedaente als hem hy verſchenē was. bov. v. 1.
42 *Hebr.* een ſoon van 99 jaer. alſoo in 't volgende vs.
43 Op den welcken Godt Abraham het bevel der beſnydeniſſe heeft gegeven; ſo dat hy geen uytſtel en heeft genomen. vergelijckt boven het vs 23.
44 *Hebr.* van met den ſoon des vreemden. De ſin is/ dat niet alleene de ingeborene van Abrahams huys/ ende de gekochte beſneden wierden/ maer oock de vreemde/ die hem dienden/ niet ingeboren/ nochte gekocht zijnde. *And.* vanden vreemden [te weten/ zijnde] ende niet van Abrahams geſlachte. *And.* vanden vreemden gekocht. *Hebr.* van den ſone, ofte; kint eenes vreemden: als elders.

Het xviij. Capittel.

Twee Engelen/ ende de Heere ſelfs/ verſchijnen Abraham in gedaente van drie mannen/ die hy vriendelick noodicht ende onthaelt/ v. 1. ontfangt de belofte van eenen ſone uyt Sara in 't ander jaer/ 10. Dies Sara lacht/ ende daer over beſtraft wort/ 12. De twee Engelen gaē voort nae Sodom/ maer de Heere blijft ſprekende met Abraham/ dien hy ſijn voornemen openbaert van Sodom/ Gomorra/ &c. uyt te roeyen/ 16. Abraham bidt yverichlick voor die van Sodom/ ende Godt antwoordt/ ende vernoecht hem/ 23.

1 DAer na verſcheen [1] hem de HEERE aende [2] eycken boſſchen van Mamre/ als hy in de deure der tente ſatt/ doe de dach heet wert.

2 Ende hy hief ſijne oogen op/ eñ ſach/ ende ſiet/ daer ſtonden drie [3] mannen tegen over hem: als hyſe ſach/ [a] ſo liep hy hen te gemoete van de deure der tente/ eñ [4] booch ſich ter aerde.

3 Ende hy ſeyde; [5] Heere/ [6] hebbe ick nu genade gevonden in [7] uwe oogen/ ſo gaet doch niet van uwen knecht voor by:

4 Dat doch een weynich waters [8] gebracht worde/ ende [9] waſſchet uwe voeten/ ende [10] lenet onder deſen boom.

5 Ende ick ſal eene bete [11] broots lan-

1 N. Abraham.
2 Siet bov. 13. op 't vers 18. Hier hadde Abrahā ſijne woonſtede verkoren/ na dat Lot vā hem geſcheyden was. bov. 13. 18.
3 In gedaente/ ende nae de meyninge van Abraham: maer in de waerheyt twee Engelen ende de derde de HEERE ſelfs/ die voor den tijt deſer geſantſchap/ met menſchelicke lichamen haer vertoonden; met dewelcke ſy gingē/ ſaten/ ſpraken/ ende atē. Siet Hebr. 13. 2. dat d'eē de HEERE Godt was/ blijckt hier v. 1. eñ uyt het vervolch deſer Hiſtorie. a Hebr. 13. 2.
4 T. w. om politijcke ende burgerlicke eere te bewijſen. alſoo ond. cap. 23, 7/ 12. 1. Sam. 25. 24. 2. Sam. 14. 2. 1. Reg. 1. 23. Eſt. 3. 2. 5 *And.* mijne Heeren. 6 D. ſo ghy my weerdich acht deſer gunſte/ eere/ ende vrientſchap. By den menſchen genade te vindē/ is hare gunſte/ toegenegentheyt/ eñ vrientſchap te bekomen. ſiet ond. 32. 5. eñ 34. 11. eñ 39. 4. &c. 7 Abraham ſpreeckt eenen van hen aen/ die de aenſienlickſte was/ ende dien hy naderhant bevont dē HEERE te zijn. 8 *Hebr.* genomē. ſiet bov. 12. 9/ 10. 9 Nae 't gebruyck van die landen/ om de voetē te ſuyveren/ eñ te ververſchē: alſo men/ vermits de hitte/ daer met aengebondē ſolen/ ofte baervoets ging. ſiet ond. 19. 2. eñ 24. 32. eñ 43. 24. eñ Ioh. 13. 4/ 5. 10 D. ruſtet. 11 De Hebreē noemen broot allerley ſpijſe/ 1. Sam. 14. 24. Mat. 6. 11. eñ 15. 2. Luc. 14. 1/ 15. vg. bov. 3. 19.

gen/ dat ghy u [12] herte ſtercket; daer na ſult ghy voortgaen/ [13] daerom om dat ghy tot uwen knecht over gecomen zijt: ende ſy ſeyden; Doet ſo als ghy geſproken hebt.

6 Ende Abraham haeſtede ſich nae de tente tot Sara; ende hy ſeyde; Haeſtu/ kneedt drie [14] maten meelbloeme/ ende maeckt [15] koecken.

7 Ende Abraham liep tot de runderē/ ende hy nam een [16] kalf/ teeder ende goet/ ende hy gaf 't aen den knecht/ die haeſtede om dat toe te maken.

8 Ende hy nam boter ende melck/ ende het kalf/ dat hy toegemaeckt hadde/ eñ hy ſettede 't hen [17] voor/ ende [18] ſtont by hen onder dien boom/ ende ſy [19] aten.

9 Doe ſeyden ſy tot hem: [20] Waer is Sara uwe huyſvrouwe? ende hy ſeyde; Siet/ in de [21] tente.

10 Ende [22] hy ſeyde: [b] Ick ſal voor ſeker [23] weder tot u komen/ [24] omtrent deſen tijt des levens; ende ſiet/ Sara uwe huyſvrouwe ſal eenen ſone hebben: ende Sara hoorde 't aen de deure der tente/ de welcke [25] achter hem was.

11 Abraham nu ende Sara waren [c] out [ende] [26] wel bedaecht: het hadde Sara opgehouden [27] te gaen [28] nae de wijſe der wijven.

12 [29] So loech Sara [30] by haer ſelven/ ſeggende: Sal ick wellust hebben/ na dat ick out geworden ben/ ende [d] mijn heere out is?

13 Ende [31] de HEERE ſeyde tot Abraham: Waerom heeft Sara gelacchē/ ſeggende; ſoude ick oock waerlick baren/ nu ick out geworden ben?

14 [e] [32] Soude yet voor den HEERE te wonderlick zijn? ter geſetter tijt ſal ick tot u weder komen/ [33] omtrent deſen tijt des levens/ ende Sara ſal eenen ſone hebben.

15 Ende Sara loochende 't/ ſeggende; Ick en hebbe niet gelacchen/ want [34] ſy vreeſde: ende hy ſeyde; Neen/ maer ghy hebt gelacchen.

16 Doe ſtonden die mannen op van daer/ ende ſagen nae Sodom toe: eñ Abraham ginck met haer [35] om haer te geleydē.

17 Ende de HEERE ſeyde: [f] [36] Sal ick voor Abraham verbergen/ wat ic doe?

18 Dewijle Abraham gewiſſelick tot een groot ende machtich volck [37] worden ſal/ ende [g] alle volckerē der aerde [38] in hem geſegent ſullen worden?

19 Want ick hebbe [39] hem gekent/ [40] op dat hy ſijnen kinderen ende ſijnen huyſe na hem ſoude bevelen/ ende ſy [41] den wech des HEEREN houden/ [42] om te doen gerechticheyt/ ende gerichte: op dat de HEERE over Abraham brenge/ het

12 Siet deſe maniere van ſpreken: Iud. 19. 58. Pſal. 104. 15. 1. Reg. 13. 7. Stercken/ is hier verquicken ende voeden/ het welcke het broot doet/ Pſal. 104. 15. niet uyt hem ſelven/ maer door den ſegen Godts/ Deut. 8. 3. Matt. 4. 4.
13 *And.* want ghy daerom, &c. Niet/ dat hy meynde ſulcx haer voornemē geweeſt te zijn; maer dat Godt hen door ſijne voorſienicheyt daerom derwaerts geleydt hadde. Siet ond. 33. 10.
14 *Hebr.* Seim. Eene ſekere mate vā drooge waren/ houdende 144 Hennen-eyerſchalen/ het derde deel van een Epha; van welcke mate ſiet oock Exod. 16. op het vers 36.
15 Het Hebr. woort beteeckent koeckē/ die op eenen heeten heert onder ofte op kolen/ ofte in heete aſſche gebacken worden. ſiet Exod. 12. 39. Num. 11. 8. 1. Reg. 17. 13. ende 19. 6.
16 *Hebr.* een runts ſone, dat is een kalf/ ofte jonck runt.
17 *Hebr.* voor haer aengeſichte.
18 Om hen te dienen.
19 Siet bov. op vs 2.
20 Niet als oft ſy het niet en wiſten/ maer om gelegentheyt te nemen/ van te komen tot de volgende handelinge.
21 Abraham wijſt op ſijner huyſvrouwen tente/ gelijck het blijckt uyt het volgende vers: want de huyſvaderen/ ende de huyſmoederen hebben elck hare beſondere tenten gehat/ ond. 23. 2. ende 24. 67. ende 31. 33.
22 De HEERE.
b Bov. 17. 19. 21. ende 21. 2.
23 *Hebr.* wederkomende wederkomen. Deſe wederkomſte en moetmē niet juyſt verſtaen van ſulck eene verſchijninge/ als deſe was/ maer vande vervullinge deſer belofte/ genoemt eene beſoeckinge, cap. 21. 1.
24 D. in 't volgende jaer/ omtrent deſen tijt van het leven der menſchen. Andere/ als deſen tijt ſal leven, ofte levendich zijn. ſiet deſe ſelve maniere vā ſpreken in dit capit. vers 14. ende 2. Reg. 4. 16.
25 Achter den genē/ die ſprack: ofte/ achter Abraham/ die daer ſtont. c Bov. 17. 17. Rom. 4. 19. Hebr. 11. 11. 26 *Hebr.* gaende in dagen. Deſe maniere van ſpreken is oock ond. 24. 1. Ioſ. 13. 1. eñ 23. 1. 1. Reg. 1. 1. Luc. 1. 7/ 18. 27 *Hebr.* te zijn. 28 Ofte/ nae de gewoonte. *Hebr.* nae den wech, ganck, ofte padt. Soo is by den Hebreen wech, voor wijſe, ofte/ gewoonte geſtelt. alſoo ond. 19. 31. eñ 31. 35. 29 Niet uyt geloove/ als te vooren Abraham/ maer uyt ſwackheyt/ ſiende meer op de nature/ dan op Godes macht. 30 *Hebr.* in haer midden. d 1. Pet. 3. 6. Iudic. 19. 26. 31 Merckt; dat hy/ die tot noch toe het woort gevoert heeft/ ende v. 9. een man genoemt wort/ hier/ Iehovah, de HEERE genoemt wort. e Mat. 19. 26. Luc. 1. 37. 32 T. w. om te volbrengen dat hy belooft heeft? *And.* ſoude eenich dinck verborgen zijn voor den HEERE? namelick/ dat hy niet en ſoude weten? 33 Siet bov. vs 10. 34 Van wegen de ontdeckte ſonde tegen Godt/ ſchande by de gaſten/ ende ondanck by haren man. 35 Uyt beleeftheyt. Siet van ſulcke gedienſticheyt/ Actor. 20. 38. ende 21. vs 5. Rom. 15. 24. eñ 1. Cor. 16. 11. Tit. 3. 13. f Amos 3. 7. 36 D. ick ſal 't Abraham geenſins verbergen. Siet dergelijcke maniere van vragen die ſtijf loochenen. 2. Sam. 7. 5 vergeleken met 1. Chron. 17. 4. ende Matth. 7. 16. vergeleken met Luc. 6. 44. ſiet oock Amos 3. 7. 37 *Hebr.* zijnde zijn ſal. g Bov. 12. 3. Ond. 22. 18. eñ 26. 4. Act. 3. 25. Gal. 3. 8. 38 D. in ſijnen zade Chriſto Ieſu. Siet bov. 12. 3. ende 22. 18. 39 D. ick hebbe hem uytverkoren/ beſint ende beſorgt/ als mijn eygendom. alſoo wort het woort/ kennen, genomen in verſcheydene plaetſen: als Pſal. 1. 6. Ierem. 1. 5. ende 24. 5. Hoſ. 13. 5. Amos 3. 2. Ioh. 10. 27. 2. Tim. 2. 19. 40 Alſoo worden de Hebr. woordekens die hier gebruyckt zijn/ genomen Levit. 17. 5. Deut. 20. 18. eñ 27. 3. &c. 41 D. het voorſchrift van Godes woort/ ons onderwijſende van al 't gene dat ons geloove ende onſen wandel aengaet. Siet Pſalm 51. vs 15. &c. 42 Eene maniere van ſpreken dickwijls inde heylige Schrifture gebruyckt/ beteeckenende al wat goet ende recht is/ begrepen inde eerſte ende tweede tafel der wet/ tot het private/ ofte publijcke leven behoorende. vg. Pſalm 119. 121.

gene hy over hem gesproken heeft.

20 Voorts seyde de HEERE: Dewijle [43] het geroep van Sodom / ende Gomorra groot is / ende dewijle hare sonde seer swaer is/

21 Sal ick nu [44] afgaen / ende besien [45] of sy nae [46] haer geroep / dat tot my gekomen is/ [47] 't uyterste gedaen hebben/ ende so niet/ ick sal't weten.

22 Doe keerden [48] die mannen het aengesichte van daer/ ende gingẽ nae Sodom: maer Abraham die bleef noch staende/ voor het aengesichte des HEEREN.

23 Ende Abraham tradt toe/ ende seyde; Sult ghy oock den rechtveerdigen met den godtloosen ombrengen?

24 Misschien zijnder vijftich rechtveerdige in de stadt: sult ghyse oock ombrengen / ende de plaetse niet sparen / om de vijftich rechtveerdige die binnen haer zijn?

25 [49] 'T zy verre van u/ sulck een dinck te doen / te dooden den rechtveerdigen met den godtloosen ; dat de rechtveerdige zy gelijck de godtloose : verre zy het van u; soude [50] de [h] Richter der gantscher aerde geen recht doen?

26 Doe seyde de HEERE: So ick te Sodom binnen de stadt vijftich rechtveerdige sal vinden / so sal ick de gantsche plaetse sparen om harent wille.

27 Ende Abraham antwoordde / ende seyde; Siet doch/ ick hebbe my onderwonden te spreken tot den Heere/ hoe wel [51] ick stof ende assche ben:

28 Misschien sullen den vijftich rechtveerdigen vijve ontbrekẽ / sult ghy dan om vijve de gantsche stadt verderven? ende Hy seyde; Ick salse niet verderven/ so ick daer vijf en veertich sal vinden.

29 Ende hy voer voort noch tot hem te spreken / ende seyde ; Misschien sullen aldaer [52] veertich gevonden worden : ende Hy seyde ; Ick en sal't niet doen om der veertigen wille.

30 Voorder seyde hy ; [53] Dat doch de Heere niet en ontsteke / dat ick spreke ; Misschien sullen aldaer dertich gevonden worden : ende Hy seyde ; Ick en sal't niet doen/ so ick aldaer dertich sal vinden.

31 Ende hy seyde; Siet doch/ ick hebbe my onderwonden te spreken tot den Heere; Misschien sullen daer twintich gevonden worden : ende Hy seyde ; Ick en salse niet verderven om der twintigen wille.

32 [54] Noch seyde hy; Dat doch de Heere niet en ontsteke/ dat ick alleenlick dit mael spreke ; Misschien sullen daer tiene gevonden worden : ende Hy seyde ; Ick en salse niet verderven om der tiene wille.

33 Doe ginck de HEERE wech/ als hy ge-eyndicht hadde tot Abraham te spreken : ende Abraham keerde weder nae sijne plaetse.

43 Siet vov. cap. 4. op v. 10.
44 Siet vov. cap. 11. op het vers 5.
45 Godt weet alles volcomelick van hem selven : maer hy spreeckt hier mẽschelicker wijse/ als een/ die niet en wil straffen/ sonder ondersoeck ende volle kẽnisse der sakẽ.
46 N. der stadt Sodom/ ofte/ nae het geroep des genen, dat tot, &c.
47 *Hebr.* de voleyndinge gedaen, ofte/ gemaeckt : dat is / de mate harer sonden vervult hebben. siet boven 15. 17. ende 1. Sam. 20. 7/9. Anders: of sy de uyterste verwoestinge met hare werckẽ verdient hebben.
48 Verstaet/ de twee Engelen/ siet cap. 19. 1. want de HEERE bleef sprekende met Abraham.
49 *Hebr.* Het zy u verre van te doen nae dese sake. Hier uyt blijckt dat Abraham met de voorgaende vragen Godt geensins heeft willen verdencken van onrechtveerdicheyt / ofte straffe der ontschuldigen / want hy en wil Godt niet vermanen van sijn officie / om hem te wijsen/ wat hy doẽ moeste / maer hem selven versekerẽ van Godts nature/ waer door hy niet anders dan recht doen en konde.
50 Hier kent Abraham dese persoon die met hem sprack voor den Richter der Werelt / dewelcke is de Heere Christus. Joh. 5. 22/27. Act. 10. 42. ende 17. 31.
h Rom. 3. 6.
51 T. w. nae den lichame/ in 't aensien van mijnẽ oorspronck ende eynde in dese werelt, siet vov. 3. 19. Job 4. 19. Ecc. 12. 7. 1. Corint. 15. 47/ 48. ende 2. Corint. 5. 1.
52 T. w. rechtveerdige. ende soo in 't volgende vs.
53 *Hebr.* dat den Heere niet en ontsteke. Te weten sijne toornicheyt. Siet vov. 4. 5/6. eñ ond. vs. 32. ende 31. v. 36.
54 Merckt in dit voorgaende gesprek eensdeels in Abraham eene bysondere hoogmoedicheyt vermengt met behoorlicke nedricheyt ende onderwerpinge in sijn yverich voorbidden : anderdeels/ in Godt eene wonderlicke vriendelickheyt ende verdraechsame goedertierenheyt in 't antwoorden : waer door hy Abraham volkomelic vernoegt heeft/ aengaende de rechtveerdicheyt deses schrickelicken oordeels / dat hy over Sodom ende Gomorra wilde laten gaen/ om dat de mate harer sonden geheel vol was.

Het xix. Capittel.

De twee Engelen comen in mans gedaente tot Sodom / eñ worden van Lot geherbergt ende getracteert/ v. 1. De Sodomiten omringen het huys by nachte/ eñ willen dese gasten grouwelicke overlast aendoen/ 4. Lot poogt hen sulcx af te raden/ maer te vergeefs/ ende met sijn eygen perijckel/ 6. Dies de Engelen Lot intrecken/ ende de Sodomiten met blintheyt slaen / sulcx dat sy het huys moesten verlaten / 10. Lot wort met sijn wijf ende twee dochteren (also de swagers daer mede spotteden) 's morgens vroech uyt Sodom geleydt/ met last om sich te behouden op het geberchte / 17. Maer Lot bidt ende verkrijgt/ dat hy sich mach bergen tot Zoar/ 18. De vier steden ende gantsche Lantstreke/ met inwoonders ende gewas/ worden met vyer ende swevel vanden Hemel verteert/ 24. De Heere straft Lots huysvrouwe/ 26. Abraham lett op den ondergang deser steden/ 27. Lot treckt uyt Zoar nae 't geberchte / alwaer hy door den dronck onwetende van sijne beyde dochteren wort misbruyckt / 31. Daer van komen Moab ende Ammon/ 37.

1 Ende [1] die twee Engelen quamen te Sodom in den avont ; ende [2] Lot satt inde poorte tot Sodom : ende als Lot hen sach / stont hy op hen te gemoete/ ende booch sich met het aengesichte ter aerde.

2 Ende hy seyde ; Siet nu / mijne heeren / keeret doch in ten huyse [3] van uwen knecht/ ende vernachtet/ ende [a] wasschet uwe voeten ; ende ghy sult vroech opstaen / ende gaen uwes weechs : ende sy seyden; Neen / maer wy sullen [4] op de strate vernachten.

3 Ende [b] hy hieldt by hen seer aen / so dat sy tot hem inkeerden / ende quamen in sijn huys: ende hy maeckte hen eene maeltijt / ende bieck [5] ongesuerde koecxkens/ ende [6] sy aten.

4 Eer sy haer [7] t'slapen leyden/ so hebben de mannen dier stadt / de mannen van Sodom / [8] vanden jonexten tot den outsten toe / dat huys omcingelt : het gantsche volck/ [9] van het uyterste eynde af.

5 Ende sy [10] riepen Lot toe/ ende seyden tot hem; Waer zijn die mannen/ die dese nacht tot u gekomen zijn? brengtse uyt tot ons / [11] op dat wijse bekennen.

6 Doe ginck Lot uyt tot hen aen de deure/ eñ hy sloot de deure achter hem toe.

7 Ende hy seyde / Mijne [12] broeders/ en doet doch geen quaet.

8 Siet doch/ ick hebbe twee dochteren/ [13] die geenen man bekent en hebben / ick salse nu tot u uytbrengẽ / ende [14] doet haer/ alsoo 't [15] goet is in uwe oogen ; alleenlick en doet dese mannen niets/ want [16] daerom zijn sy onder de schaduwe mijnes dacks ingegaen.

9 Doe seyden sy / [17] Komt voorder aen: voorts seyden sy; Desen eenen is gekomen om als een vreemdelinck [hier] te woonen/ eñ [18] soude hy alsins [c] Richter zijn? nu sullen wy u meer quaets doen/ dan hen : ende sy drongen seer op den man/ [d] op Lot/ ende sy traden toe om de deure op te breken.

10 Doch [19] die mannen staken hare hant uyt / ende deden Lot tot hen inkomen in 't huys/ ende sloten de deure toe.

11 Ende sy sloegen de mannen/ die aen de deure des huyses waren / [20] met verblintheyden/ van den kleynsten tot aen den grootsten ; so [21] dat sy moede werden / om de deure te vinden.

12 Doe seyden die mannen tot Lot; Wien hebt ghy hier noch meer ? eenen schoonsone/ ofte uwe sonen/ ofte uwe dochteren / ende alle / [22] wien ghy hebt in deser stadt/ brengt uyt dese plaetse.

13 Want wy gaen dese plaetse verderven : om dat [23] haer geroep [24] groot geworden is [25] voor het aengesichte des HEEREN / ende de HEERE ons uytgesonden heeft/ om haer te verderven.

14 Doe ginck Lot uyt/ ende sprack tot sijne schoonsonen / die sijne dochteren [26] nemen souden/ eñ seyde ; Maeckt u op / gaet uyt dese plaetse/ want de HEERE gaet

1 Van de welcke vov. 18. 22. gesproken wort / daer sy mannen genoemt worden/ als ond. v. 5. &c. het Hebreeusch woort beteeckent gesanten, ofte boden: gelijck oock het woort/ Engelen, dat uyt de Griecksche tale genomen is.
2 Vergel. vov. 18. 1/2.
3 D. In mijn huys.
a bov. 18. 4.
4 Weiverstaende, tẽ ware Lot met hart aenhouden haer beweechde om by hem te vernachten: gelijck geschiet is. Vergelijckt Luc. capit. 24. 28/29.
b Hebr. 13. 2.
5 Die eerder veerdich konden worden/ op dat sy hen te spoediger tot ruste mochten begeven. Vergel. vov. 18. 6.
6 Siet vov. 18. op 't v. 2.
7 *Hebr.* eer sy neder lagen, ofte/ neder-gelegen waren, te wetẽ/ om te slapen. alsoo ond. 28. 13. Levit. 14. 47. ende 26. 6. &c.
8 Eene overgegevene grouwsame moetwillicheyt / waer in sy alle hebben t'samẽ gespannen/ jonck ende out / van alle hoecken der stadt/ ende dat by nachte.
9 T. w. der Stadt. Verstaet van het een/ ende het ander eynde der Stadt.
10 Sy en schaemden sich niet hare eygene sonde ende schande openbaerlijck uyt te roepen/ eñ voor yeder man bekent te staen: Desen Sodomytschẽ roem in 't quade verwijt Godt den Israeliten. Jes. 3. 8. daer hy seyt : Sy roemen hen harer sonden, gelijck als die te Sodom, ende en verbergense niet.
11 Wat grouwel sy door dese maniere vã spreken verstaen/ can men uyt de antwoorde Lots klaerlijck afnemen. Siet Levit. 18. 22. ende 20. 13. Rom. 1. 26 / 27. ende 1. Corinth. 6. 9. Judæ v. 7.
12 Aldus sprack Lot die boose menschẽ beleefdelick aen / noemende haer broeders, ten aensien van de algemeyne broederschap der nature, vergelijckt vov. 9. 5. ende ond. capit. 29. 4. ende Levit. 19. 17.
13 Siet dese maniere van spreken ond. cap. 24. 16. Num. 31. 18. Jud. 11. 39. Luc. 1. 34.
14 Lot willende eene schrickelicke sonde beletten/ laet door menschelicke verbaestheyt / ende radeloosheyt eene andere sonde toe/ tegen sijne vaderlicke plicht / ende den regel/ Rom. 3. 8.
15 D. alsoo 't u wel gevalt/ ende believt. Siet dese maniere van spreken/ ond. 20. 15. ende 41. 37. Num. 24/1. &c.
16 T. w. om vry te zijn van alle schade ende gewelt. onder yemants schaduwe te komen. is sich onder sijn schut/ ende scherm te begeven / Vg. Jud. 9. 15. Psal. 36. 8. Jerem. 48. 44.
17 Als ofse hem dreygden / sose hem in handen hadden konnen kreygen.
18 *Hebr.* soude hy richten richtende? ofte/ hy soude richten richtende. Siet de aent. vov. 2. 16. Vg. 2. Petr. 2. 8.
c Exod. 2. 14. Actor. 7. 27.
d 2. Petr. 2. 7, 8.
19 Die twee Engelen / Lots gasten.
20 T. w. niet alleen des lichaems/ maer oock des geestes. Dese miraculeuse straffe was alsoo in 't gesichte der oogen niet dat sy gantsch niet en konden sien/ maer was meest in het oordeel des verstants/ dat sy niet en konden onderscheyden 't gene sy eenichsins sagen. Siet dergelicke. 2. Reg. 6. 18.
21 De deure met grooten arbeyt soeckende / ende niet konnende vinden / werden soo vermoeyt / dat sy moesten ophouden ende vertrecken.
22 And. wat ghy hebt. &c.
23 Verstaet / het geroep der inwoonderen van Sodom.
24 Siet vov. cap. 4. op 't vs 10. ende 18. 20.
25 Alsoo gekomen in sijne kennisse/ dat hy nae sijne gerechticheyt wrake daer over doen wilde. want het aengesichte des Heeren is over de gene die quaet doen, op dat hy hare gedachtenisse vander aerde uytroeye. Psal. 34. 17.
26 D. Trouwen, alsoo vov. 6, 2, ende, ond. 24. 3, ende 28. 6, ende 34. 9. Deut. 7. 3.

dese stadt verderven: maer hy was in de oogen sijner schoon-sonen/ [27] als jockende.

15 Eñ als de dageraet opginck/ drongen de Engelē Lot aen/ seggende: Maeckt u op/ neemt uwe huysvrouwe/ eñ uwe twee dochteren / [28] die voorhanden zijn/ op dat ghy [29] inde ongerechticheyt deser Stadt niet om en komt.

16 Maer hy [30] vertoefde; so grepen dan die mannen sijne hant/ ende de hant sijner vrouwe/ ende de hant sijner twee dochteren / om de [31] verschooninge des HEEREN over hem: eñ sy brachten hem uyt/ ende stelden hem buyten de stadt.

17 Ende het geschiedde/ als sy hen uyt gebracht haddē nae buyten/ so seyde [32] Hy: [33] Behoudt u om uwes [34] levens wille/ en siet niet achter u om / ende en staet niet op dese gantsche vlackte: behoudt u nae 't geberchte henē / op dat ghy niet om en komt.

18 Ende Lot seyde [35] tot haer; Neen doch/ Heere/

19 Siet doch / uwe knecht heeft [36] genade gevonden in uwe oogen / ende ghy hebt uwe weldadicheyt groot gemaeckt/ die ghy aen my gedaen hebt/ om mijne ziele te behouden by het leven: maer ick en sal niet konnen behouden worden nae 't geberchte henen/ [37] op dat my niet misschien dat [38] quaet aen en kleve/ ende ick sterve.

20 Siet doch/ dese stadt is nae by/ om derwaerts te vluchten/ ende [39] sy is kleyne: laet my doch derwaerts behoudē worden/ [40] (is sy niet kleyne?) op dat mijne ziele leve.

21 Ende hy seyde tot hem; Siet/ [41] ick hebbe u aengesichte opgenomen/ oock in dese sake: dat ick dese stadt niet om en keere/ daer van ghy gesproken hebt.

22 Haest/ behoudt u derwaerts; [42] want ick sal niets konnen doen/ tot dat ghy daer henen ingekomen zijt: daerom noemdemen den naem deser stadt/ [43] Zoar.

23 De Sonne ginck op boven de aerde; als Lot te Zoar in quam.

24 Doe [e] dede [44] de HEERE swevel/ [45] ende vyer over [46] Sodom/ ende over Gomorra regenen / [47] vanden HEERE/ uyt den Hemel.

25 Ende hy keerde de selve steden om/ ende die gantsche vlackte; ende alle inwoonders deser steden / oock het gewas des lants.

26 Ende [f] sijne huysvrouwe sach [48] omme van [49] achter hem; ende sy wert [50] een Sout-pilaer.

27 Ende Abraham maeckte hem des selven morgens vroech op/ nae die plaetse/ [51] daer hy voor 't aengesichte des HEEREN gestaen hadde.

28 Ende hy sach nae Sodom ende Gomorra toe / ende nae het gantsche lant van die vlackte: ende hy sach / ende siet / daer ginck een roock van den lande op / gelijck de roock eenes ovens.

29 Ende het geschiedde / doe Godt de steden deser vlackte verderf/ dat Godt aen

27 Een levendich beelt vande sorg'oose/ eñ vleeschelicke menschen/ ter tijt van nakende straffen. Siet Matth. 24. 38. Luc. 17. 28/ 29. 1. Thess. 5. 3.
28 *Hebr.* Die gevonden worden. Hier uyt nemen eenige af / dat Lot meer dochteren gehadt heeft / die by hare mannen in Sodom gebleven ende vergaen zijn.
29 Ofte/ inde straffe der ongerechticheyt. siet bov. 4. op 't vs 13.
30 Sonder twijffel belett zijnde door menigerley vleeschelicke gedachten ende bekommeringen.
31 Die Lot bewees/ ond. v. 19.
32 Te weten/ de Heere/ die by Abraham was staende gebleven. Bov. 18. 22. eñ van hem wech gegaen/ vs 33. Hoe wel eenige meynen dat het een van de Engelen geweest zy / die Lot verschenen waren.
33 Ofte / ontkomt, alsoo in 't volgende.
34 *Hebr.* Ziele, alsoo ond. 37. 21. Deut. 22. 26. Jos. 2. 13. 1. Reg. 19. 3. 2. Reg. 7. 7. Mat. 2. 20. De sin is; dat hy moeste sijn goet vergeten / maer op sijn leven denckē.
35 T. w. tot de Engelē: richtende nochtans sijne woorden in 't volgende tot den Heere / die nu by de twee Engelen schijnt tegenwoordich geweest te zijn / als in 't voorgaende Cap. by Abraham geschiet was.
36 Siet bov. 6. op v. 8.
37 Lot sorgt dat het geberchte te verre sal zijn / ende dat hy onder wege van dat verderf soude mogen overvallen worden.
38 Verstaet het quaet der straffe, gelijck dit woort alsoo dickwijls gebruyckt wort. Siet Deuter. 31. 17. 1. Reg. 9. 9. eñ 14. 10. Jes. 45. 7. Jer. 6. 19. Amos 3. 6.
39 Anders / het is doch wat kleyns, ofte/ gerings; ende soo in 't volgende.
40 And. Is dat niet eene kleyne sake?
41 Dat is/ ick sal u goedertieren zijn/ ende dese bede uyt genade vergunnen. Siet dese maniere vā spreken. ond. 32. 20. ende vergelijckt de aenteeckeninge.
42 Om dat mijn goddelick besluyt is/ u genadelick te verschoonen.
43 D. kleyne, te vooren genoemt Bela. bov. 14. 2. Siet oock bov. 13. op vs 10.
e Deuter. 29. 23. Ies. 13. 19. Ier. 20. 16. eñ 50. 46. Thren. 4. 6. Eze. 16. 49. Hos. 11. 8. Amos 4. 11. Zeph. 2. 9. Luc. 17. 29. 2. Pet. 2. 6. Iudæ 7.

44 T. w. de Sone Godes/ die van een wesen/ macht/ ende heerlickheyt is met den Vader/ ende hier te voorē in dit eñ het voorgaende cap. dickwijls IEHOVAH, ofte HEERE is genoemt geweest: den welcken de Vader alle oordeel heeft overgegeven/ Joh. 5. 22. 45 Te vooren heeft Godt een algemeen oordeel uytgevoert door 't water: hier gebruyckt hy een schrickelick/ ende particulier oordeel door vyer / om daer mede te verteeren de heyloose verhitte Sodomitē. Een voorbeelt vande eeuwige straffe/ Apo. 19. 20. dit is geschiet (nae sommiger rekeninge) in 't jaer na de scheppinge 2048. 46 Voecht hier by/ Adama eñ Zeboim uyt Deut. 29. 23. Hos. 11. 5. Want alle dese vier steden zijn te gelijck verbrant. 47 D. nae 't gevoelen van vele treffelicke uytleggers / vanden Vader / die door den Sone werckt/ Joh. 5. 19. f Luc. 17. 32. 48 Tegen 't gebot vs 17. in welcke overtredinge/ met ongeloove eñ ongehoorsaemheyt vermengt geweest zijn gierichheyt eñ ondanckbaerheyt. 49 D. van achter Lot/ die de leydsman eñ voorganger was/ haestende om te komē ter plaetse/ daer hy mochte behoudē worden. 50 Verstaet/ haer lichaem/ het welcke verandert is geweest in eene soutachtige materie/ seer hart om lang te duren/ ende staende te blyven. Siet Luc. 17. 32. Josephus betuygt/ dat dese soutpilaer noch tot sijnē tyde gestaē heeft. lib. Antiq. 1. c. 12. Dese lantstreke is naderhant genoemt/ de Sout-zee. siet bov. 14. 13. 51 siet bov. 18. 22.

Abraham [52] gedachte/ ende hy leydde Lot uyt het midden deser omkeeringe/ in 't omkeeren dier steden/ [53] inde welcke Lot gewoont hadde.

30 Ende Lot tooch op uyt Zoar / ende woonde op den berch/ ende sijne twee dochters met hem; [54] want hy vreesde binnen Zoar te woonen: ende hy woonde in een speloncke/ hy/ ende sijne twee dochters.

31 Doe seyde de eerstgeborene tot de [55] jonckste; Onse vader is out / ende daer en is geen man [56] in desen lande [57] om tot ons in te gaen / [58] nae de wijse der gantscher aerde.

32 Kom / laet ons onsen vader [59] wijn te drincken geven/ ende [60] by hem liggen/ op dat wy van onsen vader [61] zaet in 't leven behouden.

33 Ende sy gaven dien nacht haren vader wijn te drincken: ende de eerstgeborene quam / ende lach by haren vader / ende hy en wert het niet gewaer in haer nederliggen/ noch in haer opstaen.

34 Ende het geschiedde des anderen daechs / dat de eerstgeborene seyde tot de jonckste; Siet / ick hebbe gister nacht by mijnen vader gelegen: laet ons oock desen nacht hem wijn te drincken geven; gaet dan in / ligt by hem / op dat wy van onsen vader zaet in 't leven behouden.

35 Ende sy gaven haren vader oock dien nacht wijn te drinckn: ende de jonckste stont op / ende lach by hem; ende hy en wert het niet gewaer in haer nederliggen/ noch in haer opstaen.

36 Ende de twee dochteren Lots werden bevrucht van haren vader.

37 Ende de eerstgeborene baerde eenen sone/ ende noemde sijnen name / Moab: dese is de vader [62] der Moabiten/ tot op desen dach.

38 Ende de jonckste die baerde oock eenen sone / ende noemde sijnen name Ben-Ammi: Dese is de vader [63] der kinderen Ammons/ tot op desen dach.

52 Eensdeels aen Abrahams voorbede: Siet bov. 18. 23/ 24. Anderdeels aen sijne beloften. Siet boven capit. 12. vs 3.
53 D. in welcker eene. Siet dergelicke maniere van spreken bov. 18. 9. ende 19. 12. Jone 1. 5. Matth. 27. 44.
54 Daer hy nochtās te voorē sich meynde alderveylichst te sullen bergen, siet v. 20. maer nu vreest hy dat Godt die Stadt mede soude mogen verderven/ ofte/ dat hy aldaer eenich gewelt mochte lyden van de inwoonderen.
55 *Hebr.* kleyne, ende alsoo inde volgende versen 34/ 35/ 38. dat is / de jonckste.
56 Sy wisten wel/ dat te Zoar mannen waren/ maer vreesden dat die/ gelijck andere/ mede vergaen souden.
57 Siet dese maniere van spreken / bov. capit. 6. 4. ende 16. 2/ 4. Itē/ Deut. 25. 5.
58 *Hebr.* na den wech. Siet boven 18. op 't vs 11.
59 Dien sy tot voorraet op hare reyse vā Sodom/ ofte Zoar mede gebracht hadden.
60 Een schrickelicke voorslach/ ende val in Lots huysgesin.
61 Eenen sone / oft kint/ alsoo ond. v. 34. siet bov. 4. op 't vs 25.
62 *Hebr.* Moab. Een volck inde H. Schrift genoech bekent; hebbende gewoont aende Oost-zyde vāde Jordane / ende de Doode Zee/ tusschen de riviere Arnon eñ Jabbok.
63 Dat is/ der Ammoniten. Een volck inde H. Schrift oock genoech bekent; hebbende mede gewoont Oostwaert van Palestina/ doch Noordtwaert vande Moabiten.

Het XX. Capittel.

Abraham vertreckt nae Gerar / ende seyt / dat Sara sijne suster zy/ v. 1. Dies de Koninck Abimelech Sara laet halen / om haer te trouwen/ 2. Maer Godt belett hem door plagen ende aensprake in eenen droom/ 3. Daerom hy Abraham sijn wijf weder geeft met sonderlinge beleeftheyt ende geschencken/ 9. Abimelech ende de sijne worden door Abrahams voorbede genesen/ 17.

1 ENde Abraham reysde [1] van daer [2] nae 't lant van 't Suyden / ende woonde tusschen [3] Kades ende tusschen [4] Sur: ende hy verkeerde als vreemdelinck te [5] Gerar.

2 Als nu Abraham van Sara sijne huysvrouwe [6] geseyt hadde/ [a] Sy is mijne suster; so sandt [7] Abimelech/ de Koninck van Gerar/ ende nam Sara wech.

3 Maer Godt quam tot Abimelech [8] in eenen droom des nachts: ende hy seyde tot hem/ Siet/ [9] ghy zijt doodt om der vrouwen wille / die ghy wech genomen hebt; want sy is met eenen man getrouwt.

4 Doch Abimelech en was tot haer niet [10] genaedert: daerom seyde hy; Heere/

1 T. w. van de eyckē bosschē Mamre/ by Hebron. siet c. 13. 18. eñ 14. 13. eñ 18. 1.
2 Hebron eñ Mamre waren wel in 't Zuyd-eynde van Palestina gelegen/ maer Abraham is noch Zuydwaerder opgetrocken/ om redenen die de Schrifture niet en meldt.
3 Siet bov. 14. 7.
4 Siet bov. 16. 7.
5 Eene Stadt gelegen inde Zuyd-palen van Canaan / niet verre van Bersaba ende Ziklag. siet boven 10. 19. eñ ond. 26. 1. eñ 2. Chron 14. 13.
6 T. w. uyt gelijcke vreese / als hem oock te vooren / reysende nae Egypten/ over-gekomen was, siet bov. Capit. 11. 29. ende 12/ 13. ende in dit Capit. vs 12. a Bov. 12. 13. Ond. 26. 7.
7 Men meynt dat dese naem den Koningen van dat lant is gemeyn geweest: gelijck de naem Pharao in Egypten. Siet bov. 12. 15. Vgel. ond. 26. 1. ende Psalm 34. 1.
8 Godt heeft in voortijden hem geopenbaert door droomen/ niet alleen den sijnen/ maer oock den genen / die vreemt van sijnen volcke waren / ende dat ten besten van de sijne. Siet onder 28. 12. ende 31. 24. ende 40. 8. ende 41. 1. Dan. 2. 1. ende 4. 2. 9 And. Ghy gaet sterven. dat is, ghy sult stracks sterven / so ghy dese vrouwe niet terstont ongeschent wederom en geeft. Vergel. ond. vs 7. ende siet dese maniere van spreken / ond. 30. vs 1. ende 48. 21. ende 50. 24. 10 Dat is / hy en hadse niet beslapen. Dese maniere van spreken komt over een met eene vrouwe bekennen. bov. 4. 1. tot eene vrouwe in gaen, bov. 6. 4. ofte / eene vrouwe aentoeren. Proverb. 6. 29. ende 1. Corinth. 7. 1. ende ond. v. 6. Verstaet / dat hy van Godt belett was door sieckte. Siet onder vs. 6/ 17.

ſult ghy dan oock een [11] rechtveerdich [12] volck dooden?

5 Heeft hy ſelve my niet geſeyt; Sy is mijne ſuſter? ende ſy oock/ heeft geſeyt; Hy is mijn broeder; [13] in oprechticheyt mijnes herten/ ende in reynicheyt [14] mijner handen hebbe ick dit gedaen.

6 Ende Godt ſeyde tot hem inden droom: Ick hebbe oock gewetẽ/ dat [15] ghy dit in oprechticheyt uwes herten gedaen hebt/ ende ick heb u oock belett [16] van tegen my te ſondigen: daerom en hebbe ick u niet [17] toegelaten/ haer aen te roeren.

7 So geeft dan nu deſes mans huyſvrouwe wederom/ want hy is [18] een Propheet/ ende [19] hy ſal voor u bidden/ op dat ghy levet: maer ſo ghyſe niet wederom en geeft/ weet dat ghy voor ſeker ſterven ſult/ ghy/ ende [20] al wat uwe is.

8 Doe ſtont Abimelech 's morgens vroech op/ ende riep alle ſijne [21] knechten/ ende ſprack alle deſe [22] woorden [23] voor haren ooren: eñ die mannen [24] vreeſden ſeer.

9 Ende Abimelech riep Abraham/ ende ſeyde tot hem; Wat hebt ghy ons gedaen? eñ wat hebbe ick aen u geſondicht/ dat ghy over my/ ende over mijn Koninckrijcke [25] eene groote ſonde gebracht hebt? ghy hebt daden met my gedaen/ [26] die niet en ſouden gedaen worden.

10 Voorder ſeyde Abimelech tot Abraham; [27] Wat hebt ghy geſien/ dat ghy deſe ſake gedaen hebt?

11 Ende Abraham ſeyde; Want [28] ick dachte/ [29] Alleen en is de vreeſe Godes in deſe plaetſe niet/ ſo dat ſy my om [30] mijner huyſvrouwen wille ſullen dooden.

12 Ende oock is ſy waerlick mijne ſuſter/ [31] ſy is mijnes vaders dochter/ maer niet mijner moeder dochter: ende ſy is my ter vrouwe geworden.

13 Ende het is geſchiet/ als my Godt uyt mijnes vaders huys [32] dede dwalen/ ſo ſprack ick tot haer: Dit zy uwe weldadicheyt/ die ghy by my doen ſult; [33] aen alle plaetſe daer wy komen ſullen/ [b] ſegt van my/ Hy is mijn broeder.

14 [34] Doe nam Abimelech ſchapen ende runderen/ oock dienſtknechten/ ende dienſtmaechden/ ende gaf ſe Abraham: ende hy gaf hem Sara ſijne huyſvrouwe weder.

15 Ende Abimelech ſeyde; Siet/ mijn lant is [35] voor u aengeſichte: woont daer 't goet is in uwe oogen.

16 Ende tot Sara ſeyde hy; Siet/ ick hebbe [36] uwen broeder [37] duyſent ſilverlingen gegeven/ ſiet/ hy [38] zy u een deckſel der oogen/ allen die met u zijn: ja by [39] allen/ [40] ende weeſt geleert.

17 Ende [41] Abraham badt tot Godt: ende Godt [42] genas Abimelech/ ende ſijne huyſvrouwe/ ende ſijne dienſtmaechden/ ſo [43] dat ſy baerden.

18 Want de HEERE hadde alle de baermoeders van het huys Abimelechs [44] gantſchelick toegeſloten/ [45] ter oorſake van Sara Abrahams huyſvrouwe.

11 D. onſchuldich eñ onnooſel in deſe ſake. Vg. 2. Sam. 4. 11.
12 D. niet alleene mijn huyſgeſin/ als v. 17. maer oock de andere onderſaten/ als v. 9.
13 D. hier in is mijn herte ſuyver vã overſpelich voornemen eñ mijn lichaem van onkuyſche daet. Soo wort de inwendige ende uytwendige onſchult/ ende ongeveynſtheyt/ ofte in 't gemeyne vanden geheelen wandel der vroomen/ ofte in 't byſonder van eenige ſake/ ende werck/ oock elders uytgedruct. als 1. Reg. 9. 4. 1. Chron. 29. 17. Pſal. 24. 4. eñ 73. 13. eñ 78. 72. eñ 101. 2.
14 *Hebr.* mijner palmen, ofte/ van het hol mijner handen. Siet Job 17. 9.
15 Hier mede wil Godt niet ſeggen/ dat hy teenemael in 't nemen van Sara onſchuldich was/ maer ten aenſien van het voornemen/ ende de daet des overſpels. Selſs een enckel ongeveynſt voornemen/ in eene quade daet/ maer uyt onbedachtheyt oft onwetenden vyer ſpruytende/ wort alſoo uyt-gedruckt. als 2. Sam. 15. 11. ende 1. Reg. 22. 34. ende 2. Chro. 18. 33.
16 De miſdaet aen Sara eñ Abraham rekent Godt als hem ſelven aengedaen. Vg. Pſal. 51. 6. ende 105. 14/ 15. Act. 9. 5.
17 *Hebr.* gegeven.
18 Dat is, een man Godts/ van ſonderlinge wetenſchap/ ende godtvruchticheyt/ aenden welcken ick my ſeer vrijelic openbare/ ende diẽ ick ſeer lief ende weert hebbe.
19 Ofte/ laet hem voor u bidden.
20 Ofte; alle die uwe zijn.
21 Verſtaet/ Raetsheeren, Officieren, eñ voornaemſte Hovelingen. alſoo 1. Reg. 1. 2. eñ 10. 5. 2. Reg. 6. 8. 2. Chron. 24. 25.
22 Ofte/ ſaken; te weten/ die hem inden droom waren wedervarẽ. alſoo oock ond. v. 10. eñ c. 24. 66. &c.
23 D. dat ſyſe hoorden.
24 Als hebbende ten dienſte van harẽ Koninck het nemen van Sara gevordert. Vg. bov. 12. 15.
25 D. ghy ſoudt over ons allen gebracht hebben door uwe onbedachtheyt/ de groote ſonde des overſpels/ ende der ſelver ſtraffe. 't is aenmerckelick in deſen Heydenſchen Koninck/ dat hy het overſpel ſelfs te dier tijt (voor de Wet) gehouden heeft voor ſoo eene grouwelicke ſonde/ dat oock ſijn gantſch Koninckrijcke ſijnent halven daerom[m]e ſoude hebben moeten lyden. Siet ond. 38. 24. Levit. 20. 10. Deuter. 22. 22. 2. Sam. 12. 5/ 10/ 11. Jerem. 29. 22/ 23. Ezech. 16. 38/ 40. ende 23. 45/ 47. Johan. 8. 5.
26 D. die ongeoorloofſt ende onbetamelick zijn. Siet de ſelve maniere van ſpreken ond. 34. 7. Levit. 4. 2/ 13.
27 Ofte/ wat hebt ghy ingeſien, ofte/ aengemerckt, dat u bewogen heeft om ſulcks te doen.
28 *Hebr.* ick ſeyde, dat is/ ick dachte. Aldus wort ſeggen, voor dencken genomen/ Exod. 2. 14. Joſ. 22. 24. 1. Reg. 5. 5. 2. Chron. 2. 1. Jeſ. 8. 12. Actor. 7. 28.
29 Hy ſchijnt te willen ſeggen/ hier is wel eene ſchoone landouwe ende allen overvloet: maer alleenlick ontbreeckt de vreeſe Godts. And. ſekerlick en is, &c.
30 *Hebr.* om de ſake mijner huyſvrouwe.
31 Siet bov. cap. 11. op het vs 29.
32 Hoe wel de Naem Godts ELOHIM die in het getal van velen ſtaet/ gemeynelick gevoecht wort met een woort dat in 't eenvoudich getal ſtaet/ 't welcke beteeckent de eenicheyt des Goddelicken weſens, nochtans wort het hier gevoegt met een woort/ dat oock in 't getal van velen is/ om (gelijck ſommige geleerde oordeelen) te beteeckenen de dryvuldicheyt der perſoonen. *Hebr.* als my ELOHIM deden dwalen. ſiet dergelicke maniere van ſpreken/ ond. 35. 7. Joſ. 24. 19. 2. Sam. 7. 23. Pſal. 58. 12. Jer. 10. 10.
33 Hier mede ſchijnt Abraham te willen ſeggẽ: dat hy uyt ſijnes vaders huys treckende/ vermoedde dat hy geene vreeſe Godts vindẽ en ſoude by eenige volcken/ tot de welcke hy ſoude komen; ſulcx dat die van Gerar dit hen in 't byſonder niet en hadden aen te trecken.
b Bov. 12. 13.
34 Dit/ mitſgaders het voorgaende ende volgende/ is eene ſonderlicke beleeſtheyt in eenen Heydenſchen Koninck/ voort gekomen uyt Godes beleyt/ ende regeringe.
35 Dat is/ voor u open/ ende t' uwen beſten. Anders dede Pharao/ bov. 12. 19/ 20. Siet bov. Cap. 13. op het vs 9.
36 Hier mede geeft hy Sara bedecktelick te verſtaen/ dat ſy occaſie gegeven hadde tot dit quaet; ſeggende/ dat Abraham haer broeder was.
37 *Hebr.* duyſent ſilvers. dat is/ nae 't gemeen gevoelen/ duyſent ſilveren ſikels/ ofte ſilverlingen. Ende alſoo de ſikel tweederley was/ de burgerlicke ſikel/ bedragende wat meer dan een oort eenes rijcxdalers: d'ander/ des heylichdoms/ wegende eens ſoo veel/ wort gemeynt/ dat hier gemeyne ofte burgerlicke ſikelen te verſtaen zijn: makende deſe duyſent ſilverlingen weynich meer dan de ſomme van 250 rijcxdalers.
38 Dat is: Bekent na deſen vryelick/ dat hy u echte man is/ eñ deckt u aẽgeſicht/ tot een teecken dat ghy getrout zijt, ende dat hy/ volgens dien/ een ſchut en ſcherm uwer kuyſcheyt is, ſiet van dit decken des aengeſichts der vrouwen, ond. 24. v. 65. ende 1. Corinth. 11. 10. And. Het zy u tot een deckſel. &c. T. w. het gelt zy u gegeven om ſodanigen deckſel te koopen.
39 D. niet alleen/ die by u verkeeren/ maer oock by de vreemde.
40 D. zijt geleert eñ gewaerſchouwt/ om hier na voorſichtiger te zijn. ofte: eñ dit alles, op dat ghy geleert zijt. Sommige nemen dit/ als Moſis woorden/ aldus: ſo wert ſy beſtraft.
41 Siet bov. vs 7.
42 Sulcks dat hy niet en ſtierf van de ſieckte/ gelijck Godt de HEERE hem gedreygt hadde/ vs 3. ende 7.
43 D. baren konden. Siet 't volgende vs.
44 *Hebr.* Toeſluytende toegeſloten over alle baermoeder. D. hy hadſe onvruchtbaer gemaeckt. Siet deſe maniere van ſpreken. 1. Sam. 5. 6. daer en tegen/ de openinge der baermoeder, beteeckent de gave der vruchtbaerheyt. Ond. 29. 31.
45 *Hebr.* Om de ſake van Sara.

Het xxj. Capittel.

Iſaac wort nae Godts beloſte geboren/ ende beſneden/ v. 1. Abraham houdt eẽ groot gaſtmael ter tijt van Iſaacs ſpeeninge/ 8. Iſmael ſpott daer mede/ ende wort met ſijne moeder Hagar/ op verſoeck van Sara/ eñ Godts woort uytgedreven/ 9. Hagar dwaelt inde woeſtijne/ ende Iſmael is in perijckel van te verſmachten/ 15. maer Godt verſiet het/ ende trooſt Hagar/ 17. Iſmaels optreckinge/ eñ houwelick/ 20. Abimelech maeckt een verbont met Abraham te Berſeba/ 22. Abraham dient ende danckt den Heere/ 33.

1 ENde de HEERE [1] beſocht Sara/ [a] gelijck als hy geſeyt hadde: ende de HEERE dede Sara/ gelijck als hy geſproken hadde.

2 [b] Ende Sara wert bevrucht/ ende baerde Abraham eenen ſone [2] in ſijnen ouderdom/ [3] [c] ter geſetter tijt/ die hem Godt geſeyt hadde.

3 Ende Abraham [4] noemde den name ſijnes ſoons die hem geboren was/ die hem Sara gebaert hadde/ Iſaac.

4 Ende Abraham beſneedt ſijnen ſone Iſaac/ [5] zijnde acht dagen out; [d] gelijck als hem Godt geboden hadde.

5 Ende Abraham was hondert jaer out/ als hem Iſaac ſijn ſoon geboren wert.

6 Ende Sara ſeyde/ Godt heeft my een [6] lacchen gemaeckt/ al die het hoort [7] ſal met my lacchen.

7 Voorts ſeyde ſy; Wie ſoude Abraham geſeyt hebben? Sara heeft [8] ſonen geſoogt: want ick hebbe eenen ſone gebaert in ſijnen ouderdom.

8 Ende het kint wert groot/ ende wert geſpeent: doe maeckte Abraham eene groote Maeltijt op den dach als Iſaac geſpeent wert.

9 Ende Sara ſach den ſone Hagars der Egyptiſche/ dien ſy Abraham gebaert hadde/ [9] ſpottende.

10 Eñ ſy ſeyde tot Abraham; [e] Drijft deſe dienſtmaecht/ ende haren ſone uyt: want de ſoon deſer dienſtmaecht/ en ſal met mijnen ſone/ met Iſaac/ [10] niet erven.

11 Ende dit woort [11] was ſeer quaet in Abrahams oogen/ ter oorſake van ſijnen ſone.

12 Maer [12] Godt ſeyde tot Abraham: Laet'et niet quaet zijn in uwen oogen/ over den jongen/ ende over uwe dienſtmaecht: [13] al wat Sara tot u ſal ſeggen/ hoort nae hare ſtemme/ [f] want in [14] Iſaac ſal u zaet [15] genoemt worden.

13 [g] Doch ick ſal oock den ſone deſer

1 Godt beſoeckt op tweederley wyſe: Ofte met eenige byſondere weldaet/ eñ vervullinge ſijner beloſte/ als ond. 50. 24. Exod. 4. 31. Ruth 1. 6. Pſal. 8. 5. gelijck het woort hier oock genomen wort: Ofte met uytvoeringe van dreygementen ende ſtraffen. Exod. 20. 5. Deut. 5. 9. Pſalm 59. 6. Jeſa. 27. 1.
a Boven 17. 19. ende 18. 10.
b Galat. 4. 23. Hebr. 11. 11.
2 Anders/ voor ſijnen ouderdom, ende alſoo oock vs 7.
3 Siet bov. 18. 10. ende 14.
c Bov. 18. 10, 14.
4 Nae het bevel des Heeren/ bov. 17. 19. ſiet aldaer d' aent.
5 *Hebr.* een ſoon van acht dagen. alſoo in 't volgende vs.
d Bov. 17. 10.
6 Eensdeels der verwonderinge over de ſeltſaemheyt deſer ſake: anderdeels der vreuchde/ om dat vele hen over deſe weldaet Godes verblyden ſullen.
7 D. Sich met my verblyden/ Luc. 1. 58.
8 D. eenẽ ſone. zijnde het getal van velen nae het gebruyck der heylige Schrift/ voor het getal van een ſomtijts genomen/ als ond. 46. v. 7/ 23. ende Num. 26. 8.
9 Sonder twijfel ſijnen ſpot daer mede drijvende/ datmen ſoo veel wercks vã Iſaac maeckte/ die lange na hem geboren was. Deſe beſpottinge is uyt ſulcke bitterheyt geſproten dat d' Apoſtel de ſelve noemt vervolginge, Galat. 4. vs 29.
e Galat. 4. 30.
10 Hier uyt is af te nemen/ dat Iſmael ſonder twijfel door in-ſtekinge ſijner moeder/ mede gewach gemaeckt heeft van het recht der eerſt-geboorte/ ende be-erbinge der goederen. Ende hierom is Sara ſoo ſeer geſtoort geweeſt ſoo wel tegen de moeder/ als tegen dẽ ſone.
11 D. Miſviel hem ſeer om de liefde die hy ſijnen ſone Iſmael toedroech/ ende om de beloſte die hy van Godt voor hem verkregen hadde. bov. 17. 18/ 20. Quaet wort geſeyt in yemants oogen te zijn, dat hem miſhaecht ende onaengenaem is. Alſoo inc volgende vs eñ ond. 28. 8. Exo. 21. 8. Num. 11. 10.
12 T. w. Des nachts/ vs 14.
13 Aengaende deſe ſake van Iſmael ende Hagar.
f Rom. 9. 7. Hebr. 11. 18.
14 D. Godts volck by 't welck 't verbont Godes ſal beruſten/ ende inſonderheyt de Meſſias/ ſullen niet voortkomen van Iſmael/ maer van Iſaac: mitſgaders die alleene ſullen het ware geſlachte Abrahams zijn/ niet die nae de nature vleeſchelick uyt hem ſullen voortkomen/ als Iſmael; maer die door de genade ende kracht der geeſtelicker beloſte ſijne kinderen ſullen zijn/ als Iſaac. Siet Rom. 9. 6/ 7/ 8.
15 And. geroepen worden.
g Bov. 16. 10. ende 17. 20.

dienstmaecht [16] tot een volck stellen/ [17] om dat hy u zaet is.

14 Doe stont Abraham 's morgens vroech op/ ende 1.am [18] broot/ eñ eene flessche waters/ ende gaffe aen Hagar/ die leggende op haren schouder; oock [gaf hy haer] het [19] kint/ ende sondt haer wech: ende sy ginck voort/ ende dwaelde [20] inde woestijne Berseba.

15 Als nu het water van de flessche uyt was/ [21] so wierp sy het kint [22] onder een van de struycken.

16 Ende sy ginck/ ende settede haer tegen over/ afgaende [23] soo verre/ als die met den boge schieten: want sy seyde/ [24] Dat ick het kint niet en sie sterven: ende satt tegen over/ ende hief hare stemme op/ ende weende.

17 Ende Godt hoorde de stemme [25] des jongens; ende de Engel Godes riep Hagar toe uyt den hemel/ ende seyde tot haer: Wat is u Hagar? en vreest niet/ want Godt heeft nae des jongens stemme gehoort/ [26] ter plaetse daer hy is.

18 Staet op/ heft den jongen op/ ende houdt hem vast met uwe hant/ [h] want ick sal hem tot een groot volck stellen.

19 Ende [27] Godt opende hare oogen/ dat sy eenen waterput sach: ende sy ginck/ ende vulde de flessche met water/ ende gaf den jongen te drincken.

20 Ende [28] Godt was met den jongen/ ende hy wert groot: ende hy woonde in de woestijne/ ende wert [29] een Boogschutter.

21 Ende hy woonde in de woestijne [30] Paran: [31] ende sijne moeder nam hem eene vrouwe uyt Egyptenlant.

22 Voorts geschiedde 't [32] ten selven tijde/ dat [33] Abimelech/ mitsgaders Pichol sijn Crijchs-overste/ tot Abraham sprack/ seggende; [34] Godt is met u in alles wat ghy doet.

23 So sweert my nu hier by Godt/ [35] So ghy my/ ofte mijnen sone/ ofte mijnen neve/ [36] liegen sult! nae de weldadicheyt die ick by u gedaen hebbe/ [i] sult ghy doen by my/ ende by het lant daer in ghy als vreemdelinck verkeert.

24 Ende Abraham seyde; Ick sal sweeren.

25 Doch [37] Abraham berispte Abimelech [38] ter oorsake eenes water-puts/ die Abimelechs knechten met gewelt genomen hadden.

26 Doe seyde Abimelech; Ick en hebbe niet geweten/ wie dit [39] stuck gedaen heeft/ ende oock en hebt ghy het my niet aengeseyt/ ende ick en hebber oock niet van gehoort/ dan heden.

27 Ende [40] Abraham nam schapen ende runderen/ ende gaffe Abimelech: ende die beyde [41] maeckten een verbont.

28 Doch Abraham stelde sevẽ oplammeren der cudde [42] besonder.

29 So seyde Abimelech tot Abraham; Wat sullen hier dese seven oplammeren/ die ghy besonder gestelt hebt?

30 Ende hy seyde; Dat ghy de seven oplammeren van mijner hant nemen sult; op dat het my tot een getuygenisse zy/ dat ick desen put [43] gegraven hebbe.

31 Daerom noemdemen die plaetse [44] Berseba/ om dat die beyde daer gesworen hadden.

32 Also maeckten sy een verbont te Berseba: Daerna stont Abimelech op/ eñ Pichol sijn Crijchs-overste; eñ sy keerden wederom [45] nae der Philistijnen lant.

33 Ende [46] hy plantte een bosch in Berseba/ [k] ende [47] riep aldaer den naem des HEEREN [48] des eeuwigen Godts aen.

34 Ende Abraham woonde als vreemdelinck [49] vele dagen in der Philistijnen lant.

16 Siet vov. 16, 10. ende 17, 20.
17 Dat is; om dat hy uwe soon is/ ende dat hy van u afkomstich is.
18 Verstaet door broot ende water/ alles wat tot dese reyse van nooden was.
19 T. w. Ismael/ boven genoemt jongen/ v. 12. ende ond. v. 17. De geestelicke beduydinge van dit gantsche werck/ siet Gal. 4. 23/ 24. &c.
20 Gelegen in de Suyd-pale van Palestina/ niet verre van Gerar/ ende op desen tijt noch alsoo niet genoemt/ maer daer na als de Koninck Abimelech ontrent die plaetse met Abraham eẽ verbont heeft gemaeckt. Siet ond. v 31.
21 Als niet langer komende aen hare hant gaen/ ende te groot zijnde om van Hagar te konnen gedragen worden/ want hy nu ontrent 17 jaren oudt was. Siet ond. vs 18.
22 T. w. om bevrijdt te zijn tegen de hitte vande Sonne/ op dat het in stilheyt onder de schaduwe sijnen geest/ soo sy meynde/ mochte geven.
23 Soo verre als eẽ Boog-schieter afgaet van sijn perck: ofte/ ontrent eene boogscheute.
24 *Hebr.* dat ick niet sie, als het kint sterft, ofte/ het sterven des kints.
25 Die ontwijfelick niet min als de moeder in desen droevigen staet zijnde/ geschreyt heeft.
26 *Heb.* in't welck, ofte, in't gene daer hy is
h Bov. 16. 10. ende 17. 20.
27 Niet datse te voore niet en sach/ maer dat Godt hare oogen soo geregeert ende gehouden heeft/ dat sy dien put niet en merckte. Vg. Luc. 24. 31.
28 Godt was hem gunstich/ ende segende hem nae dẽ inhout sijner belofte/ soo veel het tydelicke betreft. Vg. ond. de aent. op 't v. 22.
29 *Hebr.* Een schietende boog schutter. dat is; een kloeck jager ende Krijchsman. Siet vov. 16, 12.
30 Siet vov. 14. op v. 6.
31 Merckt hier het recht der Ouderen over de kinderen in houwelicx saken/ ja selfs der moeder alleẽ Vg. ond. 24. 3/ 4/ &c.
32 D. ontrent den tijt der maeltijt hier te vooren gemelt/ eñ der uytsettinge Hagars eñ hares soons.
33 Coninck te Gerar/ van den welcken boven 20, 2. gesproken wort.
34 Godt de Heere is met den sijnen niet alleene door lichamelicke/ maer oock door geestelicke segeningen/ hoewel Abimelech/ ende Pichol eygentlijck hare oogen op den lichamelicken ende tijdelicken segen geslagen hadden. Siet dese maniere van spreken/ ond. 39, 3. Jos. 3. 7. ende 7. 12. 2. Chro. 1. 1. 35 Verstaet hier op/ dat u wee ofte straffe wedervaren moet. ofte/ Godt doe u dit ofte dat. siet vov. 14. 21. 36 Ofte/ bedriechlick spreken ofte handelen sult met my. i Bov. 14. 23. 37 Eer Abraham sweert wil hy alle achterdencken wech nemen. 38 Aengesien hy hem gegraven hadde/ ende door de dorricheyt des lants het water seer qualick te becomen/ ende volgens seer noodich/ eñ van grooter weerde was. vergelijckt ond. 26. 19/ 20/ 21, &c. Jud. 1. 15. 39 *Hebr.* woort, sake, dinck. 40 T. w. tot een bewijs/ 1. dat hy den Coninc danckbaer was voor de vrientschap van hem ontfangen. 2, dat hy des Coninex antwoorde aennam/ belangende dẽ put. 3. dat hy hem eñ de sijne beloofde getrouwe te wesen. 41 *Hebr.* sneeden, hieuwẽ. siet vov. 15 op v. 18. 42 *Hebr.* haer alleene, alsoo v. 29.

43 Ende dat hy dien volgens my ende de mijne wettelick toecomt. Abrahams sorge en is niet te vergeefs geweest. Siet ond. 26, 15.
44 Welke naem hier ende boven vs 14. dese plaetse/ eñ het omliggende lant toegeschreven wort: maer ond. 26. 33. eene stadt in die lantstreke gelegen/ die daer na den stamme Juda toegeeygent is. Jos. 15. 28. 1. Reg. 19. 3. doch van dẽ stamme Simeons bewoont. Jos. 19, 2. ende is geweest de Suydpale des lants van Canaan/ gelijck Dan de Noordpale. 2. Sam. 17. 11. ende 24. 2. 45 Verstaet nae Gerar/ niet verre van dese plaetse gelegen. 46 T. w. Abraham. k Bov. 4. 26. 47 Ontfangen hebbende nieuwe oorsake van danckbaerheyt/ heeft hy den openbaren Godts-dienst aldaer gepleecht. Siet vov. 4. 26. 48 *Hebr.* des Godts der eeuwicheyt. 49 D. langen tijt/ also hem de Heere hier versekeringe ende ruste verleende.

Het xxij. Capittel.

Godt versoeckt Abraham/ hem bevelende sijnen sone Isaac te offeren/ v. 1. Abraham is gehoorsaem/ ende ten uytersten gereet om Isaac te slachten/ 3. maer wort van Godt uyt den Hemel belett/ hoochlick geroemt/ ende vereert met vernieuwinge der beloften/ ende Godes eedt/ 11. Abraham ontfangt goede tijdinge van sijns broeders Nahors welvaert/ ende nacomelingen/ 20.

1 ENde [1] het geschiedde na dese dingen dat Godt Abraham [2] versocht; ende Hy seyde tot hem/ Abraham/ ende hy seyde; [3] Siet [hier] ben ick.

2 Ende Hy seyde; [4] Neemt nu uwen sone/ [a] uwen eenigen/ dien ghy lief hebt/ Isaac/ ende gaet henen nae [5] het lant Morija; eñ [6] offert hem aldaer tot een [7] brandoffer/ op een van de bergen/ dien ick u seggen sal.

3 Doe [8] stont Abraham 's morgens vroech op/ ende sadelde sijnen esel/ ende nam twee van sijne jongers met hem/ ende Isaac sijnen sone: ende hy cloof [9] hout tot het brandoffer/ ende maeckte sich op/ ende ginck nae de plaetse die hem Godt geseyt hadde.

4 [10] Aenden derden dach doe hief Abraham sijne oogen op/ ende sach die plaetse van verre.

5 Ende Abraham seyde tot sijne jongers; Blijvet ghy hier met den esel/ ende ick/ ende de [11] jongen sullen henen gaen tot daer; als wy [12] aengebeden sullen hebben [13] dan sullen wy tot u wederkeeren.

6 [14] Ende Abraham nam het hout des brandoffers/ ende leyde 't op Isaac sijnen sone; ende hy nam het vyer ende het mes in sijne hant/ ende sy beyde gingen te samen.

7 Doe sprack Isaac tot Abraham sij-

1 Na dat Abraham soo vele beloften ontfangen hadde/ ja selfs van de geboorte des Messiæ/ welcker geene en conden vervult worden/ so Isaac sonder zaet ware gestorven: so heeft de Heere Abraham aldus willen beproeven/ als of hy hadde willen alle de voorgemelte beloften vernietigen.
2 Godt versoeckt de sijne als hy een proeve neemt van hare swackheyt ofte deugt/ om door der selver openbaringe haer te vernederen/ ofte te verheerlicken. Siet Deut. 8. 2. eñ 13. 3. Jud. 2. 22. 2. Chro. 32. 31. Psal. 139. 23/ 24. Wat Abraham aengaet/ Godt kende hem volcomelick; maer wilde sijn sterck geloove/ ende ongeveynsde gehoorsaemheyt op eene bysondere wijse/ tot sijner eere/ mitsgaders Abrahams eñ sijner gantscher kercken besten openbaren. siet ond. vss. 16/ 17.
3 *Hebr.* Siet ick, te weten/ ben hier. Eene maniere van spreken eygen den genen die geroepen zijnde/ bereyt zijn om aen te hooren/ dat hen voorgehouden wort. Siet onder v. 7. ende 11. Item/ onder 27. 1. ende 1. Sam. 3. 4/ 6. &c. 4 Elck woort mochte des vaders herte doorsnijden. Dit/ ende 't gene ond. vss. 6/ 9/ 10. verhaelt wort/ can ons eenichsins af beelden het genaden-werck Godes/ die sijnen eygenen welbeminden Sone niet gespaert/ maer voor ons allẽ overgegeven heeft/ om onse sonden te dragen op het hout. Rom. 8. 32. 1. Pet. 2. 24. a Hebr. 11. 17. 5 Alsoo/ nae 't gemeyn gevoelen/ genoemt van d' uytcomste deser versoeckinge. Siet onder vs 14. met de aenteeck. Dit is het lant daer in Jerusalem gelegen/ ende de Tempel op den berch Morija gebouwt is. 1. Chro. 22. 1. 2. Chron. 3. 1. ter zijden den berch Zion/ ontrent drie dachreysen/ van Berseba. Siet onder v. 4. 6 D. doodt hem eerst met u eygen hant/ ende verbrant daer na het doode lichaem tot assche toe: gelijckmen doet met de beesten die ten brandoffer geeygent zijn/ Levi. 6. 9/ 10. &c. Dit bevel was door geen natuerlick vernuft/ maer alleenelick door 't geloove/ met Godts belofte/ ende Abrahams vaderlicke plicht ende genegentheyt tot sijnen eenigen sone over een te brengen: maer van Godts verborgenen raet ende voornemen in dit bevel; siet op het eerste vs/ ende onder vs 12. 7 Siet de aenteeckeninge boven 8. op het vs 20. 8 Abraham is terstont veerdich/ overwinnende vleesch ende bloet/ ende vastelick gelovende/ dat Godt/ niet tegenstaende dit alles/ sijne beloften soude volbrengen/ als machtich zijnde/ om hem Isaac uyt den dooden weder te geven/ 't welck oock nae gelijckenisse geschiet is/ als d' Apostel betuygt/ Hebr. 11. 19. 9 *Hebr.* houten des brantoffers. 10 Dese verheyt van plaetse/ ende reyse van ontrent drie dagen/ diende tot klaerder openbaringe van Abrahams sonderlinge bestandicheyt. 11 Dit woort wort niet alleene den kleynen kinderen toegepast/ maer oock den volwassenen/ als Abrahams gewapende knechten/ vov. 14. vs 14. Item den jonckman Sichem/ die Dina verkrachtede/ ond. 34. 19. Joseph/ als hy Pharaos droomen uytleyde/ ond. 41. 12. Josua/ als hy Mose diende/ Exod. 33. 11. Absolom/ als hy sijnen vader oorloge aendede/ 2. Sam. 18. 29. eñ hier Isaac/ eñ Abrahams knechten. Vg. het volgende vs. 12 Siet ond. c. 24. 26. 13 Hoewel het voornemen Abrahams was sijnen sone te offeren/ ende hem de uytkomste deses wercks specialick onbekent was/ nochtans geloofde hy dat Godt sijnen sone hem wedergevẽ konde. ende alsoo heeft hy onwetens dat toekomstich was/ voorseyt. 14 Hoewel het onseker is hoe out dat Isaac te deser tijt was (eenige meynen van 25. jaren: andere min/ andere meer) nochtans is hier uyt af te nemen/ dat hy tamelijck out was/ om dat hy het hout daer den Esel mede was geladen geweest/ heeft konnen dragen op 't gebercchte. Siet boven op vs 5.

nen

nen Vader/ende seyde; [15] Mijn Vader: ende hy seyde/ Siet [hier] ben ick/mijn soon: ende hy seyde/ Siet het vyer/ ende het hout/ maer waer is het lam tot het brandoffer?

8 Ende Abraham seyde; Godt sal hem selven een lam ten brandoffer [16] versien/ mijn soon: so gingen sy beyde te samen.

9 Ende sy quamen ter plaetse/ die hem Godt geseyt hadde/ ende Abraham bouwde aldaer eenen altaer; ende hy schickte het hout/ ende [17] bondt sijnen sone Isaac/ ende [b] leyde hem op den altaer boven op het hout.

10 Ende Abraham streckte sijne hant uyt/ ende nam het mes/ om sijnen sone [18] te slachten.

11 Maer de [19] Engel des HEEREN riep tot hem van den hemel/ ende seyde; [20] Abraham/ Abraham: ende hy seyde; Siet [hier] ben ick.

12 Doe seyde hy: [21] en streckt uwe hant niet uyt aen den jongen/ ende en doet hem niet: want [22] nu wete ick/ dat ghy Godtvreesende zijt/ ende uwen sone/ uwen eenigen/ [23] van my niet en hebt onthouden.

13 Doe hief Abraham sijne oogen op/ ende sach om; ende siet/ [24] achter was een ram [25] inde verwerde struycken vast met sijne hoornen: ende Abraham ginck/ ende nam dien ram/ ende offerde hem ten brandoffer in sijnes soons stede.

14 Ende [26] Abraham noemde dē naem van die plaetse/ De [27] HEERE sal't versien: daerom heden ten dage geseyt wort/ [28] Op den berch des HEEREN sal't versien worden.

15 Doe riep de Engel des HEEREN tot Abraham ten tweeden male van den hemel:

16 Ende seyde; [c] Ick sweere [29] [d] by my selven/ spreeckt de HEERE: [30] Daerom dat ghy dese sake gedaen hebt/ ende uwen sone/ uwen Eenigen/ niet onthouden en hebt:

17 [31] Voorseker sal ick u grootelicx segenen/ ende u zaet seer vermenichvuldigen/ als de sterren des hemels/ ende als het zant/ dat [32] aen den oever der zee is: [e] ende u zaet sal [33] de poorte sijner vyanden erffelick besitten.

18 Ende [f] [34] in uwen zade [35] sullen gesegent worden [36] alle volcken der aerde: [37] nae dien ghy mijne stemme gehoorsaem geweest zijt.

19 Doe keerde Abraham weder tot sijne jongers/ ende sy maeckten haer op/ ende sy gingen te samen nae [38] Berseba: ende Abraham woonde te Berseba.

20 Ende het geschiedde na dese dingen/ datmen Abraham bootschapte/ seggende: Siet [39] Milca die heeft oock Nahor uwen broeder sonen gebaert/

21 [40] Uz sijnen eerstgeborenen/ ende [41] Buz sijnen broeder/ ende Kemuel den vader van [42] Aram.

22 Ende Chesed/ ende Hazo/ ende Pildas/ ende Jidlaph/ ende Bethuel.

23 Ende Bethuel gewan [43] Rebecca: Dese achte baerde Milca den Nahor/ den broeder Abrahams.

24 Ende sijn [44] by-wijf/ wiens name was Reüma/ die selve baerde oock Tebah/ ende Gaham/ eñ Tahas/ ende [45] Maacha.

15 De lieflicke woorden van Isaac souden Abraham nae den vleesche wel veel hebben konnen hinderen: maer door des Heerē Geest verweckt sy in hem meerder vertrouwen van eene goede uytkomste/ gelijck sijn antwoorde betuycht.
16 *Hebr.* Sien. Siet ond. vs 14.
17 Gelijck de beesten ter offerhande aen hare vier voeten gebonden worden; alsoo heeft Abraham sijnen sone Isaac aen handen/ ende voeten gebonden (soo eenige meynen) om dat het Hebreeusch woort van de offerhanden gebruyckt zijnde sulcx dickwijls beteeckent. Merckt hier de besondere lydsaemheyt ende gehoorsaemheyt Isaacs/ die sonder twijfel van sijnen vader daer toe te vooren was overredet.
b Iaco. 2. 21.
18 And. de kele af te snijden.
19 Verstaet den sone Godts/ blijckt de uyt het eynde des 12. vs ende het gantsche vervolch deser Historie. vergelijckt cap. 18. 1/ 17/ 22. ende cap. 19. 18/ 19/ 21/ 24.
20 De naem wort verdobbelt/ om dat de sake haeste vereyschte/ dewijle Abraham besich was/ om het mes aen de kele te brengen/ ende de snede te geven.
21 Door dit bevel openbaert nu Godt sijnen verborgenen raet ende voornemen in dese versoeckinge: het welcke hy in het voorgaende bevel vs 2. niet gedaen en hadde.
22 Menschelicker wijse van Godt gesproken/ als vers 1. wāt Abrahams godvruchticheyt was Gode te vooren genoech bekent/ maer hy wort geseyt nu daer van kennisse te hebben/ om dat hyse door dese versoeckinge aen sijn gantsche kercke ten vollen bekent hadde gemaect. Soo wort het Hebreeusch woort genomen Psal. 139. 23. Beproeft my, eñ kent mijne gedachtē. want te vooren hadde hy geseyt v. 2. Ghy verstaet mijne gedachten van verre.
23 Hier uyt blijckt/ dat het Godt selve is/ die hier spreeckt.
24 Het schijnt dat de Engel Abraham van achter geroepen heeft; soo dat hy omsiende met eenen de ram gesien heeft: verstaende terstont door Godes ingeven/ dat hy dien in sijnes soons plaetse soude slachten. 25 T. w. van een hage ofte doornbosch. 26 Vergelijckende sijn vertrouwen vs 8. met dese uytkomste. 27 Verstaet dat de berch Moria dē name heeft vande antwoorde die Abraham sijnen sone gaf/ v. 8. gelijck oock het woort Moria schier het selve beteeckent, dat is/ het gesichte Godts. 28 Een spreeckwoort gebruyckt van de gene/ die in den uytersten noot zijnde/ ende geen menschelicke uytkomste siende/ hen op de trouwe voorsichticheyt Godes verlieten. c Luc. 1. 73. 29 Want hy geenen meerderen en hadde/ om by te sweeren. Hebr. 6. 13. Siet oock Jer. 22. 5. Elders sweert Godt by sijnen grooten name, Jerem. 44. 26. Oock by sijne ziele, Jerem. 51. 14. Ende by sijne heylicheyt, Amos 4. 2. Dat is/ by hem selven. In 't volgende: spreeckt. *Hebr.* Neüm, siet van dit woordeken Jerem. 23. 31. d Hebr. 6. 13. 30 Verstaet hier door/ geene verdienende oorsake der volgende belofte/ die oock te vooren Abraham gedaen was/ maer de vrucht ofte het eynde der gehoorsaemheyt Abrahams/ die Godt uyt genade met de vernieuwinge sijner belofte/ ende met desen sijnen eedt heeft vereeren/ ende beloonen willen/ tot meerder versterckinge van het geloove Abrahams/ ende sijner gantscher kercke. Siet hier van Hebr. 13. 14/ 17/ 18. 31 *Hebr.* segenende segenen, ende vermenichvuldigende sal ick vermenichvuldigen. 32 *Hebr.* aen de lippe der Zee, alsoo ond. 41. 3. Jos. 11. 4. 1. Sam. 13. 5. e Ond. 24. 60. 33 V. gebiet, gewelt, steden ende landen, want by de oude is in de poorten het gerichte geweest/ Deut. 21. 19. ende 22. 15. Amos 5. 12/ 15. Zach. 8. 16. Item/ der steden stercte. Siet Judic. 5. 8. Psal. 147. 13. Jes. 22. 7. Ezech. 21. 22. hierom zijn oock poorten de steden selve/ Deut. 12. 15. ende 18. 6. ja de steden van een geheel lant/ Jer. 14. 2. Dit is ten aensiene van het lichamelicke vervult in Josua/ David/ &c. maer voornemelick ende geestelick in den Messia/ Psal. 2. 8/ 9. ende 110. 1/ 2/ 3. Coloss. 2. 15. die sijne kercke ende dienstknechten sijner overwinninge deelachtich maeckt/ 1. Corinth. 15. 57. ende 2. Corinth. 2. 14. ende 10. 5/ 6. f Bov. 12. 3. ende 18. 18. ende 26. 4. Actor. 3. 25. Gal. 3. 8. 34 V. in Christo/ die uyt uwen zade nae den vleesche voortkomen sal. Siet bov. cap. 12. 3. 35 Siet Actor. 23. 5. Galat. 3. 8/ 16. 36 Niet alleene die uyt uwen vleesche sullen voortkomen/ maer oock alle andere volcken die in u zaet aen den Messiam gelooven sullen. Siet Galat. 3. 29. 37 Siet op vs 16.

38 Siet bov. cap. 21. op v. 31.
39 Die met Abrahā uyt Ur der Chaldeē niet en was vertrocken nae 't lant Canaan; maer hadde sich met der woone begeven in Mesopotamien. siet bov. 11. 29/ 31. eñ 24. 10.
40 Dese Uz de soon Nahors is van twee andere des selven naems te onderscheyden: d' eene is geweest de soon van Arā Sems soon. bov. 10. 23. d' andere de soon Dischans/ des soons Seirs des Horiters/ ond. 36. 28.
41 Van desen meynen sommige dat Elihu de Buziter afcomstich zy/ van welken siet Job 32. 2.

42 Siet van eenen anderen Aram, bov. 10. 22. Men meynt dat van beyden/ ofte een der selven/ het lantschap Syrien Aram geheetē wort. 43 *Hebr.* Ribka, die naderhant aen Isaac getrout is. ond. c. 24. 44 Verstaet ee soodanich wijf/ dat wel tot voortteelinge van kinderen getrouwt wiert nae het misbruyck van dien tijde/ maer evenwel wiert genomen sonder bruytschat/ ende houwelicx contract/ staende onder de wettelicke ende principale huysvrouwe; gelijck hare kinderen oock geene erfgenamen en waren/ maer werden met giften/ ofte legaten uytgeset/ bov. 21. 14. ende 25. 6. het Hebreeusch woort beteeckent een gedeelt, ofte half-wijf. 45 Dit schijnt hier eens mans naem te zijn; als oock 2. Sam. 10. 6. de naem van sekeren Coninck. Aldus was oock genaemt de moeder des Coninckx Asa/ 1. Reg. 15. 13.

Het xxiij. Capittel.

Sara sterft/ ende wort van Abraham beweent/ v. 1. Abraham koopt solemnelick den acker Ephrons des Hethiters/ met de spelonck Machpela/ tot eene erfbegraefnisse/ 3. Ende begraeft aldaer sijne huysvrouwe Sara/ 19.

1 ENde het leven van Sara was hondert/ ende seven en twintich jaer: dit waren de jaren des levens van Sara.

2 Ende Sara sterf te [1] Kiriath Arba/ dese is [2] Hebron/ in het lant Canaan: ende Abraham [3] quam om Sara [4] te beclagen/ ende haer te beweenen.

3 Daer na stont Abraham [5] op van het aengesichte sijns dooden: ende hy sprack tot de [6] sonen Heths/ seggende;

4 Ick ben een vreemdelinck ende inwoonder by u; [a] geeft my eene erfbegraefnisse by u: [7] op dat ick mijnen dooden van voor mijn aengesichte begrave.

5 Ende de sonen Hets antwoordden Abraham/ hem seggende:

6 Hoort ons/ mijn heere; Ghy zijt [8] een Vorst Godts in 't middē van ons; begraeft uwen dooden inde [9] keure onser graven; niemant van ons sal sijn graf voor u weeren/ dat ghy uwen dooden niet en soudt begraven.

7 Doe stont Abraham op/ ende booch sich neder voor het volck des lants/ voor de sonen Heths.

8 Ende hy sprack met hen/ seggende; [10] Is't met uwen wille/ dat ick mijnen dooden begrave van voor mijn aengesichte? so hooret my/ eñ spreeckt voor my by Ephron den sone [11] Zohars/

9 Dat hy my geve de spelonck [12] Machpela/ die hy heeft/ die in't eynde van sijnen acker is/ dat hyse my om het [13] volle gelt geve/ tot eene erfbegraefnisse in het midden van u.

10 [14] Ephron nu satt in't midden der so-

1 And. in de stadt Arba. sommige houden desen name gekomen te zijn van eenē Reuse/ bouwer deser stadt. Siet Jos. 14. 15. eñ 15. 13.
2 Eene stadt die daerna in de stamme Juda geweest is/ gelegen by het eyckenwelt Mamre/ alwaer Abraham lange tijt gewoont heeft. Siet voorder bov. 13. op het vs 18.
3 T. w. in de tente sijner vrouwe. Siet bov. 18. 6/ 9.
4 Dit gebruyck is by den vroomen van ouds af geweest/ om hare droefenisse te verklaren in 't gemeene over de elende aller menschen/ ende in 't bysonder over het tijdelick verlies van hare vrienden/ ofte eenige uytnemende persoonen. siet hier van ond. 50. 3. Deut. 34. 8. 1. Sam. 25. 1. 2. Sam. 3. 32. Act. 9. 39. &c. Welck gebruyck superstitieuselick van de ongeloovige nagebort is geweest. siet Mar. 5. 38/ 39/ &c.
5 Als een geloovich Patriarch sijne droefenisse eñ rouwe over Sara matigende/ ende willende haer nu eene eerlicke begraefenisse in eenē vreemden lande besorgen.
6 And. kinderē. alsoo oock vs 5/ 7/ 10/ 11/ 16/ 18/ 20. dat is/ tot de Regentē ofte voorneemste der Hethiten/ die Canaaniten waren/ afkomstich van Heth Chams kints kint. siet bov. 10. 15. a Act. 7. 5. 7 De begravenisse der doode lichaemen is van ouden tijden af by de menschen gebruyckelick geweest/ gelijck hier blijckt/ ende uyt het volgende vs/ om dat de natuere leert/ datmen het eene deel des redelicken menschen niet en behoort wech te werpen tot onteeringe ende schendinge: ende de Religie ons vermaent het selve te bewaren/ ende op te sluyten tegen den dach van de opstandinge uyt de dooden. Siet ond. 50. 5/ 6. Num. 33. 4. Deut. 21. 23. Job 5. 26. 8 V. met welcken Godt is: als bov. 21. 22. ofte/ een Prince Godts: dat is/ een voortreffelick Heere/ ende Vorst. Siet bov. 13. op het vs 10. 9 V. in de beste uytgelesenste graven/ vg. Jer. 22. 7. 10 *Hebr.* Ist met uwe ziele. ofte: so het is met uwe ziele. 't Woort ziele, beteeckent dickwijls wille, believe, goetvinden. als Deut. 21. 14. 1. Reg. 19. 3. 2. Reg. 9. 15. Psal. 27. 12. eñ 41. 3. ende 105. 22. 11 *Hebr.* Tsochar, een Hethiter/ ende is te onderscheyden van eenen Zohar/ die de soon Simeons was. Ond. 46. 10. 12 De eygene naem deses ackers/ als blijckt vs 17. eñ 19. 13 Ten aensien van den prijs des ackers/ ende van het gewichte des gelts. 14 Hy en was niet alleen een burger onder de Hethiten/ maer een der voorneemste onder hen/ sittende in de vergaderinge voor de welcke Abraham verscheen. Soo wort het woort sitten genomen voor den staet der publijcke Raden ofte Regeerders des volcx/ als Psal. 119. 23.

nen Hets: ende Ephron de Hethiter antwoordde Abraham/ voor de ooren der sonen Hets/ aller der gener die ter poorte [15] sijner stadt [16] in gingen/ seggende;

11 Neen/ mijn heere/ hoort my: den acker geve ick u/ oock de spelonckе die daer in is/ die geve ick u: voor de oogen der sonen mijnes volcks geve ick u die; begraeft uwen dooden.

12 Doe booch sich Abraham neder voor het aengesichte van het volck des lants.

13 Ende hy sprack tot Ephron voor de ooren van het volck des lants/ seggende; Trouwens/ [17] zijt ghy't? Lieve hoort my: [18] Ick sal het gelt des ackers geven/ neemt'et van my; so sal ick mijnen dooden aldaer begraven.

14 Ende Ephron antwoordde Abraham/ seggende tot hem:

15 Mijn heere/ hoort my: een lant van vier hondert [19] sikelen silvers; wat is dat tusschen my/ ende tusschen u? begraeft slechs uwen dooden.

16 Ende [b] Abraham luysterde nae Ephron; ende Abraham [20] woech Ephron het gelt daer hy van gesproken hadde voor de ooren der sonen Hets/ vierhondert sikelen silvers/ onder den coopman gangbaer.

17 [c] Also wert Ephrons acker/ die in Machpela was/ die tegen over Mamre [lach/] de acker ende de spelonckе die daer in was/ ende al 't geboomte dat op den acker [stont] dat rontom in sijne gantsche lantpale was/ [21] gevesticht/

18 Aen Abraham tot eene besittinge/ voor de oogen der sonen Hets/ by alle die tot [22] sijner stadtpoorte ingingen.

19 Ende daerna begroef Abraham sijne huysvrouwe Sarah in de spelonckе des ackers van Machpela/ [23] tegen over Mamre/ welcke is [24] Hebron/ in [25] het lant Canaan.

20 Also wert dien acker/ ende de spelonckе die daer in was/ aen Abraham gevesticht tot eene erfbegraefnisse van de sonen Hets.

15 Oft/ daer hy geboren was/ als Luc. 2. 3/4. oft/ daer hy woonde/ als ond. 24. 10. Mat. 9. 1.
16 D. die burgeren/ ofte inwoonderen der stadt waré. alsoo ond. v. 18. vg. cap. 34. 24.
17 And. maer (oft: lieve) so ghy't zijt. &c. E. w. die man daer ick van spreke? M: Ephron. Het schijnt dat Abraham hem kende vã name maer niet van aengesichte/ ende dat Abraham niet geweten en heeft dat Ephron daer sat.
18 *Hebr.* ick hebbe gegeven. dat is; ick ben veerdich om te geven.
19 Sikel was eẽ soorte van munte/ hebbende haren name van wegen; ende is tweederley geweest/ de Gemeene/ wegende ontrent als een oort/ ofte 't vierde deel eenes Rijcxdaelders; ende de Heylige/ bedragẽde noch eens so veel. Siet bov. 20. 16. alwaer van den Silverlinck (die van eenen prijs was) gesprokẽ is. so bedroech dese somma weynich meer als 100 Rijcxdaelders/ zijnde hier van den gemeynen ofte burgerlicken sikel gesproken.
b Ond. 50. 13.
20 Eertijts woechmen malkanderen het gelt toe/ in het koopen ende verkoopen/ gelijckmen't nu malkanderen toetelt.
c Act. 7. 16.
21 *Hebr.* stont ofte stont op. dat is, quam ende verbleef aen Abraham. alsoo oock ond. vs 20.
22 Siet bov. op 't vs 10.
23 *Hebr.* tegen t'aengesichte Mamre.
24 Siet bov. op het vs 2.
25 't welck wel Abraham ende sijnen zade van Godt gegeven was/ om tot sijner tijt erffelick te besitten: maer also hy voor alsnoch een vreemdelinck daer in was/ heeft hy (gelijck oock andere geloovige voorvaders) begeert daer in begraven te worden/ tot een teecken/ dat sy geloofden de beloftenisse Godts van dit lant te sullen besitten/ 't welck hen een pant was van het Hemelsche Canaan.

Het xxiiij. Capittel.

Abraham/ out ende rijck zijnde/ neemt sijnen outsten knecht eenen eedt af/ ende schickt hem nae Mesopotamien tot sijn maechschap/ om voor sijnen sone Isaac eene vrouwe te halen/ v. 1. De knecht van alles versien zijnde/ treckt henen/ ende verricht de sake getrouwelick ende godtvruchtichlick/ 10. ende/ door eene wonderlicke regeringe des Heeren/ seer geluckichlick/ becomende terstont Rebecca/ met volle toestemminge harer vrienden/ 50. Treckt met Rebecca van daer/ ende brengtse tot Isaac/ 61. Diese ontfangt/ trouwt/ ende bemint/ 66.

1 Abraham nu was [1] out [eñ] [2] wel bedaecht: ende de HEERE hadde Abraham in alles [3] gesegent.

2 So sprack Abraham tot sijnen knecht/ [4] den outsten sijnes huyses/ regerende over alles dat hy hadde: [5] [a] Legt doch uwe hant onder mijne heupe/

3 Op dat ick u doe sweeren by den HEERE den Godt des hemels/ ende den Godt der aerde/ [b] dat ghy mijnen sone geene vrouwe nemen en sult van de dochteren [6] der Canaaniten/ in 't midden der welcker ick woone:

1 Siet bov. 18. 11. Abraham was te deser tijt out ontrent 140 jaer. want hy was hondert jaer out doe Isaac geboren wert/ bov. 21. 1. ende Isaac was 40 jaer out/ doe hy Rebecca trouwde/ ond. 25. 20.
2 *Hebr.* gaende in dagen. Siet dese maniere van spreken bov. 18. 11.
3 Siet boven 12. vs 2.
4 *Hebr.* den ouden. verstaet den versorger ende opperknecht sijnes huysgesins/ genoemt Eliezer van Damascus. Siet bov. 15. 2.
5 Eene maniere van doẽ/ gebruyckt in 't eedt sweeren/ dat de huysheere van sijn huysvolck voorderde/ tot eẽ teeckẽ van onderwerpinge ende trouwe. Siet oock ond. 47. 29. Anders heeftmen oock in het sweeren de handen opgeheven/ bov. 14. 22. Apoc. 10. 5.
a Ond. 47. 29.
b Ond. 28. 1.
6 *Hebr.* des Canaaniters. Siet van dese bov. 10. 15/16. &c. van dese wilde Abraham voor sijnen sone geene vrouwe hebben/ om dat sy gantsch afgodisch/ groote sondaeren/ ende buyten den verbonde Godes waren. vg. ond. capit. 28. 1/2. Exod. 34. 16. Deuter. 7. 3. Jos. 23. 12. Ezr. 9. 1/2/3. Nehe. 13. 23/25. &c. 2. Cor. 6. 14/15. van dit recht der ouderen inde houwelijcken der kinderen in 't gemeen/ siet bov. 6. op vs 2. ende 21. 21.

4 Maer dat ghy nae [7] mijn lant/ ende nae [8] mijne maechschap trecken/ ende mijnen sone Isaac eene vrouwe nemen sult.

5 [9] Ende die knecht seyde tot hem; Misschien sal die [10] vrouwe my niet willẽ [11] volgen in dit lant: sal ick dan uwen sone [12] moeten wederbrengen in het lant daer ghy uytgetogen zijt?

6 Ende Abraham seyde tot hem; [13] Wacht u/ dat ghy mijnen sone niet weder daer henen en brengt.

7 [c] De HEERE de Godt des hemels/ die my uyt mijnes vaders huys/ ende uyt het lant mijner maechschap genomen heeft/ ende die tot my gesproken heeft/ ende die my gesworen heeft/ seggende/ [d] Uwen zade sal ick dit lant geven; die selve sal sijnen Engel voor u aengesichte senden/ dat ghy mijnen sone van daer eene vrouwe neemt.

8 Maer indien de vrouwe u niet volgen en wil/ so sult ghy [14] reyn zijn van desen mijnen eede: alleenlick en brengt mijnen sone daer niet weder henen.

9 Doe leyde de knecht sijne hant onder Abrahams sijnes heeren heupe: ende hy swoer hem over dese sake.

10 Ende die knecht nam tien kemelen van sijnes heeren kemelen/ ende tooch henen/ ende [15] al het goet sijnes heeren was in sijne hant: ende hy maeckte sich op/ ende tooch henen nae [16] Mesopotamien/ nae de [17] stadt Nahors.

11 Ende hy [18] dede de kemelen nederknielen buyten de Stadt/ by eenen waterput/ des avont-tijts/ ten tijde als de putsters uyt quamen.

12 Ende hy seyde/ HEERE/ Godt mijnes heeren Abrahams/ [19] doet [se] [20] my doch heden ontmoeten/ ende doet weldadicheyt by Abraham mijnen heere.

13 Siet/ ick stae by de waterfonteyne/ ende de dochteren der mannen deser stadt zijn uytgaende om water te putten:

14 [21] So geschiede/ dat die jongedochter/ tot de welcke ick sal seggen/ Neygt doch uwe cruycke dat ick drincke/ ende sy sal seggen; Drinckt/ eñ ick sal oock uwe kemelen drenckẽ: die selve [zy] die ghy uwen knecht Isaac [22] toegewesen hebt/ ende dat ick daer aen bekenne/ dat ghy weldadicheyt by mijnen Heere gedaen hebt.

15 Ende het geschiedde eer hy geeyndicht hadde te spreken/ siet/ soo quam Rebecca uyt/ [e] dewelcke Bethuel geboren was/ den sone van Milca/ huysvrouwe van Nahor/ den broeder Abrahams/ ende sy hadde hare cruycke op hare schouder.

16 Ende die jonge dochter was seer [23] schoon van aengesicht/ een maecht/ ende [24] geen man en hadde haer bekent: ende sy ginck af nae de fonteyne/ ende vulde hare cruycke/ ende ginck op.

17 Doe liep die knecht haer te gemoete/ eñ hy seyde; Laet my doch een weynich waters uyt uwe cruycke drincken.

18 Ende sy seyde; Drinckt mijn heer: ende sy haestede/ ende liet hare cruycke neder op hare hant/ ende gaf hem te drincken.

19 Als sy nu voleyndt hadde van hem drincken te geven/ seyde sy; Ick sal oock voor uwe kemelen putten/ tot dat sy voleyndt hebben te drincken.

20 Ende sy haestede/ ende goot hare cruyc-

7 Abrahams vaderlant was Ur der Chaldeen/ zijnde een gedeelte des gantschẽ lants/ gelegen tusschẽ de Rivière Euphrates/ eñ Tigris/ daer in Mesopotamien/ alwaer Nahor woõde/ mede begrepen was.
8 Van de welcke hy tijdinge ontfangen hadde/ bov. cap. 22. 20. Dese waren wel door de bywooninge der afgodische ingesetenen oock met afgoderye besmet/ als blijkt ond. 31. 19/30/32/35. eñ Jos. 24. 2. maer niet soo grouwelick vervallen in afgoderye ende ander grove sonden/ gelijck de verworpene Canaaniten. ſ t Deut. 12. 30/31.
9 Hier/ ende in 't volgende blijckt de sonderlinge voorsichticheyt eñ godtvruchticheyt deses dienstknechts/ die/ voor 't sweeren/ sijnes Heerẽ meyninge volkomelijck begeert te verstaen.
10 Verstaet eene jongedochter die Isaacs vrouwe soude worden.
11 *Hebr.* achter my gaen. alsoo ond. vs 8.
12 *Hebr.* wederbrengende wederbrengen. Dit wort geseyt niet ten aensiene van Isaac die daer noyt geweest en was; maer ten aensien van Abraham/ in wiens lendenẽ Isaac te dier tijt besloten was.
13 Eensdeels/ om dat Godt hem/ ende sijn toekomstich zaet in dit lant Canaan/ met belofte van het selve te erven/ uyt Chaldeen geroepen hadde: anderdeels om het perijkel van d'Afgoderye tot de welcke Isaac hadde mogen verleyt worden. *Hebr.* wort bewaert/ of/ behoet voor u.
c Bov. 12. 1.
d Bov. 12. 7. eñ 13. 15. ende 15. 18. eñ 26. 4. Exod. 32. 13. Deut. 34. 4. Act. 7. 5.
14 D. ontslagen/ eñ vry ofte onschuldich zijn vanden eedt/ dien ick u oplegge.
15 D. allerley noodich ende kostelick goet nam hy met sijnes Heeren goetvinden mede/ soo tot de reyse/ als tot vereeringe/ daer het in dese sake dienstich soude wesen. siet vs 53.
16 *Hebr.* Syrien der twee rivieren/ soo genoemt om dat het gelegen was tusschen twee riviere/ Tigris aen 't Oosten/ eñ Euphrates aen 't Westẽ. siet desen name oock Deut. 23. 4. Jud. 3. 8.
17 D. daer Nahor woonde. siet bov. 23. op het vs 10. verstaet de stadt Haran/ als afgenomen wort uyt c. 28. 10. eñ 29. 4.
18 Om te rustẽ/ ofte te peysteren/ gelijck deser beesten maniere is als sy moede zijn.
19 E. w. de jonge dochter/ ofte oock/ mijne begeerte.
20 *Hebr.* voor mijn aengesichte.
21 Dit teecken begeert hy niet uyt mistrouwen ofte vermetentheyt/ maer uyt een bysonder vertrouwen/ dat Godt in hem wrochte/ die door sijn beleyt dit alles soo geschickt hadde/ gelijck d'uytkomste sulcx heeft waer gemaeckt/ als in 't volgende blijckt. siet gelijcke exempelẽ/ Jud. 6. 17. ende 1. Sam. 14. 9/10.
22 And. toegeschickt/ ofte/ voorbereydt.
e Bov. 22. v. 23.
23 *Hebr.* goet. Siet bov. 6. op 't vs 2.
24 Siet dese maniere van spreken/ bov. 19. 8.

cruycke uyt inden drinckback / ende liep weder nae den put / om te putten / ende sy puttede voor alle sijne kemelen.

21 Ende de man [25] ontsettede sich over haer / [26] stilswijgende / om te mercken of de HEERE sijnen wech voorspoedich gemaeckt hadde / ofte niet.

22 Ende het geschiedde / als de kemelen voleyndt hadden te drincken / dat die man een gouden [27] voorhooft cierſel nam / welcks gewichte was [28] een halve [29] sikel / ende twee [30] arm-ringen [31] aen hare handen / welcker gewichte was tien [sikelen] gouts.

23 [32] Want hy hadde geseyt ; Wiens dochter zijt ghy? geeft het my doch te kennen : isser oock ten huyse uwes vaders plaetse voor ons / om te vernachten?

24 Ende sy hadde tot hem geseyt / [f] Jck ben de dochter Bethuels / [33] des soons van Milca / die sy Nahor gebaert heeft.

25 Voorder hadde sy tot hem geseyt / Oock isser stroo / ende veel voeders by ons / oock plaetse om te vernachten.

26 Doe [34] neygde die man sijn hooft / ende [35] aenbadt den HEERE.

27 Ende hy seyde : [36] Gelooft zy de HEERE de Godt mijns heeren Abrahams / die sijne weldadicheyt / eñ [37] waerheyt niet nagelaten en heeft [38] van mijnen heere : [39] aengaende my / de HEERE heeft my op desen wech geleydt / ten huyse van mijns heeren [40] broederen.

28 Ende die jonge dochter liep / ende gaf ten huyse harer moeder te kennen / gelijck dese saken waren.

29 Ende Rebecca hadde eenen broeder / wiens name was Laban : ende Laban liep tot dien man nae buyten tot de fonteyne.

30 Ende het geschiedde / als hy dat voorhooft-ciersel gesien hadde / ende de arm-ringen aen sijnes susters handen ; ende als hy gehoort hadde de woorden sijner suster Rebecca / seggende / Alsoo heeft die man tot my gesproken : So quam hy tot dien man / ende siet hy stont by de kemelen / by de fonteyne.

31 Ende hy seyde ; Comt in / [41] ghy gesegende des HEEREN / waerom soudt ghy buyten staen? want ick hebbe het huys [42] bereydt / ende de plaetse voor de kemelen.

32 Doe quam die man nae 't huys toe / ende men ontgordde de kemelen / ende men gaf den kemelen stroo / ende voeder ; ende water [43] om sijn voeten te wasschen / ende de voeten der mannen die by hem waren.

33 Daer na [44] wert hem te eten voorgeset : maer hy seyde ; Jck en sal niet eten tot dat ick mijne woorden gesproken hebbe : ende [45] hy seyde ; Spreeckt.

34 Doe seyde hy : Jck ben Abrahams [46] knecht.

35 Ende de HEERE heeft mijnen heere seer gesegent / so dat hy [47] groot geworden is : ende hy heeft hem gegevē schapen / ende runderen / ende silver ende gout / ende knechten / ende maechden / ende kemelen / ende ezelen.

36 Ende Sara mijns heeren huysvrouwe heeft mijnen heere eenen sone gebaert / [48] na dat sy out geworden was : ende [49] hy heeft hem gegeven alles wat hy heeft.

37 Ende mijn heere heeft my doē sweeren / seggende / [50] Ghy en sult mijnen sone geene vrouwe nemen vande dochteren der Canaaniten / in welcker lant ick woone.

38 [51] Maer ghy sult trecken nae mijns vaders huys / ende nae mijn geslachte / ende sult mijnen sone eene vrouwe nemen:

39 Doe seyde ick tot mijnen heere : misschien en sal my die vrouwe niet volgen.

40 Ende hy seyde tot my : De HEERE voor wiens aengesichte [52] ick gewandelt hebbe / sal sijnen Engel met u senden / ende hy sal uwen wech voorspoedich maken / dat ghy mijnen sone eene vrouwe neemt uyt mijn geslachte / ende uyt mijns vaders huys.

41 Dan sult ghy van mijnē [53] eedt reyn zijn / wanneer ghy tot mijn geslachte sult gegaen zijn : ende indien syse u niet en geven / so sult ghy reyn zijn van mijnen eedt.

42 Ende ick quam heden aen de fonteyne ; ende ick seyde / O HEERE / Godt mijnes Heeren Abrahams / So ghy nu mijnen wech voorspoedich maken sult / op den welcken ick gae:

43 Siet / ick stae by de water-fonteyne ; So geschiede / dat de maecht die uytkomen sal om te putten / ende tot de welcke ick seggen sal / Geeft my doch een weynich waters te drincken uyt uwe kruycke;

44 Ende sy tot my sal seggen / Drinckt ghy oock / ende ick sal oock uwe kemelen putten : dat dese die vrouwe zy / die de HEERE mijnes heeren sone heeft toegewesen.

45 Eer ick geeyndigt hadde te spreken in mijn herte / Siet so quam Rebecca uyt / eñ hadde hare kruycke op hare schouder / ende sy quam af tot de fonteyne / ende puttede : ende ick seyde tot haer / Geeft my doch te drincken:

46 So haestede sy / ende liet hare cruycke van haer neder / eñ seyde / Drinckt ghy / ende ick sal oock uwe kemelen drencken : ende ick dronck / ende sy drenckte oock de kemelen.

47 Doe vraegde ick haer / ende seyde / Wiens dochter zijt ghy? ende sy seyde / De dochter Bethuels / des soons Nahors / welcke Milca hem gebaert heeft : so leyde ick het voorhooft-ciersel [54] op haer aengesichte / ende d'arm-ringen aen hare handen:

48 Ende ick neygde mijn hooft / ende aenbadt den HEERE / ende ick loofde den HEERE den Godt mijnes heeren Abrahams / die my [55] op den rechten wech geleydt hadde / om de dochter van mijns heeren [56] broeder voor sijnen sone te nemē.

49 Nu dan / so ghy lieden weldadicheyt / eñ [57] trouwe aen mijnen heere [58] doen sult / gevet my te kennen / ende so niet / gevet my [oock] te kennen / [59] op dat ick my ter rechter of ter slinckerhant [60] wende.

50 Doe antwoordde [61] Laban / eñ Bethuël / ende seyden ; [62] Vanden HEERE is dese sake voortgecomen / wy en konnen [63] quaet noch goet tot u spreken.

51 Siet Rebecca is voor u aengesichte / [64] neemtse ende treckt henen ; sy zy uwes Heeren soons vrouwe / gelijck de HEERE gesproken heeft.

52 Ende het geschiedde / als Abrahams knecht hare woorden hoorde / so boogh hy sich

---

25 T. w. door groote blijtschap / ende verwonderinge / siende dat het teecken het welcke hy van den Heere versocht hadde / soo haestelick hem voor oogen quam.
26 Bedenckende by hem selven hoe wonderlick de genadige voorsichticheyt Godes haer hier vertoonde / ende willende voortaē wel waernemen of het volgende met dit begin allesins wel over een komen soude.
27 Het Hebreeusch woort beteeckent hier voorhooftciersel, gelijck blijckt onder vs 47. Jes. 3. 22. Ezech. 16. 12. Somtijts beteeckent het oock eenen oor-rinck / ofte oor-ciersel / ond. 35. 4. ende Exod. 32. 2/3.
28 Het Hebreeusch woort wort verclaert eenen halven sikel / Exod. 38. 26.
29 Vanden silveren sikel siet vov. cap. 20. op vs 16. De goudene ende de silvere sikels ware beyde van een gewichte / de Gemeyne wegende 160 gersten graenkens / ofte een half loot : de Heylige noch so veel / namelick 320 granē : dat is / een geheel loot. Een loot gouts nu was tienmael soo veel als een loot silvers. Een loot silvers dede eenen halven Rijcxdaelder : ende volgens een loot gouts vijf Rijcksdaelders : ofte twaelf gulden en een half.
30 Die men nu gemeynlick noemt braseletten.
31 Verstaet hier by, hy gaffe, ofte leydese aen hare handen : gelijck het woort nemē, in dit vers gestelt / dickwijls gebruyckt wort / hebbende niet alleene sijne eygene beteeckenisse / maer oock eene andere daer onder verbatende. siet vov. capit. 12. op het vs 15.
32 Vergelijckt ond. vs 47.
f Bov. 22. 23.
33 Dit wort hier by gevoegt op dat de knecht Abrahams soude weten ende verstaen / dat sy echt ende recht geborē was / uyt de wettelicke ende principale vrouwe / ende niet uyt het by-wijf Reüma. siet vov. cap. 22. vs. 23/24.
34 Het Hebreeusch woort beteeckent eyntlick / met het hooft nederwaert bucken.
35 Het Hebreeusch woort beteeckent het neder-bucken ende krommen des geheelen lichaems : het welke hier mede brengt eene religieuse ende Godsdienstige eerbiedinge tot Godt / vereenicht met aenbiddinge. Siet oock boven 22. 5. Item / Psa. 66. 4. Neh. 9. 3 / &c.
36 Siet vov. 14. 20.
37 De getrouwicheyt in het houdē sijner beloften. Alsoo ond. 32. 10. Psal. 143. 1. Jes. 38. 18/19.
38 *Hebr.* van met, ofte van by mijnē Heere, verstaet / te bewysen / ofte / te oeffenen.
39 *Hebr.* Ick: D. dat my aengaet. alsoo wort het genomē vov. 9. 9. ende 17. 4. eñ 1. Chro. 28. 2. Psal. 35. 13. eñ 41. 13. eñ elders.
40 D. magen / bloet-vriendē. siet vov. c. 13. 8. eñ ond. vs 48. Marc. 3. 31/32.
41 Een treffelicke tytel / dien de Jsraeliten Godes treffelicke vrienden plachten te geven / beduydende / dat Godt hen wel gedaen hadde / ende noch met sijne genade eñ weldadicheyt hen stedes by was. siet ond. 26. 29. Ruth 3. 10. Psal. 115. 15.
42 Ofte gesuyvert, gereynigt, uytgeruymt, ende alles wat indē wech was / wech gedaen. Alsoo wort het Hebr. woort genomen / Lev. 14. 36.
43 Siet vov. 18. 4. ende de aenteekeninge.
44 *Hebr.* voor sijn aengesichte wert geset om te eten.
45 T. w. Laban.
46 Siet vov. vs. 2.
47 D. rijck ende machtich, alsoo ond. 26. 24. 2. Reg. 4. 8.
48 *Hebr.* nae haren ouderdom. Dat is / door eene overnatuerlicke werckinge des Heeren / uyt de welcke eene ongewoonlicke segeninge / volgens sijne beloftenisse, te verwachten is.
49 D. hy heeft hem erfgenaem van alles gemaeckt.
50 Siet vov. vs. 3.
51 And. sult ghy niet trecken? ofte / so ghy niet en treckt, &c. daer op dan verstaen moet worden / wee u, ofte / so doe u Godt dit ofte dat. Siet vov. 14. 22/23. ende 21. 23.
52 Siet vov. 17. op het vs 1.
53 And. vloeck, ofte / eedt des vloecks. dat is / vande straffe die een yeder valschelick sweerende op hem haelt.
54 Ofte ; op haren neuse, soo dat het van 't voorhooft nederwaerts hinck op den neuse.
55 *Hebr.* den wech der waerheyt. dat is / den waren / ofte den rechten wech.
56 Dat is / bloetverwant / want Bethuel was Nahors Abrahams broeders soon. Siet vov. v. 27.
57 *Hebr.* waerheyt.
58 *Hebr.* So ghy zijt doende.
59 D. op dat ic my elders op den eenen / ofte op den anderen wech begeven mach / om mijns Heeren last uyt te voeren.
60 Ofte / om sie ter rechter, ofte / ter slincker hant.
61 De sone wort hier voor den vader gestelt / om dat hy / soomen houdt / van den vader last hadde het woort te voeren / ende dat de huysregeringe meest by hem stont / zijnde sijn vader niet alleen bedaecht / maer oock misschien sieckelick.
62 Hier blijckt dat by dese lieden noch eenige kennisse eñ vreese des waren Godts geweest is. Siet hier / ende vs 51.
63 D. wy en konnē daer niet met allē tegenspreken. Vergelijckt ond. capit. 31. 24/29. ende 2. Sam. 13. 22.
64 Siet boven op vs 3.

sich ter aerde voor den HEERE.

53 Ende de knecht langde voort silvere [65] cleynodien / ende gouden cleynodien / ende cleederen; ende hy gaffse Rebecca: hy gaf oock haren broeder / ende hare moeder [66] kostelickheden.

54 Doe aten ende droncken sy / hy / en de mannen die by hem waren / en sy vernachteden: en sy stonden des morgens op / ende hy seyde; Laet my trecken tot mijnen heere.

55 Doe seyde haer broeder / ende hare moeder; Laet de jonge dochter [67] [eenige] dagen / ofte tiene / by ons blijven / daer na [68] sult ghy gaen.

56 Maer hy seyde tot hen; En houdt my niet op / dewijle de HEERE mijnen wech voorspoedich gemaeckt heeft: laet my trecken dat ick tot mijnen heere gae.

57 Doe seyden sy; [69] Laet ons de jonge dochter roepen / ende haren mont vragen.

58 Ende sy riepen Rebecca / ende seyden tot haer; Sult ghy met desen man trecken? ende sy antwoordde; Ick sal trecken.

59 Doe lieten sy Rebecca [70] hare suster / ende [71] hare voester trecken; mitsgaders Abrahams knecht / ende sijne mannen.

60 Ende [72] sy segenden Rebecca / ende seyden tot haer; O onse suster / [73] wordet ghy tot duysenden [74] milioenen / ende [75] u zaet besitte de poorte sijner haters.

61 Ende Rebecca maeckte haer op / met hare [76] jonge dochteren / ende sy reden op kemelen / ende volgden den man: ende [77] die knecht nam Rebecca / ende tooch henen.

62 Isaac nu quam van daer men komt tot [78] den [g] put Lachai roï: ende hy woonde [79] in 't Suyderlant.

63 Ende Isaac was uytgegaen om [80] te bidden in 't velt / [81] tegen 't naken van den avont: ende hy hief sijne oogen op / ende sach toe / ende siet de kemelen quamen.

64 Rebecca hief oock hare oogen op / en sy sach Isaac: en [82] sy viel van den kemel af.

65 En sy seyde tot den knecht; Wie is die man / die ons in 't velt te gemoete wandelt? en de knecht seyde; Dat is mijn heere: doe nam sy den sluyer / ende [83] bedeckte haer.

66 Ende de knecht vertelde Isaac alle de saken die hy gedaen hadde.

67 Ende Isaac brachtse [84] inde tente sijner moeder Sara / ende hy nam Rebecca / ende sy wert hem ter vrouwe / ende hy haddese lief: also wert Isaac getroost [85] na sijns moeders [doot].

65 *Hebr.* vaten van silver, en vaten van gout. Dat is, silverwerck / ende goutwerck.
66 Het Hebr. woort beduydt alles wat uytgelesen ende costelijck is / ende in 't bysonder uyt-gelesene en kostelicke vruchten des lants. Siet Deut. 33. 13 / 14 / 15. ende 2. Chron. 21. 3. en 32. 23. Ezech. 1. 6.
67 Siet bov. cap. 4. op het vers 3. sommige verstaen door dagen ofte tien, een vol jaer ('twelck een jaer der dagen genoemt wort) of tien maenden. het woort ofte, wort ooc wel verstaen: immers.
68 And. sal sy.
69 D. laet ons hooren wat sy tot dit haestich vertreck sal seggen: want sy het houwelijck / op harer ouderen ende vrienden wille hadde toe-gestaen / en tot een teecken daer van / de geschencken ontfangen.
70 Verstaet / haer bloetverwante. want niet alleene Laban haren broeder / maer oock de andere bloet-vrienden hebben haer afscheyt van haer genomen, en ze alsoo in 't volgende vers.
71 Genaemt Debora, ond. 35. 8.
72 Siet bov. 14. 19.
73 Sy wenschen haer dat sy moge worden een moeder van ontelbare menschen. Vg. Dan. 7. 10.
74 D. tien duysenden.
75 Siet bov. c. 22. op vers 17.
76 Die de vrienden haer tot geselschap en dienst medegaven.
77 Te weten / Abrahams knecht.
78 Siet van desen put bov. 16. 14. en 25. 11.
g Bov. 16. 14. en 25. 11
79 In 't Suyden des lants Canaan ontrent Ber-Seba / ende Gerar.
80 Ofte om te dencken, te peynsen. Dat is / om sijne sinnen met godsalige gedachten / en aendachtingen voor den Heere te oeffenen.
81 *Hebr.* tegen ofte met 't aensien des avonts. Alsoo oock Exod. 14. 27. tegen, ofte / met het aensien des morgen-stonts, d. tegen het naken, &c.
82 D. sy is haestelick afgeklommen / uyt ontstellinge ende bedenckinge of die persoon wel Isaac mochte zijn; met eenen den knecht daer nae vragende. Andere meynen, dat sy niet afgeklommen zy / voor dat sy van den knecht verstaen hadde / dat het Isaac was: ende in sulcken sin wort het volgende vers van sommige overgeset / want sy hadde geseyt tot den knecht, &c. 83 Tot een teecken van schaemte ende onderwerpinge. 84 Siet bov. 18. 10. ende 23. 2. 85 Die nu drie jaren doodt was. De langduricheyt deser rouwe was een teecken sijner liefde tegen sijne moeder.

Het xxv. Capittel.

Na de doot van Sara neemt Abraham Ketura / ende becomt uyt haer kinderen / en kints kinderen / v. 1. &c. Hy maeckt Isaac erfgenaem van al sijn goet / ende sendt de kinderen der bywyven met geschencken wech / nae Oostlant / 4. Abrahams ouderdom / doodt en begraefnisse / 6. Isaac wort na sijns vaders doot gesegent / 10. Ismaëls geslachte / ouderdom / ende doot / 12. Isaac bidt Godt voor sijne huysvrouwe / die swanger wort / ende baert hem Esau ende Jacob / welcker beyder conditie verhaelt wort / 21. Esau verkoopt sijn eerst-geboorte aen Jacob / 29.

1 ENde Abraham [1] voer voort / ende nam eene vrouwe / welcker name was Ketura.

2 [a] Ende [2] sy baerde hem [3] Zimran / ende Joksan / en Medan / ende [4] Midian / ende Jisbak / ende [5] Suah.

3 Ende [6] Joksan gewan Seba / ende Dedan: ende de sonen Dedans waren / Assurim / ende Letusim / ende Leummim.

4 Ende de sonen Midians waren / [7] Epha / ende [8] Epher / ende Hanoch / ende Abida / ende Eldaa: Dese alle waren [9] sonen van Ketura.

5 Doch [b] Abraham [10] gaf Isaac al dat hy hadde.

6 Maer den sonen der [11] bywijven / die Abraham hadde / gaf Abraham geschencken: ende sondtse wech van sijnen sone Isaac / terwijle hy noch leefde / Oostwaerts nae [12] 't lant van Oosten.

7 Dit nu zijn de dagen der jaren des levens Abrahams / de welcke hy geleeft heeft; [13] hondert vijf en tseventich jaren.

8 Ende Abraham gaf den geest / ende sterf [c] in goeden [14] ouderdom / out / ende [des levens] [15] sat: ende hy [16] wert tot sijne volcken versamelt.

9 Ende Isaac ende Ismaël sijne sonen begroeven hem / inde spelonck van Macpela / [17] in den acker Ephrons / des soons Zohars / des Hethiters / dewelcke tegen over Mamre is:

10 [In] den acker / dien Abraham van Hets sonen gekocht hadde: [18] Daer is Abraham begraven / ende Sara sijne huysvrouwe.

11 Ende het geschiedde na Abrahams doot / dat Godt Isaac / sijnen sone / [19] segende: ende Isaac woonde by den put / [20] Lachai roï.

12 Dit nu zijn de [21] geboorten Ismaëls / des soons Abrahams / dien Hagar / Saras Egyptische dienstmaegt / Abraham gebaert heeft.

13 Ende dit zijn de [d] namen der sonen Ismaëls / met [22] hare namen nae hare geboorten: de eerstgeboren Ismaëls / [23] Nebaioth / daer na [24] Kedar / ende Adbeël / ende [25] Mibsam /

14 Ende Misma / ende [26] Duma / ende [27] Massa /

15 Hadar / ende [28] Thema / Jetur / Naphis / ende Kedma.

16 Dit zijn de sonen Ismaëls / ende dit zijn hare namen in hare dorpen / ende palleysen / [29] twaelf Vorsten nae hare volckeren.

17 Ende dit zijn de jaren des levens Ismaëls / hondert ende seven en dertich jaren; en hy gaf den geest / ende sterf / [30] ende hy wert versamelt tot sijne volckeren.

18 Ende sy woonden van [31] Havila tot [32] Sur toe / 't welck tegen over Egypten is / daer ghy gaet nae Assur: [33] Hy heeft hem neder geslagen [34] voor het aengesichte aller sijner broederen.

19 Dit nu zijn [35] de geboorten Isaacs / des soons Abrahams: Abraham gewan Isaac,

20 Ende Isaac was [36] veertich jaer out / als hy Rebecca / de dochter Bethuels / des Syriers / [37] uyt Paddan Aram / de suster van Laban den Syrier / sich ter vrouwe nam.

1 De sin is / dat hy na de doot sijner huysvrouwe / ende het trouwen sijnes soons niet weduwaer gebleven is; maer is voort-gevaren om weder te trouwen.
a 1. Chron. 1. 32. 2 Hoewel Abraham nu out mochte zijn ontrent 140 jaren / en sijn lichaem al verstorven was maer hondert jaer out zijnde / bov. 17. 17. Rom. 4. 19. nochtans heeft hy kinderen van dese Ketura gekregen / niet om dat hy weder miraculeuslick gesterckt was / gelijck als hy Isaac gewan / maer om dat hy de miraculeuse stercke behouden hadde.
3 Dese en de volgende zijn meest inwoonderen geweest van Arabien / en andere van Canaan Oostwaerts gelegene plaetsen. 4 De vader en oorspronck der Midianiten; van dewelcke siet ond. 36. 35. Jud. 6. 2. Jesa. 10. 26. sy waren naburich den Moabiten / Num. 22. 4. ende zijn haest van het geloove Abrahams tot afgoderye vervallen. Num. 25. 16 / 17 / 18. haer lant wort oock Midian genoemt. Exod. 2. 16. ende 1. Reg. 11. 18.

5 *Hebr.* Schuah. Van desen schijnt dat Bildad / Jobs vrient / afkomstich zy geweest. Job 2. 11.
6 *Hebr.* Iokschan.
7 Van Epha siet Jesa. 60. 6.
8 Men meynt dat van desen Africa den name heeft.
9 Onder de sonen zijn hier mede begrepen der sonen sonen.
b Bov. 24. 36.
10 Siet bov. 15. 4. ende 24. 36.
11 Van het woort / bywyven, siet boven 22. 24. verstaet door dese bywyven Hagar, ende Ketura, alhoewel sy oock vrouwen genoemt worden.
12 Verstaet de landen Oostwaert van Canaan gelegen / als Arabia, ende groot Asien, &c.
13 *Hebr.* hondert jaer, ende tseventich jaer, ende vijf jaren. Alsoo heeft Abraham / na dat hy van Ur getrocken was / 105 jaren in vreemdelinckschap geleeft / ende kints kinderen van vijftien jaren naegelaten: Te weten / Jacob ende Esau / als af te nemen is uyt vers 26. Hier en tusschen is Abraham noyt beswecken in 't geloove aen de beloften Godts / nochte in de gehoorsaemheyt tegen sijne geboden / nochte in gedult onder velerley kruyce / nochte in de hope der toekomender heerlickheyt / hoewel hy oock exempelen der menschelicker swackheyt heeft nagelaten. Hy sterf (nae sommiger rekeninge) in 't jaer na de scheppinge der werelt 2124. Ende na de doot sijner huysvrouwe Sara / 38.
c Bov. cap. 15. vers 15.
14 *Hebr.* grysicheyt, oft / grauwicheyt, gelijck Godt hem belooft hadde / bov. 15. vers 15.
15 D. moede zijnde vanden arbeyt deses levens / ende verlangende nae de ruste des toekomenden.
16 Vergel. bov. 15. de aent. op het vers 15. Item / siet dese maniere van spreken ond. v. 17. en cap. 49. 29. Num. 20. 24. ende 27. 13. Jud. 2. 10.
17 Siet bov. cap. 23. vers 9 / 17 / 19 / 20.
18 Oock zijn nadeerhant aldaer begraven Isaac ende Jacob / met hare wijven, ond. 49. 29 / 31.
19 Nae de beloften / die hy Abraham te voren gedaen hadde. Bov. 17. 7 / 19.
20 Siet bov. cap. 16. 14. ende 24. 62.
21 D. nacomelingen uyt hem geboren. Dit wort hier verhaelt om te bevestigen de waerheyt der beloften Godes / gedaen bov. 6. 20. ende 17. 20.
d 1. Chron. 1. 29.
22 D. daer mede sy genaemt worden nae de order harer geboorten: men meynt dat dese twaelf sonen Ismaëls gewoont hebben in 't lant Nabathea, gelegen tusschen Euphrates, ende de Roode Zee.
23 Siet Jes. 60. 7. 24 Siet Psal. 120. 5. Cantic. 1. 5. Jesa. 21. 16. Jerem. 49. 28. Ezech. 27. 21. 25 Van eenen anderen Mibsam, die de sone van Simeon was / lesen wy / 1. Chron. 4. 25. 26 Siet Jesa. 21. 11. het is oock de naeme van eene stadt inde stamme Juda / Jos. 15. 51. 27 Aldus heet oock de plaetse aen den berch Horeb / daer het volck Israels met Mose twistede. 28 Siet Job 6. 19. Jer. 25. 23. 29 Dit is de vervullinge der belofte gegeven / bov. cap. 17. 20. 30 Siet bov. cap. 15. 15. en bov. op het 8. vers. 31 Siet bov. 2. 11. ende de aent. daer op. 32 Siet bov. cap. 16. 7. ende 20. 11. 33 T. w. metter wooninge. Siet Num. 34. 2. Jud. 7. 12. *Hebr.* hy is gevallen. T. w. met sijn lot ende erve. Jos. 23. 4. ende Psal. 78. 55. 34 Siet bov. c. 16. 12. 35 D. afkomste ende nakomelingen. 36 *Hebr.* soon van veertich jaer. 37 Ofte het lantschap Mesopotamien / boven genoemt Syrien der twee rivieren. cap. 24. 10. ofte / eene stadt / ofte contreye aldaer gelegen.

21 Ende Isaac [38] badt den HEERE seer/ inde tegenwoordicheyt van sijne huysvrouwe/ want sy was onvruchtbaer/ ende de HEERE liet sich [39] van hem verbidden/ so [e] dat Rebecca sijne huysvrouwe swanger wert.

22 Ende [40] de kinderen [41] stieten sich te samen in haren [42] lyve: Doe seyde sy; Is't soo? [43] Waerom ben ick dus? ende sy [44] ginck om den HEERE te vragen.

23 En [45] de HEERE seyde tot haer: [46] Twee volckeren zijn in uwen buyck/ ende twee natien sullen haer uyt u ingewant [47] van een scheyden/ [f] ende [48] het een volck sal stercker zijn dan het ander volck; [g] ende [49] de meerder sal den minderen dienen.

24 Als nu hare dagen vervult waren om te baren/ siet/ soo waren tweelingen in haren buyck.

25 Ende d'eerste quam uyt/ ros; hy was geheel als een hayren [50] kleet: daerom noemden sy sijnen name [51] Esau.

26 En daer na quam sijn broeder uyt/ [h] wiens hant Esaus versenen hielt/ daerom noemdemen sijnen name/ [52] Jacob: ende Isaac [53] was tsestich jaer out/ [54] als hyse gewan.

27 Als nu dese jongers groot werden/ wert Esau een man [55] verstandich op de jacht/ [56] een veltman: maer Jacob wert een [57] oprecht man/ [58] woonende in tenten.

28 Ende Isaac hadde Esau lief; want [59] het wiltbraedt [60] was nae sijnen mont: maer Rebecca hadde Jacob lief.

29 Ende Jacob hadde [61] een koocksel gekoockt: ende Esau quam uyt het velt/ ende was moede.

30 Ende Esau seyde tot Jacob; Laet my doch slorpen van [62] dat roode/ dat roode daer; want ick ben moede: daerom heeft men sijnen name genoemt/ [63] Edom.

31 Doe seyde Jacob; Verkoopt my op desen dach uwe [64] Eerstgeboorte.

32 Ende Esau seyde; [i] Siet [65] ick gae sterven/ ende [66] waer toe my dan de Eerstgeboorte?

33 Doe seyde Jacob; Sweert my [67] op desen dach/ ende hy swoer hem: ende hy verkocht Jacob sijne Eerstgeboorte.

34 Ende Jacob gaf Esau broot/ ende het linsen koocksel; ende hy at/ ende dranck/ ende hy stont op/ ende ginck henen: also verachtte Esau de Eerstgeboorte.

38 And. hielt aen met bidden. In welcke oeffeninge des gebets Isaac seer lange schijnt geweest te zijn/ dewyle hy sijne twee sonen eerst gekregen heeft sestich jaren out zijnde/ ond. v. 26. als hy nu twintich jaren met Rebecca was getrout geweest/ vs 20. 't schijnt een solemneel ofte bestemt gebedt geweest te zijn/ 't welc sy beyde eendrachtelick t'samen gedaen hebben/ om Godt den HEERE kinderen af te bidden. Andere verstaen het alsoo/ dat Isaac alleen gebeden heeft voor Rebecca/ als hebbende haer voor sich in sijne gedachten.
39 *Hebr.* voor, ofte aen hem. D. de HEERE liet sich tot sijnen besten verbidden.
e Rom. 9. 10.
40 *Hebr.* Sonen.
41 T. w. op eene ongewoonlicke/ selsame/ smertelijcke wyse/ beteeckenende de scheydinge ende vyantschap deser twee kinderen/ ende harer nakomelingen.
42 *Hebr.* In 't binnenste van haer.
43 *Hebr.* waerom ick dus? ofte/ waer toe ick dit? 't zijn afgebrokene woorden/ voortkomende uyt onverduldicheyt/ ende ontstellinge over dit selsaem werck. De sin schijnt te zijn: ist soo te doen/ wat mocht ick nae kinderen wenschen? ofte/ waerom geeftse my Godt? oft waerom ben ick dragende geworden? ofte/ waer toe ben ick noch in 't leven?
44 T. w. in eene eensame plaetse/ om den HEERE in desen noot yverichlick te bidden: ofte/ om sijne meeninge te verstaen door eenigen Propheet/ als Abraham selve/ ofte eenigen anderen noch levenden godtsaligen Patriarch.
45 T. w. door eenige tegenwoordige aensprake/ ofte door een gesichte/ ofte inden droom/ ofte door inwendige ingevinge/ geschiet aen haer selven/ ofte aen eenigen Propheet/ die het haer van Godes wegen hebbe aengedient. 46 D. vaders van twee volckeren/ te weten/ Edomiten en Israëliten. 47 Het welcke vervult is/ niet alleene lichamelick/ ten aensien van Jacob ende Esau/ mitsgaders de Israëliten en Edomiten/ maer oock geestelick/ ten aensien vande ware kercke ende volck Godes/ ende de vyanden der selver. f 2. Sam. 8. 14. 48 De sin is/ dat d'een broeder den anderen/ ende 't een volck het andere in macht souden te boven gaen. g Rom. 9. 12. 49 Dese woorden verklaren de voorgaende. Door den Meerderen verstaet Esau, dewelcke ten aensiene van de eerstgeboorte/ vande stercke des lichaems/ en van het uyterlicke vermogen/ de grootste geweest is: gelijck oock sijne nakomelingen lange het geberchte Seir beseten/ en daer in geregeert hebben/ als de kinderen Israels vreemdelingen in Canaan/ slaven in Egypten/ en arme reysigers inde woestyne waren. Niet te min soude dese meerdere den minderen onderworpen zijn/ ende dienen. Het welcke vervult is/ eerst in Jacob/ als hy het recht der eerstgeboorte gekregen hebbende/ een Heere sijnes broeders geworden is; daer na in sijne nakomelingen/ als sy het lant van Canaan ge-erft ende de Edomiten hen cijnsbaer gemaeckt hebben/ siet 2. Sam. 8. 14. Dit wort oock vervult inde ware kercke/ dewelcke/ hoewelse nae de uyterlicke heerlickheyt ende macht/ meest geringer is dan de valsche/ heeft nochtans Christum door sijn woort en geest in 't midden van haer/ over alle sijne en hare vyanden heerschende. 50 Het Hebr. woort beteyckent/ een overkleet, als/ eenen mantel/ rock. 51 D. gemaeckt, volmaeckt, om dat hy hayr hadde/ als een volwassen man. h Hos. 12. 3. 52 *Hebr.* Iaakob. Dese naem beteeckent so veel/ als of men seyde: hiel-houder, siet onder c. 27. op vs 36. 53 *Hebr.* een soon van sestich jaer. Gelijck Abraham/ hondert jaren out zijnde/ 35 jaren gewacht hadde nae de vervullinge der belofte Godes. vov. 12. 4. Alsoo heeft Isaac nu out zijnde sestich jaren/ te voren twintich jaren moeten wachten nae de vervullinge der selver belofte. So weet Godt de sijne te beproeven en t' oeffenen. 54 Ofte/ als sy se baerde. want de text beydes lyden kan. 55 *Hebr.* Verstaende de jacht. D. jager/ weydman. 56 D. die liever te velde/ als by huys was. Siet vov. 9. op 't vs 20. 57 Siet vov. 6. op het vs 9. 58 D. Hy leydde een stil leven/ zijnde niet woest/ nochte uythuysich/ als sijn broeder: maer de huys-saken en het vee-werck besorgende. Tot beyde dienden de tenten en hutten. siet vov. 4. 20. en Hebr. 11. 9. 59 And. wildtvanck, ofte, jachtvanck. 60 D. was hem een aengename spyse/ ende mondede hem wel. Eene menschelicke swackheyt in desen vroomen Patriarch/ dat hy daerom desen meer beminde/ vanden welcken hy Godes meyninge te voren klaer genoech verstaen hadde. 61 Het Hebr. woort beteyckent allerley gekoocksel/ als moes/ pottagie/ soppen/ &c. maer ond. vs 34. wort het genoemt een linsen koocksel. 62 Het woort wort verdobbelt/ om te toonen sijne onmatige begeerte tot dit gekoocksel/ dat hem seer schoon en smakelick toe scheen: ofte om dat het seer ros was. alsoo goet, goet, voor seer goet/ Judic. 11. 25. quaet, quaet. voor seer quaet/ Pro. 20. 14. 63 D. root, eensdeels/ om dat hy root was van huyt als vov. vs 25. andersdeels/ van wegen dit root gekoocksel/ daer hy soo op versot was. 64 D. het recht der eerstgeboorte: bestaende 1. in de eere en heerschappye over sijne broederen. Vov. 4. 7. en 49. 3. en 2. Chron. 21. 3. Psa. 89. 28. 2. inde dobbelde portie van goederen. Deut. 21. 17. 3. in het recht tot het Priesterdom na het overlyden des huysvaders/ insonderheyt na het dooden der eerstgeboornen in Egypten/ tot dat het Priesterdom op de stamme Levi gekomen is. Num. 8. 16/17/18/19. i Iesa. 22. 13. 1. Corint. 15. 32. 65 D. ick ben doch dagelijcks op de jacht in perijckel van d'een oft d'ander tijt om 't leven te geraken. Ofte: ick moet doch eenmael sterven/ wat sal my dan voorderen het recht der eerstgeboorte? Sommige verstaen dat hy spreeckt van sijn matticheyt ende honger. 66 Alsoo verwerpt Esau met een onheylich herte dit groot ende voortreffelick recht der eerstgeboorte. Siet Hebr. 12. 16. ende ond. vs 34.

67 *Hebr.* als heden.

Het xxvj. Capittel.

Isaac vertreckt hongers halven nae Gerar/ v. 1. &c. alwaer hem Godt beveelt te blyven/ ende niet nae Egypten te trecken/ vernieuwende hem de beloften aen Abraham gedaen/ 2. Isaac seyt/ dat Rebecca sijne suster zy/ 7. De Koninck Abimelech/ het contrarie merckende/ bestraft hem/ ende verbiedt sijnen onderdanen dese echte lieden eenichsins te beschadigen/ 8. Isaac wort seer van Gode gesegent; daerom hem de Philistijnen benyden/ ende sijne waterputten stoppen/ 12. Op Abimelechs aenseggen vertreckt hy van daer nae de leegte van Gerar/ ende heeft moeyte om levendich water/ dat hy ten laetsten bekomt/ 18/19/32. &c. Vertreckt nae Berseba/ ende wort aldaer door eene verschijninge van Godt getroost/ dien hy met openbaren Godtsdienst danckt/ 23. Abimelech maeckt een verbont met hem/ 26. Esau trouwt tot sijner ouderen verdriet/ 34.

1 Ende daer was honger [1] in dat lant/ behalven den eersten honger/ die [2] in de dagen Abrahams geweest was: daerom tooch Isaac tot [3] Abimelech der Philistynen Koninck/ [4] nae Gerar.

2 Ende de HEERE verscheen hem/ en seyde; [5] En treckt niet af nae Egypten: woont in 't lant/ dat ick [6] u aenseggen sal:

3 Woont als vreemdelinck in dit lant/ ende ick [a] sal met u zijn/ ende sal u segenen: want u ende uwen zade sal ick [7] alle dese landen geven/ ende ick sal den eedt bevestigen/ [8] dien ick Abraham uwen vader gesworen hebbe.

4 Ende [b] ick sal u zaet vermenichvuldigen/ als de sterren des hemels/ ende sal uwen zade alle dese landen geven: ende in [9] uwen zade sullen gesegent worden alle volcken der aerde:

5 [10] Daerom dat Abraham mijne stemme gehoorsaem geweest is/ ende heeft onderhouden [11] mijn bevel/ mijne geboden/ mijne insettingen/ ende mijne wetten.

6 Also woonde Isaac te Gerar.

7 Ende [12] als de mannen van die plaetse hem vraegden van sijne huysvrouwe/ seyde hy; Sy is mijn suster: want hy vreesde te seggen/ mijne huysvrouwe/ op dat my misschien [13] [seyde hy] de mannen deser plaetse niet en dooden/ om Rebecca; want sy was schoon van aengesicht.

8 Ende het geschiedde/ [14] als hy eenen langen tijt daer geweest was/ dat Abimelech de Koninck der Philistynen ter venster uyt keeck: ende hy sach/ dat/ siet/ Isaac was [15] jockende met Rebecca sijne huysvrouwe.

9 Doe riep Abimelech Isaac/ ende seyde; Voorwaer siet/ sy is uwe huysvrouwe/ hoe hebt ghy dan geseyt/ Sy is mijne suster? ende Isaac seyde tot hem; Want [16] ick seyde/ dat ick niet misschien om harent wille sterve.

10 Ende Abimelech seyde; Wat is dit [dat] ghy ons gedaen hebt? lichtelick hadde een van desen volcke by uwe huysvrouwe gelegen/ so dat ghy eene [17] schult over ons soudt gebracht hebben.

11 Ende Abimelech geboodt den gantschen volcke/ seggende: So wie desen man of sijne huysvrouwe [18] aenroert/ [19] sal voorseker gedoodt worden.

12 En Isaac zaeyde in dat selve lant/

1 T. w. in het lant Canaan/ daer Isaac des maels woonde.
2 Siet vov. 12. 10.
3 Siet vov. 20. op 't vs 2. 't Is onseker of dese de selve geweest zy/ vanden welcken in 't voorgemelte cap. gesproken is/ overmits hy seer grooten ouderdom soude moeten gehadt hebben. Het schijnt dat hy sijn navolger in de regeringe geweest is.
4 Siet vov. cap. 10. 19. en 20. op 't vs. 1.
5 Gelijck ghy voorgenomen hebt te doen/ nae 't exempel uwes vaders. vov. 12. 8.
6 Siet het volgende vers.
a Boven 13. 15. ende 15. 18.
7 Die op het eynde van het 15. cap. verhaelt/ ende genoemt worden.
8 Siet vov. cap. 22. 16/17.
b Bov. 12. 3. ende 18. 18. ende 22. 18.
9 Siet de aent. vov. 22. op vs. 18.
10 Siet vov. cap. 22. op vs 16.
11 *Hebr.* onderhoudinge, bewaringe, waernemingе. Dat is/ dat ick hem bevolen hadde te onderhouden/ alsoo Lev. 18. 30. Deut. 11. 1. Dese 4. woorden houtmen aldus te moeten onderscheyden worden: dat het eerste gemeyn zy/ beteeckenende al het gene dat Godt bevolen ende verordineert heeft/ ende de andere 3. in 't bysonder op eenige dingen onderscheydelick haer aensien hebben: als de Geboden op de wet der zeden/ de insettingen, op de wet der ceremonien/ de wetten op de leere van het gene men schuldich is te gelooven/ &c. Elders worden hier by gevoecht de Rechten, door de welcke verstaen worden de burgerlicke wetten Deut. 11. 1.
12 Siet gelijcke exempelen in Abraham/ vov. cap. 12. 13. ende capit. 20. 2.
13 Dit wort hier by gevoegt uyt het 9. vs. Diergelijcke byvoegsel/ siet Jos. 24. 23. 1. Reg. 20. 34. 2. Corinth. 0. 6. 14 *Hebr.* als de dagen hem aldaer verlengt, ofte/ lanck geworden waren. 15 Verstaet/ eenige vrye/ doch eerlicke gebeerden gebruyckende/ uyt dewelcke de Koninck konde afnemen/ dat sy man ende wijf waren. 16 T. w. by my selven. D. ick dachte. Siet vov. 20. op het vs 11. 17 D. eene misdaet/ die straffe verdient. Siet voven 20. 9. 18 D. beschadigt/ het zy met woorden/ ofte wercken/ in lijf/ eere/ ofte goet. aenroeren, voor/ beschadigen. wort oock gebruyckt ond. v. 29. Jos. 9. 19. Ruth 2. 9. Job 1. 11. Psal. 105. 15. ende Zach. 2. 8. 19 *Hebr.* Stervende gedoodt worden. ofte/ met der doot gedoodt worden.

ende hy [20] vondt in dat selve jaer [21] hondert maten/ want de HEERE segende hem.

13 Ende die man wert [22] groot; [23] ja hy wert doorgaens grooter/ tot dat hy seer groot geworden was.

14 Eñ hy hadde besittinge van [24] schapen/ ende besittinge van runderen / ende [25] groot gesinde: so dat hem de Philistynen benijdeden.

15 Eñ alle de putten [26] die sijns vaders knechten in de dagen sijns vaders Abrahams gegraven hadden / die stopten de Philistynen/ ende vuldense [27] met aerde.

16 Oock seyde Abimelech tot Isaac; Treckt [28] van ons / want ghy zijt veel machtiger geworden dan wy.

17 Doe tooch Isaac van daer: ende hy [29] legerde sich [30] in den dale Gerar / ende woonde aldaer.

18 [31] Als nu Isaac wedergekeert was/ groef hy die water-putten op/ die sy ten tijde Abrahams sijns vaders gegraven/ ende die de Philistynen na Abrahams doot toegestopt hadden: ende hy noemde hare namen nae de namen/ daer mede sijn vader die genoemt hadde.

19 De knechten Isaacs dan groeven in dien dale / ende sy vonden aldaer eenen put [32] van levendich water.

20 Ende de herders van Gerar twisteden met Isaacs herders / seggende; Dit water hoort ons toe: daerom noemde [33] hy den name van dien put [34] Esek / om dat sy met hem gekeven hadden.

21 Doe groeven sy eenen anderen put/ ende daer twisteden sy oock over / daerom noemde hy sijnen name [35] Sitna.

22 Ende hy brack op van daer / ende groef eenen anderen put/ ende sy en twisteden over dien niet: daerom noemde hy sijnen name [36] Rehoboth / ende seyde; Want nu heeft ons de HEERE ruymte gemaeckt / [37] eñ wy zijn gewassen in dit lant.

23 Daer na tooch hy [38] van daer op nae [39] Ber Seba.

24 Ende de HEERE verscheen hem [40] inder selver nacht/ ende seyde: [41] Ick ben de Godt Abrahams [42] uwes vaders: [43] en vreest niet / want [44] ick ben met u; ende ick sal u segenen/ eñ u zaet vermenichvuldigē/ [45] om Abrahams mijnes knechts wille.

25 Doe [46] bouwde hy daer eenen altaer / ende [47] riep den name des HEEREN aen/ ende hy sloech aldaer sijne tente op: ende Isaacs knechten groeven daer eenen put.

26 Ende Abimelech trock tot hem van Gerar; met Ahuzzath sijnen vrient / ende [48] Pichol/ sijnen krijchs-oversten.

27 Ende Isaac seyde tot haer; Waerom zijt ghy tot my gekomen / daer ghy my hatet / [49] ende hebt my van u wech gesonden?

28 Eñ sy seyden; Wy hebben [50] merckelick gesien dat de HEERE met u is/ daerom hebben wy geseyt/ Laet doch eenen [51] eedt tusschen ons zijn/ tusschen ons/ ende tusschen u: ende laet ons een verbont met u [52] maken:

29 [53] So ghy by ons quaet doet / gelijck als wy u [54] niet aengeroert en hebben/ ende gelijck als wy by u alleenlick goet gedaen hebben / ende hebben u [55] in vrede laten vertrecken! ghy [56] zijt nu de gesegende des HEEREN.

30 Doe maeckte hy haer een maeltijt/ ende sy aten ende droncken.

31 Ende sy stonden des morgens vroech op/ ende swoeren [57] d'een den anderen: daer na lietse Isaac gaen/ ende sy togen van hem in vrede.

32 Ende het geschiedde ten selven dage/ dat Isaacx knechten quamen ende bootschapten hem vande sake des puts / [58] dien sy gegraven hadden: ende sy seyden hem; Wy hebben water gevonden.

33 Ende [59] hy noemde dē selven [60] Seba: daerom is de name dier stadt [61] Ber-Seba/ tot op desen selven dach.

34 Als nu Esau [62] veertich jaer out was/ nam hy tot eene vrouwe [63] Judith/ de dochter van Beëri [64] den Hethiter / ende [65] Basmath/ de dochter Elons des Hethiters.

35 Ende [c] dese waren Isaac ende Rebecca [66] eene bitterheyt des geestes.

20 D. hy kreech/ ontfinck/ bequam.
21 D. voor eene mate / die hy gezaeyt hadde/ kreech hy 100 maten inden oogst. Het Hebr. woort beteeckent publijcke bekende matē van droge waren.
22 D. rijck eñ machtich/ als vov. 24.35.
23 *Hebr.* eñ hy ginck gaende eñ groot wordende. siet sulcke maniere van spreken/ bov. 8.3. 2. Sam. 3.1. ende Jonæ 1.11. inde aent.
24 D. beslach van cleyn ende groot vee. Siet bov. 12. op het vs 16.
25 D. veel dienstvolcks / ende groote bouwerye van ackers / wijngaerden/ hoven / boomgaerden. Siet Job 1.3.
26 Siet bov. 21.25.
27 *Hebr.* met stof.
28 *Hebr.* van met ons.
29 Gelijcke maniere van spreken siet ond. cap. 33.18. eñ elders.
30 D. in een leech lant / eē stuckweechs van daer gelegen.
31 *Hebr.* ende Isaac keerde weder ende groef op. And. ende Isaac groef weder op.
32 Dat voort quam uyt verborgene aderen/ altijts clare/ versche / ende drinckelicke wateren opwellende. Verg. Lev. 14.5/ 50. ende 15.13. Num 19.17. Cant. 4.15.
33 T. w. Isaac.
34 D. twist. gekijf.
35 D. Vyantschap, haet, wederstant. Van het selve Hebr. woort wort de Duyvel genoemt/ Satan. D. wederpartyder/ hater.
36 D. ruymten, uytbreydingen.
37 And. op dat wy wassen: ofte/ wy sullen wassen.
38 T. w. uyt het dal van Gerar.
39 Alwaer sijn vader langen tijt gewoont hadde. Siet bov. 21. 31/32/33.
40 T. w. als hy eerst te Ber Seba gekomen was. Godt de HEERE is niet lange met sijnē troost uytgebleven.
41 Siet bov. 17.7.
42 Dien ick mijn woort ende beloften gegeven hebbe / gelijck hy oock de selve heeft aengenomen. Siet ond. cap. 31. vs. 5/42.
43 T. w. voor dese Philistijnen. Vgl. bov. 15.1.
44 Siet cap. 21. op vs 22.
45 D. niet om sijne verdienste/ maer om het verbont / dat ick met hem gemaeckt hebbe.
46 Om daer mede aen te wijsen/ dat hy geenen anderē Godt eeren noch dienen en wilde/ dan den Godt sijnes vaders Abrahams.
47 Siet boven c. 4. op vs 26.
48 Siet boven cap. 21. v. 22. Dit schijnt een ander geweest te zijn / vanden selven name. Eenige meynen / dat dese naem den Krijchs-Oversten in dat lant gemeyn is geweest/ gelijc de naem/ Abimelech. den Coningen.
49 Siet bov. vs. 16. ende cap. 24. op 't vs 41.
50 *Hebr.* siende gesien.
51 Ofte/ vloeck. Siet bov. 14. 23.
52 Siet bov. cap. 15. op vs 10/17/18.
53 Ofte: so ghy by ons quaet doet! naedien wy u niet, &c. ende naedien wy by u, &c. Eene forme van eedtsweeren/ in de welcke de straffe verswegen wort. Siet bov. 14. op 't vs 23.
54 D. niet beschadigt. siet bov. vs 11. Maer dat Isaac contrarie wedervaren is/ siet vs. 14/15/16.
55 D. wy en hebben noch uwe persone/ noch u huysgesin/ noch uwe goederen beschadigt.

56 Dit is een afgebroken reden. 't schijnt dat sy willen seggen: dewijle ghy soo merckelick van Godt gesegent zijt / so en gedenckt aen eē cleyn leet niet/ dat u wedervarē is.
57 *Hebr.* de man sijnen broeder.
58 Siet vs 25.
59 Siet boven cap. 21. vers 31.
60 *Hebr.* Schiba, dat is/ Eedt.
61 D. Eedt-born, ofte / put des Eedts. Bov. cap. 21. vs. 31. wort geseyt van het lant datter BerSeba hiet/ om den eedt/ die Abraham ende Abimelech daer malkanderen deden; maer hier wort geseyt van eene stadt in dat lāt/ die oock desen name gekregen heeft vanden eedt Isaacs / ende Abimelechs.
62 *Hebr.* een soon van veertich jaer. dus out was oock sijn vader Isaac doe hy troude, Bov. 25, 20.

63 *Hebr.* Iehudith. Eenige meynen dat dese de selve geweest is / die ond. c. 36. v. 2. Aholibama genoemt wort. Sulcx datse twee namen gehat soude hebben/ gelijck oock haer vader/ die hier Beëri / ende capit. 36. Ana geheeten wort. Maer sy kunnen wel onderscheydene vrouwen geweest zijn; also het blijckt / dat Esau tot het misbruyck van meer vrouwen seffens te hebben/ genegen was. 64 Een vande Canaanijtsche volckeren. Siet boven 10. 15. Dese houwelicken dede Esau tegen danck ende wille sijner ouderen. Siet boven cap. 24. vs 3. ende ond. cap. 27. vs 46. ende 28. 2. c Ond. 27.46. 65 Onder cap. 36. vs 2. genaemt / Ada. 66 Ten 1. om hare grouwelijcke afgoderye. ten 2. om hare quade/ vertele/ wereltsche / trotsige / ende wederspannige manieren. ten 3. om datse waren afkomstich uyt eene vervloeckte natie / die Godt verderven ende uytroeyen wilde.

Het xxvij. Capittel.

Isaac/ out eñ doncker van gesicht zijnde/ wil Esau/ als eerstgeboren/ segenen/ maer wort door 't kloeck beleyt van Rebecca bedrogē/ sulcx dat hy Jacob voor Esau segent/ v. 1. &c. Esau/ komende vande jacht / ende dit vernemende/ is daer over seer ontstelt/ als oock Isaac selve / die evenwel Esau / op sijn groot jammeren ende bidden/ noch eenen tijtlicken segen geeft/ 30. Hierom haet Esau sijnen broeder/ ende neemt voor/ hem te dooden/ 41. Rebecca/ dat verstaende/ raedt Jacob te vertrecken nae haren broeder Laban/ ende beschickt by Isaac/ dat die 't selve alsoo goet vinde. 42.

1 ENde het geschiedde/ als Isaac [1] out geworden was / ende [2] sijne oogen doncker geworden waren/ dat hy niet sien en konde: doe riep hy Esau sijnen [3] grootsten sone / ende seyde tot hem; Mijn sone: ende hy seyde tot hem; [4] Siet [hier] ben ick.

2 Ende hy seyde; Siet nu/ ick ben out geworden: [5] ick en weet den dach mijnes doots niet.

3 Nu dan / neemt doch uwe gereetschap/ uwen [6] pijl-koker/ ende uwen boge/ ende gaet uyt in 't velt/ ende [7] jaegt my een wiltbraet.

4 Ende maeckt my [8] smaecklicke spijsen/ alsoo ickse geern hebbe / ende brengtse my; dat ick ete/ op dat [9] mijne ziele [10] u segene eer ick sterve.

5 Rebecca nu hoorde toe/ als Isaac tot sijnen sone Esau sprack: ende Esau ginck in 't velt / om een wiltbraet te jagen / dat hy 't in brachte.

6 Doe sprack Rebecca tot Jacob haren sone/ seggende; Siet / ick hebbe uwen vader tot Esau uwen broeder hooren spreken/ seggende/

7 Brengt my een wilt-braet / ende maeckt my smaecklicke spijsen toe / dat ick ete; ende ick sal u segenen [11] voor het aengesichte des HEEREN / voor mijnen doot.

8 Nu dan/ mijn sone/ [12] hoort mijne stemme in 't gene / dat ick u gebiede.

9 Gaet nu henen tot de kudde / ende

1 Eenige rekenen dat hy hondert seven en dertich jaren out geweest zy.
2 Niet sonder de wonderbare voorsichticheyt Godes/ die door dese blintheyt niet alleene sijnen knecht Isaac geoeffent / maer oock het recht der eerstgeboorte aen Jacob gebracht heeft.
3 D. den eerst-geboorenen.
4 Siet bov. 22. op 't vs 1.
5 D. soo weynich tijts van leven is my overich / dat ick niet en weet hoe haest my de doot sal overvallen/ alle ure ende wyle die verwachtende.
6 *Hebr.* Hang-koker, ofte allerley hangsel.
7 *Hebr.* jaegt my een jacht: D. vangt met jagen eenich wilt/ dat my ter spijse zy. Alsoo ond. v. 5.
8 Ofte / wat smaeckelicks.
9 D. ick. met een oprecht voornemen des gemoets.
10 Verstaet dit niet van eene gemeyne segeninge / die de ouderen allen haren kinderē in alle gelegentheyt geven kunnen/ maer van eene bysondere / seer uytnemende eñ statelicke Prophetische segeninge/ by forme van testamente ingestelt / om sijnen sone vande geestelicke ende lichamelicke beloften / hem ende sijnen vader gedaen/ erfgenamen te verklaren. alsoo ond. 28. 1.
11 D. welcke segeninge in Godes Name/ eñ als in sijne tegenwoordicheyt uytgesproken/ ende door sijn beleyt bekrachtigt sal worden.
12 Hoewel Rebecca in dit werck middelen gebruyckt / die niet en kunnen geheel ontschuldigt worden / nochtans de sake selve / dat sy het recht der eerst-geboorte aen Jacob poogde te brengen / quam met den wille ende de verklaringe Godes over een. Siet boven 25, 23.

13 haelt

13 haelt my van daer twee 14 goede geyten-borkens: ende ick salse uwen Vader maken tot smaecklicke spijsen / gelijck als hy geerne heeft.

10 Ende ghy sultse uwen vader brengen / ende hy sal eten: op dat hy u segene voor sijnen doot.

11 Doe seyde Jacob tot Rebecca sijne moeder; Siet / mijn broeder Esau is een 15 hayrich man/ en ick ben een 16 glat man.

12 Misschien sal my mijn vader betasten / ende ick sal in sijne oogen zijn 17 als een bedrieger: 18 so soude ick eenen vloeck over my halen/ ende niet eenen segen.

13 Ende sijne moeder seyde tot hem; 19 Uwen vloeck zy op my/ mijn sone: hoort alleene nae mijne stemme / ende gaet/ 20 haeltse my.

14 Doe ginck hy/ ende hy haeldese/ ende brachtse sijner moeder: ende sijne moeder maeckte smaecklicke spijsen / gelijck als sijn vader geerne hadde.

15 Daerna nam Rebecca Esaus hares grootstē soons 21 kostelicke kleederen/ 22 die sy by haer in huys hadde: 23 ende sy trockse Jacob haren kleynsten sone aen.

16 Ende de vellen van de geyten-borkens trock sy over sijne handen / ende over de gladdicheyt van sijnen hals.

17 Ende sy gaf de smaecklicke spijsen/ ende het broot / de welcke sy toegemaeckt hadde/ in de hant Jacobs hares soons.

18 Ende hy quam tot sijnē vader/ ende seyde; Mijn vader: ende hy seyde; Siet [hier] ben ick; Wie zijt ghy/ mijn sone?

19 Ende Jacob seyde tot sijnen vader: 24 Ick ben Esau uw' eerst-geborene; ick hebbe gedaen/ gelijck als ghy tot my gesproken hadt: staet doch op / sit / ende eet van mijn wiltbraet; op dat uwe ziele 25 my segene.

20 Doe seyde Isaac tot sijnē sone; Hoe is dit / 26 [dat] ghy 't soo haest gevonden hebt/ mijn sone? ende hy seyde; Om dat de HEERE uwe Godt [dat] heeft doen ontmoeten voor mijn aengesichte.

21 Ende Isaac seyde tot Jacob; Naedert doch / dat ick u betaste/ mijn sone: of ghy mijn soon Esau selve zijt/ ofte niet?

22 Doe quam Jacob by/ tot sijnen vader Isaac/ die hem betastede: ende hy seyde; 27 De stemme is Jacobs stemme/ maer de handen zijn 28 Esaus handen.

23 Doch hy en 29 kende hem niet; om dat sijne handen hayrich waren / gelijck sijnes broeders Esaus handen: ende hy segende hem.

24 Ende hy seyde; Zijt ghy mijn sone Esau selve? ende hy seyde; Ick ben 't.

25 Doe seyde hy; Stelt 'et nae by my/ dat ick van het 30 wiltbraet mijnes soons ete / op dat mijne ziele u segene: ende hy stelde 't nae by hem / ende hy at: hy bracht hem oock wijn/ ende hy dronck.

26 Ende sijn vader Isaac seyde tot hem; Kom doch by/ ende 31 kust my / mijn sone.

27 Ende hy quam by / ende hy kuste hem: doe roock hy 32 den reuck sijner kleederen / ende segende hem: ende hy seyde; Siet / 33 de reuck mijnes soons is 34 als de reuck des velts/ 't welck de HEERE gesegent heeft.

28 [a] So 35 geve u dan Godt van den 36 dauw des hemels/ en de 37 vetticheden der aerde; ende menichte van tarwe / en most.

29 38 Volcken sullen u dienen/ ende natien sullen haer voor u neder buygen: 39 weest heere over uwe broederen / ende uwes moeders sonē sullē hen voor u neder buygen: [b] vervloeckt moet hy zijn / so wie u vervloeckt; 40 ende so wie u segent / zy gesegent.

30 Ende het geschiedde / als Isaac voleyndt hadde Jacob te segenen / so geschiedde het/ doe Jacob maer 41 even van sijns vaders Isaacs aengesichte uytgegaen was / dat Esau sijn broeder van sijne jacht quam.

31 Hy nu oock maeckte smaecklicke spijsen toe / ende brachtse tot sijnen vader: ende hy seyde tot sijnen vader; Mijn vader stae op/ ende ete van het wiltbraet sijnes soons/ op dat uwe ziele my segene.

32 En Isaac sijn vader seyde tot hem; Wie zijt ghy? ende hy seyde; Ick ben uw' sone/ uwe eerstgeboren/ Esau.

33 Doe 42 verschrack Isaac met seer groote verschrickinge gantsch seer / ende seyde; Wie is hy dan die het wiltbraet gejaecht en tot my gebracht heeft? en ick hebbe van alles gegeten/ eer ghy quaemt/ ende hebbe hem gesegent: oock sal hy gesegent wesen.

34 Als [c] Esau de woordē sijns vaders hoorde / so schreeuwde hy met eenen grooten ende bitteren schreeuw gantsch seer: ende hy seyde tot sijnen vader; Segent my/ 43 oock my / mijn vader.

35 Ende hy seyde; Uwe broeder is gekomen 44 met bedroch; ende heeft 45 uwen segen wech genomen.

36 Doe seyde hy; 46 Ist niet om dat men sijnen name noemt Jacob / dat hy my nu twee reysen heeft bedrogen? [d] 47 mijne Eerstgeboorte heeft hy genomē/ ende siet/ nu heeft hy 48 mijnen segen genomen: voorder seyde hy; Hebt ghy dan geenen segen voor my uyt behouden?

37 Doe antwoordde Isaac/ ende seyde tot Esau; Siet/ ick hebbe hem eenen heere over u geset/ en alle sijne 49 broeders hebbe ick hem tot knechten gegevē: ende ick hebbe hem met koorn en most 50 ondersteunt: wat sal ick u dan nu doen/ mijn sone?

38 Ende Esau seyde tot sijnen vader; Hebt ghy [maer] 51 desen eenen segen/ mijn vader? segent my/ oock my/ mijn vader: ende [e] Esau hief sijne stemme op/ en weende.

39 Doe antwoordde sijn vader Isaac ende seyde tot hem; Siet / de vetticheden der aerde sullen uwe wooningen zijn/ ende van den dauw des hemels van boven af [sult ghy gesegent zijn].

40 Ende 52 op u sweert sult ghy leven/ ende 53 sult uwen broeder dienen: doch

13 *Hebr.* neemt. maer het Hebreeus woort vervaet hier oock in sich het woort brengen. en die twee t'samen zijn soo veel als halen. Siet bov. 12. op 't 15. vs.
14 D. vette / wel aengekomē/ ende toegenomen. Vg. ond. 41.5.
15 D. rouw van huyt.
16 Dat is; sacht van huyt.
17 *Hebr.* verleyder. Het woort als, wort somtijts gebruyckt niet voor 't gene dat schijnt/ maer dat in der daet is. Siet Nehem. 7.2. Johan. 1.14. ende 2. Corinth. 3.18.
18 Vg. Deut. 27.18.
19 Rebecca spreeckt soo brymoedelic/ niet uyt lichtveerdicheyt/ maer (soo 't schijnt) uyt een seker vertrouwē van eene goede uytkomste / wel versinnende niet alleene uyt de klare aensprake Godes / maer oock uyt het onheylich leven van Esau/ dat het recht der eerst-geboorte niet hem/ maer sijnē broeder Jacob toe quam.
20 *Hebr.* Neemt my, dat is / neemt ende brengt my, te weten/ twee kleyne borkens gelijc ick bevolē hebbe. Siet bov. vs 9.
21 *Hebr.* begeerlicke kleederen, ofte/ kleederen der begeerlickheyt, dat is/ daer men lust ende begeerte toe heeft; dat zijn schoone ende kostelicke kleederen.
22 D. die sy bewaerde in welrieckende koffers / als blijckt vs 27.
23 Dese ende de volgende daet / vs 16. die Rebecca gebruyct om tot haer voornemen te geraken / is wel eene soorte van bedroch/ doch te min berispelick / om dat haer eynde was harē man uyt sijnen dwalinge ten rechte wege te helpen / den wille Godes te volbrengē/ ende haren sone Jacob te stellen inde besittinge van 't gene hem door Godes ordinantie toe quam.
24 't Is wel prysselick in Jacob / dat hy het recht der eerstgeboorte in groote weerde hout / en met ernst begeert: maer mispryselick is de wech dien hy ingaet/ hem met onwaerheyt behelpende. het eerste was in hem van Godt / door het geloove aen sijne belofte: het andere van hem selven / door de swackheyt der verdorvene nature.
25 Siet bov. vs 4.
26 *Hebr.* (Dat) ghy soo gehaest hebt te vinden. Dese woordē konnen oock vertaelt worden aldus: wat is dit [dat] ghy so haest gevonden hebt? ofte/ hoe hebt ghy dat soo haest gevonden?
27 D. sy luydt even als of het Jacobs stemme ware.
28 Soo rouw/ als of het Esaus handen waren/ gelijck dese verklaringe gedaen wort vs 23. hier uyt blijckt/ dat Isaac begon te twijfelen of dese sake richtich toe ginck; niet te min is Godes beleyt voort gegaen. 29 Merckelick door een wonderbaer beleyt der voorsichticheyt Godes / die boven de blintheyt der oogen hem laet overkomen eene domheyt des verstants / waer door hy voortvaert tot de segeninge / hoe wel hy Jacobs stemme kende/ ende daerom noch twijfelde/ gelijck het blijckt uyt het volgende vs. 30 T. w. dat ghy voor my gevangen ende toebereydt hebt. 31 De kus is by de oude in sulcke stattelicke segeningen gebruyckelick geweest / tot beteeringe/ ende bewijs van goetwillicheyt. Siet ond. 48.10. 32 Uyt den welcken hy hem selven noch meer verseker de / dat Jacob was sijn sone Esau; als of hy seyde: sijne kleederen en riecken niet nae den stal der beesten/ maer nae het lieflicke velt.

33 D. de reuck der kleederen mijnes soons.
34 De welcke meest veroorsaeckt wort door de gematicheyt des luchts / de goetheyt des lants/ en de costelicken overvloet van allerley gewas. De sin nu is: gelijck de goede reuck eener landouwe een teecken is van hare schoone gelegentheyt/ kostelicke vruchten/ en grooten overvloet, alsoo is de reucke vande cleeren mijnes soons my een teeckē van sijne/ ende der sijnen toecomēde geluckſalicheyt/ die by eene uytnemēde landouwe sal te vergelijcken zijn.
a Hebr. 11.20.
35 Dit is niet alleē een wensch/ maer ooc eene prophetie / die nae de letter niet soo seer in Jacob / als in sijne nakomelingen vervult soude wordē. Niet te min zijn de geestelicke weldaden daer door afgebeeldet / hem met alle ware geloovige gemeyn geweest.
36 Begrijpt onder den name/ dauw, die in het lant van Canaan om de schaersheyt des regens seer noodtwendich was/ allerley segē/ die door middel van de lucht ende den Hemel over het aerdrijck komt. Vg. Deut. 33.13/14.
37 D. veel gort en kostelick gewas/ uyt eene goede en vruchtbare landouwe. Vg. Deuter. 8. 8. ende 32.13/14. en 33.24.
38 Dese wensch ofte segē is voornamelick vervult tē tijde Davids/ Salomons/ en der Koningē Juda/ tot Joram toe. Siet bov. 25. op het vs 23.
39 Gelijck het recht der Eerst-geboorte mede brengt. siet bov. cap. 25. op het vs 31.
b Genes. 12. 13.
40 Siet bov. cap. 12. op het vs 3.
41 *Hebr.* uytgaende was uytgegaen.
42 Het Hebreeusch woort beteeckent seer groote vreese ende schrick / vereenigt met zitteren ende beven: als ond. 42.28. Exod. 19.16/18. Desen schrick liet Godt over hē vallen/ eensdeels om hem te wederhoudē vā voorneme tegē Jacob/ anderdeels/ om hem te doen bedenckē/ dat de uytkomste der gegevener segeninge was van sijn besluyt en eeuwich voornemen. siet bov. 25.23.
c Hebr. 12.17.
43 And. ick ben oock mijns Vaders. ofte: ick ben oock [u sone] mijn Vader: alsoo vs 38.
44 De daet van Jacob noemt Isaac wel bedroch/ gelijckse in der waerheyt was/ maer nu verstont hy redelick/ dat hy daer van oorsake was / door sijne voorgaende onverstandicheyt: gelijck dit blijckt / om dat hy volherdt by 't gene/ dat hy bedrogen zijnde gedaen hadde. Siet bov. v. 23. 45 Dat is/ die u van nature toe quam / ende dien ick u meynde te geven. 46 Waerom hy Jacob genoemt zy / is te sien bov. 25.26. Te weten; om dat hy sijnen broeder Esau by de versenen hielt inde geboorte: maer Esau duyt desen name / als of hy hem den voet geset ofte gelicht/ dat is / verschalckt ende bedrogen hadde / welcke beteeckenisse het Hebreeusch woort oock lyden kan. Siet Jer. 17.9. d Boven 25.33. 47 Dit is valsch: want hy haddese hem goets moets verkocht. Siet boven 25.32/33. 48 De segen behoorde tot het recht der eerstgeboorte. De wijle hy nu dit verkocht hadde/ so en quam de segē hem niet toe. 49 D. Esaus geslachte / ende nakomelingen. 50 D. voorsien / gestoffeert/ versorgt/ op dat hy daer van niet alleen den gemeynen nooddruft en hebbe / maer oock dat hem diene tot bysondere versterckinge. 51 Verstaet door desen eenen segen, den voornaemsten waer door Jacob was verklaert een erfgenaem van het goddelicke verbont ende van het lant Canaan. e Hebr. 12.17. 52 D. door gewelt van wapenen sult ghy moeten u volck/ lant/ ende middelen voorstaen / ende volgens dien een ongerust leven leyden/ in het midden veler oorlogen. 53 Siet bov. capit. 25. op 't vs 23.

het sal geschieden/ als ghy heerschen sult/ dan sult ghy sijn [54] jock van uwen halse [55] afrucken.

41 Ende Esau [56] hatede Jacob om dien segen/ daer mede sijn vader hem gesegent hadde: ende Esau [57] seyde in sijn herte; De dagen der rouwe mijnes vaders naederen; ende ick sal mijnen broeder Jacob dooden.

42 Doe Rebecca dese woorden Esaus/ hares grootsten soons/ geboodtschapt werden; so sondt sy henen ende ontboodt Jacob haren kleynsten sone/ ende seyde tot hem; [58] Siet/ uwe broeder Esau troost sich over u/ dat hy u dooden sal.

43 Nu dan/ mijn sone/ hoort nae mijne stemme/ ende maeckt u op/ [59] vliedt ghy nae [60] Haran/ tot Laban mijnen broeder.

44 Ende blijft by hem [61] eenige dagen/ tot dat de [62] hittige gramschap uwes broeders keere:

45 Tot dat de toorn uwes broeders van u afkeere/ ende hy vergeten hebbe 't gene ghy hem gedaen hebt; dan sal ick senden/ ende u van daer nemen: Waerom soude ick oock uwer [63] beyder berooft worden op eenen dach?

46 [f] Ende Rebecca seyde tot Isaac; Ick hebbe verdriet aen mijn leven [64] van wegen de dochteren Hets: indien Jacob eene vrouwe neemt van de dochterē Hets/ gelijck dese zijn/ van de dochteren deses lants/ waer toe sal my het leven zijn?

54 Siet 2. Sam. 8 vs 14.
55 Siet de vervullinge hier van 2. Reg. 8. 20/22.
56 Dese haet is geerft op de kinderen ende nakomelingen. Siet Ezech. 35. 5. Amos 1. 11. Obad. vs 10.
57 T.w. by hem selven, hoewel hy 't niet alleen gedacht heeft/ maer oock met woorden ofte gebeerdē geopenbaert/ also dat het tot de ooren sijner moeder gekomen is/ gelijck het blijckt vs 42.
58 Rebecca openbaert haren sone wat sy verstaē hadde/ aengaende het voornemē van Esau/ om hem tot de reyse aen te porren.
59 *Hebr.* vliedt u, ofte/ voor u. Siet bov. 12. op 't vs 1.
60. Siet boven 11. op 't vs 31.
61 D. eenigen tijt. *Hebr.* eene dagen. Also oock ond. c. 29. 20.
62 Het Hebreeusch woort beteeckent eenē heeten eñ brandenden toorn, gelijck dese toorn Esaus was.
63 D. van u/ indien u Esau quame te vermoorde/ ende van Esau/ indien hy om sijne moort van de Overicheyt gestraft wierde/ ofte door eenich rechtveerdich oordeel Godes omquame/ ofte/ als Cain/ van Godes aengesichte verdreven wierde.
f Bov. 26. 35.
64 *Hebr.* van, ofte/ voor het aengesichte der dochteren Hets, verstaet Esaus wijven. Siet boven 26. 34.

Het xxviij. Capittel.

Isaac ontbiedt Jacob/ ende beveelt hem te treckē nae Mesopotamien/ om van Labans dochteren een wijf te nemen: wenschende hem geluck op de reyse/ met vernieuwinge ende bevestiginge des segens/ dien hy hem te vooren onwetende gegeven hadde/ v. 1. &c. Esau/ merckende dat sijn voornemen belett was/ ende dat sijne Canaanitische wijven sijnen vader niet aengenaem waren/ neemt daerenboven noch een vrouwe van Ismaels geslachte/ 6. Jacob neemt de reyse aen/ ende siet onderweegs in eenen droom dat seer aenmerckelick gesichte van een leeder/ ontfangende daer by seer heerlicke beloften van Godt/ 12. waer door hy gesterckt ende getroost zijnde/ richt aldaer een gedenckteecken op/ ende doet Gode eene gelofte van danckbaerheyt/ 16.

1 ENde Isaac riep Jacob/ ende [1] segende hem: ende geboodt hem/ ende seyde hem; Neemt geene vrouwe van de dochteren Canaans.

2 [a] Maeckt u op/ gaet nae [2] Paddan Aram/ ten huyse van [3] Bethuel/ uwes moeders vader: ende neemt u van daer eene vrouwe van de dochterē Labans uwes moeders broeder.

3 Ende [4] Godt almachtich segene u/ ende make u vruchtbaer/ ende vermenichvuldige u: dat ghy tot eenen hoop volckeren wordet.

4 Eñ hy geve u [5] den segē Abrahams/ u/ [b] ende uwen zade met u: op dat ghy erfselick besittet het lant [6] uwer vreemdelinckschappen/ 't welck Godt Abraham gegeven heeft.

5 Also sondt Isaac Jacob wech/ dat hy tooch nae Paddan Aram/ tot Laban/ Bethuels sone/ [7] den Syrier/ den broeder van Rebecca/ Jacobs ende Esaus moeder.

6 Als nu Esau sach/ dat Isaac Jacob gesegent/ ende hem nae Paddan Aram wech-gesonden hadde om sich van daer eene vrouwe te nemē; [eñ] als hy hem segende/ dat hy hem gebodē hadde/ seggende/ En neemt geene vrouwe van de dochteren Canaans;

7 Ende dat Jacob sijnen vader ende sijne moeder gehoorsaem geweest was; ende nae Paddan Aram getrocken was:

8 Ende dat Esau sach/ dat de dochteren Canaans [8] quaet waren in de oogen Isaacs sijnes vaders:

9 So ginck Esau [9] tot Ismaël/ ende nam sich tot eene vrouwe [10] boven sijne wijven/ Mahalath de dochter Ismaëls/ des soons Abrahams/ de suster van [11] Nebaioth.

10 Jacob dan tooch uyt van [12] Ber-Seba/ ende ginck nae Haran.

11 Ende hy geraeckte [13] op eene plaetse daer hy vernachtte/ want de Sonne was ondergegaen: ende hy nam [14] van de steenen dier plaetse/ ende maeckte sijne hooftpeulue/ ende leyde sich te slapen te dier selver plaetse.

12 Ende [15] hy droomde: ende siet/ een leeder was gestelt op der aerde/ welcker [16] opperste aen den Hemel raeckte: ende siet/ [c] de [17] Engelen Godes klommen daer by op ende neder.

13 Ende siet/ de HEERE stont op de selve/ eñ seyde: [18] Ick [d] ben de HEERE/ de Godt [19] uwes vaders Abrahams/ ende de Godt Isaacs: dit lant/ daer ghy op ligt te slapen/ [e] sal ick u geven/ ende uwen zade.

14 Ende u zaet sal wesen [20] als het stof der aerde/ ende [21] ghy sult uyt-breken [in menichte] [22] Westwaerts/ ende Oostwaerts/ ende Noordwaerts/ ende Zuydwaerts: ende [f] in u/ [23] ende in uwen zade sullen alle geslachten des aerdbodems gesegent worden.

15 Ende siet/ [24] Ick ben met u; eñ ick sal u behoeden over al/ waer ghy henen trecken sult/ ende ick sal u weder brengen in dit selve lant: want ick en sal u niet verlaten/ [25] tot dat ick sal gedaen hebben 't gene ick tot u gesproken hebbe.

16 Doe nu Jacob van sijnen slaep ontwaeckte/ seyde hy; [26] Gewisselick is de HEERE aen dese plaetse: ende [27] ick en hebbet niet geweten.

17 Ende hy vreesde/ ende seyde; Hoe [28] vreeslick is dese plaetse? dit en is niet dan [29] een huys Godes/ ende dit is de Poorte des Hemels.

18 Doe stont Jacob des morgens vroech op/ ende hy nam dien steen/ dien hy tot sijn hooftpeulue geleydt hadde/ ende [g] settede hem tot een opgerecht teecken/ eñ [30] goot daer [31] olie [32] boven op.

19 Ende hy noemde de name der selver plaetse [33] Bethel; daer doch de name dier stadt te vooren was/ [34] Luz.

20 Ende Jacob [35] beloofde eene gelofte/ seggende: Wanneer Godt met my geweest sal zijn/ ende my behoedt sal hebben op desen wech/ dien ick reyse/ ende my gegeven sal hebben [36] broot om te eten/ ende kleederen om aen te trecken;

21 Ende ick ten huyse mijns vaders [37] in vrede sal weder gekeert zijn: so sal de HEERE my [38] tot eenen Godt zijn;

1 Dat is/ den segen die hy onwetens te vooren gegeven hadde/ heeft hy nu wetens eñ willens/ meer verlicht zijnde/ bevesticht. wenschende Jacob met eenen geluck op sijne reyse, als Jos. 22. 7.
a Hos. 12. 12.
2 Siet bov. cap. 25. op 't vs 20.
3 Siet bov. cap. 22. vs. 22/23.
4 Siet boven 17. 1. ende de aenteeck.
5 D. die Abraham beloofst is, boven 12. 3/7. ende 15. 1/4/5/7. ende 17. 5/6/7/8.
b bov. 12. 7. ende 13. 15. ende 15. 18. ende 24. 7. ende 26. 3. Deut. 34. 4. Actor. 7. 5.
6 Siet bov. cap. 17 op 't vs 8.
7 *Hebr.* Arameër, ofte Aramiter.
8 D. onaengenaem/ ofte misshaechlic waren. Siet bov. 21. op 't vs 11.
9 D. tot Ismaels geslachte/ ofte/ nakomelingen; indien Ismael te deser tijt al overleden was/ als sommige afnemē uyt bov. 25. 17.
10 D. bovē die vrouwen/ die hy te vooren hadde/ welcke twee waren/ bov. 26. 34. Dese Mahalath was de derde, 't schijnt dat Esau dit gedaen heeft/ meynende sijnē vader te behagē/ met eene vrouwe te nemē uyt sijn geslachte.
11 Ismaels eerstgeboren sone. Siet bov. cap. 25. 13.
12 Siet bov. cap. 21. op 't 31 vs.
13 Siet ond. vs 19.
14 D. een van de steenen/ als af te nemen is uyt vs 18.
15 T. w. eenen droom die Godt buyten ordre hem toesandt/ om hem eenige verborgene ende heylige saken te openbaren. siet oock van sodanige goddelicke openbaringe bov. 20. 3. op 't v. 3.
16 *Hebr.* hooft.
c Iohan. 1. 51.
17 Verstaet hier/ de goede H. Engelen.
18 Siet bov. vs. 3. ende 4.
d Onder 35. 1, 3. ende 48. 3.
19 D. bestevaders ofte grootvaders.
e Deut. 12. 20. ende 19. 8.
20 Siet bov. cap. 13. 16.
21 D. krachtelick in kortē tijt seer vermenichvuldicht eñ uytgebreyt worden. also oock ond. 30. 30. Jes. 54. 3.
22 *Hebr.* Zeewaerts, of/ nae de Zee. Siet bov. 12. 8.
f bov. 12. 3. ende 18. 18. ende 22. 18. eñ 26. 4.
23 Siet bov. 12. 3. ende 22. 18.
24 Siet bov. cap. 21. op vs 22. eñ cap. 26. op vs 24.
25 D. Nemmermeer: gelijck dese maniere van sprekē dickwijls gebruyckt wort. 2. Sam. 6. 23. Matth. 1. 25. ende 18. 34.
26 T.w. op eene bysondere wijse/ tē aensiene van de voorgaende openbaringe: Anders ins is Godt over al.
27 D. ick en dacht te vooren niet/ dat my hier sulcke eene goddelicke openbaringe soude wedervaren.
28 Een aensien van de heerlickheyt der Majesteyt Godes/ die hier op eene bysondere wijse aē Jacob vertoont was.
29 D. eene plaetse daer in Godt op eene bysondere maniere woont/ om de menschen door sijne openbaringe aen te spreken/ ende om van hem aengesproken te worden/ door hare gebeden/ ende Godesdiensten/ die van hier/ als door eene poorte/ in den Hemel opklimmen.
g ond. 31. 13. ende. 35. 14.
30 Tot een teecken dat hy desen steen heylichde/ om tegenwoordelick sijne danckbaerheyt tegen Godt te bewijsen/ ende in het toekomende eene gedachtenisse na te laten/ dat Godt hem hier verschenen was.
31 Dese olie hadde hy tot sijn eygen nootdurft/ op de reyse mede genomen/ om die te gebruycken tot spijse ende salvinge/ nae de gewoonte van die landen. De olie weet oock gebruyckt in de offerhanden/ ende wanneer men Godt yets heylighde. Siet Exod. cap. 29.
32 *Hebr.* op sijn hooft.
33 D. een huys Godes. Siet bov. 12. 8. ende 13. 3.
34 Siet ond. cap. 35. 6. ende 48. 3.
35 T. w. begeerende van Godt eenige weldaden/ door de welcke hy hem verbondt tot danckbaerheyt.
36 Siet bov. cap. 3. op het vs 19.
37 Vg. bov. cap. 26. de aenteeckeninge op 't v. 29.
38 D. Ick sal hem geduerichlick voor den waren Godt ende Salichmaker bekennen ende belijden; ende tot dien eynde aenstellen den Godtsdienst/ als volgt.

22 Ende dese steen / die ick tot een opgerecht teecken geset hebbe / [39] sal een huys Godts wesen / ende alles wat ghy my geven sult / des sal ick u [40] voorseker de tienden geven.

39 D. eene plaetse / dewelcke ick heyligen sal tot den Godesdienst voor my / ende de mijne. Vergelijckt vob. vs 17. ende siet de vervullinge ond. cap. 35. vs. 1/3/7.
40 *Hebr.* ick sal tienende tienen. dat is / sekerlick de tienden geven: Te weten / tot onderhoudinge vanden Godesdienst / ende tot oeffeninge van alle weldadicheyt aen de nootdurftige. Verg. onder 35.3/7.

Het xxix Capittel.

Jacob nae by Haran zijnde / komt door eene wonderlicke schickinge Godes in kennisse met Rachel / Labans dochter / v. 1. &c. die het haren vader loopt seggen / 10. Laban loopt Jacob te gemoete / en brengt hem in huys / hoort alles wat hem bejegent was / ende houdt hem by sich / 13. Sy verdragē t'samen / dat Jacob om Rachel seven jaren dienen sal / 15. maer / als hy Rachel meynt te trouwen / wort hem Lea / Rachels outste suster / bygeleyt / 21. bekomt nochtans oock Rachel / voor den dienst van noch seven andere jaren / 27. Rachel is lief / maer onvruchtbaer: Lea daerentegen baert Ruben / Simeon / Levi / ende Juda. 31.

1 DOe [1] hief Jacob sijne voeten op; ende ginck nae het lant [2] der kinderen van 't Oosten.

2 Ende hy sach toe / en siet / daer was een put in 't velt; ende siet / daer waren drie cudden schapen nevens dien nederliggende; want uyt dien selven put drenckten sy de cudden: ende daer was een groote steen op den mont van dien put.

3 Ende derwaerts werden alle de cudden versamelt / ende sy wentelden den steen vanden mont des puts / ende drenckten de schapen: ende leyden den steen weder op den mont van dien put / op sijne plaetse.

4 Doe seyde Jacob tot hen; Mijne [3] broeders / van waer zijt ghy? ende sy seyden; Wy zijn van Haran.

5 Ende hy seyde tot hen; Kent ghy Laban den [4] sone Nahors? ende sy seydē; Wy kennen [hem].

6 Voorder seyde hy tot hen; [5] Ist wel met hem? ende sy seyden; 'T is wel / ende siet Rachel sijne dochter / die komt met de schapen.

7 Ende hy seyde; Siet / [6] het is noch hooch dach / 't en is geen tijt dat het vee versamelt worde / drenckt de schapen / ende gaet henen / weydt [se].

8 Doe seyden sy; [7] Wy en konnen niet / tot dat alle de cudden te samen sullen versamelt zijn / en datmen den steen van den mont des puts afwentele; op dat wy de schapen drencken.

9 Als hy noch met hen sprack; so quam Rachel met de schapen die haren vader toebehoorden; want [8] sy was eene Herdersche.

10 Ende het geschiedde / als Jacob Rachel sach / de dochter van Laban sijnes moeders broeder / ende de schapen van Laban sijnes moeders broeder; dat Jacob toetradt / ende [9] wentelde dē steen van den mont des puts / ende drenckte de schapen van Laban sijnes moeders broeder.

11 Ende Jacob [10] kuste Rachel: ende hy hief sijne stemme op / ende [11] weende.

12 Ende Jacob gaf Rachel te kennen / dat hy hares vaders [12] broeder was / ende dat hy de sone van Rebecca was: doe liep sy henen / ende gaf 't haren vader te kennen.

13 Ende het geschiedde / [13] als Laban die tijdinge hoorde van Jacob / sijnes susters sone / so liep hy hem te gemoete / ende omhelsde hem / ende kuste hem / ende bracht hem tot sijn huys: ende hy vertelde Laban [14] alle dese dingen.

14 Doe seyde hem Laban; Voorwaer ghy zijt [15] mijn gebeente / ende mijn vleesch: ende hy bleef by hem [16] eene volle maent.

15 Daer na seyde Laban tot Jacob; Om dat ghy mijn broeder zijt / soudt ghy my deshalven om niet dienen? verklaert my / wat sal u loon zijn?

16 Ende Laban hadde twee dochters; de name der [17] grootste was / Lea; ende de name der [18] kleynste was / Rachel.

17 Doch Lea hadde [19] teedere oogen: maer Rachel was schoon van gedaente / en schoon van aengesicht.

18 Ende Jacob hadde Rachel lief: ende hy seyde; [a] Ick sal u [20] seven jaren dienen / om Rachel uwe kleynste dochter.

19 Doe seyde Laban; [21] Het is beter dat ickse u geve / dan dat ickse eenen anderen manne geve: blijft by my.

20 Also diende Jacob om Rachel seven jaren: ende die waren in sijne oogen [22] als eenige dagen / om dat hyse lief hadde.

21 Doe seyde Jacob tot Laban; Geeft [23] mijne huysvrouwe / want [24] mijne dagen zijn vervult / [25] dat ick tot haer ingae.

22 So versamelde Laban [26] alle de mannen dier plaetse / ende maeckte eene maeltijt.

23 Ende het geschiedde des avonts / dat hy sijne dochter Lea nam / [27] ende brachtse tot hem: ende hy ginck tot haer in.

24 Ende Laban gaf haer Zilpa sijne dienstmaecht / aen Lea sijne dochter [28] [tot] eene dienstmaecht.

25 Ende het geschiedde des morgens / en siet / het was Lea: daerom seyde hy tot Laban; Wat is dit [dat] ghy my gedaen hebt? heb' ick niet by u gedient om Rachel? waerom hebt ghy my dan bedrogen?

26 Ende Laban seyde; [29] Men doet alsoo niet te deser onser plaetse / datmen [30] de kleynste uytgeve voor de eerstgeborene.

27 [31] Vervult de weke van dese; [32] dan sullen wy u oock die geven / voor den dienst die ghy noch andere seven jaren by my dienen sult.

28 Ende Jacob dede alsoo; ende hy vervulde de weke van dese: doe [33] gaf hy hem Rachel sijne dochter / hem tot eene vrouwe.

29 Ende Laban gaf sijne dochter Rachel sijne dienstmaecht Bilha; haer tot eene dienstmaecht.

30 Ende [34] hy ginck oock in tot Rachel; ende hadde oock Rachel liever dan Lea: en hy diende by hem noch andere seven jaren.

31 Doe nu de HEERE sach dat Lea [35] gehaet was / [36] opende hy hare baer-moeder: maer Rachel was onvruchtbaer.

32 Ende Lea wert bevrucht / ende baerde eenen sone / ende sy noemde sijnen [b] name / [37] Ruben: want sy seyde / Om dat de HEERE mijne verdruckinge heeft aengesien / daerom sal mijn man my nu [38] lief hebben.

33 Ende sy wert weder bevrucht / ende baerde eenen sone / ende seyde; Dewijle de HEERE gehoort heeft / dat ick gehaet was / so heeft hy my oock desen gegeven: ende sy noemde sijnen name / [39] Simeon.

1 Door dese maniere van spreken wort te kennen gegeven / dat Jacob door de voorgaende Goddelicke aensprake getroost ende versterckt zijnde / met lust ende vreugde sijnes weechs reysde.
2 D. des volcx dat tegen 't Oosten van Canaan woonachtich is. alsoo Jud. 6.33. 1. Reg. 4.30. Job 1.3. Jer. 49.28.
3 Vergelijckt vob. 19. de aenteekeninge op 't vs 7.
4 D. soons sone.
5 *Hebr.* is hem vrede? ofte / heeft hy vrede? alsoo vob. 27. 23. 2. Sam. 18. 32. 2. Reg. 4.26. &c. siet van het woordt vrede, onder 37. op het v. 14.
6 *Hebr.* het is noch groot dach.
7 *Hebr.* Wy en sullen niet konnen. Te weten om de swaerheyt des steens / die wy met ons weynige niet en konnen afnemen / en om de gewoonte die wy hebben nae malcanderen te wachten.
8 Siet dergelijcke exempelen / Exod. 2.16. Cant. 1.7/8.
9 D. hy hielp de Herders dē steen afwentelen in Rachels plaetse. want alleen en konde hy het niet doen. Siet vs 8.
10 Nae 't gebruyck van die landen / by maniere van groetenisse / so in het aenkomen / als hier vs 13; en onder 33.4. Exod. 4.27. ende 18.7. als in 't scheyden / Ruth. 1.14. ende 1. Sam. 20.41. ende 1. Reg. 19. 20.
11 T. w. van blijtschap / om dat hy daer sijne nichte soo bequamelick ende tijdelick ontmoette. van dergelijck weenē siet oock onder cap. 33. op 't vs 4.
12 Siet boven cap. 13. vs 8.
13 *Hebr.* als Laban de hooringe Iacobs hoorde.
14 T. w. de oorsake van sijne reyse / en wat hem op dē wech bejegent was / 'twelc alles Laban diende te weten / om voor te komē alle quaet vermoeden van so eene schielicke ende slechte aenkomste / in vergelijckinge van Eliēzers aenkomste vob. cap. 24.
15 Dat is mijn verwant / mijn maechschap. Siet gelijcke maniere van spreken / boven 2. 23. ende Jud. 9.2. ende 2. Sam. 19. 12/13. ende 1. Chron. 11. 1. als oock in 't geestelicke / Ephes. 5. 30.
16 *Hebr.* een maent der dagen. dat is / eene volle maent / ofte / soo veel dagen alsser in een maent gaē. alsoo is een jaer der dagen, onder cap. 41. vs 1. te seggen / een geheel jaer.
17 D. der outste.
18 D. der jonckste.
19 D. swacke ende gebreckelicke.
a Hos. 12. 12.
20 Jacob biedt eenen langen tijt te dienen: so wel om dat de gierichheyt van sijnen Oom hem niet onbekēt en was; als om dat hy Rachel seer beminnende / begeerde aldus met eenen den bruytschat te betalen / die de bruydegommē in dien tijt gevē moesten: gelijck blijckt uyt Exod. 22.17. ende 1. Sam. 18. 25.
21 Eene twijfelachtige ende listige antwoorde / gelijc de uytkomste wel geleert heeft.
22 *Hebr.* eene dagen. Siet dese maniere van spreken oock boven cap. 27. vs 44. de sin deser woorden is; dat Jacob dese tijt seer kort viel.
23 D. mijne ondertrouwde vrouwe / uyt kracht van het verdrach des houwelicx. Siet dergelijcke maniere van spreken Matt. 1. 18/19. ende Luc. 2. 5.
24 T. w. de besprokene jaren van mijnen dienst.
25 Siet vob. 6. op het 4. v. ende 16. 2.
26 D. seer vele / te wetē / alle sijne vriendē ende goede bekende / nagebueren / ende de aensienelickste der stadt / volgens de gewoonte: Siet Jud. 14.12. Johan. 2.1/2/&c. en dese noodde hy in des te meerderen getale / op dat Jacob te min soude derven veranderē den snooden voot dien hy bedacht hadde / om hem te bedriegen.
27 Het schijnt uyt dese plaetse dat het in die tijden gebruyckelick was / datmen de bruyt tot dē bruydegom inde slaepkamer bracht / bedeckt zijnde met eenē doeck ofte sluyer / om harer beschaemtheyts wille: maer onder desen schijn is Jacob bedrogen.
28 Dit woordeken wort hier in gevoegt uyt het volgende 29. v. het was in die tijden een gebruyck dat de Ouders hare dochteren ten houwelicke uytgevende / eene dienstmaecht ofte andere vrou-persoone mede gaven. Siet boven cap. 24. vs 59.
29 In dien dit soo was / so behoorde Laban dit Jacob te vooren geseyt / ende hem soo leelick niet bedrogen ofte uytgestreken te hebben.
30 *Hebr.* de kleyne. dat is / de jonckste.
31 D. houdt dese seven dagen van het begonnen bruylofts feest met Lea uyt. Siet dergelicke exempel van sevendagige bruyloft, Jud. 14. 12. ende 15. 17. sommige nemen dese weke voor een jaerweke.
32 T. w. na het eynde deser weke / gelijck volgt vs 28.
33 Hoewel het schijnt dat dese vryheyt van twee susteren aen eenen man uyt te geven door menschelicke wetten noch niet verboden en was: nochtans street sy tegen de nature / ende de wet daerna door Mosen gegeven. Levit. 18. 16.
34 Jacob laet sich overreden twee vrouwen seffens te nemen / het welcke wel was nae het gebruyck van dien tijt / maer niet nae de instellinge Godes. vob. 2. 24. Mal. 2. 15. Siet oock d'aenteeckeninge op cap. 4. 19.
35 D. dat sy haren man soo lief ende aengenaem niet en was als Rachel / siet vob. v. 20. Het woort haten wort somtijts gebruyckt voor minder liefhebbē. Siet Deut. 21. 15. Mat. 6. 24. ende Luc. 14. 26.
36 D. hy maecktese vruchtbaer. Siet boven 20. op het v. 18.
37 D. Siet eenē sone, ofte een soon des aensiens. als of sy seyde: Siet hoe my nu Godt eenē sone gegevē heeft in mijne verdruckinge / want harē man haer so lief niet en hadde als hare suster.
38 D. lieber als te voorē.
39 *Hebr.* Schimon. Dese name komt van een woort / 't welck beteekent hooren, ofte / verhooren. want Godt haer gebedt ende suchten verhoorde.

34 Ende sy wert noch bevrucht / ende baerde eenen sone / ende seyde; Nu sal hem ditmael mijn man by my voegē / dewijle ick hem drye sonē gebaert hebbe: daerom noemde [40] hy sijnen name / [41] Levi.

35 Ende sy wert weder bevrucht / ende baerde eenen sone / ende seyde; Dit mael sal ick den HEERE [42] loven: daerom noemde sy sijnen name / [43] Juda: ende sy [44] hieldt op van baren.

40 T. w. Jacob.
41 D. toegevoecht, ofte byvoeginge, ofte mijne byvoeginge. De oorsake deses naems staet in den text.
42 Hier van komt de name Iehudah, Dat is / lof, danckseggingge, belijdinge, bekentenisse,
43 *Hebr.* Iehudah.
44 *Hebr.* sy stont van barē, alsoo ond. 30. 9.

Het xxx. Capittel.

Rachel / onverduldich zijnde over hare onvruchtbaerheyt / geeft Jacob hare dienstmaecht Bilha / die hem baert Dan ende Naphtali / v. 1. &c. Van gelijcken Lea / stilstaende van baren, geeft Jacob hare dienstmaecht Zilpa / die hem baert Gad ende Aser / 9. &c. Ruben vindt Dudaim / ende Lea selve wort weder bevrucht / ende baert Issaschar / Zebulon / ende eene dochter Dina / 14. Ten laetsten baert oock Rachel Joseph / 22. Als nu Jacob begeerde met sijn huysgesin nae sijn lant te trecken / houdt hem Laban met een nieuw verding van loon / 25. waer door Jacob / tegen Labans vermoeden / seer rijckelick van Godt wort gesegent / 37.

1 Als nu Rachel sach / dat sy Jacob niet en baerde / so [1] benijdde Rachel hare suster: ende sy seyde tot Jacob; Geeft my kinderē / ofte indien niet / [2] so ben ick doodt.

2 Doe ontstack Jacobs toorn tegen Rachel: eñ hy seyde; [3] Ben ick dan in plaetse van Godt / die des [4] buycks vrucht van u geweert heeft?

3 [5] Ende sy seyde; Siet daer is mijne dienstmaecht Bilha / gaet tot haer in; dat sy [6] op mijne knien baere / ende ick oock uyt haer [7] gebouwt worde.

4 So gaf sy hem hare dienstmaecht Bilha [8] tot een vrouwe: ende Jacob ginck tot haer in.

5 Ende Bilha wert swanger / eñ baerde Jacob eenen sone.

6 Doe seyde Rachel; [9] Godt heeft my gericht / ende oock mijne stemme verhoort / ende heeft my eenen sone gegeven: daerom noemde se sijnen name / [10] Dan.

7 Ende Bilha Rachels dienstmaecht wert weder bevrucht / ende baerde Jacob den tweeden sone.

8 Doe seyde Rachel; Ick hebbe [11] worstelingen Godes met mijne suster geworstelt / oock hebbe ick de overhant gehadt: ende sy noemde sijnen name [12] Naphthali.

9 Doe nu Lea sach / dat sy ophieldt van baren / [13] nam sy oock hare dienstmaecht Zilpa / ende gaf die Jacob tot eene vrouwe.

10 Ende Zilpa / Leas dienstmaecht / baerde Jacob eenen sone.

11 Doe seyde Lea; [14] Daer komt eenen hoop: ende sy noemde sijnen name [15] Gad.

12 Daerna baerde Zilpa / Leas dienstmaecht / Jacob den tweeden sone.

13 Doe seyde Lea; [16] Tot mijn geluck; want de [17] dochters sullen my geluckich achten: ende sy noemde sijnē name / [18] Aser.

14 Ende Ruben ginck inde dagen des tarwen oogstes / ende hy vondt [19] Dudaim in't velt / ende hy bragtse tot sijne moeder Lea: doe seyde Rachel tot Lea; Geeft my doch van uwes soons Dudaim.

15 Ende sy seyde tot haer; Ist weynich dat ghy mijnen man genomen hebt / dat ghy oock mijnes soons Dudaim nemen sult? doe seyde Rachel; Daerom sal hy desen nacht voor uwes soons Dudaim by u liggē.

1 Of; sy wert jaloers.
2 Dat is; so moet ick sterven van hertzeer. Woorden van menschelicke swackheyt / gesprotē uyt onverduldicheyt. Siet dese maniere vā spreken boven 20. 3.
3 D. ben ick dan almachtich / dat ick u vruchtbaer maken kan? het is Godt alleen die kinderen geven can. siet 1. Sam. 2. 5. Psalm 113. 9. ende 127. 3. Gelijcke woordē spreeckt Joseph onder cap. 50. vs 19.
4 Dat is, kinderen, Deut 7. 13. en 28. 4. Psa. 132. 11. Jes. 13. 18. Soo wort oock Christus genoemt tē aensiē van sijne menschelicke nature. Luc. 1. 42.
5 Sy volcht liever het exempel van Sara / bov. cap. 16. vs 2. als het loffelick exempel van Isaac ende Rebecca. bov. cap. 25. vs 20.
6 D. op dat ick de kinderen / die sy van u krijgt / in mijnen schoot ontfange / eñ voor de mijne houde. Siet gelijcke maniere van spreken onder cap. 50. vs 23.
7 Siet van dese maniere van spreken / bov. op v. 2.
8 Siet bov. 16. 3.
9 D. hy heeft mijne sake tot mijnen voordeele gewesen. Siet boven cap. 15. vs 14.
10 D. Die eene sake voert / recht wijst ofte gerichte oeffent.
11 D. seer groote / sware / uytnemende. Siet boven cap. 13. op het vs 10. De sin is: Ick ende mijne suster hebbē (om soo te seggen) tegen malkanderen gekampt eñ gestreden / om kinderen te krijgen. Eñ het is my gegaen nae mijnen wensch bovē het vermoeden van mijne Suster: ofte worstelingen Godes, D. met gebeden tot Godt / met welcke ick tegen mijn suster geworstelt / ende door sijn genade overwonnen hebbe.

12 Dat is. Mijne worstelinge. 13 Uyt eenen menschelicken strijt haer niet vernoegende met den voorgaenden segen. 14 Ofte, daer is een hoop gekomen. Dat is; dese soon gevoecht by de voorgaende / sal eenen hoop / ofte bende volck maken. In 't Hebr. is een woort / het welcke uyt twee t'samen gevoecht is / als ofmen seyde / Hoop-komt.
15 Dat is, Hoop, Schare, Bende. 16 Ofte / Met mijn geluck; verstaet / wort my noch dese soon geboren. 17 Verstaet de vrouwen in 't gemeyn. 18 Dat is. Geluckich, ofte Die geluckich maeckt, ofte geluck toebrengt. 19 Dit woort beteeckent eenige lieflicke vruchten ofte bloemen seer aengenaem van reucke / verwe ende smake: hoedanige by ons plegen genoemt te worden Minnebloemen, ofte Liefappelen. Het woort en wort nieuwers meer gevonden dan hier / ende Cant. 7. 13.

16 Als nu Jacob des avonts uyt het velt quam / ginck Lea uyt hem te gemoete / ende seyde; Ghy sult tot my in komen; want ick hebbe u [20] om loon sekerlick gehuert voor mijnes soons Dudaim: ende hy lach de selve nacht by haer.

17 Ende Godt [21] verhoorde Lea: ende sy wert bevrucht / ende baerde Jacob den vijfden sone.

18 Doe seyde Lea; Godt [22] heeft mijnē loon gegevē; na dat ick mijne dienstmaecht mijnen man gegeven hebbe: ende sy noemde sijnen name / [23] Issaschar.

19 Ende Lea wert wederom bevrucht / ende sy baerde Jacob den sesten sone.

20 Ende Lea seyde; Godt heeft my / my [heeft hy] [24] begiftet met eene goede gifte / ditmael sal mijn man my bywoonen; want ick hebbe hem ses sonen gebaert: ende sy noemde sijnen name / [25] Zebulon.

21 Ende sy baerde daer na eene dochter: ende sy noemde haren name [26] Dina.

22 [27] Godt dachte oock aen Rachel: ende Godt verhoordese / ende [28] opende hare baermoeder.

23 Ende sy wert bevrucht / ende baerde eenen sone: ende sy seyde; Godt heeft mijne [29] smaetheyt [30] wechgenomen.

24 Ende sy noemde sijnen name / [31] Joseph / seggende: De HEERE voege my eenen anderen sone daer toe.

25 Ende het geschiedde / als Rachel Joseph gebaert hadde / dat [32] Jacob tot Laban seyde; Laet my vertrecken / dat ick gae tot mijne plaetse / ende nae mijn lant.

26 Geeft mijne wijven / ende mijne kinderen / [33] om de welcke ick u gedient hebbe / dat ick vertrecke: want ghy weet mijnen dienst / [34] dien ick u gedient hebbe.

27 Doe seyde Laban tot hem; So ick nu [35] genade gevonden hebbe in uwe oogen: ick hebbe waergenomen / dat de HEERE my om uwent wille gesegent heeft.

28 Hy seyde dan; Noemt [36] my uytdruckelick uwen loon / [37] dien ick geven sal.

29 Doe seyde hy tot hem; Ghy weet [38] hoe ick u gedient hebbe / ende hoe u vee by my geweest is.

30 Want het weynige dat ghy [39] voor my gehadt hebt / dat is tot eene menichte [40] uytgebroken; ende de HEERE heeft u gesegent [41] by mijnē voet: nu dan / wanneer sal ick oock [42] wercken voor mijnen huyse?

31 Ende hy seyde; Wat sal ick u gevē? doe seyde Jacob; Ghy en sult my niet [43] met allen geven / indien ghy my dese sake doen sult / [44] ick sal wederom uwe cudde weyden / [ende] bewaren.

32 Ick sal heden door uwe gantsche cudde gaen / daer van afsonderende al het [45] gespickelde / ende [46] geplleckte [47] vee / ende al het [48] bruyne vee onder de lammerē / ende het gepleckte / eñ gespickelde onder de geyten: [49] ende sulcks sal mijn loon zijn.

33 [50] So sal mijne gerechticheyt op den

20 *Hebr.* Ick hebbe u om loon huerende om loon gehuert. Dat is; vastelick / sekerlick / uytdruckelick. And. om bedongen ofte bestemden loon hebbe ick u gehuert.
21 Uyt genade; niet tegenstaende hare menschelicke swackheyt ende gebreckelickheyt.
22 D. Ick houde my genoechsaem beloont voor mijns soons Dudaim / dewijle my Godt / na dat ick uyt mijne dienstmaecht kinderē gekregē hebbe / noch daerenboven buyten mijne verwachtinge uyt mijnen eygenen lijve desen sone gegevē heeft, voor de woorden na dat, hebbē andere om dat.
23 *Hebr.* Ischsachar. D. daer is een loon.
24 Het Hebreeusch woort met het volgende / gifte, en wort inde H. Schrifture nieuwers meer dan hier gevonden. Het meeste gevoelen is / datse eene bysondere ende treffelicke gifte beteeckenen.
25 *Hebr.* Zebulun. Dat is; Wooninge, ofte / Bywooninge.
26 D. Rechtshandel, ofte / Gerichte.
27 Siet bov. cap. 8. op v. 1.
28 Siet bov. cap. 20 op het vs 18.
29 Die te dier tijt was inde onvruchtbaerheyt / 1. Sam. 1. 6. Jes. 4. 1. Luc. 1. 21. ende dat meest om 2. redenen. 1. Om dat de onvruchtbare vande beloste aen Abraham gedaē aengaende de vermenichvuldinge sijnes zaets scheenen uytgesloten te zijn. 2. Om datse waren buyten de hope / de welcke sy anders hebben mochtē / dat de Messias (die uyt den zade Abrahams voortkomen moeste) harer Nacomelingen een soude worden.
30 *Hebr.* vergadert, ingetrocken, te rugge genomen.
31 Desenaem schijnt te siē op twee woorden / te weten / het voorgaende Wechnemen, ende dat hier staet / Toevoegen.
32 T. w. als de andere sevē jaren sijnes dienstes ommewarē / eñ hy sijnē schoonvader niet meer schuldich en was.
33 Verstaet dit eygentlick ten aensien vande wijven.
34 Te weten; den tijt van 14 jarē / met grooten arbeyt / ende trouwe.
35 Siet over dese maniere van spreken bov. 18. op v. 3. Het is eene afgebroken reden in sulcke aensprake gebruyckelick / diemen vervullen kan met dese woorden / So blijft doch by my, ende segt maer den loon, die ghy van my begeert.
36 *Hebr.* over, ofte / op my. Hy wil seggen / Legt my op sulcken loon / als ghy wilt. Het Hebreeusch woordeken beteeckent / doorsteken, doorbooren, hechten, vast setten, ende volgens uytdruckelick noemen. 37 ofte / ende ick sal [hem] geven. 38 Ofte / wat dienst ick u gedaen hebbe; ende wat uwe veroveringe, ofte verkrijginge by my geweest is: dat is; hoe wel ghy u by mijnen dienst bevonden hebt.
39 Dat is voor mijne komste. alsoo onder 32. v. 3. 40 Siet vande eygenschap deses woorts. bov. 28. op v. 14. 41 D. na dat ick uwe saken beleyt ende beloopen hebbe: ofte / met dat ick mijnen voet in uwen huyse gestelt hebbe. 42 Ofte / wat doen voor mijn huysgesin. 43 T. w. geenen loon van u geset / maer dat Godes voorsichticheyt my gunnen ende toeschicken sal. 44 *Hebr.* Ick sal weder keeren, ick sal weyden, &c.
45 D. geteeckent met kleene stipkens. 46 D. met grootere plecken ofte vlecken.
47 Verstaet kleyn vee / als schapen / lammeren / geyten. 48 Ofte / brantverwich. Het Hebreeusch woort komt van / brant, hitte, warmte. 49 D. welcke uyt de eenverwige beesten / namelick de geheel witte / die ick weyden sal / gesprinckelt / ofte geplleckt / ofte bruyn sullen geworpen worden / sullen mijnen loon zijn. 50 D. wanneer ghy heden ofte morgen eens sult kommen besichtigen / wat my ten loone gevallen zy / so sal naecktelick ende onwedersprekelick blijcken / wat mijn rechtveerdich loon zy / ofte ter contrarie.

dach

dach van [51] morgē met my betuygen/ [52] als ghy komē sult over mijnen loon/ voor u aengesicht: al wat niet gespickelt/eñ geplecktis onder de geytē/ ende bruyn onder de lammeren/dat zy by my gestolen.

34 Doe seyde Laban; Siet: Och ja/ het zy nae uwen woorde.

35 Ende [53] hy sonderde af ten selven dage [54] de gesprenckelde ende geplecte bockē/ ende alle de gespickelde ende geplecte geyten/al daer wit aen was/ ende al het bruyne onder de lammeren: ende hy gaffse inde hant sijner sonen.

36 Eñ hy stelde [55] eenen wech van drye dagen tusschen hem/ ende tusschē Jacob: eñ Jacob weydde de overige cudde Labans.

37 [56] Doe nam sich Jacob [57] roedē van [58] groen popelier-hout/ ende van haselaer/ ende van castanien: ende hy schelde daer in witte strepen/ ontblootende het witte/ twelck aen die roeden was.

38 Ende hy leyde dese roedē/ die hy geschelt hadde inde goten/ [ende] inde drinckbacken van 't water/ daer de cudde quam drincken/ tegen over de cudde; ende [59] sy werden verhittet/ als sy quamen om te drincken.

39 Als dan de cudde verhitt wert by de roeden/ so lammerde de cudde [60] gesprenckelde/gespickelde/ende geplecte.

40 Doe scheydde Jacob [61] de lammeren/ ende hy wendde het gesichte der cudde op het gesprenckelde/ ende al het bruyne onder Labans cudde/ ende hy stelde sijne cudden alleen/ ende [62] hy en settese niet by Labans cudde.

41 Ende het geschiedde/ telckens als de cudde [63] der vroegelingē verhitt wert/ so stelde Jacob de roeden voor de oogen der cudde inde goten; op dat sy hittich werden by de roeden.

42 Maer als de cudde [64] spade hittich wert/ so en stelde hyse niet: so dat de spadelingen Laban/ende de vroegelingen Jacob toequamen.

43 Eñ die man [65] brack [66] gantsch seer uyt [in menichte]/ende hy hadde vele cuddē/ ende dienstmaechden/ ende dienstknechten/ ende kemelen/ende eselen.

51 D. in toekomenden tijt. Soo is dit woort morgen dickwijls inde Heylige Schrifture genomē, als Exod. 13.14. Deut. 6.20. Jos. 4.6. Matth. 6.34.
52 Anders als sy komen sal (te weten de gerechticheyt) om mijnen loon.
53 T. w. Laban.
54 T. w. aen de beenen met een ronde strepe inde gelijckenisse van een bant/ nae d'eygenschap van 't woort.
55 Ofte/ drye dach reysen. D. de ruymte van drie dachreysen: verstaet tusschen de cudden van Labans sonē/ eñ d'andere die Jacob weydde, op dat de witte doch niet en soudē met de geblecte ofte bruyne eenichsins vermengt worden.
56 Dit heeft Jacob gedaen door ingevinge eñ regeringe van Godt. Siet ond. cap. 31. vs 9. Aldus heeft Godt voor Jacob gesorgt/ op dat Laban hem niet ledich nae huys soude latē gaē. Siet onder cap. 31. vs 42.
57 Ofte/ stocken, ofte/ garden.
58 Ofte/ versch.
59 D. verhittet zijnde ontfingen sy.
60 T. w. aen de beenen, als bov. vs 35.
61 T. w. die veelverwich ofte bruyn waren. Dese liet hy voorgaē, d'ander liet hy volgen/ op dat dese die in 't gesichte souden hebben als sy rammelden.
62 T. w. op datse door het aenschouwē der selver meten souden hares gelijcke/ dat is/ een-verwige voortbrengen.
63 D. die in 't voorjaer geworpen werden/ zijnde nae d'eygenschap van 't Hebr. woort vast, sterck, gebonden van lijve.
64 D. in het najaer; die swack eñ onsterc van lijve waren.
65 Siet boven cap. 18. op vs 14.
66 *Hebr.* seer seer.

Het xxxj. Capittel.

Jacob/ merckende Labans afgunst/ treckt met al wat hy hadde/ op Godts bevel/ ende met toestemminge sijner wijven/ buyten Labans weten/ nae het lant Canaan/ ende Rachel steelt hares vaders Afgoden/ vs 1, &c. Laban/ dit hoorende/ jaegt Jacob na/ eñ achterhaelt hem op het geberchte Gilead/ maer wort van Godt gewaerschouwt/ hem niet als vriendelick te bejegenen; beschuldicht hem nochtans scherpelick over dit heymelick vertreck/ ende het stelen sijner afgoden/22. Jacob ontschuldicht sich/ eñ/ als Laban sijne Afgoden nergens vondt/ scheldt hem Jacob heftelick/ met verwijt van alle onbeleeftheyt/ die hy by hem hadde geleden/31. Maken doch eyndelick een verbont/ ende scheyden in vrede van malkanderen/24.

1 Doe hoorde hy de woorden der sonen Labans/ seggende/ Jacob heeft genomē alles wat onses vaders was: ende van 'tgene dat onses vaders was heeft hy [1] alle dese heerlickheyt gemaeckt.

2 Jacob sach oock het aengesichte Labans aen: ende siet/ dat en was tegen hem niet [2] als gisteren [ende] eergisteren.

3 Ende de HEERE seyde tot Jacob; Keert weder [3] tot het lant uwer vaderen/ ende tot uwe maechschap: ende [4] ick sal met u zijn.

4 Doe sondt Jacob henen/ eñ riep Rachel/ ende Lea/ [5] op het velt tot sijne cudde.

5 Ende hy seyde tot haer; Ick sie uwes vaders aengesichte/ dat het tegens my niet en is/ als gisteren [ende] eergisteren: doch [6] de Godt mijnes vaders [7] is by my geweest.

6 Ende ghy liedē wetet/ dat ick met alle mijne [8] macht uwen vader gedient hebbe.

7 Maer uw' vader [9] heeft bedriechlick met my gehandelt/ ende heeft mijnen loon [10] tienmalen verandert: doch Godt en heeft hem niet toegelatē om aen my quaet te doē.

8 [11] Wanneer hy aldus seyde; De gespickelde sullen uwen loon zijn/ so lammerden alle de cudden gespickelde: ende wanneer hy alsoo seyde/ De gesprenckelde sullen uwen loon zijn/ so lammerden alle de cudden gesprenckelde.

9 Also heeft Godt uwen vader 'tvee ontruckt/ende [12] my gegeven.

10 Eñ het geschiedde tē tijde/ als de cudde hittich wert/ dat ick mijne oogen op hief/ eñ ick sach [13] indē droom; ende siet/ de [14] bockē die de cudde beklommen/ warē gesprenckelde/ gespickelde/ ende [15] hagel-vleckige.

11 Ende [16] de Engel Godes seyde tot my inden droom; Jacob: ende ick seyde/ Siet/ [hier] ben ick.

12 Ende hy seyde/ Heft doch uwe oogē op/ende siet/alle bockē die de cudde beklimmen/ zijn gesprenckelde/ gespickelde/ ende hagelvleckige: want ick hebbe gesien alles wat Laban u doet.

13 Ick bē die [17] Godt van Beth-El/ [a] alwaer ghy het opgerecht teeckē gesalft hebt/ daer ghy my eene gelofte belooft hebt: Nu/ maeckt u op/ vertreckt uyt desen lande/ ende keert weder [18] in het lant uwer maegschap.

14 Doe antwoordde Rachel ende Lea/ ende seyden tot hem: [19] Isser noch voor ons eē deel/ ofte erffenisse in onses vaders huys?

15 [20] Zijn wy niet vreemde van hem geachtet? want [21] hy heeft ons verkocht: ende [22] hy heeft oock steets ons [23] gelt verteert.

16 Want [24] al de rijckdom die Godt onsen vader heeft ontruckt/ die is onse/ ende onser [25] sonen: Nu dan/ doet alles wat Godt tot u geseyt heeft.

17 Doe maeckte sich Jacob op/ eñ loedt sijne [26] sonen/ende sijne wijven op kemelen.

18 Ende hy voerde alle sijn vee wech/ eñ alle sijne have die hy geworven hadde; [27] het vee dat hy besat/ 'twelck hy [28] te Paddan Aram geworven hadde: om te komen tot Isaac sijnen vader/nae het lant Canaan.

19 Laban nu was gegaē om sijne schapen te scheeren: so stal Rachel [29] de Teraphim die haer vader hadde.

20 Ende Jacob [30] ontstal sich van het herte Labans des Syriers: overmits hy hem niet te kennen en gaf/ dat hy vloodt.

21 Eñ hy vloodt/ eñ al wat sijne was/ ende hy maeckte hem op/ eñ voer over [31] de Riviere: ende [32] hy settede sijn aengesichte nae 't geberchte [33] Gilead.

1 D. al desen rijckdom/ waer uyt eere eñ heerlickheyt plegt te volgen.
2 D. als te vooren, soo wordē dese woorden oock genomē ond. vs 5. eñ Exod. 4.10. ende 5.7/8. eñ 21.29. ende Jos. 3.4. ende 4.18. &c.
3 D. het lant Canaan/ het welcke ick uwē vader Isaac/ eñ uwen grootvader Abraham belooft hebbe: alhoewel sy te deser tijt daer niet in en haddē/ als den acker/ ende spelonce/ inde welcke Sara begraven was.
4 Siet bov. cap. 21. 22. ende 26.24. Item ond. 32.9. alwaer Jacob selve dese woorden verklaert.
5 Om sonder verlett sijnes wercks/ ende in meerdere vryheyt te spreken met sijne vrouwen.

6 Siet bov. 28. 13.
7 D. is my verschenen/ eñ heeft my bevolē nae mijn lant te treckē, siet ond. v. 13.
8 Soo wel des geestes met sorgen/ als des lichaems met waken/ loopen/ ende slaven. Sy. ond. vs 40. ende 42.
9 And. met my gespot.
10 D. dickwijls. alsoo wort het getal tien. voor dickwijls genomē/ ond. vs 41. Lev. 26.26. Nu. 14.22. eñ 1. Sā. 1.8. Job 19.3.
11 Merckt dat het verdrach/ het welcke Jacob met Laban gemaeckt hadde/ bov. cap. 30. v. 32/33/ &c. menichmael is verandert geweest door Labans giericheyt; ende de veranderinge verdragen door Jacobs lijdtsaemheyt.
12 Hier uyt blijckt/ dat dit gantsche werck niet gekomen en is uyt eenich bedriechlick beleyt van Jacob/ maer uyt Godes regeringe.
13 Siet bov. vs 5.
14 And. rammelaers. D. soo wel rammen als bocken.
15 D. die plecken haddē nae de grootte ende verwe van de gemeyne hagelsteenen/ onderscheyden van de gespickelde/ die swarte stipkens haddē op den witten huyt.
16 Verstaet dē Heere Christum; gelijck blijckt bov. vs 5. eñ onder vs 13.
17 D. die u te Bethel verschenen ben/ ende belooft hebbe u by te blijven/ te bewarē/ eñ in Canaan wederom te brengen.
a Bov. 28. 13/ 14/ 15, &c.
18 Siet bov. vs 3. ende ond. vs 18.
19 Sy willē seggē/ Neen. want hy oock het bedongē loon ons niet en gunt/ maer dickwijls verandert.
20 Hy heeft ons niet als dochteren met eerlicke bruyt-gifte uytgeset/ maer als dienstbodē voor loon uytgestooten.
21 T. w. voor uwen dienst van veertien jaren/ 'twelck was eene maniere van verkoopinge.
22 *Hebr.* gegeten etēde. D. steets ofte doorgaens gegeten.
23 Sy verstaē door dit gelt de vrucht eñ het gewin van Jacobs dienst/ het welcke Laban haer niet alleen onthouden/ maer oock voor sich verteert heeft/ sonder haer daer van yets mede te deylen. In't volgende/ verteert. *Hebr.* opgegeten.

24 Siet bov. op vs 9. 25 D. kinderen; als elders dickwijls. 26 Ofte/ kinderen. 27 *Hebr.* het vee sijner besittinge. 28 Siet bov. cap. 25. vs 20. 29 Teraphim zijn geweest eē soorte van beeldē nae menschelicke figure gemaeckt. 1. Sam. 19.13/16. tot Afgodē Gen. 31.30/32. om die van toekomende dingen te vragen. Eze. 21.21. eñ waer door sy van dē duyvel antwoorde kregē/ met waerheyt of met leugē. Zach. 10.2. van de Teraphim wort oock gesprokē Jud. 17.5. eñ 18.14/17/18/20. 1. Sam. 15.15/23. eñ 2. Reg. 23.24. en Hos. 3.4. Dese Teraphim heeft Laban (hoewel de ware Godt hem niet onbekent en was/ bov. cap. 30. v. 27. eñ in dit cap. vss. 24. eñ 29.) Godsdienstige eere bewesen/ willende soo t'samen Godt ende dē afgoden dienen/ ofte de kennisse des waren Godts gantsch door afgoderije in ongerechticheyt t'onderhouden. Dit is d'eerste plaetse daer de heylige Schrift van de Afgoden spreeckt/ alhoewel datse te vooren lange geweest zijn. 30. D. hy ginck heymelick eñ steelswijse buyten Labans weten ende kennisse wech/ gelijck de volgende woorden verklaren, oock de vss. 26. eñ 27. In sulcken sin wort dese maniere van spreken oock gebruyckt 2 Sam. 19.3. maer in eenen anderen sin wortse gevonden 2. Sam. 15.6. De reden van dit haestich ende stille vertreck/ schijnt geweest te zijn Godes ingeven ende uytdruckelick bevel, v. 13. 31 T. w. Phrath, ofte Euphrates, vlietende tusschen Chaldeen ende Canaan, bov. 2.14. ende 15.18. sonder byvoegsel des eygenen naems wortse de Riviere genaemt om haer grootte ende vermaertheyt/ hier/ eñ Exod. 23.31. Jos. 24.2/3. &c. 32 Ofte/ richtede, ofte stelde, dat is; hy besloot vastelick den wech daer henen te nemen. Siet Jer. 50.5. eñ Luc. 9.51. eñ 53. 33 Een geberchte gelegen achter Phenicien over de Jordaen/ ende grensende aen het geberchte Libans, beneden desen berch lach een seer goet lant/ oock Gilead, of Galaad genaemt/ vruchtbaer/ ende weydelant/ ond. 37.25. Deut. 34.1. en Jer. 8.22. ende 22.6. Dit lant wiert naderhant den Amoriten afgenomen/ ende ten uytdeele gegeven den stammen Gads ende Rubens/ ende den halven stamme Manasses: Siet Num. 32.1. &c. Deut. 3.12/13/15/16. Jos. 13.8/9/10/11/ &c.

22 [34] Ende ten derdē dage wert Laban geboodtschapt/ dat Jacob gevloden was.

23 Doe nam hy sijne [35] broeders met hem/ ende jaechde hem achter na [36] eenen wech van seven dagen: ende hy kreech hem op 't geberchte Gileads.

24 Doch [37] Godt quam tot Laban den Syrier [38] in eenen droom des nachts: eñ hy seyde tot hem; Wacht u dat ghy met Jacob niet en spreeckt [39] noch goet/ noch quaet.

25 Ende Laban achterhaelde Jacob: Jacob nu hadde sijne tente [40] geslagē op dat geberchte; oock sloech Laban met sijne broederē [de sijne] op 't geberchte Gileads.

26 Doe seyde Laban tot Jacob; Wat hebt ghy gedaē/ dat ghy [41] u van mijn herte ontstolen hebt/ eñ mijne dochteren ontvoert hebt/ [42] als gevangene met den sweerde?

27 [43] Waerom zijt ghy heymelick gevloden/ ende [44] hebt [u] my ontstolen? ende en hebt het my niet aengeseyt/ dat ick u [45] geleydt hadde met vreuchde/ ende met gesangen/ met trommel/ ende met [46] harpe?

28 Oock en hebt ghy my niet toegelatē mijne sonen/ eñ mijne dochteren [47] te kussen: Nu/ ghy hebt dwaeslick gedaē [soo] doende.

29 Het ware inde macht mijner hant aen u lieden quaet te doen: maer u lieder vaders Godt heeft tot my gister nacht gesproken/ seggende/ Wacht u van met Jacob te spreken [48] ofte goet/ ofte quaet.

30 Ende nu/ [49] ghy hebt immers willen vertrecken/ om dat ghy [50] soo seer begeerich waert nae uwes vaders huys: [51] waerom hebt ghy mijne Goden gestolen?

31 Doe antwoordde Jacob/ ende seyde tot Laban: Om dat ick vreesde; want [52] ick seyde/ Op dat ghy niet misschien uwe dochteren [53] my ontweldichdet.

32 By den welcken ghy uwe Goden vindē sult laet hem niet leven; [54] onderkent ghy voor onse broederen/ [55] wat by my is/ ende neemt het tot u: want Jacob en wist niet datse Rachel gestolen hadde.

33 Doe ginck Laban in Jacobs tente/ ende in Leas tente/ ende in der beyder dienstmaechdē tente/ ende hy en vondt niet: ende als hy uyt Leas tente gegaen was/ quam hy in Rachels tente.

34 Maer Rachel hadde de Teraphim genomen/ ende sy haddese in eenes kemels [56] sadel-tuych geleyt/ ende sy sat op de selve: ende Laban betastte die gantsche tente/ ende hy en vondt niet.

35 Eñ sy seyde tot haren Vader/ [57] Dat [de toorn] niet en ontsteke in mijns heeren oogen/ om dat ick voor u aengesichte niet en can opstaen/ want [58] ['t gaet] my nae der wijven wijse: ende hy doorsocht/ maer hy en vondt de Teraphim niet.

36 Doe ontstack Jacob/ ende twistede met Laban: ende Jacob antwoordde/ ende seyde tot Laban; Wat is mijne overtredinge? wat is mijne sonde? [59] dat ghy my [soo] hittichlick hebt nagejaegt?

37 Als ghy [60] al mijnen huysraet betast hebt/ wat hebt ghy gevonden van al den huysraet uwes huyses? Legt 'et hier voor mijne broederen/ ende uwe broederen: ende laetse richten tusschen ons beyden.

38 Dese twintich jaren ben ick by u geweest/ uwe oyen ende uwe geyten en hebben niet misdragen: ende de rammē uwer cudde en hebbe ick niet gegeten.

39 'T verscheurde en heb' ick tot u niet gebracht/ [61] ick hebbet geboet/ ghy hebt het van mijne hant geeyscht; het ware des daechs gestolen/ ofte des nachts gestolen.

40 Ick ben geweest/ dat my by dage de hitte verteerde/ eñ by nachte de vorst; ende dat mijn slaep van mijne oogen [62] weeck.

41 [63] Ick ben nu twintich jaren in uwē huyse geweest; ick hebbe u veertien jaren gedient om uwe beyde dochteren/ ende ses jaren [64] om uwe cudde: ende [65] ghy hebt mijnen loon tien malen verandert.

42 Ten ware dat de Godt mijnes vaders/ de Godt Abrahams/ ende [66] de vreese Isaacs by my geweest ware/ sekerlick ghy soudt my nu ledich wech gesonden hebben: Godt heeft mijne elende/ ende den arbeyt mijner handen [67] aengesien/ ende heeft u gisternacht bestraft.

43 Doe antwoordde Laban/ ende seyde tot Jacob; Dese dochters zijn mijne dochters/ ende dese sonen zijn mijne sonen/ ende dese cudde is mijne cudde/ ja al wat ghy siet dat is mijn: ende [68] wat soude ick dese mijne dochteren heden doen? ofte hare [69] sonen/ die sy gebaert hebben?

44 Nu dan/ Kom/ laet ons een verbont [70] maken/ Ick ende Ghy: dat het tot een getuygenisse zy tusschen my/ eñ tusschen u.

45 [71] Doe nam Jacob eenen steen: ende hy verhoogde hem [tot] eē opgerecht teeckē.

46 Ende Jacob seyde tot [72] sijne broederen/ Gadert steenen; ende sy namen steenen/ ende maeckten eenen hoop: ende [73] sy aten aldaer op dien hoop.

47 Ende Laban noemde hem [74] Jegar Sahadutha: maer Jacob noemde den selven [75] Gilead.

48 Doe seyde Laban; Dese hoop zy heden een getuyge tusschē my/ ende tusschē u: daerom noemde men sijnen name [76] Gilead;

49 Ende [77] Mizpa; om dat hy seyde/ Dat de HEERE opsicht neme tusschen my/ ende tusschen u: wanneer wy [78] d'een van d'ander sullen verborgen zijn.

50 So ghy mijne dochteren [79] beleedigt/ ende so ghy wijven neemt boven mijne dochteren/ [80] niemant is by ons: Siet toe/ Godt sal getuyge zijn tusschē my/ ende tusschen u.

51 Laban seyde voorder tot Jacob: Siet daer is dese selve hoop/ ende siet/ daer is dit opgerecht teecken/ 't welcke ick opgeworpen hebbe tusschen my ende tusschen u:

52 Dese selve hoop zy getuyge/ ende dit opgerecht teecken zy getuyge; [81] dat ick tot u voorby desen hoop niet comen en sal/ ende dat ghy tot my voorby desē hoop/ eñ dit opgerecht teeckē niet comen en sult ten quade.

53 [82] De Godt Abrahams/ eñ de Godt Nahors/ de Godt hares vaders richte tusschen ons: ende Jacob swoer [83] by de Vreese sijnes vaders Isaacs.

54 Doe [84] slachtede Jacob eene slachtinge op dat geberchte/ ende hy noodigde sijne broederen/ om [85] broot te eten: ende sy aten broot/ ende vernachteden op dat geberchte.

55 Eñ Laban stont des morgens vroech

---

34 Labans cudde was drie dachreysen van Jacobs cudde gelegen. vov. 30. 36.
35 D. bloetvriendē; eñ soo in 't volgende.
36 D. sevē dachreysen. Siet vov. 30. 36.
37 T. w. eer hy Jacob achterhaelde/ ofte by hem quam.
38 Siet vov. cap. 20. op vs. 3.
39 *Hebr.* van het goede tot het quade. D. nochte met goede/ nochte met quade woorden en sult ghy hem van sijne reyse afbrengen/ maer laten hem in sijne reyse voortgaen. Vg. vov. cap. 24. vs 50.
40 *Hebr.* vast gemaeckt, gehecht.
41 Siet vov. vs 20.
42 D. die met gewelt ende tegens harē wille wechgevoert worden; 't welck Laban t'onrechte Jacob verwijt. siet vov. vs 14/15/16.
43 *Hebr.* waerom hebt ghy u verborgen om te vluchten?
44 D. waerom zijt ghy steels-wijse buyten mijn weten van my wech getrocken. Vgel. dit met v. 20. And. aldus: hebt my bestolen. ofte my gestolen; D. het mijne gestolen.
45 Siet vov. cap. 18. op vs 16.
46 Siet Gen. 4. op vs 21.
47 Siet vov. cap. 29. op vs 13.
48 Siet vov. op 't vs 24.
49 *Hebr.* ghy zijt gaēde gegaen.
50 *Hebr.* begeerende begeert hebt.
51 Eene groote blintheyt in Laban/ dat hy sijne beelden voor Godē hout/ diemen hem nochtans/ tegen sijne meyninge/ konde ontstelen. Vg. vov. vs 19.
52 T. w. by my selven. D. Ick dachte. Siet vov. 20. 11. and. ick seyde tot mijne huysvrouwen. ofte/ tot mijn huysgesin.
53 *Hebr.* van met my.
54 *Hebr.* onderkent voor u. Siet vov. 12. op 't vs 1.
55 T. w. van u goet.
56 And. stroysel.
57 D. dat mijn heer niet bevangē en worde met gramschap; die haer in de oogen pleegt te openbaren.
58 *Hebr.* my is der wijven wech.
59 *Hebr.* dat ghy gebrant hebt achter my. Het woort beteeckent somwijlen yemant met eē brandende hefticheyt/ grimmich/ en vyantlich gemoet vervolgen. als 1. Sam. 17. 53. Psalm 10. 2. Thren. 4. 19.
60 *Hebr.* alle mijne vaten, ende soo stracx/ van al de vaten uwes huyses.
61 Dat Jacob heeft Laban moeten goet doen/ dat de wilde beesten verscheurt hadden/ was onbillick eñ tegen de wet/ Exod. 22. 13.
62 And. vluchte, ofte/ vloodt. gelijcke maniere van spreken vintmen oock/ Esth. 6. v. 1.
63 *Hebr.* dit zijn my twintich jaer in uwen huyse.
64 D. om sulck een gedeelte der cudde als my/ volgens ons verdrach/ ten loone soude vallen.
65 Siet vov. op vs 7.
66 D. Godt diē mijn vader Isaac met groote eerbiedinge eñ godtvruchticheyt dient. Alsoo wort Godt genoemt onse vreese. Jes. 8. 13. om dat hy met eene kinderlicke vreese van ons gevreest moet zijn.
67 Het Sien Godes beteeckent sijne tegēwoordige weldaet. als vov. 16. 13. ende 29. 32. Exod. 3. 7/ 9. Psal. 31. 8. ende hier: ofte sijne straffe. vov. 11. 5. ende 1. Chron. 12. 17. &c.
68 D. hoe soude ick daer toe komen/ dat ick haer quaet soude doē/ also het mijn eygē vleesch ende bloet is: hy gelaet hem nu vrientschap te soecken/ siende dat hy niet en vermochte Jacob ende den sijnē eenich leet aen te doen. Dit was het beleyt des Heeren/ die Laban tot dien eynde verschenen was.
69 And. kinderen.
70 Siet vov. 15. op 't v. 18.
71 Toonende daer mede/ dat hy alle klachtē varen latende/ willich was het verbont aen te gaen.
72 D. bloetverwanten/ vrienden. Siet vov. v. 32. ende 37. ende ond. v. 54.
73 T. w. na het maken ende bevestigen des verbonts.
74 D. in de Syrische sprake die Laban sprack/ een hoop van getuygenisse. beteeckenende het verbont dat sy daer met malkanderen maecten.
75 *Hebr.* Galed. dese naem beteeckent evē het selve in 't Hebr. dat de voorgaende in 't Syrisch beteeckent. want Jacob/ die een Hebreer was/ wilde oock in sijn sprake dese steenhoop eenen name geven.
76 Sulcks dat dese naem/ die Jacob in 't Hebreeusch gegeven hadde/ desen berch eñ het aenliggende lant bygebleven zy: gelijc hy oock te voore van Mose daerom alsoo is genoemt vov. v. 21. ende 23.
77 *Hebr.* Mitspah. Dat is/ opsicht. ofte toe-sichtplaetse. ofte wachtplaetse: om dat Godt (als volgt) de wacht eñ toesicht soude hebben over 't gemaecte verbont.
78 *Hebr.* de man van sijnen naesten ofte vrient. D. wanneer wy nu soo verre van malkanderen sullen gescheyden zijn.
79 Ofte/ verdruckt.
80 D. daer en is niemant vreemts by ons/ die getuyge kan zijn/ ende den overtreder straffen. And. Niemant en sal by ons zijn. T. w. als wy van malkanderen sullen gescheyden zijn/ dan Godt/ &c.
81 And. Indien ick, T. w. my verongelijckt mochte houden/ ende voorby passeren/ dat ick het niet sal doen in vyantschap/ maer in 't vriendelicke: ende ghy van gelijcken. ofte anders aldus Indien ick het ben die hier voorby passere nae u, dat ick het niet ten quade sal doen, noch ghy van gelijckē.
82 Hy vermengt den Godt Abrahams/ die de eenige ware Godt is/ met de Afgoden/ die Terah/ Nahor/ ende Abraham selve/ voor sijn bekeeringe/ in Chaldeen gedient hadde/ Jos. 24. 2. niet alleen om hem wat nae Jacob te voegen/ maer oock als een Afgodisch huychelaer/ aen beyde zijden te hinckē. Andere verstaen/ dat Laban op sijn Afgodisch aldus gesproken hebbe; de Goden Abrahams, ende de Goden Nahors, ende de Goden hares vaders, &c. met welcke woorden Laban den Jacob verwijt/ dat hy van sijner voorvaderen religie was afgetreden: ende dat hier tegen gestelt wort Jacobs eedt/ dien hy doet by den waren Godt alleen.
83 Siet vov. v. 42.
84 T. w. slacht-beesten tot eene vrolicke maeltijt. Het Hebr. woort beteeckent wel offeren, maer oock slachten tot eene maeltijt/ als 1. Sam. 28. 24. ende 1. Reg. 1. 9. 2. Chron. 18. 2. &c.
85 D. om maeltijt te houden. Siet ond. 37. 25. Exod. 18. 12. ende 2. Reg. 6. 22. ende Luc. 14. 1. &c.

op/ ende [86] kuste sijne sonen/ ende sijne dochteren; ende [87] segendese: ende Laban trock henen/ ende keerde weder tot sijne plaetse.

86 Siet vov. 29. op't vs 11.
87 D. hy wenschtese in 't afscheyden alle geluc ende welvaert: gelijck dit gebruyckelick was/ als de menschen malkanderen groeteden/ niet alleen in't vertrecken/ maer oock in't aenkomen. Siet ond. 47. vs 7. ende 10. Ruth. 2, 4. 1. Sam. 13, 10. 2. Sam. 8, 10.

Het xxxij. Capittel.

Jacob / door de ontmoetinge vande heyren der Heylige Engelen gesterckt zijnde/ sendt boden voor uyt tot sijnen broeder Esau/ v. 1, &c. maer vermeenende/ dat hy met veel volcks tot hem afquam/ deylt sijn volck ende vee / uyt vreese/ in twee hoopen/ ende bidt Godt seer vierichlick ende ootmoedichlick om hulpe ende verlossinge/ 6. Sendt voor sijne knechten geschencken voor uyt aen Esau/ met order ende last / ende schickt sijne wijven ende kinderē by nachte over het veyr/ 13. maer blijft selve alleen aen dese zijde/ alwaer Godt met hem worstelt/ geeft hem den naem van Israël, segent hem/ ende raeckt sijne heupe/ dat hy hinckt/ 24.

1 IAcob tooch oock sijnes weechs: eñ de [1] [a] Engelen Godes ontmoetedē hem.

2 Ende Jacob seyde/ met dat hyse sach; Dit is een heyrleger Godes: eñ hy noemde den name der selver plaetse/ [2] Mahanaim.

3 Ende Jacob sondt boden uyt [3] voor sijn aengesichte tot Esau sijnen broeder/ nae 'tlant [4] Seïr/ de lantstreke [5] Edoms.

4 Ende hy geboodt hen/ seggende; Soo sult ghy seggen tot [6] mijnen heere/ tot Esau: Soo seyt Jacob uwe knecht / Ick hebbe als vreemdelinck gewoont by Laban / ende hebber tot nu toe vertoeft.

5 Ende ick hebbe ossen/ ende eselen/ schapen/ ende knechten/ ende maechden: ende ick hebbe gesondē/ om mijnen heere [7] aen te seggē/ op [8] dat ick genade vinde in uwe oogen.

6 Ende de boden quamen weder tot Jacob / seggende: Wy zijn gecomen tot uwen broeder / tot Esau; ende ooc treckt hy u te gemoete/ eñ [9] vierhondert mannen met hem.

7 [10] Doe vreesde Jacob seer / ende hem was bange: ende hy verdeelde dat volc dat met hem was/ ende de schapen/ ende de runderen/ ende de kemels/ in twee heyren.

8 Want hy seyde/ Indien Esau op 't eene heyr comt/ ende slaet het; so sal het overgeblevene heyr [11] ontcomen.

9 Voorder seyde Jacob; [12] O Godt mijns [13] vaders Abrahams/ eñ Godt mijns vaders Isaacs: O HEERE/ die tot my geseyt hebt; [b] Keert weder tot u lant/ ende tot uwe maegschap/ ende ick sal wel by u doen.

10 [14] Ick ben geringer dan alle dese weldadichedē/ ende dan alle dese [15] trouwe/ die ghy aen uwen knecht gedaen hebt: want ick ben met mijnen [16] staf over dese [17] Jordane gegaen / ende nu ben ick tot twee heyren geworden.

11 Ruckt my doch uyt mijnes broeders hant/ uyt Esaus hant: want ick vreese hem/ dat hy niet misschien come / ende my slae/ de moeder [18] met de sonen.

12 Ghy hebt immers geseyt; [c] Ick sal [19] gewisselick by u weldoen / ende ick sal u zaet stellen als het zant der zee/ dat van wegen de menichte niet getelt can worden.

13 Ende hy vernachtte aldaer dien selven nacht: ende [20] hy nam van t'gene dat

1 Om Jacob van Godes tegenwoordichheyt/ ende bystant te meer te versekerē. a Ond. 48. 16.
2 D. twee heyrlegers, ofte een dobbel heyrleger. het zy dat de Engelē haer verdeylt hebben in twee legers / om Jacob tusschē beyde te latē passerē: ofte om datter een leger was bestaende uyt Engelē/ eñ een ander bestaēde uyt Jacobs huysgesin. Te deser plaetse is naderhant een stadt geweest die Mahanaim hiet. Jos. 13. 26. ende 21. 38.
3 D. voor sijn aenkomste / ofte/ eer hy daer komen soude/ te weten/ om den wech te bereyden tot de gunste sijnes broeders. dergelijcke maniere van sprekē hebben wy Mal. 3. 1. Matth. 11. 10. Luc. 9. 52. ende 10. 1.
4 Siet vov. 14. 6.
5 Het lantschap Idumæa, aē het zuydeynde van Judea palende/ ende hebbende sijnen naem van Esau/ die oock Edom genoemt wort/ vov. 25. 30. ende nu woonde in dit lant/ ond. cap. 36. v. 8. hebbende de voorige inwoonderē/ T. w. de Horiten, daer uyt verdreven/ Deut. 2. vs. 12. en 22.
6 Hoewel Jacob selve door het recht der eerstgeboorte / een Heere was vā Esau/ vov. 27. 29. nochtans noemt hy hem aldus met behoudinge van sijn recht/ om te beter in sijne gunste ende vrientschap door dese vernederinge te geraken; Te meer/ om dat hy noch datelick inde besittinge van sijn recht/ het welcke sach op den toekommenden tijt/ niet gestelt en was. Soo dede oock David tegen Saul / 1. Sam. 24. 7/9. ende cap. 25. voorgaens.
7 T. w. van mijne aenkomste ende gelegentheyt.
8 Siet vov. cap. 18. op v. 3. hy versoeckt vriētschap/ eensdeels om vergetentheyt van alle voorgaende onminne te verwerven; andersdeels/ om met vrede door 'tlant te mogen trecken.

9 Sonder twijffel gewapent/ als af te nemē is uyt v. 8. ende 11. 10 Uyt menschelicke swackheyt/ te weten/ om dat de bode anders geene tijdinge van Esau en brachte/ dan dat hy hem met 400 mannē te gemoete quam/ sonder eenich ander bescheyt. 11 *Hebr.* sal zijn tot ontkominge, ofte /behoudinge. 12 Jacob benauwt zijnde / en roept het heyrleger der Engelen/ 'twelck hy gesien hadde/ niet aen/ maer alleen den waren Godt. 13 Dat is; grootvaders. b Bov. 31. 13. 14 D. ick ben geensins weerdich des goets dat ghy my te vooren gedaen hebt/ oock niet des genen dat ick nu begeere/ maer steune alleene op uwe genade/ ende niet op mijne weerdicheyt ofte verdiensten. 15 *Hebr.* waerheyt. Siet vov. 24. 27. 16 verstaet eenen wandel-staf/ hier mede geeft Jacob sijne armoede te kennen. 17 Siet vov. cap. 13. op vs. 10. 18 Ofte/ op de sonē. eene maniere van spreken die levendich uytdruckt het doen der moederē/ die de kinderen in noot zijnde/ met hare eygen lichaem ende leven soecken te beschermen/ ende also vande tyrannen op ende met den kinderen t'samen worden omgebracht. Siet Hose. 10. 14. c Bov. 28. 13. 19 *Hebr.* ick sal weldoende weldoen. 20 D. hy nam inder haeste uyt al sijn vee tot eene vereeringe voor sijnen broeder : also eensdeels de nacht / andersdeels de vreese van het aenstaende perijckel/ hem niet toe en lieten groote keure te maken. And. van 't gene dat in sijn vermogen gekomen was: D. van 'tgene dat hy verworven hadde/ ende vermochte.

hem in sijne hant quam / een geschenck voor Esau sijnen broeder:

14 Twee hondert geyten/ ende twintich bocken; twee hondert oyen / ende twintich rammen:

15 Dertich soogende kemelinnen met hare [21] veulens / veertich koeyen / ende tien varren; twintich eselinnen/ ende tien [22] jonge esels.

16 Ende hy [23] gaf se inde hant sijner knechten/ [24] elcke cudde besonder: eñ hy seyde tot sijne knechten; Gaet ghy lieden voor/ voor mijn aengesichte/ ende stelt [25] ruymte tusschen cudde/ ende tusschen cudde.

17 Ende hy geboodt [26] den eersten seggende; Wanneer u Esau mijn broeder gemoeten sal/ ende u vragē/ seggende/ Wiens zijt ghy? ende/ waer henen gaet ghy? ende/ wiens zijn dese [27] voor u aengesichte?

18 So sult ghy seggen / Dat is een geschenck uwes knechts Jacobs / gesonden tot mijnen heere/ tot Esau; ende siet/ [28] hy selfs is oock achter ons.

19 Ende hy geboodt oock den tweeden/ oock den derden/ ooc allen die de cudden nagingen / seggende: [29] Nae dit selve woort sult ghy sprekē tot Esau/ als ghy hem vinden sult.

20 Ende ghy sult oock seggen; Siet/ uwe knecht Jacob is achter ons: want [30] hy seyde/ [31] Ick sal sijn aengesichte versoenē met dit geschenck/ dat voor mijn aengesichte gaet / ende daerna sal ick sijn aengesichte sien / misschien [32] sal hy mijn aengesichte aennemen.

21 Also ginck dat geschenck henen voor sijn aengesichte: doch hy selfs vernachtte dien selven nacht in 't leger.

22 Ende hy stont op in dien selven nacht/ ende hy nam sijne twee wijven / ende sijne twee dienstmaechden/ ende sijne elf kinderen/ ende hy tooch over [33] het veyr [34] Jabbok.

23 Ende hy namse/ ende dedese over die beke trecken : ende hy dede overtrecken 'tgene hy hadde.

24 Doch [35] Jacob bleef alleen over: ende [36] een man worstelde met hem tot dat de dageraet op-ginck.

25 [37] Ende doe hy sach dat hy hem niet en overmocht / roerde hy [38] het gewrichte sijner heupe aen; so dat het gewrichte van Jacobs heupe verwrongen wert / als hy met hem worstelde.

26 [d] Ende hy seyde; Laet my gaen/ want de dageraet is op gegaen: maer hy seyde; [39] Ick en sal u niet laten gaen / ten zy dat ghy my segent.

27 Ende hy seyde tot hem; [40] Hoe is uwe naem? ende hy seyde; Jacob.

28 Doe seyde hy; [e] Uwe naem en sal voortaen [41] niet Jacob heeten / maer [42] Israël: want ghy hebt u vorstelick gedragen [43] met Godt/ ende [44] met de menschen / ende hebt overmocht.

29 Ende Jacob vraegde / ende seyde; Geeft doch uwen name te kennen: ende hy

21 *Hebr.* sonen.
22 Ofte / Esel-veulens.
23 Een seer treffelick geschenck van soo veel hondert beestē/ groote ende kleyne/ van bysondere soorten / die hedensdaegs eē groote somme gelts bedragen souden.
24 *Hebr.* cudde cudde voor sich alleen. Siet sulcke maniere van spreken vov. 7. op het 2. v.
25 *Hebr.* eygentlick/ ademinge. ende volgens ruymte, om dat de ruymte adem geeft. dit diende daer toe/ op dat sijne giftē elc in't bysonder van sijn broeder besichtigt zijnde/ te aensienlicker mochtē wesen/ ende sijn gemoet allenrkens versachten. Siet ond. v. 20.
26 T. w. den knecht die de eerste ofte voorste cudde leydde: ende soo in't volgende / van den eersten/ tweeden/ derden/ &c.
27 D. die ghy voor u henē drijft/ ofte/ die voor u henen gaen.
28 Dit seyt hy / op dat sijn broeder niet soude denckē / dat hy vreesde voor sijne oogen te komen / ofte door eenen anderen wech hem sochte te ontgaen.
29 D. achtervolgēs 't gene ick te vooren geseyt hebbe.
30 T. w. by hem selven: D. hy dachte. Siet vov. c. 20. op 't v. 11.
31 D. ick sal sijnen toorne / diemen in't aengesichte gemeynlick siet/ stillen. Siet Prov. 21. 14.
32 dese maniere van spreken in't goede genomē zijnde / beteeckēt yemant gunstich zijn / ende goet doen uyt eene vriendelicke eñ redelicke aenmerkinge van yet dat in hem goet is. Ende wort geseyt van Gode, als hy uyt enckele genade het goede/ dat van hem alleen gekomen is/ vriendelick aensiet. vov. 19. 21. ende van de Menschen. als sy om eenige billicke reden/ haren naesten gonstich zijn: als hier ende 1. Sam. 25. 35. 2. Reg. 3. 14.
33 And. de ondiepte. wadden.
34 Dit is de name eener beke ofte riviere / spruytende by Rabba / de hooftstadt der Ammonitē/ eñ haer stortende in de Jordane/ beneden de Galileesche Zee. Siet Num. 21. 24. Deut. 2. 37. eñ 3. 16. Jos. 12. 2. Jud. 11. 13.
35 D. hy bleef alleē op dese zyde van de beke/ aen 'tgeberchte Gilead / om in eensaemheyt Godt te bidden.
36 D. de Sone Gods/ die sich in een menschelick lichaem hier vertoonde; gelijckmen afnemen kan uyt v. 28. eñ 30. &c. eñ Hos. 12. 3/4.

37 Dit is menschelicker wijse gesproken. De Heere sich voegende nae de menschelicke swackheyt/ laet hem overwinnen / om Jacob te versekeren van eene goede uytkomste over het aenstaende perijckel: maer hy quetst hem oock/ op dat hy hem leerde gevoelē sijne eygene swackheyt. 38 And. hol, panne. d Hos. 12, 4. 39 Om dat hy nu gevoelde dat hy niet met eenen mensche hadde te doen / maer met eenen meerderen; daerom begeerde hy van hem gesegent te zijn. 40 Dit en vraecht Godt niet / om dat de name Jacobs hem onbekent was/ maer om aenleydinge te hebben / sijnen name te veranderen tot eene eeuwige gedachtenisse deser kampinge. e ond. 35. 10. 41 Niet is hier soo veel geseyt als niet alleen, ofte niet soo veel. soo seer. want hy wort hier na oock wel Iacob genoemt. Siet dese maniere van spreken / 1. Sam. 8. 7. Johan. 7. 16. ende 1. Cor. 1. 17. ende 1. Johan. 3. 18. 42 D. Een Vorst Godts/ ofte/ die princelicke macht heeft met Godt; als blijckt uyt de volgende woorden. Desen naem geeft Godt Jacob ten tweedenmale/ ond. 35. 10. 43 Hebbende uytgestaen den strijt die hem Godt aen dede/ ende overwonnen. 44 T. w. eerst met Esau / ende daer na met Laban/ eñ nu komt hy wederom te strijden met Esau.

seyde; [45] Waerom ist dat ghy nae mijnen name vraeght? ende [46] hy segende hem aldaer.

30 Ende Jacob noemde den name dier plaetse/ [47] Pniël: want [seyde hy] ick hebbe [48] Godt gesien [van] aengesichte tot aengesichte/ ende [49] mijn ziele is geredt geweest.

31 Ende de Sonne rees hem op/ als hy door Pnuël gegaē was/ ende hy was hinckende aen sijne heupe.

32 [50] Daerom en eten de kinderen Israels [51] de verruckte senuwe niet/ die op het gewrichte der heupe is tot op desen dach; om dat hy het gewrichte van Jacobs heupe [52] aengeroert hadde aen de verruckte senuwe.

45 Dit is eene afslagige vrage/ als Jud. 13. 17/ 18. hy weygert hem sijnen name te openbaren/ om hem te meer te versekerē/ dat hy met geen mensche geworstelt en hadde.
46 Dit wast/ dat Jacob begeert hadde v. 26. ende hem nu ten vollē versekerde/ dat Godt hem verschenen was. Siet het volgende vs.
47 D. Godts aensichte, ofte/ het aensien Godes. siet 1. reg. 21. 25. in 't volg. Pnuël.
48 Niet in sijn Goddelick wesen/ maer in sulck eene gedaente/ door dewelke hy sich klaerder aen my geopenbaert heeft/ dan opt te vooren.
49 Hy verwondert sich dat hy niet gestorven en was/ Godt gesien hebbende. Siet bov. 16. op het v. 13. Vg. Exo. 20. 19. Jud. 6. 22/ 23. ende 13. 22. 50 Verstaet mede datse niet en etē het vleesch ontrent die senuwe. Niet uyt superstitie ofte meeninge van Godsdienstichheyt/ maer tot eene gedachtenisse van dien wonderlicken kamp/ ende victorie aen Jacob ende sijne nackomelingen vergunt. Dit hadde sijn gebruyck voor de komste des Messiæ/ maer kan na de selve sonder superstitie niet gebruyckt worden. 51 Ofte/ verkrompen, verwrongen. D. die hare kracht verloren heeft/ ende verdooft/ ofte verstuyckt is/ ende hare plaetse als daer uyt verwrongen zijnde (om soo te spreken) vergeten heeft/ de Joden noemen dese senuwe oock soo inde dieren/ nae 'tgene alhier Jacob wedervaren is. And. de geleende senuwe, om datse vande panne des heyligen beens tot aen de heupe overgaet/ als zijnde van 't heylich been daer aen geleent. 52 D. aenroerende gequetst hadde.

Het xxxiij. Capittel.

Jacob/ order gestelt hebbende op het trecken sijner wijven ende kinderen/ gaet sijnen broeder te gemoete/ v. 1. &c. die hem/ mitsgaders sijne wijven ende kinderē seer wel bejegent/ 4. ende neemt na vrientlicke reden ende wederreden Jacobs geschencken aen/ scheydē alsoo vredelick van malkanderen/ 8. Jacob komt te Succoth/ ende van daer tot Sichem/ alwaer hy sijne tenten opslaet/ ende den Heere eenen altaer bouwt, 17.

1 Ende Jacob hief sijne oogen op/ ende sach/ ende siet/ Esau quam/ ende vier hondert mannē met hem: doe verdeylde hy de kinderē onder Lea/ ende onder Rachel/ ende onder de twee dienstmaechden.

2 Ende hy stelde de dienstmaechden ende hare kinderen voor aen: ende Lea ende hare kinderen achterwaerder; [1] maer Rachel ende Joseph d'achterste.

3 Ende hy ginck voor-by haer aengesichte henen: ende [2] hy booch sich [3] seven malen ter aerde/ tot dat hy by sijnen broeder quam.

4 Doe liep Esau hem te gemoete/ ende nam hem inden arm/ ende viel hem aen den hals/ ende [4] kuste hem: ende [5] sy weenden.

5 Daerna hief hy sijne oogen op/ ende sach die wijven/ ende die kinderen/ ende seyde; Wie zijn dese by u? ende hy seyde; De kinderen/ die Godt uwen knecht genadelick verleent heeft.

6 Doe traden de dienstmaechden toe/ sy/ ende hare kinderen/ ende sy boogen haer neder.

7 Ende Lea tradt oock toe/ met hare kinderen/ ende sy boogen haer neder: ende daerna [6] tradt Joseph toe/ ende Rachel/ ende boogen haer neder.

8 Ende hy seyde; [7] [Voor] wien is u al dit heyr dat ick ontmoet hebbe? ende hy seyde; Om genade te vinden inde oogen mijnes heeren.

9 Maer Esau seyde; [8] Ick hebbe's veel: mijn broeder/ [9] het zy uwe dat ghy hebt.

10 Doe seyde Jacob; Och neen/ indien ick nu genade in uwe oogen gevonden hebbe/ so neemt mijn geschenck vā mijner hant: daerom/ om dat ick u aengesichte gesien hebbe/ [10] als hadde ick Godes aengesichte gesien/ [11] ende ghy hebt welgevallen aen my genomen.

1 Hy sett de liefste in't achterste/ ende seckerste/ op datse/ so de voorste verslagen wierden/ nochtemichsins ontcomen mochten. Siet bov. 32. 7/ 8.
2 Siet bov. cap. 18. op v. 2.
3 D. dickwijls/ eē seker getal voor eē onseker. siet Levit. 26. op 't v. 8.
4 Siet bov. cap. 29. op v. 11.
5 Dit is dickwijls geschiet in't ontmoeten van vriendē/ als hier ende bov. cap. 29. 11. eñ ond. 43. 30. ende 46. 29. ofte/ in't scheydē/ Ruth 1. 14. Actor. 20. 37.
6 And. hy wert genaedert. ofte/ geheeten te naederen; Also hy te deser tijt maer ontrent 6. jaren out was.
7 Ofte: wat is u al dit heyr? D. waer toe sal dat dienen? wat meynt ghy daer mede? hy hadde sonder twijfel dit wel verstaen uyt de knechtē/ die de kudde leydē/ maer hy socht gelegentheyt uyt Jacobs antwoorde/ om sijne geschencken beleefdelick te weygeren.
8 D. ick hebbes genoech. hier sien wy vervult de beloften Godes/ bov. 27. 39.
9 D. behoudt voor u/ dat ghy hebt.
10 Als of hy seyde: gelijck de gunste Godes den mensche seer verquickt: alsoo ben ick oock door dese uwe minnelicke ende vreedsame ontmoetinge seer vermaeckt/ houdende de selve voor een seker teecken van Godts genade t' mywaert/ als of Godt selve my soo vriendelick verschenen ware. 11 And. hebt doch een welgevallen aen my. Ofte/ soo vriendelick hebt ghy my ontfangen.

11 Neemt doch mijnen [12] segen/ die u toegebracht is/ dewijle 't Godt my genadelick verleent heeft/ ende dewijle ick alles hebbe: ende hy hieldt by hem aen/ so dat hy't nam.

12 Ende [13] hy seyde, Laet ons reysen/ ende voort trecken: ende ick sal [14] voor u trecken.

13 Maer [15] hy seyde tot hem; Mijn heere weet/ dat dese kinderen [16] teeder zijn/ ende dat ick [17] soogende schapen eñ koeyen [18] by my hebbe: indienmense maer eenen dach afdrijft/ so sal de geheele cudde stervē:

14 Mijn heere trecke doch voor by/ voor het aengesichte sijnes knechts: ende ick sal my op [19] mijn gemack als leydsman voegen/ [20] nae den ganck van [21] 'twerck/ het welcke voor mijn aengesichte is/ ende nae den ganck deser kinderen/ tot dat ick by mijnen heere te Seïr kome.

15 Ende Esau seyde; Laet my doch van dit volck/ dat met my is/ u by stellen: ende hy seyde; Waer toe dat? [22] laet my genade vinden in mijnes heeren oogen.

16 Also keerde Esau dies daechs wederom sijnes weechs nae Seïr toe.

17 Maer Jacob reysde nae [23] Succoth/ ende bouwde een huys voor hem: ende maeckte hutten voor sijn vee; daerom noemde hy de name dier plaetse/ [24] Succoth.

18 [a] Ende Jacob quam [25] behoudē [tot] de stadt [26] Sichem/ welcke is in't lant Canaan; als hy quam van Paddan Aram: eñ hy legerde sich [27] in't gesichte der stadt.

19 Ende hy kocht een deel des velts daer op hy sijne tente gespannen hadde/ van de hant der sonen [28] Hemors/ des vaders van Sichem/ voor hondert [29] stucken gelts.

20 Ende hy richtede aldaer [30] eenen Altaer op: ende noemde hem; [31] De Godt Israels [is] Godt.

12 D. geschenck: het welck alsoo genoemt wort Jos. 15. 19. ende 1. Sam. 25. 27. ende 30. 26. ende 2. Reg. 5. 15. ende 2. Corint. 9. 5/ 6. om dat het bestaet uyt dingen die door de milde segeninge des HEEREN dē menschē toegesonden worden/ ende met geluckwenschinge plegen gegevē/ ende met dancksegginge ontfangen te worden.
13 Namelic/ Esau.
14 D. neffens/ tegen over/ met u. bezijden u, in u geselschap. my nae u voegende in 't reysen/ al is mijn volck kloecker ende frisscher als het uwe.
15 Namelick/ Jacob.
16 Ruben/ de outste/ mocht te deser tijt omtrent 12 ofte 13 jaren out zijn.
17 And. dragende.
18 Ofte/ op my. D. tot mijnen last ende sorge.
19 Ofte/ sachtkens, soetkens.
20 *Hebr.* nae den voet: eñ soo in't volgende.
21 Alsoo noemt Jacob sijn vee, 't welck gade te slaen sijn dagelicks werck was. alsoo oock Exo. 22. 8. ende 36. 6.
22 D. bewijst my dese gunste/ ende doet het gene/ dat ick versoecke/ ende en stelt niemant van uwen volcke by my.
23 Dese name en hadde die plaetse doe noch niet/ maer kreegse daer na/ als op 't eynde deses vs. geseyt wort.
24 D. hutten, tentē, daken. kooyen. Dese plaetse was gelegen over de Jordaen/ in de stamme Gads/ niet verre van Pnuël. Siet Jos. 13. 27. ende Jud. 8. 5/ 14/ 15. Daer wort van een ander Succoth gesproken Exod. 12. 37. a Ios. 24. 27. Act. 7. 16. 25 *Hebr.* Schalem, dat andere houden voor den name eener stadt by de Iordane, waer ontrent Johannes de Dooper daer na gedoopt heeft, onderscheyden van een ander Salem, daerna genoemt Ierusalem. Siet bov. cap. 14. v. 18. ende Psal. 76. v. 3. 26 Siet bov. 12. 6. 27 Ofte voor aen de stadt. 28 *Hebr.* Chamor. Actor. 7. 16. wort hy Emmor genoemt. 29 Genaemt/ Lammeren. om dat de figure van een lam daer op geteeckent was. Siet Jos. 24. 32. Job 42. 11. ende Vg. Act. 7. 16. Andere verstaen natuerlicke schapen/ die hy voor dat lant gegeven heeft/ gelijck het oock gebruyckelick geweest is/ te koopen ende verkoopen met verwisselinge van waren. 30 Om danckoffer daer op te offeren/ ende den geheelen Godes-dienst te plegen/ nae 't exempel sijner vaderen. Siet bov. 12. 7. ende 13. 18. 31 *Hebr.* El Elohe Israël.

Het xxxiiij. Capittel.

Dina/ uytgegaen zijnde om de dochteren des lants te sien/ wort van Sichem/ des Lantsheeren Hemors sone/ geschaeckt ende geschendt/ v. 1. &c. die haer bemint ende tē houwelicke begeert: waer over sijn vader met Jacob/ ende sijne sonē sprekende/ bekomt van Jacobs sonen eene bedriechlicke belofte/ met beding van alles/ wat onder de Sichemiten manlick was/ te besnijden/ 6. Sulcx van Hemor/ Sichem/ ende de onderdanē ingewillicht ende gedaen zijnde/ worden sy/ liggende in de smerte der besnijdinge/ van Simeon ende Levi overvallen ende vermoordt/ voort van Jacobs sonen geplundert/ vrouw ende kint gevangen wechgevoert/ 18. hier over is Jacob seer ontstelt ende bevreest: 29.

1 Ende [a] Dina de dochter van Lea/ die sy Jacob gebaert hadde/ [1] ginck uyt [2] om de dochteren van dien lande te besien.

2 Sichem nu Hemors [3] des Heviters/ des lant-Vorsten sone/ sachse: ende hy namse/ ende lach by haer/ ende [4] verkrachtese.

3 Ende [5] sijne ziele kleefde aen Dina/ Jacobs dochter; ende hy hadde de jonge dochter lief/ ende sprack [6] nae het herte van de jonge dochter.

4 Sichem sprack oock tot sijnen vader

a Bov. 30. 21.
1 T. w. uyt de plaetse daer hare ouderen woondē/ welcke was by Sichem/ bov. 33. 18. daer sy beter mochte in gebleven hebben. Tit. 2. 5. Te meer/ om datse te deser tijt maer ontrent 14 jaren out geweest en is.
2 Sommige meynē/ dat te deser tijt een bysonder feest/ ofte merckt/ te Sichem gehouden is/ met grooten toeloop van volck. 3 Siet bov. 10. op v. 17. 4 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick verdrucken, vernederen. Ende soo noemt de heylige schrifture het schenden/ ende schofferen der vrouwen. Jud. 19. 24. 2. Sam. 13. 14. 5 D. sijn herte/ sijn gemoet/ lust, begeerte/ hingen haer aen. 6 D. dat haer aengenaem ende behaechlick mochte wesen/ om haer te vreden te stellen/ ende te vertroosten: also sy buyten twijfel over dese onverwachte daet seer ontstelt was. Siet dergelijcke maniere van spreken ond. 50. 21. Jud. 19. 3. Jes. 40. 2. Hos. 2. 13.

Hemor/

Hemor / seggende; [7] Neemt my dese dochter tot eene vrouwe.

5 Doe Jacob hoorde / dat hy sijne dochter Dina verontreynigt hadde / so waren sijne sonen met het vee in 't velt: ende Jacob swe,ech / tot dat sy quamen.

6 Ende Hemor Sichems vader ginck uyt tot Jacob / om met hem te spreken.

7 Ende de sonen Jacobs quamen van het velt / als sy dit hoorden / ende het smertede desen mannen / ende [8] sy ontstaken seer: om dat hy [9] dwaesheyt [10] in Israël gedaen hadde / Jacobs dochter beslapende; [11] 'twelck alsoo niet en soude gedaen worden.

8 Doe sprack Hemor met hen / seggende: Mijnes soons Sichems ziele is verlieft op u lieder dochter: geeftse hem doch tot eene vrouwe.

9 Ende [12] verswagert u met ons / [13] geeft ons uwe dochteren / ende [14] neemt voor u onse dochteren.

10 Ende woont met ons: ende het lant sal [15] voor u aengesichte zijn; woont / ende handelt daer in / ende [16] stelt u tot besitters daer in.

11 Ende Sichem seyde tot [17] haren vader / ende tot hare broederen; Laet my [18] genade vinden in uwe oogen: ende wat ghy tot my seggen sult / sal ick geven.

12 [19] Vergroot seer over my [20] den bruytschat / ende 't geschenck / ende ick sal geven gelijck als ghy tot my sult seggen / geeft my slechs de jonge dochter tot eene vrouwe.

13 Doe antwoordden Jacobs sonen aen Sichem / ende Hemor sijnen vader [21] bedriechlick / [22] ende spraken: (overmits dat hy Dina hare suster verontreynigt hadde.)

14 Ende sy seyden tot hen; [23] Wy en sullen dese sake niet konnen doen / dat wy onse suster aen eenen man geven souden / [b] die de voorhuyt heeft: want dat ware ons eene schande.

15 Doch hier in sullen wy u te wille zijn / so ghy wordet gelijck als wy / dat onder u besneden worde al wat [24] manlick is:

16 Dan sullen wy u onse dochteren geven / ende uwe dochteren sullen wy ons nemen / ende wy sullen met u woonen / ende wy sullen tot een volck zijn.

17 Maer so ghy nae ons niet en sult hooren / om besneden te worden; so sullen wy [25] onse dochter nemen / ende wech trecken.

18 Ende hare woorden [26] waren goet in de oogen Hemors / ende in de oogen van Sichem Hemors sone.

19 Ende de jongelinck en vertooch niet dese sake te doen / want hy hadde lust in Jacobs dochter: ende hy was [27] ge-eert boven al sijnes vaders [28] huys.

20 So quam Hemor ende Sichem sijn sone [29] tot harer stadts poorte: ende sy spraken tot de mannen harer stadt / seggende:

21 Dese mannen zijn vreedsaem met ons / daerom laetse in dit lant woonen / ende daer in handelen / ende het lant / (siet / het is [30] wijt van begrijp) [31] voor haer aengesichte zijn: wy sullen ons hare dochteren tot wijven nemen / ende wy sullen onse dochteren hen geven.

22 Doch hier in sullen dese mannen ons te wille zijn / datse met ons woonen om tot een volck te zijn: als al wat manlick is onder ons besneden wort / gelijck als sy besneden zijn.

23 Haer vee / ende hare besittinge / ende alle hare beesten sullen die niet onse zijn? [32] alleen laet ons hen te wille zijn / ende sy sullen met ons woonen.

24 [33] Ende sy hoorden nae Hemor / ende nae Sichem sijnen sone / alle die te sijner [34] stadts poorte uytgingen: ende sy werden besneden / al wat manlick was / alle die te sijner stadts poorte uyt gingen.

25 Ende het geschiedde ten derden dage / [35] doe sy in de smerte waren / [c] so namen de twee sonen Jacobs / [36] Simeon / ende Levi / broeders van Dina / een yegelick sijn sweert / ende quamen stoutelick in de stadt / ende doodden al wat manlick was.

26 Sy [37] sloegen oock Hemor / ende sijnen sone Sichem doot [38] met de scherpte des sweerts: ende sy namen Dina uyt Sichems huys / ende gingen daer van.

27 [39] De sonen Jacobs quamen over de verslagene / ende plunderden de stadt: om dat sy [40] hare suster verontreynigt hadden.

28 Hare schapen / ende hare runderen / ende hare eselen / ende 'tgene / dat in de stadt / ende 'tgene dat in het velt was / namen sy.

29 Ende al haer vermogen / ende alle hare kleyne kinderen ende hare wijven voerden sy gevanckelick wech / ende plunderdense / ende al wat binnens huys was.

30 [41] Doe seyde Jacob tot Simeon ende tot Levi; Ghy hebt [42] my beroert / mits [43] my stinckende te maken onder de [44] inwoonders deses lants / onder de [45] Canaaniten / ende onder de Pheresiten: ende ick ben [46] weynich volcx in getale; so sy hen tegens my versamelen / so sullen sy my slaen / ende ick sal verdelgt worden / ick / ende mijn huys.

31 Ende sy seyden: [47] Soude [48] hy dan [met] onse suster als [met] eene hoere doen?

7 Een exempel oock onder de Heydenen / dat de kinderen met wille ende onder 't beleyt van hare ouders behoorden te hylicken.

8 *Hebr.* ende hen ontstack seer, te weten / de toorn. Siet vov. cap. 4. vs 5/6.

9 Ofte / een schendich stuck, ofte / schandelicheyt, afvallicheyt, onsinnicheyt. Dit woort beteeckent eene sonde / de welcke voortkomende uyt eenen boosen ende onbeschaemden lust / geschiet niet alleene tegen Godes gebodt / maer oock tegen de burgerlicke eerbaerheyt / ofte oock somtijts tegen de nature / veroorsakende groote ergernisse ende schande. Vg. Deut. 22. 21. Jos. 7. 15. Jud. 19. 40. ende 20. 6. 2. Sam. 13. 12.

10 D. in / ofte / aen het huys Israels / ofte / Godes volck / 't welck van Jacob / doe genoemt Israel / gesproten is.

11 Ofte / alsoo en geschiet het niet. D. alsoo en plagt / noch en behoorde niet te geschieden. Siet gelijcke maniere van spreken vov. 20. 9.

12 Ofte / Verhouwelickt u. alsoo Deut. 7. 3.

13 t.w. ten houwelicke aen onse sonen. alsoo ond. 38. 14. Deut. 7. 3. &c.

14 t.w. ten houwelicke aen uwe sonen. Siet vov. 19. op het v. 14.

15 Siet vov. cap. 13. op 't v. 9.

16 Ofte / neemt vast besit daer in, oft / onthoudt u daer in.

17 t.w. van Dina.

18 Siet vov. 18. op 't v. 3.

19 D. legtse my op soo groot als ghy wilt.

20 De bruytschat / die de man de vrouwe gaf / bleef haer eygen / oock na des mans doot: 't geschenck was / dat de bruydegom aen de bruyt gaf ten tijde vande ondertrouwe / tot eene bevestinge / sijner gegevener beloofte: sulcks men nu een trouw-penninck noemt. Siet van de bruytschat / Exod. 22. 16/17: ende van het geschenck / vov. 24. 53.

21 *Hebr.* in, ofte / met bedroch; want sy niet gesint en waren in het houwelick te consenteren / als naderhant gebleken heeft.

22 t.w. het gene v. 14. volgt.

23 Sy seggen wel de waerheyt / maer sondigen daer in / dat sy de besnijdenisse misbruycken / tot een decksel van haer bedriechlick opset / want het hen om de besnijdenisse niet te doen en was / maer om eenen moort aen te richten uyt wraeckgierigheyt.

b Vov. c. 17.

24 *Hebr.* man, mansbeelt, manspersoon.

25 D. de dochter onses vaders; oft de dochter onses huyses / als vov. v. 8.

26 D. sy bevielen hem wel. dat wort geseyt goet in yemants oogen te zijn, dat hem behaegt / ende wel bevalt. vov. 16. 6. 1. Sam. 29. 6. &c.

27 Hy schijnt seer bemint / geacht ende vermaert geweest te zijn / om dat niet alleene de stadt nae sijnen name wert geheeten / maer oock sijn vader door hem bekent was / zijnde genoemt / de vader van Sichem. Siet vov. cap. 33. 18/19.

28 D. huysgesin / kinderen / huysgenooten / hovelingen / officieren / alsoo ond. 41. v. 40. 1. Reg. 2. 24. ende 4. 6.

29 Alwaer de burgerlicke saken door het beleyt der overicheden verhandelt werden / gelijck heden op de stadts / ofte / raethuysen. Siet vov. cap. 22. op 't v. 17.

30 *Hebr.* wijt van handen, alsoo Jud. 18. 10.

31 D. open zijn. Siet vov. 13. op 't v. 9.

32 Sy gelaten hen / dat dit Jacobs ende sijner kinderen versoeck was / verswijgende dat het was de conditie van haer eygen versoeck: daerenboven bedecken sy haer particulier met den name van 't gemeene beste / sulcks datse hare burgeren bedriegende / oock van Simeon ende Levi bedrogen worden.

33 Sy laten hen bewegen tot veranderinge van religie / niet door onderwijs / ofte / liefde vande waerheyt; maer door belofte / ende hope van aerdsch profijt.

34 D. alle burgeren der stadt; die geseyt worden hare stadts poorten in / ofte / uyt te gaen / als hier; ofte / in te gaen, als vov. cap. 23. 10. ende Jerem. 17. 20.

35 D. doe sy met de meeste smerte / ofte pijne bevangen waren, want de wonden aende derden dach gemeenlick swaerder smerten.

c Ond. 49. 6.

36 Dese twee zijn de leydtslieden geweest van desen aenslach / ende waren volle broeders van Dina / van een vader ende moeder: so waren wel Ruben ende Juda / Issaschar ende Zebulon / maer hebben in dese bloedige daet geen gemeynschap gehadt / so wel om dat de twee laetste te jonc zijn geweest / als om dat de twee andere meer tot sachtsinnicheyt / dan tot wreetheyt genegen waren. Siet ond. cap. 37. 21/22/26.

37 Siet van dit woort / vov. 18. op 't v. 21.

38 *Hebr.* aen, ofte / in de mont des sweerts.

39 Vele verstaen dit van de andere sonen Jacobs / als datse gehoort hebbende de moort / die in de stadt van hare broederen geschiet was / toegeloopen zijn / om de vermoorde / ende de geheele stadt te plunderen.

40 Dat Sichem alleene gedaen hadde / wert den burgeren in 't gemeen ten laste geleyt / om datse dese daet niet tegen gesproken noch verhindert hebbende / schenen daer in te hebben een wel gevallen. Ofte sy, D. een van haer / t.w. Sichem. alsoo Exo. 4. 19. Matth. 2. 20.

41 Hier uyt blijckt dat Jacob vanden aenslach sijner twee sonen niet en heeft geweten / veel min daer in verwillicht. Vg. ond. 49. 5/6/7.

42 Ofte / ghy hebt my onruste aengerecht / ofte / verstoort / niet alleen mijn gemoet door dese daet ontstellende / maer oock brengende alle mijn saken in groot perijckel / onsekerheyt / ende verwerringe / daer ick hier te vooren in vrede gewoont hebbe. Siet Jos. 7. 25. ende 1. Reg. 18. op 't v. 17.

43 D. verhaet te maken / sulcks datmen my niet en sal mogen luchten noch lijden. 'Tis eene gelijckenisse van stinckende dingen / daer van de menschen het aensicht afkeeren. Siet Exod. 5. 21. ende 1. Sam. 13. 4. ende 27. 12. ende 1. Chron. 19. 6.

44 *Hebr.* inwoonder.

45 *Hebr.* Canaaniter.

46 *Hebr.* lieden van getal, D. van kleyn getal / die haest te tellen zijn / als Num. 9. 20. Deut. 4. 27. ende 33. 6.

47 And. soudemen dan, &c.

48 t.w. Sichem. t.w. sonder wrake / oft straffe.

Het XXXV. Capittel.

Jacob / sijn huys gesuyvert ende tot den Godsdienst voorbereydt hebbende / vertreckt op Godts bevel nae Bethel / v. 1. &c. alwaer hy onbeschadigt gekomen zijnde eenen altaer bouwt / 6. Doot ende begraefnisse van Debora / voedster van Rebecca / 8. Godt verschijnt Jacob / hem andermael gevende den naem van Israël met vernieuwinge sijner beloften / 9. Des Jacob een gedenckteecken opricht / ende de plaetse vernoemt / 14. van daer vertreckende / sterft Rachel in den arbeyt van Benjamin / ende wort aldaer begraven / 16. Ruben bedrijft bloetschande in sijns vaders huys / 21. Register van Jacobs sonen / 23. Jacob komt eyndtlick tot sijnen vader Isaac / dewelcke sterft / ende wort van hem ende Esau begraven / 27.

1 DAer na seyde Godt tot Jacob; Maeckt u op / treckt op nae Beth-El / ende woont aldaer: ende [1] maeckt daer eenen Altaer dien Godt / [a] die u verscheen / [b] doe ghy vluchtedet voor het aengesichte uwes broeders Esaus.

2 Doe seyde Jacob tot sijn [2] huys-gesin / ende tot [3] alle die by hem waren; Doet

1 Om te gedencken de beloften / die ick daer aen u gedaen hebbe / ende ghy aen my. vov. 28. 13/14/20. Dit schijnt daer toe te dienen / dat Jacob getroost ende gesterckt mochte worden tegen de vreese daer mede hy bevangen was. Siet cap. 34. v. 30.

a vov. 28. 12. 13.

b Vov. 27. 43.

2 *Hebr.* huys: siet vov. 7. op v. 1.

3 Vreemden ende dienstmaechden / ende die van buyten by gekomen waren.

wech de [4] vreemde Goden/ [5] die in 't midden van u zijn/ ende [6] reynigt u/ ende verandert uwe kleederen.

3 Ende laet ons ons op maken/ ende op trecken nae Beth-El: ende ick sal daer eenen Altaer maken dien Godt [7] die my antwoordt ten dage mijner benautheyt; ende met my geweest is/ [8] op den wech/ dien ick gewandelt hebbe.

4 Doe gaven sy Jacob alle die vreemde Goden/ [9] die in hare hant waren/ ende de [10] oor-cierselen/ die aen hare ooren waren/ ende Jacob [11] verbergde se onder den Eycken boom/ die by Sichem is.

5 Ende sy reysden henen: ende [12] Godes verschrickinge was over de steden/ die rontom hen waren/ so dat sy de sonen Jacobs niet achter na en jaegden.

6 Also quam Jacob te [13] Luz/ welck is in het lant Canaan/ (dat is [14] Beth-El) hy/ ende al het volck dat by hem was.

7 Ende hy bouwde aldaer eenen Altaer/ ende [c] noemde die plaetse/ [15] El Beth-El: want [16] Godt hem aldaer was geopenbaert geweest/ als hy voor sijnes broeders aengesichte vluchtte.

8 Ende [17] Debora de voester van Rebecca sterf/ ende sy wert begraven onder aen Beth-El/ onder die Eycke welcker name hy noemde/ [18] Allon Bachuth.

9 Ende [d] Godt verscheen Jacob wederom/ als hy van Paddan Aram gekomen was: ende hy segende hem.

10 Ende Godt seyde tot hem: [19] Uwe naem is Jacob: [e] uwe naem sal voortaen niet Jacob genoemt worden/ maer Israël sal uwe naem zijn; ende hy noemde sijnen naem/ Israël.

11 Voorder seyde Godt tot hem: [f] Ick ben [20] Godt de Almachtige/ [21] zijt vruchtbaer/ ende vermenichvuldicht; [g] een volck/ ja een hoop der volckeren sal uyt u worden/ ende [h] Koningen sullen [22] uyt uwe lendenen voortkomen.

12 Ende dit lant/ dat ick Abraham ende Isaac gegeven hebbe/ dat sal ick u geven: ende uwen zade na u sal ick dit lant geven.

13 Doe [23] voer Godt van hem op/ in die plaetse daer hy met hem gesproken hadde.

14 Ende [24] Jacob [i] stelde een opgerecht teecken op/ in die plaetse daer hy met hem gesproken hadde/ een steenē opgerecht teecken: ende hy stortte daer op [25] dranckoffer/ ende goot olie daer over.

15 Ende Jacob [26] noemde den name dier plaetse/ alwaer Godt met hem gesproken hadde/ Beth-El.

16 Ende sy reysden van Bethel; ende daer was noch [27] een kleyne streke lants om tot [28] Ephrath te komen: ende Rachel baerde/ ende sy hadde 't hart in haer baren.

17 Ende het geschiedde als sy 't hart hadde in haer baren; so seyde de vroedvrouwe tot haer; En vreest niet/ want desen sone [29] sult ghy oock hebben.

18 Ende het geschiedde [30] als hare ziele uytginck [31] (want sy sterf) dat sy sijnen name noemde/ [32] Ben-oni: maer sijn vader noemde hem/ [33] Benjamin.

19 [k] Also sterf Rachel: ende sy wert begraven aen den wech nae [34] Ephrath/ dat is/ [35] Bethlehem.

20 Ende Jacob richtte een gedencteecken op boven haer graf: dat is het gedencteecken van Rachels graf [36] tot op desen dach.

21 Doe verreysde [37] Israël: ende hy spande sijne tente op gene zijde van [38] Migdal Eder.

22 Ende het geschiedde als Israël in dat lant woonde/ dat Ruben henen ginck/ ende [l] lach by Bilha sijns vaders [39] bywijf: ende [40] Israël hoorde 't. Ende de sonen Jacobs waren twaelf.

23 [m] [41] De sonen van Lea waren/ Ruben/ Jacobs eerst-geboren/ daer na Simeon/ ende Levi/ ende Juda/ ende Issaschar/ ende Zebulon:

24 De sonen Rachels/ Joseph/ ende Benjamin:

25 Ende de sonen van Bilha/ Rachels dienstmaecht/ Dan/ ende Naphthali.

26 Ende de sonen van Zilpa/ Leas dienstmaecht/ Gad/ ende Aser: dat zijn Jacobs sonen/ [42] die hem geboren zijn in Paddan Aram.

27 Ende Jacob quam tot Isaac sijnen vader [43] in Mamre te [44] Kiriath Arba/ welck is [45] Hebron/ daer Abraham als vreemdelinck hadde verkeert/ [46] eñ Isaac.

28 Ende de dagen Isaacs waren hondert jaer/ ende tachtentich jaer.

29 Ende Isaac [47] [n] gaf den geest/ ende sterf/ ende wert versamelt [48] tot sijne volckeren/ out/ ende sat van dagen: ende sijne sonen Esau ende Jacob [49] begroeven hem.

4 *Hebr.* Goden des vreemden. Verstaet de beelden der afgoden/ die van vreemde volckeren gedient waren/ niet zijnde de ware Godt/ die hem aen Abraham/ Isaac ende Jacob geopenbaert hadde. Soo werdē d'afgoden genoemt Deut. 31.16. eñ 32.12. Jos. 24.20. Psal. 81.10. Deselve werden geheeten/ andere Goden. Deut. 6.14. Jos. 23.16. Jud. 10.13. Item/ nieuwe Goden. Jud. 5.8.

5 Het blijckt hier uyt/ dat onder Jacobs gesin noch eenige beelden verborgē warē/ 't zy datse waren de afgoden van Laban/ vov. cap. 31.19. ofte eenige kostelicke beelden die sy uyt de plunderinge van Sichem gekregen/ ofte andere gevangene daer gebracht hadden.

6 Om met dese uytwendige ceremonie te beteeckenē de inwendige suyveringe/ eñ bekeeringē des herten/ die sy niet alleen ten aensiē van de afgodische besmettinge/ maer oock sonderlinge van dien moort der Sichemiten van noden haddē/ om hen te bereyden tot den statelicken Godtsdienst/ die Jacob door Godes bevel met sijn huysgesin soude verrichten. Siet Exod. 19.10/15.

7 D. die my pleecht te verhooren. Godt antwoordt sijn volc/ als hy met woorden ofte wercken doet blijcken dat hy 't selve verhoort heeft. siet 1. Reg. 18.24. Jesa. 41.17/18. Psal. 22.22.

8 T. w. van Haran tot hier toe.

9 D. die sy by haer hadden. siet 2. Sam. 8. op v. 10.

10 Dese heeft Jacob hen afgenomen/ ofte om datse uyt de plunderinge der afgoden van Sichem gekregen/ ofte ter eere van dien warē gedragen geweest; ofte tot eenich misbruyck den sijnen haddē mogen dienen.

11 Sonder dat sijn volck wiste/ waer dat hyse liet/ op dat niemant deselve en mochte vinden/ ende tot superstitie eñ afgoderie misbruyckē.

12 D. die van Godt toegesondē/ ende seer groot was. alsoo Exod. 23.27. 2. Chron. 14.14. ende 17.10. Het woort Godt wort somtijts gebruyckt om de grootheyt/ ende uytnementheyt eeniger sake uyt te drucken. Siet vov. 13. op 't v. 10. Sonder dese verschrickinge soude Jacob met alle de sijne lichtelick overvallen/ ende vernielt geweest zijn/ om de daet van Simeon ende Levi te Sichem begaen/ vov. 34.25.

13 Siet vov. 12.8. ende 28.19.

14 Alsoo van Jacob vernoemt. c Bov. 28.19.

15 D. Godt is [te] Bethel. Soo noemt hy dese plaetse de tweedemael: Siet vov. 28.19. ende vg. vov. cap. 33. de aenteeckeninge op 't v. 20.

16 Siet vov. cap. 28.13. ende de maniere van spreken cap. 20.13.

17 Die met Rebecca uyt Mesopotamien gesonden was/ nae 't lant Canaan. Siet vov. 24.59.

18 D. Eycke des weenens. om dat sy Debora aldaer beklaecht ende beweent hebben. d Hos. 12.4.

19 Godt bevesticht hier aen Jacob 't gene hy hem te vooren geseyt hadde. Siet vov. cap. 32. op v. 28. e Bov. 32.28. 2. Reg. 17.34. f Bov. 17.1. ende 28.3. ende ond. 48.3.

20 Siet vov. cap. 17. v. 1.

21 Godt bevesticht hier den segen sijnes vaders Isaacs/ die hy hem gaf doe hy vluchtte nae Mesopotamien. siet vov. cap. 28.3/4. g Bov. 17.6.16. h Matth. 1.6.

22 D. uyt u eygen vleesch ende bloet geboren worden. alsoo 1. Reg. 8.19. 2. Chron. 6.9. Actor. 2.30. vg. ond. 46.26.

23 *Hebr.* voer op van boven hem. Godt wort geseyt op te klimmē/ ende neder te dalen/ niet veranderende de plaetsen/ gemerckt hy over al is/ maer de teeckenen sijner tegenwoordicheyt/ die hy openbaert door sijn nederdalē/ als vov. cap. 11. v. 5. Exod. 3.8. ende Num. 11.17. ofte wechneemt door sijn opklimmen als hier/ ende vov. c. 17.22. Jud. 13.20.

24 Jacob vernieuwt hier het gedenckteecken/ dat hy te vooren opgericht hadde/ vov. 28.18. om dat het door lanckheyt des tijts/ ofte der ingesetenen moetwille mochte vervallen/ ofte afgeworpen zijn: op dat het mochte streckē tot eene eeuwige gedachtenisse van Godes weldaet/ eñ sijnen schuldigen plicht. i Bov. 28.18.

25 Verstaet hier door/ ofte de olie/ als terstont volgt ofte wijn/ ofte eenige andere vochticheyt/ die gemeenlick gebruyckt wert/ in dranck-offerē/ ofte in giet-offeren ter dancksegginge.

26 willende sijne belofte volbrengen/ so vernieuwt hy niet alleen het gedenckteecken/ maer oock den name. Dese plaetse schijnt verscheyden te zijn van El Bethel. vov. v. 7.

27 *And.* ontrent eene voederinge, ofte peysteringe lants, dat is/ soo veel lants alsmē reyst eermen peystert, eē mijle weechs. Siet cap. 48.7. 2. Reg. 5.19.

28 Dit is de name eener stadt/ die gemeynlick Bethlehem genoemt wort. Siet dese beyde namen onder v. 19. eñ Mich. 5.2.

29 Ofte: hebt ghy oock, boven Joseph/ gelijc ghy gewenscht hebt/ dat u noch een boven hem soude toegevoegt wordē/ vov. 30.24.

30 Eene klare beschrijvinge van de doot/ uyt de welcke blijckt datse is eene scheydinge der ziele/ die tot een ander levē overblijft/ ende gaet uyt den lichame/ 't welck door de doot vergaet. waerom oock geseyt wort van de gene/ die noch leven/ dat hare ziele in hen is. 2. Sam. 1.9. ende van de gene/ die sterven/ dat hare geest uyt gaet. Psal. 146.4. Ende van de gene die verrijsen/ dat hare geest in hen wederkeert. 1. Reg. 17.21/22.

31 Ofte: dat sy sterf. eñ noemde, ofte hadde genoemt.

32 D. sone mijner smerte, mijnes weedoms.

33 D. sone der rechterhant: D. die my altijts naest by ende seer lief sal zijn/ als den mensche sijne rechterhant. Psal. 80.18.

k Ond. 48.7.

34 Dese name schijnt Bethlehem gegeven te zijn van Calebs huysvrouwe. Siet 1. Chron. 2.19/24. ende daer mede wort oock dit Bethlehem gelegen in de stamme Juda (Mich. 5.2. Matth. 2.6.) onderscheyden van een ander Bethlehem/ gelegen inde stamme Zebulon. Jos. 19.15.

35 Bethlehem beteeckent een huys des broots.

36 T. w. ten tijde als Moses dit schreef: Ja het stont noch ten tijde van Samuel/ ende Saul. 1. Sam. 10.2. Van den kindermoort die Herodes hier ontrent heeft aengerecht ten tijde van Christi geboorte/ siet Jerem. 31.15. eñ Matth. 2.16/17.

37 Hier wort Jacob eerst Israël genoemt/ nae het bevel Godes. v. 10.

38 D. een toren der cudde. Siet oock Mich. 4.8. l Ond. 49.4.

39 Siet vov. cap. 22. op v. 24.

40 Sonder twijffel met groot hertenleet/ siende dat door dese daet van Ruben/ Godt vertoornt/ sijn huysgesin onteert/ ende oorsake van lasteringe gegeven was; sulcx dat Jacob liggende op sijn sterf-bedde reden hadde om hem te beklagen over dese schandelicke daet. ond. 49.3/4. ende Ruben het recht der Eerstgeboorte te benemen. 1. Chron. 5.1/2. m Ond. 46.8. Exod. 1.2.

41 Dese twaelf sonen van Jacob worden hier verhaelt/ om dat haer getal na Benjamins geboorte/ ende Rachels doot nu vol was/ ende hem geene sonen meer geboren zijn/ eñ dat dese twaelve geweest zijn de vaderen der twaelf stammē Israels/ van welcke hier na dickwijls sal gesproken worden.

42 Uytgenomen Benjamin, die by Ephrath in 't lant Canaan geboren is/ vov. v. 16. Maer Moses spreeckt soo ten aensien/ dat alle d'andere daer geboren zijn. Dit is eene maniere van spreken waer door yets niet precieselick ofte ten nauwsten en wort gestelt/ maer in 't gros/ ende ten sekeren aensien. Siet vov. 15.13. ende ond. 46.15. Jud. 20.46. ende 1. Corinth. 15.5.

43 Eene plaetse van de welcke men sien mach vov. cap. 23.17. Alsoo genoemt van Abrahams bontgenoot/ die Mamre hiet. Siet vov. cap. 13. op het v. 18. ende 14. vs 13/24.

44 Siet vov. cap. 23.2.

45 Siet vov. 13.18. ende 23.2/19.

46 Die daer noch als vreemdelinck woonde.

47 vg. vov. cap. 25.8. n Gen. 25.8.

48 Siet vov. cap. 15. op v. 15.

49 T. w. in de spelonche/ daer van te lesen is vov. c. 23. in de welcke oock Abraham begraven lach/ vov. 25.9. Dese was in Hebron/ daer Isaac gestorven is. Dit is geschiet lange na desen tijt: overmits Jacob wel 23 jaren in Canaan na sijne wederkomste uyt Mesopotamien gewoont hadde/ eer sijn vader sterf. Maer het wort hier van Mose verhaelt/ om hier mede uyt Isaacs historie te scheyden/ ende Jacobs historie te vervolgen.

Het xxxvj. Capittel.

Esaus wijven/ ende kinderen/ geboren in Canaan/ v. 1/2/ &c. Sijn vertreck nae Seir/ 6. Sijne nakomelingen/ 9. als oock Seirs/ des Horiters/ 20. onder dese is Ana/ die de Muyl-esels eerst gevonden heeft/ 24. Register der Koningen ende Vorsten in Edom/ 31.

1 DIt [a] nu zijn [1] de geboorten Esaus/ welcke is [2] Edom.

2 [3] Esau nam sijne wijven uyt de dochteren [4] van Canaan: [5] Ada de dochter E-

a 1. Chron. 1.35.

1 D. nakomelingen/ and. geslachten.

2 Siet vov. 25.30.

3 Siet vov. 26.34. eñ 32.3. eñ 33.14/16.

4 D. der Canaaniten. Siet vov. cap. 10.18/19. eñ 12.6.

5 *Hebr.* Adah vov. cap. 26.34. genoemt Basmath.

lons des [6] Hethiters/ ende [7] Aholibama de dochter van [8] Ana/ [9] de dochter van Zibeon den [10] Hiviter:

3 Ende [11] Basmath Ismaëls dochter/ Nebaioths [12] suster.

4 Ada nu baerde aen Esau [13] Eliphaz/ ende Basmath baerde [14] Rehuël.

5 Ende Aholibama baerde Jehus/ ende Jaëlam/ ende [15] Korah: Dit zijn Esaus [16] sonen/ die hem geboren zijn in het lant Canaan.

6 Esau nu hadde genomen sijne wijven/ ende sijne sonen/ ende sijne dochters/ ende alle de [17] zielen sijnes huyses/ ende sijn [18] vee/ ende alle sijne beesten/ ende alle sijne besittinge/ die hy inden lande Canaan geworven hadde; ende was vertrocken nae [19] een [ander] lant/ [20] van het aengesichte sijnes broeders Jacobs.

7 Want [21] hare [b] have was te vele/ om t'samen te woonen: ende het [22] lant harer vreemdelinckschappen en kondese niet dragen van wegen haer vee.

8 Derhalven [c] woonde Esau [23] op't gebergte Seir: [24] Esau is Edom.

9 Dit nu zijn de geboorten Esaus/ des vaders [25] der Edomiten; op't gebergte Seir.

10 Dit zijn de namen [26] der sonen Esaus: Eliphaz de sone van Ada/ Esaus huysvrouwe/ Rehuël de sone van Basmath/ Esaus huysvrouwe.

11 Ende de sonen van Eliphaz waren; Teman/ Omar/ [27] Zepho/ ende Gaëtam/ ende Kenaz.

12 Ende Timna was Eliphaz / des soons Esaus/ bywijf/ ende sy baerde Eliphaz aen [28] Amalek: Dit zijn [29] de sonen van Ada/ Esaus huysvrouwe.

13 Ende dit zijn de sonen Rehuëls/ Nahath/ ende [30] Zerah/ Samma/ ende Mizza: dat zijn geweest de sonen van Basmath/ Esaus huysvrouwe.

14 Ende dit zijn geweest de sonen van Aholibama/ dochter van Ana/ dochter van Zibeon/ Esaus huysvrouwe: ende sy baerde aen Esau Jehus/ ende Jaëlam/ ende Korah.

15 Dit zijn [31] de Vorsten der sonen Esaus: de sonen Eliphaz/ des eerstgeboren Esaus/ waren; de Vorst Teman/ de Vorst Omar / de Vorst [32] Zepho / de Vorst Kenaz/

16 De Vorst [33] Korah/ de Vorst Gaëtham/ de Vorst Amalek: dat zijn de Vorsten van Eliphaz inden lande Edom; dat zijn de sonen van Ada.

17 Ende dit zijn de sonen Rehuëls/ des soons Esaus; de Vorst Nahath/ de Vorst Zerah/ de Vorst Samma/ de Vorst Mizzah: dat zijn de Vorsten Rehuëls in het lant Edoms; dat zijn de sonen van Basmath/ de huysvrouwe Esaus.

18 Ende dit zijn de sonen van Aholibama de huysvrouwe Esaus; de Vorst Jehus/ de Vorst Jaëlam/ de Vorst Korah: dat zijn de Vorsten van Aholibama/ de dochter van Ana/ de huysvrouwe Esaus.

19 Dat zijn de sonen Esaus/ ende dat zijn haerlieder Vorsten: die is Edom.

20 [d] Dit zijn de sonen [34] Seirs des Horiters/ inwoonderen van dien lande: Lothan/ ende Sobal/ ende Zibeon/ ende Ana/

21 Ende [35] Dison/ ende Ezer/ ende Disan: dat zijn de Vorsten [36] der Horiten/ sonen van Seir in het lant van Edom.

22 Ende de sonen Lothans waren/ Hori ende [37] Hemam; ende Lothans suster was [38] Timna.

23 Ende dit zijn de sonen Sobals/ [39] Alvan/ ende Manahath/ ende Ebal/ ende [40] Sepho/ ende Onam.

24 Ende dit zijn de sonen Zibeons/ Aia/ ende Ana: hy is die Ana/ [41] die de Muylen inde woestijne gevonden heeft/ doe hy sijnes vaders Zibeons esels weydde.

25 Ende dit zijn de [42] sonen van Ana/ Dison: ende [43] Aholibama was de dochter van [44] Ana.

26 Ende dit zijn de sonen Disans: [45] Hemdan/ ende Esban/ ende Jithran/ ende Cheran.

27 Dit zijn de sonen [46] Ezers: Bilhan/ ende Zaävan/ ende [47] Akan.

28 Dit zijn de sonen Disans: [48] Uz/ ende Aran.

29 Dit zijn de Vorsten [49] der Horiten/ de Vorst Lothan/ de Vorst Sobal/ de Vorst Zibeon/ de Vorst Ana/

30 De Vorst Dison/ de Vorst Ezer/ de Vorst Disan: dit zijn de Vorsten der Horiten [50] nae hare Vorsten in den lande Seir.

31 [e] Ende dit zijn de [51] Koningen/ die geregeert hebben in den lande Edom/ [52] eer een koninck regeerde over [53] de kinderen Israëls.

32 Bela dan de sone Beors regeerde in Edom/ ende de name [54] sijner stadt was/ Dinhaba.

33 Ende Bela sterf: ende Jobab de sone Zerah van [55] Bozra regeerde in sijne plaetse.

34 Ende Jobab sterf: ende Husam [56] uyt der Temaniten lant regeerde in sijne plaetse.

35 Ende Husam sterf: ende in sijne plaetse regeerde Hadad de sone Bedads/ die [57] Midian versloech in den velde Moabs/ ende de name sijner stadt was Avith.

36 Ende Hadad sterf: ende Samla van Masreka regeerde in sijne plaetse.

37 Ende Samla sterf: ende [58] Saul van Rehoboth [59] aen de Riviere/ regeerde in sijne plaetse.

38 Ende Saul sterf: ende Baal-Hanan/ de sone Achbors/ regeerde in sijne plaetse.

39 Ende Baal-Hanan de sone Achbors sterf; ende Hadar regeerde in sijne plaetse/ ende de name sijner stadt was/ Pahu: ende de name sijner huysvrouwe was/ Meheta-beël/ eene dochter van Matred/ [60] de dochter van Mezahab.

40 [f] Ende dit zijn de namen der [61] Vorsten Esaus/ nae hare geslachten/ nae hare plaetsen [62] met hare namen: de Vorst [63] Timna/ de Vorst Alva/ de Vorst Jetheth.

---

6 Eene uyt de volckeren van Canaan/ afkomstich van Canaä/ dē sone Chams. vov. 10. 15.
7 Siet vov. 26. op v. 34.
8 *Hebr.* Anah. And. genoemt / Beri, vov. 26.34. welverstaende/ indien Judith aldaer vermelt/ ende dese Aholibama / eene eñ de selve vrouwe geweest zijn.
9 D. kints kint/ alsoo wort Athalia genoemt soo wel de dochter van Amri haren grootvader/ als de dochter van Achab haren vader. 2. Reg. 8. 18/26.
10 Siet vov. cap. 10. v. 15. 17. De Hethiten ende Hiviten schijnen soo nae by malkanderen gelegen ende onder een gemengt geweest te zijn/ dat sy hare namen lichtelick hebben verwisselt.
11 Vov. cap. 28.9. genoemt Mahalath.
12 Siet van dese vov. cap. 28. op v. 9. ende van Nebaioth. cap. 25. 13.
13 Den selvē naem heeft een van Jobs vrienden gehadt/ genaemt Eliphaz van Teman. Job 2. 11. sulcx datmē meynt/ dat hy van desen Eliphaz voortgekomē zy / door middel van sijnen sone Teman/ die ond. v. 11. genoemt wort onder de kinderē vā Eliphaz.
14 Desen naē hadde ooc de vader van Jethro / Mosis wijfs vader. Exod. 2. 18. Num. 10. 29.
15 Van eenen anderen Korah leestmen/ Exod. 6. 21. Num. 16. 1.
16 Hy heeft oock dochters gehadt / ond. v. 6. maer die en worden niet genoemt.
17 D. de personen: als vov. 12. 5.
18 Door vee verstaet de kleyne/ ende door beesten de groote dieren: als oock vov. cap. 34. 23. ende 2. Reg. 3. 17.
19 Namelick/ nae Seïr/ als volgt.
20 Ofte/ voor het aengesichte, D. van wegen Jacob. dit is geschiet door eē heymelicke regeringe Godes / om dat het lant Canaan hem van sijnen vader/ nae Gods bevel beloost was / ende hy schuldich was het selve voor sijnē broeder te ruymen.
21 Namelic / Jacobs eñ Esaus: hoewel Esau op desen tijt in Seïr woonde/ nochtans schijnt het dat hy met sijnen broeder versoẽt zijnde/ met de wooninge weder gekeert is in't lant van Canaan: maer alsoo sy daer beyde vreemdelingen zijnde/ geen ruymte genoech en hadden voor haer vee/ so soude Esau wedergekeert zijn na Seïr.
b Bov. 13. 6.
22 D. het lant Canaan. Siet vov. 17. op 't v. 8.

d 1. Chron. 1. 38.
34 Dese Seïr is aldaer geweest d'eerste Vorst / van welcken het lant oorspronckelick den name Seïr bekomen heeft. Dit geslachte wort hier verhaelt/ om dat Esau ende Eliphaz met sijne nacomelingen daer mede/ door middel van houwelick/ zijn vermaechschapt / ende dat de heerschappye des lants van de Horiten op de nakomelingen van Esau gekomen is: uyt vergelijckinge van dit vers met vers 2. blijckt dat de Horiten ende Heviten voor een genomen worden.
35 Die oock Disan genoemt wort v. 26.
36 *Hebr.* des Horiters.
37 Hy wort 1. Chr. 1. 39. Homam genoemt.
38 Siet vov. v. 12.
39 Hy wort 1. Chr. 1. 40. Allan genoemt.
40 Oock genoemt Sephi 1. Chron. 1. 40.
41 D. die eerst bedacht heeft eene merrie by eenen esel te voegen / waer uyt een derde soorte van gedierte / half esel half peert / is voortgebracht / welck gebruyck noch duert: alhoewel Godt verboden heeft / Levit. 19. 19. verscheydene geslachten van beesten te vermengen.
42 D. sone/ ofte kinderen. Soo is het veelvoudich getal voor het eenvoudige genomen. Siet vov. cap. 21. op 't v. 7.
43 Siet vov. v. 2. ende 5.
44 Dese is een ander/ als van de welcke vov. v. 20. gesproken wort.
45 Genoemt Hemran. 1. Chron. 1. 41.
46 *Hebr.* Etsers.
47 And. Iaacan. 1. Chron. 1. 42.
48 *Hebr.* Uts.
49 *Hebr.* des Choriters. ende alsoo in 't volgende.
50 And. onder hare Vorsten. ofte/ nae hare Vorstendommen.
e 1. Chron. 1. 43.
51 Gesproten uyt Esaus nakomelingen/ die de Horiten verdruckt / ende uyt hare Vorstendommen een Koninckrijcke gemaeckt hebben.
52 Esaus geslachte heeft wel haest gebloeyt, doch is haest vergaen: maer Jacobs geslachte later op gekomen zijnde/ heeft veel langer geduert / ja het duert eeuwichlick in sijn gebenedyde zaet onsen Heere Jesu Christo.
53 Ofte / sonen, nakomelingen.
54 Daer hy geborē was. alsoo worden in 't volgende de plaetsen van de geboortē deser Koningē aengewesen: De welcke/ also sy verscheyden geweest zijn/ so en schijnen die Koningen niet by ordre van successie/ maer door verkiesinge/ ofte gewelt/ aē de regeringe gekomē te zijn. 55 *Hebr.* Botsrah. Eene hoofstadt in Idumea, siet vande selve Jes. 34. 6/ eñ 63. 1. Amos 1. 12. 56 *Heb.* des Temaniters; soo genoemt van Teman den sone van Eliphaz: van welcken siet vov. v. 4/11/15. van het lant/ Jer. 49. 7/20. Van hier schijnt oock geweest te zijn Eliphaz van Teman/ een der vrienden Jobs/ cap. 2. 11. 57 D. de Midianiten. Siet vov. 25. op het v. 2. 58 Dese is te onderscheydē van Saul dē sone Kis/ die d'eerste Koninck was van Israel. 59 D. aende riviere gelegē: tot onderschept van eē ander Rehoboth vov. 10. 11. 60 D. nichte/ kints kint. Vg. vov. v. 2. f 1. Chron. 1. 51. 61 D. van Esau afkomstich/ die nae de Coningen het regiment in Idumea/ ofte t'samen/ ofte na malkanderē gehadt hebben. 62 D. niet alleen van hare personen/ maer oock van hare geslachten/ huysgesinnen/ ende woonplaetsen / dewelcke veel vernaemt zijn geweest nae de personen. 63 Dit is hier een mans name / gelijck oock v. 41. Aholibama. onderscheydene personen van de gene/ die vov. v. 2/5/12. genoemt staen.

24 D. Esau is de selve man / die oock Edom genoemt wort. c Ios. 24. 4. 23 Siet vov. 14. op 't v. 6.
26 D. kinderen ende kints kinderen / ofte nakomelingen. 25 *Hebr.* Edoms.
genoemt/ Tsephi. 1. Chron. 1. 36. 27 *Hebr.* Tsepho. oock
ken wy lesen Exod. 17. 8. Deuter. 25. 17. ende 1. Sam. 15. 2. 28 Den vader der Amalekiten / van den welc-
eñ soo in't volgende. 30 Siet ond. v. 33. 29 Siet vov. v. 10.
des anderen doot geregeert / maer tsessens op eenen tijt / een yegelick over de sijne. 31 Dese Vorsten en hebben niet d'een nae
ten zijn geē machtige Vorsten geweest/ maer sy waren Hoofden/ ofte de voornaemste der
geslachten/ als Gouverneurs/ ofte/ leytsmannen. 32 *Hebr.* Tsepho. Doch
verscheyden van den anderen Korah/ een sone van Aholibama. v. 5/14/18. hy kan een ne- 33 Dese is te on-
ve van Eliphaz geweest zijn.

41 De Vorst Aholibama/ de Vorst Ela/ de Vorst Pinon:

42 De Vorst Kenaz/ de Vorst Teman/ de Vorst [64] Mibzar:

43 De Vorst Magdiël/ de Vorst Iram: dit zijn de Vorsten Edoms nae hare wooningen/ inden lande harer besittinge: hy is Esau de vader [65] Edoms.

64 *Hebr.* Mibtsar.

65 V. der Edomiten.

Het xxxvij. Capittel.

Joseph / boven sijne broederen van Jacob bemint zijnde/ wort deshalven van hen gehaet/ v.1.&c. voornemelick door 't verhael sijner droomen/ 5. waeromme sy t' samen spannen om hem (als hy door sijns vaders last tot hen te Dothan quam) om te brengen/ 12. maer werpen hem / door Rubens voorspreken/ in eenen kuyl/ 21. verkoopen hem daerna/ door raet vā Juda/ aen voorbyreysende Ismaëliten/ die hem voeren in Egypte/ 26. Sijne broeders bedecken haer feyt met bedrogh by Jacob/ 31. die groot misbaer maeckt over 'tverlies van Joseph/ 33. die ondertusschen verkocht wort aen Potiphar/ 36.

[1] ENde Jacob woonde in 't [a] lant [1] der vreemdelinckschappē sijns vaders; in 't lant Canaan.

2 Dit zijn Jacobs [2] geschiedenissen: Joseph zijnde een soon van seventien jaer/ weyde de cudde met sijne broeders/ ende hy was een jongelinck/ met de sonen van Bilha / ende de sonen van Zilpa sijns vaders wijven: ende Joseph brachte haer [3] quaet geruchte tot haren vader.

3 Ende Israël hadde Joseph lief boven alle sijne sonen; want hy was hem een sone [4] des ouderdoms: ende hy maeckte hem eenen [5] veelverwigen rock.

4 Als nu sijne broeders sagen / dat haren vader hem boven alle sijne broederen lief hadde / [b] hateden sy hem: ende en konden hem niet [6] vredelick toespreken.

5 Oock droomde Joseph eenen droom/ dien hy sijnen broederen vertelde: dies [7] hateden sy hem noch te meer.

6 Ende hy seyde tot hen; Hoort doch desen droom/ dien ick gedroomt hebbe.

7 Ende siet/ wy waren schoven bindende in 't midden des velts; [8] ende siet / mijn schoof stont op / ende [9] bleef oock staende; [10] ende siet/ uwe schoven quamen rontsom/ ende boogen haer neder voor mijnen schoof.

8 Doe seyden sijne broeders tot hem; [11] Sult ghy dan gantschelick over ons regeren? sult ghy dan gantschelick over ons heerschen? so hateden sy hem noch te meer om sijne droomen ende om sijne woorden.

9 Ende hy droomde noch eenen anderen droom / ende verhaelde dien sijnen broederen: ende hy seyde; Siet / ick hebbe noch eenen [12] droom gedroomt; ende siet / de Sonne / ende de Mane / ende elf sterren boogen haer voor my neder.

10 Ende als hy het aen sijnen vader/ ende aen sijne broederen verhaelde / [13] bestrafte hem sijn vader / ende seyde tot hem; Wat is dit voor eenen droom/ dien ghy gedroomt hebt? sullen wy dan gantschelick komen/ Ick/ ende uwe [14] Moeder/ ende uwe broeders/ om ons voor u teraerde te buygē?

11 Sijne broeders dan [c] benijdden hem: doch sijn vader bewaerde [15] dese sake.

12 Ende sijne broeders gingen henen/ om de cudde van haren vader te weyden by [16] Sichem.

a Bov. 36. 7. Hebr. 11. 9.

1 Siet bov. cap. 17. op 't v. 8.

2 *Hebr.* geboortē. D. 't gene Jacob in sijn geslachte ende nakomelingen wedervarē is. So wort het Hebreeusch woort somtijts genomen. Siet bov. cap. 6. op v. 9.

3 D. wat sy quaets mochten seggen/ ofte bedrijven / streckende tot onteeringe van hen selven / ende het gantsche huys.

4 Om dat hy hem ontrent 91 jaren out zijnde/ gewonnē hadde/ als oor om dat hy was de Eerstgeborē uyt Rachel/ die sy na lange ende verdrietige onvruchtbaerheyt Jacob gebaert hadde. vg. ond. 44. 20.

5 *Hebr.* van verscheydene stucken. T. w. die van verscheydene coleuren waren. vg. 2. Sam. 13. 18.

b Ond. 49. 23.

6 *Hebr.* tot, ofte / ten vrede. dat is: dat uyt een sachtmoedich / ende vreedsaem herte voortgaende / tot onderhoudinge van liefde ende vrede diende.

7 *Hebr.* Sy deden, ofte / voechden toe, ofte / voeren voort hem noch, ofte / te meer te haten. alsoo ond. v. 8. sy namen 3 oorsaken om hem te haten. 1. om dat hy haer quaet geruchte tot Jacob bracht/ v. 2. 2. om dat de vader hem liever hadde/ dan sijne broederen / v. 4. 3. om sijne droomen die hy hen vertelde/ hier/ &c.

8 Godt heeft door desen/ ende den volgenden droom willen openbaren / wat namaels geschieden soude / om te weten datter niet by gevalle / maer by sijne regeringe geschiedde.

9 And. stont oock over eynde.

10 Dit voorteken Siet, gebruyckt Joseph hier tot drymalen toe / daer mede toonende / dat dese droom hem seer seltsaem dachte / ende seer bewoog. Siet de vervullinge daer van/ ond. 42. 6.

11 Ofte sekerlick. Hebr. Sult, ofte/ sout ghy regerende regeren? ende so in 't volgende/ heerschende heerschē? Josephs broeders duyden desen droom op haer selven/ gelijck de Midianitē/ Jud. 7. 13.

12 Siet de vervullinge hier van/ ond. 46. 29. &c.

13 Meer om sijne andere sonen wat te versachtē/ als dat hy inder daet op Joseph soude vergramt zijn; want hy wel merckte dat dese droom wat bysonders / gelijck blijckt uyt het volgende vs / in hadde.

14 Verstaet sijne stiefmoeder Lea/ ofte Bilha/ Rachels dienstmaecht. Wilmen het nemen van Rachel sijne eygene moeder/ die overledē was / het sal zijn/ als of Jacob seyde; Sal uwe moeder uyt den dooden opstaen/ ende haer voor u ter aerde buygen?

c Actor. 7. 9.

15 And. Dit woort, dat is/ dese woorden. De sin is; dat hy de droomen Josephs overleyde / ende in sijn herte opsloot/ oordeelende datse wat beduydden / ende verwachtende wat metter tijt daer van geworden soude. vg. Luc. 2. 19.

16 Siet bov. cap. 12. op v. 6. ontrent dese plaetse hadde Jacob te voren een stuck lants gekocht / Bov. 33. 19.

13 So seyde Israël tot Joseph; Weyden uwe broeders niet by Sichem? komt/ dat ick u tot hen sende: ende hy seyde tot hem; [17] Siet [hier] ben ick.

14 Ende hy seyde tot hem; Gaet doch henen; Siet nae den [18] welstant van uwe broederen / ende nae den welstant vande cudde / ende [19] brengt my een woort wederom: So sondt hy hem uyt den dale [20] Hebron / ende hy quam te Sichem.

15 Ende een man vondt hem/ (want siet hy was dwalende in 't velt) so vraegde hem dese man/ seggende; Wat soeckt ghy?

16 Ende hy seyde; Ick soecke mijne broederen / geeft my doch te kennen / waer sy weyden.

17 So seyde die man; Sy zijn van hier gereyst / want ick hoorde se seggen / Laet ons nae [21] Dothan gaen: Joseph dan ginck sijnen broederen nae / ende vondtse te Dothan.

18 Ende sy sagen hem van verre: ende eer hy tot hen naederde / [22] sloegen sy tegens hem eenen listigen raet / om hem [23] te dooden.

19 Ende sy seyden [24] d'een tot den anderen; Siet daer komt dese [25] Meesterdroomer aen.

20 Nu comt dan / ende laet ons hem dootslaen / ende hem in eene deser kuylen werpen; ende wy [26] sullen seggen / Een boos dier heeft hem opgegeten: so sullen wy sien/ [27] wat van sijne droomen worden sal.

21 [28] Ruben hoorde dat/ [29] ende verloste hem uyt hare hant: [d] ende hy seyde; Laet ons hem niet aen 't [30] leven slaen.

22 Oock seyde Ruben tot hen; Vergietet geen bloet / werpet hem in desen kuyl/ die inde woestijne is/ [31] ende en legget de hant niet aen hem: op dat hy hem uyt harer hant verloste / om hem tot sijnen vader weder te brengen.

23 Ende het geschiedde / als Joseph tot sijne broederen quam / so togen sy Joseph sijnen rock uyt / [32] den veelverwigen rock/ dien hy aen hadde.

24 [33] Ende sy namen hem / ende wierpen hem inden kuyl: doch de kuyl was ledich/ daer en was geen water in.

25 Daerna saten sy neder [34] om broot te eten/ ende hieven hare oogen op/ ende sagen / ende siet / een reysich geselschap van [35] Ismaëliten quam uyt [36] Gilead: ende hare kemelen droegen [37] specerypen ende [38] balsem/ ende [39] mirrhe/ reysende/ om dat af te brengen nae [40] Egypten.

26 Doe seyde Juda tot sijne broederen; Wat gewin sal 't zijn dat wy onsen broeder dootslaen/ ende zijn [41] bloet verbergen?

27 Comt / ende laet ons hem desen Ismaëliten verkoopen / ende [42] onse hant en zy niet aen hem; want hy is onse broeder/ ons vleesch: ende sijne broeders hoorden [hem].

28 Als nu de [43] Midianitische cooplieden voor by togen / so trocken ende hie-

17 Siet bov. cap. 22. v. 1. ende de aenteeckeninge.

18 *Hebr.* vrede, dit woort beteeckent allerley welvaren der menschen / niet alleen in 't gemeyne/ Levit. 26. 6. 1. Reg. 2. 33. Psalm 125. 5. Jerem. 29. 7. maer oock in 't bysonder / ten aensien vā harer lichamē gesontheyt ende stercke/ 2. Sam. 18. 32. Psalm 38. 4. ende hier. item van hare ziele/ Num. 6. 26. Jes. 48. 22. Luc. 2. 14. Joh. 14. 27. mitsgaders van alle hare goederen/ roerende / ende onroerende. 1. Sam. 25. 6. Job 5. 24. ende hier inde volgende woorden.

19 Ofte/ brengt my de sake weder over. D. brengt my van alles bescheyt.

20 Siet bov. cap. 23. op v. 2.

21 Eene plaetse gelegen niet verre van Sichem ende Samaria / alwaer metter tijt eene stadt getimmert is/ hebbende dē selven naem/ 2. Reg. 6. 13.

22 Het Hebreeusch woort beteeckent / eenich quaet tegens yemant archlistelijck uyt te vinden, ofte practiseren.

23 Een droevich ende deerlick schandael in Israëls huys; hoewel Godt/ die uyt duysternisse licht treckt/ het selve wonderlick heeft geregeert tot sijner eere ende volteeckinge sijnes raets over Jacobs huysgesin: alsoo het blijckt uyt het volgende.

24 *Hebr.* de man tot sijnen broeder.

25 Ofte/ opperdroomer. Hebr. Meester der droomen. Siet bov. 14. op 't v. 13.

26 T. w. tot onsen vader ende andere. alsoo soecken sy die schandelicke daedt met leugen te verbergen.

27 *Hebr.* wat sijne droomen zijn sullen.

28 Ofte / als Ruben dat gehoort hadde; ende soo in 't volgende. het schijnt dat Rubē merckende/ dat sijne broeders Joseph wilden dooden/ dese maniere in 't voorgaende vers voorgeslagē/ liever heeft willen toestaen; om dat hy van voornemē was/ hem naderhant uyt de cuyle te verlossen/ als in 't volgende vers verhaelt is.

29 D. hy sochte hem te verlossen.

d Ond. 42. 22.

30 *Hebr.* ziele; dat is/ leven. hy wil seggen/ laet ons hem het leven met onse eygene handen niet nemen. het woort ziele wort aldus elders oock gebruyckt: siet bov. cap. 19. op v. 17.

31 D. en doodet hem niet met eygene hant. Siet ee gelijcke maniere van sprekē/ bov. cap. 22, 12. alwaer de hant aen yemant te leggen, is hem te doodē met sijn hant; gelijck Abraham met sijnen sone te doen voor hadde. 'Tis even 't selve dat staet ond. v. 27. onse hant zy niet aen hem.

32 Siet bov. v. 3. waerom sy dit gedaen hebben/ siet ond. v. 31.

33 Hoe hem Joseph in dese gelegentheyt gedragē heeft/ siet ond. 42. 21.

34 D. om haer mael te houdē. siet bov. cap. 31. op v. 54.

35 Een volc afkomstich van Ismaël den sone Abrahams uyt Hagar: van welcker lant mē siē mach/ bov. 25. op v. 18. Ond. wordē oor genoemt Midianiten ende Medaniten v. 28/36. waer uyt blijckt dat het is een geselschap geweest van verscheydene natiē/ woonachtich in Arabië.

36 Siet bov. cap. 31. op 't v. 21.

37 Het Hebr. woort beteeckent in 't gemeyne allerley soorte van Specerye.

38 And. Hers, Termentijn.

39 And. Mastick, ofte / stacte. Siet van dese specerye oock ond. 43. 11.

40 Siet bov. cap. 12. v. 10.

41 D. sijne doot/ ofte moort. Soo is het woort bloet genomē Deu. 17. 8. 2. Sam. 1. 16. ende 3. 28. 2. Reg. 9. 7. &c.

42 Siet bov. v. 22.

43 Ee volc afcomstich vā Midian de sons Abrahams uyt Ketura, siet bov. 25. op v. 2. ende 36. op v. 35.

ven sy Joseph op uyt den kuyl / ende [e] vercochten Joseph desen Ismaëliten voor [44] twintich silverlingen: die brachten Joseph nae Egypten.

29 [45] Als nu Ruben tot den kuyl wederkeerde / siet / so en was Joseph niet inden kuyl: doe [46] scheurde hy sijne kleederen.

30 Ende hy keerde weder tot sijne broederen / ende seyde; [47] De jongelinck en isser niet; ende ick / [48] waer sal ick henen gaen?

31 Doe namen sy Josephs rock / ende sy slachteden eenen geytenbock / [49] ende sy dopten den rock in't bloet.

32 Ende sy sonden den veelverwigen rock / ende deden hem tot haren vader brengen; ende seyden: Desen hebben wy gevonden; bekent doch / of dese uwes soons rock zy / ofte niet.

33 Ende hy bekende hem / ende seyde; 'Tis mijns soons rock; [f] een boos dier heeft hem opgegeten: [50] voorseker is Joseph verscheurt.

34 Doe [51] scheurde Jacob sijne kleederen / ende leyde eenen [52] sack om sijne lendenen: ende hy [53] bedreef rouwe over sijnen sone [54] vele dagen.

35 Ende alle sijne sonen / ende alle [55] sijne dochteren maeckten sich op om hem te troosten: [56] maer hy weygerde hem te laten troosten / ende seyde; [g] Want ick sal rouw-bedrijvende [57] tot mijnen sone in't [58] graf nederdalen: also beweende hem sijn vader.

36 [h] Ende de [59] Medaniten vercochten hem in Egypten / aen Potiphar Pharaos [60] Hovelinck / Overste [61] der Trauwanten.

e Psalm 105. 17. Actor. 7. 9.
44 *Hebr.* Twintich silvers. D. ontrent / vijf rijcksdaelders. siet bov. cap. 20. op't v. 16. ende cap. 23. op v. 15.
45 Want hy hadde sich van sijne broederen versteken / om Joseph daer na heymelick uyt den kuyl te trecken maer middelertijt wert hy verkocht.
46 Dit was soo een gebruyck by den ouden / wanneer hen yet swaers en droevichs voorquam ofte wedervoer. Siet ond. v. 34. Num. 14. 6. 2. Reg. 19. 1. Esr. 9. 3. Job 1, 20. ende 2. 12. Matth. 26. 65.
47 Joseph was ontrent desen tijt 17 jaren out. Siet bov. v. 2.
48 Ruben is seer ontstelt uyt vreese van sijnen vader / die hem als den outsten / sonder twijffel / reeckenschap soude afeyschen over het verlies van Joseph / ende dit hem te qualicker afnemen / om dat hy onlangs hem seer vergrepen / ende sijnen vader grootelick vertoornt hadde. bov. cap. 35. v. 22.
49 Niet twijffelende / of de vader soude daer uyt oordeelen / dat Joseph van een wilt dier verscheurt was / gelijck hy oock geoordeelt heeft / ond. v. 33.
f Ond. 44. 28.

50 *Hebr.* is verscheurende verscheurt. dat is / gewisselick / ende buyten allen twijffel / ofte / gantsch ende t'eenemael verscheurt. Siet bov. 2, 15/16. 51 Siet bov. v. 29.
52 D. een seer grof / slecht ende onkostelick kleet / (ende niet juyst als eenen rechten sack) daer mede de Oude hen plachten te bewinden / als met eenen sack / tot bewijs van groote rouwe ende droefheyt. Siet 2. Sam. 3. 31. 1. Reg. 20. 32. en 21. 27. Psal. 35. 13. Thren. 2. 10. Matth. 11. 21. 53 Ofte / droech. alsoo 1. Sam. 15. 35. ende 2. Sam. 13. 38.
54 D. langen tijt / meer dan men gewoon was te doen. 55 Sijne dochter Dina / sijne behouwde dochteren / ende sijner sonen dochters. 56 Niet dat Jacob geenen geestelicken troost soude gehadt ofte toegelaten hebben / maer dat hy uyt menschelicke swackheyt / ende grootheyt sijner liefde tot Joseph / sijne rouwe niet en conde soo afleggen ende matigen / of hy soude daer van eenich overblijffsel sijn leven lanck behouden.
g Ond. 42. 38. ende 44. 29, 31. 57 And. om mijns soons wille. Vg. 1. Sam. 4. 19/21. 2. Sam. 21. 1. 58 Het Hebreeusch woort beteeckent somtijts het graf, als hier / en ond. cap. 42. 38. ende 44. 29/31. ende Psal. 6. 6. ende 16. 10. Eccl. 9. 10. Jesai. 38. 18. Item allerley groote diepten / ofte diepe verborgene plaetsen. Job 26. 6 Psal. 139. 8. Amos 9. 2. somtijts de helle, ofte plaetse der verdoemden, als Job 11. 8. Proverb. 15. 11. Aldus en kan 't hier niet genomen worden. Want Jacob het tegendeel van sijnen sone geloofde. Somtijts beteeckent het oock over groote ende uyterste benautheden, ende het gevoelen van Godes toorn. als 1. Sam. 2. 6. Psalm 18. 6. ende 86. 13. h Ond. 39. 1. Psalm 105. 17.
59 Siet bov. 25. op 't v. 2. 60 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick eenen gesnedenen man, als Jes. 56. 3/4. en over sulcks oock eenen Camerlinck. om dat de Camerlingen der groote vrouwen gesneden waren / Esth. 4. 4. voorts het beteeckent oock Hovelingen ofte Officieren in Heeren hoven / als hier / ende ond. cap. 40. 2. ende 2. Reg. 8. 6.
61 Die gestelt waren / om de misdadige uyt des Conincks bevel te straffen. Siet ond. 40. 3. 1. Sam. 22. 17. Marc. 6. 27. Het Hebreeusch woort beteeckent slachters van beesten ende menschen.

Het xxxviij. Capittel.

Juda trouwt eene Canaanitische vrouwe / die hem drye sonen baert. v. 1 &c. hy geeft den eersten aen Tamar / als oock (nae dat de eerste van Godt gedoodt was) den tweeden: welcken mede van Godt gedoodt zijnde / belooft hy haer den derden / 6. maer sijne belofte niet houdende / so begaet Tamar door eene archlistige practijcke / bloetschande met Juda / 13. ende de straffe daer van om sijnent wille ontgaende / 24. baert hem twee sonen / Perez ende Zerah / ter eender dracht / 27.

1 ENde het geschiedde [1] ten selven tijde / dat Juda van sijne broederen aftooch: ende hy keerde in tot eenen man van [2] Adullam; wiens naem was / Hira.

2 Ende [a] Juda sach aldaer de dochter van een Canaanitisch man / wiens naem was Sua: ende [3] hy namse / ende [4] ginck tot haer in.

3 Ende sy wert bevrucht / ende baerde eenen sone: ende hy noemde sijnen name / Er.

4 Daerna wert sy weder bevrucht / ende baerde eenen sone: ende sy noemde sijnen name / Onan.

1 D. in dien tijt / als Jacob uyt Mesopotamie wedergekeert zijnde / woonde in 't lant van Canaan. Hier worde vermelt eenige dingen die voor de verkoopinge Josephs / ende andere die daer na geschiet zijn: maer Moses vaechtse te samen om datse eenen Patriarche aengingen / ende van sulcker nature waren / datse met een verhael bequamelick konden afgedaen worden.
2 Adullam was een stedeken ontrent Hebron gelegen / dat daerna den stamme Juda te lote gevallen is Jos. 12. 15. ende 15. 34.
a 1. Chro. 2. 3. 3 T. w. tot een wijf: tegen Godes wille / sijner voorvaderen goet exempel / en sonder twijffel / buyten / ofte oock tegen sijnes vaders raet ende goetvinden. Siet gelijcke houwelicken bov. 6, v. 2/4. ende 26. 34. ende 27. 46. 4 Siet bov. cap. 6. op 't v. 4.

5 Ende sy voer noch voort / ende baerde eenen sone; ende noemde sijnen name / [b] Sela: doch [5] hy was te [6] Chezib / doe sy hem baerde.

6 Juda nu nam eene vrouwe voor Er sijnen eerstgeborenen: ende hare naem was Thamar.

7 Maer Er de eerstgeboren van Juda was [7] quaet in des HEEREN oogen: daerom [8] doodde hem de HEERE.

8 Doe seyde Juda tot Onan; Gaet in tot uwes broeders huysvrouwe / ende [9] trouwtse in uwes broeders name; ende [10] verweckt uwen broeder zaet.

9 Doch Onan [11] wetende dat dit [12] zaet voor hem niet soude zijn / so geschiedde 't / als hy tot sijnes broeders huysvrouwe inginck / dat hy 't [13] verdorf tegen de aerde / om sijnen broeder geen zaet te geven.

10 Ende het was quaet [14] in des HEEREN oogen / dat hy dede: daerom doodde hy hem oock.

11 Doe seyde Juda tot Tamar sijne schoondochter; [15] Blijft weduwe in uwes vaders huys / [16] tot dat mijn soon Sela groot worde: [17] want [18] hy seyde; Dat niet misschien dese ooc sterve / gelijck sijne broeders: so ginck Tamar henen / ende bleef in hares vaders huys.

12 [19] Als nu vele dagen verloopen waren / sterf de dochter van Sua huysvrouwe van Juda: daerna [20] troostte sich Juda / ende ginck op tot [21] sijne schaepscheerders nae [22] Timna toe; hy / ende Hira sijn vrient de Adullamiter.

13 Ende men gaf Tamar te kennen / seggende: Siet uwe schoon-vader gaet op nae Timna / om sijne schapen te scheeren.

14 Doe leyde sy de kleederen [23] harer weduwschap van haer af; en sy [24] bedeckte haer met eenen sluyer / ende bewondt haer / ende settede haer aen den in-ganck der [25] twee Fonteynen / die op den wech nae Timna is: want sy sach / dat Sela groot geworden was; ende sy hem niet ter vrouwe was gegeven.

15 Als Juda haer sach / so hieldt hyse voor eene hoere: overmits sy haer aengesicht bedeckt hadde.

16 Ende hy weeck tot haer nae den [26] wech / ende seyde; Komt doch / laet my tot u ingaen; want hy en wiste niet / dat sy sijne schoondochter was: en sy seyde; [27] Wat sult ghy my geven / dat ghy tot my ingaet.

17 Ende hy seyde; Ick sal u eenen geytenbock vander kudde senden: ende sy seyde; [28] So ghy pant sult geven / tot dat ghy't sendt.

18 Doe seyde hy; Wat pant ist / dat ick u geven sal? ende sy seyde; Uwen segelrinck / ende uwen [29] snoer / ende uwen staf / die in uwe hant is: 't welcke hy haer gaf / ende ginck tot haer in / ende sy ontfinck by hem.

19 Ende sy maeckte haer op / ende ginck henen / ende leyde haren sluyer van haer af: ende sy trock aen de kleederen van hare weduwschap.

20 Ende Juda sondt den geyten-bock

b Num. 26. 20.
5 T. w. Juda.
6 De naem van een plaetse ofte stadt gelegen / in't lant Canaan / ende daer na in de stamme Juda / niet verre van Adullam: anders genoemt Aczib. Jos. 19. 29. Jud. 1. 31. Mich. 1. 14.
7 D. hy mishaechde den Heere / Siet bov. 21. op 't v. 11. want hy is geneyget geweest ende uytgebroken tot groote en grove sonden / die Godes rechtveerdige gramschap tegens hem verweckt hebben. Vg. bov. cap. 6. v. 11. ende 10. 9.
8 T. w. op sulcke maniere / datmen in sijne doot Godes rechtveerdich oordeel konde mercken. alsoo ond. v. 10.
9 Het Hebr. woort beteeckent / sijns broeders nagelatene vrouwe te trouwen, volgens 't gebruyck van dien tijt door de wet daer na bevesticht. Deut. 25. 5/6. Ruth 1. 11. Matth. 22. 24/ &c.
10 Want de conditie deses houwelicks was / dat de Eerstgeboren soon voor des overleden soon gehouden moeste worden.
11 Siet de aenteeckeninge op het voorgaende vs.
12 D. soon / Siet bov. 4. op 't v. 25.
13 Ofte / schendde. stortende dat ter aerde; alsoo de Hebreeusche woorden beyds begrijpen: dat was soo veel als of hy de vrucht (om so te spreken) uyt des moeders lichaem wechgeruct / ende vernielt hadde.
14 D. in Godts oordeel. Siet Job. 11. op v. 4.
15 Ofte / sitt, ofte blijft sitten. alsoo in 't volgende.
16 Hem gelatende / als of hy desen haer van ten houwelicke geven wilde: maer uyt het volgende blijckt / dat hy 't niet in den sin en hadde.
17 And. maer.
18 T. w. by hem selven / dat is / hy dacht. Siet bov. cap. 20. v. 11.
19 *Hebr.* als de dagen vermenichvuldicht waren: dat is / alsser een goede tijt gepasseert / ende nochtans Sela aen Tamar niet gegeven en was.
20 D. hy leyde sijne rouwe af. Vg. bov. cap. 37. v. 35.
21 Want inde scheeringen was het gebruyck gastmalen te houden / ende met den vrienden vrolick te zijn / 1. Sam. 25. 38.
22 Eene stadt niet verre van Adullam gelegen / naderhant den stamme van Juda ten deele gevallen / Jos. 15. 57. Men leest oock van een Timna gelegen in Dan. Jos. 19. 43.

23 Want de weduwen slechter ende nederiger gekleet waren als andere vrouwen.
24 Tamar om eene oneerbare vrouwe te gelijcken / verciert haer met eenen sluyer / bewint / ende verhult haer aengesicht / ende sit op eenen gemeynen wech / op datse onbekent blijvende / haren schoonvader soude mogen bedriegen. Vg. Proverb. 7. 12. ende 9. 14. Ezech. 16. 24/25. 25 Ofte Enaim. 't welck sommige houden voor den naem van een sekere plaetse, sommige setten 't over / een scheydwech. genoemt / nae haer geboelen / deure der oogen; om dat op eenen kruys-wech de oogen als opgedaen worden om herwaert ofte derwaert te sien. 26 T. w. nae den wech daer sy sat. 27 Sy eyscht hoeren-loon / niet uyt begeerte van gewin / maer om hem namaels daer van te overtuygen; als blijckt ond. v. 25. ende Juda was soo verrückt door de hitte van vleeschelicke lust / dat hy de stemme sijner snaer niet en kende. 28 Verstaet hier op: Ick sal u te wille wesen, indien ghy. &c. And. sult ghy pant geven, tot dat ghy het sendt? 29 And. sweetdoeck, snuytdoeck. Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick gedraeyt, ofte getwijnt garen; ende wort genomen voor snoeren / ende doecken van sulck garen gemaeckt.

door sijnes vriendts des Adullamiters hant/ om het pant uyt der vrouwen hant te nemen: maer hy en vondtse niet.

21 Ende hy vraechde de lieden van [30] hare plaetse/ seggende; Waer is de hoere/ die by dese [31] twee Fonteynen aen den wech was? ende sy seyden; Hier en is geene hoere geweest.

22 Ende hy keerde weder tot Juda/ ende seyde; Ick en hebse niet gevonden: ende oock seyden de lieden van dier plaetse/ Hier en is geene hoere geweest.

23 Doe seyde Juda; Sy neme het voor haer/ op dat wy misschien [32] niet tot verachtinge en worden: siet/ ick hebbe desen bock gesonden; maer ghy en hebt haer niet gevonden.

24 Ende het geschiedde omtrent na drye maenden; dat men Juda te kennen gaf/ seggende/ Tamar uwe schoondochter heeft gehoereert; ende oock siet/ sy is swanger van hoererye: doe seyde Juda; [33] Brengtse her-voor/ [34] dat sy verbrandt worde.

25 Als sy voortgebracht wert/ schickte sy tot haren sweer/ om te seggen/ By den man/ wiens dese dingen zijn/ ben ick swanger: ende sy seyde; Bekent doch/ wiens dese segelrinck/ ende dese snoeren/ ende dese staf zijn.

26 Ende Juda kendese/ ende seyde; [35] Sy is rechtveerdiger dan ick/ daerom/ om dat ick haer aen mijnen sone Sela niet gegeven en hebbe: ende [36] hy en [37] bekendese voortaen niet meer.

27 Ende het geschiedde ten tijde als sy baren soude; siet/ [c] so waren tweelingen in haren buyck.

28 Ende het geschiedde als sy baerde/ dat [een] de hant uyt gaf: ende de Vroedvrouwe namse/ ende sy bondt eenen [38] scharlaken [draet] om sijne hant/ seggende/ [39] Dese komt eerst uyt.

29 Maer het geschiedde/ als hy sijne hant weder in tooch/ siet/ so quam sijn broeder uyt: ende sy seyde; [40] Hoe zijt ghy doorgebroken? [41] op u is de breucke: ende men noemde sijnen name/ [42] [d] Perez.

30 Ende daerna quam sijn broeder uyt/ om wiens hant de scharlaken [draet] was: ende men noemde sijnen name/ [43] Zerah.

30 D. vande plaetse/ daer ontrent Tamar geseten hadde.
31 *Hebr.* Enaim; Siet bov. v. 14.
32 D. op dat wy nae ons goet veel vernemende onse hoererye niet en ontdecken; 't welc ons tot schande soude dienen. Merckt dat by den Heydenen/ ende Afgodendienaren/ hoedanich de Adullamiten waren/ de hoererye voor schande gereeckent is geweest.
33 T. w. aende stadts-poorte/ op datmen haer voor de Overigheyt haer proces make/ als een overspeeldersche/ overmits sy aen mijnen sone Selah beloofd is.
34 So was dan het overspel te dier tijt/ oock voor de Wet/ gehouden voor een doot-weerdige misdaet. Siet bov. cap. 20. op v. 3. Item v. 7. ende 9.
35 Sijne conscientie wroegt hem/ niet alleene om dat hy sijne belofte aen Tamar niet gehoudẽ en hadde (welcke reden hier in dit vers vermelt wort) maer oock om dat hy wetens hoererye/ ende onwetens bloetschande begaen hadde.
36 *Hebr.* Hy voer niet voort om haer te bekennen.
37 Siet dese maniere van spreken bov. cap. 4. op 't v. 1.
c 1. Chron. 2. 4.
38 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick sulcke stoffe/ die in de scharlaken verwe tweemael in gedopt is. Siet Exod. 25. 4. ende Lev. 14. 4. ende de aent.
39 Om dat sy meynde/ dat dese eerst soude voortkomen/ ende alsoo d' Eerstgeboren zijn.
40 D. hoe zijt ghy voor uwen broeder/ die voor u was/ doorgedrongen/ om ter werelt te komen?
41 D. sy is u toe te schrijven: ofte/ ghy hebtse gemaeckt om uwẽ broeder het voordeel der Eerstgeboorte/ dat hy scheen te hebben/ af te nemen. And. hoe hebt ghy de scheure over u gescheurt? 42 *Hebr.* Perets. D. doorbrekinge, scheuringe. d Matth. 1. 3. 43 D. Opganck, Oprijsinge. om dat hy hem eerst hadde laten sien/ doe hy inde geboorte was.

Het xxxix. Capittel.

Joseph wort in sijnen dienst by Potiphar alsoo van Godt gesegent/ dat hem sijn heer over 't gantsche huys stelt/ v. 2. &c. De vrouwe sijns heerẽ wort/ vermits sijne schoonheyt/ op hem verliefd/ ende versoeckt hem tot onkuyscheyt: 't welck hy bestandichlick weygerende/ wort van haer valschelick verklaecht/ eerst by 't huysgesin/ daerna by sijnen heere/ die hem daer over in gevanckenisse leyt/ 13. Alwaer Godt oock met Joseph is/ sulcks dat hy over de gevangens gestelt wort/ 20.

1 JOseph nu [a] wert nae Egypten afgevoert: [1] ende Potiphar Pharaos Hovelinck/ een overste der Trauwanten/ een Egyptisch man/ kocht hem uyt de hant der [2] Ismaëliten/ die hem derwaerts afgevoert hadden.

2 Ende [3] de HEERE [b] was met Joseph; so dat hy een voorspoedich man was: ende [4] hy was in [5] sijnes heeren des Egyptenaers huys.

3 Als nu sijn heere sach/ dat de HEERE met hem was/ ende dat de HEERE al wat hy dede/ [6] door sijne hant voorspoedich maeckte:

4 So vondt Joseph [7] genade in sijne oogen/ ende [8] diende hem: ende hy stelde hem over sijn huys/ ende al wat hy hadde gaf hy [9] in sijne hant.

5 Ende het geschiedde van doe af/ dat hy hem over sijn huys/ ende over al wat sijne was/ gestelt hadde/ dat de HEERE des Egyptenaers huys segende/ [10] om Josephs wille: ja de segen des HEEREN was in alles dat hy hadde/ in 't huys/ ende in 't velt.

6 Ende hy liet alles wat hy hadde in Josephs hant/ so dat hy met hem van geen dinck kennisse en hadde/ [11] behalven van 't broot dat hy at: ende Joseph was schoon van gedaente/ ende schoon van aengesicht.

7 Ende het geschiedde na dese dingen/ [c] dat sijnes heeren huysvrouwe [12] hare oogen op Joseph wierp: eñ sy seyde; [13] Ligt by my.

8 Maer hy weygerde 't/ ende seyde tot sijnes heeren huysvrouwe; Siet/ mijn heere en heeft geen kennisse met my watter in den huyse zy; ende al wat hy heeft/ dat heeft hy in mijne hant gegeven.

9 [14] Niemant en is grooter in dit huys als ick: ende hy en heeft voor my niets onthouden/ [15] dan u/ daer in dat ghy sijne huysvrouwe zijt: hoe soude ick dan dit een soo groot quaet doen/ eñ sondigen tegen Godt?

10 Ende het geschiedde/ als sy Joseph [16] dach op dach aensprack/ ende hy nae haer niet en hoorde/ om by haer te liggen/ [ende] by [17] haer te zijn:

11 So gebeurde 't op sulck eenen dach/ dat hy in 't huys quam/ om sijn werck te doen: ende niemant van [18] de lieden des huyses en was daer binnens huys:

12 Ende sy greep hem by sijn [19] kleet/ seggende; Ligt by my: ende hy liet sijn kleet in hare hant/ ende vluchtte; ende ginck uyt nae buyten.

13 Ende het geschiedde als sy sach/ dat hy sijn kleet in hare hant gelaten hadde/ ende nae buyten gevlucht was;

14 Soo riep sy [20] de lieden van haren huyse/ eñ sprack tot hen/ seggende; [21] Siet/ [22] hy heeft ons den [23] Hebreeuschen man in gebracht/ om [24] met ons te spotten: hy is tot my gekomen om by my te liggen/ ende ick hebbe geroepen met [25] luyder stemme:

15 Ende het geschiedde/ als hy hoorde dat ick mijne stemme verhief/ ende riep: so verliet hy sijn kleet by my/ ende vluchtte/ ende ginck uyt nae buyten.

16 Ende sy leyde sijn kleet by haer/ tot dat sijn heere in sijn huys quam.

17 Doe sprack sy tot hem [26] nae die selve woorden/ seggende; De Hebreeusche knecht/ dien ghy ons hebt ingebracht/ is tot my gekomen/ om met my te spotten:

18 Ende het is geschiet/ als ick mijne stemme verhief/ ende riep: dat hy sijn kleet by my liet/ ende vluchtte nae buyten.

19 Ende het geschiedde/ als sijn heere de woorden sijner huysvrouwe hoorde die sy tot hem sprack/ seggende/ [27] Nae dese selve woorden heeft my uwen knecht gedaen; [28] so ontstack sijn toorn.

20 Ende Josephs heere nam hem/ ende leverde [d] hem in 't [29] Gevangen-huys/

a Bov. 37. 28. Psal. 105. 17.
1 Siet bov. 37. op 't v. 36.
2 Siet bov. cap. 37. op v. 25.
3 Siet bov. cap. 21. op v. 22. ende 26. op v. 24.
b Bov. 39. 21. Actor. 7. 9.
4 D. hy en liep niet wech nae sijnẽ vader/ ofte elders/ maer voegde sich in gedult/ ende getrouwicheyt/ nae den staet daer toe hy van Godt vernedert was.
5 *Hebr.* sijner Heeren, dat is/ sijnes Heeren: ende soo in 't volgende/ als oock bov. cap. 24. 10. ende 2. Sam. 12, 8. 6 D. door sijnen dienst. Exod. 4. 13. Levit. 8, 36. Prov. 26, 6, &c.
7 Siet bov. 18. 3.
8 D. hy paste op sijn persoon. Eerst was hy eẽ gemeyn knecht/ daer na een kamerlinck sijns Heeren/ ja een versorger van het geheele huys.
9 Siet bov. cap. 16. v. 6.
10 De boose wordẽ gesegent van wegen de bywooninge der vromẽ. Siet bov. 30. 27/30. Jes. 45. 3/4.
11 D. Potiphar en bekommerde hẽ nergens mede/ dan met eten ende drinckẽ/ latende al de huyshoudinge op Joseph berusten. Sommige meynẽ/ dat dese woorden behalven van het broot dat hy at, sien op de superstitie der Egyptenaren/ die met de Hebreen niet en wildẽ eten. Siet daer van ond. 43. 32.
c Prov. 7. 13.
12 *Hebr.* dat sy hare oogen ophief tot Ioseph. De sin is: sy sach hem aen met oneerbare oogen/ ende met onreynen lust. Siet Matth. 5. 28. ende 2. Pet. 2. 14. Het contrarie was by Job 31. 1.
13 Na dat sy/ sonder twijfel/ te vooren daer op toegeleyt hadde/ om hem tot onkuyscheyt te bewegen.
14 Verstaet dit ten aensiẽ vande macht/ die Joseph van sijnen heere ontfangen hadde/ om het huys te versorgen/ eñ in sijne plaetse opsicht daer over te hebben. And. Hy selfs en is niet grooter in dit huys.
15 D. hy heeft my oock bevolen sorge over u te dragen/ soo veel aengaet dẽ nootdurft uwes lichaẽs/ maer niet de gemeynschap des selven my aen te trecken. And. daerom dat ghy, &c.
16 *Hebr.* dach, dach. Een eñ 't selve woort wort somtijts tweemael gestelt/ om eene gedurigheyt des tijts te beteeckenẽ/ Exod. 16. 5/22. Lev. 6. 12. Deut. 2. 27. eñ 14. 22.
17 D. om hare aenspraken daer van te hooren. want hy wel wiste/ dat quade redenen/ bederven goede zeden/ 1. Cor. 15. 33.
18 D. huysgenootẽ/ alsoo ond. v. 14. ende Mich. 7. 6.
19 Sonder twijfel by sijn opperkleet/ als mantel/ &c.
20 T. w. die buyten warẽ/ ofte/ ondertusschen weder ingekomen waren/ op datse die tot getuygen soude mogen opmaken ende bereyt hebben/ als sy Joseph voor haren man beschuldigen soude.
21 'T schijnt dat sy Josephs kleet in hare handen gehadt/ eñ getoont heeft.
22 T. w. mijn man. sy en noemt hem niet/ quansuys gram op hem zijnde.
23 Soo noemt zy Joseph verachtelick/ ende om 't huysgesin tegens hem op te hitsen/ dewijle doch de Egyptenaers de Hebreen niet wel en vermochten. Siet ond. 43. 32. 24 Dese loose vrouwe en seyt niet/ met my, maer/ met ons, als of sy wilde seggen: Derf hy my dit vergen/ wat schande/ ende overlast en sal hy van de dienstmaechden niet derven doen? 25 *Hebr.* grooter. 26 T. w. die sy te vooren by 't huysgesin gebruyckt hadde/ ende nu by den man weder haelde. 27 D. soo als ick geseyt hebbe heeft hy gedaen. 28 Hy gelooft sijne vrouwe/ sonder Joseph eerst te hooren. Vg. de maniere van spreken/ met bov. 4. 5/6. ende siet de aent. op 't v. 5. d Psal. 105. 18. 29 *Hebr.* tot het huys der rondicheyt, ofte/ des ronden torens. Dese gevanckenisse wort oock een kuyl genoemt/ ond. c. 40. 15. ende 41. 14.

ter plaetſe daer des Coninckx [30] gevangene gevangen waren: alſo was hy daer in het Gevangen-huys.

21 Doch de HEERE was met Joſeph/ ende wendde [ſijne] goedertierentheyt tot hem: ende [31] gaf hem genade inde oogen des Overſten van 't Gevangen-huys.

22 Ende de Overſte van 't Gevangen-huys gaf alle de gevangene/ die in 't Gevangen-huys waren/ in Joſephs hant/ ende [32] al wat ſy daer deden/ dede hy.

23 De Overſte van 't Gevangẽ huys en [33] ſach gantſch op geen dinck/ dat in ſijne hant was/ overmits dat de HEERE met hem was: ende wat hy dede/ dat dede de HEERE wel gedijen.

30 *Hebr.* gebondene gebondẽ. verſtaet hier ſoodanige gevangene die tegen de Koninck misdaē/ ofte een groot crimen begaen hadden/ ende op den hals gevangen ſaten.
31 *Hebr.* gaf ſijne genade, dat is/ hy maecte hem aengenaem. Siet bov. cap. 18, op v. 3.
32 D. al watmen daer plach te doen/ eñ al watter geſchiedde/ dat geſchiede door ſijn bevel ende beſtier.
33 *Hebr.* en was niet alle dinck ſiende.

Het xl. Capittel.

D' opperſte Schencker/ ende Backer van Pharao/ worden inde gevanckeniſſe geſtelt/ ende Joſeph bevolen/ v. 1, &c. Sy droomẽ elck eenen droom/ die Joſeph haerlieden uytleyt/ met begeerte aen den Schencker/ dat hy in ſijn ampt/ volgens ſijnen droom/ herſtelt zijnde/ ſijner ten beſten wilde gedencken/ 5. Joſephs uytleggingе wort aen beyde gevangens metter daet beveſtigt: maer de Schencker vergeet Joſeph/ 20.

1 ENde het geſchiedde na deſe dingen/ dat de [1] Schencker des Coninckx van Egypten/ ende de Backer/ ſondigden tegen haren heere/ tegen den Coninck van Egypten.

2 So dat Pharao ſeer toornich wert op ſijne twee [2] hovelingen; op den overſten der Schenckeren/ ende op den overſten der Backeren.

3 Ende hy leverde ſe in bewaringe/ ten huyſe des overſten [3] der Trauwantẽ [4] in 't Gevangen-huys: ter plaetſe daer Joſeph [5] gevangen was.

4 Ende de overſte der Trauwanten beſtelde Joſeph by hen/ dat hy ſe diende: ende ſy waren [6] [ſommige] dagen in bewaringe.

5 Sy droomden nu beyde eenen droom/ elck ſijnen droom/ in eener nacht/ [7] elck nae de uytlegginge ſijnes drooms: de Schencker/ ende de Backer/ [8] die des Coninckx van Egypten waren/ die gevangen waren in 't gevangen-huys.

6 Ende Joſeph quam des morgens tot hen/ ende hy ſach ſe aen; ende ſiet/ ſy waren [9] ontſtelt.

7 Doe vraegde hy de hovelingen van Pharao die by hem waren in [10] hechteniſſe van het huys ſijnes heeren/ ſeggende; Waerom zijn uwe aengeſichten heden [11] qualick geſtelt?

8 Ende ſy ſeyden tot hem; Wy hebben eenen droom gedroomt/ ende [12] daer en is niemant die hem uytlegge: ende Joſeph ſeyde tot hen; [13] Zijn d' uytleggingen niet Godes? vertelt [ſe] my doch.

9 Doe vertelde de overſte der Schenckeren Joſeph ſijnen droom/ ende ſeyde tot hem: [14] In mijnen droom/ [15] ſiet/ ſo was een wijnſtock voor mijn aengeſichte;

10 Ende aen den wijnſtock waren drye rancken: ende hy was als bottende/ ſijn bloeyſel ginck op/ [16] ſijne troſſen brachten rijpe druyven voort.

11 Ende Pharaos beker was in mijne hant/ eñ ick nam die druyven/ ende druckte ſe uyt in Pharaos beker/ ende ick gaf den beker op Pharaos hant.

12 Doe ſeyde Joſeph tot hem: Dit is ſijne uytlegginge; De drye rancken [17] zijn drye dagen;

13 Binnen noch drye dagen ſal Pharao [18] u hooft verheffen/ ende ſal u in uwen ſtaet herſtellen/ ende ghy ſult Pharaos beker in ſijne hant geven/ nae de voorige [19] wijſe/ doe ghy ſijn Schencker waert.

1 D. de overſte van de Schenckers/ eñ de overſte van de Backers/ als blijckt uyt v. 2.
2 Siet bov. 37. op 't v. 36.
3 Siet bov. 37. op 't v. 36.
4 Siet bov. 39. op 't v. 20.
5 *Hebr.* gebonden. alſoo bov. 39. 20. ende ond. v. 5.
6 And. veel dagen. ſiet bov. 4. op 't v. 3.
7 Dat is/ ten waren geene ydele droomen/ maer elck hadde ſijne bediedinge/ die Joſeph door Godts ingeven/ aen hen gedaen heeft/ ende door d' uytkomſte beveſticht zijn. Siet ond. v. 12/18/19/20/ &c.
8 D. die te vooren in 's Konincs dienſt hadde geweeſt/ maer nu gevangen lagen.
9 Ofte/ verbaeſt, beroert, het Hebreeuſch woort beteeckent grote onſtellinge des gemoets/ comẽde uyt becommeringe/ ſorge/ vreeſe/ droefſenuſſe/ eñ heftige gramſchap. Dit is nu den aert der droomẽ/ die Godt den menſchen toeſchickt/ datſe deſelve beroeren/ ende ontſtellen, ſiet ond. 41. 8. Dan. 2. 1. Matth. 27. 19.
10 *Hebr.* bewaringe.
11 *Hebr.* quaet. dat is/ droevich/ bekommert. Alſoo wort dit woordeken genomen/ Nehem. 2. 1/2/3. Prov. 25. 20.
12 D. wy en hebben hier geenen waerſegger/ of droom-beduyder by ons/ ende 't is ons niet geoorlooft uyt te gaẽ om te vragen/ want ſy hadden vele waerſeggers/ als te ſien is/ ond. 41. 8.
13 Joſeph treckt ſe van de droom-bedieders af/ tot Godt/ als van welcken ſulcke droomen/ ende der ſelver rechte bediedingẽ afquamen.
14 D. als ick droomde/ ofte/ als ic in mijnen droom was.
15 Dit woordeken wort in 't verhalẽ der droomen veel gebruyct/ om aẽ te wijſen/ dat de ſelve ſeltſaem ende wonderlic zijn/ niet alleene voor den genen dieſe verhalen/ maer ooch dienſe verhaelt worden. Siet bov. 37. 7/9. ende ond. v. 16. ende 41. 2/3. Jud. 7. 13. Dan. 4. 7. 16 *Hebr.* ſijne troſſen rijpten, ofte/ volkoockten de druyven. 17 D. beteeckenen drye dagen: als oock ond. v. 18. ende cap. 41/26/27, ende Dan. 2. 38, ende 4. 19. Matth. 13. 18. Luc. 8. 11. ende 1. Cori. 10. 4.

14 Doch gedenckt mijner [20] by u ſelven/ wanneer het u wel gaen ſal/ ende doet doch weldadicheyt aen my/ ende doet mijner meldinge by Pharao/ ende maeckt dat ick uyt dit huys kome.

15 Want [21] ick ben dieflick ontſtolen uyt der [22] Hebreen lant: ende oock en hebbe ick hier niets gedaen/ dat ſy my in deſen kuyl geſet hebben.

16 Doe de overſte der Backeren ſach/ [23] dat hy eene goede uytlegginge gedaen hadde: ſo ſeyde hy tot Joſeph: [24] Ick was oock in mijnen droom/ ende ſiet/ drye [25] getralyde korven waren op mijn hooft;

17 Ende in den opperſten korf was van [26] alle ſpijſe van Pharao/ die Backerswerck is; ende het gevogelte at de ſelve uyt den korf van boven mijn hooft.

18 Doe antwoordde Joſeph/ ende ſeyde: Dit is ſijne uytlegginge; De drye korven [27] zijn drye dagen;

19 Binnen noch drye dagen/ ſal [28] Pharao u hooft verheffen van boven u/ ende hy ſal u aen een hout [29] hangen/ ende het gevogelte ſal u vleeſch van boven u eten.

20 Ende het geſchiedde ten derden dage/ ten dage [30] van Pharaos geboorte/ [31] dat hy allen ſijnen knechten eene maeltijt maeckte: ende hy verhief het hooft des overſten der Schenckeren/ ende het hooft des overſten der Backeren/ in het midden ſijner knechten.

21 Ende hy dede den overſten der Schenckeren weder-keeren tot ſijn [32] Schenck-ampt; ſo dat hy den beker op Pharaos hant gaf.

22 Maer den overſten der Backeren [33] hinck hy op: gelijck Joſeph hen uytgeleyt hadde.

23 Doch de overſte der Schenckeren en gedacht aen Joſeph niet/ maer [34] vergat hem.

18 D. in 't overſien van ſijn Officieren/ ſal hy u mede reeckenen onder de gene die in hun ampt ſullen blijven/ ofte herſtelt worden. met ſeer ongelijcke manere van ſpreken vintmẽ oock Exod. 30. 12. Num. 1. 2. ende 26. 2. &c. alwaer de hoofden verheffen, is ſoo veel als optellen/ ende de ſomme eeniger menſchen op nemen.
19 Het Hebreeuſch woort wort oock alſoo genomen/ Levit. 5. 10. ende 9. 16. ende Num. 15. 24. eñ 29. 18. 2. Chr. 35. 13. &c.
20 *Hebr.* met u.
21 *Hebr.* ick ben geſtolen wordende, geſtolen.
22 D. het lant Canaan/ daer de Hebreen te dier tijt als vreemdelingẽ woonden/ ende dat hen van Godt beloofd was.
23 *Hebr.* dat hy het goede uytgeleyt hadde. D. ten beſtẽ ende tot voordeel van den Schencker.
24 Hg. bov. v. 9. eñ de aent. daer op.
25 And. witte, gevlochtene/ ofte/ vol gatẽ/ gelijck de nettẽ.
26 D. allerley.
27 Siet bov. v. 12.
28 Joſeph gebruyct hier wel de ſelve woordẽ/ die hy v. 13. gebruyct heeft/ maer in eenen anderen ſin/ blijckende ſulcks uyt de bygevoegde woorden/ van op u. welcke te kennen geven/ dat de opperbacker in 't overſien der Officieren wel mede in reeckeninge ſoude comen/ maer alſoo/ dat hem ſijn officie afgenomen ſoude wordẽ.
29 D. doen hangen, ende ſoo v. 22. And. opheffen, wechnemende het ſelve van u.
30 *Hebr.* als Pharao geboren was.
31 Siet van gelijcke maeltijt/ Mat. 14. 6.
32 *Hebr.* ſchenckinge.
33 T. w. door ſijnen ſcherprechter: watmẽ door een ander doet/ wortmen geſeyt ſelve te doen/ ſoo wel het quade/ bov. 20. 3. 1. Sam. 22. 21. 2. Sam. 12. 9. ende 24. 10. 1. Reg. 21. 19. als het goede/ ende middelmatige/ ond. 46. 29. 1. Reg. 3. 4. ende 7. 1/2. 34 T. w. by Pharao/ ende dat twee gantſche jaren lanck/ als blijckt uyt het 1. v. des volgenden cap.

Het xlj. Capittel.

Pharao gedroomt hebbende twee droomen/ ende onder ſijn volck niemant vindende/ dieſe konde uytleggen/ ſo gedenckt de opperſte Schencker aen Joſeph/ v. 1. &c. Dien Pharao uyt de gevanckeniſſe doet voor ſich brengen/ ende verhaelt hem ſijne droomen/ die Joſeph uytleyt/ ende geeft Pharao met eenen goeden raet tegens den toekomenden dieren tijt/ 14. Daerom ſtelt hem Pharao tot eenen Regent naeſt ſich over ſijn gantſche Rijck/ vereert hem hoochlick/ vernoemt hem/ ende geeft hem eene vrouwe/ 37. Joſeph/ nu 30 jaren out zijnde/ reyſt door gantſch Egypten/ ende beſtelt voorraet in de ſeven goede jaren/ 46. Gewint twee ſonen/ Manaſſe ende Ephraim/ 50. De quade jaren komen aen/ waer in Joſeph van den voorraet des koorns aen den volcke verkoopt/ 54.

1 ENde het geſchiedde ten eynde van [1] twee volle jaren/ dat Pharao droomde/ eñ/ ſiet/ hy ſtont aen de [2] Riviere.

2 Ende/ ſiet/ daer quamen op/ uyt die riviere ſeven koeyen/ ſchoon van aenſien/ ende vet van vleeſche/ ende ſy weydden [3] inden graſe.

3 Ende/ ſiet/ ſeven andere koeyen quamen na die op/ uyt de riviere/ [4] leelick van aenſien/ ende dunne van vleeſche: ende ſy ſtonden by [d' andere] koeyen [5] aen den oever van de riviere.

4 Ende die koeyen/ leelick van aenſien/ ende dunne van vleeſche/ aten op/ die ſeven

1 *Hebr.* twee jarẽ der dagen. D. twee volle jarẽ. deſe maniere vã ſpreken wort oock gebonden/ 2. Sam. 14. 28. ende Jerem. 28. 3. Alſo wort een maent der dagen genoemt een volle maent bov. 29. 14.
2 Verſtaet de vermaerde Riviere/ genoemt Nilus, dewelcke het lant van Egypten door haren overloop jaerlicx op eenẽ byſondere maniere bevochtigt endẽ vruchtbaer maeckt. Hierom wort ſy/ ten aenſien van hare uytnementheyt/ de Riviere genoemt/ ſonder bywoechſel. Siet Exod. 1. 22. eñ 2. 3. eñ 27. 24/25. alſoo wort oock Euphrates/ de Riviere genoemt ſonder bywoechſel/ bov. 31. 21. 3 And. broecklant, vochtige weyde, meerſche. 4 *Hebr.* quaet, D. ongeſtalt/ miſmaeckt/ van leelicke gedaente. Soo oock ond. v. 4. 20/21. Daertegen worden de ſchoone goede genoemt. v. 22/26. 5 *Hebr.* aen de lippe.

koeyen/ schoone van aensien/ ende vet: doe ontwaeckte Pharao.

5 Daerna sliep hy/ ende droomde andermael/ ende/ siet/ seven aren reesen op/ in eenen halm/ vet/ ende [6] goet.

6 Eñ/ siet/ sevē dunne/ eñ vanden [7] oostē wint versengde arē/ schotē na de selve uyt.

7 Ende de dunne aren verslonden de seven vette/ eñ [8] volle aren: doe ontwaeckte Pharao/ ende/ siet/ het was een [9] droom.

8 Eñ het geschiedde [10] inden morgenstont/ dat sijn geest [11] verslagen was/ ende hy sondt henen/ ende [a] riep alle [12] de tooveraers van Egypten/ ende alle [13] de wijse/ die daer in waren: ende Pharao vertelde hen sijnen droom/ maer daer en was niemant/ diese [14] Pharao uytleyde.

9 Doe sprack de overste der Schenckeren tot Pharao/ seggende; Ick gedencke heden aen [15] mijne sonden.

10 [16] Pharao was seer vertoornt op sijne dienaers/ ende leverde my in bewaringe ten huyse van den [17] oversten der Trauwanten/ my/ ende den oversten der Backeren.

11 Ende [b] in eener nacht/ droomden wy eenen droom/ ick ende hy: wy droomden/ elck [18] nae de uytlegginge sijnes drooms.

12 Ende aldaer was by ons een Hebreeusch [19] jongelinck/ een knecht van den oversté der Trauwantē; eñ wy verteldense hem/ eñ hy leyde ons onse droomen uyt: eenen yederen leyde hyse uyt/ na sijnen droō.

13 [20] Ende gelijck hy ons uyt leyde/ alsoo ist geschiet: my heeft hy herstelt in mijnen staet/ ende hem gehangen.

14 Doe sondt Pharao/ [c] ende riep Joseph/ ende [21] sy deden hem haestelick uyt den kuyl komen: [22] ende men schoer hem/ ende men veranderde sijne kleederen/ ende hy quam tot Pharao.

15 Ende Pharao sprack tot Joseph; Ick hebbe eenen droom gedroomt/ eñ daer is niemant die hem uytlegge: maer ick hebbe van u hooren seggen/ [als] ghy eenen droom hoort/ dat ghy hem uytlegt.

16 Ende Joseph antwoordde Pharao/ seggende; [23] Het is buyten my: Godt sal Pharaos [24] welstant aenseggen.

17 Doe sprack Pharao tot Joseph; Siet/ in mijnen droom stont ick aen den [25] oever der riviere:

18 Eñ siet/ daer quamē op uyt de riviere seven koeyen/ vet van vleesche/ eñ schoon van gedaente/ eñ sy weyddē [26] in het gras.

19 Ende siet/ seven andere koeyen quamen op na dese/ mager ende seer [27] leelick van gedaente/ [28] ranck van vleesche: ick en hebbe dier gelijcke van leelickheyt niet gesien inden gantschen Egypten lande.

20 Ende die rancke ende leelicke koeyen aten die eerste seven vette koeyen op;

21 Dewelcke [29] in haren buyck in quamen/ maer men merckte niet datse in haren buyck in gekomen waren/ want haer aensien was leelick gelijck als inden beginne: doe ontwaeckte ick.

22 Daerna sach ick in mijnen droom/ ende siet/ seven aren reesen op in eenen halm/ vol ende [30] goet.

23 Ende siet/ seven dorre/ dunne [ende]

6 D. schoō/ vol, dick.
7 De eygenschap des oostenwints is/ de vruchten te verbranden/ ende te versengē/ insonderheyt in die landen. siet Ezec. 17. 10. ende 19. 12. Hos. 13. 15.
8 D. vol van sap eñ vochticheyt.
9 T. w. niet een natuerlicke/ maer een goddelicke droom/ vā Godt/ ende niet van natuerlicke oorsaken voortkomende. And. dit was de droom.
10 T. w. na dat hy eenen tijt lanck wacker geweest was.
11 Siet vov. 40. op 't v. 6.
a Dan. 2. 2.
12 Ofte/ sterrekijckers, teecken-bedieders, ofte/ waerseggers, gelijckse gemeynlick t'onrechte genoemt worden. Verstaet de gene/ die met natuerlicke ofte superstitieuse/ ja oock somtijts met duyvelsche konsten omnegingen/ om yets verborgens te voorseggen/ ofte beduydē/ eñ om wat wonderlicks te bedrijvē. Siet van dese Exod. 7. 11. ende 8. 19. ende 9. 11. Dan. 2. v. 2/ 10.
13 Verstaet alle de gene/ die in eenige wetenschap/ ofte scherpsinnicheyt/ oordeel/ ofte ervarentheyt uytstaken. siet Exod. 17. 11. Dan. 2. 12.
14 T. w. de droomen, al hoe wel/ droom, voorgaet. het waren twee droomē/ oft eē dobbele droom.
15 Die ick tegē den Koninck voor eenigē tijt begaen hebbe.
16 D. de Koninck; want de name Pharao is een naem geweest/ gemeyn allen Koningē van Egypten/ so dat Pharao by de Egyptenaers so veel beduydde/ als wanneer wy seggen/ de Koninck, ofte/ sijne Koninckl icke Majesteyt, ofte gelijckmē seyt/ de Keyser, in Duytslant/ ende Sire, in Vranckrijck. Siet bov. 12. 14.
17 Siet bov. cap. 37. 36.
b Bov. 40. 5.
18 Siet bov. cap. 40. op 't v. 5.
19 T. w. van ontrent 28 jaren/ als blijckt ond. v. 46.
20 *Hebr.* ende het is geschiet, gelijck als hy ons uytgeleyt heeft, soo ist geschiet. Psal. 105. 20.
c Dan. 2. 25.
21 *Hebr.* sy dedē hem loopen.
22 And. hy liet sich scheeren. Joseph liet sijn hayr wassen inde gevanckenisse tot een teeckē van droefheyt/ siet 2. Sam. 19. 24. ofte/ na de gewoonte der gevangenē, maer nu heeft hy sich laten scheeren/ ende sijne kleederen verandert/ op dat hy niet in een eyselick ende treurich gelaet met vuyle ende versletene kleederen voor den Koninck en soude verschijnen het welcke ongeoorloofst was. Siet Esth. 4. 2.
23 And. sonder my sal Godt. &c. ofte/ 'T is niet in my. alsoo poocht Joseph met beleeftheyt Pharaos oogen/ die nu vaste op hem sagen/ tot Godt te wenden/ van de welcke de uytlegginge der droomen komt. Siet bov. 40. 8. ende Dan. 2. 28.
24 *Hebr.* vrede antwoorden. D. 't gene dat dient tot Pharaos/ ende der sijner welvaren/ ende ruste. Siet bov. cap. 37. op 't v. 14.
25 *Hebr.* lippe.
26 Siet bov. v. 2.
27 *Hebr.* quaet. alsoo in 't volgende.
28 And. ledich. uytgeteert.
29 *Hebr.* in haer binnenste, ofte/ in haer midden.
30 D. schoon. alsoo in 't volgende.

vanden oosten wint versengde aren schoten na de selve uyt:

24 Ende de seven dunne aren verslonden die seven goede aren: ende ick hebbe 't den [31] tooveraers geseyt/ maer daer en was niemant die 't my verklaerde.

25 Doe seyde Joseph tot Pharao; Pharaos droom die [32] is een: 't gene Godt is [33] doende/ heeft hy Pharao te kennen gegeven.

26 Die seven [34] schoone koeyen [35] zijn seven jaren; die seven schoone aren zijn ooc seven jaren: de droom die is een.

27 Ende die seven rancke/ ende leelicke koeyen/ die na gene op quamen/ zijn seven jaren; ende die seven rancke vanden oosten wint versengde aren/ sullen [36] seven jaren des hongers wesen.

28 Dit is het woort/ 't welck ick tot Pharao gesproken hebbe: 't gene dat Godt is doende/ heeft hy Pharao vertoont.

29 Siet/ de seven aenkomende jaren/ salder grooten [37] overvloet in het gantsche lant van Egypten zijn.

30 Maer na de selve sullender opstaen seven jaren des hongers/ dan sal in 't lant vā Egyptē al diē overvloet [38] vergetē worden/ eñ den honger sal [39] het lant verteeren.

31 Oock en sal de overvloet in het lant niet gemerckt worden/ [40] van wegen dien selven honger/ die daerna wesen sal: want hy sal seer swaer zijn.

32 Ende aengaende dat die droom aen Pharao [41] ten tweedenmael is herhaelt; is om dat de sake [42] van Godt [43] vast besloten is/ eñ dat Godt haestet/ om de selve te doē.

33 So sie nu Pharao nae eenen verstandigen ende wijsen man: ende sette hem over 't lant van Egypten.

34 Pharao doe [soo]/ ende bestelle Opsienders over het lant: ende [44] neme het vijfde deel des lants van Egypten in de seven jaren des overvloets.

35 Ende dat sy [45] alle spijse van dese aenkomende goede jaren versamelen/ ende koorn opleggen/ [46] onder de hant van Pharao/ tot spijse inde steden/ ende bewaren 't.

36 So sal de spijse zijn tot voorraet voor 't lant/ voor seven jaren des hongers/ die in Egyptenlant wesen sullen: op dat het lant van honger [47] niet en vergae.

37 [d] Ende dit woort [48] was goet inde oogen van Pharao/ ende in de oogen aller sijner knechten.

38 [e] So seyde Pharao tot sijne knechten: Souden wy wel eenen man vinden als desen/ inden welckē [49] Godts geest zy?

39 Daer na seyde Pharao tot Joseph; Nadien Godt u dit alles heeft kont gedaen/ so en isser niemant [soo] verstandich ende wijs/ als ghy.

40 Ghy sult [f] over [50] mijn huys zijn/ ende [51] op u bevel sal al mijn volck [52] [de hant] kussen; alleen desen throon sal ick [53] grooter zijn als ghy.

41 Voorder sprack Pharao tot Joseph; [54] Siet/ ick hebbe u over gantsch Egyptenlant gestelt.

42 Ende Pharao nam sijnen rinck van sijne hant af/ ende [55] dede hem aen Josephs hant/ ende liet hem [56] fijne lijnen

31 Siet bov. v. 8.
32 D. eenerley/ te weten/ ten aensien van de bedieding e.
33 D. dat hy doen sal. ofte/ gaet doē. De toekomende dingen worden dicmaels inden tegenwoordigen tijt gestelt/ om datse by Godt so seker zijn/ als offe alreets geschiet waren: als ond. v. 28. Exod. 9. 14. Jos. 11. 6. Mat. 24. 40. ende 26. 28.
34 *Hebr.* goede, Siet bov. op 't v. 3.
35 D. beteeckenen 7 jaren. Siet bov. 40. op 't v. 12.
36 D. voorbeelden/ eñ waerteeckenē van 7 jarē/ door de welcke Godt te verstaen geeft/ dat hy in die jaren eenen dierē tijt in 't lant senden sal.
37 *Hebr.* versaetheyt, dat is/ van alles/ daer mede men sich kan versadigen/ ende noch vele overhouden.
38 Want gemeynlick wat uyt de ooge is/ dat gaet oock uyt de gedachtē des herten. Siet v. 31.
39 D. menschen ende beesten/ die inden lande zijn. Soo oock onder v. 36.
40 *Hebr.* van 't aengesichte des selven hongers.
41 't Is aen te mercken/ dat de herhalinge hier betekent de vasticheyt van Godts besluyt/ ende verhaestinge der uytvoeringe.
42 *Hebr.* van met, ofte/ by Godt. And. van Godes wegen.
43 And: vaste geset is.
44 *Hebr.* hy vijve het lant. Dat is/ hy ontfange het vijfde deel vande vruchten des lants. te weten voor eenen billicken prijs/ om het naderhant in den tijt van honger aen de onderdanen weder alsoo te verkoopen.
45 D. voorraet van lantsvruchten/ die tot spijse konden dienen.
46 Door last/ macht eñ beleyt/ alsoo Exo. 4. 13. ende 9. 35. ende Num. 7. 8/ &c.
47 *Hebr.* niet afgesneden, ofte/ uytgeroeyt en worde.
d Actor. 7. 10.
48 D. het beviel hem wel. Siet bov. 19. op v. 8.
e Psal. 105. 22.
49 Verstaet wijsheyt eñ voorsichticheyt/ die Godt door sijnē geest desen man op eene bysondere wijse gegeven heeft. Alsoo wrocht Godt in 't herte van Pharao om sijnē raet uyt te voeren.
f Psal. 105. 21.
50 Siet bov. 34. op v. 19.
51 *Hebr.* op uwen, ofte/ nae uwē mont. Alsoo wort mont voor bevel genomē. Exod. 17. 1/ ende 38. 21. Num. 3. 16/ 39. ende 4. 25. ende 9. 10. Deut. 17. 10. &c.
52 Tot een teecken van eerbiedinge/ eñ gehoorsaemheyt. Het was te dier tijt als oock noch hedensdaegs/ gebruyckelick dat de onderdanen de hant aen de mont brachten/ ofte kussden/ wanneer eenige groote Heeren de selve aenspraken/ ofte hen yet belastedē. Vg. Job 31. 27. Hos. 13. 2. alwaer dese maniere vā sprekē voor eene afgodische eerbiedinge gebruyckt wort/ eñ aldus wort door kussen oock verstaen eene gewillige gehoorsaemheyt/ als 1. Reg. 19. 18. Psal. 2. 12. And. aen uwen mont sal al mijn volck kussen.
53 Vg. dese maniere van sprekē met cap. 36. v. 9.
54 D. merct eñ versint/ tot hoe groote eere eñ macht ick u verheven hebbe.
55 Tot een teecken/ dat hy hem macht gaf/ in sijnen name alles te segelen.
56 Een soorte van lijnē/ ofte doec/ het welcke by de Egyptenaerē seer kostelick/ fijn eñ wit was. siet van het selve Exod. 25. 4. eñ 39. 27/ 29. Pro. 31. 22.

kleederen aen trecken/ ende leyde een gouden keten aen sijnen hals.

43 Ende hy dede hem rijden op den [57] tweeden wagen dien hy hadde; ende sy riepē voor sijn aengesichte/ [58] Knielt: also stelde hy hem over gantsch Egyptenlant.

44 Ende Pharao seyde tot Joseph; [59] Ick ben Pharao: doch sonder u en sal niemant [60] sijne hant ofte sijnen voet opheffen in gantsch Egyptenlant.

45 Ende Pharao noemde Josephs name/ [61] Zaphnath Paaneah/ ende gaf hem Asnath/ de dochter van Potiphera / [62] Overste van [63] On/ tot eene vrouwe: eñ Joseph tooch uyt door het lant vā Egypten.

46 Joseph nu was [64] dertich jaer out als hy stont voor 't aengesichte van Pharao / koninck van Egypten: ende Joseph ginck uyt van Pharaos aengesichte / ende [65] hy tooch door gantsch Egyptenlant.

47 Eñ het lant [66] brachte voort inde seven jaren des overvloets / [67] by hant vollē.

48 Ende hy vergaderde [68] alle spijse der seven jaren/ die in Egyptenlant was/ ende dede de spijse in de steden: de spijse van het velt elcker stadt / het welcke rontom haer was/ dede hy [69] daer binnen.

49 Also brachte Joseph by een/ seer veel koorns / [70] als het zant der Zee: tot datmen ophield te tellen; want [71] des en was geen getal.

50 [g] Ende Joseph werden twee sonen geboren/ eerder een jaer des hongers aenquam / die Asnath / de dochter van Potiphera/ overste van On/ hem baerde.

51 Ende Joseph noemde den naem des eerstgeboren / [72] Manasse: want [seyde hy] Godt heeft my doen vergeten [73] al mijne moeyte / ende het gantsche huys mijns vaders.

52 Ende den naem des tweeden noemde hy/ [74] Ephraim: want [seyde hy] Godt heeft my doen wassen [75] in 't lant mijner verdruckinge.

53 Doe eyndigden de seven jaren des overvloets/ die in Egypten geweest was.

54 [h] Ende de seven jaren des hongers begonnen aen te komen; gelijck als Joseph geseyt hadde: ende daer was honger in [76] alle de landen; maer in gantsch Egyptenlant was [77] broot.

55 Als nu gantsch Egyptenlant [78] hongerde/ riep het volck tot Pharao om broot: ende Pharao seyde tot alle Egyptenaren; Gaet tot Joseph/ doet wat hy u seyt.

56 Als dan honger over het gantsche lant was / so opende Joseph [79] alles waer in [yet] was/ ende verkocht aen de Egyptenaren: want de honger in Egyptenlant sterck wert.

57 Ende [80] alle landen quamen in Egypten tot Joseph om te koopen: want de honger [81] in alle landen sterck was.

57 Den tweeden naest den eersten / die des Koninckx was/ tot een teeckē/ dat hy naest den Koninck boven alle Heerē des lants verheven was. Esth. 10. 3.
58 Sommige leggē het woort Abrech uyt: teere Vader. Teere, van wegen sijne jonckheyt; ende vader van wegē sijn ampt; gelijck de Heeren des lants wordē genoemt Vaders des vaderlants.
59 D. ten aensien van de Koninckliicke Majesteyt ben ick boven u. Andere nemen dese woorden voor eenē eedt/ als of hy seyde: soo waerachtich als ick Koninck bē, ofte/ by mijne Koninckliicke Majesteyt, en sal niemant, &c.
60 D. yets voornemen ofte bestaen.
61 D. uytlegger van verborgentheyt.
62 Het Hebr. woort beteeckent wel een Priester, maer oock in 't gemeyn een Overste indē politijcken staet/ ende eē persoon van grooten aensien. Siet 2. Sam. 8. 18. ende 9. 4. 1. Chron. 18. 17. Job 12. 19. Joseph wort genootsaeckt door sijne tegēwoordige gelegentheyt dit houwelick te doen / zijnde niet te min de kinderen daer van by Jacob gereeckent voor vaderē van twee stammen in Israel. ond. cap. 48. 16.
63 De naem van eene stadt in Egypten.
64 *Hebr.* een soon van dertich jaer.
65 T. w. om volgēs des Koninckx last over al amptlieden te stellen/ ende koornhuysen te bereyden tegen den aenstaendē dierē tijt.
66 *Hebr.* maeckte.
67 D. als oftmen van een graen hantvollen bekomē hadde.
68 D. eetbare granen/ ende vruchten; eñ so in 't volgende. Verstaet het vijfste deel: als vov. v. 34.
69 *Hebr.* in haer midden.
70 Dese maniere vā spreken beteeckent eene ontallicke veelheyt vov. cap. 22. 17. Jud. 7. 12. 1. Sam. 13. 5.
71 D. daer was geē tellen aen. Soo oock Jud. 6. 5. Job 21. 33.
g Ond. 46. 20. ende 48. 5.
72 *Hebr.* Menasscheh: D. die doet vergeten.
73 D. het verdriet/ ende de moeyte / die my so hier in Egypten/ als in mijns vaders huys wedervaren is.
74 Dat is/ dobbele vrucht.
75 D. in dit lant / daer in ick te vooren verdruckt was. h Ond. 45. 5. Psal. 105. 16. 76 T. w. omliggende; als Canaan/ Syrien/ Arabiē: als ond. v. 57. 77 D. allerley voorraet van eetbare granen ende vruchten. 78 T. w. als de particuliere voorraet der inwoonderen op was. 79 T. w. alle koornhuysen/ daer in het koorn vergadert ende opgeleyt was. 80 *Hebr.* al het lant quamen: D. de inwoonderen quamen van alle omliggende landen. 81 T. w. die omliggende waren: gelijck als vooren.

Het xlij. Capittel.

Jacob hoorende/ dat in Egypten koorn te bekomen was/ schickt derwaerts alle sijne sonen/ behalven Benjamin/ v. 1. &c. Sy buygen sich voor Joseph/ dien sy niet en kennē/ maer hy kentse/ spreecktse hart aen/ eñ setse als verspieders gevangen/ 6. doch te laetsten bedingende Benjamin tot hem te brengen/ ende houdende Simeon in bewaringe/ laet hyse met koorn ende haer gelt wederom treckē: ondertusschen wroecht hen de sonde aen Joseph begaen/ 18. onderwegen wort een sijn gelt gewaer in den sack/ 27. T' huys komende vertellen sy Jacob haer wedervaren/ ende vinden alle haer gelt/ 29. Sy poogen Jacob te overreden/ dat hy Benjamin met hen soude laten gaen nae Egypten/ maer hy klaecht seer / ende en kan daer toe niet verstaen. 36.

1 Doe Jacob [1] sach/ datter [2] koorn in Egypten was/ so seyde Jacob tot sijne sonen; Waerom [3] siet ghy op malkanderen?

2 Voorts seyde hy; Siet/ [a] ick hebbe gehoort datter koorn in Egypten is: treckt daer henen af/ ende koopet ons [koorn] van daer / op dat wy leven/ ende niet en sterven.

3 Doe togen Josephs tien broederen af/ om koorn uyt Egypten te koopen.

4 Doch Benjamin Josephs broeder/ en sondt Jacob niet met sijne broederen: want [4] hy seyde/ Op dat hem niet misschien [5] het verderf ontmoete.

5 Also quamen Israëls sonen om te koopen / [6] onder de gene die daer quamen: want de honger was in 't lant Canaan.

6 Joseph nu was Regent over dat lant; hy verkochte aen allen volcke des lants: ende Josephs broederen quamen/ [b] ende [7] boogen sich voor hem / [met] de aengesichten ter aerde.

7 Als Joseph sijne broederen sach / so kende hijse: maer hy [8] hieldt sich vreemt tegen hen/ ende sprack [9] harde met hen/ ende seyde tot hen; Van waer komt ghy? ende sy seyden; uyt het lant Canaan/ om spijse te koopen.

8 Joseph dan kende sijne broederen: maer sy en kenden hem niet.

9 Doe gedachte Joseph [c] aen de droomen/ die hy van hen gedroomt hadde: ende hy seyde tot hen; Ghy zijt verspieders/ ghy zijt gekomen / om te besichtigen/ [10] waer het lant bloot is.

10 Ende sy seyden tot hem; Neen mijn heer: maer uwe knechten zijn gekomen om spijse te koopen.

11 Wy alle zijn eens mans sonen / wy zijn vroom; uwe knechten en zijn geen verspieders.

12 Ende hy seyde tot hen: Neen; maer ghy zijt gekomen/ om te besichtigen/ waer het lant bloot is.

13 Ende sy seyden; [11] Wy uwe knechten waren twaelf gebroeders / eens mans sonen in 't lant Canaan: ende siet [d] de [12] kleynste is heden by onsen vader: doch [13] de een die en is niet [meer].

14 Doe seyde Joseph tot hen: Dat ist/ [14] dat ick tot u gesproken hebbe/ seggende/ Ghy zijt verspieders.

15 [15] Hier in sult ghy beproeft worden: [16] [soo waerlick als] Pharao leeft; [17] indien ghy van hier sult uytgaen/ ten zy dan/ wanneer uwe kleynste broeder herwaert sal gekomen zijn.

16 Sendet eenen uyt u die uwen broeder hale: maer weest ghylieden [18] gevangen / ende uwe woorden sullen beproeft worden / of de waerheyt by u zy: ende indien niet; [19] [soo waerlick als] Pharao leeft/ so zijt ghy verspieders.

17 Ende hy [20] settese t' samen drye dagen in bewaringe.

18 Ende ten derden dage seyde Joseph tot hen; [21] Doet dit/ so sult ghy leven: ick vreese Godt.

1 D. hoorde eñ vernam uyt het gemeyne geruchte/ eñ merckte uyt het koorn/ dat van daer gebracht wert.
2 Ofte/ lijftocht. het Hebr. woort heeft sijnē oorspronck vā breken, om dat de honger door lijftocht/ ende voornemelick door broot gebroken wort.
3 Als radeloose/ die met gedurich dencken/ ende dubben/ dē tijt vast slijten / ende niet sekers besluytē/ nochte tot de sake en doen.
a Actor. 7. 12.
4 T. w. by hem selven/ dat is/ hy dachte. siet vov. cap. 20. op v. 11.
5 Ofte / een doodlick ongeval: gelijck sijnē broeder Joseph te vooren bejegent was / dien Jacob meynde doot te zijn.
6 *Hebr.* in 't midden der komenden: D. nessens andere / ofte/ in 't geselschap van andere / die mede uyt het lant van Canaan quamen / om koorn te koopen. De reden wort terstont in de volgende woordē bygevoecht.
b Bov. 37. 7.
7 Om hem politijcke eere te bewijsen. Siet vov. cap. 18. op v. 2. ende vg. hier mede de voorseggiunge vā Josephs droomen / vov. cap. 37. v. 7/ 8.
8 Om door dit middel te komen tot de ondersoeckinge van haren staet/ ende gelegentheyt/ ende bysonderlick van sijnen vader ende broeder.
9 Siet ond. v. 9/ 11/ 12. Dit heeft hy gedaen/ eensdeels om te verstaen hoe 't met sijn vader / ende broeder Benjamin gestelt was/ anderdeels om hen op te wecken tot de bekentenisse der sonde / diese tegens hem begaen hadden.
c Bov. 37. 5.
10 *Hebr.* De blootheyt des lants. Dat is/ waer het lant bloot / open / oft onsterck zy / daer de vyant soude mogen in komen / om eenige plaetsen in te nemen/ ofte het lant af te loopen / ende te verderven.
11 Hier komt nu Joseph te verstaen sulcx daerom het hem inde gantsche ondervraginge te doen was.
d Ond. 43. 29.
12 *Hebr.* de kleyne. D. de jongste / namentlick Benjamin, vg. vov. 19. de aent. op 't v. 31.
13 N. Ioseph: den welcken sy meynden doot te zijn / alsoo blijckt ond. v. 22. eñ cap. 44. v. 20.
14 Om datse gemeldet hadden van twee andere broederē/ waer van de een noch soude leven/ soo bringt hy te meer op sijn voorgaēde propoost/ soeckende middel om sijnē broeder by hem te krijgē.

15 D. Hier aen sal ick sien/ of ghy de waerheyt gesproken hebt/ ende ter goeder trouwe gaet/ dan of ghy verspieders zijt. 16 *Hebr.* Pharaos leven, ofte/ Pharao leeft. Dit is eene onvolmaeckte reden/ die men aldus kan volmaken: soo seker als het is, dat Pharao leeft; alsoo seker is 't, dat ick u segge. Vg. 1. Sam. 1. 26. Andere nemen dese woorden voor eenen eedt nae der Egyptenaren wyse gedaē/ by Pharaos leven sulcx dat Joseph uyt menschelicke swackheyt (gelijck den vroomen oock kan gebeuren) die mede soude gevolgt hebbē. 17 Dit schijnt nu een eedt te zijn / gedaen nae de wijse der Hebreen / daer op men dan verstaen moet: Godt doe my dit, ofte dat, so ghy / &c. Siet vov. cap. 14. op het v. 23. ende vg. 1. Sam. 17. 55. 2. Reg. 2. 2. Ezech. 33. 11. 18 *Hebr.* gebonden. dat is / middelertijt sult ghy hier gevangen blijven. 19 Siet de aent. op het voorgaende vs. 20 *Hebr.* versameldese. 21 D. doet soo als ick u seggen sal / soo sult ghy sorge dragen voor u leven/ ende welvaren/ op dat ghy niet als verspieders gehouden/ ende gestraft en wort.

19 So ghy vroom zijt/ so zy [22] eenen uwer broederen gebonden in 't huys uwer bewaringe: ende gaet ghy henen/ brenget [23] het koorn voor den honger uwer huysen.

20 Ende [c] brenget uwen kleynsten broeder tot my/ so sullen uwe woorden waer gemaeckt worden/ ende ghy en sult niet sterven: ende sy deden alsoo.

21 Doe seyden sy d'een tot den anderen/ [24] Voorwaer wy zijn schuldich aen onsen broeder/ wiens benautheyt der ziele wy sagen/ [25] doe hy ons om genade badt/ maer wy en hoorden niet: daerom komt dese benautheyt over ons.

22 Ende Ruben antwoordde hen/ seggende: [f] Hebbe ick het tot u niet geseyt/ doe ick seyde/ En sondiget niet aen desen jongelinck/ maer ghy en hoordet niet: ende oock [26] sijn bloet/ siet/ het wort gesocht.

23 Ende sy en wisten niet/ dat het Joseph [27] hoorde/ [28] want daer was een taelman tusschen hen.

24 Doe [29] wendde hy sich omme van hen af/ ende weende: daerna keerde hy weder tot hen/ ende sprack tot hen/ ende nam [30] Simeon van hen/ ende [31] bondt hem voor haren oogen.

25 Ende Joseph geboodt/ datmen hare [32] sacken met koorn vullen soude/ ende datmen [33] haer gelt wederkeerde/ een yegelick in sijnen sack/ ende datmen hen teerkost gave tot den wech: ende men [34] dede hen alsoo.

26 Ende sy loeden haer koorn op hare esels: ende togen van daer.

27 Doe eener sijnen sack op dede/ om sijnen esel voeder te geven in de herberge/ so sach hy sijn gelt/ want siet het was in den mont van sijnen sack.

28 Ende hy seyde tot sijne broederen; Mijn gelt is wedergekeert/ daer toe oock siet/ het is in mijnen sack: doe [35] ontginck haerlieden het herte/ ende sy [36] verschricken/ [37] d'een tot den anderen seggende; [38] Wat is dit [dat] ons Godt gedaen heeft?

29 Ende sy quamen in het lant Canaan/ tot Jacob haren vader: ende sy gaven hem te kennen [39] al haer wedervaren/ seggende:

30 Die man/ de heere van dat lant/ heeft harde met ons gesproken: ende [40] hy heeft ons gehouden als verspieders des lants.

31 Maer wy seyden tot hem/ Wy zijn vroom; wy en zijn geen verspieders.

32 Onser waren twaelf gebroeders/ onses vaders sonen; de een die en is niet [meer] ende de kleynste is heden by onsen vader in het lant Canaan.

33 Ende die man/ de heere van dat lant/ seyde tot ons/ Hier aen sal ick bekennē dat ghy lieden vroom zijt: eenen uwer broederen latet by my/ eñ [41] nemet voor den honger uwer huysen/ ende trecket henen.

34 Ende brenget uwen kleynsten broeder tot my/ so sal ick weten/ dat ghy geen verspieders en zijt/ maer dat ghy vroom zijt: uwe broeder sal ick u weder geven/ ende ghy sult in dit lant [42] handelen.

35 Ende het geschiedde/ als sy hare [g] sacken ledichden; siet so hadde een yegelick den bundel sijnes gelts in sijnen sack/ ende sy sagen de bundelen hares gelts/ sy/ ende haer vader/ [43] ende sy waren bevreest.

36 Doe seyde Jacob haer vader tot hen; Ghy berooft my van kinderen: Joseph die en isser niet/ eñ [44] Simeon die en isser niet/ nu sult ghy Benjamin wech nemen/ alle dese dingen zijn tegens my.

37 Doe sprack Ruben tot sijnen vader/ seggende; [45] Doodt [46] twee mijner sonen/ so ick hem tot u niet weder en brenge: geeft hem in mijne hant/ ende ick sal hem weder tot u brengen.

38 Maer hy seyde; Mijn soon en sal met u lieden niet aftrecken: want [47] sijn broeder is doodt/ ende hy is alleen [48] over gebleven/ so hem een [49] verderf ontmoettede/ op den wech dien ghy sult gaen/ so soudet ghy [50] mijne grauwe hayren met droefenisse [51] ten grave doen nederdalen.

22 *Hebr.* een u lieder broeder.
23 *Hebr.* het koorn des hongers uwer huysen. dat is/ 't geen nodich is voor den honger uwer huysgesinnen.
c Ond. 43. 5. ende 44. 23.
24 And. immers. evenwel. Als oft sy seyden/ of wy het schoon soecken te verbergen/ so gevoelen wy wel/ dat Godt onse misdaet nu te huys soeckt.
25 Dit en is wel van Mose niet verhaelt cap. 37. maer hier bekennen sy het selve alsoo geschiet te zijn.
f Bov. 37. 21. 22.
26 D. de schult ende straffe van sijn doot. Siet 1. Reg. 2. 32/ 33. &c. Alsoo bloet soecken, ofte eysschen/ is straffen ende wreken. Siet 2. Chron. 24. 22. Ezech. 3. 18. Luc. 11. 50. 'T schijnt wel dat sy alle gemeynt hebben/ dat Joseph doot was. Doch sy mogēt Ruben al te vier tijt wijs gemaeckt hebben/ also hy daer niet by en was/ doe Joseph verkocht wert. Siet bov. 37. 29.
27 Dat is/ verstont. Siet bov. capit. 11. op v. 7.
28 Joseph geliet sich of hy de Hebr. sprake niet en verstont/ om dies te weyniger van sijne broederē bekent te worden.
29 Eensdeels door de kracht van bloet/ eñ geboorte/ anderdeels over de woordē die sijne broederen over hem t'samen gehadt hadden.
30 Simeon was de naest-outste der sonē Jacobs/ die/ na sommiger gevoelen/ Joseph alderhartst was gevallen/ ende mede de voornaemste geweest inde moort van Sichem. Ruben de outste wort verschoont/ om dat hy minder schult hadde inde mishandelinge aen Joseph/ ende de bequaemste om sijne broederen na huys te geleyden.
31 T. w. door sijne dienaren/ eñ Trauwanten/ dien hy sulcx belaste.
32 Het Hebr. woort beduydt allerley vaten/ gereetschap/ ofte tuych/ daer men yet in packt ofte doet.
33 *Hebr.* Hare silverlingen. oft gelden.
34 Ofte: hy dede hen alsoo.
35 *Hebr.* ginck haer herte uyt. dat is/ de kracht hares herten weeck van hē/ gelijck als wanneer yemant in onmacht valt. Vg. 1. Reg. 10. 5. met de aent.
36 Siet bov. cap. 7. op 't v. 33.
37 *Hebr.* de man tot sijnen broeder.
38 Ofte: hoe heeft ons Godt dit gedaen? sy oordeelen uyt dit/ ende al het voorgaende/ dat Godt op hen vergramt was.
39 Al/ behalven het gene sy verbergen/ om haren vader niet te seer te verschricken.
40 *Hebr.* hy heeft ons gegeven, gelevert, ofte gestelt
41 *Hebr.* neemt den honger uwer huysen. Siet bov. v. 19.
42 Siet bov. cap. 34. 10.
g Ond. 42. 25. ende 44. 1.
43 Vorgende datmen haer van diefstal soude beschuldigen. Vg. ond. 43. v. 18.

44 Hy hout het daer voor/ als of hy hem alreede quyt ware/ vreesende dat hy niet lichtelick uyt de gevanckenisse soude geraken/ ofte oock in perijckel sijnes levens stont.
45 Dese voorslach was onwettelick eñ onnatuerlick/ daerom en neemt hem Jacob niet aen.
46 Twee van viere/ die onder genoemt worden. cap. 46. 9.
47 Soo hy meynde. Siet bov. cap. 37. op v. 33/ ende 35.
48 T. w. vande kinderen Rachels.
49 Siet bov. v. 4.
50 *Hebr.* mijne grauwicheyt, grijsicheyt.
51 Siet cap. 37. op v. 35.

Het xliij. Capittel.

Jacob vermits hongers noot/ ende sijner sonen onwillicheyt/ mitsgaders de hooge verklaringē van Juda/ laet eyndelick Benjamin met hen trecken nae Egypten/ met geschencken voor den Regent/ ende dobbel gelt/ v. 1. &c. Joseph/ Benjamin onder hen siende/ laetse in sijn huys brengen: waer over sy bevreest zijnde/ dat het om haer gevonden gelt mochte zijn/ ontschuldigen sich by Josephs Hofmeester/ die haer goeden moet geeft/ 16. Sy bereyden/ ende brengen Joseph de geschencken/ die vriendelick met hen spreeckt/ insonderheyt met Benjamin/ waer over hy bewogen zijnde/ moet weenens halven wat vertrecken/ ende tracteertse daerna met eene seer heerlicke maeltijt/ insonderheyt Benjamin/ 25.

1 DE honger nu wert swaer [1] in dat lant:

2 So geschiedde/ [2] als sy de leeftocht/ die sy uyt Egypten gebracht hadden/ opgegeten hadden/ dat haer vader tot hen seyde; Keert wederom/ koopt ons een weynich spijse.

3 Doe sprack Juda tot hem/ seggende: [3] Die man [4] heeft ons op het hoochste betuygt/ seggende/ [5] Ghy en sult mijn aengesicht niet sien/ ten zy dat uwe [6] broeder met u zy.

4 Indien ghy onsen broeder met ons sendt; wy sullen af-trecken/ ende u spijse koopen.

5 Maer [a] indiē ghy [hem] niet en sendt/ wy en sullen niet aftrecken: want die man heeft tot ons geseyt; [b] Ghy en sult mijn aengesichte niet sien/ ten zy dat uwe broeder met u zy.

6 Ende Israël seyde; Waerom hebt ghy soo qualick aen my gedaen: [7] dat ghy dien man te kennen gaeft/ of ghy noch eenen broeder haddet?

7 Ende sy seyden: Die man [8] vraechde seer nauwe nae ons/ ende nae onse maechschap/ seggende/ Leeft uw' vader noch? hebt ghy noch eenen broeder? so gaven wy het hem te kennen [9] volgens die selve woorden: [10] hebben wy juyst geweten/ dat hy seggen soude/ Brenget uwen broeder af?

8 Doe seyde Juda tot Israël sijnen vader; Sendt den jongelinck met my/ so sullen wy ons opmaken/ ende reysen: op dat wy leven/ ende niet en [11] sterven/ noch wy/ noch ghy/ noch onse kinderkens.

9 Ick sal borge voor hem zijn/ [c] van mijner hant sult ghy hem eysschen: indien ick hem tot u niet en brenge/ ende hem voor u aengesichte stelle/ so sal ick alle dagen tegen u [12] gesondicht hebben.

10 Want hadden wy niet gesuymt/ voorwaer wy waren alreede tweemael weder gekomen.

11 Doe seyde Israël haer vader tot haer; [13] Ist nu alsoo/ so doet dit/ Nemet van het [14] loflickste deses lants in uwe vaten/ ende brenget dien man een geschenck henen af; een weynich [15] balsem/ ende een weynich honich/ speceryen/ ende myrrhe/ [16] terpentijnnoten/ ende amandelen.

1 T. w. in 't lant van Canaan/ ende daer ontrent.
2 *Hebr.* Als sy eyndichden te eten. dat is/ als sy ten naesten by alles opgegeten hadden.
3 T. w. de Heere van Egypten. Alsoo oock bov. cap. 42. v. 33. ende hier v. 5/ 6/ 7/ &c.
4 *Hebr.* betuygende betuycht.
5 D. in mijne tegenwoordicheyt niet komen. Siet dese maniere van spreken. 2. Sam. 14. v. 24/ 28/ 32. Actor. 20. v. 25/ 38.
6 T. w. Benjamin.
a Bov. 42. 20.
b Ond. 44. 23.
7 Ofte/ dien man te kennen gevende, dat ghy noch eenē broeder haddet.
8 *Hebr.* vragende vraechde hy.
9 *Hebr.* nae den mont der selver woorden. D. nae den eysch der woorden die hy ons voorgestelt hadde.
10 *Hebr.* souden wy wetende weten.
11 T. w. vā honger.
c Ond. 44. 32.
12 D. straf-weerdig zijn alle de dagē mynes levens. also wort het woort sondigen. ofte/ sondaer zijn, genomen/ ond. 44. 32. 1. Reg. 1. 21.
13 Als of sy seyde: Is de sake soo gestelt/ laet het dan geschieden in Godes name.
14 Dat om sijne groote weerde seer gepresen/ ende vermaert was. sommige houden 't voor seer uytnemende gewas/ ende vruchtē die van de boomen afgesneden werden.
15 Siet hier van eñ van eenige volgende specerypen/ bov. cap. 37. op v. 25.
16 And. pijnappelnoten, ofte/ hasel-noten.

12 Ende

12 Ende nemet [17] dobbel gelt in uwe hant: ende het gelt/ 't welck in den mont uwer sacken wedergekeert is/ brenget wederom in uwe hant/ [18] misschien ist een feyl.

13 Nemet oock uwen broeder mede: ende maeckt u op/ keert wederom tot dien man.

14 Ende [19] Godt de Almachtige geve u barmhertigheyt voor het aengesichte dies mans/ dat hy uwen anderen broeder/ ende Benjamin met u late gaen: [20] ende my aengaende/ als ick van kinderen berooft ben/ so ben ick berooft.

15 Ende die mannen namen dat selve geschenck/ ende namen dobbel gelt in hare hant/ ende Benjamin: ende sy maeckten hen op/ ende togen af nae Egypten/ ende sy stonden voor Josephs aengesichte.

16 Als Joseph Benjamin met hen sach/ so seyde hy tot den genen/ die over sijn huys was/ Brenget dese mannen nae 't huys toe/ ende slacht [21] slachtvee/ ende maeckt [het] gereet; want dese mannen sullen te middage met my eten.

17 De man nu dede gelijck Joseph geseyt hadde: ende de man bracht dese mannen ten huyse Josephs.

18 [22] Doe vreesden dese mannen/ om dat sy ten huyse Josephs gebracht werden/ ende seyden; Ter oorsake van dat gelt/ dat [23] in 't begin in onse sacken wedergekeert is/ worden wy ingebracht: [24] op dat hy ons overrompele/ ende ons overvalle/ ende [25] ons tot slaven neme/ met onse eselen.

19 [26] Daerom naederden sy tot dien man/ die over Josephs huys was: ende sy spraken tot hem aende deure van het huys.

20 Ende sy seyden; [27] Och mijn heere: [d] wy waren [28] in 't begin [29] gewisselick af gekomen/ om spijse te koopen.

21 Het is nu geschiet/ [e] als wy [30] inde herberge gekomen waren/ ende wy onse sacken op deden/ siet/ so was yeder mans gelt in den mont van sijnen sack/ ons gelt in sijn gewichte: ende wy hebben 't selve weder gebracht in onse hant.

22 Wy hebben oock ander gelt in onse hant afgebracht/ om spijse te koopen: wy en weten niet wie ons gelt in onse sacken geleyt heeft.

23 Ende hy seyde; [31] Vrede zy u lieden/ en vreest niet; [32] uw' Godt/ ende uwes vaders Godt heeft u [33] eenen schat in uwe sacken gegeven; [34] u gelt is tot my gecomē: eñ hy bracht Simeon tot hen uyt.

24 Daer na bracht de man dese mannen in Josephs huys/ [f] ende hy gaf water/ ende [35] sy wiesschen hare voeten: hy gaf oock haren eselen voeder.

25 Ende sy bereydden het geschenck tot dat Joseph quam op den middach: want sy hadden gehoort/ dat sy aldaer [36] broot eten souden.

26 Als nu Joseph te huys gekomen was/ so brachten sy hem 't geschenck/ 't welck in hare hant was/ in het huys: ende sy [g] [37] boogen sich voor hem ter aerde.

27 Ende hy [38] vraechdese nae [haren] welstant/ ende seyde; [39] Ist wel met uwen vader/ den ouden/ daer ghy van seydet? leeft hy noch?

28 Ende sy seyden; Het is wel met uwen knecht onsen vader/ hy leeft noch: ende sy neyghden het hooft/ ende boogen sich neder.

29 Ende hy hief sijne oogen op/ ende sach Benjamin sijnen broeder/ sijner moeder sone/ ende seyde; Is dit uwe kleynste broeder/ [h] daer ghy tot my van seydet? daer na seyde hy: [40] Mijn sone/ Godt zy u genadich.

30 Ende Joseph haestede hem/ want sijn [41] ingewant ontstack tegen sijnen broeder/ ende hy socht te weenen: ende hy ginck in eene kamer/ [i] ende weende aldaer.

31 Daerna wiesch hy sijn aengesichte/ ende quam uyt: ende [42] hy bedwong hem selven/ ende seyde; [43] Settet broot op.

32 Ende sy richteden voor [44] hem aen [45] in 't bysonder/ ende voor [46] haer in 't bysonder/ ende voor de Egyptenaren/ die met hem aten/ in 't bysonder: want de Egyptenaers en mogen geen broot eten met de Hebreen/ dewijle [47] sulcx den Egyptenaren een grouwel is.

33 Ende sy saten [48] voor sijn aengesichte/ de Eerstgeboren nae sijne eerstgeboorte/ ende [49] de jongere nae sijne jonckheyt: [50] dies verwonderdē hen de mannen [51] onder malkanderen.

34 Ende hy langde hen van de gerichten/ die voor hem waren: maer Benjamins gerichte was [52] vijf mael grooter/ dan de gerichten van hen alle: ende sy droncken/ ende [53] sy werden droncken met hem.

17 D. noch soo vele als te vooren/ om dat de dierte vermeerdert was/ vov. v. 1.
18 D. daer mach eenich misverstant ofte misgreye zijn/ dat u gelt soo in uwe sackē geraeckt is.
19 Siet vov. cap. 17. v. 1.
20 Als of hy seyde: moet het soo zijn/ dat mijne kinderen achterblijven/ de wille des Heeren geschiede/ dien ick de uytcomste deser sake bevele. Siet gelijcke maniere van sprekē/ Esth. 4. 16. And. gelijck ick van kinderen berooft ben (te wetē/ van Joseph eñ Simeon) soo worde ick berooft (te wetē/ van Benjamin).
21 *Hebr.* slachtinge. D. vee/ 't welcke geslacht wiert om gegeten te worden/ vg. Prov. 9. 2.
22 Sy en wistē niet dat sy ter maeltijt genoodicht warē/ maer meyndē datmense in den huyse verseckerē/ ende des geldes halven beswaren/ ofte straffen wilde.
23 D. in onse eerste reyse nae dit lant. Siet vov. 42. 25.
24 Ofte/ op dat hy sich wentele over ons. dat is/ met sware beschuldinge sich over ons werpe/ om ons te gronde te brengen: gelijc als yemant onder eenen swarē last/ die op hem valt/ verdruckt blijft.
25 Men meynt/ dat de Egyptenaren de dieverye plachten te straffen met slavernye.
26 Om hen te ontschuldigen/ eer sy beschuldicht soude mogen worden des gelts halven.
27 Het Hebr. woordeken is gebruyckelick by den genen/ die in eenige swaricheyt zijnde/ van eenē meerderen wat versoeckt. alsoo Exod. 4. 10. Num. 12. 15.
d Bov. 42. 3.
28 Siet vov. op 't v. 18.
29 *Hebr.* afkomende, afgekomen.
e Bov. 42. 27. 35.
30 Sy en verhalen de sake niet effen/ nochte onderscheydelick alsose in 't geheel geschiet was; want een alleen op dē wech in de Herberge sijn gelt in sijnen sack gevondē hadde/ ende de andere te huys/ vov. 42. v. 27/ 35. maer het schijnt datse dit soo gedaen hebbē/ ofte om der kortheyt wille/ ofte door verslagentheyt.
31 Ofte: vrede sal u lieden zijn. D. uwe saken staen wel/ 't sal wel zijn/ hebt goeden moet.
32 Het schijnt/ dat dese dienstknecht van Joseph inde ware religie is onderwesen geweest.
33 Ofte: yet verborgens.
34 D. ick hebbe u gelt ontfangen.
f Bov. 18. 4.
35 Siet vov. c. 18. op v. 4.
36 D. haer maeltijt houden/ ofte ten eten blijvē. Siet vov. 31. op v. 54.
g Bov. 37. 10. ende 42. 6.
37 Siet vov. cap. 37. v. 7.
38 *Hebr.* vraechdese nae de vrede, dat is/ nae haer welvaren: ofte/ hoe 't met hen ginck. alsoo Exod. 18. 7. Jud. 18. 15. 1. Sam. 25. 5. Van het woort/ vrede, Siet vov. 37. op 't v. 14.
39 *Hebr.* Heeft hy vrede? ende soo in 't volgende, Siet vov. cap. 29. op 't v. 6.
h Bov. 42. 13.
40 Soo noemt hy hem uyt vrientschap ende groote toegenegentheyt/ nae de wijse der gener/ die bedaechder eñ aensienlicker zijnde/ soo plegen eenen jongerē eñ minderen in 't vriendelicke toe te sprekē.
41 Het ingewant des menschen beteeckent eygentlick sijne inwendige partyen: als herte/ longe/ lever/ mage/ &c. Maedien nu dese/ eñ voornemelick het herte/ alsmē met barmhertichheyt/ ende medelijden over yemant bevangē wort/ seer bewogen/ eñ ontsteken worden/ so wort het ingewant genomen voor de bermhertichheyt selve/ uyt het diepste van het herte des menschen voortkomēde. 1. Reg. 3. 26. Phil. 2. 5. Col. 3. 52.
i Ond. 45. 1.
42 T. w. van weenē. Siet. cap. 45. 1.
43 D. rechtet de spijse aen.
44 Joseph.
45 Tot een teecken van sijne weerdicheyt/ ende de eerbiedinge/ diemen hem schuldich was.
46 De broederen Josephs.
47 Ten aensien van hare afgodische religie/ om datse goddelicke eere bewesen den kalveren/ ossen/ &c. die de Hebreen slachtedē/ ende aten. vg. ond. cap. 46. v. 34. Exod. 8. 26.
48 D. tegens hem over.
49 *Hebr.* de kleyne nae sijne kleynheyt.
50 Niet alleene dat Joseph haer soo groote eere aendede/ maer in 't bysonder/ om dat sy nae den ouderdom/ die sy meynden hem onbekent te zijn/ geset waren.
51 *Hebr.* de man tot sijnen naesten.
52 *Hebr.* hy vermenichvuldichde de gerichten van Benjamin boven de gerichten van haer allen, vijf handen. Dat is vijf deelen.
53 D. sy werden vrolick. Het Hebr. woort en beteyckent niet altijt in overvloet of gulsicheyt sich met wijn overladen: maer somtijts alleen verheucht zijn van het drincken des wijns. Siet Psal. 104. 15. Cant. 5. 1. Hagg. 1. 6. gelijck oock het Griecsch woort genomen wort/ het welcke is/ Joh. 2. 10.

Het xliiij. Capittel.

Joseph laet sijne broeders treckē/ hebbende in eens yederen koornsack het gelt/ maer in Benjamins sack sijnen beker daer by doen steken/ v. 1. &c. laetse najagen/ ende dieverye aentygen: waer over sy seer ontstelt zijnde/ hen selven ende den schuldigen onwetende ter straffe verplichten/ 4. De beker wort in Benjamins sack gevonden: waerom sy alle/ seer verbaest zijnde/ tot Joseph wederkeeren/ sich sijne straffe onderwerpende: Doch Juda spreeckt veel ende sterck voor Benjamin/ versoeckende in sijne plaetse te mogen blijven. 12.

1 EN̄de [1] hy geboodt den genen/ die over sijn huys was/ seggende; Vult de sacken deser mannen met spijse/ nae dat sy sullen kunnen dragen/ ende legt yeder mans gelt inden mont van sijnen sack:

2 Ende mijnen [2] beker/ den silveren beker/ sult ghy leggen inden mont van des [3] kleynsten sack/ [4] met het gelt van sijn koorn: ende hy dede nae Josephs woort/ 't welck hy gesproken hadde.

3 Des morgens alst licht wert/ so lietmen dese mannen trecken/ haer/ ende hare eselen.

4 Sy zijn ter stadt uytgegaen/ sy waren niet verre gekomen/ als Joseph tot den genen/ die over sijn huys was/ seyde; Maeckt u op/ ende jaegt die mannen achter na: ende als ghyse sult achterhaelt hebben/ so sult ghy tot hen seggen/ Waerom hebt ghy quaet voor goet vergolden?

5 Is 't [5] dese niet daer mijn heer uyt drinckt? ende [6] daer by hy [yet] sekerlick waernemen sal? ghy hebt qualick gedaen/ dat ghy gedaen hebt.

6 Ende hy achterhaeldese; ende sprack tot hen [7] die selve woorden.

1 T. w. Joseph.
2 Dit schijnt een beker geweest te zijn/ hooch/ ruym/ eñ diep/ eñ van groote weerde/ hebbende sijnē name van rondicheyt/ ende hoocheyt.
3 T. w. Benjamins.
4 D. dat hy om spijse te coopen mede gebracht hadde.
5 T. w. beker.
6 Ofte: waer door hy gewisselick ervarē ofte bevinden sal, T. w. wat ghy voor lieden zijt. *Hebr.* waernemēde waernemen soude. Het Hebr. woort beteeckent wel somtijts/ yet door ydele ende ongeoorloofde konste waernemen/ om verborgene dingen te openbaren/ ofte te voorseggen/ als Levit. 19. 26. 2. Reg. 21. 6. maer 't beteeckent oock dickwijls yet wat voorsichtelic vernemē/ ofte bevinden/ ende door gewisse teeckenen naespeuren/ als vov. 30. 27. 1. Reg. 20. 33. ende also ist hier genomē. And. waer van hy sekerlick vernemen sal.
7 T. w. de woorden die Joseph hem bevolen hadde.

7 Ende [8] sy seyden tot hem; Waerom spreeckt mijn heere [9] sulcke woorden? het zy verre van uwe knechten/ [10] dat sy sodanich een dinck doen souden.

8 Siet het gelt/ dat wy inden mont onser sacken vonden/ hebben wy tot u uyt den lande Canaan weder gebracht: hoe souden wy dan uyt uwes heeren huys silver ofte gout stelen?

9 By den welcken van uwe knechten -hy gevonden sal worden/ [11] dat hy sterve: ende oock sullen wy mijnen heere tot slaven zijn.

10 Ende hy seyde; Dit zy [12] nu oock alsoo/ [13] nae uwe woorden: by welcken hy gevonden wort/ die zy mijn slave/ maer ghy lieden sult [14] onschuldich zijn.

11 Ende sy haesteden/ ende een yegelick settede sijnen sack af op d'aerde/ ende een yegelick opende sijnen sack.

12 Ende hy doorsocht/ [15] beginnende met den grootsten/ ende voleyndende met den kleynsten: ende die beker wert gevonden in Benjamins sack.

13 Doe [16] scheurden sy hare kleederen: ende yeder man loedt op sijnen esel/ ende sy keerden weder nae de stadt.

14 Ende Juda quam met sijne broederen in Josephs huys/ want [17] hy was noch selve aldaer: ende sy vielen voor sijn aengesichte neder ter aerde.

15 Ende Joseph seyde tot hen; Wat daet is dit/ die ghy gedaen hebt? Weet ghy niet/ dat sulck een man als ick/ [dat] sekerlick [18] waernemen soude?

16 Doe seyde Juda; Wat sullen wy tot mijnen heere seggen? wat sullen wy spreken? ende [19] wat sullen wy ons rechtveerdigen? Godt heeft de ongerechticheyt uwer knechten [20] gevonden; siet wy zijn mijns heeren slaven/ soo wy/ als hy/ [21] in wiens hant de beker gevonden is.

17 Maer hy seyde; Het zy verre van my sulcx te doen: die man in wiens hant die beker gevonden is/ die sal mijn slave zijn: doch treckt ghylieden op in [22] vrede/ tot uwen vader.

18 Doe naederde Juda tot hem/ ende seyde; [23] Och mijn heere/ laet doch uwen knecht een woort spreken voor mijns heeren ooren/ ende en laet uwen toorn tegen uwen knecht niet ontsteken; want [24] ghy zijt even gelijck Pharao.

19 Mijn heere vraegde sijne knechten/ seggende/ Hebt ghylieden eenen vader/ ofte broeder?

20 So seyden wy tot mijnen heere/ Wy hebben eenen ouden vader/ ende eenen [25] jongelinck [26] des ouderdoms/ den kleynsten: wiens broeder doot is/ ende hy is alleen van sijne moeder overgebleven/ ende sijn vader heeft hem lief.

21 Doe seydet ghy tot uwe knechten/ [a] Brenget hem af tot my: dat ick mijn ooge op hem [27] slae:

22 Ende wy seyden tot mijnen heere; Die jongelinck en sal sijnen vader niet [28] kunnen verlaten: indien hy sijnen vader verlaet/ so sal [29] hy sterven.

23 Doe seydet ghy tot uwe knechten/ [b] Indien u kleynste broeder met u niet af en komt/ so [30] sult ghy mijn aengesichte niet meer sien.

24 Ende het is geschiet/ als wy tot uwen knecht mijnen vader opgetrocken zijn/ ende wy hem mijnes heeren woorden verhaelt hebben:

25 Ende dat onse vader geseyt heeft; Keert weder/ koopet ons een weynich spijse:

26 So hebbē wy geseyt/ Wy en sullen niet mogen aftrecken: indien onse kleynste broeder by ons is/ so sullen wy aftrecken; want wy en sullen diens mans aengesichte niet mogē sien/ so dese onse kleynste broeder niet by ons en is.

27 Doe seyde uwe knecht/ mijn vader/ tot ons/ Ghylieden wetet/ datter my mijn [31] huysvrouwe [32] twee gebaert heeft:

28 Ende de een is van my uytgegaen/ [c] ende ick hebbe geseyt/ Voorwaer hy [33] is gewisselick verscheurt geworden: ende ick en hebbe hem niet gesien tot nu toe:

29 Indien ghy nu desen oock van mijn aengesichte wech nemet/ ende hem een verderf ontmoetede: [d] so soudt ghy mijne grauwe hayren met jammer [34] ten grave doen nederdalen.

30 Nu dan/ als ick tot uwen knecht mijnen vader kome/ ende de jongelinck niet by ons en is/ (also [35] sijne ziele aen deses ziele gebonden is)

31 So sal het geschieden/ als hy siet/ dat de jongelinck daer niet en is/ dat hy sterven sal: ende uwe knechten sullen de grauwe hayren uwes knechts/ onses vaders/ met droeffenisse ten grave doen nederdalen.

32 Want [36] uwe knecht is voor desen jongelinck borge [37] by mijnen vader/ seggende/ [e] So ick hem tot u niet weder en brenge/ so [38] sal ick tegen mijnen vader t'allen dagen gesondicht hebben.

33 Nu dan/ [39] laet doch [40] uwen knecht voor desen jongelinck mijnes heeren slave blijven: ende laet den jongelinck met sijne broederen optrecken.

34 Want hoe soude ick optrecken tot mijnen vader/ indien de jongelinck niet met my en ware? op dat ick den jammer niet en sie/ de welcke mijnen vader [41] overkomen soude.

8 D. een van haer seyde in aller name/ daerom volgt: mijn Heere, niet / onse Heere.
9 *Hebr.* nae die selve woorden.
10 *Hebr.* van te doen nae dit selve woort, ofte/ sake.
11 D. niet alleene sal de dief sterven/ maer oock wy allegaer slaven zijn. siet vov. cap. 43. 17. Soo sprekense meer vrymoedelick/ om dat sy haer geenes quaets bewust en waren/ als voorsichtichlick/ geen achterdencken hebbende op eenich bedroch/ het welcke hen soude mogen gedaen zijn/ gelijck te vooren met het gelt: nochte op de droeffenisse die harē vader hier door soude overkomen.
12 And. is nu oock recht, &c.
13 Verstaet dit van het ondersoeck: want de straffe/ die sy selve op hen genomē hadden/ die matichte hy.
14 D. vry van straffe/ ende onverhindert mogen weder keeren. Siet Exod. 20. 7. ende 34. 7.
15 Dit dede hy al willens / om haer te langer in pijne/ ende te meer buyten bedencken te houden, want hy wel wist/ in wiens sack de beker was / want hy selve hadde hem daer in gedaen.
16 T. w. van droefenisse / over de misdaet / die Benjamin scheen misdaē te hebben/ ende van vreese soo wel der straffe / die Joseph hem opleggen mochte: als der swaricheyt die haren vader hier door overkomen soude. Siet van de scheuringe der kleederen/ vov. c. 37. op v. 29.
17 T. w. Joseph/ om de uytcomste van dese sake te verwachtē. Siet vov. v. 5.
18 Siet vov. op v. 5.
19 And. waer mede sullen wy ons rechtveerdigen? het Hebr. woort (gelijck oock een ander van eenderley oorspronck) beteeckent vry achtē, ende spreken, ende onschuldich verklaren, gelijck wanneer yemant voor eenē rechter van eene misdaet beticht zijnde / los gesproken wort. siet dese beteeckenisse / Exod. 23. 7. Deut. 25. 1. Psal. 31. 6. Pro. 17. 15. Jes. 5. 23. Vg. Matth. 11. 19. Rom. 3. 20. Galat. 2. 16. ende 3. 8. &c.
20 D. hy heeftse door sijne voorsichticheyt gemerckt/ ende nu in het licht gebracht. verstaet dit niet van dese daet / daer in sy sich niet schuldich en kenden/ maer van eenige andere/ over de welcke de conscientie hen wroechde ende die Godt nu strafte.
21 D. by wien.
22 D. met vrientschap / ende eenicheyt/ sonder ongemack te lijden aen uwe personen/ ofte schade aen uwe goederen. Vg. vov. 26. 29/31. 2. Sam. 3. 21.
23 Siet vov. cap. 43. 20.
24 *Hebr.* gelijck ghy. gelijck Pharao. D. ghy zijt van soo grooten aensien/ ende vermogen als Pharao/ wiens persoon ghy representeert/ so dat ick u gelijcke eerbiedinge schuldich ben/ als dē Koninck selfs. Siet dese manierē van spreken vov. 18. 25. Juda noemt hier/ ende inde navolgende verskens sijnen broeder Joseph / sijnen Heere: tienmael noemt hy hem selven / sijnen vader / ende sijne broederen Iosephs knechten. 'T welck hy wel doet uyt nedericheyt ende eerbiedinge / maer te gelijcke vervult hy Josephs droomen / vov. 37. 7 / 9.
25 Vergel. vov. 37. 3. Het woort Ieled beteeckent wel geheel jonge kinderen / ja selfs oock / die maer nieu geboren zijn / als vov. 21. 8. Exod. 1. 17. ende 2. 8. maer het wort oock gebruyckt van redelick bedaechde / als van Joseph doe hy 17 jaren out was / vov. 37. 30. Van alle de kinderen Jacobs/ als Ruben ontrent de 14 jaren out was: vov. 33. 1. ende hier van Benjamin / als hy ontrent de 24 jaren out was.
26 D. die in des vaders ouderdom geboren is.
a Bov. 42. 15.
27 Ofte / sette. D. dat ick hem aenschouwen mach/ om de waerheyt van uwe woorden te beproeven. Siet vov. 42. 15/16. Somtijts wort dese maniere van spreken gebruyckt voor genade, ofte/ gunste bewysen, als Jerem. 39. 12. ende 40. 4.

28 Want de vader dat niet en sal torlaten.
29 T. w. de vader.
b Bov. 43. 3, 5.
30 *Hebr.* niet toedoē, ofte/ voortvaren, om mijn aengesichte te sien. Siet vov. cap. 43. 5.
31 T. w. Rachel. Siet ond. cap. 46. op v. 19.
32 T. w. twee sonē/ Joseph/ ende Benjamin.
c Bov. 37. 33.
33 *Hebr.* verscheurē- de verscheurt geworden. Hier verstaet Joseph eerst wat sijne broederen haren vader hadden wijs gemaeckt: So dat hy te deser tijt noch anders niet en wiste / of Joseph was verscheurt.
d Bov. 42. 38.
34 Siet vov. cap. 37. 35. ende ond. v. 31.
35 D. den welcke hy met seer innerlicke ende hertgrondelicke toegenegentheyt lief heeft/ ende als sijn eygen herte bemint. siet dergelijcke maniere van spreken 1. Sam. 18. 1.
36 D. ick.
37 *Hebr.* van by mijnen vader. D. soo het eenige verklaren/ doe hy van mijnen vader aftooch.
e bov. 43. 9.
38 D. ick sal schultplichtich/ ende strafweerdich by mijnen vader blijven/ alle de dagen mijnes levens: als vov. cap. 43. 9. Siet aldaer de aent.
39 Juda betoont hier sonderlinge bekommernisse over sijnen vader/ ende liefde tot sijnē broeder Benjamin.
40 D. my.
41 *Hebr.* vinden, dat is/ overkomē/ wedervarē/ bejegenen/ ontmoeten. siet dese maniere van spreken/ Exod. 18. 8. Deut. 4. 30. Esth. 8. 6. Job 31. 29. &c. Dit gantsche verhael van Juda heeft het herte van Joseph so geraeckt / ende ontsteke/ dat hy sich niet langer heeft kunnen bedwingen sonder weenen / ende sich aen sijne broederen t'ontdecken.

Het xlv. Capittel.

Joseph geeft sich eyndelick sijnen broederen te kennen/ ende troostse met Godes wonderlicke voorsichticheyt / geeftse last van sijnen vader alles te bootschappē/ ende hem in Egypten te brengē/ v. 1 &c. Desgelijcx doet oock Pharao/ 16. Joseph veerdichtse af met wagenen/ teeringe/ ende geschencken / insonderheyt voor sijnen vader/ ende geeft haer eene goede vermaninge / 21. T'huys komende vertellen sy alles haren vader/ die 't ten laetstē gelooft/ ende bereyt sich met groote blijtschap op de reyse/ 25.

1 DOe konde sich Joseph [1] niet bedwingen voor alle die by hem stonden; ende hy riep/ [2] Doet alle man [3] van my uytgaen: ende daer en stont [4] niemant by hem/ als Joseph sich aen sijne broederen bekent maeckte.

2 Ende [5] hy verhief sijne stemme met weenen; so dat het [6] de Egyptenaers hoorden/ ende dat het Pharaos [7] huys hoorde.

1 T. w. van weenen: gelijck hy te vooren gedaē hadde/ c. 43. 31.
2 Dit doet hy om sijne/ ende sijner broederen eere by de Egyptenaren te bewarē/ overmits sy hooren mochtē van hem/ dat hy verkocht was/ ende van sijne broederen / dat sy hem verkocht hadden.
3 *Hebr.* van by my, of/ van neffens my. dat is / uyt mijne tegenwoordicheyt.
4 Van alleen sijne broederen.
5 *Hebr.* hy gaf.
6 Die effen uyt de kamer gegaen zijnde/ noch niet verre gekomen en waren.
7 Dat is/ hofgesin/ tot de welcke dit geruchte straex verspreyt is/ als ond. v. 16.

3 Ende

3 Ende Joseph seyde tot sijne broederen; Ick ben Joseph; leeft mijn vader noch? ende sijne broeders [8] en konden hem niet antwoorden; want sy waren verschrickt voor sijn aengesichte.

4 Ende Joseph seyde tot sijne broederen; Naedert doch tot my; ende sy naederden: Doe seyde hy; [a] Ick ben Joseph uwe broeder / [b] dien ghy [9] nae Egypten verkocht hebt.

5 Maer nu / [c] weest niet bekommert / ende [10] [de toorne] en ontsteke niet in uwen oogen / om dat ghy my hier henen verkocht hebt: want [11] Godt heeft my voor u aengesichte gesonden / tot behoudenisse [12] des levens.

6 Want het zijn nu twee jaren des hongers [13] in't midden des lants; ende daer zijn noch vijf jaren inde welcke geene ploeginge / noch oogst zijn en sal.

7 Doch Godt heeft my [14] voor u lieder aengesicht henen gesonden / [15] om u een overblijfsel te stellen op d'aerde; ende om u by het leven te behouden [16] door eene groote verlossinge.

8 Nu dan / ghy [17] en hebt my herwaerts niet gesonden / maer Godt selve / die my tot Pharaos [18] vader gestelt heeft / ende tot eenen heere over sijn gantsch huys / ende Regeerder in't gantsche lant van Egypten.

9 Haestet u / ende trecket op tot mijnen vader / ende segget tot hem / Alsoo seyt uw' sone Joseph: Godt heeft my tot eenen heere den gantschen Egyptenlande gestelt: komt af tot my / [19] en vertoeft niet.

10 Ende ghy sult inden lande [20] Gosen woonen / ende nae by my wesen / ghy / ende uwe sonen / ende uwer sonen sonen / ende uwe schapen / ende uwe runderen / ende al wat ghy hebt.

11 Ende ick sal u aldaer onderhouden: want daer sullen noch vijf jaren des hongers zijn; op dat ghy niet [21] en verarmt / ghy / ende u huys / ende alles wat ghy hebt.

12 Ende siet / uwe oogen sien't / ende de oogen mijnes broeders Benjamins; dat [22] mijn mont tot u spreeckt.

13 Ende bootschappet mijnen vader alle mijne heerlickheyt in Egypten / ende alles wat ghy gesien hebt: ende haestet u / ende [d] brenget mijnen vader herwaerts af.

14 Ende hy viel aen Benjamins sijnes broeders [23] hals / ende weende: ende Benjamin weende aen sijnen hals.

15 Ende [24] hy kuste alle sijne broederen / ende hy weende over [25] hen: ende [26] daer na spraken sijne broeders met hem.

16 Als dit [27] geruchte in het huys Pharaos gehoort wert / datmen seyde / Josephs broeders zijn gekomen; [28] was het goet in de oogen Pharaos / ende inde oogen sijner knechten.

17 Ende Pharao seyde tot Joseph; Segt tot uwe broederen / Doet dit / ladet uwe beesten / ende trecket henen / gaet nae het lant Canaan:

18 Ende nemet uwen vader / ende uwe [29] huysgesinnen / ende komet tot my; ende ick sal u [30] het beste van Egyptenlant geven / ende ghy sult [31] het vette deses lants eten.

19 [32] Ghy zijt doch gelast / [33] doet dit / nemet u uyt Egyptenlant wagenen voor uwe kinderkens / ende voor uwe wijven / ende voeret uwen vader / ende komet.

20 Ende [34] uwe ooge en verschoone uwen huysraet niet: want het beste van gantsch Egyptenlant / dat sal uwe zijn.

21 Ende de sonen Israëls deden alsoo: So gaf Joseph hen wagenen / nae Pharaos [35] bevel; oock gaf hy hen teer-kost op den wech.

22 Hy gaf hen allen / yeder-een / [36] wissel-kleederen: maer Benjamin gaf hy drye hondert [37] silverlingen / ende vijf wissel-kleederen.

23 Ende sijnen vader [38] desgelijcx sondt hy tien eselen / dragende van het beste van Egypten / ende tien eselinnen / dragende koorn / ende broot / ende [39] spijse voor sijnen vader op den wech.

24 Ende hy sondt sijne broeders henen; ende sy vertrocken: ende hy seyde tot hen; [40] En verstoort u niet op den wech.

25 Ende sy trocken op uyt Egypten: ende sy quamen in het lant Canaan tot haren vader Jacob.

26 Doe bootschapten sy hem / seggende; Joseph leeft noch / ja oock is hy regeerder in gantsch Egyptenlant: Doe [41] besweeck sijn herte; want hy en geloofdese niet.

27 Maer als sy tot hem gesproken hadden alle de woorden Josephs / die hy tot hen gesproken hadde / ende dat hy de wagens sach / die Joseph gesonden hadde om hem te voeren; [42] so wert Jacobs hares vaders geest levendich.

28 Ende Israël seyde; [43] 'T is genoech / mijn sone Joseph leeft noch: ick sal gaen / ende hem sien / eer ick sterve.

8 Van wegen de conscientie haerer mishandelinge aen Joseph / ende sijne tegenwoordige hoocheyt ende macht / om sich aen hen te wreken / indien hy wilde.
a Actor. 7.13.
b Gen. 37.28. Psal. 105.17. Actor. 7.9.
9 Siet vooren 37.28.
c Ond. 50.19,20,21.
10 Ofte / droefheyt; ofte / spijticheyt; ofte eenige andere quade bewegingе. Vg. vooren 31.35. ofte / latet u niet verdrieten / ofte mishagen / ofte / en laet geene quade gesintheyt in u blijcken.
11 Door sijne wijse / goede / ende almogende regeeringe / u quaet werck tot een goet einde wendende; gelijck hy gedaen heeft met het werck van Saul / 1. Sam. 19.9. van Absalom / 2. Sam. 12.12. van Simei / 2. Sam. 16.10. van Achitophel / 2. Sam. 17.14. van de vyanden Jobs / Job 1.21. van de Joden / Actor. 2.23. &c. Siet 2. Sam. 12. op het v. 12.
12 T. w. van u lieden. And. tot leeftocht. als Jud. 6.4. ende 17.10.
13 D. door 't gantsche lant.
14 Vg. vooren 32. de aent. op 't v. 3.
15 D. op dat in desen gemeenen noot ghy lieden mochtet onderhouden worden / en de nakomelingen van u mochten overblijven. And. op datter soude overblijven daer van ghy soude konnen leven.
16 And. tot eene grote verlossinge, ofte / ontkominge; sy wort groot genoemt / ten aensiene van het wonderbare werck der goddelicker voorsichticheyt / hier in klaerlick blijckende: ende van de groote weldaet hier door aen de Israeliten bewesen / die in seer grooten getale overblijven souden.
17 D. 'T en was uwe meyninge / noch voornemen niet / om my een Regeerder te maken in Egypten; maer Godt heeft het gedaen / beleydende u werck tot uwen beste.
18 D. tot sijnen voornaemsten Raetsheere / die sijne saken met vaderlicke sorge soude bestieren / ende dien hy als eenen vader achten soude.
19 *Hebr.* en staet niet, ofte / en blijft niet staen.
20 Een lant in Egypten naest het lant van Canaan gelegen / seer vruchtbaer / vol weyden / ende volgens dien / bequaem voor die met vee om gingen.
21 D. door armoede en vergaet.
22 D. dat ick tot u spreke niet door eenen taelman in eene andere tale / maer door mijne eygene tonge / in uwe eygene sprake.
d Actor. 7.14.
23 *Hebr.* halsen. Vg. vooren cap. 33. v. 4.
24 Siet vooren cap. 29. v. 11. ende cap. 31. v. 28.
25 D. terwijle hy hen aen den hals lach / ende hen kuste.
26 Siende Josephs oprechte en hertelicke beweginge / so grijpense nu eenen moet / ende beginnen wat vryer met Joseph te spreken.
27 *Hebr.* stemme. soo wort dit woort oock genomen Jerem. 10.22. Act. 2.6. &c.
28 D. het beviel hem wel.
29 *Hebr.* huysen. als v. 11.
30 *Hebr.* het goede. D. het beste ende vruchtbaerste.
31 D. het lieflickste ende uytnemenste / dat Godt uyt / ende op der aerde geeft / tot onderhout des menschelicken levens. Vg. Num. 18.12/29/30. Deut. 32.14. Psal. 147.14.
32 N. ghy Ioseph. dat is / ghy zijt met genoechsame macht uyt mijnen name versien.
33 Dit is geseyt in 't getal van velen / ende 't siet op de broederen Josephs.
34 Latet u niet beswaren / of ghy wat van uwen huysraet soudet achter-laten / ofte dat u op den wech wat soude mogen verderven / ofte in desen dieren tijt na de weerde niet soudet konnen verkoopen.
35 *Hebr.* mont.
36 *Hebr.* wisselinge, of / veranderinge van cleederen. dat is / soodanige die sy niet dagelijcx en gebruyckten; hoedanige groote Heeren plachten anderen te geven tot vereeringe / ofte vergeldinge. Jud. 14.12/19. 2. Reg. 5.5.
37 Siet vooren 20. op het v. 16.
38 *Hebr.* als dit. dat is / gelijckelick, ofte / desgelijcx, ofte / aldus. dat is / gelijck volgt.
39 And. toespijse.
40 T. w. nuts te twisten / ende tegens malkanderen vertoornt te worden over 't gene dat ghy my in voortijden gedaen hebt.
41 T. w. door onverwachte blijtschap / en groote verwonderinge / dewijle hy nu ontrent de twee ofte drye en twintich jaren niet van hem gehoort en hadde.
42 Door sonderlinge vreuchde over dese gantsch seltsame / ende onverwachte sake / wert hy soo verquickt dat hy nieuwe krachten des geests / ende des lichaems heeft gekregen.
43 Ofte / 'T is vele, ofte / eene groote sake.

Het xlvj. Capittel.

Jacob / met sijn gantsche huys en have / aftreckende nae Egypten / wort tot Berseba van Godt door vernieuwinge van belosten gesterckt / v. 1. &c. komt in Egypten met alle de sijne / die by namen worden opgetelt / 6. Hy schickt Juda voor uyt aen Joseph / die hem nae Gosen te gemoet treckt / alwaer sy malkanderen seer beweeglick ontfangen / 28. Joseph verspreeckt met sijne broederen / wat hy Pharao sal aendienen / ende sy voor hem komende / sullen hebben te seggen / 31.

1 ENde Israël [1] verreysde met al dat hy hadde / ende hy quam te [2] Berseba: ende hy offerde offerhanden [3] den Godt sijnes vaders Isaacs.

2 Ende Godt sprack tot Israël [4] in gesichten des nachts / ende seyde; [5] Jacob / Jacob: ende hy seyde; [6] Siet [hier] ben ick.

3 Ende hy seyde; [a] Ick ben die Godt / uwes vaders Godt; [7] en vreest niet van af te trecken nae Egypten / [b] want ick sal u aldaer tot een groot volck setten.

4 [c] Ick sal met u [8] aftrecken nae Egypten / ende [9] ick sal u doen [weder] optrecken /

1 Dit is geschiet in het jaer na de scheppinge der werelt ontrent 2239. tien jaer na Isaacs doot / als Joseph 39 jaren out was. siet vooren 35.1.
2 Siet vooren c. 21. op v. 31.
3 D. die sijn vader Isaac ge-eert ende aengeroepen hadde. hier mede betoonde hy sijn stantvastich geloove aen Godts belosten / ende sijne danckbaerheyt tegen Godts weldaden / en badt hem om raet / en hulpe op dese reyse.
4 De gesichten in 't gemeen genomen / door de welcke Godt in die tijden hem den menschen openbaerde / zijn geweest somtijts buyten den slaep / door het aenschouwen eeniger gedaente / die viel ofte in de oogen des lichaems / als vooren cap. 15. v. 1/5. &c. ofte in 't gesichte des geestes / Zach. 3.1. somtijts in den slaep / door maniere van droomen / gelijck vooren cap. 20. v. 3. Job 33.15/16. Beyde konden gebeuren / ofte des daegs / als Actor. 10.9/10. ofte des nachts / als vooren cap. 15. v. 5. ende hier.
5 Tweemael noemt hy hem / om hem tot een veerdich toeluysteren op te scherpen; gelijck vooren cap. 22. v. 11. ende 1. Sam. 3.10.
6 Siet vooren 22.1.
a Vooren 26.24. ende 28.13. ende 32.9.
7 Om dat ghy / ende u zaet voor eenen tijt lanck sult moeten vertrecken uyt een lant / dat ick u ende de uwe beloofst hebbe / vooren 28.13. in een lant / daer in u grootvader met vreese / ende bekommernisse verkeert heeft / vooren 12.12.
b Vooren 13.16. ende 16.10. ende 17.2. ende 22.17. ende 26.24. ende 35.11. ende 48.4.
c Num. 20.15. Deut. 10.22. Ios. 24.4,5,6. Psal. 105.23,24, &c. Ies. 52.4. Hos. 11.1.
8 T. w. om u te geleyden / en by te staen. verstaet dit oock van het optrecken. Vg. vooren 24.7. Exod. 25.20. ende 32.34. Merckt hier eens voor al / dat de woorden optrecken, opklimmen, &c. Item aftrecken, afclimmen, &c. meest worden gebruyckt ten aensiene van de gelegentheyt der landen / steden ende plaetsen / die hooch ofte leech gelegen zijn. Te gaen nae de hooch gelegene / is optrecken: nae de leech gelegene aftrecken. Siet vooren 12.10. ende 13.1. ende 35.1. Exod. 19.3. Matth. 20.18. Luc. 10.30. Actor. 3.1. Het / opgaen wort van Godt menschelicker wijse geseyt; gelijck oock het afkomen.
9 Dit is wel eensdeels aen Jacobs doode lichaem vervult / ond. 47.29/30. ende 50/23. doch voornamelick aen sijne nacomelingen / als Moses hen uyt Egypten heeft gevoert / en Josua hen in het lant Canaan gebracht heeft.

ken /

ken/ mede optreckende : [10] ende Joſeph ſal ſijne hant op uwe oogen leggen.

5 [d] Doe maeckte hem Jacob op van Ber-Seba : ende de ſonen Iſraëls voerden Jacob haren vader/ende hare kinderkens/ ende hare wijven op de wagens die Pharao geſonden hadde/om hem te voeren.

6 Ende ſy namen haer vee / ende hare have/ die ſy [11] in den lande Canaan geworven hadden/ ende ſy quamen in Egypten: Jacob/ende al ſijn zaet met hem :

7 Sijne ſonen / ende de ſonen ſijner ſonen met hem; [12] ſijne dochteren / ende ſijner ſonen dochteren / ende al ſijn zaet bracht hy met ſich in Egypten.

8 [e] Ende [13] dit zijn de namen [14] der ſonen Iſraëls/die in Egypten quamen/ Jacob / ende ſijne ſonen: De Eerſt-geboren Jacobs/Ruben.

9 Ende Rubens ſonen; [15] Hanoch / ende Pallu/ende Hezron/ ende Carmi.

10 [f] Ende Simeons ſonen; [16] Jemuël/ ende Jamin/ende [17] Ohad/ende [18] Jachin/ ende [19] Zohar : ende Saul de ſone eener [20] Canaanitiſcher vrouwe.

11 [g] Ende de ſonen van Levi; Gerſon/ Kehath/ende Merari.

12 Ende [h] de ſonen van Juda; Er/ende Onan/ende Sela/ ende Perez/ende Zerah: doch Er/ ende Onan [21] waren geſtorven in 't lant Canaan: [i] ende Perez ſonen waren Hezron ende Hamul.

13 Ende Iſſaſchars ſonen; Tola / ende Pua/ ende [22] Job/ ende Simron.

14 Ende Zebulons ſonen; Sered / ende Elon/ende Jahleël.

15 Dit zijn Leas ſonen / die ſy Jacob gebaert heeft in [23] Paddan-Aram/ met Dina ſijne dochter: alle [24] de zielen ſijner ſonen/ ende ſijner dochteren waren [25] drye-en-dertich.

16 [k] Ende Gads ſonen; [26] Ziphion/ende Chaggi/ Schuni/ ende Ezbon/Eri/ ende [27] Arodi/ ende Areli.

17 [l] Ende Aſers ſonen; Jmna / ende Jſchva/ ende Jſchvi / ende Beria / ende Sera haerlieder ſuſter : ende de ſonen Beria; Heber/ ende Malchiël.

18 Dit zijn Zilpas ſonen/ [m] die Laban ſijne dochter Lea [28] gegeven hadde: ende ſy baerde Jacob deſe [29] ſeſtien zielen.

19 De ſonen van Rachel [30] Jacobs huyſvrouwe; Joſeph/ende Benjamin.

20 Ende [n] Joſeph werden geboren in Egyptenlande/ Manaſſe/ende Ephraim/ die hem Aſnath [31] Potipheras dochter/ des Overſten te On/ baerde.

21 [o] Ende Benjamins ſonen; Bela/ Becher / ende Aſbel / Gera / ende Naaman / Echi / ende Ros / Muppim / ende Huppim/ende Ard.

22 Dit zijn Rachels ſonen/ die Jacob geboren zijn / al te ſamen veertien zielen.

23 Ende Dans [32] ſonen; [33] Chuſim.

24 [p] Eñ de ſonen van Naphtali; Jachzeël/ende Guni/ende Jezer/ ende Sillem.

25 Dit zijn de ſonen van Bilha / [q] die Laban ſijne dochter Rachel gegeven hadde : ende ſy baerde de ſelve Jacob / ſy waren alle ſeven zielen.

26 Alle de zielen die [34] met Jacob in Egypten quamen / uyt ſijne [35] heupe geſproten / uytgenomen de wijven der ſonen Jacobs/ waren al [36] ſes en ſeſtich zielen.

27 Ende Joſephs ſonen die hem in Egypten geboren zijn/ waren twee zielen ; [r] alle de zielen des huyſes Jacobs die in Egypten quamen/ waren [37] tſeventich.

28 Ende hy ſondt Juda voor ſijn aengeſichte henen tot Joſeph/ [38] om voor ſijn aengeſichte aenwijſinge te doen nae Goſen: ende ſy quamen in het lant [39] Goſen.

29 Doe ſpande Joſeph ſijnen wagen aen / ende tooch op/ ſijnen vader Iſraël te gemoete nae Goſen : ende [40] als hy ſich aen hem vertoonde / [41] ſo viel hy hem aen ſijnen hals / ende weende [42] lange aen ſijnen hals.

30 Ende Iſraël ſeyde tot Joſeph; Dat ick [43] nu ſterve / na dat ick u aengeſichte geſien hebbe/ [44] dat ghy noch leeft.

31 Daer na ſeyde Joſeph tot ſijne broederen / ende tot ſijnes vaders huys; Ick ſal optreckẽ ende Pharao bootſchappen/ende tot hem ſeggen/ Mijne broeders/ ende mijnes vaders huys / die in het lant Canaan waren / zijn tot my gekomen :

32 Ende die mannen zijn ſchaep-herders / want het zijn [45] mannen die met vee om gaen/ ende ſy hebben hare ſchapen/ende hare runderen/ ende al wat ſy hebben / mede gebracht.

33 Wanneer het nu geſchieden ſal/dat Pharao u lieden ſal roepen / ende ſeggen / Wat is uwe hanteringe ?

34 So ſult ghy ſeggen/ Uwe knechten zijn mannen/ die van onſer jeucht op tot nu toe met vee om gegaen hebben; ſoo wy/ als onſe vaders: op dat ghy in het lant Goſen moget woonen; [f] want alle ſchaep-herder is den Egyptenaren [46] een grouwel.

10 D. Joſeph ſal by u zijn als ghy ſterven ſult/ ende ſal (nae de oude gewoonte van veel volckẽ) uwe oogen ſluyten nae uwe doot. Hier wort Jacob van Godt verſekert / dat ſijne lieve ſone Joſeph noch leefde/ende dat hy by Joſephs levẽ in vrede ſoude ſterven.
d Actor. 7. 15.
11 Verſtaet hier by: ende daer en boven in Meſopotamia.
12 Jacob en hadde maer eene dochter/ te weten/ Dina/ v.15. eñ maer eene ſoons dochter v.17. de heylige Schrift gebruyckt het getal vã velẽ voor 't getal van eenen ; als oock hov. cap. 21. v.7. eñ ond. v.23. ende Num.26. v.8. 1. Chro.2,8/31.
e Exod. 1, 2. ende 6. 14. Num. 26. 5. 1. Chron. 5. 1,&c. ende 6. 1, &c. ende 7. 1, &c. ende 8. 1, &c.
13 Dit geſlacht-regiſter wort hier ende elders van Moſe ſoo vlijtichlick verhaelt. I. om aen te wijſen Godes wonderwerc in de vermenichvuldinge des zaets Abrahams. II. om de ſtammen te onderſcheyden / ten aenſiene van 't Prieſterdom / de Koninckliкe weerdicheyt/ ende uytdeylinge des lãts Canaan. III. en principalick om d'afcomſte des Meſſiæ nae den vleeſche te vervolgen.
14 D. ſonen/ ende ſoons ſonen : Item dochter / ende nichte.
15 Sg. de namen deſes regiſters met derſelver herhalingen/ Num.26.eñ 1.Chro. cap. 6. eñ. 7. ende.8.
f Exod. 6. 14. 1. Chron. 4. 24.
16 Oock genoemt/ Nemuël. Nũ.26,12.
17 Hy en wort Num.26,12. nochte 1. Chron. 4.24. niet genoemt onder de kinderen Simeons. Het ſchijnt / dat hy/ eñ de ſijne/ te dier tijt al geſtorven waren.
18 Oock genoemt/ Jarib. 1.Chron.4.24.
19 Oock genoemt Zerah. Num.26,13.
20 Zijnde van eene vervloeckte natie/ daer mede Godts volck verboden was te trouwẽ. Dit wort verhaelt tot ſchande van Simeon / als oock boven vã Juda cap.38. ende tot eere van d'andere/ die deſe exempelen niet gevolgt en hebben.
g 1. Chron. 6. 1.
h Bov. 38. 3, 7. 10.
21 Siet bov. cap. 38. v. 7/10. Deſe worden hier wel genoemt/maer niet om in het getal te komẽ/ ond. v.15. vermelt.
i 1. Chron. 2. 5.
22 And. genaemt Jaſchub. Num.26,24. Deſe is te onderſcheyden van Job/ diens leven / ende hiſtorie in ſijn boeck verhaelt wort: De namen worden oock in 't Hebreeuſch verſcheydentlick geſchreven.
23 Siet bov. cap.25,20. Tot Paddan-Aram zijn Leas kinderen geboren/ maer de geſlachten van hare ſonen die hier gereeckent worden/ zijn naderhant in Canaan geboren.
24 D. menſchen/ſiet bov.12,op 't v.5.
25 Hier onder gereeckent Jacobs perſoon/ eñ Er/ ende Onan uytgeſloten. Siet bov. v.12.
k 1. Chron.5.11.
26 *Hebr.* Tſiphion. and. Tſephon. Num.6,15. ende ſoo in 't volgende Ezbon voor Etſbon: ende bov.10. Zohar voor Tſohar, &c.
27 And. Arod. Num. 26,17.
l 1. Chron. 8. 30.
m Bov. 29.24.
28 T.w. tot eene dienſtmaecht/bov.29,24.
29 T.w. dertien ſonen/twee neven/eñ eene dochter.
30 Alſoo wert Rachel byſonderlick genoemt/om dat Jacob die alleene nae Godes inſtellinge by hem ſelvẽ verkorẽ/ eñ aen Laban verſocht hadde. ſiet bov.c.29.v.18.
n Bov.41.50.en 48.5.
31 Siet bov.c.41.op v.45.
o 1.Chron.7.6.en 8.1.
32 D. ſoon; ſiet bov.op v.7.
33 Oock genoemt Suham. Num,26,42.
p 1.Chr.7.13.
q Bov.29.29.

34 And. Jacob toebehoorende. ofte alſus/ Alle de zielẽ Jacobs, die in Egypten gekomen zijn.
35 D. die uyt ſijn vleeſch ende bloet geboren zijn. Siet de ſelve maniere van ſpreken Exod. 1. 5. Jud. 8,30. de welcke ſo veel is/ als uyt yemants lendenen voortgekomẽ te zijn. Siet bov. 35. 11.
36 De voorverhaelde vier ſommen/ namelick van 33. v.15. van 16. v.18. van 14. v.22. eñ van 7. v.25. maken t' ſamen ſeſentich. Maer hier wordẽ alleene getelt/ die uyt Jacob geboren/ ende met hem in Egypten gekomen zijn. Sulcx dat uytgenomen moeten zijn Jacob, die uyt hem ſelven niet geborẽ en is/ ende Joſeph met ſijne twee ſonen, die met Jacob in Egypten niet gekomen en zijn.
r Deut. 10. 22. Actor. 7. 15.
37 Onder dit getal zijn mede begrepen Jacob. Joſeph, ende ſijne twee ſonen.
38 T. w. hoe / ende waer ſy haer beſt in Goſen ſouden nederſlaen.
39 Siet bov. cap. 45. v. 10.
40 Het ſchijnt dat Joſeph nae by ſijnen vader gekomen zijnde / hem met alle vriendelickheyt den ſelvẽ vertoont heeft/ om van hem bekent te mogen worden.
41 Siet bov. 33.4. eñ cap. 45. 14. Luc. 15,20. Actor. 20. 37.
42 And. eenen tijt lanck. *Hebr.* noch.
43 *Hebr.* dietmael, de ſin is ; Ick ben nu willich om te ſtervẽ.
44 Ofte/om dat, dewijle.
45 *Hebr.* mannen van vee. ofte/ vee mannen. D. die met het vee ommegaen, ſoo ond. v.24. alſoo mannen van ſchepen, 1. Reg. 9.27. dat is/ die hen met de ſchipvaert geneeren/ ſchipſluyden. Sg. oock bov. 9. de aent. op t v.20.
f Bov. 43.32. Exod. 8.26.
46 Siet bov. 43.32. Deſe verachtſame ſtaet heeft den Iſraëliten door Godes regeringe drederley voordeel aengebracht. 1. dat ſy een goet vet weylant voor hare beeſte gekregen hebben. 2. dat ſy daer in by een waren/ ende t' ſamen in vrede mochten woonen. 3. datſe van de afgodiſche Egyptenarẽ afgeſondert zijnde/ den reynẽ godſdienſt te vryer condẽ oeffenen.

Het xlvij. Capittel.

Joſeph dient Pharao ſijns vaders komſte aen/ ende brengt vijf ſijner broederen voor hem/ v.1. &c. dieſe ondervraegt / ende het lant Goſen ingeeft/ 3. Joſeph brengt oock ſijnẽ vader voor Pharao/ die hem vraegt nae ſijnẽ ouderdom/ ende wort van Jacob geſegent/ 7. Joſeph onderhout ſijnen vader met het gantſche huys in Goſen/ 11. De Egyptenaers hebbende al haer gelt voor koorn uytgegeven / verkoopen door hongers noot het vee / ende daer na lijf ende lant/ aen Pharao/ voor koorn/ 13. (uytgenomen de Prieſters/ 22/ 26.) 't lant wort hen gelaten om te bouwen/ mits gevende Pharao 't vijfde deel van de vruchten/ 23. Jacobs leven in Egypten / ende gantſche ouderdom/ 27. Hy neemt Joſeph eenen eedt af/ aengaende ſijne begraeffeniſſe/ 29.

1 DOe quam Joſeph / ende bootſchapte Pharao / ende ſeyde ; Mijn vader/ ende mijne broeders/ende hare ſchapen/ ende hare runderen / met alles wat ſy hebben/ zijn gekomen uyt den lande Canaan: [a] ende ſiet/ſy zijn in 't lant Goſen.

2 Ende hy nam [1] een deel ſijner broederen/ [te weten] vijf mannen/ende hy ſtelde deſe voor Pharaos aengeſichte.

3 Doe ſeyde Pharao tot [2] ſijne broederen: Wat is uwe hanteringe ? ende ſy ſeyden tot Pharao; [b] Uwe knechten [3] zijn ſchaepherders/ ſoo wy/ als onſe vaders.

4 Voorts ſeyden ſy tot Pharao; Wy zijn gekomen [4] om als vreemdelingen in

a Bov. 45. 10.
1 *Hebr.* het eynde. ofte/ van het uyterſte. dat is/ (ſoo eenige verſtaẽ) van de jonckſte / eñ van de outſte. And. van de aenſienlickſte , ofte / die in aenſienlickheyt uytſtaken. Sg. Jud. 18,2. 1. Reg. 12. 31. Jeſ. 46. 11. Ezech. 33. 2.
2 T. w. Joſephs.
b Bov. 46. 34.
3 *Hebr.* Schaepherder. (ofte veeherder. want het Hebr. woort ſomtijts breeder genomẽ wort. ſiet Amos 7. 15) in 't getal van een. D. elck een van uwe knechten is een ſchaepherder.
4 Sy willen ſeggen/ datſe daer gekomen waren/ niet om het recht der burgerẽ/ ofte der natuerlicker inlanderen te genieten/ maer alleen als vreemdelingen/ om voor eenen tijt daer te mogen herbergen/ van wegen deſen ſwaren honger; tot datſe gelegentheyt ſouden hebben om nae haer lant weder te keeren.

deſen

desen lande te woonen / want daer en is geen weyde voor de schapen / die uwe knechten hebben/dewijle den honger swaer is in het lant Canaan : ende nu / laet doch uwe knechten in den lande Gosen woonen.

5 Doe sprack Pharao tot Joseph/seggende: Uw' vader/ende uwe broeders zijn tot u gekomen:

6 Egyptenlant dat is [5] voor u aengesichte/doet uwen vader ende uwe broeders in het beste van 't lant woonen: laetse in 't lant Gosen woonen/ ende so ghy weet datter onder hen [6] kloecke mannen zijn/so setse tot vee-meesters / over 't gene dat ick hebbe.

7 Ende Joseph bracht sijnen vader Jacob mede / ende stelde hem voor Pharaos aengesichte: ende Jacob [7] segende Pharao.

8 Ende Pharao seyde tot Jacob; [8] Hoe vele zijn de dagen der jaren uwes levens?

9 Ende Jacob seyde tot Pharao ; [9] De dagen der jaren [c] mijner vreemdelinckschappen zijn hondert / ende dertich jaren: weynich ende [10] quaet zijn de dagen der jaren mijnes levens geweest/ende [11] en hebben niet bereyckt de dagen vande jaren des levens mijner vaderen inde dagen harer vreemdelinckschappen.

10 Ende Jacob segende Pharao: ende ginck uyt van Pharaos aengesichte.

11 Ende Joseph bestelde Jacob/ende sijnen broederen wooningen / ende hy gaf hen eene besittinge in Egyptenlant / in 't beste van 't lant [12] in 't lant Rameses; gelijck als Pharao geboden hadde :

12 Ende [13] Joseph onderhieldt sijnen vader / ende sijne broeders/ende het gantsche huys sijnes vaders / met broot/ [14] tot den mont der kinderkens toe.

13 Ende daer en was [15] geen broot in het gantsche lant ; want de honger was seer swaer ; so dat het lant van Egypten / ende het lant Canaan [16] raesden van wegen dien honger.

14 Doe versamelde Joseph al het gelt dat in Egyptenlant / ende in het lant Canaan gevonden wert/ voor het koorn dat sy kochten: ende Joseph bracht dat gelt in Pharaos huys.

15 Als nu het gelt uyt Egyptenlant / ende uyt het lant Canaan verdaen was / quamen alle de Egyptenaers tot Joseph/ seggende; Geeft ons broot/want [17] waerom souden wy in uwe tegenwoordicheyt sterven? want het gelt ontbreeckt.

16 Ende Joseph seyde; Geeft u vee / so sal ick 't u geven voor u vee / indien het gelt ontbreeckt.

17 Doe brachten sy haer vee tot Joseph; ende Joseph gaf hen broot voor peerden/ ende voor [18] het vee der schapen/ ende voor het vee der runderen / ende voor esels: ende hy [19] voeddese met broot dat selve jaer/ voor al haer vee.

18 Doe dat selve jaer voleyndt was/ so quamen sy tot hem in [20] het tweede jaer/ ende seyden tot hem ; Wy en sullen 't voor mijnen heere niet verbergen / also het gelt verdaen is / ende de besittinge der beesten [gekomen] [21] aen mijnen heere/ so en isser niet anders overgebleven [22] voor het aengesicht mijns heeren/als ons lichaem/ende ons lant.

19 Waerom sullen wy voor uwe oogen sterven/soo wy/ [23] als ons lant? coopt ons/ ende ons lant voor broot: so sullen wy/ende ons lant Pharao [24] dienstbaer zijn/ ende geeft [25] zaet/ op dat wy leven/ende niet en sterven / ende het lant niet woest en worde.

20 Also kocht Joseph het geheele lant van Egypten voor Pharao / want de Egyptenaers verkochten een yeder sijnen acker / dewijle de honger sterck over hen geworden was: [26] so wert het lant Pharaos eygen.

21 Ende het volck aengaende / [27] dat settede hy over inde steden / [28] van 't een uyterste der palen van Egypten / tot 't ander uyterste des selven.

22 Alleen het lant [29] der Priesteren en kocht hy niet: want de Priesters hadden een bescheyden deel van Pharao / ende sy aten haer bescheyden deel / 't welck hen Pharao gegeven hadde; daerom en verkochten sy haer lant niet.

23 Doe seyde Joseph tot het volck ; Siet ick hebbe heden u / ende u lant gekocht voor Pharao : siet daer is zaet voor u/ [30] op dat ghy het lant bezaeyt.

24 Doch met de inkomsten sal 't geschieden / dat ghy Pharao het vijfde deel sult geven : ende de vier [31] deelen sullen voor u zijn / tot zaet des velts / ende tot uwe spijse/ ende der gener die in uwe huysen zijn / ende om te eten voor uwe kinderkens.

25 Ende sy seyden ; Ghy hebt ons [32] leven behouden: laet ons [33] genade vinden in mijns heeren oogen / ende wy sullen Pharaos [34] knechten zijn.

26 Joseph dan stelde dit selve in tot [35] eene wet/ [36] tot op desen dach / over het lant van Egypten/ [37] dat Pharao 't vijfde deel soude hebben: behalven dat alleen het lant der Priesteren / Pharaos niet en wert.

27 Soo woonde Israël in 't lant van Egypten/ in 't lant Gosen : ende sy stelden hen tot besitters daer in / ende sy werden vruchtbaer/ ende vermeerderden seer.

28 Ende Jacob leefde in het lant van Egypten seventien jaer : so dat de dagen Jacobs / de jaren sijnes levens / geweest zijn hondert ende seven en veertich jaer.

29 Als nu de dagen Israëls naederdē/ dat hy sterven soude / so riep hy sijnen sone Joseph/ende seyde tot hem; Indien ick nu genade gevonden hebbe in uwe oogen/ [38] so [d] legt doch uwe hant onder mijne heupe; ende doet weldadicheyt / ende trouwe aen my; en [39] begraeft my doch niet in Egypten :

30 Maer dat ick by mijne vaderen ligge ; hierom sult ghy my uyt Egypten voeren / ende my in [40] haer graf begraven: ende hy seyde ; Ick sal doen nae u woort.

31 Ende [41] hy seyde ; Sweert my/ende [42] hy swoer hem; [e] ende Israël [43] booch sich [44] ten hoofde van het bedde.

5 Siet bov.13.op 't v. c.
6 *Hebr.* mannen van sterckte, ofte/ kloeckheyt. Het Hebreeusch woort beteeckent int gemeen kracht of vermogen, ende 't wort gebruyckt van tijdelicke middelen, Psal. 49.7. Ezech. 28.5. van sterckte des lichaems, Ezr.4.23. van verstant, trouwe, ende stantvasticheyt in eenige regeringe. Exo. 18. v.21. en 25. van kracht ende ervarentheyt ter oorloge. Deut.3.18. Jud.11. 3. en 1. Sam. 18.17. Item / van vlijt. ende ervarentheyt , in de huyshoudinge. Ruth 3.11. Prov.31.10.
7 Op eene bysondere wijse / als een Patriarch/ den Koninck in sijne grootemisse voor alle eere ende vrientschap hem / ende den sijne bewesen/ danckende/ ende hem allerley welvarē van Godt toewenschende. Vg. 1. Sam. 13. 10. en 2. Sam 8.10. alsoo oock ond. v.10.
8 D. hoe out zijt ghy? Siet bov.25.7.
9 D. daer in ick dickwijls als een vreemdelinck herwaerts / ende derwaerts hebbe moeten trecken/ ende omswervē. siet bov. 17. op v. 8.
c Psal. 119. 19. Hebr. 11. 9. 13.
10 Jacob wil seggen/ dat sijn leven is geweest vol arbeyts/ moeyte/ verdriet/ ende ellende; oock meerder dan sijner voorvaderen.
11 Want sijn vader Isaac hadde geleeft 180 jarē. bov.35.28. sijn grootvader Abraham 175 jaren / bov. 25.7. sijn outgrootvader Thare 205 jarē/ bov.11.32. Jacob is gestorven out zijnde 147 jaren.
12 Eē deel des lants Gosen. waer in/ nae sommiger gevoelen/ gelegen was de stadt Rameses/ Vg. Exod. 1. 11. Siet oock Exod. 12.37.
13 Nae de belofte gedaen/ bov.45.11. ende wederhaelt ond. 50. 21.
14 Ofte/ nae dē mont des kleynen kints, ofte/ des kindekens. dat is/ nae dē eysch van 't getal der kinderen. And. nae de gelegentheyt , ofte , wijse der kinderkens. D. soo alsmen de kinderkēs pleecht te voedē/ diemen sonder haren arbeyt/ ende verdienste/ de spijse in de mont steeckt.
15 D. daer was over groot gebreck van alle nootdurft. Dit groot gebreck was meest by dē gemeynē man/ om datter geen broot te koope en was. van het woort broot siet bov. 3. 19.
16 Verstaet de inwoonderen des lants / die soo door den honger geperst waren / datse seer moeyelick/ ende als onsinnich wierden/ ende nae by om tot beroerten uyt te breken. Siet ond. v.18/19.
17 D. waerom sult ghy lijden/ dat wy voor uwe oogen van honger vergaen/ nu wy geen gelt meer en hebbē? ghy kont het doch wel beteren.
18 Hier uyt/ als oock bov. v.6, blijckt/ dat of schoon de schaepherders den Egyptenaren eenen grouwel waren / dat sy nochtans vee tot sekeren gebruycke gehadt hebben.
19 *Hebr.* leyddese soetkens.
20 Niet des hongers / maer het tweede jaer na het voorgaende / in het welcke sy haer beesten voor koorn verwisselt hadden. Dit tweede jaer was het sevenste van den dieren tijt.
21 T. w. mits hem het selve voor koorn over te laten.
22 D. dat mijn Heere siē mach/ ende dat hy van ons meer eyschen/ ende ontfangē kan. of / dat wy mijnen Heere soudē connen voortbrengē/ om koorn te koopen.
23 Verstaet door het sterven des lants, de verwoestinge/ als uit eynde van 't versken verklaert wort. And. wy en ons lant zijn [noch] te weten overich. koopt ons,&c.
24 *Hebr.* knechten, of/ slaven zijn.
25 Om te zaeyen.
26 Te vooren hadde het lant Pharao wel toebehoort / door 't recht van 't opperste gebiet / maer nu quam 't hem oock toe door 't recht van eygendom.
27 *Hebr.* by dedese overgaē. Hy wil seggen/ dat hy het volck het geheele lāt door/ van sijne woonplaetse dede veranderen/ uyt d' eene stadt ofte hoeck des lants/ daer hare goederen gelegen waren/ in eenen anderen / daer het Pharao beliefde hare henen te sendē/ op dat het metter daet blijckē soude/ dat sy voortaen niet eygens en hadden/ maer dat het geheele lant den Koninck volkomelick toequam.
28 D. van d'eene uyterste lantpale tot de andere.
29 Verstaet sulcke persoonē/ die ontrent den Godtsdienst / eñ de wijsheyt der Egyptenaren / haer werck haddē/ dewelcke overmits sy haer onderhout van den Koninck ontfingen/ niet en behoefdē haer lant te vercoopē. Eenige setten 't over Amptlieden , om dat het Hebreeus woort (doch selden) sulcks beteeckent. siet bov. 41. 45.
30 Hier uyt is af te nemen/ dat dit geschiet is in het laetste jaer des dieren tijts. Vgel. d' aent. bov. op v. 19.
31 *Hebr.* handen. dat is/ deelen, als bov. cap.43. v.34.
32 *Hebr.* levendich gemaeckt. D. in 't leven behouden. alsoo bov. cap.6. v.19. ende 45.7. De Egyptenaers verklaren/ dat sy met de voorgeslagene conditie van Pharaos ackers te bouwen/ wel te vredē warē / ende sy achtē/ dat haer noch groote beleeftheyt ofte gunste geschiedde.
33 Siet dese maniere van spreken. bov. cap.18. op v.3.
34 D. lijfeygene.
35 Ofte/ insettinge, ordinantie, recht, wijse, gebruyck.
36 D. welcke wet noch tot heden toe duert.
37 D. dat het lant Pharaos eygē soude zijn/ met het vijfde deel des incomens.
38 Siet bov.24. op v. 2.
d Bov. 24. 2.
39 Hy sterckt hem hier mede in 't geloove van Godts belofte / ende wilt door sijn exempel alle de sijne tot volherdinge in het selve vermanen. Van gelijcken dede Joseph cap. 50. v.21 / 25.
40 T. w. in het graf Abrahams ende Isaacs/ in het lant Canaan/ in de speloncke Machpela in Hebron. Siet bov.23.19. ende 25.8. ende 35.29.
41 Namelick / Iacob.
42 Naemelick/ Ioseph.
e Hebr. 11.21.
43 T. w. voor den Heere. D. hy riep Godt aen/ hem danckende voor de versterckinge sijnes geloofs / die hy uyt Josephs belofte ende eedt gekregen hadde.
44 Van wegen sijne swackheyt in 't bedde sittende / ende niet konnende opstaen/ om staende ofte knielende te bidden.

Het xlviij. Capittel.

Jacob/kranck zijnde/wort van Joseph besocht/ v.1/&c. dien hy Godts beloften voorhoudt/ en neemt sijne twee sonen/ Manasse ende Ephraim aen/ voor sijn eygen/ als vaders van twee bysondere stammen in Israel/ 3. In het opleggen der handen/ ende segenen treckt Jacob wetens de jongsten t.w. Ephraim/ voor de outsten t.w. Manasse/ 13. onaengesien Josephs vermaninge/ 17. Segentse also/ mitsgaders haren vader Joseph/ en prophetecert hare wederkomste in Canaan/ 21. geeft Joseph een stuck lants voor uyt. 22.

1 HEt geschiedde nu na dese dingen/ datmen Joseph seyde/ Siet/ uwe vader is kranck: doe [1] nam hy sijne twee sonen met sich/ Manasse/ ende Ephraim.

2 Ende men bootschapte Jacob/ ende men seyde/ Siet uwe soon Joseph komt tot u: so versterckte sich Israël/ ende sat op 't bedde.

3 Daerna seyde Jacob tot Joseph; [2] Godt [a] de Almachtige is [b] my verschenen te [3] Luz inden lande Canaan; ende hy [4] heeft my gesegent:

4 Ende hy heeft tot my geseyt/ [c] Siet/ ick sal u vruchtbaer maken/ ende u vermenichvuldigen/ ende u tot eenen hoop van volckeren stellen; ende ick sal uwen zade na u dat [5] lant [6] tot eene eeuwige besittinge geven.

5 Nu dan/ uwe twee sonen/ [d] die u in Egyptenlant geboren waren/ eer ick in Egypten tot u gekomen ben/ [7] zijn mijne: [8] Ephraim ende Manasse sullen mijne zijn/ als Ruben/ ende Simeon.

6 Maer [9] u geslachte/ dat ghy na hen sult gewinnen/ [10] sullen uwe zijn: [11] sy sullen nae harer broederen naem genoemt werden in haer erfdeel.

7 Doe ick nu van [12] Paddan quam/ [e] so is Rachel [13] by my gestorven in 't lant Canaan/ op den wech/ [14] alst noch een kleyne streke lants was [15] om tot Ephrath te komen: ende ick begroefse aldaer aen den wech van Ephrath/ de welcke is Bethlehem.

8 Ende Israël sach de sonen Josephs: ende seyde; [16] Wiens zijn dese?

9 Ende Joseph seyde tot sijnen vader; Sy zijn mijne sonen/ die my Godt hier gegeven heeft: ende hy seyde; [17] Brengtse doch tot my/ [18] dat ickse segene.

10 Doch Israëls oogen waren [19] swaer van ouderdom/ [20] hy en konde niet sien: ende hy dedese naederen tot hem/ [21] doe kustehyse/ ende [22] omhelsdese.

11 Ende Israël seyde tot Joseph; Ick en hadde niet gemeynt u aengesicht te sien: maer siet/ Godt heeft my oock u zaet doen sien.

12 Doe dedese Joseph uytgaen [23] van sijne knyen/ ende [24] hy booch hem voor sijn aengesichte neder ter aerde.

13 Ende Joseph nam die beyde/ Ephraim met sijne rechterhant/ tegen over Israëls slinckerhant/ ende Manasse met sijne slinckerhant/ tegen over Israëls rechterhant/ ende hy dedese naederen tot hem.

14 Maer Israël streckte sijne rechterhant uyt/ ende [25] leydese op Ephraims hooft/ hoewel hy de [26] minste was/ ende sijne slinckerhant op Manasses hooft: [27] hy bestierde sijne handen verstandelick; [28] want Manasse was de eerstgeboren.

15 Ende hy [f] segende [29] Joseph/ ende seyde: De Godt voor wiens aengesichte mijne vaders Abraham/ ende Isaac gewandelt hebben/ die Godt die my gevoedt heeft/ van dat ick was/ tot op desen dach/

16 [g] Die [30] Engel/ die my verlost heeft van alle quaet/ segene dese jongers/ ende [31] dat in hen mijn naem genoemt werde/ ende mijner vaderen Abrahams/ ende Isaacs naem/ ende dat sy vermenichvuldigen als visschen in menichte/ in 't midden des lants.

17 Doe Joseph sach/ dat sijn vader sijne rechterhant op Ephraims hooft leyde/ so was het quaet [32] in sijne oogen/ ende hy ondervattede sijnes vaders hant/ om die van Ephraims hooft/ op Manasses hooft afte brengen.

18 Ende Joseph seyde tot sijnen vader; Niet alsoo/ mijn vader: want dese is de eerstgeboren; legt uwe rechterhant op sijn hooft.

19 Maer sijn vader weygerde 't/ ende seyde; Ick weet het/ mijn sone/ Ick weet het/ hy sal oock tot een volck worden/ ende hy sal oock groot worden: maer nochtans sal sijn kleynste broeder [33] grooter worden dan hy/ ende sijn zaet sal [h] eene [34] volle menichte van volckeren worden.

20 Alsoo segende hyse te dien dage/ seggende/ [35] In u sal [36] Israël segenen/ seggende/ [i] Godt sette u als Ephraim/ ende als Manasse: ende hy settede Ephraim voor Manasse.

21 Daerna seyde Israël tot Joseph; Siet/ [37] ick sterve: maer Godt sal met u lieden wesen/ ende hy sal u weder brengen [38] in het lant uwer vaderen.

22 [k] Ende ick hebbe u [39] een stuck lants gegeven [40] boven uwe broederen; [l] 't welck ick met mijnen sweerde/ ende met mijnen boge uyt der [41] Amoriten hant [42] genomen hebbe.

1 T.w. treckende na sijnen vader/ om hem te besoecken.
2 Siet bov. 17. op 't v. 1.
a Bov. 17. 1.
b Bov. 35. 6.
3 And. Bethel genoemt. Siet bov. 28. 19. ende 36. 6.
4 D. hy heeft de segeningen aen mijnen vader en grootvader beloofst/ weder met my vernieuwt ende bevestigt. alsoo die van hant tot hant aen onse naekomelingen overgelevert moeten worden.
c Bov. 28. 3. en 35. 11.
5 T. w. het lant Canaan.
6 *Hebr.* tot eene besittinge der eeuwicheyt. namelick geduerende den tijt der wet/ ten aensiene van dit aerdsche Canaan: maer eenen tijt sonder eynde/ ten aensien van het Hemelsche. siet bov. 13. 15. ende 17. 7/ 13. met de aent.
d Bov. 41. 50. ende 46. 20.
7 D. ick wil hebben datse inde bedeelinge mijner goederen/ ende des lants Canaan/ elck voor eene stake ofte stamme gehouden worden/ als of sy uyt my geboren waren/ en niet uyt u. Jos. 14. 4. en 16. 1. en 17. 17. Aldus heeft Joseph/ die maer een deel der erfenisse neffens sijne broederen moeste hebben/ een dobbel gehadt/ 't welck Ruben toequam/ als den Eerstgeborenen. siet bov. 29. 32. maer is hem ontnomen/ ende aen Joseph overgeset/ 1. Chron. 5. 1/ 2. om oorsake vermelt ond. cap. 49. v. 3/ 4.
8 Ephraim wort voor Manasse genoemt/ om reden vermelt v. 19.
9 D. uwe kinderen/ die ghy boven Manasse/ ende Ephraim hier na soudt mogen krijgen.
10 D. sy sullen uwe sonen gerekent worden/ ende mijne neven uyt u.
11 Dat is/ sy sullen in het deelen des lants by een van dese hare twee broederen gerekent worden/ ende niet stammen op haer selven maken/ als dese twee. Nae, ofte/ over eenige name genoemt te worden, is/ daer nae te heeten/ ende onder die gerekent te worden/ die van sulcken name zijn. Siet. Deut. 28. 10. Amos 9. 12. en Ag. ond. v. 16. 12 And. Paddan-Aram. Siet bov. 25. 20. ende 35. 9. e Bov. 35. 19. 13 And. over my gestorven: als ofmen seyde; op mijnen schoot/ ende tusschen mijne armen liggende. And. voor my; dat is/ voor mijne oogen. 14 Siet bov. 35. op v. 16. 15 Siet bov. c. 35. op v. 16. ende 19. 16 Jacob sach met een veroudert gesichte/ v. 10. so dat hy op dese sonen Josephs sijne oogen slaende/ de selve niet recht/ nochte bescheydelick en conde kennen. 17 *Hebr.* neemtse. D. neemtse ende brengtse. het woort nemen wort dickwijls soo gebruyckt. Siet bov. c. 12. v. 15. 18 D. dat ick haer de beloftenissen Godes/ hoe hy haer segenen wil/ verkondige/ ende met opleggunge der handen bevestige/ nae de wijse van de segeninge der Patriarchen. Siet bov. 27. op v. 4. 19 D. dicke/ ende doncker/ niet bequaem om onderscheydelick te sien. 20 D. hy en konde niet wel sien: als v. 8. 21 Siet bov. cap. 27. op v. 26. 22 Siet bov. cap. 29. v. 13. en 33. 4. 23 T. w. van Jacobs knyen/ tusschen de welcke hy de jongers hielt in het omhelsen/ doch Joseph wildese nu hem ordentlick nevens malkanderen voorstellen/ om op gewoonlicker wijse van hem den segen te ontfangen. 24 Sijnen vader burgerlicke eere bewijsende/ ende hem bedanckende voor de vriendschap ende eere aen hem/ ende sijne kinderen bewesen.

25 *Hebr.* steldese.
26 T. w. van jaren.
27 *Hebr.* hy maeckte sijne handen wijs, dat is/ hy en dedet niet uyt misverstant/ maer met goede voorgaende wetenschap/ als een Propheet/ Godes wille volbrengende/ sonder achtinge te geven/ op de eerstgeboorte. De opleggunge der handen/ waer van hier eerst gesproken wort/ is te deser tijt/ ende naderhant/ gebruyckt geweest/ 1. in segeningen, als hier/ ende Matth. 19. 15. 2. in offerhanden, Levit. 1. 4. siet de aenteeckeninge. 3. in veroordeelingen ende straffen, Levit. 24. 14. 4. in inhuldingen, ende de voorderingen tot ampten/ Num. 8. 10. Deut. 34. 9. Act. 6. 6. 1. Tim. 4. 14. 5. in 't doen van mirakelen, Mar. 6. 5. Luc. 4. 40. Act. 28. 8. &c.
28 And. hoewel.
f Hebr. 11. 21.
29 T. w. in sijne kinderen; als blijckt v. 16.
g Bov. 31. 42. ende 32. 1.
30 Dewijle Jacob van desen Engel het selve versoeckt/ dat hy v. 15. van Godt bidt/ so en kan dit van geenen geschapenen Engel verstaen worden/ maer moet verstaen zijn van Godts sone. siet bov. cap. 22. op v. 11.
31 D. dat sy in mijn geslachte gerekent/ ende mijne/ ende mijner vaderen Abrahams/ ende Isaacs kinderen genoemt/ en daer voor gehouden werden. Dit is alsoo geschiet: want sy zijn onder de twaelf stammen Israëls gestelt geweest/ als Jacobs eygene kinderen. Vg. bov. de aent. op het v. 6.
32 D. het beviel hem qualick. Siet bov. 21. op 't v. 11.
33 Als de Israëliten eerst getelt wierden inde woestijne/ so wert Ephraim eerst gerekent/ ende hy hadde 8300 mannen meer dan Manasse/ als te sien is Num. c. 1. v. 32/ 33/ 35. en c. 2. v. 19/ 21. h Ruth. 4. 11,/ 12. 34 *Hebr.* volheyt. 35 And. nae u. dat is/ nae u exempel: als of hy seyde, De Israeliten willende yemant segenen/ ofte geluck wenschen/ sullen u tot een exempel ofte voorschrift nemen/ gelijck de naestvolgende woorden dit klaerlick aenwijsen. Sulcke maniere van segenen, siet oock Ruth 4. 11. ende van vloecken, Jer. 29. 22. 36 D. mijne nakomelingen de Israeliten. i Ier. 31. 20. 37 D. ick sal haest sterven: zijnde de tegenwoordige tijt genomen voor den tijt die haest komen sal/ ende aenstaende is. Vg. bov. cap. 19. v. 13. ende 20. v. 3. ende Joh. 14. 2. 38 D. in het lant Canaan. k Ios. 13. 7. ende 16. 1. ende 17. 1. 39 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick een schouder, ofte rugge, als bov. 9. 23. ende daerna by gelijckenisse een stuck, deel ofte streke lants hooge gelegen, als hier. Maer Jacob/ als een Propheet/ siet oock op de naem der stadt Sichem, die in dat lant aen 't geberchte gelegen was. Siet bov. c. 12. v. 6. ende naderhant den stamme Ephraims toegevallen is. Jos. 20. 7. in 't welcke oock Josephs gebeente begraven is geweest/ Jos. 24. 32: als in 't lant dat sijn Vader Jacob hem Prophetischer wijse beset ende gegeven hadde/ Jos. 4. 5. welverstaende niet alleen het stuck lants/ het welcke hy voor hondert stucken gelts gekocht hadde/ bov. 33. 19: maer oock al het lant der stadt Sichem/ die Simeon/ ende Levi met gewapender hant ingenomen/ ende geplundert hadden/ bov. c. 34. v. 25/ 26. 40 T. w. ten aensien van het recht der Eerstgeboorte/ Deut. 21. 17. 't welck Ruben verloren hadde/ ende op Joseph gebracht was/ 1. Chron. 5. 1. (soo veel de dobbele erffenisse belangde) als den Eerstgeborenen der weerdichster huysvrouwe. l Ios. 24. 8. 41 *Hebr.* des Amoriters. Hy stelt eenes volcks name voor alle de Canaaniten/ om dat de Amoriten een vande machtichste volcken waren inden lande Canaan, als blijckt Amos 2. 9. Alsoo oock bov. c. 15. v. 16. ende Jos. 10. 5. 42 Te weten/ als ick na den moort der Sicheniten (vreesende voor de naebuerige Canaaniten) hebbe moeten met gewapende hant op mijne hoede wesen/ om niet overvallen te worden. Nu dewijle Godt dese mijne sorge gesegent heeft/ sendende eene verschrickinge over de omliggende inwoonderen/ so hebbe ick daer dat stuck lants behouden/ het welcke ick nu door Godts segeninge houde 't mijne te zijn in eygendom/ gelijck het hier na uwe nakomelingen sal toebehoren in gebruyck/ ende besittinge. ofte anders/ nemen sal door het sweert, ende den boge mijner nakomelingen.

Het xlix. Capittel.

Jacob roept sijne sonen/ om die voor sijnen doot te segenen/ v. 1/ &c. Bestraft voor eerst de schandelicke feyten van Ruben/ Simeon en Levi/ 3. Roemt daer na seer hooge de heerlickheyt van Juda/ prophetcerende van den tijt der geboorte Jesu Christi (nae den vleesche) uyt hem/ mitsgaders sijn Conninckrijcke en de beroepinge der Heydenen/ 8. Van Zebulon/ 13. Issaschar/ 14. Dan/ 16. Gad/ 19. Aser/ 20. Naphtali/ 21. Josephs bysonderen segen/ 22. Van Benjamin/ 27. Eyndelick geeft Jacob bevel van de plaetse sijner begraeffenisse/ 29. ende sterft/ 33.

Daer

1 DAer na riep Jacob sijne sonen: ende hy seyde; Versamelt u / ende ick sal u verkondigen / 't gene dat u [1] inde navolgende dagen wedervaren sal.

2 Komet te samen / ende hoort / ghy sonen Jacobs: ende hoort nae Israël / uwen vader.

3 Ruben / ghy zijt [a] mijn Eerstgeboren / [2] mijne kracht / ende [3] het begin mijner macht: [4] de voortreffelicxte in hoocheyt / ende de voortreffelicxte in stercte.

4 [5] Snellen afloop [6] als der wateren / ghy en sult de voortreffelicxte niet zijn: [b] want [7] ghy hebt uwes vaders leger beklommen: doe hebt ghy [het] geschendt: [8] hy heeft mijn bedde beklommen.

5 Simeon ende Levi zijn [9] gebroeders: hare [10] handelingen zijn wercktuygen van gewelt.

6 Mijne ziele en kome niet in haren verborgenen raet / mijn [11] eere en worde niet vereenicht met hare vergaderinge: want in haren toorne [c] hebben sy [12] de mannen doot geslagen / ende in haren moetwille hebben sy de [13] ossen wech geruckt.

7 [14] Vervloeckt zy haren toorn / want hy is heftich / ende hare verbolgentheyt / want sy is hart: [15] ick salse [d] verdeelen onder Jacob / ende salse verstroyen onder Israël.

8 Juda / ghy zijt het / u sullen uwe broeders loven / [16] uwe hant sal zijn op den necke uwer vyanden: voor [17] u sullen haer uwes vaders sonen nederbuygen.

9 [18] Juda [e] is een Leeuwen welp / ghy zijt vanden roof opgeklommen / mijn sone: hy kromt sich / hy legt sich neder als een Leeuw / ende als een oude Leeuw: [19] wie sal hem doen op staen?

10 De [20] Scepter en sal [f] van Juda niet wijcken / noch [21] de Wet-gever [22] van tusschen sijne voeten; tot dat [23] Silo [24] komt / ende den selven [25] sullen de volckeren gehoorsaem zijn.

11 Hy [26] bindt sijnen jongen esel aen den wijnstock / ende 't veulen sijner eselinne aen den edelsten wijnstock: hy wascht sijn kleet in den wijn / ende sijnen [27] mantel in wijndruyven [28] bloet.

12 [29] Hy is rootachtich van oogen door den wijn / ende wit van tanden door den melck.

13 [30] Zebulon sal [g] aen de haven der [31] zeen woonen / ende hy sal aen de haven der schepen wesen / ende sijn zijde sal zijn nae [32] Zidon.

14 [33] Issaschar is [34] een sterck gebeent Esel / neder liggende tusschen twee packen.

15 Doe hy de ruste sach / datse goet was / ende het lant / dattet lustich was: so booch hy sijnen schouder / om te dragen / ende was dienende onder tribuyt.

16 DAN sal sijn volck [35] richten / als eene der stammen Israëls.

17 [36] DAN sal een Slange zijn aen den wech / een [37] Ader-slange nevens het padt / bytende des peerts versenen / dat sijn rijder achter overvalle.

18 [38] Op uwe [39] salicheyt wachte ick / HEERE.

19 Aengaende Gad / [40] eene bende sal hem [41] aenvallen: maer hy sal [se] aenvallen in 't eynde.

20 [42] Van Aser / sijn broot sal vet zijn: ende [43] hy sal Koninckliche leckernyen leveren:

21 Naphthali is eene [44] losgelatene hinde: hy geeft schoone woorden.

22 [h] Joseph is [45] een vruchtbaer tack / een vruchtbaer tack / aen eene fonteyne: elck een der tacken loopt over den muer.

23 [46] [i] De schutters hebben hem wel [47] bitterheyt aengedaen / ende [48] beschoten / ende hem gehaet:

24 Maer [49] sijn boge is in stijvicheyt gebleven / ende de armen sijner handen zijn gesterckt geworden door de [50] handen des [51] Machtigen Jacobs; [52] daer van is hy een [53] herder / een Steen Israëls.

25 Van uwes vaders Godt / die u sal helpen / ende van den Almachtigen / die u sal [54] segenen / met segeningen des hemels van boven / met segeningen [55] des afgronts / die daer onder ligt / met segeningen der borsten / ende der baermoeder.

26 De segeningen uwes vaders [56] gaen te boven de segeningen mijner voorvade-

1 *Hebr.* in 't achterste, laetste, ofte nagevolchder dagē. D. inde toekomende tijden / t. w. ontrent 200 jaren na dese tijt beginnende / ende voorts tot de komste ende het Koninckrijcke des Messiæ toe.
a Bov. 29. 32.
2 D. een kint in de principale stercte mijnes levens gewonnen.
3 T. w. in het kinderwinnē: alsoo worden de Eerstgeborene genoemt. Deut. 21. 17. Psal. 78. 51.
4 *Hebr.* de voortreffelickheyt.
5 *Hebr.* snellicheyt.
6 T. w. als ghy uwes vaders bedde geschonden hebt: gelijck het water van een hooge plaetse in eene leege seer snellic afloopt / soo hebt ghy door uwe onkuysche begeerte / vereenicht met groote stoutheyt ē lichtveerdicheyt / u selvē in eene schandelicke misdaet ende oneere gestort.
b Bov. 35. 22. 1. Chron. 5. 1.
7 D. ghy hebt uwes vaders bedde door bloetschande ontreynicht.
8 Dit heeft Jacob gesproken / hem wendende tot sijne andere sonen.
9 T. w. niet alleen vā nature / maer oock van sinnen / manierē / ende wercken in 't quade: 't welck sy bewesen hebbē met haren handel tegen de Sichemiten / bov. cap. 34.
10 Sommige: sweerden.
11 Eere, is hier soo veel als te vooren ziele, dewelcke het weerdichste deel des menschē is / alsoo kan het woort / eere. oock genomen worden. Psal. 16. 9. ē 30. 13. ende 57. 9. And. tonge, daer mede men schuldich is Godt te eerē / ende sijnen lof te verbreyden. Men kan oock door 't woort eere verstaen sijn goeden name.
c Bov. 34. 25.

30 D. hy sal sijne wooninge aen de zeekant hebben. Siet de vervullinge hier van Jos. 19. v. 10/11. &c.
g Jos. 19. 10/11.
31 And. Meyren.
32 Siet van dese stadt bov. 10. 19.
33 By gelijckenisse van eenen stercken / doch luyen / ende gemackelicken Esel / voorseyt hy / dat de nakomelingen van Issaschar wel souden sterck zijn / ende groot van vermogen / door de goetheyt hares lants / maer soo tot gemack ē vrede genegen / dat sy niet bysonders en soudē uytrechten / ja hen laten van andere overlastē. Siet Jud. 5. 13. ende vz. Deut. 33. 18.
34 *Hebr.* een esel des beens, dat is / een esel / die groot ende sterck van gebeente is.
35 D. regeren / met wetten te geven / ende uyt te voeren. Alsoo 1. Sam. 2. 10. Psal. 96. 13. Zach. 3. 7. Dit selve verstaet Jacob ooc vande andere stammen / voortkomstich uyt de andere dienstmaechden / datse soo wel / als de andere / de volle heerschappye in haer erfdeel hebben souden.
36 De sin ē meyninge deser prophetie is dese: Dan, sal nae der slangen aert / listichlick sijne vyanden bespringen / gelijck oock af te nemen is uyt Deuter. 33. vs. 22. Siet exempelen der vervullinge Jud. 14. ende 15. ende 16. ende 18.
37 And. Pijl-slange, dewelcke inde boomē haer bergende / door der selver tacken met groote stercte / ende snelheyt haer uytschiet / doende van gelijcken op der aerden langs den wech. Het Hebr. woort wort hier alleen gevonden.
38 Jacob geeft hem tot Godt / om hem dē

12 *Hebr.* den man. verstaet de Sichemiten, siet bov. 34. 25 / 26. 13 *Hebr.* den Osse: verstaet hier by oock andere beesten / die sy in het plunderen der stadt Sichem den inwoonderen ontweldiget hebbē. Dickwijls gebruycken de Hebreen het getal van een voor vele / bov. 32. 5. ende 1. Chron. 10. 1. vergeleken met 1. Sam. 31. 1. 14 Vervloeckt te zijn / is liehamelicke ende geestelicke / tijdelicke / ende eeuwige straffe / ofte eenige deser onderworpen te zijn / als bov. cap. 3. 14. ende 4. 11. ende 5. 29. Deut. 28. 16 / 17. Matth. 25. 41. Verstaet hier tijdelicke straffe. 15 Jacob spreeckt in den name Godts / als een Propheet / ende sijne prophetie is vervult in de nakomelingen / want de stamme Simeons inde lande Canaan is vermēgt geweest onder de stamme Juda. Jos. 19. 1. Ē de stamme Levi verspreydt onder alle de stammen. d Jos. 19. 1. ē 21. 3, 4. &c. 16 D. ghy sultse inde vlucht slaen / ē dempen. vz. Psal. 18. 41. 17 Hier mede geeft hy te kennen / dat sijne nakomelingē tot de heerschappye / het andere deel van het recht der Eerstgeboorte / souden verhevē worden. 18 Dit alles wort hier gesprokē by gelijckenisse / om uyt te druckē de tijdelicke heerschappye / ē macht der nakomelingen van Juda Jud. 1. 2. ē 1. Sam. 17. 51. ē 2. Sam. 8. 12 / 13. ē 1. Reg. 9. 20. &c. Ende de eeuwige van den Messias / die uyt Juda soude spruyten. Mat. 28. 18. Luc. 1. 32 / 43. Eph. 1. 20 / 21. e Num. 24. 9. Mich. 5. 8. 19 Als oft sy seyde; sijne vyanden sullē hem soo seer vreesen / dat sy hem niet lichtelick noch sonder harē schade / tergen en sullen. 20 D. de macht om te regeren / Jes. 14. 5. Eze. 19. 11. ē 14. Zach. 10. 11. om dat de regeerders staven / ofte scepters in hare handen droegen / tot een teecken van heerschappye Est. 8. 4. And. de stamme. D. de stamme Juda en sal niet vermengt worden met andere / noch gevoert uyt hare plaetse voor aleer / &c. f Mat. 2. 6. 21 Verstaet den genen / die de macht heeft om de wetten der regeringe te stellen / ē voor te schrijven. Siet Prov. 8. 15. 22 D. die vanden stamme Juda afkomstich sal wesen. And. die als een discipel aen de voeten des Meesters inde wetten sal onderwesen worden: alsoo Deut. 33. 3. 23 Hier by wort buyten alle twijffel verstaen de Messias; ende wort van sommige verduytscht sijn sone, ofte / vrucht: t. w. de soon van Juda: want het Hebr. woort beteeckent het velleken, daer de kinderen in geboren worden; ē alsoo het kint selfs / datter in leyt, ē uyt het geslachte van Juda (daer van de Maget Maria des Heeren Christi Moeder was. Luc. 1. 32.) voortkomen soude. And. de Heylant. Salichmaker, Geluck-gever. &c. 24 And. gekomen sal zijn. beyde is waerachtich / ten aensien van tweederley forme van regeringe / de eene macht hebbende over Crimmele saken / de andere alleen over Burgerlicke verschillē / ē differenten der Religie / want sommige jarē / eer Christus quam / is den Jodē door Pompeium afgenomē de eerste forme der regeringe / maer de andere is hen noch overich geweest / doe Christus in den vleesche verschenen was Joh. 18. 31. 25 *Hebr.* Ende tot ofte / aen hem sal de gehoorsaemheyt der volckeren zijn: D. de ware geloovige uyt alle volckerē sullen hem gehoorsaemheyt bewijsen / hem bekennende voor haren Heere ende Salichmaker / &c. And. Ē tot hem sal zijn de vergaderinge der volcken. 26 Met dese maniere van spreken wort te kennen gegevē den overvloet / ē de edelheyt des wijns / die in het erfdeel van Juda soude wesen. 27 And. sijn opperkleet. 28 D. sap der druyven / ofte / wijn. Alsoo Deut. 32. 14. 29 Met dese maniere van spreken geeft hy te kennē den overvloet / ē de kracht van den wijn / ende van de melck / dewelcke in den lande Juda soude wesen. And. rooder van oogen dan wijn, ende witter van tanden dan melck.

welstant sijner nakomelingen te bevelen / door Godes geest voorsiende de swaricheden / die hen in 't gemeyn souden overkomē / ende in 't besonder de stamme van Dan / soo wel ten aensien van haer erfdeel / Jud. 1. 34. Jos. 19. 47. als van de suyvere religie / ofte Godesdienst / die sy seer haest door afgoderye verloren hebben / Jud. 18. 17. 39 Het Hebreeusch woort beteeckent ofte, tijdelicke verlossinge, ende behoudinge / Jud. 5. 18. ende 2. Sam. 10. 11. Ofte / eeuwige. Jes. 45. 17. Luc. 19. 9. ofte beyde t' samen / als Psal. 37. 39. ende hier. And. Tot (ofte om) u heyl (ofte behoudenisse) wachte ick den Heere. 40 Jacob wil seggen / dat Gad wel in 't eerste van sijne vyanden soude als onderdruckt worden / maer dat hyse daer na selfs soude overwinnen. Siet Deut. 33. 20 / 21. 41 Het Hebreeusch woort beteeckent / met roovende / ende stroopende benden ofte rotten uytval doen. 42 De sin is / dat de naekomelingen Asers / van het lant / het welcke hen ten erfdeele vallen soude / seer goede tarwe / olie / ende ander voetsel in overvloet genieten soude. 43 D. het lant Asers sal seer vruchtbaer zijn / niet alleen van noodich voetsel / maer oock van kostelicke / vermaeckelicke / ende leckere vruchten / diemen met eeren eenen Koninck soude mogen voorsetten. Siet Deut. 33. 24. ende Jos. 19. 24 / 25. &c. 44 D. wacker inde oorlooghsche daden / Jud. 4. 6 / 10. ē 5. 18. ē aengenaem inde burgerlicke conversatie. h 1. Chr. 5. 1. 45 *Hebr.* Sone des vruchtbaren [wijnstocks]: alsoo dochters in 't volgende. Joseph wort vergeleecken by eene vruchtbare stamme / die tacken uyt geeft / die haer seer vermenichvuldigen ende wijt uytbreyden souden. 46 *Hebr.* de Heeren, ofte / Meesters der pijlen. D. de schutters / die de pijlen in 't schieten gebruyckē, siet bov. 14. op 't v. 13. Verstaet by dese / alle de gene / die Joseph eenich lyden hebben aengedaen / als sijne broederen / met hem te verkoopen; sijne Juffrouwe / met hem te beschuldigen; haren man / met hem in de gevanckenisse te werpē / &c. dewelcke alle na hem / als de schutters / nae eenen doel geschoten hebben / om hem te verderven. i Ond. 50. 20. 47 *Hebr.* Verbittert. 48 Siet van 't Hebr. woort Job 16. 13. Jerem. 50. 29. oock Psal. 18. 15. 49 D. sijne stercte ende welvaert / is in haer geheel gebleven / dat hy niet en konde vernielt worden door sijne vyanden. Eenige verstaen door den boge, het geloove Josephs; door sijne armen, sijne deugden. 50 De handen Godts, beteeckenen sijne Almachtige stercte / Exod. 13. 3. Psal. 10. 12. Ezech. 39. 21. &c. 51 D. van Godt / die Jacob ende sijn huysgesin door sijne macht beschermt heeft. 52 D. Van Godt / die alleen de fonteyne is / ende gever alles goets. 53 Verstaet Joseph / den welcken Godt gestelt hadde tot eenen Herder / om voetsel te beschicken den Egyptenaren / ende andere volckeren; doch in 't bysonder Jacobs huys: om welcke oorsaeck hy oock een steen, ofte Rotze van toevlucht genoemt wort. 54 Hy spreeckt van Josephs nakomelingē / den welcken hy voorseyt vierderleyen segē / die Godt hen verleenen soude. 1. Door middel vanden Hemel / als zijn / tijdige somer / ende winter / sonne-schijn / regen ende dauw / Deuter. 33. 13. Ezech. 34. 26. 2. uyt den Afgront / als fonteynen / rivieren / allerley staende ende vloeyende wateren. Vergel. Deuter. 8. 7. ende 33. 13. 3. Door middel vande Menschen / als de vruchtbaerheyt / ende vermenichvuldinge der nakomelingē / Deut. 33. 17. 4. Door de Beesten / als voetsel / kleedinge / dienstelicke hulpe / ende groote menichte der selver. Vergel. Deuter. 28. 4. 55 Verstaet de groote diepte / die in de aerde is / uyt de welcke de zeen / fonteynen / rivieren / meyren / breecken / &c. haren oorspronck nemen: Vergel. bov. 1. 2. 56 Niet alleen om datse my van nieuws bevestigt / klaerder geopenbaert ende naerder vervult zijn / maer oock gaen in 't gemeyne over alle mijne kinderen / die van oock in meerderen getale zijn / dan mijns vaders / ende grootvaders kinderen waren / tot het verbont Godts behoorende.

ren / tot aen het eynde van de [57] eeuwige heuvelen: die sullen zijn op het [58] hooft Josephs / ende op den hooft-schedel des [59] afgesonderden sijner broederen.

27 [60] Benjamin sal [als] een wolf verscheuren; des morgens sal hy roof eten / ende des [61] avonts sal hy buyt uytdeelen.

28 Alle dese stammen Israëls zijn twaelve: ende dit is 't gene dat haer vader tot hen sprack / als hyse segende; hy segendese yegelick nae sijnen bysonderen segen.

29 Daerna geboodt hy hen / ende seyde tot hen; [62] Ick worde versamelt tot mijnen volcke / [63] begraeft my by mijne vaders / inde spelonncke / die daer is in den acker [64] Ephrons des Hethiters:

30 Inde spelonncke / [k] dewelcke [65] is op den acker [66] van Machpela / die tegen over [67] Mamre is inden lande Canaan / die Abraham met dien acker gekocht heeft van Ephron den Hethiter / tot eene erf-begraeffenisse.

31 [68] Aldaer / hebben sy [l] Abraham begraven / ende Sara sijne huysvrouwe: daer hebben sy Isaac begraven / ende Rebecca sijne huysvrouwe: ende daer hebbe ick Lea begraven:

32 [69] De acker / ende de spelonncke / die daer in is / is gekocht van de sonen Heths.

33 Als Jacob voleyndt hadde sijne sonen bevelen te geven / [70] [m] so leyde hy sijne voeten te samen op het bedde / ende hy gaf den geest / ende hy wert [71] versamelt tot sijne volckeren.

57 D. die van den beginne geweest zijn. Vgel. Deuter. 33.15. Eze. 36.2. Hab. 3.6. en voorts Psal. 72.5 / 7 / 17. ende 98.37 / 38.
58 D. sy sullen rijckelick uyt-gestort worden over Joseph: om van hem over alle sijne nakomelingen in gelijcke mate af te vloeyen.
59 T. w. tot sonderlinge macht en heerschappye / om een behouder sijnes geslachtes te zijn.
60 D. de Benjaminiten sullen in aert / conditien / en wercken eenichsins te vergelijcken zijn / by de wolven / die altijt uyt zijn om te rooven / het geroofde te verscheuren / 't verscheurde te verslinden / ende onder hare jongen uyt te deelen. Want sy ter oorloge genegen sullen zijn / ende kloeck in 't gebruyck der wapenen. Siet hier van de vervullinge / Jud. 3.15. Item cap. 19. en 22. ende 1. Sam. capp. 12.14.15.
61 D. geheele dagen sullen sy met oorloochsche wercken besich zijn.
62 Siet bov. cap. 15. op v. 15. en 25.8.
63 Van het gebruyck der begravinge / Siet bov. cap. 23. op v. 4.
64 Siet bov. cap. 23. op het 10. vs.
k Bov. 23. 9, 16.
65 Hy beschrijft dese spelonncke dus neerstelick / soo wel om te toonen dat hy groote begeerte hadde daer begraven te worden / als om dat hy vreesde / datse de plaetse mochten niet wel onthouden hebben. Want Joseph nu ontrent 39 jaren uyt het lant van Canaan geweest was / ende sijne broederen ontrent de 17 jaren. 66 Siet bov. cap. 23. op v. 9. 67 And. genaemt Hebron, gelegen inden stamme van Juda / bov. 23.19. ende 35.27.
68 Dit verhaelt Jacob in 't lange / eensdeels om sijner kinderen herte af te trecken van Egypten / ende op te scherpen in het verwachten van het beloofde lant; anderdeels om aldus openlick te betuygen / dat hy inde voetstappen van Abrahams ende Isaacs geloove volherdede. l Bov. 25.9. ende 35.29. Actor. 7.16. 69 *Hebr.* de koopinge des ackers, ende der spelonncke, die daer in is, is van, &c. And. [in] de besittinge, ofte / het erfgoet des ackers, ende der spelonncke, die daer in is. [gekocht] van, &c. 70 Het schijnt / dat Jacob de voorgaende reden gedaen heeft sittende over eynde in 't bedde / om het woort Godes / het welcke hy voorder wilde uytspreken / te vereeren / ende op sijn gemack beter voort te brengen; daer na / dat hy dit gedaen hebbende / ende door sijne swackheyt niet meer konnende alsoo sitten / hem weder neder geleght / ende sijne voeten in het bedde by een uytgestreckt heeft / om gerustelick den doot te verwachten / ende sijnen geest Gode te bevelen. m Actor. 7.15. 71 Siet bov. op het vs 29.

Het L. Capittel.

Joseph beweent sijnen vader / ende doet hem balsemen / v. 1 &c. Na dat de Egyptenaers hem beweent hadden / voert hem Joseph met Pharaos oorlof / ende statelick geselschap / nae Canaan / 4. alwaer hy / na gehoudene groote rouwe / begraven wort in Abrahams graf-stede / 10. Joseph / in Egypten weder-gekomen zijnde / wort van sijne broeders demoedichlick versocht om vergevinge / 14. Sijn ouderdom / ende nacomelingen in 't derde ende vierde lit / 22. Sterckt / ende be-eedigt sijne broeders / aengaende het wech-voeren sijner gebeenten; sterft ende wort gebalsemt / 24.

1 DOe viel Joseph op sijns vaders aengesicht: ende hy weende over hem / ende [1] kuste hem.

2 Ende Joseph geboodt sijnen knechten / den Medicijnmeesters / datse [2] sijnen vader [3] balsemen souden: ende de Medicijnmeesters balsemden Israël.

3 Ende [4] veertich dagen werden aen [5] hem vervult: want alsoo werden vervult de dagen der gener / die gebalsemt werden: ende de Egyptenaers beweenden hem [6] tseventich dagen.

4 Als nu de dagen sijns beweenens over waren / so sprack Joseph tot den [7] huyse Pharaos / seggende; Indien ick nu [8] genade gevonden hebbe in uwe oogen / spreeckt doch voor de ooren Pharaos / seggende;

5 Mijn vader heeft my [a] doen sweeren / seggende; [9] Siet / ick sterve; in mijn graf / [10] dat ick my in 't lant Canaan gegraven hebbe / daer sult ghy my begraven: nu dan laet my doch optrecken / dat ick mijnen vader begrave / dan sal ick weder komen.

6 Ende Pharao seyde; Treckt op / ende begraeft uwen vader / gelijck als hy u heeft doen sweeren.

7 Ende Joseph tooch op / om sijnen vader te begraven / ende met hem togen op [11] alle [12] Pharaos knechten / de [13] Outste van sijn [14] huys / ende alle [15] de Outste des lants van Egypten.

8 Daer toe het gantsche [16] huys Josephs / ende sijne broeders / ende het huys sijnes vaders: alleen hare kleyne kinderen / ende hare [17] schapen / ende hare runderen lieten sy inden lande Gosen.

9 Ende met hem togen op / so wagenen / als ruyteren: ende het was een seer [18] swaer heyr.

10 Doe sy nu aen de [19] pleyne van den [20] Doornbosch quamen / die [21] aen gene zijde der [22] Jordane is / [23] hielden sy daer eene groote / ende seer sware rouw-klage: ende hy maeckte sijnen vader eene rouwe van [24] seven dagen.

11 Als de [25] inwoonders des lants / de Canaaniten / dien rouwe sagen in de pleyne van den doornbosch / so seyden sy; Dit is eene sware rouwe der Egyptenaren: daerom noemdemen [26] haren naem / [27] Abel Mizraim / [28] die aen het veyr der Jordane is.

12 Ende sijne sonen deden [29] hem / soo gelijck [30] als hy hen geboden hadde.

13 Want [b] sijne sonen voerden hem in het lant Canaan / ende begroeven hem inde spelonncke des ackers [31] [c] Machpela: dewelcke Abraham met den acker gekocht hadde tot eene erf-begraeffenisse van Ephron den Hethiter / tegen over [32] Mamre.

14 Daerna keerde Joseph weder in Egypten / hy / ende sijne broeders / ende alle die met hem opgetogen waren / om sijnen vader te begraven; na dat hy sijnen vader begraven hadde.

15 Doe Josephs broeders sagen dat haer vader doot was / so seyden sy; Misschien sal ons Joseph haten: ende hy sal ons [33] gewisselick vergelden al het quaet / dat wy hem [34] aengedaen hebben.

16 Daerom [35] ontboden sy aen Joseph / seggende; [36] Uwe vader heeft bevolen voor sijn doot / seggende /

17 Soo sult ghy tot Joseph seggen / Ey / vergeeft doch de overtredinge uwer broederen / ende hare sonde / want sy u quaet aengedaen hebben / maer nu vergeeft doch de overtredinge [37] der dienaren [38] des Godts uwes vaders: en Joseph [39] weende / als sy tot hem spraken.

18 [40] Daerna quamen oock sijne broeders /

1 Alsoo / dat hy hem oock sonder twijfel de oogen toegeloocken heeft / gelijck Godt Jacob belooft hadde / bov. cap. 46.4.
2 D. het doode lichaem sijnes Vaders.
3 Een out gebruyck der Oostersche volckeren / waer door sy de doode lichamen met wel-rieckende kruyden / ende krachtige speceryen bestroyt / ende gevult / ende met salve / daer van gemaeckt / bestreken hebben: welck gebruyck de Heydenen met superstitie / maer de Israëliten met een heylich nadencken / tot een getuygenisse van de toekomende onverderffelickheyt onser lichamen / onderhouden hebben. Siet 2. Chron. 16. 14. ende 21. 19. Marc. 16. 1. Johan. 19.14. 4 T. w. op dat door het langduerich balsemen / de kracht van de kostelicke kruyden ende salven alle de leden des lichaems doortrecken mochte. 5 Namelick aen Jacob. 6 Langer van de Israëliten Aaron en Mosen beweenden / het welcke maer duerde 30 dagen / Num. 20. 29. Deuter. 34.8. Van sommige meynen / dat onder dese 70 dagen / de voorgemelte 40 der balsemminge mede begrepen moeten worden. In welcken sin de beweeninge maer 30 dagen geduert en soude hebben. 7 Verstaet de Vorsten / Raetsheeren / ende vrienden van Pharao / die dagelicks by hem waren: want inde rouwe zijnde / en mochte Joseph by den Koninck niet verschijnen / nae het gebruyck van Egypten / ende van andere landen. Vergel. Esth. 4. 2.

8 Siet bov. cap. 18. op v. 2.
a Bov. 47. 29.
9 Siet boven / cap. 48. op 't v. 21. ende hier v. 24.
10 Alsoo hebben oock andere / doese noch leefden / haer graf tegen haren doot laten bereyden, siet 2. Chr. 16. 14. Jes. 22. 16. Matth. 27. 60.
11 D. het meerdere deel / te weten / alle die by de wercken waren / ende konden van huys wesen. Vg. Mat. 3.5.
12 Sijne Hofdienaren ende Edellieden. siet bov. 20. op 't v. 8.
13 Sijne Raetsheeren / en andere mannen van state.
14 D. Hofgesin, siet bov. 34. op 't v. 19.
15 Vorsten / Officieren / ende aensienelicke des lants.
16 D. huysgesin / huysgenoten / dienaren en knechten. Vg. de aent. op het voorgaende vs ende bov. 7. op v. 1.
17 D. haer kleyn en groot vee. Siet bov. cap. 12. op 't v. 16.
18 D. groot in menichte. Alsoo wort een swaer volck genoemt. Num. 20. 20. ende 1. Reg. capit. 3. 9. het welcke uytgeleyt wort een groot volck. 2. Chron. 1. 10. Siet oock / 1. Reg. 10. 2. ende 2. Reg. 6. 14.
19 Verstaet hier eene effene / ledige ende opene plaetse / die met doornen beset / ofte afgetuynt was / ofte ontrent de welcke menichte van doornen groeyden.
20 Dat selve woort hebben wy Jud. 9. 14. Psal. 58. 10. Andere behouden het Hebr. woort ATAD als den eygenen naem deser plaetse.
21 Ten aensiene van de plaetse / daer Moses was / dit schrijvende.
22 Siet bov. 13. op het v. 10.
23 *Hebr.* So rouwklaechden sy daer eene rouw-klage.
24 D. Joseph verordende den tijt van 7 dagen / om te beschicken al wat tot de rouw-draginge / ende de begraeffenisse noodich was. siet Eccles. 22. 13.
25 *Hebr.* de inwoonder. also in 't volgende, de Canaaniter.
26 T. w. der voorseyder plaetse.
27 D. de rouwe der Egyptenaren, ofte / de rouw-dragende der Egyptenaren.
28 Alsoo in 't voorgaende v. 10.
29 N. Jacob.
30 Siet bov. 49. 29.
b Actor. 7. 16, 17.
31 Siet bov. c. 49. 30.
c Bov. 23. 16.
32 Siet bov. 43. op v. 30.
33 *Hebr.* vergeldende vergelden, ofte wederkeeren.
34 *Hebr.* weder-gedaen, ofte / vergolden hebben: T. w. voor alle die ootmoedige beden ende vriendelicke smeeckingen / die hy / in onse handen zijnde / aen ons gedaen heeft / ende wy hem afgeslagen hebben. Siet bov. capit. 42. 21. alsoo ond. v. 17. 35 *Hebr.* sy hebben bevolen aen, ofte tot Ioseph. Dat is / sy hebben aen Joseph eenige afgeveerdicht / dien sy bevolen hebben hem uyt haren naem wat aen te dienen. 36 Sy begeeren vergiffenisse van Joseph / gebruyckende daer toe 4 redenen. 1. om dat haer vader [soose seggen] sulcx voor sijne doot begeert hadde. 2. om datse sijne broederen waren. 3. om datse berouw hadden / ende hare sonden bekenden. 4. om datse van eene religie met hem waren. 37 Die den selven Godt met u dienen / ende ons bevolen heeft malkanderen de misdaden te vergeven / gelijck wy begeeren dat hy ons genadich zy. 38 Siet bov. 26. op het v. 24. ende 31. op het v. 42. 39 Sonder twijfel / om datse seer beweechlick spraken van eene sake / die hy niet en konde sonder bewegingе aenhooren / te meer om dat hy merckte hare vreese van straffe / ende misvertrouwen van sijne goetheyt. 40 T. w. na datse gehoort hadden het rapport der gener / die sy aen Joseph afgeveerdigt hadden.

ders /

ders / ende vielen voor hem neder / ende ſeyden; Siet/ wy zijn u tot knechten.

19 Ende Joſeph ſeyde tot hen; En vreeſet niet: want [41] ben ick [d] inde plaetſe van Godt?

20 Ghylieden wel/ ghy hebt quaet tegen my gedacht: [doch] Godt heeft dat ten goede gedacht; op dat hy dede/ [42] gelijck het te deſen dage is/om een groot volck in't leven te behouden.

21 Nu dan en vreeſet niet; ick ſal u ende uwe kleyne kinderen onderhouden: So trooſtede hy hen/ ende [43] ſprack nae haer herte.

22 Joſeph dan woonde in Egypten/ hy/ ende ſijnes vaders huys: ende Joſeph leefde hondert/ ende tien jaren.

23 Ende Joſeph ſach van Ephraim [44] kinderen/ des derden gelits: oock werden de ſonen [e] Machirs / des ſoons Manaſſes/ op [45] Joſephs knien geboren.

24 Ende Joſeph ſeyde tot ſijne broederen; [46] Jck [f] ſterve: maer Godt ſal u gewiſſelick [47] beſoecken/ ende hy ſal u doen optrecken uyt deſen lande / in het lant/ 't welck hy Abraham/ Jſaac/ ende Jacob geſworen heeft.

25 Ende Joſeph dede de ſonen Jſraëls ſweeren/ſeggende: Godt ſal u gewiſſelick beſoecken/ [g] ſo [48] ſult ghy mijne beenderen van hier opvoeren.

26 Ende Joſeph ſterf/ [49] hondert ende tien jaren out zijnde: ende ſy [50] balſemden hem/ ende men leyde hem in eene [51] kiſte in Egypten.

41 D. ben ick Godt/ die de macht ſoude hebbē u quaet te doē/ dien Godt door my goet doen/ ende behouden wil?
d Bov. 45. 5.
42 D. gelijck het heden blijckt/ende voor alle menſchen openbaer is.
43 Siet bov. c. 34. op het v. 3.
44 *Hebr.* kinderē der derden. D. kinderen tot in het derde gelit: dat is/ kinderen van kints kinderen. Siet van dergelijcken ſegen/ Job 42. 15. ende Pſal. 128. 6. Hier begint vervult te worden de prophetie van Jacob bov. cap. 48. 19.
e Num. 32. 39.
45 D. die Joſeph in hare eerſte jonckheyt met blijtſchap ende vermakinge plachte op ſijnē ſchoot te ſetten/ ende daer mede te ſpelen / gelijck men met de kleyne kinderkens gemeynlic doet. Vg. bov. 30. 3.
46 Siet bov. v. 5.
f Hebr. 11. 22.
47 *Hebr.* beſoeckende beſoecken. D. hy ſal u ſekerlick beſoecken; te weten/ nae ſijne genade; om u wel te doen/ ende ſijne beloften aen u te volbrengen. Siet bov. cap. 21. op v. 1. ende hier het volgēde vs.
g Exod. 13. 19. Ioſ. 24. 32.
48 Dit beveelt hy/ niet uyt ſuperſtitie/ maer uyt een vast geloove/ waer door hy voorſeker hielt dat ſijn geſlachte/ het lant van Canaän beſitten ſoude/ ende dat het ſelve hen allen was tot een voorbeelt ende onderpant van het hemelſche Canaan: begeerende uyt ſulcke oorſake/ dat ſijne beenderen daer eyndelick ſouden gevoert worden. Siet Hebr. 11. 22.
49 *Hebr.* een ſoon van 110 jaren.
50 Siet bov. op v. 2.
51 Daer in ſijn doode lichaem is bewaert geweeſt/ om te ſijner tijt nae 't lant Canaan vervoert te mogen worden/ het welcke hondert vijf en vijftich jaren daer na geſchiet is/ als de kinderen Jſraëls uyt Egypten togen.

FINIS

Het tweede Boeck MOSIS, genaemt EXODUS.

Inhoudt deses Boecks.

BY de Griecken wort dit Boeck *Exodus* genoemt, dat is, uyt-tocht, ofte, uytganck: welcken name meest alle Over-setters des Bybels behouden ende gebruycken, om dat het wel over een komt met het voornaemste dat daer in verhandelt wort: want na dat de Heylige Geest in den beginne deses Boecx heeft verhaelt den grooten aenwas der kinderen Israëls in Egypten, ende hoe *Pharao* de selve heeft gepoogt te onderdrucken: So beschrijft hy de geboorte, wonderbare reddinge, ende op-queeckinge van *Mose*, ende hoe Godt hem, ende sijnen broeder *Aaron* geroepen ende gesonden heeft, om sijn volck Israël uyt den diensthuyse van Egypten uyt te voeren, ende te verlossen: 'T welcke als *Pharao* (verhardt zijnde, ende blyvende) weygerde te verlaten, so heeft Godt Egyptenlant met tien sware plagen geplaegt, ende hy heeft daer na door *Mose* sijn volck Israël met grooten rijckdom, ende door eene verhevene hant, uyt Egypten geleydt, na dat sy het Paesch-lam gegeten hadden, haer leydende door de Roode Zee (in dewelcke *Pharao*, als hy haer najaegde, met sijn gantsch heyr verdroncken is) inde woestyne, in ende door dewelcke hy haer gevoert heeft met een wolcken-colomne ende vyer-colomne; haer tot spijse gevende *Manna*, ende Quackelen: Ende tot dranck, water uyt eenen Rotz-steen: Sy wierden in dese woestijne bevochten van de Amalekiten, dewelcke sy overwonnen ende dempten. In dese woestijne komt *Iethro* tot *Mose*, ende geeft hem goede onderwysingen, dewelcke hy volgt. In dese woestijne heeft oock Godt door *Mose* den volcke van Israël, op den berch Sinaï, gegeven de tien Geboden, met sijnen vinger in twee steenen Tafelen geschreven: mitsgaders vele andere wetten, ordinantien, ende instellingen: Oock heeft Godt *Mose* bevolen te maken den Tabernakel, met de Arke, ende ander heylich gereetschap ende diensten daer toe behoorende. Voorder wort in dit Boeck verhaelt de afgoderye der Israëliten met het gulden Calf, om welcker sonde wille Godt haer verdelgen woude, doch hy laet sich van *Mose* verbidden: Die wenschte het aengesichte Godes te mogen sien. Daer na vernieuwt Godt sijn Verbondt met de Israëliten door *Mose*, wiens aengesichte is klaer-schijnende geworden. Voorder verhaelt *Mose* de giften ende gaven, die 't volck gebracht heeft tot het maken des Tabernakels, welcke meer dan genoech daer toe waren. Na dat het boven-verhaelde, even nae het bevel ende patroon, welcke Godt *Mose* gegeven hadde, volmaeckt was, so is de Tabernakel opgericht, gesalft, ende met de heerlickheyt Godes vervult geworden.

Dit Boeck is een historisch verhael van 't gene dat den Israëliten is overkomen in den tijt van ontrent hondert ende twee ende veertich jaren, nae sommiger rekeninge.

Het Eerste Capittel.

De namen en 't getal der kinderen Israëls, die in Egypten quamen, en hare vermenighvuldinge, v. 1 &c. hoe Pharao poogt haer te onderdrucken, maer te vergeefs, 14. Pharao beveelt de vroedvrouwen alle knechtkens te dooden, soo haest als sy souden geboren zijn, 16. Maer sy behoudense in het leven, 17. Godt segent de vroedvrouwen, 21. Pharao gebiedt alle knechtkens te verdrencken, 22.

1 DIT nu zijn de namen der sonen Israëls, [a] die in Egypten gekomen zijn, met Jacob; [1] sy quamen der in elck met sijnen [2] huyse.

2 Ruben, Simeon, Levi, ende Juda.

3 Issaschar, Zebulon, ende [3] Benjamin:

4 Dan, ende Naphthali, Gad, ende Aser.

5 [b] [4] Alle de zielen nu die [5] uyt de heupe Jacobs voort-gekomen zijn, waren [6] tseventich zielen: doch [7] Joseph was in Egypten.

6 [c] Doe nu Joseph gestorven was, ende alle sijne broeders, [8] en al dat geslachte,

7 So werden de kinderen Israëls vruchtbaer, [d] ende wiessen overvloedelick in grooten getale, ende sy vermeerderden, ende werden [9] gantsch seer machtich: so dat het lant met haer vervult wert.

8 [e] Daerna stont een nieuwe Coninck op over Egypten, die Joseph niet gekent en hadde.

9 Die seyde tot sijnen volcke: Siet, het volck der kinderen Israëls is vele, ja machtiger dan wy.

a Genes. 46. 5. Exod. 6. 14.
1 *Hebr.* man, ende sijn huys quamen daer in.
2 D. huysgesin.
3 Benjamin was de jongste van alle Jacobs sonen, evenwel wort hy hier gestelt voor de sonen der dienstmaegden...

10 [f] Comt-aen, laet ons [10] wijslick tegen het selve handelen, op dat het niet en vermenichvuldige, ende het geschiede, alsser eenigen krijch voor-valt, dat het sich oock niet en vervoege tot onse [11] vyanden, ende tegen ons en strijde, ende uyt het lant op-trecke.

11 Ende sy setteden [12] Overste der schattingen over dat selve, om het te verdrucken [13] met hare lasten: want [14] men bouwde Pharao [15] schat-steden, Pitom ende [16] Raamses.

12 Maer [g] [17] hoe sy 't meer verdruckten, hoe 't meer vermeerderde, ende hoe het meer wies: so dat sy verdrietich waren van wegen de kinderen Israëls.

13 Ende de Egyptenaers deden de kinderen Israëls dienen, [18] met hardicheyt.

14 So dat sy haer 't leven bitter maeckten met harden dienst, in leem, ende in tichel-steenen, ende met allen dienst op den velde: met allen haren dienst [19] dien sy haer deden dienen met hardicheyt.

15 Daerenboven sprack de Coninck van Egypten [20] tot de vroedvrouwen der Hebreinnen, (welcker eener [21] name Siphra, ende der anderer name Pua was);

16 Ende seyde, Wanneer ghy de Hebreinnen in 't baren helpt, ende sietse op de stoelen: ist een sone, [22] so doodet hem, maer ist een dochter, so laetse leven.

17 Doch de vroed-vrouwen vreesden Godt, ende en deden niet gelijck als de Coninck van Egypten tot haer gesproken hadde, maer sy behielden de knechtkens in 't leven.

18 Doe riep de Coninck van Egypten de vroed-vrouwen, ende seyde tot haer, Waerom hebt ghylieden dese sake gedaen? dat ghy de knechtkens in 't leven behouden hebt?

19 Ende

a Genes. 46. 5. Exod. 6. 14.
1 *Hebr.* man, ende sijn huys quamen daer in.
2 D. huysgesin.
3 Benjamin was de jongste van alle Jacobs sonen, evenwel wort hy hier gestelt voor de sonen der dienstvrouwen.
b Genes. 46. 27. Deut. 10. 22. Actor. 7. 14.
4 *Hebr.* alle ziele, dat is, alle persoonen, siet Genes. 12. op v. 5.
5 Siet Genes. 46. op v. 26.
6 Siet Genes. 46. op v. 27.
7 Joseph ende sijne twee sonen waren wel uyt Jacob voort-gekomen, maer sy waren in Egypten eer Jacob daer quam.
c Genes. 50. 26.
8 D. alle de menschen van die eeuwe, ofte tijt, in de welcke Joseph ende sijne broederen noch leefden, ende wort alsoo het Hebr. woort voor den tijt van eenes menschen leven genomen, Siet Gen. 15. op v. 16.
d Deut. 26. 5. Actor. 7. 17.
9 *Hebr.* in seer seer machtich.
e Actor. 7. 18.
f Actor. 7. 19.
10 And. laet ons het verkloecken.
11 *Hebr.* haters.
12 D. die eenen yederen sijn gestelt werck afeyschten.
13 T. w. die sy haer oplეyden.
14 And. het bouwde: te weten, het volck Israëls.
15 And. ammunitie-steden.
16 Dit moet onderscheyden zijn van het lant Rameses, Genes. 47. 11.
g Psal. 105. 24.
17 *Hebr.* gelijck als sy 't verdruckten, alsoo vermeerderde 't, ende alsoo wies het. *Hebr.* brack uyt. Siet Gen. 28. op v. 14.
18 Hierom wort met rechte Egypten genoemt een diensthuys. Exod. 20. 2. ende, een yseren oven. Deut. 4. 20.
19 And. dien sy onder hen dienden.
20 And. tot de Hebreeusche vroedvrouwen.
21 Dese twee zijn geweest de voornaemste, maer sonder twijfel sullender onder soo een groot getal der Hebreeusche vrouwen veel meer geweest zijn.
22 Siet de oorsake, v. 9, 10.

19 Ende de vroed-vrouwen seyden tot Pharao/ Om dat de Hebreinnen niet en zijn gelijck de Egyptische wijven/ want sy zijn 23 sterck / eer de vroed-vrouwe tot haer komt / so hebben sy gebaert.

20 Daerom dede Godt den vroedvrouwen 24 goet: ende dat volck vermeerderde/ ende 't wiert seer machtich.

21 Ende het geschiedde / dewijle de vroed-vrouwen Godt vreesden/ so 25 bouwde hy haer huysen.

22 h Doe geboodt Pharao allen sijnen volcke/ seggende: Alle 26 sonen 27 die geboren worden / sult ghy inde riviere werpen / maer 28 alle dochteren in't leven behouden.

23 *Hebr.* levendich.
24 Niet om eenige leugen/ maer om datse Godt vreesdē/ ende de kinderkens lieten leven. Siet v. 21.
25 *Hebr.* maeckte, dat is/ Godt segendese alsoo/ datter geslachten ende nakomelingen uyt haer gesprotē zijn. Dit kanmē verstaen van de Israeliten/ ofte van de vroe-vrouwen/ ofte van beyde t'samen.
h Actor. 7. 19.
26 *Hebr.* allen sone die geboren wort.
27 T.w. van de Hebreeusche vrouwen.
28 *Hebr.* alle dochter.

Het ij. Capittel.

Mose geboren/ ende in een kiste van biesen in de riviere geleyt, v. 1 &c. hy wort gevonden/ ende by Pharaos dochter opgebracht/ 5. siende sijne broederen verongelijckt/ slaet hy eenē Egyptenaer doot / 11. Dit verwijt hem een Israelijt / 13. hy vlucht nae Midian / 15. daer verlost hy Jethros dochteren van 't gewelt der herderen/ 16. hy dient by Jethro/ ende trouwt sijn dochter Zippora/ 21. die baert hem Gersom/ 22. Godt verhoort het geroep der Israelijten / 24.

1 a ENde 1 een man 2 van den huyse Levi ginck / ende 3 nam 4 een dochter Levi.

2 b Ende de vrouwe wert swanger/ ende baerde eenen sone: doe sy hem sach c dat hy 5 schoon was / so verbergde sy hem drie maenden:

3 Doch als sy hem 6 niet langer verbergen en konde / so nam sy voor hem 7 een kiste van 8 biesen/ ende belijmdese met lijm/ ende met peck; ende sy leyde het knechtken daer in / ende leydese in de biesen / aen den 9 oever der riviere.

4 Ende 10 sijne suster stelde haer van verre / om te weten wat hem gedaen soude worden.

5 Ende Pharaos dochter ginck af/ om haer te wasschen in de riviere / ende hare Jonckvrouwen wandelden aen 11 den cant der riviere: d doe sy de kiste in het midden van de biesen sach / so sondt sy hare dienstmaecht henen/ ende 12 lietse halen.

6 Doe sy se op dede / so sach 13 sy dat knechtken / ende siet / het jongsken weende: ende sy wert met barmhertichheyt beweegt over 't selve/ ende sy seyde / Dit is een van de knechtkens der Hebreen.

7 Doe seyde sijne suster tot Pharaos dochter / sal ick henen gaen / ende u eene 14 voester-vrouwe uyt de Hebreinnen roepen/ die u dat knechtken sooge?

8 Ende de dochter Pharaos seyde tot haer / Gaet henen: ende de jonge maecht ginck / ende riep des knechtkens moeder.

9 Doe seyde Pharaos dochter tot haer / Neemt dit knechtken henen / ende soogt het my/ ick sal [u] uwen loon geven; ende de vrouwe nam het knechtken ende soogde 't.

10 Ende doe het knechtken groot geworden was/ so bracht sy het tot Pharaos dochter / 15 ende het wiert haer ten sone; ende sy noemde synen name 16 Mose/ ende seyde / Want ick hebbe hem uyt het water getogen.

11 e Ende het geschiedde in die dagen/ 17 doe Mose groot geworden was / dat hy uytginck tot sijne broederen / ende besach hare lasten: ende hy sach dat een Egyptisch man / eenen Hebreeuschen man uyt sijne 18 broederen/ sloech.

12 Ende hy sach herwaerts en ginswaerts/ ende doe hy sach dat daer niemant en was: 19 so versloech hy den Egyptenaer / ende verbergde hem in't zant.

a Exod. 6. 20. Num. 26. 59.
1 Wiens name was Amram, de sone Kehath / des soons Levi. Exod. 6. 16/ 18. Num. 26. 59.
2 D. van het huysgesin ende geslachte Levi.
3 T.w. ten wijve.
4 Dē Levi selfs geboren/ genaemt Iochebed, Num. 26. 59. Behats suster / Amrams hares mans moeye/ dat is / sijns vaders suster/ Exod. 6. 20. dusdanige houwelicken zijn naderhant verboden / Levit. 18. 12.
b 1. Chron. 23. 13. Actor. 7. 20.
c Actor. 11. 23.
5 *Hebr.* goet. Siet Genes. 6. op v. 2.
6 Want de Israelitē woondē vermengt onder ende met de Egyptenaren/ Exod. 3. 22. Ende des Coninckx bevel was hart/ ende gevaerlick het selve te overtreden/ Exod. 1. 22. Hebr. 11. 23.
7 And. een lade.
8 Hier van maeckten de Egyptenaers lichte schuytgens/ Jes. 18. 2.
9 *Hebr.* lippe. Dit dede de moeder / op dat het kint des te lichter soude gehoort/ gesien / ende gevonden konnen worden.
10 Genaemt Mirjam, Exod. 15. 20. Num. 26. 59.
11 *Hebr.* aen de hant.
d Actor. 7. 21. Hebr. 11. 23.
12 *Hebr.* namse.
13 *Hebr.* ende sy sach hem, het knechtken.
14 *Hebr.* soogende vrouwe.
15 D. ende sy nam hem aen voor haren sone: Sy liet hem optreckē in alle wijsheyt der Egyptenaren. Actor. 7. 21.
16 D. uyt-getrockē. T.w. uyt het water.
e Actor. 7. 23. Hebr. 11. 24/ 25.
17 Mose was te deser tijt veertich jaren out / machtich in woorden ende daden. Actor. 7. 23.
18 D. verwanten / of lantslieden.

13 Des anderen daegs ginck hy wederom uyt / ende siet / twee Hebreeusche mannen twisteden: ende hy seyde tot 20 den ongerechten / Waerom slaet ghy uwen naesten?

14 Hy dan seyde/ f Wie heeft u tot een 21 Overste ende richter over ons gesettet? Segt ghy [dit] om my te dooden / gelijck ghy den Egyptenaer gedoodet hebt? doe vreesde Mose/ ende seyde/ Voorwaer dese 22 sake is bekent geworden.

15 Als nu Pharao 23 dese sake hoorde/ so socht hy Mose te dooden: g doch Mose vloodt voor Pharaos aengesichte / ende woonde in den lande 24 Midian / ende hy satt by eenen water-put.

16 Ende 25 de Priester in Midjan hadde seven dochteren / die quamen om te putten/ ende vulden de drinck-backen / om de kudde hares vaders te drencken.

17 Doe quamen de herders ende sy drevense daer van: doch Mose stont op / ende verlostese/ ende drenckte hare cudden.

18 Ende doe sy tot haren 26 vader Rehuël quamen/ so sprack hy/ 27 Waerom zijt ghy heden so haest weder gekomen?

19 Doe seyden sy/ Een Egyptisch man heeft ons verlost uyt de hant der herderen: ende hy heeft ons oock 28 overvloedelick geputtet / ende de cudde gedrenckt.

20 Ende hy seyde tot sijne 29 dochteren / Waer is hy doch? waerom liett ghy den man 30 nu gaen? roept hem / dat hy 31 broot ete.

21 Ende Mose bewilligde by den man te woonen: ende hy gaf Mose sijn 32 dochter Zippora.

22 h Die baerde eenen sone / ende hy noemde sijnen name Gersom: want hy seyde / Ick ben een vreemdelinck geworden in een vreemt lant 33.

23 Ende het geschiedde na 34 vele deser dagen / als de 35 Coninck van Egypten gestorven was/ dat de kinderen Israëls suchteden ende schreeuden over den dienst: ende haer gekrijt over haren dienst quam op tot Godt.

24 Ende Godt hoorde haer gekerm / 36 ende i Godt gedacht aen sijn verbont met Abraham/ met Isaac/ ende met Jacob 37.

25 Ende Godt sach de kinderen Israëls aen / ende 38 Godt kende [haer].

19 Dit heeft Mose gedaē om sijne broederen te doen verstaen / dat Godt haer door sijne hant verlossen soude, maer sy en verstondent niet. Actor. 7. 25.
20 D. tot dien die ongelijck hadde.
f Actor. 7. 27.
21 *Hebr.* Een man, een Vorst, D. een Vorstelick man.
22 Of daet, of/ handel.
23 D. den dootslach van Mose begaen vernomen heeft.
g Actor. 7. 29.
24 Actor. 7. 29. Madjan, siet Genes. 25. 2.
25 And. de Prince, of/ Overste. Siet van 't Hebr. woort Cohen Genes. 41. 45. sijn name was Iethro, Exod. 3. 1. ende Hobab, Num. 10. 29.
26 D. grootvader, alsoo wort het woort genomen, 2. Regum 14. 3. ende 16. 2. ende 18. 3. Desen was een Midianiter / Hobabs/ of Jethros vader/ Num. 10. 29.
27 *Hebr.* waerom hebdy heden gehaest te komen?
28 *Hebr.* puttende geputt.
29 D. nichten/ als te sien is Num. 10. 29. Siet de aenteeck. op 1. Chron. 1. 50.
30 T. w. nu het soo late op den dach is.
31 D. dat hy maeltijt houde. siet Gen. 31. 54.
32 Sijn nichte, T.w. sijnes soons Jethros dochter, Exo. 3. 1.
h Exo. 18. 2, 3.
33 Na dese woorden staen in onse oude oversettinge vele woorden / die in 't Hebr. niet en zijn / maer sy zijnder bygevoegt uyt de Griecksche oversettinge: ende staen oock in den Hebr. text, Exo. 18. 4. van daer zijnse hier gebracht.
34 T. w. ontrent veertich jarē/ Exod. 7. 7. Actor. 7. 30. Mose heeft in het hof vā Pharao veertich jaren geleeft, hy is veertich jaren een vreemdelinck ende herder geweest in Midian: en veertich jaer is hy in de woestyne geweest.
35 Ende alle die nae het leven Mose stondē. Exod. 4. 19. waer door Mose vryheyt hadde in Egypten te keeren.
36 Siet Genes. 8. op v. 1.
i Gen. 15. 14.
37 T.w. gemaeckt / ofte opgerichtet.
38 D. Nam sich haerder aen.

Het iij. Capittel.

Mose hoedet Jethros cudde / v. 1 &c. Godt verschijnt hem in eenen brandendē braembosch/ 2. Ende sendt hem om Israël te verlossen/ 9. De name Godts wort hem te kennen gegevē/ 14. Wat Mose tot de Israëliten spreken soude/ 15. Ende oock tot Pharao/ 18. Voorseggingе van Pharaos wederspannicheyt/ 19. ende de plagen Egypti, 20. Uyttocht der Israëliten met grooten rijckdom/ 21.

1 ENde Mose hoedde de cudde sijnes schoonvaders 1 Jethro/ des 2 Priesters in Midian: ende hy leydde de cudde achter de woestijne/ ende hy quam aen 3 den berch Godes 4 tot Horeb.

2 Ende de 5 Engel des HEEREN verscheen hem in een vlamme des vyers uyt het midden eenes braem-bosches: ende hy sach / ende siet de braem-bosch brandde in 't vyer / ende de braem-bosch en wiert niet verteert.

1 In 't voorgaende cap. is geseyt / dat Rehuël Priester / of Overste in Midian was / hier wort het selve geseyt van sijnē sone Jethro / die na sijn overlijden in sijne plaetse gekomen is.
2 And. des Oversten. Siet Genes. 41. op v. 45.
3 Aldus genoemt om dese verschijninge Godes / ende om dat Godt de Heere Mose sijne wetten op den selven gegeven heeft/ Exo. 18. 5. ende 19. 3. ende 1. Reg. 19. 8.
4 Desen berch wort anders genoemt de berch Sinai, Exod. 19. 1. Actor. 7. 30.
5 Desen Engel was Godt de Heere/ als blijckt v. 4. ende 6. Deut. 33. 16. vg. Gen. 16. op v. 7.

3 Ende Mose seyde / Ick sal my nu [6] daer henen wenden / ende besien [7] dat groot gesichte / waerom de braem-bosch niet en verbrandt?

4 Doe de HEERE sach dat hy hem daer henen wendde / om te besien: so riep Godt tot hem uyt het midden van den braem-bosch / ende seyde Mose / Mose / ende hy seyde / Siet [hier] ben ick.

5 [a] Ende hy seyde / Naedert hier niet toe / [8] treckt uwe schoenen uyt van uwe voeten / want de plaetse daer ghy op staet / [9] is heylich lant.

6 Hy seyde voorder / [b] Ick ben de Godt uwes vaders / de Godt Abrahams / de Godt Isaacs / ende de Godt Jacobs: ende [10] Mose verbergde sijn aengesichte / want hy vreesde Godt aen te sien.

7 [c] Ende de HEERE seyde / [11] Ick hebbe seer wel gesien de verdruckinge mijnes volcks / 't welck in Egypten is: ende hebbe haer geschrey gehoort van wegen hare drijvers / want ick hebbe hare smerten bekent.

8 Daerom ben ick [12] neder gekomen / dat ick het verlosse uyt de hant der Egyptenaren / ende het op-voere uyt desen lande / [13] nae een goet ende ruym lant / [14] nae een lant vloeyende van melck ende honich: tot die plaetse [15] der Canaanitẽ / eñ der Hethiten / ende der Amoriten / ende der Pherezi-ten / ende der Heviten / ende der Jebusiten.

9 Ende nu / siet het geschrey der kinderen Israëls is tot my gekomen: ende oock hebbe ick gesien de verdruckinge / daer mede de Egyptenaers haer verdrucken.

10 So komt nu / ende [d] ick sal u tot Pharao senden: op dat ghy mijn volck (de kinderen Israëls) uyt Egypten voeret.

11 Doe seyde Mose tot Godt / Wie ben ick / dat ick tot Pharao soude gaen; ende dat ick de kinderen Israëls uyt Egypten soude voeren?

12 Hy dan seyde / [e] Ick sal voorseker met u zijn / ende [16] dit sal u een teecken zijn / dat ick u gesonden hebbe: wanneer ghy dit volck uyt Egypten geleydt hebt / sult ghy-lieden Godt [17] dienen op desen berch.

13 Doe seyde Mose tot Godt / Siet / wanneer ick tot de kinderen Israëls kome / ende segge tot haer / De Godt uwer vaderen heeft my tot u lieden gesonden: ende sy my seggen / hoe is sijn naem? wat sal ick tot haer seggen?

14 Ende Godt seyde tot Mose / [18] ICK SAL ZIIN DIE ICK ZIIN SAL: Oock seyde hy / Alsoo sult ghy tot de kinderen Israëls seggen / ICK SAL ZIIN heeft my tot u lieden gesonden.

15 Doe seyde Godt voorder tot Mose / Aldus sult ghy tot de kinderen Israëls seggen / [19] De HEERE uwer vaderen Godt / de Godt Abrahams / de Godt Isaacs / ende de Godt Jacobs / heeft my tot u lieden gesonden: dat is mijn name eeuwichlick / ende [20] dat is mijn gedachtenisse [21] van geslachte tot geslachte.

16 Gaet henen / ende versamelt [22] de Outste van Israël / ende segt tot haer / De HEERE uwer vaderen Godt is my verschenen / de Godt Abrahams / Isaacs / ende Jacobs / seggende: [23] Ick hebbe u lieden getrouwelick besocht / ende 't gene dat u lieden in Egypten is aengedaen.

17 Daerom hebbe ick geseyt / Ick sal u lieden uyt de verdruckinge van Egypten op-voeren / tot het lant der [24] Canaaniten / ende der Hethiten / ende der Amoriten / ende der Pherezìten / ende der Heviten / ende der Jebusiten: tot het lant vloeyende van melck ende honich.

18 Ende sy sullen uwe stemme hooren: ende ghy sult gaen / ghy / ende de Outste van Israël / tot den Coninck van Egypten / ende ghy-lieden sult tot hem seggen / De HEERE de Godt der Hebreen [25] is ons ontmoett / so laet ons nu doch gaen [26] den wech van drie dagen in de woestijne / op dat wy den HEERE onsen Godt offeren.

19 Doch ick weet / dat de Coninck van Egypten ulieden niet en sal laten gaen: oock niet [27] door een stercke hant.

20 Want ick sal [28] mijne hant [29] uyt-strecken / ende Egypten slaen met [30] alle mijne wonderen / die ick in 't midden des selven doen sal: [31] daer na so sal hy ulieden laten vertrecken.

21 Ende ick sal desen volcke [32] genade geven in de oogen der Egyptenaren: ende het sal geschieden / wanneer ghy-lieden uyt-gaen sult / so en sult ghy [33] niet ledich uytgaen.

22 [f] Maer [elcke] vrouwe sal van hare naeburinne / ende vande weerdinne hares huyses eyschen silveren vaten / ende goudene vaten / ende kleederen: die sult ghy-lieden op uwe sonen / ende op uwe dochteren leggen / ende [g] sult Egypten [34] berooven.

6 *Hebr.* afwijcken.
7 Ofte / de groote verschijninge, die niet en is geschiet in 't verstant des geestes / maer in de aenschouwinge der lichamelicker oogen.
a Ios. 5. 15.
8 Dit diende om Mose tot een heylige demoedicheyt te verwecken / gelijck oock Josua. Jos. 5. 15.
9 *Hebr.* is aerde der heylicheyt. T. w. geheylicht door de tegẽwoordicheyt eñ verschijninge Godes / buyten de welcke het was als ander lant.
b Matth. 22. 32. Marc. 12. 26. Luc. 10. 37. Actor. 7. 32.
10 Siet gelijcke exempelen van vreese / 1. Reg. 19. 13. Jes. 6. vss. 2 / 5. Siet oock Job 13. v. 20. Luc. 5. 8. Spruytende uyt de bedenckinge vande onweerdicheyt sijnes persoons / ende de hoocheyt van Godes Majesteyt.
c Actor. 7. 34.
11 *Hebr.* Ick hebbe siende gesien.
12 Siet Gen. 11. 7. eñ 18. 21. ende 35. 13.
13 Siet Genes. 13. v. 14 / 15.
14 Verstaet ende begrijpt hier onder / alle lichamelicke segeningen. Meermaels wort dit betuyght waer te zijn van 't beloofde lant / als Exod. 13. 5. eñ 33. 3. Levit. 20. 24. Deut. 6. 3.
15 *Hebr.* des Canaaniters, des Hethiters, &c.
d Psal. 105. 26. Hos. 12. 13. Mich. 6. 4. Actor. 7. 35.
e Ios. 1. 5.
16 T. w. dese mijne verschijninge / ofte dat hier stracks in dit vs volgt.
17 D. offerhande doen / als blijckt v. 18. siet de vervullinge. Exod. 19.
18 And. ick ben die ick ben, ofte / Ick sal zijn die ick was, komende in den gront over een met den naem Iehova. Dit betreckent / dat Godt / die Mose sondt / eeuwich is in wesen / getrouw in sijne beloften / ende almogende in der selver uytvoeringe. Vg. Apocal. 1. 4 / 8. ende 16. 15. Hebr. 13. 8.
19 Siet Gen. 2. op v. 4.
20 Als of Godt seyde / By desen name salmen mijner altijt gedachtich wesen, siet Psal. 135. Hos. 12. 5. 13. ende 107. 13. And. Dit is mijn gedenckteecken tot aller tijt.
21 *Hebr.* tot geslachte des geslachtes.
22 Hier worden verstaen de Overste eñ Leeraers des volcx: dese verkondichdẽ de volcke 't gene dat sy van Mose vernamẽ. Siet Exod. 12. 3 / 21. ende 19. 3.
23 *Hebr.* besoeckende hebbe ick u besocht. Siet Gen. 21. op v. 1.
24 *Hebr.* des Canaaniters, &c.
25 D. is ons buytẽ onse verwachtinge verschenẽ / ende heeft ons aengesprokẽ / bevelende 't gene wy nu versoecken.
26 T. w. tot den berch Horeb / v. 12. 't welck als men den wech onverhinderlic gaen mach / so en is het maer drie dach-reysen van Egypten.
27 D. door eenige groote plagen. Siet Exod. 14. 31.
28 D. mijne stercke plagen.
29 *Hebr.* senden, uytsenden.
30 Hy verstaet de tien plagen daer mede hy Egypten woude slaen.
31 T. w. na de laetste / de welcke is de tiende plage / het dooden der eerst-geborenen.
32 D. gunste / Siet Gen. 18. 3. also dat sy de Israëliten voor het uyt-trecken sullen leenen / wat sy van haer begeeren sullen.
33 Achtervolgende de belofte Godes / Genes. 15. 14. van welckes vervullinge siet ond. cap. 12. v. 35 / 36.
f Exod. 11. 2. ende 12. 35.
g Ezech. 39. 10.
34 Dit en was geen dief-stal noch sonde / dewijle het Godt haer te doen bevolen heeft / den welcken als eenen overheere alles toekomt: als oock / om dat hy door desen middel den suyren arbeyt sijnen volcke woude vergelden.

Het iiij. Capittel.

Mose wort versterckt door het veranderẽ sijnes stafs in eẽ slange / v. 1, &c. eñ door de melaetschept sijner hant / 6. Oock door 't veranderen des waters in bloet / 9. Mose maeckt swaricheyt om tot Pharao te gaen / 10. Daer over sich Godt vertoornt / eñ geeft hem Aaron tot sijnen tael-man / 14. Jethro geeft Mose verlof om nae Egypten te gaen / 18. De Heere seyt Mose / wat hy doen eñ sprekẽ soude tot Pharao / 21. De Heere wilde Mose op den wech dooden / 24. Zippora besnijdt haren sone / 25. Godt sendt Aaron Mose in 't gemoet / 27. Sy beyde openen den Israëliten haren last / 29. ende worden geloost / 31.

1 DOe antwoordde Mose / ende seyde; Maer siet / [1] sy en sullen my niet gelooven / noch mijne stemme hooren / want sy sullen seggen / De HEERE en is u niet verschenen.

2 Ende de HEERE seyde tot hem / wat isser in uwe hant? ende hy seyde / [2] Een staf.

3 Ende hy seyde / Werpt hem ter aerden / ende hy wierp hem ter aerden / [3] doe wert hy tot [4] eene slange: ende Mose [5] vloodt van haer.

4 Doe seyde de HEERE tot Mose / Streckt uwe hant uyt / ende grijptse by haren steert: doe streckte hy sijne hant uyt / ende vattese / ende sy wert tot eenen staf in sijne [6] hant.

5 Op dat sy gelooven / dat u verschenen zy de HEERE de Godt harer vaderen / de Godt Abrahams / de Godt Isaacs / ende de Godt Jacobs.

6 Ende de HEERE seyde voorder tot hem / Steeckt nu uwe hant in uwen boesem / ende hy stack sijne hant in sijnen boesem: daer na trock hyse uyt / ende siet / sijne hant was melaetsch / wit als sneeuw.

7 Eñ hy seyde / Steeckt uwe hant wederom in uwen boesem / ende hy stack sijne hant wederom in sijnen boesem: daer na trock hyse uyt sijnen boesem / ende siet / sy was weder als sijn [ander] vleesch.

8 Ende het sal geschieden / so sy u niet en gelooven / noch [7] nae de stemme des eer-

sten

1 T. w. de Israëliten.
2 v. 20. wort hy genoemt de staf Godes, om dat / door de kracht Godes / groote dingen daer mede zijn uytgericht.
3 Exod. 7. 15. staet / hy wert verandert in een slange.
4 Exod. 7. 10. wortse genoemt een drake.
5 T. w. van vreese.
6 *Hebr.* Palm.
7 D. nae het woort dat door het eerste teecken is bevesticht. Hier wort het teeckẽ een stemme toege-eygent (gelijck Genes. 4. 10. den bloede) om dat Godt door sulcke teeckenen tot de menschen spreeckt.

ſten teeckens hooren: ſo ſullen ſy de ſtemme des laetſten teeckens gelooven.

9 Ende het ſal geſchieden ſo ſy oock deſe twee teeckenē niet en gelooven/ nochte nae uwe ſtemme en hooren/ ſo neemt van de wateren der Riviere/ ende gietſe op het drooge: ſo [a] ſullen de wateren die ghy uyt de Riviere ſult nemen/ die ſelve ſullen tot bloet worden op het drooge.

10 Doe ſeyde Mose tot den HEERE; [8] Och Heere/ ick [9] en ben geen man wel ter tale/ noch van giſterē/ [10] noch van eer-giſteren/ noch van doe af/ doe ghy tot uwen knecht geſproken hebt: want ick ben ſwaer van monde/ ende ſwaer van tonge.

11 Ende de HEERE ſeyde tot hem/ Wie heeft dē menſche den mont [11] gemaeckt? ofte wie heeft den ſtommen/ of dooven/ of ſienden/ of blinden/ gemaeckt? Ben ick't niet/ de HEERE?

12 Ende nu gaet henen/ ende [b] ick ſal met uwen monde zijn/ ende [12] ſal u leeren/ wat ghy ſpreken ſult.

13 Doch hy ſeyde/ Och Heere: [13] ſendt doch door [14] de hant [des genen dien] ghy ſoudt ſenden.

14 Doe ontſtack de toorn des HEEREN over Mose/ eñ hy ſeyde/ Is niet Aaron de Levijt uw' broeder? ick [15] weet dat hy ſeer wel ſpreken ſal. ende oock ſiet/ [16] hy ſal uytgaen u te gemoete/ wanneer hy u ſiet/ ſo ſal hy in ſijn herte verblijt zijn.

15 [c] Ghy dan ſult tot hem ſpreken/ ende [17] de woorden [18] in ſijnen monde leggen: ende ick ſal met uwen monde/ ende met ſijnen monde zijn/ ende ick ſal u-lieden leeren/ wat ghy doen ſult.

16 Ende hy ſal voor u tot den volcke ſpreken: ende het ſal geſchieden/ dat hy u [19] tot eenen monde ſal zijn/ ende ghy [20] ſult hem tot eenen Godt zijn.

17 Neemt dan deſen ſtaf in uwe hant/ daer mede ghy [21] die teeckenen doen ſult.

18 Doe ginck Mose henen/ ende keerde weder tot Jether ſijnen ſchoon-vader/ ende ſeyde tot hem/ Laet my doch gaen/ dat ick wederom tot mijne broederen keere/ die in Egypten zijn/ ende ſie/ of ſy noch leven: Jethro dan ſeyde tot Mose/ Gaet in vrede.

19 Oock [22] ſeyde de HEERE tot Mose in Midian/ Gaet henen/ keert weder in Egypten: want alle de mannen zijn doot/ die [23] uwe ziele ſochten.

20 Mose dan nam ſijne vrouwe/ ende ſijne ſonen/ ende voerdeſe op eenen eſel/ ende keerde weder in Egyptenlant; ende Mose nam den [24] ſtaf Godes in ſijne hant.

21 Ende de HEERE ſeyde tot Mose: Terwijle ghy henen treckt om weder in Egypten te keeren/ ſiet toe/ dat ghy alle de wonderen doet voor Pharao/ [25] die ick in uwe hant geſtelt hebbe: doch ick ſal ſijn herte [26] verſtocken/ dat hy het volck niet en ſal laten gaen.

22 Dan ſult ghy tot Pharao ſeggen: Alſoo ſeyt de HEERE/ Mijn ſone/ mijn Eerſtgeboren/ is [27] Iſraël.

23 Ende ick [28] hebbe tot u geſeyt/ Laet mijnen ſone trecken/ dat hy my diene/ maer ghy hebt geweygert hem te laten trecken: ſiet ick ſal uwen ſone/ uwen eerſtgeborenen dooden.

24 Ende het geſchiedde [29] op den wech in de herberge/ dat de HEERE hem tegen quam/ ende [30] ſocht hem te dooden.

25 Doe nam Zippora [31] een ſteenen [mes] ende beſneedt de voorhuyt hares ſoons/ ende [32] wierpſe voor ſijne voeten: ende ſeyde/ [33] Voorwaer ghy zijt my [34] een bloet-bruydegom.

26 Ende [35] hy liet van hem af: doe ſeyde ſy/ Bloet-bruydegom/ [36] van wegen de beſnijdeniſſen.

27 De HEERE ſeyde oock tot Aaron/ Gaet Mose te gemoete in de woeſtijne: ende hy ginck/ ende ontmoette hem [37] aen den berch Godes/ ende hy kuſte hem.

28 Ende Mose gaf Aaron te kennen alle de woorden des HEEREN/ die hem geſonden hadde: ende alle de teeckenen die hy hem bevolen hadde.

29 Doe ginck Mose ende Aaron/ ende ſy verſamelden alle de Outſte der kinderen Iſraëls.

30 Ende Aaron ſprack alle de woorden/ die de HEERE tot Mose geſproken hadde: en hy dede de teeckenen voor de oogen des volcks.

31 Ende het volck geloofde/ ende hoorden/ dat de HEERE de kinderen Iſraëls beſocht/ ende dat hy hare verdruckinge [38] ſach/ ende ſy neygden hare hoofden/ ende aenbaden.

Het v. Capittel.

Mose ende Aaron dienen Pharao aen/ wat Godt haer te ſeggen bevolen hadde/ v. 1 &c. hy wederſtaetſe/ ende bekijftſe/ 4. Der Iſraëliten laſten worden verſwaert/ 5. Sy murmureren tegen Mose ende Aaron/ 20. Mose klaegt het Godt/ 22. Godt belooft haer te verloſſen/ 24.

1 ENde daer na gingen Mose ende Aaron henen/ ende ſeyden tot Pharao: Alſoo ſeyt de HEERE de Godt Iſraëls/ Laet mijn volck trecken/ dat het my een feeſt houde in de woeſtijne.

2 Maer Pharao ſeyde/ [a] Wie is de HEERE wiens ſtemme ick gehoorſamen ſoude/ om Iſraël te laten trecken? [b] Ick en kenne den HEERE niet/ ende en ſal oock Iſraël niet trecken laten.

3 Sy dan ſeyden/ [c] De Godt der Hebreen is ons ontmoet/ ſo laet ons doch henen trecken/ den wech van drie dagen in de woeſtijne/ ende den HEERE onſen Godt offeren/ dat hy ons niet overkome met peſtilentie/ ofte met het ſweert.

4 Doe ſeyde de Coninck van Egypten tot hen/ Ghy Mose ende Aaron/ waerom treckt ghy het volck af van hare wercken? gaet henen tot uwe laſten.

5 Voorder ſeyde Pharao/ Siet [1] het volck des lants is alreede [te] vele: ende [2] ſoudt ghy-lieden haer doen ruſten van hare laſten?

6 Daerom beval Pharao in den ſelven dage/ den [3] Aendrijvers onder 't volck/ ende des ſelfs [4] Ampt-lieden/ ſeggende:

7 Ghy [5] en ſult voortaen deſen lieden geen ſtroo meer geven/ [6] tot het maken der tichel-ſteenen/ als giſteren [ende] eer-giſteren: laetſe ſelfs henen gaen/ ende ſtroo voor haer ſelven verſamelen.

8 Ende [7] 't getal der tichel-ſteenen/ die ſy giſteren [ende] eergiſteren gemaeckt hebben/ ſult ghy haer opleggē/ ghy en ſult daer van niet verminderen/ want ſy gaen ledich/ daerom roepen ſy/ ſeggende/ Laet

a Exod. 7. 19.
8 Siet van 't Hebr. woordekē/ overgeſet Och. Gen. 43. v. 20.
9 *Hebr.* ick en ben geen man der woorden, dat is ick bē niet wel-ſprekende.
10 Mose wanhoopte geheelick van de beterſchap ſijner tonge/ overmits hy ſelfs te dier tijt geen beterſchap en vernam/ doe de Heere met hem ſprack van deſe ambaſſade/ Pſal. 94. 9.
11 *Hebr.* geſtelt, of geſett.
b Matth. 10. 19. Marc. 13. 11. Luc. 12. 12.
12 T. w. door mijnen Geeſt/ gelijck Christus dit oock ſijnen Apoſtelē belooft/ Matth. 10. 19/20. Marc. 13. 11. ende Luc. 12. 11/12.
13 *Hebr.* ſendt doch door de hant ghy ſendē ſoudt. dat is ſendt eenen/ dien ghy weet bequamer te zijn als ick ben/ tot ſulck een bootſchap.
14 D. door dē dienſt/ als Exod. 9. 35. Pſal. 77. 21. Hagg. 1. 1. Mal. 1. 1. Act. 7. 35.
15 *Hebr.* dat hy ſprekende ſpreken ſal. dat is wel ter tale is/ wel kan ende ſal ſpreken.
16 And. hy gaet uyt.
c Exod. 7. 2.
17 Die ick tot u geſproken hebbe/ ende noch ſpreken ſal.
18 D. ghy ſult hem klaerlick onderwijſen/ ende ſterckelick gebiedē mijne woorden trouwelick aen te dienen/ daer 't behoort. ſiet Jeſ. 51. 16. ende 59. 21. Jer. 1. 9. ende 5. 14.
19 D. hy ſal u taelman zijn eñ 't woort voeren. And. in de plaetſe des monts.
20 D. ghy ſult het beleyt van alles hebben/ ende hem in mijnen name opleggen ende bevelen wat hy ſeggen ſal/ ende hy ſal u/ als my/ gehoorſ geven/ Vg. ond. 7. 1.
21 Van de welcke c. 7. 8. 9. 10. 11. ſal geſproken worden.
22 Oft: hadde geſeyt.
23 D. u leven/ ſiet Gen. 19. 17. D. die u ſochten te dooden/ ſiet gelijcke maniere van ſpreken/ 1. Sam. 22. 23. ende 1. Reg. 19. 14. Pſal. 54. 5. Matth. 2. 20.
24 Dē welckē Godt hem hadde heeten nemen v. 17. ende door welck middel Godt teeckenē doen wilde/ Exod. 17. 9. Deſen ſtaf wort oock de ſtaf Godes genaemt/ om aen te wijſen/ dat de kracht om wonderheden te doen/ niet in dē ſtaf/ noch in Mose/ maer in Godt was.
25 D. die ick willens ben/ door uwen dienſt/ ende mijne macht te doen.
26 And. verſtijven, verharden, alſoo namelick/ dat ick hem mijne genade onthouden/ ende hem ſijnen booſen wille ende affecten overgeven ſal/ ſo dat hy door ſijn eygen booſheyt/ ende door des Duyvels ingeven/ ende uyt ſulcke wonderheden/ oorſake ende aenleydinge nemen ſal/ des te meer mijne geboden tegen te ſtaen. Vergelijcke maniere van ſpreken ſiet ond. cap. 10. 1. eñ Deut. 2. 30. Joſ. 11. 20. 27 D. het volck ofte nakomelingen Iſraëls: deſe worden genoemt Godes eerſtgeborene ſone, om datſe uyt genade uyt alle Heydenen/ eerſt verkoren waren/ om Godes volck ende kinderen te weſen/ ende Gode ſoo aengenaem/ als de eerſt geborene haren ouderen zijn. 28 And. ick ſegge u.

29 T. w. nae Egypten.
30 Om dat hy de beſnijdeniſſe aen ſijnen ſone verſuymt hadde. Siet Geneſ. 17. 14.
31 And. eenen ſcherpen ſteen.
32 And. dede het (te weten/ de afgeſnedene voorhuyt) ſijne (te weten/ Mose) voetē roeren. Andere verſtaen/ dat Zippora haren ſone voor de voeten Mose geworpen heeſt.
33 Verſtaet deſe woorden alſoo/ als of Zippora ſeyde tot haren man/ ick hebbe u leven moetē randſoenen met het bloet mijns ſoons dien ick beſneden hebbe/ ende alſoo zijt ghy my als een nieuwe bruydegom geworden.
34 *Hebr.* een bruydegom der bloeden.
35 T. w. Godt/ of de Engel/ die Mose dooden wilde.
36 'T ſchijnt datſe niet wel te vreden is geweeſt om de beſnijdeniſſe van haren ſonen.
37 Genoemt Horeb. vov. 3. 1.
38 T. w. met medelijdſaemheyt/ als Exod. 3. 7.

a Iob 21. 15.
b Exod. 3. 19.
c Exod. 3. 18.
1 Hy ſpreeckt van de Iſraëliten in Egypten-lant.
2 Met deſe woordē geeft Pharao te kennen/ waerom hy de Iſraëlitē ſulcke ſware laſten op-leyde/ T. w. om haer uyt te mergelen/ ende alſoo het voort-teelen der kinderen te verhinderen.
3 Deſe warē Egyptenaers v. 14. die over de Iſraëlitiſche ampt-lieden geſtelt waren.
4 Deſe warē Iſraëliten v. 14. eñ ſy ſtonden onder 't gebiet der Egyptiſche aendrijvers.
5 *Hebr.* Ghy en ſult niet toedoen te gevē.
6 *Hebr.* Tichel-ſteenen te tichelen.
7 Oft, ſomme, mate.

ons gaen/laet ons onsen Godt offeren.

9 Men verswaere den dienst over dese mannen/ dat sy daer aen te doene hebben/ ende haer niet en vergapen op [8] leugenachtige woorden.

10 Doe gingen de Aendryvers des volcks/ ende hare Ampt-lieden uyt/ ende spraken tot den volcke/seggende: Soo seyt Pharao/ Ick en sal u lieden geen stroo geven.

11 Gaet ghy[selfs]henē/haelt u stroo/ waer ghy het vindt: doch van uwen dienst en sal [9] niet vermindert worden.

12 Doe verstroyde sich het volck in het gantsche lant van Egypten/ dat het stoppelen versamelde/ voor stroo.

13 Ende de Aen-drijvers drongen aen/ seggende/Voleyndicht uwe wercke/ [elck] dach-werck op sijnen dach/ gelijck doeder stroo was.

14 Ende de Ampt-lieden der kinderen Israëls/ die Pharaos Aen-drijvers over hen gestelt hadden/werden geslagē/ [ende] [10] men seyde: Waerom en hebt ghy lieden u gesette werck niet voleyndicht/ in het maken der tichel-steenen/ [11] gelijck te voren/ alsoo oock gisteren ende heden?

15 Derhalven gingē de Ampt-lieden der kinderen Israëls/ ende schreeuwden tot Pharao/ seggende/ Waerom doet ghy uwen knechten alsoo?

16 Uwen knechten en wort geen stroo gegeven/ende [12] sy seggē tot ons/ Maeckt de tichel-steenen: ende siet/ uwe knechten worden geslagen/doch de schult is [13] uwes volcks.

17 Hy dan seyde/ Ghyliedē gaet ledich/ ledich gaet ghy/ daerom segt ghy: Laet ons gaen/ laet ons den HEERE offeren.

18 So gaet nu henen/ arbeydt; doch stroo en sal u niet gegeven wordē: evenwel sult ghy 't getal der tichel-steenen leveren.

19 Doe sagen de Ampt-lieden der kinderē Israëls/ [14] dat het qualick met haer stont/ dewijle men seyde: Ghy en sult niet minderen van uwe tichel-steenen/[van] het dach [15] werck op sijnen dach.

20 Ende sy ontmoetten Mose ende Aaron/ die tegen haer over stondē/doe sy van Pharao uytgingen:

21 Ende seyden tot hen/ [16] De HEERE sie op u/ ende [17] richte [het]: dewijle dat ghy onsen reuck hebt stinckende gemaeckt [18] voor Pharao/ ende voor sijne knechten/ [19] gevende een sweert in hare handen/ om ons te dooden.

22 Doe [20] keerde Mose wederom tot den HEERE/ ende seyde: Heere/ waerom hebt ghy desen volcke quaet gedaen? waerom hebt ghy my nu gesonden?

23 Want van doe af/ dat ick tot Pharao ben ingegaen/ om in [21] uwen name te spreken/ heeft hy dit volck quaet gedaen: eñ ghy en hebt u volck [22] geensins verlost.

24 Doe seyde de HEERE tot Mose/ Nu sult ghy sien/ wat ick aen Pharao doē sal: [23] want door een machtige hant sal hyse laten trecken/ ja door eene machtige hant sal hyse uyt sijn lant drijven.

8 *Hebr.* woorden des leugens, ofte/ der valscheyt. die godtloose Koninck noemt Godes woort leugēachtige woorden: ofte hy wil te kennen geven/ dat het leugenen waren/ als Mose ende Aaron seydē/ dat sy van Godt gesonden waren.

9 *Hebr.* geen woort, D. dinck.

10 *Hebr.* seggende.

11 *Hebr.* als gisteren, eergisteren.

12 T.w. de drijvers. And. de tichel-steenē, seggen sy tot ons, sult ghy-lieden maken.

13 T.w. der Egyptenarē/ die ons geen stroo en leveren/ ende nochtans het gewoonelicke dach-werck ons afeyschen. And. eñ u volck [te weten/ de Israëliten] moeten de schult hebben.

14 *Hebr.* dat sy in het quade waren.

15 *Hebr.* dinck, als vov. v.13. And. [levert] het dach-werck op sijnen dach.

16 D. de Heere wille een insien daer in hebben/ eñ kennisse nemē van sulcks als ghy lieden ons gedaē hebt. Siet Gen. 31. op v. 42.

17 Siet Gen. 15.14. ende 16.5.

18 *Hebr.* voor de oogē Pharaos, ende voor de oogē sijner knechten.

19 D. dewijle ghy ons in den haet van Pharao gebracht hebt. siet Gen. 34.30.

20 D. hy begaf hem aen een bysondere plaetse/ daer hy den Heere sijnen ende des volcks noot ende benauthe yt/ door het gebedt/ met hertelick suchten mochte klagen ende voordragē.

21 D. uyt uwē last/ eñ bevel. Alsoo Ezr. 5.1. Psal. 118.26. Jer. 11.21. Jos. 5.43.

22 *Hebr.* verlossende niet verlost.

23 D. door mijne kracht ende dwanck/ Siet de vervullinge Exod. cap. 12. ende cap. 13.

Het vj. Capittel.

Godt verstreckt Mose door 't verhalen sijnes naems/ ende sijnes verbonts met de vaderen opgericht/ v.1/&c. Godt belooft dat hy sijn volck verlossen sal/ 7. Maer sy en hooren niet nae Mose/ 9. Godt sendt Mose wederom tot Pharao/ daer hy onwillich toe is/ 10. Het geslacht register van Ruben/ 14. Van Simeon/ 15. Van Levi/ 16. Eñ sijner kinderen/ tot Aaron ende Mose toe/ 17. ende anderer meer/ 21. Aarons houwelick/ ende kinderen/ 22. ende kints kinderen/ 23. De sendinge Aarons ende Mose aen Pharao/ wort wederom verhaelt/ 25. als oock Mose onwillichheyt/ 29.

1 Voorder sprack Godt tot Mose/ ende seyde tot hem/ Ick ben [1] de HEERE.

2 Ende ick ben Abraham/ Isaac/ ende Jacob verschenen/ als [2] Godt [3] de Almachtige: doch [4] met mijnen name HEERE/ en ben ick haer niet bekent geweest.

3 Ende oock hebbe ick mijn verbont met haer opgericht/ dat ick haer gevē soude het lant Canaan/ het lant harer vreemdelinckschappen/ daer sy vreemdelingen inne geweest zijn.

4 Ende oock hebbe ick gehoort [5] het gekerm der kinderen Israëls/ die de Egyptenaers in [6] dienstbaerheyt houden/ ende [7] hebbe aen mijn verbont gedacht.

5 Derhalven segt tot de kinderen Israëls/ Ick ben de HEERE/ ende ick sal u-lieden uytleyden van onder de lasten der Egyptenaren/ ende ick sal u redden uyt hare dienstbaerheyt/ ende sal u verlossen/ [8] door eenen uytgestreckten arm/ ende [9] door groote gerichten:

6 Eñ sal u lieden [10] tot mijn volck aennemen/ ende ick sal u tot eenen Godt zijn: ende ghy-lieden sult [11] bekennen/ dat ick de HEERE uwe Godt ben/ die u uytleyde van onder de lasten der Egyptenaren.

7 Ende ick sal u lieden brengen in dat lant/ daer over [12] ick mijne hant op gehevē hebbe/ dat ick het Abraham/ Isaac/ ende Jacob geven soude: ende ick sal het u-lieden geven tot een erf-deel/ [13] Ick de HEERE.

8 Eñ Mose sprack alsoo tot de kinderen Israëls: doch sy en hoorden nae Mose niet/ van wegen de [14] benauthe yt des geests/ ende van wegen de harde dienstbaerheyt.

9 Voorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

10 Gaet henen/ spreeckt tot Pharao den Koninck van Egypten/ dat hy de kinderen Israëls uyt sijnen lande trecken late.

11 Doch Mose sprack voor den HEERE/ seggende: Siet de kinderen Israëls en hebben nae my niet gehoort/ hoe soude my dan Pharao hooren? [a] daer toe [15] ben ick onbesneden van lippen.

12 Even-wel sprack de HEERE tot Mose ende tot Aaron/ ende gaf haer bevel aen de kinderen Israëls/ ende aen Pharao den Koninck van Egypten: om de kinderen Israëls uyt Egypten-lant te leyden.

13 Dit zijn de [16] hoofden van [yeder] huys/ harer vaderen: [b] De sonen Rubens des eerst-geborenen Israëls/ zijn Hanoch ende Pallu/ Hezron ende Charmi/ dat zijn de [17] huysgesinnen van Ruben.

14 [c] Ende de sonen van Simeon: Jemuël/ ende Jamin/ ende Ohad/ ende Jachin/ ende Zohar/ ende Saul/ de sone eener Canaanitische: Dat zijn Simeons huysgesinnen.

15 [d] Dit nu zijn de namen der sonen Levi/ nae hare geboorten/ Gerson ende Kehath/ ende Merari: Ende de jaren des levens Levi/ waren hondert ende seven en dertich jaer.

16 [e] De sonen Gersons/ Libni ende Simei/ nae hare huysgesinnen.

17 [f] Ende de sonen Kehats/ Amram ende Jzhar/ ende Hebron/ ende Uzziel: eñ de jaren des levens Kehats waren hondert drie en dertich jaer.

18 [g] Ende de sonen van Merari: Mahali ende Musi: Dat zijn de huysgesinnen van

1 Siet Gen. 2.4.

2 *Hebr.* In Godt de almachtige. And. met [den name] Godt almachtich.

3 D. die machtich is om goet te doen/ ende sijne beloften uyt te te voeren/ Gen. 17.1.

4 Godt de Heere wil hier seggen/ dat desen sijnen name Iehovah, ende 't gene dat diē name beteeckent/ tot noch toe haer soo wel niet bekent en was/ als het haer voort-aen soude bekent gemaeckt worden/ door de datelicke vervullinge sijner beloften/ besonderlick van de miraculeuse verlossinge uyt Egypten/ ende inboeringe in het lant van belosten. andersins heeft Godt hem selven al lange voor dese IEHOVAH genoemt/ ende by desen name sijne beloften versekert/ als te sien is/ Gen. 2. v. 4/7/8/ 9. ende 15.7. ende 26.24. ende 28.12. &c.

5 Ofte/ het gesteen. het geklach.

6 Of/ doen dienen, dienstbaer maken.

7 Dit is menschelicker wijse gesproken/ als Genes. 8.1.

8 D. door mijne groote eñ bysondere kracht: menschelicker wijse van Godt gesproken.

9 D. doende groote eñ schrickelicke straffen tot bewijs mijner gerechticheyt over de Egyptenaren.

10 D. dat my kenne ende diene/ ende van my lichamelicke ende geestelicke weldaden geniete ter eeuwiger salicheyt.

11 And. bevinden, of/ weten, ervaren.

12 D. gesworen hebbe. Siet Genes. 14.22. ende Jes. 62.8.

13 And. Ick ben de Heere, als of Godt seyde/ ick can ende sal u lieden gevē wat ick belove. siet vov. v. 1.

14 De Israëliten waren so verbluft eñ t'onder gebracht/ dat sy liever wouden blijven onder de slavernye der Egyptenarē/ dan dat Mose soude voort varen tot haerder verlossinge/ vreesende noch qualicker te sullen getracteert worden. Siet Exod. 14.12. ende Job 21. op v. 4.

a Exod. 4. 10. ende 6. 29.

15 D. ick en bē niet wel-sprekende. Hier uyt wil Mose besluytē/ dat Godt hem niet en behoorde tot Pharao te senden/ maer eenen die beter ter tale was/ siet vov. cap. 4. v. 10. Dit selve klaechde oock Jesaias. cap. 6. v. 5. ende Jerem. cap. 1. v. 6.

16 Dat is/ de voornaemste.

b Genes. 46. 9. Num. 26. 5. 1. Chron. 5. 3.

17 Of/ geslachten.

c Genes. 26. 10. Num. 26. 12. 1. Chron. 4. 24.

d Genes. 46. 11. Num. 3. 17. ende 26. 57. 1. Chron. 6. 1/16. ende 23. 6.

e 1. Chron. 6. 17. ende 23. 7.

f 1. Chron. 6. 18. ende 23. 12.

g 1. Chron. 6. 19. ende 23. 21.

van Levi nae hare geboorten.

19 [h] Ende Amram nam Jochebed [17] sijne moeye sich tot een huysvrouwe/ ende sy baerde hem Aaron ende Mose: ende de jaren des levens Amrams waren hondert seven en dertich jaer.

20 Ende de sonen Jizhars: [18] Korah/ ende Nepheg/ ende Zichri.

21 Ende de sonen [19] Uzziels: Misaël ende Elzaphan/ ende Sithri.

22 [i] Ende Aaron nam sich tot eene vrouwe [20] Eliseba Amminadabs dochter/ Nahessons suster/ ende [k] sy baerde hem [21] Nadab ende Abihu/ [22] Eleazar/ ende Ithamar.

23 Ende de sonen Korah waren Assir/ ende Elkana/ ende Abiasaph: Dat zijn de huysgesinnen der Korhiten.

24 Ende Eleazar Aarons sone nam voor hem een van de dochteren Putiël sich tot een vrouwe/ ende sy baerde hem [23] Pinehas: Dat zijn de [24] hoofden der vaderen der Leviten nae hare huysgesinnen.

25 Dit is Aaron ende Mose/ tot de welcke de HEERE seyde/ Leydet de kinderen Israëls uyt Egyptenlant/ [25] nae hare heyren.

26 Dese zijn 't/ die tot Pharao den Coninck van Egypten spraken/ op dat sy de kinderen Israëls uyt Egypten leydden: dit is Mose ende Aaron.

27 Ende het geschiedde in dien dage als de HEERE tot Mose sprack in Egypten-lande:

28 So sprack de HEERE tot Mose/ seggende/ Ick ben de HEERE: Spreeckt tot Pharao den Coninck van Egypten/ alles wat ick tot u spreke.

29 Doe seyde Mose voor het aengesichte des HEEREN: Siet/ [k] ick ben onbesneden van lippen/ hoe sal dan Pharao nae my hooren?

h Exod. 2. 1. Num. 26. 59.
17 De dochter Levi/ Exod. 2. 1. Num. 26. 59. Suster van Amrams vader.
18 Dit is de Korah/ die tegens Mose rebelleerde/ Nu. 16. 1.
19 Hy wort genoemt Aarons Oom/ Lev. 10. 4.
i Num. 3. 2. ende 26. 60.
20 Dese was van de stamme Juda/ des Vorstes Nahessons suster. Num. 1. 7. ende 2. 3. ende 1. Chron. 2. 10.
k 1. Chron. 6. 3. ende 24. 1.
21 Dese beyde worden hier t' samen gevoegt/ om dat sy beyde te gelijcke door het vyer zijn omgekomen. Levit. 10. 1.
22 Hy is sijnē vader Aaron gevolcht in het hooge Priesterampt. Num. 20. 25.
23 Siet van desen Pinehas/ Nu. 25. 7.
24 Dat is/ de voornaemste.
25 Godt de Heere wilde dat Mose het volck soude uytleyden/ niet d'een door d'ander loopende/ maer nae gelegentheyt van hare woonplaetsen/ want sy en waren noch niet verdeylt in stammen.
k Exod. 4. 10. ende 6. 12.

Het vij. Capittel.

Mose ende Aaron wordē van Godt gesterckt om tot Pharao te gaen/ v. 1/ &c. wiens herte verhardt wort/ 3. Mose en Aarons ouderdom/ doe sy tot Pharao gesonden wierden/ 7. Aarons staf wort in een drake verandert/ 10. de toovenaers doen dergelijcke/ 11. Pharao blijft verhardt/ 14. Mose wort wederom tot hem gesonden/ 15. De wateren van Egypten worden in bloet verandert/ 19. daer van de visschen sterven/ 21. De toovenaers doen dergelijcke/ 22.

1 DOe seyde de HEERE tot Mose/ Siet/ ick hebbe u [tot] eenen [1] Godt geset over Pharao/ ende Aaron uw' broeder sal uwe [2] propheet zijn.

2 Ghy sult [3] spreken alles wat ick u gebieden sal: ende [a] Aaron uw' broeder sal tot Pharao spreken/ dat hy de kinderen Israëls uyt sijnen lande trecken late.

3 Doch ick sal Pharaos herte [4] verharden; ende ick sal mijne teeckenen ende wonderheden in Egypten-lande vermenichvuldigen.

4 Pharao nu en sal nae u lieden niet hooren/ ende ick sal mijne [5] hant [6] aen Egypten [7] leggen/ ende voeren mijne heyren/ mijn volck/ de kinderen Israëls/ uyt Egypten-lant/ door groote [8] gerichten.

5 Dan sullen de Egyptenaers weten/ dat ick de HEERE ben/ wanneer ick mijne hant over Egypten uyt strecke: ende de kinderen Israëls uyt het midden van haer uytleyde.

6 Doe dede Mose ende Aaron als haer de HEERE geboden hadde/ alsoo deden sy.

7 [9] Ende Mose was tachtentich jaer out/ ende Aaron was drye en tachtentich jaer out/ doe sy tot Pharao spraken.

1 Siet vov. cap. 4. 16.
2 D. hier te seggen uyt-legger/ of taelman/ Exod. 4. 16. staet/ hy sal u ten monde zijn.
3 T. w. tot Aaron.
a Exod. 4. 14.
4 Siet Exod. 4. op v. 21.
5 D. mijne straffen ende plagen/ siet dergelijcke manierē van spreken/ Exod. 9. 3. Jud. 2. 15. en 1. Sā. 12. 15. Tren. 3. 3.
6 And. op Egypten, ofte aen de Egyptenaers.
7 *Hebr.* geven.
8 D. straffen/ Siet vov. 6. 5.
9. *Hebr.* eñ Mose was een sone van 80 jaer, ende Aaron een sone van 83 jaer.

8 Ende de HEERE sprack tot Mose/ ende tot Aaron/ seggende:

9 Wanneer Pharao tot u lieden spreken sal/ seggende: [10] Doet een wonderteecken voor u lieden: so sult ghy tot Aaron seggen/ Neemt [11] uwen staf/ eñ werpt [hem] voor Pharaos aengesichte neder/ hy sal tot eene drake worden.

10 Doe ginck Mose ende Aaron tot Pharao henen in/ ende deden alsoo gelijck de HEERE geboden hadde: ende Aaron wierp sijnen staf neder voor Pharaos aengesichte/ ende voor het aengesichte sijner knechten/ ende hy wert tot een drake.

11 Pharao nu riep oock de Wijse ende de [12] guychelaers: ende de Egyptische [13] tooveraers [14] deden oock alsoo met hare besweeringen.

12 Want een yegelick wierp sijnen staf neder/ ende sy wierden tot draken: maer [15] Aarons staf verslondt hare staven.

13 Doch Pharaos herte [16] verstockte/ so dat hy nae haer niet en hoorde/ [b] gelijck de HEERE gesproken hadde.

14 Doe seyde de HEERE tot Mose/ Pharaos herte [17] is swaer: hy weygert het volck te laten trecken.

15 Gaet henen tot Pharao inden morgenstont/ siet/ hy sal uytgaen nae 't water toe/ so stelt u tegen hem over aen den oever der Riviere: ende den staf die in een slange is verandert geweest/ sult ghy in uwe hant nemen.

16 Ende ghy sult tot hem seggen/ De HEERE/ der Hebreen Godt/ heeft my tot u gesonden/ [18] seggende/ Laet mijn volck trecken/ dat het my diene in de woestijne: doch siet ghy en hebt tot nu toe niet gehoort.

17 Soo seyt de HEERE/ Daer aen sult ghy weten dat ick de HEERE ben: siet [19] ick sal met desen staf/ die in mijne hant is/ op het water/ dat in dese Riviere is/ slaen/ ende het sal in bloet verandert worden.

18 Ende de visch inde Riviere sal sterven/ so dat de Riviere sal stincken: ende [20] de Egyptenaers [21] sullen vermoeyt worden/ dat sy 't water uyt de Riviere drincken mogen.

19 Voorder seyde de HEERE tot Mose/ Segt tot Aaron/ Neemt uwen staf/ ende steeckt uwe hant uyt over de wateren der Egyptenaren/ over hare stroomen/ over hare rivieren/ ende over hare [22] poelen/ ende over alle vergaderinge harer wateren/ dat sy bloet werden: ende daer zy bloet in den gantschen Egyptenlande/ [23] beyde in houten/ ende in steenen [vaten.]

20 Mose nu ende Aaron deden alsoo/ gelijck de HEERE geboden hadde/ ende [24] hy hief den staf op/ ende [c] sloech het water dat in de Riviere was/ voor de oogen Pharaos/ ende voor de oogen sijner knechten: [d] ende al het water in de Riviere wert in bloet verandert.

21 Ende de visch die in de Riviere was [25] storf/ ende de [26] Riviere stonck/ so dat de Egyptenaers het water uyt de Riviere niet drincken en konden: ende [27] daer was bloet in den gantschen Egypten-lande.

22 Doch de Egyptische Toveraers [28] deden [oock] alsoo met hare besweeringen: so dat Pharaos herte verstockte/ ende

10 *Hebr.* geeft wonder voor u lieden, dat is/ om te bewijsen dat ghy van Godt tot my gesonden zijt.
11 Exod. 4. 20. wort hy genoemt Godes staf, Exod. 4. 2. Mose staf, hier ende v. 12. wort hy genoemt Aarons staf, om dat Aaron nu den selven in sijne hant hadde.
12 Die door des duyvels konste de oogen der menschen betoovKerden/ dat sy meyndē te sien/ 't gene dat in der daet niet en was/ eñ warē als voor wijse in groote achtinge by de Egyptenaren gehoudē.
13 Siet Genes. 41. v. 8. De voornaemste deser Toovenaers noemt Paulus, 2. Timot. 3. 8. Iannes ende Iambres.
14 T. w. so veel den uyterlickē schijn aenginck/ maer niet in der daet.
15 D. de drake ofte slange/ die uyt Aarons staf geworden was.
16 Siet Exod. 4. v. 21.
b Exod. 7. 3.
17 Soo dat het sich niet en kan opheffen tot gehoorsaemheyt.
18 D. om u aen te seggen.
19 Het was Aaron die met dē staf sloech/ als geseyt wort ond. v. 19. maer Godt geboot het door Mose. Siet dergelijcke maniere van spreken/ Mat. 20. 32. vergeleken met Marc. 10. 49. eñ Marc. 15. 45. met Matth. 27. 58.
20 Hier uyt is af te nemen/ dat niet de Israëliten/ maer alleen de Egyptenaren gebreck van goet water gehadt hebbē.
21 T. w. door dē arbeyt des gravens diē sy rontom de riviere doen sullen/ soeckende water als v. 24. And. 't sal den Egyptenaren lastich, ofte/ beswaerlick vallen.
22 Ofte/ morassen, staende wateren.
23 *Hebr.* in houten, ende in steenen.
24 T. w. Aaron.
c Exod. 17. 5.
d Psal. 78. 44. ende 105. 29.
25 Dese plage was des te grooter/ om dat de Egyptenaers/ ende die daer te lande woondē/ veel visch aten/ ende haer daer mede geneerdē. Siet Num. 11. 5. want verscheydener beestē vleesch en atē sy niet/ uyt superstitie. Exo. 8. 26.
26 Dese plage was oock seer groot/ want de Egyptenaers/ die dagelix water droncken/ en hadden geen ander water/ als sy uyt de groote Riviere Nilus. ende de vlieten haelden/ dewijle het daer te lande niet en regent/ als af te nemen is uyt Deut. 11. v. 10/ 11.
27 Hy wil seggen/ datter niet alleene in de riviere bloet was/ maer oock in alle de andere wateren van Egypten.
28 Siet vov. v. 11. 't water dat sy in bloet veranderden/ kregen sy met gravē ontrent de riviere v. 24. of sy haelden 't van Gosen/ oft uyt de huysen der Israëliten/ die hier ende daer onder de Egyptenaren woonden.

hy en hoorde nae haer niet / gelijck als de HEERE gesproken hadde.

23 Ende Pharao keerde hem om/ende ginck nae sijn huys: [29] ende hy en sette sijn herte daer oock niet aen.

24 Doch alle Egyptenaers groeven rontom de Riviere/ om water te drincken/ want sy en konden van het water der Riviere niet drincken.

25 [30] Also werden seven dagen vervult/ na dat de HEERE de Riviere geslagen hadde.

29 D. hy en gaffer geen achtinge op/ ten ginck hem niet ter herten. Siet dergelijcke maniere van spreken / Exod. 9.21. ende 1. Sam. 4.20. en 2. Sam. 18.3. ende Prov. 22.17.

30 *Hebr.* en de weke der dagen wert vervult. So lange duerde dese plage.

Het viij. Capittel.

Godt dreycht Pharao met vorschen te plagen / indien hy Israël niet en wil trecken laten/ v. 1/&c. Aaron streckt sijne hant uyt/ ende daer komen vorschen over 't gantsche lant van Egypten/ 5. De Tooveraers doen dergelijcke/ 7. Pharao roept Mose ende Aaron/ende belooft / so de Heere de vorschen van hem neemt / dat hy Israël wil trecken laten/ 8. Maer hy en houdt sijn beloste niet/ 15. De derde plage komt over Egypten/ 't stof wort in luysen verandert/ 16. De Tooveraers en kunnen dit niet doen/ 18. Doch Pharao blijft verhardt/ 19. De vierde plage komt/ te weten/ een vermenginge van allerley ongedierte/ 21. Israël is hier van vry in Gosen/ 22. Pharao schijnt het volck te willen verlaten/ 25. Mose bidt Godt/ende hy neemt dit ongedierte wech/ 29. Pharao blijft verhardt. 32.

1 DAerna seyde de HEERE tot Mose/ Gaet in tot Pharao; ende segt tot hem: Soo seyt de HEERE/ Laet mijn volck trecken/ dat sy my dienen.

2 Ende indien ghy 't weygert te laten trecken / siet/ so sal ick [1] uwe gantsche lant-pale met vorschen [2] slaen:

3 Dat de [3] Riviere van vorschen sal krielen / die sullen [4] opkomen / ende in u huys komen / ende in uwe slaep-kamer / ja op u bedde: oock in de huysen uwer knechten / ende op u volck / ende in uwe back-ovens/ ende in de [5] back-troggen.

4 Ende de vorschen sullen op-komen/ [6] op u / ende op u volck / ende op alle uwe knechten.

5 Voorder [7] seyde de HEERE tot Mose / Segt tot Aaron / Streckt uwe hant uyt met uwen staf/ over de stroomen/ ende over de rivieren/ende over de poelen: ende doet vorschen op-komen over Egypten-lant.

6 Ende Aaron streckte sijne hant uyt over de wateren van Egypten/ [8] ende daer quamen vorschen op / ende bedeckten Egypten-lant.

7 Doe deden de tooveraers [9] oock alsoo/ met hare besweeringen: ende sy deden vorschen over Egypten-lant opkomen.

8 Ende Pharao riep Mose ende Aaron / ende seyde / [10] Bidt vyerichlick tot den HEERE / dat hy de vorschen van my ende van mijnen volcke [11] wechneme/ so sal ick het volck trecken laten/ dat sy den HEERE offeren.

9 Doch Mose seyde tot Pharao/ [12] Hebt de eere boven my: tegens wanneer sal ick voor u / ende voor uwe knechten/ ende voor u volck/ vyerichlick bidden/ om dese vorschen van U ende van uwe huysen te verdelgen/ datse alleen in de Riviere over blijven?

10 [13] Hy dan seyde / Tegens morgen: ende [14] hy seyde/ 'T zy nae u woort/ op dat ghy wetet / dat daer niemant en is gelijck de HEERE onse Godt;

11 So sullen de vorschen van u / ende van uwe huysen / ende van uwe knechten/ ende van uwen volcke wijcken: sy sullen alleen in de Riviere overblijven.

12 Doe ginck Mose ende Aaron uyt van Pharao: ende Mose riep tot den HEERE/ ter oorsake der vorschen / [15] die hy Pharao hadde op-gelept.

1 D. het gantsche lant.
2 D. plagẽ/ quellen.
3 Ofte/ dat de riviere vorschen overvloedelick sal voortbrengen. Verstaet hier by/ oock andere wateren ende poelen/ als v. 5.
4 Alsoo namelick/ dat noch deuren/ noch poorten/ noch muere/ noch geweer of wapenen/ u / noch uwe knechten sullen kunnen bevryden voor dese beesten.
5 And. deech-klompen.
6 Als Mose dus particulierelic Pharao ende sijne knechten noemt / so geeft hy te kennen / dat de Israëliten daer van zijn vry geweest/ siet ond. v. 21. ende 22.
7 T. w. na dat Mose het bevel (daer van v. 1. gesproken woort) volbracht hadde / ende Pharao geweygert hadde te gehoorsamen.
8 *Hebr.* en de vorsch quam op. ende alsoo elders.
9 Siet bov. cap. 7. v. 11.
10 Siet Gen. 25. op v. 21. De plagen ende harde slagen doen Pharao dien Godt kennẽ/ dien hy te voorẽ niet en wilde kennen. Siet Exod. 5.2. ende 1. Sam. 6. v. 2/ 3/ &c.
11 De Tooveraers konden wel de plagẽ Godts nae bootsen v. 7. maer sy en konden se niet weeren noch verlichten.
12 Als of Mose seyde/ Ick doe u de eere/ dat ick u toelate my den tijt te bestemmẽ/ in welcken Godt de Heere door mijne gebeden u verlossen sal van dese plage der vorschen. Siet gelijcke maniere van spreken/ Jud. 7.2. Jes. 10.15.
13 T. w. Pharao.
14 T. w. Mose.
15 D. die Godt door Mose/ tot een straffe over Pharao/ ende de sijne hadde gebracht.

13 Ende de HEERE dede nae den woorde Mose: ende de vorschen storven; [16] uyt de huysen/ uyt de [17] voor-salen/ ende uyt de velden:

14 Ende [18] sy vergaderdense te samen [19] by hoopen/ ende het lant stonck.

15 Doe nu Pharao sach datter [20] ademinge was / [a] [21] verswaerde hy sijn herte/ dat hy nae haer niet en hoorde/ gelijck als de HEERE gesproken hadde.

16 Voorder seyde de HEERE tot Mose/ Segt tot Aaron / Streckt uwen staf uyt / ende slaet het stof der aerde / dat het tot luysen worde / in den gantschen Egypten-lande.

17 Ende sy deden alsoo; want Aaron streckte sijne hant uyt met sijnen staf / ende sloech het stof der aerde/ ende daer werden [22] vele luysen aen de menschen / ende aen het vee: [b] al het stof der aerde wert luysen/ in den gantschen Egypten-lande.

18 De tooveraers [23] deden oock alsoo met hare besweeringen / [24] op datse luysen voortbrachten/ doch sy en konden niet: so waren de luysen aen de menschen / ende aen het vee.

19 Doe seyden de tooveraers tot Pharao / Dit [25] is Godts vinger: doch Pharaos herte verstijfde / so dat hy nae haer niet en hoorde/ gelijck de HEERE gesproken hadde.

20 Voorder seyde de HEERE tot Mose / Maeckt u morgen vroech op/ ende stelt u voor Pharaos aengesichte / siet hy sal aen 't water uyt gaen / ende segt tot hem: Soo seyt de HEERE/ Laet mijn volck trecken/ datse my dienen.

21 Want so ghy mijn volck niet en laet trecken / siet/ so sal ick een vermenginge van [26] ongedierte senden op u / ende op uwe knechten/ ende op u volck/ ende in uwe huysen: also dat der Egyptenaren huysen met dese vermenginge sullen vervult worden / ende oock het aerdrijck daer [27] sy op zijn.

22 Ende ick sal te dien dage het lant Gosen/ daer mijn volck [28] in woont/ affsonderen / [29] dat daer geen vermenginge van ongedierte en zy/ op dat ghy wetet/ [30] dat ick de HEERE in 't midden [31] deses lants ben.

23 Ende ick sal een verlossinge [32] setten tusschen mijn volck en tusschen u volck/ tegen morgen sal dit teecken geschieden.

24 Ende de HEERE dede alsoo/ ende [c] daer quam een sware vermenginge van ongedierte in Pharaos huys / ende in sijner knechten huysen / ende over 't gantsche Egypten-lant/ het [33] [d] lant wert verdorven van dese vermenginge.

25 Doe riep Pharao Mose ende Aaron / ende seyde / Gaet henen / ende offert uwen Gode in [34] dit lant.

26 Mose dan seyde/ 'T en is niet recht datmen alsoo doe/ [e] want wy souden [35] der Egyptenaren grouwel den HEERE onsen Godt mogen offeren: siet / indien wy der Egyptenaren grouwel voor hare oogen offerden / en souden sy ons niet steenigen?

27 Laet ons den wech van drie dagen in de woestijne gaen/ [36] dat wy den HEERE onsen Godt offeren / gelijck hy tot ons seggen sal.

28 Doe seyde Pharao/ Ick sal u trecken laten/ dat ghy-lieden den HEERE uwen Godt offert in de woestijne / alleene dat [37] ghylieden in 't gaen geensins te verre en

16 Mose wil seggẽ/ dat de vorschen inde huysen/ &c. stervende/ met beesemen ende schuppen uytgekeert / ende uytgeworpen wierden.
17 Of/ voor-huysen, voor-hoven.
18 T. w. de Egyptenaers.
19 *Hebr.* hoopen hoopen.
20 D. verlichtinge vande plage. Anders: ruymte.
a Exod. 7.14.
21 D. hy bleef verhart in sijn godtloos ende wederspannich voornemẽ/ Siet cap. 7. v. 14. ende Jes. 26.10.
22 *Hebr.* veelheyt der luysen.
b Psal. 105.31.
23 D. sy sloegen tegen d'aerde indẽ stof/ gelijck Aaron gedaen hadde / maer te vergeefs.
24 Ofte/ dat sy luysen souden doen voortkomen.
25 D. de kracht en 't werck Godes. Vg. Luc. c. 11. 20. met Mat. 12.28. siet dergelijcke maniere van spreken Jud. 2.15. en 1. Sam. 6. v. 3/ 9. Actor. 13.11.
26 Als vliegen/ wespen/ muggẽ/ kevers/ horselen/ mieren/ rupsen/ muysen/ slecken/ ende diergelijcke / die het gras en de boomvruchtẽ/ als oock het koorn-gewas op eten ende beschadigen.
27 T. w. de Egyptenaers: hy wil seggen/ dat dit ongedierte over al wesen sal/ daer de Egyptenaers sullen zijn/ met elders/ als blijckt uyt v. 22.
28 *Hebr.* op staet.
29 T. w. of schoon de Tooveraers haer uyterste beste daer toe aenwenden.
30 D. dat ick oock Heere in Egypten ben / hoewel Pharao meynt / datter geen ander Heere en is/ als hy. Siet bov. 5.2.
31 And. der aerden.
32 T. w. de welcke onderscheyt make tusschen u volck / ende mijn volck.
c Psal. 105.31.
33 D. 't gene dat het lant voortbracht.
d Psal. 78.45.
34 Verstaet hier by/ maer niet inde woestijne/ gelijck ghy begeert hebt / siet cap. 5.1.
e Genes. 43.34. ende 46.34.
35 T. w. Ossen/ Kalveren / Koeyen/ Stieren / die de Egyptenaers als Goden eeren / ende niet en durven dooden / ja niet lijden mogen/ datmense doode om te offeren. siet Gen. 43.32. ende 46.34.
36 Sy en wistẽ niet watse den Heere souden offeren of slachten / tot dat sy inde woestijne souden gekomen zijn. siet ond. cap. 10.26.
37 *Hebr.* Verre vertreckende, niet verre en vertreckt.

re en treckt: [18] bidt yverichlick voor my.

29 Mose nu seyde / Siet / ick gae van u / ende sal tot den HEERE yverichlick bidden / dat dese vermenginge van ongedierte van Pharao / van sijne knechten / ende van sijn volck morgen wech wijcke: alleenlick dat Pharao [19] niet meer bedriechlick en handele / dit volck niet latende gaen om den HEERE te offeren.

30 Doe ginck Mose uyt van Pharao / ende badt yverichlick tot den HEERE /

31 Ende de HEERE dede nae het woort van Mose / ende de vermenginge van ongedierte weeck van Pharao / van sijne knechten / ende van sijn volck: daer en bleef niet een over.

32 Doch [f] Pharao verswaerde sijn herte oock op dat mael: ende hy en liet het volck niet trecken.

18 T.w. dat de plage van my genomen worde / siet vov. v.8. ende Actor. 8,24.

19 T. w. gelijck hy gedaen heeft / als de plage der vorschen hē quelde / vov. v.15.

f Exod. 8. 15.

Het ix. Capittel.

Godt dreyght het vee der Egyptenaren te slaen door eene sware pestilentie / 'twelck de vijfde plage is / 1. &c. Doch hy verschoont de Israëlitē / 4. Pharao blijft verhardt / 7. De seste plage / T. w. sweeren / over menschen ende beesten / 8. so dat de tooveraers voor Mose niet staen en kondē / 11. Noch blijft Pharao verhardt / 12. Godt dreygt hem noch swaerder te plagen / 13. De sevende plage. T. w. hagel ende vyer / 18. Alleen wert het lant Gosen verschoont / 26. Pharao bekent sijne sonde / ende Mose bidt voor hem / 27. De plage houdt op / 33. Pharao blijft verhardt / 34.

1 DAerna seyde de HEERE tot Mose / Gaet in tot Pharao: ende spreeckt tot hem / Alsoo seyt de HEERE de Godt der Hebreen / Laet mijn volck trecken / dat het my [1] diene.

2 Want so ghyse weygert te laten trecken / ende ghy haer noch met gewelt op houdet:

3 Siet / de [2] hant des HEEREN sal zijn over u vee dat in 't velt is / over de peerden / over de eselen / over de kemelen / over de runderen / ende over het kleyn vee: door eene seer sware pestilentie.

4 Ende de HEERE sal eene affonderinge maken tusschen het vee der Israëliten / ende tusschen het vee der Egyptenaren: dat daer niets en sterve van alles dat der kinderen Israëls is.

5 Ende de HEERE bestemde eenen sekeren tijt / seggende: Morgen sal de HEERE dese sake in dit lant doen.

6 Ende de HEERE dede dese sake des anderen daegs / ende [3] al het vee der Egyptenaren sterf: maer van het vee der kinderen Israëls en sterf niet een.

7 Ende Pharao sondter henen / ende siet / van het vee Israëls en was niet tot een toe gestorven: doch het herte Pharaos wert verswaert / ende hy en liet het volck niet trecken.

8 Doe seyde de HEERE tot Mose ende tot Aaron / Neemt ghy-lieden [4] uwe vuysten vol assche uyt den oven: ende Mose stroye die nae den hemel voor Pharaos oogen.

9 Ende sy sal tot kleyn stof worden over het gantsche Egyptenlant / ende sy sal aen de menschen / ende aen het vee worden tot sweeren / [5] uytbrekende met blaerkens / in den gantschen Egypten-lande.

10 Ende sy namen assche uyt den oven / ende stonden voor Pharaos aengesichte / ende Mose stroyde se nae den hemel: doe werden daer sweeren uytbrekende met blaerkens / aen de menschen ende aen het vee.

11 Also dat de tooveraers voor Mose niet staen en konden / [6] van wegen de sweeren: want aen de tooveraers waren sweeren / ende aen alle de Egyptenaren.

1 D. offerhande doe.

2 D. De groote kracht Godes / sonder dat eenige werckinge der menschen daer sal tusschen komen / Siet vov. cap. 8. v. 19.

3 D. allerley / van yeder soorte eenige: ofte / verstaet alle de beesten die in 't velt waren v. 3. want daer zijnder noch eenige overich gebleve / als te sien is ond. v. 19. ende 25. ende cap. 10, 5.

4 *Hebr.* de volheyt uwer vuysten.

5. And. uytbottende, uytbloeyende.

6 *Hebr.* van, ofte / voor 't aēgesichte des geswels. siet van dese maniere van spreken Jes. 17. op v. 9.

12 Doch de HEERE verstockte Pharaos herte / dat hy nae haer niet en hoorde / gelijck de HEERE tot Mose gesproken hadde.

13 Doe seyde de HEERE tot Mose / Maeckt u morgen vroech op / ende stelt u voor Pharaos aengesichte / ende segt tot hem / Soo seyt de HEERE der Hebreen Godt / Laet mijn volck trecken / datse my dienen.

14 Want dit mael sal ick [7] alle mijne plagen [8] in u herte senden / ende over uwe knechten / ende over u volck / op dat ghy weten / datter niemant is gelijck ick / op de gantsche aerde.

15 Want nu hebbe ick mijne hant [9] uytgestreckt / [10] op dat ick u / ende u volck met de pestilentie soude slaen: ende dat ghy soudt van der aerde verdelgt worden;

16 [a] Maer waerlick daerom hebbe ick u [11] verweckt / op dat ick mijne kracht [aen] u betoonde / ende op dat men mijnen name vertelle op de gantsche aerde.

17 Verheft ghy u selven noch tegen mijn volck / dat ghy het niet en wilt trecken laten?

18 Siet ick sal morgen omtrent desen tijdt [12] eenen seer swaren hagel doen regenen / des gelijcke in Egypten niet geweest en is van dien dach af / dat het gegrondet is / tot nu toe.

19 Ende nu / sendt henen / [13] vergadert u vee / ende alles wat ghy op den velde hebt: alle mensche ende gedierte / dat op den velde gevonden sal worden / ende niet in huys versamelt zijn en sal / als desen hagel op haer vallen sal / so sullen sy sterven.

20 Wie onder Pharaos knechten des HEEREN woort vreesde / die dede sijne knechten / ende sijn vee / in de huysen vlieden.

21 Doch [14] die sijn herte niet en sette tot des HEEREN woort: die liet sijne knechten / ende sijn vee / op het velt.

22 Doe seyde de HEERE tot Mose / Streckt uwe hant uyt nae den hemel / eñ daer sal hagel zijn in den gantschen Egypten-lande: over de menschen / ende over 't vee / ende over al het kruyt des veldes in Egypten-lant.

23 Doe streckte Mose sijnen staf nae den hemel / ende de HEERE gaf [15] donder ende hagel / ende het vyer [16] schoot nae de aerde: ende de HEERE liet hagel regenen over Egypten-lant.

24 Ende daer was hagel / ende vyer in 't midden des hagels [17] verbangen: hy was seer swaer / des gelijcke en is in den gantschen Egypten-lande noyt geweest / [18] sint dat het tot een volck geweest is.

25 Ende de hagel sloech in den gantschen Egypten-lande / alles wat op den velde was / van de menschen af tot de beesten toe: oock sloech de hagel al het kruyt des veldes / ende verbrack [19] al het geboomte des velts.

26 Alleen in den lande Gosen / daer de kinderen Israëls waren / daer en was geenen hagel.

27 Doe schickte Pharao henen / ende hy riep Mose ende Aaron / ende seyde tot hen / Ick hebbe my [20] ditmael versondicht: de HEERE is rechtveerdich / ick daerentegen ende mijn volck zijn godtloose.

28 Biddet yverichlick tot den HEERE / [21] (want het is genoech) dat geen [22] donder Godes noch hagel meer en zy / dan sal ick u-lieden trecken laten / [23] en-

7 T. w. alle die ick noch voor my genomen hebbe over u te senden, / tot dat ghy mijn volck sult laten trecken.

8 Hy wil seggē / 't gene ick na desen over u sal komen laten / en sal u in de huyt niet gaen / maer het sal sodanich wesen / dat het u herte door-boren ende quetsen sal.

9 *Hebr.* uytgesonden. T. w. met pestilentie onder 't vee v. 3 / 6.

10 D. ick soude wel met de selve pestilentie u oock geslagen hebben / gelijck ghy wel verdient hebt: maer om een ander oorsake (die v. 16. verhaelt wort) hebbe ick u gespaert.

a Rom. 9. 17.

11 Alsoo staeter Rō. 9. 17. *Hebr.* Daerom hebbe ick u doē staen.

12 Dit mirakel is des te wonderbaerlicker / om dat het in Egypten niet en plach te regenen / noch te hagelen.

13 Siet van 't Hebreeusch woort op Jerem. 4, 6.

14 D. die des Heeren woort niet en achtte / noch ter herten en nam. siet vov. cap. 7. v. 23.

15 'T hebr. woort beteeckent eygētlick stemmē, ende 't wort oock genomen voor donder / geluyt / gedruys.

16 *Hebr.* wandelde nae de aerde. verstaet hier het vyer des blixems / 't welck met den hagel vermengt was.

17 *Hebr.* sich vattende, of bevangende. De hagel / die water is / vermengde sich met het vyer / soo dat dit een mirakel in een ander mirakel is.

18 D. sint dat daer volck in Egyptē geweest ofte gewoont heeft.

19 D. het grootste deel der boomen / ofte allerley boomē / want ond. capit. 10. v. 5. blijckt / datter noch eenige boomen van dese plage zijn bij gebleven.

20 Pharao quansuys hier sijn sonde belydende / spreeckt huychelich / seggende (ditmael) als of hy oock niet meermaels te vooren gesondicht en hadde.

21 And. want het is te veel, datter [meer] donderen Godts ende hagel zy.

22 D. die van Gode afkomt / ofte / sulcke groote ende stercke donder-slagen.

23 *Hebr.* ende en sult niet toedoen te slaen.

de en sult niet langer blijven.

29 Doe seyde Mose tot hem / Wanneer ick ter stadt uyt gegaen sal zijn / so sal ick mijne handen uytbreyden voor den HEERE: de donder sal op-houden / ende den hagel en sal niet meer zijn / op dat ghy wetet / [24] dat de aerde des HEEREN is.

30 Nochtans u ende uwe knechten aengaende / weet ick [25] dat ghylieden voor het aengesichte des HEEREN Godts noch niet vreesen en sult.

31 Het vlas nu / ende de gerste [26] wert geslagen: want de gerste was in de [27] are / ende 't vlas was in den halm.

32 Maer de tarwe ende spelte [28] en werden niet geslagen / want sy waren [29] bedeckt.

33 So ginck Mose van Pharao ter stadt uyt / ende breydde sijne handen tot den HEERE: ende de donder ende den hagel hielden op / ende de regen en wert niet [meer] uytgegoten op der aerde.

34 Doe Pharao sach dat de regen ende hagel / ende de donder ophielden / so versondichde hy hem voorder: ende hy verswaerde sijn herte / hy / ende sijne knechten.

35 [b] Also wert Pharaos herte verstockt / dat hy de kinderen Israëls niet trecken liet / [c] gelijck als de HEERE gesproken hadde [30] door Mose.

24 And. dat dit lant des Heerẽ zy, als wesende een schepper / eñ regeerder des selven. Deuter. 10. 14 / 15. Psal. 24. 1. ende 135. 6. ende 1. Cor. 10. 26.
25 Dit woort bevestícht ende bewesen waer te zijn / onder v. 35.
26 T. w. van den hagel.
27 And. inden halm. Hebr. de gerste was groene aren. of / halm. eñ het vlas was halm.
28 T. w. van den hagel.
29 Hebr. duyster. Hy wil seggẽ datse noch geen aren noch halmen en hadden.
b Exod. 4. 21.
c Exod. 9. 3.
30 Hebr. door de hant Mose. Dat is / door Mose dienst / als zijnde het instrumẽt / 'twelck Godt de Heere gebruyckt heeft. Siet dese wijse van sprekẽ / Exod. 35. 29. Levit. 4. 13. ende 2. Sam. cap. 11. 14. 2. Reg. 17. 13. Hag. 1. 1. ende Mal. 1. 1. ende elders meer.

Het x. Capittel.

Godt geeft Mose te kennen / waerom hy Pharaos ende sijner knechten herten verhardt heeft / v. 1 &c. eñ dreygtse met sprinckhanen / 4. Pharaos knechten vermanen hem / dat hy de Israëliten trecken late / 7. Hy gelaet sich als of hy het woude doen / 8. Maer hy verandert van sinne / 10. De achtste plage / te weten / de sprinckhanen komen over Egypten / 12. Pharao bekent sijne sonde / 16. Begeert dat Mose voor hem bidde / 17. 'T welck Mose doet / 18. De sprinckhanen worden wech genomen / 19. maer Pharao blijft verhardt / 20. De negende plage / te weten / duysternisse / komt over Egypten / 21. Pharao wil Israël trecken laten / maer sonder vee / 24. Mose wil niet eenen klauw achter-laten / 25. Pharao blijft verhardt / 27. ende verbiedt Mose by lijf-straffe sijn aengesichte weder te sien / 28. 'T is oock alsoo geschiet / 29.

1 DAer na seyde de HEERE tot Mose: Gaet in tot Pharao / [a] want ick hebbe sijn herte verswaert / oock het herte sijner knechten / op dat ick dese mijne teeckenen in 't midden [1] van hem settede.

2 Ende op dat ghy voor de ooren uwer kinderen / eñ uwer kints kinderen moocht vertellen / wat ick in Egypten uytgericht hebbe / ende mijne teeckenen / die ick onder hen gestelt hebbe: op dat ghy-lieden wetet / dat ick de HEERE ben.

3 So ginck Mose ende Aaron tot Pharao / ende seyden tot hem: Soo seyt de HEERE der Hebreen Godt / Hoe lange weygert ghy u voor mijn aengesichte te verootmoedigen? laet mijn volck trecken / dat sy my dienen.

4 Want indiẽ ghy weygert mijn volck te laten trecken: siet so sal ick morgen sprinckhanen in uwe [2] lant-pale brengen.

5 Eñ sy sullen [3] het gesichte des lants bedecken / also dat men de aerde niet sal kunnen sien: ende sy sullen af-eten [4] het overige van 't gene dat ontkomen is / 't gene dat ulieden overgebleven was van den hagel / sy sullen oock [5] al het geboomte af-eten / dat ulieden uyt het velt voortkomt.

6 Ende sy sullen vervullen uwe huysen / ende de huysen aller uwer knechten / eñ aller Egyptenaren huysen / de welcke uwe vaders / noch uwer vaderẽ vaders niet gesien en hebbẽ / van dien dach aen / dat sy op den aerd-bodem geweest zijn / tot op desen dach: ende hy keerde hem omme / ende ginck uyt van Pharao.

a Exod. 4. 21. ende 9. 34.
1 D. sijnes Koninckrijcks / ofte / van hem, dat is / voor haer-lieden, And. voor hem.
2 D. lant / Koninckrijcke.
3 Hebr. het ooge. D. al het lant / datmen t' andere tijden kan sien ofte beoogen.
4 T. w. de Tarwe eñ spelte / als bov. 9. 32.
5 D. alle de vruchten ende bladeren der boomen.

7 Ende [6] de knechten Pharaos seyden tot hem / Hoe lange sal ons desen tot [7] eenen strick zijn? laet de mannen trecken / dat sy den HEERE haren Godt dienen: weet ghy noch niet dat Egyptẽ verdorven is [8]?

8 Doe wierden Mose ende Aaron weder tot Pharao gebracht / ende hy seyde tot hen / Gaet henen / dient den HEERE uwen Godt: [9] wie ende wie zijnse die gaen sullen?

9 Ende Mose seyde / Wy sullen gaen met onse jonge / ende met onse oude lieden / met onse sonen / ende met onse dochteren / met onse schapen / ende met onse runderen sullen wy gaen / want [10] wy hebben een feest des HEEREN.

10 Doe seyde hy tot hen / [11] De HEERE zy alsoo met u-lieden / gelijck ick u / ende uwe kleyne kinderen sal trecken laten: siet toe / [12] want daer is quaet voor u-lieder aengesichte.

11 Niet alsoo / ghy mannen gaet nu henen / ende dient den HEERE / want dat [13] hebt ghy-lieden versocht: ende men dreeffse uyt van Pharaos aengesichte.

12 Doe seyde de HEERE tot Mose / Streckt uwe hant uyt over Egypten-lant / [14] om de sprinck-hanen / dat sy opkomen over Egypten-lant: ende al het kruyt des lants op-eten / al 't gene dat den hagel heeft overich gelaten.

13 Doe streckte Mose sijnen staf over Egypten-lant / ende de HEERE bracht [15] eenen Oosten wint in dat lant / dien geheelen dach / ende dien gantschen nacht: 't geschiedde des morgens / dat de [b] Ooste wint de sprinck-hanen op bracht.

14 Ende de sprinck-hanen quamen op over het gantsche Egypten-lant / ende lieten haer neder [16] aen alle de palen der Egyptenaren / [17] seer swaer / [c] voor dese en zijn dergelijcke sprinck-hanen als dese / noyt geweest / ende nae dese en sullender sulcke niet wesen.

15 Want sy bedeckten [18] het gesichte des gantschen lants / also dat het lant verduystert wiert / ende sy aten al het kruyt des lants op / ende alle de vruchten der boomen / die de hagel hadde overich gelaten: ende daer en bleef niet groens aen de boomen / nochte aen de kruyden des velts / in den gantschen Egypten-lande.

16 Doe haestede Pharao / om Mose ende Aaron te roepen: ende seyde / Ick hebbe gesondicht [19] tegen den HEERE uwen Godt / ende tegen u-lieden.

17 Ende nu vergeeft my doch mijne sonde [20] alleen dit mael / ende bidt yverichlick tot den HEERE uwen Godt / dat hy slechts [21] dese doot van my wech-neme.

18 Ende hy ginck uyt van Pharao / ende badt yverichlick tot den HEERE.

19 Doe keerde de HEERE eenen seer stercken westen wint / die hief de sprinck-hanen op / ende [22] wierpse in [23] de Schelf-Zee: daer en bleef niet een sprinckhaen overich in alle de lant-palen van Egypten.

20 Doch de HEERE verstockte Pharaos herte / dat hy de kinderen Israëls niet en liet trecken.

21 Doe seyde de HEERE tot Mose / Streckt uwe hant uyt nae den hemel / ende daer sal duysternisse komen over Egypten-lant / datmen [24] de duysternisse tasten sal,

22 Als

6 T. w. de Edele / de Groote / de Hof-dienaers / ende de Raedts-heeren.
7 D. een verderf / te weten / door de plagen die hy over ons brengt.
8 Verstaet hier by / ten zy dat ghy haer haest van ons trecken laett.
9 Hier bepaelt Pharao sijn woort / niet willende alle de Israëliten trecken laten / maer eenige alleen / die hy wil / datmen hem eerst sal noemen / ende bekent maken.
10 Op het welcke wy eenige beesten sullen moeten slachten.
11 Hy wil seggen / ick en sal u lieden met uwe kinderen geensins trecken laten.
12 Hy wil seggen / siet voor u / want u lieden is ongeluck ende schade van my nakende / indien ghy niet op en houdt my moeyelick te vallen.
13 Desen Koninck schaemt hem niet te liegen / ofte de woorden Mose ende Aarons te verdraeyen.
14 De sin is / op dat de sprinck-hanen op komen / over / &c.
15 Die in die landẽ seer sterck waeyt / alsoo dat hy groote schepen in stucken breeckt / Siet Exod. 14. 21. Num. 11. 31. Psal. 48. 8.
b Psal. 78. 46. ende 105. 34 / 35.
16 D. in het geheele lant / aen alle hoecken ende kanten,
c Psal. 78. 46. ende 105. 34.
17 Ten aensien der groote menichte / want sy bedeckten de aerde: ende der groote schade / die sy dedẽ.
18 Siet bov. v. 5.
19 Tegen den Heere dien ick ongehoorsaem ben geweest: Ende tegen ulieden / die ic soo onbeleefdelick verstootẽ hebbe.
20 Als of hy seyde / Indien ick my nae desen wederom verloope / so en bidt niet meer voor my.
21 D. doodelicke plage / die alles verderft / ende ons van honger ende commer sal doen stervẽ / alsoo stater 2. Reg. 4. 40. De doot is in de pot. dat is / doodelicke kruyderen.
22 Hebr. hechtese, of / maecktese vast. dat is / Godt heeftse daer inne so geworpen en besloten / datse daer inne moestẽ blijven / sonder daer uyt te kunnen komen.
23 In dese Zee is Pharao korts hier na verdroncken. Exod. 14.
24 D. de lucht / die seer dicke sal zijn / ende het licht t' eenemael sal uytsluyten.

22 Als Mose sijne hant uyt-streckte nae den hemel / [25] [d] werter een dicke duysternisse in den gantschen Egypten-lande / [26] drye dagen.

23 [27] Sy en sagen d'een den anderen niet / daer stont oock niemant op van sijne plaetse / in drye dagen: maer by alle de kinderen Israëls [28] was het licht [29] in hare wooningen.

24 [30] Doe riep Pharao Mose / ende seyde / Gaet henen / dient den HEERE / alleen uwe schapen ende uwe runderen sullen vaste blijven: [31] oock sullen uwe kinderkens met u gaen.

25 Doch Mose seyde / Oock sult ghy slacht-offeren ende brand-offeren [32] in onse handen geven / die wy den HEERE onsen Godt doen mogen.

26 Ende onse vee sal oock met ons gaen / daer en sal niet een klaeuw achter blijven / want van 't selve sullen wy nemen / om den HEERE onsen Godt te dienen: want wy en weten niet [33] waer mede wy den HEERE onsen Godt dienen sullen tot dat wy daer komen.

27 Doch de HEERE verhardde Pharaos herte / ende hy en wildese niet laten trecken.

28 Maer Pharao seyde tot hem / Gaet van my / wacht u dat ghy niet meer mijn aengesichte en siet; want in welcken dage ghy mijn aengesichte sult sien / [34] sult ghy sterven.

29 Mose nu seyde / [35] Ghy hebt recht gesproken: [c] ick en sal niet meer u aengesichte sien.

25 *Hebr.* Duysternisse der donckerheyt.
d Psal. 105. 27, 28.
26 Mose heeft wel kunnen weten / hoe lange dat dese duysternisse duerde / overmits de dach op sijnen tyt by de Israëliten op ginck / als volgt v. 23.
27 *Hebr.* Sy sagen de man sijnen broeder niet: daer en scheen noch sonne / noch mane / noch sterre.
28 T. w. by dage / als het ordinaris licht pleecht te wesē.
29 Verstaet dit van het lant Gosen alleē: ofte oock soo eenige meynen / van alle de plaetsen daer de Israëliten woonden.
30 T. w. Na dat de drye-daechse duysternisse over was.
31 Verstaet hier by / oock de vrouwen / welcker hant-reyckinge de kinderkens niet en konden ontbeeren.
32 D. ons laten mede nemen.
33 Wat voor vee / eñ hoe vele / dat wy onsen Godt sullen moeten offeren.
34 D. ick sal u dooden / of / doodē laten.
35 Dit en is geen getuychenisse / dat Pharao recht ende wel gesprokē hadde / maer Mose geeft hem te verstaen / dat het alsoo soude geschiedē / als Pharao gesproken hadde / belangende sijne wederkomste / also Mose wist / wat Godt over Pharao besloten hadde.
e Hebr. 11, 27.

Het xj. Capittel.

Godt beveelt de Israëliten goudene ende silveren vaten van hare naebueren te eysschen / v. 1 &c. Mose dreygt Pharao met de doot van alle eerst-geborene / 4. Ende voorseyt dat het by de Israëliten alles stille ende in vrede soude zijn / 7. Pharaos herte blijft verhardt / 9.

1 WAnt de HEERE [1] hadde tot Mose gesproken / Ick sal [2] noch eene plage over Pharao / ende over Egypten brengen / daerna sal hy u-lieden van hier trecken laten: als hy [u] geheelick sal trecken laten / so sal hy u [3] haestelick van hier uyt-drijven.

2 Spreeckt nu voor de ooren des [4] volcks: [a] dat [5] yeder man van [6] sijnen naesten / ende yeder vrouwe van hare naeste / silveren vaten / ende goudene vaten [7] eysche.

3 Ende de HEERE [b] gaf den volcke [8] genade / in de oogen der Egyptenaren: [9] oock was de man Mose [10] seer groot in Egypten-lant voor de oogen van Pharaos knechten / ende voor de oogen [11] des volcks.

4 Voorder [12] seyde Mose / Soo [13] heeft de HEERE geseyt: Omtrent middernacht [c] sal ick uytgaen door het midden van Egypten /

5 Ende [d] alle [14] eerstgeborene in Egypten-lant sullen sterven / van Pharaos eerstgeborenē af / [15] die op sijnen throon sitten soude / tot den eerstgeborenē der dienstmaecht / die [16] achter den meulen is: ende alle eerstgeborene des vees.

6 Ende daer sal [17] een groot geschrey zijn in den gantschen Egypten-lande / des gelijcke noyt geweest en is / ende des gelijcke niet meer wesen en sal.

7 Maer by alle kinderen Israëls en [18] sal niet eenen hont sijn tonge verroeren / van [19] de menschen af / tot de beesten toe / op dat ghylieden wetet / dat de HEERE tusschen de Egyptenaren / ende tusschen de Israëliten eene afsonderinge maeckt.

8 [e] Dan sullen alle dese uwe knechten [20] tot my afkomen / ende haer voor my neygen / seggende / Treckt uyt / ghy / en al het volck dat uwe [21] voetstappen volgt / ende daer na sal [22] ick uytgaen: ende hy ginck uyt van Pharao [23] in hitte des toorns.

9 De HEERE dan [24] hadde tot Mose gesproken / Pharao en sal nae u lieden niet hooren / op dat [25] mijne wonderen in Egyptenlande vermenichvuldicht worden.

10 Ende Mose ende Aaron hebben alle dese wonderen gedaen voor Pharaos aengesichte: [f] doch de HEERE verhardde Pharaos herte / dat hy de kinderen Israëls uyt sijnen lande [26] niet trecken en liet.

1 Eer Pharao met dreygementē Mose van hem gedreven hadde / Exod. 10, 28. Dit is de oorsake / waerom Mose soo vrymoedelick Pharao hadde aengesproken / cap. 10, 29.
2 Siet van dese plage ond. v. 4/5.
3 *Hebr.* uytstootende uytstootē. siet de vervullinge Exod. 12. v. 31/32/33.
4 T. w. der Israëliten.
a Exod. 3. 22. ende 12. 35.
5 Siet Exod. 3. v. 22.
6 T. w. van sijne Egyptische naesten.
7 D. leene.
b Exod. 12. 36.
8 D. gunste. Siet van dese maniere vā spreken / Gen. 39. 21.
9 Dit was de oorsake waerom Pharao Mose niet en dorst aentasten / vreesende eenen op-loop onder het volck.
10 D. in seer grooten aensien.
11 Verstaet / des Egyptischē volcks.
12 T. w. tot Pharao / eer hy van hem scheydde / v. 8. want dit ist vervolch van Mose woorden cap. 10, 29.
13 T. w. doe hy my laest tot u gesonden heeft.
c Exod. 12. 29. d Exod. 12. 12. 14 Dat Godt hier dreycht / dat heeft hy door sijnen Engel uytgericht / Exod. 12, 23. 15 D. die na hem regeeren soude / als 1. Reg. 2. 24. eñ 2. Chron. 28, 5. 16 Daerom staet hier (achter den meulen) om dat die gene die met de hant-meulens maelden / de malende steenen voor het gantsche lichaem met hare handen voortstieten / siet Exo. 12. 29. Jud. 16. 21. Jes. 47. 1/2. 17 Soo der ouderē / welcker kinderen sullen gedoot wordē / als oock der kinderen / die sulcx sullen hooren eñ sien / vreesende dat het haer oock gelden mochte / gelijck het in sulcke schrickelicke plagen pleecht te geschiedē.

18 D. het sal onder haer so stille zijn / dat selfs de honden (die door eē kleyn geruchte wacker worden) niet eens bassen en sullen / siet dergelijcke maniere van spreken Jos. 10. 21.
19 D. noch tegen de menschen / noch tegen de beesten.
e Exod. 12. 30.
20 T. w. van u tot my gesonden zijnde.
21 *Hebr.* dat aen uwe voeten is. D. die u volgen / of / die van u geleydet worden / ende onder u gebiet staen. Siet gelijcke maniere van spreken Jud. 8. 5. 1. Reg. 20. 10. 2. Reg. 3. 9.
22 Verstaet hier by / ende al het volck van Israël / oock alles wat wy hebben / ende al wat wy willen mede nemen.
23 Mose yvert voor de eere Godes: Andersins is hy geweest een seer sachtsinnich man / Num. 12, 3. 24 T. w. Exod. 3. 9. ende 10, 1. ende elders. 25 D. mijne wonderbaerlicke plagen. f Exod. 9. 16. Rom. 9. 17. 26 Dan door dwanck. Siet Exod. 3. 19. ende 6. 1.

Het xij. Capittel.

Godt beveelt de Israëliten / dat de maent in de welcke sy uyt Egypten gaen / haer d'eerste maent des jaers zy / v. 1 / &c. Haer wort bevolen een onbevleckt Lam uyt te kiesen tot een Paesch-lam / 3. hoe sy het eten moesten / 11. Sy moesten seven dagen lanck ongesuert broot eten / 15. Met het bloet des lams moesten sy de posten der deuren besprengen / 22. Alle de eerst-geborene van Egypten worden verslagen / 29. Pharao drijft de Israëliten te lande uyt / 31. Sy berooven de Egyptenaers / 35. Sy komen te Succoth / sterck zijnde 600000 man / 37. Hoe lange sy in Egypten gewoont hebben / 40. Maniere van het Paesch-lam te eten / ende wie het mochten eten / 43. Alle de kinderen Israëls doen gelijck haer de Heere geboden hadde / 50.

1 DE HEERE nu [1] hadde tot Mose ende tot Aaron in Egypten-lande gesproken / seggende:

2 [2] Dese selve maent sal u lieden [3] het hooft der maenden zijn: sy sal u [4] de eerste van de maenden des jaers zijn.

3 Spreeckt tot de gantsche vergaderinge Israëls / seggende / Aen den tienden deser maent neme een yegelick [5] een lam / [6] nae de huysen der vaderen / een lam voor een huys.

4 Maer in dien een huys te [7] kleyn is voor een lam / so neme [8] hy 't ende sijn naebuer / de naeste aen sijnen huyse / nae 't getal [9] der zielen: [10] yegelick nae dat hy eten kan; ghy sult rekeninge maken [11] nae het lam.

5 [a] Ghy sult [12] een volkomen lam hebben / een manneken / [13] een jaer oudt: van de schapen ofte van de geyte-bocken sult ghy het nemen.

6 [14] Ende ghy sult het in bewaringe hebben tot den veertienden dach deser maent: ende de gantsche gemeynte der vergaderinge Israëls sal het slachten [15] tusschen twee avonden.

7 Ende sy sullen van [16] dat bloet nemen: eñ [17] strijcken 't aen de beyde zijd-posten / ende aen den boven-dorpel / aen de huysen in de welcke sy het eten sullen.

8 [b] Ende sy sullen dat vleesch eten in der selver nacht: aen den vyere gebraden /

1 T. w. eer Mose van de tegenwoordicheyt Pharaos gescheydē was / Exod. 11, 4. 't zy dat het geschiet zy voor de driedaechsche duysternisse cap. 10. 21. ofte daer na / vov. 11. 1.
2 By de Hebreen genoemt Abib, Exod. 13. 4. anders genaemt Nisan. Neh. 2. 1. Esth. 8. 7.
3 D. 't beginsel / also staet Eze. 40. 1. het hooft des jaers, dat is / 't beginsel des jaers.
4 Dit is te verstaen van kerckelicke saken / maer in politycke saken begon het jaer met de sevende maent. Siet Exod. 34. 22. eñ Lev. 25. 9.
5 Het zy eē schaeps-lam / ofte een geyten-lam / v. 5. Dit lam was een figuere ofte voorbeelt / wijsende op Christum het ware lam Godes / Joh. 1. 29. eñ 1. Cor. 5. 7.
6 D. nae de huysgesinnen / die nae de vaderen genoemt wierden.
7 D. in dien harer te weynich zijn om het lam dien avont geheel op te eten.
8 T. w. de huysvader.
9 D. der persoonen / Siet Gen. 12. 5.
10 *Hebr.* de man nae dē mont sijnes etens.
11 D. nae advenant van het lam / ende 't getal der persoonen die daer van eten souden / daer op lettende / dat der persoonen noch te vele / noch te weynich en waren. a Levit. 1. 3. ende 22. 21. Malach. 1. 8. 1. Pet. 1. 19. 12 Dusdanich moeste Christus wesen / 1. Pet. 1. 19. 13 *Hebr.* de sone eenes jaers. D. een jarich lam. 14 D. ghy sult het apart setten / afgesondert van de cudde / vier dagen lanck / van den tienden tot den veertienden dach. 15 D. tusschen het begin ende het eynde des avonts / dat is / tusschen onse derde ure na den middach / ende der sonnen ondergang / te deser tijt is onse Heere Iesus Christus het rechte paesch-lam gestorven / Matt. 27. vers. 46/50. 16 T. w. des geslachten Lams. 17 *Hebr.* geven 't, ofte / doen 't. T. w. met busselkens van ysop / als v. 22. staet. van dese ceremonien en wort nergens meer gewach gemaeckt / als oock niet van eenige der volgende ceremonien / om datse alleen in dit eerste pascha moesten onderhouden worden. b Num. 9. 11. 1. Cor. 5. 8.

[18] met ongesuerde brooden / sy sullen het [19] met bittere sause eten.

9 Ghy en sult daer [20] niet raeuw van eten / oock [21] geensins in water gesoden: maer aen den vyere gebraden / sijn hooft / met sijne schenckelen / ende met sijn ingewant.

10 Ghy en sult daer oock niet van laten overblijven tot den morgen: maer 't gene dat daer van over-blijft tot den morgen / [22] sult ghy met vyere verbranden.

11 [23] Aldus nu sult ghy het eten; [24] uwe lendenen sullen opgeschort zijn / uwe schoenen aen uwe voeten / ende uwen staf in uwe hant: ende ghy sult het met haeste eten / het is des HEEREN [25] Pascha.

12 Want [26] ick sal in deser nacht door Egyptenlant gaen / ende [27] alle eerst-geborene in Egyptenlant slaen / van de menschen af / tot de beesten toe: ende ick sal gerichten oeffenen aen [28] alle de Goden der Egyptenaren / ick de HEERE.

13 Ende [29] dat bloet sal u lieden tot [30] een teecken zijn aen de huysen daer ghy inne zijt: wanneer ick het bloet sie / sal ick u-lieden voorby gaen: ende daer en sal geen plage onder u-lieden ten verderve zijn / wanneer ick [31] Egypten-lant slaen sal.

14 c Ende dese dach sal u lieden wesen [32] ter gedachtenisse / ende ghy sult hem den HEERE tot een feest vieren: ghy sult hem vieren onder uwe geslachten [33] tot eene eeuwige insettinge.

15 [34] Seven dagen sult ghy-lieden ongesuerde brooden eten / maer aen den eersten dach sult ghy den suer-deech [35] wech doen uyt uwe huysen: want wie 't gedeessemde eet van den eersten dach af tot op den sevenden dach / [36] die selve ziele [37] die sal uytgeroeyt worden uyt Israël.

16 Ende op den eersten dach salder eene heylige versamelinge zijn: oock sult ghy [38] eene heylige versamelinge hebben op den sevenden dach: daer en sal geen werck in de selve gedaen worden / [39] maer wat van yeder ziele gegeten sal worden / dat selve alleen mach van u-lieden toegemaeckt worden.

17 So onderhoudt u dan de ongesuerde [40] brooden / dewijle ick even aen den selven dage u-lieder heyren uyt Egyptenlande geleydt sal hebben: daerom sult ghy desen dach houden / onder uwe geslachten / tot een eeuwige insettinge.

18 d In de eerste [maent] aen den veertienden dage der maent / in den avont / sult ghy ongesuerde brooden eten: tot den een-entwintichsten dach der maent in den avont.

19 [41] Datter seven dagen lanck geenen suer-deessem in uwe huysen gevonden en worde: want al wie het gedeessemde eten sal / de selve ziele sal uyt de vergaderinge Israëls uytgeroeyt worden / [42] hy zy een vreemdelinck / ofte een ingeborene des lants.

20 Ghy en sult [43] niets eten dat gedeessemt is: e in alle uwe wooningen sult ghy ongesuerde brooden eten.

21 Mose dan riep alle de Outste van Israël / ende seyde tot hen: [44] Leset uyt / ende neemt u [45] lammeren voor uwe huysgesinnen / f ende slachtet [46] het Pascha.

22 [47] Neemt dan een bondelken [48] ysop / ende doopt het in 't bloet dat in een becken sal wesen / ende [49] strijckt aen den boven-dorpel / ende aen de beyde zijd-posten van dat bloet / 't welck in het becken zijn sal: doch u aengaende / niemant sal uytgaen / uyt de deure sijnes huyses / tot aen den morgen.

23 Want de HEERE sal door gaen / om [50] de Egyptenaren te slaen / doch wanneer hy het bloet sien sal aen den boven-dorpel / ende aen de twee zijd-posten: so sal de HEERE de deure [51] voorby gaen / g ende den [52] verderver niet toelaten in uwe huysen te komen om te slaen.

24 Onderhoudet dan [53] dese sake / tot eene insettinge voor u / ende voor uwe kinderen [54] tot in eeuwicheyt.

25 Ende het sal geschieden als ghy [55] in dat lant komt / dat u de HEERE geven sal / gelijck hy gesproken heeft / so sult ghy desen [56] dienst onderhouden.

26 h Ende het sal geschieden / wanneer uwe kinderen tot u sullen seggen / [57] Wat hebt ghy daer voor eenen dienst?

27 So sult ghy seggen / [58] Dit is den HEERE een Paesch-offer / die voor der kinderen Israëls huysen voorby ginck in Egypten / doe hy de Egyptenaers sloech / ende onse huysen bevrijdde: Doe buygde sich het volck ende neygde sich.

28 i Ende de kinderen Israëls gingen ende deden 't: gelijck als de HEERE Mose ende Aaron geboden hadde / alsoo deden sy.

29 k Ende het geschiedde ter middernacht / dat de HEERE [59] alle de eerst-geborene in Egypten-lande sloech / van den eerst-geborenen Pharaos aen / die op sijnen throon sitte soude / [60] tot op den eerst-geborenen des gevangens / [61] die in het gevangen-huys was / ende alle eerst-geborene der beesten.

30 l Ende Pharao stont op by nachte / hy / ende alle sijne knechten / ende alle de Egyptenaers / ende daer was een groot geschrey in Egypten: want daer en was geen huys daer niet een doode in en was.

31 [62] Doe riep hy Mose ende Aaron in der nacht / ende seyde / Maeckt u op / treckt uyt het midden van mijne volcke / soo ghy-lieden / als de kinderen van Israël: ende gaet henen / dient den HEERE / [63] gelijck ghy-lieden gesproken hebt.

32 Neemt oock met u uwe [64] schapen / ende uwe runderen / alsoo ghy-lieden gesproken hebt: ende gaet henen / ende [65] segent my oock.

33 Ende de Egyptenaers hielden sterck aen by het volck / haestende om die uyt het lant te drijven: want sy seyden: wy [66] zijn alle doot.

34 Ende het volck nam sijn deech op eer het gedeessemt was: hare deech-klompen / gebonden in hare kleederen / op hare schouderen.

35 m De kinderen Israëls nu hadden gedaen nae het woort Mose / ende hadden van de Egyptenaren ge-eyscht silveren vaten / ende goudene vaten / ende kleederen.

36 Daer toe hadde de HEERE den volcke genade gegeven in de oogen der Egyptenaren / dat sy hen hare begeerte deden: ende sy [67] beroofden de Egyptenaren.

37 Also reysden de kinderen Israëls uyt

---

18 De Israëliten aten het paesch-lam met ongesuerde koecken / ter gedachtenisse dat sy niet der haeste haer ongesuert deech met sich uyt Egyptenlant gedragen hadde / ond. v. 34.
19 And. bittere kruyden. *Hebr.* met bitterheden, of / met bittere dingen.
20 Ofte / niet genoech gekoockt zijnde.
21 *Hebr.* siedende gesoden ofte / kokende gekoockt in 't water.
22 Op dat het anders nergens toe soude gebruyckt worden / het zy tot afgoderye / ofte gemeyne spijse.
23 T. w. dit mael / maer na deser tijt en zijn dese dingen niet onderhouden geweest / selfs niet van Christo, nochte van sijne Apostelen / siet bov. v. 7.
24 Dit beteeckent veerdicheyt in 't reysen / ofte / haeste in 't uytrichten van eenige sake / als 2 Reg. 4. 29. ende 9. 1. Jerem. 1. 17. Luc. 12. 35/36.
25 *Hebr.* Pesach. 't beteeckent eenen door-ganck / voor-bysganck / ofte / oversprynginge / om dat de slaende Engel de huysen der Israëliten heeft voorby-gegaen / ofte voorby gesprongen / vs. 13 / ende 23 / en 27. het lam wort hier Pesach, D. voorby-ganck genoemt / om dat het een teecken daer van was. siet dese Sacramentele wijse van spreken Gen. 17. 10. ende de eygentlicke maniere van spreken ond. v. 13. ende capit. 13. 9.
26 Dat Godt door den slaenden Engel gedaen heeft / dat seyt hy selfs gedaen te hebben.
27 T. w. der Egyptenaren.
28 Als of Godt seyde / ick sal doen blijcken dat alle de afgoden ydel zijn / ende niet helpen en kunnen.
29 T. w. daer mede ghy de posten ende dorpelen besprenckelt hebt / v. 7.
30 Om te gedencken aen mijne beloft te tot versterckinge uwes geloofs.
31 D. de eerstgeborene in Egyptenlant.
c Exod. 5. 1.
32 T. w. der ontfangene weldaet / dat ick u uyt Egypten verlost hebbe.
33 T. w. tot dat de Messias komt / die het eynde ende vervullinge der wet is / siet Gen. 13. v. 15. en cap. 17. v. 7. ende 13.
34 T. w. na den paesch-dach / want dit was een bysonder feest.
35 *Hebr.* doen ophouden.
36 D. de selve mensche.
37 Siet Genes. 17. v. 14.
38 *Hebr.* versamelinge der heylicheyt. ende soo in 't volgende.
39 Dit was ongeoorloofst te doen op den Sabbath-dach / Exod. 16. v. 23/29. ende 35. 2/3.
40 Ofte / koecken, nae 't gebruyck der Joden. d Levit. 23. 5. Num. 28. 16. 41 Siet bov. v. 15. ende 1. Cor. 5. 8. 42 *Hebr.* in, aen, ofte onder den vreemdelinck, &c.
43 Noch broot / noch koecken / nochte yet anders. e Deuter. 16. 3. 44 *Hebr.* treckt uyt. T. w. uyt de schaeps-kope / ofte kudde. 45 Ofte / kleyn vee, dat is / schapen / ofte geyten.

f Hebr. 11. 28.
46 D. het lam / 't welck een teecken was van het pascha / ofte doorganck des worg-Engels.
47 Dit is eene der ceremonien die alleen in het eerste pascha moesten onderhouden worden. Siet bov. op 't v. 7.
48 Van ysop, Siet 1. Reg. 4. op v. 33.
49 *Hebr.* doet aenraken.
50 And. Egypten, verstaet de eerstgeborene der Egyptenaren.
51 Of / voorby springen.
g Hebr. 11. 28.
52 Verstaet dien slaenden Engel.
53 Uytgenomen de ceremonien / die dit eerste pascha eygen waren / siet bov. v. 7/ 11/ 22.
54 Welverstaende / tot op Christum. siet bov. v. 14.
55 T. w. in het lant Canaan. In de woestijne en hebben sy maer eens pascha gehouden / Num. 9. 5.
56 D. Godtsdienst. Alsoo oock v. 26. als blijckt v. 27.
h Ios. 4. 6.
57 *Hebr.* wat [is] u-lieden desen dienst? is D. beteeckent.
58 T. w. het paesch-lam.
i Hebr. 11. 28.
k Psal. 78. 51. ende 105. 36. ende 135. 8. ende 136. 10.
59 Dit heeft Godt gedaen tot een straffe over het ongelijck / 't welck Pharao ende de sijne onderdaten aen Israël / Godes eerstgeborenen / gedaen hadden / Exod. 4. 22/23.
60 Vg. met dese maniere van spreken bov. cap. 11. v. 5.
61 *Hebr.* in het huys des puts, ofte des kuyls.
l Psal. 105. 38.
62 Mose en Aaron en quamen niet tot Pharao / maer des Konincks gesanten moesten tot haer komen / ende Mose met nedericheyt bidden / dat sy doch wilden uyt trecken / gelijck af te nemen is uyt Exod. 10. 29. ende 11. 8.
63 T. w. sonder eenige conditien / daer de Koninck te voren van gesproken heeft.
64 Ofte / u kleyn vee, ende u groot vee.
65 D. bidt Godt voor my / dat hy my van dese plage verlosse. Dit begeert Pharao oock Exod. 8. 8. ende 9. 28. ende 10. 16/17. het schijnt dat Pharao in sijn herte overtuyght was / dat hy sich grouwelick tegen Godt den Heere versondicht hadde / handelende tegen sijne eygene conscientie.
66 Siet Genes. 20. v. 3.
m Exod. 3. 21. ende 11. 2. Psal. 105. 37.
67 Aldus is vervult 'tgene dat Godt Abraham belooft Genes. 15. 14. ende den Israëliten / Exo. 3. 22.

upt van [68] Rameses nae [69] Succoth: omtrent [70] ses hondert dupsent te voet / mannen alleen / behalven de [71] kinderkens.

38 Ende [72] veel vermengt-volck trock oock met haer op / ende schapen / ende runderen / [73] gantsch veel vees.

39 Ende sy [74] bicken van het deech dat sy upt Egypten gebracht hadden / ongesuerde koecken / want het en was niet gedeessemt: overmits sy upt Egypten [75] uytgedreven wierden / so dat sy niet vertoeven en konden / nochte oock teeringe voor hen bereyden.

40 [n] De [tijt] nu der wooninge die de kinderen Israëls in Egypten gewoont hebben / [76] is vier hondert jaer / ende dertich jaer.

41 Ende het geschiedde ten eynde van de vyer hondert ende dertich jaren: so ist even op den selven dach geschiet / dat alle de heyren des HEEREN upt Egyptenlande gegaen zijn.

42 [77] Desen nacht salmen den HEERE op het vlijtichste houden / om dat hyse upt Egypten-lande geleydt heeft: Dit is de nacht des HEEREN / die op het vlijtichste moet gehouden worden / van alle de kinderen Israëls / onder hare geslachten.

43 Voorder seyde de HEERE tot Mose ende Aaron / Dit is de insettinge van 't Pascha / geenes vreemdelincx sone [78] en sal daer van eten.

44 Doch alle knecht van yeder een / die voor gelt gekocht is / na [79] dat ghy hem sult besneden hebben / dan sal hy daer van eten.

45 Geen [80] uytlander noch huerlinck [81] en sal daer van eten.

46 [82] In een huys sal 't gegeten worden / ghy en sult van den vleesche niet buyten upt den huyse dragen: [o] ende [83] en sult geen been daer aen breken.

47 De gantsche vergaderinge Israëls sal [84] het doen.

48 Als nu een vreemdelinck by u verkeert / ende den HEERE het Pascha [85] houden sal / dat alles wat manlick is / by hem besneden worde / ende dan kome hy daer toe / om dat te houden / ende [86] hy sal wesen als een ingeboren des lants: maer geen onbesneden sal daer van eten.

49 Eenerley wet zy den ingeborenen / ende den vreemdelinck / die als vreemdelinck in 't midden van u verkeert.

50 Ende alle kinderen Israëls deden 't: gelijck als de HEERE Mose ende Aaron geboden hadde / alsoo deden sy.

51 Ende het geschiedde even ten selven dage / dat de HEERE de kinderen Israëls upt Egypten-lant leydde / nae hare heyren.

68 Siet Genes. 47. v. 11.
69 Een plaetse soo geheeten / om dat de kinderē Israëls / als sy daer waren gekomen / hutte van tacken hebbē gemaeckt / ende dit is haer eerste rust-plaetse na dat sy upt Egypten getrocken zijn / vg. Lev. 23. 43. Dit Succoth is te onderscheyden van een ander / daer van gesprokē wort Gen. 33. 17.
70 Onder welck groot getal niet een swack noch kranck mensche en was / Psal. 105. 37.
71 Verstaet hier by oock de vrouwē / sonder welcker hulpe de kinderkens haer niet behelpen en konden / alsoo oock Exod. 10. 24.
72 T. w. Egyptenaers / ende andere / die door de wonderwercken / welcke sy gesien hadden / bewogen waren mede te trecken / doch daer na beswecken sy / Num. 11. 4/ 5.
73 *Hebr.* Seer swaer vee.
74 T. w. als sy te Succoth gekomen waren.
75 Gelijck Godt de Heere voorsept hadde / Exod. 6. 1.
n Genes. 15. 13. Actor. 7. 6. Galat. 3. 17.
76 Siet Genes. 15. 13.
77 And. Dit is die nacht, welcken de HEERE in achtinge genomen heeft, om haer uyt Egypten-lant te leyden. *Hebr.* Dit is een nacht der onderhoudingen den Heere.
78 Wel verstaende / ten zy dat hy besneden is / als af te nemen is upt v. 44. ende 48.
79 Wel verstaende / na dat hy inde ware Religie onderwesen sal zijn / ende de selve hebben aengenomen.
80 T. w. soodanich een uytlander / die in een lant woont / daer hy niet te huys en hoort / ofte niet een ander in woont.
81 Verstaet / ten zy datse besneden zijn.
82 De sin is / Elck lam sal men in eē bysonder huys eten / elck huysgesin het syne / als vov. v. 3. geseyt wort.
o Num. 9. 12. Ioh. 19. 36.
83 Dit siet op Christum het rechte Paesch-lam / aen den welcken geen been gebroken en is / Joh. 19. 33/ 36.
84 D. sal het pascha bereyden / ende eten / soo als de HEERE bevolen heeft / wie het versuymde / die wert afgesneden / Num. 9. 13.
85 *Hebr.* doen sal. ende soo in 't volgende.
86 D. hy sal 't selve recht genieten / 't welck de ingeborene genieten.

Het xiij. Capittel.

Godt beveelt datmē hem alle eerstgeborene sal heyligē / v. 1/ &c. datmen gedencken sal aen den dach des uyttochts upt Egypten / 3. Datmen het feest des ongesuerden broots in 't lant Canaan houden soude / 6. Ende dat sy haren kinderen d' oorsake daer van souden seggen / 8. Datmen den HEERE de eerstelingen der beesten soude afsonderen / 12. Dat sy gedenck-teeckenen maken souden / 16. Wat wech haer Godt in de woestijne geleydt heeft / 17. Sy nemen Josephs beenderen mede upt Egypten / 19. Israël legert sich te Etham / 20. Godt geleydtse met een wolcken ende vyer-colomne / 21.

1 DOe sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 [1] [a] Heylicht my alle [2] eerst-geboren / [3] wat eenige baer-moeder opent / onder de kinderen Israëls / van menschen ende van beesten: [4] dat is mijne.

3 Voorder seyde Mose tot den volcke / Gedenckt aen desen selven dach / in welcken ghy-lieden upt Egypten / upt den dienst-huyse / gegaen zijt; want de HEERE heeft u [5] door een stercke hant van hier uytgevoert: daerom en sal het gedeessemde niet gegeten worden.

4 [b] Heden gaet ghy-lieden upt [6] in de maent Abib.

5 Ende het sal geschieden / als u de HEERE sal gebracht hebben in het lant der Canaaniten / ende der Hethiten / ende der Amoriten / ende der Heviten / ende der Jebusiten / 't welck hy uwen vaderen gesworen heeft u te geven / een lant [7] vloeyende van melck ende honich: so sult ghy [8] desen dienst [9] houden in deser maent.

6 Seven dagen sult ghy ongesuerde brooden eten: ende aen den sevensten dach sal den HEERE een feest zijn.

7 Seven dagē sullen ongesuerde [brooden] gegeten worden: ende het gedeessemde en sal by u niet gesien worden / ja daer en sal geen suer-deech by u gesien worden in alle uwe palen.

8 Eñ ghy sult uwen [10] sone te kennen geven te dien selven dage / seggende: [Dit is] om 't gene de HEERE my gedaen heeft / doe ick upt Egypten upttooch.

9 Ende 't sal u zijn tot een teecken op uwe hant / ende tot een gedachtenisse tusschen uwe oogen / op dat de wet des HEEREN in uwen monde zy: om dat u de HEERE door eē stercke hant upt Egypten upt-gevoert heeft.

10 Daerom onderhoudet dese insettinge [11] ter bestemder tijt: [12] van jaer tot jaer.

11 Het sal oock geschieden / wanneer u de HEERE in 't lant [13] der Canaaniten sal gebracht hebben / gelijck hy u ende uwen vaderen gesworen heeft; ende hy het u sal gegeven hebben:

12 [c] So sult ghy [14] tot den Heere doen overgaen [15] wat de baer-moeder opent: oock alles wat [de baer-moeder] opent / van de [16] vrucht der beesten die ghy hebben sult: de mannekens sullen des HEEREN zijn.

13 Doch al wat [de baer-moeder] der [17] eselinne opent / sult ghy lossen met een [18] lam: wanneer ghy het nu niet en losset / [19] so sult ghy 't den necke breken: maer alle eerstgeboren des menschen onder uwe sonen [20] sult ghy lossen.

14 Wanneer het geschieden sal / dat uw' sone u [21] morgen sal vragen / seggende: [22] Wat is dat? so sult ghy tot hem seggen / De HEERE heeft ons door een stercke hant upt Egypten / upt den dienst-huyse / uptgevoert.

15 Want het geschiedde / doe Pharao sich verhardde ons te laten treckē / so doodde de HEERE alle eerstgeborene in Egypten-lant / van des menschen eerstgeborenen af / tot den eerstgeborenen der beesten: daerom [23] offere ick den HEERE de mannekens van alles wat de baermoeder opent / doch alle eerstgeborene mijner sonen losse ick.

16 Ende 't sal tot een teecken zijn op uwe hant / ende tot [24] voorhooft spanselen tusschen uwe oogen: want de HEERE heeft ons door een stercke hant ons upt Egypten uptgevoert.

1 D. beveelt datmē my afsondere / ofte toe-eygene / tot mijnen heyligen dienst. siet Levit. 8. v. 10.
a Exod. 22. 29. ende 34. 19. Levit. 27. 26. Num. 3. 13. ende 8. 17. Luc. 2. 23.
2 T. w. die manlick is.
3 *Hebr.* openinge aller baermoeder.
4 T. w. daerom / om dat ick uwe eerstgeborene verschoonde / doe ick alle eerstgeborene in Egypten-lant gedoodet hebbe. Siet ond. v. 15.
5 *Hebr.* in kracht der hant.
b Exod. 23. 15.
6 Dese maent komt tē deele in de Meerte / ten deele in April / als in de lente de dagen ende nachtē even lanck zijn / het Hebr. woort Abib beteeckent een groene are / daer van dese maent haren name heeft / overmits in de selve het gezaeyde / daer te lande / groene aren kreech.
7 Siet Exod. 3. 8.
8 Die in de navolgende versen verhaelt wort.
9 *Hebr.* dienen.
10 D. uwe kinderen.
11 Siet vov. cap. 12. v. 6.
12 *Hebr.* van dagen tot dagē. Aldus wort oock het woort dagen genomen voor een jaer, Levit. 25. 29. Amos 4. 4.
13 Verstaet hier onder oock alle de natien / die hier vov. v. 5. ende Genes. 15. genoemt worden.
c Exod. 22. 30. ende 34. 19. Levit. 27. 26. Num. 8. 17. Ezech. 44. 39.
14 T. w. van u tot den Heere / alsoo dat het niet langer uwe en blijve / maer des Heeren zy.
15 *Hebr.* alle openinge der baer-moeder. vov. v. 2.
16 *Hebr.* voortsettinge, ofte / aenwas.
17 Verstaet hier onder alle andere gedierten / die tot de offerhande onbequaem waren.
18 Verstaet soo wel een lam der geyten / als der schapen.
19 T. w. op dat 't gene dat den Heere toe-geeygent is / tot geen gemeyne dingē gebruyckt en worde.
20 T. w. met vijf Sikelē des heylichdoms / Num. 18. 16.
21. Siet vov. cap. 6. 20.
22 D. wat beduydt dat?
23 Ofte / slachte.
24 't Schijnen eenige gedenck-cedelen geweest te zijn / aen 't voorhooft gebonden / om daer by des Heeren wet te gedencken. Siet Deuter. 6. v. 8.

17 Ende 't is geschiet/ doe Pharao het volck hadde trecken laten/ so en leyddese Godt niet [op] den wech van der Philistijnen lant/ hoewel die [25] naerder was; want [26] Godt seyde/ [27] Dat het den volcke [28] niet en rouwe/ als sy den strijt sien souden/ ende weder keeren nae Egypten.

18 Maer Godt leydde het volck omme/ door den wech [29] van de woestijne der Schelf-Zee: De kinderen Israëls nu togen [30] by vijven uyt Egypten-lant.

19 Ende Mose nam Josephs beenderen met sich/ [d] want hy hadde [31] met eenen swaren eedt de kinderen Israëls beswooren/ seggende: Godt sal u-lieden [32] voor seker besoecken: voert dan mijne beenderen met u lieden op van hier.

20 [e] Also reysden sy uyt Succoth: ende sy legerden haer in Etham/ aen het eynde der woestijne.

21 [f] Ende [33] de HEERE tooch voor haer aengesichte/ des daegs in [34] een wolcken-colomne/ dat hyse op den wech leydde/ ende des nachts in een vyer-colomne/ dat hyse luchtede: om voorts te gaen dach ende nacht.

22 Hy en nam de wolcken-colomne des daegs/ noch de vyer-colomne des nachts niet wech van het aengesichte des volcks.

25 T. w. om in 't lant Canaan te komen.
26 T. w. by hem selven. Siet Genes. 8. v. 21.
27 Ofte: dat het misschien, menschelicker wijse gesproken.
28 T. w. dat sy uyt Egyptenlande getogen zijn.
29 Verstaet de woestijne Etham/ v. 20. ende Num. 33. 8.
30 *Hebr.* gevijft. dat is/ by vijven/ vijve nevens malkanderen/ ofte/ in vijf hoopen/ ofte heyre. And. gewapent, of geharnascht. als Jos. 1. 14. ende 4. 12. Jud. 7. 11.
d Genes. 50. 25. Jos. 24. 32.
31 *Hebr.* besweerende besworen. D. ernstelick/ of met eenen swaren eedt besworen.
32 *Hebr.* besoeckende besoecken.
e Num. 33. 6.
f Exod. 4. 38. Num. 14. 14. Deuter. 1. 33. Nehem. 9. 12, 19. Psal. 78. 14. ende 105. 39. 1. Corinth. 10. 1.
33 Hy wort Exod. 14. 19. genoemt de Engel Godes, het is geweest de eeuwige Sone Godes/ 1. Corint. 10. 9.
34 Psa. 105. 39. staet/ dat dese colomne wiert uytgesprept als een decksel/ so dat sy den Israëliten een schaduwe was voor de hitte der Sonne.

Het xiiij. Capittel.

Godt wijst de Israëliten den wech diense sullen ingaen/ v. 1/ &c. Pharao vervolchtse/ 5. Sy zijn seer verveert als sy dat hooren/ ende sy murmureeren/ 10. Mose troostse ende versterckt se/ 13. De Engel des Heeren wijst haer den wech met de wolcken colomne 19. Mose deylt de Zee van malkanderen/ 21. De kinderen Israëls gaen droochs voets daer door/ 22. De Egyptenaers volgense/ 23. Godt beveelt Mose sijne hant weder over de Zee te strecken/ 26. Die wederkeerende/ Pharao met alle de sijne verdrenckt/ 27. Alsoo datter niet een van haer overich en bleef/ 28.

1 Doe sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ dat sy weder-keeren/ ende [a] haer legeren [1] voor Pi-hachiroth/ tusschen [2] Migdol/ ende tusschen de Zee: voor Baal-zephon/ daer tegen over sult ghy u legeren aen de Zee.

3 [3] Pharao dan sal seggen van de kinderen Israëls/ Sy zijn verwerret inden lande/ [4] die woestijne heeftse besloten.

4 [b] Ende ick sal Pharaos herte verstocken/ dat hy haer na-jage/ ende ick sal aen Pharao/ ende aen al zijn heyr [5] verheerlickt worden/ also dat de [6] Egyptenaers sullen weten/ dat ick de HEERE ben: ende [7] sy deden alsoo.

5 Doe nu den Coninck van Egypten wiert geboodtschapt/ dat het volck vluchtede: so is het herte Pharaos ende sijner knechten verandert tegen den volcke/ ende sy seyden/ Waerom hebben wy dat gedaen/ dat wy Israël hebben laten trecken/ [8] dat sy ons niet en dienden?

6 Ende hy spande sijnen wagen aen: ende nam sijn volck met hem.

7 Ende nam ses hondert uytgelesene wagens/ ja [9] alle de wagens van Egypten: ende de [10] hooft-lieden over die alle.

8 Want de HEERE verstockte het herte Pharaos des Conincks van Egypten/ dat hy de kinderen Israëls najaegde: doch de kinderen Israëls waren [11] door eene hooge hant uytgegaen.

9 [c] Ende de Egyptenaers jaegdense na/ ende achterhaeldense/ daer sy hen gelegert hadden aen de Zee/ alle Pharaos peerden/ wagens/ ende sijne ruyters/ ende sijn heyr: nevens Pi-hachiroth/ voor Baal-Zephon.

10 Als Pharao naeby gekomen was/ so hieven de kinderen Israëls hare oogen op/ ende siet/ [12] de Egyptenaers togen achter haer; ende sy vreesden seer: doe riepen de kinderen Israëls tot den HEERE.

11 Ende sy seyden tot Mose/ Hebt ghy ons daerom/ om datter in Egypten gantsch geene graven en waren/ wech genomen/ op dat wy in dese woestijne sterven souden? waerom hebt ghy ons dat gedaen/ dat ghy ons uyt Egypten uytgevoert hebt?

12 [d] Is dit niet het woort/ dat wy in Egypten tot u spraken/ seggende/ Houdt af van ons/ ende laet ons de Egyptenaren dienen: want het ware ons beter geweest den Egyptenaren te dienen/ dan in dese woestijne te sterven?

13 Doch Mose seyde tot den volcke/ En vreest niet/ staet [13] vaste/ ende siet [14] het heyl des HEEREN/ dat hy heden aen u lieden doen sal: want de Egyptenaers/ die [15] ghy heden gesien hebt/ die en sult ghy niet weder sien in der eeuwicheyt.

14 De HEERE sal voor u lieden strijden/ ende [16] ghy sult stille zijn.

15 Doe seyde de HEERE tot Mose/ Wat roept ghy tot my? segt den kinderen Israëls dat sy voort trecken.

16 Ende ghy/ heft uwen staf op/ ende streckt uwe hant uyt over de Zee/ ende klieftse/ dat de kinderen Israëls door het midden der Zee gaen op het drooge.

17 [17] Ende ick/ siet ick sal het herte der Egyptenaren verstocken/ dat sy na hen [18] daer in gaen: ende ick sal verheerlickt worden aen Pharao/ ende aen al sijn heyr/ aen sijne wagenen/ ende aen sijne ruyteren.

18 Ende de Egyptenaers sullen weten/ dat ick de HEERE ben/ wanneer ick verheerlickt sal worden aen Pharao/ aen sijne wagenen/ ende aen sijne ruyteren.

19 Ende [19] de Engel Godes/ die voor het heyr Israëls ginck/ vertrock/ ende ginck achter hen: de wolcken-colomne vertrock oock van haer aengesichte/ ende stont achter hen.

20 Ende sy quam tusschen het leger der Egyptenaren/ ende tusschen het leger Israëls: ende de wolcke was te gelijcke [20] duysternisse/ ende verlichtte den nacht: so dat d'een tot den anderen niet en naederde den gantschen nacht.

21 Doe Mose sijne hant uytstreckte over de Zee/ soo dede de HEERE de Zee wech gaen/ door eenen stercken oosten wint/ dien gantschen nacht/ [e] ende [21] maeckte de Zee drooge/ [f] ende de wateren wierden gekloven.

22 [g] Ende de kinderen Israëls [22] zijn ingegaen in 't midden van de Zee/ op het drooge: ende de wateren waren haer een muer/ tot hare rechter/ ende tot hare slincker hant.

23 Ende de Egyptenaers vervolgdense/ ende gingen in/ achter hen/ alle Pharaos peerden/ sijne wagenen/ ende sijne ruyteren/ in 't midden van de Zee.

24 Ende het geschiedde in de selve morgen-wake/ [23] dat de HEERE/ [24] in de colomne des vyers/ ende der wolcke/ [25] sach op het leger der Egyptenaren: ende hy [26] ver-

a Num. 33. 7.
1 And. voor den mont van Chiroth. D. voor de engte/ ofte ingang tusschen de bergen Chiroth.
2 De naem eener stadt in Egypten/ Jerem. 44. 1.
3 T. w. als hy hooren sal/ dat ghy te rugge zijt gegaen/ ende op seer ongelegene plaetse gelegert zijt.
4 *Hebr.* de woestijne heeft over haer gesloten.
b Exod. 4. 21. ende 10. 20.
5 Godt behaelt eere soo wel in 't straffen der godtloose/ als in het ontfermen over sijne uytverkorene/ Ezech. 28. 22. Rom. 9. 22/ 23.
6 Soo wel die/ die in de Zee verdrencken sullen/ als die/ die in het leven blijven sullen.
7 D. sy gingen te rugge/ gelijck de Heere haer geboden hadde.
8 *Hebr.* van ons te dienen.
9 Verstaet alle die/ diemen in der haeste heeft kunnen krijgen.
10 Het Hebreeusch woort heeft sijnen oorspronck van drie/ of derde/ so dat eenige hier verstaen de derde soorte ofte ordere by den Koninck.
11 D. door Godts macht. Vg. Exod. 13. 16. And. opentlick, vrymoedelick, in goede ordre/ Siet Exod. 13. 18. ende in het aensien der Egyptenaren/ Num. 33. 3.
c Jos. 24. 6.

12 And. Egypten tooch, of reysde. dat is, de Egyptenaren.
d Exod. 6. 8.
13 D. en wanckelt niet in u herte.
14 D. de victorie die de Heere geven sal. Siet Genes. 49. v. 18.
15 And. gelijck ghyse heden gesien hebt.
16 Of hy seggen wilde/ ghy-liede en sult niets daer toe doen/ noch met woorden/ noch met wercken/ de Heere sal voor u vechten. Ofte/ weest ghy-lieden maer stille/ houdt op van murmureren tegen Godt ende my.
17 And. wat my aengaet, siet ick sal.
18 T. w. in de Zee.
19 Exod. 13. 21. wort hy genoemt de Heere.
20 Duysternisse aen de Egyptenaren/ die achter quamen/ ende verlichtende de Israëliten/ die voor gingen.
e Psal. 66. 6.
21 *Hebr.* sette de Zee ter droochte.
f Psal. 78. 13. ende 106. 9. ende 114. 3. Jos. 4. 23.
g 1. Corint. 10. 1. Hebr. 11. 29.
22 De kinderen Israëls hadden te vooren wel eenen anderen bequameren wech konnen ingaen als door de roode Zee/ ten ware dat het Godt den Heere belieft hadde/ haer daer door te doen passeren/ om Pharao met sijnen heyr-leger te doen verdrincken/ ende om sijne kracht te betoonen.
23 De Prophete David verhaelt dit/ Ps. 77. 18/ 19. met veel omstandicheden/ betuygende/ dat sich Godt de Heere vertoonde met blixem/ donder ende regen tegen de Egyptenaren.
24 Dese colomne was vyer van vooren/ maer duyster van achteren.
25 D. Godt heeft sich krachtelick vertoont/ zijnde in de vyer-colomne.

hy [26] verſchrickte het leger der Egyptenaren.

25 Ende hy ſtiet de raderen [27] harer wagenen wech / ende [28] dedeſe ſwaerlick voort-varen : [29] doe ſeyden de Egyptenaers / Laett ons vlieden van het aengeſichte Iſraëls / want de [30] HEERE ſtrÿdt voor haer tegen de Egyptenaers.

26 Ende de HEERE ſeyde tot Moſe / Streckt uwe hant uyt over de Zee: [31] dat de wateren weder keeren over de Egyptenaers / over hare wagenen / ende over hare ruyters.

27 Doe ſtreckte Moſe ſÿne hant uyt over de Zee / ende Zee quam weder tegen 't [32] naken vanden morgen-ſtont tot [33] hare kracht / ende de Egyptenaers vluchtten [34] die te gemoete: ende de HEERE [35] ſtortte de Egyptenaers in 't midden der Zee.

28 [h] Want als de wateren [36] weder keerden / ſo bedeckten ſy de wagenen / ende de ruyters des gantſchen heyrs Pharaos / dat [37] hen nagevolgt was in de Zee: daer en bleef niet een van haer overich.

29 [i] Maer de kinderen Iſraëls gingen op 't drooge / in 't midden der Zee: ende de wateren waren haer een muer / tot hare rechter / ende tot hare ſlincker hant.

30 Alſo verloſte de HEERE Iſraël aen dien dage uyt de hant der Egyptenaren: ende Iſraël ſach de Egyptenaren [38] doot [39] aen den oever der Zee.

31 Oock ſach Iſraël [40] de groote hant / die de HEERE aen de Egyptenaren [41] beweſen hadde: ende het volck vreeſde den HEERE; ende geloofden in den HEERE / [42] ende aen Moſe ſÿnen knecht.

26 Ofte: verſtoorde, verbrack, verſloech.
27 *Hebr.* ſijner (item) dede hem. D. elck eē, of / 't ſiet op 't voorgaende woort / leger.
28 *Hebr.* hy leydeſe met ſwaerte.
29 *Hebr.* de Egyptenaer ſeyde, laett my vlieden.
30 Hier wort voltrocken 't gene v. 18, voorſeyt is.
31 Dit dede de Heere door eenen ſterckē wint. Exod. 15. 10.
32 *Hebr.* aenſien, ofte / wederkeeren. dat is / met het aenbreken des daegs.
33 D. tot haren gewoonlicken vloet: want te voren was ſy opgehouden geweeſt.
34 T. w. Zee. Dat is / waer de Egyptenaers haer keerden of wendden / de Zee quam haer en tegen.
35 *Hebr.* ſchuddeſe uyt. Dit is een rechtveerdige ſtraffe Godes geweeſt over de Egyptenaers / die de kleyne kinderen der Iſraëliten in 't water geworpen ende verſmoort hadden.
h Pſal. 78. 53. ende 106. 11.
36 Welverſtaende / afvallende van de hoopen daer in ſy op malkanderen geloopen waren.
37 T. w. de Iſraëliten.
i Pſal. 77. 20.
38 And. ſtervende.
39 *Hebr.* aen de lippe der Zee.
40 D. het treffelick ende crachtich werck des Heerē / als Pſal. 109. 27.
41 *Hebr.* gedaen.
42 D. ſy geloofden het woort 't welck Moſe in den name Godes tot haer ſprack / als Exo. 19. 9. ende 2. Chron. 20. 20. De maniere van ſpreken in 't Hebreeuſch is wel eenerley / maer het onderſcheyt wort genomen uyt de nature van de ſake.

Het xv. Capittel.

De loſſanck Moſe ende der kinderen Iſraëls / voor hare verloſſinge / ende Pharaos ondergancк in de roode Zee / v. 1 / &c. Mirjam ende de Iſraelitiſche vrouwen antwoorden daer op / oock Godt den Heere lovende voor deſe verloſſinge / 20. In de woeſtÿne komen ſy te Sur / daer zy geen drinckbaer water en vinden / 22. Te Mara vinden ſy bitter water / 23. Het volck murmureert / 24. Moſe wort een boom gewesen / die het water ſoet maeckt / 25. De Heere geeft haer wetten / ende doet haer vaderlicke beloften / 26. Te Elim vinden ſy twaelf water-putten / ende 70 palm-boomen / 27.

1 DOe ſong Moſe ende de kinderen Iſraëls den HEERE dit liedt / ende ſpraken / ſeggende: [a] Ick ſal den HEERE ſingen / want [1] hy is hoochlick verheven / het peert ende ſÿnen ruyter heeft hy inde Zee geworpen.

2 [b] De HEERE is mÿn kracht eñ [2] liedt / ende hy is my [3] tot een heyl geweeſt: deſe is mÿn Godt / daerom ſal ick hem een [4] lieflicke wooninge maken / hy is mÿnes vaders Godt / dies ſal ick hem verheffen.

3 De HEERE is een krÿchſ-man: [5] HEERE is ſÿn name.

4 Hy heeft Pharaos wagens ende ſijn heyr in de Zee geworpen: ende de keure ſÿner Hooft-lieden zÿn verdroncken in de [6] ſchelf-Zee.

5 [c] De [7] afgronden hebbenſe bedeckt: ſy zÿn in de diepten geſoncken als een ſteen.

6 [d] O HEERE / uwe rechter hant is verheerlickt geworden in macht: uwe rechter hant / O HEERE / heeft den vyant verbroken:

7 Ende [8] door uwe groote hoocheyt hebt ghy / [9] die tegen u op-ſtonden / omgeworpen: Ghy hebt uwen brandenden toorne uytgeſonden / [10] dieſe verteert heeft als eenen ſtoppel.

8 [e] Ende [11] door het geblaes van uwē neuſe zÿn de wateren opgehoopt geworden / de ſtroomen hebben over eynde geſtaē / als een hoop: de afgronden zÿn [12] ſtÿf geworden [13] in 't herte der Zee.

9 De vyant ſeyde / Ick ſal vervolgen / ick ſal achterhalen / [14] ick ſal den buyt deylen: [15] mÿne ziele ſal haerder vervult worden / [16] ick ſal mijn ſweert uyt-trecken / mÿne hant ſalſe [17] uytroeyen.

10 [f] Ghy hebt met uwen wint geblaſen / de Zee heeftſe gedeckt: ſy ſoncken onder als loot in geweldige wateren.

11 O HEERE / wie is als ghy onder de Goden? wie is als ghy / [18] verheerlickt in heylicheyt / [19] vreeſlick in lof-ſangen / doende wonder?

12 Ghy hebt uwe rechter hant uytgeſtreckt / [20] de aerde heeftſe verſlonden.

13 Ghy leydet door uwe weldadicheyt dit volck dat ghy verloſt hebt: Ghy [g] voertſe ſachtkens door uwe ſterckte tot [21] de lieflicke wooninge uwer heylicheyt.

14 De volcken hebben 't gehoort / [22] ſy ſullen zitteren: weedom heeft de ingeſetene van Paleſtina bevangen.

15 [h] Dan ſullen de Vorſten Edoms verbaeſt weſen / bevinge ſal de machtige der Moabiten bevangen: alle de ingeſetene van Canaan ſullen verſmelten.

16 [i] Verſchrickinge ende vreeſe ſal op hen vallen / door de Grootheyt van uwen arm ſullen ſy verſtommen / als een ſteen: tot dat u volck / HEERE / henen door kome / tot dat dit volck henen door kome / dat ghy verworven hebt.

17 Die ſult ghy inbrengen / ende plantenſe [23] op den berch uwer erffeniſſe / ter plaetſe welcke ghy / ô HEERE / gemaeckt hebt tot uwe wooninge: het heylichdom / 't welck uwe handen geſtichtet hebben / ô Heere.

18 De HEERE ſal [24] in eeuwicheyt ende geduríchlick regeren.

19 Want Pharaos peert / met ſÿnen wagen / met ſÿne ruyters / zÿn in de Zee gekomen / ende de HEERE heeft [25] de wateren der Zee over hen doen weder-keeren: maer de kinderen Iſraëls zÿn op het drooge in 't midden van de Zee gegaen.

20 Ende Mirjam de Propheteſſe / [26] Aarons ſuſter / [k] nam een trommel in hare hant: ende alle de vrouwen gingen uyt / haer na / met trommelen ende [27] met reyen.

21 Doe [28] antwoordde [29] Mirjam [30] haer-lieden: Singet den HEERE / want [31] hy is hoochlick verheven / hy heeft het peert met ſÿnen ruyter in de Zee geſtortet.

22 Hierna dede Moſe de Iſraëliten voort reyſen vande ſchelf-Zee af / ende ſy trocken uyt tot in de woeſtÿne [32] Sur: ende ſy gingen drye dagen in de woeſtÿne / ende en vonden geen water.

23 [l] Doe quamen ſy te [33] Mara / doch ſy en konden het water van Mara niet drincken / want het was bitter: daerom wiert de name des ſelven genoemt Mara.

24 Doe [34] murmureerde het volck tegē Moſe / ſeggende: Wat ſullen wy drincken?

25 Hy dan riep tot den HEERE / ende de HEERE wees hem een hout /

a Pſal. 106. 12.
1 *Hebr.* verhoogende verhoocht.
b Pſal. 18. 1. ende 118. 14. Ieſ. 12. 2.
2 D. de materie mijns liedts / of / die my oorſake gegeven heeft / om hem met loſſangen te prijſen.
3 Siet bov. cap. 14. v. 13.
4 Ofte ſlechtelick: een wooninge. And. ick ſal hem verheerlicken.
5 Siet Gen. 2. v. 4. ende Exod. 3. 15. ende 6. 2.
6 D. de roode Zee.
c Nehem. 9. 11.
7 D. de hooge wateren / die als mueren over eynde ſtonden / zijn op haer gevallē / Exod. 14. 22.
d Pſal. 118. 15, 16.
8 *Hebr.* door de grootheyt uwer hoocheyt.
9 D. die tegē u volck opſtonden: want al wat tegen Godes volck gedaen wort / dat reeckent Godt als of het tegēs hem ſelven gedaen ware. Siet Zach. 2. 8. M[illegible] 25. 45. Actor. [illegible] v. 4.

10 Dit is eene afgebrokene reden / die volkomelick aldus wort uytgeſproken: dieſe verſlondē heeft / gelijck de ſtoppelen van 't vyer verſlonden worden.
e Hab. 3. 10. Ieſ. 63. 12. 13.
11 Dit is eene om-ſchryvinge des wints / Siet Exod. 14. 21.
12 Ofte / geſtolt.
13 D. in de diepte / of / in het midden der Zee / als Pſal. 18. 16. ende 46. 3. ende Eze. 28. 2. vg. Deuter. 4. v. 11.
14 Dit pleecht met vreucht te geſchiedē / Ieſ. 9. 2. Pharao eñ de ſijne beloofdē haer ſelven de victorie / maer het miſte haer.
15 D. (gelijck ſommige hier overſettē) ick wil mijnen moet aen haer koelen. ſiet Iob 16. op v. 10.
16 *Hebr.* ick ſal mijn ſweert ledich maken.
17 Ofte / weder in [mijne] beſittinge brengen. Ofte: arm maken.
f Pſal. 74. 13. ende 106. 11.
18 D. die met uytnemende groote heylicheyt is vercieru.
19 D. die met groote eerbiedinge eñ kinderlicke vreeſe moet aengebeden / ge-eert / ende geprezen wordē.
20 D. de bodem ofte gront der Zee.
g Pſal. 77. 21.
21 Verſtaet het lant Canaan / daer Godt ſijn volck ſoude geven ſijnen heyligē Godtſdienſt / Siet Pſal. 78. vſſ. 52 / 53 / 54.
22 Siet de vervullinge Num. 22. 3 / 6. ende Ioſ. 2. 10 / 11. ende 5. 1. Pſal. 68. 3.
h Deut. 2. 4.
i Deut. 2. 25. ende 11. 25. Ioſ. 2. 9.
23 D. in het berchachtich lant / als Canaan is / Deuter. 11. 11. And. verſtaē hier den berch Moria, op den welcken na der hant de Tempel gebouwt is.
24 D. hier ende hier namaels.
25 Die ſtracks te voren als mueren over eynde geſtaen hadden / cap. 14. 22.
26 Sy was oock wel Moſe ſuſter / maer om dat ſy in het af-weſen van Moſe / langentijt by Aaron gewoont hadde / ſo wort ſy daerom Aarons ſuſter genoemt.
k 1. Sam. 18. 6.
27 And. met fluyten, of / pijpen.
28 De mannen ſongē voor / als bov. v. 1. de vrouwen ſongen dit ſelve nae.
29 Met andere vrouwen.
30 T. w. den mannen.
31 *Hebr.* verhoogende verhoocht.
32 De name van eē woeſtÿne / tuſſchen Egypten ende Arabien. Siet Gen. 16. v. 7.
l Num. 33. 8.
33 Als Moſe met de Iſraeliten te deſer plaetſe quam / doe en hietſe noch niet Marah, dat is / bitterheyt, maer ſy wiert ſtracx daer na ſoo genoemt / als blijckt in dit ſelve vs.

34 Murmureren, is qualick van Godt / ſijn woort / ende wercken in ſijn herte gevoelen / ende met de tonge onweerdelick daer van ſpreken.

dat wierp hy in dat water; [35] doe wert het water soet: Aldaer stelde [36] hy [37] het [volck] eene insettinge/ ende recht/ ende aldaer versocht hy het selve;

26 Ende seyde/ Is 't dat ghy [38] met eernst nae de stemme des HEEREN uwes Godts hooren sult/ ende doen wat recht is in syne oogen/ eñ uwe ooren neygt tot syne geboden/ eñ houdet alle syne insettingen: so en sal ick der kranckheden geene op u leggen/ die ick op Egyptenlant geleyt hebbe/ want [39] ick ben de HEERE uwe heel-meester.

27 Doe quamen sy te Elim/ ende daer waren twaelf water-fonteynen/ ende 't seventich palmboomen: ende sy legerden hen aldaer aen de wateren.

35 Dit water is soete geworden tot dienst en gebruyck der Israëliten/ voor eenen tijt lanck/ maer ten is niet altoos soo gebleven/ als blijckt uyt Plin. lib. 6. natur. hist. c. 29. die te sijner tijt mentie maeckt van dese bittere wateren. siet 2. Reg. 2. 21.
36 T. w. Godt.
37 T. w. den volcke van Israël.
38 *Hebr.* hoorende sult hooren.
39 Godt de Heere wil seggen/ ick ben het/ die u aen der ziele/ ende aen den lichame heelen/ ende voor alle elenden bewaren kan/ tegenwoordige eñ toekomende.

Het xvj. Capittel.

De kinderen Israëls komen in de woestijne Sin/ v. 1/ &c. Sy murmureeren om dat sy geen broot en hebben/ 2. Godt belooft ende geeft haer broot uyt den Hemel/ 4. Ende Quackelen/ 8. Het manna en wiert op den Sabbath niet gevonden/ 25. De Israëliten noemen het man, sijn gedaente/ 31. Een Gomer daer van wort bewaert voor de nakomelingen/ 32. Hoe lange datse manna gegeten hebben/ 35. Wat een Gomer is/ 36.

1 DOe sy [1] van Elim gereyst waren/ so quam de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls in de woestijne [2] Sin/ welcke is tusschen Elim ende tusschen [3] Sinaï: aen den vijf-tienden dach der tweeder maent/ na dat sy uyt Egypten-lande uytgegaen waren.

2 Ende de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls murmureerden tegen Mose/ ende tegen Aaron in de woestijne.

3 [a] Ende de kinderen Israëls seyden tot hen/ [b] [4] Och dat wy in Egyptenlande gestorven waren door de hant des HEEREN/ doe wy by de vleesch-potten saten/ doe wy tot versadinge broot aten! want ghy-lieden hebt ons uytgeleyt in dese woestijne/ om dese gantsche Gemeynte door den honger te dooden.

4 Doe seyde de HEERE tot Mose/ Siet/ [5] Ick sal voor u lieden [c] [6] broot uyt den Hemel regenen: ende het volck sal uytgaen/ ende versamelen elcken dach- [7] mate op synen dach/ op dat ick het versoecke/ of het in mijne wet gae/ of niet.

5 Ende 't sal geschieden [8] op den sesten dach/ dat sy bereyden sullen 't gene sy ingebracht sullen hebben: [9] dat sal dobbel zijn boven 't gene dat sy [10] dagelicx sullen versamelen.

6 Doe seyde Mose ende Aaron tot alle de kinderen Israëls: [11] T' avont dan sult ghy weten/ dat u [12] de HEERE uyt Egyptenlant uytgeleydt heeft.

7 Ende morgen dan sult ghy des HEEREN heerlickheyt sien/ dewijle hy uwe murmureringẽ tegen den HEERE gehoort heeft: want wat zijn wy/ dat ghy tegen ons murmureert?

8 Voorder seyde Mose/ als de HEERE ulieden aen den avont vleesch te eten sal geven/ ende aen den morgen broot tot versadinge/ 't sal zijn om dat de HEERE uwe murmureringen gehoort heeft/ die ghy tegen hem murmureert: want wat zijn wy? uwe murmureringen en zijn niet [13] tegen ons/ maer tegen den HEERE.

9 Daerna seyde Mose tot Aaron/ Segt tot de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls/ [14] Naedert voor het aengesichte des HEEREN/ want hy heeft uwe murmureringen gehoort.

10 Ende het geschiedde/ als Aaron tot de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls sprack/ ende sy haer nae de woestijne keerden/ [d] so siet/ de heerlickheyt des HEEREN verscheen in de wolcke.

11 Oock heeft de HEERE tot Mose gesproken/ seggende:

12 Ick hebbe der kinderen Israëls murmureringen gehoort/ spreeckt tot hen/ seggende/ [15] Tusschen de twee avonden sult ghy vleesch eten/ ende aen den morgen sult ghy [e] met broot versadigt worden: ende [16] ghy sult weten/ dat ick de HEERE uwe Godt ben.

13 Ende het geschiedde [17] aen den avont/ [f] dat daer [18] quackelen op quamen/ ende het leger bedeckten: ende aen den morgen [19] lach de dauw rontom het leger.

14 [g] Als nu de liggende dauw [20] opgevaren was/ so siet [21] over de woestijne was een [22] kleyn ront dinck/ kleyn als de rijm/ op de aerde.

15 Doe het de kinderen Israëls sagen/ so seyden sy [23] d' een tot den anderen/ [24] [h] het is MAN, want sy en wisten niet wat het was: Mose dan seyde tot hen/ Dit is het broot/ 't welck de HEERE u lieden te eten gegeven heeft.

16 Dit is het woort dat de HEERE geboden heeft/ versamelt daer van [25] een yeder nae dat [26] hy eten mach: een Gomer voor [27] een hooft/ nae 't getal van uwe zielen/ [28] yeder sal nemen voor de gene die in syne tente zijn.

17 Ende de kinderen Israëls deden alsoo: ende versamelden/ [29] d' een veel/ ende d' ander weynich.

18 [30] Doch als sy het met den [31] Gomer maten/ [i] so hadde die die veel versamelt hadde/ niets over/ ende dien die weynich versamelt hadde en ontbrack niet: een yegelick versamelde [32] soo vele als hy eten mochte.

19 Ende Mose seyde tot hen: Niemant late daer van overich tot den morgen.

20 Doch sy en hoorden niet nae Mose/ [33] maer sommige mannen lieten daer van overich tot den morgen: doe wiessen daer wormen in/ ende 't wert stinckende: dies wert Mose seer toornich op hen.

21 Sy nu versamelden dat [34] alle morgen/ een yegelick nae dat hy eten mocht: want als de Sonne heet wert/ [35] so versmolt het.

22 Ende het geschiedde op den sesten dach/ dat sy dobbel broot versamelden/ twee Gomers voor eenen: ende alle de Overste der vergaderinge quamen/ [36] ende verkondigden 't Mose.

23 Hy dan seyde tot hen/ Dit ist dat de HEERE gesproken heeft/ Morgen is de ruste/ de heylige Sabbath des HEEREN: wat ghy [37] backen soudet/ dat backt/ ende siedet wat ghy sieden soudet/ ende [38] al wat overich blijft/ legt het op voor u in bewaringe tot dẽ morgen.

24 Ende sy leyden dat op tot den morgen/ gelijck als Mose geboden hadde: ende [39] 't en stonck niet/ noch daer en was geen worm inne.

25 Doe seyde Mose/ Etet dat [40] heden/ want [41] het is heden de Sabbath des

1 Eer sy van Elim optrocken/ waren sy wederom by de roode Zee geweest/ van welcke reyse Mose hier niet en schrijft/ maer hy verhaeltse/ Num. 33. 10/ 11.
2 De name eener woestijne in het steenachtige Arabien/ alwaer de achtste legerplaetse der Israëliten geweest is. Num. 33. 10/ 11.
3 Desen berch wort anders genoemt Horeb, op den welcken Mose de wet ontfangen heeft.
a 1. Corinth. 10. 10.
b Num. 11. 4.
4 *Hebr.* wie sal geven, &c. vg. Deut. 5. v. 29.
5 D. ick sal op een korts laten regenen/ dat is/ in de gedaente eenes regens uyt den Hemel vallen laten.
c Psal. 78. 24. ende 105. 40.
6 D. manna, daer de Israëlitẽ broot van maeckten.
7 *Hebr.* woort, of dinck, hier beteeckent het soo veel broots als een mensche alle dage tot sijnen nootdurft behoeft.
8 T. w. 's daechs voor den Sabbath/ alsdan mosten d' Israëlitẽ hare spijse bereyden/ die sy op den Sabbath eten souden/ want dan en mochtmen geenen arbeyt doen/ ja selfs geen vyer aensteken/ als te sien is/ Exod. 35. 3.
9 Siet ond. v. 22.
10 *Hebr.* dach dach, als Genes. 39. 10.
11 Siet v. 13.
12 Niet wy/ als uyt ons selvẽ/ gelijck het volck haer verweet/ v. 3.
13 Hy wil seggen/ niet tegẽ ons alleen: of/ niet soo seer tegen ons/ als tegen dẽ HEERE: Dergelijcke maniere van sprekẽ siet oock Gen. 32. 28. ende 1. Sam. 8. 7. Joh. 12. 44.
14 D. vergadert voor de wolck-colomne/ in ende door de welcke Godt de Heere sijne heerlicke tegenwoordicheyt openbaerde/ v. 10.

d Exod. 13. 21.
15 Siet Exo. 12. 6.
e Ioh. 6. 48. 58.
16 T. w. met der daet sulcx bevindende ende beproevende.
17 T. w. aen den avont dies daegs.
f Num. 11. 31. Psal. 105. 40.
18 *Hebr.* de quackel, alsoo Exod. 8. 6. vorsch voor vorschẽ.
19 *Hebr.* daer was een ligginge van dauw.
g Num. 11. 7. Nehem. 9. 15. Psal. 78. 24. ende 105. 40.
20 T. w. inde lucht/ verdwijnende door de hitte der Sonne: het manna was bedeckt ende verborgẽ onder den dauw die opwaerts trock met dẽ opganck der Sonne. Siet Num. 11. 9.
21 *Hebr.* op 't aengesichte der woestijne.
22 *Hebr.* dun.
23 *Hebr.* de man tot sijnen broeder.
24 D. dit is een voor-bereydde/ ende ons toe-ge-eygende spijse/ ofte gave/ And. wat is dit?
h Ioh. 6. 31. 1. Corinth. 10. 3.
25 *Hebr.* nae dẽ mont sijner spijse, D. der spijse die hy/ ende sijn huysgesin behoeft.
26 Ende sijn gantsche huysgesin.
27 *Hebr.* hersebecken. D. persoon.
28 Met dese woorden wert verklaert 't gene dat stracx te vooren in dit vs geseyt is.
29 *Hebr.* vermenichvuldigende ende verminderende.
30 De sin is/ doe yeder eñ te huys bracht dat hy versamelt hadde/ so mat het de huys-vader/ ende hy gaf elck syne Gomer ofte behoorlick deel daer van/ also dat niemant meer dan sijn behoorlicke portie en kreeg.
31 Siet ond. v. 36.
i 2. Corint. 8. 15.
32 *Heb.* nae den mont sijnes etens, of/ sijner spijse. als v. 16.
33 Dit deden sy uyt ommatte voorsorge eñ mistrouwen/ ofte uyt curieusheyt/ als willende proeven ende besien/ of oock het Manna soo lange duren konde.
34 *Hebr.* in den morgen in den morgen.
35 T. w. 't gene dat op de aerde bleef liggen: So dat hier d' oorsake/ waerom sy het smorgens versamelden/ wort aengewesen.
36 Want sy twijffelden of het volck wel of qualick dede/ dewijle Mose bevolen hadde/ dat voor elck hooft maer een Gomer soude vergadert worden.
37 T. w. morgen.

38 T. w. op den sesten dach, de helft van het dobbel Gomer/ 't welck sy 's daechs voor den Sabbath versamelt hadden/ bleef overich. 39 Gelijck te vooren geschiet was doe sy wat opleyden tegen 't bevel van Mose v. 20. 40 Mose en leert het volck hier niet alleen wat sy op dien dach doen soudẽ/ maer van weke tot weke/ soo lange als het manna regenen soude. 41 Mose heeft de woorden deses vs/ als oock de naestvolgende/ gesproken/ op dien avont als de Sabbath begost/ ofte ingingck/ dien wy op onse wijse nu noemen sater-dach avont/ want de Sabbath begost met den avont des sesten daegs/ ende eyndichde met den avont des sevenden daegs.

HEEREN: ghy en sult het heden op den velde niet vinden.

26 Ses dagen sult ghy het versamelen: doch op den sevenden dach is het Sabbath/ op den selven sal 't niet zijn.

27 Ende het geschiedde aen den sevensten dach/ dat sommige van den volcke uytgingen/ [42] om te versamelen/ doch sy en vonden niet.

28 [43] Doe seyde de HEERE tot Mose: Hoe lange weygert [44] ghy-lieden te houden mijne geboden ende mijne wetten?

29 Siet/ om dat de HEERE u lieden den Sabbath gegeven heeft/ daerom geeft hy u aen den sesten dage tweer dagen broot: een yeder blijve [45] in sijne plaetse/ [46] dat niemant uyt sijne plaetse en gae op den sevenden dach.

30 Alsoo rustte het volck op den sevenden dach.

31 [k] Ende het huys Israëls noemde sijnen name MAN: ende het was [47] als coriander zaet/ wit/ ende [48] de smaeck daer van was als honich-koecken.

32 Voorder seyde Mose/ dit is het woort/ 't welck de HEERE bevolen heeft/ Vullet eenen Gomer daer van [49] tot bewaringe voor uwe geslachten/ op dat sy sien het broot dat ick u lieden hebbe te eten gegeven in dese woestijne/ doe ick u uyt Egypten-lande uytleydde.

33 Oock seyde Mose tot Aaron/ [l] neemt [50] een kruycke/ ende doet [51] eenen Gomer vol Man daer in: ende setse voor het aengesichte des [52] HEEREN tot bewaringe voor uwe geslachten.

34 Gelijck als de HEERE aen Mose geboden hadde/ alsoo settese Aaron [53] voor 't getuygenisse tot bewaringe.

35 Ende de kinderen Israëls aten Man veertich jaer/ [m] tot dat sy in [54] een bewoont lant quamen: sy aten Man/ tot dat sy quamen aen de pale des lants Canaan.

36 Een Gomer nu is het tiende [deel] van [55] een Epha.

42 Dese menschen en geloofden Godt/ noch sijnen dienaer Mose niet.
43 D. Godt beval Mose/ dat hy den volcke soude seggen.
44 Eeniger sonde wort hier gestelt/ als of het aller sonde ware.
45 *Hebr.* onder sich.
46 T. w. om manna te versamelen/ of eenich ander werck te doen. Levit. 23. 3. wort haer bevolen tot de heylige vergaderinge te gaen/ ende Actor. 1. 12. wort gesproken van eene Sabbaths reyse.
k Num. 11. 7.
47 In gedaente ende in grootte/ maer het was wit als bedolah. of cristal. Num. 11. 7.
48 T. w. alsmen 't van de aerde opraepte/ ongekoockt/ maer alst gekoockt was/ so smaeckte het als versche olye/ Num. 11. 8.
49 T. w. inden Tabernakel/ als hy soude gemaeckt zijn.
l Hebr. 9. 4.
50 Hebr. 9. 4. staet/ het gouden vat. And. schotel, schale.
51 *Hebr.* de volheyt eenes Gomers.
52 Die sijne tegenwoordicheyt boven de Arke des verbonts openbaerde.
53 Verstaet voor de Arcke des verbonts/ daer in de tafelen der Wet Godes waren/ Siet Exod. 25. 16/ 21. de welcke genaemt worden 't getuychenisse/ om dat sy van den wille Godes getuychden. De Arke is eerst te maken belast geworden op den berch Sinai/ doch Mose verhaelt dit hier in 't korte/ om de historie van het manna daer mede te besluyten.
m Iosu. 5. 12. Neh. 9. 15.
54 Dit wort gestelt tegen de woestijne.
55 Dit is een mate van drooge waren/ begrijpende soo veel als 432 hennen-eyer-schalen. So dat de Gomer, nae sommiger gevoelen/ meer dan eens soo groot was/ als de Chænix, Apoc. 6. 6. zijnde een mate koorns/ genoechsaem tot voedtsel eenes mans op eenen dach. Siet Lev. 5. 11. ende 19. 36. Deut. 25. 14. &c.

Het xvij. Capittel.

Het volck murmureert te Raphidim om water/ v. 1/ &c. Mose tot den HEERE roepende/ verkrijgt water uyt den steen te Horeb/ 4. De plaetse wort genoemt Massa ende Meriba/ 7. Amalek strijdt tegen Israël/ 8. Soo lange als Mose met opgehevene handen bidt/ overwint Israël/ 11. Godt beveelt Amalek uyt te roeyen/ 14. Mose bouwt eenen Altaer/ dien noemt hy de Heere is mijn baniere, 15.

1 DAer na tooch de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls nae [1] hare dach-reysen uyt de woestijne Sin/ [2] op het bevel des HEEREN; ende sy legerden haer te [3] Raphidim: daer nu en was geen water voor het volck om te drincken.

2 Doe twistede het volck met Mose ende seyden/ Geeft [4] ghy lieden ons water dat wy drincken: [a] Mose dan seyde tot hen/ Wat twist ghy met my? waerom [5] versoeckt ghy den HEERE?

3 Doe nu het volck aldaer dorstede nae water/ so murmureerde [6] 't volck tegen Mose/ ende 't seyde: Waer toe hebt ghy ons nu uyt Egypten doen optrecken/ op dat ghy my/ ende mijne kinderen/ ende mijn vee/ van dorste dedet sterven?

1 Hare dach-reysen waren dese: van Sin tot Dophka/ van Dophka/ tot Alus/ van Alus tot Raphidim/ Num. 33. 12/ 13/ 14. Mose en verhaelt in dit cap. niet alle de reysen/ noch rust-plaetsen des volcx: maer die alleene/ in de welcke wat sonderlings geschiet is.
2 *Hebr.* op, ofte nae den mont.
3 Raphidim is een plaetse in de woestijne by den berch Horeb. dit was de elfste leger-plaetse.
4 T. w. ghy Mose ende Aaron.
a Num. 20. 3. 4.
5 T. w. door uwe ongeloovicheyt/ want sy twijffelden of oock de HEERE by haer was v. 7. 't welck sy wouden/ dat hy door miraculen soude doen blijcken. Dit is Godt versoecken/ Psal. 78. 18/ 19. Mat. 16. 1.
6 Niet al het volck/ maer eenige boose menschen.

4 So riep Mose tot den HEERE/ seggende: Wat sal ick desen volcke doen? daer [7] feylt niet veel aen of sy sullen my steenigen.

5 Doe seyde de HEERE tot Mose: [8] Gaet henen voor het aengesichte des volcx/ ende neemt met u [9] uyt de Outste van Israël: ende neemt uwen staf in uwe hant/ [b] [10] daer mede ghy de Riviere sloecht/ ende gaet henen.

6 [c] Siet/ ick sal aldaer voor u aengesichte op den rotzsteen in Horeb staen/ ende ghy sult op den rotzsteen slaen/ so sal daer water uytgaen/ dat het volck drincke: Mose nu dede alsoo voor de oogen der Outsten van Israël.

7 Ende hy noemde den name dier plaetse [11] Massa ende [12] Meriba/ om den twist der kinderen Israëls/ ende om dat sy den HEERE versocht hadden/ seggende/ Is de HEERE in 't midden van ons/ ofte niet?

8 [d] Doe quam [13] Amalek ende streedt [14] tegen Israël in Raphidim.

9 Mose dan seyde tot Josua/ kiest ons mannen/ ende treckt uyt/ strijdt tegen Amalek: morgen sal ick op des heuvels [15] hoochte staen/ ende [16] de staf Godes sal in mijne hant zijn.

10 Josua nu dede als Mose hem geseyt hadde/ strijdende tegen Amalek: doch Mose/ Aaron/ ende [17] Hur clommen op de hoochte des heuvels.

11 Ende het geschiedde/ terwijle Mose sijne hant ophief/ so was Israël de sterckste: maer terwijlen hy sijne hant neder liet/ so was Amalek de sterckste.

12 Doch Mose handen werden swaer/ daerom namen sy eenen steen/ ende leyden dien onder hem/ dat hy daer op sate: ende Aaron ende Hur onder-stutteden sijne handen/ [18] d'een op dese/ d' ander op d' ander [zijde.] Alsoo waren sijne handen gewisse/ tot dat de Sonne onder ginck.

13 Alsoo dat Josua [19] den Amalek/ ende sijn volck [20] krenckte door de [21] scherpte des sweerts.

14 Doe seyde de HEERE tot Mose/ Schrijft dit ter gedachtenisse [22] in een boeck/ [23] ende legt het in de ooren van Josua: [e] dat ick de gedachtenisse van Amalek [24] geheel uytdelgen sal [25] van onder den hemel.

15 Ende Mose bouwde eenen altaer/ ende hy noemde sijnen name [26] de HEERE is mijn baniere.

16 Ende hy seyde/ Dewijle [27] de hant op den throon des HEEREN is/ [f] so sal de oorloge des HEEREN tegen Amalek zijn/ van geslachte tot geslachte.

7 *Hebr.* noch een weynichsken. ende sy sullen my steenigen. met dergelijcke woorden dreychden sy Mose oock/ Num. 14. 10.
8 T. w. na den berch Horeb.
9 Op dat sy mogen getuygen zijn/ van 't gene datter geschieden sal.
b Exod. 7. 20.
10 D. daer mede ghy Aaron geboden hebt te slaen.
c Num. 20. 9. Psa. 78. 15. en 104. 18. 1. Corinth. 10. 4.
11 D. versoeckinge.
12 D. twist/ siet van een ander Meriba Num. 20. 13.
d Deut. 25. 17. 18.
13 D. de Amalekiten/ de nakomelingen Esaus/ des broeders Jacobs/ Gen. 36. 15/ 16. 't Gene hier verhaelt wort/ is geschiet doe Mose met de Israëliten op den wech nae Horeb was treckende. Siet Deuter. 25. 17/ 18.
14 D. tegen de Israëliten.
15 *Hebr.* hooft.
16 D. de staf waermede Godt groote wonderen gedaen heeft.
17 Desen Hur is te onderscheyden van Hur die de vader was van Bezaleel/ ende de sone van Caleb/ 1. Chro. 2. 19.
18 *Hebr.* van hier een, ende van daer een.
19 't Schijnt datmen hier door Amalek moet verstaen den Koninck/ ofte oversten/ ende door sijn volck/ het leger: Andere verstaen door Amalek de Amalekiten/ ende door sijn volck de natien/ die hem te hulpe gekomen waren.
20 Ofte/ verswackte, verbrack.
21 *Hebr.* mont.
22 T. w. in het welcke ghy de historien der Israëliten sult beschrijven.
23 D. scherpt het Josua uwen navolger/ ende druckt het hem wel in.
e Num. 24. 20. 1. Sam. 15. 23. Deut. 25. 17. 18. 19.
24 *Hebr.* uytdelgende sal uytdelgen.
25 D. over al/ soo wijt als de Hemel streckt.
26 *Hebr.* Iehova Nissi. Aldus heeft Mose desen altaer genoemt ter gedachtenisse der victorie op Amalek.
27 Verstaet de hant Godes/ dat is/ sijne macht/ die hy van den Hemel (als zijnde sijnen troon) uytstreckt tot bescherminge van sijn volck/ ende dempinge van sijne vyanden. Men kan oock door den throon verstaen de Kercke Godts. Sommige leggen 't uyt van Godts eedt-sweeren. And. dewijle de hant [Amaleks] tegen den throon des Heeren is. D. tegen hem/ ende sijn volck geweest is/ de plaetse is wat duyster. f 1. Sam. 15. 2.

Het xviij. Capittel.

Jethro brengt Mose sijn huysvrouwe/ ende twee sonen/ v. 1/ &c. Mose verhaelt Jethro wat de Heere Israël gedaen heeft/ 7. Jethro segent Godt/ ende doet hem offerhande/ 10. Hy raedt Mose/ dat hy Richters verordineren soude/ om geringe saken te oordeelen/ 13. Mose volgt desen raet/ 24. Jethro vertreckt weder nae sijn lant/ 18.

1 [a] DOe Jethro Priester van Midian/ Mose schoonvader/ hoorde al wat Godt aen Mose/ ende aen Israël sijnen volcke gedaen hadde: dat de HEERE Israël uyt Egypten uytgevoert hadde:

2 So nam Jethro/ Mose schoon-vader/ Zippora Mose huysvrouwe [1] (na dat

a Exod. 2. 16. ende 3. 1.
1 *Hebr.* nae hare wederom-sendinge.

hyse wederom gesonden hadde).

3 Met [2] hare twee sonen [b] welckes eenes name was Gersom / (want [3] hy seyde / Ick ben een vreemdelinck geweest [4] in vreemden lande).

4 Ende de name des anderen was Eliëzer / want [seyde hy] de Godt mÿnes vaders is tot mÿner hulpe geweest / ende heeft my verlost van Pharaos sweert.

5 Doe nu Jethro / Mose schoonvader / met sÿne sonen ende sÿne huys-vrouwe tot Mose quam / in de woestÿne / [5] aen den berch Godes / daer hy hem gelegert hadde:

6 So [6] seyde hy tot Mose / Ick uwe sweer Jethro kome tot u / met uwe huysvrouwe / ende hare beyde sonen met haer.

7 Doe ginck Mose uyt / sÿnen schoonvader te gemoete / ende hy buygde sich / ende kuste hem / ende sy vraegden [7] d'een den anderen [8] nae den welstant / ende sy gingen [9] nae de tente.

8 Ende Mose vertelde sÿnen schoonvader alles wat de HEERE aen Pharao ende aen de Egyptenaren gedaen hadde / om Israëls wille: alle de moeyte die haer op dien wech [10] ontmoetet was / ende dat haer de HEERE verlost hadde.

9 Jethro nu verheugde hem over al het goet 't welck de HEERE Israël gedaen hadde: dat hy 't verlost hadde uyt der Egyptenaren hant.

10 Ende Jethro seyde / Gesegent zy de HEERE / die u lieden verlost heeft uyt de hant der Egyptenaren / ende uyt Pharaos hant: die dit volck van onder de hant der Egyptenaren verlost heeft.

11 Nu weet ick / dat de HEERE grooter is / dan alle [11] Goden: [12] [c] want in de sake daer in sy trotsichlick gehandelt hebben / [13] was hy boven hen.

12 Doe nam Jethro / Mose schoonvader / [14] Gode brant-offer / ende slacht-offeren: ende Aaron quam / ende alle de Oversten van Israël / om [15] broot te eten met Mose schoonvader / [16] voor het aengesichte Godes.

13 Doch het geschiedde des anderen daegs / so sat Mose om het volck te richten: ende het volck stont voor Mose van den morgen tot den avont.

14 Als Mose schoonvader sach alles [17] wat hy den volcke dede: so seyde hy / Wat dinck is dit / dat ghy den volcke doet? waeromme sitt ghy selfs [18] alleene / ende al het volck staet voor u van den morgen tot den avont?

15 Doe seyde Mose tot sÿnen schoonvader: Om dat dit volck tot my komt [19] Godt raet te vragen:

16 Wanneer sy een sake hebben / so komt het tot my / dat ick richte tusschẽ den man ende tusschen sÿnen naesten: ende dat ick [haer] bekent make Godes instellingen ende sÿne wetten.

17 Doch Mose schoonvader seyde tot hem: [20] de sake en is niet goet die ghy doet.

18 [21] Ghy sult geheel vervallen / [22] soo ghy / als dit volck / 't welck by u is: want dese sake is te swaer voor u / ghy alleen en kontse niet doen.

19 Hoort nu mÿn stemme / ick sal u raden / ende Godt sal met u zÿn: [23] weest ghy voor 't volck by Godt / ende brengt ghy de saken voor Godt.

20 Ende verklaert hen de instellingen ende de wetten: ende maecktse bekent den wech daer in sy wandelen sullen / ende het werck dat sy doen sullen.

21 Doch siet ghy omme onder alle den volcke / nae [24] kloecke mannen / Godt vreesende / [25] waerachtige mannen / de gierichheyt hatende: [26] steltse over hen / Overste der duysenden / Overste der honderden / Overste der vÿftigen / Overste der tienen:

22 Dat sy dit volck tot aller tÿt richten; doch 't geschiede / dat sy alle groote saken aen u brengen / maer dat sy alle kleyne saken richten: verlicht alsoo u selven / ende laetse met u dragen.

23 Indien ghy dese sake doet / ende Godt het u gebiedt / so sult ghy kunnen bestaen: so sal oock al dit volck in vrede [27] aen sÿne plaetse komen.

24 [d] Mose nu hoorde nae sÿnes schoonvaders stemme: ende [28] hy dede alles wat hy geseyt hadde.

25 Ende Mose verkoos [29] kloecke mannen / uyt gantsch Israël / ende maecktese hoofden over 't volck: Overste der duysenden / Overste der honderden / Overste der vÿftigen / ende Overste der tienen:

26 Dat sy het volck tot aller tÿt richteden: de harde sake tot Mose brachten / maer sy alle kleyne sake richteden.

27 Doe liet Mose sÿnen schoonvader trecken: ende hy ginck nae [30] sÿn lant.

2 T.w. Zippora.
b Exod. 2. 22.
3 T.w. Mose, doe hy het kint dien name gaf.
4 T.w. in het lant Midian.
5 Dit was de berch Horeb / op welcken Godt de Wet aen Mose gegevẽ heeft.
6 D. Hy ontboot het door de gene die hy voor uyt schickte.
7 *Hebr.* de man sijnen naesten. of / geselle.
8 *Hebr.* Vrede. Siet Genes. 37. v. 14.
9 T.w. nae de tente Mose.
10 *Hebr.* gevonden hadde.
11 Verstaet hier de afgoden der Heydenen / die Goden genoemt worden / maer sy en zijn het niet in der daet.
12 De sin deser woorden is / dat de Egyptenaers / meynende door hulpe van hare Godẽ het volck Godes te vernielen / van Godt in het roode meer gestort zijn / tot spijt ende schande van alle hare afgoden / op de welcke sy vertrouwt hadden.
c Exod. 1.10, 16, 22. ende 5. 7. ende 14. 18.
13 D. Hy overtreffe ende overwon haer.
14 D. om Gode te offeren.
15 Broot etẽ, is hier te seggen een feestelicke maeltijt houdẽ.
16 D. in de vreese des Heeren: den Heere voor oogen hebbende / ofte / voor de majesteyt Godes / verschijnende in de wolcken-colomne / Vg. Deut. 12. 7. ende 27. 7.
17 D. hoe hy sich tegen het volck droech.
18 Sonder bysitters in 't gerichte.
19 And. om Godt te soecken. D. sy vragen my / wat met dẽ wille ende 't bevel Godes over een komt. Siet 1. Sam. 9. 9.
20 T.w. op die wyse / dat ghy het alleen doet.
21 Dit is een maniere van spreken by gelijckenisse vã bloemen / bladeren / of kruyden genomen / Siet Deut. 1. 9/12. Jethro wil seggen / dat Mose hem selvẽ af-sloofde / door dien hy alle saken des volcx selfs verhoorde eñ richtte: het volck wierd oock afgemartelt ende verdrietich / door dien het lange moeste wachten / eer het gehoort konde worden. And. afgaen. beswijcken; *Hebr.* Ghy sult verwelkende verwelken.
22 *Hebr.* Oock ghy, oock dit volck.
23 Of hy seggen woude: 'T is genoech dat ghy u in grootwichtige saken laet gebruycken / in de welcke men Godt selfs om raet vragen moet / waer van te lesen is / Num. 15. 33/34. ende 27. 5/6. Andere kleyne saken laet andere verrichten.
24 And. stercke, dappere, geherte mannẽ. Siet Genes. 47. v. 6.
25 *Hebr.* mannen der waerheyt, ofte / getrouwicheyt.
26 Tot dese deuchden / die in de regeerders van landen ende steden vereyscht wordẽ / voecht Mose noch eenige vy. Exo. 23. 6. Deut. 1. 16. eñ 16. 18. Siet oock 2. Chron. 19. 7. ende Jes. 33. 15.
27 T.w. in het lant Canaan: ofte elck tot sijn huys / hebbende een eynde van hare sake gecregen / sonder te wachten van 's morgens tot 's avonts. Aldus wort yemants huys genoemt sijn plaetse / Jud. 7. 7. ende 9. 55. ende 19. 28/29.
d Deuter. 1. 9.
28 T. w. na dat Godt hem sulcx hadde bevolen / Num. 11. 16. ende na dat hy 't selve den volcke hadde voorgedragen, Deut. 1. 14.
29 Wat last eñ lesse dat Mose desen mannen gegeven heeft / Siet Deut. 1. 16/17.
30 T. w. Midian.

Het xix. Capittel.

De Israëliten komen in de woestijne Sinai / inde derde maent na dat sy uyt Egypten getrocken waren / v. 1 / &c. Mose klimt op tot Godt op dien berch / 3. Daer beveelt hem Godt wat hy den volcke aenseggen sal / 3. 'T volck belooft de woorden Godes te gehoorsamen / 't welck Mose den Heere wederom bootschapt / 8. 'T volck wort geheyligt tegens den derden dach / 10. 't en moest den berch niet genaken / 12. De schrickelicke tegenwoordicheyt Godes op den berch / 16. Godt spreeckt met Mose / 19. Den volcke / 21. ja oock den Priesteren / wort wederom verboden den berch te naederen / tot dat sy haer souden geheyligt hebben / 22. Alleen Mose ende Aaron wort bevolen op te klimmen tot den Heere / 24. 't welck sy doen / 25.

1 [1] IN de derde [2] maent nae 't uyttrecken der kinderen Israëls uyt Egypten-lande: [3] ten selven dage quamen sy inde woestÿne [4] Sinai.

2 Want sy togen uyt Raphidim / ende quamen in de woestÿne Sinai / ende sy legerden haer inde woestÿne: Israël nu legerde sich aldaer tegen over [5] dien berch.

3 [a] Ende Mose klom op [6] tot Godt / ende de HEERE riep tot hem [7] van den berch / seggende / Aldus sult ghy tot den huyse Jacobs spreken / ende den kinderen Israëls verkondigen:

4 [b] Ghy-lieden hebt gesien / wat ick den Egyptenaren gedaen hebbe: [8] hoe ick u op vleugelen der Arenden gedragen / ende u [9] tot my gebracht hebbe.

5 Nu dan / indien ghy [10] neerstelick mÿne stemme sult gehoorsamen / ende mÿn verbont houden: [c] so sult ghy mÿn eygendom zÿn uyt alle volckeren / want [11] [d] de gantsche aerde is mÿne.

6 [e] Ende ghy sult my [12] een Priesterlick Coninckrÿcke / ende een [13] heylich volck zÿn: Dit zÿn de woorden die ghy tot de kinderen Israëls spreken sult.

7 Ende Mose [14] quam ende riep de Outste des volcks / ende stelde voor hare aengesichten alle dese [15] woorden / die de HEERE hem geboden hadde.

8 Doe antwoordde al het volck gelÿckelÿck / ende seyden / [f] Al wat de HEERE gesproken heeft / sullen wy doen: ende Mose bracht de woorden des volcks wederom tot den HEERE.

1 Dit was het 430 jaer nae het verbont met Abraham opgericht, Gene. 15. eñ 17.
2 (Ofte / nieuwe mane) genoemt Sivan by de Joden / komende ten deele in onsen Mey / ten deele in onsen Iunio.
3 Als sy van Raphidim op-getrockẽ waren / 't welck was den eerstẽ der maent. (Vg. Ezech. 46. 1/6.) dẽ 47 dach nae Paesschen / ofte uyt-tocht uyt Egypten.
4 Dit is eenẽ berch in Arabia. Gal. 4. 25. gelegen in eene woestijne / Actor. 7. 25.
5 T. w. den berch Sinai.
a Actor. 7. 38.
6 D. tot de wolckẽ-colomne op dẽ berch.
7 T. w. van het hoogste des berchs / Mose zijnde in een leeger-plaetse des selven berchs.
b Deuter. 29. 2. ende 32. 11.
8 Hy wil seggen / gelijck een Arent sijn jongen op sijnẽ rugge draecht / alsoo hebbe ick ulieden haestelick ende sekerlick uyt Egyptenlande gedragen / Siet Deut. 32. 11.
9 D. tot de plaetse mijner tegenwoordicheyt / ende gelegentheyt daer ghy my kont dienen.
10 *Hebr.* gehoorsamende sult gehoorsamen.
c Deuter. 7. 6. ende 10. 14, 15. ende 14. 2. ende 26. 18. Psal. 35. 4. Iesa. 41. 8. Tit. 2. 14.
11 T. w. met alles datter in is.
d Psal. 24. 1.
e 1. Pet. 2. 9.
12 *Hebr.* Een Coninckrijcke der Priesteren, dat is / een rijcke / bestaende uyt Priesters ende Koningen.
13 D. ge-eygent ten dienste Godes.
14 T. w. van den berch tot het volck.
15 Ofte saken.
f Exod. 24. 3.

9 Ende

9 Ende de HEERE seyde tot Mose/ Siet ick sal tot u komen [16] in een dicke wolcke/ op dat het volck hoore/ als ick met u spreke/ ende dat sy oock [17] eeuwelick [18] aen u gelooven: want Mose hadde den HEERE de woorden des volcks verkondicht.

10 Oock seyde de HEERE tot Mose/ Gaet tot den volcke/ ende [19] heylichtse heden ende morgen/ ende datse hare kleederen wasschen/

11 Ende bereydt zijn tegens den derdẽ dach: want [20] op den derden dach sal de HEERE voor de oogen van al het volck [21] afkomen/ op den berch Sinai.

12 Ende bepaelt het volck rontomme/ seggende/ [g] Wacht u op den berch te klimmen/ ende sijn [22] eynde aen te roeren: [23] al wie den berch aenroert/ [24] sal sekerlick gedoodt worden.

13 Geen hant sal hem aenroeren/ maer [25] hy [26] sal sekerlick gesteenicht/ ofte sekerlick doorschoten worden/ het zy een beest/ het zy een man/ hy en sal niet leven: [27] als de rams-hoorn [28] langsaem gaet/ sullen sy [29] op den berch klimmen.

14 Doe ginck Mose van den berch af tot het volck: ende [30] hy heyligde 't volck/ ende sy wiesschen hare kleederen.

15 Ende hy seyde tot het volck: Weest gereet [31] tegens den derden dach; [h] ende en naedert niet tot de vrouwe.

16 Ende het geschiedde ten derden dage/ doe het morgen was/ [i] datter op den berch donderen ende blixemen waren/ ende een sware wolcke/ [32] ende 't geluyt eener seer stercker basuyne: so dat al het volck verschrickte/ dat in 't leger was.

17 Ende Mose leydde 't volck uyt den leger Gode te gemoete: [k] ende sy stonden [33] aen 't onderste des berchs.

18 [l] Ende de gantsche berch Sinai roockte/ om dat de HEERE op den selven neder quam in vyer: ende sijn roock ginck op/ als de roock van eenen oven/ ende de gantsche berch beefde seer.

19 Doe 't geluyt der basuyne gaende was/ eñ seer sterck wiert: sprack Mose/ eñ Godt antwoordde hem [34] met een stemme.

20 Als de HEERE nedergekomen was op den berch Sinai/ [35] op de spitse des berchs: so riep de HEERE Mose op de spitse des berchs/ ende Mose klom op.

21 Ende de HEERE seyde tot Mose/ Gaet af [36] betuygt desen volcke/ dat sy niet [37] door en breken tot den HEERE/ om te sien/ ende vele van hen [38] vallen.

22 Daer toe sullen [39] oock de Priesters/ [40] die tot den HEERE naederen/ sich heyligen: dat de HEERE niet tegen hen uyt en breke.

23 Doe seyde Mose tot den HEERE: Het volck en sal op den berch Sinai niet kunnen klimmen: want ghy hebt ons betuygt/ seggende/ Bepaelt den berch ende [41] heylicht hem.

24 De HEERE dan seyde tot hem/ [42] Gaet henen/ klimt af/ daerna sult ghy/ ende Aaron met u/ opklimmen: doch dat de Priesters ende het volck niet door en breken/ om op te klimmen tot den HEERE/ dat hy tegens hen niet uyt en breke.

25 Doe klom Mose af tot den volcke: ende [43] seyde 't hen aen.

16 *Hebr.* inde dickicheyt der wolcke.
17 D. haer leven lanck.
18 Siet bov. cap. 14. v. 31.
19 D. beveelt haer/ ende siet ghy/ ende de Oudtste des volcx neerstelick toe/ dat sy haer heylichlick bereyden/ om mijne geboden t'ontfangen. Siet wyders Levit. 11. op v. 45.
20 Dit was de vijftichste dach na Paesschen/ die daerom by de Griecken Pentecoste, D. vijftichste dach genoemt wort/ wy noemen dien dach Pinxsteren.
21 Verschijnende in de wolcken-colomne v. 9. ende 16.
g Hebr. 12. 18.
22 Of/ pale, kanten.
23 Of/ al wat.
24 *Hebr.* sal stervende gedoot worden.
25 Verstaet mensche of dier, dat den berch sal hebben aengeroert.
26 Godt wil seggẽ/ is hy nae by/ so salmen hem steenigen/ is hy verre af/ so salmen hem door-schieten.
27 Daer en was geẽ rams-hoorn/ maer men hoorde een geluyt/ als 't geluyt ofte toon eenes rams-hoorns.
28 T. w. in eenen toon/ ofte eenparich geluyt/ gelijck in 't eynde van de gesangẽ gebruyckelick is.
29 Doch blijvende beneden op den voet des berchs/ v. 17. T. w. soo nae/ dat sy de Wet mochtẽ hooren afkondigen.
30 D. hy beval dat sy haer heyligen souden/ als v. 10.
31 *Hebr.* na drie dagẽ.
h 1. Sam. 21. 4. 1. Corinth. 7. 5.
i Hebr. 12. 18.
32 Siet bov. v. 13.
k Deut. 4. 10, 11.
33 Doch alsoo dat sy den berch niet en raeckten/ nochte het gestelde perck/ v. 12. en overtraden.
l Iud. 5. 4. Psal. 68. 6. eñ 114. 4. Habac. 3. 10.
34 Ofte/ in een stemme. dat is/ in eẽ sachter maniere als door donder/ eñ het schrickelick geluyt der basuyne. Dit dede Godt om Mose te verquicken/ die eerst seer verschrickt ende beangstigt was. Hebr. 12. 21.
35 *Heb.* op het hooft.
36 D. belast haer hooge/ ende scherpt haer in.
37 T. w. door de afpalinge/ die haer gestelt is.
38 D. gedoodet worden van den Heere/ gelijck hy dreycht v. 12. Siet de maniere vã spreken/ Gen. 14. 10. 1. Cor. 10. 8. &c.
39 Verstaet hier de eerstgeborene/ welcke Godt de Heere hem selvẽ geheylicht hadde/ ende die voor de afsonderinge van de stamme Levi het Priesterdom in de familien plachten te bedienen. Exod. 13. 2. ende 24. 15. In welcker plaetse hy na der hant de stamme Levi verkoren heeft. Num. 8, 14. &c.
40 Siet Lev. 10. 3.
41 D. segt den volcke/ dat sy desen berch van wegen mijne tegenwoordicheyt voor heylich houden/ ende derhalven den selven niet en naederen.
42 T. w. om het volck mijn verbot aen te seggen/ daer na sult ghy ende Aaron wederom tot my op-klimmen.
43 T. w. 't gene dat de HEERE hem geboden hadde.

Het xx. Capittel.

Godt geeft Mose de tien Geboden op dẽ berch Sinai/ v. 1 &c. Met donder/ blixem/ geluyt der basuynen/ &c. daer van het volck verschrickte/ 18. Mose trootstse/ 20. Godt verbiedt haer wel eernstelick alle afgoderye/ 23. Hoedanigen Altaer Godt wilde datmen hem soude bouwen. 24.

1 DOe [1] sprack Godt alle [2] dese woorden/ seggende:

2 Ick ben de HEERE uwe Godt/ die u uyt Egyptenlant/ [3] [a] uyt den dienst-huyse/ uytgeleydt hebbe:

3 Ghy en sult [4] geen andere Goden voor mijn aengesichte hebben.

4 [b] [5] Ghy en sult u geen gesnedẽ beelt/ noch eenige gelijckenisse maken/ [van 't gene] dat [6] boven in den hemel is/ noch [van 't gene] dat onder [7] op der aerde is: noch [van 't gene] dat [8] in de wateren onder der aerde is.

5 Ghy en sult u voor die niet buygen/ noch [9] haer dienen: want ick de HEERE uwe Godt ben [10] een yverich Godt/ die de misdaet der vaderen besoecke aen [11] de kinderen/ [12] aen het derde/ ende aen het vierde [13] [lidt] der gener die my haten.

6 Ende doe barmhertichheyt aen duysenden/ der gener die my lief-hebben/ ende mijne geboden onderhouden.

7 [c] Ghy en sult den name des HEEREN uwes Godts niet [14] ydelick gebruycken: want de HEERE en sal niet [15] onschuldich houden/ die sijnen name ydelick gebruyckt.

8 [d] Gedenckt des Sabbath-daegs/ [16] dat ghy dien heyliget/

9 [e] Ses dagen sult ghy arbeyden ende al u werck doen.

10 Maer de sevende dach is de Sabbath des HEEREN uwes Godts: [dan] en sult ghy geen werck doen/ ghy/ noch uw' sone/ noch uwe dochter/ [noch] uw' dienst-knecht/ noch uwe dienst-maegt/ noch u [17] vee/ noch uwe vreemdelinck/ die in uwe poorten is.

11 Want [f] in ses dagen heeft de HEERE den hemel/ ende de aerde gemaeckt/ de Zee/ ende alles wat daer in is/ ende hy rustte ten sevenden dage: daerom segende de HEERE den Sabbath-dach/ ende [18] heyligde den selven.

12 [g] Eert uwen vader ende uwe moeder/ [19] op dat uwe dagen verlengt worden in den lande dat u de HEERE uwe Godt geeft.

13 [h] Ghy en sult niet dootslaen.

14 [i] Ghy en sult niet echt-breken.

15 Ghy en sult niet stelen.

16 Ghy en sult geen valsche getuygenisse [20] spreken tegen uwen [21] naesten.

17 [k] Ghy en sult niet begeeren [22] uwes naestẽ huys: ghy en sult niet begeerẽ uwes naesten wijf/ noch sijnen dienstknecht/ noch sijne dienst-maecht/ noch sijnen osse/ noch sijnen esel/ noch yet dat uwes naesten is.

18 Ende al het volck sach de donderen/ ende de [23] blixemen/ ende het geluyt der basuyne/ ende den roockenden berch: doe 't volck sulcx sach/ [24] weken sy af/ ende stonden van verre.

19 [l] Ende sy seydẽ tot Mose/ Spreeckt ghy met ons/ ende wy sullen hooren: ende dat Godt met ons niet en spreke/ op dat wy niet en sterven.

1 T. w. na dat Mose ende Aaron op den berch geklommẽ waren. Siet bov. cap. 19. 24.
2 D. dese navolgende tien Geboden.
3 *Hebr.* uyt den huyse der dienstknechten.
a Exod. 13. 3. Deuter. 5. 6. Psal. 81. 10.
4 And. geenen anderen Godt.
b Levit. 26. 1. Psal. 97. 7.
5 Hier tegẽ en strijt niet dat/ op Godts bevel/ Mose de Cherubim Exod. 25. 18. ende de coperen slange Num. 21. 8. &c. gemaeckt heeft/ dewijle sulcx niet geschiet en is om deselve eenige Godtsdienstige eere te bewijsen.
6 Als Sonne/ Mane/ Sterren/ Vogelen/ Deut. 4. 19. verstaet oock hier onder de Engelen/ Coloss. 2. 18.
7 Als menschẽ/ viervoetige/ of kruypende gedierten/ Deut. 4. 16/17. Jes. 44. 13. Ezech. 23. 14.
8 Als visschen/ slangen/ draken/ crocodilen/ schiltpaddẽ. Siet Deuter. 4. 18. ende Jes. 41. 29.
9 T. w. noch de afgodẽ selfs/ noch oock my door de selve, als Exod. 32. 4/6. door het gouden Calf: ende daer na de tien stammẽ door de twee goudene Calveren. 1. Reg. 12. 28.
10 Godt wort genoemt een man sijnes volcx Jer. 2. 2. Hos. 2. 19. afgoderye wort hoerdom genoemt/ Deuter. 21. 16. Jud. 2. 17. Jerem. 3. 9/20. hierom wort Godes toorn over dese sonde genaemt jalousye.
11 D. naekomelingen. te weten/ soodanige/ die harer vaderen voetstappen navolgende/ oock de sonde der afgoderye begaen.
12 *Hebr.* aen de derde ende aen de vierde.
13 Of/ geslachte.
c Levit. 19. 12. Matth. 5. 33.
14 *Hebr.* tot ydelheyt opnemen. Siet Psal. 15. 3. ende 16. 4. ende 50. 16.
15 Ofte/ suyver.
d Ezech. 20, 12.
16 D. sondert hem af van u gemeyn werck/ of dagelickschen arbeyt/ gehoorende tot dit tijdelicke leven/ ende besteet den selven om Godt te dienen met heylige wercken/ die de eere Godes/ ende het euwige/ eñ 't geestelicke leven aengaen.
e Exod. 23. 12. ende 34. 21. Luc. 13. 14.
17 Als Osse/ Ezel/ Peert/ Kemel/ Elephant/ &c.
f Genes. 2. 2.
18 Siet Genes. 2. 3.
g Matth. 15. 4. Ephes. 6. 2.
19 And. op dat sy uwe dagen verlengen: Sy] te weten vader ende moeder/ door haer gebedt/ ofte segen: welcke veel by Godt vermogen/ gelijck oock ter contrarie haren vloeck.
h Matth. 5. 21.
i Matth. 5. 27.
20 And. antwoorden.
21 Door het woort naesten moetmen hier verstaen alle menschen/ als Gen. 11. 3. Esth. 1. 19. Prov. 18. 17. Siet Luc. 10. 29/30. ja selfs uwen vyant.
k Rom. 7. 7.
22 Vg. Deut. 5. 21.
23 *Hebr.* eygentlick lampen, dat is/ blixem.
24 T. w. van den berch.
l Deuter. 5. 25. Hebr. 12. 19.

20 Ende

20 Ende Mose seyde tot den volcke: En vreest niet / want Godt is gekomen / [25] op dat hy u versochte: ende op dat syne vreese voor u aengesichte soude zijn / dat ghy niet en sondigdet.

21 [m] Ende het volck stont van verre: maer Mose naederde tot de donckerheyt / al waer Godt was.

22 Doe seyde de HEERE tot Mose / Aldus sult ghy tot de kinderen Israëls seggen: Ghy hebt gesien / [26] dat ick met ulieden van den hemel gesproken hebbe.

23 Ghy en sult nevens my niet maken silveren Goden / ende goudene Goden en sult ghy u niet maken.

24 [n] Maeckt my eenen altaer van aerde / ende offert daer op u [27] brand-offeren / ende uwe [28] danck-offeren / uwe schapen / ende uwe runderen: aen alle plaetse [29] daer ick mijnes naems gedachtenisse stichten sal / [30] sal ick tot u komen / ende sal u segenen.

25 [o] Maer indien ghy my [31] eenen steenen altaer sult maken / so en sult ghy dien niet bouwen van gehouwen [steen]; so ghy u houw-yser daer over verheft / so sult ghy hem ontheyligen.

26 Ghy en sult oock niet [32] met trappen tot mijnen altaer opclimmen: [33] op dat uwe schaemte [34] voor hem niet ontdeckt en worde.

25 T. w. of ghy sijne geboden sult gehoorsamen / gelijck ghy cap. 19. 8. belooft hebt. Siet Gen. 22. 1.
m Exod. 19. 16. Hebr. 12. 18.
26 T. w. op den berch Sinai: Siet Deut. 4. 36. ende Neh. 9. 13.
n Exod. 27. 1. ende 38. 1.
27 Siet Genes. 8. v. 20.
28 Siet Lev. 3. v. 1.
29 *Hebr.* daer ick mijnes naems sal doen gedencken.
30 T. w. om u mijne gunste ende liefde te betoonen.
o Deut. 27. 5. Ios. 8. 30, 31.
31 Naderhant is d'Altaer van Sittim hout geweest / Exod. 27. 1. ende daer na van koper. 1. Reg. 8. 64.
32 Nochtans was desen altaer drie cubiten hooge / Exod. 27. 1. ende Salomons altaer was tien cubiten hooge. 2. Chro. 4. 1. daer en waren geen trappen om op te klimmen / maer de aerde was alsoo verhoocht / dat de Priester allenckens / als op eenen heuvel opwaerts klom / om tot voor den altaer te komen / ende van een yeder gesien te worden.
33 Naderhant heeft Godt verordineert / dat de Priesters linnen onderbroecken dragen souden. Exod. 28. 42 / 43.
34 T. w. voor den Altaer.

Het xxj. Capittel.

Wetten de lijf-eygene knechten aengaende / v. 1 / &c. Knechten die de oore is doorgeboort / 5. Rechten voor lijf-eygene vrouws-persoonen / 7. Van dootslagers / 12. Van menschen-dieven / 16. Van de gene die hare Ouders vloecken / 17. Van slagers / 18. Van de gene die eene swangere vrouwe quetsen / 22. Van eenen huys-heere die sijnen knecht ofte maecht een ooge / ofte tant uyt stoot / 26. Van eenen stootigen osse / 28. Van die gene / die door het graven eenes puts / hares naesten osse beschadigen / 33.

1 DIt nu zijn [1] de rechten die ghy [2] hen sult voorstellen.

2 Als ghy [3] [a] eenen Hebreeuschen [4] knecht koopen sult / die sal ses jaren dienen: maer in't sevenste sal hy voor vry uytgaen / om niet.

3 Indien hy [5] met sijnen lijve ingekomen sal zijn / so sal hy met sijnen lijve uytgaen: indien hy [6] een getrouwt man was / so sal sijn vrouwe met hem uytgaen.

4 Indien hem sijn heere [7] een vrouwe gegeven / ende sy hem sonen ofte dochteren gebaert sal hebben / so sal de vrouwe ende hare kinderen / hares heeren zijn / ende hy sal [8] met sijnen lijve uytgaen.

5 [b] Maer indien de knecht [9] ront uyt seggen sal / Ick hebbe mijnen heere / mijn vrouwe / ende mijne kinderen lief: ick en [10] wil niet vry uytgaen:

6 So sal hem sijn heere tot [11] de goden brengen / daer na sal hy hem [12] aen de deure / of aen de post brengen: ende sijn heere sal hem met eenen priem [13] sijn oore doorbooren / ende hy sal hem [14] eeuwichlick dienen.

7 Wanneer nu [15] yemant sijne dochter sal verkocht hebben tot eene dienstmaecht: so en salse niet uyt-gaen / gelijck [16] de knechten uytgaen.

8 Indien sy [17] qualick bevalt in de oogen hares heeren / [18] dat hyse niet ondertrouwt en heeft / so sal hyse doen lossen: aen een vreemt volck haer te verkoopen en sal hy niet vermogen / dewijle hy trouloosslick met haer gehandelt heeft.

9 Maer indien hyse aen sijnen sone ondertrouwt: [19] so sal hy met haer doen nae 't recht der dochteren.

10 Indien hy voor hem een andere neemt: so en sal hy dese [20] hare spijse / haer decksel / noch [21] haren houwelickschen plicht niet onttrecken.

11 Ende indien hy haer [22] dese drie [dingen] niet en doet / so sal sy om niet uytgaen sonder gelt.

12 [c] Wie yemant slaet dat hy sterft / [23] die sal sekerlick gedoodt worden.

13 Doch die [hem] niet [24] na-gestelt en heeft / maer Godt heeft hem sijne hant doen ontmoeten: so sal ick u [25] een plaetse bestellen / daer hy henen vliede.

14 Maer indien yemant tegen sijnen naesten moetwillichlick gehandelt heeft / om hem met list te dooden: so sult ghy den selven [26] van voor mijnen altaer nemen / [27] dat hy sterve.

15 [d] So wie sijnen vader / ofte sijne moeder slaet / die sal sekerlick gedoodt werden.

16 Voorder / So wie [28] eenen mensche steelt / 't zy dat hy dien verkocht heeft / ofte dat hy in sijne hant gevonden wort / die sal sekerlick gedoodt worden.

17 [e] Wie oock sijnen vader / ofte sijne moeder vloeckt / die sal sekerlick gedoodt worden.

18 Ende wanneer mannen twisten / ende [29] d'een slaet den anderen met eenen steen / ofte met eene vuyst: ende hy en sterft niet / maer valt te bedde:

19 Indien hy weder op-staet / ende op strate gaet by sijnen stock / so sal hy die hem sloech / [30] onschuldich zijn: [31] alleen sal hy geven [32] 't gene hy versuymt heeft / ende hy sal hem [33] volkomelick laten heelen:

20 Wanneer oock yemant [34] sijnen dienst-knecht ofte sijne dienst-maecht met eenen stock slaet / dat hy [35] onder sijne hant sterft: die sal sekerlick [36] gewroken worden.

21 So hy nochtans eenen dach / ofte twee dagen [37] over eynde blijft / so en sal hy niet gewroken worden / want [38] hy is sijn gelt.

22 Wanneer nu mannen kijven / [39] ende slaen een swangere vrouwe / dat haer [40] de vrucht af-gaet / doch [41] geen dootlick verderf en zy / so [42] sal [43] hy sekerlick gestraft worden / gelijck als hem der vrouwen man oplegt / ende hy sal 't geven door [44] de Richteren.

23 Maer indiender [45] een dootlick verderf sal zijn: so sult ghy [46] geven [47] ziele voor ziele:

24 [f] Ooge voor Ooge: tant voor tant / hant voor hant / voet voor voet:

25 Brant voor brant / wonde voor wonde; buyle voor buyle.

26 Wanneer ooc yemant sijnes dienstknechts ooge / of sijnes dienstmaechts ooge slaet / ende verderftse: hy sal hem [48] vry laten gaen voor sijn ooge.

27 Ende indien hy sijnes dienstknechts tant / of sijner dienst-maecht tant uytslaet: so sal hy hem vry laten voor sijnen [49] tant.

28 [g] Ende wanneer [50] een osse eenen

1 T. w. burgerlicke rechten / nae de welcke de richters het volck Godes mosten richten.
2 T. w. het volck van Israël / maer insonderheyt de Magistraten.
3 Niemant mocht in Israël eenen Hebreeuschen knecht koopen / ten ware dat yemant hem selven / ofte sijne kinderen van armoede verkofte / Deuter. 15. 12. Levit. 25. 39. ofte dat de Overicheyt hem dede verkoopen / van wegen begane dieverye / die hy niet wedergeven / ofte vergelden en konde. Exod. 22. 3.
a Deuter. 15. 12. Ierem. 34. 14.
4 Verstaet hier onder oock de Hebreeusche dienstmaegt / als af te nemen is uyt Deut. 15. 12. Ierem. 34. 9.
5 D. hy voor sijn persoon alleen / sonder wijf.
6 *Hebr.* eener vrouwen heere. Siet Genes. 14. 13.
7 Een Heydensche / of uytlantsche slavinne / of dienst-maecht / want dese alleen mochten in slavernye gelaten worden. Lev. 25. 44. maer met een Hebreeusche vrouwe en mochtmen alsoo niet handelen / als blijckt uyt v. 7.
8 Want de kinderen die van een slavinne geboren wierden / waren oock slaven / of lijf-eygene / als blijckt Gen. 21. 10. Galat. 4. 24 / 25. &c.
b Deut. 15. 16.
9 *Hebr.* seggende seggen sal.
10 *Hebr.* sal.
11 D. Magistraten / Richters / Overicheden / als Psal. 82. 1 / 6. ende elders.
12 T. w. aen de deure van des huys-heeren huys.
13 Daer mede aenwijsende / dat hy aen sijnes heeren huys als aengehecht was / ende verbonden bleef hem voortaen te dienen.
14 Siet Deut. 15. v. 17.
15 *Hebr.* een man, ende verstaet dit van een Hebreeusch man.
16 Van de welcke v. 6. gesproken is.
17 *Hebr.* quaesis.
18 *And.* na dat hyse voor hem selven ondertrouwt heeft.
19 D. hy sal haer eenen bruytschat / ofte houwelicksche goederen geven / gelijck de vaders hare dochters geven. Exod. 22. 16.
20 *Hebr.* haer vleesch, D. voetsel / of / spijse.
21 Verstaet / door den houwelickschen plicht 't gene daer de Apostel van spreeckt. 1. Corinth. 7. 3. *And.* bywooninge.
22 Daer van v. 10. gesproken is.
c Levit. 24. 17.
23 *Hebr.* stervende gedoot worden.
24 D. met opset gesocht.
25 Van de steden / daer henen die gene die onverhoets eenen dootslach gedaen hadden / vluchten souden / Siet Num. 35. 11. Deuter. 19. 2. Ios. 20. 2.
26 Als of hy seyde / of hy schoon tot mijnen altaer sijnen toevlucht genomen hadde. siet 1. Reg. 2. 25.
27 T. w. na het oordeel der Overicheyt.
d Matth. 15. 4.
28 Deut. 24. 7. staet eenen sone Israëls, D. eenen Israëlyt.
e Levit. 20. 9. Prov. 20. 20. Matth. 15. 4. Marc. 7. 10.
29 *Hebr.* een man, D. (yemant) sijnen naesten slaet.
30 D. aen het leven niet gestraft worden.
31 D. hy sal hem voldoen / dat hy so lange niet heeft kunnen arbeyden / noch sijn broot verdienen.
32 *Hebr.* sijn sitten. D. de schade die hy geleden heeft / om dat hy niet heeft kunnen arbeyden.
33 *Hebr.* genesende genesen, of heelende heelen.
34 Dien hy met sijn gelt gekocht heeft / weshalven hy v. 21. sijn gelt genoemt wort. Maer met eenen Hebreeuschen knecht / hadde het veel een ander gelegentheyt / als te sien is / Levit. 25. 38 / 39 / 40.
35 D. terwijle dat hy slaet.
36 T. w. van den Magistraet / die een wreker Godes is. Rom. 13. 4.
37 *Hebr.* staet hy.
38 D. hy is met sijn gelt gekocht / ende derhalve is hy sijn eygen / daerom oock gelooflick is / dat hy hem alleen heeft willen castijden / ende niet dooden. *And.* als hy sijn gelt is. D. als 't sulcken knecht is / die met sijn gelt gekocht is.
39 T. w. alle beyde / of / een van beyden.
40 *Heb.* hare kinderen.
41 Verstaet / noch der moeder / noch der vrucht.
42 *Hebr.* hy sal straffende gestraft worden.
43 T. w. die de vrouwe geslagen ofte gestooten heeft.
44 D. nae 't oordeel der Richteren.
45 Te weten / der moeder / ofte harer vrucht.
46 T. w. ghy beschadiger / of / ghy Richter.
47 D. leven om leven.
f Levit. 24. 20. Deut. 19. 21. Mat. 5. 38.
48 D. hy sal hem van sijne dienstbaerheyt ontslaen.
49 Verstaet dit oock van de verlamminge ofte quetsinge van andere ledematen des lichaems.
g Gen. 9. 5.
50 Verstaet hier onder den name van osse, oock stieren / koeyen / bocken / rammen / ende andere beesten / die schade doen met hare hoornen / tanden / of klauwen / &c.

man

man ofte vrouwe stoott/ dat hy sterft: sal de osse [51] sekerlick gesteenicht worden/ ende syn vleesch en sal niet gegeten worden/ maer de heere des osses [52] sal onschuldich zijn.

29 Maer indien de osse te [53] vooren stootich geweest is/ ende is sulcx sijnen heere overtuycht geweest/ ende hy hem niet bewaert en heeft/ ende hy doodet eenen man ofte vrouwe: so sal dien osse gesteenicht worden/ ende sijn heere [54] sal oock gedoodt worden.

30 Indien hem los-gelt [55] op-geleyt wort/ so sal hy tot lossinge sijner ziele geven/ nae alles dat hem sal op-geleyt worden/

31 'T zy dat hy eenen sone gestooten heeft/ ofte eene dochter gestooten heeft/ nae dat recht sal hem gedaen worden.

32 Indien de osse eenen knecht ofte dienst-maecht stoott: [56] hy sal [57] sijnen heere dertich [58] silverlingen geven/ ende de osse sal gesteenicht worden.

33 Ende wanneer yemant eenen kuyl opent/ ofte wanneer yemant eenen kuyl graeft/ ende hy deckt hem niet toe: ende een [59] osse ofte esel valt daer in:

34 De heere des kuyls salt vergelden/ hy sal den heere des selven [60] 't gelt weder-keeren: doch dat doode sal [61] sijne wesen.

35 Wanneer nu yemants osse sijnes naesten osse quetst/ dat hy sterft: so salmen den levendigen osse verkoopen/ ende het gelt daer van half ende half deylen/ ende den dooden salmen oock half ende half deylen.

36 Ofte ist kennelick geweest/ dat dien osse van te vooren stootich was/ ende sijn heere en heeft hem niet bewaert: so sal hy [62] in aller maniere osse voor osse vergelden/ doch de doode sal [63] sijne wesen.

51 *Hebr.* steenigende gesteenicht worden. Godt wreeckt het bloet der menschen selfs aen de beesten. Siet Genes. 9. 5.
52 T. w. so sijn heere niet geweten en heeft/ dat de osse stootich was.
53 *Hebr.* van gisteren, eergisteren alsoo oock v. 36. ende elders.
54 Om dat hy niet verhindert en heeft de doot sijnes naesten dat hy wel hadde kunnen doen.
55 T. w. van de Richters/ nae dat sy alle gelegentheyt der sake neerstelick sullen ondersocht hebben.
56 T. w. die/ dien de osse toekomt.
57 T. w. den heere des knechts/ ofte der dienstmaecht.
58 Siet Genes. 20. v. 16.
59 Verstaet hier by oock andere beesten.
60 T. w. soo vele als het beest van de Richters ofte onpartydige sal geschatt worden.
61 T. w. des heeren des kuyls.
62 *Hebr.* weder gevende weder geven.
63 T. w. des genen wiens osse den anderen gedoot heeft.

Het xxij. Capittel.

Van diefstal/ v. 1/ &c. van schade die yemants beest in eenes anderen lant doet/ 5. van schade die door het vyer komt/ 6. van schade aen goederen/ diemen heeft ontfangen te bewaren/ 7. van schade aen eenich geleent dinck/ 14. van een maecht die tot hoerdom verleydt wort/ 16. van tooverye/ 18. van de onkuyscheyt met beestẽ/ 19. van afgoderye/ 20. datmẽ de vreemdelingen/ weduwen/ noch weesen niet beschadigen en sal/ 21. van woecker/ 25. van verpandinge der kleederen/ 26. van eeringe der Overicheyt/ 28. van de eerstelingen/ 29. van het eten der verscheurde dieren/ 31.

1 Wanneer [a] yemant eenen osse/ ofte kleyn vee steelt/ ẽ slachtt het/ ofte verkoopt het/ die sal vijf runderen voor eenen osse weder geven/ ende vier schapen voor een kleyn vee.

2 Indien een dief gevonden wort [1] in 't doorgraven/ ende hy wort geslagen dat hy sterft: [2] ten sal hem geen bloetschult zijn.

3 [3] Indien de Sonne [4] over hem opgegaen is/ so sal 't [5] hem een bloetschult zijn: hy sal 't [6] volkomelick wedergeven: heeft hy niet/ so sal hy verkocht worden voor sijne dieverye.

4 Indien de diefstal levendich [7] in sijne hant [8] voorseker gevonden wort/ [9] het zy osse/ ofte esel/ ofte kleyn vee: hy sal 't dobbel weder geven.

5 Wanneer yemant een velt/ ofte [10] wijngaert laet afweyden/ ende hy sijn beest [daer inne] drijft/ dat het in eenes anderen velt weyde: die sal 't van 't beste sijnes velts/ ende van 't beste sijnes wijngaerts wedergeven.

6 Wanneer een vyer uyt gaet/ [11] ende vatt [12] de doornen/ so dat de koorn-hoop verteert wort/ ofte 't staende koorn/ ofte 't velt: hy die den brant heeft aengesteken/ sal 't volkomelick wedergeven.

a 2. Sam. 12. 6.
1 Als Matt. 24. 43. *Hebr.* in doorgravinge, ofte/ met eẽ doorgravende instrument.
2 *Hebr.* ten sal hem geen bloeden zijn. D. hem (te weten den doodt-slager des diefs) en sal geẽ bloet toegerekent worden/ hy en sal daerom als een doodslager niet gestraft worden. Aldus wort het woort bloeden genomen. Num. 35. 27. ende elders.
3 D. indiẽ het klaer dach is als de dief inbreeckt/ die hem van doodslaet/ diens bloet sal daerom vergoten worden.
4 T. w. over dẽ dief/ doe hy geslagẽ wert.
5 T. w. den doodslager.
6 *Hebr.* wedergevende weder geven. Hy/ te weten/ den dief/ van welcken v. 1. gesproken is/ welcke sake hier vervolcht wort.
7 D. by hem/ het zy in sijn huys/ of stal/ eer dat hy 't gestolene geslacht ofte verkocht heeft.
8 *Hebr.* gevonden wordende gevonden wort.
9 *Hebr.* van den osse, tot den esel.
10 Verstaet hier by/ ofte yet dergelijcke/ als hof/ ofte tuyn/ jonge boomkens of hagen/ &c.
11 *Hebr.* ende het vindt de doornen.

7 Wanneer yemant sijnen naesten gelt/ [13] of vaten te bewaren geeft/ ende 't wort uyt dies mans huys gestolen: indien de dief gevonden wort/ hy sal 't dobbel weder geven.

8 Indien de dief niet gevonden en wort/ so sal de heere des huyses tot de [14] goden gebracht worden/ [15] of hy niet sijne hant aen sijnes naesten have geleyt en heeft.

9 Over alle sake van onrecht/ over eenen osse/ over eenen esel/ over kleyn vee/ over kleedinge/ over al 't verlorene/ [16] 't welck yemant seyt dat het sijne is: [17] beyder sake sal voor de goden komen: welcken de goden verwijsen/ die sal 't sijnen naesten dobbel wedergeven.

10 Wanneer yemant aen sijnen naesten eenen esel/ ofte osse/ ofte kleyn vee/ ofte eenich beest te [18] bewaren geeft: ende het sterft/ ofte 't wort verzeert/ ofte wech gedreven/ dat het [19] niemant en siet:

11 So sal [20] des HEEREN eedt tusschen hen beyden zijn/ of hy niet sijne hant aen sijns naesten have geslagen heeft: ende de heere der selver [21] sal [dien] aen-nemen/ ende [22] hy en sal 't niet weder geven.

12 Maer indien 't van hem [23] sekerlick gestolen is/ hy sal 't sijnen heere wedergeven.

13 Ist gewisselick verscheurt/ dat hy [24] het brenge tot getuyge: so en sal hy 't verscheurde niet wedergeven.

14 Ende wanneer yemant van sijnen naesten wat [25] begeert/ ende 't wort beschadicht/ ofte 't sterft: sijn heere daer niet by zijnde/ hy [26] sal 't volkomelick wedergeven.

15 Indien sijn heere daer by geweest is/ hy en sal 't niet weder geven: [27] indien het gehuert is/ so ist voor sijn huere gekomen.

16 Wanneer nu yemant eene maecht verlockt/ [28] die niet ondertrouwt en is/ ende hy ligt by haer: die sal haer sonder uytstel eenen bruytschat geven/ datse hem ter vrouwe zy.

17 Indien haer vader [29] gantschelick weygert haer aen hem te geven/ so sal hy gelt [30] geven/ [31] nae den bruytschat der maechden.

18 [c] De [32] tooveresse en sult ghy niet laten leven.

19 [d] Al wie by een beest ligt/ [33] die sal sekerlick gedoodt worden.

20 [e] Wie den Goden [34] offert/ behalven den HEERE alleen/ [35] die sal verbannen worden.

21 [f] Ghy en sult oock den vreemdelinck geenen overlast doen/ noch hem onderdrucken: want ghy zijt vreemdelingen geweest in Egypten-lande.

22 [g] Ghy en sult geen weduwe nochte weese beleedigen.

23 Indien ghyse [36] eenichsins beleedicht: ende indien sy [37] eenichsins tot my roepen/ Ick sal haer geroep [38] sekerlick verhooren.

24 Ende mijn toorn sal ontsteken/ ende ick sal u lieden met den sweerde dooden: ende uwe wijven sullen weduwen/ ende uwe kinderen weesen worden.

25 [h] Indien ghy mijn volck dat by u

12 Verstaet hier by/ of het stroo/ of/ hoy/ of yet dergelicke/ dat lichtelick in brande komt.
13 D. huysraet.
14 D. Overicheden/ als Exod. 21. 6.
15 Verstaet hier by/ om te ondersoecken.
16 And. die seyt dat het dat is, ofte/ dat hy het is.
17 T. w. des klagers/ ende des beklaegden.
18 T. w. voor gelt.
19 T. w. die daer van getuygen konde.
20 D. de eedt/ daer mede de Heere tot getuyge wort aengeroepen.
21 D. met den eedt te vreden zijn/ ende sich vergenoegen laten.
22 T. w. de bewaerder.
23 *Hebr.* stelende gestolen is.
24 D. yets, ofte/ wat van 't verscheurde/ als Amos 3. 12.
25 Verstaet hier by/ ẽ hy leent het hem.
26 *Hebr.* sal 't wedergevende weder-gevẽ. dat is/ betalen.
27 De sin is: hy die het gehuert heeft/ sal vry zijn/ met de bedongene huere te betalen.
28 Een onder-trouwde maegt te beslapen was de doot. Deut. 22. 23.
29 *Hebr.* weygerende weygert.
30 *Hebr.* wegen, eertijts woechmen malkanderẽ het gelt toe.
31 Dit was vijftich Sikel silvers/ Deut. 22. 29. dat zijn ontrent xij. Rijcxdaelders ende eenen halven.
c Deuter. 18. 10, 11.
32 Verstaet dit oock gesproken te zijn van betooveraers/ Deut. 18. 10.
d Levit. 18. 23. ende 20. 15.
33 Levit. 20. 15. beveelt Godt/ dat het beest oock sal gedoot worden.
e Deut. 17. 2, 3, 4, 5.
34 Onder den name van offerhande doen/ moetmẽ oock verstaẽ allerley dienst ende eerbiedinge. Deut. 17. 3.
35 D. hy sal gehouden wordẽ voor vervloeckt/ ende hy sal uytgeroeyt worden.
f Levit. 19. 34.
g Zach. 7. 10.
36 *Hebr.* beleedigende beleedicht.
37 Ofte: eernstelick. *Hebr.* Roepende roepen.
38 *Hebr.* verhoorende verhooren.
h Levit. 25. 36, 37. Deuter. 23. 19, 20. Psal. 15. 5. Proverb. 28. 8. Ezech. 18. 8.

arm is / gelt leent / so en sult ghy tegen het selve niet zijn / als een woeckeraer: ghy en sult op het selve geenen [39] woecker leggen.

26 [i] Indien ghy [40] eenichsins [41] uwes naesten [42] kleedt te pande neemt: so sult ghy 't hem weder geven / [43] eer de Sonne [44] onder-gaet.

27 Want dat alleen is sijn decksel / 'tis sijn kleedt over sijne huyt: waer in soude hy liggen? 't sal dan geschieden / wanneer hy tot my roept / dat ick 't sal hooren / want ick ben genadich.

28 [45] De goden en sult ghy niet vloecken: ende de [k] Overste in uwen volcke en sult ghy niet lasteren.

29 [46] Uwe volheyt / ende [47] uwe tranen en sult ghy [48] niet uytstellen: [l] Den eerst-geborenen uwer sonen [49] sult ghy my geven.

30 [m] Desgelijcx sult ghy doen met uwe ossen / [ende] met uwe schapen: seven dagen sullense by hare moeder zijn / ten achtsten dage sult ghyse my geven.

31 Ghy nu sult my [50] heylige lieden zijn: [n] daerom en sult ghy geen vleesch eten / [51] dat op den velde gescheurt is / ghy sult het den hont voorwerpen.

39 Het Hebr. woort Neschech heeft sijnen name van bijten / om dat de woecker d'arme lieden bijt ende verteert.
i Deuter. 24. 12, 13.
40 *Hebr.* te pande nemende, te pande neemt.
41 Verstaet hier by / indien hy een arm man is / die maer een cleet en heeft / als blijckt uyt v. 27. Deuter. 24. 12 / 13.
42 Verstaet hier onder oock decksel.
43 Ofte / tegen, terwyle dat de Sonne onder gaet.
44 *Hebr.* ingaet. Te weten / in haer slaep-kamer / gelijck David spreeckt / Psal. 19. 6.
45 Siet Exod. 21 / 6. ende verstaet hier door de Overste, soo wel de voor-staeders der kercke / als der politijcke regeringe / van dien tijt, als blijckt uyt de woorden Pauli. Act. 23. 3.
k Actor. 23. 3, 4, 5.
46 D. de vol-rijpe vruchten / of de vruchten die vol ende rijpe zijn / als Num. 18, 27.
47 Aldus worden de wijn ende olye genoemt / om datse als tranen vlieten wanneer sy uytgeperst worden.
48 Verstaet hier by / maer ghy sultse my te rechter tijt betalen.
l Exod. 13. 2, 12.
49 Ofte rantsoenen met vijf Sikelen silvers / die men den Priesters des Heeren gaf. Num. 18. 16.
m Exod. 23. 19. Levit. 22. 27. Ezech. 44. 30.
50 *Hebr.* mannen der heylicheyt. D. leydende een heyliger ende Godtsaliger leven als de Heydenen.
n Levit. 22. 8. Ezech. 44. 31.
51 Levit. 17. 15. worden hier by gevoecht de beesten die van selfs sterven.

Het xxiij. Capittel.

Van valsch geruchte ende valsche getuygenisse / v. 1 / &c. Men moet het recht niet buygen / 2. Men sal sijnen vyant goet doen / 4. De Richters en mogen geen geschencken nemen / 8. noch de vreemdelingen onderdrucken / 9. van het sevende jaer / 't welck een rust-jaer sal zijn / 10. van den Sabbath-dach / 12. Men sal den name van andere Goden niet noemen / 13. van de drie hooge Feesten des jaers / 14. Men mocht niet offeren met gesuert broot / 18. Godt belooft den volcke dat een Engel voor haer soude gaen / die sy mosten gehoorsamen / 20. Eere der vreemder Goden wort verboden / 23. Godt belooft die te segenen die hem dienen / 25. Dat horselen de vyanden der Israëliten uytstooten souden / 28. De lantpalen van het lant der Israëliten / 31. haer wort verboden een verbont met de Heydenen ofte hare Goden te maken / 32. Ja die en mochten in 't lant der Israëliten niet woonen.

1 Ghy en sult geen [1] valsch geruchte [2] op-nemen: ende [3] en stelt uwe hant niet by den godtloosen / om een getuyge [4] tot gewelt te zijn.

2 Ghy en sult de [5] menichte tot boose saken niet volgen: ende ghy en sult niet spreken in eene twistige sake / dat ghy u neycht nae de menichte / om [het recht] te buygen.

3 [a] Oock en sult ghy den geringen niet [6] voortrecken in sijne twistige sake.

4 [b] Wanneer ghy uwes vyants osse / ofte sijnen dwalenden esel ontmoett / ghy sult hem den selven [7] gantschelick weder-brengen.

5 [c] Wanneer ghy uwes haters esel onder sijnen last siet liggen / [8] sult ghy dan nalatich zijn / om het [uwe] te verlaten voor hem? [9] ghy sult het in aller maniere [10] met hem verlaten.

6 [d] [11] Ghy en sult het recht uwes armen niet buygen in sijne twistige sake.

7 Zijt verre van valsche [12] saken: ende den ontschuldigen ende gerechtigen [13] en sult ghy niet dooden / want ick en sal [14] den godtloosen niet rechtveerdigen.

8 [e] Oock en sult ghy [15] geen geschenck nemen: want het geschenck verblindt de siende / ende 't verkeert de [16] sake der rechtveerdigen.

1 *Hebr.* geruchte des leugens, of hooringe der valscheyt.
2 And. aen-nemen, uytdragen, uyt-stroyen.
3 D. en vergeselt u niet / noch en voeght u niet by de boose menschen / om haer te helpen uytvoeren hare quade sake.
4 *Hebr.* des gewelts.
5 *Hebr.* vele. And. machtige, groote, geweldige.
a Levit. 19. 15.
6 *Hebr.* heerlickmaken, vercieren.
b Deuter. 22. 1, 2. Luc. 6. 27. Philip. 2. 4.
7 *Hebr.* weder-brengende, wederbrengen.
c Deut. 22. 4.
8 And. ghy sult u onthouden hem dien daer te laten, en verlatende sult hem verlaten met hem. D. niet eer hy hem verlaet.
9 *Hebr.* verlatende sult ghy verlaten. And. ghy sult het in aller manieren met hem oprichten. Vg. Nehem. 3. v. 8. ende 4. v. 2.
10 D. Gelijck hy sijn saken moet verlaten om sijnen esel te redden: Alsoo sult ghy oock sijnent-halven het uwe versuymen.
d Deuter. 27. 19.
11 T. w. ghy die richters des volcx zijt.
12 Of / woorden.
13 D. ter doot verwijsen / want hy spreeckt hier de Magistraten aen.
14 T. w. eenen godtloosen onrechtveerdigen Richter / die een onrechtveerdich oordeel over eenen onschuldigen mensche uytspreeckt.
e Deut. 16. 19. 1. Sam. 8. 3. Prov. 19. 6. Eccl. 7. 7.
15 T. w. van persoonen / die voor het gerichte pleyten / ofte yets te doene hebben.
16 Ofte / woorden.

9 [f] Ghy en sult oock den vreemdelinck niet onderdrucken: want ghy-lieden [17] kent het gemoet des vreemdelincks / dewijle ghy vreemdelingen geweest zijt in Egyptenlande.

10 Ghy sult oock ses jaer u lant bezaeyen / ende sijne in-komste versamelen.

11 [g] Maer in het sevende / sult ghy het [18] rusten ende stille liggen laten / [19] dat de arme uwes volcks mogen [20] eten / ende het overige daer van de beesten des velts eten mogen: alsoo sult ghy [oock] doen met uwen wijngaert / [ende] met uwe olijfboomen.

12 [h] Ses dagen sult ghy uwe wercken doen / maer op den sevenden dach sult ghy rusten: op dat uwen osse ende uwen esel ruste / ende dat [21] uwer dienst-maecht sone / ende de vreemdelinck adem scheppe.

13 In alles dat ick tot u-lieden geseyt hebbe sult ghy op u hoede zijn: ende [i] den name van andere Goden en sult ghy niet gedencken / uyt uwen monde [22] en sal hy niet gehoort worden.

14 Drye reysen in 't jaer sult ghy my feest houden.

15 [k] [23] 'T feest van de ongesuerde [brooden] sult ghy houden / seven dagen sult ghy ongesuerde [brooden] eten / (gelijck ick u geboden hebbe) ter bestemder tijt inde [24] maent Abib / want in de selve zijt ghy uyt Egypten getogen: [l] doch [25] men sal [26] niet ledich voor mijn aengesichte verschijnen.

16 Ende [27] het feest [28] des Oogsts der eerste vruchten [29] uwes arbeyts / die ghy op den velde gezaeyt sult hebben: ende [30] het feest der insamelinge op den uytganck des jaers / wanneer ghy uwen arbeyt uyt den velde sult ingesamelt hebben.

17 [31] Dryemael 's jaers sullen [32] alle uwe mannen [33] voor het aengesichte des Heeren HEEREN verschijnen.

18 Ghy en sult het bloet mijnes offers [34] met geen gedeessemde [brooden] offeren: oock en sal het vette [35] mijnes feestes tot op den morgen niet vernachten.

19 [m] [36] De eerstelingen der eerste vruchten uwes lants / sult ghy [37] in het huys des HEEREN uwes Godts brengen: Ghy [n] en sult het bocxken niet koken in sijnes moeders melck.

20 [o] Siet / ick sende [38] eenen Engel voor u aengesichte / om u te behoeden op desen wech: ende om u te brengen tot [39] de plaetse die ick bereydt hebbe.

21 Hoedt u [40] voor sijn aengesichte / ende weest sijne stemme gehoorsaem / ende en verbittert hem niet: want hy en sal u-lieden overtredingen niet vergeven / want [41] mijn Name is in 't binnenste van hem.

22 Maer so ghy sijne stemme [42] neerstelick gehoorsaemt / ende doet al wat ick spreken sal: [p] so sal ick uwer vyanden vyant / ende uwer wederpartijders wederpartye zijn.

23 Want mijn Engel sal voor u aengesichte gaen / ende hy sal u inbrengen [43] tot de Amoriten / ende Hethiten / ende Phe-

f Exod. 22. 21. Levit. 19. 33. Deuter. 24. 17.
17 And. weet hoe een vreemdelinck om 't herte is.
g Levit. 25. 4, 5.
18 D. ongebouwt laten. Vg. Jer. 17. 4.
19 Wel-verstaende / met u / ende met de uwe / dewijle de vruchten niet door den arbeyt eeniger menschen / maer door Godes sonderlicken segen / wassen sullen. Siet Levit. 25. 6 / 7.
20 T. w. 't gene dat in 't sevende jaer van selfs wast. Levit. 25. 5 / 6.
h Exod. 20. 8. ende 31. 13, 14. &c.
21 D. de knecht die van uwe dienst-maecht geboren is.
i Num. 32. 38. Jos. 23. 7. Psal. 16. 4. Hos. 2. 17. Zach. 13. 2.
22 Het zy in het eedt doen / ofte in diergelijcke propoosten.
k Exod. 12. 43. ende 23. 3.
23 Het Paesschen-feest / ende het feest der ongesuerde brooden / is wel een ende 't selve / maer dit onderscheyt isser tusschen / dat dien dach alleen paesschen genoemt wort / in den welcken men 't paeschlam at / de andere seven dagen wierden genoemt de dagen des ongesuerden broots.
24 Siet Exod. 12. v. 2. ende 13. 4.
l Exod. 34. 20. ende Deut. 16. 16.
25 Dit wort alleen tot de mannen gesproken / als blijckt v. 17. ende Deut. 16. 16.
26 D. niet sonder eenich geschenck / ofte offer.
27 Dit feest is naderhant by de Grieken genoemt Pentecoste, by ons Pincxsteren, komende 50 dagen na paesschen. Levit. 23. 15 / 16. Deut. 16. 9. Act. 2. 1. Ten tijde van dit feest heeft Godt de 10 geboden gegeven / Exod. 19. ende naderhant den H. Geest gesonden / op sijne Apostelen / Actor. 2.
28 Verstaet hier den tarwen oogst.
29 D. uwer vruchten / om welcke te genieten ghy gearbeyt / ende het velt gebout hebt / ende de welcke u Godt voor uwen arbeyt gegeven heeft.
30 Dit feest quam inde sevende maent des jaers. T. w. in Septembri, het begon aen den 15 dach der sevender maent / ende het duerde seven dagen: het wort anders genoemt het Feest der Tabernaculen, of der Loof-hutten. Levit. 23. 34. ende Deuter. 16. 13.
31 Te weten / op de drie genoemde hooge feestdagen.
32 T. w. ten zy / dat'er een wettelicke verhinderinge zy / als sieckte / kintsche jaren / ofte yet dergelijcke.
33 Dit is naderhant geweest de Tempel te Jerusalem. 1. Reg. 14. 21.
34 D. hebbende gesuert broot in uwen huyse. Exo. 12. 15.
35 D. des offers mijnes feests / dat is / des lams dat geoffert moste worden.
m Exod. 34. 26.
36 *Hebr.* het begin der eerster vrucht.
37 Inden Tabernakel. 1. Chron. 9. 29. naderhant in den tempel te Jerusalem / Siet Deut. 26. 1 / 2. &c.
n Exod. 34. 26.
o Exod. 33. 2.
38 Hy wort Exo. 13. 21. genoemt de Heere, T. w. Christus. den welcken de Joden inde woestijne getergt hebben. 1. Corint. 10. 9. hy wort een Engel, dat is / bode, genoemt / om dat hy van den Vader gesonden is.
39 T. w. in het lant Canaan.
40 D. van wegen sijne tegenwoordicheyt.
41 D. hy is een waerachtich Godt met my / zijnde oock Iehovah genoemt. Siet Jer. 32. 6. Joh. 10. 30 / 38. ende 2. Corint. 5. 19. ende Hebr. 1. 8. Item / Vg. Joh. 14. 10.
42 *Hebr.* hoorende hoort in sijne stemme.
p Genes. 12. 3.
43 D. in het lant der Amoriten / &c. ende soo in 't volgende.

resiten /

resiten / ende Canaaniten / Heviten / ende Jebusiten: ende ick salse verdelgen.

24 Ghy en sult u voor hare Goden niet buygen / nochte haer dienen / oock en sult ghy nae [q] hare wercken niet doen / maer ghy sultse geheelick af-breken / ende hare opgerechte beelden [44] gantsch vermorselen.

25 Ende ghy sult den HEERE uwen Godt dienen / [r] so sal hy u broot / ende u water segenen: ende ick sal de kranckheden uyt het midden van u weeren.

26 [s] Daer en sal geene misdrachtige / noch onvruchtbare in uwen lande zijn: Jck sal 't [45] getal uwer dagen vervullen.

27 Jck sal 't [46] mijnē schrick voor u aengesichte senden / ende al het volck tot de welcke ghy komt / vertsaegt maken: ende [47] ick sal maken / dat alle uwe vyanden u [48] den necke toekeeren.

28 [v] Jck sal oock horselen voor u aengesichte senden: die sullen van voor uwen aengesichte uytstooten de [49] Heviten / de Canaaniten / ende de Hethiten.

29 Jck en salse in een jaer van u aengesichte niet uytstooten / op dat het lant niet [50] woest en worde / ende 't wilt gedierte boven u niet vermenichvuldicht en worde.

30 Jck salse allencxkens van u aengesichte uytstooten: tot dat ghy gewassen zijt / ende het lant ervet.

31 [x] Ende ick sal uwe lant-palen setten van de Zee Suph tot aen de Zee der Philistijnen / ende van [51] de woestijne tot aen de [52] Riviere: want ick sal de inwoonders dies lants in u-lieder hant geven / dat ghyse voor uwen aengesichte uytstootet.

32 [y] Ghy en sult met hen / noch met hare Goden geen verbont maken.

33 [z] Sy en sullen in uwen lande niet woonen / op datse u tegens my niet en doen sondigen: indien ghy hare Goden dient / 't sal u voorseker tot eenen val-strick zijn.

q Levit. 18. 3.
44 *Hebr.* afbrekende afbreken.
r Exod. 15. 26. Deuter. 7. 15.
s Deuter. 7. 14.
45 Die ghy nae den loop der naturere te leven hebt: daer ter contrarie de boose / de helft haerer dagen niet en beleven. Psal. 55. 24.
t Exod. 14. 24. Jos. 10. 10.
46 D. eenen grooten schrick / of / eenen schrick dien ick de volcken sal aenjagē / Siet hier van exempelen Genes. 35. 5. 1. Sam. 14. 15. ende 2. Chro. 20. 29.
47 *Hebr.* ick sal alle uwe vyandē den necke t' uwaerts geven.
48 D. den rugge.
v Deuter. 7. 20. Jos. 24. 12.
49 Verstaet hier by oock / die andere natien / die v. 23. genoemt staen.
50 D. ledich van inwoonders.
x Num. 34. 3, 4.
51 Verstaet de woestijne Zin / op den wech nae Egypten.
52 Verstaet hier de Riviere Euphrates.
y Exod. 34. 12, 15. Deuter. 7. 2.
z Jos. 23. 13. Jud. 2. 3.

Het xxiiij. Capittel.

Godt beveelt Mose / Aaron / Nadab / ende Abihu / tot hem op den berch te komen / v. 1 / &c. 't volck belooft de Wetten des Heeren te gehoorsamen / 3. Mose bouwt eenen Altaer / ende twaelf pilaren / 4. hy besprengt den Altaer met het bloet der offerhanden / 6. Mose ende de Ouderlingen des volcx sien den Heere / 9. Godt belooft Mose de twee steenen tafelen der Wet te geven / 12. Aaron eñ Hur wort midlerwijle de sorge over 't volck bevolen / 14. Godt verschijnt op den berch Sinai / als een verteerende vyer / 16. Mose blijft 40 dagen ende 40 nachten op den berch / 18.

1 DAerna seyde [1] Hy tot Mose / [2] Klimt op [3] tot den HEERE / ghy ende Aaron / [4] Nadab ende [4] Abihu / ende 't seventich van de Outste Jsraëls / ende buyght u neder van verre.

2 Ende dat Mose alleen sich naedere tot den HEERE / maer dat sy niet en naederen: ende het volck en klimme oock niet op met [5] hem.

3 Als Mose [6] quam ende verhaelde den volcke alle de woorden des HEEREN / ende alle de rechten: [a] doe antwoordde al dat volck met eene stemme / ende sy seyden / [7] Alle dese woorden / die de HEERE gesproken heeft / sullen wy doen.

4 Mose nu [8] beschreef alle de woorden des HEEREN / ende hy maeckte hem des morgens vroech op / ende [9] hy bouwde eenen Altaer [10] onder aen den berch: [11] ende twaelf colomnen / nae de twaelf stammen Jsraëls.

5 Ende hy sondt [12] de jongelingen der kinderen Jsraëls / die brand-offeren offerden: ende offerden den HEERE danck-offeren van [13] jonge ossen.

6 Ende Mose nam de helft [14] des bloets / ende sette het in beckens: ende de helft des bloets sprengde hy op [15] den Altaer.

7 Ende hy nam het [16] boeck des verbonts / ende hy las het voor de ooren des volcx: ende sy seyden / Al wat de HEERE gesproken heeft / sullen wy doen / ende gehoorsamen.

8 Doe nam Mose dat [17] bloet / ende sprengde het op 't volck: ende hy seyde / [b] Siet / [dit is] het bloet des verbonts / 't welck de HEERE met u lieden gemaeckt heeft [18] over alle die woorden.

9 Mose nu ende Aaron klommen opwaerts / oock Nadab ende Abihu / ende 't seventich van de Outste Jsraëls.

10 Ende [19] sy sagen den Godt Jsraëls / ende onder sijne voeten als [20] een werck van Saphyr-steenen / ende als [21] de gestaltenisse des hemels in [sijne] klaerheyt.

11 Doch [22] hy en streckte sijne hant niet tot [23] de afgesonderde der kinderen Jsraëls: maer sy [24] aten ende droncken na dat sy Godt gesien hadden:

12 Doe seyde de HEERE tot Mose / Comt tot my op den berch / ende weest aldaer: ende ick sal u steenen tafelen geven / ende de wet / ende de geboden / die ick geschreven hebbe / om haer te onderwijsen.

13 Doe maeckte hem Mose op / met Josua sijnen dienaer: ende Mose klam [25] op den berch Godes.

14 Eñ [26] hy seyde tot de Outste / Blijft ghy ons hier / tot dat wy weder tot u komen: ende siet / Aaron ende Hur zijn by u / [27] wie eenige saken heeft / sal tot de selve komen.

15 Doe Mose op den berch geklommen was: [28] so heeft een wolcke den berch bedeckt.

16 Ende de heerlickheyt des HEEREN woonde op den berch Sinai / ende de wolcke bedeckte [29] hem ses dagen: ende ten sevenden dage riep hy [30] Mose uyt het midden der wolcke.

17 Ende [c] het aensien der heerlickheyt des HEEREN was als [31] een verteerende vyer [32] op het opperste dies berchs in de oogen der kinderen Jsraëls.

18 Ende Mose ginck in het midden der wolcke / na dat hy op den berch geclommen was: ende Mose was op dien berch [33] veertich dagen / ende veertich nachten.

1 T. w. Godt.
2 T. w. na dat ghy de boven-verhaelde geboden den volcke sult voorgedragen hebben.
3 D. tot my.
4. 4 Dese warē Aarons outste soons / sy zijn naderhant van het vyer des Heeren verslonden. Lev. 10. 1 / 2. om datse vreemt vyer offerden.
5 T. w. Mose: oock niet de outste: het volck most beneden aen den voet des berchs blijven / doch de outste gingen als ten halven wege / ende sagen eenichsins de heerlickheyt Godes. v. 9 / 10. maer Mose ginck tot boven op de spitse des berchs in de duystere wolcke / v. 18.
6 T. w. van den berch in het leger.
a Exod. 19. 8. ende 24. 7. Deuter. 5. 27.
7 Dit sprack het volck / niet wetende de onmogelickheyt van de onderhoudinge der wet / die door het vleesch kranck is / Rom. 8. 3.
8 T. w. na dat hyse den volcke mondelinge hadde voorgedragen / v. 3.
9 T. w. tot een gedenck-teecken des opgerichten verbonts tusschen Godt ende het volck / als Genes. 31. 45.
10 T. w. aen den voet des berchs.
11 Om haer indachtich te maken des verbonts met Godt opgericht.
12 D. de eerstgeborene / die Priesters / of offeraers waren / tot dat de Leviten / (die in de plaetse der eerstgeborenen genomē zijn / Num. 3. 41) tot het Priesterlick ampt verordineert zijn geworden. Het Hebr. woort Jongelingen, en beteeckent niet altoos die jonck van jaren zijn / maer oock die gene / die bequaem waren om dienst te doen / 't zy in de kercke / politye / krijch / ofte voor hare ouders ofte vrienden.
13 Ende oock van andere beesten. Hebr. 9. 19.
14 T. w. der geslachte beesten.
15 Oock op het boeck / Hebr. 9. 19.
16 Siet v. 4.
17 T. w. de ander helfte des bloets.
b Hebr. 9. 20. 1. Pet. 1. 2.
18 T. w. die in het boeck des verbonts geschreven staen.
19 T. w. teeckenen der tegēwoordicheyt Godes v. 15 / 16. want noyt mensche en heeft Godt in sijn wesen gesien / Exod. 33. 20. ende 1. Tim. 6. 16.
20 D. timmeragie / gebouw. *And.* als het werck eens plaveysels van Saphyren.
21 *Hebr.* het lichaem.
22 D. hy en sloech noch en plaechdese niet / gelijck hy gedreycht hadde / cap. 19. 12. want dit mael dedē sy het uyt bevel Godes / v. 1. ende 9.
23 Verstaet de outste des volcx / van de welcke gesprokē wort v. 1. ende 9. *And.* Vorsten, Overste.
24 D. sy bleven fris eñ gesont / met haer eten ende drincken sulcx bewijsende.
25 T. w. op den berch Sinai.
26 T. w. doe hy uyt het leger scheyde / om tot den berch te gaē.
27 *Hebr.* die meester van woorden of wercken is.
28 Dit was eē teeckē der tegenwoordicheyt Godes / of het schoon met schrick eñ met vreese geschiet is. 2. Chro. 6. 1. Hebr. 12. 18. Siet oock Exod. 19. 9.
29 T. w. den Heere / ofte / Mose / ofte den berch.
30 T. w. Mose alleen / selfs en was Josua niet met Mose / als de Heere met hem sprack.
c Hebr. 12. 29.
31 Dit diende daer toe / om de overtreders des wets eenen schrick aen te jagen / Deut. 4. 24.
32 *Hebr.* op het hooft.
33 T. w. sonder eten of drincken / Exod. 34. 28. Deuter. 9. 9 / 18.

Het xxv. Capittel.

De Heere heet Mose een gewillich hef-offer opnemen / om een heylichdom te maken / v. 1 / &c. Godt geeft hem bevel hoe / ende waer van hy de Arke maken sal / 10. Als oock het versoendecksel / met de Cherubim / 17. De tafel tot de toon-brooden / ende andere hare gereetschap / 23. Den goudenen Candelaer / met sijn toe-behooren / 31. Alles moeste wesen nae het patroon die Mose op den berch gesien hadde / 40.

1 DOe sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Jsraëls / dat sy [1] voor my [2] een hef-offer [3] nemen:

1 D. tot mijnen dienst / tot mijner eere.
2 D. een offer datmen om hooge hief alsmen het Gode gaf ofte presenteerde. *Hebr.* een heffinge, ofte afsonderinge. Als zijnde een gave afgesondert van de reste / ende den Heere geheylicht.
3 Hy wil seggen / dat sy eenen hefoffer nemen / ende my geven:

[a] van alle man diens herte sich vrywillich bewegen sal/ sult [4] ghyliedē mijn hef-offer nemen.

3 Dit nu is het hef-offer/ 't welck ghy van hen [5] nemen sult/ gout ende silver/ende koper.

4 Als oock [6] hemels-blaeuw ende purper/ ende scharlaken/ende fijn linnen/ende [7] geyten [hayr].

5 Ende root-gewerwde rams-vellen/ ende [8] dasse-vellen/ ende [9] Sittim-hout.

6 [10] Olye tot den luchter/ [11] speceryen ter salf-olye/ ende [12] tot rookinge wel-riekende specerijen.

7 [b] Sardonix-steenen/ ende [13] vervullende steenen tot den [14] Ephod/ende tot den [15] borst-lap.

8 Ende sy sullen my [16] een heylichdom maken/dat ick in't midden van hen woone.

9 Nae al dat ick u tot een voorbeelt deses Tabernakels/ ende een voorbeelt van al des selven gereetschap wijsen sal/ even alsoo sult ghy-lieden die maken.

10 So sullen [17] sy een Arke [c] van Sittim hout maken: twee [18] ellen ende een halve sal hare lengte zijn: ende anderhalf elle hare breette/ ende anderhalf elle hare hoochte.

11 Ende ghy sultse met louteren goude overtrecken/ van binnen ende van buyten sult ghyse over-trecken: ende ghy sult op de selve eenen goudenen [19] krans maken rontom henen.

12 Ende giett voor [20] haer vier goudene ringen/ ende [21] setse aen hare vyer hoecken/ alsoo dat twee ringen op d' eene zijde der selver zijn/ ende twee ringen op hare andere zijde.

13 Ende maeckt [22] hant-boomen van Sittim-hout/ende overtreckt se met gout.

14 Ende [23] steeckt de hant-boomen in de ringen/ die aen de zijde der Arke zijn/ [24] dat men de Arke daer mede drage.

15 [d] De draeg-boomen sullen in de ringen der Arke zijn/ sy en sullender niet uytgetogen worden.

16 Daerna [e] sult ghy in de Arke leggen [25] 't getuygenisse dat ick u geven sal.

17 [f] Ghy sult oock een versoendecksel maken van louteren goude: twee ellen ende een halve sal sijn lengte zijn: ende anderhalve elle sijn breette.

18 [g] Ghy sult oock twee Cherubim van gout maken: van dichten [goude] sult ghyse maken/ [26] uyt de beyde eynden des versoendecksels.

19 Ende maeckt u eenen Cherub uyt het eene eynde aen deser zijde/ ende den anderen Cherub uyt het [ander] eynde aen gene zijde: uyt het versoendecksel sult ghylieden de Cherubim maken/ uyt de beyde eynden des selven.

20 Ende de Cherubim sullen hare beyde vleugelen om hooge uytbreyden/ [h] bedeckende met hare vleugelen het versoendecksel: ende hare aengesichten sullen tegen over [27] malkanderen zijn: de aengesichten der Cherubim sullen nae het versoendecksel zijn.

21 Ende [i] ghy sult het versoendecksel boven op de Arke setten/ [28] na dat ghy in de Arke/ [29] het getuygenisse/dat ick u geven sal/ sult geleyt hebben.

22 Ende [k] aldaer sal ick by u komen/ ende ick sal met u spreken van boven het versoendecksel af/ van tusschen de twee Cherubim (die op de Arke der getuygenisse zijn sullen) alles wat ick u gebieden sal aen de kinderen Israëls.

23 Ghy sult oock [30] een Tafel maken van Sittim hout: twee ellen sal hare lengte zijn/ ende een elle hare breette: ende een elle ende een halve sal hare hoochte zijn.

24 Ende ghy sultse met louteren goude over-trecken: ghy sult oock eenen goudenen krans daer aen maken/ rontom-her.

25 Ghy sult [31] daer oock een lijste rondomme aen maken/een hant breet: ende ghy sult eenen goudenen krans rondom de lijste der selver maken.

26 Oock sult ghy vier goudene ringen daer aen maken: ende ghy sult de ringen setten aen de vier hoecken/ die aen de vier voeten der selver zijn sullen.

27 Tegen over de lijste sullen de ringen zijn/ [32] tot plaetsen voor de hant-boomen/ om de tafel te dragen.

28 Dese hant-boomen nu sult ghy van Sittim-hout maken/ ende ghy sultse met gout overtrecken: ende de tafel sal daer aen gedragen worden.

29 Ghy sult oock maken [33] hare [34] schotelen/ ende hare [35] roock-schalen/ ende hare [36] plateelen/ende hare [37] kroesen(met de welcke [38] sy bedeckt sal worden)van louteren goude sult ghyse maken.

30 Ende ghy sult op dese tafel altijt [39] het toon-broot voor mijn aengesichte leggen.

31 [l] Ghy sult oock eenen Candelaer van louteren goude maken: [40] van dicht werck sal dese Candelaer gemaeckt worden/ sijn schacht/ ende sijne [41] rieten: sijn schaelkens/ sijn knoopen/ ende sijne bloemen [42] sullen uyt hem zijn.

32 Ende ses rieten sullen uyt sijne zijden uyt-gaen: drye rieten des Candelaers uyt sijn eene zijde: ende drye rieten des Candelaers uyt sijn ander zijde.

33 In het eene riet sullen drye schaelkens zijn/ [43] [gelijck] Amandel-noten/ een knoop ende een bloeme: ende drye schaelkens/[gelijck] Amandel-noten [44] in een ander riet/ een knoop ende een bloeme; alsoo sullen die ses rieten zijn/die uyt den kandelaer gaen.

34 Maer [45] aen den Candelaer selfs sullen vier schaelkens zijn/ [gelijck]/ Amandel-noten/ met sijn knoopen/ ende met sijn bloemen.

35 Ende daer sal een knoop zijn onder twee rieten/ uyt den selven [46] [uytgaende]/ oock een knoop onder twee rieten/ uyt [47] den selven [uytgaende]/ noch een knoop onder twee rieten uyt den selven [uytgaende]: [Alsoo sal 't zijn] met de ses rieten/ die uyt den Candelaer uytgaen.

36 Hare knoopen ende hare rieten sullen uyt hem zijn: 't sal altemael een eenich dicht werck van louter gout zijn.

37 [48] Ghy sult hem oock seven lampen maken/ende men sal sijne lampen [49] aensteken/ ende doen luchten [50] aen sijne zijden.

38 Sijne snuyters ende sijne blusch-vaten sullen louter gout zijn.

39 Uyt [51] een talent louter gouts sal men dat maken: met alle dese gereetschap.

40 [52] [m] Siet

---

a Exod. 35. 5. ende 1. Chron. 29. 3. 5, 9, 14. Ezr. 2. 68. ende 3. 5. Nehe. 11. 2.
4 Ghy Mose/ ende de mannen die ick cap. 24. 1. bevolen hebbe op den berch te klimmen.
5 T. w. tot timmeringe des Tabernakels/ ende sulcx als daer toe gehoort.
6 Door dese volgende stoffen/ verstaet zijde/ cattoen/ wolle/ vlas/ ofte diergelijcke.
7 Hier van wiert een decksel ofte spreyde gemaeckt over den Tabernakel/ Exod. 26. 7/13. ende men moet hier soo wel verstaen bocke hayr/ als geyten hayr.
8 Van dese vellen was het bovenste decksel des Tabernakels gemaeckt/ Exod. 26. 14.
9 Men hout het daer voor/ dat dit een soorte van ceder boomen hout is/ der verrottinge niet onderworpen. Siet Jes. 41. 19. ende Joel 3. 18.
10 Welke tot de luchters gebruyckt wiert om te branden. v. 37.
11 Daer mede men de heylige dingen/ als den Tabernakel/ ende wat daer toebehoorde/ salven moeste/ als oock de Priesters selfs.
12 And. kostelicke kruyden tot reuckwerck.
b Exod. 28. 4.
13 D. die in hare kaskens ingeset wierden/ ende deselve vervulden. *Hebr.* steenen der vervullingen, ofte invullingen.
14 Dit woort by sommigen overgesett lijf-rock, zijnde het voornaemste ende kostelickste priesterlicke overcleet/ daer aen de borst-lap met de Urim ende Thummim gehechtet was.
15 Desen was gemaeckt van zijde/ gout/ ende kostelicke gesteenten/ ende bedeckte des hoogenpriesters borst.
16 D. een heylige wooninge/ die gemeynelick de Tabernakel genoemt woort/ ende 't was de plaetse daer men den openttlicken Godts-dienst oeffende/ gelijck naderhant inden Tempel Salomons.
17 T. w. de Timmer-lieden.
c Exod. 37. 1. Hebr. 9. 1.
18 Siet Gen. 6. 15.
19 Of/ rant, lijste, kroone.
20 T. w. de Arke.
21 *Hebr.* geeftse.
22 And. Draech-stocken.
23 Daer waren twee ringen aen d' eene zijde/ ende twee aen d' andere zijde der Arcke/ door de welcke men de hant-boomen stack.
24 De Levitten/ niemant anders/ moesten de Arke dragen op hare schouderen/ Num. 7. 9. 2. Chron. 35. 3. Siet oock 1. Chron. 13. 7/10/11. ende 15. 12/15.
d 1. Reg. 8. 8. e Hebr. 9. 16. 25 D. de twee steenen tafelen/ daer de tien geboden op geschreven waren/ zijnde een getuygenisse van Godts wille/ waer van de Arke genoemt woort de Arke der getuygenisse/ ond. v. 22. ende elders dickwijls. f Exod. 37. 6. g Hebr. 9. 5, 23. 26 Als of hy seyde/ de Cherubim sullen uyt beyde de eynden des decksels uytgaen/ ofte als daer uyt wassen/ alsoo dat de Cherubim ende het decksel van een stuck moesten zijn/ ende niet in of aen malkanderen gesett of gesoudeert zijn. h Hebr. 9. 5. 27 *Hebr.* de man sijnen naebuer. i Hebr. 9. 4. 28 Om datmen naderhant de Arke niet en moest openen/ so beveelt Godt de HEERE/ datmen 't getuygenisse inde Arke legge/ eer hy beveelt datmen het decksel maken sal/ v. 16.
29 D. de tafelen des verbonts.
k Num. 7. 89.
30 Dese tafel stont in het heylige/ dat is/ in den Tabernakel/ voor den voorhanck.
31 Daer aen/ t. w. aen de tafel. *Hebr.* haer.
32 *Hebr.* tot huysen.
33 T. w. der tafel.
34 Deser schotelen waren twaelve/ nae 't getal der toon-brooden. Levit. 24. 5.
35 Het Hebr. woort beteeckent allerley hollicheyt/ of vaten die hol zijn/ als een palme der hant: dese vaten dienden om reuck-werck in te doen/ siet Lev. 24. 7.
36 Verstaet deck-schotelen/ of deckplateelen/ gelijck sy genoemt worden/ Num. 4. 7. *Hebr.* plateelen der deckingen, ofte der besprengingen.
37 And. besemen, dienende om de tafel te reynigen.
38 T. w. de tafel/ die met alle dese vaten toegerichtt soude worden.
39 Dese brooden lagen een weke lanck op dese tafel/ sy wierden op elcken Sabbath verandert/ Lev. 24. 8. *Hebr.* broot des aengesichts, om dat sy voor het aengesichte des Heeren lagen.
l Exod. 37. 17.
40 D. 't en sal geen gegoten ofte gesoudeert werck zijn/ maer 't sal met den hamer uyt een stuck/ of klomp/ geslagen worden. Desen Candelaer was een talent swaer/ v. 39.
41 D. armen/ ofte tacken/ alsoo oock in 't volgende.
42 Siet de 40 aent.
43 D. hebbende de forme ofte gedaente van Amandel-noten.
44 D. alle dese ses rieten sullen malcanderen gelijck zijn/ als v. 35. verklaert woort.
45 D. aen de stamme des luchters.
46 Dit woort hier by gevoecht/ uyt het eynde van 't versken.
47 T. w. Candelaer.
48 *Hebr.* Ghy sult oock sijne seven lampen maken.
49 *Hebr.* doen opgaen.
50 Ofte tegen hem over. *Hebr.* op de zyde sijner aensichten.
51 Ofte centener: verstaet een centener des heylichdoms/ houdende 125 pont gouts: want een centener heeft gewogen 3000 sikelen/ (als af te nemen is uyt Exo. 38. 25/26.) welcke de voorschreven summa uytbrengen. (hoewel andere meynen datter maer 120 pont gewogen heeft.) aengaende den borgerlicken centener/ dien houtmen ontrent half soo vele geweest te zijn.

40 [52] [m] Siet dan toe/ dat ghy het maeckt nae haren [53] voorbeelde/ 't welck u op den berch getoont is.

52 Daer staet Exo. 39.43. dat Mose dit alles neerstelick heeft onderhouden.
m Act. 7.44. Heb. 8.5.
53 D. Patroon/ model/ gelijckenisse.

Het xxvj. Capittel.

Godt beveelt Mose den Tabernakel te maken van tien gordijnen/ v. 1/ &c. Ende een tente daer over van elf gordijnen van geyten hayr/ van rams-vellen/ ende een deckſel van dasse-vellen/ 7. De Tabernakel moeste zijn van Sittim-hout/ 15. De voeten van silver/ 19. De rychelen van Sittim-hout/ 26. De voorhanck van konstelick werck tusschen het heylige/ ende het heylige der heyligen/ 31. Het deckſel aen de deure der Tente/ 36.

1 DEn [a] [1] Tabernakel nu sult ghy maken van tien gordijnen: van fijn getweernt linnē/ ende hemels-blaeuw/ ende purper/ ende [2] scharlaken [met] Cherubim van [3] het alderkonstelicxte werck sult ghyse maken.

2 De lengte van eene gordijne sal van achtentwintich ellen zijn/ ende de breette eener gordijne van vier ellen: alle dese gordijnen sullen eene mate hebben.

3 Daer sullen vijf gordijnen t' samen gevoecht zijn/ [4] d' eene aen d' andere: weder om sullender vijf gordijnen t' samen gevoecht zijn/ d' eene aen d' andere.

4 Ende ghy sult hemels-blaeuwe strick-litſkens maken aen der eener gordijnen [5] kant/ aen het uyterste/ in de t' samenvoeginge: alsoo sult ghy oock doen aen den uytersten kant der gordijne aen de [6] tweede t' samen-voegende.

5 Vijftich strick-litſkens sult ghy aen d' eene gordijne maken/ ende vijftich strick-litſkens sult ghy maken aen 't uyterste der gordijne/ dat aen de tweede t' samen-voegende is: dese strick-litſkens sullen 't een aen het andere t' samen vatten.

6 Ghy sult oock vijftich goudene haecxkens maken/ ende sult de gordijnen t' samen voegen/ d' eene aen d' andere/ met dese haecxkens/ op dat het een Tabernakel zy.

7 Oock sult ghy [7] [b] gordijnen uyt geyten [hayr] maken [8] tot een tente over den Tabernakel: van elf gordijnen sult ghy die maken.

8 De lengte [9] eener gordijne sal [10] dertich ellen zijn/ ende de breette eener gordijne vier ellen: dese elf gordijnen sullen eene mate hebben.

9 Ende ghy sult vijve deser gordijnen aen malkanderen bysonder [11] voegen/ ende sesse deser gordijnen bysonder: ende de seste deser gordijnen sult ghy [12] dobbel maken/ [13] recht voor op de Tente.

10 Ende ghy sult vijftich strick-litſkens maken [14] aen den kant van d' eene gordijne/ 't uyterste in de t' samen-voeginge/ ende vijftich strick-litſkens aen den kant van de gordijne die de tweede t' samen-voegende [is].

11 Ghy sult oock vijftich koperē haecxkens maken/ ende ghy sult de haecxkens in de strick-litſkens doen/ ende ghy sult de tente tsamen voegen/ datse eene zy.

12 Het overige nu dat overschiet aen de gordijnen der tente/ de helft [15] der gordijne die over-schiet/ sal overhangen/ [16] aen de achterste deelen des Tabernakels.

13 Ende een elle van dese/ ende een elle van gene zyde van 't gene dat overich zijn sal aen de lengte der gordijnen der tente/ sal overhangen aen de zyden des Tabernakels/ aen dese/ ende aen gene [zyde]/ om dien te bedecken.

14 Ghy sult oock de Tente [17] eē deckſel maken van root-geverwde rams-vellen: [c] ende daer over [17] een deckſel van [18] dasse-vellen.

a Exod. 36. 8.
1 De Tabernakel/ of wooninge wiert gemaeckt/ om in den selfden te stellen de Arke/ de gouden tafel/ met de toonbrooden/ ende goudene candelaer.
2 Siet Genes. 38. v. 28.
3 And. Het alderverenuftichste werck. *Hebr.* het werck eenes konstenaers.
4 *Hebr.* de vrouwe aen haer suster, alsoo oock v. 5/6.
5 Ofte self-kant. *Hebr.* lippe, alsoo oock v. 10.
6 Dit moetmen verstaen vande twee uyterste gordijnen/ die door strick-litſkens de t' samen-voeginge maeckten/ van beyde de vijve.
7 *Hebr.* gordijnen der geyten.
b Exod. 36. 14.
8 D. tot een deckſel/ ofte overspreydinge over den Tabernakel/ als v. 9/ 11/ 12/ 13. Dit is het tweede deckſel des Tabernakels geweest/ dienende om den selven voor regen ende wint te beschutten.
9 D. yegelicker.
10 Dese gordijnen waren twee ellen langer als de andere/ van de welcke v. 2. gesproken is.
11 T. w. met litſkens.
12 D. half overslaē.
13 *Hebr.* recht voor op het aengesicht der Tente.
14 *Hebr.* aen de lippe, And. aen den self-kant.
15 T. w. der laetster gordijne.
16 Hier was het heylige der heyligen/ daer d' Arke des verbonts stont.
17. 17 Dese deckſels dienden alleen om het dack/ ofte bovenste des Tabernakels te bedecken.
c Exod. 36. 19.
18 *Hebr.* Tachas-vellen.

15 Ghy sult oock tot den Tabernakel staende berderen maken/ van Sittim-hout.

16 De lengte van een bert sal tien ellen zijn: ende een elle/ ende eene halve elle sal de breette van elck bert zijn.

17 Twee [19] houw-vasten sal een bert hebben/ als sporten [20] in een leeder gesett/ [21] d' een nevens d' ander: alsoo sult ghy 't met alle de berderen des Tabernakels maken.

18 Ende de berderen tot den Tabernakel sult ghy [aldus] maken: Twintich berderen nae de suydt-zyde suyd-waerts.

19 Ghy sult oock veertich silveren [22] voeten maken onder de twintich berderen: twee voeten onder een bert/ aen sijne twee houw-vasten/ ende twee voeten onder een ander bert/ aen sijne twee houw-vasten.

20 Daer sullen oock twintich [23] berderen zijn aen d' ander [24] zyde des Tabernakels/ aen den noorder hoeck.

21 Met hare veertich silveren voeten: twee voeten onder een bert/ ende twee voeten onder een ander bert.

22 Doch aen de zyden des Tabernakels [25] tegen 't westen sult ghy [26] ses berderen maken.

23 Oock sult ghy twee berderen maken tot de hoeck-berderen des Tabernakels/ aen de beyde zyden.

24 Ende sy sullen van beneden [als] [27] tweelingen t' samen gevoegt zijn/ sy sullen oock [28] [als] tweelingen aen 't oppereynde des selven t' samen gevoegt zijn/ met eenen rinck: alsoo sal 't met de twee [berderen] zijn/ tot twee hoeck-berderen sullense zijn.

25 Alsoo sullen de acht berderen zijn met hare silveren voeten/ zijnde sestien voeten: twee voeten onder een bert/ wederom twee voeten onder een bert.

26 Ghy sult oock [29] rychelen maken van Sittim-hout: vyve aen de berderen der eener zijde des Tabernakels:

27 Ende vijf rychelen aen de berderen der andere zijde des Tabernakels: als oock vijf rychelen aen de berderen der zijde des Tabernakels/ [30] aen de beyde zijden westwaerts.

28 Ende de middelste rychel sal midden aen de berderen zijn/ door-schietende van 't een eynde tot het ander eynde.

29 Ende ghy sult de berderen met goude overtrecken/ ende hare ringen [31] (de plaetsen voor de rychelen) sult ghy van goude maken: de rychelen sult ghy oock met goude overtrecken.

30 [32] [d] Dan sult ghy den Tabernakel oprichten nae sijne wijse/ die u op den berch getoont is.

31 Daerna sult ghy [33] eenen [e] voorhanck maken/ van hemels-blaeuw/ ende purper/ ende scharlaken/ eñ fijn getweernt linnen: van het alder konstelicxte werck [34] sal men-se maken met [35] Cherubim.

32 Ende sult hem [36] hangen [37] aen vier pilaren van Sittim [hout]/ met goude over-togen/ hare haken sullen van goude zijn: [staende] op vier silveren voeten.

33 Ende ghy sult den voor-hanck [38] onder de haecxkens hangen/ ende ghy sult [39] de Arke der getuygenisse aldaer binnen den voor-hanck brengen: ende [40] dese voorhanck sal u lieden een scheydinge maken tusschen [41] het heylige/ ende tusschen [42] het heylige der heyligen.

19 *Hebr.* handen.
20 And. leederwijse gesett, D. even wijt van malkanderē gesett/ gelijck de trappen of sporten der leederen staen.
21 *Hebr.* de vrouwe nevens haer suster.
22 Dit waren de voeten/ daer de berderen op steunden/ sy waren elck van een talent silvers. Exod. 38. 27.
23 Zijnde elck bert anderhalven cubitus breet/ v. 16. Soo dat hier uyt af te nemen is/ dat de lengte van den heelen Tabernakel geweest is xxx cubiten.
24 *Hebr.* ribbe.
25 Siet Genes. 12. v. 8. *Hebr.* Zeewaerts, of/ nae de zee aen.
26 Dese ses berderen waren negen cubiten breedt/ want elck bert was anderhalven cubitus breet/ ende sy wierden t' samē gevoecht/ om alsoo den tabernakel achter te sluyten/ of dicht te maken.
27 De sin is/ sy sullen te gelijcke vaste zijn aen de berderen ter zydē ende aen het eynde des Tabernakels/ de selve alsoo aen malkanderen hechtende/ ofte vaste makende.
28 And. volkomen.
29 And. ribben, latten, grendelen.
30 Ofte westwaert, nae de beyde zyden [siende].
31 *Hebr.* huysen voor de rychelen. D. dienende om de ringen daer door te steken.
32 Als alle deelen des Tabenakels volmaeckt waren/ so resteerde datmen die t' samen brocht/ ende den Tabernakel geheelick oprichte/ ende over eynde stelde.
d Exod. 25. 9, 40. Actor. 7. 44. Hebr. 8. 5.
33 Desen voorhanck was in plaetse van een scheydsel/ ofte scheyd muer/ tusschen het heylige eñ 't heylige der heyligē/ daer alleē de Hooge-priester eens des jaers mochte ingaen/ ende dit is die voor-hanck welcken de Apostel Hebr. 9. 3. noemt den tweeden voorhanck: Daer was eenē anderen voorhanck aen de deure des huyses. Siet oock Lev. 4. 6.
e Exod. 36. 35.
34 Oft: sal hyse, te weten Bezaleel/ of de werck-meester.
35 Siet Gen. 3. 24.
36 *Hebr.* geven, ende alsoo v. 33.
37 D. aen de haken die aen de vier pilaren sullen vaste zijn.
38 Waer van v. 6.
39 Siet bov. cap. 25. v. 16.
40 Tot desen eynde was eygentlick de voorhanck gemaeckt/ om de menschen af te sluyten ende te verhinderen het ingaē/ ja selfs het insien in het heylige der heyligen/ daer de Arke was. Exod. 40. 3. Siet oock Hebr. 9. 8.
41 *Hebr.* de heylicheyt.
42 *Hebr.* de heylicheyt der heylicheden. ende alsoo in 't volgende vs.

34 Ende ghy ſult het Verſoen-deckſel ſetten op de Arke der getuygheniſſe in het heylige der heyligen.

35 [43] De Tafel nu ſult ghy ſetten [44] buyten den voor-hanck/ ende den Candelaer tegen de tafel over/ aen d'eene zijde des Tabernakels/ ſuydwaerts: maer de tafel ſult ghy ſetten aen de noord-zijde.

36 [f] Ghy ſult oock aen de deure der Tente [45] een deckſel maken/ van hemels-blaeuw/ ende purper/ ende ſcharlaken/ ende fijn getweernt linnen/ geborduert werck.

37 Ende ghy ſult tot dit deckſel vijf pilaren van Sittim [hout] maken/ ende [46] die met gout over-trecken/ hare haken ſullen van gout zijn: ende ghy ſult haer vijf koperen voeten gieten.

43 Verſtaet de tafel daer de toon-brooden op lagen.
44 T. w. inde heylige plaetſe daer de Prieſters haren dienſt deden.
f Exod. 36. 37.
45 Dit was aen den ingangh der deure/ ja 't was als een deure voor aen den ingangh tot den Tabernakel/ daer de Prieſters alle dage uyt ende ingingen/ om haren dienſt te doen in het heylige/ maer 't volck en mocht daer niet ingaen/ Hebr. 9. 2/6.
46 Hy en wil niet ſeggen/ dat men de geheele pilaren met gout ſoude overtrecken/ maer alleen de knoopen ende randen. Exod. 36. 38.

Het xxvij. Capittel.

De coperen Altaer ten brant-offer/ met ſijn gereetſchap/ v. 1/ &c. Voor-hof des Tabernakels/ 9. De mate des hofs/ 18. Olye tot de lampen des luchters/ die de Prieſter alle dage aenſtack/ 20.

1 GHy ſult oock eenen [a] ALTAER maken van Sittim-hout/ vijf ellen ſal de lengte zijn/ ende vijf ellen de breette [1] (vier-cantich ſal deſen altaer zijn) ende drie ellen ſijne hooghte.

2 Ende ghy ſult ſijne [2] hoornen maken op ſijne vier hoecken/ [3] uyt hem ſullen ſijne hoornen zijn/ ende [4] ghy ſult hem met koper overtrecken.

3 Ghy ſult hem oock potten maken/ om ſijn aſſche t'ontfangen/ oock ſijn [5] ſchoeffelen/ ende ſijn [6] beſpreng-beckens/ ende ſijn [7] crauwelen/ ende ſijn kool-pannen: [8] alle ſijn gereetſchap ſult ghy van koper maken.

4 Ghy ſult hem [9] eenen rooſter maken van koperen net-werck: ende ghy ſult aen dat net vier koperen ringen maken aen ſijne vier eynden.

5 Ende ghy ſult het onder den ommeloop des Altaers van beneden op-leggen: alſo dat het net tot het midden des Altaers zy.

6 Ghy ſult oock hant-boomen maken tot den Altaer/ hant-boomen van Sittim-hout: ende ghy ſultſe met koper overtrecken.

7 Ende de hant-boomen ſullen in de ringen gedaen worden/ alſo dat de hant-boomen zijn aen beyde zijden des Altaers/ alſmen hem draecht.

8 Ghy ſult hem hol van plancken maken: gelijck als [10] Hy u op den berch gewesen heeft/ alſoo ſullen [11] ſy doen.

9 [b] Ghy ſult oock [12] den voor-hof des Tabernakels maken: Aen den ſuyd-hoeck ſuydwaerts/ ſullen aen den voor-hof behangſelen zijn van fijn getweernt linnen/ de lengte eener zijde ſal hondert ellen zijn.

10 Oock ſullen [13] ſijne twintich [14] pilaren/ ende der ſelver twintich voeten van koper zijn: de haken deſer pilaren ende hare banden/ ſullen ſilver zijn.

11 Alſoo ſullen oock aen den Noorderhoeck in de lengte de behangſels hondert [ellen] lanck zijn: ende ſijne twintich pilaren/ ende der ſelver twintich voeten/ van koper: de haken der pilaren/ ende de banden der ſelver ſullen ſilver zijn.

12 Ende in de breette des voorhofs aen [15] den Weſterhoeck/ ſullen behangſelen zijn van vijftich ellen: hare pilaren tiene/ ende der ſelver voeten tiene.

13 Van gelijcke ſal de breette des voor-

a Exod. 38. 1.
1 T. w. ſoo veel de langte ende de breette aengaet: maer hy en was maer drie cubitus of ellen hooge.
2 Deſe hoornen en dienden niet alleene tot cieraet des Altaers/ maer ooc ſoo 't ſchijnt/ om te beletten dat 't gene 't welck op den Altaer lach/ niet af en viel.
3 D. uyt het ſelve ſtuck/ niet aengeſett noch aengehecht: alſoo dickwijls in dit verhael.
4 Daerom wiert deſen altaer niet alleen van buyten/ maer oock van binnen met coper overtrocken/ ja daer mede alſoo bedeckt/ datmen geen hout daer aen en ſach/ om vry en onbeſchadicht van het vyer te zijn/ ende te blijven.
5 Of/ ſchuppen. And. beſemen.
6 T. w. om het bloet des brantoffers daer in te ontfangen/ ende daer mede te beſprengen.
7 Of/ gaffelen, inſtrumenten met tanden/ bequaem om 't vleeſch uyt den pot te trecken/ als 1. Sam. 2. 13/ 14.
8 *Hebr.* tot alle ſijne vaten ſult ghy coper maken, of/ bereyden.
9 Dit was een breede koperen plate/ met veel kleyne gaetkens/ daer 't bloet/ aſſche/ en kleyne koolkens/ of yet dergelijcke/ konden door vallen: ende dit was de heert des Altaers/ daer het vyer op lach te branden.
10 T. w. Godt de Heere.
11 T. w. de werckmeeſters.
b Exod. 38. 9.
12 Dit was eene opene plaetſe daer het volck dagelijx quam tot de offerhanden/ ende tot den openbaren Godtsdienſt/ Pſal. 100. 4. ende 116. 17/ 18/ 19.
13 t. w. des voorhofs.
14 Deſe pilaren dienden daer toe/ om de behangſelſs daer aen vaſt te maken met ſilveren haken: als oock tot cieraet. Exod. 38. 17/ 19. ſtaet/ dat de hoofden der ſelver verſilvert waren.
15 *Hebr.* aen de Zee zyde, ofte/ aen de zyde der Zee, Siet Geneſ. 12. 8.

hofs aen den ooſter-hoeck ooſtwaerts van vijftich ellen zijn.

14 Alſo datter vijftien ellen der behangſelen op [d'eene] [16] zijde zijn/ hare pilaren drie/ ende hare voeten drie.

15 Ende vijftien [ellen] der behangſelen aen d'ander zijde: hare pilaren drie/ ende hare voeten drie.

16 In de poorte nu des voorhofs ſal een deckſel zijn van twintich ellen/ hemels-blaeuw ende purper/ ende ſcharlaken/ ende fijn getweernt linnen/ geborduert-werck: hare pilaren viere/ ende hare voeten viere.

17 Alle de pilaren des voorhofs ſullen rondom met ſilveren banden beſett zijn: hare haken ſullen ſilveren zijn: maer hare voeten ſullen koperen zijn.

18 De lengte des voorhofs ſal hondert ellen zijn/ ende de breette [17] doorgaens vijftich/ ende de hoochte [18] vijf ellen/ van fijn getweernt linnen: maer [19] hare voeten ſullen koperen zijn.

19 Aengaende al de gereetſchap des Tabernakels in al des ſelven dienſt/ ja alle ſijne [20] pinnen/ ende alle de pinnen des voorhofs/ ſullen koperen zijn.

20 [c] Ghy nu ſult den kinderen Iſraëls gebieden datſe tot u [21] brengen reyne olye van olijven/ geſtooten [22] tot den luchter: datmen gedurichlick de lampen aenſteke.

21 In de Tente der t'ſamen-komſte van buyten den voorhanck/ die voor [23] 't getuygheniſſe is/ ſalſe Aaron ende ſijne ſonen toerichten/ van den avont tot den morgen/ voor het aengeſichte des HEEREN: Dit ſal een eeuwige inſettinge zijn voor hare geſlachten van wegen de kinderen Iſraëls.

16 *Hebr.* ſchouder, verſtaet hier ende in 't volgende vs/ de zyden van den voorhof.
17 *Hebr.* vijftich ende vijftich, D. vijftich aen elcke zyde.
18 Half ſoo hooge als de Tabernakel/ Exod. 26. 16.
19 T. w. der pilaren.
20 Of/ nagelen daer toe dienende om het werck ende alle de deelen des ſelven vaſte aen een te ſluyten.
c Levit. 24. 2.
21 *Hebr.* nemen. dat is/ nemen ende brengen. Siet Geneſ. 12. v. 15.
22 Daer waren ſeven brandende lichten in den candelaer Exod. 25. 37.
23 D. Arke der getuygheniſſe.

Het xxviij. Capittel.

Aaron en ſijne ſonen worden tot het Hooge-Prieſter-ampt verordineert/ v. 1/ &c. hare heylige kleederen/ 2. De Ephod/ 6. konſtelicken riem/ 8. Twee Sardonix-ſteenen/ op welcke de namen der ſonen Iſraëls gegraveert waren/ 9. De borſt-lap met twaelf ſteenen daer in/ op welcken de namen der twaelf ſonen Iſraëls gegraveert waren/ 15. Gouden ketens aende borſt-lap/ 22. Item/ goudene ringen daer aen/ 23. De Urim en Thummim/ 30. Mantel des Ephods/ 31. De goudene plate/ daer in gegraveert ſtont: De Heylicheyt des Heeren, 36. De rock vol oogen/ de hoet/ de gordel: rocken der ſonen Aarons/ hare riemen/ en mutſen/ ende hare linnen onder-broecken/ &c. 39. Deſe kleederen moſten Aaron ende ſijne ſonen aentrecken/ als ſy in 't heylige dienen ſouden/ 41.

1 DAerna [1] ſult ghy uwen broeder Aaron ende ſijne ſonen met hem tot u doen naederen uyt het midden der kinderen Iſraëls/ om my het Prieſter-ampt te bedienen: [a] namelick Aaron/ Nadab/ ende Abihu/ Eleazar ende Ithamar de ſonen Aarons.

2 Ende ghy ſult uwen broeder Aaron [2] heylige kleederen maken: tot heerlickheyt ende tot cieraet.

3 Ghy ſult oock ſpreken tot alle die [3] wijs van herten zijn/ dien ick met den geeſt der wijsheyt vervult hebbe: dat ſy Aaron kleederen maken om hem te heyligen/ dat hy my het Prieſter-ampt bediene.

4 Dit nu zijn de kleederen die ſy maken ſullen/ Eenen borſt-lap ende eenen [4] Ephod/ ende eenen [5] mantel/ ende eenen rock vol [6] oogſkens/ eenen [7] hoet/ ende gordel: [8] ſy ſullen dan uwen broeder Aaron heylige kleederen maken/ ende ſijnen ſonen/ om my het Prieſter-ampt te bedienen.

5 [8] Sy ſullen oock [9] dat gout/ ende hemels-blaeuw/ ende purper/ ende ſcharlaken/ ende fijn linnen nemen.

6 [b] Ende ſullen den Ephod maken van

1 T. w. na dat het werck des Tabernakels volmaeckt ſal zijn.
a Hebr. 5. 4.
2 D. kleederen die hy ſal aen doen wanneer hy den heyligen Godts-dienſt verrichten ſal. *Hebr.* kleederen der heylicheyt.
3 Siet Iob 9. 4.
4 Ofte lijf-rock. ſiet vold. cap. 25. 7.
5 Ofte/ overkleet, over-treckſel, overrock, daer de ſchellekens aen waren. ſiet v. 31.
6 Verſtaet konſtelick gewrochte cierſelkens in forme van oogen. deſe worden gehouden voor den onderrock/ langer zijnde dan den overrock.
7 Dit was een deckſel 't welck rondom het hooft als gewonden was/ gelijck heden ten dage der Turcken tulebanden: 't was het hooftdeckſel ende cieraet der Coningen ende der Prieſteren.
8. 8 T. w. de wijſe mannen/ van de welcke v. 3. geſproken is.

9 T. w. 't welck de kinderen Iſraëls vrywillich ſullen gebracht hebben/ daer van cap. 25. geſproken is.   b Exod. 39. 2.

[10] gout/

[10] gout/hemels-blaeuw/ende purper/scharlaken/ ende fijn getweernt linnen / van het alderkonstelicxte werck.

7 Hy sal twee te samen voegende schouder-banden hebben aen sijn beyde eynden / daer mede hy t' samen gevoegt sal worden.

8 Ende [11] de konstelicke-riem sijns Ephods die op hem is / sal zijn gelijck sijn werck/ van [12] het selve/ van gout/ hemels-blaeuw ende purper /ende scharlaken/ende fijn getweernt linnen.

9 Ende ghy sult twee Sardonix-steenen nemen / ende de namen der sonen Israëls daer op graveren.

10 Sesse van hare namen op eenen steen/ende de ses overige namen op den anderen steen/ nae hare geboorten:

11 Nae steen-snijders werck/ [13] gelijck men de segelen graveert/ sult ghy dese twee steenen graveren / met de namen der sonen Israëls: ghy sultse maken datse ombatt zijn in goudene [14] kaskens.

12 Ende ghy sult de twee steenen aen de schouder-banden des Ephods setten/ zijnde steenen [15] ter gedachtenisse voor de kinderen Israëls: ende Aaron sal hare namen op sijne beyde schouderen dragen [15] ter gedachtenisse voor het aengesichte des HEEREN.

13 Ghy sult oock goudene kaskens maken.

14 Ende twee ketenkens van louteren goude; [16] gelijck-eyndigende sult ghyse maken/ [17] gedraeyt werck: ende de gedraeyde ketenkens sult ghy aen de kaskens hechten.

15 [c] Ghy sult oock [18] eenen borst-lap des gerichtes maken / van het alderkonstelicxte werck / gelijck het werck des Ephods sult ghy hem maken: van gout / hemels-blaeuw / ende purper / ende scharlaken / ende van fijn getweernt linnen sult ghy hem maken:

16 Vierkantich sal hy zijn/ [ende] verdobbelt: een spanne sal sijn lengte zijn/ende een spanne sijn breette.

17 Ende ghy sult vervullende steenen daer in vullen / vier rijgen steenen: [19] eene rijge van een [20] Sardis / een Topaz / ende een Carbonckel/ dit is d' eerste rijge.

18 Ende de tweede rijge/van een Smaragd/ een Saphir/ ende een Diamant.

19 Ende de derde rijge/ een Hyacinth/ Agaet/ ende Amethist.

20 Ende de vierde rijge van een Turkois/ ende een Sardonix/ende een Jaspis: sy sullen met goude ingevatt zijn [21] in hare vullingen.

21 Ende dese steenen sullen zijn met de twaelf namen der sonen Israëls/ met hare namen: sy sullen als segelen gegraveert worden/elck met sijnen name/voor de twaelf stammen sullen sy zijn.

22 Ghy sult oock aen den borst-lap gelijck-eyndigende ketenkens van gedraeyt werck uyt louteren goude maken.

23 Ghy sult oock aen den borst-lap twee goudene ringen maken: ende ghy sult de twee ringen aen de twee eynden des borst-laps setten.

24 Dan sult ghy de twee gedraeyde goudene [ketenkens] in de twee ringen doen/ aen de eynden des borst-laps.

25 Maer de twee eynden [22] der twee gedraeyder [ketenkens] sult ghy aen die twee kaskens doen : ende ghy sultse setten aen de schouder-banden des Ephods/ recht op de voorste [23] zyde van dien.

26 Ghy sult noch twee goudene ringen maken/ ende sultse aen de twee eynden des borst-laps setten: inwendich aen sijnen [24] rant / die aen de zijde des Ephods zijn sal.

27 Noch sult ghy twee goudene ringen maken / die ghy setten sult aen de twee schouder-banden des Ephods / beneden / aen de voorste zijde / tegen over sijne [25] voege / boven den konstelicken riem des Ephods.

28 Ende sy sullen den borst-lap met sijne ringen aen de ringen des Ephods opwaerts binden met een hemels-blaeuw snoer / dat hy op den konstelicken riem des Ephods zy: ende de borst-lap en sal van den Ephod niet afgescheyden worden.

29 Also sal Aaron de namen der sonen Israëls dragen aen den borst-lap des gerichtes / op sijn herte / als hy in 't heylige sal gaen: ter gedachtenisse voor 't aengesichte des HEEREN geduerichlick.

30 Ghy sult oock in den borst-lap des gerichtes [26] de Urim ende de Thummim setten/ dat sy op het herte Aarons zijn/als hy voor het aengesichte des HEEREN ingaen sal: Also sal Aaron dat gerichte der kinderen Israëls geduerichlick op sijn herte dragen / voor het aengesichte des HEEREN.

31 Ghy sult oock [d] den [27] mantel des Ephods geheel van hemels-blaeuw maken.

32 Ende het [28] hooft-gat des selven sal in 't midden daer van zijn: dit gat sal eenen boort rondom hebben van geweven werck/ als het gat eenes pansiers sal het daer aen zijn/ dat [29] het niet gescheurt en worde.

33 Ende aen sijne zoomen sult ghy granaet-appelen maken van hemels-blaeuw/ ende van purper/ ende van scharlaken/ aen sijne zoomen rondom: ende goudene schellekens rondom [30] tusschen de selve.

34 Dat een gouden schelleken / daer na een granaet-appel zy / [wederom] een gouden schelleken / ende een granaet-appel: aen de zoomen des mantels rondom.

35 Ende Aaron sal den selven aen hebben om te dienen: op dat [31] sijn gelupt gehoort worde / als hy in 't heylige voor het aengesichte des HEEREN ingaet / ende als hy uytgaet / op [32] dat hy niet en sterve.

36 Voorder sult ghy [e] een [33] Plate maken van louteren goude/ende ghy sult daer in graveren [34] gelijck men de segelen graveert/ [35] DE HEYLICHEYT DES HEEREN.

37 Ende ghy sult de selve aenhechten met een hemels-blaeuw snoer / also dat sy aen [36] den hoet zy / aen de voorste zijde des hoets sal sy zijn.

38 Ende zy sal op het voorhooft Aarons zijn / [37] op dat Aaron [38] drage de ongerechticheyt der heyliger dingen/welcke de kinderen Israëls sullen geheyligt hebben/ in alle gaven harer geheylichder dingen / ende sy sal [39] geduerichlick aen sijn voorhooft zijn/om haerlieden voor het aengesichte des HEEREN aengenaem te maken.

39 Ghy sult oock [f] eenen rock vol oogskens maken/ van fijn linnen/ ghy sult oock den hoet van fijn linnen maken: maer den gordel sult ghy van geborduert werck maken.

40 Den sonen Aarons sult ghy oock [40] rocken maken / ende ghy sult hen gordelen

---

10 Den goudenen Ephod droech alleen de Hooge-Priester/ maer daer waren oock Ephods van linnen / welck d' ander Priesters/ ja ooc andere lieden droegen. Siet 1. Sam. 22. 18. ende 2. 18. ende 2. Sam. 6. 14.

11 T. w. daer mede de Ephod soude omgordet worden. Of desen Ephod van de schouders af/ soo wel voor als achter/ hebbe neder gehangen tot op de lende / ende onder desen riem / dan of hy alleen achter hebbe nedergehangen tot aen den riem / of boven den selven / dan of hy voor ende achter open zijnde aen de schouderbanden van de lenden hebbe neder-gehangen tot aen de voeten / daer van is verscheyden gevoelen. doch het laetste woort van de geleertste Hebreen bevesticht.

12 T. w. van de selve stoffe daer de Ephod van is. And. uyt het selve, dat is/ uyt het selve stuck.

13 D. op het aldernetste en volmaecktste. *Hebr.* graveringe eenes segels.

14 Alsoo worden genoemt de holle plaetsen des gouts boven op de ringen / daer men den steen in sett.

15. 15 De sin deser woorden is / dat Aaron Godt der kinderen Israëls indachtich maeckte/ staende voor hem.

16 D. van gelijcke grootte ende lengte/ alsoo ooc ond. v. 22.

17 And. gewrongen werck.

c Exod. 39. 8.

18 Aldus geheeten/ om dat de Hooge-Priester den selven aen dede/ alsser swaerwichtige / doch twijfelachtige saken voorvielen / daer in hy Godt om raet braechde.

19 D. d' eerste als Genes. 1. 2. ende 2. 4.

20 In 't oversetten van dese steenen en zijn het de aldergeleertste oversetters niet eens / doch is hier gevolcht het gevoelen van de meeste / ende voornaemste soo oude/ als niewe Oversetters. in 't Hebr. staen de namen aldus:
1 Odem, Pitda, Bareketh.
2 Nophech, Sappir, Iahalom.
3 Leschem, Schebo, Achlamah.
4 Tarschisch, Schoham, Iaspe.

21 D. in de kaskens daer sy ingeset sullen worden. Sg. bov. cap. 25. op v. 7.

22 *Hebr.* der beyder drayingen, of draeyselen.

23 *Hebr.* aengesichte.

24 *Hebr.* lippe.

25 And. t' samenvoeginge.

26 Dese woorden soude men mogen verduytschen/ lichten en volmaecktheyden. het heeft Gode belieft door deselve sijne klare ende volmaeckte antwoorden te geven aen den Hoogen-priester. doch watse geweest zijn/ is onseker: men leest nergens dat Godt Mose heeft bevolen de selve te maken / veel weyniger hoe/ of waer van de selve gemaeckt zijn/ Sg. Levit. 8. 8.

d Exod. 39. 22.

27 T. w. den mantel of rock / diemen onder den Ephod dragen sal.

28 D. het opene daer des Priesters hooft sal doorgaen. *Hebr.* den mont sijnes hoofts.

29 T. w. 't gat/ And. Hy] Te weten / den Ephod.

30 And. in 't midden van die.

31 Verstaet den klanck ofte 't gelupt sijner schellen.

32 Verstaet / van Godt den Heere geslagen zijnde.

e Exod. 39. 30.

33 *Hebr.* een bloeme, die schoon in de ooge is.

34 *Hebr.* met graveringe eenes segels.

35 And. heylicheyt den Heere.

36 Siet bov. v. 4.

37 Hier is Aaron een voorbeelt op Christum, die door sijn heylicheyt de sonden sijnes volcx heeft wech genomen / die sy dickwijls begaen oock in hare alderheylichste wercken. Joh. 1. 29. en 2. Cor. 5. 19. en 1. Joh. 2. 1.

38 Dat is/ dragende wech neme.

39 Verstaet altijt als de Hooge-Priester den hoet soude op setten/ ende dienst doen.

f Bov. v. 4.

40 T. w. van fijn linnen/ gelijck des Hoogen-Priesters/ Exod. 39. 27. verstaet dit oock van den gordel ende van de hoeden/ ofte bonetten/ die des Hoog.-Priesters niet seer ongelijck waren.

len maken: oock sult ghy hen [41] mutsen maken / tot heerlicheyt ende cieraet.

41 Ende ghy sult de selve uwen broeder Aaron / ende [42] oock sÿne sonen aentrecken: ende ghy [43] sultse salven / ende [44] hare hant vullen / ende haer heyligen / dat sy my het Priester-ampt bedienen.

42 Maeckt haer oock linnen onder-broecken / om het vleesch der schaemte te bedecken: sy sullen sÿn van de lendenen tot de dÿen.

43 [45] Aaron nu ende sÿne sonen sullen die aen hebben / als sy in de Tente der t' samenkomste gaē / ofte als sy tot den Altaer treden sullen / om in het heylige te dienen / op dat sy geene [46] ongerechticheyt en dragen / ende sterven: [Dit] sal een eeuwige insettinge zÿn / hem / ende sÿnen zade na hem.

41 Ofte verhevene mutskens, die aen 't hooft gebonden wierden. Levit. 8. 13.
42 *Hebr.* met hem.
43 T.w. met de heylige olye / so als Godt die te maken bevolē heeft. Siet Exo. 30. 23. ende 29. 7.
44 Siet Levit. 8. v. 33.
45 *Hebr.* ende sy sullen op Aaron ende op sijne sonen zijn.
46 D. straffe der ongerechticheyt / siet Levit. 5. v. 1.

Het xxix. Capittel.

Vande wyinge Aarons ende sÿner sonen / v. 1 / &c. hoemen dē Varre des sond-offers offeren moeste / 10. ende den eenen ram ten brand-offer / 15. Oock den anderen ram ter heyliginge der Priesteren / 19. Aaron ende sÿne sonen aten het vleesch des rams daer mede sy ingewyet waren / 32. De Altaer most seven dagen lanck ontsondigt worden / 36. Daer mosten dagelicx twee lammeren ten brand-offer geoffert worden / 38. Godt belooft den Tabernakel / oock Aaron / ende sÿne sonen te heyligen / 44. ende in 't midden der kinderen Israëls te woonen / 45.

1 DIt [a] nu is de sake / die ghy hen doen sult / om haer te heyligen / dat sy my het Priester-ampt bedienen: Neemt een Varre / het jonck eenes runts / ende twee [1] volkomene rammen:

2 Ende ongesuert broot / ende ongesuerde koecken met olye gemengt / ende ongesuerde bladen / [2] met olye bestreken: van tarwen meel-bloeme sult ghy de selve maken.

3 Ende ghy sultse in eenen korf leggen / ende sultse in den korf [3] toebrengen / met den varre / ende de twee rammen.

4 Alsdan sult ghy Aaron ende sÿne sonen doen naederen aen de deure der Tente der t' samen-komste: ende [4] ghy sultse met water wasschen.

5 Daerna sult ghy [5] de kleederen nemen / ende Aaron den rock / ende den mantel des Ephods / ende den Ephod / ende den borst-lap aendoen: ende ghy sult hem omgorden met den konstelicken riem des Ephods.

6 Ende ghy sult den hoet op sÿn hooft setten: [6] de kroone der heylicheyt sult ghy aen den hoet setten.

7 Ende [b] ghy sult [7] de salf-olye nemen / ende [8] op sÿn hooft gieten: alsoo sult ghy hem salven.

8 Daer na sult ghy sÿne sonen doen naederen / ende sult hen de rocken doen aentrecken.

9 Ende ghy sultse met den gordel omgorden / [namelick] Aaron ende sÿne sonen / ende ghy sult haer de mutsen opbinden / op dat sy het Priester-ampt hebben [9] tot eene eeuwige insettinge: Voorts sult ghy Aarons [10] hant vullen / ende de hant sÿner sonen.

10 [c] Ende ghy sult den varre nae by brengen voor de Tente der t' samen-komste: ende Aaron ende sÿne sonen sullen [11] hare handen op des varren hooft leggen.

11 Ende ghy sult den varre slachten [12] voor het aengesichte des HEEREN: [13] voor de deure der Tente der t' samen-komste.

12 Daerna sult ghy van het bloet des varren nemen / ende met uwen vinger op de hoornen des altaers doen / ende [14] al het

a Levit. 8. 2. ende 9. 2.
1 Siet Exod. 12. 5.
2 Verstaet hier olye van olyven.
3 And. offeren.
4 T. w. uyt het geheyligde wasch-vat / Exod. 30. 18.
5 T. w. de heylige kleederen / van de welcke cap. 28. gesproken is.
6 Het Hebr. woort Nezer, 't welck hier gebruyckt wort / beteeckent afscheydinge / of afsonderinge: dese kroone wort aldus genoemt / om datse was een teecken der afsonderinge van andere menschē / hierom wort oock de kroone der Coningen Nezer genoemt. 1. Sam. 1. 10. ende Psal. 89. 40. hier is het des Hoogenpriesters verciersel / om sÿn weerdicheyt aen te wÿsen. uyt Exod. 28. 36. ende Levit. 8. 9. is af te nemen / dat de plate ende dese kroone een dinck zÿ.
b Exod. 30. 25.
7 Van de welcke gesproken wort / Exod. 30. 23.
8 Datse langs sÿnen baert neder dale / Psal. 133. 2.
9 D. tot op den Messiam, want doe heeft Aarons dienst / met alle de ceremonien een eynde genomen.
10 Siet Levit. 7. op v. 37. ende Levit. 8. van v. 22. tot v. 35.
c Levit. 1. 3.
11 *Hebr.* met hare handen steunen.
12 Siet Levit. 1. v. 3.
13 Of / by.
14 Die reste des bloets / alsoo oock ond. v. 20.

bloet sult ghy uyt gieten aen [15] den bodem des altaers.

13 Ghy sult oock al het vette nemen / 't welck het ingewant bedeckt / ende het net over den lever / ende beyde nieren / ende 't vet dat aen de selve is: ende ghy sultse aensteken op den Altaer.

14 [d] Maer het vleesch des varren / ende sÿn vel / ende sÿnen dreck / sult ghy met vyere verbranden / buyten het leger: het is een sond-offer.

15 Daerna sult ghy den eenen ram nemen / ende Aaron ende sÿne sonen sullen hare handen op des rams hooft leggen:

16 Ende ghy sult den ram slachten: ende ghy sult sÿn [e] bloet nemen / ende rondom op den altaer sprengen.

17 Ende den ram [16] sult ghy in sÿne deelen deylen: ende ghy sult sÿn ingewant ende sÿne schenckelen wasschen / ende op sÿne deelen / ende op sÿn hooft leggen.

18 Alsoo sult ghy den geheelen ram aensteken op den Altaer: het is een brant-offer den HEERE / tot eenen lieffelicken reuck / het is [17] een vyeroffer den HEERE.

19 Daerna sult ghy den anderen ram nemen: ende Aaron ende sÿne sonen sullen hare handen op des rams hooft leggen.

20 Ende ghy sult den ram slachten / ende van sÿn bloet nemen / ende doen 't op het [rechter] oor-lapken Aarons / ende op het rechter oor-lapken sÿner sonen / desgelÿcx op den duym harer rechter hant / ende op den grooten tee hares rechteren voets: ende [18] dat bloet sult ghy op den Altaer sprengen rondom henen.

21 Dan sult ghy nemen van het bloet / dat op den altaer is / ende van [19] de salf-olye / ende ghy sult op Aaron ende op sÿne kleederen sprengen / ende op sÿne sonen / ende op de kleederen sÿner sonen met hem: op dat hy geheylicht zy / ende sÿne kleederen / oock sÿne sonen / ende sÿner sonen kleederen met hem.

22 Daerna sult ghy van den ram nemen het vette / mitsgaders den steert / oock het vette dat het ingewant bedeckt / ende [20] het net des levers / ende de beyde nieren / met het vette dat aen de selve is / ende de rechter [21] schouder: want het is een ram [22] der vul-offeren.

23 Ende een bolle broots / ende een koecke [23] geolyet broots / ende een blade: uyt den korf der ongesuerde [brooden] / die voor 't aengesichte des HEEREN zÿn sal.

24 Ende legtse alle op de handen Aarons / ende op de handen sÿner sonen: [24] ende beweegtse ten beweeg-offer voor het aengesichte des HEEREN.

25 Neemtse daerna van hare hant / ende steecktse aen [25] op den Altaer / op het brand-offer / tot eenen lieflicken reuck voor het aengesichte des HEEREN / het is [26] een vyer-offer den HEERE.

26 Ende neemt de borst van den ram der vul-offeren / [27] die Aarons is / ende beweegt hem ten beweeg-offer voor het aengesichte des HEEREN: ende 't sal [28] u ten deele zÿn.

27 Ende ghy sult [29] de borst des beweeg-offers heyligen / ende de schouder [30] des hef-offers / die beweegt / ende die opgeheven sal zÿn / van den ram des vul-offers / van 't gene dat Aarons / ende van 't gene dat sÿner sonen is.

28 Ende [f] 't sal Aarons ende sÿner sonen zÿn / tot een eeuwige insettinge [31] van

wegen

15 Daer was een goote / ofte gat / daer het in ofte door liep.
d Levit. 4. 12. Hebr. 13. 11.
e Hebr. 9. 12, 19.
16 Ofte: in sijne stucken houwen. T. w. na dat het vel daer afgetrocken sal zÿn. Levit. 1. 6.
17 D. een offerhande die door het vyer geheelick verteert wiert. siet Levit. 1. v. 9.
18 Siet vov. v. 12.
19 Die beschreven wort Exod. 30. 22.
20 D. dat op / of over den lever is / als vov. v. 13.
21 And. achterbout.
22 *Hebr.* der vervullingen, ende soo in 't volgende / Siet Leb. 7. v. 37.
23 D. met olye getempert.
24 Siet Levit. 7. v. 30.
25 Ofte / nevens.
26 Siet vov. v. 18.
27 D. dienen sal tot sÿner inwyinge.
28 T. w. Mosi. siet Levit. 8. 29.
29 Siet Levit. 7. op v. 30.
30 Siet Exod. 25. 2.
f Levit. 7. 31. 34. ende 10. 14.
31 D. 't gene datter geoffert sal worden van de kinderen Israëls / dat sal Aarons ende sÿner sonen zÿn.

wegen de kinderen Israëls / want het is een hef-offer : ende het hef-offer van wegen de kinderen Israëls sal zijn van hare danck-offeren ; haer hef-offer sal voor den HEERE zijn.

29 De [32] heylige kleederen nu die Aarons sullen geweest zijn / sullen [33] sijner sonen [34] na hem zijn / op datmense in de selve salve / ende datmen [35] hare hant in de selve vulle.

30 [36] Seven dagen salse aentrecken die uyt sijne sonen in sijne plaetse [37] Priester sal worden: die in de Tente der t' samen-komste gaen sal / om in het heylige te dienen.

31 Ghy sult den ram der vullinge nemen / ende ghy sult sijn vleesch [38] in de heylige plaetse sieden.

32 [g] Aaron nu ende sijne sonen sullen deses rams vleesch eten / ende 't broot dat in den korf sal zijn / by de deure der Tente der t' samen-komste.

33 Ende die sullen die dingen eten met dewelcke de versoeninge sal gedaen zijn / om hare hant te vullen / [ende] om haer te heyligen : [h] maer [39] een vreemde en salse niet eten / want sy zijn [40] heylich.

34 Ende indien daer [wat] over blijven sal van het vleesch der vul-offeren / ofte van dit broot / tot aen den morgen : so sult ghy het overgeblevene met vyere verbranden / [41] 't en sal niet gegeten worden / want het is heylich.

35 Ghy sult dan Aaron ende sijne sonen alsoo doen / nae alles wat ick u geboden hebbe : seven dagen sult ghy hare hant vullen.

36 Ghy sult oock 'sdaechs eenen varre des sond-offers bereyden / tot de versoeningen / [42] ende ghy sult den altaer ontsondigen / mits doende de versoeninge over hem : en ghy sult hem salven / om hem te heyligen.

37 Seven dagen sult ghy versoeninge doen voor den altaer / ende sult hem [43] heyligen: alsdan sal dien altaer [44] eene heylichheyt der heylicheden zijn / [45] al wat den altaer aen-roert sal [46] heylich zijn.

38 Dit [i] nu is het dat ghy op den Altaer bereyden sult / twee lammeren / die jarich zijn / 's daechs / geduerichlick.

39 Het eene lam sult ghy des morgens [47] bereyden : maer het ander lam sult ghy bereyden [48] tusschen de twee avonden.

40 Met [49] een tiende deel meel-bloeme / gemengt met een vyerendeel [50] van een Hin [51] gestootene olye / ende tot dranck-offer een vierde-deel van een Hin wijns / tot het eene lam.

41 Het ander lam nu sult ghy bereyden tusschen twee avonden: ghy sult daer mede doen gelijck met den morgen-spijs-offer / ende gelijck met den dranck-offer des selven / tot eenen lieflicken reuck / het is een vyer-offer den HEERE.

42 'T sal een geduerich brand-offer zijn by uwe geslachten [52] aen de deure der Tente der t' samen-komste voor het aengesichte des HEEREN: aldaer sal ick met u lieden komen / dat ick aldaer met u spreke.

43 Ende daer sal ick komen tot de kinderen Israëls: op dat [53] sy geheylicht worden door mijne heerlickheyt.

44 Ende ick sal de Tente der t' samen-komste [54] heyligen / mitsgaders den altaer: Ick sal oock Aaron ende sijne sonen heyligen / op dat sy my het Priester-ampt bedienen.

32 D. al wat tot den Godts-dienst gebruyckt wort / dat wort heylich genoemt.
33 Verstaet een van sijn sonen / te weten / die na hem Hooge-Priester worden sal.
34 D. na sijn doot.
35 D. inwye / als v. 22.
36 T. w. seven dage aen malkanderen / want soo veel dagen vereyschte sijn wyinge. v. 35.
37 T. w. Hooge-Priester.
38 T. w. by de deure der Tente der t' samen komste / gelijck daer staet v. 32. ende Lev. 8. 31. hier mocht yeder een inkomen / ende die de offerhande deden aten daer haer deel.
g Levit. 8. 31. ende 24. 9.
h Levit. 10. 14. Matth. 12. 4.
39 D. die niet en is van den geslachte ofte afcomste Aarons / de Levites selfs en mochten daer van niet eten. Siet Lev. 10. 14.
40 D. heylige spijse / Gode toegeeygent. *Hebr.* heylicheyt.
41 Selfs en moesten de Priesters het overblijfsel niet eten.
42 Oft / ghy sult voor den Altaer ontsondinge doen / verstaet / met het sond-offer. Siet wyders Levit. 8. op v. 15.
43 T. w. met de heylige Olye.
44 Niet alleen selfs geheylicht zijnde / maer oock heyligende de gaven die daer op geoffert wierden / ende ten desen aensien was d' Altaer grooter dan d' offerhande / gelijck Christus getuycht Matt. 23. 19.
45 And. al wie, ende soo ond. c. 30. v. 29.
46 T. w. ceremoniaelick.
i Num. 28. 3.
47 T. w. om te Offeren.
48 Siet Exod. 12. v. 6.
49 T. w. van een Epha, D. een Gomer. Siet Exod. 16. 36.
50 D. soo veel alsser in 18 hennen-eyer schalen gaet.
51 Siet bov. cap. 27. v. 7.
52 Hier was de brant-offers Altaer. Exod. 40. 29.
53 *Hebr.* hy. D. een yeder onder haer. ofte het volck van Israel.
54 T. w. door mijne heerlicke verschijninge / ende tegenwoordicheyt.

45 Ende ick [k] sal in 't midden der kinderen Israëls woonen : ende ick sal haer tot eenen Godt zijn.

46 Ende sy sullen weten / dat ick de HEERE hare Godt ben / die haer uyt Egypten-lande uytgevoert hebbe / op dat ick in 't midden van hen woonen soude: Ick ben de HEERE hare Godt.

k Exod. 25. 8. Levit. 26. 12. Psal. 78. 60. Zach. 2. 10. 2. Corinth. 6. 16. Apocal. 21. 3.

Het XXX. Capittel.

Godt beveelt den Reuck-altaer te maken / v. 1 / &c. daer op de Hooge-priester alle morgen reuck-werck moeste aensteken / 7. en eennael des jaers versoeninge op de hoornē des selvē doen / 10. Alle de kinderen Israëls moesten elck eenē halvē sikel geven tot versoeninge haerer zielen / 12. Het coperen wasch-vat wort bevolē te maken / met sijnen voet / ende water daer in te doen / dat de Priesteren dagelicx hare handen ende voeten daer in wiesschen / 17. Hoemen de heylige salf-olye maken moeste / 22. Watmē met de selve salven soude / 26. Niemant mocht dergelijcke maken / 32. Het bereyden des reuck-wercks / 34. Hoemen het gebruycken moeste / 36. Niemant mocht dergelicke voor hem selven maken. 37.

1 GHy sult oock eenen [a] Reuck-altaer [1] des reuck-wercks maken: van Sittim-hout sult ghy hem maken.

2 Een elle sal sijn lengte zijn / ende een elle sijne breette / (vier-kantich sal hy zijn) maer twee ellen de hoochte des selven : uyt hem sullen sijne hoornen zijn.

3 Ende ghy sult hem [2] met louteren goude overtrecken / sijn dack / ende de [3] wanden des selven rondom / als oock sijn hoornen: ende ghy sult hem eenen goudenen krans rontom maken.

4 Ghy sult oock twee goudene ringen daer aen maken onder sijnen krans / aen sijne twee zijden sult ghy de selve maken / aen sijne beyde zijden: ende sy sullen zijn [4] tot plaetsen voor de hant-boomen / datmen [5] hem daer mede drage.

5 De draeg-boomen nu sult ghy van Sittim-hout maken : ende ghy sultse met gout over-trecken.

6 Ende ghy sult hem setten voor [6] den voorhanck / die voor de Arke der getuychenisse zijn sal: voor het Versoendecksel / 't welck zijn sal boven 'tgetuychenisse / daer henen ick met u t' samen komen sal.

7 Ende Aaron sal daer op [7] aensteken wel-riekende specerypen [8] alle morgen / [b] als hy de lampen wel sal toegericht hebben / sal hy de selve aen-steken.

8 Ende als Aaron de lampen aen-steken sal / tusschen de twee avonden / sal hy [9] dat aensteken: 'T sal een geduerich [10] reuck-werck zijn voor het aengesichte des HEEREN by uwe geslachten.

9 Ghy en sult geen [11] vreemt reuck-werck op den selven aensteken / noch [12] brand-offer / noch spijs-offer: ghy en sult oock geen dranck-offer daer op gieten.

10 Ende Aaron sal [13] eens in 't jaer over des selfs hoornen [14] versoeninge doen / met het bloet des [15] sond-offers der versoeningen: eens in 't jaer sal hy versoeninge daer op doen by uwe geslachten: het is heylicheyt der heylicheden den HEERE.

11 Voorder sprack de HEERE tot Mose / seggende:

12 [c] Als ghy de [16] somme der kinderen Israëls opnemen sult / [17] nae de getelde [onder] haer; so sullen sy een yegelick [18] de versoeninge [19] sijner ziele den HEERE [20] geven / als ghyse tellen sult; op dat onder haer geen plage en zy / als ghyse tellen sult.

13 [d] Dit sullen sy geven / al [21] die tot de getelde overgaet / de helft eenes Sikels /

a Exod. 37. 25.
1 Om alle dage reuck-werck daer op aen te steken. Desen Altaer stont in 't voorste deel des Tabernakels voor den voorhanck. Hy was wel eygentlic tot het reuck-werc gemaect / doch somtijts wiert op den selven oock de versoeninge met bloet gedaen / als te sien is / ond. v. 10. ende Levit. 4. 7.
2 Hy wort Num. 4. 11. genoemt de gouden Altaer : maer Eze. 41. 22. de houten Altaer.
3 D. de zyden / want gelijck door het dack wort verstaen het decksel of de boven-plancke des Altaers / daer men het reuck-werck op sette: Alsoo moet men hier door de wanden verstaen de zydē des Altaers.
4 D. om de hant-boomen daer in te steken. T. w. als de Tabernakel sal verdragen / of op een ander plaetse sal gebracht wordē / Num. 4. 5 / 11 / 15.
5 T. w. den Altaer.
6 Desen voorhanck was een tusschenscheytsel / tusschen de plaetse daer de Priesters haren dienst deden / ende 't heylige der heyligen / daer de Arke stont.
7 *Hebr.* doen roocken.
8 *Hebr.* In den morgen in den morgen.
b 1. Sam. 3. 3.
9 T. w. 't reuck-werck.
10 Ofte / roockwerck, roockinge.
11 D. van elders gebracht / of anders toebereyt / als v. 34 / 35 / 36. verordineert wort.
12 Tot het brant-offer / of spijs offer was diē Altaer verordineert / daer van Exod. 27. 1. gesproken wort.
13 T. w. op dē tienden dach der sevender maent / die daerom genoemt wiert de dach der versoeninge, Lev. 23. 27.
14 Of / de versoeninge doen.
15 D. des sond-offers / daer door de versoeninge gemaect wort.
c Num. 1. 2.
16 *Hebr.* 't hooft.
17 D. nae de gene / die uyt haer te tellen sullen zijn.
18 D. den prijs daer mede een yegelick sijn leven redde.
19 D. sijnes levens / ofte / sijnes persoons / ende soo in 't volgende.
20 T. w. eens voor al / niet allen jare.
d Levit. 27. 25. Num. 3. 47. Ezech. 45. 12.
21 D. die overgaet van de gene die getelt sullen worden / tot de gene die getelt zijn.

[22] nae den Sikel des heylichdoms / (desen sikel is twintich [23] Gera) de helft eenes sikels is een hef-offer den HEERE.

14 Al die overgaet tot de getelde / [24] van twintich jaer out / ende daer boven / sal het hef-offer des HEEREN geven.

15 De rÿcke en sal 't niet vermeerderen / ende de arme en sal niet verminderen van de helft des sikels / als ghy het hef-offer des HEEREN geeft / om voor uwe zielen versoeninge te doen.

16 [e] Ghy dan sult het gelt der versoeningen van de kinderen Israëls nemen / ende sult het leggen [25] tot den dienst der Tente der t' samenkomste : ende 't sal den kinderen Israëls ter gedachtenisse zÿn / voor het aengesichte des HEEREN / om voor uwe zielen versoeninge te doen.

17 Ende de HEERE sprack tot Mose / seggende:

18 Ghy sult oock [26] een koperen wasch-vat maken / met sÿnen koperen voet / om te wasschen : ende ghy sult het setten tusschen de Tente der t'samenkomste / ende tusschen [27] den Altaer / ende ghy sult water daer in doen;

19 Dat Aaron ende sÿne sonen haer daer uyt wasschen / hare handen ende hare voeten.

20 Wanneer sy in de Tente der t'samen-komste sullen gaen / so sullen sy haer met water wasschen / [28] op dat sy niet en sterven : oft wanneer sy tot den Altaer naederen / om te dienen / dat sy het vyer-offer den HEERE aensteken:

21 Sy sullen dan hare handen / ende hare voeten wasschen / op dat sy niet en sterven : ende dit sal haer een eeuwige insettinge zÿn / [29] hem / ende sÿn zaet by hare geslachten.

22 Voorder sprack de HEERE tot Mose / seggende :

23 Ghy nu neemt u de [30] voornaemste specerÿen / [31] de suyverste Myrrhe / [32] vÿfhondert [sikels] ende specerye-caneel [33] half so vele / [namelick] twee hondert ende vÿftich [sikels] oock specerye-calmus / twee hondert ende vÿftich [sikels].

24 Oock cassie vÿf hondert / nae den sikel des heylichdoms : ende olye van olÿfboomen [34] een Hin.

25 Ende maeckt daer van een olye der heyliger salvinge / een salve heel konstelick gemaeckt / nae [35] Apothekers werck : 't sal een olye der heyliger salvinge zÿn.

26 Ende met de selve sult ghy salven de Tente der t' samen-komste / ende de Arke der getuyghenisse.

27 Ende de Tafel met al hare gereetschap / ende den Candelaer met sÿne gereetschap / ende den Reuck-altaer:

28 Ende den Altaer des brand-offers / met al sÿn gereetschap / ende 't wasch-vat met sÿnen voet.

29 [36] Ghy sultse also heyligen / datse heylicheyt der heylicheden zÿn : al watse aenroert sal heylich zÿn.

30 Ghy sult oock Aaron ende sÿne sonen salven : ende [37] ghy sultse heyligen / om my het Priester-ampt te bedienen.

31 Ende ghy sult tot de kinderen Israëls spreken / seggende : Dit sal my een olye der heyliger salvinge zÿn by uwe geslachten.

32 Op [38] geenes menschen vleesch salmense gieten / ghy en sult oock nae haer maecksel geene dergelÿcke maken : het is heylicheyt / sy sal ulieden heylicheyt zÿn.

[22] Van de weerdye des sikels / Siet Genes. 20. 16.
[23] Siet Levit. 27. v. 25.
[24] *Hebr.* een sone van 20 jaer. D. gaende in sÿn twintichste jaer: hoe hooge het getal der mannen beloopẽ heeft / Siet Exod. 38. 25 / 26.
[e] Exod. 38. 25.
[25] Ofte / tot het werck, ofte gereetschap. Siet ond. cap. 38. v. 27 / 28.
[26] Dit wiert gemaeckt van de spiegelen der vrouwen / Exod. 38. 8.
[27] T. w. den Altaer des brand-offers / van welcken cap. 27. gesproken is.
[28] D. op dat Godt haer niet en doode / gelÿck hy de sonen Aarons gedoot heeft Levit. 10. 1 / 2.
[29] T. w. Aaron.
[30] *Hebr.* Hooft-speceryen. D. van de principaelste ofte beste / alsoo oock Cant. 4. 14. Ezech. 27. 22.
[31] *Hebr.* Myrrhe des vrydoms. D. die oprecht ẽ onverbalscht is / ende vry van alle onsuyverheyt. het is een gomme vloeyende uyt den myrrheboom / de voortreffelickste onder alle gommen.
[32] D. soo vele als 500 sikels wegen.
[33] *Hebr.* de helfte van dien. T. w. van de 500 sikels.
[34] Siet Lev. 19. 36.
[35] And. olye-bereyders, salve-makers. Siet 1. Chron. 9. 30.
[36] T. w. door / of / met de olye / daer van v. 23 / 24 / 25. gesproken is.
[37] T. w. door de salvinge der H. olye.
[38] T. w. behalven op Aarons ende sÿner sonen lichamen.

33 De man die sulck een salve maken sal / als dese / ofte die daer van [39] op wat vreemts doet / [40] die sal uytgeroeyt worden uyt sÿne volckeren.

34 Voorder seyde de HEERE tot Mose / Neemt tot u welrieckende specerÿen / [41] Myrren-sap / ende [42] Oniche / ende Galban / [dese] welrieckende specerÿen / ende suyveren wieroock: dat [43] elck bysonder zy.

35 Ende [44] ghy sult een reuck-werck eener salve daer uyt maken / nae het werck des Apothekers / [45] gemengt / reyn / heylich.

36 Ende ghy sult van 't selve heel cleyn pulver stooten / ende ghy sult daer van leggen voor [46] 't getuygenisse in de Tente der t' samen-komste / daer henen ick tot u komen sal: 't sal u lieden heylicheyt der heylicheden zÿn.

37 Doch nae het maecksel deses reuckwercx / 't welck ghy gemaeckt sult hebben / en sult ghy-lieden voor u selven geen maken : het sal [47] u heylicheyt zÿn [48] voor den HEERE.

38 De man die dergelÿcke maken sal / [49] om daer aen te riecken / die sal uytgeroeyt worden uyt sÿne volckeren.

[39] And. op yemant vreemts.
[40] Siet Genes. cap. 17. 14.
[41] Oft: balsem-drop.
[42] Een soorte van specerye / die men in 't reuck-werck gebruyckte.
[43] *Hebr.* Dat alleẽ by alleen zy. D. elck sal voor sich / sonder met eenige andere vochticheyt vermengt te zÿn / gestooten / ende alsoo reyn zÿnde / t'samẽ in een masse vermengt worden.
[44] T. w. Mose / die het eerst gemaeckt heeft.
[45] And. gesouten.
[46] D. op den reuck-altaer / die voor de Arke der getuyghenisse stont.
[47] T. w. soo dẽ Priester / als den Volcke.
[48] D. tot dienst des Heeren.
[49] D. om dat selve tot een reuck-werck te gebruycken.

Het xxxj. Capittel.

Bezaleël ende Aholiab worden van Godt geroepen tot het maken van het werck des Tabernakels / ende der gereetschap des selven / v. 1 / &c. Het heyligen des Sabbaths wort wederom bevolen / 12. Mose ontfangt de twee tafelen der Wet / 18.

1 DAerna sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 [a] Siet / ick hebbe [1] met name geroepen Bezaleël den sone Uri / des soons Hur / van den stamme Juda.

3 Ende ick hebbe hem vervult [2] met dẽ geest Godes / met wÿsheyt / ende met verstant / ende met wetenschap / namelick in [3] alle hant-werck.

4 Om te bedencken [4] vernuftigen arbeyt: te wercken in gout / ende in silver / ende in koper.

5 Ende in konstige [5] steen-snydinge om [6] in te setten / ende in konstige hout-snÿdinge / om te wercken in alle hantwerck.

6 Ende ick / siet / ick hebbe [7] hem bygevoegt Aholiab den sone Ahisamach van de stamme Dan / ende in het herte eens yegelicken die wÿs van herten is / hebbe ick [8] wÿsheyt gegeven : ende sy sullen maken al wat ick u geboden hebbe.

7 [Namelick] de Tente der t' samenkomste / ende de Arke der getuyghenisse / ende het versoen-deckselt dat daer op sal zÿn : ende alle de gereetschap der Tente.

8 Ende de Tafel / met hare gereetschap / ende [9] den louteren Candelaer / met al sÿne gereetschap: ende den Reuck-altaer.

9 Oock des brand-offers Altaer / met al sÿne gereetschap : ende 't wasch-vat met sÿnen voet.

10 Ende de [10] ampts-kleederen : ende de heylige kleederen [11] des Priesters Aarons / ende de kleederen sÿner sonen / [12] om het Priester-ampt te bedienen.

11 Oock de salf-olye / ende het reuckwerck van welrieckende specerÿen voor het heylichdom : nae alles dat ick u geboden hebbe sullen sy 't maken.

12 Voorder sprack de HEERE tot Mose / seggende /

13 Ghy nu spreeckt tot de kinderen Israëls / seggende / Ghy sult [13] even wel [14] mÿne Sabbathen onderhoudẽ : want dit is een teecken tusschen my ende tusschen ulieden / by uwe geslachten : op dat men

wete /

[a] Exod. 35. 30. 1. Chron. 2. 20.
[1] D. voor alle andere tot dit werck verkoren. als ond. cap. 35. 30.
[2] D. met de gaven des Geestes Godes / sulcke als stracx verhaelt worden. waer uyt dan genoechsaem blÿckt / dat fraye hant-werckẽ makẽ / een gave Godts is.
[3] D. allerley / ende alsoo v. 5.
[4] *Hebr.* bedenckingen.
[5] Verstaet hier / edele gesteenten.
[6] *Hebr.* te vullen.
[7] *Hebr.* met, ofte by hem gegeven.
[8] D. kloeckheyt / of vernuft in de konste die sy oeffenen.
[9] D. die uyt louteren goude soude gemaeckt worden. siet Exod. 25. 31.
[10] Verstaet hier onder den name van ampts-kleederẽ, oock de Tapeten / ende behangsels des Tabernakels / daer van cap. 26. ende cap. 36. gesprokẽ wort: Item de decksels / daer mede men de tafel / de Arke / den Altaer / ende andere heylige gereetschap bedeckte / ende in bewont / als men op-brack / ende van d'eene plaetse nae d'andere trock. Siet Num. 4. 5 / 9 / 11 / 12.
[11] T. w. des Hoogen-Priesters.
[12] D. die sy aentrocken / als sy het Priester-ampt bedienden.
[13] Als of Godt seyde / Of schoon het werck des Tabernakels op het spoedichste moet volmaeckt worden / so en sult ghy even wel op den Sabbath daer niet aen arbeyden. Oft / gantschelick, immers.
[14] D. tot mÿnen dienst ingestelt,

wete/ dat ick de HEERE ben die u heylicht.

14 [b] Onder-houdt dan den Sabbath/ dewijle hy u lieden [15] heylich is: wie hem ontheyligt/ sal sekerlick gedoodt worden/ want een yeder die op den selven [eenich] werck doet/ die [16] ziele sal [17] uytgeroeypt worden uyt het midden harer volckeren.

15 Ses dagen salmen 't werck doen/ doch aen den sevenden dach is de Sabbath der ruste/ een heylicheyt des HEEREN: wie op den Sabbath-dach arbeyt doet/ sal sekerlick gedoodt worden.

16 Dat dan de kinderen Israëls den Sabbath houden: den Sabbath onderhoudende in hare geslachten [18] tot een eeuwich verbont.

17 Hy sal tusschen my ende tusschen de kinderen Israëls [19] een teecken in eeuwicheyt zijn: [c] Dewijle de HEERE in ses dagen/ den hemel en de aerde gemaeckt/ ende op den sevenden dach [20] gerust ende [21] hem verquickt heeft.

18 Ende [22] hy gaf aen Mose/ als hy met hem op den berch Sinai te spreken geeyndicht hadde/ [d] de twee Tafelen [23] der getuygenisse/ tafelen van steen/ beschreven met [24] den vinger Godes.

b Exod. 20. 8. Deuter. 5. 12. Ezech. 20. 12.
15 *Hebr.* Heylicheyt.
16 D. die persoon.
17 Siet Genes. 17. v. 14.
18 Siet Genes. 17. v. 7.
19 Vg. Gen. 17. 11.
c Genes. 1. 31. ende 2. v. 2, 3. Exod. 20. 11.
20 Siet Genes. 2. 2.
21 Godt die eē geest is/ en wort nimmermeer moede/ 'T is dan eē maniere van spreken van de menschen genomen/ die na langen ende swaren arbeyt haer door de ruste verquicken ende adem halen.
22 T. w. de HEERE.
d Exod. 32. 16.
23 D. der wet/ in de welcke Godt getuyght/ hoe hy van sijn volck wil ge-eert ende gedient zijn.
24 De vinger des Heeren beteeckent hier de kracht ende 't werck Godts. Vg. hov. cap. 8. 19. Luc. 11. 20. vergeleke met Matth. 12. 28. ende elders.

Het xxxij. Capittel.

Het volck doet Aaron een goudē calf maken/ v. 1/ &c. 't welck sy offerhande doen/ 6. Godt geeft Mose dit te kennen/ ende dreyghtse te verdelgen/ 7. Mose bidt voor haer/ 11. ende beweecht Godt tot genade/ 14. Mose komt van den berch met de twee steenen tafelen/ 15. die hy in stucken breeckt/ hoorende ende siende de afgoderye des volcx/ 19. Hy verbrant het calf tot pulver/ 20. Hoe sich Aaron ontschuldicht/ 22. Mose laet door de Leviten vele der gener die dese afgoderye begaen hadden/ dooden/ 25. Mose bidt den HEERE/ dat hy Israël dese sonde wille vergeven/ ofte hem uyt sijn boeck delge/ 32. Godt spaert het volck te deser tijt/ maer strafse daer na/ 34.

1 DOe [1] het volck sach dat Mose vertooch van den berch af te komen: so versamelde sich het volck [2] tot Aaron/ ende sy seyden tot hem/ Staet op/ [a] maeckt ons [3] Goden/ die voor ons aengesichte gaen/ want desen Mose/ dien man/ die ons uyt Egyptenlant uytgevoert heeft/ wy en weten niet wat hem geschiet zy.

2 Aaron nu seyde tot hen/ [4] Ruckt af de goudene oor-ciersselen/ die in de ooren uwer wijven/ uwer sonen/ ende uwer dochteren zijn: ende brengtse tot my.

3 Doe ruckte dat gantsche volck de goudene oor-ciersselen af/ die in hare ooren waren: ende sy brachtense tot Aaron.

4 Ende hy namse uyt hare hant/ ende hy bewierp [5] het met [6] een griffie/ ende [7] hy maeckte een gegoten [8] kalf daer uyt: doe seyden sy/ Dit zijn uwe Goden/ Israël/ die u uyt Egypten-lant op-gevoert hebben.

5 Als Aaron [9] dat sach/ so bouwde hy eenen altaer voor het selve: ende Aaron riep uyt/ ende seyde/ Morgen sal den [10] HEERE een feest zijn.

6 Ende sy stonden des anderen daegs vroech op/ ende offerden brant-offer/ ende brachten danck-offer [11] daer toe: ende [b] 't volck satt neder om te eten ende te drincken/ daerna stonden sy op [12] om te spelen.

7 Doe sprack de HEERE tot Mose/ Gaet henen/ klimt af/ want [13] u volck dat ghy uyt Egypten-lant opgevoert hebt/ [14] [c] heeft het verdorven.

8 Ende sy zijn [15] haest afgeweken van

1 Verstaet dit van sommige onder dien volcke: want die en zijn hier niet onder te tellen/ die naderhant uyt het bevel Mose/ de afgoden-dienaers gedoot hebben/ v. 26. Siet 1. Corinth. 10. 7.
2 And. tegen.
a Actor. 7. 40.
3 D. een sichtbaer teecken ofte beelt des onsichtbarē Godes/ als v. 4.
4 Het is geloofflick/ dat Aaron gemeent heeft/ dat d' Israëliten liever het gulden kalf souden ontbeeren/ dan hem hare kostelicke juweelen over te leveren: maer hy is in dese sijne meyninge bedrogen.
5 T. w. het kalf.
6 Of/ penne, als Ies. 8. 1. de meyninge schijnt dese te zijn/ dat Aaron eerst met een penne/ griffye/ ofte pinceel/ eē gedaente des kalfs ergens op getrocken heeft/ om die 't volck te vertoonen/ ende te vragen/ of haer sulck een forme ofte modelle soude behagen?
7 *Hebr.* hy maeckte 't een calf der gietinge.
8 Of/ Osse. De afgodt Apis wiert by de Egyptenaren geeert/ onder de gedaente van een calf ofte osse. Dit schijnē hier de Israëliten nae gebootst te hebben.
9 T. w. dat het volck den calve Godtlicke eere aen doen wilde.
10 Aaron gebruyckt hier den name des waren Godts/ als willende den selven door dit calf eeren: maer evenwel is het afgoderye geweest.
11 T. w. tot den Altaer. D. Sy offerden den calve.
b 1. Cor. 10. 7.
12 Siet op v. 19.
13 Godt en acht het volck van Israël niet weerdich/ dat hy het langer sijn volck noemen soude/ dewijle het hem selven een calf tot sijnen Godt gemaeckt hadde.
14 And. heeft sich verdorven. D. het heeft sich door sijne afgoderye in 't verderf gebracht.
c Deuter. 32. 5.
15 T. w. strax na het opgerichte verbont. Exod. 19. ende 24.

den wech dien ick hen geboden hadde/ [16] sy hebben haer een gegoten kalf gemaeckt: ende sy hebben haer voor 't selve gebogen/ ende [17] hebben 't offerhande gedaen/ ende geseyt/ [d] Dit zijn uwe Goden/ Israël/ die u uyt Egyptenlande opgevoert hebben.

9 Voorder seyde de HEERE tot Mose: Ick hebbe dit selve volck gesien/ ende siet/ [e] het is [18] een hartneckich volck.

10 Ende nu/ [19] laet my toe/ dat mijn toorn tegen haer ontsteke/ ende haer verteere: so sal ick u tot een groot volck makē.

11 Doch Mose aenbadt het aengesichte des HEEREN sijnes Godts: ende hy seyde/ o HEERE/ waerom soude uwen toorn ontsteken tegen u volck/ [f] 't welck ghy met groote kracht/ ende met een stercke hant uyt Egypten-lant uytgevoert hebt?

12 Waerom souden de Egyptenaers spreken/ seggende: [g] In [20] quaetheyt heeft hyse uytgevoert/ dat hyse doodde op de bergen/ ende op dat hyse vernielde [21] van den aerd-bodem: keert af van de hitticheyt uwes toorns/ ende [22] laet u over het quaet uwes volcx berouwen.

13 [23] [h] Gedenckt aen Abraham/ aen Isaac/ ende aen Israël uwe knechten/ den welcken ghy [24] by u selven gesworen hebt/ en hebt tot hen gesproken/ Ick sal u lieder zaet vermenichvuldigen [25] als de sterren des hemels: ende dit geheele lant/ daer van ick [26] geseyt hebbe/ sal ick u lieder zaet geven/ dat sy het erflick besitten in eeuwicheyt.

14 [27] Doe berouwdet den HEERE over 't quaet 't welck hy gesproken hadde sijnen volcke te sullen doen.

15 Ende Mose wendde hem om/ ende klom van den berch af/ met de twee Tafelen [28] der getuygenisse in sijne hant: dese Tafelen waren op hare beyde zijden beschreven/ sy waren [29] op d' eene ende op d' ander zijde beschreven.

16 Ende [i] die selve Tafelen warē Godes werck: 't geschrifte was oock Godes geschrifte selve/ in de Tafelen gegraveert.

17 Doe [30] nu Josua des volcx stemme hoorde/ als het juychte: so seyde hy tot Mose/ Daer is een krijchs-geschrey in 't leger.

18 Maer [31] hy seyde/ [32] 'T en is geen stemme des roepens van overwinninge/ 't en is oock geen stemme des roepens van nederlage: ick hoore een stemme des singens by beurte.

19 Ende het geschiedde als hy aen 't leger naederde/ ende 't calf/ ende [33] de [k] reyen sach: dat de toorn Mose ontstack/ ende dat hy de Tafelen uyt sijne handen wierp/ ende de selve beneden aen den berch [34] verbrack.

20 Ende [l] hy nam dat kalf dat sy gemaeckt hadden/ ende [35] verbrande 't in 't vyer/ ende vermaelde 't tot dat het kleyne wert/ ende stroydet op 't water/ ende [36] dedet de kinderen Israëls drincken.

21 Ende Mose seyde tot Aaron/ Wat heeft u dit volck gedaen? dat ghy [sulck] een groote sonde over het selve gebracht hebt?

22 Doe seyde Aaron/ Mijnes heeren toorn en ontsteke niet: ghy kent dit volck/ [m] dat het in het boose [ligt].

23 Sy dan seyden tot my/ Maeckt ons Goden/ die voor ons aengesichte gaen: want desen Mose/ dien man/ die ons uyt

16 Aaron heeft het goudē calf gemaeckt/ ofte maken laten. v. 4. op 't versoeck/ ofte bevel des volcx/ v. 1.
17 T. w. het calf/ ende niet my/ of sy schoon willen den name hebben/ dat sy sulcx doen v. 5.
d 1. Reg. 12. 28.
e Exod. 33. 3. Deuter. 9. 6, 13. Ies. 48. 4. Ier. 5. 5. Hos. 4. 16.
18 D. wrevelmoedich/ stout/ ongebonden/ dat sijnen necke onder de wetten ende wille des Heeren niet buygen en wil. 'T is eene gelijckenisse genomen van de beesten/ die hare halsen soo hart ende stijf houden/ datse de selve niet en willen buygē nae de believte des genen diese het jock opleggen/ of met den toom regeeren wil. Siet Deut. 10. 16. Prov. 29. 1. Actor. 7. 51.
19 Ende en verhindert my niet door uwe voorbede, want het gebedt der geloovigē vermach vele by Godt/ Jac. 5. 16.
f Psal. 106. 23.
g Num. 14. 23.
20 D. met een listich ende quaet voornemen: And. Ten quade. dat is/ tot haer ongeluck ende verderf.
21 D. datse op den aerd-bodem niet blijven en souden.
22 Mose bidt hier/ dat Godt berouw hebbe/ dat is/ dat hy den volcke niet en late overkomen het quaet, dat is/ de straffe/ die hy over haer wilde brengen. Siet Genes. 6. v. 6.
23 D. gedenckt aen de belofte/ die ghy Abraham &c. gedaen hebt.
h Genes. 12. 7. ende 13. 15. ende 15. 18. ende 26. 4. ende 28. 13. Deuter. 34. 4.
24 Godt geenē grooteren hebbende om by te sweeren, sweert by hem selven. Hebr. 6. 13/ 17.
25 Siet Gen. 15. 5.
26 D. beloofst hebbe.
27 D. doe en verdelgde hy het volck niet/ gelijck hy gedreycht hadde/ maer hy liet hem daer mede genoegen/ datter 3000 verslagen wierden.
28 D. der Wet Godts.
29 *Hebr.* van hier ende van daer beschreven.
i Exod. 31. 18. Deuter. 9. 10.
30 Die mede op den Berch geblevē was/ Exod. 24. 13.
31 T. w. Mose.
32 *Hebr.* Ten is geen stemme van 't roepen der sterckte, ende 't is geen stemme van 't roepē der swackheyt.
33 Verstaet soodanige reyen/ by de welcke gesprongen ende gespeelt wiert, nae de wijse der Heydenen.
k Deut. 9. 17.
34 T. w. voor de oogen des volcx. Deuter. 9. 17.
l Deuter. 9. 21.
35 D. hy smolt het calf/ ende maeckter wederom tot eenen klomp.
36 Op dat sy hier door souden leeren verstaen de nieticheyt sulcker Goden/ die men kande inswelgen: als oock om de Israëliten indachtich te maken/ dat sy verdient hadden den vloeck ende toorn Godes op te drincken/ siet Num. 5. 18.
m 1. Ioh. 5. 19.

Egypten-

Egyptenlande opgevoert heeft/ wy weten niet wat hem geschiet zy.

24 Doe seyde ick tot hen/ Wie gout heeft die rucke 't af/ [37] ende geve het my: ende ick wierp het in 't vyer/ [38] ende dit kalf isser uyt gecomen.

25 Als Mose sach dat het volck [39] ontbloott was (want [40] Aaron hadde 't ontblootet tot verkleyninge onder de gene/ die tegen hen hadden mogen opstaen.)

26 So bleef Mose staen [41] in de poorte des legers/ ende seyde/ [42] Wie den HEERE toebehoort/ [kome] tot my: doe versamelden sich tot hem [43] alle de sonen Levi.

27 Ende hy seyde tot hen/ Alsoo seyt de HEERE/ [44] de Godt Israëls/ Een yeder doe sijn sweert op sijn heupe: gaet door/ ende keert weder van poorte tot poorte in het leger/ ende yegelick doode [45] sijnen broeder/ ende elck sijnen vrient/ ende elck sijnen naesten.

28 Ende de sonen Levi deden nae het woort Mose: ende [46] daer vielen van den volcke op dien dach ontrent drye duysent man.

29 [47] Want Mose hadde geseyt/ [48] Vullet heden uwe handen den HEERE/ want elck sal zijn tegen sijnen sone/ende tegen sijnen broeder: ende dit/ op dat [49] hy heden eenen segen over u lieden geve.

30 Ende 't geschiedde [50] des anderen daegs/ dat Mose tot den volcke seyde/ Ghy-lieden hebt een groote sonde gesondigt: doch nu/ ick sal tot den HEERE opclimmen/ misschien sal ick een versoeninge doen voor uwe sonde.

31 [51] So keerde Mose weder tot den HEERE/ ende seyde/ Och dit volck heeft een groote sonde gesondigt/ dat sy haer [52] goudene Goden gemaeckt hebben.

32 Nu dan/ indien ghy hare sonde vergeven [53] sult/ doch so niet/ [54] so delgt my nu uyt [55] u boeck/ 't welck ghy geschreven hebt.

33 Doe seyde de HEERE tot Mose: [56] Dien soude ick uyt mijn boeck delgen/ die aen my sondigt.

34 Doch gaet nu henen/ leydt dit volck [57] daer henen ick u geseyt hebbe/ siet/ [58] mijn Engel sal voor u aengesichte gaen: doch ten dage mijnes besoeckens/ so sal ick [59] hare sonde over haer [60] besoecken.

35 Aldus [61] plaegde de HEERE dit volck: [62] om dat sy dat kalf gemaeckt hadden/ 't welck Aaron gemaeckt hadde.

37 *And.* Ende sy gaven 't my.
38 Aaron en belijdt hier sijne eygene sonde soo oprechtelick noch soo opentlick niet/ als hy de sonde des volcx beleden heeft: hy spreeckt van 't calf/ als of het meer by geval/ dan door sijnen wille of konste gemaeckt ware: maer vob. v. 4. staet veel anders. Siet Deut. 9. 20. Aarons excuse is soo kael als Adams/ Genes. 3.
39 Niet so seer van sijne cieraet/ als van Godes bescherminge/ zijnde nu als naeckte ongewapende menschen/ die van hare vyanden lichtelick konden overvallẽ ende vernielt worden/ Vg. dit met Genes. 3. 10. Apoc. 3. 18. ende 16. 15.
40 Dese ontblootinge wort Aaron toegeschreven/ om dat hy het godtloos versoeck des volcx niet alleene heeft geconsenteert: maer oock bevordert.
41 Het Leger was met eenen wal oft palissade oft andersins omringt/ ende hadde poorten hier ende daer: De Poorten warẽ oock plaetsen des gerichts/ als Genes. 34. 20. Deut. 17. 5. Ruth. 4. 1/11.
42 Ofte/ wie des Heeren is, tot my. Mose heeft door haste ende yver eenige woorden nagelaten. Siet dergelijcke maniere van spreken oock Genes. 13. 9. ende 23. 13. &c.
43 D. by naest alle/ want eenige der selver haddẽ haer oock in afgoderye verloopen; ja selfs Aaron/ Siet v. 29. ende Deuter. 9. 20. ende 33. 9. *And.* ende die sich tot hem versamelden, waren alle Kinderen Levi, Die te huys gebleven zijnde/ geen afgoderye/ met het calf te aenbidden/ begaen en hadden.
44 T. w. de ware Godt Israëls/ niet het calf/ daer sy van spraken v. 5. Dit zijn uwe Goden, Israël.
45 D. dẽ eersten die hem bejegent/ verschoont niemant/ al ware het u Broeder.

46 T. w. door de scherpte des sweerts. 47 Met dese woorden wort aengewesen/ wat de Levitẽ soo stout ende onvertsaegt gemaeckt hadde/ dat sy selfs hare naeste vrienden gedoodt hadden/ namelick om dat sy van Mose verstaẽ hadden/ dat sy Godt hier mede eenen aengenaemen dienst souden doen/ ende dat sy des halven eenen bysonderen segen van Godt ontfangen souden. 48 D. heylicht den Heere heden uwe handen. D. doet hem desen heyligen dienst/ siet Lev. 7. 37. Godt de Heere betuygt hier/ dat Justitie ende straffe oeffenẽ over de boosdaders/ hem soo aengenaem is als Offerhande. siet 1. Sam. 15. 18/22. Dese daet der Leviten wederhaelt Mose Deuter. 33. 9. 49 T. w. Godt de Heere. 50 T. w. na datter 3000 omgebracht waren. 51 Mose bleef wederom veertich dagen op den berch/ sonder eten/ Godt den Heere voor het volck biddende/ Deuter. 9. 18. 52 *And.* eenen Godt van gout. D. het calf. 53 Verstaet / so is het wel. Vg. dese maniere van spreken met Luc. 13. 9. 54 Die Godt eens ten eeuwigen leven uytvercorẽ heeft/ die en verwerpt hy nimmermeer: Maer Mose heeft met dese woorden geopenbaert sijnen innerlicken yver voor de eere Godes/ ende sijn groote liefde tot het volck Israëls/ Vgel. hier mede den yver Pauli. Rom. 9. 3. 55 'T welck anders genoemt wort het Boeck des Levens, om dat daer in aengeteeckent staen/ die alle/ die Godt ten eeuwigen leven verordineert heeft/ Phil. 4. 3. Apo. 3. 5. eñ 20. 12. eñ 21. 27. ende Psal. 69. 29. doch dit is menschelicker wijse van Godt gesproken/ want door dit Boeck en is anders niet te verstaen/ dan sijnen eeuwigen raet ende onveranderlick besluyt der verkiesinge. 56 Verstaet hier by/ indien ick yemant daer uyt soude delgen/ *And.* dien sal ick. 57 T. w. nae het lant Canaan. 58 Aldus dreyght Godt in sijnen toorn dit volck over te geven aen Mose/ ende aen eenen Engel/ daer van siet cap. 33. op v. 2. 59 By namen dese sonde der afgoderye met het gouden calf begaen. 60 Siet Genes. 21. v. 1. 61 *And.* sloech. t. w. door het sweert der Leviten/ v. 28. 62 D. om dat sy Aaron daer toe veroorsaeckt ende gedreven hadden/ dat hy dit calf maken soude. wat men door yemant anders doet/ is soo vele/ als of men 't selfs dede; middeler wijle en is die niet ontschuldich/ die sich als een instrument daer toe laet gebruyckẽ.

Het xxxiij. Capittel.

De Heere weygert met het volck te gaen/ gelijck hy beloofst hadde. v. 1/ &c. 't volck treurt hier over/ ende 't legt sijnen cieraet af/ 4. Mose doet den Tabernakel buyten het leger brengen/ 7. hy gaet daer in/ ende Godt spreeckt met hem daer in/ 9. Hy bidt den Heere/ dat hy hem sijnen wech wijse/ 12. ende dat hy wille met het volck trecken/ 15. Godt belooft het hem/ 17. hy begeert Godes heerlickheyt te siẽ/ 18. Godt belooft sijne name overluydt uyt te roepen/ 19. Maer sijn aengesichte kan niemant sien/ 20.

[1] VOorder sprack de HEERE tot Mose/ Gaet henen/ treckt op van hier/ ghy/ ende 't volck dat ghy uyt Egyptenlande opgevoert hebt/ nae 't lant/ dat ick Abraham/ Isaac/ ende Jacob [1] gesworen hebbe/ [2] seggende/ [a] Uwen zade sal ick het geven.

2 Ende ick sal eenen Engel [3] voor u aengesichte senden/ (ende ick sal uytdryven de Canaaniten/ de Amoriten/ eñ de Hethiten/ ende de Pheresiten/ de Heviten/ ende de Jebusiten [4]).

3 Nae 't lant dat van melck eñ honich is vloeyende: want [5] ick en sal in 't midden van u niet optrecken/ [b] want ghy zijt een hartneckich volck/ dat ick u op desen wech niet en verteere.

4 Doe het volck dit quade woort hoorde/ so droegen sy leet/ ende niemant van hen dede sijn verciersel aen hem:

5 Ende de HEERE hadde tot Mose geseyt/ Segt tot de kinderen Israëls/ ghy zijt een hartneckich volck/ [6] in eenen oogenblick soude ick in 't midden van u lieden optrecken/ ende soude u vernielen: doch nu/ legt uwen cieraet van u af/ ende ick sal weten wat ick u doen sal.

6 De kinderen Israëls dan beroofden haer selven van hare vercierselen [7] [verre] van den berch Horeb.

7 Ende Mose nam [8] de Tente/ ende [9] spande [se] sich buyten het leger/ verre van het leger afwijckende/ ende hy noemde dese Tente der t'samen-komste: ende het geschiedde/ dat al wie den HEERE [10] socht/ uytginck tot de Tente der t'samenkomste/ die buyten het leger was.

8 Ende 't geschiedde/ wanneer Mose [11] uytginck nae de Tente/ [12] stont al dat volck op/ ende een yeder stelde sich inde deure sijner Tente: ende sy sagen Mose na/ tot dat hy ter Tente ingegaen was.

9 Ende het geschiedde/ als Mose ter Tente ingegaen was/ so quam de wolcken-colomne [13] nederwaerts/ ende stont in de deure der Tente: ende [14] Hy [15] sprack met Mose.

10 Als al het volck de wolcken-colomne sach staen in de deure der Tente: so stont al het volck op/ ende bogen sich/ een yeder in de deure sijner Tente.

11 Ende de HEERE sprack tot Mose [16] aengesichte aen aengesichte/ gelijck een man met sijnen vrient spreeckt: daerna keerde [17] hy weder tot het leger/ doch sijn dienaer Josua/ de sone Nun/ die jongelinck/ en [18] weeck niet uyt het midden der Tente.

12 Ende Mose seyde tot den HEERE/ Siet/ [19] ghy segt tot my/ Voert dit volck op/ maer ghy en laet my niet weten/ [20] wien ghy met my sult senden: daer ghy geseyt hebt/ Ick [21] kenne u by name/ ende oock/ Ghy [22] hebt genade gevonden in mijne oogen.

13 Nu dan/ ick bidde/ indien ick genade gevonden hebbe in uwe oogen/ so [23] laet my nu uwen wech weten/ ende ick sal u kennen/

1 D. met eede belooft hebbe/ hier van hiet het lant Canaan het beloofde Lant.
2 T. w. tot elck een van haer dryen in 't bysonder/ tot diversche reysen.
a Genes. 12. 7. ende 26. 4. eñ 28. 13.
3 Hy en spreeckt hier niet van dẽ sone Godes/ als Exo. 23. 20. maer van eenen geschapenen Engel.
4 Verstaet hier by de Girgasiten, die Deut. 7. 1. daer by gevoecht staen.
5 D. Ick en wil u liedẽ voortaen niet geleyden door een sichtbaer teecken/ gelijck ick tot noch toe door de wolcken-colomne gedaẽ hebbe. doch eyndelick heeft sich de goede Godt verbidden laten/ ende hy is als te voren met het volck opgetogen.
b Exod. 32. 9. Deuter. 9. 13.
6 *And.* In eenen oogen-blick, so ick in 't midden van u lieden optrocke, soude ick u vernielen. Dit is de sin: Indien ghy-lieden soo grouwelick tegens my wederom u quaemt te vergrijpen/ als ghy met het oprechten des goudenen calfs gedaen hebt. Ick soude voorseker ulieden allegaer hastelick verdelgen.
7 Het woordeken [verre] is hier by gevoecht uyt het volgende Vs.
8 *And.* een Tente. Niet de Tente daer 't volck te samen quam/ om sijnen Godts-dienst te doẽ/ want dese en was noch niet gemaeckt/ als te sien is/ Exod. 36. maer dit was Mose eygene Tente/ ofte een andere/ die eygentlick daer toe gemaeckt was/ dat Mose eenen tijt lanck sijn verblijf in de selve hebben soude/ ende 't volck tot hem aldaer/ tot dat het met Godt mochte versoent zijn/ komen soude.
9 Om dat Godt van het leger geweken was/ v. 3. so en woude oock Mose in 't selve niet blijvẽ.
10 Ofte/ raet-vraegde. te weten/ door Mose.
11 T. w. uyt het leger/ nae sijne opgeslagene Tente buyten 't leger/ om met Godt voor het volck te spreken.
12 *Hebr.* stonden.
13 T. w. van den Berch.
14 T. w. de Heere/ als v. 11.
15 T. w. uyt de Wolcken-colomne/ 't welck eẽ seker teecken der genade ende goetgunstigheyt Godes was/ Psal. 99. 7.

16 Dat is/ gemeynsaemlick/ duydelick/ met uytgedruckte stemme/ dit is een bysonder privilegie geweest/ 't welck geen andere Propheten gehadt en hebben/ Deuter. 5. 4. ende 34. 10. ende Num. 12. 6/7/8. 17 T. w. Mose. 18 D. hy en quam niet in het leger/ maer hy bleef steets in de Tente buyten het leger. 19 Vov. v. 1. 20 *And.* wat. 21 D. ick hebbe uwen persoone voor andere in liefde bekent/ ende uytvercorẽ/ ende drage voor u eene bysondere sorge/ Vg. Gen. 18. 19. Exo. 31. 2. 22 Siet Gen. 6. 8. 23 D. Wijst my den middel/ waer door ghy voorgenomen hebt dit volck te geleyden eñ te bewaren: ofte/ hoe ghy het met haer maken wilt.

nen/

nen / [24] op dat ick genade vinde in uwe oogen: ende siet aen/ dat dese natie u volck is.

14 Hy dan seyde/ [25] Soude mijn [26] aengesichte moeten mede gaen / om u gerust te stellen?

15 Doe seyde [27] hy tot hem: Indien u aengesichte niet mede gaen en sal/ en doet ons van hier niet optrecken.

16 Want waer by soude nu bekent worden/ dat ick genade gevonden hebbe in uwe oogen / ick/ ende u volck? en is't niet daer by / dat ghy met ons gaet? [c] also sullen wy afgesondert worden / ick / ende u volck / van allen volcke dat op den aerdbodem is.

17 Doe seyde de HEERE tot Mose/ [28] Oock dese selve sake / die ghy gesproken hebt / sal ick doen: dewijle ghy genade gevonden hebt in mijne oogen / [29] ende ick u by name kenne.

18 Doe seyde hy: Toont my nu uwe heerlickheyt.

19 Doch Hy seyde/ Ick sal al mijne goedicheyt voor-by u aengesichte gaen laten/ ende [30] sal den Name des HEEREN uytroepen voor u aengesichte: [d] maer ick sal genadich zijn/ dien ick sal genadich zijn/ ende ick sal my ontfermen diens ick my ontfermen sal.

20 Hy seyde voorder/ Ghy en soudt [31] mijn aengesichte [32] niet cunnen sien: want [33] my en sal geen mensche sien ende leven.

21 De HEERE seyde voorder/ Siet/ daer is [34] een plaetse by my: daer sult ghy u op de steenrotse stellen.

22 Ende 't sal geschieden/ [35] wanneer mijne heerlickheyt voor by sal gaen / so sal ick u in een klove der steenrotse setten: ende ick sal u met mijne hant overdecken/ tot dat ick sal voorby gegaen zijn.

23 Ende wanneer ick mijne hant sal wechgenomen hebben / so sult ghy mijne achterste deelen sien / maer [36] mijn aengesichte en sal niet gesien worden.

24 And. om dat ick genade gevondē hebbe. ofte: dat ick genade vinde.
25 And. Mijn aengesicht sal mede gaen.
26 D. de sichtbare teeckenen mijner genadiger tegenwoordicheyt/ als de Wolcken-colomne / ende vyer-colomne.
27 T. w. Mose.
c Deuter. 4. 7.
28 D. ick sal met u gaen.
29 Siet vov. v. 12.
30 Ofte / uytroepen dē name Iehova. Siet de vervullinge hier van / Exod. 34. 6.
d Rom. 9. 15.
31 D. mijn wesen/ noch mijn heerlickheyt in hare volmaecktheyt/ van wegē uwe sonde/ Rom. 3. 23.
32 Wy en kunnen Godt in dit sterffelicke leven niet sien: Siet Gen. 16. v. 13. maer hier namaels sullen wy hem sien gelijck hy is / 1. Cor. 13. 12. eñ 1. Joh. 3. 2.
33 Hier uyt is ontstaen 't gemeyn gevoelen der Jodē/ dat sy sterven souden wanneer sy den Heere sien souden. Deut. 9. 24/25. Jud. 13. 22. Jes. 6. 5. Dan. 10. 8. ende Apoc. 1. 17.
34 T. w. op dē berch Sinai/ of/ Horeb.
35 D. als ick in mijne heerlickheyt sal voorby u gaen.
36 Siet vov. v. 20.

Het xxxiiij. Capittel.

Godt beveelt Mose twee steenen tafelen te houwen/ daer in hy syne wet wederom wilde schrijven / v. 1 / &c. Met dese twee tafelen gaet Mose op dē berch/ 4. De Heere komt nederwaerts in een wolcke/ eñ roept synen naem uyt overluyde/ 5. Mose bidt den Heere/ dat hy met hen wille gaen / 8. 't welck hy belooft/ ende maeckt een verbont met haer / ende hy waerschouwt haer voor de afgoderye der Canaaniten / ende der selver houwelicken / 10. het gebodt van ongesuerde brooden / ende van de eerst-geborene wort vernieuwt / als oock van den Sabbath / ende andere feesten/ 18. noch andere wetten / 26. na dat Mose 40 dagen op den berch geweest was/ so komt hy nederwaerts met de twee tafelen/ 28. syn aengesichte glinstert/ 't welck hy bedeckt/ 29. hy geeft hen te kennen alles wat de Heere met hem gesproken hadde op den berch Sinai/ 32. Mose hadde een decksel op syn aengesichte als hy met het volck sprack/ 33.

1 DOe [a] seyde de HEERE tot Mose/ Houwt u twee steenen tafelen/ gelijck de eerste waren: so sal ick op de tafelen schrijven de selve woorden/ die op de eerste tafelen geweest zijn / die ghy gebroken hebt.

2 Ende weest bereyt [1] tegen den morgenstont: dat ghy in den morgenstont op den berch Sinai klimt / ende stelt u aldaer voor my op den [2] top des berchs.

3 [b] Ende [3] niemant sal met u op-climmen / datter oock niemant gesien en worde op den gantschen berch: [c] oock het kleyne vee / nochte runderen en sullen tegen over desen berch niet weyden.

4 Doe hieuw hy twee steenen tafelen/ gelijck d' eerste / ende Mose stont des morgens vroech op/ ende clom op den berch Sinai/ gelijck als hem de HEERE geboden hadde: ende hy nam de twee steenen tafelen in syne hant.

5 De HEERE nu quam nederwaerts in een [4] wolcke / ende stelde sich aldaer by hem: ende [5] Hy riep uyt/ den Name des HEEREN.

6 [d] Als nu de HEERE voor syn aengesichte voor-by ginck/ so riep [6] Hy/ HEERE HEERE / Godt/ barmhertich ende genadich: [7] lanckmoedich ende groot van weldadicheyt ende [8] waerheyt.

7 [e] Die de weldadicheyt bewaert aen veel duysenden/ die de ongerechticheyt ende overtredinge / ende sonde vergeeft: [9] Die [den schuldigen] geensins ontschuldich en houdt / [f] besoeckende de ongerechticheyt [10] der vaderen [11] aen de kinderen/ ende aen de kints kinderen / [12] in het derde / ende in het vierde [lit].

8 Mose nu haestede ende neychde 't hooft ter aerde/ ende hy booch sich/

9 Ende hy seyde / Heere/ indien ick nu genade gevonden hebbe in uwe oogen/ [13] so gae nu de Heere in het midden van ons: want dit is een hartneckich volck/ doch [g] vergeeft onse ongerechticheyt ende onse sonde/ ende neemt ons aen tot een erfdeel.

10 Doe seyde hy/ Siet / [h] Ick make een verbont/ [i] voor u gantsche volck sal ick wonderen doen / die niet geschapen en zijn op de gantsche aerde/ noch onder eenige volckeren: also dat dit gantsche volck / in welckes midden ghy zijt/ des HEEREN werck sien sal/ dat het schrickelick is/ 't welck ick [14] met u doe.

11 [15] Onderhoudt ghy 't gene dat ick u hedē gebiede: siet/ Ick sal voor u aengesichte uytdrijven de Amoriten/ ende de Canaaniten / ende de Hethiten / ende de Pheresiten/ ende de Heviten/ ende de Jebusiten [16].

12 [k] Wacht u / dat ghy doch geen verbont en maeckt met den inwoonder des lants / daer ghy in comen sult: dat hy misschien niet tot eenen strick en worde in 't midden van u.

13 Maer hare altaren sult ghy-lieden om werpen / ende hare opgerechte-beelden sult ghy verbreken / ende hare [17] bosschen sult ghy af-houwen.

14 [l] (Want ghy en sult u niet buygen voor eenen anderen Godt: want des HEEREN naem is yveraer / een yverich Godt is hy.)

15 Op dat ghy misschien geen verbont en maeckt met den inwoonder des selven lants/ ende sy haren Goden niet na [18] hoereren/ noch hare Goden offerhande en doē/ ende hy u noodigende ghy van hare offerhande etet.

16 Ende ghy uwen sonen [wyven] nemet van hare dochteren: [m] ende hare dochteren haerlieder Goden na hoererende/ maken dat oock uwe sonen hare Goden na hoereren.

17 Ghy en sult u geen [19] gegotene Goden maken.

18 [20] Het feest der ongesuerde [broodē] sult ghy houden / seven dagen sult ghy ongesuerde [brooden] eten/ gelijck ick u geboden hebbe / [n] ter gesetter tijt der maent Abib: want in de mant Abib zijt ghy uyt Egypten uyt gegaen.

19 [21] [o] Al wat de baer-moeder opent/ is mijne: ja al u vee dat manlick sal geboren worden / [22] openende [de baer-moeder van] 't groote ende kleyne vee.

20 [p] Doch den [23] esel die [de baer-moeder] opent / sult ghy met een kleyn vee lossen/

a Deuter. 10. 1.
1 Dit is de tweede mael dat Mose op den berch Sinai geweest is / elcke reyse 40 dagen ende 40 nachten.
2 *Hebr.* hooft.
b Exod. 19. 12.
3 Doe Mose d'eerste mael op den berch opginck / so waren by hem Aaron/ Nadab/ eñ Abihu / met ter van de Outste vā Israel: maer nu waren sy voor den Heere stinckende geworden/ van wegen d'afgoderye/ die sy met het gouden calf bedreven hadden.
c Exod. 24. 1.
4 T. w. die wolcke/ die een seker teecken was der tegenwoordicheyt des Heeren.
5 T. w. de Heere, Siet vov. 33. 19.
d Exod. 33. 19.
6 T. w. de Heere.
7 *Hebr.* lanck van toornicheden, dat is/ lancksaem tot toorn/ niet haestich om synen toorn uyt te voeren. Alsoo oock Num. 14. 18. Eccl. 7. 8. &c. Het tegendeel hier van is/ kort van toornichedē. Dat is/ haestich tot toorne. Prov. 14. 17.
8 Siet Genes. 24. v. 27.
e Exod. 20. 6. Num. 14. 18. Deuter. 5. 10. Psal. 86. 15. ende 103. 8. ende 145. 8.
9 *Hebr.* Die onschuldich houdende niet onschuldich houdt.
f Ier. 32. 18.
10 T. w. der boose eñ godloose vaderen.
11 T. w. in dien sy harer vaderen quade voetstappen volgen.
12 *Hebr.* Aen de derde ende aen de vierde. Exod. 20. 6. Deuter. 5. 9.
13 T. w. met de wolckē-colomne ons leydende ende verquickende.
g Levit. 25. 28. Psal. 82. 8. ende 33. 12. Zach. 2. 12.
h Deuter. 5. 2.
i Ios. 10. 12, 13.
14 ō Israel. And. met u, ō Mose.
15 Hier volgē nu de conditien des verbonts / die Godt de Heere van het volck vereyscht.
16 Verstaet hier by oock de Girgasiten.
k Exod. 23. 32. Num. 33. 51. Deuter. 7. 2.
17 T. w. de sulcke/ in de welcke sy afgoderye bedreven hadden.
l Exod. 20. 5.
18 D. afgoderye bedryven/ 't welck geestelicke hoererye genoemt wort Jer. 3. 9. siet Lev. 17. op v. 7.
m 1. Reg. 11. 2.
19 Verstaet hier onder oock geschilderde/ gehouwene / gesmedene Goden: Hier worden by namen de gegotene beelden genoemt / ten aensien des gegotenen calfs/ dat sy aengebeden hadden.
20 Siet Exod. 13. 4.
n Exod. 12. 15. ende 23. 15.
21 *Hebr.* Alle openinge des Moeders. D. alle eerst-geboorne. Siet Exod. 13.
o Exod. 13. 2. ende 22. 29. Ezech. 44. 30.
22 *Hebr.* openinge des Osses, dat is/ der koeyen ofte groote beesten/ eñ des vees.
p Exod. 13. 13.
23 Of eselinne. Den esel of eselinne en mochtmen niet offerē/ als zijnde onreyn.

sen/

sen / maer indien ghy hem niet sult lossen / so sult ghy hem [24] den necke breken: Alle de eerst-geborene uwer sonen sult ghy lossen / [q] ende men en sal voor mijn aengesichte [25] niet ledich verschijnen.

21 [r] Ses dagen sult ghy arbeydē / maer op den sevenden dach sult ghy rusten: inden ploech-tijt / ende inden oogst [26] sult ghy rusten.

22 [f] [27] Het feest der weken sult ghy oock [28] houden / zijnde het feest der eerstelingen des tarwen oogsts: ende het [29] feest der insamelinge / [30] als het jaer omme is.

23 [t] Al wat manlick is onder u / sal driemael in 't jaer voor het aengesichte des Heeren HEEREN des Godts Israëls verschijnen.

24 Wanneer ick de volckerē voor u aengesichte uyt de besittinge sal verdryven / ende uwe lant-palen verwijden: dan en sal niemant u lant begeeren / terwijlen ghy henen opgaen sult te verschijnen voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts / drie mael in 't jaer.

25 [v] Ghy en sult het bloet mijnes slacht-offers niet offerē met [31] gedeessemt [broot]: het slacht-offer des Paeschen feests en sal oock niet vernachten tot den morgen.

26 [32] De [x] eerstelingen der eerster vruchten uwes lants / sult ghy in het huys des HEEREN uwes Godts brengen: [y] Ghy en sult het bocxken in sijnes moeders melck niet koken.

27 Voorder seyde de HEERE tot Mose / Schrijft u dese woorden: want [33] nae luyt deser woorden hebbe ick een verbont met u / ende met Israël gemaeckt.

28 [z] Ende hy was aldaer met den HEERE veertich dagen / ende veertich nachten / hy en at geen [34] broot / ende hy en dronck [34] geen water: [a] ende [35] Hy schreef op de tafelen de [36] woorden des verbonts / de tien [36] woorden.

29 Ende het geschiedde doe Mose van den berch Sinai af-ginck / (die twee tafelen der getuygenisse nu waren in de hant Mose / als hy van den berch afginck) so en wiste Mose niet / dat het vel sijnes aengesichts [b] [37] glinsterde / [38] doe Hy met hem sprack.

30 Als nu Aaron ende alle de kinderen Israëls Mose aensagen / siet / so glinsterde het vel sijnes aengesichtes / daerom [39] vreesden sy tot hem toe te treden.

31 Doe riep haer Mose: ende Aaron / ende alle de [40] Overste in de vergaderinge [41] keerden weder tot hem: ende Mose sprack tot hen:

32 Ende [42] daerna traden alle de kinderen Israëls toe: ende hy geboodt hen al wat de HEERE met hem gesproken hadde op den berch Sinai.

33 Also eyndigde Mose met hen te spreken: ende [c] hy hadde een decksel op sijn aengesichte geleyt.

34 Doch als Mose voor het aengesichte des HEEREN quam om met hem te spreken / so nam hy dat decksel af / tot dat hy uytginck: ende na dat hy uytgegaen was / so sprack hy tot de kinderen Israëls dat hem geboden was.

35 [43] So sagen dan de kinderen Israëls het aengesichte Mose / dat het vel van Mose aengesichte glinsterde: derhalven dede Mose het decksel weder op sijn aengesichte / tot dat hy inginck om [44] met Hem te spreken.

24 Ofte onthalsen, of/den hals doorhouwen.
q Exod. 23. 15. Deuter. 16. 16.
25 D. niet sonder gave ofte geschenck: watmen den Priester gaf / dat wiert gerekent als of men 't Godt gaf.
r Exod. 20. 9.
26 T. w. op den Sabbath.
f Exod. 23. 16.
27 Verstaet hier het Pincter-feest / 't welc gevierd wiert seven weken na Paesschen. Levit. 24. 15. Actor. 2. 1.
28 *Hebr.* Doen, alsoo oock Exod. 31. 16. Deuter. 16. 1.
29 D. ten tijde als ghy uwe vruchten uyt het velt te huys brengt.
30 *Hebr.* der om-loopinge des jaers.
t Exod. 23. 17. Deuter. 16. 16.
v Exod. 23. 18.
31 D. soo lange alsser gedeessemt broot in uwen huyse is.
32 D. het begin der eerster vruchten / als Exod. 23. 19.
x Exod. 23. 19. Deuter. 26. 2.
y Exod. 23. 19. Levit. 22. 27. Deuter. 14. 21.
33 *Hebr.* Nae den mont deser woorden.
z Exod. 24. 18. Deuter. 9. 9. 18.
34. 34 Onder het woort broot wort allerley spijse verstaen: gelijck onder het woort water allerley dranck.
a Exod. 31. 18. ende 34. 1. Deuter. 4. 13.
35 t. w. de Heere / als v. 1. eñ Deut. 10. 2. te sien is. Dat Godt v. 27. Mose dit te schrijven beveelt / is te verstaē / dat hy het schrijven soude in het boeck der wet / als Exod. 17. 14. Maer niet dat hy het op de twee steenen tafelen schrijven soude.
36. 36 D. Geboden / als Galat. 5. 14.
b 2. Corinth. 3. 7.
37 D. stralen uytgaf / gelijck de sonne. het Hebreeus woort komt van een woort / dat hoornen beteeckent. Hier uyt ist misverstant gekomē / datmen Mose met hoornen schildert.
38 Ofte: van dat hy (te weten / de Heere) met hem gesproken hadde. Ofte: om dat hy, &c.
39 'T schijnt dat sy voor eerst hem niet te dege en kenden / maer meynden dat het een Engel was.
40 Ofte / Vorsten, Regeerders, Princen.
41 Hem nu beter kennende by sijn stemme.
42 T. w. na dat de overste ende outste des volcx eerst tot Mose gegaen warē / ende sy nu sagen dat Mose met deselve sprack.
c 2. Corinth. 3. 7. ende 13.
43 Mose liet het volck den glants sijnes aensichtes sien / op dat sy sijne woorden des te eer ende te meer gelooven soudē: daer na dede hy het decksel weder op sijn aengesichte / als hy met haer sprekē wilde / op dat sy hem niet schouwen noch myden en souden.
44 T. w. met Godt.

Het xxxv. Capittel.

Mose beveelt het volck wederom / den Sabbath te vieren / v. 1 / &c. Dat het een vrywillich hef-offer den Heere brengē soude / van gout / silver / ende koper / tot den Tabernakel / ende gereetschap des selven / 4. Mannen ende vrouwen brengen hare juweelen / ende andere dingen daer toe / 20. De kloecke vrouwen spinnē de stoffe / 25. De overste brengen kostelicke steenen ende specerijen / 27. Bezaleel ende Aholiab zijn de mannen die Godt den geest der wijsheyt heeft gegeven / om dit werck te maken / 30.

1 [a] DOe dede Mose de gantsche vergaderinge der kinderē Israëls versamelen / ende seyde tot hen: Dit zijn [1] de woorden die de HEERE geboden heeft / datmense doe.

2 [b] Ses dagen salmen 't werck doen / maer op den sevendē dach sal u lieden [2] heylicheyt zijn / een Sabbath der ruste den HEERE: al die daer in werck doet / sal gedoodt worden.

3 [c] Ghy en sult [3] geen vyer aensteken in [4] eenige uwer wooningen op den Sabbath-dach.

4 Voorder sprack Mose tot de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls / seggende: Dit is het woort dat de HEERE geboden heeft / seggende:

5 [d] Neemt van [5] 't gene dat ghy-lieden hebt / een hef-offer den HEERE / een yeder wiens herte [6] vrywillich is sal het brengen / ten hef-offer des HEEREN: gout ende silver / ende koper.

6 [e] Als oock hemels-blaeuw ende purper / ende scharlaken / ende fijn linnen / ende geyten [hayr].

7 [f] Ende root-geverwde rams-vellen / ende dasse-vellen / ende Sittim-hout.

8 [g] Ende olye tot den luchter: ende specerijen ter salf-olye / ende tot rookinge welrieckende specerijen.

9 [h] Ende Sardonix-steenen / ende vervullende steenen / tot den Ephod / ende tot den borst-lap.

10 Ende alle die wijs van herten zijn onder u lieden / sullen comen / ende maken alles wat de HEERE geboden heeft.

11 [i] Den Tabernakel / sijn tente / ende sijn decksel: sijne haeckxkens / ende sijne berderen / sijne rychelen / sijne pilaren / ende sijne voeten.

12 De Arke ende hare [7] hant-boomen / het versoen-decksel / ende den voorhanck [8] des decksels.

13 De [k] tafel / ende hare hant-boomen / ende al hare gereetschap: ende [9] [l] de toon-brooden.

14 Ende den candelaer [10] tot het licht / ende sijne gereetschap / ende sijne lampen: ende de olye tot het licht.

15 [m] Ende den [11] reuck-altaer / ende sijne hant-boomen / ende [n] de salf-olye / ende het reuck-werck van welrieckende specerijen: ende [o] het decksel der deure aen de deure des Tabernakels.

16 [p] Den altaer des brant-offers / ende den koperen rooster / dien hy hebben sal / sijne hant-boomē / ende alle sijne gereetschappen: [q] het wasch-vat / ende sijnen voet.

17 [r] De behangselen des voor-hofs / sijne pilaren / ende sijne voeten / ende [f] het decksel van de poorte des voor-hofs.

18 [t] De [12] nagelen des Tabernakels / ende de pinnen des voorhofs / met hare [13] zeelen.

19 De ampts-cleederen om in het heylige te dienen: de heylige kleederen des Priesters Aarons / ende sijner [v] sonen kleederen / om [14] het Priester-ampt te bedienē.

20 Doe ginck de gantsche vergaderinge der

a Exod. 34. 32.
1 And. saken, dingen, alsoo oock v. 4. ende elders.
b Exod. 20. 8. ende 31. 15. Levit. 23. 3. Deuter. 5. 12. Luc. 13. 14.
2 D. eenen heyligen dach.
c Exod. 16. 23.
3 T. w. om spijse te koken / Exod. 16. 23. Ofte om te wercken / maer men mocht het vyer ten brant-offer wel aensteken.
4 *Hebr.* alle uwe, &c.
d Exod. 25. 2.
5 *Hebr.* dat by u lieden is.
6 Siet Job 12, op v. 21.
e Exod. 25. 4.
f Exod. 25. 5.
g Exod. 25. 6.
h Exod. 25. 7. ende 28. 17, 20.
i Exod. 26. 26.
7 Daermen de Arke mede droech van d'eene plaetse tot d'andere.
8 Dit decksel was van geyten hayr gemaeckt / Exod. 26. 7.
k Exod. 25. 23.
9 Siet Exo. 25. 30.
l Exod. 25. 30.
10 And. des lichts. D. lichtgevende / alsoo staet Psa. 148. 3. Sterren des lichts, D. schijnende sterren.
m Exod. 30. 1.
11 Verstaet dit van den goudenē Altaer / Exod. 30. 1.
n Exod. 31. 8.
o Exod. 26. 36.
p Exod. 27. 4.
q Exod. 30. 18.
r Exod. 27. 9.
f Exod. 27. 16.
t Exod. 27. 19.
12 Hier mede maectē sy de onderste eynden des decksels of behangsels vaste in d'aerde / op datse de wint niet bewegen ofte verwayen soude.
13 Dese zeelen dienden daer toe / om de voor-hangsels of decksels des Tabernakels te binden ende vaste te maken.
v Exod. 31. 10. ende cap. 28.
14 T. w. des hoogen-Priesters ampt / als Exod. 31. 10.

ge der kinderen Israëls uyt van voor het aengesichte Mose.

21 Ende sy quamen/ alle man wiens herte hem [15] bewegde: en een yeder wiens geest hem vrywillich maeckte/ die brachten des HEEREN hef-offer tot het werck van de Tente der t'samen-komste/ ende tot al haren dienst/ ende tot [16] de heylige kleederen.

15 And. verhief.
16 *Hebr.* kleederen der heylicheyt.

22 So quamen van de mannen met de wijven/ alle vrywillige van herte: sy brachten haken/ ende oorcierselen/ ende ringen/ ende [17] spanselen/ alle goudene vaten/ ende alle man die een gouden beweech-offer den HEERE [18] offerde.

17 And. hangende gordelen.
18 *Hebr.* beweechde: om dat het gout/ dat de mannen brochten/ beweecht ende op geheven wiert/ als sy het den Heere gaven/ daerom wort het genoemt een beweech-offer, hier ende Exo. 38. 24.

23 Ende alle man by wien [19] gevonden wiert hemels-blaeuw ende purper/ ende scharlaken/ ende fijn linnen/ ende geyten [hayr]/ ende root geverwde rams-vellen/ ende dasse-vellen/ die brachtense.

19 D. was. als Est. 1. 5. Mal. 2. 6. Alsoo oock/ daer en is geen bedroch in sijnẽ monde gevonden. D. daer en was geen bedroch in sijnen mont.

24 Alle die een hef-offer van silver ofte koper offerde/ die brachten 't ten hef-offer des HEEREN: ende alle by welcke Sittim-hout gevonden wert/ brachten 't tot allen werck des [20] diensts.

20 Verstaet/ des Godts-diensts.

25 Ende [x] alle vrouwen die wijs van herten waren/ sponnen [21] met hare handen: ende sy brachten 't gesponnene/ de hemels-blaeuwe [syde]/ ende 't purper/ 't scharlaken ende 't fijn linnen.

x Prov. 31. 19.
21 Sy en lieten het hare maechden/ ofte gehuerde vrouwen niet spinnen/ maer sy sponnen het selfs.

26 Ende alle wijven/ welcker herte haer beweechde in wijsheyt/ die sponnen het geyten [hayr].

27 De Overste nu brachten Sardonix-steenen/ ende vul-steenen/ tot den Ephod/ ende tot den borst-lap.

28 Ende speceryen/ ende olye [y] tot den luchter/ ende tot de salf-olye/ ende [z] tot roockinge welrieckende speceryen.

y Exod. 25. 6.
z Exod. 25. 6.

29 Alle man ende vrouwe/ welcker herte haer vrywillich bewegde te brengen tot al het werck 't welck de HEERE geboden hadde te maken door [22] de hant Mose: dat brachten de kinderen Israëls [tot] een vrywillich offer den HEERE.

22 D. bestellinge/ ordre/ bevel Mose.

30 Daerna seyde Mose tot de kinderen Israëls/ Siet/ [a] de HEERE heeft [b] met name geroepen Bezaleël den sone Uri/ des soons Hur/ van de stamme Juda.

a Exod. 31. 2.
b Exod. 31. 3.

31 Ende de Geest Godes heeft hem vervult met wijsheyt/ met verstant/ ende met wetenschap/ namelick in alle hantwerck:

32 Ende [c] om te bedencken vernuftigen arbeyt/ te wercken in gout/ ende in silver/ ende in koper/

c Exod. 31. 4.

33 Ende [d] in konstige steen-snydinge/ om in te setten/ ende in konstige hout-snijdinge: om te wercken in allen vernuftigen hantwercke.

d Exod. 31. 5.

34 Hy heeft hem oock in sijn herte gegeven [andere] te onderwijsen: hem/ ende Aholiab den sone Ahisamach van de stamme Dan.

35 [e] Hy heeftse vervult met wijsheyt des herten/ te maken alle werck eenes werck-meesters/ ende des aldervernuftichsten [hantwerckers]/ ende des borduerders/ in hemels-blaeuw ende in purper/ in scharlaken/ en in fijn linnen/ ende des wevers: makende alle werck/ ende bedenckende vernuftigen arbeyt.

e Exod. 26. 1.

Het xxxvj. Capittel.

De stoffe die van de kinderen Israëls ten hef-offer tot makinge des Tabernakels gebracht was/ wort Bezaleël ende Aholiab behandicht/ v. 1/ &c. Den volcke wort verboden meer te brengen/ 5. De werckmeesters maken alles wat tot den Tabernakel gehoort/ als gordijnen met Cherubim/ 8. De gordijnen van geyten-hayr/ 14. De decksels van rams-vellen/ en dasse-vellen/ 19. De berderen/ hare houw-basten/ en de ryghelen/ den voorhanck/ 20. &c.

1 DOe wrocht Bezaleël ende Aholiab/ ende alle man/ die wijs van herten was/ in den welcken de HEERE wijsheyt ende verstant gegeven hadde/ om te weten hoe sy maken souden alle werck ten dienste des heylichdoms/ nae alles dat de HEERE geboden hadde.

2 Want Mose hadde geroepen Bezaleël/ ende Aholiab/ ende alle man die wijs van herten was/ in wiens herte Godt wijsheyt gegeven hadde: al wiens herte hem bewegt hadde dat hy toe trade tot het werck/ om dat te maken.

3 Sy dan namen van voor het aengesichte Mose/ het gantsche [1] hef-offer/ 't welck de kinderẽ Israëls gebracht hadden/ tot den wercke des dienstes des heylichdoms/ om dat te maken: doch sy brachten tot hem noch [2] alle morgen vrywilligen offer.

1 Als/ gout/ silver/ koper/ &c.
2 *Hebr.* in den morgen in den morgen.

4 Derhalven quamen alle wijse/ die al het werck des heylichdoms maeckten: [3] yeder man van sijn werck 't welck sy maeckten:

3 *Hebr.* man man.

5 Ende sy spraken tot Mose/ seggende/ [4] Het volck brengt te vele: meer dan genoech is ten dienste des wercks/ 't welck de HEERE te maken geboden heeft.

4 *Hebr.* 't volck vermenichvuldicht te brengen: Of/ vermenichvuldigẽde brengt het volck.

6 Doe geboodt Mose datmen [5] een stemme soude gaẽ laten door het leger/ seggende/ Man noch Vrouwe [6] en make geen werck meer ten hef-offer des heylichdoms: also wert het volck te rugge gehouden van [meer] te brengen.

5 D. een gebot/ uytroepinge/ proclamatie/ placcaet.
6 D. en bereyde geẽ stoffe meer tot dit werck.

7 Want [7] der stoffe was [8] den selven genoech tot het geheele werck dat te maken was/ ja daer was overich.

7 *Hebr.* des wercks, D. der stoffe/ of materie/ tot het werck/ als v. 6.
8 T. w. den konstigen werck-meester.

8 Alsoo maeckte een yeder wijse van herten/ onder de gene die het werck maeckten/ den [9] Tabernakel/ van tien gordijnen: van getweernt fijn linnen/ ende hemels-blaeuw/ ende purper/ ende scharlaken [met] Cherubim/ van het alderkonstelicxte werck maeckte hyse.

9 De Tabernakel is eerst gemaeckt/ of schoon/ cap. 25. de Arke/ de Tafel/ ende kandelaer voor den Tabernakel genoemt worden/ want in den selven al de gereetschap staen moeste.

9 [a] De lengte eener gordijne was van achtentwintich ellen/ ende de breette eener gordijne van vier ellen: alle dese gordijnen hadden [10] eene mate.

a Exod. 26. 2.
10 Soo in de breette/ als in de lengte.

10 Ende hy voechde vijf gordijnẽ d'eene aen d'andere: ende hy voechde [andere] vijf gordijnen d'eene aen d'andere.

11 [b] Daerna maeckte hy strick-litskens van hemels-blaeuw aen de kant eener gordijne/ aen het uyterste in de t'samen-voeginge: hy dedet oock aen den uytersten kant der tweede t'samen-voegende gordijne.

b Exod. 26. 4.

12 [c] Vijftich strick-litskens maeckte hy aen d'eene gordijne/ ende vijftich strick-litskens maeckte hy aen 't uyterste der gordijne/ dat aen de tweede 't samen-voegende was: [d] dese strick-litskens vatteden d'eene aen d'andere.

c Exod. 26. 10.
d Exod. 26. 5.

13 [e] Hy maeckte oock vijftich goudene haeckxkens/ ende voechde de gordijnen t'samen/ d'eene aen d'andere/ met dese haeckxkens: dat het eenen Tabernakel wert.

e Exod. 26. 6.

14 Voorder maeckte hy gordijnen van geyten[hayr]/ tot [11] een tente over den Tabernakel: van elf gordijnen maeckte hyse.

11 Tente, beteeckent hier soo vele als een dack/ of decksel.

15 De lengte eener gordijne was dertich ellen/ ende vier ellen de breette eener gordijne: dese elf gordijnẽ hadden eene mate.

16 Ende hy voegde vijf gordijnen te sa-

men besonder; wederom sesse deser gordijnen besonder.

17 Ende hy maeckte vijftich stricklitskens aen den kant van de gordijne / d'uyterste in de t'samen-voeginge: hy maeckte oock vijftich strick-litskens aen den kant van de gordijne der andere t'samen-voeginge.

f Exod. 26.11.

18 [f] Hy maeckte oock vijftich koperen haeckxkens / om de Tente t'samen te voegen / datse eene ware.

g Exod. 26.14.

19 [g] Oock maeckte hy der Tente een decksel van root-geverwde rams-vellen: ende daer over een decksel van dasse-vellen.

h Exod. 26.15.

20 [h] Hy maeckte oock aen den Tabernakel berderen van staende Sittim-hout.

i Exod. 26. ℣. 16.

21 [i] De lengte van een bert was tien ellen: ende een elle / ende een halve elle was de breette van elck bert.

k Vers 17.
12 *Hebr.* Handen.

22 [k] Twee [12] houw-vasten hadde een bert / als sporten in een leeder gesett / d'een nevens d'ander: alsoo maeckte hy 't met alle de berderen des Tabernakels.

l Vers 18.

23 [l] Hy maeckte oock de berderen tot den Tabernakel: twintich berderen nae de suyd-zijde suyd-waerts.

m Vers 19.

24 [m] Ende hy maeckte veertich silveren voeten onder de twintich berderen: twee voeten onder een bert / aen sijne twee houw-vasten / ende twee voeten onder een ander bert / aen sijne twee houw-vasten.

n Vers 20.

25 [n] Hy maeckte oock twintich berderen aen d'ander zijde des Tabernakels aen den noorder hoeck.

o Vers 21.

26 [o] Met hare veertich silveren voeten: twee voeten onder een bert / ende twee voeten onder een ander bert.

p Vers 22.

27 [p] Doch aen de zijden des Tabernakels tegen 't westen / maeckte hy ses berderen.

q Vers 23.

28 [q] Oock maeckte hy twee berderen tot hoeck-berderen des Tabernakels aen de beyde zijden.

r Vers 24.

29 [r] Ende sy waren van beneden [als] tweelingen t'samen gevoecht / sy waren oock [als] tweelingen aen het opper-eynde des selven t'samen gevoegt met eenen rinck: alsoo dede hy met haer beyden / aen de twee hoecken.

s Vers 25.
13 *Hebr.* twee voeten. twee voeten onder een bert.

30 [s] Also warender acht berderen met hare silveren voeten / zijnde sestien voeten: [13] twee voeten onder elck bert.

t Vers 26.

31 [t] Hy maeckte oock rychelen van Sittim-hout: vijve aen de berderen der eener zijde des Tabernakels.

v Vers 27.

32 Ende [v] vijf rychelen aen de berderen der andere zijde des Tabernakels: als oock vijf rychelen aen de berderen des Tabernakels aen de beyde zijden westwaerts.

x Vers 28.

33 [x] Ende hy maeckte den middelsten rychel doorschietende in het midden der berderen / van 't eene eynde tot het ander eynde.

y Vers 29.

34 [y] Ende hy overtrock de berderen met gout / ende hare ringen (de plaetsen voor de rychelen) maeckte hy van gout: de rychelen overtrock hy oock met gout.

z Vers 31.
14 Desen voorhanck maeckte een onderscheyt tusschen het heylige ende het heylige der heyligen.

35 Daerna [z] maeckte hy [14] eenen voorhanck van hemels-blaeuw / ende purper / ende scharlaken / ende fijn getweernt linnen: van het alder-konstelicxte werck maeckte hy den selven met Cherubim.

a Vers 32.

36 [a] Ende hy maeckte daer toe vier pilaren van Sittim[hout] / die hy overtrock met gout / hare haken waren van gout / ende hy goot hem vier silveren voeten.

b Vers 36.
15 Dit was een ander decksel / verscheyden vanden voorhanck, ℣.35.

37 [b] Hy maeckte oock aen de deure der Tente [15] een decksel van hemels-blaeuw / ende purper / ende scharlaken / ende fijn getweernt linnen / geborduert werck /

c Vers 37.

38 [c] Ende de vijf pilaren daer van / ende hare haken / ende hy overtrock hare hoofden / ende hare banden met gout: ende hare vijf voeten waren van koper.

Het xxxvij. Capittel.

Bezaleël maeckt de Arke van Sittim-hout / ℣.1 / &c. ende het versoen-decksel van louteren goude / 6. Oock twee Cherubim van gout / 7. De Tafel / met de gereetschap daer toe / 10. Den Candelaer / met de lampen / ende ander gereetschap / 17. Den Reuck-altaer / 25. de Salf-olye / &c. ende het reuck-werck / 29.

a Exod. 25.10.

1 Also [a] maeckte Bezaleël de Arke van Sittim-hout: twee ellen ende een halve was hare lengte: ende anderhalf elle hare breette / ende anderhalve elle hare hoochte.

2 Ende hy overtrockse met louteren goude / van binnen / ende van buyten: ende hy maecktese eenen goudenen krans rontom.

3 Ende hy goot voor de selve vier goudene ringen / aen hare vier hoecken: also dat twee ringen op d'eene zijde der selver waren / ende twee ringen op hare andere zijde.

4 Ende hy maeckte hant-boomen van Sittim-hout / ende hy overtrockse met gout.

5 Ende hy stack de hant-boomen in de ringen / aen de zyden der Arke / om de Arke te dragen.

6 Hy maeckte oock een Versoen-decksel van louteren goude: twee ellen ende een halve was des selven lengte / ende anderhalve elle des selven breette.

7 Oock maeckte hy twee Cherubim van gout: van dicht werck maeckte hyse / uyt de beyde eynden des Versoen-decksels.

b Exod. c.25. ℣.19.

8 [b] Eenen Cherub uyt het eene eynde aen deser zyde / ende den anderen Cherub uyt het ander eynde aen gene zyde: uyt het Versoen-decksel maeckte hy de Cherubim uyt de beyde eynden des selven.

c Vers 20.

9 [c] Ende de Cherubim waren de beyde vleugelen om hooge uytbreydende / bedeckende met hare vleugelen het Versoen-decksel / ende hare aengesichten waren tegen over malcanderen: de aengesichten der Cherubim waren nae het Versoen-decksel.

d Vers 23.

10 [d] Hy maeckte oock een Tafel van Sittim-hout / twee ellen was hare lengte / ende een elle hare breette / ende een elle ende een halve hare hoochte.

e Vers 24.

11 [e] Ende hy overtrockse met louteren goude: ende hy maeckte eenen goudenen crans daer aen rontom.

f Vers 25.

12 [f] Hy maeckte daer oock een lijste aen rontom / een hant breet: ende hy maeckte eenen goudenen crans rontom de lijste der selver.

g Vers 26.

13 [g] Hy goot oock vier goudene ringen daer aen: ende hy sette de ringen aen de vier hoecken / die aen de vier voeten der selver waren.

h Vers 27.
1 D. daermen de hant-boomen inne stack.

14 [h] Tegen over de lijste waren de ringen tot [1] plaetsen voor de hant-boomen / om de Tafel te dragen.

15 Hy maeckte oock de hant-boomen van Sittim-hout / ende hy overtrockse met gout / om de Tafel te dragen.

i Vers 29.

16 [i] Ende hy maeckte de gereetschap die op de Tafel zijn soude / hare schotelen / ende hare reuck-schalen / ende hare kroesen / ende hare plateelen / (met dewelcke sy bedeckt souden worden) van louteren goude.

k Vers 31.

17 [k] Hy maeckte oock eenen Candelaer van

van louteren goude: van dicht werck maeckte hy desen Candelaer / sijnen schacht / ende sijne rieten / sijn schaelkens / sijn knoopen / ende sijne bloemen / waren uyt hem.

18 [l] Ses rieten nu gingen uyt sijne zijden: drye rieten des Candelaers uyt sijne eene zijde / ende drye rieten des Candelaers uyt sijne andere zijde.

19 [m] In het eene riet waren drye schaelkens [gelijck] amandel-noten / een knoop / ende een bloeme: ende drye schaelkens [gelijck] amandel-noten in een ander riet / een knoop / ende een bloeme: alsoo waren die ses rieten / die uyt den Candelaer gingen.

20 [n] Maer aen den Candelaer selfs waren vyer schaelkens / [gelijck] amandel-noten met sijn knoopen / ende met sijn bloemen.

21 Ende daer was een knoop onder twee rieten / uyt den selven [uyt-gaende]; oock een knoop onder twee rieten uyt den selven [uyt-gaende]; noch een knoop onder twee rieten / uyt den selven [uyt-gaende]: [Alsoo was het] met de ses rieten / die uyt [2] den selven uyt-gingen.

22 [o] Hare knoopen / ende hare rieten waren uyt hem: 't was altemael een eenich dicht werck van louter gout.

23 [p] Ende hy maeckte hem seven lampen: sijne snuyters / ende sijne blusch-vaten waren van louter gout.

24 [q] Hy maeckte den selven uyt een talent louter gout: met alle sijne vaten.

25 [r] Ende hy maeckte den reuck-Altaer van Sittim-hout: een elle was sijn lengte / ende een elle sijn breette / viercantich / maer twee ellen sijn hoochte / uyt hem waren sijne hoornen.

26 [s] Ende hy overtrock hem met louteren goude / sijn dack / ende sijne wanden rontom / als oock sijne hoornen: ende hy maeckte hem eenen goudenen crans rontom.

27 [t] Hy maeckte oock twee goudene ringen daer aen / onder sijnen crans / aen sijne twee hoecken / aen sijne beyde zijden / tot plaetsen voor de hant-boomen / datmen hem daer mede droege.

28 [v] Ende hy maeckte de hant-boomen van Sittim-hout: ende hy overtrockse met gout.

29 [x] Hy maeckte oock de heylige salf-olye / ende het reuck-werck der suyverste welrieckende specerypen / Apothekers-werck.

Het xxxviij. Capittel.

D'Altaer tē brantoffer wort gemaeckt vā Sittim-hout / ℣.1 / &c. Als oock de gereetschap des selven / 3. het koperen wasch-vat / met den voet / 8. de voorhof ende behangsels / 9. de koperen nagelen / 20. Bezaleël ende Aholiab bereyden alles / 22. De somma van 't gene dat het volck gebracht heeft / soo aen gout / en silver / als aen koper / ende 't gene dat daer van gemaeckt is / 24 / &c.

1 [a] HY maeckte oock den brand-offers-Altaer van Sittim-hout: vijf ellen was de lengte des selven / ende vijf ellen sijn breette / viercantich / ende drye ellen sijne hoochte.

2 [b] Ende hy maeckte des selven hoornen op sijne vier hoecken / uyt hem waren sijne hoornen: ende hy overtrock hem met koper.

3 [c] Hy maeckte oock alle de gereetschap des Altaers / de potten / ende de schoeffelen / ende de besprengh-beckens / ende de crauwelen / ende de kool-pannen: alle sijne vaten maeckte hy van koper.

4 [d] Oock maeckte hy den Altaer eenen rooster van koperen net-werck: onder sijne ommeloop / van beneden tot sijn midden toe.

5 Ende hy goot vier ringen aen de vier eynden des koperen roosters: tot plaetsen voor de hant-boomen.

6 Ende hy maeckte de hant-boomen van Sittim-hout / ende hy overtrockse met koper.

7 Ende hy dede [e] de hant-boomen in de ringen aen de zijden des Altaers / datmen hem met de selve droege / hy maeckte hem hol van plancken.

8 [f] Hy maeckte oock het koperen wasch-vat / met sijnen koperen voet / van de spiegelen [1] der te hoop-comende vrouwen / die te hoope quamen voor de deure der Tente der t' samen-comste.

9 [g] Hy maeckte oock den voor-hof / aen den suyd-hoeck suydwaerts / de behangselen tot den voor-hof waren van fijn getweernt linnen / van hondert ellen.

10 [2] Hare twintich pilaren / ende der selven twintich voeten / waren van koper: de haken deser pilaren / ende hare banden waren van silver.

11 Ende aen den noorder-hoeck hondert ellen / hare twintich pilaren / ende der selver twintich voeten / waren koperen: de haken der pilaren / ende de banden der selver / waren van silver.

12 Ende aen den westerhoeck waren behangselen van vijftich ellen / hare pilaren tiene / ende der selver voeten tiene: de haken der pilaren ende hare banden waren van silver.

13 Ende aen den oosterhoeck tegen den opganck waren vijftich ellen.

14 De behangselen aen dese zijde waren vijftien ellen: der selver pilaren drye / ende hare voeten drye.

15 Ende aen d'andere zijde der deure des voor-hofs [3] van hier ende van daer / waren behangselen van vijftien ellen: hare pilaren drye / ende der selver voeten drye.

16 Alle de behangselen des voor-hofs waren rontom van fijn getweernt linnen.

17 De voeten nu der pilaren waren van koper / de haken der pilaren / ende hare banden / waren van silver / ende het overdecksel harer hoofden was van silver / ende alle de pilaren des voor-hofs waren met silver omtogen.

18 Ende het decksel der poorte des voor-hofs was van geborduert werck / van hemels-blauw ende purper / ende scharlaken / ende fijn getweernt linnen: ende twintich ellen was de lengte / eñ de hoochte in de breette was vijf ellen / [4] tegen over de behangselen des voor-hofs.

19 Ende hare vier pilaren / ende der selver vier voeten / waren van koper: hare haken waren silveren / oock was het overdecksel harer hoofden / ende hare banden / van silver.

20 Ende alle de pinnen des Tabernakels / ende des voor-hofs rontom waren van koper.

21 Dit zijn de getelde dingen des Tabernakels / des Tabernakels der getuychenisse / die getelt zijn [5] nae den mont Mose / ten dienste der Leviten / [6] door de hant Ithamars des soons des Priesters Aarons.

22 Bezaleël nu de sone Uri / des soons Hur / van de stamme Juda / maeckte al dat de HEERE Mose geboden hadde.

23 Ende met hem Aholiab de sone Ahisamach van de stamme Dan / [7] een werck-meester ende vernuftich constenaer: ende een borduerder in hemels-blauw /

H ij ende

Marginal notes:

l Vers 32.
m Vers 33.
n Vers 34.
2 T.w. Candelaer / gelijcker staet Exod. 25.35.
o Exod. cap. 25. ℣.36.
p Vers 37.38.
q Vers 39.
r Exod. cap. 30. ℣.1, 2.
s Vers 3.
t Vers 4.
v Vers 5.
x Exod. 30.22. ende 34.
a Exod. 27. ℣.1.
b Vers 2.
c Vers 3.
d Vers 4, 5.
e Vers 8.
f Exod. 30.18.
1 T.w. om haer te laten gebruycken in den dienst des Tabernakels / als de vrouwen. 1. Sam. 2. 22. ofte / die daer by een quamen / om met vasten ende bidden haer te oeffenen / gelijck de Prophetinne Hanna / Luc. 2.37. Doch insonderheyt om hare koperen spiegels tot dit werck te brengen.
g Exod. 27.9.
2 T.w. der behangselen.
3 D. aen beyde de zijden.
4 Ofte: gelijck als.
5 D. nae 't seggen / ofte voor 't bevel.
6 Siet Num. 4.33.
7 Siet Exo. 35.35.

ende in purper / ende in scharlaken / ende in fijn linnen.

24 Al het gout dat tot het werck verarbeydt is in 't gantsche werck des heylichdoms: te weten het gout des beweech-offers / was negenentwintich [8] talenten / ende seven hondert endertich sikel / nae den [9] sikel des heylichdoms.

8 Siet Exo. 25. op v. 39.
9 Siet Num. 3. 37.

25 Het silver nu van de getelde der vergaderinge / was hondert talenten / ende een duysent ende seven hondert ende vijfentseventich sikelen / nae den sikel des heylichdoms.

26 Een [10] Beka voor elck [11] hooft / [dat is] een halve sikel nae den sikel des heylichdoms: van een yeder die over ginck tot de getelde / van [12] twintich jaer out ende daer boven / [namelick] ses hondert duysent / ende drye duysent / ende vijf hondert / ende vijftich.

10 Dat is / eenen halven ofte gekloveenen Sikel.
11 *Hebr.* Hersebecken. D. persoon / als Exod. 16. 16.
12 *Hebr.* een sone van 20 jaer.

27 Ende daer waren hondert talenten silvers / om te gieten de voeten des heylichdoms / ende de voeten des voorhancks: tot hondert voeten waren hondert talenten / een talent tot eenen voet.

28 Maer uyt de duysent / ende seven hondert ende vijf-en-tseventich [sikelen] maeckte hy de haken aen de pilaren / ende hy overtrock [13] hare hoofden / ende omtoochse met banden.

13 T. w. der pilaren.

29 [14] Het koper nu des beweech-offers / was seventich talenten: ende twee duysent / ende vier hondert sikels.

14 D. het coper dat geoffert wert.

30 Ende hy maeckte daer van de voeten van de deure der Tente der t' samencomste / ende den koperen altaer / ende den koperen rooster dien hy hadde: ende al de gereetschap des altaers.

31 Ende de voeten des voorhofs rontom / ende de voeten der poorte des voorhofs: oock alle de pinnen des Tabernakels / ende alle de pinnen des voorhofs rontom.

Het xxxix. Capittel.

De ampts-kleederen / ende de heylige kleederen der Priesteren worden gemaeckt / v. 1 / &c. De Ephod / 2. De borst-lap / 8. met de twaelf steenen daer in / 10. de ketenen / ende ringen des selven / 15. de mantel des Ephods / met granaet-appelen / ende schellen aen de zoomen des selven / 22. De rocken van fijn linnen / de hoet / ende gordel / &c. 27. Item de plate der kroone / 30. Al het werck wort voleyndt / 32. ende het is tot Mose gebracht / 33. Als Mose sach / dat het nae het bevel Godes gemaeckt was / so heeft hyse gesegent / 43.

a Exod. 31. 10. ende 35. 19.

1 SY [a] maeckten oock Ampts-cleederen om in het heylige te dienē / van hemels-blaeuw / ende purper / ende scharlaken: oock maeckten sy de heylige cleederen / die voor Aaron waren / gelijck de HEERE Mose geboden hadde.

b Exod. 28. 6.

2 [b] Aldus maeckte hy den Ephod: van gout / hemels-blaeuw / ende purper / ende scharlaken / ende fijn getweernt linnen.

c Exod. 28. 6.

3 [c] Ende sy reckten uyt de dunne platen van gout / ende sneden 't tot draden / om te doen in het middē van 'themels-blaeuw / ende in het midden des purpers / ende in het midden des scharlakens / ende in het midden van het fijn linnen / van het alder-constelicxte werck.

4 Sy maeckten t' samen-voegende schouder-banden [1] daer aen: aen de beyde eynden des selven wiert hy t' samen gevoegt.

1 T. w. aen den Ephod.

d Exod. 28. 8.

5 Ende [d] de konstelicke riem sijns Ephods die daer op was / die was gelijck sijn werck / van het selve / van gout / hemels-blaeuw ende purper / ende scharlaken / ende fijn getweernt linnen / gelijck als de HEERE Mose bevolen hadde.

e Exod. 28. 9, 10, 11.

6 Sy bereydden oock de [e] Sardonix-steenen / omvatt in goudene kaskens: [als] segel-graveringe gegraveert / met de namen der sonen Israëls.

7 Ende [2] hy [f] settese op de schouder-banden des Ephods tot steenen der gedachtenisse voor de kinderen Israëls: gelijck de HEERE Mose geboden hadde.

2 T. w. de werckmeester / ende alsoo v. 8.
f Exod. 28. 12.

18 [g] Hy maeckte oock den borst-lap van het alder-constelicxte werck / gelijck het werck des Ephods: van gout / hemels-blaeuw ende purper / ende scharlaken / ende fijn getweernt linnen.

g Vers 15.

9 [h] Hy was viercantich / sy maeckten den borst-lap dobbel: een spanne was sijn lengte / ende een spanne was sijn breette / dobbel zijnde.

h Vers 16.

10 [i] Ende sy vulden [3] daer in vier rijgen steenen / een rijge van een Sardis / een Topaz / ende een Carbonckel / dit is d' eerste rijge.

i Vers 17.
3 T. w. inden borst-lap.

11 [k] Ende de tweede rijge: van een Smaragd / een Saphir / ende een Diamant.

k Vers 18.

12 Ende de derde rijge: van een Hyacinth / Achaet / ende Amethist.

13 Ende de vierde rijge / van een Turkoys / ende een Sardonix / ende een Jaspis: omvatt in goudene kaskens in hare vullingen.

14 Dese steenen nu met de namen der sonen Israëls / waren twaelve / met hare namen / met segel-graveringe / yeder met sijnen name / nae de twaelf stammen.

15 Sy maeckten oock aen den borst-lap gelijck-eyndigende ketenkens / van gedraeyt werck uyt louteren goude.

16 Ende sy maeckten twee goudene kaskens / ende twee goudene ringen: ende sy setteden die twee ringen aen de beyde eynden des borst-laps.

17 Ende sy setteden de twee gedraeyde goudene ketenkens aen de twee ringen / aen de eynden des borst-laps.

18 Doch die twee [andere] eynden der twee gedraeyder [ketenen] setteden sy aen de twee kaskens: ende sy settedense aen de schouder-banden des Ephods / recht op de voorste zijde van dien.

19 Sy maeckten oock twee goudene ringen / die sy aen de twee [andere] eynden des borst-laps setteden: inwendich aen sijnen boort / die aen de zijde des Ephods is.

20 Noch maeckten sy twee goudene ringen / die sy setteden aen de twee schouder-banden des Ephods / beneden / aen de voorste zijde des selven / tegen over sijne [andere] voege / boven den constelicken riem des Ephods.

21 Ende sy [4] bonden den borst-lap met sijne ringen / aen de ringen des Ephods / met een hemels-blaeuw snoer / dat hy op den constelicken riem des Ephods ware; op dat de borst-lap van den Ephod niet afgescheyden en wierde: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

4 And. verhieven, beurden.

22 Ende hy maeckte den mantel des Ephods van geweven werck / geheel van hemels-blaeuw.

23 Ende het gat des mantels was in het midden des selven / als het gat eenes pansiers: dit gat hadde eenen boord rontom / dat het niet gescheurt en wierde.

24 Ende aen de zoomen des mantels maeckten sy granaet-appelen van hemels-blaeuw / ende purper ende scharlaken / getweernt.

25 Sy maeckten oock schellekens van louteren goude / ende sy stelden de schellekens

kens tusschen de granaet-appelen aen de zoomen des mantels rontom / tusschen de granaet-appelen.

26 Dat een schelleken / daerna een granaet-appel was / [wederom] een schelleken ende een granaet-appel / aen de zoomen des mantels rontom: om te dienen / gelÿck als de HEERE Mose geboden hadde.

27 [l] Sy maeckten oock de rocken van fÿn linnen / van geweven werck / voor Aaron ende voor sÿne sonen.

l Exod. 28. 39.

28 Ende den hoet van fÿn linnen / en de cierlicke mutsen van fÿn linnen: [m] en de linnen onderbroecke van fÿn getweernt linnē.

m Ezech. 44. 18.

29 Ende den gordel van fÿn getweernt linnen / ende van hemels-blaeuw / ende purper / ende scharlakē van geborduert werck: gelÿck als de HEERE Mose geboden hadde.

30 [n] Sy maeckten oock de Plate der croone der heylicheyt van louteren goude / ende sy schreven daer op een schrift / met segel-graveringe / DE HEYLICHEYT DES HEEREN.

n Exod. 28. 36. ende 29. 6.

31 [o] Ende sy hechteden een snoer van hemels-blaeuw daer aen / om aen den hoet van boven te hechten: gelÿck als de HEERE Mose geboden hadde.

o Exod. 28. 37.

32 Aldus wert al het werck des Tabernakels der Tente der t'samen-komste voleyndt: ende de kinderen Israëls hadden 't gemaeckt nae alles dat de HEERE Mose geboden hadde / alsoo hadden sy 't gemaeckt.

33 [p] Daer na brachten sy den Tabernakel tot Mose / de Tente / ende alle hare gereetschap: hare haeckxkens / hare berderen / hare rychelen / ende hare pilaren / ende hare voeten.

p Exod. 35. 11.

34 Ende het decksel van root-geverwde rams-vellen / ende het decksel van dassevellen: ende den voor-hanck des decksels.

35 De Arke der getuygenisse / ende hare handtboomen / en het Versoen-deckse1.

36 [q] De Tafel / met alle hare gereetschap / ende de toon-brooden.

q Exod. 31. 8.

37 [5] Den louteren Candelaer / met sÿne lampen / de lampen / die men toerichten moeste / ende al des selven gereetschap: ende de olye ten lichte.

5 D. die uyt louteren goude gemaeckt was.

38 Voorder den goudenen Altaer / ende de salf-olye / ende 't reuck-werck van welrieckende speceryen / ende het decksel van de deure der Tente.

39 Den koperen Altaer / ende den koperen rooster dien hy heeft / de hant-boomen des selven / ende al sÿne gereetschap / het wasch-vat / ende sÿnen voet.

40 De behangselen des voorhofs / sÿne pilaren / ende sÿne voeten / ende het decksel der poorte des voorhofs / sÿne zeelen / ende sÿne pinnen: ende al de gereetschap des dienstes des Tabernakels / tot de Tente der t'samen-comste.

41 [r] De ampts-cleederen / om in het heylichdom te dienen: de heylige kleederen des Priesters Aarons / ende de kleederen sÿner sonen / om het Priester-ampt te bedienen.

r Exod. 31. 10.

42 Nae alles dat de HEERE Mose geboden hadde / alsoo hadden de kinderen Israëls het gantsche werck gemaeckt.

43 Mose nu besach het gantsche werck / ende siet / sy hadden het gemaeckt: gelÿck als de HEERE geboden hadde / alsoo hadden sy 't gemaeckt: Doe [6] segende se Mose.

6 D. hy prees haer werck / ende wenschte haer den segen des Heeren.

Het xl. Capittel.

Godt beveelt Mose den Tabernakel op te richten / v. 1. ende alle dinck in ordre te schicken / 4. ende den voorhof daer rontom te stellen / 8. Item den Tabernakel met alle de gereetschap / oock den Altaer / ende 't wasch-vat met olye te salven / 9. Aaron ende sÿne sonen te wasschen / kleeden / salven / ende te heyligen / 12. Mose doet dit alles / 16. Hy brengt de Arke in den Tabernakel / 21. ende sett de tafel / 22. den candelaer / 24. den goudenen Altaer / 26. ende koperen Altaer / 29. ende 't wasch-vat / 30. Hy richt oock den voor-hof op / ende alsoo voleyndde hy het geheele werck / 33. Een wolcke bedeckt den Tabernakel / ende Godes heerlickheyt vervult den selven / 34. De welcke was op den Tabernakel by dage / ende 't vyer by nachte / 38.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 Op den dach der eerster maent / [te weten] op den eersten der maent / sult [1] ghy den Tabernakel / de Tente der t'samen-komste / oprichten.

1 T. w. ghy Mose / door den dienst der Levited.

3 Ende ghy sult aldaer setten de Arke der getuygenisse: ende [2] ghy sult de Arke met den voor-hanck bedecken.

2 De meyninge is / ghy sult den voorhanck voor de Arke hangen / datmense niet en sie / makende alsoo eē onderscheytsel tusschen het alderheylichste ende het heylige / Exo. 26. 33 / 34.

4 [a] Daerna sult ghy de Tafel daer in brengen / ende ghy sult [3] schicken dat daer op te schicken is: [b] ghy sult oock den Candelaer daer in brengen / ende sÿne lampen aensteken.

a Exod. 26. 35.

3 D. ghy sult alles in bequame ordre schicken: verstaende insonderheyt de toon-brooden.

b Exod. 27. 20.

5 Ende ghy sult den goudenen Altaer ten reuck-wercke voor de Arke der getuygenisse setten: [c] dan sult ghy het decksel der deure des Tabernakels ophangen.

c Exod. 26. 36.

6 Ghy sult oock den Altaer des brand-offers setten voor de deure des Tabernakels der Tente der t'samen-comste.

7 Ende ghy sult het wasch-vat setten tusschen de Tente der t'samen-comste / ende tusschen den Altaer: ende ghy sult water daer [in] doen.

8 [d] Daerna sult ghy den voorhof rontom setten / ende ghy sult het decksel ophangen aen de poorte des voorhofs.

d Exod. 27. 16.

9 Dan sult ghy de salf-olye nemen ende salven den Tabernakel / ende al dat daer in is: ende ghy sult den selven heyligen / met al sÿne gereetschap / ende het sal een heylicheyt zÿn.

10 [e] Ghy sult oock den Altaer des brand-offers salven / ende alle sÿne gereetschap: ende ghy sult den Altaer heyligen / ende de Altaer sal heylicheyt der heylicheden zÿn.

e Exod. 29. 37.

11 Dan sult ghy het wasch-vat salven / ende den voet des selven: ende ghy sult het heyligen.

12 Ghy sult oock Aaron ende sÿne sonen doen naederen / tot de deure der Tente der t'samen-komste: ende ghy sultse met water wasschen.

13 Ende ghy sult Aaron de heylige kleederen aentrecken: ende ghy sult hem salven / ende hem heyligen / dat hy my het Priester-ampt bediene.

14 Ghy sult oock sÿne sonen doen naederen / ende sultse de rocken aentrecken.

15 Ende ghy sultse salven / gelÿck als ghy haren vader gesalft sult hebben / dat sy my het Priester-ampt bedienen: ende 't sal geschieden / dat hen hare salvinge sal zÿn [4] tot een eeuwich Priesterdom by hare geslachten.

4 Alsoo namelic / dat het niet van nooden en soude zijn de salvinge te vernieuwē / als hare nakomelingen tot priesteren gewyet souden worden / want naderhant wierden alleen de Hooge-priesteren gesalft.

16 Mose nu dede 't: nae alles dat hem de HEERE geboden hadde / alsoo dede hy.

17 Ende het geschiedde in de eerste maent / [5] in [f] het tweede jaer / op den eersten der maent / dat de Tabernakel opgerichtt wert.

5 T. w. na den uytganck uyt Egypten.

f Num. 7. 1.

18 Want [6] Mose richtte den Tabernakel op / ende sette sÿne voeten / ende stelde sÿne berderen / ende sette sÿne rychelen daer aen:

6 T. w. door de handen der Levited.

aen: ende hy richtte de pilaren des selven op.

19 Ende hy spreydde de Tente uyt over den Tabernakel / ende hy settede het decksel der Tente daer boven op: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

20 Voorder nam hy / ende leyde [7] 't getuyghenisse in de Arke / ende dede de hantboomen aen de Arke: ende hy settede het Versoen-decksel boven op de Arke.

21 Ende hy bracht de Arke in den Tabernakel / ende [g] hy hing den voorhanck des decksels op / ende bedeckte de Arke der getuyghenisse: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

22 Hy settede oock de Tafel inde Tente der t' samen-comste aen de zijde des Tabernakels tegen 't noorden: buyten den voorhanck.

23 [h] Ende hy schickte daer op [8] het broot in orden / voor het aengesichte des HEEREN: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

24 Hy settede oock den Candelaer inde Tente der t' samen-komste / recht over de Tafel: aen de zijde des Tabernakels / suydwaert.

25 Ende hy stack de lampen aen voor het aengesichte des HEEREN: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

26 Ende hy settede den goudenen Altaer inde Tente der t' samen-komste [9] voor den voor-hanck.

27 Ende hy stack daer op aen reuckwerck van welrieckende specerijen: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

28 Hy hing oock het decksel der deure des Tabernakels.

29 Ende hy settede den Altaer des brand-offers aen de deure des Tabernakels der Tente der t' samen-comste: Ende hy offerde daer op brant-offer ende spijs-offer / [10] gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

30 Hy settede oock het wasch-vat tusschen de Tente der t' samen-comste / ende tusschen den Altaer: ende hy dede water daer in om te wasschen.

31 Ende Mose / ende Aaron / ende sijne sonen wiesschen daer uyt hare handen / ende hare voeten.

32 Als sy ingingen tot de Tente der t' samen-comste / ende als sy tot den Altaer naederden / so wiesschen sy haer: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

33 Hy richtte oock den voorhof op / rontom den Tabernakel ende den Altaer / ende hy hinck het decksel der poorte des voorhofs op: Also voleyndde Mose het werck.

34 [11] [i] Doe bedeckte de wolcke de Tente der t' samen-comste: ende de heerlickheyt des HEEREN vervulde den Tabernakel.

35 So dat Mose niet en konde ingaen in de Tente der t' samen-comste / dewijle de wolcke daer op bleef / ende de heerlickheyt des HEEREN den Tabernakel vervulde.

36 Als nu de wolcke opgeheven wert van boven den Tabernakel / so reysden de kinderē Israëls voort in alle hare reysen.

37 Maer als de wolcke niet opgeheven en wert: so en reysden sy niet / tot op den dach dat sy opgeheven wert.

38 [k] Want de wolcke des HEEREN was op den Tabernakel by dage / ende [12] 't vyer was'er by nachte op / voor de oogen des gantschen huyses Israëls / [13] in alle hare reysen.

7 V. de twee tafelen der wet Godes / Exod. 25. 16.
g Exod. 35. 12.
h Exod. 35. 30.
8 *Hebr.* de ordre des broots. Te weten / de twaelf toon-brooden / representerende de twaelf stammen / ende daer onder alle geloovige.
9 Die het heylige van het heylige der heyligen onderscheydde.
10 Dit wort meermaels herhaelt / aenwijsende / dat sy in saken / die Godt ende den Godts-dienst aēgaen / niet gedaen en hebbē / dan dat Godt haer bevolen hadde.
11 Hier wort voltrocken 't gene Godt de Heere belooft heeft Exod. 25. 8. siet dergelijcke 2. Chron. 5. 14. ende Ezech. 43. 4/ 5.
i Num. 9. 15. 1. Reg. 8. 10.
k Exod. 13. 21. Num. 14. 14. Deuter. 1. 33. Nehem. 9. 19. Psal. 78. 14. ende 105. 39. ende 1. Cor. 10. 1.
12 V. de vyer-colomne.
13 T. w. door de woestijne / tot dat sy in het beloofde lant Canaan quamen.

FINIS

Het

Het derde Boeck MOSIS, genaemt LEVITICUS.

Inhoudt deses Boecks.

DE naem deses boecx is genomen vande voornaemste materie, die daer in verhandelt wort, dewelcke is van de Levitische Ceremonien, met haer toebehooren: welcker bedieninge, ende waerneminge den Priesteren, ende Leviten (die beyde uyt den Stam *Levi* gesproten waren) tot onderhoudinge vanden Heyligen Godes-dienst door des Heeren ordinantie bevolen was. VVant hier worden meest Ceremoniale wetten gestelt, niet alleen van verscheydene soorten der offerhanden, van reyne ende onreyne, soo persoonen, als gedierten, van hoochtijden, ende vierdagen; maer oock vande Priesteren ten aensiene soo van hare persoonen, als van haer ampt. Hier by komen Morale wetten, leerende watmen nae de wet der Tien geboden doen, ofte laten moet. Boven dese zijnder Burgerlicke wetten, ende ordinantien van straffen tegens eenige grouwelicke sonden, door de Overheyt uyt te voeren. Onder de wetten worden Historien in-gevoegt vande Inwyinge der Priesteren in haer ampt, vande Salvinge des Tabernakels, ende sijner Gereetschap, vande dadelicke bedieninge des Priesterlicken ampts, ende de bevestinge des selven door een goddelick teecken, ende straffen der twee Priesteren *Nadabs* ende *Abihu*, die sich in haer ampt vergrijpen: ende van de straffe eens Godts-lasteraers. Oock vinden wy hier Beloften aen den genen die Godts wetten souden onderhouden, ende schrickelicke Dreygementen tegens de gene, diese souden overtreden. Dese dingen alle zijn geschiet in eene maent, te weten, van het begin des tweeden jaers, na dat de Israëliten uyt Egypten gekomen waren, tot het begin der tweeder maent des selven jaers.

Het Eerste Capittel.

Wetten aengaende de maniere van het vrywillich Brantoffer in den Tabernakel te slachten/ v. 1/ &c. Het welcke moeste zijn/ ofte van groot vee/ als van runderen/ 2. ofte van kleyn/ als van schapen ende geyten/ 10. ofte van vogelen/ als van torteldupven/ ende jonge dupven/ 14.

1 ENDE de HEERE riep Mose/ ende sprack tot hem uyt [1] de Tente der t'samencomste/ seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ ende segt tot hen: Als een mensche uyt u/ dē HEERE een offerhande sal [2] offeren; ghy sult uwe offerhandē offeren van het vee; van runderen ende [3] van schapen.

3 Indien sijne offerhande een [4] brantoffer van runderen is/ so sal hy een [5] volkomen manneken offeren: [6] [a] aen de deure van de Tente der t'samenkomste sal hy dat offeren/ [7] nae sijn welgevallen/ [8] voor het aengesichte des HEEREN.

4 Ende hy sal [9] sijne hant op des brantoffers hooft leggen/ op dat [10] het voor hem aengenaem zy/ om [11] hem te versoenen.

5 Daerna sal [12] hy het jonge runt [13] slachten voor het aengesichte des HEEREN: ende de sonen Aarons/ de Priesters/ sullē het bloet offeren/ ende dat bloet sprengen rontom dien altaer/ die voor de deure van de Tente der t'samenkomste is.

6 Dan sal [14] hy het brantoffer de huyt aftrecken/ ende dat in sijne stucken deelen.

7 Ende de sonē Aarons des Priesters sullen [15] vyer maken op den altaer: ende sullen het hout op het vyer schicken.

8 Oock sullen de sonen Aarons/ de Priesters/ de stucken/ het hooft/ ende [16] het smeer schicken op het hout/ dat op het vyer is/ 't welck op den altaer is.

9 Doch sijn [17] ingewant/ ende sijne schenckelen/ salmen met water wasschen: ende de Priester sal dat al aensteken op den altaer: 't is een brantoffer/ een [18] vyeroffer [19] [ten] lieflicken reucke den HEERE.

10 Ende indien sijne offerhande is van kleyn vee/ van schapen/ ofte van geyten ten brantoffer/ sal hy een volkomen manneken offeren.

11 Ende [20] hy sal dat slachten aen de zijde van den altaer [21] noordwaert/ [22] voor het aengesichte des HEEREN: ende de sonen Aarons/ de Priesters/ sullen sijn bloet rontom op den altaer sprengen.

12 Daerna sal hy het in sijne stucken deelen/ mitsgaders sijn hooft/ ende sijn smeer: ende de Priester sal die schicken op het hout/ dat op het vyer is/ 't welck op den altaer is.

13 Doch het ingewant/ ende de schenckelen salmen met water wasschen: ende de Priester sal dat alles offeren/ ende aensteken op den altaer: 't is een brantoffer/ een vyeroffer ten lieflicken reucke den HEERE.

14 Ende indien sijne offerhande voor den HEERE een brantoffer van gevogelte is/ so sal hy sijne offerhande van torteldupven/ ofte van [23] jonge dupven offeren.

15 Ende de Priester sal [24] die tot den altaer brengen/ ende desselven hooft [25] met sijnen nagel splijten/ ende op den altaer aensteken: ende sijn bloet sal aen de wandt des altaers uytgedouwt worden.

16 Ende sijnen krop met sijne [26] vederen sal hy wech doen: ende sal dat werpen

1 Verstaet den Tabernakel/ daer in Godt quam/ om sijn volck toe te spreken/ Exod. 29. 42. ende sy komen moesten/ om hem te vragen/ ende te hooren spreken/ Exod. 33. 7.
2 And. aen ofte toebrengen. Alsoo in de volgende vss. 3/ 5/ &c. Verstaet dit offeren/ van het werck des volcx/ ende niet des Priesters.
3 Dit woort begrijpt niet alleen schapen/ maer oock geyten/ gelijck te sien is onder v. 10. Siet oock Gen. 12. op het v. 16.
4 Siet Genes. 8. op het v. 20.
5 Dat geen gebreck aen den lichame en heeft. siet ond. c. 22. v. 20/ 21/ 22.
6 Alwaer des brantoffer altaer stont: gelijck te sien is ond. v. 5.
a Exod. 29. 10.
7 Uyt dese woorden blijckt/ dat hier gesproken wort van Vrywillige offeren/ dewelcke niet en geschiedden nae de gewoonlicke/ ende gesette order/ maer nae het goetvinden van yemant in sijn besonder/ om Godt te bidden/ ofte te dancken.
8 Voor de Tente der t'samenkomste/ in welcker innerste deel was de Arke des verbonts/ het teecken van Godts tegenwoordige bywooninge/ Exod. 25. 22. waerom oock de Tente genoemt wort Godts huys. 1. Sam. 3. 15. gelijck Godt oock geseyt wort daer in te zijn/ ond. 4. 7.
9 *Hebr.* met sijne hant steunen: T. w. om daer mede te betuygen/ dat hy dit offer Gode toeheyligde/ overgaf/ ende voorstelde/ als in de plaetse van hem selvē/ om voor sich genade by den HEERE te vinden/ door de toekomende offerhande vanden Messias/ die door dese afgebeelt was. Siet Exod. 29. 10.
10 D. op datter hem/ die het offert/ voor een wettelick/ ende Gode aengenaem offer verstrecke.
11 D. om hem te beteeckenen/ ende te versegelen de versoeninge/ die door den Messiam in de volheyt des tijts geschieden soude/ Rom. 3. 25. 2. Cor. 5. 19. Ephes. 1. 7. Col. 1. 14/ 19/ 20.
12 Namelick/ de Priester; ofte/ die het offert/ door den Priester/ gelijck Godt bevolen hadde/ Exod. 29. 11. ende oock geschiet is/ ond. 8. 15. Ofte/ daerna salmen het jonge runt slachten, T. w. door den Priester.
13 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick/ de kele afsteken.
14 T. w. een der Priesteren. Siet 2. Chron. 30. 34.
15 *Hebr.* vyer geven. T. w. van het vyer het welcke van den Hemel vallen soude/ alsmen eerst op desen altaer soude offeren/ ond. 9. 24. ende daerom geduerichlick bewaert moeste worden. Siet ond. 6. 12.
16 And. ingewant: and. romp, daer van het hooft/ ende de schenckelen af zijn/ ende het ingewant uytgedaen.
17 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick/ het naeste eeniges dincks/ het welcke is/ het binnenste. of het midden daer van/ soodanich is het ingewant der beesten.
18 D. dat van het vyer gantsch verteert ende verslonden moeste worden. Siet Exo. 29. 18. Soodanich was het brantoffer.
19 D. den HEERE seer aengenaem ende welgevallich/ ende daer mede hy wel te vreden is. Het welcke van de offerhanden der beesten geseyt wort/ ten aensien niet van haer selven/ maer van de offerhande Christi/ diese beteeckenden/ dewelcke eygentlick het slachtoffer is/ Gode tot eē welrieckende reucke/ Eph. 5. 2. Siet oock Genes. 8. op v. 21.
20 De Priester/ als vob. v. 5.
21 D. in 't voorhof ter rechter zijde van den altaer des brantoffers/ alsmē quam in de Tente der t'samenkomste.
22 Siet vob. op het v. 3.
23 *Hebr.* sonen der Duyven. alsoo ond. 12. 6. alsoo wort oock genaemt een jonge os/ de soon van een runt. Genes. 18. 17. ende boven v. 5. een jonck esel/ de soon eener esellinne, Genes. 49. 11. een jonck eenhoorn/ de soon der eenhoornen, Psal. 29. 6.
24 T. w. offerhande van gevogelte/ als onder 17.
25 Ofte/ omdrayen, omwringen, afwringen.
26 And. dreck, vuylicheyt, Te weten/ die in de krop/ ende darmen is.

by den altaer/ [27] oostwaert/ [28] aen de plaetse van de assche.

17 Voorder sal hy [29] die [30] met sÿne vleugelen klieven/ [31] niet afscheyden/ ende de Priester sal die aensteken op den altaer/ op het hout/ dat op het vyer is: 't is een brantoffer/ een vyeroffer [ten] lieflicken reucke den HEERE.

27 D. tot de eerbiedinge tegen de Godtlicke Majesteyt/ seer verre van de Arke des verbonts/ die westwaert was/ in 't heylige der heyligen.
28 In de welcke de assche der offerhande eerst gedragen wert/ om daer na met andere vuyligheyt buyten het leger gevoert te worden/ Siet ond. 4. 12. en 6. 10/11. ende 8. 17.
29 T. w. offerhande: als bov. v. 15.
30 Ofte/ tusschen sijne vleugelen.
31 D. niet ontleden / nochte in stucken verdeelen/ gelijckmen den anderen beesten dede / maer men moeste de vogelen alleen in 't midden tusschen de vleugelen klieven.

Het ij. Capittel.

Wetten rakende de maniere van het vrywillich spijsoffer te offeren / het welcke was van meel-bloeme/ofte rouw /ende ongebacken/ v. 1/&c. ofte gebacken in den oven/ 4. ofte gekoockt in de panne/ 5. ofte inden ketel gesoden/ 7. Met een verbodt van eenigen suerdeessem ofte honich daer in te mengen/ 11. ende een gebodt van alle offerhanden te souten/ 13. Mitsgaders de wijse hoemen de eerste vruchten opofferen moeste/ 14.

1 ALs nu [1] eene ziele eene offerhande [a] van [2] Spÿsoffer den HEERE sal offeren/ sÿne offerhande sal [3] meel-bloeme zÿn: ende hy sal olie daer op gieten/ ende wieroock daer op leggen.

2 Ende hy sal [4] dat brengen tot de sonen Aarons/ de Priesteren / welcker [een] daer van sÿne [5] hant vol grÿpen sal uyt [6] des selven meel-bloeme/ ende uyt des selven olie / [7] met alle des selven wieroock: ende de Priester [b] sal [8] des selven gedenck-offer aensteken op den altaer; 't is een vyeroffer [ten] lieflicken reucke den HEERE.

3 Wat nu overblÿft [c] van den spÿsoffer/ sal Aarons/ ende sÿner sonen zÿn: 't is [9] eene heylicheyt der heylicheden van de vyerofferen des HEEREN.

4 Ende als ghy offeren sult eene offerhande van spÿsoffer/ een geback des ovens; het sullen zÿn [10] ongesuerde koecken / van meel-bloeme met olie gemengt/ [11] ende ongesuerde [12] vladen met olie bestreken.

5 Ende indien uwe offerhande spÿsoffer is inde panne [gekoockt]; sy sal zÿn van ongesuerde meel-bloeme met olie gemengt.

6 Breeckt se in stucken / ende giet olie daer op: 't is een spÿsoffer.

7 Ende so uwe offerhande een spÿsoffer [13] des ketels is: 't sal van meel-bloeme met olie gemaeckt worden.

8 Dan sult ghy dat spÿsoffer/ het welcke daer van sal gemaeckt worden / den HEERE toebrengen: ende men sal 't tot den Priester doen naederen / die dat tot den altaer dragen sal.

9 Ende de Priester sal van dat spÿsoffer/ [14] des selven gedenck-offer opnemen / ende op den altaer aensteken: 't is een vyeroffer [15] [ten] lieflicken reucke den HEERE.

10 Ende wat overblÿft van het spÿsoffer/ sal Aarons ende sÿner sonen zÿn: 't is eene [16] heylicheyt der heylicheden van de vyerofferen des HEEREN.

11 Geen spÿsoffer/ dat ghy den HEERE sult offeren/ sal met deessem gemaeckt worden: want van geenen [17] suerdeessem/ ende van geenen [18] honich en sult ghy lieden den HEERE vyeroffer aensteken.

12 [19] De offerhande der eerstelingen/ die sult ghy den HEERE [20] offeren: maer op den altaer en sullen sy niet komen / ten lieflicken reucke.

13 Ende alle offerhande uwes spÿsoffers sult ghy met sout souten/ ende [21] het sout des verbonts uwes Godts van u spÿsoffer niet laten [22] afblÿven: [d] met alle uwe offerhande sult ghy sout offeren.

14 Ende so ghy den HEERE een spÿs-offer der eerster vruchten offert; sult ghy het spÿs-offer uwer eerster vruchten van groene aren by het vyer [23] gedorret / dat is/ het kleyn gebroken graen van volle groene aren/ offeren.

15 Ende ghy sult olie daer op doen/ ende wieroock daer op leggen: 't is een spÿs-offer.

16 So sal de Priester des selven [24] gedenck-offer aensteken / van sÿn kleyn gebroken graen/ ende van sÿn olie/ met al den wieroock: het is een vyer-offer den HEERE.

1 D. een persoon, ofte / mensche, gelijck het woort mensche gebruyckt wort bov. 1, 2. Siet Genes. 12. op 't v. 5.
a Levit. 6. 14. ende 9. 17. Num. 15. 4.
2 D. eene offerhande/ waer in men spijse/ ofte meel-bloeme offerde / dat ten deele den Priester toequam ; ten deele met wieroock wert verbrandt. Siet de volgende verssen.
3 D. gebuydelt meel/ de bonst van het meel.
4 T. w. spijsoffer.
5 *Hebr.* de volheyt sijnes vuysts vuysten. Alsoo ond. 5, 12.
6 Verstaet des spijsoffers meel-bloeme. d. meelbloeme tot het spijsoffer behoorende.
7 Ofte/ boven. Alsoo ond. cap. 3. v. 4/ 10. ende 4. 9/ &c. dat is/ t'same met den gantschen wieroock des spijsoffers.
b Levit. 6. 15.
8 Een reuckwerck soo genoemt/ om dat het Godt indachtich maeckte (menschelicker wijse gesproken) de belofte/ die hy den vroomen Israeliten gegeven hadde / ende de gebeden/ die sy tot hem deden ; dewelcke by een reuckwerck dat opklimt/ vergeleken worden / Psal. 141. 2. Actor. 10. 4. Apocal. 8. 3/4.
c Levit. 10. 12.
9 D. een seer heylich dinck / ofte van seer groote / en overtreffelicke heylicheyt. Alsoo 30. 36. en ond. Exo. 10. en 24. 9. &c. 'T is eene maniere van spreken/ beteeckenende de vergrootinge/ ende verheffinge des genen daer van gesproken wort. Alsoo wort Godt genaemt / de Godt der Goden, ende de Heere der Heeren , Psal. 136. 2/3. Het liet Salomons / het liet der lieden. Cant. 1. 1. Vgl. de aent. Gen. 9. op 't v. 25.
10 *Hebr.* koecken der ongesuertheden, ende alsoo in 't volgende.
11 And. ofte.
12 Ofte/ Pannekoecken: Ofte/ Taerten.
13 And. Panne: D. van het gene dat in de ketel gesoden/ ofte inde panne gefrijt is.
14 Siet bov. op het v. 2.
15 Siet Gen. 8. op 't v. 21. ende bov. 1. op 't v. 9.
16 Siet bov. op 't v. 3.
17 Verstaet dit/ van de vrywillige offerhanden. Want inde danckofferen en gelt dese wet niet. ond. 7. 13. nochte in de offerhanden der eerstelingen/ ond. 23. 17. en hier in 't volgende vs.
18 De honich wert met den deessem verboden/ om dat hy/ niet tegenstaende sijne soeticheyt / den aert heeft het deech/ daer mede hy gemengt is / te versueren/ ende te doen rijsen.
19 Siet ond. 23. 17.
20 T. w. gedeessemt / ofte met honich gemengt.
21 D. dat u vermane van mijn verbont/ waer door ghy verplicht zijt/ nae een onbesmettelick ende onverderffelick leven te trachten. Marc. 9. 49.
22 *Hebr.* doen ophouden.
d Marc. 9. 49.
23 Ofte gesengt, geschroeyt.
24 Siet bov. op het v. 2.

Het iij. Capittel.

Wetten rakende de maniere / alsoomen de danckofferen moeste offeren/ van runderen/ v. 1/&c. van schapen/ ende van geyten/ 12. met een verbodt van het vet ofte bloet te eten/ 17.

1 ENde indien sÿne offerhande een [1] danck-offer is: so hy se vande runderen offert/ 't zy manneken/ ofte wÿfken/ [2] volkomen sal hy die offeren/ voor het aengesicht des HEEREN.

2 Ende [3] hy sal [4] sÿne hant op het hooft sÿner offerhande leggen; ende [5] sal se slachten voor de deure van de Tente der t'samencomste: ende de sonen Aarons / de Priesteren / sullen het bloet rontom op den altaer sprengen.

3 Daerna sal hy van dat danck-offer een [6] vyer-offer den HEERE offeren; [a] het vet / dat het ingewant bedeckt / ende al het vet/ dat [7] aen het ingewant is.

4 Dan sal hy beyde de nieren/ ende het vet/ dat daer aen is/ dat aen de [8] weeckdarmen is; ende het net over de lever [9] met de nieren/ dat sal hy [10] afnemen.

5 Ende de sonen Aarons sullen dat aensteken [b] op den altaer / [11] op het brandoffer / 't welck op het hout sal zÿn / dat op het vyer is: 't is een vyeroffer der lieflicker reucke den HEERE.

6 Ende indien sÿne offerhande van [12] kleyn vee is / den HEERE tot een danck-offer/ 't zy manneken/ ofte wÿfken/ volcomen sal hy die offeren.

7 Indien hy een Lam tot sÿne offerhande offert/ so sal hy 't offeren/ [13] voor het aengesicht des HEEREN.

8 Ende hy sal sÿne hant op het hooft sÿner offerhande leggen; ende [14] hy sal die slachten voor de Tente der t'samen-komste: ende de sonen Aarons sullen het bloet daer van sprengen op den altaer rontom.

9 Daerna sal hy van dat danckoffer een vyeroffer den HEERE offeren/ sÿn vet/ den geheelen steert / dien hy dicht aen den [15] rug-graet sal afnemen: ende het vet/ bedeckende het ingewant / ende al het vet / dat aen het ingewant is.

10 Oock beyde de nieren/ ende het vet/ dat daer aen is / dat aen de weeckdarmen is: ende het net over de lever / met de nieren/ dat sal hy afnemen.

11 Ende de Priester sal dat aensteken op den altaer: 't is eene [c] [16] spÿse [17] des vyeroffers den HEERE.

12 Indien nu sÿne offerhande eene geyte is / so sal hy die offeren / voor het aenge-

1 Het Hebr. woort beteeckent welvaren, en voorspoedicheyt, ofte/ vergeldinge: als ofmen seyde ; Eene offerhande/ daer mede men Gode dancksegginge vergeldt voor allerley welstant/ voorspoet/ vrede/ ende segeninge: ende soude konnen vergeldt-offer genoemt worden.
2 Siet bov. 1. op 't v. 3.
3 Namelick / die se brengt / om geoffert te worden.
4 Siet bov. 1. op 't v. 4.
5 N. de Priester / als bov. 1. v. 5.
6 Siet bov. 1. op 't v. 9.
a Exod. 29. 13, 22.
7 And. over, ofte/ op.
8 Verstaet de darmen/ die in 't weecke des buyck/ by de Latinen Ilia genoemt / liggen.
9 *Hebr.* boven , als cap. 1. v. 2. &c. Dat is/ t' samen met de nieren/ die hy niet alleene tot dit offer afsonderen moeste/ maer oock ten selven eynde afnemen haer vet/ &c. ende het net der lever.
10 Ofte/ afdoen, aftrecken.
b Exod. 29. 25. Levit. 6. 12.
11 T. w. datmen alle morgen/ ofte avont/ moeste offeren; ofte/ datmen eerst na dit offer/ offeren soude ; ofte op het brant-offer, dat is/ dat nae de wijse van het brant-offer geoffert moeste worden. Alsoo ond. 4. 35. ende 5. 12.
12 D. schapen / ende geyten / gelijck af te nemen is / uyt de volgende vss. 7. ende 12. Siet bov. 1. op v. 2.
13 Siet bov. 1. op v. 3.
14 T. w. de Priester, siet bov. 1. op v. 5.
15 Verstaet hier mede/ het uyterste deel/ ofte eynde van den rug-graet/ eyndigende in het stuytbeen/ genoemt by de Latinen Os sacrum.
c Levit. 21. 6, 8, 17, 21, 22. ende 22. 25. Ezech. 44. 7. Malach. 1. 12.
16 *Hebr.* broot.
17 Verstaet het vleesch der offerhanden / dat van het vyer/ Gode ter eere/ vertert moeste worden / als het broot / ofte de spijse van de mont des menschen: ofte dat van de offerhanden den Priesteren toequam / om van hen gegeten te worden. Siet de plaetsen recht te vooren aengeteeckent.

aengeſicht des HEEREN.

13 Ende hy ſal ſijne hant op haer hooft leggen/ ende hy ſalſe ſlachten voor de Tente der t' ſamen-comſte: ende de ſonen Aarons ſullen haer bloet ſprengen op den altaer/ rontom.

14 Dan ſal hy daer van ſijne offerhande offeren/ een vyeroffer den HEERE; het vet bedeckende het ingewant: ende al het vet/ dat aen het ingewant is:

15 Mitſgaders beyde de nieren/ ende het vet/ dat daer aen is/ dat aen de weeckdarmen is; ende het net over de lever/ met de nieren/ dat ſal hy afnemen.

16 Ende de Prieſter ſal die aenſteken op den altaer: 't is eene ſpijſe des vyeroffers tot [18] eene lieflicke reucke: [19] Alle vet ſal des HEEREN zijn.

17 [Dit] zy eene [20] eeuwige inſettinge voor uwe geſlachten/ in alle uwe [21] wooningen: Geen vet/ nochte [d] [22] geen bloet en ſult ghy eten.

18 Siet Gen. 8. op het v. 21.
19 Volgens dien en mochte het vet geener beeſte/ die tot de offerhande bequaem was/ nochte van den Prieſter/ nochte van den eygenaer gegeten worden/ maer moeſte den HEERE geheyligt ende aengeſteke zijn. Siet ond. 7. 23. &c.
20 *Hebr.* inſettinge der eeuwicheyt. Siet Geneſ. 13. op v. 15.
21 Hen wort verboden het vet te eten van het vee/ niet alleen dat in de Tente der 't ſamenkomſte Gode geoffert wiert/ maer oock datſe te huys voor haer eygen gebruyck ſlachteden. Doch verſtaet niet alle vet ſonder onderſchept/ maer eygentlick het ſmeerich ende roetich vet/ dat aen de eynden/ ende vellen der muſculen groept/ ende hangt/ ende door koude klonterende/ hart/ ende brekelick wort/ genaemt by den Latinen/ adeps. welverſtaende van die drie ſoorten/ die uytgedruckt worden Levit. 7. 23/ 24. d Geneſ. 9. 4. Levit. 7. 26. ende 17. 10, 14. 22 Siet Geneſ. 9. op 't v. 4. Levit. 3. 17. ende 17. 10.

Het iiij. Capittel.

Wetten van de maniere der offerhanden die gedaen moeſten worden voor de ſonde/ die uyt afdwalinge geſchiedē ſoudē/ v. 1/ &c. ofte van dē Hoogen-Prieſter/ 3. ofte van de geheele gemeynte/ 13. ofte van een Vorſt ende Overſte/ 22. ofte van een privaet ende gemeen man/ 27.

[1] VOorder ſprack de HEERE tot Moſe/ ſeggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Iſraëls/ ſeggende: Als [1] eene ziele ſal geſondicht hebben/ door [2] afdwalinge van [3] eenige [4] geboden des HEEREN/ [5] dat niet en ſoude gedaen worden; ende [tegens] een van die ſal gedaen [6] hebben.

3 Indien de Prieſter/ die [7] geſalft is/ ſal [8] geſondicht hebben/ tot [9] ſchult des volcks; ſo ſal hy voor ſijne ſonde/ die hy geſondicht heeft/ offeren eenen varre/ een volkomen [10] jonck runt/ den HEERE [11] ten ſondoffer.

4 Ende hy ſal dien varre brengen tot de deure der Tente der t' ſamen-komſte/ voor het aengeſicht des HEEREN: ende hy ſal ſijne hant op het hooft van dien varre leggen/ ende [12] hy ſal dien varre ſlachten/ voor het aengeſicht des HEEREN.

5 Daerna ſal die geſalfde Prieſter [a] van des varren bloet nemen: ende hy ſal dat tot de Tente der t' ſamen-komſte brengen.

6 Ende de Prieſter ſal ſijnen vinger in dat bloet doppen: ende van dat bloet ſal hy ſevenmael ſprengen/ voor het aengeſicht des HEEREN/ voor den [13] voorhanck van 't Heylige.

7 Oock ſal de Prieſter van dat bloet [14] doen [b] op de [15] hoornen des [16] reuckaltaers der welrieckende ſpeceryen/ voor het aengeſichte des HEEREN/ die [17] in de Tente der t' ſamenkomſte is: dan ſal hy al het bloet des varren uytgieten aen [18] den bodem van den altaer des brand-offers/ dewelcke is [19] aen de deure van de Tente der t' ſamenkomſte.

8 Voorder/ al het vet des varren des ſondoffers ſal hy daer van opnemen: [c] het vet bedeckende het ingewant/ ende al het vet/ dat aen het ingewant is;

9 Daertoe de twee nieren/ ende het vet/ dat daer aen is/ dat aen de weeckdarmen is/ ende het net over de lever/ met de nieren/ dat ſal hy afnemen;

10 Gelijck als het van den oſſe des danckoffers opgenomen wort: [d] ende de Prieſter ſal die aenſteken op den altaer des brandoffers.

11 Maer de [e] huyt van dien varre/ ende al ſijn vleeſch/ met ſijn hooft/ ende met ſijne ſchenckelen/ ende ſijn ingewant/ ende ſijn miſt;

12 Ende dien geheelen varre [f] ſal hy tot buyten het leger uytvoeren/ aen eene reyne plaetſe/ [20] daer men de aſſche uytſtort/ ende ſal hem met vyer op het hout verbranden: by de uytgegoten aſſche ſal hy verbrandt worden.

13 Indien nu [g] de geheele vergaderinge Iſraëls [21] afgedwaelt ſal zijn/ ende de ſaecke voor de oogen der Gemeynte verborgen is: ende ſy [22] yet gedaen ſullen hebben [tegens] [23] eenige van alle geboden des HEEREN/ dat niet en ſoude gedaen worden/ ende zijn [24] ſchuldich geworden:

14 Ende die ſonde/ die ſy [25] daer tegen geſondigt ſullen hebben/ bekent is geworden: ſo ſal de Gemeynte eenen varre/ een jonck runt ten ſondoffer offeren/ ende dien [26] voor de Tente der t' ſamen-komſte brengen:

15 Ende de [27] Outſte der vergaderinge ſullen hare handen op het hooft des varren/ voor het aengeſicht des HEEREN/ leggen: ende [28] hy ſal den varre ſlachten/ voor het aengeſicht des HEEREN.

16 Daerna ſal die [29] geſalfde Prieſter van het bloet des varren/ tot de Tente der t' ſamenkomſte brengen.

17 Ende de Prieſter ſal ſijnen vinger [30] indoppen/ [nemende] van dat bloet: ende hy ſal ſevenmael ſprengen/ voor het aengeſicht des HEEREN/ voor [31] den voorhanck.

18 Ende van dat bloet ſal hy doen op de hoornen des altaers/ die voor het aengeſicht des HEEREN is/ [32] die in de Tente der t' ſamen-komſte is: dan ſal hy al het bloet uytgieten/ aen den bodem van den altaer des brandoffers/ welcke is voor de deure van de Tente der t' ſamen-komſte.

19 Daer toe ſal hy al ſijn vet van hem opnemen/ ende op den altaer aenſteken.

20 Ende hy ſal deſen varre doen/ gelijck als hy den varre des ſondoffers gedaen heeft; alſoo ſal hy hem doen: ende de Prieſter ſal voor hen [33] verſoeninge doen/ ende het ſal hen [34] vergeven werden.

21 Daerna ſal hy dien varre tot buyten den leger uytvoeren/ ende ſal hem verbranden/ gelijck als hy den [35] eerſten varre verbrandt heeft: het is een ſondoffer der Gemeynte.

22 Als een Overſte ſal geſondigt hebben/ ende tegens [36] een van de geboden des HEEREN ſijnes Godts/ [37] door af-

1 D. een menſche. Siet bov. 2. op 't v. 1. ende ſoo dickwijls in 't volgende.
2 D. door onwetentheyt/ als yemant hem vergrijpt/ niet wetende dat het ſonde zy dat hy doet/ ofte door onvoorſichticheyt/ haeſticheyt/ ende onbedachtſaemheyt in eenige ſonde valt/ het welcke hy na de daet eerſt begint te verſinnen.
3 *Hebr.* van alle. Dat is/ van een/ ofte eenige aller geboden Godts/ gelijck in 't eynde deſes verſkens verklaert wort.
4 T. w. waer door yet verboden wort: Alſoo 1. Reg. 2. 43. Ende ſoo wert geboden voor verbiedē gebruyckt Deut. 2. 38. ende 4. 23.
5 Alſoo ond. v. 13. ende 22. Siet Gen. 20. op 't v. 9.
6 Verſtaet hier op: dat men van de offerhandē ſal doen die in 't volgende bevolen worden.
7 Verſtaet dē Overprieſter; die naderhant alleene geſalft wiert/ ond. 21. 10. Exod. 29. 10. ende 30. 30. oock Num. 3. 3. Levit. 10. 7. Nu wierden de gemeene Prieſterē oock wel geſalft/ maer voor eens alleen/ dienende ſulcke ſalvinge oock voor hare nakomelingen. Exod. 29. 29. ende 40. 15.
8 In leere/ ofte in leven. 9 So dat hy door ſijne ſonde eene ſchult over het volck brengt/ mits dattet ſijne valſche leere aenneemt/ ofte het quaet exempel ſijnes levens navolgt. Vg. 1. Chron. 21. 3. And. nae de ſchult des volcx. D. in gelijcker maniere als yemant van 't gemeene volck mocht ſondigē. 10 *Hebr.* de ſoon des runts. Alſoo ond. v. 14. ſiet bov. 1. op v. 14. 11 *Hebr.* tot ſonde. D. een offerhande die gedaen wort voor de ſonde. Alſoo wort het woort Sonde, eñ Schult genomen/ ond. 6. 17. Ezech. 45. 23. 2. Cor. 5. 21. 12 N. een vande andere Prieſteren/ die den altaer dienden. Want hy wort onderſcheyden vande Prieſter/ die in 't volgende v. de Geſalfde genaemt wort. a Lev. 16. 14. Num. 19. 4. 13 Verſtaet een ſeer koſtelick Tapijt/ waer mede het Heylige, ofte het voorſte deel des Tabernakels/ van het Heylige der Heyligen, ofte het Alderheylichſte, het welcke was het achterſte deel/ (hier oock het Heylige genoemt) onderſcheyden wort. Siet Exod. 26. 31/ 32/ 33. eñ 35. 12. eñ 40. 3/ 21. Num. 4. 5. 14 *Hebr.* geven. alſoo ond. v. 18. Exo. 29. 12. b Lev. 9. 9. 15 Siet Exo. 27. 2. eñ 38. 2. 16 *Hebr.* des altaers van de roockinge der welrieckende ſpecerien. 17 T. w. binnen in 't voorſte deel/ voor aen het Heylichdom. Exod. 30. 6. 18 D. aen den gront/ ofte 't onderſte deel des altaers. Alſoo ond. vſſ. 18/ 25/ 30/ 34.

19 D. voor aen den ingang/ van het voorſte deel des Tabernakels/ genaemt het Heylige.
c Levit. 3. 3, 4.
d Levit. 3. 5.
e Exod. 29. 14. Num. 19. 5.
f Levit. 16. 27. Num. 19. 3. Hebr. 13. 11.
20 *Hebr.* aen de uytſtortinge der aſſche: D. by de uytgeſtorte aſſche: Verſtaet eene plaetſe buyten het leger daer de aſſche/ die van de verbrande offerhanden quam/ met andere vuylicheden van de offerhande komende/ uytgeſchudt wert. Sy is te onderſcheyden van de aſchplaetſe/ die aen de Ooſtzijde van den voorhof des Tabernakels was/ alwaer de aſſche eerſt vanden altaer gedragen wert. Siet bov. 1. op het v. 16. van beyde plaetſen t' ſamen/ Siet ond. c. 6. v. 10. 11.
g Levit. 9. 15. Num. 15. 24. &c.
21 T. w. door onwetentheyt/ eñ miſverſtant/ als bov. v. 2.
22 *Hebr.* een. Dat is/ yet wat/ eenich dinck.
23 *Hebr.* tegens alle gebodē. d. tegens een/ ofte eenige van allen. Siet bov. op het v. 2.
24 D. gevallen in ſonde/ ende daer over ſtraf weerdich. Vg. bov. v. 3.
25 T. w. tegen eenich gebodt des HEEREN.
26 *Hebr.* voor het aengeſichte der Tente.
27 Die in de regeringe/ ende in het leer-ampt boven andere geſtelt waren. Siet Exod. 3. op 't v. 16. Matt. 26. 57.
28 Namentlick/ de Prieſter; wiens officie was dit te doen. Siet bov. 1. op het v. 5.
29 Siet bov. op het v. 3.
30 Het Hebr. woort gevoecht zijnde met een ander woordeken min. dat is/ uyt, van; ſluyt t' ſamen in ſich de beteeckeninge van het woort nemē. Vg. hier mede de aent. Gen. 12. op 't v. 15. Item ond. 5. 15. men kan oock deſe woorden overſetten/ doppen in wat van dat bloet.
31 Siet bov. op 't v. 6.
32 T. w. HEERE: als bov. v. 7.
33 D. aendienen het teecken/ ende den ſegel der verſoeninge/ die door den Middelaer geſchiedē ſoude. Siet bov. 1. op 't v. 4. ende Vg. 2. Cor. 5. 19/ 20.
34 T. w. uyt genade/ door het geloove/ om het uytgeſtorte bloet Chriſti/ Rom. 3. 25. niet der beeſtē/ Hebr. 10. 4. welcker bloetſtortinge maer een voorbeelt was van Chriſti offerhande/ Hebr. 10. 1/ &c.
35 Siet bov. v. 12.
36 *Hebr.* Alle. Siet bov. op 't v. 13.
37 Siet bov. op het v. 2. Ende verſtaet dit vs van de afdwalinge/ die door onvoorſichticheyt geſchiet/ als yemant ſijne ſonde wel bemerckt door ſich ſelven/ maer na de daet. De andere/ van dewelcke het volgende vs ſpreeckt/ komt uyt enckele onwetentheyt/ waer door men niet en verſtaet dat het ſonde zy 't gene men gedaen heeft/ dan van een ander onderricht zijnde.

dwalin-

dwalinge gedaen sal hebben / het welcke niet en sonde gedaen worden / so dat hy schuldich is:

23 [38] Ofte men sÿne sonde/ die hy daertegen gesondicht heeft/ aen hem sal bekent gemaeckt hebben; so sal hy tot sÿn offer brengen/ [39] eenen geyten bock / een volkomen manneken.

24 Ende hy sal sÿne hant op het hooft des bocks leggen / ende [40] sal hem slachten inde plaetse / [41] daermen het brand-offer slacht / voor het aengesicht des HEEREN: het is een sondoffer.

25 Daerna sal de Priester vanden bloede des sondoffers met sÿnen vinger nemen/ ende [dat] op de hoornen vanden altaer des brandoffers doen: dan sal hy sÿn bloet/aen den bodem van den altaer des brandoffers uytgieten:

26 Hy sal oock al sÿn vet op den altaer aensteken/ gelÿck het vet des danckoffers: so sal de Priester voor [42] hem versoeninge doen van sÿne sonde / ende het sal hem vergeven worden.

27 [h] Ende so eenich [43] mensche [44] van't volck des lants / [45] door afdwalinge sal gesondigt hebben; dewÿle hy yets doet [tegens] een van de geboden des HEEREN / dat niet gedaen en soude worden/ so dat hy schuldich is:

28 Ofte men sÿne sonde / die hy gesondicht heeft / aen hem sal bekent gemaeckt hebben: so sal hy tot sÿne offerhande brengen eene [46] jonge geyte/een volkomen wÿfkẽ/voor sÿne sonde/ die hy gesondigt heeft.

29 Ende hy sal sÿne hant op het hooft des sond-offers leggen: ende men sal dat sond-offer slachtẽ [47] inde plaetse des brandoffers.

30 Daerna sal de Priester van haer bloet met sÿnen vinger nemen/ ende doen 't op de hoornen vanden altaer des brand-offers: dan sal hy al het bloet daer van / aen den bodem van dien altaer uytgieten.

31 [i] Ende al haer vet sal hy afnemen / gelÿck als het vet van het danckoffer afgenomen wort/ ende de Priester [k] sal het aensteken op den altaer / tot een liefelicke reucke den HEERE: ende de Priester [48] sal voor hem versoeninge doen / ende het sal hem vergeven worden.

32 Maer so hy een Lam voor sÿne offerhande ten sond-offer brengt / 't sal een volkomen wÿfken zÿn/ dat hy brengt.

33 Ende hy sal sÿne hant op het hooft des sond-offers leggen: ende [49] hy sal dat slachten tot een sond-offer / in de plaetse daermen het brand-offer slacht.

34 Daerna sal de Priester van het bloet des sond-offers met sÿnen vinger nemen / ende sal het doen op de hoornen van den altaer des brand-offers: dan sal hy al het bloet daer van/ aen den bodem van dien altaer uytgieten.

35 Ende al het vet daer van sal hy afnemen / gelÿck als het vet/van het lam des danck-offers afgenomen wort / ende de Priester sal [50] die aensteken op den altaer [51] op de vyerofferen des HEEREN: ende de Priester sal voor hem versoeninge doen over sÿne sonde / die hy gesondigt heeft/ ende 't sal hem vergeven worden.

38 And. Als, of/ so sijne sonde, &c.
39 D. eenen jongen/ ende noch suygenden bock. Alsoo ond. V. 28. eene geytenbockinne, voor/ een jonge geyte. Item/ ond. 5. 6. &c.
40 Namelick/ de Priester.
41 T.w. voor de deure van de Tente der t' samenkomste. Siet bov. 1. 3. Exod. 29. 38.
42 Siet bov. op het V. 20.
h Num. 15. 27.
43 *Hebr.* ziele. Siet bov. 2. op het V. 1.
44 Verstaet het gemeene volck/ niet alleen der Israeliten/ maer oock der vreemdelingen / die door de besnijdenisse dẽ volcke Godes ingelijvet waren: Exo. 12. V. 49. Num. 15. V. 16.
45 Siet de verklaringe hier van / bov. V. 22.
46 *Hebr.* eene geyte. ofte/ bockinne der geyten: D. eene jonge suygende geyte. Siet bov. op 't V. 23.
47 Dat is: daermen het brantoffer slacht. Siet bov. 1. op V. 3.
i Levit. 3. 3, 4, 14.
k Exod. 29. 18.
48 Siet bov. op het 20. Vs.
49 T.w. de Priester. Siet bov. 1. op het V. 5.
50 T.w. vetticheden/ die verscheyden waren; gelijck af te nemen is / boven uyt het V. 8. ende 9.
51 Siet bov. 3. op 't V. 5.

Het v. Capittel.

Wettẽ aengaende de wijse/ om schult-offeren te offeren / om versoeninge te doẽ voor gehoorden/ eñ verswegenen vloeck/ V. 1. Voor onbedacht aenroeren van yet dat onreyn was/ 2. Voor lichtveerdich sweeren/ 4. Wat hy / die in een van desen schuldich was/ doen / ofte offeren moeste/ 6. Mitsgaders die hem tegen de geheylichde dingen des Heeren vergrepen hadde/ 14.

1 ALs nu een [1] mensche sal gesondigt hebben / dat hy gehoort heeft eene stemme [2] des vloecks/ daer van hy getuyge is / 't zy dat [3] hy 't gesien / ofte [4] geweten heeft: indien hy 't [5] niet te kennen en geeft/ so sal hy sÿne [6] ongerechticheyt dragen.

2 [a] Ofte wanneer een mensche eenich [7] onreyn dinck sal aengeroert hebben / 't zy het doode aes van een wildt onreyn gedierte/of het doode aes van een onreyn vee/ofte het doode aes van een onreyn [8] kruypende gedierte: al ist voor hem [9] verborgen geweest / nochtans is hy onreyn ende schuldich:

3 Ofte als hy sal aengeroert hebben de onreynicheyt eenes menschen/ [10] nae alle sÿne onreynicheyt / daer mede hy onreyn wort: ende het is voor hem verborgen geweest: ende hy [11] is 't gewaer geworden / so is hy schuldich:

4 Ofte als een mensche sal gesworen hebben / onbedachtelick met sÿne lippen [12] uytsprekende om quaet te doen / oft om goet te doen / nae al wat de mensche inden eedt onbedachtelick uytspreeckt / ende het is voor hem [13] verborgen geweest: ende hy is 't gewaer geworden/ so is hy aen [14] een van dien schuldich:

5 Het [15] sal dan geschieden / [16] als hy aen een van die schuldich is: dat hy belÿden sal/ [17] waer in hy gesondigt heeft:

6 Ende tot sÿn [18] schult-offer den HEERE voor sÿne sonde/ die hy gesondigt heeft / brengen sal / een wÿfken van [19] kleyn vee/ een lam/ ofte eene jonge geyte/ voor [20] de sonde: so sal de Priester voor hem van wegen sÿne sonde versoeninge doen.

7 [b] Maer [21] indien sÿne hant soo veel niet bereycken en kan/ [22] als genoech is tot een kleyn vee / so sal hy [tot] sÿn offer voor de schult / die hy gesondicht heeft / den HEERE twee torteldyuven / ofte twee [23] jonge duyven brengen/ eene ten sond-offer/ ende eene ten brand-offer.

8 Ende hy sal die tot den Priester brengen / dewelcke eerst die sal offeren / die tot het sond-offer is: ende sal haer hooft [c] met sÿnen nagel nevens haren necke splÿten / maer niet afscheyden.

9 Ende van het bloet des sond-offers sal hy aen de wandt des altaers sprengen: maer het overgeblevene van dien bloede sal uytgedouwt worden aen den bodem des altaers: het is een sond-offer.

10 Ende de andere sal hy ten brand-offer maken [d] [24] nae de wÿse: so sal de Priester voor hem van wegen sÿne sonde/ die hy gesondigt heeft/ versoeninge doen/ ende het sal hem vergeven worden.

11 Maer indien sÿne hant niet reycken en kan aen twee tortel-duyven / ofte twee jonge duyven / so sal hy / [25] die gesondigt heeft/ tot sÿne offerhande brengen het [26] tiende deel van een Epha meel-bloeme ten sond-offer: hy en sal geen olie daer over doen/ noch wyeroock daer op leggen/ want het een sond-offer is.

12 Ende hy sal dat tot den Priester brengen / ende [e] de Priester sal sÿne hant vol daer van ter gedachtenisse des selven grÿpen/ ende [f] dat aensteken op den altaer/ [27] op de vyer-offeren des HEEREN: het is een sond-offer.

1 *Hebr.* ziele, ende soo in 't volgende. Siet Gen. 12. op V. 5.
2 D. der lasteringe tegens Godt / (als ond. 24. 10/ 11.) ofte sijnen naesten/ (als 2. Sam. 16, 7.) uytgeworpen.
3 D. selfs in persoone by de vloeckinge geweest is.
4 D. uyt het verhael van andere gehoort heeft.
5 T.w. aẽ de Overheyt/ belet zijnde door eenige menschelicke swackheyt/ van bloodicheyt/ vreese/ toegenegentheyt/ ende versuyminge/ &c.
6 D. hy sal lijden de straffe die hy door soodanige misdaet der stilswijginge verdient heeft. Siet dese maniere van spreken ond. V. 17. ende cap. 17. 16. ende 20. 20. Num. 14. 33. Jes. 53. 11. &c. ende soo wort sonde, ofte / ongerechticheyt voor straffe genomen/ Genes. 19. 15. Num. 18. 1. Siet Genes. 4. op het V. 13.
a Hag. 2. 14. 2. Corinth. 6. 17.
7 Verstaet dit van de ceremoniale onreynicheyt/ daer van siet breeder ond. cap. 11. ende Deut. 14.
8 Siet Genes. 1. op het V. 20.
9 Soo dat hy niet geweten en heeft/ dat hy die aengeroert hadde.
10 D. in eenige soorte der onreynicheyt daer met een mensche nae de wet der ceremonien onreyn worden konde. Siet van de gemeyne soorten deser onreynicheyt ond. capp. 11, 12, 13. 15. ende 17.
11 *Hebr.* heeftet geweten. Alsoo V. 4.
12 T.w. aen sijnen naesten, van het quade is een exempel / 1. Sam. 25. 22. Itẽ Actor. 23. 12. van het goede Marc. 6. 23.
13 T.w. door bekoringe ende ontsteltheyt sijnes geestes.
14 T. w. Aen eene van de voorgemelde misdaden.
15 D. dan sal dese volgende wet onderhouden worden.
16 And. om dat hy, &c.
17 D. in welck van de voorgemelte stucken. And. dat hy daer in gesondigt heeft.
18 Verstaet de offerhande die gedaen wert voor de sonde/ die uyt swackheyt geschiedde / eñ evenwel dẽ mensche schuldich maeckt voor Godt. Siet van dit offer oock ond. V. 16. ende 6. 17. ende 7. 1.
19 Siet bov. 1. op 't V. 2.
20 And. ten sond-offer. Siet bov. 4. op 't V. 2.
b Ond. 12. 8. Luc. 2. 24.
21 D. indien hy de macht niet en heeft van wegen sijne armoede. Alsoo ond. V. 11. eñ c. 25. V. 26.
22 *Hebr.* de genoechsaemheyt van een kleyn vee.
23 *Hebr.* Sonen der duyve. Alsoo V. 11. siet bov. 1. op 't V. 14.

c Bov. 1. 15. d Lev. 1. 15. 24 Ofte/ nae het recht; D. nae de maniere/ die daer van gestelt was/ ende daerom recht was ende wettelick. Soo wort het Hebr. woort meermaels genomen. Vg. Gen. 40. 13. ende siet de aent. daer op. 25 And. voor dat hy gesondicht heeft. 26 Genaemt Gomer. Exod. 16. 36. houdende 43 eyer-schalen. Deser 10 zijn een Epha, houdende tienmael soo veel / D. soo veel als in 432 eyer-schalen soude gaen. 't zijn maten van drooge waren. e Levit. 2. 2. f Levit. 4. 35. 27 And. Nae de maniere der vyerofferen. Siet bov. 3. op het V. 5.

13 So sal de Priester voor hem versoeninge doen over sijne sonde/ die hy gesondigt heeft in eenige van die [28] [stucken]/ ende het sal hem vergeven worden: ende [g] het [29] sal des Priesters zijn/ gelijck het spijs-offer.

14 Wyder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

15 Als een [30] mensche door overtredinge overtreden/ ende door afdwalinge [31] gesondigt sal hebben [wat ontwendende] van de [32] heylige dingen des HEEREN: so sal hy tot [33] sijn schult-offer den HEERE brengen eenen volkomenen Ram uyt de kudde/ [34] met uwe schattinge [h] aen silveren sikelen/ [35] nae [i] den sikel des Heylichdoms/ ten schult-offer.

16 So sal hy/ dat hy sondigende [heeft ontwendt] van de heylige dingen/ weder geven/ ende sal des selven vijfde deel daerenboven toedoen/ dat hy den Priester geven sal: alsoo sal de Priester met den ram des [36] schult-offers voor hem versoeninge doen/ ende het sal hem vergeven worden.

17 Ende indien een mensche sal gesondigt hebben/ ende gedaen [tegen] een van alle geboden des HEEREN/ het welcke niet en soude gedaen worden: al ist dat hy 't niet geweten en heeft/ nochtans is hy schuldich/ ende sal sijne [37] ongerechticheyt dragen.

18 Ende hy sal eenen volkomenen ram uyt de kudde tot den Priester brengen met uwe schattinge/ ten schult-offer: ende de Priester sal voor hem versoeninge doen over sijne afdwalinge/ door welcke hy afgedwaelt is/ die hy niet geweten en hadde/ so sal 't hem vergeven worden.

19 Het is een schult-offer: hy heeft sich [38] voorseker schuldich gemaeckt aen den HEERE.

28 T. w. der sonden in 't begin deses cap. vermelt.
g Levit. 2. 3.
29 Namelick/ dat overich is.
30 *Hebr.* ziele.
31 And. gesondicht sal hebbē [in yets] van de heylige dingē, &c. Ofte/ om de heylige dingen.
32 *Hebr.* van de heylicheden des Heeren. D. vande dingen/ die den Heere geheyligt zijn/ ende tot een heylich gebruyck afgesondert. Alsoo in 't volgende v. &c. ende cap. 22. v. 2. ende vg. ond. cap. 16. 4. ende 19. 24.
33 *Hebr.* sijne schult, D. offerhande voor sijne schult. siet bov. cap. 4. op het v. 3.
34 D. met soo veel gelts/ als de Priester schatten sal het ontkeerde goet weert te zijn. vg. ond. 22. 14. ende cap. 27.
h Levit. 27. 2, 3. &c.
35 Dewelcke noch soo vele vede als de gemeyne sickel/ te weten/ ontrent eenen halven rijcxdaelder. Siet Genes. 23. op 't v. 15.
i Exod. 30. 13.
36 Siet bov. op 't v. 6.
37 Siet bov. op 't v. 1.
38 *Hebr.* hem schuldich makende, heeft hy hem schuldich gemaeckt. D. of hy wel door onwetentheyt/ ofte onvoorsichticheyt/ of vergetenisse/ of haesticheyt/ oft eenige andere swackheyt hem vergrepen heeft/ so heeft hy nochtans sonde gedaē die straffe weerdich is. vg. Luc. 12. 48.

Het vj. Capittel.

Wetten rakende de gene/ die haren naesten wat ontvreemt hadden/ v. 1/ &c. Breeder verklaringe vande wettelicke wijse des Brant-offers/ 8. des Spijs-offers/ soo wel dat gemeen was/ 14. als dat in de inwyinge Aarons ende sijner sonen geoffert moeste worden/ 19. Ende eyndelick des Sond-offers/ 24.

1 Voorder [1] sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

2 Als een [2] mensche gesondicht/ ende [3] tegens den HEERE door overtredinge overtreden sal hebben: dat hy aen sijnen naesten sal [4] gelogen hebben van 't gene hem in bewaringe gegeven/ ofte [5] ter hant gestelt was/ ofte van roof/ ofte [dat] hy [6] met gewelt sijnen naesten onthoudt:

3 Ofte dat hy het verlorene gevonden/ ende daer over gelogen/ ende met valscheyt gesworen sal hebben: [a] over yet van alles dat de mensche doet/ daer in sondigende:

4 Het sal dan geschieden/ dewijle hy gesondigt heeft/ ende schuldich geworden is/ dat hy weder uyt keeren sal den roof dien hy gerooft/ ofte het onthoudene/ dat hy met gewelt onthoudt/ ofte het bewaerde/ dat hy hem te bewaren gegeven was/ ofte het verlorene/ dat hy gevonden heeft:

5 Ofte van al daer over hy valschelick gesworen heeft/ dat hy 't selve [7] in sijne hooft-somme wedergeven/ ende noch het vijfde deel daer en boven toe doen sal: wiens dat is/ dien sal hy dat geven [8] op den dach sijner schult.

6 Ende hy sal den HEERE sijn schult-offer brengen/ tot den Priester/ eenen volkomenen Ram uyt de kudde/ [9] met uwe schattinge/ ten schult-offer.

7 Dan sal de Priester voor [10] hem versoeninge doen/ voor het aengesichte des HEEREN/ ende 't sal hem vergeven worden: over yet van al dat hy doet/ [11] daer aen hy schult heeft.

8 Voorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

9 Gebiedt Aaron/ ende sijnen sonen/ seggende; [12] Dit is de wet des Brand-offers: [13] 'T is 't gene dat door de brandinge op den altaer den gantschen nacht tot aen den morgen opvaert: alwaer [14] het vyer des altaers sal brandende gehouden worden.

10 Ende de Priester sal sijn [15] linnen kleet aentrecken/ ende de linnen onderboxen over sijn vleesch aentrecken/ ende sal de asche opnemen/ als het vyer het brand-offer op den altaer sal verteert hebben: ende sal [16] die by den altaer leggen.

11 Daerna sal hy sijne kleederen uyttrecken/ ende sal andere kleederen aendoen: ende sal de assche [17] tot buyten 't leger uytdragen aen eene reyne plaetse.

12 Het vyer nu op den altaer sal daer op brandende gehouden worden/ ten sal niet uytgeblust worden/ maer de Priester sal [18] daer [19] t' elcken morgen hout aensteken: ende sal daer op het brand-offer schicken/ ende het vet der danckofferen daer op aensteken.

13 Het vyer sal geduerichlick op den altaer brandende gehouden worden; ten sal niet uytgeblust worden.

14 Dit is nu de Wet [b] des [20] Spijs-offers: [Een] der sonen Aarons sal dat voor het aengesicht des HEEREN offeren/ [21] voor aen den altaer.

15 Ende hy sal daer van opnemen sijne hant vol/ uyt de meel-bloeme des spijs-offers/ ende van des selven olie/ ende alle den wyeroock/ die op het spijs-offer is: dan sal hy het aensteken op den altaer; 't is [22] eene liefelicke reucke [c] [23] ter gedachtenisse des selven voor den HEERE.

16 Ende het overblijvende daer van [24] sullen Aaron/ ende sijne sonen eten: ongesuert sal 't gegeten worden/ in de heylige plaetse [25] in den voorhof der Tente der t'samen-komste sullen sy dat eten.

17 'T en sal niet gedeessemt gebacken worden; 't is haer deel dat ick gegeven hebbe van mijne vyer-offeren: 't is [26] eene heylicheyt der heylicheden/ gelijck het sond-offer/ ende gelijck het schult-offer.

18 Al wat mannelick is onder de sonen Aarons/ sal dat eten: 't zy eene [27] eeuwige insettinge voor uwe geslachten vande vyer-offeren des HEEREN: al [d] [28] wat [29] die sal aenroeren/ sal [30] heylich zijn.

19 Wyder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

20 Dit is de offerhande Aarons/ ende sijner sonen/ die sy den HEERE offeren sullen/ ten dage als [31] hy sal gesalft worden; Het tiende deel eener [32] Epha meel-bloeme [33] een spijs-offer geduerich/ [34] de helft daer van op den morgen/ ende de helft daer van op den avont.

21 'T sal in eene panne met olie gemaeckt worden; [35] geroostet sult ghy dat

1 De seven eerste versen deses cap. worden van andere/ nae uytwijsen van den Hebreeuschē text/ by het voorgaende vijfde cap. gebrocht; ende dat niet sonder redē/ dewijle hier noch van de Schult-offeren gehandelt wort.
2 *Hebr.* ziele. ende soo in 't volgende. Siet Genes. 12. op v. 5.
3 Die sijnen naesten misdoet/ sondicht oock tegen den Heere: niet alleen om dat de mensche Godts schepsel is/ ende hem toebehoort: Maer oock om dat Godt sijnen naesten te lieben/ ende niet te beschadigen bevolen heeft: ende dickwijls in ende over de sondē tegen den naesten begaen/ den naem des Heeren misbruyckt wort.
4 And. geloochent.
5 *Hebr.* van stellinge der hant: D. dat yemant in handen gegeven/ ende bestelt is/ 't zy van eenen alleen/ ofte van velen/ met de welcke hy door hantgevinge/ hant-teeckeninge/ ofte andersins in gemeenschap ofte maetschappye getreden is/ om dat wel te besorgen ende waer te nemen.
6 Ofte: bedriechlick sijnen naesten ontrocken heeft.
a Num. 5. 6.
7 *Hebr.* in sijn hooft. D. in het principale selve dat ontvreemt is/ ofte inde capitale somme.
8 D. als hy sal schuldich bevonden/ en verklaert worden. And. ten dage sijnes schultoffers. D. als hy de offerhande voor sijne schult sal moeten-offerē om hem te versoenē met Godt: dan sal hy met eenen sijnen naesten voldoen. vg. Mat. 5. 23.

9 Siet bov. cap. 5. op v. 15.
10 Siet bov. 1. op 't v. 4.
11 *Hebr.* ter schult daer in.
12 D. het voorschrift van de maniere hoemen brantoffer doen sal, ofte het dagelicksche Exod. 29. 38. ofte het vrywillige/ Levit. 1. ofte dat de wet voor eenige sonde beveelt.
13 T. w. het brantoffer. 'T is eene beschrijvinge des brāt-offers: dewelcke vg. met de aenteeck. op Genes. 8. 20.
14 T. w. dat op desen altaer/ als de eerste offerhande daer op geschiedde/ uyt dē Hemel gevallen is/ ende daerna altijt brandende onderhouden moeste worden/ ond. v. 12. ende 13.
15 Siet hier van Exod. 28. 39/ 40.
16 T. w. assche. siet bov. 1. op 't v. 16.
17 Siet bov. 4. op 't v. 12.
18 T. w. op den altaer.
19 *Hebr.* in de morgen, in de morgen. Siet Genes. 39. op het v. 10.
b Num. 15. 4. &c.
20 Siet bov. 2. op 't v. 1.
21 And. op dē altaer. *Hebr.* aen het aengesichte des altaers.
22 Siet bov. 1. op 't v. 9.
c Levit. 2. 9.
23 Siet bov. 2. op 't v. 2.
24 Dese wet hadde 3 redenen/ 1. op dat het geheylichde niet en soude in kleynachtinge komē door het gemeyne gebruyck. 2. op dat het selve niet en soude daer na van de gemeente door vertooninge/ eergiericheyt/ overdaet ofte andersins misbruyckt wordē. 3. op dat de Priesteren/ die den altaer dienden/ van den altaer souden leven/ 1. Corinth. 9. 13.
25 Hier mede wort uytgedruckt/ welcke de heylige plaetse zy/ daer het heylige van de Priesteren gegeten moeste werden. siet oock ond. v. 26. eñ cap. 10. v. 12/ 13.
26 Siet bov. 2. op het v. 3.
27 *Hebr.* insettinge der eeuwicheyt. Siet Genes. 13. op v. 15.
d Exod. 29. 37.
28 Ofte/ al wie.
29 T. w. de dingen vermelt inde 2. voorgaende versen.
30 D. voor heylich geacht/ ende niet gebruyckelick in eenige andere saken: maer moeste ofte gebrokē/ ofte gewasschen/ ofte oock geschuert ende afgespoelt wordē. siet ond. v. 27. ende 28.
31 Namelick/ Aaron/ of/ een sijner sonen.
32 Siet bov. 5. op v. 11.
33 D. ofte/ gelijck het geduerich spijs-offer, ofte/ met het geduerich spijs-offer, ofte/ ten gedurigē spijs-offer. T. w. in de salvinge der Priesteren. aengaende het geduerich spijs offer/ siet Exod. 29. 40.
34 D. de eene helft der meel-bloeme voor het morgen-offer/ eñ de andere voor het avont-offer.
35 Anders: gefrijt, ende soo gesoden/ dat het ophobbelt/ ende door de koockinge opgeblasen wort/ ende tot eenige verheffinge komt. Alsoo ond. 7. 12.

brengen: ende de [36] gebackene stucken des spÿs-offers sult ghy offeren ten lieflicken reucke den HEERE.

22 Oock sal de Priester / die uyt sÿne sonen in sÿne plaetse de [37] Gesalfde sal worden / 't selve doen: 't zy een eeuwige insettinge; het sal voor den HEERE geheel [38] aengesteken worden.

23 [39] Alsoo sal alle spÿsoffer des Priesters gantschelick zÿn; 't en sal niet gegeten worden.

24 Voorder sprack de HEERE tot Mose / seggende:

25 Spreeckt tot Aaron / ende tot sÿne sonen / seggende; Dit is de wet des [40] sond-offers: [41] Inde plaetse daer het brand-offer geslacht wort / sal het sond-offer voor het aengesicht des HEEREN geslacht worden: [42] 't is eene heylicheyt der heylicheden.

26 [e] De Priester / die dat [43] voor de sonde offert / sal het eten: in de heylige plaetse sal 't gegeten worden; in 't voorhof van de Tente der t' samen-komste.

27 Al [44] wat des selven vleesch sal aenroeren / sal [45] heylich zÿn: so wie van sÿnen bloede op een kleet sal gesprengt hebben / [46] dat / daer op hy gesprengt sal hebben / sult ghy in [47] de heylige plaetse wasschen.

28 Ende het aerden vat / daer in het gesoden is / sal gebroken worden: maer soo 't in een koperen vat gesoden is / so sal 't geschuert / ende in [48] water gespoelt worden.

29 Al wat manlick is onder de Priesteren / sal dat eten: het is eene heylicheyt der heylicheden.

30 Maer geen [49] sond-offer [f] van welckes bloet inde Tente der t' samen-komste sal gebracht worden / om in het heylichdom te versoenen / sal gegeten worden: het sal in het vyer verbrandt worden.

36 *Hebr.* Gekoockselē des spijs-offers der stuckē. D. gekoockte of gebackene stucken des spÿs-offers.
37 T. w. om na sÿne doot in sÿn ampt te treden.
38 T. w. om gantschelick verbrandt te worden.
39 T. w. dat het gantsch aengesteken / ende verbrandt sal worden: And. sal geheel verbrandt wordē.
40 Siet vov. 4. op v. 3.
41 Siet vov. cap. 1. op 't v. 3.
42 Siet vov. 2. op 't v. 3.
e Hos. 4. 8.
43 *Hebr.* ontsondigt. D. voor de sonde offert.
44 Ofte / wie.
45 Siet vov. op het v. 18.
46 T. w. kleet.
47 Siet vov. op 't v. 16.
48 T. w. in 't heylige water. Siet Exo. 40. 7 / 30. ende ond. 8. op v. 11.
49 Soodanige waren de sond-offeren / die voor de vergeyinge des Hooge-Priesters / ende der geheeler Gemeente geoffert wierden / Levit. 4. 5 / 16. Item het jaerlicksche sond-offer op den dach der versoeninge / Levit. 16. 27.
f Levit. 4. 5. Hebr. 13. 1.

Het vij. Capittel.

Wetten rakende het Schult-offer / v. 1 / &c. met verklaringe wat den Priester daer van / ende van eenige andere offerhanden toequam / 7. Wetten van Danck-offer / 11. soo wel van Lof-offer / 12. Als van Gelost-offer / ende Vrywillich-offer / 16. Verbodt van het Vet te eten / met eene verklaringe / van wat het men tot andere dingen gebruycken mochte / 22. Verbodt van bloet te eten / 26. Noch een aenhanckstel rakende het Danck-offer / 28. Besluyt aller voorgaende Wetten / 35.

1 Dit is nu de wet [1] des Schult-offers: het is eene [2] heylicheyt der heylicheden.

2 [3] Inde plaetse daer [4] sy het [5] brant-offer slachten / sullen sy het schult-offer slachten: ende [6] men sal des selven bloet rontomme op den altaer sprengen.

3 Ende daer van sal men al sÿn vet offeren; den steert / ende het vet dat het ingewant bedeckt.

4 Oock beyde de nieren / ende het vet / dat daer aen is / dat op de weeckdarmen is: ende het net over de lever [7] met de nieren / dat sal men afnemen.

5 Ende de Priester sal die aensteken op den altaer ten vyeroffer den HEERE: het is een schult-offer.

6 Al wat manlick is onder de Priesteren sal dat eten: [8] inde heylige plaetse sal 't gegeten worden; 't is eene heylicheyt der heylicheden.

7 Gelijck het sond-offer / alsoo sal oock het schult-offer zÿn; eenerley wet sal voor de selve zÿn: [9] het sal des Priesters zÿn / die daer mede versoeninge [10] gedaen sal hebben.

8 Oock de Priester die yemants brand-offer offert / die Priester sal de huyt des brand-offers hebben / dat hy geoffert heeft:

9 Daer toe al het spÿs-offer / dat inden oven gebacken wort; met al dat inden ketel / ende inde panne bereydt wort; sal des Priesters zÿn / die dat offert:

10 Oock alle spÿs-offer met olie gemengt / ofte [11] drooge; sal aller sonen Aarons zÿn / [12] des eenen / als des anderen.

11 Dit is nu de wet [13] des danckoffers / dat men den HEERE offeren sal.

12 Indien hy dat tot [a] een [14] lof-offer offert / so sal hy neffens het lof[offer] ongesuerde koecken met olie gemengt / ende ongesuerde vladen met olie bestreken / offeren: ende sullen die koecken met olie gemengt / van [15] geroosté meel bloeme zÿn.

13 Beneven de koecken sal hy tot sÿne offerhande gedeessemt broot offeren; met het lof-offer sÿnes danckoffers.

14 Ende [16] een daer van uyt de gantsche offerhande sal hy den HEERE ten [17] hef offer offeren: [18] het sal des Priesters zÿn / die dat bloet des danckoffers sprengt.

15 Maer het vleesch van het lof offer sÿnes danckoffers sal op den dach [19] van des selven offerhande gegeten worden: daer van en sal men niet tot den morgen overlaten.

16 Ende so het slachtoffer sÿner offerhande een [20] gelofte / ofte [21] vrywillich offer is / [b] dat sal ten dage als hy sÿn offer offeren sal / gegeten worden: ende het overgeblevene daer van sal oock des anderen daechs gegeten worden.

17 Wat noch van het vleesch des slachtoffers overgebleven is; sal op den derden dach met vyer verbrandt worden:

18 Want so [22] eenichsins van dat vleesch sÿnes danck-offers op den derden dach gegeten wort / die dat geoffert heeft / en sal niet [23] aengenaem zÿn / 't en sal hem niet [24] toegerekent worden / 't sal [25] een afgrÿselÿck dinck zÿn: ende [26] de ziele die daer van eet / sal [27] hare ongerechticheyt dragen.

19 Ende [28] het vleesch / dat yet onreyns aengeroert sal hebben / en sal niet gegeten worden; met den vyere salt verbrandt worden: maer [29] aengaende het [ander] vleesch / dat vleesch sal [30] een yeder / die reyn is / mogen eten.

20 Doch als eene ziele het vleesch van het danck-offer / het welcke des HEEREN is / [c] gegeten sal hebben / ende hare [31] onreynicheyt aen haer is; so sal die selve ziele [32] uyt hare volckeren uytgeroeyt worden.

21 Ende wanneer eene ziele yet onreyns sal aengeroert hebben / [als] de onreynicheyt des menschen / ofte het onreyne vee / ofte eenich onreyn [33] versoeysel / ende sal van het vleesch des danckoffers / het welcke des HEEREN is / gegeten hebben; so sal die selve ziele uyt hare volckeren uytgeroeyt worden.

22 Daerna sprack de HEERE tot Mose / seggende:

23 Spreeckt tot de kinderen Israëls / seggende; [34] Geen vet van een os / ofte schaep / ofte geyte en sult ghy eten.

24 Maer het vet van een doot aes / ende het vet van het verscheurde / mach tot [35] allen wercke [36] gebesicht worden: [37] doch en sult ghy dat gantschelick niet eten.

25 Want al wie het vet van een vee eten sal / van het welcke men den HEERE een vyeroffer sal geoffert hebben: die ziele / die 't gegeten sal hebben / sal uyt hare

1 Siet vov. 5. op 't v. 6.
2 Siet vov. 2. op 't v. 3.
3 Siet van dese plaetse / vov. 1. 3.
4 Namelick / de Priesteren.
5 Siet van dit offer / vov. 6. op 't v. 9.
6 'T welck door der Priesteren een / geschieden moeste. siet vov. 1. 5.
7 Siet vov. 3. op het v. 4.
8 Siet vov. 6. op 't v. 16.
9 T. w. het offer.
10 Namelick / bedienende dese ceremonie / die de versoeninge beteeckende / en̄ wees op den Messiam / die se verwerven soude. Siet vov. 1. op 't v. 4.
11 D. sonder olye / of dranck-offer: gelijck de spÿs-offeren voor de sonde waren / vov. capit. 5. 11. ende de yver-offeren / Num. 5. 15.
12 *Hebr.* des mans als sijns broeders.
13 Siet vov. cap. 3. op het v. 1.
a Psal. 116. 17.
14 Ofte / beken-offer / waer door men de weldaden van Godt ontfangen / met ootmoet / en̄ eerbiedinge opentlick bekende / ende prees / en̄ Godt voor de selve danckte. Siet van dit offer oock onder 22. 29. 2. Chron. 29. 31. ende 33. 16. Psal. 50. 14.
15 Siet vov. cap. 6. op het v. 21.
16 T. w. een van de gedeessemde broodē / in 't voorgaende vs vermelt.
17 Verstaet eene offerhande / die in 't offeren van den Priester om hooge geheve wiert. Siet van de selve oock ond. v. 32. Exod. 29. v. 27 / 28. ende vg. hier mede onder de aent. op het v. 30.
18 T. w. het hef-offer.
19 D. als de offerhande geschieden sal.
20 Verstaet eene Godtsdienstige belofte den Heere vrywillichlick gedaen van het gene dat voor hem geoorloost / ende in onse macht is / ter eere Godts / ende tot bewijs van danckbaerheyt. vg. Num. 30. 2.
21 D. het welcke yemant niet genootsaeckt zijnde door eenige wet / uyt encke le mildicheyt sÿnes herten den Heere opofferde. Siet van sulck offer oock ond. 22. 23. Ezech. 46. 12.
b Levit. 19. 6.
22 *Hebr.* etende gegeten wert.
23 T. w. Voor den Heere.
24 Voor een aengenaem danck-offer.
25 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick dat door outheyt / van quaden reucke / ende coleur geworden is.
26 D. mensche: alsoo in 't volgende.
27 Siet vov. 5. op het v. 1.
28 Des danck-offers. Siet het voorgaende / ende 't volgende vs.
29 T. w. dat noch overgebleven is / ende niet onreyns aengeroert en heeft.
30 T. w. van de Priesteren / ende van de gene / die de offerhande brengen / om geoffert te werden.
c Levit. 15. 3.
31 Verstaet ceremoniale onreynicheyt / daer van de mensche hem noch niet en sal gereynicht hebben / gelijck hier na c. 21. en̄ 22. geboden wort.
32 Siet Genes. 17. op het v. 14.
33 D. eenich dinck dat voor onreyn verklaert / ende daerom versoeyelick / ende te schouwen is.
34 Siet vov. 3. op het v. 18.
35 D. allerley.
36 *Hebr.* gedaen.
37 *Hebr.* etende en sult ghy dat niet eten.

hare volckeren uytgeroeyt worden.

26 [d] Oock en sult ghy in alle uwe woningen geen bloet eten; 't zy van het gevogelte/ ofte van het vee.

27 Alle ziele die eenich bloet eten sal/ die selve ziele sal uyt hare volckeren uytgeroeyt worden.

28 Voorts sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

29 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ seggende; Wie sÿn danckoffer den HEERE offert: [38] sal sÿne offerhande [39] van sÿnen danckoffer den HEERE toebrengen.

30 Sÿne handen sullen de vyerofferen des HEEREN brengen: het vet [40] aen de borst sal hy met die borst brengen/ [e] om die tot een [41] Beweeg-offer voor het aengesicht des HEEREN te bewegen.

31 Ende de Priester sal dat vet op den altaer aensteken: doch de borst sal Aarons ende sÿner sonen zÿn.

32 Ghy sult oock den rechteren schouder tot een hef-offer den Priester geven; uyt uwe danck-offeren.

33 Wie uyt de sonen Aarons het bloet des danckoffers/ ende het vet offert/ dien sal de [42] rechter schouder ten deele zÿn.

34 Want [f] de [43] beweeg-borst ende de [44] hef-schouder hebbe ick van de kinderen Israëls uyt hare danck-offeren genomen: ende hebbe de selve Aaron den Priester/ ende sÿne sonen tot eene [45] eeuwige insettinge gegeven vande kinderen Israëls.

35 Dit is [46] de salvinge Aarons/ ende de salvinge sÿner sonen vande vyerofferen des HEEREN; [47] ten dage als [48] hyse dede naederen/ om het Priesterdom den HEERE te bedienen:

36 [49] 'T welcke de HEERE hen vande kinderen Israëls/ te geven geboden heeft/ ten dage als hyse salfde: 't zy eene eeuwige insettinge voor hare geslachten.

37 Dit is de wet des Brand-offers/ des Spÿs-offers/ ende des Sond-offers/ ende des Schult-offers/ ende des [50] Vul-offers/ ende des Danck-offers:

38 Die de HEERE Mose op den berch Sinai geboden heeft; ten dage als hy den kinderen Israëls geboot/ datse hare offerhanden den HEERE inde woestÿne Sinai souden offeren.

d Genes. 9.4. bov. 3.17. ond. 17.14.

38 T. w. hy selve in persoone/ niet eē ander voor hem. Siet het volgende vs.

39 D. van die stucken ofte deelē/ die ofte Gode geoffert/ ofte den Priesteren gegeven moesten werden.

40 Ofte/ met.

e Exod. 29.24.

41 Verst. nae sommiger meyninge/ een offer het welcke alst gedaen wert van den Priester/ moeste nae de vyer hoecken der werelt bewogē worden: ende is alsoo onderscheyden van het Hef-offer/ het welcke maer met opheffinge opwaert bewogen wiert/ bov. v. 14. siet oock van dit Beweech-offer ond. 8, 27. ende 9, 21.

42 Siet Exod. 29, op het v. 22.

f Exod. 29.27. Num. 18.11.

43 *Hebr.* borst der beweginge. siet bov. op het v. 14.

44 *Hebr.* schouder der opheffinge.

45 Siet Genes. 13. op 't v. 15.

46 D. het recht ende de wettelicke portie dewelcke Aaron ende sÿnen sonen van wegen haer Priesterampt daer toe sy beroepen/ ende door de salvinge ingewyet zÿn/ toebehoort.

47 Dat is/ van dien dach af/ datse in haer ampt ingewyet zÿn.

48 Mose/ ofte Godt door Mose. And. als hyse sal doen naederen. T. w. Aaron.

49 T. w. deel.

50 Ofte/ des wy-offers. *Hebr.* der vervullingē. want den Priesteren als sy in haer ampt ingestelt wierdē/ zÿn de handē met offerhande gevult geweest. Ofte/ met die offerhande wert hare bevestinge in 't Priesterlicke ampt vervult. Siet Exod. 28, 41. ende 29. 9. ende 32, 29. ond. 8, 33. 1. Reg. 13. 33. Ezech. 43. 26.

Het viij. Capittel.

Na dat Mose/ achtervolgende Godes bevel/ de gemeynte der Israëliten versamelt hadde/ v. 1. &c. wascht hy Aaron ende sÿne sonen/ 6. Treckt Aaron de Hoochpriesterlicke kleederen aen/ 7. salft den Tabernakel met den Altaer/ ende het Wasch-vat/ 10. salft Aaron/ 12. doet sÿne sonen de heylige kleederen aen/ 13. doet voor hen offerhanden/ 14. voecht daer by noch andere Ceremonien ontrent hare leden/ ende kleederen; met een spÿs-offer/ 23. geeftse eenige geboden/ 31. dewelcke sy nakomen/ 36.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

2 [a] Neemt Aaron/ ende sÿne sonen met hem/ ende [1] de kleederen/ ende [2] de [b] salf-olie: daer toe den varre [3] des sond-offers/ ende de twee rammen/ ende den [4] korf van de ongesuerde [brooden].

3 Ende versamelt de gantsche vergaderinge; aen de deure der Tente der t' samenkomste.

4 Mose nu dede gelÿck als de HEERE hem geboden hadde: ende de vergaderinge wert versamelt aen de deure der Tente der t' samenkomste.

5 Doe seyde Mose tot de vergaderinge; Dit is [5] de sake/ [c] die de HEERE [6] geboden heeft te doen.

6 Ende Mose dede Aaron/ ende sÿne sonen naederen: ende wieschse met [7] dat water.

7 [d] Daer dede hy [8] hem [9] den rock aen/ ende gordde hem met den gordel; ende trock hem den mantel aen; oock dede hy hem [10] den Ephod aen: ende gordde dien met den konstelicken riem des Ephods/ ende ombondt hem daer mede.

8 Voorts dede hy hem den borstlap aen: ende voegde aen den [e] borstlap [11] de Urim ende de Tummim.

9 Ende hy settede den hoet op sÿn hooft: ende aen den hoet [12] boven sÿn aengesicht settede hy de gouden [13] plate [14] de Croone der heylicheyt; [f] gelÿck als de HEERE Mose geboden hadde.

10 Doe nam Mose de salf-olie; ende salfde den [15] Tabernakel/ ende al wat daer in was: ende [16] heylichdese.

11 Ende hy sprengde daer van op den altaer sevenmael: ende hy salfde den altaer/ ende alle sÿne gereetschap/ mitsgaders het [17] waschvat/ ende sÿnen voet/ om die te heyligen.

12 Daerna [g] goot hy vande salf-olie op Aarons hooft: ende hy salfde hem/ om hem te heyligen.

13 Oock dede Mose de sonen Aarons naederen/ ende trock hen rocken aen/ ende gorddese met eenen gordel/ ende bondt hen mutsen op: [h] gelÿck als de HEERE Mose geboden hadde.

14 [i] Doe dede hy den varre des sond-offers bykomen: ende Aaron ende sÿne sonen [18] leyden hare handen op het hooft van den varre des sond-offers:

15 Ende men slachtede [hem]/ ende Mose nam het bloet/ ende dedet met sÿnen vinger rontom op de hoornen des altaers; ende [19] ontsondichde den altaer: daerna goot hy [20] het bloet uyt aen den bodem des altaers/ ende heylichde hem/ om voor [21] hem versoeninge te doen.

16 Voorts nam hy al het vet/ dat [22] aen het ingewant is/ ende het net der lever/ ende de twee nieren ende haer vet: ende Mose stack het aen op den altaer.

17 Maer den varre met sÿne huyt/ ende sÿn vleesch/ ende sÿn mist/ heeft hy buyten den leger met vyer verbrandt: [k] gelÿck als de HEERE Mose geboden hadde.

18 Daerna dede hy den ram des brand-offers by brengen: ende Aaron ende sÿne sonen leyden hare handen op het hooft des rams:

19 Ende men slachtede [hem] ende Mose sprengde het bloet op den altaer rontom.

20 [23] Hy deylde oock den ram in sÿne deelen: ende Mose stack het hooft aen/ ende die deelen/ ende het smeer:

21 Doch het ingewant ende de schenckelen wiesch hy [24] met water: ende Mose stack dien geheelen ram aen op den altaer; het was een brand-offer [25] der liefflicker reucke/ een vyeroffer was het den HEERE; [l] gelÿck als de HEERE Mose geboden hadde.

22 Daerna dede hy den anderen ram/ den ram [26] des vul-offers by brengen: ende Aaron met sÿne sonen leyden hare handen op des rams hooft.

23 Ende men slachtede [hem]/ ende Mose nam van sÿn bloet; ende dedet op het

a Exod. 28. 1. 2.

1 Verstaet de heylige ende Priesterlicke kleederen/ dewelcke Godt te makē bevolen hadde/ Exod. 28, 2. ende nae desen bevele zÿn gemaeckt geweest/ Exod. 39. 1.

2 *Hebr.* olye der salvinge, alsoo in 't volgende. Siet van dese/ Exod. 30. 23/ 24/ 25. ende 37. 29.

b Exod. 30. 25.

3 D. die tot een sond-offer geoffert moeste zÿn. siet hier van/ ende van de volgende dingen/ Exod. 29. 1. &c.

4 Daer in de ongesuerde ofte ongedeessemde dingen zÿn/ diemen Gode heeft geoffert. Siet Genes. 20, op het v. 10.

c Exod. 29. 4.

5 *Hebr.* het woort.

6 Siet Exod. 29. ende 30. ende vg. die 2. capp. met dit.

7 Siet bov. cap. 6. op 't v. 28. ende ond. v. 11.

d Exod. 28. 4.

8 Namelick/ Aaron.

9 Siet van dit priesterlick gewaet/ Exo. 28. 4.

10 Siet van dit kleet/ Exod. 28. 4/ 6/ 7. het was tweederley. Het eene des Hooge-priesters van kostelicke stoffe gemaeckt; Exod. 28. 6. daer van hier gesproken wort. Het andere van lynē voor den anderen Priesteren/ den Levīten/ ende Koningen/ 1. Sam. 2. 18. ende 22, 18. 1. Chron. 15. 27.

e Exod. 28. 30.

11 Siet van dese/ Exod. cap. 28. 30. De woorden beteeckenen lichten, ende volmaecktheden, dingen die niet en zÿn door eenige konste der menschen gemaect geweest/ maer van Godt Mose gegevē/ om die aenden heyligen borst-lap in te voegen.

12 *Hebr.* tegen over. vg. Exod. 28. 37/ 38. ende 29. 6.

13 Ofte/ blat. *Hebr.* de bloeme des gouts.

14 Soo genoemt/ om datse/ (soo eenige schrijven) by nae als een kroone gemaeckt was. Siet wijders Exod. 29. op v. 6.

f Exod. 28. 39. ende 29. 6.

15 De Tente der t' samenkomste.

16 D. heeftse afgesondert tot eē heylich gebruyck. Alsoo inde 2. volgēde vss. Item Genes. 2. 3. Exod. 28, 41. eñ 29. 1. 2. Chro. 7. 7. Joel. 1. 14.

17 D. een vat in 't welcke de Priesteren als sy indē Tabernakel gingē/ hare handē ende voeten/ mitsgaders het vleesch der offerhanden/ ende de gereetschap behoorende tot den Godtsdienst/ wiessehen. siet Exod. 30. vss. 18/ 19/ 20. ende c. 40. vss. 7/ 30. ende bov. 6, 28.

g Psal. 133. 2.

h Exod. 29. 9.

i Exod. 29. 1.

18 And. steunden/ ofte leenden met hare handen op het hooft. &c. Alsoo ond. 18. Siet bov. 1. op het v. 4.

19 D. sonderde hem af van het gemeen/ ende onheylich gebruyck. Alsoo Exod. 29. 36. eñ ond. 14. 49.

20 T. w. het andere ofte overige des bloets. Siet Exod. 29. op het v. 12.

21 D. om door dese offerhande hem tot een heylich gebruyck bequaem te maken/ ofte om op hem versoeninge te doen. dat is/ om op hem de offerhanden der versoeninge voor de mēschē te offeren. Alsoo oock Exod. 29. 36.

22 And. op. over.

k Exod. 29. 14. Bov. 4. 11.

23 Siet bov. 1. 6.

24 Siet bov. op het v. 11.

25 Siet bov. 1. op 't v. 9. ende Genes. 8. v. 21.

l Exod. 29. 18.

26 *Hebr.* der vervullingen. D. met welckes rams offerhande sy in haer Priester-ampt bevesticht wierden. Siet bov. 7. op het v. 37.

[27] lapken van Aarons rechter ooze / ende op den duym sijner rechterhant / ende op de groote tee sijnes rechteren voets.

24 Hy dede oock de sonē Aarons naederen; ende Mose dede van dat bloet op het lapken van haer rechter-ooze / ende op den duym van hare rechter hant / ende op de groote tee van haren rechteren voet: daerna sprengde Mose [28] dat bloet rontom op den altaer.

25 [m] Ende hy nam het vet / ende den steert / ende al het vet / dat aen het ingewant is / ende het net der lever / ende beyde de nieren / ende haer vet: daer toe de rechter schouder.

26 Oock nam hy uyt den korf van de ongesuerde [brooden] / die [29] voor het aengesicht des HEEREN was / eene ongesuerde koecke / ende [30] eene ge-olyde broot-koecke / ende eene vlade: ende hy leydese op dat vet / ende op de rechter schouder.

27 [n] Ende hy gaf dat al in de [31] handen Aarons / ende in de handen sijner sonen: ende beweegde die ten [32] beweeg-offer voor het aengesicht des HEEREN.

28 Daerna namse Mose uyt hare handen; ende stackse aen op den altaer / op het brand-offer: dat waren [33] vul-offeren der lieflicker reucke; 't was een vyer-offer den HEERE.

29 Voorts nam Mose de borst / ende beweegdese ten beweeg-offer voor het aengesicht des HEEREN: Sy wert Mose ten [34] deele van den ram des vul-offers; [o] gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

30 [p] Mose nam oock vande salf-olie / ende van het bloet / het welcke op den altaer was / ende sprengdet op Aaron / op sijne kleederen / ende op sijne sonen / ende op de kleederen sijner sonen met hem: ende [35] hy heylichde Aaron / sijne kleederen / ende sijne sonen / ende de kleederen sijner sonen met hem.

31 Ende Mose seyde tot Aaron / ende tot sijne sonen; Siedet dat vleesch voor de deure van de Tente der t'samen-komste / [q] ende etet 't selve daer / mitsgaders het broot / dat in den korf des vul-offers is: gelijck als ick geboden hebbe / seggende / Aaron / ende sijne sonen sullen [36] dat eten.

32 Maer het overige van het vleesch / ende van het broot / sult ghy met vyere verbranden.

33 Oock en sult ghy uyt de deure vande Tente der t'samen-komste seven dagen niet uytgaen / tot aen den dage / dat vervult worden de dagen uwes vul-offers: want seven dagen salmen [37] uwe handen vullen.

34 Gelijck als men op desen dach gedaen heeft; heeft de HEERE te doen geboden / om voor u versoeninge te doen.

35 Ghy sult dan aen de deure vande Tente der t'samen-komste dach ende nacht seven dagen blijven / ende sult de [38] wacht des HEEREN waernemen / [39] op dat ghy niet en sterbet: want alsoo ist my geboden.

36 Aaron nu ende sijne sonen deden / alle de dingen die de HEERE [40] door den dienst van Mose geboden hadde.

---

27 Verstaet het teere ende weecke van het onderste deel der ooze / anders genoemt / het oorlapken / oft oortipken.
28 T.w. het andere ofte overige bloet, alsoo bov. V. 15.
m Exod. 29. 22.
29 Siet bov. 1. op het V. 3.
30 *Hebr.* eene koecke des broots der olye.
n Exod. 29. 25.
31 *Hebr.* palmen, ende soo in 't volgende.
32 Siet bov. 7. op 't V. 30.
33 *Hebr.* vervullingen, ende soo in 't volgende. Siet bov. 7. op het V. 37.
34 Wel verstaende / ten aensien van dien tijt / als het Priesterdom eerst ingestelt wert / ende Mose het ampt eenes Priesters extraordinaerlick bediende. Want daerna en heeft hy dat niet meer gedaen / hem houdende by de bedieninge des Politijcken ende Prophetischen ampts / ende sijne kinderen onder de gemeene Levijten stellende.
o Exod. 29. 26. Bov. 7. 33.
p Exod. 29. 21.
35 Siet bov. op het V. 10.
q Exod. 29. 32. Ond. 24. 9.
36 T. w. het overige van het vleesch ende broot / dat in den korf is.
37 D. door sekere ceremonien in u Priesterampt bevestigen. Siet bov. 7. op het V. 37.
38 Ofte / dese ordinantie des Heerē onderhouden. Verstaet der Priesteren schuldigen plicht in het waernemen / ende onderhouden van al dat hen in dē Tabernakel te doen bevolē was / ende bysonderlick / dat dese hare wyinge aenginck. Vg. Num. 3. vss. 7/8. ende 9. 19. 2. Reg. 11. V. 5.
39 Gelijck Nadab ende Abihu naderhant wedervaren is / als sy / tegen d' ordinantie / vreemt vyer den Heere geoffert hebben.
40 *Hebr.* door de hant van Mose. D. door sijne dienst ende beleyt. Siet Exod. 4. op het V. 3. alsoo ond. 10. 11. Num. 16. 40. Jos. 14. 2.

Het ix. Capittel.

Aaron wort bevolen den dienst sijnes Priesterlijcken ampts aen te vangen / V. 1 / &c. Hy doet sulcx / offerende eerst voor hem selven / 8. Daerna voor het volck / 15. Het welcke hy oock segent / 22. Godt bevestigt desen dienst met een Teecken / 24.

[1] ENde het geschiedde ten [1] achtsten dage / dat Mose riep Aaron / ende sijne sonen / ende [2] de Outste Israëls.

2 Ende hy seyde tot Aaron; [a] Neemt [3] u een kalf / een [4] jonck runt / ten sond-offer / ende eenen ram ten brand-offer / [die] volkomen zijn: ende brengtse [5] voor het aengesicht des HEEREN.

3 Daerna spreeckt tot de kinderen Israëls / seggende / Nemet eenen geytenbock ten sond-offer / ende een kalf / ende een lam / [6] een-jarige / volkomene / ten brand-offer.

4 Oock eenen os / ende ram ten danck-offer / om voor het aengesicht des HEEREN te offeren: ende spijs-offer met olie gemengt; want heden [7] sal de HEERE u verschijnen.

5 Doe namen sy dat Mose geboden hadde / [8] [brengende dat] tot voor aen de Tente der t'samen-komste: ende de geheele vergaderinge naederde / ende stont voor 't aengesicht des HEEREN.

6 Ende Mose seyde; Dese sake / die de HEERE geboden heeft / sult ghy doen: ende de [9] Heerlickheyt des HEEREN sal u verschijnen.

7 Ende Mose seyde tot Aaron; Naedert tot den altaer / ende maeckt u [b] sond-offer / ende u brand-offer toe; ende doet versoeninge [10] voor u / ende voor het volck: Daerna maeckt de offerhande des volcks toe / ende doet de versoeninge voor hen / gelijck als de HEERE geboden heeft.

8 Doe naederde Aaron tot den altaer: ende slachtede [11] het kalf des sond-offers / dat [12] voor hem was.

9 Ende de sonen Aarons brachten het bloet tot hem / ende hy dopte sijnen vinger in dat bloet / ende dedet op de hoornen des altaers: daerna goot hy het bloet uyt aen den bodem des altaers.

10 Maer het vet / ende de nieren / ende het net vande lever van het sond-offer heeft hy op den altaer [13] aengesteken: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

11 Doch het vleesch ende de [14] huyt verbrandde hy met vyer buyten den leger.

12 Daerna slachtede hy het brand-offer: ende de sonen Aarons [15] leverden aen hem het bloet; ende hy sprengde dat rontom op den altaer.

13 Oock leverden sy aen hem het brand-offer in sijne stucken / met het hooft: ende hy stack 't aen op den altaer.

14 Ende hy wiesch het ingewant / ende de schenckelen: ende hy stackse aen op het brand-offer / op den altaer.

15 Daerna dede hy de offerhande [c] des volcks toebrengen: ende nam den bock des sond-offers / die [16] voor het volck was; ende slachtede hem / ende [17] bereydde hem ten sond-offer / gelijck het [18] eerste.

16 Voorder dede hy het brand-offer toe brengen / ende maeckte dat toe [19] nae het recht.

17 Ende hy dede [d] het [20] spijs-offer toebrengen / ende vulde [21] daer van sijne hant / ende stack 't aen op den altaer; behalven het [22] [e] morgens brand-offer.

18 Daerna slachtede hy den os / ende

---

1 Dewelcke volchde nae de seven dagen der inwyinge / daer van bov. gemelt is / cap. 8. V. 35. Vg. Ezech. 43. 26/27.
2 Siet bov. cap. 4. op 't V. 15.
a Exod. 29. 1.
3 D. om voor u geslachtet te worden. Siet ond. V. 8.
4 *Hebr.* de soon eens runts. D. eenen jongen os.
5 Siet bov. 1. op 't V. 3.
6 *Hebr.* sonen eens jaers. alsoo ond. 14. 10.
7 *Hebr.* is u de Heere verscheenen. Hy spreeckt van de toekomende geschiedenisse / waer van V. 24. als offe tegenwoordich ende geschiet ware / om de sekerheyt ende vasticheyt daer van hen in te scherpen. alsoo Gen. 20. 3. Exod. 9. 3. Matth. 26. 28. &c.
8 Dit is hier ingevoecht / om dat het woort nemen, dat voorgaet / dickwijls noch eē ander woort met hem insluyt / dat den sin vervullen moet. Siet Gen. 12. op V. 15. And. Doe brachten sy dat Mose gebodē hadde tot &c.
9 Verstaet de heerlicke teeckenen der openbaringe Godes door het vyer / dat van den Heere uytquam / waer door het brant-offer van selfs aengesteke ende verteert wiert. siet ond. V. 23/24. Vg. Exod. 24. 16/17. ende 40. 34/35. Ezech. 43. 2.
b Ond. 16. 6. Hebr. 7. 27.
10 Eerst voor u / op dat ghy alsoo bequaem moocht wesen / om de versoeninge voor het volck te doen / als ghy selve eerst versoent sult zijn. Want de Levitische Priesteren sondaren zijnde / moesten oock voor haer selven offeren / Hebr. 7. V. 27/28.
11 D. dat voor de sonde geoffert moeste wesen. Vg. ond. de aent. op 't V. 15.
12 Siet bov. op het V. 2.
13 D. bereyt / ende toegemaeckt om aengesteken / ende verbrant te worden. Alsoo ond. 13. 14/17/20. Want het is terstont daerna aengesteken / ende verteert met vyer dat wonderbaerlick uyt den Hemel viel / ofte / uyt het Heylige der Heyligen voortquam. ond. V. 24.
14 Met al dat noch overich was van dit calf. Vg. bov. 4. 11.
15 *Hebr.* deden aen hem vinden. D. leverdē / langden hem / ofte diendē hem aen / ofte / brachten tot hem. Alsoo in 't volgende V. 13. ende 18. &c.
c Bov. 4. 13.
16 Ofte / des volcx. dat is / die voor het volck geoffert soude werden. Vg. bov. V. 8. de aent.
17 *Hebr.* hy maeckte hem sonde. D. hy bereydde hem tot een offer voor de sonde. ofte / hy ontsondichde hem. D. met hem ontsondichde hy; te weten / het volck: dat is / hy reynichde het van sijne sonden: welverstaende niet inder daet / maer in de beteeckeninge / wijsende op d' eenige offerhande Christi / dewelcke alleene dadelick de sonden wech nemen kan / Hebr. 9. ende 10. Siet bov. 4. op het V. 20. waerom hy oock geseyt wort / ons sonde gemaeckt te zijn. 2. Corint. 5. 21.
18 T.w. offer van het kalf. Siet bov. V. 1. ende 8.
19 D. nae de wettelicke wijse / alsoo dat geschieden moeste. siet bov. 5. op het V. 10.
d Bov. 2. 1.
20 Het welcke altijt by het brant-offer gaen moeste / gelijck af te nemen is bov. uyt het 6. cap.
21 T.w. van de meel-bloeme daer uyt het spijs-offer bestont. Siet bov. 2. 2.
22 D. dat op allen morgen ordinaerlick met spijs-offer geoffert moeste werden. Siet Exod. 29. 38/39/40.
e Exod. 29. 38, &c.

den ram ten danckoffer / dat [23] voor het volck was: ende de sonen Aarons leverden het bloet aen hem; ('t welck hy rontom op den altaer sprengde):

19 Ende het vet van den os / ende van den ram / den steert / ende [24] dat het [ingewant] bedeckt / ende de nieren / ende het net des levers.

20 Ende sy leyden het vet op de borsten: ende [25] hy stack dat vet aen op den altaer.

21 Maer de borsten / ende [f] de rechter schouder beweegde Aaron ten beweeg-offer / voor het aengesicht des HEEREN: gelijck als Mose geboden hadde.

22 Daerna hief Aaron sijne handen op tot het volck / ende [26] segendese: ende [27] hy quam af / [28] na dat hy het sond-offer / ende brand-offer ende danckoffer gedaen hadde.

23 Doe ginck Mose met Aaron inde Tente der t'samen-komste; daerna quamen sy uyt / ende [29] segenden het volck: ende de [30] Heerlickheyt des HEEREN verscheen allen den volcke.

24 Want [g] een vyer ginck uyt [31] van het aengesicht des HEEREN; ende verteerde op den altaer het brand-offer / ende het vet: als het gantsche volck dit sach / [32] so juychten sy / ende [33] vielen op hare aengesichten.

23 T. w. om voor het selve geslachtet te worden. Vg. vov. de aent. op 't v. 8.
24 Verstaet het vet het welcke het ingewant bedeckt. Vg. vov. 3. v. 3/9/14. ende cap. 4. v. 8. ende cap. 7. v. 3. &c. uyt welcke plaetsen dit woort ingewant hier tot vervullinge van de sin ingevoecht is.
25 Namelick / Aaron.
f Bov. 7. 32.
26 T. w. als Priester / wiens officie was / de geestelicke goederen met leeren / offeren / ende bidden den volcke Godes uyt te deylen. De publijcke segeninge nu is geweest eene soorte des gebedts / waer van wy het formulier lesen Numer. 6. v. 23.
27 T. w. van het kleyn heuvelken / niet steyl / maer allencxkens opgaende / op het welcke den altaer stont / so datmen bequamelick van rontom sien konde wat daer op geschiedde. Vg. Exod. 20. 26. And. afgekomen zijnde.
28 *Hebr.* van het doen des sont-offers, brant-offers, &c.
29 T. w. als Dienaer Godts over sijne Gemeynte. Welcke segeninge opentlick geschiedde met aenroepinge des Goddelicken naems / nae het voorschrift van Num. 6. 24. &c. Siet oock van dese Deut. 10. 8.
30 Siet het volgende vs / ende vov. op 't v. 6. g 1. Reg. 18. 38. 2. Chron. 7. 1.
31 D. van het Heylige der Heyligen / genoemt met den geheelen Tabernakel Godes huys. 1. Sam. 3. 15. 1. Chron. 6. 31/32. alwaer de Arke des verbonts was / een teecken van Godts tegenwoordicheyt: ofte verstaet dit van den Hemel / die de Wooninge des Heeren genoemt wert / Deut. 26. 15. Jes. 63. 15. 2. Chron. 30. 27. van waer ten tijde Eliæ het vyer over sijne offerhande gevallen is / 1. Reg. 18. 38. 32 D. sy hebben een vreuchden-geschrey / ofte vrolick toe-geroep gemaeckt. 33 Tot een teecken van ootmoedige eerbiedinge. Siet Gen. 17. op het v. 3.

Het x. Capittel.

Nadab ende Abihu hen besondigende / worden door des Heeren vyer gedoodt / v. 1 / &c. Mose haren Vader Aaron vermaent hebbende / doet hare doode lichamen buyten het leger voeren / 4. Verbiet Aaron / ende sijnen tween anderen sonen / rouwe daer over te dragen / 6. Mitsgaders wijn ofte eenigen stercken dranck te gebruycken / als sy in de Tente der t' samen-komste souden gaen / 8. Hy verklaert hen oock / watse vande vyer-offeren des Heeren eten moesten / 12. ende is gram om het ongegeten sond-offer / 16. maer wort van Aaron gestilt / 19.

1 ENde de sonen Aarons Nadab / ende Abihu namen een yeder sijn [1] wieroockvat / ende deden vyer daer in / ende leyden reuckwerck daer op / ende [2] brachten [3] vreemt vyer [4] voor het aengesicht des HEEREN; 't welck hy hen niet geboden en hadde.

2 Doe ginck een vyer uyt [5] van het aengesicht des HEEREN / ende [6] verteerdese: ende [a] sy storven [7] voor het aengesicht des HEEREN.

3 Ende Mose seyde tot Aaron; Dat ist dat de HEERE [8] gesproken heeft / seggende / [b] Inde gene [9] die tot my naederen / sal ick [10] geheyligt worden / ende voor het aengesicht van al het volck sal ick verheerlickt worden: doch Aaron [11] sweech stil.

4 Ende Mose riep [12] Misaël / ende Elzaphan de sonen van [13] Uzziël Aarons oom: ende seyde tot hen; Tredet toe / draget uwe [14] broederen wech van voor het Heylichdom / [15] tot buyten het leger.

1 Een vat om wieroock daer in aen te steken: soo oock Num. 16. 17. Het Hebreeus woort beteeckent oock een blusch-vat / Exod. 25. 28. ende eene coolpanne / Exo. 27. 3.
2 And. offerden. dat is / meynden te offeren.
3 T. w. dat niet genomen en was van het heylige vyer des Tabernakels; van het welcke siet vov. 1. op het v. 7. ende cap. 6. v. 12.
4 Siet vov. 1. op het v. 3.
5 Siet vov. 9. op 't v. 24.
6 D. dooddese / ende verteerde haer leven, wāt gelijck hare kleederē / alsoo hare lichamen / zijn geheel gebleven / so datse door het vyer niet en zijn verteert geweest: gelijck blijckt uyt het v. 4. ende 5.
a Num. 3. 4. ende 26. 61.
1. Chron. 24. 2. 7 D. in het voorhof vande Tente der t' samenkomste. 8 Vg. vov.
8. 35. alwaer gesproken wort van de straffe der gener die haer ampt in den Tabernakel
niet wel en souden bedienen. b Bov. 8. 35. 9 D. die my in den Tabernakel dienen /
te weten / de Priesteren. siet Exod. 19. 22. ond. 21. 17. Ezech. 42. 13/14. 10 D. Heylich verklaert werden mits te straffen de gene / die mijne wetten niet en onderhouden. Also Ezech. cap. 28. v. 2. siet gelijck gebruyck van het woort rechtveerdigen, Jes. 51. 6. Godt wort oock geheyligt als hy sijne weldaden bewijst / ende daer over milde ende goetdadich verklaert wort. Ezech. 20. 41. 11 Niet murmurerende door onverduldicheyt tegen de oordeelen Godts. 12 *Hebr.* Mischaël ende Eltsaphan. 13 *Hebr.* Huzziël, de broeder Amrams des vaders van Aaron en Mose. Exod. 6. 18. ende Num. 3. 19.
14 D. bloetverwanten / want sy ende Aaron waren broeders kinderen / maer Nadab en Abihu waren een lidt verder, siet Gen. 24. op 't v. 27. 15 Om daer begraven te worden.

5 Doe traden sy toe / ende droegense in hare rocken / tot buyten het leger: gelijck als Mose gesproken hadde.

6 Ende Mose seyde tot Aaron / ende tot [16] Eleazar / ende tot Ithamar sijne sonen; [17] Ghy en sult uwe hoofden niet ontblooten / noch uwe kleederen verscheuren / op dat ghy niet en sterft / [18] ende groote toorn over de gantsche vergaderinge kome: Maer uwe [19] broederen / het gantsche huys Israëls / sullen [20] desen brant / die de HEERE aengesteken heeft / beweenen.

7 [c] Ghy en sult oock uyt de deure vande Tente der t'samen-komste [21] niet uytgaen / op dat ghy niet en stervet; want de [22] salf-olie des HEEREN is op u: ende sy deden nae het woort van Mose.

8 Ende de HEERE sprack tot Aaron / seggende:

9 Wijn ende [23] stercken dranck en sult ghy niet drincken / ghy / noch uwe sonen met u / [24] als ghy gaen sult in de Tente der t' samenkomste / op dat ghy niet en stervet: 't zy eene [25] eeuwige insettinge onder uwe geslachten:

10 Ende om onderscheyt te maken [26] tusschen het heylige / ende tusschen het onheylige: ende tusschen het onreyne / ende tusschen het reyne:

11 Ende om den kinderen Israëls te leeren alle de insettingen / die de HEERE door den [27] dienst van Mose / tot hen gesproken heeft.

12 Ende Mose sprack tot Aaron / ende tot Eleazar / ende tot Ithamar sijne overgeblevene sonen; Nemet het spijs-offer / dat vande vyerofferen des HEEREN overgebleven is; ende etet 't selve [28] ongesuert by den [29] altaer: want het is eene heylicheyt der [30] heylicheden.

13 Daerom sult ghy dat eten [31] in de heylige plaetse; dewijle het u bescheyden deel / ende het bescheyden deel uwer sonen uyt des HEEREN vyer-offeren is: [d] want alsoo is my geboden.

14 Oock de [32] beweeg-borst / ende de [33] hef-schouder sult ghy in eene [34] reyne plaetse eten / ghy / ende uwe sonen / ende uwe dochteren met u: want tot u bescheyden deel / ende uwer sonen bescheyden deel zijnse uyt de danckofferen der kinderen Israëls gegeven.

15 De hef-schouder / ende de beweeg-borst sullen sy neffens de vyerofferen des vets toebrengen; om ten beweeg-offer voor het aengesicht des HEEREN te bewegen: [35] 't welck u / ende uwe sonen met u tot eene eeuwige insettinge zijn sal: gelijck als de HEERE geboden heeft.

16 Ende Mose [36] socht seer neerstelick den [37] bock des sond-offers / ende / siet / hy was verbrandt: dies was hy op Eleazar / ende op Ithamar de overgeblevene sonen Aarons / seer [38] toornich / seggende;

17 Waerom en hebt ghy dat sond-offer niet gegeten in de [39] heylige plaetse? want het is eene heylicheyt der heylicheden: ende [40] Hy heeft u dat gegeven / op dat ghy de ongerechticheyt der vergaderinge soudet [41] dragen / om over die versoeninge te doen voor het aengesicht des HEEREN.

18 Siet / des selven bloet en is niet binnen in het [42] Heylichdom gedragen: ghy

16 *Hebr.* Elhazar.
17 D. ghy en sult over Nadab en Abihu niet gebruycken eenige rouwe / welcker teeckenen warē / de ontblootinge des hoofts / en de scheuringe der kleederen / ond. 13. 45. en 20. 10.
18 And. en [de Heere] over de gantsche vergaderinge seer toornich worde.
19 Siet Exod. 2. op het v. 11.
20 Daer mede Nadab ende Abihu verbrant zijn.
c Ond. 21. 12.
21 Verstaet dit van den tegenwoordigen tijt.
22 Siet vov. 8. 2. ende 20.
23 Het Heb. woort SCHECHAR beteeckent allerley dranck / waer door de menschen konnen droncken worden.
24 T. w. om u Priesterschap te bedienē.
25 *Hebr.* eene insettinge der eeuwicheyt. Siet Gen. 13. op het v. 15. ende vov. 3. 17.
26 Verstaet dit al ten aensien / ten eersten / vande leere / als in 't volgende vs. &c. ten tweeden / vande ceremonien / als in 't volgende 11 cap. &c. ten derden / vande zeden / ond. cap. 18. &c.
27 *Hebr.* door de hant. Siet vov. 8. op het v. 36.
28 Ofte: ongesuerde koeckē, gemaeckt van de meel-bloeme des spijs-offers / dat dē HEERE geoffert was. Siet vov. 2. 1.
29 T. w. des brant-offers / dewelcke was in 't voorhof voor de deure van de Tente der t' samenkomste. Vg. vov. 1. 3.
30 Siet vov. 2. op 't v. 3.
31 D. by den altaer: in 't voorgaende vs / in den voor-hof des Heeren. Siet vov. 6. op v. 16.
d Bov. 2. 3. en 6. 16.
32 *Hebr.* de borst der beweginge, ofte, des beweech-offers.
33 *Hebr.* de schouder der opheffinge, ofte des hef-offers.
34 Reyne: T. w. nae de wet der Ceremonien / dewelcke konde zijn yewers in het leger. Want niet alleen de mannē / maer oock de vrouwē daer van mochten eten. Volgēs is dese Reyne plaetse te onderscheyden vande Heylige / gemelt in het voorgaende vs / dewelcke was in het voorhof des Heeren.
35 Ofte / 't welcke u en uwen sonen tot een bescheyden deel sal zijn eeuwichlick. *Heb.* tot een bescheyden deel der eeuwicheyt.
36 *Hebr.* soeckende socht. dat is / hy socht seer vlijtelick.
37 Die voor de sonde des volcx was geoffert geweest / vov. 9. 15. welverstaende het deel daer van / het welcke den Priester toequam.

38 Om datse niet nae behooren haer ampt bedient en hadden / hebbende verbrant datse moesten gegeten hebben. 39 Siet vov. v. 13. 40 De Heere. 41 Siet Exod. 11. op v. 35. 42 *Hebr.* heylicheyt. D. in het eerste deel des Tabernakels / anders genaemt het heylige, in het welcke dit bloet moeste ingebracht wesen. Siet vov. 4. vss. 5 / en 16. het welcke indien het geschiet ware / so hadde de bock geheel moeten verbrant werden / namelick buyten het leger. Siet vov. 4. vss. 12 / ende 21. ende Levit. 6. 30. ende 16. 27.

moestet dat [43] gantschelick gegeten hebben [44] in het Heylichdom / [c] gelÿck als ick geboden hebbe.

19 Doe sprack Aaron tot Mose; Siet/ heden hebben sy haer sond-offer/ ende haer brandoffer/voor het aengesicht des HEEREN geoffert / ende sulcke dingen zÿn my [45] wedervaren: ende hadde ick heden het sond-offer gegeten / soude dat [46] goet geweest zÿn inde oogen des HEEREN?

20 Als Mose dat hoorde/ so wast goet in sÿnen oogen.

43 *Hebr.* etende moestet ghy gegeten hebben.
44 D. by het heylichdom in het voorhof/ alwaer de heylige eet-plaetse was. siet vob. v. 12.
c Bov. 4. 5. ende 6. 26. ond. 16. 27.
45 Ofte / ontmoet, ofte bejegent: T. w. dat ick mÿne twee sonen Nadab/ ende Abihu verloren hebbe / ende daer over geene rouwe hebbe mogen dragen / sulcr dat ick door de droefheyt mÿns herten vanden offer niet en hebbe konnen eten. 46 D. soude dat den Heere behagelick ende aengenaem geweest zÿn? T. w. dat ick/die noch inde droefenisse steke over de straffe mÿner twee sonen/met bedroefden gemoede het sond-offer soude gegeten hebben?

Het xj. Capittel.

Wetten aengaende het onderscheyt der Reyne / en Onreyne dieren/niet alleen in't eten/soo van groote viervoetige dieren/ v. 1/ &c. als van Visschen/9. van Vogelen/13. en kruppende dieren/20. maer oock in 't aenroeren van haer doode aes / 24. Item / van noch andere dieren/ diemen voor onreyn moeste houden/29. ende hoe men van allen desen onreyn konde worden/ 31. met eene vermaninge tot reynicheyt ende heylicheyt / 44. waer op volgt het besluyt des capittels/47.

1 ENde de HEERE sprack tot Mose / ende tot Aaron / seggende tot hen:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ seggende; [a] Dit is het gedierte / dat ghy eten sult uyt [1] alle beesten / die op aerden zÿn.

3 Al wat onder de beesten de [2] klaeuwe verdeelt / ende [3] de klove der klaeuwen in tween klieft/ [ende] [4] herkauwt: dat [5] sult ghy eten.

4 Dese nochtans en sult ghy niet eten vande gene [6] die [alleen] herkauwen / ofte de klaeuwen [alleen] verdeelen: den Kemel/want hy wel herkauwt/maer de klaeuwe [7] niet en verdeelt: die sal u onreyn zÿn.

5 Ende het [8] Conÿnken/ want dat wel herkauwt / maer de klaeuwe niet en verdeelt: dat sal u onreyn zÿn.

6 Ende den Hase / want hy wel herkauwt / maer de klaeuwe niet en verdeelt: die sal u onreyn zÿn.

7 Oock het Swÿn/want dat de klaeuwe wel verdeelt / ende de klove der klaeuwen in tween klieft / maer het gekauwde niet en herkauwt: dat [9] sal u onreyn zÿn.

8 Van haer vleesch en sult ghy niet eten / noch haer doode aes niet aenroeren: sy sullen u onreyn zÿn.

9 Dit sult ghy eten van al dat in de wateren is: al wat inde wateren / inde zeen/ ende inde rivieren [10] vinnen ende schubben heeft/ die sult ghy eten.

10 Maer al wat inde Zeen / ende inde rivieren van alle gewemel der wateren/ende van alle [11] levendige ziele/die inde wateren is / geen vinnen ofte schubben en heeft/ die sullen u [12] een verfoeysel zÿn.

11 Ja een verfoeysel sullense u zÿn: van haer vleesch en sult ghy niet eten/ende haer doode aes sult ghy verfoeyen.

12 Al wat inde wateren geene vinnen nochte schubben en heeft: dat sal u een verfoeysel zÿn.

13 Ende van het gevogelte sult ghy dese verfoeyen / sy en sullen niet gegeten worden / sy sullen een verfoeysel zÿn: [13] den

a Deuter. 14. 4. ende Actor. 10. 14.
1 *Hebr.* uyt alle vee. het Hebr. woort is hier in 't gemeyn genomẽ: als oock Gen. 1. 26. ende cap. 6. v. 7/ 20.
2 D. welcker hoef/ ofte/schoe/ofte/ nagel verdeelt is/het welcke niet en is/ in de klauwen der peerden/ eselen/ &c.
3 D. alsoo verdeelt/ datse de klauwẽ niet in velen / als in den honden/katten/&c. te sÿ is/ maer in tween gespleten hebben/als inde ossen/ koeyen/ schapen/ &c.
4 *Hebr.* het gekauwede weder op haelt, ende soo in 't volgende. verstaet het gedierte dat vã nieuws kauwt / datter gekaut ende ingeslickt hadde: gelÿck wy sien dat de ossen/ koeyen/ ende schapẽ doen/alsse nedergeseten zÿn. Drie conditien / ofte eygenschappen worden in dese reyne dieren vereyscht / 1. de verdeelinge der clauwen. 2. de klievinge in tween. 3. de herkauwinge. De onderscheydinge der twee eerster conditien is af te nemen/ niet alleen uyt dit/en het 7. v. maer voornemelick uyt het 26.
5 D. dat moget ghy eten.
6 D. die alleen herkauwẽ sonder de andere eygenschappen te hebben: alsoo inde volgẽnde woorden/ die de klauwen alleen verdeelen. siet Deut. 14. 6.
7 Verstaet niet in twee / maer in meer deelen: het welcke is tegens de tweede vereyschte conditie / die oock niet en is inde Conÿnen/ en Hasen/ gemelt in de 2 volgende vss.
8 And. berch-muys, ofte/ beer-muys, een vierboetich gedierte van grootte als een Egel/ende van gestalte als een muys/ende beer/ woonende in de holen der steenrotsen/ seer veel gevonden in Palestina. 9 Want het maer en heeft de twee eerste conditien/ ende niet de derde. 10 T. w. beyde t' samen. Daerom waren onder den visschen onreyn/ 1. Die noch vinnen/ noch schubben en haddẽ. 2. die maer het een van beyden en hadden. 11 Siet Gen. 1. op 't v. 20. 12 D. datmen verfoeyen moet te eten / ende doodt zÿnde / aen te tasten: gelÿck in 't volgende versken verklaert wort. 13 In 't verduytschen deser namen heeft men hier gevolcht het gemeynste gevoelen der geleerden.

Arent/ende den [14] Havick/ende den [15] Zeearent/

14 Ende de Gier / ende de [16] Kraeye nae haeren aert/

15 Alle Rave nae haeren aert/

16 Ende de [17] Struys/ ende de Nachtuyl / ende de Koeckoeck / ende de Sperwer nae sÿnen aert/

17 Ende den Steen-uyl / ende het Duyckerken/ ende de [18] Schuyfuyt/

18 Ende de Kaeuwe / ende de Roerdomp/ ende de Pellicaen/

19 Ende den [19] Oyvaer/de Reyger nae sÿnen aert/ende de Hoppe/ ende de Vledermuys.

20 Alle kruppende gevogelte / dat op vier [voeten] gaet/sal u een verfoeysel zÿn.

21 Dit nochtans sult ghy eten van al het kruppende gevogelte/dat op vier [voeten] gaet/ [20] 't welck boven aen sÿne voeten schenckelen heeft/om daer mede op d' aerde te springen.

22 Van die sult ghy dese eten / den [21] sprinck-haen nae sÿnen aert / ende den [22] Solham nae sÿnen aert/ende den Hargol nae sÿnen aert / ende den Hagab nae sÿnen aert.

23 Ende alle kruppende gevogelte/dat vier voeten heeft/ sal u een verfoeysel zÿn.

24 Ende [23] aen dese sult ghy [24] verontreynigt worden: so wie haer doodt aes sal aengeroert hebben/ [25] sal onreyn zÿn tot aen den avont.

25 So wie van haer doodt aes gedragen sal hebben / sal sÿne kleederen wasschen/ ende onreyn zÿn tot aen den avont.

26 [26] Alle beeste/ [27] die de klauwe verdeelt/doch de klove niet in tween en klieft/ noch niet en herkauwt/sullen u onreyn zÿn: so wie de selve aengeroert sal hebben / sal onreyn zÿn.

27 Ende al wat op sÿne pooten gaet onder alle gedierte/op vier [voeten] gaende / die sullen u onreyn zÿn: al die haer doodt aes aengeroert sal hebben/sal onreyn zÿn/ tot aen den avont.

28 Oock die haer doodt aes sal gedragen hebben / sal sÿne kleederen wasschen/ ende onreyn zÿn tot aen den avont: sy sullen u onreyn zÿn.

29 Voorder sal u dit onder het kruppende gedierte/ dat op d' aerde kruypt/onreyn zÿn; [28] het Weselken/ ende de Muys/ ende de [29] Schiltpadde/nae haren aert.

30 Ende de Swÿnegel/ende de Crocodyl / ende de Egdisse/ ende de Slecke/ ende de Mol:

31 [30] Die sullen u onreyn zÿn onder alle kruppende gedierte: so wie die sal aengeroert hebben/alsse doodt zÿn / sal onreyn zÿn tot aen den avont.

32 Daer toe al 't gene / waer op [yet] van de selve vallen sal/ alsse doodt zÿn / sal onreyn zÿn/['t zy] [b] van alle houtẽ vat/ofte kleet/ ofte vel/ofte sack/[ofte] alle vat daer mede [eenich] werck gedaen wort: 't sal in 't water gesteken worden / ende onreyn zÿn tot aen den avont / daerna sal 't reyn zÿn.

33 Ende alle aerden vat / [31] daer in [yet] van de selve sal gevallen zÿn / al wat daer in is/sal onreyn zÿn/ ende ghy sult dat breken.

34 Van alle spÿse diemen eet / daer op

14 And. den beenbreker, een soorte van Arenden / die sÿne jonckheyt vernieut/ Psal. 103. v. 5.
15 Hy heeft dẽ naem vande kracht ende sterckte sÿnes vliegens.
16 Dese vogel wort een goet ende sterck gesichte toe-geschreven/ Job 28. 7.
17 *Hebr.* de dochter vanden Struys. Sommige meynen/dat dese benaminge daer van komt / om dat onder dese vogelen geene mannekens/ maer alleen wÿfkens souden zÿn. And. den uyl.
18 Ẽe soorte van eenen grooten uyl/ofte een vogel die des nachts vliegt/anders een Huhu genaemt.
19 Dese vogel heeft sÿnen naem van de weldadicheyt / die hy sÿnen voort-teelders bewÿst / die voedende/ en helpende/ als sy door outheyt machteloos geworden zÿn.
20 And. 'twelck geene schenckelen en heeft.
21 *Hebr.* Arbe, dat dese in de Orientalische landen gegetẽ wiert/ is te sien Matt. 3. 4. Marc. 1. 6.
22 Dese drie namen worden hier gelaten/ gelÿckse in den Hebreeuschẽ text staen/ om datse niet soo eygentlick ende sekerlick bekent en zÿn. In 't gemeyne beteeckenense sekere soorten van dierkens / die de Latinen *Insecta* noemen / beschreven in 't voorgaende vs.
23 T. w. aende navolgende dingen/ dewelcke verhaelt worden van hier af tot het 43 vsken deses capit.
24 T. w. met het aenroeren der selver.
25 D. hy sal van wegen sÿne ceremoniale onreynicheyt niet mogen verkeeren met de menschen/ veel min in het voorhof des Heeren verschÿnen/ofte van het geofferde eten / van na den avont.
26 Driederley soorten van beesten worden vermelt / door welcker aenroeren men verontreynigt wert. 1. onreyne die groot waren; hier/ ende inde 2 volgende vssen. 2. onreyne die cleyn waren/ vss. 29/ 30/ 31/ &c. 3. reyne / die van selfs gestorvẽ ofte verscheurt waren/ vs 39.
27 D. die de klaeuwe wel verdeelt heeft/ doch niet in twee alleene/ als de schapen ende koeyen, maer in meer deelen/ als daer zÿn leeuwen/ wolvẽ/ beyren/ honden/ katten. Siet vob. op 't vs 3. ende 4.
28 In 't vertalen deser namen hebben wy gevolgt / dat der waerheyt gelÿckformichst scheen / ende van den meerderen deel der geleerde aengenomen wert.
29 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick dat op-geswollen / ende als overwelft is.
30 Verstaet de voorgemelde dieren / dewelcke onreynicheyt maeckten/ niet alleene gegeten/ maer oock aengeroert zÿnde: gelÿck het voorder blÿckt uyt het volgende. b Ond. 15. 12. 31 *Hebr.* dat vallen sal uyt het selve in sijn midden. D. in welckes vats midden/ofte daer in yet wes der selver onreyner dieren sal gevallen zÿn, 't zy datse doot ofte levende waren. Want sy geenssins aengeroert en mochten worden.

[32] het

[32] het water sal gekomen zijn/ [die] sal onreyn zijn: ende alle dranck/diemen drinckt/ sal in alle [33] vat onreyn zijn.

35 Ende waer op yet van haer doodt aes sal vallen/sal onreyn zijn/de oven ende de aerden panne sal verbroken worden/ sy zijn onreyn: daerom sullen sy u onreyn zijn.

36 Doch [34] eene fonteyne/ofte put van vergaderinge der wateren [35] sal reyn zijn: maer [36] wie haer doodt aes sal aengeroert hebben/sal onreyn zijn.

37 Ende wanneer van haer doodt aes sal gevallen zijn op eenich [37] zaeyelick zaet/ dat gezaeyt wort/dat sal reyn zijn.

38 Maer als water op het zaet gedaen sal werden / ende van haer doodt aes daer op sal gevallen zijn/dat sal u onreyn zijn.

39 Ende wanneer vande dieren / die u tot spijse zijn [yet] sal gestorven zijn / wie des selven doodt aes sal aengeroert hebben/ sal onreyn zijn tot aen den avont.

40 Oock die van haer doodt aes [38] gegeten sal hebben / sal sijne kleederen wasschen/ ende onreyn zijn tot aen den avont: ende die haer doodt aes sal gedragen hebben / sal sijne kleederen wasschen / ende onreyn zijn tot aen den avont.

41 Voorts alle kruppende gedierte / dat op d' aerde kruypt/dat sal een versoeysel zijn /'t en sal niet gegeten worden.

42 Al wat op sijnen buyck gaet / ende al wat gaet op sijn vier [voeten/] ofte [39] al wat veel voeten heeft/ onder alle kruppende gedierte / dat op d' aerde kruypt / die en sult ghy niet eten / want sy een versoeysel zijn.

43 En maeckt [40] uwe zielen niet versoeyelick aen eenich kruppende gedierte dat kruypt / ende en verontreynicht u niet daer aen / dat ghy daer aen verontreynicht soudt worden.

44 [c] Want [41] ick ben de HEERE uwe Godt; daerom sult ghy u [42] heyligen / ende heylich zijn / dewijle ick heylich ben: ende ghy en sult uwe ziele niet verontreynigen aen eenich kruppende gedierte / dat sich op aerden roert.

45 Want ick ben de HEERE / die u uyt den Egyptenlande doe optrecken/ op dat ick u [43] tot een Godt zy: [44] ende op dat ghy heylich zijt / dewijle ick heylich ben.

46 Dit is de wet van de beesten / ende van het gevogelte / ende van alle levendige ziele/ die sich roert inde wateren / ende van alle ziele die kruypt op d' aerde:

47 Om te onderscheyden tusschen het onreyne/ ende tusschen het reyne: ende tusschen het gedierte datmen eten / ende tusschen het gedierte/ datmen niet eten en sal.

32 T.w. waer mede men yet sal gewasschen hebben / van het gene door het aenroeren deser dingen onreyn geworden was.
33 Namelick / dat door het aenroeren van yet der selver dingẽ onreyn geworden was.
34 Te weten / daer in een van dese onreyne dieren sal ingevallen / in geworpen / ofte versmoort zijn.
35 D. haer water salmen niet behoevẽ uyt de putten / ende wech te werpen / als onreyn / maer men sal 't tot sijnen behoeve mogen gebruycken.
36 D. welcke persoon / ofte wat dinck het doodt aes aenroert / als dit uyt de fõteyne/ ofte put/ &c. getrocken wort/ daer in het gevallen was.
37 D. datmẽ pleecht te zaeyẽ tot gebruyck der menschẽ / ofte der beesten; gelijck uyt de volgende woorden te verstaen is.
38 Verstaet dit eygentlick van het etẽ uyt onwetẽheyt/ alsmen niet en wiste dat de spijse van soodanich doodt aes toe gemaeckt was. Wãt andersins was het hen verboden van soodanich aes te etẽ/ Deuter. 14. 21.
39 *Hebr.* tot al wat de voeten vermenichvuldicht.
40 D. uwe persoonen. Siet Gen. 12. v. 5.
c Ond. 19. 2. ende 20. 7. 1. Pet. 1. 16.
41 Uyt de redenen die Godt hier gebruyckt / om sijnen volcke de voorgemelde wetten in te scherpen / blijckt dat de ceremoniale reynicheyt is geweest eene aenwijsinge/ ende aenleydinge tot de ware geestelicke heylichmakinge / die voornemelick betracht moet worden. Godt neemt sijne redenen / 1. van sijne natuere / die geestelick ende volkomen heylich is. 2. van het eynde/ waer toe hy de Israëliten verkoren ende beroepen hadde/ het welcke was hare heylichmakinge nae den lichame/ ende nae den geeste. 3. van de weldaet / die hy hen bewees / hen geleyt hebbende uyt Egypten / om hen te brengen in het beloofde lant: beteeckenende daer mede/ dat hy hẽ oock uyt het geestelick Egypten verlossen wilde / op datse hem hier kennen ende dienen/ ende hier na in het Hemelsche Canaan eeuwelick met hem leven soudẽ.
42 D. reyniget u van alle besmettinge des lichaems/ ende des geestes / ende volbrengt de heylichmakinge/ dat is/ de ware vernieuwinge des levens in de vreese Godts / 2. Corint. 7. 1.
43 Siet Gen. 17. op het v. 7.
44 Ofte / weest dan heylich, want ick heylich ben.

Het xij. Capittel.

Wetten rakende soo wel de onreynicheyt eener Kraemvrouwe gelegen van eenen sone/ v. 1/ &c. ofte van eene dochter/ 5. Als hare reyninge/ 't zy datse rijck ware/ 6. ofte arm/ 8.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls / seggende; Wanneer eene vrouwe [1] zaet gegeven/ende een knechtken gebaert sal hebben: so salse seven dagen onreyn zijn; [2] naevolgens de dagen der [3] afsonderinge harer kranckheyt salse onreyn zijn.

3 [a] Ende [4] op den achtsten dach/ sal het vleesch sijnes voorhuyts besneden werden.

4 Daerna salse [5] drye en dertich dagen blijven [6] inden bloede harer reyniginge: [7] niet heyllichs en salse aenroeren/ ende tot het heylichdom en salse niet komen/ tot dat de dagen haerer reyniginge vervult zijn.

5 Maer indien sy een meysken gebaert sal hebben / so salse twee [8] weken onreyn zijn / [9] naevolgens hare afsonderinge: daerna salse ses ende 't sestich dagen blijven inden bloede harer reyniginge.

6 Ende als de dagen harer reyniginge voor den soon / ofte voor de dochter vervult sullen zijn / so sal sy een jarich lam ten brand-offer / ende eene jonge duyve / ofte torteIduyve ten sond-offer brengen; voor de deure der Tente der t' samen-komste / tot den Priester.

7 Die sal dat offeren voor het aengesicht des HEEREN/ ende sal voor haer versoeninge doen / so salse reyn zijn vanden vloet haeres bloets: Dit is de wet der gener / die een knechtken/ ofte meysken gebaert heeft.

8 Maer [10] indien hare hant niet [11] genoech voor een lam en vindt / so salse twee torteIduyven/ ofte twee jonge duyven nemen/ eene ten brand-offer / ende eene ten [12] sond-offer: ende de Priester sal voor haer versoeninge doen/ so salse reyn zijn.

1 Verstaet hier door/ de ontfanckenisse des menschen in des moeders lichaem / die niet alleẽ van den man / maer oock van de vrouwe voort komt. Want het woort beteeckent zaet geven, ende voort brengen. Gen. 1. 11/12. vg. Hebr. 11. 11.
2 D. gelijckse seven dagen onreyn is in hare maenstonden, ond. 15. 19. soo salse ooch seven dagen onreyn zijn / alsse gebaert heeft.
3 Soo genoemt/om datse inden tijt harer stonden afgesondert moeste wesen van het geselschap der menschen / om van niemant aengeroert te worden: van met conditie dat de menschen die haer / ofte de dingen die haer lichaem raectẽ/ mitsgaders die dese aenroerden / sekeren tijt moesten voor onreyn gehoudẽ worden. siet ond. cap. 15. v. 19/ 20/ 21/ &c.
a Genes. 17. 12. Luc. 1. 59. ende 2. 21. Iohan. 7. 22.
4 Op den welckẽ de kraem-vrouwe van hare voorgaende onreynicheyt / (waer van v. 2.) vry was/ sulcx dat om dese oorsake de besnijdenisse voor desen dach niet geschieden en mochte / zijnde de moeder/ende het kint beyde onreyn.
5 T. w. eer sy sal voor geheel reyn gehouden worden/ blijvende afgesondert niet geheel van 't geselschap der menschẽ/ gelijck in de eerste seven dagen / maer alleene van het Heylichdom/ ende van de dingẽ die tot den Godsdienst behoorden.
6 *Hebr.* inde bloeden. D. in het bloet harer maenstonden / daer van sy eerst geheel moet gesuyvert zijn/ eer sy in het Heylichdom des Heeren gaet.
7 D. niet overichs van het gene dat den Heere geoffert of geheyligt is geweest.
8 D. noch eenmael so lange / als wanneer sy een soonken gebaert hadde: gelijck sy ooch noch so lange uyt het Heylichdom moeste blijven/ dat is/ 66 dagen.
9 D. gelijck wanneerse van de menschen afgesondert wort / uyt oorsake van hare maenstonden. Siet hov. op 't v. 2.
10 D. indien sy de macht/ofte middel niet en heeft/soo veel op te brengen. Siet gelijcke maniere van spreken / ond. 25. 26. De Moeder des Heeren is ooch soo arm geweest/ datse het vermogen niet en hadde/ om een lammeken te offeren/ Luc. 2. 24.
11 *Hebr.* genoechsaemheyt eens lams.
12 Dit offer sach eygentlick op de erfsonde / in de welcke / gelijck de kraemvrouwe / alsoo ooch hare vrucht/ ontfangen ende geboren was ; niemant uytgenomen / dan alleen onse Heere Jesus Christus.

Het xiij. Capittel.

Wetten vande Melaetscheyt des menschen / ende de verscheydene soorten der selver/ ordinerende door wien / ende door wat teeckenen sy moesten onderscheyden / ende geoordeelt worden / v. 1/ &c. Vande melaetscheyt des geswels/ 9. der versweeringe/ 18. des overigen brants/ 24. der schurftheyt/ 29. der bladeren/ 38. der kaelheyt/ ende blesheyt/ 40. Vanden schuldigen plicht des Melaetschen/ 45. ende vande Melaetscheyt in kleederen/ lijnen/ wollen/ ende vellen/ 47.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose/ ende tot Aaron/ seggende:

2 Een mensche / als in het vel sijnes vleesches een [1] geswel / ofte gesweer / ofte witte blare sal zijn / dewelcke in het vel sijnes vleesches tot eene [2] plage der melaetscheyt soude worden: hy sal dan tot den Priester Aaron/ ofte tot eenen uyt sijne sonen/ de Priesteren/ gebracht worden.

3 Ende de Priester sal de plage in het vel des vleesches besien / so het hayr in die plage [3] [in] wit verandert is / ende [4] het aensien der plage dieper is dan het vel sijnes vleesches / het is de plage der melaetscheyt: als de Priester hem besien sal hebben/ dan sal hy hem [5] onreyn verklaren:

4 Maer so de blare in het vel [6] sijnes vleesches wit is / ende haer aensien niet dieper en is dan het vel / ende het hayr niet [in] wit verandert en is: so sal de Priester [7] hem die de plage heeft / seven dagen opsluyten.

5 Daerna sal de Priester op den sevenden dach hem besien: indien/ siet/ de plage/ [8] nae dat hy sien kan / is staende gebleven /

1 *Hebr.* verheffinge.
2 Ofte / een teecken van de plage der melaetscheyt: die wel met rechten een plage genaemt wort / niet alleẽ in dit cap. maer ooch ond. 14. 3. Deuter. 24. 8. &c. want dese melaetscheyt was een soorte van quade schurfdicheyt/ seer smettelick / ende by den menschen ongeneselick geacht / onderscheyden vande sieckte/ die wy in deselanden laserye, ofte/ melaetscheyt noemẽ/ als veel swaerder dan dese zijnde.
3 Het woordeken in wort hier / gelijck in eenige volgende versen / ingevoegt uyt het v. ond. 16. ende 17. alwaer het uytgedruckt staet.
4 D. het uytwijsen der plage/ nae datse haer in 't gesichte/ eñ oordeel des Priesters vertoont.
5 *Hebr.* ontreynigen, ofte onreyn maken. D. onreyn verklaren/ ende uytspreken. Alsoo ond. v. 11. eñ 15. &c. soo is reynigen eñ reyn maken soo veel/ als reyn verklaren ende uytspreken/ ond. v. 6. eñ 13. &c.
6 T. w. des genen/ die de plage heeft.
7 *Hebr.* die plage. dat is/ de persoon die de plage heeft/ ofte/ met de plage bevangen is. Alsoo ond. vss. 12/13/17/31/&c.
8 *Heb.* in sijnẽ oogen. D. nae dat hy met sijne oogen sien/ eñ met sijn verstant oordeelẽ kan. Alsoo ond. v. 37.

[nochte] de plage in het vel niet uytgeſpreydt en is; ſo ſal de Prieſter hem ſeven andere dagen opſluyten.

6 Ende de Prieſter ſal hem andermael op den ſevenden dach beſien; indien/ ſiet/ de plage [9] ingetrocken/ ende de plage in het vel niet uytgeſpreydt en is/ ſo ſal de Prieſter hem [10] reyn verklaren; het was eene verſweeringe: ende hy ſal ſijne kleederen waſſchen/ ſo is hy [11] reyn.

7 Maer ſo de verſweeringe in 't vel [12] gantſchelick uytgeſpreydt is/ na dat hy aen den Prieſter tot ſijne reynigingе ſal vertoont zijn: ſo ſal hy andermael aen den Prieſter vertoont worden.

8 Indien de Prieſter mercken ſal/ dat/ ſiet/ de verſweeringe in 't vel uytgeſpreydt is: ſo ſal de Prieſter hem onreyn verklaren; het is melaetſcheyt.

9 Wanneer [13] de plage der melaetſcheyt in een menſche ſal zijn: ſo ſal hy tot den Prieſter gebracht worden.

10 Indien de Prieſter mercken ſal/ dat/ ſiet/ een wit geſwel in het vel is/ 't welck het hayr in wit verandert heeft: ende [14] geſontheyt des [15] levendigen vleeſches in dat geſwel is;

11 Dat is eene verouderde melaetſcheyt in 't vel ſijnes vleeſches: daerom ſal hem de Prieſter onreyn verklaren; hy en ſal hem niet doen opſluyten: want hy onreyn is.

12 Ende ſo de [16] melaetſcheyt in 't vel [17] gantſchelick uytbott/ ende de melaetſcheyt [18] het geheele vel des genen/ die de plage heeft/ van ſijnen hoofde tot ſijne voeten/ bedeckt heeft; nae al het [19] geſichte vande oogen des Prieſters;

13 Ende de Prieſter mercken ſal/ dat/ ſiet/ de melaetſcheyt ſijn geheele vleeſch bedeckt heeft/ ſo ſal hy [20] hem die de plage heeft/ reyn verklaren: [21] ſy is geheel in wit verandert; [22] hy is reyn.

14 Maer ten welcken dage [23] levendich vleeſch daer in geſien ſal worden/ ſal hy onreyn zijn.

15 Als dan de Prieſter dat levendich vleeſch geſien ſal hebben/ ſal hy hem onreyn verklaren: dat levendich vleeſch is onreyn; 't is melaetſcheyt.

16 Ofte als dat levendich vleeſch verkeert/ ende in wit verandert ſal worden: ſo ſal hy tot den Prieſter komen.

17 Als de Prieſter hem beſien ſal hebben/ dat/ ſiet/ de plage in wit verandert is: ſo ſal de Prieſter [24] hem die de plage heeft/ [25] reyn verklaren; hy is reyn.

18 Het vleeſch oock/ als in 't vel des ſelven eene ſweere ſal geweeſt zijn/ ſo 't geneſen is/

19 Ende in de plaetſe van die ſweere een wit geſwel/ ofte eene witte roodachtige blader worden ſal/ ſo [26] ſal 't aen den Prieſter vertoont worden.

20 Indien de Prieſter mercken ſal/ dat/ ſiet/ [27] haer aenſien leeger is dan het vel/ ende haer hayr in wit verandert is: ſo ſal de Prieſter hem onreyn verklaren; 't is de plage der melaetſcheyt/ ſy is door de ſweere uytgebott.

21 Wanneer nu de Prieſter die beſien ſal hebben/ dat/ ſiet/ geen wit hayr daer aen en is/ ende die niet leeger dan het vel/ maer in getrocken is: ſo ſal de Prieſter hem ſeven dagen opſluyten.

22 Soſe daerna gantſch in 't vel uytgeſpreydt ſal zijn: ſo ſal de Prieſter hem onreyn verklaren; [28] 't is de plage.

23 Maer indien de blare in hare plaetſe ſal blijven ſtaende/ niet uytgeſpreydt zijnde/ 't is de [29] rove van die ſweere/ ſo ſal de Prieſter hem reyn verklaren.

24 Ofte wanneer in het vel des vleeſches een vyerige brant ſal geweeſt zijn: ende [30] het geſonde van dien brant/ eene witte roodachtige ofte [31] witte blare is;

25 Ende de Prieſter die geſien ſal hebben/ dat/ ſiet/ het hayr op de blare in wit verandert is/ ende haer aenſien dieper is dan het vel/ 't is melaetſcheyt/ door den brant is ſy uytgebott: daerom ſal hem de Prieſter onreyn verklaren; 't is de plage der melaetſcheyt.

26 Maer indien de Prieſter die mercken ſal/ dat/ ſiet/ op de blare geen wit hayr en is/ ende ſy niet leeger dan het vel/ maer ingetrocken is: ſo ſal de Prieſter hem ſeven dagen opſluyten.

27 Daerna ſal de Prieſter hem op den ſevenden dach beſien: indienſe [32] gantſch uytgeſpreydt is in het vel/ ſo ſal de Prieſter hem onreyn verklaren: het is de plage der melaetſcheyt.

28 Maer indien de blader in hare plaetſe ſtaende ſal blijven/ nochte in 't vel uytgeſpreydt/ maer ingetrocken ſal zijn/ het is een geſwel des brants: daerom ſal de Prieſter hem reyn verklaren; want het de [33] rove des brants is.

29 Voorder als in een man/ ofte vrouwe/ eene plage ſal zijn in 't hooft/ ofte in den baert;

30 Ende de Prieſter de plage ſal beſien hebben/ dat/ ſiet/ haer aenſien dieper is dan het vel/ ende geelachtich dunne hayr daer op is: ſo ſal de Prieſter hem onreyn verklaren/ het is ſchurftheyt/ het is melaetſcheyt des hoofts/ ofte des baerts.

31 Maer als de Prieſter de plage der ſchurftheyt ſal beſien hebben/ dat/ ſiet/ haer aenſien niet dieper en is dan het vel/ ende geen [34] ſwart hayr daer op en is: ſo ſal de Prieſter hem/ die de plage der ſchurftheyt heeft/ ſeven dagen doen opſluyten.

32 Daerna ſal de Prieſter die plage op den ſevenden dach beſien; indien/ ſiet/ de ſchurftheyt niet uytgeſpreydt/ ende daer op geen geelachtich hayr en is/ nochte het aenſien der ſchurftheyt dieper dan het vel is:

33 So [35] ſal hy ſich ſcheeren laten/ maer de ſchurftheyt en ſal hy niet ſcheeren/ ende de Prieſter ſal hem/ die de ſchurftheyt heeft/ andermael ſevẽ dagen doen opſluytẽ.

34 Daerna ſal de Prieſter die ſchurftheyt op den ſevenden dach beſien; indien/ ſiet/ de ſchurftheyt in 't vel niet uytgeſpreydt en is/ ende haer aenſien niet dieper en is dan het vel: ſo ſal de Prieſter hem [36] reyn verklaren/ ende hy ſal ſijne kleederen waſſchen/ ende reyn zijn.

35 Maer indien die ſchurftheyt in het vel gantſch uytgeſpreydt is/ na ſijne reyniginge/

36 Ende de Prieſter hem ſal beſien hebben/ dat/ ſiet/ de ſchurftheyt in 't vel uytgeſpreydt is: de Prieſter en ſal nae het geelachtich hayr [37] niet ſoecken; hy is onreyn.

37 Maer indien die ſchurftheyt [38] nae dat hy ſien kan/ is ſtaende gebleven/ ende ſwart hayr daer op gewaſſen is/ die ſchurftheyt is geneſen; hy is reyn: daerom ſal de Prieſter hem reyn verklaren.

38 Voorder als een man/ ofte vrouwe/ aen het vel hares vleeſches blaren ſullen hebben/ witte blaren;

39 Ende

---

9 Ofte/ ingekrompen, ofte/ verduyſtert.

10 *Hebr.* reynigen, ofte reyn maken. dat is/ reyn verklaren/ uytſpreken. Siet vov. op v. 3.

11 T. w. vande plage der melaetſcheyt: gelijck af te nemẽ is uyt het volgẽde v. 8.

12 *Hebr.* uytſpreydende uytgeſpreyt. D. gantſchelick/ ofte/ ſeer uytgeſpreyt. Soo oock ond. v. 22/ 27/ 35.

13 Siet vov. op het v. 2.

14 *Hebr.* levendicheyt.

15 Verſtaet/ dat noch ſijn gevoelen heeft. Want door de melaetſcheyt wort het als verſtorven/ dat het ongevoelich wort. Eñ merct hier/ als oock ond. v. 14. een algemeyn teeckẽ om wel van deſe melaetſcheyt te oordeelen: namelick waer levendich oft geſont vleeſch/ met het ongeſonde van verſcheydene coleuren vermengt was/ dat ſulcx de rechte melaetſcheyt was: daer en tegen waer eenderley coleur geſiẽ wert/ dat ſulcx eenich ander geſweer/ ofte gebreck was.

16 D. geſwel/ dat ſchijnt melaetſcheyt te weſen/ ofte het teeckẽ der melaetſcheyt. Alſoo in 't volgende vs.

17 *Hebr.* uytbottende uytbott.

18 *Hebr.* het geheele vel der plage. D. des genen/ die de plage heeft. Siet vov. op het v. 4. ende op het volgende.

19 D. aenſchouwen/ ende oordeelen des Prieſters.

20 *Hebr.* de plage reyn verklaren: dat is/ hem die de plage heeft. alſo ond. 17. &c.

21 T. w. de plage.

22 D. hy/ die de plage der melaetſcheyt ſcheen te hebben/ is vry van de ſelve.

23 T. w. vermengt met 't vleeſch dat wit gewordẽ was/ zijnde de verſcheydentheyt der coleurẽ een teeckẽ der melaetſcheyt/ maer de gelijckformicheyt een teecken der geſontheyt/ ofte eenige andere verſweeringe. Siet vov. op het v. 10.

24 Siet vov. op het v. 13.

25 *Hebr.* reynigen. ſiet vov. op het v. 6.

26 T. w. het vleeſch/ daer aen dat wit geſwel/ &c. gekomen is.

27 T. w. der blader/ ofte/ des geſwels. dit byvoegſel is onder v. 25. uytgedruckt.

28 T. w. der melaetſcheyt. Siet vov. v. 20.

29 D. een lijckteecken des brants: anders/ eene verbrandinge. alſoo ond. v. 28.

30 *Hebr.* de levendicheyt, ofte/ de geſontheyt des brants. Verſtaet het deel des vleeſches/ dat van dẽ brant geneſen/ ende weder geſont geworden is.

31 Verſtaet/ alleen witte.

32 *Hebr.* uytſpreydende uytgeſpreydt is. Siet vov. v. 7.

33 Sg. vov. de aent. op v. 23.

34 Het welcke een teeckẽ was van reynicheyt ende geſontheyt/ ond. v. 37. gelijck de geelicheyt een teecken van onreynicheyt/ eñ ongeſontheyt/ vov. v. 30.

35 *Hebr.* hy ſal ſich ſcheeren; D. ſcheeren laten.

36 T. w. vande plage der melaetſcheyt/ alſoo vov. v. 6./ 13. ende ond. v. 37/ 39/ 40/ 41.

37 D. daer op niet meer letten/ oft acht geven.

38 *Hebr.* in ſijne oogen. Siet vov. op 't v. 5.

39 Ende de Priester sal gemerckt hebben/ dat/ siet/ ingetrockene witte blaren in het vel hares vleesches zijn: het is eene witte [39] puyste in't vel uytgebott; [40] hy is reyn.

40 Ende als een man sijns hoofts hayr sal uytgevallen zijn: hy is kael/ hy is reyn.

41 Ende so van [41] de zijde sijns aengesichts het hayr sijnes hoofts sal uytgevallen zijn: hy is bles/ hy is reyn.

42 Maer so inde [42] kaelheyt/ ofte inde blesse/ eene witte roodachtige plage is: dat is melaetscheyt/ uytbottende in sijne kaelheyt/ ofte in sijne blesse.

43 Als de Priester hem sal besien hebben/ dat/ siet/ het geswel van die plage in sijne kaelheyt/ of blesse wit roodachtich is; [43] gelijck het aensien der melaetscheyt van het vel des vleesches:

44 Die man is melaetsch/ hy is onreyn: de Priester sal hem [44] gantschelick onreyn verklaren/ sijne plage is op sijn hooft.

45 Voorts sullen de kleederen des [45] melaetschen/ inden welcken die plage is/ [46] gescheurt zijn/ ende sijn hooft sal ontbloot zijn/ ende hy sal de [47] bovenste lippe bewimpelen: daer toe sal hy [a] roepen/ Onreyn/ onreyn.

46 Alle de dagen/ in de welcke dese plage aen hem sal zijn/ sal hy onreyn zijn/ onreyn is hy/ [48] hy sal alleen woonen: buyten den leger sal sijne wooninge wesen.

47 Voorder als aen een kleet de plage der melaetscheyt sal zijn; aen een wollen kleet/ ofte aen een lijnen kleet.

48 Ofte aen dē [49] scheer-draet/ ofte aen den inslach van lijnen/ ofte van wollen/ ofte aen vel/ ofte aen eenich [50] vellenwerck.

49 Ende die plage aen het kleet/ ofte aen het vel/ ofte aen dē scheer-draet/ ofte aen den inslach/ ofte aen eenich vellentuych groenachtich/ ofte roodachtich is; het is de plage der melaetscheyt: daerom salse den Priester vertoont worden.

50 Ende de Priester sal de plage besien: ende hy sal [51] 'tgene dat de plage heeft/ seven dagen doen opsluyten.

51 Daerna sal hy op den sevenden dach de plage besien; so de plage uytgespreydt is aen het kleet/ ofte aen dē scheer-draet/ of aen den inslach/ ofte aen het vel/ tot wat werck dat vel soude mogen gemaeckt zijn; die plage is eene [52] knagende melaetscheyt/ [53] het is onreyn.

52 Daerom sal hy dat kleet/ ofte die werpte/ ofte dien inslach van wollen/ ofte van linnen/ ofte alle vellentuych/ daer in die plage sal zijn/ verbranden: want het is eene knagende melaetscheyt; 't sal met vyer verbrant worden.

53 Doch indien de Priester sal sien/ dat/ siet/ de plage aen het kleet/ ofte aen dē scheer-draet/ oft aen den inslach/ ofte aen eenich vellentuych niet uytgespreydt en is:

54 So sal de Priester gebieden/ datmen het gene/ daer aen die plage is/ wassche; ende hy sal dat andermael seven dagen doen opsluyten.

55 Als de Priester na dat het gewasschen is/ de plage sal besien hebben/ dat/ siet/ de plage hare [54] gedaente niet verandert en heeft/ ende de plage niet uytgespreydt en is; het is onreyn/ ghy sult het met den vyere verbranden: het is eene [55] ingravinge [56] aen sijne achterste/ ofte/ aen sijne voorste zijde.

56 Indien nu de Priester mercken sal/ dat/ siet/ die plage/ na datse sal gewasschen zijn/ ingetrocken is: dan sal hyse van het kleet/ ofte van het vel/ ofte van den scheer-draet/ of vanden inslach afscheuren.

57 Maer sose noch aen het kleet/ ofte aen dē scheer-draet/ ofte aen den inslach/ ofte aen eenich vellentuych gesien wort/ het is uytbottende [melaetscheyt]: ghy sult het gene daer aen de plage is/ met vyer verbranden.

58 Maer het kleet/ ofte de werpte/ ofte den inslach/ ofte alle vellen-tuych/ dat ghy gewasschen sult hebben; als de plage daer van geweken sal zijn; dat sal andermael gewasschen worden/ ende het sal reyn zijn.

59 Dit is de Wet vande plage der melaetscheyt/ van een wollen/ ofte linnen cleet/ ofte eene werpte/ ofte eenen inslach/ ofte alle vellentuych: om dat reyn te verklaren/ ofte onreyn te verklaren.

39 Ofte/ witte vlecke.
40 T. w. van de plage der melaetscheyt. Siet bov. 3. 4. alsoo inde 2. volgende versen.
41 D. van de kruyne tot aen het voorhooft/ ende den slach vanden hoofde: welcke kaelheyt eene blesse genaemt wort/ ende diese heeft bles.
42 Hier uyt blijckt dat hier wort gesproken van de kaelheyt ofte blesse/ niet die uyt ouderdom/ ofte eenich ander accident/ maer uyt melaetscheyt voorcomt/ ende dat dese/ ende niet die onreyn verklaert wort.
43 D. hebbende de gedaente/ die der melaetscheyt/ haer vertoonende in het vel des vleesches/ gelijck is.
44 *Hebr.* onreyn verklarende, sal hy onreyn verklaren.
45 Die voor soodanich van den Priester verklaert was. den sulcken wort opgelegt/ 1. verscheurde kleederen te dragē. 2. het hooft bloot te hebben. 3. sijne opperste lippe te bewinden/ ende soo sijnen baert te bedeckē. 4. uyt te roepen wanneer hy yemant sage/ dat hy onreyn was. 5. buyten het geselschap der menschen te woonen: ende dit alles/ eensdeels voor hem selven tot een teeckē van droefheyt/ eñ rouwe/ eensdeels voor andere/ op datse hem mijden soudē/ ende van hem niet besmet worden.
46 Vg. Genes. 37. de aent. op 't v. 29.
47 And. knevel-baert. Vg. Ezech. 24. 17. ende Micha 3. 7.
a Thren. 4. 15.
48 Siet Num. 5. 2. ende 12. 14. 2. Reg. 15. 5. 2. Chr. 26. 21. Luc. 17. 12.
49 And. genaemt scheeringe, werpte, ofte keten.
50 Ofte/ bontwerck.
51 *Hebr.* de plage 7 dagen opsluyten. dat is/ dat de plage heeft/ ofte/ daer aen de plage is. Vg. bov. de aent. op 't v. 4.
52 And. steeckende, of/ weedoende. D. die smerte/ ende schade den mensche/ die dat kleet gebruyckt/ veroorsaken sal.
53 T. w. de stoffe/ dinck/ ofte goet/ daer aen de plage is: alsoo in 't eynde van het volgende vs.
54 *Hebr.* oogen.
55 Ofte inetinge, inbytinge.
56 *Hebr.* in sijne kaelheyt, ofte in sijne blesse. Verstaet door de kaelheyt de achterste ofte binnenste zijde van eē cleet/ genaemt de averechte zijde/ die in 't dragen naest het lichaem is; eñ door de blesse, de voorste/ ofte buytenste zijde/ die in 't dragen voor de oogen is/ genaemt de rechte zijde. Andere verstaen door de kaelheyt een kleet dat door outheyt sijn wolle ende hayr verloren heeft/ ende melaetsch geworden is; maer door de blesse, als eenige melaetscheyt het kleet van sijne wolle berooft heeft.

Het xiiij. Capittel.

Wetten vande reyniginge eenes melaetschen/ v. 1/ &c. vande Ceremonien daer in te onderhouden/ 3. ende de offerhanden/ met de aenhanckselen van dien voor de rijcke/ 10. eñ voor de arme/ 21. vande melaetscheyt der Huysen/ ende der teeckenen/ uyt de welcke men de selve moeste kennen/ 33. van de wijse om die te reynigen/ 49. Besluyt deses/ ende des voorgaenden Capittels/ 54.

1 DAerna sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

2 Dit sal de wet des melaetschen zijn [1] ten dage sijner reyniginge: [a] Dat hy [2] tot den Priester sal gebracht worden.

3 Ende de Priester sal buyten den leger gaen: als de Priester [3] mercken sal/ dat/ siet/ die plage der melaetscheyt vanden melaetschen genesen is/

4 So sal de Priester gebieden/ datmen voor hem/ die te reynigen sal zijn/ twee levendige reyne [4] vogelen neme: mitsgaders cederen-hout/ ende [5] scharlaken/ ende [6] ysop.

5 De Priester sal oock gebieden/ datmen den eenen vogel slachte/ in een aerden [7] vat over [8] levendich water.

6 Dien levendigen vogel sal hy nemen/ ende het cederen-hout/ ende het scharlaken/ ende den ysop: ende sal die/ ende den levendigen vogel doppen in het bloet des vogels die over het levendich water geslacht is.

7 Ende hy sal over hem/ die vande melaetscheyt te reynigen is/ sevenmael sprengen: daerna sal hy hem reyn verklaren/ ende den levendigen vogel in 't [9] open velt vliegen laten.

8 Die nu te reynigen is/ sal sijne kleederen wasschen/ ende al sijn hayr afscheeren/ ende hem in 't water af wasschen/ so sal hy reyn zijn; daerna sal hy in 't leger komen: [10] maer sal buyten sijne tente seven dagen blijven.

9 Ende 't sal ten sevenden dage geschieden/ dat hy al zijn hayr sal afscheeren/ sijn hooft/ ende sijnen baert/ ende de wijnbrauwen sijner oogen; ja al sijn hayr sal hy afscheeren/ ende sal sijne kleederen wasschen/ ende sijn vleesch met water baden/ so sal hy reyn zijn.

10 Ende op den achtsten dach sal hy twee volkomene [11] lammeren/ ende een [12] jarich volkomen schaep nemen: mitsgaders [13] drie tienden meel-bloeme ten spijs-offer/ met olie gemengt/ ende eenen [14] Log olie.

11 De Priester nu die de reyniginge

1 D. als de Priester hem reyn sal verklaren.
a Matth. 8. 4. Marc. 1. 44. Luc. 5. 14 ende 17. 14.
2 T. w. wat naeder tot hem/ op dat hy niet en behoefde seer verre buyten het leger uyt te gaen.
3 Dese besichtinge ende de verklaringe die daer op volgde/ moeste van den Priester na de wetten gestelt in 't voorgaende cap. gedaen werden.
4 Het Hebr. woordeken beteeckent in 't gemeyn eenen vogel. Deuter. 4. 17. Psal. 8. 9. in't bysonder eenen kleynen vogel: ende onder andere eene mussche, gelijck het van vele genomen wort/ Psal. 84. 4. ende 102. 8.
5 Verstaet eenige stoffe/ als wolle/ die inde scharlaken verwe tweemael ingedopt is. Siet Genes. 38. op het v. 28. ende Exod. 25. 4.
6 Siet Exo. 12. 22.
7 In het welcke het bloet des geslachtten vogels druppen moeste/ ende met het water vermengt wordē.
8 Verst. dat uyt eene springende fonteyne/ ofte loopende riviere moeste genomē zijn: ende levendich genaemt wort/ om datter in 't vloeyen hem roert/ als oft leefde. Vg. Genes. 26. 19. ende de aent. daer op.
9 *Hebr.* over het aengesichte des velts uytseynden, ofte los laten.
10 Vg. bov. c. 13. de aent. op het v. 46. eñ Num. 12. op 't v. 14. ende 31. op v. 19.
11 Waer van het eene ten schult-offer/ het ander ten brant-offer geoffert moeste worden. Siet ond. v. 12. ende 19.
12 *Hebr.* eene dochter hares jaers.
13 T. w. van een Epha. dat is/ drie Gomer. Siet Exod. 16. v. 36.
14 Eene kleyne mate van natte waren/ houdende vier quadranten/ welcker een was de mate van anderhalf eyerschale/ sulcx dat log ses gemeene eyer-schalen heeft gehouden. Het vierde deel van een Cab, dewelcke hielt vier logen/ ofte 24 eyer-schalen; D. soo veel als in 24 eyer-schalen gaen kan.

doet / ſal den man die te reynigen is / ende die dingen ſtellen / voor het aengeſicht des HEEREN / aende deure vande Tente der t'ſamen-komſte.

12 Ende de Priester ſal dat een lam nemen / en 't ſelve offeren tot een ſchult-offer met den Log olie: [b] ende ſal die ten [15] beweeg-offer voor het aengeſicht des HEEREN bewegen.

b Exod. 29. 24.
15 Siet bov. 7. op het v. 11.

13 Daerna ſal hy dat lam ſlachten inde plaetſe daermen het ſond-offer / ende het brand-offer ſlacht / inde [16] heylige plaetſe: want het ſchult-offer / [c] gelijck het ſond-offer / is voor den Priester; [17] het is eene heylicheyt der heylicheden.

16 *Hebr.* plaetſe der heylicheyt. dewelcke was in den voorhof by den brant-offer altaer. Siet Exod. 29. 11. ende bov. 4. 4. ende 6. op het v. 16. ende 26.
c Bov. 7. 7.
17 Siet bov. 2. op het v. 3.

14 Ende de Priester ſal van het bloet des ſchult-offers nemen / het welcke de Priester doen ſal op het lapken der rechter ooze des genen die te reynigen is; ende op den duym ſijner rechter hant / ende op den grooten tee ſijnes rechteren voets.

15 De Priester ſal oock uyt den Log der olie nemen: ende [18] ſalſe op des Priesters ſlincker hant gieten.

18 Alſoo oock ond. v. 26. D. op ſijne eygene hant / ende volgens niet op de hant des genen / die gereynicht wert.

16 Dan ſal de Priester ſijnen rechteren vinger in doppen [[19] nemende] van die olie die in ſijne ſlincker hant is: ende ſal met ſijnen vinger van die olie ſevenmael ſprengen voor het aengeſicht des HEEREN.

19 Dit woort wort hier in gevoegt / volgens ſeker gebruyck van de Hebreeuſche tale, waer van te ſien is / Geneſ. 12. op het v. 15.

17 Ende van het overige der ſelver olie / die in ſijne hant ſal zijn / ſal de Priester doen op het lapken / der rechter ooze des genen die te reynigen is / ende op den duym ſijner rechter hant / ende op den grooten tee ſijnes rechteren voets: [20] boven op het bloet des ſchult-offers.

20 D. op de plaetſe / daer op het bloet des ſchult-offers te voren geſtreken was. Siet bov. v. 14. ende ond. 28.

18 Dat noch overgebleven ſal zijn van die olie / die in de hant des Priesters geweeſt is / ſal hy doen op het hooft des genen die te reynigen is: ſo ſal de Priester over hem verſoeninge doen voor het aengeſicht des HEEREN.

19 De Priester ſal oock het ſond-offer bereyden / ende voor hem / die van ſijne onreynicheyt te reynigen is / verſoeninge doen: ende daerna ſal hy het [21] brand-offer ſlachten.

21 Siet bov. op het v. 10.

20 Ende de Priester ſal dat brand-offer / ende dat ſpijſ-offer op den altaer [22] offeren: ſo ſal de Priester de verſoeninge voor hem doen / ende hy ſal reyn zijn.

22 *Hebr.* doē opklimmen.

21 Maer indien hy arm is / [23] ende ſijne hant [dat] niet en bereyckt / ſo ſal hy een Lam ten ſchult-offer / ter beweginge nemen / om voor hem verſoeninge te doen; daer toe een tiende meel-bloeme met olie gemengt ten ſpijſ-offer / ende een Log olie:

23 D. indien hy door ſijne armoede ſo veel niet en kan doen. Siet bov. 5. op het v. 7. ende ond. 22. 30/31/32/ &c.

22 Mitſgaders twee torteldnyven / ofte twee [24] jonge duyven / die ſijne hant bereycken ſal: welcker eene ten ſond-offer / ende eene ten brand-offer zijn ſal.

24 *Hebr.* ſonen eener duyve. Alſoo ond. v. 30.

23 Ende hy ſal die ten achtſten dage [25] ſijner reyniginge tot den Priester brengē: aen de deure der Tente der t'ſamencomſte voor het aengeſicht des HEEREN.

25 Ofte / tot ſijne reyniginge.

24 Ende de Priester ſal het lam des ſchult-offers / ende den Log der olie nemen: ende de Priester ſal die ten beweeg-offer voor het aengeſicht des HEEREN bewegen.

25 Daerna ſal hy het lam des ſchult-offers ſlachten / ende de Priester ſal van het bloet des ſchult-offers nemen / ende doen op het rechter oorlapken des genen die te reynigen is / ende op den duym ſijner rechter hant / ende op den grooten tee ſijnes rechteren voets.

26 Oock ſal de Priester van die olie / op [26] des Priesters ſlincker hant gieten.

26 D. op ſijne eygene hant. Siet bov. op 't v. 15.

27 Daerna ſal de Priester met ſijnen rechteren vinger van die olie / die op ſijne ſlincker hant is / ſprengen; ſevenmael voor het aengeſicht des HEEREN.

28 Ende de Priester ſal van de olie / die op ſijne hant is / doen aen het lapken der rechter ooze des genen / die te reynigen is / ende aen den duym ſijner rechter hant / ende aen den grooten tee ſijnes rechteren voets / op de plaetſe van het bloet des ſchult-offers.

29 Ende het overgeblevene van de olie / die inde hant des Priesters is / ſal hy doen op het hooft des genen / die te reynigen is; om de verſoeninge voor hem te doen / voor het aengeſicht des HEEREN.

30 Daerna ſal hy de eene vande torteldnyven / ofte van de jonge duyven bereyden / van 't gene ſijne hant bereyckt ſal hebben.

31 Van het gene ſijne hant bereyckt ſal hebben / ſal het eene ten ſond-offer / ende het eene ten brand-offer zijn / boven het ſpijſ-offer: ſo ſal de Priester voor hem / die te reynigen is / verſoeninge doen voor het aengeſicht des HEEREN.

32 Dit is de Wet [des genen] in den welcken de plage der melaetſcheyt ſal zijn / wiens hant in ſijne reyninge [27] [dat] niet en ſal bereyckt hebben.

27 T. w. dat tot de reyninge der melaetſcheyt is vereyſcht geweeſt. bov. v. 10.

33 Voorder ſprack de HEERE tot Moſe / ende tot Aaron / ſeggende:

34 Als ghy ſult gekomen zijn in 't lant van Canaan / het welcke ick u tot beſittinge [28] geven ſal: ende ick de plage der melaetſcheyt aen eenen huyſe van het lant uwer beſittinge ſal gegeven hebben;

28 *Hebr.* ben gevende; D. ſekerlick geven ſal. Vg. bov. 9. de aent. op 't v. 4.

35 So ſal hy / wiens dat huys is / komen / ende den Priester te kennen geven / ſeggende / [29] Het ſchijnt my / als offer eene plage in het huys ware.

29 D. het dunckt my / ofte / het gelaet ſich ſoo in mijnen oogen / het huys wort door ſoodanich van my aengeſien.

36 Ende de Priester ſal gebieden / [30] datſe dat huys [31] ruymen / al eer de Priester komt / om die plage te beſien / op dat niet al / wat in dat huys is / onreyn en worde: ende daerna ſal de Priester komen / om dat huys te beſien.

30 Namelick / de inwoonderen van dat huys.
31 T. w. met den huyſraet daer uyt te nemen / ende wech te dragen, het Hebreeus woort beteeckent eygentlick / yet uyt het geſichte wech te doē.

37 Als hy die plage beſien ſal / dat / ſiet / die plage aen de wanden van dat huys / zijn groenachtige / ofte roodachtige kuylkens / ende haer aenſien leeger is dan die wandt;

38 De Priester ſal uyt dat huys uytgaen aen de deure van 't ſelve huys: ende hy ſal dat huys ſeven dagen doen toeſluyten.

39 Daerna ſal de Priester op den ſevenden dach weder keeren: indien hy mercken ſal / dat / ſiet / die plage aen de wanden van dat huys uytgeſpreydt is;

40 So ſal de Priester gebieden / datſe de ſteenen / in welcke die plage is / uytbreken: ende de ſelve tot buyten der ſtadt werpen / aen eene onreyne plaetſe.

41 Ende dat huys ſal hy rontom van binnen doen ſchrabben / ende ſullen het [32] ſtof / datſe afgeſchrabt hebben / tot buyten der ſtadt aen eene onreyne plaetſe uytſtorten.

32 D. 't afgeſchrabde leem / kalck / &c.

42 Daerna ſullenſe andere ſteenen nemen / ende in gener ſteenen plaetſe brengen: ende men ſal ander leem nemen / ende dat huys beſtrijcken.

43 Maer indien die plage weder keert / ende in dat huys uytbott / na datmen de ſteenen uytgebroken heeft: ende na het afſchrab-

schrabben van het huys/ ende na dat het sal bestreken zijn/

44 So sal de Priester komen; als hy nu sal mercken / dat / siet / die plage aen dat huys uytgespreydt is; het is eene [33] knagende melaetscheyt in dat huys/ het is onreyn.

45 Daerom salmen dat huys / sijne steenen/ ende sijn hout even afbreken/ mitsgaders al het leem van het selve huys: ende men sal't tot buyten der stadt uytvoeren aen eene onreyne plaetse.

46 Ende die in dat huys gaet ten einigen dage / alsmen het selve sal toegesloten hebben: sal onreyn zijn tot aen den avont.

47 Die oock in dat huys [34] te slapen ligt / sal sijne kleederen wasschen: insgelijcks die in dat huys eet/ sal sijne kleederen wasschen.

48 Maer als de Priester sal [35] weder ingegaen zijn/ ende sal mercken / dat / siet/ die plage aen dat huys niet uytgespreydt en is/ na dat het huys sal bestreken zijn: so sal de Priester dat huys reyn verklaren/ dewijle die plage genesen is.

49 Daerna sal hy om dat huys te [36] ontsondigen / twee vogelkens nemen: mitsgaders cederen hout / ende [37] scharlaken/ ende ysop.

50 Ende hy sal den eenen vogel slachten in een aerden vat/ [38] over levendich water.

51 Dan sal hy dat cederen-hout / ende die ysop/ ende het scharlaken / ende den levendigen vogel nemen / ende sal die in het bloet des geslachten vogels / ende in het levende water doppen: ende hy sal dat huys sevenmael besprengen.

52 So sal hy dat huys ontsondigen met het bloet des vogels / ende met dat levendich water; ende met den levendigen vogel / ende met dat cederen-hout / ende met den ysop / ende met het scharlaken.

53 Den levendigen vogel nu sal hy tot buyten der stadt [39] in't open velt laten vliegen: so sal hy [40] over het huys versoeninge doen/ ende het sal reyn zijn.

54 Dit is de wet voor alle plage der Melaetscheyt/ ende voor Schurftheyt.

55 Ende voor melaetscheyt der Kleederen/ ende der Huysen.

56 Mitsgaders voor Geswel / ende voor Gesweer/ ende voor Blaren.

57 [41] Om te leeren / in welcken dage yet onreyn / ende in welcken dage yet reyn is: Dit is de Wet der melaetscheyt.

[33] Hg. vov. 13. v. 51.
[34] Ofte/ Sept. siet Gen. 19. op het v. 4.
[35] *Hebr.* ingaende ingegaen: D. weder/ ofte meermaels ingegaen.
[36] D. door offerhande te reynigen/ ende tot een eerlick/ ofte reyn gebruyck te eygenen. Hg. bov. 8. 15. ende de aent. daer op/ item ond. v. 52. ende 53.
[37] Siet bov. op het v. 4.
[38] Siet bov. op het v. 5.
[39] *Hebr.* over het aengesicht des velts. Alsoo bov. v. 7.
[40] D. het huys ontsondigen v. 49. Siet daer op de aenteeck. ende dese maniere van spreken/ Exod. 29. 37. ond. 16. 16. en 33. Ezech. 45. 20.
[41] T. w. den Priester/ ende door den Priester het volck.

Het xv. Capittel.

Wetten rakende de zaet-vloeyende mannē/ ofte door swackheyt/ ende sieckte/ v. 1/ &c. ofte inden slaep/ 16/ 17/ 18. en der vrouwen/ die de maenstonden hebbē/ ofte ordinaerlick/ 19. ofte extraordinaerlick/ 25. met hare reyniinge/ 29. ende eene vermaninge tot reynicheyt/ 31. waer op volgt het besluyt des Capittels/ 32.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose/ ende tot Aaron/ seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls / ende segt tot hen; [1] Een yeder man/ als hy vloeyende sal zijn uyt sijnen [2] vleesche / sal om sijnen vloet onreyn zijn.

3 Dit nu sal sijne onreynicheyt om sijnen vloet zijn: So sijn vleesch sijnen vloet [3] uytseevert / ofte sijn vleesch van sijnen vloet sich verstopt / dat is sijne onreynicheyt.

4 Alle leger/ daer op/ die de vloet heeft/ sal liggen/ sal onreyn zijn: ende alle [4] tuych daer op hy sal sitten/ sal onreyn zijn.

5 Een yder oock / die sijnen leger sal aenroeren; sal sijne kleederen wasschen / ende sich met water baden/ ende sal onreyn zijn tot aen den avont.

6 Ende die op dat tuych sitt / daer op hy / die den vloet heeft/ geseten sal hebben/ sal sijne kleederen wasschen / ende sich met water baden / ende sal onreyn zijn tot aen den avont.

7 Ende die [5] het vleesch des genen/ die den vloet heeft/ aenroert/ sal sijne kleederen wasschen/ ende sich met water baden/ ende onreyn zijn tot aen den avont.

8 Als oock hy / die den vloet heeft/ op eenen reynen sal gespogen hebben: dan sal [6] hy sijne kleederen wasschen / ende sal sich met water baden / ende onreyn zijn tot aen den avont.

9 Insgelijcks alle [7] sadel / daer op hy / die den vloet heeft / sal [8] gereden hebben / sal onreyn zijn.

10 Ende al die yets aenroert / dat onder hem sal geweest zijn / sal onreyn zijn tot aen den avont: ende die het selve draegt/ sal sijne kleederen wasschen / ende sich met water baden / ende onreyn zijn tot aen den avont.

11 Daer toe een yder / dien hy / die de vloet heeft/ sal aengeroert hebben / sonder sijne handen met water gespoelt te hebben: die sal sijne kleederen wasschen / ende sich met water baden / ende onreyn zijn tot aen den avont.

12 [a] Oock het aerden vat / het welcke hy/ die den vloet heeft / sal aengeroert hebben / sal gebroken worden: maer alle houten vat sal met water gespoelt worden.

13 Als hy nu die den vloet heeft / van sijnen vloet [9] gereynigt sal zijn/ so sal hy tot [10] sijner reyniginge [11] seven dagen voor sich tellen/ ende sijne kleederen wasschen: ende hy sal sijn vleesch met [12] levendich water baden/ so sal hy reyn zijn.

14 Ende ten achtsten dage sal hy voor sich twee torteldwyven / ofte [13] twee jonge duyven nemen: ende sal voor het aengesicht des HEEREN/ aen de deure der Tente der t' samen-komste komen / ende salse den Priester geven.

15 Ende de Priester sal die bereyden/ eene ten sond-offer / ende eene ten brandoffer: so sal de Priester over hem voor het aengesicht des HEEREN / van wegen sijnen vloet/ versoeninge doen.

16 Voorder een man als van hem het zaet des byliggens [14] sal uytgegaen zijn / die sal sijn gantsche vleesch met water baden / ende onreyn zijn tot aen den avont.

17 Oock alle kleet / ende alle vel / aen 'twelcke het zaet des byliggens wesen sal: dat sal met water gewasschen worden/ ende onreyn zijn tot aen den avont:

18 Mitsgaders [15] de vrouwe / [16] als een man met het zaet des byliggens by haer gelegen sal hebben: daerom sullense sich met water baden / ende onreyn zijn tot aen den avont.

19 Maer als eene vrouwe vloeyende zijn sal/ zijnde haren vloet van bloet in haren vleesche; so salse seven dagen in hare [17] affsonderinge zijn / ende al wiese aenroert/ sal onreyn zijn tot aen den avont.

20 Ende al 't gene / daer op sy in hare affsonderinge sal gelegen hebben / sal onreyn zijn: mitsgaders alles/ waer op sy sal geseten hebben/ sal onreyn zijn.

21 Ende al die haren leger aenroert: sal sijne kleederen wasschen / ende sich met water

[1] *Hebr.* Man man. welcke herhalinge beteeckent alle/ ofte een yeder man. alsoo Exo. 36. 4. ende ond. 17. 3/ 8/ 10/ &c.
[2] Soo wort eerbaerlick genaemt de schamelheyt des mans. gelijck oock bov. 12. 3. Ezech. 16. 26. ende 23. 20. ende hier in 't volgende vs.
[3] T. w. door swackheyt/ ende natuerlicke sieckte / die de medicinē Gonorrhœam noemen.
[4] Ofte vat. het Hebreeusch woort beteeckent hier allerley huysraet/ gereetschap / vaten/ kleederen/ werckstuych/ roerende goet. Alsoo ond. v. 6. ende 22.
[5] D. het lichaem des genen/ die den vloet heeft/ uytgenomen sijne handen die gewasschē zijn. Siet ond. v. 11.
[6] T. w. die bespogen is.
[7] Verstaet allerley tuych / gereetschap/ ofte maecksel/ en kussen-werck/ bequaem om op te sitten.
[8] Ofte/ gevaren hebben. want het Hebr. woort beteeckent niet alleen / rijden op eē beest / Gen. 24. 61. Num. 22. 22. maer oock varen op een wagen 2. Chron. 35. 24. Jerem. 17. 25.
[a] Bov. 6. 28. ende 11. 33.
[9] D. als sijn bloet sal op houden.
[10] Verstaet de onderhoudinge der ceremonien/ die nae de wet vereyscht warē/ op dat hy voor reyn gehouden mochte worden.
[11] Siet Num. 19. 11. &c.
[12] Siet bov. 14. op het v. 5.
[13] *Hebr.* twee sonen eener duyve. ende soo ond. v. 29.
[14] T. w. indē slaep. want dit is een andere soorte van onreynicheyt / dan de voorgemelte/ die uyt lichamelicke swackheyt veroorsaeckt wiert.
[15] T. w. sal onreyn zijn.
[16] Verstaet hier een sodanich man/ die de voorgemelte sieckte hadde/ ofte die andersins in den slaep verontreynicht was.
[17] Siet bov. 12. op het v. 2.

water baden / ende onreyn zijn tot aen den avont.

22 Oock al die eenich [18] tuych / daer op sy geseten sal hebben / aenroert ; sal sijne kleederen wasschen / ende sich met water baden / ende onreyn zijn tot aen den avont.

18 Siet bov. op het v. 4.

23 Selfs indien [19] het op den leger geweest sal zijn / ofte op het tuych / daer op sy sat / als hy dat aenroerde / hy sal onreyn zijn tot aen den avont.

19 T.w. tuych / ofte vat / ofte roerende goet liggende op haren leger / ofte op eenich dinck / dat daer op is.

24 [b] Insgelijcks so yemant [20] sekerlick by [21] haer gelegen heeft / dat hare [22] afsonderinge [23] op hem zy / so sal hy seven dagen onreyn zijn: daer toe alle leger / daer op hy sal gelegen hebben / sal onreyn zijn.

b Ond. 18. 19.
20 *Hebr.* liggende gelegen heeft.
21 Hebbende haren vloet / doch buyten wete des byliggers. want wetens ende willens by eene maenstondige te slapen / was op lijfstraffe verboden / ond. 20. 18.
22 D. hare maenstonde, soo genoemt / om datse geduerende de selve / van het geselschap der mensche afgesondert wert.
23 D. dat hy met hare maenstonden besmet wert.

25 [c] Wanneer oock eene vrouwe veel dagen buyten den [24] tijt harer afsonderinge van den vloet hares bloets vloeyen sal / ofte wanneer sy vloeyen sal [25] boven hare afsonderinge; sy sal alle de dagen des vloets harer onreynicheyt / als in de dagen harer afsonderinge onreyn zijn.

c Matth. 9. 20.
24 Verstaet den ordinaren tijt harer maenstonden.
25 D. langer als sy gewoone was.

26 Alle leger / daer op sy alle de dagen hares vloets gelegen sal hebben / sal haer zijn als het leger harer afsonderinge: ende alle tuych / daer op sy sal geseten hebben / sal onreyn zijn / nae de onreynicheyt harer afsonderinge.

27 Ende so wie die dingen aenroert / sal onreyn zijn : daerom sal hy sijne kleederen wasschen / ende sich met water baden / ende onreyn zijn tot aen den avont.

28 Maer [26] als sy van haeren vloet reyn wort: dan salse voor haer seven dagen tellen / ende daerna salse reyn zijn.

26 D. als de vloet ophoudt.

29 Ende op den achtsten dach salse voor haer twee tortelduyven / ofte twee jonge duyven nemen : ende sy sal die tot den Priester brengen / aen de deure der Tente der t'samen-komste.

30 Dan sal de Priester eene ten sond-offer / ende eene ten brand-offer bereyden: ende de Priester sal voor haer vanden vloet harer onreynicheyt versoeninge doen voor het aengesicht des HEEREN.

31 Also sult ghy de kinderen Israëls afsonderen van hare onreynicheyt: op datse [27] in hare onreynicheyt niet en sterven / als sy mijnen Tabernakel / die in 't midden van hen is / verontreynigen souden.

27 D. om hare onreynicheyt.

32 Dit is de Wet des genen die de vloet heeft / ende van den welcken het zaet der bygigginge uytgaet / so dat hy daer door onreyn wort;

33 Mitsgaders eener swacker vrouwe in hare afsonderinge / ende des genen die van sijnen vloet is vloeyende / voor een man / ende voor een wijf; ende voor een man / die by eene onreyne sal gelegen hebben.

Het xvj. Capittel.

Godt beveelt den Overpriester in het Heylichdom te gaen / om eene algemeene versoeninge te doen / v. 1 / &c. met een bericht wanneer / ende waer mede hy dat doen sal / 3. ende nae wat order in het offeren / ende het bedienen van andere Ceremonien / die hier in 't lange beschreven worden / 6. Waer by dan comt een voorschrift vanden schuldigen plicht des geheelen volcx / 29. met deses capittels besluyt / 34.

1 Ende de HEERE sprack tot Mose / [a] na dat de [1] twee sonen Aarons gestorven waren : als sy hen genaedert hadden voor het aengesicht des HEEREN / ende gestorven waren.

2 De HEERE dan seyde tot Mose; Spreeckt tot uwen broeder Aaron / [b] dat hy niet t' aller tijt en gae in het [2] Heylige ; binnen den [3] voorhanck / voor het [4] versoendecksel / dat op de Arke is / op dat hy niet en sterve ; want ick in eene wolcke op het versoendecksel [5] verschijne.

a Bov. 10. 1, 2.
1 Namelick / Nadab / ende Abihu / die de Heere / om datse met vreemt vyer voor hem verscheenē / gedoodt hadde, Siet bov. 10. 1 / 2.
b Exod. 30. 10. Hebr. 9. 7.
2 *Hebr.* heylicheyt. dat heylich is , heylige plaetse. Verstaet hier ende ond. v. 3 / ende 17 / 27. het Heylige der heyligen , de innerste plaetse des Tabernakels / onderscheyden van het voorste deel / dat gewoonlick het Heylige geheeten wort. siet Exod. 26. 33 / 34. Hebr. 9. 2 / 3.
3 Siet bov. 4. op 't v. 6.
4 Siet Exo. 25. 17 / 18 / &c.
5 T. w. ordinaerlick / en op eene sichtbare wijse ; het welcke u tot eene heylige vreese / ende eerbiedinge moet verwecken. Vg. Exod. 3. 5. ende 1. Reg. 8. v. 11 / 12. ende de aent.

3 Hier mede sal Aaron in dat Heylige gaen ; met [6] eenen varre / [7] eenen jongen runt ten sond-offer / ende eenen ram ten brand-offer.

6 Met het bloet van den geslachten varre / gelijck blijckt ond. uyt het v. 14.
7 *Heb.* den soon eens runts.

4 Hy sal den [8] heyligen linnen rock aen doen / ende een linnen onderbroeck sal aen sijnen vleesche zijn / ende met eenen linnen gordel sal hy hem gorden / ende met den linnen hoet bedecken : dit zijn [9] heylige kleederen / daerom sal hy zijn vleesch met water baden / als hyse sal aendoen.

8 *Hebr.* den linnen rock der heylicheyt: alsoo oock in 't volgende deses vs. kleederen der heylicheyt, dat is / heylige kleederen / soo genoemt / om datse tot een heylich gebruyck behoorden. Alsoo oock Exod. 28. 2. in welcken sin oock andere dingen heylich genoemt worden. Exo. 29. 31. ende 30. 25. ond. 22. 4. 2. Chron. 5. v. 5.
9 Verstaet by dese / die hier genoemt worden / oock de andere / dewelcke in 't lange verhaelt staen / Exod. 28. 4 / &c. ende vg. v. 43.

5 Ende van de vergaderinge der kinderen Israëls sal hy nemen twee geyten bocken ten sond-offer : ende eenen ram ten brand-offer.

6 Daerna sal Aaron den varre des sond-offers / die voor hem sal zijn / offeren : ende sal [c] voor sich / ende voor sijn [10] huys versoeninge doen.

c Hebr. 7. 27, 28.
10 D. Huysgesin, Siet Genes. 7. op 't v. 3.

7 Hy sal oock beyde de bocken nemen : ende hy sal die stellen voor het aengesicht des HEEREN / aen de deure der Tente der t' samen-komste.

8 Ende Aaron sal de loten over die twee bocken [11] werpen : een lot voor den HEERE / ende een lot voor [12] den wech-gaenden-bock.

11 *Hebr.* geven. T. w. om te vernemē / welcken de Heere wilde geslacht hebben ten sond-offer / en welcken men in de woestijne oft in 't velt soude uytlaten.
12 *Hebr.* Azazel. Dit woort komēde (nae 't meeste gevoelen) van twee woorden / welcker een beteeckent eene geyte , het andere / wechgaen. het schijnt soo veel te beduyden als den levendigen bock, die los gelaten wiert , om wech te gaen. ofte de plaetse, daer henē hy wech gelaten wort. Siet dit woort oock ond. v. 10 / ende 26.

9 Dan sal Aaron den bock / op den welcken het lot voor den HEERE sal gekomen zijn / toebrengen : ende sal hem ten sond-offer maken.

10 Maer den bock op den welcken het lot sal gekomen zijn / om eenen wech-gaenden-bock te zijn / sal levendich voor het aengesicht des HEEREN gestelt worden / om [13] door hem versoeninge te doen: op datmen hem [14] als eenen wech-gaenden-bock nae de woestijne uytlate.

13 Ofte / met hem, ofte / op hem.
14 Ofte / nae Azazel , D. tot de plaetse alsoo genaemt.

11 Aaron dan sal den varre des sond-offers / die voor hem selven sal zijn / toebrengen / ende voor hem selven / ende voor sijn huys versoeninge doen : ende sal den varre des sond-offers / die voor hem selven sal zijn / slachten.

12 Hy sal oock een wieroock vat [15] vol [16] vyerige kolen nemen van den altaer / van voor het aengesicht des HEEREN / ende sijne [17] handen vol [18] reuckwercks van welrieckende specerven / kleyn gestooten : ende hy sal 't binnen den [19] voorhanck dragen.

15 *Hebr.* de volheyt des wieroock-vats. alsoo in 't volgende / de volheyt der handen, dat is / de handē vol. ende / de volheyt des huys , voor / het huys vol / Num. 22. 18. Item / de volheyt van een schale , voor / een schale vol / Jud. 6. 38.
16 *Hebr.* kolen des vyers. D. die vyerich / ontsteken, en gloeyende zijn. Also 2. Sam. 22. 13. Ezech. 1. 13. Rom. 12. 20.
17 *Hebr.* vuysten.
18 Siet de beschrijvinge van dit reuckwerck / Exod. 30. 34 / 35 / 38.
19 Siet bov. op het v. 2.

13 Ende hy sal dat reuckwerck op het vyer leggen voor het aengesicht des HEEREN: op dat de [20] nevel des reuckwercks het versoendecksel / het welcke is op het getuygenisse / [21] bedecke / ende dat hy niet en sterve.

20 *Hebr.* wolcke.
21 T. w. op dat alsoo de Priester verhindert worde het teecken der goddelicker tegenwoordicheyt te sien.

14 [d] Ende hy sal vanden bloede des varren nemen / ende sal met sijnen vinger [22] op het versoendecksel oostwaert sprengen: ende voor dat versoendecksel sal hy seven-mael met sijnen vinger van dat bloet sprengen.

d Bov. 4. 6. Hebr. 9. 25. en de 10. 4.
22 *Hebr.* op het aengesicht des versoendecksels: alsoo in 't volgende van dit vs. Dese besprenginge geschiedde maer eenmael. doch de andere / die op de plaetse voor het versoen-decksel gedaen wert / geschiedde sevenmael. Siet bov. 4. 6.

15 Daerna sal hy den bock des sond-offers / die voor het volck sal zijn / slachten / ende sal sijn bloet tot binnen inden voorhanck dragen : ende sal met sijn bloet doen / gelijck als hy met het bloet des varren gedaen heeft / ende sal dat sprengen / op het versoendecksel / ende voor het versoendecksel.

16 So sal hy voor [23] het Heylige van wegen de onreynicheden der kinderen Israëls/ ende van wegen hare overtredingen nae alle hare sonden versoeninge doen: ende alsoo sal hy doen aen de Tente der t'samen-komste/ welcke met hen [24] woont in't midden harer onreynicheden.

17 Ende geen mensche en sal inde Tente der t'samen-komste zijn/ als [25] hy sal ingaen/ om in [26] het Heylige versoeninge te doen/ tot dat hy sal uytkomen: alsoo sal hy versoeninge doen voor hem selven/ ende voor sijn huys/ ende voor de geheele gemeynte Israëls.

18 Daerna sal hy tot den [27] altaer/ die voor het aengesicht des HEEREN is/ [28] uytkomen/ ende versoeninge voor den selven doen: ende hy sal van het bloet des varren/ ende van het bloet des bocks nemen/ ende [29] doen't rontom op de hoornen des altaers.

19 Ende hy sal daer op van dat bloet met sijnen vinger seven-mael sprengen: ende hy sal [30] dien reynigen/ ende heyligen vande onreynicheden der kinderen Israëls.

20 Als hy nu sal geeyndicht hebben van het Heylige/ ende de Tente der t'samen-komste/ ende den Altaer te versoenen: so sal hy dien levendigen bock [31] toebrengen.

21 Ende Aaron sal beyde sijne handen op het hooft des levendigen bocks [32] leggen/ ende sal daer op alle de ongerechticheden der kinderen Israëls/ ende alle hare overtredingen/ nae alle hare sonden/ belijden: ende hy sal die op het hooft des bocks leggen/ ende sal [hem] door de hant eens mans [33]/ die voor handen is/ nae de woestijne uytlaten.

22 Alsoo sal die bock op hem alle hare ongerechticheden in een [34] afgesondert lant wechdragen: ende [35] hy sal dien bock inde woestijne uytlaten.

23 Daerna sal Aaron komen inde Tente der t'samen-komste/ ende sal de linnen kleederen uytdoen die hy aengedaen hadde/ als hy in het Heylige ginck: ende hy salse daer laten.

24 Ende hy sal sijn vleesch in de [36] heylige plaetse met [37] water baden/ ende sijne kleederen aendoen: dan sal hy uytgaen/ ende sijn brand-offer/ ende het brand-offer des volcks bereyden/ ende voor hem/ ende voor het volck versoeninge doen.

25 Oock sal hy het vet des sond-offers op den [38] altaer aensteken.

26 Ende die den bock [39] welcke een wechgaende-bock was/ sal uytgelaten hebben/ sal sijne kleederen wasschen/ ende sijn vleesch met water baden: ende daerna sal hy in het leger komen.

27 Maer [e] den varre des sond-offers/ ende den bock des sond-offers/ welcker bloet ingebracht is/ om versoeninge te doen [40] in't Heylige/ salmen tot buyten den leger uytvoeren: doch hare vellen/ haer vleesch/ ende haer mist/ sullense met vyer verbranden.

28 Die nu de selve verbrandt/ sal sijne kleederen wasschen/ ende sijn vleesch met water baden: ende daerna sal hy in't leger komen.

29 Ende [dit] sal voor u tot een [41] eeuwige insettinge zijn: [f] Ghy sult in de [42] sevende maent/ op den tienden der maent [43] uwe zielen [44] verootmoedigen/ ende geen werck doen/ inboorlinck/ noch vreemdelinck/ die in 't midden van u als vreemdelinck verkeert.

30 Want op dien dach sal [45] hy voor u [46] versoeninge doen/ om u te reynigen: van alle uwe sonden sult ghy voor het aengesicht des HEEREN gereynigt worden.

31 Dat sal u een Sabbath der ruste zijn/ op dat ghy uwe zielen verootmoediget: het is eene [47] eeuwige insettinge.

32 Ende de [48] Priester/ diemen gesalft/ ende [49] wiens hant men gevult sal hebben/ om voor sijnen vader het Priester-ampt te bedienen/ sal de versoeninge doen: als hy de linne kleederen/ de [50] heylige kleederen/ sal aengetrocken hebben:

33 So sal hy het [51] heylige Heylichdom versoenen/ ende de Tente der t'samenkomste/ ende den Altaer sal hy versoenen: desgelijcks voor de Priesteren/ ende voor al het volck der Gemeynte/ sal hy versoeninge doen.

34 Ende dit sal u tot eene eeuwige insettinge zijn/ om voor de kinderen Israëls van alle hare sonden [g] eenmael des jaers versoeninge te doen: ende men dede/ gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

Het xvij. Capittel.

Wetten verbiedende yewers offerhande te offeren/ dan alleene inden Tabernakel/ v. 1/ &c. ende niemant anders dan alleen den Heere/ 5. geensins den Duyvelen/ op straffe van uytroeyinge/ 7. Item/ verbiedende bloet te eten/ op gelijcke straffe/ 10. Mitsgaders eenich doodt aes/ ofte dat verscheurt is/ 15.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

2 Spreeckt tot Aaron/ ende tot sijne sonen/ ende tot alle de kinderen Israëls/ ende segt tot hen; Dit is [1] het woort/ 'twelck de HEERE geboden heeft/ seggende:

3 [2] Een yeder van het huys Israëls/ die eenen os/ ofte lam/ ofte geyte [3] in het leger [4] slachten sal; ofte die [se] slachten sal buyten het leger:

4 Ende de selve aen de deure van de Tente der t'samen-komste niet brengen en sal/ om een offerhande den HEERE voor den Tabernakel des HEEREN te offeren: [5] het bloet sal dien selven man toegerekent worden/ hy heeft bloet vergoten; daerom sal de selve [6] man uyt het midden sijnes volcks uytgeroeyt worden:

5 Op dat/ wanneer de kinderen Israëls hare slacht-offeren brengen/ welcke sy [7] op het velt slachten/ datse die den HEERE toebrengen/ aen de deure der Tente der t'samenkomste tot den Priester: ende de selve tot danckofferen den HEERE slachten.

6 Ende de Priester sal het bloet op den altaer des HEEREN/ aen de deure van de Tente der t'samen-komste sprengen: ende hy sal het vet aensteken/ tot [a] eene [8] lieflicke reucke den HEERE.

7 Ende sy en sullen oock niet meer hare slacht-offeren den [9] Duyvelen/ de welcke sy [10] nahoereren/ offeren: Dat sal hen eene eeuwige insettinge zijn voor hare geslachten.

8 Segt dan tot hen/ Een yeder vanden huyse Israëls/ ende vande vreemdelingen/

23 Wat het zy/ eenige plaetse te versoenen/ wort hier/ ende in 't volgende 19. vs aengewesen; namelick/ die van de ceremoniale/ ende morale onreynicheden/ die daer aen/ ofte daer in mochten zijn/ ofte begaen zijn/ door offerhanden reyn te maken/ ende te ontsondigen. Vg. bov. cap. 8. v. 15. cap. 14. v. 49. 52/53. ende hier ond. v. 19/ 20.
24 D. is/ ende blijft in 't midden van hen/ die vele onreynicheden hebben.
25 T. w. de Hooge-priester.
26 Het heylige der heyligen/ als bov. v. 2.
27 Verstaet den altaer des brand-offers/ dewelcke voor het aengesicht des Heeren wort geseyt te zijn/ om de reden bov. gemelt cap. 1. op het v. 3.
28 T. w. uyt het eerste ofte voorste deel des Tabernakels/ gelijck dit af te nemen is uyt het naest voorgaende versken/ alwaer gesproken wort van des Priesters uytkomste uyt het innerste deel des Tabernakels.
29 *Hebr.* sal geven.
30 Siet bov. op het v. 16. ende ond. v. 20.
31 And. offeren.
32 *Hebr.* steunen. siet bov. 1. op 't v. 4.
33 *Hebr.* eens getijdigen/ dat is/ sekeren/ bequamen mans/ die by de hant is/ ofte den tijt heeft/ ofte gewent is/ daer toe gebruyckt te worden.
34 *Hebr.* Lant der afsonderinge. Dat is/ dat onbewoont is/ ende van het geselschap/ ende de verkeeringe der menschen afgesneden/ ende verscheyden is.
35 T. w. die man/ die voor handen was.
36 Siet bov. cap. 6. v. 16/ ende 26. ende 10. op 't v. 13.
37 Siet bov. cap. 6. op 't v. 28.
38 T. w. den Brant-offer-Altaer. Want op den Reuck-Altaer waest verboden sodanige offerhanden te doen/ Exod. 30. 9.
39 Siet bov. op het v. 8.
e Bov. 6. 30. Hebr. 13. 11.
40 Siet bov. op het v. 2.
41 *Hebr.* insettinge der eeuwicheyt/ alsoo ond. v. 31. en 34. siet Genes. 13. op v. 13.
f Ond. 23. 27.
42 Genaemt 1. Reg. 8. v. 2. Ethanim. ende heden by den Joden Tisri/ sy komt meest over een met onse maent September.
43 D. lichamen: als Psal. 16. 10. ofte uwe personen/ dat is/ lichamen ende zielen/ als Gen. 12. 5.
44 Ofte/ bekommeren/ ofte quellen: dat is/ eernstelick vernederen voor den Heere/ met bekentenisse van uwe sonden/ met vasten/ met bidden/ met nalatinge van al het gene dat den lichame aengenaem/ ende vermakelick is. Siet dese manieren van spreken oock ond. v. 31. Psal. 35. 13. Jes. 58. 3/ 5. Dan. 10. 12.
45 T. w. de Hooge-Priester.
46 Siet bov. 1. op 't v. 4.
47 Siet bov. op het v. 29.
48 D. de Hooge-Priester. Siet bov. cap. 4. op 't v. 3.
49 Siet bov. cap. 7. op 't v. 37.
50 *Hebr.* de kleederen der heylicheyt/ alsoo bov. v. 4.
51 *Hebr.* het heylichdom der heylicheyt.
g Exod. 30. 10. Hebr. 9. 7.
1 Ofte/ de sake.
2 *Hebr.* man man. dat is/ een yeder/ wie het oock zy/ alsoo bov. 15. 2. ende ond. v. 8/ ende 10.
3 Wel verstaende/ buyten het voorhof des Tabernakels/ gelijck het volgende dis uytwijst.
4 Te weten/ om de selve den Heere te offeren: gelijck klaerlick blijckt uyt het volgende v. 4.
5 D. men sal hem daer voor houden/ als of hy onnoosel bloet vergoten hadde. Siet de reden hier van/ ond. v. 11.
6 Siet Genes. 17. op v. 14. ende ond. 18. op v. 29.
7 *Hebr.* op het aengesicht des velts. Dit hadden de Israëliten gedaen voor het oprichten des Tabernakels/ Exod. 5. 3. ende 8. v. 27. het welcke nu de Heere op straffe der uytroeyinge uyt sijnen volcke verboden heeft/ bov. v. 4. ende ond. v. 9.
a Exod. 29. 18. Bov. 4. 31.
8 Siet Genes. 8. op het v. 21.
9 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick de gene die ruych/ ende gehayrt zijn/ als bocken/ ende die den menschen in soodanige gedaente bywijlen verscheenen/ ende van de Heydenen af-geschildert/ ende op Godes-dienstiger wijse ver-eert werden. Siet van dese oock/ 2. Chron. 11. 15.
10 D. met dewelcke sy afgoderije bedrijven. Want gelijck eene vrouwe hoereert/ haer lichaem yemant anders dan haren wettelicken man gemeyn makende: alsoo is 't geestelicke hoererije/ als de mensche de liefde ende eere/ die hy Godt alleene schuldich is/ den Afgoden/ ofte eenige schepselen uytwendelick/ ofte inwendelick/ toe-eygent. Siet Exod. 34. 15. ond. 20. vs. 5/ 6. met de aanteeck. Jud. 8. 33. Ezech. 16. 16/ 26. ende 23. vs. 8/ 19/ 21/ &c.

die in 't midden van hen als vreemdelingen verkeeren: die een brand-offer/ ofte slacht-offer sal offeren/

9 Ende dat tot de deure van de Tente der t' samen-komste niet en sal brengen/ om 't selve den HEERE te bereyden: die selve man sal uyt syne volcken uytgeroept worden.

10 Ende een yeder uyt den huyse Israëls/ ende uyt de vreemdelingen/ die in 't midden van hen/ als vreemdelingen verkeeren/ [b] die eenich bloet sal gegeten hebben/ tegen diens ziele/ die dat bloet sal gegeten hebben/ sal ick [11] myn aengesichte setten/ ende sal die uyt het midden hares volcks uytroepen.

11 Want de ziele [12] des vleesches is in het bloet/ daerom ick het u op den altaer gegeven hebbe/ om over uwe zielen versoeninge te doen: want het is het bloet/ dat voor de ziele [13] versoeninge doen sal.

12 Daerom hebbe ick den kinderen Israëls geseyt; Geene ziele van u en sal bloet eten: nochte de vreemdelinck/ die als vreemdelinck in 't midden van u verkeert/ sal bloet eten.

13 Een yeder oock van de kinderen Israëls/ ende van de vreemdelingen/ die als vreemdelingen in 't midden van hen verkeeren/ [14] die een wildt gedierte/ ofte gevogelte/ dat gegeten wort/ in de jacht gevangen sal hebben; die sal des selven bloet vergieten/ ende sal dat met stof bedecken.

14 [c] Want het is de ziele van alle vleesch; syn bloet is [15] voor syne ziele: Daerom hebb' ick den kinderen Israëls geseyt/ Ghy en sult geenes vleesches bloet eten: want [16] de ziele van alle vleesch/ dat is syn bloet/ so wie dat eet/ sal uytgeroept worden.

15 [d] Ende alle ziele onder den inboorlingen/ ofte onder den vreemdelingen/ die een doodt aes/ of het verscheurde sal [17] gegeten hebben: die sal syne kleederen wasschen/ ende sich met water baden/ ende onreyn zyn tot aen den avont/ daerna sal hy reyn zyn.

16 Maer indien hy [[18] die] niet en wascht/ ende syn vleesch niet en baedt: so sal hy [19] syne ongerechticheyt dragen.

b Genes. 9. 4. Lev. 3. 17. ende 7. 27. Ond. 19. 26. Deut. 12. 16, 23. 1. Sam. 14. 33.

11 *Hebr.* ick sal mijn aengesichte geven tegen die ziele. D. ick sal op dien mensche vergramt zijn/ dat ick hem tegenstaen ende tot vyant wesen sal/ ende mijn werck daer van maken/ om rechtveerdige straffe/ ende wrake tegens hem uyt te voeren. Alsoo ond. 20. 3. ende 26. 17. Ezech. 14. 8. &c.

12 D. der levendiger beeste. siet Gen. 9. op 't v. 4.

13 T. w. sacramentischer wyse/ om dat het wees op het bloet Jesu Christi/ des onbevleckten lams/ het welcke op den altaer des cruyces voor de menschen geslacht moeste werden/ Rom. 3. 25. Coloss. 1. 20. Hebr. 9. 12.

14 *Hebr.* die de jacht van een wildt gedierte &c. gejaecht sal hebben. Dat is/ met jagen gevangen sal hebben. Vergelijckt hier mede Genes. 27. de aenteeckeninge op v. 3.

c Genes. 9. 4.

15 And. in, ofte/ met de ziele.

16 Siet vov. v. 11.

d Exod. 22. 31. Lev. 11. 40. Ezech. 44. 31.

17 Te weten/ door onweetenheyt/ ofte onvoorsichticheyt/ ende niet met voorbedachten raet/ ofte opgesetten wille. Siet vov. 11. op het v. 40.

18 T. w. syne kleederen.

19 Siet vov. 5. op 't v. 1.

Het xviij. Capittel.

Wetten ordinerende den Israëliten/ niet te leven nae de gewoonten/ ofte zeden der Egyptenaren/ ende Canaaniten/ v. 1/ &c. maer nae de insettinge Godts/ 4. Te schouwen de bloetschandige byslapingen/ ende houwelicken/ 6. De byslapinge met eene maenstondige vrouwe/ 19. ende Overspel/ 20. syne kinderen den Molech niet op te offeren/ 21. Te verfoeyen alle onnatuerlicke byslapinge/ 22. Met de redenen dienende tot bevestinge deser Wetten/ 24.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ ende segt tot hen: Ick ben [1] de HEERE uwe Godt.

3 Ghy en sult niet doen nae de wercken des Egyptischen lants/ daer in ghy gewoont hebt: nochte nae de wercken des lants Canaan/ daer henen ick u brenge/ en sult ghy niet doen/ ende en sult in hare [2] insettingen niet wandelen.

4 Myne rechten sult ghy doen/ ende myne insettingen sult ghy houden/ om in die te wandelen: Ick ben de HEERE uwe Godt.

5 Jae myne insettingen/ ende myne rechten sult ghy houden; [a] Welck [3] mensche de selve sal doen/ die sal door de selve leven: Ick ben de HEERE.

6 [4] Niemant en sal tot eenige [5] naebestaende synes vleesches naederen/ om de [6] schaemte te ontdecken: Ick ben de HEERE.

7 Ghy en sult de schaemte uwes Vaders/ [7] ende uwer Moeder schaemte niet ontdecken: [8] sy is uwe Moeder/ ghy en sult hare schaemte niet ontdecken.

8 [b] Ghy en sult de schaemte [9] der huysvrouwe uwes Vaders niet ontdecken: het is de schaemte [10] uwes vaders.

9 De schaemte uwer Suster/ der dochter uwes [11] vaders/ ofte der dochter uwer [12] moeder/ te [13] huys geboren/ ofte [14] buyten geboren; hare schaemte en sult ghy niet ontdecken.

10 De schaemte der [15] dochter uwes soons/ ofte der dochter uwer dochter/ hare schaemte en sult ghy niet ontdecken: want [16] sy zyn uwe schaemte.

11 [c] De schaemte vande dochter der huysvrouwe uwes vaders/ die uwen vader geboren is/ (sy is uwe suster) hare schaemte en sult ghy niet ontdecken.

12 [d] Ghy en sult de schaemte van de [17] Suster uwes vaders niet ontdecken: sy is uwes vaders naebestaende.

13 Ghy en sult de schaemte van de suster uwer moeder niet ontdecken: want sy is uwer moeder naebestaende.

14 [e] Ghy en sult de schaemte van den [18] Broeder uwes vaders niet ontdecken: tot syne huysvrouwe en sult ghy niet [19] naederen/ sy is [20] uwe moeye.

15 Ghy [f] en sult de schaemte uwer schoon-dochter niet ontdecken: [21] sy is uwes soons huysvrouwe/ ghy en sult hare schaemte niet ontdecken.

16 [g] Ghy en sult de schaemte [22] der huysvrouwe uwes broeders niet ontdecken: het is de schaemte uwes broeders.

17 [h] Ghy en sult de schaemte eener vrouwe/ ende harer dochter niet ontdecken: [23] de dochter hares soons/ noch de dochter harer dochter en sult ghy niet nemen/ om hare schaemte te ontdecken/ sy zyn naebestaende/ het is een schendelicke daet.

18 [24] Ghy en sult oock geene vrouwe

1 T. w. dien ghy als uwen eenige Godt/ en Heylant gehoorsamen moet/ ende die de gehoorsame beloonen/ ende de ongehoorsame kan/ ende wil straffen.

2 Soo worden genoemt de afgrijselicke gewoonten/ die door toelatinge/ ende het gemeyne gebruyc onder de gemelde volckeren soo de overhant genomen hadden/ datse voorgestelde wetten gehouden wierden. Vgel. onder het v. 30. ende capit. 20. v. 23.

a Ezech. 20. 11, 13. Rom. 10. 5. Galat. 3. 12.

3 Dese spreucke leert 3 dingen. 1. de volmaecktheyt van de leere der Wet. 2. de gerechticheyt der wercken. 3. den loon die sulcke gerechticheyt van Godt toegeseyt is/ maer dewyle de verdorven mensche/ die in hem niet en heeft/ so is de loon uyt enckele genade/ om de versoeninge Christi/ door het geloove aengenomen/ Jes. 53. 11. Rom. 3. 20/ 21/ 22/ 23/ &c. Vg. Deuter. 6. de aenteeck. op het v. 25.

4 *Hebr.* man, man en sal niet, &c. D. geen man. Want alle dese geboden sy eigen eygentlick tot de mans-personen/ doch alsoo dat by nootwendich gevolch het vrouwlick geslacht daer onder mede begrepen is.

5 Het Hebr. woort is wel gemeen den man ende de vrouwe/ maer wort hier eygentlick van de vrouwe genomen, en verstreckt hem tot de graden/ ofte trappen der maechschap/ ende swagerschap/ die hier uytgedruckt staen/ en uyt de selve door gelijckformicheyt des bestaensels besloten konnen worden.

6 *Hebr.* naecktheyt, ende soo in 't volgende. 'T is eene eerbare maniere van spreken/ beteeckenende soo veel/ als dat de schrift anders noemt/ yemant bekennen. Siet Genes. 4. op het v. 1. Eene gelijcke maniere van spreken is/ den zoom der kleedinge ontdecken. Deuter. 22. 30. ende cap. 27. v. 20.

7 'Twoordeken/ En, dient hier tot uytlegginge/ als oft men seyde; te weten. want Vaders schaemte en Moeders schaemte worden hier voor een genomen. Siet oock v. 8. ende 16.

8 D. ghy zijt uyt haer geboren: ende verstaet/ by gevolch/ het selve van den vader/ die de schaemte syner dochter niet en mach ontdecken/ om dat hy haer vader/ ende sy van hem geboren is.

b Ond. 20. 11. 1. Corinth. 5. 1.

9 D. uwer stiefmoeder: alsoo oock uwes stiefvaders. Want onder een exempel moeten de gelijcke trappen begrepen worden.

10 Den welcken het alleen geoorloofe is die te ontdecken.

11 D. uwer halver suster van vaders zijde.

12 D. uwer halver suster van moeders zijde.

13 D. in een wettelick houwelick.

14 D. onwettelick. Andere nemen 't alsoo: dat Godt in 't gemeen verbiet de suster te trouwen/ het zy datse zy de dochter uwes Vaders, te huys geboren. Dat is/ uwe volle suster/ het zy datse zy de dochter uwer moeder buyten geboren. Dat is/ uwe halve suster van moeders zijde. gelijck v. 11. verboden wort de trouwe met de halve suster van des vaders zijde.

15 Ende alsoo nederwaert in de rechte linie/ van alle kinderen uwer kinderen.

16 Dat is/ sy zijn door middel uwer kinderen van u voortgekomen/ ende geboren.

c Ond. 20. 17.

d Ond. 20. 19.

17 T. w. die uwe moeye is/ van des vaders zijde: gelijck in het volgende vs/ van de moeye der moederlicke zijde gesproken wort.

e Ond. 20. 20. Ezech. 22. 11.

18 D. van de huysvrouwe des broeders uwes vaders: gelijck de volgende woorden mede brengen: welcker schaemte des ooms schaemte genoemt wert/ om datse met hem een vleesch is.

19 T. w. om met haer vleeschelicke gemeynschap te hebben. Siet Gen. 20. op v. 4.

20 T. w. behouwde moeye/ die een cousijn/ ofte neve des overlevenen oock niet en mochte trouwen, hierom was noch meer ongeoorloost het houwelick tusschen den oom/ ende synes broeders dochter.

f Ond. 20. 12.

21 In gelijcken was ongeoorlooft het houwelick tusschen den schoonsoon en de behouwde moeder. Ond. 20. 14.

g Ond. 20. 21.

22 Van dese wet wiert daemaels uytgenomen/ wanneer de broeder sonder mannelicke erfgenamen na te laten/ gestorven was; want dan moeste de naeste broeder/ of bloetvrient/ de weduwe trouwen/ om synen gestorvenen broeder zaet te verwecken. Deut. 25. 5. Matth. 22. 24. Uyt dese wet volgt noodsakelick/ dat een vrouwe met den eenen broeder getrouwt zijnde/ niet en mach/ nae syn doot/ met den anderen broeder trouwen: ende gelijcksormelick een man met de eene suster getrouwt zijnde/ en mach na hare doot/ d' ander suster niet trouwen.

h Lev. 20. 14.

23 Verstaet de stiefdochter/ ende stiefsone/ ende de kinderen vande selve voortkomende/ van de welcke de stiefvader/ ende de stief-grootvader hen moesten/ als van hare eygene kinderen/ ende kints kinderen onthouden.

24 Dese wet wort van sommigē aldus verstaen/ dat een man niet t' seffens twee vrouwen in houwelicke mochte hebben. want hoewel eenige Outvaderen dit gedaen hebben/ ende Godt het selve te dier tijt geduldt heeft/ nochtans en wast soo van den beginne niet geweest/ gelijck Christus leert, Matth. 19. 8. uyt Genes. 2. 24. ende is in den nieuwen Testamente afgeschaft. doch vele verstaen door het woort suster hier/ de eygen suster van de vrouwe.

tot hare [25] suster nemen: om [haer] te [26] benauwen / mits hare schaemte neffens haer / [27] in haer leven te ontdecken.

19 Oock [i] en sult ghy tot de vrouwe inde [28] af-sonderinge harer onreynicheyt niet naederen / om hare schaemte te ontdecken.

20 [k] [29] Ende ghy en sult niet liggen by uwes naesten huysvrouwe ter bezadinge / om met haer onreyn te worden.

21 [l] Ende van uwen zade en sult ghy niet geven / om voor den [30] Molech door ['t vyer] te doen gaen: ende den naem uwes Godts en sult ghy [31] niet ontheyligen; Ick ben de HEERE.

22 [m] By een mans-persoon en sult ghy niet liggen [32] met vrouwelicke byligginge: dat is een grouwel.

23 [n] Insgelijcks en sult ghy by geen Beest liggen / om daer mede onreyn te worden: eene vrouwe oock en sal niet staen voor een beest / om daer mede te doen te hebben; het is [33] eene grouwelicke vermenginge.

24 En verontreynigt u niet met eenige van dese: want de Heydenen die ick van u aengesicht uytwerpe / zijn met allen desen verontreyniget:

25 So dat het lant onreyn is / ende ick over het selve [34] sijne ongerechticheyt besoecke: ende het lant sijne inwoonderen [35] uytspouwt.

26 [o] Maer ghy sult mijne insettingen / ende mijne rechten onderhouden / ende van alle die grouwelen niets doen / inboorlinck / nochte vreemdelinck / die in't midden van u als vreemdelinck verkeert.

27 Want de lieden deses lants / die voor u geweest zijn / hebben alle dese grouwelen gedaen: ende het lant is onreyn geworden.

28 Dat u dat lant niet uyt en spouwe; als ghy het selve sult verontreyniget hebben: gelijck alst het volck / dat voor u was / uytgespogen heeft.

29 Want al wie eenige van dese grouwelen doen sal; die zielen / diese doen / sullen [36] uyt het midden van haer volck uytgeroeyet worden.

30 Daerom sult ghy mijn [37] bevel onderhouden / dat ghy niet en doet van die [38] grouwelicke insettingen / die voor u zijn gedaen geweest / ende u daer mede niet en verontreyniget: Ick ben de HEERE uwe Godt.

25 Achtervolgende de eerste uytlegginge soude het woort Suster hier niet die van de selve natuerlicke ouderen geboren is / maer slechts een andere vrouwe beteeckenen / gelijck het aldus voor het woort andere genomẽ wort. Exod. 26. 3. Ezech. 1. 9. ende 3. 13. &c.
26 D. schande / spijt / ende quellinge aen te doen: het welcke gemeynlick geschiet / daer meer vrouwen van eene zijn: Siet 1. Sam. 1. vele meer daer twee susteren te gelijck zijn / gelijck te sien is in de Huysvrouwen Jacobs / Genes. 30.
27 Alsmen dit verstaet van de eygentlicke suster / konnen dese woorden dienen tot vergrootinge van de benautheyt die haer van haer eygen suster in haer leven soude wedervaren. dien volgens en kan geensins daer uyt besloten worden / dat de man na haren doot hare suster soude mogen trouwen. waer van siet op v. 16.
i Ond. 20. 18.
28 D. als sy om haren bloetganck moet afgesondert worden. Siet vov. 12, 2. ende 15. 24 / 25.
k Ond. 20. 10.
29 *Hebr.* ende tot de huysvrouwe uwes naesten sult ghy niet geven u byliggen tot zaet, ofte / bezadinge. Alsoo in 't volgende meermaels.
l Ond. 20. 2. Deuter. 18. 10. 2. Reg. 17. 17. ende 23. 10.
30 Alsoo wort genaemt dẽ Afgodt der Ammonitẽ / die oock anders Milcom geheeten wort / 1. Reg. 11. 5 / 7. tot wiens Godts-dienstige eere de Ouders hare kinderen dedẽ levendich verbranden / ofte (als sommige schrijven) ten minsten tusschen twee groote vyeren doorgaen / om (soose meynden) gesuyvert te worden. 't Welcke te doen Godt hier uytdruckelick verbiet. Siet oock ond. 20. 2. Deuter. 18. 10. 2. Reg. 17. 17. ende 23. 10.
31 D. niet onteeren / mits te doen dat hy verboden / ende na te laten dat hy geboden heeft. Vgel. ond. 22. 2. Alsoo worden geseyt Godes insettingen / ende Sabbath ontheyligt te worden / Psa. 89. 32. Nehem. 13. 17. m Ond. 20. 13. 32 D. gelijckmen by de vrouwen licht. Alsoo ond. 20, 13. n Ond. 20. 15, 16. 33 Ofte / eene grouwelicke verstooringe ende verwerringe der order van Godt inde natuere ingestelt / ende eene schandelicke confusie der eerbaerheyt. 34 D. straffe om sijne ongerechticheyt. Alsoo Jes. 26. 21. Jer. 36. 31. Siet Genes. 21. op v. 1. 35 Het Hebr. woordeken beteeckent eygentlick door walginge overgeven / dat de mage niet en kan verdragen: het welcke by gelijckenisse geseyt wort van een lant het welcke met quade inwoonderen beswaert is. Alsoo ond. v. 28. ende cap. 20. v. 22. o Ond. 20. 22. 36 Hier uyt (als oock uyt meer andere plaetsen) blijckt klaerlick / dat het Hebreeus woort / 't welck hier gebruyckt wort / oock dickwijls eene smadelicke lijf- ende doot-straffe begrijpt. 37 *Hebr.* onderhoudinge. D. dat ick bevolen hebbe te onderhouden. Alsoo oock Gen. 26. 5. Elders wort dit woort overgeset wacht, als Num. 3. 7 / &c. Siet aldaer de aenteeck. 38 *Hebr.* insettingen der grouwelen. Siet vov. op 't v. 2.

Het xix. Capittel.

Wetten bevelende dẽ Israeliten datse sullẽ heylich zijn / v. 1 / &c. Vader ende Moeder eeren / de Sabbathen onderhouden / 3. Afgoderye schouwen / 4. De Danck-offeren behoorlick slachten ende gebruycken / 5. Den Armen gedachtich zijn inden Oogst / 9. Haren naesten geen onrecht doen / nochte buyten het gerichte / nochte in 't gerichte / 11. Oock in het herte hem niet tegens zijn / maer goet doen met woorden / ende wercken / uyt rechte liefde / 17. Dingen die verscheyden zijn / niet onder een vermengen / 19. Geene hoererye toelaten / 20. Wanneer sy de vruchten des lants Canaans souden eten / 23. Geen bloet eten; nochte Waersseggerye / &c. gebruycken / 26. Geen Heydensche teeckenen van rouwe maken / 27. Nochte hare dochteren tot onkuyscheyt uytsetten / 29. Maer Godt ende sijne ordinantien in weerde houden / 30. Niet de Waerseggers / 31. De Oude eeren / 32. Den vreemdelingen recht doen / 33. Ja een yeder in alle koophandelingen / 35.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 Spreeckt tot de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls / ende segt tot hen / [a] Ghy sult [1] heylich zijn: want ick de HEERE uwe Godt ben [2] Heylich.

3 [b] Een yeder sal sijne [3] Moeder / ende sijnen Vader vreesen / ende [c] mijne Sabbathen houden: [4] Ick ben de HEERE uwe Godt.

4 Ghy en sult u tot de [5] Afgoden niet keeren / ende [d] u geene gegotene Goden maken: Ick ben de HEERE uwe Godt.

5 Ende wanneer ghy [6] een Danck-offer den HEERE offeren sult: [7] nae u welgevallen sult ghy dat offeren.

6 [e] Ten dage uwes offerens / ende des anderen daegs / sal't gegeten worden: maer wat tot op den derden dach overblijft / sal met den vyere verbrandt worden.

7 Ende so het op den derden dach [8] eenichsins gegeten wort; [9] 't is een afgrijselick dinck / het en sal niet aengenaem zijn.

8 Ende so wie dat eet / sal sijne [10] ongerechticheyt dragen / om dat hy [11] het heylige des HEEREN ontheyligt heeft: daerom [12] sal de selve ziele uyt hare volcken uytgeroeyt worden.

9 [f] Als ghy oock den Oogst uwes lants in-oogsten sult / ghy en sult den hoeck uwes velts niet gantschelick af-oogsten; ende dat [13] van uwen oogst op te samelen is / niet opsamelen.

10 Insgelijcks en sult ghy uwen wijngaert [14] niet na lesen / ende d'afgevallene besyen van uwen wijngaert niet opsamelen: den armen ende den vreemdelinck sult ghy die overlaten; Ick ben de HEERE uwe Godt.

11 [g] Ghy en sult niet stelen: ende ghy en sult [15] niet liegen / noch valschelick handelen / een yegelick tegen sijnen naesten.

12 [h] Ende ghy en sult niet valschelick by mijnen Naem sweeren: [16] want ghy soudt den [17] Naem uwes Godts ontheyligen: Ick ben de HEERE.

13 Ghy en sult uwen naesten niet bedriechlick verdrucken / nochte berooven: des [i] Dach-looners [18] arbeyts-loon en sal by u niet vernachten tot aen den morgen.

14 Ghy en sult den dooven niet vloecken / nochte voor het aengesicht des blinden geenen [19] aenstoot setten: maer ghy sult voor uwen Godt vreesen / Ick ben de HEERE.

15 Ghy en sult geen onrecht doen in 't Gerichte / [k] ghy en sult het [20] aengesicht des geringen niet aennemen / nochte [21] des grooten aengesicht voortrecken: in gerechticheyt sult ghy uwen naesten richten.

16 [l] Ghy [22] en sult niet wandelen [als] een [23] Achterklapper onder uwe volcken; Ghy [24] en sult niet staen tegen het bloet van uwen naesten: Ick ben de HEERE.

a Vov. 11. 44. Ond. 20. 7, 26. 1. Pet. 1. 16.
1 D. leven nae alle mijne wetten ende geboden / rakende de seden / ceremonien / ende de burgerlicke rechten: welcker aller eenige in dit cap. verhaelt worden.
2 Niet alleen in gedachten / woorden / eñ wercken / maer oock in 't wesen / de heylicheyt selve.
b Exod. 20. 12.
3 De moeder wort hier voor de vader genoemt / om dat de kinderen in hare jonckheyt meest hare moeder behoeven / ende in haren ouderdom sommige die meest plegen te verachten.
c Exod. 31. 13. Ond. 26. 2.
4 Siet vov. 18. op 't v. 2. alsoo ond. v. 4 / 10 / 12. ende 14 / &c.
5 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick Nietige dingen, ofte / dat niet en is. Daerom d'Apostel seer wel seyt / dat de Afgodt in de werelt niet en is. 1. Corinth. 8. 4. want het is eẽ ydel versiersel van des menschen ydel herte / 1. Sam. 12. 21.
d Exod. 34. 17.
6 Siet vov. 3. op 't v. 1.
7 D. met uwe goede genegentheyt / ende vrywillich / eñ onbedwongen voornemẽ. Want dese danck-offeren waren wel geboden; doch niet met eẽ precijs voorschrift / sulcx dattet een yeder vry was daer in te doen / nae dat hy hem in sijn herte geroert vont. Siet vov. 7. v. 16. ende vgelijckt dit met het vrywillich brant-offer vov. cap. 1. v. 3.
e Vov. 7. 16.
8 *Hebr.* etende gegeten wort.
9 Siet vov. 7. op 't v. 18.
10 Siet vov. 5. op 't v. 1.
11 Siet vov. 5. op 't v. 15.
12 Siet Genes. 17. op 't v. 14.
f Ond. 23. 22. Deuter. 24. 19.
13 D. het overblijfsel der aren die noch op te rapen zijn.
14 T. w. na dat de principaelste druyvẽ afgesneden zijn / ende de aflesinge des wijnberchs eens gedaen is.
g Exod. 20. 15.
15 Ofte / niet loochenen dat ghy yet van yemant in bewaringe genomen hebt.
h Exod. 20. 7. Deuter. 5. 11.
16 And. ende ghy en sult dẽ name uwes Godes niet, &c.
17 Siet vov. 18. op het v. 21. i Deuter. 24. 14. Iacob. 5. 4. 18 *Hebr.* werck, ofte / arbeyt. Siet Job 7. op v. 2. Jerem. 22. op v. 13. &c. 19 Het welcke hem soude mogen quetsen / ofte doen vallen. k Deuter. 1. 17. ende 16. 19. Proverb. 24. 23. 20 Dat is / niet acht nemen in 't oordeelen ende vonnissen op de hoedanicheyt der persoonen / maer op den eysch / ende de gerechticheyt der sake. Dese maniere van spreken is oock / Deuter. 20. 17. ende Psal. 82. 2. Vgel. Deuter. 1. 17. ende Proverb. 24. 23. 21 D. hem gonstich zijn / ende voorstaen in sijn onrecht. Siet dese maniere van spreken oock Exod. 23. 3. l Exod. 23. 1. 22 D. herwaert ende derwaert te wandelen om quade geruchten van sijnen naesten te stroyen / eñ noch andere te vernemen / om die weder uyt te breyden. Siet dese maniere van spreken oock Prov. 11. 13. ende 20. 19. Jerem. 6. 28. ende 9. 4. 23 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick eenẽ die over ende weerover wat draegt / nae de wijse der kreemeren / die van den eenen koopen / ende aen den anderen verkoopen. Alsoo is 't met den achterklapper / die van den eenen wat hoort / ende den anderen dat aenseyt / tot sijn eygen profijt / ende sijnes naesten schade. 24 D. ghy en sult uwen naesten niet alleene niet omme-brengen / maer oock geene oorsake zijn / dat hy door valsche getuygenisse omgebracht worde.

m Iohan. 2. 10. ende 3. 15.

25 Dat is / uwen naesten. Siet Gen. 19. op v. 7. ende c. 29. 4. ofte / uwen lants-man. siet Exod. 2. 11. 1. Sam. 30. 23. Actor. 22. 1. alwaer het woort broeder voor lantslieden genomen wort.

n Matth. 18. 15. Luc. 17. 3.

26 *Hebr.* bestraffende bestraffen.

27 And. op dat ghy de sonde voor hem, ofte om sijnent wille niet en draget: D. de straffe / die hy verdient hadde / met hem niet draget.

o Matth. 5. 39. 44. Luc. 6. 27. Rom. 12. 19. 1. Corinth. 6. 7. 1. Thess. 5. 15. 1. Pet. 3. 9.

p Matth. 5. 43. ende 22. 39. Rom. 13. 9. Galat. 5. 14. Iac. 2. 8.

q Deut. 22. 9.

28 Alsoo Deuter. 22. 9.

29 Als van wollen ende linnen. Siet Deut. 22. v. 11.

30 Vgel. hov. 18. 22.

31 Verstaet die / met welcken sy ondertrouwt / ofte getrouwt is geweest / en daerna van hem versmaedt. And. by een yder versmaet. D. soo veracht / datse niet vry gemaeckt en wort / maer blijft in slavernije.

32 And. aen een man ondertrouwt.

33 *Hebr.* niet lossende gelost.

34 *Hebr.* geesselinge, ofte slaginge sal geschieden. Siet van dese straffe / Deuter. 25. 2 / 3.

35 Want indiense vry ware geweest / soudese hebben moeten gedoodt worden. Deuter. 22. 24.

36 D. ghy sult de eerste vruchten voor onreyn houden / als een voorhuyt / ende niet gebruycken / maer wech werpen.

37 D. onreyn / ende volgens niet bequaem / om genut te worden.

38 D. sy moeste den Heere toegeheylicht zijn / om hem te loven voor de vruchtbaerheyt der boomen: ende hierom moestense den Priesteren gegeven zijn / die de spijse hares Godts aten. *Hebr.* heylicheyt.

39 D. op dat de Heere het inkomen van dien voor u lieden vermeerdere.

40 Het Hebr. woordeken beteeckent niet alleen uyt de vogelen / maer oock uyt andere dingen yet aenmercken ende waernemen / om door ydele konste yetwes dat

17 m Ghy en sult uwen [25] broeder in u herte niet haten: n ghy sult uwen naesten [26] neerstelick berispen / ende en sult [27] de sonde in hem niet verdragen.

18 o Ghy en sult niet wreken / nochte [toorn] behouden tegen de kinderen uwes volcks; maer p ghy sult uwen naesten lief hebben als u selven: Ick ben de HEERE.

19 Ghy sult mijne insettingen houden; Ghy en sult geen tweederley aert uwer beesten laten t'samen te doen hebben / q Uwen acker en sult ghy niet [28] met tweederley [zaet] bezaeyen: Ende een kleet van [29] tweederley stoffe / door-een-vermengt / en sal aen u niet komen.

20 Ende wanneer een man door [30] byligginge des zaets by eene vrouwe sal gelegen hebben / die eene dienstmaecht is by den [31] man [32] versmaedt / ende [33] geensins gelost en is / nochte haer geene vryheyt en is gegeven: [34] die sullen gegeesselt worden / sy en sullen niet gedoodet worden; want sy en was niet [35] vry gemaeckt.

21 Ende hy sal zijn schult-offer den HEERE / aen de deure der Tente der t'samen-komste brengen / eenen ram ten schult-offer.

22 Ende de Priester sal met den ram des schult-offers voor hem over sijne sonde / die hy gesondigt heeft / voor het aengesichte des HEEREN versoeninge doen: ende hem sal vergevinge geschieden van sijne sonde / die hy gesondigt heeft.

23 Als ghy oock in dat lant gekomen sult zijn / ende alle geboomte ter spijse geplant sult hebben / [36] so sult ghy de voorhuyt daer van / des selven vrucht / besnijden: drie jaren sal 't u [37] onbesneden zijn / daer en sal niet van gegeten worden.

24 Maer in 't vierde jaer sal alle sijne vrucht [38] een heylich dinck zijn / ter lof-segginge voor den HEERE.

25 Ende in het vijfde jaer sult ghy des selven vrucht eten / [39] om het inkomen van dien voor u te vermeerderen: Ick ben de HEERE uwe Godt.

26 Ghy en sult niet met den bloede eten: Ghy en sult op geen [40] vogel-geschrey acht geven / nochte [41] guychelrye plegen.

27 r Ghy en sult de hoecken uwes hoofts niet ront afscheeren: Oock en sult ghy de hoecken uwes baerts niet verderven.

28 s Ghy en sult om een [42] doot lichaem geene snijdinge in uwen vleesche maken / noch schrift eenes ingedruckten teeckens in u maken; Ick ben de HEERE.

29 Ghy en sult uwe dochter niet ontheyligen / haer ter hoererye houdende; op dat het lant niet en hoerere / ende het lant met schendelicke daden vervult worde.

30 Ghy sult mijne Sabbathen houden / ende mijn Heylichdom sult ghy [43] vreesen: Ick ben de HEERE.

31 t Ghy en sult u niet keeren tot de [44] Waerseggeren / ende tot de [45] Duyvels-konstenaren / en soecktse niet / u met hen verontreynigende: Ick ben de HEERE uwe Godt.

32 Voor den graeuwen hayre sult ghy opstaen / ende sult het aengesichte des Ouden vereeren: ende ghy sult vreesen voor uwen Godt / Ick ben de HEERE.

33 v Ende wanneer een Vreemdelinck by u in uwen lande / als vreemdelinck verkeeren sal / ghy en sult hem niet [46] verdrucken.

34 De vreemdelinck / die als vreemdelinck by u verkeert / sal onder u zijn / als een inboorlinck van u lieden: ghy sult hem lief hebben / als u selven; want ghy zijt vreemdelingen geweest in Egyptenlant: Ick ben de HEERE uwe Godt.

35 Ghy en sult geen onrecht doen in 't gerichte / met [47] d' elle / met 't gewichte / ofte met de [48] mate.

36 x Ghy sult eene rechte Wage hebben / rechte [49] weeg-steenen / een recht [50] Epha / ende een recht [51] Hin: Ick ben de HEERE uwe Godt / die u uyt Egyptenlant uytgevoert hebbe.

37 Daerom sult ghy alle mijne insettingen / ende alle mijne rechten onderhouden / ende sultse doen: ick ben de HEERE.

44 Ofte / tot de waerseggende geesten. Want het woort beteeckent soo wel de geesten / die over onbekende / ende verborgene dingē gevraecht zijnde / antwoorde gaven / als de waerseggers soo mannen / als vrouwen / die de Geesten vraechden om antwoorde te krijgen. Sy worden wel nae 't gemeen gebruyck waerseggers genoemt / maer zijn desen name inder daet onweerdich: om dat sy menichmael valscheyt antwoorden / ende de waerheyt / niet dan om te bedriegē ende schade te doen. Siet van dese oock ond. 20. 27. Deuter. cap. 18. 11. 1. Sam. 28. 3 / 9. 2. Reg. 21. 6. 1. Chr. 10. 13. Actor. 16. 16.

45 Het Hebr. woort komt van weten, om dat dese lieden sich roemden ende uytgaven / veel te weten / namelick niet alleen dat geschiet / ende anderen onbekent was / maer oock dat noch geschieden soude / ende hier toe ydele / ende Duyvelsche konsten gebruyckten. siet van dese oock ond. 20. 6 / 27. 1. Sam. 28. 3 / 9. Jes. 8. 19.

verborgen is te openbaren / ofte te voorseggen. Alsoo is dit woort oock gebruyckt / 2. Reg. 21. 6. 2. Chron. 33. 6. 41 Het Hebreeusch woort beteeckent met verblindinge der oogen tooveren / waer door men meynt te sien / dat niet en is: gelijck het van eenige genomen wort / Deuter. 18. 10. 2. Reg. 21. 6. 2. Chron. 31. 6. Jesa. 2. 6. ende 57. vss. 3 / 7. Jerem. 7. 9. andere verstaen het van de dach-verkiesinge / ofte / waerseggerye / uyt het aenschouwen vande wolcken / ende des Hemels gestaltenisse / de welcke sterre-kijckerye genoemt wort. r Ond. 21. 5. s Deuter. 14. 1. 42 *Hebr.* ziele. Dat is / om het doode lichaem eenes menschen. Alsoo ond. 21. 1 / 11. ende 22. 4. Num. 9. 6. ende Psal. 16. 10. 43 Ofte / in eere houden / mits na te volgen de wetten ende ordinantien / die daer in moeten onderhouden worden / ende daer in niet te verschijnen / onbequaem zijnde door afgoderye / ofte eenige andere sonde / ende onreynicheyt. Siet ond. 26. 2. t Ond. 20. 6.

v Exod. 22. 21. 46 Het woort beteeckent / yemant ofte door onwetentheyt / ofte wetens / ende willens / ja oock met gewelt in 't sijne verkorten / ende ongelijck doen. 47 Verstaet allen regel van hant-mate / ofte voet-mate / ofte eenich instrument / daer mede men de lengte / ofte breedte van eenige dingen / die vast aen elckanderen zijn / meet. 48 D. daer mede men eenige natte waren / ofte oock drooge / die niet vast aen een zijn / meet. x Prov. 11. 1. ende 16. 11. ende 20. 10. 49 Dat is / gewichte. want het was gebruyckelick / dat sy op de wage / ofte schale / steenen in plaetse van gewichte leyden. siet oock Deuter. 25. 13 / ende 15. Prov. 16. 11. Mich. 6. 11. 50 Siet vov. cap. 5. op v. 11. 51 Dit was een mate van natte waren / houdende soo veel als twee en tseventich gemeene hoender-eyeren. Siet van de selve Exod. 29. 40. ende ond. 23. v. 13. Num. 15. 4 / 9.

Het xx. Capittel.

Verhael van straffen / tegens eenige grove sonden: als tegen het offeren sijner kinderen aen den Molech / v. 1 / &c. Tegen het loopen na de Waerseggers / ende Duyvels-constenaren / 6. Tegen het vloecken van vader / ofte moeder / 9. Tegen overspel / 10. Tegen eenige bloetschanden / onnatuerlicke grouwelen / ende onwettelicke byslapingen / ende houwelicken / 11. Met eene vermaninge tot de onderhoudinge der Geboden Godts / 22. Ende onder andere vande gewoonte der Heydenen te vlieden / 23. Van reyne / ende onreyne beesten te onderscheyden / 24. Vande Waerseggers / ende de Duyvels-konstenaren te steenigen / 27.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 Ghy sult oock tot de kinderen Israëls seggen; a [1] Een yeder uyt de kinderen Israëls / ofte uyt de vreemdelingen / die in Israël / als vreemdelingen verkeeren / die van sijn zaet [2] den Molech gegeven sal hebben / sal [3] sekerlick gedoodt worden: het volck des lants sal hem met steenen steenigen.

3 Ende ick sal [4] mijn aengesicht tegen dien man setten / ende [5] sal hem uyt het midden sijnes volcks uytroeyen: want hy van sijn zaet den [6] Molech gegeven heeft / op dat hy [7] mijn Heylichdom ontreynigen / ende [8] mijnen heyligen Naem ontheyligen soude.

4 Ende indien het volck des lants hare oogen [9] eenichsins verbergen sal van dien man / als hy van sijn zaet den Molech sal gegeven hebben / dattet hem niet en doode /

5 So sal ick mijn aengesicht tegen dien man / ende tegen sijn [10] huysgesin setten: ende ick sal hem / ende alle de gene / die hem [11] na hoereren / om den Molech na te hoereren /

a Bov. 18. 21.

1 *Hebr.* man man. Alsoo ond. v. 9.

2 Siet vov. 18. op 't v. 21.

3 *Hebr.* stervende gedoot worden. D. sonder eenige verschooninge. Alsoo ond. vss. 9 / 10 / 11 / 12 / 15 / &c.

4 Siet vov. 17. op het v. 10. Alsoo ond. v. 5 / &c.

5 T. w. door eene bysondere straffe / die ick over hem oock in dit leven sal laten komen / so hy van de Overicheyt niet gestraft en wort. Alsoo in 't volgende.

6 Vov. v. 2.

7 T. w. als hy daer in soude komen / zijnde met sulcke grouwelicke sonden besmet. Vgel. boven 16. 15.

8 *Hebr.* den Naem mijner Heylicheyt. Siet vov. 18. op het v. 21.

9 *Hebr.* Verbergende verborgen sal hebben. Dat is / sal met opset sulcke misdaet hebben ongemerckt laten henen gaen / sonder die te straffen. 10 Ofte / geslachte. D. kinderen ende nakomelingen / die de voetstappen sijner afgoderye navolgen: gelijck uyt de volgende woorden verstaen kan worden. Vgel. Exod. 20. 5. 11 D. afgoderye bedrijven / wijckende vanden Heere (die de rechte man sijnes volcx is / Hos. 2. 18 / 19. 2. Corint. 11. 4). om de Afgoden aen te hangen: 't welcke als 't geschiet / wort Godt geseyt jalours te zijn / Exod. 20. 5. Deuter. 5. 9. Siet vov. cap. 17. op v. 7.

reren /

reren / uyt het midden hares volcks uytroeyen.

6 Wanneer eene ziele is die haer tot de [12] [b] waerseggers / ende tot de Duyvels-konstenaren sal gekeert hebben / om die na te hoereren / so sal ick mijn aengesicht tegen die ziele setten / ende salse uyt het midden hares volcks uytroeyen.

7 [c] Daerom [13] heyliget u / ende weest heylich: want ick ben de HEERE uwe Godt.

8 Ende onderhoudet mijne insettingen / ende doet de selve: ick ben de HEERE / die u [14] heyligt.

9 [d] Alsser [15] yemant is / die sijnen Vader / ofte sijne Moeder sal gevloeckt hebben / die sal sekerlick gedoodt worden: hy heeft sijnen vader / ofte sijne moeder gevloeckt; [16] sijn bloet [17] is op hem.

10 [e] Een man oock die met yemants huysvrouwe sal overspel gedaen hebben / dewijle hy met sijnes naestens wijf overspel gedaen heeft / sal sekerlick gedoodt worden / de overspeelder / ende de overspeelderse.

11 [f] Ende een man / die by sijnes vaders huysvrouwe sal gelegen hebben / heeft sijnes vaders schaemte ontdeckt: sy beyde sullen sekerlick gedoodt worden; haer bloet is op hen.

12 [g] Insgelijcks als een man / by sijnes soons wijf sal gelegen hebben / sy sullen beyde sekerlick gedoodt worden: sy hebben eene [18] grouwelicke vermenginge gedaen; haer bloet is op hen.

13 [h] Wanneer oock een man by een mans-persoon sal gelegen hebben / met [19] vrouwelicke byligginge / sy beyde hebben eenen grouwel gedaen: [20] sy sullen sekerlick gedoodt worden; haer bloet is op hen.

14 [i] Ende wanneer een man eene vrouwe / ende hare moeder sal genomen hebben / 't is een schendelicke daet: men sal hem / ende [21] die selve met vyere verbranden / op dat geen schendelicke daet in 't midden van u en zy.

15 [k] Daer toe als een man by een vee sal gelegen hebben / hy sal sekerlick gedoodt worden: oock sult ghy lieden het beest dooden.

16 Alsoo wanneer eene vrouwe tot eenich beest genaedert sal zijn / om daer mede te doen te hebben / so sult ghy die vrouwe / ende [22] dat beest dooden: sy sullen sekerlick gedoodt worden; haer bloet is op hen.

17 [l] Ende als een man sijne suster / de dochter sijnes vaders / ofte de dochter sijner moeder sal genomen hebben / ende hy hare schaemte gesien / ende sy sijne schaemte sal gesien hebben / het is eene [23] schandvlecke: daerom sullen sy voor de oogen der kinderen hares volcks uytgeroeyt worden: hy heeft de schaemte sijner suster ontdeckt / hy sal [24] sijne ongerechticheyt dragen.

18 [m] Ende als een man by eene vrouwe die hare kranckheyt heeft / [25] sal gelegen / ende hare schaemte ontdeckt / hare fonteyne ontbloot / ende sy selve de fonteyne hares bloets ontdeckt sal hebben: so sullen sy beyde uyt het midden hares volcks uytgeroeyt worden.

19 [n] Daer toe en sult ghy de schaemte der suster uwer moeder / ende der suster uwes vaders niet ontdecken: dewijle hy sijne naebestaende ontbloot heeft / sullense hare ongerechticheyt dragen.

20 [o] Als oock een man by sijne [26] moeye sal gelegen hebben / hy heeft de schaemte sijnes ooms ontdeckt: sy sullen hare sonde dragen; [27] sonder kinderen sullense sterven.

21 [p] Ende wanneer een man sijns broeders huysvrouwe sal genomen hebben / het is [28] onreynicheyt: hy heeft de schaemte sijns broeders ontdeckt / sy sullen [29] sonder kinderen zijn.

22 [q] Onderhoudet dan alle mijne insettingen / ende alle mijne rechten / ende doet de selve: op dat u dat lant / daer henen ick u brenge / om daer in te woonen / [30] niet uyt en spouwe.

23 [r] Ende en wandelt niet in de insettingen des volcks / het welcke ick voor u aengesichte uytwerpe: want alle dese dingen hebben sy gedaen: daerom ben ick harer verdrietich geworden.

24 Ende ick hebbe u geseyt; ghy sult haer lant erffelick besitten / ende ick sal u dat geven / op dat ghy het selve erffelick besit / [s] een lant [31] vloeyende van melck / ende honich: ick ben de HEERE uwe Godt / die u vande volckeren [32] afgesondert hebbe.

25 [t] Daerom sult ghy onderscheyt maken tusschen reyne / ende onreyne beesten / ende tusschen het onreyn / ende het reyn gevogelte: ende ghy en sult [33] uwe zielen niet versoeyelick maken aen de beesten / ende aen het gevogelte / ende aen al wat op den aerdbodem kruypt / het welcke ick voor u afgesondert hebbe / op dat ghy 't onreyn houdet.

26 Ende ghy sult my heylich zijn / want ick de HEERE ben heylich: ende ick hebbe u vande volckeren afgesondert / op dat ghy mijne soudet zijn.

27 [v] Als nu een man ofte vrouwe / in sich eenen [34] waerseggenden geest sal hebben / ofte een duyvels-konstenaer sal zijn / sy sullen sekerlick gedoodt worden: men sal de selve met steenen steenigen / haer bloet is op hen.

12 Siet van dese vov. 19. op v. 31.
b Bov. 19. 31.
c Bov. 11. 44. ende 19. 2. 1. Pet. 1. 16.
13 Siet vov. 11. op het v. 44.
14 T. w. mits u af te sonderen van de werelt / uyt genade / door des Messiæ verdiensten te rechtveerdigen / ende tot een heylich levē door mijnen geest te vernieuwen. Alsoo is dit woort oock te neme / Ezech. 37. 28.
d Exod. 21. 17. Prov. 20. 20. Matth. 15. 4.
15 *Hebr.* man man.
16 *Hebr.* sijne bloedē. D. hy is oorsake / ende heeft de schult dat sijn bloet moet vergoten worden. Siet gelijcke maniere van spreken / Jos. 2. 19. 2. Sam. 1. 16. alsoo oock in 't volgende 11. vs. item Matt. 27. 25. Actor. 18. 6.
17 Aud. zy op hem.
e Bov. 18. 20. Deuter. 22. 22. Iohan. 8. 5.
f Bov. 18. 8.
g Bov. 18. 15.
18 Siet vov. 18. 23. mitsgaders de aent.
h Bov. 18. 22.
19 Siet vov. 18. 22.
20 T. w. sy beyde; ten ware dat den eenen gewelt geschiet ware. Siet Deuter. 22. 25.
i Bov. 18. 17.
21 T. w. soose beyde wetenschap van sulcke grouwelicke daet hadden. Ten minsten moesten de schuldige sterven.
k Bov. 18. 23.
22 T. w. om de gedachtenisse sulcker grouwelicker sonde wech te nemen / ende tegen der selver navolginge by alle menschen eene afschrickinge te makē.
l Bov. 18. 9.
23 Het Hebr. woort beteeckent ordinaerlick eene goede daet, ofte / weldadicheyt. maer hier / ende Pro. 14. 34. gantsch het tegendeel / dat is eene quade / schandelicke / eyselicke daet / daer mede een mensche Godt ten hoochsten vertoornt / sijnen naesten ontsticht / ende hem selven in schande brengt. Alsoo is oock het woort segenen voor sijn tegendeel genomen / D. vloecken, 1. Reg. 21. 10.
24 Alsoo ond. v. 19. ende 20. siet vov. 5. op v. 1.
m Bov. 18. 19.
25 Namelick / te voren dat wel wetende. Sg. vov. 15. de aent. op v. 24.
n Bov. 18. 12. 13.
o Bov. 18. 14.
26 D. de huysvrouwe sijnes Ooms / die door houwelick hem eene moeye geworden is.
27 D. (alsoo eenige uytleggen) men salse doodē. ofte: Godt sal hare byslapinge vervloecken / datter geene kinderen van en sullen geworden ofte over-blijven / soose van de Overicheyt niet gestraft en worden.
p Bov. 18. 16.
28 *Hebr.* afsonderinge. D. eene sake / die behoort uyt het midden der menschē / van wegen hare onreynicheyt / wech gedaen / ende geweert te worden. Het Hebr. woort wort oock gebruyckt van de onreynicheyt eener vrouwe / die hare kranckheyt heeft / om dewelke sy van de gemeynschap der menschen moeste afgesondert zijn / vov. 15. 19 / 20 / &c. Van dese wet moeste uytgenomen zijn de wet verhaelt / Deuter. 25. 5.
29 Siet de aent. op het voorgaende vs.
q Bov. 18. 26.
30 Siet vov. 18. op het v. 25.
r Bov. 18. 3, 30.
s Exod. 3. 8.
31 Siet van dese maniere van spreken Exod. 3. 8.
32 T. w. op dat ghy mijn volck ende eygendom soudt wesen / om my hier te kennē ende te dienen / ende hier na in eeuwicheyt met my te levē. siet ond. v. 26. Exod. 19. 5. Deuter. 7. 6.
t Bov. 11. 2. Deuter. 14. 4.
33 Siet vov. 11. op het v. 43.
v Deuter. 18. 10. 1. Sam. 28. 7.
34 Siet vov. 19. op het v. 31. als oock in dit cap. het v. 6. alwaer verbodē wort den waerseggerē raet te vragē. Maer hier wort straffe gestelt tegen de waerseggers / ende dergelijcke duyvelsche konstenaren selve.

Het xxj. Capittel.

Wetten rakende de reynicheyt der Priesteren / in het treurē over de dooden / v. 1 / &c. In hare houwelicken / 7. In harer dochteren kuyscheyt / met de straffe tegens de selve / sose hoereren / 9. Vande reynicheyt des Hoogen-Priesters / inde rouwe over de dooden / 10. In het houwelick / 13. Wet / rakende de gene die het Priesterdom niet en mochten bedienen / uyt oorsake van lichamelicke gebreken hier verhaelt / 16. hoewelse mochten van het heyligeten / 22. maer niet inden Tabernakel dienen / 23.

1 DAerna seyde de HEERE tot Mose: Spreeckt tot de Priesteren / de sonen Aarons / ende segt tot hen; Over [1] eenen dooden sal [een Priester] sich niet [2] verontreynigen onder sijne volcken.

2 Behalven over sijnen [3] bloet-vrient / die hem ten naesten bestaet: over sijne moeder / ende over sijnen vader / ende over sijnen soon / ende over sijne dochter / ende over sijnen broeder:

3 Ende over sijne suster / die maecht is / hem [4] naebestaende / die noch geenen man toebehoort en heeft: over die sal hy sich verontreynigen.

4 Hy en sal sich niet verontreynigen [over] eenen [5] Oversten onder sijne volcken / om sich te ontheyligen.

1 *Hebr.* ziele. Siet vov. 19. op het v. 28. ende ond. v. 11.
2 T. w. met het doode lichaem / aē te roeren / ofte ten grave te helpen / ende rouwe daer over te dragen / gelijck andere deden die geene Priesteren en waren.
3 Siet vov. cap. 18. op het v. 6. Sommige begrijpē onder dit woort alhier / niet alleen die in de tweede volgende versken uytgedruckt worden: maer oock des Priesters huysvrouwe.
4 D. die sijne natuerlicke suster is; ende niet uyt kracht van verdere maechschap / ofte houwelicx verbant / ofte andersins / alsoo genoemt wort. 5 Het Hebr. woort wort in desen sin oock genomen / Iesa. 16. 8. andere nemen 't voor Huysvader, ofte echte man, in desen sin, dat een Priester over sijne huysvrouwe (met welck woort sy hare oversettinge vervullen) niet en soude mogen rouwe dragen; hoe wel het schijnt dat dit niet ongeoorloost en was / om dat de Priester Ezechiel sulcx te doen in den sin hadde / maer sulcx hem extraordinaerlick verboden werd / Ezech. 24. 16 / &c.

5 Sy en sullen op haer hooft geene [6] kaelheyt maken / ende en sullen den hoeck hares baerts niet afscheeren: nochte in haren vleesche en sullen sy geene sneden snÿden.

6 Sy sullen haren Godt heylich zÿn / ende [7] den naem hares Godts en sullense niet ontheyligen: want sy offeren de vyer-offeren des HEEREN / [8] de spÿse hares Godts; daerom sullen sy [9] heylich zÿn.

7 Sy en sullen geene vrouwe nemen die eene hoere / ofte [10] ontheyligde is / nochte eene vrouwe nemen / die van haren man [11] verstooten is / want hy is heylich sÿnen Godt.

8 Daerom sult ghy hem [12] heyligen / om dat hy de spÿse uwes Godts offert: hy sal u heylich zÿn / want ick ben heylich / ick ben de HEERE / die u [13] heyligt.

9 Als nu eeniges Priesters dochter [14] sal beginnen te hoereren / sy [15] ontheyligt haren vader; met vyer salse verbrandt worden.

10 Ende hy / die de [16] Hooge-priester onder sÿne broederen is / [17] op wiens hooft de salf-olye gegoten is / ende wiens [18] hant men gevult heeft / om [19] die kleederen aen te trecken; en sal sÿn hooft niet [20] ontblooten / nochte sÿne kleederen niet scheuren.

11 Hy en sal oock by geene doode lichamen komen: [selfs] [21] over sÿnen vader / ende over sÿne moeder en sal hy sich niet verontreynigen.

12 Ende uyt het Heylichdom en sal hy [22] niet uytgaen / dat hy het Heylichdom sÿnes Godts niet en [23] ontheylige: want de [24] kroone der salf-olye sÿnes Godts is op hem; Ick ben de HEERE.

13 Hy sal oock eene vrouwe in haren maechdom nemen.

14 Eene weduwe / ofte [25] verstootene / ofte ontheyligde hoere / de sulcke en sal hy niet nemen: maer eene maecht uyt sÿne volcken sal hy tot eene vrouwe nemen.

15 Ende hy en sal [26] sÿn zaet onder sÿne volcken niet [27] ontheyligen: want ick ben de HEERE / die hem [28] heyligt.

16 Wÿder sprack de HEERE tot Mose / seggende:

17 Spreeckt tot Aaron / seggende; Niemant uyt uwen [29] zade / [30] nae hare geslachten / in den welcken een gebreck sal zÿn / sal naederen om [31] de spÿse sÿnes Godts te offeren.

18 Want geen man / in den welcken een gebreck sal zÿn / en sal naederen: hy zy een blint man / ofte kreupel / ofte te [32] kort / ofte [33] te lanck in leden:

19 Ofte een man / in den welcken eene breucke des voets / ofte eene breucke der hant sal zÿn:

20 Ofte bultachtich / ofte [34] dwerchachtich sal zÿn / ofte [35] een vel op sÿne ooge sal hebben / ofte drooge schurftheyt / ofte etterige schurftheyt / ofte die gebroken sal zÿn aen sÿn gemacht.

21 Geen man uyt den zade Aarons des Priesters / in den welcken een gebreck is / sal toetreden / om de vyerofferen des HEEREN te offeren: een gebreck is in hem / hy en sal niet toetreden / om de spÿse sÿnes Godts te offeren.

22 De spÿse sÿnes Godts van de [36] alderheylichste dingen; ende van de [37] Heylige dingen sal hy mogen eten:

23 Doch [38] tot den voorhanck en sal hy niet komen / ende tot den altaer niet toetreden / om dat een gebreck in hem is: op dat hy [39] mÿne Heylichdommen niet en ontheylige; want ick ben de HEERE / die haer heylicht.

24 Ende Mose sprack [sulcks] tot Aaron / ende tot sÿne sonen; ende tot alle de kinderen Israëls.

6 *Hebr.* de kaelheyt niet kael maken.

7 Siet vov. 18. op het v. 21.

8 Siet vov. 3. op het v. 11. alsoo ond. v. 8 / 21 / 22. ende cap. 22. v. 25.

9 *Hebr.* Heylicheyt. dat is / nae heylicheyt staen / ende sy sullen ten aensien van haer ampt / voor heylich gehouden worden.

10 V. die geschoffeert / ofte geschent is / ofte die in 't openbaer / ofte in 't heymelick hoererije bedreven heeft. Alsoo ond. v. 14.

11 V. verlaten door scheydinge / hebbende tot desen eynde / ende bewijs hier van / eenen scheyd-brief van haren man ontfangen. Alsoo ond. v. 14. Num. 30. 9. Ezech. 44. 22.

12 V. voor heylich houden; gelijck de volgende woorden in dit vs uytwijsen.

13 V. die u van andere menschen afsondert tot sijn eygendom / door middel van het ampt der Priesteren / die ghy daerom voor heylich / ende in weerde sult houden. Vgel. vov. 20. de aenteeck. op v. 8.

14 And. haer te ontheyligen met hoereren.

15 V. sy maeckt dat haer vader veracht / ende voor onheylich gehouden / ende ten spotte gestelt wort. Siet gelijcke maniere van spreken / Psal. 89. 40. Jes. 43. 28.

16 *Hebr.* groote Priester. Alsoo 2. Reg. 12. 10. ende 23. 4.

17 Sommige / dese woorden vergelijckende met Exod. 40. 13 / 14 / 15. vov. 8. 12 / 30. Psal. 133. 2. oordeelen dat na de eerste inwijinge Aarons / ende sijner sonen / niemant meer der Priesteren is gesalft geweest / dan de Hooge-Priester alleen.

18 Siet vov. 7. op v. 37.

19 Siet van dese Exod. 28. 4.

20 V. rouwe dragen over eenen dooden. Vgel. vov. 10. 6.

21 Verstaet dit van den Overpriester alleen: want den anderen was dit geoorlooft. Siet vov. v. 2.

22 T. w. om het lijck te volgen.

23 T. w. met daer in te gaen / na dat hy in sijnes overledenen vaders ofte moeders huys soude geweest zijn / ofte rouwe gedragen hebben.

24 Siet van dese Exod. 29. 6. ende Levit. 8. op v. 9.

25 Siet vov. op het v. 7.

26 V. sijne kinderen. Alsoo Genes. 4. 25. ende ond. v. 17. ende 21.

27 T. w. mits tegen de voorgemelte wetten eene huysvrouwe voor hem te nemen.

28 Dat is / af-sondert tot eenen heyligen dienst. Alsoo Exod. 28. 3. ende 29. 1. ende ond. v. 23. 29 V. sonen / ofte / nakomelingen / 't zy Hooge / ofte Onderpriesteren. Alsoo ond. v. 21. 30 V. in wat tijden / ofte eeuwen sy na u souden mogen leven. 31 Siet vov. 3. op 't v. 11. 32 Ofte: hebbende te weynich leden. And. kamuys. Dat is / die eene ingevallene neuse heeft / alsoo dat hy door deselve spreeckt. 33 And. die overschot van leden heeft. 34 And. dunne, mager, tanck, uyt-geteert. 35 And. die schemeringe in sijne ooge heeft.

36 *Hebr.* van de heylicheden der heylicheden. Verstaet de toon-brooden / de schult-offeren ende sond-offeren.

37 Ofte, heylicheden. Verstaet de Danckofferen / de Eerstelingen / ende de Tiende.

38 V. het Priesterlick ampt en sal hy niet bedienen. Siet van dit voorhancksel vov. 4. op het v. 6.

39 Dat is / de plaetsen mijnes Heylichdoms. Verstaet door het Heylichdom / de Tente der t' samenkomste / als te sien is / vov. 16. 33. de welcke in 't getal van velen gestelt is / om datse hadde verscheydene deelen: het Voorhof / het Heylige / het Heylige der Heyligen.

Het xxij. Capittel.

Wetten aengaende de Reynicheyt der Priesteren / in het eten der geheylighde dingen. Onreyn zijnde mochtense daer van niet eten v. 1 / &c. maer wel gereynigt zijnde / 6. Geen doodt aes / en dat verscheurt was / mochtense eten / 8. Wie van het heylige met hen eten mochte / ende wie niet / 10. Wet over de gene die door dwalinge van het heylige gegeten hadden / 14. Wetten van vrywillige offeren / van hoedanige sy moesten zijn / 17. van wiens hant ontfangen / 25. hoe out / 26. Om te offeren niet met de moeder / 28. ende op den dach van het offeren gegeten te worden / 29. het welcke al besloten wort met eene vermaninge tot gehoorsaemheyt / 31.

1 DAerna sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 Spreeckt tot Aaron / ende tot sÿne sonen / datse sich van de [1] heylige dingen der kinderen Israëls die sy my [2] heyligen / [3] afsonderen / op datse [4] den Naem mÿner Heylicheyt niet en ontheyligen: Ick ben de HEERE.

3 Segt tot hen; Alle man onder uwe geslachten / die uyt uwen gantschen zade tot de heylige dingen / die de kinderen Israëls den HEERE heyligen / [5] naederen sal / als sÿne [6] onreynicheyt op hem is / die selve [7] mensche sal van voor mÿn aengesicht uytgeroept worden: ick ben de HEERE.

4 Niemant van den [8] zade Aarons die melaetsch is / ofte eenen vloet heeft / en sal van die heylige dingen eten / tot dat hy reyn is: mitsgaders die yet aenroert [9] dat onreyn is van een doot lichaem / [a] ofte yemant dien [10] het zaet der byligginge ontgaet.

5 Ofte so wie aengeroert sal hebben eenich kruypende gedierte / daer van hy onreyn is / ofte eenen mensche / daer van hy onreyn is / [11] nae alle sÿne onreynicheyt:

6 De mensche / de welcke dat aengeroert sal hebben / die sal onreyn zÿn tot aen den avont: ende hy en sal van die heylige dingen niet eten / maer sal sÿn vleesch met water baden.

7 Als de Sonne sal ondergegaen zÿn / dan sal hy reyn zÿn: ende daerna sal hy van die heylige dingen eten; want dat is sÿne [12] spÿse.

8 [b] Het doode aes / ende het verscheurde en sal hy niet eten / om daer mede onreyn te worden: Ick ben de HEERE.

9 Sy sullen dan [13] mÿn bevel onderhouden / op datse geene sonde [14] daer over en [15] dragen / ende [16] daer in sterven / als sy [17] die ontheyligt souden hebben: Ick ben de HEERE / die [18] haer heyligt.

10 Oock en sal geen [19] vreemde het heylige eten: een [20] bywoonder des Priesters /

1 V. die Gode van den kinderen Israëls geoffert werden. siet vov. 5. op v. 15.

2 Dat wort geseyt / Gode geheyligt te zijn, het welcke hem ter eere van het gemeene gebruyck afgesondert / ende tot een heylich eynde bescheyden wort. Alsoo in 't volgende vs. Item / Exod. 13. 2. Num. 3. 13. Deut. 15. 19. And. om dat sy my [die] heyligen.

3 T. w. datse van die niet eten / wanneerse yewers mede verontreynigt / ofte anders ins onbequaem zijn.

4 Siet vov. cap. 18. op v. 21.

5 T. w. om van de selve te eten.

6 Van de welcke hier te voore in 't 11. cap. ende oock hier v. 4. &c. gesproken wort.

7 *Hebr.* ziele. Alsoo ond. v. 6. &c. Siet Gen. 12. op het v. 5.

8 V. geslachte / ofte nakomelingen. Siet Genes. 9. op het v. 9.

9 *Hebr.* den onreynen eener ziele. Dat is / van een doot lichaem. Siet vov. 19. op het v. 28.

a Bov. 15. 2.

10 *Hebr.* de bylegginge des zaets.

11 V. met wat onreynicheyt hy soude mogen besmet wesen.

12 Ofte / broot. siet vov. 3. op v. 11.

b Exod. 22. 31. Bov. 17. 15. Ezech. 44. 31.

13 *Hebr.* mijn bewaringe bewaren, oft / onderhoudinge onderhouden.

14 Om de heylige dingen / van de welcke v. 7. gesproken is. Siet vov. 21. op het v. 22. alsoo in 't volgende.

15 Siet vov. 5. op het v. 1.

16 T. w. in de sonde / ofte straffe harer sonde / gelijck Nadab ende Abihu wedervaren was / vov. 10. 1 / 2. And. om die. T. w. Heylige dingen / van de welcke gesproken is / vov. v. 7. 17 V. die heylige dingen. 18 Namelick / de Priesteren. Siet vov. 21. op v. 8. 19 V. die niet en is van het Priesterlick geslachte; hoedanige waren de andere Levites ende Israëliten. Siet ond. v. 12. ende Matth. 12. 4.

20 Verstaet eenen die van buyten ingekomen zijnde / voor eenen tijt sijne wooninge / ende herberch-plaetse heeft by den Priester. Eenige verstaen desen bywoonder van de Dienstknechten; daer van wy lesen / Exod. 21. vss. 2 / 3 / &c.

ende

ende een dachlooner en sullen het heylige niet eten.

11 Wanneer dan noch de Priester eene ziele [21] met sijn gelt sal gekocht hebben/ die sal daer van eten: ende de ingeboren van sijn huys/ die sullen van sijne spijse eten.

12 Maer als des Priesters dochter eenen [22] vreemden man sal toebehooren; sy en sal van het hef-offer der heylige dingen niet eten.

13 Doch als des Priesters dochter eene weduwe/ ofte [23] verstootene sal zijn/ ende geen [24] zaet hebben/ ende tot haers vaders huys/ [c] als in hare jonckheyt/ sal wedergekeert zijn/ so salse vande spijse haers vaders eten: maer geen vreemde en sal daer van eten.

14 Ende wanneer yemant het heylige door dwalinge sal gegeten hebben; so sal hy des selven vijfde deel daer boven toe doen/ ende sal 't den Priester [25] met het heylige wedergeven:

15 So en sullen sy niet ontheyligen de heylige dingen der kinderen Israëls; die sy den HEERE sullen geheven hebben;

16 Ende hen doen dragen de [26] ongerechticheyt der schult/ als sy hare heylige dingen souden eten: want ick ben de HEERE/ die haer heylicht:

17 Vorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

18 Spreeckt tot Aaron/ ende tot sijne sonen/ ende tot alle de kinderen Israëls/ ende segt tot hen; [27] So wie uyt den huyse Israëls/ ende uyt de [28] vreemdelingen in Israël is/ die sijne offerhande sal offeren nae alle hare [29] geloften/ ende nae alle hare vrywillige offeren/ die sy den HEERE ten brand-offer sullen offeren:

19 Het sal [30] nae u welgevallen zijn; een volkomen manneken/ van de runderen/ van de lammeren/ ofte vande geyten.

20 Ghy en sult niet offeren yet/ daer in een gebreck is: want het [31] niet aengenaem en soude zijn voor u.

21 [d] Ende als yemant een danck-offer den HEERE sal offeren/ uytsonderende van de runderen/ ofte van de schapen eene gelofte/ ofte vrywillich offer; 't sal volkomen zijn/ op dattet aengenaem zy/ geen gebreck en sal daer in zijn.

22 Het blinde/ ofte gebrokene/ ofte verlemde; ofte wratte/ ofte [32] drooge schurftheyt/ ofte etterige schurftheyt hebbende; dese en sult ghy den HEERE niet offeren: ende daer van en sult ghy den HEERE geen vyeroffer op den altaer geven.

23 Doch eenen os/ ofte kleyn [33] vee/ te lanck/ ofte te verkrompen in leden; die sult ghy tot een vrywillich offer [34] bereyden/ doch tot eene gelofte en soude het niet aengenaem zijn.

24 Het gedruckte/ ofte gestootene/ ofte gescheurde/ ofte gesnedene en sult ghy den HEERE niet offeren: dat en sult ghy in uwen lande niet doen.

25 Ghy en sult oock uyt de hant [35] des vreemden/ van alle dese dingen uwen Gode geene spijse offeren: want hare verdorventheyt in haer is/ in die selve is gebreck/ sy en souden niet aengename zijn voor u.

26 Wijder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

27 Wanneer een os/ ofte lam/ ofte geyte sal geboren zijn/ so sal die seven dagen onder sijne moeder zijn: daerna vanden achtsten dach/ ende daer over/ sal hy aengenaem zijn/ tot offerhande des vyer-offers den HEERE.

28 Ghy en sult oock eenen os/ ofte kleyn vee/ hem/ ende sijn jonck op eenen dach niet slachten.

29 Ende als ghy een lof-offer den HEERE sult slachten; nae uwen wille sult ghy het slachten.

30 [e] Het sal op den selven dach gegeten worden/ ghy en sult daer van niet overlaten tot op den morgen: Ick ben de HEERE.

31 Daerom sult ghy mijne geboden houden/ ende de selve doen: Ick ben de HEERE.

32 Ende ghy en sult mijnen heyligen Naem [36] niet ontheyligen/ op dat ick in 't midden der kinderen Israëls [37] geheylicht worde: Ick ben de HEERE/ die u heylige;

33 Die u uyt Egyptenlant uytgevoert hebbe/ op dat ick [38] u tot een Godt zy: Ick ben de HEERE.

21 *Hebr.* met de koopinge sijns gelts. dat is/ met het gelt daer mede hy koopt.

22 D. die niet en was van het priesterlick geslachte/ als vov. v. 10.

23 Siet vov. 21. op het v. 7.

24 D. kinderen. Alsoo is dit woort genomen/ Genes. 4. 25. ende 15. 3. Levit. 20. 2/ &c.

c Vov. 10. 14.

25 And. sal den Priester het heylige wedergeven. Verstaet/ dat het heylige gelijck/ ofte/ soo veel weerdich was; dewijle het gegetene niet weder en konde gegeven worden. siet vov. 5. 16.

26 D. de straffe der schult/ ofte misdaet. Als vov. v. 9. ende cap. 5. v. 1.

27 *Hebr.* man man.

28 Verstaet de sulcke/ die de religie der Israëliten aengenomen hadden/ ende beleden.

29 Siet van dese vov. 7. op het v. 16.

30 Siet vov. 1. op het v. 3.

31 *Heb.* niet nae aengenaemheyt, ofte welgevallen. alsoo in 't volgende vs. Verstaet/ niet aengenaem den Heere. vg. hier mede vov. 1. de aent. op 't v. 4.

d Deuter. 15. 21. ende 17. 1.

32 Siet vov. 21. op v. 20.

33 D. schapen/ ende geyten.

34 D. mogen offeren.

35 *Hebr.* soon des vreemden, ofte/ uytlanders. Hier mede wort van Godt bevolen/ dat de offerhanden/ die van de vreemden souden geoffert werden/ (siet Ezr. 6. 8/ 9/ 10) moesten sonder gebreck zijn/ soo wel als de offerhanden van de kinderen van Israël.

e Vov. 7. 15.

36 D. niet maken gelastert te worden/ mits yet te doen tegen mijne geboden.

37 D. gehouden ende verklaert worde voor dien Godt/ die de overtrederẽ straft/ ende de vroome beloont. Siet vov. 10. op v. 3.

38 Siet Gen. 17. op v. 7.

Het xxiij. Capittel.

Wetten vande Vierdagen/ ende Hoochtijden/ v. 1/ &c. vanden Sabbath/ 3. van het Paesschen-feest/ 4/ 5. met de ceremonien daer in te onderhouden/ 9. Van het Pinxter-feest/ 15. Van het feest der Trompetten/ 24. Van het feest der versoeninge/ 27. Van het feest der Loof-hutten/ 33.

1 DAerna sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ ende segt tot hen; De gesette Hooch-tijden des HEEREN/ dewelcke [1] ghy-lieden uytroepen sult/ sullen [2] heylige t' samen-roepingen zijn: dese zijn mijne gesette hooch-tijden.

3 [a] Ses dagen salmen [3] het werck doen/ maer op den sevenden dach is de Sabbath der ruste/ eene heylige t' samen-roepinge/ geen werck en sult ghy doen: het is des HEEREN Sabbath/ in alle uwe woningen.

4 Dese zijn de gesette Hooch-tijden des HEEREN/ de heylige t' samen-roepingen: dewelcke ghy uytroepen sult op haren gesetten tijt.

5 [b] In de Eerste [4] maent/ op den veertienden der maent/ [5] tusschen twee avonden is des HEEREN [6] Paeschen.

6 Ende op den vijftienden dach der selver maent is het feest van de ongesuerde [brooden] des HEEREN: seven dagen sult ghy ongesuerde [brooden] eten.

7 Op den [7] eersten dach sult ghy eene heylige t' samen-roepinge hebben: geen [8] dienstwerck en sult ghy doen:

8 Maer ghy sult seven dagen [9] vyeroffer den HEERE offeren: op den sevenden dach sal eene heylige t' samen-roepinge wesen/ geen dienstwerck en sult ghy doen.

9 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

10 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ ende segt tot hen: Als ghy in het lant sult gekomen zijn/ het welcke ick u geven sal/ ende ghy sijnen oogst sult in-oogsten/ dan sult ghy een [10] garve vande eerstelingen uwes oogsts tot den Priester brengen.

11 Ende hy sal die garve voor het aen-

1 Namelick/ door de Priesteren. Siet Num. 10. 8/ 9/ &c.

2 *Hebr.* t' samen-roepingẽ der heylicheyt. Soo worden de kerckelicke byeencomsten genoemt/ om datse door eenich middel van stemme/ ofte ander geluyt/ tot de plaetse der versamelinge by een geroepẽ waren/ om den heyligen Godes-dienst te plegen. Alsoo in 't volgende.

a Exod. 20. 9. ende 23. 12. Deuter. 5. 13. Luc. 13. 14.

3 Verstaet het dagelicksche ende dienstelicke werck/ dienende tot de versorginge deses tijdelicken levens.

b Exod. 12. 8. ende 23. 14. Num. 28. 16. Deuter. 16. 1.

4 Genaemt Nisan ende Abib. beginnende met de gelijckheyt der dagen ende der nachten in de Lente/ ende meest over een komende met onse Meerte. Siet Exo. 13. op het v. 4. ende Num. 9. op v. 1.

5 Siet van dese maniere van spreken Exod. 12. op v. 6.

6 *Hebr.* Pesach. Dat is/ overschrit, ofte voor-by-ganck. Alsoo wort het Feest genoemt door eene sacramentale maniere van spreken/ daer het maer een gedenckteecken vanden voorby-ganck des Engels en was. vg. hier mede Exo. 12. v. 11. ende Gen. 17. 10. met de aent. daer op.

7 D. op desen dach/ ende op den sevenden/ gelijck volgt v. 8. salmen hem in Godes-dienstige wercken oeffenen/ ende hem onthouden van den dagelickschen arbeyt.

8 Dat u van den Godes-dienst/ dien ghy schuldich zijt te plegen/ soude mogen aftrecken/ ende u vermoeyen.

9 Siet vov. 1. op 't v. 9.

10 Het Hebr. woort beteeckent het tiendedeel van een Epha, Exod. 16. 36. Hierom schijnt een schoof oock soo genoemt te zijn/ om datmen een tiende deel van een Epha uyt eenen schoof konde dorschen.

gesicht des HEEREN bewegen/ [11] op dattet voor u aengenaem zy: [12] des anderen daechs na den Sabbath sal de Priester die bewegen.

12 Ghy sult oock op den dach als ghy die garve bewegen sult/ bereyden een volkomen Lam/ dat [13] een-jarich is/ ten brand-offer den HEERE;

13 Ende syn spijs-offer twee tienden meel-bloeme met olie gemengt ten vyeroffer/den HEERE ten [14] lieflicken reucke: ende syn [15] dranck-offer van wijn/ het vierde deel van een [16] Hin.

14 Ende ghy en sult [17] geen broot/nochte geroost koorn/ nochte groene aren eten/ tot op dien selven dach/ dat ghy de offerhande uwes Godts sult gebracht hebben: het is eene eeuwige insettinge voor uwe geslachten/ in alle uwe wooningen.

15 [c] Daerna sult ghy u tellen van 's anderen daechs na de Sabbath/ vanden dach dat ghy de garve des [18] beweechoffers sult gebracht hebben: het sullen seven volkomene [19] Sabbathen zijn.

16 Tot 's anderen daechs na den sevenden Sabbath sult ghy vijftich dagen tellen: dan sult ghy een [20] nieuw spijs-offer den HEERE offeren.

17 Ghylieden sult uyt uwe wooningen twee beweech-brooden brengen/ sy sullen van twee [21] tienden meel-bloeme zijn/ [22] gedeessemt sullense gebacken worden: het zijn de [23] eerstelingen den HEERE.

18 Ghy sult oock met het broot seven volkomene [24] een-jarige lammeren/ ende eenen varre/ [25] het jonck eenes runts/ende twee rammen offeren: sy sullen den HEERE een brand-offer zijn/ met haer spijs-offer/ ende hare dranck-offeren/ een vyer-offer/ [ten] lieflicken reucke den HEERE.

19 Oock sult ghy eenen geytenbock ten sond-offer/ende twee een-jarige lammeren ten danck-offer bereyden.

20 Dan sal de Priester de selve [26] met het broot der eerstelingen [ten] beweech-offer/ voor het aengesicht des HEEREN/ met de twee lammeren bewegen: sy sullen den HEERE een heylich dinck zijn/ voor den Priester.

21 Ende [27] ghy sult op dien selven dach uytroepen/ [dat] ghy eene heylige t' samen-roepinge sult hebben; geen dienstwerck en sult ghy doen: het is eene eeuwige insettinge in alle uwe wooningen voor uwe geslachten.

22 [d] Als ghy nu den oogst uwes lants sult in-oogsten/ ghy en sult in u in-oogsten den [28] hoeck des velts niet gantsch [29] afmaeyen/ ende [30] de opsamelinge uwes oogsts niet opsamelen: voor den armen ende voor den vreemdelinck sult ghyse laten: Ick ben de HEERE uwe Godt.

23 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

24 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ seggende; [e] Inde [31] sevende maent/ op den eersten der maent/ sult ghy eene ruste hebben/ eene [32] gedachtenisse des geklancks/ eene heylige t' samen-roepinge.

25 Geen dienstwerck en sult ghy doen: maer ghy sult den HEERE vyer-offer offeren.

26 Voorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

11 *Hebr.* tot uwe aengenaemheyt, ofte/ welgevallicheyt.
12 D. op den sestienden dach der maent/ den tweeden na den Paeschdach/ ende den tweeden der ongesuerde brooden.
13 *Hebr.* een soon sijns jaers. D. dat een jaer out is. Alsoo Num. 7. 17/ 21/ 33/ &c.
14 Siet Genes. 8. op v. 21.
15 Verstaet de offerhanden/ in dewelcke vochtige dingen/ als wijn, ende olie geoffert werden. Alsoo ond. v. 18, en 37. Siet Genes. 35. op v. 14. ende vg. Exo. 29. 40.
16 Siet van dese mate vov. 19. op v. 36.
17 De sin is/ datse gantsch niet van de nieuwe vruchten smaken/ nochte nutten en mochten/ dan als sy de eerstelinge daer van Gode souden geoffert hebben: het welcke geschieden moeste op den dach te vooren gemelt/ v. 11.
c Deuter. 16. 9.
18 Siet van het beweech-offer vov. 7. op v. 30.
19 Ofte/ weken.
20 Vg. Num. 28. 26. ende verstaet dit van het offer/ dat van nieuw koorn/ ofte vruchten moeste komen/ ende te onderscheyden is van de vrywillige spijs-offeren; van welcke te sien is vov. 2. 12.
21 T. w. van een Epha/ ende siet van dese mate breeder Exod. 16. op v. 36. ende vov. 5. op v. 11.
22 Dit was geoorloft in dese offerhanden der eerster vruchten/ maer niet inde vrywillige spijs-offeren/ vov. 2. 11.
23 Verg. vov. 2, 12.
24 *Hebr.* sonen eens jaers. Alsoo in 't volgende vs.
25 *Hebr.* de soon eens runts. D. een jonck runt.
26 Ofte/ na het broot der eerstelingen, na het welcke hy beyde de Lammeren bewegen sal.
27 T. w. ghy Priesteren.
d Bov. 19. 9. Deut. 24. 19.
28 D. de aren/ die aen de hoecken des lants/ ofte de kanten des ackers wat bezyden afstaen/ ende plegen in 't af-snijden vergeten/ ofte nagelaten te worden.
29 *Hebr.* voleynden. D. niet gantsch afsnijden/ ende op-samelen.
30 D. dat overblijft/ om daer na opgesamelt te worden.
e Num. 29. 1.
31 Genaemt Ethanim, 1. Reg. 8. 2. ende beginnende in onsen September/ als de sonne in Libra gaet/ ende dach ende nacht gelijck maeckt.
32 Ofte: eẽ gedenck-feest des geklancx, ofte/ als eenige/ een geklanck ter gedachtenisse, het welcke geschiedde door de Priesters/ met het blasen van een trompette/ 1. Om het volck te waerschouwen/ dat nu het politijcke jaer inginck/ nae het welcke men alle burgerlicke contracten/ eñ handelingen moeste bereyden/ ende rekenen. 2. Om 't volck te vermanen/ dat sy Godt souden dancken voor de weldaden/ die sy 't geheele jaer genooten hadden. 3. Dat sy met erkentenisse ende leedtwesen harer sonden hen souden bereyden tegen den dach der Versoeninge, welcke was de tiende dach derselver maent. Siet ond. v. 27.

27 [33] [f] Doch op den tienden deser sevender maent sal de [34] Versoendach zijn/ eene heylige t' samen-roepinge sult ghy hebben/ dan sult ghy [35] uwe zielen verootmoedigen; ende sult den HEERE een vyer-offer offeren.

28 Ende op dien selven dach en sult ghy geen werck doen: want het is de Versoendach/ om over u versoeninge te doen voor het aengesicht des HEEREN uwes Godts.

29 Want [36] alle ziele/ dewelcke op dien selven dach niet en sal verootmoedigt zijn geweest/ die sal [37] uytgeroeyt worden uyt hare volcken.

30 Oock alle ziele/ die eenich werck op dien selven dach gedaen sal hebben; die selve ziele sal ick uyt het midden hares volcks verderven.

31 Ghy en sult geen werck doen: 't is eene eeuwige insettinge voor uwe geslachten/ in alle uwe wooningen.

32 Het sal u een Sabbath der ruste zijn/ dan sult ghy uwe zielen verootmoedigen: op den negenden der maent [38] in den avont/ [39] vanden avont tot den avont sult ghy uwen Sabbath rusten.

33 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

34 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ seggende; [g] Op den vijftienden dach deser sevender maent/ sal het feest der [40] Loofhutten seven dagen den HEERE zijn.

35 Op den eersten dach sal eene heylige t' samenroepinge zijn: geen dienst-werck en sult ghy doen.

36 Seven dagen sult ghy den HEERE vyer-offer offeren: [h] op den achtsten dach sult ghy eene heylige t' samen-roepinge hebben/ ende sult den HEERE vyer-offer offeren/ het is een [41] Verbots-dach/ ghy en sult geen dienst-werck doen.

37 Dit zijn de gesette Hoochtijden des HEEREN/ dewelcke ghy sult uytroepen/ [tot] heylige t' samen-roepingen: om den HEERE Vyer-offer/ Brand-offer/ ende Spijs-offer/ Slacht-offer/ eñ Dranck-offeren/ elck dagelicx op sijnen dach te offeren.

38 Behalvẽ de Sabbathen des HEEREN/ ende behalven uwe gaven/ ende behalven alle uwe geloften/ ende behalven alle uwe vrywillige offeren/ dewelcke ghy den HEERE geven sult.

39 Doch op den vijftienden dach der sevender maent/ als ghy het inkomen des lants sult ingegadert hebben/ sult ghy des HEEREN feest seven dagen vieren: op den eersten dach salder ruste zijn/ ende op den achtsten dach salder ruste zijn.

40 Ende op den eersten dach sult ghy u nemen [42] tacken van [43] schoon geboomte/ [44] palmtacken/ ende meyen van dichte boomen/ met [45] beeckwilgen: ende sult voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts seven dagen vrolick zijn.

41 Ende ghy sult dat feest den HEERE seven dagen inden jare vyeren: het is eene eeuwige insettinge voor uwe geslachten; inde sevende maent sult ghy dat vyeren.

42 Seven dagen sult ghy inde loof-hutten woonen: alle inboorlingen in Israël sullen in loof-hutten woonen:

43 Op dat uwe geslachten weten/ dat ick de kinderen Israëls in [46] loof-hutten

33 Ofte/ immers.
f Bov. 16. 29. 31. Num. 29. 7.
34 Verstaet een feest by den Israëliten/ in het welcke sy hẽ versoendẽ met den Heere over hare sonden/ hen vernederende door vasten/ ende bidden.
35 Siet vov. 16. op v. 29.
36 D. alle mensche. Verstaet niet alleene de Israëliten/ maer oock de Israëlijt-genooten/ die hen uyt andere natien tot de Israëlitische gemeynte souden begeven hebben, alsoo in 't volgende vs.
37 Siet Genes. 17. op v. 14.
38 Namelick/ als de negende dach was voorby gegaen/ ende den avont gekomen/ welcke 't begin des tienden daechs was: gelijck inde scheppinge den avont voor dẽ morgen ginck. Ende dese maniere van den dach te rekenen/ hebben de Jodẽ gevolgt. Vg. Genes. 1. 5.
39 D. vanden nederganck der Sonne/ tot den volgenden nederganck der Sonne.
g Exod. 23. 16. Num. 29. 12. Deuter. 16. 13.
40 Welcke gemaeckt waren niet van berderen/ vellen/ wollen/ ofte linnen-tuych: maer van tackẽ van groene boomen/ gelijck hier nae v. 40. verklaert wort. Hier van is te sien een exempel Neh. 8. 16.
h Iohan. 7. 37.
41 *Hebr.* verbodt, ofte/ op houdinge: Om dat op dien dach verboden was eenich dienstwerck te doen/ ende de gemeente op-gehouden wert/ om by een te blijven tot verrichtinge des publijcken Godtsdiensts. Siet oock Num. 29. 35. Deut. 16. 8. 2. Reg. 10. 20. Nehem. 8. 18. Joel. 1. 14. Amos 5. 21. And. solemnele vergaderinge, vierdach, ofte/ byeenkomste. And. sluytdach. Dat is/ den laetsten ende voornaemsten dach/ waer mede het feest besloten wiert. Siet Deuter. 16. 8. Joh. 7. 37.
42 Hoewel het Hebreeusch woort gemeenlick vruchtẽ beteeckent/ so wort het evenwel oock 2. Reg. 19. 30. genomen voor al 't gene dat uyt de wortel/ ofte stammen schiet/ ende wast. Ende dat hier de tacken verstaen worden/ is genoech af te nemen uyt 't gene dat hier aenvolgt/ ende uyt Nehe. 8. 16. allwaer noch meer speciẽ van tacken genoemt worden. Ende uyt dese maeckten sy hare Loofhutten.
43 Als/ Olijfboomen/ Myrtenboomen/ Palmboomen. Siet Nehem. 8. 16.
44 *Hebr.* handen van palmen.
45 Met welcke men die voorgemelde tacken aen malkanderẽ bondt/ soo sommige meynen.
46 T. w. de veertich jarẽ die sy in de woestijne wandelden: dat is/ Ick hebse wonderbaerlick onderhouden/ sonder huysen te hebben ter wooninge/ ende sonder vruchten der aerde ter voedinge.

hebbe

hebbe doen woonen/ als ick haer uyt Egyptenlant uytgevoert hebbe: Ick ben de HEERE uwe Godt.

44 Alsoo heeft Mose/ de gesette Hooch-tyden des HEEREN tot de kinderen Israëls uytgesproken.

Het xxiiij. Capittel.

Wetten vande olye der lampen des Tabernakels/ ende der selver toerichtinge/ v. 1/ &c. Vande Toon-brooden/ 5. ende uyt occasie van eenen die den Naem des Heeren gelastert hadde/ 10. Vande straffe der Godts-lasteraren in 't gemeyn/ 13. ende der genen die eenen mensche dooden/ ofte een beest/ ofte haren naesten quetsen/ 17. De uytvoeringe der straffe des voorgemelten lasteraers/ 23.

1 ENde de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

2 Gebiedt den kinderen Israëls/ datse tot u [1] brengen suyvere [2] gestootene olijf-olye/ voor den luchter; om de [3] lampen [4] geduerichlick aen te steken.

3 [5] Aaron sal die voor het aengesicht des HEEREN geduerichlick toerichten/ van den avont tot den morgen buyten den [6] voorhanck van het getuygenisse in de Tente der t'samen-komste: het is eene eeuwige in-settinge voor uwe geslachten.

4 Hy sal op den [7] louteren kandelaer die lampen voor het aengesicht des HEEREN/ geduerichlick toerichten.

5 Ghy sult oock meel-bloeme nemen/ ende twaelf koecken daer van backen: van [8] twee tienden sal een koecke zijn.

6 Ende ghy sultse in twee rijgen leggen/ sesse in eene rijge/ op de reyne tafel/ voor het aengesicht des HEEREN.

7 Ende op elcke rijge sult ghy suyveren wieroock leggen: 't welck den broode [9] ten gedenck-offer sal zijn; het is een vyer-offer den HEERE.

8 Op [10] elcken Sabbath-dach geduerichlick salmen dat voor het aengesicht des HEEREN [11] toerichten/ van wegen de [12] kinderen Israëls/ ten eeuwigen verbonde.

9 Ende [a] het [13] sal Aarons ende sijner sonen zijn/ die dat in de heylige plaetse sullen eten: want het is voor hem een heylicheyt der heylicheden/ uyt de [14] vyerofferen des HEEREN/ eene eeuwige insettinge.

10 Ende daer ginck eener Israëlitischer vrouwen soon uyt/ die in 't midden der kinderen Israëls [15] eens Egyptischen mans soon was: ende de soon deser Israëlitischer/ ende een [16] Israëlitisch man twisteden in 't leger.

11 Doe [17] lasterde der Israëlitischer vrouwē soon uytdruckelick dē [18] NAEM/ ende vloeckte; daerom [19] brachten sy hem tot Mose: de naem nu sijner moeder was Schelomith de dochter Dibri van de stamme Dan.

12 Ende sy leyden hem in de gevanckenisse: op dat hen nae [20] den mont des HEEREN verklaringe geschieden soude.

13 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

14 Brengt den vloecker uyt tot buyten het Leger/ ende alle die 't [21] gehoort hebben/ sullen hare handen op sijn hooft leggen: daerna sal hem de geheele vergaderinge steenigen.

15 Ende tot de kinderen Israëls sult ghy spreken/ seggende; een yeder als hy sijnen Godt gevloeckt sal hebben/ so sal hy sijne [22] sonde dragen.

16 Ende wie den naem des HEEREN [23] gelastert sal hebben/ [24] sal sekerlick gedoodt worden/ de gantsche vergaderinge sal hem [25] sekerlick steenigen: alsoo sal de vreemdelinck zijn/ gelijck de inboorlinck/ als hy den NAEM sal gelastert hebben/ hy sal gedoodt worden.

17 Ende als yemant eenige [26] ziele des menschen [27] sal verslagen hebben: hy sal sekerlick gedoodt worden.

18 Maer wie de ziele van een vee sal verslagen hebben/ hy sal 't wedergeven [28] ziele voor ziele.

19 Als oock yemant aen sijnen naesten een gebreck sal aengebracht hebben; gelijck als hy gedaen heeft/ [29] soo sal oock aen hem gedaen worden:

20 [30] Breucke voor breucke/ [b] ooge voor ooge/ tant voor tant: gelijck als hy een gebreck eenen mensche sal [31] aengebracht hebben/ soo sal oock hem aengebracht worden.

21 Wie dan een vee verslaet/ die sal 't weder geven: maer wie een mensche verslaet/ die sal gedoodet worden.

22 Eenderley recht sult ghy hebben/ soo sal de vreemdelinck zijn/ als de inboorlinck: want ick ben de HEERE uwe Godt.

23 Ende Mose seyde tot de kinderen Israëls/ datse den vloecker tot buyten het leger uytbrengen/ ende hem met steenen steenigen souden: ende de kinderen Israëls deden/ gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

1 *Hebr.* nemen. Dat is/ nemen ende brengen. Siet Genes. 12, op het v. 15.
2 Siet hier van oock het gebodt Exod. 27. 20.
3 Dewelcke waren in getale seven/ Exo. 25. 37.
4 T. w. op elcken avontstont.
5 Of sijne sonē door zijn gebodt/ gelijck te sien is/ Exod. 27. 21.
6 Die het Heylige van het Heylige der Heyligē onderscheydt. Siet vov. 4. op v. 6. Dese luchter nu ofte kandelaer stont in 't Heylige aē de Zuyt-zijde: gelijck de vergulde tafel aen de Noort-zijde/ Exod. 26. 35.
7 D. die van louter/ ende fijn gout gemaeckt was/ Exod. 25. 31. gelijck hy oock hier na v. 6. de reyne tafel noemt/ daer de toonbrooden opgeleyt worden/ om dat die met suyver/ fijn/ ende gelouteert gout overtrocken was. van de welcke men oock lesen kan Exod. 25. 24.
8 D. van twee Gomer, dewelcke was het tiende deel van een Epha. Siet Exo. 16. v. 36.
9 Siet vov. 2. op v. 2.
10 *Hebr.* in den dach des Sabbaths, in den dach des Sabbaths. siet van dese maniere van spreken Genes. 7. op het v. 2.
11 Het welcke de Priesters alleen doen moesten.
12 Die de meel-bloeme geoffert haddē/ daer van de Priesters de brooden/ ofte koecken maken moesten.
a Exod. 29. 32. Lev. 8. 31. 1. Sam. 21. 6. Matth. 12. 4.
13 Verstaet ten eynde van de weke/ alsmen op dē Sabbath daer aen volgende die toonbrooden van de tafel nam/ om versche in dier plaetse te leggen.
14 Dit woort onder de vyer-offerhanden oock gestelt/ om dat de wieroock/ die daer op lach/ van aengesteken/ ende den Heere verbrant wiert.
15 Het is waerschijnlick/ dat dese Egyptenaer het Israëlitische geloove aengenomen hadde/ gelijck vele meynen: ofte anders moeste hy/ als een vreemdelinck/ onder de Israëliten gewoont hebbē.
16 Ten aensien van beyde sijne ouderen.
17 Het Hebr. woort dat hier uytdruckelick lasteren verduytscht is/ beteyckent eygentlick doorsteken, doorbooren, doorwonden. waer mede de afgrijselickheyt deser daet te kennen gegeven wort/ om dat hy Godt met sijne snoode tonge als doorsteken hadde.
18 Verstaet den Naem des Heeren, of/ IEHOVAH. gelijck sulcx verklaert wort v. 16. ende Deuter. 28. 58. Siet van desen Naem/ Genes. 2. op v. 4.
19 Verstaet dat de Rechters hem tot Mose gebracht hebben/ om hem raet te vragen/ hoe sy desen grouwelicken lasteraer straffen souden.
20 Dat is/ het bevel des Heeren. Siet Genes. 41. op v. 40. ende Exod. 17. 1.

21 Namelick/ hoe hy gevloeckt/ ende den name Godts gelastert heeft. Ende dese/ als getuygen/ moesten hare hant op sijn hooft leggen/ om daer mede te getuygen/ dat sy hem met waerheyt dese sonde der Godts-lasteringe optegen/ eñ dat hy also daer aen schuldich zijnde/ dese straffe verdient hadde.
22 D. de straffe sijner sonde: gelijck hy dat verklaert in het navolgende vs. Siet vov. 5. op het v. 1.
23 *Hebr.* doorsteken hebben. gelijck vov. v. 11. siet aldaer.
24 *Hebr.* stervende gedoot worden. Dat is/ men sal niet nalaten hem te dooden/ sonder eenige verschooninge te gebruycken. Alsoo in 't volgende.
25 *Hebr.* steenigende steenigen.
26 D. eenen mensche. Siet Genes. 12. op v. 5. ende Exod. 21. 12.
27 D. wie een mensche met wonden ende slaen/ het leven beneemt. vg. Genes. 37. v. 21.
28 T. w. een levendich vee/ voor 't gene hy doot geslagen sal hebben.
29 T. w. nae wettelicke order/ verklaert in de volgende aenteeckeninge.
30 Dit was de Wet der vergeldinge/ welke niet door particuliere personen/ maer door de Overheyt/ met kennisse van saken/ moeste uytgevoert worden. De Phariseen hebbense misduydt/ ende qualick uytgeleyt: waerover sy van onsē Salichmaker Matth. 5. 38/39. bestraft worden.

b Exod. 21. 24. Deuter. 19. 21. Matth. 5. 38.

31 *Hebr.* gegeven.

Het xxv. Capittel.

Wetten vande ruste des sevenden jaers voor het Lant/ v. 1/ &c. Van het Jubel-jaer/ alle vijftich jaren/ te onderhouden/ 8. Vande maniere in het koopen/ ende verkoopen der erfgoederen/ nae het getal der jaren tot het Jubel-jaer/ 14. Van het recht in het lossen der verkochte erven/ 23. Van den woecker/ ende mildicheyt aen de arme Israëliten/ 35. Van het recht der Hebreeusche slaven/ hoemense koopen/ handelen/ ende lossen moeste/ 39.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose [1] aen den berch Sinai/ seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ ende segt tot hen; [a] Wanneer ghy sult gekomen zijn in dat lant/ dat ick u geve/ dan [2] sal dat lant [3] rustē/ eenen [4] Sabbath [5] den HEERE.

3 Ses jaren sult ghy uwen acker bezaeyen/ ende ses jaren uwen wijngaert besnijden/ ende de inkomste daer van insamelen.

4 Doch in het sevenste jaer sal voor het lant een Sabbath der ruste zijn; een Sabbath den HEERE: uwen acker en sult ghy niet bezaeyen/ ende uwen wijngaert niet besnijden.

5 Wat van selfs van uwen oogst sal gewassen zijn/ en sult ghy niet in-oogsten/ ende de druyven uwer [6] affonderinge/ en

1 Te weten/ uyt de Tente der t'samenkomste/ die nu aen den berch opgericht was/ Exod. 40. ende uyt de welcke Godt Mosi dese wetten heeft gegeven/ Levit. 1. 1. als sy opgericht was by den berch Sinai. vg. ond. 26. 46. ende 27. 34.
a Exod. 23. 10.
2 And. het lant sal rusten, 't sal een Sabbath den HEERE zijn.
3 T. w. van gebouwt te worden.
4 Het woort Sabbath, beteeckent ruste ende ophoudinge van eenige wercken. De uytwendige Sabbath is in 't oude Testament geweest/ 1. van dagen, als van den Sevenden dach/ ende de Vyerdagen/ Exo. 20. 8. vov. 23. 39. &c. 2. van maenden, als van de nieuwe-maenden/ vov. 23. 24. Num. 28. 11. 3. van jaren, als hier/ ende ond. 26. 35. &c.
5 D. nae sijn bevel/ ende hem ter eere.
6 And. dat ghy niet besneden en hebt, ofte/ daer van ghy u onthouden hebt. Verstaet den wijngaert van een yeder Israëlijt/ daer van hy hem nae dese wet affonderde/ om het bouwen/ ende het snoeyen des selven/ ende het af-lesen sijner druyven/ na te laten. Soo wert hy oock genoemt/ ond. v. 11.

sult ghy niet afsnijden: het sal een jaer der ruste/ voor den lande zijn.

6 Ende de [7] [inkomste van] den Sabbath des lants sal voor u tot spijse zijn; voor u / ende voor uwen knecht / ende voor uwe dienstmaecht / ende voor uwen dachlooner / ende voor uwen bywoonder / die by u als vreemdelingen verkeeren;

7 Mitsgaders voor u vee / ende voor het gedierte / dat in uwen lande is / sal alle de inkomste daer van tot spijse zijn.

8 Ghy sult u oock tellen [8] seven jaer-weken / sevenmael seven jaren; so dat de dagen der seven jaer-weken / u negen en veertich jaer sullen zijn.

9 Daerna sult ghy in de [9] sevende maent / op den tienden der maent de basuyne des geklancks [10] doen doorgaen: op den [11] Versoendach sult ghy de basuyne doen doorgaen in uwen gantschen lande.

10 Ende ghy sult [12] dat vijftichste jaer [13] heyligen / ende vryheyt uytroepen in den lande / voor alle sijne inwoonderen: het sal u een [14] Jubel-jaer zijn / ende ghy sult wederkeeren een yeder tot sijne besittinge / ende sult wederkeeren een yeder [15] tot sijn geslachte.

11 Dit Jubel-jaer sal u het vijftichste jaer zijn: ghy en sult niet zaeyen / nochte in-oogsten / wat van selfs daer in sal gewassen zijn / noch oock [de druyven] der afsonderingen in [16] het selve afsnijden.

12 Want dat is het Jubel-jaer / het sal u [17] heylich zijn: ghy sult uyt den velde [18] de inkomste daer van eten.

13 Op dat Jubel-jaer sult ghy yeder wederkeeren tot sijne besittinge.

14 Daerom wanneer ghy aen uwen naesten wat veylbaers verkoopen / ofte uyt de hant uwes naesten koopen sult; dat niemant [19] d'een den anderen en [20] verdrucke.

15 Nae 't getal der jaren / van het Jubel-jaer af / sult ghy van uwen naesten koopen / ende nae 't getal [21] van de jaren der inkomsten sal hy 't aen u verkoopen.

16 Nae de veelheyt der jaren sult ghy [22] sijnen koop vermeerderen / ende nae de weynicheyt der jaren sult ghy sijnen koop verminderen: want hy aen u het [23] getal der inkomsten verkoopt.

17 Dat dan niemant sijnen naesten en verdrucke; maer vreest voor uwen Godt: want ick ben de HEERE uwe Godt.

18 Ende doet mijne insettingen / ende houdet mijne rechten / ende doet de selve: so sult ghy seker woonen inden lande.

19 Ende het lant sal sijne vrucht geven / ende ghy sult eten / tot versadens toe: ende ghy sult seker daer in woonen.

20 Ende als ghy soudt seggen / Wat sullen wy eten inden sevenden jare? siet wy en sullen niet zaeyen / ende onse inkomste niet insamelen;

21 So sal ick mijnen segen [24] gebieden over u inden sesten jare: dat het de inkomste voor drie jaren sal voortbrengen.

22 Het achtste jaer nu sult ghy zaeyen / ende sult van de oude inkomste eten / tot het negenste jaer toe: tot dat [25] sijne inkomste ingekomen is / sult ghy het oude eten.

23 Het lant oock en sal niet [26] voor altoos verkocht worden; want het lant is mijne: dewijle ghy vreemdelingen / ende bywoonders by my zijt.

24 Daerom [27] sult ghy in den gantschen lande uwer besittinge / lossinge voor het lant [28] toelaten.

25 Wanneer u broeder sal verarmt zijn / ende yet van sijne besittinge verkocht sal hebben: so sal sijn losser / die hem naebestaende is / komen / ende sal het verkochte sijnes broeders lossen.

26 Ende wanneer yemant geen losser en sal hebben; [29] maer sijne hant bekomen / ende hy gevonden sal hebben / [30] soo veel genoech is tot sijne lossinge:

27 Dan sal hy de [31] jaren sijner verkoopinge rekenen / ende het overschot sal hy den man / dien hy het verkocht hadde / weder uytkeeren: ende sal weder tot sijne besittinge komen.

28 Maer indien [32] sijne hant niet gevonden en heeft / dat genoech is / om aen hem weder uyt te keeren / so sal sijn verkochte goet zijn in de hant van des selven kooper tot het Jubel-jaer toe: maer in het Jubel-jaer [33] sal 't uytgaen / ende hy sal tot sijne besittinge wederkeeren.

29 Insgelijcks / wanneer yemant een woon-huys [in] een [34] bemuerde stadt sal verkocht hebben; so sal sijne lossinge zijn tot dat het jaer sijner verkoopinge volkomen sal zijn / in een [35] vol jaer sal sijne lossinge wesen.

30 Maer ist dat het niet gelost en wort / tegens dat hem het geheele jaer sal vervult zijn / so sal dat huys / 't welcke in die stadt is / die eenen muer heeft / [36] voor altoos blijven aen hem / die dat gekocht heeft / onder sijne geslachten; [37] 't sal in het Jubel-jaer niet uytgaen.

31 Doch de huysen der dorpen / die rontom geenen muer en hebben / sullen als het velt des lants gerekent worden: [38] daer voor sal lossinge zijn; ende sy sullen in het Jubel-jaer uytgaen.

32 Aengaende de steden der Leviten / [ende] de huysen der steden harer besittinge; de Leviten sullen [39] eene eeuwige lossinge hebben.

33 Ende alsmen [40] onder de Leviten lossinge sal gedaen hebben / so sal de koop [41] des huyses / ende [42] der stadt sijner besittinge / in het Jubel-jaer uytgaen: want de huysen van de steden der Leviten zijn hare besittinge in het midden der kinderen Israëls.

34 Doch het velt van de [43] voor-stadt harer steden / en sal niet verkocht worden: want het is eene eeuwige [44] besittinge voor hen.

35 Ende als u broeder sal verarmt zijn / ende sijne hant [45] by u wanckelen sal / so sult ghy hem [46] vast houden / [selfs] eenen [47] vreemdelinck / ende bywoonder / op dat hy by u leve.

36 Ghy en sult [b] geen [48] woecker / noch [49] overwinste van hem nemen / maer ghy

7 D. de vruchte die in dat sevende jaer op 't ongebouwde lant / van selfs / door den segen des Heeren voortkomen sullen / ende van den eygenaer niet en ingeoogst nae gewoonte in de schueren / ende kelders ingesamelt zijn.
8 *Hebr.* Sabbath-jarē. Het woort Sabbath beteeckent hier eene weke / als bov. 23, 15. Gelijck nu eene weke der dagē seven dagen hadde / alsoo hadde eene weke der jaren seven jaren.
9 Siet van dese maent / bov. 23. op v. 24.
10 D. doen ommedragē door het geheele lant / om over al geblasen te worden / tot uytkondinge van het Jubel-jaer.
11 Siet bov. cap. 23. op v. 27.
12 *Hebr.* het jaer van vijftich jaer.
13 D. uyt-kondigen / dat het den Heere tot een bysonder ende heylich gebruyck toege-eygent ende afgesondert is. Siet van het woort heyligen in desen sin genomen bov. 8. op v. 10.
14 Het Hebr. woort Iobel beteeckent / eerst / ee weer ofte ram: daer na een rams-hoorn: eyndelick het vijftichste jaer / het welcke met een rams-hoorn uytgekondicht werd / als hier. Op dit jaer werd de vryheyt voor den Israelitische knechten ende dienstmaechden uytgeroepē / ende die haer erfgoeden door armoede verkocht hadden / quamen weder in der selver besit. Het woort jaer wort hier ende in 't volgende bygevoegt uyt v. 13.
15 Dat is / tot sijne maechschap / ende vrienden / van de welcke hy sich afgesondert hadde / nuts hem aen vreemde te verkoopen. Siet ond. v. 41.
16 Verst. 't vijftichste jaer / siet bov. v. 5.
17 *Hebr.* heylicheyt.
18 T. w. die van selfs sonder uwen arbeyt sal gewassē zijn.
19 *Hebr.* een man sijnen broeder.
20 Ofte / verkorte, siet bov. 19. op v. 33.
21 D. in de welcke het velt / ofte de ackeren hare inkomste voortbrengen. Want het lant en wiert niet verkocht / maer alleē sijn inkomen voor sekere jaren / gelijck blijckt uyt het volgende.
22 Verstaet des goets / dat te verkoopen is / prijs / ofte weerde.
23 D. niet den eygendom des lants / maer het gebruyck / ende de inkomste des selven / ende dat voor een getal van jaren / die met het Jubel-jaer moeten eyndigen. Want alsdan mochte de verkooper ofte eygenaer weder in sijn goet komen / ende de kooper daer uyt scheyden.
24 D. ick sal mijnen segen geven / ende toesenden. Godts gebieden beteeckent sijn doen / volbrengen / ende uytvoeren / ofte met dadelicke segeninge / als hier / ende Deuter. 28. 8. ende Psal. 111. 9. ende 133. 3. ofte met dadelicke straffe / als Jesa. 5. 6. ende Amos 9. 4. Nehem. 1. 14. Vg. Genes. 1. op het 3. vs.
25 T. w. des achtsten jaers.
26 *Hebr.* tot afsnijdinge. T. w. van het recht der lossinge: soo dat den verkooper t' eenemael soude afgesneden / ende ontnomen zijn het recht van sijne verkochte erve te mogen lossen / ofte op het Jubel-jaer wederom tot sijne besittinge te keeren. Siet de selve maniere van spreken ond. v. 30.

27 D. ghy sult het met dese conditie verkoopē / dat het sal mogen gelost worden.
28 *Hebr.* eyg. geven.
29 Siet van diergelijcke maniere van spreken / bov. cap. 5. op v. 7.
30 *Hebr.* nae de genoechsaemheyt sijner lossinge.
31 T. w. van dat de vercoopinge was geschiet tot het Jubel-jaer daer aen volgende / reeckenende de inkomste van so veel jaren als daer noch overich waren / ende die betalende nae de weerde / alsoo de coop geschiet was. Siet bov. v. 16.
32 Vg. dit met de aent. op v. 20. ende Jud. 9. 33.
33 D. het verkochte goet en sal niet meer zijn in de macht des genē die dat gekocht hadde. And. hy, te weten / de kooper sal uytgaen, Vgel. ond. v. 30. ende 31. in 't volgende / hy, T. w. de vercooper.
34 *Hebr.* eener stadt des muers.
35 *Hebr.* dagen. Alsoo wort dit woort dagen voor een volkomen jaer genomen / Exod. 13. 10. 1. Sam. 1. 3. ende 27. 7. de sin is dat het recht deser lossinge duerde een geheel ende volkomen jaer / nae dat de verkoopinge geschiet was.
36 *Heb.* tot afsnijdinge, als bov. v. 23. de sin is / dat het huys den kooper alsoo toebehooren / ende eygen worden moeste / dat den verkooper alle recht van dat te mogen lossen / af-gesneden wert.
37 Verstaet dit van het verkochte huys / het welcke oock uyt het vermogen des koopers in 't Jubel-jaer niet en mochte uytgaen / maer moeste hem eygen blijvē.
38 T. w. voor de huysen der dorpē / gelijck van het velt verordineert wort bov. v. 25 / 26. In 't Hebr. staet dit in 't getal van eenē / siende op elck dorp-huys. And. voor hem (den verkooper) sal lossinge zijn ende, [de kooper] sal der uytgaen in 't Iubel-jaer.
39 Verstaet dit van den tijt der wet / ende der Jodischer politie inden lande Canaan / alsoo ond. v. 34. Siet Gen. 13. op v. 5.
40 And. alsmen van de Leviten eenich huys sal gekocht hebben. &c. Ofte / maer die lost. [zy] van den Leviten, ofte / de [kooper] sal van het verkochte huys, &c.
41 N. dat van den verkooper sal gelost wordē.
42 Verstaet tot de welcke het huys behoorde / ofte daer onder het sorteerde.
43 D. dat onder de stadt gelegen is.
44 Als bov. v. 32.
45 D. sijn vermogen / ende middelen sullen afgaende zijn / And. sijne bevende hant tot u uytstrecken sal, om hulpe in sijne armoede ende elende by u te krijgen.
46 Het Hebr. woort beteyckent eygentlick aengrijpen ende vatten om vast te houden. verstaet hier mede allerley onderstant / ende weldadicheyt / waer door men den armen te hulpe komt. Vgel. Ezech. 16. 49.
47 Men kan hier verstaen de sulcke die Joden-genooten geworden waren / ende de Israelitische religie aengenomen hadden. Want aen andere vreemdelingen mochtense op woecker leenen. Deuter. 23. 20. 't welck Godt verboden hadde te doen aen den geloovigen vreemdelinck. Exod. 22. 25. Deut. 23. 19.
b Exod. 22. 25. Deuter. 23. 19. Prov. 28. 8. Ezech. 18. 8. ende 22. 12.
48 Het Hebr. woort beteyckent eene bijtinge, of door-knaginge, om dat door den woecker des menschen middelen verslonden worden.
49 Het Hebr. woort is so veel / als vermeerdbuldinge / ofte overmatige vergrootinge: gelijck is / woecker van woecker / gewin van gewin / ende overschattinge buyten reden / ende mate nemen. Sommige nemen het eerste woort voor den woecker die met gelt geschiet / het ander voor het overgewin dat gekregen wort met waer / spijse / kleedinge / &c.

sult vreesen voor uwen Godt/ op dat u broeder by u leve.

37 U gelt sult ghy hem niet op woecker geven: ende ghy en sult uwe spijse niet op overwinste geven.

38 Ick ben de HEERE uwe Godt/ die u uyt Egyptenlant gevoert hebbe; om u het lant Canaan te geven/ [50] op dat ick u tot een Godt zy.

39 [c] Desgelijcks wanneer u broeder by u sal verarmt zijn/ ende sich aen u [51] verkocht sal hebben/ [52] ghy en sult hem niet doen dienen den dienst van een slave:

40 Als een dach-looner/ als een bywoonder sal hy by u zijn: tot het Jubel-jaer sal hy by u dienen.

41 Dan sal hy van u uyt gaen/ hy/ ende sijne kinderen met hem: ende hy sal tot sijn [53] geslachte weder keeren/ ende tot de besittinge sijner vaderen wederkeeren.

42 Want sy zijn mijne [54] dienst-knechten/ die ick uyt Egyptenlant uytgevoert hebbe: sy en sullen niet verkocht worden/ [55] gelijckmen eenen slave verkoopt.

43 [d] Ghy en sult geene heerschappye over hem hebben met wreetheyt: maer ghy sult vreesen voor uwen Godt.

44 Aengaende uwen slave/ ofte uwe slavinne die ghy sult hebben/ die sullen van de volckeren zijn die rontom u zijn; van die sult ghy eenen slave/ ofte slavinne koopen.

45 Ghy sultse oock koopen vande kinderen der bywoonderē/ die by u als vreemdelingen verkeeren/ uyt hen/ ende uyt hare geslachten/ die by u sullen zijn/ die sy in uwen lande sullen gewonnen hebben: ende sy sullen u tot eene [56] besittinge zijn.

46 Ende ghy sult u tot besitters over haer stellen/ voor uwe kinderen na u/ op datse de besittinge erven/ ghy sultse in eeuwicheyt doen [57] dienen: maer over uwe broeders de kinderen Israëls; een yegelick over sijnen broeder/ ghy en sult over hem geene heerschappye hebbē met wreetheyt.

47 Ende wanneer de hant eens vreemdelincks/ ende bywoonders die by u is/ [wat] [58] bekomen sal hebben/ ende u broeder/ die by hem is/ verarmt sal zijn: dat hy hem aen den vreemdelinck/ den bywoonder die by u is/ ofte [59] aen den stam van het geslachte des vreemdelincks sal verkocht hebben:

48 Na dat hy sich sal verkocht hebben/ salder lossinge voor hem zijn; een van sijne broederen sal hem lossen:

49 Ofte syn oom/ ofte de soon sijns ooms sal hem lossen/ ofte die uyt de naeste sijnes vleesches van sijn geslachte is/ sal hem lossen: ofte heeft sijne hant wat bekomen/ dat hy hem selven losse.

50 Ende hy sal met sijnen kooper rekenen van dat jaer af dat hy sich aen hem verkocht heeft tot het Jubel-jaer toe: alsoo dat het gelt sijner verkoopinge/ sal zijn nae het getal [60] der jaren; nae de dagen eenes dachlooners [61] sal 't met hem zijn.

51 Indien noch vele van die [62] jaren zijn: [63] nae die sal hy tot sijne lossinge van [64] het gelt/ daer voor hy gekocht is/ wedergeven.

52 Ende indiender noch weynige van die jaren overgebleven zijn/ tot aen het Jubel-jaer; so sal hy met hem rekenen; nae sijne jaren sal hy sijne lossinge wedergeven.

53 Als een dachlooner sal hy van [65] jaer tot jaer by hem zijn: men sal over hem geene heerschappye hebbē met wreetheyt [66] voor uwen oogen.

54 Ende ist dat hy [67] hier door niet gelost en wort; so sal hy in het Jubel-jaer uyt gaen/ hy ende sijne kinderen met hem.

55 Want de kinderen Israëls zijn my dienstknechten/ mijne dienstknechten zijnse/ die ick uyt Egyptenlande uytgevoert hebbe: ick ben de HEERE uwe Godt.

50 Siet bov. Genes. 17. op v. 7.
c Exod. 21. 2. Deuter. 15. 12. Ierem. 34. 14.
51 Ofte/ aen u verkocht sal worden.
52 Ofte/ ghy en sult hem geenen dienst afeysschen nae slaefsche dienstbaerheyt/ ofte ghy en sult (u) door hem niet laten dienē, ofte door hem niet gedient zijn, met den dienst van een slave ofte lijfeygen. D. ghy en sult sijnen dienst niet gebruycken met sulcke hardicheyt/ diemen den slaven pleecht op te leggen. *Hebr.* ghy en sult niet dienen in hem den dienst eenes knechts. Siet de selve maniere van spreken/ ond. v. 46. Exod. 1. 14. Jerem. 25. 14. ende 30. 8. ende 34. 9/ 10.
53 Siet bov. op v. 10.
54 Die ick uyt alle volckeren verkoren hebbe tot mijn eygendom/ om my alhier te dienen/ ende hier na eeuwelick met my te levē. alsoo ond. v. 55.
55 *Heb.* door, ofte nae de verkoopinge van een slave. D. om als slaven gehandelt te worden/ ende eeuwelick te dienen.
d Ephes. 6. 9. Coloss. 4. 1.
56 T. w. om die als slaven/ die in het Jubel-jaer niet en konden gelost worden/ altijt te gebruycken.
57 T. w. als slaven/ ende lijf-eygene/ gelijck bov. v. 39.
58 D. eenige middelen ofte rijckdom verkregen sal hebbē; alsoo ond. v. 49.
59 D. aen den ingeboornen ende ingesetenen/ dewelcke of hy schoon van uytlandische ouderen afkomstich is/ nochtans in u lant geboren/ ende daer in door lanckduerige inwooninge ingeworttelt is.
60 T. w. die hy sijnen heere gedient sal hebben/ om soo veel van het gelt der lossinge af te trecken/ als sijn heere in dien tijt hadde moeten eenen dach-looner geven.
61 D. salmen met hem handelen.
62 T. w. die het Jubel-jaer voorgaen/ in het welcke de knechten moesten losgelaten worden/ vg. het volgende vs.
63 D. nae datter noch vele jaren overich zijn voor het Jubel-jaer/ dat hy sijnen heere van het gelt daer voor hy verkocht was/ weder gebe.
64 *Hebr.* het gelt sijner koopinge.
65 D. die niet nu/ ende dan eens/ maer eē vol jaer ofte meer/ voor loon gearbeyt heeft.
66 D. daer ghy het aenschouwt ende voor de vingeren siet.
67 D. door de voorverhaelde persoonen/ ofte middelen. And. in dese, te weten/ jaren.

Het xxvj. Capittel.

Na dat Godt de afgoderye verboden/ ende de onderhoudinge sijner Sabbathen/ mitsgaders des geheelen Godts-diensts bevolen heeft/ v. 1/ &c. doet hy vele uytnemende beloften/ aen den genen die nae sijne Wet souden leven/ 3. Maer schrickelicke dreygementen tegen de overtreders der selver/ 14. Belovende nochtans den genen/ die hen bekeeren souden/ genadich te zijn/ ende alle weldaden te bewijsen/ 40. Met een besluyt toonende van wien/ aen wien/ waer/ ende door wien dese wetten gegeven waren/ 46.

1 Ghy [a] en sult u lieden geene [1] Afgoden maken; nochte gesneden beelt/ nochte [2] opgericht-beelt/ en sult ghy u stellen/ nochte [3] gebeelden steen in uwen lande setten/ om u daer voor te buygen: want ick ben de HEERE uwe Godt.

2 Mijne Sabbathen sult ghy houden/ [b] ende mijn Heylichdom sult ghy [4] vreesen: ick ben de HEERE.

3 [c] Indien ghy in mijne insettingen wandelen/ ende mijne geboden houden/ ende die doen sult:

4 So sal ick [5] uwe regenen geven op haren tijt: ende het lant sal sijne inkomste geven/ ende het geboomte des velts sal sijne vrucht geven.

5 Ende de [6] dorsch-tijt sal u reycken tot den wijn-oogst/ ende de wijn-oogst sal reycken tot den zaey-tijt: ende ghy sult u broot eten [d] tot [7] versadens toe/ ende sult seker in uwen lande woonen.

6 Oock sal ick vrede geven in den lande/ [e] dat ghy sult [8] te slapen liggen/ ende niemant zy die verschricke: ende ick sal het boose gedierte uyt den lande doen ophouden/ ende het sweert [9] en sal door u lant niet doorgaen.

7 Ende ghy sult uwe vyanden vervolgen: ende sy sullen voor u aengesichte [10] door het sweert vallen.

8 [11] [f] Vijve uyt u sullen hondert vervolgen/ ende hondert uyt u sullen tien duysent vervolgen: ende uwe vyanden sullen voor u aengesichte door het sweert vallen.

9 Ende ick sal [12] my tot u wenden/ ende sal u vruchtbaer maken/ ende u vermenichvuldigen: ende mijn verbont sal ick met u bevestigen.

10 Ende ghy sult het [13] oude/ dat verondert is/ eten: [14] ende het oude sult ghy [15] van wegen het nieuwe uytbrengen.

11 [g] Ende ick sal mijnen [16] Tabernakel in 't midden van u setten: ende mijne ziele en sal van u niet [17] walgen.

12 Ende ick sal in het midden van u [18] wandelen/ [19] ende sal u tot een Godt zijn: ende ghy sult my [20] tot een volck zijn.

13 Ick ben de HEERE uwe Godt/ die u uyt der Egyptenaren lant uytgevoert hebbe/ op dat ghy hare slaven niet en

a Exod. 20. 4. Deuter. 5. 8. ende 16. 22. Psal. 97. 7.
1 Siet bov. cap. 19. op v. 4.
2 Het Hebr. woort beteeckent al wat pilaersche wijse opgericht/ ofte/ op eenigen pilaer gestelt wiert/ ter eere van de afgoden. Exod. 23. 24. Deuter. 16. 22.
3 *Hebr.* steen des beelts, ofte/ der afbeeldinge.
b Bov. 19. 30.
4 Siet bov. c. 19. op v. 30.
c Deut. 28. 2. &c.
5 Die ghy van nooden hebt. T. w. den vroegen ende spaden regen.
6 De sin is/ dat de oogst so overvloedich soude zijn/ datse al het graen niet en souden konnen dorsschē voor den wijn-oogst/ ende dat den wijn-oogst ooc soo overvloedich soude zijn/ datse den wijn niet en souden konnen kelderen voor den zaey-tijt; sulcx datse van het werck souden overvallen worden.
d Bov. 25. 19.
7 Alsoo bov. 25. 19.
e Iob 11. 18, 19.
8 Ofte/ slapen, ofte/ nederliggen. Alsoo Genes. 19. v. 4.
9 D. en sal met geene oorlooge gequelt worden. Alsoo is het woort sweert voor oorlooge genomen/ Num. 14. 3. 2. Sam. 12. 10. Jes. 1. 20. Ezech. 30. 4. Vgel. Genes. 27. de aent. op v. 40.
10 D. door de oorlooge vergaen. Alsoo in 't volgende vs/ eñ Num. 14. 3. 2. Sam. 3. 29. Psal. 78. 64. Jerem. 20. 4.
11 Een seker getal wort hier gestelt/ voor een onseker. als ond. v. 18. ende 26. Gen. 4. 15. eñ 26. &c. Nu. 14. 22. 1. Sam. 18. 7. Job 5. 19. De sin is hier/ dat weynige Israëliten vele harer vyanden verslaen souden.
f Ios. 23. 10.
12 Ofte/ op u het gesichte hebben, te weten/ om u goet te doen.

13 Verstaet dit van de vruchten/ diemen lange bewaren kan/ blijvende smakelick/ ende bequaem tot voedinge. 14 D. sulcken overvloet sal ick geven/ dat de oude vruchten uyt de schueren noch niet en sullen geruymt/ nochte verteert zijn/ als de nieuwe daer in sullen moeten gebracht/ ofte versamelt worden. 15 *Hebr.* van het aengesichte des &c. g Ezech. 37. 26. 2. Corinth. 6. 16. 16 D. ick wil maken dat mijne genade/ ende woort/ ende Godes-dienst u stedes by blijven sal/ op dat ick u Godt blijve/ ende ghy mijn volck. Vgel. het volgende vs. 17 Het Hebreeusch woort beteeckent yet met groote versoeyinge verwerpen/ ende eene afkeeringe daer van hebben. Alsoo ond. vss. 15/ 30/ 43/ 44. 18 T. w. om u in het geestelicke te onderwijsen/ te heyligen/ ende te geleyden ter eeuwiger salicheyt; ende in het lichamelicke/ met overvloet van gesontheyt/ vruchtbaerheyt/ rijckdom/ ende vrede te segenen. 19 Siet Genes. 17. op v. 7. Ezech. 11. 20. 20 D. dat ick uyt genade door den beloofden Messiam verlichten/ rechtveerdigen/ ende heyligen sal ter eeuwiger salicheyt. 1. Corinth. 1. 30.

souden

soudet zijn: ende ick hebbe de [21] dijssel-boomen uwes jocks verbroken / ende hebbe u doen [22] recht opgaen.

14 [h] Maer indien ghy my niet en sult hooren / ende alle dese geboden niet en sult doen;

15 Ende so ghy mijne insettinge sult smadelick verwerpen / ende so uwe ziele van mijne rechten sal walgen; dat ghy niet en doet alle mijne geboden / om mijn verbont [23] te vernietigen;

16 Dit sal ick u oock doen: dat ick [24] over u stellen sal Verschrickinge / Teeringe / ende Coortse / die [25] de oogen verteeren / ende de ziele pijnigen: ghy sult oock u zaet te vergeefs zaeyen / ende uwe vyanden sullen dat op eten.

17 Daer toe sal ick mijn [26] aengesichte tegen u lieden setten / dat ghy geslagen sult worden voor het aengesichte uwer vyanden: ende uwe haters sullen over u heerschappye hebben / ende [i] ghy sult vlieden als u niemant en vervolcht.

18 Ende [27] so ghy my tot dese dingen toe noch niet hooren en sult: ick sal noch daer toe doen / om u [28] sevenvoudelick over uwe sonden te tuchtigen.

19 Want ick sal [29] de hooveerdicheyt uwer kracht verbreken / ende sal uwen hemel [30] als yser maken / ende uwe aerde [31] als koper.

20 [32] Ende uwe macht sal ydelick verdaen worden: ende u lant en sal sijne inkomste niet geven / ende 't geboomte des lants en sal sijne vrucht niet geven.

21 Ende so ghy met my [33] [in] tegenheyt wandelen sult / ende my niet en sult willen hooren / so sal ick over u nae uwe sonden sevenvoudelick slagen toe doen.

22 Want ick sal onder u senden het gedierte des velts / het welcke [34] u berooven / ende u vee uytroeyen / ende u verminderen sal: ende uwe [35] wegen sullen woest worden.

23 Indien ghy noch door dese dingen my niet getuchticht en sult zijn / maer met my [36] [in] tegenheyt wandelen;

24 So sal ick oock [k] met u [37] in tegenheyt wandelen: ende ick sal u oock sevenvoudelick over uwe sonden slaen.

25 Want ick sal een sweert over u brengen / dat de [38] wrake des verbonts wreken sal / so dat ghy in uwe steden vergadert sult worden: dan sal ick de peste in 't midden van u senden / ende sult inde hant des vyants overgegeven worden.

26 Als ick u den [39] staf des broots sal gebroken hebben / dan sullen tien wijven u broot [40] in eenen oven backen / ende sullen u broot [41] by het gewichte wedergeven: ende ghy sult eten / maer niet versadigt worden.

27 Als ghy hierom oock my niet hooren en sult; maer met my wandelen sult in tegenheyt:

21 De dijsselboom aen eenen wagen is het middel-hout / daer aen de peerden t'samen vast gemaeckt zijn; ofte verstaet de banden / ende seelen / daer mede sy aen den dijsselboom vast gemaeckt ende gebonden worden. Hier by wort vergeleken de dienstbaerheyt / die de Israeliten als een jock in Egypten moesten dragen. Siet dese ende gelijcke maniere van spreken / Jer. 27. 2 / 8. en 28. 2 / 13 / 14. item / Nahum. 1. 13.
22 *Hebr.* [met] oprichtinge; D. met opgerichten halse / comende uyt een gerust / wel versekert / ende mannelick gemoet.
h Deuter. 28. 15. Thren. 2. 17. Malach. 2. 2.
23 D. te maken / datter krachteloos zy / ende dat ick mijne beloften niet en volbrenge / om u ongeloove / en ongehoorsaemheyt. Alsoo Jes. 24. 5.
24 T. w. als Overste / die over u als strenge richteren heerschende / u straffen ende plagen sullen / om mijne rechtveerdige oordeelen tegen u uyt te voeren. Vgl. dese maniere van spreken met eene andere gelijcke / 2. Reg. 8. 1. ende siet aldaer de aent.
25 Siet 1. Sam. 2. 33.
26 Siet bov. cap. 17. op v. 10.
i Prov. 28. 1.
27 D. als ick soo verre met mijne straffen sal voortgegaen zijn / ende ghy door de selve noch tot mijne gehoorsaemheyt niet en sult bewogen worden.
28 Siet bov. op v. 8.
29 D. de sterckte / daer over ghy hooveerdich zijt.
30 D. drooge / sonder regen te geven.
31 D. hart / ende onvruchtbaer.
32 D. ghy sult arbeyden met lichaem / met ziele / ende met alle uwe middelen / om u te helpen: maer 't sal al ydelen ende vergeefschen arbeyt wesen.
33 D. met opset ende moetwille u tegen my stellen / ofte / my als tegen-partijders bejegenen; recht (als men seyt) tegen my wilt aengaen: Verachtende mijne geboden / om dat ghy tegens de selve voorgaens moetwillichlick sult sondigen. And. lichtveerdelick, roeckeloosselick, sonder sorge, ofte achterdencken, om datse hen selven sullen wijsmaken / dat haer wel / ofte qualick varen / niet van my en komt / maer by gevalle / ende daerom my de behoorlicke eerbiedinge / ende gehoorsaemheyt sullen weygeren. Het woordeken / in, wort hier ende v. 23. in-gevoegt uyt v. 24 / 40 / ende 41.
34 T. w. van uwe kinders, siet Ezech. 5. 17.
35 T. w. die in uwe landen zijn / die niemant en sal derven gebruycken / uyt vreese van het wildt verslindende gedierte.
36 Siet bov. op v. 21.
k 2. Sam. 22. 27. Psal. 18. 26.
37 D. u met mijne rechtveerdige straffen / ende oordeelen tegen komen. And. in, ofte, by gevalle. T. w. als die geene sorge meer voor u en sal dragen / om u wel te doen. Maer soo sal ick met u handelen / dat alle plagen u / als by ongelucke sullen schijnen te overvallen. Vgel. Psal. 18. 27.
38 D. de straffe die ghy verdient sult hebben / om dat ghy door uwen af-val / ende ongehoorsaemheyt mijn verbont sult krachteloos gemaeckt hebben / Siet bov. het 15. vs.
39 D. de kracht van allerley spijse om te voeden / ende voornemelick des broots / daer op het leven des menschen door den segen des Heeren steunt; gelijck een swack lichaem op eenen staf is steunende. Siet dese maniere van spreken oock Ezech. 4. 16.
40 De sin is / datter sulcke schaersheyt van broot sal wesen / dat een oven voor vele vrouwen genoech sal zijn / om voor vele huysgesinnen te backen / daer anders een huysgesin nae sijne grootte / dickwijls wel eenen oven alleene behoeven soude.
41 D. het broot sal sijn gewichte hebben / maer niet sijn kracht nae het gewichte.

28 So sal ick oock met u [42] in heetgrimmige tegenheyt wandelen: ende ick sal u oock sevenvoudelick over uwe sonden tuchtigen.

29 [l] Want ghy sult het vleesch uwer sonen eten: ende het vleesch uwer dochteren sult ghy eten.

30 Ende ick sal uwe [43] hoochten verderven / ende [m] uwe [44] sonne-beelden uytroeyen / ende sal uwe doode lichamen op de [45] doode lichamen uwer [46] dreckgoden werpen: ende mijne ziele sal aen u walgen.

31 Ende ick sal uwe steden eene woestijne maken / ende uwe [47] Heylichdommen verwoesten: ende ick en sal uwen [48] lieflicken reuck niet riecken.

32 Ja ick sal dat lant verwoesten; dat uwe vyanden / die daer [49] in sullen woonen / hen daer over ontsetten sullen.

33 Daer toe sal ick u onder de Heydenen verstrooyen / ende een sweert achter u uyttrecken / ende u lant sal woest / ende uwe steden sullen eene woestijne zijn.

34 Dan sal het lant aen sijne [n] Sabbathen [50] een welgevallen hebben / alle de dagen der verwoestinge / ende ghy sult in het lant uwer vyanden zijn: dan sal het lant rusten / ende aen sijne Sabbathen een welgevallen hebben.

35 Alle de dagen der verwoestinge sal het rusten: overmits het niet en ruste in uwe Sabbathen / als ghy daer in woondet.

36 Ende aengaende de overgeblevene onder u / [51] ick sal in haer herte eene weeckicheyt inde landen harer vyanden laten komen: so dat het geruysch eens gedreven blats haer jagen sal / ende sullen vlieden / [52] als men vliedt voor een sweert / ende sullen vallen / daer niemant en is die jaegt.

37 Ende sullen [53] de een op den anderen als voor het sweert vallen / daer niemant en is die jaegt / ende ghy en sult voor het aengesichte uwer vyanden [54] niet konnen bestaen.

38 Maer ghy sult omkomen onder de Heydenen: ende het lant uwer vyanden sal u verteeren.

39 Ende de overgeblevene onder u sullen om hare ongerechticheyt inde landen uwer vyanden uytteeren: ja oock [55] om de ongerechticheden harer vaderen sullen sy met hen uytteeren.

40 Dan sullen sy hare ongerechticheyt belijden / ende de ongerechticheyt harer vaderen met hare overtredingen / daer mede sy tegen my overtreden hebben: ende oock dat sy met my in tegenheyt gewandelt hebben:

41 [56] Dat ick oock met hen in tegenheyt gewandelt / ende hen in het lant harer vyanden gebracht sal hebben: so dan haer [57] onbesneden herte gebogen wort; ende sy dan aen de [58] straffe harer ongerechticheyt [59] een welgevallen hebben:

42 Dan sal ick gedencken aen mijn verbont [met] Jacob: ende oock aen mijn verbont [met] Isaac / ende oock aen mijn verbont [met] Abraham / sal ick gedencken; ende aen het lant sal ick gedencken:

43 Als het lant om [60] harent wille sal

42 *Hebr.* in hittige gramschap der tegenheyt, ofte / ontmoetinge.
l Deuter. 28. 53. 2. Reg. 6. 28. Thren. 4. 10.
43 Verstaet hooge plaetsen / als bergen / ende heuvelen / op de welcke men de Afgoden offerhande dede: ofte de hooge timmeringen der altaren. Siet van dese oock Num. 33. 52. Ezech. 6. 3.
m 2. Chron. 34. 7.
44 Het Hebr. woort beteeckent beelden / die haren naem hadden van hitticheyt ende warmte / ofte (soomen meynt) om dat sy inde sonne ten toone stonden; Andere verstaen de huysen ende altaren / die ter eere van de sonne opgerichtet waren. Ofte op welcke het vyer als een Godt wiert ge-eert. siet van dese beelden oock 2. Chr. 14. 5. ende Ezech. 6. 4. &c.
45 Alsoo noemt hy de afgebroken stucken der afgoden / ende de rompen der selver / de welcke gelijckse verachtelick daer henen souden geworpen worden; alsoo souden oock de lichamen der afgodendienaren veracht / ende niet weerdich der begravinge gehouden worden.
46 *Hebr.* drecken, dat is / welcke van Godt niet anders dan menschendreck geacht en worden: ende die een yeder daerom billick als stinckenden dreck behoorde te versoepen. Ende de beelden der Afgoden worden dickwils aldus genoemt / om ons van afgoderye / als van eene afschouwelicke vuylicheyt de walge te maken. Siet Deut. 29. 17. 1. Reg. 15. 12. 2. Reg. 17. 12. ende 21. 11. Jerem. 50. 2. Ezech. 6. 6. en 14. 3. ende 20. 7. &c.
47 Verstaet den Tempel / die oock alsoo in 't getal van velen genoemt wort / Ezech. 21. 2. de reden is / om dat deselve vele deelen hadde / te weten / het Alderheylichste / het Heylige / ende de Voorhoven.
48 T. w. die van uwe offerhande komt. dat is / uwe offeren en sullen my niet aengenaem zijn. Vgel. Genes. 8. v. 21. Jes. 1. 11 / 12 / 13 / &c.
49 T. w. als ghy daer uyt verdreven sult zijn. Siet het volgende vs.
n Bov. 25. 2.
50 D. het lant sal sijne ruste hebben / de welcke ghy het selve sult geweygert hebben / tegens mijne wet Levit. 25. 4. Siet het volgende vs.
51 D. ick sal hen alle moet / en courage benemen / ende eene vreese aenjagen / datse sonder noot sullen verschrickt worden.
52 *Hebr.* de vlucht eenes sweerts.
53 *Hebr.* de man op sijnen broeder.
54 *Hebr.* u en sal niet zijn, ofte / ghy en sult niet hebben de bestendicheyt, ofte opstandinge, ofte / kracht om u op te richten.
55 T. w. die sy sullen nagevolgt hebben. Siet Godes dreygement / Exod. 20. 5.
56 And. Ja ick sal met haer in tegenheyt wandelen, ende haer in 't lant harer vyanden brengen, immers dan sal haer onbesneden herte &c. Ende ick sal &c.
57 D. onboetveerdich / moetwillich / ende de sonde van sich niet wech werpende / maer die by sich behoudende ende voedende. Alsoo Jerem. 9. 26. Ezech. 44. 7. Actor. 7. 51.
58 *Hebr.* ongerechticheyt, Siet bov. cap. 5. op v. 1.
59 D. so sy recht bekennen / de straffe van wegen hare sonden verdient te hebben / ende dien volgende hen van herten bekeeren.
60 Ofte / van hen.

verlaten

verlaten zijn geweest / ende aen sijne Sabbathen een welgevallen gehadt hebben / wanneer het [61] om harent wille verwoest was / ende sy aende [62] straffe harer ongerechticheyt een welgevallen sullen gehadt hebben ; daerom / ende om datse mijne rechten hadden verworpen / ende hare ziele aen mijne in-settingen gewalget hadde.

44 Ende [63] hier en boven is dit oock ; als sy in het lant harer vyanden sullen zijn / [o] sal ick haer niet verwerpen / nochte van hen niet walgen / om een eynde van hen te maken / vernietigende mijn verbont met hen : want ick ben de HEERE hare Godt.

45 Maer ick sal / hen [64] [ten besten] gedencken des verbonts [65] der voor-ouderen / die ick uyt Egyptenlande voor de oogen der Heydenen uytgevoert hebbe / op dat ick hen tot eenen Godt ware / ick ben de HEERE.

46 Dit zijn die Insettingen / ende die Rechten / ende die Wetten / de welcke de HEERE gegeven heeft tusschen hem / ende tusschen de kinderen Israëls / op den berch Sinai / door de hant Mose.

61 Ofte / van hen.
62 *Hebr.* ongerechticheyt, als bov. v. 41.
63 D. boven dat ick harer gedachtich sal zijn / als sy hē tot my bekeeren sullen ; so ist dat ickse oock gedencken sal als sy onder hare vyanden gevanckelick sullē zijn / ende noch in onbaerveerdicheyt steken sullen.
o Deuter. 4.31. Rom. 11. v. 1, ende 26. &c.
64 *Hebr.* voor haerliedē. Sg. Psal. 79.8.
65 Ofte / der voorigen. D. dat ick met de oude / te weten hare voorvaderen / die ick uyt Egyptenlande leydde / gemaeckt hebbe.

Het xxvij. Capittel.

Wetten van het lossen der Menschen / die Gode belooft waren / v. 1 / &c. Der Beesten / 9. Der huysen / 14. Des Velts / ofte der Ackeren / 16. Wat dingen men niet en mochte beloven / ende belooft zijnde mochte lossen / ofte niet / 26. Vande lossinge der tienden / soo wel vande vruchten / als van het vee / 30.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose / seggende :

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls / ende segt tot hen / Wanneer yemant eene gelofte [1] sal afgesondert hebben ; nae [2] uwe schattinge sullen [3] de zielen des [4] HEEREN zijn ;

3 Als uwe schattinge eenes mans [5] sal zijn van twintich jaren out / tot eenen die sestich jaren out is : dan sal uwe schattinge zijn van vijftich [6] sikelen silvers / nae den sikel des Heylichdoms.

4 Maer ist eene vrouwe / dan sal uwe schattinge zijn dertich sikelen.

5 Ende is 't van eenen / die vijf jaren out is / tot eenen die twintich jaer out is / so sal uwe schattinge eenes mans twintich sikelen zijn : ende voor eene vrouwe tien sikelen.

6 Maer is 't van eenen / die een maent out is / tot eenen die vijf jaren out is / so sal uwe schattinge eenes mans zijn vijf sikelen silvers : ende uwe schattinge over eene vrouwe / sal zijn drie sikelen silvers.

7 Ende ist van eenen die 't sestich jaren out is / ende daer boven / ist een man / so sal uwe schattinge zijn vijftien sikelen : ende voor eene vrouwe tien sikelen :

8 Maer so hy armer is / [7] dan uwe schattinge / so sal hy sich voor het aengesicht des Priesters setten / op dat de Priester hem schatte : nae dat [8] de hant des genen / die de gelofte gedaen heeft / sal kunnen bekomen / sal de Priester hem schatten.

9 Ende indien het een beest is / daer van men den HEERE offerhande offert ; al wat [9] hy [10] daer van den HEERE sal gegeven hebben / sal [11] heylich zijn.

10 Hy en sal niet vermangelen / noch 't selve verwisselen een goet voor een quaet / ofte een quaet voor een goet : indien hy nochtans een beest voor een beest [12] eenichsins verwisselt ; so sal [13] dit / ende dat daer [14] voor verwisselt is / heylich zijn.

11 Ende indien 't eenich onreyn beest is / van welck men den HEERE geene offerhande en offert : so sal hy dat beest voor het aengesichte des Priesters setten.

12 Ende de Priester sal dat schatten [15] nae dat het goet / ofte quaet is : nae uwe schattinge / Priester / soo sal het zijn.

13 Maer indien hy 't [16] immers lossen sal ; soo sal hy desselven vijfde deel boven uwe schattinge toe doen.

14 Ende wanneer yemant sijn huys sal [17] geheylicht hebben / dat het de HEERE heylich zy / so sal de Priester dat schatten nae dat het goet ofte quaet is : gelijck als de Priester dat geschat sal hebben / soo sal het stant hebben.

15 Ende indien hy / die 't geheylicht heeft / sijn huys sal lossen : so sal hy een vijfdedeel des gelts uwer schattinge daer boven toe doen / so sal het sijne zijn.

16 Indien oock yemant van den acker sijner besittinge den HEERE wat geheylicht sal hebben / so sal uwe schattinge zijn [18] nae sijn zaet : een [19] Homer gersten-zaet / sal zijn op vijftich sikelen silvers.

17 Indien hy sijnen acker van het [20] Jubel-jaer aen geheylicht sal hebben ; so sal 't [21] nae uwe schattinge stant hebben.

18 Maer so hy sijnen acker nae het Jubel-jaer geheylicht sal hebben / dan sal hem de Priester het gelt rekenen / [22] nae de jaren die noch overich zijn tot het Jubel-jaer : ende sal van uwe schattinge [23] afgetrocken worden.

19 Ende indien hy den acker / die den selven geheylicht heeft [24] gantschelick lossen sal ; so sal hy een vijfde deel des gelts uwer schattinge daer boven toe doen / ende deselve sal hem gevesticht zijn.

20 Ende indien hy dien acker niet en sal lossen / ofte indien hy dien acker aen een ander man verkocht heeft ; so en sal hy niet meer gelost worden.

21 Maer dien acker / na dat hy in het Jubel-jaer sal [25] uytgegaen zijn / sal den HEERE heylich zijn / als een [26] verbannen acker : de besittinge daer van sal des Priesters zijn.

22 Ende indien hy den HEERE eenen acker heeft geheylicht [27] dien hy gekocht heeft / ende niet en is van den acker sijner [28] besittinge ;

23 So sal de Priester hem rekenen de somme [29] uwer schattinge tot het Jubel-jaer : ende [30] hy sal op den selven dach uwe schattinge geven / [31] eene heylicheyt den HEERE.

24 In het Jubel-jaer sal dien acker wederkomen tot dien / van welcken hy hem gekocht hadde / tot hem / diens de besittinge van dat lant was.

25 Alle [32] uwe schattinge nu sal nae den sikel des Heylichdoms geschieden ; [a] De sikel sal zijn van twintich [33] Gera.

1 T. w. uyt de dingen / ofte personē / die hem toebehooren / ofte in zijn vermogen zijn / begeerende die den HEERE toe te eygenen tot eenē heyligen gebruycke : het welcke ond. v. 14. &c. wort heyligen genoemt.
2 De HEERE spreeckt den Priester toe / gelijck het blijckt uyt het 12. vsē / die dese schattinge doen moeste / verstaet by dese de somme gelts / nae de welke 't geheylichde geweerdeert ende gelost wert.
3 D. de personen ofte menschen. Siet Genes. 12. op v. 5.
4 Ende volgens des Priesters / die den dienst des HEEREN / ende [illegible] daer toe behoorde / waernemen moeste. *Hebr.* den HEERE.
5 *Hebr.* van een soon van twintich jaren, tot een soon van tsestich jaren : ende soo in 't volgende.
6 Siet van dese munte Genes. 20. op v. 16, ēn 23. op v. 15.
7 Ofte / dan ghy hem geschat hebt. dat is / so hy te arm is / om uwe schattinge te betalen.
8 Siet van dese maniere van spreken bov. cap. 5. op v. 7.
9 T. w. hy die de belofte gedaen heeft.
10 D. van datmen pleegt in de wet te offeren.
11 *Hebr.* heylicheyt, alsoo in 't volgende vs / ende v. 14. &c. dat is / Gode toegeeygent ende geheylicht.
12 *Hebr.* verwisselende verwisselt.
13 T. w. dat verwisselt was.
14 *Hebr.* sijne verwisselinge, ofte / sijn verwisselinck. D. dat in de plaetse is van het verwisselde. Alsoo ond. v. 33.
15 T. w. om te onderscheyden / welck goet / welck quaet soude zijn / ende daer nae sijne schattinge te richten. *Hebr.* tusschen goet ende tusschen quaet. Alsoo ond. v. 14.
16 *Hebr.* lossende lossen.
17 D. door gelofte Gode vrywillichlick opgedragē / ende toegeeygent sal hebben / waer door het den Priester toebehoorde / in welcken gevalle / wanneer men het selve lossen wilde / de schattinge der weerde nae des Priesters uytsprake geschieden moeste / ende van noch het vijfde deel daer by komen.
18 D. nae de veelheyt van het zaet / daer mede dat lant bezaeyt moet worden / sult ghy het gelt weerdeeren / dat voor de lossinge des selven betaelt moet wordē.
19 Siet van dese mate 1. Reg. 4. op v. 22. Jes. 5. 10. Ezech. 45. 11. Hos. 3. 2.
20 Siet bov. 25. op v. 20.
21 D. nae den prijs / dien ghy stelt / sal dat lant wederkeeren tot hem / die 't den Heere geheylicht hadde / mits betalende den voorgemelten prijs.
22 D. nae dat vele / ofte weynige jaren tot het Jubel-jaer overblijven.
23 Siet van dit aftrecken nae het getal der jaren / van het Jubel-jaer af / bov. cap. 25. v. 15 / 16 / 17.
24 *Hebr.* lossende lossen.
25 Te weten / uyt de macht / ende besittinge der gener die hem gekocht hadde. Siet bov. 25. op v. 28.
26 Het Hebr. woort beteeckent wel eene uytroeyinge / ende verdervinge / daer van niet en moeste overgelaten worden. Deuter. 2. 23. ende 7. 26. maer oock eene toeheyliginge van het gene dat Godt alleen toebehooren moeste / ende diē volgens den Priester eygen wiert / als hier / ēn ond. v. 28. Num. 18. 14.
27 *Hebr.* sijner koopinge, ofte / verooveringe.
28 D. dien hy als erfgoet besit.
29 D. der schattinge die ghy Moses / door mijn gebodt / hem voorstelt / welcke schattinge door den Priester selve moeste geschieden v. 25. ofte met dese woorden sprack de HEERE den Priester toe / die de schattinge doen moeste. Siet bov. v. 12.
30 Te weten / hy / die den acker heeft geheyligt.
31 Dat is / die den HEERE geheyligt is / ofte / den HEERE [ter] heylicheyt. dat is / op datse den HEERE heylich zy.
32 Hier spreeckt de HEERE wederom den Priester aen.
a Exod. 30. 13. Num. 3. 47. Ezech. 45. 12.
33 Een Gera woech tsestich garsten korenkens / of asen / bedragende het twintichste deel van eenen halven Rijcxdaelder. Siet oock van dese munte Exod. 30. 13. Num. 3. 47. ende 18. 16.

26 [b] Maer het [34] eerstgeboren/dat den HEERE van een beest eerst-geboren wort/ dat en sal niemant heyligen; het zy een os/ ofte kleyn vee; het is des HEEREN.

27 Doch is't van een onreyn beest/ hy sal dat lossen nae uwe schattinge/ ende sal sijn vijfde deel daer boven toe doen: ende in dien het niet gelost en wort/ so sal het verkocht worden/ nae uwe schattinge.

28 [c] Evenwel niets dat [35] verbannen is/dat yemant den HEERE sal verbannen hebben/van al 't gene dat hy heeft/van een mensche/ ofte een beest/ ofte van den acker sijner besittinge/ en sal verkocht/ nochte gelost worden: [36] al wat verbannen is sal den HEERE eene [37] heylicheyt der heylicheden zijn.

29 Al wat verbannen is/ dat van de mensche sal verbannen zijn/ sal niet gelost worden: [38] het sal sekerlick gedoodt worden.

30 Oock alle [39] Tienden des lants/ van den zade des lants/ van de vrucht des geboomtes/zijn des HEEREN: sy zijn den HEERE heylich.

31 Maer so yemant van sijne tienden [40] immers yet lossen sal/ hy sal sijn vijfde deel daer boven toe doen.

32 Aengaende alle de tienden van runderen/ ende kleyn vee/ alles [41] dat onder de roede sal doorgaen/ het tiende sal den HEERE heylich zijn.

33 Hy en sal [42] tusschen het goede/ende het quade niet ondersoecken/ hy en sal het oock niet verwisselen: maer indien hy [43] dat immers verwisselen sal; so sal dit/ende dat daer voor verwisselt is/ heylich zijn/ 't en sal niet gelost worden.

34 Dit zijn de geboden/ die de HEERE Mose geboden heeft/ aen de kinderen Israëls [44] op den berch Sinai.

b Exod. 23. 2. ende 22. 29. ende 34. 19. Num. 3. 13. ende 8. 17.

34 D. dat anders/ van wegen het recht der eerst-geboorte/ den HEERE toe-behoort/en daerom en condt ghy daer van geene gelofte doen. Siet Exod. 13. 2. ende 22. 29. ende 34. 19. Num. 3. 13. ende 8. 17.

c Ios. 6. 19. ende 7. 13. &c.

35 Siet bov. op v. 21.

36 *Hebr.* alleverbanninge.

37 Siet bov. cap. 2. op v. 3.

38 Verstaet dit van menschen die vyanden Godts/ ende sijns volcx zijn/ ende insonderheyt de welcke de Heere geboden heeft te verderven/ ende uyt te royen: dese en mochtmen niet lossen/ noch laten leven. Siet Num. 21. 2/3. Ios. 6. vss. 17/18. 1. Sam. 15. 3. Men kan dit oock verstaen niet van menschen/ maer van beesten/ die voor de menschen verbannen souden worden.

39 Daer waren vierderley Tienden. 1. De ordinare/ jaerlicksche Tienden der Levijten. Van dese wort hier gesproken/ item/ Nu. 18. 21. &c. Deut. 14. 22/ &c. ende 25. 12/ &c. 2. Chron. 31. 5. Nehem. 10. 37. Hebr. 7. 9/10. 2. De Tienden die de Levijten van dese Tienden moesten geven aen de Hoogen-Priester/ Num. 18. 26. &c. 3. De jaerlicksche Tienden/ waer van de Israëliten met hare huysgesinnen ende de Levijten/ moesten vrolick zijn voor den Heere/ Deut. 12. 17/ 18. ende 14. 22/ 23. 4. De drie-jarige Tienden voor de Levijten/ armen/ weduwen/ weesen/ ende vreemdelingen/ Deut. 14. 28. ende 26. 12.

40 *Hebr.* lossende lossen sal.

41 Dit siet op de maniere van de Tienden uyt te lesen onder het vee/ doe ter tijt gebruyckelick: de beesten gingen uyt den stal/ het een voor/ het ander na; de vertiender roerde het tiende beest aen/ in het tellen/ met sijnen staf/ ofte roede/ ende dit nam hy tot hem om den HEERE toe te heyligen. Siet oock Ier. 33. 13. 42 Als tusschen het vette ende tusschen het magere. Daer en mochte geene keure wesen. wanneer yemant sijne Tienden betaelde/ so en gaf hy niet dat hy wilde/ maer dat in de tellinge van het vee voor viel/ ende t' elcken het tiende in getale was/ gelijck recht te vooren geseyt is. 43 Siet bov. op v. 10. 44 Siet hier van cap. 25. 1. ende 26. 46.

FINIS

Het

Het vierde Boeck
MOSIS,
genaemt
NUMERI.

Inhoudt deses Boecks.

DE Griecken hebben dit Boeck genaemt ARITHMOI, welck woort in de Latijnsche tale wort overgeset NUMERI, ende in onse Nederduytsche, *Getalen*, TELLINGEN. De reden deser benaminge is, om dat in dit Boeck beschreven zijn vele Tellingen, die nae den bevele Godes onder sijn volck, als het door de woestijne reysde, geschiet zijn, namelick der Israëliten, ende der Leviten. Niet te min, boven dese Tellingen, zijn vele andere dingen in dit boeck vervaet. VVant hier vinden wy de Order, nae de welcke de twaelf stammen rontom den Tabernakel legeren, ende diese in 't optrecken gebruycken moesten. Hier wort oock gesproken vande ampten der Priesteren, ende Leviten, van haer onderhoudt, ende van de wonderbare bevestinge hares Priesterdoms. Hier zijn Ceremoniale, Morale, ende Burgerlicke wetten, ende die van gemengde soorten zijn. Hier is beschreven de gantsch wonderlicke ende seltsame wijse, nae de welcke het Godt belieft heeft de Israëliten, door de woestijne, tot het beloofde lant te geleyden. Vele geschiedenissen worden verhaelt, die in dese reyse gebeurt zijn; welcker oorsaken, middelen, ende uytkomsten veelderley onderwijs, ende waerschouwinge, soo wel tot het burgerlicke, als tot het kerckelicke leven allen menschen uytgeven. Na de oprechtinge, ende heyliginge des Tabernakels, hebben de Overste der twaelf stammen den selven, met hare giften, ende offerhanden opentlick vereert. Van verscheydene murmureringen, ende muytingen des ondanckbaren volcx tegens Godt, ende sijnen Dienaer *Mosen* opstaende, ende vande straffen daer op gevolgt, worden hier grouwsame exempelen gevonden. Hierentusschen wort *Moses* inden last sijner regeringe met de onder-hulpe van tseventich Ourste gesteunt. Evenwel wort hy met vele swaricheden bejegent, selfs oock van sijnen broeder *Aaron*, ende sijne suster *Mirjam*. Op de bespiedinge des Lants Canaan volgen door het quaet rapport, gedaen vanden meestendeel der Bespieders, ende de murmureringe des volcx, sware plagen, die, ofte stracx eenigen overvielen, ofte noch te verwachten waren van de andere, die in de woestijne moesten doolen, ende sterven, tot het veertichste jaer van haren uytganck uyt Egypten. Daer toe worden noch andere sonden, soo wel van particuliere, als van vele, met hare straffen, in dit boeck beschreven. Oock en worden niet verswegen de deugden, ende goede wercken der vroomen, nochte der selver toegeseyde belooninge. Voorder openbaert haer in dit boeck, op het alderhoochste, de onbegrijpelicke barmherticheyt Godes in 't verhooren vande gebeden *Mosis*, sijnes trouwen Dienaers, in 't vergeven der sonden van seer wederspannige, ende oproerige menschen, ende in 't gedurich bewijsen van verscheydene weldaden: Dese waren eensdeels geestelicke, bestaende in de onderhoudinge vande ware Leere, ende rechten Godts-dienst; anderdeels lichamelicke, gelegen in verlossingen van geweldige vyanden, in heerlicke overwinningen der selver, ende in seer milde toewerpingen van vele andere tijdelicke goederen. Eyndelick wort hier verhaelt, hoe de Israëliten hen bereyt hebben, om te komen inde besittinge des lants Canaan, welckes palen hier oock beschreven worden. Dit doense nae den bevele Godes, mits den stammen *Rubens*, ende *Gads*, ende den halven stamme *Manassis*, het lant, datse aen dese zijde vande Iordane ingenomen hadden, tot haer erfdeel toe te wijsen; ende soo over de bedeelinge des lants Canaan, als over de uytscheydinge eeniger steden ende plaetsen, daer in gelegen (waer van eenige den Leviten souden toebehooren, andere tot toevlucht-steden dienen souden) order te stellen. Dit boeck begrijpt de geschiedenissen van acht-en-dertich jaren, ende negen maenden, te weten, vande tweede maent des tweeden jaers, na den uyt-tocht uyt Egypten, tot het begin vande elfde maent des veertichsten jaers.

Het Eerste Capittel.

Godt beveelt Mose ende Aaron/ datse de Israëliten van twintich jaren out/ ende daer boven / ten strijde bequaem zijnde / tellen souden/ v. 1/&c. Ende dat/ten overstaen van twaelf hooftmannen / uyt elcken stam een/ 4. die genaemt worden/ 5. Dit wort in 't werck gestelt/ 17. Het getal der getelden wort aengeteeckent/ in 't bysonder van elcken stam/ 20. ende in 't gemeyn van alle/ 45. van de welcke de Leviten uytgenomen worden / 47. dien de last gegeven is/vande Tabernakel te versorgen/ 50. met aenwijsinge/ waer sy/ende andere stammen/rontom den selven legeren souden/ 52.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose/ inde woestijne Sinai / inde tente der t' samen-komste; op den eersten [1] der tweeder maent/ in 't tweede jaer/ na dat sy uyt Egyptenlant uyt-getogen waren / seggende:

2 [a] Nemet op [2] de somme vande geheele vergaderinge der kinderen Israëls / nae hare geslachten / nae het huys harer vaderen; in het getal der namen van alles wat manlick is/ [3] hooft voor hooft:

3 Van [4] twintich jaer out/ ende daer boven/ alle [5] die ten heyre in Israël uyttrecken: die sult ghy [6] tellen nae hare heyren/ Ghy/ ende Aaron.

4 Ende met u lieden sullen zijn van yeder stamme een man: die een [7] hooftman is over sijner vaderen huys.

5 Dese zijn nu de namen der mannen / die by u staen sullen: van [8] Ruben/ Elizur/ de sone Sedeur.

6 Van Simeon/ Selumiël de sone Zurisaddai.

7 Van Juda / Nahesson de sone Amminadab.

8 Van Issaschar / Nethaneël de sone Zuhar.

9 Van Zebulon/ Eliab/ de sone Helon.

10 Van de kinderen Josephs: van Ephraim / Elisama de sone Ammihud: van Manasse/ Gamaliël de sone Pedazur.

11 Van Benjamin / Abidan / de sone Gideoni.

12 Van Dan / Ahiëzer / de sone Ammisaddai.

13 Van Aser/ Pagiël/ de sone Ochran.

14 Van Gad/ Eljasaph/ de sone [9] Dehuël.

15 Van Naphthali / Ahira / de sone Enan.

16 Dese waren [10] de geroepene der vergaderinge / de Overste der stammen harer vaderen: sy waren de [11] hoofden der [12] duysenden Israëls.

17 Doe namen Mose ende Aaron die mannen / welcke met namen uytgedruckt zijn.

18 Ende sy versamelden de geheele vergaderinge op den eersten dach der tweeder maent/

1 De welcke genaemt was Ziu, ende meest over een quam met onsen April / gelijck de eerste maent meest met onse Meerte. Siet 1. Reg. 6. op v. 1.
a Exod. 30. 12.
2 *Hebr.* het hooft. Alsoo oock Exo. 30. 12. ende ond. v. 49. ende Num. 4. 2. Verstaet een kort begrijp eener grooter menichte van menschen.
3 *Heb.* nae hare hoofden. of/ koppen, of/ beckeneelen.
4 *Hebr.* Van een soon van twintich jaer. Alsoo dickwijls in dit cap.
5 D. alle die in tijt van oorlooge gebruyckt werden/ om wapenen te voeren/ en bequaem waren om tegen de vyanden ten strijde uyt te trecken. Ende volgens werden uytgenome/ die door sieckte/ ofte swaren ouderdom/ hier toe onbequaem waren/ alsoo ond. dickwijls. Siet dese maniere van spreken oock/ Deuter. 24. 5. 2. Chron. 26. 11.
6 Het Hebr. woort beteeckent niet alleen tellen, maer oock op de getelde acht, ende toesicht nemen. het welcke wy by ons noemen/ monsteren.
7 *Hebr.* een man des hoofts; D. de voornaemste van yeder stamme / die nae de geboorte de eerste was / ende alsoo een hooft der selver. siet ond. op v. 16.
8 D. van den stamme Rubens/ ende soo in de volgende vss.
9 And. genoemt Rehuël. ond. 2. 14.
10 D. de t' samengeroepene; te weten/ de hoofden ende Vorste des volcx van elcken stamme die t' samen geroepen werden/ als eenige gewichtige saken te verhandelen waren. Vg. ond. cap. v. 16. 2. ende 26. 9. And. vermaerde.
11 Siet de aent. Job 12. op v. 24.
12 Siet Jud. 6. op v. 15.

maent/

maent / [13] ende die verklaerden hare afkomſte nae hare geſlachten / nae het huys harer vaderen ; in't getal der namen van die twintich jaer out was/ende daer boven/ [14] hooft vooꝛ hooft.

13 D. met haer geſlacht-regiſter deden ſy blijcken van wat vooꝛ-ouderen ſy afkomſtich waren/ anders/ men ſchreefſe op, ende men maeckte van hẽ een regiſter, ofte ſy worden geteeckent, ende geregiſtreert.

14 Siet bov. op v. 2.

19 Gelÿck als de HEERE Moſe geboden hadde/ ſo heeft hyſe getelt in de woeſtÿne Sinai.

20 So waren de ſonen Rubens des Eerſtgeboꝛen Iſraëls/hare gebooꝛten nae hare geſlachten / nae het huys harer vaderen: in't getal der namen/hooft vooꝛ hooft/ al wat manlick was / van twintich jaren out / ende daer boven / [15] alle die ten heyꝛe uyttrocken :

15 Siet bov. op v. 3.

21 Hare getelde vande ſtamme Rubens waren ſes ende veertich duyſent/ende vÿfhondert.

22 Van de ſonen Simeons / hare gebooꝛten/ nae hare geſlachten/ nae het huys harer vaderen; ſÿne getelde/ in 't getal der namen / hooft vooꝛ hooft / al wat mannelick was/ van twintich jaer out / ende daer boven/ alle die ten heyꝛe uyttrocken :

23 Hare getelde vanden ſtamme Simeons waren negen en vÿftich duyſent/ende dꝛie hondert.

24 Van de ſonen Gads / hare gebooꝛten / nae hare geſlachtẽ/nae het huys harer vaderen ; in 't getal der namen van twintich jaer out / ende daer boven/ alle die ten heyꝛe uyttrocken/

25 Waren hare getelde van de ſtamme Gads vÿfenveertich duyſent/ende ſes hondert/ en vÿftich.

26 Van de ſonen van Iuda / hare gebooꝛten/ nae hare geſlachten/nae het huys harer vaderen ; in 't getal der namen van twintich jaer out/ ende daer boven/alle die ten heyꝛe uyttrocken/

27 Waren hare getelde vanden ſtamme van Iuda / vier en tſeventich duyſent / ende ſes hondert.

28 Vande ſonen Iſſaſchars / hare gebooꝛten / nae hare geſlachten/nae het huys harer vaderen ; in 't getal der namen / van twintich jaer out/ende daer boven/ alle die ten heyꝛe uyttrocken/

29 Waren hare getelde van den ſtamme Iſſaſchars/vier en vÿftich duyſent/ende vier hondert.

30 Van de ſonen Zebulons / hare gebooꝛten/ nae hare geſlachten/ nae het huys harer vaderen ; in 't getal der namen / van twintich jaer out/ende daer boven/ alle die ten heyꝛe uyttrocken/

31 Waren hare getelde van de ſtamme Zebulons / ſeven en vÿftich duyſent / ende vier hondert.

32 Van de ſonen Iosephs : van de ſonen Ephꝛaims/ hare gebooꝛten / nae hare geſlachten / nae het huys harer vaderen ; in 't getal der namen van twintich jaer out/ende daer boven/alle die ten heyꝛe uyttrocken/

33 Waren hare getelde van den ſtamme Ephꝛaims / veertich duyſent / en vÿfhondert.

34 Van de ſonen Manaſſes / hare gebooꝛten nae hare geſlachten / nae het huys harer vaderen ; in 't getal der namen van twintich jaer out/ ende daer boven/alle die ten heyꝛe uyttrocken/

35 Waren hare getelde vande ſtamme Manaſſes / twee en dertich duyſent ende twee hondert.

36 Van de ſonen Benjamins/hare gebooꝛten/nae hare geſlachten/ nae het huys harer vaderen ; in't getal der namen van twintich jaer out/ ende daer boven/alle die ten heyꝛe uyttrocken/

37 Waren hare getelde vanden ſtamme Benjamins/vÿf en dertich duyſent/ende vier hondert.

38 Van de ſonen Dans / hare gebooꝛten/ nae hare geſlachten / nae het huys harer vaderen ; in 't getal der namen van twintich jaer out / ende daer boven/alle die ten heyꝛe uyttrocken/

39 Waren hare getelde vanden ſtamme Dans / twee en tſeſtich duyſent / ende ſeven hondert.

40 Van de ſonen Aſers / hare gebooꝛten / nae hare geſlachten/ nae het huys harer vaderen ; in 't getal der namen van twintich jaer out/ ende daer boven/ alle die ten heyꝛe uyttrocken/

41 Waren hare getelde vanden ſtamme Aſers / een en veertich duyſent / ende vÿfhondert.

42 [Van] de ſonen Naphthali/hare gebooꝛten/ nae hare geſlachten/ nae het huys harer vaderen ; in 't getal der namen van twintich jaer out/ ende daer boven/alle die ten heyꝛe uyttrocken/

43 Waren hare getelde van den ſtamme Naphthali/ dꝛie en vÿftich duyſent/ende vier hondert.

44 Deſe zÿn de getelde/ welcke Moſe getelt heeft / ende Aaron / ende de Overſte Iſraëls : twaelf mannen [16] waren ſy/ elck een over het huys ſÿner vaderen.

16 Namelick/de 12. Overſte Iſraëls, ſiet bov. op v. 4. ende 16.

45 Alſo waren alle de getelde der ſonen Iſraëls nae het huys harer vaderen ; van twintich jaren out / ende daer boven / alle die in Iſraël ten heyꝛe uyttrocken/

46 Alle de getelde dan waren [b] ſes hondert duyſent / ende dꝛie duyſent / ende vÿfhondert/ ende vÿftich.

b Exod. 38. 16.

47 Maer de Leviten / [17] nae den ſtam harer vaderen ; werden [18] onder hen niet getelt.

17 D. hoewel de Levitẽ mede eene ſtamme waren/ſo is nochtans hare ſtamme in deſe tellinge niet gerekent / nochte getelt geweeſt.

18 *Hebr.* in 't midden van hen.

48 Want de HEERE hadde tot Moſe geſpꝛoken/ ſeggende :

49 Alleen de ſtamme Levi en ſult ghy niet tellen / nochte hare ſomme opnemen ; onder de ſonen Iſraëls.

50 Maer ghy / ſtelt de Leviten over den Tabernakel [19] der getuygeniſſe / ende over alle ſÿne gereetſchap / ende over alles wat daer toe behooꝛt: ſy ſullen den Tabernakel dꝛagen / ende alle ſÿne gereetſchap : ende ſy ſullen dien bedienen; ende ſy ſullen haer rontom den Tabernakel legeren.

19 Alſoo wert oock ond. v. 53. ende Exo. 38. 21. &c. de Tabernakel genoemt / om dat in den ſelven bewaert wert het getuygeniſſe van Godes wille / dat is de wet/die in twee ſteenen tafelen geſchꝛeven was/liggende in de Arke des verbonts. Siet Exod. 25. 21. eñ Hebꝛ. 9. 4.

51 Ende als de Tabernakel ſal optrecken/de Leviten ſullen den ſelven afnemen ; ende wanneer de Tabernakel ſich legeren ſal/ſullen de Leviten den ſelven oprichten/ ende de [20] vꝛeemde die daer by komt ſal gedoodt woꝛden.

20 Verſtaet alle die niet en was van de ſtamme Levi / ſulck een en mochte daer by niet komen/ dat hy de hant daer aen ſoude leggen / om die te helpen afdoen/ ofte verdꝛagen/ ofte oprichten/ &c.

52 Ende de kinderen Iſraëls ſullen ſich legeren een yegelick by ſÿn leger/ ende een yegelick by ſÿne baniere/nae hare heyꝛen.

53 Maer de Leviten ſullen ſich legeren rontom den Tabernakel der getuygeniſſe / op dat geen [21] verbolgentheyt over de vergaderinge der kinderen Iſraëls en zy : daerom ſullen de Leviten de [22] wacht van den Tabernakel der getuygeniſſe waernemen.

21 T. w. des rechtveerdigen ende Almogenden Godts/ die niet ongeſtraft en laet de overtredinge ſÿner wetten/ ende voornemelick der gener / die den Godts-dienſt raken.

22 Siet Levit. 8. op v. 35.

54 Soo deden de kinderen Iſraëls : nae alles dat de HEERE Moſe geboden hadde/ ſoo deden ſy.

Het

Het ij. Capittel.

Order vande legeringe der stammen rontom den Tabernakel/ ende hare optreckinge/ v. 1/ &c. De Stam Juda moeste legeren aen de Oost-zijde des Tabernakels/ met Issaschar/ en Zebulon/ die in het optrecken de voortocht hadden/ 3. De stam Rubens aen de Suyt-zijde/ met Simeon ende Gad/ hebbende de tweede tocht/ 10. De Tabernakel volchde daerna/ met de Leviten/ die rontom den selvē hare legeringe hadden/ 17. De stam Ephraims/ met Manasse/ ende Benjamin hadden de West-zijde/ ende de derde tocht/ 18. Dan met Aser/ ende Naphthali/ de Noort-zyde/ ende de achtertocht/ 25. Deses Capittels besluyt/ 32.

1 ENde de HEERE sprack tot Mose ende tot Aaron/ seggende:

2 De kinderen Israëls/ sullen sich legeren/ een yder onder syne [1] baniere/ nae de [2] teeckenen van het huys harer vaderen: rontomme [3] tegen over de Tente der t' samen-komste sullen sy sich legeren.

3 Die sich nu legeren sullen Oostwaert [4] tegen den opganck/ sal zijn de baniere des legers van Juda/ nae hare heyren: ende Nahesson de sone Amminadabs/ sal de Overste der sonen van Juda zijn:

4 Sijn heyr nu/ ende hare getelde/ waren vier en 't seventich duysent/ ende ses hondert.

5 Ende neffens hem sal sich legeren de stam Issaschars: ende Nathanaël de sone Zuars sal de Overste der sonen Issaschars zijn.

6 Sijn heyr nu/ ende syne getelde/ waren vier en vijftich duysent/ ende vier hondert.

7 [5] [Daer toe] [6] de stam Zebulons/ ende Eliab de soon Helons sal de Overste der sonen Zebulons zijn.

8 Sijn heyr nu/ ende syne getelde/ waren seven en vijftich duysent/ ende vier hondert.

9 Alle de getelde des legers [7] van Juda waren hondert duysent/ ende [8] ses en tachtentich duysent/ ende vier hondert/ nae hare heyren: sy sullen [9] voor aen optrecken.

10 De baniere des legers Rubens/ nae hare heyren/ sal tegen 't suyden zijn: ende Eliazur de sone Sedeurs sal de Overste der sonen Rubens zijn.

11 Sijn heyr nu/ ende syne getelde/ waren ses en veertich duysent/ ende vijf hondert.

12 Ende neffens hem sal sich legeren de stam Simeons: ende Selumiël de soon Zurisaddai sal de Overste der sonen Simeons zijn.

13 Sijn heyr nu/ ende hare getelde/ waren negen en vijftich duysent/ ende drie hondert.

14 Daer toe de stamme Gads: ende Eljasaph de sone [10] Reuels sal de Overste der sonen Gads zijn.

15 Sijn heyr nu/ ende hare getelde/ waren vijf en veertich duysent/ ende ses hondert en vijftich.

16 Alle de getelde in 't leger van Ruben waren hondert duysent/ ende een en vijftich duysent/ ende vier hondert/ ende vijftich nae hare heyren: ende sy sullen [11] de tweede optrecken.

17 Daer na sal de Tente der t' samenkomste optrecken/ met het leger der Leviten in het midden der legeren: gelijck alsse hen legeren sullen/ alsoo sullense op trecken/ een yegelick [12] aen syne plaetse nae hare banieren.

18 De baniere des legers Ephraims/ nae hare heyren/ sal [13] tegen 't westen zijn: ende Elisama de sone Ammihud sal de Overste der sonen Ephraims zijn.

19 Sijn heyr nu/ ende hare getelde/ waren veertich duysent/ ende vijf hondert.

20 Ende neffens hem de [14] stam Manasses: ende Gamaliël de sone Pedazurs/ sal de Overste der sonen Manasses zijn.

21 Sijn heyr nu/ ende hare getelde/ waren twee en dertich duysent/ ende twee hondert.

22 [15] Daer toe de stamme Benjamins: ende Abidan de sone van Gideoni sal de Overste der sonen Benjamins zijn.

23 Sijn heyr nu/ ende hare getelde/ waren vijf en dertich duysent/ ende vier hondert.

24 Alle de getelde in het leger Ephraims waren [16] hondert ende acht duysent/ ende een hondert/ nae hare heyren: ende sy sullen [17] de derde optrecken.

25 De baniere des legers Dan sal tegen het noorden zijn/ nae hare heyren: ende Ahiëser de sone van Ammisaddai sal de Overste der sonen Dan zijn.

26 Sijn heyr nu/ ende hare getelde/ waren twee en tsestich duysent/ ende seven hondert.

27 Ende neffens hem sal sich legeren de stam Asers: ende Pagiël/ de soon Ochrans sal de Overste der sonē Asers zijn.

28 Sijn heyr nu/ ende hare getelde/ waren een en veertich duysent/ ende vijf hondert.

29 Daer toe de stam Naphthali: ende Ahira de sone Enans sal de Overste der sonen van Naphthali zijn.

30 Sijn heyr nu/ ende hare getelde/ waren drie en vijftich duysent/ ende vier hondert.

31 Alle de getelde in het leger van Dan waren hondert duysent/ ende seven en vijftich duysent/ ende ses hondert: [18] in 't achterste sullen sy optrecken/ nae hare banieren.

32 Dese zijn de getelde der kinderen Israëls/ nae het huys harer vaderen: alle de getelde der legeren nae hare heyren/ waren [a] ses hondert duysent/ ende drie duysent ende vijf hondert/ ende vijftich.

33 Maer de Leviten werden niet geteldt [19] onder de sonen Israëls: [b] gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

34 Ende de kinderen Israëls deden nae alles dat de HEERE Mose geboden hadde/ soo legerden sy sich nae hare banieren/ ende soo trocken sy op/ een yegelick nae syne geslachten/ nae het huys syner vaderen.

1 Deser zijnder viere geweest/ gelijck blijckt uyt de vss. 3/ 10/ 18/ 25. Sy waren gedeelt tegen de vier hoecken der werelt. Onder elcke baniere waren drie stammen/ van de welcke een de voornaemste was/ als Juda/ Ruben/ Ephraim/ en Dan. Juda was gelegert tegen 't Oosten/ met Issaschar/ ende Zebulon: Ruben tegen 't Suyden/ met Simeon ende Gad: Ephraim tegē 't Westen/ met Manasse en Benjamin: Dan tegen 't Noordē/ met Aser ende Naphthali, siet de grootte van yeders heyr/ v. 9/ 16/ 24/ 31.

2 Ofte vaendelen. 't schijnt hier uyt/ dat onder de vier voornemste banierē noch andere vaendelen/ ofte teeckenen geweest zijn/ nae de grootheyt/ ofte veelheyt der geslachten.

3 Men meynt dat de stammē haer rontomme den Tabernakel ontrent 2000 ellebogen daer van verscheyden hebben/ ende dat uyt het gene dat verhaelt wort/ Jos. 3. 4. De Priesteren nu/ ende Leviten waren op haer order tusschen de legeren der stammen/ ende den Tabernakel/ vov. 1. 53. ende ond. v. 17. Mose en Aaron waren op de Oost-zyde, de Gersoniten op de West-zijde, de Kehatiten/ op de Suyt-zijde; de Merariten op de Noort-zijde des Tabernakels.

4 Ofte/ Oostwaert.

5 Dit woordeken wort hier by gedaen uyt het volgende v. 14. ende 22. en 29.

6 T. w. sal sich legeren daer neffens. Als in 't voorgaende 5. vsen/ ende in 't volgende 12. &c.

7 Zijnde daer onder begrepen de stammē Issaschars ende Zebulons/ waer van Juda de voornaemste was. Alsoo voortaen van de andere: als van het leger Rubens vers 16. Ephraims v. 24. Dans v. 31.

8 *Hebr.* tachtentich duysent, ende ses duysent.

9 D. in 't reysen de voortocht hebben.

10 Vov. 1. 14. wort hy genoemt Dehuël.

11 D. in 't reysen de tweede tocht hebben.

12 *Hebr.* aen sijne hant: dat is/ aen sijne plaetse/ ofte zyde. Verstaet de zyden van de Tente der t' samenkomste/ welcker viere warē/ zijnde in elck eene drie stammē/ rontom den Tabernakel/ ende tusschen beyden/ de Leviten. Siet vov. op v. 2.

13 *Hebr.* ter zeewaert. Siet Gen. 12, op v. 8. en ond. 3. 23.

14 T. w. sal sich legeren/ als vov. v. 7. ende ond. v. 12.

15 Siet vov. op v. 7.

16 *Hebr.* hondert duysent, eñ acht duysent. Hg. vov. v. 9.

17 D. in 't reysen de derde tocht hebben.

18 D. in 't derrysen sullen sy de achtertocht hebben.

a Exod. 38. 26. Bov. 1. 46.

19 *Hebr.* in 't midden der sonen Israëls.

b Bov. 1. 48, 49.

Het iij. Capittel.

Het geslacht-register der Priesteren/ v. 1/ &c. den welcken de Leviten by-gevoecht worde inde bedieninge des Tabernakels/ 5. Deser drie geslachten worden getelt/ met aenwijsinge/ soo wel der plaetsen harer wooningen/ by den Tabernakel/ als harer ampten/ 14. De Eerstgeborene der Israëliten/ in welcker plaetse de Leviten komen/ worden nae den bevele Godts getelt/ 40. Ende alsoo haer getal meerder is dan der Leviten/ soo worden de overige gelost/ 44. Ende het gelt daer van gemaeckt/ Aaron/ ende synen sonen gegeven/ 51.

1 DIt nu zijn de [1] geboorten Aarons/ ende Mose; ten dage [als] de HEERE met Mose gesproken heeft op den berch Sinai.

2 Ende dit zijn de namen der sonen Aarons/ [a] de eerstgeboren/ Nadab; daer na Abihu/ Eleazar/ ende Ithamar.

3 Dit zijn de namen der sonen Aarons/ der Priesteren/ die gesalft waren: [2] welcker hant

1 Verstaet door geboorten, het verhael/ niet alleen van eenige persoonē/ als van Mose/ ende Aaron/ mitsgaders syne sonen/ ende de Leviten/ maer oock van het gene dat onder hen door Godts ordinantie sich toegedragen heeft. alsoo is dit woort genomen Genes. 6. 9. ende 25. 18. Siet oock 37. 2. met de aent. daer op.

a Exod. 6. 23.

2 D. diemen gevvyet hadde tot de bedieninge des Priesterdoms. Siet de verklaringe deser maniere van spreken/ Lev. 7. op v. 37. Item/ Siet Exod. 28, 41. ende 29. 9.

ker hant men gevult hadde / om het Priester-ampt te bedienen.

4 [b] Maer Nadab / ende Abihu storven [3] voor het aengesichte des HEEREN / als sy [4] vreemt vyer voor het aengesichte des HEEREN in de woestijne Sinai brachten / ende hadden geene kinderen: doch Eleazar / ende Ithamar bedienden het Priester-ampt [5] voor het aengesichte hares vaders Aarons.

5 Ende de HEERE sprack tot Mose / seggende:

6 [c] Doet den stam Levi naederen / ende stelt hem voor het aengesichte des Priesters Aarons; op datse hem dienen:

7 Ende datse [6] waernemen sijne wacht / ende de wacht der [7] geheeler vergaderinge / voor de Tente der t' samen-komste: om den dienst des Tabernakels te bedienen.

8 Ende datse alle de gereetschap van de Tente der t' samen-komste / ende de wacht [8] der kinderen Israëls waernemen: om den dienst des Tabernakels te bedienen.

9 Ghy sult dan / aen Aaron / ende sijne sonen / de Leviten geven: sy zijn gegeven; sy zijn hem gegeven / uyt de kinderen Israëls.

10 Maer Aaron ende sijne sonen sult ghy stellen / dat sy haer Priester-ampt waernemen: ende de [9] vreemde die naedert sal gedoodt worden.

11 Ende de HEERE sprack tot Mose / seggende:

12 Ende ick / siet / ick hebbe de Leviten uyt het midden der kinderen Israëls genomen; in plaetse van alle eerstgeboren [10] [d] die de baermoeder opent / uyt de kinderen Israëls: ende de Leviten sullen mijne zijn.

13 Want alle eerstgeboren is mijne; van den dach / dat ick alle eerstgeborene in Egyptenlant sloech / [e] hebbe ick my geheyligt alle eerstgeboren in Israël / van de menschen / tot de beesten: sy sullen mijne zijn / ick ben de HEERE.

14 Ende de HEERE sprack tot Mose in de woestijne Sinai / seggende:

15 Telt de sonen van Levi nae het huys harer vaderen / nae hare geslachten: al wat mannelick is van [11] een maent out / ende daer boven / die sult ghy tellen.

16 Ende Mose telde se nae het [12] bevel des HEEREN: gelijck als hem geboden was.

17 [f] Dit nu waren de sonen van Levi met hare namen: Gerson / ende [13] Kahath / ende Merari.

18 Ende dit zijn de namen der sonen Gersons / nae hare geslachten: Libni / ende Simei.

19 Ende de sonen Kahaths / nae hare geslachten / Amram / ende Izhar / Hebron ende Uzziel.

20 Ende de sonen van Merari / nae hare geslachten: Maheli / ende Musi: dit zijn de geslachten der Leviten / nae den huyse harer vaderen.

21 Van Gerson was het geslachte der Libniten / ende het geslachte der Simeiten: dit zijn de geslachten der Gersoniten.

22 Hare getelde in getale waren van alles wat mannelick was / [14] van een maent out / ende daer boven: hare getelde waren seven duysent / ende vijf hondert.

23 De geslachten der Gersoniten / sullen hen legeren achter den Tabernakel / [15] westwaert.

24 De Overste nu van het vaderlicke huys der Gersoniten / sal zijn Eljasaph de soon Laëls.

25 Ende de [16] wacht [17] der sonen Gersons in de Tente der t' samen-komste / sal zijn [18] de Tabernakel / ende de Tente: haer decksel / ende het decksel aen de deure der Tente der t' samen-komste;

26 Ende de behangselen des voorhofs / ende het decksel der deure des voorhofs / dewelcke by den Tabernakel / ende by den altaer rontomme zijn: mitsgaders sijne zeelen / tot sijnen gantschen dienst.

27 Ende van Kahath is het geslachte der Amramiten / ende het geslachte der Izhariten / ende het geslachte der Hebroniten / ende het geslachte der Ozzieliten: dit zijn de geslachten der Kohathiten.

28 In getale van al dat mannelick was / van een maent out / ende daer boven; waren acht duysent ende ses hondert / [19] waernemende de wacht des Heylichdoms.

29 De geslachten der sonen Kohaths sullen sich legeren / aen de zijde des Tabernakels [20] Zuydwaert;

30 De Overste nu van het vaderlicke huys der geslachten der Kohathiten / sal zijn Elizaphan / de soon Uzziëls.

31 Hare wacht nu sal zijn de Arke / ende de Tafel / ende de Candelaer / ende de [21] Altaren / ende de gereetschap des Heylichdoms / met dewelcke [22] sy dienst doen; ende het [23] decksel / ende al [wat tot] [24] sijnen dienst [behoort].

32 [25] De Overste nu [26] der Oversten van Levi sal zijn Eleazar / de soon van Aaron de Priester: [27] [sijn] opsicht sal zijn over de gene / [28] die de wacht des Heylichdoms waernemen.

33 Van Merari is het geslachte der Maheliten / ende het geslachte der Musiten: dit zijn de geslachten van Merari.

34 Ende hare getelde in getale van al dat mannelick was / van een maent out / ende daer boven; waren ses duysent / ende twee hondert.

35 De Overste nu van het vaderlicke huys der geslachten van Merari sal zijn Zuriël / de soon Abihaïls: sy sullen sich legeren aen de zijde des Tabernakels Noordwaert.

36 Ende het opsicht der wachten vande sonē Merari sal zijn over [29] de berderen des Tabernakels / ende sijne rychelen / ende sijne pilaren / ende sijne voeten / ende alle sijne gereetschap / ende al [wat tot] sijnen dienst [behoort].

37 Ende de pilaren des voorhofs rontom / ende hare voeten / ende hare pinnen / ende hare zeelen.

38 Die nu sich legeren sullen voor den Tabernakel Oostwaert voor de Tente der t' samen-komste / tegen den opganck / sullen zijn Mose / ende Aaron met sijne sonen / waernemende de wacht des Heylichdoms / [30] voor de wacht der kinderen Israëls: [31] ende de [g] vreemde die naedert sal gedoodt worden.

39 Alle getelde der Leviten / dewelcke Mose ende Aaron / op het bevel des HEEREN / nae hare geslachten getelt hebben; al wat mannelick was van een maent

b Levit. 4. 1, 2. &c. Ond. 26. 61. 1. Chron. 24. 2.

3 Siet Levit. 10. op v. 2.

4 Siet Lev. 10, op v. 1.

5 D. terwijle haer vader noch in 't levē was. Siet gelijcke maniere van spreken Genes. 11, 28.

c Ond. 16. 9. ende 18. 2.

6 Ofte sijn bevel, ende last onderhouden. *Heb.* onderhoudē sijne onderhoudinge. Siet deselve maniere van spreken ond. v. 8/28/32/38. ende cap. 9. 19. Item / siet Levit. 8. op v. 35.

7 D. die de geheele vergaderinge moesten waernemen / in welcker name de Eerstgeborene der Israëliten te vooren de besorginge haddē; gelijck Exod. 19, 22. te sien is. Maer nu voortaen wort dit ampt den Levitē op geleyt. Siet vov. 1, 53. ende Kigel. ond. v. 38. ende 16. 9.

8 D. die den kinderen Israëls te vooren selve door hare eerstgeborene te bewaren toestont.

9 D. die niet en is van het Priesterlicke huys / den welckē het niet geoorloofst en was het Priester-ampt te bedienē. siet oock ond. v. 38. ende cap. 16. v. 40. Item vg. Levit. 22. 10.

10 *Hebr.* openinge der baer-moeder, soo werden genaemt de menschen / eñ beesten / die de eerste uyt hare moeder geborē worden / Exod. 13. 2. ende 34. 19. eñ c. 10. 18. 15.

d Exod. 13. 2.

e Exod. 13. 2. ende 22. 29. ende 34. 19. Levit. 27. 26. Ond. 8. 16. Luc. 2. 23.

11 *Hebr.* van een sone des maents. De tellinge der Levitē was driederley. 1. Van een maent out / ende daer bovē / als sy den Heere toegeheyligt werden / van de welcke gesproken wort hier / ende ond. v. 40. 2. Van 25 jaer out / ende daer boven / alsse gestelt wierden om het gemeene werck des Tabernakels / als nieuwe aencomelingen te bedienen; van de welcke siet / Ond. 8. 24. 3. Van 30 jaren out / eñ daer boven / dewelcke waren de voorneemste niet alleen in de bedieninge des Tabernakels / maer oock in 't verdragen des selven / ende sijner gereetschap. Siet van dese ond. cap. 4. 3. de welcke tot vijftich jaren gekomen zijnde / vry waren van haren dienst / hoewel sy den anderen met hare authoriteyt / opsicht / beleyt / ende raet moesten bystant doen. ond. c. 8. 25/26.

12 *Hebr.* mont. Siet Genes. 41. op v. 40. ende Exod. 17. 1. ende ond. v. 39.

f Exod. 6. 16, 17. Ond. 26. 57. 1. Chron. 6. 1. ende 23. 6.

13 *Hebr.* Kehath. And. oock genoemt Kohath, als in 't volgende 19. vs &c.

14 *Hebr.* van een sone des maents, ende soo in 't volgende.

15 *Hebr.* ter Zeewaert. Siet vov. 2, op v. 18.

16 *Hebr.* bewaringe ofte waerneminge. dat is / het gene sy bewaren ofte waernemen moesten.

17 Deser / ende der andere Leviten last wort in dit cap. kortelick aengewesen / maer in 't volgende breeder beschreven.

18 Verstaet door de namen van Tabernakel ende Tente alle de gordijnen / behangselen ende deckselen tot de selve / beneden / ende boven behoorende / die van de Gersoniten gedragen moesten worden.

19 Siet vov. op v. 7.

20 Het Suyde heeft by den Hebreen sijnen name van de rechterhant / om dat de gene die hen met het aengesichte wenden nae het Oosten / het Suyden aen de rechterhant hebben.

21 Verstaet den Reuck-Altaer / ende dē brantoffer-altaer / gelijck te sien is ond. cap. 4. v. 11/13. waer van dese in 't Voorhof / ende die in 't Heylige stont.

22 Namelick / de Priesteren.

23 Verstaet hier mede den voorhanck / onderscheydende het Heylige van het Alderheyligste, mitsgaders de deckselen van de welcke wy lesen ond. 4. v. 5/6/7. &c.

24 *Hebr.* sijnē dienst / D. sijne gereetschap / tuych / vaten / eñ wat daer toebehoort / vg. ond. 4. v. 26.

25 Dese was gestelt over de Overste der Leviten / ende was de voornaemste naest den Hoogen-Priester / die in tijt van noot sijn plaets bewaerde. Siet 1. Reg. 4. op v. 4. zijnde hierom genaemt de tweede Priester, 2. Reg. 25. 18.

26 De welcke waren drie / uyt elck geslachte Levi een: namelick Eljazaph uyt het geslachte Gersons vov. v. 24. ende Elizaphan uyt het geslachte Kahats / v. 30. ende Zuriël uyt het geslachte Merari. v. 35.

27 N. Eleazars / die de Overste der Overste Leviten was. And. dit is 't ampt der genen, die de wacht des heylichdoms waernemen: houdende dese woorden een besluyt te zijn van het verhael des ampts der Kahathiten.

28 D. die in den Godts-dienst eenich ampt ofte last hebben.

29 Dewijle de Merariten meerderē last te dragen haddē / dan de Gersonitē / gelijck af te nemen is uyt de vergelijckinge van dit / ende het volgende vs met de voorgaende vss. 25 / ende 26 / so zijn den Merariten tot uytvoeringe van harē dienst vier wagenen / ende acht runderen gegeven / maer den Gersonitē niet meer dan twee wagenen / met vier runderen: Siet ond. cap. 7. v. 7/8.

30 D. in plaetse vande wacht / die de kinderen Israëls anders hadden moeten waernemen. Siet vov. op v. 7.

31 Siet vov. op v. 10.

g Bov. v. 10. Ond. 16. 40.

out / ende daer boven; waren [32] twee en twintich duysent.

40 Ende de HEERE seyde tot Mose/ Telt alle eerstgeboren / dat manlick is onder de kinderen Israëls / van een maent out/ ende daer boven : ende neemt het getal harer namen op:

41 Ende ghy sult voor my de Leviten nemen (ick ben de HEERE) in plaetse van alle eerstgeboren / onder de kinderen Israëls ; ende de beesten der Leviten in plaetse van alle eerstgeboren / onder de beesten der kinderen Israëls.

42 Mose dan telde / gelijck als de HEERE hem geboden hadde / alle eerstgeboren onder de kinderen Israëls.

43 Ende alle eerstgeborene die manlick waren / in het getal der namen van een maent out/ende daer boven/nae hare getelde/waren twee en twintich duysent / twee hondert/ ende drie en 'tseventich.

44 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende :

45 Neemt de [33] Leviten in plaetse van alle eerstgeboorte onder de kinderen Israëls/ende de beesten der Leviten in plaetse van hare beesten : want de Leviten sullen mijne zijn / ick ben de HEERE.

46 Aengaende de twee hondert / ende drie en tseventich / die gelost sullen worden / die [34] overschieten boven de Leviten van de eerstgeborene der kinderen Israëls :

47 Ghy sult [35] voor elck hooft vijf sikels nemen : [36] nae den sikel des heylichdoms sult ghyse nemen; [h] die sikel is twintich [37] Gera.

48 Ende ghy sult dat gelt Aaron ende sijnen sonen geven: [het gelt] der gelosten/ die onder hen overschieten.

49 Doe nam Mose dat los-gelt vande gene [38] die overschoten boven de gelosten / door de Leviten.

50 Van [39] de eerstgeborene der kinderen Israëls nam hy dat gelt/ [40] duysent ende drie hondert/ ende vijf en tsestich [sikelen] nae den sikel des Heylichdoms.

51 Ende Mose gaf dat gelt der gelosten Aaron ende sijnen sonen/ nae 't [41] bevel des HEEREN: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

32 Somen insiet de voorgaende vss. 22/28/34. mē sal bevinden/ dat het getal der Gersoniten is geweest 7500. der Kohathiten 8600. ende der Merariten 6200: makende t'samen het getal van 22300 / essen 300 meer dan hier in dit vs vermelt worden: maer men moet weten dat by het getal van 22000. de Priesteren zijnde uyt het geslachte van Kahath / ende daerna de Eerst-geborene der Leviten mede bygebocht moeten worden / die overmits sy (t samen 300. zijnde) den Priesterē niet gegeven en waren / als Gode op een bysondere wijse eygen blijvende/ Exod. 13. 2. ende niet connende de andere eerstgeborene lossen/ dewijlse selve eerstgeborene warē/ so worden ten rechten maer 22000 alhier in reeckeninge gebracht / als niet meer den Priesteren gegeven zijnde.

33 Namelick / die 22000 getelde/ van de welcke siet bov. v. 39.

34 Want 't getal der Levitē en was maer 22000. v. 39. ende der Eerstgeborene was twee-en-twintich duysent/ twee hondert ende drie en tseventich / v. 43.

35 *Hebr.* vijve vijve sikelen nae den kop/ ofte het beckeneel.

36 Siet Genes. 20. op v. 16. ende 23. op v. 15.

h Exod. 30. 13. Levit. 27. 25. Num. 18. 16. Ezech. 45. 12.

37 Siet Levit. 27. op v. 25.

38 De welcke waren in getale 273/ gelijck in 't voorgaende vs gemelt wort: ende volgens moesten so veel Eerstgeborene met gelt gelost worden/ vg. de aent. op v. 46.

39 T. w. die overich waren boven het getal der Leviten.

40 Elck hooft der 273 Eerst-geborene die boven de Leviten overich waren/ moeste tot sijne lossinge vijf sickelen geven/ bov. v. 47. daerom het voorgemelte getal/ met vijve gemultipliceert zijnde / brengt dese somme uyt.

41 *Hebr.* mont.

Het iiij. Capittel.

Gebodt van de tellinge der Leviten / die tot den dienst des Tabernakels bequaem waren/ met naedere aenwijsinge harer amptē/ ende eerst vande ampten der Kohathiten / v. 1 / &c. Daerna der Gersoniten / 22. ende der Merariten / 29. Elcker getal wort oock verhaelt in 't bysonder / als der Kohathiten / 34. Der Gersoniten/38. Der Merariten/42. ende aller in 't gemeyne/46.

1 ENde de HEERE sprack tot Mose/ ende tot Aaron/ seggende :

2 Neemt op de [1] somme der sonen Kohaths uyt het midden der sonen Levi : nae hare geslachten / nae het huys harer vaderen /

3 [2] Van dertich jaer out/ende daer boven / tot vijftich jaer out : al die tot [3] desen [4] strijt inkomt / om het werck in de Tente der t' samenkomste te doen.

4 Dit sal den dienst zijn der sonen Kohaths/ in de Tente der t' samenkomste : [te weten] de [5] Heylicheyt der heylicheden.

5 In het optrecken des legers / so sullen Aaron ende sijne sonen komen/ende den [6] voorhanck des decksels afnemen : ende sullen daer mede de Arke der getuygenisse bedecken.

6 Ende sy sullen een decksel van [7] dasse-vellen daer op leggen / ende een geheel kleet van hemels-blaeuw / daer boven op uytspreyden : ende sy sullen der selver hantboomen [8] aenleggen.

7 Sy sullen oock [a] op de [9] toontafel een kleet van hemels-blaeuw uytspreyden/ ende sullen daer op setten de [10] schotelen/ ende de [11] reuckschalen/ ende de [12] kroesen/ ende de [13] deck-schotelen : oock sal het [14] geduerich broot daer op zijn.

8 Daerna sullen sy een scharlaken kleet daer over uytspreyden/ ende sullen dat met een decksel van dasse-vellen bedecken: ende sy sullender selver hantboomen aenleggen.

9 Dan sullen sy een kleet van hemels-blaeuw nemen/ende bedecken [b] den kandelaer des luchters / ende sijne lampen / ende sijne snuyters / ende sijne [c] bluschvaten: ende alle sijne olie-vaten / [15] met de welcke sy aen [16] den selven dienen.

10 Sy sullen oock den selven / ende alle sijne gereetschap in een decksel van dasse-vellen doen : ende sullen hem [17] op den draegboom leggen.

11 Ende over den [18] gouden Altaer sullen sy een kleet van hemels-blaeuw uytspreyden / ende sullen dat met een decksel van dasse-vellen bedecken / ende sy sullen des selven hant-boomen aenleggen.

12 Sy sullen oock nemen alle [19] gereetschap des dienstes/ met de welcke sy in het Heylichdom dienen / ende sullense leggen in een kleet van hemels-blaeuw / ende sullen deselve met een decksel van dasse-vellen bedecken: ende sullense op den draeg-boom leggen.

13 Ende sy sullen de assche [20] vanden altaer vagen : ende sy sullen daer over een kleet van purper uytspreyden.

14 Ende sy sullen daer op leggen alle [21] sijne gereetschap / daermede sy aenden selven dienen / de kool-pannen / de krauwelen / ende de schoefelen / ende de sprengbeckens / alle de gereetschap des altaers : ende sy sullen daer over een decksel van dasse-vellen uytspreyden / ende sullen des selven hantboomen aenleggen.

15 Als nu Aaron ende sijne sonen / het decken van het Heylichdom / ende van alle gereetschap des Heylichdoms in 't optrecken des legers sullen voleyndt hebben / so sullen daerna [22] de sonen Kohaths komen / [23] om te dragen/ maer sy en sullen dat heylige [24] niet aenroeren / [25] dat sy niet en sterven : dit is de [26] last der sonen Kohaths/ in de Tente der t' samenkomste.

16 De opsicht nu van Eleazar/ de sone Aarons des Priesters/ sal zijn over de olie des luchters / ende het [d] reuckwerck der

1 *Hebr.* het hooft. siet bov. 1. op v. 2.

2 *Hebr.* van een soon van dertich jaer. Alsoo in 't volgende. siet bov. 3. op v. 15.

3 Verstaet eenē heyligen/ ende kerckelicken strijt / in dē welcken men den dienst des Tabernakels nae de gestelde order moeste waernemen. Gelijck de soldaten in den krijgshandel/ elck haer last nae order moeten uytrichten. Alsoo wort de kercken-dienst eenen strijt ofte krijch genaemt / hier / ende ond. vss. 23 / 30 / 35. ende 8. 24. om dat de bedienaers des selven goede order moeten houden / om geduerichlick te wercken / te waken / ende te strijden tegen de vyanden van de salicheyt der menschen. Siet 1. Corinth. 9. 7. ende 2. Corinth. 10. 3. 1. Tim. 1. 18. 2. Timot. 2. 3/4.

4 And. heyr, heyr schare. Alsoo in 't volgende v. 30. ende 43.

5 Verst. hier door/ de Arke des verbonts / de Tafel tot de toon-brooden/ den Candelaer, dē Reuck-altaer/ de Vaten/ ende de gereetschap des heylichdoms, ende dē Brand-offer altaer. Van welcke stucken hier te voren cap. 3. v. 31 / wat geseyt is/ maer nu breeder verklaringe gedaē. Dese dingen moestē van de Kohathiten in 't verreysen gedragen worden. Siet ond. v. 15.

6 Siet Exod. 26. vss. 31/32/33. eñ Levit. 4. op v. 6. ende Hebr. 9. 3. alwaer hy genoemt wort de tweede voorhanck.

7 Siet van dese Exod. 25. 5.

8 D. recht toeschicken / ende passen/ op datse bequamelick gedragē mochtē worden / want de hantboomen moesten altijt in de ringen der Arke blijven / Exod. 25. 15. vgel. 1. Reg. 8. 8.

a Exod. 25. 30.

9 *Hebr.* de Tafel der aengesichten. T. w. der brooden der aengesichten. anders genoemt Toonbroodē, die op dese Tafel lagen. Sy worden soo geheetē / om datse altijt op dese tafel voor het aengesichte des Heeren als ten toone gestelt wierden. Ende van hier is de name Toontafel.

10 In de welcke de Toonbrooden geleyt werden. (Siet van dese Exod. 25. 29.) ende bleven daer in de geheele weke / tot dat wederom andere nieuwe gemaeckt/ ende in de plaetse der oude geleyt wierden/ Levit. 24. v. 8.

11 De welcke met reuckwerck bovē op de Toon-brooden gestelt werden / Levit. 24. 7.

12 Daer uyt gesprengt eñ geschoncken wert. And. besemē, daer mede de tafel afgevaecht / ende gereynicht wert.

13 *Hebr.* de schotelen der bedeckinge, daer mede de Toonbroodē bedeckt werden. Dese waren twaelve/ nae het getal van de Toonbrooden. Siet Exod. 25. 29. And. de schotelen der besprenginge.

14 Verstaet de 12 Toon-brooden die t' elcken Sabbathdage vernieut moesten worden / Levit. 24. 8.

b Exod. 25. 31.

c Exod. 25. 38.

15 Siet van dese gereetschap tot den Candelaer / ende de Lampen / Exod. 25. 38. ende 35. 14.

16 T. w. den Candelaer.

17 Verstaet een instrument van stockē/ waer aen yet gehangen wiert / om van d' een plaetse in d' ander verdragen te werden. vgel. ond. v. 12. ende cap. 13. 24. And. plancken of draech-berrien.

18 Verstaet den reuck-altaer die in 't Heylige stont / ende met gout overtrocken was. Siet Exod. 30. v. 3/4.

19 Verstaet hier door alle heylige kleederen met de welcke de Priesteren haren dienst doen moesten: Van de welcke siet Exo. 31. 10. eñ 35. 19. ende 31. 11/41. alwaer sy oock kleederen des diensts genoemt worden. Hier onder begrijpen oock eenige allerley vaten/ ende dienst-tuych des Tabernakels: Van de welcke siet Exod. 25. 29. ende 27. 3. 2. Reg. 25. 14/15.

20 T. w. van den altaer des Brand-offers.

21 Siet van dese/ Exod. 27. v. 3. &c.

22 Nadien dat de Priesteren dese dingen nae haer vermenichvuldicht zijnde/ hebben dese dingen oock gedragen. Siet Deuter. 31. 9. Jos. 3. 6. ende 8. 33. 1. Sam. 4. 4. 1. Chron. 15. 11/12. hoewel het schijnt dat de Leviten niet geheel uytgesloten en waren/ 2. Chron. 5. 5.

23 T. w. op hare eygene schouderen. Siet ond. 7. v. 9. ende niet op wagenen : welcke order de Israeliten niet onderhouden en hebben / 2. Sam. 6. 6/7. 1. Chron. 13. 7. ende 15. vss. 12/13/14/15.

24 Siet ond. v. 20.

25 Siet 1. Sam. 6. 19. wat straffe de Bethsemiten wedervaren is om datse de Arke des Heeren gesien hadden / ende 2. Sam. 6. 6/7/ wat Uza overgekomen is/ doe hy de Arke des Heeren aenroerde.

26 D. 't gene sy besorgen ende dragen moesten.

d Exod. 30. 34/35.

welrieckende ſpeceryen/ ende het [27] gedueꝛich ſpijs-offer / ende de [e] ſalf-olie: de opſicht des gantſchen Tabernakels / ende alles dat daer in is / aen het Heylichdom / ende aen ſijne gereetſchap.

17 Ende de HEERE ſprack tot Moſe/ ende tot Aaron/ ſeggende:

18 Ghy en ſult de ſtamme van de geſlachten der Kohathiten/ niet [28] laten uytgeroeyt worden / uyt het midden der Leviten.

19 Maer dit ſult ghy hen doen op dat ſy leven / ende niet en ſterven / als ſy tot de heylicheyt der heylicheden toetreden ſullen: Aaron ende ſijne ſonen ſullen komen / ende [29] ſtellenſe [30] een yder over ſijnen dienſt/ ende aen ſijnen laſt.

20 Doch ſy en ſullen niet inkomen/om te ſien alſmen het heylichdom inwindt/ [31] dat ſy niet en ſterven.

21 Ende de HEERE ſprack tot Moſe/ ſeggende:

22 Neemt oock op de ſomme der ſonen Gerſons / nae het huys harer vaderen/nae hare geſlachten.

23 Ghy ſultſe tellen [32] van dertich jaer out / ende daer boven/tot vijftich jaer out: al die inkomt [33] om den ſtrijt te ſtrijden/ op dat hy den dienſt bediene / in de Tente der t'ſamen-komſte.

24 Dit ſal zijn de dienſt der geſlachten der Gerſoniten in het dienen / ende inden [34] laſt.

25 Sy ſullen dan dragen de gordijnen des Tabernakels / ende de [35] Tente der t'ſamen-komſte / [te weten] haer deckſel/ ende [36] het daſſen-deckſel / dat boven daer op is: ende het [37] deckſel der deure vande Tente der t'ſamenkomſte.

26 Ende de behangſelen des voorhofs/ ende het deckſel der deure van de poorte des voorhofs / het welcke is by den Tabernakel/ ende by den altaer rontom / ende hare zeelen / ende alle de gereetſchap van haren dienſt; mitſgaders al wat daer voor bereydt wort/ op datſe dienen.

27 De geheele dienſt van de ſonen der Gerſoniten in al haren laſt / ende in al haren dienſt/ſal zijn nae [38] het bevel Aarons/ ende ſijner ſonen: ende ghy-lieden ſult hen ter bewaringe al haren laſt bevelen.

28 Dat is de dienſt vande geſlachten der ſonen der Gerſoniten / inde Tente der t'ſamenkomſte: ende hare [39] wacht ſal zijn [40] onder de hant van Ithamar den ſoon Aarons des Prieſters.

29 Aengaende de ſonen Merari / die ſult ghy nae hare geſlachten / ende nae het huys harer vaderen tellen.

30 Ghy ſultſe tellen van dertich jaer out / ende daer boven/ tot vijftich jaer out/ al [41] die inkomt tot deſen ſtrijt/om te bedienen den dienſt van de Tente der t'ſamenkomſte.

31 Dit ſal nu zijn de onderhoudinge van haren laſt / nae al haren dienſt / in de Tente der t'ſamen-komſte: de [f] berderen des Tabernakels/ ende ſijne rychelen/ende ſijne pilaren / ende [42] ſijne voeten;

32 Mitſgaders de pilaren des voorhofs rontom/ ende hare voeten / ende hare pinnen / ende hare [43] zeelen / met alle hare gereetſchap/ende met al haren dienſt: ende de gereetſchap vande waerneminge hares laſtes ſult ghy [44] by namen tellen.

33 Dat is de dienſt vande geſlachten der ſonen van Merari / nae haren gantſchen dienſt/ inde Tente der t'ſamen-komſte: onder de hant van Ithamar de ſoon Aarons des Prieſters.

34 Moſe dan ende Aaron / ende de Overſte der vergaderinge telden de ſonen der Kohathiten; nae hare geſlachten/ende nae het huys harer vaderen:

35 Van dertich jaer out/ ende daer boven/ tot vijftich jaer out: al die inquam tot deſen ſtrijt / tot den dienſt in de Tente der t'ſamenkomſte.

36 Hare getelde nu waren nae hare geſlachten/twee duyſent / ſeven hondert ende vijftich.

37 Deſe zijn de getelde vande geſlachten der Kohathiten / van al die in de Tente der t'ſamenkomſte diende: dewelcke Moſe / ende Aaron getelt hebben / nae het bevel des HEEREN / [45] door de hant Moſe.

38 Inſgelijcks de getelde der ſonen Gerſons; nae hare geſlachten/ende nae het huys harer vaderen:

39 Van dertich jaer out/ ende daer boven/ tot vijftich jaer out: al die inquam tot deſen ſtrijt / tot den dienſt in de Tente der t'ſamenkomſte:

40 Hare getelde waren nae hare geſlachten/nae het huys harer vaderen/twee duyſent / ende ſes hondert en dertich.

41 Deſe zijn de getelde van de geſlachten der ſonen Gerſons / van al die in de Tente der t'ſamen-komſte diende: dewelcke Moſe / ende Aaron telden nae het bevel des HEEREN.

42 Ende de getelde van de geſlachten der ſonen Merari: nae hare geſlachten / nae het huys harer vaderen;

43 Van dertich jaer out/ende daer boven/tot vijftich jaer out: al die inquam tot deſen ſtrijt / tot den dienſt in de Tente der t'ſamenkomſte;

44 Hare getelde nu waren / nae hare geſlachten/ [46] drie duyſent/ ende twee hondert.

45 Deſe zijn de getelde van de geſlachten der ſonen van Merari: dewelcke Moſe / ende Aaron getelt hebben/nae 't bevel des HEEREN / door de hant Moſe.

46 Alle de getelde / dewelcke Moſe ende Aaron / ende de Overſte Iſraëls getelt hebben vande Leviten; nae hare geſlachten/ende nae het huys harer vaderen/

47 Van dertich jaer out/ ende daer boven / tot vijftich jaer out: al die inquam [47] om den dienſt der bedieninge / ende den dienſt des laſtes/ in de Tente der t'ſamenkomſte te bedienen;

48 Hare getelde waren acht duyſent ende vijf hondert/ende tachtentich.

49 Men teldeſe nae het bevel des HEEREN door de hant Moſe/een yeder nae ſijnen dienſt / ende nae ſijnen laſt: ende ſijne getelde waren / [48] die de HEERE Moſe geboden hadde.

Het v. Capittel.

Een gebodt Godts van alle onreyne menſchen uyt het leger te doen/ v.1/ &c. het welcke wort nagekomen/ 4. Wetten van het wedergeven der dingen/ diemen yemant ontvreemt hadde/ 5. van de geheylichde dingen / datſe den Prieſteren toequamen/ 9. van de jeloerſheyt eens mans over de eerbaerheyt ſijns wijfs / ende de ceremonien / hier in te onderhouden / 11. Met verklaringe der ſelver/ 27. Het beſluyt deſer Wet/ 29.

1 ENde de HEERE ſprack tot Moſe/ ſeggende:

2 Gebiedt den kinderen Iſraëls / dat ſy uyt het leger [a] wech ſenden alle melaetſche / ende alle [b] [1] vloeyende; ende alle die

onreyn

[27] Het welcke alle morgen / ende avont geoffert wert. Siet hier van Exod. 29. 38/39.

[e] Exod. 30. 23, 24. &c.

[28] T.w. door mijne rechtveerdige ſtraffe / als ghy door onachtſaemheyt / ende ſorgeloosheyt oorſake ſoudet zijn / dat de heylige dingē ſouden ontdeckt bevonden worden van den Kohathiten / die deſelve alſoo ſiende/ende aenroerende/ſouden van de hant des HEEREN ſterven.

[29] T. w. elck een van hen aenwijſende/ ende verordineerende wat hy dragen moeſte.

[30] *Hebr.* man, man, alſoo ond. v. 49. Siet Levit. 15. op v. 2.

[31] Gelijck in een ander geval / tween ſonen Aarons / Nadab ende Abihu / wedervaren was. Lev. 10.1. ende in een ander / Korah met ſijn rot. Ond. 16. 32/ 33/ &c.

[32] *Hebr.* van een ſoon van dertich jaer: ſoo in 't volgende; ſiet oock van deſe tellinge bov. capit. 3. op v. 15.

[33] Siet bov. de aent. op v. 3. And. om in de heyrſchare te verſamelen. Vgel. Exod. 38. 8.

[34] Siet bov. op v. 15.

[35] Verſtaet de Gordijnen/ die van Geyten-hayr gemaeckt warē / ende de geheele Tente bedeckten. Want hare berderē/ ende pilarē/ &c. moeſten de Merariten dragen/ ond. v. 31.

[36] *Hebr.* het deckſel des daſſes, dat is der daſſen vellen.

[37] Verſtaet het Tapijt/ ofte behanckſel/ het welcke hinck aen de deure des Tabernakels/ tuſſchen het Voorhof/ ende het Heylige.

[38] *Hebr.* de mont. ſiet Geneſ. 41. op v. 40. Alſoo hier ond. v. 37. 41/ 45/ 49.

[39] D. haer ampt/ ende bedieninge/ daer op ſy wel acht geven moeten / ten eynde dat ſy alle deelē daer van trouwelick uytvoeren.

[40] D. onder het beleyt/ opſicht/ ende regeringe Ithamars/ dewelcke moeſte toeſien / dat een yegelijck ſijn ampt recht bediende. Alſoo oock ond. v. 33. Item capit. 31. 49. item Levit. 8. 36.

[41] Siet bov. op v. 3.

[f] Exod. 26. 15.

[42] T. w. op de welcke de pilaren ſtondē/ ende waren hondert in getale gemaeckt/ elck van een talent ſilvers/ Siet Exod. 38. v. 27.

[43] Verſtaet de koorden van de pilaren des Voorhofs. Gelijck de Gerſonitē de zeelen droegen / ende de touwen van de behangſelen des Voorhofs / ende des deckſels der deure van de poorte des voorhofs. Siet bov. v. 26. ende cap. 3. v. 26.

[44] D. ghy ſult die ſtuck / voor ſtuck tellen / ende overleverē/ met een regiſter der ſelver / op dat geen daer van verloren en worde.

[45] Siet bov. op v. 28. ende alſoo in 't volgende.

[46] Alſmē dit 44. vs vg. met het voorgaende 36. eñ 40. ſoo ſietmen dat onder de Leviten / die tot den dienſt des Tabernakels bequaem warē/ de Merariten in getale de meeſte geweeſt zijn / hoewelſe de minſte waren in haer gemeyn ende vol getal. Siet bov. cap. 3. de aenteeck. op v. 39. het welcke alſoo geſchiet is door de alwijſe voorſichticheyt Godes / om dat de Merariten de ſwaerſte laſten te dragen hadden / ende daer toe meer ſtercke/ ende middel-jarige mannē behoefden/ van de Kohathiten/ ende Gerſoniten. Vg. bov. cap. 3. de aent. op v. 36.

[47] D. om dienſt/ ende de hulpe te bewijſen aen de Prieſteren/ die dē dienſt des Tabernakels bedienden. Want de gemeene Leviten moeſten den Prieſteren in haer ampt de hant bieden.

[48] Ofte; als de HEERE Moſe geboden hadde.

[a] Levit. 13. 3.

[b] Levit. 15. 2.

[1] Vg. Levit. 15. 2.

onreyn zijn van [c] eenen [2] dooden:

3 [3] Vanden man tot de vrouwe toe/ sult ghyse wech senden; tot buyten het leger sult ghyse wech senden: op dat [4] sy niet en [5] verontreynigen [6] hare legeren/ [7] in welcker midden ick woone.

4 Ende de kinderen Israëls deden alsoo/ ende sondense tot buyten het leger: gelijck de HEERE tot Mose gesproken hadde/ alsoo deden de kinderen Israëls.

5 Voorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

6 [d] Spreeckt tot de kinderen Israëls/ Wanneer een man ofte vrouwe yet van eenige [8] menschelicke sonden gedaen sullen hebben/ overtreden hebbende door overtredinge tegen den HEERE; so is die selve [9] ziele schuldich:

7 Ende sy sullen hare sonde/ welcke sy gedaen hebben/ [10] belijden: daerna sal [11] hy sijne [12] schult weder uytkeeren/ [e] nae de hooftsomme daer van/ ende [13] der selver vijfde deel sal hy daer boven toe doen: ende sal 't dien geven/ aen den welcken hy hem verschuldigt heeft.

8 Maer so [14] die man geenen losser en sal hebben/ om de schult aen hem weder uyt te keeren/ sal die schult/ dewelcke den HEERE weder uytgekeert wort/ des Priesters zijn: behalven den ram der versoeninge/ met den welcken hy voor hem versoeninge doen sal.

9 Desgelijcks sal alle [15] heffinge van alle geheylichde dingen der kinderen Israëls/ dewelcke sy tot den Priester brengen/ [16] sijne zijn.

10 [f] Ende een yeders geheylichde dingen sullen sijne zijn: wat yemant den Priester sal gegeven hebben/ sal sijne zijn.

11 Wijders sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

12 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ ende segt tot hen: Wanneer van [17] yemant sijne huysvrouwe [18] sal afgeweken zijn/ ende door overtredinge tegen hem overtreden sal hebben:

13 Dat een man by haer [19] door byligginge des zaets sal gelegen hebben/ ende het voor den oogen hares mans sal verborgen zijn/ ende sy haer verheelt sal hebben/ zijnde nochtans [20] onreyn geworden: ende geen getuyge tegen haer en is/ ende sy niet betrapt en is:

14 Ende [21] de yver-geest over hem gekomen is/ dat hy yvert over sijne huysvrouwe/ dewijle sy onreyn geworden is: ofte dat over hem de yver-geest gekomen is/ dat hy over sijne huysvrouwe yvert/ hoewelse niet onreyn geworden is.

15 Dan sal die man sijne huysvrouwe tot den Priester brengen/ ende sal haer offerhande voor haer mede brengen/ een tiende deel van [22] een Epha gersten-meels: hy en sal [23] geen olie daer op gieten/ nochte wieroock daer op leggen/ dewijle het een spijs-offer der yveringen is/ een spijs-offer der gedachtenisse/ dat de ongerechticheyt in gedachtenisse brengt.

16 Ende de Priester salse doen naederen/ hy salse stellen [24] voor het aengesicht des HEEREN.

17 Ende de Priester sal [25] heylich water in een aerden vat nemen: ende van het stof/ het welcke op den vloer des Tabernakels is/ sal de Priester nemen/ ende in het water doen.

18 Daerna sal de Priester de vrouwe voor het aengesicht des HEEREN stellen/ ende [26] sal het hooft van de vrouwe ontblooten/ ende sal het spijs-offer der gedachtenisse op hare handen leggen/ het welcke het spijs-offer der yveringen is: ende inde hant des Priesters sal dat [27] bitter water zijn/ het welcke [28] den vloeck mede brengt.

19 Ende de Priester sal haer [29] be-eedigen/ ende sal tot die vrouwe seggen/ Indien niemant by u gelegen heeft/ ende indien ghy [30] onder uwen man zijnde niet afgeweken en zijt tot onreynicheyt: zijt [31] vry van dit bitter water/ het welcke den vloeck medebrengt:

20 Maer so ghy onder uwen man zijnde/ afgeweken zijt/ ende so ghy onreyn geworden zijt: dat een man [32] by u gelegen heeft/ behalven uwen man;

21 (Dan sal de Priester die vrouwe met den eedt [33] der vervloeckinge be-eedigen/ ende de Priester sal tot de vrouwe seggen:) de HEERE sette u [34] tot eenen vloeck/ ende tot eenen eedt/ in 't midden uwes volcks: mits dat de HEERE uwe heupe vervallende/ ende uwen buyck swellende maecke;

22 Dat dit selve water/ het welcke de verbloeckinge mede brengt/ in u ingewant ingae/ om den buyck te doen swellen/ ende de heupe te doen vervallen: dan sal die vrouwe seggen/ [35] Amen/ Amen.

23 Daerna sal de Priester dese selve vloecken in een [36] cedelken schrijven: ende hy sal 't met het bitter water [37] uytdoen.

24 Ende hy sal die vrouwe dat bitter water/ het welcke de verbloeckinge mede brengt/ te drincken geven/ dat het water/ het welcke [38] de verbloeckinge mede brengt/ in haer [39] tot bitterheden ingae.

25 Ende de Priester sal uyt de hant van die vrouwe het spijsoffer der yveringen nemen/ ende hy sal dat selve spijsoffer voor het aengesicht des HEEREN bewegen/ ende sal dat op den altaer offeren.

26 De Priester sal oock van dat spijsoffer/ [40] des selven gedenck-offer een hant vol grijpen/ ende sal 't op den altaer aensteken: ende daerna sal hy dat water die vrouwe te drincken geven.

27 Als hy haer nu dat water sal te drincken gegeven hebben/ 't sal geschieden/ indien sy onreyn geworden is/ ende tegen

[c] Levit. 21. 1.
2 *Hebr.* ziele. Siet Levit. 19. op v. 28.
3 D. het zy man ofte vrouwe.
4 T. w. de andere Israëliten.
5 T. w. mits eenige sulcke onreyne onder hen te laten woonen.
6 Daer waren (nae de meyninge van sommige) drie legeren: het leger des Heeren/ het welcke was de Tabernakel: het leger der Leviten: het leger der Israëliten. De melaetsche wierden uyt allen geslotē/ de vloeyende uyt de twee eerste.
7 D. die ick door mijne genade by blijvē door mijne speciale voorsichticheyt beware/ ende bescherme/ mitsgaders door mijnen geest/ ende woort regeere/ ende ter eeuwiger salicheyt geleyde. Vergel. Levit. 26. 11/12. met de aent. ende Ezech. 37. 28. 2. Cor. 6. 16.
[d] Levit. 6. 1. 3.
8 *Hebr.* sonden des menschen. Verstaet de sonde die de menschen begaē uyt menschelicke swackheyt/ voortkomende uyt de aenklevende verdorventheyt der nature. Vg. Levit. 5. v. 2/3. ende wort dese vergrijpinge gestelt tegen de sonde/ die uyt moetwille geschiet/ en met opgehevener hant/ ond. 15. 30. ofte/ verstaet de sonde die geschiet nae de wijse der menschen/ die van nature seer tot de sonde genegen zijn. And. sonden des menschen, dat is/ tegen eenich mensche/ oft den naesten/ begaen.
9 D. persoonen, siet Genes. 12. op v. 5.
10 T. w. voor den Priester/ als die de offerhande doē moeste/ ende het goet van des Heeren wege mochte aentrecken/ geenē losser voorhanden zijnde v. 8. ende Vergel. Levit. 5. vss. 5. 6/ 21/ 22/ 23/ 24.
11 T. w. de schuldige.
12 D. 't gene dat hy sijnen naesten ontvreemt heeft; daermede hy hem schuldich heeft gemaeckt.
[e] Levit. 6. 5.
13 T. w. om daer mede te vergelden de schade/ die de eygenaer geleden heeft/ zijnde berooft geweest van het gebruyck sijns goets.
14 T. w. aen den welcken het onrecht geschiet is/ zijnde doot/ ofte geenen bloet-vrient/ nochte erfgenaem/ nochte yemant anders hebbende/ die het goet soude mogen aenslaen/ ende diemen het selve soude weder geven. In sulcken gevalle/ quam het goet den Heere/ ende in sijne plaetse den Priester toe.
15 Dit woort is hier niet in 't bysonder genomen/ gestelt zijnde tegen beweech-offer, als Exod. 29. 27. maer in 't gemeyne voor de dingen die van yemant den Priester gegeven/ ende alsoo Gode toegeheyligt worden/ ende daerna niet en mogen tot eenich ander gebruyck besteet worden/ dan gelijck bevolen is. Alsoo Exo. 25. 2. Num. 15. 19. Nehem. 10. 39.
16 Namelick/ des Priesters/ alsoo in 't volgende vs. Siet Levit. 6. op v. 16.
[f] Levit. 10. 12.
17 *Hebr.* man, man, als Lev. 4. 19. &c.
18 T. w. nae het vermoeden/ ende nadencken hares mans/ die haer beschuldigt/ den bant des houwelicx door overspel gebroken te hebben/ ende daer over met jaloersheyt soo bevangen is/ dat hy hem niet en kan in sijn gemoet gerust stellen.
19 Siet dese selve maniere van spreken Levit. 15. 18. ende 19. 20.
20 T. w. door overspel.
21 *Hebr.* de geest der yveringe, ende soo in 't volgende. Verstaet de beweginge der jalousie eenes mans/ over de eerbaerheyt sijnes wijfs/ hebbende quaet vermoeden van de selve. Het woordeken Geest beteeckent dickwijls de affecten/ ende bewegingen waer door de menschen/ tot eenige/ ofte sonden/ ende swackheden/ ofte deuchden/ ende goede wercken/ inwendelick genegen zijn/ ofte oock uyterlick gedreven worden. Siet Jes. 19. 14. Hos. 4. 12. 1. Corint. 4. 21. Galat. 6. 1. 2. Timot. 1. 7.
22 Siet Exod. 16. 36.
23 De reden is/ nae sommiger meyninge/ om dat de olye was een teecken der genade ende geestlicker gaven/ ende de wierooch/ een teecken der aengename/ ende liefelicke reucke/ welcke beyde in dese gelegentheyt niet en pasten.
24 D. voor den Tabernakel/ in dē welcken was de Arke/ als een teecken van Godts tegenwoordicheyt. Siet Levit. 1. op v. 3.
25 T. w. dat uyt het heylige wasch-vat genomen wert/ staende by dē Brant-offer-altaer/ waer in het water was/ het welcke in den heyligen Godtsdienst gebruyckt moeste worden. Siet Exod. 30. 18. ende 40. 30.
26 Dit geschiedde/ 1. om te verklaren/ dat de vrouwe vry/ en haers selfs was/ hebbende de macht/ om eenen eedt te doē: gelijck daer en tegen de deckinge haers hoofts een teeckē is/ dat sy staet onder de macht hares mans/ 1. Corinth. 11. 5/10. 2. op datse bequamelick gesien/ ende onderkent mochte worden/ ende alsoo hare woordē/ ende gebeerden van de geheele vergaderinge te beter mochten waergenomen worden. 3. op datse te meer schaemte ende vreese soude hebben yet anders dan de rechte waerheyt te verclaren/ als staende ontdect voor het aenschijn Godts/ ende de gantsche vergaderinge.
27 Het wort soo genaemt/ om dat de vrouwe met eene swaere verbloeckinge hares selfs haer selvē vele bittere smertē toebrachte/ indiense schuldich was. siet v. 24. ende 27. Vg. Exod. 32. v. 20.
28 D. de straffe Godt gemelt v. 22. siet oock ond. v. 24.
29 D. hy sal haer met eede doen verclaren/ of sy overspel gedaen heeft/ ofte niet. And. besweeren.
30 And. In de stede uwes mans; dat is/ met hem in de plaetse uwes mans gelegen hebbende/ alsoo v. 20. ende 29.
31 D. onschuldich/ ende onstrafbaer/ soo dat dit water u niet en sal beschadigen.
32 Siet van de Hebreeusche maniere van spreken Levit. 18. v. 20. ende 23. ende 20. v. 15.
33 De Heere heeft dese wet driesins willen bevestigt hebbē: 1. Met eenē eedt der verbloeckinge/ die van de beschuldigde vrouwe gedaen moeste zijn/ in dit vs/ ende het volgende: 2. Met het beschrijven deses handels/ het welcke door den Priester geschieden moeste/ hoewel alsoo/ dat het briefken ofte parckement in 't water gedopt ende afgespoelt wert/ v. 23. 3. Met het bitter water (in het welcke den geschreven vloeck als ingespoelt was) in te drincken/ het welcke de vrouwen oock doen moesten/ v. 24.
34 D. tot een formulier des vloecx/ ende des valschen eedts/ dat andere menschen u sullen nemen tot een exempel van een vervloeckt persone/ die niet alleen sulcke sonde begaen heeft/ maer oock met eenen solemnelen eedt stoutelick heeft geloochent.
35 Amen is een woort/ het welcke de Hebreen gebruycken/ 1. in het toestemmen van eenige saken/ Deuter. 27. 15/16. Nehem. 8. 7. Apoc. 5. 14. 2. in 't bevestigen/ ende verseckeren van eenich verhael/ Matth. 5. 18. ende 6. 2. &c. 3. in 't wenschen van eenich goet/ Jer. 11. 5. ende 28. 8. Apoc. 22. 20. 4. in 't aennemen ende verwachten van eenich quaet, dat gedreycht wort/ als hier. Het woort somtijts verdobbelt om de beteeckeninge te vermeerderen/ ende te versterken: als hier/ ende Psal. 89. 53. Johan. 3. 3/11. ende 5. 19. &c. Het woort beteyckent eygentlick: het zy waer. ofte/ het is waer. ofte/ het geschiede alsoo.
36 Ofte/ briefken.
37 Ofte/ uyt-wisschen, af-wisschen.
38 Siet bov. op v. 18.
39 D. op datse de bittere straffe Godts krijge/ soose schuldich is.
40 Verstaet een deel des selven offers/ het welcke moeste aengesteken worden. Vg. Levit. 2. 2. ende de aenteeck.

haren man door overtredinge sal overtreden hebben / dat [41] het water / het welcke vervloeckinge mede brengt / tot bitterheyt in haer ingaen sal / ende haer buyck swellen / ende hare heupe vervallen sal: ende die vrouwe sal in het midden hares volcks [42] tot eenen vloeck zÿn.

28 Doch indien de vrouwe niet onreyn geworden en is / maer reyn is: so sal sy vry zÿn / ende sal [43] met zade bezadicht worden.

29 Dat is de wet der yveringen: als eene vrouwe onder haren man zÿnde / sal afgeweken / ende onreyn geworden zÿn:

30 Ofte als over eenen man de yvergeest sal gekomen zÿn / ende hy over sÿne huysvrouwe sal ge-yvert hebben: dat hy de vrouwe [44] voor het aengesicht des HEEREN stelle / ende de Priester aen haer dese gantsche wet volbrenge.

31 Ende de man sal van de ongerechticheyt [45] onschuldich zÿn: maer die selve vrouwe sal hare [46] ongerechticheyt dragen.

41 Dit water en hadde dese werckinge niet uyt sÿne natuerlicke kracht / maer uyt de ordinantie des Heeren / die door het selve / als door een teecken / ofte sÿn rechtveerdich oordeel uytvoerde tegen de schuldige / ofte sÿne belofteniße / aen de onnoosele.
42 Siet bov. op v. 21.
43 D. sal vruchtbaer zÿn.
44 Siet bov. op v. 16.
45 D. of schoon de man op een quaet vermoeden sÿne huysvrouwe beschuldicht heeft / so en sal hy nochtans daerom niet gestraft worden: ofte / de man dit gedaen hebbende / sal onschuldich zÿn aen het overspel sÿner huysvrouwe / daer hy anders soude schuldich zÿn / indien hy door de vingeren sage.
46 Siet Levit. 5. op v. 1.

Het vj. Capittel.

Wetten vande gelofte der Nazireerschap / v. 1 / &c. vande reynicheyt daer in gevoordert / 3. vande wijse hoe een Nazireer / die verontreynigt was / moeste versoent worden / 9. vande ceremonien diemen gebruycken moeste / als de gelofte volbracht was / 13. van het formulier der segeninge / het welcke de Priesteren moesten volgen in het segenen der Gemeynte / 22.

1 ENde de HEERE sprack tot Mose / seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls / ende segt tot hen: wanneer een man ofte eene vrouwe sich afgescheyden sal hebben / belovende de gelofte eenes [1] Nazireers / om sich den HEERE af te sonderen;

3 Van wÿn ende stercken dranck sal hy sich afsonderen / wÿn-edick / ende edick van stercken [2] dranck en sal hy niet drincken / nochte eenige [3] vochticheyt van druyven sal hy drincken / nochte versche / ofte gedroogde druyven eten.

4 Alle de dagen sÿner Nazireerschap en sal hy niet eten van yets dat van den [4] wÿnstock des wÿns gemaeckt is / vande keernen aen tot de [5] basten toe.

5 Alle de dagen der gelofte sÿner Nazireerschap / en sal het [a] scheer-mes over sÿn hooft niet gaen: tot dat die dagen vervult sullen zÿn / die hy sich den HEERE sal afgesondert hebben / sal hy [6] heylich zÿn / latende de locken van het hayr sÿnes hoofts wassen.

6 Alle de dagen / die hy sich den HEERE sal afgesondert hebben / en sal hy tot het [7] lichaem eens dooden niet gaen.

7 Om sÿnen vader / ofte om sÿne moeder / om sÿnen broeder / ofte om sÿne suster / om hen en sal hy sich niet verontreynigen / als sy doodt zÿn: want [8] de Nazireerschap sÿnes Godts is op sÿn hooft.

8 Alle de dagen sÿner Nazireerschap is hy den HEERE heylich.

9 Ende so de gestorvene by hem onverstens haestlick gestorven ware / dat hy [9] het hooft sÿner Nazireerschap soude verontreynigt hebben: so sal hy op den dach sÿner reyninge sÿn hooft [10] bescheeren / op [11] den sevenden dach sal hy het bescheeren.

10 Ende op den achtsten dach sal hy twee torteldwyven / ofte twee [12] jonge duyven brengen tot den Priester / tot de deure van de Tente der t'samenkomste:

11 De Priester nu sal eene bereyden ten sond-offer / ende eene ten brand-offer / ende sal voor hem versoeninge doen / van dat hy [13] aen den [14] dooden lichame [15] gesondigt heeft: alsoo sal hy sÿn hooft op dien selven dach [16] heyligen.

12 Daerna sal hy de dagen sÿner Nazireerschap den HEERE [17] afsonderen / ende sal [18] een lam / dat een-jarich is / brengen ten schult-offer: ende de voorige dagen sullen [19] vallen / om dat sÿn Nazireerschap verontreynigt was.

13 Ende dit is de wet [20] des Nazireers: ten dage / als de dagen sÿner Nazireerschap sullen vervult zÿn / sal hy [21] dit brengen tot de deure van de Tente der t'samenkomste:

14 Hy dan sal tot sÿne offerhande den HEERE offeren een volkomen [22] een-jarich-lam ten brand-offer / ende een volkomen [23] een-jarich op-lam ten sond-offer / ende eenen volkomenen ram ten danckoffer.

15 Ende eenen korf ongesuerde [koecken] / koecken van meel-bloeme / met olie gemengt / ende ongesuerde vladen met olie bestreken: mitsgaders [24] haer spÿs-offer / ende hare dranckofferen.

16 Ende de Priester sal 't voor het aengesichte des HEEREN [25] brengen: ende sal sÿn sond-offer / ende sÿn brand-offer bereyden.

17 Hy sal oock den ram ten danckoffer den HEERE bereyden / met den korf der ongesuerde [koecken]: ende de Priester sal sÿn spÿs-offer / ende [26] sÿn dranckoffer bereyden.

18 Als dan sal de Nazireer aen de deure der Tente der t'samen-komste [27] [b] het hooft sÿner Nazireerschap bescheeren: ende hy sal het hooft-hayr sÿner Nazireerschap nemen: ende hy sal 't leggen op het vyer dat onder het danckoffer is.

19 Daerna sal de Priester een gesoden schouder nemen van den ram / ende eene ongesuerde koecke uyt den korf / ende eene ongesuerde vlade: ende hy salse op de handen des Nazireers leggen / nae dat hy sÿne [28] Nazireerschap afgeschoren heeft.

20 Ende de Priester sal die [c] bewegen ten [29] beweech-offer / voor het aengesicht des HEEREN / het is een heylich dinck voor den Priester / met de borst des beweech-offers / ende met de [30] schouder des hef-offers: ende daerna sal die Nazareer wÿn drincken.

21 Dat is de wet des Nazireers / die sÿne offerhande den HEERE voor sÿn Nazireerschap sal belooft hebben / [31] behalven wat sÿne hant bekomen sal: nae sÿne gelofte / dewelcke hy belooft sal hebben / alsoo sal hy doen [32] nae de wet sÿner Nazireerschap.

22 Ende de HEERE sprack tot Mose / seggende:

23 Spreeckt tot Aaron ende sÿne sonen / seggende / Alsoo sult ghy-lieden de kinderen Israëls [33] segenen / seggende tot hen:

24 De HEERE [34] segene u / ende behoede u:

25 De HEERE [35] doe sÿn aengesicht over u lichten / ende zy u genadich:

1 Het Hebr. woort Nazir geschreven met de letter zain, beteekent eenen afgesonderden, te weten van de werelt / om sich gantschelick tot de bedenckinge van Goddelicke dingen / ende de waernemingen van den heyligen Godes-dienst over te geven. De Nazireen waren een figure die in Christo niet letterlick / maer geestelick vervult is. Siet oock van dese Jud. 13. 5. ende Thren. 4. 7. ende Amos 2. 1. sy zijn te onderscheyden van de gene die met de letter Tsade geschreven worden / ende genaemt Natsareen, van de stadt Natsareth, alsoo oock de Heere Christus een Nazarener genaemt wort / Matt. 2. 23. ende de Christenen Nazareen Act. 24. 5. De Nazireen nu waren tweederley / 1. Die Godt daer toe expreßelick verkoos / als Simson / Jud. 13. 5. ende (soo eenige houden) Joannes de dooper / Luc. 1. 15. 2. Die door vrywillige gelofte soodanige wierden / van de welcke hier gesproken wort.
2 Siet Levit. 10. op v. 7.
3 Ofte / sap.
4 Alsoo Jud. 13. 14. dat is / die wijndruyven draegt / ende wijn voortbrengt. Het tegendeel is een wijnstock / die dat niet en doet. Hag. 2. 19.
5 Ofte / pellekens.
a Iud. 13. 7. 1. Sam. 1. 11.
6 D. den Heere geheyligt en toege-eygent.
7 *Hebr.* ziele. Siet Lev. 19. op v. 28. ende hier ond. v. 11.
8 D. het teecken sÿner Nazireerschap / ofte afsonderinge / te weten / het lange hayr / het welcke hy / soo lange sÿne gelofte duerde / moeste ongeschoren laten. Vg. ond. de vss. 9. ende 19.
9 Siet bov. op v. 7.
10 D. sÿn hayr tot den huyde toe / met een scheermes afnemen.
11 Soo lange moeste een mensche die eenen dooden aengeroert hadde / voor onreyn gehouden worden. Siet Levit. 15. 13. Vgel. ond. 12. v. 14.
12 *Hebr.* Sonen der duyven.

13 Ofte / by. ontrent.
14 *Hebr.* ziele.
15 Verstaet dese sonde van de ceremoniale onreynicheyt / dewelcke hy gekregen hadde / mits aengeroert te zijn van het doode lichaem / ofte daer by geweest te zijn / hoe wel tegen sijn wete / ende wille.
16 Siet Levit. 8. op v. 30.
17 T. w. op een nieu sich onthoudende van die dingen dewelcke vermelt zijn bov. vss. 3 / 4 / 5 / 6 / 7. wederom aenvangende sijne Nazireerschap / als of hy te vooren niet gedaen en hadde / om daer in so veel dagen als hy beloost hadde te volherden.
18 *Hebr.* een sone sijns jaers.
19 D. voor niet / ende te vergeefs zijn / en in geene rekeninge komen.
20 D. van het offer des Nazireers.
21 T. w. dit offer / het welcke gemelt wort in de volgende vss. 14 / ende 15.
22 *Hebr.* Eenen sone sijns jaers.
23 *Hebr.* Eene dochter hares jaers.
24 Spijsoffer, ende dranckoffer worden soo onderscheyden / dat het eerste is geweest van drooge / het ander van vochtige dingen. Siet van het spijsoffer / Levit. 2. op v. 1. ende van het dranckoffer Levit. 23. op v. 37. ende van beyde onderscheydelick genoemt / gelijck hier / Joël 1. v. 9 / 13.
25 Ofte / offeren.
26 Vg. Genes. 35. de aent. op v. 14.
27 Siet bov. op v. 9.
b Actor. 21. 24.
28 D. het hayr / het welcke hem in sijne Nazireerschap gewassen is.
c Exod. 29. 27.
29 Hoe het Beweegoffer van het Hefoffer te onderscheyden zij / Siet Levit. 7. op v. 30.
30 Ofte achterbout.
31 D. uytgenomen het gene hy boven de voorgemelte offerhande noch vrywillichlick / nae sijn vermogen beloven ende offeren wilde. Meer mochte hy wel doen / maer niet min / zijnde de offerhande die in dese wet voorgeschreven wort / soo wel den armen / als den rijcken opgeleyt.
32 And. boven, ofte / behalven.
33 D. als Priesteren ende dienaren Godts in de algemeyne byeen-comste / alle goet / welvaren / ende salicheyt der gemeynte van Gode toewenschen.
34 Siet Genes. 12. op v. 2.
35 Het aengesicht Godes beteeckent sijne voorsichticheyt / en tegenwoordicheyt / om te straffen / ofte / te segenen. Van het Aengesicht der straffe / ofte / wrake / Siet Lev. 17. 10. Psal. 34. 17. ende 51. 11. Van het aengesicht der gunste / ende segeninge / is hier gesproken / als oock 2. Chron. 30. 3. Psal. 13. 2. &c. Godt nu wort geseyt sijn aengesicht te doen lichten, als hy sijne genade / segen / ende weldadicheyt dadelick bewijst / Psal. 31. 17. ende 80. vss. 4 / 8 / 20 / ende 119. 135. ende Dan. 9. 17.

26 De HEERE [36] verheffe sijn aengesicht over u/ ende [37] geve u [38] vrede.

27 Also sullen sy [39] mijnen Naem op de kinderen Israëls leggen: ende ick salse segenen.

36 D. hebbe geduerichlick de oogen sijner genadiger voorsichticheyt over u/ om uwen ingangh/ ende uytganck te bewaren/ tot uwen besten/ 't welcke Godt niet en doet/ als hy geseyt wort sijn aengesicht te verbergen, ofte/ af te keeren. Deut. 32. 20. Ezech. 7. 22. 37 *Hebr.* sette. D. voege u vrede toe/ ofte geve u vrede. 38 Siet Genes. 37. op v. 14. 39 Dit geschiedde eensdeels met aenroepinge des Goddelicken naems/ anderdeels met uytstreckinge harer handen over de Gemeynte/ als offe den segen des Heeren/ om den welcken sy baden/ den geheelen volcke van Godts wegen dadelick hadden willen toebrengen/ ende overgeven.

Het vij. Capittel.

Beschrijvinge van het gene de 12 Overste der Stammen na de oprechtinge/ ende heyliginge des Tabernakels geoffert hebben/ in 't gemeyne/ v. 1/ &c. het welcke den Gersoniten/ ende den Merariten gegeven wort/ 4. watse elck in 't bysonder van silveren/ ende gouden vaten ende beesten/ ter inwyinge des altaers/ geoffert hebben/ 10. Somma van het geofferde/ 84. De maniere hoe Godt met Mose spreeckt/ van het versoen-decksel/ 89.

1 ENde het geschiedde [1] ten dage als Mose ge-eyndigt hadde [a] den Tabernakel op te richten/ ende dat hy dien gesalft/ ende dien geheyligt hadde/ ende alle sijne gereetschap/ mitsgaders den altaer/ ende alle sijne gereetschap: ende hyse gesalft/ ende de selve geheyligt hadde/

2 Dat de [2] Overste Israëls/ de hoofden van het huys harer vaderen offerden: (dese waren de overste der stammen/ die over de getelde stonden.)

3 Ende sy brachten hare offerhande voor het aengesicht des HEEREN/ ses [3] overdeckte wagenen/ ende twaelf runderen; eenen wagen voor twee Oversten/ ende eenen osse voor elck eenen: ende [4] brachtense voor den Tabernakel.

4 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

5 Neemtse van hen/ op datse zijn mogen om te bedienen den dienst vande Tente der t' samenkomste: ende ghy sult de selve den Leviten geven/ [5] eenen yederen nae sijnen dienst.

6 Also nam Mose die wagenen/ ende die runderen: ende gaf de selve den Leviten.

7 Twee wagenen/ ende vier runderen gaf hy den sonen Gersons nae harē dienst.

8 Ende [6] vier wagenen/ ende acht runderen gaf hy den sonen Merari/ nae haren dienst/ [7] onder de hant van Ithamar den sone Aarons des Priesters.

9 Maer den sonen Kohaths en gaf hy niet: want de dienst [8] der heyliger dingen was op hen/ [die] [9] sy op de schouderen droegen.

10 Ende de Overste offerden ter [10] inwyinge des altaers/ ten dage als de selve gesalft wert: de Overste dan/ offerden hare offerhande [11] voor den altaer.

11 Ende de HEERE seyde tot Mose: [12] Elcke Overste sullen (een yegelijck op sijnen dach) hare offerhande offeren ter inwyinge des altaers.

12 Die nu op den eersten dach sijne offerhande offerde/ was Nahesson de sone Amminadab/ [13] voor de stamme van Juda.

13 Ende sijne offerhande was eene silvere schotel/ welcker gewichte was hondert ende dertich [sikelen]/ een silveren spreng-becken van tseventich sikelen/ nae den [14] sikel des Heylichdoms: sy waren beyde vol meel-bloeme met olie gemengt/ [15] ten spijs-offer:

14 Eene [16] reuckschale van tien [17] goudene [sikelen] vol reuckwercks:

15 Een varre/ [18] een jonck runt/ een ram/ een lam [19] dat een-jarich was/ [20] ten brand-offer:

16 Eenen geyten-bock/ ten [21] sond-offer:

17 Ende [22] ten danck-offer twee runderen/ vijf rammen/ vijf bocken/ vijf [23] een-jarige lammeren: dat was de offerhande van Nahesson de sone Amminadab.

18 Op den tweeden dach offerde Nethaneël de sone [24] Zuar/ de Overste van Issaschar.

19 Hy offerde sijne offerhande eene silvere schotel/ welcker gewichte was hondert en dertich [sikelen]/ een silveren spreng-becken van tseventich sikelen/ nae den sikel des Heylichdoms: sy waren beyde vol meel-bloeme met olie gemengt/ ten spijs-offer.

20 Eene [25] reuckschale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks:

21 Eenen varre/ een jonck runt/ eenen ram/ een lam/ dat een-jarich was/ ten brand-offer:

22 Eenen geyten-bock/ ten sond-offer.

23 Ende ten danck-offer twee runderen/ vijf rammen/ vijf bocken/ vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande van Nethaneël de sone Zuar.

24 Op den derden dach [26] [offerde] de Overste der sonen Zebulons/ Eliab de sone Helon.

25 Sijn offerhande was eene silvere schotel/ welcker gewichte was hondert ende dertich [sikelen/] een silveren spreng-becken van tseventich sikelen/ nae den sikel des Heylichdoms: sy waren beyde vol meel-bloeme met olie gemengt/ ten spijs-offer:

26 Eene reuckschale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks:

27 Een varre/ een jonck runt/ een ram/ een lam/ dat een-jarich was/ ten brand-offer:

28 Een geyten-bock ten sond-offer:

29 Ende ten danck-offer twee runderen/ vijf rammen/ vijf bocken/ vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande Eliabs des soons Helon.

30 Op den vierden dach [offerde] de Overste der kinderen Rubens/ [27] Elizur de sone Sedeur.

31 Sijne offerhande was eene silvere schotel/ welcker gewichte was hondert ende dertich [sikelen/] een silveren spreng-becken van tseventich sikelen/ nae den sikel des Heylichdoms: sy waren beyde vol meel-bloeme met olie gemengt/ ten spijs-offer:

32 Eene reuckschale van tien goudene [sikelen/] vol reuckwercks:

33 Een varre/ een jonck runt/ een ram/ een lam/ dat een-jarich was/ ten brand-offer:

34 Een geyten-bock/ ten sond-offer:

35 Ende ten danck-offer twee runderen/ vijf rammen/ vijf bocken/ vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande van Elizur de sone Sedeur.

36 Op den vijfden dach [offerde] de Overste der kinderen Simeons/ Selumiel de sone [28] Zuri Saddai.

37 Sijne offerhande was eene silvere schotel/ welcker gewichte was hondert en dertich [sikelen/] een silveren spreng-becken/ van tseventich sikelen/ nae den sikel des Heylichdoms: sy waren beyde vol meel-bloeme met olie gemengt/ ten spijs-offer:

38 Eene reuckschale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks:

39 Een

1 Verstaet den eersten dach van de eerste maent des tweeden jaers/ na datse uyt Egypten getogē waren. Siet Exod. 40. 17/ 18.
a Exod. 40. 18.
2 Siet vov. 1. op v. 16.
3 D. die voorhachtich/ overwelft/ ende alsoo toegedeckt waren/ tot bewaringe van het gene dat daer in was.
4 And. offerden de selve.
5 T. w. elck geslachte der Levitē/ dat is/ den Gersoniten/ Kohathiten/ ende Meraritē, welcker ampten/ ende lasten hier boven beschrevē zijn/ cap. 3. ende 4.
6 De redē/ waerom hy de Merariten meer wagenen/ ende runderen heeft gegeven/ dan den Gersoniten/ Siet vov. cap. 3. op v. 36.
7 D. onder het beleyt/ ende opsicht van Ithamar. Siet Genes. 41. op v. 35.
8 Dese werden uytgedruckt vov. cap. 4. vs. 4/ 5/ 6/ &c.
9 Siet vov. cap. 4. op v. 15.
10 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick het werck/ waer door yet door sekere ceremonien tot een bysonder gebruyck/ den Heere toegeheylicht wort. 2. Chron. 7. 9. Ezech. 6. 16. ende hier in 't volgende.
11 T. w. den brand-offer-altaer.
12 *Hebr.* Een Overste op eenen dach, een Overste op eenē dach sullen hare, &c. Siet van dese maniere van spreken Gen. 7. op v. 2.
13 D. hy offerde niet particulierlick voor hem selven/ maer in den naem/ ende van wegen de geheele stamme van Juda. Ende alsoo ist oock te verstaen van de volgende Oversten/ datse voor hare stamme geoffert hebben.
14 De welcke dede een halve rijckrdaelder/ dat is/ noch soo vele als de Gemeene/ ofte Burgerlicke sikel, siet Gen. 20. op v. 16. en 23. op v. 15.
15 Van spijsoffer siet Levit. 2. op v. 1.
16 And. koock-panne, kop, ofte/ lepel.
17 Siet van de weerde eens gouden sikels Genes. 24. op v. 22.
18 *Hebr.* de sone eens runts, ende soo in 't volgende.
19 *Hebr.* soon sijns jaers, ende soo in 't volgende.
20 Siet Genes. 8. op v. 20. ende Levit. 6. op v. 9.
21 Siet Levit. 4. op v. 3.
22 Siet Levit. 3. op v. 1.
23 *Hebr.* sonen eens jaers, ende soo in 't volgende/ dat is/ die een jaer out waren.
24 *Hebr.* Tsuar.
25 T. w. goudene. Siet v. 84.
26 Dit woort is hier in gevoecht uyt het voorgaende 18. vs. Alsoo oock in de volgende.
27 *Hebr.* Elitsur.
28 *Hebr.* Tsurischaddai.

39 Een varre/een jonck runt/een ram/ eē lam/dat een-jarich was/ tē brand-offer:
40 Een gepten-bock/ ten sond-offer:
41 Ende ten danck-offer/ twee runderen/ vijf rammen/vijf bocken/vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande Selumiëls des soons Zuri Saddai.
42 Op den sesten dach [offerde] de Overste der kinderen Gads/ Eljasaph de sone Dehuël.
43 Sijne offerhande was een silvere schotel/ welcker gewichte was hondert en dertich [sikelen]/ nae den sikel des Heylichdoms/ beyde vol meel-bloeme gemengt met olie/ ten spijs-offer:
44 Eene reuckschale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks;
45 Een varre/een jonck runt/een ram/ een lam / dat een-jarich was / ten brand-offer:
46 Een gepten-bock/ten sond-offer:
47 Ende ten danck-offer / twee runderen/ vijf rammen/vijf bocken/vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande Eljasaph des soons Dehuël.
48 Op den sevensten dach [offerde] de Overste der kinderen Ephraims; Elisama de sone Ammihud.
49 Sijne offerhande was eene silvere schotel/ welcker gewichte was hondert en dertich [sikels] / een silveren spreng-becken van tseventich sikelen / nae den sikel des Heylichdoms / beyde vol meel-bloeme met olie gemengt/ ten spijs-offer:
50 Eene reuckschale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks:
51 Een varre/een jonck runt/een ram/ een lam / dat een-jarich was / ten brand-offer:
52 Een gepten-bock/ ten sond-offer:
53 Ende ten danck-offer / twee runderen/vijf rammen/ vijf bocken/ vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande van Elisama de sone Ammihud.
54 Op den achtsten dach [offerde] de Overste der kinderen Manasse [29] Gamaliël de sone [30] Pedazur.
55 Sijne offerhande was eene silvere schotel/ welcker gewichte was hondert en dertich [sikels] / een silveren spreng-becken van tseventich sikelen / nae den sikel des Heylichdoms / beyde vol meel-bloeme met olie gemengt/ ten spijs-offer:
56 Eene reuckschale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks:
57 Een varre/een jonck runt/een ram/ een lam / dat een-jarich was / ten brand-offer:
58 Een gepten-bock/ten sond-offer:
59 Ende ten danck-offer twee runderen/vijf rammen/ vijf bocken/ vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande Gamaliëls des soons Pedazur.
60 Op den negensten dach [offerde] de Overste der kinderen Benjamins/ Abidan de sone van Gedeoni.
61 Sijne offerhande was eene silvere schotel / welcker gewichte was hondert en dertich [sikelen] / een silveren spreng-becken/ van tseventich sikelen / nae den sikel des Heylichdoms: sy waren beyde vol meel-bloeme met olie gemengt / ten spijs-offer:
62 Eene reuck-schale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks:
63 Een varre/een jonck runt/een ram/ een lam / dat een-jarich was / ten brand-offer:
64 Een gepten-bock/ten sond-offer:
65 Ende ten danck-offer/ twee runderen/ vijf rammen/ vijf bocken/ vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande Abidan/ des soons van Gideoni.
66 Op den tienden dach [offerde] de Overste der kinderen Dans/ Ahiëzer de sone van Ammi Saddai.
67 Sijne offerhande was eene silvere schotel / welcker gewichte was hondert ende dertich [sikelen]/ een silveren sprengbecken/ van tseventich sikelen/ nae den sikel des Heylichdoms: sy waren beyde vol meel-bloeme met olie gemengt / ten spijs-offer:
68 Eene reuck-schale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks:
69 Een varre/een jonck runt/een ram/ een lam / dat een-jarich was / ten brand-offer:
70 Een gepten-bock / ten sond-offer:
71 Ende ten danck-offer twee runderen/vijf rammen/vijf bocken/vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande van Ahiëzer/ de sone van Ammi Saddai.
72 [31] Op den elfden dach [offerde] de Overste der kinderen Asers; Pagiël de sone Ochran.
73 Sijne offerhande was eene silvere schotel/welcker gewichte was hondert ende dertich [sikelen] / een silveren spreng-becken/ van tseventich sikelen / nae den sikel des Heylichdoms: sy waren beyde vol meel-bloeme met olie gemengt / ten spijs-offer:
74 Eene reuck-schale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks:
75 Een varre/ een jonck runt/een ram/ een lam / dat een-jarich was / ten brand-offer:
76 Een gepten-bock/ten sond-offer:
77 Ende ten danck-offer twee runderen/ vijf rammen/vijf bocken/vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande van Pagiël de sone Ochran.
78 Op den [32] twaelfden dach [offerde] de Overste der kinderen van Naphtali: Ahira de sone Enan.
79 Sijne offerhande was eene silvere schotel/welcker gewichte was hondert ende dertich [sikelen] / een silveren sprengbecken / van tseventich sikelen/nae den sikel des Heylichdoms: sy waren beyde vol meel-bloeme met olie gemengt / ten spijs-offer:
80 Eene reuck-schale van tien goudene [sikelen] vol reuckwercks.
81 Een varre/een jonck runt/een lam/ dat een-jarich was/ten brand-offer:
82 Een gepten-bock/ten sond-offer:
83 Ende ten danck-offer twee runderen/vijf rammen/ vijf bocken/vijf een-jarige lammeren: dat was de offerhande van Ahira de sone Enan.
84 Dat is de inwijinge des altaers van den Oversten Israëls/ten dage als de selve gesalft wert: twaelf silvere schotelen/ twaelf silvere spreng-beckens/ twaelf goudene reuck-schalen.
85 Eene silvere schotel was van hondert en dertich [sikelen] / ende een spreng-becken van tseventich: Al het silver vande vaten / was twee duysent / ende vier hondert [sikelen] / nae den sikel des Heylichdoms.
86 Twaelf goudene reuck-schalen vol reuckwercks / elcke reuck-schale was van tien sikelen / nae den sikel des Heylichdoms:

29 *Hebr.* Gamliël.
30 *Hebr.* Pedatsur.
31 *Hebr.* Op den dach der elf dagen, Alsoo ond. v. 78.
32 *Hebr.* Op den dach der twaelf dagen.

doms: al het gout der roock-ſchalen was hondert/ ende twintich [ſikelen].

87 Alle de runderen ten brand-offer waren twaelf varren/ twaelf rammen/ twaelf een-jarige lammeren/ met haer ſpijs-offer/ ende twaelf geyten-bocken ten ſond-offer.

88 Ende alle de runderen/ ten danck-offer/ waren vier en twintich varren/ de rammen tſeſtich/ de bocken tſeſtich/ de een-jarige lammerē tſeſtich: dat is de inwyinge des Altaers/ na dat de ſelve geſalft was.

89 Ende als Moſe in de [33] Tente der t' ſamen-komſte ginck/ om [34] met hem te ſpreken/ ſo hoorde hy eene ſtemme tot hem ſprekende van boven het Verſoen-deckſel/ het welcke is op de Arke der getuygeniſſe/ [35] van tuſſchen de twee Cherubim: [36] alſo ſprack hy tot hem.

33 Verſtaet/ als die gewyet/ ende ten dienſte des Heeren geheylicht was. Te voren hadde Godt met Moſe op den berch Sinai/ ende anderſins oock geſproken.

34 Namelick/ met den Heere.

35 Hierom wort Godt geſeyt/ op/ ofte/ tuſſchen de Cherubim te ſitten, ofte te woonen, 1. Sam. 4. 4. 2. Reg. 19. 15. Pſal. 80. 2. Exod. 25. 22.

36 T. w. gelijck hy belooft hadde.

Het viij. Capittel.

Wetten rakende het aenſteken der lampen op den kandelaer/ v. 1. &c. ende de reyninge der Leviten/ 5. die inde plaetſe der Eerſt-geboorne worden geſtelt/ ende den Prieſteren by-gevoegt/ om die te dienen/ 16. Vanden ouderdom/ inden welcken de Leviten in haren dienſt treden moeſten/ ende daer uyt ſcheyden/ 23. met aenwijſinge/ watſe daerna doen moeſten/ 26.

1 ENde de HEERE ſprack tot Moſe/ ſeggende:

2 Spreeckt tot Aaron/ ende ſegt tot hem: Als ghy de lampen [1] aenſteken ſult/ [a] [2] recht tegen over den kandelaer ſullen de ſeven lampen lichten.

3 Ende Aaron dede alſoo/ tegen over voor aen den kandelaer ſtack hy des ſelven lampen aen; gelijck als de HEERE Moſe geboden hadde.

4 Dit werck nu des kandelaers was [3] van [b] dichten goude/ tot ſijne ſchacht/ tot ſijne bloemen waſt dicht: nae [4] de gedaente/ die de HEERE Moſe [5] vertoont hadde/ alſoo hadde hy den kandelaer gemaeckt.

5 Ende de HEERE ſprack tot Moſe/ ſeggende:

6 Neemt de Leviten uyt het midden der kinderen Iſraëls/ ende [6] reynigtſe.

7 Ende aldus ſult ghy hen doen om hen te reynigen; ſprengt op hen [7] water der ontſondinge: ende ſy ſullen het ſcheer-mes over haer gantſche vleeſch doen gaen/ ende ſullen hare kleederen waſſchen/ ende ſich reynigen.

8 Daerna ſullen ſy nemen eenen varre/ [8] een jonck runt/ met ſijn ſpijs-offer van meel-bloeme/ met olie gemengt: ende eenen anderen varre/ een jonck runt/ ſult ghy nemen ten ſond-offer.

9 Ende ghy ſult de Leviten voor de Tente der t' ſamen-komſte doen naederen: ende ghy ſult de geheele vergaderinge der kinderen Iſraëls doen verſamelen.

10 Ja ghy ſult de Leviten voor het aengeſichte des HEEREN doen naederen: ende [9] de kinderen Iſraëls ſullen hare handen op de Leviten leggen.

11 Ende Aaron ſal de Leviten [10] bewegen ten [11] beweeg-offer voor het aengeſichte des HEEREN/ van wegen de

1 *Hebr.* doen opgaen.

a Exod. 25. 37.

2 *Hebr.* tegen over het aengeſichte des candelaers. V. aen de beyde zijden van de ſchacht des Candelaers: dewelcke was als het lichaem desſelven. want de Candelaer hadde aen ſijne ſchacht ſes rieten/ met ſoo veel lampen/ ende eene aen de ſchacht. dewelcke aen geſteken zijnde/ aen de zijden des Candelaers licht gaven. ſiet Exod. 25. 37.

3 V. van geheelen ende maſſiven goude/ of van eene maſſe/ ende klomp gouts t' ſamē uytgewrocht/ ende niet van verſcheydene ſtucken/ ende deelen aen een gehecht. Siet Exod. 25. op v. 31.

b Exod. 25. 31.

4 *Hebr.* aenſien, ofte geſichte; dat is/ patroon.

5 T. w. op dē berch/ Exod. 25. 40.

6 Het welcke geſchiedde als de Leviten openlick tot den dienſt des Heeren van de andere ſtammen afgeſondert zijnde/ met het ſond-water beſprengt/ ende geſchoren/ ende hare cleederen gewaſſchē/ ende offerhandē voor hen gedaen werden. Siet de navolgende verſſen.

7 V. water om te ontſondigē/ ende nae de wet der ceremonien van ſonden te reynigen. Siet van dit water ond. cap. 19. al waer het v. 9. een water der affonderinge genaemt wert.

8 *Hebr.* de ſoon eens runts. ende ſoo in 't volgende.

9 Verſtaet de overſte der ſtammen/ ende eenige voornaemſte/ die in de name der geheeler gemeynte dit/ ende andere diergelijcke dingen uyt voerden. Siet van de opleggingen der handen/ Geneſ. 48. op v. 14. ende Levit. 1. op v. 4.

10 V. offeren, ſchencken ofte toe-eygenen.

11 Siet van het beweech-offer/ alſoo eygentlick/ ende byſonder genoemt/ Lev. 7. op v. 30. maer hier ſchijnt het Hebreeuſche woort in 't gemeene genomen te zijn/ voor het gene dat Gode geoffert/ ende toege-eygent wort: in welcken ſin het ſtaet/ Exod. 35. 22. ende 38. 24/ 29. ende hier in de volgende verſſ. 13/ 15/ ende 21. hoe wel de eerſte beteeckeninge (nae ſommiger gevoelen) hier oock plaetſe ſoude mogen hebben: te weten/ datſe nae de vier hoecken der werelt bewogen werden.

kinderen Iſraëls: op datſe zijn om den dienſt des HEEREN te bedienen.

12 Ende de Leviten ſullen hare handen op het hooft der varren leggen: daerna bereyt ghy eenen ten ſond-offer/ ende eenen ten brand-offer den HEERE/ om over de Leviten verſoeninge te doen.

13 Ende ghy ſult de Leviten ſtellen voor het aengeſichte Aarons/ ende voor het aengeſichte ſijner ſonen/ ende ghy ſultſe bewegen ten beweeg-offer den HEERE.

14 Ende ghy ſult de Leviten uyt het midden der kinderen Iſraëls uytſcheyden: op dat de Leviten [c] mijne zijn.

15 Ende daerna ſullen de Leviten in komen om de Tente der t' ſamen-komſte te bedienen: [12] ende ghy ſultſe reynigen/ ende ſultſe ten beweech-offer bewegen.

16 Want ſy zijn [13] gegeven/ ſy zijn my gegeven uyt het midden der kinderen Iſraëls: voor [14] de openinge van alle baermoeder/ [voor] de eerſtgeborene eens yeders uyt den kinderen Iſraëls/ hebb' ickſe my genomen.

17 Want [d] alle eerſtgeborene onder de kinderen Iſraëls is mijne/ onder de menſchen/ ende onder de beeſten: ten dage dat ick alle eerſt-geborte in Egyptenlande ſloech/ hebb' ick de ſelve my geheyligt.

18 [e] Ende ick hebbe de Leviten genomen voor alle Eerſtgeborene onder de kinderen Iſraëls:

19 Ende ick hebbe de Leviten/ Aaron ende ſijnen ſonen [15] tot eene gifte gegeven/ uyt het midden der kinderē Iſraëls/ [16] om den dienſt der kinderen Iſraëls inde Tente der t' ſamenkomſte te bedienen/ ende om voor de kinderen Iſraëls verſoeninge te doen: datter geene [17] plage en zy onder de kinderen Iſraëls/ als de kinderen Iſraëls tot het Heylichdom [18] naederen ſouden.

20 Ende Moſe dede/ ende Aaron/ ende de gantſche vergaderinge der kinderen Iſraëls/ aen de Leviten: nae alles wat de HEERE Moſe geboden hadde/ vanden Leviten/ ſoo deden de kinderen Iſraëls aen hen.

21 Ende de Leviten [19] ontſondichden ſich/ ende wieſſchen hare kleederen/ ende Aaron [20] beweechdeſe ten beweech-offer voor het aengeſicht des HEEREN: ende Aaron dede verſoeninge over hen/ om hen te reynigen.

22 Ende daerna quamen de Leviten om haren dienſt te bedienen inde Tente der t' ſamen-komſte/ voor het aengeſicht Aarons/ ende voor het aengeſicht ſijner ſonen: gelijck als de HEERE Moſe van de Leviten geboden hadde/ alſoo deden ſy aen hen.

23 Ende de HEERE ſprack tot Moſe/ ſeggende:

24 Dit iſt dat den Leviten aengaet: [21] van vijf en twintich jaer out/ ende daer boven/ ſullenſe inkomen [22] om den ſtrijt te ſtrijden in den dienſt van de Tente der t' ſamen-komſte.

25 Maer van dat hy vijftich jaer out is/ ſal hy van den ſtrijt deſes dienſtes afgaen: ende hy en ſal niet meer dienen:

26 Doch ſal hy met ſijne [23] broederen dienen in de Tente der t' ſamen-komſte/ [24] om de wacht waer te nemen/ maer den dienſt en ſal hy niet bedienen: alſoo ſult ghy aen de Leviten doen in hare wachten.

c Bov. 3. 45.

12 And. als ghyſe gereynicht ſult hebben. &c.

13 Alſoo bov. cap. 3. v. 9.

14 Siet bov. cap. 3. op v. 12.

d Bov. 3. 13. Exod. 13. 2. ende 22. 29. ende 34. 19. Levit. 27. 26. Luc. 2. 23.

e Levit. 3. 12.

15 *Hebr.* gegevene gegeven.

16 V. op datſe door haer perſoonen de plaetſe van de Eerſtgeborene der Iſraëliten bewaren ſouden. Siet bov. cap. 3. op v. 7. ende door haren dienſt de ſoen-offeren bedienen, die voor allen nae gelegentheyt gedaen moeſten worden.

17 Gelijck den Coninck Uzia wederbaren was 2. Chron. 26. 16.

18 Het welcke de Leviten daerom in haren naem doen moeſten.

19 Het welcke nae de wet der ceremonien geſchiedde door waſſchingē/ beſprenginge/ ende offerhanden/ Lev. 15. 13/ 14/ 15. ond. 19. verſſ. 11/ 12. &c.

20 Siet bov. op v. 11.

21 De Leviten waren/ ten aenſiene van haren ouderdom/ onderſcheyden in vier hoopen. De 1. waren van hare kintſheyt/ tot hare vijf en twintich jarē als leerlingen/ onderweſen in de dingē die de wet/ ende harē dienſt aengingen. 2. Die vijf en twintich jaren out warē/ tot dertich toe/ begonnen de handen aen het werck te ſlaē/ ende tot de practijcke te komen/ van het gene dat ſy geleert hadden. 3. Die van dertich jaren tot vijftich jaren out waren/ bedienden den geheelen/ ende vollen dienſt des Levitiſchē ampts. De 4. out zijnde 50 jaren/ ende daer boven/ waren vry van het werck des dienſtes/ hebbende evenwel opſicht over de gene die dat dadelick bedienden. Vg. bov. 3. de aent. op v. 15.

22 Siet bov. 4. op v. 3.

23 V. den anderen Leviten/ die in den Tabernakel dienđē/ noch geen 50 jaren out zijnde.

24 V. om opſicht te nemen over de gene die in den Tabernakel dienden/ ten eynde dat alles met order/ ende ſtichtinge nae de wetten Godes/ die daer van waren/ van hen uytgericht wierde. And. om hen in haren dienſt behulpſaem to weſen.

Het ix. Capittel.

Verhael van het Paesschen gehouden inde woestijne / v. 1 / &c. ende van de gene / die het Paesschen op den ordinaren dach niet en hadden konnē houden / uyt oorsake van hare onreynicheyt / 6. Wet ordinerende voor sulcke / ende die op verre reysen zijn / wat se doen moesten; met verklaringe vanden tijt / wanneer / eñ de wijse hoe / 9. Straffe der gener / die geen beletsel hebbende / op den gesetten tijt dat souden nalaten / 13. Gebodt voor de vreemdelingen / zijnde Joden-genooten / datse het selve mede houden / 14. De maniere hoe Godt den Israëliten sijne tegenwoordicheyt betuygde / 15. mitsgaders hoe se wisten / wanneerse reysen / ende waerse legeren moesten / 17.

1 ENde de HEERE [1] sprack tot Mose inde woestijne Sinai / in het tweede jaer / na dat sy uyt Egyptenlant uytgetogen waren / [2] in de eerste maent / seggende:

2 Dat de kinderen Israëls het [3] [a] Paesschen houden souden / op sijnen [4] gesetten tijt.

3 Op den veertienden dach in dese maent / [5] tusschen de twee avonden sult ghy dat houden / op sijnen gesetten tijt: nae alle sijne [6] insettingen / ende nae alle sijne rechten sult ghy dat houden.

4 Mose dan sprack tot de kinderen Israëls / dat sy het Paesschen souden houden.

5 Ende sy hielden het Paesschen op den veertienden dach der eerster maent / tusschen de twee avonden in de woestijne Sinai: nae alles dat de HEERE Mose geboden hadde / alsoo deden de kinderen Israëls.

6 Doe warender [7] lieden geweest / die over [8] het doode lichaem eens menschen [9] onreyn waren / ende [10] op den selven dach het Paesschen niet en haddē [11] konnen houden: daerom naederden sy voor het aengesicht Mose / ende voor het aengesicht Aarons op dien selven dach.

7 Ende die selve lieden seyden tot hem / Wy zijn onreyn over het doode lichaem eens menschen: waerom souden wy [12] verkort worden / dat wy [13] de offerhande des HEEREN op sijnen gesetten tijt niet en souden offeren / in 't midden der kinderen Israëls?

8 Ende Mose seyde tot hen: Blijft staende / dat ick hoore wat de HEERE u gebieden sal.

9 Doe sprack de HEERE tot Mose / seggende:

10 Spreeckt tot de kinderen Israëls / seggende: Wanneer yemant onder u / ofte onder uwe geslachten / over een doodt lichaem onreyn / ofte op eenen verren wech sal zijn / hy sal dan noch den HEERE het Paesschen houden.

11 In de tweede maent op den veertienden dach / tusschen de twee avonden sullen sy dat houden: met ongesuerde [brooden] ende [14] bittere sause sullen sy [15] dat eten.

12 Sy en sullen [b] daer van niet overlaten tot den morgen / ende en sullen daer aen geen been breken: nae alle insettinge des Paesschen sullen sy dat houden.

13 Als een man die reyn is / ende op den wech niet en is / ende nalaten sal het Paesschen te houden / so sal die selve ziele [16] uyt hare volckeren uytgeroept worden: want hy de offerhande des HEEREN op sijnen gesetten tijt niet en heeft geoffert; [17] die selve man sal sijne sonde dragen.

14 Ende wanneer een vreemdelinck by u als vreemdelinck verkeert / ende hy het Paesschen den HEERE oock houden sal / nae de insettinge van het Paesschen / ende nae [18] sijne wijse / alsoo sal hy het houden: [c] het sal eenderley insettinge voor u lieden zijn / beyde den vreemdelinck ende den inboorlinck des lants.

15 Ende [d] op den dach van het oprichten des Tabernakels bedeckte de [19] wolcke den Tabernakel / [20] op de Tente [21] der getuygenisse: ende inden avont was over den Tabernakel als een gedaente des vyers / tot aen den morgen.

16 Alsoo geschieddet gedurichlick; de wolcke [22] bedeckte [23] den selven: ende des nachts was een gedaente des vyers.

17 Maer na dat de wolcke opgeheven wert van boven de Tente / alsoo verreysden oock daerna de kinderen Israëls: ende in de plaetse daer de wolcke bleef / daer legerden hen de kinderen Israëls.

18 Nae [24] den mont des HEEREN verreysden de kinderen Israëls / ende nae des HEEREN mont legerden sy hen: [e] alle de dagen in de welcke de wolcke over den Tabernakel bleef / legerden sy hen.

19 Ende als de wolcke vele dagen over den Tabernakel [25] verbleef / so [26] namen de kinderen Israëls de wacht des HEEREN waer / ende en verreysden niet.

20 Alst nu was / dat de wolcke [27] weynige dagen op den Tabernakel was / nae den mont des HEEREN legerden sy hen / ende nae den mont des HEEREN verreysdense.

21 Maer wast dat de wolcke van den avont tot den morgen daer was / ende de wolcke in den morgen opgeheven wert / so verreysdense: ofte des daechs / ofte des nachts / als de wolcke opgeheven wert / so verreysdense.

22 Ofte als de wolcke twee dagen / ofte een maent / ofte [28] [vele] dagen vertooch op den Tabernakel / blijvende daer op / [f] so legerden hen de kinderen Israëls / ende en verreysden niet: ende als sy verheven wert / verreysdense.

23 Nae den mont des HEEREN legerden sy hen / ende nae den mont des HEEREN verreysdense: sy namen de wacht des HEEREN waer / nae den mont des HEEREN / door [29] de hant Mose.

1 And. hadde gesproken. (eñ alsoo voorts in 't vervolch deses texts tot v. 7. toe) T. w. voor de tellinge der Israëlitē vob. 1. v. 1. beschreven / de welcke geschiedde op de tweede maent des tweeden jaers: maer dit verhael wort nu hier achter ingevoecht / uyt oorsake van de onreyne / ende reysende lieden / die het Pascha in d' eerste maent niet en konden houden / ende daerom tot de tweede maent verstelt werden. Siet ond. v. 11.

2 Genaemt by den Hebreen Nisan, Neh. 2. 1. Esth. 3. 7. and. Abib. Siet Exod. 13. op v. 4. ende 23. 15. eñ quam meest over eē met onse Meerte.

3 Siet van dit woort Exod. 12. op v. 11. ende Lev. 23. op v. 5.

a Exod. 12. 1. &c. Levit. 23. 5. Num. 28. 16. Deuter. 16. 2.

4 Siet Exod. 12, 6.

5 Siet van dese maniere van spreken Exod. 12. op v. 6.

6 Siet van dese Exod. capp. 12. ende 23. ende Levit. 23.

7 Onder het Hebr. woort eygentlick beteeckenende mannen / zijn hier oock vrouwen begrepen / als Gen. 30. 11 / 14.

8 *Hebr.* ziele. Siet Levit. 19. op v. 28. ende alsoo in 't volgende vs.

9 T. w. nae de wet der ceremoniē / beteeckenende de geestelicke onreynicheyt. verstaet dan die onreyn waren / om datse een doot lichaem aengeroert hadden / ofte in 't huys / daer in een doode was / waren ingegaen / ofte het lijck ten grave vergeselschapt hadden. Siet Levit. 21. v. 1. ende 11.

10 V. op dē ordinaren / eñ gesetten dach.

11 Siet Levit. 7. 2. alwaer den onreynen verboden wort van den danck-offeren te eten.

12 Ofte / achtergehouden, ofte / afgehouden worden.

13 Verst. het Paeschlam / het welcke soo genoemt wort hier ende ond. v. 13. ende Exod. 12. 27. eensdeels om dat de slachtinge daer van naeden bevele Godes geschiedde / om de gedachtenisse van hare verlossinge uyt Egypten te onderhouden / eñ daer voor Gode dancksegginge te offeren / Exod. 12. v. 27. anderdeels / om dat die slachtinge een voorbeelt is geweest op de offerhande onses Heeren Jesu Christi, 1. Cor. 5. 7.

14 *Hebr.* bitterheden.

15 T. w. het Pascha / dat is / voorbygang. Siet oock dese maniere van spreken / Deut. 16. 7. 2. Chron. 30. 18. Joh. 18. 18. ende verstaet het Paeschlam / 't welcke een voorbyganck genoemt wort / om de reden vermelt Levit. 23. op v. 5. de selve wijse van spreken is / het Pascha slachten. Exod. 12. 21. Deut. 16. 2 / 6. het Pascha koken, Deuter. 16. 7.

b Exod. 12. 46. Ioan. 19. 33. 36.

16 Siet Gen. 17. op v. 14.

17 Siet Levit. 5. op v. 1.

18 Siet Levit. 5. op v. 10.

c Exod. 12. 49.

d Exod. 40. 34.

19 Siet van dese Exod. 13. op v. 21.

20 V. niet eygentlick over het Voorhof / maer eenichsins over het Heylige / doch voornemelick over het Alderheylichste / alwaer de Arke der getuygenisse was.

21 Siet vob. cap. 1. op v. 50.

22 T. w. des daechs / als te sien is Exod. 13. 21. ende af te nemen uyt het voorgaende vs.

23 T. w. Tabernakel.

24 V. nae het bevel / ofte voorschrift des Heeren: verstaet nae dat Godt door de wolcke / die een teeckē sijner tegenwoordicheyt was / te kennen gaf / 't zy datse verheven wert / ofte stille stont. Want dat was de Israëliten als een bevel des Heeren / het welcke zy in 't verreysen / eñ in het blijven volgen moesten.

e 1. Corinth. 10. 1.

25 *Hebr.* verlengde.

26 V. sy onderhielden neerstelick inden Tabernakel de oeffeninge van allen Godesdienst. Vg. Levit. 8. 35. ende vob. 3. 7. sy namen oock achte op het gene dat de Heere dede: namelick of hy de wolcke dede verheffen / ofte het rusten / daerna sy / ofte verreysen / ofte stille blijven moesten.

27 *Hebr.* dagen des getals. V. weynige. Siet dese maniere van spreken Genes. 34. v. 30. ende de aent.

28 *Hebr.* dagen. Dit woort alleen gestelt zijnde / beteeckent somtijts eenige / ofte / vele dagen / Siet Genes. 4. op v. 3. ofte een geheel jaer. Siet Levit. 25. op v. 29.

f Exod. 40. 36. 37.

29 V. door dē dienst van Mose. Siet Exod. 4. op v. 13. eñ Levit. 8. op v. 36.

Het x. Capittel.

Gebodt van twee silvere Trompetten te maken / met aenwijsinge waer toe / wanneer / hoe / van wien / met wat goede uytkomste sy gebruyckt souden worden / v. 1 / 2 / &c. Verhael van het optrecken der Israëliten / uyt de woestijne Sinai / nae de woestijne Paran / 11. In wat order datse gereyst zijn / 14. Het versoeck Mose aen Hobab sijnen schoon-vader / dat hy met hem trecken wilde / 29. Voortganck der reyse / 33. Het gebedt van Mose gebruyckt / als de Arke verdragen / ende neder-geset wert / 35.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 Maeckt u [1] twee silvere trompetten; van [2] dicht-werck sult ghyse maken: ende sy sullen u zijn [3] tot de t' samenroepinge der vergaderinge / ende tot den optocht der legeren.

3 Als [4] sy [5] met deselve [6] blasen sullen / dan sal de geheele vergaderinge tot u vergadert worden / aen de deure van de Tente der t' samen-komste.

1 Welcker gebruyck was drievderley / 1. om de vergaderinge t' samen te roepen / v. 2. te weten / de kerckelicke, vss. 3 / 7 / 10. eñ de burgerlicke. v. 4. 2. om het leger te doē verreysen / vss. 2 / 5 / 6. 3. om de krijchsmannen te doen wapenē / ende op te maken ten strijde tegen de vyanden / v. 9.

2 Ofte / geslagen werck. Siet vob. 8. op v. 4. al waer gesproken wort van den Candelaer die van dichten goude gemaeckt was.

3 V. om de vergaderinge t' samen te roepen / ende de legeren te doen optrecken.

4 T. w. de Priesteren / dien dat te doen toe quam. Siet ond. v. 8.

5 V. met beyde / gelijck blijckt uyt de vergelijckinge met het volgende vs.

6 T. w. niet met eenen gebrokenen toon / als ond. v. 5 / 6 / 7. maer met een effen / ende gelijckvoortgaende geluyt: als uyt de tegenstellinge der selver vssen af te nemen is.

4 Maer alsse met de eene sullen blasen/ dan sullen tot u vergadert worden de Overste/ de hoofden der duysenden Israëls.

5 Als ghy met [7] een gebroken geklanck [8] blasen sult/ dan sullen de legers die tegen 't oosten gelegert zijn/ optrecken.

6 Maer als ghy ten tweeden male met een gebroken geklanck blasen sult/ sullen de legers die tegen 't suyden legeren/ optrecken: met een gebroken geklanck sullen sy blasen tot hare optochten.

7 Maer in 't versamelen van de Gemeynte/ sult ghy blasen/ doch geen gebroken geklanck maken.

8 Ende de sonen Aarons/ de Priesters/ sullen met die trompetten blasen: ende sy sullen u lieden zijn tot [9] eene eeuwige insettinge by uwe geslachten.

9 Ende wanneer ghylieden in u lant ten strijde sult trecken tegen den vyant/ die u benauwt/ sult ghy oock met die trompetten een gebroken geklanck maken: [10] so sal uwer gedacht worden voor het aengesicht des HEEREN uwes Godts/ ende ghy sult van uwe vyanden verlost worden:

10 Desgelijcks ten dage uwer [11] vrolickheyt/ ende in uwe [12] gesette hooch-tijden/ ende in de [13] beginselen uwer maenden/ sult ghy oock met de trompetten blasen over uwe brand-offeren/ ende over uwe danck-offeren: ende sy sullen u [14] ter gedachtenisse zijn voor het aengesichte uwes Godts; ick ben de HEERE uwe Godt.

11 Ende het geschiedde in het tweede jaer/ in de [15] tweede maent/ op den twintichsten vande maent; dat de [16] wolcke verheven wert/ van boven den Tabernakel [17] der getuygenisse.

12 Ende de kinderen Israëls togen op [18] nae hare tochten uyt de woestijne Sinai: ende de wolcke [20] bleef in de woestijne [21] Paran.

13 Also togen sy voor eerst op/ nae de [22] mont des HEEREN/ door de [23] hant Mose.

14 Want [24] voor eerst tooch op de baniere van het leger der kinderen Juda/ [c] nae hare heyren: [d] ende over sijn heyr was Nahesson de sone Amminadabs.

15 Ende over het heyr vanden stam der kinderen Issaschars/ was Nethaneël de sone Zuars.

16 Ende over het heyr van den stam der kinderen Zebulons/ was Eliab de sone Helons.

17 Doe wert de Tabernakel afgenomen/ ende de sonen Gersons/ ende de sonen van Merari [25] togen op/ dragende den Tabernakel.

18 Daerna tooch op de baniere van het leger Rubens/ nae hare heyren: ende over sijn heyr was Elizur de sone Sedeurs.

19 Ende over het heyr van den stam der kinderen Simeons/ was Selumiël de sone van Zuri Saddai.

20 Ende over het heyr van den stam der kinderen Gads/ was Eljasaph de sone Dehuëls.

21 Doe togen op de Kohathiten/ dragende [e] het heylichdom: ende [de [26] andere] richteden den Tabernakel op/ tegen dat [27] dese quamen.

22 Daerna tooch op de baniere des legers der kinderen Ephraims/ nae hare heyren: ende over sijn heyr was Elisama de sone Ammiuds.

23 Ende over het heyr van den stam der kinderen Manasses/ was Gamaliël/ de sone Pedazurs.

24 Ende over het heyr van den stam der kinderen Benjamins; was Abidan de sone van Gideoni.

25 Doe tooch op de baniere des legers der kinderen Dan/ [28] t' samen sluytende alle de legeren/ nae hare heyren: ende over sijn heyr was Ahiëzer de sone van Ammi-Saddai.

26 Ende over het heyr vanden stam der kinderen Asers; was Pagiël/ de sone Ocrans.

27 Ende over het heyr vanden stam der kinderen Naphthali/ was Ahira/ de sone Enans.

28 [29] Dit waren de tochten der kinderen Israëls/ nae hare heyren/ als sy reysden.

29 Mose nu [30] seyde tot [31] Hobab den sone [32] Reguëls/ des Midianiters/ den schoon-vader van Mose: Wy reysen nae die plaetse/ vande welcke de HEERE geseyt heeft/ Ick sal u die geven: gaet met ons/ ende wy sullen u wel doen; want de HEERE heeft over Israël [33] het goede gesproken.

30 Doch hy seyde tot hem: [34] Ick en sal niet gaen; maer ick sal nae mijn lant/ ende nae mijne maechschap gaen.

31 Ende hy seyde; En verlaet ons doch niet: want dewijle ghy weet dat wy ons legeren inde woestijne/ so sult ghy ons tot [35] oogen zijn.

32 Ende het sal geschieden/ als ghy met ons sult gaen; ende het-selve goet geschieden sal/ daermede de HEERE by ons weldoen sal/ dat wy u oock wel doen sullen.

33 So togen sy drie dach-reysen van den [36] berch des HEEREN: ende de Arke des [37] verbonts des HEEREN [38] reysde voor haer aengesichte drie dach-reysen/ om voor hen eene rust-plaetse uyt te speuren.

34 Ende de wolcke des HEEREN was des daechs over hen/ als sy uyt het leger verreysden.

35 Het geschiedde nu in 't optrecken van de Arke/ dat Mose seyde: [b] Staet op HEERE/ ende [39] laet uwe vyanden verstroyt werden/ ende uwe haters van u aengesichte vlieden.

36 Ende als sy rustede/ seyde hy: [40] Comt weder HEERE [tot] de [41] tien duysenden der duysenden Israëls.

7 Verstaet hier door/ dat niet altijt eenderley/ effen/ ende gelijck/ maer verscheyden/ tusschen gesneden/ bevende/ ende ongelijck geluyt maeckt. Ende soo wort het Hebreeusch woort genomen in de volgende verskens 6/ 7/ 9.
8 T. w. op de eerste reyse: gelijck af te nemen is uyt de tegenstellinge van het volgende vers.
9 *Hebr.* insettinge der eeuwicheyt. siet Genes. 13. op v. 15.
10 Verstaet niet dat de verlossinge/ ende het welvaren des volckx aen het blasen der trompetten hing/ maer datse dese niet en moesten laten luyden/ ende ten strijde trecken dan nae Godes bevel/ ende op sijne hulpe steunende: in welcken gevalle het geklanck der trompetten hen een teecke wert van Godes bystant. Hoe de gedachtenisse Gode toegeschreven wort/ Siet Gen. 8. op v. 1.
11 D. als de HEERE u eene mercke-licke straffe afgenomen/ ofte sonderlinge weldaet bewesen sal hebben: waer over sy dan vrolick waren/ en Godt opentlick inde vergaderinge danckten. Siet Psal. 48. ende 118.
12 In de welcke hen de eerlicke vreugde niet alleen toegelaten/ maer oock bevolen was. Deut. 16. 14.
13 *Hebr.* hoofden, alsoo ond. cap. 28. v. 11. Siet hier van een exempel Nehem. 8. vergelijckende het 1. vs met het 10. ende 11.
14 De sin is/ dat de Heere hen genadich soude wesen/ en goet doen/ als sy nae sijn bevel te samen souden komen/ om hem voor sijne weldaden te loven ende te dancken. Vg. hier mede het voorgaende vs/ ende de aent.
15 Siet van dese maent bov. 1. op v. 1.
16 Van de welcke gesproken is/ bov. 9. 15.
17 Siet bov. 1. op v. 50.
18 D. in sulcke order/ als Godt hen te reysen bevolen/ ende voorgeschreven hadde/ bov. cap. 2.
20 *Hebr.* woonde, dat is/ rustede.
21 Siet Genes. 14. op het v. 6. Eer de kinderen Israëls ten vollen in dese woestijne quamen/ so hadden sy te vooren noch eene legerplaetse gehadt/ genaemt Tabera/ ond. 11. v. 3. Daerna noch eene andere genaemt Kibroth-Taava/ onder cap. 11. v. 34. ende dan noch eene derde genaemt Hazeroth/ ond. cap. 11. v. 35. Van daer zijn sy eyndelick gecomen in de woestijne Paran/ ond. 12. v. 16.
22 D. bevel, siet Gen. 41. op v. 40.
23 D. dienst/ ofte/ beleyt. siet Exod. 4. op v. 13.
24 D. nae d' order/ die in 't leger van Juda gestelt was/ zijnde daer in Overste van duysenden/ ende van honderden. Alsoo in 't volgende.
c Bov. 2. 3.
d Bov. 1. 7.
25 Dese vertrocken stracx nae de baniere der kinderen van Juda/ op dat sy ondertusschen den Tabernakel souden oprichten/ tegen dat de Kohathiten souden komen/ die het Heylichdom ofte de heylige vaten met den lijve moesten dragen. Siet v. 21.
e Bov. 4. 4.
26 Namelick de Gersoniten en Merariten/ die voorgetogen waren met het leger des stams van Juda/ gelijck te sien is uyt het voorgaende v. 17.
27 Namelick/ de Kohathiten.
28 *Hebr.* vergaderende alle de legeren. Dit wert aldus gestelt/ om dat de stam Dan met de twee andere/ hem bygevoeght/ de achtertocht maeckten/ ende alsoo alle de voorgaende gelijck besloten heeft/ op dat niemant soude achterblijven. Aldus wert oock vande achtertocht gesproken Jos. 6. 13.
29 D. dit was de order/ die de Israëliten hielden in het verreysen/ ende voorttrecken.
30 Ofte/ hadde geseyt, want sommige meynen dat dit geschiet is/ als hy eerst tot hem inde woestijne gekomen was. Exod. 18. 27.
31 Men houdt desen geweest te zijn de selve/ die Exod. 18. 1. wert Iethro genaemt.
32 *Hebr.* Reüel, ofte/ Rehuël.
33 Vg. Genes. 18. v. 19.
34 Eenige meynen dat hy dit absolutelijck weygert/ alleene voor dien tijt/ ende dat hy eerst wilde na huys gaen/ doch daer na soude weder gekeert zijn tot de Israëliten/ om dat de schrifture vermelt dat sijne nakomelingen onder de selve gewoont hebben/ Jud. 1. 16. ende 4. 11/ 17. 1. Sam. 15. 6. 2. Reg. 10. 15. 1. Chron. 2. 55. Jerem. 35. 2.
35 *Hebr.* tot twee oogen. D. tot eenen bequamen leydsman ofte wech-wijser/ om ons door desen ongebaenden/ onbekenden/ en woesten wech/ die u beter dan ons bekent is/ ten besten te geleyden. And. ende ghy zijt onse oogen geweest.
36 Verstaet het geberchte van Sinai/ ende Horeb/ genaemt de berch des Heeren, om dat hem Godt daer geopenbaert/ ende sijne wet gegeven hadde. siet Exod. 3. 1. ende 33. 6. Deut. 1. 2. 1. Reg. 19. 8.
37 Soo genoemt/ om dat in de selve waren de twee steenen tafelen/ die Moses daer in geleyt hadde/ als de Heere een verbont sloech met de kinderen Israëls uyt Egypten treckende/ nae het lant van Canaan Exod. 25. 16. 1. Reg. 8. 9. 2. Chron. 5. 10.
38 T. w. gedragen zijnde van de Priesteren/ Deut. 31. 9.
b Psal. 68. 2.
39 And. uwe vyanden sullen verstroyt worden, ende &c.
40 And. rust Heere by de tien, &c.
41 D. tot de seer groote menichte der kinderen Israëls/ die by nae ontallick is.

Het xj. Capittel.

Murmureringe des volcx/ met de straffe/ uytkomste/ ende gevolg daer van/ v. 1/ &c. Noch eene andere murmureringe/ komende uyt belustheyt tot vleesch/ ende andere spijse/ met verachtinge van het Man/ 4. het welcke hier beschreven wort/ 7. Mose klaegt hier over voor Godt/ wenschende van sijn ampt te mogen ontslagen zijn/ 10. Godt gebiedt/ dat hy 70 vande Outste Israëls voor den Tabernakel versamelen soude/ die hem den last souden helpen dragen/ 16. Hy belooft het volck vleesch te eten te geven/ 18. berispt Mose/ om dat hem sulcx dochte onmogelick te wesen/ 21. De 70 mannen worden beroepen/ ende met noodige gaven vereert/ 24. Godt geeft den Israëliten quackelen/ diese eten/ 31. maer krijgen daer over eene groote plage/ 33. ende verreysen/ 35.

1 ENde [a] het geschiedde/ [1] als het volck sich was beklagende/ [2] [dat] het quaet was in de ooren des HEEREN: want de HEERE hoorde 't/ so dat sijn toorn ontstack/ [b] ende [3] het vyer des HEEREN onder hen ontbrandde/ ende verteerde/ in het uyterste des legers.

2 Doe riep het volck tot Mose: ende Mose badt tot den HEERE/ ende het vyer wert gedempt.

3 Daerom noemde hy de name dier plaetse [4] Tabeera: om dat het vyer des HEEREN onder hen gebrandt hadde.

4 Ende [c] [5] het gemeene volcxken dat in 't midden van hen was/ [6] wert met lust bevangen: [7] daerom so weenden oock de kinderen Israëls wederom/ ende seyden/ [d] Wie sal ons vleesch te eten geven?

5 Wy gedencken der visschen/ die wy in Egypten om niet aten; der concommeren/ ende der pompoenen/ ende des loocks/ ende der ajuinen/ ende des knoploocks.

6 Maer nu is onse [8] ziele [9] dorre/ daer en is niet met allen; [10] behalven dit Man voor onsen oogen.

7 [e] Het Man nu was als Coriander-zaet/ ende sijne [11] verwe was/ als de verwe van den Bedolah.

8 Het volck liep hier/ ende daer/ ende versamelde [het]/ ende maeldet met meulens/ ofte stietet in mortieren/ ende soodt het in [12] potten/ ende maeckten daer van [13] koecken: ende sijn smaeck was/ als de [14] smaeck van de beste vochticheyt der olie.

9 Ende wanneer de dauw des nachts/ op den leger neder viel/ viel het Man op den selven neder.

10 Doe hoorde Mose het volck weenen door hare huysgesinnen/ een yeder aen de deure sijner hutte: ende de toorn des HEEREN ontstack seer/ oock [15] was het quaet in de oogen van Mose.

11 Ende Mose seyde tot den HEERE/ Waerom hebt ghy aen uwen knecht qualick gedaen/ ende waerom en hebbe ick geene [16] genade in uwe oogen gevonden; dat ghy den last deses gantschen volcx op my legt?

12 Hebb' ick dan al dit volck ontfangen? hebb' ick het [17] gebaert? dat ghy soudt tot my seggen; Draegt het in uwen schoot/ gelijck als een voester-vader den sogelinck draegt/ tot dat lant/ het welcke ghy haren vaderen gesworen hebt?

13 Van waer soude ick het vleesch hebben/ om allen desen volcke te geven? want sy weenen tegen my/ seggende/ Geeft ons vleesch dat wy eten:

14 Ick alleen en kan [18] al dit volck niet dragen: want het is my te swaer.

15 Ende indien ghy alsoo aen my doet/ [19] doodt my doch slechs/ indien ick genade in uwen oogen gevonden hebbe: ende en laet my mijn [20] ongeluck niet aensien.

16 Ende de HEERE seyde tot Mose: Versamelt my tseventich mannen uyt [21] den Outsten Israëls/ dewelcke ghy weet [22] datse de Outste des volcks/ ende des selven [23] Amptlieden zijn: ende ghy sultse [24] brengen voor de Tente der t' samenkomste/ ende sy sullen sich daer by u stellen.

17 So sal ick [25] afkomen/ ende met u aldaer spreken/ ende [26] van den Geest die op u is/ sal ick afsonderen/ ende op hen leggen: ende sy sullen met u den last deses volcks dragen/ op dat ghy [dien] alleen niet en draecht.

18 Ende tot het volck sult ghy seggen/ [27] Heyliget u tegen morgen/ ende ghy sult vleesch eten; want ghy hebt voor de ooren des HEEREN geweent/ seggende/ Wie sal ons vleesch te eten geven? want het [28] ginck ons wel in Egypten: daerom sal de HEERE u vleesch geven/ ende ghy sult eten.

19 Ghy en sult niet eenen dach/ nochte twee dagen eten/ nochte vijf dagen/ nochte tien dagen/ nochte twintich dagen:

20 Tot eene [29] geheele maent toe/ tot dat het uyt uwen neuse uytgae/ ende u tot eene walginge zy: overmits ghy den HEERE/ die in 't midden van u is/ verworpen hebbet/ ende hebbet voor sijn aengesicht geweent/ seggende/ [f] Waerom [30] nu zijn wy uyt Egypten getogen?

21 Ende Mose seyde; [31] Ses hondert duysent te voete is dit volck/ in wiens midden ick ben: ende ghy hebt geseyt; Ick sal hen vleesch geven/ ende sy sullen [32] een geheele maent eten.

22 [g] Sullen dan voor hen schapen ende runderen geslacht worden/ dat voor hen [33] genoech zy? sullen alle de visschen der Zee voor hen versamelt worden/ dat voor hen genoech zy?

23 Doch de HEERE seyde tot Mose: [h] Soude dan des HEEREN [34] hant verkort zijn? Ghy sult nu sien/ of mijn woort u wedervaren sal/ ofte niet.

24 Ende Mose ginck uyt/ ende sprack de woorden des HEEREN tot den volcke: ende [35] versamelde tseventich mannen uyt den Outsten des volcks/ ende stelde se rontom de [36] Tente.

25 Doe quam de HEERE af [37] in de wolcke/ ende sprack tot hem/ ende afsonderende van den [38] Geest die op hem was/ leyde [hem] op de tseventich mannen/ die Outste: ende het geschiedde als de Geest op hen rustede/ dat [39] sy propheteerden/ maer [40] daerna niet meer.

26 Maer twee mannen waren in 't leger overgebleven; des eenen naem was Eldad/ ende des anderen naem Medad; ende die Geest rustede op hen; (want sy waren onder de [41] aengeschrevene/ hoewelse tot de Tente niet uytgegaen en waren) ende sy propheteerden in 't leger.

27 Doe liep een jongen henen/ ende boodschapte Mose/ ende seyde: Eldad ende Medad propheteeren in 't leger.

28 Ende Josua de sone Nuns de dienaer van Mose/ een [42] van sijne uytgelesene jongelingen antwoordde/ ende seyde; Mijn heere Mose/ verbiedtse.

29 Doch Mose seyde tot hem; [43] Zijt ghy voor my yverende? [44] och of alle het volck des HEEREN Propheten waren/ dat de HEERE sijnen Geest over hen gave!

a Deut. 9. 22.
1 And. en het volck was als sich beklagende. D. seer klachtich. Ofte sich treurich/ moeyelick/ ongesint/ met veel tegensprekens aenstellende. De oorsake hier van schijnt geweest te zijn/ het ongemack/ ende de moeyelickheyt der reyse.
2 D. mishaechde den Heere: alsoo wort yemant geseyt/ quaet te zijn in des Heeren oogen, voor de gene/ die hem mishaecht. Siet Genes. 38. op v. 7. vg. ond. v. 10. ende de aent.
b Psal. 78. 21.
3 'T welke de Heere uyt den Hemel over hen wonderbaerlick hadde doen vallen/ 't zy door den blixem/ ofte andersins: so dat sy wel bemerckten/ dattet van den Heere voortquam/ om hen over haer boos ende verkeert klagen te straffen. vg. 1. Reg. 1. 12. en siet de aent.
4 Dit woort beteeckent aensteking/ ofte/ brant. Hier is geweest eene leger-plaetse der kinderen Israëls/ anders genoemt Kibroth-Taava. ond. v. 34/ ende 35. ende Num. 33. 16. de verscheydenheyt der namen geeft ons te kennen/ de verscheydene gelegentheden der legerplaetse/ zijnde Tabeera naeder Egypten/ ende Kibroth-Taava, naeder Canaan gelegen. In de tellinge der leger-plaetsen wort Tabeera verswegen/ ende Kibroth-Taava alleen genoemt/ ond. 33. 16.
c Exod. 12. 38. Psal. 106. 14. 1. Corinth. 10. 6.
5 Ofte/ de t' samen-troppende, ofte/ by-eenrottende menichte. Verstaet door dese die met de Israëliten uyt Egypten gekomen/ ende des selven lants voetsel gewent waren/ ende nu den Israëliten oorsake tot murmureringe gaven. Siet van dese Exod. 12. 38.
6 Hebr. Sy waren met lust belust. ofte/ gelusteden den lust. Dat is/ sy waren seer belust om vleesch te eten. siet 2. Chron. 26. op v. 14.
7 Hebr. daerom keerden, ende weenden oock de kinderen Israëls, dat is/ weenden wederom. Het woort keeren, by een ander werck-woort gestelt zijnde/ beteeckent dickwijls anders niet als het vernieuwen/ ende wederdoen des selven wercks.
d Exod. 12. 38.
8 D. leven. Siet Genes. 19. op v. 17.
9 D. versmacht door gebreck van verversinge/ ende vernieuwinge van spijse.
10 Hebr. behalven onse oogen tot het Man. D. onse oogen sien niet dan het Man.
e Exod. 16. 14, 31. Psal. 78. 24. Iohan. 6. 31. ende 39.

11 Hebr. ooge. want de verwe wort met de ooge gesien. De sin is/ dat het Man/ in sijne uyterlicke gedaente/ hadde de coleur van Bedolah: daer van siet Gen. 2. op v. 12. 'T is geloovelick/ dat de naem Bedolah hier beteeckent de gomme/ die uyt den boom deses naems druppte/ ende seer doorsichtich was. 12 Ofte/ ketels. 13 Siet Gen. 18. op v. 6. 14 D. het bovenste der olye/ het welcke van den bloesem bey was/ ende wat soeticheyt hadde. Siet Exod. 16. op v. 31. 15 D. het mishaegde hem. Siet van dese maniere van spreken Genes. 21. op v. 11. ende vg. vov. de aent. op v. 1. 16 Siet Gen. 6. op v. 8. alsoo ond. v. 15. 17 Ofte/ gegenereert? 18 D. alle den last deses volcx. siet v. 14. 19 Hebr. doodt my doch doodende. Dat is/ laet my maer met den eersten sterven/ op dat ick van desen last ontslagen zy. 20 Hebr. mijn quaet, dat is/ mijn verdriet/ ende qualick-varen. vg. Gen. 19. de aent. op v. 19. 21 Siet van dese Exod. 3. op v. 16. ende Levit. 4. op v. 15. 22 D. die niet alleen den naem maer oock de daet hebben. 23 Verstaet Officieren/ ende Bevelhebberen. vg. Exod. 5. 6. Deuter. 16. 18.

24 Hebr. nemen; D. genomen, ofte, uytgekoren hebbende, brengen.
25 Menschelicker wijse van Godt gesproken. Siet Genes. 11. 5. ende 35. 13. met de aent. alsoo ond. v. 25. ende 12. 5.
26 D. van de selve gaven des Geestes/ en dat sonder verkortinge van de gaven Mosis. Het woort Geest wort dickwijls voor de gaven des Geestes gebruyckt; als ond. 27. 18. Psal. 51. 14. Joel 2. 28. Joan. 7. 39. &c.
27 Siet Levit. 11. op v. 44.
28 Hebr. ons was wel, of/ goet.
29 Hebr. maent der dagen. dat is/ eene volle maent/ hebbende alle hare dagen. Siet Genes. 29. op v. 14. ende alsoo in 't volgende vs.
f Num. 21. 5.
30 And. dus, ofte herwaerts.
31 Vov. 1. 46. worden by dit getal noch gevoecht drie duysent vijf hondert/ en vijftich. Waer uyt het schijnt/ dat van die tellinge af/ het getal nu vermindert was/ ofte/ dattet Mose hier genoech is geweest/ het effen getal voor het opsien te gebruycken: gelijck men het selve oock vint/ Exod. 12. 37. vg. Gen. 15. 13. ende siet de aent.
32 Hebr. een maent der dagen.
g Iohan. 6. 7.
33 Hebr. op dat het voor hen vinde, T. w. vleesch daer mede het versadigt worde. Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick vinden: maer voor genoech zijn wort het hier genomen: als oock Jos. 17. 16. Jud. 21. 14.
h Iesai. 50. 2. ende 59. 1.
34 D. sijn vermogen te kleyne/ dat hy niet en soude konnen volbrengen 't gene hy gesproken heeft?
35 Gelijck Godt bevolen hadde/ vov. v. 16. hoewel twee der selver achterbleven/ ond. v. 26.
36 T. w. der t' samenkomste. siet vov. v. 16.
37 T. w. die den Tabernakel bedeckte/ Exod. 40. 38. And. in een wolcke. Dese was een teecken van Godes Majesteyt/ ende tegenwoordige verschijninge. Also ond. 12. 5.
38 Siet vov. op v. 17.
39 Dit woort beteeckent hier door de ingevinge des Heyligen Geestes/ de groote deuchden/ ende daden Godes uytspreken ende verkondigen. Siet dit woort in sulcken sin 1. Sam. 10. 5/ 6. Joel 2. 28. Actor. 2. 15.
40 T. w. en propheteerden sy niet meer/ zijnde dit sichtbaer teecken voor eens genoech/ om inden dienst daer toe sy beroepen waren/ in hen selven versekert/ ende voor den volcke bevestigt te worden: gelijck oock daerna aen Saul geschiet is/ 1. Sam. 10. 6/ 10/ 13. Andere: ende en hielden niet op. T. w. te propheteeren/ dat is/ van dien dach aen en begaf hen de geest der prophetie niet. 41 D. uyt het getal der 70/ die Mose tot hem t' samen geroepen hadde; als te sien is vov. v. 24. en 25. 42 And. van sijner jeucht op. 43 D. zijt ghy met nijdicheyt bevangen/ ofte misgunt ghy yemant/ dat hy de gaven des Heyligen Geestes heeft gelijck als ick? vg. hier mede de jalousie der discipulen Joannis des Doopers/ Joh. 3. 26. 44 Hebr. Wie sal geven? eene maniere van wenschen by den Hebreen. Siet van de selve Deuter. 5. op v. 29.

30 Daer-

30 Daerna versamelde sich Mose tot het leger/ hy/ ende de Outste Israëls.

31 Doe [i] voer een wint uyt van den HEERE/ ende raepte quackelen van der Zee: ende stroydese by het leger / ontrent eene dachreyse herwaert / ende ontrent eene dachreyse derwaert/ rontom het leger: ende waren ontrent twee ellen boven de aerde.

32 Doe maeckte sich het volck op/ dien selven geheelen dach / ende die gantsche nacht / ende den gantschen anderen dach/ ende versamelden de quackelen / die minst hadde / hadde tien [45] Homers versamelt: ende sy [46] spreyddense voor hen van malkanderen rontom het leger.

33 [k] Dat vleesch was noch tusschen hare tanden / [47] eer het gekauwt was / so ontstack de toorn des HEEREN tegen het volck / ende de HEERE sloech het volck met eene seer groote plage.

34 Daerom hietmen den naem der selver plaetse [48] Kibroth Taava / want daer begroevense het volck dat belust was geweest.

35 Van Kibroth Taava verreysde het volck nae [49] Hazeroth: ende sy [50] bleven in Hazeroth.

i Exod. 16.13. Psal. 78.26.

45 Van het woort Homer beteeckenende eene mate / Siet Levit. 27. op v. 16. And. hoopen.

46 *Hebr.* spreydende spreyddense.

k Psal. 78.30,31.

47 Uyt het voorgaende 20 vrsken wort afgenomen/ dat dit geschiet is ten eynde van een maent. Soo lange hebben sy haren lust geboet met vleesch te eten.

48 D. Lust-graven. Een leger-plaetse soo genaemt / om dat daer begraven waren de gene/ die de walge hadden gehadt van het Man/ ende hare lusten met vleesch versadicht hadden: 't welck de HEERE hen wel gegeven hadde / maer in sijnen toorn.

49 Eene andere legerplaetse der Israëliten/ in de woestijne. Siet van dese oock Num. 33.17. ende Deuter. 1.1.

50 *Hebr.* sy waren.

Het xij. Capittel.

Murmureringe van Mirjam/ en Aaron tegens Mose/ v. 1/ &c. waer over sy beyde van Godt berispt worden / 6. ende Mirjam daer en boven met melaetschept gestraft/ 10. Aaron verootmoedigt hem voor Mose / die den Heere bidt voor Mirjam/ 11. Hy wort verhoort / mits dat Mirjam seven dagen buyten het leger blijve/ 14.

1 [1] MIrjam nu sprack / en Aaron/ tegen Mose/ ter oorsake der vrouwe [2] der Cusitische / die hy genomen hadde: want hy eene Cusitische ter vrouwe genomen hadde.

2 Ende sy seyden; Heeft dan de HEERE maer alleen door Mose gesproken? heeft hy oock niet [3] door ons gesproken? ende de HEERE hoordet.

3 Doch de man Mose was [4] seer sachtmoedich; meer dan alle menschen die op den aerdbodem waren.

4 Doe sprack de HEERE haestelick tot Mose/ ende tot Aaron / ende tot Mirjam; Ghy drye [5] komt uyt tot de Tente der t' samen-komste: ende sy drye quamen uyt.

5 Doe [6] quam de HEERE af in der [7] wolcken colomne / ende stont aen de deure der Tente: daerna riep hy Aaron ende Mirjam / ende sy beyde quamen uyt.

6 Ende hy seyde / Hooret nu mijne woorden: So daer een Propheet [onder] u is; Ick de HEERE sal door een [8] gesichte my aen hem bekent maken / door eenen [9] droom sal ick met hem spreken.

7 Alsoo en is mijn knecht Mose niet; [a] die in mijnen gantschen huyse getrouw is.

8 [10] [Van] mont [b] tot mont spreke ick met hem; ende [11] [door] aensien / ende niet door duystere woorden: ende de gelijckenisse des HEEREN aenschouwt hy: waerom dan en hebt ghylieden niet gevreeset tegen mijnen knecht / tegen Mose te spreken?

9 So ontstack des HEEREN toorn tegens hen; ende hy ginck wech.

10 Ende de wolcke weeck van boven de Tente; ende siet / Mirjam was [12] melaetsch/ [wit] als de sneeuw: ende Aaron sach Mirjam aen; ende siet / sy was melaetsch.

11 Daerom seyde Aaron tot Mose; Och mijn heere / en legt doch niet op ons de sonde / daer mede wy sottelick gedaen / ende daer mede wy gesondiget hebben.

12 Laetse doch niet zijn/ als een [13] doode / van wiens vleesch / als hy uyt sijns moeders lijf uytgaet / de helft wel verteert is:

13 Mose dan riep tot den HEERE/ seggende; O Godt / heeltse doch.

14 Ende de HEERE seyde tot Mose: So haer vader [14] smadelick in haer aengesichte gespogen hadde/ soudese niet seven dagen beschaemt zijn? [c] laetse seven dagen buyten het leger gesloten/ ende daerna [15] aengenomen worden.

15 So wert Mirjam buyten het leger seven dagen gesloten: ende het volck en [16] verreysde niet / tot dat Mirjam aengenomen wert.

16 Maer daerna verreysde het volck van Hazeroth: ende sy legerden hen in de woestijne [17] Paran.

1 Dese wort door Aaron genaemt/ om datse schijnt de eerste oorsprongck deser murmureringe geweest te zijn: waerom sy oock sonderlinge gestraft wert/ ond. v. 10.

2 Hare eygene name/ nae veler gevoelen / was Zippora Exod. 2.21. Maer sy wert eene Cusitische genaemt van het volck daer uyt sy gesproten was/ welverstaende / niet van de Cusiten die van Cham afkomstich waren/ Genes. 10.6. maer van de Midianiten: het schijnt/ dat de Heylige Schrift onder den name van Cusiten niet alleen begrijpt de Mooren/ maer oock de Egyptenaren, ende Arabiers, ende Midianiten, ende de volcken die suydwaert woonden. Siet Genes. 2, op v. 13. ende 10. op v. 6. And. Moorinne.

3 Mirjam wort een Prophetesse genaemt/ Exod. 15.20. ende met Aarons mont beloofde Godt te zijn/ op dat hy sijne broeder Mose tot een mont soude wesen/ Exod. 4.15/16.

4 Ofte geduldich, traech tot toorne, goedertieren, als of hy wilde seggen: hy verdroech dit onrecht geduldichlick/ dat hem sijne suster/ ende broeder aen deden; gelijck hy anders oock seer geduldich was/ om onrecht van allen te konnen lijden.

5 T. w. uyt uwe hutten.

6 Siet vov. 11. op v. 17.

7 Siet vov. 11. op v. 25.

8 Siet van het prophetische gesichte Genes. 15. op v. 1. ende 46. op v. 2.

9 Siet van de verschijninge Godes in den droom/ Gen. 20. op v. 3. ende 28. op v. 12.

a Hebr. 3.2.

10 D. in tegenwoordicheyt / gemeynsaemlick / sonder tusschen-sprake / seer klaerlick / met uytgedruckte stemme. Vg. Jer. 32.4. 2. Johan. v. 12. In gelijcken sin wort geseyt/ aengesicht aen aengesichte met yemant spreken. Siet Exod. 33.11. ende Deuter. 5.4. ende de aent.

b Exod. 33.11. Deut. 34.10.

11 T. w. niet door het aensien des Goddelicken wesens/ (het welcke onsienlick is/ Exo. 33.20/23. Joh. 1.18. ende 1. Tim. 6.16.) maer eenich bysonder teecken sijner heerlickheyt. Ende hoewel hy hem oock den anderen Propheten op verscheydene wijsen vertoont heeft / so zijn nochtans die/ in de welcke hy Mosi verscheen/ klaerder geweest/ dan de andere: ten welcken aensiene Mose boven de andere Propheten hier verheven wort. Vgel. Exod. 33.11/20/22/23. ende Deuter. 34.10. Anders aldus: ende [by] aengesicht, ende niet door duystere woorden ofte gelijckenisse des Heeren siet hy.

12 Dit en is niet eene gemeene / en alombekende / maer eene bysondere melaetschheyt geweest / die in Egypten regneerde/ ende die den Israëliten om der sonde wille aenhinck / daer van men vele lesen kan / Levit. 13. ende die daer mede geslagen wierden/ werden geheel als sonder bloet/ ende bleeck gelijck de doode/ om dat het geheele bloet verdorven wert. Siet oock van de maniere van spreken / die hier gebruyckt wort / Exod. 4.6. en 2. Reg. 5.27.

13 Verstaet een misval / welckes vleesch half verrot is / als't uyt sijner moeder lichaem voortkomt. *Heb.* wiens in zijn uytkome uyt sijner moeder lijf, de helft sijnes vleesches wel verteert is.

14 *Hebr.* spouwende gespogen hadde, de sin is: gelijck een dochter van wegen eenige groote misdaet van haer vader in haer aengesicht gespogen zijnde/ weerdich is ten minsten 7 dagen uyt sijne tegenwoordicheyt te blijven: alsoo is noch veel meer eene dochter / uyt oorsake eener grooter sonde / daer over hare aengesicht met melaetschept van my bekladt is/ weerdich van my/ die haer Hemelsche vader ben/ 7 dagen uyt het leger/ daer ick in wone / afgesondert te worden/ tot een exempel van andere.

c Levit. 13.46.

15 *Hebr.* bygesamelt worden, te weten / tot het leger / van het welcke sy om hare melaetschept afgesondert moeste worden/ Levit. 13.46. ende vov. 5.2. ende daer na aengenomen / genesen zijnde/ Levit. 14.8. Alsoo in 't volgende vs. Vg. 2. Reg. 5. de aenteeck. op v. 3.

16 Hier uyt kan verstaen worden de oorsake/ waerom de Israëliten te Hazeroth gebleven zijn/ gelijck cap. 11. v. 35. gemelt wort.

17 Namelick/ in Rithma, het welcke was in de woestijne Paran: Siet ond. 33.18. ende van Paran, siet Genes. 14. op v. 6.

Het xiij. Capittel.

Godes bevel/ dat 12 verspieders / uyt elcken stamme een/ souden uytgesonden worden / om het lant van Canaan te besichtigen/ v. 1/ &c. hare namen/ 5. haer last/ ende instructie / 15. De uytvoeringe daer van / 22. Hare weder-keeringe / ende rapport/ met de tooninge der vruchten des lants/ 26. Caleb geeft het volck moet / om het lant in te nemen/ 31. Maer tiene sijner metgesellen raden 't af/ ende maken het volck mismoedich/ 32.

1 [1] ENde de HEERE sprack [1] tot Mose/ seggende:

2 [2] Sendt u mannen uyt / die het lant Canaan verspieden/ het welcke ick den kinderen Israëls geven sal: van elcken stam sijner vaderen sult ghy-lieden [3] eenen man senden/ zijnde yeder een Overste onder hen.

3 Mose dan sondtse uyt de woestijne Paran/ nae [4] de mont des HEEREN: alle die mannen waren Hoofden der kinderen Israëls.

4 Ende dit zijn hare namen: Van den stam Rubens / [5] Sammua de sone Zaccurs.

5 Van den stam Simeons / Saphat de sone van Hori.

6 Van den stam Juda / Caleb de sone van Jephunne.

7 Van den stam Issaschars/ Jigeal de sone Josephs.

8 Van den stam Ephraims / [6] Hosea de sone Nuns.

9 Van den stam Benjamins/ Palti de sone van Raphu.

10 Van den stam Zebulons/ Gaddiël/ de Sone van Sodi.

11 Van den stam Josephs / voor den stam Manasses/ Gaddi de sone van Susi.

1 T. w. als sy soo lange in de woestijne Paran gereyst hadden / dat sy gekomen waren tot Kades Barnea / eene stadt gelegen aen het noorteynde der woestijne/ dicht by het suyd-gerechte des lants Canaan.

2 Dit bevel heeft Godt de Heere gegeven/ na dat het volck van Mose versocht hadde / dat dit geschieden soude / gelijck te sien is/ Deut. 1.22.

3 *Hebr.* eenen man eenen man, dat is/ van elcken stamme eenen. Siet Gen. 7. op v. 2.

4 D. nae het bevel des Heeren. Alsoo vov. 9.18.

5 *Hebr.* Schammuahr en alsoo wort de letter Schin, om de lichter uytsprake / met een simpel S vertaelt / in Simeon, Saphat, Issachar, Hosea, Aser, ende andere meer.

6 And. Iosua genaemt / v. 17. met welcken name hy meest altijt genaemt wort.

12 Vanden stam Dans/ Ammiël de sone van Gemalli.

13 Vanden stam Asers/ Sethur de sone Michaëls.

14 Vanden stam Naphthali/ Nahbi de sone van Vophsi.

15 Van den stam Gads/ [7] Guël de sone van Machi.

16 Dit zijn de namen [8] der mannen die Mose sondt/ [9] om dat lant te verspieden: ende Mose noemde Hosea den sone van Nun/ Josua.

17 Mose dan sondtse om het lant Canaan te verspieden: ende hy seyde tot hen; Trecket dit-henen op [10] tegen 't suyden/ ende klimmet op 't geberchte.

18 Ende besiet het lant hoedanich het zy/ ende het volck dat daer in woont/ of het sterck zy/ ofte swack/ of het weynich zy/ ofte veel.

19 Ende hoedanich het lant zy daer in het selve woont/ of het goet zy/ ofte quaet: ende hoedanich de steden zijn/ in de welcke het selve woont/ of in [11] legers/ ofte in sterckten.

20 Oock hoedanich het lant zy/ of het vet zy/ ofte mager/ of daer boomen in zijn/ ofte niet; ende [12] versterckt u/ ende neemt van de vrucht des lants: die dagen nu waren [13] de dagen der eerste vruchten der wijndruyven.

21 Also trocken sy op/ ende verspiedden het lant van de woestijne [14] Zin af tot [15] Rehob toe/ daer men gaet nae [16] Hamath.

22 Ende sy trocken op in 't Suyden/ ende quamen tot [17] Hebron toe/ ende daer waren Ahiman/ Sesai/ ende Talmai [18] Enaks kinderen: Hebron nu was seven jaren gebouwt voor [19] Zoan in Egypten.

23 Daerna quamen sy tot [20] het dal [21] Escol/ ende sneden van daer eene rancke af/ met eenen tros wijndruyven/ dien sy droegen met tweeen/ op eenen draech-stock: oock vande granaet-appelen/ ende vande vijgen.

24 Die selve plaetse noemdemen het dal Escol/ [22] ter oorsake van den tros/ dien de kinderen Israëls van daer af gesneden hadden.

25 Daerna keerden sy weder van het verspieden des lants/ ten eynde van veertich dagen;

26 Ende sy gingen henen/ ende quamen tot Mose/ ende tot Aaron/ ende tot de geheele vergaderinge der kinderen Israëls/ inde woestijne [23] Paran/ nae [24] Kades: ende brachten bescheyt weder aen hen/ ende aen de geheele vergaderinge/ ende lieten hen de vrucht des lants sien.

27 Ende sy vertelden [25] hem/ ende seyden; Wy zijn gekomen tot dat lant/ daer henen ghy ons gesonden hebt: ende voorwaer [a] het is [26] van melck ende honich vloeyende/ ende dit is sijne vrucht.

28 Behalven dattet een [27] sterck volck is/ 't welck in dat lant woont/ ende de steden zijn vast/ [ende] seer groot/ ende oock hebben wy daer des [28] Enaks kinderen gesien.

29 De [29] Amalekiten woonen in 't lant van 't suyden: maer de [30] Hethiten/ ende de Jebusiten/ ende de Amoriten woonen op het geberchte; ende de Canaaniten woonen aen de zee/ ende aen [31] den oever der Jordane.

30 Doe [32] stilde Caleb het volck [33] voor Mose: ende seyde; Laet ons [34] vrymoedelick optrecken/ ende [35] dat erffelick besitten; want wy sullen dat [36] voorseker overweldigen.

31 Maer de mannen [37] die met hem opgetrocken waren/ seyden; Wy en sullen tot dat volck niet konnen optrecken; want het is stercker dan wy.

32 Also brachten sy een quaet geruchte voort van het lant/ dat sy verspiedt hadden/ aen de kinderen Israëls/ seggende; Dat lant/ door 't welck wy doorgegaen zijn/ om dat te verspieden/ is een lant dat sijne inwoonderen [38] verteert/ ende alle het volck/ het welcke wy in het midden des selven gesien hebben/ zijn mannen van [39] groote lengte.

33 Wy hebben oock daer [40] de Reusen gesien/ de kinderen Enaks/ [41] van de Reusen: ende wy waren als sprinckhanen in onsen oogen/ alsoo waren wy oock in haren oogen.

7 *Hebr.* Geüel.

8 De welcke waren in getale 12/ nae het getal der twaelf stammen.

9 D. om te bevinden/ ende te onderkennen/ niet alleen hoedanich het lant was/ maer oock de inwoonderen. Siet de volgende vss. 18/ ende 19/ &c.

10 Wel verstaende/ ten aensiene niet van het leger der Israëliten/ die te Kades Barnea lagen/ ende het lant van Canaan noord-waert hadden/ maer ten aensiene van de gelegentheyt des lants van Canaan.

11 Dat is/ in opene ende onbemuerde velden: in de welcke de legeren haer plegen te onthouden. Ende verstaet dit nae de maniere van doen der Arabiers/ die geene vaste/ nochte sekere woon-plaetse en hebben/ maer hier/ ofte daer/ nu/ ende dan/ hen neder slaen.

12 D. zijt goedes moets/ ende onverslaecht.

13 Verstaet hier door/ den tijt/ in den welcken de eerste wijn-besien voortquamen.

14 *Hebr.* Tsin, de naem van eene woestijne/ anders Kadesch genoemt/ gelegen aen de palen van Palestina. Ond. 33. 36.

15 Een stadt gelegen aen de Noord-pale van het erfdeel dat naderhant by lote den stamme van Aser toe gevallen is/ Jos. 19. 28.

16 De naem van een stadt mede aen de Noord-pale nae het Oosten van Canaan gelegen/ de welcke daerna de stamme Naphtali te lote gevallen is/ Jos. 19. 35. (alwaer het Hammath genoemt wort) 2. Regum 14. 25. ende 17. 24.

17 De naem eener stadt/ van de welcke siet Gen. 23. op v. 2.

18 De naem van eenen grooten ende wijtvermaerden Reuse: welcke naem anderen gemeyn is: als hier (soo sommige meynen) ende ond. v. 28. ende 33. Siet Deuter. 1. 28.

19 *Hebr.* Tsoan. De naem van een seer oude stadt/ de welcke men meynt te zijn de stadt/ die Tanis genoemt wort/ eene der voornaemste steden van Egypten/ in de welcke de Koningen/ ende Vorsten/ plachten hare wooninge te hebben. Siet Psal. 78. 12.

20 Ofte/ Beke. 't Hebreeusch woort beteekent beyde.

21 Siet de reden deser benoeminge in 't volgende vs/ ende vgl. Deuter. 1. 24.

22 Want het Hebr. woort Escol beteeckent eene druyve, ofte/ eenen tros druyven. 23 Siet Genes. 14. op v. 6. 24 Verstaet Kades Barnea. gelegen in de woestijne Paran, by de leger-plaetse Rithma, ende onderscheyden van Kades in de woestijne Zin/ daer van siet Genes. 14. op v. 7. 25 Namelick/ Mosi/ als den voornaemsten der vergaderinge/ doch in het bywesen/ ende aenhooren/ niet alleen van Aaron/ maer oock der geheeler gemeynte/ waer uyt van den oproer gesproten is/ die hier na beschreven wort. a Exo. 3. 8. ende 33. 3. 26 Siet Exo. 3. op v. 8. 27 T. w. in lichame/ middelen/ ende menichte. 28 Siet bov. op v. 22. 29 Siet van dit volck/ Genes. 14. 7.

30 Siet van dese Genes. 10. op v. 15. ende t' samen van de volgende/ Gen. 15. op v. 19.

31 *Hebr.* de hant.

32 D. hy dede het volck swijgen/ op dat hy gehoort mochte worden. Van Josua en wort hier geen gewach gemaeckt/ niet om dat hy door vreese beswijck/ ofte niet Caleb de sake met en behertichde/ maer om dat hy/ ofte absent was/ duerende desen oproer/ ofte (alsoo hy een Dienaer Mosis was) om eenige aenmerckelicke reden/ heeft stille geswegen. Van sijne trouwe in desen handel/ Siet ond. c. 14. 6/ 7/ &c. van sijne belooninge daer over/ in 't selve cap. v. 30.

33 And. tot of tegen Mose. te weten/ roepende/ of murmurerende.

34 *Hebr.* optreckende optrecken.

35 Namelick/ 't lant van Canaan.

36 *Hebr.* overweldigende overweldigen.

37 T. w. de andere tiene/ die met Josua/ ende Caleb het lant verspiedt hadden.

38 Sy willen seggen/ dat het een rouw lant was/ daer aen men sich af-arbeyden moeste/ om vruchten daer van te krijgen/ alsoo dat men sijns lijfs krachten daer aen verdede: ofte/ dat de vrucht des lants harde was/ die de lichamen der inwoonderen op at/ ende verteerde; het welcke doch onwaerachtich was. Sommige verstaen 't vande onderlinge oorlogen die tusschen de inwoonderen van Canaan waren. Vgel. Ezech. 36. op vss. 12/ 13. 39 *Hebr.* van maten. gelijck 1. Chron. 11. 23. ende 20. 6. Jes. 45. 14. 40 *Hebr.* Nephilim. Siet van dit woort/ Genes. 6. op v. 4. 41 T. w. afkomstich.

Het xiiij. Capittel.

Murmureringe des volcx tegens Mose/ ende Aaron/ v. 1/ &c. Wat van Mose/ Aaron/ Josua/ ende Caleb gedaen is/ om die te stillen/ 5. Wat daer op gevolgt is/ ten aensien soo wel van het volck/ dat in sijne boosheyt volherdde/ als van Godt/ die het dreychde uyt te roeyen/ 10. Mose bidt voor 't selve/ 13. Hy wort verhoort/ 20. doch met conditie/ dat de murmureerders in het lant van Canaan niet en souden komen/ hen gebiedende te rugge te keeren nae de woestijne/ 21. Breeder uytinge der straffe tegen de murmureerders/ met aenwijsinge van haren ouderdom/ ende uytneminge der gener/ die van dese straffe vry souden zijn/ 35. ende de historie der gener die niet wederkeeren en wilden/ maer het lant van Canaan stracx in nemen/ 39.

1 DOe [1] verhief haer de geheele vergaderinge/ ende sy hieven hare stemme op: ende het volck weende in die selve nacht:

2 Ende alle de kinderen Israëls murmureerden [2] tegen Mose/ ende tegen Aaron: ende de geheele vergaderinge seyde tot hem; Och of wy in Egypten-lant gestorven waren/ ofte/ och of wy in dese woestijne gestorven waren!

3 Ende [3] waerom brengt ons de HEERE nae dat lant/ dat wy [4] door het sweert vallen/ [ende] onse wijven/ en onse kinderkens [5] ten roove worden? soudet ons niet goet zijn nae Egypten weder te keeren?

4 Ende sy seyden [6] d' een tot den anderen; Laet ons een hooft [7] opwerpen/ ende weder keeren nae Egypten.

5 Doe [8] vielen Mose/ ende Aaron op hare aengesichten/ voor het aengesichte vande gantsche Gemeynte der vergaderinge der kinderen Israëls.

6 Ende Josua de sone Nun/ ende Caleb de sone Jephunne/ zijnde van de gene/ die dat lant verspiedt hadden/ [9] scheurden hare kleederen.

7 Ende sy spraken tot de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls/ seggende: Het lant/ door het welcke wy getrocken zijn/ om het selve te verspieden/ is een [10] uytermaten goet lant.

1 *Hebr.* doe verhief de gantsche vergaderinge, ende gaven hare stemme.

2 Ende volgens tegens Godt selve/ wiens dienaers sy waren.

3 Het schijnt dat sy Godt beschuldigen willen van onbedachtsaemheyt/ als of hy niet en versinde/ wat hy voorgenomen hadde: ofte van ontrouwe/ als of hy niet en wilde doen dat hy voorgenomen hadde: ofte/ van onvermogen/ als of hy niet en konde.

4 Siet Levit. 26. op v. 7.

5 T. w. onsen vyanden/ den Canaaniten.

6 *Hebr.* de man tot sijnen broeder.

7 *Hebr.* Setten, stellen. maken.

8 T. w. om het volck te bidden/ datse van haer quaet voornemen souden afstant doen/ ende niet wederkeeren nae Egypten; ofte/ om Godt aen te roepen/ soo wel voor het volck/ dat hy het bekeeren soude/ als voor hen selven/ dat hyse uyt het tegenwoordich gevaer verlossen wilde.

9 Siet van de verscheuringe der kleederen in tijt van groote droeffenisse/ ende verslagentheyt/ Genes. 37. op v. 29. 10 *Hebr.* seer seer goet. Siet de verdobbelinge van het woort seer, ouck Genes. 17. vss. 2/ 6/ 20. Ezech. 16. 13.

8 [11] Indien de HEERE een welgevallen aen ons heeft/ so sal hy ons in dat lant brengen/ ende sal ons dat geven: een lant het welcke van melck ende honich is vloeyende.

9 Alleen en zÿt tegen den HEERE niet wederspannich/ ende en [a] vreeset ghy niet het volck deses lants/ want [12] sy zÿn ons broot: hare [13] schaduwe is van hen geweken/ ende [14] de HEERE is met ons; en vreeset haer niet.

10 Doe seyde de gantsche vergaderinge/ datmense met steenen steenigen soude: maer de [15] Heerlickheyt des HEEREN verscheen inde Tente der t'samen-komste/ voor alle de kinderen Israëls.

11 Ende de HEERE seyde tot Mose: Hoe lange sal my dat volck tergen? ende hoe lange sullense [16] aen my niet gelooven/ door alle teeckenen/ die ick in het midden van hen gedaen hebbe?

12 Ick sal 't met pestilentie slaen/ ende ick sal 't [17] verstooten: ende ick sal u tot een grooter/ ende stercker volck maken/ dan dit is.

13 Ende Mose seyde tot den HEERE: [b] So sullen 't [18] de Egyptenaers hooren; want ghy door uwe kracht dit volck uyt het midden van hen hebt doen optrecken.

14 Ende sy sullen seggen tot de inwoonderen deses lants/ [19] [die] gehoort hebben/ dat ghy/ HEERE/ in het midden deses volcks zÿt: dat ghy/ HEERE/ [20] ooge aen ooge gesien wort/ dat uwe wolcke over hen staet/ ende [c] ghy in een wolcken-colomne voor haer aengesichte gaet des daechs/ ende in een vyer-colomne des nachts:

15 Ende soudet ghy dit volck [21] als eenen eenigen man dooden? so souden de Heydenen/ die [22] u geruchte gehoort hebben/ spreken/ seggende:

16 [d] Om dat de HEERE dit volck niet en konde brengen in dat lant/ het welck hy hen geswooren hadde; so heeft hyse geslacht inde woestÿne.

17 Nu dan laet doch de [23] kracht des HEEREN groot werden: gelÿck als ghy gesproken hebt/ seggende;

18 De [e] HEERE is [24] lanckmoedich/ ende groot van weldadicheyt/ vergevende de ongerechticheyt/ ende overtredinge/ [25] die [den schuldigen] geensins onschuldich houdt/ [26] [f] besoeckende de ongerechticheyt der vaderen aen den kinderen/ in het [27] derde/ ende in het vierde [lidt].

19 Vergeeft doch de ongerechticheyt deses volcks/ nae de grootte uwer goedertierentheyt: ende gelÿck als ghyse desen volcke/ van Egypten lant af tot hier toe/ vergeven hebt.

20 Ende de HEERE seyde: Ick hebbese vergeven nae uwen woorde.

21 Doch sekerlick [Soo waerachtich als] ick leve: so sal de gantsche aerde met de [28] heerlickheyt des HEEREN vervult worden.

22 Want alle de mannen/ die gesien hebben mÿne heerlicheyt/ ende mÿne teeckenen/ die ick in Egypten/ ende in de woestÿne gedaen hebbe; ende my nu [29] tien malen versocht hebben/ ende mÿne stemme niet en zÿn gehoorsaem geweest;

23 [30] So sy het lant/ het welcke ick haren vaderen gesworen hebbe/ sien sullen! [g] Ja geene van die my getergt hebben/ en sullen dat sien.

24 Doch [h] [31] mÿn knecht Caleb/ om dat een ander geest met hem geweest is/ [32] ende heeft volherdt my na te volgen: so sal ick hem brengen tot het lant/ in het welcke hy gekomen was/ ende sÿn zaet sal het erffelick besitten.

25 De Amalekiten nu/ ende de Cananiten woonen [33] in dat dal: wendet u morgen/ ende maket uwe reyse nae de woestÿne/ op den wech nae de [34] Schelf-Zee.

26 Daerna sprack de HEERE tot Mose/ ende tot Aaron/ seggende:

27 [35] Hoe [i] lange sal [ick] by dese boose vergaderinge zÿn/ die tegen my zÿn murmurerende? ick hebbe gehoort de murmureringen der kinderen Israëls/ daermede sy tegen my zÿn murmurerende.

28 Segt tot hen; [k] [Soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de HEERE/ [36] indien ick u lieden soo niet en doe/ gelÿck als ghy in mÿne ooren [37] gesproken hebt!

29 Uwe [l] doode lichamen sullen in dese woestÿne vallen; ende alle uwe [38] getelde nae u geheel getal/ van twintich jaer out/ ende daer boven/ ghy die tegen my gemurmureert hebt:

30 So ghy in dat lant komt/ over 't welcke ick [39] mÿne hant opgeheven hebbe/ dat ick u daer in soude doen woonen! [m] behalven Caleb de sone van Jephunne/ ende Josua de sone van Nun.

31 Ende uwe kinderkens/ daer van ghy seydet/ Sy sullen ten roove worden/ die sal ick daer in brengen/ ende die sullen bekennen dat lant/ 't welcke ghy smadelick verworpen hebt.

32 Maer u aengaende/ uwe doode lichamen sullen in dese woestÿne vallen.

33 Ende uwe kinderen sullen gaen [40] weyden in dese woestÿne/ [41] veertich jaer/ ende sullen [42] uwe hoereryen dragen: tot dat uwe doode lichamen verteert zÿn in dese woestÿne.

34 Nae 't getal der dagen/ in de welcke ghy dat lant verspiedt hebt/ [n] veertich dagen/ elcke dach voor elck jaer/ sult ghy uwe [43] ongerechticheden dragen/ [44] veertich jaer: ende sult gewaer worden/ [45] mÿne afbrekinge.

35 Ick de HEERE hebbe gespro-

11 D. so wy de gunste des HEEREN door een goddeloos/ ende wederspannich wesen/ van ons niet af en keeren. Siet het begin van het volgende vs.
a Deuter. 20. 3.
12 D. so lichtelicken sullē sy van ons verdaen worden/ als het broot van een gesont mensche in de mont gekauwt/ ende in de mage verteert wort/ vg. Deut. 31. op 17.
13 D. beschuttinge. Alsoo Psal. 91. 1. Jes. 25. 4. Jerem. 48. 45/ &c.
14 T. w. met sijne vaderlicke gunste/ blijtige voorsichticheyt/ ende krachtigē bystant. Siet Gen. 21. op v. 22. ende 26. op v. 24.
15 T. w. door het teecken van de wolcke/ inde welcke Godt gewoon was den Israëliten seer heerlick te verschijnen. Exod. 16. 7/ 10. ende 24. 15/ 16. eñ 40. 34. ende Lev. 9. op v. 6. 2. Chron. 5. 14.
16 D. op my niet vertrouwen/ geen acht gevende op alle de wonderwercken/ met de welcke ick mijne kracht/ ende weldadicheyt onder hen overvloedelick bewesen hebbe.
17 Verstaet dit niet als eene volle beslotene sententie/ maer als een conditioneel dreygemēt/ het welcke de Heere sijnen knecht Mosi heeft willen voorhouden/ om sijnen yver eñ sijne voorbiddinge/ tot het welvaren des volcx/ te ontsteken: sulcx dat dese woordē niet en beteeckenen/ wat Godt in sijnen onveranderlickē raet besloten hadde/ maer de straffe/ die de Israëlitē verdient hadden.
b Exod. 32. 12.
18 De redenen/ die Mose gebruyckt om voor het volck te bidden/ zijn drie. De eerste is genomen van de vyanden Godes eñ sijns volcx/ die de eere Godes/ so hy sijn volc uytroeyde/ souden schenden/ in dit vs/ ende de volgende 14/ 15/ 16. De tweede/ van de natuere/ eñ 't genadige verbont Godts v. 17/ 18. De derde/ van de voorgaende weldaden/ eñ exempelen der Goddelicker genade aen dien volcke seer dickwijls bewesen v. 19.
19 Dit woordeken wort hier ingevoegt uyt het volgende 15. vs.
20 D. oogenschijnelick/ eñ seer gemeynsamelick. vg. Genes. 32. op v. 30. Exod. 33. op v. 11. vov. 12. op v. 8. Deut. 5. op v. 4. 1. Reg. 22. op v. 19.
c Exod. 13. 21. ende 30. 21.
21 D. het geheele volck/ als of het maer een mensche en ware. Alsoo Jud. 6. 16.

29 D. dickwijls: een seker getal voor een onseker. Siet Gen. 31. op v. 7. ende Levit. 26. op v. 8.
30 D. sy en sullen 't niet sien/ gelijck de laetste woorden van dit vs uytdruckelick verklaren/ verstaet van hier op/ om den sin te vollen: ick en sal niet leven, ofte yet anders. Want hier wort van Godt menschelicker wijse gesproken/ om dat het by den Hebreen gebruyckelick was/ in het eedsweerē de uytkomste/ ofte den wensch/ somen qualick swoer/ te verswijgen. vg. Genes. 14. op v. 23. Sulcke maniere van sweeren wort elders oock Gode toegeschreven/ als ond. v. 28/ ende 35. eñ cap. 32. v. 11/ 12. Deuter. 1. 35. 2. Reg. 9. 26. Psal. 89. 36.
g Deut. 1. 35. 36.
h Ios. 14. 8, 9.
31 Josua wort hier niet genaemt/ om dat Godt dese sententie uytspreeckt over het volck/ dat in 't leger was/ al waer Caleb hem onthielt/ maer Josua was by Mose ende Aaron/ by de Tente der t'samenkomste/ daerom en wort hy oock niet gerekent/ nochte verwesen met het volck dat in 't leger was. (gelijck hy oock uytdruckelick genoemt wort v. 30.) alsoo zijn oock hier Mose/ eñ Aaron uyt genomen/ overmits sy met dat volck niet gesondigt en hadden/ hoewelse om eene andere particuliere oorsake/ die hier na verklaert wort cap. 20. v. 12. mede buytē het lant gestorven zijn.
32 *Hebr.* ende heeft vervult achter my [te gaen] dat is/ heeft my gestadelick/ trouwelick/ ende met een oprecht herte gehoorsaemheyt bewesen. Alsoo Deuter. 1. 36. 1. Reg. 11. 6.
33 T. w. op de andere zijde van dat gebergte in de leechte. Hier mede werden de Israëlitē gewaerschout van het perijckel/ dat hen aenstaende was/ sose voort trockē/ om datse aen de palen harer vyanden gekomen waren/ die op hen wachteden/ ende die sy niet en souden kunnen overwinnen/ om dat Godt met hen niet en was. Siet ond. v. 43.

22 *Hebr.* u gehoor gehoort hebben. d Deut. 9. 28. 23 Om by sijne gerechticheyt oock sijne barmherticheyt te voegen. e Exo. 34. 6. Psal. 86. 15. eñ 103. 8. eñ 145. 8. Ionæ 4. 2. 24 *Hebr.* lanck van toornicheden. Siet Exod. 34. op v. 6. 25 By de barmherticheyt Godts wort oock sijne gerechticheyt gevoecht/ om datse in hem onverscheydelick zijn: om welcke oorsake Mose niet simpelick en begeert genade/ maer alsoo dat Godes gerechticheyt oock eenige plaetse soude hebben/ op dat hy in het oordeelen ende straffen/ sijner barmherticheyt soude gedachtich wesen. Siet Exod. 34. 7. Jerem. 30. 11. Nah. 1. 3. 26 Siet Gen. 21. op v. 1. eñ Exo. 20. 5. f Exo. 20. 5. ende 34. 7. Deut. 5. 10. 27 *Hebr.* aen de derde, ende aen de vierde. T. w. nakomelingen van den stam af gerekent zijnde. 28 Verstaet de gerechticheyt ende kracht des HEEREN/ die tot sijner eere op den gantschen aerdbodem voor alle menschen soude bekent gemaeckt worden.

34 And. biesen-zees ofte/ riedt-zee. Verstaet de Roode-zee/ die alsoo genoemt wort/ om de menichte der biesen/ die daer in/ ende voornemelick aen den oever der selver wiessen. Siet van dese zee oock ond. 21. 4. Psal. 106. 7/ 19/ 22. ende 136. 13. *Hebr.* der schelf-zee. 35 Siet gelijcke maniere van spreken. Matth. 17. 17. And. hoe lange sal ick dese boose vergaderinge [verdragen/ ofte vergeven] die tegen my, &c. ofte/ hoe lange sal ick dese boose vergaderinge, die tegen my is murmurerende, [ende] de murmureringe der kinderen Israëls, daer mede &c. hooren? i Psal. 106. 26. k Num. 26. 65. ende 32. 18. 36 Siet vov. op v. 23. 37 Wat sy gesproken hebben, doe sy murmureerden/ Siet vov. v. 2. l Deuter. 1. 35. Hebr. 3. 17. 38 Siet van dese vov. cap. 1. v. 1/ 2. &c. 39 De maniere van sweeren/ die de menschen gebruycken/ Godt tot getuyge nemende/ nae den welcken sy de hant opsteken/ wort Gode menschelicker wijse toegeschreven. Siet van dese maniere van sweeren Genes. 14. op v. 22. m Ios. 14. 6. 40 *Hebr.* sullen zijn weydende, het Hebr. woort beteeckent schaepherderen te zijn, ofte/ als schaepherderen met de kudde herwaert, ende derwaert om te sweven, om goede weyde te soecken. Waer mede verstaen wort een onseker/ ende ongestadich leven op der aerde. Vgl. Jesai. 38. 12. 41 T. w. hier in begrepen zijnde den tijt van haren uyt-tocht uyt Egypten/ gelijck het blijckt ond. capit. 33. 38. ende Deut. 1. 3. ende 2. 14. 42 D. de straffen die ghy door uwe veelderleye geestelicke hoererye/ ende afvallicheyt verdient hebt. De geestelicke hoererye is afgoden-dienst: van de welcke siet Exod. 34. 15/ 16. ende alhoewel dese kinderen de straffe harer ouderen leden/ alsoo vele jaren door de woestijne dwalende/ nochtans en was Godt niet onrechtveerdich/ overmits sy oock hare menichvuldige sonden hadden/ die straffe verdienden. n Psal. 95. 10. 43 D. de straffe uwer ongerechticheden. Siet Genes. 4. op v. 13. 44 Zijnde daer onder begrepen den tijt/ die nu voor-by was/ tsedert datse uyt Egypten getogen waren: Siet vov. op vs 33. 45 Dit kan men verstaen ten aensien van Godt/ die om hare langduerige wederspannicheyt van haer soude wijcken/ ofte ten aensien van 't volck/ dat van Godt afwijckende/ de selve straffe verdient hadde.

ken[46]; So ick dit dese gantsche boose vergaderinge der gener / die sich tegen my versamelt hebben / niet en doe! sy sullen in dese woestijne / te niete worden / ende sullen daer sterven.

36 Ende die mannen die Mose gesonden hadde / om dat lant te verspieden / ende weder gekomen zijnde de gantsche vergaderinge tegen hem hadden doen murmureren / een quaet geruchte over dat lant voortbrengende;

37 Die selve mannen / die een quaet geruchte van dat lant voortgebracht hadden / p [47] storven door eene [48] plage [49] voor het aengesicht des HEEREN.

38 Maer Josua de sone Nun / ende Caleb de sone Jephunne bleven levende van de mannen / die henen gegaen waren / om het lant te verspieden.

39 Ende Mose sprack dese woorden tot alle de kinderen Israëls: Doe treurde het volck seer.

40 Ende sy stonden des morgens vroech op / ende klommen op [50] de hoochte des berchs / seggende; Siet hier zijn wy / ende wy sullen optrecken tot de plaetse / die de HEERE geseyt heeft; want [51] wy hebben gesondiget.

41 Maer Mose seyde; q Waerom overtredet ghy alsoo [52] het bevel des HEEREN? want dat en sal geenen voorspoet hebben.

42 Trecket niet op; want de HEERE en sal in [53] het midden van u niet zijn / op dat ghy niet geslagen en wert / voor het aengesicht uwer vyanden.

43 Want de Amalekiten / ende de Canaaniten zijn daer voor u aengesichte / ende ghy sult door het sweert vallen: want om dat ghy u afgekeert hebt van den HEERE / so en sal de HEERE met u niet zijn.

44 Nochtans [54] poogden sy vermetelick / om op de hoochte des berchs te klimmen: maer de Arke des verbonts des HEEREN / ende Mose / en scheydden niet uyt het midden des legers.

45 Doe quamen af de Amalekiten / ende de Canaaniten / die in dat geberchte woonden / ende sloegense / ende versmetense tot [55] Horma toe.

46 Siet vov. op v. 23.
p 1. Corinth. 10. 10. Iudæ 5.
47 And. sullen stervē.
48 Sommige verstaen dese plage van de pestilentie / gedreygt vov. v. 12. Andere / van eene haestige ende snelle doot / uyt de tegenstellinge van Josua / ende Caleb / de welcke levendich blevē. ond. v. 38.
49 D. Godt de Heere hadde op een seltsame maniere sijn oordeel tegen hen uytgevoert / als of hy tot dien eynde opentlick op den richterstoel geseten hadde.
50 *Hebr.* hooft.
51 Dit en is geene oprechte belijdenisse / nochte leetschap geweest / dewijle die hē niet recht en bekeerē / die van een quaet ophoudende / in een ander vervallen / gelijck dese Israeliten deden: want sy wel ophielden van murmureeren / maer wilden daerna / tegen het bevel des HEEREN / het lant van Canaan innemen.
q Deuter. 1. 41.
52 *Hebr.* mont. verstaet 't bevel Godts / van het welcke siet vov. v. 25.
53 T. w. met sijn hulpe / ende bystant.
54 Het Hebr. woort beteeckent / met eenē stouten moet / ende groote woelinge / yet lichtveerdelick aen te gaen / ende bysonderlick in 't trachten nae eenige hoochte.
55 De naem van een plaetse naderhant alsoo genaemt van wegen dese nederlage. Siet Num. 21. 3.

Het xv. Capittel.

Van spijs-offeren / ende dranck-offeren / by andere offeren te doen / v. 1 / &c. Offer der eerstelingen des deeghs / 19. Sond-offer voor de gantsche Gemeynte / die door afdwalinge ofte onbedachtsaemheyt misdaen heeft / 22. Voor eene ziele alleen / 27. Straffe eens moetwilligen Sondaers / 30. Straffe des genen / die op den Sabbath hout op-gelesen hadde / 32. Van snoerkens met hemels-blaeuwe draden aen de kleederen / 38.

1 DAerna sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls / ende segt tot hen: Wanneer ghy gekomen sult zijn in 't [1] lant uwer wooningen / dat ick u geven sal;

3 Ende ghy een vyeroffer den HEERE sult doen / een brant-offer / ofte slachtoffer / a [2] om af te sonderen eene gelofte / ofte in vrywilligen offer / ofte in uwe gesette [3] hoochtijden; om den HEERE b eenen lieflicken reuck te maken van runderen / ofte van kleyn vee:

4 So sal hy / die sijne offerhande den HEERE offert / c een spijs-offer offeren van een [4] tiende meel-bloeme / gemengt met een [5] vierendeel van een Hin olye.

5 Ende wijn ten dranckoffer / een vierendeel van een Hin / sult ghy bereyden tot een brant-offer / ofte tot een slacht-offer; voor een lam:

6 Ofte voor eenen ram sult ghy een spijs-offer bereyden / van twee tienden meel-bloeme / gemengt met olye / een derden-deel van een Hin.

7 Ende wijn ten dranck-offer / een derden-deel van een Hin / sult ghy offeren ten lieflicken reucke den HEERE.

8 Ende wanneer ghy een [6] jonck runt sult bereyden tot een brant-offer / oft een slacht-offer / om eene gelofte af te sonderen / ofte ten danck-offer den HEERE:

9 So sal [7] hy tot een jonck runt offeren / een spijs-offer van drie tienden meelbloeme / gemengt met olie / de helft van een Hin.

10 Eñ wijn sult ghy offeren ten dranck-offer / de helft van een Hin: Tot een vyeroffer van lieflicken reucke den HEERE.

11 Alsoo sal gedaen worden met den eenen osse / ofte met den eenen ram: ofte met het kleyn vee / van de lammeren / ofte van de geyten.

12 Nae het getal / dat ghy bereyden sult / sult ghy alsoo doen met elck een / nae haer getal.

13 Alle inboorlinck sal dese dingen alsoo doen; offerende een vyer-offer ten lieflicken reucke den HEERE.

14 Wanneer oock een [8] vreemdelinck by u als vreemdelinck verkeert / ofte die in 't [9] midden van u is / in uwe geslachten / ende hy een vyeroffer sal bereyden ten lieflicken reucke den HEERE: gelijck als ghy sult doen / alsoo sal hy doen.

15 Ghy gemeynte / 't zy u lieden d ende den vreemdelinck / die als vreemdelinck [by u] verkeert / eenerley insettinge: [10] ter eeuwiger insettinge by uwe geslachten; [11] gelijck ghylieden / alsoo sal de vreemdelinck voor des HEEREN aengesichte zijn.

16 Eenerley wet / ende eenerley recht sal u lieden zijn / ende den vreemdelinck / die by u lieden als vreemdelinck verkeert:

17 Voorts sprack de HEERE tot Mose / seggende:

18 Spreeckt tot de kinderen Israëls / ende segt tot hen: Als ghy sult gekomē zijn in 't lant / daer henen ick u inbrengen sal:

19 So sal 't geschieden / als ghy van het broot des lants sult eten: dan sult ghy den HEERE een hef-offer offeren;

20 De eerstelingen uwes deeghs / eene koecke sult ghy tot een hef-offer offeren; [12] gelijck het hef-offer des dorsch-vloers sult ghy dat offeren.

21 Van de eerstelingen uwes deeghs sult ghy den HEERE een hef-offer geven / by uwe geslachten.

22 Voorts wanneer ghy-lieden afgedwaelt sult zijn / ende niet gedaen hebben alle dese geboden / die de HEERE tot Mose gesproken heeft /

23 Alles wat u de HEERE door de hant van Mose geboden heeft; [13] van dien dach af / dat het de HEERE gebodē heeft / ende voortaen by uwe geslachten:

24 So sal 't geschieden / indien yet by dwalinge [14] gedaē / [ende] voor de oogen der [15] vergaderinge [16] [verborgen is] / dat de gantsche vergaderinge eenen varre / een jonck runt / sal bereyden ten brant-offer / ten lieflicken reucke den HEERE / met sijn spijs-offer / ende sijn dranck-offer / nae de wijse: ende eenen geyten-bock ten sond-offer.

1 Het lant Canaan daer in ghy uwe wooningen hebben sult.
a Levit. 22. 21.
2 Na dat ghy van yets sult hebben afgesondert dat ghy den HEERE ter danckbaerheyt belooft hebt / ofte &c.
3 In de offerhandē / die op de feesten nae Godts wet geoffert moesten worden.
b Exod. 29. 18.
c Levit. 2. 1. ende 6. 14.
4 Siet Levit. 14. op v. 10.
5 Siet Levit. 19. op v. 36.
6 *Hebr.* een soon van een runt: alsoo in 't volgende.
7 Die d' offerhande wil offeren: de persoon wort hier verandert / ghy in hy.
8 Hebbende zijn vaste woonplaetse buyten u lant / maer voor sekeren tijt onder u verkeerende / ende tot de ware Religie bekeert zijnde: gelijck de sake selve uytwijst.
9 Die wel een uytlander is / maer onder u is komen woonen.
d Exod. 12. 49. Num. 9. 14.
10 *Hebr.* eene insettinge der eeuwicheyt. vg. Gen. 17. op v. 7.
11 De sin is / dat de Israeliten eñ de bekeerde vreemdelingē / in den Godts-dienst voor Godt evenveel sullen gelden / ende eenerley recht genietē.
12 D. na dat u deegh groot ofte kleyn sal zijn / ende op gelijcke wijse / als u geboden is te doen / met d' eerste vruchten / die daer na op den dorsch-vloer worden uyt gedorscht / als tarwe / rogge / gerste. Siet Levit. 2. 14 / 15 / 16.
13 D. van der tijt af / dat u dese wet gegeven is.
14 T. w. van de gantsche vergaderinge.
15 Dit verstaē sommige van bysondere vergaderingen / ofte Gemeynten / die in 't lant Canaan / in steden ende dorpen alsdan souden zijn: Ende dat Lev. 4. 13. &c. Van de gantsche vergaderinge / alsoo se buyten Canaan in den Leger by een was / gesproken zy / met bevel van alleenlick een jonck runt ten sond-offer te offeren / buyten het Leger te voerē / ende te verbranden. Lev. 4. 21. maer hier wort een jonck runt ten brant-offer / ende een geytenbock ten sond-offer bevolen.
16 Dit wort hier ingevoecht uyt Lev. 4. 13.

25 Ende de Prieſter ſal de verſoeninge doen voor de [17] gantſche vergaderinge der kinderen Iſraëls / ende 't ſal hen vergeven worden: want het was eene afdwalinge / ende ſy hebben hare offerhande gebracht / een vyer-offer den HEERE / ende haer ſond-offer / voor het aengeſichte des HEEREN / over hare afdwalinge.

26 'T ſal dan de gantſche vergaderinge der kinderen Iſraëls vergeven worden / oock den vreemdelinck / die in 't midden van haerlieden als vreemdelinck verkeert: want het is den gantſchen volcke door dwalinge [overgekomen].

27 [e] Ende indien eene [18] ziele door afdwalinge geſondigt ſal hebben / die ſal eene [19] jarige geyte ten ſond-offer offeren.

28 Ende de Prieſter ſal de verſoeninge doen over de dwalende ziele / als ſy geſondicht heeft door afdwalinge / voor het aengeſichte des HEEREN: doende de verſoeninge over haer; ende 't ſal haer vergeven worden.

29 Den inboorlinck der kinderen Iſraëls / ende den vreemdelinck / die in haerlieder midden als vreemdelinck verkeert / eenerley wet ſal u lieden zijn / den genen / die 't door afdwalinge doet.

30 Maer de ziele die yets ſal gedaen hebben met [20] opgehevener hant / 't zy van inboorlingen ofte van vreemdelingen / die ſmadet den HEERE: ende die ſelve ziele ſal [21] uytgeroeyt worden uyt het midden van haer volck:

31 Want ſy heeft het woort des HEEREN veracht / ende ſijn gebodt vernietigt: die ſelve ziele ſal gantſchelick uytgeroeyt worden / hare ongerechticheyt [22] is op haer.

32 Als nu de kinderen Iſraëls in de woeſtijne waren / ſo vonden ſy eenen man / hout leſende op den Sabbathdach.

33 Ende die hem vonden hout leſende / brachten hem tot Moſe / ende tot Aaron / ende tot de gantſche [23] vergaderinge.

34 Ende [24] ſy ſtelden hem in [f] bewaringe: want het en was [25] niet verklaert / wat hem gedaen ſoude worden.

35 So ſeyde de HEERE tot Moſe; Die man ſal ſekerlick [25] gedoodt worden: de gantſche vergaderinge ſal hem met ſteenen ſteenigen buyten den leger.

36 Doe brachte hem de gantſche vergaderinge uyt tot buyten den leger / ende ſy ſteenichden hem met ſteenen / dat hy ſterf: gelijck als de HEERE Moſe geboden hadde.

37 Ende de HEERE ſprack tot Moſe / ſeggende:

38 Spreeckt tot de kinderen Iſraëls / ende ſegt tot hen / [g] Dat ſy ſich [26] ſnoerkens maken aen de hoecken harer kleederen / by hare geſlachten: ende op de ſnoerkens des hoecks ſullen ſy een hemels blaeuwen draet ſetten;

39 Ende [27] hy ſal u lieden aende ſnoerkens zijn / op dat ghy het aenſiet / ende aen alle de geboden des HEEREN gedencket / ende die doet: ende ghy en ſult [28] nae u herte / ende nae uwe oogen niet ſporen / die ghy zijt nae hoererende.

40 Op dat ghy gedenckt ende doet alle mijne geboden / ende uwen Gode heylich zijt.

41 Ick ben de HEERE uwe Godt / die u uyt Egyptenlant uytgevoert hebbe / om u [29] tot eenen Godt te zijn: Ick ben de HEERE uwe Godt.

17 Siet op 't voorgaende vs.
e Levit. 4. 27.
18 D. mensche / perſoon: alſoo in 't volgende.
19 *Hebr.* eene dochter hares jaers.
20 D. met opſet / trots / en hoochmoet / moetwillicheyt / ſonder eenich ſchroomen / ofte ontſich des Alderhoochſte ende ſijner geboden. Deſe maniere van ſpreken wort oock in eenen anderen ſin gebruyct. Siet Exod. 14. 8. Num. 33. 3.
21 Siet Geneſ. 17. op vs. 14.
22 Ofte / zy op haer, dat is / ſy drage de ſtraffe harer ongerechticheyt / waer van ſy ſelve de ſchult heeft. vg. Levit. 20. op vs. 9.
23 Der Overſten / ende Richteren.
24 T. w. die hem daer op bevonden hadden / ofte andere / door bevel van Moſe / &c.
f Levit. 24. 12.
25 Verſtaet / wat doot men hem aen doen ſoude / daer van was geene uytgedruckte wet: hoewel Exod. 35. 2. bevolen was / datmen ſoude ombrengen den genen die eenich dienſtwerck op den Sabbath-dach dede.
g Deuter. 22. 12. Matth. 23. 5.
26 vg. Deut. 22. 12. ende Matth. 23. 5. Item Exod. 13. 16. Deuter. 6. 8. ende 11. 18.
27 T. w. den draet.
28 D. ghy en ſult niet poogen na te volgen de gedachten uwes herten / ende begeerlickheyt uwer oogen / om der Heydenen afgoden na te hoereren: gelijck ghy door uwe vleeſchelicke ſinlicheyt genegen zijt te doen / als wel gebleken is.
29 Siet Geneſ. 17. op vs. 7.

Het xvj. Capittel.

Korah / Dathan / ende Abiram maken oproer tegens Moſe ende Aaron / vs. 1 / &c. Hoe ſich Moſe daer tegens gedragen heeft / 4. De oproermakers worden ſchrickelick van Godt geſtraft / 31. Hare wieroock-vaten ter gedachteniſſe ende waerſchouwinge bewaert / 36. 'T volck murmureert over den onderganck der oproermakers / waer over 14700 met vyer verteert worden / 41. Aaron / door Moſis bevel / ſtilt de plage / 46.

1 [1] KOrah [a] nu / de ſone Jizhars / des ſoons Kahaths / des ſoons Levi / nam tot ſich ſoo Dathan als Abiram / ſonen van Eliab / ende [2] On / den ſone van Peleth / [3] ſonen van Ruben.

2 Ende ſy [4] ſtonden op voor het aengeſichte van Moſe / mitſgaders twee hondert ende vijftich mannen uyt de kinderen Iſraëls: [5] Overſten der vergaderinge / [6] de geroepene der t' ſamen-komſte / [7] mannen van name.

3 Ende ſy vergaderden ſich tegen Moſe / ende tegen Aaron / ende ſeyden tot hen: [8] 'T is te veel voor u; want deſe gantſche vergaderinge / ſy alle / zijn heylich / ende de HEERE is in 't midden van hen: waerom dan verheft [9] ghy-lieden u over de gemeynte des HEEREN?

4 Als Moſe dit hoorde / ſo [10] viel hy op ſijn aengeſichte:

5 Ende hy [11] ſprack tot Korah / ende tot ſijne gantſche [12] vergaderinge / ſeggende; Morgen-vroech dan ſal de HEERE bekent maken / [13] wie de ſijne / ende de heylige zy / dien hy tot ſich ſal doen naederen: ende wien hy [14] verkoren ſal hebben / dien ſal hy tot ſich doen naederen.

6 Doet dit: neemt u wieroock-vaten / Korah ende ſijne gantſche vergaderinge:

7 Ende doet [15] morgen vyer daer in / legt reuckwerck daer op voor het aengeſichte des HEEREN; ende 't ſal geſchieden / dat de man / dien de HEERE verkieſen ſal / die ſal heylich zijn: [16] 't is te veel voor u / ghy kinderen van Levi.

8 Voort ſeyde Moſe tot Korah: Hoort doch / ghy kinderen van Levi:

9 Iſt u te weynich / dat de Godt Iſraëls u / vande vergaderinge Iſraëls heeft afgeſcheyden / om ulieden tot hem te [17] doen naederen / om den dienſt van des HEEREN Tabernakel te bedienen / ende te ſtaen voor het aengeſichte der vergaderinge / om hen te dienen?

10 Daer hy u / ende alle uwe broederen / de kinderen van Levi / met u heeft doen naederen / ſoeckt ghy nu oock het Prieſterampt?

11 Daerom ghy / ende uwe gantſche vergaderinge / ghy zijt vergadert tegen den HEERE: want Aaron / wat is hy / dat ghy tegens hem murmureert?

12 Ende Moſe ſchickte henen / om Dathan ende Abiram / de ſonen Eliabs / [18] te roepen: maer ſy [19] ſeyden; Wy en ſullen niet op komen.

13 Iſt te weynich / dat ghy ons uyt een [20] lant / van melck ende honich vloeyende / hebt opgevoert / om ons te dooden in de woeſtijne / dat ghy oock u ſelven [21] t' eenemael over ons tot een Over-Heer maeckt?

14 Oock en hebt ghy ons niet gebracht in een lant / [22] dat van melck ende honich vloeyt / noch ons ackers ende wijngaerden ten erfdeel gegeven: Sult ghy deſer man-

1 Deſe was het hooft van de t' ſamenrottinge en beroerte / (vs. 22. ende 49.) dien het nochtans minſt betaemde / als zijnde een Levijt: als hier / ende ond. vſſ. 5 / 6. te ſien is.
a Num. 26. 9. ende 27. 3. Iudæ vs. 11.
2 Die hier na niet meer wert genoemt: waer uyt ſommige afnemen / dat hy ſich beter bedacht / ende bekeert heeft.
3 Ofte / kinderen, dat is / nakomelingen van Ruben. Dit is te verſtaen van Dathan / Abiram ende On. Ruben was wel d' eerſtgeboren / maer hadde het recht der eerſtgeboorte door ſijne ſchandelicke misdaet verlooren: Hoewel deſe (ſoo 't ſchijnt) daer op te moediger zijn geweeſt / gelijck Korah op d' afkomſte van Levi.
4 D. ſy ſtonden op tegen Moſe / conſpirerende / als onder ſijne oogen / ofte in ſijne tegenwoordicheyt.
5 Soodanige hadden ſy aen ſich getrocken / om haer voornemen by de gemeynte aenſienlick te maken.
6 Siet Num. 1. op vs. 16.
7 Siet Geneſ. 6. 4.
8 *Hebr.* veel voor u lieden, ofte / u lieden veel. Dat is / 't is genoech / ofte / te veel voor u beyden: (vg. Ezech. 44. 6.) want d' andere Iſraëliten zijn ſoo goet ende ſoo nae tot het Prieſterdom ende de regeringe / als ghy twee.
9 Moſes (willen ſy ſeggen) in de politie / en Aaron in 't Prieſterdom.
10 Seer ontſtelt ende bedroeft zijnde / en ſuchtende tot Godt / dat hy deſen grouwelicken oproer wilde ſtillen.
11 Door Godts ingeven ende ſtieringe / met een vaſt vertrouwen van eene goede uytkomſte in deſe ſake geſterckt / ende wel beraden zijnde.
12 Alle / die by hem vergadert waren / ſijn gantſche rot.
13 Wien hy tot het Prieſterdom verkoren heeft.
14 *Hebr.* verkieſen ſal. D. betoonen ſal verkoren te hebben: alſoo in 't volgende.
15 T. w. vroech / als vs. 5. geſeyt is.
16 D. ghy behoort met u veel (waer van in de volgende vſſen geſproken wort) wel te vreden te zijn: ofte / 't is hooch ende verre genoech / houdt op ende ſtaet af van dit quaet voornemen.
17 Siet bov. cap. 3. 6 / 7 / 8 / 9 / 11 / 12 / &c.
18 Willende beyproeven / of hyſe met redenen / vermaningen ende beſtraffingen (als aen Korah ende d' andere / hoe wel te vergeefs / geſchiet was) mochte bewegen tot afſtant.
19 Lieten Moſe voor antwoort weder ſeggen.
20 Egyptenlant.
21 *Hebr.* u ſelven tot een Overheer, ofte / Vorſt maeckt, oock u ſelven tot een Overheer makende.
22 Daer van ghy ſo veel geſproken hebt / willen ſy ſeggen, Siet Exod. 13. 5. Levit. 20. 24. &c.

nen [23] oogen uytgraven? wy en sullen niet op komen.

15 Doe [24] ontstack Mose seer/ ende hy seyde tot den HEERE; [25] Siet haer offer niet aen: [b] ick hebbe niet [26] eenen ezel van hen genomen/ ende niet eenen van hen quaet gedaen.

16 Voorts seyde Mose tot Korah; Ghy/ ende uwe gantsche vergaderinge/ weest voor het aengesichte des HEEREN: ghy/ ende sy/ oock Aaron/ op morgen.

17 Ende neemt een yeder sijn wieroockvat/ ende legt reuckwerck daer in/ ende brengt voor het aensichte des HEEREN/ een yeder sijn wieroockvat/ twee hondert ende vijftich wieroockvaten: oock ghy ende Aaron/ een yeder sijn wieroockvat.

18 So namen sy/ een yeder sijn wieroockvat/ ende deden vyer daer in/ ende leyden reuckwerck daer in: ende sy stonden voor de deure van de Tente der t' samenkomste/ oock Mose ende Aaron.

19 Ende Korah dede de gantsche vergaderinge tegens [27] hen versamelen/ aen de deure van de Tente der t' samen-komste: Doe verscheen de [28] heerlickheyt des HEEREN aen dese gantsche vergaderinge.

20 Ende de HEERE sprack tot Mose ende tot Aaron/ seggende:

21 Scheydet u af uyt het midden van dese vergaderinge/ ende ick salse als in een [29] oogenblick verteeren.

22 Maer sy vielen op hare aengesichten/ ende seyden; O Godt/ Godt [c] der [30] geesten alles [31] vleesches: [32] een eenich man sal gesondigt hebben/ ende sult ghy u over dese gantsche vergaderinge grootlicx vertoornen?

23 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

24 Spreeckt tot dese vergaderinge/ seggende: Gaet op van rontomme der wooninge van Korah/ Dathan/ ende Abiram.

25 Doe stont Mose op/ ende ginck tot Dathan/ ende Abiram: ende achter hem gingen de Outsten van Israël.

26 Ende hy sprack tot de vergaderinge/ seggende; Wijckt doch af van de tenten deser godtlooser mannen/ ende en roert niets aen van 't gene dat hare is: op dat ghy niet misschien verdaen en wordet [33] in alle hare sonden.

27 So gingen sy op van de wooninge van Korah/ Dathan/ ende Abiram/ van rontomme: maer Dathan ende Abiram gingen uyt/ staende in de deure harer tenten/ [34] met hare wijven/ ende hare sonen/ ende hare kinderkens.

28 Doe seyde Mose; Hier aen sult ghy bekennen/ dat de HEERE my gesonden heeft/ om alle dese daden te doen: [35] datse niet uyt mijn [eygen] herte en zijn.

29 Indien dese sullen sterven/ [36] gelijck alle menschen sterven/ ende over hen eene [37] besoeckinge sal gedaen worden/ nae aller menschen besoeckinge; [38] so en heeft my de HEERE niet gesonden.

30 Maer indien de HEERE wat [39] nieuws sal scheppen/ ende het aerd-rijck sijnen mont sal opdoen/ ende verslindense met alles wat hare is/ ende sy levendich ter [40] hellen sullen nedervaren; als dan sult ghy bekennen/ dat dese mannen den HEERE getergt hebben.

31 Ende het geschiedde/ als hy ge-eyndigt hadde alle dese woorden te spreken; so wert het aerdrijck/ dat onder hen was/ gekloven:

32 Ende de aerde opende haren mont/ ende [d] verslondse met hare huysen; ende [41] alle menschen/ die Korah toebehoorden/ ende alle de have.

33 Ende sy voeren neder/ sy/ ende [42] alles wat hare was/ levendich ter [43] hellen: Ende de aerde overdecktese/ ende sy quamen om uyt het midden der gemeynte.

34 Ende het gantsche Israël/ dat rontom haer was/ vlood voor haer geschrey: want sy seyden; Dat ons de aerde misschien niet en verslinde.

35 Daer toe ginck een vyer uyt vanden HEERE/ ende verteerde die [44] twee hondert ende vijftich mannen/ die reuckwerck offerden.

36 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

37 Segt tot Eleazar/ den sone Aarons des Priesters/ dat hy de wieroockvaten uyt den brant opneme/ ende stroyt het vyer [45] verre wech: want [46] sy zijn heylich:

38 [Te weten] de wieroockvaten van dese/ [47] die tegen hare zielen gesondigt hebben/ datmen [48] uytgereckte platen daer van make/ tot een overtrecksel voor den altaer; want sy hebbense gebracht voor het aengesichte des HEEREN/ daerom zijnse heylich: ende sy sullen den kinderen Israëls tot een [49] teecken zijn.

39 Ende Eleazar/ de Priester/ nam de kopere wieroockvaten/ die de verbrande gebracht hadden/ ende sy recktense uyt tot een overtrecksel voor den altaer:

40 Ter gedachtenisse voor de kinderen Israëls; op dat niemant vreemts/ die niet en zy uyt den zade Aarons/ naedere om reuckwerck aen te steken voor het aengesichte des HEEREN: op dat hy niet en [50] worde als Korah/ ende sijne vergaderinge/ gelijck als hem de HEERE door den [51] dienst van Mose [52] gesproken hadde.

41 Maer des anderen daechs murmureerde de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls tegen Mose ende tegen Aaron/ seggende: Ghylieden hebt des HEEREN volck gedoodt.

42 Ende het geschiedde/ als de vergaderinge haer versamelde tegen Mose ende Aaron/ ende haer wendde nae de Tente der t' samen-komste/ siet so bedecktese die [53] wolcke: ende de heerlickheyt des HEEREN verscheen.

43 Mose nu ende Aaron quamen tot voor de Tente der t' samen-komste.

44 Doe sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

45 [54] Maeckt u op uyt het midden van dese vergaderinge: ende ick salse verteeren/ als in een oogenblick: doe vielen [55] sy op hare aengesichten.

46 Ende Mose seyde tot Aaron; Neemt het wieroockvat/ ende doet vyer daer in van den altaer/ ende legt reuckwerck daer op/ haestelick gaende tot de vergaderinge/ [56] doet over hen versoeninge: want een groote [57] toorn is van voor het aengesichte des HEEREN uytgegaen/ de plage heeft aengevangen.

47 Ende Aaron nam het/ gelijck als Mose gesproken hadde/ ende liep in 't midden der gemeynte/ ende siet/ de plage hadde aengevangen onder den volcke: ende hy leyde reuckwerck daer in/ ende dede versoeninge over het volck.

48 Ende hy stont tusschen de doode ende tus-

---

23 D. blinthocken/ alsmen seyt/ verstaet ende oordeel bedwelmen/ datse u bedrogh niet en souden mercken?
24 *Hebr.* ontstack den Mosi, te weten/ de toorn: verstaet eene heylige toornicheyt/ uyt grooten yver voor Godts eere/ tegen dese vyanden Godts ende sijner instellinge. Vg. Genes. 4. op v. 5.
25 Vg. Gen. 4. 4. anders/ spijsoffer.
b 1. Sam. 12. 3.
26 Hy wil seggē: Ick en hebb' niemanden van haer in 't minste verkort/ ofte eenich leet aengedaen/ maer ter contrarie hen met als alles goets gewilt ende gedaē. Vg. 1. Sam. 12. 3.
27 Mosen ende Aaron.
28 In de wolcken colomne/ die een wonderlick teecken was van de bysondere tegenwoordicheyt Godts. Alsoo ond. v. 42.
29 D. seer haeste/ alsoo ond. v. 45.
c Num. 27. 16. Hebr. 12. 9.
30 D. der zielen/ die ghy geschapen hebt: zijnde alsoo den autheur des levens. Alsoo wort geest voor ziele genomen. Psal. 31. 6. ende 146. 4. Eccl. 12. 9. Luc. 8. 55. ende 23. 46. Act. 7. 59. Hebr. 12. 9.
31 D. aller menschē. Siet Genes. 6. op v. 12.
32 Naemlick Korah. Siet bov. v. 1. ende ond. v. 49.
33 D. in de straffe/ die haer lieden van wegen alle hare sonden overkomen sal. Siet Genes. 4. op v. 13.
34 Dat is/ met hare gantsche huysgesinnen.
35 D. dat ickse niet van my selven versiert/ ende uyt eygener wille/ oft op mijne eygene authoriteyt/ gedaen hebbe. Vg. ond. cap. 24. 13. Ezech. 13. 2. met de aent.
36 D. op eene gemeene/ bekende/ gewoonlicke wijse.
37 D. indiense met eene gemeyne/ bekende/ ofte gewoonlicke plage van Godt gestraft worden.
38 D. so sal daer uyt blijcken/ dat my de HEERE niet gesonden en heeft.
39 *Hebr.* eene scheppinge sal scheppē: dat is/ door sijne Godtlicke almacht een nieuw/ ende te voorē ongehoort wonderwerck sal doen. Siet Genes. 1. op v. 1.
40 Ofte/ in 't graf, in de groeve, kuyle, put, &c. dat is/ in de klove/ die door Godes kracht in het aerdrijck gescheurt soude worden. Van het Hebreeus woort Scheol, Siet Genes. 37. op v. 35. ende Vg. Psal. 55. 16.
d Num. 26. 10. ende 27. 3. Deuter. 11. 6. Psal. 106. 17.
41 Uytgesondert de sonen van Korah/ dewelcke niet zijn omgekomen/ als dienende misschien te deser tijt in de Tente der t' samenkomste/ ende van haers vaders oproerich voornemen niet wetende/ oft immers 't selve niet toestaende. Siet ond. cap. 26. 11. 1. Chron. 6. 22/ 37.
42 Ofte/ alle, die hen toe behoorden.
43 Sit op v. 30.
44 Siet bov. vss. 2/ 17/ 18.
45 Ofte/ gintswaert, ginder henen: dat is/ voert het stroyē/ geest last/ datmē 't stroye/ buyten den leger aen de plaetse/ daermen de assche stortte/ als sommige verstaen.
46 T. w. de wieroock-vatē (als volgt) in dewelke dese mannen op Mosis bevel vyer ēn reuck-werck voor den HEERE hadden gebracht.
47 D. die door de grouwelicke sonde het verderf haer selven op den hals gehaelt hebben. Vgel. 1. Reg. 2. 23. Prov. 20. 2.
48 *Hebr.* uytreckinge van platen. Verstaet/ datmense voor slaen uytrecken soude/ om alsoo breede platen daer van te maken.
49 Tot een gedenckteechē van dese Godlicke wrake/ over soodanige oproermakers/ die hen tegen Godts ordinantie gestelt haddē/ op dat een yder sich voor sulcx leere wachten. Siet v. 40.
50 D. dat het hem niet en gae als Korah/ &c.
51 *Hebr.* de hant.
52 D. voorseyt/ gedreycht hadde.
53 De wolcken-colomne bedeckte de Tente der t' samenkomste. Siet bov. v. 19.
54 Ofte/ heffet u op.
55 T. w. Mose ende Aaron. Siet bov. v. 4. ende 22.
56 Siet Levit. 1. op v. 4.
57 D. eene groote straffe is van den toornigen Godt uytgesonden/ ende begint bereets aen te gaen.

de tuſſchen de levendige: alſo wert de plage [58] opgehouden.

49 Die nu aen die plage geſtorven zijn/ waren veertien duyſent ende ſeven hondert; behalven die geſtorven waren om de [59] ſake van Korah.

50 Ende Aaron keerde weder tot Moſe aen de deure van de Tente der t' ſamen-komſte: ende de plage was opgehouden.

58 Ofte/ geſtuyt, bedwongen, ingehoudē. T.w. van Godt/ Vg. 2. Sam. 24. 21/ 25.

59 Dē oproer/ waer van Korah de ſtichter was. Siet bov. op v. 1.

Het xvij. Capittel.

Godt beveſtigt Aarons beroepinge door het miraculeus bloeyen ſijnes ſtafs alleen/ v. 1/ &c. Die ter gedachteniſſe wort wech geleyt/ 10. 't volck wort hier door ſeer verſchrickt/ ende ſoeckt troost by Moſe/ 12.

1 DOe ſprack de HEERE tot Moſe/ ſeggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Iſraëls/ ende [1] neemt van hen/ voor elck vaderlick huys eenen ſtaf/ van alle hare [2] Overſten/ nae het huys harer vaderen/ twaelf ſtaven: eens yegelicken naem ſult ghy ſchrijven op ſijnen ſtaf:

3 Doch Aarons naem ſult ghy ſchrijven op den ſtaf van Levi: want een ſtaf ſalder zijn voor het [3] hooft des huyſes harer vaderen:

4 Ende ghy ſultſe wech leggen in de Tente der t' ſamen-komſte: voor de [4] getuygeniſſe/ [a] daer henen ick [5] met u lieden t' ſamen komen ſal.

5 Ende 't ſal geſchieden; dat de ſtaf des mans/ welcken ick ſal [6] verkoren hebben/ ſal [7] bloeyen: ende ick ſal ſtillen de murmureringen der kinderen Iſraëls [8] tegens my/ dewelcke ſy tegens [9] u lieden murmureren.

6 Moſe dan ſprack tot de kinderen Iſraëls/ ende alle hare Overſten gaven aen hem [10] eenen ſtaf/ voor elcken Overſte eenen ſtaf/ nae het huys harer vaderen/ twaelf ſtaven: Aarons ſtaf was oock [11] onder hare ſtaven.

7 Ende Moſe leyde deſe ſtaven wech/ voor het [12] aengeſichte des HEEREN/ inde Tente der getuygeniſſe.

8 Het geſchiedde nu des anderē daegs/ dat Moſe inde Tente der getuygeniſſe inginck; ende ſiet/ Aarons ſtaf/ voor den huyſe Levi/ bloeyde: want hy brachte bloeyſel voort/ ende bloeſſemde bloeſſem/ ende [13] droech amandelen.

9 Doe bracht Moſe alle deſe ſtaven [14] uyt van voor het aengeſichte des HEEREN tot alle de kinderen Iſraëls: ende ſy ſagen 't/ ende namen/ elck ſijnen ſtaf.

10 Doe ſeyde de HEERE tot Moſe: [b] Brengt dē ſtaf Aarons weder voor de getuygeniſſe/ in bewaringe/ tot een teecken voor de [15] wederſpannige kinderen: alſoo ſult ghy een [16] eynde maken van hare murmureringen tegen my/ dat ſy niet en ſterven.

11 Ende Moſe dede 't: gelijck als de HEERE hem geboden hadde/ alſoo deed' hy.

12 Doe ſpraken de kinderen Iſraëls tot Moſe/ ſeggende: Siet/ wy [17] geven den geeſt/ wy vergaen/ wy alle vergaen.

13 Al die [18] eenichſins naedert/ tot den Tabernakel des HEEREN/ ſal ſterven: [19] ſullen wy dan den geeſt gevende verdaen worden?

1 *Hebr.* neemt van by hen ſtaf, ſtaf, nae een huys des vaders, &c.
2 Siet bov. cap. 2.
3 D. voor elck hooft/ voor elcken Vorſt/ ofte/ Overſten des vaderlicken huyſes. De ſin is/ of ick wel de ſtamme Levi onderſcheyden/ ofte gedeylt hebbe in tweē/ te weten/ de Prieſterlicke linie van Aaron/ ende de Levitē; ſo ſullen ſy nochtans in deſen t' ſamen gereeckent worden onder een hooft/ naemlick Aaron.
4 D. voor de Arke des verbonts/ daer in de tafelen des verbonts lagen/ zijnde eene getuygeniſſe van Godes wille.
a Exod. 25. 22.
5 Ofte/ met, tot, ofte/ by u lieden vergadert ſal worden, ofte/ t' ſamen komen ſal, om u te ſpreken van alles/ dat ghy den kinderen Iſraëls ſult hebben aen te dienen: waer van de Tente der t' ſamenkomſte voornemlick den naem heeft, ſiet Exo. 25. 22.
6 Tot het Prieſter-ampt.
7 Ofte/ uytſpruyten, uytbotten, uytſchieten, ende ſoo v. 8.
8 *Hebr.* van over, ofte tegens my, ofte/ van my ſtillen, ofte/ doen ophouden. dat is/ afwenden ende ſtillen: gelijck ſulcke woorden in de Hebreeuſche tale meer zijn/ waer onder twee woorden moetē worden verſtaen. Siet Geneſ. 12. op v. 15. De ſin is/ ick ſal maken/ dat ſy afhoudē/ van tegen my/ eñ met eenē tegens u/ te murmureren: want ſy tegens u murmurerende/ in der daet tegen my murmureren. Siet ond. v. 10.
9 Moſe eñ Aaron.
10 *Hebr.* voor eenen Overſte, ofte/ Vorſt, eenen ſtaf, voor eenen Overſte eenen.
11 *Hebr.* in 't midden van hare ſtaven.
12 Siet bov. op v. 4.
13 And. rijpte amandelen: dat is/ droech amandelen/ die aen 't rijpen waren/ oft/ allenexkens meer ende meer rijpende.
14 D. uyt het alderheylighſte/ daerſe voor de Arke gelegen hadden.
b Hebr. 9. 4.
15 *Hebr.* kinderen der wederſpannicheyt.
16 *Hebr.* hare murmureringen eyndigen, van my, ofte van tegens, over my. dat is/ eyndigen/ ende van my afwenden/ doen ophouden/ maken datſe niet meer tegens my murmureren. Siet bov. op v. 5.
17 Ofte: wy beſwijcken, ziel-togen, ziel-braken: ende ſoo in 't volgende vs. Aldus ſpreken ſy uyt grooten ſchrick ende verbaeſtheyt/ ſorgende dat het hen allen gaen mochte/ als het rot van Korah: daer de HEERE hen ter contrarie met dit middel voor 't verderf waerſchouwde/ toonende ſijne barmhertichept/ ende ſijne lanckmoedicheyt. Siet vſſ. 5/ ende 10.
18 *Hebr.* die naedert, die naedert.
19 And. ſullen wy dan gantſchlick, geheelick, t' eenemael, ofte alle te ſamen ondergaen? ofte/ hebben ſy ge-eyndicht met ondergaen? dat is/ ſalder dan geen eynde zijn met ondergaen?

Het xviij. Capittel.

Godt ſtelt Aaron ende ſijnen ſonen haer ampt voor/ de Leviten hen by-voegende tot haren dienſt/ v. 1/ &c. Verordent Aarons ende ſijner ſonen onderhout/ 8. oock der Leviten/ 21. die van hare tienden aenden Hoogen-Prieſter tienden moeſten geven/ 25.

1 SO [1] ſeyde de HEERE tot Aaron; Ghy/ ende uwe ſonen/ ende het huys uwes vaders met u/ ſult dragen de [2] ongerechticheyt des Heylichdoms: ende ghy ende uwe ſonen met u/ ſult dragen [3] de ongerechticheyt uwes Prieſter-ampts.

2 Ende oock ſult ghy uwe broederen den ſtamme Levi/ den ſtam uwes vaders/ met u doen naederen/ datſe u by-gevoegt worden/ ende u dienen: maer ghy/ ende uwe ſonen met u/ ſult zijn voor de Tente der [4] getuygeniſſe.

3 Ende ſy ſullen uwe wacht waernemen/ ende de wacht der gantſcher Tente: doch tot de gereetſchap des Heylichdoms/ ende tot den altaer/ en ſullen ſy niet naederen/ op datſe niet en ſterven/ [5] ſoo ſy/ als ghylieden.

4 Maer ſy ſullen u by-gevoegt worden/ ende de wacht vande Tente der t' ſamen-komſte waernemen/ in allen dienſt der Tente: ende [6] een vreemde ſal tot u niet naederen.

5 Ghy-lieden nu ſult waernemen de wacht des Heylichdoms/ ende de wacht des altaers: op datter geen [7] verbolgentheyt meer en zy over de kinderen Iſraëls.

6 Want ick/ ſiet/ ick hebb' [a] uwe broederen/ de Leviten/ uyt het midden der kinderen Iſraëls genomen: [8] ſy zijn ulieden eene gave/ gegeven [9] den HEERE/ om den dienſt van de Tente der t' ſamen-komſte te bedienen.

7 Maer ghy eñ uwe ſonen met u/ ſult ulieder Prieſter-ampt waernemen/ in alle ſaken des altaers/ ende in 't gene dat van binnen den [10] voorhanck is/ dat ſult ghylieden bedienen: u Prieſter-ampt geve ick [u] tot eenen dienſt [11] eens geſchencks/ ende de [12] vreemde/ die naedert/ ſal gedoodt worden.

8 Voorts ſprack de HEERE tot Aaron; ende ick/ ſiet/ ick hebbe u gegeven de wacht mijner [13] hef-offeren/ met alle [14] Heylige dingen der kinderen Iſraëls heb ickſe u gegeven/ [15] om der ſalvinge wille/ ende uwen ſonen/ tot eene [16] eeuwige inſettinge.

9 Dit ſult ghy hebben vande [17] Heylicheyt der heylicheden/ uyt den [18] vyere: alle hare offerhanden/ met al haer ſpijs-offer/ ende met al haer ſond-offer/ ende met al haer ſchult-offer/ dat ſy my ſullen wedergeven/ het ſal u ende uwen ſonen eene [19] Heylicheyt der heylicheden zijn.

1 Om den volcke de vreeſe (waer van in 't laetſte des voorgaenden cap. geſprokē is) te benemē/ ende middel aē te wijſen/ waer door voorgekomen mochte worden/ dat ſulck onheyl hen na deſen niet meer over quame.
2 D. de ſtraffe van 't gene aen het Heylichdom/ ende de ceremonien van dien/ misdaen wort: daerom ſult ghy toeſien/ dat een yder blijve binnen de palen van ſijnen dienſt; anders ſult ghy daer voor inſtaen. Siet Levit. 5. op v. 1.
3 De ſtraffe van 't gene aen 't Prieſter-ampt misdaen wort: wanneer ghy u daer inne niet wel en draecht/ ofte toelaet/ dat een vreemde in u ampt trede/ ende ſich daer aen vergrijpe.
4 Siet bov. cap. 17. op v. 4.
5 *Hebr.* oock ſy, oock ghylieden. te weten/ als ghy dat niet voorkomt/ ofte door onachtſaemheyt toelaet/ ofte overſiet.
6 Die niet en is van de ſtamme Levi/ ſal u niet mogen dienen.
7 Verſt. des HEEREN: dat is, alſulcke ſtraffe/ ofte plage/ alſſer te voren van Godt is afgekomen over Korah/ ende alle ſijne toeſtanders.
a Num. 3. 45.
8 Ofte/ ſy zijn u lieden eene gave, ofte/ geſchenck, gegevene den HEERE, ofte/ des HEEREN: dat is/ ſy zijn u ten dienſte geſchoncken/ ende alſoo overgegeven/ om den HEERE te dienen.
9 And. voor den Heere.
10 Waer door het heylige vanden voorhof onderſcheyden wort.
11 D. dat ghy met uwe linie tot het Hoogeprieſter-ampt voor andere zijt verkorē/ ende dat bedienen ſult/ is eene loutere genaden-gave van my: gelijck ick oock de Leviten het hare geſchonckē hebbe: Noch ghy/ noch ſy hebt het verdient. Alſoo is oock 't geeſtelicke/ dat hier door voorgebeelt ende beduyt was/ te weten/ onſe gemeenſchap met onſen Hooge-Prieſter Ieſu Chriſto/ mitſgaders ſijne verdienſten/ ende ſalichmakende weldaden eene loutere genaden-gave des HEEREN. Ieſ. 9. 5. Rom. 3. 24. ende 8. 32. ende 11. 35. Ephes. 2. 7/ 8/ 9/ &c. 2. Timoth. 1. 9. 1. Pet. 2. 9/ 10. 1. Iohan. 4. 10. Apoc. 1. 5/ 6.
12 Die niet en is van Aarons linie/ ende ſich des Prieſter-ampts wil aennemen. Siet bov. cap. 16. 40. ende 2. Chron. 26. 19.
13 Siet bov. cap. 5. op v. 9.
14 *Hebr.* heylicheden. Siet Levit. 5. op v. 15.
15 D. om dat ghy tot dit heylich ampt geſalfſt zijt. Siet Levit. 8. 11/ &c.
16 Tot de komſte des Meſſiæ. Siet Geneſ. 13. op v. 15. ende 17. 7.
17 Siet Levit. 2. op v. 3.
18 Dat is/ dat geen brant-offer en is/ ofte geordineert/ om met vyer geheel op den altaer verbrant te worden/ maer dat van den vyer-offeren overblijft/ &c.
19 Dat is/ ghy ende uwe ſonen ſult het voor een ſeer heylich dinck houden. And. eene heylicheyt der heylicheden, 't ſal uwe ende uwer ſonen zijn. D. om dat het een ſeer heylich dinck is/ ſult ghy ende uwe ſonen dat hebben.

10 Aen het [20] Alder-heylichste sult ghy dat eten: al wat manlick is sal dat eten/ 't sal u een heylicheyt zijn.

11 Ook sal dit uwe zijn; het hef-offer harer gave/ met alle beweech-offeren der kinderen Israëls; [b] ick hebse u gegeven/ ende uwen sonen/ ende uwe dochteren met u/ tot eene eeuwige insettinge: al wie in uwen huyse reyn is/ sal dat eten.

12 Al [21] 't beste van de olye/ ende al 't beste van most/ ende van koorn/ hare eerstelingen/ die sy den HEERE sullen geven/ u hebb' ickse gegeven.

13 De eerste vruchten van alles/ dat in haren lande is/ die sy den HEERE sullen brengen/ sullen uwe zijn: al wie in uwen huyse reyn is/ sal dat eten.

14 [c] Al het [22] verbannene in Israël sal uwe zijn.

15 Al wat de [d] baer-moeder [23] opent/ van allen vleesche/ dat sy den HEERE sullen brengen/ onder de menschen/ ende onder de beesten/ sal uwe zijn: doch de eerst-geborene der menschen sult ghy [24] gantschlick lossen; ook sult ghy lossen de eerst-geborene der onreyne beesten.

16 Die nu onder de selve gelost sullen worden/ sult ghy van een maent [25] out lossen/ nae uwe [26] schattinge/ voor [27] 't gelt van vijf sikelen/ nae den [28] sikel des Heylichdoms: [e] die is twintich [29] gera.

17 Maer het eerst-geborene van eene koe/ oft het eerst-geborene van een schaep/ oft het eerstgeborene va eene geyte/ en sult ghy niet lossen; sy zijn [30] heylich: haer bloet sult ghy sprengen op den altaer/ ende haer vet sult ghy aensteken/ tot een vyer-offer des lieflicken reucks den HEERE.

18 Ende haer vleesch sal uwe zijn: gelijck de [31] beweech-borst/ ende gelijck de rechter [32] schouder/ sal 't uwe zijn.

19 Alle hef-offeren der heylige dingë/ die de kinderen Israëls den HEERE sullen offeren/ hebb' ick u gegeven/ ende uwen sonen/ ende uwe dochteren met u/ [33] tot eene eeuwige insettinge: 't sal een eeuwich [34] sout-verbont zijn/ voor het aengesicht des HEEREN/ voor u/ ende voor uwen zade met u.

20 Ook seyde de HEERE tot Aaron; Ghy en sult in haren lande niet erven/ ende ghy en sult geen deel in 't midden van haerlieden hebben: [f] Ick ben u [35] deel ende uwe erffenisse/ in 't midden der kinderen Israëls.

21 [36] Ende siet/ den kinderen van Levi/ hebb' ick alle [37] tienden in Israël ter erffenisse gegeven: voor haren dienst/ dien sy bedienen/ den dienst van de Tente der t' samen-komste.

22 Ende de kinderen Israëls en sullen niet meer naederen tot de Tente der t' samen-komste: [38] om sonde te dragen/ [ende] te [39] sterven.

23 Maer de [40] Leviten/ die sullen bedienë den dienst van de Tente der t' samenkomste/ ende die sullen [41] hare ongerechticheyt dragen: 't sal eene eeuwige insettinge zijn voor uwe geslachten; ende in 't midden der kinderen Israëls en sullen sy geene erffenisse erven.

24 Want de tienden der kinderen Israëls/ die sy den HEERE tot een hef-offer sullen offeren/ hebb' ick den Leviten ter erffenisse gegevë: daerom hebb' ick tot hen geseyt; Sy en sullen in 't midden der kinderen Israëls geene erffenisse erven.

25 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

26 Ghy sult ook tot de Leviten spreken/ ende tot hen seggë; Wanneer ghy van de kinderen Israëls de tienden sult ontfangen hebben/ die ick u voor uwe erffenisse van haer-lieden gegeven hebbe; so sult ghy daer van een hef-offer des HEEREN offeren/ de tienden van die tienden.

27 Ende 't sal u gerekent worden tot u hef-offer: [42] als coorn vanden dorsch-vloer/ ende als de volheyt van de [43] pers-kuype.

28 Also sult ghy ook een hef-offer des HEEREN offeren/ van alle uwe tienden/ die ghy van de kinderen Israëls sult hebben ontfangen: ende ghy sult daer van des HEEREN hef-offer geven aen den Priester Aaron.

29 Van alle uwe [44] gaven sult ghy [45] allen hef-offer des HEEREN offeren: van al [46] 't beste van dien/ sijner [47] heyliginge daer van.

30 Ghy sult dan tot hen seggen: Als ghy des selven beste daer van offert/ so sal 't den Leviten toegerekent worden/ [48] als een inkomen des dorsch-vloers/ ende als een inkomen der pers-kuype:

31 Ende ghy sult dat eten in alle plaetsen/ ghy ende u huys: want het is u lieden een loon voor uwen dienst in de Tente der t' samen-komste.

32 So en sult ghy daer over geene sonde [49] dragen/ als ghy des selven [50] beste daer van offert: ende ghy sult de heylige dingen der kinderen Israëls niet ontheyligen/ dat ghy niet en sterft.

20 'T zy binnen in 't heylige/ ofte buyten neffens den brant-offers altaer/ die selfs eene heylicheyt der heylicheden genaemt wort. Exod. 29. 37. Siet wijders Levit. 6. 16/ 26/ ende 7. 6. ende 8. 31. ẽ 14. 13. Dese plaetse wort het Heylige der Heyligen/ ofte het alderheylichste/ ofte seer heylige genoemt/ in vergelijckinge vandẽ gantschen voorhof/ daer de gemeynte by ẽe quam. Godt heeft gewilt/ dat de Priesteren dit alles hier souden eten/ om de heylicheyt deser offerhanden te toonen/ ende de Priesteren (die het voor Godts aengesichte/ als sijne gasten aten) van allen overdaet ende onmaticheyt af te houden. Wat nu in hare private huysen mochte gegeten worden/ ende van wien/ daer van siet vss. 11/ 13/ 19.

b Levit. 10. 14.

21 *Hebr.* al 't vette der olye. ende soo in 't volgende/ ende ond. vss. 29/ 30/ 32. Siet Genes. 45. op v. 18.

c Levit. 27. 28.

22 Siet Lev. 27. 28.

d Exod. 13. 2. ende 22. 29. Levit. 27. 26. Num. 3. 13.

23 *Hebr.* alle openinge der baermoeder. Siet Exod. 13. vss. 2/ 12/ 13/ 15. ende Num. 3. op v. 12.

24 *Hebr.* sult ghy lossende lossen. Dat is/ gantschelick laten lossen: ẽ alsoo moetmen in de volgende vssen voor lossen verstaen/ laten lossen.

25 *Hebr.* van een soon eenes maents.

26 Die ghy nae mijn bevel doen sult: als blijckt in 't volgende.

27 Ofte/ silver van vijf sikelen.

28 Siet Genes. 20. op v. 16. ende 23. op v. 15.

e Exod. 30. 13. Levit. 27. 25. Num. 3. 47. Ezech. 45. 12.

29 Siet Levit. 27. op v. 25.

30 *Hebr.* heylicheyt. D. een heylich dinck.

31 Siet Lev. 7. 34.

32 Ofte/ achterbout.

33 Met dese ende de volgende woorden heeft Godt alle murmureringe/ tegẽsprake ende krackeel onder den Israëliten willen voorkomen ende bedwingen.

34 D. duerich ende bestandich: gelijck de dingen/ die gesouten zijn/ lange duerẽ/ ende voor verduylinge ofte verrottinge bewaert zijn. Siet Levit. 2. op v. 13. ende 2. Chron. 13. 5.

f Deuter. 10. 9. ende 18. 2. Ezech. 44. 28.

35 Vg. Deut. 10. op v. 9.

36 Ofte/ ende aengaende de kinderen van Levi. siet ick hebse, &c.

37 Siet Levit. 27. op v. 30.

38 D. om sich schuldich te maken/ ende straffe op sich te laden. siet vov. op v. 1. ende ond. v. 32.

39 Gelijck Korah ende den sijnen gebeurt is. Siet vov. cap. 16.

40 *Hebr.* Levi.

41 D. sy sullen selve de straffe dragen/ wanneer sy misdoen in haren dienst. Siet vov. v. 1.

42 D. 't sal geacht worden/ ende soo aengenaem zijn/ als of ghy eygen lant haddet/ ende van desselven vrucht (gelijck d' andere stammen) uwe tienden opofferdet.

43 Wijn-persse/ ende oly-persse. Siet Joel 2. 24.

44 D. van alle tienden/ die u gegeven worden.

45 D. allerley.

46 *Hebr.* vette: als vov. v. 12. ende in 't volgende vs.

47 D. door welck deel uwe tienden geheyligt worden/ alsoo dat ghyse met vryer conscientie nuttigen moocht. Siet ond. v. 32. And. sijn heylich deel daer van.

48 Siet vov. op v. 27.

49 Siet vov. v. 1. ende 22.

50 *Hebr.* vette: als vov. v. 12. Siet aldaer.

Het xix. Capittel.

Bevel van het water der afsonderinge te maken met assche vande roode geslachtte ende verbrande veerse/ v. 1/ &c. Van verscheydene onreynicheyt/ ende het reynigen door 't gebruyck des voorseyden waters/ 11. Wet tegens de verachters deser reyniginge/ 20.

1 WYders sprack de HEERE tot Mose/ ende tot Aaron/ seggende:

2 Dit is de insettinge vande wet/ die de HEERE geboden heeft/ seggende: Spreeckt tot de kinderen Israëls/ dat sy [1] tot u brengen eene roode volkomene veerse/ in de welcke [2] geen gebreck en zy/ op de welcke geen jock [3] gekomen en zy.

3 Ende ghy sult die geven aen Eleazar/ den Priester: ende hy salse uytbrengen [a] tot [4] buyten den leger/ ende men salse voor sijn aengesichte slachten.

4 Ende Eleazar/ de Priester/ sal van haer [b] bloet met sijnen vinger nemen: ende hy sal van haer bloet recht tegen over de Tente der t' samenkomste sevenmael sprengen.

5 Voorts salmen dese veerse voor sijne oogen verbranden: [c] haer vel/ ende haer vleesch/ ende haer bloet/ met haren mist/ salmen verbranden.

6 Ende de Priester sal nemen cederhout/ ende ysop/ ende scharlaken; ende werpense in 't midden vanden brant deser veerse.

7 Dan sal de Priester sijne kleederen wasschen/ ende sijn vleesch met water baden/ ende daerna inden leger gaen: ende de Priester sal onreyn zijn tot aen den avont.

8 Ook die haer verbrandt heeft/ sal sijne kleederen met water wasschen/ ende sijn vleesch met water baden/ ende onreyn zijn tot aen den avont.

1 *Hebr.* nemen tot u. D. nemen ende brengen tot u. Siet van sulckẽ gebruyck sommiger woorden/ Genes. 12. op v. 15.

2 Vgel. Hebr. 7. 26. 1. Pet. 1. 19. &c.

3 *Hebr.* opgekomen, opgegaen, oft/ opgeklommen. dat is/ die noyt jock gedragen/ noyt onder 't jock gegaen hebbe.

a Hebr. 13. 11. 12.

4 Siet de beduydinge. Hebr. 13. 11/ 12.

b Hebr. 9. 13.

c Exod. 29. 14. Levit. 4. 11. 12.

9 Ende

9 Ende een reyn man sal de assche deser veerse versamelen / ende buyten den leger in eene reyne plaetse wech leggen: ende het sal zijn [5] ter bewaringe voor de vergaderinge der kinderen Israëls / tot het [6] water der af-sonderinge; het is [7] ontsondiginge.

10 Ende die de assche deser veerse versamelt heeft / sal sijne kleederen wasschen / ende onreyn zijn tot aen den avont: Dit sal den kinderen Israëls / ende den vreemdelinck / die in 't midden van hen als vreemdelinck verkeert / tot eene eeuwige insettinge zijn.

11 [d] Wie eenen dooden / [8] eenich doodt lichaem van een mensch / aenroert / die sal seven dagen onreyn zijn.

12 Op den derden dach sal hy sich [9] daer mede ontsondigen / so sal hy op den sevenden dach reyn zijn: maer indien hy sich op den derden dach niet ontsondigt / so en sal hy op den sevenden dach niet reyn zijn.

13 Al wie eenen dooden / het doodt lichaem eenes menschen / die gestorven sal zijn / aenroert / ende sich niet ontsondigt sal hebben / die [10] verontreynicht den Tabernakel des HEEREN; daerom sal [11] die ziele [12] uytgeroeyt worden uyt Israël: om dat het water der af-sonderinge op hem niet gesprengt en is / sal hy onreyn zijn; sijne onreynicheyt [13] is noch in hem.

14 Dit is de wet / wanneer een mensche sal gestorven zijn [14] in eene tente: Al wie in die tente ingaet / ende al wie in die tente is / sal seven dagen onreyn zijn.

15 Oock alle open gereetschap / daer op geen [15] decksel [16] gebonden en is / dat is onreyn.

16 Ende al wie in 't open velt eenen / die met den sweerde verslagen is / ofte eenen dooden / ofte het gebeente eenes [17] menschen / oft een graf sal aengeroert hebben / sal seven dagen onreyn zijn.

17 [18] Voor eenen onreynen nu sullen sy nemen van het [19] stof des brants der [20] ontsondiginge / ende daer op [21] levendich water doen in een vat.

18 Ende een reyn man sal [e] ysop nemen / ende in dat water doppen / ende sprengen 't aen die tente / ende op al de gereetschap / ende aen de zielen / die daer geweest zijn: insgelijcx aen den genen / die een gebeente / oft eenen verslagenen / ofte eenen dooden / ofte een graf aengeroert heeft.

19 Ende de reyne sal den onreynen op den derden dach / ende op den sevenden dach besprengen: ende op den sevenden dach sal hy hem ontsondigen; ende hy sal sijne kleederen wasschen / ende [sich] met water baden / ende op den avont reyn zijn.

20 Wie daerentegen onreyn sal zijn / ende sich niet en sal ontsondigen / [22] die ziele sal uyt het midden der gemeynte uytgeroeyt worden: want hy heeft het [23] heylichdom des HEEREN verontreynigt / het water der afsonderinge en is op hem niet gesprengt; hy is onreyn.

21 Dit sal haerlieden zijn tot eene eeuwige insettinge: ende die het water der afsonderinge sprengt / sal zijne kleederen wasschen; oock wie het water der afsonderinge aenroert / die sal onreyn zijn tot aen den avont.

22 Ja al wat die onreyne aengeroert sal hebben / sal onreyn zijn: ende de ziele / die [24] [dat] aengeroert sal hebben / sal onreyn zijn / tot aen den avont.

5 D. sy (naemlick / dese assche) sal bewaert worden.
6 Waer mede besprengt souden worden / de gene / die vermits eenige ceremoniale onreynicheyt / van den Tabernakel des Heeren / ofte de byeenkomsten der gemeynte waren afgesondert: tot een teecken haerder reyniginge.
7 *Hebr.* sonde: dat is / ontsondiginge / ofte reyniginge van sonden: Siet vss. 12/13/19/20. De sin is: dat water ende de besprenginge van dien sal een teecken zijn der reyniginge van sonden / die alleen geschiet door het bloet des Messiæ ende Salichmakers / onses HEEREN Jesu Christi; mits gesprengt (dat is / toegeeygent) zijnde aen de ziele van alle ware kinderen Godes: waer van dese gantsche ceremonie een voorbeelt was. Siet Hebr. 9. 12/13/14/ en 10. 1/2/3/4/ 12/14. 1. Pet. 1. 2. 1. Joh. 1. 7. &c. Alsoo wort het woort sonde oock seer dickwijls genomen voor / offerhande voor de sonde, ofte / sondoffer. Siet ende vgl. vov. cap. 8. op v. 7. alwaer dit water genoemt wort / water der sonde, ende ond. v. 17. hebr. gijp/ brant der sonde.
d Num. 31. 19. Hag. 2. 14.
8 T. zy van eenen Jode / oft van eenen vreemdelinck. *Hebr.* ziele. Siet Lev. 19. op v. 28.
9 Met het water der afsonderinge.
10 Wanneer hy noch onreyn zijnde evenwel niet en schroomt tegen Godts uytgedruckte bevel in den voorhof van sijne heylige wooninge te verschijnen.
11 D. mensche / persoon.
12 Als hebbende moetwillichlick veracht / niet alleen dit ceremoniael gebodt des HEEREN / maer oock de beteeckende sake / te weten / de reyniginge door het bloet des Messiæ: als de volgende woorden uytwijsen / vergeleken met vov. op v. 9. Vgel. oock / Hebr. 10. 26/27/28/ 29. Siet wijders Genes. 17. op v. 14. alsoo ond. v. 20.
13 Ofte: sal voortaen in hem zijn. oft; blijft in hem.
14 D. in 't leger / in sijne wooninge.
15 *Hebr.* gewrongen doeck, ofte / stuck lakens. ofte / snoer daer mede men yets bint.
16 *Hebr.* aengevoegt. t' samengevoecht, gekoppelt. De sin is / dat nergens mede toegedeckt / bestopt ofte bewonden is.
17 Die gestorven is.
18 Hier beveelt nu Godt de wijse van het water der afsonderinge te bereyden / ende te gebruycken.
19 D. van de bewaerde assche der verbrande roode veerse. Siet vov. v. 9.
20 *Hebr.* der sonde, dat is / dienende tot ontsondiginge / ofte reyninge van sonde. Siet vov. op v. 9.
21 D. springende / loopende / ofte vlietende / genomen uyt een fonteyn ofte riviere. Siet Genes. 26. op v. 10. ende Lev. 14. 5.
e Psal. 51. 9.
22 D. die persoon / ofte / mensche.
23 Siet vov. op v. 13.
24 Ofte / [hem.]

Het xx. Capittel.

De kinderen Israëls komen in de woestijne Zin / daer sterft Mirjam / v. 1 / &c. sy murmureeren om water / 2. De Heere beveelt Mose tot den rotz-steen te spreken / op dat hy water geven soude / 7. Mose slaet op den steen / 11. De HEERE is verstoort op Mose ende op Aaron van wegen haer ongeloove / 12. Mose versoeckt doortocht door Edom / 14. welcke hem geweygert wort / 18 / 20. Door het bevel des Heeren geeft Aaron op den berch Hor sijn Hooge-Priester-ampt over aen sijnen sone Eleazar / 23. ende hy sterft aldaer / 28. de gantsche Gemeente beweent hem / 29.

1 ALs de kinderen Israëls / de gantsche vergaderinge / in de woestijne Zin gekomen waren in de [1] eerste maent / so bleef het volck te [2] Kades: ende [3] Mirjam sterf aldaer / ende sy wert aldaer begraven.

2 Ende daer en was geen water voor de vergaderinge: doe vergaderden sy haer tegen Mose / ende tegen Aaron.

3 Ende het volck twistede met Mose: ende sy spraken / seggende / [4] Och of wy den geest gegeven hadden / doe [a] onse broeders voor het aengesichte des HEEREN / den geest gaven!

4 Waerom doch hebt ghylieden de Gemeynte des HEEREN in dese woestijne gebracht? dat wy daer sterven souden? wy / ende onse beesten?

5 Ende waerom hebt ghylieden ons doen optrecken uyt Egypten / om ons te brengen [5] in dese quade plaetse? 't en is geen plaetse des zaets / noch der vijgen / noch der wijnstocken / noch der granaet-appelen / oock en isser geen water om te drincken.

6 Doe ginck Mose ende Aaron [6] van het aengesichte der Gemeynte tot de deure der Tente der t' samen-komste / ende [7] sy vielen op hare aengesichten: ende de [8] heerlickheyt des HEEREN verscheen hen.

7 Ende de HEERE sprack tot Mose / seggende:

8 Neemt [9] dien staf / ende versamelt de vergaderinge / ghy / ende Aaron uw' broeder / ende spreeckt ghylieden tot de steen-rotse voor hare oogen / so sal sy haer water geven: [b] Alsoo sult ghy hen water voortbrengen uyt de steen-rotse / ende ghy sult de vergaderinge ende hare beesten drencken.

9 Doe nam Mose den staf van [10] voor het aengesichte des HEEREN: gelijck als hy hem geboden hadde.

10 Ende Mose ende Aaron vergaderden de Gemeynte voor de steen-rotse: [c] ende hy [11] seyde tot [12] hen / Hoort doch / ghy wederspannige / [13] [d] sullen wy water voor ulieden uyt dese steenrotse hervoor brengen?

11 Doe hief Mose sijne hant op / ende hy sloech de [14] steen-rotse [15] tweemael met sijnen staf: [e] ende daer quam veel waters uyt / so [f] dat de vergaderinge dronck / ende hare beesten.

12 Verhalven seyde de HEERE tot Mose ende tot Aaron / [g] Om dat ghylieden [16] my niet gelooft en hebt / dat [17] ghy my heylichdet voor de oogen der kinderen Israëls: [18] daerom en sult ghylieden dese Gemeynte niet in brengen in het lant 't welck ick haer gegeven hebbe.

13 Dit zijn de wateren [19] Meriba / daer de kinderen Israëls met [20] dē HEE-

1 T. w. van 't veertichste jaer / na den uytganck uyt Egypten. ond. 33. 38.
2 Dit Kades, was gelegen aen de lantpalen der Edomitē / v. 16. verscheyden van Kades - Barnea. Deuter. 1. 19.
3 De suster Mose ende Aarons / een Prophetesse. Siet Exod. 15. 20. In dit veertichste jaer na den uytganck der Israëliten / is oock Aaron / ond. 33. 38. ende Mose / Deut. 34. 5. gestorven.
4 Dit woort och, druckt uyt de smerte hares herten / haer uytpersssende desen wensch.
a Nov. 16. 32, 49.
5 Siet Jer. 2. 6.
6 T. w. vreesende voor 't gewelt ende overlast des volcx.
7 T. w. Mose ende Aaron / Godt den HEERE aenroepende / als Exo. 17. 4.
8 Verschijnende in de wolcken-colomne.
9 T. w. den staf Aarons / die voor de Arke des verbonts bewaert wiert. Siet vov. 17. 10. Sommige verstaen den staf Mosis met den welcken hy de wonderwercken gedaen hadde.
b Psal. 78. 15, 16. ende 105. 41. ende 114. 8. Nehem. 9. 15.
10 D. uyt den Tabernakel.
c Psal. 106. 32, 33.
11 T. w. Mose.
12 Ten was Mosi niet bevolē 't volck aen te spreken / maer dat hy de steen-rotse aenspreké soude / v. 8.
13 Hier aen en hadden sy niet behooren te twijfelen / want Godt haddet haer belooft / v. 8.
d Deuter. 32. 51.
14 Van de geestelicke beteeckeninge deser steenrotse / Siet 1. Corinth. 10. 4.
15 Dit was oock een teeckē van Moses haestigen toorn.
e Psal. 78. 15. ende 105. 41. Ies. 48. 21. 1. Corinth. 10. 4.
f Ies. 43. 20.
g Deuter. 1. 37. Num. 27. 14.
16 D. om dat ghy mijne woorden niet gelooft en hebt / doende dat ick u bevolen hadde / twijfelende of ick machtich genoech ware uyt te voeren dat ick u lieden te doen bevolen hadde.
17 Mits op mijn woort / den steen vrymoedelick bevelende / dat hy water voort-brengen soude; het volck alsoo een goet exempel gevende / om mijne woorden te gelooven.
18 Gelijck Godt hier dreycht / alsoo is 't geschiet / want Aaron is gestorven op den berch Hor, ond. v. 28. ende Mose op den berch Nebo. Deuter. 34.
19 D. Twistwateren.
20 Met Mose den dienaer des HEEREN / v. 3. Siet Exod. 16. 8.

RE om getwistet hebben: ende hy wert [21] aen haer geheylicht.

14 Daerna sondt Mose bodē uyt Kades tot den Coninck van [22] Edom/ [welcke seydē] [h] Alsoo seyt uw' [22] broeder Israël/ Ghy weet al de moeyte [23] die ons ontmoett is:

15 Dat onse vaders nae Egypten afgetogen zijn/ ende wy in Egypten [24] vele dagen gewoont hebben: ende dat de Egyptenaers ons/ ende onse vaderen quaet gedaen hebben.

16 Doe [i] riepen wy tot den HEERE/ ende hy hoorde onse stemme/ ende hy [k] sondt eenen Engel/ ende hy leydde ons uyt Egypten: ende siet/ wy zijn te Kades/ eene stadt/ aen 't uyterste uwer lantpale.

17 Laett ons doch door [25] u lant trecken/ wy en sullen niet trecken door den acker/ noch door de wijngaerden/ noch en sullen 't water der [26] putten niet drincken: wy sullen den [27] Coninckllicken wech gaen/ wy en sullen niet afwijcken ter rechter noch ter slincker hant/ tot dat wy door uwe lantpalen sullen getrocken zijn.

18 Doch Edom seyde [28] tot hem/ Ghy en sult [29] door my niet trecken/ op dat ick niet misschien [30] met den sweerde uytgae u te gemoete.

19 Doe seyden de kinderen Israëls tot hem/ Wy sullen door den gebaenden wech optrecken/ ende indien wy van u water drincken/ ick ende mijn vee/ [31] so sal ick den prijs des selven daer voor geven: ick sal alleenlick/ sonder yet anders/ te voete doortrecken.

20 Doch hy seyde/ Ghy en sult niet doortrecken: ende Edom is hem te gemoete uytgetrocken/ met een swaer volck/ ende met een stercke hant.

21 Also weygerde Edom [32] Israël toe te laten door sijne lantpale te trecken: [33] daerom [l] weeck Israël van hem af.

22 Doe reysden sy van Kades: [m] ende de kinderen Israëls quamen/ de gantsche vergaderinge/ aen den berch Hor.

23 De HEERE nu sprack tot Mose/ ende tot Aaron aen den berch Hor/ aen de pale des lants Edoms/ seggende:

24 [34] Aaron sal tot sijne volckeren versamelt worden/ want hy en sal niet komen in het lant/ 't welck ick den kinderen Israëls gegeven hebbe: om dat ghylieden mijnen [35] monde wederspannich geweest zijt by de wateren Meriba.

25 [n] Neemt Aaron ende Eleazar sijnen sone: ende doetse opklimmen tot den berch Hor.

26 Ende treckt Aaron [36] sijne kleederen uyt/ ende treckt se Eleazar sijnen sone aen: want Aaron [37] sal versamelt worden/ ende daer sterven.

27 Mose nu dede/ gelijck als de HEERE geboden hadde: want [38] sy klommen tot op den berch Hor/ voor de oogen der gantscher vergaderinge.

28 Ende Mose trock Aaron sijne kleederen uyt/ ende hy trockse sijnen sone Eleazar aen: [o] ende Aaron sterf aldaer/ op de hoochte dies berchs: doe quam Mose ende Eleazar van dien berch af.

29 Doe de gantsche vergaderinge [39] sach/ dat [40] Aaron overleden was: so [41] beweenden sy Aaron [42] dertich dagen/ het gantsche huys Israëls.

21 T. w. aen Mose ēn aen Aaron/ want straffende hare ongehoorsaemheyt/ heeft hy hem selven geheylicht/ siet Lev. 10. 3. ende 22. 32. Andere passen dit op de Israëliten/ aen de welcke Godt sijn heylich woort heeft waer gemaeckt/ als hy haer water uyt de steenrotse gegeven heeft.
22. 22 Edom ofte Esau/ ende Jacob/ ofte Israël/ zijn gebroeders geweest: die hier tot malcanderen spreken/ zijn der selver nakomelingen geweest.
h Deuter. 23. 7. Obad. ℣. 10, 12.
23 *Hebr.* die ons gevonden heeft.
24 D. langen tijt.
i Exod. 2. 23.
k Exod. 14. 19.
25 Dit was hen doe de naeste wech nae het lant Canaan.
26 T. w. sonder dat te betalen/ als ℣. 19.
27 *Hebr.* des Koninckx wech. And. de lantstrate. of/ den Heerewech.
28 T. w. tot Mose/ ofte tot Israël.
29 D. door mijn lant/ gelijcker ℣. 17. staet: Siet dergelijcke maniere van spreken Deuter. 2, 30. ende Rom. 15. 28.
30 D. gewapender hant.
31 Dit heeft Godt te doen bevolen. Deuter. 2, 6/7.
32 De Israëliten.
33 Dit deden de Israëliten uyt het bevel Godes/ Deuter. 2. ℣℣. 4/5. onaengesien de wech dien sy daer na door de woestijne passeerdē/ haer seer moeyelick ende swaer viel/ Num. 21. ℣℣. 4/5.
l Iud. 11. 18.
m Num. 33. 37.
34 D. Aaron sal sterven/ ℣. 26.
35 D. mijn bevel.
n Num. 33. 38. Deuter. 32. 50.
36 T. w. sijne Priesterlicke kleederen/ van de welcke siet Exod. 28. 2.
37 T. w. tot sijne volckeren/ als ℣. 24.
38 T. w. Mose/ Aaron/ ende Eleazar.
o Deuter. 10. 6. ende 32. 50.
39 D. vernam/ te weten/ uyt den mont van Mose/ ende Eleazar/ ende siende dat hy niet weder en quam. Siet dergelijcke maniere van spreken/ Genes. 42, 1. vergeleken met Act. 7. 12.
40 Aaron is gestorven in het 123 jaer sijnes ouderdoms/ Num. 33. 38. op den eersten dach der vijfder maent/ in 't veertichste jaer na den uyttocht uyt Egypten. van sijn begraefsenisse wort gesproken Deuter. 10, 6.
41 D. sy droegen rouwe over Aaron.
42 Soo lange beweenden sy Mose oock/ Deut. 34. 8.

Het xxj. Capittel.

De Canaaniten strijden tegen Israël/ ende overweldigen eenige der selver/ ℣. 1/ &c. maer door de hulpe Godes overwinnen syse wederom/ ende roeyen haer ende hare steden uyt/ 3. Het volck murmureert wederom/ 5. daerom wort het met vyerige Serpenten geplaegt/ 6. sy hebben berouw/ 7. Godt beveelt een koperen Slange op te richten/ 8. dat doet Mose. Wie de selve aensach/ die wiert genesen/ 9. verscheydene reysen der Israëliten/ 10. haren lof-sanck te Beer/ voor 't water 't welck haer Godt gegeven hadde/ 17. De Israëliten versoecken passagie door het lant/ 21. Sihon weygert het haer/ 23. De Israëliten slaense/ mitsgaders Sihon haren Coninck/ ende nemen hare steden in/ 24. Spreucken van Sihons onderdruckinge/ 27. Og de Coninck van Basan streydt tegen de Israëliten/ ende wort verslagen/ ende Israël neemt sijn lant in/ 33.

1 Als de Canaaniter/ de Coninck van [1] Harad/ woonende tegen [2] 't Zuyden/ hoorde/ dat Israël [3] door den wech der verspieders quam: so streedt hy tegen Israël/ ende hy voerde eenige gevangene uyt den selven gevancklick wech.

2 Doe beloofde Israël den HEERE een gelofte/ ende seyde: Indien ghy dit volck geheelick in mijne hant geeft/ so sal ick hare steden [4] verbannen.

3 De HEERE dan verhoorde de stemme Israëls/ ende [5] gaf de Canaaniten over/ ende [6] hy verbandde haer/ ende hare steden: ende [7] hy noemde den name dier plaetse [8] Horma.

4 Doe reysden sy van den berch Hor/ op den wech der [9] Schelf-zee/ dat sy om der Edomiten lant henen togen: doch des volcx ziele [10] wert verdrietich [11] op desen wech.

5 Ende het volck sprack tegens Godt/ ende tegens Mose/ Waerom hebt ghylieden ons doen optrecken uyt Egypten? op dat wy sterven souden in dese woestijne? want hier en is geen broot/ oock geen water/ ende [a] onse ziele walgt over [12] dit seer lichte broot.

6 Doe [b] sondt de HEERE [13] vyerige slangen onder het volck/ die beten het volck: ēn daer sterf veel volcx van Israël.

7 Daerom quam het volck tot Mose/ ende sy seyden: Wy hebben gesondicht/ om dat wy tegens den HEERE/ ende tegens u gesproken hebben/ biddet den HEERE dat hy dese slangen van ons wechneme: doe badt Mose voor het volck.

8 Ende de HEERE seyde tot Mose/ Maeckt u [14] een vyerige slange/ ende steltse op een [15] stange: ende 't sal geschieden [c] dat al die gebeten is/ als hyse aensiet/ [16] so sal hy leven.

9 [d] Ende Mose maeckte een koperen slange/ ende steldese op een stange: ende 't geschiedde/ als een slange yemant beet/ so sach hy de koperen slange aen/ ende hy bleef levendich.

10 [e] Doe verreysden de kinderen Israëls: ende sy legerden haer te Oboth.

11 Daerna reysden sy van Oboth/ ende legerden haer aen de heuvelen van Abarim in de woestijne/ die tegen over Moab is/ tegen den opganck der Sonne.

12 Van daer reysden sy/ ende legerden haer by de beke Zered.

13 Van daer reysden sy/ ende legerden haer [17] aen dese zijde van Arnon/ welcke in de woestijne is/ uytgaende uyt de lant-palen der Amoriten: [f] want Arnon is de lant-pale van Moab/ tusschen Moab/ ende tusschen de Amoriten/

14 (Daerom [18] wort geseyt in 't [19] Boeck der [20] oorlogen des HEEREN: [21] Tegen [22] Vaheb/ in eenen [23] wervelwint/ ende tegen de beken Arnon.)

1 Harad schijnt te wesen de stadt/ daer desen Koninck sijn sit-plaetse hadde, siet Jos. 12. 14. Andere meynen dat Harad geweest zy de name dies Koninex.
2 T. w. van 't lant Canaan/ daer henen de verspieders getrockē waren. Num. 13. 17. Siet oock Num. 33. 40.
3 D. door den wech dien de verspieders/ welcke Mose uytgesonden hadde/ gereyst warē. sommige houdē Atharim ('t welck hier is overgeset verspieders) voor den naem van eē sekere plaetse.
4 D. ick en salse voor my/ ofte tot onsen voordeele niet houden/ maer ick salse u heyligen/ ofte u ter eere verdelgē. siet Jos. 6. 17/ 19/ 21/ 24. ēn Lev. 27. ℣. 28/ 29.
5 T. w. in sijne hant/ als ℣. 2.
6 Dit en is niet volkomelick geschiet ten tijde Mose/ maer door Josua. Siet Jos. 12. 14. ēn Jud. 1. 16/ 17.
7 T. w. Israël. dat is/ de Israëliten.
8 D. verbanninge.
9 Siet Exod. 13. 18.
10 *Hebr.* wiert verkort. Siet Jud. 10. op ℣. 16.
11 Of/ van wegen desen wech.
a Num. 11. 6.
12 Aldus noemt dit volck het Hemels-broot.
b 1. Corinth. 10. 9.
13 *Hebr.* brandende, alsoo genoemt om dat sy den menschen die sy beten/ doodelickē brant/ ende volgens dien/ grooten dorst aenbrachten.
14 ℣. 9. wortse genoemt een koperen slange, de sin deser woorden is/ maeckt een koperen slange/ die de vyerige gelijck zy.
15 Ofte/ stake, sperre, and. tot een teecken, ofte/ op eene baniere.
c Iohan. 3. 14.
16 D. hy sal genesen worden/ ende het leven behouden.
d 2. Reg. 18. 4. Iohan. 3. 14.
e Num. 33. 43.
17 And. aen het veer van Arnon.
f Iud. 11. 18.
18 And. sal geseyt worden. T. w. in toekomende eeuwen.
19 Dit boeck, geschrift, ofte verhael, en is niet meer voorhanden/ nochtans sonder quetsinge ofte verminderinge der Canonijcke boecken.
20 D. der oorlogen die door beschickinge ende kracht Godes geschiet zijn.
21 Hier op kan men verstaen: waren de oorloogen des Heerē. ofte/ strijdende, ofte yet diesgelijcx. De volgende woorden/ als oock het 15. ℣s/ zijn swaer te verstaen/ ende worden verscheydentlick uytgeleyt/ wy stellense hier gelijckse vande voornaemste onder de geleerde vertaelt worden.
22 Men meynt/ dat dit de name des Koninex van Moab is/ den welcken Sihon soude overwonnen hebben ℣. 26.
23 *Hebr.* Besupha. Eenige nemen dit woort voor den name eener plaetse/ anders genoemt Suph. Deuter. 1. 1. And. de roode Zee.

15 Ende den afloop der beken/ die sich nae de [24] gelegentheyt van [25] Ar wendt/ ende [26] leent aen de lant-palen Moabs.

16 Ende van daer [reysden sy] nae Beër: dit is de put van welcken de HEERE tot Mose seyde/ Versamelt het volck/ so sal ick haer water geven.

17 (Doe song Israël [27] dit liedt: Springt op/ ghy put/ [28] singet daer van by beurte.

18 Ghy put/ dien de Vorsten gegraven hebben/ dien de Edele des volcx gedolven hebben/ door [29] den Wet-gever/ [30] met hare staven:) ende van de woestijne [reysden sy] nae Mattana.

19 Ende van Mattana tot Nahaliël: ende van Nahaliël tot Bamoth.

20 Ende van Bamoth tot het dal/ dat [31] in het velt Moabs is/ aen de hoochte van Pisga/ ende dat tegen [32] de wildernisse siet.

21 [g] Doe sondt Israël boden tot Sihon/ den Coninck der Amoriten/ seggende:

22 Laet my door u lant trecken/ [h] wy en sullen niet afwijcken in de ackers/ noch in de wijngaerden/ wy en sullen het water der putten niet drincken: wy sullen op den Conincklicken wech gaen/ tot dat wy uwe lant-pale doorgetogen zijn.

23 [i] Doch Sihon en liet Israël niet toe door sijne lant-palen door te trecken/ maer Sihon vergaderde al sijn volck/ ende hy ginck uyt/ Israël te gemoete/ nae de woestijne/ ende hy quam te [33] Jahza/ ende streedt tegen Israël.

24 [k] Maer Israël sloech hem met de [34] scherpte des sweerts: ende [l] nam sijn lant in erffelicke besittinge/ van [35] Arnon aen/ tot [35] Jabbok toe/ [m] tot aen de kinderen Ammons [36] (want de lant-pale der kinderen Ammons was vaste).

25 [n] Also nam Israël alle dese steden in: ende Israël woonde in alle de steden der Amoriten/ te Hesbon/ ende in alle hare [37] onderhoorige plaetsen.

26 Want Hesbon was de stadt Sihons des Conincks der Amoriten/ ende hy hadde gestreden [38] tegen den voorigen Coninck der Moabiten: ende hy hadde al sijn lant uyt sijne hant genomen/ tot aen Arnon.

27 Daerom seggense die spreeckwoorden gebruycken/ Comt tot Hesbon: [39] men bouwe ende bevestige de stadt Sihons.

28 Want daer [40] is een vyer uytgegaen uyt Hesbon/ een vlamme uyt de stadt Sihon: sy heeft verteert [41] Ar der Moabiten/ [ende] [42] de Heeren der hoochten Arnons.

29 Wee u Moab/ ghy [43] volck [o] Chamos zijt verloren: [44] hy heeft [45] sijn sonen [46] die ontliepen/ ende sijne dochters/ in de gevanckenisse gelevert aen Sihon den Coninck der Amoriten.

30 Ende wy hebbense [47] neder-gevelt: Hesbon is verloren tot [48] Dibon toe/ ende wy hebbense verwoestet tot Nophah toe/ welcke tot [49] Medeba toe [reyckt].

31 Also woonde Israël in het lant des Amorijts.

32 Daerna sondt Mose om [50] Jaëzer te verspieden/ ende sy namen hare [51] onderhoorige plaetsen in: ende hy dreef de Amoriten die daer waren/ uyt de besittinge.

33 Doe wendden sy haer/ ende trocken op/ den wech van [52] Basan: [p] ende [53] Og de Coninck van Basan ginck uyt hen te gemoete/ hy/ ende al sijn volck/ tot den strijt/ in [54] Edrei.

34 De HEERE nu seyde tot Mose/ Vreest hem niet/ want ick hebbe hem in uwe hant gegeven/ ende al sijn volck/ oock sijn lant: ende [q] ghy sult hem doen/ gelijck als ghy Sihon den Coninck der Amoriten/ die te Hesbon woonde/ gedaen hebt.

35 Ende sy sloegen [r] hem/ ende sijne sonen/ ende al sijn volck/ also dat hem [55] niemant overich bleef: ende sy namen [56] sijn lant in erffelicke besittinge.

24 Ofte/ situatie.
25 Ar is de name eener stadt inder Moabiten lant/ v.28.
26 Of/ grenst, stoott, is gelegen.
27 Met dit liet singen ende roemen sy de weldaet Godes haer bewesen/ door het geven van dien born-put.
28 Of/ singt het by beurte. Siet Exod. 15.21. ende 1.Sam. 18.7. en Psal. 147.7.
29 D. door 't beleyt des wet-gevers, Te weten/ Mosis/ alsoo oock Deuter. 33.21. of/ verstaet Godt selfs door den Wet-gever/ als Jes. 33.22.
30 Verstaet dit van de staven Mosis ende Aarons/ ofte van de regiment-staven/ die de Vorsten ende Regeerders gemeynlick in de hant hadden/ tot een teecken hares ampts/ ende harer macht/ die sy van Godt ontfangen hadden.
31 D. in het lant.
32 And. Iesimoth.
g Deuter. 2. 26. Iud. 11. 19.
h Num. 20. 17.
i Deuter. 29. 7. ende 2. 30. Iud. 11. 20. Ios. 24. 8.
33 De name eener stadt/ van de welcke oock gesproken wort/ Deuter. 2. 32. Jud. 11. 20. Jer. 48. 21/34.
k Deuter. 2. 33. ende 29. 7. Ios. 24. 8. ende 12. 2. Iud. 11. 21.
34 Hebr. mont.
l Psal. 135. 11, 12. ende 136. 19. Amos 2. 9.
35. 35. Dit zijn namen van Rivieren.
m Deuter. 2. 37.
36 Dit is de reden waerom Sihon de lantpale niet heeft kunnen innemen/ gelijck hy het lant der Moabiten hadde ingenomen.
n Deuter. 2. 34, 35.
37 Hebr. dochteren. dat is/ kleyne steden/ dorpen/ ende vlecken/ die onder Hesbon gehoorden/ als onder hare moeder-stadt/ ofte hooft-stadt. Mose noemtse onbemuerde steden/ Deuter. 3. 5.
38 T. w. met dien Koninck/ die naest voor Balac Koninck geweest was.
39 T. w. grooter en stercker als sy te vooren geweest is.
40 D. Sihon/ nae dat hy Hesbon ingenomen hadde/ is van daer als een vyer voort-gevlogen nae de Moabiten toe.
41 Dit was de hooft-stadt van het lant der Moabiten/ daer van het geheele lant den name gekregen heeft.
42 Verst. de Priesteren ende Vorsten/ die de stadt door haren afgod niet en hebben konnen bevrijden. Siet Jer. 48. 7. And. de burgers van Bamoth. te Arnon.
43 D. ghy volck/ dat den Chamos eert ende dient. Aldus wierd genoemt de afgod der Moabiten. 1. Reg. 11. 33.
o 1. Reg. 11. 7. 33.
44 T. w. Chamos.
45 T. w. Moabs/ dat is/ de Moabiten.
46 D. Chamos heeftse laten gevanckelick wech voeren/ sonder dat hyse heeft kunnen beschermen.
47 Ofte/ Geschoten. T. w. met pijlen. And. hare lampe is vergaen. D. hare heerlickheyt.
48 Een van de hooge plaetsen of steden in 't lant van Moab. Jes. 15. 2. Jer. 48. 18/22.
49 Eene stadt in 't lant Moabs. Jos. 12. 2.
50 De name eener stadt/ die eertijts de Moabiten hadde toegehoort/ van de welcke gesproken wort Num. 32. 1/3/34/35. en Jer. 48. 32.
51 Siet vov. v. 25.
52 Dit was de groot vet weyde-lant/ van het welcke gesproken wert Deuter. 32. 14. Ps. 22. 13. Jer. 50. 9. Amos 4. 1. Mich. 7. 17.
p Deuter. 31. ende 29. 7.
53 Desen Og is oock een Koninck der Amoriten geweest/ een reuse/ siet van hem Deuter. 3. 1/11.
54 Een stadt in het Koninckrijcke van Og gelegen/ Deut. 3. 10.
q Psal. 136. 20.
r Psal. 136. 20, 21 22.
55 Hebr. geen overige over bleef.
56 T. w. des Konincks Ogs lant.

Het xxij. Capittel.

Balac de Koninck der Moabiten ontbiedt Bileam/ om Israël te vloecken/ v. 1/ &c. Bileam vraegt den HEERE wat hy doen soude/ 8. Die verbiedt hem tot Balac te gaen/ 12. Balac ontbiedt hem ten anderen male/ 15. ende de HEERE laet hem gaen/ 20. De Engel soude hem gedoodt hebben/ hadde niet sijn ezelinne ter zyden afgetreden/ 21. ende haer onder hem neder geleyt/ 27. Bileams oogen worden geopent/ dat hy den Engel sach/ 31. Die bestraft hem/ 32. Hy bekent sijn schult/ en is willich weder te keeren/ 34. maer de Engel laet hem voort trecken/ 35. Balac komt Bileam te gemoete/ ende ontfangt hem seer treffelick/ 36. maer wat hy hem voor eere doet/ hy en kan hem niet bewegen Israël te vloecken/ 38.

1 DAerna reysden de kinderen Israëls/ ende legerden sich in de vlacke velden Moabs/ aen dese zijde der [1] Jordane van Jericho.

2 Doe [2] Balac de sone Zippors sach/ alles dat Israël den Amoriten gedaen hadde:

3 [3] So vreesde Moab seer voor het aengesichte deses volcks/ want het was vele: ende Moab [4] was beangsticht voor het aengesichte der kinderen Israëls.

4 Derhalven seyde Moab tot [5] de Outste der Midianiten/ Nu sal dese gemeynte [6] oplecken [7] al wat rontom ons is/ gelijck de osse de groente des velts opleckt: Te dier tijt nu was Balac de sone Zippors Coninck der Moabiten.

5 Die sondt boden aen [8] [a] Bileam den sone Beors te [9] Pethor/ welcke aen de [10] Riviere is/ [11] in 't lant der kinderen sijns volcx/ om hem te roepen: seggende/ Siet daer is een volck uyt Egypten getogen/ siet/ het heeft het [12] gesichte des lants bedeckt/ ende 't blijft liggen recht tegen over my.

6 Ende nu/ komt doch/ vervloeckt my dit volck/ want het is machtiger dan ick/ misschien sal ick het kunnen slaen/ ofte sal het uyt het lant verdrijven: want ick weet/ dat wien ghy segent/ die sal gesegent zijn/ ende dien ghy vervloeckt/ die sal vervloeckt zijn.

7 Doe gingen de Outste der Moabiten/ ende de Outste der Midianiten/ ende hadden [13] den [loon der] waerseggingen in hare hant: also quamen sy tot Bileam/ ende spraken tot hem de woorden Balacs.

8 Hy dan seyde tot haer/ Vernacht hier desen nacht/ so sal ick u lieden een antwoorde weder brengen/ gelijck als de HEERE tot my sal gesproken hebben: doe bleven de Vorsten der Moabiten by Bileam.

9 Ende Godt [14] quam tot Bileam/ ende seyde/ Wie zijn die mannen/ die by u zijn?

10 Doe seyde Bileam tot Godt: Balac de sone Zippors de Coninck der Moabiten heeftse tot my gesonden/ [seggende]:

11 Siet/ daer is een volck uyt Egypten ge-

1 Der Iordane van Iericho] D. die nae by Jericho passeert/ of/ die een veer by Jericho hadde.
2 Desen Balac was te deser tijt Koninck der Moabiten/ v. 4. Siet van hem vorder/ Jud. 11. 25. ende Mich. 6. 5.
3 Hier wort vervult/ dat Exod. 15. 15. voorseyt is.
4 Ofte/ wert verdrietich, als Exod. 1. 12.
5 Sy worden Vorsten genoemt/ v. 7/8.
6 D. op-eten ende verteeren.
7 Hebr. alle onse rondommen, ofte/ onse rondommicheden.
8 Hy wort Jos. 13. 22. genoemt een voorsegger. Siet ond. 24. 1. d' Apostel Petrus noemt hem een Propheet. 2. Pet. 2. 16.
a Ios. 24. 9.
9 Een stadt in Mesopotamia/ ond. 23. 7. Deuter. 23. 4.
10 T. w. Euphrates.
11 D. in sijn/ te weten/ Bileams vaderlant/ 't welck was Mesopotamien/ als blijckt/ ond. 23. 7.
12 Hebr. ooge. Siet Exod. 10. 5/15. alsoo v. 11.
13 2. Pet. 2. 15. wort het genoemt de loon der ongerechticheyt. Siet Jerem. 22. op v. 13.
14 T. w. in der nacht.

ten getogen / ende 't heeft het gesichte des lants bedeckt: komt nu/ vervloeckt het my/ misschien sal ick tegen het selve kunnen stryden/ ofte het uytdryven.

12 Doe seyde Godt tot Bileam/ Ghy en sult met hen niet trecken: ghy en sult dat volck niet vloecken / want het is gesegent.

13 Doe stont Bileam 's morgens op / ende seyde tot de Vorsten Balacs / Gaet nae u lant: want de HEERE weygert my toe te laten met ulieden te gaen.

14 So stonden dan de Vorsten der Moabiten op / ende quamen tot Balac: ende sy seyden/ [15] Bileam heeft geweygert met ons te gaen.

15 Doch Balac voer noch voort Vorsten te senden/ meer ende eerlicker dan [16] die waren:

16 Die tot Bileam quamen/ ende hem seyden/ Alsoo seyt Balac de sone Zippors/ Laet u doch niet beletten tot my te comen.

17 Want ick sal u [17] seer hooge vereeren/ ende al dat ghy tot my seggen sult/ dat sal ick doen: so komt doch / vervloeckt my dit volck.

18 Doe antwoordde Bileam / ende seyde tot de dienaren Balacs / [b] Wanneer Balac my [18] syn huys vol silvers ende gouts gave / so en vermochte ick niet [19] het bevel des [20] HEEREN mynes Godts te overtreden/ om te doen kleyn ofte groot.

19 Ende nu / blyft ghy-lieden doch [21] oock hier desen nacht / [22] dat ick wete wat de HEERE tot my voorder spreken sal.

20 Godt nu quam tot Bileam des nachts / ende seyde tot hem / Dewyle die mannen gekomen zyn om u te roepen / [23] staet op / gaet met hen: ende nochtans sult ghy dat doen/ het welcke ick tot u spreken sal.

21 Doe stont Bileam des morgens op/ ende sadelde syn eselinne/ ende hy trock henen met de Vorsten Moabs.

22 Doch Godes toorn wert ontsteken/ [24] om dat hy henen tooch / ende de Engel des HEEREN stelde sich in den wech/ hem tot een [25] tegen-partye: hy nu reedt op syne eselinne / ende twee syner jongeren waren by hem.

23 De [c] eselinne nu sach den Engel des HEEREN staende in den wech / met syn [26] uytgetrocken sweert in syne hant / daerom weeck de eselinne uyt den wech / ende ginck in 't velt: doe [27] sloech Bileam de eselinne / om de selve nae den wech te doen wenden.

24. Maer d' Engel des HEEREN stont in een pat der wyngaerden / zynde een muer aen dese / ende een muer aen gene zyde.

25 Doe de eselinne den Engel des HEEREN sach/ so klemde sy haer selven aen den wandt/ ende klemde Bileams voet aen den wandt: daerom voer hy voort haer te slaen.

26 Doe ginck de Engel des HEEREN noch voorder: ende hy stont in een enge plaetse / daer geen wech en was / om te wycken ter rechter / noch ter slincker hant.

27 Als de Eselinne den Engel des HEEREN sach/ so leyde sy haer neder onder Bileam: ende de toorn Bileams ontstack / ende sy sloech de eselinne met eenen stock.

28 De [d] HEERE nu opende den mont der eselinne / die tot Bileam seyde/ Wat hebbe ick u gedaen / dat ghy my nu driemael geslagen hebt?

29 Doe seyde Bileam tot de eselinne/ Om dat ghy my bespott hebt: och oft ick een sweert in myne hant hadde! want ick soude u nu dooden.

30 De eselinne nu seyde tot Bileam/ Ben ick niet uwe eselinne / op de welcke ghy gereden hebt van doe af dat ghy [myn heere] geweest zyt / tot op desen dach? [28] ben ick oyt gewent geweest u alsoo te doen? hy dan seyde / Neen.

31 Doe ontdeckte de HEERE de oogen Bileams / so dat hy den Engel des HEEREN sach staende in den wech/ ende syn uytgetrocken sweert in syne hant: daerom neychde hy het hooft ende buychde sich op syn aengesichte.

32 Doe seyde de Engel des HEEREN tot hem / Waerom hebt ghy uwe eselinne nu driemael geslagen? siet/ ick ben uytgegaen [u] tot een tegenpartye / [29] dewyle [30] [e] desen wech [31] van my afwyckt.

33 Maer d' eselinne heeft my gesien/ ende sy is nu dryemael voor myn aengesichte geweken: indien sy voor myn aengesicht niet geweken en ware / sekerlick ick soude u nu oock gedoodet/ ende haer by het leven behouden hebben.

34 Doe seyde Bileam tot den Engel des HEEREN / Ick hebbe gesondicht/ want ick en hebbe niet geweten / dat ghy my te gemoete op desen wech stont: ende nu/ [32] ist quaet in uwe oogen / [33] ick sal wederkeeren.

35 De Engel des HEEREN nu seyde tot Bileam / Gaet henen met dese mannen/ maer alleenlick dat woort/ dat ick tot u spreken sal/ dat sult ghy spreken: Also tooch Bileam met de Vorsten Balacs.

36 Als Balac hoorde / dat Bileam quam: so ginck hy uyt hem te gemoete tot de Stadt der Moabiten / welcke aen de lant-pale Arnons [leyt]/ die aen het uyterste der lant-pale is.

37 Ende Balac seyde tot Bileam / hebbe ick niet [34] eernstelick tot u gesonden/ om u te roepen? waerom en zyt ghy niet tot my gekomen? kan ick u niet te rechte vereeren?

38 Doe seyde Bileam tot Balac/ Siet ick ben tot u gekomen / [35] sal ick nu eenichsins [36] yets kunnen spreken? het woort 't welck Godt in mynen mont leggen sal/ dat sal ick spreken.

39 Ende Bileam ginck met Balac: ende sy quamen te [37] Kiriath-Huzoth.

40 Doe [38] slachtte Balac runderen ende schapen; ende hy sondt aen Bileam/ ende aen de Vorsten die by hem waren.

41 Ende 't geschiedde [39] des morgens/ dat Balac den Bileam nam / ende voerde hem op de hoochtẽ Baals: dat hy van daer sage het uyterste [40] des volcx.

Het xxiij. Capittel.

Balac ende Bileam slachten ende offeren runderen ende rammen / v. 1 / &c. Godt legt eenen zegen over Israel in Bileams mont/ 5. Hier over verstoort sich Balac/ 11. Sy gaen nae een ander plaetse/ om 't volck Godes te vloecken/ 13. ende offeren aldaer wederom/ 14. Godt ontmoet wederom Bileam / ende legt noch eenen grooteren zegen in synen mont/ 16. Balac brengt Bileam op een derde plaetse/ daer sy oock offerhanden doen/ 27.

1 DOe seyde Bileam tot Balac / bouwt my hier seven altaren: ende bereydt my hier seven varren/ ende seven rammen.

2 Balac nu dede gelyck als Bileam gespro-

---

15 Gelijc Bileam de Moabitische Vorstẽ weyniger seyde / dan Godt tot hem gesproken hadde: Alsoo bootschappen sy haren heere Balac weyniger dan Bileam haer geseyt hadde.
16 T. w. dan de eerst gesondene.
17 *Hebr.* eerende sal ick u eeren.
b Ond. 24. 13.
18 *Hebr.* de volheyt sijnes huys.
19 *Hebr.* den mont.
20 Hier uyt blijckt/ dat Bileam eeniger mate den waren Godt gekent heeft / ten aensien van dese handelinge: doch niet geheelick noch oprechtelick.
21 Oock. T. w. gelijck de voorige gesanten hebben gedaẽ.
22 Bileam gelaet sich / dat hy niet anders in dese sake doen en soude / dan dat Godt behagen soude / daer hy doch wel wiste/ dat Godt hem alreets verbodẽ hadde de Israëliten te vloecken.
23 Godt de HEERE laet Bileam eyntlick toe / dat hy met de gesanten Balacs gaen sal / niet dat het hem aengenaem was / als blijckt v. 22. maer om de boosheyt Bileams des te meer te ontdecken / en syne heerlickheyt daer inne te openbaren/ dat hy Bileam gedwongen heeft het volck te segenen/ 't welck hy voorgenomẽ hadde te vloecken.
24 T. w. met sulck een voornemen / om het volck Godes te vloecken. And. als.
25 *Hebr.* Satan.
c 2. Pet. 2. 16. Iudæ v. 11.
26 Dit was eẽ teecken des toorns ende der wrake / als Jos. 5. 13. ende 1. Chron. 21. 16.
27 T. w. met synen stock/ v. 27.
d 2. Pet. 2. 16. Iud. v. 11.
28 *Hebr.* hebbe ick de wijse hebbende de wijse gehat?
29 D. want ghy en gaet den wech niet in / dien ick wil dat ghy sult in-gaen.
30 T. w. dien ghy voor hebt.
e 2. Pet. 2. 15.
31 *Hebr.* tegen over my. Dat is / onder myn oogen/ in myn tegenwoordicheyt.
32 D. behaecht het u niet.
33 *Hebr.* ick sal my wederkeeren.
34 *Hebr.* sendende gesonden.
35 *Hebr.* sal ick kunnende kunnen yets spreken?
36 T. w. dat ick wil/ ende Godt niet en wil.
37 And. de stadt der stratẽ, ofte/ in de stadt, die buyten gelegen is.
38 T. w. tot een offerhande, eñ de overgeblevene stucken aten sy in een maeltijt. Siet ond. 25. 2.
39 T. w. des anderen daechs / na het feest der offerhande.
40 T. w. des volcx Israëls.

gesproken hadde / ende Balac ende Bileam offerden eenen varre/ende eenen ram/ op elcken altaer.

3 Doe seyde Bileam tot Balac/ Blÿft staen by u brand-offer / [1] ende ick sal henen gaen / misschien sal de HEERE my te [2] gemoete komen / ende 't gene dat hy wÿsen sal / dat sal ick u bekent maken: doe ginck hy op de [3] hoochte.

4 Als Godt Bileam ontmoett was / so seyde hy tot hem / Seven altaren hebbe ick toegerichtt/ende hebbe eenen varre ende eenen ram op elcken altaer geoffert.

5 Doe leyde de HEERE het woort in Bileams mont / ende seyde / Keert weder tot Balac/ ende spreeckt aldus:

6 Als hy nu tot hem weder-keerde/siet so stont hy by sÿn brand-offer/ hy ende alle de Vorsten der Moabiten.

7 Doe [4] hief hy sÿne spreucke op / ende seyde: Uyt [5] Syrien heeft my Balac de Coninck der Moabiten halen laten/van 't geberchte tegen 't oosten [seggende]/Komt vervloeckt my [6] Jacob / ende komt / scheldet Israël.

8 Wat sal ick vloecken/dien Godt niet en vloeckt? ende wat sal ick schelden daer de HEERE niet en scheldet?

9 Want van de hoochte der steen-rotsen sie ick hem / ende van de heuvelen aenschouwe ick hem: siet / [a] dat volck sal [7] alleen woonen/ ende 't en sal onder de Heydenen niet gerekent worden.

10 Wie sal het [8] stof Jacobs tellen? ende 't getal / [ja] [9] het vierde deel van Israël? [10] mÿne ziele sterve den doot der [11] oprechten/ ende mÿn uyterste zy gelÿck [12] het sÿne.

11 Doe seyde Balac tot Bileam/Wat hebt ghy my gedaen? ick hebbe u genomen/ om mÿne vyanden te vloecken / maer siet/ [13] ghy hebtse doorgaens gesegent.

12 Hy nu antwoordde/ende seyde: Sal ick dat niet waernemen te spreken / dat de HEERE in mÿnen mont geleyt heeft?

13 Doe seyde Balac tot hem / Comt doch met my aen een ander plaetse / [14] van waer ghy hem sult sien/ghy en sult niet als sÿn eynde sien/maer hem niet gantschelick sien/ende vervloeckt hem my van daer.

14 Also nam hy hem mede tot het velt Zophim / op de hoochte van Pisga: ende hy bouwde seven altaren / ende hy offerde eenen varre ende eenen ram op elcken altaer.

15 Doe seyde hy tot Balac/Blÿft hier staen by u brand-offer: ende ick sal [15] [hem] aldaer ontmoeten.

16 Als de HEERE Bileam ontmoett was / [b] so leydde hy het woort in sÿnen mont: ende hy seyde/ Keert weder tot Balac/ ende spreeckt alsoo.

17 Doe hy tot hem quam / siet so stont hy by sÿn brand-offer/ende de Vorsten der Moabiten by hem: Balac nu seyde tot hem/ Wat heeft de HEERE gesproken?

18 Doe hief hy sÿne spreucke op / ende seyde: [16] Staet op Balac/ ende hoort/ neygt uwe ooren tot my / ghy sone Zippors.

19 [c] Godt en is geen man / dat hy liegen soude/nochte eenes menschen kint/ dat het hem berouwen soude: soude hy 't seggen/ende niet doen? ofte spreken/ ende niet [17] bestendich maken?

20 Siet ick hebbe [18] ontfangen te [19] segenen: dewÿle [20] hy segent / so en sal ick het niet keeren.

1 T. w. om Godt te vragen/ maer dit dede hy door onbehoorlicke wÿse van doen/ als blijckt cap. 24. 1.
2 *Hebr.* my te gemoete ontmoeten.
3 And. alleen.
4 Door het woort op-heffen, wort hier te kennen gegeven / dat Bileam sÿne stemme verheven ende overluyt gesproken heeft.
5 T. w. uyt Mesopotamia, 't welck in Syrien gelegen is/ Deuter. 23. 4. *Hebr.* Aram.
6 D. de nakomelingen Jacobs. Alsoo stracx/ Israël, dat is/ de Israëliten.
a Deuter. 33. 28.
7 T. w. Van andere natiē afgesondert/ soo in kerckelicke als politÿcke saken. Vgel. Mich. 7. 14. met de aent.
8 D. de kinderen/ of 't zaet. Siet Genes. 13. 16. ende 28. 14.
9 And. van een quartier. 't Schÿnt dat Bileam gesien heeft op het leger der Israëliten/ dat in vyer quartieren gedeylt was rontom den Tabernakel. Num. cap. 2.
10 D. laet my sterven den doot der gerechtigen: maer Bileam is onder de vyanden Godes omgekomen, ond. 31. 8. Jos. 13. 22. siet oock 2. Corinth. 11. 15.
11 Oft / der genen die recht zijn.
12 T. w. Israëls.
13 *Hebr.* ghy hebtse gesegent segenende.
14 Als of hy seyde: of ghy misschiē door de groote menichte verschrickt mocht worden / ende daerom hem niet derven vloecken. And. van waer ghy hem sien sult (ghy hebt alleenelick zijn eynde gesiē, maer ghy en hebt hem niet gantschelick gesien) ende vervloeckt, &c.
15 T. w. den HEERE/ om raet te vragen.
b Bov. 22. 35.
16 T. w. om het woort des HEEREN met eerbiedinge aen te hooren. Siet Jud. 3. 20.
c 1. Sam. 15. 25. Iac. 1. 17.
17 *Hebr.* doen staen.
18 T. w. last van den HEERE. De sin is / Godt heeft my bevolen Israël te segenē/ ick moet hem gehoorsaem zijn.
19 T. w. dit volck van Israël.
20 T. w. de HEERE.

21 [21] Hy [d] [22] en schouwt niet aen de ongerechticheyt in Jacob / oock en siet hy niet aen de [23] boosheyt in Israël: de HEERE sÿn Godt is met hem / ende het [24] geklanck [25] des Conincks is by [26] hem.

22 Godt heeftse uyt Egypten uytgevoert: [e] sÿne krachten zÿn als eenes [27] eenhoorns.

23 Want [28] daer en is geen tooverye tegen Jacob / noch waerseggerye tegen Israël: [29] Te deser tÿt sal van Jacob geseyt worden / ende van Israël / [30] wat Godt gewrocht heeft.

24 Siet het volck sal opstaen als een oudt leeuw / ende 't sal sich verheffen als een leeuw: 't en sal sich niet nederleggen tot dat het den roof gegeten / ende 't bloet der verslagenen gedroncken sal hebben.

25 Doe seyde Balac tot Bileam / [31] Ghy en sult het gantschelick noch vloecken/ noch geensins segenen.

26 Doch Bileam antwoordde / ende seyde tot Balac: Hebbe ick niet tot u gesproken/seggende/Al wat de HEERE spreken sal/ dat sal ick doen?

27 Voorder seyde Balac tot Bileam / Comt doch / ick sal u aen een andere plaetse mede nemen: misschien sal het recht zÿn in de oogen van dien Godt / dat ghy [32] het my van daer vervloeckt.

28 Doe nam Balac den Bileam mede tot de hoochte van [33] Peor / die tegen de woestÿne siet.

29 Ende Bileam seyde tot Balac / Bouwt my hier seven altaren/ende bereydt my hier seven varren/ende seven rammen.

30 Balac nu dede gelÿck als Bileam geseyt hadde: ende hy offerde eenen varre/ ende eenen ram op elcken altaer.

21 Dat is/ Godt de HEERE is so goedertieren over de Israëliten / dat hy hare sonden als niet en siet/ nochte toe en rekent.
d Psal. 32. 1, 2. ende 51. 11. Ierem. 50. 20. Rom. 4. 7.
22 And. hy en siet geen afgoderije, &c. eñ geene moeyte &c. dat is / de wooninge die de afgodendienaers bedryven.
23 Of/ verkeertheyt. And. moeyte, arbeyt.
24 T. w. der Trompetten. Hy siet op de silveren trompetten: van de welcke siet bov. 10. 9. Jos. 6. 16/ 20. Jud. 7. 20. ende 2. Chron. 13. 12.
25 D. Godes / des Coninex aller Koningen. Dit kannen duyden op de predicatie des Goddelicken woorts.
26 T. w. by Jacob: of/ by Israël.
e Ond. 24. 8.
27 De Eenhoorn wort in de Heylige schrift geroemt van wegen sÿne kracht/ ond. 24. 8. Deuter. 33. 17. Job 39. 12. Psal. 22. 22. ende 92. 11. Dit beest is te dier tÿt bekent geweest / maer wat het eygentlick zy/ en weetmen nu niet.
28 D. de tooverye en vermach niet tegen de Israëliten. And. in Iacob. &c.
29 Hy wil seggen: men sal niet alleen in toekomende tijden vertellen de wonderwercken / die Godt onder dit volck gedaen heeft / maer oock nu.
30 And. wat ist dat Godt gedaen heeft?
31 *Hebr.* vloeckende niet vloecken, ende segenende niet segenen.
32 T. w. het volck van Israël.
33 De name eenes berchs/ by de Griecken Phogor genoemt / op welcken de Moabiten haren afgodt/ genoemt Baal-Peor, plechten offerhande te doen/ Ond. 25. 2/ 3/ 18. aldaer hadden sy eenen Tempel/ geheeten Beth-Peor., Deuter. 3. 29. oock wasser een stadt alsoo genoemt / die naderhant den Rubeniten is toegevallen. Jos. 13. 15/ 20.

Het xxiiij. Capittel.

Bileam sÿn hulpe verlatende / prophetéert den voorspoet Israëls / v. 1 / &c. Balac verlaet hem met toorn / 10. maer eerst prophetéert Bileam van de Sterre / die uyt Jacob soude voort-gaen/ ende van sommiger natien onder-ganck/14. Daerna scheyden Bileam ende Balac van malkanderen/ 25.

1 DOe Bileam sach / dat het goet was in de oogen des HEEREN/ dat hy Israël segende/ so en ginck hy dit [1] mael niet henen gelÿck meermael/ [2] tot de tooveryen: maer hy stelde sÿn aengesichte [3] nae de woestÿne.

2 Als Bileam sÿne oogen op-hief/ ende Israël sach/ woonende nae [4] sÿne stammen: so [5] was de Geest Godes op hem.

3 Ende hy hief sÿne spreucke op / ende seyde: Bileam de sone Beors spreeckt/ende de man / dien [6] de oogen geopent zÿn / spreeckt.

4 De hoorder der redē Godes spreeckt/ die des Almachtigen gesichte siet / die [7] verruckt wort / ende dien de oogen ontdeckt worden.

5 Hoe goet zÿn uwe tenten Jacob! uwe wooningen Israël!

6 Gelÿck de beken breyden [8] sy haer uyt / als de hoven aen de rivieren: de HEERE heeftse geplantt/ als de [9] sandel-boomen / als de [10] ceder-boomen aen het water.

1 *Hebr.* gelijck mael in mael.
2 *Hebr.* de tooveryen te gemoete. Verst. de onbehoorlicke maniere van voorseggingen die hy gebruyckt hadde / ende van Godt voor tooverije gehoudē wort.
3 Daer de kinderen Israëls haer leger hadden in 't velt der Moabiten.
4 T. w. in sulcke ordre afgedeylt / als de HEERE bevolen hadde/ Num. cap. 2.
5 D. Godt gaf hem in / wat hy spreken soude.
6 T. w. de oogen des verstants/ om te siē/ wat in toekomende tijden den kinderen Israëls bejegenen soude. *Hebr.* de ooge.
7 *Hebr.* vallende.
8 T. w. de kinderen Israëls.
9 Ofte Aloē. Dit is ē boom/ wiens hout/ als het dorre wort / eenen liefflicken reuck van sich geeft.
10 Het hout deses booms is schoone / 't wast hooge ende dicke/ende 't en verrot niet lichtelick. Van dit hout was de Tempel Salomons getimmert, 1. Reg. 6. 9/ 10.

7 Daer sal water uyt [11] sijne emmeren vloeyen/ ende sijn zaet sal [12] in vele wateren zijn: ende sijn Coninck sal boven [13] Agag verheven worden/ ende sijn Coninckrijcke sal verhooght worden.

8 Godt heeft hem uyt Egypten uytgevoert/ sijne krachten zijn als [a] eenes eenhoorns: hy sal de Heydenen/ sijne vyanden/ verteeren/ ende haer gebeente [14] breken/ ende met sijne pijlen doorschieten.

9 [b] Hy heeft sich gekromt/ hy heeft sich nedergeleyt/ gelijck een leeuw/ ende als een oude leeuw/ wie sal hem [15] doen opstaen? [16] so wie u segent/ die zy gesegent/ ende vervloeckt zy wie u vervloeckt.

10 Doe ontstack de toorn Balacs tegen Bileam/ ende [17] hy sloech sijne handen te samen: ende Balac seyde tot Bileam/ Ick hebbe u geroepen om mijne vyanden te vloecken/ maer siet/ [18] ghy hebtse nu drymael geduerichlick gesegent.

11 Ende nu/ [19] packt u wech [20] nae uwe plaetse: Ick hadde geseyt/ [21] dat ick u hooge vereeren soude/ maer siet/ de [22] HEERE heeft die eere van u geweert.

12 Doe seyde Bileam tot Balac: Hebbe ick oock niet tot uwe boden/ die ghy tot my gesonden hebt/ gesproken/ seggende:

13 [c] Wanneer my Balac sijn huys vol silvers ende gouts gave/ so en kan ick 't bevel des HEEREN niet overtreden/ doende goet ofte quaet [23] uyt mijn [eygen] herte: dat de HEERE spreken sal/ dat sal ick spreken.

14 Ende nu/ siet ick gae tot mijnen volcke: komt [24] ick sal u raet geven/ [ende seggen]/ wat dit volck uwen volcke doen sal [25] in de laetste dagen.

15 Doe hief hy sijne spreucke op/ ende seyde: Bileam de sone Beors spreeckt/ ende die man/ dien de oogen geopent zijn/ spreeckt.

16 De hoorder der reden Godes spreeckt/ ende die de wetenschap des Alderhoochsten weet: die des Almachtigen gesichte siet/ die verruckt wort/ ende dien de oogen ontdeckt worden.

17 Ick [26] sal [27] hem sien/ maer [28] nu niet/ ick sal hem aenschouwen/ maer niet nacby: Daer sal een [29] Sterre voortgaen uyt Jacob/ ende daer sal een [29] Scepter uyt Israël opkomen/ die sal de [30] palen der Moabiten verslaen/ ende sal alle de [31] kinderen Seths [32] verstooren.

18 Ende [33] Edom sal eene erffelicke besittinge zijn/ ende [34] Seïr sal [35] sijnen vyanden eene erffelicke besittinge zijn: doch Israël sal [36] kracht doen.

19 [d] Ende daer sal [37] [eener] uyt Jacob heerschen/ ende hy sal de overige [38] uyt de steden ombrengen.

20 Doe hy de Amalekiten sach/ so hief hy sijne spreucke op/ ende seyde: Amalek is de [39] eerstelinck der heydenen/ [40] maer sijn uyterste is ten verderve.

21 Doe hy de [41] Kenithen sach/ so hief hy sijne spreucke op/ ende seyde: Uwe wooninge is vaste/ ende ghy hebt uwen [42] nest in een steen-rotse geleyt.

22 Even-wel sal [43] Kain verteert worden/ [44] tot dat u Assur gevanckelick wech voeren sal.

23 Voorts hief hy sijne spreucke op/ ende seyde: Och [45] wie sal leven als Godt [46] dit [47] doen sal?

24 Ende de schepen van den [48] oever [49] Chittim/ die sullen Assur plagen/ sy sullen oock [50] Heber plagen: ende [51] hy sal oock ten verderve zijn.

25 Doe stont Bileam op/ ende ginck henen/ ende keerde weder [52] tot sijn plaetse: Balac ginck oock sijnen wech.

11 T. w. uyt Israëls.
12 D. het sal seer vermenichvuldigen.
13 Dit is de name des Koninckx/ ja aller Koningen der Amalekiten/ welck Koninckrijcke te deser tijt seer heerlick ende groot was. siet 1. Sam. 15. 8.
a Bov. 23. 22.
14 *Hebr.* uyt-beenen. D. het been uyt het vleesch trecken.
b Genes. 49. 9. Bov. 23. 24.
15 Of/ op-wecken.
16 Achtervolgens de belofte Godes. Genes. 12. 3.
17 Tot een teecken van toorn ende verdriet.
18 *Hebr.* segenende hebt ghyse gesegent.
19 *Hebr.* vluchtt u.
20 T. w. nae Mesopotamia, tot uwe stadt Pethor.
21 *Hebr.* vereerende vereeren soude. Te weten/ met groote geschencken.
22 *Hebr.* de HEERE heeft u geweert van de eere.
c Bov. 22. 18.
23 D. van my selvē. Siet Num. 16. 28.
24 D. ick sal u raet geven/ ende met eenē waerschouwē. Sommige verstaen door den raet alhier de navolgende prophetie/ andere den godtloosen raet/ daer van ond. cap. 25. vergeleken met Num. 31. 16. ende Apoc. 2. 14.
25 T. w. ten tijde Davids/ gelijcker geschreven staet/ 2. Sam. 8. 2.
26 And. ick sie hem, ofte het.
27 Dit is een prophetie op Christum den toecomendē Messiam. waer van David een voorbeelt geweest is.
28 D. noch niet.
29. 29. Door de woorden sterre ende scepter, verstaet Bileam het heerlicke Koninckrijcke des volcx Godes/ 't welc ten deele wereltlick in David/ maer voornamelick in 't geestelicke Koninckrijcke onses HEEREN Iesu Christi vervult is. Siet Apoc. 22. 16.
30 *Hebr.* hoecken, zijden. D. de frontieren. siet de vervullinge deser prophetie, 2. Sam. 8. 2. Doch voornamelick is dit vervult door de roepinge der Heydenen door d'Apostelē. sommige verstaen door de hoecken ofte palen de vorsten des lants.
31 D. alle andere volckeren/ uyt de welcke de HEERE Christus sijne Kercke vergaderen soude/ want de nakomelingen Cains/ zijn in de Sundtvloet omgekomen.
32 Eygentlick/ ontwallen, ontmueren.
33 Siet de vervullinge hier van/ 1. Chron. 18. 13. ende voorts aengaende het geestelicke/ in de beroepinge der Heydenen/ ende dempinge der vyanden van Godes Kercke.

34 Dit is de name van 't gebergchte daer de Edomiten woonden/ Genes. 36. 7. 8.
35 T. w. den kinderen Israëls.
36 And. macht betoonen, dat is/ kloeckelick handelen.
d 2. Sam. 8. 14.
37 Verstaet David ende Christum.
38 *Hebr.* uyt de stadt. D. uyt elcke stadt/ ofte alle de steden/ te weten/ der Edomiten/ v. 18.
39 Of/ de eerste. D. een seer treffelick Koninckrijcke/ ofte d'eerste die tegen de Israëliten oorloge gevoert heeft.
40 D. de Amalekiten sullen verdelcht worden nae den raet ende besluyt Godes. Siet Exod. 17. 14. ende 1. Sam. 15.
41 Dese woonden onder de Amalekiten. 1. Sam. 15. 6.
42 D. wooninge/ als Job 29. 18.
43 And. de Kainiten, of/ de Keniten, die/ soo het schijnt/ van eenen genaemt Kain, haren oorspronck hebben.

44 And. soo lange als u Assur sal gevanckelick houden.
45 D. wie sal levendich blijven? Als of hy seyde/ och wat een groot jammer ende elende sal alsdan vele volckeren overkomen!
46 T. w. dat hier volcht v. 24. ofte/ hem (te weten Israël) stellen sal. ofte/ sich setten sal.
47 *Hebr.* setten, ordineren sal.
48 *Hebr.* hant. Dat is/ kuste/ ofte oever.

49 Kittim of Chittim, is geweest een van de sonen van Javan den sone Japhets/ die Noachs sone was/ Genes. 10. 4. sijne nakomelingen hebben haer nedergeset in Cilicia, Macedonia, Cyprus, ende Italia. Ioseph. lib. 4. cap. 22. Antiq. Soo dat onder 't woort Chittim somtijts dit/ somtijts dat volck of natie verstaen wort.
50 D. de Hebreen/ ofte nakomelingen van Heber/ van den welcken siet Genes. 10. 22/ 24. Alle de Joden ofte Israëlitē zijn Hebers nakomelingen/ die van de Romeynen ende Griecken zijn geplaecht geweest.
51 T. w. de Chittiter.
52 T. w. nae Mesopotamia. Dit was wel Bileams meyninge ende voornemen/ maer hy is van de Midianiten opgehouden/ ende daer na van de Israëliten met den sweerde verslagen/ Num. 31. 8. Andere meynen/ dat wel Bileam zy te huys gekomen/ maer naderhant wederom tot de Midianiten gekeert/ ende met haer omgekomen.

Het xxv. Capittel.

De Israëliten begaen hoerdom te Sittim/ met de dochteren der Moabiten/ ende afgoderye met Baal-Peor/ v. 1/ &c. De Heere beveelt Mose de afgoden-dienaers om te brengen/ 4. Pinehas doodet Zimri/ ende Cozbi/ 7. Daerom belooft hem Godt het Priesterdom in eeuwicheyt/ 11. Godt beveelt de Midianiten te slaen/ 17. om dat sy arghlistelick tegens Israël gehandelt hadden/ 18.

1 Ende [a] Israël verbleef te [1] Sittim/ ende [2] het volck begost te hoereren/ met de dochteren der [3] Moabiten.

2 [b] Ende [4] sy noodichden het volck tot de slacht-offeren [5] harer Goden: ende [6] het volck [7] at/ ende 't buygde sich voor hare Goden.

3 Als nu Israël sich koppelde aen Baal Peor/ [c] ontstack de toorn des HEEREN tegen Israël.

4 Ende de HEERE seyde tot Mose/ [d] Neemt [8] alle de hoofden des volcx/ ende hangtse [9] den HEERE tegen de [10] Sonne/ so sal de hitticheyt van des HEEREN toorn gekeert worden van Israël.

5 Doe seyde Mose tot de Richters van Israël: Een yeder doode [11] sijne mannen/ die sich aen Baal-Peor gekoppelt hebben.

6 Ende siet/ een man uyt de kinderen Israëls quam/ ende bracht eene Midianitinne tot [12] sijne broederen voor de oogen Mose/ ende voor de oogen der gantscher vergaderinge der kinderen Israëls/ doe sy weenden voor de deure der Tente der t' samen-komste.

7 Doe Pinehas de sone Eleazars des soons Aarons des Priesters/ [dat] sach: [e] so stont hy op uyt het midden der vergaderinge/ ende nam een spiesse in sijne hant:

8 Ende hy ginck den Israëlitischen man na in den hoeren-winckel/ ende doorstackse beyde/ den Israëlitischen man/ ende de vrouwe door haren buyck: Doe wert de plage van over de kinderen Israëls opgehouden.

9 [f] De gene nu/ die aen de plage storven/ waren [13] vier-en-twintich duysent.

10 Doe sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

11 Pinehas de sone Eleazars/ des soons Aarons des Priesters/ heeft mijne grimmicheyt van over de kinderen Israëls afgewendt/ dewijle hy [g] mijnen yver geyvert heeft in het midden der selver: so dat

a Num. 31. 16. ende 33. 49.
1 Een plaetse in de woestijne/ in de leege landen der Moabiten/ by de Jordane. Num. 33. 48/ 49. wort dese plaetse genoemt Abel Sittim. hier bleef Israël tot na den doot Mose/ doe heeft Josua het selve van daer gebracht tot aen de Jordane/ daer sy te Gilgal over passeerden. Jos. 2. 1. ende 3. 1.
2 T. w. vele onder de Israëlitē (1. Cor. 10. 8.) want alle die dese sonde begingen/ zijn omgecomē/ maer die den HEERE aenhingen/ bleven in het leven. Deuter. 4. 3/ 4.
3 Verstaet hier by oock der Midianiten. als blijckt uyt v. 6. ende 17. 18.
b Psal. 106. 28. Hos. 9. 10.
4 T. w. de dochteren der Moabiten.
5 And. hares Godes. T. w. Baal-Peors.
6 T. w. een deel des Israëlitischen volcx.
7 Alsoo gemeenschap hebbende met hare afgoderye. 1. Corint. 10. 18. hier van hadde Godt de HEERE haer gewaerschouwt. Exo. 34. 14.
c Psal. 106. 29.
d Deuter. 4. 3. Ios. 22. 17.
8 T. w. die aen dese sonde schult hebbē. Siet een exempel v. 14. sommige verstaen dat dese hoofden des volckx genomen zijn geweest als richters/ om de schuldige op te hangen.
9 And. voor den HEERE, den HEERE.] D. ter eere Godes des rechtveerdigē/ die de sonden haet eñ straft.
10 D. in 't openbare/ voor alle mans oogen/ soo lange als de sonne desen dach schijnen sal.
11 Die onder hem gehooren/ nae de ordre daer van gegeven/ Exod. 18. 25.

12 T. w. tot de Israëliten/ die in het leger waren.
e Psal. 106. 30.
f 1. Corinth. 10. 8.
13 d'Apostel 1. Cor. 10. 8. seyt 23000. het is te vermoeden/ datter de Richters een 1000 gestraft hebben/ v. 5. ende datter Godt 23000 geslagen heeft/ ofte/ een duysent isser gehangen/ de reste is van Godes hant geslagen.
g 2. Corinth. 11. 2.

ick de kinderen Israëls in mijnen yver niet vernielt en hebbe.

12 Daerom spreeckt: Siet [14] ick [h] geve hem mijn verbont [15] des vredes.

13 Ende hy sal hebben/ ende sijn zaet na hem/ het [16] verbont des eeuwigen Priesterdoms: daerom dat hy voor sijnen Godt ge-yvert/ ende versoeninge gedaen heeft voor de kinderen Israëls.

14 De name nu des verslagenen Israëlitischen mans/ die verslagen was met de Midianitinne/ was Zimri de sone Salu/ een overste eenes vaderlicken huyses der Simeoniten.

15 Ende de naem der verslagene Midianitische vrouwe was Cozbi/ een dochter Zurs/ die een [17] hooft was der volckeren eenes vaderlicken huyses onder de Midianiten.

16 Voorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

17 Handelt [i] vyantlick met de Midianiten: ende verslaetse.

18 Want sy hebben vyantlick [k] tegens u lieden gehandelt door hare listen/ die sy listelick tegens u bedacht hebben in de sake van Peor/ ende in de sake van Cozbi/ de dochter des Oversten der Midianiten/ hare [18] suster/ die verslagen is ten dage der plage om de sake van Peor.

14 D. ick geve hem het Priesterdom/ dat hy dat vredelick ende voorspoedelick erve ende besitte/ hy ende sijne nakomelingen/ om dat hy my door sijnen yver heeft te vreden gestelt.
h Psal. 106. 31.
15 Ofte/ [te weten] den vrede.
16 D. een eeuwich Priesterdom/ met een eeuwich verbont bevestigt. Doch verstaet door eeuwich, tot dat de Messias komt. siet Hebr. 7. 11.
17 Ja hy wort onder de Koningen der Midianiten gestelt/ Ond. 31. 8.
i Ond. 31. 2.
k Apoc. 18. 6.
18 D. Die van haer lieder natie was.

Het xxvj. Capittel.

Tellinge der Israëliten/ van 20 jaren out/ ende daer boven/ bequaem ter oorloge/ v. 1/ &c. in 't bysonder van elcken stam/ uytgenomen den stam Levi/ 5. in 't gemeyn van alle getelde t'samen/ 51. den welcken het lant Canaan/ door het lot uytgedeelt moeste worden/ nae proportie vande grootte/ ofte kleynheyt der stammen/ 52. Tellinge der Leviten alleene/ 57. Doch inde tellinge der Leviten en is niemant geweest van de gene/ die in de woestijne Sinai na haren uyt-tocht uyt Egypten getelt waren/ dan Josua/ ende Caleb/ 65.

1 HEt geschiedde nu [1] na die plage/ dat de HEERE sprack tot Mose/ ende tot Eleazar den sone Aarons/ den Priester/ seggende:

2 [2] Neemt de somme van de geheele vergaderinge der kinderen Israëls op; [a] van twintich [3] jaer out/ ende daer boven/ nae het huys harer vaderen: [4] alle die ten heyre in Israël uyttreckt.

3 Mose dan/ ende Eleazar de Priester spraken se aen/ inde [5] vlacke velden Moabs/ aen [6] de Jordane van Jericho/ seggende:

4 [7] [Datmen opneme] van twintich jaer out/ ende daer boven; [b] gelijck als de HEERE Mose geboden hadde/ ende den kinderen Israëls/ [8] die uyt Egyptenlande uytgetogen waren.

5 Ruben [c] was de eerstgeboren Israëls: de sonen Rubens waren Hanoch; [9] [van welcken] was het geslachte der Hanochiten; van Pallu het geslachte der Palluiten:

6 Van [10] Hezron het geslachte der Hezroniten: van Carmi het geslachte der Carmiten.

7 Dit zijn de geslachten der Rubeniten: ende hare getelde waren drie en veertich duysent/ ende seven hondert/ ende dertich.

8 Ende de [11] sonen van Pallu waren Eliab.

9 Ende de sonen Eliabs waren Nemuël/ ende Dathan/ ende Abiram: [d] dese Dathan/ ende Abiram waren de [12] geroepene der vergaderinge/ die gekijf maeckten tegen Mose/ ende tegen Aaron/ [13] in de vergaderinge van Korah/ als sy gekijf tegen den HEERE maeckten/

10 Ende de aerde haren mont [14] op dede/ ende verslondtse [15] met Korah/ als die vergaderinge storf: doe het vyer twee hondert ende vijftich mannen verteerde/ ende werden [16] tot een teecken.

11 Maer de kinderen Korahs [17] en storven niet.

12 De sonen Simeons nae hare geslachten; van [18] Nemuël het geslachte der Nemuëliten: van Jamin het geslachte der Jaminiten: van Jachin het geslachte der Jachiniten:

13 Van [19] Zerah/ het geslachte der Zerahiten: van Saul het geslachte der Sauliten.

14 Dat zijn de geslachten der Simeoniten: [20] twee ende twintich duysent/ ende twee hondert.

15 De sonen Gads nae hare geslachten; van [21] Zephon/ het geslachte der Zephoniten: van Haggi/ het geslachte der Haggiten: van Suni/ het geslachte der Suniten:

16 Van [22] Ozni/ het geslachte der Ozniten: van Eri/ het geslachte der Eriten:

17 Van [23] Arod/ het geslachte der Aroditen: van Areli/ het geslachte der Areliten.

18 Dat zijn de geslachten der sonen Gads/ nae hare getelde/ veertich duysent/ ende vijf hondert.

19 De sonen van Juda waren/ Er/ ende Onan: [e] maer Er/ ende Onan [24] storven inden lande Canaan.

20 Also waren de sonen van Juda nae hare geslachten; van Sela/ het geslachte der Selaniten: van [25] Perez/ het geslachte der Pereziten: van Zerah/ het geslachte der Zerahiten.

21 Ende de sonen [f] Perez waren; van Hezron/ het geslachte der Hezroniten: van Hamul/ het geslachte der Hamuliten.

22 Dat zijn de geslachten van Juda/ nae hare getelde: ses en tseventich duysent/ ende vijf hondert.

23 De sonen Issaschars/ nae hare geslachten/ waren; [26] [van] Tola het geslachte der Tolaïten: van Puva het geslachte der Puniten.

24 Van [27] Jasub/ het geslachte der Jasubiten: van Simron/ het geslachte der Simroniten.

25 Dat zijn de geslachten Issaschars/ nae hare getelde: vier en tsestich duysent/ ende drie hondert.

26 De sonen Zebulons/ nae hare geslachten/ waren; van Sered/ het geslachte der Serediten: van Elon/ het geslachte der Eloniten: van Jahleël/ het geslachte der Jahleëliten.

27 Dat zijn de geslachten der Zebuloniten/ nae hare getelde: tsestich duysent/ ende vijf hondert.

28 De sonē Josephs/ nae hare geslachten/ waren Manasse/ ende Ephraim.

29 De sonen Manasses waren; [g] van Machir het geslachte der Machiriten: Machir nu gewan Gilead: van Gilead was het geslachte der Gileaditen.

1 Verstaet de plage vermelt in 't voorgaende 25. cap. door de welcke 24000 Israëliten ommegekomen zijn/ ter oorsake van hare hoererye met de Moabitische vrouwen/ ende afgoderye met Baal-Peor bedreven. Na dese plagen en warē geene meer (van Josua ende Caleb) overich van de gene die bovē de 20 jaren out zijnde/ om hare murmureringe/ waren veroordeelt in de woestijne te moeten sterven/ eer de kinderen Israëls in de besittinge des beloofden lants treden souden/ Siet bov. cap. 14. 33/34/35. Item siet in dit cap. v. 63/64/65. ende Deuter. 2. 14.
2 Dese tellinge der kinderen Israëls wort gehouden voor de derde/ na datse uyt Egyptē gescheyden waren. De eerste was in het selve jaer als sy uyttoogen/ Exod. 30. v. 12. &c. De tweede was in het beginsel des tweedē jaers/ Num. 1. 2. De derde dese/ van welcke hier gesproken wort.
a Bov. 1. 3.
3 *Hebr.* een soon van twintich jaer out. Alsoo in 't volgende.
4 Siet bov. cap. 1. op v. 3.
5 Siet bov. cap. 22. v. 1. ende onder in dit cap. v. 63. ende cap. 33. v. 48.
6 Alwaer dese riviere haer nae by de stadt van Jericho wendt. Alsoo bov. cap. 22. 1. ende ond. v. 63.
7 Dit woort is hier tot vervullinge ingevoecht/ uyt het voorgaende 2. vs. Evenwel het kan nagelaten worden/ de oversettinge aldus gestelt zijnde: van twintich jaer out, ende daer boven, &c. sulckx dat dit het begin soude zijn van de Rolle/ die Moses gemaeckt/ ende den volcke voorgelesen heeft.
b Bov. 1. 1, 2, 3.
8 Siet bov. 1. v. 2. ende vgl. Exod. 30. v. 12.
c Genes. 46. 9. Exod. 6. 14. 1. Chron. 5. 1.
9 Het woordeken van. is hier ingevoegt/ nae gelijckheyt der volgender maniere van spreken. Alsoo oock onder v. 23. &c. Het andere moet dickwijls nae de eygenschap der Hebreeuscher tale tot vervullinge van den sin/ als een bywoegsel/ ingelaten worden.
10 *Hebr.* Chetsron.

11 Het getal van vele/ voor 't getal van eenen. Siet Gen. 21. op v. 7. ende 46. op v. 7.
d Bov. 16. 2.
12 Siet bov. cap. 1. op v. 16. ende 16. 2.
13 Verst. die muytige ende oproerige t'samērottinge/ daer van Korah het hooft geweest was. Siet bov. cap. 16. v. 1/2/3.
14 D. open spleet/ seer wijde/ ende diepe kloven makende.
15 Verstaet met Korahs huysgesin/ dat doe by hem was. bov. 16. 32. Want Korah selve was met de 250 mannen verbrant. in 't selve cap. v. 35.
16 *Hebr.* tot een baniere. Dat is/ tot een merckelick exempel van eene rechtveerdige straffe Godes over de gene/ die oproer ende scheuringe aenrichten tegens de order die Godt in sijne Kercke/ ende de republijcke gestelt heeft.
17 T. w. nochte door 't vyer/ dat haren vader ende sijn rot verteert hadde/ nochte door de versinckinge in der aerden/ met het huysgesin hares vaders. het welcke geschiet is om datse niet en hadden in die muyterie bewilliget/ eñ mochten in den dienst des Tabernakels besich zijn.
18 Anders genoemt Jemuël/ Gen. 46. 10.
19 Die oock Zochar genoemt wort/ Gen. 46. 10.
20 Merckt/ dat haer getal seer vermindert was/ van het gene dat verhaelt wort/ bov. c. 1. v. 23. mogelick om datse Simei dē sone Salu/ die een Overste der Simeonitē was/ in het stuck sijner boosdaet vermelt bov. 25. v. 14. waren toegedaen geweest/ ja daer in hem nagevolget hadden.
21 *Hebr.* Tsephon, die oock Ziphion genoemt wort/ Genes. 46. 16. vgl. voorder dese namen met het voorgemelte 46. cap. Genes. item met 1. Chron. 1. 2/3/4/5/6/7/8 &c.
22 Die oock schijnt Ezbon genaemt te zijn/ Genes. 46. 16.
23 Genaemt Arodi. Genes. 46. 16.
e Genes. 38. 7, 10. ende 46. 12.
24 T. w. door een rechtveerdich oordeel Godes/ het welcke ginck over hare groote eñ grove sonden. Siet Genes. 38. op v. 7.
25 *Hebr.* Perets.
f Genes. 46. 12.
26 Siet bov. op het v. 5.
27 Oock Iob genaemt/ Genes. 46. 13.
g Ios. 17. 1.

30 Dit zijn de sonen Gileads; [28] [van] [29] Jezer / het geslachte der Jezriten: van Helek/ het geslachte der Helekiten.

31 Ende [van] Asriël/ het geslachte der Asriëliten: ende [van] Sechem / het geslachte der Sechemiten.

32 Ende [van] Semida het geslachte der Semidaiten: ende [van] Hepher/ het geslachte der Hepheriten.

33 [h] Doch [30] Zelaphead de sone Hephers en hadde geene sonen; maer dochters: eñ de namen der dochteren Zelapheads waren/ Machla/ eñ Noa/ Hogla/ Milka/ eñ Tirza.

34 Dat zijn de geslachten Manasses: ende hare getelde waren twee en vijftich duysent/ ende seven hondert.

35 Dit zijn de sonen Ephraims / nae hare geslachten; van Sutelah/ het geslachte der Sutelahiten: van Becher / het geslachte der Becheriten: van Tahan / het geslachte der Tahaniten.

36 Ende dit zijn de sonen Sutelahs: van Eran/ het geslachte der Eraniten.

37 Dat zijn de geslachten der sonen Ephraims/ nae hare getelde; twee en dertich duysent/ ende vijf hondert: Dat zijn de sonen Josephs/ nae hare geslachten.

38 De sonen Benjamins/ nae hare geslachten; van Bela/ het geslachte der Belaiten: van Asbel/ het geslachte der Asbeliten: van [31] Ahiram / het geslachte der Ahiramiten:

39 Van Sephupham / het geslachte der Suphamiten: van Hupham / het geslachte der Huphamiten.

40 Ende de sonen Bela waren Ard/ ende Naaman: [van Ard] het geslachte der Arditen: van Naaman / het geslachte der Naamiten.

41 Dat zijn de sonen Benjamins/ nae hare geslachten: ende hare getelde waren vijf en veertich duysent/ ende ses hondert.

42 Dit zijn de sonen van Dan nae hare geslachten; van [32] Suham / het geslachte der Suhamiten: dat zijn de geslachten van Dan nae hare geslachten.

43 Alle de geslachten der Suhamiten/ nae hare getelde / waren vier en tsestich duysent/ ende vier hondert.

44 De sonen Asers nae hare geslachtẽ; waren van Jmna/ het geslachte der Jmnaiten: van Jsvi / het geslachte der Jsviten: van Beria het geslachte der Beriiten.

45 Van de sonen Beria waren; van [33] Heber het geslachte der Hebriten: van Malchiël / het geslachte der Malchiëlitẽ.

46 Ende de name der dochter Asers was Serah.

47 Dat zijn de geslachten der sonen Asers / nae hare getelde / drie en vijftich duysent/ ende vier hondert.

48 De sonen van Naphtali / nae hare geslachten; van [34] Jahzeël het geslachte der Jahzeëliten: van Guni / het geslachte der Guniten.

49 Van Jezer / het geslachte der Jezeriten: van [35] Sillem / het geslachte der Sillemiten.

50 Dat zijn de geslachtẽ van Naphtali/ nae hare geslachten: ende hare getelde warẽ vijf en veertich duysent/ eñ vier hondert.

51 Dat zijn [36] de getelde der sonen Jsraëls / ses hondert duysent / een duysent / seven hondert ende dertich.

52 Ende de HEERE sprack tot Mose/ seggende:

53 [37] Desen sal het lant uytgedeelt wordẽ ten erffenisse/ [38] nae het getal der namẽ.

54 [i] Den genen die vele zijn/ sult [39] ghy hare erffenisse meerder maken / ende dien die weynich zijn / sult ghy hare erffenisse minder maken: Eenen yegelicken sal/ nae sijne getelde/ sijne erffenisse gegevẽ wordẽ.

55 Het lant nochtans sal [k] door het [40] lot gedeelt worden: nae de namen der stammen harer vaderen sullen [41] sy erven.

56 Nae [42] het lot sal elcx [43] erffenisse gedeelt worden / tusschen den velen / ende den weynigen.

57 [l] Dit zijn nu de getelde van Levi / nae hare geslachten; van Gerson / het geslachte der Gersoniten: van Kehath / het geslachte der Kehathiten: van Merari / het geslachte der Merariten.

58 Dit zijn de geslachten van Levi / het geslachte der [44] Libniten / het geslachte der [45] Hebroniten / het geslachte der [46] Mahliten / het geslachte der Musiten / het geslachte der [47] Korhiten: Ende Kehath gewan Amram.

59 [m] Ende de naem der huysvrouwe Amrams was Jochebed de dochter van Levi / welcke [48] [de huysvrouwe] Levi baerde in Egypten: ende dese baerde den Amram/ Aaron / ende Mose / ende Mirjam hare suster.

60 Eñ den Aaron werden geboren Nadab/ ende Abihu/ Eleazar/ ende Jthamar.

61 [n] Nadab nu/ ende Abihu waren gestorven; doe sy vreemt vyer brachten voor het aengesicht des HEEREN.

62 Ende hare getelde waren drie en twintich duysent/ al wat manlick is/ [49] van een maent out/ eñ daer boven: want dese en werden niet getelt [50] onder den kinderen Jsraëls / om dat hen geen erffenisse gegeven wert/ onder den kinderen Jsraëls:

63 Dat zijn de getelde van Mose/ ende Eleazar den Priester: die de kinderen Jsraëls [51] telden inde vlacke velden Moabs/ aen de Jordane van Jericho.

64 Ende onder dese en was niemant uyt de getelde / van Mose / ende Aaron den Priester; [52] als sy de kinderen Jsraëls telden inde woestijne van Sinai.

65 [o] Want de HEERE hadde van die geseyt/ dat sy in de woestijne [53] gewisselick soudẽ sterven: eñ daer en was niemant van hen overgebleven/ dan [54] Caleb de sone van Jephunne/ eñ Josua de sone van Nun.

28 Dit woordeken is hier/ [...]e in de 2. volgende versen bygevoecht uyt de voorgaende / ende navolgende maniere van spreken deses cap. Siet vov. op v. 5.

29 And. genoemt Abiezer / Jos. 17. 1. ende elders.

h Ond. 27. 1.

30 *Hebr.* Tselophchad.

31 Die oock schijnt Ehi genaemt te zijn/ Genes. 46. 21. ende Achrach 1. Chron. 8. 1.

32 Die oock schijnt Chuschim genoemt te zijn/ Genes. 46. 23.

33 *Hebr.* Chebar, met de letter Chet.

34 *Hebr.* Iachtseël, ofte / Iachtsiël. als 1. Chron. 7. 13.

35 Die oock Schallum genoemt wort/ 1. Chron. 7. 13.

36 Merckt hier de gewisse waerheyt/ eñ mogende cracht Godes / in de beloofde vermenichvuldinge van Abrahams zaet. Want alsoo in 38 jaren meer dan seshondert duysent ende drie duysent Jsraëliten gestorven waren/ soo heeft nochtans Godt te wege gebracht / dat het selve getal/ het welcke verhaelt wort vov. 1. v. 46. gebleven is/ uytgenomen 2000 ende eenige honderden.

37 T. w. geslachten der stammen.

38 D. nae dat een geslachte kleyn / ofte groot is/ dat is/ uyt weynige ofte uyt vele menschen bestaende/ welcker namen in een register warẽ opgeteeckent/ Vgel. het volgende vs.

i Ond. 33. 54.

39 Het welcke door Mose geschiet is op dese zijde van den Jordaen / onder de stammen Rubens / ende Gads/ ende den halven stamme Manasses / ond. 32. 31. maer door Josua/ na het bevel Mosis onder de andere stammen, ende den anderẽ halvẽ stamme Manasses. Jos. 14. &c.

k Ond. 33. 54. Ios. 11. 23. ende 14. 2.

40 Het lant werd eerst door het lot gedeelt in 12 stammen/ eñ de stammen daerna in huysgesinnen / ende dat door het oordeel des Oversten / ende des Hoogen-Priesters.

41 T. w. de huysgesinnen elcker stamme sullẽ nae de wijse in 't voorgaende vers voorgeschreven / in hare erve treden.

42 *Hebr.* nae de mont des lots. Want het lot is des HEEREN / verklarende sijnen wille.

43 Verstaet ten aensien van de deelinge der stammen.

l Exo. 6, 16, 17, 18. 19.

44 Die van Gerson afkomstich waren. Siet vov. 3. 18.

45 Van Kehath voortkomstich / vov. 3. 19.

46 Dese/ eñ de Musiten hadden hare afkomste van Merari. vov. 3. 20.

47 De naekomelingen Kahaths. vov. 16. 1.

m Exod. 2. 1. 2. ende 6. 19. 20.

48 *Hebr.* dewelcke sy den Levi baerde. Verstaet door dese barende/ niet Jochebed (die de geborene persoon is) maer de huysvrouwe Levi / de moeder van Jochebed / ende de moeye van Amram / wiens groot-vader Levi was.

n Levit. 10. 2. Bov. 3. 4. 1. Chron. 24. 2.

49 *Hebr.* sonen eener maent.

50 *Hebr.* in 't midden: alsoo in 't volgende deses vs.

51 Siet vov. cap. 1. 1/ 2. &c.

52 Siet van dese tellinge / Exod. 30. vss. 12/ 13/ 14.

o Bov. 14. 28, 29. 34. 35. 1. Cor. 10. 5. 6.

53 *Hebr.* stervende sterven. dat is/ seekerlick sterven/ te weten/ ofte door plagen / ofte hare natuerlicke doot/ ende dat van wegen hare wederspannicheyt. Siet vov. 14. 28/ 29/ 30. ende ond. cap. 27. 3.

54 Dese twee waren Gode getrouwe gebleven/ ende hadden het volck mede daer toe vermaent / vov. 14. 6/ &c.

Het xxvij. Capittel.

De dochteren Zelapheads versoecken erve onder de broederen hares vaders/ v. 1/ &c. Godt staet haer versoeck toe/ 5. ende maeckt by dese occasie eene burgerlicke wet / van het recht der successie in eenige erve/ 8. Mose van Godt bevel ontfangen hebbende / dat hy van eenen berch het lant Canaan aenschouwen soude/ om daerna te sterven / sonder in het lant te komen/ 12. met aenwijsinge der reden van dien/ 14. bidt den HEERE / dat hy den volcke een vroom leytsman in sijne plaetse wil geven / 15. Godt beveelt hier toe Josua te verkiesen / ende in sijn ampt voor den volcke met opleggingе der handen te bevestigen/ 18. het welck van Mose gedaen wort/ 22.

1 Doe naderden [a] de dochteren Zelapheads / des soons Hephers / des soons Gileads / des soons Machirs / des soons Manasses / onder de [1] geslachten Manasses/ des soons Josephs: (ende dit zijn de namen [2] sijner dochteren/ Machla / Noa / ende Hogla / ende Milka / ende Tirza).

2 Ende sy stonden voor het aengesichte Mose / ende voor het aengesichte Eleazars des Priesters / ende voor het aengesichte der Oversten / ende der gantscher verga-

a Bov. 26. 33. eñ 36. Ios. 17. 3.

1 Tot de welcke om dat sy mede behoorden / sa verschijnense onder de selve voor Mose/ om hares vaders / die gestorven was / erfdeel te versoecken.

2 Namenlick Zelapheads.

vergaderinge / aen de deure van de Tente der t' samen-komste / seggende:

3 Onse vader [b] is gestorven in de woestijne / [c] ende hy en is [3] niet geweest in 't midden vande vergaderinge / der gener die sich tegens den HEERE [4] vergadert hebben / in de vergaderinge van Korah: maer hy is [5] in sijne sonde gestorven / ende en hadde geene sonen.

4 Waerom soude onses vaders naem uyt het midden sijnes geslachtes [6] wechgenomen worden / om dat hy geenen sone en heeft? geeft ons eene besittinge in 't midden der broederen onses vaders.

5 Ende Mose bracht hare [7] rechts-sake voor [8] het aengesicht des HEEREN.

6 Ende de HEERE sprack tot Mose / seggende:

7 De dochteren Zelapheads spreken recht / [d] Ghy sult haer [9] gantschelick geven de besittinge eener erffenisse in het midden der broederen hares vaders; eñ ghy sult de erffenisse hares vaders op haer doen comē.

8 Ende tot de kinderen Israëls sult ghy spreken / seggende; Wanneer yemant sterft / ende geenen sone en heeft / so sult ghy sijne erffenisse op sijne dochter doen comen.

9 Ende indien hy geene dochter en heeft / so sult ghy sijne [10] erffenisse sijnen broederen geven.

10 Indien hy nu geene broederen en heeft / so sult ghy sijne erffenisse den broederen sijns vaders geven.

11 Indien oock sijn vader geene broederen en heeft / so sult ghy sijne erffenisse geven sijnen naestbestaenden / die hem de naeste van [11] sijn geslachte is / dat hy het erffelick besitte: dit sal den kinderen Israëls tot eene insettinge [12] des rechts zijn / gelijck als de HEERE Mose gebodē heeft.

12 [e] Daerna seyde de HEERE tot Mose: Klimt op desen berch [13] Abarim: ende siet dat lant / het welcke ick den kinderen Israëls gegeven hebbe.

13 Wanneer ghy dat gesien sult hebben / dan sult ghy [14] tot uwe volckeren versamelt worden / ghy oock / gelijck [f] als u broeder Aaron versamelt geworden is:

14 [g] Nadien ghylieden mijnen monde wederspannich zijt geweest inde woestijne [15] Zin / inde twistinge der vergaderinge / [h] om my aen de wateren voor haren oogen te [16] heyligen: dat zijn de wateren [17] Meriba van Kades inde woestijne Zin.

15 Doe sprack Mose tot den HEERE / seggende:

16 Dat de HEERE / [i] [18] de Godt der geesten van alle vleesch / eenen man stelle over dese vergaderinge /

17 Die [19] voor haer aengesichte uyt gae / ende die voor haer aengesichte in gae / ende die haer [20] uytleyde / ende die haer inleyde: op [k] dat de vergaderinge des HEEREN niet en zy / als schapen die geenen herder en hebben.

18 Doe seyde de HEERE tot Mose: [l] Neemt tot u Josua / den sone van

b Bov. 14.35. ende 26.64.
c Bov. 16.1.
3 D. niet gemengt in hare t'samenrottinge / sulcx dat hy met hare boose daet geene gemeynschap en heeft gehadt.
4 T. w. door de t'samenrottinge / ende muyterye / van de welcke wy lesen bov. 16. vss. 1/2/3. &c.
5 Hoewel hy niet schuldich en was aē de conspiratie van Korah / so is hy nochtans mede schuldich geweest aē de gemeene murmureeringe des volcx / waeromme Godt haer gedreycht hadde datse in de woestijne souden omkomen. Siet Num. cap. 14.
6 *Hebr.* vermindert.
7 *Hebr.* het oordeel, ofte gerichte. dat is / sake / different ofte geschil / het welcke door de uytsprake Godes gewesen moeste worden, want het noch in twijffel was / of de dochteren / alsser geen mannelicke erfgenaem en was / souden mogen deelē / dan offe / met eene bruytgifte / uyt de erffenisse souden moeten scheyden.
8 D. inde Tente der t'samenkomste / alwaer Moses de stemme des HEEREN van boven het verso̅endecksel der Arke / uyt het midden der twee Cherubim hoorde tot hem spreken. Siet Exod. 25.22. ende bov. 7. 89. Ofte / verstaet dat Mose door het middel der teeckenen Urim ende Tummim, die aen den Borstlap des Hoogen-Priesters waren / den wille Godts vernomen heeft. vg. ond. v. 21.
d Ond. 36. 2.
9 *Hebr.* gevende sult ghy haer geven. Te weten / het erfgoet / dat haer vader soude moeten hebben / so hy leefde.
10 Welverstaende / na het overlijden des mans / die geene dochteren en heeft. Soo is oock te nemen het eynde van het volgende vs.
11 T. w. sijnes vaders; van den welcken de sonen hare benaminge hebben.
12 D. waerna de richters in 't gerichte / over dusdanige saken sullen moeten oordeelen / ende uytsprake doen.
e Deut. 32.48,49.
13 De HEERE wijst hem eenē berch van het geberchte Abarim. Aen dit geberchte is geweest de 41. ende de voorlaetste rust-plaetse der kinderen Israëls / reysende nae het beloofde lant: mitsgaders de berch Nebo / op den welcken Mose sterf. Deut. 32.49/50. ende 34. vss. 1/5.
f Bov. 20.24. g Bov. 20.12. 14 Siet Gen. 15. op v. 15. eñ 25. op v. 8. 15 *Hebr.* Tsin. h Bov. 20.12. 16 Wy heyligen Godt / als wy van sijne heylicheyt / eñ alle sijne Goddelicke deuchden / ende wercken recht geboerlijck met eerbiedinge spreken / ende met onse wercken oorsake geven / dat sijn naem gepresen / ende groot gemaeckt wort. Levit. 22. 2. alsoo bov. 20.12. Jos. 8. 13. ende 29. 23.
17 D. der twistinge / ende worden door aenwijsinge der plaetsen onderscheyden van het twist-water te Raphidim / alwaer sy door ongeloove tegen den HEERE niet gesondiget en hadden / Exod. 17.7. i Bov. 16.22. Hebr. 12.9. 18 D. die de zielen aller menschen geschapen heeft / ende daer in de gaven uytstort / soo wel der nature als der genade / die hen noodich zijn / tot uytvoeringe harer beroepinge. Siet bov. cap. 16. op v. 22.
19 D. die de wercken sijner beroepinge in huys / ende buyten 's huys / in alle gelegentheyt trouwelick waerneme / ende kloeckelick uytvoere. Siet Deuter. 28. 6. ende 31. 2. met de aent. 20 Dat is / die de gemeynte door sijne autoriteyt / gebiede / ende geleyde / ende trouwelick regere / ende voorstae / ten eynde dat een yeder nae sijne beroepinge sijnen behoorlicken plicht doe / ende soo in het geestelicke / als in het lichamelicke wel vare.
k 1. Reg. 22.17. Matth. 9.36. Marc. 6.34. l Deuter. 3.21.

Nun / een man / [m] in welcken [21] de Geest is; ende [22] legt uwe hant op hem:

19 Ende stelt hem voor het aengesichte Eleazars / des Priesters / ende voor het aengesichte der gantscher vergaderinge; ende geeft hem [23] bevel voor haren oogen:

20 Ende [24] legt op hem van uwe [25] heerlickheyt; op datse [26] hooren [te weten] de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls.

21 Ende hy sal voor het aengesichte Eleazars des Priesters staen / die voor hem raet vragen sal / [n] nae de wijse [27] van Urim / voor het aengesichte des HEEREN: [28] nae sijnen mont sullen sy uytgaen / ende nae sijnen mont sullen sy ingaen / hy / ende alle de kinderen Israëls met hem / ende de gantsche vergaderinge.

22 Ende Mose dede gelijck als de HEERE hem geboden hadde / want hy nam Josua / eñ stelde hem voor het aengesichte Eleazars / des Priesters / eñ voor het aengesichte der gantscher vergaderinge.

23 Ende [29] hy leyde sijne handen op hem / ende gaf hem bevel: gelijck als de HEERE door [30] den dienst Mose gesproken hadde.

m Deutet. 34.9.
21 T. w. die hem van noodē is in sulcke swaere regeringe / als de geest der vreese des HEEREN / der wijsheyt / der sterckte / der gerechticheyt / des gedults / der maticheyt, welcke gaven van mijnen geest voortkomen.
22 Door dese ceremonie moeste hy Gode toegeheyligt / ende overgegeven zijn om sijn ampt trouwelick te bedienen / ende daer toe de noodige gaven te ontfangen. Siet van het verscheyden gebruyck deser ceremonie Genes. 48. op v. 14. Lev. 1. op. v. 4. Num. 8. op v. 10.
23 T. w. van het gene hy inde uytvoeringe sijnes ampts doen / ofte latē moet.
24 Vgel. bov. 11.17. ende de aent. daer op.
25 Verst. hier door / niet alleen den uyterlicken luyster der hoocheyt / eñ des aensiens / maer insonderheyt de inwendige vercieringe / eñ weerdicheyt des ampts.
26 D. hem gehoorsaem zijn.
n Exod. 28.30.

Lev. 8.8. 27 Siet hier van Exo. 28. op v. 30. Lev. 8. op v. 8. Hier door wert Godt over twijffelachtige / eñ seer gewichtige saken extraordinaerlick raet gevraecht. siet vov. d'aent. op v. 5. maer anders moesten ordinaerlick de overste hen houden aen 't geschrebene woort / ende den geopenbaerden wille Godts / Deuter. 17.19. Jos. 1. 7/8. 28 D. nae het bevel ende voorschrift des HEEREN sullen sy oock in hare beroepinge haren schuldigen plicht doen. vg. bov. de aent. op v. 17. 29 Siet bov. op v. 18. 30 *Hebr.* door de hant.

Het xxviij. Capittel.

Wetten van Offerhanden / die op sekere gesette tijden geoffert moesten worden / v. 1 / &c. als van het dagelicksch brant-offer / des morgens / 3. met sijn spijs-offer ende sijn dranck-offer / 7. eñ des avonts / 8. van des Sabbaths offer / 9. van het brand-offer der Nieuwe maenden / 11. met sijn spijs-offer / dranck-offeren / ende sond-offer / 12. van des Paschen-feests-tijt / 16. offerhanden / 19. ende gedurichheyt / 24. van het Pinxter-feest / ende sijne offerhanden / 26.

1 VOorder sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 Gebiedt den kinderen Israëls / ende segt tot hen; Mijne offerhande / mijne [1] spijse voor mijne [2] vyerofferen / [3] mijnen lieflicken reucke / sult ghy waernemen / om my te offeren op sijnen gesetten tijt.

3 Ende ghy sult tot hen seggen: Dit is het vyeroffer / 't welck ghy den HEERE offeren sult: [a] twee volkomene [4] een-jarige lammeren des daegs / ten [5] gedurigen [6] brand-offer.

4 Het een lam sult ghy bereyden des morgens; ende het ander lam sult ghy bereyden [7] tusschen de twee avonden:

5 [b] Ende een [8] tiende deel eener Epha meelbloeme ten [c] [9] spijs-offer; gemengt met het vierendeel eenes [d] [10] Hins van gestooten olie.

6 'T is het gedurich brand-offer / het welcke op den berch Sinai [11] ingestelt was ten lieflicken reucke / een vyer-offer den HEERE.

7 Eñ sijn [12] dranck-offer sal sijn het vierendeel eenes Hins / voor het eē lam: in het [13] Heylichdom sult ghy het dranckoffer des [14] stercken dranckx / dē HEERE [15] offerē.

1 *Hebr.* broot. Siet Levit. 3. op v. 11. ende ond. v. 24.
2 Siet Levit. 1. op v. 9.
3 Siet Genes. 8. op v. 21.
a Exod. 29. 38.
4 *Hebr.* sonen eens jaers. alsoo in 't volgende / als vss. 9/11/19/27.
5 Siet ond. v. 6. ende de aent.
6 Siet Genes. 8. op v. 20. ende Levit. 6. op v. 9.
7 D. tusschen beyde de eyndē des avonts / ofte tusschen des avonts ingaenck ende uytganck. Den avont nu ginck in / met de negende ure des daechs / dat is / drie urē voor den ondergangk der sonne / ende ginck met den selven ondergangk uyt. Die twee eyndē des avonts worden twee avonden geheeten / om dat het eerste was het eynde des afgaenden daechs / eñ het andere het begin des aenkomenden nachts. siet oock Exo. 12, op v. 6. b Exod. 16.36. 8 Genaemt in 't Hebreeusch Gomer, and. Homer, ofte Omer. Siet Exo. 16. op v. 36. ende Lev. 5. op v. 11. Hier uyt blijckt / als van een / ofte twee / ofte drie / &c. deelen meel-bloeme gesproken wort / dat het te verstaen zy van de deelen eener Epha. c Levit. 2.1. 9 Siet Lev. 2. op v. 1. d Exod. 29.40. 10 Eene mate van natte waren / soo by den Hebreen genoemt: van de welcke siet / Lev. 19. op v. 36. 11 *Hebr.* gemaeckt. siet van 't gedurich brand-offer / Exo. 29.38/39. &c. eñ van de andere offeren / Lev. 23. de welcke om datse daerna 39 jaren lanck in de woestijne / niet wel onderhouden en zijn geweest / so heeft Godt de wetten daer van / als sy nu op het intreden des lants van Canaan waren / willen vernieuwen / eensdeels op datse niet meer en souden nagelaten worden / anderdeels op dat hier uyt blijcken soude / dat hy als een genadich vader / dat volck / niet tegenstaende sijne veelvoudige afwijckingē / noch voor sijn eygendom gehouden heeft / van 't welcke hy begeerde gekent / eñ gedient te wesen. 12 Siet Lev. 23. op v. 37. 13 D. in het voorhof des Tabernakels / op den brand-offer altaer: alsoo oock genoemt 2. Chron. 29.7. siet de aent. aldaer. 14 *Hebr.* Schechar, siet Lev. 10. op v. 9. verstaet wijn / als te sien is / ond. v. 14. ende Exo. 29. 40. ende Lev. 23.13. 15 Het Hebr. woort beteeckent het offerē van vochtige dingē / als Gen. 35.14. Exo. 30.9.

8 Ende dat ander lam sult ghy bereyden tusschen de twee avonden: gelÿck het spÿs-offer des morgens / ende gelÿck sÿn dranck-offer sult ghy het bereyden / ten vyer-offer des lieflicken reucks den HEERE.

9 Maer op den Sabbath-dach twee volkomene eenjarige lammeren: ende twee tienden meel-bloeme / ten spÿs-offer / met olie gemengt / mitsgaders sÿn dranckoffer.

10 'Tis het brand-offer des Sabbaths op [16] elcken Sabbath: boven het gedurich brand-offer / ende sÿn dranck-offer.

11 Ende inde [17] beginselen uwer maenden sult ghy een brand-offer den HEERE offeren: twee [18] jonge varren / ende eenen ram / seven volkomene een-jarige lammeren.

12 Ende drie tienden meel-bloeme ten spÿs-offer / met olie gemengt / tot den eenen varre: ende twee tienden meel-bloeme ten spÿs-offer / met olie gemengt tot den eenen ram.

13 Ende [19] telcken een tiende deel meel-bloeme ten spÿs-offer / met olie gemengt / tot het [20] eene lam: 't is een brand-offer ten lieflicken reucke / een vyer-offer den HEERE.

14 Ende hare dranck-offeren sullen zÿn de helft eenes Hins / tot eenen varre / ende een derde deel eenes Hins tot eenen ram / ende een vierendeel eenes Hins van wÿn tot een lam: Dat is het brand-offer der nieuwe mane in [21] elcke maent / [22] nae de maenden des jaers.

15 Daer toe sal een geyten-bock / ten [23] sond-offer den HEERE / boven het gedurich brand-offer bereydt worden / met sÿn dranck-offer.

16 [e] Ende inde eerste maent / op den veertienden dach der maent; is het [24] Paesschen [25] den HEERE.

17 Ende op den vÿftienden dach der selver maent isset feest: seven dagen sullen ongesuerde [brooden] gegeten worden.

18 Op den [f] eersten dach sal [26] eene heylige t' samen-roepinge zÿn: geen dienstwerck en sult ghy lieden doen:

19 Maer ghy sult een vyer-offer / ten brandoffer den HEERE offeren / [27] twee jonge varren / ende eenen ram: daer toe seven een-jarige lammeren; volkomen sullen sy u zÿn.

20 Ende haer spÿs-offer sal zÿn / meel-bloeme met olie gemengt: drie tienden tot eenen varre / ende twee tienden tot eenen ram sult ghy bereyden.

21 Telcke sult ghy een tiende deel bereydē tot een lam / tot die seven lammeren toe:

22 Daerna eenen bock ten sond-offer / om over ulieden versoeninge te doen.

23 Behalven het morgen-brand-offer / 't welcke tot een gedurich brand-offer is; sult ghy dese dingen bereyden.

24 Achtervolgende dese dingen sult ghy des daechs / seven dagen lanck / de spÿse des vyer-offers bereyden ten lieffelicken reucke den HEERE: boven dat gedurich brandoffer sal't bereydt worden / met sÿn dranck-offer.

25 Ende op den sevenden dach sult ghy eene heylige t' samen-roepinge hebben: geen dienstwerck en sult ghy doen.

26 Insgelÿcks op den dach der Eerstelingen / als ghy een [28] nieuw spÿs-offer den HEERE sult offeren [29] nae uwe weken / sult ghy eene heylige t' samen-roepinge hebben: geen dienstwerck en sult ghy doen.

16 *Hebr.* in sijnen Sabbath. Alsoo oock ond. v. 14. in sijne maent, voor / in elcke maent.
17 *Hebr.* hoofden. alsoo Exod. 12, 2, bov. 10. 10.
18 *Hebr.* de sonen eens runts. alsoo oock ond. v. 19. ende 27. Siet Levit. 1. op v. 14.
19 *Hebr.* een tiende, een tiende. Siet Genes. 7. op v. 2. ende ond. v. 21. ende 29.
20 D. elck lam. Alsoo ond. 29. 4. ende 1. Reg. 10. 14. op een jaer, dat is / op elck jaer / &c.
21 *Hebr.* haer maent.
22 Ofte / door de maenden des jaers. dat is / 't welck in 't begin van elcke maent des jaers geoffert moeste wordē.
23 Siet Levit. 4. op v. 3.
e Exod. 12. 18. ende 23. 15. Levit. 23. 5.
24 Siet Lev. 23. op v. 5.
25 And. des HEEREN.
f Deuter. 23. 7.
26 Eñ volgens / eene heylige by-eenkomste tot dē Godesdienst. *Hebr.* eene t'samenroepinge der heylicheyt, alsoo ond. vss. 25 / 26. Siet Levit. 23. op v. 2.
27 *Hebr.* twee sonen des runts.
28 Siet Levit. 23. op v. 16.
29 D. na dat de seven weken / van de welcke wy lesen Levit. 23. 15 / 16. sullen afgeloopen zÿn.

27 Dan sult ghy den HEERE [30] een brand-offer / ten lieflicken reucke offeren / twee jonge varren / eenen ram / seven een-jarige lammeren;

28 Ende haer spÿsoffer van meel-bloeme / met olie gemengt: drie tienden tot eenen varre / twee tienden tot eenen ram.

29 Telcken een tiende tot een lam; tot die seven lammeren toe:

30 Eenen geyten-bock; om voor u versoeninge te doen.

31 Behalven het gedurich brand-offer ende sÿn spÿs-offer / sult ghyse bereyden: sy sullen u volkomen zÿn met hare dranck-offeren.

30 Dit offer behoorende tot desen dach / is te onderscheyden van een ander / daer van te sien is / Levit. 23. 18. dat diende eygentlick tot de onderhoudinge van de Pincxter-dach: dit quam daer by / om de wÿse van de Eerstelingen / die den Heere te offeren warē / voor te schrijven; sulcx datse beyde gedaen moesten worden / zynde het een door het ander niet wech genomen.

Het xxix. Capittel.

Wetten rakende de offerhande van het feest der Trompetten / v. 1 / &c. sijn brant-offer / 2. ende sijn sond-offer / 5. van het feest der Versoeninge / 7. sijne offeren / 8. van het feest der Loof-hutten / gedurende seven dagen / 12. met elcken daegs-offer / des eersten daegs / 13. des tweeden / 17. des derden / 20. des vierden / 23. des vijfden / 26. des sesten / 29. des sevenden / 32. van den achtsten dach / dewelcke was een groote vyer-dach / 35. sijne offeren / 36. Besluyt des capittels / bestaende in een bevel / ende sijne uytvoeringe / 39.

1 DEsgelÿcks inde [1] sevende maent / op den eersten der maent / sult ghy eene heylige t' samenroepinge hebben / geen dienstwerck en sult ghy doen: [a] 't sal u een dach [2] des geklancks zÿn.

2 Dan sult ghy een brand-offer / ten lieflicken reucke / den HEERE bereyden / eenen [3] jongen varre / eenen ram; seven volkomene / [4] een-jarige lammeren;

3 Ende haer spÿs-offer van meel-bloeme / met olie gemengt: drie [5] tienden tot den varre / twee tienden tot den ram /

4 Ende een tiende / tot [6] een lam; tot die seven lammeren toe:

5 Ende eenen geytenbock ten sond-offer; om over u lieden versoeninge te doen;

6 Behalvē [7] het brandoffer der maent / ende sÿn spÿs-offer / ende het [8] gedurige brand-offer / ende sÿn spÿs-offer / met hare dranck-offeren / [9] nae hare wÿse; ten lieflicken reucke ten vyeroffer den HEERE.

7 Ende op den [10] tienden deser sevender maent sult ghy eene heylige t' samenroepinge hebben / ende [b] ghy sult [11] uwe zielen verootmoedigen: geen werck en sult ghy doen.

8 Maer ghy sult brand-offer / ten lieflicken reucke den HEERE offeren / eenen jongen varre / eenen ram: seven een-jarige lammeren; [c] volkomen sullen sy u zÿn.

9 Ende haer spÿs-offer van meel-bloeme met olie gemengt: drie tienden tot den varre / twee tienden tot den eenen ram.

10 [12] Telcken een tiende tot een lam; tot die seven lammeren toe.

11 Eenen geytenbock ten sond-offer: behalven het [13] sondoffer der versoeningen / ende het gedurich brand-offer / ende sÿn spÿs-offer / met hare dranck-offeren.

12 Insgelÿcks op den vÿftienden dach deser sevender maent / sult ghy eene [14] heylige t' samenroepinge hebben / geen dienstwerck en sult ghy doen: maer seven dagen sult ghy den HEERE een feest vyeren.

13 Ende ghy sult een brand-offer / ten vyeroffer offeren ten lieflicken reucke den HEERE / [15] dertien jonge varren / twee

1 Siet van dese maent / Levit. 23. op v. 24.
a Levit. 23. 24.
2 Dit feest wort alsoo genoemt / om dattet den volcke met het blasen der trompetten aengekondigt / ende te kennen gegeven wert. Siet Levit. 23. op v. 23.
3 *Hebr.* eenē sone des runts. Alsoo ond. v. 8. ende 13 / 17. siet Levit. 1. op v. 14.
4 *Hebr.* sonē des jaers. dat is / een jaer out. Alsoo ond. v. 8. ende 13. ende 17. &c. Siet Levit. 23. op v. 17.
5 T. w. van een Epha. Alsoo in 't volgende. siet bov. cap. 28. op v. 5.
6 D. elck lam / Siet bov. 28. op v. 13. Alsoo ond. v. 10 / eñ 15.
7 Het welcke geoffert moeste worden op den eersten dach van yedere maent / bov. 28. v. 11 / 12 / &c. 2. Chron. 2. 4. so dat dit ordinaris offer der nieuwer maendē / door het voorgemelte niet en moeste nagelaten worden.
8 Siet bov. cap. 28. op v. 6. ende ond. v. 11. ende 16. &c.
9 D. nae de wet / die Godt daer van bevolen / eñ ingestelt hadde. Siet Levit. 5. op v. 10.
10 Dese dach was de dach der Versoeninge / daer van men lesen mach / Lev. 16. 29 / 30. ende cap. 23. v. 27.
b Levit. 16. 29, 31. ende 23. 27.
11 D. uwe personen vernederen voor den Heere / met de overlegginge / ende bekentenisse van uwe sonden / met vasten / met bidden / ende met een voornemen / om u leven te beteren. Siet Levit. 18. op v. 29.
c Bov. 28. 19.
12 *Hebr.* een tiende, een tiende tot eē lam. Alsoo ond. v. 15. ende bov. cap. 28. v. 13.
13 Daer van men lesen kan Levit. 16. 11 / 15. het welcke / niet tegenstaende de andere offerhanden hier op den Versoen-dach geboden / evenwel oock op den selven geoffert moeste worden. gelijck t'elcken verhaelt wort / dat het dagelicksche offer moeste blijven / hoe wel op eenige dagen noch andere offerhanden daer en boven verordent waren. siet ond. vss. 16 / 22 / 25 / 28 / 31 / 34 / 38 / 39. 14 Verstaet het feest der Tabernakelen / ofte Loofhutten: van het welcke siet / Lev. 23. 34. ende Deut. 16. 13. 15 T. w. op den eersten dach van dit feest. want op den tweeden moesten maer 12 varren geoffert zÿn / op den derden maer 11 / ende alsoo voorgaens eenen varre min dan op den voorgaenden geoffert was / Siet ond. vss. 17 / 20 / 23 / 26 / 29 / 32.

rammen;

rammen; veertien een-jarige lammeren/ sy sullen volkomen zijn.

14 Ende haer spijs-offer van meel-bloeme/ met olie gemengt: drie tienden tot [16] eenen varre/ tot die dertien varren toe/ twee tienden tot eenen ram/ onder die twee rammen:

15 Ende telcken een tiende tot een lam; tot die veertien lammeren toe;

16 Ende eenen geyten-bock ten sond-offer: behalven het gedurich brand-offer/ sijn spijs-offer/ ende sijn dranck-offer.

17 Daerna [17] op den tweeden dach twaelf jonge varren/ twee rammen; veertien volkomene een-jarige lammeren/

18 Ende haer spijs-offer/ ende hare dranck-offeren tot de varren/ tot de rammen/ ende tot de lammeren in haer getal/ [18] nae de wijse/

19 Ende eenen geyten-bock ten sond-offer: behalven het gedurige brand-offer/ ende sijn spijsoffer/ met hare dranckofferen.

20 Ende [19] op den derden dach elf varren/ twee rammen; veertien volkomene een-jarige lammeren/

21 Ende hare spijs-offeren/ ende hare dranck-offeren tot de varren/ tot de rammen/ ende tot de lammeren in haer getal/ nae de wijse:

22 Ende eenen bock ten sond-offer: behalven het gedurich brand-offer/ ende sijn spijs-offer/ ende sijn dranck-offer.

23 Voorder op den vierden dach/ tien varren/ twee rammen; veertien volkomene een-jarige lammeren/

24 Haer spijs-offer/ ende hare dranck-offeren tot de varren/ tot de rammen/ ende tot de lammeren in haer getal/ nae de wijse:

25 Ende eenen geyten-bock ten sond-offer: behalven het gedurich brand-offer/ sijn spijs-offer/ ende sijn dranck-offer.

26 Ende op den vijfden dach negen varren/ twee rammen; ende veertien volkomene een-jarige lammeren/

27 Ende haer spijs-offer/ ende hare dranck-offeren tot de varren/ tot de rammen/ ende tot de lammeren/ in haer getal/ nae de wijse:

28 Ende eenen bock ten sond-offer: behalven het gedurich brand-offer/ ende sijn spijs-offer; ende sijn dranck-offer.

29 Daerna op den sesten dach/ acht varren/ twee rammen; veertien volkomene een-jarige lammeren/

30 Ende haer spijs-offer/ ende hare dranck-offeren tot de varren/ tot de rammen/ ende tot de lammeren/ in haren getale/ nae de wijse:

31 Ende eenen bock ten sond-offer/ behalven het gedurich brand-offer/ sijn spijs-offer/ ende sijne dranck-offeren.

32 Ende op den sevensten dach/ seven varren/ twee rammen; veertien volkomene een-jarige lammeren/

33 Ende haer spijs-offer/ ende hare dranck-offeren tot de varren/ tot de rammen/ ende tot de lammeren/ in haer getal/ nae hare wijse:

34 Ende eenen bock ten sond-offer/ behalven het gedurich brand-offer/ sijn spijs-offer/ ende sijn dranck-offer.

35 Op den achtsten dach [d] sult ghy een [20] verbodts-dach hebben: geen dienstwerck en sult ghy doen.

36 Ende ghy sult een brand-offer ten vyeroffer offeren/ [ten] lieflicken reucke den HEERE/ eenen varre/ eenen ram/ seven volkomene een-jarige lammeren/

37 Haer spijs-offer/ ende hare dranck-offeren tot den varre/ tot den ram/ ende tot de lammeren/ in haer getal/ nae de wijse:

38 Ende eenen bock ten sond-offer: behalven het gedurich brand-offer/ ende sijn spijs-offer/ ende sijn dranck-offer.

39 Dese dingen sult ghy den HEERE doen op uwe gesette hoochtijden: behalven uwe [21] geloften/ ende uwe vrywillige offeren/ met uwe brand-offeren/ ende met uwe spijs-offeren/ ende met uwe dranck-offeren/ ende met uwe danck-offeren.

40 Ende Mose sprack tot de kinderen Israëls/ nae al dat de HEERE Mose geboden hadde.

16 D. tot elcken varre/ als vov. vs. 4. soo in 't volgende.

17 T. w. van het feest der Tabernakelen; ende alsoo in 't volgende.

18 Siet vov. op vs. 6.

19 T. w. des voorgemelten feestes/ ende alsoo in 't volgende.

d Levit. 23. 36.

20 *Hebr.* verbot ofte ophoudinge. om dat op dien dach alle dienst-werck verboden was. Siet Lev. 23. op vs. 36. Dit was de groote dach des feests/ op welcke Christus stont inden Tempel/ ende riep de dorstige zielen tot hem/ belovende deselve verquickinge/ Johan. 7. 37.

21 Dese geloften/ ende de offerhande hier in den text verhaelt/ waren ordinare Godtsdienstige wercken/ welcke om de extraordinare in dit capit. vermelt/ die op sekere dagen des jaers/ nae Godts bevel geschiedden/ niet en moesten nagelaten worden. Siet vov. op vs. 11.

Het xxx. Capittel.

Wetten aengaende de geloften gedaen van een mans-persoon/ verklarende datse gehouden moesten worden/ vs. 1/ 2/ &c. ofte van eene dochter des huysgesins/ wanneerse gehouden moesten worden/ 3. ofte niet/ 5. oft van eene getrouwde vrouwe/ wanneerse te houden waren/ 6. ofte niet/ 8. ofte van eene weduwe/ ofte verstootene/ ofte verlatene vrouwe/ datse stant grijpen moesten/ 9. wederom van eene getrouwde vrouwe/ 10. Besluyt des capit. 16.

1 Ende Mose sprack tot de [1] Hoofden der stammen [2] der kinderen Israëls/ seggende: Dit is de sake/ die de HEERE geboden heeft:

2 [a] Wanneer een man den HEERE eene gelofte [3] sal belooft/ ofte [4] eenen eedt sal geswooren hebben/ [5] sijne ziele met eene verbintenisse verbindende/ sijn woort en sal hy niet [6] ontheyligen: [7] nae alles dat uyt sijnen monde gegaen is/ sal hy doen.

3 Maer als eene [8] vrouwe den HEERE eene gelofte sal belooft hebben: ende haer met eene verbintenisse in het huys hares vaders in hare jonckheyt sal verbonden hebben:

4 Ende haer vader hare gelofte/ ende hare verbintenisse/ daer mede sy hare ziele verbonden heeft/ [9] sal hooren/ ende haer vader tegen haer sal stille swijgen; so sullen [10] alle hare geloften bestaen/ ende alle verbintenisse/ daer mede sy haer ziele verbonden heeft/ sal bestaen.

5 Maer indien haer vader dat sal breken/ [11] ten dage als hy 't hoort/ alle hare geloften/ ende hare verbintenissen/ daer mede sy hare ziele verbonden heeft/ en sullen niet bestaen: maer de HEERE [12] sal 't haer vergeven/ want hare vader heeftse haer doen breken.

6 Doch indien sy [13] immers eenen man heeft/ ende [14] hare geloften op haer zijn; ofte de uytsprake harer lippen/ daer mede sy hare ziele verbonden heeft:

7 Ende haer man [dat] sal hooren/ [15] ende ten dage als hy 't hoort/ tegen haer sal stille swijgen; so sullen hare geloften bestaen/ ende hare verbintenissen/ daer mede sy hare ziele verbonden heeft/ sullen bestaen:

8 Maer indien 't haer man ten dage/ als hy 't hoorde/ dat sal breken/ ende hare gelofte/ die op haer was/ sal te niete maken/ mitsgaders de uytsprake harer lippen/ daer mede sy hare ziele verbonden heeft; so sal 't de HEERE haer vergeven.

9 Aengaende de gelofte eener [16] weduwe/ ofte

1 De welcke waren een Overste uyt elcken stam. Siet vov. 1. vs. 4. ende 16. ende de aent. daer op.

2 Den welcken elck hooft in sijnen stam de volgende ordinantie moeste aendienen.

a Deuter. 23. 21.

3 T. w. simpelick sonder eedt-sweeren/ van yet vrywillichlick te sullen geven/ ofte doen ter eere Godts, wat eene gelofte zy/ siet Levit. 7. op vs. 16.

4 T. w. sich door desen verplichtende/ ende schuldich makende/ van het te willen doen ofte laten.

5 *Hebr.* eenen bant op zijne ziele bindende. dat is/ sich selven/ ofte sijnen persoon: alsoo in 't volgende. gelijck de lichamen gebonden worden met touwen/ ende zeelen/ om in eene sekere plaetse te blijven/ alsoo worden de zielen der menschen gebonden door belofte aen den HEERE gedaen/ om aen 't gene/ datse belooft hebben/ haer vast te houden.

6 D. tot schande/ ende oorsake van lasteringe maken/ met sijne belofte te breken.

7 Welverstaende/ dat in sijn vermogen is/ ende geoorloft/ niet strijdende tegen de wet des HEEREN: hoedanige de gelofte was dergener die Paulum voorgenomen hadden te vermoorden. Actor. 23. 14.

8 Verstaet hier niet eene getroude vrouwe/ als ond. vss. 6/ 7/ 8. maer eene vrouwelicke persoone/ als eene jonge dochter die noch onder het gebiet hares vaders is/ gelijck uyt dit vs/ ende het laetste deses cap. can afgenomen worden: alsoo wort Maria de moeder des HEEREN/ onder de vrouwen/ ende eene vrouwe genaemt/ Luc. 1. 42. Gal. 4. 4.

9 D. ofte opentlick inwilligen/ ofte door stilswijgen toelaten/ want (gelijckmen seyt) die swijcht schijnt te consenteeren/ ofte toe te stemmen.

10 D. sy sal moeten/ al wat sy den HEERE belooft heeft/ sonder nalaten/ volbrengen.

11 Verstaet hier uyt 2. dingen. 1. Dat de vader vernomen hebbende de geloften sijner dochter/ hem niet lange en mochte bedencken/ van die in te willigen/ ofte af te seggen. 2. Dat de dochter/ soo haest als haer vader hare geloften afgesproken hadde/ nootsakelick van de selve moeste afstant doen. vg. ond. vs. 7/ ende 8.

12 T. w. 1. datse soo onvoorsichtelick gelofte gedaen hadde/ sonder haer vader te kennen/ 2. datse gedwongen was hare gelofte na te laten. Alsoo ond. vs. 8.

13 *Hebr.* eenes mans zijnde zijn sal. dat is/ met een man vastelick belooft/ ofte getrouwt/ ende volgens onder sijn gebiet staende. Siet dese maniere van spreken oock/ ond. 36. 3.

14 D. als sy eenige geloften tot haren laste sal hebben/ die sy belooft heeft te volbrengen/ ofte simpelick met solemnele woorden/ ofte met bykoeginge van eenen eedt: als vov. vs. 2. soo oock ond. vs. 8/ 10.

15 vg. vov. de aent. op vs. 5. ende siet het volgende vs.

16 Welcker man/ doe sy hare gelofte dede/ overleden was/ so datse hares selfs geworden zijnde de macht hadde/ gelofte te doen/ sonder yemant daer over te kennen.

we/ ofte

we / ofte eener [17] verstootene : alles daer mede sy hare ziele verbonden heeft / sal over haer bestaen.

10 Maer indien sy ten huyse hares mans gelofte gedaen heeft ; ofte met eenen eedt door verbintenisse hare ziele verbonden heeft ;

11 Ende haer man [dat] gehoort / ende tegen haer stille sal geswegen hebben / dat niet brekende : so sullen alle hare geloften bestaen / mitsgaders alle verbintenisse / daer mede sy hare ziele verbonden heeft / sal bestaen.

12 Maer indien haer man die dingen [18] gantschelick te niete maeckt / ten dage als hy 't hoort ; niets van al wat uyt hare lippen gegaen is / van hare gelofte / ende van de verbintenisse harer ziele / sal bestaen : haer man heeftse te niete gemaeckt / ende de HEERE sal 't haer vergeven.

13 Alle gelofte / ende allen eedt der verbintenisse / om de ziele te verootmoedigen : die sal haer man bevestigen / ofte die sal haer man te niete maken.

14 Maer so haer man tegen haer van dage te dage [19] gantschelick stilswijgt / so bevesticht hy alle hare geloften / ofte alle hare verbintenissen / dewelcke op haer zijn : hy heeftse bevestigt / om dat hy tegen haer stille geswegen heeft / ten dage als hy 't hoorde.

15 Doch so hyse [20] gantschelick te niete maken sal / na dat hy 't gehoort sal hebben : so [21] sal hy hare ongerechticheyt dragen.

16 Dat zijn de insettingen die de HEERE Mose geboden heeft / tusschen een man / ende sijne huysvrouwe ; tusschen een vader / ende sijne dochter / zijnde in hare jonckheyt / ten huyse hares vaders.

17 Verstaet eene vrouwe / die eenen scheypt-brief ontfangen hebbende / van haren man verlaten is. Alsoo Levit. 21.7. Dese was oock hares selfs / om dat de man haer het recht / ende gebiet / het welcke hy over haer hadde gehadt / door de scheydinge gequiteert hadde. Hierom sulcke geloften moesten staen grypen.

18 *Hebr.* te niete makende te niete maeckt. Alsoo ond. v. 15.

19 *Hebr.* stilswijgende stilswijgt.

20 *Hebr.* te niet makende sal te niet gemaeckt hebben. Te weten / niet op den selven dach / als hyse hoorde / maer eenen dach / ofte meer daer na.

21 D. sal hy schuldich zijn aen de straffe / de welcke verdient is door het breken der voorgemelte beloften. Siet van dese maniere van spreken / Levit. 5. op v. 1. Andere vertalen hier het Hebr. woort wechnemen ; T. w. de ongerechticheyt der vrouwe / datse door het breken harer gelofte niet en sal schult hebben / noch strafbaer zijn. gelijck v. 5 / 8 / ende 12. vermelt wort.

Het xxxj. Capittel.

Den Israeliten wort geboden krijch te voeren tegen de Midianiten / v. 1 / &c. met een leger van twaelf duysent mannen / ende Pinehas de sone Eleazars / 4. dewelcke de Midianiten overwinnen / 7. keeren weder tot de hare / met de gevangene / ende den buyt / 12. worden van Mose onthaelt met berispinge / over het gene sy qualick gedaen hadden / 14. ende met bevel van het gene sy doen souden / 17. Wet rakende de deelinge vanden buyt / 25. met de uytvoeringe der wet / ende de somme des buyts / 31. ende het deel des HEEREN / dat den Priesteren / ende Leviten toequam / 41. de Overste des heyrs doen den HEERE eene offerhande / 48. die inden Tabernakel ter gedachtenisse bewaert wert / 54.

1 ENde de HEERE sprack tot Mose / seggende :

2 [a] Neemt de [1] wrake der kinderen Israëls van de Midianiten : [2] [b] daerna sult ghy versamelt worden tot uwe volckeren.

3 Mose dan sprack tot het volck / seggende ; Dat sich mannen uyt u [3] ten strijde toerusten / ende datse tegen de Midianiten zijn / om de wrake [4] des HEEREN te doen aen de Midianiten.

4 [5] Van elcken stam onder alle stammen Israëls / sult ghy een duysent ten strijde senden.

5 Also werden gelevert uyt den duysenden Israëls duysent van elcken stam : twaelf duysent toegeruste ten strijde.

6 Ende Mose sondtse ten strijde / duysent van elcken stam ; haer / ende [6] Pinehas den sone Eleazars des Priesters ten strijde / met de [7] heylige vaten / ende de trompetten des geklancks in sijne hant.

a Bov. 25. 17.

1 *Hebr.* wreeckt de wrake der kinderen Israëls van den Midianiten. T. w. over het quaet 't welck sy onder den Israëliten listelick veroorsaeckt hebben / als sy deselve gebracht hebben tot lichamelicke / ende geestelicke hoererye / vermelt hier boven / cap. 25. vs. 1 / 2 / &c. ende ond. v. 15 / 16.

2 D. ghy sult sterven / ende uyt dese werelt verhuysen. Siet van dese maniere van spreken Genes. 15. op v. 15. ende 25. op v. 8. ende bov. 20. 24 / 26.

b Bov. 27. 13.

3 Ofte / ten heyre : ende soo in 't volgende.

4 Te weten / die de HEERE geboden hadde tegen de Midianiten te sullen gedaen worden. siet bov. 26. 17 / 18. waer mede Godt verklaerde / dat de vyantschap tegen sijn volck bewesen / soo veel als hem aengedaen was. vg. Zach. 2. 8. ende Act. 9. 1.

5 *Hebr.* duysent van eenen stam, duysent van eenen stam. Siet dese maniere van spreken oock / Levit. 24. 8. ende bov. 13. 2. &c.

6 T. w. niet eygentlick om te vechten / ofte een krijgs-Overste te zijn / maer om van wegen Godt / als een goet raetsman ende beleyder / het leger by te blijven / ende dat tot kloeckheyt te vermanen / achtervolgende sijnen bysonderen yver te vooren bewesen / bov. 25. 13. vg. Deut. 20. 2 / 3 / &c.

7 De welcke waren / nae sommiger gevoelen / de Arke des verbonts / met haer toebehooren : overmits die in 't leger somtijts mede genomen wert. Het welcke men verstaen kan uyt Num. 14. 44. Jos. 4. 11. 1. Sam. 4. 4. Andere verstaen daer mede alleen de trompetten die terstont in dit vs vermelt worden / ende moesten in den krijch gebruyckt worden.

7 Ende sy streden tegen de Midianiten ; gelijck als de HEERE Mose geboden hadde : ende sy doodden al wat mannelick was.

8 Daer toe doodden sy boven hare verslagene / de [8] Koningen der Midianiten ; [c] Evi / ende Rekem / ende [9] Zur / ende Hur / ende Reba / vijf Coningen der Midianiten : oock doodden sy met den sweerde [10] Bileam / den sone Beors.

9 Maer de kinderen Israëls namen de wijven der Midianiten / ende hare kinderkens gevangen : sy roofden oock alle hare beesten / ende al haer vee / ende al haer vermogen.

10 Voorts alle hare steden [11] met hare woon-plaetsen / ende alle hare borchten / verbrandden sy met vyer :

11 [d] Ende sy namen al den roof / ende al den buyt ; van menschen / ende van beesten.

12 Daerna brachten sy de [12] gevangene / ende den buyt / ende den roof tot Mose / ende tot Eleazar den Priester / ende tot de vergaderinge der kinderen Israëls in het leger ; inde vlacke velden Moabs / dewelcke zijn aen de [13] Jordane van Jericho.

13 Maer Mose / ende Eleazar de Priester / ende alle Overste der vergaderinge / gingen uyt hen te gemoete ; tot buyten voor het leger.

14 Ende Mose wert grootelicks vertoornt tegen de Bevelhebberen des heyrs / de hooft-lieden der duysenden / ende de hooft-lieden der honderden / die uyt den strijdt van die oorloge quamen.

15 Ende Mose seyde tot hen ; [14] Hebt ghy dan alle vrouwen laten leven?

16 Siet / dese waren door [e] Bileams [15] raet / den kinderen Israëls / om oorsake der overtredinge tegen den HEERE te geven / inde sake van Peor : waer door [16] die plage wert onder de vergaderinge des HEEREN :

17 [f] Nu dan / doodet al wat mannelick is / onder de kinderkens : ende doodet alle vrouwe / die [17] door byliggingе des mans eenen man [18] bekent heeft.

18 Doch alle de kinderkens [19] van vrouwlick geslachte / die de byligginge des mans niet bekent en hebben ; laet voor ulieden leven.

19 Ende ghylieden legert u buyten het leger [20] seven dagen : een yeder die eenen [21] mensche gedoodt / ende een yeder die eenen verslagenen sult aengeroert hebben / sult u op den derden dach / ende op den sevenden dach [22] ontsondigen / ghy / ende uwe gevangene.

20 Oock sult ghy alle kleedinge / ende alle gereetschap van vellen / ende alle geyten [hayren] werck / ende alle gereetschap van hout / [23] ontsondigen.

21 Ende Eleazar de Priester seyde tot de [24] krijchslieden / die tot dien strijt getogen waren ; Dit is de insettinge der wet die de HEERE Mose geboden heeft.

22 Alleen [25] het gout / ende het silver / het koper / het yser / het tin / ende het loot :

23 Alle dinck / [26] dat het vyer lijdt / sult ghy door het vyer laten doorgaen / dattet reyn worde / evenwel sal 't [g] door [27] het water der affonderinge ontsondigt worden : maer al dat het vyer niet en lijdt / sult ghy door het water laten doorgaen.

24 Ghy sult oock uwe kleederen op den sevensten dach wasschen / dat ghy reyn wordet : ende daerna sult ghy in het leger komen.

8 Dewelcke des Koninckx Sihons / eer hy van Mose uytgeroeyt wert / Leenmannen / ofte Vasalen geweest zijn / Jos. 13. 21. maer daerna sich als Koningen gehouden hebben. siet bov. cap. 25. v. 15.

c Ios. 13. 21, 22.

9 *Hebr.* Tsur.

10 *Hebr.* Bilam. Te weten also hy op den wech was / om weder te keeren nae sijn lantschap Mesopotamia. siet bov. cap. 24. v. 25.

11 And. in. ofte / door hare woonplaetsen.

d Deutr. 20. 14.

12 *Hebr.* de gevanckenisse. T. w. de Midianitische vrouwen / ende de kleyne kinderen diese gevangen hadden. Siet bov. v. 9. Het woort gevanckenisse is dickwijls voor de gevangene genomen. Alsoo ond. v. 19. 26. Item / Exo. 12. 29. 2. Chro. 28. 5. Ephes. 4. 8.

13 D. die tegen over / ofte voor by / ofte / niet verre van Jericho en vloeyt / ende een veer / ofte / overvaert by de selve stadt heeft. vg. bov. 22. 1.

14 Aldus vragende geeft hy te verstaen / datse sulcks geensins en moesten gedaen hebben. siet dese maniere van vragen / die seer sterck tegenspreeckt / ende afseyt / Genes. 18. 17. met de aent.

e Bov. 25. 1, 2, ende 18. 2. Pet. 2. 15. Apoc. 2. 14.

15 *Hebr.* woort. Verstaet den snooden vont / ende archlistigen raet / waer door de Israëlite in hoerdom / ende afgoderye gevallen zijn. Siet bov. 24. v. 14.

16 Siet van dese plage bov. c. 25. v. 9.

f Iud. 21. 11.

17 Vg. het volgende vs : item Lev. 18. 22. ende 20. 13.

18 Siet Genes. 4. op v. 1. ende 19. op v. 8.

19 *Hebr.* onder de wijven.

20 Nae de ordinantie ende wet gegeven van Godt / ten aensiene van de onreyne / bov. cap. 15. 13. ende 19. 11. &c. ende onderhouden in Mirjam. bov. 12. 14.

21 *Hebr.* eene ziele.

22 Siet bov. cap. 8. op v. 21.

23 D. reynigen nae de wet der ceremonien / ende alsoo bequaem maken tot een goet / ende eerlick gebruyck. vg. Levit. 8. 15. ende 14. 49. ende c. 16. v. 16. met de aent. daer op.

24 *Hebr.* mannen des krijchs, ofte / des heyrs, dat is / die in de oorlooge hen laten gebruycken / ende de wapenen hanteeren.

25 T. w. dat sy van den Midianiten genomen hadden.

26 *Hebr.* dat in het vyer gaen sal. dat is / dat door het vyer gehaelt zijnde / onbeschadigt / ende onverteert daer uyt komt. Alsoo in 't volgende.

g Bov. 19. 9.

27 Siet van dit water bov. 19. 9.

25 Voor-

25 Voorder sprack de HEERE tot Mose/ seggende:

26 Neemt op de somme des buyts [28] der gevangenen/ van menschen/ ende van beesten; ghy/ ende Eleazar de Priester/ ende de Hoofden van de vaderen der vergaderinge.

27 Ende [h] deelt den buyt [29] in twee helften tusschen de gene die den strijt aengegrepen hebben/ die tot den krijch uytgegaen zijn; ende tusschen de gantsche vergaderinge.

28 Daerna sult ghy [30] eene schattinge voor den HEERE heffen/ van den oorlochs-mannen die tot desen krijch uytgetogen zijn/ van vijf hondert eene [31] ziele/ uyt de menschen/ ende uyt de runderen/ ende uyt de eselen/ ende uyt de [32] schapen.

29 Van hare helft sult ghy het nemen/ ende den Priester Eleazar geven [33] ter heffinge des HEEREN.

30 Maer van de helft [34] der kinderen Israëls sult ghy [35] eenen gevangenen van vijftich nemen/ uyt de menschen/ uyt de runderen/ uyt de eselen/ ende uyt de schapen/ uyt [36] alle de beesten: ende ghy sultse den Leviten geven [37] die de wacht des Tabernakels des HEEREN waernemen.

31 Ende Mose/ ende Eleazar de Priester deden/ gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

32 De buyt nu/ [38] het overschot des roofs/ dat het [39] krijchs volck gerooft hadde/ was; ses hondert-duysent/ ende tseventich duysent/ ende vijf duysent [40] schapen:

33 Ende twee en tseventich duysent runderen:

34 Ende een en tsestich duysent eselen:

35 Ende der menschen zielen/ uyt de wijven/ die geene byligginge des mans bekent en hadden/ alle zielen waren twee en dertich duysent.

36 Ende de helft [te weten] het deel der gener/ die tot desen krijch uytgetogen waren/ was/ in getale/ drie hondert duysent/ ende dertich duysent/ ende seven duysent/ ende vijf hondert schapen.

37 Ende [41] de schattinge voor den HEERE van schapen was/ ses hondert/ vijf en tseventich.

38 Ende de runderen waren ses en dertich duysent: ende hare schattinge voor den HEERE twee en tseventich.

39 Ende de eselen waren dertich duysent ende vijf hondert: ende hare schattinge voor den HEERE was een en tsestich:

40 Ende der menschen zielen waren sestien duysent: ende hare schattinge voor den HEERE twee en dertich zielen.

41 [i] Ende Mose gaf Eleazar den Priester de schattinge der heffinge des HEEREN: gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

42 Ende van [42] der kinderen Israëls helft; welcke Mose afgedeelt hadde/ vande mannen die gestreden hadden:

43 (Het [43] halve deel nu der vergaderinge was uyt de schapen/ drie hondert duysent/ ende dertich duysent/ seven duysent en vijf hondert.

44 Ende de runderen waren ses en dertich duysent:

45 Ende de eselen dertich duysent/ ende vijf hondert:

46 Ende der menschen zielen sestien duysent.)

47 Van die helft/ der kinderen Israëls/ nam Mose [44] eenen gevangenen uyt vijftich/ van menschen/ ende van beesten; ende hy gaffse den Leviten/ die de wacht van den Tabernakel des HEEREN waernamen/ gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

48 Doe traden tot Mose de Bevelhebbers/ die over de duysenden des heyrs waren; de Hooftlieden der duysenden/ ende de Hooftlieden der honderden:

49 Ende sy seyden tot Mose; Uwe knechten hebben opgenomen de somme der krijchslieden/ die [45] onder onse hant geweest zijn: ende [46] uyt ons en gebreeckt niet een man.

50 Daerom hebben wy eene offerhande des HEEREN gebracht/ een yeder dat hy [47] gekregen heeft/ een gouden [48] vat/ een [49] keten/ ofte een armrinck/ een vinger-rinck/ een oor-rinck/ ofte [50] een afhangenden gordel/ om voor onse zielen [51] versoeninge te doen/ voor het aengesicht des HEEREN.

51 So nam Mose/ ende Eleazar de Priester/ van hen het gout: [52] alle wel gewrochte vaten:

52 Ende al het gout der heffinge/ dat sy den HEERE offerden/ was sestien duysent seven hondert ende vijftich [53] sikels: vande Hooft-lieden der duysenden/ ende van de Hooft-lieden der honderden.

53 Aengaende de krijchslieden/ een yegelick [54] hadde [k] gerooft voor hem selven.

54 So nam Mose/ ende Eleazar de Priester/ dat gout vande Hooft-lieden der duysenden/ ende der honderden: ende sy brachten 't in de Tente der t' samenkomste [55] ter gedachtenisse voor de kinderen Israëls/ voor het aengesichte des HEEREN.

28 *Hebr.* der gevanckenisse. Siet vov. op v. 12.
h 1. Sam. 30. 24.
29 Welcke order David heeft gevolgt in 't deelen van den buyt tusschen de gene/ die gestreden hadden/ ende andere die by de gereetschap gebleven waren/ om die te bewaren. 1. Sam. 30. 24.
30 Ofte een toegeleyde deel, het welcke was als eene schattinge/ die den HEERE tot bewijs van danckbaerheyt gegeven moeste worden/ ende den Priesteren/ die den HEERE in den Tabernakel diendē/ voor haer deel toebescheyden was.
31 Het woort ziele, ten aensien van de menschen/ beteeckent hier ēē mensche ofte persoone, ende tē aensiene van de beesten een beest, ofte stuck. van elcke uyt de 500 moesten de krijgsluyden den HEERE een toe-eygenen: gelijck als de Israëliten/ die in het heyr niet getrockē en warē/ uyt hare helft van 50 een den Leviten moesten geven/ dat is/ tienmael meer dan de krijgsluyden den Priesteren gavē.
32 Het Hebr. woort beteeckent niet alleē schapen, maer oock geyten, alsoo in 't volgende. Siet Gen. 26. op v. 14. ende Levit. 1. op v. 2.
33 D. om dat den HEERE te offerē/ ende toe te heyligen tot een bewijs van danckbaerheyt. Alsoo ond. v. 41/ ende 52. Het Hebr. woort is hier in 't gemeyne genomen voor offer ofte gave. Siet vov. 5. op v. 9.
34 D. die den kinderen Israëls toebehoorde/ achtervolgēde de bedeelinge vermelt vov. v. 27. Siet van de selve helft ond. v. 42/ ende 47.
35 Ofte/ ēē deel, dat vast gehouden is, van de menschen/ ofte van de beesten.
36 D. uyt alle soorten van beesten/ vg. Genes. 7. 14.
37 Siet Num. 3. op v. 7.
38 Verstaet dat sulcker overgeblevē was boven de gedoode vrouwen/ ende manskinderen. vov. v. 17. ende boven het gene/ dat het leger seven dagen in het veltliggēde verteert hadde/ v. 19.
39 *Hebr.* volck des krijchs ofte/ heyrs. vg. vov. de aent. op v. 21.
40 Siet vov. op v. 28.
41 Verstaet de aengeschatte portie die de krijchslieden den HEERE moesten toeleggen. Siet vov. v. 28. ende de aent. daer op.
i Vov. 18. 8. 19.
42 Siet van dese helft vov. v. 30. ende ond. 47.
43 *Hebr.* de helft der vergaderinge: dat is/ het halve deel dat de vergaderinge toequam.
44 Siet vov. op v. 30.

45 D. onder ons gebiet. Siet Genes. 16. op v. 6.
46 And. daer van.
47 *Hebr.* gevonden.
48 Ofte/ gereetschap, ofte/ juweel.
49 And. arm, ofte been-cierfel, ofte gulden kousebant.
50 Siet Exo. 35. 22.
51 Van wegen hare sondē/ vermelt/ v. 14/ 15/ 16.
52 *Hebr.* alle vat, ofte/ gereetschap des wercks. verstaet hier by allerley goudentuych/ ofte vat/ ofte juweel/ dat met grooten arbeyt seer kostelick gemaeckt was.
53 Verstaet gouden sikelen/ van welcker weerde siet Gen. 24. op v. 22. ende vov. 7. op v. 14.
54 Waer van sy haren hooftlieden niet en hadden mede gedeelt/ sulcks dat sy noch veel buyts overich hadden/ boven het gene dat sy den Priesteren/ den Leviten/ ende den Israëliten/ gegeven hadden.
k Deuter. 20. 14.
55 T.w. soo wel der weldaet Godts/ waer door sy hare vyanden overwonnē hadden/ ēē met Godt versoent waren: als hares schuldigen plichts/ om Godt daer voor danckbaer te zijn/ ende hem getrouwe te blijven/ ten eynde dat hy hen altijt met sijne genade/ ende segen soude bywoonen.

Het xxxij. Capittel.

De stammen Ruben/ ende Gad/ versoecken/ om redenen/ van Mose/ haer erfdeel te mogen hebben aen dese zijde vande Jordane/ v. 1/ &c. Mose bestraftse eerst scherpelick/ 6. maer als sy beloven voor hare broederen gewapent henen te treckem in Canaan/ tot dat het lant ondergebracht zy/ verkrijgen sy/ neffens den halven stam van Manasse/ haer versoeck/ op de gemelte conditie/ 16.

1 DE kinderen Rubens nu hadden veel vees/ ende de kinderen Gads haddens [1] machtich veel: Ende sy besagen 't lant Jaëzer/ ēn 't lant Gilead/ ende siet/ dese plaetse was eene plaetse [2] voor vee.

2 So quamen de kinderen Gads/ ende de kinderen Rubens/ ende spraken tot Mose/ ende tot Eleazar den Priester/ ende tot de Overstē der vergaderinge/ seggende:

3 Ataroth/ ende Dibon/ ende Jaëzer/ ende Nimra/ ende Hesbon/ ende Eleale: ende Schebam/ ende Nebo/ ende Behon;

4 Dit lant/ [3] het welcke de HEERE voor het aengesichte der vergaderinge van Israël geslagen heeft/ dat is een lant voor vee: ende uwe knechten hebben vee.

5 Voorts seyden sy; Indien wy genade in uwe oogen gevonden hebben/ dat dit selve lant uwen knechten gegeven worde tot eene besittinge: en doet ons niet trecken over de Jordane.

6 Maer Mose seyde tot de kinderen Gads/ ende tot de kinderen Rubens: [4] Sul-

1 *Hebr.* seer machtich. De Israëlitē waren wel vast doorgaens om gaende met vee/ als te sien is Genes. 46. 32/ 34. ende 47. 3/ 4/ &c. maer 't schijnt/ dat dese twee stammē sich boven andere daer toe hadden begeven/ hebbende misschien (als sommige meynen) in Egypten bysondere gelegentheyt gehadt van bequame Landouwen in hare woonplaetsen/ ende voorts in 't veroveren der Koninckrijcken van Sihon ende Og/ ende de groote nederlage der Midianitē/ daer op gelett/ datse voor haer selven veel vees mochten nemen/ ende van andere koopen ofte verwisselen.
2 *Hebr.* van vee. dat is/ sy merckten ende bevonden/ dat dese gantsche contreye recht bequaem ende dienstich soude zijn voor haer vee.
3 D. welckes inwoonderen.
4 Mose en weygert niet simpelick dit lant hen ten erve te geven/ alsoo het Israël van Gode oock ten erve gegeven was. Deuter. 2. 12/ 31. maer bestraft scherpelick/ dat sy sich van hare broederen wilden afsonderen/ ende tot ruste begeven/ latende die alleen ten strijde gaen: het welcke hen niet en betaemde/ ende ergernisse/ als oock vertsaechtheyt by hare mede-broederen soude veroorsaken/ ende het voltrecken van Godts beloften (soo veel in hen was) verachteren: als in 't volgende verklaert wort.

len uwe broeders ten strijde gaen/ende ghy lieden sult hier blijven?

7 Waerom doch sult ghy het herte der kinderen Israëls [5] breken/dat sy niet over en trecken nae het lant/dat de HEERE hen gegeven heeft?

8 Soo deden uwe vaders/als ickse van [a] Kades Barnea sondt om dit lant te besien:

9 Als sy opgekomen waren tot aen het [6] dal Escol / ende dit lant besagen/ so braken sy het herte der kinderen Israëls/ dat sy niet en gingen nae dit lant/ dat de HEERE hen gegeven hadde.

10 Doe ontstack de toorn des HEEREN ten selven dage: ende hy swoer/ seggende:

11 [b] Indien dese mannen / die uyt Egypten opgetogen zijn / [7] van twintich jaer out ende daer boven/ het lant sullen sien/dat ick Abraham / Isaac/ ende Jacob gesworen hebbe [8]! want sy en hebben niet [9] volhardt my na te volgen:

12 Behalven Caleb den soon van Jephunne / den [10] Kenisiter/ende Josua den sone van Nun: want sy hebben [11] volhardt den HEERE na te volgen.

13 Also ontstack des HEEREN toorn tegens Israël / ende hy deedse omswerven in de woestijne / [12] veertich jaer: tot dat verteert was het gantsche geslachte / het welcke gedaen hadde / dat [13] quaet was inde oogen des HEEREN.

14 Ende siet/ghy-lieden zijt opgestaen in stede van uwe vaderen / eene menichte van sondige menschen ; [14] om de hitticheyt van des HEEREN toorn tegens Israël te vermeerderen.

15 Wanneer ghy van achter [15] hem u sult afkeeren/ so sal hy wijders voortvaren [16] hem te laten in de woestijne: ende ghy sult al dit volck verderven.

16 Doe traden [17] sy toe tot hem / ende seyden ; Wy sullen hier [18] schaeps-kopen bouwen voor ons vee; ende steden voor onse kinderkens.

17 Maer wy selve sullen ons [19] rusten/ [20] haestende voor het aengesichte der kinderen Israëls/tot dat wijse aen hare plaetse sullen gebracht hebben: ende onse kinderkens sullen blijven inde vaste steden/ [21] van wegen de inwoonderen des lants.

18 Wy en sullē niet [22] wederkeeren tot onse huysen ; tot dat sich de kinderen Israëls tot erffelicke besitters sullen gestelt hebben een yeder van sijne erffenisse.

19 Want wy en sullen met hen niet erven aen gene zijde der Jordane / ende [23] verder henen: als onse erffenisse ons toegekomen sal zijn aen dese zijde der Jordane/tegen den [24] opganck.

20 Doe seyde Mose tot hen ; Indien ghy dese sake doen sult / indien ghy u voor het aengesichte des HEEREN sult [25] rusten ten strijde/

21 Ende een yeder van u/ die toegerust is / over de Jordane sal trecken [26] voor het aengesichte des HEEREN; tot dat hy sijne vyanden voor sijn aengesichte uyt de besittinge sal verdreven hebben/

22 Ende het lant voor het aengesichte des HEEREN ondergebracht zy; so sult ghy daerna wederkeeren/ ende onschuldich zijn voor den HEERE/ ende voor Israël: ende dit lant sal u ter besittinge zijn voor het aengesichte des HEEREN.

23 Indien ghy daerentegen alsoo niet sult doen/siet/so hebt ghy aen den HEERE gesondigt: doch [27] ghy sult uwer sonde gewaer worden/alsse u [28] vinden sal.

24 Bouwet u steden voor uwe kinderkens / ende kopen voor uwe schapen: ende doet/ wat [29] uyt uwē monde uytgegaen is.

25 Doe [30] spraken de kinderen Gads/ ende de kinderen Rubens tot Mose / seggende: Uwe knechten sullen doen/ gelijck als mijn heere gebiedt.

26 Onse kinderkens/ onse wijven/onse have / ende alle onse beesten sullen aldaer zijn inde steden van Gilead:

27 Maer uwe knechten sullen overtrecken/al [31] wie ten heyre gerust is / voor het aengesichte des HEEREN / tot den strijt / gelijck als mijn heere gesproken heeft.

28 [c] Doe geboodt Mose harent halven den Priester Eleazar / ende Josua den sone van Nun/ ende den hoofden der vaderen van de stammen der kinderen Israëls:

29 Ende Mose seyde tot hen ; Indien de kinderen Gads / ende de kinderen Rubens met u lieden over de Jordane sullen trecken/ een yeder / die gerust is ten oorloge/voor het aengesichte des HEEREN; als het lant voor u aengesichte sal ondergebracht zijn / so sult ghy hen het lant Gilead ter besittinge geven.

30 Maer indien sy niet [32] gerustet met u sullen over trecken / so sullen sy tot besitters gestelt worden in't midden van u lieden [33] in den lande Canaan.

31 Ende de kinderen Gads / ende de kinderen Rubens antwoordden/seggende: Wat de HEERE tot uwe knechten gesproken heeft/sullen wy alsoo doen.

32 Wy sullen gerustet overtrecken voor het aengesichte des HEEREN nae 't lant Canaan: ende de besittinge onser erffenisse sullen wy hebben aen dese zijde der Jordane.

33 [d] Also gaf Mose haerlieden / den kinderen Gads / ende den kinderen Rubens/ ende den halven stam van Manasse/ Josephs sone / het Coninckrijck van Sihon/ Coninck der Amoriten / ende het Coninckrijck van Og / Coninck van Basan: het lant met de steden van dien in de lantpalen/ de steden des lants rontomme.

34 Ende de kinderen Gads [34] bouweden Dibon/ende Ataroth/ ende Aroër.

35 Ende Atroth-Sophan / ende Jaëzer/ ende Jogbeha:

36 Ende Beth-Nimra / ende Beth-Haran: vaste steden ende schaeps kopen.

37 Ende de kinderen Rubens bouweden Hesbon / ende Eleale : ende Kiriathaim.

38 Ende [35] Nebo / ende Baal-Meon/ [36] verandert zijnde van name / ende Sibma: ende sy noemden de namen der steden/ die sy bouwden/met [andere] namen.

39 [e] Ende de kinderen Machirs / des soons van Manasse/ [37] gingen nae Gilead/ ende namen [38] dat in: ende [39] sy verdreven de Amoriten / die daer inne waren/ uyt de besittinge.

40 So gaf Mose Gilead aen Machir/ den soon van Manasse: ende hy woonde daer in.

41 [40] Jaïr nu / de soon van Manasse / ginck henen ende nam [41] haerlieder dorpen in: ende hy noemde die [42] Havvot-Jaïr.

42 Ende

5 D. uwe medebroederen met u exempel onlustich/ofte onwillich maken. Vgel. Deuter. 1. 28. Actor. 21. 13. alsoo v. 9.
a Bov. 13. 3. Deuter. 1. 22.
6 And. beke. Siet bov. 13. 24. Deuter. 1. 24.
b Bov. 14. 28. Deuter. 1. 35.
7 *Hebr.* van eenen sone van twintich jaer. &c.
8 Dit is een onvolkomē reden in 't eedtsweeren gebruyckelick. Siet bov. cap. 14. 23/28/35. Deut. 1. 35. ende Vg. Gen. 14. op v. 23.
9 *Hebr.* sy hebben niet vervult [te gaen] achter my: met gelijcke maniere van spreken wort het tegendeel van Josua ende Caleb in 't volgende vsken geseyt. Siet Deuter. 1. 36. ende bov. cap. 14. 24.
10 Vg. Jos. 15. 17. Jud. 1. 13. ende 3. 9/ 11. 1. Chron. 4. 13/ 15.
11 Siet op 't voorgaende vs.
12 Zijnde/ om de volheyt des getals/ daer onder mede gerekent de twee jaren van den uyttocht uyt Egyptē/ tot het uytsenden der verspieders van Kades Barnea.
13 Dat is / dat den HEERE qualick beviel.
14 *Hebr.* om noch, ofte/vorder toe te doen tot, ofte / boven de hitticheyt, &c.
15 Namelick den HEERE. De sin is/ indien ghy den HEERE niet langer en sult willen navolgen.
16 T. w. Israël. De sin is / hy salse weder laten omswerven inde woestijne/ gelijck haren vaderē gebeurt is / tot dat sy oock/ gelijck die / alle omkomen.
17 De Rubeniten ende Gaditen quamē daer na weder tot Mose.
18 Het Hebr. woort beteeckent alsulcke percken ofte plaetsen voor 't vee / die met heggen / steckaden / ofte muerē/ omtuynt ende versekert warē: alsoo ond. v. 24.
19 Ofte / haestelick. ofte / wacker aengorden, wapenen, om [te gaen] voor, &c.
20 D. wacker henen marcherende voor onse broederen in alsulckē getal/ als vereyscht sal wordē / om die in hare besittinge met gewapēder hant te brengen. Siet Jos. 4. 12/ 13.
21 Op dat hen middelertijt geen leet overcome vande overige inwoonderen des lants.
22 Siet Jos. cap. 22. van 't begin tot het 10. vs.
23 D. tot aen d'uyterste lantpalen van Canaan.
24 T. w. der Sonne: dat is/ Oostwaert / tegen 't Oosten van Canaan/ daer Gilead gelegen was.

25 Ofte / wapenen, de wapenen aen doen, aengorden: als v. 17. ende in 't volgende. 26 D. voor den HEERE/ van wiens tegenwoordicheyt de Arke des verbonts een sichtbaer teecken was. Siet Jos. 4. 13.

27 And. wetet, dat uwe sonde u vinden sal: dat is / de straffe uwer sonde u treffen sal.
28 D. als ghy daerom sult gestraft worden.
29 D. wat ghy beloofst hebt. Vg. bov. 30. 3. Ec. Deut. 23. 23. Matth. 15. 18.
30 *Hebr.* seyde: dat is/ sy seyden alle/ als een man/ eendrachtelick: ofte/een van haer, uyt aller name.
31 And. een yegelick ten heyre gerust. Alsoo v. 29.
c Jos. 1. 13. ende 4. 12.
32 Ofte / gewapent, aengegordet, als boven.
33 Sy sullen Gilead moeten verlaten/ ende / gelijck d'andere/ in Canaan haer deel ende erve hebben.
d Deuter. 3. 12. Jos. 13. 8. ende 22. 4.
34 D. sy vervoulwden / sy bouwden weder op: alsoo in 't volgende. Alle dese plaetsen waren gelegen aen de Oost-zijde van de Jordane/ tusschen de riviere Arnon eñ de Jordane.
35 Siet van dese stadt Deuter. 34. 1. Jes. 15. 2. Jer. 48. 1. Anders was het oock de name van een berch.
36 Sy gavense andere namen (als volgt) om dat de voorige afgodisch waren: want Nebo ende Baal/ beyde namen van afgoden waren: ende zijnder ontwijfelick soodanige meer geweest.
e Genes. 50. 23.
37 Ofte / waren gegaen, &c. ende hadden dat ingenomen: ende soo in 't volgende vs.
38 Verstaet/een gedeelte van Gilead. Siet Deuter. 3. 12/ 13. ende aldaer op v. 15. Item Genes. 3. 21. Dit deel van Gilead / ende Jaïrs plaetsen / streckten Noortwaert van de beke Jabbok nae Syrien toe.
39 *Hebr.* hy verdreef den Amoriter. &c. hy/te wetē/ Machir/ dat is/ sijne nakomelingen.
40 Dese wort mede gerekent onder Manasse/ om dat sijn bestevader gehijlickt was aen Machirs dochter. siet 1. Chro. 2. 21/ 22.
41 Der Gileaditen.
42 D. Jaïrs dorpen/ vlecken/ ofte hoeven. Siet Deut. 3. 14.

42 Ende Nobah ginck henen / ende nam Kenath in / met hare [43] onderhoorige plaetsen / ende noemdese Nobah nae sijnen name.

43 D. vlecken / dorpen / stedekens / die tot Kenath / als de hoofstadt / gehoorde. *Hebr.* dochteren. Siet bov. 21. op v. 25. en Ig. 1. Chro. 2. 23.

Het xxxiij. Capittel.

Verhael van de optochten ende legeringen der kinderen Israëls van Egypten af tot aen 't lant Canaan / v. 1 / &c. Bevel vande inwoonderen des lants te verdrijven / ende d' Afgoderye uyt te roeyen / 50. met swate dreygementen / so sy anders doen / 55. van 't lant door 't lot uyt te deylen / 54.

1 DIt zijn de reysen der kinderen Israëls / die uyt Egyptenlant uytgetogen zijn / nae hare heyren ; door de [1] hant van Mose ende Aaron.

1 D. door het beleyt.

2 Ende Mose schreef hare uyttochten / nae hare reysen / [2] nae den mont des HEEREN : ende dit zijn hare reysen / nae hare uyttochten.

2 D. op des HEEREN bevel.

3 [a] Sy reysden dan van Rahmeses in de [3] eerste maent / op den vijftienden dach der eerster maent: des anderen daechs van Paesschen togen de kinderen Israëls uyt [4] door eene hooge hant / voor de oogen aller Egyptenaren.

a Exod. 12. 37.

3 Genaemt Abib / anders Nisan. Siet Exo. 12. 2. ende 13. 4. Deuter. 1. op v. 3.

4 Siet Exod. 14. op v. 8.

4 [5] Als de Egyptenaers begroeven de gene / welcke de HEERE onder hen geslagen hadde / alle eerstgeborene : oock hadde de HEERE [6] gerichten geoeffent aen hare Goden.

5 Al-hoe-wel de Egyptenaers door dese begraeffenissen haerer eerstgeborenen ten hoochsten mochten vertoornt ende verbittert zijn geworden tegens de Israeliten / die sy voor hare oogen sagen vertrecken / heeftse Godt nochtans alsoo verslagen ende vertsaegt gemaeckt / dat sy het herte niet hebben gehadt / om de kinderen Israëls eenich leet te doen / ofte haer vredelick vertreck te verhinderen.

6 Siet Exod. 12. op v. 12. ende vg. Jes. 19. 1.

5 Als de kinderen Israëls van [7] Rahmeses verreyst waren / so legerden sy hen tot Succoth.

7 Siet Gen. 47. op v. 11.

6 [b] Ende sy verreysden van Succoth / ende legerden hen in Etham / het welcke aen 't eynde der woestijne is.

b Exod. 13. 20.

7 [c] Ende sy verreysden van Etham / ende keerden weder nae [8] Pi-hachiroth / dat tegen over Baal-Zephon is : ende sy legerden hen voor Migdol.

c Exod. 14. 2.

8 Siet Exod. 14. op v. 2.

8 Ende sy verreysden van Hachiroth / ende gingen over door 't midden vande Zee nae de woestijne : ende sy gingen drie dachreysen inde woestijne Etham / ende legerden hen in [d] Mara.

d Exod. 15. 22, 23.

9 Ende sy verreysden van Mara / ende quamen tot [e] Elim : In Elim nu waren twaelf water-fonteynen / ende tseventich palmboomen / ende sy legerden hen aldaer.

e Exod. 15. 27.

10 Ende sy verreysden van Elim / ende legerden hen aen de schelfzee.

11 Ende sy verreysden vande schelfzee / ende [f] legerden hen inde woestijne [9] Sin.

f Exod. 16. 1.

9 Alwaer sy tegens den HEERE murmurerende / eerst het Manna bekomen hebben. Dese woestijne is te onderscheyden van de andere woestijne Zin, ofte Tsin / onder v. 36.

12 Ende sy verreysden uyt de woestijne Sin / ende sy legerden hen in Dophka.

13 Ende sy verreysden van Dophka / ende legerden hen in Alus.

14 Ende sy verreysden van Alus / ende legerden hen in [g] Raphidim / doch daer en was geen water voor het volck om te drincken.

g Exod. 17. 1.

15 So verreysden sy van Raphidim / ende [h] legerden hen inde woestijne Sinai.

h Exod. 19. 1.

16 Ende sy verreysden uyt de woestijne Sinai / ende [i] legerden hen in [10] Kibroth-taava :

i Bov. 11. 34. 35.

10 D. lust-graven.

17 Ende sy verreysden van Kibroth-taava / ende legerden hen in Hazeroth.

18 Ende sy verreysden van Hazeroth / ende legerden hen in Rithma.

19 Ende sy verreysden van Rithma / ende legerden hen in Rimmon-Perez.

20 Ende sy verreysden van Rimmon-Perez / ende legerden hen in Libna.

21 Ende sy verreysden van Libna / ende legerden hen in Rissa.

22 Ende sy verreysden van Rissa / ende legerden hen in Kehelatha.

23 Ende sy verreysden van Kehelatha / ende legerden hen in 't gebergte van Sapher.

24 Ende sy verreysden van 't gebergte Sapher / ende legerden hen in Harada.

25 Ende sy verreysden van Harada / ende legerden hen in Makheloth.

26 Ende sy verreysden van Makheloth / ende legerden hen in Tahath.

27 Ende sy verreysden van Tahath / ende legerden hen in Tharah.

28 Ende sy verreysden van Tharah / ende legerden hen in Mithka.

29 Ende sy verreysden van Mithka / ende legerden hen in Hasmona.

30 Ende sy [k] verreysden van Hasmona / ende legerden hen in Moseroth.

k Deut. 10. 6.

31 Ende sy verreysden van Moseroth / ende legerden hen in Bene-Jaakan.

32 Ende sy verreysden van Bene-Jaakan / en legerden hen in Hor-gidgad.

33 Ende sy verreysden van Hor-gidgad / ende legerden hen in Jotbatha.

34 Ende sy verreysden van Jotbatha / ende legerden hen in Abrona.

35 Ende sy verreysden van Abrona / ende legerden hen in Ezeon-Geber.

36 Ende sy verreysden van Ezeon-Geber / ende [l] legerden hen in de woestijne [11] Zin ; dat is Kades.

l Bov. 20. 1.

11 Siet bov. cap. 13. op v. 21.

37 Ende sy verreysden van Kades / ende [m] legerden hen aen den berch Hor / aen 't eynde des lants Edom.

m Bov. 20. 22.

38 [n] Doe ginck de Priester Aaron op den berch Hor / [12] nae den mont des HEEREN / ende sterf aldaer : in 't veertichste jaer nae den uyttocht der kinderen Israëls uyt Egyptenlant / in de [13] vijfde maent / op den eersten der maent.

n Bov. 20. 25. Deutet. 32. 50.

12 D. nae Godes ordinantie en bevel.

13 By de Joden genaemt Ab / passende op onsen Julius ende Augustus.

39 Aaron nu [14] was hondert ende drie en twintich jaer out ; als hy sterf op den berch Hor.

14 *Hebr.* was een soon van hondert ende drie en twintich jaer.

40 [o] Ende de Canaaniter / de Coninck van [15] Harad / die in 't Suyden woonde inden lande Canaan / hoorde dat de kinderen Israëls aenquamen.

o Bov. 21. 1.

15 Ofte / de Koninck Harad. Siet de Historie van desen / bov. cap. 21. 1 / 2 / 3. ende d' aent. aldaer.

41 Ende sy [p] verreysden van den berch Hor / ende legerden hen in Zalmona.

p Bov. 21. 4.

42 Ende sy verreysden van Zalmona / ende legerden hen in Phunon.

43 Ende sy verreysden van Phunon / ende [q] legerden hen in Oboth.

q Bov. 21. 10.

44 Ende sy verreysden van Oboth / ende legerden hen aende heuvelkens [16] Abarim in de lantpale Moabs.

16 Zijnde bergen in 't lant der Moabiten gelegen / ende 't selve scheydende van het lant der Ammoniten. Siet ond. v. 47.

45 Ende sy verreysden van de heuvelkens [Abarim] ende legerden hen in [17] Dibon-Gad.

17 Tot onderscheyt van een ander Dibon / dat den kinderen van Ruben toegedeylt is. Jos. 13. 15 / 17.

46 En sy verreysden van Dibon-Gad / ende legerden hen in Almon-Diblathaim.

47 Ende sy verreysden van Almon-Diblathaim / ende legerden hen in de bergen [18] Abarim / tegen [19] Nebo.

18 Streckende van by de doode-zee / ofte het Suyd-eynde Arnons tot aen Nebo.

19 Siet Deut. 34. 1.

48 Ende sy verreysden vande bergen Abarim / ende legerden hen inde vlacke velden der Moabiten / aen de Jordane van [20] Jericho.

20 D. daer dese riviere tegen over Jericho is loopende: alsoo elders meer.

49 Ende sy legerden hen aen de Jordane van Beth-Jesimoth / tot aen [r] Abel-[21] Sittim : in de vlacke velden der Moabiten.

r Bov. 25. 1. Jos. 2. 1.

21 Eenige meynen / dat dit de selve plaetse is / die boven alleenlick Sittim genoemt is. cap. 25. 1. en hier genoemt Abel-Sittim, ten aensien van de klage ende rouwe / die de kinderen Israëls aldaer bedreven over de plage des Heeren.

50 Ende de HEERE sprack tot Mose inde vlacke velden der Moabiten / aende Jordane van Jericho / seggende :

51 Spreeckt tot de kinderen Israëls / ende segt tot hen : Wanneer ghylieden over de Jordane sult gegaen zijn in 't lant Canaan :

52 [f] So sult ghy alle inwoonderen des lants voor u aengesichte uyt de besittinge verdrÿven / ende alle hare beeldnissen verderven: oock sult ghy alle hare [22] gegotene beelden verderven / ende alle hare [23] hoochten verdelgen.

53 Ende ghy sult het lant in erflicke besittinge nemen / ende daer in woonen: want ick heb u dat lant gegeven / om het selve erflick te besitten.

54 Ende ghy sult het lant in erflicke besittinge nemen door het lot / nae uwe geslachten / [t] den genen / [24] die vele zÿn / sult ghy hare erfnisse meerder maken / ende dien / die weynich zÿn / sult ghy hare erfnisse minder maken; waer henen [25] yemanden 't lot sal uytgaen / dat sal hy hebben: nae de stammen uwer vaderen sult ghy de erffenisse nemen.

55 Maer indien ghy de inwoonderen des lants niet en sult voor u aengesichte uyt de besittinge verdrÿven / so sal 't geschieden / dat / die ghy van hen sult laten overblÿven / [v] tot [26] doornen sullen zÿn in uwe oogen / ende tot prickelen in uwe zÿden / ende sullen u [27] benauwen op het lant / daer inne ghy woont.

56 Ende 't sal geschieden / dat ick u sal doen / gelÿck als ick hen dachte te doen.

f Deuter. 7. 2, 3, &c.
22 *Hebr.* beelden van gietinge, ofte / gegotene dingen.
23 Siet Lev. 26, op v. 30.
t Bov. 26. 54. &c.
24 Siet bov. cap. 26. op v. 54.
25 *Hebr.* hem.
v Ios. 23. 13. Iud. 2. 3.
26 D. sy sullen u eene geduerige quellinge ende verdriet zÿn / sy sullen u lust ende ruste benemen: mitsgaders u verleyden tot sonden / om welcker wille mijn toorn tegens u ontsteken sal. Siet Jos. 23. 13. Jud. 2. 3. ende Vg. Exod. 23. 33. ende 34. 12. Deuter. 7. 16. De waerheyt deses Godlicken dreygements hebben de Israeliten doorgaens ondervonden / tot Davids tijden toe.
27 Ofte / vyantlick handelen.

Het xxxiiij. Capittel.

Godt beschrijft de lant-palen van Canaan / v. 1 / &c. ende noemtse / die het den kinderen Israëls sullen uytdeylen / 16.

1 Voorts sprack de HEERE tot Mose / seggende:

2 Gebiedt den kinderen Israëls / ende segt tot hen; Wanneer ghy in 't lant Canaan ingaet; so sal dit het lant zÿn / dat u ter erffenisse [1] vallen sal; het lant Canaan / nae sÿne [2] lantpalen.

3 [a] De Suyderhoeck nu sal u zÿn van de woestÿne Zin / [3] aen de zÿde van Edom: ende de Suyder lantpale sal u zÿn van het eynde der [4] Sout-zee tegen 't Oosten:

4 Ende dese lantpale sal u omgaen van 't Suyden nae den opganck van [5] Akrabbim / ende doorgaen nae Zin; ende [6] hare uytgangen sullen zÿn / [7] van 't Suyden nae Kades-Barnea: ende sy sal uytgaen nae [8] Hazar-Addar / ende doorgaen nae [9] Azmon.

5 Voorts sal dese lantpale omgaen van Azmon nae de riviere [10] van Egypten: ende hare uytgangen sullen zÿn [11] nae de Zee.

6 Aengaende de lantpale van 't [12] westen / daer sal u de [13] groote Zee de lantpale zÿn: Dit sal u lantpale van 't westen zÿn.

7 Voorts sal u de lantpale van 't Noorden dese zÿn: van de groote Zee af sult ghy u den berch [14] Hor afteeckenen.

8 Vanden berch Hor sult ghy afteeckenen tot daermen komt te [15] Hamath: ende de uytgangen deser lantpale sullen zÿn nae [16] Zedad.

9 Ende dese lantpale sal uytgaen nae Ziphron / ende hare uytgangen sullen zÿn te Hazar-Enan: dit sal u de Noorder lantpale zÿn.

10 Voorts sult ghy u tot eene lantpale tegen 't Oosten afteeckenen van Hazar-Enan / nae [17] Sepham.

11 Ende dese lantpale sal afgaen van Sepham / nae Ribla / tegen 't oosten van Ain: daerna sal dese lantpale afgaen / ende strecken langs den [18] oever van de Zee [19] Cinnereth oostwaert.

12 Voorts sal dese lantpale afgaen [20] langs de Jordane / ende hare uytgangen sullen zÿn aen de Sout-Zee: Dit sal u zÿn het lant nae sÿne lantpalen rontomme.

13 Ende Mose geboodt den kinderen Israëls / seggende: Dit is het lant / dat ghy door 't lot ten erve innemen sult / het welcke de HEERE den negen stammen / ende den halven stam te geven geboden heeft.

14 Want de stam vande kinderen der Rubeniten nae het huys harer vaderen / ende de stam vande kinderen der Gaditen nae het huys harer vaderen / hebben ontfangen: mitsgaders de halve stam van Manasse / [21] heeft hare erffenisse ontfangen.

15 Twee stammen / ende een halve stam hebben hare erffenisse ontfangen aen dese zÿde der Jordane van Jericho oostwaert tegen den [22] opganck.

16 Voorts sprack de HEERE tot Mose / seggende:

17 [b] Dit zÿn de namen der mannen / die ulieden dat lant ten erve sullen uytdeylen: Eleazar de Priester / ende Josua de sone van Nun.

18 Daer toe sult ghy [23] uyt elcken stam eenen Oversten nemen / om het lant ten erve uyt te deylen.

19 Ende dit zÿn de namen deser mannen: van den stam Juda / Caleb / sone van Jephunne.

20 Ende van den stam der kinderen Simeons / Semuël / sone van Ammihud.

21 Van den stam Benjamin / Elidad / sone van Chislon.

22 Ende [24] van den stam der kinderen Dans / de Overste Bukki / sone van Jogli.

23 Vande kinderen Josephs; vanden stam der kinderen Manasses / de Overste Hanniël / sone van Ephod.

24 Ende van den stam der kinderen Ephraims / de Overste Kemuël / sone van Siphtan.

25 Ende van den stam der kinderen Zebulons / de Overste Elizaphan / sone van Parnach.

26 Ende van den stam der kinderen Issaschars / de Overste Paltiël / sone van Azzan.

27 Ende van den stam der kinderen Asers / de Overste Ahihud / sone van Selomi.

28 Ende van den stam der kinderen van Naphtali / de Overste Pedaël / sone van Ammihud.

29 Dit zÿnse / dien de HEERE [25] geboden heeft / den kinderen Israëls de erffenissen uyt te deylen / inden lande Canaan.

1 Door lotinge te deel sal vallen / ofte uytgedeylt worden.
2 Die in 't volgende beschreven worden: Vg. hier mede Gen. 10. op v. 19. ende 15. op v. 18. Exod. 23. 31. Deuter. 1. 7. ende 11. 24. Jos. 1. 4.
a Ios. 15. 1.
3 D. langs de lantpale ofte grenzen der Edomiten. Siet Jos. 15. 1.
4 And. genoemt / de doode-zee. Siet Genes. 14. op v. 3.
5 D. der schorpioenen: waer van dese plaetse den name kan hebben ontfangen. Siet Deut. 8. 15. Dit was aen 't Suyd-eynde van de Sout-zee / en 't Oost-eynde des geberchtes Edoms.
6 D. uytgangen deser lantpale.
7 And. tegen.
8 Dese twee plaetsen worden hier t' samen gebracht / als nae by malkanderen gelegen. Vg. Jos. 15. 3. alwaerse van malkanderen worden afgescheyden / ende de eerste genoemt Hezron. De tlaetten stellense beyde aen de Noord-zijde van 't geberchte Edoms / niet verre van Azmon.
9 Gelegen aen 't West-eynde van 't geberchte Edoms / niet verre van Gerar.
10 Die Egypten van het Joodsche lant afschept. Vgel. Genes. 15. op v. 18. And. nae het dal, ofte / valleye van Egypten: want aldaer morassige leegten waren.
11 D. nae 't Westen. Siet Gen. 12. op v. 8.
12 *Hebr.* zee: ende soo in 't volgende.
13 Verst. de Middellantsche Zee / genoemt de groote Zee / in vergelijckinge der andere wateren ende zeen ofte meyren / die ontrent het Joodsche lant zijn.
14 Dit is niet geweest de berch Hor / op welcken Aaron gestorven is / bov. cap. 33. 38. maer een ander / oock genoemt Hermon / aen 't West-eynde van 't geberchte Libanon. uyt vergelijckinge van Jos. 13. 5. met dit / en het volgende vers. Dat de berch Hermon verscheydene namen gehadt heeft / blijckt Deut. 3. 9. en 4. 48. Sommige nemen 't voor een berch aen de zee gelegen / die als een hooft / ofte cape (als wy nu spreken) uytstack.
15 Eene vermaerde Koninckliche stadt / aen den voet des geberchtes Libanon. Siet Genes. 10. 15 / 18. bov. 13. 22. ende Jos. 13. 5. Jud. 3. 3. 2. Sam. 8. 9. 1. Reg. 8. 65. ende 14. 28. 2. Reg. 14. 25. ende 17. 24 / 30. ende 23. 33. Jerem. 49. 23. Ezech. 47. 16 / 17. ende 48. 1. Amos 6. 2. Zach. 9. 2.
16 Dese ende de volgende plaetsen streckten langs 't geberchte Libanons van Hamath af / voorts aen de West-zijde van de Jordane / daer die begint / tot aen de zee Kinnereth, ofte Gennezareth.
17 Oock / nae sommiger gevoelen / genoemt Siphamoth. 1. Sam. 30. 28.
18 *Hebr.* schouder.
19 Naderhant genoemt Gennesareth / bekent in de Euangelische Historie. siet oock Deuter. 3. op v. 17.
20 *Hebr.* nae de Iordane, te weten / daer ende soo als de selve riviere van de Zee Cinnereth voortloopt ende ten laetsten valt in de Sout-zee.
21 *Hebr.* hebben.
22 T. w. der Sonne.
b Ios. 14. 1.
23 *Hebr.* eenen Oversten. ofte / Vorst, eenen Oversten uyt eenen stam.
24 Ofte / van den stam der kinderen Dans, een Overste: [te weten] Bukki / &c. ende alsoo in 't volgende.
25 Ofte / gestelt, verordineert heeft, om &c. Vg. 2. Sam. 6. op v. 21. ende 7. op v. 11. &c.

Het xxxv. Capittel.

Het getal der steden / die de kinderen Israëls den Leviten / met voorsteden / souden ingeven / v. 1 / &c. onder de welcke ses vrysteden souden zijn voor de gene / die onversiens ofte onwetende eenen doot-slach deden / 6. wetten vanden doot-slach / 16. Verbodt van soen-gelt te nemen tot verschooninge eenes schuldigen doot-slagers / ofte weder-keeringe der gener / die sich in vrysteden wetlick onthielden / tot hare woonplaetsen / voor de gesetten tijt / 31.

1 Ende

1 ENde de HEERE sprack tot Mose / inde vlacke velden der Moabiten / aende Jordane van Jericho / seggende:

2 [a] Gebiedt den kinderen Israëls / dat sy vande [1] erffenisse harer besittinge den Leviten steden sullen geven om te bewoonen: daer toe sult ghylieden den Leviten [2] voorsteden geven / aende steden rontom de selve.

3 Ende die steden sullen sy hebben om te bewoonen: maer hare voorsteden sullen zÿn voor hare beesten / ende voor hare have / ende voor al haer gedierte.

4 Ende de voorsteden der steden / die ghy den Leviten geven sult / sullen vande stadts-muere af / ende nae buyten / van duysent ellen zÿn rontomme.

5 Ende ghy sult meten van buyten der stadt / aenden hoeck tegen 't Oosten [3] twee duysent ellen / ende aenden hoeck van 't Suyden twee duysent ellen / ende aenden hoeck van 't [4] Westen twee duysent ellen / ende aenden hoeck van 't Noorden twee duysent ellen / dat de stadt in 't midden zy: Dit sullen sy hebben tot voorsteden vande steden.

6 [b] De steden nu / die ghy den Leviten sult geven / sullen zÿn / ses [5] vrysteden / die ghy geven sult / op dat de [6] dootslager daer henen vliede: ende boven deselve sult ghy [se] twee en veertich steden geven.

7 Alle de steden / die ghy den Leviten geven sult / sullen zÿn acht en veertich steden; die selve met hare voorsteden.

8 De steden / die ghy vande besittinge der kinderen Israëls geven sult / sult ghy van dien / die [7] vele heeft / [8] vele nemen / ende van dien / die weynige heeft / weynige nemen: een yeder sal nae sÿne erffenisse / die sy sullen erven / van sÿne steden den Leviten geven.

9 Voorts sprack de HEERE tot Mose / seggende:

10 Spreeckt tot de kinderen Israëls / ende segt tot hen: [c] [9] Wanneer ghy over de Jordane gaet nae het lant Canaan:

11 So sult ghy [10] maken / dat u steden te gemoete liggen / [die] u tot vrysteden sullen zÿn: op dat de dootslager daer henen vliede / die eene [11] ziele [12] onwetens geslagen heeft.

12 Ende dese steden sullen u tot eene toevlucht zÿn / voor den [13] [bloet] wreker: op dat de dootslager niet en [14] sterve / tot dat hy voor de vergaderinge aen 't gerichte gestaen hebbe.

13 Ende dese steden / die ghy geven sult / sullen ses vrysteden voor u zÿn.

14 [d] Drie deser steden sult ghy geven op dese zÿde der Jordane / ende drie deser steden sult ghy geven inden lande [15] Canaan: vrysteden sullen 't zÿn.

15 Die selve ses steden sullen den kinderen Israëls / ende den vreemdelinck / ende den bywoonder in 't midden van hen / tot eene toevlucht zÿn: op dat daer henen vliede / wie eene ziele onversiens slaet.

16 Maer indien hy hem met een yseren instrument [16] geslagen heeft / dat hy gestorven zy / een dootslager is hy: dese dootslager sal [17] sekerlick [18] gedoodt worden.

17 Ofte indien hy hem met eenen [19] hantsteen / waer van men soude konnen sterven / geslagen heeft / dat hy gestorven is / een dootslager is hy: dese dootslager sal sekerlick gedoodt worden.

18 Ofte indien hy hem met een houten hant-instrument / waer van men soude konnen sterven / geslagen heeft / dat hy gestorven zy / een dootslager is hy: dese dootslager sal sekerlick gedoodt worden.

19 De wreker des bloets / die sal den dootslager [20] dooden / als hy hem ontmoet / sal hy hem dooden.

20 [e] Indien hy hem oock door haet sal gestooten hebben / ofte met opset op hem geworpen heeft / dat hy gestorven zy:

21 Ofte hem door vyantschap met sÿne hant geslagen heeft / dat hy gestorven zy / de slager sal sekerlick gedoodt worden / een dootslager is hy: de bloetwreker sal desen dootslager [21] dooden / als hy hem ontmoet.

22 Maer indien hy hem metter haest sonder vyantschap gestooten heeft: ofte eenich instrument sonder opset op hem geworpen heeft:

23 Ofte [22] onversiens met eenigen steen / waer van men soude konnen sterven / ende hy dien op hem heeft doen vallen / dat hy gestorven zy: so hy hem doch geen vyant en was / nochte sÿn [23] quaet soeckende:

24 So sal de vergaderinge richten tusschen den slager / ende tusschen den bloetwreker; nae dese selve rechten.

25 Ende de vergaderinge sal den [24] dootslager redden uyt de hant des bloetwrekers / ende de vergaderinge sal hem doen wederkeeren tot sÿne vrystadt / daer hy henen gevloden was: ende hy sal daer in blÿven tot den [25] doot des Hooge Priesters / dienmē met de [26] heylige olye gesalft heeft.

26 Doch indien de dootslager [27] eenichsins sal gaen uyt de palen sÿner vrystadt / daer hy henen gevloden was;

27 Ende de bloetwreker hem sal vinden buyten de palen sÿner vrystadt: so de bloetwreker den dootslager sal dooden / 't en sal hem geene [28] bloetschult zÿn.

28 Want hy soude in sÿne vrystadt gebleven zÿn tot den doot des Hooge-Priesters: maer na den doot des Hooge-Priesters sal de dootslager [29] weder keeren tot het lant sÿner besittinge.

29 Ende dese dingen sullen ulieden zÿn tot eene insettinge van recht / by uwe geslachten; in alle uwe wooningen.

30 Al wie [30] eene ziele slaet / [f] nae den mont der getuygen [31] salmen den dootslager dooden: maer een eenich getuyge en sal niet getuygen tegens eene ziele / [32] datse sterve.

31 Ende ghy en sult geene [33] versoeninge nemen voor de ziele des dootslagers / die [34] schuldich is te sterven: want hy sal sekerlick gedoodt worden.

32 Oock en sult ghy geene versoeninge nemen [35] voor dien die gevlucht is nae sÿne vrystadt / dat hy soude wederkeeren om te woonen in het [36] lant / tot den doot des [Hoogen] Priesters.

33 So en sult ghy niet ontheyligen het lant / daer in ghy zÿt; want het bloet / dat ontheylicht het lant; eñ voor het lant en sal

a Ios. 21. 2.

1 Alhoewel Godt den Leviten geene erffenisse / gelijck den anderen stammen / in Canaan heeft toegelept / so heeft hy nochtans gewilt / dat sy alomme in 't lant hare woonstedē souden hebben / om het volck te bequamer met Gods woort te bedienen / ende op de bewaringe des reynen Godts-diensts acht ende toesicht te nemen.

2 Hier door worden verstaē / de naest omliggende landen ofte velden / die den Leviten souden dienē / niet alleen tot schueren eñ stallinge voor koorn ende beestē / &c. maer oock / nae sommiger gevoelen / tot bouwlant ende weydlant. Siet Jerem. 32. 7.

3 Boven de duysent ellen / die in 't voorgaende vs. vermelt zÿn / noch eē duysent / ofte / soo andere meynen / noch twee andere duysent ellen / dienende tot weyden ende acker-bouw / nae sommiger gevoelen. Andere verstaen dat in dit vs verklaert wort de maniere van de voorseyde duysent ellen rontom de stadt te meten van het een quartier tot het ander / soo recht uyt / als in het ronde: ofte dat hier nu gemeyne burgerlicke ellen verstaen wordē / welcker twee duysent / maer een duysent heylige ellen maeckten: gelijck de sikel des Heylichdoms eens soo veel deed / als de gemeyne ofte burgerlicke sikel. Waer van het oordeel den verstandigen leser bevolen wort.

4 *Hebr.* van de Zee.

b Ios. 21. 21.

5 Ofte / steden van toevlucht, toeloop. Siet Ios. 20. op vs. 2.

6 Verst. die onwetende ende onwillens eenen dootslach gedaē heeft: als ond. vss. 11 / 15 / 22 / 23.

7 Vgel. bov. cap. 33. 54. ende siet Jos. 21. 9 / 16.

8 *Hebr.* vermenichvuldigen, dat is / vele steden nemen / ofte dē Leviten geven.

c Deuter. 19. 2. Ios. 20. 2.

9 Ofte / als ghy over de Iordane sult gekomen zijn, &c.

10 *Hebr.* ghy sult u steden doen ontmoeten, ofte / maken te bejegenen. dat is / de vrysteden alsoo ordineren / datse by der hant / ende niet verre af gelegen zÿn / op dat de ontschuldige dootslager op 't spoedichste daer henen moge vlieden / ende niet vervalle in de hant des bloet-wrekers. Vg. Deut. 19. 3. ende d' aenteeck. aldaer.

11 D. eenen mensche doot geslagen heeft.

12 *Hebr.* door dwalinge: dat is / onwetende. als Deuter. 19. 4 / 5. alsoo ond. vss. 15 / 22 / 23.

13 Siet vss. 19 / 21 / 24 / 27. alwaer hy bloet-wreker genoemt wort.

14 Van de hant des bloet-wrekers. Siet Deuter. 19. 6.

d Deuter. 4. 41. Ios. 20. 8.

15 Over de Jordane. Vergel. Deuter. 19. 8 / 9 / 10.

16 Verstaet niet onversiens / ofte / onwetende / maer wetens ende willens.

17 *Hebr.* sal stervende, ofte / metter doot gedoot worden, ende alsoo vss. 17 / 18 / 21.

18 Al schoon hy in eene vry-stadt mochte gevlucht zÿn. Siet Deuter. 19. 11 / 12.

19 *Hebr.* steen der hant. dat is / metter hant geworpen.

20 Vg. Deut. 19. 12. ende bov. vs. 12. ende ond. vs. 30.

e Deuter 19. 11.

21 And. [mogen] dooden.

22 *Hebr.* sonder te sien. And. sonder [hem] te sien.

23 Dat is / ongeluck / schade / quetsinge / veel min sÿnen doot.

24 Verstaet / die onwillens ende onwetens sÿnen naesten geslagen heeft / als vs. 23.

25 Ofte / het sterven: eñ soo in 't volgende.

26 Zÿnde alsoo een voorbeelt des Messie / onses Hoogen-Priesters eñ Salichmakers Jesu Christi / die door sÿnē doot het hantschrift onser sonden uytgewischt / ende ons met Gode versoent heeft. Siet oock Levit. 21. 10. ende Vg. Psal. 45. 8. Hebr. 1. 9. Ephes. 2. 16 / 17. Col. 2. 14.

27 *Hebr.* uytgaende uytgaen.

28 *Hebr.* bloet. Dat is / bloetschult / ofte / dootslach zÿn. De sin is / 't sal hem by den Richteren voor geenen dootslach toegerekent worden. Siet Genes. 37. op vs. 26.

29 D. mogen wederkeeren tot sÿne voorige eygene woonplaetse.

30 D. eenē mensche ofte persoon het levē beneemt: het welcke sommige hier verstaen van het straffen des dootslagers.

f Deuter. 17. 6. ende 19. 15.

31 Dit siet op den richter / ofte bloetwreker / die eenē dootslager niet mocht dooden / sonder voorgaēde wetlicke overtuyginge.

32 *Hebr.* om te sterven. D. men sal niemant dooden op eenes menschen getuygenisse alleen.

33 D. geen Soengelt / ofte eenich geschenck / om het levē des dootslagers te verschoonen / ofte hem (als men seyt) pardon te geven.

34 Die bevonden wort den doot verdient te hebben / het Hebr. woort betreeckent / eenē ongerechtigen, ofte / eenen / die onrecht ende schult heeft: ende volgens oock eenen misdadigen: ende wort tegen gestelt den gerechtigen, rechtveerdigen ofte onschuldigen in saken van gerichte. Vg. Deuter. 25. op vs. 1. Andersins wort het oock in 't gemeyn genomen voor eenen godtloosen, ongodtlickē, boosen, onvroomen, die geduerichlick onrustich ende woelende is in 't quade / als Jes. 57. 20. geschreven staet. Vgel. Job 39. 20.

35 And. voor het vlieden. om hem te vergunnen dat hy niet behoefde te vlieden nae eene vry-stadt / ofte / dat hy daer ingevloden zÿnde / soude van daer vryelick tot sÿne woonplaetse mogen wederkeeren / voor den doot des Hooge-priesters.

36 Sÿner besittinge / als bov. vs. 28. dat is / sÿne voorige eygene woonplaetse.

geene versoeninge gedaen worden over het bloet/ dat daer in vergoten is/ als door het bloet des genen/ die dat vergoten heeft.

34 Verontreynicht dan het lant niet/ daer in ghy gaet woonen/ in welckes midden ick woonen sal: want ick [37] ben de HEERE/ woonende in't midden der kinderen Israëls.

37 Ofte/ ick de HEERE ben woonende, &c.

Het xxxvj. Capittel.

Mose gebraecht over de dochteren Zelapheads/ gebiet/ door des Heeren bevel/ datse trouwen sullen onder haren vaderlicken stam/ v.1/ &c. Een gelijck gemeyn bevel over alle ervende dochteren/ 8. Gehoorsaemheyt der dochteren Zelapheads/ 10.

1 ENde de [1] hoofden der vaderen des geslachtes der kinderen Gileads/ des soons Machirs/ des soons Manasses/ uyt de geslachten der kinderen Josephs/ traden toe ende spraken voor't aengesichte van Mose/ ende voor't aengesichte der Oversten/ [2] hoofden van de vaderen der kinderen Israëls/

2 Ende seyden; [a] De HEERE heeft [3] mijnē heere [4] geboden/ dat lant door het lot den kinderen Israëls in erffenisse te geven: [b] ende mijnen heere is door den HEERE [5] geboden/ de erffenisse onses [6] broeders [7] Zelapheads te geven aen sijne dochteren.

3 Wanneerse eenen van de sonen der [andere] stammen der kinderen Israëls [8] tot wijven souden worden/ so soude hare erffenisse vande erffenisse onser vaderen afgetrocken worden/ ende toegedaen tot de erffenisse van dien stam/ den welcken sy geworden souden: also soude van het lot onser erffenisse worden afgetrocken.

4 Als oock de kinderen Israëls een [9] Jubeljaer sullen hebben/ so soude hare erffenisse toe gedaen zijn tot de erffenisse van dien stam/ den welcken sy souden geworden zijn: also soude hare erffenisse van de erffenisse des stams onser vaderen afgetrocken worden.

1 Dien het toequam te letten op de saken/ die den gemeenē welvaert van den gantschen stam waren aengaende.

2 Van de instellinge deser vergaderinge/ Siet vob. cap. 11.

a Bov. 26.55,56. ende 33.54.

3 V. u Mosi.

4 Siet vob. cap. 26. 55/56. ende 33.54.

b Bov. 27.7. Iosu. 17.3.4.

5 Siet vob. 27.7. Sy willen seggen/ dat het voorgaende gebodt/ van de erfenissen by lotinge uyt te deylē/ hier mede niet wel en soude accorderen/ indien de dochteren door het houwelick de erffenissen aen andere stammē souden overbrengen: als in't volgende blijckt.

6 Dat is/ bloetverwants/ zijnde van onsen stam.

7 *Hebr.* Tselophchad.

8 V. trouwen: alsoo in 't volgende.

9 Waer in een yeder wederkeerde tot sijne besittinge. Siet Levit. 25.13. welcke wet door sulcke houwelickē soude te niet gedaen worden.

5 Doe geboodt Mose den kinderen Israëls/ nae des HEEREN [10] mont/ seggende: De stam der kinderen Josephs spreeckt recht.

6 Dit is het woort/ dat de HEERE van de dochteren Zelapheads geboden heeft/ seggende: Laetse dien tot wijven worden/ die in hare [11] oogen goet sal zijn: alleenlick/ dat sy aen 't geslachte van haers vaders stamme tot wijven worden.

7 So en sal de erffenisse der kinderen Israëls niet omgewendt worden van stam tot stam: want de kinderen Israëls sullen aenhangen/ een yeder aen de erffenisse vanden stam sijner vaderen.

8 [12] Voorts sal elcke dochter/ die erffenisse erft/ vande stammen der kinderen Israëls/ ter vrouwe worden aen eenen van het geslachte des stams hares vaders: op dat de kinderen Israëls erflick besitten/ een yeder de erffenisse sijner vaderen.

9 So en sal de erffenisse niet omgewendt worden van den eenen stam tot den anderen: want de stammen der kinderen Israëls sullen aenhangen/ een yeder aen sijne erffenisse.

10 Gelijck als de HEERE Mose geboden hadde/ alsoo deden de dochteren Zelapheads.

11 [c] Want Machla/ Thirsa/ ende Hogla/ ende Milca/ ende Noha/ Zelapheads dochteren/ zijn den sonen harer oomen tot wijven geworden.

12 Onder de geslachten der kinderen van Manasse/ Josephs sone/ zijn sy tot wijven geworden: Also [13] bleef hare erffenisse aen den stam van't geslachte hares vaders.

13 Dat zijn de geboden/ ende de rechten/ die de HEERE door den [14] dienst van Mose aen de kinderen Israëls geboden heeft; in de vlacke velden der Moabiten/ aen de Jordane van Jericho.

10 V. bevel: waer mede te kennen wort gegeven/ dat Mose den HEERE hier over eerst heeft raet gevraecht.

11 V. die haer sal mogen bevallen: aen welcken het haer sal goetduncken.

12 Dit is nu eene generale wet/ die het Gode geliest heeft by dese occasie te geven voor de politie van Israel/ aengaende de dochteren die by gebreke van manlicke erve souden komen te erven in haer vaderlicke huys.

c Bov. 27.1.

13 *Hebr.* was, ofte/ is geweest. Siet Psal. 37. op v. 18.

14 *Hebr.* hant.

FINIS

Het

Het vijfde Boeck
MOSIS,
genaemt
DEUTERONOMIUM.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Boeck wort met een Griecx woort genoemt DEUTERONOMIUM, dat is, *tweede* ofte *wederhaelde VVet*: Om dat *Mose* de wetten Godts, die inde voorgaende Boecken beschre-ven zijn, hier kortelick wederhaelt, verklaert, ende den volcke met eenen sonderlingen yver, ende vele seer heylige beweeg-redenen, getrouwelick ende onverdrietelick inscherpt. So dat dit Boeck met recht een kort VVet-boeck in 't bysonder mach genoemt worden. Dit heeft *Mose* gedaen in de twee laetste maenden des veertichsten jaers na den uyt-tocht der kinderen Israëls uyt Egypten, inde velden der Moa-biten, als hy nu Israël tot aen de palen des lants Canaan hadde gebracht, ende alle die wederspannige Israëliten, volgens Godts dreygementen ende eedt, in de woestijne waren omgekomen: om het volck, dat inde woestijne was opgewassen, ende voor een deel aen dese zijde van de Iordane blijven, ende voor 't meesten-deel door *Iosua* in 't beloofde lant soude worden ingevoert, korts voor sijnen doot van haren schuldigen plicht volkomelick te onder-wijsen, wetende, dat hy haest sterven, ende over de Iordane in 't lant Canaan niet komen en soude.

Eerstelick dan, stelt hy den volcke voor oogen de groote veelvoudige weldaden, die Godt aen hen dese veertich jaren had-de bewesen, mitsgaders de straffen, die den wederspannigen waren overgekomen: Om haerlieden tot vlijtige opmerckinge, ende gehoorsaemheyt der Godtlicke geboden te bereyden. Capp. 1.2.3. Daerna wederhaelt ende verklaert hy niet alleen de zedelicke wet der Tien Geboden, maer oock de Ceremoniale wetten, aengaende den uyterlicken Godts-dienst, als oock de Politijcke ofte Burgerlicke wetten, ende Krijchs-ordinantien, mitsgaders het ampt der Regenten ende Richteren: hier ende daer invoegende eenige nieuwe wetten, ende seer heftige vermaningen ende betuygingen, met eene seer aenmerckelicke Prophetie van het hooft aller Propheten, onsen Heere *Iesu Christo*. Dit alles bevestigt hy veelvoudichlick met beloften van Godes overvloedigen zegen, indien sy hem souden aenhangen ende gehoorsamen, ende met dreyginge sijns swaren vloecx, indien sy van hem souden afwijcken ende sijn verbont verbreken, Tot het 31. cap. Eyndelick stelt hy *Iosua* in sijne plaetse, levert het VVet-boeck aen de Priesteren ende Leviten, met bevel van dat in het Alderheylichste wech te leggen, ende op sekeren tijde den gantschen volcke voor te lesen. Hy schrijft oock ende leert den kinderen Israëls een seer heerlick Prophe-tisch Liedt, voorseggende, wat hen overkomen soude tot op de komste *Iesu Christi*, ende de beroepinge der Heydenen. Hy segent de twaelf Stammen, ende het beloofde lant van den berch Nebo gesien hebbende, sterft aldaer, wort van Gode begraven, ende vanden volcke beweent; Ende *Iosua* treedt in sijne plaetse.

Het Eerste Capittel.

Waer ende wanneer Mose de wet Godts wederhaelt hebbe, v. 1, &c. Kort verhael van 't gene sich met Israël toegedragen heeft, vander tijt af, dat sy van Horeb zijn vertogen, tot dat sy gekomen zijn tot Kades Barnea, als: Godts bevel van te vertrecken, met belofte, 6. Instellinge van Richteren ende Ampt-lieden, 9. Reyse door de woestijne en komste tot Kades Barnea, 19. uytsendinge, weder-komste, ende rapport der verspieders, 22. wederspannicheyt ende murmureringe des volcx, 26. Godts toorn ende vonnisse tegen de ongehoorsame, 34. Die tegen Godts bevel op-treckende, van de Amoriten geslagen, ende klagende van Godt niet verhoort en worden, 41.

1 DIT [1] zijn de woorden, die Mose tot gantsch Israël gesproken heeft, [2] aen dese zijde der Jordane: in de Woestijne, op het [3] vlacke velt tegen over [4] Suph, tusschen [5] Paran ende tusschen Tophel, ende Laban, ende Hazeroth, ende Di-zahab.

2 Elf dach[reysen] zijn 't van [6] Horeb, [7] [door] den wech des geberchtes [8] Seir, tot aen [9] Kades Barnea.

3 Ende 't is geschiet in 't [10] veertichste jaer, inde [11] elfste maent op den eersten der maent; dat Mose sprack tot de kinderen Israëls, nae alles, dat hem de HEERE [12] aen hen bevolen hadde:

4 [a] Na dat hy geslagen hadde Sihon den Coninck der [13] Amoriten, die te Hesbon woonde: ende Og, den Coninck van Basan, dewelcke woonde te [14] Astharoth, te Edrei.

5 Aen dese zijde der Jordane, inden lande [15] Moabs, [16] hief Mose aen [17] dese wet uyt te leggen, seggende:

6 De HEERE onse Godt sprack tot ons aen Horeb, seggende: [18] Ghy zijt [19] lang genoech by desen berch gebleven.

7 Keert u, ende vertreckt ende gaet in [20] 't geberchte [21] der Amoriten, ende tot alle hare gebueren, in 't vlacke velt, op 't geberchte, ende inde leechte, ende [22] in 't Zuyden, ende aen de haven der Zee: het lant der Canaaniten, ende den Libanon, tot aen die groote riviere, de riviere [23] Phrath.

8 Siet, ick hebbe dat lant gegeven

1 And. dat zijn, ofte, waren de woorden. &c. Meynende, dat dese twee eerste versen een besluyt zijn van de woorden ende geschiedenisse die in 't voorgaende verhaelt zijn. 2 Mose heeft dit gesproken ende gegeschreven aen de Oost-zijde van de Jordane, want hy daer over niet is gekomen, maer in der Moabiten lant gestorven, ond. c. 34.5. 3 Verstaet de velden, ofte het effene platte lant der Moabiten. Siet ond. v. 5. ende cap. 34. 8. Item Num. 22. 1. 4 Sommige verstaen hier door Suph. de roode Zee, daer in Pharao met sijn leger verdroncken is, liggende aen Egypten, daer henen Israël weder te rugge hadde moeten keeren: Andere, de doode zee, liggende aen 't suyd-eynde vander Moabiten lant westwaert. Ofte, de lantstreke aen eene van dese beyde zeen gelegen. Vergel. Num. 21, 14. Suph beteeckent, biese, ofte, schelf, wier, meyrgras. 5 Van Paran, siet Gen. 14. op v. 6. Num. 10, 12. ende 13, 1. &c. van Hazeroth, Num. 13. 1. en 33. 17, 18. Sommige meynen dat hier d' uyterste palen van der Moabiten-lant beschreven worden, nae 't Zuyden, Noorden, en Oosten. Tophel, Laban ende Dizahab en worden elders in de Schrifture niet vermelt, sulcx dat daer van verscheyden gevoelen is. 6 Vanden berch Horeb, siet Exod. 3. 1. ende 33. 6. &c. Sommige houden Horeb ende Sinai voor twee bergen dicht aen malkanderen gelegen, als oock eenige Caerten hebben, siet diergelijcx, ond. cap. 34. op v. 1. 7 D. alsmen van Horeb nae Kades Barnea recht toe reyst, den wech des geberchtes Seïrs, ofte, Edoms, anders oock (soo 't schijnt) genoemt, het geberchte der Amoriten, ond. v. 7. Met dese woorden geeft Mose te verstaen, dat de Israëliten over eenen korten wech lange hebben moeten reysen. Van Egypten tot aen Kades Barnea hebben sy ontrent twee jaren toe-gebracht: Siet op v. 6. Van daer tot de velden Moabs 38 jaer, onder cap. 2, 14. Om dat Godt, vertoornt zijnde, haer weder te rugge dede keeren, tot dat de wederspannige inde woestijne waren omgecomen. Siet Num. 14. 33, 34. &c. 8 D. die nae 't geberchte Seïrs, ofte der Edomiten gaet, hoe wel 't geberchte, van Horeb streckende nae Edom, oock alsoo mach zijn genoemt,

9 Siet Genes. 16. op v. 14. 10 Na den uyttocht uyt Egypten, niet lange voor Mosis doot. Num. 33. 38. 11 Namelick, Sebat. Zach. 1. 7. Passende voor een deel op Januarius, voor een deel op Februarius: wanneer het begin des jaers genomen wort van de eerste maent des kerckelicken jaers, genoemt Abib, ofte, Nisan. Siet Exod. 12. 2. ende 13. 4. Nehem. 2. 1. Esth. 3. 7. 12 D. om haer lieden aen te seggen. a Num. 21. 24, 33. 13 *Hebr.* des Amoriters, gelijck elders dickwils. Siet van dit volck Genes. 10. op v. 16. Van dese twee geschiedenisse, als oock van Basan, ende Astharoth, ende Edrei, Siet Num. 21. van 't 21. vs, tot aen 't eynde des cap. ende Jos. 13. 31. 14 Astharoth ende Edrei waren twee Koninckliicke steden in Basan, naderhant den Rubeniten ingegeven, gelegen aen de Oost-zijde der Jordane, aen 't geberchte: Astharoth, in het Noorden by Syrien, Edrei in 't Suyd-eynde van Basan. Siet Genes. 14. 5. (alwaer Astharoth Karnaim genoemt wort) ende Jos. 13. 31. De afgoden der Philistijnen ende Zidoniers waren oock Astharoth genoemt. Siet Jud. 2. op v. 13. 15 D. der Moabiten, als dickwijls. 16 Ofte, heeft Mose gewilt. 't heeft hem goet gedocht. 17 D. de wetten, die hy in de drie voorgaende boecken hadde voor gestelt, heeft hy wederhaelt, breeder verklaert, ende den volcke ingescherpt. Dese uytleggunge begint eygentlick ond. cap. 4. na dat Mose eenige geschiedenissen verhaelt hadde, om de Israëliten tot aendacht ende gehoorsaemheyt te bewegen. 18 *Hebr.* 't is u lieden veel te blijven, ofte, woonen, &c. 19 T.w. ontrent een jaer: want sy in 't begin des derden maents na den uyttocht uyt Egypten by Sinai ende Horeb gekomen zijn, Exod. 19. 1, 2. Ende zijn van daer getogen in 't volgende jaer, op den 20 dach des tweeden maents. Num. 10. 11. 20 Beginnende by de bergen Horeb ende Sinai, ende voorts streckende Noordwaert tot aen Kades Barnea, by de frontieren van Seïr ende Canaan, nae uytwysen der Caerten. 21 *Hebr.* Des Amorijts, ende tot alle sijne geburen. dat is, naest-gelegene plaetsen. 22 Dit siet op de palen des beloofden lants, tegen 't Zuyden, Westen, Noorden, ende Oosten. Vergelijckt Num. 34. ende aldaer op v. 2. Maer niet tegenstaende dit bevel, so en souden de wederspannige evenwel in dit lant niet komen, ond. v. 35. Het geberchte Libanon wort dickwils in de Schrifture vermeldt, gelegen aen de Noorder greinsen van Canaan. 23 D. Euphrates. Siet daer van Genes. 2. op v. 14. ende 15. 18.

[24] voor u aengesichte: gaet daer in ende besittet erflick dat lant / dat de HEERE uwen vaderen / [b] Abraham / Isaac / ende Jacob geswooren heeft / dat hy 't hen / ende haren zade na hen geven soude.

9 Ende ick [25] sprack ter selver tijt tot u / seggende: [c] Ick alleen en sal [26] u niet konnen dragen.

10 De HEERE uwe Godt heeft u vermenichvuldicht: ende siet / ghy zijt heden [27] als de sterre des hemels in menichte.

11 De HEERE / uwer vaderen Godt / doe tot u / alsoo ghy [nu] zijt / duysentmael meer; ende hy segene u / gelijck als hy tot u gesproken heeft.

12 Hoe soud' ick alleen [28] uwe moeyte / ende uwen last / ende uwe [29] twist-saken dragen?

13 [30] Neemt u wijse mannen / ende verstandige / ende [31] ervarene / van uwe stammen / dat ickse tot uwe [32] hoofden stelle.

14 Doe antwoordet ghy my / ende seydet; Dit [33] woort is goet / dat ghy gesproken hebt / om te doen.

15 So nam ick de hoofden uwer stammen / wijse ende ervarene mannen / ende steldese tot hoofden over u / Overste van duysenden / ende Overste van honderden / ende Overste van vijftigen / ende Overste van tienen / ende Amptlieden voor uwe stammen.

16 Ende ick geboodt uwen Richteren ter selver tijt / seggende: [34] Hoort [de verschillen] tusschen uwe broederen / [d] ende richtet recht tusschen den man ende tusschen sijnen broeder / ende tusschen [35] des selven vreemdelinck.

17 [e] Ghy en sult het [36] aengesicht in 't gerichte niet kennen; ghy sult den [37] kleynen / soo wel als den [38] grooten / hooren: ghy sult niet vreesen voor yemants aengesichte; want het gerichte [39] dat is Godes: doch de sake / [40] die voor u te [41] swaer sal zijn / sult ghy tot my doen komen / ende ick salse hooren.

18 Alsoo geboodt ick u te dier tijt alle saken / die ghy soudet doen.

19 Doe vertogen wy van Horeb / ende doorwandelden die gantsche groote ende vreeslicke woestijne / die ghy gesien hebt / op den wech van 't geberchte der Amoriten / gelijck de HEERE onse Godt ons geboden hadde: ende wy quamen tot Kades Barnea.

20 Doe seyd' ick tot ulieden: Ghy zijt gekomen tot het geberchte der Amoriten / dat de HEERE onse Godt ons geven sal.

21 Siet / de HEERE uwe Godt heeft dat lant gegeven [42] voor u aengesichte: treckt op / besitt het erflick / gelijck als de HEERE / uwer vaderen Godt / tot u gesproken heeft; vreest niet / ende ontsett u niet.

22 Doe naderdet ghy alle tot my / ende seydet; laet ons mannen voor ons aengesichte henen senden / die ons het lant uytspeuren; ende ons [43] bescheyt weder brengen / wat wech wy daer in optrecken sullen / ende tot wat steden wy komen sullen.

23 Dese sake nu [44] was goet in mijne oogen: so nam ick uyt u twaelf mannen / van [f] elcken stam eenen man.

24 [g] Die keerden sich / ende togen op nae 't geberchte / ende quamen tot het [45] dal [46] Escol / ende verspiedden dat selve.

25 Ende sy namen vande [47] vrucht des lants in hare hant / ende brachtense tot ons af / ende seyden ons bescheyt weder / ende seyden; Het lant / dat de HEERE onse Godt ons geven sal / is goet.

26 [h] Doch ghy en wildet niet optrecken: maer ghy waert [48] den monde des HEEREN uwes Godts wederspannich.

27 Ende ghy murmureerdet in uwe tenten / ende seydet; [49] Om dat de HEERE ons haet / heeft hy ons uyt Egyptenlant uyt gevoert / op dat hy ons levere inde hant der Amoriten / om ons te verdelgen.

28 Waer henen souden wy optrecken? onse broeders hebben ons herte [50] doen smelte / seggende: Het is een volck / [51] grooter ende langer dan wy; de steden zijn groot / ende gesterckt tot [52] inden hemel toe: oock hebben wy daer kinderen der [i] [53] Enakim gesien.

29 Doe seyd' ick tot u: Verschrickt niet / nochte en vreest niet voor hen.

30 De HEERE uwe Godt / die voor u aengesichte wandelt / die sal voor u strijden: nae alles / dat hy by u voor uwe oogen gedaen heeft in Egypten /

31 [54] Ende inde woestijne / daer ghy gesien hebt / dat de HEERE uwe Godt u daer in gedragen heeft / [55] als een man sijnen sone draegt; op al den wech / dien ghy gewandelt hebt / tot dat ghy quaemt aen dese plaetse.

32 Maer [56] door dit woort / en [57] geloofdet ghy niet aen den HEERE uwen Godt /

33 Die voor u aengesichte op den wech wandelde / [k] om u de plaetse uyt te sien / daer ghy soudet legeren; 's nachts in 't vyer / [58] op dat hy u den wech wees / daerin ghy soudet gaen / ende 's daechs inde wolcke.

34 Als nu de HEERE de stemme uwer woorden hoorde / so wert hy seer toornich / ende swoer / seggende:

35 So yemant van dese mannen / [van] dit quaet geslachte [l] sal sien dat goede lant / 't welck ick geswooren hebbe uwen vaderen te sullen geven / [59]

36 Behalven [60] Caleb / de soon van Jephunne; die sal het sien / ende hem sal ick [61] het lant geven / daer hy op getreden heeft / ende sijnen kinderen: [62] om dat hy volhardt heeft den HEERE te volgen.

37 Oock vertoornde sich de HEERE op my [63] om uwent wille / seggende: [m] Ghy en sult daer oock niet in komen.

38 Josua de sone van Nun / die [64] voor u aengesichte staet / die sal daerin komen: sterckt den selven / want hy sal het [65] Israël doen erven.

39 Ende uwe kinderkens / daer ghy van seydet; sy sullen tot eenen roof zijn / ende uwe kinderen / die heden [66] noch goet noch quaet en weten / die sullen daer in komen: ende dien sal ick het geven / ende die sullen 't erflick besitten.

40 Ghy daerentegen / keert u / ende reyst nae de woestijne / den wech van de [67] schelfzee.

41 Doe antwoordet ghy / ende seydet tot my; wy hebben aen den HEERE gesondigt / wy sullen optrecken ende strijden / nae alles dat de HEERE onse

24 D. ick heb 't voor u open gestelt / dat ghy 't inneemt / &c. Alsoo woort van de inwoonderen deses lants geseyt / datse Godt voor Israëls aengesichte gegeven heeft, dat is / (als de schrift oock spreeckt) in hare hant / om die te slaen. Siet onder cap. 2. 31 / 33. ende elders dickwijls.
b Genes. 15. 18. ende 17. 7, 8.
25 Nae den raet van Jethro. Exod. 18. 19.
c Exod. 18. 19.
26 D. den last uwer saken / die onder u voorvallē / soude my alleen te swaer zijn.
27 Nae de belofte Genes. 15. 5.
28 D. de moeyte / die ghy my aendoet; ende soo in 't volgende.
29 *Hebr.* twist, ofte / twist-sake. D. uwe processen / die ghy tegen malkanderen opneemt ende voor my brengt / om mijne uytsprake daer over te ontfangen.
30 *Hebr.* geeft.
31 And. bekende.
32 Dat is / Overste / Richters.
33 Ofte / dese sake die &c.
34 Ofte / hoorēde [de verschillen] tusschen uwe broederen, so &c.
d Iohan. 7. 24.
35 D. die by / ofte / onder hen is / ofte verkeert.
e Levit. 19. 15. 1. Sam. 16. 7. Prov. 24. 23. Iac. 2. 1.
36 D. ghy sult het gerichte niet buygen nae eenich uyterlick aensien / conditie / ofte qualiteyt der gener / die voor 't gerichte verschijnē. Siet sulcke maniere van spreken Levit. 19. 15. eñ ond. 10. 17. 2. Chron. 19. 6 / 7. Job 13. 8. Jac. 2. 1 / 9.
37 D. geringen / armen / verachten. *Hebr.* Gelijck den kleynen, gelijck den grooten. ofte / alsoo den kleynē, alsoo den grooten. dat is / den minsten soo wel / als den meesten.
38 D. rijcken / vermogenden / aensienlicken.
39 Dat is / 't is van Godt ingestelt / ende wort in sijnen name ende van sijnent wegen / nae de wetten / die hy ons voorgeschrevē heeft / bedient.
40 D. swaerder dan dat ghyse soudet konnen afdoen.
41 Ofte / hart.
42 Siet bov. v. 8.
43 *Hebr.* een woort wederbrengen, ofte / antwoorden.
44 D. beviel my wel: daerom heeftse Moses oock voor den HEERE gebracht / die hem bevel daer van gaf. Num. 13. 3.
f Num. 13. 2, 3. &c.
g Num. 13. 24.
45 Na uytwijsen eeniger Caerten / was de beke Sorek neffens dit dal Escol, ofte Druyvendal. loopende uyt het geberchte van Juda. Vgl. Num. 13. 25. ende Jud. 16. op v. 4. Het Hebreeusch woort beteeckent somtijts / dal, somtijts / beke, om dat de beken veel in dalen zijn loopende: hierom hebben andere / beke.
46 Dit woort Escol, beteyckent / een bosch druyven, eene druyve. Dese plaetse is van de Israëliten genaemt Druyvendal, om dat dese vruchten veel / sonderlinge schoon / ende groot / aldaer wiessen / ende een monster van dien by de verspieders was afgesneden / gedragen / ende mede gebracht. Siet Num. 13. 25.

47 T. w. wijndruyven / granaetappelen / ende vijgen. Siet Num. 13. 24.
h Num. 14. 1.
48 D. tegens het bevel.
49 And. uyt haet des HEEREN tegen ons, heeft hy, &c. dat is / om dat hy ons haet.
50 D. hebben ons kleynmoedich / bevreest ende vertsaegt gemaeckt: eene gelijckenisse genomen van was / dat van 't vyer / ofte / de hitte der sonnen smelt: alsoo wort het herte weeck door vreese van gevaer eñ ongeluck. Alsoo Jos. 2. 9 / 24. ende 5. 1. Jerem. 49. 23. &c.
51 Meerder in getal / ende stercker in krachten.
52 D. uytnemende sterck / eñ vast. And. gesterckt, [opgaende] tot in den Hemel. Siet Genes. 11. 4.
i Num. 13. 29.
53 D. Reusen / alsoo genaemt van eenen Enak. Siet Num. 13. op v. 22. ende Jud. 1. 10 / 20.
54 And. ende 't gene ghy gesien hebt in de woestijne.
55 Vergel. Exod. 19. 4. Num. 11. 12. ende ond. capit. 32. 10 / 11. Psal. 91. 12. Jes. 46. 3 / 4.
56 And. door dese sake. D. al 't gene dat ghy gesien ende gehoort hadt / en bewechde u niet.
57 Ghy en vertrouwdet niet op hem / dat hy sijne belosten volbrengen soude.
k Exod. 13. 21.
58 And. om u te doen sien op den wech, &c.
l Num. 14. 22, 23. Psal. 95. 11.
59 Een onvolkomē reden / in 't eedt-sweeren gebruyckelick. Siet Genes. 14. op v. 23. ende Num. 14. op v. 23. Sommige verstaen daer op / so sal ick geen Godt zijn, ofte / ick sal niet levē.
60 Mitsgaders Josua de soon van Nun. siet ond. v. 38. ende Num. 14. 6 / 30.
61 Verstaet een deel des lants. Caleb / ende Josua waren mede geweest onder de verspieders / Num. 14. 6.
62 *Hebr.* om dat hy vervult heeft [te gaē] achter dē HEERE. D. bestandichlick dē HEERE in dese sake gehoorsaemt ende gevolgt heeft. Siet Num. 14. 24. ende 32. 11 / 12.
63 Want Mose wert door het ongeloove ende murmureren des volcx soo ontstelt eñ verstoort / dat hy sich aen den HEERE vergreep. siet de Historie Num. 20. 10 / 11 / 12.
m Num. 20. 12. ende 27. 14. Ond. 3. 26. ende 4. 21. ende 34. 4.
64 D. die steets by ende omtrent u is / om u te dienen / die op u past. Vg. 1. Reg. 1. 2. Dan. 1. 5 / 19.
65 D. hy sal niet allēē in 't lant Canaan komen / maer oock in uwe plaetse nae u overlijdē gestelt worden: daerom onderwijst / vermaent ende sterckt hem / om hem tot dat hooge ampt te bereyden.
66 Eene maniere van spreken in de schrifture gebruyckelick / om de kintsheyt ofte kintsche jaren te beschrijven. Siet gelijcke maniere van spreken. Jesa. 7. 15. Jon. 4. 11.
67 D. biese-Zee (gemeenlick genaemt het roode meyr) die sy door Godts machtige hant te vooren gepasseert waren / ende van daer soo verre nae 't beloofde lant alreeds gereyst hadden.

Godt ons geboden heeft: Als ghy nu een yegelick syn [68] krijchs-gereetschap aengordet/ ende [69] willens waert/ om [70] nae 't geberchte henen op te trecken;

42 So seyde de HEERE tot my; Segt hen; En treckt niet op/ noch strijdet niet/ want ick en ben niet in 't [71] midden van u: op dat ghy niet voor 't aengesichte uwer vyanden geslagen en wordet.

43 Doch als ick tot u sprack/ so en hoordet ghy niet/ maer waert den monde des HEEREN wederspannich/ ende handeldet [72] trotselick/ ende toogt op nae 't geberchte.

44 Doe [73] togen de Amoriten uyt/ die op dat geberchte woonden/ u te gemoete/ ende vervolgden u/ gelijck als [74] de byen doen: ende sy verpletterden u in Seïr tot Horma toe.

45 Als ghy nu weder quaemt ende weendet voor het aengesichte des HEEREN/ so en verhoorde de HEERE uwe stemme niet/ ende en neygde syne ooren niet tot u.

46 Also bleeft ghy in Kades vele dagen: [75] nae de dagen die ghyder bleeft.

68 Ofte/ krijchs-wapenen.
69 Ofte/ gereet waert, u daer toe bereyddet. And. u verstoutet, ofte/ vermetelick onderwondet.
70 Siet bov. op v. 2.
71 Met mijne genade ende gewoonlicken bystant. Vg. ond. cap. 23.14.
72 Als of ghy sonder Godts hant ende hulpe door uwe eygene krachten uwe vyandē kondet overwinnen.
73 *Hebr.* de Amoriter tooch uyt, &c.
74 Die/ geterecht ende vertoornt zijnde/ met menichten van allekantē den genen nabliegen/ steken en̄ verjagen/ diese komt stooren. Siet Psal. 118. op v. 12.
75 D. nae uytwijsen der dagē/ die ghy weet/ dat ghy daer gebleven zijt.

Het ij. Capittel.

Optocht van Kades-Barnea/ v. 1/ &c. hoe sy hen in het trecken moesten houden tegen de Edomiten/ 4. Moabiten/ 9. ende Ammoniten/ 19. Hier tusschen wort verhaelt de langdurichheyt deses treckens/ ende het omkomen der ongehoorsamen/ 14. Eyndelick hoe de Israëliten Sihon den Koninck der Amoriten hebben overwonnen/ ende sijn lant ingenomen/ 24.

1 DAerna keerden wy ons/ ende reysden nae de woestijne/ [1] den wech van de schelf-zee/ gelijck de HEERE tot my gesproken hadde: ende wy togen om 't geberchte [2] Seïr vele dagen.

2 Doe sprack de HEERE tot my/ seggende:

3 [3] Ghylieden hebt dit geberchte genoech omgetogen: keert u nae [4] 't Noorden.

4 Ende gebiedt den volcke/ seggende: Ghy sult door treckē aen de lantpale uwer broederen/ der [5] kinderen Esaus/ die in Seïr woonen: sy sullen wel voor u [6] vreesen/ maer ghy sult u seer wachten.

5 En [7] mengt u niet met hen: want ick sal u van haer lant niet geven/ oock niet [8] tot de betredinge van eene voetsole: want ick heb [a] Esau het geberchte Seïr ter erffenisse [9] gegeven.

6 [10] Spijse sult ghy voor gelt van hen koopen/ dat ghy etet: ende oock sult ghy water voor gelt van hen koopen/ dat ghy drincket.

7 Want de HEERE uwe Godt heeft u gesegent in al het werck uwer hant; hy [11] kent u wandelen door dese soo groote woestijne: dese veertich jaren is de HEERE uwe Godt [12] met u geweest/ geen dinck heeft u ontbroken.

8 Als wy nu doorgetrocken waren van onse broederen/ de kinderen Esaus/ die in Seïr woonden/ van den wech des vlacken veldes/ van [13] Elath/ ende van Ezeon-geber: soo keerden wy ons/ ende doortogen den wech der woestijne Moabs.

1 D. weder te rugge nae de roode Zee/ die sy uyt Egypten treckende/ gepasseert waren.
2 Sommige Caerten stellen neffens het geberchte Seïr/ ofte der Edomiten/ daerinne sy eygentlick woondē/ liggende langs de Suyder grenzē van Canaan/ noch een ander geberchte van de roode zee af/ streckende nae het eygentlick geberchte van Edom/ ende oock genoemt het geberchte Seïr/ ende der Amoriten/ om datmen langs het selve tooch nae de Edomitē ende Amoriten: by het welcke de Israëliten/ weder te rugge treckende nae de roode zee/ lange gereyst hebbē/ tot dat Godt hen bevolen heeft wederom te keeren nae 't Noorden/ voor by 't lant der Edomiten/ ende soo voorts nae 't lant der Moabiten. De leser kan vergelijcken vss. 3/ 4/ 8.
3 *Hebr.* ['t is] u veel, ofte/ genoech [geweest] om te trecken.
4 Vande Schelfzee/ die in 't Suydē lach/ weder te rugge nae 't lant Edom ende Moab/ om voorby beyde te passeren.
5 De Amalekiten warē oock wel Edomitē/ ofte van Esau afkomstich/ Genes. 36. 12. maer van Godt door eene bysondere ordinantie uytgesloten. Siet Exod. 17.14. ende ond. 25. 17.
6 Gedenckende aen 't leet/ dat haerlieder voorvader Esau sijnen broeder Jacob/ ofte Israël/ uwē voorvader/ eertijts heeft aengedaen. Ofte/ sy sullen vreesen voor uwe macht/ en̄ de hulpe Godts die by u is. Siet Num. 22.3.
7 T. w. ten strijde/ dat ghy u met hen in oorloge soudt begeven: als ond. v. 9. ende 24. Dat nu naderhant het contrarie geschiet is/ daer toe hebben de Edomiten/ Ammoniten en̄ Moabiten door hare vyantschap oorsake gegeven. Siet 1. Sam. 14.47. 2. Sam. 8.14. 1. Reg. 11. 15/16. 2. Reg. 8.21. 2. Chron. 20.2/10/11. Psal. 83.7/8/9/&c. Vg. 2. Sam. 8. op v. 2.
8 D. soo veel de plante eens voets betreden mach.
a Gen. 36.8.
9 Siet Gen. 36.8.
10 Die ghy beneffens het hemelsch Man sult mogen begeeren.
11 D. heeft sorge voor u gedragen in al dit reysen ende trecken/ dat u niets mochte ontbrecken. Siet dese beteyckeninge/ Psal. 1.6. ende 31.8. Nahum 1.7. ende elders.
12 Siet Genes. 21. op v. 22.
13 Elath ende Ezeongeber worden beyde van sommige gestelt dichte by de Schelf-zee/ gemeenlick genoemt/ 't roode meyr.

9 Doe sprack de HEERE tot my; En beangstigt Moab niet/ ende en mengt u niet met hen in den strijt: want ick en sal u geene erffenisse van haer lant geven; dewijle ick Lots kinderen [14] Ar ter erffenisse gegeven hebbe.

10 De [15] Emim woonden te vooren daer in: een groot/ ende menichvuldich/ ende lanck volck/ gelijck de [16] Enakim.

11 Dese wierden oock voor [17] Reusen gehouden als de Enakim: ende de Moabiten noemdense Emim.

12 Oock woonden de [18] Horiten te vooren in Seïr/ maer de kinderen Esaus verdrevense uyt de besittinge ende verdelgdense van haer aengesichte/ ende hebben in haerlieder plaetse gewoont: gelijck als Israël gedaen heeft aen 't [19] lant syner erffenisse/ 't welck de HEERE hen gegeven heeft.

13 Nu/ maeckt u op/ ende treckt over de beke [20] Zered: Also trocken wy over de beke Zered.

14 De dagen nu/ die wy gewandelt hebben van Kades Barnea tot dat wy over de beke Zered getogen zijn/ waren acht en dertich jaer: tot dat het gantsche geslachte der [21] krijchslieden uyt het midden des heyrlegers verteert was/ [22] gelijck de HEERE hen gesworen hadde.

15 So was oock de hant des HEEREN tegens hen/ om haer uyt het midden des heyrlegers te verslaen/ tot datse verteert waren.

16 Ende het geschiedde/ als alle de krijchslieden verteert waren/ uyt het midden des heyrlegers wech stervende;

17 Dat de HEERE tot my sprack/ seggende:

18 Ghy sult heden door trecken aen [23] Ar/ de lantpale van Moab.

19 Ende ghy sult naederen tegen over de kinderen Ammons; en beangsticht die niet/ ende en [24] mengt u met hen niet: want ick sal u van 't lant der kinderen Ammons geene erffenisse geven/ dewijle ick het Lots kinderē ter erffenisse gegeven hebbe.

20 Dit wert oock voor een lant der Reusen gehouden: de Reusen woonden te vooren daer in/ ende de Ammoniten noemdense [25] Zamzummim.

21 Een groot ende menichvuldich ende lanck volck/ als de Enakim: ende de HEERE verdelchdese voor haer aengesichte/ so dat syse uyt de besittinge verdreven/ en̄ aen haerlieder plaetse woonden.

22 Gelijck [26] hy aen Esaus kinderen/ die in Seïr woonen/ gedaen heeft: voor welcker aengesichte hy de Horiten verdelchde/ ende sy verdrevense uyt de besittinge/ ende hebben aen haerlieder plaetse gewoont tot op desen dach.

23 Oock hebben de [27] Caphtorim/ die uyt Caphtor uyttogen/ de [28] Aviten/ die in Hazerim tot [29] Gaza toe woonden/ verdelgt ende aen haerlieder plaetse gewoont.

24 Maeckt u op/ reyst henen/ ende gaet over de beke Arnon; siet ick heb Sihon/ den Coninck van Hesbon/ den Amoriter/ ende syn lant/ in uwe hant gegeven/ [30] begint te erven/ ende mengt u met hen in den strijt.

25 Te desen dage sal ick beginnen [31] uwen schrick ende uwe vreese te geven over het aengesichte der volckeren/ onder den gantschen hemel: die u geruchte sullen hooren/ die sullen zitteren ende bange zijn van u aengesichte.

14 De hooftstadt der Moabiten. Siet Num. 21. 28.
15 Siet Gen. 14. op v. 5. alsoo genoemt (alsmen meynt) om datse schricklick ende vreeslick waren.
16 Siet bov. cap. 1. 28. ende Num. 13. 23.
17 *Hebr.* Rephaim. Siet Genes. 14. op v. 5.
18 Siet Genes. 14. op v. 6. ende 36. 20.
19 Verstaet hier de landen van Sihon ende Og/ die bereets van de kinderen Israëls waren ingenomen/ als Mose dit seyde/ ofte schreef.
20 Siet Num. 21. 12.
21 Die door Godts bevel getelt waren/ zijnde twintich jaren out/ ende daer boven. Siet Num. 1. 3.
22 Siet bov. cap. 1. 35. ende Num. 14. 21/ &c.
23 Siet bov. v. 9.
24 Siet bov. op v. 5.
25 D. grouwelicke booswichten/ straetschenders/ roovers/ voor welcken elck een schrickte.
26 Namelick/ de HEERE.
27 Siet Genes. 10. op v. 14.
28 Die te vooren in der Philistijnen lant gewoont hebbē. Siet Jos. 13.3. ende 2. Regum 17. 24/31.
29 Siet Genes. 10. op v. 19.
30 *Hebr.* begint erft.
31 D. waer mede sy voor u schricken ende vreesen sullē: alsoo ond. cap. 11. 25.

26 [b] Doe sondt ick boden uyt de woestijne Kedemoth tot Sihon / den Coninck van Hesbon; met [32] woorden van vrede / seggende:

27 [c] Laet my door u lant doortrecken; ick sal [33] alleenlick langs den wech voortrecken: ick en sal noch ter rechter noch ter slincker hant uytwijcken.

28 Verkoopt my spijse voor gelt / dat ick ete / ende geeft my water voor gelt / dat ick drincke: alleenlick laet my op mijne [34] voeten doortrecken.

29 Gelijck de [35] kinderen Esaus / die in Seir woonen / ende de [36] Moabiten / die in Ar woonen / my gedaen hebben: tot dat ick over de Jordane kome in het lant / dat de HEERE onse Godt ons geven sal.

30 Maer Sihon / de Coninck van Hesbon / en wilde ons [37] door hem niet laten doortrecken: want de HEERE uwe Godt [38] verhardde sijnen geest / ende verstockte sijn herte / op dat hy hem in uwe hant gave / gelijck het is te desen dage.

31 Ende de HEERE seyde tot my; Siet ick heb begonnen Sihon ende sijn lant [39] voor u aengesichte te geven: begint dan te erven / om sijn lant erflick te besitten.

32 [d] Ende Sihon tooch uyt ons te gemoete / hy / ende al sijn volck / ten strijde nae Jahaz.

33 Ende [e] de HEERE onse Godt gaf hem voor ons aengesichte: ende wy sloegen hem / ende sijne sonen / ende al sijn volck.

34 Ende wy namen te dier tijt alle sijne steden in / ende wy [40] verbanneden alle steden / mannen ende wijven ende kinderkens: wy en lieten niemant overblijven.

35 Het vee alleen roofden wy voor ons: ende den roof der steden / die wy innamen.

36 Van Aroër af / dat aen den [41] oever der beke Arnonis / ende de stadt / die aen de beke is / oock tot Gilead toe / en wasser geene stadt / die voor ons te [42] hooge was: de HEERE onse Godt gaf dat alles voor ons aengesichte.

37 Behalven tot het lant der kinderen Ammons en naederdet ghy niet: nochte de [43] gantsche strecke der beke Jabbok / nochte de steden van dat geberchte / noch yets dat de HEERE onse Godt ons [44] verboden hadde.

b Num. 21. 21. Iud. 11. 19.
32 D. aenbiedinge van vrede / met weygeringe van de welcke sy eene oorsake van haren eygenen ondergainck souden zijn. siet Exo. 20. 10.
c Num. 21. 21, 22.
33 Ofte / gestadichlick, strack voor my henen / sonder my van den wech af te geve / als de volgende woorden uytwijsen. *Hebr.* in den wech, in den wech.
34 D. te voete / gelijck wy meest spreke. Siet de selve maniere van spreke. Num. 20, 19. Jud. 4. 15 / 17. 2. Sam. 15. 17. &c.
35 Verst. dit van 't verkoopen van broot ende water, dat is / spijse ende dranck: want den doortocht hebben sy Israel afgeslagen. Nu. 20. 18, Jud. 11. 17.
36 Die Israel wel geen broot noch water hebben te gemoet gebracht / (Siet ond. 23. 4.) maer gelijckewel haer het selve mogen verkocht hebbe / immers haer niet van hare palen afgedreven en hebben.
37 D. door sijn lant.
38 Siet Exod. 4. op v. 21.
39 Siet bov. cap. 1. op v. 8.
d Num. 21. 23.
e Deuter. 29. 7.
40 D. wy verdelgde ende roeyden se uyt ten eenen male. Alsoo wort dit woort oock genomen / ond. cap. 3. 6. ende cap. 7. 2. ende elders. dese verbanninge moeste geschiede aen allen / die in vyantschap ende afgoderye hartneckich bleven. Sie ond. cap. 20. ende Jos. 6. 17 / 18 / 21. ende 9. 18 / 19. 1. Reg. 20. 42 / &c.
41 *Hebr.* aen de lippe.
42 Ofte / geene stadt, die haer tegens ons konde beschermen.
43 *Hebr.* de gantsche zijde van de beke Iabbok, en de steden, &c.
44 *Hebr.* geboden, dat is / verboden. Siet van dit gebruyck des woorts gebieden. Levit. 4. op v. 2. ende ond. 4. op v. 23. hoewel men dese woorden hier oock aldus konde oversette / waer van de HEERE ons geboden hadde, te weten / dat wy die niet souden genaken.

Het iij. Capittel.

Hoe Og / d'ander Koninck der Amoriten / van Israel overwonnen / ende sijn lant ingenomen zy / v. 1 / &c. het welcke / als oock het Koninckrijcke Sihons / Mose gegeven heeft den Rubeniten / Gaditen / ende den halven stam Manasse / 12. Josua tot successeur van Mose gesterckt / 21. hoe Mose biddende om in 't lant Canaan te mogen komen / van Gode afgeslagen / 23. ende het lant hem getoont zy op eenen berch / 27 / 28.

1 DAerna [a] keerden wy ons ende togen op / den wech van Basan: ende Og / de Coninck van Basan / trock uyt ons te gemoete / hy / ende al sijn volck / ten strijde / by Edrei.

2 Doe seyde de HEERE tot my; En vreest hem niet / want ick hebbe hem / en al sijn volck / ende sijn lant / in uwe hant gegeven: ende ghy sult hem doen / [b] gelijck als ghy Sihon / den Coninck der Amoriten / die te Hesbon woonde / gedaen hebt.

3 Ende de HEERE onse Godt gaf oock Og / den Coninck van Basan / ende al sijn volck / in onse hant: so dat wy hem sloegen / tot dat wy hem [1] niemant lieten overblijven.

4 Ende wy namen te dier tijt alle sijne steden; daer en was geene stadt / die wy van hen niet en namen: tsestich steden / de gantsche [2] lantstreke van Argob / het Coninckrijcke van Og in Basan.

5 Alle die steden waren met hooge [3] muren / poorten / ende grendelen gesterckt: behalven seer vele [4] onbemuerde steden.

6 Ende wy [5] verbanden de selve / gelijck wy Sihon / den Coninck van Hesbon / gedaen hadden / verbannende alle steden / mannen / wijven / ende kinderkens.

7 Doch al 't vee / ende den roof van die steden roofden wy voor ons.

8 So namen wy te dier tijt het lant uyt de hant vande twee Coningen der Amoriten / die aen dese [6] zijde vande Jordane waren: vande beke [7] Arnon tot den berch [8] Hermon toe:

9 (De Zidoniers noemen [9] Hermon / [10] Sirion: maer de Amoriten noemen hem [11] Senir.)

10 Alle de steden des platten lants / ende het gantsche Gilead / ende het gantsche Basan / tot Salcha ende Edreï toe: steden des Coninckrijckx van Og in Basan.

11 Want Og de Coninck van Basan / was [12] alleen van de overige der Reusen overgebleven; siet / sijne bedstede / zijnde eene bedstede van yser / isse niet te [13] Rabba der kinderen Ammons? negen [14] ellen is hare lengte / ende vier ellen hare breette / nae eens mans ellenboge.

12 Dit selve lant nu [c] namen wy te dier tijt in besit: van Aroër af / dat aen de beke Arnon is / ende de helft van 't geberchte Gileads / met de steden van dien / gaf ick den Rubeniten / ende Gaditen.

13 Ende het overige van Gilead / mitsgaders het gantsche Basan / het Coninckrijck Ogs / gaf ick aen den halven stam van Manasse: de gantsche lantstreke van Argob / door 't gantsche Basan; dat selve wert genoemt / der Reusen lant.

14 [15] Jaïr / de sone van Manasse / kreech de gantsche lantstreke van Argob / tot aen de lantpale der [16] Gesuriten ende Maachatiten: ende hy noemde se nae sijnen naem / Basan [17] Havvot Jaïr / [18] tot op desen dach.

15 Ende [19] Machir gaf ick [20] Gilead.

16 Maer den Rubeniten ende Gaditen gaf ick van Gilead af tot aen de beke Arnon / [21] het midden van de beke ende de lantpale: ende tot aen de beke Jabbok / de lantpale der kinderen Ammons.

17 Daer toe het vlacke velt / ende de Jordane / mitsgaders de lantpale: van [22] Cinnereth af tot aen de zee des vlacken veldes / de [23] Soutzee / onder [24] Asdoth Pisga tegen 't Oosten.

18 Voorts [25] geboodt ick [d] ulieden ter selver tijt / seggende: de HEERE uwe Godt heeft u dit lant gegeven om het te erven; alle dan / die strijtbare mannen zijt / treckt gewapent door voor het aengesicht uwer broederen / der kinderen Israels.

19 Behalven uwe wijven / ende uwe kinderkens / ende u vee (ick weet dat ghy veel vees hebt) sullen blijven in uwe steden / die ick u gegeven hebbe:

20 Tot dat de HEERE uwen broederen ruste geve / gelijck u lieden: dat sy oock erven het lant / dat de HEERE uwe Godt hen geven sal aen gene zijde der Jordane: dan sult ghy wederkeeren elck tot sijne erffenisse / die ick u gegeven hebbe.

21 Oock [e] geboodt ick Josua ter selver tijt / seggende: Uwe oogen die sien alles /

a Num. 21. 33. ende Deuter. 29. 7.
b Num. 21. 34.
1 *Hebr.* geen overblijfsel, of / overgeblevene.
2 *Hebr.* koorde, ofte / touw, snoer, als oock ond. v. 13. om dat men de landen te dier tijt met koorden gewoon was af te meten ende uyt te deyle.
3 *Hebr.* muer, poorte, ende grendel.
4 And. steden der lantlieden: dat is / lant-stedekens.
5 Siet bov. cap. 2. 34.
6 De Oost-zijde.
7 In 't Zuyden.
8 In 't Noorden, *Hebr.* Chermon.
9 Oock genoemt Sion / siet ond. cap. 4. 48. Jud. 3. op v. 3. 1. Chron. 5. 23.
10 *Hebr.* Schirjon.
11 *Hebr.* Schenir. dat is / (als eenige meynen) Sneeu-berch: om dat dese berch / van wege de schrickelicke hooghte / altijts vol sneeu was / gelijck de Alpes.
12 Dit dient tot vergrootinge van de macht des HEEREN / die hy in 't verdelgen van desen Reus ende al sijn volck bewesen heeft.
13 De hooftstadt der Ammonite. Siet 2. Sam. 12. 26. De sin is / dat dese bedstede voorseker daer noch voor handen was.
14 Siet Gen. 6. op v. 15.
c Num. 32. 33.
15 Siet Num. 32. op v. 41.
16 *Hebr.* Geschuri. D. den Geschuriter. Gesur ende Maacha waren beyde gelegen aende Noorder grenzen van Canaan. siet 2. Sam. 3. op v. 3. ende 10. 6.
17 *Hebr.* Chavvot. dat is / Jaïrs dorpen / ofte Jaïrs hoeven. siet Num. 32. 41.
18 Verstaet / zijn die alsoo genoemt / sy hebben dese naem behouden: alsoo elders dickwijls.
19 Dese is geweest de soon van Manasse. Genes. 50. 23.
20 Verstaet / een gedeelte van Gilead, uyt vergelijckinge van v. 12. en 13. 't schijnt dat dit eygentlick de naem van Gilead gehadt heeft / ende het deel der Rubeniten ende Gadite / de helft van Gilead, v. 13. ende de Jaïrs deel / Havvoth Iaïr. v. 14. Gelijck oock eenige Caerten dat alsoo hebben: vgel. oock 2. Reg. 10. 33.
21 D. tusschen de beke / &c.
22 Siet Num. 34. 11. Jos. 12. 3. naderhant genoemt / de zee Gennesareth. Luc. 5. 1 / &c.
23 Siet Gen. 14. op v. 3.
24 And. beneden den afloop des heuvels tegen 't oosten. nae sommige Caerten leyt de stadt Asdoth Pisga / tusschen den hoogen berch Pisga / ende den berch Peor. siet oock Jos. 12. 30. ende 13. 20.
25 Dit gebodt ginck aen den Rubeniten / Gaditen / ende den halven stamme van Manasse.
d Num. 32. 20.
e Num. 27. 18.

les/ wat de HEERE ulieder Godt desen [26] twee Coningen gedaen heeft; alsoo sal de HEERE allen Coninckrijcken doen/ nae dewelcke ghy henen doortreckt.

22 En vreestse niet: want de HEERE uwe Godt die strijdt voor u lieden.

23 Oock badt ick den HEERE om genade/ seggende ter selver tijt:

24 Heere/ [27] HEERE; ghy hebt begonnen [28] uwen knecht te toonen uwe [29] grootheyt/ ende [30] uwe stercke hant: want [f] wat Godt isser inden Hemel ende op der aerde/ die doen kone nae uwe wercken/ ende nae uwe mogentheden.

25 Laet my doch overtrecken/ ende dat goede lant besien/ dat aen gene zijde der Jordane is; dat [31] goede geberchte/ [32] ende den Libanon!

26 [g] Doch de HEERE verstoorde sich seer [33] om uwent wille over my/ ende en hoorde niet nae my: maer de HEERE seyde tot my; [34] 'T zy u genoech; [35] spreeckt niet meer tot my van dese sake.

27 Klimt op de [36] hoochte van Pisga/ ende heft uwe oogen op nae 't westen/ ende nae 't noorden/ ende nae 't suyden/ ende nae 't oosten/ ende [37] siet toe met uwe oogen: want ghy en sult over dese Jordane niet gaen.

28 [38] Gebiedt dan Josua/ ende versterckt hem/ ende [39] bekrachtigt hem: want hy sal voor het aengesichte deses volcks henen overgaen/ ende salse dat lant/ dat ghy sien sult/ doen erven.

29 Also bleven wy in dit dal tegen over [40] Beth-Peor.

26 T. w. den Coninck Sihon/ ende den Coninck Og.
27 In 't Hebr. staen de letteren van 't woort Jehova/ maer hebbende de puncten van 't woort Elohim: gelijck oock elders.
28 D. my/ die ick uwe knecht ben.
29 Siet ond. cap. 11, 2.
30 Ofte/ uwe hant, die sterck is.
f Psal. 89. 7, 8, 9.
31 D. schoon/ ende vruchtbaer.
32 And. te weten den Libanon.
g Bov. 1. 37. ende 31. 2. ende 34. 4.
33 Siet bov. cap. 1, 37.
34 Ofte: ghy hebt genoech. Vg. hier mede/ 2. Cor. 12. 8/ 9.
35 *Hebr.* en' doet niet toe. ofte/ en vaert niet voort te spreken.
36 *Hebr.* het hooft.
37 T. w. nae het lant Canaan.
38 D. onderwijst en bericht hem van alles/ wat hem tot uyt-voeringe sijns ampts sal noodich wesen volgens mijn voorschrift.
39 D. spreeckt hem eenen goeden moet aen/ en maeckt hem hertich tegens alle voorvallende swaricheden.
40 And. het huys van Pehor. Sommige Caerten hebben hier eene stadt/ genoemt Beth-Peor/ liggende aen den voet eens berchs van gelijcken naem/ dichte by Pisga ende Nebo.

Het iiij. Capittel.

Vermaningen tot onderhoudinge van Godts geboden/ sonder die eenichsins te veranderen/ v. 1/ &c. met voorstellinge soo vande straffen der ongehoorsamen/ 3. als van den segen ende lof der gehoorsamen/ 4. Verhael van het geven der wet/ 9. wijtloopich ende eernstich verbodt van allerleye afgoderye door beelden ende gelijckenissen/ met sware dreygementen/ ende troostlicke beloften/ 15. Verhael van Godts bysondere weldaden aen Israël bewesen/ die hen tot gehoorsaemheyt behooren te bewegen/ 32. Verordeninge van drie vry-steden aen dese zyde der Jordane/ 41. Voor-rede vande volgende wederhalinge der Wetten Godes/ 44.

1 NU dan Israël; hoort nae de [a] insettingen ende nae de rechten/ die ick ulieden leere te doen: op dat ghy levet/ ende henen inkomet/ ende erbet dat lant/ dat u de HEERE/ uwer vaderen Godt/ geeft.

2 Ghy en sult tot dit woort/ dat ick u gebiede/ [b] niet toe doen/ oock daer van niet afdoen: op dat ghy bewaret de geboden des HEEREN uwes Godts/ die ick u gebiede.

3 Uwe oogen die hebben gesien/ wat Godt [1] om [c] Baal-Peor gedaen heeft: want alle man/ die Baal-Peor na volchde/ dien heeft de HEERE uwe Godt uyt het midden van u verdaen.

4 Ghy daerentegen/ die den HEERE/ uwen Godt/ aenhinget/ ghy zijt heden alle levendich.

5 Siet/ ick hebbe u geleert de insettingen ende rechten/ gelijck als de HEERE/ mijn Godt/ my geboden heeft: op dat ghy alsoo doet in 't midden des lants/ daer ghy nae toe gaet om dat te erven.

6 Behoudtse dan/ ende doetse; want [2] dat sal uwe wijsheyt ende u verstant zijn voor de oogen der volckeren: die alle dese insettingen hooren sullen/ ende seggen; [3] Dit selve groote volck alleen/ is een wijs ende verstandich volck.

7 [d] Want wat groot volck isser/ welck de Goden [soo] [4] nae by zijn; als de HEERE onse Godt/ [5] soo dickwijls wy hem aenroepen?

a Levit. 19. 37. ende 20. 8. ende 22. 31.
b Ond. 12. 32. Prov. 30. 6. Apoc. 22. 18.
1 D. om d'afgoderye met den Baal-Peor bedreven. And. tegen, van wegen, met.
c Num. 25. 4. Jos. 22. 17.
2 D. dit sult ghy voor de ware wijsheyt ende kloeckheyt houden/ ende daer van onder de omliggende volcken openbare professie doen: waer by ick alsoo sal wercken/ datse u alleen voor een recht wijs ende kloeck volck sullen houden.
3 And. immers. ofte/ gewisselick, is dit groote volck, &c.
d Deut. 20. 19.

8 Ende wat groot volck isser/ dat [soo] rechtveerdige insettingen ende rechten heeft/ als dese gantsche wet is/ die ick heden [6] voor u aengesichte geve?

9 Alleenlick wacht u/ ende bewaert uwe ziele [7] wel/ dat ghy niet en vergetet de dingen/ die uwe oogen gesien hebben; ende datse niet van u herte en wijcken/ alle de dagen uwes levens: ende ghy sultse [e] uwen kinderen/ ende uwen kints-kinderen bekent maken.

10 Ten dage als [8] ghy voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts aen Horeb stondet; als de HEERE tot my seyde; Vergadert my dit volck/ ende ick salse mijne woorden doen hooren/ die sy sullen leeren/ om my te vreesen alle de dagen/ die sy op den aerdbodem sullen leven/ ende sullense hare kinderen leeren;

11 Ende ghylieden naederdet ende stondet beneden dien berch; [f] (die berch nu brandde van vyer/ tot aen het [9] midden des hemels; daer was duysternisse/ wolcken/ ende donckerheyt.)

12 So sprack de HEERE tot u uyt het midden des vyers: ghy hoordet de stemme der woorden/ maer ghy en saecht geene [10] gelijckenisse/ [11] behalven de stemme.

13 Doe verkondichde hy u sijn verbont/ dat hy u geboodt te doen/ de tien [12] Woorden/ ende schreefse op twee steenen tafelen.

14 Oock geboodt my de HEERE ter selver tijt/ dat ick u insettingen ende rechten leeren soude: op dat ghy die dedet in dat lant/ nae het welcke ghy doortreckt om dat te erven.

4 D. Godtlicke genadige tegenwoordicheyt alsoo bewijsende met allerleye segeningen/ ende bysonderlick met seer wonderlicke/ gereede/ ende krachtige hulpe in nooden ende swaricheden.
5 *Hebr.* in al ons roepen tot hem: dat is/ so dickwijls wy hem aenroepen: ofte/ in alles/ daerom wy hem aenroepen.
6 And. u voorstelle.
7 *Hebr.* seer: ende alsoo v. 15. &c.
e Ond. 6. 7. ende 11. 19.
8 Dit moetmen in 't gros verstaen van 't gantsche volck Israëls: want de gene die te dier tijt aen de berch Horeb stonden/ waren nu al verstorven/ bov. cap. 2. 14/ 15/ 16. hoewel 't gelooflick is/ datter van de tegenwoordichlick levende/ die doe jonck waren/ mede by hare vaderen aen den berch Horeb/ gestaen hebben.
f Exod. 19. 18.
9 *Hebr.* tot aen 't herte des Hemels. Dat is/ midde in de lucht. Alsoo in 't herte van de zee. Exod. 15. 8. Prov. 23. 34. ende 30. 19. item/ in 't herte der eycke. 2. Sam. 18. 14. in 't herte der aerde. Matth. 12. 40.
10 T. w. waer door Godt soude afgebeeldet zijn.
11 D. maer hoordet alleen de stemme.
12 D. geboden.

15 Wacht u dan wel [13] voor uwe zielen: (want ghy hebt geene gelijckenisse gesien/ ten dage als de HEERE op Horeb uyt het midden des vyers tot u sprack.)

16 Op dat ghy [14] u niet en verdervet/ ende maket u yet gesnedens/ de gelijckenisse van [15] eenich beelt: de gedaente van man ofte wijf;

17 De gedaente van eenich beest/ dat op der aerden is; de gedaente van eenigen gevleugelden vogel/ die [16] door den hemel vliegt.

18 De gedaente van yet/ dat op den aerdbodem kruypt; de gedaente van eenigen visch/ die in 't water is onder de aerde.

19 Dat ghy oock uwe oogen niet op en heffet nae den hemel/ ende aensiet de Sonne/ ende de Mane/ ende de sterren/ des hemels gantsche heyr; ende wordet aengedreven/ dat ghy u voor die buyget/ ende haer dienet: [17] dewelcke de HEERE uwe Godt allen volcken onder den gantschen hemel heeft uytgedeylt.

20 Maer u lieden heeft de HEERE aengenomen/ ende uyt den [18] yser-oven/ uyt Egypten/ uytgevoert: op dat ghy hem [19] tot een [g] erfvolck soudet zijn/ gelijck het te desen dage is.

21 [20] Oock [h] vertoornde sich de HEERE over my/ om ulieder woorden: ende hy swoer/ dat ick over de Jordane niet soude gaen/ ende dat ick niet soude komen in dat goede lant/ dat de HEERE/ uwe Godt/ u ter erffenisse geven sal.

22 Want ick sal in dit lant sterven; ick en sal over de Jordane niet gaen: maer ghy sulter overgaen/ ende dat selve goede lant erven.

13 D. ten besten van uwe zielen/ draecht goede sorge voor uwe zielen. Vg. Jos. 23. 11. Jer. 17. 21. Mal. 2. 15/ 16.
14 And. het niet en verdervet.
15 Verstaet/ tot eenich Religieus ofte Godts-dienstich gebruyck. want dit gaet het burgerlick/ noodich/ ende matich gebruyck van schilderyen/ statuen/ caerten/ munten/ &c. niet aen/ nochte oock den cieraet des Tabernakels/ dien de Heere selfs bevolen heeft.
16 D. door/ ofte inde lucht.
17 D. om datse geen Godt/ maer Godts schepselen zijn/ die hy tot een gemeyn gebruyck ende dienst der menschen geschapen heeft.
18 Verstaet/ eenen smelt-oven/ ofte/ smelt-ketel/ daer men yser in smelt. Siet 1. Reg. 8. 51. Egypten wort daer by vergeleken/ van wegen de benautheyt en de elende/ die Israël aldaer uytgestaen ende geleden hadde.
19 Siet Exo. 19. 5. Tit. 2. 14.
g Exod. 19. 5.
20 Siet bov. cap. 1. v. 37.
h Ond. 1. 37. ende 3. 26. ende 31. 2. ende 34. 4.

23 Wacht u / dat ghy 't verbont des HEEREN uwes Godts / 't welck hy met u [21] gemaeckt heeft / niet en vergetet: dat ghy u een [22] gesneden beelt soudet maken / de gelÿckenisse van yets / dat de HEERE uwe Godt u [23] verboden heeft.

24 Want de HEERE uwe Godt die is een [i] verteerende [24] vyer / [k] een [25] yverich Godt.

25 Wanneer ghy nu kinderen ende kindts kinderen gewonnen / ende in den lande [26] out geworden sult zÿn; ende u sult verderven / dat ghy gesnedene beelden maeckt / de gelÿckenisse van [27] eenich dinck; ende doet dat [28] quaet is inde oogen des HEEREN uwes Godts / om hem tot toorn te verwecken:

26 So roep ick heden den [29] hemel ende de aerde tot getuygen tegens ulieden / dat ghy [30] voorseker haest sult omkomen van dat lant / daer ghy over de Jordane nae toetreckt / om dat te erven: ghy sult uwe dagen daer in niet verlengen / maer [31] gantschelick verdelgt worden.

27 Ende de HEERE sal u [l] verstroyen onder de volcken: ende ghy sult [32] een kleyn volcxken in getale overblÿven onder de Heydenen / daer de HEERE u henen leyden sal.

28 Ende aldaer sult ghy Goden dienen die [m] 's menschen handen werck zÿn: hout ende steen / die niet en sien / noch hooren / noch eten / noch riecken.

29 Dan sult ghy van daer den HEERE uwen Godt soecken / ende vinden: als ghy hem soecken sult met u [33] gantsche herte / ende met uwe gantsche ziele.

30 Wanneer ghy in angst sult zÿn / ende u [34] alle dese dingen sullen treffen; in 't laetste der dagen / [35] dan sult ghy wederkeeren [36] tot den HEERE uwen Godt / ende sÿne stemme gehoorsaem zÿn.

31 Want de HEERE uwe Godt is een barmhertich Godt; hy en sal u niet verlaten / noch u verderven: ende hy sal 't verbont [37] uwer vaderen / dat hy hen gesworen heeft / niet vergeten.

32 Want / vraegt doch nae de voorige dagen / die voor u geweest zÿn / van dien dage af / dat Godt den mensche op der aerden geschapen heeft / van 't [38] [een] eynde des hemels / tot aen het [ander] eynde des hemels; oft alsulck een groot dinck geschiet ofte gehoort zy / als dit?

33 Oft een volck gehoort hebbe de stemme Godes / sprekende uyt het midden des vyers / gelÿck als ghy gehoort hebt / ende zy levendich gebleven?

34 Ofte / of Godt versocht heeft te gaen om sich een volck uyt het midden eenes volcx aen te nemen / door [39] versoeckingen / door teeckenen / ende door wonderen / ende door [40] strÿt / ende door eene stercke hant / ende door eenen uytgestreckten arm / ende met groote [41] verschrickingen: nae al 'tgene / dat de HEERE uwe Godt ulieden voor uwe oogen in Egypten gedaen heeft.

21 Siet Genes. 15. op vss. 17/18.
22 Ofte / gegraven.
23 *Hebr.* geboden heeft. van dit gebruyck deses woorts. Siet Lev. 4. op v. 2. ende vov. cap. 2. 36.
i Ond. 9. 3. Hebr. 12. 29.
24 Godt wort vergeleken by een vyer / van wegen sÿnen haet ende schrickelicken toorn tegens de sonde / ende den sondaer / die hy met tÿdelicke / ende insonderheyt eeuwige straffen (so hy ongeloovich ende onboetveerdich blijft) vervolgt ende verteert / gelÿck een aengesteken ende brandende vyer seer sterck doordringt / en alles / wat brandelick is / wijt ende zijt verteert. siet ond. cap. 9. 3. ende 32. 22. Psal. 21. 10. ende 78. 21. Jes. 33. 14 / &c. Jerem. 4. 4. Hebr. 12. 29.
k Exod. 20. 5. ende 34. 14. Ond. 5. 9. ende 6. 16.
25 Die jaloers is / alleen als Godt wil gekent ende ge-eert zÿn / en geenen medegenoot neffens sich / die eere toestaet. (Jes. 42. 8. en 48. 11.) houdende sterck ende yverichlick over alles / wat sÿne eere aengaet / ende vyantlick hatende alles wat daer tegens strijdt.
26 Dat is / lange gewoont sult hebben.
27 Siet vov. v. 16/17/18/19. ende Exo. 20. op v. 4.
28 D. dat hem mishaecht / ofte qualick bevalt.
29 D. alle Hemelsche ende aerdsche schepselen. Dit is eene maniere van spreken / waer door de onvernuftige schepselen tegens den mensche / vermits verstocktheyt ende ongevoelicheyt / worden ingevoert / om hem door natuerlicke redenen die hy in 't aenschouwen ende gebruycken van dien behoort te betrachten / van sÿne hartneckicheyt ende ondanckbaerheyt tegen den machtigen ende goedigen Godt aen te klagen ende t' overtuygen. Siet ond. cap. 30. 19. ende 31. 28. ende vg. ond. cap. 32. 1. Jes. 1. 1. Mich. 6. 2.
30 *Hebr.* omkomende omkomen.
31 *Hebr.* verdelgt wordende verdelgt worden.
l Ond. 28. 62. 64.
32 *Hebr.* lieden van getale, dat is / die haest getelt zijn. siet Genes. 34. 30.
m Psal. 115. 4. ende 135. 15.
33 Siet ond. cap. 6. op v. 5.

34 *Hebr.* alle dese woorden, ofte / saken sullen vinden: Siet gelijcke maniere van spreken ond. 31. 17. ende 1. Sam. 23. 17. verstaet die voorgeseyde elenden. Siet vov. vss. 26/27. 35 Dit (als ooch het voorgaende vs) schijnt eene prophetie te zijn van de bekeeringe der Joden. Vgel. ond. cap. 30. 1/2/3/&c. Hos. 13. 5. And. ende ghy u bekeeren sult tot den Heere uwen Godt &c. en dan in 't volgende vs so en sal hy u niet verlaten. &c. 36 And. tot den Heere uwen Godt toe: Siet hier van Joël 2. op v. 12. 37 D. met uwe vaderen opgerecht / als de volgende woorden aenwijsen. 38 D. in de gantsche werelt / die onder den Hemel gelegen is / van 't een eynde der werelt tot het ander / alsoo onder 30. 4. Matth. 24. 31. Marc. 13. 27. 39 Door de welcke Pharao versocht wert / of hy Israël soude laten trecken: ende Israël / oft sy haren Godt souden vertrouwen. Siet van het woort / versoecken, Genes. 21. op v. 1. 40 Soo tegen Pharao / dien Godt met sijn gantsch heyrleger in de roode zee gestort ende verdelgt heeft / als tegen Sihon / ende Og / de Koningen der Amoriten. 41 Die eerst over d' Egyptenaren / ende daer na over andere volcken gekomen zijn. Siet Exod. 23. 27. ende vov. cap. 2. 25. ende ond. cap. 34. 12. And. verschrickelickheden, dat is / schrickelicke daden.

35 U is het getoont / op dat ghy wetet / dat de HEERE [42] die Godt zy: daer en is niemant meer [n] [43] dan hy alleen.

36 [44] Van den hemel heeft hy u sÿne stemme laten hooren / om u te onderwÿsen: ende [45] op der aerde heeft hy u sÿn groot vyer laten sien / ende ghy hebt sÿne woorden uyt het midden des vyers gehoort.

37 Ende om dat hy uwe vaderen lief hadde / ende [46] haer zaet nae hen verkoren hadde; so [o] heeft hy u [47] voor sÿn aengesichte door sÿne groote kracht uyt Egypten uytgevoert:

38 Om volcken / die grooter ende machtiger waren / als ghy / voor u aengesichte uyt de besittinge te verdrÿven: om u in te brengen / dat hy u haerlieder lant ter erffenisse gave / als het te desen dage is.

39 So sult ghy heden weten / ende [48] in u herte hervatten; dat de HEERE die Godt is / boven in den hemel / ende onder op der aerden / niemant meer.

40 Ende ghy sult houden sÿne insettingen / ende sÿne geboden / die ick u heden gebiede / op dat het u ende uwen kinderen na u wel gae: ende op dat ghy de dagen verlenget in den lande / dat de HEERE uwe Godt u geeft / [49] voor altoos.

41 [p] Doe [50] scheydde Mose drie steden uyt / aen dese zÿde der Jordane / tegen den opganck der Sonne:

42 Op dat daer henen vloode de doodtslager / die sÿnen naesten onwetende doot slaet / dien hy [51] van gisteren [ende] eergisteren niet en hatede: dat hy in eene van dese steden vloode / ende levendich bleve:

43 [q] [52] Bezer / inde woestÿne / in 't effen lant / [53] voor de Rubeniten: ende Ramoth in Gilead / voor de Gaditen / ende Golan in Basan / voor de Manassiten.

44 Dit is nu de wet / die Mose den kinderen Israëls voor stelde.

45 [54] Dit zÿn de [55] getuygenissen / ende de insettingen / ende de rechten / die Mose sprack tot de kinderen Israëls / als sy uyt Egypten waren uyt getogen.

46 Aen dese zÿde van de Jordane / in het dal tegen over [56] Beth-Peor / inden lande Sihons / des Coninex der Amoriten / die te Hesbon woonde: welcken Mose [r] sloech / ende de kinderen Israëls / als sy uyt Egypten waren uytgetogen;

47 Ende sÿn lant in besittinge genomen hadden; daer toe het lant van [s] Og / Coninck van Basan; twee Coningen der Amoriten / die aen dese zÿde van de Jordane waren / tegen der Sonnen opganck.

48 Van Aroër af / dat aen den [57] oever der beke Arnon is / tot aenden berch [58] Sion / welcke is Hermon.

49 Ende al 't vlacke velt aen dese zÿde der Jordane / nae 't oosten / tot aen de [59] Zee des vlacken veldes / onder [60] Asdoth Pisga.

42 D. alleen de ware Godt zy / als de volgende woorden uytwijsen.
n Ond. 32. 39. Ies. 45. 5, 18, 22. Marc. 12. 29. 32.
43 Ofte / behalven hy alleen, buyten hem alleen.
44 D. uyt de lucht.
45 T. w. op den berch Sinai.
46 *Hebr.* sijn zaet nae hem: dat is / eens yders zaet na hem.
o Exod. 13. 3, 9, 14.
47 And. met sijn aengesichte, dat is / sÿne tegenwoordicheyt sonderlinge betoonende door de wolckencolumne ende vyercolumne / en u steets als onder sÿne oogen hebbende / om u over al te geleyden. Vgel. Exod. 13. 21. ende 14. 19/20.
48 D. indachtich zijn ende behertigen.
49 Verstaet / met conditie van gehoorsaemheyt. Vgel. vov. vss. 26. 27. *Hebr.* alle de dagen. Welcke woorden oock konnen gevoecht worden in 't begin van 't vs: houdt alle de dagen, te weten / uwes levens / altijt.
p Num. 35. 6, 14.
50 Volgens Godts bevel. Num. 35. 14.
51 D. van te vooren.
q Ios. 20. 8.
52 Siet Gen. 6. op v. 12.
53 *Hebr.* voor dē Rubenijt, ende soo in 't volgende. And. van, of der. ende soo in 't volgende.
54 Verstaet / die in de volgende capittelen verhaelt worden.
55 Verstaet Godts heylige leere / getuygende van sijn wesen / wille / ende wercken. Siet ond. 6. 17. ende Psal. 19. 8/&c.
56 Siet vov. cap. 3. op v. 29.
r Num. 21. 24. Bov. 1. 4.
s Num. 21. 33. Bov. 3. 3.
57 *Hebr.* aen de lippe. Siet Genes. 41. op v. 3.
58 Siet vov. cap. 3. 9.
59 Verstaet / de doode zee / ofte sout-zee. Siet Genes. 14. op v. 3.
60 Siet vov. cap. 3. op v. 17.

Het v. Capittel.

Wederhalinge der tien geboden Godts / met eene voor-rede / v. 1 / &c. van de verschrickinge ende het versoeck des volcx / dat sy de stemme Godes alsoo niet meer mochten hooren / maer dat Godt door Mose met hen wilde spreken / 22. Sulcx de Heere toe staet / 30. vermaninge tot gehoorsaemheyt / 32.

1 Ende Mose riep het gantsche Israël / ende seyde tot hen: Hoort / Israël / de insettingen ende rechten / die ick heden voor uwe ooren spreke: dat ghyse leert / ende waerneemt / om deselve te doen.

2 De HEERE onse Godt heeft een [a] verbont met ons [1] gemaeckt aen [2] Horeb.

a Exod. 19. 5.
1 Siet Genes. 15. op v. 18. alsoo vov. cap. 4. 23.
2 Siet vov. cap. 1. op v. 2.

3 Met

3 Met [3] onse vaderen heeft de HEERE [4] dit verbont niet gemaeckt/ maer met ons; wy / die wy hier heden alle levendich zijn.

4 [5] [Van] aengesicht tot aengesicht heeft de HEERE met u op den berch gesproken uyt het midden des vyers/

5 (Ick stont te dier tijt tusschen den HEERE ende tusschen u / om u des HEEREN woort aen te seggen: want ghy [b] vreesdet voor het vyer ende en klomt niet op den berch) seggende:

6 [6] [c] Ick ben de HEERE uwe Godt die u uyt Egyptenlant uyt den [7] diensthuyse uytgeleydt hebbe.

7 Ghy en sult geene andere Goden voor mijn aengesichte hebben.

8 [d] Ghy en sult u geen gesneden beelt maken / [noch] eenige gelijckenisse/ [van] dat boven inden hemel / ofte dat onder op der aerden is: ofte dat in 't water onder de aerde is.

9 Ghy en sult u voor die niet buygen / nochte haer dienen: want ick de HEERE/ uwe Godt/ ben een [e] [8] yverich Godt/ die de [9] misdaet der vaderen besoecke aende kinderen / ende [10] aen het derde / ende aen het vierde [lit] der gener die my haten;

10 Ende [11] doe barmhertichheyt aen duysenden der gener die my lief hebben / ende mijne geboden onderhouden.

11 Ghy en sult den [f] name des HEEREN uwes Godts niet [12] ydelick [13] gebruycken: want de HEERE en sal niet onschuldich houden den genen/ die sijnen naem ydelick gebruyckt.

12 Onderhoudt den [g] Sabbath-dach dat ghy dien heyliget: [14] gelijck als de HEERE uwe Godt u geboden heeft.

13 Ses dagen sult ghy arbeyden/ ende al u werck doen.

14 Maer de sevende dach / is de Sabbath des HEEREN uwes Godts: [dan] en sult ghy geen werck doen/ ghy/ noch uw' soon / noch uwe dochter / noch uw' dienst-knecht / noch uwe dienstmaecht / noch uw' os/ noch u esel/ noch eenich van u vee: noch de vreemdelinck/ die in uwe poorten is / op dat uwe dienst-knecht ende uwe dienstmaecht ruste/ gelijck als ghy.

15 Want ghy sult gedencken / dat ghy een dienstknecht in Egyptenlant geweest zijt/ ende dat de HEERE/ uwe Godt/ u van daer heeft uytgeleydt door eene stercke hant / ende eenen uytgestreckten arm: daerom heeft u de HEERE uwe Godt geboden / dat ghy den Sabbathdach houden sult.

16 [h] Eert uwen vader / ende uwe moeder/ gelijck als de HEERE uwe Godt u geboden heeft / op dat uwe dagen [15] verlengt worden / ende op dat het u wel gae / inden lande / dat u de HEERE uwe Godt geven sal.

17 [i] Ghy en sult niet dootslaen.

18 [k] Ende ghy en sult geen overspel doen.

19 Ende ghy en sult niet stelen.

20 Ende ghy en sult geene valsche getuychenisse [16] spreken tegens uwen naesten.

21 Ende ghy en sult niet [l] begeeren uwes naesten [17] wijf: ende en sult u niet laten gelusten uwes naesten huys / sijns ackers / noch sijns dienstknechts/ noch sijner dienstmaecht / sijns osses / noch sijns esels / noch yets/ dat uwes naesten is.

22 Dese woorden sprack de HEERE tot uwe gantsche gemeynte / op den berch/ uyt het midden des vyers/ der wolcke / ende der donckerheyt / met grooter stemme / ende en [18] dede daer niets toe: ende hy schreefse op twee steenen tafelen/ ende gaf se my.

23 Ende het geschiedde / als ghy die stemme uyt het midden der duysternisse hoordet / ende de berch van vyer brandde / so naederdet ghy tot my/ alle hoofden uwer stammen/ ende uwe Oudtsten/

24 Ende seydet; Siet/ de HEERE/ onse Godt/ heeft ons sijne heerlickheyt ende sijne grootheyt laten sien / ende wy hebben sijne stemme gehoort uyt het midden des vyers: desen dach hebben wy gesien / dat Godt met den mensche spreeckt / ende dat [19] hy levendich blijft.

25 Maer nu / [20] waerom souden wy sterven? want dit groote vyer soude ons verteeren; indien wy voortvoeren de stemme des HEEREN onses Godts langer te hooren/ so souden wy sterven.

26 Want wie isser van allen [21] vleesche/ die de stemme des levendigen Godts/ sprekende uyt het midden des vyers / gehoort hebbe gelijck wy / [m] ende zy levendich gebleven?

27 Naedert ghy/ ende hoort alles/ wat de HEERE onse Godt seggen sal: ende [n] spreeckt ghy tot ons al wat de HEERE onse Godt tot u spreken sal / ende wy sullen 't hooren ende doen.

28 Als nu de HEERE de stemme uwer woorden hoorde/ doe ghy tot my spraeckt; so seyde de HEERE tot my; Ick hebbe gehoort de stemme der woorden deses volcks/ die sy tot u gesproken hebben; [22] het is altemael goet / dat sy gesproken hebben.

29 [23] Och dat sy een sulck herte hadden / om my te vreesen / ende alle mijne geboden 't allen dagen te onderhouden: op dat het haer ende haren kinderen wel ginge in eeuwicheyt!

30 Gaet / segt hen: Keert weder nae uwe tenten.

31 Maer ghy / staet hier by my / dat ick tot u spreke alle de [24] geboden / ende insettingen/ ende rechten / die ghy hen leeren sult: dat syse doen inden lande / 't welck ick haer geven sal / om dat te erven.

32 Nemet dan waer / dat ghy doet/ gelijck als de HEERE uwe Godt u geboden heeft: en wijckt niet af [25] ter rechter / noch ter slincker hant.

33 In al den [26] wech/ dien de HEERE/ uwe Godt/ u gebiedt/ sult ghy gaen: op dat ghy levet / ende dat het u wel gae / ende ghy de dagen verlenget in 't lant / dat ghy erven sult.

Het vj. Capittel.

Bevel vande geboden Godts te houden/ ende hem als den eenigen waren Godt lief te hebben/ met by-gevoegde belofte/ v. 1/ &c. Bevel van Godts geboden den kinderen in te scherpen / ende andersins altijt voor oogen te hebben/ 6. Item/ van Godt ende sijne weldaden niet te vergeten/ 10. Van Godes vreese/ ende vermijdinge der afgoderye/ 13. Van Godt niet te versoecken/ maer hem onderdanich te zijn/ 16. Vande verlossinge uyt Egypten den kinderen vlijtichlick voor te houden / op dat sy Godt leeren vreesen ende gehoorsaem zijn/ 20.

1 DIt zijn dan [1] de geboden/ de insettingen / ende de rechten / die de HEERE uwe Godt geboden heeft om u te leeren: op dat ghyse doet inden lande / nae het welcke ghy henen treckt / om dat erflick te besitten:

2 Op dat ghy den HEERE uwen Godt vreeset / om te houden alle sijne insettingen/ ende sijne geboden / die ick u gebiede; ghy / ende u kint/ ende kints kint/ alle

3 T. w. Abraham/ Isaac/ Jacob / ende andere Godtsalige voorvaderen/ die alle gestorven waren/ als Godt dese gantsche wet / in de woestijne op den berch Sinai/ ofte Horeb / aen Israël openbaerde. sommige verstaẽ dit van de vaderen / die in de woestijne waren omgekomen / het verbont Godts verbrokẽ/ ende sich dies onweerdich gemaeckt hadden.

4 Alsoo 't met alle sijne omstandicheden eñ particuliere wetten in forma (alsmen seyt) op den berch Sinai ofte Horeb aẽ Israël is geopenbaert. Want de substantie van de wet der zeden/ ende der ceremonien hebben de geloobige voorvaders gehadt/ ende daer nae voor des HEEREN genade hare Godtsdienstichheyt gericht.

5 D. seer gemeensaemlick / als wanneer d' eene vrient mont voor mont tot den anderẽ seer vryelick spreeckt. menschelicker wijse / ten aensien van Godt/ gesprokẽ. Siet Exo. 33. 11. Num. 12. 8. eñ oud. c. 34. 10. vg. oock Num. 14. 14.

b Exod. 19. 16. ende 20. 18.

6 Vz. dese wederhalinge der wet met de eerste publicatie. Exod. 20. 2. Ec. ende siet onder op v. 12.

c Exod. 20. 2, &c. Psal. 81. 11.

7 *Hebr.* uyt het huys der dienstknechtẽ, ende alsoo doorgaens.

d Levit. 26. 1.

e Exod. 20. 5. ende 34. 7, 14. Ierem. 32. 18.

8 Siet hov. cap. 4. op v. 24.

9 Ofte / ongerechticheyt.

10 *Hebr.* aen de derde, ende aẽ de vierde.

11 Ofte/ doe, bewijse weldadicheyt, goedertierenheyt, goetgunsticheyt.

f Levit. 19. 12. Matth. 5. 33.

12 And. valschelick.

13. *Hebr.* nemen, te weten / in den mont/ als Psal. 50. 16. ofte/ opnemen.

g Genes. 2. 2. Exod. 23. 12. eñ 35. 2. Levit. 23. 2. Ezech. 20. 12. Hebr. 4. 4.

14 Dese woorden/ als oock eenige andere v. 14/ 15/ 16. heeft Mose bovẽ de woorden / die Exod. 20. staẽ/ by maniere van verklaringe hier bygevoecht/ gelijck hier oock eenige uytgelaten zijn/ die in Exod. staen.

h Levit. 19. 3. Matth. 15. 4. Luc. 18. 20. Ephes. 6. 2, 3.

15 And. op dat sy uwe dagen verlengen: sy / t. w. vader ende moeder / door het gebedt/ ofte segeninge.

i Matth. 5. 21. Luc. 18. 20. Rom. 13. 9.

k Luc. 18. 20.

16 And. antwoorden, getuygen.

l Rom. 7. 7.

17 Exo. 20. 17. wort het huys des naesten voor sijn wijf gestelt: tot een klaer bewijs dat dit maer een gebodt is.

18 D. hy en sprack niet meer tot den gantschen volcke: maer de andere wetten ende insettingen sprack hy tot Mose in 't bysonder.

19 T. w. de mensche.

20 Sy willen seggẽ/ dat het wel een groot mirakel is/ dat sy levendich zijn geblevẽ: maer souden niet geerne dat perijckel weder uytstaen. Vg. Genes. 16. op v. 13. ende Jud. 6. op v. 22.

21 D. wat mensch isser/ siet Genes. 6. op v. 12.

m Bov. 4. 33. Iud. 13. 22.

n Exod. 20. 19. Hebr. 12. 19.

22 *Hebr.* sy hebben wel gedaen. ofte/ goet gemaeckt. alles dat sy gesproken hebben.

23 *Hebr.* wie sal gevẽ, dat sy dit haer herte hebben, &c. een menschelicke maniere van wenschen als elders dickwijls / die van Godt gebruyct wort/ om te toonen/ dat sulckẽ hert hem aengenaem zy: gelijck menschen plegen te wenschen nae dingen die haer aengenaem zijn. Anders is Godt almachtich / doende wat hy wil / ende geene sulcke beweginge onderworpen. Vgel. Jud. 9. 29. 2. Sam. 18. 33. Job 6. 8. ende 11. 5. Ec.

24 Van dese drie achter een volgende woorden / beteeckent het eerste (nae 't meeste gevoelen) de wet der zeden / het tweede/ de ceremoniale wetten/ het derde/ de politijcke ofte burgerlicke wetten ofte rechten.

25 D. in geene maniere / op geenerley wijse: als onder cap. 28. 14.

26 Siet Gen. 18. op v. 19.

1 *Hebr.* het gebodt. Siet hov. cap. 5. op v. 31.

de dagen uwes levens: ende op dat uwe dagen verlengt worden.

3 Hoort dan/ Israël/ ende neemt waer dat ghyse doet; op dat het u wel gae / ende op dat ghy seer vermenichvuldiget (gelijck als u de HEERE/ uwer vaderen Godt/ gesproken heeft) in 't lant/ dat van [2] melck ende honich is vloeyende.

2 Siet Exod. 3. 8.

4 [a] Hoort/ Israël/ de HEERE onse Godt/ is een [3] eenich HEERE.

a Bov. 4. 35. Marc. 12. 29. Iohan. 17. 3. 1. Corinth. 8. 4, 6.
3 D. een eenich/ eeuwich / almachtich/ Godtlick wesen. siet van 't woort HEERE / ofte/ Iehovah. Genes. 2. op v. 4.

5 So sult ghy den HEERE uwen Godt [b] lief hebben: met u gantsche herte / ende met uwe gantsche ziele / ende met al u vermogen.

b Ond. 10. 12. Matth. 22. 37. Luc. 10. 27.

6 Ende dese woorden / die ick u heden gebiede/ sullen in u herte zijn.

7 Ende ghy sultse uwen [c] kinderen [4] inscherpen / ende daer van spreken: als ghy in uwen huyse sittet / ende als ghy op den wech gaet / ende als ghy nederligt / ende als ghy opstaet.

c Bov. 4. 9. ende 11. 19.
4 *Hebr.* scherpen, wetten, slijpen. dat is/ alsoo voordragen/ datse in haer herte mogen doordringen: gelijck wapenen gescherpt worden / om nae 't doorneemen des gene / diese gebruyct/ door te dringen.

8 Oock sult ghyse tot een [5] teecken binden op uwe hant: ende sy sullen u tot voorhooft-spanselen zijn tusschen uwe oogen.

5 D. ghy sult alle middelen gebruycke/ om de selve in gestadige gedachtenisse te houden / ende uwe kinderen deselve voor oogen te leggen / om daernae te leven. siet Exod. 13. 9. ende van de voorhooft-spanselen/ op v. 16.

9 Ende ghy sultse op de posten uwes huyses/ ende aen uwe poorten schrijven.

10 Alst dan sal geschiet zijn / dat de HEERE uwe Godt u sal hebben ingebracht in dat lant / dat hy uwen vaderen / Abraham / Isaac / ende Jacob geswooren heeft / u te sullen geven: groote ende goede steden/ die ghy niet gebouwt en hebt/

11 Ende huysen/ alles goedes vol/ die ghy niet gevult en hebt/ ende uytgehouwene bornputten / die ghy niet uytgehouwen en hebt/ wijngaerden ende olijfgaerden/ die ghy niet geplant en hebt: [d] ende ghy [6] gegeten hebt ende versadigt zijt;

d Ond. 8. 9, 10.
6 *And.* dat ghy dan sult etē ende versadigt worden. [maer] &c.

12 So wacht u/ dat ghy des HEEREN niet en vergetet: die u uyt Egyptenlant uyt den [7] diensthuyse heeft uytgevoert.

7 *Hebr.* uyt het huys der dienstknechten: als bov. cap. 5. 6.

13 Ghy sult den HEERE uwen [8] Godt [e] vreesen/ ende hem dienen: ende ghy sult [9] by sijnen name sweeren.

8 Verstaet / alleen/ gelijck het volgende sijnen uytwijst / ende te sien is Mat. 4. 10.
e Ond. 10. 20. Matth. 4. 10. Luc. 4. 8.
9 Wanneer de publijcke ofte private noot sulcx vereyscht/ soo sult ghy uwen Godt dese eere aen doen/ dat ghy by hem alleen sweert.

14 Ghy en sult andere Goden niet na volgen; van de Goden der volcken/ die rontomme u zijn.

15 Want de HEERE uwe Godt is een [10] yverich Godt in 't midden van u: dat de toorn des HEEREN uwes Godts tegens u niet en ontsteke / ende hy u van den aerdbodem verdelge.

10 Siet Exod. 20. 5. ende bov. cap. 4. op v. 24.

16 Ghy en sult den HEERE uwen Godt [f] niet [11] versoecken / gelijck als ghy hem versocht hebt te [g] Massa.

f Matth. 4. 7. Luc. 4. 12.
11 Godt versoecken/ is ofte uyt misvertrouwen op hem/ oft uyt hoogachtinge vā sich selven het Godtlicke voorschrift / de rechte ordre eñ d'ordinare middelen te verlaten / om sijn eygen goetduncken te volgen/ eñ van Godt/ sijne eygenschappen/ ende wille preuve te nemen. Siet Exod. 17. 2. Num. 14. 22. Psal. 78. 18. Matth. 4. 7. Actor. 15. 10.
g Exod. 17. 2. Num. 20. 4.

17 Ghy sult de geboden des HEEREN / uwes Godts / [12] vlijtichlick houden: mitsgades sijne getuygenissen / ende sijne insettingen / die hy u geboden heeft.

12 *Hebr.* houdende houden.

18 Ende ghy sult doen / dat recht ende goet is in de oogen des HEEREN: op dat het u wel gae / ende dat ghy inkomet/ ende erbet dat goede lant / dat de HEERE uwen vaderen geswooren heeft;

19 Om alle uwe vyanden voor u aengesichte te verdrijven: gelijck als de HEERE gesproken heeft.

20 Wanneer uwe soon u [13] morgen sal vragen / seggende: Wat zijn dat voor getuygenissen / ende insettingen / ende rechten/ die de HEERE onse Godt u lieden geboden heeft?

13 D. na desen/ heden ofte morgen/ alsmen seyt. Siet Gen. 30. op v. 33.

21 So sult ghy tot uwen sone seggen; Wy waren Pharaos dienst-knechten in Egypten: maer de HEERE heeft ons door eene stercke hant uyt Egypten uytgevoert.

22 Ende de HEERE gaf teeckenen / ende groote [14] ende quade wonderen/ in Egypten / aen Pharao ende aen sijn gantsche huys/ voor onse oogen:

14 Dat is/ vreemde/ schrickelicke/ schadelicke/ ende verderflicke plagen/ waer door de Egyptenaers seer gequelt ende geprijmcht wierden.

23 Ende hy voerde ons van daer uyt: op dat hy ons in brachte / om ons het lant te geven / dat hy onsen vaderen geswooren hadde.

24 Ende de HEERE geboodt ons te doen alle dese insettingen / om te vreesen den HEERE onsen Godt: ons [15] voor altoos ten goede / om ons in 't leven te behouden / gelijck het te desen dage is.

15 *Hebr.* alle de dagē.

25 Ende 't sal ons [16] gerechticheyt zijn/ als wy sullen waernemen te doen alle dese geboden/ voor het aengesichte des HEEREN onses Godts / gelijck als hy ons geboden heeft.

16 Nae de wet / by conditie / indien wy de gantsche wet volkomelick onderhoudē/ gelijck de volgende woorden uytwijsen. vg. Levit. 18. 5. Ezech. 20. 11. Mat. 19. 17. Rom. 10. 5. Gal. 3. 12. Jac. 2. 10. Maer nademael alle weder-geborene kinderen Godts in desen leven onvolmaeckt blijven / sulcx dat sy de voorseyde conditie niet konnen volbrengē/ so en isser geen ander wech om voor Godt gerechtveerdicht te worden/ als door een oprecht geloove aen Jesum Christum/ wiens gerechticheyt ende voldoeninge ons vanden vader uyt genade geschoncken / toegerekent/ ende door 't geloove toege-eygent wort. Siet Jerem. 33. 16. Dan. 9. 24. Rom. 3. 27. ende 8. 3. 1. Corinth. 1. 30. 2. Corinth. 5. 21. Galat. 3. 10/ 11. waer op dan de goede wercken volgen/ als een vrucht des geloofs/ ende bewijs van schuldige danckbaerheyt/ nae 't voorschrift van Godts wet / &c. Galat. 5. 6. Jacob. 2. 18. ende 1. Corint. 6. 20. Philip. 1. 11. Sommige verstaen hier door gerechticheyt, het bewijs ende uyterlick betoon der gerechticheyt/ die wy door 't geloove hebben.

Het vij. Capittel.

Hoe de kinderen Israëls hen moesten houden tegen de Heydensche inwoonderen van Canaan / eñ der selver afgoderyen/ v. 1/ &c. de heerlickheyt Israëls boven alle volcken / met de oorsake van dien / 6. Beloften van menigerleye segeningen / indien sy Gode sullen gehoorsaem zijn / 9. Troost ende versterckinge tegen de veelheyt ende macht der Heydensche volcken / 17. Verbodt van der Afgoden silver ende gout te behouden/ 25.

1 WAnneer u de HEERE uwe Godt sal gebracht hebben in 't lant / daer ghy nae toegaet om dat te erven; ende hy [a] vele volckeren voor u aengesichte sal hebben uytgeworpen / de [1] Hethiten/ ende de Girgasiten / ende de Amoriten/ ende de Canaaniten/ ende de Phereziten/ ende de Heviten/ ende de Jebusiten/ seven volckeren / die meerder ende machtiger zijn dan ghy:

a Ond. 31. 3.
1 Siet Genes. 10. 15. &c. eñ 15. 19. &c.
b Num. 33. 52. Ios. 11. 11.

2 Ende de HEERE uwe Godt haer sal gegeven hebben voor u aengesichte/ [b] dat ghyse slaet: so sult ghyse [2] gantschelick verbannen / [c] ghy en sult geen verbont met hen maken / noch hen genadich zijn.

2 *Hebr.* verbannende verbannen. Siet bov. cap. 2. op v. 34.
c Exod. 23. 32. ende 34. 15.

3 Ghy en sult u oock met hen niet [d] vermaechschappen: ghy en sult [3] uwe dochters niet geven aen hare sonen / ende hare dochters niet nemen voor uwe sonen.

d Exod. 34. 16. 1. Reg. 11. 2.
3 In 't Hebreeusch staet dit/ ende eenige navolgende woorden in 't eenvoudich getal / siende op yder van dese volcken / sonen / ende dochteren.

4 Want sy souden uwe sonen van my doen afwijcken / dat sy andere Goden souden dienen: ende de toorn des HEEREN soude tegens u lieden ontsteken / ende u haest verdelgen.

5 Maer alsoo sult ghy hen doen; [e] hare altaren sult ghy af werpen/ ende hare [4] opgerichte beelden verbreken: ende hare [5] bosschen sult ghy afhouwen / ende hare gesnedene beelden met vyer verbranden.

e Exod. 23. 24. ende 34. 13. Ond. 12. 2, 3.
4 *And.* statuen. ofte/ pilaer-beelden.
5 Verstaet de Afgodische bosschen / die sy ter afgoderye gesticht hebben. Siet ond. cap. 12, 3.

6 Want [f] ghy zijt een [6] heylich volck den HEERE uwen Godt: u heeft de HEERE uwe Godt verkoren/ dat ghy hem ten volcke des eygendoms soudet zijn uyt alle volcken/ die op dē aerdbodem zijn.

f Exod. 19. 5. Bov. 4. 20. ende 14. 21. ende 26. 18. eñ 28. 9. 1. Pet. 2. 9.
6 D. een volck / uyt alle volckē van Gode afgesondert / ende hem toegeeygent/ op dat hy u nae luyt der beloften sijns verbonts segene / ende ghy in sijne geboden heylichlick (gelijck hy/ uwe bontgenoot/ heylich is) volgens uwe verbonts-beloften wandelet. Siet onder capit. 28. 9. 1. Pet. 2. 9.

7 De HEERE en heeft geenen lust tot u gehadt / noch u verkoren / om uwe veelheyt boven alle andere volcken; want ghy waert het weynichste van alle volcken:

8 Maer [7] om dat de HEERE u lieden [g] liefhadde / ende op dat hy hielde den eedt / dien hy uwen vaderen geswooren hadde / heeft u de HEERE met stercker hant uytgevoert; ende heeft u verlost uyt den diensthuyse / uyt de hant van Pharao/ Coninck van Egypten.

7 *Hebr.* om, ofte/uyt, vermits, de liefde des HEEREN [tot] u lieden.
g Ond. 10. 15.
h Exod. 20. 5. Bov. 5. 9.

9 Ghy sult dan weten/ dat de HEERE uwe Godt / [h] die Godt is: die [8] getrouwe

8 D. die waerachtich is in sijne woorden/ ende sijne beloftē sekerlick volbrengt. siet Jes. 49. 7. 1. Cor. 1. 9. eñ 10. 13. 2. Cor. 1. 18. 1. Thess. 5. 24. 2. Thess. 3. 3. 2. Tim. 2. 13. Hebr. 11. 11. 1. Johan. 1. 9.

trouwe Godt / dewelcke het verbont ende de weldadicheyt houdt dien / die hem lief hebben / ende sijne geboden houden / tot in duysent geslachten:

10 Ende hy vergeldt eenen yederen van dien / die hem haten / [9] in sijn aengesicht / om hem te verderven: hy en sal 't sijnen hater niet [i] vertrecken / in sijn aengesicht sal hy 't hem vergelden.

11 Houdt dan de geboden / ende de insettingen / ende de rechten / die ick u heden gebiede / om die te doen.

12 So sal 't geschieden / [k] om dat ghy dese rechten sult hooren / ende houden / ende deselve doen; dat de HEERE / uwe Godt / u het verbont ende de weldadicheyt sal houden / die hy uwen vaderen geswooren heeft.

13 Ende hy sal u lief hebben / ende sal u segenen / ende u doen vermenichvuldigen: ende hy sal segenen de vrucht uwes buycks / ende de vrucht uwes lants / u koorn / ende uwen most / ende uwe olye / de [10] voortsettinge uwer koeyen / ende de kudden van u kleyn vee / in 't lant / dat hy uwen vaderen gesworen heeft u te geven.

14 Gesegent sult ghy zijn boven alle volcken: daer en sal onder u [l] noch man noch vrouwe onvruchtbaer zijn; oock [niet] onder uwe beesten.

15 Ende de HEERE sal alle kranckheyt van u afweeren: ende hy en sal u geene vander Egyptenaren quade sieckten / [11] die ghy kent / opleggen / maer salse leggen op alle die u haten.

16 Ghy sult dan alle die volcken [12] verteeren / die de HEERE uwe Godt u geven sal; u ooge en salse niet verschoonen: ende ghy sult hare Goden niet dienen; want dat soude u een [13] strick zijn.

17 [14] So ghy in u herte seydet; Dese volcken zijn meerder dan ick: hoe soud ickse uyt de besittinge konnen verdrijven?

18 En vreest niet voor hen: [15] gedenckt steets / wat de HEERE / uwe Godt / aen Pharao ende aen alle Egyptenaren gedaen heeft.

19 [m] De groote [16] versoeckingen / die uwe oogen gesien hebben / ende de teeckenen / ende de wonderen / ende de stercke hant / ende den uytgestreckten arm / door welcken u de HEERE uwe Godt heeft uytgevoert: alsoo sal de HEERE uwe Godt doen aen alle volcken / voor welcker aengesichte ghy vreest.

20 Daer toe sal de HEERE / uwe Godt / oock [n] [17] horselen onder hen senden: tot datse omkomen / die overgebleven / ende voor u aengesichte [18] verborgen zijn.

21 En ontsett u niet voor haer lieder aengesicht: want de HEERE uwe Godt is in 't [19] midden van u / een groot ende vreeslick Godt.

22 Ende de HEERE / uwe Godt / sal dese volcken voor u aengesichte [20] allenexkens [21] uyt werpen: haestelick en sult ghyse niet [22] mogen te niete doen / op dat het wilt des veldes niet [23] tegens u vermenichvuldige.

23 Ende de HEERE salse geven voor u aengesichte: ende hy salse [24] verschricken met groote verschrickinge / tot datse verdelcht worden.

24 Oock sal hy hare Coningen in uwe hant geven / dat ghy haren name van onder den hemel te niete doet: geen man sal voor u aengesichte bestaen / tot dat ghyse sult hebben verdelcht.

25 De gesnedene beelden van hare Goden / sult ghy met vyer verbranden: het silver ende gout / dat daer aen is / en sult ghy niet begeeren / noch voor u nemen; op dat ghy daer door niet verstrickt en wordet: want dat is den HEERE uwen Godt een grouwel.

26 Ghy en sult dan den grouwel in u huys niet brengen / dat ghy [25] eenen ban soudt worden / gelijck [26] dat selve is: ghy sult het [27] gantschelick verfoeyen / ende teenemael eenen grouwel daer van hebben; want het is [28] eenen ban.

9 D. in hare tegenwoordicheyt / onder hare oogen / alsmen seyt / ofte in 't openbaer / sonder hare wereltsche hoocheyt / macht / ofte trotsheyt t'ontsien, ende alsoo / dat sy des HEEREN straffende hant tegens hen moeten mercken ende gevoelen.
i Nahum. 1. 2.
k Levit. 26. 3. Ond. 28. 1.
10 Ofte / aenwas. dat is / de vrucht.
l Exod. 23. 26.
11 Die ghy aen den Egyptenaren hebt gesien. Vgel. ond. cap. 28. 60.
12 *Hebr.* eygentlick / eten, op-eten, ende also voorts / verteeren, dat is / ghy sultse vernielen / verdelgen / sonder verschoonen / ofte schroomen / gelijck de spijse niet gespaert en wort / veel weyniger een roof van een wilt dier. Vgel. ond. cap. 31. 17.
13 Siet Exo. 23. 33. ende 34. 12. Jud. 2. 3.
14 D. so ghy by u selven mochtet dencken: alsoo ond. cap. 8. 17. ende 9. 4. &c.
15 *Hebr.* gedenckende gedenckt.
m Bov. 4. 34. ende ond. 29. 3.
16 Siet bov. cap. 4. op v. 34.
n Exod. 23. 28. Ios. 24. 12.
17 Siet Exo. 23. 28.
18 D. die sich versteken hebben / ende uwe hant mogen ontkomen zijn.
19 T. w. met sijne genade ende hulpe.
20 *Hebr.* een weynich, een weynich. dat is / al gemackelick / den eenen voor / den anderen na.
21 Ofte / uyttrecken, uytwortelen, nederstorten.
22 Ofte / konnen.
23 Ofte / boven u.
24 Ofte: verbaest maken met groote verbaestheyt.
25 D. verbannen, siet hier van een aenmerckelick exempel Jos. 7. 11 / 21 / 24 / 25 / 26.
26 T. w. het verbannen goet.
27 *Hebr.* verfoeyende verfoeyen, ende grouwelende grouwelen.
28 D. ten verderve overgegeven / om dat het ter afgoderye gedient heeft.

Het viij. Capittel.

Vermaninge tot gehoorsaemheyt / door verhael van vele groote weldaden Godes aen Israel bewesen / v. 1 / &c. Item / door eene beschrijvinge vande schoonheyt ende vruchtbaerheyt des beloofden lants / 7. met waerschouwingen voor hoochmoet ende vergetenisse Godes ende sijner goetdaden / 10. als oock dreygementen van sware straffen / indien sy ter contrarie souden doen / 19.

1 [1] Alle geboden / die ick u heden gebiede / sult ghy waernemen om te doen: op dat ghy levet / ende vermenichvuldiget / ende inkomet / ende het lant erbet dat de HEERE uwen vaderen gesworen heeft.

2 Ende ghy sult gedencken alles des weechs / dien u de HEERE uwe Godt dese veertich jaer in de Woestijne geleydt heeft: op dat hy u verootmoedichde / om u te [2] versoecken / om te [3] weten wat in u herte was; of ghy sijne geboden soudt houden / of niet.

3 Ende hy verootmoedichde u / ende liet u hongeren / ende spijsde u met het [a] Man / dat ghy niet en kendet / noch uwe vaderen gekent hadden: op dat hy u bekent maeckte / [b] dat de mensche niet alleen [4] van den broode leeft / maer dat de mensche leeft van alles / dat uyt des HEEREN mont [5] uytgaet.

4 [c] Uwe kleedinge en is aen u niet veroudet / ende uwe voet en is niet [6] geswollen dese veertich jaer.

5 Bekent dan in u herte; dat de HEERE / uwe Godt / u kastijdt / [7] gelijck als een man sijnen sone kastijdt.

6 Ende houdt de geboden des HEEREN uwes Godts: [8] om in sijne [9] wegen te wandelen / ende om hem te vreesen.

7 Want de HEERE uwe Godt brengt u in een goet lant; een lant van waterbeken / fonteynen / ende diepten / die [10] in dalen ende in bergen [11] uytvlieten:

8 Een lant van tarwe ende gerste / ende wijnstocken / ende vijchboomen / ende granaet-appelen: een lant van [12] oly-rijcke olijf-boomen / ende van honich.

9 Een lant / daer in ghy [13] broot sonder schaersheyt eten sult; daer in u niets ontbreken sal: een lant welckes steenen [14] yser zijn / ende uyt welckes bergen ghy koper uythouwen sult.

10 [15] [d] Als ghy dan sult gegeten hebben / ende versadicht zijn / so sult ghy den HEERE uwen Godt [16] loven over dat goede lant / dat hy u sal hebben gegeven.

11 Wacht u / dat ghy des HEEREN / uwes Godts / niet en vergetet: dat ghy niet en soudt houden sijne [17] geboden / ende sijne rechten / ende sijne insettingen / die ick u heden gebiede.

12 Op dat niet misschien / als ghy sult gegeten hebben ende versadicht zijn; ende goede huysen gebouwt hebben / ende die bewoonen;

13 Ende uwe runderen ende uwe schapen sullen vermeerdert zijn / oock silver

1 *Hebr.* Allen gebodt, dat ick, &c. ofte / elck gebodt.
2 Menschelicker wijse van Godt gesproken. Siet Genes. 22. op v. 1.
3 Op dat ghy selfs ende andere mochtet weten / dat is / op dat het openbaer ende bekent wierde / &c. alsoo ond. cap. 13. 3. Jud. 3. 4. 2. Chron. 32. 31.
a Exod. 16. 14, 15.
b Matth. 4. 4. Luc. 4. 4.
4 Ofte / op, door, by, gelijck wy oock spreken: by broot / op broot leven / sich onderhouden.
5 Ofte / voortkomt. *Hebr.* van, by, ofte / door allen uytganck van des HEEREN mont. Dat is / van alles / wat Godt niet alleen ordinaerlick / maer oock buyten de gemeyne ordre daer toe belieft te ordineren ende te segenen / waer van hy bevel geeft dat de mensche daer van sijn leven onderhoude / ja oock sonder middel / wanneer het hem belieft.
c Ond. 29. 5. Nehem. 9. 21.
6 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick / het opswellen, verheffen, rijsen des deechs door den deesem: Mose wil seggen / dat hare voeten niet ontstelt ofte verzeert zijn geweest door de moeyelicheyt ende 'tongemack van al dat reysen ende trecken.
7 Met alsulcke liefde / op sulcke wijse / ende tot sulcken eynde / als een goedich vader sijn kint castijdt. Siet Prov. 3. 11 / 12. Hebr. 12. 5 / 6 / 7 / 8 / 9 / 10 / &c.
8 Ofte / wandelende in sijne wegen, ende hem vreesende.
9 Siet Gen. 18. op v. 19.
10 *Hebr.* in dal ende in berch.
11 Ofte / voortkomen, ontspringen.
12 *Hebr.* olijfboomen der olye.
13 Siet Gen. 3. op v. 19.
14 D. alwaer in de steenen yser gevonden wort / ofte daer de steenen yserich zijn.
15 And. ghy sult dan eten, ende versadicht worden, ende &c.
d Bov. 6. 12, 13.
16 *Hebr.* segenen.
17 Siet bov. cap. 5. op v. 31.

ende gout u sal vermeerdert zijn; ja al/ wat ghy hebt/ vermeerdert sal zijn;

14 U herte sich alsdan verheffe: dat ghy vergetet des HEEREN/ uwes Godts/ die u uyt Egyptenlant uyt den diensthuyse uytgevoert heeft:

15 Die u geleydt heeft in die groote ende vreeslicke woestijne/ [daer] vyerige slangen/ ende schorpioenen/ ende dorheyt/ daer geen water en was: [e] die u water uyt de [18] keyachtige rotze voort brachte:

16 Die u in de woestijne spijsde met [f] Man/ dat uwe vaderen niet gekent en hadden: [19] om u te verootmoedigen/ ende om u te [20] versoecken/ op dat hy u [21] ten laetsten wel dede:

17 [22] Ende ghy [23] in u herte segget: Mijne kracht/ ende de sterckte mijner hant heeft my dit [24] vermogen verkregen.

18 Maer ghy sult gedencken des HEEREN/ uwes Godts/ dat hy 't is/ die u kracht geeft om vermogen te verkrijgen: op dat hy sijn verbont bevestige/ dat hy uwen vaderen geswozen heeft: gelijck het te desen dage is.

19 Maer indien 't geschiet/ dat ghy des HEEREN/ uwes Godts/ [25] gantschelick vergeett/ ende andere Goden navolcht/ ende dientse/ ende buycht u voor deselve; so betuyge ick heden tegens u/ dat ghy [26] voorseker sult vergaen.

20 Gelijck de Heydenen/ die de HEERE voor u aengesichte verdaen heeft/ alsoo sult ghy vergaen: om dat ghy de stemme des HEEREN/ uwes Godts/ niet gehoorsaem sult geweest zijn.

e Exod. 17. 6. Num. 20. 11. Psal. 78. 15. ende 114. 8.
18 *Hebr.* de rotze des keys, D. de keyige/ steenige rotze.
f Exod. 16. 14. 15.
19 Siet vov. v. 2/3.
20 Siet vov. v. 2.
21 *Hebr.* in u uyterste, in u laetste, achterste, dat is/ achterna.
22 Dit moet gevoegt worden met het begin van v. 12. ende 14.
23 Siet vov. cap. 7. 17.
24 Siet Psal. 73. op v. 12.
25 *Hebr.* vergetende vergetet.
26 *Hebr.* vergaende vergaen sult.

Het ix. Capittel.

Getrouwe waerschouwingen aen Israël/ dat sy hare vyanden overwonnen hebbende/ ende in 't beloofde lant gebracht zijnde/ geensins moesten gedencken/ dat Godt sulcx om hare gerechticheyt gedaen hadde/ maer om der inwoonderen boosheyt te straffen/ ende syne genadige verbonts-beloften aen Israël te volbrengẽ/ v. 1/ &c. welcx Mose bewijst met een lanck verhael van Israëls wederspannicheyt ende grouwelicke sonden/ begaen aen Horeb/ 7. te Tabhera/ Massa/ Kibroth-Taava/ 22. als oock te Kades-Barnea/ 23. waer by Mose verhaelt/ hoe seer hy om harer sonden wille zy ontstelt geweest/ ende wat voorbiddingen hy heeft moeten doen/ om Godts toorn te stillen/ 15.

1 HOort Israël; ghy sult [1] heden over de Jordane gaen/ dat ghy inkomet om [2] volcken te erven/ die grooter ende stercker zijn dan ghy: steden/ die groot/ ende tot [3] inden hemel gesterckt zijn:

2 Een groot ende lanck volck/ kinderen der [4] Enakim: die ghy kent/ ende [van welcken] ghy [a] gehoort hebt: [5] Wie soude bestaen voor 't aengesichte der kinderen Enaks?

3 So sult ghy heden weten/ dat de HEERE uwe Godt de gene is/ die voor u aengesichte doorgaet/ een [b] [6] verteerende vyer; die salse verdelgen/ ende die salse voor u aengesichte nederwerpen: ende ghy sultse uyt de besittinge verdrijven/ ende sultse haestelick te niete doen/ gelijck als de HEERE u gesproken heeft.

4 Wanneerse nu de HEERE uwe Godt voor u aengesichte sal hebben uytgestooten/ so en [7] spreeckt niet in u herte/ seggende: De HEERE heeft my om mijne gerechticheyt ingebracht/ om dit lant te erven: want om de godtloosheyt deser volcken/ verdrijftse de HEERE voor u aengesichte uyt de besittinge.

5 Niet om [8] uwe gerechticheyt/ noch om de oprechticheyt uwes herten koomt ghy henen in/ om haer lant te erven: maer om de godtloosheyt deser volcken/ verdrijftse de HEERE uwe Godt voor u aengesicht uyt de besittinge; ende om het woort te bevestigen/ dat de HEERE uwe Godt uwẽ vaderen/ Abraham/ Isaac/ ende Jacob [c] geswozen heeft.

6 Weet dan/ dat u de HEERE uwe Godt niet om uwe gerechticheyt dit selve goede lant geeft/ om dat te erven: want ghy zijt een [9] hartneckich volck.

7 Gedenckt/ en vergeet niet/ dat ghy den HEERE uwen Godt inde woestijne [d] seer vertoornt hebt: van dien dage af/ dat ghy uyt Egyptenlant uytgegaen zijt/ tot dat ghy quaemt aen dese plaetse/ zijt ghylieden wederspannich geweest tegen den HEERE.

8 [10] [e] Want aen Horeb vertoorndet ghy den HEERE seer: dat hy sich tegen u vertoornde/ om u te verdelgen.

9 Als ick op den berch geklommen was/ om te ontfangen de steenen tafelen/ de tafelen des [11] verbonts/ dat de HEERE met u lieden [12] gemaeckt hadde; doe [f] bleef ick veertich dagen ende veertich nachten op den berch/ [13] at geen broot/ ende dronck geen water.

10 Ende de HEERE gaf my de twee steenẽ tafelen/ [g] met [14] Godes vinger beschreven: ende [15] op deselve/ nae alle de woorden/ die de HEERE op den berch uyt het midden des vyers [16] ten dage der versamelinge met ulieden gesproken hadde.

11 So geschiedde het ten eynde van veertich dagen ende veertich nachten/ [als] my de HEERE de twee steenen tafelen/ de tafelen des verbonts/ gaf;

12 Dat de HEERE tot my seyde: Staet op/ gaet haestelick af van hier/ want u volck/ dat ghy uyt Egypten hebt uytgevoert/ heeft [17] het verdorven: sy zijn haestelick afgeweken vanden [18] wech/ dien ick hen geboden hadde; sy hebben hen een gegoten beelt gemaeckt.

13 Voorts sprack de HEERE tot my/ seggende: ick heb dit volck aengemerckt/ ende siet/ het is een [h] hartneckich volck.

14 [i] [19] Laet van my af dat ickse verdelge/ ende haren naem van onder den Hemel uytdoe: ende ick sal u tot een machtiger ende meerder volck maken/ dan dit is.

15 Doe keerde ick my/ ende ginck van den berch af; de berch nu brandde van vyer/ ende de twee tafelen des verbonts waren op beyde mijne handen.

16 Ende ick sach toe/ ende siet/ ghy haddet aen den HEERE/ uwen Godt/ gesondicht/ ghy haddet u een gegoten kalf gemaeckt: ghy waert haestelick afgeweken vanden wech/ dien u de HEERE geboden hadde.

17 Doe vattede ick de twee tafelen/ ende wierpse henen uyt beyde mijne handen/ ende brackse voor uwe oogen.

18 Ende ick wierp my neder voor het aengesichte des HEEREN/ [20] als ten eersten/ veertich dagen ende veertich nachten/ ick en at geen broot/ ende dronck geen water: om alle uwe sonde/ die ghy haddet gesondicht/ doende [21] dat quaet is in des HEEREN oogen/ om hem tot toorne te verwecken.

19 Want ick vreesde van wegen den toorne ende de grimmicheyt/ daermede de HEERE seer op ulieden vertoornt was/ om u te verdelgen: doch de HEERE verhoorde my oock op dat mael.

20 Oock vertoornde sich de HEERE seer tegen Aaron/ om hem te verdelgen:

1 D. al haest/ binnen korten tijt.
2 D. landen der volckeren/ die &c. want die volckeren moesten sy uytroeyen nae Godes bevel.
3 Siet vov. cap. 1. op v. 28.
4 Als vov. cap. 1. 28. ende 2. 10/ 11.
a Num. 13. 33. 34.
5 Eẽ gemeẽ spreeckwoort/ ten tijde als dese Reusen in fleur waren.
b Vov. 4. 24. Hebr. 12. 29.
6 Siet vov. cap. 4. op v. 24.
7 Siet vov. cap. 7. op v. 17.
8 Want ghy/ wil de HEERE seggẽ/ geene gerechticheyt by u selvẽ hebt/ maer het contrarie. Siet vers. 6/ 7. &c. eene gelijcke maniere van spreken gebruyckt d'Apostel Tit. 3. 5. ende elders dickwils in 't verhael van de oorsaken der salicheyt/ dat is/ onser verlossinge ende besittinge des hemelschen Canaans/ als hy seyt: niet uyt de wercken, niet uyt de rechtveerdige wercken, die wy souden gedaen hebben, &c.
c Genes. 12. 7. ende 13. 15. ende 15. 7. ende 17. 8. ende 26. 4. ende 28. 13.
9 Siet Exod. 32. 9.
d Exod. 14. 11. ende 16. 2. ende 17. 2. Num. 11. 4.
10 Dit volgẽde verhael dient tot bewijs van het 5 ende 6 vers/ daer Mose seyde/ dat Godt haer niet om hare gerechticheyt in 't lant Canaan brengen soude.
e Exod. 32. 4. Psal. 106. 19.
11 D. op de welcke de tien geboden geschreven waren/ die het verbont der wet Godes vervatteden: alsoo v. 10. &c.
12 Siet Genes. 15. op v. 18.
f Exod. 24. 18. ende 34. 28.
13 D. ick nuttichde noch spijse noch dranck. alsoo v. 18. ende 1. Reg. 13. 8/ 9/ 13. 2. Reg. 6. 22.
g Exod. 31. 18.
14 D. met sijnen vinger. Siet de geestelicke beduydinge van desen/ 2. Corint. 3. 3/ 7. ende vg. Jer. 31. 33.
15 T. w. was geschreven.
16 Als Israël onder aen den voet des berchs stont om des HEEREN geboden aen te hooren.
17 Ofte/ sich verdorven. Siet Exod. 32. 7.
18 Siet Gen. 18. op v. 19.
h Exod. 32. 9. ende 33. 3. ende 34. 9. Ond. 10. 16. ende 31. 27. 2. Reg. 17. 14.
i Exod. 32. 10. Psal. 106. 23.
19 Of de HEERE seyde: en valt my niet meer lastich met u voorbidden voor dit hartneckich volck. Siet Mosis voorbede/ Exod. 32. 11/ 12/ &c. ende 34. 9. ende ond. v. 26/ &c.
20 Ick deed' wederom als ick te voren gedaen hadde.
21 D. dat hem mishaegt.

gen: doch ick badt oock ter selver tijt voor Aaron.

21 Maer [22] uwe sonde / het kalf / dat ghy haddet gemaeckt / [k] nam ick ende verbrandde 't met vyer / ende stampte 't / malende het wel / tot dat het verdunt wert tot stof: ende [23] sijn stof wierp ick inde beke / die van den berch afvliet.

22 Oock vertoorndet ghy den HEERE seer te [l 24] Thabera ende te [m 25] Massa / ende te [n 26] Kibroth-Taava.

23 Voorts als de HEERE ulieden sondt uyt Kades Barnea / seggende: [o] Gaet op ende ervet dat lant / dat ick u gegeven hebbe: so waert ghy den [27] monde des HEEREN uwes Godts wederspannich / ende en [28] geloofdet hem niet / ende en waert sijne stemme niet gehoorsaem.

24 Wederspannich zijt ghy geweest tegen den HEERE: van den dach af / dat ick u [29] gekent hebbe.

25 Ende ick wierp my neder voor des HEEREN aengesicht / die veertich dagen / ende veertich nachten / inde welcke ick my nederwierp: dewijle de HEERE geseyt hadde / dat hy u verdelgen soude;

26 Ende ick badt tot den HEERE / ende seyde / [p] Heere / HEERE / en verderft u volck ende u erfdeel niet / dat ghy door uwe [30] grootheyt verlost hebt: dat ghy uyt Egypten door eene stercke hant hebt uytgevoert.

27 Gedenckt [31] uwer knechten / Abrahams / Isaacs ende Iacobs: Siet niet op de hardicheyt deses volcx / noch op sijne godloosheyt / noch op sijne sonde.

28 [32] Op dat het lant / van daer ghy ons hebt uytgevoert / [q] niet en segge; Om datse de HEERE niet en konde brengen in 't lant / daer van hy hen gesproken hadde; ende om [33] dat hyse hatede / heeft hyse uytgevoert / om haer te dooden inde woestijne.

29 Sy zijn doch u volck / ende u erfdeel / dat ghy door uwe groote kracht ende door uwen uytgestreckten arm hebt uytgevoert.

22 D. als de volgende woorden uytwijsen / het gegoten calf / daer mede ghy de grouwelicke sonde der afgoderye bedreven hadt. Vg. Ies. 27.9. Hos. 10. 8. Amos 8.14.
k Exod. 32. 20.
23 Om desen grouwel op 't hooghste te versoeyen / ende alle gedachtenisse daer van in de diepte te versmooren. siet hier van breeder Exod. 32. op v. 20. ende Vg. 2. Reg. 23. op v. 12.
l Num. 11. 2.
24 D. brant. waerom dese plaetse alsoo genaemt zy / Siet Num. 11. 2/3.
m Exod. 17. 7.
25 D. versoeckinge / Siet Exod. 17. 7.
n Num. 11. 4/34.
26 D. lust-graven. Siet Num. 11. 34.
o Num. 13. 3. ende 14. 1.
27 D. het bevel.
28 Siet bov. cap. 1. op v. 32.
29 D. met u omgegaen / ende volgens mijn beroep met u te doen gehadt hebbe.
p Exod. 32. 11. Num. 14. 13.
30 D. Majesteyt / ofte / groote mogentheyt. Siet ond. cap. 11. 2.
31 D. des verbonts / dat ghy met hen gemaeckt hebt.
32 *Hebr.* op datse niet seggen, het lant, van daer, &c. dat is / op dat de inwooners des lants / van daer / &c. niet seggen. naemlick de Egyptenaers: als Exod. 32. 12.
q Exod. 32. 12. Num. 14. 16.
33 Vg. bov. 1. 27.

Het x. Capittel.

Verhael van het maken der twee andere tafelen / ende de inschrijvinge der 10 geboden in de selve / als oock vande kiste ofte arke / waerinse van Mose wech-geleyt zijn / v. 1 / &c. Aarons doot / ende de afsonderinge van den stam Levi tot des HEEREN dienst / 6. Mosis verblijf op den berch / 10. Een heerlicke vermaninge aen Israel tot Godes vreese / gehoorsaemheyt / ende liefde des naesten / in 't bysonder der vreemdelingen / als oock tot de kennisse des waren Godes / met verscheydene beweeghlicke redenen / 12.

1 [1] TEr selver tijt seyde de HEERE tot my; [a] Houwt u twee steenen tafelen / als de eerste / ende klimt tot my op desen berch: daerna sult ghy u eene [2] kiste van hout maken.

2 Ende ick sal op die tafelen schrijven de woorden / die geweest zijn op de eerste tafelen / die ghy gebroken hebt: ende ghy sultse leggen in die kiste.

3 Also maeckte ick eene kiste van [3] Sittim-hout / ende hieuw twee steenen tafelen als de eerste: ende ick klom op den berch / ende de twee tafelen waren in mijner hant.

4 Doe schreef [4] Hy op de tafelen / nae het eerste schrift / de [5] tien woorden / die de HEERE [6] ten dage der versamelinge op den berch uyt het midden des vyers tot u lieden gesproken hadde: ende de HEERE gafse my.

5 Ende ick keerde my / ende ginck af van den berch / ende leyde de tafelen inde kiste / die ick gemaeckt hadde: ende aldaer

1 Als des HEEREN toorn / na mijne voorbede / die in 't eynde des voorgaende cap. verhaelt is / nu gestilt was.
a Exod. 34. 1.
2 Ofte / Arke. Dit kanmē verstaen van eene kiste / in de welcke Mose de tafelen soude leggen / ter tijt toe dat de Arke des verbonts / (Exo. 25. 21.) gemaeckt soude zijn: ofte / van de Arke des verbonts selve / die Godt hier bevolen heeft / datse naderhant soude gemaeckt worden.
3 Siet Exod. 22. op v. 5.
4 N. de Heere.
5 D. de tien gebodē.
6 Als bov. c. 9. 10.

[7] zijnse / gelijck als de HEERE my geboden heeft.

6 Ende de kinderen Israëls [b] reysden van [8] Beëroth Bene-Iaakan [ende] Mosera: aldaer [c] sterf Aaron / ende wert aldaer begraven / ende sijn soon Eleazar bediende het Priesterampt in sijne plaetse.

7 Van daer reysden sy nae [d 9] Gudgod: ende van Gudgod nae Iotbath / een lant van waterbeken.

8 Ter selver tijt scheydde de HEERE de stamme Levi uyt / om de Arke des verbonts des HEEREN te dragen / [10] om voor het aengesichte des HEEREN te staen / om hem te dienen / ende om [11] in sijnen name te segenen / tot op desen dach.

9 Daerom en heeft [12] Levi [e] geen deel noch erve met sijne broederen: [13] de HEERE / die is sijn erfdeel / gelijck als de HEERE uwe Godt tot hem gesproken heeft.

10 Ende ick stont op den berch / als de voorige dagen / [f] veertich dagen ende veertich nachten: ende de HEERE [g] verhoorde my oock op dat selve mael; de HEERE en heeft u niet willen verderven.

11 Maer de HEERE seyde tot my; Staet op / gaet op de reyse / voor 't aengesichte des volcx: dat sy in komen / ende erven het lant / dat ick haren vaderen geswooren hebbe / hen te geven.

12 Nu dan / Israël / wat eyscht de HEERE uwe Godt van u? dan den HEERE uwen Godt te vreesen / in alle sijne [14] wegen te wandelen / ende hem lief te hebben / ende den HEERE uwen Godt [h] te dienen; [15] met u gantsche herte / ende met uwe gantsche ziele.

13 Om te houden de geboden des HEEREN / ende sijne insettingen / die ick u heden gebiede: [16] u ten goede.

14 Siet / des HEEREN uwes Godts is de hemel / ende de hemel [17] der hemelen; de [i] aerde / ende al wat daer in is.

15 [18] Alleenlick heeft de HEERE lust gehadt aen uwe vaderen / om die lief te hebben: ende heeft haer zaet nae hen / ulieden / uyt alle de volcken verkozen / gelijck het te desen dage is.

16 [19] Besnijdet dan de voorhuyt [k] uwes herten: ende en verhardet uwen [l] necke niet meer.

17 Want de HEERE uwe Godt / die is een Godt der [20] Goden / ende [m] Heere der Heeren: die groote / die machtige / ende die vreeslicke Godt / die [n] geen [21] aengesicht aenneemt / nochte geschenck ontfangt.

18 Die het recht des weesen ende der weduwe [22] doet: ende heeft den vreemdelinck lief / dat hy hem broot ende kleedinge geve.

19 Daerom sult ghylieden den vreemdelinck lief hebben: want ghy zijt vreem-

7 Ofte / warense.
b Num. 33. 30.
8 Ofte / van Beëroth der kinderen Iaakans nae Moser. Sommige meynen / dat hier twee optochten te samen gevoegt worden: hoewelse eerst van Moseroth zijn opgetogen / ende daer na van Bene-Iaakan. siet Num. 33. 31/32. Doch 't kan zijn / datter eene plaetse by dē berch Hor (daer Aaron sterf) geweest is / die Moser ofte Mosera geheeten hebbe. Tusschē den optocht van Bene-Iaakan ende Aarons doot op Hor / worden Num. 33. verscheydene optochten ende legeringen gestelt. Siet aldaer. Sulcx dat dit Beëroth-bene-Iaakan wel eene andere plaetse mochte geweest zijn / als Bene-Iaakan slechtelick alsoo genoemt: waer op de aendachtige leser kan letten.
c Num. 20. 28. ende 33. 38.
d Num. 33. 32/33.
9 Num. 33. Hor-Gidgod.
10 D. om hem in de verrichtinge des Godts-diensts in sijne heylige wooninge te dienen / als de volgende woorden verklaren. Vgl. ond. 17. 12. ende 18. 5/7. Iud. 20. 28. 1. Reg. 17. 1. Psal. 134. 1. ende 135. 2. Ezech. 44. 15/16.
11 Om Godes segen in sijnen name / ofte van sijnen 't wegen over den volcke / in 't scheyden der vergaderinge uyt te spreken. Siet Levit. 9. op v. 23.
12 D. de stamme Levi / ofte / de Leviten.
e Num. 18. 20/21/&c. Ond. 18. 1. Ezech. 44. 28.
13 D. 't gene den HEERE van de andere stammen geoffert wort / daer van sullen sy leven / volgens des Heeren ordinantie daer van gegeven. siet Num. 18. 20/21/22/23/&c.
f Bov. 9. 18.
g Bov. 9. 19.
14 Siet Genes. 18. op v. 19.
h Bov. 6. 5. Matth. 22. 37. Luc. 10. 27.
15 Als Deut. 6. 5.
16 Siet bov. cap. 6. 25.
17 D. de hooghste Hemel / als oock 1. Reg. 8. 27. die de derde hemel genoemt wort. 2. Corint. 12. 2. hemel der hemelen wort geseyt / gelijck het hooge-liet Salomons / het liet der liederen, Edelheyt der ydelheden, Koninck der Koningen, knechten der knechten.
i Genes. 14. 19.

Psal. 24. 1. ende 115. 16. 18 Mose wil seggen / datter geene andere oorsake is van de verkiesinge Israëls / ende harer vaderen / als het enckel vry welbehagen ende de louter genade Godes: want hem alle sijne schepselen / ten aensien der scheppinge / even nae waren / hy hadde niemant van doen / ende het stont hem vry / Israël ende hare vaderen in haren sondigen staet / als andere volckeren / te laten / ofte te verkiesen ende te begenadigen / wien / ofte wat volck hy wilde. Vg. Exod. 33. 19. ende bov. 9. 4/5/6/ &c. Ios. 24. 2/3. Matth. 11. 26. Actor. 13. 17. ende 14. 16. Rom. 9. 15. ende 11. 35. Ephes. 1. 5/9/11/ &c. 19 D. doet van u herte wech alles / wat tegen des HEEREN heyligen wille strijdt / ende kruyciget u vleesch. Vg. Ier. 4. 4. Rom. 2. 28/29. Col. 2. 11. van het verharden der necken. Siet Exod. 32. op v. 9. k Ierem. 4. 4. l Exod. 32. 9. ende 33. 3. ende 34. 9. Bov. 9. 13. 20 D. de Afgoden zijn niets / maer dese is de eenige / ware / alderhooghste Godt / die oock heerscht over alle Engelen ende menschen / die van wegen eenich Godtlick ampt / ofte dienst / Goden genaemt worden. Alsoo Psal. 50. 1. Vg. 1. Corinth. 8. 5/6. ende Apoc. 17. 14. ende 19. 16. m Apoc. 17. 14. n 2. Chron. 19. 6. 7. Iob 34. 19. Actor. 10. 34. Rom. 2. 11. Galat. 2. 6. Ephes. 6. 9. Coloss. 3. 25. 1. Pet. 1. 17. 21 D. die geen uyterlick onderscheyt der menschen aensiet / of yemant rijck ofte arm / ingeboren ofte vreemdelinck / Iode ofte Heyden zy / &c. Siet oock Levit. 19. op v. 15. 22 D. uytvoert.

delingen geweest in Egyptenlant.

20 Den HEERE uwen Godt sult ghy [o] vreesen / hem sult ghy dienen: ende hem sult ghy [p] aenhangen / ende by synen name [23] sweeren.

21 Hy is uwe [24] lof / ende hy is uwe Godt: die by u gedaen heeft / dese groote ende vreeslicke dingen / die uwe oogen gesien hebben.

22 Uwe vaderen togen af nae [25] Egypten met [q] tseventich [26] zielen: ende nu heeft u de HEERE uwe Godt gestelt [r] als de [27] sterren des hemels / in menichte.

o Bov. 6. 13. Matth. 4. 10. Luc. 4. 8.
p Ond. 13. 4.
23 Siet bov. cap. 6. op v. 13.
24 D. die u door sijne genade ende weldadicheyt oorsake geeft / om hem te loven / ende des ghy u hebt te beroemen / ende diens lof ghy steets in u herte ende mont behoort te voeren. Vg. Jer. 17. 15.
25 Siet Gen. 12. op v. 10.
q Gen. 46. 27. Exod. 1. 5. Actor. 7. 14.
26 D. sy waren niet meer als tseventich persoonen.
r Genes. 15. 5.
27 Siet Genes. 13. op v. 16. ende 15 / 5.

Het xj. Capittel.

Mose vermaent Israël wederom tot onderhoudinge van Godts geboden / ten 1. met verhael van Godes weldaden ende wonderwercken aen hen bewesen / v. 1 / &c. ten 2. met beschrijvinge van't beloofde lant / 9. ten 3. met belofte van bequaem weder ende vruchtbaerheyt des lants / 13. ten 4. met dreygementen van het tegendeel / in geval van afwijckinge / 16. vermaninge van Godts geboden steets voor oogen te hebben / ende den kinderen te leeren / met schoone beloften / 18. Voorstellinge van segen ende vloeck / 26. Bevel ende ordre nopende de uytsprake van dien / als sy in Canaan souden gekomen zijn.

1 DAerom sult ghy den HEERE uwen Godt lief hebben: ende ghy sult [1] 't allen dagen [2] onderhouden syn bevel / ende syne [3] insettingen / ende syne rechten / ende syne geboden.

2 Ende ghylieden sult heden weten; dat ick niet en [spreke] met uwe kinderen / die 't niet en weten / ende de [4] onderwijsinge des HEEREN uwes Godts niet gesien en hebben: syne [5] grootheyt / syne stercke hant / ende synen uytgestreckten arm;

3 Daer toe syne teeckenen ende syne daden / die hy in 't midden van Egypten gedaen heeft / aen Pharao den Coninck van Egypten / ende aen syn gantsche lant;

4 Ende wat hy gedaen heeft aen het heyr der Eyptenaren / aen des selven peerden / ende aen des selven wagenen; dat hy de wateren vande schelfzee boven haer aengesicht dede oversWemmen / als sy uliedenvan achteren vervolchden: ende de HEERE verdeedse / tot op desen dach.

5 Ende wat hy ulieden gedaen heeft inde woestyne: tot dat ghy gekomen zijt aen dese plaetse.

6 Daer en boven / wat hy gedaen heeft [a] aen Dathan / ende aen Abiram / sonen Eliabs / des soons Rubens; hoe de aerde haren mont op dede / ende verslondse met hare [6] huysgesinnen / ende hare tenten: ja al wat [7] bestont / [8] dat hen aenginck / in 't midden van gantsch Israël.

7 Want het zijn [9] uwe oogen / die gesien hebbẽ al dit groote werck des HEEREN / dat hy gedaen heeft.

8 Houdt dan [10] alle geboden / die ick u heden gebiede: op dat ghy gesterckt wordet ende inkomet / ende ervet het lant / daer henen ghy overtreckt om dat te erven.

9 Ende op dat ghy de dagen verlenget in het lant / dat de HEERE uwen vaderen geswooren heeft / haer ende haren zade te geven: een lant / [11] vloeyende van melck ende honich.

10 Want het lant / daer ghy nae toegaet om dat te erven / dat en is niet als Egyptenlant / van waer ghy uytgegaen zijt: het welcke ghy bezaeydet met u zaet / ende bewaterdet [12] met uwen ganck / als eenen kruythof.

11 Maer het lant / waer henen ghy overtreckt om dat te erven / is een lant van bergen ende van dalen: het drinckt water [13] by den regen des hemels.

1 *Hebr.* alle de dagen. te weten / uwes levens: als dickwils. Siet cap. 12. 1 / 19. ende 16. 3. ende 17. 19 / &c.
2 *Hebr.* ghy sult sijne bewaringe bewaren, ofte / sijne onderhoudinge onderhouden. Sijne bewaringe, ofte / onderhoudinge, dat is / 't gene hy u bevolen heeft te bewaren / ofte / 't onderhouden. Siet Genes. 26. op v. 5.
3 Siet bov. cap. 5. op v. 31.
4 Dat is / alles wat Godt aen sijn volck om hen te onderwijsen te dier tijt gedaen hadde / 't welck in 't volgende verhaelt wort.
5 D. sijne Majesteyt eñ groote Godtlicke macht / lichtende in sijne wercken / als de volgende woorden verklaren. alsoo bov. 3. 24. ende 9. 27.
a Num. 16. 31. ende 27. 3. Psal. 106. 17.
6 *Hebr.* huysen.
7 Siet Genes. 7. op v. 4.
8 *Hebr.* dat aen haren voet was: dat is / in haren dienst / macht / ofte besit: ofte / wat hen aenginck / ofte volchde: Vgel. Exod. 11. 8.
9 Mose wil seggen / dat het een bysondere weldaet Godts zy / dat alle dese wonderen by haer leven ende voor hare oogen geschiet zijn. Vg. bov. cap. 5. 3.
10 *Hebr.* allen, ofte / elck gebodt, dat ick, &c. alsoo ond. v. 22.
11 Siet Exod. 3. v. 8.
12 *Hebr.* met uwen voet. D. met uwen dienst ende arbeyt / moetende het water met moeyte daer in dragen / ofte leyden / om dat te bevochtigen. And. nae u eygen goetduncken.

12 Een lant / dat de HEERE uwe Godt [14] besorcht: de oogen des HEEREN uwes Godts / zijn geduerich daer op / van het begin des jaers / tot het eynde des jaers.

13 Ende het sal geschieden / so ghy [15] neerstichlick sult hooren nae mijne geboden / die ick u heden gebiede; om den HEERE uwen Godt lief te hebben / ende hem te dienen / met u gantsche herte / ende met uwe gantsche ziele;

14 [16] So sal ick den regen uwes [17] lants geven te syner tijt / [18] vroegen regen ende [19] spaden regen: op dat ghy u koorn / ende uwen most / ende uwe olye insamelet.

15 Ende ick sal kruyt geven op uwen velde voor uwe beesten: ende ghy sult eten / ende versadigt worden.

16 Wacht u selven / dat ulieder herte niet verleydt en worde: dat ghy [b] afwijcket / ende anderen Goden dienet / ende u voor die buyget /

17 Dat de toorn des HEEREN tegens ulieden ontsteke / ende hy den hemel [20] toesluyte / datter geen regen en zy / ende het aerdrijck syn gewas niet en geve: ende ghy haestelick omkomet van het goede lant / dat u de HEERE geeft.

18 [c] Legt dan dese mijne woorden in u herte / ende in uwe ziele / ende [21] bindtse tot een teecken op uwe hant / datse tot voorhooftspanselen zijn tusschen uwe oogen:

19 Ende [d] leert die uwen kinderen / sprekende daer van; als ghy in uwen huyse sittet / ende als ghy op den wech gaet / ende als ghy nederligt / ende als ghy opstaet.

20 Ende schrijftse op de posten uwes huyses / ende aen uwe poorten.

21 Op dat uwe dagen / ende uwer kinderen dagen / inden lande / dat de HEERE uwen vaderen hen te geven gesworen heeft / vermenichvuldigen: [22] gelijck de dagen des hemels op der aerden.

22 Want so ghy [23] neerstichlick houdet alle dese geboden / die ick u gebiede om die te doen: den HEERE / uwen Godt liefhebbende / wandelende in alle syne wegen / ende hem aenhangende:

23 So sal de HEERE alle dese volcken voor u aengesichte uyt de besittinge verdrijven / ende ghy sult erflick besitten [24] grooter ende machtiger volcken / dan ghy zijt.

24 Alle plaetse / [e] [25] daer uwe voetsole optreedt / sal uwe zijn: [26] van de woestyne ende den Libanon / vande riviere / de riviere Phrath / tot aen de [27] achterste Zee / sal uwe lantpale zijn.

25 Niemant sal voor u aengesichte bestaen: de HEERE / uwe Godt / sal [28] uwen schrick ende uwe vreese geven over al het lant / daer op ghy treden sult / [f] gelijck als hy u gesproken heeft.

26 Siet / ick [29] stelle ulieden heden voor / segen ende vloeck.

27 Den segen; wanneer ghy hooren sult nae de geboden des HEEREN uwes Godts / die ick u heden gebiede.

28 Maer den vloeck; so ghy niet hooren en sult nae de geboden des HEEREN uwes Godts / ende afwijcket van den wege / dien ick u heden gebiede: om andere Goden na te wandelen / die ghy niet gekent en hebt.

29 Ende 't sal geschieden / als u de HEERE uwe Godt sal hebben ingebracht in 't lant / daer ghy nae toe gaet / om dat

13 Sonder menschen arbeyt ende toedoen.
14 *Hebr.* soeckt, na soeckt, ofte / nae vraegt: menschelick van Godt gesprokẽ. want de menschen plegen te soecken ende te vragẽ nae 't gene daer sy eene bysondere genegentheyt toe dragen. Vg. Job 3. 4. Jes. 62. 12.
15 *Hebr.* hoorende hooren sult.
16 Hier voert Mose Godt selven in / aldus sprekende.
17 D. dien u lant vereysschen sal.
18 Dien Godt gaf / na dat het lant gebouwt ende bezaeyt was / om het zaet uyt de aerde te doen opschieten.
19 Die korts voor den oogst viel / om de vruchten swaer ende rijp te maken. Siet Jerem. 5. 24. Hos. 6. 3. Joel 2. 23. Jac. 5. 7.
b Bov. 8. 19.
20 Eene maniere van spreken / waer door by gelijckenisse wort uytgedruckt de Godtlicke regeringe in de lucht / dienende tot weeringe ende ophoudinge des regens. Siet 1. Reg. 8. 35. 2. Chron. 6. 26. ende 7. 13.
c Bov. 6. 6, 8.
21 Siet Exo. 13. 9. ende bov. cap. 6. op v. 8.
d Bov. 4. 9. ende 6. 7.
22 D. soo lange de werelt staet / sal Godt sijn volck met sijnen segen by blijven. Vg. Psal. 89. v. 37 / 38. Matth. 28. 20. Andere: uwe ende uwer kinderen dagen sullen veel zijn, gelijck de dagen vanden hemel veel zijn.
23 *Hebr.* houdende houdet.
24 D. landen van grooter ende machtiger volcken. als bov. cap. 9. 1.
e Ios. 1. 3. ende 14. 9.
25 Vg. bov. cap. 2. 5. Jos. 1. 3. ende 14. 9.
26 Vg. Genes. 10. op v. 19. ende 15. op v. 18. Exod. 23. 31. Num. 34. bov. cap. 1. 7. Jos. 1. 4.
27 D. die in 't Westen gelegẽ is. Oost / ofte / de opganck der sonne wort genoemt het voorste deel, ende West / ofte de onderganck / wort genoemt het achterste. Vgel. ond. cap. 34. 2. Jos. 1. 4. ende 13. 5. Joel 2. 20.
28 Als bov. cap. 2. 25.
f Exod. 23. 27.
29 *Hebr.* Ick geve, ofte / stelle voor u lieder aengesichte: alsoo ond. v. 32. ende cap. 30. 1.

dat te erven; [g] dan [30] sult ghy den [31] segen [32] uytspreken op den berch Gerizim/ ende [h] den [33] vloeck op den berch Ebal.

30 En [34] zijnse niet aen gene zijde van de Jordane/ achter den wech van der Sonnen onderganck / in 't lant der Canaaniten/ die in 't vlacke velt woonen? tegen over Gilgal / by de eycken-bosschen van [35] More?

31 Want ghylieden sult over de Jordane gaen / dat ghy in komet om te erven het lant / dat de HEERE uwe Godt u geven sal: ende ghy sult dat erflick besitten/ ende daer in woonen.

32 Neemt dan waer/ te doen alle de insettingen / ende de rechten / die ick u heden voorstelle.

g Ond. 27. 12. Iosf. 8. 33.
30 D. ghy sult bevel geven / dat de segen uytgesproken worde. Siet de vervullinge. Jos. 8. 33/34.
31 Die beschreven wort ond. cap. 28.
32 Ofte/ uytten, uytgeven. *Hebr.* geven. vg. ond. 13. 1. ende 1. Reg. 13. 5.
h Ond. 27. 13.
33 Die beschreven wort ond. cap. 27. ende 28.
34 T. w. de plaetsen/ in 't eynde van 't voorgaende vers genoemt / zijn gewisselick daer gelegen.
35 Siet Gen. 12, 6.

Het xij. Capittel.

Bevel van alle afgoderye inden lande Canaan uyt te roeyen/ v. 1 / &c. ende den uyterlicken Godts-dienst nae Godts instellinge te verrichten ter plaetse/ die hy verkiesen soude/ 5. Wat hen toegelaten zy te eten/ met wien/ ende aen wat plaetsen/ ende wat dien aengaende verboden zy / 7/ 12. Item / is wederom een gebodt van den rechten Godts-dienst waer te nemen / ende de Afgodische wijse der Canaaniten geensins te volgen/ 26.

1 Dit zijn de insettingen/ ende de rechten / die ghylieden sult waer nemen om te doen / in 't lant / het welcke u de HEERE / uwer vaderen Godt/ gegeven heeft/ om dat te erven; alle de dagen/ die ghylieden op den aerdbodem leeft.

2 [a] Ghy sult [1] gantschelick vernielen [2] alle de plaetsen/ alwaer de volcken / [3] die ghy sult erven/ haren Goden gedient hebben: op de [4] hooge bergen / ende op de heuvelen/ ende onder [5] allen [6] groenen boom.

3 En ghy sult hare [b] altaren afwerpen/ ende hare [7] opgerechte beelden verbreken/ ende hare [8] bosschen met vyer verbranden/ ende de gesnedene beelden harer Goden nederhouwen: ende ghy sult haren naem te niete doen/ uyt die selve plaetse.

4 Ghy en sult den HEERE uwen Godt [9] alsoo niet doen:

5 [c] Maer nae de [10] plaetse / die de HEERE uwe Godt uyt alle uwe [11] stammen verkiesen sal / om sijnen [12] Name aldaer te setten; nae sijne wooninge / sult ghylieden vragen/ ende daer henen sult ghy komen:

6 Ende daer henen sult ghylieden brengen uwe brantofferen/ ende uwe slachtofferen/ ende uwe tienden/ ende het hefoffer uwer hant/ ende uwe [13] geloften/ ende uwe vrywillige offeren / ende de eerstgeboorten uwer runderen ende uwer schapen.

7 Ende aldaer sult ghylieden voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts eten/ ende vrolick zijn/ ghylieden ende uwe [14] huysen / [15] over alles / daer aen ghy uwe hant geslagen hebt; daer in u de HEERE uwe Godt gesegent heeft.

8 Ghy en sult niet doen nae alles / dat wy hier heden doen: een yeder / [16] al wat in sijne oogen recht is.

9 Want ghy en zijt tot nu toe niet gekomen in de ruste/ ende in de erffenisse/ die de HEERE uwe Godt u geven sal.

10 Maer ghy sult over de Jordane gaen / ende woonen in 't lant / dat u de HEERE uwe Godt sal doen erven: ende hy sal u ruste geven van alle uwe vyanden rontomme / ende ghy sult seker woonen.

a Exod. 34. 12, 13. Bov. 7. 5.
1 *Hebr.* vernielende vernielen.
2 Verstaet alsulcke/ die ter afgoderye bereyt ende opgericht waren/ als / tempel/ huysen ende allerleye op sijn Heydensch gewijde plaetsen / ende instrumenten der afgoderye.
3 D. welcker landen ghy sult erven: als bov. cap. 11. 23.
4 Daer sy de Hemel ende haren afgoden meynden wat naerder te zijn / als in de leeghten. vg. Jes. 57. 5/7. Ezech. 6. 13. Hos. 4. 13.
5 D. allerley.
6 Die in hooghte/ schoonheyt / ende schaduwe uytstack boven andere. Siet 2. Reg. 16. op v. 4.
b Iud. 2. 2.
7 Ofte/ pilaer-beelden, statuen.
8 Dichte / duystere bosschen / ter afgoderye misbruyckt / als of duysternisse tot religieusheyt diende/ ende eenige heyligheyt aen haer hadde.
9 Als de Heydenen/ die afgoderye aenstelden in alle plaetsen, waer 't hen luste.
c 2. Chron. 7. 12.
10 De vaste plaetse/ naderhant van Godt daer toe verkoren/ en geordineert/ is Ierusalem. siet 2. Sam. 7. ende 27. 2. Chro. 22. Psal. 122. 1/2/3/4. ende 132. 13/ 14. eer Jerusalem daer toe was verordineert/ en wasser geene vaste plaetse/ hoe wel men Godt ordinaerlick dienen ende raet vragen moeste ter plaetse / daer de Arke des verbonts/ ofte Tente der t'samenkomste door Godts bevel was berustende: als in de volgende boecken sal worden bevonden.
11 Den stamme Iuda heeft Godt hier mede vereert / d' andere daer in voorbygaende. Siet Psal. 78. 67/68/69.
12 Dat d' Arke des verbonts/ zijnde een bysonder sichtbaer teecken mijner genadiger tegenwoordicheyt/ aldaer vastelick in mijnen Tabernakel ofte huyse beruste / ende mijn openbare solemnele Godts-dienst aldaer verricht worde/ &c. vg. 2. Sam. 6. op v. 2. 1. Reg. 8. 29. alsoo ond. vss. 11/ 21. ende 14/ 23/24. ende 16. 2/6/11/&c.
13 D. 't gene ghy den HEERE belooft hebt te geven.
14 D. huysgesinnen.
15 *Hebr.* over alle uytsteckinge, allen uytslach, aenslach uwer hant. Dat is/ alles / waer toe ghy uwe hant hebt uytgestreckt/ ofte uytstrecken mocht. Alsoo ond. v. 18. ende cap. 15. 10/ &c.
16 D. al 't gene hem selven goet dunckt: hoe verre sich dit uytstreckte/ is te sien in 't volgende 11. vs.

11 Dan salder eene plaetse zijn/ [d] die de HEERE uwe Godt verkiesen sal/ om sijnen Name aldaer te doen woonen; daer henen sult ghy brengen alles wat ick u gebiede: uwe brandofferen/ ende uwe slachtofferen/ uwe tienden/ ende het hefoffer uwer hant / ende alle [17] keure uwer geloften / die ghy den HEERE beloven sult.

12 Ende ghy sult vrolick zijn voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts / ghylieden / ende uwe sonen/ ende uwe dochteren / ende uwe dienstknechten/ ende uwe dienstmaechden: ende de Levijt/ die in uwe poorten is; want hy en [e] heeft [18] geen deel noch erve met ulieden.

13 Wacht u/ dat ghy uwe brandofferen niet en offert in alle plaetse/ die [19] ghy sien sult.

14 Maer in de plaetse/ die de HEERE in eenen uwer stammen sal verkiesen/ daer sult ghy uwe brand-offeren offeren: ende daer sult ghy doen al wat ick u gebiede.

15 Doch nae allen lust uwer ziele sult ghy slachten ende vleesch eten / nae den segen des HEEREN uwes Godts/ dien hy u geeft/ in alle uwe [20] poorten: de onreyne ende de reyne sal daer van eten / als van een [21] rhee/ ende als van een hert.

16 [f] Alleenlick het bloet en sult ghylieden niet eten: ghy sult het op de aerde uytgieten/ als water.

17 Ghy en sult in uwe poorten niet mogen eten de tiende [22] uwes koorns/ en uwes mosts/ ende uwer olye/ noch de eerstgeboorten uwer runderen/ ende uwer schapen: noch eenige uwer geloften / die ghy sult hebben belooft / noch uwe vrywillige offeren/ noch het hefoffer uwer hant:

18 Maer ghy sult dat eten voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts / in de plaetse/ die de HEERE uwe Godt verkiesen sal; ghy/ ende uwe soon / ende uwe dochter / ende uwe dienstknecht/ ende uwe dienstmaecht/ ende de Levijt / die in uwe poorten is: ende ghy sult vrolick zijn voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts over alles [23] daer aen ghy uwe handen geslagen hebt.

19 Wacht u/ dat ghy den Levijt niet en verlatet / [24] alle uwe dagen in uwen lande.

20 Wanneer de HEERE uwe Godt uwe lantpale sal verwijdet hebben/ [g] gelijck als hy u gesproken heeft/ ende ghy seggen sult; Ick sal vleesch eten / dewijle uwe ziele lust heeft vleesch te eten: so sult ghy vleesch eten / nae allen lust uwer ziele.

21 So de plaetse / die de HEERE uwe Godt verkiesen sal / om sijnen name aldaer te setten/ verre van u sal zijn/ so sult ghy slachten van uwe runderen / ende van uwe schapen / die de HEERE u gegeven heeft; gelijck als ick u geboden hebbe: ende ghy sult eten in uwe poorten nae allen lust uwer ziele.

22 [25] Doch gelijck als een rhee ende een hert gegeten wort / alsoo sult ghy dat eten: de onreyne ende de reyne sullen 't te samen eten.

23 Alleen houdt vaste / dat ghy het bloet niet en etet / want het [26] bloet is de ziele : daerom en sult ghy de ziele met het vleesch niet eten:

24 [27] Ghy sult dat niet eten: op de aer-

P iiij de sult

d 1. Reg. 8. 29.
17 D. dat ghy van 't beste uytgelesen/ ende den HEERE belooft hebt.
e Num. 18. 20. Bov. 10. 9. ende 18. 1.
18 Siet bov. cap. 10. 9.
19 Namelick / met behagen.
20 D. in alle uwe steden ofte woonplaetsen / ende alsoo dickwijls.
21 D. niet als eene heylige/ maer als eene gemeyne toegelatene spijse: herten ende rheen waren wel reyne beesten/ diemen als eene gemeyne spijse (ond. cap. 14.) mocht eten / maer sy wierden niet gebruyckt tot offerhanden / alsoo ond. v. 22. ende cap. 15. 22.
f Genes. 9. 4. Levit. 7. 26. ende 17. 10. Ond. 15. 23.
22 Siet van de tienden / Levit. 27. op v. 30.
23 Siet bov. v. 7. ende ond. cap. 15. 7.
24 D. soo lange ghy op der aerden sult leven.
g Genes. 28. 13. Exod. 23. 31. Deuter. 11. 24. ende 19. 8.
25 Siet bov. op v. 15.
26 Siet Levit. 17. op v. 11.
27 Dese ceremonie bov. v. 16. oock geboden/ wort hier sonderlinge ingescherpt. Siet hier van Gen. 9. 4. ende Lev. 17, 11.

de sult ghy 't uytgieten/ als water.

25 Ghy en sult dat niet eten: op dat het u/ ende uwen kinderen na u wel gae/ als ghy sult gedaen hebben dat recht is in de oogen des HEEREN.

26 Doch [28] uwe heylige dingen/ die ghy hebben sult/ ende uwe geloften/ sult ghy opnemen/ ende komen tot de plaetse die de HEERE verkiesen sal.

27 Ende ghy sult uwe brandofferen/ het vleesch ende het bloet/ bereyden/ op den altaer des HEEREN uwes Godts ende het bloet uwer slacht-offeren sal op den Altaer des HEEREN uwes Godts worden uyt-gegoten: maer het vleesch sult ghy eten.

28 Neemt waer/ ende hoort alle dese woorden/ die ick u gebiede/ op dat het u ende uwen kinderen na u wel gae tot in eeuwicheyt/ als ghy sult gedaen hebben/ dat goet ende recht is inde oogen des HEEREN uwes Godts.

29 Wanneer de HEERE uwe Godt voor u aengesichte sal hebben uytgeroeyt de volckeren/ nae dewelke ghy henen gaet/ om [29] die erflick te besitten; ende ghy die erflick sult besitten/ ende in haer lant woonen;

30 Wacht u/ dat ghy niet verstrickt en wordet [30] achter hen/ na dat sy voor u aengesichte sullen verdelgt zijn: ende dat ghy niet en vraget nae hare goden/ seggende; Gelijck als dese volcken haren goden gedient hebben/ alsoo sal ick oock doen.

31 Ghy sult alsoo niet doen/ den HEERE uwen Godt: want al dat den HEERE een grouwel is/ dat hy haet/ hebben sy haren Goden gedaen; want sy oock hare sonen ende hare dochteren met vyer verbrandt hebben [31] haren Goden.

32 [32] Al dit woort/ welck ick ulieden gebiede/ dat sult ghy waernemen om te doen: [h] ghy en sult daer niet toe doen/ ende daer van niet af doen.

28 *Hebr.* uwe heylicheden: Dat is/ dingen/ die den Heere geheylicht ofte toe-geeygent zijn: als in 't volgende verklaert wort.
29 D. haer lant: als vov. cap. 9, 1. ende 11, 23/ &c.
30 D. alsoo/ dat ghyse navolget.
31 D. ter eeren haren afgoden. Van desen grouwel der Heydenen van de afvallige Joden nagevolgt/ Siet Jerem. 7. 31. ende 19. 5. ende vergelijckt 2. Reg. 16. 3. ende 17. 17/ 31. ende 23. 10.
32 Ofte/ dit gantsche woort: gelijcke woorden siet vov. cap. 4. 2. And. elcke sake, die ick u lieden gebiede, die. &c.
h Deuter. 4. 2. Prov. 30. 6. Apoc. 22. 18.

Het xiij. Capittel.

Hoe het volck Godts sich moeste houden tegens eenen valschen propheet/ die hen soude soecken te brengen tot afval vanden waren Godt/ v. 1/ &c. als oock tegens andere/ selfs de naeste ende beste vrienden/ radende tot afgoderye/ 6. Item/ tegens eene afgevallene Stadt/ 12.

1 WAnneer een [1] Propheet/ ofte [2] droom-droomer in 't midden van u sal opstaen/ ende u [3] geven een teecken oft wonder;

2 [4] Ende dat teecken/ ofte dat wonder komt/ dat hy tot u gesproken hadde/ seggende: Laet ons andere Godē/ die ghy niet gekent en hebt/ [5] navolgen ende hen dienen:

3 Ghy en sult nae de woorden van dien Propheet/ ofte nae dien droom-droomer niet hooren: want de HEERE uwe Godt [6] versoeckt ulieden/ om te weten/ oft ghy den HEERE uwen Godt lief hebt met u gantsche herte/ ende met uwe gantsche ziele.

4 Den HEERE uwen Godt sult ghy navolgen/ ende hem vreesen: ende sijne geboden sult ghy houden/ ende sijne stemme gehoorsaem zijn/ [a] ende hem dienen/ ende hem aenhangen.

5 Ende die selve Propheet/ ofte droom-droomer/ sal [b] gedoodt worden; want hy heeft [tot] eenen afval [7] gesproken tegen den HEERE uwen Godt/ die ulieden uyt Egyptenlant heeft uytgevoert/ ende u uyt den diensthuyse verlost/ om u af te drijven van den weech/ dien u de HEERE uwe Godt geboden heeft/ om daer in te wandelen: so sult ghy [8] het boose uyt het midden van u wech doen.

1 Verstaet eenen valschen Propheet/ die valschelick roemt van Godtlicke gesichten ende openbaringen.
2 Sich valschelic beroemende van Godtlicke droomen. Vgl. Num. 12. 6.
3 D. uytspreken/ voorseggende/ dat het komē sal. Alsoo wort het woort gevē, oock genomen vov. cap. 11, 29. ende 1. Reg. 13. 5.
4 And. al schoon dat teecken, &c.
5 *Hebr.* achter andere Goden wandelen. Alsoo v. 4.
6 Siet vov. 8. op v. 2.
a Bov. 10. 20.
b Ond. 18. 20. Ierem. 14. 15.
7 D. geleert/ geraden-gedreven.
8 And. den boosen. Vg. ond. cap. 22, 21/ 22/ 23/ 24. ende 1. Corint. 5. 13.

6 Wanneer uwe [c] broeder/ [9] uwer moeder sone: ofte uwe soon/ oft uwe dochter/ oft het wijf [10] uwes schoots/ ofte uwe vrient/ die [11] als uwe ziele is/ u sal [12] aenporren/ in 't heymelick seggende: Laet ons gaen/ ende dienen andere Goden/ die ghy niet gekent en hebt/ ghy/ noch uwe vaderē;

7 Van de Goden der volcken/ die rontom u zijn/ nae by u/ ofte verre van u: van 't een eynde der aerde tot aen 't ander eynde der aerde:

8 So en sult ghy hem niet te wille zijn/ ende nae hem niet hooren: oock sal uwe ooge sijner niet verschoonē/ ende ghy en sult u niet ontfermen/ nochte hem verbergen.

9 Maer ghy sult hem [13] sekerlick dootslaen; [d] uwe hant sal [14] eerst tegens hem zijn/ om hem te dooden: ende daerna de hant des gantschen volcks.

10 Ende ghy sult hem met steenen steenigen/ dat hy sterve: want hy heeft u gesocht af te drijven vanden HEERE uwen Godt/ die u uyt Egyptenlant/ uyt den diensthuyse/ uytgevoert heeft.

11 Op dat het [e] gantsch Israël hoore/ ende vreese; ende niet voortvare te doen nae dit boose [15] stuck in 't midden van u.

12 Wanneer ghy van eene uwer steden/ die de HEERE uwe Godt u geeft/ om aldaer te woonen/ sult hooren seggen:

13 Daer zijn mannen/ [16] Belials kinderen/ uyt het midden van u uytgegaen/ ende hebben de inwoonders harer stadt aengedreven/ seggende: Laet ons gaen/ ende dienen andere Goden/ die ghy niet gekent en hebt:

14 So sult ghy ondersoecken/ ende naespeuren/ ende wel naevragen: ende siet/ het is de waerheyt/ de sake is seker/ sulcken grouwel is in 't midden van u gedaen:

15 So sult ghy de inwoonders der selver stadt [17] gantschelick slaen [18] met de scherpte des sweerts; [19] verbannende haer/ ende alles wat daer in is/ oock hare beesten/ met de scherpte des sweerts.

16 Ende allen haren roof sult ghy versamelen in 't midden harer strate/ ende den HEERE uwen Gode die stadt ende allen haren roof gantsch met vyer verbranden: ende sy sal een [20] hoop zijn eeuwichlick/ sy sal niet weder gebouwt worden.

17 [21] Oock salder niets van [22] het verbannene aen uwe hant kleven/ op dat de HEERE sich wende van de hitte sijnes toorns/ ende u geve barmhertichheyt/ ende sich uwer erbarme/ ende u vermenichvuldige/ gelijck als hy uwen vaderen gesworen heeft:

18 Wanneer ghy de stemme des HEEREN uwes Godts sult gehoorsaem zijn/ om te houden alle sijne geboden/ die ick u heden gebiede: om te doen [23] dat recht is in de oogen des HEEREN uwes Godts.

c Ond. 17. 2.
9 Die u door het recht der nature/ ende den bant des bloets naeder is/ als andere Israelitē/ die oock om de gemeyne afkomste van Jacob uwe broederen genoemt worden.
10 D. die in uwen schoot slaept. Siet Mich. 7. 5. Alsoo wort daer tegens de echte man genoemt/ de man hares (der vrouwē) schoots. onder cap. 28. 56. Andere: het wijf uwes schoots, dat is/ die u seer lief is.
11 D. die ghy soo lief hebt/ als u eygen persoon.
12 Ofte/ aensoecken.
13 *Hebr.* ghy sult hem dootslaende dootslaē. dat is/ ghy en sult niet nalaten hem te dooden.
d Ond. 17. 7.
14 *Hebr.* in 't begin. Als zijnde de aenbrenger/ ende getuyge geweest by 't gerichte; volgens de wet onder cap. 17. 7. Vg. Actor. 7. 58.
e Ond. 17. 13.
15 *Hebr.* sake, dinck, woort: alsoo ond. cap. 17. 5.
16 Ofte/ Belials sonen. Het Hebreeusch woort/ Belijaal, beteeckent soo veel in onse sprake/ als een deuchniet, ofte yemant sonder jock, dat is/ eē onbandich mensch/ die sich onder geene tucht ofte wet wil buygen. siet Jud 19. 22. 1. Sam. 1. 16. ende 2. 12. ende 10. 27. ende 25. 17. 2. Sam. 16. 7. ende 20. 1. ende 22. 5. 1. Regum 21. 10. 2. Chron. 13. 7. Psal. 41. 9. Prov. 19. 28. Nahum. 1. 11/ 15. dese naem wort oock den duyvel gegeven. 2. Corint. 6. 15. Vgel. oock ond. cap. 25. op v. 2. ende 2. Sam. 3. op v. 34.
17 *Hebr.* slaende slaen.
18 *Hebr.* aen dē mont des sweerts: ende soo in 't volgende.
19 Siet vov. cap. 2. op v. 34.
20 *Hebr.* een hoop der eeuwicheyt: dat is/ sy sal eeuwichlick over hoop/ als een steenhoop/ liggen.
21 Vgel. vov. cap. 7. 25/ 26.
22 *Hebr.* van den ban.
23 D. 't gene de Heere kent oft oordeelt voor recht ende goet/ ende dien volgens hem wel behaegt.

Het xiiij. Capittel.

Verbodt van Heydensche rouwe over dooden/ v. 1/ &c. wat gedierte toegelaten ofte verboden was te eten/ 3. van het opbrengen ende gebruyck der tienden/ 22.

1 GHy lieden zijt [1] kinderen des HEEREN uwes Godts: ghy

1 Kinderen der genade/ ende volgens/ Godes erfgenamen. Rom. 8. 17. hebbende de belofte ende hope der saliger opstandinge ende des eeuwigen levens: daerom het u niet betaemt over dooden te treuren/ als de Heydenen/ die geene hope en hebben. 1. Thes. 4. 13.

sult

sult u selven niet [a 2] snÿden/ noch te kaelheyt maken tusschen uwe oogen/ over eenen dooden.

2 Want ghy zÿt [b] een heylich volck den HEERE uwen Godt: ende u heeft de HEERE verkoren/ om hem tot een volck des eygendoms te zÿn/ uyt alle de volcken/ die [3] op den aerdbodem zÿn.

3 Ghy en sult geenen [4] grouwel eten.

4 [c] Dit zÿn de beesten/ die ghylieden eten sult: een osse/ kleyn vee der schapen/ ende kleyn vee der geyten.

5 Een hert/ ende rhee/ ende een buffel: ende een steenbock/ ende een das/ ende een wilde osse/ ende eene gemse.

6 [5] Alle beesten/ die de klaeuwen verdeelen/ ende de klove in twee klaeuwen klieven/ [ende] herkauwen onder de beesten/ die sult ghy eten.

7 Maer dese en sult ghy niet eten/ van de gene die [alleen] herkauwen; ofte vande gene die de gekloofde klaeuwe [alleen] verdeelen: den kemel/ ende de hase/ ende het konÿn; want dese herkauwen wel/ maer sy verdeelen de klaeuwe niet; onreyn sullense ulieden zÿn.

8 Oock het vercken/ want dat verdeelt sÿne klaeuwe wel/ maer het en herkauwt niet; onreyn sal 't ulieden zÿn: van haer vleesch sult ghy niet eten/ ende haer doot aes en sult ghy niet aenroeren.

9 Dit sult ghy eten van alles/ dat in de wateren is: al wat vinnen ende schobben heeft/ sult ghy eten.

10 Maer al wat geene vinnen ende schobben heeft/ sult ghy niet eten: 't sal ulieden onreyn zÿn.

11 Allen reynen vogel sult ghy eten.

12 Maer dese zÿn 't/ van dewelcke ghy niet en sult eten: de Arent/ ende de Havick/ ende de Zee-arent.

13 Ende de wouwe/ ende de kraeye/ ende de gier nae sÿnen aert.

14 Ende alle rave nae haren aert.

15 Ende de struys/ ende de nacht-uyl/ ende de koeckoeck: ende de sperwer nae sÿnen aert.

16 Ende de steen-uyl/ ende de schuyfuyt/ ende de kaeuwe.

17 Ende de roerdomp/ ende de pellicaen/ ende het duyckerken.

18 Ende de oyevaer/ ende de reyger nae sÿnen aert: ende de hoppe/ ende de vledermuys.

19 Oock al 't kruypende gevogelte/ dat sal ulieden onreyn zÿn: sy en sullen niet gegeten worden.

20 Al 't reyn gevogelte sult ghy eten.

21 Ghy en sult geen doot aes eten; den [6] vreemdelinck/ die in uwe poorten is/ sult ghy het geven/ dat hy 't ete/ ofte verkoopt het den vreemden; want ghy zÿt een heylich volck den HEERE uwen Gode: ghy sult het [d] bocxken niet [7] koken in sÿnes moeders melck.

22 Ghy sult [8] getrouwelick vertienen al het inkomen uwes zaets; dat [9] elck jaer van het velt voortkomt.

23 [e] Ende voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts/ ter plaetse/ die hy verkiesen sal/ om sÿnen name aldaer te doen woonen/ sult ghy eten de tienden uwes koorns/ uwes mosts/ ende uwer olye/ ende de eerstgeboorten uwer runderen ende uwer schapen: op dat ghy den HEERE uwen Godt leeret vreesen alle [10] dagen.

24 Wanneer dan noch des weechs voor u te veel sal zÿn/ dat ghy sulcx niet soudt konnen henen dragen/ om dat de plaetse te verre van u sal zÿn/ die de HEERE uwe Godt verkiesen sal/ om sÿnen name aldaer te stellen: wanneer u de HEERE uwe Godt sal [11] gesegent hebben.

25 So maeckt het te gelde: ende [12] bindt het gelt in uwe hant/ ende gaet nae de plaetse/ die de HEERE uwe Godt verkiesen sal.

26 Ende geeft dat [f] gelt voor alles/ dat uwer ziele lustet/ voor runderen ende voor schapen/ ende voor wÿn/ ende voor [13] sterckendranck/ ende voor alles/ dat uwe ziele van u begeeren sal/ ende [14] eet aldaer voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts/ ende weest vrolick/ ghy ende u huys.

27 Maer den Levÿt/ die in uwe poorten is/ dien sult ghy niet verlaten: want hy en heeft [15] geen [g] deel noch erve met u.

28 [16] Ten eynde van drie jaren sult ghy voortbrengen alle tienden uwes inkomens/ [17] in 't selve jaer: ende ghy sultse wechleggen in uwe poorten.

29 So sal komen de Levÿt/ de wÿle hy geen deel noch erve met u en heeft/ ende de vreemdelinck/ ende de weese/ ende de weduwe/ die in uwe poorten zÿn/ ende sullen eten ende versadigt worden: op dat u de HEERE uwe Godt segene in allen wercke uwer hant/ dat ghy doen sult.

a Levit. 19. 27, 28. ende 21. 6.
2 D. geene insnÿdinge maken in u vleesch: een Heydensche maniere van rouwe/ insonderheyt in 't afsterven eeniger bysondere vrienden. siet Levit. 19. 28. Vgel. 1. Reg. 18. 28. Jer. 16. 6. ende 41. 5. ende 47. 5.
b Bov. 7. 6. ende 26. 18.
3 *Hebr.* op het aengesichte des aerdbodems.
4 D. 't gene u de HEERE verboden heeft te eten/ waer van ghy dien volgens eenen grouwel behoort te hebben.
c Levit. 11. 2, &c.
5 Siet hier van/ ende van 't volgende/ Levit. 11. 3/ &c. ende de aent. aldaer.
6 Verstaet den onbesnedenen vreemdelinck/ die sich tot de onderhoudinge van Godts Wet niet hadde verbonden/ alleenlick verkeerende onder de Israeliten: want de besnedene vreemdelingen waren verbonden tot de onderhoudinge der wetten Israels.
d Exod. 23. 19. ende 34. 26.
7 And. sieden.
8 *Hebr.* vertienende vertienen. Siet Lev. 27. op v. 30.
9 *Hebr.* jaer, jaer: dat is/ elck jaer/ jaer op jaer.
e Bov. 12. 17, 18.
10 T. w. uwes levens/ als boven 11. 1/ &c.
11 T. w. alsoo/ dat der tienden te veel souden zÿn/ om te brengen ter plaetse/ die Godt verkoren heeft.
12 D. bindt het te samen in bundels ofte sacken/ (siet 2. Reg. 12. op v. 10.) ende neemt het met u.
f Matth. 21. 12.
13 Siet Levit. 10. op v. 9.
14 Siet bov. c. 12. 7.
15 Siet bov. c. 10. op v. 9.
g Num. 18. 20, 24. Bov. 10. 9. ende 12. 12. ende 18. 1, 2. ende 26. 12.
16 Siet bov. cap. 12. op v. 17.
17 T. w. het laetste van alle drie jaren/ ofte/ elck derde jaer.

Het xv. Capittel.

Wanneer ende hoe sy het vry-jaer moesten houden/ v. 1/ &c. Een eernstich bevel van het besorgen der armen in Israël met belofte van Godes segen/ 7. Vande vrylatinge der gekochte Hebreische knechten ende maechden/ Item/ hoemen met hen soude handelen/ indien sy begeerden te blÿven/ 12. Van het heyligen des eerstgeboren vees/ 19.

1 [a] TEn [1] eynde van seven jaren sult ghy eene [2] vrylatinge [3] maken.

2 Dit nu is de [4] sake der vrylatinge/ dat yeder [5] schultheere/ die sÿnen naesten sal geleent hebben/ vrylate: hy en sal sÿnen naesten ofte sÿnen broeder niet manen; [6] dewÿle men [7] den HEERE eene vrylatinge heeft uytgeroepen.

3 Den vreemden sult ghy manen: maer wat ghy [8] by uwen broeder hebt/ sal uwe hant vrylaten:

4 [9] Alleenlick/ om datter geen [10] bedelaer onder u sal zÿn: [11] want de HEERE sal u [12] overvloedichlick segenen in 't lant/ dat u de HEERE uwe Godt ten erve sal geven/ om 't selve erflick te besitten:

5 Indien ghy slechs de stemme des HEEREN uwes Godts [13] vlytichlick sult gehoorsamen: dat ghy waer neemt te doen alle dese geboden/ die ick u heden gebiede.

6 [14] Want de HEERE uwe Godt sal u segenen/ gelÿck als hy u heeft gesproken: so [b] sult ghy vele volcken leenen/ maer ghy en sult niet ontleenen; ende ghy sult over vele volcken heerschen/ maer over u en sullen sy niet heerschen.

7 Wanneerder onder u eē arme sal zÿn/ [15] een uyt uwe broederen/ in eene uwer poorten/ in u lant/ dat de HEERE uwe Godt u geven sal; so sult ghy u herte niet verstÿven/ noch uwe hant toesluypten voor uwen broeder/ die arm is:

a Exod. 21. 2. Ierem. 34. 14.
1 D. in 't laetste jaer van alle sevē jaren: want het sevende jaer was telckens een jaer der vrylatinge. Vgel. Exod. 21. 2. Jerem. 34. 14. Alsoo worden elders jaren ende dagen geseyt vervult te worden of vervult te zÿn/ wanneerse eerst aenkomen ofte loopen. Siet Deuter. 14. 28. Jos. 3. 2. Jer. 25. 12. Luc. 2. 21. Act. 2. 1.
2 Ofte/ nalatinge: het Hebr. woort beteekent beyds; ende beyds moestmē in 't sevende jaer doē/ schulden nalaten/ ofte niet inmanen/ ende knechten ende maechden vrylaten/ ende het lant niet bouwen.
3 D. houden.
4 *Hebr.* het woort: dat is/ het recht ofte wÿse: Vgel. ond. cap. 19. 4.
5 *Hebr.* alle meester, ofte/ heere der inmaninge. ofte/ van 't geleende sijner hant: dat is/ eē yeder/ die recht heeft om den schuldenaer te manen/ ende sÿne hant aen hem/ ofte het sÿne te slaen. And. een yeder heer sal 't geleende sijner hant vry laten, het welc hy van sijnē naesten vorderē mochte.
6 Ofte/ wanneer men den HEERE eene vrylatinge heeft uytgeroepen.
7 D. den Heere ter eeren/ die het alsoo bevolen heeft: And. eene nalatinge, ofte/ vrylatinge des HEEREN, D. die van den HEERE bevolen is.
8 Dat ghy hem geleent ofte geborgt hebt.
9 And. behalven wanneerder geen arme onder u sal zijn. Dat is/ indien de schuldenaer rÿck is/ ende de macht wel heeft om u te betalen. Vg. de drie volgende versen.
10 Ofte/ noodurftige.
11 And. wanneer de HEERE u, &c.
12 *Hebr.* segenende segenen.
13 *Hebr.* gehoorsamende gehoorsamen.
14 And. wanneer.
b Ond. 28. 12.
15 *Hebr.* uyt, ofte/ van een uwer broederen.

8 Maer ghy sult hem uwe hant [16] mildelick opdoen: ende sult hem [17] rÿckelick leenen / [18] genoech voor sÿn gebreck / dat hem ontbreeckt.

9 Wacht u / dat in u herte geen [19] Belials [20] woort en zy / om te seggē; Het sevende jaer / het jaer der vrylatinge / naeckt; dat uwe ooge [21] boos zy tegens uwen broeder / die arm is / ende dat ghy hem niet gevet: ende hy over u roepe tot den HEERE / ende [22] sonde in u zy.

10 [c] Ghy sult hem [23] mildelick geven / ende u herte en sal niet boos zÿn [24] / als ghy hem geeft: want om deser sake wille sal u de HEERE uwe Godt segenen in al u werck / [25] ende in alles waer aen ghy uwe hant slaet.

11 Want [d] de arme [26] sal niet ophouden uyt het midden des lants: daerom gebiede ick u / seggende; Ghy sult uwe hant [27] mildelick op doen aen uwen broeder / aen [28] uwen bedruckten / ende aen uwen armen in u lant.

12 [e] Wanneer uwe broeder / een [29] Hebreer / ofte eene Hebreerinne / aen u [30] verkocht sal zÿn / [31] so sal hy u ses jaren dienen: maer in't sevende jaer sult ghy hem vry van u laten gaen.

13 Ende als ghy hem vry van u gaen laet; so sult ghy hem niet ledich laten gaen:

14 Ghy sult hem [32] rÿckelick oplegge van uwe kudde / ende van uwen dorschvloer / ende van uwe wÿnpersse: waer in u de HEERE uwe Godt gesegent heeft / daer van sult ghy hem geven.

15 Ende ghy sult gedencken / dat ghy een dienstknecht in Egyptenlant geweest zÿt / ende dat u de HEERE uwe Godt verlost heeft: daerom gebiede ick u heden dese sake.

16 Maer 't sal geschieden / als hy tot u seggen sal; Ick sal niet van u uytgaen: om dat hy u ende u huys lief heeft / [33] dewÿle hem wel by u is.

17 So sult ghy [f] eenen priem nemen / ende [34] steken in sÿn oore / ende inde deure / ende hy sal [35] eeuwichlick uwe dienstknecht zÿn: ende aen uwe dienstmaecht sult ghy oock alsoo doen.

18 Het en sal niet [36] hart zÿn in uwe oogen / als ghy hem vry van u gaen laet; want [37] [als] een dobbel-loons dach-looner heeft hy u ses jaren gedient: so sal u de HEERE uwe Godt segenen in alles / dat ghy doen sult.

19 [g] Al 't eerstgeborene / dat onder uwe runderen ende onder uwe schapen sal geboren worden / zÿnde een manneken / sult ghy den HEERE uwen Godt [38] heyligen: ghy en sult niet arbeyden met den eerstgeborenen uwes osses / nochte de eerstgeborene uwer schapen scheeren.

20 Voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts sult ghyse jaer op jaer eten inde plaetse / die de HEERE sal verkiesen; ghy / ende u [39] huys.

21 [h] Doch als eenich gebreck daer aen sal zÿn / 't zy manck ofte blint / [ofte] eenich quaet gebreck / so en sult ghy het den HEERE uwen Godt niet offeren:

22 In uwe poorten sult ghy 't eten: de onreyne ende de reyne te samen / als een [40] rhee / ende als een hert.

23 [i] Sÿn bloet alleen en sult ghy niet eten: [41] ghy sult het op de aerde uytgieten / als water.

16 *Hebr.* opdoende opdoen.
17 *Hebr.* leenende leenen.
18 *Hebr.* de genoechsaemheyt sijns gebrecks.
19 Van dit woort siet bov. cap. 13. op v. 13.
20 Ofte / sake, dinck.
21 D. stuer / onvriendelick / dat ghy hem een quaet ende nydich gelaet toont. Vgel. ond. cap. 28. 54. Prov. 22. op v. 9. ende Matth. 20. 15.
22 Die van Godt aen u gesocht ende gestraft worde.
c Matth. 5. 42. Luc. 6. 35.
23 *Heb.* gevende gevē.
24 D. 't sal u niet verdrieten / ghy sult hem met geen verkeert / onwillich / onlustich gemoet gevē / maer blydelick. Vgel. Rom. 12. 8. 2. Cor. 9. 7.
25 *Hebr.* in alle uytstreckinge, ofte / in allen uytslach uwer hant. siet bov. c. 12. 7.
d Matth. 26. 11. Iohan. 12. 8.
26 D. daer sullen altijt arme in den lande / ofte / by u zijn. als Matth. 26. 11. Joh. 12. 8.
27 *Hebr.* opdoende opdoen.
28 D. den genen die onder u woont / ende wiens armoet u bekent is / aen welcken ghy / als uwen broeder / bysonderlick verplicht zijt / als 't voorgaende ende volgende verklaert.
e Exod. 21. 2. Ierem. 34. 14.
29 Siet Gen. c. 10. op v. 21.
30 Siet Exod. 22. op v. 3.
31 And. ende u ses jaren sal gedient hebben. Ten ware dan / dat het Jubeljaer / in een van dien vallende hem vry maeckte.
32 *Hebr.* om den hals doende om den hals doen. Het Hebreeusch woort beteeckent / een halsbant om doen, dē hals als met een bant, ofte, keten omringen. Mose wil seggē / dat men hem rijckelick sal versien / ende vereeren / dat hy met vreuchde scheyde.
33 D. dewijle hy by u wel vaert.
f Exod. 21. 6.
34 Siet hier van Exod. 21. 5 / 6.
35 *Hebr.* ende hy sal u eē dienstknecht der eeuwicheyt zijn, dat is / den gantschen tijt sijnes levens: alsoo Exod. 21. 6. Vgel. Exo. 19. 9. 1. Sam. 1. 22 / &c. Psal. 73. op v. 12. Andere verstaen dit / tot het jubel-jaer toe.
36 D. het sal u niet hart duncken / ofte toeschijnen.
37 D. hy heeft gedaen als een dobbelde dachlooner / ofte hy is u soo veel weerdich geweest / als een dobbelde dachlooner: want hy de vryheyt niet gehadt heeft van sijnen dienst u te weygeren / op te seggen / ofte slappelick te doen / (gelijck dachlooners wel doen) maer heeft u tot u genoegen ses jaren vol uyt moeten dienen. Uyt Jes. 16. 14. nemen sommige af / dat de dachlooners sich niet langer als voor drie jaren mochten besteden.
g Exod. 13. 2. ende 22. 19. ende 34. 9. Levitic. 27. 26. Num. 3. 13.
38 Vgel. Genes. 2. op v. 3. Levit. 8. op v. 10.
39 Dat is / huysgesin.
h Levit. 22. 20. Ond. 17. 1.
40 Siet bov. cap. 12. op v. 15.
i Bov. 12. 16, 23.
41 Siet bov. cap. 12. 23 / 24 / 25.

Het xvj. Capittel.

Van het houden der feesten / als Paesschen / v. 1 / &c. Pinxsteren / 9. loofhutten-feest / 13. wie / waer ende hoe sy op dese feesten moesten verschijnen / 16. van het ampt der Richteren / 18. van afgodische bosschen ende pilaren / 21.

1 Neemt waer de maent [1] Abib / dat ghy den HEERE uwen Godt [a 2] Paesschen [3] houdet: want inde maent Abib heeft u de HEERE uwe Godt uyt Egypten uytgevoert / [4] by nachte.

2 Dan sult ghy den HEERE uwen Godt het Pascha [5] slachten / [6] schapen ende runderen: inde plaetse / die de HEERE verkiesen sal om sÿnen name aldaer te doen woonen.

3 Ghy sult [b] niet gedeessemts [7] op het selve eten; seven dagen sult ghy ongesuerde [broodē] op het selve eten / een broot [8] der elende / (want in der haest zÿt ghy uyt Egyptenlant uytgetogen /) op dat ghy gedencket aen den dach uwes uyttreckens uyt Egyptenlant / alle de dagen uwes levens.

4 Daer en sal by u in seven dagen geen suerdeech gesien wordē in eenige uwe lantpalen: oock en sal [c] van het vleesch / dat ghy aen den avont aen den eersten dach geslacht sult hebben / niets tot den morgen over-nachten.

5 Ghy sult het Pascha niet mogen slachten in eene uwer [9] poorten / die de HEERE uwe Godt u geeft:

6 Maer [10] aen de plaetse / die de HEERE uwe Godt verkiesen sal / om [daer] sÿnen name te doen woonen / aldaer sult ghy het Pascha slachten aen den avont: als de [11] Sonne ondergaet / [12] ter bestemder tÿt uwes uyttreckens uyt Egypten.

7 Dan sult ghy het [13] koken ende eten inde plaetse / die de HEERE uwe Godt verkiesen sal: [14] Daerna sult ghy u des morgens keeren / ende gaen henen nae uwe [15] tenten.

8 Ses dagen sult ghy ongesuerde [brooden] eten: ende aen den sevenden dach is een [16] verbots [dach] den HEERE uwen Gode; [dan] en sult ghy geen werck doen.

9 [d] Seven weken sult ghy u tellen: van datmen [met] de [17] sickel begint in 't staende koorn / sult ghy de seven weken beginnen te tellen.

10 Daerna sult ghy den HEERE uwen Godt het Feest der [18] weken houden; 't sal eene [19] vrywillige schattinge uwer hant zÿn / dat ghy geven sult: nae dat u de HEERE uwe Godt sal gesegent hebben.

11 Ende ghy sult vrolick zÿn voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts; ghy / ende uw' soon / ende uwe dochter / ende uw' dienstknecht / ende uwe dienstmaecht / ende de Levÿt / die in uwe poorten is / ende de vreemdelinck / ende de weese / ende de weduwe / die in 't midden van u zÿn: inde plaetse / die de HEERE uwe Godt sal verkiesen / om sÿnen name aldaer te doen woonen.

12 Ende ghy sult gedencken / dat ghy een dienstknecht geweest zÿt in Egypten: ende ghy sult dese insettingen houden ende doen.

13 [e] Het feest der [20] Loof-hutten sult ghy u seven dagen houden: als ghy sult hebben ingesamelt van uwen dorschvloer ende van uwe wÿnpersse.

1 Exod. 13. 4. ende bov. cap. 1. op v. 3.
a Exod. 12. 2. Levit. 23. 5. Num. 9. 1. ende 28. 16.
2 Siet Exod. 12. 11. *Hebr.* Pesach.
3 And. maket. ofte doet. And. pascha bereydet.
4 Siet Exod. 12. 31.
5 Ofte / offeren, ende soo vss. 4 / 5 / 6.
6 D. alle sulcke offerhanden / als de Heere op dit feest te slachten / ende te offeren bevolen hadde. Num. 28. 16. een jonck lam ofte geyte was eygentlick het Paesch-offer genoemt. Siet Exod. 12. 3 / 4 / 5 / 27. daer benevens moesten oock andere offerhanden op 't feest geslacht ende geoffert worden.
b Exod. 12. 19. ende 34. 18.
7 T. w. feest. And. daer mede. te weten / met het lam / ende daerna met de offerhanden.
8 D. waer mede ghy indachtich sult zijn / der verdruckinge / die ghy in Egypten geleden hebt: ofte / sulck broot / dat inder haest soo wat toegemaeckt wort / wanneer de noot eñ haest niet toe laten / datmen 't nae gewoonlicke wijse ten vollen bereyde / ende aengenaem ofte smakelick make.
c Exod. 12. 10.
9 D. binnen eene uwer steden ofte woonplaetsen.
10 And. [reysende] nae de plaetse, &c. aldaer sult ghy. &c.
11 Siet Exod. 12. 6. 2. Chron. 35. 14.
12 D. juyst / ofte / even op dien tijt / als ghy uyt Egyptē uyttoocht / op den veertienden dach des maents Abib. Exod. 13. 3 / 4.
13 D. braden. Siet Exod. 12. 9. ende 2. Chro. 35. op v. 13.
14 Als het feest over is / het welcke seven dagen duerde.
15 Verstaet / woningen / ofte huysen / soo die als dan souden zijn.
16 Siet Levit. 23. op v. 36.
d Exod. 23. 16. Levit. 23. 15. Num. 28. 26.
17 Om den Heere eene garve te offeren. Siet Levit. 2. 14. ende 23. 10.
18 Namelick / der seven voorseyde wekē. dit feest wort anders genoemt / het feest der eerstelingen. Num. 28. 26. item / Pinxterfeest / Actor. 2. 1.
19 *Hebr.* tribuyt, ofte / schattinge der vrywillicheyt. Siet hier van ond. c. 26. 1 / &c. And. met eene vrywillige schattinge, ofte / genoechsaemheyt eener vrywilliger offerhande.
e Exod. 23. 16. Levit. 23. 34.
20 Siet Levit. 23. op v. 34.

14 Ende

14 Ende ghy sult vrolick zijn op u Feest: ghy/ ende uwe soon/ ende uwe dochter/ ende uw' dienst-knecht/ ende uwe dienst-maecht/ ende de Levijt/ ende de vreemdelinck/ ende de weese/ ende de weduwe/ die in uwe poorten zijn.

15 Seven dagen sult ghy den HEERE uwen Godt Feest houden/ inde plaetse die de HEERE verkiesen sal: [21] want de HEERE uwe Godt sal u segenen in al u inkomen/ ende in al het werck uwer handen; daerom sult ghy immers vrolick zijn.

16 [f] Driemael in 't jaer sal alles/ wat manlick onder u is/ voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts verschijnen/ inde plaetse/ die hy verkiesen sal: op het feest der ongesuerde [brooden]/ ende op het Feest der weken/ ende op het Feest der Loof-hutten: [g] maer het en sal niet ledich voor het aengesicht des HEEREN verschijnen:

17 Een yeder [22] nae de gave sijner hant: nae den segen des HEEREN uwes Godts dien hy u gegeven heeft.

18 [23] Richters ende Amptlieden sult ghy u stellen in alle uwe poorten/ die de HEERE uwe Godt u geven sal/ [24] onder uwe stammen: dat sy het volck richten met een gerichte der gerechticheyt.

19 Ghy sult het gerichte niet buygen/ ghy sult [h] het [25] aengesicht niet kennen: oock en sult ghy [i] geen geschenck nemen; want het geschenck verblindt de oogen der wijsen/ ende verkeert de [26] woorden der rechtveerdigen.

20 [27] Gerechticheyt/ gerechticheyt sult ghy najagen: op dat ghy levet/ ende erflick besittet het lant/ dat u de HEERE uwe Godt geven sal.

21 Ghy sult u geen bosch planten [28] van eenich geboomte; [29] by den Altaer des HEEREN uwes Godts/ dien ghy u maken sult.

22 Oock en sult ghy u geen [30] opgericht beelt stellen/ het welcke de HEERE uwe Godt haett.

21 And. wanneer de HEERE uwe Godt u sal gesegent hebbē.
f Exod. 23. 17. ende 34. 23.
g Exod. 23. 15.
22 Nae dat sijne hant vermach te geven/ als de volgende woorden schijnen te verklaren: And. nae dat sijner hant gegevē is. Welcx oock op het volgende niet qualick en past. Vgl. Psal. 55. op v. 23. Num. 18. 6. Ezech. 46. 5/7/11.
23 Vgel. 1. Chron. 23.4. ende 26.29. ende 2. Chron. 19. 8.
24 Ofte/ voor, nae uwe stammen.
h Levit. 19. 15. Bov. 1. 17.
25 Siet vov. cap. 1. op v. 17.
i Exod. 23. 8.
26 Verstaet de woorden der Richteren/ dat sy quade vonnissen uytspreken; ofte/ de woordē der gener/ die eene rechtveerdige sake hebbē/ die by den gecorrumpeerden Richter verkeert ende verdraeyt worden: And. saken.
27 D. enckel ofte louter gerechticheyt/ niet anders als gerechticheyt. 'Tis gesproken met een nadruc. Vg. Deut. 2. 27. Jes. 26. 5/15. Eze. 21. 9. met d'aenteeck.
28 Ofte: bosch planten [noch] eenich geboomte.
29 D. met meyninge van eenige Godtsdienstichcyt: het welcke ghy daer mede soudt te kennē geven/ als ghy eenich bosch nae by den Altaer/ ofte Tempel des HEEREN soudt planten/ ofte andersins het selve neffens des HEEREN Altaer eenige heylicheyt toeschrijven/ ende van gelijcke ofte meerdere weerde houden. Siet 2. Reg. 16. ende 17.
30 Ofte/ pilaer-beelt, statue.

Het xvij. Capittel.

Wat offer-vee voor Godt een grouwel was/ v. 1/ &c. vande straffe der gener die vanden waren Godts-dienst tot afgoderye afweken/ 2. hoe de neder-richters hen moesten dragen in swaere duystere gerechts-saken/ 8. vande kiesinge eenes Coninex ende synen plicht/ 14.

1 Ghy en sult den HEERE uwen Godt geenen osse ofte [1] kleyn vee offeren/ daer [a] een gebreck aen zy/ [ofte] [2] eenich quaet: want dat is [3] den HEERE uwen Godt een grouwel.

2 [b] Wanneer in 't midden van u/ in eene uwer poorten/ die de HEERE uwe Godt u geeft/ een man/ ofte vrouwe/ gevonden sal worden/ die doen sal/ dat quaet is in de oogen des HEEREN uwes Godts/ overtredende [4] sijn verbont:

3 Dat hy henen gaet/ ende dient anderen Goden/ ende buyght sich voor die; ofte voor de Sonne/ ofte voor de Mane/ ofte voor [5] 't gantsche heyr des hemels/ [6] het welck ick niet geboden en hebbe.

4 Ende het woort u aengeseyt/ ende ghy hoort het: so sult ghy 't wel ondersoecken; ende siet/ het is de waerheyt/ de sake is seker/ sulcken grouwel is in Israël gedaen:

5 So sult ghy dien man/ ofte die vrouwe/ die dit selve boose [7] stuck gedaen hebben/ tot uwe [8] poorten uytbrengen/ dien man/ [seg ick] ofte die vrouwe: ende ghy sultse met steenen steenigen/ dat sy sterven.

6 [9] [c] Op den mont van twee getuygen/ ofte drie getuygen/ sal hy gedoodt worden/ [10] die sterven sal: op eenes eenigen getuyges mont en sal hy niet gedoodt worden.

7 [d] De hant der getuygen sal eerst tegens hem zijn om hem te dooden/ ende daer na de hant des gantschen volcx: so sult ghy het [11] boose uyt het midden van u wech doen.

8 Wanneer eene sake aen 't gerichte [e] voor u te [12] swaer sal zijn/ tusschen [13] bloet ende bloet/ tusschen rechts handel ende rechts handel/ tusschen [14] plage ende plage/ zijnde twist-saken in uwe poorten: so sult ghy u opmaken/ ende opgaen nae de plaetse/ die de HEERE uwe Godt verkiesen sal:

9 Ende ghy sult komen tot de [15] Levitische Priesteren/ [16] ende tot den Richter/ die in die dagen zijn sal: ende ghy sult ondervragen/ ende sy sullen u de [17] sake des rechts aenseggen.

10 Ende ghy sult doen nae het [18] bevel des woorts/ datse u sullen aenseggen/ van die selve plaetse/ die de HEERE verkiesen sal: ende ghy sult waernemen te doen nae alles/ dat sy u sullen leeren.

11 Nae [19] 't bevel der wet/ die sy u sullen leeren/ ende nae het oordeel/ dat sy u sullen seggen/ sult ghy doen: ghy en sult niet afwijcken van het woort/ dat sy u sullen aenseggē/ ter rechter ofte ter slincker hant.

12 De man nu/ die [20] trotslick handelen sal/ dat hy niet en hoore nae den Priester/ dewelcke [21] staet om aldaer den HEERE uwen Godt te dienen/ [22] ofte nae den Richter; deselve man sal sterven; ende ghy sult het [23] boose uyt Israël wech doen:

13 Dat het al dat volck hoore/ ende vreese; ende niet meer trotslick en handele.

14 Wanneer ghy sult gekomen zijn in 't lant/ dat u de HEERE uwe Godt geeft/ ende ghy dat erflick sult besitten ende daer in woonen: ende ghy [24] seggen sult; Ick sal eenen Coninck over my stellen/ als alle de volcken/ die rontom my zijn:

15 So sult ghy [25] gantschelick tot Coninck over u stellen/ dien de HEERE uwe Godt verkiesen sal: uyt het midden [26] uwer broederen/ sult ghy eenen Coninck over u stellen; ghy en sult niet vermogen over u te setten eenen vreemden man/ die uwe broeder niet en zy.

16 Maer hy en sal voor sich de peerden niet [27] vermenichvuldigen/ ende het volck niet doen wederkeeren nae Egypten/ om [28] peerden te vermenichvuldigen: dewijle de HEERE ulieden geseyt heeft; [29] ghy en sult voortaen niet wederkeeren door desen wech.

17 Oock en sal hy voor sich de wijven niet vermenichvuldigen/ op dat sijn herte niet [30] afwijcke: hy en sal oock voor sich geē [31] silver ende gout seer vermenichvuldigen.

18 Voorts sal 't geschieden/ als hy op den stoel sijns Coninckrijcks sal sitten: so sal hy sich een [32] dobbel van dese wet afschrijven in een boeck/ [33] uyt ['t gene dat]

1 D. schaep ofte geyte. Siet Exod. 12, 5. ende vov. cap. 14. 4.
a Levit. 22. 20, &c. Bov. 15. 21.
2 *Hebr.* eenige quade sake, oft/ eenich quaet dinck.
3 *Hebr.* een grouwel des HEEREN uwes Godts: D. dat de HEERE voor een grouwel houdt, alsoo ond. c. 18. 12. ende elders meer: gelijck/ eē vloeck des HEEREN. cap. 21. 23.
b Bov. 13. 6.
4 D. 't verbont dat hy met u gemaeckt heeft/ daer in ghy uwen Gode gehoorsaemheyt belooft hebt.
5 Ofte/ eenich. dat is/ geen van allen.
6 Maer wel uytdruckelick eñ scherpelick verboden.
7 *Hebr.* sake, ofte/ woort: als vov. cap. 13. 11.
8 Alwaer de publijcke vy eenkomsten ende 't gerichte gehouden wierden. Siet Genes. 22. op v. 17.
9 D. op het seggen/ verklaren/ &c.
c Num. 35. 30. Ond. 19. 15. Matth. 18. 16. 2. Corinth. 13. 1. Hebr. 10. 28.
10 *Hebr.* de doode, ofte stervende: dat is/ die de doodt verdient heeft/ ofte/ sterbē sal. Vgel. Genes. 20. op v. 3.
d Bov. 13. 9.
11 Siet vov. cap. 13. 5.
e 2. Chron. 19. 10. Mal. 2. 7.
12 *Hebr.* eygentlick: wonderlick, vreemt, ofte/ verborgen: dat is/ sodanich/ dat ghy u daer in niet kont ontrichten/ ofte derven vertrouwen/ wat recht ofte onrecht zy.
13 D. in materie van doot-slach. Siet Genes. 37. op v. 26.
14 Als in materie van wonden/ quetsuren/ ofte/ oock eenige quade vreemde plagē aen des menschen lichaem/ misschiē oock aen huysen/ kleederen/ &c.
15 Dit schijnt te sien op den Hoogen-Priester/ als oock op den hoochsten Richter. Siet ond. v. 12.
16 And. ofte tot den Richter. Vgel. ond. v. 12.
17 Of/ het woort des rechts, ofte/ oordeels: dat is/ wat in dese sake recht zy/ ende van u behoort geoordeelt ende uytgesproken te worden.
18 *Hebr.* nae dē mont des woorts, dat is/ juyst ende in alles nae haer seggen.
19 *Hebr.* nae dē mont.
20 *Hebr.* in, ofte/ door trotsheyt, ofte/ vermetenheyt.
21 Siet vov. cap. 10, 8.
22 Nae dat de nature der saken sal vereyschen.
23 Als vov. v. 7.
24 T. w. wettelick/ ende met Godes believen sulcx besluytende: het welcke niet geschiedde 1. Sam. 8. 5. ende over sulcx den Heere mishaechde. 1. Sam. 8. 7. ende 12. 19.
25 *Hebr.* stellende stellen: dat is/ ghy en sult geenen anderen mogen stellen/ als dien/ &c.
26 D. hy sal een Israëlijt moeten zijn.
27 D. soo veel wercx van ruyteren ende knechten niet makē/ dat hy op sijne groote macht eenen moet voere/ ende tot Godes oneere sijn vertrouwen daer op stellende (gelijck de Heydensche eñ godtloose Koningen dedē) hem selven ende sijne onderdanē door vermetelheyt in perijckel ende verderf brenge.
28 Waer van Egypten vermaert was. Siet Exod. cap. 14. ende 15. Jes. 31. 1/3. Ezech. 17. 15/ &c.
29 *Hebr.* ghy sult niet meer toe doen, oft/ voortvaren om weder te keeren: verstaet om u te wreken aen Egypten/ ofte verbont met hen te maken/ ofte slaven aldaer te worden.
30 T. w. van den HEERE.
31 Hier past oock de aent. op v. 16.
32 Of Copye. afschrift, geschreven uyt ende nae het originele wet-boeck/ dat by de Priesterē was berustende, ende dat sy steets voor oogen moesten hebben/ om sich daer nae te reguleren. Vgel. ond. cap. 31. 9/25.
33 And. [nemende die] van de tegenwoordicheyt der Levitische Priesteren: dat is/ hy sal 't wet-boeck/ dat by den Priesteren berust/ laten halen/ ende daer uyt eene coppe schrijven/ ofte doen schrijven.

voor 't

voor 't aengesichte der Levitische Priesteren is.

19 Ende 't sal by hem zijn / ende hy sal daer in lesen alle de dagen sijns levens: op dat hy den HEERE sijnen Godt leere vreesen / om te bewaren alle de woorden deser wet / ende dese insettingen / om die te doen.

20 Dat sijn herte sich niet en verheffe boven sijne broederen / ende dat hy niet afwijcke van het gebodt / ter rechter ofte slincker hant: op dat hy de dagen verlenge in sijn Coninckrijck / hy / ende sijne sonen / in 't midden van Israël.

Het xviij. Capittel.

Van het erfdeel ende recht der Priesteren ende Leviten aen offerhanden ende eerstelingen / v. 1 / &c. verbodt van de heydensche afgodische duyvelsche grouwelen na te volgen / 9. Eene seer heerlicke belofte vande sendinge onses Heeren Christi / die het hooft aller Propheten is / 15. van de straffe ende het kenteecken eens valschen Propheets / 20.

1 DE Levitische Priesteren / de gantsche stamme Levi / en sullen geen deel noch erve hebben met Israël: [a] [1] de vyerofferen des HEEREN / ende sijn erfdeel sullen sy eten.

2 Daerom en sal [2] hy geen erfdeel hebben in 't midden sijner broederen: [b] [3] de HEERE is sijn erfdeel / gelijck als hy hem gesproken heeft.

3 Dit nu sal der Priesteren recht zijn vanden volcke / van die / die eene offerhande offeren / 't zy eenen osse / oft kleyn vee: dat hy den Priester sal geven / de schouder / ende beyde kinnebacken / ende de pensse.

4 De eerstelingen uwes koorns / uwes mosts / ende uwer olye / ende de eerstelingen vande bescheeringe uwer schapen sult ghy hem geven.

5 Want de HEERE uwe Godt heeft hem uyt alle uwe stammen verkoren; dat hy [4] stae om te dienen in den name des HEEREN / hy / ende sijne sonen 't allen dagen.

6 Voorts wanneer een Levijt sal komen uyt eene uwer poorten / uyt gantsch Israël / al waer hy woont; ende hy komt nae alle begeerte sijner ziele / tot de plaetse die de HEERE sal hebben verkoren /

7 [5] Ende hy dienen sal inden name des HEEREN sijnes Godts: als alle sijne broederen / de Leviten / die aldaer voor het aengesichte des HEEREN staen:

8 [6] Soo sullen sy gelijcken deel eten: [7] boven sijne verkoopingen [8] by de vaderen.

9 Wanneer ghy komt in 't lant / dat de HEERE uwe Godt u geven sal: so en sult ghy niet leeren te doen nae de grouwelen der selver [9] volckeren.

10 Onder u en sal niet gevonden worden / [c] die sijnen sone / ofte sijne dochter / [10] door 't vyer doet doorgaen: [d] [11] die met waerseggeryen omgaet / [12] een guychelaer / ofte die op vogelgeschrey acht geeft / ofte toveraer.

11 Ofte een [13] besweerder / die met besweeringe omgaet: ofte die [14] eenen waerseggenden geest vraegt / ofte een duyvelskonstenaer / ofte die de dooden vraegt:

12 Want al wie sulcx doet / is [15] den HEERE een grouwel: ende om deser grouwelen wille [16] verdrijft se de HEERE uwe Godt voor u aengesichte uyt de besittinge.

13 Oprecht sult ghy zijn / met den HEERE uwen Godt.

14 Want dese volcken / [17] die ghy sult erven / hooren nae guychelaers ende waerseggers: maer u aengaende / de HEERE uwe Godt en [18] heeft u sulcx niet toe gelaten.

15 [e] [19] Eenen Propheet / uyt het midden van u / uyt uwe broederen / [20] als my / sal u de HEERE uwe Godt verwecken: nae hem sult ghy hooren.

16 Nae alles / wat ghy vanden HEERE uwen Godt aen Horeb ten dage der versamelinge ge-eyscht hebt / seggende: [f] Ick en sal niet voortvaren te hooren de stemme des HEEREN mijnes Godts / ende dit selve groote vyer en sal ick niet meer sien / dat ick niet en sterve.

17 Doe seyde de HEERE tot my: [21] 't Is goet / dat sy gesproken hebben.

18 Eenen Propheet sal ick hen verwecken uyt het midden harer broederen / als u: ende ick sal mijne woorden in sijnen [22] mont geven / [g] ende hy sal tot hen spreken alles / wat ick hem gebieden sal.

19 Ende 't sal geschieden; de man / die niet sal hooren nae mijne woorden / die hy in mijnen name sal spreken / van dien sal ick het soecken.

20 Maer [h] de Propheet / die hoochmoedelick sal handelen / sprekende een woort in mijnen name / het welcke ick hem niet geboden en hebbe te spreken; ofte / die spreken sal in den name van andere Goden: de selve Propheet sal sterven.

21 So ghy dan in u herte soudt mogen seggen: Hoe sullen wy het woort kennen / dat de HEERE niet gesproken en heeft?

22 Wanneer die Propheet inden name des HEEREN sal hebben gesproken / ende dat [23] woort en geschiet niet / nochte en komt niet; dat is het woort / dat de HEERE niet gesproken en heeft: door trotsheyt heeft die Propheet dat gesproken; ghy en sult [24] voor hem niet vreesen.

a Num. 18. 20. Bov. 10. 9. 1. Corint. 9. 13.
1 Siet Levit. cap. 1. op v. 9.
2 T. w. de Levijt.
b Num. 18. 20, &c. Bov. 10. 9. Ezech. 44. 28.
3 Siet Num. 18. 20. ende bov. cap. 10. op v. 9.
4 Alsoo ond. v. 7. Siet bov. cap. 10. op v. 8.
5 Ofte: so sal hy [mogen] dienen. ende in 't volgende vs. gelijcken deel sullen sy eten.
6 *Hebr.* deel gelijck deel.
7 Ofte / boven eens yederẽ verkoopingen: dat is / boven 't gene sy hebben ende behouden sullen vanden prijs harer verkochte goederen / die sy sullen mogen weder koopen ende lossen. Siet Levit. 25. 32 / 33.
8 D. aen. ofte / by de vaderlicke familiẽ gedaen. And. nae de vaderlicke huysgesinnẽ, in welcken de Levitẽ waren afgedeylt. Num. 3. Dese woorden voegen sommige by de eerste woorden deses vs. in desen sin: gelijcken deel sullen sy eten, also nochtans, dat elck sich voege by sijn vaderlicke familie. And. alleenlick van 't gene hem gelevert is nae de vaderlicke huysgesinnẽ.
9 Der Canaaniten / die daer in woonen.
c Levit. 18. 21.
10 Siet de aent. op Levit. 18. 21.
d Levit. 20. 27. 1. Sam. 28. 7. Ies. 8. 19.
11 *Hebr.* een voorsegger der voorseggingẽ, ofte / raeder der raetselen, gisser der gissingen.
12 Siet Lev. 19. op v. 26.
13 *Hebr.* die met besweeringe sweert, ofte besweeringe besweert: eygentlick: die koppelinge t' samen koppelt.
14 Siet Levit. cap. 19. op v. 31. ende 20. op v. 6.
15 *Hebr.* een grouwel des HEEREN. Siet bov. cap. 17. 1.
16 T. w. de inwoonderen van Canaan.
17 D. welcker landen / als bov. cap. 9. 1. ende elders meer.
18 *Hebr.* heeft u alsoo niet toegelaten, verstaet / te doen.
e Iohan. 1. 45. Actor. 3. 22. ende 7. 37.
19 Verstaet den Heere Jesum Christum. Act. 3. 22. ende 7. 37.
20 Niet tegenstaende de eeuwige Godtheyt / onbevleckte menscheyt / ende het salichmakende ampt onses Heeren Jesu Christi / mach hy evenwel met Mose worden vergeleken in de volgende saken. 1. Gelijck Mose een waerachtich mensche was / uyt den zade Abrahams / also oock Christus. 2. Gelijck Mose Godts volck gevoert heeft uyt de lichamelicke slavernie van Egypten, also heeft Christus sijn volck verlost uyt de geestelicke slavernye. 3. Gelijck Mose stont tusschẽ Godt ende het volck in 't verbont der wet / Galat. 3. 19. alsoo is Christus de eenige Middelaer tusschen Godt ende sijn volck in 't verbont der genade. 4. Gelijck Mose getrouw was in den gantschen huyse Godts. Hebr. 3. 2. alsoo Christus boven al / in sijne gemeynte te besorgen / &c. 5. Mose was een groot Propheet ende Leeraer des volcx: Christus is het hooft aller Propheten / door wiens geest Mose ende d'andere gesproken hebben. 1. Pet. 1. 11. Doch dat hier de ander Propheten niet verstaen worden / blijckt Deut. 34. 10. alwaer geseyt wort dat geen Propheet in Israël is opgestaen gelijck Mose.

f Exod. 20. 19. Bov. 5. 25. Hebr. 12. 19. 21 *Hebr.* sy hebben goet gemaeckt. ofte / wel gedaen, dat sy gesproken hebben: als bov. cap. 5. 28. 22 Vg. dese maniere van spreken met Exod. 4. 15. ende ond. 31. 19. 2. Sam. 14. 3. Psal. 40. 4. Jer. 1. 9. ende 5. 14. hoewel der een groot onderscheyt is tusschen dit werck Godes aen Jesu Christi persoon / ende den dienst sijner knechten / ofte het doen van andere menschen. g Iohan. 4. 25. h Bov. 13. 5. Ierem. 14. 14. 23 D. het tweede merck-teecken eens valschen Propheets: van het eerste / bestaende in 't poinct der leere / Siet bov. cap. 13. 24 And. voor 't selve, namelick / woort, prophetie.

Het xix. Capittel.

Van drie vry-steden in het lant Canaan te ordineren / ende voor wien die een toevlucht souden zijn / v. 1 / &c. van noch drie andere vry-steden daer na te ordineren / 8. van straffe des moetwilligen dootslagers / 11. verbot vande palen des naesten te verrucken / 14. van het getal der getuygen voor 't gerichte / ende de straffe der valsche getuygen / 15.

1 WAnneer de HEERE uwe Godt de volcken sal hebben uytgeroeyt / welcker lant de HEERE uwe Godt u geven sal: ende ghy [1] die erflick sult besitten / ende in hare steden / ende in hare huysen woonen:

2 [a] So sult ghy u [2] drie steden uytscheyden; in 't midden van u lant / welck de HEERE uwe Godt u geven sal / om dat erflick te besitten.

3 Ghy sult u den [3] wech bereyden / ende de [4] pale uwes lants / dat u de HEERE uwe Godt sal doen erven / in [5] drien deylen: dit nu sal zijn / op dat yeder dootslager daer henen vliede.

4 Ende dit zy de [6] sake des dootslagers / die daer henen vlieden sal / dat hy leve; [b] die sijnen naesten sal geslagen hebben door onwetentheyt / dien hy doch [7] van gisteren [ende] eergisteren niet en hatede:

1 T. w. die volckeren / dat is / der selver lant. Siet bov. cap. 9. 1 / &c.
a Exod. 21. 13. Num. 35. 9, &c. Ios. 20. 2.
2 Vg. bov. cap. 4. 41. ende Num. 35. 14.
3 Nae de selve stedẽ.
4 D. u lant.
5 Op dat in elck derdendeel des lants eene stadt ter bequamer plaetse mochte geordineert worden / nae de welcke de dootslager in dat quartier tẽ spoedichsten mochte vluchten. Siet ond. v. 6.
6 D. dit sal 't recht van dese sake zijn / soo salmen daer mede handelen. Alsoo bov. cap. 15, 2. b Exod. 21. 13. Bov. 4. 41, 42.
7 D. van te vooren. Als bov. cap. 4. 42. ende ond. v. 6.

5 Als

5 Als / dewelcke met sÿnen naesten in 't bosch sal zÿn gegaen om hout te houwen / ende sÿne hant met de bÿle [8] wort aen gedreven om hout af te houwen / [9] ende het yser schiet af [10] van den steel / ende [11] treft sÿnen naesten / dat hy sterft: die sal in eene deser steden vluchten / ende leven:

6 Op dat de [12] bloetwreker den dootslager niet na en jage / als sÿn herte verhitt is / ende hem achterhale / om dat de wech te verre soude zÿn / ende [13] slae hem aen 't leven: so doch [14] geen oordeel des doots aen hem en is / want hy hem van [15] gisteren [ende] eergisteren niet en hatede.

7 Daerom gebied ick u / seggende: Ghy sult u drie steden uytscheyden.

8 Ende indien de HEERE uwe Godt uwe lantpale sal verwÿden / gelÿck als hy uwen vaderen gesworen heeft / ende u al dat lant geven sal / het welcke hy uwen vaderen te geven [c] gesproken heeft;

9 (Wanneer ghy al dit selve gebodt sult waernemen / om dat te doen / 't gene ick u heden gebiede; den HEERE uwen Godt lief hebbende / ende alle dagen in sÿne wegen wandelende) so sult ghy u [d] noch drie steden toe doen / tot dese drie:

10 Op dat het bloet des onschuldigen niet vergoten en worde in 't midden van u lant / dat u de HEERE uwe Godt ten erve geeft; ende [16] bloetschulden op u souden zÿn.

11 Maer [e] wanneerder yemant zÿn sal / die sÿnen naesten haett / ende hem lagen leyt / ende staet tegens hem op / ende slaet hem aen 't [17] leven / dat hy sterft; ende vliedt tot eene van die steden:

12 So sullen de Oudtsten [18] sÿner stadt senden / ende nemen hem van daer: ende sy sullen hem in de hant des bloetwrekers geven / dat hy sterve.

13 Uwe ooge en sal sÿner niet verschoonen / maer ghy sult het bloet des onschuldigen uyt Israël wech doen / dat het u wel gae.

14 [f] Ghy en sult uwes naesten lantpale niet verrucken / die de [19] voorvaderen gepaelt hebben / in uwen erfdeele / dat ghy erven sult / in het lant / 't welck u de HEERE uwe Godt geeft / om dat erflick te besitten.

15 [g] Een eenich getuyge en sal tegens niemanden opstaen over eenige ongerechticheyt / ofte over eenige sonde / van [20] alle sonde / die hy soude mogen sondigen: [h] op den mont van twee getuygen / ofte op den mont van drie getuygen sal de [21] sake bestaen.

16 Wanneer [22] een wrevelich getuyge tegens yemant sal opstaen; om een afwÿckinge tegens hem te betuygen:

17 So sullen die twee mannen / dewelcke den twist hebben / staen voor het aengesichte des HEEREN: voor het aengesichte [23] der Priesteren / ende der Richteren / die in die selve dagen sullen zÿn.

18 Ende de Richters sullen wel ondersoecken: ende siet / de getuyge is [24] een valsch getuyge / hy heeft valsheyt betuycht tegen sÿnen broeder:

19 [i] So sult ghylieden hem doen / gelÿck als hy sÿnen broeder dachte te doen: [25] also sult ghy het boose uyt het midden van u wech doen:

20 Dat de [26] overgeblevene het hooren / ende vreesen; ende niet voortvaren meer te doen nae dit boose [27] stuck / in 't midden van u.

8 Ofte / haer geswongen, vervordert hebbende.
9 Avd. so werpt hy.
10 *Hebr.* uyt, ofte / van het hout.
11 *Hebr.* vindt.
12 Een van de naeste bloetvrienden des dooden.
13 *Hebr.* slae hem aen de ziele, dat is also / dat sÿne ziele van hem gae / ofte alsoo / dat hy hem 't leven beneme. Siet Genes. 37. 21. alsoo onder v. 11. Jer. 40. 14 / 15.
14 D. so hy doch niet verdient heeft ter doot verwesen / ofte aen 't leven gestraft te worden. als ond. 21. 22. Jerem. 26. 11 / 16. Luc. 24. 20.
15 Als bov. v. 4.
c Genes. 28. 13. Ond. 12. 20.
d Ios. 20. 7.
16 *Hebr.* bloeden.
e Genes. 9. 6. Exod. 21. 12, 14. Levit. 24. 17. Num. 35. 16.
17 *Hebr.* ziele. als bov. v. 6. ende ond. v. 21.
18 D. de oudtsten van de plaetse daer de dootslager woonachtich is / ofte te huys hoort.
f Prov. 22. 28.
19 *Hebr.* de eerste.
g Num. 35. 30. Bov. 17. 6. Matth. 18. 16.
20 D. allerley sonde.
h Bov. 17. 6. Iohan. 8. 17. 2. Corint. 13. 1. Hebr. 10. 28.
21 Ofte / het woort.
22 *Hebr.* een getuyge des wrevels, ofte / des moetwils: dat is / die / ofte uyt eygen moetwille / ofte door yemants aendryven sÿnē naestē met valschheyt soeckt t' overvallen / onrecht ende gewelt aen te doen.
23 Ofte aldus: der Priesteren, ofte der Richteren. Siet bov. cap. 17. 9 / 12.
24 *Hebr.* een getuyge der valscheyt, ofte / des leugens.
i Prov. 19. 5.
25 Siet bov. cap. 13. op v. 5.
26 D. de andere / het gantsche volck. Siet bov. cap. 13. 11. ende 17. 13.
27 *Hebr.* woort, dinck, sake.

21 Ende uwe ooge en sal niet verschoonen: [k] [28] ziele om ziele / [29] ooge om ooge / tant om tant / hant om hant / voet om voet.

k Exod. 21. 23. Levit. 24. 20. Matth. 5. 38.
28 Dat is / leven om leven.
29 Siet Levit. 24. op v. 20.

Het xx. Capittel.

Godtlicke krijgs-ordinantien / als: met wat vertrouwen sy in den krijch souden trecken / v. 1. Hoe de Priester het volck moeste aenspreken / als sy tot den strijt souden komen / 2. d' Ampt-lieden moesten sekere persoonen gebieden nae huys te trecken / 5. ende alsdan hooft-lieden aen des volcx spitse ordineren / 9. Order op de belegeringe ende inneminge van steden / soo buyten als binnen Canaan / 10. wat boomen sy in de belegeringe mochten afhouwen / ofte niet / 19.

1 WAnneer ghy sult uyttrecken tot den strÿt tegens uwe vyanden / ende sult sien peerden ende wagenen / een volck / meerder dan ghy; so en sult ghy voor hen niet vreesen: want de HEERE uwe Godt is met u / die u uyt Egyptenlant heeft opgevoert.

2 Ende 't sal geschieden / als ghylieden tot den strÿt naedert; so sal de Priester toetreden / ende tot het volck spreken /

3 Ende tot hen seggen; Hoort / Israël / ghylieden zÿt heden nae aen den strÿt tegens uwe vyanden: u herte en worde niet weeck / en vreest niet / noch en beeft niet / ende en verschrickt niet voor haer aengesicht.

4 Want het is de HEERE uwe Godt / die met u gaet: om voor u te strÿden tegens uwe vyanden / om u te verlossen.

5 Dan sullen de Amptlieden tot den volcke spreken / seggende; [1] Wie is de man / die een nieuw huys heeft gebouwt / ende en heeft het niet [2] ingewÿt? die gae henen ende keere weder nae sÿn huys: op dat hy niet misschien en sterve in den strÿt / ende yemant anders dat inwÿe.

6 Ende wie is de man / die eenen wÿngaert geplant heeft / [a] ende en heeft desselven vrucht niet [3] genoten? die gae henen / ende keere weder nae sÿn huys / op dat hy niet misschien in den strÿt en sterve / ende yemant anders dien geniete.

7 Ende wie is de man / [b] die eene vrouwe ondertrouwt heeft / ende en heeftse niet [tot sich] genomen? die gae henen / ende keere weder nae sÿn huys: op dat hy niet misschien in den strÿt sterve / ende een ander man haer neme.

8 Daerna sullen de Amptlieden voortvaren te spreken tot den volcke / ende seggen; [c] Wie is de man / die vreesachtich / ende weeck van herten is? die gae henen ende keere weder nae sÿn huys / op dat het herte sÿner broederen niet en [4] smelte / gelÿck sÿn herte.

9 Ende het sal geschieden / als die Amptlieden ge-eyndigt sullen hebben te spreken tot den volcke: so sullen sy Overste der heyren aen de [5] spitse des volcx bestellen.

10 Wanneer ghy naedert tot eene stadt / om tegens haer te strÿden: so [6] sult ghy haer den vrede toeroepen.

11 Ende het sal geschieden / indien sy u vrede sal antwoorden / ende u op doen: so sal al 't volck datter in gevonden wort / u cÿnsbaer zÿn / ende u dienen.

12 Doch so sy geenen vrede met u sal maken / maer krÿch tegens u voeren: so sult ghyse belegeren.

13 Ende de HEERE uwe Godt salse in uwe hant geven: ende ghy sult alles / wat mannelick daer in is / slaen met [7] de scherpte des sweerts:

14 Behalven de wÿven / ende de kinderkens /

1 D. de gene / die een nieu huys gebouwt heeft / &c. Vergel. 2. Sam. 20. v. 11. 2. Chro. 36. 23. Ezr. 1. 3. Psal. 34. 13 / &c.
2 D. heeft het niet begonnen te bewoonen: tot welcken eynde de inwyinge door gebeden en danckseggingen geschiedde. Vg. Psal. 30. 1. ende Nehem. 12. 27 / &c.
a Levit. 19. 23, 24, 25.
3 *Hebr.* ontheylicht. Dat is / hy en heeft noch geene vruchten daer van voor sich mogen genieten / dewÿle de wÿngaert noch in sÿn voorhuyt was / ende de vruchtē den Heere moesten werden toegebracht. Siet de wet hier van Levit. 19. 23 / 24 / 25. Alsoo Jerem. 31. 5.
b Ond. 24. 5.
c Iud. 7. 3.
4 Siet bov. cap. 1. op v. 28.
5 *Hebr.* in, ofte / aen het hooft des volcx.
6 *Hebr.* ghy sult haer, ofte / tot haer roepen van, ofte / tot vrede: dat is / ghy sult haer eerst door bodē nodigen tot vrede / presenterende haer te verschoonen aen 't leven ende aen 't goet.
7 *Hebr.* aen den mont des sweerts.

verkens / ende de beesten / ende al wat inde stadt zijn sal / allen haren buyt sult ghy voor u rooven: ende ghy sult eten den buyt uwer vyanden / dien u de HEERE uwe Godt gegeven heeft.

15 Alsoo sult ghy allen steden doen / die seer verre van u zijn: die niet en zijn vande steden [8] deser volcken.

16 Maer van de steden deser volcken / die u de HEERE uwe Godt ten erve geeft; [d] en sult ghy niets laten leven / dat [9] adem heeft.

17 Maer ghy sultse [10] gantschlick verbannẽ; de Hethiten / ende de Amoriten / ende de Canaaniten / ende de Pheresiten / de Heviten / ende de Jebusiten: gelijck als u de HEERE uwe Godt geboden heeft.

18 Op dat sy u lieden niet leeren te doen nae alle hare grouwelen / die sy haren Goden gedaen hebben: ende ghy sondiget tegen den HEERE uwen Godt.

19 Wanneer ghy eene stadt vele dagen sult belegeren / strijdende tegens haer om die in te nemen; so sult ghy haer geboomte niet verderven / de bijle daer aen drijvende; want ghy sult daer van eten / daerom sult ghy dat niet af houwen; [11] (want het geboomte van 't velt [12] is des menschen [spijse]) op dat [13] het [14] voor u aengesichte kome tot een bolwerck:

20 Maer 't geboomte / welck ghy kennen sult / dat het geen geboomte ter spijse is / dat sult ghy verderven ende af houwen: ende ghy sult een bolwerck bouwen tegen dese stadt / de welcke tegens u krijch voert / tot dat sy ondergae.

8 Verstaet / die in 't lant Canaan woonden / die de Heere geboden hadde te verbannen / als in 't volgende verhaelt wort.
d Num. 33. 54. Bov. 7. 1, 2.
9 *Hebr.* geenen adem laten leven.
10 *Hebr.* verbannende verbannen. Siet bov. cap. 2. op v. 34.
11 D. hoe wel de boomen des velts gemeen zijn / so sult ghy nochtans de vruchtboomen verschoonẽ: dewijle daer andere genoech sullen zijn / om af te houwẽ ende bolwerckẽ daer van te makẽ / als in 't volgende vsken naeder verklaert wort. De laetste woorden van dit 19 vs. worden seer verscheydentlick overgesett.
12 *Hebr.* is den mensche. dat is / des menschen leven ende onderhout.
13 T.w. het vruchtgeboomte: dat sult ghy niet afhouwen / om bolwercken daer van te maken.
14 *Hebr.* van u aengesichte.

Het xxj. Capittel.

Watmen doen moeste / wanneer yemant in 't velt verslagen gevonden / ende de dootslager onbekent was / v. 1 / &c. Hoe een Israëlijt handelen moeste met eene heydensche vrouwe / die inden krijch gevangen was / als hy die begeerde te trouwen / 10. Wet / van het recht des eerst-geborenen soons geensins te bekorten / wanneer yemant twee wijven / ende by beyde sonen mochte gewonnen hebben / 15. Wet / vande straffe eenes wederspannigen soons / 18. Wet / van eenen / die aen den houte was opgehangen / 22.

1 WAnneer in 't lant / het welcke de HEERE uwe Godt u geven sal / om dat te erven / een verslagene sal gevonden worden / liggende in 't velt; niet bekent zijnde / wie hem geslagen heeft:

2 So sullen uwe Outsten / ende uwe Richters uytgaen: ende sy sullen meten nae de steden / die rontom den verslagenen zijn.

3 De stadt nu / die de naeste sal zijn aen den verslagenen; daer sullen de Outsten der selver stadt eene jonge koe vande runderen nemen / met de welcke niet gearbeydt en is / die aen 't jock niet getrocken en heeft.

4 Ende de Outsten der selver stadt sullen de jonge koe af brengen [1] in een rouw dal / dat niet bearbeydt nochte bezaeyt sal zijn: ende sy sullen dese jonge koe aldaer inden dale den necke doorhouwen.

5 Dan sullen de Priesters / de kinderen van Levi / toetreden; want de HEERE uwe Godt heeftse verkoren om hem te dienen / ende om [2] in des HEEREN name te segenen / ende [3] nae haren monde sal alle twist / ende alle plage [4] afgedaen worden.

6 Ende alle Outsten der selver stadt / die naest aen den verslagenen zijn / sullen hare handen wasschen over dese jonge koe / die in dat dal den necke doorgehouwen is.

7 Ende sy sullen betuygen ende seggen: Onse handen en hebben dit bloet niet vergoten / ende onse oogen en [5] hebben 't niet gesien.

1 Dese omstandicheden dienden / nae sommiger gevoelen / om de grouwelickeyt des dootslachs eenichsins af te beelden / ende de menschen daer van af te schricken.
2 Siet bov. cap. 10. op v. 8.
3 D. nae haerlieder woort / seggen / uytsprake.
4 *Hebr.* zijn, ofte / worden.
5 D. hebben 't niet sien vergieten.

8 [6] Weest genadich uwen volcke Israël / dat ghy / o HEERE / verlost hebt; ende en [7] legt geen onschuldich bloet in 't midden van u volck Israël: ende [8] dat bloet sal voor hen versoent zijn.

9 Also sult ghy het onschuldich bloet uyt het midden van u wech doen: want ghy sult doen / dat recht is in de oogen des HEEREN.

10 Wanneer ghy sult uytgetogen zijn tot den strijt tegens uwe vyanden: ende de HEERE uwe Godt salse gegeven hebben in uwe hant / dat ghy [9] hare gevangene gevancklick wechvoert:

11 Ende ghy onder de gevangene sult sien eene vrouwe / schoone van gedaente; ende ghy lust tot haer gekregen sult hebben / dat ghyse u ter vrouwe neemt:

12 So sult ghyse [10] binnen in u huys brengen: ende sy sal haer hooft scheeren / ende hare nagelen [11] besnijden.

13 Ende sy sal het [12] kleet haerder gevanckenisse van haer afleggen / ende in uwen huyse sitten / ende haren vader ende hare moeder [13] een maent lanck beweenen: ende daerna sult ghy tot haer ingaen / ende haer man zijn / ende sy sal u ter vrouwe zijn.

14 Ende het sal geschieden / indien ghy geen behagen in haer en hebt / dat ghyse sult laten gaen nae hare [14] begeerte / doch ghy sultse [15] geensins voor gelt verkoopen: ghy en sult met haer [16] geen gewin drijven / daerom dat ghyse [17] vernedert hebt.

15 Wanneer een man twee vrouwen heeft / eene beminde / ende [18] eene gehaette / ende de beminde ende de gehaette hem sonen sullen gebaert hebben; ende de eerstgeboren soon der gehaette sal zijn.

16 So sal 't geschieden / ten dage als hy sijne sonen sal doen erven dat hy heeft; dat hy niet sal vermogen [19] de eerstgeboorte te geven aen den sone der beminde / [20] voor 't aengesicht vanden sone der gehaette / die d' eerstgeboren is.

17 Maer den eerstgeborenen / den sone der gehaette sal hy [21] kennen / [a] gevende hem [22] dobbele portie / van alles / dat by hem sal worden gevonden: want hy is [b] het beginsel sijner kracht / het [23] recht der eerstgeboorte is sijn.

18 Wanneer yemant eenen moetwilligen ende wederspannigen sone heeft / die de stemme sijns vaders / ende de stemme sijner moeder niet gehoorsaem en is: ende sy hem gekastijdt sullen hebben / ende hy nae hen niet hooren sal:

19 So [24] sullen sijn vader ende sijne moeder hem grijpen: ende sy sullen hem uytbrengen tot de Outsten [25] sijner stadt / ende tot de [26] poorte sijner plaetse.

20 Ende sy sullen seggen tot de Outsten sijner stadt: Dese onse sone is afwijckende ende wederspannich / hy en is onser stemme niet gehoorsaem: hy is een brasser ende suyper.

21 Dan sullen alle lieden sijner stadt hem met steenen overwerpen / dat hy sterve; ende ghy sult het boose uyt het midden van u wech doen: dat het gantsch Israël hoore / ende vreese.

22 Voorts wanneer in yemanden [27] eene sonde sal zijn / die 't oordeel des doots [weerdich is] dat hy gedoodt sal worden; ende ghy hem aen 't hout sult opgehangen hebben:

23 So en sal sijn doode lichaem aen 't hout niet overnachten / maer ghy sult het [28] sekerlick ten selven dage begraven; want een op-

6 *Hebr.* versoent, ofte / maeckt versoeninge voor. ofte / over uwen volcke.
7 D. wilt u gantsche volck desen dootslach eenes onschuldigen niet toerekenen / ofte daerom straffen.
8 D. aldus sullen sy van de schult deses dootslachs ontlast zijn / datse hen niet toegerekent en worde.
9 *Hebr.* sijne gevanckenisse. ende soo in 't volgende.
10 *Hebr.* in 't midden van u huys. als ond. cap. 22. 2.
11 *Hebr.* maken, dat is / toemaken / bereyde. In desen sin wort het Hebr. woort oock gevonden. 2. Sam. 19. 24. Alle dese ceremonien in dit ende 't volgende vs. verhaelt / als / scheeren des hoofts, besnijden, of / reynigen der nagelen, het afleggen der voorige Heydensche kleederen, 't beweenẽ harer ouderen, &c. waren een teecken van de aflegginge eñ verlatinge des voorigen heydenschen afgodischen wesens / aenneminge der waerer Religie / ende inlijvinge in Godts volck. Vgel. Psal. 45. 11. sommige / die meynen dat dese dingen dienden om den man van dit houwelick afkeerich te maken / setten 't over: nagelen laten wassen.
12 Het heydensche kleet / daer in sy gevangen was.
13 *Hebr.* eene Mane der dagen. Siet Gen. 29. op v. 14. alsoo / een jaer der dagen. dat is / een vol jaer. Siet Genes. 41. op v. 1.
14 *Hebr.* ziele.
15 *Hebr.* verkoopende niet verkoopen.
16 Vgel. cap. 24. 7.
17 Ofte / geschent, beslapen hebt.
18 D. die hy min bemint als d' andere. Vg. Genes. 29. 31.
19 D. het recht der eerstgeboorte.
20 D. hem in sijne tegenwoordicheyt eñ als onder sijne oogen voorbygaende / tot sijner beschaminge eñ verkortinge. And. voor sijn aengesichte, dat is / in sijn plaetse.
21 D. hy sal metter daet bewijsen / dat hy hem houdt voor den eerstgeborenen.
a 1. Chron. 5. 1.
22 Ofte / twee deelen. *Hebr.* den mont van twee: vg. 2. Reg. 2. 9. Siet de aent. aldaer / item Zach. 13. 8.
b Genes. 49. 3.
23 Siet Genes. cap. 25. op v. 31.
24 And. sullen [mogen].
25 Daer de sone woont.
26 Siet Gen. 22. op v. 17.
27 *Hebr.* eene sonde. eẽ oordeel des doots. Siet bov. cap. 19. 6.
28 *Hebr.* begravende begraven.

een opgehangene is [c] Gode [29] een vloeck: also sult ghy u lant niet verontreynigen / dat u de HEERE uwe Godt ten erve geeft.

c Galat. 3. 13.
29 *Hebr.* een vloeck Godes. als vov. cap. 17. 1, een grouwel des HEEREN. Dit siet wel in 't gemeen op de misdaden / die grouwelick zijn in des HEEREN oogen: maer in 't bysonder op het voornemen Godes / aengaende onsen Salichmaker Jesum Christum / die voor ons / die wy van wegen de sonde onder den vloeck waren / den vloeck soude dragen / ende tot teecken ende versekeringe van dien aen 't hout gehangen worden. Siet Galat. 3. 13. 1. Pet. 2. 24.

Het xxij. Capittel.

Verscheydene wetten / als van liefde en getrouwicheyt aen den naesten / als yets van 't sijne verdwaelt / verloren / ofte andersins in perijckel is / v. 1 / &c. Van verwisselinge der manlicke ende vrouwlicke kleederen / 5. Van een vogels nest / 6. Van leuen op het dack / 8. Van verscheydene verminginge ongelijcker dingē / 9. Van snoerkens aende kleederen / 12. Van de straffe des genen / die sijn wijf met valsche geruchten beswaert / 13. Vande straffe eener jonge-dochter / die in hares vaders huys te vooren gehoereert heeft / 20. Van straffe des overspeelders / 22. ende in 't bysonder / als eene ondertrouwde jonge-dochter inder stadt by yemant ligt / 23. Item / alsse in 't velt verkracht wort / 25. Item / als yemant ligt by eene vrye dochter / 28. Van bloetschande / 30.

1 GHy sult uwes broeders [a] [1] osse ofte kleyn vee niet sien [2] afgedreven / ende u van die [3] verbergen: ghy sultse uwen broeder [4] gantschelick weder toe stieren.

2 Ende indien uwe broeder [5] niet nae by u is / ofte ghy hem niet en kent; [6] so sult ghyse [7] binnen in u huys vergaderen / datse by u zijn / tot dat uwe broeder die soecke / ende ghyse hem wedergevet.

3 Alsoo sult ghy oock doen aen sijnen esel / ende alsoo sult ghy doen aen sijne kleedinge / ja alsoo sult ghy doen aen al [8] 't verlorene uwes broeders / dat van hem verloren sal zijn / ende dat ghy sult hebben gevonden; [9] ghy sult u niet mogen verbergen.

4 Ghy en sult uwes broeders esel ofte sijnen osse niet sien vallende op den wege / ende u van die verbergen: ghy sultse met [10] hem [11] gantschlick oprichten.

5 Het [12] cleet eenes mans en sal niet zijn aen eene vrouwe / ende een man en sal geen vrouwen-kleet aentrecken: want al wie sulcx doet / [13] is den HEERE uwen Godt een grouwel.

6 Wanneer voor u aengesicht een vogels-nest op den wege voorkomt / in eenigen boom / ofte op de aerde / met jongen / ofte eyeren / ende de moeder [14] sittende op de jongen / ofte op de eyeren; so en sult ghy de moeder met de [15] jongen niet nemen.

7 Ghy sult de moeder [16] gantschlick vrylaten / maer de jongen sult ghy voor u nemen: op dat het u wel gae / ende ghy de dagen verlenget.

8 Wanneer ghy een nieuw huys sult bouwen / so sult ghy op u dack een [17] lene maken: op dat ghy geene [18] bloetschult op uwen huyse en legget / wanneer yemant vallende / daer van afviele.

9 Ghy en sult uwen wijngaert niet met [19] tweederley [b] bezaeyen: op dat de [20] volheyt des zaets / dat ghy sult gezaeyt hebben / ende d' inkomste des wijngaerts niet [21] ontheylicht en worde.

10 Ghy en sult niet ploegen met eenen osse ende met eenen esel te gelijck.

11 [22] Ghy sult geen kleet van gemengde stoffe aentrecken; wollen ende lijnen te gelijck.

12 [c] [23] Snoeren sult ghy u maken aen de vier [24] hoecken uwes [25] opper-kleets / daer ghy u mede bedeckt.

13 Wanneer een man eene vrouwe sal genomen hebben / ende tot haer ingegaen zijnde alsdan haer sal haten:

14 Ende haer [26] oorsaken van naspra- ke sal opleggen / ende eenen quaden naem

a Exod. 23. 4.
1 D. groot vee.
2 T. w. van den wech / ofte / van hare kudde / ende dien volgens doolende.
3 D. ontrecken / u houdende / als oft ghyse niet gesien en hadt / latende de selve voorts doolen. alsoo ond. vss. 3 / 4.
4 *Hebr.* wederstierende wederstieren.
5 D. te verre van u woont.
6 *Hebr.* soo sult ghy hem, te weten / den osse / daer by het cleyn vee mede verstaen wort / ende soo in de volgende woorden.
7 *Hebr.* in 't midden van u huys vergaderē. dat is / in u huys innemen / niet buyten laten blijven. Vgel. Jud. 19. 15.
8 *Hebr.* 't verlies.
9 Ofte: het en sal niet mogen verborgen worden.
10 T. w. uwen broeder / dien ghy sult helpen in 't oprichten.
11 *Hebr.* oprichtende oprichten.
12 *Hebr.* tuych, gereetschap, in 't Hebr. is een woordeken waer van te sien is Levit. 15. 4.
13 *Hebr.* een grouwel des HEEREN uwes Godts. Siet vov. cap. 17. op v. 1.
14 *Hebr.* liggende.
15 *Hebr.* kinderen: ende alsoo in 't volgende vs.
16 *Hebr.* vrylatende vrylaten.
17 Om dat de daken in 't Joodsche lant so plat waren / datmen daer op wandelen konde. Siet Jud. 16. 27. 1. Sam. 9. 25 / 26. 2. Sam. 11. 2. Nehem. 8. 16. Jer. 19. 13. Matt. 10. 27. ende 24. 17. Marc. 2. 4. Actor. 10. 9.
18 *Hebr.* bloeden.
19 Gelijckmē in die landen gewoon was tusschen de wijnstocken allerley te zaeyē / als rogge / weyte / gerste / &c.
b Levit. 19. 19.
20 D. de volrijpe vruchten. Siet Exo. 22. 29.
21 Ofte / verontreynicht. And. geheylicht. T. w. den Heere / ende over sulcke de Priesteren te deele valle / so dat ghy voor u daer van niet moget genieten / om dat ghy tegen het bevel des Heeren gedaen sult hebbē. Siet vov. cap. 20. op v. 6.
22 Siet Lev. 19. 19.
c Num. 15. 38. Matth. 23. 5.
23 Vgel. Num. 15. 38 / 30. ende Matth. 23. 5. And. zoomen, boorden, frangien, bandekens.
24 *Hebr.* vleugelen.
25 *Hebr.* deckfels.
26 Ofte / stucken, daden, vonden, versierselen.

over haer uyt brengen / ende seggen: Dese vrouwe heb ick genomen / ende ben tot haer genaedert / maer en hebbe den maechdom aen haer niet gevonden.

15 Dan sullen de vader van dese jonge dochter ende haer moeder nemen / ende tot de Outsten der stadt aende poorte uytbrengen den [27] maechdom deser jonge-dochter.

16 Ende de vader vande jonge dochter sal tot de Outsten seggen: Ick heb mijne dochter aen desen man gegeven tot eene vrouwe / maer hy heeftse gehaett.

17 Ende siet / hy heeft oorsaken van opsprake gegeven / seggende; Ick en heb dē maechdom aen uwe dochter niet gevonden; dit nu is de maechdom mijner dochter: ende [28] sy sullen het kleet voor het aengesichte van de Outsten der stadt uytbreyden.

18 Dan sullen de Outsten der selver stadt dien man nemen / ende kastijden hem.

19 Ende sy sullen hem eene boete opleggen van hondert [29] silverlingen / ende gevense aen den vader vande jonge dochter; om dat [30] hy eenen quaden naem heeft uytgebracht over eene jonge dochter van Israël: voorts salse hem ter vrouwe zijn / hy salse niet mogen gaen laten / alle sijne dagen.

20 Maer indien [31] dit selve woort [32] waerachtich is / [dat] de maechdom aen de jonge dochter niet gevonden en is:

21 So sullen sy dese jonge dochter uytbrengen tot de deure van haers vaders huys / ende de lieden harer stadt sullense met steenen steenigen / dat sy sterve / om dat sy eene dwaesheyt in Israël gedaen heeft / hoererende in haers vaders huys: so sult ghy het boose uyt het midden van u wech doen.

22 [d] [33] Wanneer een man gevonden sal worden / liggende by eenes mans getrouwde vrouwe / so sullen sy oock beyde sterven / de man / die by de vrouwe gelegen heeft / ende de vrouwe: so sult ghy het boose uyt Israël wech doen.

23 Wanneer eene jonge dochter sal zijn / die eene maecht is / ondertrouwt aen eenen man; ende een man haer inde stadt sal gevonden / ende by haer gelegen hebben:

24 So sult ghyse beyde uytbrengen tot de poorte der selver stadt / ende sultse met steenen steenigen / datse sterven; de jonge dochter / ter oorsake datse niet geroepen en heeft inde stadt / ende den man / ter oorsake dat hy sijns naesten wijf [34] vernedert heeft: so sult ghy het boose uyt het midden van u wech doen.

25 Ende indien een man eene ondertrouwde jonge dochter in 't velt gevonden / ende de man haer verkracht / ende by haer gelegen sal hebben; so sal de man / die by haer gelegen heeft / alleen sterven:

26 Maer de jonge dochter sult ghy [35] niets doen; de jonge dochter en heeft [36] geene sonde des doots: want gelijck of een man tegens sijnen naesten opstont / ende [37] sloech hem doot aen 't leven / [38] alsoo is dese sake.

27 Want hy heeftse in 't velt gevonden: de ondertrouwde jonge dochter riep / ende daer was niemant / die haer verloste.

28 Wanneer een man eene jonge dochter sal gevonden hebben / die eene maecht is / de welcke niet ondertrouwt en is / ende salse gegrepen / ende by haer gelegen hebben; ende sy [39] gevonden sullen zijn:

29 So sal de man / die by haer gelegen

27 D. de merckteecken hares maechdoms: ende alsoo in 't volgende. Siet naerder verklaringe van dit / v. 17.
28 Vader ende Moeder.
29 D. silvere sikels / wat meer als 25 Stijverdalers. Siet Genes. 20. op v. 16. ende 23. op v. 15.
30 De man van de jonge dochter.
31 Ofte deselve sake.
32 *Hebr.* waerheyt.
d Levit. 20. 10.
33 D. alst gevonden wort / dat yemant by eene getroude vrouwe gelegen heeft.
34 Als vov. cap. 21. 14. ende ond. v. 29.
35 *Hebr.* geen dinck, geen woort.
36 D. geene schult / die doot weerdich is. Vg. vov. cap. 21. op v. 22.
37 *Hebr.* sloech hem de ziele doot. dat is / sloech hem (gelijck de heylige Schrift dickwijls spreeckt) aen 't leven / dat is / sloech hem alsoo / dat hy hem 't leven benam.
38 D. met dese sake ist oock alsoo gelegē. Gelijck de man onschuldich is / die met gewelt vermoort wort / alsoo oock de jonge dochter / die met gewelt verkracht wort.
39 D. ontdeckt / haer misdaet bevonden.

heeft / den vader vande jonge dochter [e] vijftich [40] silverlingen geven: ende sy sal hem ter vrouwe zÿn / voor dat hyse vernedert heeft; hy salse niet mogen gaen laten / alle sÿne dagen.

30 Een man sal sÿns vaders wÿf niet nemen: ende hy en sal sÿns [41] vaders slippe niet ontdecken.

e Exod. 22. 16.
40 Siet vov. op v. 19.
41 D. het kleet sÿner stiefmoeder. Siet Levit. 18. op v. 7/8. ende ond. cap. 27. 20. De sin is/ ghy sult by uwe stiefmoeder niet liggen.

Het xxiij. Capittel.

Wie inde vergaderinge des HEEREN gantschelick niet mochten komen/ ende wie ter contrarie eenichsins/ v. 1/&c. hoe ende waerom het velt-leger reyn moeste gehouden worden/ 9. hoemen handelen soude met eenen knecht / die sÿnen Heere ontvlucht was / 15. van hoeren ende voggers / 17. van woecker/ 19. van gelosten/ 21. van't plucken der druyven en aren/ 24.

1 DIe door pletteringe verwondt / ofte uytgesneden is / aen de manlickheyt / en sal [1] in de vergaderinge des HEEREN niet komen.

2 [2] Geen bastaert sal in de vergaderinge des HEEREN komen: selfs sÿn tiende geslachte en sal in de vergaderinge des HEEREN niet komen.

3 Geen [a] Ammoniter / noch Moabiter sal inde vergaderinge des HEEREN komen: selfs haer tiende geslacht en sal inde vergaderinge des HEEREN niet komen/ tot in eeuwicheyt.

4 Ter oorsake dat sy ulieden op den wech niet tegen gekomen zÿn [3] met broot ende met water/ als ghy uyt Egypten uyttoocht: ende om dat [4] hy tegens u gehuert heeft [b] Bileam den sone Beors van Pethor/ uyt [5] Mesopotamien/ om u te vloecken.

5 Doch de HEERE uwe Godt en heeft nae Bileam niet willen hooren/ maer de HEERE uwe Godt heeft u den vloeck in eenen segen verandert: om dat de HEERE uwe Godt u lief hadde.

6 Ghy en sult haren [6] vrede/ ende haer beste niet soecken/ alle uwe dagen in eeuwicheyt.

7 Den [7] Edomiter sult ghy voor geenen grouwel houden / want hy is [8] uwe broeder: den Egyptenaer en sult ghy voor geenen grouwel houden/ want ghy zÿt een vreemdelinck geweest in sÿn lant.

8 [Aengaende] de kinderen/ die hen sullen geboren worden in 't derde geslachte; elck van dien sal inde vergaderinge des HEEREN [9] komen.

9 Wanneer het leger uyttreckt tegens uwe vyanden; so sult ghy u wachten voor alle quade sake.

10 Wanneer yemant onder u is / die niet reyn en is / door eenigen [10] toeval des nachts; die sal tot buyten den leger uytgaen / hy en sal tot binnen den leger niet komen:

11 Maer 't sal geschieden / dat hy sich tegen 't naken vanden avont met water sal baden: ende als de Sonne ondergegaen is / sal hy tot binnen den leger komen.

12 Ghy sult oock eene [11] plaetse hebben buyten den leger: ende daer henen sult ghy uytgaen nae buyten.

13 Ende ghy sult een schupken hebben / [12] neffens u gereetschap: ende 't sal geschieden/ als ghy buyten [13] geseten hebt/ dan sult ghy daermede graven/ ende u omkeeren / ende bedecken dat van u uytgegaen is.

14 Want de HEERE uwe Godt [14] wandelt in 't midden van u leger / om u te verlossen / ende om uwe vyanden [15] voor u aengesichte te geven; daerom sal u leger heylich zÿn: op dat [16] hy [17] niet schandelicx onder u en sie / ende achterwaerts van u afkeere.

15 Ghy sult eenen knecht aen sÿnen heere niet overleveren / die van [18] sÿnen heere tot u ontkomen sal zÿn.

16 Hy sal by u [19] blÿven in 't midden van u / inde plaetse / die hy sal verkiesen / in eene van uwe [20] poorten / daer 't goet voor hem is: ghy sult hem niet verdrucken.

17 Daer en sal geene hoere zÿn onder de dochteren Israëls: noch daer en sal geen [21] schant-jonge zÿn onder de sonen Israëls.

18 Ghy en sult geen hoeren-loon noch [22] honden prÿs in 't huys des HEEREN uwes Godts brengen tot eenige gelofte: want oock die beyde den HEERE uwen Godt een grouwel zÿn.

19 Ghy en sult aen uwen broeder niet [c 23] woeckeren / met woecker van gelt/ met woecker van spÿse / met woecker van eenich dinck / daermede men woeckert.

20 Aen den vreemden [24] sult ghy woeckeren/ maer aen uwen broeder sult ghy niet woeckeren: op dat u de HEERE uwe Godt segene/ [25] in alles/ daer aen ghy uwe hant slaet/ in 't lant daer ghy nae toe gaet / om dat te erven.

21 Wanneer ghy den HEERE uwen Godt [d] eene gelofte sult belooft hebben / ghy en sult niet vertrecken die te betalen: want de HEERE uwe Godt salse [26] sekerlick van u eyschen / ende [27] sonde soude in u zÿn.

22 Maer als ghy nalaet te beloven; so en sal 't geene sonde in u zÿn.

23 [28] Wat uyt uwe lippen gaet / sult ghy houden ende doen: gelÿck als ghy den HEERE uwen Godt een vrywillich offer belooft hebt/ dat ghy met uwen monde gesproken hebt.

24 Wanneer ghy gaen sult in uwes naesten wÿngaert / so sult ghy druyven [29] eten/ [30] nae uwen lust tot uwer versadinge: maer in u vat en sult ghy niets doen.

25 Wanneer ghy sult gaen in uwes naesten [e] staende koorn / so sult ghy de [31] aren met uwe hant afplucken: maer den sickel en sult ghy aen uwes naesten staende koorn niet [32] bewegen.

1 D. nae 't meeste gevoelen / sal geene stemme hebben in publÿcke vergaderingen / noch plaetse in den raet der Regenten/ Richteren ofte Officieren des volcx / welcke vergaderinge oock eene vergaderinge Godts genoemt wort. Psal. 82. 1. Alsoo wierden oock tot het Priesterampt geene toegelaten/ die eenich gebreck aen 't lichaem hadden. Levit. 21. 17/ &c. De reden van dese wet kan zÿn: eensdeels/ om dat sodanige gemeenlick kleynhertich zÿn/ anderdeels/ om dat het tot verwÿt ende kleynachtinge des ampts soude mogen strecken. Vande by-een-komsten der Gemeynte tot den publÿcken Godts-dienst kanmen dit niet verstaen/ om dat daer inne oock de vreemdelingen selfs (mits besneden zÿnde) toegelaten wierden. Exod. 12. 48. Levit. 22. 18. Num. 9. 14. ende 15. 15. Daer tegens in de vergaderinge/ van de welcke hier ende in 't volgende gesproken wort/ mochten de Ammoniten ende Moabiten gantschelick niet komen: als volgt v. 3.
2 Gelijc Jephte was. Jud. 11. 1/2. die ter noot / buyten ordre/ daer toe gebruyckt / ende van Godt gesegent is.
a Nehem. 13. 1.
3 Siet vov. c. 2. 28.
4 N. de Moabiter. Num. 22. 3/4/5/ &c.
b Num. 22. 3, 4, 5, &c.
5 *Hebr.* Aram Naharajim, dat is/ Syrien der twee rivieren. Siet Genes. 24. op v. 10.
6 D. voorspoet/ welstant.
7 Doch uytgesondert de Amalekiten. Siet ond. cap. 25. op v. 17.
8 Een nakomelinck van Esau / die uwes voorvaders Jacobs broeder was.
9 D. mogen komen.
10 Siet Lev. 25. 4/ 16/ 17.
11 *Hebr.* hant, welck woort oock genomen wort voor/ ruymte, zijde, plaetse, begrijp. &c. siet Prov. 8. 3. Jerem. 57. 8. met d' aent.
12 Ofte: op uwe wapenen.
13 D. het werck der nature gedaen hebt.
14 Siet Levit. 26. op v. 12.
15 Siet vov. cap. 1. op v. 8.

16 Naemlick / de HEERE.
17 *Heb.* geene naecktheyt, ofte/ schandelickheyt van eenich dinck: dat is/ niet oneerlicx/ onreyns/ dat d' eerbaerheyt niet toelaet bloot te laten liggen.
18 Die hem tyrannichlick handelde.
19 Na dat ghy kennisse van saken genomen en bevonden sult hebben/ dat hy sÿnen Heere om genoechsame redenen ontgaen is: Ten ware dan / dat ghy hem met sÿnen Heere mochtet versoenen/ ende alsoo hem wedersenden. Sommige verstaen dit alleen van de knechten der omliggende volckeren/ diese met onmenschelicke wreetheyt nae haren appetijt handelden.
20 D. steden / ofte woonplaetsen: daer 't hem best passen ofte schicken sal.
21 D. die sich van manspersoonen laet ontreynigen. Siet Genes. 19. 5. Levit. 18. 22. 1. Reg. 14. 24. ende 22. 47. 2. Reg. 23. 6. Rom. 1. 27.
22 D. gelt/ het welcke met de grouwelicke sonde der onkuysheyt/ in 't voorgaende vs vermelt / verdient zy. Vgl. 2. Sam. 3. op v. 8. Apoc. 22. 15. Sommige verstaen dit eygentlick van den prÿs waer mede een hont/ als een onreyn dier/ verkocht is.
c Exod. 22. 25. Levit. 25. 35. Nehem. 5. 2. &c. Luc. 6. 34, 35.
23 Siet Levit. 25. op v. 36.
24 D. sult ghy mogen woeckeren. Om dat sy niet als de arme Israëliten/ door armoede/ maer om haren koophandel ende trafÿcke met de Joden handelden.
25 *Hebr.* in allen uytslach, ofte aenslach uwer hant.
d Num. 30. 2.
26 *Hebr.* eyschende eyschen.
27 D. 't soude u tot sonde gerekent ende gestraft worden. Alsoo vov. cap. 15. 9.
28 *Hebr.* den uytganck uwer lippen.
29 D. mogen eten/ alsoo oock in 't volgende vs.
30 *Hebr.* nae uwe ziele: dat is / nae uwen lust/ als vov. dickwÿls.
e Matth. 12. 1.
31 Siet een exempel in Christi Apostelen/ Matth. 12. 1.
32 Ofte / herwaerts ende derwaerts gaen laten, slaen.

Het xxiiij. Capittel.

Vande vrouwe / die van haren man met eenen scheyt-brief verlaten is / v. 1 / &c. vryheyt des nieuw-getrouwden / 5. panden/ 6. menschen-dieven/ 7. melaetscheyt/ 8. weder van panden/ 10. Van dach-loon/ 14. niemant te straffen om eens anderen misdaet/ 16. Van recht ende liefde aen weduwen/ weesen/ ende vreemdelingen te bewÿsen/ 17.

1 WAnneer een man eene vrouwe sal genomen/ ende die getrouwt hebben; so sal 't geschieden/ indiense geene genade sal vinden in sÿne oogen / om dat hy [1] yets schandelicx aen haer gevonden heeft/ [2] dat hy haer eenen [a 3] scheytbrief sal schrÿven/ ende in hare hant geven / ende latense gaen uyt sÿnen huyse.

2 So sy dan / uyt sÿnen huyse uytgegaen zÿnde / sal henen gaen ende eenen anderen man [ter vrouwe] worden/

3 Ende dese laetste man haer gehaett/ ende haer eenen scheyt-brief geschreven/

1 *Hebr.* naecktheyt ofte schandelickheyt eens dincks. Verstaet alsulcke dingen waer door de man mishagen aen haer neemt/ uytgenomen hoererye.
2 And. Ende hy haer een scheydt-brief geschreven, ende in hare hant gegeven, ende uyt sijnen huyse verlaten sal hebben; ende alsoo voorts tot het 4. vs toe.
a Matth. 5. 31. ende 19. 7. Marc. 10. 4.
3 *Hebr.* een brief, ofte/ boecxken daer af, ofte / uytsnijdinge: om dat de bant des houwelickx daer mede als in twee gesneden/ ende de gehouwde gantschelick van een gescheyden wierden. Siet de verklaringe onses Heeren Jesu Christi over dese wet. Matth. 19. 3/ &c.

ende

ende in hare hant gegeven / ende haer uyt sijnen huyse sal hebben laten gaen: ofte / als dese laetste man / die se voor sich tot eene vrouwe genomen heeft / sal gestorven zijn:

4 So en sal haer eerste man / die haer heeft laten gaen / haer niet mogen [4] weder-nemen / dat sy hem ter vrouwe zy / [5] na dat sy is verontreynicht geworden; want dat is een grouwel voor het aengesichte des HEEREN: alsoo sult ghy [6] het lant niet doen sondigen / dat u de HEERE uwe Godt ten erve geeft.

5 Wanneer een man een nieuwe [b] vrouwe sal genomen hebben / die sal [7] in 't heyr niet uyttrecken / ende [8] men sal hem geenen last opleggen: een jaer lanck sal hy [9] vry zijn in sijnen huyse / ende sijn wijf / dat hy genomen heeft / verheugen.

6 Men sal beyde [10] molensteenen / immers den [11] bovensten-molensteen niet te pande nemen: want [12] hy neemt [13] de ziele te pande.

7 Wanneer yemant gevonden sal worden / die [14] eene ziele [c] steelt uyt sijne broederen / uyt de kinderen Israëls / ende drijft gewin met hem / ende verkoopt hem: so sal dese dief sterven / ende ghy sult het boose uyt het midden van u wech doen.

8 Wacht u in de plage der melaetschheyt / dat ghy [15] neerstichlick waerneemet / ende doet nae alles / dat de Levitische Priesteren u lieden sullen leeren; gelijck als [d] ick hen geboden hebbe / sult ghy waernemen te doen.

9 Gedenckt wat de HEERE uwe Godt gedaen heeft aen [e] Mirjam: op den wech / als ghy uyt Egypten waert uytgetogen.

10 Wanneer ghy aen uwen naesten [16] yets sult geleent hebben; so en sult ghy tot sijn huys niet ingaen / om sijn pant te pande te nemen.

11 Buyten sult ghy staen: ende de man / dien ghy geleent hebt / sal het pant nae buyten tot u uytbrengen.

12 Doch indien hy een arm man is / so sult ghy met sijn pant niet [17] nederliggen.

13 Ghy sult hem dat pant [18] sekerlick [f] wedergeven / als de Sonne ondergaet / dat hy in sijn kleet nederligge / ende u [19] segene: ende [20] 't sal u gerechticheyt zijn / voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts.

14 Ghy sult den armen ende nootdurftigen dachlooner niet [g] [21] verdrucken; die uyt uwe broederen is / oft uyt uwe vreemdelingen / die in u lant ende in uwe [22] poorten zijn.

15 [23] Op sijnen dach sult ghy sijn loon geven / ende de Sonne en sal daer over [24] niet ondergaen; want hy is arm / ende [25] sijne ziele verlangt daernae: dat hy tegens u niet en roepe tot den HEERE / ende [26] sonde in u zy.

16 [27] De vaders sullen niet gedoodt worden [h] voor de kinderen / ende de kinders sullen niet gedoodt worden voor de vaderen: een yeder sal om sijne sonde gedoodt worden.

17 Ghy sult het recht des [i] vreemdelincks / [noch] [28] des weesen niet buygen: ende ghy en sult het kleet der weduwe niet te pande nemen.

18 Maer ghy sult gedencken / dat ghy een knecht in Egypten geweest zijt / ende de HEERE uwe Godt heeft u van daer verlost: daerom gebiede ick u dese sake te doen.

19 Wanneer ghy uwen oogst op uwen acker [k] afgeoogst / ende eene garve op den acker vergeten sult hebben / so sult ghy niet weder keeren / om die op te nemen; voor den vreemdelinck / voor den weese / ende voor de weduwe salse zijn: op dat u de HEERE uwe Godt segene in al 't werck uwer handen.

20 Wanneer ghy uwen olijfboom sult geschuddet hebben / so en sult ghy de tacken [29] achter u niet naeuwe door soecken: voor den vreemdelinck / voor den weese / ende voor de weduwe sal 't zijn.

21 Wanneer ghy uwen wijngaert sult afgelesen hebben / so en sult ghy de druyven achter u niet nalesen: voor den vreemdelinck / voor den weese / ende voor de weduwe sal 't zijn.

22 Ende ghy sult gedencken / dat ghy een knecht in Egyptenlant geweest zijt: daerom gebiede ick u dese sake te doen.

4 *Hebr.* mogen wederkeeren, om haer te nemen.
5 Vg. Matth. 5.32.
6 D. geene schult ende straffe over 't lant brengen: ofte / den inwoonderen des lants geene oorsake geven tot sondigen.
b Deuter. 20. 7.
7 Tot den krijch. Siet Num. 1. op v. 2.
8 *Hebr.* geen dinck (dat is / geen last) sal over hem gaen.
9 *Hebr.* onschuldich, dat is / vry van last / gelijck de onschuldige vry behoort te zijn van straffe.
10 Dit schijnt te sien op de hantmolens / diemen by outs in huysgesinnen plach te hebben. Vgel. Exod. 11.5. Num. 11.8. Jerem. 25.10.
11 Want de bovenste steen malen moet.
12 Die sulcx doet.
13 D. het leven: verstaet het gene daer van de mensche leven ofte sich onderhouden moet.
14 D. eenen mensche.
c Exod. 21. 16.
15 *Hebr.* seer.
d Levit. 13. 2.
e Num. 12. 10.
16 *Hebr.* de leeninge van yets geleent sult hebben.
17 Slapen gaen.
18 *Hebr.* wedergevende wedergeven.
f Exod. 22. 26.
19 D. uwer medelijdicheyt voor Godt gedencke / ende sijnen Godtlicken segen u van herten toewensche ende toebidde.
20 Godt sal 't houden voor een goet werck der barmhertichheyt / dat hem in den Messia aengenaem zy: als uyt waren geloove / ende tot sijner eere gedaen nae sijne wet / die een richtsnoer is der gerechticheyt: waer nae / die door den geloove gerechtveerdicht zijn / Gode ter danckbaerheyt schuldich zijn te wandelen. Vgel. vov. cap. 6. op v. 25. ende cap. 9. op v. 5. Psal. 106.31. Luc. 1.74/75. Rom. 6.18/19. Galat. 5.6. Philip. 1.11.
g Levit. 19.13. Iac. 5.4.
21 Sijn loon met list / ofte gewelt onttrecken ofte verkortē.
22 D. steden / ofte / woonplaetsen.
23 D. ten selven dage / als hy gearbeyt / ende sijn loon verdient heeft.
24 D. ghy sult maken / dat hy voor den onderganck der sonne voldaen zy.
25 *Hebr.* hy verheft sijne ziele tot, ofte / nae het selve, te weten / loon. dat is / sijn herte verlangt daernae. Siet Psal. 24. op v. 4.
26 Siet vov. cap. 23. op v. 21.
27 Mose wil seggē / dat de Richters toesien sullen / dat sy geenen onschuldigen straffen voor / ofte met den schuldigen. Siet oock 2. Chron. 25. 4. Jerem. 31. 30. Ezech. 18. 20.
h 2. Reg. 14. 6. 2. Chron. 25. 4.
i Exod. 22. 21, 22. Proverb. 22. 22. Iesa. 1. 23. Jerem. 5. 28. ende 22. 3. Ezech. 22. 29. Zach. 7. 10.
28 Hier by moet de weduwe oock verstaen worden: gelijck in 't volgende by de weduwe de andere moeten verstaen worden.
k Levit. 19. 9. ende 23. 22.
29 D. die ghy achter gelaten of overgeslagen hebt: ende soo in 't volgende vs.

Het XXV. Capittel.

Hoedanich de vonnissen der Richteren moeten zijn tusschen partyen / v. 1 / &c. Hoe veere sy moeten doen slaen den genen / die slagen verdient heeft / 2. een dorsschende osse / 4. Van de plicht des naesten broeders / ofte bloet-vriendts / aen de weduwe des verstorvenen broeders / die geene manlicke erven heeft nagelaten / 5. straffe eener onbeschaemder vrouwe / 11. Recht gewicht ende mate / 13. Gebodt van de uytroeyinge der Amalekiten / 17.

1 WAnneer der tusschen liedē twist sal zijn / [1] ende sy tot het gerichte sullen toetreden / dat [2] sy se richten / so sullen [3] sy den [4] rechtveerdigen rechtveerdich spreken / ende den onrechtveerdigen verdoemen.

2 Ende 't sal geschieden / indien de onrechtveerdige [5] slagen verdient heeft; dat de Richter hem sal doen nedervallen / ende hem doen slaen [6] in sijn tegenwoordicheyt / [7] nae dat het voor sijne onrechtveerdicheyt genoech sal zijn / [8] in getale.

3 Met [a] veertich [slagen] sal hy hem [9] doen slaen; [10] hy en salder niet toedoen: op dat niet misschien / so hy voortvoere hem daer boven met meer slagen te doen slaen / [11] uwe broeder dan voor uwe oogen [12] verachtlick gehouden worde.

4 [13] Eenen osse en sult ghy [b] niet muylbanden / als hy [14] dorscht.

5 Wanneer broeders te samen woonen / ende [15] een van hen sterft / ende geenen sone heeft / so en sal het wijf des verstorvenen [16] aen geenen vreemden manne daer buyten geworden: [c] haers mans broeder sal tot haer ingaen / ende [17] nemense sich ter vrouwe / ende doen haer den plicht van eens mans broeder.

6 Ende 't sal geschieden / dat de eerstgeboren / dien sy sal baren / [18] sal staen in den name sijns broeders / des verstorvenen;

1 Als sy onder malkandere niet behoorlick konnen verdragen. And. so sullen sy, &c.
2 T. w. de Richters.
3 De Richters.
4 D. hier / den genē / die onschuldich is, ofte / eene rechtveerdige sake heeft / voor soodanich verklaren / ende den schuldigen. ofte / die onrecht heeft, voor soodanich verklaren / ende veroordeelen. Siet wijders Genes. 44. op v. 16. ende Num. 35. op v. 31.
5 *Hebr.* een soon ofte kint des slaens is: dat is / weerdich om geslagen te worden / ofte / die slagē verdient heeft / ende daer toe verwesen ofte veroordeelt is. Vergel. Matth. 23. 15. Joh. 17. 12. Ephes. 2. 3. 2. Thes. 2. 3. Siet wijders 2. Sam. 3. op v. 34.
6 *Hebr.* voor sijn aengesichte.
7 *Hebr.* nae de genoechsaemheyt sijner onrechtveerdicheyt.
8 D. met seker getal van slagen / nae den eysch van sijn misdaet / maer niet boven de veertich / als volgt.
a 2. Cor. 11. 24.
9 D. mogen doen slaen.
10 Hier uyt is de gewoonte gekomen / datmen niet meer als 39 slagen heeft gegeven / om immers niet te veel te doen. Siet 2. Corinth. 11.24. hoewel vele Joden de 39 slagen uyt desen text soecken te bewijsen / verkeerende dien nae hare gewoonte.
11 Die / gelijck als ghy / van den zade Abrahams is.
12 D. van den richter ende andere min geacht worde / als de wet der liefde vereyscht / ende onder Godts volck betaemt; ende de misdadige door onmatich slaen voor de oogen sijner broederen niet eysselick ende mismaeckt en worde / of oock in gevaer des levens kome.
13 Sulcx dat hy onder den arbeyt sijn voeder niet soude konnen nemen.
b 1. Cor. 9. 9. 1. Tim. 5. 18.
14 Het koorn met vorten treedende / ofte (als de Hebreen seggen) den dorsch-wagen (die onder vol stompe houten / tacken ofte kerven was) daer over omtreckende / om het koorn van het stroo te scheyden / ende het stroo tot kaf voor de beesten te maken. Waer op Godt wijders in dese wet gesien hebbe / siet 1. Corinth. 9. 9 / 10 / &c.
15 And. d' eerste, dat is / d' eerst-geboren / ofte / d' outste onder velen / ja oock de naeste bloetverwant onder velen. Vgel. Genes. 28. 6 / &c. Mat. 22. 24 / &c. ende Ruth cap. 3.
16 Verstaet buyten de familie hares verstorvenen mans salse niet mogen trouwen / ofte yemanden ter vrouwe worden.
c Mat. 22. 24. Marc. 12. 19. Luc. 20. 28.
17 Wel verstaende / so hy ongetrouwt is: Siet de wet Levit. 18. 18.
18 D. sal een soon des verstorvenen broeders genaemt worden / ende als sijn erfgenaem in sijne plaetse treden.

[19] op dat sijn naem niet uytgedelcht en worde uyt Israël.

7 Maer indien desen man sijns broeders vrouwe niet bevallen en sal te nemen; so sal sijns broeders vrouwe opgaen nae de [20] poorte tot de Outste/ende seggen; [d] Mijn mans broeder weygert sijnen broeder eenen name te verwecken in Israël / hy en wil my den plicht van eens mans broeder niet doen.

8 Dan sullen hem de Outsten sijner stadt roepen/ende tot hem spreken: [21] blijft hy dan daer by staen ende seyt; 't en bevalt my niet haer te nemen:

9 So sal sijns broeders vrouwe voor de oogen der Outsten tot hem toetreden/ ende sijne [22] schoe van sijnen voet uyttrecken ende [23] spouwen in sijn aengesicht: ende sal betuygen ende seggen; Alsoo sal dien man gedaen worden / die sijns broeders [24] huys niet en sal bouwen.

10 Ende [25] sijn naem sal in Israël genoemt worden: Het huys des genen / dien de schoe uyt getogen is.

11 Wanneer mannen [26] d'een met den anderen [27] twisten/ ende het wijf des eenen toetreedt / om haren man uyt de hant des genen / die hem slaet / te redden/ ende hare hant uyt streckt / ende [28] sijne schamelheyt aengrijpt:

12 So sult ghy hare hant afhouwen: [29] uwe ooge en sal niet verschoonen.

13 Ghy en sult geen [30] tweederleye weeg-steenen in uwen sack hebben / eenen grooten ende eenen kleynen.

14 Ghy en sult in uwen huyse geen tweederley [31] Epha hebben / een groot ende een kleyn.

15 Ghy sult eenen volkomenen ende [32] gerechten weeg-steen hebben; ghy sult een volkomen ende gerecht Epha hebben: op dat uwe dagen verlengt worden in 't lant / dat u de HEERE uwe Godt geven sal.

16 Want al wie sulcx doet / [33] is den HEERE uwen Godt [e] een grouwel: [ja] al wie onrecht doet.

17 Gedenckt wat u [f] [34] Amalek gedaen heeft / op den wech / als ghy uyt Egypten uyttoocht:

18 Hoe hy u op den wech ontmoette / ende sloech onder u inden steert alle de swacke/ achter u / als ghy moede ende mat waert: ende hy en vreesde Godt niet.

19 'T sal dan geschieden/ als u de HEERE uwe Godt ruste sal gegeven hebben van alle uwe vyanden rontomme / in 't lant/dat u de HEERE uwe Godt ten erve geven sal / om 't selve erflick te besitten / dat ghy de gedachtenisse van Amalek sult van onder den Hemel uytdelgen: en vergeet het niet.

19 Hier uyt / als oock uyt het volgende sijs blijckt/ dat dit houwelick voornemelick sach op de vermenichvuldinge van Abrahams zaet/ ofte de Joodsche Familie/ tot op de komste des Messie. Dien volgens gaet dese wet den Christenen gantsch niet aen.
20 Siet Genes. 22. op v. 17.
d Ruth. 4. 7.
21 Vg. Ezech. 44. op v. 24.
22 Tot een teecken dat hy in sijns broeders erffenisse niet soude mogen treden. Siet Ruth 4. op v. 8.
23 Om met dese openbare smaetheyt hem te beschamen / ende andere af te schricken.
24 Siet Genes. 16. op v. 2.
25 Verstaet / ende sijnes huyses.
26 *Hebr.* de man ende sijn broeder.
27 D. vechten.
28 Der tegenpartye.
29 Om eenen yederen van alle oneerbaerheyt ende onverschaemtheyt af te schricken.
30 *Hebr.* niet steen ende steen, dat is/ tweederley gewichte. Siet Levit. 19. op v. 36. alsoo oock ond. v. 15. ende Prov. 20. 10.
31 *Hebr.* Epha ende Epha. Siet Exo. 16. op v. 36.
32 *Hebr.* steen der gerechticheyt: ende soo in 't volgende.
33 *Hebr.* een grouwel des HEEREN: Siet bov. cap. 17. op v. 1.
e Prov. 11. 1.
f Exod. 17. 8.
34 D. de Amalekiten/ die wel afkomstich ware van Amalek / Esaus kints kint / maer/ om hare bittere vyantschap tegen Israel bewesen/ van Godt specialick verbannen zijn, Vg. bov. 23. 7.

Het xxvj. Capittel.

Offeringe van de eerstelingen aller vruchten/ met eene schoone belydenisse/ danck-segginge / ende vrolickheyt voor den HEERE / v. 1/ &c. als oock vande drie-jarige tienden / 12. Bevestinge des verbonts tusschen Godt ende sijn volck van weder-zijden/ 16.

1 VOorts sal 't geschieden/ wanneer ghy sult gekomen zijn in 't lant / dat u de HEERE uwe Godt ten erve geven sal; ende ghy dat erflick sult besitten/ ende daer in woonen:

2 So sult ghy nemen vande [a] eerstelingen aller vrucht des lants/ die ghy opbrengen sult van u lant / dat u de HEERE uwe Godt geeft / ende sultse in eenen korf leggen: ende ghy sult henen gaen tot de plaetse / die de HEERE uwe Godt verkoren sal hebben/ om sijnen name aldaer te doen woonen.

3 Ende ghy sult komen tot den Priester / de welcke in die dagen zijn sal / ende tot hem seggen; Ick verklare heden voor den HEERE uwen Godt / dat ick gekomen ben in 't lant/ het welcke de HEERE onsen vaderen gesworen heeft / ons te sullen geven.

4 Ende de Priester sal den korf van uwer hant nemen: ende hy sal dien voor den altaer des HEEREN uwes Godts neder setten.

5 Dan sult ghy voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts betuygen / ende seggen; Mijn [1] vader was een [2] bedorven [3] Syrier / ende hy [b] tooch af nae Egypten/ ende verkeerde aldaer als vreemdelinck met weynich [4] volcx: maer hy wert aldaer tot een groot / machtich / ende menichvuldich volck.

6 Doch de Egyptenaers deden ons quaet / ende verdruckten ons; ende leyden ons eenen harden dienst op.

7 Doe riepen wy tot den HEERE/ den Godt onser vaderen: ende de HEERE [c] verhoorde onse stemme / ende [5] aensach onse elende / ende onsen arbeyt / ende onse onderdruckinge.

8 Ende de HEERE voerde ons uyt Egypten/ door eene stercke hant / ende door eenen uytgestreckten arm / ende door grooten schrick: ende door teeckenen/ ende door wonderen.

9 Ende hy heeft ons gebracht tot dese plaetse: ende hy heeft ons dit lant gegeven/ een lant vloeyende van melck ende honich.

10 Ende nu/ siet ick hebbe gebracht de eerstelingen van de vrucht deses lants / dat ghy/ HEERE/ my gegeven hebt: dan sult ghyse nedersetten voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts / ende sult u buygen voor 't aengesichte des HEEREN uwes Godts.

11 Ende ghy sult vrolick zijn over al 't goet / dat de HEERE uwe Godt u ende uwen huyse gegeven heeft: ghy/ ende de Levijt / ende de vreemdelinck / die in 't midden van u is.

12 Wanneer ghy [6] sult ge-eyndigt hebben [d] alle tienden uwes inkomens te vertienen/ in het derde jaer/ zijnde een jaer der tienden: dan sult ghy den Levijt / den vreemdelinck / den weese / ende der weduwe geven / dat sy in uwe [7] poorten eten/ ende versadicht worden.

13 Ende ghy sult voor 't aengesichte des HEEREN uwes Godts seggen; Ick heb het [8] heylige uyt den huyse wech-genomen / ende hebbe het oock den Levijt / ende den vreemdelinck/ den weese/ ende der weduwe gegeven / [e] nae alle uwe geboden/ die ghy my geboden hebt: ick en heb niets van uwe geboden over getreden/ ende niets vergeten.

14 Ick en hebbe daer van niet gegeten [9] in mijn leet/ ende hebbe daer van niets wech genomen [10] tot yets onreyns / noch daer van gegeven [11] tot eenen dooden: ick ben der stemme des HEEREN mijnes Godts gehoorsaem geweest/ ick hebbe gedaen nae alles/ dat ghy my geboden hebt.

15 Siet nederwaerts van uwe heylige wooninge / van den hemel / ende segent u volck / [12] den Israël / ende het lant / dat

ghy

a Exod. 23. 19. ende 34. 26. Levit. 2. 14. ende 23. 10. Num. 15. 17.
1 D. voorvader / naemlick/ Jacob.
2 Ofte / vergaende, verloren gaende: dat is / naeby om te vergaen (als dickwijls/ een verlooren schaep, dat is/ verbijstert/ en in perijckel zijnde van vergaen) ten aensien van al 't ongeluck / dat hem sijn schoonvader aengedaē hadde/ mitsgaders andere moeyelickheden en swaricheden / die hy soo in den dienst by Laban / als in ende na het wederkeeren van daer / geleden heeft. Vergelijckt de capp. Genes. 31. 33/ 34/ 37. en cap. 47. 9. dese belijdenisse diende ter eeren Godes/ die het aenstaende verderf van Jacob/ ende sijn gantsch geslachte / volgens sijne beloften / wonderbaerlick hadde verhoedt.
3 Ten aensiē van sijne langduerige wooninge in Syrien by Laban: andersins was hy in 't lant Canaan geborē. And. bedorven [van] den Syrier. te weten/ Laban. Genes. 25. 26.
b Genes. 46. 1.
4 *Hebr.* mannen.
c Exod. 2. 23.
5 Siet Genes. 16. op v. 13.
6 D. alle tienden by een sult gebracht hebben. Siet vande tienden Lev. 27. op v. 30.
d Levit. 27. 30. Num. 18. 24.
7 D. steden / ofte/ plaetsen uwer wooninge.
8 Verstaet/ de tienden/ die den Heere geheylicht waren/ voor den Levit / vreemdelinck/ &c.
e Bov. 14. 27.
9 D. in mijnen tegenspoet: al schoon het my niet wel en ginck / heb ick evenwel de tienden voor my niet aengetast. Ofte in mijn rouwe. waer door het onreyn soude zijn geworden / waer op de volgende woorden mede sien.
10 D. tot eenich onreyn gebruyck / ofte in onreynicheyt / dat is / sulcx dat ick daer door soude verontreynicht zijn.
11 Tot eenige leed maeltijt / ofte begravinge der dooden/ daer inne men sulcx met eenigen schijn van heylicheyt soude mogen soecken t'excuseren / ende nochtans verontreynicht worden.
12 D. den kinderen/ ofte nakomelingen van Israël/ ofte Jacob.

ghy ons gegeven hebt: gelÿck als ghy onſen vaderen geſworen hebt; een lant van melck ende honich vloeyende.

16 Te deſen dage gebiedt u de HEERE uwe Godt deſe inſettingen ende rechten te doen: houdt dan ende doet deſelve/ met u gantſche herte/ ende met uwe gantſche ziele.

17 [13] Heden [f] hebt ghy den HEERE doen [14] ſeggen/ dat hy u [15] tot eenen Godt ſal zÿn/ ende dat ghy ſult wandelen in ſÿne wegen/ ende houden [16] ſÿne inſettingen/ ende ſÿne geboden/ ende ſÿne rechten/ ende dat ghy ſÿner ſtemme ſult gehoorſaem zÿn.

18 Ende de HEERE heeft u heden doen ſeggen/ dat ghy hem tot een [g] volck des eygendoms ſult zÿn/ gelÿck als hy u geſproken heeft/ ende dat ghy alle ſÿne geboden ſult houden.

19 [h] Op dat hy u alſo boven alle de volcken/ die hy gemaeckt heeft/ [17] hooch ſette/ tot lof/ ende tot eenen name/ ende tot [18] heerlickheyt: ende op dat ghy een heylich volck zÿt den HEERE uwen Gode/ gelÿck als hy geſproken heeft.

13 D. te deſer tijt is het verbont/ eertijts met Abraham ende ſijn zaet opgericht/ vernieuwt/ ende door de vervullinge van Godes belofte/ ende het bewijs uwer danckbaerheyt bekrachticht.
f Geneſ. 17. 7.
14 D. verklaren/ beloven: ende ſoo in 't volgende vs.
15 Siet Geneſ. 17. op v. 7.
16 Siet bov. cap. 5. op v. 31.
g Exod. 19. 5. Bov. 7. 6. ende 14. 2.
h Bov. 4. 7.
17 A. alſoo doe uytſteken/ dat ghy boven alle volckeren geroemt/ vermaert/ ende vereerlicht zijt: en dat tot prijs ende eerlickheyt van Godts hoogen ende heerlicken naem/ die d'eenige autheur is van allen genadigen/ ſoo geeſtelicken als lichamelicken ſegen. Vgel. ond. c. 28. 1. ende bov. 10. op v. 21. ende 2. Sam. 7. 23. Jer. 33. 9/ &c.
18 Ofte/ cieraet. ſmuck.

Het xxvij. Capittel.

Bevel van gedenck-ſteenen/ ende eenen altaer op te richten over de Jordane/ ende tot wat eynde/ v. 1/ &c. Bevel ende ordre van den ſegen ende vloeck aldaer uyt te ſpreken/ met het formulier des vloecks/ 11.

1 ENde Moſe met t'ſamen den Outſten Iſraëls/ geboodt den volcke/ ſeggende: Behoudt alle deſe [1] geboden/ die ick u lieden heden gebiede.

2 'T ſal dan geſchieden/ ten dage/ [a] als ghy over de Jordane ſult gegaen zÿn/ in 't lant/ dat u de HEERE uwe Godt geven ſal; ſo ſult ghy u groote ſteenen oprichten/ ende [2] beſtrÿckenſe met kalck.

3 Ende ghy ſult daer op ſchrÿven alle woorden deſer wet/ als ghy over gegaen ſult zÿn: [3] op dat ghy komet in 't lant/ dat de HEERE uwe Godt u geven ſal; een lant vloeyende van melck ende honich/ gelÿck als de HEERE/ uwer vaderen Godt/ tot u geſproken heeft.

4 'T ſal dan geſchieden/ als ghy over de Jordane gegaen ſult zÿn/ dat ghy de ſelve ſteenen/ van dewelcke ick u heden gebiede/ ſult oprichten op den berch Ebal: ende ghy ſultſe met kalck beſtrÿcken.

5 [b] Ende ghy ſult aldaer den HEERE uwen Godt eenen altaer bouwen: Eenen altaer van ſteenen/ ghy ſult [4] geen yſer over de ſelve bewegen.

6 Van [5] heele ſteenen ſult ghy den altaer des HEEREN uwes Godts bouwen: ende ghy ſult den HEERE uwen Godt brand-offeren daer op offeren.

7 Oock ſult ghy danckofferen offeren/ ende ſult aldaer eten/ ende vrolick zÿn voor 't aengeſichte des HEEREN uwes Godts.

8 Ende ghy ſult op deſe ſteenen ſchrÿven alle woorden deſer wet/ [6] die wel uytdruckende.

9 Voorts ſprack Moſe/ met t'ſamen de Levitiſche Prieſteren/ tot gantſch Iſraël/ ſeggende: Luyſtert toe/ ende hoort/ ô Iſraël; [7] op deſen dach zÿt ghy den HEERE uwen Godt tot een volck geworden.

10 Daerom ſult ghy der ſtemme des HEEREN uwes Godts gehoorſaem zÿn: ende ghy ſult doen ſÿne geboden/ ende ſÿne inſettingen/ die ick u heden gebiede.

1 *Hebr.* al dit gebodt, dat, &c.
a Ioſ. 4. 1.
2 *Hebr.* bekalckenſe met kalck. ende alſoo ond. v. 4.
3 And. om dat ghy komt.
b Exod. 20. 26. Ioſ. 8. 31.
4 D. ghy ſult geen yſere inſtrument aen de ſteenen gebruycken/ om die konſtich lick te bereyden/ op dat het niet tot miſbruyc en gedye. want dit maer voor eenen tijt was/ tot dat Godt ſijnen wille van eene ſekere plaetſe ſijns dienſts ſoude hebben geopenbaert.
5 Rouw ende onbehouwen/ ſoo als ghyſe vinden ſult.
6 Alſoo datſe wel leeſbaer/ ende langduerende zijn.
7 Vg. bov. cap. 26. op v. 17.

11 Ende Moſe geboodt den volcke te dien dage/ ſeggende:

12 [8] Deſe ſullen ſtaen om het volck te ſegenen op den berch Gerizim/ als ghy over de Jordane gegaen ſult zÿn: Simeon/ ende Levi/ ende Juda/ ende Iſſaſchar/ ende Joſeph/ ende Benjamin.

13 Ende deſe ſullen ſtaen over den vloeck op den berch Ebal: Ruben/ Gad ende Aſer/ ende Zebulon/ Dan/ ende Naphtali.

14 Ende de Leviten ſullen betuygen ende ſeggen tot alle man van Iſraël/ met verhevene ſtemme:

15 Vervloeckt zy de man/ die een geſneden/ ofte gegoten beelt/ [9] eenen grouwel des HEEREN/ een werck van 's werckmeeſters handen/ [10] ſal maken/ ende ſetten in 't verborgen: ende al 't volck ſal antwoorden/ ende ſeggen/ [11] Amen.

16 Vervloeckt zy/ die ſÿnen vader/ ofte ſÿne moeder veracht: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

17 Vervloeckt zy/ die ſÿns naeſten lantpale verruckt: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

18 Vervloeckt zy/ die eenen blinden op den wech doet doolen: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

19 Vervloeckt zy/ die het recht des vreemdelincks/ des weeſen/ ende der weduwe buyght: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

20 Vervloeckt zy/ die by het wÿf ſÿns vaders licht/ om dat hy [12] ſÿns vaders ſlippe ontdeckt heeft: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

21 Vervloeckt zy/ die by eenich beeſt ligt: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

22 Vervloeckt zy/ die by ſÿne ſuſter ligt/ de [13] dochter ſÿns vaders/ oft de dochter ſÿner moeder: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

23 Vervloeckt zy/ die by ſÿne [14] ſchoonmoeder ligt/ ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

24 Vervloeckt zy/ die ſÿnen naeſten in 't verborgen [15] verſlaet: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

25 Vervloeckt zy/ [16] die geſchenck neemt/ om [17] eene ziele/ [18] het bloet eens onſchuldigen/ te verſlaen: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

26 [c] Vervloeckt zy/ die de woorden deſer wet niet en ſal [19] beveſtigen/ doende deſelve: ende al 't volck ſal ſeggen/ Amen.

8 Vg. bov. c. 11. 29.
9 Siet bov. cap. 17. op v. 1.
10 Ofte/ al ſoud hy't in 't verborgen ſetten.
11 Siet Num. 5. op v. 22.
12 Siet bov. cap. 22. op v. 30.
13 D. ſijne halve ſuſter/ als de volgende woorden verklaren.
14 D. ſijner huysvrouwen moeder.
15 D. ombrengt/ vermoort.
16 'T zy richter/ ofte getuyge/ ofte een moordenaer/ daer toe bekocht/ &c.
17 D. eenen menſche.
18 D. alſoo dat het bloet eens onſchuldigen door hem ofte ſijn toedoe vergoten worde.
c Galat 3. 10.
19 Met herte/ monde/ ende metter daet die ſteets nakomende ende volbrengende. Vgel. Jerem. 35. 14/ 16.

Het xxviij. Capittel.

Regiſter der ſegeningen/ die Moſe van Godes wegen den volcke belooft/ indien ſy hem gehoorſamen/ v. 1/ &c. Daer tegens een regiſter der vervloeckingen/ die hy haerliedē dreyght ende voorſeyt/ ſo ſy van Godt afwÿcken ende ſÿne geboden verlaten/ 15.

1 ENde [a] het ſal geſchieden/ indien ghy der ſtemme des HEEREN uwes Godts [1] vlÿtichlick ſult gehoorſamen/ waernemende te doen alle ſÿne geboden die ick u heden gebiede; ſo ſal de HEERE uwe Godt u [2] hooch ſetten boven alle volcken der aerden:

2 Ende alle deſe ſegeningen ſullen over u komen/ ende u aentreffen: wanneer ghy der ſtemme des HEEREN uwes Godts ſult gehoorſaem zÿn.

3 Geſegent ſult ghy zÿn in de ſtadt/ ende geſegent ſult ghy zÿn in 't velt.

a Levit. 26. 3.
1 *Hebr.* gehoorſamende ſult gehoorſamen.
2 Siet bov. cap. 26. op v. 19.

4 Gesegent sal zijn de vrucht uwes buycks / ende de vrucht uwes lants / ende de vrucht uwer beesten : de voortsetttinge uwer koeyen / ende de kudden van u kleyn vee.

5 Gesegent sal zijn uw' [3] korf / ende uw' [4] back-troch.

6 Gesegent sult ghy zijn in [5] u ingaen; gesegent sult ghy zijn in u uytgaen.

7 De HEERE sal geven uwe vyanden / die tegens u opstaen / [6] geslagen voor u aengesichte : door eenen wech sullen sy tot u upttrecken/maer door seven wegen sullen sy voor u aengesichte vlieden.

8 De HEERE sal [7] den segen [8] gebieden / dat hy met u zy in uwe schueren/ [9] ende in alles waer aen ghy uwe hant slaet : ende hy sal u segenen in 't lant / dat u de HEERE uwe Godt geven sal.

9 De HEERE sal u sich selven [b] tot een [10] heylich volck [11] bevestigen / gelijck als hy u geswooren heeft: wanneer ghy de geboden des HEEREN uwes Godts sult houden / ende in sijne wegen wandelen.

10 Ende alle volcken der aerde sullen sien / [12] dat den naem des HEEREN over u genoemt zy / ende sy sullen voor u vreesen.

11 [c] Ende de HEERE sal u doen overvloeyen aen goet / inde vrucht uwes buycks/ende in de vrucht uwer beesten/ende in de vrucht uwes lants : op den lande / dat de HEERE uwen vaderen gesworen heeft/ u te sullen geven.

12 De HEERE sal u opdoen sijnen goeden schat/den [13] hemel; om uwen lande regen te geven te sijner tijt / ende om te segenen al 't werck uwer hant: ende ghy sult velen volcken [d] leenen / maer ghy en sult niet ontleenen.

13 Ende de HEERE sal u [14] ten hoofde maken / ende niet ten steerte / ende ghy sult alleenlick [15] boven zijn / ende niet onder zijn : wanneer ghy hooren sult nae de geboden des HEEREN uwes Godts/ die ick u heden gebiede te houden / ende te doen :

14 Ende ghy niet afwijcken en sult van alle de woorden / die ick ulieden heden gebiede / ter rechter / ofte ter slincker hant : dat ghy andere Goden nawandelt / om die te dienen.

15 Daerentegen sal 't geschieden / indien ghy der stemme des HEEREN uwes Godts [e] niet en sult gehoorsaem zijn/ om waer te nemen / dat ghy doet alle sijne geboden / ende sijne insettingen / die ick u heden gebiede; so sullen alle dese vloecken over u komen/ ende u treffen.

16 Vervloeckt sult ghy zijn in de stadt/ ende vervloeckt sult ghy zijn in 't velt.

17 Vervloeckt sal zijn uw' korf / ende uw' back-troch.

18 Vervloeckt sal zijn de vrucht uwes buycks / ende de vrucht uwes lants : de voortsettinge uwer koeyen/ ende de kudden van u kleyn vee.

19 Vervloeckt sult ghy zijn in u ingaen: ende vervloeckt sult ghy zijn in u uytgaen.

20 De HEERE sal onder u senden den vloeck/ [16] de verstooringe / ende het verderf / in alles waer aen ghy uwe hant slaet / dat ghy doen sult : tot dat ghy verdelcht wordet / ende tot dat ghy haestelick omkomet / van wegen de boosheyt uwer wercken / daer mede ghy my verlaten hebt.

21 De HEERE sal u de pestilentie doen aenkleven ; tot dat [17] hy u verdoe van het lant / daer ghy nae toe gaet / om dat te erven.

22 [f] De HEERE sal u slaen met teeringe/ende met koortse/ende met [18] vyericheyt ; ende met [19] hitte / ende met [20] droochte; ende met [21] brandtkoorn / ende met [22] honichdauw / die u vervolgen sullen tot dat ghy omkomet.

23 [g] Ende uwen [23] hemel / die boven uwen hoofde is / sal [24] koper zijn : ende de aerde /die onder u is/ sal yser zijn.

24 De HEERE uwe Godt sal [25] pulver ende stof tot regen uwes lants geven : [26] van den hemel sal 't op u nederdalen/tot dat ghy verdelcht wordet.

25 De HEERE sal u [27] geven geslagen voor 't aengesichte uwer vyanden; door eenen wech sult ghy tot [28] hem uyttrecken / ende door seven wegen sult ghy voor sijn aengesichte vlieden: ende ghy sult van alle Coninckrijcken der aerde [29] beroert worden.

26 Ende u doode lichaem sal allen gevogelte des hemels / ende den beesten der aerde tot spijse zijn : ende niemant salse afschricken.

27 De HEERE sal u slaen met [h] [30] sweeren van Egypten / ende met spenen / ende met drooge schurfte / ende met [31] krausel : waer van ghy niet sult konnen genesen worden.

28 De HEERE sal u slaen met onsinnicheyt / ende met blintheyt / ende met [32] verbaestheyt des herten :

29 Dat ghy op den middach sult omtasten / gelijck als een blinde omtast in het donckere / ende en sult uwe wegen niet voorspoedich maken : maer ghy sult alleenlick verdruckt ende berooft zijn alle dagen/ ende daer en sal geen verlosser zijn.

30 Ghy sult eene vrouwe ondertrouwen / maer een ander man salse beslapen ; een huys sult ghy bouwen / maer daer in niet woonen : eenen wijngaert sult ghy planten/ maer dien niet [33] gemeyn maken.

31 Uw' osse sal voor uwe oogen geslacht worden/ maer ghy sult daer van niet eten ; u esel sal van voor u aengesichte geroofte worden/ende tot u niet wederkeeren : u kleyn vee sal uwen vyanden gegeven worden / ende voor u en sal geen verlosser zijn.

32 Uwe sonen ende uwe dochteren sullen eenen anderen volcke gegeven worden/ dat het uwe oogen aensien / ende [34] nae hen beswijcken den gantschen dach : maer [35] 't sal in 't vermogen uwer hant niet zijn.

33 De vrucht uwes lants / ende [36] allen uwen arbeyt sal een volck eten/dat ghy niet gekent en hebt : ende ghy sult alle dagen alleenlick verdruckt ende geplettert zijn.

34 Ende ghy sult onsinnich zijn; [37] van wegen het gesichte uwer oogen / dat ghy sien sult.

35 De HEERE sal u slaen met boose sweeren / aen de knyen / ende aen de beenen/ waer van ghy niet sult konnen genesen worden; van uwe voetsole af/ tot aen uwen schedel.

36 De HEERE sal u/mitsgaders uwen Coninck/dien ghy over u sult gestelt hebben / doen gaen tot een volck / dat ghy niet gekent en hebt/noch uwe vaderen: ende aldaer sult ghy dienen anderen Goden/ hout ende steen.

37 Ende

3 T.w. daer in ghy u broot ofte lantvruchten pleegt te leggen/ die en sal nemmer ledich zijn. Siet bov. cap. 26. 2/ 10.
4 D. ghy sult deechs ende broots genoech hebben.
5 D. binnens huys/ ende buytens huys/ in al u doen / handel ende wandel. Alsoo ond. v. 19. vg. Num. 27. 17. ende ond. cap. 31. 2.
6 Vg. bov. cap. 1. op v. 8. alsoo ond. v. 25.
7 *Hebr.* den segen met u gebieden.
8 Siet Levit. 25. op v. 21.
9 *Hebr.* ende in allen aenslach, ofte/ alle uytstekinge uwer hant.
b Bov. 7. 6.
10 Siet bov. 7. op v. 6. ende vg. ond. cap. 29. op v. 13.
11 Ofte/ stellen, oprichten.
12 Ofte/ dat de naem des HEEREN over u uytgeroepen is, ofte/ dat ghy nae den name des Heeren genoemt zijt. Vgel. Genes. 48. v. 6. en 16.
c Ond. 30. 9.
13 D. de lucht (als sijne schatkamer) alsoo regeeren/ dat u de tijdige regen van daer afkome.
d Bov. 15. 6.
14 Dat ghy in aensien/ eere/ ende macht de voortocht sult hebben: gelijck de volgende woorden mede verklaren. Eene maniere van spreken/ die genomen is van de plaetse ende achtinge deser leden in de beesten. Vg. Jes. 9. 13/ 14. ende 19. 15.
15 D. overwinnen/ ende niet onderliggen.
e Levit. 26. 14. Thren. 2. 17. Dan. 9. 11, 13. Mal. 2. 2.
16 De sin is/ dat alle uwe aenslagē verstoort/ ende bedorvē/ ofte verhindert ende te rugge gesett sullē worden.
17 T.w. de HEERE. Vg. ond. v. 48.
f Levit. 26. 16.
18 Ofte/ ontstekinge/ dat is/ met vyerige ofte heete geswellen.
19 Ontstekinge der lucht. Sommige verstaen 't van inwendigen brant des lichaems/ waer op gedurige dorst volgt.
20 Dattet in lange tijt niet regene. Siet 1. Sam. c. 1. v. 10. 1. Reg. 17. 18. And. sweert.
21 Eene plage in 't gewas/ als het door langduerige droochte ende hitte /ofte/ door eenen dorren Ostē wint versengt ende verdort. Sommige verstaen door dese twee woorden eenige sieckten/ als brantsucht/ ende geelsucht.
22 Ofte/ meeldauw, eene andere plage in 't koorn / als het door te veel vochts verbuylt / ende verrot. Siet van dese plage 1. Reg. 8. 37. 2. Chron. 6. 28. Amos 4. 9. Hag. 2. 17.
g Levit. 26. 19.
23 D. De lucht.
24 Siet Levit. 26. op v. 19.
25 And. den regen uwes lants tot polver ende stof maken : dat is/ de regē sal tot bevochtinge des aerdrijcx onnut ende ondienstich zijn.
26 Het stof door den wint op gedreven zijnde/ sal van boven weder op u neder vallen/ als of het op u regende / ende dat sal uwe regen zijn.
27 Siet bov. v. 7.
28 Den vyant.
29 D. ghy sult in gestadige onruste zijn van wegen uytlantsch geweit : ofte/ ghy sult onder de omliggende Koninckrijcken heen ende weder gedreven worden. Siet 2. Chron. 29. 8. Jerem. 15. 4. ende 24. 9. ende 29. 18. ende 34. 17.
h Exod. 9. 9.
30 Die Godt menschen ende beesten in gantsch Egyptenlant toe-schickte/ Exod. 9. 9.
31 Ofte/ jeucksel.
32 Ofte/ botticheyt, plompicheyt, bedwelmtheyt. Vgel. Job 5. 13/ 14.
33 D. geene vruchten daer van voor u mogen genieten. siet bov. cap. 20. op v. 6. ende vg. cap. 22. 9.
34 Verstaet/ van omsien / ende verlangen nae de sonen ende dochteren/ sullen uwe oogen versmachten.
35 Ghy en sult de macht niet hebben om die te verlossen/ ofte weder te krijgen. And. daer sal geene stercke in uwe hant zijn.
36 Siet Job 20, 18/ 19.
37 D. van wegen de dingen/ die ghy met uwe oogen sult moeten aensien. Alsoo ond. v. 67.

37 Ende ghy sult zijn tot eenen [38] schrick / tot een spreeckwoort / ende tot eene [39] spot-rede : onder alle de volcken / daer u de HEERE henen leyden sal.

38 [i] Ghy sult veel zaets op den acker uytbrengen : maer ghy sult weynich insamelen ; want de sprinckhaen sal 't verteeren.

39 Wijngaerden sult ghy planten / ende bouwen : maer ghy sult geenen wijn drincken / noch yets vergaderen ; want de worm sal 't af-eten.

40 Olijfboomen sult ghy hebben in alle uwe lantpalen : maer ghy sult u met olye niet salven ; want uwe olijfboom sal [sijne vrucht] afwerpen.

41 Sonen ende dochteren sult ghy gewinnen : maer sy sullen voor u niet zijn ; want sy sullen in gevanckenisse gaen.

42 Al u geboomte / ende de vrucht uwes lants sal [40] het boos gewormte erflick besitten.

43 De vreemdelinck / die in 't midden van u is / sal [41] hooge / hooge / boven u opklimmen : ende ghy sult leege / leege / nederdalen.

44 Hy sal u leenen / maer ghy sult hem niet leenen : hy sal [42] ten hoofde zijn ende ghy sult ten steerte zijn.

45 Ende alle dese vloecken sullen over u komen / ende u vervolgen / ende u treffen / tot dat ghy verdelgt wordet : om dat ghy der stemme des HEEREN uwes Godts niet gehoorsaem sult geweest zijn / om te houden sijne geboden / ende sijne insettingen / die hy u geboden heeft.

46 Ende [43] sy sullen onder u tot een teecken / ende tot een wonder zijn : ja onder uwen zade tot in eeuwicheyt.

47 [44] Om dat ghy den HEERE uwen Godt niet gedient sult hebben met [45] vrolickheyt ende goetheyt des herten ; van wegen de [46] veelheyt van alles ;

48 So sult ghy uwen vyanden / die de HEERE onder u senden sal / dienen / in honger / ende in dorst / ende in naecktheyt / ende in gebreck van alles : ende hy sal een [47] yseren jock op uwen halse leggen / tot dat hy u verdelge.

49 De HEERE sal tegens u een volck verheffen / van verre / van 't eynde der aerden ; [48] gelijck als een arent vliegt ; een volck / welckes sprake ghy niet sult [49] verstaen :

50 Een volck [50] stijf van aengesichte / dat het [51] aengesicht des ouden niet sal aennemen / noch den jongen genadich zijn :

51 Ende [52] 't sal de vrucht uwer beesten / ende de vrucht uwes lants op eten / tot dat ghy verdelcht sult zijn ; [53] welck u geen koorn / most / noch olye / voortsettinge uwer koeyen / noch kudden van u kleyn vee sal overich laten : tot dat [54] hy u verdoe.

52 Ende 't sal u [55] beangstigen in alle uwe [56] poorten / tot dat uwe hooge ende vaste mueren nedervallen / op welcken ghy vertrouwdet in u gantsche lant : ja 't sal u beangstigen in alle uwe poorten / in u gantsche lant / dat u de HEERE uwe Godt gegeven heeft.

53 [k] Ende ghy sult eten de vrucht uwes buycks / het vleesch uwer sonen / ende uwer dochteren / die u de HEERE uwe Godt gegeven sal hebben : in de belegeringe / ende in de benauwinge / daer mede uwe vyanden u sullen benauwen.

54 Aengaende den man / die teder onder u / ende die seer [57] wellustich geweest is ; sijn ooge [58] sal quaet zijn tegen sijnen broeder / ende tegen de [59] huysvrouwe sijns schoots / ende tegen sijne overige sonen / die hy over gehouden sal hebben :

55 Dat hy niet aen eenen van dien sal geven van 't vleesch sijner sonen / die hy eten sal / om dat hy voor sich niets heeft over gehouden : in de belegeringe / ende in de benauwinge / daer mede u uwe vyant in alle uwe poorten sal benaeuwen.

56 Aengaende de tedere ende wellustige [vrouwe] onder u / die niet versocht en heeft hare voetsole op de aerde te setten / om dat sy haer wellustich ende teder hielde ; haer ooge sal quaet zijn tegen den man hares schoots / ende tegen haren sone / ende tegens hare dochter ;

57 Ende dat [60] om hare nageboorte / die van tusschen hare voeten uytgegaen sal zijn / ende om hare [61] sonen / die sy gebaert sal hebben ; want sy salse eten in 't verborgen / vermits gebreck van alles : in de belegeringe / ende in de benauwinge / daer mede uwe vyant u sal benauwen in uwe poorten.

58 Indien ghy niet sult waernemen te doen alle de woorden deser wet / die in dit boeck geschreven zijn : om te vreesen desen heerlicken ende vreeslicken [62] Name / den HEERE uwen Godt ;

59 So sal de HEERE uwe plagen [63] wonderlick maken / mitsgaders de plagen uwes zaets / 't sullen groote ende [64] gewisse plagen / ende boose ende gewisse kranckten zijn.

60 Ende hy sal [65] op u doen keeren alle qualen van Egypten / voor dewelcke ghy gevreest hebt : ende sy sullen u aenhangen.

61 Oock [66] alle kranckte / ende alle plage / die in 't boeck deser wet niet geschreven en is / sal de HEERE over u doen komen / tot dat ghy verdelcht wordet.

62 Ende ghy sult met [67] weynich menschen over gelaten worden / in plaetse dat ghy geweest zijt als de [l] sterren des Hemels in menichte : om dat ghy der stemme des HEEREN uwes Godts niet gehoorsaem geweest zijt.

63 Ende 't sal geschieden / [m] gelijck als de HEERE sich over ulieden verblijdde / u goet doende / ende u vermenichvuldigende / alsoo sal sich de HEERE over u verblijden / u verdoende / ende u verdelgende : ende ghy sult uytgeruckt worden uyt het lant / daer ghy nae toe gaet / om dat te erven.

64 Ende de HEERE sal u [n] verstroyen onder alle volcken / [68] van 't een eynde der aerde / tot aen 't ander eynde der aerde : ende aldaer sult ghy anderen Goden dienen / die ghy niet gekent en hebt / noch uwe vaders / hout ende steen.

65 Daer toe sult ghy onder deselve volcken niet stille zijn / ende uwe voetsole sal geene ruste hebben : want de HEERE sal u aldaer een bevend herte geven / ende beswijckinge der oogen / ende [69] matticheyt der ziele :

66 Ende u leven sal tegen [70] over u hangen : ende ghy sult nacht ende dach schricken / ende sult [71] uwes levens niet seker zijn.

67 Des morgens sult ghy seggen ; [72] Och dat het avont ware! ende des avonts sult ghy seggen ; och dat het morgen ware! vermits den schrick uwes herten / daer mede ghy sult verschrickt zijn / ende vermits [73] het gesichte uwer oogen / dat ghy sien sult.

38 Dat de volckeren sich over uwe plagen ende ellenden ontsetten sullen. And. tot verwoestinge.
39 Ofte / fabel, schimp.
i Mich. 6. 15. Agg. 1. 6.
40 And. de vlam, slach, drop, eene plage in 't geboomte ende lantvruchten / veroorsaeckt door dampen / die van boven (insonderheyt in de hontsdagen) verdroogt ende verhitt worden / ende de boomen ende vruchten verseng\~e / verdorren / ende verderven.
41 D. seer hooge / ende in hoocheyt boven u toenemende ende voortgaende / gelijck ghy in sonden voortgaet.
42 Siet bov. v. 13.
43 T. w. dese vloecken.
44 Ofte / voor, in plaetse, dat ghy den HEERE niet hebt willen dienen in voorspoet / so sult ghy vreemde volcken moeten dienen in groote elende : als in 't volgende hy gedreyght wort.
45 Met lust / ende gewillicheyt.
46 Ofte / overvloet, waer door ghy weeldich ende dertel sult worden. Siet ond. cap. 31. 20. en 32. 15. De verbullinge siet, Nehem. 9. 25 / 26. ende elders.
47 Eene maniere van sprekẽ genomen van het jock der beesten / dat van hout plach te zijn: daer tegen dreycht Godt / dat hy sijnen volcke een yseren jock sal op leggen / dat is / eene harde / sware / seer lastige / en̄ lanckduerige dienstbaerheyt. Alsoo Jer. 28. 13 / 14.
48 Soo haestich ende onversiens sal 't u overkomen / als een arent pleegt te vliegen.
49 *Hebr.* hooren. siet Genes. 11. op v. 7.
50 D. *Hebr.* eygentlick / sterck, onbeschaemt / hardt / onbeweechlick / dat niemant sal ontsien ofte verschoonẽ / over niemant bewogen worden / hy zy out ofte jonck : als in 't volgende verclaert wort. Alsoo Dan. 8. 23.
51 Vg. bov. cap. 1. op v. 17.
52 T. w. het volck / waer van in 't voorgaende hy gesproken is.
53 Volck.
54 Naemlick / de Heere.
55 Ofte / belegeren.
56 D. steden / ende soo in 't volgende.
k Levit. 26. 29. 2. Reg. 6. 29. Thren. 4. 10.
57 Delicaet / lecker / dertel.
58 D. sijn ooge sal onvriendelick / nijdich / afgunstich zijn : als oock ond. v. 56. Siet bov. cap. 15. op v. 9.
59 Siet bov. cap. 13. op v. 6.
60 D. om haer nieu geboren kindeken / mitsgaders de gevolgde nageboorte / die dese delicate vrouwe harẽ man / &c. sal misgunnen / ende selve in 't verborgen / door een grouwelick oordeel Godes / eten. Siet 2. Reg. 6. 28.
61 Die ouder ende grooter waren.
62 Vg. Genes. 2. op v. 4. ende Levit. 24. op v. 11. 2. Sam. 6. op v. 2. den naem des HEEREN / dat is / den HEERE selfs / dien alleen dese naem IEHOVAH toekomt / te weten / den Vader / dẽ Soon / ende den Heyligen Geest / als zijnde den eenigen warẽ Godt / in wesẽ / eygenschappen / heerlicheyt / werckingen / &c.
63 Soo groote / vreemde ende schrickelicke plagen sal hy u toesenden / dat een yeder sich daer over sal verwonderen.
64 *Hebr.* getrouwe : dat is / die sekerlick treffen / ende lange beklijven sullen.
65 De vreemde quade sieckten / waer mede Godt de Egyptenarẽ geplaegt heeft / sal hy als dan op u leggen. Siet Exo. 8. ende 9. Vg. bov. cap. 7. 15.
66 D. allerley.
67 *Hebr.* in, ofte / met menschen, ofte / lieden der weynicheyt. Vg. Genes. 34. op v. 30. ende Num. 9. 20. siet oock Jes. cap. 1. 9.
l Bov. 10. 22.
m Ies. 1. 24.
n Bov. 4. 27. Nehem. 1. 8.
68 *Hebr.* van 't eynde der aerden, tot het eynde, &c.
69 Ofte / flaeuwicheyt, treuricheyt.
70 Dese maniere van sprekẽ wort verklaert door de volgende woorden : ghy sult uwes levens niet seker zijn. Als wanneer yets aen eenen dunnen draet voor onse oogẽ alsoo hangt / datmen altijt vreest / het sal nu ofte dan moeten vallen.
71 *Hebr.* u leven niet gelooven, of / vertrouwen.
72 *Hebr.* wie sal den avont geven? item / wie sal den morgẽ geven. Siet ende vgel. dese maniere van spreken met bov. cap. 5. op v. 29.
73 Siet bov. v. 34.

68 Ende de HEERE sal u nae Egypten doen wederkeeren in schepen/ [74] door eenen wech / daer van ick u geseyt hebbe; ghy en sult [75] dien niet meer sien: ende aldaer sult ghy u aen uwe vyanden willen verkoopen tot dienstknechten ende tot dienstmaechden / [76] maer daer en sal geen kooper zÿn.

74 Verstaet/ die nae Egyptenlant leyt. 75 Ofte dat [lant] te weten/ van Egypten. Siet vov. cap. 17. 16. als oft de HEERE seyde: ick sal u weder derwaerts voeren/ van waer ick u wechgevoert hadde / met belofte van eeuwige vryheyt / op conditie van gehoorsaemheyt. Siet Jerem. cap. 44. ende Hos. 8. 13. ende 9. 6. 76 V. ghy sult soo veracht ende gehaet zÿn / dat u niemant sal begeeren te koopen / om voor slave te gebruycken.

Het xxix. Capittel.

Mose verhaelt wederom de groote ende menigerleye weldaden Godes aen den volcke tot hier toe bewesen/ v. 1/ &c. Vermaent ende verplichtse daer op seer eernstelick voor des HEEREN aengesichte / datse sÿn verbont met hen ende hare nakomelingen gemaeckt / getrouwelick onderhouden / 9. Waerschouwtse voor ongeloove/ sorgeloose verachtinge/ ende verbrekinge des Godtlicken verbonts / met dreyginge eenes schrickelicken verderfs / 18. Besluyt met eene korte en leersame spreucke / begrijpende het eynde ende gebruyck van het geopenbaerde Godtlicke woort/ 29.

1 DIt zÿn de woorden des verbonts/ dat de HEERE Mose geboden heeft te [1] maken met den kinderen Israëls / in den lande Moabs: [2] boven het verbont / dat hy met hen gemaeckt hadde aen [3] Horeb.

2 Ende Mose riep gantsch Israël/ ende seyde tot hen: [a] Ghy hebt gesien al wat de HEERE in Egyptenlant voor uwe oogen gedaen heeft/ aen Pharao/ ende aen alle sÿne knechten / ende aen sÿn lant;

3 [b] De groote [4] versoeckingen/ die uwe oogen gesien hebben: die selve teeckenen ende groote wonderen.

4 Maer de HEERE en heeft ulieden niet gegeven [5] een herte om te verstaen / noch oogen om te sien / noch ooren om te hooren: tot op desen dach.

5 Ende [6] ick heb u lieden veertich jaer doen wandelen in de woestÿne: uwe kleederē en zÿn [7] aen u niet veroudet; ende uwe schoe en is niet veroudt aen uwen voet.

6 [8] Broot en hebt ghy niet gegeten / ende wÿn / nochte stercken dranck en hebt ghy niet gedroncken: [9] op dat ghy wistet / dat ick de HEERE uwe Godt ben.

7 Doe ghy nu quaemt aen dese plaetse/ tooch [c] Sihon / de Coninck van Hesbon uyt / ende Og / de Coninck van Basan / ons te gemoete / ten strÿde / ende wy sloegense.

8 Ende wy hebben haer lant ingenomen/ ende dat [d] ten erve gegeven aen de Rubeniten ende Gaditen: mitsgaders aen den halven stam der Manassiten.

9 Houdet dan de woorden deses verbonts / ende doetse: op dat ghy [10] verstandelick handelt in alles / wat ghy doen sult.

10 [11] Ghy [12] staet heden alle voor 't aengesichte des HEEREN uwes Godts: uwe hoofden uwer stammen/ uwe Outsten/ ende uwe Amptlieden/ alle man van Israël;

11 Uwe kinderkens/ uwe wÿven/ ende uwe [13] vreemdelinck/ die in 't midden van u leger is: van uwen [14] hout-houwer / tot uwen water-putter toe;

12 Om over te gaen in 't verbont des HEEREN uwes Godts / ende in sÿnen [15] vloeck: [16] het welcke de HEERE uwe Godt heden met u maeckt:

13 Op dat hy u heden sich selven tot [17] een volck bevestige/ ende hy u [18] tot eenen Godt zy / gelÿck als hy u gesproken heeft: ende [e] gelÿck als hy uwen vaderen / Abraham / Isaac / ende Jacob gesworen heeft.

14 Ende niet met ulieden alleen make ick dit verbont/ ende desen [19] vloeck:

15 Maer [20] met den genen / die heden hier by ons voor 't aengesichte des HEEREN onses Godts staet: ende met den genen/ die hier heden by ons niet en is.

16 Want ghy wetet/ hoe wy in Egyptenlant gewoont hebben: ende hoe wy doorgetogen zÿn door 't midden der volcken/ die ghy doorgetogen zÿt.

17 Ende ghy hebt gesien hare versoeyselen / ende hare [21] dreck-goden: hout ende steen / silver ende gout / die by hen waren.

18 Dat onder ulieden niet en zy een man / ofte vrouwe / ofte huysgesin / ofte stam / die sÿn herte heden wende van den HEERE onsen Godt / om te gaen dienen den Goden deser volcken: dat onder ulieden niet en zy een [f] wortel / die [22] galle ende alssen drage;

19 Ende geschiede / als [23] hy de woorden deses [24] vloecks hoort/ dat hy sich selven [25] segene in sÿn herte / seggende; Ick sal vrede hebben/ wanneer ick schoon na mÿnes herten [26] goetduncken sal wandelen: om de [27] dronckene te doen tot de dorstige.

20 De HEERE en sal hem niet willen vergeven/ maer alsdan sal des HEEREN toorn ende yver roocken over den selven man/ ende al de vloeck / die in dit boeck geschreven is/ sal op hem liggen: ende de HEERE sal sÿnen name van onder den hemel uytdelgen.

21 Ende de HEERE sal hem [28] ten quade afscheyden van alle de stammen Israëls: nae alle vloecken des verbonts/ dat in het boeck deser wet geschreven is.

22 Dan sal [29] seggen het navolgende geslacht/ uwe kinderen / die na ulieden opstaen sullen/ ende de vreemde/ die uyt verre landen komen sal: als sy sullen sien de plagen deses lants ende des selven kranckheden / daer mede de HEERE het gekrenckt heeft;

23 Dat sÿne gantsche aerde zy swevel/ ende sout der [30] verbrandinge; die niet bezaeyt sal zÿn/ ende geene spruyte sal voortgebracht hebben/ noch eenich kruyt daer in sal op gekomen zÿn: gelÿck de omkeeringe van Sodom/ ende Gomorra / Adama ende Zebojim / die de HEERE heeft omgekeert in sÿnen toorn / ende in sÿne grimmicheyt:

24 Ende alle volcken sullen seggen; [g] Waerom heeft de HEERE desen lande alsoo gedaen? [31] wat is de ontstekinge deses grooten toorns?

25 Dan salmen seggen; Om dat sy het verbont des HEEREN / des Godts harer vaderen hebben verlaten/ dat hy met hen gemaeckt hadde / als hyse uyt Egyptenlant uytvoerde;

26 Ende sy henen gegaen zÿn/ ende anderen Goden gedient ende sich voor die gebuycht hebben; Goden/ die haer niet [32] gekent en hadden / ende welcker geen haer yets [33] medegedeylt hadde:

---

1 Ofte / houwen, snijden. Siet Genes. 15. op v. 18. ende soo in 't volgende.
2 Het was in der daet een ende het selve verbont / maer hier in de velden Moabs vernieuwt/ wederhaelt/ ende verklaert/ aen vele andere personen/ op eene andere plaetse / ende andere wijse/ als aen den berch Horeb/ ofte Sinai. Vg. vov. cap. 5. 2. ende de aenteeck. aldaer op v. 3.
3 Siet vov. cap. 1. op v. 2.
a Exod. 19. 4.
b Bov. 4. 34. ende 7. 19.
4 Siet Deut. 4. op v. 34.
5 V. een verstandich herte/ siende oogen en hoorende ooren. De sin is/ dat Godt tot noch toe hen niet gegeven hadde de gave / van recht te verstaen/ behoorlick aen te mercken ende nae te dencken/ ende met vrucht tot Godes eere ende hare salicheyt te gebruycken / 't gene sy gesien / ende gehoort hadden. Vgel. ond. cap. 30. op v. 6. Jes. 6. 9/ 10. Ezech. 36. 26/ &c. en Mat. 13. 9/ 11/ 23.
6 Dit spreeckt Godt/ als te sie is in 't eynde van het seste vs.
7 *Hebr.* van aen, ofte/ van over u: dat is/ dat ghyse van u soudet hebben moeten / als versleten/ wechwerpen / gelijckmen veroude kleederen doet/ ende alsoo wederom in 't volgende van de schoen.
8 Ordinaris/ gemeen ofte gewoonlick broot / want de HEERE spijsdese met Man.
9 Verstaet: dit alles heb ick aldus bestiert/ u wonderbaerlick met spijse en dranck versorgende/ op dat ghy/ &c.
c Num. 21. 24, 33. Bov. 2. 32. ende 3. 1.
d Num. 32. 33. Bov. 3. 12. Jos. 13. 12.
10 And. op dat ghy voorspoedich zijt [in] alles, ofte/ voorspoedich maeckt alles, &c.
11 T' vervolch deser woorden is v. 12.
12 Van Godt door my t' samen geroepen zijnde: als vov. v. 1. ende 2. te sien is.
13 Die uyt Egypten mede gevolgt (Exod. 12, 38.) ofte van andere volcken by gekomen/ ende door aenneminge van de Joodsche Religie den volcke Godts waren ingelyft.
14 V. selfs oock de slechste ende geringste onder den volcke.
15 V. den vloeck des verbonts / daer mede sy hen selven / in den eedt dien sy Gode deden / vervloeckten / indien sy de beloften van gehoorsaemheyt niet en hielden. Siet Nehem. 10, 29.
16 Verbont.
17 V. tot een volck bevestige/ dat sijne zy / ende hem als een eygendom toebehoore/ om den segen sijns verbonts te genietē/ ende hem te dienen. Vgel. vov. cap. 7. op v. 6. ende 28. 9.
18 Siet Gen. 17. op v. 7.
e Genes. 17. 7.
19 Siet vov. v. 12.
20 V. met u/ die ghy hier zijt/ ende (gelijck ick aen Abraham voorlangs verklaert hebbe) met uwen zade / met uwe nakomelingen / die noch niet geboren en zijn/ ende heden of morgē souden mogē seggen/ dat dit verbont hen niet aengaet. Vgel. Actor. 2, 39.
21 Siet Levit. 26. op v. 30.
f Actor. 8. 23. Hebr. 12. 15.
22 Ofte/ vergift, een vergiftich kruyt. Dat is/ een alsulck herte/ dat wercken voortbrenge / die voor Godt grouwelick zijn / ende dē mensche bitter (alsmen seyt) opbreken / ende als een dootlick vergift zijn. Siet wijders Psal. 69. op v. 22.
23 T. w. die by den wortel in 't voorgaende vs vergelekē is.
24 Siet vov. v. 12.
25 V. den vloeck / dien hy hoort / in sijn herte verachte / ende sich ter contrarie by sich selven geluckich achte/ allen welvaert ende voorspoet sich belove / al schoon hy Godt ende sijn woort veracht.
26 Ofte / inbeeldinge, speculatie, gedachte. And. hardicheyt. Siet Jerem. 3. op v. 17.
27 Ofte: de bevochtinge toe te doen by de dorstige. dit schijnt een spreeckwoort geweest te zijn genomē van een drooge aerde die bevochtigt moet werden; alsoo trachtet dese nae vermeerderinge der sonde/ daer hy als nae dorstet / om sijn lust volkomelic te boetē: ofte van dronckaerts/ die van selfs tot drincken genegen zijnde / noch daerenboven middelen soecken om haer selven gantsch droncken ende dul te maken. Alsoo doet de godtloose/ die reets boos genoech zijnde/ sich selven noch lustich maeckt/ om booser te wordē/ sonde op sonde te hoopē/ ende/ als ongevoelich geworden zijnde/ sonder nadencken van quaet tot erger voort te gaē. Vg. Job 34. 7. Matt. 12. 43/ 44/ 45. Ephes. 4. 19. Hebr. 6. 8. 2. Petr. 2. 20. Sommige verstaen door de dronckene ofte overvloedige bevochtede aerde / den dienst des waren Godts / die een fonteyne des levens is/ ende door de dorstige, den dienst der afgoden / zijnde als waterbacken die geen water en houden. Jerem. 2. 13.
28 V. tot straffe/ ongeluck/ ende verderf.
29 Het vervolch deser woorden is v. 24.
30 V. dat de aerde verbrant. And. dat sijne gantsche aerde [door] swevel verbrant zy. De sin is/ dat dit lant door Godes rechtveerdigē vloeck gantsch wonderbaerlick gescheiut ende bedorven zy/ als eertijts Sodama / Gomorra/ &c.
g Jerem. 22. 8.
31 Dat is/ wat beduyt: ofte / meent/ wat is d' oorsake/ &c.
32 Gelijck de ware Godt de sijne goetgunstichlick kent ende besorgt Psal. 1. 6. 2. Timoth. 2. 19/ &c.
33 V. yets goets hadde gedaen/ ofte konnen doen. And. die hy (naemlick de HEERE) haerlieden niet toegedeylt hadde, te weten/ om als Goden van hen gedient te worden. Vg. vov. c. 4. 19.

27 Daerom is de toorn des HEEREN ontsteken tegen dit lant: om daer over te brengen allen desen vloeck/ die in dit boeck geschreven is.

28 Ende de HEERE heeftse uyt haer lant uytgetrocken/ in toorne/ ende in grimmicheyt/ ende in groote verbolgentheyt: ende hy heeftse verworpen in een ander lant; [34] gelÿck het is te desen dage.

29 [35] De verborgene dingen zÿn voor den HEERE onsen Godt: maer de geopenbaerde zÿn voor ons ende voor onse kinderen/ tot in eeuwicheyt/ om te doen alle de woorden deser wet.

34 Dese woorden (als oock de voorgaende) gehooren tot de antwoorde/ diemē den volckeren te dier tijt op hare vrage soude gaven.

35 Mose/ van vele groote/ oock toekomende dingē/ gesproken hebbende/ ende noch sullende spreken/ bedwingt in dit vÿsken de curieusheyt ende nieusgiericheyt van wijders t'ondersoecken 't gene in Godts raet verborgen is/ ende beveelt den volcke te blijven binnen de palen van sijn geopenbaerde woort/ om dat te ondersoecken/ te gelooven/ ende daer nae te leven.

Het xxx. Capittel.

Belofte van genadige verlossinge/ ende bekeeringe der Joden/ met aenwijsinge vanden oorspronck der heylsame bekeeringe/ ende den segen die daer op volgt/ v. 1/ &c. Roem van de heerlicke openbaringe des Godtlicken woorts/ 11. Voorstellinge van leven ende doot/ met eene heftige betuyginge ende vermaninge om het leven ende den segen te verkiesen/ 15.

1 Voorts sal 't geschieden/ wanneer alle dese dingen over u sullen gekomen zÿn/ [1] dese segen/ ofte dese vloeck/ die ick u [2] voorgestelt hebbe: so sult ghy 't [3] weder tot u herte nemen/ onder alle volcken/ daer henen u de HEERE uwe Godt gedreven heeft:

2 Ende [4] ghy sult u bekeeren tot den HEERE uwen Godt/ ende sÿner stemme gehoorsaem zÿn/ nae alles dat ick u heden gebiede: ghy ende uwe kinderen/ met u gantsche herte/ ende met uwe gantsche ziele.

3 [5] Ende de HEERE uwe Godt sal [a] [6] uwe gevanckenisse wenden/ ende sich uwer ontfermen: ende hy sal u [7] weder vergaderen uyt alle de volcken/ daer henen u de HEERE uwe Godt verstroyt hadde.

4 [b] Al waren uwe verdrevene [8] aen 't eynde des hemels; van daer sal u de HEERE uwe Godt vergaderen/ ende van daer sal hy u nemen.

5 Ende de HEERE uwe Godt sal u brengen in 't lant/ dat uwe vaderen erflick beseten hebben/ ende ghy sult dat erflick besitten: ende hy sal u wel doen/ ende sal u vermenichvuldigen boven uwe vaderen.

6 Ende de HEERE uwe Godt [c] [9] sal u herte besnÿden/ ende het herte uwes zaets: om den HEERE uwen Godt lief te hebben met u gantsche herte/ ende met uwe gantsche ziele/ [10] op dat ghy levet.

7 Ende de HEERE uwe Godt sal alle die vloecken leggen op uwe vyanden/ ende op uwe haters/ die u vervolgt hebbē.

8 Ghy dan sult u bekeeren/ ende der stemme des HEEREN gehoorsaem zÿn: ende ghy sult doen alle sÿne geboden/ die ick u heden gebiede.

9 [d] Ende de HEERE uwe Godt sal u doen overvloeyen in al het werck uwer hant/ in de vrucht uwes buycks/ ende in de vrucht uwer beesten/ ende in de vrucht uwes lants/ ten goede: want de HEERE sal [11] wederkeeren om sich over u te verblÿden ten goede/ gelÿck als hy sich over uwe vaderen verblÿdt heeft:

10 Wanneer ghy der stemme des HEEREN uwes Godts sult gehoorsaem zÿn/ houdende sÿne geboden/ ende sÿne insettingen/ die in dit wetboeck geschreven zÿn: wanneer ghy u sult bekeeren tot den HEERE uwen Godt/ met u gantsche herte/ ende met uwe gantsche ziele.

11 Want dit selve gebodt/ het welcke ick u heden gebiede/ dat en is van [e] u niet [12] verborgen/ ende dat en is niet verre.

12 Het en is niet in den hemel: om te seggen; [f] wie sal voor ons ten hemel varen/ dat hy het voor ons [13] hale/ ende ons het selve hooren late/ dat wy het doen?

13 Het en is oock niet op gene zÿde der zee: om te seggen; wie sal voor ons overvaren aen gene zÿde der zee/ dat hy het voor ons hale/ ende ons het selve hooren late/ dat wy het doen?

14 Want dit woort is [14] seer nae by u: in uwen monde/ ende in u herte/ om dat te doen.

15 Siet ick heb u heden voorgestelt [15] het leven/ ende het goede: ende den doot/ ende het quade.

16 Want ick u heden gebiede/ den HEERE uwen Godt lief te hebben/ in sÿne wegen te wandelen/ ende te houden [16] sÿne geboden/ ende sÿne insettingen/ ende sÿne rechten/ op dat ghy levet ende vermenichvuldiget/ ende de HEERE uwe Godt u segene in het lant/ daer ghy nae toe gaet om dat te erven.

17 Maer indien u herte sich sal afwenden/ ende ghy niet hooren en sult: ende ghy gedreven sult worden/ dat ghy u voor andere Goden buyget/ ende deselve dienet:

18 So verkondige ick ulieden heden/ dat ghy [17] voorseker sult omkomen: ghy en sult de dagen niet verlengen op het lant/ na het welcke ghy over de Jordane zÿt henen gaende/ om daer in te komen/ dat ghy 't erflick besittet.

19 [g] Ick [18] neme heden tegens ulieden tot getuygē den hemel ende de aerde; het leven ende den doot heb ick [19] u voorgestelt/ den segen ende den vloeck: kiest dan het leven/ op dat ghy levet/ ghy/ ende u zaet;

20 Lief hebbende den HEERE uwen Godt/ sÿner stemme gehoorsaem zÿnde/ ende hem aenhangende: want hy [20] is u leven ende de lengte uwer dagen; op dat ghy blÿvet in 't lant/ dat de HEERE uwen vaderen/ Abraham/ Isaac/ ende Jacob geswooren heeft/ hen te sullen geven.

1 Eerst de segen op de gehoorsaemheyt/ eñ daerna de vloeck op de ongehoorsaemheyt: sulcx dat ghy beyde ondervonden sult hebben.

2 *Hebr.* voor u aengesichte gegeven hebbe: als bov. cap. 11. 26. ende ond. v. 15/ 19.

3 *Hebr.* doen wederkeeren, tot aen, ofte/ in u herte. Vgel. bov. c. 4. op vss. 29/ 30/ &c. Aldaer hebt ghy eene gelÿcke Prophetie/ als hier ende in 't volgende: And. ende ghy 't weder ter herten sult genomē hebben.

4 And. ende ghy u bekeert sult hebben.

5 And. so sal de HEERE, &c.

a Nehem. 1. 8. Psal. 106. 45. Ierem. 32. 37.

6 D. de menichte uwer gevangenen doen wederkeeren: alsoo Psal. 68. 19. Ephes. 4. 8.

7 *Hebr.* ende hy sal wederkeeren, ende sal u vergaderen: dat is/ hy sal u weder vergaderen/ ofte/ hy sal met sÿne genade wederkeeren/ ende u vergaderen/ &c.

b Nehem. 1. 9.

8 Vg. bov. cap. 4. op v. 34.

c Ierem. 32. 39. Ezech. 11. 19. ende 36. 26.

9 D. hy sal u door de kracht sÿnes Geests verlichten/ reynigen ende tot sÿnen dienst bequaem maken. Vg. bov. cap. 10. op v. 16. alwaer Godt beveelt te doē/ 'tgene hy hier belooft te wercken/ dat men het konne doen. Siet oock bov. cap. 29. 4. Also dat hier het verbont der genadē/ in Christo bevestigt/ verhaelt wort.

10 *Hebr.* om uwes levens wille.

d Bov. 28. 11.

11 D. sal sich weder verblÿden/ om u wel te doen. als Jerem. 32. 41.

e Ies. 45. 19.

12 And. te hooch, te wonderlick. Siet Genes. 18. 14. Deuter. 17. 8. Prov. 30. 18. Jerem. 32. 17. Vg. Rom. 10. 6/ 7/ 8. alwaer d' Apostel desen tekst past op de leere ende genade des Evangeliums/ sonder dewelcke men de geboden des Heeren niet recht verstaen/ veel weyniger na de selve Gode behaechlick leven kan. Vgel. bov. cap. 29. 4. met d' aenteeck. aldaer.

f Rom. 10. 6. &c.

13 *Hebr.* neme, dat is/ neme ende brenge. Siet Genes. 12. op v. 15. ende soo in 't volgende vs.

14 Als of Mose seyde: ghy hebt geene excuse van onwetenheyt voor te wenden: dewÿle dit woort u lieden ten vollen verklaert is/ ende ghy het dagelicks in den mont hebt/ ende genoech verstaet/ wat de HEERE van u eyscht. Vgel. ond. cap. 31. op v. 19. waer op dese woorden wijders passen. Siet Rom. 10. 8.

15 Het leven/ met allerleyen segen/ so ghy gehoorsaem zÿt: den doot/ met mijnen vloeck/ so ghy ongehoorsaem zÿt. Gelÿck de volgende vss. verklaren.

16 Siet bov. cap. 5. op v. 31.

17 *Hebr.* omkomende omkomen.

g Bov. 4. 26.

18 Siet bov. cap. 4. op v. 26.

19 *Hebr.* voor u aengesicht gegeven.

20 D. die u 't leven geeft/ onderhoudt/ ende verlengt. Vgel. Actor. 17. 25/ 28.

Het xxxj. Capittel.

Mose verklaert voor den volcke/ dat hy haest sal sterven/ ende in 't lant Canaan niet komen/ belovende/ dat Godt hen door Josua daer in brengen/ ende hare vyanden verdelgen sal/ v. 1/ &c. hy sterckt ende troost Josua/ 7. schrÿft ende levert dit Wet-boeck den Priesteren/ Leviten ende Outsten over/ met bevel/ van het selve alle seven jaren voor den gantschen volcke te lesen/ 9. Godt stelt Josua in sijn ampt/ 14. ende voorseyt Mose ende Josue de ongehoorsaemheyt ende afwijckinge des volcx/ mitsgaders de toekomstige straffen/ 16. beveelt Mose een Liedt tot waerschouwinge ende overtuyginge des volcx te schrÿven/ ende hen dat te leeren/ 19. Mose beveelt den Leviten dit Wet-boeck te leggen aen de zÿde der Arke des verbonts/ 24. gebiedt het gantsche volck te versamelen/ om het Liedt te aenhooren/ 28.

1 Daerna ginck Mose henen/ ende sprack dese woorden tot gantsch Israël/

2 Ende seyde tot hen; Ick ben heden [1] hondert en twintich jaer out; ick sal niet meer konnen [2] uytgaen ende ingaen: daer toe heeft de HEERE tot my geseyt; [a] Ghy en sult over dese Jordane niet gaen:

3 De HEERE uwe Godt/ die sal voor u aengesichte overgaen/ die sal dese volcken van voor u aengesicht verdelgen/ [3] dat ghyse erflick besittet: [b] Josua/ die sal voor u aengesichte overgaen/ gelÿck als de HEERE gesproken heeft.

4 Ende de HEERE sal hen doen/ gelÿck

1 *Hebr.* een soon van hondert ende twintich jaer.

2 D. mijn ampt/ als te vooren/ onder u bedienen. siet Num. 27. 16/ 17. ende vg. bov. cap. 28. 6.

a Num. 27. 12. Bov. 3. 26.

3 T. w. de volckeren/ dat is/ hare landen: als bov. cap. 9. 1. eñ elders dickwÿls.

b Num. 27. 18.

gelijck als hy [c] Sihon ende Og/ Coningen der Amoriten / ende haren lande gedaen heeft; die hy verdelgt heeft.

5 Wanneerse nu de HEERE [4] voor u aengesichte sal gegeven hebben; dan sult ghy hen doen [5] nae allen gebodt/ [d] dat ick ulieden geboden hebbe.

6 Weest sterck ende hebt goeden moet/ en vreest niet/ ende en verschrickt niet voor haer aengesichte: want het is de HEERE uwe Godt die met u gaet; [e] [6] hy en sal u niet begeven noch u verlaten.

7 Ende Mose riep Josua / ende seyde tot hem voor de oogen des gantschen Israëls; Zijt sterck/ ende hebt goeden moet; want ghy sult met dit volck ingaen in 't lant / dat de HEERE haren vaderen gesworen heeft/ haer te sullen geven: ende ghy sult het haer doen erven.

8 De HEERE nu is de gene / die voor u aengesichte gaet / die sal met u zijn / hy en sal u niet begeven/ noch u verlaten: en [f] vreest niet / ende en ontsett u niet.

9 Ende Mose schreef dese wet / ende gafse aen de [7] Priesteren/ de sonen van Levi/ [8] die de Arke des verbonts des HEEREN droegen / ende aen alle Outsten van Israël.

10 Ende Mose geboodt hen/ seggende: Ten eynde van seven jaren/ [9] op den gesetten tijt van 't jaer der vrylatinge / op het feest der [10] Loofhutten:

11 Als gantsch Israël sal komen om te verschijnen voor het aengesichte des HEEREN uwes Godts/ inde plaetse/ die hy sal verkoren hebben / sult [11] ghy dese wet voor gantsch Israël uytroepen/ voor hare ooren:

12 [12] Vergadert het volck / de mannen ende de wijven / ende de kinderkens / ende uwe vreemdelingen / die in uwe [13] poorten zijn: op dat sy hooren/ ende op dat sy leeren/ ende vreesen den HEERE uwen Godt/ ende waernemen te doen alle woorden deser wet.

13 Ende dat hare kinderen / die 't niet [14] geweten en hebben / hooren ende leeren / om te vreesen den HEERE uwen Godt: alle de dagen/ die ghy leeft op het lant/ nae 't welcke ghy over de Jordane zijt henen gaende / om dat te erven.

14 Ende de HEERE seyde tot Mose; Siet/ [15] uwe dagen zijn genaedert/ om te sterven; roept Josua/ ende stelt ulieden in de Tente der t' samen-komste / dat ick hem bevel geve: So ginck Mose/ ende Josua/ ende sy stelden sich in de Tente der t' samen-komste.

15 Doe verscheen de HEERE in de Tente / in de [16] wolcken-columne: ende de wolcken-columne stont boven de deure der Tente.

16 Ende de HEERE seyde tot Mose; Siet/ ghy sult [17] slapē met uwe vaderen: ende dit volck sal opstaen / ende na- [18] hoereren de Goden [19] der vreemden van dat lant / daer het nae toegaet in 't midden van [20] dien; ende het sal my verlaten/ ende vernietigen mijn verbont/ dat ick met [21] het selve gemaeckt hebbe.

17 So sal mijn toorn te dien dage tegens het selve ontsteken/ ende ick salse verlaten/ ende [22] mijn aengesicht van hen verbergen / dat sy [23] ter spijse zijn / ende vele [24] quaden / ende benauwtheden sullen [25] het treffen: dat het te dien dage sal seggē; Hebben my dese quaden niet [26] getroffen/ om dat mijn Godt [27] in 't middē van my niet en is?

c Num. 21. 24, 33.
4 Siet vov. cap. 1. op v. 8.
5 Ghy sultse gantschelick verbannen. Siet vov. cap. 7. 1/2.
d Vov. 7. 1, 2.
e Ios. 1. 5. Hebr. 13. 5.
6 Dese belofte wort allen geloovigen toegeeygent. Heb. 13. 5.
f Ios. 1. 9.
7 Vg. vov. c. 17. 18.
8 Vg. ond. v. 25. ende siet Num. 4. op v. 15.
9 Siet vov. cap. 15. 1/ &c.
10 Siet vov. cap. 16. 13. &c. ende Lev. 23. 34/ &c.
11 T. w. Priester/ met de bystaende Priesteren ende Leviten/ &c. siet een exempel Nehem. 8. 1/ 5/ 7/ 8.
12 Ofte/ vergaderende &c. De sin is/ dat dit t'elckens ten eynde van seven jaren geschieden moeste.
13 D. steden/ woonplaetsen.
14 Ofte/ ervaren, ondervonden hebben: dat is/ niet gesien alle mijne wonderen/ gelijck ghyse gesien hebt.
15 D. uwe stervdach is gekomen.
16 Uyt de welcke Godt met Mose plach te spreken. siet Exod. 33. 9. Psal. 99. 7.
17 Ofte/ nederliggē, te weten / om te slapen. Dat is/ ghy sult sterven: Alsoo wort de doot een slaep genoemt/ om dat de lichamen rusten/ tot den tijt der opweckinge. Psal. 13. 4. ende 76. 6. Dan. 12. 2. Johan. 11. 11. 1. Thess. 4. 13/ 14/ 15. 2. Pet. 3. 4.
18 Siet Exod. 34. op v. 15. ende Levit. 20. op v. 5.
19 *Hebr.* des vreemden van dat lant: D. der Canaaniten/ die van Godt ende sijn volck vervreemt waren/ dienende vreemde Goden.
20 Verstaet / het lant/ ofte/ de vreemde Canaanitische inwoonders van dien.
21 T. w. volck/ ende soo in 't volgende doorgaens / hoewel het getal van eenen/ ende velē/ onder malkanderen vermengt is.
22 D. mijnen segen/ ende hulpe / waer door ick mijne genadige tegenwoordicheyt plach te bewijsen / haerlieden onttrecken: ende alsoo in 't volgende vs.
23 *Hebr.* om te eten. dat is / van dē vyanden/ als wilde dierē/ verscheurt ende verslonden te worden. Vg. vov. cap. 7. op v. 16. Ezech. 34. 5/ 8/ 10. ende 35. 12.
24 D. ongeluckē/ ellenden / ende soo in 't volgende.
25 T. w. volck/ als vov. ende in 't volgende.
26 *Hebr.* gevonden: ende soo v. 21.
27 Als vov. cap. 1. 42.

18 Ick dan sal mijn aengesichte te dien dage [28] gantschlick verbergen / om al het quaet / dat het gedaen heeft: want het heeft sich gewendt tot andere Goden.

19 Ende nu / schrijft ulieden [29] dit Liedt/ ende leert het den kinderen Israëls/ [30] legt het in haren mont: op dat dit Liedt/ my [31] ten getuyge zy tegens de kinderen Israëls.

20 Want ick sal dit [volck] inbrengen in 't lant / dat ick sijnen vaderen gesworen hebbe / vloeyende van melck ende honich / ende 't sal eten / ende versadicht / ende vet worden: dan sal 't sich wenden tot andere Goden/ ende hen dienen / ende sy sullen my tergen/ ende mijn verbont vernietigen.

21 Ende 't sal geschieden/ wanneer vele quaden ende benauwtheden [32] het selve sullen treffen / dan sal dit Liedt voor sijn aengesichte antwoorden tot getuyge; want het sal uyt den mont sijns zaets niet vergeten worden: dewijle ick weet sijn [33] gedichtsel / dat het heden maeckt / aleer ick het inbrenge in 't lant / dat ick [34] gesworen hebbe.

22 So schreef Mose dit Liedt te dien dage: ende hy leerde het den kinderen Israëls.

23 Ende [35] hy geboodt Josua / den sone van Nun/ ende seyde; [g] Zijt sterck/ ende hebt goeden moet/ want ghy sult de kinderen Israëls inbrengen in 't lant / dat ick hen geswore̅ hebbe: ende ick sal met u zijn.

24 Ende het geschiedde / als Mose voleyndt hadde de woorden deser [36] wet te schrijven in een boeck; tot datse voltrocken waren:

25 So geboodt Mose den Leviten/ die de Arke des verbonts des HEEREN droegen / seggende:

26 Neemt dit [h] wetboeck/ ende legt het [37] aen de zijde der Arke des verbonts des HEEREN uwes Godts: dat het aldaer zy ten getuyge tegens [38] u.

27 Want ick kenne uwe wederspannicheyt/ ende uwen [39] harden necke: Siet/ terwijlen ick noch heden met ulieden leve / [40] zijt ghy wederspannich geweest/ tegens den HEERE / hoe veel te meer na mijnen doot?

28 Vergadert tot my alle de Outsten uwer stammen / ende uwe Amptlieden: dat ick voor hare ooren dese woorden spreke / ende tegens hen den hemel ende de aerde tot getuyge neme.

29 Want ick weet/ dat ghy het na mijnen doot [41] sekerlick sult verderven / ende afwijcken vanden wech / dien ick u geboden hebbe: dan sal u [42] dit quaet in 't laetste der dagen ontmoeten / wanneer ghy sult gedaen hebben / dat [43] quaet is inde oogen des HEEREN / om hem door het werck uwer handē tot toorn te verwecken.

30 Doe sprack Mose / voor de ooren der gantscher gemeynte van Israël / de woorden deses Liedts/ tot datse voltrocken waren.

28 *Hebr.* verbergende verbergen.
29 Dat in 't volgende cap. beschreven is: zijnde van Godt gestelt in forme van een liet/ op dat het volck het selve te bequamer mochte leeren / ende onthouden.
30 D. maeckt/ dat sy 't wel verstaē/ van buyten leeren/ ende singen konnen / ende alsoo dagelicx in den mont hebben. Vgl. Exo. 4. 15. 2. Sam. 14. 3/ &c.
31 Tot eene gedachtenisse van alle mijne getrouwe waerschouwingē/ ende tot haerer overtuyginge van de rechtveerdicheyt mijner straffe / alsse wederspannich sullen zijn.
32 T. w. volck: als vov. ende ond.
33 Het gedichtsel sijns herten. Siet Genes. 6. 5.
34 Kente sullen geven.
35 De HEERE.
g Ios. 1. 6.
36 Dit wort verstaē niet alleen van de tafelen der 10 gebodē/ ende dit liet/ maer van de gantsche verklaringe der wet/ alsoose in dese boecken Mosis begrepen is.
h 2. Reg. 22. 8.
37 In 't heylige der heyligē/ om de weerdicheyt / ende Godtlickheyt van dit boeck te betuygen. de 2 tafelen des verbonts lagen in de Arke: ende dit boeck (om de Arke niet te openen) buyten aen de zijde der arke. Dit boeck wert gevonden ten tijde des Coninex Josia/ 2. Reg. 22. 8.
38 Niet alleen de Leviten/ maer mede 't gantsche volck.
39 Vg. Jes. 48. 4.
40 Siet vov. cap. 9. 7/ 23/ 24.
41 *Hebr.* verdervende sult verderven.
42 Verstaet / het quaet der straffe/ ofte allerleye plagen / die boven verhaelt zijn.
43 Verstaet / het quaet der sonde.

Het xxxij. Capittel.

Het Godtlicke Liedt/ waer in seer heerlick geroemt worden/ soo Godt selve/ als sijne overgroote weldaden aen Israël / v. 1/ tot 5. ende v. 7/ tot 15. daer tegen seer hefticlick gescholden hare grouwelicke ondanckbaerheyt / 5/ 6/ 15/ &c. Godts toorn ende toekomstige straffen voorgestelt/ 19. sonder nochtans de afgodische grouwelen van sijns volcx vyanden te verschoonen/ 31. waer op dan Godt sijn volck wederom troostet / belovende dat hy sich aen sijne ende hare afgodische vyanden wreken / sijne kercke met sich versoenen/ verheugen / ende oock onder den Heydenen uytbreyden sal/ 36. Mose dit Liedt uytgesproken hebbende/ vermaentse wederom tot betrachtinge van Godts woort tot haren besten / 44. ende ontfangt ten selven dage bevel/ van het lant Canaan op eenen berch te sien/ ende aldaer te sterven/ 48.

1 NEygt de ooren/ [1] ghy hemel/ ende ick sal spreken: ende [2] de aerde hoore de redenen mijnes monts.

2 Mijne leere [3] druppe als een regen / mijn reden vloeye als een dauw: als een stofregen op de gras scheutkens / ende als [4] droppelen op het kruyt.

3 Want ick sal den naem des HEEREN [5] uytroepen: [6] geeft onsen Godt grootheyt.

4 Hy is de [7] rotzsteen / wiens werck volkomen is; want alle [8] sijne wegen zijn gerichte: Godt is waerheyt / ende en is geen onrecht / rechtveerdich ende recht is hy.

5 [9] Hy heeft 'et tegens [10] hem verdorven / 't en zijn [11] sijne kinderen niet / de schantvlecke is hare: 't is een verkeert ende verdraeyt geslachte.

6 Sult ghy dit den HEERE vergelden / ghy dwaes ende onwijs volck? is hy niet uwe vader / die u [12] verkregen/ die u gemaeckt/ ende u bevesticht heeft?

7 Gedenckt aen de dagen van [13] outs / merckt op de jaren [14] van elck geslachte: vraegt uwen vader / die sal het u bekent maken; uwe oude/ ende sy sullen 't u seggen.

8 Doe de Alderhoochste den volcken d' erffenissen uytdeylde / doe hy [15] Adams kinderen van een scheydde; heeft hy de lantpalen der volcken gestelt [16] nae het getal der kinderen Israëls.

9 Want [17] des HEEREN deel is sijn volck: [18] Jacob is het snoer sijner erve.

10 Hy vondt hem in een lant der woestijne / ende [19] in eene woeste huylende wildernisse: hy voerde hem rontomme / hy onderwees hem / hy bewaerde hem / als [20] sijnen oogenappel.

11 Gelijck een arent [21] sijn nest opweckt/ over sijne jongen sweeft/ sijne vleugelen uytbreydt / [22] neemtse ende draegtse op sijne vlercken:

12 [Soo] leydde [23] hem de HEERE alleen : ende daer en was geen vreemt Godt met hem.

13 Hy dede hem rijden op de [24] hoochten der aerde/ dat hy ate de inkomsten des velts: ende hy deed hem [25] honich suygen uyt de steenrotze / ende olye uyt de [26] keye der rotze:

14 Boter van koeyen / ende melck van kleyn vee/ met het vette der lammeren/ ende der rammen / die [27] in Basan weyden / ende der bocken/ met het vette der [28] nieren van tarwe: ende het druyvenbloet/ [29] reynen wijn/ hebt ghy gedroncken.

15 Als nu [30] Jeschurun vet wert / so [31] sloech hy achter uyt; (ghy zijt vet / ghy zijt dick/ [ja met vet] overdeckt geworden) ende hy liet Godt varen / [32] die hem gemaeckt heeft / ende versmaedde den rotzsteen sijnes heyls.

16 Sy hebben hem tot [33] yver verweckt door vreemde [Goden]: door grouwelen hebben sy hem tot toorn verweckt.

17 Sy hebben den [34] Duyvelen geoffert / niet Gode; den Goden/ die sy niet en kenden: nieuwe / die [35] van nae by gekomen waren / voor dewelcke uwe vaders niet geschrickt en hebben.

18 Den rotzsteen/ die u [36] gegenereert heeft/ hebt ghy vergeten: ende ghy hebt in vergetenis gestelt den Godt / die u gebaert heeft.

19 Als 't de HEERE sach/ so versmaedde hyse: uyt [37] toornicheyt tegen sijne sonen ende sijne dochteren.

20 Ende hy seyde; Ick sal mijn [38] aengesicht van hen verbergen / ick sal sien / welck haerlieder [39] eynde sal wesen: want sy zijn een [40] gantsch verkeert geslachte / kinderen/ in welcken geene [41] trouwe en is.

21 [a] Sy hebben my tot yver verweckt [42] door 't gene dat geen Godt en is; sy hebben my tot toorn verweckt door hare ydelheden: Ick dan salse tot yver verwecken door die gene/ die [43] geen volck en zijn/ door een dwaes volck / sal ickse tot toorn verwecken.

22 Want [b] een [44] vyer is aengesteken in mijnen toorn / ende sal bernen [45] tot inde onderste helle: ende sal het lant met sijne inkomste verteeren / ende de gronden der bergen [46] in vlamme setten.

23 Ick sal [47] quaden over hen hoopen: mijne [48] pijlen sal ick op hen verschieten.

24 Uytgeteert sullense zijn van honger / opgegeten van den [49] carbonkel/ ende bitter verderf: ende ick sal de tanden der beesten onder hen schicken/ met vyerich venijn van slangen des [50] stofs.

25 Van buyten sal 't sweert [51] berooven / ende uyt de binnen-kameren de verschrickinge: oock den jongelinck / oock de jonge dochter / het suygende kint met den [52] grijsen man.

26 Ick seyde; In alle hoecken soud' ickse [53] verstroyen: ick soud' hare gedachtenisse van onder de menschen doen ophouden:

27 'T en ware / dat ick de [54] toornicheyt des vyants [55] schroomde/ dat niet hare tegenpartyen sich [56] vreemt mochten houden: datse niet mochten seggen; [57] Onse hant is hooge geweest / de HEERE heeft dit alles niet gewrocht.

28 Want [58] sy zijn een volck / dat door [59] raedtslagen verloren gaet / ende daer en is geen verstant in hen.

29 O dat sy wijs waren! sy [60] souden dit vernemen: sy souden op haer [61] eynde mercken.

30 Hoe soude een [62] eenige [63] duysent jagen / ende twee tien duysent doen vluchten / 't en ware / dat haerlieder [64] rotzsteen haer verkocht / ende de HEERE haer [65] overgelevert hadde.

1 Sulcke aensprake der onvernuftige schepselen diende tot Israëls overtuyginge ende beschaminge. Vg. vov. capit. 4. op v. 26.
2 Ofte / ghy aerde, hoort.
3 Ofte / sal druppen. dat is / ick sal eene leere voorstellen / die soo dienstich ende heylsaem sal zijn voor de menschen / als de dauw ende regen is voor 't kruyt. Vgel. Ezech. 21. 2. Amos 7. 16. Mich. 2. 6/ &c.
4 Ofte / een dichten regen.
5 *Hebr.* roepen. dat is/ openbaerlick verkondigen. And. aenroepen.
6 D. schrijft hem toe de Majesteyt ende de grootmogentheyt die hy heeft / ende roemt hem van wegen de selve. Siet vov. cap. 9. 26. ende 11. 2.
7 D. vast ende onbeweechlick/ een gewisse toevlucht ende bescherminge voor den sijnen. Alsoo ond. v. 31.
8 Al sijn doen/ sijne gantsche regeringe/ is vergeselschapt met gerechticheyt / streckende tot behoudenisse der vroomen/ ende straffe der boosen.
9 Naemlick/ Israël.
10 Naemlick/ den HEERE.
11 T. w. die 't alsoo verdorven ende soo schandelick gemaeckt hebben: And. haer gebreck en is niet sijner kinderen, dat is/ betaemt den genē niet/ die sijne kinderen genaemt wordē/ dewijle niet uyt swackheyt maer uyt moetwille/ ende een onboetveerdig herte voortcomt.
12 Ofte/ gekocht.
13 *Hebr.* der eeuwe, ofte/ eeuwicheyt. dat is/ gedenckt aen alles/ wat van 't begin der werelt in Godts kercke gebeurt is. Siet Jer. 2. op v. 20.
14 *Hebr.* van geslachte ende geslachte. dat is / van alle geslachten/ ofte / elcken geslachte. Siet 1. Reg. 8. op v. 39.
15 And. des menschen kinderen.
16 Alsoo/ te weten/ dat hy allen stammē ende nakomelingen van Israël hare woningen ende besittingen heeft verordineert ende toegeleyt. Vg. vov. cap. 3. 12/ 13/ &c. Jos. cap. 13. 14. 15/ &c. Actor. 17. 26. De sin is/ dat Godt in sijnen raet ende regeringe sijn ooge bysonderlick op sijn volck heeft gehadt.
17 D. den HEERE seer lief/ als den menschen haer erfdeel pleecht te zijn.
18 D. het volck Israëls / van Jacob afkomstich / is Gode soo nae ende weert/ als menschen haer erfdeel / dat men met snoeren plach af te meten ende uyt te deylen. Siet vov. c. 3. op v. 4.
19 *Hebr.* in eene woestheyt des huylens der eensaemheyt, ofte/ wildernisse.
20 Als menschen haren oogen-appel / die seer teder is/ neerstichlick plegen te bewaren. Siet Psal. 17. 8. Zach. 2. 8. ende vg. Prov. 7. 2.
21 D. sijne nest-kieckens/ ofte/ jongskens met eenich geluyt wacker maeckt / om haer te verstaen te geven/ dat hyse aen 't vliegen wil brengen.
22 *Hebr.* neemt het ende draegt het, te weten / elck jongsken.
23 Israël/ ofte / Jacob.
24 D. hy verhoochde hem seer heerlick/ ende gaf hem de hoochste ende vaste steden in. siet vov. cap. 1. 28. vg. met c. 2. 36. ende Num. 21. 25/ 32. Alsoo ond. c. 33. 29.
25 Want het beloofde lant vloeyde van honich/ Exod. 3. 8/ 17. oock in bosschen. 1. Sam. 14. ende holen van steen-klippen/ nae der bijen aert. Psal. 81. 17.
26 Vgel. vov. cap. 8. 15.
27 *Hebr.* kinderen van Basan. siet Num. 32. vss. 4/ ende 33. eñ elders dickwijls/ alwaer Basan (gelegen aen de oost-zijde van de Jordane) verklaert wort geweest te zijn eene seer vette landouwe.
28 D. met sonderling dicke ende geswollene tarwe-koornkens / die ten aensien van hare gedaente / gelegentheyt in 't vette/ ende swellinge/ met de nieren vergeleken worden.
29 Ofte / rooden, wijnigen.
30 Verstaet/ het volck Israëls/ dat hier Ieschurun genoemt wort / om dat sy recht behoorden te zijn / ende oprecht , ofte / recht uyt in Godes wegen te wandelen / als daer toe van hem geroepen zijnde / ende dewijle by haer alleen was den regel van ware gerechticheyt : maer alsoo het verre van daer geweest was / ende in 't toekomende soude zijn / wort hier desen tytel/ de rechte, ofte/ die recht geworden is, hen verwijts wijse gegeven : die anders in een treflick eeretytel was: als ond. cap. 33. 5/ 26.
31 Als vettele kalveren / ofte moetwillige peerden: dat is/ hy wert rebel tegen Godt.
32 *Hebr.* sijnen maker. Siet Job 4. op v. 7.
33 Siet vov. cap. 4. op v. 24.
34 D. den Afgoden/ door welcken de duyvelen gedient wordē. Vg. 1. Corint. 10. 20. het Hebr. woort beteeckent verwoesters: alsoo de Duyvelen met recht genoemt worden / gelijck de Engel des afgronts/ de verderver genoemt wort. Apoc. 9. 11.
35 D. nieuwlier/ ofte / onlangs opgekomen waren.
36 D. Godt / die als vader ende moeder over u is / hebbende u tot sijne kinderen gemaeckt / ende met vaderlicke ende moederlicke affectie gehandelt.
37 *Hebr.* toorn sijner sonen , eñ sijner dochteren: dat is / daer mede hy tegens hen vertoornt was. Vg. Jer. 7. 29. Joel 3. 19. Obad. 1. 10/ &c. And. dien sijne sonen ende sijne dochteren verweckt hadden.
38 Siet vov. c. 31. op v. 17.
39 *Hebr.* laetste, uyterste, achterste, alsoo ond. v. 29. dat is / wat hen ten laetsten wedervaren sal / hoe hen dit bekomen sal. Vg. Psa. 37. op v. 37. ende Prov. 14. 12. ende 16. 12. met d' aent.
40 *Hebr.* geslachte der verkeertheden.
41 D. die geen geloof noch woort houden/ die ontrouw ende meyneedich zijn.
a Rom. 10. 19.
42 D. door de afgoden. Siet 1. Corint. 8. 4/ 5. ende 10. 19.
43 Verstaet de Heydenen/ die Godt soude bekeeren/ ende roepen tot sijner kennisse ende gemeenschap/ in plaetse der Joden. Siet Rom. 9. 25. ende 10. 19/ &c.
b Ierem. 15. 14.
44 D. grouwelicke plagen/ van verwoestinge / krijch / honger / pestilentie / &c. als volgt. Vgel. vov. cap. 4. op v. 24. Siet Job 22. op v. 20.
45 *Hebr.* tot de helle van 't onderste , ofte / der benedenheyt toe. dat is / tot in de plaetse der graven / diep in de aerde / die alsoo sal worden verwoest ende verdorvē/ datse in lange geene vruchten sal voortbrengen. Siet wijders van 't Hebreeus woort Scheol, Genes. 37. op v. 35.
46 *Hebr.* Vlammen.
47 D. plagen/ ongelucken / die hier door Godts pijlen/ ende v. 22. door het vyer verstaen worden.
48 D. alle mijne plagen/ die de Schrifture dickwijls Godts pijlē noemt / om datse van hem worden toegesonden/ ende gewisse ende diep treffen. Alsoo ond. v. 42.
49 D. vyerich geswel / hebbende den name van eene vyerige kole.
50 Die 't stof der aerden eten. Genes. 3. 14.
51 Den eenen van den anderen/ sonder verschooninge / als volgt.
52 *Hebr.* man der grijsheyt, ofte / grauwicheyt.
53 Ofte/ verdoen: uyt hoecken soud' ickse halen, hoeck uyt hoeck in soud' ickse jagen. Siet het vervolch deses verskens v. 28.
54 Ofte / terginge.
55 Menschelick van Godt gesproken: de sin is: 't en ware/ dat ick sulcks naliete om de eere mijnes Naems/ op dat die onder de Heydenen niet gelastert en worde.
56 T. w. alsoo/ datse niet souden willen weten/ dat ick het gedaen hadde om Israëls grouwelicke sonden/ maer dat sy door hulpe harer Afgoden Israël alsoo hadden vermeestert ende uyt-geroeyt.
57 Dat is / wy hebben door onse macht de overhant over Israël bekomen: 'T en is Godts werck niet.
58 De Israëliten.
59 Door eygenen quaden raet sich selven in 't verderf stort.
60 Ofte: dat sy dit verstonden! dat sy op haer eynde merckten!
61 Siet vov. v. 20.
62 T. w. der vyanden.
63 Der Israëliten: And. een [der Israëliten] soude duysent [vyanden] verjagen, &c. 't en ware &c.
64 D. Godt / als boven.
65 Ofte/ besloten hadde, te weten/ in der vyanden hant.

31 Want [66] haer [67] rotzsteen en is niet gelÿck onse [68] rotzsteen: [69] selfs onse vyanden richters zÿnde.

32 Want haer wÿnstock is [70] uyt de wÿnstock van Sodom / ende uyt de velden van Gomorra: hare wÿn-druyven zÿn [71] vergiftige wÿn-druyven / sy hebben bittere besyen.

33 Haer wÿn is yverich draken venÿn: ende een wreet adderen vergift.

34 [72] Is dat niet by my opgesloten? verzegelt in mÿne schatten?

35 [c] Mÿne is de wrake / ende de vergeldinge / ten tÿde als haerlieder voet sal wanckelen: want de dach hares onderganckx is nae by / ende de dingen / [73] die hen sullen gebeuren / haesten.

36 Want de HEERE sal sÿnen volcke recht doen / ende 't sal hem over sÿne knechten [74] berouwen: want hy sal sien / dat de [75] hant is wechgegaen / ende de [76] beslotene ende verlatene niets en is.

37 Dan sal hy seggen; Waer zÿn [77] hare Goden? de rotzsteen / op welcken sy betrouwden?

38 [78] Welcker slacht-offeren vette sy aten / welcker dranck-offers wÿn sy droncken: datse opstaen ende u helpen / datter [79] verberginge voor u zy.

39 Siet nu / dat ick / ick / DIE ben / ende [d] geen Godt met my: ick [e] doode ende make levendich / ick [80] verslae ende ick heele; ende daer is niemant / die uyt mÿner hant redde.

40 Want [81] ick sal mÿne hant nae den hemel opheffen: ende ick sal seggen; [82] Ick leve in eeuwicheyt.

41 Indien ick mÿn [83] glintzerende sweert wette / ende mÿne hant ten gerichte grÿpt; so sal ick de wrake op mÿne tegenpartyen doen wederkeeren / ende mÿnen hateren vergelden.

42 Ick sal mÿne [84] pÿlen droncken maken van bloet / ende mÿn sweert sal vleesch eten: van het bloet des verslagenen / ende des [85] gevangenen / [86] vanden hoofde af / sullender wraken des vyants zÿn.

43 [f] [87] Juychet ghy Heydenen [met] [88] sÿn volck; want hy sal het bloet sÿner [89] knechten wreken: ende hy sal de wrake op sÿnen tegenpartyen doen wederkeeren / ende [90] versoenen zÿn lant [ende] sÿn volck.

44 Ende Mose quam / ende sprack alle de woorden deses Liedts voor de ooren des volcx: hy ende [91] Hosea / de sone van Nun.

45 Als nu Mose ge-eyndigt hadde alle die woorden tot gantsch Israël te spreken;

46 So seyde hy tot hen; Settet u herte op alle de woorden / die ick heden onder ulieden betuyge / dat ghyse uwen kinderen gebieden sult / dat sy waernemen te doen alle de woorden deser wet.

47 Want dat en is geen [92] vergeefs woort voor ulieden / maer het is u leven: ende door dit selve woort sult ghy de dagen verlengen op het lant / daer ghy over de Jordane nae toe gaet / om dat te erven.

48 Daerna sprack de HEERE tot Mose / op dien selven dach / seggende:

49 [g] Klimt op den berch Abarim (dese is de berch Nebo / die inden lande Moabs is / die [93] tegen over Jericho is) ende siet het lant Canaan / dat ick den kinderen Israëls tot eene besittinge geven sal.

50 Ende sterft op dien berch / daer ghy henen opklimmen sult / ende wort [94] vergadert tot uwe volcken: gelÿck als uwe [h] broeder Aaron sterf op den berch Hor / ende wert tot sÿne volcken vergadert.

51 Om dat ghylieden u tegen my [i] vergrepen hebt / in 't midden der kinderen Israëls / aen het twist-water te Kades inde woestÿne Zin: om dat ghy my niet [95] geheyligt en hebt in 't midden der kinderen Israëls.

52 Want van tegen over sult ghy dat lant sien / maer daer henen niet inkomen / in 't lant dat ick den kinderen Israëls geven sal.

66 T.w. der vyanden.
67 D. Afgoden / op welcken sy sich / als op eene rotze verlaten.
68 Onse Godt / op welcken wy ons verlaten / als op eene rotze.
69 Ofte: laet onse vyanden selfs richters zijn. Dat is / sy moeten 't selfs bekennen / als bevindende door d'ervarentheyt / dat hare Afgoden gantsch geene macht en hebben om te wreken ofte te straffen / gelyck de Godt Israëls sÿne macht aen sijn volck / ende de vyanden van dien in 't openbaer betoont / aen beyden sijne rechtveerdicheyt bewijsende.
70 Als of hy daer uyt gesproten ware: dat is / sy zijn van gelijcken aert en wercken / als die van Sodom ende Gomorra. Een seer schoon ende vruchtbaer lant / maer gantsch godtloose inwoonders: ofte / dit siet op den wijn / die de Afgoden geoffert wert. Siet v. 38.
71 *Hebr.* wijndruyven des vergifts. And. der galle, dat is / gallachtich.
72 D. ick weet het alles seer wel / ende hebbe de wrake (waer van in 't volgende) vastelick besloten / maer sal d'executie opschorten tot den tijt / dien ick in mijnen verborgenen raet daer toe bestemt hebbe. Vgl. Job 33. v. 16. Psa. 56. op v. 9.
c Rom. 12. 19. Hebr. 10. 30. 1. Petr. 2. 23.
73 And. die hen bereyt zijn.
74 Siet Gen. 6. op v. 6.
75 D. alle macht / alle vermogen sijnes volcks.
76 Ofte / datter geen beslotene noch verlatene zy. Dit schijnt een spreeckwoort geweest te zijn / beteeckenende de uyterste benautheyt ende verwoestinge. Vg. 1. reg. 14. 10. ende 21. 21. en insonderheyt 2. Reg. 14. 26. De sin is / dat het oock selfs met die gedaen was / beyde die sich in de steden versteken ende verbergt hadden / op hope van t' ontkomen / ofte van yemanden door medelijden / ofte gunste / opgesloten / ofte in gevanckenisse bewaert waren / ende die in het ruyme velt wechgelaten / ofte gevlucht waren / meynende datmen op hen niet meer en soude dencken / dat sy al van den vyant schenen verlaten en vergeten te zijn. Wanneer soodanige mede opgesocht en achterhaelt worden / ofte datter sulcke bykans geene zijn / dat is een teecken datter qualick yemant ontkomt / ofte gespaert wort. Ast soo verre gekomen is / dan / wil de Heere seggen / sal Godt van den hemel hulpe ende verlossinge senden.
77 T.w. der vyanden.
78 And. de welcke het vette van hare slacht-offeren aten, [ende] den wijn van hare dranck-offers droncken.
79 Ofte / eene schuylplaetse: ofte / datter beschuttinge over u zy.
d Bov. 4. 35. Ies. 45. 5, 8, 22.
e 1. Sam. 2. 6.
80 Ofte / verwonde, doorsteke.
81 D. ick sal sweeren: Godt spreeckt alsoo menschelicker wijse: dese maniere van doen was in 't eedtsweeren gebruyckelick. Siet Genes. 14. op v. 22.
82 Sweerende by my selven. Siet Hebr. 6. 13.
83 *Hebr.* den blixem, ofte / blick, glinster mijns sweerts.
84 Siet bov. op v. 23.
85 *Hebr.* der gevanckenisse.
86 D. van boven af / beginnende van den hoofde: And. van 't begin af sullen de wraken, ofte / wrekingen des vyants zijn: dat is / ick sal alles / wat de vyanden van den beginne af misdaen hebben / t' samen wreken.
f Rom. 15. 10.
87 Siet Rom. 15. 10.
88 Verstaet / de Joden.
89 Vg. Apoc. 19. 2.
90 T. w. met sich selven / uyt genade / om des Messiæ wille.
91 D. Josua.
92 Ofte ydel. De sin is / dit woort is soo ydel ofte slecht niet / dat het u de pyne niet weert en soude zijn op 't hoochste dat selve te behertigen.

g Num. 27. 12.
93 Ofte / in 't gesichte van Jericho.
94 Siet Genes. 15. op v. 15.
h Num. 27. 13. ende 33. 38.
i Num. 20. 12.
95 D. ghy hebt sulck vertrouwen te dier tijt op my niet gehadt / ende tot mijner eere voor den volcke in 't openbaer vertoont / als u betaemde. Siet wijders Levit. 10. op v. 3.

Het xxxiij. Capittel.

Mose segent de twaelf stammen Israëls voor sÿnen doot / ende voorseyt wat elcken stam wedervaren sal.

1 DIt nu is de [1] segen / met welcken Mose / de [2] man Godts / de kinderen Israëls gesegent heeft: voor sÿnen doot.

2 Hy seyde dan; [3] De HEERE is van Sinai gecomen / ende is haerlieden opgegaen van Seir / hy is blinckende verschenen van 't geberchte [4] Paran / ende is aengekomen met tien duysenden der [5] heyligen: tot sÿne rechterhant was eene [6] yverige wet aen [7] hen.

3 Immers bemint hy de [8] volcken / alle sÿne heyligen zÿn [9] in uwe hant: [10] sy sullen in 't midden tusschen uwe voeten geset worden / een yeder sal [11] ontfangen van uwe woorden.

4 Mose heeft ons de wet geboden: eene [12] erffenisse van [13] Jacobs gemeynte.

5 Ende hy was [14] Coninck in [15] Jeschurun: als de hoofden des volcks sich vergaderen / met samen de stammen Israëls.

6 Dat Ruben leve / ende niet en sterve: ende dat sÿne lieden [16] [van] getale zÿn.

7 Ende [17] dit is van Juda / dat [18] hy seyde; [19] Hoort / HEERE / de stemme van Juda / ende [20] brengt hem weder tot sÿn volck: [21] sÿne handen moeten hem genoechsaem zÿn / ende zÿt ghy [hem] eene hulpe [22] tegen sÿne vyanden.

8 Ende van Levi seyde hy; [23] Uwe Tummim ende uwe Urim zÿn aen den man / uwen [24] gunstgenoot: dien ghy [25] versocht hebt in Massa / met welcken ghy getwist hebt aen de wateren van Meriba.

1 Siet Genes. 27. op v. 4.
2 D. de Propheet / sprekende door ingeven des H. Geests / 2. Pet. 1. 21. Siet wijders van desen tytel Jud. 13. op v. 6.
3 Mose schijnt hier Godes openbaringe / by sÿnen tijt aen Israël gedaen / te vergelijcken by den ganck der Sonne / die her voor breeckt / allencxkens ende by trappen rijst / ende meerder licht geeft / tot dat sy ten laetsten het klaer middags licht voortbrenge. Alsoo heeft de Heere eerst sijne wet gegeven op den berch Sinai. Exod. 19. ende 20. Daer na heeft hy water uyt de rotze gegeven ende aen 't geberchte Seir / ofte der Edomiten / de metalen slange / (zijnde nessens het Man voorbeelden Christi) doen oprichten. Num. 20. ende 28. 1. Cor. 10. 4. Johan. 3. 14. Ten laetsten heeft hy door Mosen inder Moabiten lant / sijne wet seer heerlick verklaert / dat prophetisch liet / ende desen segen / voor sijn volck geopenbaert: als in dit gantsche boeck te sien is. Vgel. Habac. 3. 3 / 4 / &c.
4 Van Seir ende Paran. Siet Genes. 14. op v. 6. ende bov. cap. 1. 1.
5 *Hebr.* der heyligheyt. Verst. de millioenen der H. Engelen / welcker hooft de Sone Godts is. Siet Actor. 7. 53. Gal. 3. 19. ende Vg. Psal. 68. 18. Dan. 7. 10 / &c.
6 *Hebr.* vyer der wet. Verst. dat groote vyer / uyt welckes midden de wet tot den volcke uytgesproken wert. Siet bov. cap. 4. 11 / 12 / 33 / 36. ende 5. 22 / 23 / 24 / 25 / 26. ende Exod. 19. 16 / 18. and. hadden sy (te weten de H. Engelen) een vyer der wet.
7 Den Israëliten.
8 Verst. de stammen Israëls: als Jud. 5. 14. ende ond. v. 19 / &c.
9 D. ghy aenschouwt / besorgt / ende bewaertse. Moses spreeckt hier Godt aen.
10 And. laetse, &c. T.w. als Discipulen aen de voeten hares Meesters. Siet 2. Reg. 2. op v. 3. ende 4. op v. 38. Act. 22. 3.
11 'T gene hem tot onderwijs ende salicheyt moge strecken.
12 Die Godes volck soo lief ende dierbaer moet zijn / als eenen mensche sijn erfdeel is.
13 De gemeynte / die van Jacob afcomstich is.
14 Wetten gevende / ende 't volck regerende / als een Coninck. oock wort het woort Coninck / voor een Vorst ofte Prins genomen. Jer. 19. 3. en 46. 25. siet d' aent. aldaer.
15 Siet bov. cap. 32. op v. 15.
16 Ofte / datse [niet] weynich van getale zijn. D. groot van getal. and. hoewel sijne lieden weynich van getale zijn.
17 D. dit is de segen van Juda: waer onder Simeon mede begrepen is / als hebbende sijn lant onder Juda verspreyt / ende met hem ten oorloge uyttreckende. Siet Jos. 19. 1. Jud. 1. 3. 1. Chron. 14. 24.
18 Naemlick Mose / ende soo in 't volgende.
19 Als sy u bidden om victorie.
20 Maeckt / dat hy overwinne / ende behouden weder tot den sÿnen kome.
21 Geeft hem genoechsame kracht / om tegens sÿne vyanden te bestaen.
22 *Hebr.* Van. D. die hem bystae ende redde van sÿne vyanden.
23 Mose spreeckt hier / gelijck oock inde volgende versen / Godt aen: Van Urim ende Tummim / Siet Exod. 28. 30.
24 T.w. den Hoogen-Priester / die een man Godts / ende in Godes gunste was. And. uwen welbeminden, uwen weldadigen, goetgunstigen. goedertierenen.
25 Siet de Historie Num. 20.

9 [26] Die tot sÿnen vader / ende tot sÿne moeder seyde; Ick [27] sie hem niet / ende die sÿne broederen niet en kende / ende sÿne sonen niet en [28] achtede: want sy onderhielden u woort / eñ bewaerden u verbont.

10 Sy sullen Jacob uwe rechten leeren / ende Israël uwe wet: [29] sy sullen reuckwerck voor uwen [30] nes e leggen / ende dat gantsch [31] verteert sal worden / op uwen [32] altaer.

11 Segent / HEERE / sÿn [33] vermogen / ende laet u het werck sÿner handen welbevallen: [34] verslaet de lendenen der gener / die tegens hem opstaen / ende hem haten / [35] dat sy niet weder op staen.

12 Ende van Benjamin seyde hy; De [36] beminde des HEEREN / hy sal seker [37] by hem woonen: hy sal hem den gantschen dach [38] overdecken / ende [39] tusschen sÿne schouderen sal hy woonen.

13 Ende van Joseph seyde hy; [a] Sÿn lant zy gesegent van den HEERE / van het [40] uytnemenste des Hemels / van den dauw / ende van de [41] diepte / die beneden is liggende:

14 Ende van de [42] uytnemenste inkomsten der Sonne / ende van de uytnemenste voortsettinge der [43] Mane.

15 Ende van 't [44] voorneemste der [45] oude bergen / ende van het uytnemenste der eeuwiger heuvelen:

16 Ende van het uytnemenste der aerde / ende harer volheyt / [46] ende [van] de goetgunsticheyt des genen / [47] die in 't braem-bosch woonde: kome [de segeninge] op het hooft [48] Josephs / ende op den schedel des [b] [49] afgesonderden van sÿne broederen.

17 Hy heeft de heerlickheyt des [50] eerstgeborenen sÿnes osses / eñ sÿne hoornen zÿn hoornen des [51] eenhoorns; met de selve sal hy de volcken te samen stooten tot aen de eynden [52] des lants: [53] Dese nu zÿn de tienduysenden van [54] Ephraim / ende dese zÿn de duysenden van Manasse.

18 Ende van Zebulon seyde hy; Verheucht u / Zebulon / over uwen [55] uyttocht: ende Issaschar / over uwe [56] hutten.

19 [57] Sy sullen de volcke tot den berch roepen; daer sullen sy offerhanden [58] der gerechticheyt offeren: want sy sullen den [59] overvloet der zeen suygen / ende de [60] bedeckte verborgene dingen des [61] zants.

20 Ende van Gad seyde hy: [62] Gesegent zy / [63] die Gad ruymte maeckt: hy woont als een [64] oude leeuw / ende verscheurt den arm / ja oock den schedel.

21 Ende [65] hy heeft sich van 't eerste voorsien; om dat hy aldaer [in] het deel des wet-gevers bedeckt was: daerom quam hy met de hoofden des volcx / hy verrichtte de gerechticheyt des HEEREN / ende sÿne gerichten met Israël.

22 Ende van Dan seyde hy / Dan is een jonge [66] Leeuw: hy sal [als] uyt [67] Basan voortspringen.

23 Ende van Naphtali seyde hy; ô Naphtali / zÿt versadicht van de [68] goetgunsticheyt / ende vol van den segen des HEEREN: besitt erflick het [69] Westen / ende het Suyden.

24 Ende van Aser seyde hy; Aser zy gesegent [70] met sonen: hy zy sÿnen broederen aengenaem / ende [71] doppe sÿnen voet in olye.

25 [72] Yser ende koper sal [73] [onder] uwe schoe zÿn: ende uwe [74] sterckte gelÿck uwe dagen.

26 [75] Niemant isser gelÿck Godt / ô Jeschurun: die [76] op den hemel vaert tot uwe hulpe / ende [77] met sÿne hoocheyt op de [78] bovenste wolcken.

27 [79] De eeuwige Godt zy u [80] eene wooninge; ende van onder / [81] eeuwige armen: ende hy verdrÿve den vyant voor u aengesichte / ende segge; Verdelgt.

28 [c] Israël dan sal seker alleen woonen / [ende] [82] Jacobs ooge sal zÿn op een lant van koorn / ende most: ja sÿn Hemel sal van dauwe druppen.

29 Wel-gelucksalich zÿt ghy / ô Israel! wie is u gelÿck? ghy zÿt een volck verlost door den HEERE / [83] den schilt uwer hulpe / ende die een [84] sweert is uwer hoocheyt: daerom sullen sich uwe vyanden u [85] geveynsdelick onderwerpen / ende ghy sult op [86] hare hoochten treden.

25 N. Levi.
27 Dat is / ick verschoonse / ofte spaerse niet: wanneer Godt my sulcks gebiedt. dit siet op de Historie Exod. 32. 26 / &c.
28 *Hebr.* kende.
29 T.w. de Levitische Priesteren. Exod. 40. 26.
30 Menschelick vã Godt gesproken. D. voor u / die ghy op eene bysondere wyse tegenwoordich zÿt by de Arke des verbonts / die in 't alderheylichste was / achter welckes voorhanck de Reuck-altaer stont.
31 Met vyer / als brant-offeren / ende eenige andere offerẽ.
32 Des brant-offers.
33 Ofte / sijn heyr, D. heyren: alsoo de Leviten in hun ordens tot verscheydene diensten onderscheyden waren. siet Num. cap. 4.
34 Ofte / verwondt, doorsteeckt. D. verbreeckt hare kracht. Verg. Psal. 18. 39.
35 And. soo haest als sy opstaen.
36 Dit siet op de tedere liefde Jacobs tot Benjamin / tot dewelcke Jacob sonder twijfel vã Godt gedreven was. Siet daer van Gen. 42. 36/38. ende 43. 6/14. eñ 44. 20/22/29/&c.
37 By den HEERE: gelijck Benjamin eertijts by sijnen vader Jacob.
38 Ofte beschutten.
39 Tusschen Benjamins schouderen sal de HEERE woonen: D. in Jerusalem / de hooft-stadt sijner besittinge. Alsoo wort Jerusalem vergeleke by 't hooft / staende tusschen de schouderen / eñ Benjamins lant / by 't lichaem.
a Gen. 49. 25.
40 Verst. de uytnemenste vruchten / die door den regen der lucht voortkomen ende wassen. Siet Gen. 49. 25.
41 D. de diepe wateren. Siet Gen. 49. op v. 25.
42 *Hebr.* van het uytnemenste der inkomsten vande Sonne. ende soo in 't volgende: dat is / de schoonste vruchten / die door de warmte der Sonne voortkomen ende rijpen.
43 Die de Mane in verscheyden maenden is voortsettende ofte voortstootende / door dien sy het aerdrijck bevochticht. 44 *Hebr.* van 't hooft, D. het principaelste / voorneemste / als Exo. 30. 23. Verst. de schoone gesonde kruyden / boom-vruchten / wijnstocken / de schoone olyf / ende bosch-boomen / die seer liefelick op de bergen ende heuvelen voortkomen. 45 *Hebr.* bergen der outheyt, ende alsoo / heuvelen der eeuwicheyt: D. die van 't begin der werelt geweest zijn. Siet Gen. 49. 26. 46 Ofte / ende [dit door] de goetgunsticheyt Godes: zijnde de Fonteyne deses segens. 47 Die Mose in 't bosch verscheen. Exod. 3. 2.
48 D. Josephs naekomelingen. b Gen. 49. 26. 49 Siet Gen. 48. 22. ende 49. op v. 26. 50 D. hy is schoon / sterck ende wacker / als de eerstgeborene van eenen synen ossen. 51 Siet Num. 23. 22. ende 24. 8. De gelijckenisse van hoornen, wort dickwijls inde Schrifture gebruyckt / om te beteeckenen / macht / sterckte / ende bescherminge / heerlickheyt / eere / weerdicheyt / hoochmoet / verhooginge / item / vasticheyt ende duersaemheyt eenes dincks. Siet 1. Sam. 2. 1. 2. Sam. 22. 3. Job 16. 15. Psal. 22. 21. ende 75. 4/5/11. ende 89. 17/24. ende 92. 10. ende 112. 9. ende 132. 17. ende 148. 14. Jer. 48. 25. Thren. 2. 3/17. Ezech. 29. 21. eñ 34. 21. Mich. 4. 13. Luc. 1. 69/&c. 52 Ofte / der aerde. 53 D. dese hoornen van Joseph beduyden / &c. 54 Ephraim wort grooter gerekent / om dat het recht der eerstgeboorte op hem was overgebracht van Jacob: Siet Gen. 48. 14/17/18/19. 55 D. van wegen uwen Zeevaert / ende trafijcke / waer door ghy rijckdom bekomen sult. siet Gen. 49. 13. Jos. 19. 11. Mat. 4. 15. 56 D. over uwen vee-handel / waer toe de hutten dienden. Siet Gen. 4. 20. ende verg. Gen. 49. 14/15. 57 D. sy sullen / door Godes segen verweckt zijnde / yveren / om d' andere stammen met haer exempel / als verre van daer woonende / te noodigen / ende op te wecken / om mede nae den berch Zion te gaen / tot den Godtsdienst. Sommige verstaen oock / dat sy door het middel der Zee-vaert de Heydenen souden noodigen tot de ware Religie.
58 D. wettelicke offerhanden / ofte / danck-offeren / die sy nae recht schuldich zijn.
59 D. die waren ende rijckdommen / die over zee gebracht worden. 60 Verstaet allerleye kostelickheden / als gout / edel gesteenten / &c. die men pleegt op te sluyten ende te verbergen: dese worden (als men seyt) over zee ende lant gevoert. 61 Dat is / der zee / welckers oeveren ende gront vol sants zijn: ofte / de kostelickheden / die gemeenlick op den gront in de zee seer overvloedich / vermits schipbreucken / verborgen zijn / ende somtijts aen den oever worden uytgeworpen / oft andersins gevischt ende opgehaelt.
62 D. gelooft / geprefen. Siet Genes. 14. op v. 20. 63 Naemlick / Godt / die den Gaditen / als sy mede van de Ammoniten benauwt waren / ruymte gaf door Jephte den Gileaditer. Siet Jud. 11. ende vgl. Genes. 49. 19. Psal. 4, 2/ &c.

64 Moedich / ende onvertsaecht / uyt sijn leger / als een Leeuw / hervoor tredende, om sijne vyanden onder te brengen. Siet de vervullinge. 1. Chron. 5. 19/20/21/22.
65 Hy sach in 't begin eene bequame woon-plaetse voor sich uyt / ofte / van 't eerste. D. van de eerste plaetse die hem voorquam / te weten / Gilead. Num. 32. 1/&c. dewelcke oock van den wet-gever Mose hen toegestaẽ is. Num. 32. 33/&c. ende aldaer lieten de Gaditen / volgens hare presentatie / ende Mosis consent / hare vrouwen / kinderen ende vee onder Godts beschuttinge in sekere vaste steden / gaende gewapent voor aen met de andere Israeliten / om Godts oordeel tegen de Cananiten uyt te voeren. Siet Num. 32. 16/17/&c. ende vov. cap. 4. 16/18/19/20.
66 Wacker eñ hertich tegen de vyanden.
67 Hier uyt wort afgenomen / dat aldaer vele ende stercke Leeuwen geweest zijn. Vg. Jud. 14. 5. van Basan siet vov. cap. 32. op v. 14.
68 Van gaven / die uyt de gunste ende den segen des Heeren voortkomen.
69 *Hebr.* de Zee. om dat de middellantsche Zee Canaan ten westen gelegen was. Siet Genes. 12. op v. 8.
70 And. boven de [andere] sonen, dat is / syne broederen: ofte / gesegent, dat is / gedanckt ende geroemt / van [d'andere] sonen: als die van de vruchtbaerheyt sijns lants genieten sullen. 71 Verg. Gen. 49. 20. ende Job 29. 6. 72 *Hebr.* yser ende koper [zy] uwe schoe. De sin is: In u aerdrijck / onder uwe voeten / sal yser ende koper zijn. Vgel. vov. cap. 8. 9. and. uwe grendel sal yser ende koper zijn: dat is / u lant sal als met ysere ende kopere grendelen gesloten ende bewaert zijn. 73 And. uwe besluytinge zijn. verstaende het geberchte waer in dese metalen souden gevonden worden.
74 And. vermaertheyt. De sin is / soo lange ghy een volck sult zijn / sult ghy sterck / machtich / ofte / vermaert van wegen uwe sterckte ofte vermogen zijn / uwe ouderdom sal zijn als uwe jeucht. 75 Ofte / daer is niemant / gelijck de Godt van Jeschurun. Siet van Jeschurun vov. cap. 32. 15. 76 D. op de lucht / van waer hy sijn volck hulpe toeschickt tegens hare vyanden / die hy van daer met schrickelick onweder van hagel / blixem ende donder slaet ende verderft. Siet eene heerlicke verklaringe Psal. 18. van v. 7 / tot v. 20. 77 D. met sijne hooge ende heerlicke werckingen. 78 Ofte / dunste, die in 't opperste deel der lucht voortgebracht worden. 79 Het Hebreeusch woort / van schepselen gebruyckt / beteeckent / dat in voortijden / van outs / ofte / van 't begin der werelt geweest is / als vov. v. 15: maer van Godt gebruyckt / beteeckent het oock eeuwicheyt, ofte / die voor alle tijden geweest is. *Hebr.* Godt der eeuwicheyt.
80 D. als eene verhevene plaetse / daer in ghy stil ende seker moogt leven. 81 *Hebr.* armen der eeuwicheyt. D. de eeuwige almachticheyt Godts salse beneden op aerden helpen ende beschutten. c Ierem. 23. 6. ende 33. 4. 82 D. Jacobs nakomelingen sullen in vrede woonen / met hare oogen de vruchtbaerheyt hares lants mogen aenschouwen / ende daer inne haren lust scheppen. And. Iacobs Fonteyne, dat is / een durende oorspronck eñ vloet alles segens / zy onder het volck Israëls / dat uyt Jacob gesproten is / &c.
83 Ofte / u schilt der hulpe, dat is / u helpende schilt: gelijck Psal. 2. 6. den berch mijner heylicheyt, dat is / mijnen heyligen berch. 84 Die voor u vecht / om u te verhoogen. 85 Sullen gedwongen worden sich u t' onderwerpen / alhoewel sy 't van herten niet sullen meynen. Siet 2. Sam. 22. op v. 45. Psal. 18. 45. ende vgel. Psal. 66. 3. ende 81. 16. 86 Siet vov. cap. 32. op v. 13.

---

* Het xxxiiij. Capittel.

Mose klimt op den berch Nebo / van waer hem Godt het beloofde lant laet sien / v. 1 / &c. Mose / noch frisch zijnde / sterft aldaer / wort van Godt begraven / ende van Israel beweent / 5. Josua wort geroemt / maer Mose veel meer / 9.

1 DOe [1] ginck Mose op / uyt de vlacke velden Moabs nae den berch [2] Nebo / op de [3] hoochte van Pisga / welcke recht tegen Jericho over is: ende de

* Dit Cap. is (nae 't meeste gevoelen) na Mosis doot van eenich ander man Godts ('t sy Josua / Eleazar / ofte eenen anderen) door eene bysondere openbaringe ende ingeven des H. Geests beschreve. Sonder dat en hadde de autheur deses Cap. (als oock de Apostel Judas / 't gene hy in sijnen Sentbrief verhaelt) dese saken / die tusschen Godt ende Mosen alleen gepasseert waren / niet konnen weten.
1 Door Godts openbaringe te vooren wetende / dat hy aldaer soude sterven / ginck hy gewillichlick nae sijne sterf-plaetse. 2 Gelegen (soo eenige Caerten hebben) aen de Suyd-zijde van Pisga / dicht by de stadt Nebo / van de Rubeniten opgebouwt. Num. 32. 38. Vgel. vov. 32. 49. 3 *Hebr.* hooft. dit was een seer hooge berch / gelegen aen Nebo / die veel leeger was / dienende als tot eenen opganck nae de spitse van Pisga.

HEERE [a] wees hem dat gantsche lant/ [4] Gilead tot [5] Dan toe;

2 Ende het gantsche [6] Naphtali/ ende het lant van Ephraim/ ende Manasse: ende het gantsche lant van Juda / tot aen de [7] achterste Zee.

3 Ende het Suyden/ ende het effene velt der valleye van Jericho / de [8] palmstadt/ tot [9] Zoar toe.

4 Ende de HEERE seyde tot hem; Dit is het lant/dat ick [b] Abraham/Isaac/ ende Jacob gesworen hebbe/ seggende; Uwen zade sal ick het geven: ick heb 't u met uwe oogen doen sien/maer ghy en sult daer henen niet [10] overgaen.

5 Also sterf Mose / de knecht des HEEREN/ aldaer/ inden lande Moabs/ nae des HEEREN [11] mont.

6 Ende [12] hy begroef hem in een dal/ inden lande Moabs / tegen over [13] Beth Peor/ ende [c] niemant heeft sijn [14] graf geweten/ [15] tot op desen dach.

7 Mose nu was [16] hondert ende twintich jaer out / als hy sterf: [17] sijn ooge was niet doncker geworden / ende sijne [18] kracht en was niet [19] vergaen.

8 Ende de kinderen Israëls beweenden Mose in de vlacke velden Moabs / [20] dertich dagen: ende de dagen des weenens / der rouwe over Mose / werden volеyndt.

9 Josua nu/ de sone van Nun/was vol van den [21] Geest der wijsheyt / [d] want Mose hadde sijne [22] handen op hem geleyt: so hoorden de kinderen Israëls nae hem/ ende deden gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

10 Ende daer en stont geen Propheet meer op in Israël/gelijck Mose: [23] dien de HEERE gekent hadde / [24] van aengesichte tot aengesichte:

11 In alle de teeckenen / ende de wonderen/daer toe hem de HEERE gesonden heeft / om die in Egyptenlant te doen aen Pharao / ende aen alle sijne knechten/ ende aen al sijn lant:

12 Ende in alle die [25] stercke hant / ende in alle die groote [26] verschrickinge: die [27] Mose gedaen heeft voor de oogen des gantschen Israëls.

a Bov. 3. 27.

4 Siet Gen. 31. op v. 21. ende Num. 32. 1/ 19/ &c.

5 Gelegen in het Noord-eynde van Canaan / te voren genoemt Leschem / ofte / Lais / ingenomen ende vernoemt van de stamme Dan. Jos. 19. 47. Judic. 18. 29.

6 Dat is / lant van Naphtali.

7 Siet bov. cap. 11. op v. 24.

8 Om dat in de valleye van Jericho veel palmboomen wiessen / als oock balsem / waer van dese stadt vermaert was / ende den naem Jericho / van wegen den goeden reuck, hadde. Siet oock Jud. 1. 16. 2. Chron. 28. 15.

9 Siet Genes. 19. v. 20.

b Gen. 12. 7. ende 13. 5. ende 15. 18. ende 26. 4. ende 28. 13.

10 Over de Jordane.

11 D. woort/ seggen / ofte / ordinantie.

12 De HEERE.

13 Siet bov. cap. 3. op v. 29.

c Iudæ v. 9.

14 De plaetse/ daer hem de HEERE begraven hadde. Siet den Sent-brief Jude v. 9. Dit heeft Godt sonder twijfel gewilt / om alle occasie van superstitie ofte afgoderie (waer toe dit volck seer genegen was) voor te komen: gelijck de Duyvel het ter contrarie geerne ontdeckt hadde.

15 Uyt dese woorden blijckt klaerlick / dat dit Capit. nae Mosis doot beschreven is.

16 *Hebr.* een sone van hondert ende twintich jaer.

17 Vergel. Jos. 14. 10/ 11.

18 D. frisheyt/ jeuchdigheyt. *Hebr.* eyg. groente, groenicheyt, eene gelijckenisse van groene kruyden/ die vol saps ende bloeyende zijn. Desen niet tegenstaende / heeft Godt hem noch frisch en sterck zijnde/ doen sterven.

19 *Hebr.* wechgevloden.

20 Vergel. Gen. 50. 3/ 10. ende Num. 20. 29.

21 D. van de gave der wijsheyt / die de H. Geest in hem tot verrichtinge van sulcken ampt gewerckt hadde.

d Num. 27. 28.

22 *Hebr.* eyg. hadde met sijne handen op hem gesteunt. Siet hier van Num. 27. op v. 18. Item Gen. 48. op v. 14. ende Num. 8. op v. 10.

23 And. die den HEERE &c.

24 Siet bov. cap. 5. op v. 4. ende Exod. 33. 11. Num. 12. 8.

25 D. de wercken der Godtlicker kracht. Vergel. bov. cap. 4. op v. 34.

26 Dat is / schrickelicke miraculeuse daden.

27 Godt/ door de hant/ ofte den dienst van Mose.

FINIS

Het

Het Boeck
JOSUA.

Inhoudt deses Boecks.

IN dit Boeck worden verhaelt de wonderlicke VVercken des Heeren, die hy, tot bewijs van de waerheyt ende trouwe sijner beloften, gedaen heeft, zedert de doot *Mose* tot het overlijden van *Iosua*, namelick, hoe hy de kinderen Israëls in 't beloofde lant Canaan heeft gebracht, de selve droochs voets leydende door de Iordane, ende hen in handen leverende alle de Coningen der Canaaniten, met hare Landen ende Steden: die *Iosua* uyt-gedeelt heeft onder negen stammen, ende eene halve: De vry-Steden, mitsgaders die Steden die de Leviten souden bewoonen, worden oock verordent: Eyndelick wort in dit Boeck verhaelt de doot van *Iosua*, doe hy hondert ende tien jaren was out geworden, na dat hy den Israëliten Godes vloeck hadde voor-gestelt, indien sy souden afwijcken van 't verbont 't welck de Heere met hen hadde op-gerichtt. *Iosua* is geweest beyde in name ende in ampt, een besonder voorbeelt onses Heeren *IESU CHRISTI*, die de geloovige in de ware rust-plaetse, namelick in 't Hemelsche Canaan, is brengende, *Hebr.* 4. 8, &c. Dese Historie begrijpt den tijt van meer dan seventien jaren, ende sy draegt den name van *Iosua*, om dat in de selve van sijne treffiicke daden meest gehandelt wort: Van wien dat dese historie beschreven zy, is onseker: Eenige meynen datse van eenen Propheet, die eenige jaren hier na geleeft heeft, beschreven is. Sy kan bequamelick in drie deelen af-gedeylt worden: want in de twaelf eerste Capittelen wort gesproken van de boven-maten groote victorien, welcke *Iosua*, door de kracht Godes, bevochten heeft: In het tweede deel, van cap. xiij. tot het xxij. cap. wort gehandelt van de afdeelinge des lants onder de Stammen: In het derde deel wort beschreven de wech-sendinge der twee Stammen, ende der halve: Item, de eernstige vermaninge van *Iosua* aen het volck van Israël, ende eyndelick het overlijden van *Iosua* ende *Eleazar*.

Het Eerste Capittel.

Godt beveelt Josua het volck te leyden nae het lant Canaan/ v. 1/ &c. welckes grenzen verhaelt worden/ 4. Godt versterckt Josua met bysondere beloften/ 5. ende vermaent hem tot vlijtige betrachtinge sijner Wet/ 7. Josua beveelt het volck/ dat het sich tot de reyse over de Jordane bereyde/ 10. en hy vermaent de Rubeniten/ de Gaditen/ ende de halve stamme Manasse/ op te trecken/ van wegen de belofte die sy Mose gedaen hadden/ 12. 't welcke sy bereyt zijn te doen/ 16. Alle de stammen belooven Josua te gehoorsamen/ 17.

1 HET geschiede nu/ na [a] de doot Mose des knechts des HEEREN/ dat de HEERE tot Josua den sone Nun/ [b] Mose dienaer/ sprack/ seggende:

2 Mijn knecht Mose is gestorven: so maeckt u nu op/ treckt over dese [1] Jordane/ ghy/ ende al dit volck/ tot het lant dat ick hen/ den kinderen Israëls/ [2] geve.

3 [c] Alle plaetse daer ulieder voet-sole op treden sal/ hebbe ick u gegeven: gelijck als ick tot Mose gesproken hebbe.

4 Van [3] de woestijne ende desen [4] Libanon af/ tot aen de groote riviere/ [5] de riviere Phrath/ het gantsche lant der Hethiten/ eñ tot aen de groote Zee/ [tegen] den ondergang der Sonne/ sal ulieder lantpale zijn.

5 Niemant sal voor u aengesichte bestaen alle de dagen uwes levens: gelijck als ick met Mose geweest ben/ sal ick met u zijn/ [d] Ick en sal u niet begeven/ noch en sal u niet verlaten.

6 [e] Zijt sterck ende hebt goeden moet: want ghy sult dit volck dat lant erflick doen besitten/ dat ick haren vaderen hebbe gesworen/ hen te geven.

7 Alleenlick weest sterck/ ende hebt seer goeden moet/ dat ghy waerneemt te doen nae de gantsche wet welcke Mose mijn knecht u geboden heeft/ [f] en wijckt daer van niet/ ter rechter noch ter slincker hant: op dat ghy verstandelick handelt alomme daer ghy sult gaen.

8 Dat het boeck deser wet niet en wijcke [6] van uwen monde/ [g] maer overlegt het dach ende nacht/ op dat ghy waerneemt te doen nae alles dat daer in geschreven is: want alsdan sult ghy uwe wegen voorspoedich maken/ ende alsdan sult ghy verstandelick handelen.

9 Hebbe ick 't u niet bevolen? weest sterck/ ende hebt goeden moet/ en verschrickt niet/ ende en ontsett u niet: want de HEERE uwe Godt is met u alomme daer ghy henen gaet.

10 Doe geboodt Josua den Ampt-lieden des volcx/ seggende:

11 Gaet door het midden des legers/ ende beveelt het volck/ seggende/ Bereydet teerkost voor ulieden: want binnen noch drye dagen sult ghy lieden over dese Jordane gaen/ dat ghy ingaet om te erven het lant/ 't welck de HEERE uwe Godt ulieden geeft om te be-erven.

12 Ende Josua sprack tot de Rubeniten ende Gaditen/ ende den halven stamme Manasse/ seggende:

13 Gedenckt aen het woort 't welck Mose de knecht des HEEREN uliedeu geboden heeft/ seggende: De HEERE uwe Godt geeft ulieden ruste/ ende hy geeft u [7] dit lant.

14 Uwe wijven/ uwe kleyne kinderen/ ende u vee laet in den lande blijven/ dat Mose ulieden aen dese zijde der Jordane gegeven heeft/ maer ghylieden sult [8] gewapent trecken voor het aengesichte uwer broederen/ [9] alle strijtbare helden/ ende sultse helpen.

15 Tot dat de HEERE uwen broederen ruste geve/ als ulieden/ ende datse oock erffelick besitten het lant/ dat de HEERE uwe Godt hen geeft: alsdan sult ghylieden weder keeren tot het lant uwer erffenisse/ ende sult het erffelick besitten/ dat Mose de knecht des HEEREN ulieden gegeven heeft aen dese zijde der Jordane/ tegen den opganck der Sonne.

16 Doe antwoorden [10] sy Josua/ seggende: Al wat ghy ons geboden hebt sullen wy doen/ ende alomme waer ghy ons senden sult/ sullen wy gaen.

17 Gelijck wy in alles nae Mose hebben

a Deuter. 34. 5.

b Deuter. 1. 38.

1 Dit is de grootste Riviere des lants Canaans: Sy vloeyt langs het beloofde lant/ ende eyndicht in de doode Zee/ ofte Lacus Asphaltites. In ende aen dese Riviere heeft Johannes de Dooper eerst den Doop bedient. Mar. 5. 5. ende onse Salichmaker Iesus Christus is in de selve gedoopt/ Matth. 3. 13.

2 V. al voor lanck te geven beloofst hebbe/ maer nu datelick in de volle besittinge stelle.

c Deuter. 11. 24. Ios. 14. 9.

3 T. w. de woestijne Sin/ Exod. 16.

4 Dit is den hooghsten ende grootsten bergh/ die in Syria is/ beginnende van ontrent Zidon, ende streckende tot by Damascus.

5 Dese was de lantpale tegen 't Oosten.

d Deuter. 31. 6, 8. Hebr. 13. 5, 6.

e Deuter. 31. 23.

f Deuter. 5. 32. ende 28. 14.

6 V. laet u herte alsoo vervult zijn met Godts woort ende kennisse/ dat uwen mont daer van overvloeye. Siet Matt. 12. 34.

g Psal. 1. 2.

7 T. w. daer sy te deser tijt waren/ aen dese zyde der Jordane. siet Num. 32. 33.

8 Siet Exod. 13. op v. 18.

9 Hy wil seggen/ dat alle die uyt dese stammen desen tocht souden doen/ mosten zijn uytgelesene mannen/ helden / wel gewapent.

10 T. w. alle de Stammen / ofte de ampteluden/ in haren name/ haer alsoo de regeringe van Josua onderwerpende.

ven gehoort/ alsoo sullen wy nae u hooren: [11] alleenlick dat de HEERE uwe Godt met u zy/ gelijck als hy met Mose geweest is.

18 Alle man/ die uwen [12] monde wederspannich wesen sal/ ende uwe woorden niet hooren en sal in alles dat ghy hem gebieden sult/ die sal gedoodt worden: alleenlick weest sterck/ ende hebt goeden moet.

11 Dit is een wensch daer mede dese stammen Josua geluck wenschen/ in de aengevangene bedieninge sijnes ampts/ steunende op het gene dat Godt hem beloofst v. 5. Doch andere nemen het/ als oft het een beding ofte conditie ware/ belovende hem te gehoorsamen/ indien de HEERE met hem soude zijn/ gelijck hy met Mose geweest was.
12 D. bevel.

Het ij. Capittel.

Josua sendt twee mannen uyt/ om 't lant Canaan ende Jericho te verspieden/ v. 1/ &c. dewelcke de Coninck dier Stadt laet soecken/ 3. maer Rachab verberchtse/ 4. ende bedriecht listelick des Coninckx boden/ 5. ende sy verhaelt de groote verbaestheyt van het volck dier stadt ende des lants/ verklarende dat sulcx van Godt den Heere quam/ 9. Sy versoeckt dat de Israëliten haer ende hares Vaders huys willen by het leven laten/ 12. 't welck de verspieders haer beloven by eede/ doch met conditie/ 14. Daer na keeren sy weder tot Josua/ 23. ende brengen hem goede tijdinge/ 24.

1 JOsua nu de sone Nun hadde twee mannen/ die [1] heymelick verspieden souden/ gesonden van [2] Sittim/ seggende/ Gaet henen besichticht het lant/ ende [3] Jericho: Sy dan gingen/ ende quamen ten huyse [4] eener vrouwe/ eener hoere/ wiens name was Rachab/ ende sy sliepen daer.

2 Doe wert den Koninck te Jericho geboodtschapt/ seggende: Siet/ in deser nacht zijn hier mannen gekomen van de kinderen Israëls/ om dit lant te doorsoecken.

3 Daerom sondt de Koninck van Jericho tot Rachab/ seggende: Brengt de mannen uyt die tot u gekomen zijn/ die t' uwen huyse gekomen zijn/ want sy zijn gekomen om het gantsche lant te doorsoecken.

4 Maer die vrouwe hadde die beyde mannen genomen/ ende sy [5] hadse verbergt/ ende [6] seyde aldus: Daer zijn mannen tot my gekomen/ maer ick en wist niet van waer sy waren.

5 Ende 't geschiedde/ alsmen de poorte soude sluyten/ als het duyster was/ dat die mannen uytgingen/ ick en weet niet waer henen die mannen gegaen zijn: jaegtse haestelick nae/ want ghy sultse achter-halen.

6 Maer sy haddese op het dack doen klimmen: ende sy haddese versteken [7] onder de vlas-stoppelen/ die van haer op het dack beschickt waren.

7 Die mannen nu jaegdense na op den wech der Jordane/ tot aen de [8] veyren: ende men sloot de [9] poorte toe/ na dat sy uyt gegaen waren/ diese najaechden.

8 Eer sy nu sliepen/ so klom sy tot hen op/ op het dack.

9 Ende sy sprack tot die mannen/ Ick weet dat de HEERE u dit lant gegeven heeft: ende dat [10] ulieder verschrickinge op ons gevallen is/ ende dat alle de inwoonders deses lants voor ulieder aengesicht gesmolten zijn.

10 Want wy hebben gehoort/ dat de HEERE [a] de wateren der schelf-zee uytgedroogt heeft voor ulieder aengesichte/ doe ghy uyt Egypten ginckt: ende [b] wat ghylieden den twee Koningen der Amoriten/ Sihon ende Og gedaen hebt/ die op gene zijde der Jordane waren/ dewelcke ghylieden/ [11] verbannen hebt.

11 Als wy het hoorden/ [12] so versmolt ons herte/ ende daer en bestaet geen moet meer in yemant van wegen ulieder tegenwoordicheyt: want [c] de HEERE ulieder Godt is een Godt boven inden hemel/ ende beneden op der aerde.

12 Nu dan/ sweert my doch by den HEERE/ dewijle ick weldadicheyt aen ulieden gedaen hebbe: dat ghy oock weldadicheyt doen sult aen mijns vaders [13] huys/ ende geeft my een waerteecken/

13 Dat ghy mijnen vader ende mijne moeder in 't leven sult behouden/ als oock mijne broeders/ ende mijne susters/ met alles dat sy hebben: ende dat ghy [14] onse zielen van den doot redden sult.

14 Doe spraken die mannen tot haer/ [15] Onse ziele zy voor ulieden om te sterven/ indien [16] ghy lieden dese onse sake niet te kennen en geeft: 'T sal dan geschieden/ wanneer de HEERE ons dit lant geeft/ so sullen wy aen u weldadicheyt ende trouwe [17] bewijsen.

15 Sy lietse van neder met een zeel door de venster: want haer huys was op de stadts-muer/ ende sy woonde op den muer.

16 Ende sy seyde tot hen/ Gaet op 't geberchte/ op dat niet misschien de vervolgers u en ontmoeten/ ende verbergt u aldaer drye dagen/ tot dat de vervolgers wedergekeert sullen zijn/ ende gaet daer na uwen wech.

17 Oock seyden die mannen tot haer: Wy sullen [18] onschuldich zijn [19] van desen uwen eedt/ dien ghy ons hebt doen sweeren:

18 Siet/ wanneer wy in 't lant komen/ so sult ghy dit snoer van scharlaken-draet aen de venster binden/ door dewelcke ghy ons sult nedergelaten hebben/ ende ghy sult tot u in 't huys vergaderen uwen vader/ ende uwe moeder/ ende uwe broederen/ ende 't gantsche huysgesin uwes vaders.

19 So sal 't geschieden/ al wie uyt de deuren uwes huyses nae buyten gaen sal/ [20] [d] sijn bloet zy op sijnen kop/ ende wy sullen onschuldich zijn: maer al wie by u in den huyse zijn sal/ diens bloet zy op onsen kop/ indien een hant tegen hem zijn sal.

20 Maer indien ghy dese onse sake te kennen sult geven/ so sullen wy onschuldich zijn van uwen eedt/ dien ghy ons hebt doen sweeren.

21 Sy nu seyde/ Het zy alsoo nae uwe woorden: doe liet syse gaen/ ende sy gingen henen: ende sy bondt het scharlaken-snoer aen de venster.

22 Sy dan gingen henen/ ende quamen op 't geberchte/ ende bleven aldaer drye dagen/ tot dat de vervolgers weder gekeert waren: want de vervolgers haddense [21] op al den wech gesocht/ maer niet gevonden.

23 [22] Alsoo keerden die twee mannen weder/ ende gingen af van 't geberchte/ ende [23] voeren over/ ende quamen tot Josua den sone Nun: ende sy vertelden hem [24] al wat haer wedervaren was.

24 Ende sy seyden tot Josua/ Sekerlick de HEERE heeft dat gantsche lant in onse handen gegeven: want oock alle de inwoonders des lants voor onse aengesichten gesmolten zijn.

1 *Hebr.* stilleswijgende. D. hy en hadde dit den volcke niet geopenbaert/ gelijck Mose gedaen hadde/ doe hy twaelf mannen uytgesonden heeft/ Num. 13. 2. ende 33. 49.
2 Gelegen in het lant der Moabiten/ alwaer sich de Israëliten verloopen hebben met hoererye ende met afgoderye met den Baal-Peor/ Num. 25. 1.
3 Iericho wiert naderhant toegedeylt den stamme Benjamins: ontrent 150 stadien van Jerusalem/ 60 van de Jordane: dit is d' eerste stadt/ die de Israëliten met gewelt hebben aengetast: Sy was gelegen in een effen vruchtbaer lant/ daer veel palm-boomen wiessen/ daer van sy de palm-Stadt genoemt wort/ Deuter. 34. 3. Jud. 1. 16. ende 2. Chron. 28. 15.
4 And. eener vrouwe, die een hoere was. Het Hebr. woort beteeckent oock een Weerdinne. maer Hebr. 11. 31. ende Jac. 2. 25. wort Rachab uytdruckelick een hoere genoemt.
5 *Hebr.* had hem verbercht. te weten/ elck een van hen.
6 And. ende sy seyde, 't is recht.
7 *Hebr.* In het vlas des houts, aldus schijnt genoemt te zijn het vlas dat rouw is/ ende sijn stoppelen noch by sich heeft. Daer zijnder die meenen/ dat by het vlas des houts te verstaen zy/ boomwolle/ t'welck ξύλινον ende ξύλον van de Griecken genoemt wort/ 't welck in Syria ende Assyria veel gevonden wert.
8 Verst. hier 't veyr/ ofte veyren/ daermen over de Jordane plecht te varen: op datmense daer niet en soude overlaten.
9 T. w. de stadts-poorte/ op dat die verspieders/ indien sy noch in de stadt waren/ niet en souden konnen ontkomen.
10 D. verschrickinge ulieder halven/ ofte van wegen ulieden.
a Exod. 14. 21. Jos. 4. 23.
b Num. 21. 24, 34.
11 Siet Deut. 2. op v. 34.
12 D. wy hebben al onsen moet ofte courage verloren. Siet dese maniere van spreken oock Jos. 5. 1. ende 7. 5. Deut. 1. 28. ende 20. 8. Jes. 13. 7. Ezech. 21. 14. Nahum 2. 12/ &c.
c Deuter. 4. 39.
13 D. geslachte. siet Jos. 6. 23/ 25.
14 D. onse persoonen.
15 D. wy sullen u ende de uwe verschoonen ende beschermen/ al soudet ons het leven kosten.
16 D. ghy/ ofte yemant van de uwe.
17 *Hebr.* doen.
18 D. vry. Alsoo oock v. 20.
19 D. van den eedt dien ghy ons afgenomen hebt.
20 D. die zy selfs schuldich daer aen/ indien sijn bloet vergoten wort.
d Matt. 27. 25.
21 T. w. nae de Jordane toegaende/ maer sy en sochtense op 't geberchte niet/ daer sich de verspieders onthielden.
22 D. sy quamen weder op haren rechten wech/ van den welcken sy geweken waren/ om niet te vallen in de handen der gener die haer vervolgden.
23 T. w. over de Jordane.
24 *Hebr.* al wat haer gevonden hadde.

Het iij. Capittel.

Josua met de Israëliten van Sittim vertrocken zijnde/ komt aen de Jordane/ v. 1/ &c. De ampt-lieden geven ordre wanneer/ ende op wat wijse het volck ende de Priesters voorttrecken souden/ 2. Josua vertroost ende versterckt het volck/ verhalende het wonderwerck/ 't welck de Heere voor hare oogen doen soude/ 9. De Jordane drooge makende/ tot dat de Arke ende al het volck droogs voets daer door gegaen soude zijn/ 13.

[1] JOsua dan maeckte sich des morgens vroech op/ende sy reysden van Sittim/ ende quamen tot aen de Jordane/ hy/ ende alle de kinderen Israëls: ende sy vernachtten aldaer eer sy over trocken.

2 Ende 't geschiedde/ dat de Amptlieden [1] op't eynde van drie dagen/ door het midden des Legers gingen:

3 Ende geboden den volcke/ seggende/ Wanneer ghy de Arke des verbonts des HEEREN uwes Godts siet/ ende de [2] Levitische Priesters de selve dragende: verreyst ghylieden oock van uwe plaetse/ ende volgtse na.

1 Verstaet het eynde van de drie dagen/ daer van vov. 1. 11. gesproken is. ende siet/ aengaende dese maniere van spreken/ Deuter. 15. 1.

2 D. die alle uyt den stamme Levi waren/ maer niet alle/ die uyt dien stamme waren/ waren Priesters.

4 Datter nochtans ruymte zy tusschen ulieden ende tusschen de selve/ by de twee duysent ellē inde mate/ ende en naedert tot de selve niet/ op dat ghy dien wech wetet/ dien ghy gaen sult/ want ghy-lieden en zijt door dien wech niet gegaen [3] gisterē [ende] eer-gisteren.

3 D. van te vooren. Siet Genes. 31. 2.

5 Josua [4] seyde oock tot den volcke/ [5] Heyligt u: want morgē sal de HEERE [6] wonderheden in het midden van ulieden doen.

4 T. w. te vooren. oft: hadde geseyt.
5 Van Heyligen. siet Exod. 19. 10. Levit. 20. 7. Num. 11. 18. Jos. 7. 13. ende 1. Sam. 16. 5.
6 siet ond. v. 13/ &c.

6 Desgelijcks sprack Josua tot de Priesters/ seggende/ Neemt de Arke des verbonts op/ ende gaet door voor het aengesichte deses volcx: Sy dan namen de Arke des verbonts op/ ende sy gingen voor het aengesichte des volcx.

7 Want de HEERE hadde tot Josua geseyt/ Desen dach sal ick beginnen [7] u groot te maken voor de oogen des gantschē Israëls: op dat sy weten/ [a] dat ick met u zijn sal/ gelijck als ick met Mose geweest ben.

7 D. u in aensien te brengen door dit treffelick mirakel dat ick doen sal/ daer aen het volck van Israël sal bekennen/ dat ick u tot een hooft over haer gestelt hebbe/ ende dat ickse door uwē dienst in 't lant Canaan brengen sal.
a Jos. 1. 5.

8 Ghy dan sult de Priesteren die de Arke des verbonts dragen/ gebieden/ seggende: Wanneer ghylieden komt tot aen het uyterste des waters der Jordane/ staet stille in de Jordane.

9 Doe seyde Josua tot de kinderen Israëls: Naedert herwaerts/ ende hoort de woorden des HEEREN uwes Godts.

10 Voorder seyde Josua/ [8] Hier aen sult ghylieden bekennen/ [9] dat de levendige Godt in 't midden van u is/ ende dat hy gantschelick voor u aengesichte uytdrijven sal de Canaaniten/ ende de Hetiten/ ende de Heviten/ ende de Pheresiten/ ende de Girgasiten/ ende de Amoriten/ ende de Jebusiten.

8 T. w. aen dit wonderwerck/ dat verhaelt wort/ v. 13.
9 And. dat Godt in't midden van ons is levende.

11 Siet/ de Arke des verbonts des [10] Heeren der gantscher aerden/ gaet door voor ulieder aengesichte inde Jordane.

10 And. de Arke des verbonts [ja] de Heere des gantschen aerdbodems. Vg. Mich. 4. 13. Zach. 4. 14. ende 6. 5.

12 Nu dan/ [11] neemt ghylieden u twaelf mannen uyt de stammen Israëls/ [12] uyt yeder stamme eenen man.

11 T. w. om te berichten het gene dat verhaelt wort/ ond. cap. 4. 2/ &c.
12 *Hebr.* eenen man, eenen man uyt eene stamme.

13 Want het sal geschieden/ met dat de voetsolen der Priesteren die de Arke des HEEREN/ des Heeren der gantscher aerden dragen/ in 't water der Jordane sullen rusten/ so sullen de wateren der Jordane [13] afgesneden worden/ [te weten] de wateren die van boven af vlieten/ [b] ende sy sullen op eenen hoop blijven staen.

13 Hy wil seggen/ dat het water 't welck van boven afquam/ soude blijvē staen het andere soude af vlieten.
b Psal. 114. 3.

14 Ende 't geschiedde doe het volck vertrock uyt sijne tenten/ om over de Jordane te gaen/ [c] so droegen de Priesters de Arke des verbonts voor het aengesichte des volcx.

c Actor. 7. 45.

15 Ende als die/ die de Arke droegen/ tot aen de Jordane gekomen waren/ ende de voeten der Priesteren/ dragende de Arke/ ingedopt waren in 't uyterste des waters: [14] (De Jordane nu was [d] vol alle de dagen des oogstes [15] aen alle hare oeverē:)

14 D. sy pleegt op desen tijt vol te zijn/ dat is hare nature/ ende soo was het ooc te deser tijt.
d 1. Chron. 12. 15.
15 And. boven. Also cap. 4. 18.

16 So stonden de wateren die van boven afquamen: sy resen op eenen hoop/ seer verre van de stadt [16] Adam af/ die ter zijden [17] Zartan [ligt]/ ende die nae de Zee des vlacken velts/ [te weten] de [18] Sout-Zee af-liepen/ die vergingen/ [19] sy wierden afgesneden: Doe trock het volck over/ tegen over Jericho.

16 Dese stadt wert in sommige caerten gestelt aen de Oost-zijde vande Jordane/ tegen over Gilgal.
17 Eene plaetse gelegen Zuyd-waerts van Adam aen de Oost-zijde van de Jordane. Siet van twee andere Zarthans/ 1. Reg. 4. 12. ende 7. 46.
18 *Hebr.* de Zee des souts. Siet Genes. 14. 3.
19 Hy wil te verstaen geven/ dat de onderste waterē met eenen snellen vloet terstont zijn afgeloopen/ ende verswolgen in de Sout-zee/ op dat 't volck Godes droochs voets op den gront der Riviere gaen soude.

17 Maer de Priesters die de Arke des verbonts des HEEREN droegen/ stonden stee-vaste op het drooge in 't midden der Jordane: ende gantsch Israël ginck over op het drooge/ tot dat al het volck geeyndicht hadde door de Jordane te trecken.

Het iiij. Capittel.

Godt gebiet datmen twaelf steenen uyt de Jordane drage/ ter gedachtenisse/ dat de Israëliten droochs voets daer door gegaen waren/ v. 1/ &c. Josua beveelt sulcx te doen/ 4. De kinderen Israëls doen het/ 8. Josua set oock twaelf gedenck-steenen op/ midden in de Jordane/ 9. De ordre die het volck ende de Priesters gehouden hebben in het gaen door de Jordane/ 10. De Rubeniten/ Gaditen/ ende de halve stamme van Manasse trecken gewapent voor henen/ 12. Godt maeckt Josua groot voor de oogen der Israëliten/ 14. Den Priesteren wort bevolen uyt de Jordane op te klimmen met de Arke/ 15. De wateren der Jordane keeren weder aen hare plaetse/ 18. De tijt deses doorgancks/ 19. Twaelf steenen worden te Gilgal opgerichtt/ 20. Tot wat eynde/ 21.

[1] HEt geschiedde nu/ doe al het volck geeyndicht hadde over de Jordane te trecken/ dat de HEERE tot Josua [1] [a] sprack/ seggende:

2 Neemt ghylieden u twaelf mannen uyt den volcke/ [2] uyt elcke stamme eenen man.

1 Breeder verklarende den last die hy hem gegeven hadde/ bov. 3. v. 12.
a Jos. 3. 12.
2 *Hebr.* eenen man, eenen man uyt de stamme, als v. 5.

3 Ende gebiedet hen/ seggende: Nemet voor ulieden op/ van hier uyt het midden der Jordane/ uyt de stant-plaetse van de voeten der Priesteren/ ende bereydt twaelf steenen/ ende brengtse met ulieden over/ ende steltse [3] in het nacht-leger daer ghy desen nacht sult vernachten.

3 T. w. te Gilgal/ als blijckt onder vss. 19/20.

4 Josua dan riep die twaelf mannen die hy hadde doen bestellen van de kinderen Israëls/ uyt elcke stamme eenen man.

5 Ende Josua seyde tot hen: Gaet over voor de Arke des HEEREN uwes Godts/ midden inde Jordane: ende heffet u een yeder eenen steen op sijn schouder/ nae 't getal der stammen der kinderen Israëls.

6 Op dat dit een [4] teecken zy onder ulieden: wanneer uwe kinderen [5] morgen vragen sullen/ seggende: [6] Wat zijn u dese steenen?

4 D. een gedenckteecken. v. 7. wort het een gedachtenisse genoemt.
5 Siet Genes. 30. v. 33. Exod. 13. 14. Deut. 6. 20.
6 D. waer toe dienen dese steenen? of/ wat hebbense te beduyden? alsoo oock v. 21. Siet Exod. 12. 26.

7 So sult ghy tot haer seggen: [b] Om dat de wateren der Jordane zijn [7] afgesneden geweest voor de Arke des verbonts des HEEREN; als sy tooch door de Jordane/ wierden de wateren der Jordane afgesneden: so sullen dese steenen den kinderen Israëls ter gedachtenisse zijn tot [8] in eeuwicheyt.

b Jos. 3. 13.
7 D. verdeylt. siet cap. 3. v. 16.
8 Siet Gen. 13. op v. 15.

8 De kinderen Israëls nu deden alsoo/ gelijck als Josua geboden hadde/ ende sy namen twaelf steenen op/ midden uyt de Jordane/ gelijck als de HEERE tot Josua gesproken hadde/ nae 't getal der stammen der kinderen Israëls: ende sy brachtense met haer over nae [9] het nacht-leger/ ende steldense aldaer.

9 Siet bov. v. 3.

9 Josua richtte oock twaelf steenen op/ midden in de Jordane/ ter stant-plaetse van de voeten der Priesteren/ die de Arke des verbonts droegen: ende sy zijn daer tot op desen dach.

10 De Priesters nu die de Arke droegen/

gen/ stonden midden in de Jordane/ tot dat alle dinck volbracht was/ 't welck de HEERE Josua geboden hadde den volcke aen te seggen/ [10] nae al dat Mose Josua geboden hadde: ende het volck haestede/ ende het trock over.

11 Ende 't geschiedde als al het volck ge-eyndicht hadde over te gaen: doe ginck de Arke des HEEREN over/ ende de Priesters [11] voor het aengesichte des volcx.

12 [c] Ende de kinderen Rubens/ ende de kinderen Gads/ mitsgaders de halve stamme Manasse/ trocken gewapent voor het [12] aengesichte der kinderen Israëls: gelijck als Mose tot hen gesproken hadde.

13 Ontrent veertich duysent toegeruste krijchs-mannen trockender [13] voor het aengesichte des HEEREN ten strijde nae de vlacke velden van Jericho.

14 [d] Te dien selven dage maeckte de HEERE Josua groot voor de oogen van 't gantsche Israël: ende sy vreesden hem/ gelijck als sy Mose gevreest hadden/ alle de dagen sijns levens.

15 De HEERE dan [14] sprack tot Josua/ seggende:

16 Gebiedt den Priesteren die de Arke der getuygenisse dragen/ dat sy uyt de Jordane opklimmen.

17 Doe geboodt Josua den Priesteren/ seggende: klimmet op uyt de Jordane.

18 Ende 't geschiedde/ doe de Priesters/ die de Arke des verbonts des HEEREN droegen/ uyt het midden der Jordane opgeklommen waren/ [ende] de voet-solen der Priesteren afgetrocken waren tot op het drooge: so keerden de wateren der Jordane weder in hare plaetse/ ende gingen als gisteren [ende] eergisteren aen alle [15] hare oevers.

19 'T volck nu was den tienden der eerster maent uyt de Jordane opgeklommen: ende sy legerden haer te [16] Gilgal/ aen 't Oost-eynde van Jericho.

20 Ende Josua rechtte die twaelf steenen te Gilgal op/ die sy uyt de Jordane genomen hadden.

21 Ende hy sprack tot de kinderen Israëls/ seggende: Wanneer uwe kinderen morgen hare vaderen vragen sullen/ seggende/ Wat zijn dese steenen?

22 So sult ghy 't uwe kinderen te kennen geven/ seggende: Op het drooge is [17] Israël door dese Jordane gegaen.

23 Want de HEERE uwe Godt heeft de wateren der Jordane voor uwe aengesichten doen uytdroogen/ tot dat ghy lieden daer waert doorgegaen: [e] gelijck als de HEERE uwe Godt aen de Schelf-Zee gedaen heeft/ die hy voor ons aengesichte heeft doen uytdroogen/ tot dat [18] wy daer door gegaen waren.

24 Op dat alle volcken der aerde de hant des HEEREN kennen souden/ [19] dat sy sterck is: op dat ghylieden den HEERE uwen Godt vreeset [20] t' allen dagen.

10 Siet Num. 27. 21.
11 D. in het aenschouwen des gantschen volcx.
c Num. 32. 20, 29.
12 T. w. voor d' ander stammen der kinderen Israëls. Siet cap. 1. 14.
13 Dat is/ voor den HEERE/ die hem boven de Arke des verbonts openbaerde/ Siet Num. 32. 21.
d Io. 3. 7.
14 D. hadde geseyt/ en alsoo oock v. 17.
15 T. w. der Jordane.
16 D. in die plaetse die Josua daer na Gilgal genoemt heeft/ ond. cap. 5. 9.
17 D. de nakomelingen Israëls/ of Jacobs.
e Exod. 14. 21.
18 T. w. ick/ Caleb/ ende uwe vaderen.
19 And. want sy is sterck.
20 *Hebr.* alle de dagen.

Het v. Capittel.

Alle de Koningen der Amoriten/ en der Canaaniten verschricken seer/ hoorende van het opdroogen der Jordane/ ende der Israëliten doortocht/ v. 1/ &c. Het manne-volck der Israëliten/ dat op de reyse geboren was/ wort te Gilgal besneden/ door het bevel Godes/ 2. alwaer sy oock 't Pascha gebruycken/ 10. Het Manna houdt op/ na dat sy van het coorn des lants gegeten hadden/ 12. CHRISTUS, de Vorst sijnes volcx/ verschijnt Josua in de gedaente eenes krijchs-mans/ 13.

1 ENde 't geschiedde/ doe alle de Koningen der Amoriten/ die aen dese zyde der Jordane [1] westwaerts/ ende alle de Koningen der Canaaniten/ die aen de Zee [waren]/ hoorden dat de HEERE de wateren der Jordane hadde uytgedroocht/ voor het aengesichte der kinderen Israëls/ tot dat wy daer door gegaen waren: [2] So versmolt haer herte/ ende daer en was geen moet meer in hen/ voor het aengesichte der kinderen Israëls.

2 Te dier tijt sprack de HEERE tot Josua/ Maeckt [a] u [3] steenen messen/ ende [4] besnijdt wederomme de kinderen Israëls ten tweeden male.

3 Doe maeckte sich Josua steenen messen/ ende [5] besneedt de kinderen Israëls op den [6] heuvel der voorhuyden.

4 Dit nu was d' oorsake waeromse Josua besneedt: Al het volck dat uyt Egypten getogen was/ de manspersoonen/ alle krijchslieden/ waren gestorven in de woestijne op den wech/ na dat sy uyt Egypten getogen waren.

5 Want al het volck datter uyttooch was besneden: maer al het volck dat geboren was in de woestijne op den wech/ na dat sy uyt Egypten getrocken waren/ en hadden [7] sy niet besneden.

6 Want de kinderen Israëls wandelden veertich jaer in de woestijne/ tot dat vergaen was 't gantsche volck der krijchsliede/ die uyt Egypten gegaen waren/ die de stemme des HEEREN niet gehoorsaem geweest waren: den welcken de HEERE geswooren hadde/ [b] dat hy hen niet en soude sien laten het lant/ 't welck de HEERE haren vaderen gesworen hadde ons te sullen geven/ een lant vloeyende van melck ende honich.

7 Maer hare sonen heeft [8] hy aen hare plaetse gestelt/ die heeft Josua besneden/ om dat sy de voor-huyt hadden/ want sy en haddense op den wech niet besneden.

8 Ende 't geschiedde alsmen een eynde gemaeckt hadde van al dat volck te besnijden/ soo bleven sy in hare plaetse in 't leger/ [9] tot dat sy genesen waren.

9 Voorder sprack de HEERE tot Josua/ Heden hebbe ick [10] den smaet van Egypten [11] van ulieden afgewentelt: daerom noemdemen den name dier plaetse [12] Gilgal/ [13] tot op desen dach.

10 Terwijle de kinderen Israëls te Gilgal gelegert lagen/ so [14] hielden sy Paesschen [c] op den veertienden dach [15] der selver maent/ in den avont/ op de vlacke velden van Jericho.

11 Ende sy aten/ van 't over-jarige koorn des lants/ 's anderdaechs van Paesschen/ [d] ongesuerde brooden/ ende versengde aren/ even op dien selven dach:

12 Ende het Man hieldt op 's anderen daechs na dat sy van 's lants over-jarige koorn gegeten hadden/ ende de kinderen Israëls en hadden geen Man meer/ maer sy aten in den selven jare van de inkomste des lants Canaan.

13 Voorder geschiedde/ als Josua by Jericho was/ dat hy sijne oogen ophief/ ende sach toe/ ende siet/ [e] daer stont [16] een man tegen over hem/ die een [17] uytgetogen sweert in sijne hant hadde: Ende Josua ginck tot hem/ ende seyde tot hem/ Zijt ghy onse/ of onser vyanden?

14 Ende hy seyde: [18] Neen/ maer ick

1 D. aen de West-zijde woonende/ in 't lant Canaan.
2 D. Sy sijn versaecht geworden. Siet cap. 2. 9/ 24.
a Exod. 4. 25.
3 And. scherpe messen. *Hebr.* sweerden, ofte/ messen van rotzen. als Exod. 4. 25.
4 *Hebr.* keert weder besnijdt, D. besnijdt wederom/ een Hebr. maniere van spreken, siet Num. 11. op v. 4. Psal. 85. 7. Ezec. 8. 6. De besnijdenisse is eerst bevolen aen Abraham ende sijn zaet/ ende daer in gecontinueert tot in Egypten. alwaer die gene die uyt Egypten getogen zijn/ oock waren besneden. maer also aende gene/ die in de woestijne geboren zijn/ de besnijdenisse niet en was geschiet/ so wortse hier door Godts bevel aen deselve herhaelt.
5 T. w. die gene/ die ... niet besneden en waren/ dwelcke die waren die inde Woestijne gebore waren.
6 Eenige behouden. 't Hebr. woort Araloth in den text/ beteeckenende voorhuyden/ om dat de voor-huyden der kinderen Israëls daer besneden waren.
7 T. w. De ouders. Dit is nagebleven/ ofte door slofficheyt ende onachtsaemheyt: ofte om dat sy niet en wisten/ wanneer dat sy voortreysen souden/ ende het den versch-besnedenen swaer soude gevallen hebben/ ja oock periculeus/ voort te reysen.
b Num. 14. 23.
8 T. w. Godt de Heere.
9 *Hebr.* tot dat sy leefden, als Num. 21. 8.
10 Alsoo noemt hy de voor-huyt/ die de Israëliten aen hare kinderen gelaten hadden/ hier in meer het exempel der onbesnedene Egyptenaeren navolgende/ dan het bevel Godes. Siet Jer. 9. 25/ 26. sommige verstaen door den smaet Egypti, den smaet die de Egyptenaren Godt ende sijn volck souden opgeleyt ende na-geseyt hebben/ indiense buyten het lant Canaan hadden moeten blijven. siet Deut. 9. 28.
11 *Hebr.* Van op ulieden.
D. die op ulieden lach.
12 D. Rollinge/ afwentelinge/ om dat door de besnijdenisse de schande van de Israëliten afgewentelt is.
13 T. w. blijft dese name/ of houdt die plaetse desen name.
14 *Hebr.* maeckten sy; het houden van Pascha is oock in de Woestijne nagelaten geweest/ uytgenomen in het tweede jaer na den uyttocht/ Siet Num. 9. 1.
c Exod. 12. 6.
15 T. w. op den 14 dach der eerster maent des jaers/ als blijckt Jos. 4. 19.
d Exod. 12. 39. Levit. 2. 14.
e Exod. 23. 23.
16 Dit was de Heere Christus in de gedaente eenes mans/ als af te nemen is uyt cap. 6. 2.
17 T. w. om Josua daer mede te verkloecken/ hem te kennen gevende/ dat hy met hem soude zijn/ ende strijden tegen de Canaaniten/ ende hem de victorie soude doen hebben.
18 T. w. Ick en gehoore uwe vyanden niet toe.

ben

ben [19] de Vorst van het heyr des HEEREN / ick ben nu gekomen: doe viel Josua op sijn aengesichte ter aerde / ende [20] badt aen / ende seyde tot hem / Wat spreeckt mijn Heere tot sijnen knecht?

15 Doe seyde de Vorst des heyrs des HEEREN tot Josua / [21] Treckt uwe schoenen af van uwe voeten / want de plaetse daer ghy op staet / is [22] heylich: ende Josua dede alsoo.

19 T. w. Christus, die over het Leger der Israëliten / welcke des Heeren volck zijn / sorge drage.

20 Want hy kende hem te zijn den waren Godt: Indien dit maer een geschapen Engel geweest ware / hy en soude niet geleden hebben / datmen hem alsoo soude ge-eert hebben / gelijck te sien is Apoc. 19. 20. ende 22. 6.

21 Dit heeft oock Godt Mosi bevolen Exod. 3. 5. Siet oock Actor. 7. 33.

22 *Hebr.* heylicheyt. Waerom was dese plaetse heylich? om datse de Heere door sijne besondere tegenwoordicheyt geheylicht hadde / Siet Exod. 3. 5. ende d'aenteeck. aldaer.

Het vj. Capittel.

De HEERE geeft Josua de stadt van Jericho in sijne hant / v. 1 / &c. doch eerst doet hy de krijchs-lieden / als oock de Arke ende seven Priesters / seven dagen lanck rontom de stadt gaen / 2. op den sevenden dach wort de stadt ingenomen / de muer invallende / 20. De Israëliten vallen van alle kanten daer in / ende sy vernielen met den swaerde beyde menschen ende vee / 21. Doch sy verschoonen Rachab / met alles dat sy heeft / 22. De stadt / ende al wat daer in is / wort verbrant / uytgesondert het gout / silver / koper / ende yseren vaten / 24. Josua vervloeckt dien man / die Jericho soude herbouwen / 26. Godt is met Josua / 26.

1 JEricho nu sloot [de poorte] toe / ende was gesloten / [1] voor het aengesichte der kinderen Israëls / daer en ginck niemant uyt / noch daer en ginck niemant in.

2 Doe seyde [2] de HEERE tot Josua / Siet ick hebbe Jericho met haren Koninck [ende] strijtbare helden in uwe hant gegeven.

3 Ghy dan alle die krijchslieden zijt / sult rontomme de stadt gaen / de stadt omringende eenmael: alsoo sult ghy doen ses dagen lanck.

4 Ende seven Priesters sullen seven [3] ramsbasuynen dragen voor de Arke / ende ghylieden sult op den sevensten dach de stadt sevenmael ommegaen: ende de Priesters sullen met de basuynen blasen.

5 Ende 't sal geschieden / alsmen langsaem met den ramshoorn blaest / als ghylieden het geluyt der basuyne hoort / so sal al het volck juychen met een groot gejuych / dan sal de [4] stadtsmuer [5] onder sich vallen / ende 't volck salder inklimmen / een yegelick tegen over hem.

6 Doe riep Josua de sone Nun / de Priesters / ende seyde tot hen / Draegt de Arke des verbonts: ende dat seven Priesters seven rams-basuynen dragen / voor de Arke des HEEREN.

7 Ende tot den volcke seyde hy / Treckt door / ende gaet rontom dese stadt: ende wie [6] toegerust is / die gae door voor de Arke des HEEREN.

8 Ende 't geschiedde / gelijck Josua tot den volcke gesproken hadde / so gingen de seven Priesters / dragende seven ramsbasuynen [7] voor het aengesichte des HEEREN / sy trocken door ende bliesen met de basuynen: ende [8] de Arke des verbonts des HEEREN volgdese na.

9 Ende wie toe gerust was / ginck voor het aengesichte der Priesteren die de basuynen bliesen: ende de [9] achtertocht volgde de Arke na / terwijlen men ginck ende blies met de basuynen.

10 Josua nu hadde 't volck geboden / seggende: Ghy en sult niet juychen / ja ghy en sult uwe stemme niet laten hooren / ende geen woort salder uyt uwen monde uytgaen / tot op den dach / wanneer ick tot ulieden seggen sal / Juycht / dan sult ghy juychen.

11 Ende hy dede de Arke des HEEREN rontom de stadt gaen / omringende [de selve] eenmael: doe quamen sy [weder] in het leger / ende vernachtten in het leger.

12 Daerna stont Josua des morgens vroech op / ende de Priesters droegen de Arke des HEEREN.

13 Ende de seven Priesters dragende de seven ramsbasuynen voor de Arke des HEEREN / gingen voort / ende bliesen met de basuynen: ende de toegeruste gingen voor hare aengesichten / ende de achtertocht volgde de Arke des HEEREN na / terwijlen men ginck ende blies met de basuynen.

14 Alsoo gingen sy eenmael rontom de stadt op den tweeden dach / ende sy keerden weder in het leger: alsoo deden sy ses dagen lanck.

15 Ende 't geschiedde op den sevenden dach / dat sy haer vroech op maeckten / met het opgaen des dageraets / ende sy gingen rontom de stadt nae de selve wijse sevenmael: alleenlick op dien dach gingen sy sevenmael rontom de stadt.

16 Ende 't geschiedde ten sevenden male als de Priesters met de basuynen bliesen: dat Josua tot den volcke sprack / Juycht / want de HEERE heeft u lieden de stadt gegeven.

17 [10] Doch sal dese stadt den HEERE verbannen zijn / sy / ende al dat daer inne is: alleenlick sal de hoere Rachab levendich blijven / sy / ende alle die met haer in den huyse zijn / om dat sy de boden / die [11] wy uytgesonden hadden / [12] verborgen heeft.

18 Alleenlick dat ghylieden u wacht van 't verbannene / op dat ghy u misschien niet [13] en verbannet / mits nemende van 't verbannene / ende 't leger Israëls niet stellet tot eenen ban / noch dat selve en beroeret.

19 [a] Maer al het silver ende gout / ende de koperen ende yseren vaten / sullen den HEERE [14] heylich zijn: tot den schat des HEEREN sullen sy komen.

20 Het volck dan juychte als [15] sy met de basuynen bliesen: ende 't geschiedde als het volck het geluyt der basuyne hoorde / so juychte het volck met een groot gejuych / [b] ende de muer viel onder sich / ende 't volck klom in de stadt / een yder tegen over hem / ende sy namen de stadt in.

21 Ende [16] sy verbanden alles wat in de stadt was / van den man tot de vrouwe toe / van het kint tot den ouden / ende tot den osse ende 't kleyn vee / ende den esel / door [17] de scherpte des sweerts.

22 Josua nu seyde tot de twee mannen / de verspieders des lants / Gaet in het huys der vrouwe / der hoere / ende brengt die vrouwe van daer uyt / met al dat sy heeft / [c] gelijck als ghy haer gesworen hebt.

23 Doe gingen de Jongelingen de verspieders daer in / ende brachtender Rachab uyt / ende haren vader / ende hare moeder / ende hare broederen / ende al wat sy hadde / oock brachten sy uyt [18] alle hare huysgesinnen / ende sy [19] steldense buyten den leger Israëls.

24 De stadt nu verbrandden sy met vyere / ende alles wat daer in was: alleenlick het silver ende gout / mitsgaders de koperen ende yseren vaten / gaven sy tot den schat van het [20] huys des HEEREN.

25 Dus liet Josua de hoere Rachab leven / ende het huysgesin hares vaders / ende al wat sy hadde / [21] ende sy heeft gewoont in het midden van Israël [22] tot op desen

1 T. w. uyt vreese van de kinderen Israëls.

2 Vob. 5. 13. voort hy een man genoemt.

3 D. Basuynen van Rams-hoornen gemaeckt.

4 Verst. dit van een deel des muers: ware de heele muer gevallen / so moste oock Rachabs huys gevallen zijn / want het stont op den muer / vob. cap. 2. v. 15.

5 *Hebr.* aen sijne plaetse.

6 D. gewapent.

7 Siet vob. de aent. op cap. 4. v. 13.

8 D. de Arke in de welcke lagen de twee tafelen / daer het verbondt op geschreven was.

9 Siet Num. 10. op v. 25.

10 Siet Deut. 2. 34.

11 T. w. Ick / ende de Overste / sonder kennisse des volcx / vob. 2. 1 / 4 / 6.

12 Sommige: wel. oft / neerstelick verborgen heeft.

13 D. geen oorsake en zijt / dat ghy selfs verdelget wort.

a Num. 31. 54.

14 *Hebr.* Heylicheyt.

15 T. w. De seven Priesters.

b Hebr. 11. 30.

16 D. sy vernielden alles / gelijckmen de verbannene dingen pleecht te doen. Siet Deut. 2. op v. 34.

17 *Hebr.* den mont.

c Ios. 2. 14. Hebr. 11. 31.

18 Ofte / geslachten, ofte / maechschappen. T. w. die haer aengingen.

19 T. w. soo lange / tot dat sy in der Israëliten religie wel onderwesen / ende alsoo in de Gemeynte Godes aengenomen waren. Siet Deut. 21. 10.

20 D. Des Tabernakels. Siet vob. v. 19. en Num. 31. 54.

21 Ja sy is naderhant getrouwt in de Stamme Juda / aen Salmon / den sone Nahasson / Matth. 1. 5.

22 Dit en sluyt niet uyt / dat Rachab ende hare naekomelingen / oock niet na der tijdt / souden gewoont hebben onder de Israëliten.

desen dach: om dat sy de boden verborgen hadde / die Josua gesonden hadde om Jericho te verspieden.

26 Ende ter selver tijt [23] beswoerse Josua / seggende: Vervloeckt zy die man voor het aengesichte des HEEREN / die sich op maken / ende dese stadt Jericho bouwen sal: dat hyse grontveste [24] op sijnen eerstgeborenen sone / ende hare poorten stelle op sijnen jongsten sone.

27 Also was de HEERE met Josua: ende sijn geruchte [25] liep door 't gantsche lant.

23 T. w. Door het ingeven des H. Geestes.
24 Ofte / Om, voor, dat is / dat het hem sijnen eerst-geborenen sone koste. Siet de vervullinge hier van aen Hiel / en sijne sonen / 1. Reg. 16. 34.
25 *Hebr.* was. dat is / men sprack van hem in alle omliggende landen.

Het vij. Capittel.

Om dat Achan van 't verbannene hadde genomen / so ontsteeckt de toorn des Heeren tegen Israël / v. 1 / &c. Josua schickt eenich volck nae Ai / 2. daer werden 36 Israëliten geslagen / 5. Josua ende d' outste van Israël zijn hier over seer verbaest geworden / ende vernederen haer voor den Heere / 6. die hem de oorsake deser nederlage openbaert / 11. Ende hy beveelt hem den man / die 't verbannene goet gestolen hadde / door lotinge uyt te vinden / 14. ende hem met al het sijne te verbranden / 15. Achan wort bevonden de schuldige man te zijn / 16. Hy ende alle de sijne worden gesteenicht / ende verbrant / 24.

1 MAer [1] de kinderen Israëls overtraden door overtredinge met [2] het verbannene: [a] want [3] Achan de sone Charmi / des soons [4] Zabdi / des soons Zerah / uyt de stamme Juda / nam van [5] 't verbannene: doe ontstack de toorn des HEEREN [6] tegen de kinderen Israëls.

2 Als Josua mannen sondt van Jericho nae [7] Ai / die by Beth-aven leyt / aen 't oosten van Beth-el / so sprack hy tot hen / seggende / Treckt opwaerts / ende bespiedt het lant: Die mannen nu trocken op / ende bespiedden Ai.

3 Daerna keerden sy weder nae Josua / ende seyden tot hem / Dat het gantsche volck niet op en trecke / datter ontrent twee duysent mannen / ofte ontrent drye duysent mannen optrecken / om Ai te slaen: en vermoeyt daer henen al het volck niet / want sy zijn weynige.

4 Also trocken derwaerts op van den volcke ontrent drie duysent man: dewelcke vloden voor het aengesichte der mannen van Ai.

5 Ende de mannen van Ai sloegen van deselve ontrent ses ende dertich man / ende vervolgdense [van] voor de poorte tot [8] Schebarim toe / ende sloegense in een afganck: Doe versmolt het herte des volcx / ende het wert tot water.

6 Doe [9] verscheurde Josua sijne kleederen / ende viel op sijn aengesichte ter aerde / voor de Arke des HEEREN / tot den avont toe / hy / ende de Outste Israëls; [10] ende sy wierpen stof op haer hooft.

7 Ende Josua seyde / Ach Heere HEERE / waerom [11] hebt ghy dit volck door de Jordane opt doen gaen / om ons te geven in de hant der [12] Amoriten / om ons te verderven? Och dat wy doch te vreden geweest ende gebleven waren aen gene zijde der Jordane!

8 [13] Och Heere! wat sal ick seggen / nademael dat Israël voor het aengesichte sijner vyanden den necke gekeert heeft?

9 Als het de Canaaniten / ende alle inwoonders des lants hooren sullen / so sullen sy ons omcingelen / ende onsen name uytroeyen van der aerde: [14] Wat sult ghy dan uwen grooten Name doen?

10 Doe seyde de HEERE tot Josua / Staet op: waerom [15] ligt ghy dus neder op u aengesichte?

1 Verst. een van de kinderen Israëls. T. w. Achan. Vgel. Jud. 12. op v. 7.
2 D. Tegen de wet Godes de verbannene dingē aengaende.
a Ios. 22. 20.
1. Chro. 2. 7.
3 Hy wort 1. Chro. 2. 7. Achar. D. verstoorder genoemt.
4 Hy wort oock Simri genoemt / 1. Chr. 2. 6.
5 Siet bov. 6. 18 / 19.
6 Om de sonde eenes mans vertoont sich Godt over de gantsche gemeynte der Israëliten. Siet Jos. 22. 20.
7 Ai lach op eenen berch / drye mylen van Jericho westwaert / in dat deel des lants Canaan / 't welck de stamme Benjamin is te deele gevallen. Daer is noch een ander Ai geweest inde stamme Gads / 't welck de Ammoniten hadden ingenomen / daer Jeremias tegē prophetéert / cap. 49. 3.
8 Dese plaetse is eerst alsoo genoemt / na dese nederlage der Israëliten. Schebarim betreeckent brekingen, ofte verbrekingen, om dat der Israëliten leger daer gebroken ende van een gehouwen is.
9 Tot een teecken van groote droeffenisse ende benautheyt des herten. siet Gen. 37. 29.
10 Dit plechten de Israëliten te doen tot een teeckē van droeffenisse ende verbaestheyt. 1. Sam. 4. 12. ende 2. Sam. 13. 19. Jon. 3. 6. Mich. 1. 10.
11 *Hebr.* passerende doen passeren, hier schijnt Josua door menschelicke swackheyt / van wegen de geledene schade / wat ter zijden af te tredē.
12 Verst. hier onder alle de seven volckeren / die het lant den Israëliten van Godt belooft / besaten.
13 *Hebr.* in my Heere. siet Gen. 43. op v. 20.
14 Als of hy seyde / hoe sult ghy uwen grooten ende heerlicken name behouden / als de Canaaniten sullen seggen / dat ghy nu de macht niet meer en hebt om ons te beschermen / ende haer te dempen / gelijck ghy voor desen meermaels gedaen hebt.
15 *Hebr.* eygent, zijt ghy neder-vallende.

11 [16] Israël heeft gesondicht / ende hebben oock [17] mijn verbont / 't welck ick haer geboden hadde / overtreden: ende oock hebben sy van [18] 't verbannene genomen / ende oock [19] gestolen / ende oock [20] gelogen / ende hebben 't oock onder hare gereetschap geleyt.

12 Daerom en sullē de kinderē Israëls niet kunnen bestaen voor het aengesichte harer vyanden / sy sullen den necke voor het aengesichte harer vyanden keeren / [b] want [21] sy zijn inden ban: Ick en sal voortaen niet meer met ulieden zijn / ten zy dat ghy [22] den ban uyt het midden van ulieden verdelget:

13 Staet op / [23] heylicht het volck / ende segt / Heylicht u tegen morgen: want alsoo seyt de HEERE de Godt Israëls / Daer is een ban in 't midden van u / Israël / ghy en sult niet kunnen bestaen voor het aengesichte uwer vyanden / tot dat ghy den ban wech doet uyt het midden van u.

14 Ghy sult dan in den morgen-stont aenkomen nae uwe stammen: ende 't sal geschieden / de stamme welcke de HEERE [24] geraeckt sal hebben / die sal aenkomen nae de geslachten / ende welck geslachte de HEERE geraeckt sal hebben / dat sal aenkomen by [25] huysgesinnen / ende welck huysgesin de HEERE geraeckt sal hebben / dat sal aenkomen [26] man voor man.

15 Ende 't sal geschieden / die geraeckt sal worden [27] met den ban / die sal [28] met den vyere verbrant worden / hy / ende al wat hy heeft: om dat hy het verbont des HEEREN overtreden heeft / ende om dat hy [29] dwaesheyt in Israël gedaen heeft.

16 Doe maeckte hem Josua des morgens vroech op / ende dede Israël aenkomen nae sijne stammen: ende de stamme Juda wiert geraeckt.

17 Als hy [30] 't geslachte Juda dede aenkomen / so raeckte hy 't geslachte Zarchi: Doe hy 't geslachte Zarchi dede aenkomen [31] man voor man / so wert Zabdi geraeckt:

18 Des welcken huysgesin als hy dede aenkomen man voor man / so wert Achan geraeckt / de sone Charmi / des soons Zabdi / des soons Zerah / uyt de stamme Juda.

19 Doe seyde Josua tot Achan / mijn sone / [32] Geeft doch den HEERE / den Godt Israëls / de eere / ende doet voor hem belijdenisse: ende geeft my doch te kennen wat ghy gedaen hebt / en verbergt het voor my niet.

20 Achan nu antwoordde Josua / ende seyde: Voorwaer ick hebbe tegens den HEERE / den Godt Israëls / gesondicht / ende hebbe [33] alsoo ende alsoo gedaē.

21 Want ick sach onder den roof een [34] schoon cierlick [35] Babylonisch overcleet / eñ [36] twee hondert sikelen silvers / eñ eene goudene [37] tonge / welcker gewichte was vijftich sikelen / ende ick kreech lust daer toe / ende ick namse: ende siet sy zijn verborgen in d' aerde in 't midden mijner tente / ende het silver [38] daer onder.

22 Doe sondt Josua boden henen / die tot de tente liepen: ende siet / [39] het lach verborgen in sijne tente / ende het silver daer onder.

23 Sy dan namen die dingen uyt het midden der tente / ende sy brachtense tot Josua / ende tot alle de kinderen Israëls: ende sy storttense uyt [40] voor het aengesichte des HEEREN.

16 D. een onder de Israëliten / te weten / Achan.
17 D. mijn gebodt / daer toe sy haer in het verbont verplicht hebben / om het selve te onderhouden. Siet bov. cap. 6. 18.
18 T. w. 't welck ick bevolē hebbe dat men soude verbannen / cap. 6. 24.
19 T. w. 't gene datmen hadde behooren te brengen in de Schat-kamer des Heeren / bov. cap. 6. 19.
20 And. geloochent, ontkent.
21 D. sy zijn in de straffe gevallen / die ick over dese verbannene volckeren soude hebben comen laten / bewijse sy haer aen het verbannene vergrepen hebben.
22 D. den genen die verdient heeft verbannen te zijn / om dat hy sich aen het verbannene vergrepen heeft. Alsoo oock ond. v. 13.
23 D. maeckt / dat sich het volck reynige / ende tot heylicheyt schicke / door de ceremonie van Godt verordineert / Exod. 19. 10.
24 *Hebr.* gevatt of gevangen. T. w. door het lot / 't welck de Heere regeert / Prov. 16. 33. siet 1. Sam. 14. 41. Jon. 1. 7.
25 *Hebr.* huysen.
26 *Hebr.* met mannen.
27 D. met het verbannen / gestolen goet.
28 T. w. na dat hy eerst ter doot toe sal gesteenicht zijn / siet Num. 15. 30 / 35.
29 D. een schendich stuck / of schendelickheyt. Aldus wort Gen. 34. 7. het schoffeeren van Dina genoemt / eñ het schenden des Levitischen wijfs / Jud. 20. 6.
30 D. Stamme / oft / elck geslachte van dien.
31 *Hebr.* by mannen. D. nae de huysgesinnen der vaderen / met hooft by hooft yederen / als v. 18.
32 *Hebr.* stelt. Als Achan sijne begangene misdaet belijt / so gaf hy Godt de eere / dat hy hem recht getroffen hadde.
33 T. w. gelijck de Heere gesproke heeft v. 11.
34 *Hebr.* goet.
35 *Hebr.* een mantel van Sinear, siet Gen. 10. v. 10.
36 Dit is de helft van den prijs daer voor dat Abraham de dobbele Speloncke van Ephron gekocht heeft / doende de 200 gemeyne sicles 50 Rijcxdalers.
37 Een lanckwerpich ende breet-achtich stuck gouts / hebbende 't fatsoen van een tonge / het zy wat het oock mach geweest zijn.
38 T. w. onder den Babylonischen mantel.
39 T. w. het goet. Of / Hy] T. w. de mantel.
40 D. voor de tente der t' samenkomste / daer de Arke / een heylich teeckē der tegenwoordicheyt des Heeren / was: want dese gantsche handelinge is in eene gemeyne t' samenkomste des volcx geschiet.

24 Doe

24 Doe nam Josua/ ende gantsch Israël met hem/ Achan [41] den sone Zerah/ ende het silver/ ende het cierlick overkleet/ ende de goudene tonge/ ende sijne sonen/ ende sijne dochteren/ ende sijne ossen/ ende sijne eselen/ ende sijn vee/ ende sijne tente/ ende alles wat hy hadde: ende voerdense nae [42] het dal Achor.

25 Ende Josua seyde/ Hoe hebt ghy ons [43] beroert? de HEERE sal u beroeren te desen dage: ende gantsch Israël steenichde [44] hem met steenen/ ende sy verbranddense met vyere/ ende sy overwierpense met steenen.

26 Ende sy richtten over hem eenen grooten steen-hoop/ zijnde tot op desen dach: alsoo keerde sich de HEERE van de hitticheyt sijnes toorns: daerom [45] noemdemen den name dier plaetse [46] Het dal van Achor/ tot desen dach toe.

41 D. neve/ Siet v. 1.
42 D. het dal der beroerte, naderhant alsoo genaemt/ van wegen dese geschiedenisse/ v. 26.
43 Van het woort/ beroeren, siet 1. Reg. 18. op v. 17.
44 T. w. Achan/ verstaet hier by oock alle de sijne/ gelijck v. 26.
45 And. noemde, T. w. Josua.
46 D. het dal der beroerte, om dat het gantsche volck van Israel hier beroert ende bedroeft was geworde van wegen Achans dief-stal: ende om dat hy oock door dese schrickelicke straffe daer in was beroert/ v. 25.

Het viij. Capittel.

Godt spreeckt Josua eenen nieuwen moet aen/ en hy belast hem Ai te gaen belegeren/ met belofte dat hy het sal innemen/ v. 1/ &c. Josua belegert Ai/ ende legt een achterlage/ 3. ende sy nemense in met listicheyt ende met verrasschen/ 19. Ai wort verbrant/ 20. De Koninck van Ai wort gevangen/ 23. Alle de inwoonders der stadt worden omgebracht/ 25. Het vee ende 't ander goet wort gerooft/ 27. Ai wort tot eenen steen-hoop gemaeckt/ 28. haren Koninck gehangen/ 29. Josua bouwt den Heere eenen Altaer/ 30. nae 't bevel Godes/ ende offert daer op/ 31. Hy schrijft de wet Mose op steenen/ 32. Hy laet de selve met hare segeningen ende vloecken voor al den volcke lesen op de bergen/ Gerizim/ ende Ebal/ 33.

1 DOe seyde de HEERE tot Josua/ [a] En vreest niet/ ende en ontsett u niet/ neemt met u al het krijchs-volck/ ende maeckt u op/ treckt op nae Ai; siet/ ick hebbe den Koninck van Ai/ ende sijn volck/ ende sijne stadt/ ende sijn lant/ in uwe hant gegeven.

a Deut. 1. 21. ende 7. 18.

2 Ghy nu sult Ai/ ende haren Koninck doen/ [b] gelijck als ghy Jericho/ ende haren Koninck gedaen hebt/ behalven dat ghy haren roof/ ende [c] haer vee/ voor uliedenrooven sult: stelt u eene achterlage tegen de stadt/ van achter deselve.

b Jos. 6. 21.
c Deut. 20. 14.

3 Doe maeckte hem Josua op/ ende al het krijchs-volck/ om op te trecken nae Ai: ende Josua verkoos dertich duysent mannen/ strijtbare helden/ ende hy sondtse by nachte uyt.

4 Ende geboodt hen/ seggende: Siet toe/ ghylieden sult der stadt lagen leggen van achter de stadt/ houdt u niet seer verre van de stadt: ende weest ghy alle bereydt.

5 Ick nu ende al het volck dat by my is/ sullen tot de stadt naederen: ende 't sal geschieden/ wanneer sy ons te gemoete sullen uyt gaen/ gelijck als in 't eerste/ so sullen wy voor haer aengesichte vlieden.

6 Laetse dan uytkomen achter ons/ tot dat wyse van de stadt aftrecken/ want sy sullen seggen/ Sy vlieden voor onse aengesichten/ gelijck als in 't eerste/ so sullen wy vlieden voor hare aengesichten.

7 [1] Dan sult ghy lieden opstaen/ uyt de achterlage/ [2] ende ghy sult de stadt innemen: want de HEERE uwe Godt salse in uwe hant geven.

1 T. w. als ghy het teecken sien sult/ dat ick u geven sal/ siet v. 18.
2 And. ende ghy sult de stadt (dat is/ de veste van de inwoonders der Stadt) uytdrijven.

8 Ende 't sal geschieden/ wanneer ghy de stadt ingenomen hebt/ so sult ghy de stadt met vyere aensteken/ nae den woorde des HEEREN sult ghylieden doen/ siet ick hebbet ulieden geboden.

9 Alsoo sondtse Josua henen/ ende sy gingen nae de achterlage/ ende sy bleven tusschen Bethel ende tusschen Ai tegen 't westen van Ai: maer Josua overnachtte dien nacht in het midden des volcx.

10 Ende Josua maeckte hem des morgens vroech op/ ende hy [3] monsterde het volck: ende hy trock op/ hy ende de Outste van Israël/ voor het aengesichte des volcx/ nae Ai.

3 And. telde, stelde in ordre, oversach.

11 Oock trock al het krijchs-volck op dat by hem was/ ende sy naederden/ ende quamen tegen over de stadt: ende sy legerden haer tegen 't Noorden van Ai/ ende daer was een dal tusschen hem ende tusschen Ai.

12 Hy nam oock ontrent vijf duysent man: ende hy steldese tot een achterlage tusschen Bethel/ ende tusschen Ai aen 't westen der stadt.

13 Ende sy [4] stelden het volck/ het gantsche leger/ dat aen het noorden der stadt was/ ende sijne [5] lage was aen 't westen der stadt: ende Josua ginck in de selve nacht in het midden [6] des dals.

14 Ende het geschiedde/ doe de Koninck van Ai [dat] sach/ soo haesteden sy/ ende maeckten hen vroech op/ ende de mannen der stadt quamen uyt/ Israël te gemoete/ ten strijde/ hy ende al [7] sijn volck/ [8] ter bestemder tijt/ voor het vlacke velt: want hy en wiste niet dat hem yemant een achterlage leyde van achter de stadt.

4 T. w. in orde.
5 Het Hebr. woort betreckent eygentlick hiele, oock ondertredinge, ofte onder-voet-druckinge, doch het wort oock gebruyckt voor list, bedroch, lagen. And. sijn uyterste eynde.
6 Daer van v. 11.
7 D. met het grootste deel des volcx/ want datter noch eenich volck in de stadt gebleven zy/ blijckt v. 16.
8 Of/ ter bestemder, of/ gesetter plaetse.

15 Josua dan ende gantsch Israël [9] wert geslagen voor hare aengesichten: ende sy vloden [10] door den wech der woestijne.

16 Daerom wert t' samen geroepen al het volck dat in de stadt was/ om hen na te jagen: ende sy joegen Josua na/ ende werden van de stadt afgetrocken.

9 Dit en moetmen niet nae de letter verstaen/ als of eenige van de Israeliten van die van Ai in der daet verslagen zijn geworden/ want daer mede souden de Israeliten den moet wederom verloren hebben: maer het is te seggen/ dat sy haer veynsden/ ofte gelieten/ als of sy vreesden/ datse wederom van die van Ai souden geslagen worden.
10 And. voor de Woestijne. T. w. daermen gaet nae de woestijne die tusschē Ai ende Jericho leyt. Te weten/ wederom te rugge loopende nae Jericho/ van daer sy gekomen waren.

17 Ende daer en wert [11] niet een man overich gelaten in Ai/ nochte Beth-el/ die niet uyt en trocken Israël na: ende sy lieten de stadt open staen/ ende joegen Israël achter na.

18 Doe sprack de HEERE tot Josua/ [12] Streckt de [13] spiesse uyt/ die in uwe hant is/ nae Ai/ want ick salse in uwe hant geven: Doe streckte Josua de spiesse die in sijne hant was nae de stadt aen.

19 Doe rees de achterlage haestelick op van hare plaetse/ ende liepen toe met dat hy sijne hant uytgestreckt hadde/ ende quamen aen de stadt/ ende sy namense in: ende sy haesteden haer/ ende [14] staken de stadt aen met den vyere.

11 T. w. Die ten strijde bequaem was/ Vgel. ond. v. 24.
12 T. w. tot een teecken den genen/ die in de achterhoede liggen/ datse komen aentrecken. And. uyt het 26. v. aldus/ Streckt [uwe hant] met de spiesse, ofte vane/ standaert/ baniere/ Vgel. dese daet Josua/ met de daet van Mose, Exo. 17. 11/ 12.
13 Siet 1. Sam. 17. 6.
14 Niet de geheele stadt/ (want so soude al de buyt mede zijn verbrant geworden) maer een deel der selver/ op dat de Israeliten/ die quansuys gevluchtt waren/ den roock siende/ haer om-keeren/ ende den vyant aentasten souden.

20 Als de mannen van Ai haer achter om keerden/ so sagen sy/ ende siet de roock der stadt ginck op nae den Hemel/ ende sy en hadden [15] geene ruymte/ om herwaerts of derwaerts te vlieden: want het volck/ dat nae de woestijne vluchtte/ keerde sich tegen de gene die [hen] najoegen.

21 Ende Josua ende gantsch Israël siende/ dat de achterlage de stadt ingenomen hadde/ ende dat de roock der stadt op ginck/ soo keerden sy haer om/ ende sloegen de mannen van Ai.

15 *Hebr.* in haer en waren geen handen om te vluchten. hant, voor ruymte, of plaetse wort gebruyckt/ Num. 2. 17. Psal. 104. 25. Jes. 22. 18. Neh. 7. 4. And. geen macht.

22 Oock quamen [16] die uyt de stadt [17] haer te gemoete/ so dat [18] sy in 't midden der Israëliten waren/ dese van hier ende gene van daer: ende [d] sy sloegense tot [19] dat geen overige onder hen over en bleef/ nochte die ontquam.

23 Doch den Koninck van Ai grepen sy levendich: ende sy brachten hem tot Josua.

24 Ende 't geschiedde doe de Israëliten een eynde gemaeckt hadden van alle de inwoonders van Ai te dooden op het velt/ in de woestijne/ in dewelcke sy [20] haer nagejaecht hadden/ ende dat sy alle door [21] de scherpte

16 T. w. die in de achterhoede gelegen hadden/ ende nu in de Stadt gekomen/ ende de selve in brant gesteken hadden.
17 T. w. den burgeren van Ai.
18 T. w. de burgers van Ai.
d Deut. 7. 2.
19 *Hebr.* datter niemant onder hen overbleef, in 't leven behouden, ofte ontkomen.
20 T. w. de kinderen Israels.
21 *Hebr.* den mont.

scherpte des sweerts gevallen waren / tot dat sy alle vernielt waren: so keerde sich gantsch Israël nae Ai / ende [22] sloegense met de scherpte des sweerts.

25 Ende 't geschiedde / dat alle die te dien dage vielen / [23] soo mannen als vrouwen / waren twaelf duysent / al t' samen lieden van Ai.

26 Josua en trock oock syne hant niet te rugge / [24] die hy met de spiesse hadde uytgestreckt / tot dat hy alle de inwoonders van Ai [25] verbannen hadde.

27 [e] Alleenlick roofden de Israëliten voor haer selven / 't vee / ende den buyt der selver stadt / [f] nae den woorde des HEEREN / dat hy Josua geboden hadde.

28 Josua nu verbrandde Ai / ende hy stelde se tot [26] eenen eeuwigen hoop / [27] ter verwoestinge / tot op desen dach.

29 Ende den Coninck van Ai hinck hy aen een hout [28] tot aen den avontstont: ende [g] ontrent den onder-ganck der Sonne geboodt Josua / datmen syn doode lichaem vanden houte afname / ende sy wierpen het aen de deure der stadt-poorte / ende richteden daer op eenen grooten steen-hoop / zijnde tot op desen dach.

30 Doe [29] bouwde Josua eenen altaer den HEERE den Godt Israëls / op den berch [30] Ebal;

31 [h] Gelijck als Mose de knecht des HEEREN den kinderen Israëls geboden hadde / achtervolgens 't gene dat geschreven is in 't Wet-boeck Mose / eenen altaer van geheele steenen / [31] over de welcke men geen yser [32] bewogen en hadde: ende daer op offerden sy den HEERE brand-offeren / oock offerden sy danck-offeren.

32 [i] Aldaer schreef hy oock [33] op steenen [34] een dobbel van de Wet Mose / [35] het welcke hy geschreven heeft voor het aengesichte der kinderen Israëls.

33 Ende gantsch Israël met syne Outste / ende Amptlieden / ende syne Rechters / stonden aen dese ende aen gene zijde der Arke / voor de Levitische Priesteren / die de Arke des verbonts des HEEREN droegen / soo vreemdelingen als inboorlingen / eene helft daer van tegen over den berch [36] Gerizim / ende eene helft daer van tegen over den berch Ebal: gelijck als Mose de knecht des HEEREN bevolen hadde / om het volck van Israël [37] in 't eerste te segenen [38].

34 Ende daer na las [39] hy overluyt alle de woorden der Wet / de segeninge ende den vloeck / nae alles dat in het Wet-boeck geschreven staet.

35 Daer en was niet een woort van al 't gene dat Mose geboden hadde / dat Josua niet overluyt en las [k] voor de geheele gemeynte Israëls / ende de wijven / ende de kleyne kinderen / ende [40] de vreemdelingen / die in 't midden van hen wandelden.

22 T. w. die noch overich waren in de stadt / als oude mannen / vrouwen / kinderen / ende alle die met ten strijde uytgetrocken en waren.
23 *Hebr.* van den man tot de vrouwe.
24 Siet bov. v. 18. Dit was het teecken waer aen de Israëliten konden weten / wanneer sy souden ophouden van het verwoesten der stadt.
25 D. t' eenemael uytgeroeyt ende verdelgt hadde.
e Num. 31. 22, 26.
f Ios. 8. 2.
26 *Hebr.* tot eenen hoop der eeuwicheyt. Dit beteeckent somtijts eenen langen tijt. Ai is naederhant vande Benjaminiten bewoont geweest / Neh. 11. 31.
27 D. tot eene woeste plaetse.
28 Achtervolgende de Wet Godes / Deut. 21. 22.
g Deut. 21. 22.
29 T. w. na dat sy over de Jordane gekomen waren / ofte / na datse Ai hadden ingenomen.
30 Desen berch lach by Sichem / als te sien is Jud. 9. 6.
h Exod. 20. 25. Deut. 27. 4.
31 D. niet effen gemaeckt / of gepolyst met de instrumenten der steenhouweren.
32 D. gebruyckt.
i Deut. 27. 3.
33 Dit waren andre steenen / als die van de welcke v. 31. gesproken is.
34 Ofte / afschrift / copye / wederhalinge der Wet. T. w. de voornaemste stucken der Wet / of de tien geboden / oft / als eenige meynen / de segeningen ende vervloeckingen. Siet Deut. 17. v. 18.
35 Ofte / die, T. w. Wet.
36 And. Grizim: dese beyde bergen Gerizim ende Ebal / zijn gelegen in de stamme Ephraims / niet verre van Sichem / Siet daer van Deuter. 11. 29 / 30. ende 27. 12. Jud. 9. v. 7.
37 Of / voor de eerste mael. Dit woort geseyt ten aensiene dat de Wet daer na alle seven jaren moste gelesen worden voor het volck.
38 Verst. hier by / ende om den vloeck te spreken tegē de overtreders der Wet. siet Deut. 27. 11. ende 31. 10 / &c.
39 T. w. Josua. Doch door een van de Leviten / gelijck Mose bevolen heeft / Deut. 27. 14.
k Deut. 31. 11.
40 Verst. hier sodanige vreemdelingen / die de Religie der Israëliten hadden aengenomen ende beleden / Siet boven v. 33.

Het ix. Capittel.

Als alle de Koningen van Canaan hoorden wat Josua al uytrichtte / hielden sy t' samen raet / ende besloten eenpaerlick tegen Israël te krygen / v. 1 / &c. De Gibeoniten hen gelatende van uyt verre landen te komen / blyven by het leven door scheer bedriechlick verbont / 't welck sy met de Israëliten op-richten / 3. Hare listicheyt breeckt uyt na drie dagen / 16. het verdrach blyft evenwel vaste / om des eedts wille / 18. maer / tot straffe van haer bedrooch / worden sy dienstknechten der Israëliten gemaeckt / 21.

1 ENde het geschiedde / doe [dit] hoorden alle de Koningen / [1] die aen dese zijde der Jordane waren / op 't geberchte / ende in de leechte / ende aen alle [2] havenen der [3] grooter Zee / tegen over Libanon: De Hethiten / ende de Amoriten / de Canaaniten / de Pheresiten / de Heviten / ende de Jebusiten [4].

2 So vergaderden sy hen t' samen om tegen Josua / ende tegen Israël te krijgen / [5] eenmoedichlick.

3 Als de inwoonders te [6] Gibeon hoorden wat Josua met Jericho ende met Ai gedaen hadde:

4 So handelden sy oock [7] archlistelick / ende gingen henen / ende veynsden sich gesanten te zijn / ende sy namen oude sacken op hare esels / ende oude ende gescheurde / ende [8] t' samen-gebondene lederen wijn-sacken.

5 Oock oude ende [9] gevleckte schoenen aen hare voeten / ende sy hadden oude kleederen aen: ende [10] al het broot dat sy op hare reyse hadden / was drooch [ende] [11] beschimmelt.

6 Ende sy gingen tot Josua in 't leger te [12] Gilgal: ende sy seyden tot hem / [13] ende tot de mannen Israëls / Wy zijn gekomen uyt verren lande; so maeckt nu een verbont met ons.

7 Doe seyden de mannen Israëls tot de [14] Heviten / Misschien woont ghylieden [15] in 't midden van ons / [16] hoe sullen wy dan een verbont met u maken?

8 Sy dan seyden tot Josua / [17] Wy zijn uwe knechten: doe seyde Josua tot hen / Wie zijt ghylieden / ende van waer komt ghy?

9 Sy nu seyden tot hem / [18] Uwe knechten zijn uyt seer verren lande gekomen / [19] om den name des HEEREN uwes Godts: want wy hebben syn geruchte gehoort / ende alles wat hy in Egypten gedaen heeft.

10 Ende [a] alles wat hy gedaen heeft den tween Coningen der Amoriten / die aen gene zijde der Jordane waren / Sihon den Coninck van Hesbon / ende Og den Coninck van Basan / die te Astaroth [woonde].

11 Daerom spraken tot ons onse Outste / ende alle de inwoonders onses lants / seggende: Neemt reys-kost met u in uwe handen op de reyse / ende gaet haer te gemoete: ende segt tot haer / Wy zijn ulieder knechten; So maeckt nu een verbont met ons.

12 Dit ons broot hebben wy warm tot onsen teer-kost uyt onse huysen genomen / ten dage doe wy uyttogen om tot ulieden te reysen: maer siet / nu is 't drooch / ende 't is [20] beschimmelt.

13 Ende dese ledere wijnsacken die wy gevult hebben / waren nieuwe / maer siet / sy zijn gescheurt: ende dese onse kleederen / ende onse schoenen zijn out geworden van wegen dese seer lange reyse.

14 Doe namen [21] de mannen van haren reys-kost: ende sy en [22] vraechden 't [23] den mont des HEEREN niet.

15 Ende Josua maeckte vrede met hen / ende hy maeckte een verbont met hen / dat hyse by het leven behouden soude: ende de Overste der vergaderinge [24] swoeren haer.

16 Ende 't geschiedde ten eynde van drye dagen / na dat sy 't verbont met haer gemaeckt hadden / so hoorden sy / dat sy hare nae-bueren waren / ende dat sy in 't midden van haer waren woonende.

17 Want

1 T. w. in 't lant Canaan / daer doe ter tydt de Israëliten in waren gekomen / als oock de schrijver deses boecx.
2 And. Oeveren, ofreen.
3 D. der middelantsche Zee.
4 De Girgasiten zijn hier niet by gevoecht / veelicht om datse geringe waren.
5 *Hebr.* met eenen mont. D. eendrachtelick haer t' samen verbindende.
6 Dit is een groote stadt geweest / Jos. 10. 2. gelegen in het erfdeel der stamme Benjamin / ende sy was te deser tijdt de Hooft-stadt der Heviten. Jos. 11. 19. dien volgens waren de Gibeoniten mede gehoorich tot die seven volcken die Godt bevolen hadde uyt te roeyen / ende met welcke sy geen verbont mochten maken sonder Godts speciael consent. Exo. 23. 32. Deut. 7. 2. Sy is daer na den Priesteren tot eene wooninge gegeven. Jos. 21. 17.
7 T. w. gelijck Balak ende andere te vooren gedaen hadden: ofte / gelijck de andere Canaanitische Coningen gesocht hebben haer selven met wapenen te beschermen / alsoo hebben dese gesocht met listicheyt haer leven te behouden.
8 T. w. daerse gescheurt waren.
9 And. gelapte.
10 *Hebr.* al het broot van haren reys-kost.
11 *Hebr.* eygentl. gespickelt, geplecket.
12 Siet Jos. 5. 9.
13 *Hebr.* tot den man Israëls, dat is / tot yeder man onder de Israëliten. And. tot de Vorsten, ofte voornaemste mannen Israëls, alsoo oock onder v. 7. ende 14.
14 D. Gibeoniten. Siet ond. c. 11. v. 19.
15 D. in desen lande / 't welck ons van Godt gegeven is.
16 Dit was den Israëliten expresselick verboden / Exod. 23. 32. ende Deut. 7. 2.
17 D. wy onderwerpen ons onder uwe heerschappye ende bevel / ende sijn willich aen te nemen de conditien die het u believen sal ons te geven / al ware het oock dat ghy ons tot uwe knechten wildet maken.
18 Dat is / wy.
19 D. hebbende gehoort de heerlickheyt des Godts Israëls / ende de groote daden die hy gedaen heeft.
a Num. 21. 24, 33. Deuter. 1. 4.
20 Als v. 5.
21 D. de Overste der Israëliten / als v. 15. And. sy namen de mannen aen van wegen haren reys-kost, oordeelende uyt hare beschimmelde spyse / datse van verre quamen.
22 T. w. door den Hoogen-Priester / die Ephod aen hebbende. siet Num. 27. 21. Siet oock 1. Sam. 23. 9.
23 D. den Heere / die beloofst hadde te antwoorden van het versoen-deckſel / Exo. 25. 22.
24 D. Sy bevestichden met eenen eedt 't gene dat Josua haer beloofst hadde / T. w. dat sy levendich blyvē souden.

17 Want doe de kinderen Israëls voort-togen / so quamen sy ten derden dage aen hare steden: hare steden nu waren Gibeon / ende [25] Chephira / ende [26] Beëroth / ende Kiriath-Jearim.

18 Eñ de kinderen Israëls en sloegense niet / om dat de Overste der vergaderinge haer geswooren hadden by den HEERE dē Godt Israëls: [27] daerom murmureerde de gantsche vergaderinge tegē de Overste.

19 Doe seyden alle de Overste tot de gantsche vergaderinge / Wy hebben haer geswooren by den HEERE den Godt Israëls; daerom en kunnen wy haer niet [28] aentasten.

20 [29] Dit sullen wy hen doen / dat wyse by 't leven behouden: [30] op dat geenen grooten toorn over ons en zy / om [31] des eedts wille / dien wy hen geswooren hebben.

21 Voorder seyden de Overste tot [32] haer / Laetse leven / ende laetse hout-houwers / ende [33] water-putters zijn der gantscher vergaderinge / [34] gelijck de Overste [35] tot haer gesept hebben.

22 Ende Josua riepse / ende sprack tot haer / seggende: Waerom hebt ghylieden ons bedrogen / seggende / Wy zijn seer verre van ulieden geseten / daer ghy in 't midden van ons zijt woonende?

23 Nu dan / [36] vervloeckt zijt ghylieden / ende onder ulieden en sullen niet [37] afgesneden worden knechten / nochte hout-houwers / noch water-putters ten [38] huyse mijnes Godts.

24 Sy dan antwoorden Josua / ende seyden / Dewijle het uwen knechten [39] sekerlick was te kennen gegeven / dat de HEERE uwe Godt sijnen knecht Mose geboden heeft / dat hy u lieden al dit lant geven / ende [b] alle de inwoonders des lants voor ulieder aengesichte verdelgen soude: so vreesden wy [40] onses levens seer voor ulieder aengesichten / daerom hebben wy dese sake gedaen.

25 Ende nu / siet wy zijn [41] in uwe hant: doet gelijck het goet / ende gelijck het recht is in uwe oogen ons te doen.

26 So dede hy haer alsoo / ende hy verlostese van de hant der kinderen Israëls / dat syse niet doot en sloegen.

27 Also [42] gaffse Josua over ten selven dage tot hout-houwers / ende water-putters der vergaderinge / ende dat tot den Altare des HEEREN / tot desen dach toe / aen de plaetse die hy verkiesen soude.

25 Chephira was eene stadt in 't erfdeel der stamme Benjamin / siet Jos. 18. 26.
26 Dese stadt lach oock in de stamme Benjamin / Jos. 18. 25.
27 T. w. om dat sy de Gibeoniten niet en mochten uytroeyen soo wel als de andere natien der Canaaniten.
28 T. w. vyandelicker-wijse: dat is / wy en mogense niet dooden / noch t' onder brengen.
29 T. w. dat v. 21. gesept wort.
30 Dat is / dat de HEERE van wegen sulcke meyneedicheyt sich over ons niet en vertoorne / ende eene plage over ons en sende: gelijck naderhant over Saul gekomen is / 2. Sam. 21. 1.
31 T. w. indien wy den selven verbrakē.
32 T. w. tot de kinderen Israels.
33 Dese waren de geringste ende verachtste onder den volcke / Deut. 29. 11.
34 D. gelijck wy gesept hebben.
35 T. w. tot de Gibeoniten.
36 Verst. door desen vloeck eenen tijtlickē / armen / elendigen staet / als in 't volgende verklaert wort.
37 Dat is / niet op en houden / maer altijt / in uwe geslachten / ende by uwe nakomelingen / slaven blijven.
38 D. in den Tabernakel / ende daer na in den Tempel: Ja tot dienst der gantscher gemeynte / v. 21.
39 *Hebr.* te kennen gevende te kennen gegeven was.
b Deut. 7. 1, 2.
40 *Hebr.* onse zielen. D. leven / persoonen. Siet Gen. 12, 5.
41 Dat is / in uwe macht ende gewelt / Ghy moocht met ons doen / ende ons sulck eenen dienst ende last opleggen / als het u believt.
42 Hier van houdtmen datse genoemt zijn / *Nethinim*, D. gegevene, overgegevene.

Het x. Capittel.

Vijf Koningen der Canaaniten verbinden haer t'samen / om Gibeon te gaen belegeren / v. 1 / &c. die van Gibeon versoecken hulpe van Josua / 6. Hy treckt op met sijn leger / 7. ende overvaltse onversiens / 9. ende slaetse / 10. De Heere werpt hagel-steenen op haer / 11. De sonne eñ mane blijven ontrent eenen dach stille staende op de begeerte van Josua / 13. De vijf Koningen verbergen haer in de spelonck by Makkeda / 16. Josua laetse daer in besluyten / 18. Hy laetse daer uyt halen / 22. ende in presentie van alle man met voeten treden / 24. Daer na laet hyse ophangen / 26. ende in de spelonck te Makkeda werpen / 27. Josua neemt Makkeda in / eñ verbrant haren Koninck met de stadt / ende al wat daer in was / 28. Hy treckt nae Libna / ende wintse / 29. van daer nae Lachis / ende wintse / 31. De Koninck Horam wort geslagen / 33. Eglon wort ingenomen / 34. Hebron wort ingenomen / 36. van gelijcke Debir / 38. ende 't gantsche lant / 40. Josua komt weder te Gilgal / 43.

1 'T geschiedde nu / doe Adoni-Zedek de Coninck van Jerusalem gehoort hadde / dat Josua Ai ingenomen ende haer verbannen hadde / [ende] Ai ende haren Coninck alsoo gedaen hadde / gelijck als hy [a] Jericho ende haren Coninck gedaen hadde: ende [b] dat de inwoonders van Gibeon vrede met Israël gemaeckt hadden / ende in 't midden der selver waren:

a Ios. 6. 15.
b Ios. 9. 15.

2 So vreesden [1] sy seer; want Gibeon was een groote stadt / als eene der Coninclicker steden: ja sy was grooter dan Ai / ende alle hare mannen waren [2] sterck.

3 Daerom sondt Adoni-Zedek Coninck van Jerusalem tot Hoham den Coninck van Hebron / ende tot Piream den Coninck van Jarmuth / ende tot Japhia den Coninck van Lachis / ende tot Debir den Coninck van Eglon / [3] seggende:

4 Comt op tot my / ende helpt my / dat wy Gibeon slaen: om datse vrede gemaeckt heeft met Josua / ende met de kinderen Israëls.

5 Doe werden versamelt ende quamen op / vijf Coningen der [4] Amoriten / de Coninck van Jerusalem / de Coninck van Hebron / de Coninck van Jarmuth / de Coninck van Lachis / de Coninck van Eglon / sy / ende alle hare legers: ende sy belegerden Gibeon / ende krijchden tegens haer.

6 De mannen nu van Gibeon [5] sonden tot Josua in 't leger te Gilgal / seggende: En [6] treckt uwe handen niet af [7] van uwe knechten / komt haestelick tot ons op / ende verlost ons / ende helpt ons / want alle de Coningen der Amoriten die op 't geberchte woonen / hebben haer tegen ons vergadert.

7 Doe tooch Josua op van Gilgal / hy / ende al het [8] krijchsvolck met hem / ende alle strijtbare helden.

8 Want de HEERE hadde tot Josua gesept / Vreest u niet voor hen / want ick hebse in uwe hant gegeven: niemant van hen sal voor u aengesichte bestaen.

9 Also quam Josua snellick tot haer: den gantschen nacht over was hy van Gilgal opgetrocken.

10 Ende de HEERE verschricktese voor het aengesichte Israëls / ende hy sloechse met eenen grooten slach te [9] Gibeon: ende vervolchdese op den wech / daermen nae Bethhoron opgaet / ende sloechse tot Azeka ende tot Makkeda toe.

11 'T geschiedde nu doese voor 't aengesichte van Israël vluchteden / zijnde in den afganck van Beth-horon / so wierp de HEERE [10] groote steenen op haer van den hemel / tot Azeka toe / dat sy storven: daer warender meer die van de hagel-steenen storven / dan die de kinderen Israëls met den sweerde doodden.

12 Doe [11] sprack Josua tot den HEERE ten dage als de HEERE de Amoriten voor het aengesichte der kinderen Israëls overgaf / eñ seyde [12] voor de oogen der Israëliten / Sonne [13] staet stille te [14] Gibeon / ende ghy Mane in [15] het dal Ajalons.

13 Ende de Sonne stont stille / ende de Mane bleef staen / tot dat sich het volck aen sijne vyanden gewroken hadde. Is dit niet geschreven in 't boeck [16] des Oprechten? De Sonne nu stont stille in 't midden des hemels / ende en haestede niet onder te gaen ontrent eenen volkomenen dach.

14 Eñ daer en was geen dach desen gelijc / voor hem noch na hem / [17] dat de HEERE de stemme eenes mans [alsoo] verhoorde: want de HEERE street voor Israël.

15 [18] Doe keerde Josua weder / ende gantsch Israël met hem / nae 't leger te Gilgal.

16 Maer [19] die vijf Koningen waren gevloden / ende hadden haer verborgen in de spelonck by Makkeda.

17 Eñ Josua wiert gebootschapt / mits te seggen: Die vijf Koningen zijn gevondē / verborgen in de spelonck by Makkeda:

1 T. w. De Coninck te Jerusalem / ende sijn volck / als oock de andere Coningen / die v. 3. genoemt staen.
2 And. kloeck, helden, machtich.
3 D. latende haer seggen.
4 Siet de aenteeck. Genes. 48. 22.
5 T. w. als sy hoorden dat de vijf Coningen hen tegen haer op-maeckten.
6 Ofte / laet u handē niet af, of vertraegt / of verslapt uwe handen niet.
7 D. van ons / die wy ons aen u hebben overgegeven tot knechten / daerom ghy dan oock schuldich zijt ons te beschermen tegen dit groot gewelt.
8 Dit en waren geē gehuerde Soldaten / maer de manlickste ende kloeckste mannen uyt alle stammē.
9 Niet in de stadt Gibeon / maer in het lant ontrent Gibeon. alsoo staet er Capit. 5. 13. te Iericho, dat is / in de lantstreke by / of ontrent Jericho.
10 T. w. hagelsteenen / als stracx in dit vs volcht.
11 D. hy riep ende badt den Heere aen.
12 D. in de tegenwoordicheyt.
13 *Hebr.* swijcht, als 1. Sam. 14. 9. Psal. 4. 5. Jon. 1. 12.
14 D. staet stille te dier plaetse / daer ghy nu zijt / want Josua was te deser tijdt te Gibeon / v. 10.
15 Dese plaetse behoorde tot de stamme Zebulon / Jud. 12. 12. Daer was een ander Ajalon in de Stamme Dan / Jos. 19. 42. De sin der woorden Josua is / Sonne / en gaet ons niet onder terwijle wy in Gibeon strijden / ende / Mane / en brengt ons den nacht niet aen. Siet v. 13. andere aldus: de Sonne stae stille, of: dat de Sonne stille stae.
16 Ofte / des Vromen / of des genen die recht is. Sommige behouden het Hebr. woort *Iaschar* in den text. Dit boeck / als meer andere historische boecken / van de welcke inde H. Schrift mentie gemaeckt wort / en zijn nu niet meer voor handen / Siet Num. 21. 14.
17 D. Dat Godt om de bede eenes menschen / de sonne ende mane dede stille staen. Ter tijt Ezechiæ en is de sonne niet stille gestaen / maer te rugge gegaen.
18 T. w. nae dat hy verrichtt hadde alles wat van dit versken af tot het laetste vs deses Capittels verhaelt wort. De schrijver deses boecx heeft dese geheele oorloge als in eener somma in 't korte / verhaelt: daer na beschrijft hy wijt-luchtiger ende naeder / 't gene dat sich daer in heeft toegedragen.
19 T. w. Die genoemt staen v. 3.

18 So seyde Josua: Wentelt groote steenen voor den mont der spelonche/ ende stelt mannen daer voor om haer te bewarē.

19 Maer staet ghylieden niet stille/ jaegt uwe vyanden achter na/ ende [20] slaetse in den steert: en laetse in hare steden niet komen/ want de HEERE uwe Godt heeftse in uwe hant gegeven.

20 De meyninge is/ dat sy de achterste/ ofte natocht souden aenvallen ende slaen.

20 Ende het geschiedde doe Josua ende de kinderen Israëls geeyndicht hadden haer met eenen seer grooten slach te slaen/ tot dat sy vernielt waren: ende dat de overgeblevene die van hen overgebleven waren in de vaste steden gekomen waren:

21 So keerde [21] al het volck tot Josua in 't leger by Makkeda [22] in vrede; [23] niemant hadde syne tonge tegen de kinderen Israëls geroert.

21 T. w. al het volck 't welck Josua hadde gesonden: om den vyant te vervolgen/ v. 19.
22 O. fris ende gesont.
23 O. niemant hadde sich met een woort tegē haer gesett/ vg. Exod. 11. 7.

22 Daerna seyde Josua/ Opent den mont der spelonche/ ende brengt tot my uyt die vijf Koningen/ uyt die spelonche.

23 Sy nu deden alsoo/ ende brachten tot hem uyt die vijf Koningen uyt de spelonche: den Koninck van Jerusalem/ den Koninck van Hebron/ den Koninck van Jarmuth/ den Koninck van Lachis/ den Koninck van Eglon.

24 Eñ het geschiedde/ als sy die Koningen uytgebracht hadden tot Josua/ so riep Josua alle de mannen Israëls/ eñ hy seyde tot de Overste des krijchsvolcx/ die met hem getogen waren: Treedt toe/ sett uwe voeten op de halsen deser Coningen: ende sy traden toe/ ende setten hare voeten op hare halsen.

25 Doe seyde Josua tot haer/ Vreest niet/ ende en ontset u niet/ zijt sterck ende hebt goeden moet/ want alsoo sal de HEERE allen uwen vyanden doen tegen de welcke ghylieden strijdet.

26 Ende Josua sloechse daer na/ ende doodde se/ ende hingse aen vijf [24] houtē: ende sy hingen aen de houten: [25] tot den [c] avont.

24 Ofte/ boomen.
c Deuter. 21. 23. Ios. 8. 29.
25 Als vov. 8. 29.

27 Ende 't geschiedde ten tijde als de Sonne onderginck/ beval Josua datmense van de houten afname/ ende sy wierpense in de spelonche/ alwaer sy verborgen geweest waren: ende sy leyden groote steenen voor den mont der spelonche/ [die daer zijn] tot op desen selven dach.

28 Des selven daegs nam oock Josua [26] Makkeda in/ ende sloegse met de scherpte des sweerts/ daer toe verbrandde hy der selver Koninck/ haerlieden/ ende alle [27] ziele die daer inne was/ hy en liet geen overige overblijven: ende hy dede den Koninck van Makkeda gelijck als hy den Koninck van Jericho gedaen hadde.

26 Dit was een stadt gelegen in de uyterste lantpalē der stamme Juda/ tegen 't Weste/ Jos. 15. 41.
27 O. menschen/ ende soo hier na/ want vee ende andere dingen waren der Israeliten buyt/ Deut. 20. 16. ende 17. ende onder v. 40. ende 11. 11.
28 T. w. die alle/ die mede te Gibeon geweest waren.
29 And. Lobna, een stadt gelegen in de stamme Juda/ Jos. 15. 42. eñ den Priesteren uyt den huyse Aarons tot een wooninge gegeven. Jos. 21. 13.

29 Doe tooch Josua door/ eñ [28] gantsch Israël met hem/ van Makkeda nae [29] Libna: ende hy krijchde tegen Libna.

30 Ende de HEERE gaf de selve oock in de hant Israëls/ met haren Koninck/ ende hy sloechse met de scherpte des sweerts/ ende alle ziele die daer inne was/ hy en liet daer in geen overige overblijven: ende hy dede der selver Koninck gelijck als hy den Koninck van Jericho gedaē hadde.

31 Doe tooch Josua voort/ ende gantsch Israël met hem van Libna nae [30] Lachis: ende hy belegerdese/ ende krijchde tegen haer.

30 Dit was ē stercke stadt/ gelegen aen de uyterste pale der stamme Juda tegen 't Westē/ Jos. 15. 39.
31 T. w. na dat hy met het leger daer voor gekomen was.

32 Ende de HEERE gaf Lachis in de hant Israëls/ ende hy namse in [31] op den tweeden dach/ eñ hy sloechse met de scherpte des sweerts/ ende alle ziele die daer inne was/ nae alles dat hy Libna gedaē hadde.

33 Doe trock Horam de Koninck van [32] Gezer op/ om Lachis te helpen: maer Josua sloech hem/ ende sijn volck/ tot dat hy hem geen overige over en liet.

32 Een stadt gelegen in de Stamme Ephraim/ Jos. 16. 3/10. Jud. 1. 19.

34 Ende Josua trock voort van Lachis nae [33] Eglon/ ende gantsch Israël met hem: ende sy belegerdense/ ende krijchden tegens haer.

33 Een Stadt gelegen in de stamme Juda/ Jos. 15. 38. ontrent vijf mijlen van Jerusalem/ nae het Zuyden/ ende drie mijlen van Emaus.

35 Ende sy namense in/ ten [34] selven dage/ ende sloegense met de scherpte des sweerts/ ende alle ziele die daer in was verbande hy des selven daechs: nae alles dat hy Lachis gedaen hadde.

34 T. w. doe hyse belegert hadde/ siet v. 32.

36 Daer na tooch Josua op/ ende gantsch Israël met hem/ van Eglon [35] nae Hebron: ende sy krijchden tegen haer.

35 De in-neminge van Hebron woort onder cap. 14. ende c. 15. breeder verhaelt. Dese stadt is eene vande outste steden in 't lant Canaan: Sy is gebout seven jaer voor Zoan in Egypten. Num. 13. 23. Sy lach in het erfdeel Juda. Jos. 15. 13. Sy was eerst genoemt Kiriath-Arba.

37 Ende sy namense in/ ende sloegense met de scherpte des sweerts/ soo haren [36] Koninck/ als alle hare steden/ ende alle ziele die daer inne was/ hy en liet niemant in 't leven overich blijven/ nae alles dat hy Eglon gedaen hadde: ende hy verbandese/ ende alle ziele die daer inne was.

36 Verst. hier den Koninck van Hebron/ die in des opgehangenen plaetse v. 26. gevolgt was.

38 Doe keerde Josua/ ende gantsch Israël met hem nae [37] Debir: ende hy krijchde tegen haer.

37 Een stadt gelegen aen de uyterste palen der stamme Juda/ daer sy aen het erfdeel der stamme Simeon komt/ ende is eerst genoemt geweest Kiriath-Sepher. D. de Boeck stadt. Daer was oock eene stadt Debir genoemt/ gelegen over de Jordane inde Stamme Gad/ aen de uyterste lant-pale der selver. Jos. 13. 26.

29 Eñ hy namse in/ met haren Koninck/ ende alle hare steden/ ende sy sloegense met de scherpte des sweerts/ ende verbanden alle ziele die daer innē was/ hy en liet geen overige over blijven/ gelijck als hy Hebron gedaen hadde/ alsoo dede hy Debir/ ende haren Koninck/ ende gelijck als hy Libna ende haren Koninck gedaen hadde.

40 Also [38] sloech Josua 't gantsche lant/ 't geberchte/ ende 't zuyden/ ende de leegte/ ende de afloopingen der wateren/ ende alle hare Koningen/ hy en liet geen overige over blijven: ja hy verbande [39] alles wat adem hadde/ [40] gelijck als de HEERE de Godt Israëls [d] geboden hadde.

38 D. hy won dat gantsche lant/ ende nam het in.
39 D. alle de menschen/ want het vee behielden sy voor haren buyt/ *Hebr.* allen adem.
40 Dit dient om Josua ende de Israeliten te ontschuldigē/ van wegen 't ombrengē van soo groote menichtē van menschen/ als sy door de scherpte des sweerts vernielt hebben.
d Deut. 7. 2. ende 20. 16, 17. Ios. 8. 2.

41 Ende Josua sloechse van Kades-Barnea ende tot Gaza toe: oock 't gantsche lant [41] Gosen/ ende tot Gibeon toe.

42 Eñ Josua nam alle dese Koningen eñ haer lant op eenmael: [42] want de HEERE de Godt Israëls streedt voor Israël.

43 Doe keerde Josua weder/ ende gantsch Israël met hem nae het leger te Gilgal [43].

41 Dit en is dat Gosen niet/ dat in Egypten leyt/ daer van Gen. 45. 10. gesproken wort/ maer 't leyt in het lant Canaan/ daer van ond. cap. 11. vss. 16/ eñ 17. gesproken wort/ ende cap. 15. 51. 42 Dese woorden zijn hier by gevoegt/ om alle menschen die dit lesen/ alle twijffelinge/ aengaende de waerheyt deser groote daden/ te benemen. 43 Al watter tot hier toe in dit boeck verhaelt is/ is geschiet inden tijt van ontrent seven jaren van 't begin deses boecx af. O. van 't gene dat Josua ende de kinderen Israëls uytgericht hebben na hare inkomste in het lant Canaan.

Het xj. Capittel.

Na dat die vijf Koningen der Canaaniten overwonnen waren/ so versamelden haer alle die andere Koningen ende volcken des lants Canaan/ aen het water Merom/ om tegen Israël te strijden/ v. 1/ &c. Godt spreeckt Josua eenen moet aen/ ende belooft hem d' overwinninge over die allegaer/ 6. Josua overvaltse onversiens/ 7. eñ verslaetse alle te samen/ 8. ende hy neemt alle hare steden in/ ende plundertse/ doodende de inwoonders der selver/ 12. Gibeon alleen maeckt vrede met de Israëliten/ 19. De Enakim worden oock uyt-geroeyt/ 21. uytgenomen die tot Gaza/ tot Gath/ ende tot Asdod/ 23.

1 'T geschiedde daerna/ als Jabin de Koninck van [1] Hazor dit hoorde/ soo sondt hy tot Jobab den Koninck van Madon/ ende tot den Koninck van [2] Simron/ ende tot den Koninck van Achsaph.

2 Ende tot de Koningen die tegen 't Noorden op 't geberchte/ ende [3] op het vlacke tegen 't Zuyden van [4] Cinneroth/ ende in de leechte/ ende [5] in Naphoth-Dor [6] aen de Zee waren.

3 Tot de Canaaniten tegen 't Oosten ende tegen 't Westen/ ende de Amoriten ende de Hetiten/ ende de Pheresiten/ ende de Jebusiten op 't geberchte/ ende de Heviten onder aen Hermon in den lande [7] Mizpa.

4 Dese nu togē uyt/ ende alle hare heyrlegers

1 De name eener stadt/ gelegen in het over Galilæa, anders genoemt Galilæa der Heydenen/ niet verre van Kades.
2 Jos. 12. 20. wort dese stadt genoemt Simron Meron.
3 And. inde woestijne.
4 And. genoemt Gennesaret. Luc. 5. 1. oock de Zee Tiberiadis, ende de Galileische Zee.
5 Ofte/ in de lantstreken, gewesten, contreyen van Dor.
6 Ofte/ tegen 't Westen.
7 Siet Jud. 10. v. 17.

legers met haer/ veel volcx/ als het zant dat aen den oever der Zee is in veelheyt: ende seer vele peerden ende wagens.

5 Alle dese Koningen werden vergadert/ ende quamen ende legerden sich t'samen aen de wateren van Merom/ om tegen Israël te krijgen.

6 Ende de HEERE seyde tot Josua/ Vreest niet voor hare aengesichten/ want morgen ontrent deser tijt sal ickse allegaer verslagen geven voor het aengesichte Israëls: hare peerden sult ghy [8] verlemmen/ eñ hare wagenẽ met den vyere verbrandẽ.

7 Ende Josua/ ende al het krijchsvolck met hem/ quam snellick over haer aen de wateren van Merom/ ende overvielense.

8 Ende de HEERE gafse in de hant Israëls/ ende sy sloegense/ ende sy joegense na tot [9] groot Zidon toe/ ende tot [10] Misrephot-maim/ ende tot het dal Mizpe tegen 't Oosten/ ende sy sloegense tot dat sy geen overige onder haer over en lieten.

9 Josua nu dede haer gelijck als hem de HEERE geseyt hadde/ hare peerden [11] verlemde hy/ ende hare wagenen verbrandde hy met vyer.

10 Ende Josua keerde weder ter selver tijt/ ende hy nam Hazor in/ ende haren Koninck sloech hy met den sweerde: want Hazor was te voren [12] het hooft aller deser Koninckrijcken.

11 Ende sy sloegen [13] alle ziele die daer inne was met de scherpte des sweerts/ die verbannende/ daer bleef [14] niets overich dat adem hadde: ende Hazor verbrandde hy met den vyere.

12 Ende Josua nam alle de stedẽ deser Koningen in/ ende alle hare Koningen/ ende hy sloechse met de scherpte des sweerts/ haer verbannende/ [a] gelijck als Mose de knecht des HEEREN geboden hadde.

13 Alleenlick en verbrandden de Israëliten geene steden/ [15] die op hare heuvelen stonden/ behalven Hazor alleen/ dat verbrandde Josua.

14 Ende al den roof deser steden/ ende 't vee roofden de kinderẽ Israëls voor sich: alleenlick sloegen sy alle de menschen met de scherpte des sweerts/ tot dat syse verdelgden/ sy en lieten niet overblijven dat adem hadde.

15 [b] Gelijck als de HEERE Mose sijnen knecht geboden hadde/ [c] alsoo geboodt Mose aen Josua: ende also dede Josua/ hy en deder niet een woort af van allen dat de HEERE Mose geboden hadde.

16 Also nam Josua al dat lant in/ het geberchte/ ende al het Suydẽ/ ende al [16] het lant Gosen/ eñ de leechte/ eñ 't vlacke velt/ ende 't geberchte [17] Israëls/ eñ sijne leegte.

17 Van den [18] kalen berch/ die opwaerts na Seïr gaet/ tot Baal Gad toe/ in het dal van Libanon/ onder aen den berch Hermon: Alle hare Koningen nam hy oock/ ende sloechse/ ende doodde se.

18 [19] Vele dagen voerde Josua krijch tegen alle dese Koningen.

19 Daer en was geene stadt die vrede maeckte met de kinderen Israëls/ behalven de Heviten/ inwoonders van Gibeon: sy [20] namense alle in door krijch.

20 Want het was van den HEERE/ hare herten te verstocken/ datse Israël met oorloge te gemoete gingen/ op dat hyse verbannen soude/ dat haer geen genade en geschiedde/ maer op dat hyse verdelgen soude/ gelijck als de HEERE Mose geboden hadde.

21 Te dier tijt nu quam Josua/ ende roeyde de [21] Enakim uyt/ van 't geberchte/ van Hebron/ van Debir/ van Anab/ ende van 't gantsche geberchte Juda/ ende van 't gantsche geberchte Israëls: Josua verbandese met hare steden.

22 Daer en bleef niemant van de Enakim overich in 't lant der kinderen Israëls: Alleenlick bleven sy overich te Gaza/ te [22] Gath/ ende te Asdod.

23 Also nam Josua [23] al dat lant in/ nae alles dat de HEERE tot Mose gesproken hadde: eñ Josua gaf het Israël ten erve/ [24] nae hare afdeylingen/ na hare stammen: [25] ende 't lant rustede van den krijch.

8 D. De semwen der achterste schenckelen in stucken snijden/ op dat sy noch tot den krijch/ noch tot anderen arbeyt deugen souden.
9 Niet daerom wort dese stadt groot Zidon genoemt/ als ofter oock een kleyn Zidon ware: maer ten aensien van de grootheyt der stadt. Sy heeft haren name van Zidon/ den eerstgeborenen sone van Canaan/ van welcken gesproken wort Gen. 10. 15.
10 Dit woort wert verscheydelick uytgeleght/ eenige/ tot aen de warme-wateren. And. tot de glas-ovens. And. tot aende sout-putten. *Hebr.* Tot de verbrandingen der wateren.
11 Siet v. 6.
12 D. de hooftstadt/ verstaet dit van dat deel des Canaanitischen landes daer Josua te dier tijt den krijch voerde.
13 D. al de menschen/ het vee hebben sy geroofst/ ende voor haer selven behouden.
14 D. geen mensche.
a Deuter. 20. 16, 17. Ios. 10. 40.
15 And. die met hare wallen [of bollewercken] gebleven waren. D. die noch niet geslecht of ontmuert en waren/ als de Israeliten de selve innamen/ maer waren bemuert/ of bewalt gebleven/ want de kinderen Israels heten die in haer geheel/ op dat sy vry en vrank in de selve souden woonen mogen.
b Exod. 23. 32, 33. ende 34. 22. Num. 33. 52.
c Deut. 7. 2. ende 20. 16.
16 Siet vov. Cap. 10. 41.
17 D. in het welcke Israel gewoont heeft/ ofte 't welck den stamme Israels/ (uytgenomen Juda) te deele gevallen was: die vande stamme Juda hadden haer eygen geberchte/ als blijckt v. 21.
18 Aldus wort desen berch genaemt/ om dat hy kael/ of sonder boomẽ/ gras/ ofte kruyt was. andere behouden het Hebr. woort Halak, als zijnde een eygen naem.
19 Wat meer dan ses jaren/ gelijck af te nemen is uyt Calebs ouderdom/ als hy een erf-lant van Josua begeerde/ Jos. 14. 7.
20 T. w. alle de voben-genaemde Steden, ofte alle de Steden daer Josua voor quam: andersins is het seecker/ datter noch lange daer na/ ten tijden der Richteren/ vele Steden waren/ die de Israeliten noch niet ingenomen en hadden.

21 Siet Num. 13. 23. ende Deut. 1. 28.
22 Hier woonde de Reuse Goliath/ 1. Sam. 17. 4.
23 D. het grootste ende voornaemste deel: ofte al, D. allerley lant. T. w. vlack/ berg-achtich/ weyde-lant/ heyde/ waterich/ &c.
24 Dese afdeylinge des lants wort verhaelt/ Jos. 15. ende inde navolgende Capittelen.
25 Verst. dit van openbare oorloge/ alsmen met legers tegens malkanderen te velde komt.

Het xij. Capittel.

Een kort verhael ofte Register der Coningen/ ende harer Rijcken/ die van de Israëliten zijn verslagen/ op dat sy der selver lant erffelick souden besitten/ eerst ten tijde Mosis aen gene zyde der Jordane/ v. 1/ &c. Daer na door Josua op dese zyde der Jordane/ 7. Zijnde t' samen een ende dertich Coningen/ 24.

1 DIt nu zijn de Koningẽ des lants/ die de kinderen Israëls geslagen hebben/ ende haer lant erflick besaten aen gene zijde der Jordane/ tegen den opganck der sonne: van de beke Arnon af/ tot den berch Hermon/ ende 't gantsche vlacke velt tegen 't Oosten:

2 Sihon den Koninck der Amoriten/ die te Hesbon woonde: Die van Aroër af heerschte/ welke aen dẽ [1] oever der beke Arnon is/ [a] eñ [over] 't midden der beke/ ende de helft van Gilead/ eñ tot aen de beke Jabbok/ de lantpale der kinderen Ammons.

3 Ende [over] het vlacke velt tot aen de zee [2] Cinneroth tegen 't oosten/ ende tot aen [3] de zee des vlacken velts/ de sout-zee/ tegen 't oosten/ des weegs nae [4] Beth-Jesimoth: eñ van het zuyden beneden [5] Asdoth Pisga.

4 [b] Daer toe de lantpale van Og den Koninck van Basan/ die van 't overblijfsel der [6] Reusen was/ woonende te Astharoth ende te Edreï.

5 Eñ heerschte over den berch Hermon/ ende over Salcha/ ende over geheel Basan tot aen de lantpale [7] der Gesuriten/ ende der Maachatiten: ende de helft van Gilead de lantpale Sihons des Coninx van Hesbon.

6 Mose de knecht des HEEREN/ ende de kinderen Israëls sloegense/ [c] ende Mose de knecht des HEEREN gaf de Rubeniten ende de Gaditen/ ende den halven stamme Manasse dat [lant] tot eene erffelicke besittinge.

7 Dit nu zijn de Koningen des lants/ die Josua sloech/ ende de kinderẽ Israëls/ [d] aen dese zijde der Jordane tegen 't Westen/ van Baal-Gad aen/ in 't dal van Libanon/ ende tot [8] aen den kalen berch/ die nae Seïr opgaet: ende Josua gaf het den stammen Israëls tot een erffelicke besittinge/ [9] nae hare afdeylingen.

8 Wat op 't geberchte/ ende in de leegte/ ende in 't vlacke velt/ ende in de afloopingen der wateren/ ende in de woestijne/ ende tegen 't Zuyden was: de Hethiten/ de Amoriten/ ende Canaaniten/ de Pherezi-ten/ de Heviten/ ende de Jebusiten.

9 De Koninck van Jericho een: De Koninck van Ai/ die ter zijdẽ Bethel is/ eẽ.

10 De Koninck van Jerusalem een/ de Koninck van Hebron een.

11 De Koninck van Jarmuth een/ de Koninck van Lachis een.

12 De Koninck van Eglon een/ de Koninck van Geser een.

13 De Koninck van Debir een/ de Koninck van Geder een.

1 *Hebr.* Lippe.
a Deut. 3. 8, 16.
2 Siet Jos. 11, 2, ende Deut. 3. 17.
3 Aldus wort genoemt de doode Zee. D. de sout-Zee/ ende de poel van Sodoma/ ende de poel Asphaltites.
4 D. Gelegen inde lant-pale der Moabiten/ Ezech. 25. 9.
5 D. afloop des heuvels, het is een deel des berchs Abarim.
b Deut. 1. 4.
6 *Hebr.* Rephaim.
7 Dese woonden in 't Lant Basan aen de uyterste palen des selben lants, 't welck 2. Sam. 15. 8. van Absalom genoemt wort Gesur in Syria, om dat het ontrent de Stadt ende 't lant van Damasco lach. Gesur was een Coninckliicke Stadt: De dochter Thalmai des Coninckx te Gesur/ was Davids huysvrouwe/ ende de moeder Absaloms/ 2. Sam. 3. 3. Tot den welcken oock Absalom gevlucht is/ als hy sijnen broeder Amnon hadde omgebracht/ 2. Sam. 13. 37. het lant der Gesuriten is wel den halven stamme Manasse te deele gevallen/ maer sy en hebben de inwoonders des selben niet verdreven/ Jos. 13. 13.
c Num. 21. 24. ende cap. 32. v. 33.
d Ios. 10. 40.
8 Siet vov. cap. 11. 17.
9 D. eenen yegelicken sijn deel.

14 De Koninck van [10] Hozma een / de Koninck van Harad een.

15 De Koninck van Libna een / de Koninck van [11] Adullam een.

16 De Koninck van Makkeda een / de Koninck van Beth-el een.

17 De Koninck van Tappuah een / de Koninck van Hepher een.

18 De Koninck van Aphek een / de Koninck van Lassaron een.

19 De Koninck van Madon een / de Koninck van Hazor een.

20 De Koninck van Simron Meron een / de Koninck van Achsaph een.

21 De Koninck van Taanach een / de Koninck van Megiddo een.

22 De Koninck van Kedes een / de Koninck van Jokneam / aen den Carmel / een.

23 De Koninck van Dor / [12] tot Naphath Dor / een: [13] De Koninck der Heydenen te Gilgal een.

24 De Koninck van Tirza een: Alle dese Koningen zijn eenendertich.

10 Siet de aenteeckeninge / Jud. 1. 71.

11 Dit was een stadt in het lant Juda / van de welcke oock gesproken wort / 1. Chron. 11. 15. by de selve was een spelonck daer in sich David heeft gehouden / vluchtende voor Saul / 1. Sam. 22. 1. Ende daer heeft hy den lvij. Psalm gemaeckt.

12 Siet Jos. 11. 3.

13 Of / de Coninck van Gojim.

Het xiij. Capittel.

De Heere geeft Josua / doe hy nu out geworden was / te kennen / wat lant datter noch overich was te winnen / v. 1 / &c. Ende hy beveelt hem / dat gantsche lant den negen stammen ende een halve uyt te deylen / 7. Hier by wort gevoegt een kort verhael des lants dat Mose hadde ingenomen op gene zijde der Jordane / 9. De oorsake waerom de Leviten geen erfdeel en mosten hebben / 14. Het deel der Rubeniten / 9. der Gaditen / 24. der halve stamme Manasse / 29. Daer wort wederom aengewesen / waerom de Leviten geen erfdeel gegeven en is / 33.

1 Josua nu was out / [1] wel bedaecht: ende de HEERE seyde tot hem / Ghy zijt out geworden / wel bedaecht / ende daer is seer veel lants overgebleven om dat erffelick te besitten.

2 Dit is 't lant dat overgebleven is: alle der Philistynẽ ende het gantsche [2] Gesuri:

3 Van [3] Sihor / die voor aen Egypten is / tot aen de lantpale Ekrons tegen 't Noorden / dat den Canaaniten toegerekent wort: [4] vijf Vorsten der Philistynen / de Gazatiter / eñ Asdoditer / de Askeloniter / de Gethiter / eñ Ekroniter / [5] eñ de Aviten.

4 Van 't Suyden / 't gantsche lant der Canaaniten / ende [6] Meara / die der Zidoniten is / tot Aphek toe / tot aen de lantpale der Amoriten.

5 Daer toe het lant der [7] Gibliten / ende den gantschen Libanon tegen den opganck der sonne / van Baal-Gad onder aen den berch Hermon / tot aen den inganck van Hamath.

6 Alle die op 't geberchte woonen van Libanon aen tot Misrephoth-Maim toe / alle de Zidoniten; ick salse verdrijven / van het aengesichte der kinderen Israëls: alleenlick maeckt dat het Israël ten erfdeele valle / gelijck als ick u geboden hebbe.

7 Ende nu / deylt dit lant tot een erfdeel den negen stammen / ende den halven stamme Manasse.

8 [8] Met den welcken de Rubeniten ende Gaditen hare erffenisse ontfangen hebben: de welcke Mose haerlieden gaf aen gene zijde der Jordane tegen 't Oosten / [9] gelijck als Mose de knecht des HEEREN hen gegeven hadde.

9 Van Aroër aen / die aen den [10] oever der beke Arnon is / ende de stadt / die in 't midden der beke is / ende al het vlacke lant van Medeba tot Dibon toe.

10 Ende alle de steden Sihons des Konincks der Amoriten / die te Hesbon geregeert heeft / tot aen de lantpale der kinderen Ammons:

11 Ende Gilead / ende de lantpale der Gesuriten / ende der Maachatiten / ende den gantschen berch Hermon / ende gantsch Basan / tot Salcha toe.

1 *Hebr.* komende, of / gaende in dagen. Siet de aent. op Gen. 18. 11.

2 Van het lant Gesur wort oock gesproken / 2. Sam. 3. 3. ende 15. 8. eñ 14. 26.

3 Een Riviere / die van swarticheyt haren name heeft / men meent datse Palestinam van Egypten scheyt / Siet Num. 34. 5.

4 Hier wort het woort Vorsten gestelt voor de Vorstendommen selfs.

5 D. boven de vijf Vorsten waren noch oock de Aviten. *Hebr.* Avvim. Het is wel soo / dat die van Caphthor de Aviten verdelgt hadden / Deuter. 2. 23. maer daer waren der noch eenige overich gebleven / van dewelcke hier gesproken wort.

6 Eenige nemen dit voor den name eener stadt: Andere / voor den name eener Riviere.

7 Siet 1. Reg. 5. op v. 18. Psa. 83. op v. 8.

8 T. w. halven stamme Manasse.

9 D. op alsulcke wijse / ende met sulcke conditien. Siet bov. 4. 12.

10 *Hebr.* Lippe.

12 Het gantsche Koninckrijcke Ogs in Basan / die geregeert heeft te Astharoth / ende te Edrei / dese is overich gebleven uyt het overblijfsel [11] der Reusen / dewelcke Mose heeft verslagen / eñ heeftse verdrevẽ.

13 Doch de kinderen Israëls en verdreven de Gesuriten / noch de Maachatiten niet: Maer Gesur ende Maachath woonden in 't midden van Israël tot op desen dach.

14 Alleenlick en gaf [12] hy den stamme Levi geen erffenisse: [13] De vyer-offeren Godes des HEEREN Israëls / [14] die zijn [15] syne erffenisse / gelijck als hy hem gesproken hadde.

15 Also gaf Mose de stamme der kinderen Ruben nae hare huysgesinnen /

16 Dat hare lantpale was van Aroër af / dat aen den oever der beke Arnons is / ende de stadt die in 't midden der beke is / ende al het vlacke lant tot Medeba toe:

17 [16] Hesbon ende alle hare steden / die in het vlacke lant zijn / Dibon / ende Bamoth-Baal / ende Beth-Baal-Meon.

18 Ende Jahza / ende Kedemoth / ende Mephaath.

19 Ende Kiriathaim / ende Sibma / ende Zereth / Hassahar op den berch des dals.

20 Ende Beth-Peor / ende [17] Asdoth-pisga / ende Beth-Jesimoth.

21 Ende alle steden des vlacken lants / ende 't gantsche Koninckrijcke Sihons des Konincks der Amoriten / die te Hesbon regeerde: den welcken Mose geslagen heeft / [18] mitsgaders de Vorsten Midjan / Evi / eñ Rekem / eñ Zur / ende Hur / eñ Reba / [19] Geweldige Sihons / inwoonders des lants.

22 [20] Daer toe hebben de kinderen Israëls met den sweerde gedoodt Bileam den sone Beors / den voorsegger / neffens de gene / die van haer verslagen zijn.

23 De lantpale nu der kinderen Rubens was de Jordane / ende [der selver] lantpale: [a] Dat is het erfdeel der kinderen Rubens nae hare huysgesinnen / steden / ende hare dorpen.

24 Ende der stamme Gads / den kinderen Gads na hare huysgesinnen gaf Mose /

25 Dat hare lantpale was Jaëzer / ende alle de steden Gileads / ende [21] het halve lant der kinderen Ammons: tot Aroër toe / die voor aen Rabba is.

26 Ende van Hesbon af tot Ramath-mizpe / ende Bethonim: ende van Mahanaim tot aen de lantpale van Debir.

27 Ende in 't dal Beth-Haram / ende Beth-nimra / ende Succoth / ende Zaphon / dat overich was van 't Koninckrijcke Sihons des Konincks te Hesbon / de Jordane / ende [der [22] selver] lantpale / tot aen het eynde der Zee Cinnereth / over de Jordane / tegen 't Oosten.

28 Dit is het erfdeel der kinderen Gads / nae hare huysgesinnen: de steden ende hare dorpen.

29 Voorder hadde Mose den halven stamme Manasse [een erffenisse] gegeven: die aen de halve stamme der kinderen Manasse [23] bleef / nae hare huysgesinnen.

30 So dat hare lantpale was van Mahanaim af / het gantsche Basan / het gantsche Koninckrijcke van Og den Koninck van Basan / ende alle de vlecken [24] Jaïrs / die in Basan zijn / [25] tsestich steden.

31 Eñ het halve Gilead / ende Astharoth /

11 Siet Gen. 14. v. 5.

12 T. w. Mose / als blijckt v. 33.

13 D. 't gene dat van de vyer-offeren overich bleef. Siet Num. 18. vss. 8 / 20 / 21 / 24. Deut. 10. 9. ende 18. 2.

14 Ofte / dat is.

15 T. w. des Levi / ofte der Leviten.

16 Dese stadt quam de Rubeniten ende de Gaditen t' samen toe / 't welck aen te mercken is / om datter ond. cap. 21. 39. geseyt wort / dat de Gaditen dese stadt den Leviten gegeven hebben.

17 Siet de aenteec. op Jos. 12. 3.

18 Verst. dat Mose dese oock geslagen heeft / Siet Num. 31. 8.

19 D. Stadt-houders / Leen-mannen / Overste: Num. 31. 8. werden sy Coningen genoemt.

20 Siet Num. 24. op v. 25.

a Num. 34. 6.

21 Hier is aen te mercken / dat Sihon het selve den Ammoniten eerst hadde afgenomen / Num. 21. 26. Soo dat het de kinderen Israels met den Ammoniten afgenomen en hebben; (want sulcx was haer verboden / Deut. 2. 16.) maer den Coninck Sihon. Siet Jud. 11. 15.

22 Dit was den oever der Jordane.

23 *Hebr.* was.

24 Jaïr is van sijn vaderlicke afkomste uyt de stamme Juda geweest / want Hezron de sone Perez / was sijn Groot-vader / uyt de stamme Juda: maer Machirs des soons Manasse dochter was sijn Groot-moeder / 1. Chron. 2. 21 / 22. ende om dat sijn Groot-moeder Manasse tot eenẽ Grootvader gehadt heeft / daeromme wort hy eẽ sone Manasse genoemt Num. 32. 41. Hy heeft oock de stãme Manasse gevolgt / onder de welcke hy hem soo kloeckelick gedragẽ heeft / dat hy sulck een groot lant ende erfdeel onder haer gekregen heeft.

25 Dit is 't getal der Steden die dese stamme in het Coninckrijcke Basan gehadt heeft.

roth/ ende Edreï/ steden des Koninckrijcks van Og in Basan/ waren der kinderen Machirs/ des soons Manasse/ [namelick] [26] de helft der kinderen Machirs/ nae hare huysgesinnen.

32 Dat is het dat Mose ten erve [27] uytgedeylt hadde in de velden Moabs/ op gene zijde der Jordane van Jericho/ tegen 't Oosten.

33 Maer den stamme Levi en gaf Mose geen erfdeel: [b] De HEERE de Godt Israëls is selfs haerlieder erfdeel/ gelijck als hy [28] tot haer gesproken heeft.

26 Want sijne ses sonen hadden haer erfdeel ontfangen aen d'ander zijde der Jordane/ met de negen stammen. Siet ond. 17. 2.
27 And. ingegeven hadde.
b Num. 18. 20. Deut. 10. 9. ende 18. 2.
28 Ofte/ van haer.

Het xiiij. Capittel.

Alsmen het lant aen dese zyde der Jordane soude uyt-deylen/ v. 1/ &c. So gaf Caleb voor/ dat hem het lant Hebrons beloofst was door Mose/ 6. Doe hy was weder-gekomen van het bespieden des lants/ den volcke goeden moet gevende/ 7. Josua geeft Caleb het lant 't welcke hy begeerde/ 13.

1 DIt [1] is nu 't gene dat de kinderen Israëls ge-erft hebben in 't lant Canaan: [a] 't welck de Priester Eleazar/ en Josua de sone Nun/ ende [2] de hoofden der vaderen van de stammen der kinderen Israëls/ haer hebben doen erven;

2 Door het lot harer erffenisse: gelijck als de HEERE door den [3] dienst Mose geboden hadde/ [b] aengaende de negen stammen ende den [4] halven stamme:

3 Want den tween stammen/ ende den halven stamme hadde Mose een erfdeel gegeven op gene zijde der Jordane: maer den Leviten en hadde hy geen erfdeel [5] onder hen gegeven.

4 Want de kinderen Josephs [6] waren twee stammen/ Manasse ende Ephraim: ende den Leviten en gaven sy geen deel in den lande/ maer steden om te bewonen/ ende [7] der selver voorsteden voor haer vee ende voor hare besittinge.

5 Gelijck als de HEERE Mose geboden hadde/ alsoo deden de kinderen Israëls/ ende [8] sy deylden het lant.

6 [9] Doe naederden de kinderen Juda tot Josua te [10] Gilgal/ ende Caleb de sone Jephunne/ de Kenesiter/ seyde tot hem: Ghy weet [c] het woort dat de HEERE tot Mose [11] den man Godts gesproken heeft te Kades Barnea/ ter oorsake van my/ ende ter oorsake van u.

7 Ick was [12] veertich jaer out/ doe Mose de knecht des HEEREN my uytgesonden heeft van Kades Barnea/ om het lant te verspieden: en ick hem antwoorde bracht/ [13] gelijck alst in mijn herte was.

8 Maer [14] mijne broederen die met my opgegaen waren/ [15] deden het herte des volcx smelten: [d] doch [16] ick volherdde den HEERE mijnen Godt na te volgen.

9 [17] Doe swoer Mose te dien selven dage/ seggende: [18] Indien niet het lant daer uwen voet op getreden heeft/ u/ ende uwen kinderen ten erfdeele sal zijn in eeuwicheyt! Dewijle ghy volhert hebt den HEERE mijnen Godt na te volgen.

10 Ende [19] nu/ siet/ de HEERE heeft my in 't leven behouden/ gelijck als hy gesproken heeft: 't zijn nu vijf ende veertich jaer sedert dat de HEERE dit woort tot Mose gesproken heeft/ doe Israël inde woestijne wandelde: ende nu/ siet ick ben heden [20] vijf en tachtentich jaer out.

11 Ick ben noch heden soo sterck/ gelijck als ick was ten dage/ doe Mose my uytsondt: gelijck mijn kracht doe was/ alsoo is nu mijne kracht/ tot de oorloge/ ende [21] om [e] uyt te gaen/ ende om in te gaen.

12 Ende nu/ geeft my [22] dit geberchte/ daer van de HEERE te dien dage gesproken heeft: want [23] ghy hebt het te dien selven dage gehoort/ dat de Enakim aldaer waren/ ende datter groote vaste steden waren/ of de HEERE met my ware/ dat ickse verdreve/ gelijck als de HEERE gesproken heeft.

13 Doe [24] segende hem Josua/ ende hy gaf Caleb den sone Jephunne Hebron ten erfdeele.

14 Daerom wert [25] Hebron/ Caleb den sone Jephunne den Kenesiter/ ten erfdeele tot op desen dach: om dat hy volherdt hadde den HEERE den Godt Israëls na te volgen.

15 De name nu van [26] Hebron was eertijts Kiriath-Arba/ [27] die [28] een groot mensche geweest is onder de Enakim: ende [29] het lant rustede van den krijch.

1 T. w. Dat verhaelt wort in dit en de vijf volgende cap.
a Num. 34. 17.
2 D. De overste Vaders der stammen Israels. Dese mannen die over dese uytdeelinge des lants souden staen/ zijn te vooren van Godt selve gestelt/ ende met namen uytgedruckt ten tijde Mose/ Num. 34. 16.
3 *Hebr.* de hant.
b Num. 26. 55.
4 T. w. Den halven stamme Manasse.
5 *Hebr.* In het midden van haer.
6 Dit hadde Jacob alsoo op sijn doot-bedde verordineert/ Gen. 48. 5.
7 T. w. Steden.
8 Niet met der daet/ maer nae de ordre die sy in haren sin ofte by haer selven maeckten. alsoo staet Gen. 37. 21. Sy verloste hem, D. Sy meynde/ of poochde hem te verlossen. Alsoo oock Exo. 12. 48. en het Pascha houdt, dat is/ houden wil.
9 T. w. om Caleb/ die van hare stamme was/ by te staen/ in 't bevorderen sijns rechts ende erfdeels 't welck hem beloofst was.
10 Het schijnt dat dese deylinge is geschiet als het Leger ende de Tente noch te Gilgal was: De andere deelingen zijn te Silo geschiet/ daer de tente henen gebracht is van Gilgal/ gelijck hier ond. c. 16. verhaelt wort.
c Num. 14. 24. Deut. 1. 36.
11 Siet Jud. 13. op v. 6.
12 *Hebr.* een sone van veertich jaer, alsoo oock v. 10.
13 D. gelijck ick in mijn herte wist waer te zijn. T. w. dat Godt ons in het lant Canaan brengen soude.
14 D. Mijne lants-lieden/ verstaende de tien verspieders/ die met hem uyt-gesonden waren.
15 D. sy maeckten het herte des volcks versaegt/ ende moedeloos.
d Num. 14. 24.
16 *Hebr.* vervulde achter den Heere: alsoo oock v. 9. ende 14. siet Num. 14. v. 24.
17 Sonder twijfel door Godts last ende ingeven. Vgel. den eedt Godts. Num. 14. 21/ 24.
18 Siet Gen. 14. op v. 23. ende de volkomene reden Jos. 22. 22. ende 1. Sam. 24. 22. ende 25. 22.
19 Dit was het sevende jaer na dat de Israëliten in 't lant Canaan gekomen waren.
20 *Hebr.* een sone van vijf en tachtentich jaer.

21 Siet Deut. 31. v. 2.
e Num. 27. 17. Deut. 31. 2.
22 D. dit berch-lant. T. w. 't geberchte Juda/ daer de stadt Hebron op lach.
23 Hier uyt is af te nemen/ dat Caleb dese bede aen Josua gedaen heeft eer dat het lant Canaän geheel ingenomen was/ onaengesien dat cap. 10. 36/ 37. verhaelt is/ dat Josua Hebron heeft in genomen ende verstoort.
24 D. Hy consenteerde hem sijn begeerte/ en hy wenschte hem geluck/ en alles goets daer mede.
25 Verst. dit niet soo seer vande Stadt Hebron (want sy was een vry-Stadt/ ende quam de Leviten toe) als van het lant/ dorpen/ ende vlecken daer rondom gelegen/ siet Jos. 21. vs. 11/ 12. ende 1. Chron. 6. 56.
26 Vele houden 't daer voor/ dat Kiriath-Arba is genoemt geworden Hebron/ nae Hebron den sone Calebs/ die 1. Chron. 2. 41. genoemt wort de vader van Hebron.
27 Arba is de name eenes mans/ vanden welcken de stadt haren name heeft.
28 Soo ten aensiene sijner macht ende autoriteyt/ als der grootte sijnes lichaems: ende groot onder de Enakim, D. de grootste onder haer/ alsoo oock Luc. 1. 28.
29 T. w. Na dat Josua aen Caleb de stadt Hebron gegeven/ ende Caleb de selve hadde ingenomen: maer niet te dier tijt doese Caleb van Josua begeerde v. 12. want doe was Hebron ende noch vele lants te winnen.

Het xv. Capittel.

De lantpalen des erfdeels der stamme Juda/ v. 1/ &c. ende daer onder Kiriath-Arba het erfdeel Calebs/ 13. Die de drie sonen Enaks daer uyt verdreven heeft/ 14. Caleb belooft dien die Kiriath-Sepher slaen soude/ sijne dochter Achsa te geven/ 16. 't welck Othniel gedaen heeft/ 17. Sy versoeckt van haren vader eenich lant/ tot eenen bruyt-schat/ 18. 't welck hy haer geeft/ 19. Hier wort by-gevoegt het register der steden in de stamme Juda gelegen/ 20. De kinderen Juda en konden de Jebusiten uyt Jerusalem niet verdrijven/ 63.

1 ENde het lot voor de stamme der kinderen Juda/ nae hare huysgesinnen was: aen de lantpale Edoms/ de woestijne Zin Zuydwaerts was 't upterste tegen 't Zuyden.

2 So dat hare [1] lantpale [a] tegen 't Zuyden het uyterste van de sout-Zee was/ van [2] de tonge af/ die tegen 't Zuyden siet.

3 En gaet uyt nae 't Zuyden tot den opganck van [3] Akrabbim/ ende gaet door nae [4] Zin/ ende gaet op van 't Zuyden nae Kades Barnea: ende gaet door Hezron/ ende gaet op nae Adar/ ende gaet om Karkaa:

4 En gaet door nae Azmon/ ende komt uyt aen de [5] beke van Egypten/ en de uytgangen deser lantpale sullen nae de Zee zijn: Dit sal uwe lantpale tegen 't Zuyden zijn.

5 De lantpale nu tegen 't Oosten sal de sout-Zee zijn/ [6] tot aen 't uyterste der Jordane: ende de lantpale aen de zijde tegen 't Noorden/ sal zijn van de tonge der Zee/ van het uyterste der Jordane.

6 En dese lantpale sal opgaen tot Beth-hogla/ ende sal doorgaen van 't Noorden na Betharaba: ende dese lantpale sal opgaen tot den steen [7] Bohans des soons Ruben:

7 Voorder sal dese lantpale opgaen nae Debir van het dal Achor/ ende sal Noordwaerts sien nae [8] Gilgal/ 't welck tegen den opganck van Adummim is/ die aen het Zuyden der beke is: Daerna sal dese lantpale doorgaen tot het water van En-Semes/ ende hare uytgangen sullen wesen [9] te En-Rogel.

8 Ende dese lantpale sal opgaen door het dal des soons Hinnom/ aen de zijde [10] des Jebusiters van 't Zuyden/ de selve is Jerusalem: ende dese lantpale sal opwaerts gaen tot de spitse des berchs/ die voor aen het dal van Hinnom is/ Westwaerts/ 't welck in 't uyterste des dals der Rephaiten is/ tegen 't Noorden.

1 T. w. de Zuyder lantpale.
a Num. 34. 4.
2 Men meynt het zy eenen arm/ die van het lant tongs-wijse uytstac inde sout-zee/ alsoo oock Jes. 11. 15. ofte eenen inhoeck der Zee/ die als een tonge in het lant ginck.
3 Siet Jud. 1. v. 36. 't schijnt dat dese plaetse alsoo is genoemt/ om dat daer veel slangen en schorpioenen waren/ want 't Hebr. woort beteeckent schorpioenen. siet Deut. 8. 15.
4 'T schijnt de name eener plaetse te zijn/ in die tijden vermaert/ daer van de woestijne Zin haren name becomen heeft.
5 And. Riviere, genaemt Sichor/ siet Jos. 13. 3. And. Dal, als oock ond. v. 7. ende elders.
6 T. w. Daerse in de soute Zee valt.
7 De Stamme Rubens en hadde geen lant aen die zijde der Jordane: het schijnt dat die plaetse den name van Bohan/ eenen Rubeniter gekregen heeft/ van wegen eenige denckweerdige sake aldaer bedreven van hem/ ofte hem aengaende.
8 Ond. cap. 18. 17. genoemt Geliloth.
9 And. aen de fonteyne Rogels, D. de fonteyne des volders. Siet 1. Reg. 1. 9.
10 Jerusalem wort Jebus/ ofte de stadt des Jebusiters genaemt/ om dat het de hooft-stadt der Jebusiten was/ ende noch van de selve bewoont was/ Jud. 18. 28. ende 19. 10.

9 Daerna sal dese lantpale strecken van de hooghte des berchs tot aen de water-fonteyne Nephthoah/ ende uytgaen tot de steden des geberchtes Ephron: Verder sal dese lantpale strecken nae Baala/ dese is Kiriath-Jearim.

10 Daerna sal dese lantpale haer omme keeren van Baala tegen 't Westen/ nae [11] het geberchte Seir/ ende sal doorgaen aen de zijde des berchs Jearim van 't Noorden: desen is Chesalon/ ende hy sal afkomen nae [12] Beth-Semes/ ende door Timna gaen.

11 Voorder sal dese lantpale uytgaen aen de zijde van Ekron Noordwaerts/ ende dese lantpale sal strecken nae Sichron aen/ ende over den berch Baala gaen/ ende uytgaen te Jabneel: ende sullen de uytgangen deser lantpale zijn [13] nae de Zee.

12 [b] De lant-pale nu tegen 't Westen/ sal zijn tot de groote Zee/ ende [der selver] lantpale: Dit is de lant-pale der kinderen Juda rontom henen/ nae hare huysgesinnē.

13 Doch Caleb den sone Jephunne hadde [14] hy een deel gegeven in 't midden der kinderen Juda/ nae [15] den mont des HEEREN tot Josua/ de [16] stadt van Arba [c] (vader van Enak/) dat is Hebron.

14 Ende [d] Caleb verdreef van daer de drye sonen Enaks/ Sesai/ ende Ahiman/ ende Talmai/ geboren van Enak.

15 Ende van daer tooch [17] hy opwaerts tot de inwoonders van Debir (de name Debirs nu was te voorē Kiriath-Sepher.)

16 Ende [18] Caleb seyde/ Wie Kiriath-Sepher sal slaen/ ende nemense in/ dien sal ick oock mijn dochter Achsa tot een vrouwe geven.

17 Othniel nu/ de sone van Kenaz Calebs [19] broeder/ namse in/ ende hy gaf hem Achsa sijn dochter tot een vrouwe.

18 Ende 't geschiedde als sy [tot [20] hem] quam/ so porde sy [21] hem aen/ om een velt van haren vader te begeeren/ ende [22] sy spronck van den esel af: doe sprack Caleb tot haer/ Wat is u?

19 Ende sy seyde/ Geeft my eenen [23] segen/ dewijle ghy my [24] een dorre lant gegeven hebt/ geeft my oock [25] water-wellingen: doe gaf hy haer hooge water-wellingen/ ende leege water-wellingen.

20 Dit is het erfdeel der stamme der kinderen Judā nae hare huysgesinnen.

21 De steden nu van het uyterste der stamme der kinderen Juda tot de lantpale Edoms tegen 't Zuyden/ zijn/ [26] Kabzeël/ ende Eder ende Jagur.

22 Ende Kina/ ende [27] Dimona/ ende Adada.

23 Eñ Kedes/ ende Hazor/ ende Jtnan.

24 Ziph/ ende Telem/ ende Bealoth.

25 Ende Hazor/ Hadattha/ ende Kerioth/ (Hezron/ dat is/ [28] Hazor).

26 Amam/ ende [29] Sema/ eñ Molada.

27 Ende Hazar/ Gadda/ ende Hesmon/ ende Beth-Palet.

28 Ende Hazar Sual/ ende Beerseba/ ende Bizjotheia.

29 Baala ende Jim/ ende Azem.

30 Ende Eltholad/ ende Chesil/ ende [30] Horma.

31 Ende Ziklag/ ende Madmanna/ ende Sansanna.

32 Ende Lebaoth/ ende Silhim/ ende Ain/ ende Rimmon: alle dese steden zijn [31] negen en twintich/ ende hare dorpen.

33 In de leechte zijn Esthaol/ ende Zora/ ende Asna/

34 Ende Zanoah/ ende En-gannim/ Tappuah/ ende Enam/

35 Jarmuth/ ende Adullam/ Socho/ ende Azeka/

36 Ende Saaraim/ ende Adithaim/ ende Gedera/ ende Gederothaim: [32] veertien steden/ ende hare dorpen.

37 Zenan/ ende Hadasa/ ende Migdal-Gad/

38 Ende Dilan/ ende Mizpe/ ende [33] Joktheel/

39 [34] Lachis/ eñ Boskath/ eñ Eglon/

40 Ende Chabbon/ ende Lahmas/ ende Chitlis/

41 Ende Gederoth/ Beth-Dagon/ ende Naama/ ende Makkeda: sestien steden ende hare dorpen.

42 [35] Libna ende Ether/ ende Asan/

43 Eñ Iphtah/ eñ Asna/ ende Nezib/

44 Ende Kehila/ ende Achzib/ ende Maresa: negen steden ende hare dorpen.

45 Ekron/ ende hare [36] onderhoorige plaetsen/ ende hare dorpen.

46 Van Ekron/ ende nae de Zee toe: alle die [37] aen de zijde van Asdod zijn/ ende hare dorpen.

47 Asdod/ hare onderhoorige plaetsen/ ende hare dorpen: Gaza/ hare onderhoorige plaetsen ende hare dorpen/ tot aen de Riviere van Egypten: ende [38] de groote Zee/ ende [hare] lantpale.

48 Op 't geberchte nu: Samir/ ende Jatthir/ ende Socho.

49 Ende Danna/ ende Kiriath-Sanna/ die is Debir.

50 Eñ Anab/ ende Estemo/ eñ Anim/

51 Ende [39] Gosen/ ende Holon/ ende Gilo: elf steden ende hare dorpen.

52 Arab/ ende Duma/ ende Esan/

53 Ende Janum/ ende Beth-Tappuah/ ende Apheka/

54 Ende Humta/ ende Kiriath-Arba/ die is Hebron/ ende Zior: negen steden ende hare dorpen.

55 [40] Maon/ Carmel/ ende Ziph/ ende Juta/

56 Ende Jizreël/ ende Jokdeam/ ende Zanoah/

57 Kain/ Gibea/ ende Timna: tien steden ende hare dorpen.

58 Halhul/ Beth-Zur/ ende Gedor/

59 Ende Maarath/ ende Beth-Anoth/ ende Eltekon: ses steden ende hare dorpen.

60 [41] Kiriath-Baal/ die is Kiriath-Jearim/ ende Rabba: twee steden ende hare dorpen.

61 In de woestijne; Beth-Araba/ Middin/ ende Sechacha.

62 Ende Nibsan/ eñ de [42] Sout-stadt/ ende Engedi: ses steden ende hare dorpen.

63 Maer de kinderen Juda en [43] konden de Jebusiten/ inwoonders van Jerusalem/ niet verdrijven: Also woonden de Jebusiten by de kinderen Juda te Jerusalem/ [44] tot desen dach toe.

Het xvj. Capittel.

Het lot der stamme Josephs/ namelick dat van Ephraim ende Manasse in 't gemeen/ v. 1/ &c. Daer na een besondere beschryvinge der lantpalen Ephraims/ 5. De Ephraimiten en verdryvē sommige Canaaniten niet/ maer sy makense alleen cijnsbaer/ 10.

1 DAerna [1] quam het lot der kinderen Josephs uyt/ van de Jordane by Jericho/ aen het water van Jericho/ Oostwaerts: de woestijne opgaende van Jericho/ door het geberchte Beth-el.

2 Ende

---

11 Dit geberchte lach in 't lant Juda. Daer was een ander Seir, in het lant Edoms/ daer dit lant den name van hadde.

12 D. het huys der sonne. 't Is een stadt geweest in de stamme Juda gelegen/ 2. Reg. 14. 11. Doch den Leviten tot hare wooninge gegeven/ Jos. 21. 16. Sy moet onderscheyden zijn van dat Beth-Semes/ 't welck in de stamme Issaschar gelegen is/ Jos. 19. 22. In dese stadt wiert de Arke des verbonts eerst gebracht/ na dat sy seven maenden in der Philistijnen lant geweest was/ 1. Samuel 6. 12.

13 T. w. Nae de Middellantsche zee/ dewelcke v. 12. genoemt wort de groote Zee.

b Num. 34. 6.

14 T. w. Josua.

15 D. Achtervolgende het gebodt ende de uytdruckelick bevel des Heeren.

c Ios. 14. 13. Iud. 1. 20.

16 Voorgaens genoemt Kiriath-Arba.

d Iud. 1. 10.

17 T. w. Caleb/ den welcken hier desen Krijchs-tocht wort toe-geschreven/ om dat hy hem te gevalle geschiet is: Daerom belooft hy oock hem die Kiriath-Sepher slā soude/ sijne dochter v. 16. Doch Josua/ ende gantsch Israel zijn met hem opgetrockē/ Jos. 10. 36.

18 Siet het breeder verhael hier van Jud. 1. 11.

19 And. neve. D. een vande nakomelingen van Kenaz. Siet 1. Chron. 4. 13.

20 T. w. Othniel haren man.

21 T. w. Othniel.

22 T. w. om haren vader met eerbiedinge aen te spreken/ siet Gen. cap. 24. de aenteeck. op v. 64. ende 1. Sam. 25. 23.

23 D. een gave/ of geschenck. siet Gen. 33. v. 11.

24 *Hebr.* Eygentlick Suyd-lant.

25 And. water-fonteynen, of/ water-springen.

26 Nehem. 11. 25. wortse Jekabzeël genoemt.

27 And. Dibon genoemt/ Neh. 11. 25.

28 Dit is de Stadt Hazor die in den beginne deses vs genoemt staet/ ende sy is Hezron genoemt geworden/ om haer te onderscheyden van dat Hazor dat by Kades leyt/ van het welcke v. 23. gesproken wort.

29 Jos. 19. 2. wort dese Stadt genoemt Seba.

30 Siet de aenteec. op Jud. 1. 17.

31 Daer zijnder 36 genoemt/ maer dewijle eenige der selver aende stamme Simeon gekomen zijn/ als blijckt. Jos. 19. 2. So en telt hyder hier maer 29 die aen de stamme Juda gebleven zijn: Oock zijn eenige der selver den stamme Juda/ ende den stamme Simeons gemeyn gebleven.

32 Daer staender 15 genoemt vss. 33/ 34/ 35/ 36. eenige meynen/ dat Gedera ende Gederothaim eene ende de selve stadt is. ende so soude het woordeken/ ende, so vele zijn als/ dat is.

33 Siet 2. Reg. 14. 7.

34 Siet Jos. 10. op v. 31. ende 2. Reg. 14. 19.

35 Siet Jos. 10. 29.

36 *Hebr.* dochteren, D. De Stedekens daer onder gehoorende/ alsoo v. 47. ende elders meer.

37 *Hebr.* op de hant.

38 Siet Num. 34. v. 6.

39 Siet Jos. 10. op v. 41.

40 Van dese Stadt heeft de woestijne daer by gelegen/ haren name gekregen: Ende heeft sich David in de selve verborgen/ voor Saul vluchtende/ 1. Sam. 23. 25. het was een bosch-achtige plaetse/ daer veel speloncken in waren. dit was de geboortplaetse Nabals des mans Abigails/ 1. Sam. 25. 2.

41 Dat is/ Kiriath-Baal hier anders Kiriath-Jearim.

42 Eenige stellen de Hebr. woorden Ir-Hammelach in den text/ als eenen eygenen name eener stadt.

43 Siet Jud. 1. 20. d' oorsake hier van.

44 Verst. hier den dach in welcken dit boeck geschreven is/ want nader hant zijn de Jebusiten van David overwonnen/ ende daer uyt verdreven geweest. 2. Sam. 5. 6. Oock wasser te vooren een deel deser Stadt van Juda ingenomen/ Jud. 1. 8.

1 T. w. uyt het vat daer de loten ingeworpen waren.

2 Ende 't komt van Beth-el uyt nae [2] Luz: ende 't gaet door tot de lantpale des Architers/ tot Ataroth toe.

3 Ende 't gaet af tegen 't Westen nae de lantpale Japhleti/ tot aen de lantpale van 't benedenste Beth-Horon/ ende tot Gazer: eñ hare uytgangen zijn aen de Zee.

4 Also hebben haer erfdeel bekomen de kinderen Josephs/ Manasse ende Ephraim.

5 De lantpale nu der kinderen Ephraims nae hare huysgesinnen/ is dese: Te weten de lantpale hares erfdeels was Oostwaerts Athroth Addar tot aen het bovenste Beth-Horon.

6 Ende dese lantpale gaet uyt tegen 't Westen by Michmetath/ van 't Noorden/ ende dese lantpale keert haer om tegen 't Oosten nae Thaanat-Silo/ ende gaet door de selve van 't Oosten nae Janoach.

7 Ende komt af van Janoach nae Ataroth/ ende Naharath: ende stoot aen Jericho/ ende gaet uyt aen de Jordane.

8 Van Tappuah gaet dese lantpale Westwaert [3] nae de beke Kana/ ende hare uytgangen zijn aen de Zee: Dit is het erfdeel der stamme der kinderen Ephraims/ nae hare huysgesinnen/

9 Ende de steden/ die afgesondert waren voor de kinderen Ephraims/ waren in het midden des erfdeels der kinderen Manasse: Alle die steden ende hare dorpen.

10 Ende sy en verdreven de Canaaniten niet die te Gazer woonden: Also woonden die Canaaniten in 't middē der Ephraimiten [4] tot op desen dach/ [5] maer sy waren onder tribuyt dienende.

2 Dit en is dat Luz niet van 't welcke Gen. 28. 19. gesproken wort/ maer een ander Luz/ daer van Jud. 1. 26. mentie gemaeckt wort.

3 Ofte, in het dal van Kana.

4 T. w. In welcken de schrijver deses boecks leefde. Ten tijde Salomons heeft de Coninck van Egypten de Canaaniten overwonnen/ ende hy heeft de stadt Gazer syner dochter/ Salomons vrouwe/ ten houwelicke mede gegeven/ 1. Reg. 9. 16.

5 D. Sy hebbense overheert ende dienstbaer gemaeckt/ ende hebbense onder tribuyt gehouden.

Het xvij. Capittel.

Het erfdeel der Stamme Manasse op dese zyde der Jordane/ v. 1/ &c. Den vijf dochteren Zelapheads/ wort op hare begeerte/ een erfdeel gegeven/ 3. De lantpale Manasse wort naeder verhaelt/ 7. van dewelcke de Canaaniten die niet verdreven en zijn/ cijnsbaer gemaeckt worden/ 12. Als de kinderen Josephs klaechden/ dat hare lantpale te enge was/ 14. So wijst Josua haer eenen middel aen/ om hare lantpalen te verbreeden/ 15. die haer niet wel en behaegt/ 16. maer Josua belooft haer de overwinninge over de Canaaniten/ 17.

1 DE stamme Manasse hadde oock een lot/ om dat hy [a] Josephs eerstgeborene was: [te weten] Machir/ de eerstgeborene van Manasse/ de vader Gileads/ [1] om dat hy een krijchsman was/ so hadde hy Gilead ende Basan.

2 Oock hadden [2] de overgeblevene kinderen Manasse [een lot] nae hare huysgesinnen/ [te weten] de kinderen Abiëzer/ ende de kinderen Heleks/ ende de kinderen Asriël/ ende de kinderen Sechem/ ende de kinderen Hepher/ ende de kinderen Semida: Dit zijn de mannelicke kinderen Manasse des soons Josephs/ [3] nae hare huysgesinnen.

3 [b] Zelaphead nu de sone Hephers des soons Gileads/ des soons Machirs/ des soons Manasse/ en hadde geen sonen/ maer dochters: ende [c] dit zijn de namen syner dochteren/ Machla/ ende Noa/ Hogla/ Milcha/ ende Tirza.

4 Dese dan traden toe voor het aengesichte Eleazars des Priesters/ ende voor het aengesichte Josua des soons Nun/ ende voor het aengesichte der Overste/ seggende: [d] De HEERE heeft Mose geboden datmen ons een erfdeel geven soude in het midden onser broederen: Daerom gaf hy haer/ nae den mont des HEEREN/ een erfdeel in het midden der broederen hares vaders.

5 Ende Manasse vielen [4] tien snoeren toe/ behalven het lant Gilead/ ende Basan/ dat op gene zijde der Jordane is.

6 Want de [5] dochteren Manasse erfden een erfdeel in het midden syner sonen: Ende 't lant Gilead hadden de overgeblevene kinderen Manasse.

7 Soo dat de lantpale Manasse was van Aser af tot Michmethat/ die voor aen Sechem is: Ende dese lantpale gaet te rechterhant tot aen de inwoonders van Entappuach.

8 Manasse hadde wel het lant Tappuach/ maer Tappuah selfs aen de lantpale Manasse hadde de kinderen Ephraims.

9 Daerna komt de lantpale af nae de beke Kana tegen 't Zuyden [6] der beke: [7] Dese steden zijn Ephraims in het midden der steden Manasse: Ende de lantpale Manasse is aen 't Noorden der beke/ ende hare uytgangen zijn aen de Zee.

10 'T was Ephraims tegen 't Zuyden/ ende tegen 't Noorden was het Manasses/ ende [8] de Zee was [9] syne lantpale: ende aen 't Noorden stieten sy aen Aser/ ende aen 't Oosten aen Issaschar.

11 Want Manasse hadde in Issaschar/ ende in Aser/ [10] Beth-Sean/ ende hare onderhoorige plaetsen/ eñ Jibleam/ ende hare onderhoorige plaetsen/ ende de inwoonderen te Dor/ ende hare onderhoorige plaetsen/ ende de inwoonderen te [11] En-dor/ ende hare onderhoorige plaetsen/ ende de inwoonderen te Thaanach/ ende hare onderhoorige plaetsen/ ende de inwoonderen te Megiddo/ ende hare onderhoorige plaetsen; drie lantstreken.

12 Ende [e] de kinderen Manasse en konden [de inwoonders van] die steden niet verdrijven: want de Canaaniten wilden in den selven lande woonen.

13 Ende 't geschiedde/ als de kinderen Israëls sterck wierden/ so maeckten sy de Canaaniten cijnsbaer: maer [12] sy en verdrevense niet gantschelick.

14 Doe spraken [13] de kinderen Josephs tot Josua/ seggende: Waerom hebt ghy my [14] ten erfdeele maer een lot ende een snoer gegeven/ daer ick doch een groot volck ben? [15] voor soo vele de HEERE my dus verre gesegent heeft.

15 Josua nu seyde tot haer lieden/ Dewijle ghy een groot volck zijt/ so gaet op na het wout/ ende [16] houwt daer voor u af in het lant der Pherezîten/ ende der Rephaiten/ dewijle u 't geberchte Ephraims te enge is.

16 Doe seyden de kinderen Josephs/ Dat geberchte [17] en soude ons niet genoechsaem zijn: daer [18] zijn oock yseren wagens by alle Canaaniten/ die in het lant des dals woonen/ by dien te Beth-Sean/ ende [19] hare onderhoorige plaetsen/ ende dien die in het dal Jizreël zijn.

17 Voorder sprack Josua tot het huys Josephs/ tot Ephraim ende tot Manasse/ seggende/ Ghy zijt een groot volck/ ende ghy hebt groote kracht/ ghy en sult geen een lot hebben:

18 Maer 't geberchte sal uwe zijn: [ende] dewijle het een wout is/ so houwt het af/ [20] so sullen syne uytgangen uwe zijn/ want [21] ghy sult de Canaanitē verdrijven/ al hebbē sy yseren wagens/ al zijn sy sterck.

a Gen. 46. 20.

1 Hy wil seggen/ dat Machir/ om dat hy door zijne kloeckheyt het lant Basan hadde ingenomen/ so heeft hy een dobbele portie gekregen/ daer hem doch sulcx oock/ als den eerst-geborenen toequam/ Deut. 21. 17.

2 Verstaet dit van die/ die geen erfdeel en hadden ontfangen aen gene zijde der Jordane.

3 D. die hoofden waren der geslachten die van haer afquamen/ ende den name droegen.

b Num. 26. 33. ende 27. 1.

c Num. 27. 1.

d Num. 27. 7. ende 36. 2.

4 D. tien stucken lants/ want men pleeg het lant af te meten/ ende uyt te deylen met touwen ende koorden: ende verstaet hier/ dat de vijf gebroeders/ die v. 2. genoemt staen/ vijf loten gehadt hebben: maer het seste lot voor Zelaphead den sone Hephers/ is op sijn vijf dochters gekomen/ dewijle hy geenen sone en hadde nagelaten/ dit maeckt t' samen tien snoeren/ of tien deelen.

5 T. w. die van Manasse afkomstich/ ende van Zelaphead gegenereert waren.

6 Ofte/ des dals.

7 T. w. Tappuah ende Kana/ hy wil seggen/ dat de steden/ ende het lant der stammen Ephraims ende Manasse onder malkanderen vermengt waren. Siet bov. cap. 16. 9.

8 T. w. de Syrische Zee.

9 Dit past op de lantpale Ephraims/ ende oock op de lantpale Manasse.

10 Naderhant genoemt Scythopolis, of/ de stadt der Scythen/ 2. Mach. 12. 29. Siet oock 1. Mach. 5. 52.

11 Dit wort verduytscht de fonteyne Dor. Hier ontrent vindet vele van de vluchtige soldaten Siseras verslagen van Barac/ Psal. 83. 11.

e Iud. 1. 27.

12 *Hebr.* verdrijvende en verdreven syse niet.

13 T. w. de beyde stammen/ soo wel Ephraim als Manasse/ als blijckt uyt vss. 15/16/17.

14 D. maer soo veel lants/ als of wy maer een stamme en waren/ ende onder malkanderen woonen souden/ daer wy doch twee stammen zijn.

15 Dese beyde stammen waren in de laetste tellinge sterck 85200. Siet Num. 26. 34/ 37.

16 Hy wil seggen/ houwt het bosch af/ ende bereydt den gront tot bouwlant/ ende timmert daer huysen ende steden.

17 *Hebr.* en soude niet gevonden worden voor ons. alsoo Num. 11. 22. ende elders.

18 Of sy seggen wilden/ de Canaaniten/ die veel yseren wagens hebben/ daer mede sy ten strijde trecken/ sullen ons te machtich zijn/ ende met gewelt tegenstant doen/ als wy het hout dat op 't geberchte staet/ willen afhouwen.

19 *Hebr.* hare dochteren. D. kleyne steden.

20 D. so sult ghy het kunnen besetten ende besitten van 't een eynde tot aen 't ander.

21 Dit spreeckt Josua dus kloeckmoedelick/ steunende op de beloftе Godes/ bov. 13. 6.

Het xviij. Capittel.

De Tente der t' samenkomste wort te Silo opgericht/ v. 1/ &c. daer werden uyt elcke stamme/ door 't bevel van Josua/ drie mannen uytgesonden/ in het lant Canaan/ dat noch ongedeelt was/ op

 dat sy

dat sy daer uyt noch seven deelen maken souden voor de seven stammen die noch geen erfdeel ontfangen en hadden/3. 't welck gedaen zijnde/9. so werpt Josua het lot te Silo/ende deelt haer alsoo het lant uyt/10. Het eerste komt uyt voor de stamme Benjamin/ welckes lantpalen ende steden beschreven worden/11.

1 ENde de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls versamelde sich te Silo/ende sy richtten aldaer op [1] de Tente der t'samen-komste: na dat het lant voor hen onderworpen was.

1 Siet hier van Exod. 25. 22.

2 Eñ daer bleven overich onder de kinderen Israëls/den welcken sy haer erfdeel niet uytgedeylt en hadden/seven stammen.

3 Ende Josua seyde tot de kinderen Israëls/Hoe lange hout ghy u soo slap/om voort te gaen/ om het lant te be-erven/ 't welck de HEERE de Godt uwer vaderen u gegeven heeft?

4 Geeft voor ulieden drye mannen van elcke stamme/dat ickse henen sende/ ende sy haer opmaken/ ende 't lant doorwandelen/ ende [2] beschryven 't selve [3] nae [4] hare erven/ ende [weder] tot my komen.

2 D. dat sy het ergens op beworpen in maniere van een tafel/ of lants-beschryvinge/of caerte/daer inne alle de gelegentheyt des lants uytgedruckt worde/ welcke noch te deelen resteert.
3 *Hebr.* nae den mont harer erven.
4 T. w. der stammen.

5 Sy nu sullen het deylen in seven deelen: Juda sal blyven op syne lantpale van 't Zuyden/ ende 't huys Josephs sal blyven op syne lantpale van 't Noorden.

6 Ende ghylieden sult het lant beschryven in seven deelen/ende tot my herwaerts brengen: dat ick voor ulieden het lot hier werpe [5] voor het aengesichte des HEEREN onses Godts.

5 Te weten/voor de Tente der t'samenkomste: ende alsoo v. 8.

7 [6] Want de Leviten en hebben geen deel in 't midden van ulieden/ maer het [7] Priesterdom des HEEREN is haer erfdeel: Gad nu/ ende Ruben/ ende de halve stamme Manasse/ hebben haer erfdeel genomen op gene zyde der Jordane/ Oostwaerts/ 't welck hen Mose de knecht des HEEREN gegeven heeft.

6 Hier geeft Josua de rede waerom datter maer seven loten zijn en souden/ offer schoon by-nae noch eens so vele stammen waren.
7 D. de offerhanden/ de tienden/ de eerste vruchten/&c. komen den Leviten toe/daer sy van leven moeten.

8 Doe maeckten haer die mannen op/ ende gingen henen: ende Josua geboot hen/ die henen gingen om het lant te beschryvē/ seggende: Gaet/ eñ doorwandelt het lant/ ende beschryft het/comt dan weder tot my/ so sal ick ulieden hier het lot werpen [8] voor het aengesichte des HEEREN te Silo.

8 Als vov. v. 6.

9 De mannen dan gingen henen/ ende doortogen het lant/ende beschreven het/nae de steden/in seven deelen/in een boeck: ende quamē [weder] tot Josua in 't leger te Silo.

10 Doe wierp Josua het lot voor hen te Silo/ voor het aengesichte des HEEREN: ende Josua deylde aldaer den kinderen Israëls het lant/ [9] nae hare afdeelingen.

9 D. elcke stamme haer deel.

11 Ende het lot der stamme der kinderen Benjamins [10] quam op/nae hare huysgesinnen: ende de lantpale hares lots ginck uyt tusschen de kinderen Juda/ ende tusschen de kinderen Josephs.

10 T. w. uyt het vat daer het in geworpen was.

12 Ende hare lantpale was nae den hoeck Noordwaerts van de Jordane: ende dese lantpale gaet opwaerts aen de zyde van Jericho van 't Noorden/ ende gaet op door 't geberchte Westwaerts/ ende [a] hare uytgangen zyn aen de woestyne van Beth-Aven.

a Ios. 7. 2.

13 Ende van daer gaet de lantpale door nae Luz/ aē de zyde van Luz/ [11] (welcke is Beth-El) Zuydwaerts/ ende dese lantpale gaet af nae Atroth Addar/ aen den berch/die aen de Zuydzyde van 't benedenste Beth-Horon is.

11 Siet vov. c. 16. v. 2.

14 Ende die lantpale streckt ende keert haer om nae den Westhoeck Zuydwaerts van den berch/ die tegen over Beth-Horon Zuydwaerts is/ ende hare uytgangen zyn aen Kiriath-Baal/ (welcke is Kiriath-Jearim) eene stadt der kinderen Juda: Dit is de hoeck ten Westen.

15 De hoeck nu ten Zuyden is aen 't uyterste van Kiriath-Jearim: Eñ dese lantpale gaet uyt ten Westen/ende sy komt uyt aen de fonteyne der waterē van Nephtoah.

16 Ende dese lantpale gaet af tot aen het uyterste des berchs/ die tegen over het dal des soons Hinnoms is/ die in 't dal der [12] Rephaiten is tegen 't Noorden: Ende [b] gaet af door het dal Hinnoms aen de zyde der Jebusiten Zuydwaerts/ ende [c] gaet af aen de fonteyne Rogels.

12 ofte Reusen.
b Ios. 15. 8.
c Ios. 15. 7.

17 Ende streckt haer van Noorden/ ende gaet uyt te En-Semes [13] van daer gaet sy uyt nae [14] Geliloth/ welcke is tegen over den opganck nae Adummim: ende [d] sy gaet af aen den steen [15] Bohan des soons Rubens.

13 D. van En-Semes.
14 De welcke genaemt is geweest Gilgal, Jos. 15. 7.
d Ios. 15. 6.
15 Siet Jos. 15. 6.

18 Ende gaet door ter zyden tegen over [16] Araba nae 't Noorden/ ende gaet af te Araba.

16 And. het vlacke velt.

19 Voorder gaet dese lantpale door aen de zyde van Beth-Hogla Noordwaerts/ ende de uytgangen deser lantpale zyn aen [17] de tonge der sout-Zee Noordwaerts/ aen het uyterste der Jordane Zuydwaerts: Dit is de Zuyder lantpale.

17 Siet Jos. 15. 2.

20 De Jordane nu bepaeltse aen den hoeck nae den Oosten: Dit is het erfdeel der kinderen Benjamins in hare lantpalen rontom/ nae hare huysgesinnen.

21 De steden nu der stamme der kinderen Benjamins nae hare huysgesinnen/ zyn/ Jericho/ ende Beth-Hogla/ ende Emek Keziz.

22 Ende Beth-Araba/ ende Zemaraim/ ende Beth-El.

23 Ende Havvim/ ende Para/ ende Ophra.

24 Ende Cephar-Haammonai/ ende Ophni/ende Gaba/twaelf steden/ende hare dorpen.

25 Gibeon/ ende Rama/ eñ Beëroth/

26 Ende Mizpe/ ende Chephira/ ende Moza/

27 Ende Rekem/ ende Jirpeël/ ende Tharala/

28 Ende Zela/ Eleph/ende [18] Jebusi/ (dese is Jerusalem) Gibath/ Kiriath/ veertien steden/ mitsgaders hare dorpen: Dit is het erfdeel der kinderen Benjamins/ nae hare huysgesinnen.

18 And. de Stadt der Iebusiten.

Het xix. Capittel.

Het lot der Stamme Simeons valt in het lant der stamme Juda/ v. 1/ &c. Dewyle het lot der stamme Juda te groot was/9. Het derde lot voor de kinderen Zebulons/10. Het vierde voor de kinderen Issaschar/ 17. Het vijfde voor Aser/ 24. Het seste voor Naphthali/ 32. Het sevende voor Dan/ 47. De kinderen Israëls geven Josua tot een erfdeel Thimnath-Serah/ 49. Het uytdeelen des beloofden lants neemt een eynde/ 51.

1 DAer na [1] ginck het tweede lot uyt voor Simeon/ voor de stamme der kinderen Simeons nae hare huysgesinnen: ende [2] haer erfdeel was in 't midden des erfdeels der kinderen Juda.

1 Ginck uyt] T. w. uyt het vat daer men alle de loten ingeworpen hadde/ ende uyttrock.
2 Siet Gen. 49. 7. alwaer Jacob voorseyt/ dat Simeon ende Levi/ om den moort dien sy te Sichem hadden begaen/ verstroyt soudē werden in Israël: De Leviten zijn 't gehele lant door verspreyt geworden/ eñ de Simeoniten zijn in Juda verdeylt geweest.

2 Ende sy hadden in haer erfdeel Beër-Seba/ [3] ende Seba/ ende Molada/

3 Ende Hazar-Sual/ende [4] Bala/ende Azem.

4 Ende Eltholad/ ende Bethul/ ende [5] Horma.

3 Dit woordeken/ende, houdtmen hier soo veel te zijn als/ofte, dat is. want Seba ende Beer-Seba/nae 't gevoelen van vele/ eene ende de selve stadt is/ daerom wortse 1. Chron. 4. 28. daer dese geschiedenisse wederverhaelt wort/ uytgelaten/ ende onder v. 6. en worden maer 13 steden genoemt. 4 Dese stadt wort 1. Chron. 4. 29. genoemt Bilha, Dickwijls valter eenige veranderinge/ ofte toevoeginge in de eygene namen der menschen/ steden/ ende dorpen/ hier staet v. 4. Eltholad. maer 1. Chron. 4. 29. Tholad: ende voor Bethul, Bethuël: voor Beth-lebaoth. v. 6. staet 1. Chron. 4. 31. Beth-Biri. sulcke veranderingen zijnder vele/ te lanck ende moeyelick/ dat mense altijt soude aenteeckenen/ De veranderingen zijn gekomen door lanckheyt van tyden/ ofte kortheyts-halven/ ofte om dat de pronuntiatie ofte uytspraeke lichter valt dus dan soo. 5 Siet de aenteeck. Jud. 1. 17.

5 Ende Ziklag / ende Beth-hammarchaboth / ende Hazar-Suſa /

6 Ende Beth-Lebaoth / ende Saruhen / vertien ſteden / ende hare dorpen.

7 Ain / Rimmon / ende Ether / ende Aſan: vier ſteden / ende hare dorpen.

8 Ende alle de dorpen die rontom deſe ſteden waren / tot Baalath-Beër / [6] [dat is] Ramath tegen 't Zuyden: dit is het erfdeel der ſtamme der kinderen Simeons nae hare huyſgeſinnen.

9 [7] Der kinderen Simeons erfdeel is onder het ſnoer der kinderen Juda: want het erfdeel der kinderen Juda [8] was te groot voor hen / daerom erfden de kinderen Simeons in 't midden hares erfdeels.

10 Daerna quam het derde lot op voor de kinderen [9] Zebulon / nae hare huyſgeſinnen: ende de lantpale hares erfdeels was tot aen Sarid.

11 Ende hare lantpale gaet opwaerts [10] nae den Weſten / ende Marala / ende reyckt tot Dabbaſeth: Ende reyckt tot aen de beke die voor aen Jokneam is.

12 Ende ſy wendet haer van Sarid Ooſtwaerts tegen den opganck der ſonne / tot de lantpale van Chiſloth-Thabor: ende ſy komt uyt te Dobrath / ende gaet opwaerts in Japhia.

13 Ende van daer gaetſe Ooſtwaerts door nae den opganck / nae [11] Gath-Hepher / te Eth-Cazin: ende ſy komt uyt te Rimmon [12] Methoar / 't welck is Nea.

14 Ende deſe lantpale keert haer om tegē het Noorden nae Hannathon: ende hare uytgangen zijn het dal van Jiphtah-El.

15 Ende Kattath / ende Nahalal / ende Simron / ende Jdala / ende [13] Bethlehem: twaelf ſteden ende hare dorpen.

16 Dit is het erfdeel der kinderen Zebulons / nae hare huyſgeſinnen: Deſe ſteden ende hare dorpen.

17 Het vierde lot ginck uyt voor Jſſaſchar / voor de kinderen Jſſaſchars nae hare huyſgeſinnen.

18 Ende hare lantpale was Jzreëla / ende Cheſulloth / ende [14] Sunem.

19 Ende Hapharaim / ende Sion / ende Anacharath.

20 Ende Rabbith / ende Kiſion / ende Ebez.

21 Ende Remeth / ende [15] En-gannim / ende En-Hadda / ende Beth-Pazez.

22 Ende deſe lantpale reyckt aen Thabor / ende Sahazima / ende [16] Beth-Semes / ende de uytgangē harer lantpale zijn aen de Jordane: Seſtien ſteden / ende hare dorpen.

23 Dit is het erfdeel der ſtamme der kinderen Jſſaſchar nae hare huyſgeſinnen / de ſteden / ende hare dorpen.

24 Voorts ginck het vijfde lot uyt voor de ſtamme der kinderen Aſer / nae hare huyſgeſinnen.

25 Ende hare lantpale was Helkath / ende Hali / ende Beten / ende Achſaph /

26 Ende Alammelech / ende Amad / eñ Miſal: Ende reyckt aen Carmel [17] Weſtwaert / ende aen Sihor [18] Libnath.

27 Ende wendet ſich tegen den opganck der ſonne nae Beth-Dagon / ende reyckt aen Zebulon / ende aen het dal Jiphtah-El / Noordwaerts nae Beth-Emek / ende Nehiël / ende komt uyt tot [19] Chabul ter ſlincker-hant.

28 Ende [20] Ebron / ende Rehob / ende Hammon / ende [21] Kana: tot aen [22] groot Zidon.

29 Ende deſe lantpale wendt haer nae Rama / ende tot aē de vaſte ſtadt [23] Tyrus: dan keert deſe lantpale nae Hoſa / ende hare uytgangen zijn aen de Zee / van het lantſnoer [ſtreckende] nae Achzib.

30 Ende Umma / ende Aphek / ende Rehob: twee en twintich ſteden ende hare dorpen.

31 Dit is het erfdeel der ſtamme der kinderen Aſer / nae hare huyſgeſinnen: deſe ſteden / ende hare dorpen.

32 Het ſeſte lot ginck uyt voor de kinderen Naphtali: voor de kinderen Naphtali nae hare huyſgeſinnen.

33 Ende hare lantpale is van Heleph / van Allon / tot Zaanannim / ende Adami-Nekeb / ende Jabneël tot Lakkum: ende hare uytgangen zijn aen de Jordane.

34 Ende deſe lantpale wendet haer Weſtwaerts nae Aznoth Thabor / eñ van daer gaetſe voort nae Hukkok: eñ ſy reyckt aen Zebulon tegen 't Zuyden / eñ aen Aſer reyckt ſy tegen 't Weſten / eñ aen Juda aen de Jordane / tegen den opganck der ſonne.

35 De vaſte ſteden nu zijn: Ziddim / Zer / ende Hammath / Rakkath / ende [24] Chinnereth.

36 Eñ Adama / ende Rama / eñ Hazor.

37 Ende Kedes / ende Edrei / ende En-Hazor.

38 Ende Jron / ende Migdal-El / Horem / ende Beth-Anath / ende Beth-Semes: negentien ſteden / ende hare dorpen.

39 Dit is het erfdeel der ſtamme der kinderen Naphtali / nae hare huyſgeſinnen / de ſteden ende hare dorpen.

40 Het ſevende lot ginck uyt voor de ſtamme der kinderen Dan / nae hare huyſgeſinnen.

41 Ende de lantpale hares erfdeels was: Zora / ende Eſtaol ende Jr-Semes /

42 Ende Saalabbin / ende Ajalon ende Jthla /

43 Ende Elon / ende Timnata / ende Ekron /

44 Ende Elteke / ende [25] Gibbeton / ende Baalath /

45 Ende Jehud / ende Bene-Berak / ende Gath-Rimmon /

46 Ende Mejarkon / ende Rakkon: met de lantpale tegen over [26] Japho.

47 Doch de lantpale der kinderen Dan / was haer te kleyne uytgekomen: daerom togen de kinderen Dan op / ende kryghden tegen [27] Leſem / ende namenſe in / ende ſloegenſe [28] met de ſcherpte des ſweerts / ende erfdenſe / ende woonden daer in / ende [29] ſy noemden Leſem / Dan / nae den name hares vaders Dan.

48 Dit is het erfdeel der ſtamme der kinderen Dan nae hare huyſgeſinnen: Deſe ſteden ende hare dorpen.

49 Doe ſy nu ge-eyndicht hadden het lant erflick te deylen nae ſijne lantpalen: ſo gaven de kinderē Jſraëls Joſua den ſone Nun / een erfdeel in het middē van hen.

50 Nae den mont des HEEREN gaven ſy hem die ſtadt welcke hy begeerde / [30] Thimnath-Serah op 't geberchte van Ephraim: ende hy bouwde die ſtadt / ende woonde in de ſelve.

51 [31] Dit zijn de erfdeelē welcke Eleazar de Prieſter ende Joſua de ſone Nun / ende de hoofden der vaderen der ſtammen / door het lot den kinderen Jſraëls erflick uytdeylden te Silo voor het aengeſichte des HEEREN / aen de deure der Tente der t'ſamenkomſte: Aldus maeckten ſy een eynde van het uytdeylen des lants.

6 Sommige verſtaen / dat Baalath-Beër / ende Ramath eene ende de ſelve ſtadt zijn.

7 Siet de aenteeck. op Joſ. 15. 32.

8 D. het was grooter dan ſy van noodē hadden / ofte te groot om van de ſtamme Juda alleē bewoont te kunnen worden.

9 Hier gaet de ſtamme Zebulons voor de ſtamme Jſſaſchars / onaengeſien dat Jſſaſchar ouder was dan Zebulon / gelijck Jacob in ſijn Teſtament / Gen. 49. 13/14. deſe ordre oock geſtelt heeft / als oock Moſe / Deut. 33. 19.

10 *Hebr.* nae de Zee.

11 Dit was de geboort-plaetſe des Propheten Ionæ, 2. Reg. 14. 25.

12 And. die eyndigt te Nea.

13 Dit en is dat Beth-lehem niet daer Chriſtus geboren is / want dat lach in de ſtamme Juda: eñ dit leyt in de ſtamme Zebulon / v. 10.

14 Deſe ſtadt was gelegen aen de lantpale van Jſſaſchar / ende ſy is vermaert van wegen de herberchſaemheyt die de Prophete Eliſæus daer gebonden heeft: Ende om dat ſy is de geboort-plaetſe van Abiſag / die den Coninck David / in ſijne oude dagē / gekoeſtert heeft: 1. Reg. 1. 3.

15 Daer leyt een ander En-Gannim in de ſtamme Juda / ende noch een ander by de Jordane.

16 Daer zijn verſcheydene ſteden in 't lãt Canaan geweeſt / Semes genaemt.

17 *Hebr.* aen de Zee.

18 Eenige meenen dat Libnath een beke is / anders Belum / ofte Pagida genoemt.

19 Eenige nemen dit voor den name eener ſtadt / andere meynē / dat het zy de name eener lantſchap / daer in twintich ſteden lagen / die Salomon Hiram gaf.

20 Dit Ebron geſchreven in 't Hebr. met een Ain. is t' onderſcheyden van het vermaerde Hebron gelegen in Juda / het welck geſchreven wort met een cheth.

21 Dit is het groote Kana / niet verre van Zidon gelegen / in het Galilæa der heydenen: Het kleyne Kana lach in de ſtamme Zebulon / in het neder Galilæa: Hier veranderde Chriſtus het water in wijn / Joh. 2. 1. Ende hy genas hier des Hovelings ſone / Joh. 4. 46.

22 Deſe ſtadt wort groot Zidon genaemt / niet om datter oock een kleyn Zidon was / maer ten aenſien van hare treffelickheyt / vermaertheyt / ende rijckdom.

23 *Hebr.* Tſor, ende beteeckent eenen rotzſteen / om datſe op eenen rotzſteen getimmert was / ende rontom in de Zee / ende in de rotzſteenē lach. Sy gehoorde wel tot de ſtamme Aſer / maer de Heydenen hebbenſe ingehouden / als te ſien is 2. Sam. 5. 11. ende 1. Reg. 5. 1/2. ende elders meer.

24 And. Genneſareth.

25 Doe Nadab de ſone Rehabeams deſe ſtadt belegerde / is hy van Baaſa doot geſlagen / 1. Reg. 15. v. 27.

26 And. Ioppe. Act. 9. 36. Hier is Ionas 't ſchepe gegaen / om te varen nae Tharſis. Jon. 1. 3. ſy wort nu Iaffa genoemt.

27 And. Laiſch, of Lais, als Jud. 18. daer deſe Hiſtorie breeder verhaelt wort: Ende daer wort geſeyt / dat dit geſchiet is / alſſer geen Coninck of Richter in Jſraël en was. Hier uyt is af te nemen / dat dit boeck van Joſua niet geſchreven en is / want hy niet ſchrijven en konde 't gene / dat nae ſijn doot geſchiet is.

28 *Hebr.* met den mont.

29 De ſin is / nae dat ſy de ſtadt Leſem ingenomen hadden / noemden ſy de ſelve Dan / nae den Patriarch Dan / van den welcken ſy geſproten waren. Deſe ſtadt was gelegen aen den voet des berchs Libani. in het dal Rehob / daer eygentlick de Jordane haren oorſpronck neemt. Doe de Viervorſt Philippus, de broeder Herodis, ten tijde des Keyſers Tiberij deſe ſtadt herbouwt / ende grootelick verbetert hadde / ſo heeft hy de ſelve genaemt Cæſarea-Philippi, nae den Keyſer / ende nae ſijnē name. Plinius getuygt / datſe oock Paneas is genoemt geweeſt / ende noch later Pelin. Sy leyt aen het eynde des lants Canaan ooſtwaerts / van Sidon ontrent 35000 paſſen.

30 Anders genoemt Thimnath-Heres, Jud. 2. 9. hier is de treffelicke velt-overſte Joſua begraven / Joſ. 24. 30.

31 Dit 51 vs / is een algemeyn beſluyt van al het gene dat van het 14 Cap. tot hier toe van de uytdeylinge des beloofden lants geſchreven is.

Het xx. Capittel.

Het bevel des HEEREN aengaende de ses vry-steden voor die gene/ die onverhoets eenen dootslach begaen souden/ v. 1/ &c. ende het rechte gebruyck der selver/ 5. De Israeliten bestemmen hier toe ses steden/ drie op dese/ ende drie op gene zyde der Jordane.

1 VOorder spraeck de HEERE tot Josua/ seggende:

2 Spreeckt tot de kinderen Israëls/ seggende: Geeft voor ulieden [1] de vrysteden [a] daer van ick met ulieden gesproken hebbe [2] door den dienst Mose.

3 Dat daer henen vliede de dootslager die een [3] ziele door dwalinge / [4] niet met wetenschap/ verslaet: op dat sy ulieden zijn tot eene toevlucht [5] voor den bloetwreker.

4 [b] Als hy vlucht tot eene van die steden/ so sal hy staen [6] aen de deure der stadt-poorte/ ende hy sal [7] sijne woorden spreken voor de ooren der [8] Outsten der selver stadt: [9] dan sullen sy hem tot haer in de stadt [10] nemen/ ende hem plaetse geven/ dat hy by haer woone.

5 Ende als de bloetwreker hem najaegt/ so en sullen sy den dootslager in sijne hant niet overgeven/ dewijle hy sijnen naesten niet met wetenschap verslagen en heeft/ ende en heeft hem [11] gisteren [ende] eergisteren niet gehaet.

6 Ende hy sal in de selve stadt woonen: [12] tot dat hy stae voor het aengesichte der vergaderinge voor 't gerichte/ [13] tot dat de Hooge-Priester sterve/ die in die dagen zijn sal: [14] dan sal de dootslager wederkeeren/ ende komen tot sijne stadt/ eñ tot sijn huys/ tot de stadt van daer hy gevloden is.

7 Doe [15] heylichden sy [16] Kedes in Galilea op het geberchte Naphtali/ ende [16] Sichem op het geberchte Ephraim: ende [16] Kiriath-Arba/ dese is Hebron [17] op het geberchte Juda.

8 Ende aen gene zijde der Jordane van Jericho Oostwaert/ gaven sy [18] [c] Bezer in de woestijne/ in het platte lant van de stamme Rubens: Ende Ramoth in Gilead van de stamme Gad/ ende Golan in Basan van de stamme Manasse.

9 Dit nu zijn de [19] steden die bestemt waren voor alle de kinderen Israëls/ ende voor den vreemdelinck die in 't midden van haerlieden verkeert/ op dat derwaerts vluchte/ al die een ziele slaet door dwalinge: op dat hy niet en sterve door de hant des bloetwrekers/ [20] tot dat hy voor het aengesichte der vergaderinge gestaen sal hebben.

1 *Hebr.* Stedē des vertrecks, ofte der incortinge. het Hebr. woort betreckent t' samentrecken/ ofte inkorten. Dese steden worden alsoo genoemt/ om dat die gene/ die van wegen den dootslach vluchtich waren/ haer in de selve mosten vertrecken/ ende haer daer binnen houden.
a Exod. 21. 13. Num. 35. 9. Deut. 19. 1, 2.
2 *Hebr.* Door de hant Mose.
3 D. eenen mensche; Ja het lichaem eenes menschen/ want de ziele des menschen en kan niet gedoodt worden: voor ziele staet v. 5. sijnen naesten.
4 Die met moetwille/ ofte opsettelick yemant gedoodt hadden/ en waren nergens vry/ oock niet in den Tempel/ noch by den Altaer/ Exod. 21. 14.
5 D. voor dien die van den bloede des doot-geslagenen zijnde/ recht ende reden heeft om wrake daer over te doen/ ofte te eysschen.
b Num. 35. 22, 23. Deuter. 19. 4. 5.
6 D. aen het Raet-huys of Richt-huys/ 't welck eertijts in de stadt-poorten pleegt te zijn.
7 D. Hy sal sich aengeven/ waerom hy daer gekomen is/ hoe ende wat hy gedaen heeft.
8 D. des Magistraets.
9 T. w. na datmen sal bevonden hebben/ dat hy geen opsettige dootslager en is.
10 *Hebr.* versamelen.
11 D. te vooren.
12 And. van dat hy gestaen sal hebben &c. meynende/ dat hy niet en heeft in de Stadt genomē mogen worden/ sonder eerst te staē voor 't gerichte.
13 De sin deser woorden is/ dat de gevluchtte/ na dat hy was verhoort/ ende vrygesproken/ evenwel in de Vry-stadt moeste blijven/ tot de doot des Hoogen-priesters/ die te dier tijt leefde/ als hy den doot-slach begaen heeft.
14 T. w. Na dat hy voor 't gerichte gestaen heeft/ ende vry gekent is.
15 D. sy ordineerden tot vry-steden.
16, 16, 16 Dese drye steden lagen aen dese zijde der Jordane/ als af te nemen is uyt v. 8.
17 D. in het berch-lant van Juda/ als Luc. 1. 39. ende 65.
18 Dat dese stadt in de woestijne lach/ blijckt uyt 1. Mach. 5. Datse in de leechte lach (T. w. in de leege velden der Moabiten) blijckt uyt Jer. 48. 24.
c Deut. 4. 43.
19 *Hebr.* de steden der bestemminge, ofte bescheydinge. Dat is/ die verordineert zijn tot vlucht-steden. And. der byeenkomste.
20 D. Tot dat sijn sake in 't gerichte sal verhoort zijn: Ende verstaet hier by/ ende hy van het gerichte vry gekent sal wesen.

Het xxj. Capittel.

De Israëliten geven den Leviten/ door het lot/ steden om in te woonen/ ende oock de voorsteden daer toe gehoorende/ v. 1/ &c. Daer na worden in 't bysonder genoemt de steden/ die den kinderen Aarons by lote gevallen zijn/ 8. Namen der steden die den Kahathiten gegeven zijn/ 20. Als oock den Gersoniten/ 27. ende Merariten/ 34. Alle de steden/ die den Leviten gegeven zijn/ waren acht en veertich/ met hare voor-steden/ 41. De Israëliten besittē gerustelick 't lant Canaan harē vaderen toegesegt/ 43.

1 DOe [a] naederden de [1] Hoofden der vaderen der Leviten tot Eleazar den Priester/ ende tot Josua den sone Nun: Ende tot de hoofden der vaderen der stammen der kinderen Israël.

2 Ende sy spraken tot hen [2] te Silo in het lant Canaan/ seggende: De HEERE heeft geboden [3] door den dienst Mose/ [b] datmen ons steden te bewoonen geven soude/ eñ hare voorsteden voor onse beesten.

a 1. Chron. 6. 54, &c.
1 D. Overste over de geslachten der Leviten/ welcker drye waren/ T. w. de Kahathiten/ Gersonitē/ ende Merariten.
2 Alwaer opgericht was/ de Arke des verbonts/ eñ de Tente der t'samencomste.
3 *Hebr.* Door de hant Mosis, alsoo oock v. 8.
b Num. 35. 2, &c.

3 Daerom gaven de kinderen Israëls den Leviten van haer erfdeel/ nae den mont des HEEREN/ dese steden/ ende de voorsteden der selver.

4 Doe ginck het lot uyt voor de huysgesinnen der Kahathiten: ende voor den kinderen Aarons des Priesters/ uyt de Leviten/ waren van de stamme Juda/ ende van de stamme Simeons/ eñ van de stamme Benjamins door het lot/ [4] dertien stedē.

5 Ende den overgeblevenen kinderen Kahats vielen by lote van de huysgesinnen der stamme Ephraims/ ende van de stamme Dan/ ende van de halve stamme Manasse [5] tien steden.

6 Ende den kinderen Gersons van de huysgesinnen der stamme Issaschar/ ende van de stamme Aser/ ende van de stamme Naphthali/ eñ van de halve stamme Manasse in Basan/ by lote [6] dertien steden.

7 Den kinderen Merari nae hare huysgesinnen/ van de stamme Ruben/ ende van de stamme Gad/ ende van de stamme Zebulon/ [7] twaelf steden.

8 Also gaven de kinderen Israëls/ den Leviten dese steden/ ende hare voorsteden/ by lote/ gelijck de HEERE geboden hadde [8] door den dienst Mose.

4 Van de welcke breeder gesproken wort ond. v. 11/ &c.
5 Siet hier van breeder ond. v. 20.
6 Waer van breeder gesproken wort ond. v. 27. &c.
7 Van dese 12 steden siet ond. v. 34. &c.
8 *Hebr.* Door de hant Mose, als vov. v. 2.

9 Voorder gaven sy van de stamme der kinderen Juda/ ende van de stamme der kinderen Simeons/ dese steden/ diemen by name noemde:

10 Datse waren der kinderen Aarons van de huysgesinnen der Kahathiten uyt de kinderē Levi: want het eerste lot was hare.

11 So gaven sy hen de stadt van Arba des vaders van [9] Anok (sy is Hebron) op den berch Juda: ende hare [10] voorsteden rontom haer.

12 Maer [11] het velt der stadt ende hare dorpen/ [12] gaven sy Caleb den sone Jephunne tot sijne besittinge.

13 [13] Also gaven sy den kinderen des Priesters Aarons de vrystadt des dootslagers/ Hebron/ ende hare voorsteden/ ende [14] Libna/ ende hare voorsteden.

14 Ende Jatthir/ ende hare voorsteden/ ende Esthemoa/ ende hare voorsteden.

15 Ende Cholon/ ende hare voorsteden/ ende Debir ende hare voorsteden.

16 Ende Ain/ ende hare voorsteden/ ende Jutta/ ende hare voorsteden/ ende [15] Beth-Semes/ ende hare voorsteden: negen steden van dese twee stammen.

17 Ende van de stamme Benjamin/ Gibeon ende hare voorsteden: Geba ende hare voorsteden.

18 [16] Anathoth/ ende hare voorsteden/ eñ [17] Almon/ ende hare voorstedē: vier steden.

19 Alle de steden der kinderen Aarons/ der Priesteren/ waren dertien steden/ ende hare voorsteden.

20 Den huysgesinnen nu der kinderen Kahats/ der Leviten/ die overgebleven waren van de kinderen Kahats: die hadden de steden hares lots van de stamme Ephraims.

21 Ende sy gaven hen Sichem eene vry-stadt des dootslagers/ ende hare voorsteden op den berch Ephraim: ende [18] Gezer/ ende hare voorsteden.

22 Ende Kibzaim/ ende hare voorsteden/ ende Beth-Horon/ ende hare voor-steden: vier steden.

23 Ende van de stamme Dan/ Elteke/ ende

9 And. Enak, Jos. 15. 13.
10 D. ackeren ende weyden/ die dichte voor de steden lagen.
11 T. w. 2000 ellen verre van de stadt. Siet Num. 35. 5.
12 Siet vov. 14. 14.
13 In het naem-register deser hier onder genoemder stedē/ ende 't register der selver/ 1. Chron. 6. 57. vintmen somtijts eenich verschil in sommige namen der steden: Dit komt daer by/ dat sommige namen der steden met lanckheyt van tijden verandert zijn: oock zijnder eenige steden/ die meer dan eenen name gehadt hebben.
14 Siet Jos. 10. 29.
15 Siet van dese stadt 2. Reg. 14. op v. 11.
16 Hier is de Propheet Jeremia geboren/ Jer. 1. 1.
17 Dese stadt wort oock genoemt Allemeth, beyde beteeckent het jonckheyt. Sy wort oock/ 2. Sam. 3. 16. genoemt Bachurim, 't welck het selve beteeckent.
18 Siet Jud. 1. 29.

ende hare voorsteden: Gibbethon/ ende hare voorsteden.

24 Ajalon/ ende hare voorstedē/ Gath-Rimmon/ ende hare voorstedē: vier steden.

25 Ende van de halve stamme Manasse/ Thaanach/ ende hare voorsteden/ ende Gath-Rimmon/ ende hare voorsteden: twee steden.

26 Alle de steden voor de huysgesinnen der overiger kinderen Kahats/ zijn tiene/ met hare voorsteden.

27 Ende den kinderen Gersons van de huysgesinnen der Leviten/ van de halve stamme Manasse/ de vrystadt des doodslagers/ Golan in Basan/ ende hare voorsteden/ ende Beesthera/ ende hare voorsteden: twee steden.

28 Ende van de stamme Issaschar/ Kisjon/ ende hare voorsteden/ ende Dobrath/ ende hare voorsteden.

29 Jarmuth/ ende hare voorstedē/ En-Gannim/ ende hare voorstedē: vier steden.

30 Ende van de stamme Aser/ Misal ende hare voorsteden/ Abdon ende hare voorsteden.

31 Helkath/ eñ hare voorsteden/ ende Rehob eñ hare voorsteden: vier steden.

32 Ende van de stamme Naphtali/ de vrystadt des doodslagers/ Kedes in Galilea/ ende hare voorsteden/ ende Hammoth-Dor/ ende hare voorsteden/ ende Kartan/ ende hare voorsteden: drie steden.

33 Alle de steden der Gersoniten/ nae hare huysgesinnen/ zijn dertien steden/ ende hare voorsteden.

34 Den huysgesinnen nu der kinderen Merari/ der overiger Leviten/ [wert gegeven] van de stamme Zebulon/ Jokneam/ ende hare voorsteden: Karta/ ende hare voorsteden.

35 Dimna/ ende hare voorsteden/ Nahalal ende hare voorsteden: vier steden.

36 Ende van de stamme Ruben/ Bezer/ ende hare voorsteden: ende Jaza/ ende hare voorsteden.

37 Kedemoth ende hare voorsteden/ ende Mephaath/ eñ hare voorsteden: vier steden.

38 Van de stamme Gads nu/ de vrystadt des doodslagers/ Ramoth in Gilead/ ende hare voorsteden: ende Mahanaim/ ende hare voorsteden.

39 Hesbon/ eñ hare voorsteden/ Jaëzer/ eñ hare voorsteden: alle die stedē zijn viere.

40 Alle die steden waren der kinderen Merari nae hare huysgesinnen/ die noch overich waren van de huysgesinnen der Leviten: ende haer lot was twaelf steden.

41 Alle de steden der Leviten in't midden der erffenisse der kinderen Israëls; [19] waren acht en veertich steden/ ende hare voorsteden.

42 Dese steden waren [20] elck met hare voorsteden rondom haer: alsoo was't met alle die steden.

43 Also gaf de HEERE [21] Israël 't gantsche lant/ dat hy geswooren hadde haren vaderen te geven: ende sy be-erfden't/ ende woonden daer in.

44 Ende de HEERE gaf haer ruste rondom/ nae alles dat hy haren vaderen geswooren hadde: ende [22] daer en bestont niet een man van alle hare vyanden voor haer aengesichte/ alle hare vyanden gaf de HEERE in hare hant.

45 Daer en viel niet een woort van alle de goede woorden die de HEERE gesprooken hadde tot den huyse Israëls: het quam altemael.

19 De stamme Levi was de kleynste onder alle de stammen der Israëliten/ want in de selve en zijn maer getelt 20000 mannen/ Numer. 16. Hoe komt het dan/ dat andere stammen/ die meer dan noch eens soo groot van menschen waren/ maer 12. of 16. of 19. of 20 steden gehadt en hebben/ ende de stamme Levi 48 steden? De antwoorde is dese/ dat niet alle de steden der anderer stammen genoemt en worden: maer alle der Leviten steden worden genoemt: Ten anderen/ so en mochten de Leviten nergens/ dan in steden woonen/ maer wel d'andere stammen/ der halven behoefden de Leviten meer steden dan d'andere stammen.
20 *Hebr.* stadt stadt.
21 D. den kinderen Israëls.
22 D. niemant konde de kinderen Israëls tegenstant doen/ ofte beschadigen.

Het xxij. Capittel.

De Rubeniten/ Gaditen/ ende de halve stamme Manasse/ worden van Josua nae huys gesonden/ v. 1/ &c. Josua vermaent haer seer ernstelick den Heere te vreesen/ 5. Sy vertrecken met grooten buyt/ 8. Sy bouwen eenen Altaer aen den kant der Jordane/ 10. Het welcke d'ander Israëliten vernemende/ so komense te samen om tegen haer te oorlogen/ 11. Doch sy senden eerst gesanten aen haer/ diese met harde woorden daer over bestraffen/ 13. Maer sy ontschuldigen haer/ 21. Also dat de gesanten ende 't gantsche volck daer mede te vreden waren/ 30.

1 DOe riep Josua de Rubeniten/ ende de Gaditen/ ende de halve stamme Manasse/

2 Ende hy seyde tot hen: Ghylieden hebt onderhouden alles wat u Mose de knecht des HEEREN geboden heeft: ende [a] ghy zijt mijne stemme gehoorsaem geweest in allen dat ick u geboden hebbe.

3 Ghy en hebt uwe broederen niet verlaten [1] nu langen tijt/ tot op desen dach toe: maer ghy hebt waergenomen de onderhoudinge der geboden des HEEREN uwes Godts.

4 Ende nu/ de HEERE uwe Godt heeft uwe broederen ruste gegeven/ gelijck hy haer toegeseyt hadde: keert dan nu wederom/ ende gaet ghy nae uwe tenten/ nae het lant uwer besittinge/ [b] 't welck u Mose de knecht des HEEREN gegeven heeft op gene zijde der Jordane.

5 Alleenlick neemt neerstelick waer te doen het gebodt ende de Wet/ die u Mose de knecht des HEEREN geboden heeft/ [c] dat ghy den HEERE uwen Godt lief hebbet/ ende dat ghy wandelt in alle sijne wegen/ ende sijne geboden houdt/ ende hem aenhangt: ende dat ghy hem dient met u gantsch herte/ ende met uwe gantsche ziele.

6 Also segendese Josua: ende hy lietse gaen/ ende sy gingen nae hare [2] tenten.

7 Want aen de helft der stamme Manasse hadde Mose [een erfdeel] gegeven in Basan/ maer aen [3] [d'ander] helft der selver gaf Josua [een erfdeel] [4] by hare broederen aen dese zyde der Jordane [5] Westwaert: voorder oock als Josua haer liet trecken nae haere tenten/ so segende hyse/

8 Ende hy sprack tot hen/ seggende/ Keert weder tot uwe tenten met veel rijckdoms/ ende met seer veel vees/ met silver/ ende met gout/ ende met koper/ ende met yser/ ende met seer veel kleederen: deylt den roof uwer vyanden [6] met uwe broederen.

9 Also keerden de kinderen Rubens/ ende de kinderen Gads/ ende de halve stamme Manasse wederom/ ende togen van de kinderen Israëls van Silo/ dat in't lant Canaan is: om te gaen nae het lant van Gilead/ nae het lant harer besittinge/ in het welcke sy besitters gemaeckt waren/ nae den mont des HEEREN door [7] den dienst Mose.

10 [d] Doe sy quamen aen de grensen der Jordane/ die in het lant Canaan zijn: so bouwden de kinderen Rubens/ ende de kinderen Gads/ ende de halve stamme Manasse aldaer eenen altaer aen de Jordane/ eenen altaer groot in't aensien.

11 Ende de kinderen Israëls hoorden seggen: Siet de kinderen Rubens/ ende de kinderen Gads/ ende de halve stamme Manasse/ hebben eenen Altaer gebouwt/ tegen over het lant Canaan/ aen de grensen der Jordane [8] aen de zijde der kinderen Israëls.

12 Als de kinderen Israëls [dit] hoorden: so versamelde de gantsche vergaderinge der kinderen Israëls te Silo/ dat sy tegen hen optogen met een heyr.

13 Ende

a Num. 32. 20. Deuter. 3. 18.
1 *Hebr.* Dese vele dagen. Het waren/ nae sommiger rekeninge/ ruym dertien jaren: Sy hebben seven jaer toe gebracht met het innemen des lants/ ende seven jaer met de deylinge des selven.
b Num. 32. 33. Deut. 3. 13. ende 29. 8. Ios. 13. 8.
c Deut. 10. 12.
2 D. woonstegen/ woonplaetsen/ als elders.
3 D. d'andere halve stamme Manasse. *Hebr.* ende hare helft.
4 T. w. met d'ander negen stammen/ die op dese zijde der Jordane haer erfdeel outfangen hebben.
5 And. by de Zee, of nae de Zee aen.
6 D. met de stammen/ die aen dese zijde der Jordane gebleven zijn by de bagagie. Siet hier van Num. 31. 27. ende 1. Sam. 30. 24.
7 *Hebr.* door de hant Mose.
d Ios. 18. 17.
8 T. w. des grootsten deels der kinderen Israëls.

13 Ende de kinderen Israëls sonden aen de kinderen Rubens / ende aen de kinderen Gads / ende aen de halve stamme Manasse / in het lant Gilead / Pinehas den sone Eleazars des Priesters:

14 Ende [9] tien Vorsten met hem / [10] van yeder vaderlick huys eenen Vorst / uyt alle de stammen Israëls: ende sy waren een yeder een hooft des huyses harer vaderen over de duysenden Israëls.

15 Doe sy tot de kinderen Rubens / ende tot de kinderen Gads / ende tot de halve stamme Manasse quamen / in het lant Gilead: so spraken sy met hen / seggende:

16 Aldus spreeckt de gantsche gemeynte des HEEREN; Wat overtredinge is dit daer mede ghylieden overtreden hebt tegen den Godt Israëls / heden afkeerende [11] van achter den HEERE / mits dat ghy eenen Altaer voor u gebouwt hebt / om heden tegen den HEERE wederspannich te zijn?

17 [d] Is ons de ongerechticheyt Peors te weynich? van de welcke wy niet gereynicht en zijn tot op desen dach / hoewel de plage in de vergaderinge des HEEREN geweest is.

18 Dewijle ghy u heden van achter den HEERE af-keert: 't sal dan geschieden / als ghy heden wederspannich zijt tegen den HEERE / so sal hy sich [12] morgen grootelicx vertoornen tegen de gantsche gemeynte Israëls.

19 Maer doch [13] indien het lant uwer besittinge onreyn is / komt over in 't lant der besittinge des HEEREN / [14] daer de [15] Tabernakel des HEEREN woont / ende neemt besittinge in 't midden van ons: maer en zijt niet wederspannich tegen den HEERE / en zijt oock niet wederspannich tegen ons / eenen Altaer voor u bouwende / behalven den Altaer des HEEREN onses Godts.

20 Heeft niet Achan [16] de sone Zerah / [17] overtredinge begaen met [18] het verbannene? ende [19] quam daer niet eene [20] verbolgentheyt over de gantsche vergaderinge Israëls? ende die man en sterf [21] niet alleen [22] in sijne ongerechticheyt.

21 Doe antwoordden de kinderen Rubens / ende de kinderen Gads / ende de halve stamme Manasse / ende sy spraken met de hoofden der [23] duysenden Israëls:

22 [e] [24] De Godt der goden / de HEERE / de Godt der goden / de HEERE / die weet het / Israël selfs sal het oock weten: ist door wederspannicheyt / of ist door overtredinge tegens den HEERE / [25] so en behoudt ons heden niet.

23 Dat wy ons eenen Altaer souden gebouwt hebben / om ons van achter den HEERE af te keeren: ofte om brand-offer / ende spijs-offer daer op te offeren / ofte om danck-offer daer op te doen / [26] so eysche het de HEERE.

24 Ende so wy dit niet uyt sorge [27] van wegen [dese] sake gedaen hebben / seggende / [28] Morgen mochten uwe kinderen tot onse kinderen spreken / seggende: [29] Wat hebt ghy met den HEERE den Godt Israëls te doen?

25 De HEERE heeft immers de Jordane ter lantpale geset tusschen ons / ende tusschen ulieden / ghy kinderen Rubens / ende ghy kinderen Gads / ghy en [30] hebt geen deel aen den HEERE: so mochten uwe kinderen onse kinderen doen ophouden / datse den HEERE niet en vreesden.

26 Daerom seyden wy / Laet ons doch voor ons maken / bouwende eenen Altaer / niet ten brant-offer / [31] noch ten offer.

27 Maer [f] dat hy een getuyge zy tusschen ons ende tusschen ulieden / ende tusschen onse geslachten na ons / op dat wy den dienst des HEEREN voor sijn aengesichte dienen mochten met onse brand-offeren / ende met onse slacht-offeren / ende met onse danck-offeren / ende dat uwe kinderen tot onse kinderen morgen niet en seggen / Ghylieden en hebt geen deel aen den HEERE.

28 Daerom seyden wy / Wanneer het geschiet / dat sy morgen [alsoo] tot ons ende tot onse geslachten seggen sullen: so sullen wy seggen / Siet [32] de gedaente des Altaers des HEEREN welcken onse vaderen gemaeckt hebben / niet ten brant-offer / nochte ten offer / maer hy is een getuyge tusschen ons ende tusschen ulieden.

29 Het zy verre van ons / van ons / dat wy souden wederspannich zijn tegen den HEERE / ofte dat wy te desen dage ons van achter den HEERE afkeeren souden / bouwende eenen Altaer ten brant-offer / ten spijs-offer / ofte ten slacht-offer / behalven den Altaer des HEEREN onses Godts / die voor sijnen Tabernakel is.

30 Doe de Priester Pinehas / ende de Overste der vergaderinge / [33] ende de hoofden der duysenden Israëls die by hem waren / de woorden hoorden / die de kinderen Rubens / ende de kinderen Gads / ende de kinderen Manasse gesproken hadden / so was het goet in hare oogen.

31 Ende Pinehas de sone des Priesters Eleazars seyde tot de kinderen Rubens / ende tot de kinderen Gads / ende tot de kinderen Manasse / Heden weten wy / [34] dat de HEERE in 't midden van ons is / dewijle ghy dese overtredinge tegen den HEERE niet begaen en hebt: Doe [35] hebt ghylieden de kinderen Israëls verlost uyt de hant des HEEREN.

32 Ende Pinehas de sone des Priesters Eleazars keerde wederom / met de Overste / van de kinderen Rubens / ende van de kinderen Gads / uyt het lant Gilead nae het lant Canaan / tot de kinderen Israëls / ende sy [36] brachten haer antwoorde weder.

33 De antwoorde nu was goet in de oogen der kinderen Israëls / ende de kinderen Israëls loofden Godt: ende en seyden niet [meer] van tegens haer op te trecken met een heyr / om het lant te verderven daer de kinderen Rubens ende de kinderen Gads inne woonden.

34 Ende de kinderen Rubens / ende de kinderen Gads / noemden dien Altaer: [37] Dat het een getuyge zy tusschen ons / [38] dat de HEERE Godt zy.

Het xxiij. Capittel.

Josua out geworden zijnde vergadert gantsch Israël / ende verhaelt hoe wonderbaerlick dat Godt voor sijn volck gestreden / ende de landen der overwonnene volckeren haer ter erffenisse gegeven heeft / v. 1 / &c. Daerom vermaent hyse neerstich te zijn in het onderhouden van de Wet door Mose beschreven / 6. Ende haer te wachten van in te gaen / ende haer te vermengen met de afgoderye der Heydenen / 7. Hen voorstellende de weldaden die sy van Godt hadden ontfangen / ende noch ontfangen souden / 9. met dreyginge der straffen Godes / so sy den Heere verlaten souden / 11.

1 ENde 't geschiedde [1] na vele dagen / na dat de HEERE Israël ruste gegeven hadde van alle sijne vyanden rontom henen: ende Josua out geworden [ende] [2] wel bedaecht was:

9 D. daer waren negen stammen ende een halve / so dat hier blijckt / dat de halve stamme Manasse soo wel als de heele stammen / eenen Vorst gesonden heeft.
10 *Hebr.* Eenen Vorst, eenen Vorst in het vaderlicke huys.
11 D. dat ghy den Heere niet na en volcht / alsoo oock v. 18 / 23 / 29.
d Num. 25. 3. Deut. 4. 3.
12 D. in toekomstige tijden. alsoo oock v. 24. ende cap. 4. 6.
13 Als of hy seyde / meynt ghylieden dat Godt u lieder lant niet soo wel in sijne gunste ende bescherminge aen en neemt / als het onse / so komt / &c.
14 De Tabernakel stont te Silo. Siet Jos. 18. 1.
15 *Hebr.* wooninge, woonstede.
16 D. die van het geslachte / ofte huysgesin / ende nakomelingen Zerachs was; want sijnen naesten vader was Charmi / Jos. 7. 17 / 18.
17 *Hebr.* overtredinge overtreden.
18 *Hebr.* den ban.
19 *Hebr.* was.
20 T. w. Godes / dat is / straffe. Siet Num. 1. op v. 53.
21 Want eerst zijnder 36 Israëliten by Ai geslagen / daer na oock sijn wijf / kinderen ende have. *Hebr.* Ende die eenige man en verginck niet.
22 Ofte / om sijne, &c.
23 De Israëliten waren in duysenden afgedeylt. siet Exod. 18. 52. Jud. 6. op v. 15.
e Psal. 50. 1.
24 Siet Deut. 10. op v. 17.
25 Dit houden sommige voor een aensprake tot den Heere / sommige tot 't volck Israël / ofte Pinehas.
26 D. so straffe ons de HEERE daerom. *Hebr.* so soecke het de Heere.
27 T. w. des waren Godts-diensts.
28 D. hier namaels.
29 *Hebr.* Wat is ulieden, ende den Heere den Godt Israëls? Sulcke maniere van spreken worden oock in 't nieuwe Testament gebruyckt / Matth. 8. 29. ende Joh. 2. 4.
30 D. ghy en zijt Godes volck niet / ghy en hebt geen deel aen de rijckdommen sijner genade ende weldaden. Siet dergelijcke maniere van spreken / 2. Sam. 20. 1. ende 1. Reg. 12. 16.

31 D. niet tot eenigen offer.
f Gen. 31. 48. Ios. 24. 27.
32 Of / gestalte. D. patroon / figure / forme / gelijckenisse.
33 D. namelick / te weten / siet v. 14.
34 Door dien hy u behoedt / dat ghy u aen hem niet en besondigt / noch u van ons af en scheurt / gelijck wy vreesden; daer uyt grooten onheyl in gantsch Israël soude geresen zijn.
35 T. w. doe ghy dien Altaer gebouwt hebt tot dien eynde als ghy ons geseyt hebt: want hadt ghy hem gebouwt om eenen nieuwen Godts-dienst op te richten / ende om u van d'andere stammen af te sonderen / daer mede soudt ghy Godts toorn ende straffe over gantsch Israël verweckt hebben.
36 *Hebr.* sy brachten haer het woort wederom. D. sy hebben de gemeente trouwelick aengeseyt d' antwoorde ende ontschuldinge der Rubeniten / &c. mitsgaders haren geheelen handel / ende voornemen.
37 Andere voegen in den text hier by / het Hebr. woordeken Ed. D. getuyge. Andere meynen dat de woorden / die in den text volgen (*ki ed hm benotenu*, want hy is getuyge tusschen ons) zijn geweest de name deses Altaers.
38 D. datmen hem alleen dienen / ende voor den waren Godt kennen sal.
1 T zijn geweest ontrent veertien jaren / na dat sy in het lant Canaan gecomen waren / vergel. dit met de aent. vov. cap. 22. 3.
2 *Hebr.* tot dagen gekomen was.

2 So riep Josua [3] gantsch Israël/ hare Outste/ ende hare Hoofden/ende hare Richters/ ende hare Amptlieden: ende hy seyde tot haer/ Ick ben out geworden/[ende] wel bedaecht.

3 Ende ghylieden hebt gesien alles wat de HEERE uwe Godt gedaen heeft allen desen volckeren voor u aengesichte: Want de HEERE uwe Godt selve is het die voor u gestreden heeft.

4 Siet ick hebbe u dese [4] overige volckeren door het lot doen toevallen / ten erfdeele uwen stammen/ van de Jordane af/ met alle de volcken die ick uytgeroept hebbe/ende tot de groote Zee tegen den ondergangck der Sonne.

5 Ende de HEERE uwe Godt selve [5] salse uytstooten voor ulieder aengesichte/ ende hy salse van voor ulieder aengesichte verdrijven; ende ghy sult haer lant erflick besitten/ [a] gelijck als de HEERE uwe Godt tot u [6] gesproken heeft.

6 So weest seer sterck om te bewaren ende om te doen alles dat geschreven is in het wet-boeck Mose: [b] op dat ghy daer niet van af en wijckt ter rechter noch ter slincker hant.

7 Dat ghy [7] niet in en gaet tot dese volckeren/ dese die overgebleven zijn by ulieden: [c] [8] gedenckt oock niet aen den name harer Goden/ [9] noch en doeter niet by sweeren/ noch en dientse niet/ noch en buycht u voor die niet.

8 [d] Maer den HEERE uwen Godt sult ghy aenhangen: gelijck als ghy tot op desen dach gedaen hebt.

9 Want de HEERE heeft van u aengesichte verdreven groote eñ machtige volckeren: eñ u aengaende/ niemant heeft voor u aengesichte bestaẽ/ tot op desen dach toe.

10 [e] Een eenich man onder u salder duysent jagen: want het is de HEERE uwe Godt selve die voor u strijdt/ gelijck als hy u [10] gesproken heeft.

11 Daerom bewaert uwe zielen neerstelick/ dat ghy den HEERE uwen Godt liefhebbet.

12 Want so ghy [11] eenichsins afkeert ende het overige deser volckeren aenhangt/ deser die by u overgebleven zijn: ende u met haer verswagert / ende ghy tot haer sult in gaen/ ende sy tot u:

13 [12] Wetet voor seker/dat de HEERE uwe Godt niet voortvaren en sal dese volcken van voor u aengesicht te verdrijven: maer sy sullen ulieden zijn tot een strick/ ende tot een net/ende tot een [13] geessel aen uwe zijden/ ende tot doornen in uwe oogen/tot dat ghy omme komt van dit goede lant/ 't welck u de HEERE uwe Godt gegeven heeft.

14 Ende siet/ [14] ick gae [15] heden in den wech [16] der gantscher aerde: ende ghy weet in u gantsch herte / ende in uwe gantsche ziele / datter niet een eenich woort [17] gevallen en is van alle die goede woorden welcke de HEERE uwe Godt over u gesproken heeft / sy zijn u alle overkomen/ daer en is van de selve niet een eenich woort gevallen.

15 Ende 't sal geschieden/ gelijck als alle die goede dingen over u gekomen zijn / die de HEERE uwe Godt tot u gesproken heeft: alsoo sal de HEERE over u komen laten [18] alle die quade [19] dingen/ tot dat hy u verdelge van desen goeden lande / 't welck u de HEERE uwe Godt gegeven heeft.

3 Verst. de hoofden ende Oversten/ nutsgaders alle die van den volcke daer toe verschijnen konden.

4 T. w. die van de Israeliten noch souden bekrijgt ende uyt geroept worden.

5 T. w. de Heydensche natien / die noch in het lant Canaan zijn overich geblevẽ.

a Exod. 14. 14. ende 23. 27. Num. 33. 53. Deut. 6. 19. Iof. 13. 6.

6 D. belooft heeft.

b Deut. 5. 32. ende 28. 14.

7 D. en maeckt u niet gemeensaem met haer: want die by het pick wandelt / die wort daer van besmet: eenige verstaen dit alsoo/ als of den Israeliten verboden werde met die volckeren te houwelicken. Siet ond. v. 12.

c Exod. 23. 13. Psal. 16. 4. Ierem. 5. 7. Zeph. 1. 5. Ephes. 5. 3.

8 And. maeckt geen gewach van den name harer Goden.

9 De sin is: sweert niet by de Goden der Heydenen / ende doeter oock andere niet by sweeren. siet Exo. 23. 13. Deut. 12. 3. Psal. 16. 4.

d Deut. 11. 22.

e Lev. 26. 8. Deut. 32. 30.

10 D. belooft heeft.

11 *Hebr.* afkeerende afkeert.

12 *Hebr.* wetet wetende.

13 Eertijts plachmen de menschen in de zijden te geesselen/ ofte slaen / als af te nemen is hier / ende Ecclesiastic. 30. 12. ende 42. 5.

14 D. ick sterve/ gelijck alle menschen.

15 D. haest: want Josua en heeft dese vermaninge niet gedaen / even op dien dach doe hy gestorven is / maer daer te vooren.

16 D. aller menschen die op aerden leven. siet 1. Reg. 2. v. 2.

17 Vg. 1. Sam. 3. 19. met d'aenteec. alhaer.

18 T. w. daer mede hy u heden gedreyght heeft / indien ghy syne geboden niet en soudt onderhouden.

19 And. woorden.

16 Wanneer ghy het verbont des HEEREN uwes Godts overtreedt/ dat hy u geboden heeft / ende ghy henen gaet ende dient andere Goden/ ende u voor de selve nederbuycht: so sal de toorn des HEEREN over u ontsteken/ ende ghy sult haestelick om komen van het goede lant 't welck hy u gegeven heeft.

Het xxiiij. Capittel.

Josua versamelt alle de stammen Israëls te Sichem/ v. 1/ &c. Hy maeckt haer indachtich de weldaden Godes aen hare vaderen ende aen haer gepleecht / 2. Hy vermaentse des halven dien waren Godt alleen getrouwelick te dienen / 14. Protesterende voor hem ende sijn huys in desen deele/ 15. Het volck belooft oock tot vier mael toe / in den oprechten Godts-dienst te sullen volherden/ 16. Josua vernieuwt het verbont des HEEREN met den volcke/ 25. Hy schrijft dit in 't Wet-boeck des HEEREN / ende hy richtt eenen grooten steen op ter gedachtenisse daer van/ 26. De doot/ ouderdom / ende begraeffenisse van Josua/ 29. De begravinge van Josephs beenderen/ 32. De doot ende begravinge van Eleazar / 33.

1 DAerna versamelde Josua alle de stammen Israëls [1] te Sichem: ende hy riep de Outste van Israël/ ende desselven Hoofden / ende desselven Richters / ende desselven Amptlieden / ende sy stelden sich [2] voor het aengesichte Godes.

2 Doe seyde Josua [3] tot den gantschen volcke/ Alsoo seyt de HEERE de Godt Israëls/ [a] Over gene zijde [4] der Riviere hebben uwe vaders van outs gewoont [namelick] [b] Therah/ de vader Abrahams/ende de vader Nahors: ende sy hebben andere Goden gedient.

3 [c] Doe nam ick uwen vader Abraham van gene zijde der Riviere/ ende dede hem wandelen door 't gantsche lant Canaan: [d] Ick vermeerderde oock sijn zaet ende gaf hem Isaac.

4 [e] Ende Isaac gaf ick [5] Jacob ende Esau: ende [f] ick gaf Esau 't geberchte Seir/ om dat erflick te besitten: maer Jacob eñ sijne kinderen togen af in Egypten.

5 [g] Doe sondt ick Mose ende Aaron/ ende ick plaechde Egypten / gelijck als ick in 't midden desselven gedaen hebbe: ende daer na leydde ick u daer uyt.

6 Als ick uwe vaders uyt Egypten gevoert hadde/ [h] so quaemt ghy aen de Zee/ [i] ende de Egyptenaers jaegden uwe vaderen na met wagens/ ende met ruyters / tot de schelf-Zee.

7 Sy nu riepen tot den HEERE/ ende hy stelde een duysternisse tusschen u/ ende tusschen de Egyptenaers/ ende hy bracht de Zee over hen / ende bedecktese/ ende [6] uwe oogen hebben gesien wat ick in Egypten gedaen hebbe: daer na hebt ghy vele dagen in de woestijne gewoont.

8 [k] Doe bracht ick u in 't lant der Amoriten/ die over gene zijde der Jordane woonden/ die streden tegen u/ maer ick gafse in uwe hant / ende ghy besaett haer lant erflick / ende ick verdelgdese voor ulieder aengesichte.

9 [l] Oock maeckte sich Balak op / de sone Zippor / de Koninck der Moabiten/ ende [7] hy streedt tegẽ Israël: ende hy sondt henen/ ende dede Bileam den sone Beors roepen/ op dat hy u vervloecken soude.

10 Maer ick en wilde Bileam niet hooren: Dies segende hy u gestadelick/ ende ick verloste u uyt sijne hant.

11 [m] Doe ghy over de Jordane getrocken waert/ ende te Jericho quaemt / so [8] krijchden de [9] burgers van Jericho tegen u/ de Amoriten ende de Phereziten/ ende de Canaanitẽ/ ende de Hethiten/ ende de Gir-

1 Dat is / nae sommiger meeninge / te Silo / het welck in het lant van Sichem leyt / want aldaer was de Tabernakel: verstaet dit oock alsoo ond. v. 32. Doch andere meynen / dat Josua de Arke soude hebben brengen laten van Silo nae de stadt Sichem/ op desen lant-dach/ gelijck sulcks wel meer geschiet is/ onder Eli/ Samuël / Saul / ende David.

2 D. voor den Tabernakel in den welcken Godt woonde.

3 Siet cap. 23. op v. 2.

a Deut. 26. 5.

4 Verst. de Riviere Euphrates, ende alsoo ond. vss. 3/14/15.

b Gen. 11. 26. 31.

c Gen. 12. 1.

d Gen. 21. 2.

e Gen. 25. 24. ende 36. 8.

5 Hier en wort Esau de eerstgeborene niet eerst genoemt / maer Jacob. Siet dergelijcke oock Gen. 11. 26. ende 1. Chron. 1. 28. en in dit cap. v. 5.

f Gen. 46. 1.

g Exod. 3. 10. &c.

h Exod. 12. 37.

i Exod. 14. 1. &c.

6 Dit is te verstaen van vele der gener die onder de 20 jaren out waren doe sy uyt Egyptẽ togen/ want die daer boven waren (uyt genomen Caleb ende Josua) die waren alle in de woestijne gestorven.

k Num. 21. 21. 33.

l Num. 22. 5. Deut. 23. 4. Iud. 11. 25.

7 D. wilde / ofte gedachtẽ te strijden. siet Jud. 11. 25. Vgel. Joh. 10. 32/33. daer steenigen voor willen steenigen gebruyckt wert: so dat het schijnt dat dit te verstaen is van Balaks vyandtlick gemoet / 't welck hy tegen Israel heeft betoont / eerst als hyse door Bileam heeft willen doen vervloecken: Daer na/ als hy door de Moabitische vrouwen de Israeliten tot hoererye/ daer na tot afgoderie heeft gebracht/ eñ alsoo den toorn Godes over haer heeft doen komen / door Bileams raet.

m Iof. 3. 14. ende 6. 1.

8 T. w. die van Jericho met toesluytinge harer poortẽ: maer die natien die daer na genoemt worden/ met wapenen.

9 Of/ de Heeren/ of mannen.

gasiten / de Hivviten / ende de Jebusiten: [n] doch ick gaffse in ulieder hant.

12 Ende [o] ick sondt [10] horselen voor u henen / die drevense wech van ulieder aengesichte / [11] [gelijck] [p] de beyde Koningen der Amoriten / niet door [12] u sweert / noch door uwen [12] boge.

13 [q] Dus hebbe ick u een lant gegeven / daer aen ghy niet gearbeydt en hebt / [13] ende steden / die ghy niet gebouwt en hebt / ende ghy woont in de selve / ghy etet van de [14] wijngaerden / ende olyf-boomen / die ghy niet geplant en hebt.

14 Ende nu / vreest den HEERE / ende dient hem [15] in oprechticheyt / ende in waerheyt: ende doet wech de Goden die [16] uwe vaders gedient hebben / aen gene zijde der Riviere / ende in Egypten / ende dient den HEERE.

15 [17] Doch so het quaet is in uwe oogen den HEERE te dienen / kiest u heden wien ghy dienen sult / 't zy de Goden / welcke uwe vaders / die aen d'ander zijde der Riviere waren / gedient hebben: ofte de Goden der Amoriten / in welcker lant ghy woont: maer aengaende my / ende mijn huys / wy sullen den HEERE dienen.

16 Doe antwoordde het volck ende seyde: [18] 'T zy verre van ons / dat wy den HEERE verlaten souden / om andere Goden te dienen:

17 Want de HEERE is onse Godt / hy ist die ons ende onse vaderen uyt den lande van Egypten uyt den diensthuyse heeft opgebracht: Ende die dese groote teeckenen voor onse oogen gedaen heeft / ende heeft ons bewaert op al den wech door welcken wy getogen zijn / ende onder alle volcken / door welcker midden wy getrocken zijn.

18 Ende de HEERE heeft voor ons aengesichte uytgestooten alle die volcken / selfs den Amoriter / inwoonder des lants: Wy sullen [19] oock den HEERE dienen / want hy is onse Godt.

19 Doe seyde Josua tot den volcke / [20] Ghy en sult den HEERE niet kunnen diene̅ / want hy is een [21] heylich Godt: Hy is ee̅ yverich Godt / hy en sal uwe overtredinge noch uwe sonden niet [22] vergeven.

20 Indien ghy den HEERE verlaten ende vreemde Goden dienen sult: [r] so sal hy sich om keeren / ende hy sal u quaet doen / ende hy sal u verdoen / na dat hy u goet gedaen sal hebben.

n Ios. 6. 20. ende 10. 8. ende 11. 8.
o Exod. 23. 28. Deut. 7. 20.
10 *Hebr.* den horsel.
11 Hy wil seggen / Gelijck ghy te voore̅ de beyde Coningen der Amoriten verdreven hebt / te weten Sihon ende Og. siet ond. v. 18.
p Psal. 44. 4.
12, 12 Verst. hier onder oock alle andere wapenen / als Gen. 48. 22. Psa. 7. 13. en̄ 44. 3/13. De sin deser woorden is / dat hare sweerden ende bogen te vergeefs souden geweest zijn / ten ware dat Godt de Heere hare vyanden hadde verdelgt.
q Deut. 6. 10, 11, 12.
13 Ios. 11. 13. staet / dat de Israeliten geene steden en verbanden / dan Hazor alleen. Dit is daerom geschiet / op dat de kindere̅ Israels huysen ende steden souden vinden / om te woonen.
14 D. van de vruchten der wijngaerden / ende van de Olyven / die op de boomen gewassen zijn / siet dergelijcke maniere van spreken / Gen. 3. 12. ende Apoc. 2. 7.
15 D. oprechtelick / van gantscher herte̅ / sonder bedroch.
16 T. w. Therah / Nahor / &c. Ja oock Abraham / eer Godt de Heere hem uyt Ur der Chaldeen geroepen heeft.
17 Josua en stelt het de Israeliten niet vry / Godt te dienen ofte niet: maer dit seyt hy / op datse vry ende ongedwongen souden verklaren wat sy te doen gesinnet waren / ende op dat sy des te vaster souden verbonden blijven Godt te dienen / na dat sy sulcks vrywillich aen genomen hadden te doen. siet dergelijcke maniere van spreken / Ruth 1. 8 / 15.
18 *Hebr.* Het zy ons verre van te verlaten.
19 T. w. soo wel als ghy / ende uwes vaders huys.
20 T. w. Indien ghy de vreemde Gode̅ by u behoudet / vermengende den valschen Godts-dienst met den waren Godts-dienst / gelijck uyt het 23 vs af te nemen is.

21 *Hebr.* Elohim Kedoschim hu. Siet hier van Gen. 20. op v. 13.
22 *Hebr.* wech-nemen, gelijcke maniere van spreken, siet Genes. 50. 17. And. niet verdragen.
r Ios. 23. 15.

21 Doe seyde het volck tot Josua: [23] Neen / maer wy sullen den HEERE dienen.

22 Josua nu seyde tot den volcke / Ghy zijt getuygen over u selven / dat ghy u den HEERE verkoren hebt / om hem te dienen: Ende sy seyden / Wy zijn getuygen.

23 Ende nu / doet de [24] vreemde Goden wech / die in 't midden van u zijn / ende neycht uwe herten tot den HEERE den Godt Israels.

24 Ende het volck seyde tot Josua: Wy sullen den HEERE onsen Godt dienen / ende wy sullen sijne stemme gehoorsamen.

25 [25] Also [s] maeckte Josua op dien selven dach een verbont met den volcke: ende hy stelde 't haer tot een insettinge ende recht [26] te Sichem.

26 Ende Josua schreef dese [27] woorden in het Wet-boeck Godes: ende hy nam eenen grooten steen / ende hy rechtede dien daer op onder [28] de eycke / die by het heylichdom des HEEREN was.

27 Ende Josua seyde tot den gantsche̅ volcke / Siet desen steen sal ons tot een getuychenisse zijn / [29] want hy heeft gehoort alle de redenen des HEEREN / die hy tot ons gesproken heeft; ja hy sal tot een getuychenisse tegens ulieden zijn / op dat ghy uwen Gode [30] niet en liecht.

28 Doe sondt Josua het volck wech / een yeder nae sijn erfdeel.

29 Ende 't geschiedde na dese dinge̅ / dat Josua de sone Nun / de knecht des HEEREN / sterf / [31] out zijnde hondert ende tien jaren.

30 Ende sy begroeven hem in de lantpale sijns erfdeels / [t] te [32] Timnath-Serah / welcke is op eenen berch Ephraims / aen 't Noorden des Berchs Gaas.

31 Israël nu diende den HEERE alle de dagen van Josua / ende alle de dagen van de Outste / [33] die lange na Josua leefden / ende die al het werck des HEEREN [34] wisten / 't welck hy aen Israël gedaen hadde.

32 Sy begroeven oock de beenderen Josephs / [v] die de kinderen Israëls uyt Egypte̅ opgebracht hadden / [35] te Sichem / in dat stuck velts / 't welck Jacob gekocht hadde van de kinderen Hemors / des vaders van Sichem / voor [36] hondert stucken gelts: want [37] sy waren den kinderen Josephs ter erffenisse geworden.

33 Oock sterf Eleazar de sone Aarons: Ende sy begroeven hem op den heuvel Pinehas sijns soons / die hem gegeven was geweest op 't geberchte Ephraims.

23 Verst. hier by / wy en sullen den Heere niet verlaten.
24 T. w. de Goden der vreemdelingen. uyt dese woorden is te sien / offer schoon opentlick geen afgoderye is geduldet geweest / datter nochtans eenige onder de Israeliten te deser tijdt waren / die d'afgoden in 't verborgen by haer hadden / ende die eerden ende dienden. Siet Amos 5. vss. 25 / 26. ende Act. 7. 43. siet oock Gen. 35. op v. 2.
25 D. hy vernieuwde ende bevestichde het verbont / 't welck Godt / met den volcke van Israël hadde opgericht.
s Exod. 15. 25.
26 Siet vov. v. 1.
27 D. de woorden deses verbonts.
28 Van dese Eycke siet Jud. 9. 6.
29 D. hy is daer tegenwoordich geweest. den steen / die geen gevoel en heeft / wort hier gevoel toegeschreven. alsoo staeter / hoort ghy hemelen, ende ghy aerde, Jos. 1. 2. ende Deut. 32. 1. De hemelen vertellen de eere Godes, Psal. 19. 1. de steenen sullen roepen. Luc. 19. 40.
30 Maer houdt ende doet wat ghy hem belooft hebt.
31 *Hebr.* een sone van 100 ende tien jaren.
t Ios. 19. 50. Iud. 2. 9.
32 Anders genoemt Timnath-Heres. Judic. 2. 9.
33 *Hebr.* die hare dagen verlengden na Iosua, siet Exod. 20. 12.
34 Verst. hier de gene / die met Josua het volck geregeert / ende hem overleeft hadden / Siet Jud. 2. 7.
v Gen. 50. 25. Exod. 13. 19.
35 Verstaet dit als vov. v. 1. want hier volgt / dat Josephs beenderen begraven zijn in het stuck velts &c. welck stuck velts in de stadt van Sichem niet en lach / als af te nemen is uyt Genes. 33. 18.
36 Siet Genes. 33. 19. ende de aenteec. daer op. Stephanus Actor. 7. 16. seyt / voor den prijs des silvers.
37 T. w. dat stuck velts / ende de begraeffenisse die daer in was.

FINIS

Het Boeck der RICHTEREN, genaemt JUDICUM.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Boeck begrijpt eene seer aenmerckelicke Historie van Israëls staet, soo in Religie als Policie, na den doot van *Iosua*, tot aen het Priesterdom ende Richterschap van *Eli*; voornemelick, onder het Gouvernement der Richteren, dat is, alsulcke Personagien (niet, die de Iustitie ofte het ordinaris Richter-ampt onder den volcke bedient hebben, gelijck dit woort andersins genomen wort, maer) die Godt nu ende dan, nae dat Israëls staet vereyschte, nu uyt desen, dan uyt dien Stam, nae sijn believen extraordinaerlick verweckt, beroepen, ende met sijnen Geest der wijsheyt ende dapperheyt begaeft ende gedreven heeft, om sijn ende sijns volcx recht tegen Israëls verdruckers ende vyanden victorieuslick uyt te voeren, den vervallenen Godts-dienst te herstellen, ende te hanthaven, Israël by de vryheyt ende de heylige wetten, die sy van Godt ontfangen hadden, te beschermen, ende met raet ende daet in voorvallende swaricheyt by te staen.

Eerstelick dan worden in dit Boeck verhaelt de oorlogen, die de Stammen na den doot van *Iosua*, volgens Godts bevel, gevoert hebben tegen de Heydensche inwoonderen van Canaan, om die te verdrijven ende uyt te roeyen, waer in sy voor 't meestendeel soo slap zijn geweest, dat het Godt heeft mishaegt, sulcx dat hy verscheydene Heydensche natien in 't lant heeft laten overblijven tot Israëls beproevinge ende straffe. Nochtans is Israël eenen tijt lanck by den reynen Godts-dienst gebleven, soo lange die vroome Outsten, die de wonder-wercken des Heeren gesien hadden, leefden. Maer daer na wort doorgaens vermeldt, hoe Israël, in voorspoet sijne vryheyt misbruyckende, van tijt tot tijt vervallen zy in allerleye grouwelicke Afgoderye der Heydenen, ende schandelicke ongebondenheyt des levens, waer van niet alleen in 't gemeyn dickwijls gesproken wort, maer oock in't bysonder eenige schricklicke exempelen, (als tot eenen klaren spiegel soo van deses volcx verdorventheyt ende boosheyt, als van de rechtveerdicheyt des Godtlicken toorns, ende harde straffen) verhaelt worden in de Capp. 17. 18. 19. 20. Hier neffens wort aengewesen, dat Godt over dese afvallicheyt sijns volcx seer is vertoornt, ende de selve scherpelick gestraft heeft, niet alleen met woorden, maer oock met datelicke overleveringe in de hant van verscheydene hare vyanden, als van *Cuschan* Coninck van Mesopotamien, *Eglon* Coninck der Moabiten, de Philistijnen, *Iabin* Coninck der Canaaniten, de Midianiten, Amalekiten ende andere Oostersche volckeren, de Ammoniten, ende wederom van de Philistijnen, die al te samen Israël langen tijt hart gedruckt ende geplaegt hebben. Des niet tegenstaende, wanneer sy haer in hare benauetheden tot den Heere oprechtelick bekeert, ende met verlatinge aller Afgoderye ende boosheyt hem angstichlick om genade ende hulpe gebeden ende gesmeeckt hebben, so heeft sich de Heere (die soo wel in sijne genaden-beloften, als dreygementen waerachtich ende getrouw is) harer ontfermt, ende heeftse t'elckens door treflicke Helden verlost, als daer geweest zijn, *Othniël*, *Ehud*, *Samgar*, *Debora* ende *Barak*, *Gideon*, *Iephtah*, ende *Simson*. Hoewel sy dese weldaden Godts, d'eene voor d'andere na, seer haest hebben vergeten, ende tot hare voorige boosheyt weder-gekeert zijnde, t'elcken-male van nieuws gestraft, ende na ware bekeeringe seer genadichlick wederom van Godt verlost zijn. Ondertusschen wort by *Gideons* Historie gevoegt de drie-jarige regeringe van *Abimelech*, die onwetlick Coninck, ende een Tyran geweest, ende van Godt merckelick gestraft is. Oock worden vijf Richteren vermeldet, van welcker oorlogen men niet en leest, als: *Thola*, *Iair*, *EbZan*, *Elon*, ende *Abdon*. Dit boeck begrijpt, nae sommiger rekeninge, de historie van 299 ofte 300 jaren, van 't jaer der Scheppinge 2511. tot het jaer 2810.

Het Eerste Capittel.

De stam Juda begint op Godts bevel krijch te voeren tegen d'inwoonderen van Canaan / v. 1 / &c. Overwint Adonibezek / 4. Wint Jerusalem / 8. slaet de kinderen Enaks van Hebron / 10. Othniel wint Debir / ende bekomt daer door Calebs dochter tot een Wijf / 11. De Keniten woonen onder Juda / 16. Simeon wint Zephath / 17. ende Juda verscheyden steden der Philistijnen / 18. Die vanden huyse Josephs winnẽ Bethel / 23. Verhael vande slappicheyt der stammen in 't verdrijven der Canaaniten / waer door sy van deselve worden gequelt / ende onder malkanderen blijven woonende / 19 / 21 / &c.

1 ENDE het geschiedde na den doot vã Josua / dat de kinderen Israëls den HEERE [1] vraegden / seggende: [a] Wie sal onder ons voor eerst op-trecken nae de Canaaniten / om tegens hen te krijgen?

2 Ende de HEERE seyde; [2] Juda sal optrecken: siet / ick hebbe dat lant in sijne hant gegeven.

3 Doe seyde Juda tot sijnen broeder [3] Simeon; Treckt met my op in mijn [4] lot / ende laet ons tegen de Canaaniten krijgen / so sal ick oock met u optrecken in u lot: also tooch Simeon met hem.

4 Ende Juda tooch op / ende de HEERE gaf de Canaaniten ende de Phereziten in [5] hare hant: ende sy sloegense by [6] Bezek / tien duysent man.

5 Ende sy vonden Adoni-Bezek te Bezek / ende streden tegens hem: ende sy sloegen de Canaaniten ende de Phereziten.

6 Doch Adoni-Bezek vluchtede / ende sy jaechden hem na: ende sy grepen hem / ende [7] hieuwen de duymen sijner handen ende sijner voeten af.

7 Doe seyde Adoni-Bezek; Tseventich Coningen / met afgehouwene duymen harer handen ende harer voeten / waren onder mijne tafel [8] [de kruymen] oplesende; gelijck als ick gedaen hebbe / alsoo heeft my Godt vergolden: ende sy brachten hem tot Jerusalem / ende hy sterf aldaer.

8 Want de kinderen van Juda [9] hadden tegen Jerusalem gestreden / ende haddense [10] ingenomen / ende met de [11] scherpte des sweerts geslagen: ende sy hadden de stadt in 't vyer [12] gesett.

9 [b] Ende [13] daerna waren de kinderen van Juda af getogen / te krijgen tegen de

1 Door den Hooge-Priester / met den Ephod bekleet zijnde. Siet hier van Godts bevel / Num. 27. 21. ende vg. ond. cap. 20, 18. 1. Sam. 23. 9.
a Iud. 20. 18.
2 V. de stam Juda. Alsoo in 't volgende / Simeon, dat is / de stam Simeons / ende soo voorts inde reste.
3 De erffenissen van Juda ende Simeon waren voor een deel onder malkanderen vermengt ofte gemeen, siet Jos. 9. 1 / 9.
4 V. om 't lant / dat my door 't lot toegevallen is, in te nemen.

5 Inde hant van Juda ende Simeon.
6 Niet verre van Jerusalem gelegen. Siet oock 1. Sam. 11. 8.
7 D'oorsake hier van / was sijne grouwelicke Tyrannie verhaelt in 't volgende vs.
8 'Tgene van de tafel afviel / ofte hen toegeworpen wierde.
9 And. streden: maer het meeste gevoelen is / dat alhier by occasie / dat in 't voorgaende vs geseyt is / datse Adoni-Bezek te Jerusalem brachten / de inneminge vã Jerusalem / ende eenige andere geschiedenissen (tot aen het 17. vs) uyt het boeck Josua worden wederhaelt / als te sien is Jos. cap. 15.
10 Verstaet dat deel der stadt / het welcke hen te deel gevallen was / niet het ander deel / dat Benjamin mede toequam / ende het Slot. siet Jos. 15. 8 / 63. ende 18. 11 / 28. Oock ond. v. 21. met de aenteeck.
11 *Hebr.* aen den mont des sweerts.
12 *Hebr.* gesonden: V. sy hadden het vyer daer in geworpen: alsoo ond. cap. 21, 48.
b Ios. 10. 36. ende 11. 21. ende 15. 13.
13 Na de inneminge van Jerusalem.

Canaaniten/ woonende in 't geberchte/ ende in 't Suyden/ ende in de leechte.

10 [c] Ende [14] Juda was henen getogen tegen de Canaaniten / die te [15] Hebron woonden / (de naem nu van Hebron was te voren Kiriath Arba/) ende sy sloegen den [16] Sesaï / ende Ahiman / ende Thalmaï.

11 Ende van daer was [17] hy henen getogen tegen de inwoonderen van [d] Debir: de naem nu van [18] Debir was te voren Kiriath-Sepher.

12 Ende Caleb seyde; Wie Kiriath-Sepher sal slaen / ende nemense in/ dien sal ick oock mijne dochter Achsa tot eene vrouwe geven.

13 Doe namse Othniël in / [19] de soon van Kenaz / [20] broeder van Caleb / [21] die jonger was dan hy: ende Caleb gaf hem Achsa sijne dochter tot eene vrouwe.

14 [22] Ende het geschiedde/ als sy [tot hem] quam/ dat sy hem [23] aenporde/ om van haren vader een velt te begeeren; ende sy spronck van den esel af: doe seyde Caleb tot haer; Wat is u?

15 Ende sy seyde tot hem; Geeft my eenen [24] segen; dewijle ghy my een [25] dorre lant gegeven hebt/ geeft my oock waterwellingen: doe gaf haer Caleb hooge wellingen/ ende leege wellingen.

16 De kinderen des [26] Keniters/ Moses schoonvaders / togen oock uyt [27] de Palmstadt op met de kinderen van Juda/ nae de woestijne van Juda/ die tegẽ 't Zuyden van [28] Harad is: [29] ende sy gingen henen ende woonden met het volck.

17 [30] Juda dan tooch met sijnen broeder Simeon / ende sy sloegen de Canaaniten / woonende te [31] Zephath / ende sy [32] verbandense / ende men noemde den name deser stadt [33] Horma.

18 Daer toe nam Juda [34] Gaza in/ met hare [35] lantpale / ende Askelon met hare lantpale: ende Ekron met hare lantpale.

19 Ende de HEERE was met Juda / dat hy [de inwoonders] van 't geberchte verdreef: maer [36] hy en [ginck niet voort] om de inwoonders des dals te verdrijven/ [37] om dat sy ysere wagenen haddẽ.

20 Ende sy gaven [38] Hebron aen Caleb / gelijck als [d] Mose gesproken hadde: ende hy verdreef van daer de [39] drye sonen Enaks.

21 Doch de kinderen Benjamins hebben de Jebusiten / [40] te Jerusalem woonende/ niet verdreven: maer de Jebusiten woonden met de kinderen Benjamins te Jerusalem/ tot op [41] desen dach.

22 Ende het huys Josephs tooch oock op nae Bethel: Ende de HEERE was met hen.

23 Ende het huys Josephs bestelde verspieders by Bethel: de naem nu deser stadt [e] was te voren [42] Luz.

24 Ende de [43] wachters sagen eenen man/ uytgaende uyt de stadt: ende sy seyden tot hem; Wijst ons doch den inganck der stadt/ eñ wy sullen weldadicheyt by u doẽ.

25 Ende als hy hen den inganck der stadt gewesen hadde / so sloegen sy de stadt met de scherpte des sweerts: maer dien man / ende sijn gantsche huysgesin / lieten sy gaen.

26 Doe tooch dese man in 't lant der [44] Hethiten: ende hy bouwede eene stadt/ ende noemde haren name Luz; dit is haer naem tot op desen dach.

27 [f] Ende [45] Manasse en verdreef [46] Beth-Sean niet / nochte hare [47] onderhoorige plaetsen / nochte [48] Taanach met hare onderhoorige plaetsen / nochte de inwoonderen van Dor met hare onderhoorige plaetsen; nochte de inwoonderen van [49] Jibleam met hare onderhoorige plaetsen / nochte de inwoonderen van Megiddo met hare onderhoorige plaetsen: ende de Canaaniten [50] wilden woonen in den selven lande.

28 Ende het geschiedde / als Israël sterck wert/ dat hy de Canaaniten op cijns stelde: maer hy en [51] verdreefse niet gantschelick.

29 [g] Oock en verdreef Ephraim de Canaaniten niet/ die te [52] Gezer woonden: maer de Canaaniten woonden in 't midden van hem/ te Gezer.

30 Zebulon en verdreef de inwoonderen van [53] Kitron niet / nochte de inwoonderen van [54] Nahalol: maer de Canaaniten woonden in 't midden van [55] hem / ende waren cijnsbaer.

31 Aser en verdreef de inwoonderen van [56] Acco niet / nochte de inwoonderen van Zidon: nochte [57] Achlab/ nochte Achsib/ nochte Chelba/ nochte Aphik / nochte Rechob:

32 Maer de Aseriten woonden in 't midden der Canaaniten / die in den lande woonden: want sy en verdrevense niet.

33 Naphtali en verdreef de inwoonderen van [58] Beth-Semes niet/ nochte de inwoonderen van Beth-Anath/ maer woonde in 't midden der Canaaniten / die in den lande woonden: doch de inwoonders van Beth-Semes ende Beth-Anath werden hen cijnsbaer.

34 Ende de Amoriten drongen de kinderen Dans in 't geberchte: wantse hen niet toelieten af te komen in [59] het dal.

35 Oock [60] wilden de Amoriten woonen op het geberchte Heres / te [61] Ajalon/ ende te Saalbim: maer de hant des huyses Josephs wert swaer / so datse [62] cijnsbaer werden.

36 Eñ de lantpale der Amoriten was van den opganck van [63] Akrabbim / van den [64] rotzsteen/ ende opwaerts henen.

c Ios. 15. 14.
14 Onder 't beleyt van Josua ende Caleb/ Jos. 15. 14.
15 Siet Jos. 15.13.
16 Drie Reusen / kinderen Enaks/ als ond. V. 20. verhaelt wort.
17 Juda.
d Ios. 15. 15, &c.
18 Siet Jos. 12.13.
19 D. nakomelinck van Kenaz / gelijck sommige dit verstaen.
20 D. bloet-verwant/ nae bestaende: dit verstaen sommige van Othniel / andere van Kenaz. Vg. Num. 32. 12. Jos. 15.17. ond. 3. 9/ 11. 1. Chron. 4. 13/15.
21 *Hebr.* kleynder, ofte / minder als hy, namelick Kenaz. Anders die (T. w. Othniel) de jongste was van, ofte/ uyt hem, namelick / Kenaz: dat is / de jongste ende geringste van aensien onder alle nakomelingen van Kenaz / ende des niet tegenstaende vereert ende verheven boven andere door dese manlicke daet/ het gevolgde houwelick / ende Richterschap. onder cap. 3. 9/&c.
22 Siet van dit verhael/ Jos. 15. 18/19. ende d'aenteeck. aldaer.
23 Ofte/ aensochte.
24 Siet Gen. 33. op V. 11.
25 *Hebr.* Suyd-lant.
26 Verstaet Iethro, siet Num. 24. 21/22.
27 Jericho. Siet Deut. 34. op V. 3.
28 De naem eener stadt/ gelegen by 't geberchte Seir / ende misschien oock van eenen Coninck der selver plaetse. Siet Num. 21. 1.
29 *Hebr.* ende hy ginck ende woonde, ofte / bleef met, ofte / by den volcke. Hy/ naemlick/ de Keniter/ dat is / Jethros nakomelingen. Sommige setten 't aldus over: want hy (de Keniter) was [mede] getogen, ende was gebleven, ofte/ hadde gewoont by den volcke, naemlick Israel. siet Num. 10. 29. ende 24. 21/22, 1. Sam. 15. 6.
30 Hier wort de Historie/ vov. V. 8. verlaten zijnde/ herhaelt ende vervolcht.
31 Dese plaetse wort nergens meer vermelt: alleenlick vintmen 2. Chron. 14. 9/10. het dal Zephata, by Maresa / in Juda; Sommige setten 't aldaer over: het dal [liggende] nae Zephath toe.
32 Siet Deut. 2. op V. 34.
33 D. Ban, verbanninge. Vergel. Num. 14. 45. ende 21. 3. Sommige meynen/ dat dit Horma zy de Conincklicke stadt/ gelegen aende Suyder grensen van Canaan/ aen het West-eynde des geberchtes Seïr: Siet Josu. 12. 14. ende 15. 30. ende 19. 4. 1. Sam. 30. 30. 1. Chron. 4. 30.
34 Dese steden waren gelegen in der Philistijnen lant/ aende middellantsche Zee / ende worden dickwijls in de H. Schrift vermelt.
35 D. Het omliggende lant: alsoo in 't volgende.
36 N. Juda/ And. maer niet verdrijvende.
37 Hoewel de Heere met Juda geweest was in 't innemen van 't geberchte, so en was hy evenwel niet hertich genoech om de reste te vervolgen/ door menschelicke vreese / die hier by hem meer vermochte / als het bevel ende de beloften Godes/ Jos. 13. 6. ende 17. 18. Vande ysere wagenen te dier tijt in 't strijden gebruyckelick/ Siet Jos. 17. 18.
38 Siet hier van de Historie Jos. 14. van het 6 vs tot het eynde.
d Num. 14. 24. Ios. 14. 13.
39 Van dewelcke boven vermelt is / V. 10. Van Enak ende sijne nakomelingen/ die Reusen geweest zijn/ siet Num. 13. op V. 22. And. des Reusen.
40 Verst. in het opperste deel der stadt/ ende het Slot/ welck Benjamin te deele was gevallen/ also hare erffenissen by die van Juda voor een deel gelegen waren, Jos. 18. 11. Juda hadde het sijne ingenomen/ als vov. V. 8. uyt het Slot zijn de Jebusiten eerst van David verdreven. 2. Sam. 5. vss. 6/7.
41 Als dit van den autheur deses boecx beschreven werd.
e Genes. 28. 19.
42 Siet Genes. 28. V. 19.
43 Die uytgesonden waren/ om de gelegentheyt der stadt te bespieden.

44 Woonende aen de Noordzijde van 't geberchte Ephraims.
f Ios. 17. 11. 12.
45 Verstaet den halven stam / woonende in Canaan: niet die over de Jordane in Gilead / ende Basan woonden.
46 D. de inwoonders van Beth-Sean: gelijck in het volgende verklaert wort. Beth-Sean lach by de Jordane aen de west-zijde, siet Jos. 17. 11.
47 D. de omliggende plaetsen / onder haer sorterende. *Hebr.* Dochteren.
48 Gelegen aen 't geberchte Gilboa. Siet oock Jos. 17. V. 11. ende 21. 25.
49 Jos. 17. 11. Beyde dese plaetsen lagen nae by de Middellantsche zee.
50 Ofte / vonden goet, verwillichden, ofte/ begosten (*Hebr.* de Canaaniter wilde, &c.) T. w. ofte uyt moetwille / ofte op conditie van Tribuyt: gelijck sommige dit uyt het volgende vs verklaren. Alsoo ond. V. 35. Siet oock Jos. 17. 12.
51 *Hebr.* verdrijvende verdreef hy hem niet: te weten / den Canaaniter.
g Ios. 16. 10.
52 Gelegen by de beke Gaas nae de Middellantsche zee toe: zijnde mede eene stadt der Leviten/ Jos. 21. 21.
53 Gelegen by 't geberchte Zebulons west-waert / nae by den oorspronck vande beke Jiphtahel.
54 Siet Jos. 19. 15.
55 Zebulon.
56 Dese plaetsen waren gelegen aende middellantsche zee / alleenlick lagen Aphik ende Achlab wat lantwaert in. Van Asers Lot siet Jos. 19. 24/&c. Rechob was oock eene stadt der Levíten / Jos. 21. 31. mede lantwaert in gelegen. siet Num. 13. 21.
57 D. de inwoonderen van dese steden.
58 Siet van dese beyde steden/ gelegen in Naphtali / Jos. 19. 38.
59 D. in de leegten.
60 Set vo. op V. 27.
61 Siet Jos. 19. 42. ende 21. 24. Saalbim lach in het dal Eskol / Ajalon van daer in het Noord-west nae de West-zee/ op de grenzen van Dan. Andere plaetsen van desen naem/ siet ond. cap. 12. 12.
62 *Hebr.* tot cijns werden, ofte/ waren. De sin is/ die vanden huyse Josephs quamen Dan te hulpe / ende bedwongen de Amoriten soo verre / datse hen cijns-baer werden.
63 Gelegen by 't Suyd-eynde van de Sout-zee, ende aen 't Oost-eynde van 't geberchte Seïr / op de uyterste grenzen van Canaan / tegen 't Suyden. Siet Jos. 15. 2/3/5.
64 And. Sela, ofte Petra Arabiæ. eene vermaerde stadt / op een steenrotze gelegen.

Het ij. Capittel.

Godts Engel bestraft Israël te Bochim/ V. 1/ &c. Alwaer sy hare sonden beweenen/ 4. Een verhael vanden staet Israels onder de Richteren/ waer in hare eerste Godts-dienstichept/ by dẽ tijt Josue ende der vroomen Outsten/ vergeleken wort met de volgende afvallichept tot allerleye Afgoderye/ waer over sy t'elckens van Godt door de vyanden zijn gestraft/ ende door de Richteren verlost zijnde / al weder van quaet tot erger zijn vervallen / 6 / 7/ &c. Dies Godt de Heydenen niet heeft willen verdrijven / om Israël te beproeven/ 20.

1 ENde een [1] Engel des HEEREN quam opwaerts van [2] Gilgal tot [3] Bochim:

1 Verst. den sone Godts/ als klaerlick blijckt uyt het gantsche vervolch. Siet oock op Jud. 6. V. 11.
2 Siet Jos. 5. 9.

[3] Bochim: ende hy seyde; Ick heb ulieden uyt Egypte opgevoert / ende u gebracht in het lant / dat ick uwen vaderen geswooren hebbe/ende geseyt; [a] Ick sal mÿn verbont met ulieden niet verbreken in eeuwicheyt.

2 Ende ulieden aengaende/ ghy en sult geen [b] verbont maken met de inwoonderen deses lants; hare [c] altaren sult ghy afbreken: maer ghy zÿt mÿner stemme niet gehoorsaem geweest; waerom hebt ghy dit gedaen?

3 Daerom heb ick oock geseyt; [d] Ick [4] salse voor u aengesichte niet uytdrÿven: maer sy sullen u aen de [5] zÿden zÿn/ ende hare Goden sullen u [e] tot een strick zÿn.

4 Ende het geschiedde / als de Engel des HEEREN dese woorden tot alle kinderen Israëls gesproken hadde / so hief het volck sÿne stemme op/ ende weende.

5 Daerom noemden sy den naem dier plaetse [6] Bochim: ende sy offerden aldaer den HEERE.

6 [f] [7] Als Josua het volck hadde [8] laten gaen/ so waren de kinderen Israëls henen gegaen / een yeder tot sÿn erfdeel / om het lant erflick te besitten.

7 Ende het volck diende den HEERE alle de dagen van Josua: ende alle de dagen der Outsten/ die [9] lange geleeft hadden na Josua / die gesien hadden al dat groote werck des HEEREN / dat hy aen Israël gedaen hadde.

8 Maer als Josua/ de sone Nuns / de knecht des HEEREN / gestorven was; [10] hondert ende tien jaren out zÿnde;

9 Ende sy hem begraven hadden in de lantpale sÿns erfdeels / tot [11] Thimnath Heres / op eenen berch Ephraims; tegen 't Noorden van den berch Gaas;

10 Ende al dat selve geslachte oock tot sÿne vaderen vergadert was: so stonter een ander geslaechte na hen op/ dat den HEERE niet en kende / noch oock het werck/ dat hy aen Israël gedaen hadde.

11 Doe deden de kinderen Israëls dat quaet was in de oogen des HEEREN: ende sy dienden den [12] Baalim.

12 Ende sy verlieten den HEERE/ harer vaderen Godt / diese uyt Egyptenlant hadde uytgevoert/ende volchden andere Goden na / van de Goden der volcken/ die rontomme hen waren / ende buychden sich voor die: ende sy verweckten den HEERE tot toorn.

13 Want sy verlieten den HEERE/ ende dienden den Baal/ende [13] Astharoth:

14 So ontstack des HEEREN toorn tegen Israël/ende hy gaffse inde hant der rooveren / diese beroofden: [g] ende hy [14] vercochtse inde hant harer vyanden rontomme: ende sy konden niet meer bestaen voor 't aengesichte harer vyanden.

15 Overal / waer henen sy uyttogen/ was de hant des HEEREN tegen hen ten [15] quade; [h] gelÿck als de HEERE gesproken/ende gelÿck als de HEERE hen geswooren hadde: ende [16] hen was seer bange.

16 Ende de HEERE [17] verweckte [18] Richteren / diese verlosten uyt de hant der genen diese beroofden;

17 Doch en hoorden sy oock niet nae hare Richteren / maer [19] hoereerden andere Goden na/ ende buychden sich voor die: haest weken sy af van den wech / dien hare vaders gewandelt hadden/hoorende de geboden des HEEREN; alsoo en deden sy niet.

18 Ende wanneer de HEERE hen Richteren verweckte / so was de HEERE met den Richter / ende verlostese uyt de hant harer vyanden/ [20] alle de dagen des Richters: want het [21] berouwede den HEERE hares suchtens halven van wegen de gene / diese drongen ende diese druckten.

19 [i] Maer het geschiedde met het versterven des Richters/ datse omkeerden/ ende verdorven 't meer dan hare vaderen/ navolgende andere Goden/ deselve dienende/ende sich voor die buygende: sy en lieten niets [22] vallen van hare wercken / nochte van desen haren [23] harden wech.

20 Daerom ontstack de toorn des HEEREN tegen Israël / dat hy seyde; Om dat dit volck mÿn verbont heeft overgetreden/ dat ick haren vaderen geboden hebbe / ende sy nae mÿne stemme niet gehoort en hebben:

21 [k] So en sal ick oock niet voortvaren voor haer aengesicht yemant uyt de besittinge te verdrÿven/ van de Heydenen/ [24] die Josua heeft achtergelaten/ als hy sterf.

22 Op dat ick Israël door haer [25] versoecke: of sy den wech des HEEREN sullen houden/ om daer in te wandelen/ gelÿck als hare vaderen gehouden hebben/ ofte niet.

23 Alsoo liet de HEERE dese Heydenen blÿven / dat hyse niet haestelick uyt de besittinge verdreef: [26] die hy in de hant van Josua niet hadde overgegeven.

Het iij. Capittel.

Register der Heydensche volcken / die Godt in Canaan heeft overgelaten/om Israel te beproeven/ v. 1/ &c. Israel van Godt afvallende / wort overgegeven inde hant des Koninckx van Mesopotamien / 5. van welckes tyrannie door Othniël verlost zÿnde/ vervallen sy weder tot de voorige boosheyt/ende worden geslagen ende verdruckt van Eglon/ der Moabiten Coninck/ 9. van welcken Godt haer verlost door den Richter Ehud / 15. gelÿck oock daer na van de Philistÿnen/ door den Richter Samgar/ 31.

1 DIt nu zÿn de Heydenen / die de HEERE liet blÿven/om door haer Israël te [1] versoecken; [2] alle die niet en wisten van alle de [3] krÿgen Canaans.

2 Alleenlick/ op dat de [4] geslachten der kinderen Israëls [5] [die] wisten; op dat [6] hyse den krÿch leerde / ten minsten de gene/ die daer te vooren niet van en wisten.

3 Vÿf [7] Vorsten der Philistÿnen/ ende alle de Canaaniten / ende de Zidoniers/ ende de [8] Heviten/woonende in't geberchte des [9] Libanons: van den berch [10] Baal Hermon/ tot daer men komt te [11] Hamath.

4 Dese dan waren / om Israël door haer te [12] versoecken: op datmen [13] wiste/ of sy de geboden des HEEREN souden hooren die hy haren vaderen door de [14] hant van Mose geboden hadde.

5 Als nu de kinderen Israëls woonden in't midden der Canaaniten/ der Hethiten/ ende der Amoriten / ende der Pheresiten/ ende der Heviten/ ende der Jebusiten;

6 So namen sy hen der selver dochteren tot wÿven / ende gaven hare dochteren aen

3 Alsoo genoemt van het weenen des volcx/ ond. v. 5. zijnde nae by Gilgal gelegen.
a Gen. 17. 7. Deut. 29. 14, 15.
b Deut. 7. 2.
c Deut. 12. 3.
d Iosu. 23. 13.
4 T. w. de Heydenen/ in Canaan woonende.
5 Siet breeder verklaringe hier van Num. 33. 55.
e Exod. 23. 33. ende 34. 12. Deut. 7. 16.
6 D. de weenende.
f Iosu. 24. 28.
7 In het volgende wort reden verhaelt/ waerom Godt de inwoonderen deses lants niet en wilde verdrijven/ te weten/ Israëls afvallicheyt van Godt.
8 Na dat hyse seer beweeglick vermaent ende tot den reynen Godts-dienst verplicht hadde/ Jos. 24.
9 D. Die Josua overleeft hadden.
10 *Hebr.* een soon van hondert ende tien jaren.
11 Anders genaemt Thimnath Serah, Jos. 24. 30.
12 Met het woort/ Baal, beteeckenende eenen Heere, hebben de Heydenen in 't gemeyn hare Afgoden genoemt / om datse deselve voor hare Heeren / ende alles goets-geveren hielden: ende om die te onderscheyden / dewijlse verscheyden waren / hebben soo heydenen als afgodische Joden / deselve noch toenamen bygevoegt/ als Baal-Berith. ond. 8. 33. Baal-Peor, Num. 25. 3. Baal-Zebub. 2. Reg. 1. 6. Baal-Astaroth, vgel. ond. op v. 13. ende 1. Reg. 16. 31. De afgoderye met dese bedreven/ was eene geheele afwijckinge van Godt/ hoewel de afvallige Israëliten haer selven wijsmaeckten/ datse Godt daer door mede konden vereeren/ als oock door de gulden Kalveren/ 1. Reg. 12. 28. Siet Hos. 2. 15. ende ond. cap. 8. op v. 33.
13 D. de beelden van den afgodt/ ofte afgodinne / by de heydenen genoemt Astarte, die de Zidoniers ende Philistijnen in gedaenten van schapen hadden opgericht. siet 1. Sam. 31. 10. 1. Reg. 11. vs. 5/ 33. 2. Reg. 23. 14.
g Psal. 44. 13. Iesa. 50. 1.
14 D. hy leverdese over / gelijck de verkooper de verkochte waren overlevert in de hant des koopers. alsoo ond. cap. 4. 2/ 9. ende cap. 10. 7. vgel. Psal. 44. 13.
15 Om hen met allerleye plagen/ ongeluck / ende elenden te straffen.
h Levit. 26. Deut. 28.
16 Ofte/ hy (de Heere) benaeuwdese seer.
17 Door eene bysondere beroepinge/ ende aendrifte sijnes Geestes.
18 Verstaet geen Lants-Heeren / ofte Coningen / nochte oock/ die het ordinaris Richter-ampt bedienden / ofte recht spraken tusschen den man ende sijnen naesten / het welcke verbleef by de stammen/ volgens d'ordre van Godt door Mosen ingestelt/ maer/ die het publijcke recht van Godts volck tegen hare verdruckers ende vyanden uytvoerden / ende hen van der selver hant verlosten/ den Godts-dienst suyverden / ende in reynicheyt behielden/ ende de Republijcke Israëls by hare vryheyt beschermden/ ende in gemeene saken met haren dienst ende goeden raet bystonden. Siet ond. cap. 3. 9/ 10/ 15/ &c. ende 4. 1. ende 6. 25/ 26. ende 8. 23. ende soo voorts.
19 Siet Levit. 17. op v. 7. ende 20. op v. 5.
20 D. Soo lange die Richter leefde.
21 Siet Gen. 6. op v. 6.
i Iudic. 3. 12.
22 Geen verlies krijgende / ende niet aflatende van haer voorneme ende doen.
23 D. van haerlieder hartneckige maniere van leven ende doen: waermede sy Godt vertoornden / ende hen selven quetsten / gelijck een harde wech den gene quetst ende verseericht / die daer op gaet.
k Ios. 23. 13.
24 Verst. die overgebleven waren van de gene die Josua verdreven hadde / mitsgaders de andere van dewelcke cap. 1. gesproken is.
25 Siet Gen. 22. op v. 1. alsoo ond. cap. 3. 1/ 4.
26 Ofte / ende hy gaffse niet over, ofte / hadse niet overgegeven.
1 Siet bov. cap. 2. op v. 22.
2 Israëliten.
3 Die te vooren by 't leven van Josua tegen de Canaaniten gevoert waren.
4 D. de nakomelingen.
5 Te weten/ krijgen Canaans/ waer van in't volgende vs.
6 Hy/ naemlick / de Heere, die dese krijgen tegen de Canaaniten niet alleen bevolen/ maer oock sijn Godtlick beleyt/ bystant/ ende overwinninge belooft hadde / indien sy hem bestandichlick aenhingen / maer het contrarie / indien sy hem verlieten/ in welcken geval sy souden ondervinden de menichvuldige ende groote elende / die sulcke oorlogen inbrengen.
7 Siet Josu. 13. 3. Ende ond. cap. 16. 5. ofte/ Drossaerts, Baliuwen, Potestaten. Anders. Gouvernementen, Drost-ampten, Regentschappen.
8 *Hebr.* Chivviten.
9 Gelegen aende Noorder grensen van Canaan/ seer vermaert/ ende dickwijls in de H. Schriftuer vermelt.
10 Gelegen aen 't Oost-eynde des geberchtes Libani Noort-waert van Basan af. siet 1. Chron. 5. 23. De berch Hermon was aen 't West-eynde van Libanon/ by Zidon. Siet Deuter. 3. 9. ende 4. 48.
11 Gelegen aen de Noorder lantpale van Canaan.
12 Als bov. 2. 22.
13 D. op dat het bekent ende openbaer werde. Siet Deut. 8. op v. 2.
14 Dat is/ door den dienst.

der ſelver ſonen: ende ſy dienden haren Goden.

7 Ende de kinderen Iſraëls deden dat quaet was inde oogen des HEEREN/ ende vergaten den HEERE haren Godt: ende ſy dienden den Baalim/ ende den [15] Boſſchen.

8 Doe ontſtack de toorn des HEEREN tegen Iſraël/ ende hy [16] verkochtſe in de hant van Cuſchan Riſchataim/ Koninck van [17] Meſopotamien: ende de kinderen Iſraëls dienden den Cuſchan Riſchataim acht jaren.

9 So riepen de kinderen Iſraëls tot den HEERE/ ende de HEERE verweckte den kinderen Iſraëls eenen verloſſer/ dieſe verloſte; Othniël/ ſone van [18] Kenaz/ broeder van Caleb/ die jonger was dan hy.

10 Ende de [19] Geeſt des HEEREN was over hem/ ende hy [20] richtede Iſraël/ ende tooch uyt ten ſtrÿde/ ende de HEERE gaf Cuſchan Riſchataim/ den Koninck van [21] Syrien/ in ſÿne hant: dat ſÿne hant [22] ſterck wert over Cuſchan Riſchataim.

11 Doe was het lant veertich jaer ſtil: ende Othniël/ de ſoon van Kenaz/ ſterf.

12 Maer de kinderen Iſraëls voeren voort te doen dat quaet was in de oogen des HEEREN: doe [23] ſterckte de HEERE Eglon den Koninck der Moabiten/ tegen Iſraël/ om dat ſy deden dat quaet was in de oogen des HEEREN.

13 Ende hy vergaderde tot ſich de kinderen Ammons/ ende de Amalekiten: ende hy tooch henen/ ende ſloech Iſraël/ ende ſy namen de [24] Palmſtadt in beſit.

14 Ende de kinderen Iſraëls dienden den Eglon/ Koninck der Moabiten/ achtien jaer.

15 Doe riepen de kinderen Iſraëls tot den HEERE/ ende de HEERE verweckte hen eenen verloſſer/ Ehud/ den ſone van Gera/ [25] een ſone van Jemini/ een man [26] die ſlincx was: ende de kinderen Iſraels ſonden door ſÿne hant een geſchenck aen Eglon/ den Koninck der Moabiten.

16 Ende Ehud maeckte ſich eē ſweert/ [27] dat twee ſcherpten hadde/ welckes lengte eene elle was: ende hy gordde dat onder ſÿne kleederen/ aen ſÿne rechter heupe.

17 Ende hy bracht aen Eglon/ der Moabiten Koninck/ dat geſchenck: Eglon nu was een ſeer vet man.

18 Ende het geſchiedde/ als hy ge-eyndicht hadde het geſchenck te leveren/ ſo [28] geleydde hy het volck/ die het geſchenck gedragen hadden.

19 Maer hy ſelve keerde wederom van de [29] geſnedene beelden/ die by Gilgal waren/ ende ſeyde; Ick hebbe eene heymelicke ſake aen u/ O Koninck: dewelcke ſeyde; [30] Swÿcht; ende alle die om hem ſtonden/ gingen van hem uyt.

20 Ende Ehud quam tot hem in/ daer hy was ſittende in eene [31] koele opperſale/ [32] die hy voor ſich alleen hadde; ſo ſeyde Ehud; Ick hebbe Godts woort aen u: doe [33] ſtont hy op van den ſtoel.

21 Ehud dan reyckte ſÿne ſlincker-hant uyt/ ende nam het ſweert van ſÿne rechter heupe/ eñ ſtack het in ſÿnen buyck:

22 Dat oock het hecht achter den lemmer inginck/ ende het vette om den lemmer toeſloot/ [34] (want hy en trock het ſweert niet uyt ſÿnen buyck) ende [35] de dreck uytginck.

23 Doe ginck Ehud uyt nae de voorſale/ ende ſloot de deuren der opperſale [36] voor ſich toe/ ende [37] deed [ſe] in 't ſlot.

24 Als hy uytgegaen was/ ſo quamen [38] ſÿne knechten/ ende ſagen toe/ ende ſiet/ de deuren der opperſale waren in 't ſlot gedaen: ſo ſeyden ſy; Seker/ hy [39] bedeckt ſÿne voeten/ in de verkoel-kamer.

25 Als ſy nu tot ſchamens toe gebeydt hadden/ ſiet ſo en opende [40] hy de deuren der opperſale niet; doe namen ſy den ſleutel ende deden op/ ende ſiet/ haerlieder heere [41] lach ter aerden doot.

26 Ende Ehud ontquam/ terwÿlen [42] ſy vertoefden: want hy ginck voor by de [43] geſnedene beelden/ ende ontquam nae [44] Sehirath.

27 Eñ het geſchiedde/ als hy aenquam/ ſo [45] blies hy met de baſuyne op het geberchte Ephraims: ende de kinderen Iſraëls togen met hem af van 't geberchte/ ende hy ſelfs voor hare aengeſichte henen.

28 Ende hy ſeyde tot hen; [46] Volgt my na/ want de HEERE heeft uwe vyanden/ de Moabiten/ in ulieder hant gegeven: ende ſy togen af hem na/ ende namen de veyren der Jordane in nae Moab/ ende lieten niemant overgaen.

29 Ende ſy ſloegen de Moabiten te dier tÿt/ ontrent tien duyſent man/ alle [47] vette ende alle ſtrÿtbare mannen; datter niet een man ontquam.

30 Alſo wert Moab te dien dage onder Iſraëls hant t' ondergebracht: ende het lant was ſtil tachtentich jaer.

31 Na hem nu [48] was Samgar/ een ſoon van Anath/ die ſloech de Philiſtÿnen/ ſes hondert man/ met eenen oſſen-[49] ſtock: alſo verloſte hy oock Iſraël.

15 Verſt. gewyede afgodiſche boſſchen ende boomen/ die ter eeren der heydenſche Afgoden ende tot haren dienſt geplant/ ofte geordineert waren: ofte/ den Boſchgodē, alſoo genoemt/ om datſe in dicke/ duyſtere boſſchen/ ende onder ſchoone hooge boomen op ſijn heydenſch ge-eert werden.

16 Siet bov. cap. 2. op v. 14.

17 *Hebr.* Aram-Naharaim: dat is/ Syrien der twee rivieren, alſoo wort Meſopotamien in 't griecx om de ſelve oorſake genoemt. ſiet Gen. 24. op v. 10. ond. v. 10. wort het alleē/ Aram, d. Syrien genoemt.

18 Siet bov. c. 1. 13.

19 Verſt. den Geeſt der dapperheyt/ kloeckmoedicheyt/ wyſheyt/ beleydinge/ &c. werckende in hem 't gene tot uytvoeringe ſijns beroeps noodich was. Vergel. ond. cap. 6. 34. ende 11. 29.

20 Siet bov. cap. 2. op v. 16.

21 *Hebr.* Aram. ſiet op v. 8.

22 D. hy wert deſen Coninck te ſterck/ hy wert ſijner machtich.

23 Hy gaf hem macht ende overwinninge tegen Iſrael/ tot eene ſtraffe harer ſonden.

24 Iericho. Siet Deut. 34. 3. ende boven cap. 1. 16.

25 D. een Benjaminiter: als ond. 19. 16.

26 *Hebr.* die aen, ofte/ van ſijne rechter-hant verſloten was, ofte/ wiens rechter-hant geſloten was: dat is/ die ſijne rechter-hant niet ſoo wel koſte gebruycken. Vgel. ond. cap. 20. 16. Het is aenmerckelick/ dat Gode door deſen man/ dienmen daer toe/ nae menſchlick oordeel onbequaem ſoude achten/ ſijn volck belieft heeft te verloſſen. Siet ond. v. 31.

27 *Hebr.* ende dat hadde twee monden, dat is/ het ſneed aen beyde zijdē/ ofte/ was tweeſnijdende.

28 Of/ liet het volck gaen.

29 Ofte/ gehouwene, gegravene: deſe mochten van de Afgodiſche Iſraëliten/ ofte de Moabiten by Gilgal opgericht zijn/ om dat Iſrael aldaer/ in Canaan eerſt komende/ beſneden was/ ende overſulcx voor eene heylige plaetſe gehouden wert. And. vande ſteengraven, ofte/ de plaetſen daer de ſteenen gehouwen ende gegraven worden: duydende dit op de ſteenē by Joſua door Godts bevel aldaer opgericht tot een gedenckteken der miraculeuſe overkomſte over de Jordane. Joſ. 4. 20.

30 T. w. tot dat alle omſtanders zijn uytgegaen.

31 *Hebr.* eene opper-ſale der verkoelinge. D. in eene ſomer-ſale/ dienende tot verkoelinge tegen de hitte des ſomers.

32 And. hy nu ſatt alleen in eene koele opper-ſale, die voor hem was, ofte/ die hy hadde.

33 Hoewel hy (als een Afgoden-dienaer) ſijne Afgoden meerder achtede/ als den Godt Iſraëls/ heeft hy nochtans ſijnen woorde/ ofte geſante/ deſe eerbiedinge willen bewijſen.

34 Als niet konnende/ om oorſake inde voorgaende woorden verhaelt.

35 And. het quam uyt aen 't fondament: T. w. de lemmer/ of/ het ſweert.

36 And. voor. ofte/ over hem, te weten/ den Koninck Eglon.

37 Ofte/ grendeldeſe.

38 T. w. Eglons.

39 Aldus wort de ſtoel/ ofte kamer-ganck eerbaerlick in de Schrifture uytgedruckt/ om dat ſy in 't nederſitten of te bucken de voeten met hun over-kleet bedeckten. ſiet 1. Sam. 24. 4.

40 Eglon.

41 Ofte/ was doot ter aerden gevallen. Het Hebr. woort beteeckent wel meeſt/ vallen, maer wort oock op verſcheyden plaetſen liggen overgeſet. Siet Deut. 21. v. 1. ond. cap. 4. 22. ende 5. 27. ende 7. 12. 1. Sam. 31. 8.

42 Des dooden Konincx knechten.

43 Siet bov. op v. 19.

44 Verſt. niet het geberchte Seïr/ ofte der Edomiten: maer eene plaetſe aen/ ofte op het geberchte Ephraims gelegen/ als uyt het volgende vs wort afgenomen.

45 D. liet blaſen: alſoo ond. cap. 6. 34. &c.

46 Ofte/ jaecht na, volcht achter my.

47 D. Lijvige/ ſtercke/ welgeſtelde/ de beſte/ bequaemſte ten ſtrijde/ ofte rijcke/ vermogende.

48 T. w. Richter/ verloſſer.

49 Het Hebr. woort komt van/ leeren, ende beteeckent eenen alſulcken ſtock/ knodſe ofte/ roede/ daer een ofte meer prickelen aen zijn/ dienende om de Oſſen in 't ploegen te leeren voortgaen. Hier mede wort te kennen gegeven de ſlechticheyt ende geringheyt der middelen/ die nochtans van den Heere alſoo zijn geſegent/ dat veel wel-gewapent volck daer tegen niet heeft konnen beſtaen: gelijck David Goliath met ſijnen ſlinger nedervelde: Vgel. 1. Cor. 1, 28. ende ſiet bov. v. 15. ende ond. cap. 15. 15/ &c.

Het iiij. Capittel.

Godt plaecht Iſrael om harer ſonden wille door den Coninck Jabin/ wiens velt-Overſte was Siſera/ vſſ. 1/ 2/ &c. daer na verweckt Godt de Prophetiſſe Debora/ die Barak van ſijnen 't wegen belaſt op te trecken tegen Siſera/ met beloſte van overwinninge/ ende ſy treckt met hem op/ 4/ &c. Het heyr-leger van Siſera wort ſchrickelick verſlagen/ 15. Jaël verbergt den vluchtenden Siſera/ ende brengt hem om in hare tente/ 17. De Coninck Jabin wort uytgeroeyt/ 24.

1 MAer de kinderen Iſraëls voeren voort te doen dat quaet was in de oogen des HEEREN: als Ehud geſtorven was.

2 So [1] verkochtſe de HEERE in de hant van [2] Jabin/ Koninck der [3] Canaaniten/ die tot [4] Hazor regeerde: ende ſÿn krÿchs-Overſte was [a] Siſera: [5] die ſelve nu woonde tot [6] Haroſeth der Heydenen.

3 Doe riepen de kinderen Iſraëls tot den HEERE: want hy hadde negen hondert yſere wagenen/ ende hy hadde de kinderen Iſraëls met gewelt onderdruckt/ twintich jaer.

4 Debora nu/ eene [7] vrouwe/ die eene

1 Siet bov. cap. 2. op v. 14.

2 Siet van een ander Jabin Joſ. 11. 1.

3 Hier door worden ſomtijts in 't gemeyn verſtaen alle de Heydenſche volckeren/ die in Canaan woonden: ſomtijts/ als hier/ een byſonder volck onder alle de ſelve/ woonende aen de Noorder grenzen van Canaan.

4 Siet Joſ. cap. 11. vſſ. 10/ 11. ende 19. 36. item Jer. 49. 28.

a 1. Sam. 12. 9.

5 T. w. Siſera/ ofte/ (als ſommige) Jabin.

6 Eene ſtadt gelegen aen de wateren van Merom/ van de welcke te ſien is Joſ. 11. 5/ 7. 't kan zijn/ dat verſcheyden overgeblevene heydenſche volckeren ſich hier nedergeſlagen hebben/ om onder de macht van Jabin ende Siſera tegen Iſrael verſekert te zijn. *Hebr.* Charoſcheth.

7 *Hebr.* eene vrouwe eene Prophetiſſe: alſoo ond. cap. 6. 8. Een man een Propheet.

Prophe-

Prophetisse was/ de huysvrouwe van [8] Lappidoth/ dese richtede te dier tyt Israël.

5 Ende sy woonde onder den [9] Palmboom van Debora/ tusschen Rama ende tusschen Beth-El/ op het geberchte Ephraims/ ende de kinderen Israëls gingen op tot haer/ [10] ten gerichte.

6 Ende sy sondt henen/ ende riep [b] Barak/ den sone Abinoams/ van [11] Kedes Naphtali: ende sy seyde tot hem: [12] Heeft de HEERE de Godt Israëls/ niet geboden: Gaet henen ende [13] treckt op den berch [14] Thabor/ ende neemt met u tien duysent man/ van de kinderen Naphtali/ ende van de kinderen Zebulons?

7 Ende ick sal aen de beke [c] Kison tot u [15] trecken den Sisera/ Jabins krijchs-Overste/ met syne wagenen/ ende syne menichte: ende ick sal hem in uwe hant geven?

8 Doe seyde Barak tot haer; In dien ghy met my trecken sult/ so sal ick henen trecken: maer indien ghy niet met my sult trecken/ so en sal ick niet trecken.

9 Eñ sy seyde: Ick [16] sal sekerlick met u trecken/ behalven dat de eere uwe niet sal zyn/ [17] op desen wech/ dien ghy wandelt: want de HEERE sal Sisera [18] verkoopen in de hant eener [19] vrouwe: also maeckte Debora haer op/ ende tooch met Barak nae Kedes.

10 Doe riep Barak Zebulon ende Naphtali by een tot Kedes/ [20] ende hy tooch op/ op syne voeten/ [met] tien duysent man: oock tooch Debora met hem op.

11 [21] Heber nu/ de [22] Keniter/ hadde sich afgesondert van [23] Kain/ uyt de kinderen [d] van [24] Hobab/ Moses schoonvader: ende hy hadde syne tenten opgeslagen tot aen de eycke in Zaanajim/ die by Kedes is.

12 Doe bootschapten sy Sisera/ dat Barak/ Abinoams sone/ op den berch Thabor getogen was.

13 So [25] riep Sisera alle syne wagenen by een/ negen hondert yserе wagenen/ ende al 't volck/ dat met hem was/ van Haroseth der heydenen tot de beke Kison.

14 Debora dan seyde tot Barak; Maeckt u op/ want dit is de dach/ in welcken de HEERE Sisera in uwe hant gegeven heeft; [26] is de HEERE niet [27] voor u aengesichte henen uytgetogen? So trock Barak van den berch Thabor af/ ende tien duysent man achter hem.

15 [e] Ende de HEERE [28] versloech Sisera/ met alle syne wagenen/ ende het gantsche heyrleger/ door de [29] scherpte des sweerts/ voor Baraks aengesichte: dat Sisera van den wagen afklom/ ende vluchtede op syne voeten.

16 Ende Barak jaegde se na/ achter de wagenen ende achter het heyrleger/ tot aen Haroseth der Heydenen: ende het gantsche heyrleger van Sisera viel door de scherpte des sweerts/ datter niet over en bleef [30] tot eenen toe.

17 Maer Sisera vluchtede op syne voeten nae de tente van Jaël/ de huysvrouwe van Heber/ den Keniter: Want daer was vrede tusschen Jabin/ den Koninck van Hazor/ ende tusschen het huys Hebers/ des Keniters.

18 Jaël nu ginck uyt/ Sisera te gemoete/ ende seyde tot hem: wijckt in/ myn heer/ wijckt in tot my/ en vreest niet: ende hy weeck tot haer in de tente/ ende sy bedeckte hem met eenen [31] deken.

19 [f] Daerna seyde hy tot haer; Geeft my doch een weynich waters te drincken/ want my dorstet: doe opende sy eene melck-vlessche/ ende gaf hem te drincken/ ende deckte hem toe.

20 Oock seyde hy tot haer; Staet in de deure der tente: ende het zy/ so yemant sal comen/ ende u vragen/ ende seggen; Is hier yemant? dat ghy segget: [32] Niemant.

21 [33] Daerna nam Jaël Hebers huysvrouwe/ eenen nagel [34] der tente/ ende greep eenẽ hamer in hare hant/ ende ginck stillekens tot hem in/ ende dreef den nagel in den slaep syns hoofts/ dat hy in der aerde [35] vast wert: hy nu was met eenen diepen slaep bevangen/ ende vermoeyt/ ende sterf.

22 Ende siet/ Barak vervolchde Sisera/ ende Jaël ginck uyt hem te gemoete/ ende seyde tot hem; Komt/ ende ick sal u den man wijsen/ dien ghy soeckt/ so quam hy tot haer in/ ende siet/ Sisera lach doot/ ende de nagel was in den slaep syns hoofts.

23 Also heeft Godt te dien dage Jabin/ den Koninck van Canaan/ t' ondergebracht/ voor het aengesichte der kinderen Israëls.

24 Ende de hant der kinderen Israëls [36] ginck steets voort/ ende wert hart over Jabin/ den Koninck van Canaan/ tot dat sy Jabin/ den Koninck van Canaan/ hadden uytgeroeyt.

Het v. Capittel.

Debora vermaent in desen lof-sanck tot danck-segginge/ ende gaet met haer exempel den volcke voor/ v.1/&c. verhaelt Godts heerlicke weldaden in voortyden aen syn volck bewesen/ 4. vergelijckt de elenden des voorgaenden tijts met den tegenwoordigen toestant/ 6. Verweckt de Regenten/ de gemeente/ haer selven ende Barak tot lof des Heeren/ 9. Noemt de Overste der stammen/ die tot desen strijt gewillichlick zijn opgetogen/ ende scheldt de onwillige/ die t' huys gebleven zijn/ 14. Beschrijft omstandichlick dese wonderlicke victorie/ 19. Vervloeckt die van Meroz/ om datse Godts volck niet en zijn te hulpe gecomẽ/ 23. Prijst de Heldinne Jaël ende hare daet/ 24. Bespott de ydele hope van Siseras staet-vrouwen/ 28. Sy besluyt met wenschen ende bidden voor Godts volck tegen de vyanden/ 31.

1 VOorts song Debora/ ende Barak/ de sone Abinoam; ten selven dage/ seggende:

2 Looft den HEERE; van het [1] wreken der wraken [2] in Israël/ van dat het [3] volck sich gewillich heeft aengeboden.

3 Hoort/ ghy Koningen/ neemt ter ooren/ ghy Vorsten: Ick/ den HEERE sal ick singen/ ick sal den HEERE den Godt Israëls psalm-singen.

4 HEERE/ doe ghy [4] voort toochte van [5] Seïr/ doe ghy daer henen tradet van den velde Edoms/ [6] [a] beefde de aerde/ oock droop de Hemel; oock droopen de wolcken van water.

5 [b] De [7] bergen vervloten van het aengesichte des HEEREN/ [8] selfs [c] Sinai/

Marginal notes:

8 Eens mans name/ van welcken de Heylige Schrift elders niet en meldet: sommige nemen Lappidoth voor den naem der geboort-plaetse van Debora.
9 Alsoo nae Debora genoemt.
10 Om van haer/ als eene Prophetisse/ des Heeren wille te vernemen/ in saken/ daer in sy geene uytcomste wisten te vinden by hen selven/ ofte door d'ordinare wegen van onderwijs ofte Justitie.
b Hebr. 11.32.
11 Eene stadt in Naphtali/ Jos. 19. 32/37. Geordineert tot eene vrystadt/ Jos. 20.7. Mede den Leviten gegeven/ Jos. 21.32. siet oock 2. Reg. 15.29. Sy was gelegen op eenen berch tusschen de wateren van Merom ende de Zee Gennesareth. Een ander Kedes was er in Issaschar/ 1. Chr. 6.72.
12 Als of sy seyde: Immers/ ofte/ sekerlick heeft hy 't u geboden. Sulcke maniere van vragen bevestigt sekerlick 'tgene vraegswijse gesеyt wort. Alsoo onder v.14. ende c.6/14/&c.
13 Verst. Treckt tot u, dat is/ vergadert tot u/ brengt te samen/ doet tot u komen: gebruyckende daer toe de redenen/ die ick u nu hebbe bekent gemaeckt/ ende de hulpe der oversten onder de stammen. Vergel. ond. cap. 5. op v.14. Waer tegen Godt in 't volgende vs seyt: ick sal den Sisera tot u trecken.
14 Gelegen in den stam Zebulon/ nae 't Westen/ by de beke Kison. siet Psal. 89. 13. ende 1. Sam. 10. 3/9. Jerem. 46.18. Hos. 5.1.
c Psal. 83.9.10.
15 V. Ick sal door myne Godtlijcke kracht ende regeringe hem aldaer tot u doen komen. De beke ofte riviere Kison liep uyt de Zee Gennezareth nae 't Westen by den berch Carmel in de middellantsche Zee: zijnde als eene scheydinge tusschen Issaschar ende Zebulon.
16 *Hebr.* gaende gaen, ofte/ treckende trecken.
17 Ofte/ op desen tocht, dien ghy doet. And. om des weges wille dien ghy gaet: V. om dat ghy soo swack van vertrouwen zijt/ dat ghy sonder my 't gebodt des Heeren niet wilt achtervolgen/ so sal oock eene vrouwe daer van de eere hebben.
18 Dat is: Overleveren. Siet boven cap. 2. op v. 14.
19 Dit kannen verstaen van Jaël/ ofte oock van Debora selbe.
20 And. Dede tien duysent man neffens sich optrecken. *Hebr.* met, neffens, ofte/ aen syne voeten, V. die hem volgden/ syne voetstappen nae traden. Siet Exod. 11.8. ende 1. Reg. 20.10.
21 De man van Jaël/ van de welcke ond. v.17. &c. *Hebr.* Cheber.
22 Siet Num. 24.21/22. ende bov. c. 1.16. ende d'aenteeck. aldaer.
23 V. van de Keniters/ hebbende hare woonplaetse in de woestijne van Juda. Siet bov. cap. 1.16.
d Num. 10.29.
24 Siet Num. 10. v. 29. And. genaemt Jethro.
25 V. hy deedse door uytroepinge by een komen/ ofte/ hy ontbootse.
26 Siet van sulck vragen/ bov. op v. 6.
27 Als de opperste krijchs-overste/ om voor u te strijden/ ende u de victorie te beschicken. Siet ond. c.5.19. eñ 2. Sam. 5.24.
e Psal. 83.10.
28 Siet cap. 5.20.
29 *Hebr.* door, ofte aenden mont des sweerts. Alsoo in 't volgende vs. And. verschrickte, &c. voor de, &c. waer van de sin soude wesen/ dat Godt haerlieden op eene bysondere wijse verbaest heeft gemaeckt/ op dat sy sonder tegenstant door der Israeliten sweert mochten vallen.
30 V. datter oock niet een over en bleef. Vgel. Psal. 14.3. ende 53.3. Rom. 2.12/ &c.
31 Ofte/ een ruych, rouw spreed.
f Iudic. 5.25.
32 Ofte/ neen.
33 Dese daet Jaëls wort van den Geest des Heeren in 't volgende (cap. 5.23/&c.) hoochlick geroemt/ als gedaen zijnde uyt eenen bysonderẽ yver van Godt ingegeven/ ende op syn bevel/ van Debora ende Barak gepubliceert.
34 Diemmen gebruyckte in 't spannen ende hechten van de tenten/ zijnde van sulcken lengte/ dat hy door 't hooft van Sisera koste reycken in de aerde: van gelijcken is de hamer nae advenant geweest. Siet ond. cap. 5.25.
35 Ofte/ indrong, te weten/ de nagel: ofte/ sy vestichde, [hem] in de aerde.
36 *Hebr.* ginck gaende: dat is/ haerlieder macht nam steets toe/ so dat sy den Jabin overweldichden.
1 Om dat hy sich ende syn volck volkomelick gewroken heeft aen syne ende synes volcx vyanden.
2 And. Voor, ofte/ door Israël.
3 Zebulon ende Naphtali. siet bov. cap. 4.10. Ende ond. v. 18. Met noch eenige andere stammẽ. siet ond. vss. 14/15.
4 U volck voorgaende ende leydende door de wolcken-columne.
5 Voerende u volck vanden berch Hor (na de overwinninge des Canaanitischen Coninex van Harad) langs de grenzen der Edomiten/ die hen den doortocht weygerden/ nae het lant der Coningen Sihon ende Og/ om die te verdelgen/ eñ Israël in 't beloofde lant te brengen. siet Num. 20.21. eñ 21.4/&c.
6 Het was/ als of sich alle creaturen van onderen ende van boven over uwe aencomste eñ tegenwoordicheyt ontsetteden. Vgel. Psal. 68.8/9.
a Psal. 68.8,9.
b Psal. 68.15,16,17. ende 97.5.
7 Het was/ ofte scheen niet anders als of sulcx geschiedde: Vgel. Psal. 68. 15/16/17. ende 97.5. Men kan dit oock duyden op de heydensche volcken/ Amoriten/ ende Canaaniten/ aen de bergen woonende/ die van wegen Israëls aenkomste/ eñ de groote daden Godes/ die sy gehoort hadden/ zitterden ende beefden. Vergel. Deut. 1.25. Jos. 5.1.
8 Alles/ wat sy achter hen lieten/ als Sinai/ eñ waer sy na toe trockẽ/ ontstelde sich. Ofte: [gelijck] als Sinai gedaen hadde ten tyde als Godt syne wet gaf. Vg. Ps. 68.9.
c Exo. 19.18.

nai/ van het aengesichte des HEEREN/ des Godts Israëls.

6 In de dagen [9] Samgars/ des soons van Anath/ in de dagen [10] Jaëls/ [11] hielden de wegen op/ ende [12] die op paden wandelden/ gingen kromme wegen.

7 De [13] dorpen hielden op in Israël/ sy hielden op: tot dat ick/ Debora/ opstont/ dat ick opstont/ eene [14] moeder in Israël.

8 Verkoos [15] hy [16] nieuwe Goden/ dan wasser krÿch in de poorten: wertter oock een [17] schilt gesien/ ofte eene spisse/ onder veertich duysent in Israël?

9 Mÿn herte is tot de [18] wetgevers van Israël/ die sich [19] gewillich aengeboden hebben onder den volcke: looft den HEERE.

10 Ghy die op witte [20] ezelinnen rÿdet/ ghy die [21] aen 't gerichte sittet/ ende ghy die over [22] wech wandelt/ [23] spreeckter van.

11 [24] Van het gedruys der [25] schutteren/ tusschen de plaetsen/ daermen water schept/ [26] spreeckt aldaer t'samen van de [27] gerechticheden des HEEREN/ van de [28] gerechticheden [bewesen] aen sÿne dorpen in Israël: doe [29] ginck des HEEREN volck af tot de poorten.

12 Waeckt op/ waeckt op/ Debora/ waeckt op/ waeckt op/ spreeckt een Liet: maeckt u op/ Barak/ ende leydt [30] uwe gevangene gevangen/ ghy sone Abinoams.

13 Doe deed' [31] hy den overgeblevenen heerschen over de heerlicke [onder] den volcke: de HEERE [32] doet my heerschen over de geweldige.

14 Uyt [33] Ephraim was hare [34] wortel tegen Amalek: [35] achter u was Benjamin onder uwe volcken: uyt [36] Machir zÿn de [37] wetgevers afgetogen/ ende uyt Zebulon/ [38] treckende door den staf des schrÿvers.

15 Oock waren [39] de Vorsten in Issaschar met Debora; ende [gelÿck] Issaschar/ alsoo was Barak/ [40] op sÿne voeten wert hy gesonden in het dal: in Rubens [41] gedeelten waren de [42] inbeeldingen des herten groot.

16 Waerom bleeft [43] ghy sitten tusschẽ de [44] stallingen/ te hooren de [45] bleetingen der kudden? de gedeelten van Ruben hadden groote [46] ondersoeckingen des herten.

17 [47] Gilead bleef aen gene zÿde der Jordane; ende Dan/ waerom onthieldt hy sich in [48] schepen? Aser satt aen de Zee-haven/ eñ bleef in sÿne [49] gescheurde plaetsen.

18 Zebulon/ 't is een volck/ [dat] [50] sÿne ziele versmaedt heeft [51] ter doot/ insgelÿcx Naphtali: [52] op de hoochten des velts.

19 De Koningen quamen/ sy streden/ doe streden de Koningen van Canaan tot [53] Thaanach/ aen de wateren van Megiddo: sy en brachten geen gewin des [54] silvers daer van.

20 [55] Van den hemel streden sy: de sterren uyt hare loop-plaetsen/ streden tegen Sisera.

21 De beke Kison [56] wentelde se wech/ de [57] beke Kedumim/ de beke Kison: [58] vertreedt/ ô mÿne ziele/ [59] de stercke.

22 Doe werden de peerts-hoeven verplettert: van het [60] rennen/ het rennen sÿner [61] machtigen.

23 Vloeckt [62] Meroz/ seyt de [63] Engel des HEEREN/ [64] vloeckt hare inwoonders geduerichlick: om dat sy niet gekomen en zÿn tot de hulpe [65] des HEEREN/ tot de hulpe des HEEREN/ met [66] de helden.

24 [67] Gesegent zy boven [68] de wÿven/ Jaël/ Hebers des Keniters huysvrouwe: gesegent zÿ se boven de wÿven [69] inde tente.

25 Water eyschte hy/ melck gaf sy: in eene [70] Heeren schale bracht sy [71] boter.

26 Hare [72] hant sloech sy aen den nagel/ ende hare rechterhant aen den hamer der arbeytslieden: ende sy klopte Sisera/ [73] sy streeck sÿn hooft af/ als sy sÿnen slaep hadde doornagelt ende [74] doorgedrongen.

27 Tusschen hare voeten [75] kromde hy sich/ viel henen/ lach daer neder: tusschen hare voeten kromde hy sich/ hy viel/ alwaer hy sich kromde/ daer lach hy [76] heel geschendt.

28 De moeder van Sisera keeck uyt door de venster/ ende schreeuwde door de [77] tralien: Waerom vertreckt sÿn wagen te komen? waerom blÿven de gangen sÿner [78] wagenen achter?

29 [79] De wÿste harer [80] staetvrouwen antwoorden: oock beantwoordde sy hare redenen aen haer selve:

30 [81] Souden sy dan dẽ buyt niet [82] vinden [ende] deylen? een [83] liefken/ [ofte]

9 Siet vov. 3. 31.
10 Siet c. 4. 21/ &c.
11 D. de gemeene/ ofte/ Heere-wegen waren niet te gebruycken vermits roovers ende straetschenders.
12 *Hebr.* de wandelaers der padẽ. D. die de gemeene wegen plachten te gebruycken/ sochten moeyelicke omwegen/ om de streupers ende vyanden t'ontgaen.
13 Ongemuerde plaetsen/ als/ vlecken/ dorpen/ stedekens/ om datter niemant veylich woonen konde/ so verviel ense/ eñ lagen woest ende onbewoont. Anders de lantman, ofte/ het lantvolck, inwoonders der dorpen, dorplieden.
14 Die/ als eene Prophetisse, het volck/ zÿnde mijne discipulen (die inde Schrifture kinderen der Propheten genoemt werden) van Godes wille hebbe onderwesen/ ende/ als eene Richtersche, de elende der onderdanen met moederlick medelÿden ter herten genomen ende afgewent hebbe.
15 N. Israël.
16 De Afgoden der Heydenen: so strafte se Godt telkens met overlast van krÿch ende oorloch.
17 Sy warẽ so moedeloos ende verslagen/ datmen geenen tegenweer en sach.
18 De Overste des volcx/ ofte der stammen/ die 't volck door bevelen/ ende hare exempelen/ gewillich ende hertich hebben gemaeckt.
19 Siet vov. v. 2. ende c. 4. 6/ 10.
20 Gelÿck groote ende aensienlicke lieden gewoon waren te doen. Siet ond. cap. 10. 4. ende 12. 14.
21 And. die ghy aen Middin woonet: verstaende eene plaetse/ daer des vyants aenstoot meest gevallen zy. Siet Jos. 15. 61.
22 Siet v. 6.
23 And. denckt, peynster aen.
24 And. van wegen.
25 Dat is/ krÿchs-lieden/ die met gedruys aenquamen om de water-scheppers te stooren/ ende overlast aen te doen/ met plunderen/ rooven/ ende andersins.
26 Het Hebr. woort wort oock gevonden ond. cap. 11. 40.
27 D. de rechtveerdige daden des Heeren/ door de welcke hy sijn volck gewrocht/ ende van des vyants overlast bevrijt heeft. Vg. 1. Sam. 12. 7. Mich. 6. 5. met d'aenteeck.
28 *Hebr.* gerechticheden sijns dorps. D. bewesen aen de dorpen/ ofte/ lant-lieden. Vgel. vov. v. 6.
29 Sy mochten weder vryelick ofte onbeschroomt ter poorten uyt ende in gaen.
30 *Hebr.* uwe gevanckenisse.
31 D. de Heere gaf aen het overblijfsel van Israel de heerschappye over de groote ende aensienlicke des Canaanitischen volcx. And. hy gaf de heerschappye des overgeblevenen (vyants) den heerlicken, ofte/ machtigen, grooten des volcx (Israëls.) ofte: hy dede het overgblevene volck heerschen over de heerlicke.
32 Ofte/ geeft my heerschappye.
33 Hier verhaelt Debora/ hoe de stammen haer in desen strijt hebben gequeten: toeschrijvende lof ende schande nae eens yederen verdienste.
34 Dit verstaen sommige van Debora/ woonende op 't geberchte Ephraims/ vov. c. 4. 5. Die door Godts genade/ als de wortel ende oorspronck was deses gantschen werck tegen de Canaaniten/ die ten aensien haer vyantschap ende uytroeyinge met Amaleck mogen worden vergeleken. Andere duyden 't op Josua/ die oock uyt Ephraim was/ ende Amalek overwon/ Exod. 17. 13. And. welcker wortel is by Amalek: D. Juda ende Simeon/ welcker begin sich van Ephraims geberchte uytstreckte tot aen Amalek/ als te sien is uyt vergelijckinge van vov. c. 1. 16. met 1. Sam. 15. 6.
35 D. de stam Benjamin volchde u/ ô Heere/ mede na/ onder u ander volck. Sommige duyden het op Ephraim/ dien Benjamin gevolcht hebbe.
36 D. den stam van Manasse/ wiens eerst-geboren soon Machir was/ Jos. 17. 1.
37 D. Outste ende Richters des volcx.
38 T. w. het volck tot haer. siet vov. 4. op v. 6. And. die met den staf ofte penne des schrijvers trocken, dat is/ met de schrijf-penne om-gingen/ ofte door 't middel van brieven ofte missiven het volck by een trocken/ ofte deden vergaderen. Vgel. vov. 4. op. v. 6.
39 And. Mijne Vorsten.
40 Siet vov. 4. 10/ 14.
41 Ruben woonende aen de ander zijde der Jordane/ sich houdende als afgesondert van sijne broederen.
42 Ofte/ inprentingen, opsetten, besluytingen. D. sy waren seer traech/ swaermoedich/ hebbende (alsmen seyt) groote wijsheyt in 't hooft/ ende voorwendende vele swaricheden/ die haer ophielden ende verhinderden/ datse haren broederen niet te hulpe quamen/ maer sich tusschen beyden/ als neutrael hielden/ haer particulier meer achtende als 't gemeen. And. over, ofte/ van Rubens affonderingen, zijn groote gedachten des herten. D. daer over valt groot naedencken/ ende verwonderen: alsoo in 't volgende vs. Sommige meenen/ dat hier geroemt wort de groote vroomicheyt diese te vooren bewesen hadden in 't trecken over de Jordane voor hare broederen/ waer mede dese hare slappicheyt niet over een en quam.
43 O Ruben. Dese stam was rijck van vee. Siet Num. 32. 1/ &c.
44 Ofte/ twee rijgen koyen, ofte stallen: Het Hebr. woort schijnt daer op te sien/ dat de stallen ende koyen in twee rijgen tegen over malkanderen (alsmen nu oock gemeenlick doet) gemaeckt waren/ tusschen welcke men doorginck/ ende elcken sijn voeder bequaemlick kost geven. Anders/ tusschen twee lasten, als een ezel/ die aen beyde zijden beladen zijnde/ sich nederleyt om te rusten. Vgel. Gen. 49. 14.
45 Ofte/ schuyffelingen, sijfelingen, pijpingen, trillingen.
46 Siet op 't voorgaende vs.
47 D. de Gileaditen/ waer door verstaen wort de halve stam van Manasse/ woonende aen gene zijde der Jordane. Gilead was een soon van Machir. Siet Jos. 17. 1/ 4. Anders kannen oock door Gilead t'samen verstaen Ruben/ Gad/ ende den voorschreven halvẽ stam Manasses/ als woonende in Gilead. Siet Num. 32. 5/ 29/ 33.
48 De erffenissen van Dan ende Aser waren meerendeels gelegen aen de Zee. Siet van Dan, Jos. 19. 40/ 46. ende van Aser oock aldaer v. 24/ 26. Dese stammen waren in desen krÿch oock 't huys gebleven/ om het perijckel te ontgaen/ ofte sich met hare have in schepen/ ofte op hooge rotzen te salveren.
49 D. in steden ende vlecken/ die vervallen ende niet wel bemuert waren/ ofte in kreken die door dẽ vloet der Zee in 't lant scheuren. And. op sijne kloven, ofte/ hooge velzen.
50 D. sijn leven/ hare persoonen/ also ter doot gewaegt hebben/ datse het leven schenen te verachten/ ende gewillichlick daer henen te geven/ tot Israëls verlossinge. siet van 't woort versmaden Job c. 27. op v. 6.
51 *Hebr.* tot sterven.
52 D. op den berch Thabor hen houdende by Barak/ ende met hem ten strijde moedichlick aftreckende. Siet vov. 4. 10/ 14.
53 Plaetsen/ gehoorende tot den halven stam van Manasse. siet vov. 1. 27. ende Vgel. Jos. 17. 15/ 18.
54 Ofte/ gelts. And. Sy brachten niet een stuexken silvers daer van: daer sy grooten buyt meynden te halen.
55 Met dese manieren van spreken wort te kennen gegeven/ dat Godt van boven ende beneden/ door velerley creaturen ende middelen tegen Sisera ende sijn heyr'eger gestreden heeft.
56 Ofte/ veechdese, keerdese wech, door vervolgentheyt des strooms/ die van boven door storm ende onweder was verweckt.
57 Loopende van 't geberchte in de beke Kison/ nae uytwijsen van de Caerte: and. beke der outheden: D. seer oude beke/ die van outs/ van den beginne af geweest/ ende van Godt daer toe gemaeckt ende behouden is.
58 D. veracht de macht des vyants. And. mijne ziele tradt op de stercke: door 't gebedt ende Godts ingeven vertrouwende/ datse als vertreden/ ende onder voeten geleyt souden worden.
59 *Hebr.* de sterckte, T. w. des machtigen vyants/ die nu onder onse voeten geleyt is.
60 Ofte/ stampen, draven, trotten, klateren. D. van het veel en haestich loopen ende rennen.
61 Die de vlucht nemende/ door snelheyt harer peerden meenden t'ontkomen/ doch te vergeefs.
62 Eene stadt/ ofte lantstreke/ na by de beke Kison/ niet verre van de plaetse daer de slach geschiet is/ aen de Suyder grenzen van Issaschar.
63 Vgel. ond. cap. 6. 11/ &c.
64 *Hebr.* vloeckt vloeckende.
65 D. tot Israëls hulpe/ die de Heere bevolen ende beschickt heeft: ofte/ tot de hulpe van des Heeren volck. And. ist menschelicker wyse gesproken van Godt/ die eygentlick niemants hulpe van doen en heeft.
66 Die den Barak ende Debora gevolgt zijn.
67 Siet Genes. 14. op v. 19.
68 T. w. Andere wijven: alsoo in 't volgende.
69 D. in hare tente/ daerse dat loflick werck gedaen hadde. Ofte [die] in tenten [woonen].
70 *Hebr.* in eene schale der heerlicken. D. in eene alsulcke groote schale/ als doorluchtige/ grootmachtige Heeren ende Vorsten wel plegen te gebruycken.
71 And. botermelck, melck daer de boter noch in was.
72 Te weten/ de slincker hant: ofte aldus: hare handen streckten haer uyt d'eene aen den nagel, de rechter aen den hamer der arbeyts lieden.
73 Het Hebr. woort wort by den Hebreen eygentlick gebruyckt van het afstrijcken der maten/ die te vol/ ofte opgehoopt zijn. De sin is/ dat sy hem 't hooft heeft afgesneden.
74 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick/ veranderen, ten goeden/ ofte ten quaden; ende voorts doorgaen, doordringen, van het een tot het ander/ item verderven.
75 Van wegen pijne: ofte pogende sich op te richten/ doch terstont daer henen vallende/ &c.
76 *Hebr.* eygentlick verwoestet: D. gantsch berooft ende t'eenemael verdorven: Want sulck een machtich ende trots krijchs-overste/ te voete gevlucht/ verbaest/ vermoeyt ende van eene vrouwe versteken ende toegedeckt zijnde/ lach daer doornagelt/ gekromt/ bebloet ende doot.
77 Ofte/ door een kijck vensterken.
78 *Hebr.* de gangen, de voeten, ofte/ voetstappen sijner wagenen.
79 And. eene yegelicke van hare wijsste staetvrouwen antwoorde haer.
80 And. Vorstinnen.
81 Als of sy seyde: ick heb ongelijck/ dat ickse soo haest te gemoet sie: want sy doch eerst den buyt moeten uytvinden ende deylen/ &c.
82 D. aentreffen/ bekomen.
83 Ofte/ boelken, meysken.

twee lieskens / [84] voor yegelicken manne? Voor Sisera eenen buyt van verscheydene verwen / eenen buyt van verscheydene verwen / gestickt: van verscheyden verwe aen beyden zijden gestickt / [85] voor de buyt-halsen?

31 Alsoo moeten omkomen alle uwe vyanden / ô HEERE! die [86] hem daer en tegen lief hebben / [moeten zijn] [87] als wanneer de sonne [88] opgaet in hare kracht. Ende het lant was stil / veertich jaer.

84 *Hebr.* voor het hooft eenes mans. D. voor elck hooft / voor elcken man.
85 *Hebr.* voor de halsen des buyts: D. der gener dien de beste buyt toekomt / als krijchs-oversten / ofte die in den strijt haer wel gequeten / ende goeden buyt bekomen hebben / so dat hen een goet gedeelte toebehoort. ofte / die den buyt op den hals nadroegen / ofte met perijckel van hare halsen gehaelt hadden.
86 Den Heere.
87 D. sy moeten in krachten ende glants voortgaen ende toenemen / gelijck de sonne op rijst ende voortgaet. Vgel. Jesa. 40. 31.
88 Ofte / voortgaet.

Het vj. Capittel.

Israel wort om sijne sonden seer geplaegt door de Midianiten / v.1 / &c. Roept tot den Heere / die haer door eenen Propheet de oorsake deser elenden voorstelt / 6. De Engel des Heeren komt tot Gideon / ende beroept hem tot Israëls verlossinge van 't gewelt der Midianiten / 11. Verhael van een wonder-teecken / dat sich heeft toegedragen met de spijse / die Gideon den Engel voorsettede / 17. Gideon bouwt den Heere eenen Altaer / ende breeckt / op Godts bevel / Baals Altaer af / waer door hy in perijckel komt by de ingesetenen / maer wort van Joas beschermt / 24. Gideon rustet sich tot den strijt tegen de Midianiten / ende wort van Godt door een wonder-teecken in sijn beroep gesterckt / 33.

1 MAer de kinderen Israëls deden dat quaet was in de oogen des HEEREN: so gaf se de HEERE in de hant der [1] Midianiten / seven jaren.

2 Als nu der Midianiten hant sterck wert over Israël / [2] maeckten sich de kinderen Israëls / van wegen de Midianiten / [3] de holen / die in de bergen zijn / ende de spelonceken / ende de vestingen.

3 Want het geschiedde / als Israël gezaeyt hadde / so [a] quamen de Midianiten op / ende de Amalekiten / ende die van 't [5] Oosten quamen oock op tegen [6] hem.

4 Ende sy legerden sich tegens hen / ende verdorven de opkomste des lants / tot daer ghy komt te [7] Gaza: ende sy en lieten geenen leeftocht overich in Israël / noch kleyn vee / noch osse / noch ezel.

5 Want sy quamen op met haer vee / ende hare tenten; sy quamen gelijck de [8] sprinckhanen in menichte / datmen hen ende hare kemelen [9] niet tellen en konde: ende sy quamen in 't lant / om dat te verderven.

6 Also wert Israël seer verarmt / [10] van wegen de Midianiten: Doe riepen de kinderen Israëls tot den HEERE.

7 Ende het geschiedde / als de kinderen Israëls tot den HEERE riepen ter oorsake van de Midianiten;

8 So sandt de HEERE eenen man die een [11] Propheet was / tot de kinderen Israëls: die seyde tot hen; Alsoo seyt de HEERE de Godt Israëls: Ick heb u uyt Egypten doen opkomen / ende u uyt den diensthuyse uytgevoert.

9 Ende ick heb u verlost van de hant der Egyptenaren / ende van de hant aller / die u druckten: ende ick hebse voor u aengesichte uytgedreven / ende u haer lant gegeven.

10 Ende ick seyde tot ulieden; Ick ben de HEERE uwe Godt / En [a] vreest de Goden der Amoriten niet / in welcker lant ghy woont: maer ghy en zijt mijner stemme niet gehoorsaem geweest.

11 Doe quam een [12] Engel des HEEREN / ende settede sich onder de eycke / die te Ophra is / welcke [13] Joas / den [14] Abi-Ezriter / toequam: ende sijn soon Gideon

1 *Hebr.* van Midian, ende alsoo in dese gantsche Historie. siet van dese Num. 25. 17 / 18. ende 31. 2 / &c.
2 Ofte / sy bereydden, vermaeckten, maeckten toe.
3 Om sich daerin tegen de Midianiten te verbergen ende te versekeren.
4 Dit hadden sy te vooren jaerlicx gedaen / ende deden 't nu in 't sevende jaer wederom.
5 Die oostwaert woonden / insonderheyt de Arabiers / die hen in tenten gewoon waren te onthouden. Siet ond. 8. 10 / 11. ende Genes. 29. op v. 1. ende Job 1. op v. 3. *Hebr.* kinderen van 't Oosten.
6 N. Israël. als in 't begin deses versken staet.
7 Gelegen in 't westen aende groote zee: verderveude alsoo het gantsche lant van oosten tot westen.
8 Want haerlieder heyrleger wel honderd ende vijf ende dertich duysent strijdende mannen sterck was / als te sien is ond. c. 8. 10. Buyten het ander gespuys / dat sulcke legers / die geenen tegenstant verwachten / pleegt te volgen.
9 *Hebr.* en hadden geen getal: Dat is / sy waren seer qualick / van wegen veelheyt / te tellen. Also c. 7. 12. Daer tegen wort van eenen cleyn hoop volcx geseyt / datse lieden van getalle zijn, dat is / licht om tellen. Siet Genes. 34. op v. 30.
10 *Hebr.* voor het aengesichte: D. voor ofte om hare tegenwoordicheyt.
11 *Hebr.* eenen man, eenen Propheet. Vgel. vov. cap. 4. op v. 4.
a 2. Reg. 17. 35. 38.
12 Versta den Sone Godes / die ond. v. 14. ende 16. met Godts eygen naem / de Heere, ofte Jehovah / genoemt wort. Vgel. Genes. 18. 17. ende 48. 16. Siet oock vov. 5. 23.
13 Om dat Joas aldaer (soo men meynt) de voornemste was / ofte het ampt der Overicheyt bediende. Vergel. ond. v. 31 / 32.
14 Uyt den stam van Manasse. Siet Jos. 17. 2. ende ond. v. 34 / 35. 1. Chron. 7. 14 / 18. Daer was een ander Ophra in de stamme Benjamins gelegen / Jos. 18. 23.

[15] dorschede tarwe [16] by de persse / [17] om [die] te vluchten voor het aengesichte der [18] Midianiten.

12 Doe verscheen hem de Engel des HEEREN / ende seyde tot hem; De HEERE is met u / ghy strijtbare helt.

13 Maer Gideon seyde tot hem; [19] Och / mijn [20] Heer; so de HEERE met ons is / waerom is ons dan dit alles [21] wedervaren? en waer zijn alle sijne wonderen / die onse vaders ons vertelt hebben / seggende; Heeft ons de HEERE niet uyt Egypten opgevoert? doch nu heeft ons de HEERE verlaten / ende heeft ons in der Midianiten hant gegeven.

14 Doe [22] keerde sich de HEERE tot hem / ende seyde; [b] Gaet henen in [23] dese uwe kracht / ende ghy sult Israël uyt der Midianiten hant verlossen: [24] En heb ick u niet gesonden?

15 Ende hy seyde tot hem; [25] Och / mijn Heer / [26] waer mede sal ick Israël verlossen? Siet / mijn [27] duysent is het armste in Manasse / ende ick ben de kleynste in mijns vaders huys.

16 Ende de HEERE seyde tot hem; Om dat ick met u sal zijn / so sult ghy de Midianiten slaen / als eenen [28] eenigen man.

17 Ende hy seyde tot hem; Indien ick nu genade gevonden hebbe in uwe oogen / so doet my een [29] teecken / dat ghy 't zijt / die met my spreeckt.

18 En wijckt doch niet van hier / tot dat ick tot u kome / ende mijn [30] geschenck uytbrenge / ende u voorsette: ende hy seyde; Ick sal blijven / tot dat ghy wederkomet.

19 Ende Gideon ginck in / ende bereydde een geytenbocxken / ende ongesuerde [koecken] van een [31] Epha meels; het vleesch leyde hy in eenen korf / ende het sop dede hy in eenen pot: ende hy bracht 'et tot hem uyt / tot onder de eycke / ende sett 'et naeder.

20 Doch de Engel Godts seyde tot hem; Neemt het vleesch / en de ongesuerde [koecken] / ende legtse op dien rotzsteen / ende [32] giet het sop uyt: ende hy dede alsoo.

21 Ende de Engel des HEEREN stack het uyterste van den staf uyt / die in sijne hant was / ende roerde het vleesch / ende de ongesuerde [koecken] aen: doe ginck er [33] vyer op uyt de rotze ende verteerde het vleesch / ende de ongesuerde [koecken]; ende de Engel des HEEREN bequam [34] uyt sijne oogen.

22 Doe sach Gideon dat het een Engel des HEEREN was: ende Gideon seyde; Ach / Heere HEERE / [35] daerom om dat ick eenen Engel des HEEREN gesien hebbe van [36] aengesichte tot aengesichte.

23 Doch de HEERE seyde tot hem; Vrede zy u / vreest niet / ghy en sult niet sterven.

24 Doe bouwede Gideon aldaer den HEERE eenen altaer / ende noemde hem / [37] de HEERE is vrede: hy is noch

15 Niet met ossen (waer van Deut. 25. op v. 4.) maer met eenen stock / ofte dorschvlegel / als eenige verklaren: om te min opsichts te geven / ofte / in der haest wat voorraets te hebben.
16 D. in de plaetse / daer de wijn-persse / ofte oly-persse stont / daer men / nae sommiger gevoelen / niet gewoon was te dorschen: op dat niemant daer op acht mochte slaen / ende dese tarwe voor de aenstaende noot te seckerder gebercht worden.
17 D. om de tarwe in 't vluchten mede te nemen / ofte / om sijns vaders huys te doen vluchten / als hy dese tarwe tot provisie soude hebben gedorscht.
18 Die alreets in de aentocht waren. siet ond. v. 33. ende 't volgende cap.
19 Van dese maniere van spreken / siet Gen. 43. op v. 20. Alsoo ond. v. 15.
20 Gideon bewijst hē burgerlicke eere / niet anders voor als noch wetende / ofte hy was een mensche / also hy in mans gedaente verscheen.
21 *Hebr.* heeft ons dit alles gevonden? D. getroffen / is ons overgekomen.
22 Ofte / de Heere sach hem aen. sach op hem: gevende hem met eenen bevel / ende noodige krachte / om Israel te verlossen / als volgt.
b 1. Sam. 12. 11. Hebr. 11. 32.
23 Die ghy nu van my ontfangt.
24 Immers ja / wil de Heere seggē: want ghy hoort my seggen: gaet, met belofte van eene goede uytkomste. Daerom twijffelt niet / ofte ghy sult het verrichten / daer toe ick u sende. Vergel. vov. cap. 4. op v. 6.
25 Siet op v. 13.
26 Aldus vraegt hy / om van dese hooge en sware beroepinge eenich naerder bescheyt ende volle versekeringe te bekomen. Verg. Luce 1. 34.
27 Tot welcken ick gehoore: uyt Exod. 18. 25. Deut. 1. 15. blijckt / dat het volck in duysenden van Mose was afgedeylt / hebbende elck duysent sijnen Oversten / &c.
28 Als oft ghy maer met eenen man te doen haddet: dat is / ghy sultse lichtelick verslaen.
29 Om my te versekeren / dat ghy van Godt hier toe gesonden zijt / op dat ick dese beroepinge met een goede conscientie moge aennemen.
30 Alsnoch niet anders denckende / als dat het een mensch en Propheet was / wil hy hem / nae de wijse der outvaderē / in der haest met spijse ende dranck onthalen. v. 22. wort hy eerst gewaer dat het een Engel was. Vergel. hier mede ond. cap. 13. 15.
31 Siet Exod. 16. op v. 36.
32 Op het vleesch ende de koecken / om het mirakel te heerlicker ende klaerder te maken. Vergel. 1. Reg. 18. 34.
33 Vergel. Levit. 9. 24. 1. Reg. 18. 38. 2. Chro. 7. 1.
34 Verst. seer haestichlick / ende onversiens alsoo / dat hy hem gantsch niet meer en sach: waer door hy verschrickt ende bevreest werd / als volgt.
35 T. w. sal ick moeten sterven. Gideon vreest / dat hy sal moeten sterven / van wegen dit gesichte: als blijckt uyt de woorden Godes in 't volgende vs. Vergel. ond. cap. 13. 22. Gen. 16. op v. 13. ende 32. 30. Exod. 33. 20. Deut. 5. 24 / 26.
36 Vergel. Deut. 5. op v. 4.
37 *Hebr.* Iehovah Schalom. De sin is / de Heere is onse vrede / belooft / geeft ende sendt ons nu de vrede. Want ten 1. Is dese Engel / die de Heere Christus selfs was / onse vrede / ende de rechte vrede-vorst. Jes. 9. 6. ende 53. 5. Mich. 5. 5. Luce 2. 14. Actor. 10. 36. Hebr. 7. 2. Alsoo wort hy oock genaemt / de Heere onse gerechticheyt. Jer. 23. 6. Ten 2. hadde hy hier Gideon sijne vrede toegeseyt / mitsgaders sijnen volcke vrede ende verlossinge van de Midianiten.

tot op desen dach in Ophra der [38] Abi-Ezriten.

25 Ende het geschiedde in die selve nacht/ dat de HEERE tot hem seyde; Neemt eenen varre van den ossen/ die uwes vaders zijn/ [39] te weten/ den tweeden varre / van [40] seven jaren: ende breeckt af den altaer des Baals/ die uwes vaders is/ ende [41] houwt af den bosch/ die daer by is.

26 Ende bouwt den HEERE/ uwen Godt/ eenen altaer/ op de [42] hoochte deser [43] sterckte / in eene [44] bequame plaetse: ende neemt den tweeden varre / ende [45] offert een brant-offer met het hout der hage/ die ghy sult hebben afgehouwen.

27 Doe nam Gideon tien mannen uyt sijne knechten / ende dede gelijck als de HEERE tot hem gesproken hadde: doch het geschiedde / dewijle hy sijns vaders huys / ende de mannen van die stadt vreesde/ van het doen by dage/ dat hy 't dede by nachte.

28 Als nu de mannen van die stadt des morgens vroech opstonden; siet so was des Baals altaer om geworpen/ ende de hage/ die daer by was / afgehouwen: ende die tweede varre was op den gebouwden altaer geoffert.

29 So seyden sy / [46] d'een tot den anderen; Wie heeft dit [47] stuck gedaen? ende als sy ondersochten ende navraechden/ so seydemen; Gideon/ de soon van Joas/ heeft dit stuck gedaen.

30 Doe seyden de mannen van die stadt tot Joas; Brengt uwen sone uyt/ dat hy sterve: om dat hy den altaer des Baals heeft omgeworpen / ende om dat hy de hage/ die daer by was/ afgehouwen heeft.

31 Joas daer en tegen seyde tot alle/ die by hem stonden; Sult ghy voor dē Baal [48] twisten? sult ghy hem verlossen? Die voor hem [49] sal twisten/ sal noch desen morgen gedoodt worden: indien hy een Godt is / hy twiste [50] voor hem selven / om datmen sijnen altaer heeft omgeworpen.

32 Daerom noemde [51] hy hem te dien dage Jerubbaal/ seggende: Baal [52] twiste tegen hem / om dat hy sijnen altaer heeft omgeworpen.

33 Alle Midianiten nu/ ende Amalekiten/ ende de kinderen van Oosten/ waren t'samen vergadert: ende sy trocken [53] over/ ende legerden hen in het dal [54] Jizreëls.

34 Doe [55] tooch de Geest des HEEREN Gideon aen: ende hy [56] blies met de basuyne / ende de [57] Abi-Ezriters werden achter hem by een geroepen.

35 Oock sondt hy boden in [58] gantsch Manasse / ende die werden oock achter hem by een geroepen: desgelijcx sondt hy boden in [59] Aser/ ende in Zebulon/ ende in Naphtali/ eñ sy quamen op hen te gemoet.

36 Ende Gideon [60] seyde tot Godt: Indien ghy Israël door mijne hant sult verlossen/ gelijck als ghy gesproken hebt:

37 Siet ick sal een wollen vlies op den [61] vloer leggen: indiender dauw op het vlies alleen sal zijn / ende droochte op de [62] gantsche aerde/ so sal ick weten/ dat ghy Israël door mijne hant sult verlossen / gelijck als ghy gesproken hebt.

38 Ende het geschiedde alsoo: want hy stont des anderen daechs vroech op / ende druckte het vlies uyt: ende hy wrong den dauw uyt het vlies/ eene schale vol waters.

39 Ende Gideon seyde tot Godt; [c] Uwe toorn en ontsteke niet tegen my/ dat ick alleenlick ditmael spreke: laet my doch alleenlick ditmael met den vliese versoeckē; daer zy doch droochte op het vlies alleen/ ende op de gantsche aerde zy dauw.

40 Ende Godt dede alsoo in de selve nacht: want de droochte was op het vlies alleen/ eñ op de gantsche aerde was dauw.

38 Siet bov. op v. 11. ende vergel. ond. v. 34.
39 And. ende den anderen, ofte/ tweeden: verstaende dat Godt bevolen hebbe twee varren te nemē: maer dewijle in't volgende alleen vermaent wort van dien seven jarigen / ende gantslick niets van eenen anderen bevolen / watmen met dien soude doen / wort de oversettinge / die in den text staet / van de meeste voor best gehouden.
40 Even soo out/ ende soo veel jaren gemest zijnde / als Israels ellende onder de Midianiten geduert hadde. Desen varre meentmen dat Joas gehouden / ende gemest heeft/ om nae de Afgodische wijse van dien tijt den Baal te offeren.
41 Godt wil/ dat Gideon sijn beroep sal beginnen van de suyveringe des Godtsdiensts.
42 *Hebr.* hooft.
43 Verst. Den rotzsteen/ uyt welcken het vyer was uytgegaē/ ende de spijse met het sop verteert hadde/ v. 21. Sulcke rotzsteenen gebruyckten sy in tijt van noot voor eene sterckte ende toevlucht.
44 Ofte/ ordentlick, geschicktelick. *Heb.* in, ofte / met ordeninge, schickinge , bequaemheyt. And. met eene lage [houts]/ om dat ordentlick te leggen onder den varre/ ten brant-offer.
45 Dit was een besonder bevel des Heeren in desen tijt van verval: anders was het offeren ordinaerlick den Priesterē bevolen.
46 *Hebr.* de man tot sijnen naesten.
47 *Hebr.* woort, dinck, sake: alsoo in't volgende.
48 Pleyten, rechten, alsoo in't volgende.
49 D. Wie wijders sijne sake meer sal derven opnemen / ende daer voor spreken. Het schijnt/ dat Joas te vooren door menschelicke swackheyt des volcx boosheyt heeft toegegeven: maer nu door dese Godtlicke openbaringe gesterckt zijnde / recht daer tegen gaet.
50 Ofte / hy rechte tegen hem (Gideon) dat hy, &c.
51 Joas noemde sijnen sone Gideon/ Jerubbaal , D. Baal twiste, ofte / sal twisten. Siet ond. cap. 7. 1.
52 Ofte/ sal twisten, rechten. Sommige meynē/ dat het volck/ als in Afgoderye versopen zijnde/ verwacht hebbe/ dat Baal desen Gideon op eene bysondere wijse straffen soude, maer het contrarie merckende/ hem/ als eenen helt Godes/ te yveriger gevolgt hebbe.
53 Over de Jordane. siet ond. 7. v. 24.
54 Zijnde gelegen in Issaschar aen d'andere zijde van 't geberchte Gilboa , dat tusschen Manasse ende Issaschar was. Siet Josua 19. 18. eyndigende westwaert by de stadt Jizreël. Een ander Jizreël wasser in Juda / Jos. 15. 56.
55 Ofte/ bekleedde hem , T.w. met alsucke gaven van wijsheyt / yver / kloeckmoedicheyt/ ende dapperheyt / als de Geest des Heeren wiste/ hem tot dit werck/ als wapenen/ van nooden te zijn. Siet dese maniere van spreken oock 1. Chron. 12. 18. 2. Chron. 24. 20. Luce 24. 49. Rom. 13. 14. Ende vgel. Gal. 3. 27. Ephes. 4. 24. Col. 3. 12.
56 D. hietse blasen: als bov. cap. 3. 27.
57 *Hebr.* Abi-Ezer, D. die van dat geslachte Gideons ende sijns vaders Joas waren/ (bov. v. 11.) werden by een geroepen / ende vergaderden sich by hem/ om hem te volgen. Alsoo in't volgende.
58 Om dat de halve stam aen dese/ ende d'andere helft aen d' andere zijde der Jordane woonde.
59 Dese drie stammen waren naest ende aen malkandere gelegen/ tegen 't noorden ende aen de zee. In Issaschar/ liggende tusschen Manasse ende Zebulon / was het gantsche heyrleger des vyants / als bov. v. 33.
60 And. Gideon hadde geseyt: meynende/ dat dit al te vooren geschiet zy/ eer Gideon sich opmaeckte tegen de Midianiten: ende dat het hier verhaelt wort als een reden/ waer door Gideon ten vollen in sijn geloove gesterckt zijnde/ de beroepinge met yver heeft aengenomen ende uytgevoert. 'T is aenmerckelick/ dat Godt Gideon sijn versoeck sonder eenige berispinge heeft toegestaen / waer uyt / als oock uyt de maniere sijnes begeerens/ blijckt/ dat hy 't niet uyt wantrouwe ende ongeloove / maer ootmoedichlick tot versterckinge sijns geloofs begeert heeft.
61 Ofte/ gront, erve, werf: verstaet eene effene / onbetimmerde plaetse / die buyten huys onder de opene lucht was.
62 Verst. De andere aerde daer ontrent: ende alsoo ond. v. 39.
c Genes. 18. 32.

Het vij. Capittel.

Gideon legert sich tegen de Midianiten met sijn krijchsvolck / v. 1. Het welcke hy op Godts bevel door uytroepinge ende een teecken moet verminderen tot op drie hondert man/ die hy alleen behout/ 2. Bespiet het leger der Midianiten / ende door het vertellen ende uytleggen eenes wonderlicken drooms gesterckt zijnde / verdeylt sijn volck in drie hoopen/ die alle te gelijck met de basuynen blasen/ ende de kruyckens (daer in fackelen waren) in stucken slaen / 15. Waer door de Midianiten verbaest ende vluchtich worden / ja malkanderen selfs vermelen / 21. De naestgelegene Israeliten worden op ontboden / om den vluchtigen vyant te bejegenen/ ende den pas over de Jordane te beletten / 23. Twee Vorsten der Midianiten/ Oreb ende Seeb/ worden gevangen ende gedoodt/ 25.

1 DOe stont Jerubbaal (de [1] welcke is Gideon) vroech op / ende al 't volck / dat met hem was / ende sy legerden hen aen de fonteyne [2] van Harod: dat hy het heyrleger der Midianiten hadde tegen 't Noorden/ achter den heuvel [3] More/ in het [4] dal.

2 Ende de HEERE seyde tot Gideon; Des volcx is te veel/ dat met u is/ dan dat ick de Midianiten in hare hant soude geven: op dat sich Israël niet tegen my beroeme / seggende; Mijne [5] hant heeft my verlost.

3 Nu dan/ [6] roept nu uyt voor de ooren des volcx / seggende; [a] [7] Wie bloode ende [8] vertzaegt is/ die keere weder/ ende [9] spoede sich [10] nae het geberchte Gileads: doe keerden uyt den volcke weder twee ende twintich duysent/ datter tien duysent overbleven.

4 Ende de HEERE seyde tot Gideon; Noch is des volcx te veel / doetse afgaen nae 't water / ende ick salse u aldaer [11] beproeven: ende het sal geschieden / van welcken ick tot u seggen sal; Dese sal met u trecken / die sal met u trecken: maer al degene / van welcken ick seggen sal; Dese sal niet met u trecken/ die en sal niet trecken.

5 Ende hy deed het volck afgaen nae 't water: doe seyde de HEERE tot Gideon; Al wie met sijne tonge [12] uyt het water sal lecken/ gelijck als een hont soude lecken/ dien sult ghy alleen stellen; desgelijcx allen / die op sijne knyen sal bucken om te drincken.

6 Doe was het getal der gener / die met hare hant tot haren mont geleckt hadden / drie hondert man: maer alle overige

1 Siet bov. c. 6. 32.
2 *Hebr.* Charod, gelegen aen de grenzen van Manasse/ aen dese zijde van 't geberchte / achter het welcke de Midianiten gelegert waren aen d'ander zijde. siet cap. 6. op v. 33. Desen naem mach de fonteyne gekregen hebben/ van het vreesen ende zitteren der 22000 Israelitē/ onder v. 3. Eene andere fonteynewasser by Jizreël/ aen 't eynde van dit geberchte/ Westwaert. Siet 1. Sam. 29. 1.
3 Dit schijnt geweest te zijn een vande bergen Gilboa: alsoo genoemt / van den tijdigen regen, vallende seer mildelick op de velden/ die op de hoochte van dien gelegen waren; als sommige afnemē uyt vgelijckinge van 2. Sam. 1. 21. op dit geberchte Gilboa wert oock Saul van de Philistijnen verslagen / 1. Sam. 31. 1.
4 Jizreël / als bov. cap. 6. 33.
5 Ofte / mijne hant (dat is/ macht) heeft my heyl, ofte/ verlossinge beschickt , aengebracht, d' overwinninge gemaeckt. siet gelijcke maniere van spreken Exod. 8. 9.
6 D. laet uytroepen ende seggen.
a Deut. 20. 8.
7 Vergel. Deut. 20. op v. 8.
8 Ofte/ bevende, zitterende, vervaert.
9 Ofte/ vliege henen, verpacke sich desen morgen, ofte/ vroech. Het Hebr. woort schijnt te sien op het snel vliegen der vogelkens/ ende alsoo voorts te beteeckenen / haestelick, spoedichlick doorgaen, &c.
10 *Hebr.* van, ofte/ tegen het geberchte Gileads: D. langs den wech/ die nae ende van dat geberchte gaet: zijnde het selve geberchte gelegen recht tegen over Gideons leger/ over de Jordane / van waer die van den halven stam Manasse tot hem gekomen waren. Siet bov. cap. 6. op v. 36.
11 *Hebr.* eyg. scheyden. reynigen, gelijck een goutsmidt het silver reynigt/ scheydende het goet silver van het schuym.
12 Dat hy staende metter hant sal geschept hebben/ als verclaert wort v. 6. Dit was een teecken van kloeckmoedicheyt ende wackerheyt: gelijck het bucken op de knyen / een teecken van slaphertichevt ende traecheyt.

des

des volcx hadden op hare knyen gebuckt om water te drincken.

7 Ende de HEERE seyde tot Gideon; Door dese drie hondert mannen/ die geleckt hebben/ sal ick ulieden verlossen/ ende de Midianiten in uwe hant geven: daerom laet [13] al dat volck wechgaen/ een yeder nae syne plaetse.

8 [14] Ende het volck namen de teer-kost in hare hant/ ende hare basuynen; ende [15] hy liet alle [16] die mannen van Israël gaen/ eenen yegelicken nae syne tente/ maer die drie hondert man behielt hy: ende hy hadde het heyrleger der Midianiten [17] beneden in het dal.

9 Ende het geschiedde in deselve nacht/ dat de HEERE tot hem seyde; Staet op/ gaet henen af in 't [18] leger: want ick hebbe 't in uwe hant gegeven.

10 Vreest ghy dannoch [19] af te gaen/ so gaet af/ ghy/ ende Pura uwe jonge/ nae het leger.

11 Ende ghy sult hooren wat sy sullen spreken/ ende daerna sullen uwe [20] handen gesterckt worden/ dat ghy aftrecken sult in het leger: Doe ginck hy af/ met Pura synen jongen/ tot het uyterste der [21] schiltwachten/ die in den leger waren.

12 [b] Ende de Midianiten/ ende Amalekiten/ ende alle de kinderen van Oosten/ [22] lagen in den dale/ gelijck [23] sprinckhanen in menichte: ende hare kemelen waren [24] ontellick/ gelijck het zant/ dat aen den [25] oever der zee is/ in menichte.

13 Doe nu Gideon aenquam/ siet so wasser een man/ die synen metgeselle eenen droom vertelde/ ende seyde; Siet ick hebbe eenen droom gedroomt/ ende siet/ een [26] geroost gersten broot wentelde sich in 't leger der Midianiten/ ende het quam tot aen de tente/ ende sloechse/ datse viel/ ende keerdese om [27] 't onderste boven/ dat de tente daer lach.

14 Ende syn metgeselle antwoordde/ ende seyde; Dit en is niet anders/ als het sweert Gideons/ des soons van Joas/ des Israëlitischen mans: Godt heeft de Midianiten ende dit gantsche leger in syne hant gegeven.

15 Ende het geschiedde/ als Gideon de vertellinge deses drooms/ ende syne [28] uytlegginge hoorde/ so [29] aenbadt hy: ende hy keerde weder tot het leger Israëls/ ende seyde; Maeckt u op/ want de HEERE heeft het leger der Midianiten in ulieder hant gegeven.

16 Ende hy deylde de drie hondert man in drie [30] hoopen: ende hy gaf [31] eenen yegelijcken eene basuyne in syne hant/ ende ledige kruycken/ ende fackelen in 't midden der kruycken.

17 Ende hy seyde tot hen; Siet [32] nae my/ ende doet [33] alsoo: ende siet/ als ick sal komen aen 't uyterste des legers/ so sal 't geschiedden/ gelijck als ick sal doen/ alsoo sult ghy doen.

18 Als ick met de basuyne sal blasen/ ick ende alle/ die met my zijn; dan sult ghylieden oock met de basuyne blasen/ rontom het gantsche leger/ en ghy sult seggen; [34] Voor den HEERE/ ende voor Gideon.

19 Also quam Gideon/ ende hondert mannen/ die met hem waren/ in het uyterste des legers/ in 't begin van de [35] middelste nachtwaecke/ [36] als sy maer even de wachters gestelt hadden; ende sy bliesen met de basuynen/ oock [37] sloegen sy de kruycken/ die in hare hant waren/ in stucken.

20 Also bliesen de drie hoopen met de basuynen/ ende braken de kruycken; ende sy hielden met hare slinckerhant de fackelen/ ende met hare rechterhant de basuynen om te blasen: en sy riepen; Het sweert des HEEREN/ ende Gideons.

21 Ende sy stonden een yegelick in syne plaetse/ rontom het leger: doe verliep het gantsche leger/ ende sy schreeuwden ende vloden.

22 Als de drie hondert met de basuynen bliesen/ [c] so [38] settede de HEERE het sweert [39] des eenen tegen den anderen/ ende [dat] in 't gantsche leger: ende het leger vluchtede tot [40] Beth-Sitta toe nae Tseredath/ tot aen de [41] grenze van Abel-Mehola/ boven Tabbath.

23 Doe werden de mannen van Israël by een geroepen/ uyt Naphtali/ ende uyt Aser/ ende uyt gantsch Manasse: ende sy jaechden de Midianiten achterna.

24 Oock sondt Gideon boden in 't gantsche [42] geberchte van Ephraim/ seggende; Komt af den Midianiten te gemoete/ ende beneemt haerlieden de wateren/ tot aen [43] Beth-Bara/ te weten/ de Jordane: also wert alle man van Ephraim by een geroepen/ ende sy benamen [hen] de wateren tot aen Beth-Bara/ [44] ende de Jordane.

25 [d] Ende sy vingen twee Vorsten der Midianiten/ Oreb ende Zeeb/ ende doodden Oreb op den rotzsteen [45] Oreb/ ende Zeeb doodden sy [46] in de pers-kuype Zeeb/ ende vervolchden de Midianiten: ende sy brachten de hoofden van Oreb ende Zeeb tot Gideon/ [47] over de Jordane.

13 Verst. het ander overige volck.
14 And. Doe namen sy de teer-kost des volcks in hare hant, mitsgaders der selver basuynen. T. w. die drie hondert namen van den volcke teerkost voor sich/ so veel hen noodich was/ als oock basuynen/ te weten drie hondert/ (v. 16.) houdende de wech-gaende noch twintich/ nae sommiger rekeninge: also 't gantsche heyr van Gideon te vooren 32000 sterck was/ vov. v. 3. Hebbende elck duysent tien basuynen/ ofte/ elck hondert eene.
15 Gideon.
16 T. w. d'andere/ als in 't voorgaende vs.
17 Aen d'andere zijde van 't geberchte/ so dat hy 't voor sich hadde/ in 't dal Jizreel/ als hy op den berch stont/ alwaer oock het leger Gideons voor een deel mach hebben gelegen/ als af te nemen is uyt het volgende vs.
18 Der Midianiten.
19 T. w. Alleen.
20 D. Ghy sult moedich ende veerdich worden/ om haer leger aen te grijpen.
21 Het Hebr. woort is eygentlick te seggen: gevijfde, die by vijven/ ofte vijf sterck in 't gelidt plegen te marcheren/ als te sien is Exod. 13. 18. Hier van komt voorts de beteeckeninge van gewapende, gelijck de tocht-orders/ ende insonderheyt schiltwachten/ gemeenlick moeten zijn.
b Iudic. 6. 3. 5. 33.
22 *Hebr.* vielen, ofte/ waren gevallen in het dal. D. sy lagen verspreydt in het dal.
23 Siet vov. cap. 6. op v. 5.
24 Als vov. cap. 6. 5.
25 *Hebr.* Aen de lippe der Zee.
26 Ofte/ eene toerte van gersten broot. And. een gedruys van een gersten broot. Dit geeft te kennen de slechticheyt en verachtlickheyt des middels/ waer door Godt Midian slan/ ende sijn volck verlossen soude.
27 *Hebr.* keerdese om nae boven.
28 *Hebr.* brekinge, D. ontledinge/ uytlegginge/ oplossinge. 't Schijnt dat de maniere van spreken ontleent is van vruchten die harde schellen hebben/ ende gebroken moeten worden eermen de kerne kan eten.
29 *Hebr.* Booch hy sich. Eerende ende danckende Godt/ van wegen sijne wonderlicke regeringe/ ende desen troost. Siet Gen. 22. op v. 5.
30 *Hebr.* hoofden: alsoo ond. v. 20. ende cap. 9. 34.
31 *Hebr.* hy gaf basuynen in de hant van hen allen.
32 *Hebr.* siet. ofte/ ghy sult sien van. ofte/ uyt my: dat is/ nae den aert der Hebreeuscher sprake/ somtijts soo veel/ als; nae, ofte/ op my, tegen my aen. Vergel. vov. op v. 3. Anders kunnen 't oock aldus oversetten: uyt, ofte/ van my sult ghy sien, ende alsoo doen: Dat is/ ghy sult van my/ ofte/ uyt my/ leeren ende mercken/ wat ghy doen sult.
33 Als ghy my siet doen.
34 Verstaet hier op: wort dese strijt gevoert. alsoo wort de Hebr. letter lamed in saken van strijt gebruyckt Exod. 14. 14. ende 25. ofte aldus: Den HEERE ende Gideon. T. w. zy de overwinninge, ofte; des HEEREN ende Gideons. T. w. is het sweert/ uyt v. 20.

35 Dat is/ omtrent middernacht/ als de wachten wel plegen verandert te worden.
36 *Hebr.* stellende hadden sy gestelt. and. doch sy hadden de wachters al op gewekt, ofte: sy weckten alleenlick de wachters op.
37 Ofte/ sloegense tegen malkanderen, Alsoo dat de stucken hier ende daer verstroyt wierden. Vergel. Psal. 2. 9. Jer. 13. 13. ende 48. 12.
c Psal. 83. 10.
38 D. beschickte.
39 *Hebr.* Des mans tegen sijnen naesten, ofte/ metgeselle: D. de Heere beschickte/ dat sy malkanderen/ als vyanden/ door verbaestheyt op 't lijf vielen en ombrachten.
40 Uyt het dal daer sy waren gelegert geweest/ langs het geberchte nae de Jordane/ ende weder langs de Jordane lantwaert in: alwaer Abel-Mehola ende Tabbath lagen in Manasse. Siet van Abel-Mehola/ 1. Reg. 4. 12. en 19. 16.
41 *Hebr.* lippe.
42 Aen d'andere zijde van Manasse Zuydwaert gelegen/ op dat de Midianiten van beyde zijden besloten/ ende van de Jordane versteken zijnde/ nergens henen mochten ontkomen. Maer tusschen dese waren Zebah ende Tsalmuna met ontrent 15000 man over de Jordane geraeckt/ die Gideon met sijn 300 man nagejaecht en verslagen heeft. siet c. 8. 10/ 12.
43 Nae by de Jordane gelegen: dit houden sommige voor Bethabara Joan. 1. 28.
44 Dat is hier/ nae veler gevoelen/ soo veel als/ te weten.
d Psal. 83. 12. Ies. 10. 26.
45 Gelegen by 't oosteynde van 't geberchte Ephraims/ niet verre van de Jordane: Dese plaetse is naderhant alsoo genoemt/ van wegen dese geschiedenisse/ gelijck oock d'andere plaetse Zeeb.
46 And. by, ofte aen.
47 Ofte/ aen dese zijde: want het Hebr. woort/ nae gelegentheyt der saken beyds beteeckent. In 't volgende cap. wort verhaelt/ dat Gideon met sijn 300 mannen over de Jordane getrocken zy/ om de Midianiten/ ende de andere van oosten/ na te jagen/ siet aldaer v. 4. 't meeste gevoelen is/ dat dit ende 't gene in de 3. eerste versen van 't 8. cap. volgt/ hier voor af verhaelt wort/ om 't gene by die van Ephraim aen dese zijde der Jordane kloeckelick verricht is/ te voltrecken/ doch dat het eerst gebeurt zy/ als Gideon van het najagen over de Jordane/ ende de volle victorie wederkeerde. Maer de aendachtige leser sal konnen oordeelen/ uyt vergelijckinge deses versken met het derde vs des volgenden capittels. Siet d'aenteeckeninge aldaer.

Het viij. Capittel.

De Ephraimiten murmureren tegen Gideon/ maer worden van hem gestilt/ v. 1/ &c. Hy vervolgt de twee Coningen der Midianiten over de Jordane/ alwaer die van Succoth en Pnuel spytichlick weygeren sijn volck te ververschen/ 4. Hy overvalt ende vangt de twee Coningen der Midianiten ende verstroyt haer overich heyr/ 11. Wederom komende straft hy die van Succoth ende Pnuel/ 13. Doodt de twee Coningen/ Zeba ende Tsalmuna/ 18. weygert Heere te zijn over Israel/ 22. Eyscht een geschenck van den roof/ en maeckt daer van eenen ergerlicken Ephod/ ende stelt dien te Ophra/ 24. Gideons kinderen/ wijven/ doot ende begraefnisse/ 30. Israel wort weder afvallich van Godt/ en is ondanckbaer tegen Gideons huys/ 33.

1 [1] DOe seyden de mannen van [a] Ephraim tot hem; Wat [2] stuck is dit/ dat ghy ons gedaen hebt/ dat ghy ons niet en riept/ doe ghy henen toocht om te strijden tegen de Midianiten? ende sy twisteden sterckelick met hem.

2 Hy daer en tegen seyde tot hen; Wat heb ick nu gedaen/ [3] gelijck ghylieden? zijn niet Ephraims [4] nalesingen beter als de wijn-oogst van [5] Abiezer?

3 Godt heeft de Vorsten der Midianiten/ Oreb ende Zeeb/ in uwe hant gegeven; [6] wat heb ick dan konnen doen/ gelijck

1 Siet d' aenteeck. op het laetste vs. van het voorgaende capit.
a Iud. 12. 1.
2 *Hebr.* dinck, sake.
3 D. het welcke met uwe daet te vergelijcken zy.
4 Hy verstaet 't vervolgen des vluchtenden heyrlegers der Midianiten/ en 't vangen der twee Vorsten: dit vergelijckt hy by het nalesen der druyven/ die in den wijn-oogst overgelaten zijn/ ende sijn eygen doen by den wijn-oogst selve.
5 D. Dit gantsche werck van my ende mijnen huyse. Want hy was een Abiezriter. Siet vov. cap. 6. 11.
6 'T schijnt dat Gideon te deser tijt de twee Coningen der Midianiten/ Zeba ende Tsalmuna/ noch niet geslagen hadde.

ghy-

ghylieden? Doe liet haren [7] toorn van hem af/ als hy dit woort sprack.

4 Als nu Gideon gekomen was aen de Jordane/ ginck hy over/ met de drie hondert mannen/ die by hem waren/ zijnde moede/ nochtans [8] vervolgende.

5 Ende hy seyde tot de lieden van [9] Succoth; Geeft doch eenige [10] bollen broots aen 't volck/ dat mijn voetstappen [11] volgt: want sy zijn moede/ ende ick jage Zebah ende Tsalmuna/ de Koningen der Midianiten/ achter na.

6 Maer de Oversten van Succoth [12] seyden; [13] Is dan de hant-palme van Zebah ende Tsalmuna alreede in uwe hant/ dat wy uwen heyre broot souden geven?

7 Doe seyde Gideon; Daerom/ als de HEERE Zebah ende Tsalmuna in mijne hant geeft/ so sal ick u [14] vleesch dorschen/ met doornen der [15] woestijne/ ende met distelen.

8 Ende hy tooch van daer op nae [16] Pnuël/ ende sprack tot [17] hen desgelijcx: ende de lieden van Pnuël antwoordden hem/ gelijck als de lieden van Succoth geantwoordt hadden.

9 Daerom sprack hy oock tot de lieden vā Pnuël/ seggende: Als ick met vrede wederkome/ sal ick desen [18] toren afwerpen.

10 Zebah nu ende Tsalmuna waren te Karkor/ ende hare legers met hen/ ontrent vijftien duysent/ alle de overgeblevene van 't gantsche leger der kinderen van Oosten; ende de [19] gevallene waren hondert ende twintich duysent mannen/ die het sweert [20] upttrocken.

11 Ende Gideon tooch opwaerts/ den wech der gener/ die in [21] tenten woonen/ tegen 't Oosten van [22] Nobah ende Jogbeha: ende hy sloech dat leger/ want het leger was [23] sorgeloos.

12 Ende Zebah ende Tsalmuna vloden/ doch hy jaechdese na: ende hy [b] vinck de beyde Koningen der Midianiten/ Zebah ende Tsalmuna/ ende [24] verschrickte het gantsche leger.

13 Doe nu Gideon/ de sone Joas/ van den strijt wederquam/ [25] voor der Sonnen opganck;

14 Soo vinck hy eenen jongen van de lieden te Succoth/ ende ondervraechde hem: die [26] schreef hem op de Oversten van Succoth/ ende hare Outsten/ seven ende tseventich mannen.

15 Doe quam hy tot de lieden van Succoth/ ende seyde; Siet daer Zebah ende Tsalmuna/ van de welcke ghy my smadelick verweten hebt/ seggende; Is de hant-palme van Zebah ende Tsalmuna alreede in uwe hant/ dat wy uwen mannen/ die moede zijn/ broot souden geven?

16 Ende hy nam de Outsten dier stadt/ ende doornen der woestijne/ ende distelen/ ende dede 't den lieden van Succoth door de selve [27] verstaen.

17 Ende den toren van Pnuël wierp hy af/ ende doodde de [28] lieden der stadt.

18 Daerna seyde hy tot Zebah ende Tsalmuna; wat waren 't voor mannen/ die ghy te [29] Thabor doot sloecht? ende sy seyden; Gelijck ghy/ alsoo waren sy/ eenderley/ van gedaente als Konincx sonen.

19 Doe seyde hy: Het waren mijne broeders/ mijner moeder sonen: [soo waerlick als] de HEERE leeft/ so ghyse haddet laten leven/ ick en soude ulieden niet dooden.

20 Ende hy seyde tot Jether/ sijnen eerstgeborenen; Staet op/ doodtse: maer de jongelinck en trock sijn sweert niet upt/ want hy vreesde/ dewijle hy noch een jongelinck was.

21 Doe seyden Zebah ende Tsalmuna; Staet ghy op/ ende valt op ons aen/ want nae dat de man is/ soo is sijne macht: [c] so stont Gideon op/ ende doodde Zebah ende Tsalmuna/ ende nam de [30] maenkens/ die aen harer kemelen halsen waren.

22 Doe seyden de [31] mannen van Israël tot Gideon; Heerscht over ons/ [32] soo ghy/ als uwe soon ende uwes soons soon: dewijle ghy ons van der Midianiten hant verlost hebt.

23 Maer Gideon seyde tot hen; [33] Ick en sal over u niet heerschen/ oock en sal mijn soon over u niet heerschen: de HEERE sal over u heerschen.

24 Voorts seyde Gideon tot hen; Eene begeerte sal ick van u begeeren; Geeft my maer/ een yegelick een [34] voorhooft-ciersel van sijnen roof: want [35] sy hadden goudene voorhooft-cierselen gehadt/ dewijle sy [36] Ismaëliten waren.

25 Ende sy seyden; Wy sullense [37] geerne geven: ende sy spreydden een kleet uyt/ ende wierpen daer op een yegelick een voorhooft-ciersel van sijnen roof.

26 Ende het gewichte der goudene voorhooft-cierselen/ die hy begeert hadde/ was duysent ende sevenhondert [38] [sikelen] gouts/ sonder de maenkens/ ende [39] ketenen/ ende purpuren kleederen/ die de Koningen der Midianiten aengehadt hadden/ ende sonder de halsbanden/ die aen de halsen der kemelen geweest waren.

27 Ende Gideon maeckte daer van eenen [40] Ephod/ ende [41] stelde dien in sijne stadt/ tot Ophra; ende gantsch Israël [42] hoereerde aldaer den selven na/ ende het wert Gideon ende sijnen huyse tot een [43] valstrick.

28 Also werden de Midianiten t'ondergebracht voor het aengesichte der kinderen Israëls/ ende [44] en hieven haren kop niet meer op: ende het lant was stil veertich jaer/ [45] in de dagen Gideons.

29 Ende [46] Jerubbaal ginck henen ende [47] woonde in sijnen huyse.

30 Gideon nu hadde tseventich sonen die upt sijne [48] heupe voortgekomen waren: want hy hadde veel wijven.

31 Ende sijn [49] bywijf/ 't welck tot [50] Sichem was/ dat baerde hem oock eenen

7 *Hebr.* geest, moet.
8 T.w. den vyant.
9 Naest gelegē over de Jordane/ in Gads erfdeel/ by de beke/ ofte/ riviere Jabbok. Siet hier van Gen. 33.17. Psal. 60.8. ende 108.8. ende van een ander Succoth/ Exod. 12.37. Num. 33.5.
10 And. stucken.
11 *Hebr.* dat by, ofte/ aen mijne voeten is, D. mijne voetstappē volgt/ ofte/ in mijnen dienst/ onder mijn beleyt is. Vgel. Exod. 11.8.
12 *Hebr.* seyde: te weten/ een yeder van hen/ ofte/ een/ als President/ upt aller name.
13 D. hebt ghy alreets hare macht in u gewelt? Sy weygeren niet alleen Gideons versoeck/ maer verachten ende bespotten hem daerenboven/ als eenen/ die sich te vroech als victorieus drage/ roepende haninck (alsmē seyt) eer hy gevangē is. Sy meynen dat het anders sal uptvallen: willen daerom met Gideon niet te doen hebben.
14 D. Uwe lichamē straffende uwe ontrouwe ende bespottinge op eene bysondere wijse/ die u tot smaet ende spot sal strecken.
15 Die tusschen Succoth ende Pnuël gelegen was/ by de beke Jabbok/ die Jacob passeerde/ als hy met Godt geworstelt/ ende te voren de heyrlegers der Engelen gesien/ ende van die plaetse geseyt hadde: dit is Godes velt, noemende de plaetse Mahanajim, D. twee heyrē/ Gen. 32.1/2/22/24. Hier van wort dese woestijne (als dichte by gelegen) genoemt/ de woestijne van Mahanajim, upt 2. Sam. 17.27/29.
16 Siet Gen. 32.30. ende 1. Reg. 12.25.
17 Dien van Pnuël.
18 Op welcken sy hen/ als eene vastiheyt/ mogen hebben verlaten/ ende daerom te trotzer gesproken.
19 Die te voren omgekomen waren.
20 *Hebr.* uyttrock. D. een yeder van hen was tot den krijch bequaē geweest. Dit dient tot merckelicke vergrootinge van Gideons victorie. Siet oock dese maniere van sprekē/ van het uyttrecken des sweerts, ond. cap. 20. vff. 15/ 17/ 25/ 46. 2. Sam. 24.9. 2. Reg. 3.26/ &c.
21 T. w. Der Arabiers/ die daer van Scenitę genoemt zijn/ als ofmen seyde; Tentenaers.
22 Dese twee plaetsen warē oock aldaer over de Jordane gelegen tegen 't oosten.
23 Ofte/ seker, gerust, niet denckende/ dat Gideon met sijn volck/ van na-jagen vermoeyt zijnde/ soo haest over de Jordane/ ende voorts desen wech nae 't Oosten haer soude konnen achterhalen.
b Psal. 83.12.
24 Om dat hyse onversiens overviel/ werden sy verbaest/ ende vluchtende verslagē/ ofte immers gantsch ende teenemael verstropt/ ende machteloos gemaeckt.
25 Ofte/ van (dat is/ korts na/ ofte/ tegen) het opgaen der sonne: want hy sonder te rusten (alhoewel vermoeyt zijnde) met sijn volck den vyant vervolcht hadde. And. van by den opganck van Heres. Ofte/ van der Sonnen opganck. D. van 't Oosten/ daer henen hy de Midianiten vervolgt hadde. And. na de opklimminge der Sonne. D. tegen datse begost te dalen.
26 D. Hy gaf Gideon de namen der Oversten by geschrifte/ op dat hy niemant/ als den schuldigen/ mochte straffen.
27 T.w. wat sy hadden misdaen. D. hy stelde een exempel door dese straffe/ ofte bysondere castijdinge/ om die van Succoth sulcken hoochmoet af te leeren. Offe gedoodt zijn/ gelijck die van Pnuël/ dan offe met dese smadelicke castijdinge zijn by leven gelaten/ dat en staetter niet.
28 Verstaet de Oversten der stadt/ ofte alle schuldige/ als upt het voorgaende exempel kan afgenomen worden.
29 Een berch gelegen in Zebulon nae de zee toe/ dicht aen de beke Kison/ aen de Suydzijde van 't geberchte/ tegen over het dal Jizreël/ daer de Midianitē haerlieder leger hadden gehadt. Wanneer dit geschiet zy/ en wort hier niet geseyt. 'Tis te vermoeden/ dat sy het in desen tocht gedaen hebben/ soo om de gelegentheyt der plaetse/ als om dat Gideon noch niet sekerlick schijnt geweten te hebben/ wat eygentlick van dese sake was/ alhoewel hy schijnt geweten te hebben/ dat dese sijne broeders gedoot waren/ ende dat dese Coningen op desen berch eenige notable persoonē hadden omgebracht/ sonder te weten/ wie/ alhoewel suspicie hebbende van sijne broederen.
c Psal. 83.12.
30 Die goudene halscierselen/ die in 't Hebr. haren naem hebben van de Mane, om dat sy ront waren gelijck de volle Mane.
31 *Hebr.* de man: dat is/ een yegelick onder den volcke.
32 *Hebr.* oock ghy, oock uwe soon, oock uwes soons soon.
33 Upt dese woordē/ eñ ond. v. 29. blijckt klaerlick/ dat de gene die in dit boeck Richteren genoemt worden/ geen Coningen/ Lants-heeren/ ofte oock ordinare Richteren des volcx geweest zijn/ maer bysonderlick beroepē tot verlossinge/ bescherminge/ hulpe ende dienst van Israel/ behoudens de vryheyt ende d'ordre van hare Republijcke. Siet vov. cap. 2. op v. 16.
34 Ofte/ de voorhoofteierselen, die hy geroost heeft. *Hebr.* Een voor-hooft-ciersel, ofte/ oor ciersel sijnes roofs. Het Hebreeusch woort wort gebruyckt vā beydē/ soo van gouden cieraet aen 't voorhooft/ als aen de ooren. siet Gen. 24.22/47. ende 35.4.
35 De vyanden.
36 Siet Gen. 37. op v. 25. eñ 25.13/ &c.
37 *Hebr.* gevende sullen wy geven.
38 Siet Gen. 24. op v. 22. ende Num. 7. op v. 14.
39 And. goudene buskens, dooskens, kaskens, waer in sy welrieckende specerijen/ ofte kostelicke salven medevoerden/ om die in flaeuten/ kranckten/ ofte oock voor wonden ende quetsuren te gebruycken.
40 Siet Exod. 28. op v. 4.
41 T.w. Op eenen hoogen stock/ stange ofte yet diergelijcx/ tot een gedenck-teecken deser victorie/ maer 't wert na sijnen doot (als sommige upt v. 33. afnemen) grootlicks misbruyckt.
42 Bedrijvende met dien Ephod geestelicke hoererije/ D. Afgoderie ende superstitie. Siet Levit. 17. op v. 7. ende 20. op v. 5. gelijck sy gedaen hebben met de koperen slange van Mose opgerecht/ 2. Reg. 18.4.
43 Vergel. Exod. 20.33. ende 34.12. Deut. 7.16. De sin is/ dat het Gideon/ (als hebbende onbedachtelick den volcke/ tot Afgoderye seer genegen zijnde/ de occasie gegeven) tot sonde is gerekent/ ende sijnen huyse ten verderve gestreckt heeft. siet het volgende cap.
44 *Hebr.* deden niet toe, ofte/ voeren niet voort haren kop op te heffen.
45 D. Soo lange Gideon leefde.
46 D. Gideon. Siet vov. cap. 7.1.
47 Sich de regeringe des volcx/ die hem was aengeboden/ niet aennemende: haerlieden nochtans met sijne autoriteyt ende aensien dienende/ tot onderhoudinge des reynen Godts diensts/ ende bescherminge harer vryheyt; als upt v. 28. ende 33. is af te nemen. Gheel anders dede sijn onechte soon Abimelech/ cap. 9.
48 Siet Gen. 46. op v. 26.
49 Siet van bywijven Gen. 22. op v. 24.
50 Gelegen op eenen berch in Ephraim/ niet verre van Samaria/ ten westen van Ophra/ daer Gideon woonde. Siet Gen. 12. op v. 6. ende 33.18. 'T was eene van de vry-steden/ Jos. 20.7. Hier ontrent zijn oock Josephs beenderen begraven/ Jos. 24.32.

sone: ende hy [51] noemde sÿnen name [52] Abimelech.

32 Ende Gideon / de sone van Joas / sterf in goeden [53] ouderdom: ende hy wert begraven in 't graf sÿns vaders Joas / tot Ophra des [54] Abiezriters.

33 Ende het geschiedde / als Gideon gestorven was / dat de kinderen Israëls hen omkeerden / ende den Baalim nahoereerden: ende sy stelden hen [55] Baal Berith tot eenen Godt.

34 Ende de kinderen Israëls en dachten niet aen den HEERE haren Godt: die se geredt hadde van de hant aller harer vyanden van rontomme.

35 Ende sy en deden [56] geene weldadicheyt by den huyse Jerubbaals / [dat is] Gideons: nae al het goede / dat hy by Israël gedaen hadde.

51 *Hebr.* stelde, settede.
52 Dien de Sichemiten / na Gideons doot / tot eenen Coninck maeckten / voorbygaende / ja doodende alle de echte sonen van Gideon / behalven Jotham / die sich verberchde. Siet c.9.
53 *Hebr.* Graeuwicheyt, grijsicheyt. siet Genes. 15. op v. 15.
54 Siet bov. c.6.11.
55 D. Den heere des verbonts. verlatende alsoo ende verbrekende het verbont des waren Godts / die hen sulcks menichmael klaerlick ende op het hoochste verboden hadde: hoewel sy sich wijs maeckten / dat dit wel bestaen mochte / als sy Godes verbont ende name daer in betrocken / ende voorgaven 't selve tot sÿnen dienst en eere te geschieden. Siet oock van desen Afgodt / ond. c.9.4. ende van de Baals / Jud.2. op v.11.
56 Siet ond.9. vss.5/16/17/24/56/57.

Het ix. Capittel.

Abimelech / Gideons sone / beweegt door sÿne vrienden die van Sichem / dat sy hem tot Coninck op werpen / ende met gelt versien / v. 1 / &c. Hy vermoort sÿne 70 broederen / 5. Jotham / de jongste / overgebleven zÿnde / stelt Abimelech ende den Sichemiten / terwijlen sy hem Coninck maeckten / door een aerdige gelijckenisse voor oogen / wat sy deden / ende hoe sy t'samen daer over varen souden / 7. na drie jaren ontstaeter oproer ende krijch tusschen de Sichemiten ende Abimelech / 22. Die Sichem bekrijcht / wint / ende verstoort / 43. En den toren te Sichem / (daer 't volck op gevlucht was) in brant steeckt / 47. Wint oock Thebez / 50. maer als hy den toren met het volck meynde in brant te steken / werpt hem eene vrouwe van boven sÿne hersen-panne in stucken / ende wort voorts van sÿnen wapen-drager doorsteken / 52.

1 ABimelech nu / de sone van Jerubbaal / ginck henen nae [1] Sichem / tot de [2] broeders sÿner moeder: ende hy sprack tot hen / ende tot het gantsche geslachte van den huyse des vaders sÿner Moeder / seggende:

2 Spreeckt doch voor de ooren aller [3] burgeren van Sichem; Wat is u beter; dat tseventich mannen / alle sonen Jerubbaals / over u heerschen / ofte dat [4] een man over u heersche? Gedenckt oock / dat ick u [5] been ende u vleesch ben.

3 Doe spraken de broeders sÿner moeder van hem / voor de ooren aller burgeren van Sichem / alle de selve woorden: ende haer herte neygde sich [6] na Abimelech; want sy seyden; Hy is onse broeder.

4 Ende sy gaven hem tseventich [7] silverlingen / uyt den [8] huyse van Baal-Berith: ende Abimelech huerde daer mede [9] ydele ende lichtveerdige mannen / [10] die hem navolgden.

5 Ende hy quam in sÿns vaders huys tot Ophra / ende doodde sÿne broederen / de sonen Jerubbaals / [11] tseventich mannen / op eenen steen: doch Jotham / Jerubbaals jongste soon / wert overgelaten / want hy hadde sich versteken.

6 Doe vergaderden sich alle burgeren van Sichem / ende het gantsche [12] huys van Millo / ende gingen henen ende [13] maeckten Abimelech ten Coninck: [a] by de [14] hooge eycke / die by Sichem is.

7 Als sy dit Jotham aenseyden / so ginck hy henen / ende stont op de [15] hoochte des berchs [16] Gerizim / ende verhief sÿne stemme / ende riep: ende hy [17] seyde tot hen; Hoort nae my / ghy burgeren van Sichem / ende Godt sal nae ulieden hooren.

8 [18] De boomen [19] gingen eens henen / om eenen Coninck over hen te salven: ende sy seyden tot den olÿfboom; Weest ghy Coninck over ons.

9 Maer de olÿfboom seyde tot hen; Soude ick [20] mÿne vetticheyt [21] verlaten / die [22] Godt ende de menschen in my prÿsen? ende soude ick henen gaen om te [23] sweven over de boomen?

10 Doe seyden de boomen tot den vÿgeboom: Komt ghy / weest Koninck over ons.

11 Maer de vÿgeboom seyde tot hen; Soude ick mÿne soeticheyt ende goede vrucht verlaten? ende soude ick henen gaen om te sweven over de boomen?

12 Doe seyden de boomen tot den wÿnstock: Komt ghy / weest Koninck over ons.

13 Maer de Wÿnstock seyde tot hen; Soude ick mÿnen most verlaten / die [24] Godt ende menschen vrolick maeckt? ende soude ick henen gaen om te sweven over de boomen?

14 Doe seyden alle de boomen tot den doornenbosch: Komt ghy / weest Koninck over ons.

15 Ende de doornenbosch seyde tot de boomen; Indien ghy my in der waerheyt tot eenen Koninck over u salft / so komt / vertrouwt u onder mÿne schaduwe: maer indien niet / so gae vyer uyt den doornenbosch / ende verteere de cederen des [25] Libanons.

16 [26] Also nu / indien ghy 't in waerheyt ende oprechticheyt gedaen hebt / dat ghy Abimelech Koninck gemaeckt hebt / ende indien ghy wel gedaen hebt by Jerubbaal / ende by sÿnen huyse / ende indien ghy hem nae de [27] verdienste sÿner handen gedaen hebt:

17 (Want mÿn vader heeft voor ulieden gestreden: ende hy heeft [28] sÿne ziele [29] verre wechgeworpen / ende u uyt der Midianiten hant geredt.

18 Maer ghy zÿt [30] heden opgestaen tegen het huys mÿns vaders / ende [31] hebt sÿne sonen / tseventich mannen / op eenen steen gedoodt: ende ghy hebt Abimelech / eenen sone sÿner [32] dienstmaecht / Koninck gemaeckt over de burgeren van Sichem / om dat hy uwe broeder is.)

19 Indien ghy dan in waerheyt ende in oprechticheyt by Jerubbaal ende by sÿnen huyse te desen dage gehandelt hebt; so weest vrolick over Abimelech / ende hy zy oock vrolick over ulieden.

20 Maer indien niet / so gae vyer uyt van Abimelech / ende verteere de burgeren van Sichem / ende het huys van Millo: ende de vyer gae uyt van de burgeren van Sichem / ende van den huyse Millo / ende verteere Abimelech.

21 Doe vloodt Jotham / ende [33] vluchtede / ende ginck nae [34] Beër: ende hy woonde aldaer van wegen sÿnen broeder Abimelech.

22 Als nu Abimelech drie jaren over Israël geheerscht hadde;

23 So sondt Godt eenen [35] boosen geest

1 Siet bov. cap. 8. op v. 31.
2 D. Bloetverwanten ende vrienden. Alsoo v. 3/18.
3 *Hebr.* Heeren, meesters, mannen, burgeren. siet van 't Hebr. woort / Baal, Gen. 14. op v. 13.
4 Hy wil seggen / dat dit buyten twijffel het beste zy: verstaende door desen eenen man / hem selven.
5 Van Moeders zijde uyt Sichem gesproten / ende velen onder u in bloede bestaende. Siet van dese maniere van spreken / Gen. 2. op v. 23. ende 29. op v. 14.
6 *Hebr.* achter: D. om hem na te volgen.
7 Siet Gen. 20. op v. 16.
8 D. uyt den Afgodischen Tempel deses Afgodts / staende op eenen hoogen berch by Sichem, nae uytwijsen der Caerte. Siet oock van desen Afgodt bov. cap. 8. op v. 33.
9 D. eenen hoop van cael / behoeftich ende licht gespuys / by dewelcke geene vreese Godts was. Verg. 2. Chron. 13. 7.
10 *Hebr.* ende sy gingen achter hem.
11 Daer en wierden maer negen en tseftich gedoodt / (want Jotham ontquam) maer de H. Schrift noemt nae gewoonte het volle getal. Siet Gen. 42. 13. Num. 14. 33. 1. Cor. 15. 5.
12 *Hebr.* Beth-millo, eene stadt / gelegen / nae uytwijsen der Caerte / oostwaert van Sichem / aen het geberchte Ephraims / niet verre van Beth-aven. Andere verstaen hier door / de stercke, vermelt ond. v. 46/49. gehouden als een Raethuys / ofte Lanthuys / waer in de volle Raedt plach te vergaderen / met eenich garnisoen beset / het welcke in desen handel mede gebruyckt zy. Het woort Millo komt van vullen, volheyt, vervullinge: waer door het sommige nemen voor eenen diepen cuyl ofte valleye / die met aerde en steengruys opgevult zijnde / gedient hebbe tot bouwinge van eene stercke / daer van genoemt Millo. Eenige meyne dat 't geslachte van Abimelechs moeders vader hier van alsoo genoemt zy. 'T woort Millo, wort oock gevonden 2. Sam. 5. 9. 1. Reg. 9. 15. en 11. 27. 2. Reg. 12. 20. 1. Chro. 11. 8. 2. Chro. 32. 5.
13 *Hebr.* als ofmen seyde: sy Coningden hem ten Coninck.
a Ios. 24. 26.
14 Ofte / pilaer-eycke. siet Jos. 24. 26/27. Dese plaetse hebben sy vermoedelick verkoren / om dit werck met eenen schijn van heylicheyt te bekleeden / dat sy nochtans met eene grouwelicke tyrannie hadden begonnen / ende sonder d'andere stammen daer over te roepen / ofte Godt eens raet te vragen / voltrocken. And. by het pleyn des pilaers.
15 *Hebr.* het hooft.

16 Die aen Sichem was gelegen / en recht tegen over lach de berch Ebal, waer van te sien is Deuter. 11. 29/30. Jos. 8. 33.
17 Soo het schijnt / door Godes ingeven / die Jothams woorden bevesticht heeft / ond. v. 24/57.
18 Siet eene gelijcke vercierde rede ofte gelijckenisse / dienende tot leeringe 2. Regum 14. 9.
19 *Hebr.* gaende gingen sy.
20 D. de olye.
21 Ofte / sal ick laten ophouden, ofte / gedwongen worden op te houden. ende soo in 't volgende.
22 Want de olye wert gebruyckt in de offerhanden / en lampen des Tabernakels / als oock in de salvinge der Priesteren / Coningen / ende (als uyt 1. Reg. 19. 16. afgenomen wort) Propheten / ende in 't gemeyn tot spijse, cieraet ende smuck van 's menschen lichaem. Anders / waer mede men door my Godt ende de menschen vereert.
23 D. om als Coninck te gaen omloopen / woelen ende sorgen voor andere boomen.
24 Om dat de wijn in offerhanden gebruyckt wert / ende het herte des menschen verheucht / Psal. 104. 15. Anders / die Goden, dat is / die groote Heeren ende menschen / D. gemeene lieden verheucht.
25 Dit geberchte was seer vermaert van schoone heerlicke cederboomen / zijnde seer sterck ende duersaem / die in menichte daer op wiessen / waer van verscheydene gelijckenissen in de Schrifture genomen worden. siet 2. Reg. 14. 9. 2. Chron. 2. 8. Psal. 29. 6. en 92. 13. Cant. 3. 9. ende 5. 15. Jes. 60. 13. Jer. 22. 23. Ezech. 17. 3. en 31. 3. Hos. 14. 6/7/8.
26 Hier verclaert nu Jotham de voorgestelde gelijckenisse.
27 Ofte / weldaet.
28 D. sijn leven ende persoone niet gespaert / maer voor u gewaecht / ofte in groot perijckel gestelt.
29 *Hebr.* van tegen over, oft / van nae by: gelijck wanneermen yets uyt de oogen verre van sich werpt / niet willende daer op sien / om 't selve te besorgen / ofte acht daer op te nemen. Vergel. Deut. 28. 66. ende ond. cap. 12. 3.
30 D. te deser tijt.
31 Desen moort verwijt hy den Sichemiten / om datse Abimelech daer inne gesterckt hadden. Siet v. 24.
32 Alsoo noemt hy verachtelick sÿns vaders bywijf / om den Sichemiten de onbillicheyt harer daet in te scherpen.
33 'T schijnt dat met dese t'samen-voeginge van woorden / die een dinck vereeckenen / te kennen gegeven wort / sÿne haesticheyt in 't vluchten / om van sÿnen broeder niet achterhaelt te worden.
34 Waer dese plaetse gelegen zy / is onseker. Sommige gissen datse was in den stam Simeons / aen d'uyterste palen van Canaan / alwaer eenige plaetsen zijn / die den naem / Beër, hebben / doch met eenich bywoegsel.
35 Dit kan men verstaen van eenen boosen Engel / ofte Satan / als 1. Sam. 18. 9. ende 19. 9. ofte van wederwille / onlust / tweedracht / die de Satan onder hen door een rechtveerdich oordeel Godts verweckt heeft. Vg. 1. Sam. 16. 14. en 2. Sam. 16. op v. 10. ende 24. op v. 1.

tusschen Abimelech / ende tusschen de burgeren van Sichem: ende de burgeren van Sichem handelden trouwlooslick tegen Abimelech.

24 Op dat het [36] gewelt [37] [gedaen] aen de tseventich sonen Jerubbaals / quame/ ende op dat haer bloet [38] gelegt wierde op Abimelech haren broeder/ die se gedoodt hadde / ende op de burgeren van Sichem/ die [39] sijne handen gesterckt hadden om sijne broederen te dooden.

25 Ende de burgeren van Sichem bestelden tegens hem/ die op de [40] hoochten der bergen lagen leyden / ende [41] al / wie voor by hen op den wech doorginck/ beroofdē sy: ende het wert Abimelech aengeseyt.

26 Gaal / de sone Ebeds / quam oock met sijne broederen / ende sy [42] gingen over in Sichem: ende de burgeren van Sichem verlieten sich op [43] hem.

27 Ende sy togen uyt in't [44] velt / ende lasen hare wijnbergen af / ende traden [de druyven]/ ende maeckten [45] losliedekens: ende sy gingen in het huys [46] hares Godts/ ende aten ende droncken / ende vloeckten Abimelech.

28 Ende Gaal / de sone Ebeds/ seyde; [47] Wie is Abimelech? ende [48] wat is Sichem/ dat wy [49] hem dienen souden? is hy niet [50] Jerubbaals sone? ende [51] Zebul sijn Bevelhebber? dient [liever] den mannen [52] Hemors / des vaders van Sichem; want waerom souden wy hem dienen?

29 [53] Och dat dit volck in [54] mijne hant ware! ick soude Abimelech wel verdrijven: ende [55] tot Abimelech seyde hy; [56] Vermeerdert u heyr/ ende treckt uyt.

30 Als Zebul/ de Overste der stadt/ de woorden Gaals / des soons Ebeds / hoorde/ so ontstack sijn toorn.

31 Ende hy sondt [57] listichlick boden tot Abimelech/ seggende: Siet/ Gaal/ de sone Ebeds / ende sijne broeders zijn tot Sichem gekomen/ ende siet/ [58] sy/ met dese stadt/ handelen vyantlick tegens u.

32 So maeckt u nu op by der nacht/ ghy/ ende het volck dat met u is / ende legt lagen in't velt.

33 Ende het geschiede inden morgen/ als de sonne opgaet/ so maeckt u vroech op/ ende overvalt dese stadt: ende siet/ so [59] hy/ ende het volck dat met hem is / tot u uyttrecken / so doet hem / gelijck als uwe [60] hant vinden sal.

34 Abimelech dan maeckte sich op/ ende al 't volck dat met hem was / by nachte: ende sy leyden lagen op Sichem / met vier [61] hoopen.

35 Ende Gaal/ de sone Ebeds / ginck uyt / ende stont aen de deure van de stadtpoorte: ende Abimelech rees op / ende al 't volck dat met hem was / uyt de achterlage.

36 Als Gaal dat volck sach / so seyde hy tot Zebul; Siet daer komt volck af van de [62] hoochten der bergen: Zebul daer en tegen seyde tot hem; Ghy siet de schaduwe der bergen voor menschen aen.

37 Maer Gaal voer wijders voort te spreken/ ende seyde; Siet daer volck afkomende uyt het [63] midden des lants/ ende een hoop komt van den wech [64] der eycke Meonenim.

38 Doe seyde Zebul tot hem; Waer is nu uwe [65] mont/ daer mede ghy seydet; Wie is Abimelech/ dat wy hem souden dienen? is niet dit het volck/ dat ghy veracht hebt? treckt doch nu uyt / ende strijdt tegens hem.

39 Ende Gaal trock uyt voor't aengesichte der burgeren van Sichem: ende hy streedt tegens Abimelech.

40 Ende Abimelech jaegde hem na/ want hy vloodt voor sijn aengesichte: ende daer vielen vele verslagene tot aen de deure der [stadt] poorte.

41 Abimelech nu bleef tot [66] Aruma: ende Zebul verdreef Gaal ende sijne broederen / datse tot Sichem niet mochten woonen.

42 Ende het geschiedde des anderen daechs/ dat het volck uyttrock in't velt: ende sy seyden 't Abimelech aen.

43 Doe nam hy het volck/ ende deyldese in drie hoopen / ende hy leyde lagen in 't velt: ende hy sach toe / ende siet / het volck trock uyt de stadt/ so maeckte hy sich tegen hen op/ ende sloechse.

44 Want Abimelech / ende de [67] hoopen die by hem waren/ overvielense / ende bleven staen aen de deure der stadtpoorte: ende de twee [andere] hoopen overvielen alle/ die in't velt waren/ ende sloegense.

45 Voort streedt Abimelech tegen de stadt dien selven gantschen dach/ ende nam de stadt in/ ende doodde het volck/ dat daer inne was: ende hy brack de stadt af / ende bezaeydese met [68] sout.

46 Als alle burgeren des torens van Sichem dat hoorden/ so gingen sy in de sterckte/ in het huys des Godts [69] Berith.

47 Ende het wert Abimelech aengeseyt / dat alle burgeren des torens van Sichem sich versamelt hadden.

48 So ginck Abimelech op den berch [70] Zalmon/ hy / ende al 't volck / dat met hem was; ende Abimelech nam [71] eene byle in sijne hant / ende hieuw eenen tack van de boomen / ende nam hem op / ende leyde hem op sijnen schouder: ende hy seyde tot het volck/ dat by hem was; [72] Wat ghy my hebt sien doen/ haest u/ doet als [73] ick.

49 So hieuwen oock al 't volck/ een yegelick sijnen tack af/ ende volgden Abimelech na / ende leydense aen de sterckte/ ende verbrandden daer door de sterckte met vyer: dat oock alle lieden des torens van Sichem storven / omtrent duysent mannen ende vrouwen.

50 Voorts tooch [74] Abimelech nae [75] Thebez: ende hy legerde sich tegen Thebez/ ende namse in.

51 Doch daer was een stercke toren in't midden der stadt; so vloden daer henen alle de mannen ende de vrouwen / ende alle burgeren van de stadt/ ende sloten voor sich toe: ende sy klommen op het dack des torens.

52 Doe quam Abimelech tot aen den toren/ ende [76] bestormde dien: ende hy genaeckte tot aen de deure des torens / om die met vyere te verbranden.

53 Maer eene [b] vrouwe wierp een stuck van eenen [77] molensteen op Abimelechs

36 D. straffe des gewelts.
37 *Hebr.* het gewelt, ofte/ de wreetheyt der tseventich sonen, dat is/ hen gedaen: alsoo dickwijls.
38 T. w. op den kop Abimelechs ende der Sichemiten. Dese manieren van spreken zijn in de H. Schrift gebruyckelick / om te beteeckenen de wrake van gewelt/ doot-slach/ ofte bloetvergieten. Vgel. 1. Sam. 25.39. 2. Sam. 1.16. 1. Reg. 2.31/32/33. Esth. 9.25. Ps. 7.17. Jer. 51.35. Matth. 23.34.35. en 27.25. Actor. 5.28. ende 18.6. &c. Siet oock ond. v. 56/57.
39 Die Abimelech in sijn boos voornemen gesterckt ende geholpen hadden. Vg. vov. cap. 7. v. 11.
40 *Hebr.* Hoofden.
41 Zijnde Abimelech toegedaen. Sichem lach op dē pas/ van ende nae Jerusalem: ende de bergen/ Gerizim/ Ebal/ van Baal-Berith/ Zalmon / &c. lagender dichte by. Siet vov. v. 7. ende ond. v. 46/48.
42 Verlatende hare voorige woonplaetse.
43 T. w. Gaal/ dien sy als een hooft ende krijchs-overste gebruyckten tegen Abimelech.
44 Tot een teecken van vertrouwen/ ende kleynachtinge van Abimelech.
45 And. goede ciere, gelijck sy gewoon waren te doen in den wijn-oogst.
46 Baal-Beriths Afgodischen Tempel. Siet vov. v. 4.
47 Siet gelijcke verachtelicke maniere van spreken/ 1. Sam. 25.10.
48 Als oft sy seyden: Sichem is al te heerlick ende hooch geacht/ dan dat de Heeren ende Burgers van dien / desen Abimelech souden dienē. And. Wie is Sichem? meynēde/ datter hier de naem zy van Hemors sone / Gen. 34. Dien Jacobs sonen niet hebben willen dienen/ maer hem gedoot: ofte yemant sijner nacomelingē van die name/ by welcken Abimelech / als een Tyran ende slecht van afkomste zijnde/ niet zy te vergelijckē.
49 Abimelech.
50 D. Gideons/ die een vyant was van onsen Godt Baal/ en als een gemeen man sonder regeringe geleeft heeft.
51 Die van Abimelech als Stadthouder te Sichem was gestelt/ v. 30. ende hier tegenwoordich/ ofte immers in de stadt/ v. 36.
52 D. Die afkomstich/ ofte/ nakomelingen zijn van Hemor, Sichems vader. Ofte/ den genen / die niet Tyrannichlick (als Abimelech) maer vaderlick regeren / gelijck Hemor/ eertijts dede/ die als een vader deser stadt gehouden wert: sommige nemen 't aldus: so ghy soudet dienen/ hadder ghy doch den Hemor/ ende sijnen nakomelingen/ mogen dienen: maer dat en hebben onse voorvaders niet willen doen/ waerom souden wy dan nu desen Abimelech dienen?
53 *Hebr.* wie sal geven, dat &c. Siet van dese maniere van wenschen/ Deut. 5. op v. 29.
54 D. in mijne macht/ onder mijn beleydt: ick soude Abimelech haest van kanten helpen.
55 Den afwesenden / als oft hy tegenwoordich ware (als pocchers ende snorkers plegen) schimplick trotzende.
56 Versterckt u volck / soo seer als ghy kondt / ofte wilt / ende komter uyt / ofte/ voor den dach / alsmen seyt.
57 D. heymelick/ latende sich des niet schijnen. *Hebr.* met list, bedroch, ofte valscheyt. Sommige nemen 't Hebr. woort Thorma, voor eene stadt/ die sy meynen de selve te wesen/ die ond. v. 41. genoemt wort Aruma.
58 Ofte/ sy dwingen, stercken, wapenen, besetten dese stadt tegens u. And. Sy sullen u, met de stadt. (T. w. Aruma/ daer ghy in zijt) belegeren.
59 Gaal.
60 So als u de gelegentheyt haer sal presenteren/ nae dat de sake haer sal geven/ ende ghy te rade bevinden sult. Siet eene dergelijcke beteeckeninge deser maniere van spreken/ Lev. 25. op v. 28. 1. Sam. 10.7. ende 25.8. Eccle. 9.10.
61 *Hebr.* Hoofden: alsoo vov. cap. 7.16. ende ond. v. 43/44.
62 *Hebr.* Hoofden.
63 *Hebr.* den navel: eene gelijckenisse/ genomen van de gelegentheyt des navels in 's menschen lichaem. And. van de hoochte des lants.
64 Ofte/ evene pleyne der Sterre-kijckers, waer-seggers, guychelaers.
65 D. u trotzen ende grootspreken.
66 Eene stadt zuydwaert van Sichem geleg: niet verre van den t'samen loop der wegen / die van Jerusalem ende Silo nae Sichem gaen / midweechs tusschen Silo ende Sichem.
67 D. Eē hoop van de hoopen/ ofte troupen. Siet ond. 12. op v. 7.
68 Meynende nu volkomelick te triumpheren / ende niet denckende / wat hy selfs verdient hadde/ doet hy dit uyt hoochmoet / tot een teecken/ dat Sichem eeuwichlic onvruchtbaer/ woest/ ende onbewoont soude blijven/ ofte/ tot een eeuwich gedenckteecken van eene exemplare straffe deser rebellye. Verg. Num. 18.19. Deuter. cap. 29.23. 2. Chron. 13.5. Zephan. 2.9. Maer dat Sichem naderhant gebouwt ende bewoont zy geweest/ blijckt 1. Reg. 12.1/25.
69 Boven genoemt Baal-Berith v. 4. sommige meynen dat dit Bethel-Berith noch een ander Baals Tempel geweest zy/ gelegen op eenē berch dicht aen Sichem westwaert / gelijck Baal-Beriths Tempel oostwaert aen Sichem op eenen hoogen berch lach. Aldus waren sy aen beyden zijden met Baals Tempelen versien/ ende meyndē daer in wel bewaert ende versekert te zijn/ doch / als blijckt / te vergeefs.
70 Liggende aen de West-zijde van Sichem. Siet oock van desen berch Ps. 68.15.
71 *Hebr.* bijlen.
72 And. ick heb gedaē wat ghy gesien hebt.
73 T. w. gedaen hebbe.
74 Sich inbeeldende / dat hem dese victorien geduriclijck volgen souden.
75 Eene stadt gelegen Noord-waert van Sichem/ tusschē 't geberchte van Samaria / ende Gilboa.
76 Ofte/ streedt daer tegen.
b 2. Sam. 11.21.
77 Eygentlick/ den bovensten steen des molens, die boven den ondersten steen wort omgedreven.

lechs kop: ende sy verpletterde sijne hersen-panne.

54 Doe riep hy haestelick den jongen/ die sijne wapenen droech/ ende seyde tot hem; Treckt u sweert uyt/ ende doodt my/ op datse niet van my seggen/ Eene vrouwe heeft hem gedoodt: ende sijn jonge door-stack hem/ dat hy sterf.

55 Als nu de [78] mannen van Israël sagen/ dat Abimelech doot was/ so gingen sy/ een yegelick nae sijne plaetse.

56 Also dede Godt [79] wederkeeren Abimelechs quaet/ dat hy aen sijnen vader gedaen hadde/ doodende [80] sijne tseventich broederen.

57 Desgelijcx al het quaet der [81] lieden van Sichem/ dede Godt wederkeeren op haren kop: ende [82] de vloeck Jothams/ des soons Jerubbaals/ quam over hen.

78 Die 't met Abimelech gehouden hadden.
79 T.w. op Abimelechs kop. Dat is/ betaelde/ vergoldt hem. Siet vob. v. 24.
80 Sijne eygene broederen/ ende sijns vaders echte sonen/ vob. v. 5. daer hy selve maer een soon van een bywijf was/ cap. 8. 30/31.
81 Die Abimelech geholpen hadden in sijn tyrannisch voornemen/ vob. v. 24.
82 Siet vob. v. 20.

Het x. Capittel.

Thola/ ende Jaïr/ zijn Richteren/ v. 1/ &c. Israel vervalt in grouwelicke Afgoderye/ 6. Dies Godt haer overgeeft in de hant der Philistijnen ende Ammoniten/ diese jammerlick plagen/ 7. Israel verkrijgt ten laetsten/ door ootmoedich bidden ende smeecken/ mitsgaders afschaffinge der Afgoderye/ genade by Godt/ 10. De Ammoniten ende Israeliten legeren sich tegen malkanderen in Gilead/ 17.

1 NA Abimelech nu [1] stont op/ om Israël te [2] behouden/ Thola/ een sone van Pua/ sone van Dodo/ een man van [3] Issaschar: ende hy woonde tot [4] Samir/ op het geberchte Ephraims.

2 Ende hy richtede Israël drie ende twintich jaer: ende hy sterf/ ende wert begraven tot Samir.

3 Ende na hem stont op Jaïr/ de [5] Gileaditer: ende hy richtede Israël twee ende twintich jaer.

4 Ende hy hadde dertich sonen/ rijdende op dertich [6] ezelveulens/ ende die hadden dertich steden/ die sy noemden [7] Havvoth Jaïr/ tot op desen dach; dewelcke in den lande Gilead zijn.

5 Ende Jaïr sterf/ ende wert begraven tot [8] Kamon.

6 Doe [9] voeren de kinderen Israëls voort/ te doen dat [a] quaet was in de oogen des HEEREN/ ende dienden den Baalim/ ende [10] Astharoth/ ende den Goden van Syrien/ ende den Goden van Zidon/ ende den Goden van Moab/ ende den Goden der kinderen Ammons/ mitsgaders den Goden der Philistijnen: ende sy verlieten den HEERE/ ende en dienden hem niet.

7 So ontstack de toorn des HEEREN tegen Israël: ende hy [11] verkochtse in de hant der Philistijnen/ ende in de hant der kinderen Ammons.

8 Ende sy [12] onderdruckten ende vertraden de kinderen Israëls in [13] dat selve jaer: [14] achtien jaer [onderdruckten sy] alle de kinderen Israëls/ die aen gene zijde der Jordane waren/ in den lande der Amoriten/ dat in [15] Gilead is.

9 Daertoe togen de kinderen Ammons over de Jordane/ om te krijgen/ selfs tegen Juda/ ende tegen Benjamin/ ende tegen het huys Ephraims: so dat Israël seer bange wert.

10 Doe riepen de kinderen Israëls tot den HEERE/ seggende: Wy hebben tegen u gesondigt/ so om dat wy onsen Godt hebben verlaten/ als dat wy den Baalim gedient hebben.

11 Maer de HEERE seyde tot de kinderen Israëls: Heb ick u niet van de Egyptenaren/ ende van de Amoriten/ ende van de kinderen Ammons/ ende van de Philistijnen/

12 Ende de Zidoniers/ ende Amalekiten/ ende [16] Maoniten/ [die] u onderdruckten/ doe ghy tot my riepet/ alsdan uyt hare hant verlost?

13 Nochtans hebt ghy my [b] verlaten/ ende anderen Goden gedient: daerom en [17] sal ick u niet meer verlossen.

14 [18] Gaet henen/ ende roept tot de Goden/ die ghy verkooren hebt: laet u die verlossen/ ter tijt uwer benauthevt.

15 Maer de kinderen Israëls seyden tot den HEERE; Wy hebben gesondigt/ doet ghy ons/ nae alles dat [19] goet is in uwe oogen: alleenlick verlost ons doch te desen dage.

16 Ende sy deden de [20] vreemde Goden uyt haer midden wech/ ende dienden den HEERE: doe wert sijne ziele [21] verdrietich over den [22] arbeyt van Israël.

17 Ende de kinderen Ammons werden by een geroepen/ ende legerden hen in [23] Gilead: daer en tegen werden de [24] kinderen Israëls vergadert/ ende legerden hen te [25] Mizpa.

18 Doe seyden het volck/ de [26] Oversten van Gilead/ [27] d'een tot den anderen; [28] Wie is de man/ die beginnen sal te strijden tegen de kinderen Ammons? [c] Die sal tot een hooft zijn allen inwoonderen van Gilead.

1 Van Godt (gelijck d'andere Richters) daer toe bysonderlick verweckt zijnde: also v. 3.
2 Om Israel na Abimelechs doot in vrede ende welstant te herstellen/ ende te beschermen tegens alle/ diese souden mogẽ willen beroeren/ bespringen/ ofte onderdrucken.
3 Een van de alderkleenste stammen.
4 Te onderscheyden van een ander Samir, gelegẽ op 't geberchte in Juda/ aen de uyterste grenzen van Canaan. Jos. 15. 4.
5 Uyt den lande Gilead/ gelegen aen de oostzijde der Jordane. Siet Num. 32. Josu. 17. 1/5. ende Gen. 31. op v. 21/48.
6 Siet vob. cap. 5. op v. 10.
7 Ofte/ Iaïrs hoeven, vleckẽ. Also genoemt van harẽ vader Jaïr/ ofte nae den voorigẽ Jaïr/ waer van te sien is/ Num. 32. 41. Deut. 3. 14. Misschien is dese Jaïr een nakomelinck des voorgaendẽ geweest.
8 Eene stadt gelegẽ aen 't noorden van 't geberchte Gileads/ in den lande Basan/ toebehoorende den halvẽ stam van Manasse.
9 T'elckens van quaet tot erger voortgaende/ als blijckt uyt het volgende.
a Iud. 2. 13. ende 3. 7. ende 4. 1. ende 6. 1.
10 Siet vob. cap. 2. op v. 13.
11 D. hy gaffse/ ofte/ leverdese over in de macht/ &c. Siet vob. cap. 2. op v. 14.
12 Ofte/ overweldichden, verbraken, verwreven. And. Sy hadden onderdruckt ende vertreden.
13 Als sy tot dese grouwelicke Afgoderye vervielen/ den Heere soo qualick danckende voor de langdurige vrede/ die hy hen verleent hadde.
14 And. zijnde het achtiende jaer, [te weten] alle, &c.
15 Siet vob. op v. 3.

16 Hebr. Maon. Daer was eene stadt van dien naem in 't Zuyden van Juda/ by de woestijne Maon. Siet Jos. 15. op v. 55. And. den inwoonderen [des lants].
b Deuter. 32. 15. Ierem. 2. 13.
17 Hebr. Ick sal niet toedoen ofte voortgaen om u lieden te verlossen. Dit dreygt de Heere onder conditie/ indien sy hen niet van herten bekeerden/ verlatende alle afgoderye/ ende den waren Godt alleen dienende: gelijck het volgende uytwijst.
18 Dit is een maniere van spreken genoemt ironia ofte bespottinge: als of Godt seyde: Siet ende ondervindt of de Goden die ghy voor desen hebt aengebedẽ/ u sullen verlossen.
19 D. nae u believen/ welgevallen.
20 Hebr. de Goden des vreemden. D. der Heydenen/ die van Godt ende Israel verbreemt waren.
21 Ofte/ beangstigt, benaeuwt. Hebr. eyg. verkort, afgemaeyt. Dit wort menschelicker wijse ende by gelijckenisse/ van Godt geseyt. Vergel. Exod. 16. 9. Num. 21. 4. ende ond. cap. 16. 16. Job 21. 4/ &c. 22 Ofte/ moeyte: D. elende/ lijden/ verdriet/ die hen werden aengedaen/ ende waer in hare ziele arbeydde. 23 Siet vob. op v. 3. 24 Zijnde na hare bekeeringe getroost eñ gesterckt van den Heere/ die Jephtah tot haren Verlosser verweckt heeft. Siet cap. 11. 25 Gelegen op ofte aen 't geberchte van Gilead, siet Gen. 31. 49. ende ond. cap. 11. 11/29. Daer zijn meer andere plaetsen geweest van desen name: om dat het Hebr. woort oock beteeckent eene hoochte, ofte andersins bequame plaetse daer men wacht kan houden/ ende verre van sich sien. Siet van een lant Mizpa Jos. 11. 3. gelegen onder den berch Hermon/ aen de zee. Van Mizpe in Juda/ Jos. 15. 38. Ende in Benjamin/ Jos. 18. 26. Ende Mizpe der Moabiten/ 1. Sam. 22. 3. Siet oock 1. Reg. 15. 22. Nehem. 3. 7/15/19. Ier. 40. 6. Hos. 5. 1. 26 De Oversten des volcx. siet ond. cap. 11. 5. 27 Hebr. de man tot sijnen naesten. 28 De sin is: die dat sal doen/ sal een krijchs-overste/ ofte/ Richter wesen over alle Israëliten/ die in Gilead woonen. Siet sulcke maniere van vragen Deut. 20. 5/6/ &c. Psal. 34. 13. 14. ende elders. c Iud. 11. 6, 9, 10, 11.

Het xj. Capittel.

Jephtah/ als on-echt/ van sijne broederen verstooten zijnde/ gaet woonen in 't lant Tob/ alwaer hy sich met eenich volck oeffent in uyttochten/ v. 1/ &c. Wort daer na van de Oversten Gileads beroepen tot krijchs-Overste tegen de Ammoniten/ 5. Sulcx hy onder sekere conditie aenneemt/ 9. Sendt tweemael boden tot den Coninck der Ammoniten/ om hem tot afstant van krijch te bewegen/ maer te vergeefs/ 12. Dies Jephtah/ door Godts Geest gedreven/ tegen hem optreckt/ ende doet een onbedachte gelofte/ 29. hy slaet de Ammoniten/ 32. Ende volbrengt sijne gelofte aen sijne dochter/ 34.

1 [a] JEphtah nu de [1] Gileaditer was een strijdtbaer helt; maer hy was een [2] hoeren-kint: doch [3] Gilead hadde Jephtah gegenereert.

2 Gileads huysvrouwe baerde hem oock sonen: ende de sonen [4] deser vrouwe groot geworden zijnde/ stieten Jephtah uyt/ ende seyden tot hem; Ghy en sult in 't huys onses vaders niet erven/ want ghy zijt een soon van eene [5] andere vrouwe.

3 Doe vloodt Jephtah voor het aengesichte sijner broederen/ ende woonde in den lande [6] Tob: ende [7] ydele mannen vergaderden hen tot Jephtah/ ende [8] togen met hem uyt.

4 [9] Ende het geschiedde [10] na eenige dagen/ dat de kinderen Ammons tegen Israël krijchden.

5 So geschiedde 't/ als de kinderen Ammons tegen Israël krijchden/ dat de [11] Oversten van Gilead henen gingen/ om

a Hebr. 11. 32.
1 Siet vob. cap. 10. op v. 3.
2 Hebr. was een soon eener vrouwe, eener hoere. siet Deut. 23. op v. 2. And. de sone eener weerdinne.
3 Te onderscheyden van Gilead/ den sone Machirs/ Jos. 17. 1/3. zijnde nochtans een sijner nakomelingen/ van den selven name.
4 T. w. Van sijne echte vrouwe.
5 D. eene vreemde/ die geene echte vrouwe onses vaders geweest is.
6 Eene lãtstreke/ gelegẽ langs 't geberchte Gilead/ by den inganck vã woest Arabien/ aen de grenzen der Ammoniten. siet oor 2. Sam. 10. 6/8.
7 Ofte/ ledige, behoeftige, geen middel hebbende om te levẽ.
8 Om buyt te halen/ vermoedelick van de Ammoniten: het welcke den Israeliten te meer heeft konnen bewegen/ om hem in den krijch te gebruycken tegẽ de Ammoniten. 9 Hier wort nu vervolgt de Historie/ die in 't eynde van 't voorgaende Capittel was begonnen: na dat daer tusschẽ ingevoegt was het voorgaende verhael van Jephtah. 10 Na de verclaringe/ die by den Oversten der Gileaditen gedaen was/ cap. 10. 18. ofte/ na den tijt/ die in 't selve capittel v. 8. is uytgedruckt. 11 Ofte/ op een bevel des Heeren/ dien sy mogen hebben raedt gevraegt/ ofte immers/ door zijn bysonder ingeven ende regeringe.

Jephtah te halen uyt den lande [12] Tob.

6 Ende sy seyden tot Jephtah; Komt/ ende weest ons tot een [13] Overste / op dat wy strÿden tegen de kinderen Ammons.

7 Maer Jephtah seyde tot de Outsten van Gilead; En hebt ghylieden my niet gehaett / ende my uyt mÿns vaders huys verstooten? waerom zÿt ghy dan nu tot my gekomen / [14] terwÿlen ghy in benautheyt zÿt.

8 Ende de Outsten van Gilead seyden tot Jephtah; Daerom zÿn wy nu tot u wedergekomen / dat ghy met ons trecket/ ende tegen de kinderen Ammons strÿdet: ende ghy sult ons tot een hooft zÿn / over alle inwoonderen van Gilead.

9 Doe seyde Jephtah tot de Outsten van Gilead; So ghylieden my wederhaelt om te strÿden tegen de kinderen Ammons/ ende de HEERE haer voor mÿn aengesichte geven sal; sal ick u dan tot een hooft zÿn?

10 Ende de Outsten van Gilead seyden tot Jephtah; De HEERE zy [15] toehoorder tusschen ons / indien wy niet alsoo nae uwen woorde en doen.

11 Also ginck Jephtah met de Outsten van Gilead / ende het volck stelde hem tot een Hooft ende Overste over haer: ende Jephtah sprack alle sÿne [16] woorden voor het [17] aengesichte des HEEREN te Mizpa.

12 Voorts sondt Jephtah boden tot den Koninck der kinderē Ammons / [18] seggende: [19] Wat hebben ick ende ghy met malkanderen te doen/dat ghy tot my gekomen zÿt/om [20] tegen mÿn lant te krÿgen?

13 Ende de Koninck der kinderen Ammons seyde tot de boden van Jephtah; Om dat Israël / als hy uyt Egypten optooch/ mÿn lant genomen heeft/ van [21] Arnon af tot aen Jabbok / ende tot [22] aen de Jordane: so geeft my dat nu weder met vrede.

14 Maer Jephtah [23] voer wÿders voort / ende sondt boden tot den Koninck der kinderen Ammons;

15 Ende hy [24] seyde tot hem; Soo seyt Jephtah: [b] Israël en heeft het lant der [25] Moabiten / ende het lant der kinderen Ammons niet genomen.

16 Want als sy uyt Egypten optogen/ so wandelde Israël door de woestÿne tot aē de Schelf-zee / ende quam tot [26] Kades.

17 Eñ Israël sondt boden tot den Koninck der Edomiten / seggende; [c] Laet my doch door u lant doortrecken: maer de Koninck der Edomiten en gaf geen gehoor; ende hy sondt oock tot den Koninck der [27] Moabiten / die oock niet en wilde: also bleef Israël in Kades.

18 Daerna wandelde [28] hy in de woestÿne/ ende tooch om het lant der Edomitē/ ende het lant der Moabiten / ende quam van den opganck der Sonne aen het lant der Moabiten / ende [29] sy legerden hen op gene zÿde van [30] Arnon: maer sy en quamē niet binnen de lantpale der Moabiten; want Arnon is der Moabiten lantpale.

19 [d] Maer Israël sondt boden tot Sihon/ den Koninck der Amoriten / Koninck van Hesbon: ende Israël [31] seyde tot hem; [e] Laet ons doch door u lant doortrecken tot aen [32] mÿne plaetse.

20 Doch Sihon en betrouwde Israël niet door sÿne [33] lantpale door te trecken; maer Sihon versamelde al sÿn volck / ende sy legerden hen tot Jaza: ende hy streedt tegen Israël.

21 Ende de HEERE / de Godt Israëls / gaf Sihon met al sÿn volck in Israëls hant / dat syse sloegen: also nam Israël erflick in het gantsche lant der Amoriten / die in den selven lande woonden.

22 Ende sy namen erflick in de gantsche [34] lantpale der Amoriten / [f] van Arnon af tot aen Jabbok / ende van de woestÿne tot aen de Jordane.

23 So heeft nu de HEERE / de Godt Israëls / de Amoriten voor het aengesichte sÿns volcx Israëls uyt de besittinge verdreven: ende soudt ghy [35] haerlieder erfgenaem zÿn?

24 Soudt ghy niet den genen erven/ dien uwe Godt [36] Camos voor u uyt de besittinge verdreve? Also sullen [37] wy allen den genen erven dien de HEERE onse Godt voor ons aengesichte uyt de besittinge verdrÿft.

25 [g] Nu voorts / zÿt ghy [38] veel beter als Balak / de sone Zippors / der Moabiten Koninck? heeft hy oyt met Israël [39] getwistet / heeft hy oock oyt tegen hen gekrÿgt?

26 Terwÿlen Israël [40] drye hondert jaer gewoont heeft in Hesbon/ende in hare stedekens / ende in Aroër ende in hare stedekens/ende in alle de steden/ die aen de zÿde van Arnon zÿn; waerom en hebt ghy 't dan in dien tÿt niet [41] geredt?

27 Oock en heb [42] ick aen u niet gesondicht/ maer ghy [43] doet qualick by my/ dat ghy tegen my krÿgt: de HEERE / die Richter is/ richte heden tusschen de kinderen Israëls ende tusschen de kinderen Ammons.

28 Maer de Koninck der kinderen Ammons en hoorde niet nae de woorden van Jephtah / die hy tot hem [44] gesonden hadde.

29 Doe [45] quam de Geest des HEEREN op Jephtah / dat hy [46] Gilead ende Manasse doortrock: want hy trock door tot Mizpe [47] in Gilead / ende van Mizpe in Gilead trock hy door tot de kinderen Ammons.

30 Ende Jephtah beloofde den HEERE eene gelofte / ende seyde: Indien ghy de kinderen Ammons [48] gantschelick in mÿne hant sult geven;

31 So sal het uytgaende / dat uyt de deure mÿnes huyses my te gemoete sal uytgaen / als ick met vrede van de kinderen Ammons wederkome / dat sal [49] des HEEREN zÿn/ [50] ende ick sal 't [51] offeren ten brantoffer.

32 Also trock Jephtah door / nae de kinderen Ammons / om tegen hen te strÿden: ende de HEERE gaffse in sÿne hant.

33 Ende hy sloechse van [52] Aroër af tot daer ghy komt te [53] Minnith/ twintich steden/ ende tot aen [54] Abel Keramim/ met eenen seer grooten slach: also werden de kinderen Ammons t'onder gebracht voor het aengesichte der kinderen Israëls.

12 Siet op V. 3.
13 Ofte / Hertoch, Generael, Krijchs-Overste: maer geen Coninck/ als de Sichemiten Abimelech hadden gemaeckt.
14 *Hebr.* terwijlen u lieden angst, ofte/ benautheyt is.
15 Om getuyge te zÿn/ofte/als Richter tusschen beyden/ons te straffen/ so wy anders by u doen. Vgel. Deut. 1.16. 1.Reg. 3.11. Chro.3.61/62. Malach. 2.14.
16 Die hy te vooren tot den gesanten des volcx gesproken hadde.
17 Niet by de Arke des verbonts (gelijck dit dickwÿls genomen is) maer in de generale vergaderinge des volcx deed hy sÿne verclaringe (als een helt des geloofs/ Hebr.11.31.) met religieuse aendacht/als in Godts tegenwoordicheyt/ofte met aenroepinge zijnes H. Naems/ ende ondersingen cetr. D'Arke des verbonts was ter tijt Josue gebracht tot Silo/Jos. 18.1. ende was noch aldaer ten tijde van Eli/ 1.Sam. 1.3.
18 Verst. door de gesanten. Alsoo ond. V. 17. ende in 't volgende.
19 *Hebr.* wat is my ende u, ofte/ wat hebben ick ende ghy? siet dese maniere van sprekē oock 2. Sam. 16. op V. 10. Joh. 2.4. &c.
20 Jephtah spreeckt hier in den name des volcx / welcks voorvechter hy was.
21 Siet van Arnon, Num. 21.13/14/15. van Jabbok, Gen. 32. 22. &c.
22 Van het geberchte Gileads Oostwaert / tot aen de Jordane Westwaert.
23 Dit is een seer wijse ende aenmerckelicke daet van Jephtah/ dat hy betrachtende Godts bevel Deuter. 2.19. eerst begeert heeft te weten de oorsaken / die de Ammonitē tot desen krijch mochten hebben beweecht/ende daer op haren Coninck met vele seer bondige redenē soeckt te overtuygen ende tot afstant te bewegen: dienende dit alles tot quijtinge eñ gerustheyt sÿner conscientie/ als oock tot versterckinge van Israel.
24 Door de gesanten / ofte / liet hem seggen.
b Num. 21.13. Deut. 2.9,19.
25 Want Godt van beyden contrarie bevel hadde gegeven/ om datse Lots nakomelingen waren. siet Deut. 2.9/19.
26 Anders genaemt Zin/ t'onderscheyden van Kades Barnea. siet Gen. 14. op V. 7. Num. 13. op V. 26. ende c. 20. 14. ende 33.36.
c Num. 20.17.
27 Dit kanmē oock afnemen uyt Deut. 2.29.
28 Namelick / Israel.
29 Het volck Israels.
30 Siet bov. op V. 13.
d Deuter. 2. 26.
31 Siet bov. op V. 1.. e Num. 21.22. 32 D. onse/ te weten/ Israels: onse, D. die ons van Godt gegeven is/ N. het lant Canaan. 33 D. door syn lant: alsoo ond. V. 22.

34 D. 'T gantsche lant Sihons / besloten tusschen dese palen/ Arnon in 't Zuyden / Jabbok in 't Noorden/ de woestÿne / ofte woest Arabien in 't Oosten/ ende de Jordane in 't Westen.
f Deut. 2. 36.
35 *Hebr.* soudt ghy hem erven? Hem, naemlick/ den Amoriter/ dat is/ het lant der Amoriten: als oock in 't volgen. Vs/ Deuter. c. 9. 1. ende elders dickwÿls. Jephtah wil seggen/ dat dit zy tegen recht ende billicheyt.
36 Een Afgodt der Moabiten ende (als hier blijckt) der Ammoniten. siet Num. 21.29. 1.Reg. 11.7. Jer. 48.7/13/46.
37 Met recht: also onse Godt de eenige ware Godt is / dien alles toekomt.
g Num. 22. 2, &c.
38 *Hebr.* beter beter. De sin is/ hebt ghy nu soo veel meerder ofte grooter recht / als Balak / die Israel noyt daer over lastich gevallen is? siet van Balak Num. capp. 22, 23. 24.
39 *Hebr.* twistende getwistet, ende alsoo: strijdende gestreden, ofte krijgende gekrijcht.
40 Hier (als oock elders in de Heylige Schrift) wort een ront getal gestelt: alhoe wel / nae sommiger rekeninge/ eenige weynich jaren soudē overschieten / alsmen de jaren neemt van den uyttocht der kinderen Israels uyt Egypten / waer van Jephtah dit verhael begonnen heeft/ ende meer jaren onder de 300 zÿn/ alsmen soude rekenē van de victorie Israels tegen Sihon bekomen. siet van dit gebruyck der H. Schrift Gen. 15. op V. 13. ende ond. cap. 20.46. 2.Sam. 5.5.
41 Dat de Ammonitē in soo langen tÿt sonder twijffel eens souden hebben bestaen / indien sy sulcken recht vermeynde hadden te hebben.
42 Jephtah wil seggen / dat Israel den Ammoniten hier toe geene oorsake gegeven heeft.
43 *Hebr.* ghy doet quaet met my.
44 D. door de gesanten hem hadde laten aenseggen.
45 *Hebr.* was, wert: D. tooch hem aen/ als bov. cap. 6.34. ende cap. 3.10.
46 D. door het gedeelte des lants Gilead / dat de halve stam van Manasse over de Jordane bewoonde.
47 Onderscheyden van andere plaetsen/ hebbende den selven naem. Siet bov. cap. 10. op V. 17.
48 Ofte / sekerlick. *Hebr.* gevende geven sult.

49 Ofte/ den HEERE, te weten / geheylicht zÿn. 50 And. ofte, als of hy seyde: mach 't geoffert worden/ick sal 't offeren/so niet/ 't sal effenwel den HEERE geheylicht zÿn. 51 Welverstaende/ indien 't sulcx is/ dat het nae Godts wet geoorlooft is te offeren: nu was het niet alleen verboden menschen te offeren: maer oock onreyne beesten. Siet Levit. 27.11/12/13. 52 Liggende aen de beke Arnon/ Deut. 3.12. Niet/ daer dese beke van 't geberchte Gilead westwaert afloopt in de Jordane / maer uyt het zuydeynde van dit geberchte zuydwaert henen loopt / ende eyntlick valt in de Sout-zee. 53 Gelegen in 't oosten over de beke Arnon. 54 Dit woort van sommige overgeset/ de pleyne der wijngaerden.

34 Doe nu Jephtah tot Mizpa by syn huys quam / siet so ginck syne dochter uyt hem te gemoete / met trommelen ende reyen: sy nu was alleen een eenich [kint] / hy en hadde [55] uyt sich [anders] geenen sone ofte dochter.

35 Ende het geschiedde / als hy haer sach / so verscheurde hy syne kleederen / ende seyde; Ach myne dochter / ghy hebt my [56] gantschlick nedergebogen / ende ghy zyt [57] onder de gene die my beroeren: want ick hebbe mynen mont opgedaen tot den HEERE / ende ick en sal niet konnen [58] te rugge gaen.

36 Ende sy seyde tot hem; Myn vader / hebt ghy uwen mont opgedaen tot den HEERE / [59] doet my / gelyck als uyt uwen monde gegaen is: naedien u de HEERE [60] volkomene-wrake gegeven heeft van uwe vyanden / van de kinderen Ammons.

37 Voorts seyde sy tot haren vader; Laet dese sake aen my geschieden: [61] Laet twee maenden van my af / dat ick henen gae / ende gae [62] af tot de bergen / ende [63] beweene mynen maechdom / ick ende myne gesellinnen.

38 Ende hy seyde / Gaet henen; ende hy lietse twee maenden gaen: doe ginck sy henen met hare gesellinnen / ende beweende haren maechdom op de bergen.

39 Ende het geschiedde ten eynde van twee maenden / dat sy tot haren vader weder quam / die aen haer [64] volbrachte syne gelofte / die hy belooft hadde: ende sy en heeft geenen man [65] bekent; Voorts wert het eene [66] gewoonheyt in Israël;

40 [Dat] de dochteren Israëls [67] van jaer tot jaer henen gingen / om de dochter van Jephtah / den Gileaditer / [68] aen te spreken: vier dagen in't jaer.

55 D. die uyt hem was voortgekomen. 56 *Hebr.* ghy hebt my nederbuygende nedergebogen. Aldus ontstelt sich Jephtah / om dat syn eenich kint in den maechdelicken staet soude moeten blyven / ende hem geene nakomelingen van haer geboren mochten worden. 57 D. ghy verstoort my in dese sake / gelyck andere in andere saken my verstoort hebben. Vgel. Psal. 54. op v. 6. 58 D. ick sal van myne gelofte niet konnen afwycken / ick salse moeten volbrengen: niet denckende dat hyse met dertich sikelen silvers / nae den sikel des heylichdoms / hadde konnen lossen / nae de wet Godes / Levit. 27. 4 / 5. Ofte hy heeft gemeynt / dat hy syne gelofte soo hoog ende sterck gedaen hadde / dat de lossinge geene plaetse hadde / ofte by hem selven was uytgesloten. 59 De dochter onderwerpt haer de gelofte hares vaders / onder wiens macht sy noch stont / en met wiens consent sy buyten dat vermochte eene gelofte te doe. Siet Num. 30. 4 / 5. Vergel. oock Luce 2. 37. 1. Corint. 7. 25 / 26 / 27 / 28. 60 *Hebr.* wraken gedaen heeft. 61 D. vergunt my twee maenden tyts. 62 Hier uyt nemen sommige af / dat Jephtes huys op eenen hoogen berch zy gelegen geweest / gelyck de plaetsen / Mizpa genoemt / gemeenlick / als wacht-plaetsen / op hooge bergen gelegen waren. Siet vov. cap. 10. op v. 17. 63 Om dat het voortbrengen van kinderen te dier tyt seer veel geacht / ende het contrarie voor smadelick gehouden wert. Siet Gen. 30. op v. 23. Merckt hier ende in't volgende / dat sy niet wil gaen weenen / om dat sy geslacht ofte gedoodt ende een brantoffer sal moeten worden opgeoffert / maer alleenlick spreeckt van haren maechdom / overeenkomende met het gene dat in de volgende versen verhaelt wort. 64 Doende haer blyven (als in't volgende verhaelt wort) in haren maechdelicken staet / ende haer den Heere heyligende / ende afsonderende volgens syne belofte v. 31. Vergel. 1. Sam. 2. 22. Luce 2. 37. 1. Cor. 7. 32. 65 Siet Gen. 4. op v. 1. ende 19. op v. 8. Dese woorden zyn eene platte ende naeckte verklaringe van 't gene Jephtah aen syne dochter / volgens den sin syner gelofte / gedaen heeft. 66 *Hebr.* insettinge, ordinantie. 67 *Hebr.* van dagen tot dagen. D. van jaer tot jaer / ofte jaerlicx: als de laetste woorden deses verskens verklaren. siet oock Levit. 25. op v. 29. 68 Ofte / t'samenspreken, kouten. T. w. om haer te vergeselschappen / ende in haren maechdelicken staet te troosten ende verquicken. Het Hebr. woort wort oock gevonden vov. cap. 5. 11. alwaer het de selve beteeckeninge heeft / die hier in den text gevolcht is.

Het xij. Capittel.

Die van Ephraim mutineren tegen Jephtah sonder reden / v. 1 / &c. Ende worden tot twee ende veertich duysent geslagen / 4. Jephtah sterft / 7. na hem zyn Rechters / Ebzan / 8. Elon / 11. Abdon / 13.

1 DOe werden de mannen Ephraims by een geroepen / ende trocken [1] over nae 't Noorden: ende sy seyden tot Jephtah; [a] [2] Waerom zyt ghy doorgetogen om te stryden tegen de kinderen Ammons / ende en hebt ons [3] niet geroepen om met u te gaen? wy sullen [4] u huys / met u / met vyer verbranden.

2 Ende Jephtah seyde tot hen; [5] Ick ende myn volck waren seer twistich met de kinderen Ammons: ende ick heb ulieden geroepen / maer ghy en hebt my uyt hare hant niet verlost.

3 Als ick nu sach / dat [6] ghy niet en verlostet / so stelde ick myne ziele in myne [7] hant / ende tooch door tot de kinderen Ammons / ende de [8] HEERE gafse in myne hant: [9] waerom zyt ghy dan te desen dage tot my opgekomen / om tegen my te stryden?

4 Ende Jephtah [10] vergaderde alle mannen van Gilead / ende streedt met Ephraim: ende de mannen van Gilead sloegen Ephraim; [11] want de Gileaditen / zynde tusschen Ephraim [ende] tusschen Manasse / [12] seyden; Ghy-lieden zyt [13] vluchtige van Ephraim.

5 Want de Gileaditen namen den Ephraimiten de [14] veyren der Jordane af: ende het geschiedde / als de vluchtige van Ephraim seyden / Laet my overgaen / so seyden de mannen van Gilead tot [15] hem; Zyt ghy een [16] Ephratiter? Wanneer hy seyde / Neen;

6 So seyden sy tot hem; [17] Segt nu [18] Schibboleth / maer hy seyde Sibboleth / ende konde 't alsoo niet recht spreken: so grepen sy hem / ende [19] versloegen hem aen de veyren der Jordane: dat te dier tyt van Ephraim vielen / twee ende veertich duysent.

7 Jephtah nu richtede Israël ses jaren: ende Jephtah de Gileaditer sterf / ende wert begraven in de [20] steden Gileads.

8 Ende na hem richtede Israël / Ebzan van [21] Bethlehem.

9 Ende hy hadde dertich sonen; ende hy [22] sondt dertich dochteren nae buyten / ende bracht dertich dochteren van buyten in voor syne sonen: ende hy richtede Israël seven jaren.

10 Doe sterf Ebzan / ende wert begraven te Bethlehem.

11 Ende na hem richtede Israël / Elon / de Zebuloniter: ende hy richtede Israël tien jaren.

12 Ende Elon de Zebuloniter sterf / ende wert begraven te [23] Ajalon / in den lande van Zebulon.

13 En na hem richtede Israël / Abdon / een sone van Hillel / de [24] Pirhathoniter.

14 Ende hy hadde veertich sonen / ende dertich soons sonen / [25] rydende op tseventich [b] ezelveulens: ende hy richtede Israël acht jaren.

15 Doe sterf Abdon / een sone van Hillel / de Pirhathoniter: ende hy wert begraven te Pirhathon / in den lande Ephraims / op den berch des [26] Amalekiters.

1 Verstaet over de Jordane in't lant Gilead / daer Jephtah was / Noord-waert. a Iudic. 8. 1. 2 Gelijck sy te vooren gesproken hadden tot Gideon / vov. 8. 1. Doch lieten sich noch te dier tyt geseggen / maer hier stichten sy / uyt enckel trots ende hoochmoet / eenen inlantschen krijch / ende betoonen groote ondanckbaerheyt tegen Jephtah tot haer eygen nadeel. 3 Het tegendeel verklaert Jephtah in't volg. vs. 4 And. u huys over, ofte / boven u met vyer verbranden. 5. *Hebr.* ick was een man des twistes, ende mijn volck, ende de kinderen Ammons seer. Jephtah wil seggen / dat / al hoe wel de Ammoniten niet op het lant Ephraims / maer der Israeliten / die in Gilead woonden / pretendeerden / hy nochtans Ephraim / als broeders ende bontgenooten / te hulpe geroepen hebbe / maer te vergeefs. Jephtah soecktse eerst met redenen tot afstant van wapenen te bewegen / gelijck hy te vooren aen den Ammoniten gedaen hadde, aengaende de Hebreeusche maniere van spreken / Vgel. 2. Sam. 8. op v. 10. 6 Ephraim.

7 *Hebr.* palme. Dat is / ick stelde mijn leve in groot perijckel: alsoo 1. Sam. 19. op v. 5. ende 28. 21. Job 13. 14. Psa. 119. 109. De maniere va spreken schijnt genomen te zijn van de gene / die een kostelick / ende nochtans seer breeckelick dinck / als glas / ofte wat diergelijcx / in de hant dragen / met perijckel van te laten vallen / ende gebroken te worden. Vg. vov. 9. 17. 8 Bevestigende mijn beroep / ende de billicheyt ofte rechtveerdicheyt deses krijchs. 9 Dewijl ghy gants geen reden en hebt. 10 Siende dat Ephraim hartneckich bleef / ende hem wilde overvallen. 11 In't Hebreeusch zijn de woorde aldus verset: want sy seyden; ghy-lieden zijt vluchtige van Ephraim: [naemlick] de Gileaditen, in't midde van Ephraim, in't midden van Manasse. D. die aen de veyren der Jordane woonden in 't midden tusschen Ephraim ende Manasse: dit vs woort in 't volgende verclaert. Anders: Ghy Gileaditers zijt vluchtige van Ephraim, onder de Ephraimiten ende onder de Manassiten. Als of die van Ephraim alsoo smadelick ende verachtelick van de Gileaditen gesproken hadden / ofte gewoon waren te spreken: Ende sulcx d'oorsake was deses krijchs ende harer nederlage: waer van de verstandige leser mach oordeelen. 12 Verst. tot de Ephraimiten / die sy uyt hare sprake kenden / als sy / na dat Ephraim overwonnen ende in de vlucht geslagen was / over de Jordane nae haer lant meynden te ontkomen. 13 *Hebr.* eygentlick / ontkomene, ontloopene. 14 Gelijck Ephraim door Gideons aenseggen gedaen hadde aen de Midianiten / vov. cap. 7. 24. op datse niet mochten ontkomen. 15 T. w. Tot eenen yegelicken van Ephraim / die de Jordane begeerde te passeren. 16 D. Ephraimiter. Alsoo 1. Sam. 1. 1. 17 Om versekert te wesen / dat hy niet en was uyt eenige stam in Gilead woonende als Rubenyt / Gadijt / ofte Manassijt / die oock aen de veyren mochten komen om over te gaen. 18 D. Een stroom, vloet, ofte / vaert. Somtyts oock een koorn are. Dit woort verkoren sy / om dat het by de veyren der Jordane wel te passe quam / ende de Ephratiters sonder achter-dencken hare sprake souden melden: gelijck het gemeenlick gebeurt / dat een volck ofte natie / hebbende eenerleye sprake / nochtans verscheydene woorden ende letteren in 't een quartier des lants anders uytspreeckt / als in een ander geschiet. Vgel. Matth. 26. 73. 19 *Hebr.* eyg. staken hem de keel af, keelden hem. 20 D. in eene der steden des lants Gilead. Siet gelijcke maniere van spreken. Gen. 19. 29. 2. Chron. 35. 24. ende ond. cap. 18. 14. Nehem. 6. 2. Jon. 1. 5. Matth. 27. 44. Sommige meynen dat de voornaemste stadt in Gilead aldus mach genoemt zijn / om datse in verscheyden gedeelten / elck hebbende eenen bysonderen naem / afgedeylt kan geweest zijn / gelijck Jerusalaim / Ramathaim / 1. Sam. 1. 1. Ende hedensdaechs vele diergelijcke groote steden gevonden worden. 21 Siet Gen. 35. 19. Daer zijn twee steden van dien naem geweest. Eene in Juda / daer onse Salichmaker Jesus Christus geboren is: d'andere op de Noorder grenzen van Zebulon. Siet Jos. 19. 15. dewelcke hier schijnt verstaen te worden / om dat d'andere gemeenlick genoemt wort / Bethlehem Iuda. 22 D. Hy gaf dertich dochteren uyt ten houwelicke / ende nam dertich weder van buyten / tot vrouwen voor sijne sonen. 23 Te onderscheyden van een ander Ajalon in den lande van Dan / vov. cap. 1. 35. 'T schijnt datter meer steden van desen naem in andere stammen geweest zijn. Siet 1. Chron. 6. 69. ende 8. 13. 2. Chron. 11. 10. ende 28. 18. 24 Van hier was oock Benaja, een van Davids helden / 2. Sam. 23. 30. De stadt Pirhaton was gelegen westwaert van Samaria ende Sichem / op eenen hoogen berch / genaemt den berch des Amalekiters / ofte der Amalekiten. 25 Siet vov. cap. 5. op v. 10. ende 10. 4. b Iudic. 10. 4. 26 Het eygen lant der Amalekiten was gelegen buyten de grenzen van Canaan / in't zuyd-oosten / tegen over Egypten / by de Schelf-zee / aen de woestijne Havila. Siet 1. Sam. 15. 7. ende Vgel. Exod. 17. 8. Maer uyt dese plaetse schijnt het / dat een gedeelte in Ephraim eertijts oock gewoont / ofte immers gesocht heeft te nestelen.

Het xiij. Capittel.

Godt geeft Israel / om harer sonden wille / over in de hant der Philistijnen / eenen langen tijt / v. 1. De Engel des Heeren verschijnt aen de onvruchtbare huys-vrouwe van Manoah / haer aenseggende / dat sy eenen sone sal baren / ende hoe sy haer selve sal houden / ende hoemen met den kinde sal handelen / 2. Manoah dit van sijn wijf verstaen hebbende / bidt ende verkrijcht / dat de Engel weder komt / ende haer beyde van den kinde onderricht / 6. Manoah wil den Engel spijse bereyden / ende vraecht nae sijnen naem / 15. Maer de Engel vaert in de vlamme des brant-offers (dat hy in plaetse van spijse begeert hadde) ten hemel / 20. waer door Manoah seer verschrickt zijnde / van sijne vrouwe gesterckt wort / 22. Die hem Simson baert / 24. in welcken Godts Geest begint te wercken / 25.

1 ENde de kinderen Israëls voeren voort [a] te doen / dat quaet was in de oogen des HEEREN: so gaf se de HEERE in de hant der Philistijnen veertich jaer.

2 Ende daer was een man van [1] Zora / uyt het geslachte eens [2] Daniters / wiens naem was Manoah: ende sijne huysvrouwe was onvruchtbaer / ende en baerde niet.

3 Ende een [3] Engel des HEEREN verscheen aen dese vrouwe: ende hy seyde tot haer; Siet nu / ghy zijt onvruchtbaer / ende en hebt niet gebaert / maer ghy sult swanger worden / ende eenen sone baren.

4 So wacht u doch nu / ende en [4] drinckt geenen [b] wijn / nochte stercken dranck: ende en eet niet [5] onreyns.

5 Want siet / ghy sult swanger worden / ende eenen sone barẽ / [c] op wiens hooft geen [6] scheermes sal komen; want dat knechtken sal een [7] Nazireer Godes zijn / van [8] [moeders] buyck af: ende hy sal [9] beginnen Israël te verlossen uyt der Philistijnen hant.

6 Doe quam dese vrouwe in / eñ sprack tot haren man / seggende; Daer quam een [10] man Godts tot my / wiens aensicht was als het aensicht van een Engel Godes / seer [11] vreeslick: ende ick en vraechde hem niet / van waer hy was / ende sijnen name en gaf hy my niet te kennen.

7 Maer hy seyde tot my; Siet / ghy sult swanger worden / ende eenen sone baren: so en drinckt nu geenen wijn / noch stercken dranck / ende en eet niet onreyns; want dat knechtken sal een Nazireer Godes zijn / van [moeders] buyck af / tot op den dach sijnes doots.

8 Doe [12] aenbadt Manoah den HEERE vyerichlick / ende seyde: Och Heere / dat doch de man Godts / dien ghy gesonden hebt / weder tot ons kome / ende ons leere / wat wy dat knechtken doen sullen / dat geboren sal worden.

9 Ende Godt verhoorde de stemme van Manoah: eñ de Engel Godes quam wederom tot de vrouwe; sy nu sat in 't velt / doch haer man Manoah en was niet by haer.

10 So haestede de vrouwe / ende liep / ende gaf 't haren man te kennen: ende sy seyde tot hem; Siet die man is my verschenen / de welcke op dien dach tot my quam.

11 Doe stont Manoah op / ende ginck sijne huysvrouwe na: ende hy quam tot dien man / ende seyde tot hem; Zijt ghy die man / de welcke tot dese vrouwe gesproken hebt? ende hy seyde; Ick ben 't.

12 Doe seyde Manoah; Nu / [13] dat uwe woorden komen: [maer] wat sal des knechtkens [14] wijse ende sijn werck zijn?

13 Ende de Engel des HEEREN seyde tot Manoah: Van alles / dat ic tot de vrouwe geseyt hebbe / [15] salse haer wachtẽ.

14 Sy en sal niet eten van yets / dat van den wijnstock des wijns [16] voortkomt; ende wijn nochte stercken dranck en sal sy niet drincken / nochte yet onreyns eten: al wat ick haer geboden hebbe / sal sy onderhoudẽ.

15 Doe seyde Manoah tot den Engel des HEEREN: Laet ons u doch ophouden / ende een geytenbocxken [17] voor u aengesichte bereyden.

16 Maer de Engel des HEEREN seyde tot Manoah; Indien ghy my sult ophouden / ick en sal [18] van u broot niet eten; Ende indien ghy een brantoffer sult doen / dat sult ghy den HEERE offeren: [19] want Manoah wiste niet dat het een Engel des HEEREN was.

17 Ende Manoah seyde tot den Engel des HEEREN; Wat is uwe naem? op dat wy u [20] vereeren / wanneer u woort sal komen.

18 Ende de Engel des HEEREN seyde tot hem; Waerom vraegt ghy dus nae mijnen name? Die is doch [21] wonderlick.

19 Doe nam Manoah een geytenbocxken / ende het spijsoffer / ende [22] offerde 't op den rotzsteen / [23] den HEERE: ende [24] hy handelde wonderlick in [sijn] doen; Ende Manoah ende sijne huysvrouwe sagen toe.

20 Ende het geschiedde / als de vlamme van den altaer opvoer nae den hemel / so voer de Engel des HEEREN op in de vlamme des altaers: als Manoah ende sijne huysvrouwe [dat] sagen / so vielen sy op hare aengesichten / ter aerden.

21 Ende de Engel des HEEREN en [25] verscheen niet meer aen Manoah ende aen sijne huysvrouwe: doe bekende Manoah / dat het een Engel des HEEREN was.

22 Ende Manoah seyde tot sijne huysvrouwe; Wy sullen [26] sekerlick [d] sterven: om dat wy Godt gesien hebben.

23 Maer sijne huysvrouwe seyde tot hem; So de HEERE lust hadde ons te dooden / hy en hadde het brantoffer ende spijsoffer van onse hant niet aengenomen / nochte ons dit alles getoont / nochte ons om desen tijt laten hooren [sulcx] als [27] dit is.

24 Daer na baerde dese vrouwe eenen sone / ende sy noemde sijnen name [e] [28] Simson: ende dat knechtken wert groot / ende de HEERE segende het.

25 Ende de Geest des HEEREN begost hem by wijlen te [29] drijven / in het [30] leger Dan: tusschen [31] Zora ende tusschen Esthaol.

a Iudic. 2. 11. ende 3. 7. ende 4. 1. ende 6. 1. ende 10. 6.

1 Gelegen aen de West-zijde van 't gebergte / dat Iuda ende Dan van malkanderen scheyt: aen de Oost-zijde woonde de stam Juda. Siet Jos. 15. 33. ende 19. 40/41.

2 D. van den stamme Dan.

3 Verstaet hier den Sone Godes selve / als Judic. 6. 11. siet ond. d'aenteeck. op v. 16.

4 Siet Num. 6. 3/4.

b Num. 6. 2, 3.

5 Siet Lev. c. 11.

c Num. 6. 5. 1. Sam. 1. 11.

6 Siet Num. 6. 5.

7 D. Afgesonderde. Siet hier van Num. 6. op v. 2.

8 Het woort / moeder, wort hier ende in 't 7. vs ingevoegt uyt capp. 16. 17.

9 Maer niet gantschelick verlossen / het welcke naderhant geschiet is / tẽ tijde van Samuel ende David. Siet 1. Sam. 7. 13/14. 2. Sam. 8. 1. ende 21. 15/&c. ende 23. 12.

10 Alsoo worden de Prophetẽ / ende Leeraers van Godts volck genoemt / om datse van Godt tot eenen heyligen ende Godtlickẽ dienst beroepen zijn / den welcken hy / als zijnde sijne boden / sijnen heyligen wille seer gemeynsaemlick opẽbaert / om dien den volcke aen te dienen / ende om dat sy instrumenten sijns heyligen Geests zijn. siet Jos. 14. 6. 1. Sam. 2. 27. 1. Reg. 13. 1. ende 17. 18/24. ende 2. Reg. capp. 4. 5. 6. 7. 8. Ezr. 3. 2. Neh. 12. 24/35. oock 1. Tim. 6. 11. 2. Timoth. 3. 17. 2. Pet. 1. 21.

11 D. Aensienlick / eerweerdich / ofte ooc verschricklick.

12 Siet Gen. 25. op v. 21.

13 Ofte / elck een van uwe woorden. D. alle uwe woorden moeten nakomen / ofte vervult worden.

14 D. hoe sullen wy met hem handelen / wat sullen wy in sijne optreckinge waernemen?

15 De Engel antwoort wel van den plicht der vrouwe / maer dit alles sach voornemelick op den staet ende het ampt des Soons / waer toe dese bevelen aen de moeder waren dienende.

16 Dat eetbaer is / als / druyven / rosijnen / &c. Siet Num. 6. 3/4.

17 D. om u voor te setten. Vergel. bov. cap. 6. 18/19.

18 D. van uwe spijse: als of hy seyde: dat bocxken soude zijn ofte tot spijse voor my / ofte tot eẽ brantoffer. Nu en heb ick geene spijse van doẽ / als zijnde geen mensche / maer een Engel / ja Godts sone: indien ghy dan een brant-offer my offert / dat sult ghy Gode selfs opofferen: gevende daer mede te kennen / dat hy waerachtich Godt was. Vgel. de drie volgende vss. ende v. 22/23.

19 Dit is de reden / waerom Manoah hem spijse hadde willen bereyden ende voorsetten.

20 Met eenich geschenck / tot teecken van danckbaerheyt. Vgel. 1. Sam. 9. 7/8. eñ 1. Reg. 14. op v. 3.

21 *Hebr.* Peli, dat is / wonderlick, ofte / verborgen. Vergel. Jes. 9. 5. And. eñ hy was wonderlick, te weten / in sijn doen / als in 't volgende vs geseyt wort.

22 Verg. Judic. 6. op v. 26.

23 Nae de woorden des Engels v. 16.

24 T. w. Dese Engel.

25 *Hebr.* dede niet meer toe, ofte / voer niet meer voort te verschijnen.

26 *Hebr.* stervende sterven. Vergel. bov. c. 6. 22. ende d'aent. aldaer.

d Exod. 33. 20. Deuter. 5. 26. Iudic. 6. 22, 23.

27 Zijnde geen teecken van toorn / maer van bysondere genade ende gunste.

e Hebr. 11. 32.

28 *Hebr.* Schimschon.

29 Dat is hier / heymelick op eene extraordinare ofte bysondere wijse te porren ende te bewegen / om in sijne beroepinge te yverẽ / ende gelegentheyt te soecken tot verlossinge Israels van de hant der Philistijnen. Het Hebr. woort heeft verscheydene beteeckeningen / als van ganck, voetstap, eenmael, ofte / meermaels, beurte, reyse: ende wort oock genomen voor een ambeelt, daer op men den eenen slach voor / den anderen na / ofte / by beurten ende wijlen slaet. Waer van voorts komt de beteeckeninge van / slaen, drijven, aendrijven, als oft een smidt op een ambeelt sloech. Vergel. de maniere van spreken gebruyckt Matth. 4. 1. Luce 4. 1. Rom. 8. 14. 2. Pet. 1. 21.

30 *Hebr.* Machane-Dan: waerom dese plaetse alsoo genoemt zy / siet ond. c. 18. 11/12. 'T kan zijn dat Simson hier yets met de Philistijnen heeft te doen gehadt.

31 Siet bov. op v. 2. Esthaol lach verder af in 't Westen / nae de Zee toe / by de beke Sorek, siet ond. cap. 16/4/31.

Het xiiij. Capittel.

Simson / gelegentheyt soeckende / om sijn beroep tegen de Philistijnen uyt te voeren / begeert eene Philistijnsche dochter van Thimnath ter vrouwe / v. 1/2/4/ &c. waer in sijne ouders niet wel te vreden zijnde / hem nochtans gelieven / 3. op den wech ontmoet ende verscheurt hy eenen jongen Leeuw / 5. In welckes aes hy in 't wederkeeren honich vindt / 8. Houdt bruyloft / ende stelt sijne by-gevoechde Philistijnsche met-gesellen een raetsel voor / met belofte ende beding eener vereeringe / 10. waer van sijne vrouwe de verklaringe door ingeven der Philistijnen hem afperst ende ontdeckt / 15. Dies Simson dertich Philistijnen van Askelon doodt / ende betaelt sijnen metgesellen de beloofde vereeringe / 19. sijne vrouwe wort aen eenen anderen gegeven / 20.

1 ENde Simson ginck af nae [1] Thimnath: ende gesien hebbende eene vrouwe te Thimnath / van de dochteren der Philistijnen;

2 So ginck hy opwaerts / ende gaf het sijnen vader ende sijner moeder te kennen / ende

1 Liggende in 't westen van Zora niet verre van de middellantsche Zee.

ende seyde; Ick heb een vrouwe gesien te Thimnath/ van de dochteren der Philistijnen: nu dan/ [2] neemt my die tot eene vrouwe.

3 Maer sijn vader seyde tot hem/ mitsgaders sijne moeder; Isser geene vrouwe onder de dochteren uwer [3] broederen/ ende onder al mijn volck/ dat ghy henen gaet/ om eene vrouwe te nemen van de Philistijnen/ die [4] onbesnedene? ende Simson seyde tot sijnen vader; [5] Neemt my die/ want sy is [6] bevallich in mijne oogen.

4 Sijn vader nu/ ende sijne moeder en wisten niet/ dat dit van den [7] HEERE was; dat [8] hy gelegentheyt sochte [9] van de Philistijnen: want de Philistijnen [10] heerscheden te dier tijt over Israël.

5 Also ginck Simson met sijnen [11] vader ende sijne moeder henen af/ nae Thimnath: als sy nu quamen tot aen de wijngaerden van Thimnath; siet daer/ een [12] jonge leeuw/ brullende hem te gemoete.

6 Doe wert de Geest des HEEREN [13] veerdich over hem/ dat hy [14] hem van een scheurde/ gelijckmen een bocxken van een scheurt/ ende daer en was [15] niets in sijne hant: doch hy en gaf sijnen vader ende sijner moeder niet te kennen/ wat hy gedaen hadde.

7 Ende hy quam af/ ende [16] sprack tot de vrouwe: ende sy [17] beviel in Simsons oogen.

8 Ende na [18] sommige dagen quam hy weder om haer te [19] nemen; Doe weeck hy [20] af/ om het aes des leeuwen te besien: ende siet/ een bijenswerm was in het lichaem des leeuwen/ met honich.

9 Ende hy nam [21] dien in sijne handen/ ende ginck voort/ al gaende ende etende; ende hy ginck tot sijnen vader ende tot sijne moeder/ ende gaf hen [daer van]/ ende sy aten: doch hy en gaf hen niet te kennen/ dat hy den honich uyt het lichaem des leeuwen genomen hadde.

10 Als nu sijn vader afgekomen was tot die vrouwe; so maeckte Simson aldaer [22] eene bruyloft: want alsoo plachten de jongelingen te doen.

11 Ende het geschiedde/ als [23] sy hem sagen; so [24] namen sy dertich metgesellen/ die by hem souden zijn.

12 Simson dan seyde tot hen; Ick sal nu ulieden een [25] raedtsel te raden geven; indien ghy my dat in de seven dagen deser bruyloft [26] wel sult verklaren ende uytvinden/ so sal ick ulieden geven dertich [27] fijne lijnwaets kleederen/ [28] ende dertich [29] wissel-kleederen.

13 Ende indien ghy 't my niet sult konnen verklaren/ so sult ghylieden my geven dertich fijne lijnwaets kleederen/ ende dertich wissel-kleederen: ende sy seyden tot hem; Geeft u raedtsel te raden/ ende laet het ons hooren.

14 Ende hy seyde tot hen; [30] Spijse ginck uyt van den [31] eter/ ende [32] soeticheyt ginck uyt van den stercken: en sy en konden dat raedtsel in drie dagen niet verklaren.

15 Daerna geschiedde 't op den [33] sevenden dach/ dat sy tot Simsons huysvrouwe seyden/ [34] Overreedt uwen man/ dat hy ons dat raedtsel verklare/ op dat wy niet misschien u/ ende uwes vaders huys met vyer verbernen: hebt ghylieden ons genoodicht om [35] het onse te besitten? en [36] is 't soo niet?

16 Ende Simsons huysvrouwe weende voor hem ende seyde; [37] Ghy haett my maer/ ende en hebt my niet lief; ghy hebt den [38] kinderen mijns volcx een raedtsel te raden gegeven/ en en hebt het my niet verklaert: ende hy seyde tot haer; Siet/ ick en hebbe 't mijnen vader ende mijner moeder niet verclaert/ soud' ick het u dan verclaren?

17 Ende sy weende voor hem op den [39] sevenden der dagen/ in de welcke sy dese bruyloft hadden: So geschiedde 't op den sevenden dach/ dat hy 't haer verklaerde/ want sy perste hem; ende sy verklaerde dat raedtsel den kinderen hares volcx.

18 Doe seyden de mannen der stadt tot hem/ op den sevenden dach/ eer de Sonne onderginck; Wat is soeter dan honich? ende wat is stercker dan een leeuw? Ende hy seyde tot hen; So ghy met mijn [40] kalf niet haddet geploecht/ ghy en soudet mijn raedtsel niet hebben uytgevonden.

19 Doe wert de Geest des HEEREN [41] veerdich over hem/ ende hy ginck af nae [42] de Askeloniten/ ende sloech van hen dertich man; ende hy nam haer [43] gewaet/ ende gaf de [44] wisselkleederen den genen/ die dat raedtsel verklaert hadden: doch sijn toorn ontstack/ ende hy ginck op in sijns [45] vaders huys.

20 Ende Simsons huysvrouwe [46] wert [47] sijnes metgesellen/ die [48] hem vergeselschapt hadde.

Het xv. Capittel.

Simson wil sijne vrouwe besoecken/ maer sy wort hem geweygert/ v. 1/&c. So steeckt hy het koorn der Philistijnen in brant door vossen met fackelen/ 4. waer over de Philistijnen Simsons vrouwe met haren vader verbranden/ 7. Dat Simson weder wreeckt/ 8. De Philistijnen trecken op/ om sich aen Simson te wreken/ dien die van Juda hen gebonden overleveren/ 9. maer hy breeckt sijne banden/ ende verslaet duysent Philistijnen met een Ezels kinnebacken/ 14. waer van vermoeyt ende dorstich zijnde/ verkrijcht van Godt door 't gebedt eene fonteyne/ drinckt ende wort verquickt/ 18.

1 ENde het geschiedde na [sommige] dagen/ in de dagen des tarwen-oogsts/ dat Simson sijne huysvrouwe [1] besochte met een geytenbocxken/ ende hy seyde; Laet my tot mijne huysvrouwe [2] ingaen in de kamer: maer haer vader en liet hem niet toe in te gaen.

2 Want haer vader seyde; Ick [3] sprack seker/ dat ghy haer gantschelick hatedet/ so heb ickse uwen metgeselle [4] gegeven: is niet haer [5] kleynste suster/ [6] schoonder als sy? Laetse u doch zijn in plaetse van haer.

2 Siet van het recht der ouderen in de houwelicken harer kinderen/ Gen. 21. op v. 21. ende 24. op v. 3. ende 26. op v. 34.
3 D. Bloetverwanten/ ofte lantslieden. Siet Gen. 13. op v. 8. ende 24. op v. 27.
4 Siet Gen. 34. 14. Met dese Heydensche inwoonders van Canaan hadde Godt uytdruckelick verboden eenich verbont ofte houwelick te maken. Siet Exod. 34. 12/16. ende elders. Alwaerom sy reden hadden om te letten op Godts geopenbaerde bevel/ en Simson te bestraffen/ als niet wetende van de heymelicke regeringe ende het voornemen Godts/ (siet het volgende vs) die recht heeft om sijnen schepselen wetten te stellē/ maer selfs te doen nae sijn welbehagen/ ende yet contrarys extraordinaerlick te laten geschieden. Verg. Gen. 22. 2. Exod. 3. 22/&c.
5 Siet Gen. 19. op v. 14.
6 *Hebr.* recht.
7 Die hier door voorhadde Simson d'occasie ofte gelegentheyt te gevē tot volvoeringe zijns beroeps.
8 T.w. Simson. Want hoewel hy van Gode daer toe beroepen was/ mochte hy evenwel/ 't gene/ sonder dat/ goet ende recht was/ alsoo soecken te beginnen/ dat de menschen hem met reden geen ongelijck konden geven.
9 Dat sy van hare zijde hem occasie mochten geven/ om tegen haerlieden te beginnen.
10 Siet vob. 13. 1.
11 Zijnde nu verandert/ ofte om dat sy uyt alles/ wat voor sijne ontfanckenisse ende geboorte geschiet was/ in nadencken waren gecomen dat dit van Gode moeste zijn/ ofte/ om dat Simson haerlieden sijn voornemen ende Godtlicke aendrifte ontdeckt hadde.
12 *Hebr.* een jong der leeuwen, brullende in sijne ontmoetinge. 'T schijnt/ dat hy vā sijne ouders door eenen anderen wech was afgegaen. Vgel. ond. v. 8.
13 Ofte/ viel, ofte/ quam machtichlick op hem: makende hem extraordinaerlick moedich ende sterck/ om hem door dese preuve tot uytvoeringe sijns beroeps te bereyden/ ende daer in te versterchen: als oock om hem materie te geven tot het raetsel/ ende 't gene daer op gevolgt is.
14 Den Leeuw.
15 Geen instrument/ ofte geweer: alleenlick gebruyckende sijne handen.
16 Soo hy selve/ als oock sijne ouders.
17 *Hebr.* sy was recht in Simsons oogen.
18 *Hebr.* van, ofte/ na dagen. Siet Gen. 4. op v. 3.
19 D. Te trouwen.
20 T.w. Van den gemeenen wech/ nae de plaetse/ daer hy den dooden ende gescheurden leeuw geworpen hadde. Siet op v. 5.
21 Den honich.
22 Het Hebr. woort beteeckent in 't gemeen/ eene maeltijt. doch is hier te verstaen van een bruylofts-mael.
23 T.w. de Philistijnen van Thimnath/ die wat besonders in Simson uyt zijn gelaet ende wesen gemerckt hebbende/ achterdencken kregen/ ende deshalven onder schijn van eere door dit bygevoegde geselschap (dat sy door de bruyts vrienden met glimp konden beschicken) op hem deden letten.
24 D. sy namen ende brachten. Siet Gen. 12. op v. 15.
25 D. eene konstige/ duystere/ ende vreemde rede/ ofte spreucke/ onder de welcke yets verborgen is/ dat de woorden niet en geven/ maer met nadencken moet worden uytgevonden/ ende alsdan klaer ende bevallich is. Hebr. als oftmen seyde: een raedtsel raedtselen: alsoo ond. v. 13. ende 16. Ezech. 17. 2. Siet wijders 1.Reg. 10. op v. 1.
26 *Hebr.* verklarende verklaren.
27 Het Hebr. woort wort genomen voor fijn lijnwaet, ende een laken/ hembt/ ofte yets anders daer van gemaeckt/ om sich des nachts daer mede te decken/ ofte oock des daechs om te slaen/ ofte aen te doen. 'T selve woort vintmen in 't Nieuwe Testament gebruyckt in de Grieksche sprake. Matth. 27. 59. Marc. 14. 51/52. ende 15. 46. Luce 23. 53.
28 And. te weten, dertich wissel-kleederen/ van 't selve fijn lijnwaet gemaeckt. Vergel. ond. v. 19.
29 *Hebr.* verwisselingen van kleederen.
30 Ofte/ om de aerdicheyt des raetsels ende der Hebreeuscher sprake wat naeder te komen/ aldus: Eten (gelijck wy seggen: brengt het eten. D. de spijse. op de tafel) ginck uyt, ofte/ quam voort van den eter, ende soet quam voort vanden sueren, ofte/ scherpen. Het Hebr. woort beteeckent niet alleen/ sterck, maer oock/ hardt, wreedt, scherp, en soo voorts/ suer: gelijck wy van seer sueren azijn seggē/ dat hy seer sterck is. Ende een suer gelaet/ gesicht/ voor een stuer, wreedt, sterck gelaet/ ofte gesicht.
31 Van den genen/ die geene spijse plach van sich te geven/ maer selfs alles te verslinden/ te weten/ den Leeuw.
32 T.w. Honich.
33 Na d'eerste drie dagen/ bevindende/ dat sy met haer engē verstant ende arbeyt niets hadden gevordert/ schijnen sy de sake van tijt tot tijt by Simsons wijf stercker aengebonden te hebben/ tot dat het op den sevenstē dach/ door hare dreygementen/ ende sijner vrouwen listicheyt/ geluckt is. And. seven dagen. Verstaende daer door een deel van de seven dagen.
34 Leydt/ lockt hem/ met beweechlicke woorden ende manieren van doen: sulcx beteeckent eygentlick het Hebr. woort.
35 *Hebr.* om ons te erven, ofte erffelick te besitten. Ons, D. onse goet: om dat sy boven de schande de schade souden hebben van het lijnwaet en de kleederen.
36 And. ofte niet?
37 Ofte/ immers haet ghy my.
38 Simsons Philistijnsche metgesellen: alsoo in 't volgende vs.
39 *Hebr.* seven. dat is hier/ den sevenden: als 1. Chron. 9. 25. ende soo elders dickwijls.
40 Hy wil seggen: haddet ghy niet door mijne vrouwe van my selven de verklaringe getrocken. 'T is eene verbloemde maniere van spreken/ genomen van het ploegen der lantlieden/ die door den dienst der beesten de aerde als opgraven ende opwerpen/ dat ontdeckt werde/ wat verborgen was. Also heeft hen Simson te gelijck d'ontrouwe sijner vrouwe/ ende haerlieder bedrogh aerdichlick verweten.
41 Vergel. vob. op v. 6.
42 *Hebr.* Askelon. dat is/ die van Askelon/ als vob. cap. 1. 27/ &c. gelegen aen de grenzen van Dan/ over de beke Sorek/ aen de middellantsche Zee: toebehoorende de stammen Juda ende Simeon/ maer van de Philistijnen bewoont. Siet vob. cap. 1. 18.
43 Dat sy hadden aengehadt/ ende hy hen afgetogen hadde.
44 Siet vob. v. 12.
45 Verlatende voor eenen tijt sijne vrouwe. Siet het volgende capit. v. 1.
46 *Hebr.* wert sijnen metgeselle, te weten/ ter vrouwe.
47 Siet c. 15, 2/6.
48 Siet vob. op v. 11.

1 D. ginck om haer te besoecken.
2 Siet Genes. 6. op v. 4.
3 *Hebr.* seggende seyde ick: D. Ick seyde tot mijn volck/ ofte/ dachte sekerlick/ gantschelick. Siet Genes. 20. op v. 11. alsoo in 't volgende/ hatende hatedet.
4 Siet Gen. 38. op v. 14.
5 D. jongste. Siet Gen. 9. 24. en 29. 16.
6 *Hebr.* beter.

3 Doe seyde Simson van [7] haerlieden; [8] Ick ben ditmael onschuldich vande Philistÿnen/ wanneer ick aen hen quaet doe.

4 Ende Simson ginck henen/ ende [9] vinck driehondert [10] vossen: ende hy nam fackelen/ende keerde steert aen steert/ ende deed eenen fackel tusschen twee steerten in 't midden.

5 Ende hy [11] stack de fackelen aen met vyer/ ende lietse loopen in het staende koorn der Philistÿnen: ende hy stack in brant [12] soo wel de koorn-hoopen als het staende koorn/ selfs tot de wÿngaerden [ende] olÿfboomen toe.

6 Doe seyden de Philistÿnen; Wie heeft dit gedaen? ende men seyde; Simson/ des Thimniters schoonsoon/ om dat [13] hy [14] sÿne huysvrouwe heeft genomen/ ende heeftse sÿnen metgeselle gegeven: doe quamen de Philistÿnen op/ende verbranden [15] haer ende haren vader met vyer.

7 Doe seyde Simson tot hen; [16] Soudet ghy alsoo doen? Seker/ als ick my aen u gewroken hebbe/so sal ick daerna ophouden.

8 Ende hy sloechse den schenckel [17] ende de heupe/[met] eenen grooten slach: ende hy ginck [18] af/ ende woonde op de hoochte [19] van de rotze [20] Etams.

9 Doe togen de Philistÿnen op/ ende legerden hen tegen Juda/ ende breydden hen uyt in [21] Lechi.

10 Ende de mannen van Juda seyden; Waerom zÿt ghylieden tegen ons opgetogen? ende sy seyden; Wy zÿn opgetogen om Simson te binden/ om hem te doen/ gelÿck als hy ons gedaen heeft.

11 Doe quamen drie duysent mannen af uyt Juda tot het hol der rotze Etams/ ende seyden tot Simson; En wistet ghy niet/ dat de Philistÿnen over ons heerschen? waerom hebt ghy ons dan dit gedaen? ende hy seyde tot hen: Gelÿck als sy my gedaen hebben/ alsoo heb ick haerlieden gedaen.

12 Ende sy seyden tot hem; Wy zÿn afgekomen om u te binden/ om u over te geven in de hant der Philistÿnen: doe seyde Simson tot hen; Sweert my/ dat ghylieden op my niet en sult [22] aenvallen.

13 Ende sy spraken tot hem/seggende; Neen/maer wy sullen u [23] wel binden/ende u in haer lieder hant overgeven/doch wy en sullen u [24] geensins dooden: ende sy bonden hem met twee nieuwe touwen/ ende voerden hem [25] op van de rotze.

14 Als hy quam tot Lechi/so [26] juychten de Philistÿnen hem te gemoete: maer de Geest des HEEREN wert veerdich over hem/ ende de touwen/ die aen sÿne armen waren/ werden [27] als lÿnen draden/die van den vyere gebrant zÿn/ende sÿne banden [28] versmolten van sÿne handē.

15 Ende hy vondt een [29] vochtich ezels kinnebacken: ende hy streckte sÿne hant uyt/ ende nam het/ ende sloech daer mede duysent man.

16 Doe seyde Simson; Met een esels kinnebacken/ eenen hoop/ [30] twee hoopen/ met een esels-kinnebacken heb ick duysent man geslagen.

17 Ende het geschiedde/als hy ge-eyndight hadde te spreken/ so wierp hy het kinnebacken uyt sÿne hant/ ende hy noemde de selve plaetse [31] Ramath-Lechi.

18 Als hem nu seer dorstede/ so riep hy tot den HEERE/ ende seyde; Ghy hebt door de hant uwes knechts dit groote heyl gegeven: soude ick dan nu van dorst sterven/ende vallen in de hant deser [a] [32] onbesnedenen?

19 Doe kloofde Godt de [33] holle plaetse die in Lechi is; ende daer ginck water uyt van de selve/ ende hy dronck; doe quam sÿn [34] geest weder/ ende hy wert [35] levendich: daerom noemde [36] hy [37] haren name/ [38] De fonteyne des aenroepers/ die in Lechi is/ tot op desen dach.

20 Ende hy [39] richtede Israël in de dagen der Philistÿnen/ twintich jaer.

7 T.w. van de Philistÿnen.
8 Hy wil seggen/dat hy rechtveerdige oorsake heeft/ om de Philistÿnen te beschadigen. Vergel. bov. cap. 14. 4. ende ond. v. 11.
9 Ofte selfs/ ofte oock met behulp sÿner vrienden.
10 Die by menichten in die landen waren: als af te nemen is uyt Nehem. 4. 3. Psal. 63. 11. Cant. 2. 15. Ende insonderheyt blijckt uyt dese plaetse.
11 *Hebr.* hy stack vyer aen in de fackelen.
12 De vruchten/ die al afgesneden ende by garven aen hoopen t'samen gebracht ende opgehoopt waer.
13 De Thimniter/ Simsons schoonvader/ ofte sweer.
14 Des Simsons.
15 Simsons wijf.
16 And. Al haddet ghy alsooo gedaen, te weten/ als mijne vrouwe my benomen wert: maer ick sal my dan noch wreken aen u/ &c. als oft hy seyde: al hebt ghy dat gedaen/ ick sal daerom niet ophouden/ eer ick my ten vollen gewroken hebbe. In allen desen moetmen Simson niet aensien als een privaet persoon/ maer als een Richter ende Verlosser Israels/ van Gode daer toe extraordinaerlick geroepen.
17 *Hebr.* op. neffens. aen, by de heupe, ofte dye. Het schijnt een spreeckwoort geweest te zijn/ beteeckenende de verbrekinge van 's menschen lichaem/ kracht/ vermogen. Vgel. Deut. 28. 35. And. hy sloechse met den schenckel op de heupe. D. hy brackse de lendenen.
18 Van sijns vaders woonplaetse nae het Suyden.
19 Ofte/ eene steyle uytstekende plaetse.
20 Eene stadt gelegē by het Zuyd-eynde des geberchtes van Juda/ op eene hooge ende seer vaste rotze/ waer neffens de beke Etham was loopende/ aē de grenzen van Juda ende Simeon. Tegē over in Simeons lant lach een ander Etham aen de Westzijde van het geberchte Juda/ nae uytwijsen van de Caerten/ 1. Chron. 4. 32. wort Etham den stam Simeons toegerekent. Doch was oock Simeons erffenisse eensdeels onder Juda/ Jos. 19. v. 1.
21 Naderhant alsoo genaemt van Simson/ ond. v. 17. gelegen in den stamme Dan.
22 Om my te dooden: gelijck dese maniere van spreken dickwils in de H. Schrifture genomen wort/ ende 't volgende vs verklaert.
23 *Hebr.* bindende binden.
24 *Hebr.* doodende sullen wy u niet dooden.
25 Noordelwaert nae Lechi/ daer de Philistijnen gelegert waren/ v. 9.
26 Van vreuchde/ meynende haren vyant nu in handen te hebben.
27 Hy brackse soo licht ende haest als of het versengde draden geweest waren/ ofte/ als vlas met vyer verbrant wort.
28 Sy werden soo licht ende haest los/ als was van den vyere smelt.
29 Noch versch ende vast zijnde/ niet verdroogt. Het woort wort oock van etterige vochticheyt genomen. Jes. 1. 6.
30 'T schijnt dat hy van beyden zijden bevochten ende gedrongen zijnde/ twee hoopen der verslagenen gemaeckt heeft.
31 Dat is/ de hoochte des kinnebackens. And. wech-werpinge des kinne backens. Dese plaetse is oock Lechi alleē genoemt/ boven v. 9.
a 1. Sam. 17. 26, 36. 2. Sam. 1. 20.
32 Hier mede betoont Simson zijn geloove/ ende houdt Gode zijn genaden verbont voor. Siet Hebr. 11. 32. Ende Vgel. Gen. 34. 14. 1. Sam. 17. 26/36. 2. Sam. 1. 20.
33 Het Hebr. woort (komende van stooten/ stampen) soude eygentlick een mortier beteeckenen/ ende soo voorts/ eene hollicheyt, ofte/ holle plaetse, diemen ten aensien van dien met eenen diepen ende hollen mortier kan vergelijcken: siet het selve Hebr. woort Prov. 27. 22. Zephan. 1. 11. sommige verstaen hier eenen back-tant, van des ezels kinnebacken, ofte de hollicheyt van dien. doch het Hebr. woort en wort in die beteeckeninge nergens meer gevonden.
34 Die van wegē den dorst scheen uyt hem te sullen gaen/ also hy vreesde van dorst te sullen versmachten ende sterven.
35 D. verquickt/ frisch/ wacker.
36 T.w. Simson: tot een teecken van danckbaerheyt tot Godt/ ende eene gedachtenisse deser victorie/ by Israel.
37 Den naem der fonteyne.
38 *Hebr.* En Hakkore.
39 D. hy voerde de wrake des Heeren voor Israel uyt tegen de Philistijnen. Siet van het gebruyck deses woorts in dese Historien bov. cap. 2. op v. 16.

Het xvj. Capittel.

Simson te Gaza beset zijnde/ staet op by nachte/ ende neemt de deuren der stadt-poorte met de grendels op sijne schouderen/ ende draechtse op eenen berch/ v. 1/ &c. Hy bemint Delila/ die hem door ingeven der Philistijnsche Vorsten soo lange quelt/ dat hy haer ten laetsten rondelick verklaert/ waer in sijne kracht gelegen zy/ 4. Also wort hy verraden/ ende vande Philistijnen gevangen/ die hem de oogen uytsteken/ ende in gevanckenisse stellen/ 19. Sijn hayr weder gewassen zijnde/ als de Philistijnen vergadert waren om haren spot met hem te drijven ter eeren harer afgoden/ wreeckt hy sich schrickelick aen hen/ met neder-stortinge van het gantsche huys/ sterft alsoo ende wort begraven/ 22.

1 SImson nu [1] ginck henē nae [2] Gaza: ende hy sach aldaer [3] eene vrouwe/ die eene hoere was; ende hy [4] ginck tot haer in.

2 [5] Doe wert den Gaziten geseyt; Simson is hier ingekomen: so gingen sy [6] ront-om/ ende leyden hem den gantschen nacht lagen in de Stadt-poorte: doch sy [7] hielden sich den gantschen nacht stille/ seggende; [8] Tot aen het morgen-licht/ dan sullen wy hem dooden.

3 Maer Simson lach tot middernacht toe/ doe stont hy op ter middernacht; ende hy greep de deuren der stadtpoorte met de beyde posten/ ende namse wech met den grendel-boom/ ende leydese op sÿne schouderen/ ende droechse opwaerts [9] op de hoochte des berchs/ die in 't gesichte van Hebron is.

4 Ende het geschiedde daerna/ dat hy eene vrouwe lief kreech/ aen de beke [10] Sorek/ welcker naem was Delila.

5 Doe quamen de [11] Vorsten der Philistÿnen tot haer op/ ende seyden tot haer; [12] Over-reedt hem/ ende siet waerin sÿne groote kracht zy/ ende waermede wy sÿner souden machtich worden/ende hem binden/ om hem te [13] plagen: so sullen wy u geven/ een yegelÿck/ duysent ende hondert [14] silverlingen.

6 Delila dan seyde tot Simson; Verklaert my doch/ waer in uwe groote kracht zy/ ende waermede ghy soudt konnen gebonden worden/ datmen u plage.

7 Ende Simson seyde tot haer; Indiē

1 Na den slach der Philistijnen/ in het voorgaende capit. beschreven.
2 Eene van de voorneemste hooftsteden der Philistijnen/ gelegen aen de middellantsche Zee/ in den lande Simeons.
3 *Hebr.* eene vrouwe, eene hoere. And. weerdinne.
4 Siet Genes. 6. op v. 4. Sommige verstaen/ dat hy by haer ter herberge gelegen heeft.
5 *Hebr.* den Gaziten seggende: welcke afgebrokē reden aldus wort vervult/ [doe wert] den Gaziten [aengeseyt] mits te seggen: ofte/ [men gaf het] den Gaziten [te kennen] seggende: dit bediet/ nae sommiger gevoelen/ dat sy terstont gewaerschout zijn van Simsons aenkomste/ om dese occasie geensins te verliesen.
6 D'een den anderen aenseggende/ datmen met gemeener hant moeste op zijn/ ende op Simson loeren/ op dat hy nu niet ontquame.
7 *Hebr.* Sy swegen, D. sy hielden haer stille/ ēn deden niets. Siet ond. cap. 18. op v. 9. ende 1. Reg. 22. op v. 3.
8 Verstaet hier op: laet ons stille zijn, tot dat het licht wordt.
9 *Hebr.* op het hooft. Dit was een hooge berch/ gelegen oostwaert voor Gaza/ op welckes spitse (als uyt desen text af te nemen) men sach op Hebron/ mede gelegen op eenen hoogen berch by de wester grenzen van Juda. Hier mede komen oock de Caerten overeen. Sommige meynen/ dat hyse gedragen heeft tot op het geberchte van Juda/ dichte by Hebron.
10 Loopende by het dal Escol/ ofte het druyvendal (waer van Deut. 1. op v. 24.) uyt het geberchte van Juda in de middellantsche zee/ ende scheydende de stammen Dan ende Simeon van malkanderen. Nae 't gevoelen van anderen souden Escol ende Sorek namen moeten zijn van eene ende de selve beke. Maer Num. 13. 25. staet/ dat de plaetse (niet beke) van de Israeliten genoemt zy Nahal-Escol.
11 Siet bov. cap. 3. op v. 3.
12 Siet bov. 14. op v. 15.
13 Ofte/ te verootmoedigen: alsoo v. 6.
14 Siet Genes. 20. op v. 16.

sy my bonden met seven [15] versche zeelen/ die niet verdroocht zÿn / so soude ick swack worden/ eñ wesen als een [16] ander mensche.

8 Doe [17] brachten de Vorsten der Philistÿnen tot haer op / seven versche zeelen/ die niet verdroocht en waren: ende sy bondt hem daer mede.

9 De [18] achterlage nu sat by haer in eene camer; so seyde sy tot hem; De [19] Philistÿnen over u/ Simson: doe verbrack hy de zeelen / gelÿck als een snoerken van [20] grof vlas verbroken wort / als het vyer [21] rieckt: alsoo wert sÿne kracht niet bekent.

10 Doe seyde Delila tot Simson; Siet/ ghy hebt met my gespott / ende leugenen tot my gesproken: verclaert my doch nu/ waer mede ghy soudt konnen gebonden worden?

11 Ende hy seyde tot haer; Indien sy my [22] vast bonden met nieuwe touwen/met dewelcke geen werck gedaen en is / so soude ick swack worden / ende wesen als een ander mensche.

12 Doe nam Delila nieuwe touwen/ ende bondt hem daer mede / ende seyde tot hem; De Philistÿnen over u Simson; (de achterlage nu was sittende in eene camer) doe verbrack [23] hyse van sÿne armen / als eenen draet.

13 Ende Delila seyde tot Simson; Tot hier toe hebt ghy met my gespott/ende leugenen tot my gesproken; verklaert my [doch nu] waer mede ghy soudt konnen gebonden worden: ende hy seyde tot haer; Indien ghy de [24] seven hayrlocken mÿns hoofts vlochtet aen eenen [25] wevers-boom.

14 Ende sy [26] maecktese vast met een pinne/ende seyde tot hem; De Philistÿnen over u Simson: doe waeckte hy op uyt sÿnen slaep / ende [27] nam wech de pinne [28] der gevlochtene [hayrlocken] ende den wevers-boom.

15 Doe seyde sy tot hem; Hoe sult ghy seggen / Ick heb u lief / daer u herte niet met my en is? Ghy hebt nu driemael met my gespott / ende my niet verklaert / waer in uwe groote kracht zy.

16 Ende het geschiedde/als sy hem alle dagen met hare woorden perste / ende hem moeyelick viel; dat sÿne ziele [29] verdrietich wert tot sterven toe:

17 So verklaerde hy haer sÿn gantsche herte/ende seyde tot haer; Daer en is noyt scheermes op mÿn hooft gekomen / want ick ben een [30] Nazireer Godes van mÿns moeders buyck af: Indien ick geschoren wierde / so soude mÿne [31] kracht van my wÿcken/ende ick soude swack worden/ende wesen als alle de menschen.

18 Als nu Delila sach/dat hy haer sÿn gantsche herte verklaert hadde/ so sondt sy henen / ende [32] riep de Vorsten der Philistÿnen/ seggende; Komt ditmael op/ want hy heeft my sÿn gantsche herte verklaert: ende de Vorsten der Philistÿnen quamen tot haer op/ ende brachten dat [33] gelt in hare hant.

19 Doe dede sy hem slapen op hare knyen/ ende [34] riep eenen man / eñ liet hem de seven hayr-locken sÿns hoofts afscheeren / ende sy begost hem te [35] plagen / ende sÿne kracht weeck van hem.

20 Ende sy seyde; De Philistÿnẽ over u Simson: ende hy ontwaeckte uyt sÿnen slaep / ende seyde; Ick sal ditmael uytgaen / [36] als op andere malen / ende my [37] uytschudden; want hy en wiste niet/ dat de HEERE van hem [38] geweken was.

21 Doe grepen hem de Philistÿnen ende groeven sÿne [39] oogen uyt: ende sy voerden hem af nae Gaza / ende bonden hem met twee kopere ketenen/ende hy was malende in't [40] gevangenhuys.

22 Ende het hayr sÿns hoofts begon [weder] te [41] wassen/ [42] gelÿck doe hy geschoren wert.

23 Doe versamelden hen de Vorsten der Philistÿnen/om haren Godt [43] Dagon een groot offer te offeren/ende tot vrolickheyt: ende sy seyden; Onse Godt heeft onsen vyant Simson in onse hant gegeven.

24 Desgelÿcx als hem het volck sach/ loofden sy haren Godt: want sy seyden; Onse Godt heeft in onse hant gegeven onsen vyant / ende die ons lant verwoestede/ ende die onser verslagenen [44] vele maeckte.

25 Ende het geschiedde / als haer herte [45] vrolick was / dat sy seyden; Roept Simson / dat hy voor ons [46] spele: ende sy riepen Simson uyt het gevangenhuys/ [47] ende hy speelde voor hare aengesichten/ ende sy deden hem staen tusschen de pilarẽ.

26 Doe seyde Simson tot den jongen/ die hem by de hant hielt; [48] Laet my gaen/ dat ick de pilaren betaste/ op de welcke het huys gevestigt is/ dat ick daer aen [49] lene.

27 Het huys nu was vol mannen ende wÿven; oock waren daer alle Vorsten der Philistÿnen: ende op het [50] dack waren omtrent drye duysent mannen ende vrouwen/ die toesagen als Simson speelde.

28 Doe [a] riep Simson tot den HEERE/ ende seyde: Heere/ HEERE/ gedenckt doch mÿner / ende sterckt my doch alleenlick ditmael/ o Godt; [51] Dat ick my met eene wrake voor mÿne twee oogen aen de Philistÿnen wreke.

29 Ende Simson vattede de twee [52] middelste pilaren/op dewelcke het huys was gevesticht / ende [53] waerop het steunde; den eenen met sÿne rechterhant / ende den anderen met sÿne slinckerhant.

30 Ende Simson seyde; Mÿne [54] ziele sterve met de Philistÿnen; ende hy [55] booch sich met kracht / ende het huys viel op de Vorsten / ende op al het volck / dat daer in was: ende der dooden/ die hy in sÿn sterven gedoodt heeft / waren meer / als die hy in sÿn leven gedoodt hadde.

31 Doe quamen sÿne broeders af/ende sÿns vaders gantsche huys / ende namen hem op / ende brachten [hem] opwaerts/ ende begroeven hem tusschen [56] Zora ende tusschen [57] Esthaol / in't graf sÿns vaders Manoah: hy nu / hadde Israël gericht [58] twintich jaer.

15 And. versche, ofte/ frische, groene tienen roeden, ofte/ tienen, banden, wissenbanden, wilgenbanden.
16 Ofte/ als een der menschen, ofte / als een eenich mensche: alsoo v. 11.
17 *Hebr.* deden tot haer opkomen, D. sy brachten/ofte/schickten / deden haer brengen.
18 D. die Philistijnen/die daer op loerden ende pasten.
19 D. daer zijn de Philistijnen / die u willen overvallen.
20 Ofte/werck.
21 D. nae by vyer komt/ofte/vyer (alsmen oock seyt) gevoelt / gewaer wort. Vergel. Psal. 58. op v. 10.
22 *Hebr.* bindende bonden.
23 T. w. de dicke touwen.
24 D. 'T gantsche hayr mijns hoofts/ in soo veel locken als afgedeelt zijnde. Vergel. ond. v. 19.22.
25 And. webbe om eenen wevers boom gewonden zijnde. Verstaet hier op: (als in 't voorgaende) so soude ick swack worden/ ende zijn als een ander mensche.
26 Verstaet/ na dat sy volgens sijn seggẽ met de gevlochtene hayr-locken gedaen hadde / so maeckte sy de selve noch/ door de sorge/ vast met een pinne aen den weversboom. Andere verstaen/ dat sy den weversboom heeft vaste genagelt / op dat Simson dien niet soude komẽ van de plaetse vertreckẽ/ ofte los maken.
27 Ofte/ginck wech met den nagel ende met dẽ wevers-boom: toonende sijne voorige kracht/ eñ dat dit het middel niet en was/ om hem te vangen eñ te bedwingen.
28 D. daer mede Delila de gevlochtene hayr-locken hadde vast gemaeckt. *Hebr.* der vlechtinge.
29 *Hebr.* verkort wert, gelijck vruchten/ diemen afmaeyt/ af-oogstet: de sin is/ dat hem al sijn moet ende lust verginck/ ja (als wy oock spreken) d' aessem hem kort wert / ende sijn geest nae aen 't bezwijcken was / van wegen benautheyt: waer door hy sich ten laetsten van Delila liet overwinnen. Een seer aenmerckelick eñ veerlick exempel van menschelicke swackheyt ende onbedachtheyt in soo eenẽ voortreffelicken helt Godes / als Simson was. Verg. Job 21. op v. 4.
30 Siet vov. 13. op v. 5.
31 Niet dat sijne kracht in het hayr gelegen was / maer om dat het afscheeren sijns hayrs eene verbrekinge was der gelofte sijnes Nazireerschaps (Num. 6. 5. vov. cap. 13. 5.) waer aẽ hy verplicht was / door het bevel Godes/ die hem door sijnen Geest met dese extraordinare sterckte begaefde/ so lange hy sijn Nazireerschap onderhielt/ maer hem daer van ontblootte/ als hy aen de inbreucke van dien schuldich wert.
32 D. liet roepen/ ontboodt/ ende liet seggen.
33 Ofte/ silver. Siet vov. v. 5.
34 D. liet roepen/ ontboodt.
35 D. aen te stooten/ ofte andersins aen te roeren/ prickelen/ &c. om hem wacker te maken/ ende van der Philistijnen aenkomste (als te vooren) te waerschouwen / op datmen sage / of hy te vangen ende te dwingen ware/ ofte niet.
36 *Hebr.* als mael in (ofte/ op) mael. Dat is / gelijck te vooren meermaels.
37 Gelijck yemant die geschoren is/ ofte sich verwackert ende sijne kracht vergadert tot eenich werc. And. ick sal my schudden [uyt hare handẽ] als of hy seyde: ick sal my lichtelick uyt hare handen redden.
38 Verstaet soo verre / ende ten aensien van dien/ dat hy hem die voorige kracht onttrocken hadde.
39 Op dat hy haer lieden niet meer quaets soude konnen doen: latende hem nochtans leven / tot een spectakel / ende roem hares Afgodts Dagons. siet vss. 23/ 24. Maer Godt/ die alles regeert / hadde hier inne wat anders voor / gelijck d' uytkomste geleert heeft.
40 *Hebr.* in't huys der gebondenen.
41 Ende Simson door een oprecht berouw weder te komẽ tot sijnen voorigen stant des Nazireerschaps/ eñ van Godt t' ontfangen de voorgaende krachtẽ. *Hebr.* te groenen, uyt te spruyten, gelijck gras ende kruyt.
42 Ofte: als dien, die geschoren was. Ofte: gelijck als het afgeschoren was. Dat is/ het hayr begost weder soo lanck te worden / als het was ter tijt/ doe hy geschoren wert door bedroch van Delila. And. Na dat hy geschoren was.
43 Der Philistijnen Afgodt / alsoo genoemt / om dat hy met sijn onderste deel eenen visch gelijck was/ (de Philistijnen nu woonden aen de zee) ende het bovenste eens menschen gedaente hadde. Siet van desen 1. Sam. 5. 2/3/4/5. Alsoo hebben andere heydenen hare Zee-Afgoden gehadt / als Neptunus, Triton, Leucothea, &c. Sommige meynen dat desen afgodt alsoo genoemt is van 't Hebr. woort Dagan. D. coorn/ om datse hem voor den Godt der lant-bouwerye hielden. Van sulcke afgoderye/ siet Rom. 1. 23/25.
44 D. die menichte van Philistijnẽ voor ende na verslagen heeft.
45 *Hebr.* goet: dat is / vrolick / goeder dingen / alsmen seyt. Alsoo ond. 18. 20. ende 19. 6. Ruth 3. 7. 2. Sam. 13. 28.
46 Ofte/ lacche, doe lacchen. op dat wy ons plaisier ende tijtverdrijf daer aen nemen: gelijck de Coninck Belsazar aen de goudene ende silvere vaten des H. Tempels Dan. 5. tot der Afgoden roem / ende Godes oneere.
47 And. dat hy speelde.
48 Ofte/ stelt, leydt my.
49 Als oft hy vermoeyt ware geweest van den arbeyt des malens in de gevanckenisse/ eñ het haestich aenkomen in dese plaetse.
50 Als zijnde plat/ nae de wijse van die landen. siet Deut. 22. op v. 8.
a Heb. 11. 32, &c.
51 Dit badt hy uyt geloove/ ende wert van Godt verhoort / die hem/ door het uytgraven sijner oogen van de Philistijnen tot uytvoeringe sijns beroeps (alsoo sy meynden) onbruchtich gemaeckt zijnde / dese occasie/ dit voornemen / ende extraordinare stercke gegeven/ dit gebet ingegevẽ/ ende hem in sijnen doot wonderbaerlijcke victorie verleent heeft/ als in sijn leven: tot sijns H. Naems eere / bespottinge der Afgoden / ende beschaminge sijner vyanden. Siet v. 30.
52 *Hebr.* pilaren des middens.
53 And. Ende hy (Simson) steunde op, ofte/ aen de selve.
54 Dat is hier soo veel/ als: Ick selve/ mijn persoon sterve. Siet Gen. 12. op v. 5. ende 9. op v. 5.
55 Ofte/ streckte sich uyt: de pilaren van sich afstootende/ ende de selve inbuygende.
56 Siet vov. 13. op v. 2.
57 Siet vov. cap. 13. op v. 25.
58 Als vov. cap. 15. 20. Dit besluyt/ hier wederhaelt/ geeft te verstaen/ dat dese laetste daet van Simson tot sijn Richterampt alsoo wel behoorde / als d'andere voorgaende. Gelijck hy oock bysonderlick in sijn doot gehouden wort als een voorbeelt onses Heeren Christi/ die alle sijne ende onse vyanden voornamelick door sijn doot heeft overwonnen.

Het xvij. Capittel.

Van gelt/ dat Micha/ een Ephraimiter/ sijner moeder ontnomen hadde/ ende weder-geeft/ laet de moeder Afgodische beelden maken/ v.1/&c. waer toe Micha een Afgodts-huys bereyt/ met eenen Ephod/ ende huys-godekens/ ende maeckt sijner sonen eenen tot Priester/ 5. Hoe 't in Israel te dier tijt gestelt was/ 6. Daer na bekomt Micha eenen Levijt/ die door 't lant reysde/ dien hy in sijns soons plaetse voor seker loon tot Priester aenneemt/ 7. meynde dat hem Godt dieshalven moste segenen/ 13.

1 [1] EN de daer was een man van't geberchte Ephraims/ wiens naem was Micha.

2 Die seyde tot sijne moeder; De duysent ende hondert [2] silverlingen/ die u ontnomen zijn/ om de welcke ghy [3] gevloeckt hebt/ ende oock [4] voor mijne ooren gesproken hebt/ siet dat [5] gelt is by my/ ick heb dat genomen: doe seyde sijne moeder; [6] Gesegent zy mijn sone den HEERE.

3 Alsoo gaf hy sijner moeder de duysent ende hondert silverlingen weder: doch sijne moeder seyde; Ick heb dat gelt [7] den HEERE gantschlick geheyligt van mijner hant/ voor [8] mijnen sone/ om een gesneden beelt [9] ende een gegoten beelt te maken; so sal ick het u nu wedergeven.

4 Maer hy gaf dat gelt sijner moeder weder: ende sijne moeder nam twee hondert silverlingen/ ende gaf se den goutsmit/ die maeckte daer van een gesneden beelt/ ende een gegoten [10] beelt; dat was in den huyse van Micha.

5 Ende de man Micha hadde een Godts-huys: ende hy [11] maeckte eenen [12] Ephod/ ende [13] Teraphim/ ende [14] vulde de hant van eenen uyt sijne sonen/ dat hy hem tot eenen [15] Priester ware.

6 [a] In die selve dagen en wasser geen [16] Koninck in Israël: een yegelick dede/ wat recht was in sijne oogen.

7 Nu wasser een [17] jongelinck van Beth-lehem Juda/ [18] van den geslachte Juda: dese was een Levijt/ ende verkeerde aldaer als vreemdelinck.

8 Ende dese man was uyt die stadt/ uyt Beth-lehem Juda getogē/ om te verkeeren waer hy [gelegentheyt] soude vindē: als hy nu quam aen't geberchte Ephraims tot aē't huys van Micha/ om sijnen wech te [19] gaē;

9 So seyde Micha tot hem; Van waer komt ghy? ende hy seyde tot hem; Ick ben een Levijt van Beth-lehem Juda/ ende ick wandele/ om te verkeeren/ waer ick [gelegentheyt] sal vinden.

10 Doe seyde Micha tot hem; Blijft by my/ ende zijt my tot eenen [20] vader/ ende tot eenen Priester; ende ick sal u [21] jaerlicx geven tien silverlingen/ ende [22] order van kleederen/ ende uwen leeftocht: alsoo ginck de Levijt [23] [met hem].

11 Ende de Levijt verwilligde by dien man te blijven: ende de jongelinck was hem [24] als een van sijne sonen.

12 Ende Micha [25] vulde de hant des Levijts/ dat hy hem tot eenen Priester wert: alsoo was hy in't huys van Micha.

13 Doe seyde Micha; Nu [26] weet ick/ dat de HEERE my wel doen sal: om dat ick desen Levijt tot eenen Priester hebbe.

1 Wanneer de saken/ in dit ende de volgende Capittelen deses boecks verhaelt/ geschiet zijn/ daer van is verscheyden gevoelen. 'T naeste schijnt te zijn/ datse wel/ om niet te breken de ordre van de historie der Richteren/ tot hier toe uytgestelt ende achter aen gevoecht zijn/ om levendich te vertoonen den seer vervallenen staet Israels/ ende de rechtveerdicheyt der Godtlicke straffen/ doch niet geschiet na Simsons doot/ maer korts na den doot van Josua en de vrome oudsten/ in diē tijt/ die beschreven wort vov.cap.2.10/11/12/13. ende cap.3.5/6/7/8. De aendachtige leser kan vergelijcken Jos. 19.47. met vov.cap.13.25. ende ond.cap.18.1/7/12/27/29. Itē/ ond.c.19.11/12. met vov.c.1.8. Oock letten op cap.20.28. Alwaer gesproken wort van den Priester Pinehas Aarons kints kint/ als te dier tijt levende; van welcken men al leest Num. 25.7.&c. ende Jos. 22.13/32.
2 Siet Genes. 20. op v.16.
3 T.w. den dief/ diese u mochte hebben benomen.
4 So dat ick den vloeck selve gehoort hebbe: hier door schijnt hy bewogen te zijn tot bekentenisse ende weder-gevinge.
5 Ofte/ silver.
6 So verre is't van daer/ wil sy seggen/ dat ick u/ mijnen sone/ dien vloeck soude toedencken: Ten aensiē van u/ wederroep ick dien gantschlick.
7 *Hebr.* den Heere heyligende geheyligt. Dit was de deckmantel der Afgoderie/ dat sy de selve den Heere wilden opdringen/ als offe tot sijnē dienst geschiedde/ tegen so menige uytgedruckte bevelen des Heeren/ als de boecken Mosis ende de tien geboden selve betuygen.
8 D. soons sone, siet v.5.
9 'Tschijnt datse twee beelden gemeent heeft/ een gesneden ende een gegoten/ als te sien is/ cap.18.17/18. Hoewel aldaer in de vss. 20/30/31. alleenlick van een gemeldt wordt: oock wort hier v.4. geseyt in't getal van eenen: Dat [beelt] was in't Huys van Micha, waer op de aendachtige leser kan letten.
10 Men kan verstaen/ dat het van marmer oft yets anders eerst gesneden ofte gehouwen/ ende daer na met silvere platen overtogen was: want van soo kleyne somme geen enckel silveren beelt gemaeckt konde worden/ dat van alsulcke grootte ware/ datmen't eerst in dit Afgodts-huys/ daer na in de stadt Dan voor een gemeen Beeldt gebruycken konde.
11 Van de resterende somme des gelts.
12 Siet Exod.28. op v.4.
13 Siet Gen.31. op v.19.
14 Siet Levit.7. op v.37. alsoo ond. v.12.
15 Dit alles dede hy tegen Godes uytgedruckte bevel. Want Godt maer eenen Ephod geboden hadde te maken voor den Hoogen-Priester in Israel/ om Godt door Urim ende Thummim raet te vragen/ Num.27.21. Beelden ten Godts-dienste waren scherpelick verboden/ ende niemant mochte Priester zijn/ als die van Aarons linie was. siet Num.16.40. ende 18.2/7/&c.
a Iudic. 18.1. ende 21.25.
16 D. Geen Regent/ Richter/ Overste/ ofte wetlicke hooge Overicheyt/ die 't volck in tucht ende order hielt: anders soude 't schijnen/ als offer te vooren Koningen in Israel geweest waren/ maer nu niet. Alsoo wort het woort Coninck, oock in 't gemeen voor Regeerder genomen Genes. 36.31. Deut.33.5. Dit wort hier/ en in't volgende meermaels verhaelt/ als een reden deser woeste ongebondenheyt/ dat elck een dede niet wat recht ende goet was in Godts oogen/ maer in sijn eygen oogen/ dat is/ wat hem selven goet dochte/ ende wat hy maer wilde. Hier uyt wort oock afgenomen/ dat dese geschiedenissen gehooren tot eenen tijt/ in welcken geen Richter ofte wetlicke hooge Overheyt in Israel was.
17 Van het Hebr. woort siet Gen. 22. op v.5.
18 Dese woorden worden by de meeste verstaen van Bethlehem Juda/ alsoo datse van den H. Geest hier bygevoecht zijn/ om des te klaerder uyt te druckē/ dat dit Bethlehem (tot onderscheyt van het ander/ dat Zebulon toebehoorde Jos. 19.15.) sonder allen twijfel gehoorde tot den geslachte ende stam Juda: ende dat/ overmits dit de geboort-plaetse des Messie/ onses Heeren Jesu Christi/ soude zijn. Sommige duydense op den Levijt/ die wel uyt den stam Levi geweest/ maer te Bethlehem Juda geboren en opgetogē zy/ ofte van moeders zijde uyt dē stam Juda/ ofte oock (als sommige meynen) in der waerheyt uyt den stam Juda/ maer des niet tegenstaende/ nae de verdorventheyt van die tijden als tot een Levijt gemaeckt ende gebruyckt: gelijck Jerobeam oock dede 1.Reg. 12.31. 2.Chro.11.14/15. Maer dit schijnt niet wel te passen op v.13. Want Micha alsoo wel met sijnen sone/ zijnde uyt Ephraim/ hadde te vreden connen zijn/ als met desen/ indien hy uyt Juda/ en niet uyt Levi/ geweest ware.
19 *Hebr.* te doen. and. doende sijne reyse.
20 Desen tijtel/ die den waren Prophetē/ ende oprechten Leeraren der gemeynte Godes/ van wegen hare geestelicke/ recht vaderlicke weldaden ende diensten aen den volcke Godes/ als kinderen gedaen/ toekomt/ geeft hy t'onrechte desen Afgodischen buyck-dienaer. Siet 2.Reg. 6.21. ende 8.9. ende 13.14. Jes.22.21. 1.Cor. 4.14/15. 1.Thess. 2.11.
21 *Hebr.* in dagen: D. in een jaer der dagē/ D. een gantsch ofte vol jaer. Siet vov. c.11. op v.40.
22 D. ick sal u bestellen soo veel kleederen/ als ghy nae uwen staet sult van doen hebben. And. een pack, ofte/ twee pack kleederen: item/ de weerde van kleederen.
23 T.w. met Micha/ nae sijn huys.
24 D. Hy had hem soo lief ende weert/ als eenen sijner sonen.
25 Als vov. v.5.
26 Niet tegenstaende/ dat hy beeldoudichlick (als vov. verhaelt) Afgoderye bedreef/ maeckte hy sich even wel wijs/ dat hy ende sijne Afgoderije Gode moesten behagen. Een spiegel der grouwelicke verdorventheyt van dien tijt.

Het xviij. Capittel.

Die van den stamme Dan/ niet erfdeels genoech hebbende/ senden vijf mannen uyt/ om eene plaetse te verspieden/ v.1. Dese comen onderweechs by 't huys van Micha/ ende begeeren/ dat de Levijt over hare reyse Godt vrage/ 2. D'antwoorde hebbende/ verspieden sy de stadt Laïs/ ende doen daer van rapport aen hare broederen/ die sy aenporren de stadt te overvallen/ 7. Daer op trecken ses hondert gewapende Daniters henen/ ende benemen onderweechs den Micha sijnen Priester ende de Afgoden/ 11. Die Micha te vergeefs weder eyscht/ 21. Sy overvallen/ herbouwen/ ende bewoonen Laïs/ ende noemense Dan/ 27. Stellen eenen Priester/ en stichten Afgoderye met de beelden van Micha/ 30.

1 IN die dagen en wasser [a] geen [1] Koninck in Israël: ende in de selve dagen socht de stamme der Daniten voor haer eene erffenisse om te woonen; want haer tot op dien dach onder de stammen Israëls niet [genoechsaem] ter erffenisse was [2] toe gevallen.

2 So sonden de kinderen Dan uyt haer geslachte vijf mannen [3] uyt hare eynden/ mannen/ die strijdtbaer waren/ van [4] Zorah ende van Esthaol/ om het lant te verspieden/ ende dat te doorsoecken; ende sy seyden tot hen; Gaet/ doorsoeckt het lant: ende sy quamen aen't geberchte Ephraims tot aen het huys van [5] Micha/ ende vernachteden aldaer.

3 Zijnde by het huys van Micha/ so kenden sy de stemme [6] des jongelincx/ des Levijts: ende sy weecken [7] daer henen/ ende seyden tot hem; Wie heeft u hier gebracht/ ende wat doet ghy alhier/ ende wat hebt ghy hier?

4 Ende hy seyde tot hen; Soo ende soo heeft Micha my gedaen: ende hy heeft my gehuert/ en ick ben hem tot eenen Priester.

5 Doe seyden sy tot hem; Vraegt doch [8] Godt: dat wy mogen weten/ of onse wech/ op welcken wy wandelen/ voorspoedich sal zijn.

6 Ende de Priester [9] seyde tot hen; Gaet in vrede: uwe wech/ welcken ghy sult henen trecken/ is [10] voor den HEERE.

7 Doe gingen die vijf mannen henen/ ende quamen tot [11] Laïs: ende sy sagen het volck/ het welcke was in 't midden derselver/ zijnde [12] gelegen in sekerheyt/ nae de wijse der Zidoniers/ stil ende [13] seker zijnde/ ende daer en was [14] geen [15] Erf-heere/

a Iud. 17.6. ende 21.25.
1 Siet cap. 17. op v.6. Dit was d'oorsake/ dat die van den stamme Dan hen selven moesten helpen: daer de stammen te vooren malcanderen bygestaen haddē/ om elck eenē van bequame ende genoechsame erffenisse te versorgen/ volgens het bevel van Mose/ Num.32.21/22/&c. Jos.22.2/3. en vov. cap.1.3.
2 T.w. Nochte door het lot/ by 't leven van Josua/ nochte naderhant/ door order van hooge Overheyt/ ofte hulpe der andere stammen. Hare erffenisse was hen onder Josua wel toegevallen/ maer al te kleyn. Siet Jos. 19.47. Alwaer in't korte verhaelt wort/ dat hier in't lange beschreven is.
3 And. van hare uyterste. D. beyds van hoogen ende van legē staet.
4 Siet vov.cap. 13. op v.2/25.
5 Siet cap.17.1/&c.
6 Siet vov. cap.17. 7/&c. het kan zijn/ dat sy nae by geherbergt zijnde (gelijck gemeenlick by sulcke Afgodts-huysen herbergen plegen te zijn/ vermits den toeloop der nieusgierige ende superstitieuse menschen) hem hebben hooren singen/ oft spreken/ niet als een Ephraimijt/ maer als een Jode/ in het Godts-huys van Micha.
7 Nae het huys van Micha.
8 Alsoo noemen sy de Afgoderije des valschen Ephods/ ende der beelden/ waer van de Levijt geseyt hadde/ ende van hen wel onthouden is. Siet ond. v.14. ende vov. cap 17. op v.5.
9 Na dat hy op sijne wijse de Afgoden gevraegt hadde.
10 Als oft hy seyde: de oogen des Heeren (gelijck de H. Schrift oock spreeckt) zijn open over u voornemen/ ende desen uwen tocht/ om dien te richten ende te segenen: de Heere draegt sorge daer voor. Aldus misbruyckt hy stoutelick des Heeren naem in sijn Afgodisch doen.
11 Siet ond. v.28.
12 Ofte/ bewoont. Verstaet/ dat de stadt Laïs gelegen was in eene veylige plaetse/ buyten allen perijckel van eenigen aenval ofte overval/ nae haerlieder eygen en de gemeene opinie. Andere duyden dit op de inwoonders/ waer van in de volgende woorden gesproken wort.
13 *Hebr.* vertrouwende, D. seker ende sorgeloos zijnde.
14 And. niemant die [hen] eenige schaemte, ofte/ schande, aendede. [oock niemant] die de regeringe erflick besat. Sommige duyden dit op het volck/ dat sy eene erfvrye Republijcke hadden.
15 *Hebr.* de regeringe, ofte/ het opperste gebiet, bedwanck, erflick besittēde: 'Tschijnt dat sy nu desen/ dan genen tot Regeerder hebben gebruyckt/ die de onderdanen niet heeft willen vertoornē/ maer in alles laten gewordē. Ofte oock wel sonder Regeerder mogen geweest zijn.

die [yemant] [16] om eenige sake schande aendede in dat lant; oock waren sy [17] verre van de Zidoniers/ ende [18] hadden niets te doen met eenigen mensche.

8 Ende sy quamen tot hare broederen te Zora ende te Esthaol / ende hare broederen seyden tot hen; Wat [segt] ghylieden?

9 Ende sy seyden/ Maeckt u op ende laet ons tot hen optrecken/ want wy hebben dat lant besien / en siet het is seer goet: soudet ghy dan [19] stille zijn? en weest niet luy om te trecken / dat ghy henen inkomet/ om dat lant in erflicke besittinge te nemē.

10 (Als ghy daer henen komt/ so sult ghy komen tot een sorgeloos volck / ende dat lant is [20] wijt van ruymte) want Godt heeft het in uwe hant gegeven: eene plaetse / alwaer geen gebreck en is van eenich dinck/ dat op der aerden is.

11 Doe reysden van daer uyt den geslachte der Daniten / van Zora ende van Esthaol/ ses hondert man/ aengegordet met krijchs-wapenen.

12 Ende sy togen op/ ende legerden hen by [21] Kiriath-Jearim / in Juda: daerom noemden sy dese plaetse / [b] [22] Machane-Dan/ tot op desen dach; Siet/ het is achter Kiriath-Jearim.

13 Ende van daer togen sy door nae 't geberchte Ephraims / ende sy quamen tot aen het huys van [23] Micha.

14 Doe [24] antwoordden de [25] vijf mannen/ die gegaen waren om het lant van Laïs te verspieden / ende seyden tot hare broederen; Weet ghylieden oock / dat in [26] die huysen een [27] Ephod is / ende [28] Teraphim/ ende een [29] gesneden / ende een gegoten beelt? so [30] weet nu/ wat u te doen zy.

15 [31] Doe weecken sy daer henen/ ende quamen aen het huys des [32] jongelincks/ des Levijten/ ten huyse van Micha: ende sy [33] vraechden hem nae [34] vrede.

16 Ende de ses hondert mannen/ die van de kinderen Dan waren / met hare krijchs-wapenen aengegordet / bleven staen aen de deure van de poorte.

17 Maer de vijf mannen/ die gegaen waren om het lant te verspieden / gingen op/ quamen daer henen in/ namen wech het [35] gesneden beelt / ende den Ephod/ ende de Teraphim/ ende het gegoten beelt: de Priester nu / die bleef staen aen de deure van de poorte/ met de ses hondert mannen/ die met krijchs-wapenen aengegordet waren.

18 Als [36] die nu ten huyse van Micha waren ingegaen / ende het gesneden beelt/ dē Ephod/ ende de Teraphim/ ende het gegoten beelt wechgenomen hadden/ so seyde de Priester tot hen; Wat doet ghylieden?

19 Ende sy seyden tot hem; Swijgt/ [37] legt uwe hant op uwen mont / ende gaet met ons/ ende zijt ons tot eenen vader/ ende tot eenen Priester: ist beter / dat ghy een Priester zijt voor eenes mans huys / ofte dat ghy Priester zijt voor eenen stam/ ende een geslachte in Israël? [38]

20 Doe wert het [39] herte des Priesters [40] vrolick/ ende hy nam den Ephod/ ende de Teraphim / ende het gesneden beelt: ende hy quam in 't midden des volcx.

21 Also keerden sy hen / ende togen voort: ende sy stelden de kinderkens / ende het vee/ ende de [41] bagagie [42] voor hen.

16 Die yemant om eenige misdaet / schaemte ofte schande de dorste aendoen: so dat een yeder dede wat hy wilde/ zijnde over sulcx hare sonden rijp ter straffe.
17 So dat sy hen niet konden te hulpe komen / als te verre nae 't Westen aen de Zee gelegen zijnde.
18 *Hebr.* sy hadden geen woort, sake, ofte/ niets met eē mensche: dat is/ noch verbont / noch handel/ noch wandel met yemanden / maer leefden voor hen selven in alle sorchloosheyt ende weelde.
19 Sonder yets hier toe te seggen/ ofte/ te doen/ hy der hant te nemen? *Hebr.* swijgen. Siet van het gebruyck sulcker woorden/ bov. 16,2. Exod. 14.14. 1. Reg. 22,3. Psal. 28. 1. met de aenteeck. aldaer.
20 *Hebr.* wijt van handen, ofte zijden. Siet dese maniere vā spreken/ Gen. 34. op v. 21.
21 Anders genoemt Kiriath-Baal. Siet Jos. 15. 60. Gelegen op eenen berch aen d' uyterste grenzen van Juda ende Dan/ tegen 't noordē.
b Iudic. 13. 25.
22 Dat is/ Het leger Dans. siet bov. 13. 25.
23 Siet bov. 17. 1.
24 D. Sy namen het woort / begosten te spreken. Alsoo wort dit woort oock elders gebruyckt. siet 1. Sam. 14. v. 29. 1. Reg. 1. 28. ende 13. 7. 2. Chron. 29. 31. Ezr. 10. 2. Jes. 14. 10. ende in het Nieuwe Testamēt/ Matth. 11. 25. ende 17. 4. ende 22. 1. ende 28. 5. Actor. 5. 8. ende 10. 47. eñ 15. 13. Apoc. 7. 13.
25 Siet bov. v. 2. &c.
26 D. in een van die huysen. Siet bov. c. 11. op v. 7.
27 Als bov. 17. 5.
28 Als bov. 17. 5.
29 Siet bov. 17. op v. 3.
30 D. beraetslaegt/ oft het niet goet zy/ dat wy dit alles met ons nemen / om te gebruycken ter plaetsen daer wy sullen comen / gelijck wy in onse voorgaende reyse Godt daer voor raet vraegden. Siet bov. v. 5.
31 Na dat sy beslote hadden / alle dese instrumenten der Afgoderye wech te nemen.
32 Van welcken capit. 17. 7.
33 Als hy uytgeeyscht / ofte / door de vijf mannen uytgeleydt was tot voor de poorte.
34 D. Nae sijnen welstant / of het hem noch wel ginck: siet Gen. 37. op v. 14. eñ Exod. 18. 7.
35 Van dit gesneden/ ende het ander gegotē beelt/ siet bov. 17. op v. 3.
36 T. w. De vijf mannen.
37 D. (als wy spreken) houdt uwen mont toe / bedwingt dien/ spreeckt niet tegen/ maeckt geen geruchte. Siet dese maniere van spreken Job 21. 5. ende 29. 9. ende 39. 37. Prov. 30. 32. Mich. 7. 16.
38 Sy willen seggen/ dat hy sijne conditie grootelicx sal verbeteren / ende over sulcx sich hebben te verblijden.
39 Een teecken/ dat hy een rechte buyck dienaer was/ dien 't om de wereltsche eere ende profijt te doen was.
40 *Hebr.* goet. Als bov. c. 16. 25.
41 Ofte/ tros: ofte oock het kostelijcke.
42 Op datse buyten perijckel mochtē zijn/ ende haerheden niet in den wege zijn/ of yemant van achteren op hen mochte aenvallen/ om het gestolene weder te halen.

22 Als sy nu verre van Michas huys gekomen waren/ so werden de mannen/ [43] zijnde in de huysen/ die by 't huys van Micha waren / by een geroepen / ende sy achterhaelden de kinderen Dan.

23 Ende sy riepen de kinderen Dan na; de welcke hare aengesichten omkeerden/ ende seyden tot Micha; wat is u/ dat ghy by een geroepen zijt?

24 Doe seyde hy; Ghylieden hebt mijne Goden/ die ick gemaeckt hadde / wechgenomen / mitsgaders den Priester / ende zijt wechgegaen; [44] wat heb ick nu meer? wat ist dan/ dat ghy tot my segt; Wat is u?

25 Maer de kinderen Dan seyden tot hem; Laet uwe stemme by ons niet hooren/ op dat niet misschien mannen [45] van bitteren gemoede op u aenvallen/ eñ ghy u [46] leven verlieset/ ende het leven uwes huyses.

26 Also gingen de kinderen Dan hares weegs: ende Micha / siende dat sy stercker waren dan hy/ so keerde hy om/ ende quam weder tot sijn huys.

27 [47] Sy dan namen / dat Micha gemaeckt hadde / ende den Priester / dien hy gehadt hadde / ende quamen tot Laïs / tot een [48] stil ende seker volck / ende sloegense [49] met de scherpte des sweerts: ende de stadt verbrandden sy met vyer.

28 Ende daer en was niemant diese verloste / want [50] sy was [51] verre van Zidon/ ende [52] sy en hadden niets met eenigen mensche te doen; ende [53] sy [lach] in het dal/ dat by [54] Beth-Rechob is: daerna herbouwden [55] sy de stadt / ende woonden daer in.

29 [c] Ende sy noemden den name der stadt Dan / nae den naem haers Vaders Dan / die den [56] Israël geboren was: hoewel de naem deser stadt te voorē Laïs was.

30 Ende de kinderen Dan richteden voor hen dat gesneden [57] beelt op: ende [58] Jonathan/ de sone Gersoms / des soons Manasses / hy / ende sijne sonen waren Priesters voor den stam der Daniten / tot den dach toe / dat het [59] lant gevanckelick is wechgevoert.

31 Also stelden sy onder hen het gesneden beelt van Micha / dat hy gemaeckt hadde/ alle de dagen / dat het huys Godts te [60] Silo was.

43 D. die by ende omtrent hem woonden / de gantsche naburschap wert met groot geroep vergadert.
44 Hy wil seggen/ als een verblindt Afgodendienaer; dat sy hem benomen hadden/ 't gene hem alder liefst was.
45 *Hebr.* bitter van ziele: D. welcker gemoet op u verbittert ofte bitteelick vertoornt zy: Alsoo 2. Sam. 17. 8. Somwylen beteeckent dese maniere van spreken/ bedroeft van geest. 1. Sam. 1. 10. Prov. 31. 5/ &c.
46 *Hebr.* uwe ziele vergadert, ende de ziele uwes huyses: dat is / ghy ende u huysgesin om het leven komet/ ofte/ stervet. Vergel. Psal. 26. op v. 9.
47 De Daniten.
48 *Hebr.* rustende, ofte/ stille zijnde, ende vertrouwende: als bov. v. 7.
49 *Hebr.* aen de mont des sweerts.
50 De stadt Laïs.
51 Oostwaert van Zidon afgelegē/ dichte by den berch Libanon / daer de twee fonteynen Ior ende Dan in een loopende/ de Jordane maken. Siet wijders Genes. 14. op v. 14. Jos. 19. op v. 47.
52 T. w. de inwoonders. Siet op v. 7.
53 De Stadt.
54 Verg. 2. Sam. 10. 6/ 8.
55 De Daniten.
c Ios. 19. 47.
56 D. Jacob. Siet Genes. 20. 6.
57 Siet bov. v. 14/ 17. ende cap. 17. 3.
58 Van welcken boven cap. 17. 7/ &c.
59 D. de inwoonders des lants: het welcke (als uyt het volgende vs wort afgenomen) geschiet is ten tijde als de Philistijnen Israel sloegen met eene seer groote nederlage/ ende de Arke des Heeren wech voerden. 1. Sam. 4. 2/ 10/ 11/ 17. Alsulcke groote nederlagen plegen vergeselschapt te zijn met wechvoeringe veler gevangenen.
60 Waer henen het huys Godes gebracht wert ten tijde van Josua. Jos. 18, 1. D' Arke/ van de Philistijnen wechgevoert ende weder gestiert zijnde / wert gebracht te Kiriath-Jearim / 1. Sam. 7. 1/ 2. ende alle Afgoden van Samuel afgeschaft. 1. Sam. 7. 3/ 4. waer onder sonder twijffel desen Afgodt Miche ende der Daniten mede geweest is. Daerna wert de Arke van David binnen Jerusalem gehaelt, 2. Sam. 6. 16/ 17.

Het xix. Capittel.

Een Levijt treckt van 't geberchte Ephraims nae Bethlehem/ om sijn by-wijf/ dat van hem gegaen was/ weder te halen/ v. 1/ &c. wort van haren vader vriendelick onthaelt ende op-gehouden tot op den vijfden dach / 3. Doe vertrock hy / ende quam te Gibea Benjamins/ 10. alwaer hy ten laetsten van een out man / zijnde van 't geberchte Ephraims/ wort geherbergt/ 16. Maer de lieden der stadt omcingelen 't huys / ende willen den Levijt grouwelick gewelt aendoen / die hen door noot sijn by-wijf overgeeft / dat sy tot doot toe misbruycken/ 22. Haer man voertse doot nae huys/ deyltse in twaelf stucken / ende sendt die rontom in de lantpalen Israels/ 28.

1 HEt geschiedde oock in die dagen/ [a] alsser [1] geen Koninck en was in Israël/ datter een Levijtisch man was/ verkeerende als vreemdelinck [2] aen de zijden van 't geberchte Ephraims / die sich eene vrouwe/ een [3] bywijf/ nam van [4] Bethlehem Juda.

a Iud. 17. 6. ende 18. 1. ende 21. 25.
1 D. Geene wettelicke hooge Overheyt/ ofte Regeerder / die de boosdoenders strafte. siet bov. 17. op v. 6. Hier uyt ontstonden mede de ongebondenheyt van des Levijten bywijf/ (die noch in Ephraim / noch in Juda gestraft wert) ende de gevolgde seer grouwelicke daet der inwoonderen van Gibea.
2 D. Aen eene der zijden. Siet bov. cap. 11. op v. 7.
3 Siet Genes. 22. op v. 24.
4 Siet Genes. 35. op v. 19. ende bov. cap. 12. op v. 8.

2 Maer ſijn bywijf hoereerde / [5] by hem zijnde / ende [6] tooch van hem wech nae haers vaders huys / tot Beth-Lehem Juda : ende ſy was aldaer [7] eenige dagen / [te weten] vier maenden.

3 Ende haer man maeckte ſich op / ende tooch haer na / om [8] nae haer herte te ſpreken / om haer weder te halen / ende ſijn jonge was by hem ende een paer ezelen : ende [9] ſy brachte hem in het huys hares vaders ; ende als de vader van de jonge vrouwe hem ſach / wert hy vrolick / over ſijne ontmoetinge.

4 Ende ſijn ſchoonvader / de vader van de jonge vrouwe / behieldt hem / dat hy drie dagen by hem bleef : ende ſy aten ende droncken / ende vernachteden aldaer.

5 Op den vierden dach nu geſchiedde 't / dat ſy des morgens vroech op waren / ende [10] hy opſtont om wech te trecken : doe ſeyde de vader van de jonge vrouwe tot ſijnen ſchoon-ſone ; [11] Sterckt u herte met eene bete broots / ende daerna ſult ghy-lieden wechtrecken.

6 So ſaten ſy neder / ende ſy beyde aten te ſamen / ende droncken : doe ſeyde de vader van de jonge vrouwe tot den man ; Verwillicht doch ende vernacht / ende laet u herte [12] vrolick zijn.

7 Maer de man ſtont op om wech te trecken : doe drong hem ſijn ſchoon-vader / dat hy aldaer [13] wederom vernachtede.

8 Als hy op den vijfden dach des morgens vroech op was om wech te trecken / ſo ſeyde de vader van de jonge vrouwe ; Sterckt doch u herte ; ende ſy vertoefden tot dat de dach ſich [14] neygde : ende ſy beyde aten [te ſamen].

9 Doe maeckte ſich de man op om wech te trecken / hy / ende ſijn bywijf / ende ſijn jonge : ende ſijn ſchoonvader / de vader van de jonge vrouwe / ſeyde ; Siet doch / de dach heeft afgenomen / dat het avont ſal worden / vernachtet doch / [15] ſiet de dach legert ſich / vernacht hier / ende laet u herte vrolick zijn / ende maeckt u morgen vroech op uwes weegs / ende gaet nae uwe [16] tente.

10 Doch de man en wilde niet vernachten / maer ſtont op / ende trock wech / ende quam tot tegen over Jebus / (de welcke is [17] Jeruſalem) eñ met hem het paer [18] geſadelde ezelẽ ; oock was ſijn bywijf met hem.

11 Als ſy nu by Jebus waren / ſo was de dach ſeer gedaelt : ende de jonge ſeyde tot ſijnen heere ; Treckt doch voort / ende laet ons in deſe ſtadt der [19] Jebuſiten wijcken / ende daer in vernachten.

12 Maer ſijn heer ſeyde tot hem ; Wy en ſullen herwaerts niet wijcken tot [20] een vreemde ſtadt / die niet en is van de kinderen Iſraëls : maer wy ſullen voorttrecken tot Gibea toe.

13 Voorts ſeyde hy tot ſijnen jongen ; Gaet voort / dat wy tot eene van die plaetſen naederen / ende te [21] Gibea / ofte te Rama vernachten.

14 Alſo togen ſy voort ende wandelden : ende de Sonne ginck hen onder by Gibea / dewelcke [22] Benjamins is.

15 Eñ ſy weecken daer henen / dat ſy inquamen om in Gibea te vernachten : doe hy nu inquam ſat hy neder in eene ſtrate der ſtadt / want daer en was niemant / dieſe in

5 Ofte / tegens hem: D. tegen de trouwe des houwelijcx / die ſy hem beloofſt hadde / bedreef ſy overſpel met anderen. Want of wel de bywijven in 't oude Teſtament van alſulcke eere ende weerdicheyt niet en waren / als de opperſte vrouwen ende moeders des huys-geſins / ſo waren ſy nochtans echte vrouwen / ende hare kinderen echte kinderen. Siet ond. cap. 20. 4.
6 Uyt vreeſe haers mans / ofte uyt afkeer / dien ſy van hem genomen hadde.
7 And. Een jaer [eñ] vier maenden. Ofte / de dagen van vier maenden. D. vier volle maenden. *Hebr.* dagen, vier maenden.
8 Ofte / tot, op, aen, haer herte te ſpreken. D. om met lieflicke redenen / die haer herte mochten raken / tot bekeeringe ende wederkomſte haer te bewegen : willende liever met haer verſoenen / als haer verlaten / indien 't doenlick ware. Siet van deſe maniere van ſpreken / Gen. 34. op v. 3.
9 Sijn bywijf.
10 De Levijt.
11 D. ontbijt eerſt wat / ende treckt dan wech. Siet Gen. 18. op v. 5. ende 1. Reg. 13. 7.
12 *Hebr.* goet. D. vrolick / goeder dingen. Siet bov. 16. op v. 25. alſoo ond. v. 9 / 22.
13 *Hebr.* wederkeerde ende aldaer vernachtede.
14 D. Tot dat de Sonne begoſt te dalen / ende het vaſt nae den avont ginck.
15 *Hebr.* Siet het legeren des daechs, D. de dach leght ſich / gaet nae 't eynde : ofte / ontrent deſen tijt van den dach plegen de reyſende liedẽ haer te legeren / ende ghy (wil hy ſeggen) ſoudt nu beginnen te reyſen. And. Legert u heden, ofte / deſen dach : dat is / laet uwe legerſtede heden noch hier zijn.
16 D. nae de plaetſe uwer woonınge.
17 Naderhant alſoo genoemt / te deſer tijt by de Jebuſiten bewoont. Siet de twee volgende verſen / ende Joſ. 15. 63. 2. Sam. 5. 6.
18 Ofte / opgebonden, ende voorts beladen / als af te nemen uyt v. 19.
19 Siet Gen. 10. op v. 16.
20 *Hebr.* ſtadt eenes vreemden: dat is / eenige ſtadt der heydenen / die van Godt ende ſijn volck vervreemt waren. Hier uyt wort afgenomẽ / dat Jeruſalem ten tijde / als dit gebeurt is / niet was bewoont van de Iſraeliten / ofte immers niet alſoo / datſe der ſtadt machtich waren. Vergel. Joſ. 15. 63. ende bov. 1. 1. op v. 8 / 21. ende 2. Sam. 5. op v. 6. 'T kan zijn / dat de Iſraeliten nu ende van Godt vertoornende / ſoo wel Jeruſalem als andere plaetſen gantſch weder verloren hebben : hoewelſe hen van den Heere erſtick was gegeven / ende van hem verkoren / om aldaer ſijnen name te ſetten : gelijck naderhant geſchiet is / ten tijde van David / Salomo / &c.
21 Deſe beyde ſteden waren op bergen niet verre van Jeruſalem noordwaert gelegen / op den wech nae 't geberchte Ephraims / alwaer deſe Levijt te dier tijt woonde : Siet v. 1.
22 D. Den ſtam Benjamins toebehoorende / ende daer in gelegen.

huys [23] nam om te vernachten.

16 Ende ſiet / een out man quam van ſijn werck van 't velt in den avont ; welcke man oock was van [24] 't geberchte Ephraims / doch als vreemdelinck verkeerende te Gibea : maer de lieden [25] deſer plaetſe waren [26] kinderen van Jemini.

17 Als [27] hy nu ſijne oogen ophief / ſo ſach hy [28] dien reyſenden man op der ſtadt-ſtrate : eñ de oude man ſeyde ; Waer treckt ghy henen / ende van waer komt ghy ?

18 Ende hy ſeyde tot hem ; Wy trecken door van Beth-lehem Juda tot aen de zijden van 't geberchte Ephraims / van waer ick ben : ende ick was nae Beth-lehem Juda getogen / maer ick trecke [nu] nae het [29] huys des HEEREN ; ende daer is niemant / die my in huys neemt.

19 Daer doch onſe ezelen / ſoo wel ſtroo als voeder hebben / ende oock broot ende wijn [30] is voor my / ende voor uwe [31] dienſtmaecht ende voor den jongen / [die] by uwe [32] knechten is : daer en is [33] geens dincks gebreck.

20 Doe ſeyde de oude man ; Vrede zy u ; [34] al wat u ontbreeckt / is doch by my : alleenlick en vernachtet niet op de ſtrate.

21 Ende hy bracht hem in ſijn huys / ende gaf den ezelen voeder : ende hare [35] voeten gewaſſchen hebbende ſo aten ende droncken ſy.

22 Doe ſy nu haer herte vrolick maeckten / ſiet ſo omringden de mannen van die ſtadt / [b] (mannen / die [36] Belials kinderen waren) het huys / kloppende op de deure : ende ſy ſpraken tot den ouden man / den heere des huyſes / ſeggende ; Brengt den man / die in u huys gekomen is / uyt / op dat wy hem [37] bekennen.

23 Ende de man / de heere des huyſes / ginck tot hen uyt / ende ſeyde tot hen ; Niet / mijne [38] broeders / en doet doch ſoo qualick niet : nadien deſe man in mijn [39] huys gekomen is / ſo en doet ſulcke [40] dwaeſheyt niet.

24 Siet / mijne dochter / die maecht is / ende [41] ſijn bywijf / die ſal ick nu uytbrengen / [42] dat ghy die ſchendet / ende haer doet / dat [43] goet is in uwe oogen : maer aen deſen man en doet ſulcken [44] dwaſen dinck niet.

25 Maer de mannen en wilden nae hem niet hooren ; doe greep de [45] man ſijn bywijf / ende brachtſe uyt tot hen daer buyten : ende ſy [46] bekenden haer / ende [47] waren met haer beſich den gantſchen nacht tot aen den morgen / ende lietenſe gaen als de dageraet opreeſ :

26 Ende deſe vrouwe quam tegen het aenbreken des morgenſtonts / eñ [48] viel neder voor de deure van des mans huys / daer haer [49] heer in was / [50] tot dat het licht wert.

27 Als nu haer heer des morgens opſtont / ende de deuren des huyſes op dede / ende uytginck om ſijns weegs te gaen / ſiet ſo lach de vrouwe / ſijn bywijf / aen de deure des huyſes / ende hare handẽ op den dorpel.

28 Ende hy ſeyde tot haer ; Staet op / ende laet ons trecken / maer niemant [51] en antwoordde : doe [52] nam hy haer op den ezel ; ende de man maeckte ſich op / ende tooch nae ſijne plaetſe.

29 Als hy nu in ſijn huys quam / ſo nam hy een mes / ende greep ſijn bywijf / ende [53] deyldeſe met [54] hare beenderen in twaelf ſtucken : ende hy ſondtſe in alle [55] lantpalen Iſraëls.

30 Ende het geſchiedde / dat al / wie 't

ſach /

23 *Hebr.* vergaderde, verſamelde, ofte / (alſmen ſeyt) op nam / innam : alſoo ond. v. 18. ſiet wijders van 't gebruyck des Hebr. woorts / Pſal. 26. op v. 9.
24 Alwaer deſe Levijt als vreemdelinck ſich onthielt / bov. v. 1.
25 T. w. Gibea.
26 D. Van den ſtam Benjamins. Siet Geneſ. 35. 18. ende 2. Sam. 16. 11 / &c. ende bov. 3. 15.
27 D' oude man.
28 Den Levijt.
29 Zijnde te dier tijt te Silo / in Benjamin / niet verre van Ephraims geberchte : als afgenomen wort uyt Joſu. 18. 1. bov. 18. 31. 1. Sam. 1. 3.
30 Verſt. By ons / dat wy voor ons tot de reyſe hebben mede genomen. Ofte aldus: ende oock broot ende wijn by uwe knechten is, voor my, ende voor uwe dienſtmaecht , ende voor den jongen.
31 Hy verſtaet ſijn bywijf.
32 D. by ons / my ende mijn bywijf.
33 Behalven logijs.
34 *Hebr.* Al u gebreck op, by, ofte / over my: dat is / al wat u ſoude mogen ontbreken zy / ofte / ligge op my / ofte / neem ick op ofte over my / ofte / is by my.
35 Siet Geneſ. 18. op v. 4.
b Geneſ. 19. 4, &c. Hoſ. 9. 9. ende 10. 9.
36 Siet Deut. 13. op v. 13.
37 Siet Geneſ. 19. op v. 5.
38 Siet Geneſ. 19. op v. 7.
39 Siet Geneſ. 19. op v. 8.
40 Siet Geneſ. 34. op v. 7.
41 Des Levijts.
42 Vergel. Deſe leelicke onbedachtheyt met Gen. 19. op v. 8.
43 D. Nae u goetduncken / ofte believen. Siet oock Gen. 19. op v. 8.
44 *Hebr.* eene ſake, ofte / dinck , ofte / ſtuck deſer dwaeſheyt.
45 De Levijt.
46 Siet Gen. 4. op v. 1.
47 Ofte / miſhandelden haer.
48 *Hebr.* viel, ofte / lach daer. Dat is / gevallen zijnde lach daer. Siet van ſulcken gebruyck ſommiger woorden Gen. 12. op v. 15.
49 Verſt. harẽ man. Siet Geneſ. 18. 12. ende 1. Pet. 3. 6.
50 *Hebr.* tot aen het licht.
51 Want ſy doot was. Siet cap. 20. 5.
52 D. Hy namſe en de leydeſe op den eenẽ ezel. Vergel. bov. op v. 26.
53 *Hebr.* als ofmen ſeyde : ſtucktеſe in twaelf ſtucken, deeldeſe in twaelf deelen.
54 Ofte / door hare beenderen : dat is / het lichaem in de t'ſamen voeginge der beenderen doorſnijdende.
55 Dewijle geẽ Coninck (dat is / wettelicke hooge Overicheyt) te dier tijt in Iſrael en was / aen welcken hy de klachte mochte doen: bov. v. 1. Deſe daet en is geenſins te prijſen / want het was ſchandelick alſoo te handelen met het doode lichaem ſijns wijfs.

sach/seyde; Sulcx en is niet geschiet/noch te gesien/van dien dage af/dat de kinderen Israëls uyt Egyptenlant zijn opgetogen/ tot op desen dach: legget u [56] [herte] daer op/ [57] gevet raet ende [58] sprekeet.

56 Het woort/ herte, is hier ingevoegt uyt 1. Sam. 25. 25. alwaer dieergelijcke maniere van spreken vol gevonden wort. De sin is/ neemt dit ter herten. Men soudet anders slechtlick aldus mogen nemen: lecht u daer op. Gelijck wy in onse tale oock alsoo spreken. 57 Ofte/ neemt raet, beradet u. 58 T.w. Met malkanderen/ ofte/ spreket/ wat u hier van dunckt/ watmen behoort te doen/ om sulcken quaet uyt Israel wech te doen/ als ond. cap. 20. 13.

Het xx. Capittel.

De kinderen Israels versamelen eendrachtelick te Mizpa/ende nemen kennisse van't feyt aen des Levijten bywijf begaē/v. 1/&c. stellen op alles order/ ende senden mannen aen den stam Benjamins/ om de autheuren van dit feyt te mogen hebbē ende straffen/ maer krijgen geen gehoor/ 8. dies sy op Godts antwoort tegens hen optrecken/ende worden tweemael geslagen/18. Daerna verootmoedigt zijnde/ ende klaerder bescheyt door den Hoogen-Priester Pinehas van Godt bekomen hebbende/ trecken noch eens op/ ende slaen die van Benjamin alsoo/ dat sy den gantschen stam/ vrouwen ende mannen/ uytroeyen/ ende alle steden verbranden/ blijvende alleen over/ ses hondert man/ die ontvloden/ 26.

1 Doe togen [1] alle kinderen Israëls uyt/ ende de vergaderinge versamelde haer/ [2] als een eenich man: van [3] Dan af/ tot aen Berseba toe/ ooc het [4] lant Gileads; tot den [5] HEERE te [6] Mizpa.

2 Ende [uyt] de [7] hoecken des gantschen volcx stelden sich alle de stammen Israëls in de vergaderinge van Godts volck; vierhondert duysent man te voete/ die het [8] sweert uyttrocken.

3 (De kinderen Benjamins nu [9] hoorden/ dat de kinderen Israëls opgetogen waren nae Mizpa) ende de kinderen Israëls [10] seyden; Spreeckt/ [11] hoe is dit quaet geschiet?

4 Doe [12] antwoordde de Levitische man/ de [13] man van de vrouwe/ die [14] gedoodt was/ende seyde: Ick quam met mijn bywijf tot Gibea/ de welcke Benjamins is/ om te vernachten.

5 Ende de burgers van Gibea maeckten sich tegen my op/ ende omringden [15] tegen my het huys by nachte: sy [16] dachten my te dooden/ ende mijn bywijf hebben sy geschendt/ dat sy gestorven is.

6 Doe greep ick mijn bywijf/ ende [17] deyldese/ ende sondtse in 't gantsche lant der erffenisse Israëls: om dat [18] sy een schendelicke daet ende [19] dwaesheyt in Israël gedaen hadden.

7 Siet/ ghy alle zijt [20] kinderē Israëls/ geeft hier voor ulieden woort ende raet.

8 Doe maeckte sich al't volck op/ als een eenich man/ seggende: Wy en sullen [21] niet gaen/ een yeder nae sijne tente/ noch te wijcken/ een yeder nae sijn huys:

9 Maer nu/ dit is de sake/ die wy aen Gibea sullen doen: Tegen haer [22] by 't lot.

10 Ende wy sullen tien mannen nemen van hondert/ van alle stammen Israëls/ ende hondert van duysent/ ende duysent van tien duysent/ om teerkost te nemē voor het [23] volck/ op dat sy komende te [24] Geba Benjamins/ [haer] doen nae alle de dwaesheyt/ die sy in Israël gedaen heeft.

11 Also werden alle mannen Israëls versamelt tot dese stadt/ [25] verbonden als een eenich man.

12 Ende de stammen Israëls sonden mannen door den [26] gantschen stam van Benjamin/ seggende: Wat voor een quaet is dit/ dat onder ulieden geschiet is?

13 So geeft nu [27] die mannen/ die [a] kinderen [28] Belials/ die te Gibea zijn/ dat wijse dooden/ ende het quaet uyt Israël wechdoen: [b] doch de [kinderen] Benjamins en [29] wilden niet hooren nae de stemme harer broederen/ der kinderen Israëls.

14 Maer de kinderen Benjamins versamelden sich uyt de steden nae Gibea: om uyt te trecken ten strijde tegen de kinderen Israëls.

15 Ende de kinderen Benjamins werden te dien dage getelt uyt de steden/ [30] ses ende twintich duysent mannen/ die het [31] sweert uyttrocken/ behalven dat de inwoonders van Gibea getelt werden/ seven hondert uytgelesene mannen.

16 Onder al dit volck waren sevenhondert uytgelesene mannē/ welcke [c] slincx [32] waren: [33] dese alle slingerden met eenen steē op een hayr/ [34] dat het hen niet en miste.

17 Ende de mannen Israëls werden getelt/ behalven Benjamin/ vierhondert duysent mannen/ die het sweert uyttrocken: dese alle waren mannen van oorloge.

18 Ende de kinderen Israëls maeckten sich op; ende togen opwaerts ten [35] huyse Godes/ ende [36] vraegden Godt/ ende seyden; [37] Wie sal onder ons voor eerst optrecken ten strijde tegen de kinderen Benjamins? Ende de HEERE seyde; Juda voor eerst.

19 Also maeckten sich de kinderen Israëls in den morgenstont op/ ende legerden sich tegen Gibea.

20 Ende de mannen Israëls togen uyt ten strijde tegē Benjamin: voorts [38] schickten de mannen Israëls den strijt tegen hen by Gibea.

21 Doe togen de kinderen Benjamins uyt van Gibea: ende sy [39] vernielden ter aerden op dien dach van Israël twee ende twintich duysent man.

22 Doch het volck [40] versterckte sich/ [te weten] de mannen Israëls: ende sy [41] beschickten den strijt wederom ter plaetse/ daer sy [dien] des voorigen daegs geschickt hadden.

23 Ende de kinderen Israëls togen op/ ende weenden voor het [42] aengesichte des HEEREN tot op den avont/ ende vraegden den HEERE/ seggende: Sal [43] ick [44] weder genaken ten strijde tegen de kinderen Benjamins/ [45] mijns broeders? ende de HEERE seyde; Treckt tegens hem op.

24 So naederden de kinderen Israëls tot de kinderen Benjamins/ des anderen daegs.

25 Ende die van Benjamin trocken uyt hen te gemoete/ uyt Gibea/ op den tweeden dach/ ende [46] velden van de kinderen Israëls noch achtien duysent man neder ter aerden: [47] alle die/ trocken het sweert uyt.

26 Doe togen alle kinderen Israëls/

1 Uytgesondert de Benjaminiten. Siet v. 12/13/&c.
2 D. met sonderlinge eendracht ende gewillicheyt/ onbeswaert: alsoo ond. vss. 8/11, eñ 1. Sam. 11. 7. 2. Sam. 19. 14. Ezr. 3. 1. Nehem. 8. 2/&c.
3 De stadt Dan was de Noorder/ eñ Berseba de Suyder lantpale van Canaan. Siet 1. Reg. 4. op v. 25.
4 D. De Israelitē/ die daer woonden/ in het Oosten over de Jordane/ te weten/ Ruben/ Gad/ ende de halve stam van Manasse, siet Num. cap. 32.
5 Om hem te biddē/ ende voorts te Silo raet te vragen.
6 Gelegen in Benjamin/ Josu. 18. 26. Westwaert van Silo/ mede nae uytwijsen der Caerten. Eene plaetse/ bequaem tot eenen lantdach/ als zijnde vast/ nae de lengte/ in 't midden van Canaan gelegen. Siet 1. Sam. 7. vss. 5/16. ende 10. 17/&c. 2. Reg. 25. 22/&c. Jerem. 40. 7/&c. eñ 41. 1/&c. Sommige meynen/ dat hier eene besondere plaetse zy verordineert geweest/ tot gemeene gebeden/ ende oeffeninge der Godtsalicheyt/ als eene Synagoge/ diergelijcke meer geweest zijn/ hoewel de Ceremoniale Godtsdienst/ van offerhanden te doen/ &c. geschieden moeste te Silo/ daer de Tabernakel ende Arcke waren. Van andere plaetsen/ hebbende den selven naem/ siet vov. c. 10. op v. 17.
7 D. van alle/ oock d' uyterste/ quartieren. And. Alle hoofden des volcx: verstaende/ dat die de hoecken des volcx genoemt worden by gelijckenisse/ als zijnde de voornaemste/ ende de vasticheyt des volcx/ gelijck de hoecken in een huys. 8 Siet vov. c. 8. op v. 10. 9 Maer en verschenen niet mede te Mizpa. 10 Verst. tot den Levijt/ wiens bywijf ter doot toe mishandelt was/ ende die hier tegenwoordich was/ als oock/ vermoedelick/ sijn jonge/ die by hem geweest was. 11 Sy en willen niet resolveren/ nochte by der hant nemen/ sonder eerst de sake wel ondersocht ende overwogen te hebben. 12 D. Oorlof hebbende om te spreken/ so nam hy het woort/ ende verhaelde de gantsche sake. 13 Hoewel de vrouwe sijn bywijf was/ werden sy nochtans voor echte lieden gehouden. Siet c. 18. op v. 14. Siet c. 19. op v. 2. 14 D. alsoo mishandelt/ datse daer van gestorven was/ als in 't volgende verhaelt wort. 15 Om my grouwelick te misbruycken. 16 T.w. Indien ick haer grouwelicke moetwillicheyt niet soude hebben willen gehoorsamen: ende ick hadde liever te sterven/ als sulcx te doen. 17 T.w. in twaelf stucken/ vov. c. 19. 29. 18 Die van Gibea. 19 Siet Gen. 34. op v. 7. Alsoo ond. v. 10. 20 Dien het geensins (als zijnde Godes volck ende bontgenooten) betaemt sulcken grouwel ongestraft te laten. 21 Verst. Ten zy wy eerst sullen hebben gedaen/ 't gene in 't volgende verhaelt wort. 22 Om uyt te loten/ wie het leger met proviande versorgen/ ende wie strijden sal. 23 Dat strijden sal. 24 In 't voorgaende vs/ ende voorgaens in dese historie genoemt, Gibea, dat is/ den inwoonderen van Gibea doen/ na haer verdienste.

25 *Hebr.* gesellen, vergeselschapt, t'samengevoecht.
26 *Hebr.* door alle stammen, dat is/ de duysenden/ daer in de stam Benjamins (gelijck andere) was afgedeelt.
27 Die aen desen grouwel schuldich zijn.
a Iudic. 19. 22.
28 Als vov. cap. 19. 22. Siet Deut. 13. op v. 13.
b Hose. 9. 9. ende 10. 9.
29 Makende sich alsoo schuldich aen die grouwelicke daet der inwoonderē van Gibea.
30 Van dit getal zijn vijf ende twintich duysent ende een hondert gebleven/ v. 35. De overige negenhondert mogen gelaten zijn tot besettinge der steden/ by de bagagie/ ende om proviande te beschicken. Dese zijn na den slach in de steden alle omgebracht/ v. 48. Seshondert (minder als die van Gibea alleen buyten d'andere uytmaeckten) zijn ontkomen ende overgebleven v. 47.
31 Siet cap. 8. op v. 10. eñ ond. v. 17/ 46.
c Iudic. 3. 15.
32 *Hebr.* versloten aen hare rechterhant, ofte/ welcker rechterhant versloten was. Siet vov. cap. 3. op v. 15.
33 Ofte/ een yeder van dese slingerde met eenen steen, &c.
34 *Hebr.* ende en deden (den steen) niet missen, ofte/ feylen, afdwalen, te weten/ van oock een hayr te treffen. In 't Hebr. woort hier gebruyckt het selve woort/ dat over al sondigen, doē sondigen, beteeckent: om dat de sonde/ eene missinge/ feyl/ ofte/ afdwalinge is van Godes wet/ wanneer yets daer mede niet over een komt/ ofte (als d' Apostel Johannes seyt/ in den 1. Brief cap. 3. 4.) onwetticheyt, ofte/ onwetlickheyt is. Vergel. Job 5. op v. 24.
35 Zijnde te Silo/ oostwaert van Mizpa/ ende niet verre van Gibea gelegen. Siet vov. c. 19. op v. 18. *Hebr.* Beth El, dat is/ huys Godes. Siet ond. op v. 26.
36 siet vov. 1. op v. 1.
37 Niet bekommert zijnde om de rechtveerdicheyt deses krijchs/ nochte om de victorie/ die sy nochtans (hoe wel veel stercker zijnde als Benjamin) vā Godt behoorden te begeeren ende te verwachten/ so vragen sy alleenlick nae d'ordre des strijdts/ waer in sy schijnen niet so wel eens gewacest te zijn. Vergel. vov. c. 1. 1.
38 D. Sy stelden hen in ordre om te strijdē/ sy stelden haren slachorder.
39 *Hebr.* sy verdorven: alsoo ond. v. 25/ 35/ 42. Het Hebr. woort dient tot verswaringe van het dooden/ als ofmen seyde/ gantsch ende al verdoen, vernielen. Siet Ezech. 9. 6/8. 40 D. Sy grepen moet/ ende vermaenden sich/ niettegenstaende dese nederlage. 41 *Hebr.* Sy voeren voort, ofte/ deden toe, den strijdt te schicken. 42 D. In de Tente der t'samenkomste/ daer de Arcke des verbonts was, een sichtbaer teecken van Godts tegenwoordicheyt ende genade. Siet ond. v. 26/ 27. ende Levit. 1. op v. 3. 43 Israel: alsoo ond. v. 28. 44 *Hebr.* sal ick toedoen, ofte/ voortvaren, te genaken. 45 Het schijnt/ dat sy/ vermits de geledene nederlage/ twijfelen/ of het Gode aengenaem zy/ dat sy aldus tegen hare broederen krijgen: sonder te vragen nae d' uytkomste ofte victorie. 46 *Hebr.* verdorven. 47 D. Dese alle waren strijtbare mannen. Siet v. 17. ende 15.

ende al 't volck op / eñ quamen ten [48] huyse Godes / ende weenden / ende bleven aldaer voor het aengesichte des HEEREN / ende vasteden dien dach tot op den avont: eñ sy offerden brant-offeren eñ danck-offeren voor het aengesichte des HEEREN.

27 Ende de kinderen Israëls vraechden den HEERE / want [49] aldaer was de Arke des verbonts Godts in die dagen /

28 Ende [50] Pinehas / de soon Eleazars / des soons Aarons / [51] stont voor [52] syn aengesichte in die dagen / seggende; Sal ick [53] noch meer uyttrecken ten stryde tegen de kinderen Benjamins / myns broeders / of sal ick ophouden? Ende de HEERE seyde; Treckt op / want morgen sal ick [54] hem in uwe hant geven.

29 Doe bestelde Israël [d] achterlagen op Gibea rontom.

30 Ende de kinderen Israëls togen op / aen den derden dach / tegen de kinderen Benjamins: ende sy schickten [den stryt] op Gibea / als op de andere malen.

31 Doe togen de kinderen Benjamins uyt / [55] den volcke te gemoete / [ende] werden van de stadt afgetrocken: ende sy begonnen te slaen van het volck / [56] [ende] te doorsteken / gelyck d' andere malen / op de straten / waer van d' eene opgaet nae het [57] huys Godts / ende d' andere nae Gibea / in 't velt / omtrent dertich man van Israël.

32 Doe seyden de kinderen Benjamins; Sy zyn voor ons aengesichte geslagen / als te voren: maer de kinderẽ Israëls seyden; Laet ons vlieden / ende [58] hem van de stadt aftrecken nae de straten.

33 Doe maeckten sich alle mannen Israëls op uyt hare plaetsen / ende schickten [den stryt] te [59] Baal Thamar: oock brack Israëls achterlage op uyt hare plaetse / [60] na de ontblootinge van [61] Geba.

34 Ende tien duysent uytgelesene mannen van gantsch Israël quamen van [62] tegen over Gibea / ende de stryt wert swaer: doch [63] sy en wisten niet / dat het quaet hen [64] treffen soude.

35 Doe sloech de HEERE Benjamin voor Israëls aengesichte / dat de kinderen Israëls op dien dach van Benjamin [65] vernielden / vyf ende twintich duysent ende hondert mannen: alle die [66] trocken het sweert uyt.

36 Ende de kinderen Benjamins sagen / dat sy geslagen waren: want de mannen Israëls gaven den Benjaminitẽ plaetse / om dat sy vertrouwden op de achterlage / die sy tegen Gibea gestelt hadden.

37 Eñ de achterlage haestede / eñ [67] brack voorwaerts nae Gibea toe: ja de achterlage [68] trock recht door / eñ sloech de gantsche [69] stadt met de [70] scherpte des sweerts.

38 Ende de mannen Israëls hadden eenen bestemden tyt met de achterlage: wanneer sy [71] eene groote verheffinge van roock van de stadt souden doen opgaen [72].

39 [73] So keerden sich de mannen Israëls om in den stryt: ende Benjamin hadde begost te slaen [74] [ende] te doorsteken van de mannen Israëls omtrent dertich man / want [75] sy seyden; Immers is [76] hy [77] sekerlick voor ons aengesichte geslagen / als in den voorigen stryt.

48 *Hebr.* Beth-el, dat is / Godts-huys, gelyck het van de meeste oversetters in dese Historie wort vertaelt. Dit is oock de naem van de vermaerde plaetse Beth-El. (siet Gen. 28. 19.) Ende om dat in het volgende versken geseyt wort / dat aldaer de Arke des verbonts te dier tyt was / nemẽ sommige daer uyt af / datse te Bethel / ende niet te Silo (in dese Historie nergens genoemt / als ond. cap. 21. 12 / 19 / 21.) geweest zy: om dat het woordeken / aldaer, soo wel niet en schynt te passen / alsser geene plaetse te voren genoemt soude zyn. Doch was Bethel so verre Oostwaert van Gibea (nae uytwysen der beste Caerten) gelegen / dat het gantsche volck seer qualick so haest derwaerts trecken ende wederkeeren koste: maer Silo was dichte by Gibea. De aendachtige leser sal hier van konnen oordeelen. Siet bov. c. 19. op v. 18. ende ond. cap. 21. 12.
49 In Godts huys / te Silo: andere verstaen Bethel. Siet d' aenteeck. op het voorgaende vs.
50 Siet bov. c. 17. op v. 1.
51 D. diende als Hooge-priester. siet Deut. 10. 8. ende 18. 5 / &c.
52 Des Heeren, ofte / voor haer. T. w. de Arke des verbonts.
53 *Hebr.* sal ick (naemlick Israel) noch. ofte / voortaen, toedoen, ofte / voortvaren, uyt te trecken.
54 Benjamin.
d Iosu. 8. 4.
55 Israel.
56 *Hebr.* doorgestekene, ofte / die doorsteken, ofte / ter doot verwondt, ofte / doorgesteken waren.
57 Ofte / Bethel.
58 Benjamin.
59 Westwaert van Gibea gelegen / nae uytwysen der Caerten.
60 D. Na dat de stadt van het kryghsvolck / dat nu van de selve was afgetrockẽ / ontbloot was. And. uyt de beemden, wiesen, mieden, weyden.
61 D. Gibea / als bov. v. 10.
62 Om sich te houden tusschen de stadt ende het kryghsvolck / op dat sy niet weder in de stadt mochten geraken.
63 Die van Benjamin.
64 Ofte / raken soude: ofte / dat het quaet hen was nakende: alsoo ond. v. 41.
65 *Hebr.* verdorven: als bov. vss. 21 / 25. Hoe dit zy toegegaẽ / wort in 't volgende particulierlick verhaelt.
66 Siet cap. 8. op v. 10. eñ bov. v. 17. ende ond. v. 46.
67 Ofte / viel aen, brack door.
68 Ofte / trock. T. w. het byhebbende volck tot sich / om door te dringen in de stadt. Vergel. bov. c. 4. op v. 6. And. Maeckte een treckende geluyt, blies langsaem, treckende. T. w. met de basuyne: als Exod. 19. 13. Jos. 6. 5.
69 D. Alle / die in de stadt gevonden werden.
70 *Hebr.* aen den mont des sweerts.
71 *Hebr.* souden vermenichvuldigen eene verheffinge des roocks te doen opgaen van de stadt.
72 Dat alsdan die van Israel sich wenden / ende den Benjaminiten aenvallen souden / want het soude een teecken zyn dat de stadt was ingenomen.
73 Als vluchtige / om die van Benjamin van de stadt te trecken: als boven voor af verhaelt is / v. 31.
74 *Hebr.* Doorgestekene: als v. 31.
75 Die van Benjamin.
76 T. w. Israel.
77 *Hebr.* geslagen zijnde, is hy geslagen.

40 Doe begost de [78] verheffinge op te gaen van de stadt / [als] een pilaer van roock: Als nu Benjamin achter sich omsach / siet / so ginck de [79] brant der stadt op nae den [80] Hemel.

41 Ende de mannen Israëls keerden sich om / ende de mannen Benjamins werden verbaest: want sy sagen / dat het [81] quaet hen treffen soude.

42 So wendden sy sich voor het aengesichte der mannẽ van Israël nae den wech der woestyne; maer de [82] stryt [83] kleefdese aen / ende die uyt de steden / [84] vernieldense in 't midden van haer.

43 Sy omringden [85] Benjamin / sy vervolgden hem / sy vertraden hem [86] gemackelick; tot voor [87] Gibea / tegen der Sonnen opganck.

44 Ende daer vielen van Benjamin achtien duysent mannen: dese alle waren strydtbare mannen.

45 Doe keerden sy hen / eñ vloden nae de woestyne / tot den rotzsteen van [88] Rimmon; maer [89] sy deden eene nalesinge onder hen op de straten / van vyf duysent man: voorts [90] cleefden syse achter aen tot aen Gideom / ende sloegen van hen twee duysent man.

46 Also waren alle / die op dien dach van Benjamin vielen / [91] vyf ende twintich duysent mannen / die het sweert uyttrocken: alle die waren strydtbare mannen.

47 Doch ses hondert mannen keerden sich / ende vloden nae de woestyne / tot den [e] rotzsteen van Rimmon / ende bleven in den rotzsteen van Rimmon / vier maenden.

48 Ende de mannen Israëls keerden weder tot de [92] kinderen Benjamins / ende sloegense [93] met de scherpte des sweerts / [94] die van de geheele stadt tot de beesten toe / ja al wat gevonden wert: oock [95] setteden sy alle steden / die gevonden werden / in 't vyer.

78 Waer van bov. v. 38.
79 *Hebr.* de gantsche verteeringe, dat is / de brandt / waer door de gantsche stadt verteert wert.
80 D. in de lucht.
81 Als bov. v. 34.
82 D. de stryders.
83 D. achterhaeldese / trosse evenwel, als v. 45.
84 *Hebr.* verdorvense in haer midden: D. omringende hen van alle kanten / sloegen syse / als volgt.
85 D. De mannen Benjamins / ofte / Benjaminiten.
86 *Hebr.* [in / ofte / met] ruste. D. sonder groote moeyte / ofte arbeyt. Sommige nemen 't voor den naem eener plaetse die Menuah, ofte / Menuchā soude genaemt zyn.
87 Hier uyt wort by sommige afgenomẽ / datter noch een ander Gibea was / in 't Oosten gelegen van Gibea / ofte / Geba / dat doorgaens in dese Historie vermeldt wort: gelyck de Caerten mede beyde dese steden alsoo stellen / noemende het eẽ Gibea / ofte Geba / ende het ander (dat hier oock Gibea genoemt wort) Gibeath / ofte Gabaath.
88 Eene stadt op eene rotze gelegen / tusschen Bethel ende Gibea / aen de Suyder grenzen van Benjamin.
89 *Hebr.* sy lasen hem (Benjamin) na op de straten: dat is / sy sloegense hier ende daer by partyen / gelyckmen de overgeblevene druyven in den wyn-oogst na leest / ende op het laetste afsnydt / datter niets overblyve. siet bov. cap. 8. 2.
90 D. sy vervolgdense al stracx op de hielen / sonder hen eenige ruste / ofte uytvlucht toe te laten.
91 In dit getal worden / nae 't gebruyck der H. Schrift / de hondert (waer van bov. v. 35.) om de rondicheyt des getals / uytgelaten. Vergel. bov. cap. 11. op v. 26.
e Iudic. 21. 13.
92 Die in de steden gebleven warẽ.
93 *Hebr.* aen den mont des sweerts.
94 *Hebr.* van de stadt der geheelheyt, vgel. Psal. 38. 4. And. van de lieden der stadt tot de beesten toe.
95 *Hebr.* sonden: als bov. cap. 1. 8.

Het xxj. Capittel.

De kinderen Israels dryven rouwe over den ondergang des stams Benjamin / v. 1 / &c. Vinden raet om de overgeblevene aen wyven te helpen / sonder inbreucke hares eedts / 5. De inwooners van Jabes in Gilead / als niet mede opgekomen zynde tot desen stryt / worden alle uyt-geroeyt / behalven vier hondert jonge dochters / die de kinderen Israels geven aen een deel der overgeblevene Benjaminiten / 8. Den anderen vinden sy goet / oorlof te geven / datse op het feest te Silo van de reyende dochteren verrasschen ende wech-voeren / so veel hen noodich / 16. Bedenckende daer by / met hoedanigen antwoort sy de klagende vrienden souden bevredigen / 22.

1 DE mannen Israëls nu hadden te [1] Mizpa geswooren / seggende: Niemant van ons sal syne dochter den Benjaminiten ter vrouwe geven.

2 So quam het volck tot [2] het huys Godes / ende sy bleven daer tot op den avont / [3] voor Godts aengesichte: ende sy hieven hare stemme op / ende weenden met groot geween /

3 Ende seyden; [4] O HEERE / Godt van Israël / waerom is dit geschiet in Israël / datter heden een stam van Israël gemist wort?

4 Ende het geschiedde des anderen daegs / dat sich het volck vroech opmaeckte / ende bouwde aldaer [5] eenen altaer: ende sy offerden brant-offeren / ende danck-offeren.

5 Ende de kinderen Israëls seyden; Wie isser die niet en is op gekomen in de verga-

1 Siet bov. cap. 20. op v. 1.
2 Ofte / Bethel.
3 Siet bov. cap. 20. op v. 23.
4 Hadden sy dit te voren bedacht / ende hare victorie matiger gebruyckt / so hadden sy alle dese swaricheden ende bekommernissen bequamelick konnen ontgaen.
5 Verst. Eenen extraordinaren altaer / buyten den ordinaren / die in de Tente der t' samen-komste was: ende dit / van wegen de groote menichte der offerhande des gantschen volcx. Vergel. 1. Reg. 8. 64.

vergaderinge uyt alle de stammē Israëls [6] tot den HEERE? want daer was een grooten eedt geschiet aengaende den genen / die niet opquam tot den HEERE te Mizpa/ seggende; Hy sal [7] sekerlick gedoodt worden.

6 Ende het berouwde den kinderen Israëls over Benjamin haren broeder: ende sy seyden; [8] Heden is een stam van Israël afgesneden.

7 Wat sullen wy / [9] belangende de wijven / doen aen de gene die over gebleven zijn? want wy hebben by den HEERE geswozen / dat wy hen van onse dochteren geene tot wijven sullen geven.

8 Ende sy seyden; Isser yemant van de stammen Israëls / die niet opgekomen is tot dē HEERE te Mizpa? Ende siet/ van [10] Jabes in Gilead en was niemant op gekomen in 't leger/ tot de gemeynte.

9 Want het volck wert getelt/ende siet/ daer en was niemant van de inwoonderen van Jabes in Gilead.

10 Doe sondt de vergaderinge daer henen twaelf duysent mannē / van de [11] strijtbaerste: ende sy geboden hen / seggende; Treckt henen / ende slaet met de scherpte des sweerts de inwoonderen van Jabes in Gilead/met de wijven ende de kinderkens.

11 Doch dit is de sake / die ghy doen sult: [a] Al wat manlick is / ende alle vrouwen / die de byligginge eens mans bekent hebben/ sult ghy [12] verbannen.

12 Ende sy vonden onder de inwoonderē van Jabes in Gilead vier hondert jonge dochteren/ die maechden waren/ die geenen man bekent en hadden in byligginge des mans: eñ sy brachten die in 't leger te [13] Silo/ [14] de welcke is in den lande [15] Canaan.

13 Doe [16] sondt de gantsche vergaderinge henen/ende sprack tot de kinderen Benjamins/ die in den [b] rotzsteen van Rimmon waren: ende sy riepen hen vrede toe.

14 Also quamen de Benjamiten / ter selver tijt weder; ende sy gaven hen de wijven/ [17] die sy in 't leven behouden haddē van de wijven van Jabes in Gilead/ maer also en [18] warender noch niet genoech voor hen.

15 Doe [19] berouwdet den volcke over Benjamin: om dat de HEERE eene scheure gemaeckt hadde in de stammen Israëls.

16 Ende de Outsten der vergaderinge seyden; Wat sullen wy/belangende de wijven/ doen aen [20] de gene/ die overgebleven zijn? want [21] de vrouwen zijn uyt Benjamin verdelgt.

17 Wyders seyden sy; De erffenisse [22] der gener / die ontkomen zijn / is Benjamins: ende daer en moet geen stam uytgedelgt worden uyt Israël.

18 Maer wy en sullen hen geene wijven van onse dochteren konnen geven: want de kinderen Israëls hebben gesworen/ seggende; Vervloeckt zy/ die den Benjaminiten eene vrouwe geeft.

19 Doe seyden sy; Siet/ daer is een [23] Feest des HEEREN te Silo / van [24] jaer tot jaer / dat [gehouden wort] [25] tegen het Noorden van [26] het huys Godes/ tegen der Sonnē opganck/ aen den hoogen wech / die opgaet van het huys Godts nae Sichem; eñ tegen 't Suyden van Lebona.

20 Ende sy geboden den kinderen Benjamins/ seggende: Gaet henen/ ende loert in de wijngaerden:

21 Ende letter op; ende siet/ als de dochters van Silo sullen uytgegaen zijn om met [27] reyen te dansen / so komt ghy voort uyt de wijngaerden/ ende [28] schaeckt u/ een yeder sijne huysvrouwe / uyt de dochteren van Silo: ende gaet henen [29] in 't lant Benjamins.

22 Ende het sal geschieden / wanneer hare vaders / ofte hare broeders sullen komen / om voor ons te rechten / dat wy tot hen sullen seggen; [30] Zijt hen om onsent wille genadich; [31] om dat wy geene huysvrouwe voor eenen yederen van hen in desen krijch genomen hebben: want ghylieden en hebtse hen niet [32] gegeven/dat ghy te deser tijt schuldich soudet zijn.

23 Ende de kinderen Benjamins deden alsoo/ ende voerden nae haer getal wijven wech/ van de reyende dochterē/ die sy roofden: eñ sy togen henen/ ende keerden weder tot haer erffenisse/ ende herbouwden de [33] steden/ ende woonden daer in.

24 Oock togen de kinderen Israëls te dier tijt van daer / een yegelijck nae sijnen stam/ende nae sijn geslachte: Also togen sy uyt van daer / een yegelick nae sijne erffenisse.

25 [c] In die dagen en wasser geen [34] Koninck in Israël: een yegelick dede wat recht was in sijne [35] oogen.

FINIS

6 Siet vov. cap. 20. op v. 1.

7 *Hebr.* Hy sal stervende gedoodt worden, ofte/ men sal hem stervende doen sterven.

8 Ofte / souden wy heden eenen stam van Israel affsnijden?

9 D. op dat sy wijven mogen bekomen/ ende de stam onderhouden werde.

10 Gelegen over de Jordane/ daer de selve loopt voor de Zee Genesareth / tegen het Oosten. siet oock 1. Sam. 11. vss. 1/3/ 9/&c. eñ 31. 11/ &c.

11 *Hebr.* van de kinderen, ofte/ sonen der strijdtbaerheyt, ofte/ des heyrs.

a Num. 31. 17.

12 D. uytroeyen/ ombrengē, siet Deut. 2. op v. 34.

13 Siet Josu. 18. 1.

14 Ofte/ het welcke (te weten / leger) was. &c.

15 Over de Jordane tegen 't westen / te rekenen van Gilead/ dat gelegen was aen gene zijde der Jordane/ tegen het Oosten.

16 *Hebr.* sonden ende spraken, &c. D. sondt eenige/ ende liet door de selve met hen spreken.

b Iudic. 20. 47.

17 D' andere altemael verbannen/ ofte / omgebracht zijnde / als v. 10. bevolen was.

18 *Hebr.* en vonden sy niet voor hen. Siet van dese maniere van spreken / Num. 11. op v. 22. ende Jos. 17. 16/ &c.

19 Om datter geen middel meer scheen overich te wesen/ om de resterende met vrouwen te versorgen.

20 Verst. De andere/ die noch tweehondert in getale waren.

21 *Hebr.* de vrouwe is verdelgt.

22 *Hebr.* der omkominge, D. der gener die ontkomen zijn. De sin is: de overgeblevene moeten behouden de gantsche erffenisse/ die dē stam Benjamins ten tijde van Josua by 't lot te deel gevallen is: men en mach geenen anderen stam een gedeelte daer van ingeven. Dewijle nu dese overgeblevene weynich in getale zijn/ so dienen sy immers alle van vrouwen versorgt/ op dat de stam weder uytgebreydt zijnde / in wesen blijve/ sijne erffenisse beslae ende bewoone. And. de genē, die van Benjamin ontkomen zijn, [moeten hare] erffenisse [behoudē]: datter geen stam, &c.

23 Wat dit voor een Feest geweest zy / is onseker. Sommige gissen / dat het zy geweest het Feest der Loof-hutten.

24 *Hebr.* van dagen tot dagen, D. van jaer tot jaer: de sin is / alle jaren / ofte/ jaerlicx. siet dese beteeckeninge van het woort/ dagen. Levit. 25. 29. ende d'aenteeckeninge aldaer.

25 Dit woort gehouden by de meeste uytleggers voor eene beschrijvinge der plaetsen / alwaer sich het volck / by menichten van alle quartieren opkomende / plach te verspreyden / ende te vermaken: dewijle sy geen ruymte daer toe binnen Silo en hadden. Dese beschrijvinge diende den Benjaminiten / om daer op te letten/ als volgt.

26 And. Bethel.

27 Ofte/ met pijpen te pijpen, met fluyten te fluyten.

28 Ofte/ grijpt, rooft.

29 Nae de plaetsen/ die ghy te vooren bewoont hebt / om die weder op te bouwen. Siet v. 23.

30 De sin is: Staet ons dese Benjaminiten gunstichlick toe/ dat wijse op ditmael verschoonē: ofte (nae sommiger meyninge) staet ons dese dochteren voor ditmael toe/ geeft/ schenckt se ons uyt gratie: om de volgende redenen. And. zijt hen (desen Benjaminiten) onsent halven genadich, ofte/ hebt om onsent wille medelijden met hen, hebt medelijden met ons voor hen.

31 D. Om dat wy daer op niet gelet en hebben / dat wy voor alle de overgeblevene Benjaminiten vrouwen genoech mochtē overhouden van de inwoonderen der stadt Jabes in Gilead. Siet vov. v. 11/12. Also nemen sy op sich de schult vā onbedachtelick ende onvoorsichtichlick gehandelt te hebben.

32 Maer sy hebbense self genomen / so dat ghy niet schuldich en zijt aen eenige inbreucke van uwen gedanen eedt. Siet vov. vss. 1/7/18.

33 Die met vyer verbrant waren / vov. cap. 20. 48.

c Iudic. 17. 6. ende 18. 1. ende 19. 1.

34 Siet vov. cap. 17. op v. 6.

35 D. Wat hem dochte recht te zijn: niet wat recht was in de oogen des Heeren.

Het Boeck

R U T H.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Boeck wort genoemt het Boeck *Ruth*, om dat daer in voornemelick hare Historie verhaelt wort, te weten, hoe sy door occasie van haer eerste houwelick aen *Elimelechs* soon van de Heydensche Afgoderije bekeert zy tot de ware Religie, ende voorts met hare schoon-moeder *Naomi* uyt het lant der Moabiten tot Bethlehem Iuda gekomen zijnde, door eene wonderlicke regeringe Godes getrouwt zy aen *Boaz*, ende alsoo (niet tegenstaende datse van Heydensche afkomste was) geworden d' over-grootmoeder van *David*, ende volgens mede eene moeder onses Heeren ende Salichmakers *I. CHRISTI*, nae den vleesche, tot eenen spiegel van Godts onbegrijplicke genade, ende een voorbeelt vande beroepinge der Heydenen tot de gemeenschap onses Heeren *CHRISTI*, des beloofden zaets. Dese Historie gehoort tot de regeringe der Richteren, in 't voorgaende boeck vermeldt, passende op eenen tijt van honger ende dierte in Israël. Sommige houden 't daer voor, dat *Ruth* te Bethlehem gekomen zy ontrent het jaer der Scheppinge 2730. onder den Richter *Thola*, als eenige jaren te vooren Israël door de Midianiten in groote benaeutheyt ende gebreck van alles gebracht was, gelijck *Iudic.* 6. 4. verhaelt wort.

Het Eerste Capittel.

Elimelech vertreckt / dierentijts halven / van Beth-lehem nae 't lant der Moabiten / ende sterft aldaer / v. 1 / &c. Sijne twee sonen nemen Moabitische wijven / ende sterven oock / 4. Naomi / Weduwe van Elimelech / hoorende dat de dierte ophieldt / begeeft haer met de twee schoon-dochters / Orpa ende Ruth / op de reyse nae Beth-lehem / 6. Naomi vermaent beyde schoon-dochters weder te keeren / 8. Orpa laet haer geseggen / ende treckt te rugge nae haer lant / maer Ruth wil Naomi geensins verlaten / 14. komen also beyde te Bethlehem / 19.

1 IN D E dagen/ als de [1] Richters richteden / so geschiedt / dat ter honger inde [2] lande was: daerom tooch eē man van [3] Bethlehem Juda/ om als vreemdelinck te verkeeren in de [4] velden Moabs/ hy / ende syne huysvrouwe / ende syne twee sonen.

2 De naem nu deses mans was Elimelech / ende de naem syner huysvrouwe/ [5] Naomi/ ende de naem syner twee sonen/ Machlon ende Chiljon / [6] Ephrateers/ van Bethlehem Juda: ende sy quamen inde velden Moabs/ ende [7] bleven aldaer.

3 Ende Elimelech / de man van Naomi/ sterf: maer sy wert overgelaten/ met hare twee sonen.

4 Die namen sich [8] Moabitische wyven; de naem der eene was/ Orpa / ende de naem der andere / Ruth: ende sy bleven aldaer ontrent tien jaren.

5 Ende die twee/ Machlon ende Chiljon storven oock : alsoo wert [9] dese vrouwe overgelaten/ na hare twee sonen / ende na haren man.

6 Doe maeckte sy haer op met hare schoon-dochteren/ ende keerde weder [10] uyt de velden Moabs: want sy hadde gehoort in den lande Moabs / dat de HEERE syn volck [11] besocht hadde / gevende hen [12] broot.

7 Daerom ginck sy uyt van de plaetse/ daer sy geweest was / ende hare twee schoon-dochters met haer: als sy nu gingen op den wech/ om [13] weder te keeren nae het lant Juda;

8 So seyde Naomi tot hare twee schoon-dochteren; Gaet henen/ keert weder/ eene yegelicke tot haers [14] moeders huys : de HEERE doe by u weldadicheyt / gelijck als ghy gedaen hebt by de [15] doode/ ende by my.

9 De HEERE geve u/ dat ghy [16] ruste vindet / eene yegelicke in haers [17] mans huys : ende als syse [18] kuste / hieven sy hare stemme op/ ende weenden:

10 Ende sy seyden tot haer: Wy sullen sekerlick met u [19] wederkeeren tot u volck.

11 Maer Naomi seyde; keert weder/ myne dochters; waerom soudet ghy met my gaen? heb ick noch sonen in mynen [20] lyve/ dat sy u [21] tot mannen souden zijn?

12 Keert weder / myne dochters / gaet henen; want ick ben te [22] out om eenen man te hebben: wanneer ick al seyde; Ick heb hope / of ick oock in desen nacht [23] eenen man hadde / ja oock sonen baerde/

13 Soudet ghy daer nae wachten / tot dat sy souden groot geworden zijn; soudet ghy daer nae opgehouden worden/ om [24] geenen man te nemen? Niet/ myne dochters / want [25] het is my veel bitterer als u; maer de [26] hant des HEEREN is tegen my uytgegaen.

14 Doe hieven sy hare stemme op/ende weenden wederom: ende Orpa kuste hare [27] schoonmoeder / maer Ruth [28] kleefde haer aen.

15 Daerom seyde [29] sy; Siet uwe [30] swagerinne is weder gekeert tot haer volck / ende tot [31] hare Goden: keert ghy oock weder uwe swagerinne na.

16 Maer Ruth seyde; En valt my niet tegen/dat ick u soude verlaten/om van achter u weder te keeren: want waer ghy sult henen gaen / sal ick oock henen gaen / ende waer ghy sult vernachten/ sal ick vernachten; [32] u volck is myn volck / ende uwe Godt myn Godt:

17 Waer ghy sult sterven/ sal ick sterven/ ende aldaer sal ick begraven worden: [33] alsoo doe my de HEERE / ende alsoo doe hy-der toe; so niet de doot [alleen] sal scheydinge maken tusschen my ende tusschen u.

1 Siet Judic. 2. op v. 16.
2 Canaan. Vergel. Judic. 6. 4/6.
3 Siet Judic. 12. op v. 8.
4 D. in 't lant der Moabiten / die van Lot afkomstich waren / Deut. 2. 9. Dit lant was gelegen in 't Oosten / over de Jordane / hebbende vele vlacke velden. Siet Deut. 34. 1/ 8.
5 Siet ond. v. 20.
6 Bethlehem Juda was eertijts oock genoemt Ephrata / Gen. 35. 19. Van gelijcken het lant / daer in Bethlehem lach / Mich. 5. 2. hier van worden sy genoemt Ephraters.
7 *Hebr.* waren.
8 Het welcke hen geoorloost was te doē/ indien dese vrouwen bekeert waren / anders niet : want Canaanitische vrouwen te nemen was verboden om dese reden/op datse Godts volck niet mochten verleyden tot Afgoderye/ welcke reden oock plaetse hadde in de Moabitische Afgodische vrouwen. Siet Ezr. 9. 1. Nehem. 13. 23. dat Ruth bekeert zy / daer van blijckt ond. v. 16. eñ c. 2. 12.
9 Naomi.
10 Om te treckē nae Bethlehē Juda v. 19.
11 Siet Gen. 21. op v. 1.
12 D. koorn/ ende voorts allen nootdruft tot onderhoudinge des menschelickē levens noodich: so dat de honger ende dierte ophielden.
13 Verstaet dit ten aensien van Naomi/ die in het lant Juda te voren gewoont hadde/ ende van hare schoon-dochterē (die daer niet geweest noch gewoont hadden) in 't wederkeeren wert vergeselschapt / Siet v. 10. ende cap. 2. 6.
14 Ofte / om dat de vader van Orpa overleden mocht zijn/ ofte/ om dat de moeders de dochteren gemeenlick meest beminnen. Van Ruth wort geseyt c. 2. 11. datse haren vader verlaten heeft.
15 Verst. Machlon ende Chiljon/ sonen van Naomi/ ende harer schoondochteren geweesene mannen.
16 Siet ond. c. 3. 1.
17 Die ghy sult mogen trouwen.
18 Om afscheyt van haer te nemen/ Siet Gen. 29. op v. 11.
19 D. wy sullen u/ die ghy tot u volck wederkeert/ vergeselschappen/ ende met u gaen.
20 *Hebr.* ingewant.
21 Nae de wet / Deuter. 25. 5.
22 *Hebr.* Ick ben ouder geworden, dan dat ick eenen manne soude geworden.
23 *Hebr.* eenen man gewerde, te weten ter vrouwe/ ofte by eenē man desen nacht lage.
24 *Hebr.* geenē manne soudet geworden.
25 T. w. dat ick van u scheyden moet. ofte/ dewijle ick nu out zijnde mijnē man ende kinderen verlooren hebbe/ ende ghy noch vā toekomstige mannen ende kinderen troost sult konnen genieten. And. 't is my seer bitter, om uwent wille, ofte/ van uwent wegen : om dat ghy uwe mannen hebt verlooren / ende nu soo ongeern van my oock sult worden afgetrocken.
26 Als of sy seyde: dewijle het Godes slach / plage / ende werck is/ dat ick van mijnen man / ende mijne beyde sonē beroost ben / ende nu oock u geselschap sal verliesen/ so moet ick my in sijnen wille gerust stellen : alsoo moet ghy oock doen.

27 Verstaet / Naomi / nemende daer mede haer afscheyt / ende wederkeerende nae hare woonplaetse. Siet het volgende vs / ende vov. op v. 9. 28 Dat is / sy wilde van Naomi niet scheyden / maer bleef by haer/ ende trock met haer voort / als in 't volgende verhaelt wort. 29 Naomi. 30 *Hebr.* uwes broeders vrouwe, dat is hier / die uwes mans broeder gehadt heeft. 31 Ofte / haren Godt / te weten / den Afgodt der Moabiten / genoemt Camos. Siet Jud. 11. op v. 24. 32 Hier mede toont sy hare bekeeringe tot den waren Godt / eñ de gemeenschap sijner Kercke: waer inne het schijnt/ dat Naomi haer met de voorgaende redenen / van het exempel harer swagerinne / hadde willen beproeven. Vergel. Jos. 24. 19. 33 D. de Heere straffe my alsoo / ende gae voort in sijne straffe / ofte vermeerdere de selve / indien ick het anders meyne / ofte anders doe / als ick gesproken hebbe. Het is eene maniere van eedt-sweeren / waerinne het quaet verswegen wort / dat sy hen selven toedachten ende toewenschten / ofte oock Godts oordeel bevalen. Vergel. 1. Reg. 19. op v. 2. ende Genes. 14. op v. 23.

18 Als ſy nu ſach/ dat ſy vaſtelick voorgenomen hadde met haer te gaen/ ſo hielt ſy op tot haer te ſpreken.

19 Alſo gingen die beyde/ tot dat ſy te Bethlehem quamen: ende het geſchiedde/ als ſy te Bethlehem in quamen/ dat de gantſche ſtadt over haer beroert wert/ ende [34] ſy ſeyden; Is dit Naomi?

20 Maer ſy ſeyde tot haerlieden; En noemt my niet/ [35] Naomi/ noemt my/ [36] Mara; want de [37] Almachtige heeft my [38] groote bitterheyt aen gedaen.

21 [39] Vol tooch ick wech/ maer [40] ledich heeft my de HEERE doen wederkeeren: waerom ſoudt ghy my/ Naomi/ noemen/ daer de HEERE tegen my [41] getuygt/ ende de Almachtige my [42] quaet aengedaen heeft.

22 Alſo quam Naomi weder/ ende Ruth/ de Moabitiſche/ hare ſchoondochter/ met haer/ die uyt de velden Moabs [43] wederquam: ende ſy quamen te Bethlehem in 't begin des gerſten oogſts.

34 De vrouwen te Bethlehem.
35 D. mijne lieflickheyt, genoechlickheyt, mijn plaiſier.
36 D. bittere, ofte/ bitterheyt.
37 *Hebr.* Schaddai. Siet Geneſ. 17. op v. 1.
38 My beroovende van mijnen man/ ende mijne beyde ſonen.
39 Hebbende in het leven mijnen man en mijne twee ſonen/ met genoechſame middelen om van te leven.
40 Berooft van mijnen man/ ende mijne twee ſonẽ/ ende middelen: Siet ond. cap. 2. 18.
41 D. heeft ſich tegen my aengeſtelt/ als een wederpartijder/ ofte/ heeft door ſijne plagen tegen my ſijnen toorn betuycht/ ende my van mijne ſonden overtuycht. Vergel. Job 10. 17. ende 16. 8. Malach. 3. 5. Iacob. 5. 3.
42 And. My neder-gedruckt, ofte/ verſlagen heeft. D. heeft my tegenſpoet/ elende/ ende verdriet toegeſonden. Siet Geneſ. 19. op v. 19.
43 Dat is/ Naomi in 't wederkomen vergeſelſchapte: als vov. v. 7. ende 10.

Het ij. Capittel.

Ruth/ uytgaende om aren in 't velt op te leſen/ komt juyſt op den acker van Boaz/ hares overledenen mans bloet-vrient/ v. 1/ &c. Die haer ſeer vriendelick bejegent/ ende den knechten harenthalven milden laſt geeft/ 8. Ruth t'huys komende/ toont ende verhaelt Naomi haer wedervaren/ 18. die daer over Godt danckt/ ende vermaent Ruth op dien acker te blijven/ 20.

1 NAomi nu hadde eenen [1] bloetvrient hares [2] mans/ eenen man/ geweldich van vermogen/ van Elimelechs geſlachte: ende ſijn naem was [a] Boaz.

2 Ende Ruth/ de Moabitiſche/ ſeyde tot Naomi; Laet my doch in 't velt gaen/ ende van de [3] aren opleſen/ achter dien/ in [4] wiens oogen ick genade ſal vinden: eñ ſy ſeyde tot haer; Gaet henen/ mijne dochter.

3 So ginck ſy henen/ ende quam/ ende las op in 't velt/ achter de maeyers: ende [5] haer viel by geval voor/ een deel des velts van [6] Boaz/ die van den geſlachte Elimelechs was.

4 Ende ſiet/ Boaz quam van Bethlehem/ eñ ſeyde tot de maeyers; De HEERE zy met ulieden: ende ſy ſeyden tot hem; De HEERE [7] ſegene u.

5 Daerna ſeyde Boaz tot ſijnen [8] jongen/ die over de maeyers geſet was: Wiens is deſe jonge vrouwe?

6 Ende de jonge/ die over de maeyers geſet was/ antwoordde/ ende ſeyde: Deſe is de Moabitiſche jonge vrouwe/ die met Naomi [9] wedergekomen is uyt de velden Moabs.

7 Eñ ſy heeft geſeyt; Laet my doch opleſen/ ende [aren] by de garven verſamelen/ achter de maeyers: ſo is ſy gekomen ende heeft geſtaen [10] van 's morgens af/ tot nu toe/ nu is [11] haer t' huys blijven weynich.

8 Doe ſeyde Boaz tot Ruth; Hoort ghy niet mijne dochter? gaet niet/ om in een ander velt op te leſen/ oock en ſult ghy van hier niet wech gaen: maer hier ſult ghy u houden by mijne [12] maechden.

9 Uwe oogen ſullen zijn op dit velt/ dat [13] ſy maeyen ſullen/ ende ghy ſult achter [14] haerlieden gaen; [15] heb ick de jongens niet geboden/ datmen u niet aenroere? als u dorſtet/ ſo gaet tot de vaten/ ende drinckt van 't gene de jongens ſullen geſchept hebben.

10 Doe viel ſy op haer aengeſichte/ ende [16] booch haer ter aerden: ende ſy ſeyde tot hem; Waerom heb ick genade gevonden in uwe oogen/ dat ghy my [17] kennet/ daer ick eene vreemde ben?

11 Ende Boaz antwoordde/ ende ſeyde tot haer; Het is my wel [18] aengeſeyt/ alles wat ghy by uwe ſchoonmoeder gedaen hebt/ na den doot uwes mans/ ende hebt uwen vader/ ende uwe moeder/ ende het lant uwer geboorte verlaten/ ende zijt henen gegaen tot een volck/ dat ghy van [19] te voren niet en kendet.

12 De HEERE vergelde u uwe daet: ende [20] u loon zy volkomen/ van den HEERE/ den Godt Iſraëls/ [21] onder wiens [22] vleugelen ghy gekomen zijt toevlucht te nemen.

13 Ende ſy ſeyde; [23] Laet my genade vinden in uwe oogen/ mijn Heere/ dewijle ghy my getrooſt hebt/ ende dewijle ghy [24] nae 't herte van uwe dienſtmaecht geſproken hebt: hoewel ick niet en [25] ben/ gelijck eene uwer dienſtmaechden.

14 Als het nu etens tijt was/ ſeyde Boaz tot haer; Komt hier by/ ende eet van den broode/ ende dopt uwe bete in dẽ azijn: ſo ſat ſy neder aen de zijde van de maeyers/ ende hy langde haer gerooſt [26] [koorn]/ ende ſy at/ eñ wert verſadicht [27] ende hielt over.

15 Als ſy nu opſtont/ om op te leſen/ ſo geboot Boaz ſijne jongens/ ſeggende; Laetſe oock tuſſchen de garven opleſen/ ende en beſchaemtſe niet.

16 Ja laet oock [28] allenerkens van de hantvollen voor haer wat vallen/ ende laet het liggen/ dat ſy 't opleſe/ ende en beſtraftſe niet.

17 Alſo las ſy op in dat velt/ tot aen den avont: ende ſy [29] ſloech uyt/ dat ſy opgeleſen hadde/ ende het was omtrent een [30] Epha gerſten.

18 Ende ſy nam het op/ ende quam in de ſtadt; ende hare ſchoonmoeder ſach wat ſy opgeleſen hadde: oock bracht ſy voort/ ende gaf haer/ dat ſy [31] van hare verſadinge overgehouden hadde.

19 Doe ſeyde [32] haer ſchoonmoeder tot haer; Waer hebt ghy heden opgeleſen/ ende waer hebt ghy [33] gewrocht? [34] geſegent zy/ die u [35] gekent heeft: ende ſy verhaelde hare ſchoonmoeder/ by wien ſy gewrocht hadde/ ende ſeyde; De naem des mans/ by welcken ick heden gewrocht hebbe/ is Boaz.

20 Doe ſeyde Naomi tot hare ſchoondochter; Geſegent zy hy [36] den HEERE/ [37] die ſijne weldadicheyt niet heeft nagelaten/ aen de [38] levendige/ ende aen de [39] doode: voort ſeyde Naomi tot haer; Die man is ons nabeſtaende/ hy is een van onſe [40] loſſers.

21 Ende Ruth/ de Moabitiſche/ ſeyde: [41] Oock/ om dat hy tot my geſeyt heeft; Ghy ſult u houden by de jongens/ die ick hebbe/ tot dat ſy den gantſchen oogſt/ die ick hebbe/ ſullen hebben voleyndt.

22 Ende Naomi ſeyde tot hare ſchoondochter Ruth: 'Tis goet/ mijne dochter/ dat ghy met ſijne maechden uytgaet/ op dat

1 *Hebr.* eyg. bekende: maer dit woort wort oock genomen voor eenen bloet-verwant, neve, ofte/ ſwager. ſiet Pro. 7. 4. eñ ond. 3. 2.
2 Des verſtorvenen Elimelechs/ als volcht.
a Matth. 1. 5.
3 Vergel. Levit. 19. 9. ende 23. 22. Deut. 24. 19/ &c.
4 By den welcken ick deſe gunſte ſal verkrijgẽ/ dat hy my toelate op ſijnen acker van de koorn-arẽ achter de maeyers wat op te leſen. Siet van deſe maniere vã ſpreken/ Geneſ. 18. op v. 3. Alſoo ond. v. 10/ 13.
5 *Hebr.* hare ontmoetinge, ofte/ bejegeninge, geval, toeval, geviel, ofte/ quam voor, ontmoetede, bejegende, &c. dit woort geſeyt ten aenſien van Ruth/ die niet en wiſte/ wiens acker het was: maer het wert van Gode alſoo beſchickt/ om den wech te bereyden tot het gene/ dat hier na verhaelt wort.
6 Matth. 1. 5. genoemt Booz.
7 Siet Gen. 12. op v. 2.
8 Dat is hier te ſeggen/ dienſt-knecht/ als in 't volgende vs blijckt. Siet van het gebruyck des Hebr. woorts/ Gen. 22. op v. 5.
9 Siet vov. c. 1. op v. 7. ende 10.
10 *Hebr.* van doe, 's morgens, &c.
11 Ofte/ haer blijvẽ is hier, t' huys weynich. D. ſy is heden morgẽ een weynich in huys geweeſt/ voor de reſte is haer blijven hier. And. Dat ſy nu in de hutte, ofte/ daer binnen geſeten heeft, is weynich. Verſt. in de hutte/ die in 't velt mochte gemaecht zijn/ om ſich voor de hitte ſomtijts wat te verbergen/ ofte/ wat te ruſten/ miſſchien oock om te eten.
12 Verſt. dienſtmaechden/ die ick in mijn werck hebbe/ als boven/ jonge, voor dienſtknecht/ v. 5.
13 De maeyers.
14 De dienſtmaechden.
15 Ick heb het hen wel ernſtelick geboden/ wil hy ſeggen. Siet Judic. 4. op v. 6.
16 Siet Gen. 18. op v. 2.
17 D. dat ghy my aenſpreeckt ende weldoet/ niet anders/ als oft ick uwe bekende/ ofte maechſchap ware.
18 *Hebr.* aengeſeyt wordende is my aengeſeyt.
19 *Hebr.* giſteren, eergiſteren.
20 Dat Godt den weldadigen genadelick belooft heeft.
21 Ofte/ die ghy gekomen zijt, om onder ſijne vleugelen toevlucht te nemen, ofte/ beſcherminge te ſoecken, ofte/ u te betrouwen.
22 D. genadige beſchuttinge/ beſcherminge ende koeſteringe: eene gelijckeniſſe genomen van de jongen der vogelen/ die ſich onder de vleugelen der ouden verbergen/ om gekoeſtert ende bewaert te zijn. Siet Pſal. 17. 8. ende 36. 8. ende 57. 2. ende 63. 8. ende 91. 4. Matth. 23. 37.
23 Ofte/ ick ſal genade vinden. &c.
24 Siet Gen. 34. op v. 3. ende Judic. 19. op v. 3.
25 Ofte/ niet ſal zijn: D. ick ſal my nochtans daerom niet ſo veel achten/ ofte alſoo dragen/ als of ick eene uwer dienſtmaechdẽ ware/ maer minder.
26 Ofte/ gort, tot ſpijſe bereyt. Vergel. 2. Sam. 17. 28.
27 Verg. ond. v. 18.
28 *Hebr.* roovende rooft voor haer van de hant-vollen. D. nu ende dan/ ofte met opſet/ ofte/ willens/ berooft uwe hantvollen/ latende daer van t'elckens eenige aren vallen/ op dat ſy te meer moge opleſen.
29 Siet Judic. 6. op v. 11.
30 Siet Exod. 16. op v. 36.
31 Siet vov. v. 14.
32 Naomi tot Ruth.
33 *Hebr.* gedaen: te weten/ u werck. Alſoo Matth. 20. 12. Deſe laetſte hebben eene uyte gedaen, te weten/ werck, D. gearbeydt/ gewrocht. Alſoo in 't volgende vs. Siet wyders Prov. 31. op v. 13.
34 Als v. 20.
35 Siet vov. op v. 10.
36 D. van den Heere. Vergel. Gen. 24. op v. 31. ende ond. cap. 3. 10.
37 Naemlick/ Boaz.
38 Aen u ende my.
39 Mijnen verſtorvenen man/ eñ beyde ſonen/ zijnde van ſijnen bloede/ om welcker wille ende gedachteniſſe hy ons beyden goet heeft gedaen: ofte/ dien hy in haer leven goet heeft gedaen/ gelijck hy nu aen ons doet/ om harent wille.
40 D. die recht heeft onſe erfgoet/ ende perſoonen/ vervreemt ende verkocht zijnde/ van wegen naeſte bloet-verwantſchap/ te loſſen/ weder te koopen/ ende vry te maken/ ende ſelfs oock u ten houwelicke te nemen/ nae de wetten/ Levit. 25. v. 25/ &c. ende 47/ &c. Deuter. 25. 5/ &c. Matth. 22. 24/ &c.
41 Verſtaet/ moet hy geſegent zijn, uyt het voorgaende vs. Ofte: oock [ſult ghy weten] dat hy, &c.

sy u niet [42] tegen en vallen in een ander velt.

23 Also hielt sy haer by de maechden van Boaz / om op te lesen; tot dat de gersten-oogst ende tarwen-oogst voleyndt waren: ende sy bleef by hare schoonmoeder.

41 Sy wil seggen: blijft voortaen / daer ghy soo wel zijt bejegent / ende en gaet op geen ander velt / daer ghy qualick soudt mogen bejegent worden.

Het iij. Capittel.

Op den raet van Naomi / v.1 / &c. gaet Ruth nae den dorsch-vloer van Boaz / ende leyt haer neder aen sijne voeten / 6. die / ontwakende / haer vriendelick bejegent / ende het recht van lossinge bekent / 8. maer alsoder een ander was / nader dan hy / wil hy eerst met dien spreken / 12. sendt Ruth des morgens vroech nae huys met eene goede gifte / 14.

1 ENde Naomi / hare schoonmoeder / seyde tot haer: Mijne dochter / en soud' ick u geene [1] ruste soecken / dat het u wel gae?

2 Nu dan / en is niet Boaz / met wiens maechden ghy [2] geweest zijt / [van] onse [3] bloet-vrientschap? Siet / hy sal desen nacht [4] gerste op den dorsch-vloer wannen.

3 So baedt u / ende [5] salft u / ende doet uwe [6] kleederen [7] aen / ende gaet af nae den dorsch-vloer: [maer] en maeckt u den man niet bekent / tot dat hy ge-eyndigt sal hebben te eten ende te drincken.

4 Ende het sal geschieden / als hy [8] nederleyt / dat ghy de plaetse sult mercken / daer hy sal nedergelegen zijn; [9] gaet dan in / ende [10] slaet sijn voetdecksel op / ende legt u: so sal hy u te kennen geven wat ghy doen sult.

5 Ende [11] sy seyde tot haer: Al wat ghy [tot my] segt / sal ick doen.

6 Also ginck sy af nae den dorsch-vloer / ende dede nae alles / dat hare schoonmoeder haer geboden hadde.

7 Als nu Boaz gegeten ende gedroncken hadde / ende sijn herte [12] vrolick was / so quam hy om neder te liggen aen het uyterste eens [koorn-] hoops: daerna quam sy stillekens in / ende sloech sijn voetdecksel op / ende leyde haer.

8 Ende het geschiedde ter middernacht / dat die man verschrickte / ende [13] om sich greep: ende siet / eene vrouwe lach aen sijn voetdecksel.

9 Ende hy seyde; Wie zijt ghy? ende sy seyde; Ick ben Ruth / uwe dienstmaecht: [14] vreydt dan uwen vleugel uyt over uwe dienstmaecht; want ghy zijt de [15] losser.

10 Ende hy seyde; Gesegent zijt ghy den HEERE / mijne dochter; ghy [16] hebt dese uwe laetste weldadicheyt beter gemaeckt als d' eerste; dewijle ghy geene jonge-gesellen zijt nagegaen / 't zy arm / ofte rijck.

11 Ende nu / mijne dochter / en vreest niet; al wat ghy geseyt hebt / sal ick u doen: want de gantsche [17] stadt mijns volcx weet / dat ghy een [18] deuchdelick wijf zijt.

12 Nu dan / wel is waer / dat ick een losser ben: maer daer is noch een losser / naeder dan ick.

13 Blijft dese nacht over; voorts in den morgen sal 't geschieden / indien hy u lost / goet / laet hem lossen; maer indien 't hem niet lustet u te lossen / so sal ick u lossen / [so waerachtich als] de HEERE leeft: legt u neder tot den morgen toe.

14 Also lach sy neder aen sijn voetdecksel tot den morgen toe / ende stont op eer dat [19] een den anderen kennen konde: want hy seyde; [20] Het en worde niet bekent / dat eene vrouwe op den dorsch-vloer gekomen zy.

15 Voorts seyde hy; Langt de [21] sluyer die op u is / ende houdt dien / ende sy hieldt hem: ende hy mat ses [maten] gersten / ende leyde se op haer; daerna ginck hy in de stadt.

16 Sy nu quam tot hare schoonmoeder / dewelcke seyde; [22] Wie zijt ghy / mijne dochter? ende sy verhaelde haer alles / wat die man haer gedaen hadde.

17 Oock seyde sy; Dese ses [maten] gersten heeft hy my gegeven: want hy seyde [tot my]; En komt niet ledich tot uwe schoonmoeder.

18 Doe seyde sy; Sitt [stille] mijne dochter / tot dat ghy wetet / hoe de sake sal vallen: want die man en sal niet rusten / ten zy dat hy heden dese sake voleyndt hebbe.

1 D. een goet houwelijck voor u soecken te bemiddelen? Sy wil seggen / dat sulcks gantschelick hare schuldige plicht zy. Siet alsulck vragen bov. cap. 2. op v. 9. alsoo in't volgende vs.
2 Om aren op te lesen: bov. cap. 2. 8 / 22 / 23.
3 *Hebr.* eyg. is niet Boas onse kennisse? Siet bov. cap. 2. op v. 1. ende v. 20. aldaer.
4 *Hebr.* den dorsch-vloer der gerste, D. de gerste / die op den dorsch-vloer is.
5 Met welrieckende olye / gelijck in de Oostlanden gebruyckelick was. Siet 2. Sam. 12. 20. ende 14. 2. 2. Chron. 28. 15. Psal. 104. 15. Matth. 6. 17.
6 De beste die ghy hebt.
7 *Hebr.* aen u. over u.
8 Om te slapen.
9 Dese raedt schijnt nae 't uytterlick aensien niet eerlick te zijn / maer Naomi / wetende de godtvruchtichheyt en eerbaerheyt van Boaz ende Ruth / als oock lettende op Boaz ouderdom / en heeft niet getwijffelt / ofte Boaz soude eerlick en wijsselick in dese sake handelen: gelijck hy oock gedaen heeft: so dat Naomi in haer vertrouwen niet en is bedrogen. D' ergernisse aengaende / die heeft Naomi door de omstandicheyt van tijt ende plaetse voorsichtelick weten t' ontgaen / als oock Boaz selve. Siet v. 14.
10 Ofte / ontdeckt sijne voeten. Het Hebr. woort vindtmen oock ond. vss. 7 / 8 / 14. item Dan. 10. 6.
11 Ruth antwoordde.
12 *Hebr.* goet. Als Judic. 16. 25. Siet aldaer.
13 Ofte / sich heen ende weder, ofte / herwaerts en derwaerts keerde.
14 D. neemt my onder uwe bescherminge / als een man sijne vrouwe doet. Vergel. bov. c. 2. op v. 12. Ofte / uwen Soom, boort. T. w. uwes kleets.
15 Siet cap. 2. op v. 20.
16 De sin is / dat ghy nu doet / is noch beter als het voorgaende / dat ghy gedaen hebt aen uwen verstorvenen man / en uwe schoon-moeder Naomi. Siet bov. c. 1. 8. ende cap. 2. 11.
17 *Hebr.* poorte. Siet Genes. 22. op v. 17.
18 Ofte / kloeck.
19 *Hebr.* de man sijnen naesten.
20 Gelijck Boaz een goede conscientie voor Godt hadde / alsoo wilde hy oock eenen goeden name by den menschen behouden.
21 Ofte / schorte-kleet, voor-schoot, schortel-doeck, waer mede de vrouwen haer voor-lijf bedecken.
22 Het was noch soo doncker / dat d'een den anderen niet wel en konde kennen / als v. 14. geseyt is: hoewel Naomi uyt het dragen heeft mogen afnemen / dat sy noch jonck was / sulcx dat se haer nae de wijse der ouden / dochter, genoemt heeft.

Het iiij. Capittel.

Boaz handelt voor 't gerichte met den anderen bloet-vrient / die naeder was dan hy / of hy sijn recht van lossinge wil gebruycken / ende Ruth trouwen / ofte niet / v.1 / &c. Als die dat weygerde / ende sijn recht af stont / neemt Boaz het gerichte ende het volck tot getuygen / ende met geluckwenschinge aller omstanderen / trouwt hy Ruth / 6. die hem baert Obed / Davids groot-vader / 13. Geslacht-register van Perez tot op David / 18.

1 ENde Boaz ginck op in de [1] poorte / ende settede sich aldaer: ende siet / de losser / van welcken Boaz [2] gesproken hadde / ginck voor by: so seyde [3] hy; Wijckt herwaerts / sett u hier / [4] ghy / sulck een: ende hy weeck derwaerts / ende settede sich.

2 Ende [5] hy nam tien mannen van [6] de Outsten der stadt / ende seyde; Settet u hier / ende sy setteden hen.

3 Doe seyde hy tot dien losser; Het stuck lants / dat onses [7] broeders Elimelechs was / heeft Naomi / die uyt der Moabiten lant wedergekomen is / [8] verkocht.

4 Ende ick hebbe [9] geseyt / [10] Ick sal 't [voor] uwe oore openbaren / seggende; [11] Aenveerdt het in tegenwoordicheyt der inwoonderen / en in tegenwoordicheyt der Outsten mijns volcx / so ghy 't sult lossen / lost het; ende so men 't oock niet soude lossen / verklaert het my / dat ick het wete: want daer niemant is / behalven ghy / die 't losse / ende ick [12] na u: doe seyde hy; Ick sal 't lossen.

5 Maer Boaz seyde; Ten dage / als ghy het lant aenveerdt [13] van de hant Naomi / so sult ghy het oock aenveerden van Ruth / de Moabitische / de huysvrouwe des [14] verstorvenen / om den naem des verstorvenen te verwecken over sijn erfdeel.

6 Doe seyde die losser; Ick sal 't voor my niet konnen lossen / op dat ick mijn erfdeel niet misschien en [15] verderve: lost ghy [16] mijne lossinge voor u / want ick en sal niet konnen lossen.

7 [a] Nu was dit [17] van outs [eene gewoonheyt] in Israël / by de lossinge / ende by de [18] verwisselinge / om de gantsche sake te bevestigen / so trock de man [19] sijne schoe uyt / ende gaf se [20] sijnen naesten: ende dit was tot eene [21] getuychenisse in Israël.

8 So seyde dese losser tot Boaz; Aenveerdt

1 Daermen het gerichte hieldt / ende 't volck by een quam.
2 Siet cap. 3. 12.
3 Boaz.
4 *Hebr.* Peloni Almoni. Eene maniere van spreken by den Hebreen / wanneer sy yemant meynen / wiens naem sy juyst niet weten / ofte mogen vergeten hebben / ofte niet willen noemen / in plaetse van welcx wy plegen te gebruycken N. N. ofte / ghy, man, hoe ghy dan heett. Siet oock 2. Reg. 6. 8.
5 Boaz.
6 Siet 1. Reg. 21. op v. 8.
7 Dat is / bloetverwants.
8 T. w. door noot ende gebreck. Siet Levit. 25. 25.
9 And. gedacht. siet Gen. 20. op v. 11.
10 *Hebr.* ick sal uwe oore ontdecken. D. ick sal 't seggen / dat ghy 't hoort / ick sal 't u openbaren / ofte te weten doen / dat u onbekent is: op dat ghy / als de naeste zijnde / u soudt mogen verklaren. Als de ooren toegedeckt zijn / so kannen qualick hooren / ter contrarie / alsse ontdeckt ende vry zijn / hoortmen wel. Siet gelijcke maniere van spreken / 1. Sam. 9. 15. ende d'aenteecken. aldaer. Item 2. Sam. 7. 27. Job 33. 16.
11 And. koopt. ende soo in't volgende.
12 D. ick ben de naeste na u.
13 D. Als verkocht ende vervreemt zijnde / niet alleen van Naomi / maer oock van Ruth / ende over sulcx met eenen Ruth moeten trouwen / om haren verstorvenen manne / wiens naeste bloet-vriendt ghy zijt / zaet te verwecken / nae de Wet / Deut. 25. 5.
14 Machlons / des soons Elimelechs.
15 Dat is / Verliese / ende te gelijck mijn naem uytsterve. Want indien hy maer eenen sone by Ruth mochte gewinnen / die soude moeten gehouden worden / als een soon des verstorvenen / ende sijnen name voeren / nae de wet / Deuter. 25. 6. Sulcx dat deses lossers naem daer mede als doot soude zijn.
16 D. 't gene / daer toe ick het recht van lossen hebbe.
a Deuter. 25. 7.
17 Ofte / te vooren, in voortijden.
18 By allen overdracht / ofte publijcke vervreemdinge.
19 Vergel. Deuter. 25. op v. 9.
20 Dien hy sijn recht overdroech / ende daer mede van het selve in toecomende tijden versteken was.
21 Dat yemant het recht van eenich lant ofte erfgoet / als sijn eygen / te betreden ende te besitten / aen eenen anderen overdroech.

veerdt

verdt ghy't voor u: ende [22] hy trock syne schoe uyt.

9 Doe seyde Boaz tot de Outsten/ ende al 't volck; Ghylieden zijt heden getuygen/ dat ick aenveerdt hebbe alles wat Elimelechs geweest is/ ende alles wat Chilions ende Machlons geweest is/ [23] van de hant Naomi:

10 Daer toe [24] aenveerde ick my oock Ruth/ de Moabitische/ Machlons huysvrouwe/ tot eene vrouwe/ om den naem des verstorvenen over syn erfdeel te verwecken/ op dat de naem des verstorvenen niet worde uytgeroeyt van syne broederen/ ende van de poorte syner plaetse: ghylieden zijt heden getuygen.

11 Ende al 't volck/ dat in de poorte was/ mitsgaders de Outsten/ seyden; Wy zijn getuygen: de HEERE make dese vrouwe/ die in u huys komt/ als [b] Rachel/ ende als Lea/ die beyde het huys Israëls [25] gebouwt hebben; ende [26] handelt kloecklick in Ephrata/ ende [27] maeckt [uwen] naem vermaert in Bethlehem.

12 Ende u huys zy/ als het huys van [c] Perez/ [28] (dien Thamar den Juda baerde) van den zade/ dat de HEERE u geven sal/ uyt dese jonge vrouwe.

13 Also nam Boaz Ruth/ ende sy wert hem ter vrouwe/ ende hy [29] ginck tot haer in: Ende de HEERE gaf haer/ [30] dat sy swanger wert/ ende eenen sone baerde.

14 Doe seyden de wyven tot Naomi; [31] Gelooft zy de HEERE/ [32] die niet heeft nagelaten u heden eenen [33] losser te geven: en syn naem worde [34] vermaert in Israël.

15 Die sal u zijn tot eenen [35] verquicker der ziele/ ende om uwen ouderdom te [36] onderhouden: want uwe schoondochter/ die u lief heeft/ heeft hem gebaert/ [37] dewelcke u beter is als [38] seven sonen.

16 Ende Naomi nam dat kint/ ende settede 't op haren schoot/ ende wert syne voester.

17 Ende de naburinnen gaven hem eenen naem/ seggende; Naomi is een soon geboren: ende sy noemde synen name Obed; dese is de vader van [39] Isaï/ Davids vader.

18 Dit nu zijn de [40] geboorten van Perez; [d] Perez gewan [41] Hezron.

19 Ende Hezron gewan Ram/ ende Ram gewan Amminadab.

20 Ende Amminadab gewan [42] Nahesson/ ende Nahesson gewan Salma.

21 Ende Salmon gewan Boaz/ ende Boaz gewan Obed.

22 Ende Obed gewan Isaï/ ende Isaï gewan David.

---

22 Dewijle hier van Ruth geene mentie wort gemaeckt/ ende Naomi haer bevolen hadde/ dat sy haer soude stille houden/ ende Boaz laten begaen/ cap. 3. 18. So is daer uyt af te nemen/ dat Ruth hier niet tegenwoordich en was/ noch dese sake by het gerichte dreef/ maer Boaz: daerom heeft dese man syn schoe aen Boaz gegeven. Anders soude de wet/ Deut. 25. 9. ontwijfelick gevolcht zijn geweest; ten ware dan/ datse door menschelick goetduncken ende vermetenheyt versacht mochte geweest zijn.

23 D. van Naomi verbreeckt ofte verkocht zijnde: als bov. v. 5.

24 *Hebr.* koope, verkrijge, bekome.

b Gen. 30. 24, 25. ende 35. 17, 18. ende 29. 32, &c.

25 D. Het huys Jacobs vermenichvuldicht hebben/ door voortbrenge van kinderen. Siet Gen. 16. op v. 2.

26 Ofte/ maeckt, verkrijgt rijckdom, bekomt vermogen, wort machtich, vermogende.

27 *Hebr.* roept den naem uyt.

c Genes. 38. 29. 1. Chron. 2. 4. Matth. 1. 3.

28 Hier/ ende in 't volgende/ wort ontdeckt de voornaemste oorsake/ waerom het den H. Geest gelieft heeft dese gantsche historie van Ruth in de Canonijcke boecken der H. Schrifture in te lijven ende te bewaren: te weten/ op dat blijcken mochte van de waerheyt der belofte Godts/ dat de Messias uyt Juda (Gen. 49. 10.) soude voort komen/ wiens geslachte (nae den vleesche) in 't volgende verhaelt wort tot op David: ende voorts van David tot Christum/ Matth. capit. 1. ende Luce cap. 3.

29 Siet Genes. 6. op v. 4.

30 *Hebr.* ontfanckenisse.

31 *Hebr.* gesegent.

32 *Hebr.* die u heden niet heeft doen ophouden eenen losser.

33 Verst. den sone Ruths/ die in syns vaders Machlons (die Naomi sone geweest was) plaetse/ als erfgenaem/ soude treden/ als uyt het vervolch is af te nemen. Andere verstaen het van Boas.

34 *Hebr.* uytgeroepen, ofte/ genoemt. Vergel. bov. v. 11.

35 *Hebr.* wederbrenger der ziele, D. hy sal u leven ende lust herstellen/ verquicken/ u als verjeuchden. Vergel. Psal. 19. op v. 8. ende 23. 3. Spreu. 1. 11/ 19.

36 Ofte/ voeden, ondersteunen. Siet gelijcke gebruyck van 't Hebr. woort. Genes. 45. 11. ende 47. 12. 1. Reg. 18. 4. Psal. 55. 23.

37 Schoon-dochter Ruth.

38 D. Als veel sonen. Siet Genes. 4. op v. 15.

39 *Hebr.* Ischai.

40 D. nakomelingen/ die van Perez geboren ende afgekomen zijn.

d 1. Chron. 2. 5. Matth. 1. 3.

41 *Hebr.* Chetsron.

42 *Hebr.* Nachschon.

FINIS

Het Eerste Boeck

SAMUELS.

Inhoudt deses Boecks.

VOOR eerst wort in dit Boeck verhaelt ende beschreven de geboorte *Samuels*, ende hoe sijne moeder hem ten dienste Godes heeft ge-eygent: mitsgaders de lof-sanck sijner moeder: als oock de moetwillige boosheyt der sonen *Eli*, die door eenen Man Godes hier over wort bestraft, ende hem wort voorseyt den onderganck sijnes huys: 't welck hem *Samuel* oock verkondigt: die tot eenen Prophete van Godt verordineert, ende voor sulcks van het volck erkent wort. Daer na wort in dit boeck verhaelt, hoe Israël vande Philistynen zy geslagen, ende hoe de Arke genomen, ende wech gevoert zy geworden: 't welck *Eli* hoorende, so valt hy achter over ende breeckt den hals: De Philistynen brengen de Arke des Heeren in den Tempel hares afgodts Dagons, die van boven neder valt, ende in stucken breeckt, ende de Philistynen worden jammerlick van Godt geplaegt aen de heymelicke plaetsen hares lichaems: Daerom schicken sy de Arke des verbonts weder, met geschencken: Sy comt te Beth-Semes in het lant van Iuda: van daer wortse gevoert nae Kiriath-Iearim, alwaer *Samuel* een reformatie in den Godts-dienst aenstelt: Ende hy roept het volck te samen te Mizpa, daer de Philistynen haer meynden te overvallen, maer Godt verschricktese met eenen grooten donder, ende sy worden vande Israëliten geslagen. De sonen *Samuels*, zijnde in sijnen ouderdom van hem tot Richters gemaeckt, en volgen de voetstappen hares vaders niet, daerom begeeren de Israëliten eenen Koninck, 'twelck den Heere mishaegt, die haer door *Samuel* voordraegt, hoe sy van den Koninck souden gehandelt werden: Doch als het volck even wel by dit versoeck verhardde, so heeft Godt, ende *Samuel*, daer in verwilligt: ende hy seyt *Saul*, die tot hem te Mizpa gekomen was, dat hy die man was die tot Koninck over Israël soude gestelt worden: ende hy salft hem tot Koninck: die slaet inden beginne sijner regeringe de Ammoniten: *Samuel* verlaett sijn richter-ampt, ende na dat hy verhaelt hadde, hoe hy sich daer in gedragen hadde, wort hy met een heerlick getuychenisse verlaten, ende bedanckt. *Saul* ende *Ionathan* voeren crijch tegens de Philistynen, ende andere, ende slaense. *Saul* wort van *Samuel* aengeseyt, dat de Heere het Koninckrijcke van hem soude nemen, ende hy salft *David* tot eenen Koninck over Israël. Die met den Reuse *Goliath* campt, ende hem overwint. *Saul* jaloers geworden zijnde over de eere ende achtbaerheyt die *David* wert aengedaen, staet hem nae sijn leven: Die daerom van het hof vluchtt, ende comt tot *Samuel* te Najoth, ende hy maeckt een verbont van vrientschap met *Ionathan, Sauls* sone: Hy vluchtt, ende neemt sijnen toevlucht tot *Achis* den Koninck der Philistynen, daer hy sich aenstelt als of hy niet wijs en ware. Hy treckt nae Adullam, daer sijne vrienden ende andere tot hem vergaderen: Doch hy dwaelt van den eenen tot den anderen: ende *Saul* laet den Priester *Achimelech*, ende 't geheele huys sijns vaders dooden, als oock LXXXV Priesters, ende de burgers te Nob, om dat sy *David* met de sijne hadden geherbergt ende gespijst. *David* vluchtt nae de woestijne Siph, van daer nae de woestijne Maon, daer *Saul* hem al vervolgt, tot dat hy tydinge krijgt, dat hem de Philistynen in het lant gevallen waren: dewelcke hy gestutt hebbende, *David* al voorder vervolgt: Doch eyndelick voor den selven sijne schult bekennende, bidt hy *David*, dat hy sijn geslachte wille verschoonen, als hy Coninck soude geworden zijn. Daerna wort verhaelt de doot des Propheten *Samuels*, ende *Davids* handelinge met *Nabal*, ende met *Abigaïl*: Item, hoe *Saul* voortgevaren zy in het vervolgen van *David*: Also dat hy eyndelick gevluchtt is tot *Achis* den Coninck te Gath, die hem de stadt Ziklag geeft, uyt de welcke hy met sijn krijchs-volck treckende, eenige van de benaebuerde volckeren berooft, ende doot slaet. Als nu de Philistynen met grooter macht ten stryde trocken tegen Israël, so vraegt *Saul* den Heere, maer als hy hem niet en antwoordde, so soeckt *Saul* raet by eene waersegster. *David* willich ende bereyt zijnde om met den Coninck *Achis* ten strijde te trecken tegen *Saul*, wort te rugge gesonden. In sijn absentie wort Ziklag van de Amalekiten geplundert, doch hy ontjaegt haer den buyt weder. Eyndelick wort in dit Boeck beschreven de doot ende onderganck *Sauls*, ende sijner sonen.

In dit eerste Boeck *Samuelis* worden beschreven de geschiedenissen van tachtentich jaren; namelick veertich jaren onder de regeringe des Priesters *Eli*, c.4.18. Ende dan noch veertich jaren onder de regeringe *Samuels* ende *Sauls*, Act. 13.21.

Dit Boeck (als oock het naest-volgende) wort genoemt het Boeck *Samuels*, om dat in het selve beschreven ende verhaelt worden de Ouders, de geboorte, ende optreckinge, oock jonckheyt, leven, ende regeringe *Samuels*, als Richters over Israël: mitsgaders het leven van twee Coningen, die, door het bevel Godes, van hem tot Coningen over het volck van Israël gesalft zijn. De Griecksche ende oude Latijnsche Oversetters hebben de twee Boecken *Samuelis*, ende de twee naest-volgende, t'samen gevoegt, ende hebbense alle viere genoemt de Boecken der Coningen, om dat in dese vier Boecken verhaelt wort het leven, ende de voornaemste daden aller Coningen, die over het volck Godes geregeert hebben, van den eersten tot den laetsten toe, tot dat de Coninckliche regeringe, door Godes rechtveerdich oordeel, een eynde onder het selve genomen heeft.

Het Eerste Capittel.

Elkana gaet jaerlicx op tot het feest te Silo / met sijne beyde wijven / v. 1/&c. welcker eene / genoemt Hanna / onvruchtbaer was / 5. De andere / namelick Peninna / verwijt Hanna / hare onvruchtbaerheyt / 6. Daerom bidt Hanna den Heere yverichlick om eenen sone / dien sy belooft den Heere tot sijnen dienste te geven / 10. De Priester Eli meynende dat sy droncken was / bestraftse / 12. Maer zijnde van haer beter bericht / 15. vertrooft hyse / 17. Sy keert weder nae huys met Elkana / 18. Sy wert bevrucht / 19. ende baert Samuel / 20. Als sy hem opgequeeckt hadde / eygent sy hem t'eenemale tot den dienst des Heeren / gelijck sy belooft hadde / 24.

1 DAER was een man van [1] Ramathaim [2] Zophim / van het geberchte [3] Ephraims / wiens name was Elkana / een sone Jerochams des soons Elihu / des soons Tochu / des soons Zuph / een [a] [4] Ephrathiter.

2 Ende hy hadde twee wijven / de name van de eene was Hanna / ende de name van d'andere was Peninna: Peninna nu hadde kinderen / maer Hanna en hadde geene kinderen.

3 [b] Dese man nu ginck opwaerts uyt sijne stadt [5] van jaer tot jaer / om aen te bidden / ende om te offeren den HEERE der heyrscharen te [6] Silo / ende aldaer waren [7] Priesters des HEEREN Hophni ende Pinehas / de twee sonen Eli.

4 Ende 't geschiedde op dien dach als Elkana [8] offerde / so gaf hy aen Peninna sijne huysvrouwe / ende alle hare sonen ende hare dochteren / [9] deelen.

5 Maer Hanna gaf hy een [10] aensienlick deel / want hy hadde Hanna [11] lief / [12] doch de HEERE hadde hare baermoeder toegesloten.

6 Ende [13] hare tegen-partijdige tergdese oock met terginge / [14] om haer te vergrimmen / om dat de HEERE hare baermoeder toegesloten hadde.

7 Ende [15] alsoo dede [16] hy jaer op jaer: van dat [17] sy opginck tot het huys des HEEREN / [18] so tergde sy haer alsoo: daerom weende sy / ende [19] en att niet.

1 Dit woort staet in het Hebr. in't getal van twee / als ofmen seyde tweevoudich Rama / om dat dese stadt (soomen meynt) in tweeen is verdeylt geweest. Sy wort / Matth. 27.57. genoemt Arimathea.

2 D. der Zophiten / ofte der inwoonderen des lants Zuph / daer van gesproken wort ond. cap. 9.5.

3 Hier mede wort dese Stadt onderscheyden van Rama in Benjamin / ende van Rama in de stamme Naphthali / ende andere steden meer die Rama genoemt worden.

a 1. Chron. 6.27.

4 And. een Ephraimiter / als Jud. 12.5. D. eener die in't lant van Ephraim geboren is: Doch van afkomste was hy uyt de stamme Levi / 1. Chron. 6.27.

b Exod. 23.14. Deut. 16.16.

5 *Hebr.* van dagen tot dagen. Het Hebr. woort Iamim wort in de H. Schrift dickwijls voor jaren gebruyckt / ende hier wort gesproken van de drie jaerlickse Feest-dagen der Joden, siet Levit. 25.29.

6 Alwaer de Tabernakel was Jos. 18.1.

7 T.w. onder haren Vader Eli / die hooge-priester was.

8 T.w. Danck-offer / daer van de gene die het offerde / sijn deel hadde / 't welck hy met sijn huysgesin eten mocht.

9 T.w. van den offer. Siet Deut. 12. 12. ende 16.11.

10 Dat schoon ende heerlick was aen te sien. *Hebr.* een stuck van twee aensichten. dese beleefthejt dede Elkana sijnen wijve Hannæ, om haer daer mede te vermaken.

11 D. sonderlinge lief / liever dan hy Peninna hadde. Siet diergelijcke exempel Gen. 29.30.

12 Siet Genes. 20.18.

13 T.w. Peninna / die haer misgunstich was. Siet Levit. 18.18.

14 And. Dewijle sy donderde, D. met ongestuymige woorden uytvoer.

15 T.w. gelijck vss. 4/5. verhaelt wort.

16 T.w. Elkana.

17 T.w. Hanna.

18 De sin deser woorden is / dat Peninna Hannam heeft geterght / beroert / ende tot toorn verweckt.

19 D. sy at seer weynich.

8 Doe seyde Elkana haer man; Hanna waerom weent ghy? ende waerom en eet ghy niet? ende waerom is u herte qualick gestelt? [e] ben ick u niet beter dan tien sonen?

9 Doe stont Hanna op na dat [20] [hy] gegeten/ ende na dat [hy] gedroncken hadde te Silo; (ende Eli de Priester satt op eenen stoel by eenen post [21] des Tempels des HEEREN).

10 Sy dan [22] van ziele bitterlick bedroeft zijnde/ so badt sy tot den HEERE/ ende [23] sy weende seer.

11 Ende sy [24] beloofde een gelofte/ ende seyde/ HEERE der heyrscharen/ [25] so ghy eenmael [26] de elende uwer dienstmaecht aensiet/ ende mijner gedenckt/ ende uwer dienstmaecht niet en vergeett/ maer geeft uwer dienst-maecht [27] een mannelick zaet: so sal ick dat den HEERE [28] geven alle de dagen sijns levens/ ende [29] daer en [d] sal geen scheermes op sijn hooft komen.

12 'T geschiedde nu [30] als sy even seer bleef biddende voor het aengesichte des HEEREN/ so gaf Eli acht op haren mont.

13 Want Hanna sprack in haer herte/ alleenlick roerden sich hare lippen/ maer hare stemme en wert niet gehoort: daerom hielt Eli haer voor droncken.

14 Ende Eli seyde tot haer: Hoe lange sult ghy u droncken aenstellen? [31] Doet uwen wijn van u.

15 Doch Hanna antwoordde ende seyde/ Neen mijn heere/ ick ben een vrouwe [32] beswaert van geeste/ ick en hebbe noch wijn noch stercken dranck gedronckē; maer ick hebbe [33] [e] mijn ziele uytgegotn voor het aengesichte des HEEREN.

16 Achtt [34] doch uwe dienstmaecht niet voor [35] een dochter Belials: want ick hebbe tot nu toe gesproken uyt de veelheyt mijner gedachten ende mijnes verdriets.

17 Doe antwoordde Eli ende seyde/ Gaet henen in vrede: ende de Godt Israëls [36] sal uwe bede geven/ die ghy van hem gebeden hebt.

18 Ende sy seyde/ [37] Laet uwe dienstmaecht genade vinden in uwe oogen: also ginck die vrouwe hares weegs/ ende [38] sy att/ ende [39] haer aengesichte en was haer [soodanich] niet meer.

19 Ende sy stonden des morgens vroech op/ ende sy [40] baden aen voor het aengesichte des HEEREN/ ende sy keerden weder/ ende quamen tot haer huys [41] te Rama: ende Elkana [42] bekende sijne huysvrouwe Hanna/ ende de HEERE [43] gedacht aen haer.

20 Ende 't geschiedde na verloop van dagē/ dat Hanna bevrucht wert/ ende baerde eenen sone/ ende sy noemde sijnen name Samuel: want [seyde sy] ick hebbe hem van den HEERE gebeden.

21 Ende die man Elkana [44] tooch op met sijn gantsche huys/ [45] om den HEERE te offeren [46] het jaerlicksche offer/ ende sijn gelofte.

22 Doch [47] Hanna en tooch niet op/ maer sy seyde tot haren man/ Als de jonge gespeent is/ dan sal ick hem brengen/ dat hy voor het aengesichte des HEEREN verschijne/ ende blijve daer tot [48] in eeuwicheyt.

23 Ende Elkana haer man seyde tot haer/ Doet dat goet is in uwe oogen/ blijft tot dat ghy hem sult gespeent hebben: de HEERE bevestige maer sijn woort: Also bleef de vrouwe/ ende soogde haren sone/ tot dat sy hem speende.

24 [f] Daer na/ als sy hem gespeent hadde/ bracht sy hem met haer opwaerts/ met drye varren/ ende [49] een Epha meels/ ende een flessche met wijn/ ende sy bracht hem in het huys des HEEREN tot Silo: ende het jongsken was [seer] jonck.

25 Ende sy slachteden een varre: Also brachten sy het kint tot Eli.

26 Ende sy seyde/ Och mijn heere/ [50] [soo waerachtich als] uwe ziele leeft/ mijn heere/ ick ben die vrouwe/ die hier by u stont om den HEERE te bidden.

27 Ick badt om dit kint/ ende de HEERE heeft my mijne bede gegeven/ die ick van hem gebeden hebbe.

28 Daerom hebbe ick hem oock den HEERE [51] overgegeven [52] alle de dagen die hy wesen sal/ hy is van den HEERE gebeden: ende [53] hy badt aldaer den HEERE aen.

e Ruth. 4. 15.
20 T.w. Elkana/ want het schijnt dat sy ofte niet/ ofte weynich gegeten heeft.
21 V. Des Tabernakels/ want te deser tijdt was de Tempel noch niet gebouwt.
22 *Hebr.* bitter van ziele. Vgel. Jud. 18. op v. 25.
23 *Hebr.* Sy weende weenende.
24 T.w. met kennisse ende believen hares mans: want andersins was der vrouwē belofte krachteloos. Siet Num. 30. 8.
25 *Hebr.* Indien ghy siende siet.
26 Aldus noemt sy hare onvruchtbaerheyt. Siet Genes. 29. 32.
27 *Hebr.* een zaet der mannen, V. eenen sone.
28 V. toe-eygenen tot uwen dienste.
29 V. Hy sal een Nazireer zijn. Siet Num. 6. 5.
d Iud. 13. 5.
30 *Hebr.* vermenichvuldichde te bidden.
31 V. legt u slapen/ op dat ghy den wijn verteert ende uytslaept.
32 *Hebr.* hart van geeste, of gemoede.
33 V. mijnes herten noot ende benautheyt.
e Psal. 62. 9.
34 *Hebr.* en stelt uwe dienstmaegt niet voor een dochter Belials.
35 Siet Deut. 13. v. 13.
36 Ofte/ geve u uwe bede.
37 Met dese woorden begeert sy/ dat Eli voor haer Godt den Heere voortaen wille bidden.
38 Want de woorden Eli hadden haer verquickt.
39 *Hebr.* haer aengesichte en was haer niet meer, T.w. dat droeve aengesichte het welck sy te vooren gehadt hadde.
40 Siet Genes. 24. op v. 26. alsoo ond. v. 28.
41 Vers 1. Te Ramathaim.
42 V. besliep/ als Genes. 4. 1.
43 V. Hy liet metter daet blijcken/ dat hy haer gebedt verhoort hadde.
44 T.w. nae Silo/ als bov. v. 3.
45 T.w. 'T gene hy beloost hadde den Heere te offeren/ tot een teeckē der danckbaerheyt/ dat de Heere hem eenen sone van sijne huysvrouwe Hanna gegeven hadde/ ofte om sijne ende sijner vrouwen belofte/ aengaende het kint/ te volbrengen.
46 *Hebr.* het offer der dagen, V. 'twelck op de sekere feest-dagen alle jare geoffert wiert.
47 Den vrouwen en was niet bevolen alle jaer op te trecken (hoewel sy het wel mochten/ ende somtijts oock plachtē te doen) maer den mannen alleen/ Exod. 23. 17.
48 V. sijn levedage/ siet bov. v. 11. ende ond. v. 28.
f Luce 2. 41.
49 Siet Exod. 16. 36. ende Levit. 5. 11.
50 V. soo waerachtich als ghy leeft.
51 And. geleent: Te weten/ om in den Tabernakel te dienen.
52 And. alle de dagen die hy wesen sal, sal hy den Heere gegeven zijn.
53 T.w. Samuel/ ofte Eli/ ofte oock Elkana ende Hanna.

Het ij. Capittel.

Lof-sanck Hannæ, in welcken sy de weldadicheyt des Heeren roemt/ soo in't gemeen/ als in 't besonder/ v. 1/ &c. Dreyghende de hoochmoedige met een eyndelick verderf/ 3. De moetwillige boosheyt der sonen Eli wort verhaelt/ 12. ende ter contrarie hoewel sich Samuel in sijnen dienst gequeten heeft/ 18. Hanna baert meer kinderen/ 21. Eli berispt wel sijne sonen over hare boose stucken/ maer niet met sulcke gestrengicheyt alst behoorde/ 22. De Heere laet door eenen Prophete Eli aenseggen/ dat hy met sijn gantsche huys jammerlick soude om-komen/ 27.

1 Doe badt Hanna eñ seyde: [a] Mijn herte springt op van vreuchde [1] in den HEERE/ [2] mijn hoorn is verhoocht in den HEERE: [3] mijn mont is wijt opgedaen over mijne vyanden/ [4] want ick verheuge my [5] in u heyl.

2 Daer en is niemant heylich gelijck de HEERE/ want [b] daer en is niemant dan ghy/ ende [6] daer en is geen [7] rotzsteen/ gelijck onse Godt.

3 En maecktet niet te veel dat [8] ghy hooge/ hooge soudet spreken/ dat yet [9] hardts uyt uwen monde soude gaen: want de Heere is een Godt [10] der wetenschappen/ ende [11] sijne daden/ zijn recht gedaen.

4 De boge der stercken is [12] gebroken: ende die [13] struyckelden zijn met sterckte omgordet.

5 Die [c] versadicht waren [14] hebben haer verhuert om broot/ ende die [15] hongerich waren [16] en zijn't niet meer: tot dat de onvruchtbare [17] seven heeft gebaert/ ende die veel kinderen hadde/ [18] krachteloos is geworden.

6 De [d] HEERE [19] doodet ende [20] maeckt levendich: [21] Hy doet ter [22] helle nederdalen/ ende hy doet [weder] opkomen.

7 De HEERE maeckt arm ende maeckt rijck/ hy vernedert/ oock verhoogt hy.

8 [e] Hy verheft den geringen uyt den stof/ [ende] den nootdurftigen verhoocht hy [23] uyt den dreck/ om te doen sitten by de Vorsten/ dat hyse den stoel der eere doe beerven: [f] want de gront-vesten des aerdrijcx

a Luce 1. 46.
1 T.w. Dewijle hy my dese groote weldaet bewesen heeft/ dat hy my desen sone gegeven heeft.
2 V. ick hebbe als een nieuwe kracht van den Heere ontfangen/ ick ben nu wel gemoet ende onvertsaegt. het is een gelijckenisse genomē van de gehoornde beesten/ die hare meeste sterckte/ ende oock haer verciersel in de hoornen hebben. siet Psal. 92. 11.
3 Als of sy seyde/ nu my de Heere desen sone gegeven heeft/ nu darf ick met openen monde spreken tegen mijne vyanden/ insonderheyt tegen Peninna/ hare kinderen/ ende vrienden/ die my mijne onvruchtbaerheyt verweten hebben.
4 And. want ghy hebt my verheucht mits u heyl.
5 V. in de geluckssalicheyt/ die ghy my gedaen hebt/ ô Heere.
b Deut. 3. 24. Psal. 86. 8.
6 V. daer en is niemant daermen sich sekerlick op verlaten mach/ dan op u/ Heere/ siet Deut. 32. 4.
7 De stercke Godt wort oock een steenrotze genoemt/ Deut. 32. 15. ende elders meer.
8 Hanna spreeckt hier Peninna aen (siet bov. c. 1. vss. 6/ 7.) mitsgaders alle trotse/ vermetene menschen.

9 Ofte/ het oude. V. gelijck ghy voor desen pleecht te doen. 10 V. van alle/ ofte groote wetenschap. Vgel. Prov. 1. 20. met d'aenteeck. 11 Vergel. Ezech. 18. 25. And. de daden, ofte/ wercken, worden van hem bestiert, ofte/ gewogen. sommige aldus: en zijn sijne wercken [niet] recht gemaeckt? 12 *Hebr.* de bogen zijn gebroken. Siet gelijcke veranderinge van getal Job 29. 10. And. de stercke [met] den boge zijn gebroken. 13 T. w. soo uyt swackheyt des lichaems/ als uyt kleynmoedicheyt. c Psal. 34. 11. Thren. 5. 6. Luce 1. 53. 14 V. sy zijn soo arm geworden/ dat sy haer hebben moeten verhueren/ op dat sy den kost krygen mochten. 15 Vgel. Job 18. op v. 12. 16 *Hebr.* hebben opgehouden. T. w. te zijn. ofte/ hongerich te zijn. 17 V. vele/ als Ruth 4. 15. siet ond. v. 21. 18 T. w. Om kinderen te ontfangen ende te baren. d Deut. 32. 39. Ezech. 37. 11, 12, &c. 19 V. Hy sendt den menschen groote benautheyt ende elenden toe/ die met de doot te vergelijcken zijn. 20 V. hy verlost de treurige wederom uyt hare benauwtheyt ende angst. 21 V. Hy brengt in de uyterste verachtinge ende smaet. 22 Dat is/ in de uyterste benautheyt. Siet Genes. 37. op v. 35. e Iob 36. 15. Psal. 113. 7, 8. Luce 1. 52. 23 Ofte/ uyt den misthoop. f Psal. 42. 2. ende 102. 25. ende 104. 5.

zÿn des HEEREN / ende hy heeft de werelt daer op gesett.

9 Hy sal de voeten sÿner gunst-genooten bewaren / maer de godtloose [24] sullen swÿgen in duysternisse: want een man en vermach niet door kracht.

10 Die met den HEERE twisten / sullen verplettert werden; [g] hy sal in den Hemel over hen donderen: de HEERE sal [25] de eynden der aerde richten / ende sal [26] sÿnen [h] Koninck sterckte geven / ende den hoorn [27] sÿnes gesalfden verhoogen.

11 Daerna ginck Elkana nae Rama in sÿn huys / maer de jongelinck was den HEERE dienende voor het aensÿchÿn des Priesters Eli.

12 Doch de sonen Eli waren [28] kinderen Belials: sy en kenden den HEERE niet.

13 Want [29] de wÿse dier Priesteren met den volcke was / dat / [wanneer] yemant een offerhande [30] offerde / des Priesters jonge quam / dewÿle het vleesch koockte / met eenen drye-tandigen krauwel in sÿne hant /

14 Ende sloech inde teyle / of in den ketel / of inde panne / of in den pot / [31] al wat de krauwel optrock / dat nam de Priester [32] voor hem: alsoo deden sy [33] allen den Israëliten die daer te Silo quamen.

15 Oock eer sy het vet [34] aenstaken / quā des Priesters jonge / ende seyde tot den man / die offerde / Geeft dat vleesch om te braden voor den Priester: want [35] hy en sal geen gekoockt vleesch van u nemen / maer [36] raeuw.

16 Wanneer nu die man tot hem seyde / Sy sullen dat vet als heden gantschelick [37] aensteken / so neemt dan voor u gelÿck als 't uwe ziele lusten sal: so seyde hy tot hem / Nu sult ghy het immers geven / ende so niet / ick sal 't met gewelt nemen.

17 Also was de sonde [38] deser jongelingen seer groot voor het aengesichte des HEEREN: want [39] de lieden verachteden het spÿs-offer des HEEREN.

18 Doch Samuel diende voor het aengesichte des HEEREN / zÿnde een jongelinck / omgordet met den linnen [40] lÿfrock.

19 Ende sÿne moeder maeckte hem eenen kleynen rock / ende brachte hem dien [41] van jaer tot jaer / als sy opquam met haren man / om het [42] jaerlicksche offer te offeren.

20 [43] Ende Eli segende Elkana ende sÿne huysvrouwe / ende seyde / De HEERE geve u [44] zaet uyt dese vrouwe [45] voor de bede die [46] sy den HEERE afgebeden heeft: ende sy gingen na [47] sÿne plaetse.

21 Want de HEERE [48] besocht Hanna / eñ sy wert bevrucht / ende [49] baerde drye sonen ende twee dochteren / ende de jongelinck Samuel [50] wert groot [51] by den HEERE.

22 Doch Eli was seer out / ende hoorde al wat sÿne sonen aen gantsch Israël deden / ende dat sy sliepen by de wÿven / die [52] met hoopen t' samen quamen [53] aen de deure der Tente der t' samenkomste.

23 Ende hy seyde tot hen / Waerom doet ghy alsulcke dingen / dat ick dese uwe boose stucken hoore van desen gantschen volcke?

24 [54] Niet mÿne sonen: want dit en is geen goet geruchte / dat ick hoore / ghy maeckt dat het volck des HEEREN [55] overtreedt.

25 Wanneer [56] een mensche tegen een mensche sondigt / so sullen de [57] goden hem oordeelen / maer wanneer een mensche tegen den HEERE [58] sondigt / wie sal voor hem bidden? doch sy en hoorden de stemme hares vaders niet / [59] want de HEERE wilde se dooden.

26 [i] Eñ de jongelinck Samuel [60] nam toe / ende wert groot ende [61] aengenaem beyde by den HEERE / ende oock by de menschen.

27 Ende daer quam [62] een man Godes tot Eli / ende seyde tot hem / Soo seyt de HEERE / [63] Hebbe ick my niet klaerlick geopenbaert den huyse [64] uwes vaders / [k] doe [65] sy in Egypten waren / in het [66] huys van Pharao?

28 Ende ick hebbe [67] hem uyt alle stammen Israëls my ten Priester verkooren / om te offeren op mÿnen altaer / om het reuck-werck aen te steken / om den Ephod voor mÿn aengesichte te dragen: ende [l] hebbe den huyse uwes vaders gegeven [68] alle de vyer-offeren der kinderen Israëls.

29 Waerom slaet [69] ghylieden [m] achter uyt tegen mÿn slacht-offer / ende mÿn spÿs-offer / welck ick geboden hebbe in de [70] wooninge? ende [71] eert uwe sonen meer dan my / dat [72] ghylieden u mestet van het voorneemste aller spÿsofferen mÿnes volcx Israël?

30 Daerom spreeckt de HEERE de Godt Israëls / [73] Ick hadde [74] wel klaerlick geseyt / U [n] huys ende uwes vaders huys souden [75] voor mÿn aengesicht wandelen tot in eeuwicheyt: maer nu spreeckt de HEERE / [76] Dat zy verre van my / want die my eeren / sal ick eeren / maer die my versmaden / [77] sullen licht geachtt worden.

31 Siet de dagen komen / [78] dat ick uwen arm sal afhouwen / ende den arm van uwes vaders huys: datter geen out man in uwen huyse wesen sal.

32 Ende ghy sult aenschouwen [79] de benautheyt der wooninge [Godts] in [80] plaetse van al 't goede dat hy Israël soude gedaen hebben: ende daer en sal tot geenen dage een out man in uwen huyse zÿn.

33 [81] Doch de man dien ick [82] u niet en sal uytroeyen van mÿnen altaer / [83] soude zÿn om uwe oogen te verteeren / ende om uwe ziele te bedroeven: ende [84] al de meniehte uwes huyses sal sterven / [85] mannen geworden zÿnde.

34 Dit nu sal u een teecken zÿn / 't welck over uwe beyde sonen / over [86] Hophni ende Pinehas komen sal: op eenen dach sullen sy beyde sterven.

35 Ende ick sal my [87] eenen getrouwen

24 Ofte / sullen uytgeroeyt worden. [ende geworpen] in de duysternisse.
g 1. Sam. 7. 10.
25 D. oock die / die aen de uyterste eynden der werelt zijn.
26 T. w. Christo, den welcken hy heeft verordineert / ende den welcken hy ter bestemder tydt senden sal.
h Psal. 2. 6. ende 89. 25.
27 D. Christi. Siet Psal. 2. 2.
28 Siet Deut. 13. v. 13.
29 *Hebr.* Misphat, het recht, welck woort een gewoonte ofte gebruyck somtijdts beteeckent / niet alleen een goet ende prijselick / maer oock een quaet ende misprijselick gebruyck / ofte wijse.
30 D. brachte om geoffert te worden, alsoo v. 15.
31 Godt hadde de Priesteren sekere deelen of stucken der beestē / die geoffert wierden / tot hare spijse gegeven: T. w. de borst / ende de rechter schouder / Exod. 29. 27 / 28. ende Levit. 7. 21 / 32 / 33. maer sy en mochten niet nemen wat haer beliefde / of wat de gaffel haer gaf: oock moste het deel 't welck de Priesteren toequam / eerst voor den Heere opgeheven ende beweecht worden / Lev. 7. 34.
32 Ofte / daermede. T. w. met de crauwel.
33 *Hebr.* al Israël.
34 Siet Levit. 3. 3 / &c.
35 Nochtans nam de Priester oock wel gekoockt vleesch / als te sien is v. 13. hier wort te kennen gegeven / dat hy liever rauw vleesch hadde / dan gekoockt.
36 *Hebr.* levendich.
37 *Hebr.* aensteken-de aensteken.
38 T. w. der sonen Eli.
39 Hy wil seggen / als het volck sach dat de sonen Eli de offerhanden soo schandelick misbruyckten tot hare wel-lusten / so wierden sy daer door afgekeert van den Gods-dienst / also dat sy niet meer spijs-offeren tot den Heere en brachten.
40 *Hebr.* Ephod. Vergel. 2. Sam. 6. 14.
41 *Hebr.* van dagen tot dagen.
42 *Hebr.* het offer der dagen.
43 D. hy als Hooge-priester hadde haer veel gelucks gewenscht.
44 D. kinderen.
45 D. voor den afgebedenen / ende nu Gode gegevenen sone.
46 *Hebr.* hy. siet dierglijcke verwisselinge van het vrouwelick ende mannelick geslachte Genes. 6. 1. Exo. 31. 14. Lev. 2. 8. 1. Sam. 25. 27. 2. Reg. 3. 26. Hos. 14. 7. Ruth 1. 8 / 9 / 11 / 19 / 22. And. diemen den HEERE afgebeden heeft, ofte / die men voor den HEERE gebeden, ofte / begeert heeft. Het is als of hy seyde / Sy en heeft desen sone niet voor haer selven / ofte tot haer voordeel begeert ende den Heere afgebeden: maer op dat sy den selven den Heere soude toe-eygenen tot sijnen dienste.
47 T. w. nae Elkanæ plaetse.
48 Bevestigende den segen van Eli / dien sy vertrouwt hadden / dat de Heere volbrengen soude.
49 Welverstaende tot verscheydene drachten.
50 Verstaet dit van den wasdom des lichaems in grootte / ende der ziele in wijsheyt ende kennisse. Siet Luce 1. 80. ende 2. 40 / 52.
51 And. voor, of / met den Heere.
52 Siet de aenteeck. op Exod. 38. 8.
53 D. Tot voor de Tente / want in de Tente en mochten sy niet komen.

54 D. 't en betaemt u niet alsoo te handelē.
55 T. w. Het bevel des offers. Siet vov. v. 17.
56 *Hebr.* een man.
57 And. de Overicheyt, de Richters. siet Exod. 21. 6. ende de aenteeck. aldaer.
58 T. w. opsettelick / ende met moetwillicheyt.
59 Daerom en gaf haer de Heere de genade niet / dat sy haer bekeerden / maer hy heeftse meer ende meer verlaten / ende heeftse rechtveerdelick overgegeven in eenen verkeerden sin / ten verderve.
i Luce 2. 52.
60 *Hebr.* ginck. Vergel. Gen. 26. 13. met d'aenteeck.
61 *Hebr.* goet.
62 D. een Prophete des Heerē / als 2. Pet. 1. 21. ende 1. Timot. 6. 11. ende 2. Timot. 3. 17. wie dese Prophete geweest zy is ons onbekent. Siet d'aenteeck. Jud. 13. op v. 6.
63 Ofte / ben ick niet, &c. *Hebr.* openbarende geopenbaert.
64 T. w. Aarons / van welcken Eli afkomstich was door Ithamar.
k Actor. 7. 25. &c.
65 T. w. De kinderen Israels.
66 D. Doe sy noch waren onder de heerschappye ende tyrannye van Pharao.
67 T. w. Aaron.
l Levit. 10. 14.
68 Verstaet alle de stucken van de beesten / die in de offeren / op den Altaer niet en mostē verbrant worden, siet Levit. 7. 34. ende Num. 18. 18.
69 T. w. ghy Eli / ende uwe sonen.
m Deut. 32. 15.
70 D. Tabernakel / 't welck Godes wooninge was.
71 Den selven meer respect toe-dragende dan my / want ghy en durftse niet eens vertoornen / noch te dege berispen / veel min straffen nae behooren / of van het Priesterdom afsettē / gelijck hare snoode boeve-stuckē dat wel verdient hebben.
72 T. w. Ghy Eli so wel als uwe sonē.
73 T. w. Doe ick het Priesterlick ampt in uwes Vaders huys hebbe ingestelt.
74 *Hebr.* Ick hadde seggende geseyt.
n Exod. 28. 43. ende 29. 9.
75 D. Het Priesterdom bedienen: verstaet hier by / Indien sy in mijne geboden souden wandelen.
76 T. w. van wegen uwe ongehoorsaemheyt.
77 *Hebr.* sullen licht worden.
78 D. Ick sal u berooven van uwe sterckte. T. w. van uwe kinderen ende het Priesterlicke ampt / want doe het Hooge-priester-ampt van Eli ende de sijne genomen was / so en vermochten sy gantsch niet, siet ond. v. 36. het woort Arm, voor sterckte, wort oock gebruyckt Job 22. 9. Psal. 37. 17. ende elders meer.
79 Van de wechvoeringe der Arke uyt den Tabernakel / ofte wooninge / de nederlage Israels / ende de gevanckenisse der Arke / siet ond. c. 4. v. 11. And. ghy sult een tegenpartye in de wooninge sien. Ghy / D. uwe nakomelingen (want Eli is sijn leven-lanck Priester gebleven) maer nader hant salder een ander (de uwe uytgestooten zijnde) in de plaetse der selver gestelt worden. Siet 1. Reg. 2. 27.
80 And. In alles waer mede hy Israël goet gedaen soude hebben.
81 D. die aen den dienst des Altaers blijven sal.
82 D. van den uwen.
83 D. waert dat ghy dan noch leefdet / ende alle dese dingen saecht / ghy soudet uwe oogen uyt schreyen. Dit kan verstaen worden van het jammerlick vermoorden der Priesteren te Nobe / 1. Sam. 22. 18. ofte oock wel van de schandelicke af-settinge Abjathars / 1. Reg. 2. 26. daer de eerste woorden deses v. oock wel op-passen.
84 D. meest al.
85 D. in het beste van haer leven.
86 Siet de vervullinge hier van ond. cap. 4. 11.
87 T. w. Zadok / die van den geslachte Eleazars was. Siet de vervullinge / 1. Chron. 29. 22.

Priester

Priester verwecken / die sal doen gelijck als [88] in mijn herte / ende in mijne ziele zijn sal: dien sal ick een [89] bestandich huys bouwen / ende [90] hy sal [91] altijt voor het aengesichte [92] mijnes gesalfden [93] wandelen.

36 Ende het sal geschieden / dat al die van uwen huyse sal overich zijn: [94] sal komen / om sich voor [95] hem neder te buygen voor een stuerken gelts / ende een bolle broots / ende sal seggen / Neemt my doch aen tot eenige Priesterlicke bedieninge / dat ick een bete broots moge eten.

88 D. gelijck als my behaecht.
89 *Hebr.* een getrouwe huys. In Zadoks geslachte is het Hooge-priester-ampt lange gebleven / achtervolgens 't gene dat Godt Pinehas den sone Eleazars beloost heeft / Num. 25. 13.
90 Verstaet hier by / ende sijne nae-komelingen.
91 *Hebr.* alle de dagen, T. w. sijnes levens.
92 Dat is / voor den Coninck dien ick verkiesen sal / die oock een voorbeelt sal zijn van Christo, dien ick tot eenen Coninck over Zion mijnen heyligen berch gesalft hebbe.
93 D. Het Priester-ampt bedienen / als v. 30.
94 Siet de vervullinge / 1. Reg. 2. 26. ende 2. Reg. 23. 9. Siet oock merck-teeckenen hier van Ezech. 44. 14.
95 T. w. voor Zadok / ende sijne nakomelingen.

Het iij. Capittel.

Samuel wort in eenen nacht drye mael van den Heere geroepen / ende meynde dat het Eli was die hem riep / v. 1 / &c. maer ten vierden male geroepen zijnde / antwoordt hy den Heere / 10. Die hem openbaert / dat hy het huys Eli soude uytroepen / 11. 'T welck hem des morgens Samuel / op sijn versoeck / te kennen geeft / 15. Eli onderwerpt sich den wille des Heeren / 18. Samuel wort van geheel Israel voor een Propheet gekent / dewijle sich de Heere meer-malen aen Samuel openbaerde / 19.

1 ENde de jongelinck Samuel diende den HEERE [1] voor het aengesichte Eli: ende het woort des HEEREN [2] was dierbaer in die dagen / daer en was geen [3] openbaer gesichte.

2 Ende 't geschiedde [4] te dien dage / als Eli op sijn plaetse neder lach (ende [a] sijne oogen begonden doncker te worden / dat hy [5] niet sien en konde):

3 Ende Samuel hem oock neder geleyt hadde / eer [6] de lampe Godes uyt gedaen wert in [7] den Tempel des HEEREN / daer de Arke Godes was:

4 Dat de HEERE Samuel riep / ende hy seyde / Siet [hier] ben ick.

5 Ende hy liep tot Eli ende seyde / Siet [hier] ben ick / want ghy hebt my geroepen / doch hy seyde / Ick en hebbe niet geroepen / keert weder / legt u neder: ende hy ginck henen ende leyde sich neder.

6 Doe riep de HEERE Samuel wederom / ende Samuel stont op / ende ginck tot Eli / ende seyde / Siet [hier] ben ick / want ghy hebt my geroepen: Hy dan seyde / Ick en hebbe niet geroepen / mijn sone / keert weder / legt u neder.

7 [8] Doch Samuel en kende den HEERE noch niet: ende het woort des HEEREN en was aen hem noch niet geopenbaert.

8 Doe riep de HEERE Samuel wederom / ten derden male / ende hy stont op / ende ginck tot Eli / ende seyde / Siet [hier] ben ick / want ghy hebt my geroepen: doe verstont Eli / dat de HEERE den jongelinck riep.

9 Daerom seyde Eli tot Samuel / Gaet henen / legt u neder / ende 't sal geschieden so hy u roept / so sult ghy seggen / Spreeckt HEERE / want uwe knecht hoort: doe ginck Samuel henen ende leyde sich aen [9] sijne plaetse.

10 Doe quam de HEERE / [10] ende stelde sich daer / ende riep [11] gelijck d'ander malen / Samuel / Samuel: ende Samuel seyde / Spreeckt / want uw' knecht hoort.

11 Ende de HEERE seyde tot Samuel / Siet ick doe [12] een dinck in Israël / dat al wie het hooren sal / [13] [dien] [b] sullen sijne beyde ooren klincken.

12 Te dien selven dage sal ick verwecken over Eli alles wat [c] ick tegen sijn huys [14] gesproken hebbe / Ick sal het beginnen ende voleynden.

13 Want ick hebbe hem te kennen gegeven / [15] dat ick sijn huys richten sal tot in eeuwicheyt: om der ongerechticheyts wille die hy geweten heeft / want [als] sijne sonen haer hebben [16] vervloeckt gemaeckt / so en heeft hyse niet eens [17] suer aengesien.

14 Daerom dan hebbe ick den huyse Eli geswooren / [18] So de ongerechticheyt des huyses Eli tot in der eeuwicheyt [19] sal versoent worden / door slacht-offer / ofte door spijs-offer!

15 Samuel nu lach tot aen den morgen / doe dede hy de deuren des huyses des HEEREN open: doch Samuel vreesde dit [20] gesichte aen Eli te kennen te geven.

16 Doe riep Eli Samuel / ende seyde / Mijn sone Samuel: hy dan seyde / Siet [hier] ben ick.

17 Ende hy seyde / Wat is het woort dat hy tot u gesproken heeft? en verbercht het doch niet voor my: Godt [21] doe u soo / ende soo doe hy daer toe / indien ghy een woort voor my verbergt van alle de woorden / die hy tot u gesproken heeft.

18 Doe gaf hem Samuel te kennen alle die woorden / ende en verberchde [se] voor hem niet: ende hy seyde / Hy is de HEERE / hy doe wat goet is in sijne oogen.

19 Samuel nu wert groot / ende de HEERE was met hem / ende en liet [22] niet een van alle sijne woorden op de aerde vallen.

20 Ende gantsch Israel van Dan tot Berseba toe / bekende / dat Samuel [23] bevesticht was tot een Prophete des HEEREN.

21 Ende de HEERE voer voort te verschijnen te Silo / [24] want de HEERE openbaerde hem aen Samuel te Silo door het woort des HEEREN.

1 Siet de aenteeck. op cap. 2. 11.
2 Hy wil seggē / datter te dier tijdt weynich Propheten / ofte getrouwe Leeraers in Israel waren: So dat alsser een man Godes quam / dat was wat selsaems.
3 *Hebr.* doorgebroken, uytgebroken. And. menichvuldich.
4 T. w. als het woort des Heeren soo dierbaer was.
a 1. Sam. 4. 15.
5 D. niet wel, alsoo staetter Gen. 48. 10. van Jacob / dat hy niet en sach: D. hy en sach niet wel / want v. 8. staet / dat hy de sonen Josephs sach.
6 Hy spreeckt van de Lampe / die op den goudenen Candelaer stont / die den gantschen nacht van den avont tot aen den morgen moste branden / dan bluschtemen de selve uyt / Exod. 27. 21. Levit. 24. 3. ende 2. Chron. 13. 11.
7 D. In een van de kamerkens nae by ofte ontrent den Tabernakel / want de Tempel en was te deser tijdt noch niet gebouwt.
8 D. Hy en kende de roepende stemme des Heeren niet / als die hy niet gewoon en was te hooren: Of / hy en hadde noch geen verstant van die maniere van openbaringen / door welcke de Heere door aensprake den menschen verschijnt.
9 Siet bov. op v. 2.
10 And. ende hy bleef staende. D. hy en ginck niet weder wech / gelijck hy te vooren gedaen hadde.
11 *Hebr.* Als beurte op beurte.
12 Verst. de nederlagen der Israeliten / daer van gesproken wort ond. cap. 4. v. 2. ende 10.
13 Hy wil seggen / dat de gene die de groote nederlage der Israelitē sullen hooren / die sullen hare sinnen van verbaestheyt als verliesen.
b 2. Reg. 21. 12. Ierem. 19. 3.
c 1. Sam. 27. 31.
14 T. w. door den man Godes cap. 2. 27 / &c.
15 D. dat ick mijne rechtveerdige straffe ende wrake over hem ende sijn huys sal uytvoeren.
16 And. licht, veracht. D. als sy met hare boose stucken ende quaet leven gemaeckt hebben / datmense vloeckte ende verachtte / als lichte gesellen / die geene eere weert en waren.
17 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick fronselen, ofte rimpelen krijgen in 't aengesichte, 't welck geschiet van die gene / die uyt ongesintheyt suer sien. Verst. hier by / veel weyniger heeft hyse gestraft / nae behoort / 't welck hy hadde behooren te doen / als Vader / als Hooge-priester / ende als Richter / die gestelt was om het quaet te beletten / ende te straffen.
18 Dese maniere van sweeren / siet Genes. 14. vss. 22 / 23.
19 Alsoo namelick / dat ick de tijdelicke straffen / die ick over het huys Eli uytgesproken hebbe / soude te rugge houden / ende niet uytvoeren.
20 D. die dingen / die de Heere hem in een gesichte geopenbaert hadde / al hoewel dit niet alleeneen gesichte en was / maer oock een verschijninge: Samuel heeft wakende dese woorden gehoort / ende niet in eene verruckinge of vertreckinge van sinnen / gelijck de gesichten plechten te geschieden, siet Genes. 15. 1.
21 Siet van dese maniere van spreken / Ruth 1. 17.
22 D. de Heere volbracht metter daet alles wat hy door Samuel voorseyt hadde. Op de aerde vallen, is soo veel te seggen / als te niete gaen / of te schande komen / als Mat. 10. v. 29. Vgel. 1. Reg. 8. 56.
23 And. getrouw geacht, of / bevonden.
24 Hy wil seggen / dat de Heere door droomen / gesichten / ende aenspraeke / sijn woort aen Samuel openbaerde / het welck te vooren selden geschiedde. Siet boven v. 1.

Het iiij. Capittel.

De Israëliten worden van de Philistijnen geslagen / v. 1 / &c. daer over doen sy de Arke des verbonts van Silo in 't leger brengen / 3. Die met groot juychen des volcx ontfangen wort / 5. 't welck de Philistijnen verbaest maeckt / 6. Doch grijpen wederom moet / 9. De Philistijnen slaen de Israëliten ten tweeden male / 10. De Arke wort genomen / ende de beyde sonen Eli blijven doodt / 11. Als dit Eli geboodtschapt wert / 12. wert de geheele stadt bedroeft / 13. ende Eli alles hoorende / valt achterwaerts van sijnen stoel / ende breeckt den hals / ende sterft / 14. Ende sijne schoon-dochter sterft in den arbeyt / 19. Na dat sy haren sone Icabod genoemt hadde / 21.

1 ENde [1] het woort Samuels geschiedde aen gantsch Israël: ende Israël tooch uyt den Philistijnen te gemoete ten strijde / ende legerden sich by [2] Eben Haëzer / maer de Philistijnen legerden sich by [3] Aphek.

2 Ende de Philistijnen stelden haer in slachorden om Israël te ontmoeten: ende als sich [4] de strijt uytspreydde / so wert Israël voor der Philistijnen aengesichte geslagen: want [5] sy sloegen [6] in de slachorden inden velde / ontrent vier duysent man.

3 Als het volck [wederom] in 't leger gekomen was / so seyden de Outste van Israël / Waerom heeft ons de HEERE heden geslagen voor het aengesichte der Philistijnen? [7] laett ons van Silo tot ons

1 D. de Prophetye die Samueli vanden Heere geopenbaert was / heeft hy den volcke verkondicht / ende is volbracht. siet cap. 3. 11 / 21.
2 D. Steen der hulpe, help-steen. Dese plaetse heeft eerst na der hant desen name gekregen. Siet ond. cap. 7. 12. alsoo wort Luz Genes. 12. Bethel genoemt / welcken name Jacob deser plaetse lange daer na eerst gegeven heeft / Gen. 28.
3 Een Stadt in de stamme Juda gelegen / Jos. cap. 15. 53. Doch daer is een ander Aphek in de stamme Isasschar / 1. Sam. 29. oock een inde stamme Ascher / Jos. 19. 30. Jud. 1. v. 31.
4 D. de krijchs-lieden die streden. Hy wil seggen / als nu alle de benden ende Compagnien beyder zijdts aen malkanderen gekomen waren om te vechten: so sloegense / &c.
5 T. w. de Philistynen.
6 Hy wil seggen / geduerende de bataelje / doe de beyde legers noch in hare slach-ordre stonden.
7 Dit hebben sy gedaen / sonder Godt om raet te vragen / meynende dat dese uyterlicke ceremonie haer soude konnen beschermen / ofte verlossen uyt de handen harer vyanden.

nemen de Arke des verbonts des HEEREN/ ende laet die in 't midden van ons komen/ op datse ons verlosse van de hant onser vyanden.

4 Het volck dan sandt nae Silo/ ende men bracht van daer de Arke des verbonts des HEEREN der heyrscharen/ die [a] tusschen [8] de Cherubim woont: ende de twee sonen Eli/ Hophni ende Pinehas/ waren [9] daer met de Arke des verbonts Godes.

5 Ende 't geschiedde als de Arke des verbonts des HEEREN in 't leger quam/ so juychte gantsch Israel met een groot gejuych/ alsoo dat de aerde dreunde.

6 Als nu de Philistÿnen de stemme des juychens hoorde/ so seyden sy/ Wat [10] is de stemme deses grooten juychens in 't leger der Hebreen? doe vernamen sy/ dat de Arke des HEEREN in het leger gekomen was.

7 Daerom vreesden de Philistÿnen: want sy seyden/ Godt is in 't leger gekomen: ende seyden/ Wee ons/ want diergelÿcke en is gisteren [noch] eergisteren niet geschiet.

8 Wee ons/ wie sal ons redden uyt de hant [11] deser heerlicker Goden? dit zÿn de selve Goden/ die de Egyptenaers met alle plagen geplaecht hebbē by [12] de woestÿne.

9 Zÿt sterck/ ende weest mannen/ ghy Philistÿnen/ op dat ghy de Hebreen niet misschien en dienet/ [b] gelÿck als sy ulieden gedient hebben/ so zÿt mannē/ ende strÿdet.

10 Doe streden de Philistÿnen/ eñ Israël wert geslagen/ eñ vloden een yegelick in [13] sÿne tenten/ ende daer geschiedde een seer groote [14] nederlage/ so datter van Israël vielen dertich duysent voet-volcx.

11 Ende [c] de Arke Godes wert genomen: ende de twee sonen Eli/ Hophni ende Pinehas/ storven.

12 Doe liep daer een Benjaminiter uyt de slach-orden/ ende quam te Silo des selvigen daegs: ende [15] sÿne kleederen waren gescheurt/ ende [16] daer [d] was aerde op sÿn hooft.

13 Ende als hy quam/ siet so sat Eli op eenen stoel aen de zÿde des wechs/ uytsiende: want sÿn herte was zitterende van wegen de Arke Godes: als die man quam/ om [sulcx] te verkondigen in de stadt/ doe [17] schreeuwde de gantsche stadt.

14 Ende als Eli de stemme des geroeps hoorde/ so seyde hy/ Wat is de stemme deser beroerte? doe haestede hem die man/ ende hy quam/ ende bootschapt'et Eli.

15 (Eli nu was een man van acht ende tnegentich jaren/ ende sÿne oogen [18] stonden [e] stÿf/ dat hy niet sien en konde.)

16 Ende die man seyde tot Eli: Ick ben die/ die uyt de slach-orden kome/ ende ick ben heden uyt de slach-orden gevloden: hy dan seyde/ Wat isser geschiet/ mÿn sone?

17 Doe antwoordde [19] hy/ die de bootschap bracht/ ende seyde/ Israël is gevloden voor het aengesichte der Philistÿnen/ ende daer is oock een groote nederlage onder den volcke geschiet: daer en boven zÿn uwe twee sonen Hophni ende Pinehas gestorven/ ende de Arke Godes is genomen.

18 Ende het geschiedde/ als hy van de Arke Godes vermeldde/ so viel hy achterwaerts van den stoel af/ aen de zÿde der [20] poorte/ ende brack den necke/ ende sterf/ want de man was out ende swaer: ende hy richtede Israël veertich jaer.

19 Ende sÿne schoondochter/ Pinehas huysvrouwe/ was bevrucht/ sy soude baren: als dese de tÿdinge hoorde/ dat de Arke Godes genomen was/ ende haer schoonvader gestorven was/ ende haer man/ so [21] kromde sy haer/ ende baerde/ want [22] hare [23] weēn overvielen haer.

20 Ende ontrent den tÿt hares stervens/ so spraken de vrouwen die [24] by haer stonden/ Vreest niet/ want ghy hebt eenen sone gebaert: doch sy en antwoordde niet/ ende en [25] nam het niet ter herte.

21 Ende sy noemden het jongsken [26] Icabod/ seggende/ De Eere is wechgevoert uyt Israël/ om dat de Arke Godes gevanckelick wechgevoert was/ ende om hares schoonvaders/ ende hares mans wille.

22 Ende sy seyde/ De [27] Eere is gevanckelick wechgevoert uyt Israël/ want de Arke Godes is genomen.

a 2. Sam. 6. 2. Psal. 80. 2. ende 99. 1.
8 Van tusschen de welcke Godt tot Mose ende andere sprack/ Exod. 25. 22. Num. 7. 89.
9 T.w. In 't leger.
10 D. beduydet.
11 Of/ deses heerlicken Godes.
12 D. in de schelfzee/ welcke leyt aen de woestÿne Etham/ siet Exod. 13. 20. ende cap. 14.
b Iudic. 13. 1.
13 D. in sÿn huys/ gelÿck onder c. 13. 2. eñ 1. Reg. 12. 16/ &c.
14 *Hebr.* slach.
c 1. Sam. 2. 34. Psal. 78. 61.
15 Tot een teecken van droefheusse/ ende dat hy quade tydinge bracht. van dese maniere van doen/ siet de aenteeck. op Gen. 37. 29. ende Jos. 7. 6/ &c. ende 2. Sam. 1. 2/ 11.
16 Siet dergelÿcke exempel/ Jos. 7. 6. ende 2. Sam. 1. 2.
d Ios. 7. 6.
17 D. de inwoonders der Stadt riepen ende schreeuwdē overluyt van droefheyt/ als sy hoorden/ dat de Arke des verbonts genomē was.
18 *Hebr.* stonden.
e 1. Sam. 3. 2.
19 Ofte/ de bootschapper.
20 Verstaet dit van de Stadts-poorte.
21 T.w. van pÿne ende benautheyt die sy gevoelde.
22 *Hebr.* hare nooden wenddē sick over haer.
23 Angsten/ benautheden/ noot.
24 Of/ over haer.
25 *Hebr.* sy en sette haer herte daer niet [op]. D. sy en wierr door sulcke woorden niet beweecht: Sy en verquickten haer herte niet.
26 D. waer is de heerlickheyt? And. Daer is geen eere. Als of sy seyde/ alle eerlickheyt ende treffelickheyt van Israel is ons nu benomen/ nu de Arke ons benomen is/ welcke Israel groote heerlickheyt ende vermaertheyt toebracht. want sy was een teecken der genadige tegenwoordicheyt Godes onder sÿnen volcke. Dese maniere van spreken wort oock gebruyckt/ Psal. 26. 8. ende 78. 61.
27 Dese vrouwe beklaecht meer/ ende is bedroefder om de gemeene schade/ dan om haer eygen verlies. Siet oock bov. v. 18.

Het v. Capittel.

De Philistÿnen stellen de Arke Godes te Asdod in het huys hares Afgodts Dagons/ v. 1/ &c. Die voor de selve afvalt/ 3. Dit geschiet des anderen daechs wederom/ ende sÿn hooft ende handen breken van sÿn lichaem af/ 4. De Philistÿnen worden met de spenen seer swaerlick geplaegt in alle de steden/ daer sy de Arke brachten/ 6. So dat sy haer met malkanderen beraden/ hoe sy de Arke souden quyt-worden/ 7. Sy sendense nae Ekron/ 10. daer over die haer seer ontstelden/ 10. Eyndelick besluyten sy de selve den Israeliten weder te huys te schicken/ 11.

1 De Philistÿnen nu namen de Arke Godes; ende sy brochtense van [1] Eben-Haezer tot [2] Asdod.

2 Ende de Philistÿnen namen de Arke Godes/ ende sy brachtense [3] in het huys Dagons/ ende steldese by Dagon.

3 Maer als die van Asdod 's anderen daegs vroech opstonden/ siet so was Dagon op sÿn aengesichte ter aerde gevallen voor de Arke des HEEREN: Ende sy namen Dagon ende setteden hem weder op sÿne plaetse.

4 Doe sy nu des anderen daegs 's morgens vroech op stonden/ siet Dagon lach op sÿn aengesichte ter aerde gevallen voor de Arke des HEEREN: maer het hooft Dagons/ ende de beyde palmen sÿner handen afgehouwen/ aen den dorpel/ alleenlick was [4] Dagon daer op overich gebleven.

5 [5] Daerom en treden de Priesters Dagons/ noch alle die in het huys Dagons komen [6] op den dorpel Dagons tot Asdod niet/ tot op desen dach.

6 Doch de [7] hant des HEEREN was swaer over die van Asdod/ ende [8] verwoestese: ende hy sloechse met [9] spenen/ [a] Asdod ende hare lantpalen.

7 Doe nu de mannen te Asdod sagen/ dat het alsoo [toeginck]/ so seyden sy/ Dat de Arke des Godts Israëls by ons niet en blÿve/ want sÿne hant is hart over ons/ ende over Dagon onsen Godt.

8 Daerom sondē sy henen eñ versamelden tot hen alle de Vorsten der Philistÿnen/ eñ sy seyden/ Wat sullē wy met de Arke des Godts van Israël doen? ende [10] die seyden/ Dat de Arke des Godts Israëls rontom [11] Gath gae: alsoo droegen sy de Arke des Godts Israëls rontom.

9 Ende 't geschiedde na dat sy die had-

1 Siet bov. 4. v. 1.
2 Dese Stadt wort Actor. 8. 40. genoemt Azotus. Het is geweest eene van de voornaemste Steden der Philistynen/ in de welcke ten tÿde Josua reusen woonden. Jos. 11. 22.
3 D. In den tempel des afgodts Dagons/ Siet Jud. 16. 23. Dit dedē de Philistynen tot een teecken van victorie/ die sy meynden door de hulpe deses haers Godts verkregen te hebben.
4 D. de romp/ daer het hooft met de handen af waren.
5 Waerom en tradē sy niet op dē dorpel? Het schynt dat sy hem hebben heylich geachtt/ om dat Dagon daer op gelegen hadde.
6 D. op den dorpel des Tempels Dagons/ alsoo stater/ de sleutel Davids. D. des huys Davids.
7 D. de Heere besocht die van Asdod met swareplagen.
8 T.w. door de muysen/ als geseyt wort 1. Sam. 6. 4.
9 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick eenen heuvel/ ende oock het fondament/ om dat dit deel des menschelicken lichaems verheven is. Dat dit deel van het lichaem der Philistynen is geplaecht geweest/ wort klaerlick geseyt/ Psal. 78. 66. Dese plage wort in onse tale genoemt de spenen/ tacken/ aenbeyen/ of/ uytgepuystē/ daer de menschen groote pÿne aen lÿden.
a Psal. 78. 66.
10 T.w. de Vorsten der Philistynen.
11 Dit is oock een van de voornaemste Steden der Philistynen geweest/ gelegen op eenen heuvel/ ofte berch genoemt Amma/ niet verre van de Zee. Dese Stadt heeft David ingenomen/ 2. Sam. 8. 1. vergeleken met 1. Chron. 18. 1. Siet breeder van dese Stadt/ 2. Reg. 12. v. 17. ende 2. Chro. 11. 8. ende 26. 6.

den rontom gedragen / so was de hant des HEEREN tegen die stadt met een seer groote [12] quellinge / want hy sloech de lieden dier stadt van den cleynen tot den grooten / ende sy hadden [13] spenen [14] in de verborgene plaetsen.

10 Doe sonden sy de Arke Godes nae [15] Ekron: maer 't geschiedde als de Arke Godes te Ekron quam / [16] so riepen [17] die van Ekron / seggende / Sy hebben de Arke des Godts Israëls tot my rontom gebracht / om my ende mÿn volck te dooden.

11 Ende sy sonden henen / ende vergaderden alle de Vorsten der Philistÿnen / ende seyden: Sendet de Arke des Godts Israëls henen / datse wederkeere tot hare plaetse / op datse [18] my ende mÿn volck niet en doode; want daer was een [19] dootlicke quellinge in de gantsche stadt / [ende] de hant Godts was daer seer swaer.

12 Ende de menschen [20] die niet en storven / werden geslagen met spenen: so dat het geschrey der [21] stadt opklom nae den hemel.

12 Ofte / verstooringe.
13 D. de geswellen en waren niet uytwendich / maer inwendich in den endel-darm / also datmen daer niet en konde by komen / om die te doen bloeden / alsse swoeren / 't welck de pijnlickste soorte van spenē ofte bijg-wraten is.
14 *Hebr.* waren hen verborgen.
15 Dit is oock eene van de voornaemste Steden der Philistynen geweest / ende is de stamme Juda ten erfdeele gevallen. Jos. 15. 45. Jud. 1. 18. Siet van dese Stadt breeder Jud. 3. 3. ende 2. Reg. 1. 2. Jerem. 25. 20. ende Amos 1. 8. Zeph. 2. 4. ende Zach. 9. 5/7.
16 De Ekroniten gehoort ende gesien hebbende de swore plagen daer mede Godt de Heere hare naebueren / om der Arke wille / geplaecht hadde / waren verschrickt doe sy hoorden datmen de Arke tot haer brengen woude.
17 T. w. de Overste der Stadt / want daer volcht / om my, ende mijn volck te dooden.
18 Aldus sprack een yeder onder de Vorsten der Philistynen.
19 Eenige meynen / dat behalven de spenen / onder de Philistynen noch een andere doodelicke sieckte geregneert hebbe. Siet het volgende vs. 20 T.w. van de doodelicke quellinge / daer van straex gesproken is / v. 11.
21 D. Der inwoonderen der Stadt.

Het vj. Capittel.

Na dat de Arke seven maenden by de Philistÿnen geweest was / v. 1 / &c. overleggen sy met hare Priesters / hoe sy de selve wederom sullen senden / 2. die raden datmense niet ledich / maer met een geschenck soude wederom senden / 3. namelick met vijf goudene spenen ende muysen / 4. op eenen nieuwen wagen / 7. alsoo deden de Philistÿnen / 10. De koeyen die in den wagen gespannen waren / gingen regel-recht nae Beth-Semes / 12. Alwaer de Leviten des halven offerhande doen / 14. Wat Vorsten ende steden goudene spenen ende muysen geoffert hebben / 17. De Beth-Semiters worden swaerlick van den Heere geslagen / om dat sy door nieusgiericheyt inde Arke sagen / 19. Sy versoecken aen die van Kiriath-Jearim / datse de Arke van daer in hare stadt halen wouden / 20.

1 ALs nu de Arke des HEEREN seven maenden in het lant der Philistÿnen geweest was /

2 So riepen de Philistÿnen de Priesters / ende de waerseggers / seggende / Wat sullen wy met de Arke des HEEREN doen? laett ons weten [1] waer mede wyse aen [2] hare plaetse senden sullen.

3 Sy dan seyden / Indien ghy de Arke des Godts Israëls wechsendet / en sendtse niet [3] ledich wech / maer [4] vergeldet [5] hem gantschelick een schult-offer: dan sult ghy genesen wordē / eñ ulieden sal bekent wordē waerom sÿne [6] hant vā u niet af en wÿckt.

4 Doe seyden sy / Welck is dat schult-offer dat wy hem vergelden sullen? ende sy seyden / Vÿf goudene spenen / ende [7] vÿf goudene muysen / nae [8] den getale der Vorsten der Philistÿnen: want [9] het is eenerley plage [10] over u alle / ende over uwe Vorsten.

5 So maeckt dan beelden uwer spenen / ende beelden [11] uwer muysen / die het lant verderven / ende [12] geeft den Gode Israëls de eere: misschien sal hy sÿne hant verlichten van over ulieden / ende van over uwen [13] Godt / ende van over u lant.

6 Waerom doch soudet ghylieden u herte verswaren / gelÿck de [14] Egyptenaers ende Pharao haer herte verswaert hebben? en hebbense niet / [15] doe hy [wonderlick] [a] met [16] haer gehandelt hadde /

1 And. Hoe.
2 T.w. in het lant van Israel.
3 D. niet sonder eenich geschenck / of vereeringe.
4 *Hebr.* Vergeldende vergeldt.
5 T. w. den Godt Israels.
6 D. de plage / of straffe / die alleene van de macht ende regeeringe Godes komt.
7 Van de Muysen en is te vooren niet gesproken.
8 Siet van dese vijf Vorsten. v. 17.
9 Sy willen seggen / de Vorsten / Overste / eñ 't gemeyne volck te Ekron / zijn van Godt met eene / ende de selve plage geplaecht.
10 *Hebr.* over hen alle. Siet bov. cap. 5. v. 11.
11 D. der Muysen / die u geplaecht ende gepijnicht hebben. Gelijck de spenen der Philistijnen lichaem geplaecht hebben / alsoo hebben de Muysen haer schade gedaen aen haer bezaeyde lant / met het zaet te knagen / ende te eten.
12 Mits bekennende / dat ghy met rechte van hem gestraft zijt over uwe vergrijpinge aen de Arke des Heeren. alsoo spreeckt oock Josua tot Achan / Jos. c. 7. v. 19.
13 T. w. Dagon.
14 Dese maniere van spreken / T. w. dat eenich dinck in 't gemeyn geseyt wort / ende daer na 't een of 't ander in 't bysonder / wort meermaels in de H. Schrift gebruyckt / Als Josu. 2. 1. ende 1. Reg. 11. 1. ende 2. Sam. 2. 1. ende Psal. 18. 1. Marc. 16. 7.
15 And. doe hy met hen doende was, of / doen hy sich oeffende aen haer, of / na dat hyse bespott hadde.
16 T. w. de Egyptenaers.
a Exo. 12. 31.

[17] haer laten trecken / dat sy [18] henen gingen?

7 Nu dan / [19] neemt ende maeckt eenen [20] nieuwen wagen / ende twee soogende koeyen / op de welcke geen jock gekomen en is / spant de koeyen aen den wagen / ende brengt [21] hare kalveren van achter hen [22] weder nae huys.

8 Neemt dan de Arke des HEEREN / ende setse op den wagen / ende legt de goudene [23] kleynodien / die ghy [24] hem ten schultoffer vergelden sult / in een kofferkē aen hare zÿde: ende sendtse wech / datse henen gae.

9 Siet dan toe / indiense den wech harer lant-pale opgaet nae Beth-Semes / so [25] heeft hy ons dit groot quaet gedaen: maer so niet / so sullen wy weten / dat sÿne hant ons niet geraeckt en heeft: het is ons een [26] toe-val geweest.

10 Ende die lieden deden alsoo / ende namen twee soogende koeyen / ende spandense aen den wagen / ende hare [27] kalveren slooten sy in huys.

11 Ende sy setteden de Arke des HEEREN op den wagen / ende het kofferken met de goudene muysen / ende de beelden harer [28] spenen.

12 De koeyen nu gingen recht in dien wech / op den wech nae [29] Beth-Semes op eene strate / [30] sy gingen steets voort / [31] al loeyende / ende en [32] weken noch ter rechter noch ter slincker hant: ende de Vorsten der Philistÿnen gingen achter de selve tot aen de lantpale van Beth-Semes.

13 Ende die van Beth-Semes [33] maeyden den tarwen-oogst in het dal / ende als sy hare oogen ophieven / sagen sy de Arke / ende verblÿdden haer als sy [die] sagen.

14 Ende de wagen quam op den acker Josua des Beth-Semiters / ende bleef daer staende / ende daer was een groote steen: ende [34] sy kloofden het hout des wagens / ende offerden de koeyen den HEERE ten brand-offer.

15 Ende de Leviten namen de Arke des HEEREN af / ende het kofferken dat daer by was / daer de goudene kleynodien in waren / ende settense op dien grooten steen: ende die lieden van Beth-Semes [35] offerden brand-offeren / ende slachtten slachtofferen den HEERE / des selven daegs.

16 Ende als de vÿf Vorsten der Philistÿnen sulcx gesien hadden / so keerden sy wederomme des selven daechs nae Ekron.

17 Dit nu zÿn de goudene spenen / die de Philistÿnen aen den HEERE ten schultoffer vergolden hebben: voor Asdod eene / voor Gaza eene / voor Askelon eene / voor Gath eene / voor Ekron eene.

18 Oock goudene muysen / nae den getale aller steden der Philistÿnen / onder de vÿf Vorsten / van de vaste steden af / tot aen de lant-vlecken: ende tot aen [36] Abel den grooten [steen] / op den welcken sy de Arke des HEEREN neder gestelt hadden / [37] die tot op desen dach is op den acker Josua des Beth-Semiters.

19 Ende [de HEERE] sloech onder die lieden van Beth-Semes / om dat sy [38] in de Arke des HEEREN gesien hadden: ja hy sloech [39] van den volcke tse-

17 T.w. de Israeliten.
18 T.w. uyt Egypten.
19 And. maeckt ende neemt eenen nieuwen wagen.
20 De Heydensche Priesters hebben geacht / dat het onbetamelick was / datmen de Arke des Heeren soude setten ende voeren op eenen wagen / die te vooren tot boeren-werck / of tot anderen arbeyt was gebruyckt geweest / siet diergelijcke / 2. Sam. 6. 3.
21 *Hebr.* hare sonen of kinderē, alsoo oock v. 10.
22 Dit vermeerdert het wonder-werck / dat de koeyen niet weder gekeert en zijn nae hare suygelingē.
23 *Hebr.* vaten, gereetschap, T. w. de goudene spenen / ende muysen.
24 T.w. den Godt Israels.
25 D. so sullen wy daer uyt bekennen / dat de Godt Israels ons dese plage heeft toegesonden.
26 D. yet daer van men de natuerlicke of de regerende oorsake niet wetē en can.
27 *Hebr.* hare kinderen, of / sonen.
28 Of / Aersen.
29 Siet van dese stadt Jos. 15. 10. in de aenteeck. eñ Jos. 21. 16.
30 *Hebr.* sy gingen gaende.
31 T.w. om dat sy van hare Calveren afgetrocken waren / want oock de beesten hare jongē lief hebbē.
32 Hier uyt is af te nemen / datter verscheydene straten of by-wegen geweest zijn / maer dese koeyen zijn / door de regeringe Godes / den rechten wech nae Beth-Semes ingegaen.
33 Dit plecht in het Joodsche lant te geschieden ontrent Pinxteren / Levit. 23. D. in de maent van Mey / of korts daer na: Ergo so is de Arke van de Philistynen genomen ontrent het begin van November, want sy is seven maenden in haer lant geweest / v. 1.
34 T.w. De Levitische Priesters / die te Beth-Semes woonden / als blijckt v. 15. want dese Stadt was den Leviten tot een wooninge gegeven / siet Josu. 21. 16. Deser ampt was het de Arke aen te tasten ende te dragen / Num. 4. 5/ &c.
35 D. Sy behandichden den priesteren beestē ten brant-offer / &c.
36 D. klachte. Siet van desen steen bov. v. 14. ende 15. waerom dat hy soo genaemt wort / siet v. 19. vgelijckt Genes. 50. 11.
37 Eenige verstaen hier de Arke; maer andere den steen / het welck geloovelicker is.
38 Tegen het bevel Godes / Num. 4. 5/ 20. 't schijnt wel dat de Beth-Semiters al te curieus geweest zijn / om te sien of de Philistynen yets uyt de Arke genomen / ofte daer by gedaen hadden / ende 't schijnt datter eenige stoute verachtsaemheyt mede vermengt is geweest.
39 T. w. van de andere Israeliten / die daer lagen om de wacht te houden / op dat hare landt-palen niet beschadicht en werden: Oock van die / die daer van alle stammen gekomen waren om de Arke te sien / op de tydinge dat de selve weder te huys gekomen was.

ventich mannen/ [ende] vijftich duysent mannen: doe bedroef het volck rouwe/ om dat de HEERE eenen grooten slach onder den volcke geslagen hadde.

20 Doe seyden de lieden van Beth-Semes/ Wie soude konnen bestaen voor het aengesichte[40] des HEEREN/ deses Heyligen Godts? ende tot wien van ons sal hy op-trecken?

21 So sonden sy boden tot de inwoonders van Kiriath-Jearim/ seggende: De Philistijnen hebben de Arke des HEEREN weder gebracht/ komt af/ haeltse opwaerts tot u.

40 Dat is/ voor den HEERE die boven de Arke sich openbaerde.

Het vij. Capittel.

De Arke wort gevoert ende gestelt te Kiriath-Jearim/ v.1/&c. Samuel vermaent het volck tot bekeeringe ende wech-doeninge der Afgoden/3. De Israeliten gehoorsamen hem/4. vast ende biddach/6. De Philistijnen meenen d'Israeliten te overvallen: d'Israeliten zijn bevreest/7. Samuel offert ende biddet den Heere voor Israël/ hy/ ende 't volck worden verhoort/9. De Heere verschrickt de Philistijnen met donder/ ende sy worden geslagen/10. Samuel richt eenen gedenck-steen op te Mizpa/ter gedachtenisse dier victorie/12. De hant des Heeren was tegen de Philistijnen/soo lange als Samuel leefde/13. De Israeliten krijgen die steden weder/die de Philistijnen haer afgenomen hadden/14. Samuel voor-gaet ende besoeckt alle de steden des lants/16. ende keert weder nae Rama/17.

1 DOe quamen de mannen van [1] Kiriath-Jearim/ ende haelden de Arke des HEEREN op/ [a] en sy brachtense in het huys Abinadabs [2] op den heuvel: ende sy [3] heyligden sijnen sone Eleazar/ dat hy de Arke des HEEREN bewaerde.

2 Ende 't geschiedde/ van dien dach af/ dat de Arke [des Heeren] te Kiriath-Jearim bleef/ ende de dagen werden vermenichvuldigt/ ende het werden twintich jaren: ende het gantsche huys Israëls [4] klaegde den HEERE achter na.

3 Doe sprack Samuel tot den gantschen huyse Israëls/ seggende: Indien ghylieden u met u gantsche herte tot den HEERE bekeert/ so doet [5] de vreemde Goden uyt het midden van u wech/ oock de [6] Astharots: ende [b] richtet u herte tot den HEERE/ ende dient hem alleen/ so sal hy u uyt de hant der Philistijnen rucken.

4 De kinderen Israëls nu deden de [7] Baalims ende de Astharots wech/ ende sy dienden den HEERE alleene.

5 Voorder seyde Samuel/ Vergadert het gantsche Israël nae [8] Mizpa: ende ick sal den HEERE voor u bidden.

6 Ende sy werden vergadert te Mizpa/ ende sy schepten water/ ende [9] goten 't uyt voor het aengesichte des HEEREN/ ende sy vasteden te dien dage/ ende seyden aldaer/ Wy hebben tegen den HEERE gesondigt: Also [10] richtede Samuel de kinderen Israëls te Mizpa.

7 Doe de Philistijnen hoorden/ dat de kinderen Israëls sich vergadert hadden te Mizpa/ [11] so quamen de Overste der Philistijnen op tegen Israël: Als de kinderen Israëls [dat] hoorden/ so vreesden sy [12] voor het aengesichte der Philistijnen.

8 Ende de kinderen Israëls seyden tot Samuel/ En [13] swijgt niet van onsent wege/ dat ghy niet en soudt roepen tot den HEERE onsen Godt/ op dat hy ons verlosse uyt de hant der Philistijnen.

9 Doe nam Samuel een [14] melck-lam/ ende [15] hy offerde 't geheel den HEERE ten brand-offer: ende Samuel riep tot den HEERE voor Israël/ ende de HEERE [16] verhoorde hem.

1 Siet van dese stadt de aenteeck. op Jud. 18. 12.
a 2. Sam. 6. 4.
2 And. te Gibea.
3 D. wyeden / of verordineerden hem tot eenen H. dienst.
4 Anders/ suchteden tot den Heere. T.w. doe sy van de Philistijnen hart gedruckt wierdẽ/ siet ond. v.3.
5 *Hebr.* de Goden des vreemden. Hy verstaet de Afgoden van de vreemde/ ofte uytlantsche volckeren/ die rontom haer lagen.
6 Siet Jud. 2. 13.
b Deut. 6. 13. ende 10. 20. Matth. 4. 10. Luc. 4. 8.
7 Siet Jud. cap 2. v.11. Baalim is een manneliche name: maer Astaroth is een vrouwelicke name: So dat hier gesproken wort van de Afgoden ende Afgodinnen der Heydenen.
8 Hier plechten de Israelitẽ hare lants-vergaderingen te houden. siet Jud. 20. v. 1. Samuel heeft goet gevonden het volck hier by een te roepen / op dat hy voor haer / ende sy te gelijcke met hem den Heere souden bidden.
9 Tot een teecken / dat sy hare herten / (van sonden gewasschen ende gereynigt zijnde) uytgoten voor den Heere. Siet dergelijcke/ 1. Sam. 1. 15. De sin is/ sy riepen den Heere van herten aen om verlossinge: Daer toe was oock haer vasten gehoorende.
10 D. hy regeerdese / ende hy brachtse door sijne goede vermaninge tot bekeeringe. Siet de aent. op Jud. 2. 15.
11 T. w. met heyrkracht / als blijckt v. 10.
12 D. van de komste. Siet de aenteeck. op Genes. 36. 6.
13 Of/ En laet niet af, en houdt u niet stille van ons, van te roepen, &c. siet Job 13. op v. 13.
14 D. een Jonck-lam / dat noch sijnes moeders melck soogh.
15 Hy selfs/ of door eenen priester. 16 Oft/ antwoordde hem.

10 Ende 't geschiedde/ doe Samuel dat brand-offer offerde/ so quamẽ de Philistijnen aen ten strijde tegen Israël: ende de HEERE donderde te dien dage met eenen grooten [17] donder over de Philistijnen/ ende [c] hy verschrickte se/ so dat sy verslagen wierden voor het aengesichte Israëls.

11 Ende de mannen Israëls togen uyt van Mizpa: ende vervolgden de Philistijnen: ende sy sloegense tot onder Bethcar.

12 Samuel nu nam eenen steen/ ende stelde [dien] tusschen Mizpa/ ende tusschen [18] Sen/ ende hy noemde diens name [19] [d] Eben-Haëzer: ende hy seyde/ Tot hier toe heeft ons de HEERE geholpen.

13 Also werden de Philistijnen vernedert/ ende [20] en quamen [21] niet meer [22] in de lantpalen Israëls: want de hant des HEEREN was tegen de Philistijnen alle de dagen van Samuel.

14 Ende de steden welcke de Philistijnen van Israël genomen hadden/ quamen weder aen Israël/ van Ekron tot Gath toe/ oock ruckte Israël der selver lantpale uyt de hant der Philistijnen: ende [23] daer was vrede tusschen Israël ende tusschen [24] de Amoriten.

15 Samuel nu [25] richtte Israël [26] alle de dagen sijnes levens.

16 Ende hy tooch van jaer tot jaer/ ende ginck rontom nae [27] Beth-el/ ende Gilgal/ ende Mizpa: ende hy richtte Israël in alle die plaetsen.

17 Doch hy [28] keerde weder nae [29] Rama/ want [e] daer was sijn huys/ ende [30] daer richtte hy Israël/ ende hy bouwde aldaer den HEERE eenen Altaer.

17 *Hebr.* stemme.
c Ios. 10. 10.
18 D. den Tant, ende door gelijckenisse/ een rotze/ die als een tant scherp uytsteeckt/ als 1. Sam. 14. 4/5.
19 D. help-steen, of/ steen der hulpe.
d 1. Sam. 4. 1.
20 *Hebr.* sy voeren niet meer voort te komen. T.w. met heyrlegers/ om Israel eenige steden af te nemen: maer sy hadden ende hielden noch hare garnisoenen ende soldaten op de frontieren / om die te bewaren / als te sien is/ 1. Sam. 10. 5. Ofte/ niet meer] beteeckent hier in lange tijt niet weder. Ofte niet meer, voor / niet so dickwijls. als Gen. 32. 28. ende 2. Reg. 6. 23/ 24.
21 And. niet weder.
22 D. in het lant der Israeliten.
23 D. sy en voerden geenen openbaren krijch tegen malkanderen.
24 Verst. onder den name der Amoriten / oock andere volckeren des lants Canaan/ ofte der Philistijnen.
25 Siet bov. v.6.
26 T. w. van dien dach af/ doe hy Richter geworden is tot sijne doot toe / want of schoon Saul als Coninck geregeert heeft / so is evenwel Samuel mede in de regeeringe gebleven/ ende hebben t'samen geregeert 40 jaren/ Actor. 13. 21.
27 Dit kan verstaen worden van de stadt Bethel/ ofte van het huys Godes (want dat beteeckent Bethel,) ende alsoo soude hier verstaen worden Kiriath-Jearim/ daer toe ter tijt de Arke des verbonts was.
28 *Hebr.* ende sijne weder-komste was nae Rama.
29 Dese stadt wort 1. Sam. 1. 1. genoemt Ramathaim / siet de aent. aldaer.
e 1. Sam. 8. 4.
30 D. Hy hadde daer sijn ordinarise wooninge: als hy het lant omgegaen ofte doorwandelt hadde/ so is hy weder daer gekomen.

Het viij. Capittel.

Samuel stelt sijn sonen tot Richters over Israël/ v.1/&c. hare namen/2. Sy en zijn niet oprecht in de bedieninge hares ampts/3. Daerom begeert het volck eenen Coninck/4. Dit mishaecht Samuel/ hy draecht het den Heere voor/6. Het mishaecht oock den Heere/ doch beveelt dat hy 't volck sal hooren/7. Ende dat hy 't selve sal voordragen de harde regeringe der Coningen/9. 't welck Samuel doet/10/11/&c. Doch het volck blijft vaste by sijn boosige begeerte/19. Godt beveelt Samuel/ datmen het volck hare begeerte inwillige/22.

1 'T geschiedde nu/ doe Samuel out geworden was/ so stelde hy sijne sonen tot [1] Richters over Israël.

2 Sijnes eerstgeborenen soons name nu was [2] Joël/ ende de name sijnes tweeden was Abia/ sy waren Richters te [3] Berseba.

3 Doch sijne sonen en wandelden niet in sijne wegen/ maer sy neyghden haer [4] tot [a] de gierichheyt/ ende namen geschencken/ ende [5] bogen het recht.

4 Doe vergaderden sich alle Outste van Israël: ende sy quamen tot Samuel te Rama:

5 Ende sy seyden tot hem/ Siet [6] ghy zijt out geworden/ ende uwe sonen en wandelen niet in uwe wegen: [b] so settet nu eenen Koninck over ons/ om ons [7] te richten/ gelijck [8] alle de volckeren [hebben].

6 Maer [c] [9] dit woort was quaet in de oogen Samuels/ als sy seyden/ Geeft ons

1 Verstaet dit alsoo/ dat hy nochtans selve Over-richter gebleven is / als het vervolch uytwijst.
2 Anders/ Vaschni, 1. Chron. 6. 28. wiens sone een sang-meester geweest is/ met name Heman/ 1. Chron. 6. 33.
3 D. Hebbende te Berseba hare woonplaetse/ ende daer het Richter-ampt oeffenende.
4 *Hebr.* Achter, of/ na.
a Exod. 18. 21. Deuter. 16. 19.
5 And. verkeerden.
6 Ende derhalven en kont ghy de landen ende Steden niet meer door-reysen/ gelijck ghy tot noch toe gedaen hebt.
b Hos. 13. 10. Actor. 13. 21.
7 D. te regeren/ te weten/ met Coninckliche authoriteyt.
8 D. meest alle / want daer waren oock eenige onder de Heydensche natien/ die geen Coningen/ maer Vorsten hadden.
c 1. Sam. 12. 17.
9 Want het quam Godt alleene toe sulck eene forme van regeringe over sijn volck te stellen / als 't hem beliefde: Maer 't en betaemde het volck niet dit te doen uyt hooghmoet / of eergiericheyt / of misvertrouwen / of/ andere insichten / sonder den Heere raet te vragen/ siet v. 7.

eenen Koninck / om ons te richten: ende Samuel [10] badt den HEERE aen.

7 Doch de HEERE seyde tot Samuel / [11] Hoort nae de stemme des volcx in alles dat sy tot u seggen sullen: want sy en hebben [12] u niet verworpen / maer sy hebben [13] my verworpen / [14] dat ick geen Koninck over haer sal zÿn/

8 Nae alle de wercken die sy gedaen hebben / van dien dach af doe ickse uyt Egypten geleydt hebbe tot op desen dach toe / ende hebben my verlaten / ende andere Goden gedient: alsoo doen sy u oock.

9 Hoort dan nu nae hare stemme: doch als ghy haer op't [15] hoochste sult betuycht hebben / so sult ghy hen te kennen geven [16] de wÿse des Coninex / die over hen regeren sal.

10 Samuel nu seyde alle de woorden des HEEREN den volcke aen / 't welck eenen Coninck van hem begeerde.

11 Ende seyde / Dit sal des Coninex wÿse zÿn / die over u regeren sal: Hy sal uwe sonen [17] nemen / dat hyse sich stelle tot sÿnen wagen / ende tot sÿne ruyteren / dat sy voor sÿnen wagen henen loopen.

12 Ende dat hyse sich stelle tot Overste der duysenden / ende tot Overste der vÿftigẽ: ende dat sy sÿnen [18] acker ploegen / ende dat sy sÿnen oogst oogsten / ende dat sy sÿne krÿchs-wapenen maken / mitsgaders sÿn wagen-tuych.

13 Ende uwe dochteren sal hy nemen tot Apotekerssen / ende tot [19] keuken-maechden / ende tot backsters.

14 Ende uwe ackers / ende uwe wÿngaerden / ende uwe olÿf-gaerden / die de beste zÿn / sal hy nemen / ende salse sÿnen [20] knechten geven.

15 Ende [21] u zaet / ende uwe wÿngaerden sal hy vertienen / ende hy salse sÿnen [22] hovelingen / ende sÿnen knechten geven.

16 Ende hy sal uwe knechten / ende uwe dienstmaechden / ende uwe beste jongelingen / ende uwe eselen nemen: ende hy sal sÿn werck daer mede doen.

17 Hy sal uwe kudde vertienen: ende ghy sult hem tot knechten zÿn.

18 Ghy sult wel te dien dage roepen / van wegen uwen Coninck / dien ghy u sult verkoren hebben: maer de HEERE en sal u te dien dage niet verhooren.

19 Doch het volck weygerde Samuels stemme te hooren: ende sy seyden / [23] Neen / maer daer sal een Coninck over ons zÿn.

20 Ende wy sullen oock zÿn gelÿck alle de volckeren: ende onse Coninck sal ons richten / ende hy sal voor onse aengesichten uytgaen / ende hy sal onse krÿgen voeren.

21 Als Samuel alle de woorden des volcx gehoort hadde / so sprack hy deselve voor de ooren des HEEREN.

22 De HEERE nu seyde tot Samuel / Hoort nae hare stemme / ende stelt hen eenen Coninck: doe seyde Samuel tot de mannen van Israël / [24] Gaet henen / een yegelick nae sÿne stadt.

10 Om te weten / hoe hy sich in dese sake dragen soude / ende of hy de begeerte des volcx soude inwilligen / ofte niet.
11 Dit heeft de Heere in toorne geseyt / gelijck Hoseas betuycht / cap. 13. 11.
12 D. u niet alleen: want sy hebben Samuel oock verworpen / als oock te sien is v. 8. Siet gelijcke maniere van spreken. Genes. 32. 28.
13 Eensdeels / om dat sy my niet langer voor haren eenigen Coninck hebbẽ willen kennen / maer eenen anderen onder ofte neffens my hebben / siet ond. cap. 12. v. 12. ende 19. anderdeels / om dat sy dat mijner goddelicker voorsichticheyt niet en hebben bevolen / wat forme van regeringe dat hen best diende.
14 *Hebr.* van over haer te regeren.
15 *Hebr.* betuygende sult betuycht hebben.
16 Of / maniere, als bov. cap. 2. 13. item ond. 27. v. 11. 2. Reg. 17. 33 / 34 / 40 / &c. D. hoe de Coninck die over haer regeren sal / haer sal tracteren: of / hoe de Coningen gemeenlick met hare ondersaten omme gaen. Het woort Mischphat en beduyt hier geen recht. want indien de Coningen dit alles dat hier volcht / mochten doẽ / so en heeft Achab niet gesondicht / als hy Naboth sijn lant ontweldichde. Annoteert dit oock op v. 11. Godt geeft den Coningen een ander recht als hier verhaelt wort / Deuter. 17. 15. Samuel heeft daer na het ware recht des Coninex verhaelt ende beschreven / 1. Sam. 10. 26.
17 T. w. met gewelt.
18 *Hebr.* eyg. sijne ploeginge.
19 *Hebr.* slachterschẽ.
20 Verstaet hier Raets-Heerẽ / Amptlieden / &c. met sulcke knechten / die dienstbare wercken deden / als v. 16 / 17.
21 *Hebr.* Uwe zaden. D. al u zaet.
22 Siet de beteeckenisse deses woorts in de aenteeck. op Gen. 37. v. 36.
23 Verstaet hier by / uwe vermaninge en sal ons voor-nemen niet doen veranderẽ.
24 Als of hy seyde / Gaet voor ditmael henen / Ick sal my over dese sake naerder bedencken / ende Godt vragen / wien hy u tot eenen Coninck geven sal.

Het ix. Capittel.

Het geslachte van Kis wort verhaelt / v. 1 / &c. Sauls persoon wort beschreven / 2. Kis sendt Saul om de eselinnen te gaen soecken / 3. hy door-reyst het lant / maer en vindt de eselinnen niet / 4. Door raet sÿnes knechts gaet hy tot Samuel / 6. Samuel gaet Saul te gemoete / 14. Godt heeft Samuel geopenbaert / dat Saul tot hem komen soude / 15. ende belast dat hy hem Coninck maken soude / 16. Samuel noodigt Saul ter maeltijt / 19. hy seyt hem / dat de eselinnen gevonden waren / ende dat hy Coninck worden soude / 20. 't welck Saul vreemt voor-komt / 21. Samuel sett hem boven aen / 22. ende vereert hem met een besonder stuck spÿse / 23. Samuel spreeckt met Saul alleen op't dack / 25. Ende hy openbaert hem / dat hy Coninck soude worden / 26.

1 DAer was nu eẽ man van Benjamin / wiens name was Kis / een sone [1] Abiëls [a] des soons Zeror / des soons Bechorath / des soons Aphiah / de [2] sone eenes mans van Jemini / een dapper helt.

2 Die hadde eenen sone wiens name was Saul / een jongelinck / ende [3] schoon / ja daer en was geen schoonder man dan hy onder de kinderen Israëls: van sÿne schouderen / ende opwaerts / was hy hooger dan al het volck.

3 De eselinnen nu van Kis Sauls vader waren [4] verloren: daerom seyde Kis tot sÿnen sone Saul / Neemt nu eenen van de jongens met u / ende maeckt u op / gaet henen / soeckt de eselinnen.

4 Hy dan ginck door het geberchte Ephraims / ende hy ginck door het lant [5] Salisa / maer sy en vondense niet: daerna gingen sy door het lant [6] Sahalim / maer sy en waren daer niet: voorder ginck hy [7] door het lant van Jemini / doch sy en vondense niet.

5 Doe sy in't lant [8] Zuph quamen / seyde Saul tot sÿnen jongen / die by hem was / Komt / ende laett ons wederkeeren: dat niet misschien mÿn vader van de eselinnen aflate / ende voor ons bekommert zy.

6 Hy daerentegen seyde tot hem / Siet doch / daer is een [9] man Godes in dese stadt / ende hy is een ge-eert man / al wat hy spreeckt dat [10] komt sekerlick: Laett ons nu derwaerts gaen / misschien sal hy [11] ons onsen wech aenwÿsen / op den welcken wy gaen sullen.

7 Doe seyde Saul tot sÿnen jongen / Maer siet / so wy gaen / [12] wat sullen wy doch dien man brengen? want [13] het broot is wech uyt onse [14] vaten / ende wy en hebben geene [15] gave / om den man Godes te brengen: wat hebben wy?

8 Ende de jonge antwoordde Saul voorder ende seyde / Siet / daer [16] vindt sich in mÿne hant het vierendeel eenes [17] silveren sikels: dien sal ick den man Godes geven / op dat hy ons onsen wech wÿse.

9 ([18] Eertÿts seyde een yder [b] aldus in Israël / als hy ginck om Godt te [19] vragen / Komt / ende laett ons gaen tot den Siender: want die heden een Propheet / die wert eertÿts een [20] Siender genoemt).

10 Doe seyde Saul tot sÿnen jongen / [21] U woort is goet / Komt laett ons gaen: ende sy gingen [22] nae de stadt / daer de man Godes was.

11 Als sy op klommen door den opganck der stadt / so vonden sy maechden / die uytgingen om water te putten: ende sy seyden tot haer / Is de [23] Siender hier?

12 Doe antwoordden sy hen / ende seyden / Siet / [24] hy is voor u aengesichte: haest u nu / want hy is heden in de stadt gekomen / dewÿle het volck heden [25] een offerhande heeft op de hoochte.

13 Wanneer ghylieden in de stadt komt / alsoo sult ghy hem vinden / eer hy opgaet op de hoochte om te eten / want het volck en sal niet eten tot dat hy komt / want [26] hy segent [27] het offer / daer na eten de genoodichde: daerom gaet nu op / want hem / als heden sult ghy hem vinden.

14 Also gingen sy op inde stadt: doe sy in het midden der stadt quamen / siet / so

1 And. Ner. 1. Chro. 8. 33. ende 9. 39.
a 1. Sam. 14. 51.
2 And. een man die een Benjaminijt was.
3 *Hebr.* goet. alsoo oock Genes. 6. 2.
4 Dit en is niet by gevalle geschiet / maer door de voorsienicheyt Godes / om alsoo Saul tot Samuel te brengen / ende Coninck te doẽ salvẽ.
5 Dit is een vlack lant / als te sien is 2. Reg. 4. 42.
6 In dit lant / gelegen in de stamme Benjamins / lach de stadt Salim / daer van vermaen wort gedaen / Joha. 3. 23. niet wijt van Gilgal / by de Jordane.
7 Ofte / door het lant der Benjaminiten.
8 Siet bov. 1. 1.
9 D. Een Propheet. T. w. Samuel. Siet d'aenteeck. Jud. 13. op v. 6.
10 *Hebr.* het komt komende.
11 D. wat wech dat wy moeten in-gaen om onse Eselinnen te vinden / daerom wy ons op dese reyse begeven hebben.
12 Als of hy seyde / wy en kennen desen man Godts niet / noch hy ons / ende wy sullen hem moeyte aen doen / de eerbaerheyt soude wel vereysschen / dat wy hem yet vereeren souden. siet dergelijcke exempel / 1. Reg. 14. 3. ende 2. Reg. 4. 42.
13 D. onsen voorraet ofte provisie. so dat wy niets en hebben om den Prophete te vereeren.
14 D. onse knapsacken / of malen.
15 Siet d'aenteeck. op Jud. 13. 17. ende 1. Reg. 14. 3.
16 D. ick hebbe in mijne hant. Alsoo stater 1. Petr. 2. 22. Daer en is geen bedroch in sijnen mont gevonden. D. daer en was geen bedroch in sijnen mont / siet Jes. 53. 9.
17 Van de weerdye des sikels / siet de aent. op Gen. 20. 16. het vierendeel eenes silverẽ sikels en was niet veel meer dan 3 stuyvers. So datter in dese vereeringe meer wiert gesien op het danckbaer gemoet / dan op de weerdicheyt des geschencks.
18 De woorden deses vs / zijn de woorden van den schrijver deses boecks / ende hier uyt willen eenige besluytẽ / dat niet Samuel / maer Ezra / of yemant anders / dit boeck geschrevẽ heeft.
b Gen. 25. 22.
19 T. w. door eenen Prophete.
20 Alsoo wierden de Propheten genoemt / om dat sich Godt door gesichten hen openbaerde / 't gene sy den volcke te kennen gavẽ. siet Num. 12. 6. ende 24. 4.
21 D. ghy hebt recht ende wel gesproken.
22 T. w. nae Rama.
23 And. Is hier een Siender?

24 Dit en is niet te seggen / dat Saul ende sijn knecht te dier stont Samuel sagen / ofte met den op-slach harer oogen sien konden: Sy en sagen hem niet voor aleer sy in der stadt by hem quamen / so dat de woorden / voor u aengesichte, beteeckenen / nae by / of / by der hant. 25 *Hebr.* een slachtinge. And. een maeltijt, als Genes. 31. 54. ende 1. Sam. 28. 24. 1. Reg. 19. 21. 26 T. w. door het gebedt / ende met danck-segginge / Deut. 8. 10. 27 D. het geofferde vleesch / daer mede men maeltijdt sal houden.

[28] ginck Samuel uyt hen te gemoete / om op te gaen nae de hoochte.

15 [29] c Want de HEERE [30] hadde't [voor] Samuels ore geopenbaert / eenen dach eer Saul quam / ſeggende:

16 Morgen ontrent deſer tÿt ſal ick [31] tot u ſenden eenen man uyt den lande Benjamins / dien ſult ghy ten Voorganger ſalven over mÿn volck Iſraël / ende hy ſal mÿn volck verloſſen uyt der Philiſtÿnen hant / want ick hebbe mÿn volck aengeſien / dewÿle des ſelven geroep tot my gekomen is.

17 Doe Samuel Saul aenſach; [32] ſo antwoordde hem de HEERE / Siet dit is de man / van welcken ick u geſeyt hebbe / deſe ſal over mÿn volck [33] heerſchen.

18 Ende Saul naederde tot Samuel in [34] het midden der poorte / ende ſeyde / Wÿſt my doch / waer is hier des Sienders huys?

19 Ende Samuel antwoordde Saul / ende ſeyde / Ick ben de Siender / gaet op voor mÿn aengeſichte op de hoochte / dat ghylieden heden met my etet: ſo ſal ick u morgen vroech laten gaen / ende [35] alles wat in u herte is / ſal ick u te kennen geven.

20 Want de eſelinnen aengaende / die ghy heden den derden dach verloren hebt / [36] en ſett u herte daer niet op / want ſy zÿn gevonden: ende wiens ſal zÿn [37] al het gewenſchte dat in Iſraël is? is't niet uwe / ende des gantſchen huyſes uwes vaders?

21 Doe antwoordde Saul / ende ſeyde: Ben ick niet een [38] ſone van Iemini / van de [39] kleynſte der ſtammen Iſraëls? ende mÿn geſlachte [iſt niet] het kleynſte van alle de geſlachten der ſtamme Benjamins? waerom [40] ſpreeckt ghy my dan aen met ſulcke woorden?

22 Samuel dan nam Saul / ende ſÿnen jongen / ende hy brachtſe in de kamer: ende [41] hy gaf hen plaetſe aen't opperſte der genoodichden: die nu waren ontrent dertich man.

23 Doe ſeyde Samuel [42] tot den Kock / Langt dat ſtuck / 't welck ick u gegeven hebbe: daer van ick tot u ſeyde / Set het by u wech.

24 De Kock nu bracht [43] een ſchouder op / met dat daer aen was / ende ſetteſe voor Saul / ende [44] hy ſeyde / Siet / dit iſt overgeblevene / ſettet voor u / etet / [45] want het is ter beſtemder tÿt voor u bewaert / [46] als ick ſeyde / Ick hebbe het volck genoodicht: alſo att Saul met Samuel dies daechs.

25 Daer na gingen ſy af van de hoochte in de ſtadt: ende hy [47] ſprack met Saul [48] op het dack.

26 Ende ſy ſtonden vroech op: ende 't geſchiedde / ontrent den opganck des dageraets / [49] ſo riep Samuel Saul op het dack / ſeggende / Staet op / dat ick u gaen late: doe ſtont Saul op / ende ſy beyde gingen uyt / hy ende Samuel / nae buyten.

27 Doe ſy afgegaen waren aen het eynde der ſtadt / ſo ſeyde Samuel tot Saul / Segt den jongen / [50] dat hy voor onſe aengeſichten henen gae: doe ginck hy henen: maer ſtaet ghy [51] alſnu ſtille / [52] ende ick ſal u Godes woort doen hooren.

28 Want hy wiſte wel / dat ſy te dier tÿt tot hem komen ſouden / als blÿckt uyt v. 15. ende 16.
29 Hier wort aengewesen de oorſake / waerom dat Samuel den Saul te gemoete gegaen is / wiens halven hy die eerlicke maeltÿdt hadde toe-bereyden laten.
c 1.Sam. 15. 1.
30 D. de Heere hadde 't Samuel klaerlick te kennen gegeven. Siet dergelÿcke maniere van ſpreken Ruth 4.4. ende 1.Sam. 20. 12/13. ende 2.Sam. 7. 27. Iob 33. 16. Ieſa. 22. 14. ende Capit. 48. 8.
31 T.w. Door eenẽ heymelicken drift / want Saul en dacht hier niet op / maer hy was uyt-gegaen om de eſelinnen te ſoecken.
32 T.w. door een heymelicke aenſprake / gelÿck ond. cap. 16. v. 8/ 12.
33 *Hebr.* te rugge houden. 'T is ſo veel te ſeggen / als / hy ſal door ſijne authoriteyt / bevel / en ſtraffe / de booſe menſchen te rugge houden / toomen / bedwingen van ſondigen / ofte van te doen wat ſy willen.
34 D. In het midden der Stadt / Siet bov. v. 14.
35 Dat is / al 't gene daer ghy mede bekommert zÿt / ende my vragen wilt.
36 D. en neemt'et niet ter herten.
37 D. het beſte ende uytgeleſenſte dat in Iſrael is. Siet bov. c. 8. v. 11. And. Tot wiẽ is de gantſche begeerte Iſraëls? Dat is / wien begeert al het volck van Iſrael tot haren Coninck liever als u? Andere nemẽ't in deſen ſin / als of hy ſeyde / op wien ſal de keure tot Coninck / den welcken gantſch Iſrael begeert / vallen / anders dan op u?
38 D. van een Benjaminijt.
39 Deſe ſtamme / Te weten / de ſtamme Benjamins was ſchier geheel verdelgt geworden / van wegen des Leviten hyvrouw. Alſoo datter maer 600 mannen waren overich gebleven / Iud. 20. 47.
40 *Hebr.* ſpreeckt ghy tot my nae dit woort.
41 D. Hy ſetteſe boven aen: Hier mede heeft Samuel den aenweſenden gaſten eeniger mate te kennen gegeven de weerdicheyt des ampts daer toe Godt Saul verordineert hadde: Gelÿck hy ooc ſulcx dede met Saul het voornaemſte ſtuck ſpijſe voor te ſetten. ſiet dergelÿcke / Gen. 43. 34. Ja om Sauls wille heeft hy oock ſÿnen jongen ge-eert / ende mede boven aen geſet.
42 Uyt dit voorſeyde blÿckt genoechſaem / dat Samuel om Sauls wille / die hy wiſt dat op komenden wech was / deſe maeltÿt hadde doen bereyden. 43 Het Hebr. woort beteeckent ſoo wel den voor-bout / als den achter-bout. 44 T.w. Samuel. 45 Hy wil ſeggen / doe ick deſe maeltÿdt u ter eere liet bereyden / hebbe ick bevolen / dat dit voornaemſte ſtuck voor u ſoude bewaert worden. 46 T.w. tot den Cock / ofte / Hoof-meeſter / ofte / dienaers / knechten / volck. 47 D. Hy ſeyde hem het bevel Godes aen / dat hy Coninck ſoude worden. 48 T.w. op ſijn / des Samuels dack. eertÿts waren de daken by de Joden plat / alſo datmen daer op konde gaen ende wandelen. ſiet Deut. 22. 8. 49 T.w. om daer met hem alleen te ſpreken van ſijne beroepinge tot het Coninckrÿcke. 50 T.w. op dat hy niet en hoore wat wy ſpreken.
51 *Hebr.* als deſen dach. D. te deſer tÿt.
52 Samuel heeft wel Saul / doe ſy alleen met haer beyde op het dack waren / den wille des Heeren / aengaende ſijne verkieſinge tot het Coninckliche ampt / verklaert / maer na der hant / in het ſcheyden / heeft Samuel den Saul ſulcx noch breeder te kennen gegeven / hem daer by voorſeggende de teeckenen / die hem tot verſeeckeringe daer van ontmoeten ſouden / daer van breeder Capit. 10. geſproken wort.

Het x. Capittel.

Samuel ſalft Saul tot eenen Coninck over Iſraël / v. 1 / &c. Ende hy voorſeyt hem / wat hem op den wech ontmoeten ſoude / 2. Saul propheteert onder de Propheten / 10. hy komt tot ſÿnen oom / 14. Den welcken hy ſeyt / wat Samuel van de Eſelinnen geſeyt hadde / maer hy verſwÿgt de ſake des Coninck-rÿcks / 16. Samuel vergadert het volck te Mizpa / 17. Daer ſtelt hy haer hare ondanckbaerheyt voor oogen / 18. Saul wort door het lot verklaert Coninck over Iſrael / doch hy verſteeckt hem / 21. ſijn gedaente / 23. Saul ſtelt ſich voor al het volck / 't welck hem met juychen ontfangt / 24. Samuel ſchrÿft het recht des Coninckx in een boeck / 25. Na dat dit alles verricht was / gaet Saul nae zÿn huys te Gibea / 26. Eenige verachten Saul / 't welck hy ſich niet aen en treckt / 27.

1 DOe nam Samuel een [1] oly-kruycke / ende [2] gootſe uyt op ſÿn hooft / ende [3] kuſte hem: ende ſeyde / Iſt niet [alſoo] dat de HEERE u a tot eenen Voorganger [4] over ſÿn erfdeel geſalft heeft?

2 Als ghy heden van my gaet / ſo ſult ghy twee mannen vinden by het [5] graf Rachels / aẽ de lantpale Benjamins te [6] Zelzah: die ſullen tot u ſeggen / De eſelinnen zÿn gevonden / die ghy zÿt gaen ſoecken / eñ ſiet / uw' vader heeft de ſaken der eſelinnen verlaten / ende hy is bekommert voor ulieden / ſeggende / Wat ſal ick om mÿnen ſone doen?

3 Als ghy u van daer eñ voorder aen begeeft / ende ſult komen tot aen [7] Elon Thabor / daer ſullen u drye mannen vinden / opgaende tot Godt nae [8] Beth-el: een / dragende drye bocxkens / ende een / dragende drye bollen broots / ende een / dragende een fleſſche wÿns.

4 Eñ b ſy ſullen u [9] nae [uwen] welſtant vragen; ende ſy ſullen u twee brooden geven / die ſult ghy van haer hant nemen.

5 Daer na ſult ghy komen [10] op den heuvel Godes / daer der Philiſtÿnen [11] beſettingen zÿn: ende 't ſal geſchieden / als ghy aldaer in de ſtadt komt / ſo ſult ghy ontmoeten eenen [12] hoop Propheten / c van der hoochte afkomende / ende voor hare aengeſichten [13] luyten ende [13] trommelen / ende [13] pÿpen / ende [13] harpen / ende ſy ſullen [14] propheteren d.

6 Ende de Geeſt des HEEREN ſal veerdich worden over u / ende [15] ghy ſult met hen propheteren: ende [16] ghy ſult in eenen anderen man verandert worden.

7 Ende 't ſal geſchieden / als u deſe teeckenen ſullen komen / [17] doet ghy wat uwe hant vinden ſal / want Godt ſal met u zÿn.

8 Ghy nu ſult voor mÿn aengeſichte afgaen [18] nae Gilgal / ende ſiet / Ick ſal tot u afkomen / om brantofferen te offeren / [19] om te offeren offerhanden der danckſegginge: ſeven dagen ſult ghy [daer] beyden / tot dat e ick tot u kome / ende u bekent make / wat ghy doen ſult.

9 'T geſchiedde nu / doe hy ſÿne [20] ſchouder keerde / om van Samuel te gaen / ver-

1 Ofte / olie-fleſken, olie-vaetken. Onder cap. 16, 13. daer van de ſalvinge Davids geſproken wort / ſtaet olie-hoorn. Saul / ende Jehu / (2.Reg. 9.1/3.) zÿn uyt een olie-kruycke geſalft geworden / maer David uyt eenen hoorn.
2 Daer zÿn in den ouden Teſtamente drierderley perſoonen met ſalvinge in hare ampten ingehuldet geworden / Hooge-prieſters / Coningen / ende Propheten.
3 Tot een teecken van onderdanicheyt / hem alſoo erkennende voor ſijnen Heere / de wijle hem Godt tot het Coninckliche ampt beroepen hadde. Siet dergelÿcke exemp. 1.Reg. 19. 18. eñ vgel. Pſal. 2. 12.
a Actor. 13. 21.
Deut. 9. 26. ende 32. 9.
4 D. over ſijn volck van Iſrael / 't welck hy ſich tot een erfdeel uyt alle natien heeft verkoren.
5 Dit graf was by Bethlehem Juda / als te ſien is Geneſ. 35. 19/ 20. doch ſtreckte die lantpale aldaer aen de lantpale der ſtamme Benjamins.
6 Dit is de name eener plaetſe / die nergens meer dan hier gevonden wert: ende beteeckent ſo veel als een ſchoone ſchaduwe.
7 And. het vlacke velt Thabors. of / aen de eycke Thabors. daer zÿn verſcheydene plaetſen Thabor genoemt.
8 Sommige ſetten't over / In het huys Godes, T.w. te Kiriath-Jearim / als boven 7. 1/ 2/ 16. daer de Arke te dier tÿt was.
b Iudic. 18. 15.
9 Siet Gen. 43. 27.
10 Dit is een hoochte geweeſt by de ſtadt Gibea / daer eẽ ſchoole was van jonge Propheten. In de ſtadt ſelfs hadden de Philiſtynen hare beſettinge / als ſtracx volcht / And. te Gibea Godes.
11 D. Garniſoen / de wacht houdende / als ond. 13. 3.
12 *Hebr.* Een zeel, of / ſnoer, D. eenen hoop mannen / die in orden gaen / ende als een linie, of / koorde trecken: ende alſoo v. 10. c 1.Chron. 15. 22. 13 Met deſe muſÿck-Inſtrumenten verquickten ſy haer / ende verweckten haren geeſt om te propheteren / ſiet dergelÿcke exempel / 2.Reg. 3. 15. in't Hebr. ſtaen deſe woorden in't eenvoudich getal. 14 D. van hemelſche / Goddelicke / heylige / ſtichtelicke dingen ſpreken ende ſingen. d Num. 11. 25. 15 D. Ghy ſult eenen tÿt-lanck de gave der Prophetie hebben / ſiet Num. 11. 25. 16 D. Ghy ſult eenes kloecken verſtandigen heldts herte krygen / om te regeren ende krÿch te voeren / gelÿck het eenen Coninck betaemt. 17 D. Al wat de noot ende gelegentheyt vereyſcht / dat gedaen moet worden ten beſten van het lant: Doet dat als een wÿs ende kloeck-moedich Coninck. Dit heeft Saul gedaen / als hy uytgetrocken is om te ſtrÿden tegen de Ammoniten / c. 11. ende Philiſtynen / c. 13. aengaende de maniere van ſpreken ſiet Iud. 9. op v. 33. 18 Verſt. doch eerſt nae Mizpa / als te ſien is v. 17. ende capit. 11. 14. Te Mizpa is Saul door het lot Coninck verkoren: Doch te Gilgal is hy beveſtigt geworden. 19 Siet ond. 13. 8. e 1.Sam. 13. 8.
20 Dat is / rugge.

anderde

anderde hem Godt het herte[in] een ander: ende alle die teeckenen quamen ten selven dage.

10 Doe [21] sy daer [f] aen den heuvel quamen / siet/ so [quam] hem een hoop [22] Propheten te gemoete: ende de Geest des HEEREN wert veerdich over hem / ende hy propheteerde in het midden van hen.

11 Ende 't geschiedde/ als een yegelick die hem [23] van te vooren gekent hadde/ sach/ dat hy/ siet/ propheteerde met de Propheten/ so seyde 't volck/ [24] een yeder tot sÿn metgeselle/ Wat is dit/ dat den sone Kis geschiet is? Is Saul oock onder de Propheten?

12 Doe antwoordde [25] een man van daer/ ende seyde/ [26] Wie [g] is doch haren vader? daerom ist tot een spreeckwoort geworden / [27] Is Saul [h] oock onder de Propheten?

13 Doe hy nu voleyndt hadde te propheteren/ so quam hy [28] op de hoochte.

14 Ende Sauls oom seyde tot hem/ ende tot sÿnen jongen/ Waer zÿt ghylieden henen gegaen? hy nu seyde/ Om de eselinnen te soecken: doe wy sagen datser niet en waren/ so quamen wy tot Samuel.

15 Doe seyde Sauls oom: Geeft my doch te kennen/ wat heeft Samuel ulieden geseyt?

16 Saul nu seyde tot sÿnen oom / Hy heeft ons [29] voor seker te kennen gegevē/ dat de eselinnen gevonden waren: maer de sake des Coninckrÿcx/ daer van Samuel geseyt hadde/ [30] en gaf hy hem niet te kennen.

17 Doch Samuel riep het volck te samen [31] tot den HEERE te Mizpa.

18 Ende hy seyde tot de kinderen Israëls/ Alsoo heeft de HEERE de Godt Israels gesproken/ Ick hebbe Israël uyt Egypten opgebracht: ende ick hebbe ulieden van de hant der Egyptenaren geredt/ ende van de hant aller Coninckrÿcken / die u onderdruckten.

19 [i] Maer ghylieden hebt heden uwen Godt verworpen / die u uyt al uwe [32] elenden ende uwe nooden verlost heeft / ende hebt [33] tot hem geseyt/ Sett eenen Koninck over ons: [k] nu dan / stelt u voor het aengesichte des HEEREN nae uwe stammen/ ende [34] nae uwe duysenden.

20 Doe nu Samuel alle de stammen Israëls [35] hadde doen naederen / [l] so is de stamme Benjamins [36] geraeckt.

21 Doe hy de stamme Benjamins dede aenkomen nae hare geslachten / so wert het geslachte van Matri geraeckt: ende Saul de sone Kis wert geraeckt / ende sy sochten hem/ maer hy en wiert niet gevonden.

22 Doe vraegdē sy voorder den HEERE/ of die man noch derwaerts komen soude? de HEERE dan seyde/ Siet hy heeft hem tusschen de [37] vaten versteken.

23 Sy nu liepen/ ende namen hem van daer / ende hy stelde sich in't midden des volcks: ende [m] hy was hooger dan al het volck / van sÿne schouder ende opwaerts.

24 Doe seyde Samuel tot den gantschen volcke: Siet ghy / wien de HEERE verkoren heeft? want gelÿck hy en isser niemant onder den gantschen volcke: doe juychte [38] 't gantsche volck / ende seyden / De [39] Coninck leve.

25 Samuel nu sprack tot den volcke [40] het recht des Coninckrÿckx/ ende schreef het [41] in een boeck / ende leyde het [42] voor het aengesichte des HEEREN: Doe liet Samuel 't gantsche volck gaen / elck nae sÿn huys.

26 Ende Saul ginck oock nae sÿn huys te Gibea/ ende [n] [van] het heyr gingen met hem/ welcker herte Godt geroert hadde.

27 Doch [43] de kinderen Belials seyden / Wat soude ons dese verlossen? [o] ende sy verachtten hem / ende en brachten hem [p] [44] geē geschenck: doch hy was [45] als doof.

21 T.w. Saul ende sÿnen jonge.
f 1 Sam. 19. 18.
22 Verst. hier door het woort Propheten, de Discipulen der Propheten / die haer oeffenden ende studeerden in de heylige Schriftuere.
23 *Hebr.* van gisteren, eer-gisteren.
24 D. d'een tot den anderen.
25 Vermoedelick eē uyt het getal van die Propheten.
26 Als of hy seyde/ even die selve Godt ende Vader / die den anderen den Geest der Prophetie gegevē heeft/ die is machtich dien oock Saul te geven. Eenige nemen hier het woort Vader voor Leermeester: Gelijck de Discipulen der Propheten genoemt worden sonen der Propheten. Sommige nement alsoo: wie is haerlieder Vader? D. d'andere hebben alsoo wel slechte Vaders als Saul/ maer dit is een werck Godts.
g Galat. 1. 24.
27 Dit spreeckwoort gebruyckteme/ wanneermen van yemant spreeckt / die onverhoets ende onverwachts yet voortreffelicx/ ofte yet besonders doet.
h 1. Sam. 19. 24.
28 Te weten/ in de Schole ofte Synagoge/ die op den heuvel Godts was / v. 6.
29 *Hebr.* te kennen gevende te kennen gegeven.
30 Het schijnt dat Samuel hem sulcx verboden hadde: Ende op dat het te secreter blyven soude / hadde Samuel geseyt/ dat Saul sÿnen jongen soude doen vertrecken/ cap. 9. 27.
31 T. w. om/ als voor den Heere/ in de vergaderinge van Godts volck te verschynen / tot kiesinge ende bevestiginge eens Coninckx/ of/ nae sommiger meyninge/ voor de Arke des verbonts / van daer Godt de Heere antwoorde gaf. Deser sake halven / soude de Arke daer gebracht zijn / doch hier na te Gilgal / als afte nemen is ond. c. 11, 15.
i 1. Sam. 8. 7.
32 *Hebr.* quaden.
33 T. tot my/ die sijn Prophete ben/ siet bov. cap. 8. 19. ende ond. cap. 12. 12.
k 1. Sam. 8. 19. ende 12. 12.
34 De stammen der Israeliten werden in sekere hoopen/ elck van duysent man/ afgedeylt / als Mich. 5. 2. ende elders te sien is.
35 T. w. om het lot te werpen, siet dergelijcke exemp. Jos. 7. 14. eer sy het lot wierpen/ so baden sy den Heere / v. 22. Actor. 1. 24.
l Jos. 7. 14.
36 T. weten/ met het lot. *Hebr.* gevatt, getroffen: D. het lot viel op de stamme Benjamins/ daer mede Godt de Heere woude te kennen geven/ dat het een onder de huysgesinnen dier stamme was / den welcken hy tot Coninck woude setten.
37 D. onder de bagagie des volcx. m 1. Sam. 9. 2. 38 Het grootste deel des volcx: want daer warender eenige die hem verachtten/ als te sien is/ v. 27. 39 Siet 1. Reg. 1. op v. 25.

40 Verst. dit niet van de wijse / maniere / ofte gewoonte van doen/ die de Coningen onwettelijck somwijlen aennemē/ (gelijck het Hebr. woort genomen is bov. cap. 8. v. 9/ 11.) maer van de wetten/ die Samuel door Godts ingeven stelde / aengaende de regeringe der Coningen, siet Deut. 17. 18. ofte van de ordonnantien / om soo wel den Coninck / als de ondersaten te leeren / hoe sy haer tegen malkanderen dragen souden. 41 Dit Boeck en is niet meer voorhanden. 42 D. voor den HEERE/ die sijne tegenwoordicheyt boven d'Arke openbaerde. n 1. Sam. 13. 2. 43 Siet Deut. 13. 13. o 1. Sam. 11. 12. p 2. Chro. 17. 5. 44 Als de ondersaten plachten te doen tot een teecken van gehoorsaemheyt / ende dat sy hem kenden voor haren Coninck/ siet 2. Chron. 17. 5. ende Matth. 2. 11. 45 Ofte/ als stom, als stil-swijgende.

Het xj. Capittel.

Nahas belegert Jabes in Gilead/ v. 1/ &c. Hy en wil de belegerde niet aen nemen dan onder harde conditien/ 2. De belegerde versoecken seven dagen om haer hier over te beraden/ 3. welcke sy verkregen hebbende / so versoecken sy hulpe van hare broederen/ 4. Saul die onredelicke conditien hoorende / wert seer toornich/ 5. Hy bereydt hem om Jabes te ontsetten/ 6. met een leger van 330000. man/ 8. Hy laet die van Jabes weten/ dat hyse ontsetten soude/ 9. Die hare belegeraers bedriegen/ 10. Hoe Saul Jabes ontsett hebbe / 11. Het volck wil die dooden / die geweygert hadden Saul ten Coninck aen te nemen/ 12. Maer Saul en wil sulcks niet toe-laten/ 13. Hy wort in het Coninckrijcke bevestigt te Gilgal/ 14.

1 DOe tooch Nahas de Ammoniter op/ ende belegerde [1] Jabes in Gilead: Ende alle de mannen van Jabes seyden tot Nahas / Maeckt een verbont met ons/ so sullen wy u dienen.

2 Doch Nahas de Ammoniter seyde tot hen / [2] Mits desen sal ick [een verbont] met ulieden maken/ dat ick u allen de rechter ooge uyt steke: ende dat ick dese [3] schande op gantsch Israël legge.

3 Doe seyden tot hem [4] de Outste van Jabes/ [5] Laet seven dagen van ons af/ dat wy boden senden in alle de lantpalen van Israël: isser dan niemant die ons verlost/ so [6] sullen wy tot u uytgaen.

4 Als de boden te [7] Gibea Sauls quamen/ so spraken sy dese woorden voor de ooren des volcks: doe hief al dat volck sÿn stemme op/ ende weende.

5 Ende siet / [8] Saul quam achter de runderen uyt het velt / ende Saul seyde / Wat is den volcke/ dat sy weenen? doe vertelden sy hem de woorden der mannen van Jabes.

6 [9] Doe wert de Geest Godes veerdich over Saul / als hy dese woorden hoorde: ende [10] sÿn toorn ontstack seer.

7 Ende hy nam een paer runderen/ ende hieuwse in stucken/ ende hy [11] sondtse in alle lant-palen Israëls door de hant der [12] boden / seggende / Die niet selfs uyt en treckt achter Saul/ ende achter [13] Samuel/ alsoo salmen sÿne runderen doen: doe viel [14] de vreese des HEEREN op het volck/ ende sy [a] gingen uyt als een eenich man.

8 Ende hy [15] teldese [16] te Bezek: ende der kinderen Israëls waren drye hondert duysent/ ende der mannen Juda dertich duysent.

9 Doe seyden [17] sy tot de boden/ die gekomen waren / Aldus sult ghylieden den mannen te Jabes in Gilead seggen/ Morgen sal u verlossinge geschieden / als de Sonne heet worden sal: Als de boden quamen/ ende verkondichden [dat] den mannen te Jabes/ so werden sy verblÿdt.

1 Siet Jud. 21. 8.
2 *Hebr.* daer in.
3 And. smaet.
4 D. de regeerders der stadt Jabes.
5 D. laett ons seven dagen met vrede.
6 T. w. om ons over te geven in uwe handen.
7 Dese stadt hiet eerst Gibea Benjamins/ om datse in het erfdeel der stamme Benjamins gelegen was: Sy is Gibea Sauls alsdan eerst genoemt geworden/ na dat Saul / (die daer geboren was) Coninck over Israel geworden is.
8 Want als hy van Samuel/ in't heymelicke tot een Coninck gesalft / ende van het meeste deel des volcx aengenomen was/ so en heeft hy dat ampt noch niet opentlick begonnen te bedienē/ ende daerom en voerde hy noch geenen Conincklicken staet/ maer hy leefde als eē particulier ende gemeen man/ tot dat hy opentlick van al het volck ingehuldt was.
9 D. van stonden aen heeft Godt door de kracht sijnes Geests Saul gegeven de gaven/ stercktte / ende kloeckmoedicheyt / om hem tegen de Ammoniten te stellen.
10 T. w. tegen Nahas / om dat hy sulcke schandelicke conditien des verdrachs den inwoonderē van Jabes hadde voorgeschreven.
11 T. w. de stucken der ossen / op dat de Israeliten die siende/ gedencken souden / wat schade haer soude over komen / so sy weygerden Saul in desen tocht te volgen.
12 Het zy der boden der Jabesiten / ofte andere / die hy daer toe verkoren hadde.
13 Samuel wort hier bygevoecht / om dat hy als Richter ende Prophete mede is getogen / om dit ontset te doen / als blijckt v. 12. Insonderheyt dewijle Saul in't Rijcke noch niet opentlick bevesticht en was.
14 D. een vreese/ die de Heere haer aenjaechde. a Jud. 20. 1. 15 Ofte/ monsterdese. 16 D. In de lantpale ontrent de Stadt Bezek / van de welcke gesproken wort Jud. 1. 5. 17 T. w. Samuel ende Saul.

18 T.w. tot de Ammoniten/ die haer belegerden.
19 Welverſtaende/ ſoder geen ontſet en komt. Siet v.3. Sy verſwijgen het ontſet/ dat hen toe-geſeyt was/ op dat de vyant op ſijn hoede niet zijn en ſoude/ maer onverſiens verraſcht ende over-vallen mochte worden.
20 'T ſchijnt dat dit geſchiet is des anderen daechs na dat de boden van Jabes vertrocken waren nae de Stadt/ ende 't was den achtſten dach nae de beloſte van de Stadt over te geven/ ſoſe in ſeven dagen niet ontſett en wierden.
21 *Hebr.* hoofden. Alſoo oock Jud. 16. 20.
22 T. w. der Ammoniten.
23 T. w. alſmen pleegt van de wacht af te treccken.
b 1. Sam. 10. 27.
24 Siet dergelijcke exempel / 2. Sam. 19. 22.
25 T.w. in het leger by Jabes / na dien ſy de Ammoniten geſlagē/ ende alſoo Jabes ontſett hadden.
26 D. Saul aldaer in het Coninckrijcke beveſtigē. Daer waren der eenige die Saul niet en hadden willen aennemen tot haren Coninck/ cap. 10. 27. Samuel en twijfelde niet of de quaetwillige ſouden hem nu wel aennemen / dewijle ſy ſijne dapperheyt in den ſtrijt geſien hadden / ende d'andere haer hadden willen dooden/ maer Saul ſulcks verhindert hadde.
27 Siet vov. cap. 10. 17. ende ond. cap. 14. 18.

10 Ende de mannen van Jabes [18] ſeyden / [19] Morgen ſullen wy tot ulieden uytgaen: ende ghy ſult ons doen nae alles dat goet is in uwe oogen.

11 'T geſchiedde nu [20] 's anderē daegs/ dat Saul 't volck ſtelde in drye [21] hoopen/ ende ſy quamen in het midden [22] des legers in [23] de morgen-wake/ ende ſy ſloegen Ammon / tot dat de dach heet wert: ende 't geſchiedde dat de overige alſoo verſtroeyt werden / datter onder haer geen twee t'ſamen en bleven.

12 Doe ſeyde 't volck tot Samuel/ [b] Wie is hy die ſeyde/ Soude Saul over ons regeren? geeft hier die mannen / dat wyſe dooden.

13 Maer Saul ſeyde/ [24] Daer en ſal te deſen dage geen man gedoodt worden: want de HEERE heeft heden een verloſſinge in Jſraël gedaen.

14 Voorder [25] ſeyde Samuel tot het volck / Komt / ende laet ons nae Gilgal gaen/ende [26] het Coninckrijcke aldaer vernieuwen.

15 Doe ginck al het volck nae Gilgal/ ende maeckte Saul aldaer Coninck [27] voor het aengeſichte des HEEREN te Gilgal / ende ſy offerden aldaer danck-offeren voor het aengeſichte des HEEREN: ende Saul verheuchde ſich aldaer gantſch ſeer/ met alle de mannen van Jſraël.

Het xij. Capittel.

Na dat Samuel den volcke eenen Coninck geſtelt hadde/ v. 1/&c. So verhaelt hy hoe hy ſelfs geregeert hadde/ 2. ende hy begeert daer van getuyghenisse/ 3. welcke hem het volck geeft / 4. Samuel ſtelt haer voor oogen de ſonde die ſy begaen hadden / mits verwerpende den Heere / ende eyſchende eenen Coninck/ 7. Doch hy trooſtſe wederom / indien ſy den Heere ſouden gehoorſaem zijn/ 14. ende dreygtſe/ indien ſy hem niet gehoorſamen/ 15. Voor een onverwacht teecken verſchrickt hyſe alſoo/ 16. dat ſy bekennende hare miſdaet / begeeren met den Heere verſoent te worden/ 19. Samuel trooſt het volck/ 20. met beloſte/ dat hy voor haer bidden ſoude/ 23. Haer wederom vermanende den Heere te vreeſen ende te dienen/ 24.

1 T.w. te Gilgal/ daer hy den Coninck hadde beveſticht / cap. 11. 15.
2 D. Hy is in ſijn ampt beveſticht/ om voor u te gaen in den krych / ende om u te regeren.
3 D. Sy woonen ende verkeeren onder u lieden / niet meer als Regenten / maer als burgers eñ particuliere perſoonen / buyten alle regeringe/ gebruyckt ſe daer toe het u lieden beliest.
4 T.w. den Coninck Saul / dien ick uyt het bevel des Heeren tot eenen Coninck over u geſalft hebbe/ alſoo oock ond. v. 5. ende ond. cap. 24. 7.
5 T. w. door valſche ende laſterlicke woorden / ofte quaet beleyt van ſaken.
6 *Hebr.* een verſoeninge. Dat is/ eē geſchenck / daer mede ſich de miſdader met den toornigen richter als verſoent/ ende ſijne gunſte koopt.
7 D. dat ick ſijne miſdaet niet en ſoude geſien hebbē / om die te ſtraffen nae behooren. ofte in deſen ſin/ dat ick ſoude moeten ſchaemroot worden/ ende hem niet durven aenſien/ als hy my in mijn aengeſichte ſoude verweten hebben/ dat ick geſchencken van hem genomen hebbe. And. Ia ick hebbe mijne oogen daer voor verborgen : ofte: daerom ſoude verborgen hebben.
8 T. w. dat ick genomen hebbe om het recht te buygen / of te verkeeren : ofte dat my tot ſchande ofte oneere ſoude kunnen gerekent worden.

1 [1] DOe ſeyde Samuel / tot gantſch Jſraël/ Siet ick hebbe naeulieder ſtemme gehoort / in alles dat ghy my geſeyt hebt / ende ick hebbe eenen Coninck over u geſett.

2 Ende nu / ſiet [2] daer treckt de Koninck voor u aengeſichte henen / ende ick ben out ende grys geworden / ende ſiet mijne ſonen [3] zijn by ulieden: ende ick hebbe voor uwe aengeſichten gewandelt van mijner jeucht af tot deſen dach toe.

3 Siet/ [hier] ben ick/ betuycht tegens my voor den HEERE/ ende voor [4] ſijnen Geſalfden/ wiens oſſe ick genomen hebbe/ ende wiens eſel ick genomen hebbe/ ende wien ick verongelijckt hebbe/ wien ick [5] onderdruckt hebbe / ende van wiens hant ick [6] een geſchenck genomen hebbe/ [7] dat ick mijne oogen van hem ſoude verborgen hebben: ſo ſal ick het ulieden weder geven.

4 Doe ſeyden ſy: Ghy en hebt ons niet verongelijckt/ noch ghy en hebt ons niet onderdruckt / noch ghy en hebt van niemants hant yet genomen.

5 Doe ſeyde hy tot hen/ De HEERE zy een getuyge tegen ulieden / ende ſijn Geſalfde zy te deſen dage getuyge / dat [8] ghy in mijne hant niet gevonden en hebt: ende ['t volck] ſeyde/ Hy zy getuyge.

6 Voorder ſeyde Samuel tot den volcke: 'T is de HEERE/ die Moſe ende Aaron [9] gemaeckt heeft / ende die uwe vaders uyt Egyptenlant op gebracht heeft.

7 Ende nu / ſtelt u [hier] / dat ick met ulieden rechte voor het aengeſichte des HEEREN/ over alle de [10] gerechtigheden des HEEREN/ die hy aen u ende aen uwen vaderen gedaen heeft.

8 [a] Na dat Jacob in Egypten gekomen was: [11] ſo [b] riepen uwe vaders tot den HEERE/ ende de HEERE [c] ſondt Moſe ende Aaron / ende ſy leydden uwe vaders uyt Egypten / ende dedenſe [12] aen deſe plaetſe woonen.

9 Maer ſy vergaten den HEERE haren Godt ; ſo verkocht hyſe in de hant van [d] Siſera den krijchs-Overſten te Hazor/ ende in de [e] hant der Philiſtijnen/ ende in de hant des [f] [13] Coninex der Moabiten/ die tegen haer ſtreden.

10 Ende ſy riepen tot den HEERE ende ſeyden/ Wy hebben geſondicht/ dewijle wy den HEERE verlaten/ ende de Baalim ende Aſtharots gedient hebben: ende nu / ruckt ons uyt de hant onſer vyanden/ ende wy ſullen u dienen.

11 Ende de HEERE ſondt [14] [g] Jerubbaal/ ende [h] [15] Bedan/ ende [i] Jephtah/ ende Samuel/ ende hy ruckte u uyt de hant uwer vyanden rontom / alſo dat ghy ſeker woondet.

12 Als ghy nu ſaecht dat Nahas de Koninck der kinderen Ammons tegens u quam/ ſo ſeydet [k] ghy my/ Neen/ maer een Coninck ſal over ons regeren: ſo doch de HEERE uwe Godt uwe Coninck was.

13 Ende nu/ ſiet daer de Coninck [l] dien [16] ghy verkoren hebt/ dien ghy begeert hebt: ende ſiet/ de HEERE [17] heeft eenen Coninck over ulieden geſett.

14 So [m] ghy den HEERE ſult vreeſen / ende hem dienen / ende nae ſijne ſtemme hooren/ ende den monde des HEEREN niet wederſpannich zijn: ſo ſult ghylieden/ ſoo wel ghy/ als de Coninck die over u regeren ſal/ [18] achter den HEERE uwen Godt zijn.

15 Doch ſo ghy nae de ſtemme des HEEREN niet en ſult hooren/ maer den monde des HEEREN wederſpannich zijn: ſo ſal de hant des HEEREN tegen u zijn/ [19] als tegen uwe vaders.

16 Oock [20] ſtelt u nu [hier] / ende ſiet die groote ſake die de HEERE voor uwe oogen doen ſal.

17 Jſt [21] niet van dage de tarwen-oogſt? ick ſal tot den HEERE roepen/ ende hy ſal donder ende regen geven: ſo weet dan/ ende ſiet/ dat u quaet groot is/ dat ghy voor de oogen des HEEREN gedaen hebt / dat ghy eenen Coninck voor u begeert hebt.

18 Doe Samuel den HEERE aenriep / ſo gaf de HEERE donder/ ende regen te dien dage : daerom vreeſde al het volck ſeer den HEERE/ ende Samuel.

19 Ende al het volck ſeyde tot Samuel/ Biddet [22] voor uwe knechten den HEERE uwen Godt / dat wy niet en ſterven : want boven alle onſe ſonden hebben wy dit quaet daer toe gedaen/ dat wy voor ons eenen Coninck begeert hebben.

9 D. groot ende heerlick gemaeckt heeft. T. w. den eenen tot eenen leytſman des volcx / den anderen tot eenen Hoogen-prieſter.
10 Verſt. door dit woort ſo wel beloften ende weldaden / als dreygingē ende ſtraffen. Hy wil den volcke te kennen geven/ dat de Heere in alle ſijne wercken hem betoont hadde te zijn een rechtveerdich Godt / ſoo wel in het geven ſijner weldaden als wanneer hyſe geſtraft heeft / doe ſy van hem zijn afgevallen. Vgel. Jud. 5. 11. Mich. 6. 5. met de aenteeck.
a Geneſ. 46. 5.
11 Samuel voecht hier aen een / 't gene dat vele jaren daer na gevolgt is / want de Iſraeliten en riepen noch en klaechdē tot den Heere niet / doe ſy eerſt met Jacob in Egypten gekomen waren / maer lange daer na / doe daer eenen Coninck was opgeſtaen/ die haer ſware dienſtbaerheyt op-leyde. ſiet Exod. 1. vſſ. 13/ 14. ende 2. 23/ 24/ &c.
b Exod. 2. 23.
c Exod. 3. 10.
12 T. w. Aen deſe ende aen gene zijde der Jordane / in den lande Canaan/ Moſes heeftſe geſtelt in het Coninckrijcke der Amoriten/ maer Joſua in 't lant Canaan.
d Iudic. 4. 2.
e Iudic. 10. 7. ende 13. 1.
f Iudic. 3. 12.
13 Genaemt Eglon/ Judic. 3. 12.
14 Dat is/ Gideon/ waerom hy Jerubbaal zy genoemt geworden / ſiet Jud. 6. v. 32.
g Iudic. 6. 14.
h Iudic. 10. 3.
15 And. Jaïr genoemt / ſoo eenige meynen / een Gileaditer / Judic. 10. 3. Het kan wel zijn/ dat de richter Jaïr oock Bedan is genoemt geweeſt / om hem te onderſcheydē van eenen anderen Jaïr/ die ten tijde Moſis geleeft heeft / daer van te leſen is/ Num. 32. v. 41. Temeer om dat 1. Chron. 7. 17. gemelt wort eenen Bedan onder de kinderen van Machir/ Gileads vader: Andere nemen Bedan voor Simſon / om dat hy uyt de ſtamme Dan was: Andere / voor Abdon / om dat de namen ſchijnen te accorderen. Jud. 12. 13.
i Iud. 11. 15.
k 1. Sam. 8. 5, 19.
l 1. Sam. 10. 19.
16 T.w. na dat het lot voor den Heere getrocken was / vov. 10. 10.
17 T. w. als hy u uwe begeerte heeft ingewillicht/ hoewelſe quaet / ende met groote ondanckbaerheyt vermengt was.
m Deuter. 1. 26.
18 Hy wil ſeggen / de Heere ſal voor u lieden gaen / hy ſal u leyden ende ſtieren / beſchutten ende beſchermen. And. ghy ſult hem na-volgen.
19 And. ende tegen uwe vaders. D. Coningen / ofte vaderlicke huyſen.
20 D. hout wat ſtille/ hebt wat patientie/ dat ghy ſiet ende hoort wat de Heere doen ſal.
21 Als of hy ſeyde/ Jſt nu niet eenen ſchoonen ende klaren dach / gelijck de dagen in den tarwen-oogſt plegen te zijn? op welcke tyden het niet en placht te regenen/ Prov. 26. 1. Ghy en ſiet nu geen teecken van onweder voor handen : Nochtans ſult ghy ſien/ dat ick/ door mijn gebedt/ regen ende donder van den Heere verkrijgen ſal.
22 D. Voor ons.

20 Doe seyde Samuel tot het volck/ Vreest niet / ghy hebt al dit quaet gedaen: [23] doch wÿckt niet [24] van achter den HEERE af/ maer dient den HEERE met u gantsche herte.

21 Ende [25] en wÿckt niet af: want ghy soudt [26] de ydelheden na [volgen] / die niet voordeerlick en zÿn / nochte verlossen/ want sy zÿn ydelheden.

22 Want de HEERE en sal sÿn volck niet verlaten/ om sÿnes grooten naems wille: dewÿle het den HEERE belieft heeft ulieden sich tot een volck te maken.

23 Wat oock my aengaet/ het zy verre van my/ dat ick tegen den HEERE soude sondigen/ dat ick soude aflaten voor ulieden te bidden: maer [27] ick sal u den goeden ende rechten wech leeren.

24 Vreest slechts den HEERE/ ende dient hem trouwelick met u gantsch herte: want siet hoe groote dingen hy by ulieden gedaen heeft.

25 Maer indien ghy [28] voortaen quaet doet: so sult ghylieden / als oock uwe Coninck/ ommekomen.

23 Als of hy seggen wilde / al hebt ghylieden soo veel quaets gedaen / so sal hy u even-wel genadich zijn / indien ghy aflaett van sondigen.
24 D. van sijner navolginge.
25 T. w. van den Heere.
26 D. de Afgoden/ die ydelhedē genoemt worden (om dat de afgodt niet en is in de werelt) D. niet godtliet hebben: gelijck Paulus seyt / 1. Cor. 8. 4. ofte / om dat sy niet voordeerlick en zijn / gelijck Samuel hier seyt: ofte om datse niet anders en zijn dan het werck van de handen der menschē/ Levit. 19. 4. Psal. 115. 4. ofte om datse de menschen tot ydelheyt ende leugenen verwecken.
27 T. w. Als eenen Prophete ende Leeraer van Godt beroepen/ betaemt / Siet 1. Corint. 9. 16.
28 *Hebr.* quaet doende quaet doet.

Het xiij. Capittel.

Saul verkiest 3000 krijchslieden / die by hem/ ende by Jonathan zijn souden/ v. 1/ &c. Jonathan slaet de besettinge der Philistynen te Gibea / 3. Saul laet al het volck te samen roepen/ 4. De Philistynen komen met een groote macht om tegen Israel te strijden/ 5. De Israeliten verbergen haer / van vreese/ in de spelonken/ &c 6. Saul offert eer Samuel by hem komt/ 7. daer over wort hy van Samuel bestraft/ 11. ende voorseyt hem / dat sijn Coninckrijcke niet bestendich soude zijn/ 13. Saul houdt hem met sijn volck te Gibea/ 16. De Philistynen vallen in het lant van Israel met drie hoopen/ 17. alwaer wapenen ontbreken/ 19. Alleen hebben Saul ende Jonathan geweer/ 22.

1 [1] SAul was een jaer in sÿne regeringe geweest / ende [2] het tweede jaer regeerde hy over Israël:

2 Doe verkoos sich Saul [3] drye duysent [mannen] uyt Israël/ ende daer warender by Saul twee duysent te [4] Michmas/ ende op het geberchte Bethels/ ende duysent warender by Jonathan te [5] Gibea-Benjamins: ende het overige des volcx liet hy gaen/ eenen yegelicken nae sÿne tente.

3 Doch Jonathan [6] sloech de besettinge der Philistynen/ die te [7] Geba was/ 't welck de Philistynen [8] hoorden: daerom blies Saul met de basuyne in 't gantsche lant/ seggende/ [9] Laet het de Hebreen hoorē.

4 Doe hoorde 't gantsche Israël seggen/ [10] Saul heeft de besettinge der Philistynen geslagen / [11] ende oock is Israël stinckende geworden by de Philistynen: doe wert het volck t'samen geroepen/ achter Saul/ nae Gilgal.

5 Ende de Philistynen werden versamelt om te strÿden tegen Israël / [12] dertich duysent wagens / ende ses duysent ruyteren/ ende volck in menichte als het zant dat [13] aen den oever der Zee is: ende sy togen op/ ende legerden haer te [14] Michmas/ tegen 't oosten van [15] Beth-Aven.

6 Doe de mannen van Israël sagen/ dat sy in noot waren (want het volck was benauwt)/ so verberchde sich [16] het volck in de spelonken/ ende in de doorn-bosschen/ ende in de steen-klippen / ende in de vestingen/ ende in de putten.

7 De [17] Hebreen nu gingen over de Jordane in het lant Gad/ ende Gilead: Doe Saul noch selfs te Gilgal was/ so [18] quam al het volck bevende achter hem.

8 [19] Ende hy vertoefde seven dagen/ tot den tÿt dien [20] Samuel bestemt hadde: Als Samuel te Gilgal niet op en quam/ so verstroyde [21] het volck van hem.

9 Doe [22] seyde Saul / Brengt tot my herwaerts een brantoffer / ende danckofferen: ende hy [23] offerde brantoffer.

10 Ende 't geschiedde doe hy ge-eyndigt hadde het brantoffer te offeren/ siet so quam Samuel: ende Saul ginck uyt hem te gemoete/ [24] om hem te segenen.

11 Doe seyde Samuel / [25] Wat hebt ghy gedaen? Saul nu seyde / Om dat ick sach dat sich het volck van my verstroyde/ ende ghy [26] op den bestemden tÿt der dagen niet en quaemt / ende de Philistynen te Michmas vergadert waren:

12 [27] So seyde ick / Nu sullen de Philistynen tot my afkomen te Gilgal / ende ick en hebbe het aengesichte des HEEREN niet [28] eernstlick aengebeden: [29] so dwong ick my selven / ende hebbe brantoffer geoffert.

13 Doe seyde Samuel tot Saul/ [30] Ghy hebt sottelick gedaen / ghy en hebt des HEEREN uwes Godts gebodt niet gehouden/ dat hy u geboden heeft/ want de HEERE soude nu u [31] Rÿcke over Israël bevestigt hebben tot [32] in eeuwicheyt.

14 Maer nu en sal u Rÿcke niet bestaen: [33] de HEERE heeft sich [34] eenen man gesocht nae sÿn herte/ ende de HEERE [35] heeft hem geboden een Voorganger te zÿn over sÿn volck / om dat ghy niet gehouden en hebt / dat u de HEERE geboden hadde.

15 Doe maeckte sich Samuel op/ ende hy ginck op van Gilgal / nae Gibea Benjamins: ende Saul telde het volck / dat by hem gevonden wiert/ [36] ontrent ses hondert man.

16 Ende Saul ende sÿn sone Jonathan/ ende 't volck dat by hen gevonden was/ bleven te [37] Geba Benjamins: maer de Philistynen waren te Michmas gelegert.

17 Ende [38] de verderbers gingen uyt het leger der Philistynen/ in drye hoopen: d'een hoop keerde sich op den wech nae [39] Ophra/ nae het lant Sual.

18 Ende een hoop keerde sich nae den wech van [40] Beth-horon: ende een hoop keerde sich nae den wech der lantpale die nae het dal [41] Zeboim nae de woestÿne aensiet.

19 Eñ daer en [a] wiert geen smit gevonden in den gantschen lande Israëls: want de Philistynen hadden geseyt / [42] Op dat de Hebreen geen sweert noch spiesse en maken.

20 Daerom moeste gantsch Israël tot de Philistynen aftrecken / op dat een yegelick sÿn ploech-yser/ ofte sÿn spade/ ofte sÿn byle/ ofte sÿn houweel scherpen liete.

21 Maer sy hadden [43] tandige vylen tot hare houweelen / ende tot hare spaden/ ende tot de drytandige [44] vorcken/ ende tot de bylen / ende tot het stellen [45] der prickelen.

1 *Hebr.* Saul zijnde eenes jaers sone in sijn regeren.
2 *Hebr.* twee jaren. D. het tweede jaer. Siet Judic. 14. op v. 17.
3 Dese 3000 mannen pasten altoos op Sauls dienst / waer henen ende waer toe hyse gebruycken wilde.
4 Verstaet dit niet van eene stadt alsoo genoemt / maer van eenen hoeck lants in de lant-pale Benjamins / by den berch Beth-el / want gelijck hier geseyt wort/ dat Saul te Michmas met sijn volck was / alsoo staet hier ond. v. 5. dat oock de Philistynen haer te Michmas legerden.
5 Siet Jud. 19. 12.
6 Te weten / Door Sauls bevel / als blijckt v. 4.
7 And. Op den heuvel. Siet bov. cap. 10. 5.
8 Verst. hier by/ ende sy bereyden haer om de Israeliten te bekrygen.
9 T. w. op dat sy haer wachten / datse van de Philistynen niet overvallen en worden/ maer sich tegen die selve wapenen / of / op maken/ om tegen de Philistynen te strijden.
10 Niet Saul/ maer Jonathan door Sauls bevel / ofte / Sy meynden dat het Saul gedaen hadde.
11 Siet Gen. 34. 30.
12 D. 30000 mannen die op wagens zijnde / uyt de selve streden.
13 *Hebr.* aen de lippe.
14 Siet bov. v. 2.
15 Daer was een stadt aldus genoemt / ende oock een woestyne/ Josu. 18. 12.
16 T. w. de krijchslieden der Israeliten/ die by Saul waren.
17 Verstaet hier/ 't gemeene volck/ dat niet strijdtbaer en was.

18 *Hebr.* so beefden al het volck achter hem. Dit schijnt dat te verstaen is van het volck 't welck sich verborgen hadde/ v. 6.
19 1. Sam. 10. 8.
20 Siet bov. c. 10. v. 8. tot wat eynde dat desen dach bestemt was.
21 T. w. Het strijtbaer volck / dat by hem geweest was. Dit verliep gints eñ herwaerts / Saul verlatende.
22 T. w. verdrietich eñ moede zijnde van langer te wachten/ ende vreesende het perijckel dat voor handen was/ siet vss. 11/ ende 12.
23 T. w. door eenen Priester / eñ verstaet hier by / dat Saul oock den Heere gebeden heeft / als blijckt ond. v. 12. Indien Saul selfs geoffert heeft / (gelijck sommige meynen) so is sijne sonde noch des te grooter geweest.
24 Dat is / om hem te groeten / ende willekom te heeten / siet de aenteeck. op Gen. 31. 55.
25 Dit en is geen vrage eenes onwetenden / maer veel meer een eernstige bestraffinge. als Genes. 3. 13.
26 Samuel is immers op den sevenden dach by Saul gekomen / al hoe wel hy niet even op die ure daer en was / in de welcke Saul hem verwachtte.
27 T. w. by my selven. D. ick dacht.
28 By de offerhanden wierden gebeden tot Godt gedaen.
29 Ofte / Ick hebbe my selven gewelt gedaen. Dat is / Ick hebbe 't onwillens / ende met eenen grooten strijt mijnes gemoets gedaen/ ja als door noot gedwongen zijnde.
30 T. w. Dat ghy den bestemden tijt niet en hebt af-gewacht.
31 D. het rijcke daer over hy u gestelt hadde / om als Coninck te regeren.
32 D. langen tijt/ al u leven lanck / ofte op u/ ende op eenige van uwe nakomelingen/ T. w. so ghy my gehoorsaem geweest waert: Doch nae het eeuwich besluyt Godes moeste eyndelick 't Coninckrijcke op de stamme Juda komen / siet Deuter. 15. 17. in de aenteeckeninge.
33 Dit en konde Samuel niet weten/ dan door het ingeven Godes.
34 T. w. David / daer van ond. cap. 16. breeder gesproken wort / doch te deser tijt en wist Samuel selve dit noch niet / als blijckt onder Capit. 16.
35 Van dier tijt af/ doe David van Godt tot eenen Coninck verkozen is geweest/ heeft Saul onwettelick geregeert.
36 Daer hy der 2000 pleeght te hebben/ v. 2. 't schijnt dat de andere uyt vreese verloopen waren/ siet bov. v. 6. ende 8.
37 And. Gibea Benjamins v. 15. ende ond. Gibea Sauls.
38 *Hebr.* De verderver, D. de krijchslieden die uytgesonden waren / om het lant met branden ende blaken / ende andersins te beschadigen.
39 Een Stadt der Benjaminiten/ van de welcke oock Jos. 18. 23. gewach gemaeckt wort.
40 Gelegen in de stamme Ephraims/ aen de lant-pale Benjamins/ Jos. 16. 3. ende 18. 13.
41 Gelegen in de stamme Benjamins/ aen de woestyne der Jordane/ daer van oock Nehem. 11. 34. gesproken wort.
a Iudic. 5. 8.
42 Verstaet hier by/ wy moeten toesien/ als Genes. 3. 22.
43 *Hebr.* Vylen [met] monden. D. die scherpe tanden hadden.
44 Of gaffelen.
45 Het Hebr. woort beteeckent het scherpe in eenen ploech-stock / daermen de ploegende beesten mede prickelt/ om de selve voort te dryven.

22 Ende 't geſchiedde ten dage des ſtrÿts / datter geen ſweert / noch ſpieſſe [46] gevonden en wert in de hant des gantſchen volcx / dat by Saul ende by Jonathan was: doch by Saul ende by Jonathan ſÿnen ſone werdenſe gevonden.

23 Ende der Philiſtÿnen [47] leger tooch nae [48] den doortocht van Michmas.

46 Van wegen der Philiſtÿnen ſware heerſchappÿe / v. 19.
47 And. beſettinge.
48 Den welcken als ſy in hadden / ſo hadden ſy eenen vrÿẽ pas in het lant der Benjaminiten.

Het xiiij. Capittel.

Jonathan met ſÿnen wapen-drager ſlaen twintich mannen in het heyr der Philiſtÿnen / v. 1 / &c. dies wert het gantſche leger verſchrickt / 15. Saul dit zÿnde gewaer geworden / vervolgtſe / doch de Philiſtÿnen verſlaen malkanderen / 20. De Iſraeliten / die by de Philiſtÿnen waren / vervoegen haer by Saul / 21. als oock alle de Iſraeliten / die haer op het geberchte verborgen hadden / 22. Saul beſweert het volck / dat niemant voor den avont wat eten ſoude / 24. ſo dat niemant van den vloeyenden honich eten en dorſt / 25. Jonathan etet wat honichs / ende wert daer door verquickt / 27. Het volck hongerich zÿnde / eet het vleeſch met den bloede / 32. 't welck Saul haer verbiedt / 34. Hy bouwt eenen altaer / 35. Hy vervolgt ſÿne vyanden / 36. Saul vraegt den Heere / maer krijcht geen antwoorde / 37. Saul doet het lot werpen / om te weten wie ſich beſondicht hadde / 40. Het lot treft Jonathan / 43. Saul wil hem dooden / maer hy wert door het volck verhindert / 44. Sauls krijgen / ſonen / dochteren / wijf / velt-overſte / vader / &c. 47.

1 'T geſchiedde nu op eenen dach / dat Jonathan de ſone Sauls tot den jongen die ſÿne wapenen droech / ſeyde / Komt / ende laet ons tot de beſettinge der Philiſtÿnen over gaen / welcke aen gene zÿde is: [1] doch hy en gaf het ſÿnen vader niet te kennen.

2 Saul nu [2] ſatt aen het uyterſte van Gibea onder den granaten-boom / die [3] te Migron was: ende [a] 't volck dat by hem was / dat was ontrent ſes hondert man.

3 Ende Ahia de ſone Ahitub / des broeders [4] Icabod / des ſoons Pinehas / des ſoons Eli / [5] was Prieſter des HEEREN te Silo / [6] dragende den [7] Ephod: doch [8] het volck en wiſt niet dat Jonathan henen gegaen was.

4 Daer was nu tuſſchen de doortochten daer Jonathan ſocht door te gaen tot der Philiſtÿnen beſettinge / een [9] ſcherpte van eene ſteen-klippe aen deſe zÿde / ende een ſcherpte van eene ſteen-klippe aen [10] gene zÿde: ende de name der eener was Bozez / ende de name der [11] andere Sene.

5 D'eene tant was gelegen tegen 't noorden / tegen over Michmas: ende d'ander tegen 't zuyden tegen over Geba.

6 Jonathan nu ſeyde tot den jongen / die ſÿne wapenen droech / Komt / ende laett ons tot de beſettinge [12] deſer onbeſnedenen over gaen / [13] miſſchien ſal de HEERE [14] voor ons wercken: want by den HEERE en is geen verhinderinge om te verloſſen door vele / ofte [15] door weynige.

7 Doe ſeyde ſÿn wapen-drager tot hem / Doet [16] al wat in u herte is: wendet u / ſiet ick ben met u / [17] nae u herte.

8 Jonathan nu ſeyde / Siet / wy ſullen over gaen tot die mannen / ende [18] wy ſullen ons aen hen ontdecken.

9 Indien [19] ſy aldus tot ons ſeggen / [20] Staet ſtille / tot dat wy aen ulieden komen / ſo ſullen wy blÿven ſtaen aen onſe plaerſe / ende tot hen niet opklimmen.

10 Maer ſeggen ſy aldus / Climt tot ons op / ſo ſullen wy opklimmen / want de HEERE heeftſe in onſe hant gegeven: ende [21] dit ſal ons een teecken zÿn.

11 Doe ſy beyde haer der Philiſtÿnen beſettinge ontdeckten: ſo ſeyden de Philiſtÿnen / Siet / de Hebreen zÿn uyt de holen uytgegaen / daer in ſy haer verſteken hadden.

12 Voorder [22] antwoordden de mannen der beſettinge aen Jonathan / ende ſÿnen wapen-drager / ende ſeyden / Klimt op tot ons / ende [23] wy ſullen 't u wÿs-maken. Ende Jonathan ſeyde tot ſÿnen wapen-drager, Klimt op achter my / want de HEERE heeftſe gegeven in de hant Iſraëls.

13 Doe klom Jonathan op ſÿne handen / ende op ſÿne voeten / ende ſÿn wapen-drager hem na: ende [24] ſy vielen voor Jonathans aengeſichte / ende [25] ſÿn wapen-drager dooddeſe achter hem.

14 Deſen eerſten ſlach nu daer mede Jonathan ende ſÿn wapen-drager ontrent twintich mannen verſloegen / [26] geſchiedde ontrent in de helft eenes bunders / zÿnde [27] een jock oſſen lants.

15 Ende daer was een bevinge in [28] het leger / op het velt / ende onder het gantſche volck: de beſettinge ende de [29] verdervers beefden oock ſelfs; ja het lant wert beroert / want het was [30] eene bevinge Godes.

16 Als nu de wachters Sauls te Gibea Benjamins ſagen / dat / ſiet / de [31] menichte verſmolt / ende doorginck / ende geklopt wert:

17 Doe ſeyde Saul tot het volck dat by hem was / Telt doch / ende beſiet / wie van ons wechgegaen zy: ende ſy telden / ende ſiet / Jonathan / ende ſÿn wapen-drager en waren daer niet.

18 Doe ſeyde Saul tot [32] Ahia / [33] Brengt de Arke Godes herwaerts / (want de Arke Godes was te dien dage [34] by de kinderen Iſraëls.)

19 Ende 't geſchiedde doe Saul noch tot den Prieſter ſprack / dat het rumoer / 't welck in der Philiſtÿnen leger was / [35] ſeer toenam ende vermenichvuldichde: ſo ſeyde Saul tot den Prieſter / [36] Haelt uwe hant in.

20 Saul nu ende al het volck dat by hem was / wert t'ſamen geroepen / ende ſy quamen ten ſtrÿde: ende ſiet / [37] het ſweert des eenen was tegen den anderen / daer was een ſeer groot gedruys.

21 Daer waren oock Hebreen / [38] by de Philiſtÿnen / [39] als eertÿts / die met haer in 't leger opgetogen waren rontom: deſe nu [40] vervoechden haer oock met de Iſraëliten / die by Saul ende Jonathan waren.

22 Als alle mannen van Iſraël / [41] die haer verſteken hadden in 't geberchte Ephraims / hoorden dat de Philiſtÿnen vluchtten / [42] ſo kleefden ſy oock haer achter aen in den ſtrÿt.

23 Alſo verloſte de HEERE Iſraël te dien dage: ende het [43] leger trock over nae [44] Beth-aven.

24 Ende de mannen Iſraëls werden [45] mat te dien dage: want Saul [46] hadde 't volck beſworen / ſeggende / [47] Vervloeckt zy de man / die [48] ſpÿſe eet tot aen den avont / op dat ick my aen mÿne vyanden wreke: daerom en proefde dat gantſche volck geen ſpÿſe.

25 Ende [49] 't gantſche lant quam in eẽ wout: ende daer was honich op het velt.

26 Doe het volck in 't wout quam / ſiet / ſo waſſer een honich-vloet: maer [50] niemant raeckte met ſÿne hant aen ſÿnen mont / want het volck vreeſde de beſweeringe.

---

1 Vermoedelick om dat hy vreeſde dat ſijn vader hem hier toe geen verlof ſoude gegeven hebben.
2 D. hadde ſijn tente geſlagen.
3 Van Migron wort oock geſproken / Jeſ. 10. 28. Het is een ſtuck lants gelegen aen d'eene zijde der engte nae Gibea aẽ / hier lach Saul in de ſpelonken met ſijne 600 mannen / loerende wat de Philiſtijnen doen ſouden / ond. v. 11.
a 1.Sam. 13. 15.
4 Siet bov. 4. 21.
5 Ofte / des Prieſters des Heeren te Silo.
6 Ofte / droech.
7 Verſtaet hier by / oock den borſt-lap / ende Urim eñ Thummim, welcke de Hooge-prieſter aentooch / als hy den Heere om raet vraechde.
8 Ja oock Saul / noch de Prieſter en wiſten het niet.
9 *Hebr.* tant, ende ſoo in 't volgende.
10 So dat de wech tuſſchen twee ſteenrotzſen was.
11 *Hebr.* Der eener.
12 Als of hy ſeggen woude / deſe Philiſtynen zijn vreemt van Godes verbont / ende derhalven hatich voor ſijne oogen: maer wy zijn beſneden / ende dragen het teeckẽ des verbonts Godes aen onſe lichamen.
13 Aldus ſpreeckt Jonathan / om dat hy geen belofte der victorie van Godt en hadde.
14 Ofte / [wat] voor ons doen.
15 Siet hier van eẽ exempel / Judic. 7. 7. ende 2. Chron. 14. ſiet oock Joſ. 14. 12.
16 D. al wat u goet dunckt.
17 Dat is / ſoo alſt u belieſt ofte goet dunckt.
18 D. wy ſullen ons van haer ſien laten.
19 Siet dergelijcke / Geneſ. 24. 14.
20 *Hebr.* ſwijcht, ſiet Joſ. 10. 12 / 13.
21 Vergel. Gen. 24. 14. met d'aenteeck.
22 D. ſeyden / of / ſpraken. want daer en gaet geen vrage voor.
23 Als of ſy ſeyden / wy ſullen u leeren ende doen gevoelen wat het ſy hem ſelven dus lichtveerdelick in perikel te geven.
24 T. w. ſijne vyanden / die hy verſloech.
25 Hebbende nu een ſweert ende wapenen gekregen van eenen der verſlagenẽ: want te vooren hadden Saul eñ Jonathan alleen ſweerden / als cap. 13. 22. ſtaet.
26 Met deſe woorden wort te kennen gegeven / dat deſe ſlachtinge geſchiet is in een kleyn begrijp / alſo dat Jonathan lichtelick van ſijne vyanden hadde kunnen omcingelt ende over-vallen worden / hadde hem Godt niet wonderbaerlick bygeſtaen.
27 D. Soo veel als een jock oſſen onder een jock gaende / op eenen dach kunnen ploegen.
28 T. w. In het leger der Philiſtijnen.
29 T. w. die ſoldaten die uytgetrocken waren om het lant te verderven / daer van cap. 13. 17. geſproken wort.
30 Siet de aenteeck. op Geneſ. 30. 8. Hy wil ſeggen / dat het een verſchrickinge was / die Godt over haer ſondt: ofte eẽ bevinge Godes / D. een ſeer groote bevinge.
31 T. w. der Philiſtynen.
32 Siet bov. v. 3.
33 T. w. Om Godt by de Arke te vragen / of ick de Philiſtynen vervolgen ſal.
34 T. w. in het leger / daerſe anders (alſmen meynt) te Silo was.
35 *Hebr.* gaẽde ginck, ende vermenichvuldichde.
36 D. Laett verblyven het gene ick u ſtraex bevolen hadde / aengaende de Arke. Saul en heeft ſoo lange niet willen wachten tot dat hy antwoorde van Godt ontfangen hadde.
37 *Hebr.* Het ſweert des mans tegen ſijnen naeſten. D. de Philiſtijnen ſloegen malkanderen / ſiet dergelicke exempel / Judic. 7. 22. ende 2. Chron. 20. 23.
38 T. w. haer als knechten dienende / of / tot haer overgeloopen / die by deſe gelegentheyt by de Iſraeliten haer vervoechden.
39 *Hebr.* als giſteren eer-giſteren.
40 *Hebr.* ſy [waren] om te zijn met Iſrael.
41 Siet bov. cap. 13. v. 6.
42 D. Sy hielpen oock de Philiſtynen vervolgen ende verſlaen.
43 *Hebr.* de krijch, of ſtrijt, D. de krijchslieden: verſtaet van het krijchſ volck / 't welck de Philiſtijnen vervolchde.
44 Niet verre van Michmas gelegen / als te ſien is bov. cap. 13. v. 5.
45 Of / benauwt, bedruckt, geperſt. T. w. door den honger / als volcht.
46 Saul heeft het volck verboden te eten / op dat hy te ſpoediger ſijne vyanden ſoude vervolgen ende dempen / vreeſende dat ſy hem ontkomen ſouden / indien het volck aen het eten ſich begeven hadde / maer hy gebruyckt quade middelen daer toe.
47 Ende volgens dien / weerdich aen het leven geſtraft te worden / Siet v. 39.
48 *Hebr.* broot. alſoo in 't volgende. Hier blijckt / dat broot genomen wort voor allerley ſpyſe / want oock honich daer onder begrepen wort / alſo oock ond. v. 28. ende Gen. 43. 31.
49 D. Al het volck des lants / alſo oock bov. v. 15. ende ond. v. 29. ende Gen. 41. 57.
50 T. w. na dat hyſe in het honich gedopt hadde / om daer van in den mont te ſteken / ende te eten / Dat is / niemant att daer van.

27 Maer [51] Jonathan en hadde 't niet gehoort / doe sijn vader het volck beswooren hadde / ende hy reyckte het eynde des stafs uyt / die in sijne hant was / ende hy dopte den selven in eene honich-rate: als hy nu [52] sijne hant tot sijnen mont wendde / so [53] werden sijne oogen verlicht.

28 Doe [54] antwoordde een man uyt den volcke / ende seyde / Uwe vader [55] heeft het volck swaerlick beswooren / seggende / Vervloeckt zy de man / die [56] heden broot eet: [57] daerom beswijckt het volck.

29 Doe seyde Jonathan / Mijn vader heeft [58] het lant beroert: siet doch / hoe mijne oogen verlicht zijn / om dat ick een weynich van desen honich gesmaeckt hebbe.

30 Hoe [59] veel meer / indien het volck heden hadde mogen [60] vrypelick eten van [61] den buyt sijner vyanden / dien het gevonden heeft: maer nu en is dien slach niet groot geweest over de Philistijnen.

31 Doch sy sloegen te dien dage de Philistijnen van Michmas tot [62] Ajalon: ende het volck was seer moede.

32 Doe [63] maeckte sich 't volck aen den buyt / ende sy namen schapen ende runderen / ende [64] kalveren / en sy slachttense tegen d'aerde: ende 't volck atse [65] met de bloede.

33 Ende men bootschapte 't Saul / seggende / Siet / het volck versondicht hem aen den HEERE / etende met den bloede: ende hy seyde / Ghy hebt [66] trouwloosligk gehandelt / wentelt [67] heden [68] eenen grooten steen tot my.

34 Voorder sprack Saul / Verstroyt u onder 't volck / ende segt tot hen / Brengt tot my een yegelick sijnen osse / ende een yegelick sijn schaep / en slachtet hier / ende etet / ende en besondicht u niet aen den HEERE / die etende met den bloede: doe bracht al het volck een yegelick sijnen osse met sijner hant / des nachts / ende slachttense aldaer.

35 Doe bouwde Saul den HEERE eenen Altaer: [69] dat was den eersten altaer / dien hy den HEERE bouwde.

36 Daerna seyde Saul / Laett ons aftrecken de Philistijnen na / by nachte / ende laett ons deselve berooven / tot dat het morgen licht worde / ende en laet ons niet eenen man onder hen overich laten: sy nu seyden / Doet al wat goet is in uwe oogen: maer de Priester seyde / Laett ons herwaerts [70] tot Godt naederen.

37 Doe [71] vraechde Saul Godt / Sal ick aftrecken de Philistijnen na? sult ghyse in de hant Israëls overgeven? Doch [72] hy en antwoordde hem niet te dien dage.

38 Doe seyde Saul / Komt herwaerts [b] [73] [uyt] alle hoecken des volcx: ende [74] verneemt / ende siet waer in dese sonde heden geschiet zy.

39 Want [soo warachtich als] de HEERE leeft / die Israël verlost / al ware het in mijnen sone Jonathan / so sal hy [75] den doot sterven: ende niemant uyt den gantschen volcke antwoordde hem.

40 Voorder seyde hy tot 't gantsche Israël / Ghylieden sult aen d'eene zijde zijn / ende ick ende mijn sone Jonathan sullen aen d'ander zijde zijn: doe seyde 't volck tot Saul / Doet dat goet is in uwe oogen.

41 Saul nu sprack tot den HEERE den Godt Israëls / [76] Toont den onschuldigen: Doe wert Jonathan ende [77] Saul geraeckt / ende 't volck ginck [77] [vry] uyt.

42 Doe seyde Saul / Werpt [het lot] tusschen my / ende tusschen mijnen sone Jonathan: doe [78] wert Jonathan geraeckt.

43 Saul dan seyde tot Jonathan: Geeft my te kennen wat ghy gedaen hebt. doe gaff 'et Jonathan hem te kennen / ende seyde / Ick hebbe [79] maer een weynich honichs geproeft / met het uyterste des stafs / dien ick in mijne hant hadde / siet [hier] ben ick / moet ick sterven?

44 Doe seyde Saul; [80] Soo doe [my] Godt / ende soo doe hy daer toe / Jonathan ghy moet den doot sterven.

45 Maer het volck seyde tot Saul / Soude Jonathan sterven / die dese groote verlossinge in Israël gedaen heeft? dat zy verre / [soo warachtich als] de HEERE leeft / [81] so daer een hayr van sijnen hoofde op de aerde vallen sal! want hy heeft [dit] heden [82] met Godt gedaen: Also verloste 't volck Jonathan / dat hy niet en sterf.

46 Saul nu tooch op [83] van achter de Philistijnen / ende de Philistijnen trocken aen hare plaetse.

47 Doe nam Saul het Coninckrijcke over Israël in; ende hy streedt rontom tegen alle sijne vyanden / tegen [84] Moab / ende tegen de kinderen Ammons / ende tegen [85] Edom / ende tegen de [86] Coningen van Zoba / ende tegen de Philistijnen / ende over al waer hy hem wendde / [87] oeffende hy straffe.

48 Ende hy [88] handelde dapperlick / ende hy [89] sloech de Amalekiten: ende hy redde Israël uyt de hant des genen die hem beroofde.

49 De sonen Sauls nu waren Jonathan ende [90] Isvi / ende Malchi-Sua: ende de namen sijner twee dochteren waren [dese] / de name der eerstgeborene was Merab / ende de name der [91] kleynste Michal.

50 Ende de name van Sauls huysvrouwe was Ahinoam / een dochter Ahimaaz: ende de name sijnes krijchs-Oversten was [92] Abiner / een sone van Ner / Sauls oom.

51 Ende Kis was Sauls vader / ende Ner Abners vader / was een sone [93] Abiëls.

52 Ende daer was een stercke krijch tegen de Philistijnen alle de dagen Sauls: daerom alle helden / ende [94] alle kloecke mannen die Saul sach / die vergaderde hy tot sich.

Het xv. Capittel.

Samuel beveelt Saul de Amalekiten uyt te roeyen / v. 2 / &c. Saul monstert sijn volck / 't welck sterck is 210000 / 4. Hy gebiedt de Kieniten van Amalek te wijcken / 6. Saul verslaet de Amalekiten / maer hy verschoont den Coninck / ende het beste goet / 7. Dit mishaegt den Heere grootelicx / 11. Samuel bestraft Saul / ende verkondicht hem (niet tegenstaende sijne excusen ende schultbekenntinge) dat hem Godt / om sijne ondanckbaerheyt ende ongehoorsaemheyt / van 't Coninckrijck verstooten hadde / 14. de scheure van Sauls mantel / beduydt dat het rijcke van Saul gescheurt was / 27. Godt en kan niet liegen / 29. Samuel houwt Agag den Coninck der Amalekiten in stucken / 33. Treckt nae huys / ende draegt leet over Saul / 34.

1 DOe seyde Samuel tot Saul / De HEERE heeft my gesonden / dat ick u ten Coninck salfde over sijn volck / over Israël: hoort dan nu de stemme der woorden des HEEREN.

2 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen / [a] Ick [1] hebbe besocht 't gene dat Amalek Israël gedaen heeft: hoe hy sich tegen hem gestelt heeft op den wech / doe hy uyt Egypten opquam.

3 Gaet nu henen / ende slaet den Amalek /

Kanttekeningen:

51 Want hy en was in het leger niet geweest na dat hy de Philistijnen geslagen hadde.

52 Verst. hier by / na dat hy van den honich gegeten hadde / 't welck men hem aen de oogen konde mercken.

53 Ofte / so sagen sijne oogen. T. w. klaerlick. Dat is / hy kreech als nieuwe kracht ende wackerheyt.

54 D. sprack / of nam het woort.

55 *Hebr.* beswerende besworen.

56 T. w. tot aen den avont / als v. 24. staet / want by de Hebreen eyndichde de dach met den ondergang der sonne.

57 Of / Het volck is vermoeyt, of / moede.

58 D. de inwoonders des lants / of / de krijchslieden / die in het leger zijn.

59 T. w. soude het volck sterck en kloeck geworden zijn om de vyanden te vervolgen / indien / &c.

60 *Hebr.* etende eten.

61 T. w. van het vee / ende anderen voorraet van spijse.

62 Daer was een Ajalon in de stamme Dan / Josu. 19. 42. Den Priesteren gegeven / Jos. 21. 24. en 1. Chro. 6. 69. Maer hier wort gesproken van een ander in de stamme Juda. Rehabeam heeft die gesterckt / en sy wort gestelt onder de sterckste steden des Coninckrijcx Juda / 2. Chron. 11. 10.

63 And. wendde, of keerde sich het volck aen den buyt.

64 *Hebr.* de sonen der runderen.

65 T. w. Eer het bloet geheel uyt het vleesch gedropen was. Dit dede 't volck van wegen den grooten honger die het hadde / niet kunnende wachten / tot dat de beesten uyt-gebloedet hadden / Siet Levit. 3. 17. ende 17. 10. Deut. 12. 16. ende 23.

66 Nameliick / tegen Godt.

67 D. terstont / eer het avont wort.

68 T. w. om op den selven de beesten te slachten / op dat het bloet te eer ende te meer daer uyt loope / ofte vliete. Sommige meynen / datmen van dien grooten steen den Altaer gemaeckt hebbe / daer van v. 35. gesproken wert.

69 *Hebr.* dien altaer begon hy den Heere te bouwen.

70 D. tot de Arke Godes. T. w. om hem te vragen / of het sijnen wille zy dat wy dit doen.

71 T. w. door den Hoogen-priester.

72 Dit was een teecken / dat Godt op hem vertoornt was: siet dergelijcke exempel / 1. Sam. 28. 6. De Heere was gram / niet op Jonathan / maer op Saul / om dat hy sulck eenen dwasen ende onvoorsichtigen eedt gedaen / ende den volcke afgenomen hadde.

b Iudic. 20. 2.

73 Siet Judic. 20. op v. 2.

74 And. weter. bekent.

75 *Hebr.* Hy sal stervende sterven.

76 *Hebr.* geeft den volkomenen, ofte / oprechten. And. geeft een oprecht [lot.]

77. 77 T. w. door het lot, getroffen worden, ende vry uytgaen; worden hier tegen malkanderen gestelt.

78 Saul bidt v. 41. Toont den ontschuldigen. willende seggen den schuldigen: Maer Godt toont hier dien / die in der daet ontschuldich was: nae luyt van Sauls woorden.

79 *Hebr.* proevende geproeft. &c.

80 Van dese maniere van eet sweeren / Siet Ruth 1. 17. Door dien dat Saul hier ende elders soo dickwijls sweert / blijckt genoechsaem / dat hy tot vloecken ende sweeren geneycht ende gewent was.

81 Verstaet hier by / so straffe ons Godt / ofte yet der gelijcke / het is eene afgebrokene maniere van eedt sweeren by de Hebreen / ende siet wijders 2. Sam. 14. op v. 11.

82 D. door de hulpe ende regeringe Godes / siet vov. v. 6.

83 D. hy hielt op van de Philistijnen te vervolgen / eensdeels om dat de nacht voor by was / anderdeels om dat Godt hem niet geantwoort en hadde / v. 37.

84 Dat is / de Moabiten.

85 D. is / de Edomiten.

86 Deser lant lach van Batanea tot den Euphrat / siet wyders op 2. Sam. 10. v. 6.

87 Dat is / Godt gebruyckte hem als een instrument om de vyanden sijner kercke te straffen / And. maeckte hy 't qualick, of / dede hy quaet, beroerde hyse, plaechde hyse. T. w. de vyande beschadigende.

88 And. Hy maeckte, of / versamelde een heyr.

89 Hier van wort breeder gesproken onder cap. 15.

90 Hy wort ond. capit. 31. 2. genoemt Abinadab, als oock 1. Chron. 8. 33. ende 10. 2.

91 Of / Iongste.

92 Anders Abner.

93 Hy wort Ner genoemt / 1. Chro. 8. 33. Siet vov. 9. 1.

94 *Hebr.* Allen sone der kloeckheyt, ofte / der sterekte.

a Exod. 17. 8, 14. Deut. 25. 17.

1 D. ondersocht / overdacht / gemerckt. And. Ick sal sekerlick besoecken. Als of Godt sprake van het toecomende als van 't gene dat geschiet is.

[3] ...lek / ende [2] verbannet alles wat hy heeft/ ende en verschoont hem niet: maer doodet van den man af tot de vrouwe toe / van de kinders tot de soogelingen/ van de ossen tot de schapē/ van de kemelen tot de eselen toe.

4 Dit verkondichde Saul den volcke/ ende hy teldese te [3] Telaim / twee hondert duysent voet-volcx: ende tien duysent mannen van Juda.

5 Als Saul tot aen [4] de stadt Amalek quam: so leyde hy een achterlage in het dal.

6 Ende Saul liet den [b] Keniten seggen/ [5] Gaet wech/ wÿckt/ treckt af uyt het midden der Amalekiten/ [6] op dat ick u met hen niet wech en ruyme / [c] want [7] ghy hebt barmherticheyt gedaen aen alle de kinderen Israëls/ doe sy uyt Egypten op quamen: Also weken de Keniten uyt het midden der Amalekiten.

7 Doe sloech Saul de Amalekiten van [8] Havila aen tot daer ghy komt te [9] Sur/ dat voor aen Egypten is.

8 Eñ hy vinck [10] [d] Agag den Coninck der Amalekitē levendich: maer al het volck verbande hy door de scherpte des sweerts.

9 Doch Saul ende 't gantsche volck [11] verschoonde Agag / ende de beste schapen/ ende runderen/ ende de [12] naest [beste] ende [13] de lammeren/ ende al wat best was/ ende sy en wildense niet verbannen: maer alle dinck dat verachtsaem/ ende dat [14] verdwÿnende was/ dat verbanden sy.

10 Doe geschiedde het woort des HEEREN tot Samuel/ seggende:

11 [15] Het berouwt my dat ick Saul tot Coninck gemaeckt hebbe / dewÿle hy sich van achter my af gekeert heeft/ ende [16] mÿne woorden niet bevestigt en heeft: [17] doe [18] ontstack Samuel/ ende [19] hy riep tot den HEERE den gantschen nacht.

12 Daerna maeckte sich Samuel des morgens vroech op/ Saul te gemoete: ende het wert Samuel [20] geboodtschapt/ seggende/ Saul is te [21] Carmel gekomen / ende siet/ hy heeft sich [22] eenen pilaer gestelt/ daerna is hy omgetogen/ ende doorgetrocken/ ende nae Gilgal afgekomen.

13 Samuel nu quam tot Saul/ ende Saul seyde tot hem/ Gesegent zÿt ghy den HEERE/ Ick hebbe des HEEREN woort [23] bevestigt.

14 Doe seyde Samuel/ Wat is dan dit voor een stemme der schapen in mÿne ooren; ende een stemme der runderen die ick hoore?

15 Saul nu seyde/ Sy hebbense van de Amalekiten gebracht/ want het volck heeft de [24] beste schapen ende runderen verschoont/ om den HEERE uwen Godt te offeren: maer [25] het overige hebben wy verbannen.

16 Doe seyde Samuel tot Saul/ Houdt op/ so sal ick u te kennen geven/ wat de HEERE te nacht tot my gesproken heeft: hy dan seyde tot hem/ Spreeckt.

17 Ende Samuel seyde: Ist niet [alsoo]/ [26] doe ghy kleyn waert in uwe oogen/ dat ghy het hooft der stammen Israëls geworden zÿt? ende dat u de HEERE tot Coninck over Israël [27] gesalft heeft?

18 Ende de HEERE heeft u [28] op den wech gesonden/ ende geseyt / Gaet henen/ ende verbant [29] de sondaers/ de Amalekiten / ende strÿdt tegen hen/ tot dat ghy de selve te niete doet.

19 Waerom doch en hebt ghy nae de stemme des HEEREN niet gehoort/ [30] maer zÿt tot den roof gevlogen/ ende hebt gedaen dat quaet was in de oogen des HEEREN?

20 Doe seyde Saul tot Samuel/ Ick hebbe immers nae de stemme des HEEREN gehoort/ ende hebbe gewandelt op den wech/ op den welcken my de HEERE gesonden heeft: ende ick hebbe Agag den Coninck der Amalekiten [mede] gebracht / maer de Amalekiten heb' ick verbannen.

21 [31] Het volck nu heeft genomen van den roof/ schapen eñ runderen/ [32] het voornaemste van het verbannene/ om dē HEERE uwen Godt op te offeren te Gilgal.

22 Doch Samuel seyde / Heeft de HEERE lust aen brantofferen / ende slachtofferen/ als aen het gehoorsamen der stemme des HEEREN? siet/ [e] gehoorsamen is beter dan slachtoffer/ op-mercken dan het vette der rammen.

23 Want wederspannicheyt [33] is een sonde der tooverye / ende wederstreven is [34] afgoderye / ende [35] beelden-dienst: Om dat ghy des HEEREN woort verworpen hebt/ so heeft hy u verworpen/ dat ghy geen Koninck en sult zÿn.

24 Doe seyde Saul tot Samuel / Ick hebbe gesondicht / om dat ick des HEEREN [36] bevel ende uwe woorden overtreden hebbe: want ick het volck gevreest ende nae hare stemme gehoort hebbe.

25 Nu dan/ vergeeft my doch mÿne sonde: ende keert met my wederom/ dat ick den HEERE aenbidde.

26 Doch Samuel seyde tot Saul/ Ick en sal met u niet wederkeeren: om dat ghy het woort des HEEREN verworpen hebt / so heeft u de HEERE verworpen/ dat ghy geen Coninck over Israël sult zÿn.

27 Als sich Samuel omkeerde om wech te gaen: so greep [37] hy een [38] slippe sÿnes mantels/ ende [39] sy scheurde.

28 Doe seyde Samuel tot hem/ De HEERE heeft heden het Coninckrÿcke Israëls van u afgescheurt / ende heeft het uwen naesten gegeven/ die beter is dan ghy.

29 Ende oock en liegt hy/ die de [40] overwinninge Israels is/ niet/ ende 't en [41] berouwt hem niet: want hy en is geen mensche/ dat hem [yet] berouwen soude.

30 Hy dan seyde/ Ick hebbe gesondicht/ eert my doch nu [42] voor de Outste mÿnes volcx/ ende voor Israël: ende keert wederom met my/ dat ick den HEERE uwen Godt aenbidde.

31 Doe [43] keerde Samuel wederom Saul nae: eñ Saul aenbadt den HEERE.

32 Doe seyde Samuel/ Brengt Agag den Coninck der Amalekiten hier tot my: Agag nu ginck tot hem [44] weeldelick: ende Agag [45] seyde/ [46] Voorwaer de bitterheyt des doots is geweken.

33 Maer Samuel seyde/ Gelÿck als u sweert de wÿven harer kinderen berooft heeft/ alsoo sal uwe moeder harer kinderen berooft werden onder de wÿven: [47] Doe hieuw Samuel Agag in stucken voor het aengesichte des HEEREN te Gilgal.

34 Daerna ginck Samuel nae Rama: ende

2 D. Roeyt geheelick uyt/ ende doodet al wat leven heeft.
3 D. In het velt by de Stadt Telaim/ gelegen in de stamme Juda/ die Jos. 15. 24. Thelem genoemt wort.
4 Verst. dit of van de eerste stadt der Amalekiten / daer Saul voor gekomen is: of van de hooftstadt / daer vermoedelick de Coninck woonde: ofte Stadt voor Steden, want de Amalekiten bewoonden meer dan eene Stadt.
b Iudic. 1. 16.
5 Dese korte afgebrokene manieren van spreken beteeckenen / dat sy haer mosten haesten in het op-breken. Siet dergelijcke maniere van spreken / Gen. 18. 6.
6 D. dat ick u niet van gelijcke en doe als ick haer doen sal.
c Exod. 18. 10, 19. Num. 10. 29.
7 Dit is eygentlick te verstaen van Jethro den Keniter / Mosis schoonvader/ van den welcken de Keniten afkomstich waren.
8 Een lant in Arabien gelegen. Siet Genes. cap. 2. v. 11.
9 Dit is de lantpale van Arabien tegen Egypten. siet Gen. 16. 17. ende 25. 18. Daer wort oock Exod. 15. 22. van de woestyne Sur gesproken.
10 Men meynt dat dit eenen gemeynen name aller Coningen der Amalekiten geweest zy/ gelijck Pharao der Coninge van Egypten/ ende Abimelech der Coningen te Gerar.
d Num. 24. 7.
11 Dit hadde Godt verboden/ v. 3.
12 D. de middelmatige. And. de gemeste.
13 And. Leyders van het vee. anders/ belhamels.
14 *Hebr.* dat smolt. D. dat in hem selven verginck ende als versmolt.
15 Dit is een menschelicke maniere van spreken / Siet d'aenteeck. op Genes. 6. 6. Oock ond. 16. 1. So dat hier mede niet en strijdt 'tgene dat ond. v. 29. geseyt wort.
16 D. hy en heeft mijn bevel by hem geene kracht laten vinden / dat hy het getrouwelick soude uyt-gevoert hebben. Vgel. Deut. 27. 26.
17 Hy ontstack over Saul/ om dat hy Godes bevel niet en hadde uytgericht.
18 T. w. met droefheyt ende toorne.
19 Samuel badt dē Heere voor Saul/ dat hy hem van het Coninckrijcke niet verstooten en soude/ maer Godt en heeft dit gebedt Samuels niet verhoort/ als af te nemen is ond. vss. 23/ 26/ ende 28.
20 And. de wete gedaen.
21 Eene Stadt ende berch in de stamme Juda/ die gelegen was op den wech/ daer men uyt der Amalekitē lant nae Juda komt/ Jos. 15. 55. seer vruchtbaer in weyden ende andere vruchten. Daer is een ander Carmel in de stamme Issaschar/ 1. Reg. 18. 19.
22 *Hebr.* eene hant, D. een gedenck-teecken/ misschien in de gedaente van eene hant / ter gedachtenisse dat hy de vyanden met der hant geslagen ende overwonnen heeft. siet dergelijcke 2. Sam. 18. 18. And. ende hadde een plaetse verordineert. T. w. om sijn heyr te verversschen ende te oversten/ ende om den buyt uyt te deelen.
23 Siet bov. v. 11.
24 Siet bov. v. 9.
25 Siet bov. v. 8.
26 D. doe ghy u selven kleyne ende geringe achtet/ siet bov. 9. 21.
27 T. w. door my.
28 D. op desen aenslach ende krijchs-tocht tegen de Amalekiten/ alsoo oock v. 20.
29 D. de groote sondaers / uytnemende in sonden ende boosheyt boven andere. Vergel/ Gen. 13. 13. Psal. 1. 1. Matth. 9. 10. ende 11. 19. Joh. 9. 24/ 31.
30 Siet d'aenteeck. op 1. Sam. 25. 14.
31 Als of hy seyde/ niet ick / maer het volck / dat ick vreesde / v. 24. heeft van den buyt genomen.
32 *Hebr.* de eerstelingen.
e Ecclesi. 4. 17. Hos. 6. 6. Matth. 9. 13. ende 12. 7.
33 D. soo groot een sonde als de tooverye is.
34 Het Hebr. woort beteekent ydelheyt / leugen / ongerechticheyt / ende somwylen moeyte/ arbeyt. item eenen afgodt / ende afgoden-dienst / alsoo genoemt om dat de Afgoden-dienaers in het plegen van hare afgodische superstitien/ veel moeyten eñ arbeyt doen/ 't welck doch al ydelhedē zijn/ die niet te beduyden en hebben.
35 *Hebr.* Teraphim. Siet d'aenteeck. op Genes. 31. 19.
36 *Hebr.* mont. D. 't gene dat Godt door uwen mont gesproken heeft.
37 T. w. Saul.
38 *Hebr.* eenen vleugel. Dat is/ slippe/ of pant / by de welcke Saul den Prophete Samuel woude vaste houden.
39 T. w. de slippe/ ofte / Hy] T. w. de mantel.
40 D. Godt de Heere / die voor Israel strijdt ende sijne vyandē overwint. And. de eeuwicheyt Israels. D. De eeuwige onveranderlicke Godt. And. de sterckte Israëls.
41 Siet de aent. op Genes. 6. 6.
42 Ofte/ in tegenwoordicheyt van de oudste.
43 T. w. om de Coninckliicke weerdicheyt in het by wesen ende in 't aensien des volcks te eeren.
44 Of eierlick, delicatelick , teederlick. Dit kan verstaen wordē van sijne sachte ende eierlicke kleederen / die hy mach aengedaen hebben / om alsoo met een statelick aensien tot den Prophete te gaen.
45 D. dacht by hem selven / ofte hy seyde dit tot sijne dienaers/ ofte de omstanders.
46 Als of hy seyde/ nu merck ick wel dat ick niet gedoodt sal worden / gelijck ick tot nu toe gevreest hebbe/ dewijle ick tot eenen Prophete gebracht worde/ verlost zijnde uyt de handen eenes gewapenden Conincks.
47 Siet dergelijcke exempel in den Prophete Elia / 1. Reg. 18. 40. ende 2. Reg. 1. 10/ 12. Dese Propheten zijn hier toe beweecht door eene inwendige roeringe ende ingevinge Godes / So dat dit van eenen yegelicken niet en mach naegevolcht werden/ diens beroepinge het eygentlick niet en is het sweert der Justitie te gebruycken.

ende Saul ginck op nae sijn huys te Gibea Sauls.

35 Ende Samuel [48] en sach Saul niet meer [49] tot dē dach sijnes doots toe/ [50] even-wel droech Samuel leet om Saul: ende het berouwde den HEERE/ dat hy Saul tot Coninck over Israël gemaeckt hadde.

48 And. en besocht Saul niet meer: T.w. om hem te onderrichten / aengaende de regeringe des Coninckrijcks / ofte om Godt voor hem te vragen : andersins heeft Samuel den Saul onverhoets gesien te Najoth in Rama / onder capit. 19. 24. Sien voor besoecken staet oock 2.Reg. 8. 29. ende elders meer. 49 Den selven daer mede ingerekent. hy wil seggen/ dat hy hem noyt weder besocht en heeft. 50 Samuel en heeft sijn leven lanck over Saul geen leet gedragen/ maer soo lange/ tot dat het hem van Godt verboden was/ende het hem van den Heere bevolen was David tot Coninck over Israel te salven. Als te sien is ond. 16. 1.

Het xvj. Capittel.

De Heere sendt Samuel nae Bethlehem tot Isai/om eenen sijner sonen tot Coninck te salven : Samuel voor Saul vreesende/ wort van den Heere onderricht/ hoe hy sijn saken aenleggen soude/ v. 2/ &c. Samuel was geneygt Eliab den outsten sone van Isai tot Coninck te salven/6. Maer de Heere geeft hem te kennen/ dat hy David/den jongsten sone van Isai/tot Coninck verkoren hadde / 12. Desen salft Samuel / ende de Geest Godes komt op hem/ 13. Maer wijckt van Saul/ 14. David wort door den raet der knechten Sauls te hove geroepen / om voor Saul te spelen/ 16. Davids lof/ 18. Saul bemint hem seer/ ende maeckt hem sijnen wapen-drager / 21. David speelt voor Saul als de boose geest hem quelde ende ongerust maeckte/ 23.

1 DOe seyde de HEERE tot Samuel/ Hoe lange draecht ghy leet om Saul / dien ick doch verworpen hebbe/ dat hy geen Coninck zy over Israël? [a] vult uwen hoorn met olye/ende gaet henen/ Ick sal u senden tot Isai den Bethlehemiter / want ick hebbe my eenen Coninck onder sijne sonen uytgesien.

2 Maer Samuel seyde/ [2] Hoe soude ick henen gaen? Saul sal het doch [3] hooren ende my dooden: doe seyde de HEERE/ Neemt een kalf van de runderen [4] met u/ eñ segt/ Ick ben gekomen om den HEERE [5] offerhande te doen.

3 Ende ghy sult Isaï [6] ten offer [7] noodigen / ende ick sal u te kennen geven wat ghy doen sult/ ende ghy sult my salven dien ick u seggen sal.

4 Samuel nu dede 't gene de HEERE gesproken hadde/ ende hy quam te Bethlehem. Doe [8] quamen de Outste der stadt bevende hem te gemoete / ende [9] seyden/ [10] Is uwe komste [met] vrede?

5 Hy dan seyde/ Met vrede/ick ben gekomen om den HEERE offerhande te doen/ [11] heylicht u / ende komt met my ten offer: ende [12] hy heylichde Isaï/ ende sijne sonen/ende hy noodigdese ten offer.

6 Ende 't geschiedde doe [13] sy inquamen/ so sach hy [14] Eliab aen / ende [15] dachte / [16] sekerlick is [dese] voor den HEERE/ sijn gesalfde.

7 Doch de HEERE [17] seyde tot Samuel/ En siet sijn gestalte niet aē/ nochte de hoochte sijner statuere/ want ick hebbe hem [18] verworpen: want 't en is niet gelijck de mensche siet / want de mensche siet aen dat voor oogen is / [a] maer de HEERE siet het herte aen.

8 Doe riep Isaï Abinadab / ende hy dede hem voor by het aengesichte Samuels gaen : doch [19] hy seyde/ Desen heeft de HEERE oock [20] niet verkoren.

9 Daerna liet Isaï [21] Samma voor by gaen: Doch hy seyde / desen en heeft de HEERE oock niet verkoren.

10 Also liet Isaï sijn [22] seven sonen voorby het aengesichte Samuels gaen: doch Samuel seyde tot Isaï/ de HEERE en heeft dese niet verkoren.

11 Voorder seyde Samuel tot Isaï/ [23] Zijn dit alle de Jongelingē? ende hy seyde/ De kleynste is noch overich / ende siet/ hy [b] weydet de schapen : Samuel nu seyde tot Isaï / Sendt henen / ende laet hem halen / want wy en sullen niet [24] rontom aensitten tot dat hy hier sal gekomen zijn.

12 Doe sondt hy henen / ende bracht hem in/ (hy nu was rootachtich / mitsgaders schoon van oogen / ende schoon van aensien) ende de [25] HEERE seyde/ Staet op/ salft hem/ want dese ist.

13 Doe [c] nam Samuel den oly-hoorn/ ende [26] hy salfde hem in 't midden sijner broederen / ende [27] de [d] Geest des HEEREN wert veerdich over David van dien dach afende voortaen: daerna stont Samuel op/ ende hy ginck nae Rama.

14 Ende de Geest des HEEREN weeck van Saul: ende [28] een boose geest van den HEERE [29] verschrickte hem.

15 Doe seyden Sauls knechten tot hem: Siet doch / een boose geest [30] Godes verschrickt u.

16 Onse heere segge doch [31] uwen knechten/ [32] die voor u aengesichte [staen]/ dat sy eenen man soecken / die op de [33] harpe spelen kan: ende het sal geschieden/ als [34] de boose geest Godes op u is/ dat hy met sijne hant spele / [35] dat het beter met u worde.

17 Doe seyde Saul tot sijne knechten: Siet my doch eenen man uyt / die wel spelen kan/ ende brengt hem tot my.

18 Doe antwoordde een van de jongelingen/ ende seyde/ Siet / ick hebbe gesien eenen sone Isaï des Bethlehemiters die spelen kan/ ende hy is een dapper helt/ ende een krijchsman/ ende verstandich in [36] saken/ ende een schoon man/ ende de [37] HEERE is met hem.

19 Saul nu sondt boden tot Isaï/ ende seyde/ Sendt uwen sone David tot my/die by de schapen is.

20 Doe nam Isaï [38] eenen esel met broot/ende eenen lederen sack met wijn/ende een geyten-bocxken : ende sondtse door de hant sijnes soons Davids aen Saul.

21 Also quam David tot Saul / ende [39] hy stont voor sijn aengesichte: ende hy beminde hem seer/ ende hy wiert sijn wapendrager.

22 Daerna sondt Saul tot Isaï/ om te seggen: Laet doch David voor mijn aengesichte [40] staen / want [41] hy heeft genade in mijne oogen gevonden.

23 Ende 't geschiedde / als de [42] geest Godes over Saul was / so nam David de harpe/ende hy speelde met sijne hant: [43] dat was Saul eene verademinge / ende het wert beter met hem/ ende de boose geest weeck van hem.

a Siet vov. c. 10. 1.

2 Samuel is hier bevangen geweest met menschelicke vreese / ende uyt bekommernisse vraecht hy den Heere raet / hoe hy sijn bevel bequamelick mochte in 't werck stellen/ ende het oogenschijnlick perijckel ontgaē.

3 D. vernemen/ gewaer worden.

4 *Hebr.* in uwe hant. hy wil seggen / hebt een kalf veerdich / of by der hant.

5 *Hebr.* te slachten, T.w. een danck-offer.

6 Of/ tot de maeltijt, die gehouden wiert / na de gedane offerhande / van dat vleesch dat Gode geoffert was. Ende hier uyt blijckt / dat dit niet geschiet en zy ten huyse van Isaï/ want niemant wort ter maeltijt in sijn eygen huys genoodicht.

7 *Hebr.* roepen.

8 *Hebr.* beefden hem te gemoete. Vergel. vov. 13. 17. ond. 21. 1. Hos. 11. 10.

9 *Hebr.* seyde. T.w. een uyt aller name.

10 *Hebr.* Is u komen vrede? Sy dochten misschien / dat Samuel voor Saul vluchtte / vermoedelick gehoort hebbende dat Saul op hem vertoornt was / om dat hy hem hadde aengeseyt / dat Godt hem van 't Coninckrijcke verstooten hadde: ofte misschien besorchden sy/ datse eē groote sonde begaen hadden / welcke de Prophete haer quam openbaren / ende om haer de straffe Godes daer over te verkondigen.

11 D. bereydt ende schickt u daer toe/ als dat betaemt/ Siet Exod. 19. vss. 10/14/15. niet alleen Isaï/ maer oock sijne sonen/ dat sy haer souden heyligen. Sonder twijffel heeft Samuel den Isaï te gelijcke geopenbaert / dat hy van Godt gesonden was / om een van sijne sonen tot Coninck in Sauls plaetse te salven / als blijckt uyt de naest-volgende vss. 12 D. hy beval

13 T. w. de sonen van Isaï / die d'een voor d'ander na in seker kamer quamen.

14 Anders Elihu genoemt/ 1. Chron. 27. 18.

15 *Hebr.* seyde. T. w. in sijn herte/ doch niet door ingevinge Godes. Samuel aensiende sijn schoonheyt ende grootte / heeft gemeynt dat dit de rechte man was / dien de Heere verkooren hadde.

16 D. hy is de man / dien ick tot Coninck salven moet: maer hy heeft hier in gemist / gelijck Nathan 2. Sam. 7. 3. sprekende nae sijn eygen gevoelen.

17 T. w. heymelicker wijse/ als ond. v. 12. eñ vov. 9. 17.

18 D. niet verkoren tot Coninck/ ende alsoo vss. 8/9/&c. want van de verkiesinge ter salicheyt en wort hier niet gesproken.

a 1. Chron. 28. 9. Psal. 7. 10. Jer. 11. 20. eñ 17. 10. ende 20. 12.

19 T. w. Samuel.

20 T. w. tot de Coninckl. licke weerdicheyt.

21 And. genoemt Simea, 2. Sam. 13. 3. ende 1. Chron. 2. 13.

22 Verg. 1. Chron. 2. op vss. 13/14.

23 *Hebr.* zijn de Jongelingen ge-eyndigt?

b 2. Sam. 7. 8. Psal. 78. 70.

24 *Hebr.* omcingelen, omwenden, omkeeren.

25 T. w. door een heymelicke ende inwendige ingevinge des H. Geests.

c Psal. 89. 21.

26 T. w. na dat hy sijnen vader/ hem/ ende alle die daer tegenwoordich waren/ den wille des Heeren hier van hadde te kennen gegeven.

27 Siet dergelijcke exempel/ Jud. 13. 25. ende 1. Sam. 11. 6.

d Actor. 7. 46. ende 13. 22.

28 Dit was eē dolheyt ofte beroeringe van sinnen/ welcke de Satan in Saul verweckte / door Godts toelatinge ende regeringe / daer mede hy Saul rechtveerdelick straste.

29 Ofte / beroerde hem , maeckte hem ongerust.

30 Van Godt gesonden / om sijn rechtveerdich oordeel uyt te voeren.

31 D. ons.

32 D. die tot uwen dienste veerdich ende bereyt staen.

33 Siet Gen. 4. op v. 21.

34 Siet v. 15.

35 D. op dat u herte ende gemoet tot ruste ende stilte kome / de melancolye door de Musijcke verdreven / ofte geminderf zijnde.

36 Ofte / woorden. And. Een welsprekende man.

37 D. hy is gesegent ofte geluckich in alle sijne aenslagen.

38 *Hebr.* eenen ezel des broots, dat is / eenen ezel met broot geladen.

39 D. hy bleef te hove in den dienst des Coninckx, also wert oock het woort staen genomen v. 22. Siet de aent. Deut. 1. 38.

40 Als v. 21.

41 Siet de aent. op Genes. 18. 3.

42 Verst. dien boosen geest / daer van vss. 14/15. gesproken is.

43 D. die verschrickingen/ ende quellingen des boosen geestes hielden op / als David speelde. Godt heeft door sijne voorsichticheyt dese sake alsoo geregeert eñ beschickt / op dat David in 't hof des Coninckx soude op-getrocken worden / om hem alsoo de bane te openen / ende den wech te bereyden tot het Coninckrijcke / daer toe hy hem verkoren / ende alreede gesalft hadde.

Het xvij. Capittel.

De legers der Philistijnen ende Israeliten tegens malkanderen liggende, v. 1/ &c. treedt de reuse Goliath hervoor / ende verschrickt Israel met sijn gedaente / wapenen / ende trotsich uytdagen/ 4. David/ van sijnen vader in 't leger tot sijne broederen gesonden zijnde/ ende dit siende/ wort verbitterlich over den trots deses onbesneden Goliaths / ende verklaert sich gewillich om met hem te strijden/ 12. dies hem sijn outste broeder hefstich scheldt/ 28. Saul laet David halen / die by sijne presentatie blijft / ende geeft reden van sijnen goeden moet/ 31. gaet ongewapent / met sijnen staf eñ slinger tegen Goliath aen/ 38. die hem veracht/ vloeckt/ ende dreyght/ 41. maer David/ vol geloofs ende vertrouwens op Godt/ velt hem neder ende verslaet hem/ 45. Daer op de Philistijnen vluchtende/ geslagen ende geplundert worden / 51. Saul krijcht kennisse aen David/ 55.

1 [1] Ende

1 [1] ENde de Philistÿnen versamelden haer heyr ten strÿde / ende versamelden haer te [2] Socho / dat in Juda is: ende sy legerden haer tusschen Socho ende tusschen [3] Azeka / aen [4] het eynde van Dammim.

2 Doch Saul ende de mannen Israëls versamelden haer / ende legerden in het Eycken-dal: ende stelden de slachorden tegen de Philistÿnen aen.

3 De Philistÿnen nu stonden aen eenen berch aen gene / ende de Israeliten stonden aen eenen berch aen dese zÿde: ende de valeye was tusschen haerlieden.

4 Doe ginck daer [5] een kamp-vechter uyt / uyt het leger der Philistÿnen / sÿnen name was Goliath/ van Gath: sÿn hoochte was ses ellen/ ende [6] een spanne.

5 Ende hy hadde eenen koperen helm op sÿn hooft / ende hy hadde een schubachtich pansier aen: ende 't gewichte des pansiers/ was [7] vÿf duysent sikelen kopers:

6 Ende een koperen scheen-harnasch boven sÿne voeten/ende een coperen [8] schilt tusschen sÿne schouderen.

7 Ende de schacht sÿner spiesse was als een wevers boom / ende het lemmer sÿner spiesse was van ses hondert sikelen ysers: ende de schilt-drager ginck voor sÿn aengesichte.

8 Dese nu stont/ ende riep tot de slachorderen Israëls / ende seyde tot haer / [9] Waerom soudt ghylieden upttrecken/om de slach-ordre te stellen? ben ick niet een Philistÿn/ende ghylieden knechtẽ Sauls? kiest eenen man onder u / die tot [10] my afkome.

9 Indien hy tegen my strÿden/ ende my verslaen kan / so sullen wy ulieden tot knechten zÿn: maer indien ick hem overwinne / ende hem slae / so sult ghy ons tot knechten zÿn/ ende ons dienen.

10 [11] Voorder seyde de Philistÿn / [12] Ick hebbe heden de slachordens Israëls gehoont/ [seggende]/ Geeft my eenen man/ dat wy t' samen strÿden.

11 Doe Saul ende 't gantsche Israël dese woorden des Philistÿns hoorden: so ontsettense hen/ ende vreesden seer.

12 David nu was de sone [13] des Ephratischẽ mans van Bethlehem Juda/ wiens name was Isaï / ende hadde [14] acht sonen: ende in de dagen Sauls was hy een man/ out/ afgaende onder de mannen:

13 Ende de drie grootste sonen van Isaï gingen henen/ sy volchden Saul na in den krÿch: De namen nu sÿner drie sonen/ die in den krÿch gingen / waren / Eliab d' eerstgeborene / ende sÿn tweede Abinadab/ ende de derde Samma.

14 Ende David was de [15] kleynste: ende de drie grootste waren Saul nagevolgt.

15 [16] Doch David ginck henen / ende quam weder [17] van Saul/ om sÿnes vaders [a] schapen te weyden te Bethlehem.

16 De Philistÿn nu tradt toe/ des morgens vroech / ende des avonts: Also stelde hy sich [daer] veertich dagen lanck.

17 Ende Isaï seyde tot sÿnen sone David / Neemt [18] doch voor uwe broeders [19] een Epha van dit geroost koorn/ende dese tien brooden / ende brengtse ter loope in het leger tot uwe broederen.

18 Maer brengt dese tien [20] melck-kesen den Oversten over duysent: ende ghy sult uwe broederen besoecken / of het hen wel gaet / ende [21] ghy sult van haer pant mede nemen.

19 Saul nu/ ende sy/ ende alle mannen Israëls waren by het eycken-dal met de Philistÿnen strÿdende.

20 Doe maeckte sich David des morgens vroech op / ende hy liet de schapen by den hoeder / ende hy nam't op / ende ginck henen/ gelÿck als Isaï hem bevolen hadde: ende [b] hy quam [22] aen den wagen-burch/ alst heyr in slachorden uyt-tooch / ende [23] men ten strÿde riep.

21 Ende de Israëliten ende Philistÿnen stelden slachorden tegen slachorden.

22 David nu liet [24] de vaten van sich/ onder de hant des bewaerders der vaten/ ende hy liep ten slachorden: ende hy quam ende vraechde sÿne broederen [25] nae [haren] welstant.

23 Doe hy met hen sprack/ siet so quam de kamp-vechter [26] op: sÿn name was Goliath/ de Philistÿn van Gath uyt der Philistÿnen [27] heyr / ende hy sprack [28] achtervolgens die woordẽ: ende David hoordese.

24 Doch alle mannen in Israël/ als sy dien man sagen / so vluchtten sy voor sÿn aengesichte/ ende sy vreesden seer.

25 Ende de mannen Israëls seyden: Hebt ghylieden dien man wel gesien / die op-gekomen is? want hy is op-gekomen om Israël te hoonen: ende 't sal geschieden/ dat de Coninck dien man / die hem slaet/ met grooten rÿckdom verrÿcken sal / ende hy sal hem sÿn dochter geven/ ende [29] hy sal sÿnes vaders huys vry maken in Israël.

26 Doe seyde David tot de mannen/ die by hem stonden / seggende/ [30] Wat sal men dien man doen / die desen Philistÿn slaet / ende den smaet van Israël wendet? want wie is dese onbesneden Philistÿn/ dat hy de slachordens des levendigen Godts soude hoonen?

27 Wederom seyde hem het volck achtervolgens dat woort / seggende: Alsoo salmen den man doen/ die hem slaet.

28 Als Eliab sÿn grootste broeder hem tot die mannen hoorde spreken; so ontstack de toorn Eliabs tegen David / ende seyde/ Waerom zÿt ghy nu afgekomen? ende onder wien hebt ghy de weynige schapen in de woestÿne gelaten? ick kenne uwe vermetenheyt / ende de boosheyt uwes herten wel / want ghy zÿt afgekomen / op dat ghy den strÿt saecht.

29 Doe seyde David / [31] Wat heb' ick nu gedaen? [32] is daer geen oorsake?

30 Ende hy wendde sich af van dien nae eenen anderen toe / [33] ende hy seyde achtervolgens dat woort: ende het volck gaf hem weder antwoorde / achtervolgens d'eerste woorden.

31 Doe die woorden gehoort werden/ die David gesproken hadde/ ende in de tegenwoordicheyt Sauls verkondigt werden/ so [34] liet hy hem halen.

32 Ende David seyde tot Saul/ Geenen mensche en ontvalle het herte / om sÿnent wille: [35] uwe knecht sal henen gaen/ ende hy sal met desen Philistÿn strÿden.

33 Maer Saul seyde tot David/ Ghy en sult niet [36] kunnen henen gaen tot desen Philistÿn / om met hem te strÿden / want ghy zÿt [37] een jongelinck / ende hy is een krÿchs-man van sÿner jeucht af.

34 Doe seyde David tot Saul / Uwe knecht

1 Hier wort/ volgens eeniger gevoelen / verhaelt/ 't gene dat geschiet is eer David te hove gekomen is / 't welck op het eynde des 16 capit. beschreven staet: maer het wert hier gestelt / om aen te wijsen/ door wat occasie dat David aen Sauls hof gekomen zy.

2 Een stadt gelegen in de stamme Juda/ Jos. 15. 35. Rehabeam heeft de selve gebouwt eñ gesterckt/ 2. Chro. 11. 8. Maer ten tijde Achaz hebben de Philistÿnen de selve weder ingenomen / 2. Chron. 28. 18.

3 Dese stadt was gelegen in de uyterste palen der stamme Juda tegen 't westen / Jos. 15. 45. Rehabeam heeftse vaste gemaeckt / 2. Chron. 11. 9. ende sy is van Nebucadnezar belegert. Siet Jerem. 34. 7.

4 And. Ephes-Dammim genoemt/ ende Pas-dammim/ 1. Chron. 11. 13.

5 *Hebr.* een man tusschen twee, of/ tusschẽ beyde, of/ een tusschen beyden-treder. Desen Reuse schijnt aldus genaemt te zijn / om dat hy sich tusschen de beyde Legers stelde/ ende aenboot met yemant te vechten: ofte/ een man tusschen twee. D. die tusschen sijn tweeen eenẽ camp leveren wil. And. een twee-vechter.

6 Begrijpende wel drie hant-breedden/ ofte twaelf vingerẽ.

7 Vier gemeyne sikelen doen een once/ so dat/ nae die rekeninge/ dit harnas gewogen heeft 1250 oncen / D. 78 pont/ ende twee oncen.

8 Ofte / hals-krage, rinck-krage, of/ schouder-wapen.

9 Hy wil seggen/ wat ist van noode/ dat het geheele leger in de wapenen kome/ om te strijden/ 't kan met minder moeyte geschieden/ te weten/ als ghy yemant van den uwẽ uytmaeckt/ die man voor man met my vechte.

10 T. w. om alleen tegen my alleen te vechten.

11 T. w. doe hy sach datter niemant uyt en quam om met hem te vechten.

12 T. w. dewijle ickse uytgeroepen hebbe / om eenen uyt te senden/ die tegen my alleen soude komen strijden/ ende daer en is niemant onder hen allen/ die dat derf bestaen: Dit sal haer een eeuwige schande ende verwijt zijn: wat my aengaet/ ick hebbe/ &c.

13 Vanden welcken gesproken wort hov. cap. 16. 19.

14 Vgl. 1. Chron. 2. op vers. 13/ 14.

15 T. w. onder die/ die eygentlick sonen genoemt worden/ siet hov. 16. 12.

16 Sommige verstaen dit alsoo / dat David dickwijls heeft over ende weder gegaen / zijnde van sijnen vader telckens gesonden in 't leger / om te vernemen / hoe het met sijn sonen al ginck / ende om haer van nootdurft te versorgen / v. 17. 't welck als hy verricht hadde / so keerde hy weder tot de schapen.

17 D. nae sommiger gevoelen/ van sijne broederen/ die by Saul in 't leger waren/ want dit is geschiet eer David te hove gekomen was.

a 1. Sam. 16. 19.

18 And. nu.

19 Siet van dese mate/ Exod. 16. 36.

20 D. versche kesen/ daer men de melck noch conde uyt drucken.

21 T. w. op dat ick daer uyt voor seker moge afnemen / dat ghy uwe bootschap te dege gedaen hebt.

b 1. Sam. 26. 5.

22 D. aen die plaetse/ daer het leger met de bagagye-wagens als besloten/ ofte omcingelt was. Alsoo oock ond. c. 26. 5.

23 And. ende sy maeckten een velt-geschrey tot de oorloge: ofte/ sy maeckten een groot geroep in 't leger, gelijck wanneer daer een alarm is.

24 Verst. hier / dat David sijne gereetschap / ofte bagagye/ ofte sack / daer inne hy de kesen ende de brooden droech (daer van v. 17. staet) by de bewaerders der vaten gelaten heeft/ om des te spoediger het leger te gaen doorsien.

25 *Hebr.* nae den vrede.

26 T. w. opwaerts nae den berch / daer het leger der Israeliten lach/ v. 3.

27 Of / slach-ordeninge.

28 T. w. die v. 8. staen.

29 D. hy sal hem eñ sijn huys edel makẽ/ eñ die privilegien eñ vryheden geven/ die men pleecht de edele te geven / wanneer sy haer in den dienst van 't lant / ende haren Prince / wel gequeten hadden.

30 *Hebr.* Wat sal dien man gedaen worden?

31 T. w. daerom ghy my dus bekijft/ eñ beschuldicht van hooveerdye?

32 Als of hy seyde/ mijn vader heeft my immers hier tot u lieden gesondẽ. And. is't niet dit woort, ofte oorsake? D. nae sommiger meyninge / Is dat woort/ dat ick daer gesproken hebbe / oorsake/ dat ghy op my soo vergramt zijt / ende my soo bekijft? And. Is dat de sake niet?

33 David heeft dickwijls verscheydene persoonen gevraecht/ eensdeels om de sekerheyt der sake volkomelick te vernemen / anderdeels om sijne genegentheyt om met desen Philistijn te campẽ/ ruchtbaer te maken / op dat het alsoo voor den Coninck mochte komen.

34 *Hebr.* nam hy hem.

35 D. Ick die u knecht ben / alsoo oock ond. v. 34.

36 T. w. met hope ofte apparentie van hem te overwinnen.

37 Ende derhalven noch onervaren in saken van oorloge: of/ een kint. T. w. vergeleken zijnde met desen Reuse.

knecht [38] weydde de schapen sijnes vaders/ ende daer quam een leeuw ende een beyr/ ende nam [39] een schaep van de kudde wech.

35 Ende ick ginck uyt hem na/ ende ick sloech hem / ende reddede het uyt sijnen mont: doe hy tegen my opstont/so vatte ick hem by sijnen baert / ende sloech hem/ ende doodde hem.

36 Uwe knecht heeft soo den Leeuw als den beyr geslagen: [40] alsoo sal dese onbesneden Philistijn zijn/ gelijck een van die/ om dat hy de slachorderen des Levendigen Godts gehoont heeft.

37 Voorder seyde David/De HEERE/ die my van de [41] hant des Leeuws gereddet heeft/eñ uyt de [41] hant des beyrs/ die sal my redden uyt de hant deses Philistijns: doe seyde Saul tot David / Gaet henen/ ende de HEERE zy met u.

38 Ende Saul kleedde David met [42] sijne kleederen / ende sette eenen koperen helm op sijn hooft:ende hy kleedde hem met een pantsier.

39 Ende David gordde sijn sweert aen over sijne kleederen / [43] ende wilde gaen/ want hy en hadde't noyt versocht: doe seyde David tot Saul/ Ick en kan in [44] dese niet gaen/ want ick en hebbe't noyt versocht: ende David leyddese van sich.

40 Eñ hy nam sijnen staf in sijne hant/ ende hy koos sich vijf gladde steenen uyt de beke/ ende leydese in de herders- [45] tassche/ die hy hadde/ te weten in den sack/ende sijn slinger was in sijn hant : alsoo naederde hy tot den Philistijn.

41 De Philistijn ginck oock henen/ gaende ende naederende tot David: ende [46] sijn schilt-drager [ginck] voor sijn aengesichte.

42 Doe de Philistijn opsach/ ende David sach/so verachtte hy hem:want hy was een jongelinck / rootachtich / mitsgaders schoon van aensien.

43 De Philistijn nu seyde tot David/ Ben ick een hont /dat ghy tot my komt [47] met stocken? ende de Philistijn vloeckte David by sijne Goden.

44 Daerna seyde de Philistijn tot David: Comt tot my / so sal ick u vleesch den vogelen des hemels geven/ ende den dieren des velts.

45 David daer-en-tegen seyde tot den Philistijn / [48] Ghy komt tot my met een sweert / ende met een spiesse / ende met eenen schilt : maer ick kome tot u in [49] den [50] name des HEEREN der heyrscharen des Godts der slach-ordenen Israëls/ [51] dien ghy gehoont hebt.

46 Te desen dage sal de HEERE u besluytẽ in mijne hant / ende ick sal u slaen/ ende ick sal u hooft van u wech nemen / ende ick sal de doode lichamen van der Philistijnen leger desen dach den vogelen des hemels / ende den beesten des velts geven: Ende de gantsche aerde sal weten/ dat Israël [52] eenen Godt heeft/

47 Ende dese gantsche vergaderinge sal weten/dat de HEERE niet door het sweert/ nochte door de spiesse en verlost: [53] want de krijch is des HEEREN/ die sal ulieden in onse hant geven.

48 Ende 't geschiedde doe de Philistijn sich op maeckte / ende henen ginck / ende David te gemoete naederde / so haestede David / ende liep [54] nae de slach-orden toe/ den Philistijn te gemoete.

49 Ende David stack sijne hant in de tassche / ende hy nam eenen steen daer uyt/ ende hy slingerde/ende [55] trof den Philistijn in sijn voorhooft : [56] so dat de steen sonck in sijn voorhooft / ende hy viel op sijn aengesichte ter aerde.

50 Also overweldigde David den Philistijn met eenen slinger ende met eenen steen/ende hy versloech den Philistijn/ende doodde hem: doch David en hadde geen sweert in de hant.

51 Daerom liep David/ ende stont op den Philistijn/ ende nam sijn sweert / ende hy trock het uyt sijn scheyde / ende hy doodde hem / ende hy hieuw hem den kop daer mede af : Doe de Philistijnen sagen / dat haren geweldichste doodt was/ so vluchten sy.

52 Doe maeckten haer de mannen Israëls / ende Juda op/ ende juychten ende vervolchden de Philistijnen / tot daer men comt [57] aen de valleye/ende tot aen de poorten van Ekron : ende der Philistijnen verwondde vielen op den wech van [58] Saaraim / ende tot aen Gath / ende tot aen Ekron.

53 Daerna keerden de kinderen Israëls om/van het hittich najagen der Philistijnen : ende sy beroofden hare [59] legers.

54 Daerna nam David het hooft des Philistijns/ ende bracht het nae Jerusalem : maer sijne [60] wapenen leyde hy in sijne tente.

55 Doe Saul David sach uytgaen den Philistijn te gemoete / seyde hy tot Abner den krijchs-oversten / [61] Wiens sone is dese jongelinck / Abner ? ende Abner seyde/ [Soo waerlick als] uwe ziele leeft / ô Coninck / ick en weets niet.

56 De Coninck nu seyde / Vraecht ghy't/wiens sone dese jongelinck is.

57 Als David wederkeerde van het slaen des Philistijns / so nam hem Abner/ ende hy bracht hem voor het aengesichte Sauls/ ende het hooft des Philistijns was in sijne hant.

58 Ende Saul seyde tot hem / Wiens sone zijt ghy/ jongelinck ? ende David seyde / Ick ben een sone uwes knechts Isai des Beth-lehemiters.

38 *Hebr.* Was weydende onder de schapen.
39 Ofte Lam, ofte/ Geyte.
40 Of/ hy seggen wilde/hy sal van my geslagen ende gedoot worden/ gelijck ick den Leeuw ende den Beer gedoot hebbe.
41. 41 Of/ poot, klauw.
42 Verstaet dit van Sauls kleederen/ D. wapenen / ofte die hy plecht aen te trecken/ als hy ten strijde ginck /ofte die hy heeft uyt sijn wapen-huys genomen/ die David pasten.
43 Of/ ende begon te gaen.
44 T. w. wapenen/ of/rustingen/ of harnassen.
45 *Hebr.* vat.
46 *Hebr.* de man die den schilt droech.
47 And. met eenen stock. David en hadde maer eenen stock/ of herders staf / v. 40. So dat hier 't getal van velen schijnt te staen voor 't getal van een / siet Genes. 21. 7.
48 D. ghy verlaett u op u sweert / &c. Siet vov. v. 5. eñ 6.
49 D. door ingevinge Godes / ende hebbende sijnen name eerst aengeroepen: ende verlate my op sijne genadige hulpe ende bystant / dewelcke hy den genen / die op hem vertrouwen / belooft heeft.
50 Siet Pro. 18. 10.
51 Of/ dat, te weten/ Heyr.
52 T. w. eenen Godt/ die mettet daet doet blijcken/ dat hy almachtich is.
53 D. Godt/ die den krijch regeert / geeft de overwinninge die het hem belieft. And. want desen krijch is des Heeren, als of hy seyde: Ghy-lieden voert krijch tegen den Heere / maer wy voor den Heere : Hy verreft sijne eere / ende de verlossinge sijnes volcx.
54 T. w. tot de kamp-plaetse tusschen de beyde legers.
55 *Hebr.* sloech.
56 D. so dat de steen in sijn voorhooft bleef stekende. Het Hebr. woort beteeckent eygentlick in 't water doppen/ of insincké. De sin is/ dat de steen so lichtelick/ ende soo diepe in sijn voorhooft ginck ende bleef sitten/ als of hy daer in versmoort ende bedeckt ware geweest : ende dit door de kracht Godes/ die met David was.
57 Van de welcke gesproken is v. 3.
58 Eene stadt gelegen in de stamme Juda/ als te sien is/ Jos. 15. 36.
59 Hy spreeckt in 't getal van vele / ten aensien van de verscheydene quartieren/ ende het groot getal der krijchs-liedẽ/ der peerden/ ende andere last-dragende beestẽ/ die in dit leger der Philistijnen waren.
60 T. w. Goliats wapenen / die David hem hadde afgenomen. Maer Goliats sweert heeft David eer hy Coninck wert/ in de tente der t' samen-komste te Nobe geleyt / siet ond. cap. 21. 9.
61 Dese dingen zijn geschiet eer David te hove quã, siet op v. 1. eenige meynẽ dat Sauls verstant eñ memorie / door dien hem de quade geest so plaegde/ verruckt ende gequetst was / also dat hy vergeten hadde wiens sone dat David was : Andere seggen/ dat Saul den David wel kende/ soo veel sijnen persoon aenginck / maer dat hy nu begeert te weten/ van wat geslachte ende plaetse dat hy gesprotẽ was. Wat Abner aengaet/ sommige meyne dat hy niet te hove en was / doe David van Saul geroepen wiert / om voor hem te spelen/ maer hier ofte daer by het leger mach geweest zijn/ gelijck hy meesten tijts was.

Het xviij. Capittel.

Jonathan krijcht David van herten lief / ende maeckt een verbont met hem/ v. 1/ &c. hem geschencken gevende/ 4. Saul sett hem over sijn krijchs-volck/ 5. De vrouwen prijsen David in haer gesanck bovẽ Saul/6. Hier over wort Saul toornich/8. Hy poochde David met een spiesse te doorsteken/10. Maer David ontweeck/11. Saul vreest David/12/14. David is voorspoedich in alle sijne wegen/14. Hy wort van't volck bemint/16. Saul belooft bedriechlick den David sijne dochter Merab / 17. Maer sy wort Adriel gegeven/ 19. Daerna belooft Saul den David sijne dochter Michal/ 20. doch ten valstricke/ 21. De knechten Sauls raden David des Coninex dochter ten houwelicke te nemen / 22. David laet hem dat gevallen / 23. Saul eyscht 100 voor-huyden der Philistijnen tot eenen bruyt-schat/25. Die belooft David te leveren/ 26. ende hy levertse in dubbelen getale : doe gaf Saul hem Michal/27. die heeft David lief/28. Saul vreest David ende is hem vyant / 29. David is voorspoedich/ende is ge-eert ende vermaert/30.

1 'T geschiedde nu als [1] hy geeyndigt hadde tot Saul te spreken/ [2] dat de ziele Jonathans verbonden wert aen de ziele Davids : ende Jonathan beminde hem [3] als sijn ziele.

2 Ende [4] Saul nam hem te dien dage/ ende en liet hem niet wederkeeren tot sijnes vaders huys.

3 Jonathan nu ende David maeckten een verbont / dewyle hy hem lief hadde als sijne ziele.

4 Ende Jonathan dede sijnen mantel af/ [5] dien hy aen hadde/ ende gaf hem David: oock [6] sijne cleederen / ja tot sijn sweert

1 T. w. David.
2 Siet de aent. op Gen. 44. 30.
3 D. als hem selvẽ.
4 Vov. cap. 16. 16. wort geseyt/ dat Saul David by sich genomen heeft/ op dat hy voor hem op de harpe spelen soude/ ende doe ginck hy af ende aen/ vov. 17. 15. Nu wort hier geseyt/ dat Saul den David tot hem genomen heeft / T. w. om hem in den krijch te gebruycken/ als een van sijne Overste / v. 5. ende derhalven moest hy steets te hove blijvẽ.
5 *Hebr.* die op hem was.
6 Verstaet dit van de krijchs-kleederen.

toe / ende tot sÿnen boge toe / ende tot sÿnen gordel toe.

5 Ende David tooch uyt / over al daer Saul hem sondt / hy droech sich voorsichtichlick / ende Saul sette hem over de crÿchs-lieden / ende hy was [7] aengenaem in de oogen des gantschen volcx / ende oock in de oogen der knechten Sauls.

6 'T geschiedde nu / doe [8] sy quamen / ende David wederkeerde van het slaen [9] der Philistÿnen / dat de wyven uytgingen uyt alle de steden van Israël / met gesanck / ende reyen / den Coninck Saul te gemoete: met trommelen / [10] met vreucht / ende met [11] musÿck-instrumenten.

7 Eñ [a] de wyven spelende antwoordden [malcanderen] ende seyden: [b] Saul heeft [12] sÿne duysenden verslagen / maer David [13] sÿne tien-duysenden.

8 Doe ontstack Saul seer / ende dat woort was quaet in sÿne oogen / ende hy seyde / Sy hebben David tien duysent gegeven / doch my [maer] duysent: ende voorseker sal het Coninckrÿcke noch voor hem zÿn.

9 Ende Saul [14] hadde d'ooge op David / van dien dach aen / ende voortaen.

10 Ende 'tgeschiedde 'sanderen-daegs / dat de [15] boose geest Godes over Saul veerdich wert / ende hy [16] propheteerde midden in den huyse / ende David [17] speelde op snarenspel met sÿne hant / als van dach tot dach: (Saul nu hadde een spiesse in de hant.)

11 Ende Saul schoot de spiesse / ende [18] seyde / [19] Ick sal David aen den wandt spittē: maer David wendde sich tweemael van sijn aengesichte af.

12 Ende Saul [20] vreesde voor David / want de HEERE was met hem / ende hy was van Saul geweken.

13 Daerom dede hem Saul van sich wech / ende [21] hy settede hem sich tot eenen Oversten van duysent: ende hy [22] ginck uyt / ende hy ginck in voor het aengesichte des volcx.

14 Ende David droech hem voorsichtichlick op alle sÿne wegen: ende de HEERE was met hem.

15 Doe nu Saul sach dat hy sich seer voorsichtichlick droech / [23] vreesde hy voor sÿn aengesichte.

16 Doch [24] gantsch Israël ende [25] Juda hadde David lief / want hy ginck uyt ende hy ginck in voor haer aengesichte.

17 Verhalven seyde Saul tot David / Siet / [26] mÿne grootste dochter Merab / die sal ick u tot eene vrouwe geven / alleenlick weest my [27] een dapper sone / ende voert [28] den crÿch des HEEREN: (want Saul [29] seyde / [30] Dat mÿne hant niet tegen hem en zy / maer dat de hant der Philistÿnen tegen hem zy.)

18 Doch David seyde tot Saul: [31] Wie ben ick / ende wat is mÿn leven / [ende] mÿnes vaders huysgesin in Israël? dat ick des Conincks schoon-sone soude worden.

19 'T geschiedde nu ten tyde alsmen Merab de dochter Sauls aen David gevē soude: so is sy aen [32] Adriël [33] den Meholathiter ter vrouwe gegeven.

20 Doch Michal de dochter Sauls hadde David lief: doe dat Saul te kennen wert gegeven / so was die sake recht in sÿne oogen.

21 Ende Saul seyde / Ick salse hem geven / [34] datse hem ten val-stricke zy / ende dat de hant der Philistÿnen tegen hem zy: daerom seyde Saul tot David / Met de [35] andere sult ghy [36] heden mÿn schoon-sone worden.

22 Ende Saul geboodt sÿne knechten / Spreeckt met David [37] in't heymelick / seggende / Siet / de Coninck heeft lust aen u / ende alle sÿne knechten hebben u lief: wort dan nu des Coninck schoon-sone.

23 Ende de knechten Sauls spraken dese woorden voor de ooren Davids: doe seyde David / Is dat licht in ulieder oogen / des Conincks schoon-sone te worden? [38] daer ick een arm ende verachtsaem man ben.

24 Ende de knechten Sauls bootschapten 't hem / seggende / [39] Sulcke woorden heeft David gesproken.

25 Doe seyde Saul / Aldus sult ghylieden tot David seggen / De Koninck en heeft geenen lust aen de bruyt-schat / maer aen hondert voor-huyden der Philistÿnen / op datmen sich wreke aen des Coninck vyanden: [40] want Saul dachte David te vellen door de hant der Philistÿnen.

26 Syne knechten nu bootschapten David dese woorden / ende die sake was recht in de oogen Davids / dat hy des Coninck schoon-sone soude worden: maer [41] de dagen en waren noch niet vervult.

27 Doe maeckte hem David op / ende hy / ende sÿne mannen gingen henen / ende sy sloegen onder de Philistÿnen twee hondert mannen / ende [c] David bracht hare voor-huyden / ende men leverdese den Coninck [42] volcomelick / op dat hy schoon-soon des Coninck worden soude: doe gaf Saul hem sÿne dochter Michal ter vrouwe.

28 Ende Saul sach / ende merckte / dat de HEERE met David was: ende Michal de dochter Sauls hadde hem lief.

29 Doe vreesde sich Saul noch meer voor David: ende Saul was David vyant [43] alle [sÿne] dagen.

30 Als de Vorsten der Philistÿnen [44] uyttogen / so geschiedde 't als sy uyttogen / dat David cloecker was / dan alle de knechten Sauls / so dat sÿn naem seer geacht was.

7 *Hebr.* goet.
8 T. w. Saul met sijn krijchs-volck.
9 *Hebr.* des Philistijns, daer onder men verstaen kan den reuse Goliath voor eerst / ende daer na het leger der Philistijnē in 't gemeyn.
10 Siet dergelijcke exempelen / Exod. 15. 20 / 21. Jud. 11. 34.
11 Het Instrument dat hier in 't Hebr. genoemt wort / is ons heden ten dage onbekent / doch het schijnt dat het een instrument met drie snaren geweest zy.
a Exod. 15. 21.
b 1. Sam. 21. 11. ende 29. 5.
12 D. vele.
13 D. tienmael soo vele als Saul.
14 *Hebr.* Oogde David. D. hy loerde op hem / ende bespiedde alle gelegentheyt / om hem te dooden: of / hy sach hem van dier tijt af met quade oogen aen ende hy was hem vyant / v. 29.
15 Siet bov. cap. 16. op v. 15.
16 De sin is / dat Saul / van den boosen geest gequelt wordende / als in verrückinge van sinnē viel / ende vreemde gebeerden betoonde. Vgel. 1. Reg. 18. 29. met d' aenteeck.
17 T. w. om Saul van de onruste ende quellinge des boosen geestes te verlichten / en hem in sijne melancolie te verquicken; hier toe was David eerst te hove geroepen / bov. 16. 16.
18 D. hy dacht by hem selven. want ten is niet te vermoedē / dat hy dit overluyt gesproken heeft / siet dergelijcke ond. v. 17. ende 21.
19 *Hebr.* ick sal in David ende in den wandt slaen.
20 Saul vreesde dat het volck eñ krijchslieden / die David lief hadden / David tot Coninck kiesen souden / v. 8.
21 Niet uyt gunste hem desen staet gevende / maer op hope dat hy in de handen der vyanden vallen / ende doot geslagen soude worden / siet vss. 17 / ende 25.
22 D. hy leyde het volck aen den vyant / ende van den vyant / gelijck sulckx eenen kloecken Oversten betaemde. Alsoo oock ond. v. 16.
23 Siet hier van d' oorsake bov. v. 8.
24 Verstaet de elf stammen.
25 D. de stamme Juda.
26 Om dat Saul den David niet en dorst opentlick dooden / ende Godt hem inden krijch bewaerde: so soeckt hy hem onder eenen schijn van liefde ende vrientschap / in het net te krijgen / ende om te brengen.
27 *Hebr.* een sone der dapperheyt.
28 D. de oorlogen des Israelitischen volcx / die sy voeren om de eere Godes voor te staen tegen de afgodische Heydenen.
29 T. w. by hem selven in sijn herte.
30 D. ick en sal hem met mijne eygene handen niet dooden / maer ick sal hem door de hant der Philistijnen laten omkomen. Dit bedacht Saul daerom / op dat de quade wille des volcx / 't welck David lief hadde / op hem niet vallen en soude.
31 Hy wil seggen / Ick ben veel te geringe / dat ick eenes Coninck schoon-sone soude worden. Aldus spreeckt David oock 2. Sam. 7. v. 18.
32 Hy is geweest de sone Barzillai des Ephraimiters 2. Sam. 21. 8. alwaer gesept wort / dat de vijf kinderen / die hy uyt Merab gewonnen heeft / van de Gibeoniten zijn gehangen.
33 D. die te Mehola geboren was: Dese Stadt wert Abel-Mehola genoemt / Jud. 7. 22.
34 Siet ond. v. 25.
35 *Hebr.* twee. Dat is / de tweede. Siet bov. 13. op v. 1.
36 D. binnen corten tijt / ofte: Op dien dach; verstaende eenen sekeren ende bestemden dach / dien Saul daer toe bestemt hadde / welcken tijt geduerende David sijne bruyt-gifte van 100 voor-huydē der Philistijnen / soude op-brengen. Siet hier ond. v. 26. Doch Sauls hope was / dat David sich hier toe schickende / d'een of d'ander tijt soude omkomen.
37 Als of hy seyde / en gelaet u niet / dat ghy sulcx door mijn bevel doet / maer als of ghy het uyt u selfs dedet / sonder mijn kennisse.
38 Hy wil seggen / dewijle ick een arm geselle ben / in vergelijckinge metten Coninck / so en hebbe ick de macht niet om een bruyt-gifte te geven / gelijck eenes Coninck dochter toe staet. want de mannen en ontfingen te dier tijt geen bruyt-gifte van de vrouwe / maer sy gaven de bruyt giften. Siet Genes. 34. 12. Exod. 22. 16 / 17. Dese bruyt-gifte was ten minsten 50 sikels silvers / Deuter. 22. 29. Dat is wat meer dan 12 en een half oncen silvers / dat is 12 Rijcxdaelders / ende eenen halven.
39 *Hebr.* nae dese woorden.
40 D. Saul vermoedde dat David eer in den krijch soude omkomen / eer hy hondert Philistijnen soude ombrengen.
41 T. w. die dagen / die bestemt waeē om de bruyloft te houdē / ofte / om de leveringe der voorhuyden te doen.
c 2. Sam. 3. 14.
42 D. in vollen getale.
43 D. so lange als Saul leefde.
44 T. w. Om krijch te voeren tegen de Israeliten.

Het xix. Capittel.

Saul soeckt David te dooden / v. 1 / &c. Jonathan waerschouwt David / 2. ende hy spreeckt voor hem by Saul / 4. Die sweert dat hy David niet dooden en soude / 6. David komt weder te hove / 7. Hy treckt in den krijch / ende slaet de Philistijnen / 8. Daerom soeckt Saul al wederom David te dooden / 10. Michal Davids huysvrouwe geeft hem sulcx te kennen / 11. Daerom vluchtte hy / 12. Michal bedriecht haren vader / 13. David komt te Rama by Samuel / 18. Saul sendt boden nae Najoth / om David te vangen: die propheteren / 20. Hy sendt andere boden / die propheteren oock / 21. Hy treckt selve henen / 22. ende hy propheteert oock / 23.

1 DErhalven sprack Saul tot sÿnen sone Jonathan / ende tot alle sÿne knechten / om David te dooden: Doch Jonathan Sauls sone hadde groot welgevallen aen David.

2 Ende Jonathan vercondigde 't David / seggende / Mÿn vader Saul soeckt u te dooden: nu dan / wacht u doch [1] 's morgens / ende blÿft in't verborgen / eñ versteeckt u.

1 Want Sauls trauwanten meynden hem 'smorgens te dooden / v. 11. And. tot morgen. want midler tijt hadde Jonathan voorgenomen met Saul voor David ten besten te spreken / ende te vernemen of Saul noch volhardde in sijn boos voornemen.

3 Doch ick ſal uytgaen / ende aen de hant mijnes vaders ſtaen [2] op't velt / daer ghy ſult zijn / ende ick ſal van u tot mijnen vader ſpreken: ende ſal [3] ſien wat het zy / dat ſal ick u vercondigen.

4 So ſprack dan Jonathan goet van David tot ſijnen vader Saul: ende hy ſeyde tot hem / De Coninck en [4] ſondige niet tegen ſijnen knecht David / om dat hy tegen u niet geſondicht en heeft / ende om dat ſijne daden voor u ſeer goet zijn:

5 Want [5] hy heeft ſijne ziele in ſijne hant geſet / ende hy heeft den [6] Philiſtijn geſlagen / ende de HEERE heeft een groot heyl den gantſchen Iſraël gedaen / ghy hebt het geſien / ende ghy zijt verblijt geweeſt: waerom ſoudt ghy dan tegen onſchuldich bloet ſondigen / David ſonder oorſake doodende?

6 Saul nu hoorde nae de ſtemme Jonathans: ende Saul ſwoer / [ſoo waerachtich als] de HEERE leeft / [7] Hy en ſal niet gedoodt worden.

7 Ende Jonathan riep David / ende Jonathan gaf hem alle deſe woorden te kennen: ende Jonathan bracht David tot Saul / ende [8] hy was voor ſijn aengeſichte als giſteren [ende] eergiſteren.

8 Ende daer wert wederom crijch: ende David tooch uyt / ende ſtreedt tegen de Philiſtijnen / ende hy ſloechſe met eenen grooten ſlach / ende ſy vloden voor ſijn aengeſichte.

9 [a] Doch de booſe geeſt des HEEREN was over Saul / ende hy ſat in ſijn huys / ende ſijn ſpieſſe was in ſijn hant: ende David ſpeelde op ſnarẽ-ſpel met der hant.

10 Saul nu ſocht met de ſpieſſe [9] David aen den wandt te ſpitten / doch hy ontweeck van het aengeſichte Sauls / die met de ſpieſſe in den wandt ſloech: doe vloodt David / ende ontquam in dien ſelven nacht.

11 Maer Saul ſondt boden henen tot Davids huys / dat ſy hem bewaerden / ende dat ſy hem des [10] morgens doodden: dit gaf Michal / ſijne huyſ-vrouwe / David te kennen / ſeggende / Indien ghy uwe [11] ziele deſen nacht niet en behoedet / ſo ſult ghy morgen gedoodt worden.

12 Ende Michal liet David [12] door een venſter neder: ende hy ginck henen / ende vluchtte / ende ontquam.

13 Ende Michal nam [13] een beelt / ende ſy leyde't in't bedde / ende ſy leyde [14] een geyten vel aen ſijn hooft-peuluwe / ende deckte't met een cleet toe.

14 Saul nu ſondt boden om David [15] te halen: ſy dan ſeyde / Hy is ſieck.

15 Doe ſondt Saul boden om David te [16] beſien / ſeggende: Brengt hem in't bedde tot my op / datmen hem doode:

16 Als de boden quamen / ſo ſiet daer was een beelt in't bedde / ende daer was een geyten-vel aen ſijn hooft-peuluwe.

17 [17] Doe ſeyde Saul tot Michal / Waerom hebt ghy my alſoo bedrogen? eñ hebt mijnen vyant laten gaen / dat hy ontcomen is? Michal nu ſeyde tot Saul / Hy ſeyde tot my / Laet my gaen / [18] waerom ſoude ick u dooden?

18 Alſo vluchtte David / ende ontquam / ende [19] hy quam tot Samuel te Rama / eñ hy gaf hem te kennen al wat Saul hem gedaen hadde: ende hy ende Samuel gingen henen / ende ſy bleven te [20] Najoth.

19 Eñ men bootſchapte Saul / ſeggende: Siet David is te Najoth [21] by Rama.

20 Doe ſondt Saul boden henen om David te [22] halen / die [23] ſagen een vergaderinge van Propheten [24] propheterende / ende Samuel ſtaende / over hen geſtelt: ende de Geeſt Godes was over Sauls boden / ende die [25] propheteerden oock.

21 Doe men't Saul bootſchapte / ſo ſondt hy andere boden / ende die propheteerden oock: doe voer Saul voort / ende ſondt de derde boden / ende die propheteerden oock.

22 Daer na ginck hy oock ſelve nae Rama / ende hy quam tot den grooten water-put / die te [26] Sechu was / eñ hy vraechde / ende ſeyde / Waer is Samuel / ende David? doe wert hem geſeyt / Siet / ſy zijn te Najoth by Rama.

23 Doe ginck hy derwaerts nae Najoth by Rama: ende deſelve Geeſt Godes was oock op hem / ende hy al voortgaende / propheteerde / tot dat hy te Najoth in Rama quam.

24 Ende [27] hy tooch ſelfs oock ſijne cleederen uyt / ende hy propheteerde ſelfs oock / voor het aengeſichte Samuels / ende [28] hy viel [29] bloot neder dien ſelven gantſchen dach / ende de gantſche nacht: daerom ſeytmen / [30] Is Saul oock onder de Prophetẽ?

2 And. In't velt.
3 Of vernemen, of / mercken.
4 T. w. hem ongelijck doende / ende hem dus doodelick vervolgende.
5 Hy wil ſeggen / hy heeft ſijn leven gewaecht / ende hem ſelven in doots gevaer geſtelt. Siet gelijcke maniere van ſpreken ond. c. 28, 21. Jud. 12, 3.
6 And. de Philiſtijnen, ſiet bov. c. 18, 6.
7 T. w. Door mijn bevel. So dat Saul hier van ſijn voor-nemen v. 1. afſtant doet. *Hebr.* Indien hy gedoodt wort! ſiet de aenteeck. op Geneſ. 14. 23.
8 D. Hy quam te hove / ende bediende ſijn ampt / gelijck hy te vooren gedaen hadde.
a 1. Sam. 16. 14. ende 18. 10.
9 Siet bov. 18. 11.
10 Siet bov. v. 2.
11 D. u ſelven / uwen perſoon / u leven.
12 Want de deuren waren beſett met de knechten Sauls.
13 *Hebr.* Teraphim. als ond. v. 16.
14 Quanſuys of het Davids hayr ware.
15 And. te vangen, *Hebr.* te nemen.
16 D. te beſoecken / quanſuys / als of ſy hem uyt vrientſchap in ſijn ſieckte quamen viſiteren. Doch principalick om te ſien / of hy in der waerheyt ſieck was / of dat hy den ſieckaert maeckte / ende in allen gevalle hem mede te nemen.
17 T. w. Na dat de boden Saul hadden vertelt wat haer wedervaren was.
18 Sy wil ſeggen / dat David gedreygt hadde haer te dooden / indien ſy hem niet en liet gaen, ſiet gelijcke maniere van ſprekẽ / 2. Sam. 2. 22.
19 T. w. om raet te vragen wat hy doen ſoude / ende oock vermoedende / dat hy daer vryer als ergens anders weſen ſoude in't geſelſchap van Samuel / ende d'ander Propheten / die ſelfs te Gibea / onaengeſien de Philiſtijnen aldaer haer garniſoen haddẽ / vergadert waren / 1. Sam. 10. 10.
20 Dit is een plaetſe daer de Propheten een collegium ofte ſchole haddẽ / by Rama gelegen / daer Samuel ſijne wooninge hadde.
21 Alſoo wort de Hebreeuſche letter Beth klaerlick genomen Joſu. 5. 13 / &c.
22 Siet v. 14.
23 *Hebr.* ſach, D. elck een der ſelver ſach.
24 D. Godt lovende / ende ſijnen name groot makende met gebeden ende lof-ſangen.
25 D. Sy ſtelden haer aen gelijck de Propheten deden als ſy propheteren / ſiet bov. cap. 18. 10. Het ſchijnt dat deſe boden Sauls ſoo van ſinne zijn verandert geworden / dat ſy hare wapenen af-leggende / niet verder en gedachten de handẽ aen David te ſlaen / daer ſy nochtans om uytgeſonden waren.
26 Siet van deſe Stadt d'aenteeck, op 1. Sam. 17. 1.
27 D. Hy leyde ſijne Coninckl ijcke / ofte krijchſ-mans opper-kleedinge af / met de welcke hy gekomen was om David te vangen.
28 Verſt. dat hy gelijck als in een verrückinge van ſinnen is gevallen / gelijck ſulcx ſomtijts den Propheten is wedervaren. Siet Num. 24. 4. ofte / hy viel neder / gelijck de andere / in het bidden haer tegen d'aerde ſtreckende / haer alſoo t'ſamen voor den Heere verootmoedigende.
29 Of naeckt. Verſtaet dit alſoo / dat hy ſich ontblootet heeft van ſijn Coninckl ick / of opper-kleet / ofte van ſijn krijchſ-mans kleet / ſiet dergelijcke Jeſ. 20. 2. Mich. 1. 8.
30 Siet bov. cap. 10. op v. 12. Hier paſt dit ſpreeck-woort op die gene / die van Godt wonderbaerlick in haer voor-nemen verhindert worden / gelijck Saul hier wedervaren is. Siet dergelijcke geſchiedeniſſe / Num. 23. ende 24. in Bileam: ende Actor. 9. in Saul.

Het xx. Capittel.

David beklaegt ſich by Jonathan over Saul / v. 1 / &c. Jonathan trooſt David / ende en kan niet glooven dat Saul hem ſocht te dooden / 2. Maer David blijft daer vaſte by / 3. David begeert dat Jonathan ſijn afweſen by Saul wille ontſchuldigen / 5. Jonathan belooft David te waerſchouwen / 9. Ja hy ſweert het hem / 13. Hy begeert gelijcke goetdadicheyt van David / 14. Sy vernieuwen het verbont van vrientſchap met malkanderen / 16. 't welck David met eede bekrachticht / 17. Sy worden het eens hoe Jonathan ſijns vaders gemoet David ſoude te kennen geven / 19. Saul vraegt nae David op het feeſt van de nieuwe Mane / 27. Jonathan verontſchuldigt David / 28. Saul hier over toornich wordende / ſcheldt Jonathan / ende poocht hem te dooden / 30. Jonathan waerſchout David met het ſchieten der pylen / 35. Sy ſcheyden met groote droefheniſſe / ende met tranen van malkanderen / 41.

1 [1] DOe vluchtte David van Najoth by Rama: ende [2] hy quam / eñ ſeyde voor het aengeſichte Jonathans / Wat hebbe ick gedaen? wat is mijne miſdaet / ende wat is mijne ſonde voor het aengeſichte uwes vaders / [3] dat hy mijne ziele ſoeckt?

2 Hy daerentegen ſeyde tot hem: Dat zy verre / ghy en ſult niet ſterven / ſiet / [4] mijn vader en doet geen groote ſake / noch geen cleyne ſake / die hy [5] voor mijn oore niet en openbaert: waerom ſoude dan mijn vader deſe ſake [6] van my verbergen? dat en is niet.

3 Doe ſwoer David voorder / ende ſeyde / Uw' vader [7] weet ſeer wel / dat ick genade in uwe oogen gevonden hebbe / daerom heeft hy [8] geſeyt / Dat Jonathan dit niet en wete / [9] op dat hy ſich niet en bekommere: ende ſekerlick / [ſoo warachtich als] de HEERE leeft / ende uwe ziele leeft / daer [10] en is maer als een ſchrede tuſſchen my ende tuſſchen de doot.

4 Jonathan nu ſeyde tot David: Wat uwe [11] ziele ſeyt / dat ſal ick u doen.

5 Ende David ſeyde tot Jonathan / Siet / morgen is [12] de nieuwe-mane / [13] dat ick ſekerlick met den Coninck ſoude aenſitten om te eten: ſo [14] laet my gaen / dat ick

1 T. w. doe Saul alſoo in ſijnen geeſt verruckt zijnde / propheteerde / eñ te Najoth eenen dach ende eenen nacht bleef.
2 T. w. te Gibea Sauls / daer Jonathan doe was hofhoudende / als zijnde ſtadthouder ſijnes vaders.
3 Dat is / dat hy nae mijn leven ſtaet: als Matth. 2. 20.
4 De vrome Jonathan was in ſijn meyninge bedrogen / al te goet een gevoelen van ſijnen vader hebbende / die hem ſijn boos voornemen tegen David / niet geopenbaert en heeft.
5 Siet d'aenteeck, Ruth cap. 4. v. 4.
6 Ofte / voor my.
7 *Hebr.* wetende weet.
8 T. w. by hem ſelven / in ſijn eygen herte. D. hy heeft gedacht.
9 Ofte / op dat het hem niet en ſmerte.
10 D. Ick ben in eẽ ſeker ende merckelick gevaer des doots.
11 D. begeerte, ſiet Geneſ. 34. v. 3.
12 Op welcken dach ſy plachten met malkanderen maeltijt te houden / ende vrolick te zijn / na datmen danck-offeren geoffert hadde.
13 *Hebr.* Datick ſittende ſoude ſitten. T. w. na het gehoudene ſlacht-offer. Siet Num. 10. 10.
14 D. geeft my conſent om te mogen uyt-blyven tot aen den avont des derden daechs der nieuwe Mane / dan wil ick my in't velt verbergen / maer eerſt wil ick henen gaen nae Bethlehem / om aldaer het feeſt der nieuwe Mane met mijne maechſchap te houden. Siet v. 19 / 35.

my op het velt verberge tot aen den derden avont.

6 Indien uw' vader my gewisselick mist; so sult ghy seggen / David heeft van my [15] seer begeert/dat hy tot [16] sijne Stadt Bethlehem mochte loopen/want aldaer is [17] een jaerlicx offer den gantschẽ geslachte.

7 Indien hy aldus seyt / 'T is goet/ so heeft [18] uw' knecht vrede: maer indien hy [19] gantsch ontsteken is / so wetet dat het quaet by hem ten vollen besloten is.

8 [20] Doet dan barmhertichept aen uwen knecht/ [a] want ghy hebt uwen knecht in een verbont des HEEREN met u gebracht: maer isser een misdaet in my/ so doodt ghy my / [21] waerom soudt ghy my doch tot uwen vader brengen?

9 Doe seyde Jonathan/ [22] Dat sy verre van u / maer indien ick sekerlick merckte/dat dit quaet by mijnen vader ten vollen besloten ware/dat het u soude over-comen/ en soude ick dat u dan niet te kennen geven?

10 David nu seyde tot Jonathan/ [23] Wie sal't my te kennen geven / indien u vader u [24] wat harts antwoordt?

11 Doe seyde Jonathan tot David/ Comt/laet ons doch uyt gaen in't velt: ende die beyde gingen uyt in't velt.

12 Ende Jonathan seyde tot David/ [25] De HEERE / de Godt Israëls/ indien ick mijnen vader ondersocht sal hebben ontrent desen tijt/morgen/ [of] [26] overmorgen/ ende siet/het is goet voor David/ ende ick dan tot u niet en sende / ende voor uw' oore openbare:

13 [27] Alsoo doe de HEERE aen Jonathan/ ende alsoo doe hy daer toe! [28] Als mijnen vader het quaet over u behaecht/ so sal ick het uw' oore ontdecken/ ende ick sal u trecken laten / dat ghy in vrede henen gaet: ende [29] de HEERE zy met u/ [30] gelijck als hy met mijnen vader geweest is.

14 Ende en sult ghy niet / indien ick [31] dan noch leve / ja en sult ghy niet [32] de weldadichept des HEEREN aen my doen/ [33] dat ick niet en sterve?

15 Oock en sult ghy uwe weldadichept niet af-snyden van mijnen [34] huyse tot in eeuwichept: oock niet/ wanneer de HEERE eenen yegelicken der vyanden Davids van den aerdbodem sal afgesneden hebben.

16 Also [35] maeckte Jonathan [een verbont] met den huyse Davids; [seggende] [36] Dat het de HEERE eysche van de hant der vyanden Davids.

17 Ende [37] Jonathan voer voort/ met David te doen sweeren/ om dat hy hem lief hadde: [38] want hy hadde hem lief met de liefde sijner ziele.

18 Daerna seyde Jonathan tot hem/ Morgen is de nieuwe mane: dan salmen u missen / want uwe sit-plaetse sal ledich gevonden worden.

19 Ende als ghy de drie dagen sult uytgebleven zijn / komt haestich [39] af / ende

15 *Hebr.* begeerende begeert.
16 D. nae Bethlehem daer hy geboren is. Als Joh. 7.42. siet Genes. 23. v. 10. ende cap. 24. v. 10.
17 *Hebr.* een offer der dagen. D. eenes vollen jaers. siet Levit. 25. v. 29. namelick een danck-offer/ daer by dan een maeltijt gehouden wiert. siet d'aenteeck. bov. cap. 9. v. 12.
18 *U knecht.* D. ick.
19 *Hebr.* ontsteken zijnde ontsteken is.
20 D. bewijst my nu dese gunste ende weldaet / dat ghy my by tijts waerschouwt.
a 1. Sam. 18. 2.
21 T. w. om van hem gedoodt te worden: Als of hy seyde: Ghy selve hebt macht om my te dooden/ indien ick het verdient hebbe/ sonder dat ghy my hoeft tot uwen vader te brengen/ om van hem gedoodt te werden.
22 T. w. dat ghy soudt gedoodt worden.
23 And. wie sal my (het goede) te kennen geven, ofte / indien, &c.
24 T. w. dat hy dreyghde my te dooden / ofte yet dergelijcke.
25 Andere: O Heere, Godt Israëls, ende aldus soude Jonathan Godt aenroepen tot getuyge sijner oprechtichept.
26 Dit was des anderen daechs na de nieuwe mane / want dese t'samen-sprekinge Jonathans met David geschiedde 's daechs voor de nieuwe mane/ v. 5.
27 Siet van dese maniere van spreken Ruth 1. 17.
28 D. Indien ick sie dat mijn vader heeft voor-genomen u quaet te doen.
29 T. w. Als ghy na mijnes vaders doot sult Coninck zijn geworden. Hier uyt is af te nemen/ dat Jonathan doe wel geweten heeft/ dat David Coninck soude worden/ als alreets van Samuel gesalft zijnde: Jonathan heeft d'ordonnantie Godes willẽ gehoorsamen / al was hy Sauls outste sone/ ende de naeste tot de croone.
30 T. w. doe hy hem gesegent ende victorie gegeven heeft.
31 T. w. als ghy Coninck sult zijn.
32 D. Eene goetdadichept die den Heere aengenaem is: ofte / hy verstaet de vrientschap en trouwe/ die sy malkanderen voor den Heere geswooren hadden.
33 D. dat ghy my niet en doodet/ my latende ontgelden het gewelt ende ongelijck dat u mijn vader is doende.
34 D. geslachte/ maechschap/ bloet-vrienden. 35 D. hy vernieuwde ende bevestichde 't verbont / dat hy te vooren met David gemaeckt hadde / 1. Sam. 18. 3.
36 Jonathan/ om David volkomelick te versekerẽ/ wenscht met eenen eedt Godts rechtveerdige wrake over Davids vyanden / waer onder hy oock soude zijn / indien hy het verbont quame te verbreken. Sommige nemen 't alsoo/ dat Jonathan hier David besweert dat het Godt van Davids hant sal eysschen indien hy het verbont aen sijne zyde verbrake/ noemende de vyanden Davids in plaetse van David selve. Vgel. ond. 25. 22. met d'aent. Sommige settent aldus over: (Maer de Heere eyschte het van de hant der vyanden Davids) willende seggen / dat David wel dit verbont / soo vele in hem was / heeft onderhouden/ maer dat Godt/ dies niet tegenstaende / sijn rechtveerdich oordeel over Sauls huys heeft uytgevoert. 37 Eerst heeft Jonathan den David eenen eedt gedaen / ende belooft hem voor te staen/ v. 13. Nu versoeckt Jonathan/ dat David hem oock met eede beloove/ dat hy hem ende de sijne wille barmhertichept bewijsen / als hy Coninck soude geworden zijn. 38 D. hy hadde hem soo lief als sijn ziele/ D. soo lief als hem selven.
39 T. w. van Bethlehem.

gaet tot die plaetse / daer ghy u verborgen hadt ten dage [40] deser handelinge : ende blijft [41] by den steen Ezel.

20 So sal ick drie pijlen ter zyden schieten / als of ick [42] nae een teecken schote.

21 Ende siet/ick sal den jongen senden/ [seggende]/ Gaet henen/ [43] soeckt de pijlen: indien ick [44] uytdruckelick tot den jongen segge/ Siet de pijlen zijn van u af ende herwaerts/ neemt [45] hem/ eñ komt ghy/ want daer is vrede voor u / eñ [46] daer en is geen dinck / [soo waerlick] de HEERE leeft.

22 Maer indien ick tot den jongen alsoo segge/ Siet de pijlen zijn van u af/ ende voorder : [47] Gaet henen / want de HEERE heeft u laten gaen.

23 [b] Ende aengaende de sake daer van ick ende ghy gesproken hebben : siet / de HEERE zy [48] tusschen my / ende tusschen u tot in eeuwichept.

24 David nu [49] verberchde sich in't velt: ende als het nieuwe mane was/ sat de Coninck by de [50] spijse/ om te eten.

25 Doe hem de Coninck gesett hadde op sijn sit-plaetse [51] op dit mael gelijck d' ander mael / aen de stede by den wandt / [52] so stont Jonathan op / ende Abner sat aen Sauls zijde : Ende Davids plaetse wert ledich gevonden.

26 Ende Saul en [53] sprack te dien dage niets / want [54] hy seyde/ [55] hem is wat voorgevallen / dat hy [56] niet reyn en is: voorseker hy en is niet reyn [57].

27 'T geschiedde nu des anderen daechs den tweeden der nieuwer mane / als Davids plaetse ledich gevonden wert : so seyde Saul tot sijnẽ sone Jonathan/ [58] Waerom en is [59] de sone Isai noch gisteren noch heden [60] tot de spijse niet gekomen?

28 Ende Jonathan antwoordde Saul: David begeerde van my eernstelick nae Bethlehem te mogen gaen.

29 Ende hy seyde/ Laet my doch gaen/ want ons geslachte heeft een offer in de stadt / ende mijn broeder heeft het my selfs [61] geboden; heb' ick nu genade in uwe oogen gevonden/ laet my doch ontslagen zijn/ dat ick mijne broeders sie / hierom en is hy aen des Conincks tafel niet gekomen.

30 Doe ontstack de toorn Sauls tegen Jonathan/ ende hy seyde tot hem/ Ghy sone [62] der verkeerde in wederspannichept: weet ick 't niet/ dat ghy den sone Isai verkoren hebt tot uwer schande / ende [63] tot schande der naecktheyt uwes moeders?

31 Want alle de dagen die de sone Isai op den aerdbodem leven sal/ so en sult ghy/ noch u Coninckrijcke niet bevestricht worden: nu dan/ schickt henen / ende haelt hem tot my/ [64] want hy is een kint des doots.

32 Doe antwoordde Jonathan Saul sijnen vader/ ende seyde tot hem / Waerom sal hy gedoodt worden? wat heeft hy gedaen?

33 Doe schoot Saul de spiesse [65] op hem/ om [66] hem te slaen: Alsoo merckte Jonathan / dat dit ten vollen by sijnen vader besloten was / David te dooden.

34 Daerom stont Jonathan van de tafel op in hitticheyt des toorns: ende hy en att op den tweeden dach der nieuwe mane

40 T. w. doe ick ten besten voor u by mijnen vader spreken soude / siet bov. cap. 19. 2.
41 And. by den steen die den wech aenwijst. D. eenen steen die aen den wech staet / ende wijst den reysenden man wat wech dat hy moet in gaen ofte, by den steẽ des gangs. D. daer ghy en ick gewoon zijn nae toe te gaen/ als wy wat heymelicks met malkanderen te spreken hebben.
42 And. nae den doel.
43 *Hebr.* vindt de pijlen, D. soeckt de pijlen tot dat ghyse gevonden hebt.
44 *Hebr.* seggende segge.
45 T. w. den Jongen. And. neemtse, T. w. de pijlen.
46 T. w. dat u in den wech is/ of/ daer ghy u voor te vreesen hebt.
47 Als of hy seyde/ uyt die woorden/ ofte / uyt dat trecken sult ghy konnen verstaen ende afnemen/ dat het Godes wille is/ dat ghy u voor eẽ tijt lanck / op d' eene zyde maeckt ende niet te hove en komt.
b Ond. ℣. 42.
48 T. w. tot getuyge.
49 T. w. Ter bestemder tijt/ daer van bov. vss. 5 / ende 19. gesproken is: welckẽ tijt geduerende / geschiet is 't gene dat in de elf naestvolgen. vss. verhaelt wort.
50 *Hebr.* by 't broot. als v. 27.
51 *Hebr.* gelijck mael in mael, als Num. 24. 1. eñ Jud. 16. 20.
52 T. w. op dat hy Abner de eere doen soude/ dat hy hem liet boven aen sitten/ want Abner was Sauls oom / ende daer en boven oock sijn Velt-overste.
53 T. w. van David. D. hy en vraechde niet waerom dat David niet en was aen de tafel gecomen.
54 T. w. by hem selven. D. hy dacht.
55 *Hebr.* het is een toeval.
56 Daer wordẽ veel dingen in de wet verhaelt / die de menschẽ onreyn maecktẽ / siet Levit. 11. 24. ende 15. 16. Den onreynen nu wort verboden te eten van het vleesch / dat den Heere opgeoffert was / Levit. 7. 19/ 20/ 21. Ja sy moesten haer oock onthouden van 't geselschap van andere menschen / op dat andere door haer niet ontreynicht en wierden.
57 Verst. hier by / Ende daerom en is hy niet gekomen.
58 Saul konde wel dencken / dat David groote oorsake hadde uyt sijne oogen te blyvẽ / dewijle Saul hadde gesocht hem te dooden : Maer hy dacht dat David sulx sijne onsinnichept soude toeschrijven / ende dat hy sich voor hem niet vreesen en soude / dewijle hy nu weder tot sijn verstant gekomen was.
59 Aldus noemt hy David verachtelick / niet eens denckende / dat hy selfs de sone Kis was. 60 *Hebr.* tot het broot, of/ by de spijse, als bov. v. 24. 61 T. w. in mijnes vaders name/ dien ick schuldich ben te gehoorsamen. 62 D. van een verkeerde wederspannige moeder. 63 Als of Saul seggen wilde/ alsoo doende en salmen u niet houden voor mijnen echten sone/ maer voor eenen bastaert/ die u moeder buyten echten gebaert heeft. 64 Wy souden seggen / hy is een doot man. D. hy is de doot weert/ hy moet sekerlick sterven/ Alsoo staeter Ephes. 2. 3. kinderen des tooms siet 2. Sam. 12. 5. 65 And. nae hem. 66 Even gelijck hy David hadde meynen te doen.

geen

geen broot / want hy was bekommert om David / om dat sijn vader hem gesmadet hadde.

67 T.w. Op den derdē dach der nieuwer mane.
68 Siet vov. v. 19.

35 Ende 't geschiedde [67] des morgens/ dat Jonathan in 't velt ginck / op den tijt die [68] David bestemt was : ende daer was een kleyne jonge by hem.

69 *Hebr.* vindet, siet v. 21.
70 T.w. Jonathan.

36 Ende hy seyde tot sijnen jongen/ Loopt / [69] soeckt nu de pijlen / die ick schieten sal : de jonge liep henen/ eñ [70] hy schoot eenen pijl/ dien hy dede over hem vliegen.

37 Doe de jonge tot aen de plaetse des pijls/ dien Jonathan geschoten hadde/ gekomen was : so riep Jonathan den jongen na/ ende seyde/ Is niet de pijl van u af/ ende voorder?

38 Wederom riep Jonathan den jongen na/ Haest u / spoedt u/ staet niet stille: de jonge Jonathans nu raepte den pijl op/ ende hy quam tot sijnen heere.

39 Doch de jonge en wist daer niets van : Jonathan ende David alleen wisten van de sake.

71 And. wapenen, *Hebr.* vaten. D. gereetschap / als sijnen boge / koker / ende pijlē. Hier mede versondt Jonathan sijnen jongen nae de Stadt/ op dat hy alleen zijnde des te vryer met David mochte spreken.
72 Verstaet hier de Zuyt-zyde des velts daer sy op waren: ofte/ de Zuyt-zijde van den steen/ by dē welcken sich David verborgen hadde.
73 *Hebr.* de man sijnen naesten.
74 *Hebr.* Tot dat het David groot maeckte. T.w. met weenen.
75 T.w. David.
76 T. w. te Gibea Sauls / daer hy sijn huys hadde/ als af te nemen is ond. cap. 23.18/19.

40 Doe gaf Jonathan sijn [71] gereetschap aen den jongen dien hy hadde : ende hy seyde tot hem/ Gaet henen / brengtse in de stadt.

41 Als de jonge henen ginck / so stont David op van [72] de zuyd-zijde/ ende hy viel op sijn aengesichte ter aerde/ ende hy booch sich drie mael : ende sy kusten [73] malkanderen/ ende weenden met malkanderen/ [74] tot dat het David gantsch veel maeckte.

42 Doe seyde Jonathan tot David/ Gaet in vrede : 't gene dat wy beyde in den name des HEEREN geswozen hebben/ seggende / De HEERE zy tusschen my / ende tusschen u / ende tusschen mijn zaet/ ende tusschen u zaet/ zy tot in der eeuwicheyt.

43 Daerna stont [75] hy op / ende ginck henen: ende Jonathan quam [76] in de stadt.

Het xxj. Capittel.

David vluchtende voor Saul/ komt te Nob by den Priester Achimelech/ v. 1/ &c. Hy gelaett sich als of Saul hem gesonden hadde / om een heymelicke sake te verrichten / 2. Hy eyscht broot / 3. Achimelech geeft hem de toon-brooden / 4. Dit siet Doëg/ 7. David versoeckt geweer/ 8. Achimelech geeft hem Goliaths sweert/ 9. David vlucht ende komt tot Achis / 10. Hy en is den Vorstē Achis niet willekom/ 11. David is in groote vreese/ 12. Hy verandert sijn gelaet/ ende stelt sich aen / als of hy geck ware/ 13. Achis neemt het qualick / datmen eenen gecken mensche tot hem gebracht hadde/ 14.

1 Dit was eē Priesterlicke stadt / niet verre van Anathoth/ in de stamme Benjamins/ 1. Reg. 2. 26. Nehem. 11. 32. alwaer te deser tijt de Arke des verbonts was. Hier door is 't geschiet/ dat daer soo veel Priesters by malkanderen waren/ als verhaelt wort/ cap. 22. 18.
2 *Hebr.* beefde David te gemoete. Vergel. vov. 13. 17. eñ 16. 4.
3 Matth. 12. 3/4. wort vermeldt van David ende die met hem waren. van de welcke hier geseyt wort / dat David haer een sekere plaetse te kennen gegeven hadde: also dat het schijnt / dat David alleen tot den Priester gekomen is.
4 Dit is een leugen/ uyt menschelicke swackheyt gesprotē/

1 DOe quam David te [1] Nob tot den Priester Achimelech : ende Achimelech [2] quam bevende David te gemoete/ ende hy seyde tot hem/ Waerom zijt ghy [3] alleen/ ende geen man met u?

2 Ende David seyde tot den Priester Achimelech/ De [4] Coninck heeft my een sake bevolen / ende seyde tot my / Laet niemant yet van de sake weten om de welcke ick u gesonden hebbe / ende die ick u geboden hebbe : [5] de jongelingen nu hebbe ick de plaetse van [6] sulck eenen te kennen gegeven.

3 Ende nu [7] wat isser onder uwe hant? geeft my vijf brooden in mijne hant / of watter gevonden wort.

4 Ende de Priester antwoordde David/ ende seyde/ Daer en is geen [8] gemeyn broot onder mijne hant : [9] maer daer is [10] heylich broot / wanneer sich de jongelingen slechs van [11] de vrouwen onthouden hebben [12].

11 Verst. van hare echte huys-vrouwen/ want hoewel het houwelick eerlick is by allen, ende een onbevleckt bedde, Hebr. 13.4. Nochtans/ van wegen de swackheyt des menschen / vermengt hare lichtelick de sonde hier in/ daerom wil de Heere/ datmen op sekere voor-vallende gelegentheyt ende tijden sich de houwelickische t'samen-komste sal onthoudē, siet Exod. 19. 15. 1.Cor. 7. 5.
12 Verstaet hier by/ so sal ick u dat geven.
13 David wil seggen / wy zijn drie dagen op de reyse / ende alsoo van onse vrouwen afgescheyden geweest.
14 D. hare lichamen/ kleederen/ ende al wat sy op de reyse mede genomen hebben. Ende heylich is hier te seggen / niet ontreynicht door het aen-roeren van yet onreyns.
15 *Hebr.* ende desē wech is onheylich, ofte/ gemeen. David wil seggen/ Ghy en behoeft / soo groote swaricheyt niet te maken van my ende die by my zijn / van dese brooden te eten te geven: want of die schoon heylich zijn/ so lange als sy op de tafel voor den Heere staen / nochtans dewijle ghy die nu moet veranderen eñ wech-nemē/ (ofte/ al wech-genomen ende verandert zijn) ende versche brooden in de plaetse leggen (ofte geleyt mogen zijn): so sal hare heylicheyt nu sodanich niet zijn als te vooren : sy sullen eenichsins gemeyn worden / om dat de Priesters met hare huysgesinnen die sullen etē/ daerse te vooren/ voor des Heeren aengesichte liggende van niemant mochten gegeten worden. Daerom nae den regel ende wet der liefde/ (die meer is dan de ceremonien) so mogen oock wel andere in den tijt des noots / ende by gebreck van andere spyse/ daer van eten: Gelijck Christus dese wet heeft uytgeleyt Matth. 12. 4/7.
16 Van dese vaten siet Exod. 25. 29.
a Matth. 12. 3. Marc. 2. 25. Luc. 6. 3.
17 D. versch/ nieugebacken broot.
18 Te weten/ als de Sabbath-dach aenquam / gelijck daer geboden wort Levit. 24. 8.
19 Ofte/ sich op-gesloten hebbende. Het

5 David nu antwoordde den Priester/ ende seyde hem/ Ja trouwens/ de vrouwen zijn ons onthouden geweest [13] gisteren ende eergisteren doe ick uytginck/ eñ de [14] vaten der jongelingen zijn heylich : ende het is [15] eeniger wijse gemeyn [broot]/ te meer dewijle heden [ander] in de [16] vaten sal geheylicht worden.

6 Doe [a] gaf de Priester hem dat heylich [broot]/ dewijle daer geē broot en was dan de toon-brooden / die van voor het aengesichte des HEEREN wechgenomen waren / datmen [17] warm broot deer leyde/ ten [18] dage als dat wechgenomen wiert.

7 Daer was nu een man van de knechten Sauls te dien selven dage [19] opgehouden [20] voor het aengesichte des HEEREN/ ende sijn naem was Doëg / een [21] Edomiter : de machtichste onder de herderen/ die Saul hadde.

8 Ende David seyde tot Achimelech/ Is hier onder uwe hant geen spiesse ofte sweert? want ick en hebbe noch mijn sweert / noch oock mijne wapenen in mijne hant niet genomen/ dewijle de sake des Coninx haestich was.

9 Doe seyde de Priester / Het sweert Goliaths des Philistijns / den welcken ghy sloecht in het eycken-dal / siet dat is [hier] gewonden in een kleet / [22] achter den Ephod / indien ghy u dat nemen wilt / so neemt het / want hier en is geen ander als dat: David nu seyde/ Daer is sijns gelijcke niet/ geeft het my.

10 Ende David maeckte sich op/ ende vluchtte te dien dage van het aengesichte Sauls: ende hy quam tot [23] Achis den Coninck van Gath [24].

11 Doch de knechten Achis seyden tot hem/ Is dese niet David [25] de Coninck des lants? songmen niet van desen in de reyen/ seggende/ [b] Saul heeft sijne duysenden verslagen/ maer David sijne tien duysenden.

12 Ende David leyde dese woorden in sijn herte: ende [26] hy was seer bevreest voor het aengesichte Achis des Coninx van Gath.

13 Daerom veranderde hy [27] sijn gelaet voor hare oogen/ ende hy maeckte hem selven geck [28] onder hare handen: ende [29] hy bekrabbelde de deuren der poorte/ ende hy liet sijn seever in sijnen baert af-loopen.

14 Doe seyde Achis tot sijne knechten: Siet/ ghy siet dat de man rasende is/ waerom hebt ghy hem tot my gebracht?

15 Hebbe ick rasende gebreck/ dat ghy desen gebracht hebt / om [30] voor my te rasen? sal dese in mijn huys komen?

om de rechte oorsake sijner vlucht te bedecken. Siet Exod. 1. 19. 5 D. de mannen die my van den Coninck by-gevoecht zijn. 6 *Hebr.* Peloni Almoni. And. op de plaetse van N. N. bescheyden. And. op de plaetse van eenen soo en soo genoemt. Siet Ruth 4. 1. 7 T.w. van eet-ware. 8 Het woort gemeyn wort hier ende elders gestelt tegen het woort heylich, of/ geheylichde. 9 Hy spreeckt van de toon-brooden/ die voor den Heere gestelt / ende alsoo den Heere geheylicht werden / van de welcke niemant mochte eten/ dan alleen de Priesters / siet Exod. 25. 30. ende Levit. 24. 5. 10 *Hebr.* broot der heylicheyt, D. Heylich broot/ ende alsoo ond. v. 5.

zy van wegen den Sabbath/ op welcken hy daer wilde rusten: ofte/ dat hy daer eenen tijt lanck wilde blyven / om aen te bidden / ofte om eenige sijner beloften te volbrengen. 20 T. w. In den Tabernakel. 21 T. w. van geboorte / maer door aenneminge der Israelitische Religie / een Joden-genoot geworden. And. Een Adomiter. Dat is/ van de stadt Adama / gelegen in de stamme Naphthali / Jos. 19. 36. 22 Alsoo/ dat het by den Ephod in de Tente bewaert ende opgesloten lach. And. na dat hy [Achimelech] den Ephod aengedaen hadde / ende den Heere raet gevraecht hadde / siet cap. 22. 10/ 13/ 15. Siet gelijcke maniere van spreken / Genes. 24. 67. ende Deut. 24. 20/ 21. 23 Desen Coninck wort Psal. 34. 1. Abimelech genoemt/ Achis was sijn eygen name: maer Abimelech was eenen gemeynen naem aller Coningen der Philistijnen/ siet Gen. 20. vss. 21/ 26. 24 In der Philistijnen lant gelegen / siet 1. Sam. 5. 8. ende 17. 1. 25 D. Gouverneur ofte Regent des Israelitischen lants/ die des Coninckx Sauls dochter getrouwt heeft/ ende die nae hem wel mochte Coninck worden. 26 Siet Psal. 34. 27 *Hebr.* sijnen smaeck : Gelijckmen aen den smaeck verneemt/ of de spijse goet of quaet/ suer of soet is : Alsoo aen het gelaet ofte gebeerden verneemtmen/ of een man wijs of dwaes/ vroom of quaet is. 28 D. als sy hem gevangen hadden/ ende tot den Coninck leydden / siet Psal. 34. ende 56. 1. 29 And. Hy teeckende aen de deuren der poorten. D. hy schilderde / ofte/ maeckte eenige schreefkens aen de deuren/ als of hy slecht of geck ware geweest. 30 D. in mijne tegenwoordicheyt. b 1. Sam. 18. 7.

Het xxij. Capittel.

David van de Philistijnen ontvlucht zijnde/ komt te Adullam: alwaer sijne bloet-vrienden ende andere verdruckte lieden by hem komen/ v. 1/ &c. van daer treckt hy nae Mizpa in der Moabiten lant/ 3. daer sy/ met consent des Coninckx der Moabiten/ een tijt lanck blijven/ 4. Maer door vermaninge des Propheten Gads/ treckt hy weder nae het lant Juda/ 5. 't welck Saul vernemende/ 6. so beschuldigt hy sijne knechten/ ja oock Jonathan/ van heymelick verdrach met David/ 7. Doëg openbaert den Coninck wat hy te Nob gehoort ende gesien hadde/ 9. Daerom verwijst Saul den Hoogen-priester Achimelech/ ende alle de ander Priesters te dooden/ 17. 't welck Doëg gedaen heeft/ doodende LXXXV Priesters/ 18. Saul laet de stadt Nob/ met al datter in is/ verwoesten/ 19. De Priester Abjathar blijft alleen in 't leven/ die tot David vluchtte/ 20. die hem verkondicht wat te Nob geschiet was/ 21. David bekent dat hy oorsake van desen moort ende elende was/ 22. Ende hy neemt Abjathar in sijne bescherminge/ 23.

1 DOe ginck David van daer/ ende ontquam in de spelonckе [1] Adullams: Ende sijne broeders hoorden 't/ ende 't gantsche huys sijnes vaders/ ende quamen derwaerts tot hem af.

2 Ende tot hem vergaderden/ [2] alle man die [3] benauwt was/ ende alle man [4] die eenen schult-eyscher hadde/ ende alle man [5] wiens ziele bitterlick bedroeft was/ ende hy wert tot Overste over haer: so dat by hem waren ontrent vier hondert mannen.

3 Ende David ginck van daer nae [6] Mizpe der Moabiten: ende hy seyde tot [7] den Coninck der Moabiten/ Laet doch mijn vader/ ende mijne moeder [8] by ulieden uytgaen/ tot dat ick weet wat Godt my doen sal.

4 Ende hy brachtse voor het aengesichte des Coninckx der Moabiten: ende sy bleven by hem alle de dagen die David in de [9] vestinge was.

5 Doch de Prophete [10] Gad seyde tot David/ En blijft in de vestinge niet/ gaet henen/ ende gaet in het lant Juda: doe ginck David henen/ ende hy quam in het wout Chereth.

6 Ende Saul hoorde/ dat David bekent geworden was/ ende de mannen die by hem waren: Saul nu sat [11] op eenen heuvel onder het geboomte te Rama/ ende hy hadde sijn spiesse in sijne hant/ ende alle sijne knechten stonden by hem.

7 Doe seyde Saul tot sijne knechten die by hem stonden/ Hoort doch/ ghy sonen [12] Jemini: sal oock [13] de sone Isai u allegaer ackers ende wijnbergen geven? sal hy u alle tot Overste van duysenden/ ende Overste van honderden stellen?

8 Dat ghy u alle tegen my verbonden hebt/ ende niemant [14] [voor] mijn oore en openbaert/ dat [15] mijn sone een verbont gemaeckt heeft met den sone Isai/ ende niemant is onder ulieden dien het wee doet van mijnent wegen/ ende die het [voor] mijn oore openbare: want [16] mijn sone heeft mijnen knecht tegen my opgeweckt tot eenen lagen-legger/ gelijck het te desen dage is.

9 Doe antwoordde Doëg de [17] Edomiter/ die [18] by de knechten Sauls stont/ ende seyde/ Ick sach [19] den sone Isai/ komende te Nob/ tot Achimelech den sone van [20] Ahitub:

10 Die den HEERE voor hem vraechde/ ende gaf hem teer-kost: hy gaf hem oock het sweert Goliaths des Philistijns.

11 Doe sondt de Koninck henen/ om den Priester Achimelech den sone van [21] Ahitub te roepen/ en sijnes vaders gantsche huys/ de Priesters die te Nob waren: ende sy quamen alle tot den Coninck.

12 Ende Saul seyde/ Hoort nu/ ghy sone van Ahitub: ende hy seyde/ Siet [hier] ben ick/ mijn heere:

13 Doe seyde Saul tot hem/ Waerom hebt ghylieden t' samen u tegen my verbonden/ ghy/ ende de sone Isai? mits dat ghy hem gegeven hebt broot/ ende het sweert/ ende Godt voor hem gevraecht/ dat hy soude opstaen tegen my/ tot eenen lagen-legger/ gelijck het te desen dage is.

14 Ende Achimelech antwoordde den Coninck/ ende seyde: Wie is doch onder alle uwe knechten getrouwe als David/ ende des Coninckx schoon-sone/ ende [22] voortgaende in uwer gehoorsaemheyt/ ende is eerlick in uwen huyse?

15 Hebbe ick heden begonnen Godt voor hem te vragen? [23] dat zy verre van my: de Coninck en legge [24] op sijnen knecht [25] geen dinck/ [noch] op het gantsche huys mijnes vaders/ want uwe knecht en heeft [26] van alle dese dingen niet geweten/ kleyn noch groot.

16 Doch de Coninck seyde: Achimelech/ [27] ghy moet den doot sterven; ghy ende 't gantsche huys uwes vaders.

17 Ende de Coninck seyde tot de Trauwanten/ die by hem stonden/ Wendet u/ ende [28] doodet de Priesters des HEEREN/ [29] om dat hare hant oock met David is/ ende om dat sy geweten hebben dat hy vluchtte/ ende en hebben 't voor mijne ooren niet geopenbaert: doch de knechten des Coninckx en wouden hare hant niet uytsteken/ om op de Priesters des HEEREN aen te vallen.

18 Doe seyde de Coninck tot Doëg/ Wendet ghy u/ ende valt aen op de Priesters: doe wendde sich Doëg de Edomiter/ ende hy viel aen op de Priesters/ ende doodde te dien dage vijf ende tachtentich mannen/ [30] die den linnen lijf-rock droegen.

19 Hy sloech oock Nob de stadt deser Priesteren met de [31] scherpte des sweerts/ van den man tot de vrouwe/ van de kinderen tot de soogelingen/ selfs de ossen/ ende esels/ ende de schapen [sloech hy] met de scherpte des sweerts.

20 Doch een der sonen Achimelechs des soons van Ahitub ontquam/ wiens name was Abjathar: [32] die vluchtte David na.

21 Ende Abjathar [33] bootschapte 't David/ dat Saul de Priesteren des HEEREN gedoodt hadde.

22 Doe seyde David tot Abjathar/ Ick wist wel te dien dage doe Doëg de Edomiter daer was/ dat hy het [34] voor seker Saul soude te kennen geven: ick hebbe oorsake gegeven tegen alle [35] de zielen van uwes vaders huys.

23 Blijft by my/ vreest niet/ want wie mijne ziele soecken sal/ die sal uwe ziele soecken: maer [36] ghy sult met my in bewaringe zijn.

1 Siet d'aenteeck. op Jos. 12. 15.
2 *Hebr.* alle man der benautheyt.
3 T.w. door armoede/ of eenige andere elende.
4 T.w. die hem hart viel/ ende dagelicks maende om betaelt te zijn/ tegen de Wet Exod. 22. 25.
5 *Hebr.* dien de ziele bitter was. siet gelijcke maniere van spreken/ 1. Sam. 1. 10. ende 2. Reg. 4. 27.
6 Siet van dese Stadt d'aenteeck. op Jud. 11. 1.
7 Desen Coninck was Sauls vyant als te sien is/ 1. Sam. 14. 48. daerom heeft hy des te liever David plaetse in sijn lant gegunt: Gelijck de Philistijnen oock gedaen hebben/ ond. cap. 27. Andere meynen/ dat David derwaerts gevlucht is/ om dat sijnes grootvaders/ T.w. Obeds moeder een Moabitische vrouwe geweest sy/ hopende derhalven meer gunste by de Moabiteren te vinden/ dan by andere natien.
8 D. onder uwe bescherminge uyt ende in gaen: voor een tijt lanck woonen ende verkeeren. And. tot u lieden uytgaen.
9 Verstaet dit van Mizpa der Moabiten/ v. 3.
10 Desen Prophete is vele by David geweest/ als te sien is 2. Sam. 24. 11. ende 1. Chron. 21. 9. ende 2. Chron. 29. 25. ende elders.
11 And. In Gibea. And. in een hoochte.
12 Siet Jud. 19. op v. 16.
13 Siet bov. capit. 20. 27. Als oock onder v. 9.
14 D. my ontdeckt/ ofte te kennen geeft/ siet Ruth 4. 4.
15 Dit spreeckt Saul ofte by gissinge/ om dat Jonathan het beste voor David sprack: ofte het was hem van yemant geseyt/ dat Jonathan ende David een verbont t' samen gemaeckt hadden/ daer van gesproken wort bov. cap. 18. 3.
16 Dit seyt Saul uyt suspitie/ te meer om dat David met 400 man in 't lant Juda gekomen was/ meenende dat hy secreet verstant met Jonathan hadde.
17 And. Adomiter. Siet bov. cap. 21. 7.
18 And. ende die over de knechten Sauls gestelt was.
19 Desen hoofschen pluym-strijcker spreeckt oock al gelijck sijn meester Saul v. 7. Siet oock van Doëg/ 1. Sam. 21. 7. ende Psal. 52. 1/ 2/ &c.
20 Van Ahitub wort gesproken/ bov. c. 14. 3.
21 Desen Ahitub was de sone Pinehas des soons Eli: hy hadde twee sonen/ N. Ahija/ daer van gewach wort gemaeckt bov. c. 14. 3. en Achimelech daer van hier gesproken wort.
22 D. hy gaet alom henen waer ghy hem schickt of henen sendt. siet bov. cap. 21. v. 2. Achimelech en heeft niet anders geweten/ dan hy hier spreeckt/ doe hy David de toon-brooden ende het sweert Goliaths gegeven heeft.
23 T.w. dat ick my met David tegen u soude verbonden hebben: gelijck Saul hem verweet v. 13.
24 D. op my.
25 T.w. Geen sake van t'samen-spanninge/ ofte rebellie tegen den Coninck.
26 T.w. van eenige verbindinge of t'samen-rottinge tegen den Coninck/ daer van v. 8. gesproken wort.
27 *Hebr.* stervende sult ghy sterven/ hy wil seggen/ ick sal u stracx dooden laten.
28 Saul heeft wel dese Priesters t' onrechte veroordeelt/ ende door sijnen eygenen moetwille laten omme brenge: Evenwel dit doende volbrengt hy 't gene de Heere in sijn rechtveerdich oordeel besloten hadde over het huys Eli. Siet bov. cap. 2. 30.
29 D. Om dat sy oock verstant met David hebben/ ende sijne mede-gesellen zijn in sijne ontrouwe tegens my.
30 D. die den dienst Godes pleechden in de Tente: want als sy dien pleechden/ so moesten sy linne kleederen aen-trecken. Siet Exod. 28. 42.
31 *Hebr.* mont.
32 Hy quam by hem te Kehila/ 1. Sam. 23. 6.
33 T.w. doe hy by David te Kehila gekomen was.
34 *Hebr.* te kennen gevende, te kennen geven soude.
35 D. menschen/ als Genes. 14. 21. Als of David seyde/ ick ben occasie van het gene dat over alle de persoonen des huyses uwes vaders gecomen is: het is mijnent halven geschiet/ doch buyten mijn voornemen.
36 D. Godt sal ons t'samen bewaren. Ofte/ Ick neme u in mijne bewaringe. And. want ghy sult bewaringe (ofte wacht) by my zijn. D. ghy sult by my zijn/ om de wacht te houden over den Godts-dienst/ ende ick sal in alle voor-vallende saken den Heere door u vragen/ Siet 1. Sam. 30. 7.

Het xxiij. Capittel.

David hoorende dat Kehila belegert was/ v. 1/ &c. ontsetse/ ende slaet de Philistijnen/ uyt bevel Godes/ 2. Daer komt Abjathar by David/ mede brengende den Ephod/ 6. Saul meynde David aldaer te besluyten/ ende te vangen/ 7. Daerom gaet hy om Kehila te belegeren/ 8. David sich met vertrouwende op die van Kehila/ vraecht den Heere om raet door Abjathar/ 9. De Heere geeft David te kennen/ dat die van Kehila gesinnet waren hem in Sauls handen over te leveren/ 11. Daerom vlucht hy van daer nae de woestijne Ziph/ met die 600 mannen die by hem waren/ 13. daer Jonathan by hem komt/ ende vernieuwt het verbont van vrientschap met hem/ 16. ende vertroost hem/ 17.

Die van Ziph verraden David by Saul/ 19. daer voor Saul haer bedanckt/ 21. ende vermaent haer neerstelick op alles te letten/ 22. Hy vervolgt David met sijn leger in de woestijne Maon/ 25. daer hy hem omcingelt/ 26. Saul krijcht tydinge/ dat hem de Philistijnen in't lant gevallen waren/ 27. daer door wort hy genootsaeckt David te verlaten/ 28.

1 ENde men [1] bootschapte David/ seggende: Siet de Philistijnen strijden tegen [2] Kehila/ ende sy berooven [3] de schueren.

2 Ende David [4] vraechde den HEERE/ seggende/ Sal ick henen gaen ende dese Philistijnen slaen? ende de HEERE seyde tot David/ Gaet henen/ ende ghy sult de Philistijnen slaen/ ende Kehila verlossen.

3 Doch de mannen Davids seyden tot hem/ Siet/ [5] wy vreesen [6] hier in Juda: [7] hoe veel te meer/ als wy nae Kehila tegen der Philistijnen slachordenen gaen sullen.

4 Doe [8] vraechde David den HEERE noch voorder/ ende de HEERE antwoordde hem/ ende seyde/ Maeckt u op/ treckt af nae Kehila/ want ick geve de Philistijnen [9] in uwe hant.

5 Also tooch David ende sijne mannen nae Kehila/ ende hy streedt tegen de Philistijnen/ ende dreef haer vee wech/ ende hy sloech onder haer eenen grooten slach: also verloste David de inwoonders van Kehila.

6 Ende [10] 't geschiedde [a] doe Abjathar de sone Achimelechs tot David vluchtte nae Kehila: [11] dat hy af-quam met den Ephod in sijne hant.

7 Als Saul te kennen gegeven wert/ dat David te Kehila gekomen was: so seyde Saul/ Godt heeft hem in mijne hant [12] overgegeven/ want hy is besloten/ komende in [13] eene Stadt met poorten ende grendelen.

8 Doe liet Saul al het volck ten strijde roepen: dat sy aftogen nae Kehila/ om David ende sijne mannen te belegeren.

9 Als nu David verstont [14] dat Saul dit quaet tegen hem [15] heymelick voor hadde/ seyde hy tot den Priester Abjathar/ [16] Brengt den Ephod herwaerts.

10 Ende David seyde/ HEERE Godt Israëls/ [17] uwe knecht [18] heeft sekerlick gehoort/ dat Saul soeckt nae Kehila te komen/ ende de stadt te verderven om mijnent wille.

11 Sullen my oock [19] de burgers van Kehila in sijne hant overgeven? [20] sal Saul af-komen/ gelijck als uwe knecht gehoort heeft? o HEERE Godt Israëls/ geeft het doch uwen knecht te kennen! De HEERE nu seyde/ Hy sal afkomen.

12 Daerna seyde David/ [21] Souden de burgers van Kehila my ende mijne mannen overgeven in de hant Sauls? ende de HEERE seyde/ [22] Sy souden [u] overgevē.

13 Doe maeckte hem David ende sijne mannen op/ ontrent ses hondert man/ ende sy gingen uyt Kehila/ ende sy gingen henen waer sy konden gaen: doe Saul geboodschapt wert/ dat David uyt Kehila ontkomen was/ [23] so hielt hy op uyt te trecken.

14 David nu bleef in de woestijne in de vestingen/ ende hy bleef op den berch in de woestijne Ziph: ende Saul socht hem [24] alle dage/ doch Godt en gaf hem niet over in sijne hant.

15 Als David [25] sach/ dat Saul uytgetogen was/ om sijn ziele te soecken: so was David in de woestijne Ziph in een wout.

16 Doe maeckte sich Jonathan de sone Sauls op/ ende hy ginck tot David in't wout: ende hy [26] versterckte sijne hant in Godt.

17 Ende hy seyde tot hem: En vreest niet/ want de hant Sauls mijnes vaders en sal u niet vinden/ maer ghy sult Coninck worden over Israël/ ende [27] ick sal de tweede by u zijn; [28] oock weet mijn vader Saul sulcx wel.

18 Ende die beyde [29] maeckten een verbont [30] voor het aengesichte des HEEREN/ ende David bleef in het wout/ maer Jonathan ginck nae sijn huys.

19 Doe togen [31] de Ziphiten op tot Saul nae Gibea/ seggende/ [32] Heeft sich niet David by ons verborgen in de vestingen in't wout/ op den heuvel van Hachila [33] die aen de rechterhant der wildernisse is?

20 Nu dan/ o Coninck/ [34] komt spoedich af nae al de begeerte uwer ziele: ende [35] 't komt ons toe hem over te geven in de hant des Coninckx.

21 Doe seyde Saul/ [36] Gesegent zijt ghylieden den HEERE/ [37] dat ghy u over my ontfermt hebt.

22 Gaet doch henen/ eñ [38] bereydt [de sake] noch meer/ dat ghy wetet ende besiet sijne plaetse/ waer sijnen [39] ganck is/ wie hem daer gesien heeft: want [40] hy heeft tot my geseyt/ [41] dat hy seer listichlick pleecht te handelen.

23 Daerom siet toe/ ende verneemt nae alle schuylplaetsen in de welcke hy schuylt/ komt dan weder tot my met vast bescheyt/ so sal ick met ulieden gaen: ende 't sal geschieden/ so hy in't lant is/ so sal ick hem na-speuren onder alle duysenden van Juda.

24 Doe maeckten sy haer op/ ende sy gingen nae Ziph voor het aengesichte Sauls: David nu ende sijne mannen waren in de woestijne van Maon/ in het vlacke velt/ aē de rechter hant der wildernisse.

25 Saul ende sijne mannen gingen oock om te soecken: dat wert David geboodschapt/ die [42] van dien rotzsteen afgegaen was/ ende bleef in de woestijne van [43] Maon: doe Saul dat hoorde/ jaegde hy David na in de woestijne van Maon.

26 Ende Saul ginck aen dese zijde des berchs/ ende David ende sijne mannen aen gene zijde des berchs: 't geschiedde nu dat sich David haestede om te ontgaen van het aengesichte Sauls/ ende Saul ende sijne mannen omcingelden David ende sijne mannen/ om die te grijpen.

27 Doch daer quam eē bode tot Saul/ seggende: Haest u/ ende komt/ want de Philistijnen zijn [44] in het lant gevallen.

28 Doe keerde sich Saul van David na te jagen/ ende hy tooch de Philistijnen te gemoete: daerom noemde men die plaetse [45] Sela Machlekoth.

1 T.w. doe hy in het lant Juda/ in het wout Chereth was. vorh. cap. 22,5. 'T gene dat hier wort beschreven/ is geschiet eer Abjathar tot David is komen vluchten/ ende hem de droeve tydinge brocht van den moort der Priesteren/ ond. v. 6. Daerom setten sommige d'eerste woorden deses vs aldus over: David nu was geboodtschapt.
2 Dese Stadt lach in de stamme Juda/ als te sien is Josu. 15,44.
3 Ofte/ dorsch-vloeren. D. den voorraet der vruchten/ die in de schueren vergadert was.
4 Vermoedelick door den Prophete Gad/ (die by hem was/ 1. Sam. 22,5.) ofte/ door Abjathar/ die by David quam doe hy nae Kehila trock v. 6.
5 T.w. voor Saul/ die ons vervolcht als vyanden.
6 T.w. hier in het wout Cherith/ daer sy doe waren/ gelegen in Juda/ vorh. cap. 22,5. Kehila lach oock in Juda.
7 Verstaet hier by/ sullen wy ons vreesen. T.w. als wy de Philistijnē van vooren/ ende Saul van achteren hebben/ ende also twee vyanden in plaetse van eenen hebben sullen.
8 *Hebr.* ende David voer voort den Heere te vragen. Verstaet dit alsoo/ dat David niet soo seer sijnent halven ten anderen male den Heere gevraecht hebbe/ als van wegē sijn krijgsvolck/ 't welck vreesachtich was nae Kehila te gaen.
9 T.w. eer Saul u sal kunnen bespringen.
10 And. 't was geschiedt.
a 1. Sam. 22,10.
11 D. doe hy haestelick vluchtte/ nam hy den Ephod mede in sijne hant/ in den welcken de Urim ende Thummim warē/ door de welcke men den Heere vraechde/ Exod. 28,30. And. Dat de Ephod hem in sijne hant quam.
12 *Hebr.* Eygentlick vervreemdet, dat men overgeeft ofte levert/ wort vervreemdet.
13 *Hebr.* in eē stadt der poortē ende der grendelen. Als of hy seyde/ David meynende seker te zijn in eene vaste Stadt/ heeft hem selvē als gevangen genomen/ want als ick de Stadt met een leger omcingele ende belegere/ so en kan hy my niet ontkomen.
14 Hy wil seggen/ dat Saul steets in sijn hooft hadde/ daer op practiseerde/ ende met al sijne sinnen dach ende nacht arbeydde/ om David quaet te doen/ ende te dooden.
15 And. smeedde. 16 T.w. met de borst-lap/ ende treckt hem aen/ ende vraegt den Heere raet voor my door de Urim ende Thummim, siet Num. 27,21. 17 D. Ick hebbe sekerlick gehoort. 18 *Hebr.* heeft hoorende gehoort. 19 And. de Heeren. siet Jud. 9,2. 20 Verstaet hier by/ Indien ick hier blyve/ als blijckt v. 14. 21 Siet Jud. 9,2. in d'aenteeck. 22 T.w. indien ghy in dese Stadt binnen hare mueren bleeft. 23 Hy wil seggen/ dat Saul sijn krijchs-volck van sich liet trecken/ David niet verder met krijchs-macht vervolgende. 24 D. doorgaens/ van tijt tot tijt/ immers soo lange als David hem in de vestinge onthielt: want als David hem tot de Philistijnen begaf/ so heeft Saul na-gelaten hem te soecken/ 1. Sam. 27,4.

25 D. vernam. Te weten/ door sijne verspieders/ die hy uytsont: ofte door sijne vrienden/ die hy in Juda hadde.
26 D. Hy sterckte ende trooste hem/ hem voor houdende ende indachtich makende de beloften Godes/ als blijckt v. 17.
27 'T schijnt dat David dit sijnen vrient Jonathan belooft heeft/ doe sy een verbont met malcanderen hebben opgerichte. *Hebr.* Ick sal u tot eenen tweeden zijn, of/ laett my de tweedde naest u zijn.
28 Samuel hadde dit aē Saul genoechsaem te kennen gegeven/ vorh. c. 15,28.
29 D. sy vernieuwde 't verbont 't welck sy te vooren met malkanderen gemaeckt hadden/ cap. 18,3. ende 20,16.
30 D. een vast verbont/ in de tegenwoordicheyt van den Priester des Heeren: Ofte/ Sy maeckten een verbont/ 't welck sy met eede bevestichden/ ende daer over sy Godt tot getuyge aen-riepen.
31 D. de inwoonders van Ziph. Daer zijn twee stedē aldus genaemt geweest: d'eene lach aen d'uyterste lant-pale van Juda tegen 't Suyde/ daer van Josu. 15,24. gesproken wort. De andere lach meer inwaert in't lant ontrent de woestyne Maon/ daer van Jos. 15,55. Dat is het Ziph daer van hier gesproken wort/ gelegen op eenen berch. ond. cap. 26,1. staet/ dat de Ziphiten David ten anderen male aen Saul hebben willen overleveren. Hoe nu David in desen noot tot Godt sijnē toevlucht genomen hebbe/ siet Psal. 54. dien hy doe ter tijt gemaeckt heeft.
32 Sy willen seggen/ David heeft sich gewisselick by ons verborgen/ siet van sulcke vragen/ Gen. 13. v. 9.
33 And. die aen het Zuydē van Iesimon is.
34 *Hebr.* afkomende komt af.
35 Siet dese maniere van sprekē Mich. 3,1. met d'aenteeck.
36 Aldus misbruyct Saul den H. Name Godes/ om haer tot een leelicke verradery aen te porren.
37 Quansuys of hy seggen woude/ Ghy zijt de gene/ die my verlost uyt de hant Davids/ die mijn verderf soeckt.
38 D. maeckt dat alles wel verkuntschapt ende bestelt worde/ dat hy ons niet en ontsluype.
39 *Hebr.* voet. D. waer hy sich onthoudt/ waer hy gemeenlick sijnē ganck heeft/ ende gaet hem neerstich op het spoor na.
40 David selve/ doe hy noch by my was/ ende ick hem vraechde hoe hy soo voorspoedich in de oorloge was. 41 *Hebr.* Dat hy listichlick handelende listichlick handelde, of/ met list ommeginck. 42 T.w. van den heuvel Hachila in de woestijne/ daer hy hem verborgen hadde: van daer begaf hy hem in de ruymte/ namelick in de woestyne Maon/ v. 19. daer hy beter konde wech komen/ als Saul hem na-jaechde ende vervolchde.
43 Siet d'aenteeck. op Jos. 15,55. 44 Ofte/ hebben haer in 't lant verspreyt.
45 Ofte/ Sela Hammachlekoth. D. steenrotse der deelingen/ alsoo genoemt/ om dat Saul sijn volck heeft moeten af-deelen/ ende David verlaten/ om de Philistijnen na te jagen/ of tegen te staen.

Het xxiiij. Capittel.

Saul gehoort hebbende dat David by Engedi was / vervolgt hem aldaer/ v. 1/ &c. komt in eene spelonche daer David met sijn volck in was/ die de slippe van Sauls mantel af-snijdt / maer de hant aen hem niet en wil slaen/4. bewijst daer mede sijne onschult tegen Saul / dien hy na gaet / ende aenspreeckt / 9. Saul wort daer over beroert / bekent sijn schult / ende neemt eenen eedt van David / 17.

1 ENde David tooch [1] van daer op/ ende hy bleef in de vestingen van [2] En-gedi.

2 Ende 't geschiedde nae dat Saul wedergekeert was [3] van achter de Philistijnen : so gafmen hem te kennen / seggende : Siet David is inde woestijne van Engedi.

3 Doe nam Saul drie duysent uytgelesene mannen uyt gantsch Israël: ende hy tooch henen / om David ende sijne mannen te soecken [4] boven op de rotzsteenen der steen-bocken.

4 Ende hy quam tot de [5] schaeps-kooijen aen den wech / daer een spelonche was: ende Saul ginck daer in / [6] om sijne voeten te decken : David nu/ ende sijne mannen saten aen de zijden der spelonche.

5 Doe seyden de mannen Davids tot hem : Siet den dach [7] [in] welcken de HEERE tot u seyt/ Siet ick geve uwen vyant in uwe hant/ ende ghy sult hem doen gelijck als het goet sal zijn in uwe oogen : ende David stont op / ende sneedt [8] stillekens een slippe van Sauls mantel.

6 Doch het geschiedde daer na/ dat Davids [9] herte hem sloech : om dat hy de slippe Sauls afgesneden hadde.

7 Ende hy seyde tot sijne mannen/ Dat late de HEERE verre van my zijn/ [10] dat ick die sake doen soude aen mijnen heere [11] den gesalfden des HEEREN/ dat ick mijne hant tegen hem [12] uytsteken soude: want hy is de gesalfde des HEEREN.

8 Ende David [13] scheydde sijne mannen met woorden/ ende en liet haer niet toe datse opstonden tegen Saul : ende Saul maeckte sich op uyt de spelonche/ ende ginck [14] op den wech.

9 Daerna maeckte sich David oock op / ende ginck uyt de spelonche / ende hy riep Saul achter na/ seggende/ Mijn heere Coninck : Doe sach Saul achter sich om/ ende David [15] booch sich met het aengesichte ter aerde/ ende neychde sich.

10 Ende David seyde tot Saul/ Waerom hoort ghy de woorden der menschen/ seggende : Siet David soeckt u [16] quaet.

11 Siet te desen dage hebbē uwe oogen gesien/ dat [17] de HEERE u heden in mijne hant gegeven heeft in dese spelonche/ ende [18] men seyde [19] dat ick u dooden soude / doch [20] [mijne hant] verschoonde u : want ick seyde/ Ick en sal mijne hant niet uytsteken tegen mijnen heere / want hy is de gesalfde des HEEREN.

12 [21] Siet doch mijn vader / ja siet de slippe uwes mantels in mijne hant / want als ick de slippe uwes mantels afgesneden hebbe / so en hebbe ick u niet gedoodt / bekent ende siet / [22] datter in mijne hant geen quaet noch overtredinge en is / eñ ick tegen u niet gesondicht en hebbe: nochtans [23] ghy jaecht mijne ziele/ dat ghyse wech nemet.

13 De HEERE sal richten tusschen my ende tusschen u / ende de HEERE sal my wreken aen u: maer mijne hant en sal niet tegen u zijn.

14 [24] Gelijck als het spreeck-woort der Ouden seyt/ [25] Van de godtloose komt godtloosheyt voort : maer mijne hant en sal niet tegen u zijn.

15 Nae wien is de Coninck van Israël uytgegaen? wien jaecht ghy na? [26] na eenen dooden hont? na een eenige vloo?

16 Doch de HEERE sal zijn tot richter / ende richten, tusschen my ende tusschen u/ende sien daer in/ende twisten mijnen twist / ende richten my van uwe hant.

17 Ende 't geschiedde doe David geeyndicht hadde alle dese woorden tot Saul te spreken / so seyde Saul : Is dit uwe stemme / mijn sone David? doe hief Saul sijne stemme op/ ende weende.

18 Ende hy seyde tot David: Ghy zijt rechtveerdiger dan ick : want ghy hebt my goet vergolden/ ende ick hebbe u quaet vergolden.

19 Ende ghy hebt my heden aengewesen: dat ghy my goet gedaen hebt : want de HEERE hadde my in uwe hant besloten/ ende ghy en hebt my niet gedoodt.

20 So wanneer yemant sijnen vyant gebonden heeft/ [27] sal hy hem op eenen goeden wech laten gaen? de HEERE nu vergelde u het goede/ voor desen [28] dach dien ghy my heden gemaeckt hebt.

21 Ende nu / siet/ ick weet dat ghy [29] voor seker Coninck worden sult/ ende dat het Coninckrijcke Israëls in uwe hant [30] bestaen sal.

22 So sweert my dan nu by den HEERE/ [31] So ghy mijn zaet na my sult uytroeyen ; ende mijnen name sult uytdelgen van mijnes vaders huys!

23 Doe swoer David aen Saul : ende Saul ginck in sijn huys / maer [32] David ende sijne mannen gingen op inde vestinge.

1 T.w. uyt de woestijne Maon / daer Saul hem meynde te vangen / gelijck cap. 23. 25. geseyt is.
2 And. genoemt Hazazon-Thamar, Gen. 14. 7. ende 2. Chron. 20. 3. Het is eene stadt gelegen in de stamme Juda/ aen de soute/ ofte doode Zee/ nae 't Zuyden/ tusschen hooge bergen ende rotz-steenen / in het midden van de welcke veel schoone ende genoechelicke valleyen ende velden zijn / beplant met veelderleye schoone boomen/ als palmen ende diergelijcke : Oock wast aldaer veel balsems/ &c.
3 D. van het vervolgen der Philistijnen/ die hem in 't lant waren gevallen terwijle hy David vervolchde/ vov. c. 23. 27.
4 D. in de hooge ende steyle rotzsen / op welcke de steen-bocken klimmen ende springen.
5 And. te Gidroth Zon.
6 D. om sijn gevoech te doen/ siet van dese maniere van spreke/ Judic. 3. 24.
7 D. de Heere geeft u rechtevoort sulcke bequame gelegentheyt om uwen vyant te dooden / als of hy tot u sprake / Siet / ick geve uwen vyant in uwe hant. And. daer van de Heere u geseyt heeft.
8 Of / heusschelick, behendelick.
9 Vreesende of hy Godt mochte vertoornt hebbē om dat hy den Coninck dese smaetheyt aengedaen hadde. Vgel. 2. Sam. 24. 10.
10 T. weten/ 't gene dat ghy-lieden my raedt.
11 D. die uyt het bevel des Heeren Coninck over Israel gesalft is.
12 Ofte/ uytstreeken, leggen, slaen aen hem. Siet Gen. 37. op v. 22.
13 *Hebr.* cloof, of/ verdeylde sijne mannen. D. David heeft het t' samen - rotten sijner krijchs-lieden gescheurt of verdeylt/ eñ te niete gemaeckt/ die veerdich waren om Saul om te brengen : ofte / Doe sijne mannen van beyde zyden der spelonche voort comende Saul wouden aenvallen/ so heeft hyse aen beyde zyden van malkanderen gehouden.
14 Ofte / sijnes weechs.
15 Tot een teecken van onderdanicheyt.
16 D. uwen ondergancк ende verderf.
17 Siet vov. v. 5.
18 D. sommige der gener die by my waren riedē my/ dat &c.
19 *Hebr.* Om u te dooden.
20 *Hebr.* sy verschoonde u, T. w. mijn hant/ ofte/ mijn ziele/ of mijn ooge/ of/ mijn sweert.
21 Met dese liefticke aensprake soeckt hy Saul te bewegen / dat hy afstant soude doen van sijn quaet voornemen.
22 D. dat ick tegen uwen persoon niet quaets hebbe bedacht/ of/ voor-genomen met mijne hant te doen.
23 T. w. gelijck de jagers het wilt naspeuren/ het selve na-jagende door bosschen ende op 't velt / op bergen / ende in dal. Siet vov. v. 3. ende cap. 26. 20.
24 *Hebr.* na de spreucke des Ouden. D. der Oudē. T. w. die lange voor desen tijt geleeft hebben.
25 Als of hy seyde/ Ghy en hoeft u voor my niet te vreesen/ ick en sal mijne handen aen u niet leggen : Godtloose menschen begaen sulcke Godtloose daden : Godtsalige mannē en wreken haer selven niet/ maer sy geven Gode de wrake op : also sal ick oock doen / ick en sal mijne handen met het bloet des Coninckx niet besoetelen.
26 David wil seggen/ ten is de pijne niet weert / nochte niet eere genoech/ dat een Coninck van Israel / sulcken moeyte soude doen / om met soo veel volcx my na te jagen/ die ick doch niet buyten noch schaden en kan/ niet meer krachts noch machts hebbende / als een dooden hont / ofte vloo. siet dergelijcke maniere van spreken ond. cap. 26. 20.
27 D. Sal hy hem gaen laten / sonder hem eenige schade aen te doen?
28 In welcken ghy my het leven behouden hebt. Vg. de maniere van spreken met Psal. 118. 24.
29 *Hebr.* Coninck wordende sult Coninck worden.
30 D. stedich ende vaste blyven sal.
31 Dit is een maniere van eedt-sweeren / siet Genes. 14. 22/ 23.
32 Want hy en dorst Saul noch niet vertrouwen / dewijle hy sijne ongestadicheyt genoechsaem bevonden hadde in de versoeninge die hy voor desen met hem gemaeckt hadde/ cap. 19. Het heeft oock gebleken/ dat Saul hier na tot sijne voorige vervolginge weder gekeert is.

Het xxv. Capittel.

Samuel sterft : David treckt nae de woestijne Paran/ v. 1/ &c. Nabals rijckdom/ 2. sijnen/ eñ sijner vrouwen Abigails aert/ 3. David versoeckt van Nabal seer beleefdelick wat behulps voor sijn leger/ 4. Maer Nabal bejegent de boden Davids spottelick / 10. 't welck sy David boodtschappen/ 12. Die daer over soo gestoort is geweest / dat hy Nabal met sijn gantsch huysgesin dreychde te verdelgen / 13. Abigaïl dit verstaen hebbende / gaet David haestelick te gemoete / ende stilt sijnen toorn door beweeech-licke redenen ende geschencken / 14. Nabal/ dit hoorende / wort beroert / ende sterft/ 37. David neemt Abigaïl / ende Ahinoam tot wyven/ 39.

1 [a] ENde Samuel sterf/ ende gantsch Israel vergaderde sich/ ende sy bedreven rouwe over hem / ende begroeven hem in sijn huys te Rama : ende [1] David maeckte hem op/ ende tooch af nae de woestijne Paran.

2 Ende daer was een man te [2] Maon/ ende sijn bedrijf was te [3] Carmel / ende die man was seer [4] groot / ende hy hadde drie duysent schapē/ ende duysent geyten : eñ hy was in 't scheeren sijner schapē te Carmel.

3 Ende de name des mans was Nabal / ende de name sijner huysvrouwe Abigaïl : ende de vrouwe was goet van verstande/ ende schoon van gedaente/ maer de man was hart/ ende boos van daden / ende hy was een [5] Calebijt.

4 Als David hoorde in de woestijne/ dat Nabal sijne schapen schoer :

5 So sondt David tien jongelingen : ende David seyde tot de jongelingen/ Gaet

a 1. Sam. 28. 3.
1 Soo lange als Samuel leefde/ heeft David troost ende raet by hem gesocht/ daerom bleef hy soo nae by hem als hy konde of mochte : Maer als nu Samuel gestorven was/ so vertrock David nae de woestijne Paran / welcke gelegen is aen de suyd-zyde des lants Canaan. Siet van Paran d'aenteeck. op Genes. 14. 6.
2 Van dese plaetse/ gelegen in de stamme Juda/ siet d'aenteeck. op Jos. 15. 55.
3 Desen berch met de stadt ende contreye is te onderscheyden van den anderen gelegen in de stamme Issaschar/ beroemt van wegen den Prophete Elia. Siet 1. Reg. 18. op v. 19. ende vov. 15. op v. 12.
4 D. rijck / groot van vermogen / als 2. Sam. 19. 32.
5 D. (als men meynt) van de nakomelingen Calebs. Vgel. ond. 30. 14. met d'aenteeck.

op nae Carmel / ende als ghy tot Nabal komt/ so sult ghy hem in mijnen name [6] nae den welstant vragen.

6 Ende sult alsoo seggen tot dien [7] welvarenden/ [8] Vrede zy u / ende uwen huyse zy vrede/ ende allen dat ghy hebt zy vrede.

7 Ende nu/ ick hebbe gehoort/ dat ghy scheerders hebt: Nu / de herders die ghy hebt / zijn by ons geweest/ wy en hebbense geen [9] smaetheyt aen gedaen/ ende [10] sy en hebben oock niets gemist alle de dagen die sy te Carmel geweest zijn.

8 Vraecht het [11] uwe jongelingen / ende sy sullen 't u te kennen geven/ laet [12] dan dese jongelingen genade vinden in uwe oogen/ want wy zijn [13] op eenen goeden dach gekomen: geeft doch uwen knechten/ ende [14] uwen sone David / 't gene dat [15] uwe hant vinden sal.

9 Doe de jongelingen Davids gekomen waren / ende in Davids name nae alle die woorden tot Nabal gesproken hadden/ so [16] hielden sy stille.

10 Ende Nabal antwoordde den knechten Davids/ ende seyde/ Wie is David/ ende wie is de sone Isai? daer zijn heden vele knechten [17] die haer afscheuren elck van sijnen heere.

11 Soude ick dan mijn broot ende mijn [18] water / ende [19] mijn geslachtet [vleesch] nemen / dat ick voor mijne scheerders geslachtet hebbe / ende soude ick het den mannen geven die ick niet en weet van waer sy zijn?

12 Doe keerden sich de jongelingen Davids nae haren wech: ende sy keerden weder / ende quamen / ende bootschapten [20] hem achtervolgens alle dese woorden.

13 David dan seyde tot sijne mannen/ Een yegelick gorde sijn sweert aen: doe gordde een yegelick sijn sweert aen / ende David gordde oock sijn sweert aen: ende sy togen op achter David / ontrent vier hondert man/ ende daer bleven der twee hondert by de [21] gereetschap.

14 Doch [22] een jongelinck uyt de jongelingen bootschapte 't Abigail Nabals huysvrouwe/ seggende / Siet David heeft boden gesonden uyt de woestijne om onsen heere [23] te segenen / maer hy is tegen hen [24] uytgevaren.

15 Nochtans zijn sy ons seer goede mannen geweest: ende wy en hebben geen smaetheyt geleden/ ende wy en hebbẽ niets gemist alle de dagen [die] wy met hen verkeert hebben/ doe wy op 't velt waren.

16 [25] Sy zijn eẽ muer om ons geweest/ soo by nachte als by dage/ alle de dagen die wy by haer geweest zijn/ weydende de schapen.

17 Wetet dan nu/ ende siet wat ghy doen sult/ want het quaet is ten vollen over onsen heere besloten/ ende over sijn gantsche huys: ende hy is een [26] sone Belials/ datmen hem niet mach aenspreken.

18 Doe haestede haer Abigail / ende nam twee hondert broodẽ/ ende twee ledersacken wijns/ ende vijf [27] toebereydde schapen / ende vijf [28] maten geroost koorn/ ende hondert stucken rosijnen / ende twee hondert klompen vygen/ eñ leyde [die] op eselẽ.

19 Ende sy seyde tot hare jongelingen/ Treckt henen voor mijn aengesichte/ siet ick kome achter ulieden: doch haren man Nabal en gaf sy het niet te kennen.

20 'T geschiedde nu doe sy op den esel reedt/ ende datse afquam in het verborgene des berchs/ ende siet/ David ende sijne mannen quamen af haer te gemoete / ende [29] sy ontmoettese.

21 David nu hadde geseyt/ Trouwens ick hebbe te vergeefs bewaert al wat [30] dese in de woestijne heeft / also datter niets van allen dat hy heeft/ gemist is: ende hy heeft my quaet voor goet vergolden.

22 [31] Soo [32] doe Godt den vyanden Davids / ende soo doe hy daer toe / indien ick [33] van alle die hy heeft/ tot morgen overich late/ [34] die aen de wandt pist!

23 Doe nu Abigail David sach / so haestede sy haer / ende quam van den esel af: ende sy viel voor het aengesichte Davids op haer aengesichte / ende sy boochhaer ter aerde.

24 Ende [35] sy viel aen sijne voeten/ ende seyde / Och mijn heere / [36] mijne zy de misdaet / ende laet doch [37] uwe dienstmaecht voor uwe ooren spreken/ ende hoort de woorden uwer dienstmaecht.

25 Mijn heere en stelle doch sijn herte niet aen desen Belials-man / aen Nabal/ want gelijck sijn name is/ alsoo is hy / sijn name is [38] Nabal / ende dwaesheyt is by hem: ende ick uwe dienstmaecht en hebbe de jongelingen [39] mijnes heeren niet gesien/ die ghy gesonden hebt.

26 Ende nu/ mijn heere/ [soo waerachtich als] de HEERE leeft/ ende [40] uwe ziele leeft/ [41] 't is de HEERE die u verhindert heeft van te comen [42] met bloetstortinge/ [43] dat uwe hant u soude verlossen: ende nu / dat [44] als Nabal worden uwe vyanden/ ende die tegen mijnen heere quaet soecken.

27 Ende nu/ dit [45] is de segen/ die uwe dienstmaecht mijnen heere toe-gebracht heeft: dat hy gegeven worde den jongelingen / [46] die mijnes heeren voetstappen nawandelen.

28 [47] Vergeeft doch uwe dienstmaecht de overtredinge: want de HEERE sal sekerlick mijnen heere [48] een bestendich huys maken/ dewijle mijn heere de [49] oorlogen des HEEREN oorloocht/ eñ [50] geen quaet by u gevonden en is van uwe dagẽ af.

29 Wanneer een mensche opstaen sal/ om u te vervolgen/ ende om uwe ziele te soecken: so sal de [51] ziele mijnes heeren ingebonden zijn in het bondelken der levendigen by den HEERE uwen Godt/ maer de ziele uwer vyandẽ sal hy slingeren [52] uyt het midden van de hollicheyt des slingers.

30 Ende 't sal geschieden/ als de HEERE mijnen heere nae al het goet doen sal/ dat hy over u gesproken heeft: ende hy u gebieden sal/ een Voorganger te zijn over Israël:

31 [53] So sal dit u/ mijnen heere / niet zijn tot wanckelinge/ noch aenstoot des

6 *Hebr.* nae den vrede vragen. D. vragen of het hem wel gaet.
7 *Hebr.* levenden. D. die vrolick ofte voorspoedelick leeft. Vgel. de geluck-wenschinge aen de Coningen gebruyckelick: De Coninck leve. 1. Sam. 10. 24. &c.
8 *Hebr.* ghy vrede. D. u zy vrede/ als 2. Sam. 17. 3. ende 20. 9.
9 Ofte/ niet gehoont, beschaemt.
10 D. in het tellen haerer schapẽ/ die hen vertrouwt ende te bewaren gegeven waren/ en is niet te soecken geweest/ datmen gemist soude hebben/ alsoo oock ond. v. 15. ende 21.
11 D. uwe herders ende knechten/ die by uwe schapen geweest zijn.
12 Sy verhalẽ Davids woorden / daerom spreken sy van haer selven / als van eenen derden persoon: Sy willen seggen / laet ons/ die wy jongelingen of knechten Davids zijn / ende van hem tot u gesondẽ/ genade ende gunste by u vinden.
13 D. op eenen vrolicken dach / dewijle ghy nu de wolle uwer schapen ontfangt ende vergadert: het is recht ende billick dat ghy van uwen overvloet den bedruckten ende verjaegden wat mede deylt/ volgende de wet/ Deut. 12. 12. eñ 14. 26/ 29. eñ 15. 7.
14 Hy wil seggen / die u eert als een sone sijnen vader.
15 D. eenich geschenck ofte gifte/ soo veel ende wat u belieft ons te geven. siet Jud. 9. op v. 33.
16 *Hebr.* sy rusteden, dat is/ sy swegen ende hielden haer stille/ om te hooren wat Nabal antwoorden soude.
17 D. die wechloopen / of afvallen van hare heeren. Aldus verwijt hy David / als of hy hem tegen sijnen heere Saul verhieve.
18 In die lantstreke was het water qualick te bekomen / also het lant daer Nabal woonde/ eẽ dorre lant was / So dat des waters halven in die landẽ dickwijls twist viel/ siet Gen. 21. 25. ende capit. 26. 15.
19 *Hebr.* mijne slachtinge die ick geslachtet hebbe.
20 T. w. David.
21 *Hebr.* vaten. Dat is / gereetschap / bagagie/ tuych of tros/ als boven capit. 17. v. 22.
22 T. w. een van Nabals knechten.
23 D. te groeten/ eñ veel gelucks te wenschẽ/ als Gen. 31. 55.
24 Het Hebr. woort het welck hier gebruyckt wort / is by gelijckenisse genomen van een roof-vogel/ of grijp-vogel / die met gewelt ende snellick op een aes valt/ om dat te verscheuren: Alsoo / wil hy seggen / heeft Nabal de boden Davids met bytende ende spytige woorden bejegent ende afgewesen / haer toe snauwende als of hyse hadde willen byten.
25 Als of sy seyden / Sy en hebben ons niet alleen selfs niet beschadicht / maer oock voor andere / soo dieven als wilde beesten / die ons hadden mogen beschadigen / bewaert.
26 Siet Deut. 13. op v. 13.
27 *Hebr.* gemaeckte.
28 *Hebr.* Seim. Siet Genes. 18. op v. 6.

29 De text wil seggen/ dat David ende Abigail malkanderen onverhoets ontmoett hebben / komende d'een van dese/ d'ander van d'ander zyde des berchs.
30 T. w. Nabal. Hy en weerdicht hem niet sijnen name uyt te drucken / van wegen de groote onbeleefthevt eñ ondanckbaerheyt / die hy tegens hem gebruyckte.
31 Siet d'aenteeck. op Ruth 1. 17. aengaende dese maniere van spreken.
32 D. Godt geve dat alle vyandẽ Davids alsoo mogen varen als ick desen Nabal dencke te doẽ. hoewel eenige meynen dat David in plaetse van te seggẽ/ Godt doe my dit of dat/ sijnen vyanden het quaet toe-gewenscht hebbe / dat sommige lichtveerdelick haer selven al vloeckende toe te wenschen plegen. Vergel. vov. 20. op v. 16.
33 Ofte / van allen dat hy heeft.
34 Een maniere van spreken/ daer mede te kennen gegeven wort een geheele uyt-roeyinge eenes huys/ also dat niemant overich gelaten en worde / selfs niet eenen hont die gemeenelick aen den wandt pist/ alsoo oock v. 34. ende 1. Reg. 14. 10. ende 2. Reg. 9. 8.
35 Tot een teecken van ootmoedige eerbiedinge. siet dergelijcke 2. Reg. 4. 27.
36 Als of sy seyde/ straft my in plaetse van mijnen man / ende alle die andere/ die ghy voorgenomen hebt te straffen.
37 D. my.
38 D. dwaes / sot/ eenen die de wijsheyt ende vroomicheyt ontvallen is.
39 D. uwe.
40 Siet 2. Reg. 2. op v. 2.
41 T. w. als hy my u heeft te gemoete gesonden/ om met beleefde woorden ende geschencken uwen toorn ende quaet voornemen te stillen ende te breken.
42 *Hebr.* met bloeden, als Genes. 4. 10. ende hier ond. v. 33.
43 Alsoo namelick/ dat ghy u tegen mijnen heyloosen man met eygener hant niet en komt wreken/ ende u van dẽ smaet/ die hy u aengedaen heeft/ verlossen.
44 Sy wil seggen/ Ick wensche dat uwe vyanden soo weynich vermogen/ ende soo verachte menschen zijn mogen/ als Nabal is: Die niet weerdich en is/ dat ghy u aldus over hem soudet vertoornen / veel weyniger/ dat ghy om sijnent wille my ende mijn gantsch huysgesin soudet verdelgen. Andere verstaen die woorden aldus/ Ick wensche dat het uwe vyanden gae / gelijck het Nabal soude gaen/ indien ghy in u voornemen voort ginckt.
45 D. dit is 't geschenck/ dat ghy door uwe afgesondene knechten van Nabal begeert hebt/ vov. v. 8.
46 *Hebr.* die by ofte aen de voeten mijns heeren gaen. D. die hem volgen.
47 Als of sy seggen wilde/ Ick neme op my de schult ende straffe mijnes heyloosen mans / maer vergeeftse my / daer bidde ick u om.
48 D. dat ghy gerustelick sult mogen woonen ende regeren/ ende niet langer/ gelijck ghy nu doen moet / alle dage van d'eene plaetse tot d'andere sult moeten vluchten.
49 Siet d'aenteeck. vov. cap. 18. v. 17.
50 Dit is hier eygentlick te verstaen van eygene wraeck-giericheyt / of/ andere groote boosdaden/ derhalven wil sy seggen/ hope ick niet/ dat ghy het nu eerst doen sult.
51 Dit is een maniere van spreken genomen van de menschen/ die 't gene/ dat sy dierbaer houden / ende wel bewaren willen / dat binden sy in een bondelken ende sluyten het op. Het is / als of sy seyde / het leven en sal u niet ontnomen werden / dewijle ghy in de bewaringe des Alderhoochsten sult zijn / Saul sal u te vergeefs vervolgen / daer en tegen sullen die godloose die u vervolgen / verstroyt ende verslingert worden / als of sy met een slinger uyt-geworpen / ende wech geslingert wierden.
52 Ofte/ in. T. w. zijnde. als of de ziele/ gelijck een steen / in den slinger lage.
53 Als of sy seyde/ dan en sult ghy geen knagende conscientie hebben / noch droefheyt des gemoets/ dat ghy u selven gewroken hebt met het vergieten van onschuldich bloet.

herten/ te weten dat ghy bloet sonder oorsake soudet vergoten hebben/ ende dat mijn heere hem selven soude verlost hebben: ende als de HEERE mijnē heere wel doen sal/ so [54] sult ghy uwer dienstmaecht gedenckē.

32 Doe seyde David tot Abigail: Gesegent zy de HEERE de Godt Israëls/ die u te desen dage my te gemoete gesonden heeft.

33 Ende gesegent zy [55] uwen raet/ ende gesegent zijt ghy/ dat ghy my te desen dage geweert hebt/ van te komen met [56] bloetstortinge/ dat mijne hant my verlost soude hebben.

34 Want voor seker/ ['t is soo warachtich als] de HEERE de Godt Israëls leeft/ die my verhindert heeft/ van [57] u quaet te doen: dat/ 'ten ware dat ghy u gehaestet hadt/ ende my te gemoete gekomen waert/ so en ware Nabal niemant die aen den wandt pist overich gebleven tot het morgen-licht.

35 Doe nam David uyt hare hant dat sy hem gebracht hadde: ende hy seyde tot haer/ Treckt met vreden op nae u huys/ siet ick hebbe nae uwe stemme gehoort/ ende [58] hebbe u aengesichte aengenomen.

36 Doe nu Abigail tot Nabal quam/ siet so hadde hy [59] een maeltijt in sijn huys/ [60] als eenes Coninckx maeltijt/ eñ het herte Nabals was [61] vrolick [62] op de selve/ ende hy was seer droncken: daerom en gaf sy hem niet een woort/ kleyn noch groot/ te kennen/ tot aen het morgen-licht.

37 'T geschiedde nu in den morgen/ [63] doe de wijn van Nabal gegaen was/ so gaf hem sijne huysvrouwe [64] die woordē te kennen: [65] doe bestorf sijn herte in het binnenste van hem/ eñ [66] hy wiert als een steen.

38 Ende 't geschiedde ontrent [na] tien dagen/ so sloech de HEERE den Nabal dat hy sterf.

39 Doe David hoorde dat Nabal doodt was/ so seyde hy/ Gesegent zy de HEERE/ die den twist mijner smaetheyt getwistet heeft van de hant Nabals/ ende heeft [67] sijnen knecht [68] onthouden [69] van het quade/ ende [dat] de HEERE het quaet Nabals op sijnen kop heeft doen wederkeeren: Ende David sondt henen/ ende [70] liet met Abigail spreken/ dat hyse sich ter vrouwe name.

40 Als nu de knechten Davids tot Abigail gekomen waren te Carmel: so spraken sy tot haer/ seggende/ David heeft ons tot u gesonden/ dat hy sich u ter vrouwe neme.

41 Doe stont sy op/ ende neygde haer met het aengesichte ter aerde: ende [71] sy seyde/ Siet uwe dienstmaecht zy tot eene dienaresse [72] om de voeten der knechten mijnes heeren te wasschen.

42 Abigail nu haestede/ ende maeckte haer op/ ende sy reedt op eenen esel/ met hare vijf jonge maechden/ [73] die hare voetstappen nawandelden: sy dan volgde de boden Davids na/ ende sy wert hem ter huysvrouwe.

43 Oock nam David Ahinoam van [74] Jizreël: also waren oock die beyde hem tot wijven.

44 [b] Want [75] Saul hadde sijne dochter Michal/ de huysvrouwe Davids/ gegeven aen [76] Palti den sone Lais/ die van [77] Gallim was.

[54] Sy wil seggen/ als ghy na desen hier aen gedenckt/ dat ick u verhindert hebbe onnoosel bloet te vergieten/ so sult ghy my noch daer voor bedancken.
[55] T. w. den raet dien ghy genomen hebt/ om door dese uwe komste ende beleeftheyt my af te raden ende te beletten van het storten des onschuldigen bloets.
[56] Als vov. v. 26.
[57] Verstaet hier by/ ende u gantsch huysgesin: gelijck ick onvoorsichtelick in mijnen toorn geswooren hadde v. 22.
[58] D. ick hebbe u in genaden aengenomē/ ende sal doen wat ghy begeert. Siet d'aenteeck. op Gen. 19. 21. ende 32. 20.
[59] Siet dergelijcke 2. Sam. 13. 23.
[60] Nabal dede gelijck dien rijckē man Luc. 16. 19. vergetende de arme ende gebreckelicke menschen.
[61] *Hebr.* goet.
[62] T. w. maeltijt. And. in hem.
[63] D. doe hy sijne dronckenschap geheel uyt-geslapen hadde. so lange als hy droncken was/ souden hare vermaningen gewest zijn/ als roosen voor de verckens gestropt.
[64] T. w. die hy gesproken hadde: wat sy tot David geseyt hadde: wat David haer wederom geantwoort hadde/ &c.
[65] D. hy verschrock soo seer/ dat hy schier doot neder viel.
[66] *Hebr.* hy wiert tot een steē. D. hy wiert sonder gevoelen/ sijn bloet veranderde in sijn lijf/ verstaende het perikel daer in hy hem selven gebracht hadde.
[67] D. my.
[68] And. te rugge gehouden.
[69] Of/ van die boose daet. T. w. dat ick onschuldich bloet soude vergoten hebben/ uyt eygene wraeck-gierichevt.
[70] T. w. door sijne gesanten/ ende na dat Nabal eenen tijt lanck was doot geweest.
[71] T. w. tot David/ al hoe wel absent/ begeerende dat sijne boden hem dese hare woorden souden te kennen geven/ eñ den David in haren name bootschappen.
[72] D. om den alder-geringsten eñ nederichste dienst te doen.
[73] And. die haer op den voet volchden.
[74] Dit was eē stadt in de stamme Juda/ als te sien is Jos. 15. 56.
[b] 2. Sam. 3. 15.
[75] In dese daet hebben qualick gedaen eñ gesondigt/ Saul/ Michal/ ende Palti/ verbrekende het wettelick houwelick Michals met David.
[76] Hy wort Paltiël genoemt/ 2. Sam. 3. 15.
[77] Dit schijnt dat gelegen heeft in de stamme Benjamins/ niet verre van Gibea Sauls. Siet Jesa. 10. 30.

Het xxvj. Capittel.

Saul verstaen hebbende van de Siphiten waer David was/ soeckt hem v. 1/ &c. David dit vernemende verspiedt Sauls legerplaetse/ ende neemt sijne spiesse ende water-beker ofte flessche/ maer en wil niet toelaten dat hem leet geschiede/ 4. verwijt Abner daerna sijne sloffichevt/ 13. vermaent Saul/ 18. die sijn schult ende Davids onschult bekent/ 21. sy scheyden in vrientschap/ 25.

1 DE [1] Ziphiten nu quamen tot Saul te Gibea/ seggende: [2] Houdt hem David niet verborgen op den heuvel van Hachila/ voor aē de wildernisse?

2 Doe maeckte hem Saul op/ ende tooch af nae de woestijne Ziph/ eñ met hem drie duysent man/ uytgelesene van Israël: om David te soecken in de woestijne Ziph.

3 Ende Saul legerde sich op den heuvel van Hachila/ die voor aen de wildernisse is aen den wech: maer David bleef in de woestijne/ ende sach dat Saul achter hem quam nae de woestijne.

4 Want David hadde verspieders gesonden/ ende hy vernam dat Saul voorseker quam.

5 Ende David maeckte hem op/ ende quam aen de plaetse daer Saul sich gelegert hadde/ ende David besach de plaetse daer Saul lach/ met Abner den sone Ner sijnen krijchs-oversten: ende Saul lach [3] in den wagen-burch/ ende [4] 't volck was rontom hem gelegert.

6 Doe [5] antwoordde David/ ende sprack tot Achimelech den [6] Hethiter/ ende tot Abisai den sone [7] Zeruja den broeder Joabs/ seggende/ Wie sal met my tot Saul in 't leger afgaen? Doe seyde Abisai/ Ick sal met u afgaen.

7 Also quam David ende Abisai tot [8] het volck des nachts/ ende siet/ Saul lach te slapen in den wagen-burch/ ende sijne spiesse stack in de aerde aen sijn hooft-eynde/ eñ Abner/ eñ 't volck lach rontom hem.

8 Doe seyde Abisai tot David: Godt heeft heden uwen vyant in uwe hant beslooten: laet my doch hem nu met de spiesse [9] op eenmael ter aerde slaen/ ende ick en sal 't hem niet ten tweedenmael doen.

9 David daer en tegen seyde tot Abisai: [10] Verderft hem niet: want wie heeft sijne hant aen [11] den gesalfden des HEEREN geleyt/ ende is [12] onschuldich gebleven?

10 Voorder seyde David [Soo [13] warachtich als] de HEERE leeft; [14] maer de HEERE sal hem slaen/ of [15] sijn dach sal komen/ dat hy sal sterven/ of hy sal in eenen strijt trecken/ dat hy omkome.

11 De HEERE late 't verre van my zijn/ [16] dat ick mijne hant legge aen den gesalfden des HEEREN: so neemt doch nu de spiesse/ die aen sijn hooft-eynde is/ ende de water-flessche/ ende laet ons gaen.

12 So nam David de spiesse/ ende de waterflessche van Sauls hooft-eynde/ ende sy gingen henen: ende daer en was niemant die het sach/ ende niemant die het merckte/ oock niemant die ontwaeckte/ want sy sliepen alle/ want daer was [17] een diepē slaep des HEEREN op hen gevallen.

13 Doe David over aen gene zijde gekomen was/ so stont hy [18] op de hoochte des berchs van verre: datter een groote plaetse tusschen hen was.

14 Ende David riep [19] tot het volck/ ende tot Abner den sone Ner/ seggende/ Sult ghy niet antwoorden Abner? doe antwoordde Abner/ ende seyde/ Wie zijt ghy [20] die tot den Koninck roept?

15 Doe seyde David tot Abner/ [21] Zijt ghy niet een man? ende [22] wie is u gelijck in Israël? waerom dan en hebt ghy over uwen heere dē Coninck geen wacht gehouden?

[1] Dit is de tweede verraderye van de Ziphiten: d'eerste staet beschreven cap. 23. 19.
[2] Sy willen seggen/ ja gewisselick hy is weder by ons gekomen/ ende verberchthem op/ &c.
[3] Siet d'aenteeck. vov. cap. 17. 20.
[4] And. het krijchsvolck.
[5] D. sprack/ want daer en gaet geē vrage voor.
[6] T.w. van afkomste/ maer eē Israelijt ofte Joden-genoot van Religie: Eygentlick worden Hethiten genoemt/ die van Heth/ Canaans sone/ afkomstich waren. Siet Genes. 10. 16. ende 15. 20.
[7] Dese was de suster Davids/ sy heeft drie sonen gehadt/ T.w. Joab/ Abisai/ ende Asahel/ die nae hare moeder genoemt worden de sonen Zeruja/ hier eñ 1. Chro. 2. 16. van wegen de vermaertheyt Davids: Maer hares vaders en wort geen gewach gemaeckt.
[8] T. w. in het leger Sauls.
[9] Ofte/ met eenen slach. Abisai wil seggen/ Ick sal hem met den eersten slach wel soo treffen/ dat ic hem voorseker sal dooden/ so dat het niet van noodē sal zijn hem ten tweeden male te slaē.
[10] D. doodt hem niet.
[11] Siet vov. c. 24. 7. in de aenteeck.
[12] D. Ongestraft gebleven.
[13] Verstaet hier op: ick en sal 't niet toelaten.
[14] David wil seggen/ ick late den Heere met hem doen soo als het hem belieft: wat my aengaet/ ick en wil de hant aen hem niet leggen.
[15] D. de tijt/ dien hem Godt bestemt ofte bestelt heeft/ dat hy sijnen natuerlicken doot sterve. Siet Job 15. op v. 34.
[16] *Hebr.* van mijne hant te leggen.
[17] D. eenen seer diepen slaep van Godt gesonden.
[18] *Hebr.* Op het hooft.
[19] T.w. tot Sauls krijchs-volck.
[20] Abner wil seggen: die dus roept ende tiert/ dat ghy selfs dē Coninck niet en verschoont/ maer hem mede uyt sijnen slaep ontweckt.
[21] Dese vrage affirmeert/ als elders meer. Hy wil seggen/ Abner/ ghy zijt immers eē dapper man/ een helt/ kloeck en moedich.
[22] Als of hy seyde/ niemant is u gelijck in dapperheyt.

den: want daer is een van den volcke gekomen/ om den Coninck uwen heere te verderven.

16 Dese sake die ghy gedaen hebt en is niet goet/ [soo waerachtich als] de HEERE leest [23] ghylieden zijt kinderen des doots/ die ghy over uwen heere/ den gesalfdē des HEEREN/ geene wacht gehoudē en hebt: ende nu/ siet waer de spiesse des Coninckx is/ ende de waterflessche die aen sijn hooft-eynde was.

17 Saul nu kende de stemme Davids/ ende seyde/ Is dit uwe stemme mijn sone David? David seyde/ Het is mijn stemme/ mijn heere Coninck:

18 Hy seyde voorder/ Waerom vervolcht mijn heere [24] sijnen knecht alsoo achter na? want wat hebbe ick gedaen? ende [25] wat quaet isser in mijne hant?

19 Eñ nu/ mijn heere de Coninck hoore doch nae de woorden sijnes knechts: Indiē u de HEERE tegen my [26] aenporret/ [27] laet hem het spijs-offer riecken: maer indien het menschē kinderē zijn/ so zijnse vervloeckt voor het aengesichte des HEEREN/ dewijle sy my heden verstooten/ dat ick niet en mach [28] vast-gehecht blijven [29] in het erfdeel des HEEREN/ seggende/ [30] Gaet henen/ dient andere Goden.

20 Ende nu/ [31] mijn bloet en valle niet op d'aerde [32] van voor het aengesichte des HEEREN: want de Coninck van Israël is uytgegaen om een eenige vloo te soecken/ [a] gelijck alsmen een velthoen op de bergen na-jaecht.

21 Doe seyde Saul/ Ick hebbe gesondicht/ keert weder mijn sone David/ want ick en sal u geen quaet meer doen [33] voor dat mijn ziele desen dach dierbaer in uwe oogen geweest is: siet/ ick hebbe dwaeslick gedaen/ ende ick hebbe seer grootelicx gedwaelt.

22 Doe antwoordde David/ ende seyde/ Siet/ de spiesse des Coninckx/ so laet eene van de jongelingen over komen/ ende halense.

23 De HEERE dan vergelde eenen yegelicken sijne [34] gerechticheyt ende sijne getrouwicheyt: want de HEERE hadde u heden in [mijne] hant gegeven/ maer ick en hebbe mijne hant niet willen uytsteken aen den [35] gesalfden des HEEREN.

24 Ende siet/ gelijck als te desen dage uwe ziele in mijne oogen is groot geacht geweest: alsoo zy mijn ziele in de oogen des HEEREN groot geacht/ ende hy verlosse my uyt allen noot.

25 Doe seyde Saul tot David: Gesegent zijt ghy mijn sone David/ [36] ghy sult het ja gewisselick doen/ ende [37] ghy sult oock gewisselick de overhant hebben: Doe ginck David op sijnen wech/ ende Saul keerde wederom nae sijn plaetse.

23 D. ghy hebt den doot verdient.
24 D. my.
25 D. wat hebbe ick quaets gedaen? Siet d'aenteeck. vov. c. 24. v. 12.
26 T. w. door sijn bevel/ ofte/ bysondere beschickinge.
27 Ofte aldus: hy sal het spijs-offer riecken. Ofte/ hy riecke het spijs-offer. Dit verstaen sommige aldus: Indien Godt u dat bevolen heeft/ so sal u spijs-offer hem aengenaem zijn. Andere aldus: so sal ick den Heere door offerhande versoenen voor de sonde/ met dewelcke ick dat verdient hebbe.
28 D. dat ick niet stedes den Godts-dienst mach bywoonen/ maer moet gedurichlick omswervē van d'eene plaetse tot d'andere.
29 D. by 't volck des Heeren/ dat hem soo lief is als eenigen mensche sijn erf-goet wesen kan.
30 D. sy bewegen my/ so veel als in hen is/ van den waren Godts-dienst af te vallen tot de Afgoderye der Heydenen.
31 Als of hy seyde/ de Heere voor wiens aengesichte ick oprechtelijck wandele/ wille u niet toe-laten/ dat ghy mijn bloet soudet vergietē.
32 D. de Heere sie het/ ende straffe het. And. voor het aengesichte des Heeren.
a 1. Sam. 24. 15.
33 Dat is/ om dat ghy mijner hebt verschoont/ eñ my mijn leven niet en hebt genomen/ daer ghy het wel haddet kunnen doen.
34 D. nae dat een yegelick oprechtelick gehandelt ende trouwe ende geloove gehouden heeft.
35 D. aen u/ die de gesalfde des Heeren zijt.
36 *Hebr.* doende sult ghy het doen, ende vermogende sult ghy vermogen.
37 D. ghy sult uwe vyanden te machtich vallen/ ende ghy sultse overweldigen. andere nemen het in desen sin/ Gaet so voort in alle uwe saken met gerechticheyt ende trouwe/ gelijck ghy tegen my doet/ ende en twijffelt niet/ ghy sult de over-hant behouden/ ende tot de Coninckljcke weerdicheyt komen.

Het xxvij. Capittel.

David Saul niet vertrouwende/ besluyt het lant van Israel te verlaten/ v. 1/ &c. Hy treckt met 600 man tot den Coninck Achis/ 2. Daer hy met sijn geheel huys-gesin eenen tijt lanck blijft/ 3. Saul dit hoorende/ laet af van hem te vervolgen/ 4. David versoeckt een stadt om daer in te woonen/ 5. Achis geeft hem Ziklag/ 6. Hier woonde hy een jaer ende vier maenden/ 7. David berooft eenige der benabuerde volckeren/ 8. Ende en laet daer niemant in 't leven/ 9. Op dat hem niemant by Achis soude beklagen/ 11. Achis geloooft ende betrouwt David te seer/ 12.

1 DAvid nu seyde [1] in sijn herte: Nu sal ick [2] der dagē een door Sauls hant omcomen: [3] my is niet beter/ dan [4] dat ick haestelick ontkome in het lant der Philistijnen/ op dat Saul van my de hope verliese/ om my meer te soecken in de gantsche lantpale Israëls/ so sal ick ontkomen uyt sijne hant.

1 D. by hem selven. Dit is een bewijs van de swackheyt Davids in 't geloove ende 't vertrouwen op de treffelicke beloften Godes.
2 D. d'een tijt of d'ander tijt.
3 Dit is de raet des swacken vleesches geweest. Siet 1. Sam. 22. 5. alwaer de Prophete Gath den David in gelijcke sake bestraft heeft.
4 *Hebr.* ontkomende ontkome.

2 Doe maeckte hem David op/ ende [5] hy ginck door/ hy/ eñ de ses hondert mannen die by hem waren/ tot Achis den sone Maochs den Coninck van [6] Gath.

3 Ende David bleef by Achis te Gath/ hy/ ende sijne mannen/ een yegelick met sijn huys: David/ met sijne beyde wijven/ Ahinoam de Izreëlitische/ ende Abigail [7] de huysvrouwe Nabals/ de Carmelitische.

4 Doe Saul geboodtschapt wert/ dat David gevluchtt was nae Gath: so en voer hy niet meer voort hem te soecken.

5 Ende David seyde tot Achis/ Indien ick nu genade in uwe oogen gevonden hebbe/ [8] men geve my een plaetse in eene van de steden des lants/ dat ick daer woone: [9] want waerom soude uw' knecht in de Coninckliicke stadt by u woonen?

6 Doe gaf hem Achis te dien dage [10] Ziklag: Daerom is Ziklag der Coningen van Juda geweest tot op desen dach.

7 'T getal nu der dagen die David in het lant der Philistijnen woonde/ [11] was een jaer/ ende vier maenden.

8 David nu tooch op met sijne mannen/ ende sy overvielen de [12] Gesuriten/ ende de [13] Girziten/ ende de [14] Amalekiten: (want [15] dese die zijn van outs geweest de inwoonders [16] des lants) daer ghy gaet nae Sur/ ende tot aen Egyptenlant.

9 Ende David sloech dat [17] lant/ [18] ende en liet noch man noch vrouwe leven: oock nam hy de schapen eñ runderen/ ende de eselen/ ende kemels/ ende kleederen/ ende keerde weder ende quam tot Achis.

10 Als Achis seyde/ Waer zijt ghylieden heden ingevallen? so seyde David/ [19] Tegen 't Zuyden van Juda/ ende tegen 't Zuyden [20] der Jerahmeëliten/ ende tegen 't Zuyden der [21] Keniten.

11 Ende [22] David en liet noch man noch vrouwe leven/ om te Gath te brengen/ [23] seggende/ [24] Datse misschien van ons niet en bootschappen/ seggende/ Alsoo heeft David gedaen: ende alsoo was sijne wijse/ alle de dagen die hy in der Philistijnen lant gewoont heeft.

12 Ende Achis geloofde David/ [25] seggende/ Hy heeft hem [26] 't eenemael stinckende gemaeckt by sijn volck/ in Israël/ daerom sal hy [27] eeuwichlick my tot eenen knecht zijn.

5 Vermoedelick/ eerst by gelegt van Achis begeert/ ende verkregen hebbende/ om daer te mogē komen ende blyven: Ende niet voor sijn persoon alleen/ gelijck hy eerst gedaen heeft/ vov. c. 21. 10. maer met alle dē mannen ende vrouwen die by hem waren.
6 In der Philistijnen lant gelegen/ uyt welcke Stadt Goliath was/ vov. cap. 6. 17.
7 D. die Nabals huys-vrouwe geweest was. Alsus wort sy oock genoemt ond. cap. 30. 5.
8 David socht ergens alleen te woonen met de sijne/ om te ontgaē het gevaer soo des lichaems/ als der ziele/ 't welck hem van de Philistijnen hadde mogen overkomen.
9 David verstont wel hoe sorgelick dat het was/ voor vreemdelingen/ (insonderheyt die van eenich vermogen zijn) by eenen Coninck in sijne eygene stadt te woonen: Daerom wilde hy dese jalousye geern voor-komen: Maer hy geeft het eenen anderen name/ als of hy seyde/ Dese eere en komt my niet toe/ Heer Coninck.
10 Dese stadt heeft eerst der stamme Juda toe-gekomen/ so veel hen Godt die steden des lants geschoncken hadde/ als te sien is Jos. 15. 31. Maer de Philistijnē hadden de selve den Israeliten af-genomen/ ende tot deser tijt toe ingehouden. Nu geeftse Achis aen David.
11 *Hebr.* was dagen, ende vier maenden. het woort dagen in het getal van vele/ wort dickwijls by de Hebreen voor een jaer genomen/ Siet Levit. 25. 29. David is te Ziklag gebleve tot de doot Sauls/ doe quam hy te Hebron/ 2. Sam. 2. 1. Sommige nemen 't aldus: [eenige] dagen ende vier maenden.
12 Siet d'aenteeck. op Jos. 12. 5. eñ 16. 3.

13 Voor Girziten. Dit waren Canaaniten/ die te vooren te Gezer/ of Gazer gewoont hadden/ in het lant Ephraim. Dese van daer oock verdreven zijnde/ gingen woonen tegen 't Zuyden des lants Canaan. 14 Dese waren van de nakomelingen Esaus/ welcke Godt den Saul geboden hadde geheelick uyt te roeyen ende te verdelgen: Doch hy heeft eenige laten over-blyven/ tegen de welcke David hier de oorloge voert. 15 T. w. de Gesuriten/ ende Girziten. dese hebben eertijts het lant Canaan bewoont. 16 T. w. des Joodschen lants/ beyde aen dese ende aen gene zijde der Jordane. 17 D. de inwoonders des lants. Dit nu moet verstaen worden van alle de Amalekiten/ die hy daer vont/ de welcke Godt bevolen hadde uyt te roeyen/ Exod. 17. 14. Deut. 25. 19. ende 1. Sam. 15. 3. 18 Dit dede hy daerom/ op dat sy hem niet en souden beklappen by de Philistijnen/ dewelcke hy socht wijs te maken/ dat hy in het lant der Israeliten gevallen was. 19 Maer niet in het lant Juda/ gelijck Achis dat verstont/ ende oock David scheen te seggen: maer David is gevallen in die landen die daer aen paelden. T. w. in het lant der Amalekiten/ ende harer nabueren/ ende also heeft David den Coninck Achis/ uyt menschelicke swackheyt/ bedrogen door dobbel-sinnige woorden. 20 Dese waren inwoonders des lants Juda/ nakomelingen van Hezron/ 1. Chron. 2. 9/ 25. 21 Dese waren de nakomelingen van Jethro/ den schoon-vader Mosis/ siet d'aenteeck. op Judic. 1. 16. 22 Dit dede David daerom/ op dat niemant tijdinge aen Achis brengen soude/ gelijck stracks geseyt wort: Doch so lach oock Ziklag so verre van Gath/ dat oock des halven de tydinge hier van niet haest aen Achis konde gebracht worden: Ondertusschen voerde David uyt de wrake Godes over dese verbannene volckeren. 23 D. by hem selven denckende. 24 Verstaet hier by/ Ick moet wel toesien. 25 T. w. by hem selven. 26 *Hebr.* stinckende makende stinckende gemaeckt. D. seer stinckende/ verhaett/ ende verachtsaem gemaeckt/ dat sijn eygen volck hem niet en kan verdragen/ siet d'aenteeck. op Genes. 34. 30. 27 D. altoos/ ofte/ sijn leven lanck.

Het xxviij. Capittel.

Achis/ sullende optrecken tegen Israel/ vertrouwt sich op David/ v. 1/ &c. Samuel was gestorven ende begraven/ ende Saul hadde de toovenaers uytgeroeyt/ 3. maer nu/ voor de Philistijnen

listijnen bevreest ende van Godt verlaten zijnde / gaet om raet tot eene tooveresse/ 5. Die van Saul versekert zijnde/ datse hierom niet en sal gestraft worden / eenen Samuel doet opcomen/ 9. van welcken Saul sijnen nakenden ondergang verstaen hebbende / beswijckt/16. wort door raet ende dienst der tooveresse ende sijner knechten verquickt met spijse/ 21.

1 ENde 't geschiedde in die dagen / als de Philistijnen hare [1] legers vergaderden tot den strijt/ om tegen Israël te strijden: so seyde Achis tot David/ [2] Ghy sult sekerlick weten / dat ghy met my in 't leger sult uyttrecken / ghy ende uwe mannen.

2 Doe seyde David tot Achis / [3] Aldus sult ghy weten wat uw' knecht doen sal: ende Achis seyde tot David/ [4] Daerom sal ick u ten bewaerder mijnes hoofts setten/ 't allen dagen.

3 [a] [5] Samuel nu was gestorven / ende gantsch Israël hadde rouwe over hem bedreven/ eñ hadden hem begraven te Rama/ te weten in [6] sijne stadt: ende Saul hadde [7] uyt den lande wechgedaen de [8] waersseggers/ ende [9] de duyvels-konstenaers.

4 Ende de Philistijnen quamen ende vergaderden haer / ende sy legerden haer te [10] Sunem: eñ Saul vergaderde gantsch Israël / ende sy legerden haer op [11] Gilboa.

5 Doe Saul het leger der Philistijnen sach: so vreesde hy/ eñ sijn herte beefde seer.

6 Ende Saul [12] vraechde den HEERE / maer de HEERE en antwoordde hem niet: [13] noch door [14] droomẽ / noch door [15] de Urim/ noch [16] door de Propheten.

7 Doe seyde Saul tot sijne knechten/ Soeckt my eene vrouwe / die eenen waerseggenden geest heeft/ dat ick tot haer gae/ ende door haer ondersoecke: sijne knechten nu seyden tot hem/ Siet/ te [17] Endor is eene vrouwe/ die eenen waerseggenden geest heeft.

8 Ende Saul [18] verstelde sich / ende trock andere kleederen aen/ ende ginck henen / ende twee mannen met hem / ende sy quamen des nachts tot de vrouwe: ende hy seyde/ Voorsegt my doch door den waerseggenden geest/ ende [19] doet my opkomen dien ick tot u seggen sal:

9 Doe seyde de vrouwe tot hem/ Siet/ [20] ghy weet wat Saul gedaen heeft / hoe hy de waersegsters / ende de duyvels-konstenaers uyt dit lant heeft uytgeroeyt: waerom stelt ghy dan mijne ziele eenen strick/ [21] om my te dooden?

10 Saul nu swoer haer by den HEERE / seggende/ [Soo warachtich als] de HEERE leeft/ [22] indien u een [23] straffe, om dese sake sal overkomen!

11 Doe seyde de vrouwe / wien sal ick u doen opkomen? ende hy seyde / Doet my Samuel opkomen.

12 Doe nu de vrouwe [24] Samuel sach/ so [25] riep sy met luyder stemme: ende de vrouwe sprack tot Saul/ seggende/ Waerom hebt ghy my bedrogen? want ghy zijt Saul.

13 Ende de Coninck seyde tot haer/ En [26] vreest niet: maer [27] wat siet ghy? doe seyde de vrouwe tot Saul/ Ick sie [28] Goden uyt de aerde opkomende.

14 Hy dan seyde tot haer: Hoe is sijn gedaente? ende sy seyde: Daer komt een out man op / ende hy is met eenen mantel bekleedt: [29] doe Saul vernam / dat het Samuel was / so [30] neyghde hy sich met het aengesichte ter aerde/ ende hy booch sich.

15 Ende [31] Samuel seyde tot Saul/ [32] Waerom hebt ghy my onrustich gemaeckt / my doende opkomen? doe seyde Saul/ [33] Ick ben seer beangsticht/ want de Philistijnen krijgen tegen my / ende Godt is van my geweken / ende en antwoordt my niet meer / noch [34] door den dienst der Propheten / noch door droomen / daerom hebbe ick u geroepen/ dat ghy my te kennen geeft wat ick doen sal.

16 Doe seyde Samuel/ Waerom vraegt ghy my doch? dewijle de HEERE van u geweken/ ende uwe vyant geworden is.

17 Want de HEERE heeft [35] voor sich gedaen / gelijck als hy [36] door mijnen dienst gesproken heeft: ende heeft het Coninckrijcke van uwe hant gescheurt/ ende hy heeft dat gegeven aen uwen naesten/ aen David.

18 Gelijck als ghy nae de stemme des HEEREN niet gehoort en hebt/ ende de hitticheyt sijnes toorns niet [37] uytgericht en hebt tegen Amalek: daerom heeft u de HEERE dese sake gedaẽ [38] te desen dage.

19 [39] Ende de HEERE sal oock [40] Israël met u in de hant der Philistijnen geven / ende morgen sult ghy/ ende uwe sonen [41] by my zijn: oock sal de HEERE het leger Israëls in de hant der Philistijnen geven.

20 Doe [42] viel Saul haestelick ter aerde/ [43] so lanck als hy was/ ende hy vreesde seer van wegen de woordẽ Samuels / oock en wasser geene kracht in hem/ want hy en hadde den geheelen dach / ende de geheele nacht [44] geen broot gegeten.

21 De vrouwe nu quam tot Saul / ende sach dat hy seer verbaest was: ende sy seyde tot hem / Siet [45] uwe dienstmaecht heeft nae uwe stemme gehoort/ eñ ick hebbe mijne ziele in mijne [46] hant gestelt/ ende ick hebbe uwe woorden gehoort / die ghy tot my gesproken hebt.

22 So hoort doch ghy nu oock nae de stemme uwer dienstmaecht/ eñ laet my een bete broots voor u setten/ ende etet: so salder kracht in u zijn/ dat ghy over wech gaet.

23 Doch hy weygerde't / ende seyde/ Ick en sal niet eten: maer sijne knechten/ ende oock de vrouwe / hielden aen by hem: doe hoorde hy nae haer-lieder stemme: ende hy stont op van der aerde ende settede hem op't bedde.

24 Ende de vrouwe hadde een gemest calf in't huys/ ende sy haestede haer / ende slachtte het/ eñ sy nam meel/ ende kneedde't/ ende bieck daer ongesuerde [koecken] van.

25 Ende sy brachtse voor Saul/ eñ voor sijne knechten/ ende sy aten: daerna stonden sy op/ ende gingen wech in die selve nacht.

1 Hier staet legers in't getal van vele / als oock ond. c. 29. 1. waer uyt af te nemen is/ dat de Philistijnẽ verscheydene legers hebben t'samen te velde gebracht.
2 *Hebr.* wetende sult ghy weten.
3 Ofte/ hier aen. Dit is wederom eene dobbel-sinnige maniere van spreken/ als vov. 27. 10.
4 Als of hy seyde/ Dewijle ick u toevertrouwe / dat ghy u kloeckelick in mijnen dienst sult gebruycken laten / so sal ick u tot een bewaerder mijnes hoofts / dat is/ mijnes lijfs eñ levens stellen/ so lange als ick ende ghy leeft.
a 1. Sam. 25. 1.
5 Dit wort hier gestelt / om aen te wijsen / waerom dat Saul den Samuel geenen raet gevraegt en hadde / maer hadde bevolen een tooveresse te soecken.
6 D. in de stadt / in de welcke hy geboren ende op-getogẽ was/ ende meest gewoont hadde.
7 Verstaet het lant van Israel/ siet Lev. 19. 31.
8 Siet Levit. 19. op v. 31.
9 Of/ swarte konstenaers.
10 Siet d'aenteeck. Jos. 19. 18.
11 Dit is een geberchte/ gelegen niet verre van 't dal Jizreel/ alwaer de slach geschiet is / daer Saul met sijne sonen is om-gekomen / siet ond. cap. 31. 1. ende 2. Sam. 1. 21.
12 T. w. door eenigen Prophete/ want Abjathar was te deser tijt by David/ met den Ephod/ daer de Urim ende Thummim, door welcke men dẽ Heere vraechde / inne waren / siet vov. cap. 23. v. 6. ende cap. 30. 7.
13 In't Hebr. staet voor noch driemael/ oock. waer op men moet verstaen het woordeken/ niet, uyt het voorgaende/ het welck te samen soo veel is als noch.
14 Siet Num. 12. 6.
15 Siet Num. 27. v. 21.
16 D. noch door gewoonlicke / noch op eene besondere wijse.
17 Eene stadt in de stamme Manasse gelegen/ aen dese zyde der Jordane/ siet de aenteeck. op Jos. 17. v. 11.
18 Ofte/ veranderde sich, maeckte sich onbekent, verkleedde sich. Vgel. 1. Reg. 22. op v. 30. T. w. op dat dese vrouwe hem niet kennen en soude.
19 T. w. uyt den grave. Aldus vraecht Saul den dooden raet voor den levendigen / 't welck Jesaias bestraft cap. 8. v. 19.
20 T. w. als zijnde een Israelitisch man/ 't welck sy uyt sijne sprake ende kleedinge konde vernemen: Maer doe sy dit spracken wist sy noch niet dat sy met Saul sprack.
21 Sy wil seggen / om Saul / als hy dit vernemen sal / oorsake te geven my te dooden.
22 Verstaet hier by/ so straffe my Godt / ofte yet dergelijcke / siet d' aenteeck. op Genes. 14. 23.
23 *Hebr.* ongerechticheyt, of / misdaet. D. straffe der ongerechticheyt / siet Levit. 5. op v. 1.
24 D. eenen boosen geest in de gedaente van Samuel / den welcken sy door hare duyvels-konste hadde doen op komen: Iesus Syrach is in een groot misverstant/ als hy schrijft/ dat Samuel/ nae dat hy ontslapen was/ geprophetcert ende Saul sijn eynde voor-seyt hebbe. c. 46. 23.
25 Uyt vreese/ dat sy van Saul soude gevangen ende gedoodet worden: want sy door ingevinge des duyvels of andersins vernam/ dat hy Saul selve was. Ofte/ Sy riep, doe sy Samuel sach opkomen.
26 T. w. dat ick u sal dooden/ of/ doodẽ laten.
27 T. w. dat ghy dus bevreest eñ verschrickt zijt.
28 D. een aensienlick statelick persoon in de gedaente van Samuel. so spreeckt alsoo / Elohim, in't getal van velen / op sijn heydens/ ende als een tooveresse. sommige verstaen hier door Goden, de gedaente van Samuel/ met een gespuys van boose geesten.
29 T. w. nae het oordeel sijner verwerrede sinnen/ ende uyt de woorden der tooveresse / maer hy selve en heeft desen Samuel niet gesien.
30 Saul door dese tooveresse van den duyvel bedrogen zijnde / heeft den duyvel ge-eert in plaetse van Samuel.
31 Als vov. v. 12.
32 Ten was noch in des duyvels/ noch in der tooveresse macht niet den waren Samuel op te wecken/ ende daer te doẽ verschijnen: Ten is niet dan enckele bedriegerye des duyvels geweest / den welcken Godt somtijts eenige werckingen toelaett/ tot verderf der gener die daer aen glooven.
33 *Hebr.* my is bangicheyt seer. D. groote bangicheyt.
34 *Hebr.* door de hant der Propheten. D. door middel van eenigen Prophete. siet wijders op v. 6.
35 D. tot sijner eerẽ/ nae sijn welgevallen. And. hem. T. w. David. Ofte slechtelick hy heeft het gedaen.
36 *Hebr.* Door mijne hant. Dit en hadde Godt door den boosen geest niet gesproken / maer door den waren Samuel/ vov. cap. 15. v. 28.
37 *Hebr.* gedaen.
38 D. te desen tijde.
39 Dit conde de duyvel eenichsins raden/ dewyle hy wist / dat de Heere van Saul geweken was/ eñ dat Saul nu dus versaecht ende vreesachtich was / ende oock om datter weynich moet ende ordre by de Israeliten was tot tegenstant der Philistijnen.
40 D. het leger der Israeliten.
41 T. w. by de doode/ D. ghy sult doot zijn. Siet dergelijcke maniere van spreken/ 2. Sam. 12. 23. want datmẽ dit soude verstaen van in de helle te zijn / daer de duyvelen zijn/ en soude op Jonathan / ende vele van de Israelitẽ niet passen/ die wel in den slach zijn doot gebleven / maer niet na de ziele in de verdoemenisse gevaren.
42 *Hebr.* doe haestede Saul ende viel ter aerde.
43 *Hebr.* [met] de volheyt sijner statuere, ofte/ lengte.
44 D. geen spijse genuttigt.
45 D. ick hebbe uwe stemme gehoort.
46 *Hebr.* palm. Sy wil seggen / Ick hebbe mijn leven gewaecht: want sy hadde Saul te gevalle haer tot waer-segginge laten gebruycken/ 't welck aen het leven soude zijn gestraft geworden/ hadde Saul by sijn voornemen gebleven/ daer van v. 9. gesproken wort. Siet d' aenteeck. op Judic. 12. 3.

Het xxix. Capittel.

De Vorsten der Philistijnen en willen David in 't leger niet lyden/ onaengesien Achis hem verdedicht/ v. 3/ &c. De Vorsten geven reden waerom sy David by hare niet lyden en willen / 4. Achis doet David te rugge trecken / alhoewel noode / 6. David woude liever by Achis gebleven zijn/ 8. maer die beveelt hem ten tweeden male af te trecken / 10. Dat doet David / 11.

De

[1] DE Philistÿnen nu haddẽ alle hare legers vergadert/ te [1] Aphek: ende de Israëliten legerden sich by de fonteyne die by [2] Jizreël is.

2 Ende de Vorsten der Philistÿnen togen daer henen met honderden/ ende met duysenden: doch David/ende sÿne mannen togen met Achis in de achter-tocht.

3 Doe seyden de Overste der Philistÿnen/ [3] Wat sullen dese Hebreen? so seyde Achis tot de Overste der Philistÿnen/ Is dese niet David/ de knecht Sauls/ des Conincks van Israël/ die dese dagen/ ofte [4] dese jaren/ by my geweest is? ende ick en hebbe in hem [5] niets gevonden van dien dach af dat hy [6] afgevallen is tot desen dach toe.

4 Doch de Overste der Philistÿnen werdẽ seer toornich op hem/ ende de Overste der Philistÿnen seyden tot hem: [a] Doet den man [7] weder keeren/ dat hy tot sÿne plaetse wederkeere/ daer ghy hem bestelt hebt/ ende dat hy niet met ons af en trecke/ inden strÿt/ op [8] dat hy ons niet tot [9] een tegenpartyder en werde in den strÿt: want waer mede soude dese sich by sÿnen heere [10] aengenaem maken? [11] ist niet met de koppen deser mannen?

5 Is dit niet die David/ van den welcken sy [b] in den reye [malkanderen] antwoordden/ seggende/ Saul heeft sÿne duysenden geslagen/ maer David sÿne tien duysenden?

6 Doe riep Achis David/ ende seyde tot hem/ [12] ['T is soo waerachtich als] de HEERE leeft/ [13] dat ghy oprecht zÿt/ ende [14] uwen uytganck/ ende uwen inganck met my in 't leger/ is goet in mÿne oogen/ want ick en hebbe geẽ quaet by u gevondẽ van dien dach af dat ghy tot my zÿt gekomen/ tot desen dach toe: maer ghy en zÿt niet [15] aengenaem inde oogen der Vorsten.

7 So keert nu om/ ende gaet in vrede: op dat ghy geen quaet en doet in de oogen van de Vorsten der Philistÿnen.

8 Doe seyde David tot Achis/ [16] Maer wat hebbe ick gedaen? of wat hebt ghy in uwen knecht gevonden/ van dien dach af/ dat ick voor u aengesichte geweest ben tot desen dach toe/ dat ick niet en sal gaen/ ende strÿden tegen de vyanden mÿnes heeren des Conincks?

9 Achis nu antwoordde/ ende seyde tot David/ Ick weet het/ voorwaer ghy zÿt [17] aengenaem in mÿne oogen/ als [18] een Engel Godes: maer de Overste der Philistÿnen hebben geseyt/ Laet hem met ons in desen strÿt niet optrecken.

10 Nu dan/ maeckt u [19] morgen vroech op/ met de knechten uwes heeren/ die met u gekomen zÿn: ende als ghylieden u morgen vroech sult op-gemaeckt hebben/ ende het u-lieden licht geworden is/ so gaet henen.

11 Doe maeckte hem David vroech op/ hy/ ende sÿne mannen/ dat sy des morgens wech gingen/ om weder te keeren in het lant der Philistÿnen: de Philistÿnen daer en tegen togen op nae Jizreël.

1 Daer zijn verscheydene Steden in het lant Canaan/ die Aphek genoemt wordẽ/ j. eene inde stamme Juda/ Josu. 15. 53. ij. in de stamme Aser/ Judic. 1. 31. iij. in de stamme Issaschar/ by 't gebergte Gilboa/ by het groote velt Megiddo/ daer van dit hier kan verstaen wordẽ.
2 Dit is een schoone stadt geweest op de palen van de stammen Issaschar ende Manasse/ Josu. 19. 18. gelegen aen den voet van 't geberchte Gilboa.
3 Ofte/ waer toe zijn, &c.
4 Het was nu in het tweede jaer/ dat David te Ziklag gewoont hadde/ Siet cap. 27. 7. ende daer te vooren was hy oock te Gath eenen tijt-lanck by Achis geweest.
5 T. w. niet quaets/ of eenige ontrouwe.
6 T. w. van Saul sijnen heere/ die mijn vyant is. And. my toegevallen is.
a 1. Chron. 12. 1.
7 And. ommekeerẽ.
8 T. w. gelijck veel Hebreen hier te vooren gedaen hebben/ die van ons tot Jonathan gevallen zijn/ vov. cap. 14. v. 21.
9 Siet d'aenteeck. op Job 1. 6.
10 D. met sijnen Heere versoenen.
11 T. w. ons overleverende in de handẽ Sauls/ sich in den krijch om-keerende/ ende op ons volck slaende.
b 1. Sam. 18. 7.
12 Al hoe wel dat Achis een Afgodendienaer was/ so sweert hy hier nochtans by Iehovah den waren Godt: De Philistijnen hadden de macht des waren Godts wel beproeft/ doe de Arke des verbonts by haer was/ vov. cap. 5. Het kan oock wel zijn/ dat Achis door de lange conversatie met David/ eenige kennisse van den waren Godt hebbe gehadt.
13 D. Ick houde u voor eenen oprechten ende getrouwen dienaer.
14 D. uwen handel ende wandel/ uwe regeringe/ ende belept van saken staet my seer wel aen/ Siet Num. 27. 17.
15 *Hebr.* goet.
16 David en laet niet anders schijnen noch blijcken/ dan dat hy seer willich eñ yverich was om tegen Israel/ het volck Godes/ te gaen strijden/ maer wat hy in den sin hadde te doẽ/ was den HEERE bekent.
17 *Hebr.* goet.
18 Achis/ al hoe wel een heyden/ bekent/ datter goede Engelen zijn.
19 T. w. eer de strijt aengaet.

Het xxx. Capittel.

David/ bevindende dat de Amalekiten Ziklag in sijn afwesen geplundert/ verbrant/ ende 't volck/ met sijne beyde wyven/ gevanckelick hadden wechgevoert/ is seer verlegen/ ende in groot perijckel van sijn eygen volck/ v. 1/ &c. soeckt raet by Godt/ die hem beveelt de Amalekiten te vervolgen/ 7. David sulcx doende met een gedeelte van sijn krijchs-volck/ vindt eenen verhongerden achtergebleven Egyptenaer/ die hem alles ontdeckt/ ende tot de Amalekiten brengt/ 9. David overvalt ende slaetse/ ende becomt den gantschen roof weder/ 17. maeckt eene ordinantie van 't deylen des roofs/ 22. sendt geschencken aen sijne vrienden/ 26.

1 'T Geschiedde nu als David ende sÿne mannen [1] des derden daegs te Ziklag quamẽ: dat [2] de Amalekiten in 't Zuyden ende te Ziklag ingevallen waren/ ende Ziklag [3] geslagen/ ende deselve met vyere verbrandt hadden.

2 Ende datse de wÿven die daer in waren/ gevanckelick wechgevoert hadden/ [doch] sy en hadden niemant doot geslagen/ van den [4] kleynsten tot [4] den grootsten: maer sy haddense wechgevoert ende waren hares weechs gegaen.

3 Ende David ende sÿne mannen quamen aen de stadt/ ende siet/ sy was met vyere verbrant: ende hare wÿven/ ende hare sonen/ ende hare dochteren/ waren gevanckelick wechgevoert.

4 Doe hief David ende 't volck dat by hem was/ hare stemme op/ ende weenden: tot datter geen kracht [meer] in hen en was om te weenen.

5 Davids beyde wÿven waren oock gevanckelick wechgevoert/ Ahinoam de Jizreëlitische/ ende Abigaïl [5] de huysvrouwe Nabals des Carmeliters.

6 Ende David wert seer bange/ want het volck sprack van hem te steenigẽ/ want [6] de zielen des gantschen volcx waren verbittert/ een yegelick [7] over sÿne sonen/ ende [7] over sÿne dochteren: doch [8] David sterckte sich in den HEERE sÿnen Godt.

7 Ende David seyde tot den Priester Abjathar/ dẽ sone Achimelechs/ [9] Brengt my doch den Ephod hier; ende Abjathar bracht den Ephod tot David.

8 Doe vraechde David den HEERE/ seggende/ Sal ick [10] dese bende achter na jagen? sal ickse achterhalen? eñ hy seyde hem/ Jaecht na/ want ghy sult gewisselick achterhalen/ eñ ghy sult gewisselick verlossen.

9 David dan ginck henen/ hy/ ende de ses hondert mannen die by hem waren/ ende als sy quamen aen de beke Besor/ so bleven [11] de overige staen.

10 Eñ David vervolchdese/ hy/ ende die vier hondert mannen: eñ twee hondert mannen bleven staen/ die soo moede waren/ datse over de beke Besor niet en konden gaen.

11 Ende [12] sy vonden eenen Egyptischen man op het velt/ ende [13] sy brachten hem tot David: ende sy gaven hem broot/ ende hy at/ ende sy gaven hem water te drincken.

12 Sy gaven hem oock een stuck van eenen klomp vygen/ ende twee stucken rosÿnen/ ende hy at: ende sÿn [14] geest quam weder [15] in hem: want hy en hadde [in] drie dagen/ ende drie nachten geen [16] broot gegeten/ noch geen water gedroncken.

13 Daerna seyde David tot hem: Wiens zÿt ghy? ende van waer zÿt ghy? doe seyde de Egyptische [17] jonge/ Ick ben eenes Amalekitischen mans knecht/ ende mÿn heere heeft my verlaten/ om dat ick [18] [voor] drie dagen kranck geworden ben.

14 Wy waren ingevallen tegen 't zuyden van [19] de Cherethiten/ eñ op 't gene dat van Juda is/ eñ [20] tegen 't zuyden van Caleb: eñ wy hebben Ziklag met den vyere verbrant.

15 Doe seyde David tot hem: Soudt ghy my wel henen afleyden tot dese bende? hy dan seyde: Sweert my by Godt/ [21] Dat ghy my niet en sult doodẽ/ ende dat ghy my niet en sult overleveren in de hant mÿnes heeren! so sal ick u tot dese bende af-leyden.

16 Ende hy leydde hem af/ ende siet/ sy lagẽ verstropt over de gantsche aerde/ etende/ ende drinckende/ ende dansende/ om al den grooten buyt/ dien sy genomen hadden

1 T. w. Na dat David uyt het leger der Philistijnen gescheyden was/ want soo verre lach wel het leger der Philistijnen (daer David met sijne mannen geweest was) van de Stadt Ziklag/ gelijck af te nemẽ is/ uyt 2. Sam. 1. 2.
2 Verstaet de overgeblevene Amalekiten/ die ontkomen waren/ als Saul die sloech/ 1. Sam. 15. 7. Ofte dit is te verstaen van de Amalekiten/ die ergens in een ander streke ofte hoeck lants woondẽ/ dan die welcke door Saul zijn uyt-geroept. Dese hebben haren ouden haet tegen de Israeliten getoont.
3 D. geruyneert/ eñ de inwooners qualick gehandelt/ Siet Ezech. 33. op v. 21.
4. 4 And. kleynen-grooten.
5 Siet de aenteeck. op cap. 27. 3.
6 *Hebr.* de ziele des gantschen volcks was bitter. D. sy waren van herten bedroeft/ daer toe met bitterheyt ende gramschap ingenomen tegẽ David/ hem de schult gevende/ dat sy van hare wijvẽ ende kinderen berooft waren/ door de Amalekiten: daer toe zijnde beweegt geworden/ om dat David haer eerst vyantlick aengetast/ ende geslagen hadde/ cap. 27. 8.
7. 7 Ofte/ van wegẽ.
8 Vertrouwende op de beloften ende toeseggingen/ die Godt hem gedaen hadde/ dat hy Coninck werden soude/ siet d'aenteeck. vov. c. 23. 16.
9 D. Treckt den Ephod aen om mijnent wille/ op dat ghy daer door den Heere raet vraecht/ Siet Num. 27. 21. ende vov. cap. 23. 9.
10 Hy verstaet de Amalekitẽ/ als oock v. 15.
11 T. w. 200 mannen/ die soo moede waren/ datse niet volgen en konden. v. 10.
12 T. w. de mannen/ die by David waren.
13 *Hebr.* sy namen hem tot David, D. sy namen ende brachten. Siet d'aenteeck. op Genes. 12. v. 15.
14 D. Hy die flauw ende amechtich was/ eñ van honger schier versmachte/ die wert door de spijse verquickt: So dat het woort geest hier beteeckent ademinge.
15 And. Tot hem.
16 D. spijse.
17 D. Iongman, jongelinck. Siet Genes. 22. op v. 5.
18 *Hebr.* dit is de derde dach.
19 D. der Philistijnen/ gelijckmẽ kan af nemen uyt v. 16. Aldus worden de Philistijnẽ oock genaemt/ Ezech. 25. 16. Zeph. 2. 5.
20 D. tegen 't Zuyden des lants/ daer de nakomelingen van Caleb woonden/ siet Jos. 14. 13. eñ 15. 13.
21 *Hebr.* So ghy my sult dooden, ende so ghy my sult overleveren. &c. siet van sulck eedt-sweeren/ Genes. 14. 23. De sin is/ dat ghy my niet en sult dooden/ ofte dat &c. Vgel. vov. 24. 22/ &c.

upt het lant der Philiſtÿnen/ ende upt [22] het lant van Juda.

17 Ende David ſloechſe van [23] de ſchemeringe [24] tot aen den avont van haerlieder anderen dach/ ẽ daer en ontquam niet een man van hen/ behalven vier hondert jonge mannen/ die op kemelen reden/ ende vloden.

18 Alſo reddede David al wat de Amalekiten genomen hadden: oock reddede David ſÿne twee wÿven.

19 Eñ onder hen en wiert niet gemiſt van den kleynſten tot aen den grootſten/ ende tot aen de ſonen ende dochteren: ende van den buyt oock tot alles wat ſy hen genomẽ hadden: David bracht het altemael weder.

20 David nam oock alle de ſchapen/ eñ de runderen: [25] ſy drevenſe [26] voor dat ſelve vee henen/ eñ ſeyden: [27] Dit is Davids buyt.

21 Als David tot [28] de twee hondert mannen quam/ die ſoo moede waren geweeſt/ dat ſy David niet hadden kunnen navolgen/ ende die ſy aen de beke Beſor hadden blÿven laten/ die gingen David te gemoete/ ende den volcke dat by hem was te gemoete: ende David tradt tot den volcke/ ende [29] hy vraechdeſe nae den welſtant.

22 [30] Doe antwoordde een yeder boos ende Belials man onder de mannen die met David getogen waren/ ende ſy ſeyden: Om datſe [31] met ons niet getogen en zÿn/ en ſullen wy hen van den buyt/ dien wy gereddet hebben/ niet geven/ maer eenen yegelicken ſÿne vrouwe/ ende ſÿne kinderen/ laetſe die henen leyden/ ende wech gaen.

23 Maer David ſeyde: Alſoo en ſult ghy niet doen/ mÿne broeders/ [32] met 't gene dat ons de HEERE gegeven heeft/ ende heeft ons bewaert/ ende heeft de bende/ die tegen ons quam/ in onſe hant gegeven.

24 Wie ſoude doch ulieden in deſe ſake hoorẽ? Want gelÿc het deel der gener is die inden ſtrÿt mede afgetogẽ zÿn/ alſoo ſal oock het deel der gener zÿn/ die by de gereetſchap geblevẽ zÿn/ [33] ſy ſullen gelÿckelick deelen.

25 Ende dit is van dien dach af/ ende [34] voortaen [alſoo] geweeſt: want hy heeft het tot een inſettinge ende tot een recht geſtelt in Iſraël/ [35] tot op deſen dach.

26 Als nu David te Ziklag quam/ ſo ſondt hy tot den Outſten van Juda [36] ſÿnen vrienden/ van den buyt/ ſeggende: Siet/ daer is [37] een ſegen voor ulieden/ van den buyt der vyanden des HEEREN.

27 [Namelick] tot dien te [38] Beth-El/ ende tot dien te [39] Ramoth tegen 't Zuyden/ ende tot dien te [40] Jather.

28 Eñ tot dien te [41] Aroër/ eñ tot dien te [42] Siphmoth/ eñ tot dien te [43] Eſthemoa.

29 Eñ tot dien te Rachal/ eñ tot dien die in de ſteden der [44] Jerah-meëliten waren/ eñ dien/ die in de ſteden der [45] Keniten warẽ.

30 Ende tot dien te [46] Horma/ ende tot dien te [47] Chor-Aſan/ eñ tot diẽ te Atach.

31 Ende tot dien te [48] Hebron/ ende tot alle de plaetſen/ [49] daer David gewandelt hadde/ hy/ ende ſÿne mannen.

22 Daer onder behoorde nu Ziklag eñ 't lant van Caleb.
23 Het Hebr. woort dat hier gebruyckt wort / gelijck oock ons duytſch woort ſchemeringe, beteeckent ſoo wel de avont als de morgen-ſchemeringe: Sommige meynen / dat David dit volck inde avont-ſchemeringe heeft aengevallen / (want hy vontſe etende / drinckende / ende danſende / 't welck gemeenlick des avonts/ niet met het aen-breken des daechs geſchiet) houdẽ oock/ dat David zijnde maer 400 man ſterck/ liever de duyſterheyt van den nacht heeft waer-genomen/ om deſe groote menichte te overvallen in hare dronckenſchap eñ vreucht/ dan de ſchemeringe van den morgenſtont/ doe de dach aen quam. Andere nochtans nemen het hier voor de ſchemeringe des morgens/ achtende dat David eñ ſijne mannen des avonts te moede waren / om eenen aenval op hare vyanden te doen.
24 D. des avonts van den anderẽ dach/ in welcken David met ſijne mannen was uyt-getogen.
25 T.w. de mannen Davids.
26 D. voor het vee dat haer vã de Amalekiten was ontnomen geweeſt.
27 D. die David toebehoort / daerom heeft hy oock daer van wech geſchonckẽ waer ende aen wien het hem beliefde/ ſiet ond. v. 26.
28 ſiet bov. vſſ. 9/10.
29 D. Hy groeteſe vriendelick/ eñ vraegdeſe of het hen al wel ginck.
30 T.w. Alſmen begon te ſpreken van dẽ buyt te deylen.
31 *Hebr.* met my.
32 T. w. met den buyt/ dien wy gekregen hebben/ niet door onſe eygene macht/ maer dien ons de Heere gegeven heeft.
33 D. de mannen/ die achter gebleven zijn/ ende die by de bagagie gebleven zijn/ ſullen alſoo wel haer deel van den buyt hebben/ als die/ die met my voort getogen zijn. Hier in volcht David de ordonnantie Godes Num. 31. 27. ende oock de redelickheyt ende billickheyt. ſiet Joſu. 22. 8. ende 2. Mach. 8. 28.
34 And. boven, ofte opwaerts. 'T welck ſommige verſtaen van den voorgaenden tijt: ſulcx dat het hier van David weder in het gebruyc gebracht ende vaſt geſett zy.
35 De reden ſoude aldus vol zijn / het welck duert tot op deſen dach.
36 D. den genen/ die hem getrouwe bleven in deſe ſijne ſware vervolginge.
37 D. Een geſchenck. ſiet Gen. 33. 11.
38 And. dien, die in 't huys Godes waren. T. w. te Kiriath-Jearim daer de Arke des verbonts was/ 1. Sam. 6. 21. ende 7. 1.
39 Deſe ſtadt lach in het erfdeel der ſtamme Simeons/ Joſ. 19. 8. ende ſy lach in het Zuyder quartier des lants Canaan/ ende is alſoo onderſcheyden van andere ſteden die oock Ramah hieten/ als Ramoth in Gilead/ 1. Reg. 22. 13.
40 Een ſtadt gelegen in de ſtamme Juda/ op het geberchte/ Joſ. 15. 48.
41 Deſe ſtadt lach aen de beke Arnon/ den ſtamme Ruben gegeven. Siet Deut. 3. 12. Joſ. 13. 16.
42 Anders genoemt Sepham, Num. 34. 10.
43 Eene ſtadt gelegen inde ſtamme Juda/ Joſ. 15. 50. anders genoemt Eſchtemo. Sy was den kinderen Aarons gegeven. 1. Chro. 6. 57.
44 Siet d'aent. bov. op c. 27. v. 10.
45 Siet van deſe Jud. 1. 16.
46 Anders Zephat. Siet Judic. 1. 17.
47 Dit ſchijnt de ſelve ſtadt te zijn die Joſ. 19. 7. alleen Aſan genoemt wort/ gelegen in de ſtamme Simeons.
48 Siet van deſe ſtadt/ Geneſ. 23. 2. in d'aenteeck.
49 D. daer David hem ſomwylen met ſijn volck onthouden hadde/ als hy voor Saul heeft moeten vluchten. David is danckbaer geweeſt tegen die gene die hem met de ſijne geherbergt ende goet gedaen hebben.

Eynde des eerſten Boecks Samuels.

Het xxxj. Capittel.

De Iſraeliten worden van de Philiſtÿnen geſlagen/ v. 1/ &c. De ſonen Sauls mede/ 2. Saul wort gewondt/ 3. hy valt in ſijn eygen ſweert/ 4. ſoo doet ſijn wapen-drager oock/ 5. Saul ſterft: ſijn drye ſonen/ ſijn wapen-drager/ ende ſijn volck comt om/ 6. de andere vluchten/ verlatende de ſteden/ 7. De Philiſtÿnen ſnyden Sauls hooft af/ 8. ende ſy ſtellen ſijne wapenen in 't huys van Aſtaroth/ ende hangen ſijn lichaem op den muer te Bethſan/ 10. Die van Jabes nemen het lichaem Sauls/ ende ſijner ſonen af/ eñ verbrandenſe/ 12. eñ begraven hare beenderen/ 13.

1 De Philiſtÿnẽ [1] dan ſtreden tegen Iſraël: ende de mannen Iſraëls vloden voor het aengeſichte der Philiſtÿnen/ ende vielen [2] verſlagen op 't geberchte Gilboa.

2 Ende de Philiſtÿnen hielden dicht op Saul/ ende ſÿne ſonen/ ende de Philiſtÿnen ſloegẽ Jonathan/ ende [3] Abinadab/ ende Malchi-Sua/ de ſonen Sauls.

3 Ende de ſtrÿt wert ſwaer tegen Saul/ ende de mannen die met den boge ſchieten/ [4] troffen hem aen/ ende [5] hy vreeſde ſeer voor de ſchutters.

4 Doe ſeyde Saul tot ſÿnen wapen-drager: Treckt u ſweert uyt/ ende doorſteeckt my daer mede/ dat miſſchien deſe onbeſnedene niet en komen/ ende my doorſteken/ ende [6] met my den ſpot drÿven: maer ſÿn wapen-drager en wilde niet/ want hy vreeſde ſeer: doe nam Saul het ſweert/ ende [7] viel daer in.

5 Doe ſÿn wapen-drager ſach dat Saul doodt was: ſo viel hy oock in ſÿn ſweert ende ſterf met hem.

6 Alſo ſterf Saul/ ende ſÿne drie ſonen/ ende ſÿn wapendrager/ oock [8] alle ſÿne mannen te dien ſelven dage te gelÿcke.

7 Als de mannen Iſraëls/ die aen deſe zÿde [9] des dals waren/ ende die aen deſe zÿde der Jordane waren/ ſagẽ dat de mannen Iſraëls gevloden waren/ ende dat Saul ende ſÿne ſonen doodt waren: ſo verlieten ſy de ſteden/ ende ſy vloden: doe quamen de Philiſtÿnen eñ [10] woonden daer in.

8 'Tgeſchiedde nu [11] des anderen daegs/ als de Philiſtÿnẽ quamẽ om de verſlagene te plunderẽ/ ſo vonden ſy Saul/ eñ ſÿne drie ſonen/ liggende op 't geberchte Gilboa.

9 Ende ſy hieuwen ſÿn hooft af/ ende ſy togen ſÿne wapenen uyt/ ende ſy [12] ſondenſe in der Philiſtÿnen lant rontom/ [13] om te [a] bootſchappen in het huys harer [14] Afgoden/ ende onder den volcke.

10 Ende ſy leyden ſÿne wapenen in het huys van [15] Aſtharoth: ende ſÿn lichaem hechtten ſy [16] aen den muer te [17] Beth-ſan.

11 Als [18] de inwoonders van Jabes in Gilead daer van hoorden/ wat de Philiſtÿnen Saul gedaen hadden:

12 So maeckten haer op alle ſtrÿtbare mannen/ ende gingen den geheelẽ nacht/ ende ſy namen het lichaem Sauls/ ende de lichamen ſÿner ſonen van den muer te Beth-ſan: ende ſy quamen te Jabes/ ende [19] verbranddenſe aldaer.

13 Ende ſy namen hare beenderen/ ende begroevenſe [20] onder 't geboomte te Jabes: ende [21] ſy vaſteden ſeven dagen.

1 Hier comt de ſchrijver deſes boecks weder om tot de hiſtorie/ die hy in 't 29. c. gelaten heeſt/ om ondertuſſchen te verhalen wat David inder tijt gedaen heeft tegen de Amalekitẽ/ die in ſijn af-weſen Ziklag geplundert ende verbrant haddẽ. Dit capit. komt by na van woort tot woort over een met 1. Chron. 10.
2 *Hebr.* eygentlick doorſteken.
3 Hy wort 1. Sam. 14. 49. Iſchai genoemt.
4 *Hebr.* vonden hem.
5 And. Hy wert ſeer gewont van de ſchutters.
6 T. w. wanneer ſy my gevangẽ kregen/ de / my allen ſchimp ende hoon ſouden aen doen / ende ſoudẽ my dan noch eyndelick een ſmadelicke doot doen ſtervẽ. De Philiſtÿnen niet connende Saul levendich krygen / hebben ſijn doode lichaem veel ſmaetheyt aengedaẽ/ onder vſſ. 9/ 10.
7 D. Hy doorſtack hem ſelven / alſoo oock v. 5.
8 Verſtaet het meeſtendeel ſijns hofgeſins ende ſijner huyſgenooten / als oock het gros van 't leger. hoewel van beyderley eenige ontkomen zijn. Vgel. 1. Chron. 10. op v. 6.
9 Verſtaet hier het dal / ofte de leechte Jizreels.
10 Siet bov. capit. 27. 6.
11 T. w. na de batalie.
12 Te weten / het hooft/ ende de wapenen Sauls.
13 T. w. hare victorie.
a 1. Chron. cap. 10.
14 Het Hebr. woort beteeckent eygentlic droeffeniſſen / ſmerten/ ende verſchrickingen: Alſoo worden de Afgoden genoemt/ om datſe de oorſake zijn / dat Godt hare dienaers ſmerte / droeffeniſſe ende ſchrick aendoet.
15 Siet Jud. 2. 13. in d'aenteeck.
16 T.w. in de ſtrate die by der Stadtsmuer was/ gelijck af te nemen is uyt 2. Sam. 21. 12.
17 Anders genoemt Beth-ſean, Joſu. 17. 11. ende Jud. 1. 27. Dit was een ſtadt gelegen inde ſtamme Manaſſe/ Joſu. 17. 11. die te deſer tijt van de Philiſtÿnen in gehouden werr.

18 Dit deden de burgers van Jabes tot een teecken van danckbaerheyt / om datſe van Saul waren ontſett ende verloſt geworden van de harde belegeringe des Coninckx Nahas / 1. Sam. 11. 11.
19 Alſo deſe lichamen eenige dagen waren onbegraven geweeſt/ ende in de ſonne gehangen hadden/ ſo warenſe buyten allen twijffel/ verdorven ende ſtinckende geworden / alſoo datmenſe met balſemen niet en ſoude hebben kunnen bewaren. Daerom hebben ſy het vleeſch verbrandt/ ende de beenderen begraven/ verhoedende alſoo/ dat die doode lichamen niet meer gehoont noch beſchimpt / noch oock weder opgegraven konden worden. Vgel. Amos 6. 10. met d'aenteeck. And. ſy brandden by, ofte / over hen. T. w. eenige ſpeceryen het welcke ſiet op de maniere eertijts gebruyckt aen der Coningen lichamen. Siet 2. Chron. 16. 14. Jerem. 34. 5.
20 Siet 1. Chron. 10. 12.
21 Verſt. dagelicx tot op den avont. Siet 1. Chron. 10. op v. 12. Alſoo bewijſende hare droeffeniſſe over Saul ende ſijne ſonen.

Het

Het tweede Boeck

SAMUELS.

Inhoudt deses Boecks.

IN dit Boeck zijn beschreven de geschiedenissen, na *Sauls* doot, onder de Coninckllicke regeringe van *David*. Ende wort daer in aen d' eene zijde seer levendich voor oogen gestelt de onbegrijplicke genade ende weldadicheyt Godes aen *David* bewesen, niet alleen in het tijtlicke ende lichamelicke, mits dat hy hem tot troost sijns volcx, na veel lijdens, door sijne Godtlicke bestieringe, tot het Coninckllicke Ampt, eerst over Iuda, daerna over gantsch Israël heeft verheven, ende voorts met menichte van sonen begaeft, item met kloecke Officieren, ende vele dappere krijchs-helden ondersteunt, hem met heroijcke dapperheyt verciert, sijn Coninckrijck bevestigt, vermeerdert ende uytgebreydt, ende hem seer vele ende wonderlicke victorien tegen alle sijne uytlantsche ende inlantsche vyanden verleent heeft: Maer insonderheyt oock in het geestelijcke ende eeuwige: hem regerende door den Geest des geloofs ende der kintschap, der Prophetye, uytnemende Godtsdiensticheyt ende Godtvruchticheyt, wijsheyt, rechtveerdicheyt, goedertierenheyt, nedricheyt, lijdsaemheyt, ende andere seer loflicke deuchden, die doorgaens in sijne actien ende regeringe gebleken zijn: doende hem daer en boven (by occasie, dat hy Gode een huys wilde bouwen) die uytermaten heerlicke beloften van het geestelick, hemelsch, ende eeuwich Coninckrijck des *Messiæ*, onses Heeren ende Salichmakers IESU CHRISTI, die uyt sijnen zade (nae den vleesche) soude voortkomen, ende tot wiens voorbeeldt Godt hem, mitsgaders sijnen sone ende successeur *Salomo*, gestelt heeft.

Daerentegen worden aen d' ander zijde oock niet verswegen, maer wel omstandichlick beschreven de sware sonden, met de welcke dese voortreflicke knecht ende man Godts, sich somtijts tegen sijnen weldadigen Godt, door de verleydinge des Satans ende swackheyt sijns vleeschs, verloopen heeft, specialick in de sake van *Uria* den *Hethiter*, ende die hoochmoedige tellinge des volcx: waer over hy wel met hertelick leetwesen van Godt is begenadigt, doch effen wel met scherpe roeden, tot sijn eygen ende der Kercken beste, getuchtigt: als, met groot verdriet ende hertzeer, dat hy aen sijn kinderen, vrouwen, ende onderdanen heeft moeten beleven, ende bysonderlick met die grouwelicke ende seer periculeuse Conspiratie ende Rebellie sijns soons *Absaloms*, voor welcken hy in sijne oude dagen heeft moeten vluchten. Hoe wel hem de HEERE in dese ende alle andere nooden noyt en heeft verlaten, noch van sijn aengesichte verstooten, Ia selfs met een heylich vertrouwen ende gedult gesterckt, ende altijt eene goede uytkomste verleent. Tot een klaer bewijs, dat hy een getrouw ende heylich Godt is, die niet tegenstaende de menichvuldige gebreken ende onweerdicheyt sijner kinderen, sijn genaden-verbont getrouwelick onderhoudt, maer ondertusschen hare sonden geensins en billickt noch voor goet kent. Dit Boeck begrijpt de Historie van omtrent veertich jaren, Cap. 5. 4. Namelick, van het begin des Coninckrijcks *Davids*, tot aen het eynde van dien, also de laetste Conspiratie sijns soons *Adonia*, mitsgaders sijn doot, in dit boeck niet en zijn beschreven, maer in het begin van het volgende eerste Boeck der Coningen.

Het Eerste Capittel.

David te Ziklag zijnde/ outfangt de tijdinge van Sauls ende Jonathans doot/ v. 1/ &c. Waer over hy met de sijne rouwe bedrijft/ 11. Ende laet den bode/ die sich roemde Saul gedoodt te hebben/ ombrengen/ 13. Davids klaech-liedt over Saul ende Jonathan/ 17.

1 VOORTS geschiedde het na Sauls doot/ als David van den [1] slach der [a] Amalekitē was weder-gekomen; ende David twee dagen te [2] Ziklag gebleven was:

2 So geschiedet op den derden dach/ dat/ siet/ uyt den heyrleger/ van Saul/ een man quam/ wiens kleederen [3] gescheurt waren/ ende [4] aerde was op sijn hooft: ende het geschiedde/ als hy tot David quam/ so viel hy ter aerden/ ende booch sich neder.

3 Ende David seyde tot hem; Van waer komt ghy? eñ hy seyde tot hem; Jck ben ontkomen uyt den heyrleger Jsraëls.

4 Voorts seyde David tot hem; [5] Wat is de sake? verhaelt het my doch: ende hy seyde/ Dat het volck uyt den strijt gevloden was; ende datter oock vele van den volcke gevallen ende gestorven waren/ dat oock Saul/ ende sijn soon Jonathan/ doodt waren.

5 Ende David seyde tot den [6] jongen/ die hem de bootschap bracht: Hoe weet ghy/ dat Saul doodt is/ ende sijn soon Jonathan?

6 Doe seyde de jonge/ die hem de bootschap brachte; Jck [7] quam by geval op het geberchte van [8] Gilboa; ende siet/ Saul [9] leende op sijne spiesse: ende siet/ de wagens/ ende [10] Ridtmeesters [11] hielden dicht op hem.

7 So sach hy achter sich om/ ende sach my: ende hy riep my/ ende ick seyde; Siet/ [hier] ben ick.

8 Ende hy seyde tot my; Wie zijt ghy? ende ick seyde tot hem; Jck ben een Amalekiter.

9 Doe seyde hy tot my; Staet doch [12] by my/ ende doodt my/ want dese [13] malien-koller heeft my [14] opgehoudē: [15] want mijn leven is noch gantsch in my.

10 So stont ick by hem/ ende doodde hem; want ick wiste/ dat hy na [16] sijnen val niet leven soude: ende ick nam de Croone/ die op sijn hooft was/ ende het arm-gesmijde/ dat aen sijnen arm was/ ende hebse hier tot mijnen [17] heere gebracht.

11 [b] Doe vattede David sijne kleederen/ ende [18] scheurdese: desgelijcx oock alle de mannen/ die met hem waren.

12 Ende sy weeklaechden ende weenden/ ende vasteden tot op den avont: over Saul/ ende over Jonathan sijnen sone/ ende over het volck des HEEREN/ ende over het huys Jsraëls/ om dat sy door het sweert gevallen waren.

13 Voorts seyde David tot den jongē/ die hem de bootschap gebracht hadde; Van waer zijt ghy? ende hy seyde; Jck ben eens vreemden mans/ eens Amalekiters sone.

14 Ende David seyde tot hem: Hoe? en hebt ghy niet gevreest uwe hant uyt te strecken/ om den [19] gesalfden des HEEREN te [20] verderven?

15 Ende David riep eenen van de [21] jongens ende seyde; Treedt toe/ valt op hem aen: ende hy sloech hem/ dat hy sterf.

16 Ende David seyde tot hem; [22] U bloet zy op uwē kop: want uwe mont heeft tegens u getuycht/ seggende; Jck hebbe den gesalfden des HEEREN gedoodt.

1 *Hebr.* Van den Amaleck te slaen. Siet de Historie/ 1. Sam. 30.
a 1. Sam. 30. 17.
2 Siet 1. Sam. 27. 6.
3 Tot teecken van rouwe ende herten-leet. Siet Genes. 37. op v. 29.
4 Vergel. Jos. 7. 6. 1. Sam. 4. 12. eñ ond. cap. 13. 19. eñ 15. 32. Job 2. 12. Dit was in rouwe een teecken van schaemte/ onweerdicheyt/ eñ diepe vernederinge.
5 Ofte eyg. wat is de sake, ofte/ den handel geweest?
6 D. jongman/ jongelinck. siet Gen. 22. op v. 5.
7 *Hebr.* ontmoetende ben ick ontmoet, ofte/ by geval komende, quam ick by geval.
8 Gelegen in Jssaschar/ aen de Suyder grensen. siet 1. Sam. 29. 1. ende 31. 1.
9 D. drukte/ om het scherp sijner spiesse te doen doordringen in sijn lichaem.
10 *Hebr.* de meesters, ofte/ heeren der Ruyteren.
11 *Hebr.* kleefdē hem aen.
12 Ofte/ tegen my. op my: ofte/ staet op tegen my. alsoo v. 10.
13 Ofte/ geoogde, ofte/ geborduerde krijchs-rock. het Hebreeusch woort wort aldus hier alleen gebonden/ ende komt van een woort dat borduer-werck, ofte/ geoocht-werck maken, item omvatten, inhechten der edelgesteentē in kasskekens/ ofte schildekens/ beteeckent. Daerom settent sommige over: dese omcingelinge, besettinge, benauwinge (der Ruyteren) oock schrick, benautheyt, heeft my aengegrepen.
14 Dat de spiesse niet heeft konnen doordringen in mijn lichaem.
15 Als of hy seyde: Jck hebbe vast gearbeydt/ om my selven met mijne spiesse het leven te benemen/ maer het heeft niet willen zijn/ mijn leven is noch gantsch in my.
16 Na dat hy in de spiesse/ ende met de selve was nedergevallen: dit voecht hy daer by om sich te ontschuldigen van Sauls doot/ ende de tijdinge die hy brachte/ te bevestigen/ ende buyten twijffel te stellen. De leser kan dit gantsche verhael vergelijcken met 1. Sam. 31. ende oordeelen/ wat van de sake zy.
17 T. w. David. D. tot u.
b 2. Sam. 3. 31. ende 13. 31.
18 Als vooren v. 2.
19 Siet 1. Sam. 10. 1. ende 1. Reg. 1. 24.
20 D. te verslaen/ nedervellen/ dooden. Vgel. Judic. 20. op vss. 21/ 25/ 35/ 42. ende elders.
21 Sijne dienstknechten/ ofte hovelingen.
22 Siet Jud. 9. op v. 24. ende Levit. 20. op v. 9.

17 David nu klaechde [23] dese klage/ over Saul/ ende over Jonathan sijnen sone;

18 Als hy [24] geseyt hadde/ datmen de kinderen [25] van Juda den boge [26] soude leeren: siet [27] het is geschreven in het boeck [28] des [c] Oprechten.

19 O [29] cieraet Israëls/ op uwe [30] hoochten is hy verslagen: hoe zijn de helden gevallen?

20 [d] En verkondigt het niet te [31] Gath/ en bootschapt het niet op de straten van Askelon: op dat de dochters der Philistijnen haer niet en [32] verblijdẽ/ op dat de dochters [33] der onbesnedenen niet [34] opspringen van vreuchde.

21 [35] Ghy bergen van Gilboa/ noch dauw/ noch regen moet zijn op u/ [36] noch velden der hef-offeren: want aldaer is der helden schilt [37] smadelick wechgeworpen/ den schilt Sauls/ als of [38] hy niet gesalft en ware geweest met olye.

22 [39] Van het bloet der verslagenen/ van het vette der helden/ en wert Jonathans boge niet achterwaerts gedrevẽ; eñ Sauls sweert en keerde niet ledich weder.

23 Saul ende Jonathan/ die beminde/ ende die lieflicke in haer leven/ en zijn oock in haren doot niet gescheyden: sy waren [40] lichter dan Arenden/ sy waren stercker dan Leeuwen.

24 Ghy dochteren Israëls/ weent over Saul: die u [41] kleedde met scharlaken/ [42] met weelden; [43] die u cieraet van gout deed dragen over uwe kleedinge.

25 Hoe zijn de helden gevallen in't midden van den strijt? Jonathan is verslagen op [44] uwe hoochten.

26 Ick ben benauwt om uwent wille/ mijn broeder Jonathan; ghy waert my seer lieflick: [45] uwe liefde was my wonderlicker dan liefde der [46] wijven.

27 Hoe zijn de helden gevallen/ ende de [47] krijchs-wapenen verloren?

23 Die in't 19. vs begint.
24 D. bevolen/ ordre gestelt. Om het volck Godts nae hares Conincx doodt voor eerst op te richten/ ende tot kloeckmoedicheyt te vermanẽ/ op dat sy door sijn volgende klaech-liet niet versaecht mochten worden.
25 Uyt welckẽ stam David selfs gesproten was/ ende die de beloste Godts hadde van het Coninckrijcke/ ende dapperheyt inden oorloge. Genes. 49.8/9/10.
26 Verstaet het hanteeren van den boge/ om geoeffende schutters/ ende krijchslieden te worden/ nae Sauls ende Jonathans exempel. Siet vs. 22.
27 Dit kannen alsoo verstaen/ dat in dit boeck geschreven zy geweest/ wat David/ dien aengaende/ voor order gestelt heeft/ om de oeffeninge der krijchswapenen by sijnẽ stam gemeen te maken.
28 Van dit boeck siet Jos. 10. op vs. 13.
c Ios. 10. 13.
29 Alsoo noemt hy Godt, van welcken alle Israels heerlickheyt/ ende cieraet afquam/ Vgel. Deut. 4. 7/8. ende 33. 29. andere duydent op Saul/ ofte/ het beloofde Lant.
30 T. w. op de bergen van Gilboa/ (vs. 21. ende 1. Sam. 31. 8.) die hy Godts hoochten noemt/ om datse Gode bysonderlick (als in Israel gelegen) toe-behoorden.
d Mich. 1. 10.
31 Gath ende Askelon waren beyde bewoont van de Philistijnen/ liggende in't Zuyd-westen van de bergen Gilboa aen de Zee/ Gath in Dan, ende Askelon in Simeon. Siet Judic. 14. op vs. 19. ende ond. cap. 21. 20/22.
32 Godt ende sijn volck lasterende ende beschimpende: als Judic. 16. 23/ &c.
33 Siet Judic. 15. op vs. 18.
34 Met uyterlicke gebeerden ende teeckenen van vreuchde haren Goden den lof deser victorie toeschrijvende.
35 Dit dient tot beweginge ende schrick der Israeliten over de saken/ die aldaer gebeurt waren. Vergel. Judic. 5. 23. Job 3. ende elders.
36 D. daer en moeten op dese bergen geene vruchtbare velden zijn/ waer van men hef-offeren soude konnen doen. Ofte: op de verhevene velden, hooge velden. *Hebr.* velden der verheffingen.
37 Ofte/ versoeyelick, verachtelick.
38 N. Saul/ die soo smadelick ende verachtelick gevallen was/ dat het seer deerlick was voor eenen gesalfden des Heeren. Andere duyden 't op Sauls schilt: gelijckmen te dier tijt de schilden (als met leder overtrocken) met olye plach te salven. Siet Jesa. 21. 5. And. sonder den gesalfden met olye. D. afgesondert van den gesalfden/ &c. N. van Saul.
39 De sin is: Jonathans boge/ ende Sauls sweert plegen altijts sekerlick te treffen/ so dat sy niet weder-keerden/ sonder de dapperste krijchs-lieden des vyants neder-gevelt te hebben: hoe wel het nu/ leyder/ gantsch anders gevallen is.
40 D. sneller.
41 Het lant tegen de vyanden beschermende/ dat het in vrede ende overvloet van allen rijckdom bloeyde/ waer van dit een teecken was.
42 D. lustichlick/ lieflick/ teerlick/ dat het lieflick was om sien. And. met [allerleye/ ofte/ met andere] wellusticheden.
43 *Hebr.* die cieraet van gout deed opkomen op uwe kleedinge, door d'oorsake in de voorgaende aenteeck. vermeldt/ als mede door den roof/ dien hy bequam van den vyanden.
44 Siet vs. 19.
45 Die ghy my toedroecht.
46 Met de welcke men de wijven lief heeft: D. sy obertrof de alderhgenauste vrientschap/ die tusschen menschen kan wesen/ zijnde tot Davids troost in Jonathans herte ontsteken ende onderhouden door den H. Geest.
47 Ofte/ instrumenten van oorloge: T. w. Saul/ ende Jonathan/ die als wapenen Israels waren/ ende middelen/ waer door Israel beschermt wierde. Men kan't oock eygentlick verstaen van de krijchs-wapenen die de Philistijnen ten buyte hebben gekregen.

Het ij. Capittel.

David treckt op Godts bevel/ met sijn huys ende volck/ nae Hebron/ vs. 1/ &c. Alwaer hem die van Juda tot haren Coninck salven/ 4. Hy prijst ende troost de burgeren van Jabes in Gilead/ om datse Saul begraven hadden/ 5. Abner daertegen maeckt Isboseth Sauls soon/ Coninck over Israel/ 8. ende voert sijn krijchsvolck uyt tegen Davids volck by Gibeon/ 12. Alwaer hy na een schricklick ende bloedich gevecht van vier en twintich jonge helden/ van Joab in de vlucht wort geslagen/ 17. Asahel jaegt hem na/ ende wort van hem doorsteken/ 19. Abner ende Joab scheyden eyndlick weder van malkanderen/ 26. Asahel wort begraven/ 32.

1 ENde 'tgeschiedde daerna/ dat David den HEERE [1] vraechde/ seggende; Sal ick optrecken in eene der steden Juda? ende de HEERE seyde tot hem; Treckt op: ende David seyde; Waer henen sal ick op-trecken? ende [2] hy seyde; Nae [3] Hebron.

2 Also tooch David derwaerts op/ als oock sijne twee wijven; Ahinoam de Jizreëlitische/ ende Abigaïl/ Nabals/ des Carmeliters/ [4] huysvrouwe.

3 Oock dede David sijne mannen optrecken/ die [5] by hem waren/ eenen yegelicken met sijn huysgesin: ende sy woonden in de [6] steden Hebrons.

4 Daerna quamen de mannen van Juda/ ende [7] salfden aldaer David tot eenen Coninck over het huys Juda: Doe bootschapten sy [8] David/ seggende; 'T zijn de mannen van Jabes in Gilead/ die Saul [9] begraven hebben.

5 Doe sondt David boden tot de mannen van Jabes in Gilead: ende [10] hy seyde tot hen; [11] Gesegent zijt ghy den HEERE/ [12] dat ghy dese weldadicheyt gedaen hebt aen uwen heere/ aen Saul/ ende hebt hem begraven.

6 So doe nu de HEERE aen u weldadicheyt ende trouwe: ende ick oock/ ick sal aen u dit goede [13] doen/ [14] dewijle ghy dese sake gedaen hebt.

7 Ende nu/ laet uwe handen sterck zijn/ ende zijt [15] dapper/ [16] dewijle uwen heere Saul gestorven is: ende oock hebben my [17] die vã den huyse Juda tot [18] Coninck over hen gesalft.

8 [19] Abner nu/ de sone van Ner/ de krijchs-overste/ dien Saul gehadt hadde/ nam [20] Isboseth/ Sauls sone/ ende voerde hem [21] over nae Mahanaim.

9 Ende maeckte hem ten [22] Coninck over [23] Gilead/ ende over de [24] Aschuriten/ ende over [25] Jizreël; ende over Ephraim/ ende over Benjamin/ ende over [26] gantsch Israël.

10 Veertich jaer was Isboseth/ Sauls soon/ out/ als hy [27] Coninck wert over Israël; ende hy [28] regeerde het tweede jaer: alleenlick die van den huyse Juda/ [29] volchden David na.

11 [a] Het getal nu der dagen/ die David Coninck geweest is te Hebron/ over het huys Juda/ is seven jaren/ eñ ses maenden.

12 Doe tooch Abner/ de sone van Ner/ [30] uyt/ met de knechten Isboseths/ des soons Sauls/ van Mahanaim nae [31] Gibeon.

13 [32] Joab/ de sone van Zeruja/ ende de knechten Davids togen oock uyt; ende sy ontmoeteden malkanderen by den [33] vijver Gibeons: ende sy bleven/ dese aen dese zijde des vijvers/ ende die aen gene zijde des vijvers.

14 Ende Abner seyde tot Joab; Laet sich nu de [34] jongens opmaken/ ende voor

1 Siet 1. Sam. 23. 6/9. ende 30. 7/8. eñ Judic. 1. op vs. 1.
2 De HEERE.
3 Gelegen in Juda/ niet verre van het westersche gebercHte/ ende Aarons kinderen toege-eygent. siet Gen. 13. 18. Jos. 21. 10/11/12. waer uyt afgenomen wort/ dat wel David voor sijn persoon aldaer gewoont ende hof gehouden hebbe/ maer sijn volck sich onthouden in de naestgelegene steden ende plaetsen/ (als ond. vs. 3.) om de Priesteren ende Leviten/ dien dese stadt van den stam Juda gegeven was/ in haer besit niet te benauwen.
4 Verst. gewesene huysvrouwe: alsoo 1. Sam. 30. 5. Siet 1. Sam. 25/39/ &c. ende vgel. ond. cap. 12. 15.
5 Verst. de strijtbare mannen/ die hem in sijne ballingschap gevolcht waren. Siet 1. Sam. 22. 2.
6 D. die omtrent Hebron gelegen waren/ ende daer onder behoorden.
7 David was eerst in't heymelick door Godts bevel van Samuel gesalft tot Coninck/ 1. Sam. 16. 13. hier wort hy wederom van sijnen stam Juda/ wetende sonder twijffel des Heerẽ wille/ gesalft. Ten derdenmale wert hy van gantsch Israel gesalft/ ond. cap. 5. 3. dienende dit alles tot versterckinge van David/ ende bevestinge sijnes beroeps/ mitsgaders tot voorbeeldinge van de salvinge onses Heeren Jesu Christi. Siet 1. Reg. 1. op vs. 34.
8 Gevraegt hebbende/ ofte ondersoeckende/ wat van Sauls doodelichaem mochte zijn/ willende dat begraven/ indien het niet en ware geschiedt.
9 Siet 1. Sam. 31. 11/12/13.
10 D. liet seggen.
11 Siet Genes. 24. op vs. 31. Ruth 2. 20. ende 3. 10.
12 Ofte/ die.
13 D. vergelden. ofte in desen sin: gelijck de Heere sulcks aen u vergelden sal/ alsoo sal ick het oock doen. And. [Nae] dit goede.
14 Ofte/ die ghy, &c.
15 *Hebr.* tot kinderen, ofte/ sonen der dapperheyt, ofte/ kloeckheyt. siet ond. cap. 3. op vs. 34.
16 Hy wil seggen: Geeft den moet niet verloren/ al is 't dat u heer ende Coninck doot is.
17 *Hebr.* het huys Iuda hebben, &c.
18 So dat ick boven de gewillicheyt de macht hebbe om u in voorvallende swaricheyt te hulpe te komen. Alhoewel David van Godts raet versekert was/ gebruyckt hy niet te min dese geoorloofde middelen/ om met weldoen de herten der Israeliten te gewinnen/ ende de uytkomste met vertrouwen ende gedult te verwachten.
19 Oock genaemt Abiner. siet 1. Sam. 14. 50/51.
20 *Hebr.* Isch-boscheth.
21 Over de Jordane/ alwaer Mahanaim gelegen was/ aen de beke Jabbok/ niet verre van Jabes in Gilead. siet Gen. 32. 2. Dit schijnt Abner gedaen te hebben/ om de Gileaditen/ tot welcken David sijne boden gesonden hadde/ tegen David vast te maken/ ende te breken de gunst/ dien hy daer mochte verkregen hebben.
22 Niet tegenstaende/ dat desen Abner des Heeren wille niet onbekent en was/ als af te nemen is uyt cap. 3. 9/10/18.
23 Siet van Gilead Num. 32.
24 Hier door wort by de meeste verstaen de stam Ascher/ zijnde de uyterste in't Noorden van Canaan/ aen de Zee. *Hebr.* den Aschurijt.
25 De stadt was gelegen tusschen half Manasse ende Issaschar, op de grensen: het dal Iizreel lach in Issaschar/ vast in't midden van Canaan/ waer onder de naestgelegene/ Zebulon, Naphtali, ende half Manasse mede verstaen worden: gelijck neffens Ephraim, Dan ende Simeon voor een deel in Juda gelegen.
26 Uytgenomen Juda/ als volcht.
27 *Hebr.* regeerde, D. Coninck wert/ ofte begost te regeren: ende alsoo dickwijls in dese Historien der Coningen.
28 Siet 1. Sam. 13. op vs. 1. Ofte/ hadde geregeert: want de sin schijnt te wesen/ dat hy twee volle jaren geregeert hadde/ als de strijt/ vs. 12/ &c. verhaelt/ gebeurt is/ Siet wijders ond. cap. 3. op vs. 1. hoewel hier uyt niet en volcht/ datse David in dese twee voorgaende jaren teenemael in vrede hebben gelaten.
29 *Hebr.* waren achter David.
a 2. Sam. 5. 5. 1. Reg. 2. 11.
30 Om krijch te voeren tegens David ende Juda.
31 Gelegen in Benjamin/ Jos. 18. 25. Siet oock Jos. capp. 9. ende 10. Dese stadt lach niet verre van de frontieren van Juda/ ende was den kinderen Aarons ingegeven/ Josu. 21. 17.
32 Dese was Davids krijchs-Overste/ gelijck Abner Isboseths. Zeruja was Davids suster. Siet 1. Chron. 2. 16.
33 Die buyten Gibeon was aen de Zuyd-zyde van Gibeon.
34 Eenige wackere jonge krijchs-lieden.

ons [35] aengeſichte [36] ſpelen: ende Joab ſeyde; Laetſe ſich opmaken.

15 Doe maeckten ſich op/ ende gingen [37] over [38] in getale/ twaelf van Benjamin/ te weten voor Iſboſeth/ Sauls ſone/ ende twaelf van Davids knechten.

16 Ende d'eene greep den [39] anderen by den kop/ ende [ſtiet] ſÿn ſweert in de zÿde des anderen; ende ſy [40] vielen t'ſamen: daer van noemdemen de ſelve plaetſe [41] Chelkath Hazurim/ die by Gibeon is.

17 Ende daer was op dien ſelven dach een gantſch ſeer harde ſtrÿt: Doch Abner/ ende de mannen Iſraëls werden voor het aengeſichte der knechten Davids geſlagen.

18 Nu waren aldaer drie ſonen van Zeruja/ Joab/ ende Abiſai/ ende Aſahel: ende Aſahel was [42] licht op ſÿne voeten/ als eene der rheen/ die in't velt zÿn.

19 Ende Aſahel jaegde den Abner achter na: ende hy en weeck niet/ om van achter Abner ter rechter ofte ter ſlincker hant af te gaen.

20 Doe ſach Abner achter ſich om/ ende ſeyde; Zÿt ghy dit Aſahel? ende hy ſeyde; Ick ben't.

21 Ende Abner ſeyde tot hem; Wÿckt tot uwe rechter-hant/ ofte tot uwe ſlincker-hant/ ende grÿpt u eenen van die jongens/ ende neemt voor u haer [43] gewaet: maer Aſahel en wilde niet afwÿcken van achter hem.

22 Doe voer Abner wÿders voort/ ſeggende tot Aſahel; Wÿckt af van achter my: [44] waerom ſal ick u ter aerden ſlaen? hoe ſoud ick dan mÿn aengeſichte opheffen voor uwen broeder Joab?

23 Maer hy weygerde af te wÿcken; ſo ſloech hem Abner met het [45] achterſte van de ſpieſſe [46] aen de vÿfde ribbe/ dat de ſpieſſe van achter hem uytginck; ende hy viel aldaer/ ende ſterf op ſÿne [47] plaetſe: Ende het geſchiedde/ dat alle/ die tot de plaetſe quamen/ alwaer Aſahel gevallen ende geſtorven was/ ſtaen bleven.

24 Maer Joab ende Abiſai jaechden Abner achter na: ende de Sonne ginck onder als ſy gekomen waren tot den heuvel van Amma/ de welcke is voor Giach op den wech der woeſtÿne Gibeons.

25 Ende de kinderen Benjamins verſamelden ſich achter Abner/ ende werden tot eenen [48] hoop: ende ſy ſtonden/ op de ſpitzſe van eenen heuvel.

26 Doe riep Abner tot Joab/ ende ſeyde; Sal dan het ſweert [49] eeuwichlick verteeren? en weet ghy niet dat [50] het in't laetſte bitterheyt ſal zÿn? ende hoe lange en ſult ghy den volcke niet ſeggen/ dat ſy wederkeeren [51] van hare broederen te vervolgen?

27 Ende Joab ſeyde; [Soo waerachtich als] Godt leeft/ ten ware dat ghy [52] geſproken hadt/ ſekerlick het volck ſoude al doe van den morgen af wechgevoert zÿn geweeſt/ een yegelick [53] van ſÿnen broeder te vervolgen.

28 Doe blies Joab met de baſuyne/ ende al het volck ſtont ſtille/ ende en jaechden Iſraël niet meer achter na/ ende en voeren niet wÿders voort te ſtrÿden.

29 Abner dan ende ſÿne mannen gingen dien ſelven gantſchen nacht over 't vlacke velt: ende ſy gingen over de Jordane/ ende wandelden het gantſche [54] Bithron door/ ende quamē tot [55] Mahanaim.

30 Joab keerde oock weder van achter Abner/ ende verſamelde het gantſche volck: ende daer werden van Davids knechten gemiſt/ negentien mannen/ ende Aſahel.

31 Maer Davids knechten hadden van Benjamin/ ende onder Abners mannen geſlagen: drie hondert ende tſeſtich mannen warender doot gebleven.

32 Ende ſy namen Aſahel op/ ende begroeven hem in ſÿns vaders graf/ dat te Bethlehem was: Joab nu ende ſÿne mannen/ gingen den gantſchen nacht/ dat hen het licht aenbrack te Hebron.

35 In onſe tegenwoordicheyt / voor onſe oogen / tot een ſpectakel / ende dat wy toeſiende / ons ſtille houden / ende latenſe begaen.
36 D. ſchermutſelen / in de wapenen malkanderen beproevende. 'T ſchijnt dat Abner / nae de wijſe der rouwe ſoldaten/ den doot van eenige jonge helden weynich heeft geacht: waer van hy ſijne ſtraffe in 't eynde deſes ſtrijts gevoelt heeft. Siet vſſ. 17/ 26/ 27.
37 Ofte/ voor by, te weten / den yver/ waer van v. 13.
38 D. in gelijcken getal van beyde zijdē.
39 *Hebr.* de man ſijnen naeſten, ofte/ ſijnen metgeſelle: alſoo in't volgende.
40 D. ſy bleven alle vier ende twintich doot.
41 D. deel, ſtuck lants, ofte / acker der rotzen, dat is / der Helden/ die als rotzen onbeweechlick zijn geweeſt / ende elck in ſijne plaetſe gebleven: ofte/ der ſpitzen, ſcherpten, om dat ſy door de ſcherpte des ſweerts malkanderen hebben neder geveldt.
42 D. ſeer ſnel in't loopen. Vergel. vov. cap. 1. 23.
43 D. hare kleedinge / ofte wapenen/ ofte beyds: Vergel. Judic. 14. 19.
44 Als of hy ſeyde: waerom wilt ghy dat perijckel uytſtaē? Ghy ſult my dwingē/ dat ick uwer niet en ſal konnen verſchoonen / dat ick uwes broeders halven (die een dapper krijchsoverſte is) anders geern ſoude doen.
45 D. hy ſtack hem met het ſcherp / dat aen het onderſte / ofte / achterſte van de ſpieſſe was.
46 Ofte/ by, nevens, onder. Dit woort van vele verſtaen van de plaetſe der rechterzyde / daer de lever leyt aen 't borſt-been/ ende daer de ſtam is van de lever-ader: alwaer ervarene ende geleerde Medicijns betuygen / ende den heydenē oock bekent is geweeſt / dat de wonde haeſtiger/ als eenige andere / den menſche doodt: ſommige verſtaen 't van de ſlincker-zijde/ daer 't herte leyt/ ofte het weeck der zijden onder de korte ribben/ die vijf in getale zijn, het welcke ſchijnt beveſtigt te wordē door de uytſtortinge des ingewants door de ſelve wonde geſchiet/ waer van ond. cap. 20. 10. Vergel. ond. cap. 3. 27. ende 4. 6. ende 20. 10.
47 D. Hy bleef doot liggen op de plaetſe/ daer hy geſtaen hadde/ ofte geſtekē wert.
48 Ofte / dicht t'ſamen gevoechde troupe: *Hebr.* eyg. bondelken. aldus ſchickē ſy haer in ordre op de hoochte eens heuvels / om haer bequamelick te beſchermen.
49 D. ſonder ophouden.
50 Dat is/ dat het ten laetſten eene bittere ofte droevige uytkomſte ſal moeten geven?
51 *Hebr.* van achter hare broederen.
52 Hy wil ſeggen: eerſt tot vechten gepordet ende den ſtrijt alſoo veroorſaeckt hadt. Siet vov. v. 14. Ick ſoud' al heden vroech het volck hebben doen aftrecken.
53 *Hebr.* van achter ſijnen broeder.
54 Ofte/ de gantſche lantſcheydinge, het afgeſondert, afgeſneden deel lants, dat over de Jordane lach / ende daer door van Canaan was afgeſcheyden. Alſoo worden Cant. 2. 17. genoemt bergen van Bather, D. der afſcheydinge, om datſe in Gilead gelegen ende door de Jordane van Canaan afgeſondert waren.
55 Van waer ſy uytgetogen waren/ v. 12.

Het iij. Capittel.

Krijch tuſſchen den huyſe Sauls ende den huyſe Davids. v. 1. Regiſter van Davids ſonen / die hem te Hebron geboren zijn/ 2. Abner zijnde van groot aenſien in Sauls huys/ wort op Iſboſeth van wegen ſeker verwijt/ vertoornt/ ende handelt met David om accoort/ 6. brengt Michal/ Sauls dochter/ weder tot David/ volgens ſijne begeerte/ 13. Ende met de Outſten van Iſrael geſproken hebbende/ beſoeckt David te Hebron/ accordeert met hem in vrientſchap/ ende vertreckt in vrede/ 17. Joab van buyten comende / ende dit vernemende / beſchuldicht David daer over/ achterhaelt Abner buyten Davids weten/ ende vermoordt hem verraderlick/ 22. Waer over David ſeer wort geſtoort/ verclaert opentlick ſijne onſchult / doet Abner eene ſtatelicke begraefniſſe / roemt ſijne dapperheyt/ wee-klaegt over hem/ ende verontſchuldigt ſich/ dat hy de autheuren deſes moorts nu niet en ſtraft/ 28.

1 ENde daer was een [1] lange krÿch tuſſchen den huyſe Sauls/ ende tuſſchen den huyſe Davids: Doch David [2] ginck eñ wert ſtercker/ maer [3] die van den huyſe Sauls gingē ende werden ſwacker.

2 Ende David werden [a] ſonen geboren te Hebron: Sÿn eerſtgeboren nu was Amnon/ van Ahinoam/ de Jizreëlitiſche.

3 Ende ſÿn tweede was [4] Chileab/ van Abigaïl/ Nabals/ des Carmeliters/ [5] huyſvrouwe: ende de derde/ [6] Abſalom/ de ſone van [7] Maacha/ de dochter van Thalmai/ Coninck van [8] Geſur:

4 Ende de vierde/ Adonia/ de ſone van Haggith: ende de vÿfde [9] Sephatia/ de ſone van Abital:

5 Ende de ſeſte/ Jithream/ van Egla/ Davids [10] huyſvrouwe: Deſe zÿn David geboren te Hebron.

6 Terwÿlen die krÿch was tuſſchen den huyſe Sauls/ ende tuſſchen den huyſe Davids/ ſo geſchiedde/ dat Abner ſich [11] ſterckte in den huyſe Sauls.

7 Saul nu hadde een bywÿf gehadt/ welckes naem was [b] [12] Rizpa/ dochter van Aÿa: ende [Iſboſeth] ſeyde tot Abner; waerom zÿt ghy [13] ingegaen tot mÿns vaders bywÿf?

8 Doe [14] ontſtack Abner ſeer over Iſboſeths woorden/ ende ſeyde; Ben ick dan een [15] honts-kop/ [16] ick die tegens Juda/ aen den huyſe Sauls uwes vaders/ aen ſÿne broederen/ ende aen ſÿne vrienden heden weldadicheyt doe/ ende u niet [17] overgelevert hebbe in Davids hant? dat ghy he-

1 Deſe krijch ſchijnt geduert te hebbē vijf jaren. want ten tijde des eerſten ſtrijts/ (waer van capit. 2. 12, &c.) hadden David ende Iſboſeth twee jaren beyde geregeert: als afgenome wort uyt c. 2. 10. ende vergelijckinge van vſſ. 4/ ende 9. aldaer: waer uyt te ſien is/ dat ſy beyde op eenen tijt begoſt hebben te regeren. David nu heeft tot Hebron geregeert ſeven jaren ende ſes maenden/ capit. 2. 11. tot dat/ Iſboſeth omgebracht zijnde (onder cap. 4. 6/ 7.) David over gantſch Iſrael tot Coninck wiert geſalft/ cap. 5. 3. So dat deſe oorloge de vijf overige jaren ende eenige maenden ſchijnt geduert te hebben.
2 *Hebr.* was gaende ende ſterck wordende: D. wert al ſtercker ende ſtercker.
3 *Hebr.* het huys Sauls warē gaende eñ ſwack, ofte / dun, uytgeput wordende: D. die van Sauls huys werden al kleyner ende kleyner / ofte machteloſer. Siet Geneſ. 26. op v. 13. Jonæ 1. op v. 11.
a 1. Chron. 3. 1, &c.
4 Anders genoemt Daniel, 1. Chron. 3. 1.
5 Siet vov. cap. 2. op v. 2.
6 *Hebr.* Abſchalom.
7 Bekeert zijnde tot de ware Religie.
8 *Hebr.* Geſchur, als ond. cap. 13. 37/ 38. ende 14. 23. ende 15. 8. Eene ſtadt gelegen in't Noorden/ aen de frontieren van Gilead/ voor aen in het gedeelte van Syrien/ genaemt Trachonitis. Siet Deut. 3. 14. Joſ. 12. 5. ond. 15. 8. Daer zijn oock Geſuriten geweeſt tegen 't Zuyden van Canaan/ nae Egypten toe/ 1. Sam. 27. 8. van de welcke David/ te Ziklag zijnde/ grooten roof haelde.
9 *Hebr.* Schepatia.
10 Waerom deſe hier alleen Davids huyſvrouwe genoemt wort/ daer ſy doch alle ſijne huyſvrouwen waren / daer van is verſcheyden gevoelen. Sommige meynen/ dat deſe d'aldervoortreflickſte ende voornaemſte; andere / dat ſy de ſlechtſte geweeſt zy / ende nergens ſonderling door bekent / als dat David haer getrouwt hadde. Het eenvoudichſte ſchijnt te weſen / datter eene andere van dien naem geweeſt mach zijn/ ende deſe hier door van die onderſcheyden.
11 Bekomende door ſijne groote manhaftichheyt / ende kloecke daden / ſonderlinge macht / authoriteyt / ende aenſien / ſelfs by den Coninck Iſboſeth / als blijckt in 't volgende. And. ſich kloeckelick droech voor Sauls huys.
b 2. Sam. 21. 8, 10, 11, &c.
12 Van deſe ſiet ond. cap. 21. 8/ 10/ 11/ &c.
13 D. hebt by haer gelegen. 'T ſchijnt dat Iſboſeth ſuſpicie heeft gehadt / als of Abner wel mochte trachten nae het Coninckrijcke.
14 *Hebr.* ontſtack den Abner ſeer, T. w. de toorn. Siet Geneſ. 4. op v. 5.
15 D. veracht/ ofte van geener weerde. Vergel. 1. Sam. 24. 15. ende Deut. 23. 18. ond. cap. 9. 8. ende 16. 9.
16 And. die van, met, ofte/ voor Iuda zy? Soude ick heden, &c. D. als of ick 't met Juda hielde / ofte / tot Juda overgeloopen was / ofte/ tot Juda gehoorde? Daer ick ter contrarie ſoo ende ſoo gedaen hebbe ende noch doe / &c.
17 *Hebr.* Hebbe doen vinden, dat is / hebbe doen vallen/ ofte/ overgelevert in Davids hant.

den[18] aen my ondersoeckt de ongerechticheyt [19] eener vrouwe?

9 [20] Godt doe Abner soo/ende doe hem soo daer toe/ voorseker/ gelijck als de [21] HEERE David gesworen heeft/ dat ick even alsoo aen hem sal doen;

10 Overbrengende het Coninckrijcke van den huyse Sauls/ ende [22] oprichtende den stoel Davids over Israël/ ende over Juda/ van [23] Dan tot Berseba toe!

11 Ende [24] hy en konde Abner voorder niet een woort antwoorden/om dat hy hem [25] vreesde.

12 Doe sondt Abner boden [26] voor sich tot David/seggende;[27] Wiens is het lant? seggende [wyders]; Maeckt u verbont met my/ende siet/mijne hant sal met u zijn/ om gantsch Israël tot u om te keeren.

13 Ende [28] hy seyde;[29] Wel/ ick sal een verbont met u maken: doch een dinck begeer ick van u/ [30] seggende; Ghy sult mijn [31] aengesichte niet sien/ 't en zy dat ghy [32] Michal/ Sauls dochter/ te vooren inbrengt/ als ghy komt om mijn aengesicht te sien.

14 Oock sondt David [33] boden tot Isboseth/den sone Sauls/ seggende: Geeft [my] mijne huysvrouwe Michal/ die ick my [c] met [34] hondert voorhuyden der Philistijnen ondertrouwt hebbe.

15 [35] Isboseth dan sondt henen/ ende [36] namse van den man/ van [d] [37] Paltiël/ den sone van Lais.

16 Ende haer man ginck met haer/ al gaende ende weenende achter haer tot [38] Bahurim toe: Doe seyde Abner tot hem; Gaet wech/ keert weder; ende hy keerde weder.

17 Abner nu hadde [39] woorden met de Outsten van Israël/ seggende: Ghy hebt David te [40] vooren lange tot eenen Coninck over u begeert.

18 So doet het nu: want de HEERE heeft tot David gesproken/ seggende; Door de hant Davids/ mijns knechts/ sal ick mijn volck Israëls verlossen van de hant der Philistijnen/ ende van de hant aller harer vyanden.

19 Ende Abner sprack [41] oock voor de ooren Benjamins: voorts ginck Abner oock henen/ om te Hebron voor Davids ooren te [42] spreken alles/ wat goet was in de oogen Israëls/ ende in de oogen van het [43] gantsche huys Benjamins.

20 Ende Abner quam tot David te Hebron/ ende twintich mannen met hem; ende David maeckte Abner/ ende de mannen/ die met hem waren/ een maeltijt.

21 Doe seyde Abner tot David; Ick sal my opmaken/ ende henen gaen/ ende vergaderen gantsch Israël tot mijnen heere den Coninck/ dat sy een verbont met u maken/ ende ghy regeert/ [44] over alles/ dat uwe ziele begeert: Also liet David Abner gaen/ ende hy ginck in vrede.

22 Ende siet/ Davids knechten ende Joab quamen van eene [45] bende/ ende brachten met hen eenen grooten roof: Abner nu/ die en was niet by David te Hebron; want hy hadde hem laten gaen/ ende hy was gegaen in vrede.

23 Als nu Joab/ en het gantsche heyr/ dat met hem was/ aenquamen/ so gaven sy Joab te kennen/ seggende; Abner/ de sone van Ner/ is gekomen tot den Coninck/ende hy heeft hem laten gaen/ende hy is gegaen in vrede.

24 Doe ginck Joab tot den Coninck in/ende seyde; Wat hebt ghy gedaen? siet/ Abner is tot u gekomen; waerom nu hebt ghy hem laten gaen/ dat hy soo [46] vry is weechgegaen?

25 Ghy kent Abner/den sone van Ner/ dat hy gekomen is om u te [47] overreden: ende om te weten uwen [48] uytganck / ende uwen inganck / ja om te weten alles wat ghy doet.

26 Ende Joab ginck uyt van David/ ende sondt Abner [49] boden na / die hem wederom haelden van den [50] bornput van Sira: maer David en wistet niet.

27 Als nu Abner weder tot Hebron quam / [d] so leydde hem Joab ter zijden af in 't midden der poorte / om in der [51] stilte met hem te spreken: ende hy sloech hem aldaer aen de [52] vijfde ribbe / dat hy sterf/ [e] om sijns broeders Asahels [53] bloets wille.

28 Als David dat daerna hoorde / so seyde hy; Ick ben onschuldich / ende mijn Coninckrijck / [54] by den HEERE / tot in eeuwicheyt / van den [55] bloede Abners/ des soons van Ner.

29 [56] Het blijve op den kop Joabs/ende op het gantsche huys sijns vaders: ende daer en worde van den huyse Joabs niet [57] afgesneden/die eenen [58] vloet hebbe/ende melaetsch zy/ende sich [59] aen den stock houde/ ende door het sweert valle / ende broots gebreck hebbe.

30 Also hebben Joab/ ende sijn broeder [60] Abisai/ den Abner doodt geslagen/ om dat hy haren broeder Asahel te Gibeon in den [61] strijt gedoodt hadde.

31 David dan seyde tot Joab/ende tot al het volck / dat by hem was; [62] Scheurt uwe kleederen/ ende gordet [63] sacken aen/ ende wee-klaget [64] voor Abner henen: ende de Coninck David ginck achter de [65] bare.

32 Als sy nu Abner te Hebron begroeven/so hief de Coninck sijne stemme op/ ende weende by Abners graf; oock weende al het volck.

33 Ende de Coninck maeckte eene klage over Abner/ ende seyde; [66] Is dan Abner gestorven/ als een dwaes sterft?

34 [67] Uwe handen en waren niet gebonden/ noch uwe voeten in kopere boeyen gedaen; [maer] ghy zijt gevallen/ gelijckmen valt voor het aengesichte van [68] kinderen der verkeertheyt: doe weende het gantsche volck noch [69] meer over hem.

35 Daerna quam al 't volck om David [70] broot te doen eten/ als het noch dach

18 Ofte / ghy legt my te laste, besoeckt my heden [van wegen] &c. ofte/besoeckt over my: dat is/ ghy wilt my ondersoecken / ende als te rechte stellen / ende straffen/om eene misdaet/ die ick aen dese vrouwe soude hebben bedreven? Daer ghy suler behoordet over te sien: ofte / ghy straft my als of het waer zy: Is dit mijn loon voor alle mijne getrouwe diensten? Soo onverdraeglick viel hem dese bestraffinge.
19 D. met eene/ofte/ dese vrouwe bedreve.
20 Van dese maniere van sweeren/ siet Ruth 1. op v. 17. ende 1. Reg. 19. op v. 2.
21 Niet tegenstaende dat hy dit wel wiste / hadde hy evenwel Sauls huys voor-gestaen / ende David tegen-gestae. Siet oock v. 18.
22 Ofte/bevestigende.
23 Dit ware de uyterste lantpalen van Canaan. Dan in 't Noorden / ende Berseba in 't Zuyden. siet 1. Reg. 4. op v. 25.
24 Isboseth.
25 Sorgende / dat hy harder getracteert zijnde / wel in eernst mochte doen / 't gene hy maer uyt toornicheyt scheen te dreygẽ: ende dat van wegen sijne macht / ende het aensien/ dat hy hadde: vov. v. 6.
26 Ofte / in sijne plaetse, D. in plaetse van selfs te comen/ ofte/ uyt sijnen eygenen name / maer niet uyt des Coninckx Isboseths / ofte des Ysers name. And. in plaetse: van datdat is/ daerom / diesvalven.
27 Hy wil seggen: het Coninckrijck van Israëls lant komt doch niemant toe als u / dien het van Gode beloofst is.
28 David.
29 Ofte / 'T is wel, 't is goet: dat is/ uwe voorslach bevalt my wel/ ick neem dat ae.
30 Dat is/ te weten dit/ &c.
31 Vergel. Genes. 43. 3.
32 Davids eerste huysvrouwe / van de welcke de Schrifture betuycht / datse hem beminde / ende hem getrouwe was geweest/ 1. Sam. 18. 20/28. eñ 19. 11/12.
33 Om alsoo Abner occasie te geven / dat hy/ sonder Isboseths achterdencken / sijne belofte mochte volbrengen.
c 1. Sam. 18. 25, 27.
34 Volgens Sauls verding / die David door dat middel meende van kanten te helpen door de Philistijnen. Siet 1. Sam. 18. 25/ 27.
35 Sonder twijffel door Abner overredet zijnde/ dien hy / vermits vreese / niets dorste weygeren.
36 D. liet se door de gesondene boden nemen.
d 1. Sam. 25. 44.

46 Hebr. gaende gegaen is.
47 Met soete woorden te verleyden. siet Judic. 14. op v. 15.
48 D. uwen handel ende wandel/ uwe regeringe buyten ende binnen. Siet Deut. 28. op v. 6.
49 Als of de Coninck hem noch yets te seggen hadde: hoewel het buyten des Coninckx weten was/ als volgt.
50 Ofte/ gracht, water-poel, water-back: gelegen ten Noorden van Hebron / dichte by/ aen den wech/ die van Hebron nae Jerusalem ende Benjamin gaet/ volgens de Caerten.
d 1. Reg. 2. 5.
51 Ofte/ vreedsaemlick: als of hy hem alleen / ende in 't heymelick vertrouwder wijse wat hadde te seggen.
52 Als vov. c. 2. 23.
e 2. Sam. 2. 23.
53 D. doot slachs / dien hy aen sijnen broeder Asahel begaẽ hadde: vov. cap. 2. 23. ende ond. v. 30. Siet Genes. 4. 9/ 10.
54 Hebr. van by den HEERE: als of hy seyde/ ick ben vry van straffe by den Heere/ die desen moort noch my / noch mijn Coninckrijcke sal toerekenen.
55 Hebr. bloeden: als Genes. 4. 9/ 10/ &c.
56 T. w. bloet. siet Judic. 9. op v. 24.
57 D. daer zy in Joabs huys altijts yemant/ die dese plagen / ofte eenige van dien onderworpen zy.
58 Siet Levit. 15. 2. &c.
59 D. die ongesont/ swack / machteloos/ ofte lam zy.
60 Hier uyt blijckt/ dat Abisai van desen moort mede geweté/ ende daer toe geraden heeft: hoewel hy in 't voorgaende niet en is genoemt.
61 Ende dien volgens/ niet moordadichlick / als Joab Abner hadde gedaen. Siet vov. cap. 2. 20/ 21/ 22/ 23.
62 Siet Genes. 37. op v. 29.
63 Siet Genes. 37. op v. 34.
64 D. voor het lijck/ als in het volgende woort verklaert. Vgel. Luc. 7. 14.
65 Ofte / het lijck. Hebr. bedde, dat is / daer Abner in lach ende gedragen wert.

37 Oock genaemt Palti, aen welcken Saul dese Michal/ na dat David gevlucht was / ter vrouwe gegeven heeft / 1. Sam. 25. 44. 38 Gelegen in Benjamin/ ond. cap. 19. 16. nae by de grenzen van Juda/ nae uytwijsen der Caerten. 39 Hebr. Abners woort, (ofte/ handel, raetslach) was, ofte/ was geweest met, &c. Vergel. 1. Reg. 1. 7. ende Num. 31. 16. 40 Hebr. oock gister, oock eergister. 41 Gelijck hy met de Outsten van Israel gedaen hadde. 42 Om David rapport te doen van al 't gene dat Israel/ ende bysonderlick Benjamin / goet gevonden ende verklaert hadden. 43 Verst. den meestendeel: wanter noch al vele den huyse Sauls toegedaen waré/ dewijle Saul uyt Benjamins stam gesproten was. Siet 1. Sam. 9. 16. ende 10. 20/ 21. 1. Chron. 12. 29. ende Vgel. dese maniere van spreken met Matth. 3. 5. ende Philip. 2. 21. &c. 44 Ofte/ nae alles, ofte/ gantschelick, als &c. D. nae uwes herten wensch. 45 Ofte/ eene troupe, een hoop streupende Krijchs-lieden, die sy achterhaelt ende geplondert hadden.

66 Als of hy seyde: Is 't niet jammer/ dat sulck een dapper krijchs-helt soo deerlick sijn leven heeft moeten verliesen/ als of hy een van de snoodtste menschen ware/ ofte/ yemant/ die sich sonder eenigen tegenweer sottelick laet ombrengen. Doch dat sal (wil David seggen) sijnen krijchs-lof niet verduysteren. 67 David wil seggen/ dat Joab wel bebonden soude hebbẽ/ dat hy met eenen krijchsman te doen hadde/ die handen ende voeten reppen konde/ indien hy hem voor de vuyst (alsmen seyt) hadde bevochten. 68 Ofte/ sonen der verkeertheyt, ongerechticheyt, schalckheyt: als ond. cap. 7. 10. D. gantsch verkeerde menschen. waer mede David Joab ende sijnen broeder opentlick doorstrijckt / ende dien schandelicken moort verwijt. Aengaende de maniere van spreken (kinderen, ofte sonen der verkeertheyt) de selve is in de H. Schrift elders dickwijls gebruyckt. Alsoo/ kinderen Belials, dat is/ der ondeucht/ of ongebondenheyt/ halsstarricheyt. Deut. 13. 13. kinderen der overtredinge, Jesa. 57. 4. kinderen der ongehoorsaemheyt, Ephes. 2. 2. kinderen der duysternisse, 1. Thess. 5. 5. gelijck ter contrarie/ kinderen der kloeckheyt, ofte/ dapperheyt, vov. cap. 2. 7. kinderen des lichts, Ephes. 5. 8. ende diergelijcke meer/ Vgel. ond. cap. 12. op v. 5. 69 Ofte/ wederom: Hebr. het gantsche volck voeren voort, ofte/ deden toe te weenen over hem. 70 D. om hem te vermanen/ dat hy wat soude nuttigen/ sich met spijse verquicken ende stercken.

was:

was: maer David swoer/ seggende/ [71] Godt doe my soo/ ende doeder soo toe/ indien ick voor het [72] ondergaen der Sonnen broot/ ofte yet wat smake!

36 Als al 't volck dit vernam/ so was het [73] goet in hare oogen: alles/ soo als de Coninck gedaen hadde/ was goet in de oogen des gantschen volcks.

37 Ende al dat volck/ ende gantsch Israël/ merckten te dien selven dage/ dat het [74] van den Coninck niet en was/ datmen Abner/ den sone van Ner/ gedoodt hadde.

38 Voorts seyde de Coninck tot sijne knechten: Weett ghy niet/ dat te desen dage een Vorst/ ja een Groote in Israël [75] gevallen is?

39 Maer ick ben heden [76] teder/ ende [77] gesalft ten Coninck; ende dese mannen/ de sonen van Zeruja/ zijn [78] harder dan ick: [79] de HEERE sal den boosdoender vergelden nae sijne boosheyt.

71 Als vov. v. 9.
72 Want sulcx de ordre was in een recht vasten/ datmen sich van alle spijse onthieldt tot op den avont: alsoo vov. c. 1. 12/&c.
73 D. het beviel den volcke wel.
74 D. dat het des Conincx raet ende wille gantsch niet geweest en was.
75 Ende dat/ dien volgens/ de moordenaer van sulcken personagie tot een exempel van anderē strengelick behoorde gestraft te worden?
76 D. ick ben noch gering van macht. eene gelijckenisse van een jonck kint genomen.
77 D. ick ben noch swack ende jonck in mijn Coninckrijcke. ick ben wel van Samuel gesalft tot eenen Coninck over gantsch Israel/ maer hebbe noch in der daet geenen stant onder my/ als Juda alleen. 78 D. machtiger ende vaster/ dan dat ickse soude derven ofte konnen nae behooren straffen/ vermits het groot aensien/ dat sy by het krijchs-volck hebben: Aldus schijnt David (die soo vele preuven van Godts genadigen bystant hadde) de politijcke consideratien ende menschelicke vreese al te veel toe gegeven te hebben/ uytstellende de straffe tot bequamer gelegentheyt/ die hy nochtans by sijn leven niet heeft gevonden/ ofte waergenomen/ bevelende eyndelick de wrake sijnen sone Salomo. 1.Reg.2.5. 79 Dewijle het my aen de macht nu ontbreeckt/ so sal de Almachtige Godt hem straffen/ ofte my de macht noch verleenen/ dat ick het doe/ ofte doe doen. Siet het begin hier van/ ond. c. 19. 14. het vervolch 1.Reg.2. 5/6. ende de volle uytvoeringe 1. Reg. 2. 34.

Het iiij. Capittel.

Isboseth ende de sijne worden door Abners doot verbaest/ v. 1. Twee Capiteynen vermoorden Isboseth/ ende brengen sijn hooft tot David/ 2. diese laet ombrengen ende ophangen/ maer Isboseths hooft begraven/ 9.

1 ALs nu Sauls [1] soon hoorde/ dat Abner te Hebron gestorvē was/ werden sijne handen [2] slap/ ende gantsch Israël wert [3] verschrickt.

2 Ende Sauls soon hadde twee mannen/ Oversten van [4] benden: de naem des eenen was [5] Baëna/ ende de naem des anderen Rechab/ sonen Rimmons des Beërothiters/ van de kinderen Benjamins: want oock [6] Beëroth aen Benjamin [7] gerekent wert:

3 Ende de Beërothiten waren gevloden nae [8] Gitthaim/ ende waren aldaer vreemdelingen tot op desen dach.

4 [a] Ende [9] Jonathan/ Sauls soon/ hadde eenen sone/ die [10] geslagen was aen beyde voeten: [11] vijf jaren was hy out/ als het [12] geruchte van Saul ende Jonathan uyt Jizreël quam/ ende sijne voester hem opnam/ ende vluchtede; ende het geschiedde/ als sy haestede om te vluchten/ dat hy viel/ ende kreupel wert/ ende sijn naem was [13] Mephiboseth.

5 Ende de sonen Rimmons des Beërothiters/ Rechab ende Baëna [14] gingen henen/ ende quamen ten huyse van Isboseth/ [15] als de dach heet geworden was: ende hy [16] lach op de slaep-stede in den middage.

6 Eñ sy quamen daer in tot het midden des huyses/ [als] sullende [17] tarwe halen; eñ sy sloegen hem aen de [18] vijfde ribbe: eñ Rechab eñ sijn broeder Baëna ontquamen.

7 Want sy quamen in huys als hy op sijn bedde lach/ in sijne slaep-kamer/ ende sloegen hem/ ende doodde̅ hem/ ende [19] hieuwen sijn hooft af: ende sy namen sijn hooft/ ende gingen henen des weechs op den [20] vlacken velde den gantschen nacht.

8 Ende sy brachten het hooft Isboseths tot David te Hebron/ ende seyden tot den Coninck; Siet/ daer is het hooft Isboseths/ des soons Sauls/ uwes vyants/ die [21] uwe ziele sochte: also heeft de HEERE mijnen heere den Coninck te desen dage wraken gegeven/ van Saul/ ende van sijnen zade.

9 Maer David antwoordde Rechab ende sijnen broeder Baëna/ den sonen Rimmons/ des Beërothiters/ eñ seyde tot hen: [Soo waerachtich als] de HEERE leeft/ die mijne ziele uyt aller benautheyt verlost heeft:

10 [b] Dewijl ick dien/ die my bootschapte/ seggende; Siet/ [22] Saul is doot; daer hy in [23] sijne oogen was/ als een/ die goede bootschap brachte; nochtans [24] gegrepen/ ende te Ziklag gedoodt hebbe: [25] hoewel hy [meynde] dat ick hem boden-loon soude geven:

11 [26] Hoe veel te meer/ wanneer godtloose mannen/ eenen [27] rechtveerdigen man in sijn huys op sijn slaep-stede hebben gedoodt? nu dan en soude ick sijn bloet van uwe handen niet [28] eysschen/ ende u van der aerden wechdoen?

12 Ende David geboodt sijne [29] jongens/ ende sy doodden se/ ende hieuwen hare handen ende hare voeten af/ ende hingense op by den vijver te Hebron: maer het hooft Isboseths namen sy/ ende begroeven 't in Abners [c] graf te Hebron.

1 Isboseth.
2 D. hy verloor allen moet ende couragie/ om tegen David te krijgen. Verg. ond. cap. 17. 2. Ezr. 4. 5. Jes. 13. 7. ende 35. 3. Jer. 38. 4. ende 47. 3. ende 50. 43. Zephan. 3. 16.
3 Ofte/ beroert: om dat Abner/ met hen gehandelt hebbende van het Coninckrijcke op David te brengen/ nu gestorven was/ sulcx dat se niet en wisten/ wat van de sake soude mogen wordē. D'andere die noch met Sauls huys hielden/ zijn verbaest geworden door 't verlies van desen krijchs-oversté/ op welcken het huys Sauls steunde.
4 Van streupende eñ roovende krijchsvolck/ als vov. cap. 3. 22.
5 *Hebr.* Baanah.
6 Siet Jos. 18. 25.
7 Al schoon de Benjaminiten na Sauls nederlage (als in 't volgende verhaelt wort) daer uyt gevlucht waren/ ende de Philistijnen dese plaetse (gelijck andere) mogen hebben ingenomē. siet 1. Sam. 31. 7.
8 Nehem. 11. 33. wort eene stadt van desen naem gestelt in Benjamin. Sommige meynen/ datter noch eene andere plaetse by de zuyder grenzen van Juda zy geweest/ waer henen sy veylicheyts halven souden gevlucht zijn/ ende sich daer soo wel bevonden/ dat sy aen het wederkeeren niet en dachten/ tot dat de saken van Sauls huys aldus waren verloopen/ ende dit beschreven wert/ ten tijde/ als het verscher daet geschiet was. a 2.Sam.9.3. Ec.
9 Die in den strijdt met sijnen vader Saul gebleven was. 10 D. lam: als volcht. Alsoo ond. cap. 9. 3. 11 *Hebr.* Hy was een soon van vijf jaren. 12 De tijdinge van de nederlage. 13 *Hebr.* Mephiboscheth, anders genoemt Merib-baal, 1. Chron. 8. 34.
14 Siende dat Isboseths saken/ na Abners doot/ van kleyne apparentie waren/ ende dat David ontwijffelick aen het Coninckrijcke soude komen/ dewijle Mephiboseth/ als lam zijnde/ (gelijck in 't voorgaende v. verhaelt is) onduchtich was/ tot de successie/ ende sijne wrake niet te vreesen/ so hebbē sy desen moort bestaen/ om by David in gunste te geraken.
15 Ofte/ omtrent de hitte des daegs. 16 Om sich te rusten/ ofte eenen middach-slaep te nemen. Vergel. ond. cap. 11. 2. 17 Haer verstellende/ ende gelatende/ als of sy koorn-koopers/ ofte koorn-dragers waren. 18 Als vov. cap. 2. 23. ende 3. 27.

19 *Hebr.* deden sijn hooft wech, ofte/ af.
20 Van Mahanaim (daer Isboseth hof hield/ vov. cap. 2. 8/29.) de Jordane passerende/ gingen sy haestelick over de vlacke veldē van Jericho nae Hebron.
21 D. die u levē sochte/ u nae 't levē stont. siet Exo. 4. op v. 19. 1. Sam. 20. 1. eñ 23. 15. 2. Sam. 16. 11. Psal. 63. 10/ &c. elders beteeckent dese maniere van spreken oock/ yemants leven soecken te behouden/ Prov. 29. 10.
b 2. Sam. 1. 15.
22 Seggende daer by/ dat hy selve Saul op sijn begeeren hadde helpen dooden/ vov. cap. 1. 10.
23 D. hem dochte/ hy maeckte sich wijs.
24 D. doen grijpen ende dootslaen. Siet vov. cap. 1. 15.
25 And. welck het boden-loon was, dat ick hem behoorde te geven.
26 T.w. behoor ick sulcx te doen.
27 D. die sulcx aen hen gantsch niet verdient hadde.
28 Mits u te straffen/ om dat ghy sijn bloet hebt vergoten/ ende kont het/ als oock den man sijn leven/ niet wedergeven. siet Genes. 9. op v. 5. Psal. 9. 12/13. Ezech. 3. 18/20. ende 33. 8.
29 D. Dienaers/ Hovelingen/ Officieren/ Pagien.
c 2. Sam. 3. 32.

Het v. Capittel.

David wort tot Coninck gesalft over gantsch Israel/ v. 1/ &c. De jaren sijner regeringe te Hebron ende Jerusalem/ 4. Hy wint de burcht Zion/ en woont aldaer/ 6. Hiram maeckt vrientschap met hem/ ende sendt hem hout ende werck-lieden om een huys te bouwen/ 11. David neemt meer wijven/ ende krijcht meer kinderen/ 13. De Philistijnen trecken op tegen hem/ ende worden tweemael van hem geslagen/ 17.

1 [a] DOe quamen alle [1] stammen Israëls tot David te Hebron: ende sy spraken/ seggende; Siet wy/ u [2] gebeente/ ende u vleesch zijn wy.

2 Daer toe oock te [3] vooren/ doe Saul Coninck over ons was/ waert ghy Israël [4] uytvoerende/ ende inbrengende: Oock heeft de HEERE tot u [5] geseyt; [b] Ghy sult mijn volck Israël [6] weyden/ ende ghy sult tot eenen [7] Voorganger zijn over Israël.

3 Also quamen alle [8] Outsten Israëls tot den Coninck te Hebron; ende de Coninck David maeckte een [9] verbont met hen te Hebron/ voor het [10] aengesichte des HEEREN: ende sy [11] salfden David tot Coninck over Israël.

4 Dertich jaer was David [12] out/ als hy Coninck wert: [13] veertich jaer heeft hy geregeert.

5 [c] Te Hebron regeerde hy over Juda seven jaren/ ende ses maenden: ende te Jerusalem regeerde hy drie en dertich jaer/ over gantsch Israël ende Juda.

a 1. Chron. 11. 1.
1 Verst. Gesamentlick van alle stammen. Siet v. 3.
2 Wy zijn van eenē bloede/ beyde gesproten uyt dē Patriarch Jacob/ eñ volgens/ broeders: Sodanigen hadde Godt geboden tot Coninck te kiesen. Deut. 17. 15. Aengaende de maniere van spreken/ siet Genes. 29. op v. 14.
3 *Hebr.* gister, oock eergister.
4 D. die het krijchsvolck aen ende vanden vyant voerde/ over al voor ginck/ ende beleyt van saken hadde/ eñ over sulcx/ als een ervarē Heer/ tot het Coninckrijcke bequaem is. Siet 1. Sam. 18. 5/16. ende vgel. Num. 27. op v. 17.
5 Ten tijde uwer salvinge door Samuel/ beschreven 1. Sam. 16. vss. 11/12/13. Alhoewel dese woorden daer niet en staen.
b 2. Sam. 7. 7. Psal. 78. 71.
6 D. regeeren met alsulcke sorge/ genegentheyt/ ende getrouwicheyt/ als een goet Herder (waer op ghy u verstaet) sijne schapen leydt/ wendt/ regeert/ besorcht/ ende beschermt. siet Psal. 78. 70/71. ende ond. c. 7. 7. 7 Ofte/ leydts-man, hertoch. Siet vov. cap. 6. 21.
8 Siet Exo. 3. 16. eñ vg. Lev. 4. 15. ende 9. 1. 9 Waer door sy aen wederzyden by eede tot hare schuldige plichten werden verbonden. 10 D. in bywesen des Priesters met den Ephod bekleedt/ ofte/ in eene statelicke vergaderinge ende ryer-dach/ met aenroepinge van des Heeren name. vgel. Jud. 11. op v. 11. 11 Dit was Davids derde salvinge. siet vov. 2. op v. 4. 12 *Hebr.* een soon van dertich jaer. 13 Eñ ses maenden/ als uyt het volg. vs blijckt. van sulcken gebruyck eens rondē getals/ siet Jud. 11. op v. 26. Andere verstaen/ ses maenden onder de 40 jaren. Doch het volg. vs/ eñ 1. Reg. 2. 11. (alwaer de selve jaren van Davids regeringe te Hebron alleen gestelt wordē/ sonder de ses maenden) schijnen mede te brengen/ dat de ses maenden sijner regeringe te Hebron overschieten. c 2. Sam. 2. 11. 1. Reg. 2. 11. 1. Chron. 3. 4.

6 Ende de Coninck [14] tooch met sijne [15] mannē nae [16] Jerusalem/ tegen de [17] Jebusiten/ die in dat lant woonden: Ende sy spraken tot David/ seggende; Ghy en sult hier niet inkomen/ maer de [18] blinde ende kreupele sullen u afdrijven/ dat is te seggen; David en sal hier niet in komen.

7 Maer David nam de burcht Zion in/ de selve is de [19] stadt Davids.

8 Want David seyde ten selven dage; [d] Al wie de Jebusiten [20] slaet/ eñ geraeckt aen die [21] water-gote/ ende die kreupele/ ende die blinde/ die van Davids ziele [22] gehaett zijn/ [die [23] sal tot een Hooft/ ende tot een Overste zijn:] [24] daerom seytmen; [25] Een blinde ende kreupele en sal in 't huys niet komen.

9 Also woonde David in de burcht/ ende noemde die stadt/ Davids stadt: Ende [26] David bouwde rontom van [27] Millo af/ ende binnenwaert.

10 David nu [28] ginck geduerichlick voort/ ende wert groot: Want de HEERE/ de Godt der [29] heyrscharen/ [30] was met hem.

11 Ende [e] [31] Hiram de Coninck van [32] Tyrus/ sondt boden tot David/ ende cederen-hout/ ende [33] timmer-lieden/ ende [34] metselaers: Ende sy bouwden David een huys.

12 Ende David merckte/ dat de HEERE hem tot eenen Coninck over Israël [35] bevestigt hadde: ende dat hy sijn Coninckrijck verheven hadde/ [36] om sijns volcks Israëls wille.

13 [f] Ende David nam meer [37] bywijven/ ende wijven van Jerusalem/ na dat hy van Hebron gekomen was: Eñ David werden meer sonen ende dochteren geborē.

14 [g] Ende dit zijn de namen der gener/ die hem te Jerusalem geboren zijn: [38] Schammua/ ende Schobab/ ende Nathan/ ende [39] Salomo:

15 Ende Jbchar/ ende [40] Elischua/ ende Nepheg/ ende Japhia:

16 Ende Elischama/ ende [41] Eljada/ ende Eliphelet.

17 [h] [42] Als nu de Philistijnen hoorden/ dat [43] sy David ten Coninck over Israël gesalft hadden: so togen alle Philistijnen op om David te [44] soecken: ende David/ dat hoorende/ [45] tooch af nae de [46] burcht.

18 Ende de Philistijnen quamen ende verspreydden sich/ in den dale [47] Rephaim.

19 So [48] vraechde David den HEERE/ seggende; Sal ick optrecken tegen de Philistijnen? sult ghyse in mijne hant geven? ende de HEERE seyde tot David; Treckt op/ want ick sal de Philistijnen [49] sekerlick in uwe hant geven.

20 Doe quam David te [i] [50] Baal-Perazim; ende David sloechse aldaer/ ende seyde; [51] De HEERE heeft mijne vyanden voor mijn aengesichte gescheurt/ als een scheure der wateren: daerom noemde hy den name der selver plaetse/ [52] Baal-Perazim.

21 Ende [53] sy lieten hare [54] Afgoden aldaer: [k] Ende David ende sijne mannen/ [55] namense op.

22 Daerna togen de Philistijnen [56] weder op: ende sy verspreydden sich/ in den dale [57] Rephaim.

23 Ende David [58] vraechde dē HEERE/ de welcke seyde; Ghy en sult niet optrecken: [maer] treckt om tot achter hen/ dat ghy aen hen komet van tegen over de moerbesijen boomen.

24 Ende het geschiede/ als ghy hoort het [59] geruysch van eenen ganck in de toppen der moerbesijen boomen/ dan [60] rept u: want alsdan is de HEERE voor u aengesichte [61] uytgegaen/ om het heyrleger der Philistijnen te slaen.

25 Ende David dede alsoo/ gelijck als de HEERE hem geboden hadde: Ende hy sloech de Philistijnen van [62] Geba af tot dat ghy komt [63] te Gezer.

14 Sonder twijfel door Godes raet/ ende met toestemminge der gesanten ende oudtsten van Israel/ die by hem geweest waren. v. 3.
15 D. krijchs-lieden/ als in de voorgaende capittelen dickwijls.
16 Te vooren genoemt Iebus, Judic. 19. 10. ende Salem, Genes. 14. 18. Psal. 76. vss. 2/3. zijnde de plaetse/ die van Godt verkoren was/ om aldaer sijnen name te setten/ ende den stoel des Coninckrijcx vā gantsch Israel op te richten/ toebehoorende Juda (Davids stam) ende Benjamin.
17 Die tot deser tijt toe Jerusalem hadden ingehadt/ ofte immers het meeste ende sterckste deel/ te weten/ het slot. Siet Judic. 1. op v. 8. ende 19. op v. 12.
18 Die sy (nae sommiger gevoelen) tot Davids spijt ende spot de vestinge in bewaringe hadden gegeven/ willende daermede toonen dat de plaetse van haer selven soo vast ende sterck was/ dat oock kreupele ende blinde die tegen David souden konnen beschermen. And. Ten zy dat ghy die blinde ende kreupele wech neemt, ofte/ wech doet: waer door eenige verstaen/ der Jebusiten Afgodische beelden/ die sy/ als Patroonen ende beschermers/ het slot toe-vertrouden/ noemende die blinde ende kreupele nae Davids ende der Israeliten gevoelen/ maer meynden dat sy wel anders souden bevindē. Andere verstaen door de blinde ende kreupele, de soldaten van David/ diese soo verwijtelick schelden, als ofse seyden, Het moesten andere krijchs-lieden doen als u volck.
19 Siet v. 9. ende 1. Reg. 2. op v. 10.
d 1. Chron. 11. 6.
20 Verst. die de eerste ende voorste sal zijn in 't slaen der Jebusiten, siet 1. Chron. 11. 6.
21 Ofte/ Canael, buyse, waterleydinge, sluyse: dat is/ binnen de vestinge/ daer dese water-gote/ mitsgaders de lamme ende blinde lagen/ ofte/ daer de Afgoden opgericht waren.
22 Van wegen de bespottinge der Jebusiten/ vov. v. 6. ofte/ verstaet der Jebusiten Afgoden/ die Davids ziele hatede. And. (want de creupele ende blinde zijn van Davids ziele gehaett.) D. David en heeft geen lam ende blint volck lief/ maer kloecke krijchs-lieden.
23 Dese woorden zijn tot vervullinge van Davids redenen hier in gebracht uyt 1. Chron. 11. 6. Sommige verstaen 't datmen 't alsoo hier kan nemen/ dat de belofte van belooninge verswegen kan zijn/ als in 't eedt-sweeren ende andersins wel gebruyckelick is.
24 D. tot gedachtenisse van dese aenmerckelicke geschiedenisse is dit spreeckwoort gebleven.
25 Ofte/ daer is een blinde ende lamme, (dat is/ daer zijn blinde ende lamme) hy en salder niet binnen komen. Om soo te bespotten eenen sorgloosen/ ofte de gene die op ydele ende nietige hulpe trotz zijnde ende roemende/ sich bedrogen vinden: gelijck de Jebusiten in haren roem op de blinde ende kreupele tegen David. Sommige meynen/ datmen te dier tijt tot eene gedachtenisse besloten heeft/ geenen blinden ende lammen binnen de Burcht Zion meer te laten komen. Eenige meynen den sin te zijn/ dat het kloecke krijchs-lieden moeten zijn/ die een vaste plaetse sullen innemen.
26 Ende Joab bouwede de reste 1. Chron. 11. 8.
27 Van Millo siet 1. Reg. 9. op v. 15. ende Jud. 9. op v. 6.
28 *Hebr.* ginck gaende ende groot wordende: dat is/ wert van tijt tot tijt hoe langer hoe machtiger.
29 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
30 Siet Genes. 21. op v. 22. ende 26. op v. 24. Num. 14. op v. 9.
e 1. Chron. 14. 1.
31 *Hebr.* Chiram.
32 *Hebr.* Tsor. eene seer vermaerde/ machtige/ Koninckliicke koop-stadt/ gelegen aen ende in de Zee by de Wester grenzen van den stam Aser. Siet oock Jos. 19. op v. 29.
33 *Hebr.* meesters, ofte/ konstenaers van hout.
34 *Hebr.* konstenaers, ofte/ meesters van steen des wandts. ofte/ wandt-steen.
35 D. hy wert door bevindinge van Godes genadigen segen ende bystant/ soo in 't geestelicke als lichamelicke/ hoe langer hoe meer versterckt eñ versekert van sijn beroep tot het Coninckrijcke over Israel.
36 D. ten besten van sijne kercke.
f 1. Chron. 3. 9. ende 14. 3. &c.
37 Siet van bywijven. Gen. 22. op v. 24.
g 1. Chron. 3. 5, &c. ende 14. 4, &c.
38 Oock genoemt Schima, 1. Chron. 3. 5.
39 *Hebr.* Schelomoh.
40 Oock genoemt Elischama. 1. Chron. 3. 6.
41 Oock genoemt Beeliada. 1. Chron. 14. 7.
h 1. Chron. 14. 8. &c.
42 Verg. hier mede de wederhalinge deser geschiedenisse/ gedaen 1. Chron. 14. 8/ &c.
43 T. w. de Israeliten.
44 Om hem/ als eenen vreeslicken vyant/ in tijts t'overvallen ende met gemeener hant te slaen.
45 Met sijn krijchs-volck.
46 Om met sijn leger sich by de burcht t'onthouden/ tot dat hy wat sekers mochte hebben besloten. Siet 1. Chron. 14. 8.
47 Ofte/ der Reusen. Siet Gen. 14. op v. 5. dit dal lach in Juda. Josu. 15. 8. ofte/ aen de Noorder grenzen van Juda/ in Benjamin/ ten Westen van Jerusalem.
48 Vergel. 1. Sam. 23. 9. ende 30. 7. ende 2. Sam. 2. 1/ &c.
49 *Hebr.* gevende geven.
i Iesa. 28. 21.
50 Alsoo naderhant vā David genoemt/ als in het volgende verhaelt wort.
51 Ofte/ de HEERE is door mijne vyanden henen door gebroken, voor mijn aengesichte, gelijck eene water-breucke. ofte inbreucke, doorbrekinge van wateren. De sin schijnt te wesen/ dat Godt door sijne macht/ ende Davids dienst (1. Chro. 14. 11.) de Philistijnen hadde overvallē/ ende neder-gestort/ gelijck wateren met macht ende sterckelick doorbreken/ ende alles overloopen ende neder-vellen: ofte/ soo licht als water verloopt/ ofte gedeplt ende verstopt wort/ heeft Godt de Philistijnen van malkanderen verstropt.
52 D. Heere, ofte/ meester, besitter van scheuren, breucken, door-brekingen: dat is/ de pleyne, ofte/ evene der scheuren. de plaetse der scheuren.
53 De Philistijnen die hare Afgode hadden mede genomen/ meynende door der selver tegenwoordicheyt sekere victorie te bekomen.
54 Het Hebr. woort beteeckent smerten, weedommen, om dat dit de vruchten der Afgoderye zijn. Siet 1. Sam. 31. op v. 9.
k 1. Chron. 14. 12.
55 Om die/ volgens Davids bevel/ ende Godts gebodt (Deut. 7. 25.) met vyer te verbranden/ als uytdruckelick staet 1. Chron. 14. 12. And. verbranddense, lietense opgaen [in 't vyer.]
56 *Hebr.* deden toe, ofte/ voeren voort weder, ofte/ nochmaels op te trecken.
57 Als te vooren. siet vov. v. 18.
58 Siet vov. op v. 19.
59 D. (als sommige verstaen) een gedruys als van marcheren: waer door de tegenwoordicheyt der H. Engelen kan worden verstaen.
60 D. maeckt u op met het krijchs-volck/ om de Philistijnen aen te vallen.
61 Siet Jud. 4. op v. 14.
62 Anders doorgaens genoemt Gibea, gelegen in Benjamin. Siet Judic. 19. op v. 13. ende 20. op v. 10. 1. Chron. 14. 16. staet Gibeon.
63 Gelegen in Ephraim/ in 't Westen nae de Zee toe. Siet Josu. 16. 10.

Het vj. Capittel.

David haelt de Arke des verbonts met veel volcks ende groote vreuchde uyt den huyse Abinadabs/ v. 1/ &c. Uza/ de Arke vermetelick aengrijpende/ wort van Godt gedoodt/ 6. Waer over David bedroeft zijnde/ laet de Arke setten in den huyse Obed-Edoms/ 8. Haeltse naderhant seer feestelick van daer/ huppelt voor de selve/ ende wort daerom van Michal veracht/ 12. Hy laet de Arke stellen aen haere plaetse/ offert Gode/ segent ende begiftet t volck/ 17. wort van Michal bespott/ eñ verdedigt sich met eenen heyligen yver tegē haer/ 20. Michals onvruchtbaerheyt/ 23.

1 [a] [1] DAer na versamelde David [2] wederom alle uytgelesene in Israël/ dertich duysent.

2 Ende David [3] maeckte sich op/ ende ginck henen met al het volck/ dat by hem was/ van [4] Baalim Juda/ om van daer op te brengen de [5] Arke Godes/ [6] by de welcke de Naem wort aengeroepen/ de Naem des HEEREN der heyrscharen/ die [7] daer op woont tusschen de [8] Cherubim.

3 Ende sy [9] voerden de Arke Godes op eenen [b] nieuwen wagen/ ende [10] haeldense uyt den [c] huyse Abinadabs/ dat [11] op eenen heuvel is: Ende Uza ende [12] Ahio/ Abinadabs sonen/ leydden den nieuwen wagen.

4 Doe sy hem nu uyt den huyse Abinadabs/ dat op den heuvel is/ met de Arke Godes/ wech-voerden/ so ginck Ahio [13] voor de Arke henen;

a 1. Chron. 13. 5, &c.
1 Vergel. dese historie met 1. Chron. 13. alwaerse wort verhaelt.
2 'Tschijnt dat hy te vooren gelijcke versamelinge gedaen hadde/ als hy tē strijde soude gaen tegen de Philistijnen: vov. cap. 5. 7. &c. ende v. 22. &c. Eenige meynen dat dit siet op de voorgaende versamelinge/ waer van vov. cap. 5. 1/3.
3 Als hy van Jerusalem tot Baalim Juda/ dat is/ Kiriatjearim/ gekomen was.
4 Siet 1. Chron. 13. 6. ende 1. Sam. 7. 1. ende Jos. 15. 10/ 60.
5 D. die van Gode tot sijnen dienst/ ende troost sijns volcx verordineert was.
6 Vergel. Levit. 24. op v. 11. ende Deut. 28. op v. 58. And. wiens (T. w. Godes) naem genoemt wort, de naem &c. Siet wyders/ 1. Reg. 18. op v. 15. ende 1. Reg. 8. 29.
7 T. w. op de Arke.
8 Siet Genes. 3. op v. 24.
9 Vergeten hebbende/ ofte niet denckende aen het bevel des HEEREN/ die geboden hadde/ dat de Priesters de Arke souden dragen. Num. 4. 14. ende 7. 9. 'T schijnt dat sy hier in/ het exempel der Philistijnen hebben nagevolcht. Siet 1. Sam. 6. 7/ 8/ &c.
b 1. Sam. 6. 7, 8, &c.
10 *Hebr.* heftense, namense op.
c 1. Sam. 7. 1.
11 Op eene hooghte/ die by ofte in Kiriath-Jearim was. *Hebr.* Gibea. Siet 1. Sam. 7. 1.
12 *Hebr.* Achio.
13 Om de runderen/ die den wagen trocken/ te leyden: Siet v. 6. Andere nemen de voorgaende woorden aldus: Als sy nu haer (T. w. de Arke) wech-voerden uyt den huyse Abinadabs, dat op den heuvel was met de Arke Godts. Sommige verstaen het woordeken hem. van Uza/ dat sy hem genomen hebben om neffens de Arke te gaen.

5 Ende David/ ende het gantsche huys Israëls speelden voor het aengesichte des HEEREN/ met allerley [snarenspel] van dennen-houte: als met Harpen/ ende met Luyten/ ende met Trommelen/ oock met [14] Schellen/ ende met Cymbalen.

6 [d] Als sy nu quamen tot aen [15] Nachons dorsch-vloer/ so streckte Uza [16] [syne hant] uyt aē de Arke Godes/ ende hieltse/ want de [17] runderen [18] struyckelden.

7 Doe ontstack de toorn des HEEREN tegen Uza / ende Godt sloech hem aldaer/ om dese [19] onbedachtsaemheyt: ende hy sterf aldaer by de Arke Godes.

8 Ende [20] David ontstack / om dat de HEERE eene scheure gescheurt hadde aen Uza: ende hy noemde de selve plaetse [21] Perez-Uza/ [22] tot op desen dach.

9 Ende David [23] vreesde den HEERE ten selven dage: ende hy seyde; [24] Hoe sal de Arke des HEEREN tot my komen?

10 David dan en wilde de Arke des HEEREN niet tot sich [laten] vervrengen in de stadt Davids: maer David deedse afwijcken in het huys [25] Obed-Edoms/ des [26] Gethiters.

11 Ende de Arke des HEEREN bleef in het huys Obed-Edoms/ des Gethiters/ drie maenden: [e] ende de HEERE segende Obed-Edom ende syn gantsche huys.

12 Doe boodschaptemen den Coninck David/ seggende: De HEERE heeft het huys Obed-Edoms/ ende al wat hy heeft/ gesegent om der Arke Godes wille: So ginck [27] David henen/ ende haelde de Arke Godes uyt den huyse Obed-Edoms opwaerts in de stadt Davids/ met vreuchde.

13 Ende het geschiedde/ als sy/ die de Arke des HEEREN [28] droegen/ [29] ses treden voort getreden waren; dat [30] hy ossen ende gemest- [vee] offerde.

14 Ende David [31] huppelde met alle macht voor het aengesichte des [32] HEEREN: Ende David was omgordet met eenen [33] lijnen lijf-rock.

15 Also brachten David / ende het [34] gantsche huys Israëls/ de Arke des HEEREN op; met gejuych/ ende met [35] geluyt der basuynen.

16 Ende het geschiedde/ als de Arke des HEEREN in de stadt Davids quam/ dat [36] Michal/ Sauls dochter/ door de venster uytsach; Als sy nu den Coninck David sach [37] springende ende huppelende voor het aengesichte [38] des HEEREN/ [39] verachtede sy hem in haer herte.

17 Doe sy nu de Arke des HEEREN inbrachten/ stelden sy die in hare [f] plaetse/ in't midden der Tente/ die David voor haer [40] gespannen hadde: ende David offerde brant-offeren voor des HEEREN aengesichte/ ende danck-offeren.

18 Als David ge-eyndicht hadde het brant-offer ende de danck-offeren te offeren/ [g] so [41] segende hy het volck in den [42] Name des HEEREN der heyrscharē.

19 Ende hy deylde uyt aen den gantschen volcke/ aen de gantsche menichte Israëls/ van de mannen tot de vrouwen toe/ eenen yegelicken eene broot-koecke/ ende een schoon [43] stuck [vleeschs] / ende eene vlessche [wijns]: Doe ginck al dat volck henen/ een yegelick nae syn huys.

20 Als nu David weder quam/ om syn huys te [44] segenen/ ginck Michal / Sauls dochter/ uyt/ David te gemoete / ende seyde; [45] Hoe is heden de Coninck van Israël verheerlickt/ die sich heden voor de oogen van de dienstmaechden syner dienstknechten heeft ontbloot/ gelijck een van de [46] ydele lieden sich onbeschaemdelick ontbloot?

21 Maer David seyde tot Michal; Voor het [47] aengesichte des HEEREN/ die my verkoren heeft [48] voor uwen vader/ ende voor syn gantsche huys/ [49] my instellende tot eenen [50] Voorganger over het volck des HEEREN/ over Israël: Ja ick sal spelen voor het aengesichte des HEEREN.

22 Oock sal ick my noch geringer houden dan alsoo/ ende sal nedrich zijn in mijne oogen/ ende met de dienstmaechden/ daer van ghy geseyt hebt / [51] met de selve sal ick verheerlickt worden.

23 Michal nu/ Sauls dochter/ en hadde geen kint / [52] tot den dach hares doots toe.

14 And. Trompen, Cometten.
d 1. Chron. 13. 9.
15 *Hebr.* Goren Nachon. 1. Chron. 13. 9. genaemt Chidons dorsch-vloer.
16 Dese woorden staen/ 1. Chron. 13. 9.
17 Die den wagen met de Arke trocken.
18 Ofte / traden ter zijden uyt, gleden. And. schuddedē, ontsetteden sich in alle hare leden, als wanneer yemant met bevoerte geslagen wert: ofte / schuddeden [de Arke /] datse in perijckel scheen te zijn van af te vallen.
19 Ofte/ dese faute, dwalinge, onvoorsichticheyt, vergrijpinge, vermetenheyt. want Godt uytdruckelick bevolen hadde / dat niemant/ als de Priesteren/ de heylige vaten soude aenroeren/ op peyne van den doot. Num. 4. 15.
20 *Hebr.* aen David ontstack, te wetē/ sijn gemoet/ ofte/ de toornicheyt met droeffenisse / over de sonde ende straffe van Uza/ door dewelcke dese gemeene blijtschap als gescheurt ende uytgebroken was. Siet vorders 1. Chron. 15. 2/ 13.
21 D. de scheure, ofte/ breucke, rete, van Uza.
22 T. w. blijft de selve naem.
23 Verschrickt zijnde / ēn ontsiende Godes Majesteyt/ heylicheyt / rechtveerdige gestrengheyt/ ende yver/ en dorst hy niet vorders voortvaren/ bekommert zijnde / hoe hy Gode wel-behaechlick dit werck soude mogen voltrecken.
24 Als of hy seyde: 't schijnt des HEEREN wille noch niet te zijn (vermits dese droevige scheure) dat ickse tot my halen sal: ofte / daer moet noch yets ontbreken/ dat ick niet en wete/ ende waer van ick Godes openbaringe sal moeten verwachten.
25 Die een Levijt was / van de deurwachters ende sangers. Siet 1. Chron. 15. 18/ 21. ēn 16. 38.
26 Van Geth, ofte/ Gath, eene Coninck-
licke hooft-stadt der Philistijnen/ onderscheyden (nae sommige caerten) van Gath-Rim-
mon/ nae by gelegen/ ende den Levijten toege-eygent/ Jos. 21. 24/ 25. Sommige meynen
dat Obed-Edom met David ten tyde van Saul daer henen gevlucht zy. 1. Sam. 21. 10.
Andere/ dat hy in ballingschap aldaer geboren zy. Andere/ dat hy van Gath-Rimmon ge-
voortich zy geweest. e 1. Chron. 13. 14. 27 Soo uyt dese / als oock uyt andere
segeningen des HEEREN/ die 1. Chron. 14. in orde verhaelt worden/ afnemende
ende vertrouwende/ dat de HEERE met hem ende sijn volck te vreden was. De ma-
niere van dese inhalinge der Arke wort breeder 1. Chron. 15. beschreven. 28 Verst.
De Priesters ende de Levijten. Siet 1. Chron. 15. 2/ 12/ 13/ 14. 29 Siet 1. Chron.
15. 26. And. ses gangen gegaen waren. 30 T. w. David / door de Priesteren: om
Godt soo in 't gemeyn voor sijne genade te dancken / als oock in 't bysonder/ datter geene
scheure/ als vooren/ geschiet was/ ende de dragers der Arke van Gode gesterckt ende voor
ongeval bewaert waren. Dit offeren heeft konnen geschieden op eenen Altaer / die in der
haest was opgeworpen / nae 't bevel Exod. 20. 24. Vgel. 1. Chron. 15. 26. 31 Het
Hebr. woort komt van Car. 't welck beteeckent een Lam / 't welck al voorts gaende hup-
pelt ende springt. Verstaet dit niet vleeschlick/ ofte nae de wijse van de kinderen deser we-
relt/ maer uyt enckele heylige / geestelicke vreuchde / die de H. Geest in sijn herte ontstack
over de bestellinge des reynen Godts-dienstis / ende de Godtlicke voorbeelden ende teecke-
nen der salichmakende genade onses Heylants Iesu Christi, die uyt sijnen zade soude voort-
komen/ nae den vleessche. 32 Die boven de Arke tegenwoordich was / ende hem al-
daer openbaerde. Siet 1. Sam. 4. 4. 33 *Hebr.* Ephod. D. hy hadde een licht lijnen
overkleedt aen. Siet 1. Sam. 2. 18. ende dit tot een bewijs sijner der oodmoedicheyt voor den
HEERE. Siet vss. 21/ 22. 34 Siet 1. Chron. 15. 3/ 25. en de bov. v. 1.
35 Siet 1. Chron. 15. 24. 36 Siet bov. cap. 3. 13/ &c. 37 Ofte/ sich sterc-
kende, oft (als wy seggen) nae sijn uyterste vermogen, sich daernae settende, ende huppelen-
de. Dat is / met alle macht huppelende. als v. 14. 38 Als bov. v. 14. ende ond.
vss. 17/ 21. 39 Van Davids heylich ende geestelick werck/ onheylichlick/ vleesche-
lick oordeelende.

f 1. Chron. 15. 1. ende 16. 1.
40 Al eer hy henen ginck om de Arke te halen, Siet 1. Chron. 15. 1. Dit heeft hy door ingeven des H. Geests gedaen/ om te dienen ter tijt toe/ dat een ander huys des HEEREN mochte worden gebouwt/ het welcke hy voornemens was te doen / maer door Godts bevel van Salomo geschiet is. D'andere Tente/ van Mose opgericht/ is geweest te Silo. 1. Sam. 1. 3/ &c. ende 14. 3. te Nobe. 1. Sam. 21. 1/ &c. ēn te Gibeon. 1. Chron. 16. 39/ 40.
g 1. Chron. 16. 2.
41 Als een Propheet ende Godtsalich Coninck wenschte hy dē volcke vā Gode allerr lichaemlicken ende geestelijcken welvaert.
42 Siet bov. v. 2.
43 Dit verstaen de Hebreen van een alsulck quartier / ofte/ gedeelte van eē beest/ als vrienden op groote gastmalen malkanderen te dier tijt plegen te vereeren. Sommige meynen dat het Hebr. woort eschpar komt van Vyer ende Varre. dat is te seggen/ een runtgebraet.
44 Siet op v. 18.
45 Dit spreeckt sy spottischer wijse/ willende seggē / dat David sich selven als wechgeworpen ende te schande gemaeckt hadde/ sich aenstellende niet als een Coninck / maer als een van de snoodste ende verachtelickste onder den volcke.
46 Van het kael / ydel ende lichtveerdich gespuys. siet Jud. 9. op v. 4. *Hebr.* Sich ontblootende ontbloot, of-
te/ ontbloot wordende ontbloot wort. 47 Als bov. vss. 14/ 16/ 17. David wil seg-
gen / dat hy dit alles ter eeren Godes / ende tot danckbaerheyt voor sijne onbegrijplicke
genade/ soo geestelicke/ als lichamelicke/ gedaen heeft/ ja dat hy (als volcht) noch veel meer
schuldich was te doen / ende doen wilde. 48 D. voor-by gaende uwen Vader/ ende
uwes Vaders huys. 49 *Hebr.* My gebiedende, ofte / bevelende eenen Voorganger,
verstaet / te zijn. D. My instellende tot eenen Voorganger. Vgel. ond. cap. 7. op v. 11.
ende 1. Sam. 13. 14. 50 Ofte/ leydtsman, als 1. Sam. 9. 16. ende 10. 1. ende 13.
14. ende 25. 30. 51 Achtende het my geene schande (als ghy meent) maer eene eere
te zijn voor Godt/ wanneer ick hem oock met de alderminste sijns volcks vereere/ ende my
in dien deele hen gelijck stelle. 52 D. soo lange sy leefde/ nimmermeer. Vgel. 1. Sam.
15. 35. Matth. 1. 25/ &c.

Het vij. Capittel.

David tot ruste gecomen zijnde/ wil den HEERE een huys bouwen/ het welcke de Propheet Nathan prijst/ v. 1/ &c. maer Godt laet het David door den selven Propheet terstont verbieden/ met verhael van de groote weldaden aen hem te vooren bewesen / ende belofte van grooter toekomstige/ te weten/ eenen sone Salomo, die Gode een huys soude bouwen/ ende van den Messia, die uyt sijnen zade/ nae den vleessche/ soude voortkomen/ 4. Waer over David seer verwondert ende verheucht zijnde / doet den HEERE eene seer heerlicke dancksegginge/ 17.

1 [a] [1] Ende het geschiedde / als de Coninck in syn huys [2] sat / ende de HEERE hem ruste gegeven hadde van alle syne [3] vyanden rontomme;

2 So seyde de Coninck tot den Prophete Nathan; Siet doch/ ick woone in een [4] Cederen huys / ende de Arke Godes woont in't midden [5] der gordijnen.

3 Ende Nathan seyde tot den Coninck; Gaet henen/ [6] doet al wat in u herte is: want de HEERE is met u.

4 Maer het gebeurde in deselve nacht/ dat het woort des HEEREN tot Nathan geschiedde/ seggende:

5 Gaet/ ende segt tot mijnen knecht/ tot David; Soo seyt de HEERE: Soudt

a 1. Chron. 17.
1 Vergel. dit gantsche Capittel met 1. Chron. 17.
2 Woonende in stilte ende ruste/ als volcht.
3 Die alsoo voor David vreesden / dat sy hem geenen krijch meer dorstē aendoen: hoe wel David uyt eygener bewegInge naderhant verscheydene oorlogē gevoert heeft / om Israel te stellen in besittinge van het recht ende de vryheyt / die hen van Godt beloofst was. siet ond. c. 8. vss. 11/ 12/ 13/ 14. 1. Chron. 18. 3. ēn Gen. 15. 18.
4 Siet bov. c. 5. 11.
5 Volgens Godts bevel/ Exo. 26. 1/ &c.
David wil seggen/ dat het hem niet en betaemt beter wooninge te hebben/ als de Arke/ en-
de dat hy daerom voor hadde Gode een Cederen huys te bouwen. Siet v. 7. 6 Dit
spreeckt Nathan in der haest uyt sich selven / niet anders denckende / als dat Davids
voornemen Gode behaechde / sonder sijne openbaringe over dese gewichtige sake te ver-
wachten. Siet diesgelijcx van Samuel/ 1. Sam. 16. 6.

ghy [7] my een huys bouwen/ tot mijne wooninge? [8]

6 Want ick en hebbe in geen huys gewoont/ [b] van dien dage af/ dat ick de kinderen Israëls uyt Egypten opvoerde/ tot op desen dach: maer ick [9] hebbe gewandelt in een Tente ende in een Tabernakel.

7 [10] Overal/ waer ick met alle de kinderen Israëls hebbe gewandelt/ heb ick wel een woort gesproken met eenen der stammen Israëls/ [11] dien ick bevolen hebbe mijn volck Israël te [12] weyden/ seggende: Waerom en bouwet ghy my niet een Cederen huys?

8 Nu dan/ alsoo sult ghy tot mijnen knecht/ tot David/ seggen; Soo seyt de HEERE der [13] heyrscharen; [c] [14] Ick heb u genomen van de schaeps-kooye/ van achter de schapē/ dat ghy een Voorganger soudet zijn over mijn volck/ over Israël.

9 Ende ick ben met u geweest [d] over al/ waer ghy gegaen zijt/ ende hebbe alle uwe vyanden voor u aengesichte uytgeroeyt: Ende ick heb u eenen grooten naem gemaeckt/ als den naem der Grooten/ die op der aerden zijn.

10 Ende [15] ick hebbe voor mijn volck/ voor Israël/ eene plaetse bestelt/ ende hem geplant/ dat hy [16] aen sijne plaetse woone/ ende niet meer heen ende weder gedreven en worde: ende de [17] kinderen der verkeertheyt en sullen hem niet [18] meer verdrucken/ gelijck als [19] in't eerste/

11 Ende van [20] dien dage af/ dat ick [21] geboden hebbe Richters te wesen over mijn volck Israël; Doch u hebbe ick ruste gegeven van alle uwe vyandē: Oock geeft u de HEERE te kennen/ dat de HEERE [22] u een huys maken sal.

12 [e] Wanneer uwe dagen sullē vervult zijn/ ende ghy met uwe vaderen sult [23] ontslapen zijn/ so sal ick u [24] zaet na u doen opstaen/ dat uyt [25] uwen lijve voortkomen sal/ ende ick sal sijn Coninckrijck bevestigen.

13 [f] Die sal mijnen Name een [26] huys bouwen: ende ick sal den stoel sijns Coninckrijcx bevestigen tot in [27] eeuwicheyt.

14 [g] Ick sal [28] hem zijn tot eenen vader/ ende hy sal my zijn tot eenen sone: [h] De welcke als [29] hy misdoet/ so sal ick hem met eene [30] menschen roede/ ende met plagen der menschen kinderen straffen.

15 Maer mijne goedertierenheyt en sal van hem niet wijcken; gelijck als ick [die] wechgenomen hebbe van Saul/ dien ick vā voor u aengesichte hebbe wechgenomen.

16 Doch u huys sal bestendich zijn/ ende u Coninckrijcke/ tot [31] in eeuwicheyt/ [32] voor u aengesichte: uwe stoel sal vast zijn tot in eeuwicheyt.

17 Na alle dese woorden/ ende na dit gantsche gesichte; [33] alsoo sprack Nathan tot David.

18 Doe ginck de Coninck David [34] in/ eñ bleef voor het [35] aengesichte des HEEREN: ende hy seyde; Wie ben ick/ Heere HEERE/ ende wat is mijn huys/ dat ghy my tot hier toe gebracht hebt?

19 Daertoe is [36] dit in uwe oogen noch kleyn geweest/ Heere HEERE/ maer ghy hebt oock over het huys uwes knechts gesproken [37] tot van verre henen: eñ dit [na] de [38] wet der menschen/ Heere HEERE!

20 Ende wat sal David noch meer tot u spreken? want ghy kent uwen knecht/ Heere HEERE.

21 Om uwes [39] woorts wille/ ende nae u [40] herte hebt ghy alle dese [41] groote dingen [42] gedaen; [43] om aen uwen knecht bekent te maken.

22 Daerom zijt ghy groot/ HEERE Godt: [i] want daer en is niemant gelijck als ghy/ ende daer en is geen Godt dan [44] alleen ghy/ [45] nae alles/ dat wy met onse ooren gehoort hebben.

23 [k] Ende wie is/ gelijck u volck/ gelijck Israël/ een eenich volck op aerden/ [46] 'twelck [47] Godt is henen gegaen sich tot een volck te verlossen/ ende om sich eenen [48] Name te setten/ eñ om [49] voor ulieden dese [50] groote ende verschrickelicke dingen te doen aen [51] u lant/ voor het aengesichte uwes volcks/ dat ghy u uyt Egypten verlost hebt/ de heydenen/ ende hare Goden [52] [verdrijvende].

24 Ende ghy hebt u volck Israël u bevesticht/ u tot een volck/ tot in [53] eeuwicheyt: ende ghy/ HEERE/ zijt hen tot eenen [54] Godt [55] geworden.

25 Nu dan/ HEERE Godt/ doet dit woort/ dat ghy over uwen knecht/ ende over sijn huys gesproken hebt/ bestaen tot in eeuwicheyt: ende doet gelijck als ghy gesproken hebt.

26 Ende uwe Naem werde groot gemaeckt tot in eeuwicheyt/ datmen segge; De HEERE der heyrscharen is Godt over Israël: eñ het huys uwes knechts Davids sal bestandich zijn voor u aengesichte.

27 Want ghy HEERE der heyrscharē/ ghy Godt Israëls/ ghy hebt [voor] de [56] oore uwes knechts geopenbaert/ seggende; Ick sal u een huys bouwen: daerom heeft u knecht [57] in sijn herte gevonden/ dit gebedt tot u te bidden.

28 Nu dan/ Heere HEERE/ ghy zijt die Godt/ ende [l] uwe woorden sullen waerheyt zijn: ende ghy hebt dit goede tot uwen knecht gesproken.

29 So believe't u nu/ ende segent het huys uwes knechts/ dat het in eeuwicheyt voor u aengesichte zy: want ghy Heere HEERE hebt [het] gesproken/ ende [58] met uwen segen sal uwes knechts huys gesegent worden in eeuwicheyt.

7 Alsoo spreeckt Godt/ om dat hy sich in dit huys ende boven de Arke met sijne genadige tegenwoordicheyt openbaerde. 8 Verst. daer op/ ghy en sult dat niet doen. b 1.Reg. 8. 16. 9 *Hebr.* ick ben geweest wandelende. 10 De sin is/ dat de HEERE sich noyt beklaecht heeft/ dat de Regenten van Israel hem geen Cederen huys bouwdē. 11 Uyt welcken ick nu ende van eenen Richter ofte Regent genomen ofte verweckt hebbe. 12 Siet bov. cap. 5. op v. 2. 13 Als bov. cap. 6. op v. 2. c 1.Sam. 16.11,12. Psal. 78. 70. 14 Het volgende verhael van Godes bysondere weldaden aen David bewesen/ ende in het toekomende te bewijsen/ diende om de bekommernisse ende twijfelinge voor te komen/ die David daer uyt hadde mogen scheppen/ dat Godt van hem geen huys voor sich wilde gebouwt hebben: waer door hy in dese gedachtē hadde konnen vervallen/ als of hy Gode niet aengenaem moste zijn/ ofte dat hy hem niet weerdich en kende om sulcx te doen. d 2.Sam. 8.6, 14. 15 And. Ick sal, &c. 16 V. in sijn eygen afgesondert lant. 17 Siet bov. cap. 3. op v. 34. 18 *Hebr.* sullen niet toedoen, ofte/ voortvaren hem (Israel) te verdrucken. Verstaet dit alles onder conditie vā gehoorsaemheyt. Siet Deut. 28. 19 Dit cannen verstaen van de verdruckinge in Egypten. 20 Sint dat Israel/ door Josua in 't beloofde lant ingevoert ende geplant zijnde/ van verscheydene Richteren is gedient ende bescheirmt geweest/ maer oock van verscheydene vyanden seer verdruckt eñ geplaecht/ tot deser tijt toe/ dat ick u ruste gegevē hebbe/ &c. Siet van het woort Richteren. Judic. 2. op v. 16. 21 V. door mijn bevel/ raedt ende woort verweckt ende gestelt hebbe. Siet bov. c. 6. op v. 21. 22 In plaetse dat gy voor hebt dē HEERE eē huys te bouwen/ laet hy u wetē/ dat hy u een huys wil bouwen/ dat is/ u Coninckrijck by uwe nakomelingē bestandich maken/ ende (dat veel meer is) uyt uwen zade den Messiam (nae den vleesche/) die een eeuwich Coninck over sijn volck sal zijn/ verwecken. Dese Prophetie moetmen alsoo verstaen datse eensdeels siet op Salomo/ als een voorbeelt des Heeren Christi/ anderdeels op Christum/ wiens voorbeelt hy geweest is. ende dat sommige dingen passen op Salomon alleen/ sommige op Christum alleen/ ende eygentlick/ sommige op haer beyden. e 1.Reg. 8. 20. 23 Siet Deut. 31. op v. 16. Actor. 13. 36. 24 V. uwen sone/ ofte/ eenen uwer sonen/ verstaet Salomo, ende den Messiam onsen Heere Jesum Christum/ wiens voorbeelt Salomo geweest is. Siet 1. Chron. 28. 6. ende Hebr. 1. 5. ende Actor. 13. 22/ 23. Rom. 1. 3/ &c. 25 *Hebr.* uyt u ingewant. f 1.Reg. 5. 5. ende 6. 12. 1.Chron. 22. 10. 26 Salomo den Tempel: de Heere Iesus Christus het geestelijcke huys/ dat is/ de kercke Godes. 27 Het Coninckrijck van Salomon ende Davids nakomelingen heeft wel geduert eenen langen tijt/ maer dit moetmen eygentlick verstaen van het geestelick Coninckrijck Iesu Christi, also het selve alleen eygentlick eeuwich is. Alsoo ond. v. 16. siet Luce 1. 32/ 33. g Psal. 89. 27. Hebr. 1. 5. 28 Den Salomo/ uyt genade/ door aenneminge in Christo: maer den Heere Christo selve (als die mijn eygen/ eeuwich ende eenich geboren soon is) nae de natuere. siet Joan. 1. 18. Actor. 13. 33. Hebr. 1. 3/ 5. Rom. 8. 32. 1. Joan. 4. 9/ &c. h Psal. 89. 31. &c. 29 N. Salomo; want de Heere Christus gantsch sonder sonden geweest is. Siet Jesa. 53. 9. Hebr. 4. 5. 2. Cor. 5. 21. 1. Petr. 1. 19. hoewel hy onse sonden op sich genomen/ ende als onse borge daer voor betaelt heeft. 30 V. vaderlick ende matichlick/ als een mensche sijn kint pleecht te tuchtigen; maer sal hem niet verwerpen/ als in 't volgende verklaert wort. 31 Siet bov. op v. 13. ende vgel. Luc. 1. 32/ 33. 32 V. ghy sult het begin van de vervullinge deser beloften beleven ende aenschouwen in uwen sone Salomo: waer uyt ghy sult vertrouwen van de reste als oft ghy de vervullinge met uwe oogen nu aensaegt. Siet 1. Reg. 1. 48. ende 2. 4.

33 V. Nathan heeft alles/ wat hem van den HEERE was geopenbaert/ getrouwelick aen David overgedragen/ sonder yets af ofte toe te doen. 34 In de Tente/ die hy voor de Arke des verbonts hadde doen maken/ bov. c. 6. 17. 35 Siet bov. cap. 6. op v. 13. 36 Dat ghy tot deser tijt toe by my gedaen hebt. 37 V. van saken/ die na eenen langen tijt eerst sullen geschiedē. 38 Dat is/ gelijck de menschen menschelick plegen te disponerē over haer huys/ goet/ ende nakomelingen. And. Nae een onderwijsinge der menschen. V. seer vryelick/ gemeensaemlick/ ende vriendelick/ gelijck menschen met menschen plegen te spreken ende hen te leeren. And. is dit eene wijse der menschen? V. alsoo met menschē te handelen? Aldus soude de sin zijn: zijn menschen weerdich/ dat ghy soo vriendelick van sulke groote toekomende dingen/ die in uwen raedt besloten zijn/ tot hen soudt spreken? 'T is te veel ende te groot. 39 V. om uwer beloofte wille. Ofte/ verstaet door het WOORT den eeuwigen Sone Godes/ die het selfstandige woort des Vaders is/ in welcken alle beloften Godts/ Ja ende Amen zijn. Siet 1. Chro. 17. op v. 19. Hagg. 2. op v. 6. 40 V. genadich welbehagen/ raedt/ ofte/ gunstige genegentheyt tot my. 41 *Hebr.* alle dese grootheyt. 42 David spreeckt door geloove ende na der Propheten wijse van het toecomende/ als oft het alreets volbracht ware/ vermits de sekerheyt der Godtlicke beloften. 43 Ofte/ makende [die] uwen knecht bekent. i Deuter. 3. 24. ende 4. 35. ende 32. 39. 1. Sam. 2. 2. Psal. 86. 8. Jesa. 45. 5, 18, 22. Marc. 12. 20, 32. 44 Ofte/ behalven. beneffens u. 45 V. nae uytwijsen van alles/ &c. k Deutor. 4. 7. ende 33. 29. Psal. 147. 20. 46 Ofte/ dat, dewijle. 47 *Hebr.* ELOHIM zijn henen gegaen. Siet van dese maniere van spreken/ Genes. 20. op. v. 13. 48 V. tot eere sijns H. Naems. 49 T. w. ô Israel. 50 *Hebr.* Dese grootheyt ende verschricklickheden, ofte/ vreeslickheden. 51 O Godt. 52 Dit woort is hier ingevoecht uyt 1. Chron. 17. 21. And. aldus: voor het aengesichte uwes volcks, dat ghy u verlost hebt, van Egypten, van de volcken, ende hare Goden. 53 Verst. Israel nae den vleesche/ tot op de komste Christi/ maer het geestelick Israel (dat is/ de kercke Godts/ bestaende uyt geloovige Joden ende Heydenen) in alle eeuwicheyt. 54 Siet Gen. 17. op v. 7. Levit. 18. op v. 2. 55 Ofte/ geweest. 56 V. Ghy hebt het my doen hooren/ my geopenbaert/ te weten gedaen/ dat my te vooren verborgen was. siet gelijcke maniere van spreken Ruth 4. 4. ende 1. Sam. 9. 15. Siet aldaer 57 *Hebr.* sijn herte gevonden, ofte/ met, ofte/ by sijn herte gevonden. V. hy heeft sich daer over in sijn herte soo gestelt gevonden/ dat hy voorgenomen heeft dit gebedt tot bewijs sijns geloofs ende sijner danckbaerheyt voor u uyt te spreken. l Iohan. 17. 17. 58 Met dese woorden betuyght David sijn geloove/ met het welcke hy dese beloften Godes aennam/ vastelick vertrouwende/ datse souden worden volbracht.

Het viij. Capittel.

David brengt de Philistijnen onder/ v. 1. mitsgaders de Moabiten/ 2. Slaet oock Hadadezer Coninck van Zoba/ 3. ende de Syriers van Damasco/ die hem te hulpe quamen/ 5. leyt garnisoen in Syrien van Damasco/ 6. wort van den Coninck Thoï

met

met treflicke geschencken vereert / die hy / met grooten buyt / den Heere heylicht / 10. Slaet de Edomiters / ende leyt garnisoen in haer lant / 13. Verhael van Davids regeringe / ende de voornaemste Officieren / 15.

1 [a] Ende het geschiedde daerna / dat David de Philistijnen sloech / ende brachtse onder: Eñ David nam [1] Meteg-Amma uyt der Philistijnen hant.

2 Oock sloech hy de Moabiten / ende [2] matse met een snoer / [3] doende haer ter aerden nederliggen; ende hy mat [met] twee snoeren om te dooden / ende [met] een vol snoer om in't leven te laten: also werden de Moabiten David tot knechten / brengende [4] geschencken.

3 David sloech oock [5] Hadadezer / den sone Rechobs / den Coninck van [6] Zoba; Doe [7] hy henen tooch [8] om sijne hant te wenden nae de riviere Phrat.

4 Ende David [b] nam hem duysent [9] [wagens] af / ende seven hondert [10] ruyteren / ende twintich duysent man te voete: ende David ontsenuwde [11] alle [12] wagenpeerden / ende hieldt daer van hondert wagenen overich.

5 Ende [13] de Syriers van Damasco quamen om Hadadezer / den Coninck van Zoba / te helpen: maer David sloech van de Syriers twee eñ twintich duysent man.

6 Ende David leyde besettingen in Syrien van Damasco / ende de Syriers werden David tot knechten / [14] brengende geschencken: eñ de HEERE [15] behoedde David over al / waer hy henen tooch.

7 Ende David nam de goudene schilden / die by Hadadezers [16] knechten geweest waren / ende brachtse te Jerusalem.

8 Daer toe nam de Coninck David seer veel kopers uyt [17] Bethach / ende uyt Berothai / Hadadezers steden.

9 Als nu [18] Thoï de Coninck van [19] Hamath hoorde / dat David het gantsche heyr Hadadezers geslagen hadde;

10 So sondt Thoï sijnen sone [20] Jozam tot den Coninck David / om hem te vragen nae [sijnen] [21] welstant / ende om hem te [22] segenen / van wegen dat hy tegen Hadadezer gekrijcht ende hem geslagen hadde; (want Hadadezer [23] voerde steets krijch tegen Thoï:) ende in [24] sijne hant waren silvere vaten / ende goudene vaten / ende kopere vaten;

11 Welcke de Coninck David oock den HEERE heylichde; met het silver / ende het gout / dat hy geheylicht hadde / van alle Heydenen / die hy [sich] onderworpẽ hadde:

12 Van Syrien / ende van Moab / ende van de kinderen Ammons / ende van de Philistijnen / ende van Amalek / ende van den roof Hadadezers / des soons Rechobs / des Conincks van Zoba.

13 [c] Oock maeckte [sich] David eenen naem / als hy wederquam / na dat hy de Syriers geslagen hadde / [25] in het Soutdal / [26] achtien duysent.

14 Eñ hy leyde besettingen in Edom / in gantsch Edom leyde hy besettingen / ende alle Edomiten werden [27] David tot knechten: ende de HEERE [28] behoedde David over al / waer hy henen tooch.

15 Also regeerde David over gantsch Israël: ende David [29] dede sijnen gantschen volcke [30] recht ende gerechticheyt.

16 [d] Joab nu / de sone van Zeruja / was [31] over het heyr: ende Josaphat / sone van Achilud / was [32] Cancelier.

17 Ende [33] Zadok / Ahitubs sone / ende [34] Ahimelech / Abjathars sone / waren [35] Priesters: eñ Seraja was [36] Schrijver.

18 Daer was oock Benaja / sone van Jojada / met de [37] Crethi / ende de Plethi: maer Davids sonen waren [38] Princen.

a 1. Chron. 18. 1, &c.
1 D. den toom van Amma, ofte / des ellenboochs. 't schijnt gantschlick / dat hier door verstaẽ wort de Coninckliche hooftstadt der Philistijnẽ / Gath, die uytdruckelick vermeldt is 1. Chron. 18. 1. ende (als sommige meynen) gelegen op eenen berch genoemt Amma, ende hier geheeten een toom, om datse door hare vasticheyt ende macht de omliggende plaetsen in dwanck hieldt / ende der vyanden inval belettede.
2 D. hy deylde haer lant by meetinge / het welcke men te dier tijt dede met snoeren ofte koordẽ: ombrengende by lotinge de inwoonderen van twee deelẽ / maer een volkomen deel latende in 't leven: ofte / hy deelde 't volck in drie gelijcke deelen by lotinge / soo gelijck / als oftse met snoeren gemeten waren / &c. Godt hadde wel bevolen Ammon ende Moab (als Lorhs nakomelingẽ) te verschoonen / Deuter. 2. 9 / 19. maer dewijle sy bittere vyantschap tegen Godts volck gepleecht hadden / ende met de vyanden van dien aenspandẽ / so heeftse David / als sodanige / vyantlick moeten handelen. Siet Num. 22. 2 / 3 / 4 / &c. ende 24. 17. ende 25. 17 / 18. ende 31. 2. Jud. 3. 14 / 21 / 28 / 30. 1. Sam. 14. 47. ende ond. cap. 10. 4 / 7 / &c.
3 Uyt verachtinge haer ter aerden neder leggende. Ofte: haer alsoo matterende / datse als ter aerden nederbuckten / mat ende overwonnen zijnde.
4 Tot een teecken van onderdanicheyt. Alsoo ond. v. 6.
5 Oock genoemt Hadarezer, 1 Chro. 18. 3.
6 Siet 1. Sam. 14. 47. Dit meyntmen geweest te zijn het gedeelte van Syrien / dat Sophene genoemt wort: komende dese woorden Zoba, ofte / Zova, ende Sophene seer nae over een. siet oock ond. cap. 10. 6.
7 David / ofte / als sommige / Hadadezer.
8 D. om sijne macht uyt te strecken / &c. And. om sijne grenzen te stellen, ofte / herstellen. (*Hebr.* te doen weder keeren, ofte / weder te brengen) aen de riviere Phrat, D. Euphrates / welcke lantpale Israel van Godt belooft was / ende dien volgens hem moeste toege-eygent worden. Vgel. 1. Chron. 18. 3. ende siet Gen. 15. 18 / &c.
b 1. Chron. 18. 4.
9 Dit is hier ingevoecht uyt 1. Chron. 18. 4. alwaer dese historie wort wederhaelt.
10 Verst. (soo eenige dit nemen) rotten van ruyteren / elck rot bestaende uyt tien / makende alsoo te samen seven duysent ruyteren / welck getal uytdruckelick staet 1. Chron. 18. 4. Vgel. ond. c. 10. op v. 18.
11 Uytgesondert de hondert / die hy behieldt / als volcht.
12 Ofte / wagens. siet Josu. 11. 6.
13 *Hebr.* Aram, dat is / Syrien. Siet Genes. 10. op v. 22. ende 22. op v. 21. waer door de Syriers verstaen worden. Syrien van Damascus was wel het voornaemste deel ofte Coninckrijck onder alle de gedeelten / landen / Provincien / ofte Coninckrijcken / (waer van eenige verhaelt worden / ond. cap. 10. 6.) die onder Syrien begrepen waren: zijnde tot onderschept genoemt Syrien van Damascus, van den naem der vermaerde hooft-stadt deses Coninckrijcks.
14 Als bov. v. 2.
15 Ofte / gaf David heyl, ofte overwinninge: waer voor het Hebr. woort bequamelick kan worden genomen in krijchs-saken. Alsoo ond. v. 14. ende 22. op v. 51. ende 23. vss. 10 / 12. Psal. 20. 6. Prov. 21. 31 / &c.
16 D. Officieren.
17 Tibchat ende Cun genoemt 1. Chron. 18. 8.
18 Oock genoemt Thoü / 1. Chron. 18. 9.
19 Siet Num. 13. op v. 22.
20 Hadoram genoemt 1. Chron. 18. 10.
21 *Hebr.* nae vrede. D. om hem vriendelick te begroeten. Siet Genes. 43. op v. 27.
22 Hem te begroeten / ende geluck te wenschen van wegen de verkregene victorie / dat is / (alsmen seyt) te congratuleren.
23 *Hebr.* was een man der krijgen van Thoï: dat is / hy deed hem steets de oorloge aen / was sijn vyant ende tegen-strijder / die hem niet ongequelt en liet. Siet Gen. 9. op v. 20. ende Vgel. Judic. 12. op v. 2. ond. cap. 18. op v. 20. ende 2. Chron. 35. op v. 21. Psal. 41. 10.
24 Dat is / Jozam / de soon van Thoï / hadde dese geschencken by sich / onder sijne handen / alsmen seyt. Siet gelijcke maniere van spreken / 1. Sam. 9. 8. 2. Reg. 5. 5 / &c.

c Psal. 60. 2.
25 T. w. maeckte hy sich eenen naem / ofte / [slaende] in het Sout-dal, &c. waer van 2. Reg. 14. 7. Dit dal lach aen het Zuyd-eynde van de Sout-Zee / aen het oost-eynde van het geberchte der Edomiten / ofte Seir.
26 Van de Edomiten / Siet 1. Chron. 18. 12. waer op het volgende vs past. Vgel. oock Psal. 60. op v. 2.
27 Ende sijnen Nakomelingen / tot den tijt van Jozam / Josaphats sone. Siet 2. Reg. 8. 22.
28 Als bov. v. 6.
29 *Hebr.* was doende.
30 Siet Genes. 18. op v. 19.
d 1. Chron. 18. 15, &c.
31 Dat is / Generael krijchs-overste.
32 Siet 1. Reg. 4. op v. 3.
33 Van Aarons linie / door Eleazar / 1. Chron. 6. 4 / 8. ende 24. 3. Siet van desen / ond. cap. 15. 24. ende 20. 25. 1. Chron. 16. 39. eñ 24. 3. ende 29. 22. Item 1. Reg. 1. 8 / 32 / 38. ende 1. Reg. 2. 35.
34 Van Aarons linie / door Ithamar / ende Eli / 1. Chron. 24. 3.
35 Van de ordeningen der Priesteren / Siet Num. 3. op v. 32. ende 2. Reg. 23. op v. 4.
36 Siet 1. Reg. 4. 3.
37 Over dewelcke Benaja overste was, siet 2. Sam. 20. 23. 1. Chron. 18. 17. Van Crethi ende Plethi / siet 1. Reg. 1. op v. 38.
38 Ofte / hooft officieren. Hier kan het geen Priesters beteeckenen / om dat Davids sonen uyt den stam Juda waren / niet uyt den stam Levi. Dit woort wort 1. Chron. 18. 17. aldus verklaert: Davids sonen waren de eerste aen de hant des Conincks: ofte / den Coninck ter hant / alsmen seyt.

Het ix. Capittel.

David / gedenckende aen sijne beloften / die hy Jonathan gedaen hadde / doet des selven sone Mephiboseth soecken ende tot sich brengen / v. 1 / &c. Geeft hem al Sauls goet / ende stelt Ziba daer over tot regent / maer neemt Mephiboseth aen sijne tafel / 7.

1 Ende David seyde; Isser noch yemant / die overgebleven is vanden huyse Sauls; dat ick weldadicheyt aen hem doe / om [1] Jonathans wille?

2 Het huys Sauls nu hadde eenen [2] knecht / wiens naem was [a] [3] Ziba; ende sy riepen hem tot David: ende de Coninck seyde tot hem; Zijt ghy Ziba? ende hy seyde; [4] Uwe knecht.

3 Ende de Coninck seyde; Isser niet noch yemant van den huyse Sauls / dat ick [5] Godts weldadicheyt by hem doe? Doe seyde Ziba tot den Coninck; Daer is noch een sone van Jonathan / die [6] geslagen is aen [b] beyde voeten.

4 Ende de Coninck seyde tot hem; Waer is hy? ende Ziba seyde tot den Coninck / Siet hy is in den huyse Machirs / des soons Ammiëls / te [7] Lodebar.

5 Doe sondt de Coninck David henen: ende hy [8] nam hem uyt den huyse Machirs / des soons Ammiëls / van Lodebar.

6 Als nu Mephiboseth / de sone Jonathans / des soons Sauls / tot David inquam / so viel hy op sijn aengesichte / ende booch sich neder: ende David seyde / Mephiboseth! ende hy seyde; Siet / [hier] is uwe knecht.

7 Ende David seyde tot hem; En vreest niet / want ick sal [9] sekerlick weldadicheyt by u doen / om uwes vaders Jonathans wille; ende ick sal [10] u alle [11] ackeren uwes vaders Sauls [12] wedergeven: ende ghy sult geduerichlick [13] broot eten aen mijne tafel.

8 Doe booch hy sich / ende seyde; Wat is uwe knecht / dat ghy omgesien hebt nae eenen [14] dooden hont / als ick ben?

9 Doe riep de Coninck Ziba / Sauls [15] jongẽ / ende seyde tot hem: Al wat Saul gehadt heeft / ende sijn gantsche huys / heb ick den [16] sone uwes heeren gegeven.

10 Daerom sult ghy voor hem het lant bearbeydẽ / ghy / ende uwe sonen / ende uwe knechten / ende sult [de vruchten] inbrengen /

1 Siet vov. cap. 1. 26. ende 1. Sam. 20.
2 Eenẽ besorger des huyses / als hof-meester. Genes. 15. 2 / 3. Vgel. ond. v. 10.
a 2. Sam. 16. 1, &c. ende 19. 22.
3 *Hebr.* Tsiba.
4 D. ick ben Ziba / t' uwen dienste.
5 Siet 1. Sam. 20. 14 / 15 / 16 / 17.
6 Als bov. cap. 4. 4. D. kreupel / als ond. v. 13.
b 2. Sam. 4. 4.
7 Gelegen over de Jordane / in den lande Gilead / niet verre van Mahanaim. Siet ond. cap. 17. 27.
8 D. liet hem halen.
9 *Hebr.* ick sal doende doen, &c.
10 Ende uwen sone / ond. v. 9. ende 12.
11 Ofte / al 't velt, lant.
12 Dewijle Isboseth / ende andere van Sauls huys tegen David gekrijgt hadden / so waren hare goederen aen den Coninck vervallen / diese nu Mephiboseth weder geeft.
13 D. dagelicks by my eten ende drincken / ter tafele by my gaen. siet vov. c. 3. 35.
14 Eẽ spreeck-woort by den Joden / waermede yemants nieticheyt eñ verachtelijckheyt wort uytgedruckt. siet 1. Sam. 24. 15. ende ond. 16. 9. Vgel. vov. cap. 3. op v. 8.
15 D. die Sauls knecht geweest was.
16 T. w. Mephiboseth: ofte / als sommige / Micha (v. 12.) als die daer van soude leven: maer hier mede was de vader niet uytgesloten / als v. 7.

gen/ op dat uwes heeren sone brood hebbe/ dat hy ete; ende Mephiboseth/ uwes Heeren sone/ sal geduerichlick brood eten aen mÿne tafel: Ziba nu hadde vÿftien sonen/ ende twintich knechten.

11 Ende Ziba seyde tot den Coninck; Nae alles dat mÿn Heere de Coninck sÿnen knecht gebiedt/ alsoo sal uwe knecht doen: [17] Oock soude Mephiboseth/ etende aen mÿne tafel/ als een van des Conincks sonen zÿn.

12 Mephiboseth nu hadde eenen kleynen sone/ wiens naem was Micha: ende alle/ [18] die in den huyse van Ziba woonden/ waren Mephiboseths knechten.

13 Also woonde Mephiboseth te Jerusalem/ om dat hy geduerichlick at aen des Conincks tafel: [19] ende hy was kreupel aen beyde sÿne voeten.

17 Hy wil seggen/ dat hy oock Mephiboseth selve (indien 't den Coninck hadde belieft) aen sÿne tafel soo wel soude getracteert hebben/ als of hy te hove ware. Andere nemen dit voor des Conincx woorden/ aldus: maer Mephiboseth [seyde de Coninck] sal eten aen mijne tafel, als een van des Conincks sonen.
18 *Hebr.* alle, ofte/ de gantsche wooninge des huyses van Ziba.
19 Ofte / hoe-wel hy. &c.

Het x. Capittel.

David sendt gesanten tot den Coninck der Ammoniten/ met aenbiedinge van sÿne gunste/ v. 1/2. Maer de selve Coninck handelt de gesanten schandelick/ 3. ende vergadert een groot krÿchsheyr tegen David/ 6. Waer tegen David Joab ende Abisai uyt-sendt/ die de Ammoniten ende Syriers (die hen te hulpe waren gekomen) slaen/ ende keeren weder nae Jerusalem/ 7. De Syriers haer weder tegen David vergaderende/ worden van hem geslagen ende t' onder-gebracht/ 15.

1 [a] [1] ENde het geschiedde daerna/ dat de [2] Coninck der kinderen Ammons sterf: ende sÿn sone [3] Hanun wert Coninck in sÿne plaetse.

2 Doe seyde David: Ick sal weldadicheyt doen aen Hanun/ den sone van [4] Nahas/ [5] gelÿck als sÿn vader weldadicheyt aen my gedaen heeft; So sondt David henen/ om hem door den [6] dienst sÿner [7] knechten te troosten over [8] sÿnen vader: ende de knechten Davids quamen in het lant der kinderen Ammons.

3 Doe seyden de Vorsten der kinderen Ammons tot haren heere Hanun; Eert David uwen vader [9] in uwe oogen/ om dat hy troosters tot u gesonden heeft? [10] En heeft David sÿne knechten niet daerom tot u gesonden/ dat hy dese stadt doorsoecke/ ende die verspiede/ ende die omkeere?

4 Doe nam Hanun Davids knechten/ ende schoer [11] haren baert half af/ ende sneedt hare kleederen [12] half af/ tot aen hare billen: ende hy lietse gaen.

5 Als sy dit David lieten weten/ so sondt hy hen te gemoete; want dese mannen waren seer beschaemt: ende de Coninck seyde; Blÿft te [13] Jericho/ tot dat uwe baert weder [14] gewassen sal zÿn/ komt dan weder.

6 Doe nu de kinderen Ammons sagen/ dat sy sich by David [15] stinckende gemaeckt hadden/ sonden de kinderen Ammons henē/ ende [16] huerden der [17] Syriers van Beth-Rechob/ ende der Syriers van Zoba/ twintich duysent voetvolcks/ ende van den Coninck van Maacha duysent man/ ende van de mannen van [18] Tob twaelf duysent man.

7 Als David dit hoorde/ sondt hy Joab henen/ ende het gantsche heyr met de [19] helden.

8 Ende de kinderen Ammons togen uyt/ ende stelden de slachorden voor de deure der [20] poorte: maer de Syriers van Zoba/ ende Rechob/ ende de mannen van Tob/ ende Maacha/ die warē bysonder in 't velt.

9 Als nu Joab sach/ dat de [21] spitze des slachordens tegen hem was/ van vooren ende van achteren/ so verkoos hy uyt alle uytgelesene van Israël/ ende steldese in orden [22] tegen de Syriers aen:

10 Eñ het overige des volcx gaf hy onder de hant sÿns broeders Abisai/ die 't in orden stelde tegen de kinderē Ammons aen.

11 Ende hy seyde; So de Syriers my te sterck sullen zÿn/ so sult ghy my [23] komen verlossen: ende so de kinderen Ammons u te sterck sullen zÿn/ so sal ick komen om u te verlossen.

12 [24] Weest sterck/ ende laet ons sterck zÿn voor ons volck/ ende voor de steden onses Godts: de HEERE nu/ [25] doe wat [26] goet is in sÿne oogen.

13 Doe naderde Joab/ ende het volck/ dat by hem was/ tot den strÿt tegen de Syriers: ende sy vloden voor sÿn aengesichte.

14 Als de kinderen Ammons sagen/ dat de Syriers vloden/ vloden sy oock voor het aengesichte van Abisai/ eñ quamen in de stadt: Eñ Joab keerde weder van de kinderen Ammons/ ende quam te Jerusalem.

15 Doe nu de Syriers sagen/ dat sy voor Israëls aengesichte geslagen waren/ so vergaderden sy hen [weder] te samē.

16 Ende Hadarezer sondt henen/ ende dede de Syriers uytkomen/ die op gene zÿde der [27] riviere zÿn/ ende sy quamen te [28] Helam: ende [29] Sobach/ Hadarezers krÿchs-overste/ [tooch] voor haer aengesichte henen.

17 Als dat David wert aengeseyt/ versamelde hy gantsch Israël/ ende tooch over de Jordane/ ende quam te Helam: ende de Syriers stelden [de slachorden] [30] tegen David aen/ ende streden met hem.

18 Maer de Syriers vloden voor Israels aengesichte/ ende David [31] versloech van de Syriers seven hondert [32] wagenen/ ende veertich duysent [33] ruyteren: Daer toe sloech hy Sobach/ haren krÿchs-oversten/ dat hy aldaer sterf.

19 Doe nu alle de Coningen/ die Hadarezers [34] knechten waren/ sagen/ dat sy voor Israëls aengesichte geslagen waren/ maeckten sy vrede met Israël/ ende [35] dienden hen: ende de Syriers vreesden de kinderen Ammons meer te [36] verlossen.

a 1.Chron. 19.1. &c.
1 Vergel. dit cap. met 1.Chron. 19.
2 Siet van desen 1.Sam. cap. 11. Alwaer hy genoemt wort Nahas/ als oock hier in 't volgende v.
3 *Hebr.* Chanun.
4 *Hebr.* Nachasch.
5 Wanneer eñ waer in dit geschiet zy/ wort inde H. Schrift niet vermeldt. Het kan zijn dat hy gelijcke weldadicheyt aen David bewesen heeft ten tijde sijner ballingschap/ als de Coninck der Moabiten/ 1. Sam. 22.4.
6 *Hebr.* hant.
7 D. sijner Officieren/ ofte hovelingen/ die hy als gesanten tot hem schickte.
8 D. sijns vaders doot.
9 D. nae uwe meyninge: de sin is/ meynt ghy/ ofte/ dunckt u/ dat David dit doet om uwen vader te eeren?
10 Sy willen seggen/ dat hy het sonder allē twijffel daerom gedaen heeft. siet van sulck vragen Judic. 4. op v. 6.
11 *Hebr.* de helfte hares baerts.
12 *Hebr.* In, ofte/ door de helfte.
13 Verst. ter plaetsen/ ofte omtrent daer Jericho eertmaels gebouwt was: want Jericho is eerst weder opgebouwt ten tijde van Achab. 1.Reg. 16. 34.
14 *Hebr.* sal groenen. Eene gelijckenisse genomen van de uytspruytende ende groenende kruyden.
15 Siet Genes. 34. op v. 30.
16 T. w. om haer als soldaten in desen krijch te dienen. Dit is de eerste historie der H. Schrift in de welcke men leest van krijchs-lieden die haer verhuert hebbē om gelt/ andere heeren in den krijch te dienen.
17 Siet vov. cap. 8. op v. 5.
18 Siet Judic. 11. op v. 3.
19 Siet van Davids Helden/ ond. cap. 23. 8/ &c.
20 Van de stadt Medeba. Siet 1. Chron. 19. 7. Dit deden sy mede om de stadt te bewaren/ ende by noot daer in te mogen wijcken: (ond. v. 14.) latende het secours bysonder in 't velt/ om van d'andere zijde Joab aen te tasten.
21 *Hebr.* Het aengesichte.
22 *Hebr.* In 't gemoet van Syrien: ende alsoo in 't volg. vss. 10/17.
23 *Hebr.* tot verlossinge zijn.
24 D. houdt u dapper ende manlick.
25 Ofte/ sal doen.
26 D. 't gene hem behaecht.
27 Naemlick/ Euphrates.
28 *Hebr.* Chelam. Dese plaetse wort in de H. Schrift nergens vermeldt/ als in dese historie.
29 Oock genoemt/ Schophach. 1.Chron. 19. 16.
30 *Hebr.* in 't gemoete, als vov. vss. 9/10.
31 *Hebr.* sloech doot.
32 Verst. met hare ruyteren/ die van de wagenen/ op de welcke sy gevoert wierden/ vochten: ende kannen hier door verstaen seven hondert rotten van ruyteren/ elck rot op eenen wagen/ bestaende uyt tien ruyteren/ makende te samen seven-duysent: welck getal uytdruckelick staet/ 1.Chron. 19. 18. siet vov. cap. 8. op v. 4.
33 Hier voor staet 1. Chron. 19. v. 18. Voet-volcks, ofte/ te voete: het welcke alsoo kan worden vergeleken/ dat boven de gemelde wagenē en de ruyteren/ het meeste heyr/ soo te peerde als te voete/ verslagen zy/ sulcx dat hier de menichte des peerde-volcx/ eñ 1. Chron. cap. 19. eene gelijcke menichte des voetvolckx verhaelt worde. Dat dese volckeren met groote menichten plegen ten strijde te gaen (gelijck oock David selve daerom met gantsch Israel is uytgetogē) is uyt de H. Schrifture bekent. Andere verstaen seven hondert groote ende uytstekende wagenen in dese plaetse/ ende het geheele getal der wagenen t' samen/ groot eñ kleen/ seven duysent/ 1. Chron. 19. 18.
34 D. die hem onderworpen/ ofte/ onder sijne beschermingē waren/ ofte/ die hy tot sijnen dienst in desen krijch gebruyckt hadde.
35 D. waren hen onderworpen ende onderdanich. Vgel. 1. Sam. 4. 9. ende elders dickwijls.
36 D. hy te staen/ te hulpe komen/ om te verlossen.

Het xj. Capittel.

Terwijlē Joab/ door Davids last/ de stadt Rabba belegert/ v. 1. begaet David te huys overspel met Bathseba/ 2. ende verstaende/ dat sy swanger was geworden/ ontbiedt hy haren man Uriam uyt het leger/ om sijne schande te bedecken/ 5. 't welck niet gelucken de/ sendt hy Uriam weder nae 't leger met eenen brief aen Joab/ dien hy belast te beschicken/ dat Uria door vyants hant omcome/ 9. welcx alsoo geschiet/ ende van Joab aen David ontboden zijnde/ trouwt David dese Bathseba/ 17.

1 [a] ENde het geschiedde met de [1] wederkomste des jaers/ ter tÿt/ als de Coningen uyttreckē/ dat David/ Joab/ ende sÿne [2] knechten met hem/ ende gantsch Israël henen sondt/ dat sy de kinderen Ammons verderven/ eñ [3] Rabba belegeren souden: Doch David bleef te Jerusalem.

2 So geschiedde het tegen den avont-tÿt/ dat David van sÿn [4] leger opstont/ ende wandelde op het [5] dack van het Conincks-huys/ ende sach van het dack eene vrouwe haer wasschende: dese vrouwe nu was seer schoon van aensien.

3 Ende David sondt henen/ ende onder-

a 1.Chron. 20. 1, &c.
1 D. als het Jaer om was/ ende de somer-tijt des volgenden Jaers aenquam/ wanneer de Coningen plegen te velde te trecken om krijch te voeren: zijnde het weder alsdan bequaem/ voederingen ende nootdurftige behoeften voor menschen eñ beesten te bekomē. siet 1.Reg. 20. 22/26. eñ 1.Chro. 20. 1. eñ 2.Chron. 36. 10.
2 D. Sijne krijchs-oversten met de Soldaten.
3 De hooft-stadt der Ammoniten/ gelegen over de Jordane/ aen 't geberchte Gileads/ by den oorspronck van de beke Jabbock. Siet oock ond. cap. 12. 26/ &c.
4 Waer op hy sijn middachs ruste genomen hadde. Vgel. vov. cap. 4. 5/ 7.
5 Siet van de gelegentheyt der daken Deut. 22. op v. 8.

der-

derwraechde nae dese vrouwe: ende [6] men seyde; [7] Is dat niet [8] Bath-seba/ de dochter [9] Eliams/ de huysvrouwe van Uria den [10] Hethiter?

4 Doe [11] sondt David boden henen/ ende [12] lietse halen; ende als sy tot hem ingekomen was/ lach hy by haer; (sy nu hadde haer [b] van hare onreynicheyt [13] gesuyvert:) daer na keerde sy weder nae haer huys.

5 Ende die vrouwe wert swanger: So [14] sondt sy henen/ ende liet David weten/ ende [15] seyde; Ick ben swanger geworden.

6 Doe sondt David tot Joab/ [seggende;] Sendt Uria/ den Hethiter/ tot my: ende Joab sondt Uria tot David.

7 Als nu Uria tot hem quam/ so vraechde David nae den [16] welstant Joabs/ ende nae den welstant des volcks/ ende nae den welstant des krijchs.

8 Daerna seyde David tot Uria; Gaet af nae u huys/ ende [17] wascht uwe voeten: ende doe Uria uyt des Coninckx huys uytginck/ [18] volchde hem een gerechte des Coninckx achter na.

9 Maer Uria leyde sich neder voor de deure van des Coninckx huys/ met alle de knechten sijns heeren: ende hy ginck niet af in sijn huys.

10 Ende sy gaven't David te kennen/ seggende; Uria en is niet afgegaen in sijn huys: doe seyde David tot Uria; En komt ghy niet van de [19] reyse? waerom en zijt ghy niet afgegaen in u huys?

11 Ende Uria seyde tot David; De [20] Arke/ ende Israël/ ende Juda/ blijven in de tenten; ende mijn heere Joab/ ende de knechten mijns heeren zijn gelegert op het open [21] velt/ ende soude ick in mijn huys gaen/ om te eten/ ende te drincken/ ende by mijne huysvrouwe te liggen? [Soo waerachtich als] [22] ghy leeft/ ende uwe ziele leeft/ [23] indien ick dese sake doen sal.

12 Doe seyde David tot Uria; Blijft oock heden hier/ so sal ick u morgen affenden: Also bleef Uria te Jerusalem dien dach/ ende den anderen dach.

13 En David noodichde hem/ so dat hy [24] voor sijn aengesichte at ende dronck/ ende [25] hy maeckte hem droncken: daerna ginck [26] hy in den avont uyt/ om sich neder te leggen op sijn leger/ met sijns [27] heeren knechten/ maer en [28] ginck niet af in sijn huys.

14 Des morgens nu geschiedde't/ dat David [29] eenen brief schreef aen Joab: ende hy sondt [dien] door de hant van Uria.

15 Ende hy schreef in dien brief/ [30] seggende: [31] Stellet Uria [32] voor aen tegen over den sterckxsten strijt/ ende keeret van achter hem af/ op dat hy geslagen worde ende sterve.

16 So geschiedde't/ als Joab op de [33] stadt [34] gelet hadde/ dat hy Uria stelde aen de plaetse/ waer van hy wiste/ dat aldaer strijtbare mannen waren.

17 Als nu de mannen der stadt uyttogen/ ende met Joab streden/ [35] vielender van den volcke/ van Davids knechten: Ende Uria de Hethiter sterf oock.

18 Doe sondt Joab henen/ en liet David den gantschen handel deses strijts weten.

19 Ende hy beval den bode/ seggende: Als ghy sult ge-eyndicht hebben den gantschen handel deses strijts tot den Coninck uyt te spreken;

20 Ende 't sal geschieden/ indien de grimmicheyt des Coninckx opkomt/ ende hy tot u seyt; Waerom zijt ghy soo nae aen de stadt gekomen om te strijden? wistet ghy niet/ dat sy van den muer souden [36] schieten?

21 [c] Wie sloech Abimelech/ den sone [37] Jerubbeseths? wierp niet eene vrouwe een stuck van eenen meulen-steen op hem van den muer/ dat hy te Thebez sterf? waerom zijt ghy tot den muer genadert? Dan sult ghy seggen; Uwe knecht/ Uria de Hethiter/ is oock doot.

22 Ende de bode ginck henen/ ende quam in/ ende gaf David te kennen alles/ daer hem Joab om uytgesonden hadde.

23 Ende de bode seyde tot David; [38] Die mannen [39] zijn ons seker te machtich geweest/ ende zijn tot ons uyt getogen in't velt: maer wy zijn tegen hen aen geweest tot aen de deure der [40] poorte.

24 Doe schoten de schutters van den muer af op uwe knechten/ datter van des Coninckx knechten doot gebleven zijn: ende uwe knecht/ Uria de Hethiter/ is ooc doot.

25 Doe seyde David tot den bode/ Soo sult ghy tot Joab seggen; [41] Laet dese sake niet quaet zijn in uwe oogen/ want het sweert verteert [42] soo wel desen als genen: versterckt uwen strijt tegen de stadt/ ende verstoortse: [43] versterckt hem also.

26 Als nu de huysvrouwe van Uria hoorde/ dat haer man Uria doot was/ so droech sy leet over haren [44] heere.

27 Ende als de rouwe was overgegaen/ sondt David henen/ ende [45] namse in sijn huys/ ende sy wert hem ter vrouwe/ ende baerde hem eenen sone: Doch dese sake/ die David gedaen hadde/ [46] was quaet in de oogen des HEEREN.

Het xij. Capittel.

De Prophete Nathan stelt David/ door Godts bevel/ sijne grove sonden voor oogen door eene gelijckenisse/ met scherpe bestraffinge sijner ondanckbaerheyt/ en dreyginge van swaere straffen/ v. 1/ &c. David bekent sijne sonden/ die hem Godt oock vergeeft/ doch met een bywoechsel van scherpe castydinge/ 13. David smeeckt ende vastet strengelick voor dat cranck kindeken/ terwylen het noch leeft/ maer is goedes moets als het doot was/ 15. Waer van hy/ gevraegt zijnde/ reden geeft/ 21. Bekomt daer na uyt Bathseba den beloofden sone/ Salomo/ die Jedidja genoemt wort/ 24. David wint Rabba/ ende straft de Ammoniten swaerlick/ 26.

1 ENde de HEERE sondt [1] Nathan tot David: Als die tot hem in quam/ seyde hy tot hem; [2] Daer waren twee mannen in eener stadt/ d'een rijck ende d'ander arm.

2 De rijcke hadde seer veel schapen ende runderen.

3 Maer de arme hadde gantsch niet/ dan een eenich kleyn oy-lam/ dat hy gekocht hadde/ ende hadde't gevoet/ dat het groot geworden was by hem/ ende by sijne kinderen te gelijck: het at van sijne bete/ ende dronck van sijnen beker/ en sliep in sijnen schoot/ ende het was hem als eene dochter.

4 Doe nu den rijcken man een wandelaer overquam/ verschoonde hy te nemen van sijne schapen/ ende van sijne runderen/ om voor den reysenden man/ die tot hem gekomen was/ [wat] te bereyden: ende hy nam des armen mans oy-lam/ ende bereydde dat voor den man/ die tot hem gekomen was.

6 *Hebr.* hy seyde: D. yemant van sijn hofgesin seyde.
7 Hy wil seggen/ dat het sekerlick Bath-seba was. Siet van sulck vragen Jud. 4. op v. 6. ende bov. cap. 10. 3.
8 Anders genoemt Bath-sua, 1. Chron. 3. 5.
9 Anders genoemt Ammiel, 1. Chro. 3. 5.
10 Maer bekeert tot de ware religie/ ende daer in yverende/ als te sien is ond. v. 11. Vgel. 1. Sam. 26. 6. sommige meynen/ dat hy een Hethiter genoemt is/ om dat hy by de kinderen Heths gewoont hadde. Van dit volck siet Genes. 23. 3/ &c.
11 Niet tegenstaende/ dat hy verstaen hadde/ dat sy eenen echten man hadde.
12 *Hebr.* namse, D. lietse nemen ende brengen.
b Levit. 15. 19, &c. ende 18. 19.
13 *Hebr.* geheylichet, D. gesuyvert/ gereynicht. Siet hier van Levitic. 15. 19/ 20/ 21/ &c.
14 Merckende dat sy swanger geworden was van Davids byligginge.
15 D. liet hem seggen.
16 *Hebr.* nae de vrede: ende soo in 't volgende. Siet bov. c. 8. op v. 10. ende Gen. 43. op v. 27.
17 Siet Genes. 18. op v. 4.
18 *Hebr.* ginck een gerecht des Coninckx achter hem uyt. Verstaet/ een gerecht van des Coninckx tafel/ waer door David Uria wilde verwecken/ om sich met sijn wijf vrolick te maken/ ende by haer te slapen/ om daerna te doen gelooven/ dat Uria des kindes vader was/ ende alsoo sijn overspel voor de menschen te verbergen.
19 *Hebr.* wech.
20 Die sy in swaere oorlogen plegen mede te nemen/ om/ des noots zijnde/ den Heere raet te vragen. Als te sien is Num. 31. op v. 6. 1. Sam. 4. 4. ende 14. 8. hoe wel sulcx ten aensien der huychelaren (die ongeloovich zijnde/ sich op de uyterlicke genaden-teeckenen te vergeefs verlaten) vruchteloos was.
21 *Hebr.* Aengesichte des velts.
22 Siet Genes. 42. op v. 16.
23 Waer op te verstaen is/ so doe my Godt dit en dat. Van sulcke afgebrokene maniere van spreken/ in het eedtsweeren gebruyckelick/ Siet Genes. 14. op v. 23. Dese yverige ende Godtvruchtige redenen van Uria behoorden David wel bewogen te hebben/ om sich aen desen vroomen man niet verder te besondigen.
24 D. in Davids tegenwoordicheyt/ aen sijne tafel. 25 David maeckte Uria droncken: streckende dit al tot het selve eynde/ waer van op v. 8. geseyt is. 26 Uria. 27 Davids. 28 Niet tegenstaende/ dat hy droncken/ ofte beschoncken was/ bleef hy bestandich by sijne verklaringe v. 11. gedaen. 29 Als hy merckte/ dat het eerste voornemen/ om sijn overspel door Urie ende Bath-sebas byslapen te verbergen/ niet geluckt was/ neemt hy voor/ den goeden Uriam op eene sulcke wijse te doen ombrengen/ datmen het beleyt ende de practijcke (soo hy meynde) niet soude mercken: vallende alsoo door sijns vleeschs verblindinge/ ende des Duyvels verleydinge/ van d'eene swaere sonde in de andere. 30 D. aldus/ in deser voegen. 31 *Hebr.* gevet, brenget. 32 *Hebr.* tegen over het aengesichte des sterckxsten strijts: D. daer de kloeckste en dapperste krijchs-lieden des vyants zijn/ als in't volgende v. geseyt wort/ op dat hy/ van u verlaten zijnde/ sonder feyl verslagen worde ende om kome. 33 N. Rabba, die hy belegert hadde/ bov. v. 1. 34 Om te vernemen/ waer de belegerde haer kloeckste krijchs-lieden mochten gebruycken/ ende om Uria tegen de selve voor aen te stellen. And. wacht tegen de stadt gestelt hadde. 35 D. daer werden sommige doot geslagen.

36 Met pijlen/ ofte andere krijchs-wapenen/ gelijck te dier tijt gebruyckelick was. Siet v. 24.
c Iudic. 9. 52, 53.
37 Anders genoemt Ierubbaal, dat is/ Gideons. siet Jud. 7. 1.
38 Van de belegerde stadt Rabba.
39 Ofte/ om dat de mannen [der stadt] sich mannelick, ofte/ dapperlick tegen ons droegen, ende tot ons in't velt uytquamen, so zijn wy, &c.
40 D. tot aen den ingang van de stadt-poorte toe hebben wyse weder te rugge gedreven/ sulcx dat wy door de hitte des strijts wat te nae komende/ sommige van de onse verloren hebben.
41 D. laet u dit niet mishagen/ laet het u niet vreemt duncken.
42 *Hebr.* nae dat ende nae dit, ofte/ desen: ofte/ alsoo ende aldus.
43 David beveelt den bode/ dat hy Joab aldus sal stercken/ ende van des Coninckx wegen eenen goeden moet geven. Dese historie wort vervolgt capit. 12. 26.
44 Ofte/ man. Vgel. Genes. 20. 3. ende siet Exod. 21. 3.
45 *Hebr.* versamelde-se. Siet Judic. 19. op v. 15.
46 D. desen gantschen handel van David/ mishaechde den Heere seer.

1 Den Propheet/ als bov. cap. 7. 2.
2 Door het middel van dese gelijckenisse/ ende der selver verclaringe/ heeft het den genadigen Godt beliefst sijnen knecht David voor eerst daer toe te brengen/ dat hy tegen hem selven onwetende het vonnisse soude uytspreken/ ende voorts door de krachtige werckinge des H. Geests uyt den slaep sijner sonden ontwaken/ der selver grouwelickheyt behertigen/ ende een oprecht berouw becomen/ ende bewijsen; gelijck geschiedt is.

5 Doe ontstack Davids toorn seer tegen [3] dien man: ende hy seyde tot Nathan; [Soo waerachtich als] de HEERE leeft/ de man/ die dat gedaen heeft / is een [4] kint des doots.

6 Eñ dat op-lam sal hy [a 5] viervoudich wedergevẽ/ daerõ dat hy dese sake gedaen/ ende om dat hy niet verschoont en heeft.

7 Doe seyde Nathan tot David; Ghy [6] zijt die man: Soo seyt de HEERE/ de Godt Israëls; Ick heb u ten Coninck [b] gesalft over Israël / ende ick heb u uyt Sauls hant geredt:

8 Eñ ick heb u uwes [7] heeren huys [8] gegeven/ daer toe uwes heeren wijven in uwẽ [9] schoot/ ja ick heb u het [10] huys Israëls ende Juda gegeven: eñ [11] indien 't weynich is/ ick soude u alsulx ende alsulx daer toe doen.

9 Waerom hebt ghy [dan] het [12] woort des HEEREN veracht / doende dat quaet is in sijne oogen? Ghy hebt Uria/ den Hethiter/ met den sweerde [13] verslagen/ eñ sijne huysvrouwe hebt ghy u ter vrouwe genomen: ende hem hebt ghy met den sweerde der [14] kinderen Ammons doot geslagen.

10 Nu dan/ het sweert en sal van uwen huyse niet afwijcken tot in [15] eeuwicheyt: daerom dat ghy my veracht hebt / ende de huysvrouwe van Uria/ den Hethiter/ genomen hebt/ dat sy u ter vrouwe zy.

11 Soo seyt de HEERE; Siet ick sal quaet over u verwecken [16] uyt uwen huyse / ende sal uwe wijven nemen [17] voor uwe oogen/ ende [c] salse uwen [18] naesten geven: die sal by uwe wijven liggen/ voor de [19] oogen deser Sonnen.

12 Want ghy hebt het in 't verborgen gedaen: maer ick sal [20] dese sake doen voor gantsch Israël/ ende voor de Sonne.

13 Doe seyde David tot Nathan; [21] Ick hebbe gesondicht tegen den HEERE: Ende Nathan seyde tot David; De HEERE heeft oock uwe sonde [22] wechgenomen/ ghy en sult niet [23] sterven.

14 Nochtans/ dewijle ghy door dese sake de vyanden des HEEREN [24] grootlicx hebt doen lasteren/ sal oock de sone/ die u geboren is/ [25] den doot sterven.

15 Doe ginck Nathan nae sijn huys: ende de HEERE sloech het kint/ dat de huysvrouwe [26] van Uria David gebaert hadde/ dat het seer kranck wert.

16 Ende David [27] sochte Godt voor dat jongsken: ende David vastede een vasten/ ende [28] ginck in/ ende [29] lach den nacht over op de aerde.

17 Doe maeckten sich de [30] Outsten sijnes huyses op tot hem / om hem te doen opstaen van der aerden: maer hy en wilde niet/ ende en at geen [31] broot met hen.

18 Ende het geschiedde op den sevenden dach / dat het kint sterf: ende Davids knechten vreesden hem aen te seggen / dat het kint doot was: want sy seyden; Siet/ als het kint noch levendich was / spraken wy tot hem / maer hy en hoorde nae onser stemme niet / hoe sullen wy dan tot hem seggen/ Het kint is doodt? want het mochte [32] quaet doen.

19 Maer David sach/ dat sijne knechten [33] mompelden; so merckte David/ dat het kint doodt was: dies seyde David tot sijne knechten; Is het kint doodt? ende sy seyden/ 'T is doodt.

20 Doe stont David op van der aerde/ ende [34] wiesch / ende salfde sich / ende veranderde sijne kleedinge / ende ginck in het [35] huys des HEEREN/ ende badt aen: daerna quam hy in sijn huys / ende eyschte [broot]/ ende sy setteden hem [36] broot voor/ ende hy at.

21 So seyden sijne knechten tot hem; Wat is dit voor een dinck / dat ghy gedaen hebt? Om des levendigen kindes wille hebt ghy gevast ende geweent / maer na dat het kint gestorven is / zijt ghy opgestaen/ ende hebt broot gegeten.

22 Ende hy seyde; Als het kint noch leefde/ heb ick gevast ende geweent: want ick [37] seyde/ wie weet / de HEERE soude my mogen genadich zijn/ dat het kint levendich bleve.

23 Maer nu is 't doodt; waerom soud' ick nu vasten? Sal ick hem noch konnen [38] wederhalen? Ick sal wel tot [39] hem gaẽ/ maer hy en sal tot my niet [40] wederkomen.

24 Daerna trooste de David sijne huysvrouwe BathSeba / ende ginck tot haer in/ ende lach by haer: Ende sy [d] baerde eenen sone / wiens [e] naem hy noemde [41] Salomo/ ende de HEERE hadde hem lief/

25 [42] Ende sondt henen door de [43] hant des Propheten Nathans / ende noemde sijnen name [44] Jedid-Jah/ [45] om des HEEREN wille.

26 [f 46] Joab nu krijchde tegen Rabba der kinderen Ammons: ende hy nam de [47] Coninckliche stadt in.

27 Doe sondt Joab boden tot David/ eñ [48] seyde; Ick hebbe gekrijcht tegen Rabba/ oock heb ick de [49] water-stadt ingenomen.

28 So versamelt ghy nu het overige des volcks / ende belegert de stadt / ende neemtse in: op dat niet / so ick de stadt soude innemen/ mijn naem [50] over haer uytgeroepen worde.

29 Doe versamelde David al [51] dat volck / ende tooch nae Rabba: ende hy krijchde tegen haer/ ende namse in.

30 [g] Ende hy nam de kroone hares Coninx van sijnen hoofde af / welcker [52] ge-

3 Versta. den rijcken man.
4 D. hy is des doots schuldich/ hy heeft dẽ doot verdient: ten aensien van de omstandicheden des bitteren gewelts/ dat hy aen dien armen man gepleegt hadde. Vergel. met dese maniere van spreken. Deut. 25. op v. 2. Genes. 20, 3. Ephes. 2, 3. ende hov. c. 3. op v. 34.
a Exod. 22. 1.
5 Nae de wet Exo. 22, 1.
6 D. Ghy zijt dien man gelijck / hebbende soo veel te grover ende grouwelicker feyt bedreven/ als het meerder is yemanden sijn eenich echt wijf te ontnemen/ als een eenich lam / ende noch daer en boven den onschuldigẽ man te dooden.
b 1.Sam. 16. 13.
7 Sauls. *Hebr.* uwer heeren. in 't getal van velen/ 't welck voor 't getal van eenen in de H. Schrift pleecht gebruyckt te worden. Siet Genes. 39. op v. 2. Sommige behouden in de oversettinge het getal van velen / aldus; uwer heeren, dat is / der gener/ die meerder eñ machtiger waren/ dan ghy: ende alsoo in de volgende woorden; verstaende / dat het houwelick tusschen David ende Sauls wijven (van wegen de swagerschap) ongeoorloft zy geweest. Sommige verstaen door de wijven Sauls/ niet sijne huysvrouwen / maer andere staet-vrouwen.
8 Niet dat Godt de veelheyt der vrouwẽ hebbe voor goet gekent/ maer in 't Oude Testament verdragen sonder straffe.
9 Siet Genes. 16. 5. Deuter. 13. op v. 6. Andere verstaen / in uwen schoot, dat is/ in uwe macht: Alsoo nochtans dat hyse tegen Godts wet niet mochte misbruycken / Vgel. 1. Sam. 24. 11.
10 D. het Coninckrijcke mijns gantschen volcx.
11 Ofte/ indien [u dit te] weynich [mochte hebben toegeschenen] ick soude u daer en boven alsulcx ende alsulcx daer toe hebben gedaen. *Hebr.* als, ofte/ nae die ende nae die dingen: Godt wil seggen/ dat hy/ die hem soo veel goets gedaen hadde / machtich was hem wijders van alles nae sijns herten wensch te versorgen / indien hem yets mocht ontbreken: Sulcx dat hy gantsch geen reden hadde sijnen soo goedigen Godt alsoo te vertoornen/ ende sijne boose lusten met sulcke schandelicke middelen te voldoen.
12 Het seste/ sevenste ende achtste gebodt van de Wet des Heeren.
13 Beschickende door Joab / dat hy van den Ammoniten is omgebracht / als in 't volgende woort verklaert. Siet vov. cap. 11. 14/15/16/17.
14 Die onbesneden/ ende vyanden van Godt / ende sijn volck waren.
15 D. eenen langen tijt / ofte/ u leven lanck: als 1. Sam. 1. op v. 22. Siet oock Deut. 15. op v. 17.
16 Verstaet door Davids eygene sonen/ Amnon/ Absalom/ ende Adonia/ als in de volgende capittelen/ ende 1. Reg. 1. verhaelt wort. Door deser boosheyt heeft Godt met een heylich ende onstraffelick oordeel David/ om sijner sonden wille / scherpelick getuchtigt ende gecastijt. Siet op 't volgende vs.
17 D. by u leven / dat ghy 't met verdriet ende hertzeer sult moeten hooren / ende gelooven/ als of ghy 't met uwe oogen haddet gesien / soo wel / als gantsch Israel. siet ond. cap. 16. 22.
c Deut. 28. 30. 2. Sam. 16. 22.
18 Naemlick/ Absalom.
19 D. by lichten hellen dage / by den sonnen-schijn: alsoo wort van sulcke schepselen dickwijls gesproken / als of sy gehoor / gesichte / ende verstant hadden. Siet Deut. 32. op v. 1.
20 Die in 't voorgaende vs verhaelt is / te weten / dat Godt Davids wijven soude nemen, ende die Absalom geven. &c. Is dan Godt een autheur van Absaloms grouwelicke sonden? Dat zy verre. Nochtans seyt hy hier uytdruckelick/ dat hy dese sake doen sal, &c. Heeft hy dan Absalom dese boosheyt ende sonde niet in-gestort? Geensins. Maer hy heeft Absaloms/ ende Achitophels/ ende des Duyvels moetwillige boosheyt / (die sy van haer selven hadden/) door sijne heylige voorsichticheyt alsoo geregeert/ datse die tot Davids verdriet hebben aengewendt ende gebruyckt. Het welcke den Duyvel/ Absalom ende Achitophel (die haren haet/ ende boose lusten gesocht hebben te volbrengen) soo weynich verschoont/ als Godts raedt van sijnen welbeminden Sone tot onser salicheyt in den doot over te leveren / den verrader Judam / de Joden / ende Pilatum heeft konnen verschoonen. Het werck Absaloms/ &c. is boos eñ Duyvelsch/ maer Godts werck is heylich ende goet: want hy door boose instrumenten sijnen knecht David tot sijner eere ende Davids beste heeft willen kastijden / Absaloms ende Achitophels boosheyt ontdecken / ende tot eere sijner rechtveerdicheyt straffen. Sulcker exempelen van Godts voorsichticheyt ende regeeringe over het quaet/ is de H. Schrift over al vol. Ende dit heeft David seer wel geweten ende bekent / ende deshalven sich voor Godt hertelick vernootmoedicht. Siet Genes. 45. op v. 5.
21 Siet de verklaringe van dese bekentenisse in den 51 Psalm.
22 *Hebr.* eyg. doen overgaen, doorgaen, voor-by gaen, D. vergeven/ quijtgescholden. Alsoo ond. cap. 24. 10. Job 7. 21. Vgel. Mich. 7. 18. ende 1. Chron. 21. 8. Proverb. 19. 11. Amos 7. 8. Zach. 3. 4.
23 D. ick en sal u om dese sonde metter doot noch tijtlick noch eeuwichlick straffen / hoewel ghy 't / volgens u eygen vonnis v. 5. ende mijne rechtveerdicheyt wel verdient hadt.
24 *Hebr.* lasterende hebt doen lasteren. voor eerst/ den Ammoniten/ die Uriam ende andere van uwe knechten doot-geslagen hebbende/ hare Goden / nae de wyse der heydenen/ hebben geroemt / ende den Godt Israels/ als onmachtich / gelastert / ende ten 2. in 't gemeyn alle omliggende vyanden / die qualick van Godt ende sijn volck spreken / datse van sulcken Coninck veel wercx maken / die soo leelicke stucken bedrijft aen sijne goede ondersaten. Ofte/ ghy hebt hen oorsake gegeven om lasterlick te spreken/ wanneer sy dit sullen vernemen. Vergel. Rom. 2. 24. ende elders.
25 *Hebr.* stervende sterven.
26 D. die Urias huysvrouwe geweest was. Vergel. vov. cap. 2. op v. 2.
27 Dat is hier te seggẽ / hy badt Godt yverichlick om des kindes gesontheyt. siet 2. Chron. 20. 3/4. Psal. 27. 8. ende 34. 5. ende 77. 3. Jesa. 26. 16. ende 31. 1. Jer. 50. 4/ &c.
28 In sijn binnenkamer / ofte cabinet.
29 *Hebr.* hy vernachtede, ende lach op de aerde.
30 D. sijne voornaemste officieren/ ofte hovelingen / die in 't volgende sijne knechten genoemt worden.
31 Siet vov. cap. 3. op v. 35. ende elders dickwijls.
32 D. dit mochte hem noch meer quellen ende bedroeven/ als te vooren.
33 Binnens monts/ ende sachtjens / stillekens met malkanderen spraken/ op dat het David niet mochte hooren.
34 Siet Ruth 3. op v. 3.
35 Verst. de Tente/ die David voor de Arke hadde doen maken. siet vov. c. 6. 17.
36 Als vov. v. 7. ende in 't volgende vs.
37 T. w. by my selven / D. ick dachte.
38 T. w. in 't leven.
39 T. w. tot het kint / nae 't lichaem in 't graf/ nae de ziele in den hemel.
40 In dit leven.
d Matth. 1. 6.
e 1. Chron. 22. 9.
41 *Hebr.* Schelomoh. Desen naem heeft David hem gegeven nae Godts bevel. siet 1. Chron. 22. 9.
42 T. w. de HEERE. And. Hy (David) sondt [hem] onder de hant des Propheten Nathans, (D. om van Nathan geleert eñ geregeert te worden in des Heerẽ vreese) die sijnen name noemde Iedid Iah.
43 Dat is/ door den dienst.
44 D. beminde des Heeren. *Hebr.* Iedij-de-Iah.
45 D. om dat de Heere hem lief hadde/ als v. 16. geseyt is / ende om dat hy een voor-beelt soude zijn des Heerẽ Christi / die de welbeminde Sone Godes / de stichter van Godts huys / ende de rechte Coninck des vredes is. Siet vov. cap. 7. 13/&c. 2. Chron. 22. 9/10. Psal. 45. Cant. Matth. 3. 17. Luce 1. 32/33. Heb. 3. 6. Jesa. 9. 5/&c.
f 1. Chron. 20. 1, &c.
46 Hier wort nu vervolcht de Historie/ die begonnen is vov. cap. 11.
47 *Hebr.* de stadt des Coninckrijcx. Waer door men verstaẽ kan dat deel der Stadt / daer het Coninckliche hof in was / dat aen 't water gelegen/ ofte met waterẽ omcingelt mach geweest zijn. siet het volg. vs.
48 D. liet hem seggen.
49 Siet op 't voorgaende vs.
50 Ofte / Daer over genoemt worde: D. op dat ghy de eere daer van meucht hebben/ ende niet ick/ die d'eere soude hebben/ indien men seyde: Joab heeft Rabba gewonnen.
51 Het overige volck/ als in 't voorgaende vs geseyt is.
g 1. Chron. 20. 2.
52 And. prijs, ofte/ weerdije.

wichte

wichte was een [53] talent gouts / met edel gesteente / ende sy wert op Davids hooft [geset]: oock voerde hy uyt eenen seer grooten roof der stadt.

31 [h] Het [54] volck nu / dat daer in was / voerde hy uyt / eñ [55] leyde't onder [56] zagen / ende onder ysere dorsch-wagens / ende onder ysere bylen / ende deedse door den [57] tichel-oven doorgaen; Ende alsoo deed hy aen alle steden der kinderen Ammons: daerna keerde David / ende al 't volck / weder nae Jerusalem.

53 Siet Exod. 25. op v. 39. een burgerlick talent gouts soude bedragen twee en tseftich pont ende een half / het pont van twaelf oncē / 't welck is sesenveertich ponden / (elck pont van sestien oncen) ende veertien oncen.
h 1. Chron. 20. 3.
54 Verst. so veel van hen / als tot exemplare straffe noodich was. Ond. c. 17. 27. wort verhaelt van eenen Sobi / die sommige meynen dat de soone des Coninx van Rabba was / ende niet alleen in't leven behouden / maer oock van David in sijns broeders Hanuns plaetse Coninck gemaeckt zy. 55 Dese harde straffen in de oostlanden (somen meynt) gebruyckelick / heeft David den Ammoniten aengedaen / om dat sy sijne vriendelicke intentie ende daet so bitterlick misduydt / ende sijne legaten / tegen aller volcken recht / soo schandelick getracteert hadden. Siet vov. cap. 10. 2/3/4. ende daerenboven grouwelicke Afgoden-dienaers / lasteraers ende vyanden van Godt ende sijn volck waren / die sonder twijfel sulcke soorten van dooden den volcke Godes tyrannelick hadden aengedaen. Vergel. vov. cap. 8. op v. 2. Amos 1. 3. ende Hebr. 11. 37. ende siet van de getackte dorsch-wagens Deut. 25. op v. 4. 56 D. Hy lietse doorsagen / met ysere getackte dorsch-wagens (als koorn) verpletteren / met bijlen doorhouwē / ende in tichel-ovens verbranden. 57 And. Door den oven van Malchen, (dat is / Molochs) welcken Afgodt sy hare kinderen gewoon waren te offeren / latende die passeren door 't vyer. Siet 2. Reg. 16. 3. ende 23. 10. Item Levit. 18. 21. ende 20. 2 / &c.

Het xiij. Capittel.

Amnon bemint sijne Suster Thamar, ende verkrachtse / door hulpe van Jonadabs archlistigen raet / maer verstoortse terstont weder / v. 1 / &c. Het welcke Absalom / Thamars volle broeder / na verloop van twee jaren bitterlick wreeckt / doende sijnen broeder Amnon vermoorden / 23. Dese saken ontstellen ende bedroeven David seer / 21 / 36. Absalom vlucht nae Gesur / 37.

1 Ende het geschiedde daerna / also Absalom / Davids [1] sone / eene schoone suster hadde / welcker naem was Thamar / dat Amnon / Davids [2] sone / haer lief kreech.

2 Ende Amnon was benauwt tot kranck wordens toe / om sijner suster Thamars wille / want sy was eene [3] maecht; so dat het in Amnons oogen [4] swaer was / haer yets te doen.

3 Doch Amnon hadde eenen vrient / wiens naem was Jonadab / een sone van [5] Simea / Davids broeder: ende Jonadab was een seer [6] wijs man.

4 Die seyde tot hem; Waerom zijt ghy [7] van morgen tot morgen soo [8] mager / ghy Coninckx sone / en sult ghy 't my niet te kennen geven? Doe seyde Amnon tot hem; Ick hebbe Thamar / mijns broeders Absaloms suster / lief.

5 Ende [9] Jonadab seyde tot hem; Legt u op uwen leger / ende [10] maeckt u kranck: als dan uwe vader sal komen om u te sien / so sult ghy tot hem seggen; Dat doch mijne suster Thamar kome / datse my met [11] broot spijsige / ende de spijse voor mijne oogen toemake / op dat ick het aensie / ende van hare hant ete.

6 Amnon dan leyde sich / ende maeckte sich kranck: Doe nu de Coninck quam om hem te sien / seyde Amnon tot den Coninc; Dat doch mijne suster Thamar kome / dat sy twee [12] koeckxkens voor mijne oogen toemake / ende ick van hare hant ete.

7 Doe sondt David henen tot Thamar in't huys / [13] seggende: Gaet doch henen in't huys uwes broeders Amnons / ende maeckt hem eene spijse.

8 Ende Thamar ginck henen in't huys haers broeders Amnons / (hy nu was [14] nederliggende) ende sy nam deech / ende kneedde't / ende maeckte koeckxkens toe voor sijne oogen / ende vieck de koeckxkens.

9 Ende sy nam eene panne / eñ [15] gootse uyt voor sijn aengesichte; maer hy weygerde te eten: ende Amnon seyde: Doet alle man van my uytgaen: ende alle man ginck van hem uyt.

1 Uyt Maacha / dochter van Thalmai / Coninck van Gesur / vov. cap. 3. 3. uyt dese hadde David oock Thamar: zijnde alsoo Absalom eñ Thamar van eenen vader ende eene moeder geboren.
2 Uyt Ahinoam / boven cap. 3. 2.
3 Eñ dien volgens soo nauwe bewaert / datter Amnō niet wel mogelick schēē / in het heymelick met haer te spreken / ende harer machtich te worden. Vgel. Pro. 30. 19.
4 Ofte / onmogelick. *Hebr.* eygentl. wonderlick, verborgen. Vgel. Gen. 18. 14.
5 Siet 1. Sam. 16. 9. ende ond. cap. 21. 21.
6 D. hier / seer listich ende kloeck / om eenen quaden raet te vindē / gelijck hy hier gedaē heeft in plaetse dat hy Amnon behoorde bestraft / ende dit feyt afgeraden te hebben / jae selfs den Coninck / des noot / daer van gewaerschouwt. Vgel. ond. cap. 14. 2. Psal. 58. 6.
7 *Hebr.* in den morgen, in den morgen, ofte / 's morgens, 's morgens, D. alle morgen / alle dage / vā dach tot dach. hy wil seggē / wat schort u / dat ghy der dagelicx soo mager uyt siet?
8 *Hebr.* Soo dun, uytgeteert.
9 *Hebr.* Iehonadab.
10 Ofte / stelt u kranck: dat is / houdt u / als of ghy kranck waert.
11 D. als volcht / wat spijse / ofte eenich eten bereyde.
12 Ofte / struyfkens besiae. In't Hebr. zijn twee woorden / die beyde komen van een woort / dat / het herte, beteeckent: als oftmen seyde: hertelicke [koeckxkens] hertelick make, ofte, bereyde. D. eenige koeckxkens (waer voor het Hebr. woort genomē wort) alsoo backe / dat my het toe-bereyden ende backen soo wel als de spijse / mijn herte verquicke / ende aengenaem zy. seggen. 13 D. Hy liet haer 14 Op sijn leger / ofte bedde / als vov. v. 5. 15 Ofte / schuddese.

10 Doe seyde Amnon tot Thamar; Brengt de spijse in de kamer / dat ick van uwe hant ete: so nam Thamar de koeckxkens / die sy gemaeckt hadde / ende brachtse haren broeder Amnon in de kamer.

11 Als syse nu tot hem nae by brachte / dat hy ate / so greep hy haer / ende seyde tot haer; Komt / ligt by my / mijne suster.

12 Maer sy seyde tot hem; Niet / mijn broeder / en [16] verkracht my niet / want alsoo en doetmen niet in [17] Israël: en doet dese dwaesheyt niet.

13 Want ick / waer henen soud' ick mijne schande brengen? ende ghy / ghy soudt zijn / als een der dwasen in Israël: so spreeckt doch nu tot den Coninck; want hy en sal my van u [18] niet onthouden.

14 Doch hy en wilde nae hare stemme niet hooren: maer stercker zijnde dan sy / so verkrachtede hy haer / ende lach by haer.

15 Daerna hatede haer Amnon met eenen seer grooten haet / want den haet / daer mede hy haer hatede / was grooter dan de liefde / daer mede hy haer hadde lief gehadt: ende Amnon seyde tot haer; Maeckt u op / gaet wech.

16 Doe seyde sy tot hem; [19] Daer en zijn geene oorsaken om my uyt te drijven; dit quaet soude grooter zijn dan het ander / dat ghy by my gedaen hebt: maer hy en wilde nae haer niet hooren.

17 Ende hy riep sijnen jongen / die hem diende / ende seyde; Drijft nu [20] dese van my uyt nae buyten: ende grendelt de deure achter haer toe.

18 Sy nu hadde eenen [21] veelverwigen rock aen; Want alsoo werden des Coninx dochteren / die maechden waren / met mantels gekleedt: ende sijn dienaer brachtse uyt tot buyten / ende grendelde de deure achter haer toe.

19 Doe [22] nam Thamar [23] assche op haer hooft / ende [24] scheurde den veelverwigen rock / die sy aen hadde: ende sy leyde hare [25] hant op haer hooft / ende ginck [26] vast henen ende kreet.

20 Eñ haer broeder Absalom seyde tot haer: Is uwe [27] broeder [28] Aminon by u geweest? nu dan / mijne suster / [29] swijcht stille / hy is uwe broeder; [30] set u herte niet op dese sake: also bleef Thamar ende was [31] eensaem in haers broeders Absaloms huys.

21 Als de Coninck David alle dese dingen hoorde / [32] so ontstack hy seer.

22 Doch Absalom en sprack niet met Amnon / [33] noch quaet noch goet: maer Absalom hatede Amnon / ter oorsake dat hy sijne suster Thamar verkracht hadde.

23 Ende het geschiedde na [34] twee volle jaren / dat Absalom [schaep-] scheerders hadde te [35] Baalhazor / die by Ephraim is: [36] so noodichde Absalom alle de Coninckx sonen.

24 Eñ Absalom quam tot den Coninck / eñ seyde; Siet nu heeft uwe knecht [schaep] scheerders: dat doch de Coninck / ende sijne [37] knechten / met [38] uwen knecht gaen.

25 Maer de Coninck seyde tot Absalom; Niet / mijn sone / laet ons doch niet altesamen gaen / op dat wy u niet [39] beswaerlick en zijn: ende [40] hy hieldt by hem aen /

16 Siet Genes. 34. op v. 7.
17 Zijnde een heylich volck Godes / ende de professie doende van Godtvruchticheyt.
18 'Tis te vermoeden / dat sy dit gesproken heeft / om Amnons hant op dit mael t'ontgaen / niet twijfelende / ofte de Coninck soude daer na middel vinden om sulcken houwelick te belettē / dat in Godts wet verboden was. Levit. 18. 9 / 11.
19 And. laetter geen oorsaken zijn. dat is: geeft doch geene oorsake tot een nieuw quaet / daer uyt meer quaets soude volgen / als uyt het voorgaende: gemerckt / de sake nu noch soude konnen verborgen blijven / maer so ghy my met schande opentlick van u verstoot / sal Godts name by de vyandē gelastert / sijn volck geergert / ghy ende ick opentlick onteert / de Coninck verstoort / ende mijn broeder Absalom op u verbittert worden / ende sich willen wreken. Op dit bidden van Thamar past het volgende bequamelick / alwaer Amnon hare bede af-slaet.
20 Hatelick ende verachtelick gesproken.
21 Siet Genes. 37. op v. 3.
22 D. sy nam ende wierp / ofte strooyde.
23 Vergel. vov. c. 1. op v. 2.
24 Siet Genes. 37. op v. 29.
25 Nae de wijse der rouw-dragende vrouwen. Siet Jerem. 2. v. 37.
26 *Hebr.* Ginck gaende, (te weten / nae haren broeder Absalom / als volgt) ende kreet: dat is / al gaende ende krijtende. Vergel. ond. cap. 16. 5.
27 D. half broeder. Siet vov. op v. 1.
28 Sommige meynē / dat Absalom sijns broeders naem hier alsoo verandert uyt verachtinge: want sijn naem was Amnon.
29 Om de eere onses huyses.
30 D. Neemt het niet al te seer ter herten / quelt u daer niet over.
31 Als beschaemt zijnde / het geselschap der menschen mydende / ende van niemant besocht zijnde: ofte / verbaest.
32 *Hebr.* hem ontstack seer, te weten / de toorn. Siet Gen. 4. op v. 5.
33 *Hebr.* van 't quade af tot het goede toe. Vergel. Gen. 24. 50. ende 31. 24. De sin is / dat Absalom / hoewel verbittert zijnde / nochtans sich des tegen Amnon gantsch niet liet blijcken / maer wachtte op gelegentheyt van wrake. 34 *Hebr.* twee jaren der dagen. 35 *Hebr.* Baal-Chatsor. And. in de evene, ofte, pleyne van Hazor, zijnde gelegen aen de grenzen van Ephraim ende Benjamin / daer de stadt Ephraim oock leyt / anders genoemt Ephrem / nae uytwijsen der Caerten. 36 Gelijckmen te dier tijt gewoon was groote gast-malen te maken by het scheeren der schapen. Siet 1. Sam. 25. 2 / 4 / 7 / 36. ende Genes. 38. op v. 12. 37 D. Officieren / Hovelingen. 38 D. met my. 39 Want des Coninx / ende sijner Officieren / ofte Hovelingen tegenwoordicheyt / Absalom moeyelicker ende kostelicker soude gevallen zijn. 40 Absalom.

doch [41] hy en wilde niet gaen / maer [42] segende hem.

26 Doe seyde Absalom; So niet / laet doch mijnen broeder Amnon met ons gaen: maer de Coninck seyde tot hem; Waerom soude hy met u gaen?

27 Als Absalom by hem aenhieldt / so liet hy Amnon ende alle des Coninex sonen met hem gaen.

28 Absalom nu geboodt sijnē jongens / seggende; Lettet nu op / als Amnons herte [43] vrolick is van den wijn / ende ick tot ulieden sal seggen; Slaet Amnon / dan sult ghy hem dooden / en vreest niet: [44] ist niet / om dat ick het u geboden hebbe? zijt sterck / ende weest [45] dapper.

29 Ende Absaloms jongens deden aen Amnon / gelijck als Absalom gebodē hadde: doe stonden alle sonen des Coninex op / eñ reden een yegelijck op sijnen muyl / eñ vlodē.

30 Ende het geschiedde / als sy op den wech waren / dat het geruchte tot David quam / datmen seyde: Absalom heeft alle de sonen des Coninex geslagen / ende daer en is niet een van hen overgelaten.

31 Doe stont de Coninck op / ende [a] [46] scheurde sijne kleederen / ende [47] leyde sich neder ter aerden: desgelijex [48] stonden alle sijne knechtē met gescheurde kleederē.

32 Maer [49] Jonadab / de sone van Simea / Davids broeder / [50] antwoordde / ende seyde; Mijn Heere en [51] segge niet / dat sy alle de jongelingen / des Coninex sonen / gedoodt hebben; maer Amnon alleen is doot: want [52] by Absalom [53] isser op toe geleyt / van den dach af / dat hy sijne suster Thamar verkracht heeft.

33 So en [54] neme nu mijn Heere de Coninck de sake niet in sijn herte / [55] denckende; Alle des Conincks sonen zijn doodt: want Amnon alleen is doodt.

34 Absalom nu vluchtede: ende de jonge / die de [56] wacht hieldt / hief sijne oogen op / ende sach toe; ende siet / daer quam veel volcks van den wech achter [57] hem / aen de zijde van 't geberchte.

35 Doe seyde Jonadab tot dē Coninck; Siet / de sonen des Coninex komen: nae het woort [58] uwes knechts / alsoo is't geschiet.

36 Ende het geschiedde / als hy ge-eyndigt hadde te spreken / siet / so quamen de sonen des Coninex / ende hieven hare stemmen op / ende weenden: ende de Coninck oock / ende alle sijne knechten weenden met een seer groot geween.

37 (Absalom dan vluchtede / ende tooch tot Thalmai / den sone van [59] Ammihur / Coninck van [60] Gesur:) ende [61] hy droech rouwe over sijnen sone / [62] alle die dagen.

38 Also vluchtede Absalom / ende tooch nae Gesur: ende hy was aldaer drie jaren.

39 Doe [63] verlangde [de ziele] des Coninex Davids seer om na Absalom [64] uyt te trecken: want hy hadde sich [65] getroost over Amnon dat hy doot was.

41 De Coninck.
42 D. wenschte hem alles goets. Als vov. cap. 6. 10 / &c.
43 *Hebr.* Goet. Siet Judic. 16. op v. 25.
44 Ofte / is't niet [alsoo /] dat ick het, &c. Dat is / ghy doet het doch niet van u selven / maer door mijn bevel ende last: daerom sal icker voor instaen / ende niet ghy: So en vreest niet.
45 *Hebr.* Tot kinderen, ofte / sonen der kloeckheyt, ofte / dapperheyt. siet vov. c. 3. op v. 34.
a 2. Sam. 1. 11.
46 Als vov. v. 19.
47 Als vov. c. 12. 16.
48 Ofte / alle sijne knechten, dieder stonden, hadden gescheurde kleederen, ofte / scheurden alle sijne knechten, die daer stonden, de kleederen. *Hebr.* waren gescheurt, ofte / gescheurde van kleederen.
49 Siet vov. v. 3.
50 Dat is / Nam het woort / begon te spreken. Siet Jud. 18. op v. 14.
51 T. w. by hem selven / dat is / dencke niet / beelde sich niet in.
52 And. op Absaloms mont. D. woort / seggen / ofte bevel.
53 Ofte / op Absaloms bevel isset geschiet, dat beslelt, ofte / opgeset was: ofte / is het een opset geweest.
54 *Hebr.* legge, stelle.
55 *Hebr.* seggende, te weten by sich selven / dat is / denckende / als v. 32.
56 Ende / als hy wat vernam / daer van een teecken gaf met de basuyne / ofte quam het aenseggen / ofte / den vragenden aenseyde / 't gene hy sach.
57 N. Absalom / die dien wech henen getogen was nae Baal-hazor / ende nu van daer vluchtede nae Gesur.
58 D. als ick geseyt hebbe / so ist. siet v. 32.
59 *Hebr.* Ammichur. Dese Thalmai was Absaloms groot-vader van moeders wegen. siet vov. c. 3. 3.
60 Siet vov. c. 3. op v. 3. ende ond. 15. 8.
61 David.
62 D. vele dagen / te weten / der drie jaren / die Absalom te Gesur geweest is / als volgt: Want daerna leyde de Coninck de rouwe af. Anders wort dit gemeenlick verstaen van alle de dagen des levens, welcke woorden / des levens, dickwijls daer by worden gevoegt.
63 Ofte / Besweeck, wert verteert, Item / de begeerte, de lust, verteerde David. Het Hebr. woort is gestelt in't vrouwelick geslacht / sulex dat het op David niet en past / maer wel op sijne ziele. welck woort hier ingevoecht is uyt Psal. 84. 3. ende 119. 81. alwaer diergelijcke maniere van spreken alsoo vol gevonden wort. Siet oock Job 19. op v. 27.
64 Dit kan men verstaen van te doen uyttrecken, dat is / yemanden uyt te schicken om Absalom weder te halen.
65 D. hy hadde de rouwe over Amnons doot afgeleyt. Siet Genes. 37. 35. ende 38. 12.

Het xiiij. Capittel.

Joab brenght Absalom / door middel van een cloecke Thekoïtische vrouwe weder in genade by David / v. 1 / &c. die Joab consent geeft Absalom weder te haelen / maer wil niet toestaen dat hy onder sijne oogen kome / 21. Absaloms schoonheyt / lanck hayr / ende kinderen / 25. Hy dwingt eyndelick Joab voor hem te verkrijgen / dat hy by sijnen vader mach komen / gelijck geschiedt / 29.

1 ALs nu Joab / de sone van Zeruja / merckte / dat des Conincks [1] herte over Absalom was;

2 So sondt Joab henen nae [2] Thekoa / ende nam van daer eene [3] wijse vrouwe: eñ hy seyde tot haer; Stelt u doch als of ghy rouwe droegt / ende treckt nu rouw-kleederen aen / ende en salft u niet met [4] olye / ende weest als eene vrouwe / die nu vele dagen rouwe gedragen heeft over eenen dooden:

3 Ende gaet in tot den Coninck / ende spreeckt tot hem nae dit woort: ende Joab [5] leyde de woorden in haren mont.

4 Ende de Thekoïtische vrouwe seyde tot den Coninck / als sy op haer [6] aengesichte ter aerden was gevallen / ende haer [7] nedergebogen hadde: so seyde sy; [8] Behoudt / ô Coninck.

5 Eñ de Coninck seyde tot haer; Wat is u? eñ sy seyde; Sekerlick / ick ben eene weduw-vrouwe / ende mijn man is gestorven.

6 Nu hadde uwe dienstmaecht twee sonen / ende dese beyde twisteden in't velt / eñ daer en was geen [9] scheyder tusschen hen; so sloech d'een den anderen / eñ doodde hem.

7 Ende siet / het gantsche [10] geslacht is opgestaen tegen uwe dienstmaecht / ende hebben geseyt; Geeft dien hier / die sijnen broeder geslagen heeft / dat wy hem voor de [11] ziele sijns broeders / dien hy doot-geslagen heeft / dooden / ende oock den erfgenaem verdelgen: also sullen sy mijne [12] kole / die overgebleven is / uyt-blusschen / op dat sy mijnen man geenen [13] naem noch overblijfsel en [14] laten op den aerdbodem.

8 Doe seyde de Coninck tot dese vrouwe; Gaet nae u huys: ende ick sal [15] voor u gebieden.

9 Ende de Thekoïtische vrouwe seyde tot den Coninck; Mijn heer Coninck / de [16] ongerechticheyt zy op my / ende op mijns vaders huys: de Koninck daerentegen / ende sijn stoel / zy onschuldich.

10 Ende de Coninck seyde: Spreeckt yemant tegen u / so brengt hem tot my; ende hy en sal u [17] voortaen niet meer aentasten.

11 Ende sy seyde; De Coninck gedencke doch aen den [18] HEERE [19] uwen Godt / dat de bloet-wrekers niet te [20] vele en worden om te verderven / dat sy mijnen sone niet en verdelgē: doe seyde hy; [21] [Soo waerachtich als] de HEERE leeft; [22] Indiender een van [23] de hayren uwes soons op de aerde sal vallen!

12 Doe seyde dese vrouwe; Laet doch uwe dienstmaecht een woort tot mijnē heere den Coninck spreken: eñ hy seyde; Spreeckt.

13 Eñ de vrouwe seyde; Waerom hebt ghy dan [24] alsulex tegen Godes [25] volck gedacht? Want daer uyt / dat de Coninck [26] dit woort gesproken heeft / is hy als een schuldige / dewijle de Coninck sijnen [27] verstootenen niet wederhaelt.

14 Want wy sullen [28] den doot sterven / ende wesen als water / dat ter aerden uytgestort zijnde / [29] niet versamelt en wort:

1 Dat sijn herte alsoo over hem hing / dat hy hem geerne soude sien wederghaelt / maer dat het hem ontbreken mochte aen bequame gelegentheyt / ofte een eerlick pretext / so practizeert hy een behendich middel daer toe / het welcke in't volgende verhaelt wort.
2 Eene stadt / gelegen op eenen berch / aen de noorder grenzen van Juda / niet verre van Jerusalem. Siet 2. Chron. 11. 6.
3 Vergel. vov. c. 13. op v. 3.
4 Siet Ruth 3. op v. 3.
5 Dat is / seyde haer voor / soo als sy tot den Coninck naeseggen soude. Vergel. Exod. 4. op v. 15.
6 Tot een teecken van ootmoedige eerbiedinge / als Ruth 2. 10. 1. Sam. 20. 41. ende 25. 23 / 24. ond. v. 22. 1. Reg. 18. 7 / &c.
7 Siet Genes. 18. op v. 2.
8 Ofte / verlost, schaft heyl.
9 Redder, ofte / Verlosser. Desen volgende en konde oock niemant van de gelegentheyt der misdaet getuygen. siet Deut. 19. 15 / &c.
10 Om het recht van bloet-wrake tegen den dootslager uyt te voeren. Siet Num. 35. 19. Deut. 19. 12.
11 D. het leven / ofte de persoone.
12 D. mijnen eenigen overigē sone dooden / door welcken het geslachte soude konnen worden voortgeplant / ende bewaert / gelijck van eene kole een vyer kan gemaeckt ende bewaert worden.
13 Dewijle dese sone alleen sijns vaders naem soude dragen / ende erfgenaem zijn. Siet Deuter. 25. 6. Ruth 4. 5 / 10.
14 *Hebr.* Stellen.
15 Over u. ofte / om u, u aengaende. de sin is / ick sal bevel geven / dat uwen sone geen leet en geschiede. Ofte (als sommige) ick sal de sake doen ondersoecken door richters.
16 Indien daer eenige mochte zijn in dit u vonnis / die neem ick op my / als versekert zijnde van mijns soons onschult / ofte de billickheyt uwer sententie.
17 *Hebr.* niet toedoē, ofte / voortvaren om u aen te roeren. D. u te quellen / lastich te vallen.
18 'T schijnt datse siet op de wet van Godt gegevē / Num. 35. 11 / 12. sommige verstaen datse door dese woorden van den Coninck eenen eedt versoeckt. andere / datse siet op het exempel van Kain de.. broeder-moorder / welcken Godt verschoont heeft.
19 Dat is / sijnen.
20 De sin is: dewijlder vele [illegible] ende bloetwrekers zijn / soude noodich zijn / dat de Coninck niet eenen alleen / maer allen bevel gebe / Anders soude lichtelick d'een oft d'ander / geen bevel hebbende / mijnen sone mogen dooden.
21 Verst. hier op: Sal ick oock doen / dat ick geseyt hebbe.
22 Verst. hier op: So doe my Godt dit ende dat. siet van sulck eedtsweeren / Genes. 14. op v. 23.
23 D. Ick sal beschicken / dat u sone in 't minste niet sal beschadigt worden. Siet 1. Sam. 14. 45. 1. Reg. 1. 52. Act. 27. 34. ende vgel. Matth. 10. 30.
24 T. w. dat ghy in u vonnis terstont veroordeelt hebt / als onbillick ende onbetaemlick zijnde.
25 Dat nae Absaloms wederkomste verlangt / op dat hy in sijns ouden vaders plaetse tot haren beste soude mogen regeren.
26 D. De voorgaende sententie over de sake mijns soons.
27 Namelick / Absalom / wiens sake sy wil seggen gelijck te zijn met de sake hares soons: hoewel der groot onderscheyt tusschen was / dewijle Absalom sijnen broeder niet in 't gevecht / nochte onverhoedts / maer verraderlick hadde doen vermoorden. Siet vov. cap. 13. 28.
28 *Hebr.* stervende sterven: te weten / indien Absalom niet wederkomt. Andere verstaen dese ende de volgende woorden / van den naturlicken doot / als of sy seyde: en verhaest doch Absaloms doot niet / hy sal noch vroech genoech sterven / gelijck wy alle eens moeten sterven / ende staen niet op voor den jongsten dach.
29 D. niet weder kan by een gebracht worden / alst op aerden wech gegoten is.

[30] Godt dan en sal de [31] ziele niet wechnemen/ maer hy sal [32] gedachten dencken/ dat hy den [33] verstootenen niet van [34] sich verstoote.

15 Nu dan / dat ick gekomen ben / om dit selve woort tot den Coninck/ mijnē heere/ te spreken/ [is/] om dat het [35] volck my vreesachtich gemaeckt heeft: so [36] seyde uwe dienstmaecht; Ick sal nu tot den Coninck spreken; mischien sal de Coninck het [37] woort sijner dienstmaecht doen.

16 Want de Coninck sal hooren/ om sijne dienstmaecht te [38] reddē van de hant des mans/ die [voor heeft] my ende mijnen sone te samen van Godes [39] erve te verdelgē.

17 Wyders [40] seyde uwe dienstmaecht; het [41] woort mijns heeren / des Conincks/ [42] zy doch tot ruste: want [43] gelijck een Engel Godts/ alsoo is mijn heere de Coninck/ om te [44] hooren het goede ende het quade; eñ de HEERE uwe Godt [45] sal met u zijn.

18 Doe antwoordde de Coninck / ende seyde tot de vrouwe; En verbergt nu niet voor my de sake/ die ick u vragen sal: ende de vrouwe seyde; Mijn heere de Coninck spreke doch.

19 Ende de Coninck seyde; Is Joabs [46] hant met u in allen desen? eñ de vrouwe antwoordde/ ende seyde; [Soo waerachtich als] uwe ziele leeft / mijn heere Coninck/ indien [47] yemant ter rechter ofte ter slinckerhant soude connen afwijcken van alles/ dat mijn heere de Coninck gesprokē heeft; want uwe knecht Joab die heeftet my geboden / ende die heeft alle dese woorden in den [48] mont uwer dienstmaecht gelegt:

20 Dat ick de [49] gestalte deser sake alsoo [50] omwenden soude/ sulcx heeft uwe knecht Joab gedaen: doch mijn heere is wijs/ nae de wijsheyt van eenen [51] Engel Godts/ om te mercken alles/ [52] wat op der aerden is.

21 Doe seyde de Coninck tot Joab; Siet nu/ [53] ick hebbe dese sake gedaen: So gaet henen / haelt den [54] jongelinck Absalom weder.

22 Doe viel Joab op sijn aengesichte ter aerden/ ende booch sich/ ende [55] danckte den Coninck: ende Joab seyde; Heden heeft [56] uwe knecht gemerckt / dat ick genade gevonden hebbe in uwe oogen / mijn heer Coninck / om dat de Coninck het [57] woort [58] sijns knechts gedaen heeft.

23 Alsoo maeckte sich Joab op / ende tooch nae [59] Gesur: ende hy bracht Absalom te Jerusalem.

24 Eñ de Coninck seyde; Dat [60] hy in sijn huys keere/ ende mijn [61] aengesicht niet en sie: also keerde Absalom in sijn huys/ ende en sach des Conincks aengesicht niet.

25 Nu wasser in gantsch Israël geen man soo schoon / als Absalom / seer te prijsen: van sijne voet-sole aen tot sijnen hooftschedel toe en wasser geen gebreck in hem.

26 Ende als hy sijn hooft [62] beschoer/ (nu geschiedde't ten eynde [63] van elck jaer/ dat hy't beschoer; om dat het hem te swaer was/ so beschoer hy't:) so woech het hayr sijns hoofts twee hondert sikelen / [64] nae des Conincks gewichte.

30 Om sijns volcx wille / op dat wy niet / van Absalom berooft zijnde / na uwe doot/ sonder hooft ende beschermer souden zijn/ ende een roof onser vyanden worden.
31 Ofte / heeft [sijne] ziele niet wechgenomen, D. het leven Absaloms. And. Ende Godt en sal geē persoon aennemen, te weten / dat yemant den doot soude ontgaen.
32 D. ende hy (te weten / de Coninck) sal gedachten dencken. &c. Middel beschicken/verschaffen/ de sake daer henen richten / verstaet/ op dat na sijn doot het rijcke van een navolger moge versiē zijn.
33 Absalom.
34 So dat hy niet soude weder tot Godts volck komen.
35 Sprekende dagelicx/ als in 't voorgaende v. 13 verhaelt is / uyt vreese / dat Absalō wel gantsch mochte wech blijven.
36 T.w. by haer selven / dat is / dachte: alsoo v. 17.
37 D. den raedt / voorslach.
38 Ende van voorts van gelijcken moeten doen aen sijnen sone Absalom / om de gelijckheyt deser beyder saken.
39 D. uyt Godes volck/ zijnde hem soo lief/ als yemandē sijn erfdeel wesen kan.
40 D. dachte / als v. 15.
41 D. de uytsprake/ het vonnis.
42 Wenschenderwijse gesproken. ofte/ sal nu tot ruste zijn, dat is / sal dienen tot troost ende gerusticheyt / niet alleen voor my ende mijnen sone/ maer by gevolge oock voor Absalom / den Coninck selve / ende 't gantsche volck/ dat nae Absalom verlangt.
43 So wijs/ als &c. Siet v. 20.
44 D. om te verstaē/ te oordeelē/ wat goet ofte wat quaet is. Also ond. cap. 19. 27.
45 Ofte / zy met u.
46 D. doet ghy dit alles niet door ingeven ende beleyt van Joab?
47 And. Indiender ter rechter ofte ter slinckerhant is af te wijcken, &c. sy wil seggen / men soude doch den Coninck met leugens niet konnen bedriegen/ also hy terstont merckt wat van de sake is.
48 Als bov. v. 3.
49 *Hebr.* het aengesicht.
50 Eerst sprekē van mijne sake / ende des Conincks vonnisse daer van hebbende/ alsdan de sake wenden ende passen op Absalom.
51 Als v. 17.
52 Ofte / wat in dit lant [omgaet].
53 D. ick hebbe het versoeck / dat ghy door de Thekoïtische vrouwe my hebt doen voorstellen / geaccordeert/ ofte: ghy hebt dese sake gedaen, dat is/ alsoo beleydt.
54 *Hebr.* Iongen: hoewel hy een man was. Siet van het Hebr. woort/ Genes. 22. op v. 5.
55 *Hebr.* segende.
56 D. Ick.
57 D. het versoeck/ den raedt.
58 And. uwes knechts.
59 Siet bov. cap. 3. op v. 3. ende cap. 13. 37.
60 Absalom.
61 Siet Genes. 43. op v. 3. Dit diende eensdeels om Absalom te meer in betrachtinge sijner misdaet op te houden / anderdeels om de ergernisse ende ongerustheyt te vermijdē / die by de vroome/ ende des Coninck kinderen / hadde mogen ontstaen / indien Absalom terstont in gelijcken graed met sijne broederen ware herstelt.
62 D. liet scheeren/ ende alsoo in 't volgende.
63 *Hebr.* van dagen tot de dagen. D. van jaer tot jaer / ofte elck jaer.
64 D. nae 't gewichte van den gemeenen burgerlicken sikel/ ende niet den heyligen. siet Gen. 20. op v. 16. *Hebr.* Nae den steen des Conincks. D. nae het Coninckliche gewichte. Siet Levit. 19. op v. 36. ende Deuter. 25, 13.

27 Oock werden Absalom drie sonen geboren/ ende eene dochter/ welcker naem was Thamar: dese was eene vrouwe schoon van aensien.

28 Also bleef Absalom [65] twee volle jaren te Jerusalem / dat hy des Conincks aengesicht niet en sach.

29 Daerom sondt Absalom tot Joab/ dat hy hem tot den Coninck sonde/ maer hy en wilde niet tot hem komen: so sondt hy noch ten anderen male / evenwel en wilde hy niet komen:

30 So seyde [66] hy tot sijne knechten; Siet / het stuck ackers Joabs is aen de [67] zijde van 't mijne / ende hy heeft gerste daer op; gaet henen / ende steeckte 't aen met vyer: ende Absaloms knechten staken dat stuck ackers aen met vyer.

31 Doe maeckte sich Joab op/ eñ quam tot Absalom in 't huys/ ende seyde tot hem; Waerom hebben uwe knechten het stuck ackers/ dat mijn is/ met vyer aengestoken?

32 Ende Absalom seyde tot Joab; Siet/ ick hebbe tot u gesonden / seggende; Komt herwaert/ dat ick u tot den Coninck sende / om te seggen; Waerom ben ick van Gesur gekomen? het ware my goet / dat ick noch daer ware: [68] nu dan / laet my het aengesicht des Conincks sien; Isser dan noch [69] eene misdaet in my/ so doode hy my.

33 Doe ginck Joab in tot den Coninck/ ende [70] seyde 't hem aen: doe riep hy Absalom/ ende hy quam tot dē Coninck in/ ende booch sich voor hem op sijn aengesicht ter aerden/ voor des Coninx aengesichte: ende de Coninck [71] kuste Absalom.

65 *Hebr.* Twee jaren der dagen. Siet Gen. 41. op v. 1.
66 Absalom.
67 *Hebr.* aen mijne hant, D. zijde. De sin is / aen de zijde van mijnen acker.
68 Dit spreeckt nu Absalom tot Joab.
69 So stout spreeckt hy/ om dat hy des Coninx goedertierenheyt wel wiste.
70 Dat hy van Absalom in last hadde.
71 Tot een teecken van volkomene genade ende versoeninge. Vergel. Gen. 27. op v. 26.

Het xv. Capittel.

Absalom/ de herten des volcks door listige practijcken gestolen hebbende/ v. 1/ &c. gaet onder schijn van eene gelofte/ met sijns vaders oorlof/ nae Hebron/ maer maeckt aldaer/ met Achitophels hulpe/ eene groote conspiratie/ sich opwerpende voor Coninck / 7. David sulcx hoorende / vlucht in haeste met sijn volck uyt Jerusalem/ latende daer alleenlick sommige sijner bywijven / 13.

1 ENde het geschiedde daerna / dat Absalom sich liet bereyden wagen ende peerden: ende vijftich mannen [1] loopende voor sijn aengesichte henen.

2 Oock maeckte sich Absalom des morgens vroech op / ende stont aen de zijde van den wech der [2] poorte: ende het geschiedde / dat Absalom alle man / die een geschil hadde / om tot den Coninck ten gerichte te komen / tot sich riep / ende seyde; Uyt welcke stadt zijt ghy? als hy dan seyde; Uwe knecht is uyt [3] eenen der stammen Israëls;

3 So seyde Absalom tot hem; [4] Siet / uwe saken zijn goet ende recht: maer ghy en hebt geenen [5] verhoorder van des Coninckx wegen.

4 Voorts seyde Absalom; [6] Och / dat mē my ten Richter stelde in den lande: dat alle man tot my quame / die een geschil ofte rechts-sake heeft / dat ick hem recht sprake!

5 Het geschiedde oock / als yemant naederde om sich voor hem te buygen / so reyckte hy sijne hant uyt / ende greep hem / ende kuste hem.

6 [7] Ende nae die wijse dede Absalom aen gantsch Israël / die tot den Coninck ten gerichte quamen: Also [8] stal Absalom het herte der mannen Israëls.

7 Ten eynde nu van [9] veertich jaer is 't geschiet/ dat Absalom tot den Coninck seyde; Laet my doch henen gaen / ende mijne

1 Verst. Trauwanten / lijfgarde / ofte / lackeyen / &c. als 1. Reg. 1. 5. siet oock 1. Sam. 8. 11. Aldus heeft sich Absalom op eene nieuwe maniere willen voor doen / om den volcke in te planten / dat hy sich droech als erfgenaem van de kroone: zijnde Ammon / de eerstgeboren / doot / ende misschien oock Chileab / de tweede/ ofte immers van geē bedrijf. 'T kan oock zijn/ dat hy hier mede Salomo heeft willen voorkomen / van wiens successie hy Godes raet eñ sijns vaders voornemen mach hebben vernomen.
2 Van des Coninx hof.
3 D. uyt dese ofte die stadt / gelegen in desen ofte dien stam.
4 Ofte / lett op uwe saken, sy zijn goet ende recht.
5 D. daer is niemant van des Coninx wegen/ die uwe saken behoorlick ondersoecke / ende u aen recht helpe.
6 *Hebr.* Wie sal my stellen, &c. Eene maniere van wenschen, Vergel. Judic. 9. op v. 29.

7 *Hebr.* nae dit woort, ofte/ nae dese sake, dat is/ aldus/ op dese wijse. 8 D. Hy gewan ende trock tot sich de genegentheyt der Israeliten. Vergel. Genes. 31. op v. 20.
9 Waer van af dese 40 jaren te rekenen zijn/ is onseker/ also de H. Schrift dat niet en vermeldt/ ende verscheyden gevoelen daer van is.

[10] gelofte/ die ick den HEERE belooft hebbe/ te [11] Hebron/ betalen.

8 Want [12] uwe knecht heeft eene gelofte belooft/ als ick te [13] Gesur in Syrien woonde/ seggende: Indien de HEERE my [14] sekerlick weder te Jerusalem sal brengen/ so sal ick den HEERE [15] dienen.

9 Doe seyde de Coninck tot hem; Gaet in vrede: alsoo maeckte hy sich op/ ende ginck nae Hebron.

10 Absalom nu hadde [16] verspieders uytgesonden in alle stammen Israëls/ om te seggen: Als ghy 't geluyt der basuynen sult hooren/ so sult ghy seggen; Absalom [17] is Coninck te Hebron.

11 Ende daer gingen met Absalom van Jerusalem twee hondert mannen [18] genoodicht zijnde/ doch gaende in hare eenvoudicheyt: want sy en wisten [van] geen sake.

12 Absalom sondt oock om Achitophel den Giloniter/ Davids Raet/ uyt sijne stadt/ uyt [19] Gilo [te halen]/ als hy offerhanden offerde: Ende de verbintenisse wert sterck/ ende het volck quam toe/ ende vermeerderde by Absalom.

13 Doe quam daer een bootschapper/ tot David/ seggende: Het herte eens yegelicken in Israël [volgt] Absalom na.

14 So seyde David tot alle sijne knechtē/ die met hem te Jerusalem waren; Maeckt u op/ eñ laet ons vlieden/ want daer en soude voor ons geen [20] ontcomē zijn voor Absaloms aengesichte: haestet om wech te gaē/ op dat hy niet misschien haeste/ eñ ons achterhale/ eñ een quaet over ons [21] drijve/ eñ dese [22] stadt slae [23] met de scherpte des sweerts.

15 Doe seyden de knechten des Coninckx tot den Coninck: Nae alles/ wat mijn heere de Coninck verkiesen sal/ [24] siet/ [hier] zijn uwe knechten.

16 Eñ de Coninc ginck uyt met sijn gantsche huys/ [25] te voete: doch de Coninck liet [26] tien bywijven/ om het huys te bewaren.

17 Als nu de Coninck met al 't volck te voete was uytgegaen/ so bleven sy staen in eene [27] verre plaetse.

18 Ende alle sijne [28] knechten gingen aen sijne zijde henen/ oock alle de [a] [29] Crethi/ ende alle de Plethi/ ende alle de Gethiten/ ses hondert man/ die van [30] Gath [31] te voete gekomen waren/ gingen voor des Coninckx aengesichte henen;

19 So seyde de Coninck tot [32] Ithai den Gethiter; Waerom soudt ghy oock met ons gaen? Keert weder/ ende blijft by den [33] Coninck; want ghy zijt [34] vreemt/ eñ oock sult ghy weder vertrecken nae uwe plaetse.

20 [35] Gisteren zijt ghy gekomen/ ende heden soud' ick u met ons omvoeren om te gaen? so ick doch gaen moet/ waer henen ick gaen kan: keert weder/ ende brengt uwe broederen wederom; [36] weldadicheyt ende trouwe zy met u.

21 Maer Ithai antwoordde den Coninck/ eñ seyde: [Soo waerachtich als] de HEERE leeft/ eñ mijn heere de Coninck leeft; In dē plaetse/ daer mijn heere de Coninck sal sijn/ 't zy ten doode/ 't zy ten leven/ daer sal uwe knecht voor seker oock zijn.

22 Doe seyde David tot Ithai; So komt/ ende gaet [37] over: alsoo ginck Ithai/ de Gethiter/ over/ ende alle sijne mannen/ eñ alle de kinderkens/ die met hem waren.

23 Ende het gantsche [38] lant weende/ met [39] luyder stemme/ als al 't volck [40] overginck: oock ginck de Coninck over de [b] beke [41] Kidron/ ende al 't volck ginck over/ recht [42] nae den wech der [43] woestijne.

24 Ende siet/ [44] Zadok was oock daer/ ende alle de Leviten met hem/ dragende de Arke des verbonts Godes/ ende sy setteden de Arke Godes neder; ende [45] Abjathar [46] klom op/ tot dat al 't volck uytter stadt ge-eyndicht hadde over te gaen.

25 Doe seyde de Coninck tot Zadok; Brengt de Arke Godts weder in de stadt: indien ick genade sal vinden in des HEEREN oogen/ so sal hy my weder halen/ ende sal se my laten sien/ mitsgaders [47] sijne wooninge.

26 Maer indien hy alsoo sal seggen; [48] Ick en hebbe geenen lust tot u: [49] siet [hier] ben ick/ hy doe my/ [50] soo als het in sijne oogen goet is.

27 Voort seyde de Coninck tot den Priester Zadok; [51] Zijt ghy [niet] een Siender? keert weder in de stadt met vrede: oock u lieder beyde sonen/ Ahimaaz/ uwe soon/ ende Jonathan/ Abjathars soon/ met u.

28 Siet/ ick sal vertoeven in de vlacke veldē der woestijne/ tot datter een [52] woort van ulieden kome/ datmen my aensegge.

29 Also bracht Zadok/ ende Abjathar/ de Arke Godts weder te Jerusalem: ende sy bleven aldaer.

30 Eñ David ginck op door dē opganck der [53] olijven/ opgaende ende weenende/ eñ het hooft was hem [54] bewonden; eñ hy selfs ginck barvoets: oock hadden al 't volck dat met hem was/ eē yegelic sijn hooft bedeckt ende gingen op/ opgaende ende weenende.

31 [55] Doe gafmen David te kennen/ seggende; Achitophel is onder de gene/ die sich met Absalom hebben verbonden: dies seyde David; ô HEERE [56] maeckt doch Achitophels raet tot sotheyt.

32 Ende het geschiedde/ als David tot op de [57] hoochte quam/ dat hy aldaer Godt aenbadt; siet/ doe ontmoette hem Husai/ de Architer/ hebbende sijnen rock [58] gescheurt/ ende aerde op sijn hooft.

33 Ende David seyde tot hem: So ghy met my voortgaet/ so sult ghy [59] my tot eenen last zijn:

34 Maer so ghy weder in de stadt gaet/ ende tot Absalom segt; [60] Uwe knecht/ ick sal des Coninckx zijn: ick ben wel uwes vaders knecht [61] van te vooren geweest/ maer nu so sal ick uwe knecht zijn: so soudt ghy my den raet Achitophels te niete maken.

35 [62] Ende en zijn niet Zadok ende Abjathar/ de Priesters/ aldaer met u? So sal 't geschieden/ dat ghy alle dinck/ dat ghy uyt des Coninckx huys sult hooren/ den Priesteren/ Zadok ende Abjathar/ sult te kennen geven.

36 Siet/ hare beyde sonen zijn aldaer by hen/ Ahimaaz des Zadoks/ ende Jonathan des Abjathars: so sult ghy-lieden door hare [63] hant tot my senden alle dinck/ dat ghy sult hooren.

37 Also quam Husai/ Davids vrient/ in de stadt: eñ Absalom quam te Jerusalem.

---

10 Hy bedeckt sijne heyloose conspiratie met eenen schijn van heylicheyt/ om sijnen vader te bedriegen/ ende voor het gemeyne volck sijne regeersucht te verbergen.
11 Eene plaetse/ die door vele aenmerckelicke saken seer vermaert was in Israel. Siet Gen. 32, 2. vov. c. 2. 4. eñ 5. 1/ &c.
12 D. ick hebbe/ &c.
13 Siet vov. cap. 13. 37/ 38.
14 *Hebr.* wederbrengende sal wederbrengen.
15 D. eenen bysonderen Godts-dienst doen met offerhandē te offeren/ ende den Heere alsoo voor sijne weldaet/ aen my bewesen/ te danckē/ als mijne gelofte medebrengt.
16 Die 't volck/ alreets tot Absalom genegen zijnde/ v. 2. tot afval van David mochten bereyden eñ moedich maken/ om Absalom te volgen.
17 Ofte/ regeert.
18 Om Absaloms danck-feest by te woonen/ sonder in 't minste te weten van sijn conspiratie/ als volgt.
19 Eene stadt in Juda. Josu. 15. 51.
20 Indien wy lange hier vertoefden/ hy soude ons overvallen/ wy souden sijne hant niet konnē ontkomen.
21 *Hebr.* aendrijve.
22 D. de inwoonders van Jerusalem.
23 *Hebr.* aen dē mont des sweerts.
24 D. Wy zijn bereydt ende willich om u te volgen/ ende te doen wat u believt/ wat ghy gebiedt. Vergel. ond. cap. 19. 38. ende Psal. 25. op v. 12. Siet oock Genes. 22. op v. 3.
25 *Hebr.* Op, ofte/ met sijne voeten: ende soo in 't volgende. Vergel. v. 30. And. aen sijne voeten. D. achter hem/ ofte hem volgende.
26 *Hebr.* Tien wijven, bywijven.
27 *Hebr.* In een huys (dat is/ plaetse) der verheyt. De sin is/ als sy eē stuckweechs van de stadt gekomen waren/ hielden sy stil/ om sich in order te stellen/ ende alsoo over de beke Kidron te gaen.
28 D. Officieren/ ende hovelingen/ als dickwijls.
a 2. Sam. 8. 18. 1. Reg. 1. 38. 1. Chron. 18. 17.
29 D. Sijne lijfgarde. Siet 1. Reg. 1. op v. 38.
30 Siet vov. c. 6. op v. 10. eñ c. 8. op v. 1.
31 *Hebr.* Op sijne voeten: verstaet/ dat een yeder van hen te voet gekomen was.
32 Den Oversten der seshondert/ die vā Gath tot David gekomen waren/ houden de garnisoen (als sommige meynen) in de stadt Gath/ die David den Philistijnen afgenomen hadde. Siet vov. c. 8. op v. 1. Dese is van David mede gebruyckt als een krijchs-overste/ ond. cap. 18. 2.

33 T. w. Absalom/ die nu van den volcke voor Coninck gehouden wort. 34 So dat Absalom geene oorsake kan hebben/ om u suspect te houden/ ende dien volgens sult ghy vrylick met Absaloms oorlof/ weder nae Gath mogen trecken/ daer ghy/ by my blijvende/ uwen staet ende byhebbende volck in perijkel soudt stellen. 35 D. Onlancx. 36 D. gelijcke weldadicheyt ende trouwe moet u wedervaren als ghy aen my bewesen hebt. And. vergelt uwen broederen, die met u zijn, weldadicheyt ende trouwe. 37 Over/ ofte door de beke Kidron/ als in 't volgende verhaelt wort.

38 D. alle inwoonders des lants/ omtrent Jerusalem gelegen.
39 *Hebr.* Grooter.
40 Ofte/ doorginck, alsoo sommige meynen/ datter ondiepte geweest zijn/ daermen te voete konde doorgaen.
b Iohan. 18. 1.
41 Loopende Oostwaert voor by Jerusalem/ langs den voet van den Olijfberch. Over dese beke ginck oock onse Salichmaker Iesus Christus, Johan. 18. 1. als hy voor ons soude gevangen worden/ ende lyden.
42 *Hebr.* nae 't aengesichte des wechs, &c.
43 Liggende tusschē Jerusalem/ ende de Jordane/ anders oock genoemt het vlacke velt. siet ond. v. 28. ende cap. 16. 2. ende 17. 16. Item vov. cap. 2. 29.
44 Siet vov. cap. 8. op v. 17.
45 Siet van desen 1. Sam. 22. 20. &c. ende 30. 7/ 8. onder 20. 25. 1. Reg. 1. 7. ende 2. 26/ 27.
46 'T kan zijn/ dat hy van de hoochte des olijfberchs heeft willen toesien/ wanneer al het volck/ dat David uyt Jerusalem volchde/ soude over de beke Kidron gegaē zijn/ ende datter niemant meer en was te verwachten. Vgel. Josu. 3. 17.
47 And. hare wooninge, N. der Arke, Verstaet den Tabernakel/ daer de Arke te dier tijt in gestelt/ ende Godt dien volgens aldaer op eene bysondere wijse met sijne genade tegenwoordich was. Siet vov. cap. 6. 1.
48 Als of hy seyde: believt het hem daer en tegen my wijders te castijden/ ick ben bereyt om my sijnen wille t' onderwerpē.
49 Siet Genes. 22. op v. 3.
50 D. Soo/ als het hem sal welgevallen/ ofte/ goetduncken.
51 D. een leeraer die op het volck moet toesien? And. Ghy zijt de siender. D. gelijck als eē Propheet. (siet 1. Sam. 9. 9.) om dat hy den Heere vraegde door Urim eñ Thummim, ende van hem antwoort ontfinck: hy mach oock daerenbovē een Propheet geweest zijn. Sommige nement aldus: En siet ghy niet? Te weten/ hoe de saken gaen/ ende wat noodich is.
52 D. Eenich bescheyt van 't gene te Jerusalem passeert/ ofte van Absalom wort voorgenomen.
53 Die op den olijfberch by menichte stonden.
54 Dit waren teeckenen van rouwe/ schaemte/ ende vernederinge. siet oock van toedecken/ ofte verhullen des hoofts/ ond. cap. 19. 4. Esth. 6. 12. Jerem. 14. 3/ 4. Ezech. 31. 15. Ende van barvoets oft ongeschoeyt gaen/ Jes. 20. 2/ 3/ 4. Jerem. 2. 25.
55 And. doe verklaerde David, seggende, &c. 56 *Hebr.* maeckt sot, verdwaest. Vergel. ond. c. 16. 23. 57 T. w. van den olijfberch: van waer hy de stadt eñ wooninge des Heeren/ daer in de Arke/ (een voorbeelt des Messie Iesu Christi) haer verblijf hadde/ ende waer henen de geloovige des Ouden testaments/ absent ofte ballingen zijnde/ hare aengesichte in 't bidden plegen te richten/ tot een teecken/ dat sy hare gebeden fondeerden op de verdiensten des Messie. Vgel. 1. Reg. 8. 44/ 48. Dan. 6. 10. 58 Siet vov. cap. 1. op v. 2. 59 *Hebr.* Een last op my zijn. 60 Een afgebroken reden/ gelijckmen nu oock spreeckt/ voor/ Ick ben uwe knecht/ ick sal uwe knecht zijn. And. ô Coninck, ick sal uwe knecht zijn: gelijck ick uwes vaders knecht van te vooren geweest ben, alsoo sal ick nu uwe knecht zijn. 61 *Hebr.* van doe af. 62 D. die zijn voor seker aldaer. van sulcke maniere van vragen/ siet Judic. 4. op v. 6. ende elders dickwijls. 63 D. dienst.

Het xvj. Capittel.

Ziba verkrijcht van David/ door presenten ende valsch aengeven/ al sijns Heeren Mephiboseths goet/ v. 1/ &c. Simei hoont ende vloeckt David/ 5. Abisai wil 't wreken/ maer David neemt het seer geduldelijck op/ 9. Absalom komt met Achitophel te Jerusalem/ 15. Husai voegt sich kloeckelick by Absalom 16. Absalom beslaept sijns vaders by-wijven in 't openbaer/ nae den raet van Achitophel/ 20. die te dier tijt hooch geacht was/ 23.

1 ALs nu David een weynich van de [1] hoochte was voortgegaen/ siet/ doe ontmoette hem Ziba/ Mephiboseths [2] jonge/ met een paer [3] gesadelde ezelen/ ende daer op twee hondert brooden/ met hondert stucken rosijnen/ ende hondert [stucken] somer-vruchten/ ende eenen leder-sack wijns.

2 En de Coninck seyde tot Ziba; [4] Wat sult ghy daer mede? ende Ziba seyde; De ezels zijn voor den [5] huyse des Coninckx/ om op te rijden/ ende het broot/ ende de somer-vruchten om te eten voor de jongens/ ende de wijn/ op dat de moede in de [6] woestijne drincken.

3 Doe seyde de Coninc; Waer is dan de [7] sone uwes [8] heeren? [a] en Ziba seyde tot den Coninck; Siet/ hy blijft te Jerusalem/ want hy [9] seyde; Heden sal my 't huys Israëls mijns vaders Coninckrijcke wedergeven.

4 So seyde de Coninck tot Ziba; Siet/ [10] het sal uwe zijn/ alles wat Mephiboseth [11] heeft: ende Ziba seyde; Ick [12] buyge my neder/ laet my genade vinden in uwe oogen/ mijn heere Coninck.

5 Als nu de Coninck David tot aen [13] Bahurim quam; Siet doe quam van daer een man uyt/ van den geslachte des huyses Sauls/ wiens naem was [b] [14] Simei/ de sone van Gera; hy [15] ginck steets voort/ ende vloeckte.

6 En hy wierp David met steenen/ mitsgaders alle knechten des Coninckx Davids: [16] hoewel al 't volck/ en alle de Helden aen sijne rechter/ en aen sijne slinckerhant waren.

7 Aldus nu seyde Simei [17] in sijn vloecken: Gaet uyt/ gaet uyt/ ghy [18] man des bloets/ ende ghy [19] Belials man.

8 De HEERE heeft [20] op u doen weder-komen al het bloet van [21] Sauls huys/ in wiens plaetse ghy geregeert hebt; Nu heeft de HEERE het Koninckrijck gegeven in de hant Absaloms/ uwes soons: Siet nu/ ghy zijt in u [22] ongeluck/ om dat ghy een man des bloets zijt.

9 Doe seyde Abisai/ de sone van Zeruja/ tot den Koninck; Waerom soude dese [c] [23] doode hont mijnen heere den Koninck vloecken? laet my doch overgaen/ ende sijnen kop wechnemen.

10 Maer de Koninck seyde; [24] Wat heb' ick met u te doen/ ghy sonen van Zeruja? [25] ja/ laet hem vloecken; want de HEERE doch tot hem [26] geseyt heeft/ Vloeckt David: wie soude dan [27] seggen; Waerom hebt ghy alsoo gedaen?

11 Voorts seyde David tot Abisai/ ende tot alle sijne knechten; Siet/ mijn sone/ die van mijnen lijve is voortgekomen/ [28] soeckt mijne ziele: hoe veel te meer dan nu dese soon van [29] Jemini? laet hem geworden/ dat hy vloecke/ want de HEERE heeft 't hem [30] geseyt.

12 Misschien sal de HEERE mijne [31] elende aensien: ende de HEERE sal my goet vergelden/ voor sijnen [32] vloeck/ te desen dage.

13 Alsoo ginck David met sijne lieden/ op den wech: ende Simei [33] ginck al voort langs de zijde des berchs tegen [34] hem over/ ende vloeckte/ ende wierp met steenen [35] van tegen over hem/ ende [36] stoof met stof.

14 Ende de Coninck quam in/ ende al 't volck/ dat met hem was/ moede zijnde: ende hy verquickte sich aldaer.

15 Absalom nu/ ende al 't volck/ de mannen Israëls/ quamen te Jerusalem/ ende Achitophel met [37] hem.

16 Ende het geschiedde/ als Husai/ de Architer/ Davids vrient/ tot Absalom quam/ dat Husai tot Absalom seyde; [38] De Coninck leve/ de Coninck leve.

17 Maer Absalom seyde tot Husai: Is dit uwe weldadicheyt aen uwen vrient? waerom en zijt ghy niet met uwen vrient getogen?

18 En Husai seyde tot Absalom; Neen/ maer welcken de HEERE verkiest/ ende al dit volck/ ende alle mannen van Israël/ diens sal ick zijn/ en by hem sal ick blijven.

19 Ende ten anderden; wien soude ick dienen? Soude 't niet zijn voor het aengesichte [39] sijns soons? Gelijck als ick voor het aengesichte uwes vaders gedient hebbe/ alsoo sal ick voor u aengesichte zijn.

20 Doe seyde Absalom tot Achitophel: Geeft onder ulieden raet/ wat sullen wy doen?

21 En Achitophel seyde tot Absalom; [40] Gaet in tot de by-wijven uwes Vaders/ die hy gelaten heeft om het huys te bewaren: so sal gantsch Israël [41] hooren/ dat ghy by uwen vader [42] stinckende zijt geworden/ ende de handen van alle/ die met u zijn/ sullen [43] gesterckt worden.

22 So spanden sy Absalom eene tente op het [44] dack: Ende Absalom ginck in tot de bywijven sijns vaders/ voor [45] de oogen des gantschen Israëls.

23 En in die dagen was Achitophels raet/ dien hy riedt/ [46] als of men nae Godts woort gevraecht hadde: Alsoo was alle Achitophels raet/ soo by David/ als by Absalom.

1 Des olijf-berchs.
2 D. knecht/ ofte/ dienaer. Siet van desen/ vob. c. 9. 2/ &c.
3 And. gegordde, geladene.
4 *Hebr.* wat [sullen] u die?
5 Als daer waren eenige wijven/ mitsgaders de vrienden/ ende hovelingen des Coninckx/ beneffens den Coninck selfs/ die te voete ginck/ vob. c. 15. 16/17/30.
6 Siet vob. cap. 15. v. 23. en ond. c. 17. 29.
7 Mephiboseth.
8 Jonathans.
a 2. Sam. 19. 27.
9 Een schandelicke ontrouwe aen sijnen Heere/ met een stoute leugen/ die David/ sonder ondersoeck/ al te haest gelooft heeft. siet ond. c. 19. 26/27.
10 Een haestich oordeel van soo wijsen Coninck. Siet ond. cap. 19. 27/ &c.
11 Siet vob. cap. 9. 7/ 9.
12 Tot teecken van eerbiedinge en danckbaerheyt/ als vob. cap. 14. 22. Hierom was het Ziba te doen/ die dese occasie waernam/ om sijn particulier profijt te doen met Davids noot.
13 Siet vob. cap. 3. op v. 16. ende ond. 19. 16.
b 1. Reg. 2. 8.
14 *Hebr.* Schimi.
15 *Hebr.* Hy ginck, ofte/ quam uyt, uytgaende, ofte/ uytkomende, ende vloeckte: D. hy ginck al gaende en vloeckende. Vergel. vob. cap. 13. 19. ende ond. v. 13.
16 Niet tegenstaende/ dat dese alle aen Davids zijde gingen/ bestont hy sulck een stout stuck.
17 Ofte/ als, ofte/ terwijlen hy hem [David] vloeckte.
18 *Hebr.* man der bloeden. D. ghy moordenaer/ ghy bloetdorstige/ bloet-gierige: siet Psal. 5. op v. 7.
19 Siet Deut. 13. op v. 13.
20 Siet Judic. 9. op v. 24.
21 Hy scheldt David/ als een auteur van Abners ende Isboseths moort/ waer door hy wil seggen/ dat David aen de kroone geraeckt zy van gantsch Israel.
22 *Hebr.* quaet. D. elende/ straffe uwer sonden.
c 1. Sam. 24. 14. 2. Sam. 9. 8.
23 Siet vob. cap. 9. op v. 8.
24 *Hebr.* wat [is] my ende u lieden? ofte/ wat hebben ick ende ghylieden? te weten/ met malkanderen te doen. Als of hy seyde: wat zijt ghy my altijt lastich met uwen toorn ende hevicheyt/ waer door ghy geneycht zijt terstont met den sweerde veerdich te zijn? Alsoo ond. cap. 19. 22. ende Jud. 11. 12/ &c. 25 Ofte/ Dat hy vloeckt? 26 Verst. dit niet eygentlick/ als of Godt/ ofte uytwendelick door sijn woort/ ofte inwendelijck door sijnen Heyligen Geest sulcx soude hebben bevolen; maer/ door gelijckenisse/ van de heymelicke regeringe ende voorsienicheyt Godts/ door dewelcke hy desen Simeï den Satan/ ende sijne eygene boose lusten/ heeft overgegeven/ ende sijne boosheyt/ die hy van hem selven hadde/ alsoo geregeert/ dat hyse nu tegen David aenwent; om den selven vaderlijck te kastijden ende te vernederen/ ende de boosheyt van Simeï daer na rechtveerdelick te straffen. Vergel. 1. Sam. 18. 10/11. 1. Reg. 22. 21/22. 1. Chron. 21. 1. ende vob. cap. 12. 11/12. ond. cap. 24. 1. 27 T. w. tot den Heere. Alhoewel nu Godt David geen onrecht en dede/ so beginck nochtans Simeï eene groote misdaet/ die David oordeelde strafbaer te zijn. Siet 1. Reg. 2. 9. 28 D. staet nae mijn leven. Siet vob. cap. 4. op v. 8. 29 D. dese Benjaminiter/ als Judic. 19. 16. Simeï was van Sauls geslachte/ vob. v. 5. ende Saul was uyt den stam Benjamin. Siet vob. cap. 3. op v. 19. ende ond. cap. 19. 16.

30 Siet op 't voorgaende vs.
31 And. Mijn ooge, D. mijne tranen.
32 D. daer mede Simeï my op desen dach vloeckt: ofte/ Godt sal my misschien/ selfs oock op dese dach/ wat goets bescheeren voor desen vloeck.
33 *Hebr.* ginck gaende.
34 David.
35 Ofte/ tegen hem aen.
36 D. Hy verweckte stof ende schuppede/ ofte wierp het op David en sijn volck: ofte hy wierp met aerden kluyten/ soo dat David ende de sijne van der selver stof bestoven wierden.
37 Absalom.
38 D. Ick wensche den Coninck geluck ende heyl met een lanck leven.
39 Davids.
40 D. beslaeptse, siet Genes. 6. op v. 4.
41 D. dat hoorende/ sullen sy verstaen/ ende mercken/ dat ghy met eernst tegen uwen vader gaet/ ende nae hem niet en vraecht/ sulcx datse niet en hebben te vreesen/ dat ghy u met uwen vader mochtet versoenen/ ende sy alsdan in perijckel van straffe blijven.
42 Siet Genes. 34. op v. 30.
43 D. sy sullen moet ende courage nemen/ om met u tegen uwen vader dapperlick ende sonder schroomen aen te gaen. Gelijck daer tegen/ het slap worden der handen, beteeckent/ moet ende courage te verliesen. siet vob. c. 4. 1.
44 Siet Deut. 22. op v. 8. ende vob. cap. 11. 2.
45 Sonder schroom ende schaemte voor Godt ende menschen volchde hy desen schandelicken raet/ om dat hy van Achitophel quam/ wiens raet van sulcker weerde was/ als volgt. Ende alsoo wort hier vervult/ 't gene Godt door Nathan David hadde voorseyt/ vob. cap. 12. 11/12.
46 D. soo veel ende hooge geacht/ als of den raet van Godt selfs quam. Sulcks dat David wel reden hadde om te bidden tot Godt/ als te sien/ vob. cap. 15. 31. Hoe nu Godt David verhoort/ ende Achitophel met zijnen raet te schande gemaeckt heeft/ siet daer van in 't volgende cap.

Het xvij. Capittel.

Achitophels raet/ van David inder haest te overvallen/ wort door Godts beschickinge verworpen/ ende Husais raet gevolcht/ v. 1/ &c. Husai laet David sulcks weten/ ende raedt hem terstont voort te trecken/ 15. Alsoo passeert David de Jordane/ 22. Den Achitophel verdriet dit so seer/ dat hy sich selven verhanght/ 23. David komt te Mahanaim/ ende Absalom treckt over de Jordane/ makende Amasa tot krijchsoverste/ 24. Davids goede vrienden versorgen hem te Mahanaim met allerhande nootdurft/ 27.

1 VOorts seyde Achitophel tot Absalom: Laet my nu twaelf duysent mannen uytlesen/ dat ick my opmake/ ende David desen nacht achter na jage.

2 So sal ick over hem komen/ daer hy moede ende [1] slap van handen is/ ende sal hem verschricken/ ende al 't volck/ dat met hem is/ sal vluchten: dan sal ick den Koninck alleene slaen.

3 Ende ick sal al 't volck tot u doen wederkeeren: [2] de man/ dien ghy soeckt/ is ge-

1 Siet vob. cap. 4. op v. 1.
2 Hy wil seggen: 'T is u doch om David te doen: 't volck sondt ghy geern tot u trecken. Als ick nu David sal hebben omgebracht/ daermede sal het gedaen zijn/ so sal ick 't volck lichtelick tot u wenden: ja zijn doot is in der daet de wederkeeringe van al 't volck/ dat te vreden sal zijn/ ende u voor Coninck aennemen/ als maer David van kanten is. And. Als sy alle wederkeeren (hy is [doch] de man dien ghy soeckt) [so] sal al 't volck te vreden zijn.

lijck het wederkeeren van allen; so sal al 't volck in [3] vrede zijn.

4 Dit [4] woort nu was [5] recht in Absaloms oogen/ ende in de oogen aller Outsten van Israël.

5 Doch Absalom seyde; Roept doch oock Husai/ den Architer: ende laet ons hooren/ [6] wat hy oock seyt.

6 Ende als Husai tot Absalom inquam/ so sprack Absalom tot hem/ seggende: [7] Aldus heeft Achitophel gesproken: Sullen wy sijn woort doe? soo niet/ spreeckt [8] ghy.

7 Doe seyde Husai tot Absalom: De raet/ dien Achitophel op [9] ditmael geraden heeft/ en is niet goet.

8 Wyders seyde Husai; Ghy kent uwen vader ende sijne mannen/ dat sy helden zijn/ datse bitter van [10] gemoet zijn/ als een beyr/ die van de jongen berooft is in't velt: daer toe is uwe vader een krijchsman/ eñ en sal niet vernachten [11] met den volcke.

9 Siet/ nu heeft hy sich versteken in eene der holen/ ofte in eene der [12] plaetsen: Ende 't sal geschieden/ alsser in 't eerste [sommige] [13] onder hen vallen/ dat [14] een yeder/ die 't sal hooren/ alsdan sal seggen; Daer is een slach geschiet onder 't volck/ dat Absalom [15] navolcht.

10 So soude hy/ die oock een [16] dapper man is/ wiens herte is als een leeuwẽ herte/ [17] teenemael smelten: want gantsch Israël weet/ dat uwe vader een helt is/ ende het dappere mannen zijn/ die met hem zijn.

11 Maer ick rade/ dat [18] in aller haest tot u versamelt worde gantsch Israël/ van [19] Dan tot Ber-Seba toe/ als zant/ dat aen de zee is/ in menichte: ende dat uwe [20] persoon mede gae in den strijt.

12 Dan sullen wy tot hem komen/ in eene der plaetsen/ daer hy gevonden wort/ ende hem [21] gemackelick overvallen/ gelijck als de daeuw op den aerdbodem valt: ende daer en sal van hem/ ende van alle de mannen/ die met hem zijn/ oock niet een worden overgelaten.

13 Ende indien hy sich in eene stadt sal begeven/ so sal gantsch Israël koorden tot de selve stadt aendragen/ eñ wy sullense tot in de [22] beke nedertrecken/ tot dat oock niet een steenken aldaer [23] gevonden en worde.

14 Doe seyde Absalom/ ende alle man van Israël; De raet van Husai/ den Architer/ is beter dan Achitophels raet: Doch de HEERE hadde 't [24] geboden/ om den [25] goeden raet Achitophels/ te vernietigen/ op dat de HEERE het [26] quaet over Absalom brachte.

15 Ende Husai seyde tot Zadok/ ende tot Abjathar/ de Priesteren; Alsoo ende alsoo heeft Achitophel Absalom ende den Outsten Israëls geraden: maer alsoo ende alsoo heb ick geraden.

16 Nu dan/ sendet haestelick henen/ ende bootschappet David/ seggende; Vernacht dese nacht niet in de vlacke veldẽ der woestijne/ ende oock gaet [27] spoedichlick [28] over: op dat de Coninck niet verslonden en worde/ ende al 't volck/ dat met hem is.

17 [29] Jonathan nu eñ Ahimaaz [30] stonden by de fonteyne Rogel; Eñ eene [31] dienstmaecht ginck henen/ eñ seyde 't hen aen/ eñ sy gingen henen/ ende seyden 't den Coninck David aen: want sy en [32] mochten haer niet sien laten/ dat sy in de stadt quamen.

18 Een jonge dan noch sachse/ ende seyde 't Absalom aen: Doch die beyde gingen haestelick/ ende quamẽ in eens mans huys te Bahurim/ de welcke eenen put hadde in sijnen [33] voor-hof/ ende sy daelden daer in.

19 Ende de vrouwe nam ende spreydde een decksel over [34] het opene van den put/ ende stroyde gort daer op: Also wert de sake niet bekent.

20 Doe nu Absaloms knechten tot de vrouwe in 't huys quamen/ seyden sy/ waer zijn Ahimaaz eñ Jonathan? ende de vrouwe seyde tot hen; Sy zijn over dat [35] water-rivierken gegaen: Ende doe syse gesocht ende niet gevonden hadden/ keerden sy weder nae Jerusalem.

21 Ende het geschiedde/ na dat [36] sy wechgegaen waren: so klommẽ sy upt den put/ eñ gingen henen ende bootschapten 't den Coninck David: ende sy seyden tot David; Maeckt ulieden op/ ende gaet haestelick over het [37] water/ want [38] alsoo heeft Achitophel tegen ulieden geraden.

22 Doe maeckte sich David op/ ende al 't volck/ dat met hem was/ ende sy gingen over de Jordane: Aen het morgen-licht [39] en ontbracker niet tot eenen toe/ die niet over de Jordane gegaen en ware.

23 Als nu Achitophel sach/ dat sijnen raet niet gedaen en was/ sadelde hy dẽ ezel/ ende maeckte sich op/ ende tooch nae sijn huys in sijne [40] stadt/ ende [41] gaf bevel aen sijn huys/ ende verhing sich: Also sterf hy/ ende wert begraven in sijns vaders graf.

24 David nu quam tot [42] Mahanaim: ende Absalom tooch over de Jordane/ hy/ ende alle mannen Israels met hem.

25 Eñ Absalom hadde Amasa in Joabs plaetse gestelt over het heyr: Amasa nu was eens mans sone/ wiens naem was [43] Jethra/ de Israëlijt/ die [44] ingegaen was tot [45] Abigal/ dochter van [46] Nahas/ suster van Zeruja/ Joabs moeder.

26 Israel nu ende Absalom legerden hen in den lande [47] Gileads.

27 Ende het geschiedde/ als David te Mahanaim gekomen was/ dat [48] Sobi/ de sone van Nahas/ van Rabba der kinderen Ammons/ ende [49] Machir/ de sone Ammiëls van Lo-Debar/ ende [a] [50] Barzillai/ de Gileaditer/ van Rogelim/

28 Beddewerck/ ende schalen/ ende [51] aerden vaten/ ende tarwe/ ende gerste/ eñ meel/ ende geroost [koorn]/ ende boonen/ ende linsen/ oock [52] geroost/

29 Eñ honich/ ende boter/ eñ schapen/ ende koeyen-kesen/ brachten tot David/ eñ tot het volck/ dat met hem was/ om te eten: want sy [53] seyden/ Dit volck is hongerich/ ende moede/ eñ dorstich [54] in de woestijne.

3 *Hebr.* sal vrede zijn. Vgel. 1. Sam. 25.6. ond. 6.9. Job 21.9/ &c.
4 Ofte/ dese sake, dit advijs.
5 D. beviel Absalom wel/ dochte hem recht eñ goet te zijn.
6 *Hebr.* wat hy oock [hebbe] in sijnen mont.
7 *Hebr.* nae dit selve woort. dat is/ aldus/ in deser maniere/ heeft hy geraden.
8 Geeft ghy oock uwen raet.
9 Als of hy seyde: hy is anders een kloeck raets-heer/ maer hier in heeft hy gefeylt.
10 *Hebr.* ziele: als Judic. 18.25. D. bitterlick vertoornt.
11 Maer sich van hen afgeven/ ende ergens in eene onbekende plaetse versteken/ ofte verseeckeren/ als hy in sijne ballingschap by Sauls tijden dickwijls gedaen hadde.
12 Die hem van Sauls tijden af bekent zijn.
13 Onder de gene die David vervolgen. And. Door hen, D. door Davids krijchslieden mochten geslagen worden.
14 *Hebr.* De hoorende sal hooren, ende seggen.
15 *Hebr.* achter Absalom is.
16 *Hebr.* Een sone, ofte/ kint der dapperheyt, kloeckheyt. siet vov. cap. 3. op v. 34. Alsoo in 't volgende.
17 *Hebr.* Smeltende smelten. D. gantsch moedeloos ende versaecht worden. Siet Deut. 1. op v. 28.
18 *Hebr.* versamelt wordende versamelt worden.
19 De twee uyterste lantpalen in 't Noorden ende Suyden.
20 *Hebr.* u aengesichte ↄ.
21 Ofte/ belegeren. ofte/ tegen hem zijn.
22 D. inde gracht.
23 T. w. op den anderen liggende: hy wil seggen/ wy sullen de stadt lichtelick ende geheelick verdestrueeren of uytroeyẽ.
24 D. alsoo gewilt/ verordineert/ eñ door sijne Godtlicke voorsichticheyt ten besten van David geschickt. Vgel. vov. cap. 16. 10/ 11/ 12. ende siet Levit. 25. op v. 21. Amos 6.11. ende 9.3. Nah. 1. 14. Item/ Psal. 33.9. eñ 111.9. ende 148.5.
25 Dienstiger voor Absalom/ om David t' overvallen/ ende geenen tijt van ruste te geven: hoewel desen raet in sich selven onrechtveerdich was.
26 De welverdiende straffe/ waer van in 't volgende.
27 *Hebr.* overgaende gaet over.
28 Over de Jordane/ als in 't volgende verclaert wort.
29 Siet vov. c. 15. 27/ 28.
30 D. sy verhielden haer daer/ ende verwachtten tijdinge/ die sy David mochte overbrengen. van de plaetse siet Jos. 15.7. ende 18. 16.
31 Dienen sonder nadencken tot eene fonteyne konde schicken/ om yets te wasschen/ ofte om water te halen.
32 D. sy dorsten in de stadt niet komen/ ende alsdan weder uytgaen nae David/ om geen achterdencken te geven.
33 Versi. eene opene plaetse aen sijn huys.
34 *Hebr.* het aengesichte ↄ.
35 Ofte/ water-veyr.
36 Absaloms knechten.
37 De Jordane/ als volcht.
38 Als boven verhaelt is.
39 By nachte gingen sy alle over/ so datter in den morgen niet een aen d' ander zijde gebleven was.
40 Boven genoemt Gilo, cap. 15. 12.
41 Ofte/ gaf, stelde order, disponeerde over sijn huys, D. huysgesin ende goederen; welcx so veel is als/ hy verklaerde sijnen uytersten wille/ ende maeckte sijn Testament. Vergel. 2. Reg. 20. 1. Jesa. 38. 1.
42 Siet vov. cap. 2. op v. 8.
43 *Hebr.* Jithra de Israelijt/ anders genoemt Jether/ 1. Chron. 2. 17. alwaer hy genoemt wort een Ismaëlijt: Waer uyt by sommige wort afgenomen/ dat hy van afkomste een Ismaelijt was/ maer/ bekeert zijnde/ den volcke Godes ingelijft/ ende ten aensien van dien een Israelijt vernoemt: Andere meynen/ dat hy een Israelijt was van afkomste/ maer onder den Ismaeliten gewoont eñ verkeert hadde/ ende daer van oock alsoo genoemt.
44 D. die by haer gelegen hadde. Siet Genes. 6. op v. 4.
45 1. Chron. 2. 16/ 17. genoemt Abigaïl. Dese was Davids suster/ als Zeruja oock was.
46 Huysvrouwe (als sommige meynẽ) van Isai/ Davids vader. Andere meynen/ dat Isai selve anders Nahas genoemt zy geweest. *Hebr.* Nachasch.
47 Daer Mahanaim oock gelegen was/ om David van alle kanten te omcingelen/ volgens den raet van Husai.
48 *Hebr.* Schobi. Eenige meynen/ dat dese een broeder was van Hanum, waer van vov. c. 10. 1/ &c. gesprokẽ is/ ende dat David Hanun, als hy Rabba innam (vov. cap. 12. 30/ 31.) afgeset/ ofte oock gedoot hebbende/ desen broeder in sijne plaetse tot Coninck hebbe gestelt/ die over sulcx hier sijne danckbaerheyt soude hebben bewesen.
49 Siet vov. cap. 9. 4/ 5.
a 2. Sam. 19. 31, 32. 1. Reg. 2. 7.
50 Siet ond. c. 19. 31/ 32/ &c.
51 *Hebr.* vaten des formeerders, dat is/ des potte-backers.
52 T. w. de boonen ende linsen.
53 T. w. by haer selven/ dat is/ dachten/ hoorende van Davids vluchten van Jerusalem/ ende haestich passeren door de woestijne/ datse ontwijfelick aldaer van alles gebreck souden hebben geleden: daerom hadden sy dese provisie bereydt/ om haer te verversschen.
54 Ofte/ van de woestijne ↄ.

Het xviij. Capittel.

David monstert sijn volck/ ende stelt order op den strijt/ maer blijft selfs/ op des volcks begeeren/ te Mahanaim/ v. 1/ &c. geeft bevel van Absalom te verschoonen/ 5. Absaloms volck wort geslagen/ ende Absalom selfs/ hangende met sijn lanck hayr aen eene eycke/ van Joab doorsteken/ ende voorts in eenen cuyl geworpen/ met eenen grooten steenhoop daer op/ 7. Van Absaloms Pylaer/ die hy in sijn leven tot sijner gedachtenisse hadde doen oprichten/ 18. Ahimaaz ende Cuschi brengen David tijdinge/ 19. die groote rouwe bedrijft over Absalom/ 33.

1 ENde David monsterde het volck/ dat met hem was: Ende hy stelde over hen Overste van duysenden/ ende Overste van honderden.

2 Voorts sondt David het volck uyt/ een derdendeel onder de hant Joabs/ ende

een

een derdendeel onder de hant van Abisai/ den sone van Zeruja/ Joabs broeder/ende een derdendeel onder de hant van [1] Jthai/ den Gethiter: Ende de Coninck seyde tot het volck; Jck sal oock selfs sekerlick met ulieden upttrecken.

3 Maer het volck seyde/ Ghy en sult niet upttrecken; want of wy teenemael vloden/ sy sullen [2] het herte op ons niet stellen/ja of de helfte van ons storven/ sy sullen het herte op ons niet stellen; [3] maer [ghy zijt] nu als onser tien duysent: So sal't nu beter zijn/ dat ghy ons uyt de [4] stadt [5] ter hulpe zijt.

4 Doe seyde de Coninck tot hen; Jck sal doen/ [6] dat goet is in uwe oogen: De Coninck nu stont [7] aen de zijde van de poorte/ende al 't volck trock uyt by honderden/ ende by duysenden.

5 Ende de Coninck geboodt Joab/ende Abisai/ ende Jthai/ seggende; [Handelt] my sachtkens met den Jongelinck/ met Absalom: ende al 't volck hoorde't/ als de Coninck allen den Oversten van Absaloms sake geboodt.

6 Also tooch het volck uyt in 't velt/ [8] Jsraël te gemoete: ende de strijt geschiedde by [9] Ephraims wout.

7 Ende het volck Jsraëls wert aldaer voor het aengesichte van Davids knechten geslagen: ende aldaer geschiedde te dien selven dage een groote slach/ van [10] twintich duysent.

8 Want de strijt wert aldaer verspreydt over al dat lant: Ende het wout [11] verteerde [12] meer van den volcke/ als die het sweert verteerde/ te dien selven dage.

9 Absalom nu ontmoette voor't aengesichte der knechten Davids: ende Absalom reedt op eenen muyl; ende als de muyl quam onder de [13] dichte tacken van eene groote eycke/ so wert [14] sijn hooft vast aen de eycke/ dat hy [15] hangen bleef tusschen den hemel ende tusschen de aerde/ ende de muyl/ die onder hem was/ ginck door.

10 Als dat een man sach/ so gaf hy't Joab te kennen/ende seyde; Siet/ ick hebbe Absalom sien hangen aen eene eycke.

11 Doe seyde Joab tot den man/ die't hem te kennen gaf; Siet doch/ ghy hebte't gesien/ waerom dan en hebt ghy hem niet aldaer ter aerden geslagen? also het aen my [stont/] om u tien [16] silverlingen/ ende eenen gordel te geven.

12 Maer die man seyde tot Joab; Ende of ick al duysent silverlingen op mijne handen mochte [17] wegen/ so en soude ick mijne hant aen des Conincks sone niet slaen: want de Coninck heeft u/ ende Abisai/ ende Jthai voor onse ooren geboden/ seggende; [18] Hoedt u/ wie [ghy zijt] [18] van den jongelinck/ van Absalom.

13 [19] Of ick al valschelick tegen mijne ziele handelde/ so en soude doch geen dinck voor den Coninck verborgen worden: oock ghy selfs soudter u [20] van tegen over stellē.

14 Doe seyde Joab; [21] Jck sal [22] hier by u alsoo niet vertoeven: eñ hy nam drie [23] pijlen/ende stackse in Absaloms [24] herte/daer hy noch was levende in [25] 't middē der eycke.

15 Ende tien jongens/ Joabs wapendragers/ omringden [hem]: ende sy sloegen Absalom/ende doodden hem.

16 Doe blies Joab met de basuyne/ eñ al't volck keerde af van Jsraël achter na te jagē: want Joab hieldt het volck te rugge.

17 Ende sy namen Absalom/ ende wierpen hem in 't wout in eenen grooten kuyl/ ende stelden op hem eenen seer grooten [26] steen-hoop: ende gantsch [27] Jsraël vluchtede/ een yegelick nae sijne [28] tente.

18 Absalom nu hadde genomen/ende in sijn leven voor sich opgericht eenē Pylaer/ die in het [29] Coninex-dal is; want hy seyde/ Jc en hebbe [30] geenē sone/om mijns naems te doen gedenckē: Eñ hy hadde dien Pylaer genoemt na sijnē name/daerom wort hy tot op desen dach genoemt/Absaloms [31] hant.

19 Doe seyde Ahimaaz/ Zadoks sone; Laet my doch henen loopen/eñ den Coninck bootschappē/dat de HEERE hem [32] recht gedaen heeft/ van de hant sijner vyanden.

20 Maer Joab seyde tot hem; Ghy en sult desen dach [33] geen bootschapper zijn/ maer op eenen anderen dach sult ghy bootschappen: desen dach nu sult ghy niet bootschappen/ [34] daerom dat des Coninex sone doot is.

21 Ende Joab seyde tot [35] Cuschi; Gaet henen/ ende segt den Coninck aen/ wat ghy gesien hebt: ende Cuschi booch sich voor Joab/ ende liep henen.

22 Doch Ahimaaz/Zadoks sone/voer noch voort ende seyde tot Joab; [36] wat het oock zy/laet my doch oock dē Cuschi achter na loopen: eñ Joab seyde; Waerom soudt ghy nu henen loopen/ mijn [37] sone/ so ghy doch geen [38] bequame bootschap en hebt?

23 Wat het oock zy/[seyde [39] hy] laet my henen loopen; so seyde [40] hy tot hem/ Loopt henen: ende Ahimaaz liep den wech van het effen velt/ eñ quam den Cuschi voorby.

24 David nu sat tusschen de twee poortē: Ende de wachter ginck op het dack der poorte aen den muer/ eñ hief sijne oogen op/ eñ sach/ende siet/ daer liep een man alleen.

25 So riep de wachter/ende seyde't den Coninck aen; eñ de Coninck seyde; Jndien hy alleen is/so isser een bootschap in sijnen mont: eñ [41] hy ginck al voort eñ naederde.

26 Doe sach de wachter eenen anderen man loopende/ ende de wachter riep tot dē poortier/ende seyde/ Siet/daer loopt [noch] een man alleen: Doe seyde de Coninck/ die is oock een bootschapper.

27 Voorts seyde de wachter; Jck sie den loop des eersten aen/ als den loop van Ahimaaz/Zadoks sone: Doe seyde de Coninck/dat is een goet man/ ende sal met eene goede bootschap komen.

28 Ahimaaz dan riep/ ende seyde tot den Coninck/ [42] Vrede; ende hy booch sich voor den Coninck met sijn aengesicht ter aerden: ende hy seyde; [43] Gelooft zy de HEERE uwe Godt/die de mannen/ dewelcke hare hant tegen mijnen heere den Coninck ophieven/heeft [44] overgegeven.

29 Doe seyde de Coninck; [45] Jst wel met den jongelinck/ met Absalom? Ende Ahimaaz [46] seyde/ick sach een groot [47] rumoer/ als Joab des Coninex [48] knecht/ende [my] uwen knecht affsondt/ maer ick en weet niet/ wat.

30 Ende de Coninck seyde; Gaet om/ stelt u hier: So ginck hy om/eñ bleef staen.

31 Ende siet/ Cuschi quam aen: ende Cuschi seyde; Mijnen heere den Coninck

1 Siet vob. cap. 15. op v. 19.
2 D. Sy sullen daer nae niet vragen/ sullen daer van geen groot werck maken/ want het is haer niet om ons/ maer om uwe persoon te doen.
3 D. aen uwe persoon is nu meer gelegen als aen vele duysenden van ons. Vergelijckt hier mede de woordē Achitophels/ vob. c. 17. 2/3. And. Al [waren] onser, nae dat wy nu [zijn] / tienduysentmael meer.
4 Mahanaim: als vob. cap. 17. 24/ 27.
5 *Hebr.* Om te helpen: wanneer wy souden mogen verlegen zijn.
6 D. dat u behaecht/ ofte/ goet dunckt.
7 Ofte/ op de plaetse, tusschen de twee poorten/ ond. v. 24. *Hebr.* eyg. hant. maer van sulcken gebruyck deses woorts siet Deut. 23. op v. 12. ende ond. v. 18. ende elders.
8 D. Absalom ende sijn volck/ die hier voorgaens Israël wordē genoemt/ ten aensien dat verre het meeste deel van Israel by hem was.
9 Dit wout was niet verre van Mahanaim gelegen/ aen de Oost-zijde van de Jordane/ in Gilead/ in den stamme Gad: Maer heeft dē naem van Ephraims wout (soo eenige meynen) gekregen van Ephraims nederlage/ ten tijde van Jephte den Gileaditer. Siet Judic. 12. 1/4/5. Ephraims lant was aen de west-zijde van de Jordane/ in't lant Canaan.
10 Der Israeliten/ die vā Davids volck geslagen wierden.
11 D. die in't wout vluchtende/ ofte gedreven zijnde/ daer inne omquamē/ haer in't een ende 't ander verwerrende/ verwondende/ ende in kuylen vallende/ misschien oock van beesten verscheurt zijnde/ ofte van honger ende dorst stervende.
12 *Hebr.* Het wout vermenichvuldichde te verteeren, &c.
13 *Hebr.* De dichticheyt.
14 Vermits sijn lanck hayr (waer van vob. cap. 14. 26.) om de dichte tacken der eycke slingerde/ ende daer aē vast raeckte.
15 *Hebr.* gegevē wert.
16 Siet Genes. 20. op v. 16.
17 D. My toegewogen zijnde in mijne handen ontfangē/ ofte tellen.
18. 18 Verst. aen te roeren/ of/ leet te doē. *Hebr.* eygentlick: bewaert, ofte/ letter op, neemt waer, neemt in acht, siet toe, (als wy seggen) wie aen, ofte/ tegen, den jongelinck, aen Absalom. De sin is/ wie hem leet doet/ dien sal ick/ &c. 't is een afgebroken reden by ons oock gebruyckelick. ofte: letter op dat hem niemant leet en doe. And. Een yeder lette op den jongelinck, op Absalom.
19 D. of ick/ Absalom gedoodt hebbende/ het selve valschelick mochte ontkennen/ so en soudet doch niet verborgen blijven voor den Coninck/ ende dan soud' ick perijckel mijns levens loopen. And. Aen sijne ziele, dat is/ aen/ ofte/ tegen Absaloms leven ofte persoon.
20 D. ghy soudt my verlaten ende van verre blijven staen/ sonder my te helpen. Vergel. Psal. 38. 12. And. tegenstellen.
21 Of hy seyde: 't is geen tijt hier by u lang te staen. Jck sal doen soo ick 't verstae.
22 *Hebr.* voor u aengesichte.
23 Verst. werp-pijlen/ kleyne spieskens/ ofte eenich diergelijck scherp geweer in den oorloge te dier tijt gebruyckelick.
24 D. in 't midden sijns lichaems/ ontrent het herte: want het blijckt v. 15, dat hy noch geleeft heeft.
25 *Hebr.* in't herte der eycke. Siet Deut. 4, op v. 11.
26 Een geheel ander gedenckteecken/ door Godts rechtveerdich oordeel opgericht/ als 't gene hy sich selven in sijn leven hadde doen stellen. Siet het volgende vs.
27 Die Absalom gevolcht hadden.
28 D. woonplaetse.
29 Siet Gen. 14. 17.
30 Hier uyt wort afgenomen/ dat Absaloms sonen/ (waer van vob. cap. 14. 27.) te deser tijt verstorven waren.
31 D. gedenck-teecken/ ofte hant. D. sijn werck. sommige meynen/ dat het een Pilaer geweest zy/ alsoo genoemt van de gedaente eener hant. And. plaetse, ofte/ ruymte. Siet vob. op v. 4. Vgel. 1. Sam. 15. op v. 12.
32 D. Rechtdoende verlost heeft. Alsoo ond. v. 31. Vgel. de aent. Jud. 2. op v. 16.
33 *Hebr.* Geen man des bootschaps, ofte/ der tijdinge. Vergel. vob. cap. 8. op v. 10.
34 Hy wil seggen: ghy soudt eene tydinge brengen/ die den Coninck niet aengenaem soude zijn. and. want het soude zijn van den dooden soon des Conincks.
35 Ofte/ den Moerjaen, ofte Arabier (siet Num. 12. op v. 4.) zijnde oock een van Davids knechten/ als af te nemen is uyt v. 29. Desen schijnt Joab verkoren te hebben/ om dat hy een vreemdelinck was. sommige houden't voor een eygen naem.
36 Of hy seyde: 't zy soo 't wil/ daer kome van watter van kome. Alsoo in't volgende vs. 't schijnt dat hy sich wat beters liet voor-staen/ als Joab gesept hadde.
37 D. lieve jongelinck/ dien ick als eenen sone beminne. Alsoo plegen persoonen/ die ouder ende meerder zijn/ den jongeren ende minderen lieflick aen te sprekē. siet Gen. 43. op v. 29.
38 *Hebr.* vindende. D. genoechsaem/ bequaem/ wel passende/ voegende: Vgel. Num. 11. 22. And. dewijl het u geen profijtelicke bootschap soude zijn, ofte/ dewijlse u niets aenbrengen soude, D. geen bodē loon/ ofte gunst/ maer het contrarie. Ofte aldus: dewijle u doch geē goede bootschap voor en komt.
39 Ahimaaz.
40 Joab.
41 Ahimaaz dien de wachter eerst sach. *Hebr.* hy ginck gaende.
42 Dat is/ alles is wel/ ick brenge wat goets/ wil hy seggen.
43 *Hebr.* gesegent.
44 Ofte/ besloten, T.w. in de hant van Davids volck. Alsoo 1. Sam. 24. 19. ende 26. 8. ende elders.
45 *Hebr.* heeft hy vrede. Alsoo ond. v. 32.
46 Hebbende sich op Joabs redenen naeder bedacht/ verswijgt hy de tydinge van Absalom.
47 Ofte/ eene groote menichte.
48 Den Cuschi.

wort gebootschapt/ dat u de HEERE heden heeft [49] recht gedaen van de hant aller der gener/ die tegen u opstonden.

32 Doe seyde de Coninck tot Cuschi; [50] Ist wel met den jongelinck/ met Absalom? ende Cuschi seyde; De vyanden mijns heeren des Coninckx/ ende alle/ die tegen u ten quade opstaen/ moeten worden/ als die jongelinck.

33 Doe wert de Coninck seer beroert/ ende ginck op na de oppersale der poorte/ ende weende; ende in sijn gaē [51] seyde hy alsoo; Mijn sone Absalom/ mijn sone/ mijn sone Absalom! [52] Och dat ick/ ick/ voor u gestorvē ware/ Absalom mijn sone/ mijn sone!

49 Als bov. v. 19.
50 Als v. 29.
51 David heeft verscheydene oorsaken gehadt om sich hertelick te bedroevē over dit ongeval/ insonderheyt wanneer hy/ boven sijns soons tijtlicken doot/ mochte vreesen sijnen eeuwigen onderganck.
52 *Hebr.* Wie sal geven, ofte/ wie gave, dat, &c. Siet van sulcke maniere van sprekien in't wenschē/ Exod. 16. op v. 3. Deut. 5. op v. 29/ &c.

Het xix. Capittel.

Joab beweecht David door harde dreygementē/ dat hy sijne rouwe over Absalom verlaet/ ende sich den volcke vertoont/ v. 1/ &c. David wort weder in sijn Coninckrijck gestelt/ ende maeckt Amasa krijchs-overste in Joabs plaets/ 13. Simei bidt David om genade ende vercrijchtse/ 16. David geeft Mephiboseth/ op vertoog sijner onschult/ de helfte van sijn goet weder/ 24. wil den goeden ouden Barzillai met sich te hoof nemen/ maer/ also hy't excuseert/ neemt hy sijnen sone Chimham mede in sijne plaetse/ 31. D'andere stammen twisten met die van Juda/ van wegen hare haestichheyt in 't wederbrengen/ ende geleyden des Coninex/ 41.

1 Ende Joab wert aengeseyt: Siet/ de Coninck weent/ ende bedrijft rouwe over Absalom.

2 Doe wert de [1] verlossinge te dien selven dage den gantschen volcke tot rouwe: want het volck hadde te dien selven dage hooren seggen; [2] Het smertet den Coninck over sijnen sone.

3 Ende het volck quam te dien selvē dage [3] steels-wijse in de [4] stadt: gelijck als het volck sich wech steelt/ dat beschaemt is/ wanneerse in den strijt gevloden zijn.

4 De Coninck nu hadde sijn aengesicht [5] toegewonden/ ende de Coninck riep met luyder stemme: [6] Mijn sone Absalom/ Absalom mijn sone/ mijn sone!

5 Doe quam Joab tot den Coninck in't huys/ eñ seyde; Ghy hebt heden beschaemt het aengesichte aller uwer knechten/ die uwe [7] ziele/ eñ de ziele uwer sonen eñ uwer dochteren/ ende de ziele uwer wijven/ eñ de ziele uwer bywijven heden hebben bevrijt:

6 Liefhebbende die u haten/ ende hatende die u lief hebben: want ghy geeft heden te kennen/ dat Overste ende knechten by u niets en zijn; want ick mercke heden/ dat/ so Absalom leefde/ ende wy heden alle doot waren/ dat het alsdan recht soude zijn in uwe oogen.

7 So staet nu op/ gaet uyt/ ende spreeckt [8] nae 't herte uwer knechten: want ick sweere by den HEERE/ als ghy niet uyt en gaet/ [9] so daer een man dese nacht by u sal vernachten! ende dit sal u quader zijn/ dan al 't quaet/ dat over u gekomen is van uwer jeucht aen tot nu toe.

8 Doe stont de Coninck op/ ende settede sich in de poorte: Ende sy lieten al 't volck weten/ seggende; Siet/ de Coninck sit in de poorte: Doe quam al 't volck voor des Coninex aengesichte/ maer [10] Israël was gevloden/ een yegelick nae sijne [11] tenten.

9 Ende al 't volck/ in alle stammen Israëls/ was onder sich [12] twistende/ seggende: De Coninck heeft ons gered van de hant onser vyanden/ ende hy heeft ons bevrijdt van de hant der Philistijnen/ ende nu is hy uyt dē lande gevlucht voor Absalom!

10 Ende Absalom/ dien wy over ons [13] gesalft hadden/ is in den strijt gestorven: Nu dan/ waerom [14] swijgt ghylieden van den [15] Coninck weder te halen?

11 Doe sondt de Coninck David tot Zadok ende tot Abjathar/ de Priesteren/

1 Ofte/ heyl, overwinninge, victorie, D. de vreuchde/ die het volck soude getoont hebben over de victorie/ wert verandert in rouwe.
2 Ofte/ de Coninck is seer bedroeft.
3 *Hebr.* het volck stal sich om te komen, ofte/ komende.
4 Mahanaim.
5 Ofte/ bedeckt. Tot een teecken van groote rouwe. Siet bov. cap. 15. op v. 30.
6 Siet bov. cap. 18. op v. 33.
7 D. hier/ u leven ofte persoon/ als elders dickwijls.
8 Siet Genes. 34. op v. 3.
9 Verst. daer op/ so doe my Godt dit ende dat. Een maniere van eedtsweeren/ als dickwijls.
10 Die Absalom gevolcht hadden.
11 D. woonplaetsen.
12 Met berouw ende schaemte sich selven veroordeelende.
13 D. dien wy tot Coninck hadden vercoren/ ende meenden te doen salven.
14 Ofte/ zijt stille. Siet Judic. 18. op v. 9.
15 David/ onsen wetlicken ende weldadigen Coninck.

[16] seggende; Spreeckt tot de Outsten van Juda/ seggende: Waerom soudt ghylieden de laetste zijn/ om den Coninck weder te halen in sijn [17] huys? (want de [18] reden des gantschen Israëls was tot den Coninck gekomen in sijn [19] huys.)

12 Ghy zijt mijne broederen/ [20] mijn been ende mijn vleesch zijt ghy; waerom soudt ghy dan de laetste zijn om den Coninck weder te halen?

13 Ende tot [a] Amasa sult [21] ghylieden seggen; Zijt ghy niet mijn [22] been ende mijn vleesch? Godt [23] doe my soo/ ende doeder soo toe/ so ghy niet krijchs-overste sult zijn voor mijn aengesichte/ t'allen dagen/ in [24] Joabs plaetse.

14 Also neychde [25] hy het herte aller mannē van Juda/ [26] als eens eenigē mans: eñ sy sonden henē ten Coninck/ [seggende]; Keert weder/ ghy ende alle uwe knechten.

15 Doe keerde de Coninck weder/ ende quam tot aen de Jordane: ende Juda quam tot Gilgal/ om den Conick in't gemoete te gaen/ dat sy den Conink over de Jordane voerden.

16 Eñ [b] Simei/ de sone van Gera/ eē [27] sone van Jemini/ die van [28] Bahurim was/ haestede/ ende quam af met de mannen van Juda/ den Coninck David te gemoete:

17 Eñ duysent man van Benjamin met hem; oock Ziba/ de [29] knecht van Sauls huys/ eñ sijne [30] vijftien sonen/ eñ sijne twintich knechten met hem: eñ sy [31] togen veerdichlick over de Jordane/ [32] voor dē Coninc.

18 Als nu de [33] ponte overvoer om [34] het huys des Coninex over te halen/ ende te doen dat goet was in sijne oogen; so viel Simei/ de sone van Gera/ neder voor het aengesichte des Coninckx/ [35] als hy over de Jordane voer:

19 Eñ hy seyde tot den Coninck; Mijn heere en rekene my niet toe de misdaet/ eñ gedencke niet/ wat uwe knecht verkeerdelick gedaē heeft/ te diē dage/ als mijn heere de Coninck uyt Jerusalem uytginck; datte't de Coninck [36] sich ter hertē soude nemē.

20 Want [37] uwe knecht weet [het] sekerlick/ ick hebbe gesondicht: doch siet/ ick ben heden gekomē/ de eerste van den gantschen huyse [38] Josephs/ om mijnen heere den Coninck te gemoete af te komen.

21 Doe antwoordde Abisai/ de sone van Zeruja/ ende seyde; Soude dan Simei [39] hier voor niet gedoodt worden? so hy doch den [40] gesalfden des HEEREN gevloeckt heeft.

22 Maer David seyde; [41] Wat heb ick met ulieden te doen/ ghy sonē van Zeruja/ dat ghy my hedē ten [42] Sathan soudet zijn? soude heden yemant [43] gedoodt worden in Israël? want en weet ick niet/ dat ick [44] heden Coninck geworden ben over Israël?

23 Ende de Coninck seyde tot Simei/ Ghy en sult [45] niet sterven: ende de Coninck swoer hem.

24 Mephiboseth/ Sauls [46] sone/ quam oock af den Coninck te gemoete: ende hy en hadde sijne [47] voeten niet schoon gemaeckt/

16 D. hy sondt henē/ ende liet hen seggen.
17 In't Coninckliicke hof te Jerusalem.
18 In de voorgaende Vers. verhaelt.
19 Te Mahanaim.
20 Siet bov. cap. 5. op v. 1. Alsoo in't volgende vs.
a 2. Sam. 17. 25.
21 Priesters/ Zadok ende Abjathar.
22 Want hy was Davids susters sone. Siet bov. cap. 17. op v. 25.
23 Van sulck sweeren/ siet Ruth 1. op v. 17. ende 1. Reg. 19. op v. 2.
24 Siet bov. cap. 3. op v. 39.
25 T. w. David. Sommige duyden 't op Amasa.
26 Datse soo eendrachtich waren als een eenich man. Siet Jud. 20. op v. 1.
b 2. Sam. 16. 5. 1. Reg. 2. 8.
27 D. een Benjaminiter. Siet bov. cap. 16. op v. 11.
28 Siet bov. c. 3. op v. 16. ende c. 16. 5.
29 *Hebr.* Ionge. Siet bov. cap. 9. op v. 2. ende cap. 16. 1/ &c. dese vreesde/ dat David (als oock geschiet is) sijne bedriechlicke ontrouwe/ aen Mephiboseth begaē/ soude vernemen: daerom soeckt hy met dese gedienstichheyt des Coninckx herte daer tegen te versachten: het welcke hem oock gelucktis.
30 Als bov. c. 9. 10.
31 Ofte/ sy maeckten de Iordane veerdich: D. sy maeckten alles klaer ende gereedt voor den Coninck ende sijn huys/ om over te varen.
32 D. eer de Coninck noch aen het veer der Jordane gekomen was/ om over te varen/ so waren sy al over/ ende hadden alles gereet gemaeckt.
33 Ofte/ schouwe, veyrschuyte, pleyte.
34 D. den Coninck/ met zijn hofgesin.
35 And. Als hy over gevaren was, ofte/ overvaren soude.
36 D. daer op lettē/ ende my nae mijne verdienste doē straffen. *Hebr.* in, ofte/ aen sijn herte stellen.
37 D. ick weet.
38 Hier door verstaet hy niet alleen Ephraim ende Manasse/ maer ooc Benjamin/ (uyt welcken stam hy was v. 16.) om dat Joseph ende Benjamin volle broeders waren van eenē vader ende eene moeder/ so dat oock Benjamin onder de baniere vā Ephraim optooch. Num. 10. 22/ 23/ 24. Sommige verstaen/ dat hy wil seggen/ hy sy eerder gekomen/ dan yemant van de tien stammen/ ofte/ Ephraim ende Manasse/ doch het schijnt dat hier door het huys Iosephs in't gemeyn verstaen worden de Israeliten/ tegen gestelt tegen den stamme Juda.
39 Om dat hy om genade bidt/ eñ den Coninck aldus te gemoete gecomen is.
40 Vgl. 1. Sam. 24. 7. van Davids salvinge ten Coninck, siet 2. Sam. 5. op v. 3.
41 Siet bov. c. 16. op v. 10.
42 D. weder-partijder, tegenstrijder/ die my hinderlick is/ ende tegen valt in mijn voornemen. Vgel. Mat. 16. 23. siet wijders Job 1. op v. 6.
43 Verg. 1. Sam. 11. 13.
44 Hy wil seggen/ wederom als van nieuws/ &c.
45 Verst. heden/ ende voorts geduerende mijne regeringe en sal ick u niet doen straffen: Dewijle nochtans Simeis misdaet seer ergerlick ende grof was/ oock 't gemeen merckelick rakende/ so en heeft David niet gewilt/ dat hy t'eenemael ofte voor altoos ongestraft soude blijven. siet 1. Reg. 2. 9/ 10.
46 D. kints kint. Want Mephiboseth was Jonathans sone/ bov. c. 9. 3/ 6/ &c.
47 *Hebr.* hadde sijne voetē niet gemaeckt, nochte sijnen knevelbaert gemaeckt, D. (gelijck dit woort dickwijls elders genomen wort) toegemaeckt/ bereyt/ toegeschickt. Vgel. insonderheyt Deut. 21. op v. 12. Dit waren alle teeckenen van groote droefheyt ende rouwe/ die Mephiboseth hadde over Davids ongeluck/ die hem soo veel goets gedaen hadde. Vgel. bov. cap. 12. 20.

nochte sijnen knevelbaert beschoren/nochte sijne kleederē gewasschē/ van dien dach af/ dat de Coninck was [48] wechgegaen / tot diē dach toe/dat hy met vrede wederquam.

25 Eñ het geschiedde / als hy te [49] Jerusalem dē Coninck te gemoete quam / dat de Coninck tot hem seyde ; Waerom en zijt ghy niet met my getogen / Mephiboseth ?

26 Eñ hy seyde; Mijn heere Coninck/ mijn [50] knecht heeft my bedrogē: want uwe knecht seyde / Ick sal my eenen ezel sadelen/ende daer op rijden/eñ tot den Coninck trecken/ want uwe knecht is kreupel.

27 [c] Daer toe heeft hy uwen knecht by mijnen heere den Coninck [51] valschlick aengedragen : doch mijn heere de Coninck is als een [52] Engel Godts ; doet dan / dat goet is in uwe oogen.

28 Want al mijns [53] vaders huys en is niet geweest / als [54] maer lieden des doots voor mijnen heere den Coninck / nochtans hebt ghy uwen knecht gesett onder de gene / die aen uwe [55] tafel eten : wat heb ick dan meer voor gerechticheyt / ende meer te [56] roepen aen den Coninck ?

29 Doe seyde de Coninck tot hem ; Waerom spreeckt ghy meer [van] uwe saken? ick [57] hebbe geseyt ; Ghy ende Ziba/ deylt het lant.

30 Ende Mephiboseth seyde tot den Coninck; Hy neme het oock gantsch wech : [58] na dien mijn heere de Coninck met vrede in sijn huys is gekomen.

31 [59] Barzillai de Gileaditer [60] quam oock af van Rogelim : ende hy tooch met den Coninck over de Jordane / om hem over de Jordane te geleyden.

32 Barzillai nu was seer out/ een [61] man van tachtentich jaer: [d] ende hy hadde den Coninck onderhouden / doe hy te Mahanaim sijn verblijf hadde ; want hy was een seer [62] groot man.

33 Ende de Coninck seyde tot Barzillai : Treckt ghy met my over / ende ick sal u by my te Jerusalem onderhouden.

34 Maer Barzillai seyde tot den Coninck : [63] Hoe veel sullen de dagen der jaren mijns levens zijn / dat ick met den Coninck soude optrecken nae Jerusalem ?

35 Ick ben heden [64] tachtentich jaer out; [65] soud' ick konnen onderscheyden tusschen goet ende quaet ? soude uwe knecht konnen smaken / wat ick ete / ende wat ick drincke ? soud' ick meer konnen hooren nae de stemme der Sangers ende Sangerssen ? ende waerom soud' uwe knecht mijnen heere den Coninck voorder tot eenen last zijn ?

36 Uwe knecht sal maer een weynich met den Coninck over de Jordane gaen : waerom doch soude my de Coninck [66] sulck eene vergeldinge doen ?

37 Laet doch uwen knecht wederkeeren / dat ick sterve in mijne stadt/ by mijns vaders ende mijner moeder graf: maer siet/ daer is uwe knecht [67] Chimham / laet dien met mijnen heere den Coninck overtreckē/ ende doet hem/dat goet is in uwe oogen.

38 Doe seyde de Coninck ; Chimham sal met my overtrecken/eñ ick sal hem doē/ dat goet is in [68] uwe oogen : ja alles/ wat ghy op my [69] begeeren sult / sal ick u doen.

39 Doe nu al 't volck over de Jordane gegaen was / ende de Coninck [oock] was [70] overgegaen / [71] kuste de Coninck den Barzillai / ende segende hem ; also keerde [72] hy weder nae sijne plaetse.

40 Ende de Coninck tooch voort nae Gilgal / ende Chimhan tooch met hem voort : ende al 't volck van Juda [73] hadde den Coninck overgevoert / als oock [74] een gedeelte des volcx [75] Israëls.

41 Ende siet/ alle mannen Israëls quamen tot den Coninck : ende sy seyden tot den Coninck : Waerom hebben u onse broeders / de mannen van Juda / [76] gestolen / ende hebben den Coninck ende sijn huys over de Jordane [77] gevoert/ ende alle mannen Davids [78] met hem ?

42 Doe antwoordden alle mannen van Juda tegen de mannen Israëls ; Om dat de Coninck [79] ons naeverwant is: eñ waerom zijt ghy nu toornich over dese sake? [80] hebben wy dan [81] eenichsins gegeten van des [82] Coninex [kost]/ofte heeft hy ons een geschenck geschoncken?

43 Ende de mannen Israëls antwoordden den mannen van Juda / ende seyden ; [83] Wy hebben [84] tien deelen aen den [85] Coninck/ ende oock aen David/wy/ meer dan ghy : waerom hebt ghy ons dan geringe geacht / dat [86] ons woort niet het eerste geweest en is / om onsen Coninck weder te halen? Maer het woort der mannen van Juda was [87] harder/ dan het woort der mannen Israëls.

48 Van Jerusalem/ vluchtende voor Absalom.
49 Na dat de Coninck binnen Jerusalem gekomen was: 't schijnt dat hy onderweechs geene gelegentheyt gehadt heeft/ofte sich ontsien heeft den Coninck aen te spreken. And. als Ierusalem (dat is/ de inwoonders van Jerusalem) den Coninck te gemoete quam, waer onder sich Mephiboseth mede gevoecht hebbe/om den Coninck nae de Jordane te ontmoeten.
50 Ziba.
c 2.Sam. 16.3.
51 Siet vov.c.16.3.
52 Als vov.c.14.17.
53 D. mijns grootvaders Sauls.
54 D. die alle den doot verdient haddē. Vg. Gen.20.op v.3. ende 2.Sam. 12.op v.5.
55 Siet vov. cap.9. 7/10/13.
56 Te klagen over 't onrecht/dat my mijn knecht gedaen heeft.
57 T.w. doe my voorquam/dat Ziba u ongelijck hadde gedaen : ofte/ick segge, dat is / verordineere ende bevele. So veel hadde Ziba met sijne practijcken by desen / andersins seer wijsen Coninck/uytgericht / dat hy eene vereeringe bekomt/ in plaetse dat hy van wegen sijne schandelicke ontrouwe aen Mephiboseth bewesen / ende leugentale/ daer mede hy den Coninck hadde bedrogen/verdient hadde gestraft te wordē.
58 Als of hy seyde: 't is my genoech/ dat het gemeen wel gaet: Aen mijn particulier is weynich gelegen/ ofte/die schade sal ick door overdenckinge van 't gemeene welvaren geduldichlick opnemen.
59 Siet vov. c.17. 27. ende 1.Reg. 2.7.
60 Eer de Coninck over de Jordane tooch.
61 *Hebr.* een sone.
d 2.Sam. 17.27. &c. 1.Reg. 2.7.
62 Van vermogen ofte middelen. Als 1.Sam. 25.2.
63 Als of hy seyde: Ick hebbe doch maer weynich tijts te leven/ waer toe dan die moeyte?
64 *Hebr.* een soon van tachtentich jaer.
65 Hy wil seggen / dat hy te out is / om in sulcks alles vermaeck te nemen / dat het hem beter passe hy zijn graf te zijn/ ende tot sijnen stervdach sich te bereydē.
66 Voor eene kleyne weldaet soo groote vergeldinge.
67 Ond. v.40. genoemt Chimhan : een van Barzillais sonē/ als afgenomen wort uyt. 1.Reg. 2.7.
68 Dat u aengenaem ende welgevallich sal mogen zijn.
69 *Hebr.* verkiesen sult, te weten/om van my te begeeren/ ofte/ wat u believen / behagen sal / wat u lief ende aengenaem sal zijn. siet vov. cap.15. op v.15.
70 Met de schouwe. Als v. 18.
71 Nemende van hem sijn afscheydt/ met dancksegginge ende wenschinge alles goets. Siet Genes. 29. op v. 11.
72 Barzillai keerde weder nae Rogelim.
73 Ofte / geleydde den Coninck: ende alsoo in 't volgende vers.
74 *Hebr.* de helft, 't welck altemet voor een gedeelte genomen wort.
75 D. Der andere stammen.
76 D. Als steels wijse/ sonder ons t'ontbiedē/ alleen geleydt.
77 Ofte / gevoert? Alle mannen Davids nu [waren] by hem, te weten/ by den Coninck / die alle sijne officieren eñ krijchslieden by sich hadde.
78 D. Davids officieren ende krijchslieden waren alle met David / ende hielden 't met die van Juda / die David selfs daer toe bewogē hadde. vov. vss. 11/ 12/ 14. Hierom spraken die van Juda te stouter.
79 *Hebr.* My. T.w. den stam Juda.
80 Sy willen seggen: Meynt ghy/dat de Coninck ons daer toe gekocht heeft door goede chiere/ ofte geschencken?
81 *Hebr.* etende gegeten.
82 *Hebr.* van den Coninck.
83 *Hebr.* ick, T.w. Israel: ende alsoo in 't volgende.
84 *Hebr.* handen. Dit seggen sy/ om datse tien stammen waren/ ende over sulcx tien stemmen hadden.
85 D. aen den Coninck in 't gemeyn / ofte aen 't Coninckrijck / ende oock aen desen Coninck David dien wy met onse gemeyne stemmen gekozen hebben, 2.Sam. 5.1.
86 D. dat wy niet de voorstemminge/ende den voortocht gehadt hebben in dese sake.
87 D. stercker / krachtiger / sulcx dat die van Israel tegen hen niet konden opkomen/ maer moesten aflaten.

Het xx. Capittel.

De heyloose Seba maeckt Israel / by occasie van desen twist / oproerich ende afvallich van David / v. 1/ Hoe David met de by-wijven gehandelt heeft/ die van Absalom misbruyckt waren/3. David sendt Amasa uyt om Juda te vergaderen tegen Seba/4. maer als dese wat te lange vertoefde / schickt hy Abisai met krijchs-volck uyt/6. Amasa ontmoet hen onderweechs / ende wort van Joab verraderlick doorsticken/8. Joab ende Abisai jagen Seba na / ende belegeren hem in Abel Beth-Maacha / 13. alwaer de burgers door eener wijser vrouwen raet/ Seba den cop afhouwen/ ende tot Joab over den muer werpen / also wort desen oproer ende krijch ge-eyndicht/ 16. Register vande voornaemste Amptlieden / ende bevelhebberen in Davids Coninckrijck/ 23.

1 DOe was daer by geval eē [1] Belials man/ wiens naem was [2] Seba/ een sone van Bichri/ een man van [3] Jemini: die blies met de basuyne/ eñ seyde; Wy hebben geen deel aen David/ ende wy hebben geene erffenisse aen den sone van Isai; een [4] yegelick nae sijne tenten/ ô [5] Israël.

2 Doe tooch alle man van Israël op [6] van achter David / Seba / den sone van Bichri achter nae : Maer de mannen van Juda [7] kleefden haren Coninck aen / van de Jordane af tot aen Jerusalem.

3 Doe nu David in sijn huys te Jerusalem quam/ nam de Coninck de [8] tien wijven/ [sijne] by-wijven/ die hy gelaten hadde om het huys te bewarē/ ende [9] dedese in een huys van bewaringe / ende onderhieltse / maer en [10] ginck tot haer niet in: eñ sy waren [11] opgesloten tot op den dach van haerlieder doot / [12] levende als weduwen.

4 Voorts seyde de Coninck tot Amasa ; Roept my de mannen van Juda te samen / [13] tegen den derden dach : ende ghy/ [14] stelt u [dan] hier.

5 Eñ Amasa ginck henen/ om Juda by een te roepen: Maer hy [15] bleef achter bovē den gesetten tijt: dien [16] hy hem geset hadde.

6 Doe seyde David tot [17] Abisai; Nu

1 Siet Deut.13. op v. 13.
2 *Hebr.* Scheba.
3 Siet vov. cap. 16. op v. 11.
4 Verst. hier op/ vertrecke/ begeve sich.
5 Hy spreeckt die van Israel aen / die met Juda getwist/ ende sich beklaecht hadden / datse verongelijckt waren. Siet cap. 19. 41/43.
6 D. sy verlieten David / ende volchden Seba na.
7 Sy verlieten hem niet/ gelijck d'andere stammen / maer bleven by hem / geleydende hem voorts tot Jerusalem toe.
8 Siet vov. c.15.16.
9 De oorsake siet vov. cap. 16. 22.
10 Siet Genes. 6. op v. 4.
11 *Hebr.* Gebonden. D. alsoo besloten/ als ofte se gevangen ende gebonden waren geweest: ten ware dan/ datse in Absaloms feyt mochten hebben geconsenteert.
12 [In] weduwschap des levens. D. levende als weduwen / ofte/ als weduwen zijnde haer leefdage. oft/ weduwen welcker man noch leefde.
13 Ofte/ binnen drie dagen ; *Hebr.* den derden der dagen.
14 D. stelt u dan in/ eñ houdt u by my/ om last van my t' ontfangen : want David hadde hem generael krijchs-overste gemaeckt in Joabs plaetse. vov. c.19.13.
15 And. hy liet [hen] N. die van Juda/ vertoeven: D. hy gaf se langer tijt.
16 David.
17 Joabs broeder/ zijnde mede een krijchs-overste. siet vov. c.18. 2. dien David hier ingebruyckt/ om Joab (die andersins de naeste soude geweest zijn) geene occasie te geven / dat hy sich in de plaetse van Amasa mochte indringen / met offensie van Amasa/ dien de Coninck het Generaelschap met eede beloofst hadde.

sal ons Seba / de sone van Bichri / meer quaets doen / als Absalom: Neemt ghy de knechten [18] uwes heeren / ende jaegt hem achter na / op dat hy niet misschien vaste steden voor sich vinde / ende sich onse oogen onttrecke.

7 Doe togen uyt / hem achter na / de [19] mannen Joabs / ende de [20] Crethi / ende de Plethi / ende alle de helden: Dese togen uyt van Jerusalem / om Seba den sone van Bichri achter na te jagen.

8 Als sy nu waren by den grootē steen / die by [21] Gibeon is / so quam Amasa [22] voor haer aengesichte: Ende Joab was omgordet over syn [23] kleedt / [24] dat hy aen hadde / ende daer op was een gordel / daer 't sweert aen vast gemaeckt was op syne lendenen in syne scheyde; ende als [25] hy voortginck so [26] viel 't uyt.

9 Ende Joab seyde tot Amasa; [27] Is 't wel met u / mijn [28] broeder? ende [29] Joab vattede met de rechter-hant den baert van Amasa / om hem te [30] kussen.

10 Eñ Amasa en hoedde sich niet voor het sweert / dat in Joabs hant was; [a] so [31] sloech hy hem daer mede aen de [32] vÿfde ribbe / ende hy stortte syn ingewant ter aerdē uyt / ende hy en sloech hem niet [33] ten tweeden male / ende hy sterf: Doe jaegden Joab / ende syn broeder Abisai / Seba / den sone Bichri / achter na.

11 Maer een man / van Joabs [34] jongens / bleef by hem staen: ende hy seyde; [35] Wie isser / die lust heeft aen Joab? ende wie isser / die voor David is? [36] Die volge Joab na.

12 Amasa nu lach in 't bloet gewentelt / midden op de strate: Als [37] die man sach / dat al [38] 't volck staen bleef / so deed hy Amasa wech van de strate in 't velt / ende wierp een kleet op hem / dewÿle hy sach / dat al / die by hem quam / staen bleef.

13 Doe hy nu van de strate wech genomen was / tooch alle man voort / Joab na / om Seba / den sone Bichri / achter na te jagen.

14 Ende [39] hy tooch henen door alle stammen Israels nae Abel / te weten / [40] Beth-Maacha / ende 't gantsche [41] Berim: ende [42] sy versamelden sich / ende quamen hem oock na.

15 Ende sy quamen ende belegerden [43] hem in Abel Beth-Maacha / ende sy [44] wierpen eenen [45] wal op tegen de stadt / dat hy aen den buyten-muer stont: ende al 't volck / dat met Joab was / [46] verdorven den muer / om dien neder te vellen.

16 Doe riep eene wÿse vrouwe [47] uyt de stadt: Hoort / hoort / segt doch tot Joab; Naedert tot hier toe / dat ick tot u spreke.

17 Doe hy nu tot haer naederde / seyde de vrouwe; Zijt ghy Joab? ende hy seyde / Ick bent: ende sy seyde tot hem; Hoort de woorden uwer dienstmaecht; ende hy seyde / Ick hoore.

18 Doe sprack sy / seggende: In voortijden spraken sy [48] gemeenlick / seggende; Sy sullen [49] sonder twÿffel te Abel vragen / ende [50] alsoo volbrachten sy 't.

19 [51] Ick ben eene van de vreedsame / van de getrouwe in Israël: eñ ghy soeckt te dooden eene [52] stadt / die eene moeder is in Israël; waerom soudt ghy het [53] erfdeel des HEEREN verslinden?

20 Doe antwoordde Joab / ende seyde: 'T zy verre / 't zy verre van my / [54] dat ic soude verslinden / ende dat ick soude verdervē!

21 [55] De sake en is niet alsoo; maer een man van 't geberchte Ephraims / wiens naem is Seba / de sone van Bichri / heeft syne [56] hant opgehevē tegen den Coninck / tegen David; levert hem alleen / so sal ick van dese stadt aftreckē: Doe seyde de vrouwe tot Joab; Siet / syn hooft sal tot u over den muer geworpen worden.

22 Eñ de vrouwe quam in tot al 't volck [57] met hare wÿsheyt / eñ sy hieuwen Seba / den sone van Bichri / het hooft af / eñ wierpen 't tot Joab: Doe blies hy met de basuyne / eñ [58] sy verstropdē sich van de stadt / een yegelick na syne tenten: eñ Joab keerde weder nae Jerusalem tot den Coninck.

23 [b] Joab nu was [59] over het gantsche heyr Israels: eñ Benaja / de sone van Jojada / over de [60] Crethi / eñ over de Plethi:

24 Ende Adoram was over de [61] schattinge: ende Josaphat / de sone Ahiluds / was [62] Cantzelier.

25 Ende [63] Seja was Schrÿver: ende Zadok ende Abjathar warē [64] Priesters.

26 Ende oock was Ira / de Jaïriter / Davids [65] Opper-officier.

18 D. mijne officieren ende soldaten. Sommige verstaen hier Amasa / die nu / als Generael / Absais heer genoemt worde.
19 D. Joabs soldaten / als oock Joab selve.
20 Siet 1. Reg. 1. op v. 38.
21 Siet Josu. 10.
22 D. Hy quam haer recht in 't gemoet / wederkeerende van de reyse / daer toe hem de Coninck gesonden hadde / ofte / hy quam voor / ofte nessens haer henē / langs den wech / daer sy mogen hebben gepeystert.
23 Ofte / krijchsrock, kasacke, krijchsmantel: een kleet (als eenige meynē) in den krijch gebruyckelick / eñ te dier tijt bekent.
24 *Hebr.* Sijner kleedinge.
25 T. w. Joab / aftredende uyt syn order / ofte de plaetse / daer sy peysterden / om Amasa te groeten.
26 T. w. het sweert: sulcx dat Amasa / hebbende het sweert sien vallen / daer op niet bedacht was / dat Joab het met de slincker-hant opgenomen hadde / als sommige uyt het volgende vs afnemen.
27 *Hebr.* [zijt] ghy vrede? Als 1. Sam. 25, 6. ende bov. 17. 3.
28 D. Neve / bloetvrient. Sy waren twee susters kinderē. 1. Chro. 2, 16/17. siet oock bov. cap. 17. 25.
29 *Hebr.* Ioabs rechterhant vattede den baert van Amasa.
30 Als in 't groeten gebruyckelick was. Genes. 29. op v. 11.
a 1. Reg. 2. 5.
31 D. Stack.
32 Siet bov. cap. 2. op v. 23.
33 *Hebr.* hy verdubbelde, ofte / wederhaelde niet aen hem, te weten / den slach / dat is / hy en stack hem niet ten tweedenmale / dewijle hy van den eersten steeck terstont sterf. Vgel. 1. Sam. 26, 8. Job 29, 22.
34 D. dienaers.
35 D. alle / die 't met Joab ende David houden / die volgen Joab na. Vg. Deut. 20. 5 / &c. Also bringt sich Joab by het krijchsvolck terstont weder in 't Generaelschap / in de plaetse van Amasa / dien hy daerom vermoordt hadde.
36 *Hebr.* [zy] achter Ioab: als boven dickwijls / eñ in 't volg.
37 In 't voorgaende vs vermeldt.
38 Dat dien wech passeerde / als in 't eynde deses verskens verklaert wort.
39 Joab / die den vluchtenden Seba door Ephraim / Manasse / Issaschar / Zebulon / ende Naphtali / vervolchde tot aen Abel toe / daer hy nu was. 40 Met desen toenaem was dese stadt Abel genoemt / tot onderschept van de andere van dien naem. Dese stadt lach in den stam Naphtali / aen 't Noort-eynde van Canaan / tegen Syrien aen / alwaer een gedeelte van Syrien was / genoemt Maacha. Siet oock 1. Reg. 15. 29. ende hier / 't volgende vs. 41 Eene lantstreke by Abel gelegē. 42 De Israelitē van de gemelde plaetsen volchden oock Joab. 43 Seba / den rebellen. 44 *Hebr.* sy storteden uyt. 45 Eenen op-gehoochden aerden dijck / D. een bolwerck / ofte wal. Alsoo 2. Reg. 19. 32. Jer. 32. 24. ende 33. 4. 46 *Hebr.* waren verdervende, om den muer neder te vellen. D. houwende / stootende / breeckende / misschien oock ondergravende: want van het Hebr. woort / dat hier gebruyckt wort / komt een ander dat oock eene groeve beteeckent. 47 Van den stadtmuer af. 48 *Hebr.* sprekende spraken sy. 49 *Hebr.* vragende sullen sy vragen, ofte / raet vragende sullen sy raetvragen. 'T schijnt een out spreeck-woort geweest te zijn / tot eere der inwoonderen deser stadt / gebruyckt / om dat aldaer kloecke ende wijse lieden gevonden werden / blijckende alhier uyt het exempel deser vrouwe.

50 D. Als mē den raet van dese stadt volchde / so ginck het wel. Ofte / so eyndichden sy het geschil. And. alsoo sullen sy 't volbrengen, ofte / eyndigen.
51 Sy spreeckt in den naem der stadt Abel.
52 *Hebr.* Eene stadt ende eene moeder &c. D. een hooft-stadt hebbende onder haer andere stedekens ende dorpen. ofte / verstaet door de moeder de inwoonders eener stadt / die als eene moeder is vā andere / die sy / als eene moeder den kinderen / met wijsen eñ goeden raet pleecht voor te gaen.
53 D. syn volck / dat hy bemint / als een mensche syn erfdeel.
54 *Hebr.* So ick sal verslinden, &c. Verst. hier op: so doe [my] Godt dit ende dat: als in 't eedt-sweeren gebruyckelick.
55 Hy wil seggen: Ick ben daerom niet gekomen / maer om Seba te hebben.
56 Heeft sich opgeworpen ende eene rebellye gesticht.
57 Met wijse redenen de inwoonders bewegende om te doen / dat sy Joab belooft hadde.
58 De belegeraers.
b 2. Sam. 8. 16, &c.
59 Na den doot van Amasa was hy in synen voorigen staet herstelt. siet bov. op v. 4. Dese Officieren worden hier andermael opgenoemt / om dat David nu als van nieuws in syn ryck was herstelt / bov. c. 19. 22. ende om datter eenige veranderinge / ende oock bybvoeginge / schijnt gevallen te zijn. Vergel. bov. cap. 8. 17 / 18. 60 Siet bov. v. 7. 61 And. uytschot. Siet 1. Reg. 4. op v. 6. 62 Siet 1. Reg. 4. op v. 3. 63 *Hebr.* Scheja. bov. cap. 8. 17. (nae sommiger gevoelen) genoemt Seraja. 64 Siet Num. 3. op v. 32. ende 2. Reg. 23. op v. 4. 65 *Hebr.* Cohen. Siet bov. cap. 8. op. v. 18.

Het xxj. Capittel.

David vraegt Godt nae d'oorsake van den drie-jarigen honger / ende verstaende dattet was / om dat Saul de Gibeoniten vervolgt ende gedoodt hadde / levert hy den Gibeoniten / (doch verschoonende den sone Jonathans) volgens hare begeerte / seven persoonen van Sauls geslachte / die sy ophangen / v. 1 / &c. Rizpa bewaert de doode lichamen / 10. David laet Sauls ende Jonathans beenderen / mitsgaders de beenderen der opgehangenen / begraven in Sauls graf / 12. Verhael van vier kryggen Davids tegen de Philistijnen / waer in vier Philistijnsche Reusen van Davids helden verslagen zijn / 15.

1 ENde daer was in Davids dagen een honger / drie jaren / jaer achter jaer; ende David [1] sochte het aengesichte des HEEREN: ende de HEERE seyde; 'T is om Sauls eñ om des bloethuyses wille / om dat hy de Gibeonitē [2] gedoodt heeft.

2 Doe riep de Coninck de Gibeoniten / ende seyde tot hen: (de Gibeoniten nu / die waren niet van de kinderen Israëls / maer van het [3] overblÿfsel der Amoriten / ende de kinderen Israëls hadden hen [a] gesworen / maer Saul sochtese te slaen in synen [4] yver voor de kinderen Israëls ende Juda.)

3 David dan seyde tot de Gibeoniten; Wat sal ick ulieden doen? ende waer mede sal ick versoenen / dat [5] ghy het [6] erfdeel des HEEREN segenet?

4 Doe seyden de Gibeoniten tot hem; het is ons niet [te doen om] silver ende gout met Saul / ende met synen huyse / oock en ist ons niet / om yemant te dooden in [7] Israël: Ende [8] hy seyde / wat segget ghy dan / dat ick u doen sal?

5 Ende sy seyden tot den Coninck;

1 Om van Godt door Urim eñ Thummim de oorsake deses dieren tijts te weten / ende alsdan behoorlicke middelen te gebruycken tot stillinge van Godts toorn. Siet Num. 27. 21.
2 Tegen de beloste / die hen met eede gedaen was / als volgt. siet Jos. 9. 15 / 18 / &c. om dese misdaet wort het gantsche lant gestraft / dewijle het volck Sauls verkeerdē yver geprezen / ofte immers (alst dā dickwijls gebeurt) niet hadde belett / nochte daer over eenig contentement aen de Gibeoniten tot deser tijt toe gedaen was. Van dese daet Sauls heeft de H. Schrift te voorē niet vermeldt.
3 D. over-gebleven van de voorige heydensche inwoonderen des lants Canaan / die Godt bevolen hadde te verdelgen / ende in 't gemeen oock Amoriten genoemt worden. Anders waren sy Hivijten. Jos. 9. 7. ende 11. 19. a Iosu. 9. 19. 4 Verst. eenen ongeregelden ende gevepnsden yver / waer door hy meynde te verbeteren / dat by Josua ende andere vroome Regenten / nae synen sin / versuymt / ofte qualick gedaen was. Maer het streedt tegen den eedt / die by Godts naem / door syn bysondere voorsienichept / gedaen was. Daerom oock Godt hier over nu vertoornt was / als uyt dese lant-plage ende Godts antwoort blijckt. 5 *Hebr.* dat sy. te weten / uwe lants-lieden. 6 D. dat ghy niet meer tot Godt klaget / maer den volcke Godts (als cap. 20. 19.) dese straffe helpet afbidden / ende alles goets weder toebidden. 7 Uytgesondert Sauls huys / als volgt. 8 De Coninck.

9 De man die ons te niete gemaeckt / ende tegen ons [10] gedacht heeft dat wy souden verdelgt worden / sonder te konnen bestaen in eenige lantpale van Israël:

6 Laet ons seven mannen van sijne [11] sonen gegeven worden / dat wijse [12] den HEERE ophangen te Gibea Sauls / [13] O ghy verkorene des HEEREN: ende de Coninck seyde / Ick salse geven.

7 Doch de Coninck verschoonde Mephiboseth / den sone Jonathans / des soons Sauls / [b] om den eedt [14] des HEEREN / die tusschen hen was / tusschen David / ende tusschen Jonathan / Sauls sone.

8 Maer de Coninck nam de twee sonen van [15] Rizpa / dochter van Aja / die sy Saul gebaert hadde / Armoni ende Mephiboseth: daer toe de vijf sonen van Michals [16] [suster] / Sauls dochter / die sy Adriël / den sone van Barzillai / den [17] Meholathiter / gebaert hadde:

9 Ende hy gaf se in de hant der Gibeoniten / diese ophingen op den [18] berch voor 't aengesichte des HEEREN / ende die seven [19] vielen te gelijcke: Ende sy werden gedoodt in de dagen des oogsts / in de eerste [dagen] / in 't begin des gersten-oogsts.

10 Doe nam Rizpa / de dochter van Aja / eenen [20] sack / ende [21] spande dien voor haer uyt op eenen rotzsteen / van 't begin des oogstes / tot datter water op [22] hen druppede van den hemel: ende sy liet het gevogelte des hemels [23] op hen niet rusten des daegs / noch het gedierte van 't velt des nachts.

11 Ende het wert David aengeseyt / wat Rizpa / de dochter van Aja / Sauls bywijf / gedaen hadde.

12 So ginck David henen / ende nam de beenderen Sauls / ende de beenderen Jonathans / sijns soons / van de burgerē van Jabes in Gilead / [c] die de selve [24] gestolen haddē van de strate Beth-San / alwaerse de Philistijnen hadden opgehangen / ten dage / als de Philistijnen Saul sloegen op [25] Gilboa.

13 Ende hy bracht van daer op / de [26] beenderen Sauls / ende de beenderen Jonathans / sijns soons: Oock versamelden sy de beenderen der gehangenen.

14 Ende sy begroeven de beenderen Sauls ende sijns soons Jonathans in den lande Benjamins te [27] Zela / in 't graf sijns vaders [28] Kis / ende deden alles / dat de Coninck geboden hadde: Also wert Godt na desen [29] den lande verbeden.

15 Voorts [30] haddē de Philistijnen noch eenen krijch tegen Israël: Eñ David tooch af / ende sijne knechten met hem / eñ streden tegē de Philistijnē / dat David moede wert.

16 Eñ Jisbi Benob / die van des [31] Rapha kinderen was / ende het gewichte sijner [32] spiesse / drie hondert [33] gewichte copers / ende hy was aengegordt met een [34] nieuw [sweert]: Dese [35] dachte David te slaen.

17 Maer Abisai / de soon van Zeruja / holp hem / ende sloech den Philistijn / ende doodde hem: Doe swoeren hem de [36] mannen Davids / seggende; Ghy sult niet meer met ons uyttrecken ten strijde / op dat ghy de [37] Lampe Israëls niet uyt en blusschet.

18 Ende het geschiedde daer na / datter wederom een krijch was [d] te [38] Gob / tegen de Philistijnen: Doe sloech Sibbechai / de [39] Husathiter / [40] Saph / die van des Rapha kinderen was.

19 Voorts wasser noch een krijch te Gob / tegen de Philistijnen: ende [41] Elhanan / de sone van [42] Jaäre Oregim / sloech Beth-halachmi / [dewelcke was] [43] met [44] Goliath den Gethiter / wiens spiessen hout was / als een wevers boom.

20 Noch wasser oock een krijch te [45] Gath: ende daer was een [46] seer lanck man / [47] die ses vingeren hadde aen sijne handen / ende ses teenen aen sijne voeten / vier ende twintich in getale / ende dese was oock den Rapha geboren.

21 Ende hy [48] hoonde Israël / maer Jonathan / de sone van [49] Simea / Davids broeder / sloech hem.

22 Dese vier waren aen Rapha geboren te Gath: ende sy [50] vielen door de hant Davids / eñ door de hant sijner [51] knechten.

Het xxij. Capittel.

Een seer heerlick lof en danck-liedt Davids / waer in hy met alle cracht sijns geestes sijnen Godt ten hoochsten roemt / seer levendich afmalende sijne uytterste nooden ende perijckelen / daer in hy geweest is van wegen de bittere vervolginge aller sijner vyanden / die hem t'onrecht gehaet ende steets nae sijn verderf getracht hebben: daer neffens met seer hoochgaende woorden beschrijvende / de onbegrijpelicke genade ende almogende hant des Heeren / die hem (zijnde onschuldich / ende in alle oprechticheyt voor hem wandelende) seer wonderbaerlick altijt verlost / verhooght / alle sijne vyanden gedempt / ende hem tot ruste eyndelick gebracht heeft. Ondertusschen wijst hy door den Prophetischen Geest op het bestandich / eeuwich ende onoverwinlick Coninckrijck onses Heylants Jesu Christi / wiens voorbeelt hy was / betuygende de toecomstige beroepinge der Heydenen tot de gehoorsaemheyt ende gemeenschap des Heeren Christi ende sijner kercke.

1 ENde David sprack de woorden deses Liets tot den HEERE: ten dage als de HEERE hem verlost hadde uyt de hant aller sijner vyanden / [1] ende uyt de hant Sauls.

2 Hy seyde dan: [a] [2] De HEERE is my mijne [3] steenrotze / ende mijn borcht / ende mijn uythelper;

3 [4] Godt is mijne rotze / [b] ick sal op hem [5] betrouwen: mijn schilt ende den [6] hoorn mijns heyls / mijn [7] hooch-vertreck / ende mijne toevlucht / mijn verlosser / van gewelt hebt ghy my verlost.

4 Ick [8] aenriep den HEERE [9] die te prijsen is / ende ick wert verlost van mijne vyanden.

5 Want [10] baren des doots hadden my ombvangen: beken [11] Belials verschrickten my.

6 Banden der [12] helle omringden my: stricken des doots bejegenden my.

7 Als my bange was / aenriep ick den HEERE / ende riep tot mijnen Godt: ende hy hoorde mijne stemme uyt [13] sijn palleys / ende mijn geroep [14] [quam] in sijne ooren.

8 Doe [15] daverde ende beefde de aerde /

---

9 T. w. Saul: soo onweerdelick spreken sy van hem.
10 Voor-gehadt / voorgenomē / gepracticeert heeft.
11 V. van sijne nakomelingen / kinderen / ofte kints-kinderen / &c. gehoorende tot het bloet-huys Sauls / vermelt v. 1.
12 Tot sijner eere / by wiens naem den eedt gedaen is van ons te verschoonen: ofte / om hem te bevredigen.
13 Gelijck sy verachtelick in 't voorgaende His gesproken hebben van Saul / soo spreken sy hier ter contrarie / David seer eerbiedichlick aē: And. des verkorenen des Heeren, verstaende sulcr van Saul. Dien sy alsoo souden noemen om sijne misdaet aen haer begaen tegē den eedt Godts / te vergrooten.
b 1. Sam. 18. 3. ende 20. 15, 42. ende 23. 18.
14 Siet 1. Sam. 20. 15/16/17.
15 Sauls bywijf: vor. cap. 3. 7. ende ond. v. 11.
16 N. Merab. die dese Adriel tot eenen man gehadt heeft, 1. Sam. 18, 19. alsoo wort het woort broeder, van sommige ingevoegt / ond. v. 19. ende Sone Jerem. 32. 12. sommige verstaen hier door Michals sonen, de sonen van hare suster Merab / die Michal soude hebben opgevoedt / ende derhalven genoemt geweest hare moeder. Vgel. Ruth 4. 17.
17 Hebr. Mecholathiter. uyt Manasse aen de westzijde der Jordane / daer Abel-Mehola lach. Siet Jud. 7. op v. 22. tot onderscheyt van Barzillai / den Gileaditer, Davids vrient. vor. cap. 19. 31/ &c.
18 Te Gibea Sauls / als vor. v. 6. niet verre van Silo / Gibeon / ende Nobe / in welcke plaetsen de Tente der t'samenkomste geweest is. siet vor. c. 6. op v. 17.
19 V. quamen om.
20 V. een grof kleet / als eene tente / om daer onder nachts eñ daechs / uyt moederlicke affectie / by de doode lichamen harer kinderen te blijven / diemen anders ordinaerlick nae de wet Deut. 21. 23. op den selven dach hadde moeten afnemen ende begraven: Maer 't schijnt dat dese hebben moeten hangen / tot dat Godt door dē regen betoonde den lande versoent te zijn / dewijle Godt de dierte door droochte veroorsaeckt hadde.
21 And. spreydde.
22 De doode lichamen.
23 Om de doode lichamen ongeschendt te houden ter begraeffenisse.
c 1. Sam. 31. 10, &c.
24 Siet de Historie. 1. Sam. 31. 10/11/12/13.
25 't Geberchte van Gilboa. 26 Na dat de lichamen gebrandt waren / als afgenomen wort uyt 1. Sam. 31. 12, siet aldaer. 27 Siet Jos. 18, 28. 28 Siet 1. Sam. 9. 1/2. 29 V. den inwoonderen des lants / den Israeliten / so dat hy de plage des hongers wech nam / ende weder regen gaf met vruchtbaerheyt. Vgel. ond. c. 24. 25. 30 And. hadden gehadt: verstaende / dat dese krijgē tegen de Philistijnen hier wel tot een besluyt van Davids victorien worden verhaelt / maer al te vooren souden geschiet zijn. 31 And. des Reusen, die te Gath woonde / ond. v. 22. Alsoo 1. Sam. 17. op v. 5. 32 Ofte / van 't yser, scherp, ofte / de spitse sijner spiesse. 33 Siet 1. Sam. 17. op v. 5. 34 Ofte / op nieuws, V. gewapent op eene nieuwe wijse / te vooren in den krijch niet gebruyckelick. 35 Hebr. seyde, T. w. by sich selven / V. dachte: als elders. 36 De Officieren ende krijchs-lieden Davids swoeren David. 37 Ofte / keersse, lanteerne, V. op dat ghy / die Israel met raet ende daet voor-lichtet / niet om en komet. Siet wijders van dese schoone gelijckenisse / 1. Reg. 11. op v. 36.

d 1. Chron. 20. 4.
38 Gelegen by Gezer / alwaer dit geschiet is. 1. Chron. 20. 4. in Ephraim / by Benjamins grenzen / nae der Philistijnen lant toe.
39 Hebr. Chuschatiter.
40 Oock genoemt Sippai. 1. Chron. 20. 4.
41 Hebr. Elchanan.
42 Jaïr genoemt / 1. Chron. 20. 5.
43 And. [broeder] Goliaths. het welck sommige hier in voegen uyt 1. Chro. 20. 5. alwaer hy genoemt wort Lachmi. welcke plaetse de leser met dese can vergelijcken.
44 Dien David verslagē hadde, 1. Sam. cap. 17.
45 Een vermaerde stadt der Philistijnē / gelegen aen de middellantsche zee.
46 Hebr. een man van mate. V. boven maten groot. Vgelijckt Num. 13. 33.
47 Hebr. de vingeren sijner handen, ende de vingeren sijner voeten [waren] ses ende ses, vier ende twintich [in] getal. 48 Vergel. 1. Sam. 17. 10. 49 Hebr. Schima; oock genoemt Schamma. 1. Sam. 16. 9. 50 Gelijck Goliath oock te vooren van David was omgebracht / 1. Sam. 17. die hier oock is geweest haer hooft ende voorganger / daerom hem mede toe-geschreven wort 't gene sijne knechten gedaen hebben. And. ende, V. te weten. 51 V. sijner officieren ende helden.

1 V. voornemelick uyt Sauls hant / wiens vervolginge de allergevaerlickste voor David was. Vergel. Marc. 16, 7.
a Psal. 18. 2. &c.
2 Verg. met dit liet den 18. Psalm.
3 Siet Deut. 32. op v. 4. ende 31. Alsoo ond. v. 47.
4 Hebr. Godt mijns rotz-steens.
b Hebr. 2. 13.
5 Ofte / tot hem toevlucht nemen: alsoo v. 31. Vgel. Ruth 2, op v. 12.
6 V. die my met sijne stercte voorvecht / beschermt ende behoudt: Eene gelijckenisse genomen van de beesten / die haer met de hoornen verweeren ende beschermen. Vgel. Num. 23. 22. ende 24. 8. Deut. 33. op v. 17.
7 Hebr. eyg. hoochte, hooge-plaetse. Als eene hoochte / daer ick my berge ende verseckert ben. Dese ende andere gelijckenissen zijn genomen van de middelen / diemen doe gebruyckte om sich voor der vyanden gewelt te bergen ende te beschermen / als op rotzen / hoochten / torens / borchten / vestingen / &c.
8 Hebr. eyg. sal aenroepen: ende soo dickwijls in 't volgende. De Hebreen gebruycken veel in 't verhalen van gepasseerde geschiedenissen / woorden / die andersins eygentlick den toekomenden tijt beteeckenen: gelijck sijse somtijts oock gebruycken voor den tegenwoordigen tyt / ofte yets / dat voorgaens ende gewoonlick geschiet. 9 Ofte / geprésenen.
10 Met dese seer schoone / hooch-gaende verbloemde redenen wil David seggen / sijne nooden sodanich geweest te zijn / dat hy sonder Godts wonderlicke eñ krachtige verlossinge een verlooren man ware geweest. 11 V. van heyloos, ende ondeugende gespuys / ofte / des Duyvels ende sijner instrumenten. Siet Deut. 13. op v. 13. 12 Ofte / des grafs: V. benautheden / die den doot dreygden. And. Smerten der helle. 13 V. uyt den Hemel / van waer hy de volgende wonderen tot Davids verlossinge beschickte. And. Tempel, V. Tabernakel. siet Psal. 5. op v. 8. 14 Dit woort is hier ingevoecht uyt Psal. 18. 7. 15 Dit is eene figuerlicke beschrijvinge van aerdbevinge ende schrickelicke tempeesten / waer door Godt / van David aengeroepē zijnde / voor hem ende sijn volck tegen de vyanden gestreden heeft. Vgel. Jud. 5. op v. 20/21. Psal. 29. 5/6/7/ &c. ende 144. 5/6/7. van fondamenten, pilaren, ende krachten des Hemels / siet Job 26. op v. 11.

de fondamenten des hemels beroerdē sich/ ende daverden/ om dat [16] hy ontstekē was.

9 Roock ginck op van sijner neuse / ende een vyer uyt sijnen mont verteerde / kolen werden [17] daer van aengesteken.

10 Ende hy booch den Hemel / ende [18] daelde neder / ende donckerheyt was onder sijne voeten.

11 Ende hy voer op eenen [19] Cherub/ ende vlooch : ende wert gesien op de vleugelen des wints.

12 Ende hy settede duysternisse rontom sich tot tenten; eene [20] t'samenbindinge der wateren/ wolcken des Hemels.

13 [21] Van den glantz voor hem henen/ werden kolen des vyers aengesteken.

14 De HEERE donderde van den Hemel / ende de Alderhoochste gaf sijne [22] stemme.

15 Ende hy sondt pijlen uyt ende verstroydese; blixem/ ende [23] verschrickteſe.

16 Ende de diepe [24] kolcken der Zee werden gesien/ de gronden der werelt werden ontdeckt / door het [25] schelden des HEEREN/ van het geblaes des wints [26] sijner neuse.

17 Hy [27] sondt van der hoochte/ hy nam my; Hy trock my op uyt [28] groote waterē.

18 Hy verloste my van mijnen stercken vyant; van mijne haters/ om datse machtiger waren dan ick.

19 Sy hadden my bejegent ten dage mijns [29] ongevals; maer de HEERE was my een steunsel.

20 Ende hy voerde my uyt in de ruymte/ ende ruckte my uyt: want hy hadde lust aen my.

21 De HEERE vergoldt my nae mijne [30] gerechticheyt; Hy gaf my weder nae de [31] reynicheyt mijner handen.

22 Want ick hebbe des HEEREN wegen gehouden/ ende en ben mijnen Godt niet [32] godtloosslick afgegaen.

23 Want alle sijne rechten waren voor my / ende sijne insettingen / daer van en weeck ick niet af.

24 Maer ick was oprecht voor hem; ende ick wachtede my voor mijne [33] ongerechticheyt.

25 So gaf my de HEERE weder nae mijne gerechticheyt / nae mijne reynicheyt/ [34] voor sijne oogen.

26 By den goedertierenen houdt ghy u goedertieren / by den oprechten helt houdt ghy u oprecht.

27 By dē reynen houdt ghy u reyn/ maer by den verkeerden houdt ghy u [35] verdraeyt.

28 Ende ghy verlost het bedruckte volck; maer uwe oogen zijn tegen de [36] hooge/ ghy sultse vernederen.

29 Want ghy zijt mijne [37] Lampe / O HEERE; ende de HEERE doet mijne [38] duysternisse [39] opklaren.

30 Want [40] met u [41] loop ick door eene bende; met mijnen Godt spring ick over eenen muer.

31 [c] [42] Godts [43] wech is volmaeckt; [d] de reden des HEEREN is [44] doorloutert: [45] Hy is een schilt/ allen die op hem betrouwen.

32 Want [e] wie is Godt / behalven den HEERE? ende wie is een [46] rotzsteen/ behalven onsen Godt?

33 Godt is mijne stercke [47] [ende] kracht; ende hy heeft mijnen [48] wech volkomen [49] geopent.

34 Hy maeckt mijne voeten [50] gelijck als der hinden / ende stelt my op mijne [51] hoochten.

35 Hy [52] leert mijne handen ten strijde/ so dat een [53] stalen boge met mijne armen verbroken is.

36 Oock hebt ghy my gegeven [54] den schilt uwes heyls / ende [door] u [55] verootmoedigen hebt ghy my groot gemaeckt.

37 Ghy hebt mijnen [56] voetstap ruym gemaeckt onder my; ende mijne enckelen hebben niet gewanckelt.

38 Ick [57] vervolgde mijne vyanden/ ende verdelgdese / ende en keerde niet weder tot dat ickse verdaen hadde.

39 Ende ick verteerdese/ ende doorstackse/ datse niet weder opstonden; maer sy vielen onder mijne voeten.

40 Want ghy omgordet my met kracht ten strijde; ghy deedt onder my nederbucken/ die tegen my opstonden.

41 Eñ ghy gaeft my den [58] necke mijner vyanden/ mijner hateren; eñ ick vernieldese.

42 Sy sagen uyt / maer daer en was geen verlosser; nae den HEERE/ maer hy en antwoordde hen niet.

43 Doe vergruysde ickse/ als stof der aerden; ick stamptese/ ick breyddese uyt als slijck der straten.

44 Oock hebt ghy my uytgeholpen van de [59] twistē mijns volcx/ ghy hebt my [60] bewaert tot een hooft der heydenen: het volck/ [dat] ick niet en kende/ heeft my gedient.

45 [61] Vreemde hebben sich my [62] geveynsdelick onderworpen: [63] So haest als [haer] oore [van my] hoorde/ hebben sy my gehoorsaemt.

46 Vreemde zijn [64] vervallen/ ende hebben sich [65] aengegordet uyt hare sloten.

47 De HEERE leeft / ende [66] geloofd zy mijn rotzsteen: Ende [67] verhoogt zy Godt / de rotzsteen mijns heyls:

48 De Godt / die my [68] volkomene wrake geeft/ ende de volcken onder my nederwerpt:

49 Ende die my uytvoert van mijne vyanden; ende ghy verhoogt my boven de gene die tegen my opstaen / ghy reddet my van den man [69] alles gewelts.

50 [70] Daerom sal ick u/ ô HEERE/ loven onder de [f] Heydenen/ ende uwen Name sal ick psalm-singen.

51 [Hy is] [71] een toren der [72] verlossingen sijns [73] Coninckx/ ende hy doet goeder-

16 *Hebr.* om dat hem ontsteken was, te weten/ de toorn.
17 Ofte/ van hem, te weten/ den Heere.
18 Menschelick van Godt gesproken/ ten aensien sijner werckingen in de lucht/ waer door hy sijne bysondere tegēwoordicheyt bewijst/ met storm-winden/ slachregē/ donder/ blixem/ hagel/ &c. als volgt.
19 D. Engel. (siet Genes. 3. op v. 24.) waer door de Engelsche heyrscharen worden verstaē/ die Godt tot sijnen dienst gebruyckt nae sijn believen.
20 In de dicke swarte wolcken houdt Godt de wateren als t'samen gebonden/ ontbindende ende neder-stortende de selve als het hem believt. Siet Job 26.8.
21 Beschrijvinge des blixems/ als v. 10.
22 'T geluyt der donderslagen. Siet Psal. 29. op v. 3.
23 Ofte/ versloechse, verdeedse, te weten/ de vyanden.
24 Van de schrickelicke tempeesten/ als volcht.
25 Siet Psal. 9. op v. 6.
26 Ofte/ sijns toorns. Godts toorn wort alsoo beschreven/ by gelijckenisse van menschen genomen. Vgel. Job 4. 9. Psal. 74. op v. 1.
27 T. w. sijne hulpe/ ofte sijne H. Engelen: ofte / hy stack uyt, te weten/ sijne rechterhant / als wanneer men yemant van boven aengrijpt ende uyt waters noot optreckt.
28 Ofte/ vele, geweldige wateren, dat is/ uyt diepe nooden ende benautheden / in dewelcke ick als versoncken was/ die my als een stercke water-vloet overvielen/ ende dreychdē te versmooren ofte wech te rucken. siet oock dese gelijckenisse Job 22. 11. Psal. 32. 6. ende 66. 12. ende 69. 2/ 3. ende 124. 4. Iesa. 43. 2. Ezech. 26. 19/ &c.
29 Vergel. 1. Sam. 23/ 24/ 25/ 26. Het Hebr. woort beteeckent verderf / ondergancK / doodlick gevaer. Siet Deuter. 32. 35. het beteeckent anders / damp. Gen. 2. 6. waer by (als oock by duysternisse) de elenden ende perijckelen niet qualick worden vergeleken.
30 D. onschult/ ofte gerechticheyt mijner sake, want Davids vyanden hadden ongelijck / hatende ende vervolgende hem t'onrechte. Daer hy ter contrarie bekommert was / om sich aen sijne alderbitterste vervolgers/ ofte om harent wille/ niet te besondigen/ als notoirlick aen Saul gebleken is/ ende in 't volgende verhaelt wort. Anders wiste David seer wel / dat hy een sondaer was/ ende sijne salicheyt by den Heere/ uyt genade/ door het beloofde zaet/ den Messiam/ moeste verkrijgen/ volgens sijne eygene veelvoudige bekentenissen/ selfs alhier in 't 24. vs. Siet vov. cap. 11. ende 12. ende Psal. 51/ &c.
31 Siet Genes. 20. op v. 5.
32 And. ick hebbe niet godtlooslick gehandelt [mits afwijckende] van mijnen Godt.
33 Dat ick van de verdorventheyt ende boosheyt/ die in my is/ niet mochte verleydt worden/ om yets onrechts te doen.
34 D. die hy wel wiste/ die hem bekent was.
35 Ofte : als een worstelaer. door wonderlicke/ onverwachte/ ende dickwijls onbegrijpelicke wegen verstrickende/ bangende/ nedervellende/ ende alsoo rechtveerdelick straffende den godloosen/ die kromme ende verkeerde wegen tegen u ende de vroome ingaet. And. onsmakelick. D. wederwilich/ onlustich/ nae 't gevoelen der gener die verstaen/ dat hier een ander woort in 't Hebreeusch gebruyckt wort / als Psal. 18. 27. Vgel. voorts Levit. 26. 24/ 27/ 28.
36 D. hoochmoedige/ hoochdragende.
37 Ofte/ keersse, lanteerne. D. oorsake ende autheur van allen mijnen voorspoet/ blijtschap ende troost.
38 D. tegenspoet / droeffenisse/ elende. Siet Genes. 15. op v. 12.
39 *Hebr.* eyg. hy doet mijne duysternisse blincken , hy maecktse blinckende.
40 D. door uwe krachtige hulpe.
41 And. verbreeck, ofte/ doorbreeck ick.

c Deut. 32. 4. Daniel 4. 34. Apocal. 15. 3.
42 *Hebr.* Godt, sijn wech is volmaeckt. And. Godt is volmaeckt [in] sijnen wech.
43 Siet Genes. 18. op v. 19.
d Psal. 12. 7. ende 119. 140. Prov. 30. 5.
44 Als een metael/ dat van allen schuym ende onsuyverheyt door de konst des goutsmits gesuyvert is. Siet Psal. 12. 7.
45 De HEERE.
e Deuter. 32. 39. 1. Sam. 2. 2. Psal. 86. 8. Iesa. 45. 5.
46 Als vov. vs. 2/ 3.
47 Ofte/ [in 't] heyr.
48 Mijnen pas/ dat ick in spijt mijner vyanden hebbe konnen passeren / daer ick scheen beslotē te zijn.
49 *Hebr.* Los gemaeckt.
50 Snel ende licht in 't loopen. Vergel. vov. cap. 1. 23.
51 Daer ick my op begaf/ om tegen mijne vyanden versekert te zijn: gelijck hy ten tijde Sauls dickwijls heeft moeten doen. Andersins kan men dit vergelijcken met Deut. 32. 13. ende 33. 29. verstaende dit van de vaste sloten ende borchtē / die Godt David heeft doen winnen.
52 D. maecktse bequaem.
53 Ofte koperen.
54 D. uwen heylsamen/ overwinnendē/ verlossenden schilt: ofte / u heyl / dat my als een schilt geweest is.
55 D. door 't kruys/ dat my andersins soude hebben moeten bederven/ hebt ghy my wonderbaerlick verhoocht / machtich ende groot gemaeckt. And. door u verhooren. dat is/ door dien ghy mijn bidden verhoort hebt. Hier voor staet Psal. 18. 36. door uwe sachtmoedicheyt.
56 Ofte/ ganck, trede, dat ick vrylick ende vastelick in mijnē wech voort ginck/ om mijne vyanden te slaen/ ende u volck in sekerheyt te stellen: als in 't volgende verklaert wort.
57 And. Ick sal, &c. ende soo in 't volgende vs.
58 Datse voor my vluchteden: ofte/ ghy hebt my haren necke als toegehouden/ dat ick dien doorhieuw. siet Gen. 49. op v. 8. Exod. 23. 27.
59 Die Israel hadde / eensdeels met de omliggende Heydensche vyanden / ende nu door mijne overwinningen zijn geeyndicht : anderdeels (daer op dit voornemelick schijnt te sien) met my selven/ ten tijde van Saul/ Isboseth/ Absalom ende Seba/ die alle elendichlick zijn omgekomen / ende Israel is my eendrachtelick onderworpen.
60 In soo vele perijckelen/ tot het Coninckrijck.
61 *Hebr.* Sonen, ofte/ kinderen oens vreemden : alsoo in 't volgende vs. D. vreemde natien / die van Godt ende sijn volck vreemt zijn / hebben my gehoorsaemheyt ende dienstbaerheyt beloost uyt vreese/ hoewel sy 't van herten niet en meenden.
62 *Hebr.* hebben my gelogen, geluychelt, geveynst. als huychelaers by der vroomen voorspoet plegen te doen. Siet Deut. 33. op v. 29.
63 *Hebr.* Ten gehoore. ofte/ met het hooren der oore : soo haest als sy hoorden/ wat Godt door my gedaen hadde.
64 Als bladeren ende bloemen/ die verwelcken ende afvallen.
65 Om my t'ontmoeten uyt hare vastigheden/ ofte/ zijn al bevende uyt hare beslotene plaetsen gewapent voort-gekomen/ zijnde vertsaecht ende vertwijfelende. And. hebben gezittert, als Psal. 18. 46. D. zijn al zitterende verloopen.
66 *Hebr.* Gesegent.
67 D. hoochlick geroemt.
68 *Hebr.* Wraken. D. volkomene wrake.
69 *Hebr.* der gewelden , te weten/ van Saul/ die my met ongelijck ende gewelt geduerichlick heeft na-gettacht / ende andere / die met wrevelingen opset tegen my zijn opgestaen. siet Psal. 5. op v. 7. ende 140. 2/ 5.
70 Hier prophetеert David van de beroepinge der Heydenen tot de gemeenschap des Heeren Christi. Rom. 15. 9. Gelijck ontwijfflick meer andere dingen in desen Lof-Psalm mede sien op het Coninckrijcke onses Heeren Iesu Christi, wiens voorbeelt David geweest is.
f Rom. 15. 9.
71 And. die groot maeckt. als Psal. 18. 51.
72 Ofte/ overwinningen. siet vov. cap. 8. op v. 6.
73 Davids.

tierenheyt aen sijnen [74] gesalfdē/ aen [75] David ende aen sijn zaet/ [76] tot in eeuwicheyt.

74 Vergel. Psal. 2. 2. 75 Die eē voorbeeldt ende voorvader was (nae den vleesche) onses Heeren Iesu Christi, die oock genoemt is/ David. Jer. 30. 9. Ezech. 34. 23/ 24. Hos. 3. 5. ende gesproten uyt zijn zaet. Actor. 13. 23. Rom. 1. 3. hebbende oock sijn eygen geestlick zaet/ dat is/ de kinderen/ die hem Godt gegeven heeft. Hebr. 2. 13. 76 Vergel. 2. Sam. 7. 12/ 13.

Het xxiij. Capittel.

Laetste woorden Davids/ waerin hy betuycht van sijne godtlicke beroepinge tot het Conincklick ende Prophetisch ampt/ v. 1/ 2. Propheteert van den Messia Iesu Christo, ende de gelucksalicheyt onder sijne regeringe/ met bekentenisse van de fauten sijnes huyses/ ende eene belijdenisse sijnes vertrouwens op Godts eewich-genaden-verbont/ 3/ &c. Vercondigt eyndlick den Godloosen het eewich verderf/ 6. Verhael van Davids Helden ende hare dapperheyt/ 8.

1 Voorts zijn dit de [1] laetste woorden Davids: David/ de sone van Isai/ seyt; ende de Man/ die [2] hooge is op-gericht/ de Gesalfde des Godts Jacobs/ ende lieflick [in] [3] Psalmen Israëls/ seyt:

2 De Geest des HEEREN heeft door my gesproken: ende sijn reden is op mijne tonge geweest.

3 De Godt Israëls heeft geseyt/ de [4] Rotzsteen Israëls heeft [5] tot my gesproken: [Daer sal zijn] een [6] heerscher over de menschen/ een [7] rechtveerdige/ een heerscher [in de] [8] vreese Godts.

4 Ende hy sal zijn [9] gelijck het licht des morgens [wanneer] de Sonne opgaet: des morgens sonder wolcken/ [wanneer] van den glantz na den regen/ de gras-scheutkens uyt der aerden [voort-komen].

5 [10] Hoewel mijn huys alsoo niet en is by Godt; nochtans heeft hy my een eeuwich verbont gestelt/ dat in alles [11] wel geordineert ende bewaert is: Voorseker is [daer in] al mijn heyl/ ende alle lust/ hoewel hy het [noch] niet en doet [12] uytspruyten.

6 Maer de [mannen] [13] Belials/ die sullen al te mael zijn als doornen/ die wechgeworpen worden; om datmense metter hant niet kan vatten:

7 Maer een yegelick/ diese sal aentasten/ [14] versiet sich met yser ende het hout eener spiesse: ende sy sullen [15] gantschlick met vyer verbrandt worden [16] ter selver plaetse.

8 [a] Dit zijn de namen der [17] helden/ die David gehadt heeft: [18] Joscheb Baschebeth/ [de sone van] Tachkemont/ [19] de voorneemste der hooftlieden. Dese was Adino de Ezniter/ [20] [die sich stelde] tegen acht hondert/ [21] die [van hem] verslagen werden op een mael.

9 Ende na hem was Eleazar/ de sone van Dodo/ sone van [22] Ahohi: [dese was] onder de drie helden met David/ doe sy de Philistijnen [23] beschimpten/ [die] aldaer ten strijde versamelt waren/ ende de mannen Israëls waren opgetogen.

10 Dese stont op/ ende sloech onder de Philistijnen/ tot dat sijne hant moede wert/ ja sijne hant aen 't sweert kleefde; Ende de HEERE wrochte een [24] groot heyl ten selven dage: Ende [25] het volck keerde wederom hem na/ alleenlick om te plonderen.

11 Na hem nu was Samma/ de sone van Age/ de Hararijt: doe de Philistijnen versamelt waren in een [26] dorp/ ende aldaer een stuck ackers was vol [27] linsen/ ende het volck voor het aengesichte der Philistijnen vluchtede;

12 So stelde hy sich in 't midden van dat stuck/ ende [28] verloste dat/ ende sloech de Philistijnen: Ende de HEERE wrochte een groot heyl.

13 Oock gingen af [29] drie van de dertich hoofden/ ende quamen in den oogst tot David/ in de spelouncke [30] Adullam: Ende der Philistijnen [31] hoop hadde sich gelegert in den dale [32] Rephaim.

14 Ende David was doe in eene [33] vestinge: Ende de besettinge der Philistijnen was doe te Bethlehem.

15 Ende David kreech lust/ ende seyde: [34] Wie sal my water te drincken geven uyt Bethlehems born-put/ die in de poorte is?

16 Doe braken die drie helden door het leger der Philistijnen/ ende putteden water uyt Bethlehems bornput/ die in de poorte is/ ende droegen 't/ ende quamen tot David: Doch hy en wilde dat niet drincken/ maer goot het uyt/ voor den HEERE;

17 Ende seyde; 'Tzy verre van my/ ô HEERE/ dat ick dit soude doen; Soud' [35] [ick drincken] het bloet der mannen/ die henen gegaen zijn [36] met perikel hares levens? Ende hy en wilde het niet drincken: Dit deden die drie helden.

18 Abisai/ Joabs broeder/ de sone van Zeruja/ die was oock een hooft van [37] drien: ende die [38] hief sijne spiesse op tegen drie hondert/ die [van hem] verslagen werden: ende hy hadde eenen naem onder [39] die drie.

19 En was hy niet de heerlickste van die drie? Daerom was hy hen tot eenen Overste: Maer hy en quam niet tot aen die [eerste] drie.

20 Voorts Benaja/ de sone van Jojada/ eens dapperen mans sone/ groot van daden/ van [40] Kabzeel: Die sloech twee [41] stercke Leeuwē van Moab: Oock ginck hy af/ ende sloech eenen leeuw in het midden van eenen kuyl ter [42] sneeuw-tijt.

21 Daer toe sloech hy eenen Egyptischē man/ eenen man van [43] aensien: ende in de hant des Egyptenaers was eene [44] spiesse/ maer hy ginck tot hem af met eenen staf: ende hy ruckte de spiesse uyt de hant des Egyptenaers/ ende doodde hem met sijne [eygene] spiesse.

22 Die dingen dede Benaja/ de sone van Jojada: Dies hadde hy eenen naem onder de drie Helden.

1 Voor sijnē doot: na 't exempel Jacobs/ Genes. 49. ende Mosis Deut. 32. ende 33. 2 Verheven uyt nedrigen stant/ ende gesalft tot Coninck over Godts volck. 3 Die hy door ingeven des H. Geests voor de kercke Godts gedicht heeft. 4 Als vov. cap. 22. 2. Vgel. 1. Cor. 10. 4. 5 And. van my: verstaende/ dat David hier verhale de prophetyen/ die Godt/ aengaende sijn persoon/ Coninckrijck/ eñ huys/ geopenbaert hadde/ eensdeels aen David selfs/ anderdeels aen de Propheten/ Samuel/ Nathan/ &c. 6 Verst. onsen eeuwigen geestelicken Coninck ende Heere Jesum Christum/ wiens voorbeelt David/ (als oock Salomo) geweest is/ ende van welcken hem Godt geopenbaert hadde/ dat hy uyt sijnen zade (nae dē vleesche) soude voortkomen. Vgel. Psal. 2. 8. ende 72. 8. Jerem. 30. 21. Mich. 5. 1. Andere nemen 't als een beschrijvinge van de deuchden en schuldige plichten der regenten/ passende oock daer op de volgende gelijckenisse v. 4. als waer door beduydet zy/ de aengenaemheyt ende nutticheyt sulcker regenten/ als David ende Salomo geweest zijn/ hoewel gebreckelick in vele. 7 Siet Jes. 53. 11. Jerem. 23. 5/ 6. ende 33. 15/ 16. Zach. 9. 9. met d' aenteeck. 8 Verg. Jes. 11. 2/ 3.

9 D. de comste des Messiæ/ eñ de verrichtinge sijns salichmakenden ampts/ sal so lieflick/ aengenaem/ nut ende vruchtbaer zijn voor sijne kercke/ als de saken in dese gelijckenisse verhaelt/ zijn voor de aerde ende haer gewas. Vgel. met dit vs. Hos. 6. 3. Psal. 110. 3. Item Malac. 4. 2. Jesa. 60. 1/ 2. Luc. 1. 78. ende voorts Jes. 44. 3/ 4/ &c. ende 55. 10/ 11/ &c. 10 David belijdt hier sijne ende sijns huyses sonden ende onweerdicheyt (Vgel. 2. Sam. 7. 18/ 19/ &c. ende siet 2. Sam. cappitt. 11. 12. 13. 15. &c.) ende roemt daer tegens Godts onverdiende weldadicheyt/ hem bewesen door het eeuwich ende onveranderlick genaden-verbont/ zijnde gegrondt in den Messia/ wiens dach David (als Abraham) door den geloove siende/ daer op getroost ende verheucht in den Heere ontslapen is. Vergel. 2. Sam. 22. 51. ende Psal. 72. 20. met d' aenteeck. 11 D. het welcke in Godts eeuwigen raet/ tot sijner eere ende salicheyt sijns volcx/ met alle middelen daer toe gehoorende/ wijslick besloten ende voorgeschickt is/ ende tot de eyndelicke vervullinge toe soo vast bewaert is ende gehouden sal worden/ dat de poorten der hellen daer tegen niet en sullen vermogen. Vgel. Matth. 16. 18. Actor. 13. 23/ 32/ 33/ &c. Ephes. 1. 3/ 4/ &c. 1. Petr. 1. 5/ 10/ 11/ &c. 12 D. hoewel de beloofde scheute ofte spruyte Isai ende Davids/ de middelaer des verbonts/ de Messias/ noch niet en is gekomen. Vgel. Jes. 4. 2. ende 11. 1. Jerem. 23. 5. ende 33. 15. Zach. 3. 8. ende 6. 12. Sommige verstaen dat David in het 4 ende 5 vs tegen malkanderen stelt de verganckelickheyt der dingen die vs 4 verhaelt staen/ ende de eeuwicheyt sijns Coninckrijcks ende huyses in den Messia, die uyt sijnen zade voortkomen soude: ende setten dese versen aldus over: 4 Ende, gelijck een licht des morgens, [wanneer] de sonne opgaet: 's morgens sonder wolcken zijnde, van den glantz, van dē regē, de gras-scheutkens uyt der aerden [uytspruyten]; 5 Dat alsoo mijn huys by Godt niet en sal zijn: want hy my een eeuwich verbont gestelt heeft; in alles wel toegerust ende bewaert: voorseker al mijn heyl ende welgevallen is, dat hy 't niet sal doen uytspruyten. (als het welcke nu schoon uytgesproten zy/ ende inder eeuwicheyt niet en sulle vergaen). 13 D. verworpene/ Godtloose/ deuchnieten/ verachters ende vyanden van het Coninckrijck Christi. Siet van dit woort Deut. 13. op v. 13. 14 *Hebr.* wort vervult. dat is/ hy vult sijne hant/ hy versiet sich eerst met eenich instrument/ waer mede hy de doornen onbeschadicht kan handelen. 15 *Hebr.* verbrandende verbrandt worden. 16 Daerse zijn gewassen/ ofte henen geworpen/ daerse liggen: *Hebr.* eygentl. in de sit-plaetse, ofte/ verblijfplaetse, ofte/ stoel. a 1. Chron. 11. 11, &c. 17 Alsoo worden hier genoemt Davids voorneemste krijchs-Officieren/ van wegen hare bysondere dapperheyt/ manhafticheyt/ ende onvertsaechtheyt in den oorloge: D' ordre/ die onder hen na hare dapperheyt ende verdienste van David is aengestelt/ is seer aenmerckelick. 18 1. Chron. 11. 11. wort hy genoemt Iaschobham. uyt welcke plaetse het woort sone hier oock is in-gevoegt. gelijck oock aldaer Chachmoni wort gestelt/ voor Tachkemoni. 19 *Hebr.* het hooft. 20 And. [die d' overhant hadde] over ofte/ tegen. &c.

21 Vergel. 1. Chron. 11. 11. Sommige meynen/ dat van dese 800 maer 300 op de plaetse zijn doot gebleven/ om dat dit getal in het boeck der Chronijcken alleen vermeldt wort. Andere houden het voor twee verscheydene victorien. 22 1. Chron. 11. 12. De Ahohiter. 23 Ofte/ hoon, spijt aendeden, met uytdagen/ &c. And. Doe sy haer selven waechden, ofte/ [hare zielen] versmaedden, ofte, verachteden, tegen de Philistijnen, D. doe sy haer leven/ ofte/ persoonen waechden/ in perijkel stelden. siet Judic. 5. 18. alwaer die maniere van spreken alsoo vol gevonden wort. 24 Ofte/ eene groote overwinninge: alsoo v. 12. ende vov. cap. 22. op v. 51. siet aldaer. 25 Dat bereets opgetogen was/ keerde weder te rugge/ ende volchde hem/ niet om te strijden/ (dewijle hy de victorie bevochten hadde) maer om te rooven. 26 And. In eenen hoop (als ond. v. 13.) ofte/ tot voederinge, om voeragie te halen. 27 Als oock gersten, 1. Chro. 11. 13. welcke de Philistijnen mogen hebben willen wechvoeren/ ofte in den brant steken. 28 Ofte/ hieldt dat in. 29 Ofte/ [dese] drie de voorneemste bovē de dertich. 30 Siet 1. Sam. 22. 1. 31 Hier voor staet 1. Chron. 11. 15. leger. van het Hebr. woort siet Psal. 68. op v. 11. 32 Ofte/ der Reusen. Siet vov. c. 5. op v. 18. 33 Siet 1. Sam. 22. 4/ 5. Sommige verstaē hier de borcht Zion/ waer van daē David (hebbende die ingenomen) uyt-getogen zy nae Adullam tegen de Philistijnen. 34 D. och dat my yemant/ &c. Eene maniere van wenschen by dē Hebreen: als elders dickwijls. 35 Dit is hier ingevoegt uyt 1. Chro. 11. 19. And. aldus: Is het [niet] het bloet, &c. 36 *Hebr.* met, ofte/ op hare zielen. 37 Ofte/ Hooft-lieden. 38 Ofte swong, velde, drilde, &c. 39 D. welcker hooft hy was/ maer niet/ de drie eerste/ die genoemt zijn vss. 8/ 9/ 11. ende alsoo in 't begin van het volgende vs. 40 *Hebr.* Kabtseel. Eene stadt gelegen in 't Suyd-eynde van Juda. Josu. 15. 21. 41 *Hebr.* Ariël, D. leeuwe Godts. Sommige verstaen door dit woort eygentlick leeuwen/ sommige mannen als leeuwē. Andere/ twee stercke plaetsen, genoemt Ariël, die hy ingenomē/ ofte het garnisoen van dien geslagen hebbe. 42 Als de wilde beesten alderhongerichst ende wreetst zijn. 43 Van wegen bysondere lengte ende andersins uyt-stekende. Siet 1. Chron. 11. 23. 44 Siet 1. Chron. 11. 23.

23 Hy was de heerlickste van de dertich / maer tot die drie [eerste] en quam hy niet : ende David stelde hem over syne [45] trauwanten.

24 Asahel / Joabs broeder / was onder de dertich : Elhanan / de sone van Dodo / van Bethlehem :

25 Samma de [46] Haroditer / Elika de Haroditer.

26 Helez de Paltiter / Ira / de sone van Ikes / de [47] Thekoiter.

27 Abjezer / de [48] Anethothiter / Mebunai / de Husathiter.

28 Zalmon / de Ahohiter / Maharai / de Netophathiter.

29 Heleb / de sone van Baëna / de Netophathiter : Ithai / de sone van Ribai / van [49] Gibea der kinderen Benjamins.

30 Benaja / de [50] Pirhathoniter / Hiddai / van de [51] beken [52] Gaas.

31 Abi-Albon / de Arbathiter / Azmaveth / de Barhumiter.

32 ElJachba de Saalboniter ; van de sonen Jasens / Jonathan.

33 Samma de Harariter / Ahiam de sone van Sarar / de Harariter.

34 Eliphelet de sone van Ahasbai / eens Maachathiters sone : Eliam de sone Achitophels / [53] de Giloniter.

35 Hezrai de Carmeliter / Paërai / de Arbiter.

36 Jigal de sone Nathans / van Zoba / Bani de Gaditer.

37 Zelek de Ammoniter : Naharai de [54] Beërothiter / de wapen-drager Joabs / des soons Zeruja.

38 Ira de Jethriter / Gareb de Jethriter.

39 Uria de Hethiter : [55] seven ende dertich in alles.

45 *Hebr.* tot sijne hooringe, ofte / over sijne toe-luysteringe, ofte / gehoorsaemheyt, dat is / over de mannē sijner gehoorsaemheyt / verstaet de trauwanten, die steets by ende omhem moesten zijn / om syne bevelen te hooren ende te gehoorsamen. Sommige verstaen hier de Coninckliicke garde / genoemt de Crethi ende Plethi / Siet bov. cap. 8. 18. ende 20. 23. vgelijckt 1. Sam. 22. 14.
46 Siet Judic. 7. op v. 1.
47 Siet bov. c. 14. op v. 2.
48 Siet Jos. 21. 18. 1. Reg. 2. 26. Jerem. 1. 1. ende 11. 21.
49 Siet Judic. 19. ende 20.
50 Siet Judic. 12. op v. 13.
51 Ofte / dalen, valleyen.
52 Een berch in Ephraim gelegen / alwaer Josua begravē was / Jud. 2. 9. ende eene ofte meer beken waren spruytende / die tot in de middellantsche zee liepen / nae uytwijsen der Caerten.
53 Siet bov. cap. 15. 12.
54 Siet bov. capittel 4. 2.
55 Joab / die Generael krijchs-overste / ende de naeste na den Coninck was / onder dit getal (nae het gemeyn gevoelen) mede begrepen zijnde: hoewel het den H. Geest niet beliest heeft sijnen naem daer onder te stellen. 1. Chron. 11. wort een grooter getal verhaelt als hier / om dat eenige in plaetse der verstorvene gestelt / ofte oock anders sins by-gevoegt mogen zijn.

Het xxiiij. Capittel.

Door een rechtveerdich oordeel Godts wort David met hoochmoet aengedreven om het volck te tellen / v. 1 / 2. Joab ende andere raeden 't hem af / maer te vergeefs / 3. Daer na gevoelt ende bekent David sijne sonde / 10. Godt laet hem door den Propheet Gad drie plagen voorstellen / om eene daer uyt te verkiesen / 11. waer over hy seer benauwt zijnde / de pestilentie verkiest / die een groot getal van den volcke wechneemt / 14. Godt gebiedt den slaenden Engel / dat hy ophoude / daerom oock David / den Engel siende / ootmoedichlick bidt / 16. Gad beveelt David van Godts wegen / dat hy eenen Altaer sal oprichten ende offeren op den dorsch-vloer van Aravna / 18. David koopt den dorschvloer / ende gereetschap tot de offerhande / van Aravna / ende offert aldaer : also houdt de plage op / 19.

1 [a] Ende de toorn des HEEREN [1] voer voort te ontsteken tegen Israël : ende [2] hy porrede David aen [3] tegen haerlieden / [4] seggende ; Gaet / telt Israël ende Juda.

2 De Coninck dan seyde tot Joab / den krijchs-oversten / die by hem was ; Treckt nu om / door alle stammen Israëls / van [5] Dan tot Ber Seba toe / ende [6] tellet het volck / [7] op dat ick het getal des volcx wete.

3 Doe seyde Joab tot den Coninck ; Nu doe de HEERE uwe Godt tot desen volcke / soo als [8] dese ende die nu zijn / hondertmael meer / dat de oogen mijns heeren des Conincks het aensien : Maer waerom heeft mijn heere de Coninck lust tot dese sake ?

4 Doch des Conincks woort nam de overhant tegen Joab / ende tegen de Overste des heyrs : Also tooch Joab uyt / met de Overste des heyrs van des Conincks aengesichte / om het volck / Israël / te tellen.

5 Ende sy gingen over de Jordane / ende legerden hen by Aroër / ter rechterhant der stadt / die [9] in 't midden is van de beke Gads / ende aen [10] Jaëzer.

6 Voorts quamen sy in [11] Gilead / ende in 't [12] leege lant Hodsi : oock quamen sy tot [13] Dan-Jäan / ende rontom by [14] Zidon.

7 Ende sy quamen tot de vestinge van [15] Tyrus / ende alle steden der Heviten ende der Canaaniten : Ende sy quamen uyt aen 't Zuyden van Juda te Ber-Seba.

8 Also togen sy om door 't gantsche lant : ende ten eynde van negen maenden ende twintich dagen quamen sy te Jerusalem.

9 Ende Joab gaf de somme [16] des getelden volcx aen den Coninck : Ende in Israël waren [17] acht hondert duysent strijtbare mannen / die het [18] sweert uyttrocken / ende de mannen van Juda waren [19] vijfhondert duysent man.

10 Ende [20] Davids herte sloech hem / na dat hy het volck getelt hadde : Ende David seyde tot den HEERE ; Ick hebbe seer gesondicht [in] 't gene ick gedaen hebbe / maer nu / ô HEERE / [21] neemt doch de misdaet uwes knechts wech / want ick hebbe seer sottelick gedaen.

11 Als nu David des morgens opstont / so geschiedde het woort des HEEREN tot den Prophete [22] Gad / Davids [23] Siender / seggende :

12 Gaet henen ende spreeckt tot David ; Alsoo seyt de HEERE ; Drie dingen [24] draeg' ick u voor : Verkiest u een uyt dien / dat ick u doe.

13 So quam Gad tot David / ende maeckt' et hem bekent / ende seyde tot hem : Sal u een honger van [25] seven jaren in u lant komen ? ofte [wilt] ghy drie maenden vlieden voor 't aengesichte uwer vyanden / [26] dat die u vervolgen ? ofte datter drie dagen pestilentie in u lant zy ? Merckt nu / ende siet toe / wat antwoort ick dien sal wederbrengen / die my gesonden heeft.

14 Doe seyde David tot Gad : My is seer bange : laet ons doch in de [27] hant des HEEREN vallen / want sijne barmherticheden zijn [28] vele / maer en laet my in de hant van [29] menschen niet vallen.

15 Doe gaf de HEERE eene pestilentie in Israël / van den morgen aen [30] tot den gesetten tijt toe : ende daer storven van den volcke / van [31] Dan tot Ber-Seba toe / tseventich duysent mannen.

16 Doe nu de [32] Engel sijne hant uyt-

a 1. Chron. 21. 1, &c.
1 Dit schijnt te sien op den voorgemelden drie-jarigen honger / waer van bov. c. 21. 1 / &c.
2 T. w. de Heere, niet dat hy sulcx soude hebben in-gegeven / maer / om dat hy / nae sijn rechtveerdich oordeel / door sijne verborgene regeringe / den Sathan sulcx heeft willen toelaten / ende hem gebruycken / tot een verdiende straffinge der Israeliten / ende tot castijdinge ende vernederinge van David : uyt vgelijckinge van 1. Chron. 21. 1. allwaer dese historie wort weder-haelt.
3 Te weten / tegen de Israeliten. V. tot straffe der Israeliten. And. onder haer-lieden.
4 Siet bov. capit. 16. op v. 10. ende vgel. 1. Sam. 26. 19. ende 1. Reg. 22. 22.
5 De twee uyterste lant-palen van Canaan / Dan in 't Noorden / ende Berseba in 't Zuyden.
6 Ghy / ende u geselschap / dat ghy mede sult nemen / sullen tellen alle / die tot den strijt bequaem zijn / van 20 jaren af ende daer boven. Siet Num. 1. 3. ende ond. v. 9. Doch sommige meynen dat Davids sonde principalick daer in bestaen hebbe / dat David oock bevolen hebbe te tellen die onder de twintich jaer waren ten strijde bequaem. waer uyt oock (nae haer gevoelen) ontstaen soude de verscheydenheyt van 't getal / verhaelt hier v. 9. ende 1. Chron. 21. 5.
7 Hier mede toont David / dat hy door enckele nieusgiericheyt / ende hoochmoet gedreven wort : het welcke Joab ende andere Overste merckende / gesocht hebben David dit t' ontraden. Vergel. 1. Chron. 21. 3 / 6 / ende 27. 23.
8 Soo als elcke stam nu is.

9 Aroër was gelegen in de stamme Gads / midden tusschen de beyde beken Arnons / waer van d' eene af-liep in de Jordane / d' andere tot in de doode Zee. siet oock Deut. 2. 36.
10 Gelegen aen de beke Arnon / daerse van 't Noorden nae 't Zuyden loopt.
11 Streckende van de beke Arnon tot aen de Noorder palen van Canaan.
12 *Hebr.* Het lant Tachtim Chodschi, dat sommige houptschen / het lant der gener die in de leechte woonen, nieuwlicx [bewoont / ofte / verkregen :] te weten / by Sauls tijt / als sommige meynen. Siet 1. Chron. 5. 10. Andere duyden 't op der Ammoniten en Moabiten lant / waer van bov. cap. 8. 2. ende 12. vss. 29 / 30 / 31. Sommige houden 't voor eenen eygenen naem van sekere contreye.
13 Dit houtmen te wesen de stadt Dan. de Noorder-grenze van Canaan / vermelt v. 2. te vooren genoemt Lais ende Leschem. Jos. 19. 47. Judic. 18. 29.
14 Siet Judic. 18. op v. 7.
15 Siet Jos. 19. op v. 29.
16 *Hebr.* der tellinge.
17 T. w. nae sommiger gevoelen / boven het ordinaris en bekent krijchs-volck / bedragende 288000 met d' Overste / hebbende elck onder sich 24000 als verhaelt wort 1. Chron. 27. 1 / &c. dese onder dit getal mede gerekent zijnde / vintmen ontrent het grooter getal dat 1. Chron. 21. 5. staet. Siet wijders op v. 2.
18 Siet Judic. 8. op v. 10.
19 Het ordinaris bestelde krijchs-volck van Juda daer onder (nae sommiger gevoelen) mede gerekent zijnde / het welcke 1. Chron. 21. 5. zy uytgelaten (om datse daer alreede gerekent waren onder de elf hondert duysent) ende waer van de Overste verhaelt souden zijn bov. c. 23. 8 / &c. 't is oock aenmerckelick / dat Joab de stammen Levi ende Benjamin niet heeft willen tellen / misschien oock niet de stadt Jerusalem. siet 1. Chron. 21. 6. ende 27. 24.
20 Van wegen nadencken / droefheyt / schrick ende berouw over sijne begane sonde. Siet de selve manere van spreken 1. Sam. 24. 6. met d' aenteeck.
21 Siet bov. c. 12. op v. 13.
22 Siet van desen 1. Sam. 22. 5. 1. Chron. 29. 29.
23 Siet 1. Sam. 9. 9.
24 Ofte : legg' ick u op. V. ick stelle u drie plagen voor / welcke ghy sult kiesen / die sal ick u opleggen ofte toesenden.
25 De voorgaende drie jaren (waer van bov. c. 21. 1.) ende het vierde (waer in dit geschiedde) daer by gerekent / zijn 't seven jaren : welverstaende den tijt hier onder gerekent / in welcken den honger heeft opgehouden : anders maer drie / welck getal staet 1. Chron. 21. 12. Sommige nemen seven jaren voor eenen langen tijt / waer voor drie jaren staen in de Chronijcken. Eenige meynen / dat Godt in 't handelen met David eerst wel seven / ende daer na / die versachtende / minder (T. w. drie) hebbe voorgestelt.
26 *Hebr.* Dat hy (te weten een yeder uwer vyanden) u vervolge : verstaet daer by / ende u achterhalende vyantlick handele. Siet 1. Chron. 21. 12.
27 Alsoo / dat hy ons selfs sonder tusschen komen van menschen kastyde.
28 Ofte / groot.
29 *Hebr.* eens menschen : te weten / mijner vyanden / by welcken ick geene barmherticheyt gevonden hebbe.
30 Dien Godt door den Prophete Gad hadde uytgedruckt / te weten drie dagen lanck. Sommige verstaen door den gesetten tijt / den tijt des Avont-offers van den eersten dach : sulcks dat de tijt door Davids berouw ende gebeden (waer van in 't volgende) van Godt verkort zy.
31 Dat is / door 't gantsche lant : als v. 2.
32 Dien Godt daer toe uytgesonden hadde. 1. Chron. 21. 15.

strecklte

strechte over Jerusalem om haer te [33] verderven / [34] berouwde 't den HEERE over dat quaet / ende hy seyde tot den Engel / die 't verderf onder den volcke maeckte / 'Tis genoech / treckt uwe hant nu af: de Engel des HEEREN nu was by den dorsch-vloer van [35] Aravna den [36] Jebusiter.

17 Ende David / als hy den Engel [37] sach / die het volck sloech / sprack tot den HEERE / ende seyde / Siet / Ick / ick hebbe [38] gesondicht / ende Ick / ick heb' onrecht gehandelt / maer wat hebben dese [39] schapen gedaen? Uwe hant zy doch tegen my / ende tegen mijns vaders [40] huys.

18 Ende Gad quam tot David op dien selven dach / ende seyde tot hem; Gaet [41] op / richt den HEERE eenen altaer op / op den dorsch-vloer van [42] Aranja den Jebusiter.

19 Also ginck David op nae Gads woort / gelijck als de HEERE [43] geboden hadde.

20 Ende Aravna sach toe / ende sach den Coninck ende sijne knechten tot hem overkomen: so ginck Aravna uyt / ende boogh sich voor den Coninck met sijn aengesicht ter aerden.

21 Ende Aravna seyde; Waerom komt mijn heere de Coninck tot [44] sijnen knecht? ende David seyde / Om desen dorschvloer van u te koopen / om den HEERE eenen altaer te bouwen / op dat dese plage [45] op-gehouden worde van over den volcke.

22 Doe seyde Aravna tot David; Mijn Heere de Coninck neme ende offere dat [46] goet is in sijne oogen: siet daer de [47] runderen ten brantoffer / ende de sleeden ende het runder-tuych ten [48] houte.

23 Dit alles [49] gaf Aravna de [50] Coninck aen den Coninck: voorts seyde Aravna tot den Coninck; De HEERE uwe Godt [51] neme een welgevallen in u.

24 Doch de Coninck seyde tot Aravna; Neen / maer ick sal 't [52] sekerlick van u koopen voor den prijs / want ick en sal den HEERE mijnen Godt niet offeren brantofferen om [53] niet: Also kochte David den dorschvloer / ende de runderen voor [54] vijftich silvere sikelen.

25 Ende David bouwde aldaer den HEERE eenen altaer / ende offerde brant-offeren ende danck-offeren: Also wert de HEERE den [55] lande verbeden / ende dese plage van over Israël opgehouden.

33 Door de pestilentie.
34 Siet Genes. 6. op v. 6.
35 Ond. v. 18, genoemt Aranja, ende 1. Chron. 21. ende 22, Ornan.
36 Maer bekeert tot de ware Religie. Jerusalem was te voorē Jebus genoemt / ende van de Heydensche Jebusiten bewoont. Siet Judic. 19. 10/12. en 1. 21. ende hov. cap. 5. 6.
37 Want de Engel verscheen in menschē gedaente / tusschen hemel ende aerde / hebbende een bloot sweert in sijner hant. 1. Chron. 21. 16.
38 In 't tellen des volcks.
39 Hy verstaet het volck / dat wel aen dese sonde Davids geen schult en hadde / maer andersins dese straffe verdient hadde.
40 D. mijne bloetvrienden / die my mede geraden / ofte immers niet ontraden hebben.
41 Uyt u Slot / nae 't gebercht / genoemt Morija, daer de huysinge van Aravna was / alwaer Abraham bevolen was sijnen sone te offeren. Genes. 22. vss. 2 / 14. ende naderhant de Tempel gebouwt is. Siet 2. Chron. 3. 1. ende 1. Chron. 22. 1 / &c.
42 Boven ende onder genoemt Aravna.
43 Door den Engel / dien Godt bevel gegeven hadde den Prophete Gad sulcks aen te dienen / 1. Chron. 21. 18.
44 D. tot my.
45 Vergel. Num. 16. 48.
46 D. dat hem geliest ofte behaecht.
47 Want Aravna was in 't dorsschen waer toe men gebruyckte runderē ofte ossen / die den getrackten dorschwagē / ofte sleede / over het koorn omtrocken, siet Deut. 25. op v. 4.
48 Om de offerhande met vyer aen te steken.
49 Soo veel hem aenginck: maer David wilde 't niet aennemen.
50 Sommige meynen dat hy een Coninck genoemt wort / om dat hy sich soo liberael hier droech / als of hy eē Coninck geweest ware: Andere verstaē / dat hy der Jebusitē Coninck geweest zy / eer David de burcht Zion innam. Andere meynen dat / Coninck, sijn toename zy geweest.
51 Dat is / toone / dat hy u / mitsgaders uwe gebeden ende offerhanden / genadichlick in den Messia aensie ende aen-neme: waer van gebleken is door het vyer / dat Godt van den Hemel sondt op den brant-offers altaer, 1. Chron. 21. 26.
52 *Hebr.* Koopende koopen.
53 Die my van eenen anderen om niet souden gegeven zijn / maer van het gene dat mijne is.
54 Dit woort verstaen van den prijs der runderen ende des anderen gereetschaps; want de gantsche plaetse heeft hy gekocht voor ses hondert goudene sikelen. 1. Chron. 21. 25. Sommige verstaen dat hier gesproken wort van den koop des dorsch-vloers ende der runderen: maer 1. Chron. 21. 25. van den koop der gantscher plaetse daer op de Tempel gebouwt is. Van goudene sikelen / siet Genes. 24. op v. 22.
55 Dat is / den inwoonderen des lants versoent / door het middel der gebeden / die geschiedden in 't geloove des Messie / ende sijnes eenigen Soen-offers / waer van dese offerhanden een voorbeelt waren.

FINIS

Het Eerste Boeck der CONINGEN.

Inhoudt deses Boeckx.

IN dit Boeck, ende het volgende, is beschreven de Historie der Coningen die het volck Godes geregeert hebben van *David* af, tot op de Babylonische gevanckenisse. Daerom worden sy genoemt *het eerste, ende tweede Boeck der Coningen.* Het Eerste wort aengevangen met het verhael van de cranckheyt, ende het overlijden des Conincks *Davids*: waer op gevolgt is de regeringe sijns soons *Salomo*, dewelcke na dat hy van sijnen vader goede vermaninge, om sijn leven wel te schicken, ende wijse order, om sijn rijcke te bevestigen, ontfangen hadde, ende van Godt vereert was met sijne aenspræke: oock gesegent wiert in sijnen persoone, met wijsheyt, rijckdom, eere; ende in sijn lant, met vrede, trafijcke, ende overvloet van alle dingen. Order in sijn Hof, ende Huys gestelt hebbende, bouwt ende heyligt hy den Heere eenen Tempel, maeckt daerbeneven eenige Coninckliche gestichten. Hy wort so vermaert, dat hy statelick besocht, ende vereert wort vande Coninginne van Scheba, ende vande omliggende volckeren, met aenbiedinge van vrientschap, ende met geschencken. Doch daerna door het nemen van vele heydensche vrouwen tot afgoderye vervallen zijnde, vertoornt hy Godt, die hem vyanden verweckt, ende door sijnen Propheet *Ahia* laet aenseggen, de verscheuringe sijns rijcks. Dese nu is geschiet, als sijn soon *Rehabeam* door onwijsen raet, tien stammen van sich vervreemt heeft; die *Ierobeam* den sone *Nebats* tot haren Coninck aengenomen hebben. *Rehabeam* heeft niet dan Iuda behouden met een deel van *Benjamin.* Hem wort oock van Godt verboden de afgevallene stammen door gewelt van wapenen, gelijck hy voor hadde, weder aen sich te brengen. Om sijne, ende des volckx sonden wort door *Sisak* den Coninck van Egypten de Tempel Ierusalems berooft. Sijn soon *Abiam* volgt hem na in sijn rijcke, ende in sijne sonden: maer *Asa*, ende *Iosaphat* godtvruchtich zijnde, reformeerden den Godtsdienst. VVat aengaet de Coningen, die na de verdeelinge der stammen, over Israël geregeert hebben, van de welcke in dit eerste boeck gesproken wort; die zijn alle afgoden-dienaren geweest, die de ware religie door afgodische grouwelen verdorven hebben. VVant *Ierobeam*, boven het oprichten van twee gulden Calveren, heeft by nae den gantschen Godes-dienst verandert, ende nae sijne phantasie Priesteren ingestelt: waer door hy de tien stammen vande ware religie, ende van de rechte godtsalicheyt heeft afgekeert. Sijne navolgers hielden sijne voetstappen; maer *Achab* insonderheyt. VVant beneven de afgoderye, daer in hy de voorgaende Coningen te boven ginck, heeft hy tegen de ware geloovige, die noch in sijn rijcke overgebleven waren, groote tyrannije bedreven. Uyt sulcke oorsaken is de scepter Israëls niet in een geslachte gebleven, gelijck wel in Iuda, maer door schrickelicke beroerten, ende wreede bloetstortingen nu ende dan tot andere vervoert. Hoe wel nu de vermaningen der Propheten *Ahia, Semaja, Addo, Azaria, Iehu, Anani, Elia*, ende *Micha* van Godt uytgesonden, om die afvallige Israëliten tot bekeeringe te roepen, niet en ontbraken, so zijnse nochtans ontrent de meeste menichte vruchteloos geweest, selfs oock alsse door uytnemende mirakelen becrachtiget waren. In Iuda was de waerheyt der leere, ende de suyverheyt van den Godes-dienst vaster ingewortelt; overmits de vroome Coningen met de Propheten daer aen de hant gehouden, ende het vervallene weder met sonderlingen yver opgericht hebben. Over sulcx hebben wy in dit boeck, als oock in 't volgende, een seer schoon tafereel, waer in ons levendich afgeschildert is de veranderlicke conditie, die de sichtbare kercke in dese werelt onderworpen is, ende de onveranderlicke trouwe, die Godt aen sijn uytvercoren overblijffel, meest voor der menschen oogen onsichtbaer, noyt opgehouden en heeft te bewijsen. Dit boeck begrijpt de geschiedenissen van 118 jaren: waer van 40 behooren tot de regeeringe van *Salomo*, ende 78 tot de regeeringe der volgender Coningen van Iuda, ende Israël; welverstaende welcker historie in dit boeck beschreven wort.

Het Eerste Capittel.

David wort out/ ende gedient van Abisag/ v. 1/ &c. Sijn sone Adonia staet nae het Coninckrijcke/ 5. Sulcks wort verhindert van Bathseba door den raet des Propheten Nathans/ 11. David vernieuwt sijne belofte/ van het Coninckrijcke sijnen sone Salomo na te laten/ 28. die tot Coninck gesalft wort/ 32. het geruchte daer van komt tot kennisse van Adonia ende sijne aenhangers/ die hem verlaten/ 41. Adonia vreest Salomo/ die hem sijne misdaet vergeeft/ ende soo nae huys sendt/ 50.

1 DE Coninck David nu [1] was out/ [2] wel bedaecht: ende sy deckten hem met kleederen/ doch [3] hy en kreech geene warmte.

2 Doe seyden sijne [4] knechten tot hem: Laetse mijnen heere den Coninck eene jonge-dochter/ eene maget soecken/ die [5] voor het aengesicht des Conincks stae/ ende hem koestere: ende [6] sy slape in uwe schoot/ dat mijn heere de Coninck warm worde.

3 So sochtense eene schoone jonge dochter in alle landtpalen Israëls: ende vonden Abisag eene [7] Sunamitische; ende brachtense tot den Coninck.

4 Ende de jonge dochter was boven maten schoone/ ende koesterde den Coninck/ ende diende hem; doch de Coninck en [8] bekendese niet.

5 [9] Adonia nu de soon [10] Haggiths verhief hem/ seggende; Ick sal Coninck zijn/ [a] ende [11] hy bereydde sich wagenen/ ende ruyteren/ ende vijftich mannen loopende voor sijn aengesichte.

6 Ende sijn vader en hadde hem [12] niet bedroeft [13] van sijn dagen/ seggende: Waerom hebt ghy alsoo gedaen? ende oock was hy seer [14] schoon van gedaente/ ende [b] [Haggith] hadde hem gebaert [15] na Absalom.

7 Ende [c] sijne [16] raetslagen [17] waren met Joab den soon Zeruja/ ende met Abjathar den Priester: [18] die hielpen/ volgende Adonia.

8 Maer Zadok de Priester/ ende Benaja de soon Jojada/ ende Nathan de Propheet/ ende Simeï/ ende Reï/ ende de helden die David hadde/ en waren met [19] Adonia niet.

9 Ende Adonia [20] slachtede [21] schapen/ ende runderen/ ende gemest-vee by den steen Zoheleth/ die by de fonteyne [22] Rogel [d] is: ende noodde alle sijne broederen/ de sonen des Conincks/ ende alle mannen van Juda des Conincks knechten.

10 Maer Nathan den Propheet/ ende Benaja/ ende de Helden/ ende Salomo sijnen broeder en noodde hy niet.

11 Doe sprack Nathan tot Bathseba de moeder van Salomo/ seggende: Hebt ghy niet gehoort dat Adonia de sone Haggiths Coninck is? ende onse heere David en weet dat niet.

1 T. w. ontrent 70 jaren. want met sijn dertichste jaer begonste hy te regeren/ ende hy regeerde 40 jaren; 7 in Hebron/ ende 33 in Jerusalem/ 2. Sam. 5. 5. ende ond. 2. 11.

2 *Hebr.* in dagen gekomen. D. was van goeden ouderdom. siet Genes. 18. op v. 11.

3 *Hebr.* Hem en wert niet warm.

4 D. Raeds-heeren/ officieren/ voornemste hovelingen. Siet Genes. 20. op v. 8.

5 D. diene. Siet dese maniere van spreken Deut. 1. op v. 38. en 10. 8. en 1. Sam. 16. 22. 1. Reg. 12. 6. ende hgel. ond. v. 4. ende 15.

6 Siet dese maniere van spreken oock 2. Sam. 12. 3. ende Micha. 7. 5. ende vgel. Deut. 13. 6. mitsgaders de aenteeck. Men meynt dat dit geschiet zy/ na dat hyse getrouwt hadde.

7 Soo genoemt/ om datse was van de stadt Sunem, gelegen in de stam Issaschars/ aen de zuydt-zijde van het geberchte Gilboa. siet Jos. 19. 18. en 2. Reg. 4. 8.

8 Siet Genes. 4. op v. 1.

9 Die nu de outste was van Davids sonen. Want Amnon ende Absalom doot waren: gelijck oock Chileab some meynt. siet van dese 2. Sam. 3. 3/ 4/ 5.

10 Siet van dese oock 2. Sam. 3. 4.

a 2. Sam. 15. 1.

11 Om een Coninckl. gevolch/ ende treyn te hebben; gelijck oock Absalom gedaen hadde/ 2. Sam. 15. 1. Vgel. ond. cap. 14. de aenteec. op het 27. v.

12 T. w. om hem daer over te bestraffen.

13 D. binnen sijn leven.

14 Siet Genes. 6. op v. 2.

b 1. Chron. 3. 2.

15 Die uyt een ander vrouwe met namen Maacha geboren was/ 2. Sam. 3. 3.

c 1. Reg. 2. 22, 28.

16 *Hebr.* woorden. welck oock alsoo genomen wort/ Num. 31. 16. Ezech. 38. 10.

17 D. hy hielt raet met desen/ om te beter tot sijn voornemen te geraken.

18 *Hebr.* ende hielpen achter Adonia. D. hielpen ende volchden Adonia. Alsoo 2. Sam. 2. 10. ende ond. 16. 21/ &c.

19 *Hebr.* Adoniahu. alsoo ond. v. 9/ &c.

20 T. w. om eene statelicke maeltijt in sijne inhuldinge te houden. Het woort slachten wort oock alsoo genomen Genes. 31. 54. 1. Sam. 28. 24.

21 D. kleyn/ ende groot vee. Siet Genes. 26. op v. 14.

22 Ofte En-Rogel. Siet van dese fonteyne Josu. 15. 7. ende 18. 16. ende 2. Sam. 17. 17.

d Iosu. 15. 7. ende 18. 16.

12 Nu

12 Nu dan / komt; laet my u doch eenen raet [23] geven / dat ghy uwe ziele ende uwes soons Salomons [24] ziele reddet.

13 Gaet henen / ende treedt in tot den Coninck David / ende segt tot hem; Hebt ghy niet / mijn heer Coninck / [25] uwe dienstmaecht geswooren / seggende; Voorseker uwe sone Salomo sal na my Coninck zijn / ende hy sal [26] op mijnen throon sitten! waerom dan is Adonia Coninck?

14 Siet als ghy daer noch met den Coninck spreken sult; so sal ick na u inkomen / ende sal uwe woorden [27] vervullen.

15 Ende Bathseba ginck in tot den Coninck in de binnen-kamer; doch de Coninck was seer out: ende Abisag de Sunamitische diende den Coninck.

16 Eñ Bathseba [28] neychde het hooft / ende [29] booch haer neder voor den Coninck: ende de Coninck seyde / Wat is u?

17 Ende sy seyde tot hem: Mijn heere / ghy hebt uwe dienstmaecht by den [30] HEERE uwen Godt gesworen / Voorseker Salomo uwe soon sal na my Coninck zijn / ende hy sal op mijnen throon sitten!

18 Ende nu siet Adonia is Coninck: ende nu / mijn heer Coninck / ghy en weet het niet.

19 Ende hy heeft ossen / ende gemest-vee / ende schapen in menichte geslachtet / ende genoodt alle de sonen des Coninckx / ende Abiathar den Priester / ende Joab den krijchs-Oversten / maer uwen knecht Salomo en heeft hy niet genoodt.

20 Maer ghy / mijn heer Coninck / [31] de oogen des gantschen Israëls zijn op u / dat ghy hen soudt te kennen geven / wie op den throon mijns heeren des Coninckx na hem sitten sal.

21 [32] Anders sal't geschieden / als mijn heer de Coninck met sijne vaderen sal [33] ontslapen zijn / dat ick ende mijn soon Salomo [34] [als] sondaers sullen zijn:

22 Eñ siet sy sprack noch met den Coninck / als de Propheet Nathan inquam.

23 Ende sy gaven den Coninck te kennen / seggende; Siet de Propheet Nathan is daer: ende hy [35] quam voor het aengesicht des Coninckx / ende booch sich voor den Coninck op sijn aengesichte ter aerden.

24 Ende Nathan seyde: Mijn heer Coninck / hebt ghy geseyt / Adonia sal na my Coninck zijn; ende hy sal op mijnen throon sitten?

25 Want hy is heden [36] afgegaen / ende heeft geslachtet ossen / ende gemest-vee / ende schapen in menichte / ende heeft genoodt alle de sonen des Coninckx / ende de Oversten des heyrs / ende Abjathar den Priester / ende siet sy eten / ende drincken voor sijn aengesichte / ende seggen: [37] De Coninck Adonia leve.

26 Maer my die uwe knecht ben / ende Zadok den Priester / ende Benaja den sone van Jojada / ende Salomo uwen knecht en heeft hy niet genoodt.

27 Is dese sake van mijn heer de Coninc geschiet? eñ en hebt uwen knecht niet bekent gemaeckt / wie op den throon mijns heeren des Conincks na hem sitten soude?

28 Eñ de Coninck David antwoordde / ende [38] seyde / Roepet my Bath-Seba: ende [39] sy quam voor het aengesicht des Coninckx / ende stont voor het aengesicht des Coninckx.

29 Doe [40] swoer de Coninck / eñ seyde: [Soo waerachtich als] de HEERE leeft die mijne ziele uyt alle noot verlost heeft.

30 Voorseker gelijck als ick u gesworen hebbe by den HEERE den Godt Israëls / seggende: Voorseker sal uwe sone Salomo na my Coninck zijn / ende sal op mijnen throon in mijne plaetse sitten: Voorseker alsoo sal ic ten desen selven dage doē.

31 Doe neychde haer Bath-seba met het aengesicht ter aerde / ende booch haer neder voor den Coninck: ende seyde / [41] Mijn heer de Coninck David leve [42] in eeuwicheyt.

32 Ende de Coninck David seyde / Roepet my Zadok den Priester / ende Nathan den Propheet / ende Benaja den sone [43] Jojada: ende sy quamen voor het aengesicht des Coninckx.

33 Ende de Coninck seyde tot hen; Nemet met u de knechten [44] uwes heeren / ende doet mijnen sone Salomo [45] rijden op de muyl-eselinne die voor my is; ende voert hem af nae [46] Gihon.

34 Ende dat Zadok de Priester / met Nathan den Propheet / hem aldaer tot Coninck over Israël [47] salve: daer na sult ghy met de basuyne blasen / ende seggen / De Coninck Salomo leve.

35 Dan sult ghy achter hem optrecken / ende hy sal komen / ende sal op mijnen throon sitten / ende hy sal Coninck zijn in mijne plaetse: want ick hebbe geboden dat hy [48] een Voorganger soude zijn over Israël ende over Juda.

36 Doe antwoordde Benaja de sone van Jojada den Coninck / ende seyde / Amen: [49] alsoo segge de HEERE de Godt mijns heeren des Coninckx.

37 Gelijck als de HEERE met mijnen heere den Coninck geweest is / alsoo zy hy met Salomo; ende make sijnen throon grooter dan den throon mijns heeren des Coninckx Davids.

38 Doe ginck Zadok de Priester af / met Nathan den Propheet / ende Benaja den sone Jojada / ende [50] de Crethi / ende de Plethi / ende deden Salomo rijden op de muyl-eselinne des Coninckx Davids / ende geleydden hem nae Gihon.

39 Ende Zadok de Priester nam den oly-hoorn uyt [51] de Tente / ende [52] salfde Salomo: ende sy bliesen met de basuyne / ende al het volck seyde / [e] De Coninck Salomo leve.

40 Ende al het volck quam op achter hem / ende het volck pijpte met pijpen / ende verblijdden haer met grooter blijdschap: so dat de aerde van haer geluyt [53] spleet.

41 Ende Adonia hoorde het / ende alle de genoodde die met hem waren / die nu geeyndicht hadden te eten: oock hoorde Joab het [54] geluyt der basuynen / ende seyde / Waerom is het [55] geroep dier stadt / die in roere is?

42 Als hy noch sprack / siet so quam Jonathan de soon Abjathars des Priesters / ende Adonia seyde; Comt in / want ghy zijt [56] een kloeck man / ende sult het [57] goede bootschappen.

23 *Hebr.* raden.
24 D. u ende uwes soons leven behoudt. het welcke in gevaer is / indien Adonia Coninck wort. Vgel. ond. v. 21. Ende van het woordeken ziele in desen sin genomen. siet Gen. 19. op v. 17.
25 So noemtse haer selvē uyt ootmoedicheyt des herten / ende eerbiedinge tot den Coninck: Anders was sy sijne huysvrouwe. 2. Sam. 11, 27.
26 D. Coninck worden / ende als Coninck regeren. siet Exod. 11. 5. Deut. 17. 18. ende ond. 16. 11. 1. Chron. 29. 23.
27 T. w. met daer by wat toe te voegen / so ghy yetwes te kort verhaelt; ofte het verhaelde met mijn getuygenisse waer te maken / ende den Coninck te vermanen / dat hy behoort dē wille Godts in't werck te stellen / waer door hy beslotē heeft dat Salomo de kroone erven soude. Siet ond. op v. 17.
28 Siet Genes. 24. op v. 26.
29 Verst. dat / van een borgerlicke eerbiedinge / ende siet Genes. 18. op v. 2. Item ond. v. 23.
30 Die Salomo voor uwen erfgename in het Coninckrijck verklaert heeft met bijvoeginge van heerlicke beloften. Siet 2. Sam. 7. 13. 2. Chron. 2. 8. ende 29. 1.
31 D. het gantsche Israel wacht / ende hoopt op u / dat ghy voor uwe doot uwen navolger in het Coninckrijcke opentlick verklaren sult. Siet gelijcke manierē van spreken 2. Chron. 20. 12. Psal. 145. 15.
32 *Hebr.* ende het sal, ofte / soude. &c.
33 *Hebr.* eyg. nederliggen. D. nae den lichame gestorven / ende nae de ziele in de ruste des Hemels opgenomen / om daer de salige opstandinge te verwachtē. De doot wert by eenen slaep vergeleken / om dat sy geschiet met het overblijven van het leven der ziele / ende eyndicht met de opstandinge van het doode lichaem. Siet hier van oock Deut. 31. op v. 16.
34 Ofte / als sondaers geacht worden. D. als schuldige / ende des doodts-weerdige / als die yet quaets bedreven / ofte oock nae de kroone ten onrechten soudē gestaen hebben. Siet Genes. 43. op v. 9. alsoo worden onschuldige genoemt die geene straffe verdient en hebben. Gen. 44. 10. Josu. 2. 19.
35 T. w. na dat Bathseba uyt de kamer gegaen was / gelijckmen kan afnemē uyt het v. 28.
36 Tot den steen Zoheleth by de fonteyne Rogel. Siet vov. v. 9.
37 D. wy wenschen dat de Coninck een lanck ende geluckfalich leven in sijne regeringe hebbe. alsoo ond. v. 34. ende 39. 2. Sam. 16. 16.
38 Namelick tot de kamer-dienaren.
39 T. w. Na dat de Propheet Nathan uyt de kamer vertrocken was: gelijck afgenomen kan worden uyt het v. 32.

40 David vernieuwt den eedt dien hy Bathseba gedaen hadde / met uytlichtveerdicheyt / maer / 1. om door dese kloecke / ende yverende gestadicheyt het bedrijf / ende den aenslach van Adonia tegen te komen. 2. om Bathseba te troostē. 3. om alle menschen na sijne doot een seker getuygenisse na te laten / dat hy sich gelijck in dese sake / alsoo oock in alle andere / aen het woort / ende den wille des Heeren vast gehouden hadde tot het eynde sijnes levens toe.
41 Dit is een maniere van groeten / daer mede de Coningen ende Princen toegesproken wierden. Van welcke siet oock Dan. 2. 4. ende 3. 9. ende 5. 10. ende 6. 6.
42 D. eenen seer langen tijt. sy wil seggē / datse niet en wenschte om des Coninckx doot / alsse versocht / dat het recht der successie op haren soon bevesticht soude wordē / maer badt Godt / niet tegen-staende haer versoeck / om des Conincks lange leven. alsoo wort het woort Olam voor eenen langen / ende onbepaelden tijt genomen / ond. 2. 33. Dan. 2. 4.
43 *Hebr.* Iehojada.
44 D. mijne knechten / die my tot nu toe getrouwelick gedient hebben. Anders uwer heeren, in't getal van velen: dat is / mijne eñ Salomons knechten. Verstaet door dese des Coninckx Trawanten / lijfwachte / ende die in de oorlooge rontom sijnen persoone vochten.
45 Dit was eē teecken der Conincklicker weerdicheyt / ende eere / tot de welcke de Coninck yemant verheffen wilde. Vgel. Genes. 41. 43. Esth. 6. 8.
46 De naem van eē fonteyne vloeyende aen de West-zijde van den berch Zion / 2. Chron. 32. 30. ende is te onderscheyden van een riviere des Paradyses oock soo genoemt Gen. 2. 13.
47 Alsoo werden de Coningen / welcker verkiesinge wat extraordinaers in hadde / in haer ampt ingehuldt 1. Sam. 10. 1. eñ 16. 12 / 13. 1. Reg. 19. 15 / 16. 2. Reg. 9. 3. Dese ceremonie der salvinge beteeckende / datse tot haer ampt van Godt beroepen waren / ende de noodige gavē daer toe van hem ontfangen souden.
48 Ofte / voorstander, leydsman, Prince. alsoo ond. 14. 7. ende 16. 2.
49 D. wille ende doe oock alsoo. want het seggen Godes is sijn doen. Siet Genes. 1. op v. 3.
50 Verst. de Trawanten / eñ krijchslieden die ordinaerlick / in tijt van vrede / ofte oorlooge / op den persoone des Conincs acht namen / dewelcke vov. v. 33. sijne knechten genaemt worden. Siet van dese oock 2. Sam. 8. 18. ende 15. 18.
51 T. w. in de welcke David de Arke des HEEREN gestelt hadde. 2. Sam. 6. 17.
52 Verst. dit van de eerste salvinge Salomons / dewelcke maer voor den Jerosolymiten eñ geschiedde / van de tweede / die daer na seer solemnelick voor het gantsche Israel geschiedde / Siet 1. Chron. 29. 22. e 1. Sam. 10. 25. 53 Dit is een overtollige maniere van spreken. Vgel. Genes. 13. op v. 16. 54 *Hebr.* stemme. 55 *Hebr.* stemme. ende soo in't volgende. 56 *Hebr.* een man der kloeckheyt. ofte / dapperheyt.
57 D. dat aengenaem / ende welgevallich is, alsoo ond. 12. 7. ende 22. 8. 2. Reg. 25. 28. 2. Chron. 20. 7. Jerem. 12. 6. ende 52. 32.

43 Ende Jonathan antwoordde / ende seyde tot Adonia: Ja maer onse heere de Coninck David heeft Salomo tot Coninck gemaeckt.

44 Ende de Coninck heeft met hem gesonden Zadok den Priester / ende Nathan den Propheet / ende Benaja den sone Jojada / ende de Crethi / ende de Plethi / ende hebben hem doen rÿden op de muyl-eselinne des Coninckx.

45 Daer toe hebben hem Zadok de Priester / ende Nathan de Propheet in Gihon tot Coninck gesalft / ende zÿn van daer blÿde [58] opgetogen / so dat de stadt in roere is: dat is het geroep dat ghy gehoort hebt.

46 Ende oock [59] sit Salomo op den throon des Coninckrÿcks.

47 So zÿn oock de knechten des Coninckx gekomen / om onsen heer den Coninck David te [60] segenen / seggende / Uwe Godt make den naem van Salomo [61] beter dan uwen naem / ende make sÿnen throon grooter dan uwen throon / ende de Coninck heeft [62] aengebeden op de slaep-stede.

48 Ja oock heeft de Coninck aldus geseyt: [63] Gelooft zy de HEERE de Godt Israëls / die heden gegeven heeft / eenen sittende op mÿnen throon datter mÿne oogen [64] gesien hebben.

49 Doe verschrickten ende stonden op alle de genoodde / die by Adonia waren / ende gingen een yegelick sÿns weechs.

50 Doch Adonia vreesde voor Salomo / ende hy stont op / ende ginck henen / ende [65] vattede de hoornen [66] des altaers.

51 Ende men maeckte Salomo bekent / seggende; Siet Adonia vreest den Coninck Salomo: want siet hy heeft de hoornen des altaers gevat / seggende; Dat de Coninck Salomo my als heden sweere / [67] dat hy [68] sÿnen knecht met den sweerde niet dooden en sal.

52 Ende Salomo seyde; Indien hy een [69] vroom man sal zÿn / [70] daer en sal niet van sÿn hayr op der aerde vallen: maer indien in hem quaet bevonden sal worden / so sal hy sterven.

53 Ende de Coninck Salomo sondt henen / ende sy deden hem afgaen van den altaer / ende hy quam; ende booch sich neder voor den Coninck Salomo: Ende Salomo seyde tot hem / [71] Gaet henen nae u huys.

58 T. w. in de stadt Davids / dewelcke was de burcht Zions 1. Chron. 11. 5. 2. Chron. 5. 2.
59 Ofte / heeft geseten. 't welck diende tot een openbaer bewijs dat hy Coninck was geworden. Siet bov. op v. 13.
60 D. om hem geluck toe te wenschen over de inhuldinge sÿns soons Salomo in 't Conincklÿcke ampt.
61 D. treffelicker, heerlicker, beroemder.
62 Verst. dit van eene religieuse eerbiedinge die hy dede om Godt te dancken / dat hy sÿne belosten aen Salomo vervult hadde / ende om hem te bidden / dat hy hem in sÿne regeringe wilde segenen. Vgel. Gen. 47. 31. ende siet Genes. 24. op v. 26.
63 Ofte / gesegent. Siet Genes. 14. op v. 20.
64 Ofte / sien.
65 Dit is een out gebruyck geweest / waer door de gene / die in eenige misdaet schuldich zÿnde / ende vreesende metter haest verdruckt te werden / haren toevlucht tot heylige plaetsen genomen hebben / om genade te bekomen / ende de straffe des doots te ontgaen. Het welcke somtÿts geluckt heeft / als hier in Adonia; somtÿts misluckt / als in Joab: ond. cap. 2. v. 28. om dat tegens sekere sonden eene wet daer tegen was. Exod. 21. 14.
66 Die te Gibeon was / alwaer doe de Tente der t' samen-komste was. Siet 1. Chron. 1. v. 3 / 5.
67 *Hebr.* so hy sijnen knecht met den sweerde dooden sal!
68 Alsoo naemt Adonia hem selven / om te verklaren / dat hy nu sÿnen broeder voor sÿnen heere bekende / ende bereydt was hem te dienen ende te gehoorsamen. Vergel. ond. 18. 12 / 13. ende 20. 32. ende 2. Reg. 5. 15 / 17.
69 *Hebr.* tot een soon der vromicheyt, ofte / deuchtsaemheyt. Het Hebr. woort en beteeckent niet alleene sterckte ende vromicheyt des lichaems / maer oock deucht ende vromicheyt des geestes / als hier; ende Ruth 3. 11. Prov. 31. 10.
70 D. hem en sal het minste leet niet geschieden. Siet dese proverbiale maniere van spreken 1. Sam. 14. 45. ende 2. Sam. 14. 11.
71 D. leydt een privaet leven / houdt u besich met uwe eygene dingen / zÿt daer inne stille / sonder in de regeringe eenige moeyte te maken.

Het ij. Capittel.

David liggende op sijn sterf-bedde / vermaent Salomo tot een Godtvruchtich leven / ende tot kloecke regeringe / v. 1 / &c. Hy belast hem Joab te straffen / om sÿne moorden / 5. Barzillai sÿne weldadicheyt te vergelden / 7. ende Simei te straffen / 8. David sterft / 10. Salomo regeert / 12. Adonia versoeckt Abisag / 13. wort af-geslagen / ende gedoot / 22. Abjathar afgeset / 26. Joab gedoot / 29. ende Simei / 36.

1 ALs nu de dagen Davids nae by waren / dat hy sterven soude; so geboot hy sÿnen sone Salomo / seggende:

2 [1] Ick gae henen in den wech der gantscher aerde: so zÿt sterck / ende [2] weest een man.

3 Ende [3] neemt waer de wacht des HEEREN uwes Godts / om te wandelen in sÿne wegen / om te onderhouden sÿne [4] insettingen / ende sÿne geboden / ende sÿne rechten / ende sÿne [5] getuygenissen / [a] gelÿck geschreven is in de wet Mose: [b] op dat ghy [6] verstandelick handelt in al wat ghy doen sult / ende al waer henen ghy u wenden sult.

4 Op dat de HEERE bevestige sÿn woort / dat hy over my gesproken heeft / [c] seggende: Indien uwe sonen haren [7] wech bewaren / om [8] voor mÿn aengesichte trouwelick / met [9] haer gantsche herte / ende met hare gantsche ziele te wandelen: so en sal geen man / seyde hy / [10] u af-gesneden worden van den throon Israëls.

5 So weet ghy oock wat Joab de soon van Zeruja [11] my gedaen heeft / [ende] wat hy gedaen heeft den tween krÿchs-Oversten Israëls / [d] Abner den sone Ner / ende Amasa den sone Jether / die hy gedoodt heeft; ende heeft [12] krÿchs-bloet vergoten in vrede: ende hy heeft krÿchs-bloet gedaen [13] aen sÿnen gordel / die aen sÿne lendenen was / ende aen sÿne [14] schoenen / die aen sÿne voeten waren.

6 Doet dan [15] nae uwe wÿsheyt / dat ghy [16] sÿn grauwe hayr niet met vrede in't graf laet dalen.

7 Maer den sonen [e] Barzillai des Gileaditers sult ghy weldadicheyt bewÿsen / ende sy sullen zÿn [17] onder de gene die aen uw' tafel eten: want alsoo [18] naederden sy tot my / als ick vluchtte voor het aengesichte uwes broeders Absaloms.

8 Ende siet by u is Simei de soon van Gera / [19] de soon van Jemini uyt Bahurim / die my [f] vloeckte met eenen geweldigē vloeck / ten dage als ick ginck nae [20] Mahanaim: doch hy quam af my te gemoete aen de Jordane / ende ick [21] swoer hem by den HEERE / seggende: [22] So ick hem met den sweerde doode!

9 Maer nu / en houdt hem [23] niet onschuldich / dewÿle ghy een wÿs man zÿt: ende ghy sult weten [24] wat ghy hem doen sult / op dat ghy zÿn grauw hayr met bloet in 't graf doet dalen.

10 Ende David [25] ontsliep met sÿne vaderen / [g] ende wert begraven / in de [26] stadt Davids.

11 De [27] dagen nu die David geregeert heeft over Israël zÿn veertich jaer; [h] seven jaren heeft hy geregeert in [28] Hebron / ende in Jerusalem heeft hy drie en dertich jaren geregeert.

12 [i] Ende Salomo sat op den Throon sÿns vaders Davids: ende sÿn Coninckrÿcke wert seer bevesticht.

1 Dese maniere van spreken hebben wy oock Jos. 23. 14. ende beteeckent de scheydinge des menschen uyt dese werelt door den lichamelicken doot / den welcken niemant en kan ontgaen / Hebr. 9. 27.
2 *Hebr.* tot een man, Dat is / hoewel ghy noch jonck zÿt / 1. Chron. 22. 5. staet nochtans nae de deuchden van een man / meest gelegen in verstant / kloecken moet / ende gestadicheyt.

3 Dese maniere van spreken wort elders van den dienst des Tabernakels gebruyckt / als Levit. 8. 35. Num. 3. 7. maer hier ende elders van de burgerlicke plichten die de Princen / ende andere Overste moeten waernemen / achtervolgende de ordre hen van Godt voorgeschreven. Siet Jos. 22. 3. 2. Reg. 11. 5. Doch het woort wacht wort oock overgeset bevel, beteeckenende in't gemeyne al het gene de Heere ons voor geschreven heeft te doen ofte te laten. Siet Genes. 26. op v. 5.
4 Dese 3 eerste woorden worden soo onderscheyden / dat het eerste genomen wort voor de ceremoniale wetten: het tweede voor de wetten der seden; het derde voor de burgerlicke rechtē. siet Gen. 26. op v. 5. Deut. 5. op v. 31.
5 Verstaet de leere der salicheyt die van Godes wille tegen ons / ende van onsen schuldigen plicht tegen hem volkomelick betuygen. siet Deut. 4. op v. 45.
a Deut. 17. 18.
b Deut. 29. 9. Iosu. 1. 7.
6 Ofte / voorspoedich maeckt alles, &c. siet dese maniere van spreken / Deut. 29. 9.
c 2. Sam. 7. 12. Psal. 132. 12.
7 D. sich in genegentheden / voornemen / woorden / ende wercken nae mÿnen wille schicken. alsoo ond. 8. 25. 2. Reg. 20. 3. 2. Chron. 6. 16. Dit noemt Moses sÿne ziele bewaren / Deut. 4. 15.
8 D. oprechtelick als in de tegenwoordicheyt Godes / (die het herte kent) nae alle geboden te leven. siet 2. Reg. 20. 3. ende 2. Chron. 6. 16.
9 D. Godt te gehoorsamen / oprechtelick / ende sonder geveynstheyt / niet nae sommige / maer nae alle sÿne geboden / welcke gehoorsaemheyt hy aensiet niet in hare natuere / nae dewelcke sy hier noch gebreckelick is / maer nae sÿne genade in Christo, in den welcken sy volmaeckt is / Colos. 2. 10.
10 De sin is / dat niemant van sÿne nakomelingen ontbreken en soude / om te regeren. T. w. tot dat de Messias komē soude / wiens Coninckrijck eeuwich soude zijn.
11 Te weten / altÿt seer trotsich tegen my geweest zÿnde / om dat hy den krijchs-lieden seer aengenaem was. Siet 2. Sam. 3. 39. ende cap. 19. des selven boecks.
d 2. Sam. 3. 27. eñ 2. Sam. 20. 10.
12 *Hebr.* heeft bloeden des krijchs geset: dat is / moorderÿen aengerecht. Nu krijchs-bloet heet dat in den krÿch vergoten wort / maer Joab hadde bloet vergoten in tÿt van vrede.
13 T. w. stekende sÿn bloedich sweert in de scheede / na dat hy die twee mannen vermoort hadde.
14 Op de welcke van het bloet der doorstekenen gevallen is.
15 T. w. nae de welcke ghy wel occasie vinden sult om hem te straffen / also hy een man is tot menichvuldighe moorden / ende beroerten genegen.
16 *Hebr.* sijne grijsicheyt, ofte / grauwicheyt, D. sÿnen grauwen ouderdom. De sin is / dat Salomo niet en soude Joab laten sterven sÿne natuerlicke doot / maer een geweldige hem aendoen. Siet de verklaringe ond. v. 8. ende vgel. Genes. 42. 38. ende 44. 29. ende 31.
e 2. Sam. 17. 27. ende 19. 31.
17 *Hebr.* Onder uwe tafel-eteren, dat is / die van de spijse uwer tafel eten.
18 T. w. my toebrengende / ende voorstellende allerley leeftocht / die ick in eene dorre / ende woeste plaetse wel van doen hadde. Siet 2. Sam. 17. 27 / 28 / 29.
19 And. een Benjaminijt. Siet Judic. 10. op v. 16. ende 2. Sam. 16. op v. 11.
f 2. Sam. 16. 5. ende 19. 19.
20 Een stadt gelegen over de Jordane in't lant Gilead / in de stamme Gads by de beke Jabbok. Van den oorspronck harer benaminge siet Gen. 32. op v. 2.
21 Siet 2. Sam. 19. 23.
22 *Hebr.* So ick u met den sweerde doode. [Godt straffe my] ofte / [doe my dit ofte dat.] want de Hebreen in't sweeren plegen de straffe te verswÿgen. Siet Genes. 14. op v. 23.
23 D. niet ongestraft blÿven. Alsoo Exod. 20. 7. ende 34. 7. ende Job 9. 28.
24 N. nae de wÿsheyt die u de Heere gegeven heeft / latende aen dese bevolen zijn de maniere / hoe ghy hem ter doot brengen sult / Vgel. bov. v. 6.
25 Siet bov. 1. op v. 21. ende Deut. 31. op v. 16.
g Actor. 2. 29. ende 13. 36.
26 Verstaet de burcht / alwaer David sÿn huys hadde. alsoo ond. 3. 1. Siet 2. Sam. 5. 7. 1. Chron. 11. 5. 2. Chron. 5. 2.
27 D. den tÿt.
h 1. Chron. 29. 27.
28 De naem eener stadt / van de welcke siet Genes. 23. op v. 2.
i 1. Chron. 29. 23. 2. Chron. 1. 1.

13 Doe quam Adonia de ſoon van Haggith tot Bathſeba / de moeder van Salomo / ende ſy ſeyde ; [29] Is uwe komſte vrede? ende hy ſeyde / Vrede.

14 Daerna ſeyde hy / Ick hebbe een woort aen u : ende ſy ſeyde / Spreeckt.

15 Hy ſeyde dan / Ghy weet dat het Coninckrÿcke [30] mÿne was / ende het gantſche Iſraël [31] ſÿn aengeſichte op my geſet hadde / dat ick Coninck zÿn ſoude : hoewel het Coninckrÿcke omgewendt / ende mÿnes broeders geworden is / [32] [k] want het van den HEERE hem geworden is.

16 Ende nu begeere ick van u eene eenige begeerte / [33] en wÿſt mÿn aengeſichte niet af / ende ſy ſeyde tot hem / Spreeckt.

17 Ende hy ſeyde / Spreeckt doch tot den Coninck Salomo / want hy en ſal u aengeſichte niet afwÿſen ; dat hy my Abiſag de Sunamitiſche ter vrouwe geve.

18 Ende Bathſeba ſeyde / 'Tis goet / ick ſal den Coninck voor u aenſpreken.

19 So quam Bathſeba tot den Coninck Salomo / om hem voor Adonia aen te ſpreken : ende de Coninck ſtont op / haer te gemoete / ende booch ſich voor haer / daerna ſat hy op ſÿnen throon / ende dede eenen ſtoel voor de moeder [34] des Coninex ſetten / ende [35] ſy ſat aen ſÿne rechterhant.

20 Doe ſeyde ſy / Ick begeere van u een eenige [36] kleyne begeerte / en wÿſt mÿn aengeſicht niet af ; ende de Coninck ſeyde tot haer / Begeert / mÿn moeder / want ick en ſal u aengeſicht niet afwÿſen.

21 Ende ſy ſeyde / Laet Abiſag de Sunamitiſche aen Adonia uwen broeder ter vrouwe gegeven worden.

22 Doe antwoordde de Coninck Salomo ; ende ſeyde tot ſÿne moeder ; Ende waerom begeert ghy Abiſag de Sunamitiſche voor Adonia? [37] begeert oock voor hem het Coninckrÿcke / (want hy mÿn broeder is / die [38] ouder is dan ick ben) ja voor hem / ende voor [39] Abjathar den Prieſter / ende voor Joab den ſone van Zeruja.

23 Ende de Coninck Salomo ſwoer by den HEERE / ſeggende / Soo doe my Godt / ende ſoo doe hy daer toe / voorſeker Adonia ſal dat woort tegen ſÿn [40] leven geſproken hebben.

24 Ende nu [ſoo waerachtich als] de HEERE leeft / die my beveſticht heeft / [l] ende my heeft [41] doen ſitten op den throon mÿns vaders Davids / ende die my [42] een huys gemaeckt heeft / gelÿck als hy geſproken hadde : Voorſeker Adonia ſal heden [43] gedoodt worden.

25 Ende de Coninck Salomo [44] ſondt door de hant van Benaja den ſone van Jojada / die [45] viel op hem aen / dat hy ſterf.

26 Ende tot Abjathar den Prieſter ſeyde de Coninck / Gaet nae [46] Anatoth / op uwe ackeren / want ghy zÿt [47] een man des doots : maer [48] op deſen dach en ſal ick u niet dooden / [m] om dat ghy de Arke des Heeren HEEREN voor het aengeſichte mÿns vaders Davids gedragen hebt / ende om dat ghy verdruckt zÿt geweeſt / in alles waer in mÿn vader verdruckt was.

27 Salomo dan [49] verdreef Abjathar; [50] dat hy des HEEREN Prieſter niet en ware : [51] om te [n] vervullen [52] het woort des HEEREN / het welcke hy over het huys Eli te [53] Silo geſproken hadde.

28 Als het geruchte tot Joab quam (want Joab hadde ſich gewendt achter Adonia / hoe wel hy ſich niet en hadde gewendt achter Abſalom) ſo vluchtte Joab tot de Tente des HEEREN / [o] ende [54] vattede de hoornen des altaers.

29 Ende het wert den Coninck Salomo aengeſeyt / dat Joab tot [55] de Tente des HEEREN gevloden was ; ende ſiet hy is by den altaer : Doe ſondt Salomo Benaja den ſone Jojada / ſeggende / Gaet henen / valt op hem aen.

30 Ende Benaja quam tot de Tente des HEEREN / ende ſeyde tot hem / Soo ſeyt de Coninck / Komt uyt / ende hy ſeyde / Neen / maer hier ſal ick ſterven : ende Benaja bracht de antwoorde weder aen dẽ Coninck / ſeggende ; Soo heeft Joab geſproken / ende ſo heeft hy my geantwoordt.

31 Ende de Coninck ſeyde tot hem ; Doet gelÿck als [56] hy geſprokẽ heeft / ende valt op hem aen / ende begraeft hem : op dat ghy wech doet van my / ende van mÿns vaders huys / dat bloet dat Joab ſonder oorſake vergoten heeft.

32 So ſal de HEERE [57] ſÿn bloet op ſÿnen kop doen wederkeeren / om dat hy op twee mannen / rechtveerdiger ende beter dan hy / aengevallen is / ende die met den ſweerde gedoodt heeft / [58] daer het mÿnen Vader David niet en wiſte / Abner den ſone van Ner / den krÿchs-Overſten van Iſraël / ende Amaſa den ſone Jethers / den krÿchs-Overſten van Juda.

33 Alſo ſal haer [59] bloet wederkeeren op den kop Joabs / ende op den kop ſÿnes zaets [60] in eeuwicheyt : maer David / ende ſÿn zaet / ende ſÿn huys / ende ſÿn throon ſal vrede hebben van den HEERE tot in [61] eeuwicheyt.

34 Ende Benaja de ſoon van Jojada ginck op / ende viel op hem aen / ende doodde hem : ende hy wert begraven in ſÿn huys / in de woeſtÿne.

35 Ende de Coninck ſettede Benaja den ſone van Jojada in ſÿne plaetſe over het heyr : ende [p] [62] Zadok dẽ Prieſter ſettede de Coninck in de plaetſe van Abjathar.

36 Daerna ſondt de Coninck / ende riep Simei / ende ſeyde tot hem : bouwt u een huys in Jeruſalem / ende woont aldaer : ende en gaet van daer niet uyt herwaert / ofte derwaert.

37 Want het ſal geſchieden ten dage uwes uytgaens / als ghy over de beke [63] Kidron ſult gaen / [64] weet voorſeker dat ghy [65] den doot ſterven ſult : u [66] bloet ſal op uwen kop zÿn.

29 *Hebr.* Is u komen vrede? alſoo 1. Sam. 16. 4. Sy ſpreeckt uyt vreeſe / dat hy moeyte maken ſoude / om dat hy nae het Coninckrÿcke geſtaẽ hadde: 'Tis ſoo veel / als of ſy ſeyde : dient uwe komſte tot welſtant, van het Coninckrÿcke / ende van het gemeene beſte? Wat vrede by den Hebreen beteeckent / Siet Geneſ. 37. op v. 14.

30 T. w. om dat ick de outſte van mÿnes vaders ſonen ben, ſiet bov. 1. op v. 5.

31 D. hadde ſÿne oogen op my geworpen / hopende dat het Coninckrÿcke mÿne ſoude worden / ende my het ſelve gunnende. Vgelÿckt Jerem. 42. 15. met de aenteeckeninge.

32 Hy gelaet hem dat hy ſÿnen broeder Salomo het Coninckrÿcke gunde / misbruyckende tot deſen eynde den name des Heeren / ende ſeer liſtichlick verbergende ſÿn voornemen / het welcke was door middel van de Sunamitiſche eenen aenhanck te maken / ende alſoo het Coninckrÿcke tot hem te treecken : het welcke de Coninck Salomo terſtont wel gemerckt heeft : gelÿck het blÿckt uyt v. 22.

k 1.Chron. 22. 9. ende 28. 5.

33 D. en wilt mÿne bede niet afſlaen / alſoo v. 17. ende 20. 2.Chron. 6. 42. Pſal. 132. v. 10. Het tegendeel deſer maniere van ſpreken / is / yemants aengeſichte opnemen. Siet Gen. 19. op v. 21.

34 D. voor ſÿne moeder. 'Tis eene maniere van ſpreken der Hebreen. alſoo ond. 8. 1. ende 9. 1. ende 11. 9. Vergel. Geneſ. 5. 5.

35 Zÿnde aldus vereert met gelÿcke weerdicheyt ende hoocheyt / als haren ſone / ende dat nae de maniere van doẽ der groote heerẽ / dewelcke den genen die ſy gelÿcke eere / ofte de eerſte naeſt hen toeſtaen / plegen tot hare rechterhant te ſtellẽ. Vgel. Matth. 20. 21.

36 T. w. kleyne nae haer gevoelen / maer niet nae het oordeel des Coninex ; gelÿck blÿckt uyt ſÿne antwoorde.

37 Salomo merckt waer henen de bede van Adonia ſtreckte / namelick tot eene nieuwe beroerte / om door middel van het verſochte houwelick / te bequamelicker tot het Coninckrÿcke te geraken. Hierom / die haer begeerden groot te maken / hebben deſe practÿcke meermael gebruyckt. Siet 2. Sam. 3. 7. ende 16. 21.
38 *Hebr.* grooter, ofte / meerder, te weten van ouderdom. 39 De welcke den Adonija toegedaen waren / ſonder twijfel op dat ſy in haer ampten / ende ſtaten ſouden mogen blÿven / ende vry van perijckel zijn. 40 *Hebr.* tegen ſijne ziele, dat is / tot nadeel van ſijn leven. Het woort ziele wort voor het leven dickwijls genomen. Siet Geneſ. 19. op v. 17. l 2.Sam. 7. 12, 13. 41 D. als Coninck doen regeren. Alſoo 2. Reg. 10. 3. ende 2. Chron. 23. 20. Vergel. bov. 1. d'aenteeck. op v. 3. 42 D. een huyſgeſin / ende hof nae den ſtaet / ende weerdicheyt eens Coninckx. want het woort huys beteeckent dickwijls het geheele hof / ende den gantſchen treyn der hovelingen. Siet Geneſ. 34. op v. 19. 43 Als hebbende de Coninckliicke majeſteyt gequetſt. 44 D. ſondt Benaja / hem bevelende dat hy door ſijne hant Adonia dooden ſoude. Siet Geneſ. 12. op v. 15. 45 T. w. met geweer / bequaem om hem te dooden. Alſoo oock vſſ. 31 / 32 / 34 / 46. Het 32 v. ſpreeckt van twee aenvallen die met den ſweerde geſchieden. 46 De naem van eene Prieſterlicke ſtadt / gelegen in de ſtamme Benjamins / alwaer Abiathar de Prieſter / ende Jeremia de Propheet geboren zijn. Siet van deſe Joſu. 21. 18. Jerem. 1. 1. 47 D. des doots ſchuldich / ofte / die den doot weerdich is. Alſoo 2. Sam. 12. 5. item / ſonen des doots. 1. Sam. 25. 16. 48 Het welcke aldus kan verſtaen worden / dat Salomo met een minder ſtraffe hem voor deſe tijt heeft laten genoegen / hem houdende ondertuſſchen onder de doot ſchult / alſo dat ſo hy in toekomende tyden yet ſulcx quame te bedrÿven / hy 't met de doot beſueren ſoude.

m 1.Sam. 22. 20, &c. 2. Sam. 15. 24.

49 Niet dat Salomo hem vã ſijn Prieſter-ampt eygentlick heeft afgeſett / want hy alreede by het leven Davids / om ſijn miſdaet tegen de Coninckliicke Majeſteyt begaen / afgeſet was / als Zadok in ſijn plaetſe geſalft wiert. 1. Chron. 29. 22. maer hy heeft hem verdreven / dat is / gebannen in ſijn huys te Anathoth / waer uyt noodſakelick moſt volgen / dat hy 't Prieſter-ampt te Jeruſalem niet en konde bedienen : zijnde oock als polityckelick doot.

50 *Hebr.* van den Heere, ofte / des Heeren Prieſter te zijn.

51 Het welcke wel aldus van Salomo geſchiet is / maer door het verborgen beleyt des Heeren / daer op Salomo miſſchien op diẽ tijt niet en heeft gedacht. ſiet de voorſegginge deſer vervullinge / 1 Sam. 2. 33. ende Vgelÿckt Matth. 13. 35. ende 27. 5. Joan. 12. 38. ende 19. 25. welcke plaetſen aenwijſen dat de propheten Godes ſeer dickwijls van den menſchen buyten haer weten vervult worden.

n 1. Sam. 2. 31, &c.

52 N. dat het huys Eli / het welcke van Ithamar afkomſtich was / van het hooge-Prieſter-ampt verſtooten ſoude worden / ende een ander huys in des ſelven plaetſe ſoude komen. Het welcke vervult is in Zadok / die uyt den geſlachte Eleazars voortkomſtich was. Siet 1. Sam. 2. 35. ende Vergel. Ezech. 44. 15.

53 Een ſtadt in den ſtamme Ephraims / alwaer de Arke des Heeren langen tijt geweeſt is. Joſ. 18. 1. Judic. 21. 19. Pſal. 78. 60.

o 1.Reg. 1. 50.

54 Siet bov. cap. 1. op v. 50.

55 De welcke met den altaer / door het bevel Godes in de woeſtijne gemaeckt / Exod. 36. 1 / 2 / 3 / &c. ende 38. 1 / &c. te deſer tijt waren binnen Gibeon, 2. Chron. 1. 3 / 5.

56 N. Joab. ende verſtaet dit nae de wet / Exod. 21. 14.

57 Te weten / dat hy met onrecht vergoten heeft. Godt keert het bloet van een ander op yemants kop / als hy de doot die hy yemen anderen moetwillichlick aengedaẽ heeft / wederom hem metter doot vergelt / ofte door hem ſelven / Geneſ. 4. 11. ofte door den menſche / Geneſ. 9. 6. alſoo ond. 2. 44. Jud. 9. 24. ende 57. 2. Sam. 15. 8.

58 D. daer van mijn vader geene kenniſſe en hadde / eer 't geſchiedde / ende dat hy niet toe en ſtont / als 't geſchiet was. ſiet 2. Sam. 3. 28 / 29. ende bov. v. 5. 59 *Hebr.* bloeden. Het woort bloet wort geſtelt in 't getal van velen / niet alleene om dat Joab twee mannen vermoort hadde / maer om dat dickwijls dit woort alſoo geſtelt zijnde / beteeckent de ſchult ende ſtraffe des doots die de dootſlagers over ſich brengen. Exod. 22. 2 / 3. Pſal. 51. 16. hoewel ſomtijts oock in het enckel getal. Geneſ. 42. 22. 60 D. eenen langen tijt / ſoo lange als Joabs vaderlick huys dueren ſal. ſiet 2. Sam. 3. 29. ende Vgel. bov. 3. 31. ende d'aenteeck. 61 Verſt. ten aenſien van den uyterlicken welſtant eenen langen tijt / als recht te vooren / ende ten aenſien van den geeſtelicken in Chriſto, eenen tijt ſonder eynde. p 1.Sam. 2. 35. 62 Die al te vooren by 't leven van David met toeſtemminge van de gantſche vergaderinge was geſalft. ſiet 1. Chron. 29. 22. het welcke Salomo hier metter daet approbeert. 63 Is geweeſt eene beke vloeyende tuſſchen Jeruſalem / ende den Olijf-berch door een duyſter dal Ooſtwaert van de ſtadt. Siet van deſe 2. Sam. 15. 23. 2. Reg. 23. 4. Joan. 18. 1. 64 *Hebr.* wetende weet. alſoo ond. v. 42. 65 *Hebr.* ſtervende ſult ſterven. Alſoo ond. v. 42. 66 Siet Levit. 20. op v. 9.

38 Ende Simei seyde tot den Coninck; Dat woort is goet / gelijck als mijn heere de Coninck gesproken heeft / alsoo sal uw' knecht doen: ende Simei woonde te Jerusalem vele dagen.

39 Doch het geschiedde met het eynde van drie jaren / dat twee knechten van Simei wechliepen tot [67] Achis den sone van [68] Maacha / den Coninck van [69] Gath; ende men gaft Simei te kennen / seggende / Siet uwe knechten zijn in Gath.

40 Doe maeckte hem Simei op / ende sadelde sijnen ezel / ende tooch henen nae Gath tot Achis / om sijne knechten te soecken: so tooch Simei henen / ende bracht sijne knechten van Gath.

41 Ende het wert Salomo aengeseyt / dat Simei uyt Jerusalem / nae Gath getoogen / ende wedergekomen was.

42 Doe sondt de Coninck / ende riep Simei / ende seyde tot hem: Hebbe ic u niet be-eedicht by den HEERE / ende tegens u betuycht / seggende: Ten dage uwes uytgaens / als ghy sult herwaert / ofte derwaert gaen / weet voorseker dat ghy den doot sult sterven? ende ghy seydet tot my / Dat woort is goet / [dat] ick gehoort hebbe.

43 Waerom dan en hebt ghy dē [70] eedt des HEEREN niet gehouden; ende het gebodt dat ick over u geboden hadde?

44 Voorder seyde de Coninck tot Simei; [q] Ghy weet alle de boosheyt / die u herte weet / die ghy aen mijnen vader David gedaen hebt: daerom heeft de HEERE uwe boosheyt [71] op uwen kop doen wederkeeren.

45 Maer de Coninck Salomo is gesegent: ende de throon Davids sal bevesticht zijn voor het aengesichte des HEEREN tot in eeuwicheyt.

46 Ende de Coninck geboodt Benaja den sone Jojada / die ginck uyt / ende viel op hem aen / dat hy sterf: also [r] is het Coninckrijcke bevesticht in de hant van Salomo.

67 Siet van desen / 1. Sam. 21. 10.
68 And. genoemt Maoch. 1. Sam. 27. 2.
69 De naem van eene stadt in de stamme Dans / die bewoont was van Reusen afkomstich uyt de Philistijnen / Jos. 11. 22. gelijck oock de Reuse Goliath van dese stadt was. 1. Sam. 17. 4.
70 Verst. den eedt by dē naem des Heeren gedaen / den welcken Salomo hadde gevoegt by sijne dreygementen tegens Simei uyt-gesproken. Siet het voorgaende 42 vs.
q 2. Sam. 16. 5, 6, 7.
71 Siet boven op v. 32.
r 2. Chron. 1. 1.

Het iij. Capittel.

Salomons houwelick met de dochter van Pharao / v. 1 / &c. sijnen Godts-dienst / 2. de HEERE verschijnt hem in eenen droom / dien hy biet om wijsheyt / 5. Hy verkrijchtse / met rijckdom / ende eere / 10. ende bewijst sijne wijsheyt door het oordeel gegeven over twee vrouwen / die om een kint twistteden / 16.

1 ENde Salomo verswagerde sich met Pharao den Coninck van Egyptē: [a] ende [1] nam de dochter Pharaos / ende brachtse in de [2] stadt Davids / tot dat hy voleyndt soude hebben het bouwen van sijn huys / eñ het [3] Huys des HEEREN / [4] ende de muer van Jerusalem rontom.

2 [5] Alleenlick offerde het volck op [6] de hoochten: want [b] geen huys den name des HEEREN gebouwt en was / tot die dagen toe.

3 Ende Salomo hadde den HEERE lief / wandelende [7] in de insettingen sijns vaders Davids: [8] alleenlick offerde hy / ende roockte op de hoochten.

4 Ende [c] de Coninck ginck nae [9] Gibeon / om aldaer te offeren / om dat die hoochte [10] groot was: duysent brand-offeren offerde Salomo op dien altaer.

5 Te [d] Gibeon verscheen de HEERE Salomo [11] in eenen droom [12] des nachts: ende Godt seyde / Begeert wat ick u geven sal.

6 Ende Salomo seyde / Ghy hebt aen uwē knecht David mijnen vader groote weldadicheyt gedaē / gelijck als hy voor u aengesichte gewandelt heeft / [13] in waerheyt / eñ in gerechticheyt / ende in oprechticheyt des herten met u: ende ghy hebt hem dese groote weldadicheyt gehouden / dat ghy hem gegeven hebt eenen sone sittende op sijnen throon / als ten desen dage.

7 [e] Nu dan HEERE mijn Godt / ghy hebt uwen knecht Coninck gemaeckt in mijns vaders Davids plaetse: Ende ick ben een kleyn jongelinck / ick en weet niet [14] uyt te gaen / nochte in te gaen.

8 [f] Eñ uw' knecht is in't midden uwes volcks / dat ghy verkoren hebt: een [15] groot volck / het welcke niet en kan getelt / nochte gerekent worden / van wegen de menichte.

9 Geeft dan uwen knecht een [16] verstandich herte / om u volck te richten / verstandelick onderscheydende tusschen goet / ende quaet: want wie soude dit u [17] swaer volck konnen richten?

10 Die sake nu [18] was goet in de oogen des Heeren / dat Salomo dese sake begeert hadde.

11 [g] Ende Godt seyde tot hem: Daerom dat ghy dese sake begeert hebt / ende niet begeert en hebt voor u [19] vele dagen / nochte voor u begeert en hebt rijckdom / nochte begeert en hebt de [20] ziele uwer vyanden: maer hebt begeert verstant voor u / [21] om gericht-saken te hooren.

12 Siet ick hebbe gedaen nae uwe woorden: [h] siet ick hebbe u [22] een wijs / ende verstandich herte gegeven / [23] dat uwes gelijck voor u niet geweest en is: ende uwes gelijck nae u niet opstaen en sal.

13 [i] Selfs oock dat ghy niet begeert en hebt / hebbe ick u gegeven / beyde rijckdom ende eere: dat uwes gelijck niemant onder den Coningen [24] alle uwe dagen zijn en sal.

14 Ende so ghy in mijne wegen wandelen sult / onderhoudende mijne insettingen / ende mijne geboden / gelijck als u vader David gewandelt heeft: so sal ick oock uwe dagen verlengen.

15 Ende Salomo waeckte op / ende siet / het was een droom: ende hy quam te Jerusalem / ende stont voor de [25] Arke des verbondts des HEEREN / ende [26] offerde brandofferen / ende bereydde danckofferen / ende maeckte een maeltijt allen sijnen [27] knechten.

a 1. Reg. 7. 8.
1 N. ten wijve.
2 Siet vob. cap. 2. v. 10. Hier hadde Salomo sijne Coninckliicke woon-stede / uyt de welcke hy verhuyst is / als hy hem eene andere woonige binnē Jerusalem gebouwt hadde. siet ond. cap. 7. v. 1. ende 8.
3 Siet ond. cap. 6. verstaet een huys tot den uytwendigen Godes-dienst ge-eygent / in 't welcke de Arke / die een teecken was van Godes tegenwoordicheyt / hare plaetse soude hebben / ende daer in Godt door sijnen geest / ende woort soude woonen. Hierom wort oock den Tempel / des Heeren wooninge genoemt / 2. Chron. 6. 2. 4 Siet ond. cap. 9. vss. 15 / 19. 5 D. hoewel het wel toeginck in de regeringe Salomons / nochtans wasser dit gebreck tegen den wettelicken Godes-dienst / datmen op de hoochten / ende vreemde altaren offerde; ende niet alleen in de Tente der tsamenkomste / ende op den Altaer des Heeren. Oversulcks namen sy hen te groote vryheyt / noch andere plaetsen / ende Altaren verkiesende om den Heere offerhande te doen; het welcke hen uytdruckelick verboden was / Levit. 17. 3 / 4. waer tegen op andere tijden oock dickwijls gesondicht wert. Siet ond. 22. 44. 2. Reg. 14. 4. ende 2. Chron. 33. 17. 6 Wat dese geweest zijn / siet Levit. 26. op v. 30. hoewel daer gesproken wort van de hoochten / op de welcke men den afgoden offerde / maer hier van de gene / op de welcke men den Heere offerhande dede: alsoo 2. Chron. 33. 17. b Deut. 12. 5. 7 D. nae het voorschrift / ende bericht het welcke hy hem gegeven hadde / in sijn leven / ende insonderheyt recht voor sijne doot. 8 D. hy volchde het gemeene misbruyck sijns volcks na: ende hoewel dit Godt eenichsins door de vingeren sach / soo lange als de Tempel tot den uytwendigen Godes-dienst niet verordent en was nochtans en leesmen niet dat David dat gedaen heeft / die sonder twijfel by de Arke / ende op den Altaer Mosis geoffert heeft. Want dat hy offerhande gedaen heeft in de schuere van Aravna / geschiedde door Godts extraordinaer bevel / 2. Sam. 24. 18.

c 2. Chron. 1. 3.
9 Eene Levitische stadt gelegen in de stamme Benjamins / Josu. 9. 3. ende 18. 25. ende 21. 17. alwaer de Tente der tsamenkomste was / met den Altaer die Bezaleel in de woestijne gemaeckt hadde / 2. Chron. 1. 3 / 5. om welcke oorsake men aldaer eenige hoochte gemaeckt hadde / op de welcke men offerde. Alsoo hadden sy oock eene hoochte te Jerusalē / alwaer de Arke des Heeren was / onder v. 15. eñ 2. Chro. 1. 4.
10 D. van grooter achtinge / ende seer vermaert / om dat aldaer de Tente der t'samenkomste was / ende de brand-offer Altaer.
d 1. Reg. 9. 2.
11 Verst. niet eenen natuerelicken / maer eenen Goddelicken droom / die hem vastelick in de memorie overbleef / met eene versekeringe / dat hy van Godt extraordinaerlick veroorsaeckt was: waer by quam een dadelick gevoelen van de sonderlinge wijsheyt / die Godt hem wonderbaerlick ingestort hadde. Vgel. Genes. 28. op v. 12.
12 T. w. den selven nacht / na dat hy geoffert hadde. Vergel. 2. Chron. 1. 7.
13 D. in 't geloove / belijden / ende voorstaen van de ware leere / ende in 't volgē vande rechte vromicheyt eñ deuchtsaemheyt des levens / soo wel in sijn persoon / als in sijn ampt: ende dit alles uyt eenen oprechten yver sonder geveynsdicheyt des geestes.
e 2. Chron. 1. 8.
14 Siet Deut. 31. op v. 2.
f 2. Chron. 1. 9.
15 Ofte / menichvuldich.
16 *Hebr.* een hoorende herte. dat is / dat wijsheyt vatten kan. Alsoo is hooren voor verstaen meermaels genomen. siet Genes. 11. op v. 7. ende de verclaringe hier ond. v. 11.
17 D. veel in getale / ende groot van vermeugen. Vergel. Gen. 50. 9. ende siet de aenteeck.
18 D. beviel den Heere wel. siet Gen. 19. op v. 8.
g 2. Chron. 1. 11.
19 Alsoo ond. v. 13. alle uwe dagē, voor al u leven. Soo wort een lanck leven genaemt Verleng inge der dagen, ond. v. 14. item / vermenichvuldinge der dagen, Job 29. 18 / &c.
20 D. haer leven. om hen van het selve te berooven. 21 D. om te konnen onderscheyden tusschen goet ende quaet / recht / ende onrecht / als hy de geschillen soude hooren / die hem in 't gerichte souden voorgebracht worden. h Eccles. 1. 16. 22 2. Chron. 1. 10 / 12 / wijsheyt ende wetenschap: verstaet hier door de wijsheyt, eene vaste ende grondige kennisse aller goddelicke, ende menschelicke rechten / nae de welcke een Coninck leven / ende regeren moet / om Godt te behagen / ende sijn volck te behouden. Wetenschap, ofte / verstandicheyt is de kloeckheyt des geestes / hem van Godt extraordinaerlick ingestort / om de wijsheyt recht te gebruycken / ende nae de rechten ofte wetten in 't werck te stellen. Vergel. Job 12. 12. ende 28. 12. Prov. 1. 2. 23 Verstaet dit ten aensien. 1. van Coningen / Princen / ende Vorsten / onder de welcke hy in wijsheyt seer heeft uytgesteken. 2. van natuerlicke / politijke / ende burgerlicke dingen; welcker eygenschappen / werckingen / ende toevallen hy wonderlick getroffen heeft. 3. van de maniere also hy sijne groote wijsheyt gekregen heeft / te weten niet door menschelicke onderwijsinge / ende arbeyt / maer door Goddelicke ingevinge / ende des geestes verborgene aenblasinge. i Matth. 6. 33. Ephes. 3. 20. 24 D. u leven lanck. 25 De welcke David in de Burcht Zions geset hadde / 2. Sam. 6. 17. 26 T. w. om Godt te dancken. 1. voor die vriendelicke verschijninge / in de welcke hy hem aengeboden heeft de keure / van yet aen hem te versoecken. 2. voor de milde belofte die hy hem daer gedaen hadde. 3. voor het gevoelen van de vervullinge der selver. 4. voor de geluckige bevestinge van sijn Coninckrijcke.
27 Siet Genes. 20. op v. 8.

16 Doe quamen daer twee wijven die [28] hoeren waren / tot den Coninck: ende sy stonden voor sijn aengesicht.

17 Ende de eene vrouwe seyde / [29] Och mijn heer / ick / ende dese vrouwe woonen in een huys: ende ick hebbe by haer in dat huys gebaert.

18 Het is mi geschiet op den derden dach na mijn baren / dat dese vrouwe oock gebaert heeft: ende wy waren t'samen / geen vreemde en was met ons inden huyse / behalven ons tween in den huyse.

19 Ende deser vrouwen sone is snachts gestorven / om dat sy op hem [30] gelegen hadde.

20 Ende sy stont ter middernacht op ende nam mijnen sone van by my / als uwe dienstmaecht sliep / ende leyde hem in haren schoot / ende haren dooden sone leyde sy in mijnen schoot.

21 Ende ick stont in den morgen op / om mijnen sone te soogen / ende siet / hy was doot: maer ick [31] lettede in den morgen op hem; ende siet / het en was mijn sone niet / dien ick gebaert hadde.

22 Doe seyde de andere vrouwe / Neen / maer die levendige is mijn sone: ende de doode is uwe sone; gene daerentegen seyde / Neen / maer de doode is uwe sone / ende de levendige is mijn sone; alsoo spraken sy voor het aengesichte des Conincks.

23 Doe seyde de Coninck: Dese seyt / Dit is mijn sone die leeft / maer uw' sone ist die doot is: eñ die seyt / Neen / maer de doode is uwe sone / ende de levendige mijn sone.

24 Voorder seyde de Coninck / [32] Haelt my een sweert: ende sy brachten een sweert voor het aengesicht des Conincks.

25 Ende de Coninck seyde / Doorsnijdt dat levende kint in tween: ende geeft de eene een helft / ende de andere een helft.

26 Maer de vrouwe welckers sone de levendige was / sprack tot den Coninck / (want haer [33] ingewant ontstack over harẽ sone) ende seyde / Och mijn heere / Geeft haer dat levendige kint / ende en [34] doodt het geensins niet: dese daerentegen seyde / Het [35] en zy noch uwe noch mijne / doorsnijdt het.

27 Doe antwoordde de Coninck / ende seyde / Geeft die het levendige kint / ende en doot het geensins niet: die is sijne moeder.

28 Ende geheel Israël hoorde dat oordeel dat de Coninck geoordeelt hadde / ende vreesde voor het aengesichte des Conincks: want sy sagen dat de [36] wijsheyt Godts [37] in hem was / om recht te doen.

Het iiij. Capittel.

De voorneemste Vorsten / eñ Amptlieden van Salomo / v. 1 / &c. sijns Coninckrijcks grootheyt 20/24. Sijne dagelicksche spijsinge voor sijn hof / 22. sijne peertstallen / 26. sijne groote wijsheyt / 29.

1 ALso was de Coninck Salomo Coninck [1] over gantsch Israël.

2 Ende dese waren de [2] Vorsten die hy hadde: Azaria de sone Zadoks was [3] Opper-amptman.

3 Elihoreph / ende Ahia de sone van Sisa / waren [4] Schrijvers: Josaphat de sone Ahiluds was [5] Cantzelier.

4 Ende Benaja de sone Jojada was over het heyr: ende Zadok ende [6] Abjathar waren Priesters.

5 Ende Azaria de sone Nathans was over de [7] Bestel-meesters: ende Zabud de sone Nathans was [8] Over-amptman / des Conincks vrient.

6 Ende Ahisar was [9] Hofmeester: ende [a] Adoniram de sone van Abda / was [10] over de schattinge.

7 Ende Salomo hadde twaelf Bestel-meesters over gantsch Israël / die [11] den Coninck ende sijn huys [12] versorgden: voor elck een was een maent in den jare om te versorgen.

8 Ende dit zijn hare namen: de [13] sone van Hur was in het geberchte Ephraims.

9 De sone van Deker in [14] Makaz ende in Saalbim / ende [15] Beth-Semes; ende Elon Beth-Hanan.

10 De sone van Hesed in [16] Aruboth / hy hadde [daer toe] [17] Socho ende het gantsche lant [18] Hepher /

11 De sone Abinadab de gantsche [19] lantstreke van Dor: dese hadde Taphath de dochter van Salomo tot eene vrouwe.

12 Baana de sone Ahilud hadde [20] Taanach / ende Megiddo / ende het gantsche Beth-Sean / 't welcke is by [21] Zartana beneden van [22] Jizreël; van [23] Beth-Sean aen tot [24] Abel-Mehola; tot op gene zijde van [25] Jokmeam:

13 De sone Gebers was te [26] Ramoth in [27] Gilead: hy hadde de [28] dorpen Jairs des soons Manasse / die in Gilead zijn; [oock] hadde hy de [29] streke [30] Argobs / welcke is in Basan / tsestich groote steden / met mueren: ende koperen grendelen.

14 Ahinadab de sone van Iddo / was te [31] Mahanaim.

15 Ahimaaz was in Naphtali: dese nam oock Salomons dochter Basmath ter vrouwe.

16 Baana de sone van Husai / was in Aser / ende in [32] Aloth.

17 Josaphat de sone van Paruah / in Issaschar.

18 Simei de sone van Ela / in Benjamin.

19 Geber de sone van Uri / was in den lande [33] Gilead / den lande Sihons des Conincks der Amoriten / ende Ogs des Conincks van Basan / ende was de eenige Bestel-meester die in dat lant was.

20 Juda [nu] ende Israël waren vele / als zant dat aẽ de Zee is in menichte / etende / ende drinckende / ende blijde zijnde.

21 [34] Ende Salomo was heerschende over alle de Coninckrijcken / van de [35] riviere [36] [tot] [37] het lant der Philistijnen / ende tot aen de [38] lantpale van Egypten / die brachten geschencken / ende dienden Salomo alle de dagen sijns levens.

22 [39] De spijse nu van Salomo was voor eenen dach / dertich [40] Cor meel-bloeme / ende tsestich Cor meel:

---

28 Siet van het Hebr. woort Josu. 2. op v. 1.

29 Alsoo ond. v. 26. Siet Genes. 43. op v. 20.

30 T.w. Alsoo datse haer kint in den slaep doot gedruckt hadde.

31 Het Hebr. woort beteeckent dickwijls / yet seer neerstelick waerneme / ende aenmercken. Job 37. 14. Psal. 119. 95. Jes. 43. 18.

32 *Hebr.* neemt my een sweert, D. nemende [brenget] my. siet van dese maniere van spreken / Genes. 12. op v. 15.

33 Verstaet hier door / de natuerlicke bewegiuge ende beroeringe / die een moederlick herte heeft / als sy haer kint siet in eenich ongemack / ende noot / ofte perijckel van swaricheyt. Siet dese maniere van spreken / Genes. 43. v. 30. ende de aenteeck.

34 *Hebr.* doodende en doot het niet. als soo in 't volgende vs.

35 *Hebr.* oock mijne, oock uwe en zy het niet.

36 D. een seer overtreffelicke / ende extraordinare wijsheyt / die hem van Godt gegeven was.

37 *Hebr.* In 't midden van hem. siet Job 20. op v. 14.

1 D. over de twaelf stammen. het welcke van Salomo geseyt wort tot onderscheyt van de volgende Coningen: welcker sommige / namelick die na hem uyt den huyse Davids afkomstich waren / maer over twee stammen / Juda / ende Benjamin regeerden; de andere over de tien andere.

2 Verst. Opper-officieren / ofte Bevel-hebbers. Conincks / in de geheele regeringe van het Rijcke.

3 Ofte / Stadt-houder, T. w. des Hoogen-priester in de voorgaende Capittelen vermelt / maer voor eenen anderen van dien name / uyt eenen anderen stamme gesproten / ende dat hy overste President geweest zy in de regeringe des gantschen lants naest den Coninck / ende daerom eerst van allen genoemt. want het Hebr. woort niet alleen een Priester beteeckent / maer oock een politije overste. Siet Genes. 41. op v. 45. ende ond. v. 5. Andere meynen dat hy was de neve Zadoks / ofte de soon sijns soons Ahimaas / van den welcken wort gewach gemaeckt. 2. Sam. 15. 27. ende dat deses sone genoemt Azaria nu 't bysonder een Priester was om Salomo / ende sijn gesin in goddelicke saken te dienen.

4 Ofte / Secretarisen. Siet oock van sulcke officieren, 2. Sam. 8. 17. Esth. 3. 12.

5 Ofte / Registermeester, ofte / Gedenck-meester. siet vã dit ampt, 2. Sam. 8. 16.

6 Die den name van Priester by sijn leven heeft behouden / sonder de daet ofte actuelen dienst. Siet hov. c. 2. op v. 26 / 27.

7 *Hebr.* Bestellers, ofte / Bestelde. Verst. de twaelf Amptelieden hier na genoemt van het 7 vs tot het 19 die daer toe bestelt / ende verordent waren / datse elck op sijne maent den Coninck / ende sijn hofgesin / den gesetten voorraet van spijse ende dranck bestellen souden. Het Hebr. woort wort elders genomen voor eens Conincks Stadt-houder: die in de regeringe des lants sijne plaetse bewaert. ond. 22. 48. item voor andere Overste. ond. 5. 16. 2. Chron. 8. 10.

8 Ofte / President, T. w. in des Conincx secreten raet / waerom hy dagelicks sijnen vryen toegang tot den Coninck hadde als een gemeynsaem / ende bysondere vrient des selven. Is te onderscheyden van den Opper-amptman / v. 2. Vgel. de aenteeck.

9 *Hebr.* was over het huys. D. over het gantsche Hof-gesin des Conincx: gelijck het woordeken Huys alsoo is gebruyct geweest hov. c. 2. v. 24. Siet Genes. 34. op v. 19.

a 1. Reg. 5. 14. ende 12. 18.

10 D. over de finantien / domeynen / jaerlicksche incomen / Tollen / schattinge / &c. des Conincx: So dat dese Overste soude mogẽ genoemt wordẽ generael Ontfanger / Thresorier / ofte Schat-meester des Conincks. Andere verstaen hier den Oversten over het uytschot der keurlingẽ die als eene schattinge den Coninck gegeven waren om hem te dienen. Siet ond. 5. v. 13 / 14.

11 D. hem.

12 T. w. van spijse ende dranck.

13 And. BenHur, ende soo in 't volgende.

14 Dese warẽ meest steden in den stam Dans. siet Josu. 19. 41 / 42 / 43.

15 Genaemt Josu. 19. 41. Ir-Semes.

16 Dit was een deel des lants van Juda.

17 Siet van dese stadt Josu. 15. 35.

18 Siet Jos. 12. 17.

19 De welcke was in dẽ stam van Manasse over de Jordane. Jos. 17. 11. Jud. 1. 27.

20 Dese behoorden oock tot den stam Manasse / Josu. 17. 11.

21 Siet van andere Zartans Josu. 3. 16.

22 Een stadt in den stam Issaschar. Josu. 19. 18.

23 Siet Josu. 17. 11. ende Judic. 1. 27.

24 Siet Judic. 7. 22.

25 De welcke was in den stam Zebulon. Josu. 19. 12.

26 Siet Deut. 4. 43. ende 1. Reg. 22. 20.

27 Siet Genes. 31. op v. 21.

28 Siet van dese Num. 32. 41.

29 Siet Deut. 3. 4.

30 Siet Deut. 3. 14.

31 Siet Genes. 32. op v. 2.

32 Dit woort nemen eenige niet voor eenen eygenẽ name / maer vertalen het selve opperdeelen, nu ofte aen 't geberchte liggende / ende behooren de meest tot de stamme Dans / ende Asers.

33 Verst. deses lants resterende deel van het gene hier te vooren is genaemt geweest. v. 13.

34 Wy hebben hier de vervullinge der beloften dickwijls voor desen gegeven / als Genes. 15. 18. Exod. 23. 31. Deut. 11. 24. Jos. 1. 4.

35 N. Euphrates. siet Gen. 2. op v. 14. Dese riviere was der Israeliten lantpale tegen 't Noordoosten.

36 Dit is hier in-gevoegt uyt 2. Chron. 9. 26.

37 Het welcke hare pale was tegen 't Westen.

38 Verst. de riviere Sichor de Zuyd-pale hares lants.

39 *Hebr.* het broot.

40 Verst. door dit woort de grootste mate der Hebreen van drooge waren / houdende 10 Epha / een Epha 432 gemeene eyer-schalen / ende volgens een Cor 4320 eyer-schalen: Dese mate wort oock genoemt Homer / Levit. 27. 16.

23 Tien

23 Tien vette runderen/ende twintich weyde-runderen/ ende hondert schapen; uytgenomen de herten/ ende rehen/ ende buffelen/ende gemeste vogelen.

24 Want hy hadde heerschappye over al dat op dese zijde [41] der riviere was van [42] Tiphsah tot aen [43] Gaza/ over alle Coningen op dese zijde der riviere: ende hy hadde vrede van alle [44] sijne zijden rontom.

25 Ende Juda ende Israël [b] woonden seker/een yegelick [45] onder sijnē wijnstock/ ende onder sijnē vijgeboom/ [46] van Dan tot Ber-Seba/alle de dagen van Salomo.

26 [c] Salomo hadde oock veertich duysent [47] peertstallen tot sijne [48] wagenen/ende twaelf duysent ruyteren.

27 [49] Die Bestel-meesters nu/een yeder op sijne maent/versorgdē den Coninck Salomo ende alle de gene die tot des Coninex Salomons tafel naederden; sy en lieten geenes dincks gebreken.

28 De gerste nu/ ende het stroo voor de peerden/ ende voor de [50] snelle kemelen/ brachten sy aen de plaetse daer [51] hy was/ een yegelick nae sijnen last.

29 Ende Godt gaf Salomo [52] wijsheyt/ ende seer veel verstants/ ende een [53] wijt begrijp des herten/ [54] gelijck zant dat aen den [55] oever der Zee is.

30 Ende de wijsheyt Salomons was grooter dan de wijsheyt [56] van alle die van 't oosten/ ende van alle wijsheyt der Egyptenaren:

31 Ja hy was wijser dan alle menschen; dan [57] Ethan de Ezrahiter/ ende Heman/ ende Chalcol/ ende Darda de sonen Mahols: ende sijn naem was onder alle Heydenen rontom.

32 Ende hy sprack [58] drie duysent [59] spreucken: daer toe waren sijne liederen duysent ende vijve.

33 Hy sprack oock [60] van de boomen; van den [61] Cederboom aē/ die op den [62] Libanon is/ tot op den [63] Ysop die aen den wandt uytwast: hy sprack oock van het vee/ ende van het gevogelte/ ende van de kruypende [dieren]/ ende van de visschen.

34 Eñ van alle volcken quamender/ om de wijsheyt Salomons te hooren: van alle Coningen der aerde/ die van sijne wijsheyt gehoort hadden.

41 N. Euphrates. alsoo vov. v. 21. siet de aenteeck.
42 De naem van eene stadt gelegen aen de Noord-oost-pale van het Israelitische Coninckrijcke. Siet van dese oock 2. Reg. 15. 16.
43 *Hebr.* Hazza. eene stadt gelegen aen de Zuyd-west-pale des lants van Canaan. Genes. 10. 19. Deut. 2. 23.
44 *Hebr.* overgangen.
b Levit. 26. 5.
45 Eene maniere van spreken/ beteeckenende den tijt van groote vrede/ overvloet/ ende welstant in allen dingen/ niet alleen tijdelicke/ als hier/ maer oock in geestelicke/ als Micha 4. 4. Zach. 3. 10.
46 D. van de Noort-pale des lants van Canaan tot de Suyt pale. alsoo Jud. 20. 1. van Dan siet Gen. 14. op v. 14. van Ber-Seba Genes. 21. op v. 31.
c 1. Reg. 10. 26. 2. Chron. 1. 14. ende 9. 25.
47 Verst. dit van peerd-steden/ in welcker yedere een peert stont. Nu Salomo heeft gehadt 4000 peerd-stallē 2. Chron. 9. 25. waer van elcken stal hadde tien peerd-steden/ makende t samen het getal van 40000.
48 Deser getal was 1400. ond. 10. 26.
49 De welcke vov. v. 7/ &c. zijn genaemt geweest.
50 Genoemt Dromedarisen. Andere vertalen het Hebr. woort post-peerden/ snelle peerden, ofte/ muylen, die oock seer snel waren in't loopen. Siet Esth. 8. 10/ 14.
51 N. de Coninck Salomo. And. in de plaetse daer het [bestelt] was, ofte/ daer sy waren, ofte/ daer een yegelick was, nae sijnen last

52 Siet vov. 3. op v. 12. 53 *Hebr.* wijdte, ofte/ breetheyt des herten: de welcke somtijts in't quade genomen wert/ beteeckenende grootschept des herten. Prov. 21. 4. somtijts in't goede/ als hier/ ende beteeckent een groot begrijp/ niet alleen van wetenschap/ onderschept/ ende memorie/ maer oock van moedichept/ courage/ ende lust om in vele dingen alles treffelick uyt te richten. 54 D. der voor seyden dingen hadde hy so veel als het zant/ &c. een overtollige maniere van spreken. als vov. cap. 1. v. 40. 55 *Hebr.* Lippe der Zee. 56 *Hebr.* Kinderen van Oosten. Siet Genes. 29. op v. 1. Dese/ gelijck oock de Egyptenaren/ waren beroemt van groote wijsheyt in allerley wetenschap/ hoewelse daer na tot ydele/ ende superstitieuse konsten vervallen zijn. Jes. 2. 6. 57 Siet van dese mannen 1. Chron. 2. 6. 58 Waer van een deel zijn in de boecken der Spreucken/ in Ecclesiaste/ ende in het Hooge-liet. 59 Het Hebr. woort beteeckent eene reden/ die om hare kortheyt/ wijse/ ende diepsinnige leeringe boven andere uytsteeckt. Prov. 1. 1. 60 De schriften hier van en zijn nu niet voorhanden/ ende dat sonder vermindering der H. Schrift/ ofte nadeel van onse salicheyt. 61 Siet Jud. 9. op v. 15. 62 Een kostelick geberchte gelegen aen de Noort-pale van Palestina. Siet Deuter. 3. 25. ende 11. 24. Josu. 9. 1. Psal. 92. 13. Jesa. 35. 2. 63 Het Hebr. woort Ezob hebben de Grieckse oversetters Hyssopos overgeset/ welck woort de Apostel behoudt Hebr. 9. 19. hoewel eenige het selve houden voor wilde majoleyne, andere voor keule, ofte/ Hofkumure, andere voor Rosemarijn, ofte/ parietaria. D. muer-kruyt, glas-kruyt. mos. So dattet onseker is wat het by den ouden voor een kruyt geweest zy. Siet Exod. 12. 22.

Het v. Capittel.

Hiram maeckt vrientschap met Salomo/ v. 1/ &c. die aen hem versoeckt materialen tot de bouwinge des Tempels/ 2/ &c. Hiram Godt danckende voor sulck eenen navolger Davids/ sendtse hem toe/ met order over de condition/ 7. Het getal der arbeyders/ ende werck-luyden aen den Tempel/ 13.

1 ENde [1] Hiram de Coninck van [2] Tyrus [3] sondt sijne knechten tot Salomo (want hy hadde gehoort datse Salomo tot Coninck gesalft hadden in sijns vaders plaetse)/ [a] de wijle Hiram David [4] altijts [5] bemint hadde.

2 Daerna sondt Salomo tot Hiram/ seggende:

3 [b] Ghy weet dat mijn vader David den [6] naem des HEEREN sijnes Godts niet en konde [7] een huys bouwen/ van wegen de oorloge/ daer mede [8] sy hem omcingelden: tot dat de HEERE haer [9] onder sijne voetsolen gaf.

4 Maer nu heeft de HEERE mijn Godt my van rontom ruste gegeven: daer en is geen tegenpartijder/ nochte geene [10] bejegeninge van quaet.

5 Ende siet/ [11] ick [c] dencke voor den name des HEEREN mijnes Godts een huys te bouwen: gelijck als de HEERE gesproken heeft tot mijnen vader David/ seggende; [d] Uwe soon/ dien ick in uwe plaetse op uwen throon setten sal/ die sal mijnen name dat huys bouwen.

6 So gebiedt nu datmen my [12] Cederen uyt Libanen houwe/ ende mijne knechten sullen met uwe knechten zijn/ ende den loon uwer knechten sal ick u geven/ nae al dat ghy seggen sult: want ghy weet dat onder ons niemant is/ die weet hout te houwen/ gelijck de [13] Zidoniers.

7 Ende het geschiedde/ als Hiram de woorden van Salomo gehoort hadde/ dat hy hem seer verblijdde: ende seyde/ [14] Gesegent sy de HEERE heden/ die David eenen wijsen sone gegeven heeft/ over dit groote volck.

8 Ende Hiram sondt tot Salomo/ seggende; Ick hebbe gehoort/ waerom ghy tot my gesonden hebt: ick sal allen uwen wille doen met het Cederen hout/ ende met het [15] Dennen hout.

9 Mijne knechten sullense afbrengen van den [16] Libanon [17] aen de Zee/ ende ick salse op vlotten over de Zee [18] doen voeren/ tot die plaetse/ [19] die ghy aen my ontbieden sult/ ende sal die aldaer [20] los maken/ ende ghy sultse wechnemen: ghy sult oock mijnen wille doen/ dat ghy mijnen huyse [21] spijse geeft.

10 Alsoo gaf Hirom Salomo Cederen hout/ ende Dennen-hout/ [nae] alle sijnen wille.

11 Ende Salomo gaf Hiram twintich duysent [22] Cor tarwe/ tot spijse van sijn huys/ ende twintich [23] Cor gestooten olie: sulcks gaf Salomo Hiram jaer op jaer.

12 De HEERE dan gaf Salomo wijsheyt/ gelijck als hy tot hem [e] gesproken hadde: ende daer was vrede tusschen Hiram/ ende tusschen Salomo/ ende sy beyde maeckten een verbondt.

13 Ende de Coninck Salomo dede een [24] uytschot op komen uyt gantsch Israël: ende het uytschot was dertich duysent man.

14 Ende hy sondtse nae den Libanon/ tien duysent des maents [25] by beurten; een maent warense in dē Libanon/ twee maen-

1 Hy wort oock Hirom genoemt/ ond. vers. 10. ende 18. item Huram 2. Chron. 2. 3. ende is te onderscheyden van eenen anderen Hiram/ die een seer konstich werck-meester was/ eener weduwen soon; van den welcken siet/ ond. 7. 13/ 14. ende 2. Chron. 2. 14.
2 De hooft-stadt van Phenicien/ gelegen in de middellandsche Zee/ 700 treden van het vaste lant/ voor de tijden Alexandri des grooten/ seer rijck/ machtich/ ende vermaert door hare Zeevaert/ ende koophandelinge. Siet Jesa. 23. Item Ezech. 26. ende 27. ende 28.
3 Om sijne blijtschap te verklaren/ dat Salomo in sijns vaders plaetse Coninck geworden was/ om sijne vriendschap te bekomen/ ende in een verbont met hem te treden: gelijck dit oock geschiet is. Siet v. 12.

a 2. Sam. 5. 11. 1. Chron. 14. 1.
4 *Hebr.* Alle de dagē.
5 Ofte/ Davids vrient geweest was.
b 1. Chron. 28. 3.
6 D. den HEERE selve/ die hem in sijn woort ende wercken geopenbaert heeft. also onder ende Psal. 20. 2. ende 52. 11/ &c. Siet Deut. 28. op v. 58.
7 Vergel. Genes. 28. op de vers. 17. ende 22.
8 T. w. de vyanden/ die hem oorlooge aen deden.
9 D. onderwierp/ ende onder sijne heerschappye bracht. siet eene gelijcke maniere van sprekē/ Psal. 8. 7. 1. Corinth. 15. 27. Ephes. 1. 22.
10 Ofte quaden toeval. T. w. die my verhinderē soude den Heere een huys te bouwen.
11 *Hebr.* Ick segge, T. w. in mijn herte/ gelijck sulck seggen verklaert wort/ Gen. 17. 17. Psal. 14. 1. eñ 36. 2. Rom. 10. 6. Seggen in sijn herte, is soo veel/ als dencken/ overleggen/ gevoelen/ voornemen/ besluyten. siet Genes. 20. op v. 11. de sin is hier/ dat Salomo niet alleen en dacht/ maer oock voornam/ ende vastelick besloot den Heere een huys te bouwen.
c 2. Chron. 2. 1.
d 2. Sam. 7. 13. 1. Chron. 22. 10.
12 Siet vov. cap. 4. op v. 33.
13 Inboorlingen ende burgeren der stadt Zidon: van de welcke siet Genes. 10. op v. 15.
14 Siet Genes. 14. op v. 20.
15 Ofte/ eene soorte van Cederen/ daer van men pylen/ spiessen/ kisten/ musicale instrumenten/ &c. maeckte. And. abeelen hout. siet van het selve 2. Sam. 6. 5. ond. 6. 15/ 34. 2. Reg. 19. 23. 2. Chron. 3. 5.
16 Siet vov. 4. op v. 33.
17 N. van Japho/ ofte Joppe/ 2. Chro. 2. 16.
18 *Hebr.* doen leggen, D. ick salse op vloten leggen/ ende over de Zee doen voerē. 'Tis eene Hebr. maniere van spreken/ die dickwijls voor valt. Siet Genes. 12. op v. 15.
19 *Hebr.* die ghy my senden sult. dat is/ door sendinge laten weten.
20 Ofte/ ontdoen, ontbinden. Het Hebr. woort beteeckent eygentlick yet verstroyen/ verdeelen/ ofte los maken van malkanderen. gelijck dit oock met de vlooten geschiet.
21 *Hebr.* broot: waer onder oock andere spijse begrepen is gelijck het 11 vs uytwijst. Siet Genes. 3. op v. 19. Daerom ofschoon Tyrus ende Zidon door de zeevaert rijcke steden waren/ so hadden sy nochtans een dorre lant/ dat niet vele vruchten voort en bracht: om welcke oorsake sy uyt andere landen met voorraet der spijse moesten geholpen zijn/ ende voornemelick uyt het lant Israels/ Actor. 12. 20. 22 Siet van dese mate vov. cap. 4. op v. 22. 23 Uyt dese plaetse/ als oock uyt Ezech. 45. 14. blijckt dat dese mate oock in natte waren gebruyckt is geweest/ hoewelse eygentlick is geweest van drooge waren. Daer staet 2. Chron. 2. 10. van 20000 bathen olye: item worden noch hier by-gevoecht 20000 Cor gerste: ende 20000 bathen wijns. Maer men houdt dat hier/ ende 2. Chron. 2. 10. van verscheydene leveringe gesproken wort: hier/ van het gene dat tot jaerlicksch onderhout van Hirams huysgesin behoorde/ ende daer/ van het gene de werck-luyden behoefden. e 1. Reg. 3. 12.
24 Hier door wort verstaen eene schattinge niet van goet/ ofte gelt/ maer van persoonen/ ende mannen/ die verkoren/ ende opgenomen werden/ om op het geberchte Libanon/ tot de timmeragie des Tempels/ hout te houwen/ &c. Vgel. ond. 9. 21. ende de aenteeck.
25 *Hebr.* met veranderingen.

den elck in sijn huys: ende Adoniram [26] was over dit uytschot.

15 Daer toe hadde Salomo [27] tseventich duysent/ die last droegen: ende tachtentich duysent [28] houwers op 't geberchte.

16 Behalven de Overste van Salomons [29] Bestelde/ die over dat werck waren/ drie duysent ende [30] drie hondert die heerschappye hadden over het volck/ 't welck dat werck dede.

17 Alst nu de Coninck geboot/ so voerden sy groote steenen toe/ [31] kostelicke steenen/ gehouwene steenen/ om den gront van dat huys te leggen.

18 Ende de bouwlieden Salomons/ ende de bouwlieden Hiroms/ ende [32] de Gibliten behieuwense: ende bereydden het hout toe/ ende de steenen/ om dat huys te bouwen.

26 D. is/ hy hadde last om dit uytschot op te nemen/ ofte opsicht daer over te hebben/ na dat het opgenomen was; ofte beyde wast hem toevertrouwt. Siet van dese Adoniram oock bov. 4. 6.

27 Dese waren vreemdelinge/ gelijck te sien is 2.Chron. 2.17/18.

28 Het Hebr. woort betekent so wel steenhouwers/ 1.Chron. 22. 2. als hout-houwers/ Ezech. 3. 7.

29 D. Ampt-lieden/ Officieren/ Commissen. Vgel. bov. cap. 4. v. 5. ende d'aenteeck.

30 2.Chron. 2. 2. staet/ ses hondert. het welcke aldus verstaē wort/ dat de drie hondert hier nagelaten/ de Opsienderen deser Oversten geweest zijn. Andere meynen datter drie duysent/ ende drie hondert waren over de lastdragende mannen/ ende steen-houwers/ ende drie hondert over de gene/ die in 't geberchte Libanons besich waren.

31 Verst. met edele gesteenten/ die oock aldus genoemt worden/ ond. c. 10. v. 2/10. maer die van fatsoene/ en grootte seer uytnemende warē.

32 Eeniger gevoelen is/ dat dese zijn geweest de Inwoonders der stadt Gebal, die by Zidon lach in Phenicia: van de welcke siet Psal. 83. 8. ende Ezech. 27. 9. men houdt oock dat Giblim de naem zy geweest van vermaerde konstenaren in steen-wercken.

Het vj. Capittel.

De tijt der bouwinge van Salomons Tempel/ v. 1/ &c. de Forme ende grootte daer van/ 2. de vensteren/ kameren/ ende materialen/ 4. de belofte die Godt over den Tempel uytspreeckt/ 11. de beschieringe der wanden/ ende des vloers/ 14. de Aenspraeck-plaetse/ 16. de Cherubim/ 23. verscheyden Cieraet/ 28. deuren/ 31. het binnen-voorhof/ 36. de tijt hoe lange de bouwinge des Tempels geduert heeft/ 37.

1 HEt geschiedde nu [1] in't vier hondertste/ ende tachtentichste jaer/ na den uytganck der kinderen Israëls uyt Egyptē/ in't [a] vierde jaer van het Coninckrijcke Salomons over Israël/ in de maent [2] Ziu/ (dese is [3] de tweede maent) dat hy [b] het Huys des HEEREN [4] bouwde.

2 Ende dat huys/ 'twelcke de Coninck Salomo den HEERE bouwde/ was van tsestich [5] ellen in sijne [6] lengte/ ende van twintich in sijne [7] breette/ ende van dertich ellen in sijne hoochte.

3 Eñ [8] het voorhuys voor aen den [c] Tempel van dat huys/ was in sijne lengte van twintich ellē/ [9] nae de breette van het huys/ tien ellē in sijne [10] breette/ voor aen 't huys.

4 Ende hy maeckte vensteren aen het huys van [11] geslotene uytsichten.

5 Ende [12] rontom [13] aen den wandt van het huys bouwde hy [14] kameren/ aen de wanden van 't huys rontom [beyde] [15] van den Tempel/ eñ van de [16] Aenspraeck-plaetse: Also maeckte hy zijd- [17] camerē rontom.

6 [18] De onderste kamer was van vijf ellen in hare breette/ ende de middelste van ses ellen in hare breette/ ende de derde van seven ellen in hare breette: want [19] hy hadde aen het huys rontom buytenwaerts inkortingen gemaeckt/ op datse [20] haer niet en [21] hielden in de wanden van het huys.

7 Het huys nu alst gebouwt wert/ wert met [22] volmaeckten steen/ [23] alsoo hy toegevoert was/ gebouwt: so dat geene hameren/ nochte bijle [ofte] eenich yseren gereetschap gehoort en wert in het huys/ alst gebouwt wert.

8 De deure [24] der middelster zijd-kamer/ was aen de [25] rechter zijde van het huys: ende door wendel-trappen ginckmen tot de middelste [zijd-kamer]/ ende van de middelste tot de [26] derde.

9 Also bouwde hy het huys/ ende volmaecktet: ende [27] bedeckte dat huys met [28] gewelffsels/ ende [29] rijgen van Cederen.

10 Hy bouwde oock de kameren aen het gantsche huys/ van vijf ellen in hare hoochte: ende [30] hy voechdese vast aen dat huys met cederen hout.

11 Doe geschiedde het woort des HEEREN tot Salomo/ seggende:

12 Aengaende dit huys dat ghy bouwt/ [d] so ghy wandelt in mijne [31] insettingen/ ende doet mijne rechten/ ende onderhoudt alle mijne geboden/ wandelende in de selve: so sal ick mijn woort met u bevestigen/ [e] dat ick tot uwen vader David gesproken hebbe.

13 Ende ick sal [32] in het midden der kinderen Israëls woonen: ende ick en sal mijn volck Israëls niet verlaten.

14 Also [33] bouwde Salomo dat huys/ ende volmaeckte het selve.

15 Oock [34] bouwde hy de wanden des huyses van binnen met Cederen [35] plancken; van den vloer des huyses [36] tot aen 't dack der wanden/ beschoot hyse van binnen met hout: ende overdeckte den vloer van [37] het huys met Dennen plancken.

16 Daertoe [38] bouwde hy [39] twintich ellen met Cederen plancken aen de zijden van 't huys/ [40] van de vloer af tot de wanden: dit bouwde hy [41] hem van binnen tot een Aenspraeck-plaetse/ tot het Heylige der Heyligen.

17 Dat huys nu was van veertich ellen; [namelick] de [42] Tempel die voor aen was.

18 Ende het Ceder aen het huys inwendich was gesneden met [43] knoppen/ ende [44] opene bloemen: Het was al Ceder/ geen steen en wert gesien.

19 Ende de Aenspraeck-plaetse bereydde hy [45] inwaert in [46] 't huys/ om de Arke des verbonts des HEEREN daer te setten.

20 Ende de Aenspraeck-plaetse [47] voor aen was van twintich ellen in lengte/ ende van twintich ellen in breette/ ende van [48] twintich ellen in hare hoochte/ ende hy

1 Sommige rekenen dese jaren aldus: onder Mose in de woestijne zijn de kinderen Israëls geweest 40 jaren/ onder Josua 17/ onder de Richteren 299/ onder Eli/ Samuel/ ende Saul 80/ onder David 40. Dese t'samen gerekent met vier jaren van het Coninckrijcke Salomons/ maken 480 jaren.

a 2.Chron. 3. 2.

2 Meest overeenkomende met onsen April/ eñ ten deele met onsen Mey. siet van dese maent oock ond. v. 37. item Num. 1. op v. 1.

3 Nae de ordinantie des Heerē Exo. 12. 2.

b Actor. 7. 47.

4 D. begonde te bouwen/ alsoo Genes. 5. 32. Siet hier van breeder/ ond. 37. 38. 2. Chron. 3. 1.

5 T. w. heylige. siet van dese mate. Gen. 6. op v. 15.

6 Dese verstreckte haer van den Oosten tot den Westen.

7 Dese was van den Suyden tot den Noorden.

c Ioan. 10. 23. Actor. 3. 11. ende 5. 12.

8 Verst. hier door eene ruymte voor aen den ingang van het Heylige. 9. D. dit voorhof is soo lanck geweest/ als het huys des Heeren/ ofte de Tempel breet was. Vgel. het voorgaende vs. 10 Hier wort maer gesproken van sijne lengte/ ende breette: maer 2.Chron. 3. 4. vinden wy oock sijne hoochte, dewelcke was van 120 ellen. 11 D. die ten deele enge/ ende als gesloten waren/ tegen het inkijcken ende ongemack des weders/ ten deele breet/ ende alsoo bequaem voor het vatten des Sonne-schijns/ ende het uytsichte. Aldus nae eeniger gevoelen/ zijn de vensteren in den muer/ die seer dicke was/ van buyten enge/ ende van binnen wijt geweest. Andere meynen datse van buyten wijt/ ende van binnen enge waren/ andere van buyten ende van binnen wijt/ doch allenskens van beyden zijden nauwe/ ingaende tot het midden des muers/ alwaer sy met glas toegesloten waren/ tegen het quaet weder. And. diemen openen ende sluyten konde. 12 T. w. aen de zuyd/ ende west/ ende noort-zijden van het huys/ doch niet aen de Oost-zijde/ dewelcke met het portael beset was. 13 D. aen de muer des Tempels. ende dat alsoo/ dat de balcken der kameren hier gemelt/ niet en waren gewrocht in de muer des Tempels/ maer lagē op de neuten/ ofte balck-steenen van den selven muer daer hy van buyten ingekort was. Dese inkortinge geschiedde tot driemael toe/ t'elcken met het opgebouw van vijf ellen/ eñ dan waren op die uytstekende neut-steenen de balcken der kameren/ die van drie verdiepingen waren/ geleyt/ ende gepast. 14 *Hebr.* vloeren. D. kameren-gebouwselen/ ende vertrecken buyten aen den Tempel ten gebruycke der Priesteren/ als sy haer ampt bedienen souden/ ende om daer in op te sluyten de Eerstelingen/ de Tienden/ de Priesterlicke kleederen/ de Offerhanden ende andere dingen behoorende tot den Godes-dienst/ &c. Siet 2.Reg. 11. 2. ende 1.Chron. 28. 12. ende Ezech. 42. 13/14. 15 Verst. het voorste deel van den Tempel/ anders genoemt het Heylige, daer in de Priesters dagelicx gingen om te roocken/ ende de lampen toe te maken. 16 Ofte/ Antwoort-plaetse. Het Hebr. woort heeft sijnen name van aenspreken. Verst. de innerste plaetse des Tempels/ anders genoemt het Heylige der Heyligen, van waer Godt sijne aenspraken/ ende antwoorde gaf. Vgel. ond. v. 16. ende 20. 17 *Hebr.* ribben. Verstaet de selve kameren/ van de welcke in't begin deses vs gesproken is/ ofte sekere gangen van galeryen/ die voor aen lancx de tweede/ ende derde verdiepinge deser kameren waren. 18 Also de muer des Tempels drie inkortingen hadde/ de onderste/ de middelste/ ende de opperste/ so was de onderste verdiepinge der kameren eene elle nauwer/ dan de middelste/ ende de middelste weder so veel nauwer als de opperste.

19 Hy hadde de dickte van den muer des Tempels t'elcken een elle gesmalt/ om op de neutsteen de balcken der kameren te leggen. Dese smallinge/ ofte in-kortinge was in de hoochte des muers van 5 ende 10 ende 15 ellen.

20 T. w. de kameren.

21 Dat is/ met hare balcken in den muer des Tempels niet ingelaten en wierden met door-booringe ende verbrekinge des selven. Vgel. Ezech. 41. 6.

22 D. die te vooren tot het werck volkomentlic bereyt was: 't welcke oock van het hout is geseyt/ bov. cap. 5. 18.

23 *Hebr.* der toevoeringe; D. met steen/ alsoo hy daer aengevoert quam.

24 D. door dewelcke men op ginck nae de middelste zijd-kamer.

25 *Hebr.* Schouder. de rechter-zijde des Tempels in 't uytgaen was het Suyden, want de ingang des Tempels stont in't Oosten/ ende het alderheylichste in 't Westen.

26 T. w. zijd-kameren. Uyt het getal van velen kannen hier verstaen/ dat elcke verdiepinge verscheydene kameren/ ende hoecken heeft gehadt. Siet 2.Reg. 11. 2.

27 T. w. van binnen aen sijn dack.

28 *Hebr.* nae sommiger gevoelen/ ruggen.

29 *Hebr.* ordeningen in, ofte/ met Cederen, D. met ordentlicke t'samen-hechtinge vā Cederen-balcken/ plancken/ ofte berderen.

30 D. hy leyde se/ ende pastese op de inkortinge vandē muer des Tempels. Siet bov. het v. 6.

d 1.Reg. 2. 4. ende 9. 4.

31 Hoe dese 3 woorden/ insettingen, rechten, ende geboden, onderscheyden worden/ Siet bov. 2. op v. 3.

e 2.Sam. 7. 13. 1.Chron. 22. 10, 19.

32 Siet Levit. 26. op v. 12.

33 D. hy ginck inde bouwinge des Tempels voort/ om het selve van binnen te volmaken/ ende te vercieren.

34 D. hy beschoot de wanden met Cederen plancken/ &c. alsoo in het volgende vs.

35 *Hebr.* zijden: ende soo in't volgende.

36 *Hebr.* tot aen de wanden des dacks. D. tot aen het opperste deel des muers/ daer op het dack rust.

37 Verst. dit niet van het innerste deel des huyses/ maer van het voorste/ genaemt het Heylige. 38 De sin is/ dat hy den tusschen-muer/ waer door het Heylige van het Alderheylichste onderscheyden wert/ met Cederen plancken beschoten heeft. 39 De lengte des Tempels was tsestich ellen; bov. v. 2. waer van het voorste hadde veertich/ ende volgens het innerste twintich. 40 D. den geheelen vloer van den eenen muer tot den anderen. 41 N. den Heere, van den welcken recht te vooren in't 13 vs gesproken is. 42 Genaemt het Heylige. Dit was even noch soo lanck/ als het Heylige der Heyligen, het welcke maer 20 ellen in de lengte en hadde. ond. v. 20. 43 Anders: wilde Couwoerden. Alsoo ond. cap. 7. 24. 44 *Hebr.* openinge der bloemen. Alsoo in 't volgende. 45 T. w. de plaetse daer het alderheylichste was: in 't uyterste van den Tempel. 46 *Hebr.* in't midden van het huys. het woordeken huys, beteeckent hier het geheele gestichte des Tempels. 47 D. dewelcke/ als yemant inginck van 't Oosten nae 't Westen/ voor hem lach in 't einde van het Heylige. And. de ruymte, (ofte/ de aengesichten) van de Aenspraeck-plaetse, was van, &c. 48 Bov. v. 2. staet wel/ van het geheele huys datter 30 ellen in sijne hoochte hadde: maer dewijle men van het eerste Voorhof tot het tweede/ ende van het tweede tot het Heylige/ ende van dit tot het Alderheylichste met trappen moeste opklimmen/ gelijckmen afnemen kan uyt Ezech. 40. 6. so en ist niet wonder/ dat de vloer eenige ellen hooger/ ende naerder het dack geweest is.

overtoochse [49] met geslotenen goude: oock overtooch hy den [50] Cederen Altaer.

21 Ende Salomo overtooch het [51] huys van binnen met geslotenen goude: ende [52] hy tooch voor de Aenspraeck-plaetse [eenen voorhanck] henen door met goude ketenen/ ende overtooch dien met goude.

22 Also overtooch hy het gantsche huys met gout/ tot dat het gantsche huys volmaeckt was: daertoe overtooch hy met gout den [53] geheelen Altaer/ die voor de Aenspraeck-plaetse was.

23 [f] In de Aenspraeck-plaetse nu maeckte hy twee [54] Cherubim van [55] olyachtich hout: elcker hoochte was tien ellē.

24 Ende van vijf ellen was de een vleugel des Cherubs/ ende van vijf ellen de ander vleugel des Cherubs: [56] van het eynde sijnes eenen vleugels/ tot aen het eynde sijnes anderen vleugels/ waren tien ellen.

25 Alsoo was de ander Cherub van tien ellen: beyde Cherubim hadden eenerley mate/ ende eenerley [57] snede.

26 De hoochte des eenen Cherubs was van tien ellen/ ende alsoo des anderen Cherubs.

27 Ende hy settede dese Cherubim in't midden van het [58] binnenste huys/ [g] ende de [59] Cherubim spreydden de vleugelen uyt/ so dat de vleugel des eenen raeckte aen dese wandt/ ende de vleugel des anderen Cherubs raeckte aende andere wandt: ende hare vleugelen nae het midden van het huys raeckten vleugel aen vleugel.

28 Ende hy overtooch dese Cherubim met gout.

29 Ende alle de wanden van het huys/ in't ronde/ graveerde hy met uytgesnedene graveringen van Cherubim/ ende van Palm-boomen/ ende opene bloemen: van binnen/ ende [60] van buyten.

30 Daertoe overtooch hy den vloer van het huys met gout [61] van binnen ende van buyten.

31 Ende aen den inganck der Aenspraeck-plaetse maeckte hy deuren vā olyachtich hout: de boven dorpel/ [met] de posten [62] was het vijfde deel [des wandts].

32 De twee deuren oock waren van olijfboomen/ ende hy graveerde daer op graveringen van Cherubim/ ende van Palmboomen/ ende van opene bloemen/ de-welcke hy met gout overtooch: [63] oock trock hy gout over de Cherubim/ ende over de Palm-boomen.

33 Ende alsoo maeckte hy aen de deure des Tempels posten van olyachtige boomen: uyt [64] het vierde deel [vanden wandt].

34 Ende de twee deuren waren van [65] dennen hout: de twee zijden der eener deure waren ommedraeyende/ alsoo waren de twee gegraveerde [zijden] der andere deure ommedraeyende.

35 Ende hy graveerdese met Cherubim/ ende Palm-boomen/ ende opene bloemen: dewelcke hy met gout overtooch; gericht nae het uytgesnedene.

49 D. dicht/ fijn/ reyn. Siet 2. Chron. 3.4. ofte/ alsoo genaemt (gelijck andere meynen) om dat het van David tot de timmeringe des Tempels was opgesloten/ ende bewaert geweest. 1. Chron. 29. 3/4. alwaer het oock gout van Ophir genaemt wort/ het welcke om sijne weerdicheyt altijt in groote achtinge geweest is/ Job 22. 24. maer het edelste/ en̄ kostelickste gout is in 't gemeyne oock soo genaemt geweest/ om datmen dat seer nauwe pleecht op te sluyten. Job 28. 15.
50 Verst. den reuck-Altaer van den welcken oock gesproken wort ond. v. 22. ende 23. Desen heeft Salomo oock met gout overtogen: ende wort daerom genaemt den gouden Altaer. ond. 7. 48.
51 Verst. het Heylige der Heyligen, gelijck in het eynde deses verskens verklaert wort.
52 De sin is/ dat Salomo eenen voorhanck heeft latē maken/ dien hy lancks henen aen het schutsel/ het welcke het Heylige van het Alderheylichste onderscheydde/ heeft getogen/ hangende aen gouden ketenen. siet van desen voorhanck/ Exod. c. 26. vss. 31/ 32/ 33.
53 Siet bov. op v. 20.
f Exod. 25. 18.
54 Siet Genes. 3. op v. 24.
55 De Cherubim/ die Moses liet maken/ warē van louter gout. Exod. 25. 18. Sommige nu houdē dese olyachtige boomen niet voor olijf-boomen/ maer voor andere boomen/ die mede olye uyt geven/ als Ceder-boomen/ ende Pijnboomē/ &c. want de olijf-boomē van de olyachtige boomen somtijts onderscheyden worden/ als Nehem. 8. 16.
56 *Hebr.* van de eynden sijner vleugelen, tot aen de eynden sijner vleugelen.
57 D. maecksel.
58 D. het Heylige der Heyligen/ alsoo wort het Heylige genaemt de Tempel die voor aen was. boven v. 17.
g Exod. 25. 20.
59 De sin is/ dat de 2 Cherubim in het Heylige der Heyligen staende/ elck met haren eenen vleugel raeckten den wandt/ de een/ die aen de Suydzijde/ de ander/ die aen de Noort-zijde was/ ende datse dan met hare andere vleugelen malkanderen raeckten: so datse met de selve de geheele breette der plaetse overreyckten: want gelijck dese 20 ellen breet was bov. v. 20/ alsoo was elck een vleugel vijf ellen lanck. bov. v. 24. volgens stonden beyde de Cherubim van malkanderen tien ellen/ ende elck van de wandt sijner zijde 5 ellen/ makende tsamen 20 ellen. Vergel. 2. Chron. 3. 11/ &c.
60 Hier door verstaen sommige den wandt/ die het Alderheylichste van het Heylige onderscheydde. dien hy verciert hebbe niet alleen van binnen aen de zijde/ die in het Alderheylichste was/ maer oock van buyten aen de zijde/ die in het Heylige stont. Andere verstaen 't in't gemeyn van de wanden soo van 't Alderheylichste als van het Heylige.
61 D. in't Alderheylichste/ ende in het Heylige.
62 D. hy was soo breet ende hooge/ als het vijfde deel des wandts/ te weten 4 ellen. want de wandt der Aenspraeck plaetse was 20 ellen breet/ ende hooge. Siet bov. vs 16. Andere vertalen dit alsoo/ dat de boven dorpel/ ende de posten van vijf hoecken/ ofte leden waren.
63 Hier door konde het maecksel van het gegraveerde werck altijt gesien worden.
64 Want de posten (de deure mede gerekent zijnde) waren 5 ellen breet/ ende hooge/ het welcke is het vierde deel van 20. Andere verstaen dit alsoo van de posten datse vier-hoeckich ofte vier-ledich waren, Vgel. bov. 't v. 31. ende d'aenteeck.
65 Siet bov. 5. op v. 8.

36 Daerna bouwede hy [66] het binnenste voorhof van drie rijgen gehouwene steenen/ ende een rijge Cederen balcken.

37 In het vierde jaer wert de gront van het huys des HEEREN geleyt in de maent [67] Ziu:

38 Ende in het elfde jaer in de maent Bul/ [68] welcke is de achtste maent/ was dit huys volmaeckt nae alle sijne [69] stucken/ ende nae alle sijne behoorte: also heeft hy seven jaren daer aen gebouwt.

66 Verst. het voorhof dat naest den Tempel was/ ende het voorhof der Priesteren genaemt wort. 2. Chron. 4. 9. om dat niemant dan sy/ ende de Leviten daer in mochten komen/ ende op dat de Priesteren daer op den brand-offer Altaer offerhanden deden/ ende den Godes-dienst waer-namen.
67 Siet bov. op v. 1.
68 Dese maent komt over een tē deele met onsen October/ ten deele met onsen November.
69 *Hebr.* dingen, ofte/ woorden, D. nae alles dat daer van geseyt/ ende geordineert was.

Het vij. Capittel.

De bouwinge van Salomons huys/ v. 1/ &c. Van het huys Libanons/ 2. Van het voorhuys der pilaren/ 6. van het voorhuys des gerichtes/ 7. van het huys der dochter Pharaos/ 8. van Hiram/ de konstige werckmeester/ 13. vande twee kopere pilaren/ 15. de gegotene Zee/ 23. de tien kopere stellingen/ 27. de tien kopere waschvaten/ 38. kortelick/ alle werck/ gereetschap/ ende vaten/ kopere/ ende goudene/ 40. de geheylichde dingen worden in den Tempel gebracht/ 51.

1 MAer [a] [1] aen sijn huys bouwde Salomo [2] dertien jaer: ende hy volmaeckte sijn gantsche huys.

2 Hy bouwde oock het huys des [3] wouts Libanons van [4] hondert ellen in sijne lengte/ ende vijftich ellen in sijne breette/ ende dertich ellen in sijne hoochte; [5] op vier rijgen van Cederen pilaren/ [6] ende Cederen balcken op de pilaren.

3 En̄ het was bedeckt met [7] Ceder van bovē [8] op de ribben/ [9] die op vijf ende veertich pilaren waren/ vijftien in eene rijge.

4 [10] Daer waren drie rijgen van uytsichten: dat de eene venster was over de andere venster/ in drie orderen:

5 Oock waren alle de deuren/ ende de posten vierkantich [11] van (eenderley) uytsicht: ende venster was tegen over venster/ [12] in drie orderen.

6 Daerna maeckte hy [13] een voorhuys [14] van pilaren; [15] vijftich ellen was sijne lengte/ ende dertich ellen sijne breette: ende het voorhuys was tegen over [16] die/ ende de pilaren met de dicke balcken tegens over de selve.

7 Oock maeckte hy [17] een voorhuys voor den throon/ alwaer hy richtede/ tot een voorhuys des gerichtes/ dat met Ceder bedeckt was/ [18] van vloer tot vloer.

8 Ende [aen] sijn huys/ alwaer hy woonde/ was een ander voorhof [19] inwaerder dan dat voorhuys/ 't welck den selven wercke gelijck was: oock maeckte hy voor de dochter Pharaos/ [b] die Salomo ten [wijve] genomen hadde/ [20] een huys/ dien [21] voorhuyse gelijck.

9 [22] Alle dese dingen waren van koste-

a 1. Reg. 9. 10.
1 Dienende hem ende sijn hofgesin tot eene ordinare woonninge. siet ond. v. 8.
2 Sy nae noch soo lange als aen den Tempel/ bov. v. 6/ 38. als die meer haeste behoefde/ om het bevel des HEEREN/ ende om des heyligen Godes-dienstes wille/ ende tot den welckē meer werck-lieden gebruyckt/ ende meer voorraets van materialē toebereydt moesten worden.
3 Alsoo genaemt (gelijck eenige meynen) om datter in een lustige/ ende verhevene plaetse in Jerusalem/ ofte daer buyten met vele schoone/ ende hooge boomen/ gelijck het wout van Libanon/ verciert was/ dienende den Coninck tot eē huys van plaisance/ ende vermakinge. Vgel. ond. 9. 19.
4 Verst. gemeene ellen: ende siet van deser lengte Genes. 6. op v. 15.
5 Also dit huys drie stagien hooge was/ ende drie woonningen boven malkanderen hadde/ so verstaet dit van de onderste.
6 Die de vloer der middelster woonninge maeckten.
7 Waer uyt de derde/ ofte opperste vloeringe ontstont.
8 Ofte/ balcken, solderingen, kameren.
9 Verst. het opperste deel van dit huys/ 't welcke (om dat het minder last hadde te dragen van het onderste) maer drie rijgen van pilaren en hadde/ daer de onderste 4 hadden. bov. v. 2. zijnde elcke rijge van vijftien pilaren.
10 Gelijck het huys drie verdiepingen hooch was/ alsoo heefter oock drie rijgen van vensteren gehadt/ in elcke verdiepinge een rijge/ waer van de opperste recht tegen over de onderste quamen.
11 D. de vensteren ende de poorten van tween zijden/ waren in elcke solderinge regelrecht de eene op de andere gericht/ datmen van de eene tot de andere daer jegens over zijnde/ sijn gesichte strecken konde. Andere vertalen dit: alle de deuren, ende de posten waren vierkantich met de uytsichten, &c.
12 *Hebr.* drie malen.
13 Hier wort van driederley voorhuys gewach gemaeckt/ waer van dit het eerste is/ ende was voor aen het huys des wouts Libanons. Siet van het tweede v. 7. ende van het derde v. 8.
14 D. bestaende uyt vele pilaren/ ende uyt het dack daer op rustende.
15 Nae de breette van het huys. Vergel. bov. v. 2.
16 T. w. deuren: van de welcke in 't voorgaende vs gesproken is/ ofte/ pilaren/ van het huys des wouts. De sin is/ dat dit voorhuys quam voor aen het huys des wouts; sulcx dat de pilaren/ ende balcken/ daer uyt dit voorhuys bestont/ recht over de deuren/ ende alsoo in 't gesichte waren van het voorgemelte huys.
17 N. binnen Jerusalem/ voor aen sijn huys/ seer bequaem voor het volck/ het welcke ten gerichte verscheen/ om aldaer tegen het ongemack des weders bewaert te worden.
18 D. van het een eynde des vloers tot aen het andere. Eenige verstaen dit/ van de mueren/ ofte wanden/ te weten/ datse met Ceder beschoten zijn geweest/ van beneden aen de vloer/ tot boven aen de solderinge/ die mede een vloer is.
19 Het derde voorhuys/ het welcke was tusschen het voorhuys des gerichtes/ ende het huys des Conincks.
b 1. Reg. 3. 1.
20 Onderscheyden van de burcht Davids/ daer sy eerst hare woonninge gehadt hadde. Siet bov. 3. 1. ende 2. Chron. 8. 11.
21 Verst. het derde voorhuys dat inwaerder was/ recht te vooren genaemt: welcken voorhuyse het huys der Conginne gelijck geseyt wort/ ten aensien niet soo seer van de forme/ als wel van de materie/ gelijck af te nemen is uyt het volgende.
22 Verst. alle de gebouwen/ die in dit ende het voorgaende cap. verhaelt worden. Vergel. ond. v. 12.

licke steenen / [23] nae de maten gehouwen/ van binnen / ende van buyten metter sage gesaegt ; ende dat van den grontslach tot aende [24] neutsteenen een palme breet / ende van buyten tot het groote [25] voorhof.

10 Het was oock gegrontvest met kostelicke steenen/groote steenen;met steenen van tien ellen/ende steenen van acht ellen.

11 Ende [26] boven op kostelicke steenen/ nae de winckelmaten gehouwen/ende [27] Cederen.

12 Ende het [28] groote Voor-hof was rontom van drie rijgen gehouwene steenen/ met eene rijge van Cederen balcken : Soo wast met den [29] binnensten voorhof van het Huys des HEEREN/ ende met het voorhuys van dat Huys.

13 Eñ de Coninck Salomo sondt henẽ/ ende [30] liet [c] [31] Hiram van [32] Tyrus halen.

14 Hy was eener [33] weduwe-vrouwen soon / [34] uyt den stam van Naphtali / ende sijn vader was een [35] man van Tyrus geweest/een coperwercker/die [d] vervult was met wijsheyt/ ende met verstant / ende met wetenschap / om alle werck in't koper te maken : dese quam tot den Coninck Salomo/ ende maeckte al sijn werck.

15 Want hy [36] vormde [e] twee koperen pilaren/ de hoochte des eenen pilaers was achtien [37] ellen / ende een draet van twaelf ellen omvinck den [38] anderen pilaer.

16 Hy maeckte oock [39] twee [40] capiteelen/ van gegoten koper / om op de hoofden der pilaren te setten : [41] vijf ellen was de hoochte des eenen capiteels/ende vijf ellen de hoochte des anderen capiteels.

17 [42] De netten waren van [43] netten werck / de bandekens van keten-werck voor de capiteelen / die op het hooft der pilaren waren:[44] seven warẽ voor het eene capiteel/ ende seven voor het andere capiteel.

18 So maeckte hy de pilaren: mitsgaders twee [45] rijgen rontom over het eene net/om [46] de capiteelen/die boven het hooft der granaet-appelen waren/ te bedecken; alsoo dede hy oock aen het andere capiteel.

19 Ende de capiteelen / de welcke waren op het hooft der pilaren / [47] waren van lelie-werck [48] in 't voorhuys; [49] van vier ellen.

20 [50] De capiteelen nu waren op de twee pilaren / ja daer boven tegen over den [51] buyck / de welcke was nevens het net : ende twee hondert granaet-appelen waren in rijgen rontom/[oock] over het andere capiteel.

21 Daerna rechtede hy de pilaren op in het voorhuys des Tempels : ende den rechteren pilaer opgerecht hebbende / so naemde hy sijnen name [52] Jachin/ende den slinckeren pilaer opgerecht hebbende / so naemde hy sijnen name [53] Boaz.

22 Ende op het hooft der pilaren was [54] het lelie-werck : alsoo wert het werck der pilaren volmaeckt.

23 Voorder maeckte [f] hy de [55] gegotene Zee : van tien ellen was sy [56] van haren eenen [57] rant/tot haren anderen rant/rontom ront / ende van vijf ellen in hare hoochte/ ende een meet-snoer [58] van dertich ellen omvingse rontom.

24 Ende [59] onder haren rant waren [60] knoppen / de selve [g] rontom omcingelende/[61] tiene in eene elle/omringende die Zee rontom:twee rijgen deser knoppen waren in [62] hare gietinge gegoten.

25 Sy stont op twaelf runderen/ drie siende nae het Noorden / ende drie siende nae het Westen/ ende drie siende nae het Zuyden/ ende drie siende nae het Oosten/ ende de Zee was boven op de selve: ende alle [63] hare achterdeelen waren inwaerts.

26 Hare dickte nu was een hantbreet/ ende hare rant als het werck van den rant eens bekers/[ofte] eener lelie-bloeme : Sy hielt [64] twee duysent [65] Bath.

27 Hy maeckte oock tien koperen [66] stellingen : van vier ellen was de lengte eener stellinge / ende van vier ellen hare breette/ende van drie ellen hare hoochte.

28 Ende dit was het werck der stellinge : sy hadden [67] lijsten ; ende de lijsten waren tusschen [68] krantsen.

29 Ende op de lijsten / die tusschen de krantsen waren / waren leeuwen / runderen / ende Cherubim / ende op de krantsen was een [69] voet boven henen: ende onder de leeuwen / ende runderen / [70] byvoegselen van uytgereckt werck.

30 Ende eene stellinge hadde vier koperen raderen/ende [71] koperen platen;ende hare vier hoecken hadden [72] schouderen : onder het [73] waschvat waren dese gegotene schouderen ter zijde van yeders byvoegselen.

31 Ende de [74] mont daer van was van binnen den [75] krants / ende daer boven van eene elle / ende de mont hier van was ront van [76] voet-werck [77] van eene elle/ende halve elle : ende [78] op de mont daer van waren oock graveringen / ende de [79] lijsten daer-

23 D. nae de maten die de konstige steenhouwers volgen/ om een werck in de aldernetste/ende cierlickste forme te volbrenghẽ. also ond. v. 11.
24 D. de uytsteeckende balck-steenen/ aen het opperste des muers/ op de welcke het verwelfsel des dacks rustede / ende staken een palmbreet buytẽ de muer.
25 Alwaer het volck vergaderde.
26 Te weten/ op de grond-steenen.
27 D. geschaefde plancken van Cederen hout / daer mede de gesneden steenen bekleet waren.
28 Siet bov. op v. 9.
29 Siet bov. 6. op v. 36.
30 *Hebr.* nam, ofte/ nam aen, siet Genes. 12. op v. 15.
c 2.Chron. 2. 13.
31 Siet bov. 5. op v. 1.
32 Siet op de selve plaetse.
33 De welcke was van afkomste uyt den stamme Dan. 2.Chron. 2. 14.
34 Verst. dit van der weduwen soon/ die nae sijns vaders afkomste was uyt de stamme van Naphtali.
35 T.w. ten aensien van de stadt sijner wooninge / ende niet van sijn geslachte / nae het welcke hy een Israelijt was. Anders kan dit oock verstaen worden/ dat dese vader een Tyrier geweest zy / oock van geslachte / ende afkomste/ dat is/een heyden / maer sijne huysvrouwe t'samen van Dan/ eñ Naphtali / te weten / van eene stamme uyt haren vader / ende van de andere uyt hare moeder / het welcke kan geschiet zijn / door de vermengingen der stammen/ om dat de Israeliten niet altijt gevolcht en hebbẽ de wet Godts/ die hen verboot buyten haren stam te trouwen. Siet breeder 2. Chron. 2. op v. 14.
d Exod. 31. 3.
36 Ofte/ hy goot.
e Ierem. 52. 21. 2.Reg. 25. 16, 17.
37 Gerekent nae de mate des Heylichdoms / die noch eens soo lange waren/ als de gemeyne ellen/ siet Genes. 6. op v. 15. ende hierom worden 2. Chron. 3. 15. nae de gemeyne mate der ellen / desen pilaren 35 ellen toegeschreven / waer by als noch komt eene elle voor den voet ofte het ondersetsel / so is elck pilaer 36 gemeyne ellen hooge geweest/dat is/18 Heylige.
38 T.w. den ommeloop/ ende de rondicheyt van sijnen stijl / verstaet het selve oock van den eersten pilaer.
39 T.w. voor elcken pilaer eene.
40 Verst. door het woort Capiteel alhier/ een cieraet gemaeckt boven op den top van den stijl eenes pilaers / bestaende uyt drie deelen/ den voet / het gevlochten werck der granaetappelen / ende de Croone.
41 Wel verstaende het geheele Capiteel t'samen met sijne drie deelen gemeten zijnde. want de voet was een elle hooge/ het granaet-appel-werck oock een elle/ ende de croone drie ellen. Soo veel ellen wordt de croone alleene toegeschreven 2.Reg. 25. 17. ende gerekent zijnde met de granaet-appelen/ vier ellen. Siet ond. v. 19.
42 De sin is / dat het opperste deel/ ofte de croone des Capiteels bestont uyt een seer konstige t'samen-vlechtinge van loof/ bloemen/ende vruchten-werck in sekere orderen door bandekens aen malkanderen gantsch cierlick gehecht. Vergel. 2.Chron. 3. 16.
43 Ofte/ van gevlochten/ofte/van Tralie-werck.
44 Dit getal verstaen eenige van de orden des loofwercks / ende van de snoerkens die dat werck verbonden / ende t'samen begrepen : andere van de snoerkens/ ofte bandekens alleene.
45 T.w. van granaet-appelen die het middelste deel des knoops omcingelden.
46 D. de croonen/het opperste deel der Capiteelen. Siet bov. op v. 16.
47 D. hadden het fatsoen/ de gedaente/ ende gelijckenisse van lelien.
48 D. om in het voorhuys gestelt te werden.
49 Verst. dit van des Capiteels twee deelen / het opperste / ende middelste / namelick de croone / ende het granaet-appel-werck t'samen begrepen. Siet bov. op v. 16.
50 Het Capiteel beteeckent hier het opperste deel eenes geheelen Capiteels/ genaemt de Croone die ront was als eene bolle/ ofte in't geheele als een bal / ofte in de langte / als een ey.
51 Verst. het middelste / ofte het ruymste / ende meest uytsteeckende deel der bolle. Andere verstaen door den buyck het hol dat boven midden in den pilaer geweest soude zijn daer in de Capiteelen ingelaten werden/ om vast te staen.
52 D. Hy (namelick/ de Heere) sal bevestigen.
53 Dat is/ In hem is kracht. Dese 2 namen gaven te kennen/ dat de geestelicke Tempel / de welcke is de gemeynte der warer geloovigen/ende uytverkorenẽ rustende op den pilaer der almogender kracht des Heerẽ tegens al uytwendich / ende inwendich gewelt soude staende blijven/ so dat de poorten der Helle daer tegen niet en souden vermogen, Matth. 16. 18.
54 Siet hier van bov. v. 19.
f 2.Chron. 4. 2. Ierem. 52. 20.
55 Soo oock genaemt 2.Chron. 4. 2. maer 2.Reg. 25. 13. eene koperen Zee. Verst. een seer groot vat ofte ketel / houdende grooten overvloet van water/ ende in sulcken aensien eene Zee genaemt / nae de wijse der Hebreen / die de vergaderingen veler wateren/Zeen heeten. Dit water diende tot de afwasschingen der Priesteren ende Leviten. Vgel. Exo. 30. vss. 18/ 19/ 20. ende 40. vss. 30/ 31/ 32. ende Levitic. 8. op v. 11. 2.Reg. 16. 17. 2.Chron. 4. 6.
56 D. dwars overgemeten in eene recht doorgaende linie/van den eenen rant / tot den anderen.
57 *Hebr.* lippe, ende soo in't volgende.
58 D. dit vat in de rontte van buyten gemetẽ was dertich ellen wijt. want de rontte driemael soo veel spatie begrijpt/ als de recht doorgaende linie / Vgel. 2.Chron. 4. 2.
59 T.w. aen de buyten zijde deser gegotene Zee.
60 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick Colocinthen, ofte/ wilde couwoerden, ofte de figuren/ ende afbeeldingen der selver / als bov. cap. 6. v. 18. ende 2. Reg. 4. 39. maer het schijnt dattet in't gemeyne oock beteeckent allerley figuren van loof/ bloemen / vruchten / ende beesten tot vercieringe yevers op/ ofte in-gewrocht. want 2.Chron. 4. 3. wort tot breeder verklaringe deser plaetse gestelt de gelijckenisse / ofte beeltenisse van ossen.
g 2. Chron. 4. 3.
61 De sin is / dat in yeder cubyt / ofte elle / geweest zijn tien knoppen. Ende also nu in't voorgaende vs gesegt is / dat eene rijge deser knoppen dertich ellen in haren omganck hadde/ so volcht dat het getal der knoppen in een rijge geweest is 300/ ende in de twee t'samen 600.
62 T.w. der Zee. want sy en waren niet gesneden/ ofte gegraveert aen dese kopere Zee/ maer t'samen met de selve gegoten. alsoo 2.Chron. 4. 3.
63 D. de achterste deelen deser runderen waren inwaerts onder dese kopere Zee verborgen / datse niet wel en konden gesien worden. alsoo 2. Chron. 4. 4.
64 Verstaet datmen daer in ordinaerlick soo veel waters dede : maer tot boven toe vol zijnde/ hieltse 3000 Bath. 2.Chron. 4. 5.
65 Eene groote mate der Hebreen van natte waren/ houdende soo veel als een Epha in drooge waren / Ezech. 45. 11. een Epha nu hielt tien Gomer Exod. 16. 36. ende Levit. 5. op v. 11. een Gomer hielt 43 gemeyne eyerschalen : ses deser schalen houden de mate van een Log / siet Levit. 14. op v. 10. Twee en tseventich Log maeckt ontrent een Bath.
66 Ofte ondersetselen/ voeten/ ondersteunselen/ ofte pedestalen die vierhoeckich stonden/ op dewelcke boven/ een waschvat vast ingeschickt was/ veel waters houdende/ daer in de offerhanden afgewasschen wierden: tot welcken eynde sy oock wielen hadden / daer mede sy van de eene plaetse in de andere vervoert wierden.
67 *Hebr.* besluytingen. Verst. ruymten tusschen twee krantsen besloten/ in de welcke de figuren van beesten/ende Cherubim tot vercieringe gemaeckt waren. Siet het volgende vs. ende ond. v. 36.
68 *Hebr.* Trapkens. dese waren uytstekende boorden/ ofte banden/ ofte randen rontom elck gestoelte gemaeckt/ die traplwijse malkanderen volchden/ ende de voorgemelde lijsten/ ofte ruymten van boven/ ende onder besloten. De opperste waren den figuren ende afbeeldingen als een dack; De onderste als haren gront/ ende bodem.
69 Verst. eene effene plaetse/ ofte ruymte/ dienende tot ondersteuninge van het waschvat / dat daer op leende.
70 D. bygevoechde vercierselen van doorvlochten/ ende uytgetrocken werck/ de welcke waren aen den hals van het waschvat/ eene halve elle daer onder/ siet ond. v. 35.
71 In de welcke de assen der wielen staken/ tot ondersteuninge der stellingen / die daer op lagen.
72 Dat is / Houw-vasten / als schouderen die boven uyt de hollicheyt aen de vier hoecken der stellinge uytquamen ; niet van buyten daer aen gemaeckt / maer daer uyt ontspringende / ende daer mede gegoten zijnde / om het wasch-vat / dat daer op lach / vast te houden / op dat het niet en soude in 't vervoeren van de stellinge / waggelen. Vergelijckt ond. v. 34.
73 Siet hier van onder op v. 38.
74 Verstaet eene eenparige / ende gelijcke hollicheyt in de plate/ die boven over de stellinge was / ende die het waschvat daer in tot eene halve elle toe ingelaten zijnde/ even vulde.
75 D. den ommeloop des monts / ofte der hollicheyt daer in het waschvat ingelaten wiert.
76 Gelijckformich den wercke dat tot ondersteuninge eeniges dincks gemaeckt wort/ ende op het selve allesins wel moet passen. Daerom gelijck het waschvat ront was/ so moeste oock dese hollicheyt des monts ront wesen.
77 T.w. nae de mate van het waschvat dat in het gestoelte ingelaten wert.
78 D. op de plate / ofte het decksel daer in de mont was/ die het waschvat vattede.
79 D. de uyterste omnegangen/ ofte omneloopen/ die het opperste decksel der stellinge besloten.

van waren vierkantich/ niet ront.

32 De vier raderen nu waren onder de lÿsten/ ende [80] de assen der raderen aen de stellinge: ende de hoochte van een radt was eene elle/ ende halve elle.

33 Ende het werck van die raderen was als het werck van een wagen-radt: hare assen/ ende hare naven/ ende hare randen/ ende hare speecken waren alle gegotẽ.

34 Ende daer waren vier [81] schouderen op de vier hoecken eener stellinge: hare schouderen [82] waren uyt de stellinge.

35 Ende op [83] het hooft eener stellinge was eene ronde hoochte van eene halve elle rontom: oock waren op het hooft der stellinge hare [84] handhaven/ ende hare lÿsten uyt den selven.

36 Hy sneedt nu op de platen harer handhaven/ ende [85] op hare lÿsten/ Cherubim/ leeuwen/ ende palmboomen: nae elcks ledige plaetse/ ende byvoegselen rontom.

37 Desen gelÿcke maeckte hy de tien stellingen: eenerley gietinge/ eenerley mate/ eenerley snede/ hadden sy alle.

38 [h] Hy maeckte oock tien koperen [86] waschvaten: een waschvat hielt veertich [87] Bath/ een waschvat was van vier ellen; op elcke stellinge/ van die tien stellingen was een waschvat.

39 Ende hy settede vÿve dier stellingen aen de rechter zÿde van [88] het huys/ eñ vÿve aen de slincker zÿde van het huys: maer [89] de zee settede hy aen de rechter zÿde van het huys [90] Oostwaert tegen over het Zuyden.

40 Daer toe maeckte [91] Hirom de waschvaten/ ende de schoeffelen/ ende de besprengh-beckens: ende Hiram voleyndde al het werck te maken/ dat hy den Coninck Salomo maeckte voor het Huys des HEEREN:

41 [Te weten] de twee pilaren/ ende [92] bollen der capiteelen die op der twee pilaren hooft waren: ende de twee netten/ om de twee bollen der capiteelen te bedecken/ die op der pilaren hooft waren:

42 Ende [93] de vier hondert granaet-appelen tot de twee nettẽ: [namelick] twee rÿgen van granaet-appelen tot het eene net/ om de twee bollen der capiteelen te bedecken/ die boven op de pilaren waren:

43 Mitsgaders de tien [94] stellingen/ ende de [95] tien waschvaten op de stellingen:

44 Daer toe de [96] eenige zee: ende de [97] twaelf runderen onder die zee:

45 De [98] potten oock/ ende de schoeffelen/ ende de besprengh-beckens/ ende alle dese vaten die Hiram voor den Coninck Salomo tot den Huyse des HEEREN maeckte; [al] van gepolÿstert koper.

46 In de vlackte der Jordane gootse de Coninck/ in [99] dichte aerde: tusschen [100] Succoth/ ende tusschen [101] Zarthan.

47 Ende Salomo liet alle dese vaten [ongewogen] van wegen de [102] seer groote menichte: het gewichte des kopers en wert niet ondersocht.

48 Oock maeckte Salomo alle de vaten/ die voor het Huys des HEEREN waren: den [103] [k] gouden altaer/ ende de [l] gouden [104] tafel/ op de welcke de [105] toonbrooden waren;

49 Ende de kandelaren vÿve [106] aen de rechterhant/ ende vÿve aen de slinckerhant voor [107] de Aenspraeck-plaetse/ van [108] gesloten gout: ende de [109] bloemen/ ende de lampen/ ende de snuyters van gout:

50 Mitsgaders de schalen/ ende de [110] gaffelen/ ende de [111] sprengh-beckens/ ende de [112] roock-schalen/ ende de wieroockvaten/ van [113] gesloten gout: daer toe de herren der deuren van het binnenste huys/ van het Heylige der Heyligen/ [ende] der deuren van het huys des Tempels/ van gout.

51 Alsoo wert al het werck volbracht dat de Coninck Salomo aen het Huys des HEEREN maeckte: [m] Daer na bracht Salomo [114] de [n] geheylichde dingen sÿns vaders Davids; het silver/ ende het gout/ ende de vaten leyde hy onder de schatten van het Huys des HEEREN.

80 *Hebr.* Handen.
81 Sommige meynen dat dese schouderen van de voorgemelde vov. v.30. souden onderscheyden zijn geweest/ so dat die quamen uyt de hollicheyt/ daer in het wasch-vat ingelaten wort/ maer dat dese van buyten de hollicheyt des waschvats het middelste deel des selven ondersteunden.
82 D. sy en waren niet van buyten daer aen gehecht/ maer eẽ werck uyt de stellinge voort-komende. Siet vov. op v. 30.
83 T. w. boven de stellinge/ ende de schouderen derselver.
84 *Hebr.* Handen. Alsoo in 't volgende vs. Verstaet het opperste der schouderen/ daer mede/ als met handẽ/ het wasch-vat ondersteunt wiert: ofte verst. hier door/ kleyne pilaerkens/ die boven uyt de vier hoecken der stellinge voort-gingen/ hebbende vierkantige lÿsten/ in de welcke waren cierlicke graveringen.
85 Siet boven op v. 31.
h 2. Chron. 4. 6.
86 Staende op de koperen stellingẽ/ diemen vervoeren conde/ beschreven in de voorgaende verssen van het 27 af. Dese vaten werden gevult met water/ het welcke de Priesterẽ in haren dienst gebruyckẽ moesten, siet 2. Chro. 4. 6. ende Vgel. Lev. 8. de aent. op v. 11.
87 T. w. waters. Siet van dese mate vov. op v. 26.
88 T. w. in 't Voorhof der Priesteren/ alwaer de offerhandẽ bereyt wierden.
89 siet vov. op v. 23.
90 Alwaer den ingang was van het huys.
91 Terstont in dit selve vs genoemt Hiram: ende elders oock Huram. siet vov. op v. 13. den selvẽ naem hadde de Coninc van Tyrus.
92 Verst. hier door Croonen/ die het opperste deel des Capiteels waren/ van de welcke siet vov. v. 19. ende 20.
93 Siet vov v. 20.
94 Siet van dese vov. v. 27.
95 Siet vov. v. 38.
96 Siet vov. v. 23.
97 Siet vov. v. 25.
98 Om het vleesch eeniger offerhanden/ dat van de Priesteren/ ende die de beesten ter offeringe brachten/ gegeten wert/ daer in te siedẽ. Eenige potten warẽ oock om de asschen der offerhanden daer in te vergaderen/ ende uyt te dragen. siet Exod. 27. 3.
99 D. kleyige/ vette/ ende taeye aerde. Also 2. Chron. 4. 17.
100 Gelegen in de stam Gads over de Jordane. siet Genes. 33. op v. 17.
101 Siet Jos. 3. op v. 16.

102 *Hebr.* van de menichte seer seer. 103 D. overtrocken met gout/ Exod. 30. 3. maer anders gemaeckt van Ceederen-hout, vov. cap. 6. 20. het welcke Sittim-hout genoemt wort Exod. 30. 1. k Exod. 30. 1. l Exod. 25. 23. 104 Verst. tafelen in 't getal van velen. want in den Tempel Salomons zijnder 10 geweest. 2. Chron. 4. 8. Sy waren van gout/ daer mede van buyten overtoogen zijnde/ maer van binnen warense van hout. Vergel. Exod. 25. vss. 23/ 24. 105 *Hebr.* brooden der aengesichten: soo genoemt niet om datse aengesichten hadden/ maer om datse voor het aengesichte des Heeren/ dat is/ voor het Heylige der Heyligen lagen. Siet Exod. 25. 30.

106 Dat is/ aen de Noort/ ende Zuyd-zijde van het Heylige.
107 Siet vov. c. 6. op v. 5.
108 Siet vov. c. 6. op v. 20. van soodanich gout waren dese candelarẽ gemaeckt/ zijnde daer mede niet slechs over-trocken/ maer daer uyt geheel bestaende/ gelijck de kandelaer Mosis/ in den welcken met syn toe-behooren een talent gouts gegaen is. Exod. 25. 31/ 39.
109 Siet van dese drie Exo. 25. vss. 31/ 37/ ende 38.
110 Ofte/ vorcksk ens. ofte/ snijd-messen. And. musicale instrumenten.
111 Der welcker waren 100 in getale. 2. Chron. 4. 8.
112 And. Lepelen.

113 Siet vov. cap. 6. op v. 20. m 2. Sam. 8. 7, 11. 114 D. die den Heere tot een heylich gebruyck van David geeygent waren. n 2. Chron. 5. 1.

Het viij. Capittel.

Salomo vergadert de voorneemste der Israeliten/ om den Tempel te wijen/ v. 1/ &c. De Arke des verbondts met de heylige gereetschap wort daer in gebracht/ 4. De HEERE geeft een teecken sijner tegenwoordicheyt/ 10. Salomo segent de gemeynte/ ende danckt Godt/ 14/ ende 54. hy doet een schoon gebedt tot Godt/ 22. hy offert met de gemeynte/ 62. sy houden het Loof-hutten-feest/ 65.

1 [a] DOe vergaderde Salomo [1] de Outste Israëls/ ende alle de [2] Hoofden der stammen/ de Overste [3] der vaderen/ onder de kinderen Israëls/ [4] tot den Coninck Salomo te Jerusalem/ om de Arke des verbonts des HEEREN [5] op te brengen [b] uyt [6] de stadt Davids/ de welcke is Zion.

2 Ende alle mannen Israëls versamelden sich tot den Coninck Salomo/ in de maent [7] Ethanim op [8] het feest: die is [9] de sevende maent:

3 Ende alle de Outste Israëls quamen; eñ de Priesters namen de [10] Arke op.

4 Ende sy brachtẽ de Arke des HEEREN/ [11] ende de Tente der t'samenkomste opwaerts/ mitsgaders alle de [12] heylige vaten die in de Tente waren/ ende [13] de Priesters/ ende de Leviten brachten de selve opwaerts.

5 De Coninck Salomo nu ende de gantsche vergaderinge Israëls/ die by hem vergadert waren/ waren [14] met hem voor de Arke/ offerende schapen/ ende runderen/ die van wegen de menichte niet en konden getelt/ nochte gerekent worden.

6 Also brachten de Priesteren de Arke des verbonts des HEEREN tot hare plaetse/ tot de Aenspraeck-plaetse [15] des Huyses/ tot het Heylige der Heyligen/ tot onder de vleugelen der [16] Cherubim.

7 Want de Cherubim spreydden beyde vleugelen over de plaetse der Arke: ende de Cherubim overdeckten de Arke/ ende hare [17] hand-boomen van boven.

a 2. Chron. 5. 2.
1 Siet Levit. 4. op v. 15.
2 Siet Num. 1. op v. 4. ende 16.
3 Yeder stam der Israeliten bestont uyt sekere huysgesinnen/ ofte geslachten/ de welcke hadden elck bysonder hare opperste vaderen. Benevens dese waren in elcken stam/ Hoofd-lieden over hondert/ over duysent/ &c. welcker voorneemste/ ende principale hier moeten verstaen worden/ Vgel. Exod. 18. 21. Num. 3. 24/ 30/ 35. 1. Chron. 4. 38.
4 D. tot hem/ nae de maniere van spreken der Hebreen. siet vov. 2. op v. 19.
5 T. w. in den Tempel: tot den welcken/ om dat hy op den berch Moria gebouwt was/ mẽ met trappen opklimmen moeste.
b 2. Sam. 5. 9. ende 6. 12, 17.
6 Die David gewonnen/ betimmert/ ende bewoont hadde. siet vov. 2. op v. 10.
7 Dese maent komt meest over een met onsen September. Sy wort Ethanim genoemt/ dat is/ der sterckẽ, ofte der sterkten: om dat/ (gelijck eenige meynen) in de selve de vruchten des lants in-gesamelt wierden/ die als de kracht der aerde zijn/ van Godt verordent om het levẽ des menschen te onderhouden/ ende versterckẽn.

8 Verst. het Feest der inwijinge/ gaende voor het Loof-hutten feest. Siet ond. v. 65. ende van het Feest der Loof-hutten Levit. 23. 34. Deut. 16. 13. 2. Chron. 5. 3. 9 T. w. nae de rekeninge der kerckelicke maenden van Godt verordent/ Exod. 12. 2. Anders voor den uyttocht der Israeliten uyt Egypten/ was dese maent de eerste/ t. w. des burgerlicken jaers. 10 Die te deser tijt te Jerusalem was/ 2. Chron. 1. 4. 11 Die op desen tijt met den koperẽ Altaer van Besaleel in de woestijne gemaeckt/ te Gibeon was/ 2. Chron. 1. 3/ 5. 12 *Hebr.* vaten der heylicheyt; dat is/ die tot een heylich gebruyck verordent waren. Siet Levit. 16. op v. 4. 13 T. w. met dit onderschept/ dat de Priesters de Arke/ ende de heylige vaten droegen/ maer de Leviten de Tente der t'samenkomste met haer toe-behooren. Vergel. Num. 4. de aenteeck. op v. 15. 14 N. met den Coninck Salomo. And. [gingen] met hem voor de Arke. Verstaet dat de offerhanden hier vermelt/ op den wech/ door den welcken de Arke gedragen wiert/ hier ende daer souden geoffert zijn. Vergel. 2. Sam. 6. 13. 15 D. des Tempels. 16 Die Salomo hadde laten maken/ ende veel grooter waren/ dan de Cherubim die Moses in de woestijne hadde laten maken: Siet vov. 6. v. 27. Exod. 25. 20. 17 Daer mede de Arke gedragen moeste worden/ Exod. 25. 14.

8 Daerna [18] schovense de hant-boomen verder uyt/ dat de [19] hoofden der hant-boomen gesien werden [20] uyt het Heyligdom voor aen de Aenspraeck-plaetse/ maer [21] buyten niet gesien en wierden: ende zijn aldaer [22] tot op desen dach.

9 [23] Daer en was niets in de Arke/ dan [24] alleen de twee steenen tafelen/ die Mose by Horeb daer in geleyt hadde/ [c] als de HEERE [25] [een verbont] maeckte met de kinderen Israëls/ doe sy uyt Egyptenlant uytgetogen waren.

10 Ende het geschiedde als de Priesters uyt het [26] Heylige uytginge; dat een wolcke het Huys des HEEREN vervulde:

11 [d] Ende de Priesteren en konden niet staen om te dienen/ van wegen de wolcke: want de [27] heerlickheyt des HEEREN hadde het Huys des HEEREN vervult.

12 Doe seyde Salomo; [e] De HEERE [28] heeft geseyt; dat hy in donckerheyt soude woonen.

13 Ick hebbe [29] immers een huys gebouwt/ u ter [30] woonstede: eene [31] vaste plaetse tot uwe [32] eeuwige wooninge.

14 Daerna wendde de Coninck sijn aengesichte om/ ende [33] segende de gantsche Gemeynte Israëls: ende de gantsche Gemeynte Israëls stont.

15 En hy seyde/ Gelooft zy de HEERE de Godt Israëls/ die [34] met sijnen mont tot mijnen vader David gesproken heeft/ ende heeft het met sijne hant vervult/ seggende:

16 [f] Van dien dage aen/ dat ick mijn volck Israël uyt Egyptenlant uytgevoert hebbe/ [35] en hebbe ick geene stadt verkoren uyt alle stammen Israëls/ om een huys te bouwen/ [36] dat mijne Naem daer soude wesen: maer ick hebbe David verkoren/ dat hy over mijn volck Israël wesen soude.

17 [37] [g] Het was oock in't herte mijns vaders Davids/ een huys den Name des HEEREN des Godts Israëls te bouwen.

18 Maer de HEERE seyde tot David mijnen vader; Dewijle dat in u herte geweest is mijnen Name een huys te bouwen: ghy hebt wel gedaen/ dattet in u herte geweest is.

19 Evenwel ghy en sult dat huys niet bouwen: maer uw' soon die [38] uyt uwe lendenen voortkomen sal/ die sal mijnen Name dat huys bouwen.

20 So heeft de HEERE bevestigt sijn woort/ dat hy gesproken hadde: want ick ben opgestaen in de plaetse mijnes vaders Davids/ ende ick sitte op den throon Israëls/ gelijck als de HEERE gesproken heeft; ende ick hebbe een huys gebouwt den Name des HEEREN/ des Godts Israëls.

21 Ende ick hebbe daer eene plaetse beschickt/ voor de Arke daer in [39] het verbont des HEEREN is/ het welcke hy met onse vaderen maeckte/ als hy de selve uyt Egyptenlant uytvoerde.

22 [h] Ende Salomo [40] stont voor den altaer des HEEREN/ tegen over de gantsche Gemeynte Israëls/ ende [41] breydde sijne handen uyt nae den Hemel:

23 Ende hy seyde; HEERE Godt Israëls/ daer en is geen Godt gelijck ghy/ boven in den hemel/ nochte beneden op der aerde: houdende het verbont/ ende de weldadicheyt/ uwen knechten/ die [42] voor u aengesicht met haer [43] gantsche herte wandelen.

24 Die uwen knecht mijnen vader David gehouden hebt/ dat ghy tot hem gesproken hadt: want met uwe mont hebt ghy gesproken/ ende met uwe hant [44] vervult/ gelijck het ten desen dage is.

25 Ende nu HEERE Godt Israëls; houdt uwen knecht mijnen vader David/ dat ghy tot hem gesproken hebt/ seggende: [i] [45] Geen man en sal u van voor mijn aengesicht afgesneden worden/ die op den throon Israëls sitte: alleenlick so uwe sonen [46] haren wech bewaren/ om te [47] wandelen voor mijn aengesicht gelijck als ghy gewandelt hebt voor mijn aengesicht.

26 Nu dan/ O Godt Israëls/ laet doch u woort waer worden/ 't welck ghy gesproken hebt tot uwen knecht mijnen vader David.

27 [48] [k] Maer waerlick/ [49] soude Godt op d'aerde woonen? Siet/ de hemelen/ ja [50] de Hemel der hemelen en souden u niet begrijpen/ hoe veel te min dit huys/ dat ick gebouwt hebbe.

28 Wendt u dan noch tot het gebedt [51] uwes knechts/ ende tot sijne smeeckinge/ O HEERE mijn Godt: om te hooren nae het geroep/ ende nae het gebedt dat uw' knecht heden voor u aengesicht biddet.

29 Dat uwe [52] oogen open zijn/ nacht ende dach over dit huys/ over dese plaetse/ van de welcke ghy [l] geseyt hebt/ [53] Mijn Naem sal daer zijn: om te hooren nae het gebedt/ 't welcke uw' knecht bidden sal [54] in dese plaetse.

30 Hoort dan nae de smeeckinge uwes knechts/ ende uwes volcks Israëls/ [55] die in dese plaetse sullen bidden: ende ghy/ hoort in de plaetse uwer wooninge/ in den Hemel; jae hoort/ ende vergeeft.

31 Wanneer yemant tegen sijnen naesten sal gesondigt hebben/ ende [56] hy hem eenen [57] eedt des vloecks opgelegt sal hebben/ om hem selven te vervloecken: ende de eedt des vloecks voor uwen altaer in dit huys komen sal;

32 Hoort ghy dan in den Hemel/ ende doet/ ende richtet uwe knechten/ [58] veroordeelende den ongerechtigen/ [59] gevende sijnen wech op sijnen kop/ ende [60] rechtveerdigende den gerechtigen/ gevende hem nae sijne gerechticheyt.

33 Wanneer u volck Israël sal gesla-

18 *Hebr.* verlengdense. T. w. met die voorder/ ende langer uyt te trecken. want geheel uyt te nemen/ was van Godt verboden/ Exod. 25.15. siet Num. 4. op v. 6.
19 D. de eynden.
20 D. van de gene die in het deel des Tempels dat uytwaerder was/ (genoemt het Heylige) waren. 2. Chron. 5.8. staet/ datse gesien werden uyt de Arke. het welcke soo niet te nemen is/ als of men de Arke gesien hadde: maer de sin is/ dat de uytterste eynden der handboomen die uyt de Arke voort quamen/ haer in't Heylichdom vertoonden/ te weten niet bloot/ maer bedeckt met het voorhanckſel.
21 N. het Heylige.
22 T. w. als dit boeck geschreven wiert.
23 Siet Deut. 10.5.
24 De woorden des Apostels door de welcke hy schijnt te seggen/ Hebr. 9.4. dat in de Arke oock geweest zy de gouden kruycke met manna/ ende de staf Aarons die gebloeyt hadde/ moetmen aldus verstaen/ datse in de selve plaetse des Tabernakels/ daer de Arke was/ ja by de selve geweest zijn/ Exod. 16.34. Num. 17.10. Gelijck het woort in, dickwijls voor by, genomen wort/ als Josu. 5.13. ende 10.10/ &c. ja selfs hier in dit vs in Horeb, voor/ by Horeb.
c Exod. 34.27.
25 Gelijcke maniere van spreken/ in de welcke dit woort verswegen wort/ vintmen 1. Sam. 20.16. ende 22.8. 2. Chron. 5.10.
26 D. het voorste deel des Tempels. Exo. 26.33. en 28.43.
d Exod. 40.34,35. 2. Chron. 7.2.
27 D. de wolcke/ in de welcke Godt den Israeliten verscheen/ Vgel. Exod. 16.10. ende 24.16. ende 40.34/35. Num. 16.19. 2. Chron. 15.13/14. ende 7.1/2/3.
e Exod. 20.21. Levit. 16.2. Deut. 4.11. ende 5.22. 2. Chron. 6.1.
28 D. hy heeft verklaert/ dat hy door een soodanich sichtbaer teecken/ als de wolcke/ ofte de donckerheyt was/ sijne tegenwoordicheyt wilde openbaren. Siet Levit. 16.2. het welcke hy oock menichmael gedaen heeft. Siet de aenteeck. op het voorgaende vs. Item Exod. 13.22. ende 14.19. ende 19.16. ende 20.21. Num. 9.15.
29 *Hebr.* bouwende gebouwt, dat is/ ick hebbe immers/ ofte gewisselick/ ofte gantschelick gebouwt/ ofte/ ick hebbe volbouwt.
30 T. w. daer in ghy woonen soudt by u volck door u woort/ ende de sichtbare teeckenen uwer genade. Alsoo 2. Chron. 6.2.
31 Ofte bereydde plaetse.
32 Verst. dese eeuwicheyt van den tijt der wet/ ende siet Genes. 13 op v. 15. Daer toe is hier by te voegen de conditie van gehoorsaemheyt/ die de Israeliten Gode schuldich waren/ op dat dit woort soude vast blijven. Siet vov. 6. vss. 12/13. ende ond. 9.4. Psal. 89.29/30/31.
33 D. wenschte de Gemeynte van den Heere toe alle welvaren nae ziele/ en lichame. alsoo ond. v. 55. Vgel. Num. 6.23. Psal. 118.26. Andere verstaen dit alsoo/ dat de Coninck met de gantsche Gemeynte Godt gesegent/ dat is/ gedanckt/ ende geloofst heeft: het woordeken Godt tot desen eynde in den text inlatende.
34 D. door den Prophete Nathan/ 2. Sam. 7.6. 1. Chron. 17.4. de Propheten zijn als de mont Godes/ om dat sijn woort in haren mont is/ Exo. 4.12. 1. Reg. 17.24. Jesa. 51.16. Jer. 5.14.
f 2. Sam. 7.6. 2. Chron. 6.5.
35 D. ick en hebbe mijne verkiesinge niet geopenbaert/ nochte in't werck gestelt. alsoo is het woort verkiesen, genomen voor de uytvoeringe der verkiesinge. Deut. 12.1. 2. Chron. 6.5. Zach. 2.12. want Gode zijn alle sijne wercken van eeuwicheyt aen bekent. Actor. 15.18.
36 D. dat mijne leere daer uytbaer zy/ de Godts-dienst van my ingestelt bedient worde/ het volck/ dat nae mijnen name genoemt wort by een kome/ ende mijn geest oock daer krachtelick wercke. Vergel. Deut. 12.11. ond. v. 29. ende 14.21. 2. Reg. 21.4. 2. Chron. 6.6. Psal. 132.13/14.
37 D. hy hadde voorgenomen. siet gelijcke maniere van spreken. 1. Sam. 10.7. en 14.7. 2. Sam. 7.3. 1. Reg. 10.2. 1. Chron. 17.2. ende 22.7. item Vgel. vov. cap. 5. d'aenteeck. op v. 5.
g 2. Sam. 7.2. 1. Chron. 17.1. 2. Chron. 6.7.
38 Siet Gen. 35. op v. 11.
39 D. de tafelen des Verbonts/ ofte der Getuygenisse/ verstaet de wetten des verbonts/ nae de welcke het verbont is gemaeckt geweest/ die in twee steenen tafelen geschreven waren. Vgel. Deut. 31. op v. 26.
h 2. Chron. 6.12.
40 T. w. op het koperen/ ende verheven gestoelte/ het welcke was in den Voorhof des volcx/ recht tegen over den brand-offer altaer/ dien hy uyt sijnen stoel sien konde. Siet hier van 2. Chron. 6.13. item 2. Reg. 11.14. ende 23.3.
41 Tot een bewijs/ dat hy sijn herte tot Godt/ dien hy aenriep/ opgeheven hadde/ ende van hem alleen alle goet verwachtede. van welcke ceremonie hy den ouden in't bidden gebruyckt/ Siet oock Ezech. 9.5. ende Job 11.13. Psal. 44.2. ende 63.5. 1. Timot. 2.8.
42 Siet Genes. 17. op v. 1.
43 Siet vov. 2. op v. 4.
44 D. beginnen te vervullen.
i 2. Sam. 7.12,16. Psal. 132.12. 1. Reg. 2.4.
45 And. Geen man en sal u van voor mijn aengesichte ontbreecken. De sin is/ datter altijt yemant soude zijn in den geslachte Davids/ die hem in't rijcke succederen soude. welcke belofte ten vollen vervult is in Christo/ wiens Coninckrijcke is sonder eynde. Luce 1.33.
46 Siet vov. 2. op v. 4.
47 Siet Genes. 17. op v. 1.
48 'Tis als of hy seyde; hoewel dit huys niet bequaem is/ om u/ die Hemel ende aerde vervult/ te begrijpen/ latet nochtans u wel gevallen/ daer in te woonen/ ende de gebeden te verhooren.
k 2. Chron. 2.6. Iesa. 66.1. Ierem. 23.24. Actor. 7.49.
49 Hy en wil niet loochenen dat Godt op d'aerde zy/ maer hy wil seggen/ dat hy daer niet besloten en zy/ ten aensien van sijn wesen/ hoewel hy in den Tempel/ als een sichtbaer teecken sijner tegenwoordicheyt/ sich openbaerde/ ten aensien van sijne genade.
50 Alsa Psal. 148.4. Verst. den opppersten Hemel/ die de alderruymste is/ van Paulo genaemt den derden Hemel, 2. Corint. 12.2. ende siet dese maniere van spreken Levit. cap. 2. v. 3. ende in de aenteeck.
51 D. tot mijn gebedt.
52 Menschelicker wijse van Godt gesproken/ wiens oogen geseyt worden open te zijn over de sijne/ als hy hem over de selve ontfermt/ die verhoort/ ende de selve goet doet. Vergel. ond. v. 52. ende Psal. 33.18. ende 34.16. Zach. 12.4.
l Deut. 12.11.
53 Siet vov. op v. 16.
54 And. nae dese plaetse. te weten hem wendende nae dit huys/ ende siende op de beloften van uwe tegenwoordicheyt. Siet Dan. 6.10.
55 And. de welcke sy, &c.
56 T. w. de naeste/ tegens den welcken gesondicht is.
57 *Hebr.* eyg. vloeck, ofte/ vervloeckinge. Verst. eenen eedt van den richter opgelecht/ die in gewichtige/ ende twijffelachtige saken geschiedde/ met sijnes selfs vervloeckinge/ so men valschelick swoer/ ende dat seer solemnelick/ voor den altaer/ om den sweerder te meer tot aendacht/ ende vreese te verwecken. Vergel. Exod. 22.8. Num. 5.15/16/17/18/ &c.
58 Siet van dit woort Deut. 25. op v. 1.
59 D. mits sijne sonden door de welverdiende straffen te plagen. Siet gelijcke maniere van spreken/ 2. Chron. 6.23. Ezech. 9.10. ende Vgel. ond. v. 39.
60 D. vry achtende/ ende rechtveerdich sprekende. Siet van dit woort Genes. 44. op v. 16. ende Deut. 25. op v. 1.

gen worden / voor het aengesicht des vyants / om datse tegens u gesondiget sullen hebben ; ende hen tot u bekeeren / ende [61] uwen name belÿden / ende tot u in dit huys bidden / ende smeecken sullen /

34 Hoort ghy dan in den Hemel / ende vergeeft de sonde uwes volcks Israëls : ende brengt hen weder in het lant / dat ghy haren vaderen gegeven hebt.

35 Als de Hemel sal [62] gesloten zÿn / datter geen regen en is / om dat sy tegen u gesondigt sullen hebben : ende sy in dese plaetse bidden / ende uwen name belÿden / ende van hare sonden hen bekeeren sullen / als [63] ghyse geplaecht sult hebben :

36 Hoort ghy dan in den Hemel / ende vergeeft de sonde uwer knechten / ende uwes volcks Israëls / als ghy hen sult geleert hebben den [64] goeden wech / in den welcken sy wandelen sullen ; ende geeft regen op u lant / dat ghy uwen volcke tot eene erffenisse gegeven hebt.

37 Alsser honger in het lant wesen sal / alsser peste wesen sal / alsser brant-koren / honich-dauw / sprinckhanen / keveren wesen sullen / als sÿn vyant [65] in't lant sÿner poorten hem belegeren sal / [ofte] eenige plage / [66] [ofte] eenige kranckheyt wesen sal :

38 Alle gebedt / alle smeeckinge die [67] van eenich mensche / van al u volck Israël geschieden sal : als sy erkennen een yeder [68] de plage sÿnes herten / ende [een yeder] sÿn handen [69] in dit huys uyt breyden sal ;

39 Hoort ghy dan in den Hemel de vaste plaetse uwer wooninge / ende vergeeft / ende doet / ende geeft een yegelicken / nae [70] alle sÿne wegen / gelÿck ghy sÿn herte kent : want ghy alleene kent het herte van [71] alle kinderen der menschen.

40 Op dat [72] sy u vreesen alle de dagen / diese leven sullen op het lant / dat ghy onsen vaderen gegeven hebt.

41 Selfs oock aengaende den [73] vreemden / die van u volck Israël niet en sal zÿn : maer uyt verren lande [74] om uwes Naems wille komen sal :

42 (Want sy sullen hooren van uwen grooten Naem / en van uwe stercke [75] hant / ende van uwen [76] uytgestreckten arm) als hy komen / ende bidden sal in dit huys :

43 Hoort ghy in den Hemel de vaste plaetse uwer wooninge / ende doet nae alles / daer om die vreemde tot u roepen sal : op dat alle volckeren der aerde uwen Name kennen / om u te vreesen / gelÿck u volck Israël / ende om te weten dat [77] uwen Naem genaemt wort over dit Huys / 't welcke ick gebouwt hebbe.

44 Wanneer u volck inden krÿch tegen sÿnen vyant uyttrecken [78] sal door den wech / dien ghyse henen senden sult ; ende sullen tot den HEERE bidden [79] nae den wech deser stadt / die ghy verkoren hebt / ende nae dit huys / 't welck ick uwen Name gebouwt hebbe :

45 Hoort dan inden Hemel haer gebedt / ende hare smeeckinge : ende [80] voert haer recht uyt.

46 Wanneer sy gesondiget sullen hebben tegen u / [m] (want geen mensche en isser / die niet en sondigt) ende ghy tegen hen vertoornt sult zÿn / ende hen leveren sult voor het aengesichte des vyants / dat de gene die hen gevangen hebben / hen gevanckelick wech voeren in des vyants lant / dat verre / ofte nae by is :

47 Ende sy in het lant / daer sy gevanckelick wechgevoert zÿn / weder aen [81] haer herte brengen sullen / datse sich bekeeren / ende tot u smeecken in het lant der gener / diese gevanckelick wech gevoert hebben / seggende / Wy hebben gesondiget / ende verkeerdelick gedaen / wy hebben godlooselick gehandelt :

48 Ende sy hen tot u bekeeren met haer [82] gantsche herte / ende met hare gantsche ziele in het lant harer vyanden / diese gevanckelick wechgevoert sullen hebben : ende tot u bidden sullen [83] nae den wech hares lants / (het welcke ghy haren vaderen gegeven hebt) nae dese stadt die ghy verkoren hebt / ende nae dit huys dat ick uwen Name gebouwt hebbe ;

49 Hoort dan in den Hemel / de vaste plaetse uwer wooninge / haer gebedt / ende hare smeeckinge ; ende [84] voert haer recht uyt ;

50 Ende vergeeft uwen volcke / datse tegen u gesondiget sullen hebben / ende alle hare overtredingen / daer mede sy tegens u sullen overgetreden hebben : ende [85] geeft haer barmhertichheyt / voor het aengesicht der gener / diese gevangen houden / op datse harer ontfermen ;

51 Want sy zÿn u volck / ende u erfdeel / die ghy uytgevoert hebt uyt Egyptenlant / uyt het midden des yseren [86] ovens :

52 Op dat uwe [87] oogen open zÿn / tot de smeeckinge uwes knechts / ende tot de smeeckinge uwes volcks Israëls : om nae hen te hooren / in al haer roepen tot u.

53 Want ghy hebtse u tot een erfdeel afgesondert / uyt alle volckeren der aerde : [n] gelÿck als ghy gesproken hebt [88] door den dienst Mose uwes knechts / als ghy onse vaderen uyt Egypten uytvoerdet / Heere HEERE.

54 Het geschiedde nu als Salomo voleyndt hadde dit gantsche gebedt / ende dese smeeckinge tot den HEERE te bidden / [dat] hy van voor den altaer des HEEREN opstont / van [89] 't knielen op sÿne knien / met sÿne handen [90] uytgebreydet nae den hemel :

55 So stont hy / ende [91] segende de gantsche Gemeynte Israëls : seggende met [92] luyder stemme :

56 Gelooft sy de HEERE / die sÿnen volcke Israëls ruste gegeven heeft / nae alle dat hy gesproken heeft : [o] [93] niet een eenich woort en isser gevallen / van [94] alle sÿne goede woorden / die hy gesproken heeft door [95] den dienst Mose sÿnes knechts.

57 De HEERE onse Godt [96] zy met ons / gelÿck als hy geweest is met onse vaderen : hy en verlate ons niet / ende en begeve ons niet :

58 Neygende tot hem ons herte ; om in alle sÿne wegen te wandelen / ende om te houden [97] sÿne geboden / ende sÿne insettingen / ende sÿne rechten / dewelcke hy onsen vaderen geboden heeft :

59 Ende dat dese mÿne woorden / daer mede ick voor den HEERE gesmeeckt hebbe / mogen nae by voor den HEERE onsen Godt zÿn / dach en nacht : op dat hy het recht sÿnes [98] knechts uyt-voere / ende het recht sÿnes volcx Israëls / [99] elck een dagelicx op sÿnen dach.

60 Op

61 D. hen selven de schult der straffe / ende u de eere der gerechticheyt toeschrijven sullen. alsoo ond. v. 35. Siet Josu. 7. op v. 19.

62 Siet Deut. 11. op v. 17. het welcke anders geheeten wort / den hemel / als yser / ofte als koper maken. Levit. 26. 19. Deut. 28. 23.

63 And. om dat ghy tegen hen getuycht sult hebben, te weten / door uwe Propheten / ofte door de straffe der dorrichheyt / alsoo 2. Chron. 6. 26.

64 Alsoo mede genaemt / 1. Sam. 12. 23. Anders den wech des Heeren, Psal. 27. 11. der waerheyt. Psal. 119. 30. des verstants, Prov. 9. 6. der heylicheyt, Jesa. 35. 8. der gerechticheyt, 2. Petr. 2. 21, des levens. Prov. 6. 23 / &c.

65 D. in sijn eygen lant / ende steden: Het woort poorten wort hier voor steden genomen. Siet Genes. 22. op v. 17. Het lant nu sijner steden beteeckent de steden sijnes lants. alsoo 2. Chron. 6. 28.

66 Dit woordeken is in den oorspronckelicken text uytgedruckt / 2. Chron. 6. 28.

67 D. van elck een in sijn bysonder / ofte van de vergaderinge des volcks in't gemeyne.

68 D. die hen ter herten gaet / ende hen inwendelic soo smert / datse tot het gebedt door het vertrouwen op Godt / met ware bekeeringe des herten gedrongen worden.

69 Ofte / nae dit huys, Siet ond. op v. 44.

70 Siet Genes. 6. op v. 12.

71 D. alle menschen. Alsoo Num. 23. 19. Job 16. 21. Psal. 8. 5. Eccles. 3. 21.

72 D. wandelen in uwe wegen / gelijck verklaert wort / 2. Chron. 6. 31. want de vreese des Heeren verweckt den mensche / om het quade te laten / ende het goede te doen / Prov. 1. 7. ende 8. 13. ende 16. 6.

73 Verst. de gene die van hare afgoderye tot den waren Godt souden bekeert zijn.

74 D. om den roem / ende lof die ghy hebt / soo van de scheppinge / onderhoudinge / ende regeringe aller dingen in't gemeyne / als van de besorginge / bewaringe / ende verlossinge uwer kercke in't bysondere. Siet het volgende vs / en 2. Chro. 6. 32.

75 D. kracht / vermogen / alsoo Deut. 3. 24. Psal. 136. 12. Siet Num. 11. op v. 23.

76 Alsoo Psal. 136. 12. Jerem. 32. 17.

77 D. dat sijnen name heeft van u. Vergel. bov. de aenteeck. op v. 16.

78 D. in eene rechtveerdige / ende wettelicke oorloge / die van u sal geboden zijn.

79 D. hen wendende in't bidden nae dese plaetse / tot een bewijs datse dien Godt / alleen voor den waren Godt bekenden / ende aenriepen / die in den Tempel te Jerusalem nae sijn woort gedient werdt. alsoo ond. v. 48. ende siet hier van een exempel in Dan. cap. 6. v. 10.

80 Ofte hant-haeft haer recht. *Hebr.* doet haer gerichte, ofte recht. Godt nu doet sijnes volcks gerichte / ofte recht / wanneer hy gelijck een richter het selve voorstaet / ende sijne vyanden rechtveerdelick straft. alsoo ond. v. 49. item 2. Chron. 6. 35 / 39. Psal. 9. 5. ende 140. 13.

m 2. Chron. 6. 36. Prov. 20. 9. Eccles. 7. 20. 1. Iohan. 1. 8, 10.

81 D. uyt een rechte gevoelen / en berouw harer sonden / een ongeveynst voornemen hebben / om met een vast betrouwen op uwe genade het quade te laten / ende het goede te doen. Alsoo 2. Chron. 6. 37.

82 Siet 1. Reg. 2. op v. 4.

83 Siet bov. op v. 44.

84 *Hebr.* doet haer gerichte. als v. 45.

85 *Hebr.* steltse, of / geeftse ter barmhertichheden. D. om ontfermt te worden / ofte / om ontfermingе te verkrijgen. siet eene by nae gelijcke maniere van spreken. Genes. 43. 14. De sin is / dat Godt den gevangenen Israeliten soude geven / genade ende medelijden te vinden in de oogen harer vyanden / in de plaetse van wreede mishandelinge / ende verdruckinge. Siet eenige vervullingen hier van Nehem. 2. 2 / &c. Esth. 10. 2 / 3. Dan. 1. 9 / 10 / &c.

86 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick eene plaetse, ofte een vat, daer in allerley metael door het vyer gesmolten wort : waer by Egypten vergeleken wort / om datse daer vele verdruckingen / en sware beproevingen uytgestaen hadden. Siet Deuter. 4. op v. 20. ende vg. Jes. 48. 10.

87 Siet boven op v. 29.

n Exod. 19. 5. Deuter. 4. 20. ende 7. 6. ende 9. 26. 29. ende 14. 2.

88 *Hebr.* door de hant. Alsoo oock v. 56.

89 De ceremonie der knye-buyginge / hebben de Heylige in 't bidden gebruyckt tot een teecken van ootmoedicheyt des herten / met de welcke wy voor Godt verschijnen moeten. siet 2. Chro. 6. 13. Daniel 6. 10. Luce 22. 41.

90 Siet boven op v. 22.

91 Siet boven op v. 14.

92 *Hebr.* grooter stemme.

o Ios. 21. 45.

93 D. hy heeft alle sijne belofte vervult / ende geene daer van gebroken. alsoo oock Jos. 21. 45. ende 23. 14. 2. Reg. 10. 10.

94 *Hebr.* van al sijn goet woort.

95 *Hebr.* door de hant. siet Exo. 4. op v. 13.

96 Siet Genes. 21. op v. 22. ende 26. op v. 24.

97 Siet het onderscheyt deser drie woorden bov. cap. 2. op v. 3.

98 Hy verstaet hier mede hem selven als bov. 28 / 29 / 30 / 52.

99 *Hebr.* het woort, ofte / het dinck des daechs op sijnen dach, D. t'allen dage / nae dat dagelicx eenigen noot mach voorvallen. gelijcke maniere van spreken is Exod. 5. 13. Levit. 23. 37.

60 Op dat alle volckeren der aerde weten/ p dat de HEERE die Godt is; niemant meer:

61 Ende ulieder herte [100] volkomen zy met den HEERE onsen Godt: om te wandelen in sijne insettingen/ ende sijne geboden te houden: [101] gelijck ten desen dage.

62 Ende de Coninck ende gantsch Israël met hem/ offerdē slachtofferen [102] voor het aengesicht des HEEREN.

63 Ende q Salomo offerde ten danck-offer/ dat hy den HEERE offerde/ twee en twintich duysent runderen/ ende hondert/ ende twintich duysent schapen: also hebben sy het Huys des HEEREN ingewyet/ de Coninck/ ende alle de kinderen Israëls.

64 Ten selven dage [103] heylichde de Coninck het middelste [104] des Voorhofs/ dat [105] voor het Huys des HEEREN was/ om dat hy aldaer het brand-offer/ ende het spijs-offer bereydt hadde/ mitsgaders het vette der danck-offeren: want de koperen altaer/ die [106] voor het aengesichte des HEEREN was/ r te kleyn was/ om de brand-offeren/ ende de spijs-offeren/ ende het vette der danck-offeren te vatten.

65 Ter selver tijt oock hielt Salomo [107] het Feest/ eñ gantsch Israël met hem/ eene groote gemeynte van den inganck af van [108] Hamath tot de [109] riviere van Egypten voor het aengesichte des HEEREN onses Godts seven dagen/ ende [110] seven dagen: zijnde veertien dagen.

66 Op den [111] achtsten dach liet hy het volck gaen/ ende sy segenden den Coninck: daerna gingen sy nae hare tenten/ blijde/ ende [112] goedes moets/ over al het goet dat de HEERE [113] David sijnen knecht/ ende Israël sijn volck gedaen hadde.

p Deut. 4. 35. 39.
100 Verst. de volkomenheyt deses levens/ bestaende in alle de leden der Godtvruchticheyt/ ende niet in der selver vollen wasdom/ de welcke is de volkomenheyt des anderen levens/ also ond. 15. 14. ende 11. 4. ende 15. 3. 2. Reg. 20. 3. 1. Chro. 28. 9. ende 29. 9/ 19. 2. Chron. 15. 17. ende 19. 9. Vgel. Philip. 3. 12/ 15.
101 Verst. voortaen altijt gelijck ghy doet ten huydigen dage.
102 Voor den Tempel. Siet Levit. 1. op v. 3.
q 2. Chron. 7. 5. &c.
103 Siet Levit. 8. op v. 10.
104 Verst. dit van 't Voorhof der Priesteren/ welckers middelste deel hy door dē Geest Godts geleydt zijnde/ in die extraordinare werck gebruyckt heeft/ om daer offerhanden te offeren/ ende tot dien eynde altaren op te richten/ om dat de brand-offer-altaer de offerhanden/ van wege hare menichte/ alle niet en konde dragen.
105 D. dicht voor aen het voorste deel des Tempels/ genoemt het Heylige.
106 Siet bov. op v. 62.
r 2. Chron. 7. 7.
107 Verst. het Feest der Loof-hutten/ het welcke 7 dagē moeste gehouden wordē. siet hier van Lev. 23. 34.
108 Siet hier van Num. 13. 22. dit was de uyterste lantpale van Canaan tegen het Noorden.
109 Dese wort Sihor genaemt/ Josu. 13. 3. ende was de uyterste lantpale tegen het Suyden. Siet Genes. 15 op v. 18.
110 Verst. seven dagen tot de inwyinge des altaers/ ende des Tempels; ende dan noch eens seven dagen tot onderhoudinge van het Feest der Loof-hutten/ 2. Chron. 7. 9.
111 Verst. dat hy het volck oorlof gegeven heeft op den achtsten dach/ welcke was den 22 der sevender/ maer om dat dien dach oock most geviert worden/ zijnse vertrocken des volgenden daechs/ zijnde den 24. Siet 2. Chron. 7. 10. ende de aenteeck.
112 *Hebr.* goet van herten.
113 D. den huyse Davids/ ende sijne nakomelingen in het Coninckrijcke.

Het ix. Capittel.

Godt verschijnt Salomo ander mael/ v. 1. &c. Salomo schenckt den Coninck Hiram eenige steden voor sijne diensten/ 10. Een verhael van de gestichten/ ende sterckten die Salomo gebouwt heeft/ 15. van 't onderschept sijner ondersatē/ 20. van sijne jaerlicksche offerhanden/ 25. van sijne schips-vlote nae Ophir/ 26.

1 HEt geschiedde nu/ a als Salomo voleyndt hadde te bouwen het Huys des HEEREN/ ende het huys des Conincks: b ende [1] alle de begeerte van Salomo/ die [2] hem gelust hadde te maken;

2 Dat de HEERE [3] ten anderen male Salomo verscheen/ c gelijck als hy hem in Gibeon verschenen was.

3 Ende de HEERE seyde tot hem; Ick hebbe u gebedt/ ende uwe smeeckinge gehoort/ die ghy voor mijn aengesicht smeeckende gedaen hebt; Ick hebbe dat Huys [4] geheylicht/ het welcke ghy gebouwt hebt/ d [5] op dat ick mijnen Name aldaer tot [6] in eeuwicheyt sette: ende [7] mijne oogen/ ende mijn herte sullen daer zijn t' allen dagen.

4 Ende so ghy [8] voor mijn aengesichte wandelen sult/ gelijck als uwe vader David gewandelt heeft/ met [9] volkomenheyt des herten/ ende met oprechticheyt/ om te doen nae al dat ick u geboden hebbe/ [ende] mijne insettingen/ ende mijne rechten houden sult:

5 So sal ick den throon uwes Coninckrijcks over Israël bevestigen in eeuwicheyt: e gelijck als ick gesproken hebbe over uwen vader David/ seggende; [10] f Geen man en sal u afgesneden worden van den throon Israëls.

6 [Maer] g so ghy liedē u [11] teenemael afkeeren sult/ ghy/ ende uwe kinderen/ [12] van my na [te volgen]/ ende niet houden en sult mijne geboden/ [ende] mijne insettingen/ die ick voor uwen aengesichte gegeven hebbe: maer henen gaen/ ende andere Goden dienen/ ende u voor de selve neder buygen sult:

7 So sal ick Israël uytroeyen van het lant/ dat ick hen gegeven hebbe/ ende dit huys/ het welcke h ick mijnen Name geheylicht hebbe/ sal ick [13] van mijn aengesichte wechwerpen: i ende Israël sal tot een spreeck-woort/ ende spot-reden zijn onder alle volckeren.

8 k Ende aengaende dit Huys [14] [dat] [15] verheven sal geweest zijn/ al wie voor het selve voorby gaen sal/ sal sich ontsetten/ ende [16] fluyten: men sal seggen/ l Waerom heeft de HEERE alsoo gedaen aen desen lande/ ende aen desen Huyse?

9 Ende men sal seggen; Om dat sy den HEERE haren Godt [17] verlaten hebben/ die hare vaderen uyt Egyptenlant uytgevoert hadde/ ende hebben sich aen andere Goden gehouden/ ende sich voor de selve nedergebogen/ ende die gedient: daerom heeft de HEERE al dit quaet over hen gebracht.

10 m Ende het geschiedde ten eynde van twintich jaren/ in de welcke Salomo die twee huysen gebouwt hadde; [18] het Huys des HEEREN/ ende het huys des Conincks;

11 ([Waertoe] Hiram de Coninck van Tyrus/ Salomo van Ceder-boomen/ ende van Dennen-boomen/ ende van gout/ nae allē sijnen lust opgebracht hadde) dat alsdoe de Coninck Salomo aen Hiram [19] twintich steden gaf in het lant van [20] Galilea.

12 Ende Hiram tooch uyt van Tyrus/ om de steden te besien/ die Salomo hem gegeven hadde; maer sy [21] en waren niet recht in sijne oogen.

13 Daerom seyde hy; Wat zijn dat voor steden/ mijn broeder/ die ghy my gegeven hebt? ende hy naemdese het lant [22] Cabul/ tot op desen dach.

14 Ende Hiram hadde den Coninck gesonden/ hondert/ ende [23] twintich talenten gouts.

15 Dit is nu de oorsake van den [24] uytschot/ die de Coninck Salomo dede opkomen/ om het Huys des HEEREN te bouwen/ ende sijn huys/ ende [25] Millo/ ende den muer van Jerusalem: mitsgaders

a 2. Chron. 7. 11.
b 2. Chron. 7. 11.
1 D. alle sijne begeerte.
2 D. al wat Salomo in 't herte geromē was/ om te maken/ gelijck verklaert wort 2. Chron. 7. 11.
3 T. w. na de bouwinge/ ende de inwyinge des Tempels/ maer niet na de bouwinge van het Coninckliicke huys/ de welcke 13 jaren daer na volbracht is. eenige verstaen dat dese verschijninge geschiet zy/ na dat beyde huysen voltrocken waren.
c 1. Reg. 3. 5.
4 D. tot een heylich gebruyck afgesondert. alsoo Gen. 2. op v. 3.
d Deuter. 12. 11. 1. Reg. 8. 29.
5 Siet bov. 8. op v. 29.
6 Siet bov. 8. op v. 13.
7 Verst. door de oogen des Heeren/ sijne voorsichticheyt in 't bewaren van den Tempel/ ende in 't voorstaen van den Godes-dienst/ die daer in plaetse moeste hebben/ wel verstaende nae de conditie/ die hier by gevoecht wort; ende verstaet door sijn herte, sijne genade/ ende liefde tegen de gene/ die hem in dat huys oprechtelick dienen souden. 8 Siet Genes. 17. op v. 1. ende bov. 8. 23.
8 Siet Genes. 6. op v. 9.
9 D. ongeveynstheyt/ onvalscheyt/ eenvoudicheyt.
e 2. Sam. 7. 12, 16. 1. Reg. 6. 12. 1 Chron. 22. 10. Psal. 132. 12.
10 Siet bov. 2. op v. 4.
f 1. Reg. 2. 4.
g 2. Sam. 7. 14. Psal. 89. 30. 31. &c.
11 *Hebr.* afkeerende afkeeren sult.
12 *Hebr.* van achter my, namelick/ te komen/ ofte te volgen/ dat is/ van my/ nae mijn woort te hoorē/ te gelooven/ te vreesen/ ende te dienen. Alsoo 1. Sam. 12. 20. 2. Reg. 18. 6. Vgel. 2. Sam. 2. 21.
h Ierem. 7. 15.
13 D. uyt mijne oogen/ ende uyt mijn herte. Siet bov. op v. 3.
i Deut. 28. 37.
k 2. Chron. 7. 21.
14 Dit woort is hier in gevoecht uyt 2. Chron. 7. 21.
15 T. w. door de verkondinge van mijne leere/ ende mijne wercken.
16 Als over de gene diemē spottelick wil smaden. Siet oock sulcke maniere van spreken/ Jerem. 19. 8. ende 49. 17. eñ 50. 13. Somtijts wort by dit woort oock gevoecht/ het schudden des hoofts, het klappen ende bewegen der handen, welcke alle uyterlicke teeckenen/ ende gebeerden zijn van smadelicke bespottinge, siet Thren. 2. 15. Zephan. 2. 15.
l Deut. 29. 24. Ierem. 22. 8.
17 T. w. door eene trouweloose snootheyt/ over de welcke sich de Heydenen selve schamen/ die hare gewaende Goden niet veranderen en willen. Jer. 2. 10/ 11.
m 2. Chron. 8. 1.
18 T. w. het Huys des Heeren in 7 jarē/ bov. cap. 6. v. 38. Ende de andere huysen in 13 jaren/ bov. cap. 7. v. 1.
19 De welcke warē gelegen in de Noortpale des lants van Canaan/ ontrent de Syriers/ ende Zidoniers/ ende grensende aen den stam Asers/ doch (so eenige meynen) daer onder niet behoorende; om dat anders Salomo die niet en hadde mogen wech geven. Andere houden dat hy hem het gebruyck alleen/ ende niet den eygendom der selver gegeven heeft.
20 'Twelcke westwaert aen het lantschap van Tyrus paelde. want Galilea is een lant/ hebbende tegen het Oosten de Jordane/ tegen het Suydē het lant van Samaria/ tegen het Noorden het geberchte Libanon/ tegen het Westen Phenicien/ daer in Tyrus gelegen is. Galilea wort bedeelt in opper/ ende onder Galilea. Van het opper Galilea toegenaemt het Galilea der heydenen wort hier gesproken/ ende Matth. 4. 15.
21 D. sy en behaechden hem niet. alsoo Jud. 14. 3. 1. Chron. 13. 4. uyt welcke oorsake Hiram de selve den Coninck Salomo wedergegeven heeft: gelijckmen afnemen kan uyt 2. Chron. 8. 2. want aldaer het woort geven voor wedergeven moet verstaen worden.
22 T. w. om dattet hem mishaechde: want dit woort in Phenicia/ daer onder Tyrus behoorde/ sulcks beteeckende/ gelijck eenige melden. Andere verduytschen dit woort slijckich, zandich, ofte/ moraschich.
23 Verstaet dit van gemeyne talenten: ende siet van deser weerde/ Exod. 25. op v. 39.
24 Siet hier van bov. 5. op v. 13. De sin is/ de wijle Salomo sulcken voorraet van gelt/ ende ander gereetschap tot den bouw des Tempels hadde/ so heeft hy sekeren uytschot van mannen opgenomen/ die in dit werck souden besich zijn/ om het selve met alle vlijt te voorderen/ tot dat het volmaeckt soude worden.
25 Men meent dat dit eenich groot bolwerck is geweest/ omtrent het palleys des Conincks/ daer het volck eerst inkomende/ ontfangen wert: dienende tot een vertreck/ ofte wacht-huys voor de Conincklicke wacht. Siet hier van 2. Sam. 5. 9. ende 1. Reg. 11. 27.

[26] Hazor/

[26] Hazor/ ende [27] Megiddo/ ende [28] Gezer.

16 [Want] Pharao de Coninck van Egypten was opgekomen/ ende hadde Gezer ingenomen/ ende die met vyer verbrant/ ende de Canaaniten/ die in de stadt woonden/ gedoodt/ eñ haddese sijner dochter/ de huysvrouwe van Salomo/ tot een geschenck gegeven.

17 Alsoo bouwde Salomo Gezer/ ende het [29] leege Beth-Horon:

18 [n] Ende [30] Baalath/ ende [31] Tamor in de woestijne/ in [32] dat lant:

19 Ende alle de [33] schat-steden/ die Salomo hadde/ ende [34] de wagen-steden/ ende de steden der ruyteren; ende wat de begeerte Salomons begeerde te bouwen/ [35] in Jerusalem/ ende in den Libanon/ ende in het gantsche lant sijner heerschappye.

20 Aengaende al het volck dat overgebleven was van de Amoriten/ Hethiten/ Pheriziten/ Hiviten/ ende Jebusiten/ die niet en waren van de kinderen Israëls:

21 Hare kinderen die na hen in het lant overgebleven waren/ die de kinderen Israëls niet en hadden konnen [36] verbannen: die heeft Salomo gebracht [37] op slaefschen uytschot tot op desen dach.

22 Doch van de kinderen Israëls en [o] maeckte Salomo geenen slave: maer sy waren krijchslieden/ ende sijne knechten/ ende sijne Vorsten/ ende sijne Hooft-lieden/ ende de Overste sijner wagenen/ ende sijner ruyteren.

23 Dese waren de Overste der bestelden die over het werck Salomons waren/ [38] vijf hondert ende [39] vijftich: die heerschappye hadden over het volck dat in het werck doende was.

24 Doch [p] de dochter Pharaos tooch van de [40] stadt Davids op tot haer huys/ het welcke [41] hy voor haer gebouwt hadde: doe bouwde hy [42] Millo.

25 Ende Salomo offerde [43] driemael des jaers brand-offeren/ ende danck-offeren/ op den altaer dien hy den HEERE gebouwt hadde/ ende roockte op dien/ de welcke voor [44] het aengesichte des HEEREN was: als hy het huys volmaeckt hadde.

26 De Coninck Salomo maeckte oock schepen te [45] Ezion Geber/ dat by [46] Eloth is aen den oever der Schelf-zee/ in het lant van Edom.

27 Ende Hiram sondt met die schepen sijne knechten/ [47] schip-lieden/ kenners van de Zee/ met de knechten van Salomo.

28 Ende sy quamen tot [48] Ophir/ ende haelden van daer des gouts/ [49] vier hondert ende twintich talenten: ende brachten 't tot den Coninck Salomo.

26 Eene stadt gelegen in den stamme Naphtali/ aen den Jordaen. Siet Jos. 11. 10. ende 19. 36.
27 Gelegen in den halven stamme Manasses op de zijde van de Jordane. siet Jos. 12. 17. ende 17. 11. Judic. 1. 27.
28 Gelegen in den stamme Ephraim. Siet Josu. 10. 33.
29 Gelegen in den stam Benjamins. voecht hier by uyt 2. Chron. c. 8. v. 17. het opper Beth-Horon: gelegen in den stam Ephraim/ Jos. 21. 22.
n 2. Chron. 8. 6. &c.
30 Gelegen in de stamme van Dan/ Josu. 19. 44.
31 Ofte/ Tadmor. Sommige houden dese plaetse voor eene stadt gelegen in de woestijne Juda/ niet verre van Engedi: andere voor de stadt Palmyra, gelegen in de woestijne van Syrien.
32 D. in 't lant van Israel.
33 In de welcke allen voorraet/ tuych/ ende gereetschap ter oorlooge/ ofte oock van lijf-tocht wechgelept wort: anders genoemt ammonitie, ende proviand-huysen. Vgel. Exod. 1. v. 11.
34 Alwaer de oorlochs-wagenen/ die men doen in de krijch gebruyckte/ bewaert wierden.
35 Siet bov. 7. op v. 2. eñ 2. Chron. 8. 6.
36 Siet Deut. 2. op v. 34.
37 D. hy schattese als lijf-eygene. Sy woonden onder de Israeliten/ ende worden genaemt de slaven, ofte/ knechten van Salomo, Ezra 2. 55. Nehem. 7. 57. om dat Salomo de ordinantie/ aengaende dese slaven gemaeckt hadde. Dese hebben haer eerst moeten begeven tot de ware religie/ anders en soude Salomo hen dese weldaet niet hebben mogen doen/ Deut. 7. 2. Van het woort uytschot, siet oock bov. 5. 13.
o Levit. 25. v. 39.
38 2. Chron. 8. 10. staet van 250/ maer verstaet dat dese in alles zijn geweest 500 gelijck hier staet/ maer dat sy by beurte de opsicht nemende/ t'elcken waren 250.
39 Die by beurten bedienden het ampt van tien mannen/ om de andere tot het werck aen te drijven. Siet 1. Reg. 5. 16. ende de aenteeck.
p 2. Chron. 6. 11.
40 Siet bov. 8. op v. 1.
41 Namelick Salomo.
42 Siet bov. op v. 15.
43 T. w. op het Paesschen/ Pinxteren/ ende Loof-hutten feest 2. Chron. 8. 13.
44 D. in 't Heylige/ recht voor het Alderheylichste/ daer in de Arke was een teecken van Godts tegenwoordicheyt.
45 Dit is de 32 legerplaetse der Israeliten geweest Num. 33. 35. Sy was een stadt met eene haven liggende aen de Schelf-zee/ ofte Roode-zee.
46 Anders Elath genaemt/ 2. Reg. 14. 22. een stadt gelegen in het lant Edoms aen den oever der Schelf-zee. Siet Deut. 2. 7. dese stadt heeft Azaria anders Uzzia genaemt/ de Coninck van Juda/ gewonnen/ ende aen Juda wedergebracht/ ende de selve herbouwt/ 2. Reg. 14. 22. maer onder Achaz den Coninck van Juda/ heeftse Rezin de Coninck van Syrien/ den Joden weder afgenomen/ 2. Reg. 16. 6.
47 *Hebr.* mannen der schepen, D. die sich met de schipvaert geneeren.
48 Men houdt dit voor een Eylant in Oost-Indien: ende wort van Josephus/ *Lib. 8. Antiquit. cap. 2.* Aurea Chersonesus genaemt/ dat wy nu Malacca noemen. Sommige willen dat dit zy Peru geweest in West-Indien.
49 Vergel. dit met 2. Chron. 8. 18. met d'aenteeck.

Het x. Capittel.

De Coninginne van Scheba komt tot Jerusalem/ v. 1/ &c. sy verwondert haer over Salomons wijsheyt/ ende heerlickheyt/ 3. danckt Godt/ 9. geeft Salomo geschencken/ 10. Salomons rijckdom/ 11. rondassen/ ende schilden/ 16. yvooren throon/ 18. vaten/ 21. geschencken die hy ontfangt/ 24. wagenen ende peerden/ 26. silver/ cederhout/ ende schattingen van peerden/ ende waren/ 27.

1 Ende doe de Coninginne vā [1] Scheba het geruchte Salomons hoorde/ [2] aengaende den Name des HEEREN; quam sy om hem met [3] raetselen te versoecken.

2 Ende [a] sy quam te Jerusalem/ met een seer [4] swaer heyr/ met kemelen/ dragende speceryen/ ende seer veel gouts/ ende kostelick gesteente: ende sy quam tot Salomo/ ende sprack tot hem [5] al wat in haer herte was.

3 Ende Salomo verklaerde haer [6] alle haer woorden: geen dinck en wasser [7] verborgen voor den Coninck/ dat hy haer niet en verklaerde.

4 Als nu de Coninginne van Scheba sach alle de wijsheyt van Salomo/ ende het huys/ het welcke hy gebouwt hadde/

5 Ende de spijse sijner tafel/ ende [8] het sitten sijner knechten/ ende het staen sijner dienaren/ ende hare kleedingen/ ende sijne schenckers/ eñ [9] sijnen opganck/ waer door hy henen opginck in het huys des HEEREN: [10] so en was in haer geē geest meer.

6 Ende sy seyde tot den Coninck; Het woort is waerheyt geweest/ dat ick in mijnen lande gehoort hebbe; van uwe [11] saken/ ende van uwe wijsheyt.

7 Ende ick en hebbe die woorden niet gelooft/ tot dat ick gekomen ben/ ende mijne oogen [dat] gesien hebben; ende siet/ de helft en is my niet aengeseyt/ [12] ghy hebt met wijsheyt/ ende goet/ overtroffen het geruchte dat ick gehoort hebbe.

8 Welgelucksalich zijn uwe [13] mannen/ welgelucksalich dese uwe knechten/ die gedurich [14] voor u aengesichte staen/ die uwe wijsheyt hooren.

9 Gelooft zy de HEERE uwe Godt/ die behagen in u heeft gehadt/ om u op den throon Israëls te setten: om dat de HEERE Israël in eeuwicheyt bemint/ daerom heeft hy u tot Coninck gestelt/ [15] om recht/ ende gerechticheyt te doen.

10 Ende sy gaf den Coninck hondert ende twintich talenten gouts/ ende seer veel speceryen/ ende kostelick gesteente: Als dese specerye/ die de Coninginne van Scheba den Coninck Salomo gaf/ en isser noyt meer in menichte gekomen.

11 Voorder oock de schepen Hirams/ die gout uyt Ophir voerden; brachten uyt Ophir seer veel [16] Almuggim-hout/ ende kostelick gesteente.

12 [b] Ende de Coninck maeckte van dit Almuggim-hout/ [17] steunselen voor het Huys des HEEREN/ ende voor het huys des Conincks/ mitsgaders harpen/ eñ luyten voor de Sangers: [18] het Almuggim-hout en was soo [19] niet gekomen/ noch gesien geweest/ tot op desen dach.

13 Ende de Coninck Salomo gaf de Coninginne van Scheba al haer behagen/ watse begeerde: behalven dat hy haer gaf [20] nae het vermogen des [21] Conincks Salomo:

1 Een lantschap gelegen Suydwaert van Canaan/ Matt. 12. 42. ende Luce 11. 31. hebbende sijnen naem van Scheba de sone van Cus. Siet Genes. 10. op v. 7.
2 Ofte/ om; van den name, &c. Hier mede wort aengewesen de oorsake van de groote vermaertheyt Salomons/ de welcke was niet alleen sijne hooge wijsheyt/ daer mede hy alle menschen overtrefte/ bov. 4. vss. 30/ 31. maer insonderheyt de wonderbare wijse/ alsoo hy de selve metter haest door eene ingestorte gave der verlichtinge/ sonder sijnen arbeyt/ ende der menschen onderwijsinge/ van den HEERE verkregen hadde.
3 Het Hebr. woort beteeckent duystere redenen/ in de welcke wat gebracht/ ofte voorgestelt wort/ dat een verborgen verstant heeft. Alsoo Num. 12. 8. Judic. 14. 12. ende het woort Matth. 13. 35. uyt Psal. 78. 2. overgeset Verborgene dingen.
a Matth. 12. 42. Luce 11. 31. 2. Chron. 9. 1.
4 D. met een seer groot gevolch/ ende statelicken treyn. siet Genes. 50. op v. 9.
5 D. al wat sy in haer herte voorgenomen hadde met hem te spreken. Siet bov. 8. op v. 17.
6 D. de duystere vragen/ ende diepsinnige raetselen/ die sy den Coninck voorstelde.
7 D. soo duyster/ scherpsinnich/ ofte/ subtijl/ daer in sijne wijsheyt te kort soude gekomen hebben/ om het selve uyt te leggen.
8 Verst. de wel geschickte/ ende heerlicke order/ nae de welcke sijne Vorsten/ ende Raets-heeren aen de tafel saten; ende de Hof-dienaren stondē/ om de tafel te dienen. Andere verstaen dit van het sitten in den Raedt/ ofte/ in 't Gerichte by dē Coninc.
9 Verst. dit van de konstige galeryen/ waer door de Coninck van sijn huys in des Heeren Huys opginck/ ofte oock vā het statelick gevolch/ het welcke hem hier in vergeselschapte. Andere vertalen dit: Ende sijne offerhande die hy in 't huys des Heeren offerde.
10 T. w. door de verslagentheyt/ die haer de overgroote verwonderinge toebracht.
11 *Hebr.* woorden.
12 *Hebr.* wijsheyt, ende goet hebt ghy toegedaen tot het geruchte dat ick gehoort hebbe. Verst. door de wijsheyt de gabe des verstants daer mede de Coninck verciert was/ ende door het goet, sijne deuchden/ ende treffelicke wercken/ daer mede hy sijne ondersaten wel dede.
13 T. w. die by u woonen.
14 D. die u ordinaerlick dienen. Siet Deut. 1. op v. 38.
15 Dese maniere van spreken den Overicheden toegeschreven zijnde/ beteeckent so veel/ als/ in het gerichte de quade te veroordeelen/ ende straffen/ ende de goede vry te spreken/ ende te beschermen/ ofte van de voorvallende saken kennisse te nemen/ ende recht oordeelen/ ende daer na dat recht is/ uyt te voeren door het straffen van de quade/ ende het beschermen van de goede/ 2. Sam. 8. 15.
16 Wat het Hebr. woort voor een hout beteeckent is onseker; het wort 2. Chron. 2. 8. ende 9/ 10. Algummim-hout genaemt: Eenige houden dat het Thyinen-hout geweest zy/ van het welcke gesproken wort/ Apoc. 18. 12. Andere nemen het voor Brasilien-hout. Soo veel ist/ datter seer kostelick hout was/ ende soodanich/ dat doe ter tijt in dien lande onbekent was. Siet het volgende vs/ ende 2. Chron. 9. 11.
b 2. Chron. 9. 11.
17 Verst. hier mede baeljen/ ondersettingen/ ofte hand-leunen aen de galeryen/ door de welcke men ginck van het huys des Conincks/ tot inden Tempel. Vergel. bov. v. 5. 1. Chron. 26. 16/ ende 18. 2. Chron. 9. 11.
18 T. w. soo kostelick/ ofte/ in sulcken overvloet.
19 T. w. voor desen tijt in 't lant van Juda/ 2. Chron. 9. 11.
20 *Hebr.* nae de hant des, &c. D. van selfs/ nae sijne Coninckliicke macht/ ende mildicheyt.
21 D. nae sijn vermogen. Vergel. bov. 8. 1. ende 9. 1.

lomo: so keerdese ende tooch in haer lant/ sy/ ende hare knechten.

14 Het gewichte nu van het gout dat voor Salomo [22] op een jaer inquam/ was ses hondert ses en tsestich [23] talentē gouts:

15 Behalven dat van de [24] Cramers was / ende van den handel der [25] Cruydeniers: ende van allen [26] Coningē van Arabien/ eñ vande geweldige des selven lants.

16 Oock [c] maeckte de Coninck Salomo twee hondert rondassen van geslagen gout: ses hondert [27] [sikelen] gouts liet hy [28] op wegen tot elcke rondasse:

17 Insgelijcks drie hondert schilden van geslagen gout: drie [29] pont gouts liet hy opwegen tot elcken schilt; [d] ende de Coninck leydese [30] in het huys des wouts van Libanon.

18 Noch [e] maeckte de Coninck eenen grooten [31] elpenbeenen throon; ende hy overtooch den selven met [32] dicht gout.

19 Dese throon hadde ses trappen/ ende het hooft van den throon was van achter [33] ront/ ende [34] aen beyde zijden waren [35] lenen tot de sit-plaetse toe/ ende twee leeuwen stonden by die lenen.

20 Ende twaelf leeuwen stonden daer op de ses trappen aen beyde zijden: desgelijcks en is in geene Coninckrijcken gemaeckt geweest.

21 Oock waren alle drinck-vaten des Conincks Salomo van gout / ende alle vaten van het huys des wouts Libanons waren van [36] gesloten gout; geen silver en wasser aen: [want] [37] het en wiert inde dagen van Salomo niet voor eenich dinck geacht.

22 Want de Coninck hadde in zee schepen van [38] Tarsis/ met de schepen Hirams: dese schepen van Tarsis quamen in / eenmael in drie jaren/ brengende gout/ ende silver/ elpenbeen/ ende [39] apen/ eñ [40] paeuwē.

23 Alsoo wert de Coninck Salomo grooter dan alle Coningen der aerde / [f] in rijckdom/ ende in wijsheyt.

24 Ende de [41] gantsche aerde socht het aengesichte Salomons; om sijne wijsheyt te hooren / die Godt in sijn herte gegeven hadde.

25 Ende sy brachten een yeder sijn geschenck/ silveren vaten/ ende gouden vaten/ ende kleederen/ ende harnasch / ende specerven / peerden / ende muyl-esselen: [42] elck dinck van jaer tot jaer.

26 [g] Daer toe vergaderde Salomo wagenen / ende ruyteren / ende hy hadde duysent / ende vier hondert wagenen / ende twaelf duysent ruyteren: ende leydese in de wagen-steden / ende [43] by den Coninck in Jerusalem.

27 Ende [h] de Coninck [44] maeckte het silver in Jerusalem te zijn [45] als steenen/ ende de Cederen maeckte hy te zijn als de wilde [46] vijg-boomen die inde leegte zijn/ in menichte.

28 Ende het [i] uytbrengen der [47] peerden / was 't gene Salomo uyt Egypten hadde; ende aengaende het [48] lijnen garen: [k] de [49] koopliedenn des Conincks namen het [50] lijnen garen voor [51] den prijs.

29 Ende [52] een wagen quam op / ende ginck uyt van Egypten / voor ses hondert [sikelen] [53] silvers/ ende een peert voor hondert ende vijftich: ende [54] alsoo voerdense [die] uyt door [55] hare hant voor allen Coningen der [56] Hethiten/ ende voor den Coningen van [57] Syrien.

22 D. op elck jaer. Siet Num. 28. op v. 13.
23 Siet de weerde van een talent gouts Exod. 25. op v. 39.
24 Ofte / Craemlieden. *Hebr.* van de mannen die bespieden, doorsoecken, doorsnuffelen. Verst. de sulcke die van groote koopliedenn in verscheydene landē uytgesonden wordē/ om hare waren ten dierrsten te verkoopen/ ende andere ten minsten prijse in te koopen/ ende van de selve aen hare meesters over te schicken/ ofte toe te brengen. Andere verstaen dit van de Tollenaren ofte Pachteren / die seer nauwe plegen toe te sien / om de koopliedenn te betrappen/ die van hare goederen yets souden mogen versteken / ende verborgen houden.
25 Ofte/ Drogisten.
26 Verst. de gene die nae by gelegē waren/ soo wel Oostwaert/ als Suytwaert.
c 1. Reg. 14. 26.
27 Verst. gemeene sikels / van welcker weerde siet Gen. 24. op v. 22.
28 *Hebr.* dede hy opklimmen, ofte / opgaen.
29 *Hebr.* Manim. Een mina ofte pont / dede ordinaris hondert gemeene sikels: volgens was elcke schilt weerdich 300 sikelen gouts, siet 2. Chron. 9. 16.
d 1. Reg. 7. 2.
30 Siet hier van vov. 7. op v. 2.
e 2. Chron. 9. 17.
31 *Hebr.* eenē Throon des tants. T. w. der Elephantē/ daer van het yvoor/ ofte elpenbeen komt/ van het welcke men tot verciersinge vele dingen gemaeckt heeft / als te sien is hier / ende ond. 22. 39. Psal. 45. 9. Amos 3. 15. ende 6. 4.
32 D. dat wel gesuyvert / ende gelouttert / eñ daerom oock seer dicht / ende vast is.
33 D. vooghs-wijse/ ofte / nae het fatsoen van een vooge.
34 *Hebr.* van hier, ende van daer. ofte / van gins, ende van weer. alsoo in't volgende vs.
35 *Hebr.* handen.
36 Siet vov. 6. op v. 20.
37 T. w. het silver. Een overtollige maniere van spreken. Vergel. ond. v. 27. ende de aenteeck. daer op.
38 Sommige verstaen door dit woort de groote zee / genaemt Oceanus, ende door de schepen van Tarsis, de schepen die in die zee voeren. Andere nemen Tarsis voor Cilicia, welcx hooft-stadt/ genaemt Tarsus, eene seer vermaerde haven hadde / in de welcke men gelegentheyt vondt / om te varen in Afriken/ Indien/ ende andere verre gelegene landen. Vergel. Genes. 10. op v. 4. Andere meynen dat Tarsis zy Africa, ende dat door de schepen van Tarsis te verstaen zy een vlote toegemaeckt om te varen na de Africaensche zee.
39 Ofte/ Meyr-katten.
40 Ofte/ papegayen.
f 1. Reg. 3. 12, 13.
41 Verst. niet alle menschen der geheeler werelt / maer de voornaemste / als de Princen/ Heeren/ Vorsten/ &c. aller omliggender landen. siet 2. Chron. 9. 23.
42 *Hebr.* de sake des jaers in't jaer: D. elck geschenck jaerlicx.
g 1. Reg. 4. 26. 2. Chron. 1. 14. ende 9. 25.
43 D. by hem/ Vgel. vov. v. 16.
h 2. Chron. 1. 15. ende 9. 27.
44 *Hebr.* gaf.
45 Eene overtollige maniere van spreken/ seer grooten overvloet te kennen gevende, siet Gen. 13. op v. 13. ende vov. v. 21. Alsoo 2. Chron. 9. 27.
i 2. Chron. 9. 28.
46 Ofte / als de Sycomoren, D. vijgmoerbesie-boomen.
47 Egypten was seer rijck van schoone peerden/ sijn vlas/ ende lijnen / Byssus genaemt: welcke van de nabuerige landen seer getrocken werden/ doch mochten niet dan met betalinge van den gesetten tol uytgelaten worden. Pharao nu heeft aen Salomo/ die sijne dochter getrouwt hadde/ het recht van den tol overgeset / die den selven door sijne Coopliedenn / ofte Pachters heeft vergadert / ende daer van groot profijt ontfangen.
48 Siet Genes. 41. op v. 42.
k 2. Chron. 1. 18.
49 Verst. de Tollenaers / ofte / Pachters van de tollen.
50 Mitsgaders de peerden.
51 D. voor eenen sekeren gesettē prijs.
52 Verst. dit van een wagen/ die met lijnen garen / ofte garen-werck geladen was/ ende oock van den geladen peerden / ja van de peerden selve. Een wagen nu gaf viermael soo veel / als een peert/ dewijsle men gewoone was vier peerden voor eenen wagen te spannen. De tol van eenes geladenen wagens ses hondert sikelen zijnde/ was eens geladenen peerts tol 150 sikelen.
53 Siet van des sikels weerde Genes. 20. op v. 16. ende 23. op v. 15.
54 D. de goederen uyt Egypten komende belaste Salomo niet alleen/ alsse in sijn lant quamen/ maer oock alsse gevoert werden in de landen der Hethiten/ ende Syriers / van de welcke Salomo door desen middel oock schattinge heeft ontfangen/ om dat de peerden ende goederen door sijn lant/ ofte gebiet passeren moesten. Andere verstaen dit alsoo/ dat de Coningen der Hethiten/ ende Syriers oock tol getrocken hebben van de waren die in hare landen gebracht werden.
55 N. der Coopliedenn en Pachters in't voorgaende vs gemelt.
56 Oostwaert van Palestina woonende.
57 Benoorden van Palestina.

Het xj. Capittel.

Salomons wijven/ ende bywijven/ v. 1/ &c. die hem tot afgoderye vervoeren / 4. waer over Godt vertoornt wort / ende hem dreycht/ 9. Salomons tegen-partijders zijn Hadad een Edomiter / gevlucht in Egypten/ 14. Rezon / die in Damascus regeerde / 23. ende Jerobeam de Ephratijt/ 26. dien de Propheet Ahia het Coninckrijcke Israels toeseyt / 29. Salomo staet Jerobeam nae het leven/ ende sterft/ 40.

1 ENde [1] de Coninck Salomo hadde [a] vele [2] vreemde wijven lief/ ende dat [3] beneven de dochter Pharao: Moabitische/ Ammonitische/ Edomitische/ Zidonitische/ Hethitische:

2 Van die volckeren / daer van de HEERE [4] geseyt hadde tot de kinderen Israëls; [b] Ghy lieden en sult tot hen [5] niet ingaen / ende sy en sullen tot u niet inkomen/ sy souden sekerlick u herte achter hare Goden neygen: aen dese hing Salomo met liefde.

3 Ende hy hadde seven hondert wijven / Vorstinnen / ende drie hondert [6] bywijven: ende sijne wijven [7] neyghden sijn herte.

4 Want het geschiedde in den tijt van Salomons ouderdom/ [dat] sijne wijven sijn herte achter andere Goden neyghden: dat sijn herte niet [8] volkomen met den HEERE sijnen Godt en was/ gelijck het herte sijns vaders Davids.

5 Want Salomo [9] wandelde [c] [10] Astoreth den Godt der Zidoniers na: ende na [11] Milcom [12] het versoeysel der Ammoniten.

6 Alsoo dede Salomo [13] dat quaet was in de oogen des HEEREN: ende [14] en volherdde niet den HEERE te volgen/ gelijck sijn vader David.

7 [d] Doe bouwde Salomo eene [15] hoochte den [16] Camos/ het versoeysel [17] der Moabiten / op den [18] berch die voor Jerusalem is: ende den [19] Molech het versoeysel der kinderen Ammon.

8 Ende alsoo dede hy voor alle sijne vreemde wijven: die hare Goden roockten/ ende offerden.

9 Daerom vertoornde sich de HEERE tegen Salomo / om dat hy sijn herte geneyght hadde [20] van den HEERE

1 T. w. nae sommiger gevoelen/ na dat hy vijf ofte ses en twintich jaren geregeert hadde. men rekent dese jaren aldus: 3 jaren voor de timmeringe des Tempels / 7 jaren in de selve timmeringe besteet: 13 jaren in de bouwinge van sijn huys/ ende andere gestichten: eyndelick noch 2 ofte 3 jaren in de welcke de Coninginne van Scheba hem besocht heeft.
a Deut. 17. 17.
2 Ofte/ uytlantsche.
3 Soo wort het Hebr. woordeken genomen ond. v. 25. ende 2. Chron. 11, 18.
4 Siet Exod. 34. 16. ende Deut. 7. 3/ 4.
b Exod. 34. 16. Deut. 7. 3.
5 D. door houwelicken u met hen vereenigen. Siet Genes. 6. op v. 4.
6 Die van leegeren state waren dan de huysvrouwē/ ende in minder weerde gehouden. Siet Genes. 22. op v. 24.
7 T. w. om van den waren Godt af te wijcken / ende de afgoden aen te hangen/ gelijck de volgende woorden uytwijsen.
8 Siet vov. 8. op v. 61.
9 Achter de afgoden te gaen/ ofte wandelen/ is/ de selve aen te hangen / ende na te volgen / in't geheel ofte ten deele / selfs oock met toelatinge ende bevorderinge: op welcke laetste maniere Salomo / om sijne wijven te behagē/ sich aen dese sonde schuldich gemaeckt heeft. Vgel. ond. cap. 18. 18. ende 21. 25/ 26. Jerem. 2. 23.
c Iudic. 2. 13. 2. Reg. 23. 13.
10 Dit is de naem eens afgodts/ ofte afgodinne der Zidoniers / Siet breeder daer van Judic. 2. 13.
11 Een afgodt die oock Molech genaemt wort/ ond. v. 7. Siet van dese Levit. 18. op v. 21.
12 D. dat seer versoeyelick ende grouwelick voor Godt / ende te versoeyen is van alle Godtvreesende/ alsoo ond. v. 7.
13 Verst. bysonderlick de afgoderye/ ende den valschen Godes-dienst/ Vgel. hier mede Gen. 38. v. 7.
14 *Hebr.* en vervulde niet achter den Heere. Siet Num. 14. op v. 24.
d 2. Reg. 23. 13.
15 Siet Lev. 26. op v. 30.
16 De naem eenes Afgods der Moabiten ende Ammoniten / van den welcken siet oock Num. 21. 29. ende Jud. 11. 24. ende Jer. 48. 7. Desen/ met de twee Afgoden gemelt v. 5. heeft de vroome Coninck Josias wech genomen, 2. Reg. 23. 13.
17 Die daerom 't volck van Chemos genaemt worden Num. 21. 29.
18 Namelick den Olijfberch, van den welcken siet 2. Sam. 15. 30. ende wort genaemt 2. Reg. 23. 13. de berch Maschith, dat is/ des verdervers/ om dat de Joden sich daer door Afgoderye verdorven.
19 Oock Milcom genaemt vov. v. 5.
20 D. van hem. Vergel. vov. 8. 1. ende siet d'aenteeck.

den Godt Israëls / [e] die hem [21] twee mael verschenen was;

10 [f] Ende hem van dese sake geboden hadde / dat hy andere Goden niet en soude na wandelen: doch hy en hieldt niet / dat de HEERE geboden hadde.

11 Daerom [22] seyde de HEERE tot Salomo: Dewÿle dit by u geschiet is / dat ghy niet en hebt gehouden mÿn verbont / ende mÿne insettingen / die ick u geboden hebbe: [g] [23] ick sal gewisselick dit Coninckrÿcke van u scheuren / ende dat selve [24] uwen knecht geven.

12 In uwe dagen nochtans en sal ick dat niet doen / [25] om uwes vaders Davids wille: van de hant uwes [26] soons sal ick het scheuren.

13 Doch en sal ick het geheele Coninckrÿcke niet afscheuren / eenen stam sal ick uwen sone geven: om mÿnes knechts Davids wille / ende om [27] Jerusalems wille / die ick verkoren hebbe.

14 So verweckte de HEERE Salomo eenen tegen-partÿder / Hadad den Edomiter: hy was van des Coninckx zaet in Edom.

15 Want [h] het was geschiet / als David [28] in Edom was / doe Joab de krÿchs-Overste optooch / om de [29] verslagene te begraven: dat hy al wat mannelick was in Edom sloech.

16 (Want Joab bleef aldaer ses maenden / met het gantsche Israël: tot dat hy al wat mannelick was in Edom uytgeroeyt hadde.)

17 Doch Hadad was ontvloden / hy / ende [eenige] Edomitische mannen uyt sÿnes vaders knechtē met hem / om in Egypten te komen: Hadad nu was een kleyn jonckxken.

18 Ende sy maeckten hen op van [30] Midian / ende quamen tot [31] Paran: ende namen met hen mannen van Paran / ende quamen in Egypten tot Pharao / den Coninck van Egypten; die hem een huys gaf / ende hem [32] voedinge toe seyde / ende hem een lant gaf /

19 Ende Hadad [33] vondt groote genade in de oogen Pharaos: so dat hy hem tot eene vrouwe gaf de suster sÿner huysvrouwe / de suster Tachpenes der [34] Coninginne.

20 Ende de suster Tachpenes baerde hem sÿnen sone Genubath / den welcken Tachpenes [35] optooch [36] in Pharaos huys: dat Genubath in Pharaos huys was / onder Pharaos sonen.

21 Doe nu Hadad in Egypten hoorde / dat David met sÿne vaderen ontslapen / ende dat Joab de krÿchs-Overste doot was: seyde Hadad tot Pharao: Laet my gaen / dat ick in mÿn lant trecke.

22 Doch Pharao seyde tot hem: Maer wat ontbreeckt u by my / dat siet / ghy in u lant soeckt te trecke? ende hy seyde: Niets / maer [37] laet my evenwel gaen.

23 [i] Oock verweckte hem Godt eenen wederpartÿder / Rezon / den sone van Eljada: die [38] gevloden was van sÿnen heere HadadEzer / den Coninck van [39] Zoba /

24 Tegens welcken hy oock [40] mannen [41] vergadert hadde / ende wert Overste eener bende / [k] als David [42] die doodde: ende getrocken zÿnde nae [43] Damascus / woonden aldaer / ende regeerden in Damascus.

25 Ende [44] hy was Israëls tegenpartÿder [45] alle de dagen Salomons / ende dat beneven het quaet dat [46] Hadad [dede]: want [47] hy hadde eenen afkeer van Israël / ende hy regeerde over Syrien.

26 Daertoe [l] Jerobeam de sone Nebats [48] een Ephrathiter van [49] Zereda / Salomons knecht / (wiens moeders naem was Zerua / eene Weduwe-vrouwe) [50] hief oock de hant op tegen den Coninck.

27 Dit is nu de sake / waerom hy de hant tegen den Coninck ophief: Salomo bouwde [51] Millo / [ende] sloot [52] de breucke der stadt sÿnes vaders Davids toe.

28 [53] Ende de man Jerobeam was een dapper helt: Doe Salomo desen [54] jongelinck sach dat hy [55] arbeydsaem was / so stelde hy hem [56] over alle den last van het huys Josephs.

29 Het geschiedde nu te dier tÿt / als Jerobeam uyt Jerusalem uytginck / dat de Propheet [57] Ahia de Siloniter hem op den wech [58] vondt / ende hy [59] sich een nieuw kleet aengedaen hadde / ende sy beyde alleen op den velde waren:

30 So vattede Ahia dat nieuwe kleet dat aen hem was: ende scheurde het in twaelf stucken.

31 Ende hy seyde tot Jerobeam / Neemt u tien stucken: want alsoo seyt de HEERE de Godt Israëls / [m] Siet / ick sal het Coninckrÿcke van de hant Salomons scheuren / ende u tien stammen geven.

32 Maer [60] eenen stam sal hy hebben; om [61] mÿnes knechts Davids wille / ende om Jerusalems wille / der stadt die ick verkoren hebbe uyt allen stammen Israëls.

33 Daerom dat sy my verlaten / ende sich [62] nedergebogen hebben voor Astoreth [63] den Godt der Zidoniers / Camos den Godt der Moabiten / ende Milchom den Godt der kinderen Ammon: ende niet [64] gewandelt en hebben in mÿne wegen / om te doen [65] dat recht is in mÿne oogen / te weten mÿne insettingen / ende mÿne rechten / gelÿck sÿn vader David.

34 Doch [66] niets van dit Coninckrÿcke en sal ick uyt sÿne hant nemen: maer ick stelle hem tot eenen Vorst alle de dagen sÿnes levens / om mÿnes knechts Davids wille / dien ick verkoren hebbe / die mÿne geboden / ende mÿne insettingen gehouden heeft.

35 Maer uyt de hant sÿns soons sal ick het Coninckrÿcke nemen: ende [67] ick sal u daer van tien stammen geven.

36 Ende sÿnen sone [68] sal ick eenen stamme geven: [n] op dat mÿne knecht David [69] altÿt eene [70] lampe voor mÿn aenge-

[e] 1. Reg. 3. 5. ende cap. 9. 2.
21 T. w. de eerste reyse te Gibeon / vov. c. 3. 5. ende de tweede reyse te Jerusalem na de inwÿinge des Tempels. c. 9. v. 2.
[f] 1. Reg. 6. 12.
22 Ofte / hy selve / ofte door eenigen Propheet / die Nathan mochte zÿn / so hy noch leefde: ofte Ahia de Siloniter / van den welcken gewach wort gemaeckt ond. v. 30.
[g] 1. Reg. 12. 15.
23 *Hebr.* scheurende scheuren, dat is / ick sal sekerlick een groot deel des Coninckrÿcx met geweld van u afrucken. Siet dese maniere van spreken ond. vss. 12 / 13 / 31.
24 D. een uwer dienaren / namelick / Jerobeam: van dē welcken siet ond. vss. 26 / 27 / 28 / &c.
25 D. om de belofte die ick uwen vader gedaē hebbe / 2. Sam. 7. 13. 1. Chron. 28. 5 / 6. in welcke belofte de Messias mede belooft wort / om wiens wille eygentlick Godt den sÿnen goet doet.
26 N. Rehabeams / alsoo oock v. 35. siet de vervullinge deses dreygements ond. c. 12. ende 1. Sam. 15. 28. de verklaringe hebbē wy ond. v. 35.
27 D. om de belofte / die ick aen de stadt Jerusalem gegeven hebbe / 2. Chron. 6. 6.
[h] 2. Sam. 8. 14. 1. Chron. 18. 12. 13.
28 Daer oorlooge voerēde. siet 2. Sam. 8. 14. 1. Chron. 18. 12 / 13.
29 T. w. Israeliten / die in den strÿdt die David tegen de Edomiten gehadt hadde / omgekomen waren / ofte / met de welcke David na sÿne victorie over de Edomiten / haer lant beset hadde / om het selve onder sÿne gehoorsaemheyt te behouden / doch na sÿn vertreck van de inwoonderen waren verslagen geweest.
30 Siet Genes. 25. op v. 2.
31 Siet Genes. 14. op v. 6.
32 *Hebr.* broot, D. kost / voetsel / kleedinge. Siet Genes. 3. op v. 19.
33 *Hebr.* vondt seer genade, wat het zy / genade in yemants oogē te vinden. Siet Gen. 18. op v. 3.
34 Het Hebr. woort beteeckent eygentl. de opper-vrouwe des huygesins, als ofmen seyde / de Heerinne. daerom als van des Coninckx huys / ofte gesin / gesproken wort / so is daer mede te verstaē sÿne huysvrouwe / ofte moeder / de Coninginne / als hier / 2. Reg. 10. 13. ende 15. 13. Jerem. 13. 18. ende 29. 2.
35 *Hebr.* speende.
36 *Hebr.* in't midden van Pharaos huys.
37 *Hebr.* latende gaen laet my gaen.
[i] 2. Sam. 8. 3. ende 10. 18.

38 T. w. als hy merckte dat David tegen Hadad-Ezer de overhant hadde in den strÿt / daer van te sien is / 2. Sam. 8. 3. 39 De name eens lantschaps van Syrien / gelegen tusschen Damascus / ende Euphrates. Siet daer van 1. Sam. 14. 47. ende 2. Chron. 8. 3. ende Psal. 60. 2. 40 Verst. krÿchs-lieden / die den Coninck van Zoba gedient hadden / ende nu onder het beleyt van Rezon die van sÿnen Heere afgevallen was / sich lieten gebruycken om sÿn lant / ende het lant daer ontrent gelegen / af te loopen / ende te plonderen. 41 Namelick / sÿnen Heere Hadad Ezer. [k] 2. Sam. 8. 3. 42 N. Syriers van Zoba.

43 Siet van dese stadt Genes. 14. op v. 15. Dese stadt heeft Rezon overweldicht / ende daer uyt het garnisoen (van David daer in gelegt / om die onder hem te houden / 2. Sam. 8. 6.) uytgedreven / ende alsoo het regiment daer van ingenomen.
44 N. Rezon.
45 T. w. als Salomo van den Heere afgeweken / ende tot afgoderye vervallen was. siet 1. Reg. 5. 4.
46 Verst. dē Hadad / van den welcken gesproken is vov. v. 14.
47 N. Rezon.
[l] 2. Chron. 13. 6.
48 D. een Ephraimÿt / ofte / die van dē stam Ephraim was. alsoo Judic. 12. 5.
49 De naem van de stadt sÿner geboorte / gelegen in de stam Ephraims. Siet Jos. 3. op v. 16.
50 D. viel af van den Coninck / ofte maeckte moeyte / ende oproer tegen den Coninck. alsoo in't volgende vs / ende 2. Sam. 20. 21. ende vgel. ond. het v. 40.
51 Siet vov. 9. op v. 15.
52 T. w. die David gemaeckt hadde als hy de Jebusiten daer uyt verdreef / ende den burcht Zion wan. Siet 2. Sam. 5. 6 / 7.
53 T. w. in't werck van bouwinge van groote gestichten / ende sterckte / daer over hem Salomo als Opsiender gestelt hadde. Want hier wordē twee occasien verhaelt / door de welcke hy sÿnen Coninck ongetrouw geworde is / in de plaetse van danckbaer te zÿn. De eerste / dat hy tot het voorseyde ampt verheven was: de andere / dat hy daer na noch tot eenē hoogeren staet gekomen is / gelÿck de volgende woorden verklaren.
54 Dit woort wort oock van mannen gebruyckt / ende voornemelick alsse yemants dienaren zÿn. siet Gen. 22. op v. 5.
55 D. neerstich / seer toesiende / ende besich in het versorgen / ende uytvoeren van het werck daer over hy van den Coninck gestelt was. *Hebr.* doende werck.
56 Verst. de stammen van Ephraim / ende Manasse.
57 Hy is te onderscheyden van andere deses naems, als van Ahia de Priester / 1. Sam. 14. 13. van Ahia de Levÿt / die over de schatten van het huys des Heeren was / 1. Chron. 26. 20. van Ahia de Schrÿver Salomons / 1. Reg. 4. 3 / &c. 58 D. gemoetede. 59 *Hebr.* sich met een nieu kleet bedeckt hadde. [m] 1. Sam. 15. 28. 60 Verst. den stamme Juda; hoe wel daer in de stamme Simeons / eenichsins vermengt was / mitsgaders een deel der stamme Benjamins. Nu in de 10 stammen worden Ephraim / ende Manasse voor 2 stammen gerekent / maer de stamme Levi hebbende geen bysonder lant / ende zÿnde onder de andere stammen verstroyt / en komt niet in rekeninge. 61 Siet vov. op vss. 12 / ende 13. 62 T. w. om aen te bidden. 63 Ofte / Godinne. 64 In den wech des Heeren te wandelen is / te leven nae het voorschrift van sÿn woort / gelÿck de navolgende woorden verklaren. Siet 2. Reg. 21. 22. Psal. 119. 3. ende 128. 1. 65 Wat recht zy in de oogen des Heeren / verklaren de volgende woorden / namelick, dat nae sÿn H. woort / ende ordinantien / niet nae menschelicke instellingen geschiet. alsoo ond. cap. 15. vss. 5 / 11. ende 22. 43. 66 *Hebr.* ende dit geheele Coninckrijcke en sal ick uyt sijne hant niet nemen; D. niets daer van. Dese maniere van spreken beteeckenende niet eene particuliere / ofte bysondere / maer eene generale / ofte gemeyne afsegginge / ende loochening / is seer dickwils in de H. Schrift, als Genes. 23. 6. Josu. 11. 14. Psal. 143. 2. Matth. 24. 22. Rom. 3. 20. Siet oock Genes. 39. op v. 23. 67 *Hebr.* ende ick sal u dat geven, [te weten] tien stammen. 68 Siet vov. op v. 32. [n] 1. Reg. 15. 4. Psal. 132. 17. 69 *Hebr.* alle dagen. verstaet in den stam van Juda / tot op de toekomste des Messie. want van David af tot de Babilonische gevanckenisse / is de Coninckliche regeringe in Juda gebleven; daer na de Vorstelicke macht / ende het Sanhedrin / tot op Christum, wiens Coninckrijcke eeuwich is. 70 Ofte / keersse, ofte licht, D. navolgers in't Coninckrijcke / zÿnde voorbeelden des Heeren Christi. Soo wort dit woort oock genomen 2. Sam. 21. 17. Siet verder ond. 15. 4. 2. Chron. 21. 7. Psal. 132. 17.

sicht

sicht hebbe in Jerusalem / de stadt / die ick my verkoren hebbe / om [71] mÿnen Naem daer te stellen.

37 So sal ick u nemen / ende ghy sult regeren / [72] over al dat uwe ziele sal begeeren: ende ghy sult Coninck zÿn [73] over Israël.

38 Ende het sal geschieden / so ghy hooren sult al wat ick u sal gebieden / ende in mÿne wegen sult wandelen / ende doen dat recht in mÿne oogen is / houdende mÿne insettingen / ende mÿne geboden / gelÿck als mÿn knecht David gedaen heeft: dat ick [74] met u sal zÿn / ende [75] u een bestendich huys bouwen / gelÿck als ick David gebouwt hebbe / ende sal u Israël geven.

39 Ende ick sal om dies wille het zaet Davids verootmoedigen: Nochtans [76] niet altÿt.

40 Daerom socht Salomo Jerobeam te dooden: maer Jerobeam maeckte hem op / ende vloodt in Egypten / tot Sisak den Coninck van Egypten / ende was in Egypten tot dat Salomo sterf.

41 Het [o] overige nu [77] der geschiedenissen van Salomo / ende al wat hy gedaen heeft / ende sÿne wÿsheyt / is dat niet geschreven [78] in het boeck der geschiedenissen van Salomo?

42 [79] De tÿt nu / die Salomo te Jerusalem over het gantsche Israël regeerde / [p] was veertich jaer.

43 Daer na ontsliep Salomo met sÿne vaderen / ende wert begraven in de stadt sÿnes vaders Davids: ende [80] Rehabeam sÿn soon wert Coninck in sÿne plaetse.

71 Siet bov. 8. op v. 16.
72 D. als een Souverain Vorst over een groot / machtich / ende wel-gesegent lant: gelÿck dese dingen gemeynlick van Coningen begeert worden.
73 D. over het meerderen deel des volcx.
74 Siet Gen. 21. op v. 22. ende 26. op v. 24.
75 D. u Coninckrÿcke soo bevestigen / dattet by uwen nakomelingen blÿven sal. Vergel. 1. Sam. 2. 35. 2. Sam. 7. 16.
76 *Hebr.* niet t'allen dagen. want de Messias die uyt den zade Davids nae den vleesche voortcomen soude / ende in het Coninckrÿcke op een geestelicke maniere succederen / soude niet alleene over alle de stammen Israels / maer oock over de geheele werelt heerschappye hebben.
o 2. Chron. 9. 29.
77 *Hebr.* der woorden.
78 Hier mede en moetmen niet verstaen de twee boecken der Chronÿken / die lange daer na / so men houdt / van Ezra eerst geschreven zÿn / maer een ander boeck / in het welcke de handelingen / ende geschiedenissen Salomons in het lange verhaelt waren / het welcke niet meer voor handen en is.
79 *Hebr.* de dagen.
p 2. Chron. 9. 30.
80 Genoemt Mat. 1. 7. Roboam.

Het xij. Capittel.

De Israeliten versoecken van Rehabeam verlichtinge vande opgeleyde lasten / v. 1 / &c. daerover beraedt hy hem eerst met de oude / 5. daer na met de jonge / welcker raet hy volgt / 8. uyt welcke oorsake tien Stammen van hem afvallen / 16. Hy soecktse weder aen hem te brengen / maer te vergeefs / 18. Ja Godt verbiedt hem sulcx / 22. Jerobeam Coninck van Israel / versekert sÿn rÿcke door bouwinge eeniger sterckten / 25. ende door instellinge van eenen nieuwen godes-dienst / 26.

1 ENde Rehabeam [a] tooch nae [1] Sichem: want het gantsche Israël was tot Sichem gekomen / om hem Coninck te maken.

2 Het geschiedde nu als Jerobeam de soon Nebats / [dit] hoorde / [b] daer hy noch in Egypten was / [2] (want hy was van het aengesichte des Conincks Salomons gevloden: ende Jerobeam [3] woonde in Egypten.)

3 Dat sy henen sonden / ende lieten hem roepen; ende Jerobeam ende de gantsche Gemeynte Israëls quamen; ende spraken tot Rehabeam / seggende;

4 [c] Uwe vader heeft ons [4] jock [5] hart gemaeckt: ghy dan nu [6] maeckt uwes [7] vaders harden dienst / ende sÿn swaer jock / dat hy [8] ons opgelecht heeft / lichter / ende wy sullen [9] u dienen.

5 Ende hy seyde tot hen: Gaet henen tot aen den derden dach / komt dan weder tot my: ende het volck ginck henen.

6 Ende de Coninck Rehabeam hieldt raet met de [10] Outste / die [11] gestaen hadden voor het aengesichte sÿnes vaders Salomo / als hy leefde / seggende: Hoe radet ghylieden datmen desen volcke antwoorden sal?

a 2. Chron. 10. 1.
1 De naem eener stadt gelegen in Ephraim / van de welcke siet breeder Gen. 12. op v. 6. In dese stadt / als in 't midden des lants / was de vergaderinge gelegt / in de welcke men van de huldinge des nieuwen Conincks / ende van de saken des rÿcks handelen soude.
b 1. Reg. 11. 40.
2 Siet bov. cap. 11. v. 40.
3 T. w. wachtende bequame gelegentheyt / om tot het Coninckrÿcke / hem van Godt door den Propheete Ahia toegeseyt / bov. 11. 31. te geraken.
c 2. Chron. 10. 4.
4 D. de dienstbaerheyt / ende den last der schattinge / die hen Salomo opgelecht hadde. Siet bov. 4. 7. ende 5. 13. alsoo is het woort Jock gebruyckt in 't volgende. item Gen. 27. 40. ende Levit. 26. 13.
5 Hoe wel Salomo de goederen sÿns volcx belast hadde met schattingen / tot onderhoudinge van sÿnen staet / ende hof-gesin / bov. 4. 7 / 22. nochtans en hadden sy geene oorsake / om dus te klagen / dewÿle sy onder sÿne regeringe duerende 40 jaren lanck 2. Chron. 9. 30. nessens de ware religie groote vrede / ende rÿckdom genoten hadden / bov. 4. 24 / 25 / ende 10. 7.
6 Ofte / mindert van den harden dienst uwes vaders, &c.
7 D. die u vader ons opgeleyt heeft. alsoo / de last des Conincks, Hos. 8. 10. dat is / die de Coninck oplecht.
8 *Hebr.* op ons gegeven heeft. alsoo / v. 9.
9 D. uwe ondersaten zÿn / ende u voor onsen Coninck aennemen / erkennen / ende u gehoorsamen. Dit heet ond. v. 7. knechten zijn.
10 D. met de Raeds-heeren des rÿcks. Siet Genes. 50. op v. 7.
11 D. die hem met raet gedient hadden, Vgel. onder v. 8. ende siet Deut. 1. op v. 38. ende bov. 1. op v. 2.

7 Ende sy spraken tot hem / seggende / Indien ghy heden deses volcks [12] knecht wesen sult / ende hen dienen / ende hen antwoorden / ende tot hen [13] goede woorden spreken sult: so sullen sy t'allen dagen uwe [14] knechten zÿn.

8 Maer hy verliet den raet der Outsten / dien sy hem geraden hadden: ende hy hielt raet met de [15] jongelingen / die met hem [16] opgewassen waren / [17] die voor sÿn aengesicht stonden.

9 Ende hy seyde tot hen: Wat radet ghylieden / dat wy desen volcke antwoorden sullen; die tot my gesproken hebben / seggende / Maeckt het jock / dat uw' vader ons opgelegt heeft / lichter.

10 Ende de jongelingen / die met hem opgewassen waren / spraken tot hem / seggende; Alsoo sult ghy seggen tot dat volck / die tot u gesproken hebben / seggende; Uwe vader heeft ons jock swaer gemaeckt / maer maeckt ghy 't over ons lichter: alsoo sult ghy tot hen spreken; [18] Mÿn kleynste [vinger] sal dicker zÿn dan mÿns vaders lendenen.

11 Indien nu mÿn vader een swaer jock op u heeft doen laden; so sal ick boven u jock noch daer toe doen: mÿn vader heeft u met geesselen gekastÿdt / maer ick sal u met [19] Scorpioenen kastÿden.

12 So quam Jerobeam / ende het gantsche volck tot Rehabeam op den derden dach / gelÿck als de Coninck gesproken hadde / seggende; Comet weder tot my op den derden dach.

13 Ende de Coninck antwoordde den volcke hardelick: want hy verliet [20] den raet der Outsten / diense hem geraden hadden.

14 Ende hy sprack tot hen nae den [21] raet der jongelingen / seggende; Mÿn Vader heeft u jock swaer gemaeckt / maer ick sal boven u jock noch daer toe doen: mÿn vader heeft u met geesselen gekastÿt / maer ick sal u met Scorpioenen kastÿden.

15 Alsoo en hoorde de Coninck nae het volck niet: want dese [22] omwendinge was van den HEERE / op dat hy sÿn woort bevestichde / het welcke de HEERE door den [23] dienst van Ahia den Siloniter [d] gesproken hadde tot Jerobeam / den sone Nebats.

16 Doe gantsch Israël sach / dat de Coninck nae hen niet en hoorde / so gaf het volck den Coninck weder antwoorde / seggende / [24] [e] Wat deel hebben wy aen David? ja geene erve en [hebben wy] aen den sone van Isai; nae [25] uwe tenten o Israël; [26] voorsiet nu u huys / o [27] David: so ginck Israel nae sÿne tenten.

17 Doch aengaende [28] de kinderen Israëls / die in de steden Juda woonden; over die regeerde Rehabeam oock.

18 Doe sondt de Coninck Rehabeam [f] [29] Adoram / die over de schattinge was / ende het gantsche Israël steenichde hem met steenen dat hy sterf: maer de Coninck Rehabeam [30] verkloeckte sich om op eenen wagen te klimmen / dat hy nae Jerusalem vluchtede.

19 [g] Also [31] vielen de Israëliten van den huyse Davids af / tot op desen dach.

12 D. haer in volgen sult / hen toestaende 't gene sy met bescheydenheyt aen u versoecken. Vgel. hier mede 2. Chron. 10. 7.
13 D. aengename / vriendelicke / ende troostelicke redenen. siet bov. 1. op v. 42.
14 siet bov. op v. 4.
15 Siet van 't Hebr. woort Genes. 44. op v. 20.
16 Ofte / opgevoedt waren.
17 D. die in sÿnen dienst waren / als boven v. 6.
18 Ofte / mijn cleynste [lidt] &c. Een gemeyn spreeckwoort / waer door te kennen gegeven wort / dat hy meerder gewelt soude gebruycken om sÿn volck te verdrucken / als sÿn vader gedaen hadde.
19 D. met geesselen de welcke scherpe haken aen hebben / om te steken / ende te doorwonden / gelÿck de Scorpioenen doen. andere verstaen geesselen van Egelentier / ofte andere doornen gemaect: waer by de dienstbaerheyt vergeleken wort / daer mede de Coninck geraden wort sÿn volck te dreygen.
20 Siet bov. v. 7.
21 Siet bov. v. 10. ende 11.
22 Ofte / omganck, om-keeringe: Item / oorsake. De sin is hier / dat dese geschiedenisse / ofte handel / waer door de staet des lants dus omgekeerde / ende omgewendt wert / geschiede nae het beleydt der voorsichticheyt Godts / op dat hy sÿne straffe / die hy Salomo om sÿn afwÿckinge gedreygt hadde / uytvoeren soude / sonder nochtans dat Godt van der menschen doen eenige besmettinge heeft gekregen. Vergel. ond. v. 24. item Gen. 45. 5 / 7 / 8. ende 50. 20. Exo. 9. 16. 2. Sam. 12. 12. 2. Chron. 25. 20.
23 *Hebr.* hant. Siet Levit. 8. op v. 36.
d 1. Reg. 11. v. 11, 31.
24 Vergel. 2. Sam. 20. 1. De sin is; datse met het Coninckrÿcke Davids niet en wilden te doen hebben / om datse na haer gevoelen / geen voordeel te verwachten en hadden. Sy spreken vragender wÿse / om te stercker te loochenen. siet Gen. 18. op v. 17.
e 2. Sam. 20. 1.
25 D. een yeder keere weder nae sÿn huys / ende nae de sÿne.
26 D. dat hy sorge voor hem selven drage / ende niet voor ons / maer ons met vrede late.
27 Sy verstaen de nakomelingen Davids / ende die hem toe-gedaen waren; maer hebben hem genaemt uyt verachtinge / den soon van Isai.

28 Verst. by desen / den stam Simeon die voor een deel onder den stam Juda vermengt was / de Levîten / ende een deel van den stam Benjamin / die Noortwaert aen den stam Juda gelegen was. siet bov. c. 11. op v. 32. ende Vgl. ond. v. 23.
f 1. Reg. 4. 6. ende 5. 14.
29 Dese is / die oock (nae eeniger gevoelen) Adoniram genaemt wert bov. 4. 6. ende 5. 14. van den welcken daer geseyt wort / dat hy over des Conincx schattinge was / gelÿck oock hier van desen: welck ampt / de gene die het bedienen / pleecht by den volcke hatelick te maken; so dattet onvoorsichticheyt was / sulck eenen te senden om de Israeliten tot vrede te brengen.
30 Te weten / sich haestende om het perÿckel te ontkomen.
g 2. Reg. 17. 21.
31 And. also waren de Israëliten wederspannich, ofte / rebel, ofte trouweloos tegens het huys Davids. Soo wort het oorspronckelick woort in gelÿcken handel gebruyckt 2. Reg. 1. 1. ende 3. 7. ende 8. 22.

20 Ende het geschiedde/ als gantsch Israël hoorde dat Jerobeam weder gekomen was/ datse henen sonden/ ende hem in de [32] vergaderinge riepen/ ende hem over gantsch Israël Coninck maeckten: [33] niemant en volgde het huys Davids dan de stam [34] Juda alleen.

21 Doe [h] nu Rehabeam te Jerusalem gekomen was/ vergaderde hy het gantsche huys van Juda/ ende den [35] stam Benjamins/ hondert ende tachtentich duysent uytgelesene/ [36] geoeffent ter oorloge: om tegen het [37] huys Israëls te strijdẽ/ op dat hy het Coninckrijcke weder aen [38] Rehabeam den sone Salomons brachte.

22 [i] Doch het woort Godts geschiedde tot [39] Semaja den man Godts/ seggende:

23 Segt tot Rehabeam den sone Salomons/ den Coninck van Juda/ ende tot het gantsche huys van Juda/ ende Benjamin; ende het overige des [40] volcx/ seggende:

24 Soo seyt de HEERE/ Ghy en sult niet optrecken/ nochte strijden tegens uwe broederen de kinderen Israëls; een yeder keere weder tot sijn huys/ want [41] dese sake is van my geschiet: ende sy hoorden het woort des HEEREN/ ende keerden weder/ om wech te trecken nae 't woort des HEEREN.

25 Jerobeam nu bouwde [42] Sichem op het geberchte Ephraims/ ende woonde daer in/ ende tooch van daer uyt/ ende bouwde [k] [43] Penuel.

26 Ende Jerobeam [44] seyde in sijn herte: Nu sal het Coninckrijcke weder tot het huys Davids keeren.

27 So dit volck opgaen sal om offerhanden te doen in het Huys des HEEREN te Jerusalem/ so sal het herte deses volckx tot haren heere/ tot Rehabeam den Coninck van Juda wederkeeren: ja sy sullen my dooden/ ende tot Rehabeam den Coninck van Juda wederkeeren.

28 Daerom hielt de Coninck eenen raet/ ende [l] maeckte twee gouden Calveren: eñ hy seyde tot hen/ Het is ulieden [45] te veel om op te gaen nae Jerusalem/ [m] Siet [46] uwe Goden/ ô Israël/ die u uyt Egyptenlant opgebracht hebben.

29 Ende hy settede het eene te [47] Bethel/ ende het andere stelde hy te Dan.

30 Ende dese sake [48] wert tot sonde: want het volck ginck henen [49] voor het eene tot Dan toe.

31 Hy maeckte oock een [50] huys der hoochten: [n] ende maeckte Priesteren van den [51] geringsten des volckx/ die niet en waren uyt den [52] sonen Levi.

32 Ende Jerobeam maeckte [53] een Feest in de achtste maent/ op den vijftienden dach der maent/ gelijck het Feest/ dat in Juda was/ ende [54] offerde op den altaer; van gelijcken dede hy te Bethel/ offerende den Calveren/ die hy gemaeckt hadde: hy stelde oock te Bethel Priesteren der hoochten/ die hy gemaeckt hadde.

33 Ende hy offerde op den altaer dien hy te Bethel gemaeckt hadde/ op den vijftienden dach der achtster maent/ der maent/ de welcke hy [55] uyt sijn herte verdacht hadde: So maeckte hy den kinderen Israëls een Feest/ ende [56] offerde op dien altaer/ [57] roockende.

32 T. w. die de Overste der stammen Israëls geleyt hadden/ om te raetslagen wat hen in dese verdeelinge der stammen/ ende gelegentheyt haers lants te doene stont. Vergel. hov. de aenteeck. op v. 1.
33 *Hebr.* niemant en was achter het huys Davids.
34 Siet boven op v. 17.
h 2. Chron. 11. 1.
35 D. eẽ deel der selver stamme/ want Bethel/ ende andere steden waren met Jerobeam.
36 *Hebr.* doẽde krijch, ofte oorloge, D. bequaem om ter oorloge gebruyckt te worden/ ofte wel bedreven in 't stuck van de oorloge/ ofte hanterende de oorloge. Alsoo 2. Chron. 11. 1. ende 26. 13.
37 D. de 10 stammen/ die van Rehabeam ende het huys Juda af-geweken waren/ boven v. 16. ende 2. Chronic. 10. v. 16.
38 D. aen hem selven. Siet hov. 2. op v. 19.
i 2. Chron. 11. 2.
39 Siet van desẽ propheet oock 2. Chron. 12. 5/15. ende is te onderscheyden van twee valsche Propheten deses naems: de een was de soon van Delaja, Nehem. 6. 10. de ander toegenaemt de Nehelamiter, Jer. 29. 31.
40 T. w. Israëls/ dat in Juda/ eñ Benjamin was, 2. Chron. 11. 3.
41 Siet boven op v. 15.
42 D. hy sterckte se/ ende maecktese vast. Siet van dese stadt hov. op v. 1.
k Genes. 32. 30.
43 Eene stadt gelegen over de Jordane in de stamme Gads/ Siet Gen. 32, 30.
44 D. dachte/ ende oordeelde/ alsoo Psal. 14. 2. ende 36. 2. In sijn herte seggen, is oock wat hy sich selven voornemen/ ende besluyten/ Psal. 74. v. 8.
l 2. Reg. 17. 16.
45 D. het soude u te moeyelick/ eñ te kostelick vallen. and. Het zy u genoech, dat ghy tot noch toe nae Ierusalem getrocken zijt, om aldaer uwe offerhanden te brengen. 't En is voortaẽ niet noodich/ vindende de gelegentheyt daer toe in u eygen lant. Vgel. dese maniere van spreken met Num. 16. 2/3.
m Exod. 32. 8.

46 Hy wiste wel dat dese gouden kalveren geene Goden en waren/ ende dat de Israeliten dat oock wel verstaen souden: maer hy wilde/ dat sy den waren Godt door dese beelden souden eeren/ ende dienen/ tegen het uytgedruckte gebodt des Heeren/ Exod. 20. 4/5. Deuter. 4. 14/15/16/17/&c. Siet dergelijcke misdaet Exod. 32. 4.
47 D. aen beyde de uyterste palen sijnes Coninckrijcks: want Bethel was in de Zuydt-pale gelegen/ ende Dan in de Noordt-pale.
48 T. w. der afgoderye/ die met uytneminge/ sonde genoemt wort/ om datse regelrecht gecant wort tegen de Majesteyt Godts. Hierom wort dickwijls van Jerobeam geseyt/ dat hy Israel sondigen maeckte. 1. Reg. 16. 19/&c. Siet oock 2. Reg. 21. op v. 16.
49 T. w. om dat aen te bidden/ ende offerhande te doen. ende 't schijnt hier uyt/ dat het eene Calf eerst te Dan/ ende 't ander daer na te Bethel is op-gerecht geweest, alsoo het blijckt uyt het volgende 32 vs.
50 D. eenen Tempel op eene verhevene plaetse; alwaer Altaren opgericht waren/ om afgoderye daer op te bedrijven.
n 2. Chron. 11. 15. Num. 3. 10. 1. Reg. 13. 33. 2. Reg. 17. 32.
51 *Hebr.* uyt de eynden, ofte uyterste deelen des volckx. Dat is/ van de slechtste/ ende verachtste des volcx/ ende niet van de aensienelicke, ofte verstaet dit van beyden soorten des volcx: T. w. de hooge/ ende de leege. Vergel. dese maniere van spreken met Genes. 47. 2. ende siet de aenteeck. daer op.
52 Uyt de welcke/ ende namentlick uyt het geslachte Aarons/ de Priesteren nae Godes instellinge verkoren moesten worden.
53 N. een Loof-hutten-feest/ om het gene dat in Juda soo genaemt wert/ nae te botsen: doch heeft dit Feest verordent in de achste maent/ dat is/ in October: daer nochtans het Loof-hutten-feest nae Godts ordinantie gehouden moeste worden op de sevende maent/ dat is/ in September/ gelijck het in Juda gehouden wiert/ Lev. 23. 34.
54 N. hy selve. Vg. c. 13. vs. 1/ ende 4. Het welcke hem ongeoorloft was/ dewijle dit het ampt was den Priesteren/ alleene van Godt opgeleyt. Exo. 30. 7. &c. ende 2. Chron. 26. 18.
55 D. nae sijn eygen goetduncken/ hem aennemende de autoriteyt/ om sulcken Godes-dienst in te stellen/ gelijck 't hem beliefde/ tegen 't uytgedruckte bevel des Heeren. Num. 15. 39.
56 N. Jeroboam. Vgel. het eerste des volgenden cap. And. Ende klam op dien altaer om te roocken.
57 D. het gene hy offerde/ was reuck-werck: ofte/ hy offerde/ ende roockte t' samen.

Het xiij. Capittel.

Een Propheet van Juda prophetcert tegen den Altaer te Bethel/ v. 1/ &c. de Prophetie wort door mirakelen bevestricht/ 3. de Propheet genoodt zijnde van Jerobeam/ om met hem te eten/ is weygerich/ ende vertreckt/ 7. een out Propheet verleydt hem/ dat hy wederkeert/ 11. hy wort daer over van Godt door den ouden Prophete bestraft/ 20. ende vermoort van eenen Leeuw/ 23. de oude Propheet dat vernemende/ begraeft hem/ 25. ende bevestricht sijne Prophetie/ 31. Jerobeams hartneckicheyt/ 33.

1 Ende siet [1] een man Godts quam uyt Juda/ [2] door het woort des HEEREN/ tot Bethel: ende Jerobeam stont by den Altaer/ [3] om te roocken.

2 Ende hy riep tegen den altaer door het woort des HEEREN/ ende seyde/ [4] Altaer/ altaer/ soo seyt de HEERE: [a] Siet een soon sal den huyse Davids [5] geboren worden/ wiens naem sal zijn Josia/ [6] die sal op u offeren de Priesters der hoochten/ die op u roocken/ ende men sal menschen beenen op u verbranden.

3 Ende hy [7] gaf ten selven dage een wonderteecken/ seggende: Dit is dat wonderteecken/ daer van de HEERE gesproken heeft: siet den altaer sal [8] van een gescheurt/ ende de assche die daer op is/ afgestort worden.

4 Het geschiedde nu als de Coninck het woort van den man Godts hoorde/ 't welck hy tegen den altaer te Bethel geroepen hadde/ dat Jerobeam sijne [9] hant van op den altaer uytstreckte/ seggende; Grijpet hem: maer sijne hant/ die hy tegen [10] hem uytgestreckt hadde/ verdorde/ dat hyse niet weder tot sich trecken konde.

5 Ende de altaer wert van een gescheurt/ ende de assche vanden altaer afgestort/ nae dat wonderteecken/ dat de man Godts gegeven hadde/ door het woort des HEEREN.

6 Doe [11] antwoordde de Coninck/ ende seyde tot den man Godts; [b] Aenbidt doch het aengesicht des HEEREN uwes Godts eernstelick/ ende bidt voor my dat mijne hant weder tot my kome: Doe badt de man Godts het aengesicht des HEEREN eernstelick/ ende de hant des Coninckx quam weder tot hem/ ende wert gelijck te vooren.

7 Ende de Coninck sprack tot den man Godts: Komt met my nae huys/ ende [12] sterckt [u]/ ende ick sal u een geschenck geven.

8 Maer de man Godts seyde tot den Coninck; [c] Al [13] gaeft ghy my de helft van u huys/ so en soude ick niet met u gaen: nochte ick en soude in [14] dese plaetse geen [15] broot eten/ nochte water drincken.

1 Siet van dese benaminge Jud. 13. 6.
2 D. door het bevel des Heeren/ alsoo in 't volg. vs. ofte/ met het woort des Heeren, dat is/ met sekeren last/ dien hy den Coninck Jerobeam aendienen moeste.
3 Vergel. hov. c. 12. vss. 32/ ende 33. ende de aenteeck. daer op. item ond. v. 4.
4 Hy spreeckt de Altaer toe/ om dat de Coninck tot dese/ ende dergelijcke vermaningen geen gehoor en gaf. Hier en tusschen de geheele uyterlicke afgoden-dienst wort gebreygt door het woort Altaer, het welcke somtijts voor den geheelen uytwendigen Godes-dienst genomen wort/ als Jes. 19. 19. 1. Cor. 9. 13.
a 2. Reg. 23. 15, 16, 17, &c.
5 Te weten/ ontrent 330 jaren na desen.
6 Waer door den Altaer verontreynicht/ ende de Priesteren/ die daer op offerden/ gestraft souden worden. Siet de vervullinge hier van/ 2. Reg. 23. 15, &c.
7 D. hy verklaerde datter dadelick een wonder geschieden soude/ tot bevestinge van 't gene hy voorseyde. Alsoo ond. v. 5. ende soo spreect oock Moses Deuter. 18. v. 1.
8 T. w. van selfs/ sonder dat eenich mensche sijne hant daer toe brengen sal.
9 Daer mede hy over/ ende ontrent de Altaer met offeren/ ende roocken besich was.
10 Hy meynt den man Godts/ die den Altaer gedreygt hadde.
11 Antwoorden heet hier/ eene reden/ ofte/ aenspraке beginnen. Siet Jud. 18. op v. 14.
b Exod. 8. 8. ende 9. 28. ende 10. 17. Num. 21. 7. Actor. 8. 23.
12 Het Hebr. woort betreckent eygentl. ondersteunen. 't Welcke hier soo veel is/ als den lichame door nuttinge van spijse ende dranck/ nieuwe stercte toebrengen. Vergel. Genes. 18. 5. Jud. 13. 5/8. ende Psal. 104. 15.
c Num. 22. 18.
13 Gelijcke maniere van spreken gebruyckt Bileam Num. 22. 18. maer niet met een oprecht herte.
14 D. hier te Bethel: alsoo ond. v. 16.
15 Dat is/ geene spijse/ nochte dranck nutten: alsoo ond. vs. 9/16/17/&c. Vergelijckt 1. Sam. 30. 11. 2. Reg. 6. 22/23.

9 Want [16] soo heeft my de HEERE geboden door sijn woort/ seggende: [17] Ghy en sult geen broot eten/ nochte water drincken: ende ghy en sult niet wederkeeren door den wech/ dien ghy gegaen zijt.

10 Ende hy ginck door eenen anderen wech: ende en keerde niet weder door den wech/ door welcken hy tot Bethel gekomen was.

11 Een [18] out Propheet nu woonde te Bethel: ende sijn soon quam/ ende vertelde hem alle het werck dat de man Godts te dien dage in Bethel gedaen hadde/ met de woorden die hy tot den Coninck gesproken hadde; dese verteldẽ [19] sy oock haren vader.

12 Ende haer vader sprack tot hen: Wat wech is hy getogen? ende sijne sonen hadden den wech [20] gesien welcken de man Godts was getogen/ die uyt Juda gekomen was.

13 Doe seyde hy tot sijne sonen: Sadelt my den esel: ende sy sadelden hem den esel/ ende hy reedt daer op.

14 Ende hy tooch den man Godts nae/ ende vondt hem sittende onder een [21] eycke: ende hy seyde tot hem; Zijt ghy de man Godts/ die uyt Juda gekomen zijt? ende hy seyde/ Ick ben't.

15 Doe seyde hy tot hem; Komt met my nae huys; ende eet broot.

16 Doch hy seyde: Ick en kan niet met u wederkeeren/ noch met u inkomen: ick en sal oock geen broot eten/ noch met u water drincken in [22] dese plaetse.

17 Want [23] een woort is tot my [geschiet] door het woort des HEEREN: Ghy en sult aldaer noch broot eten/ noch water drincken: ghy en sult niet wederkeeren gaende door den wech/ door den welcken ghy gegaen zijt.

18 Ende hy seyde tot hem; [d] Ick ben oock een Propheet/ gelijck [24] ghy/ ende een Engel heeft tot my gesproken door het woort des HEEREN/ seggende; Brengt hem weder met u in u huys dat hy broot ete/ eñ water drincke: [doch] hy looch hem.

19 Eñ [25] hy keerde met hem wederom/ ende at broot in sijn huys/ eñ dronck water.

20 Ende het geschiedde als sy aende tafel saten/ dat het woort des HEEREN [26] geschiedde tot den [27] Propheet/ die [28] hem [29] hadde doen wederkeeren.

21 Ende hy [30] riep tot den man Godts/ die uyt Juda gecomen was/ seggende; Soo seydt de HEERE: Daerom dat ghy den [31] mont des HEEREN zijt wederspannich geweest/ ende niet gehouden en hebt het gebodt/ dat u de HEERE uwe Godt geboden hadde:

22 Maer zijt wedergekeert/ ende hebt broot gegeten/ ende water gedroncken ter plaetse/ daer van hy tot u gesproken hadde/ Ghy en sult geen broot eten/ noch water drincken; [32] so en sal u doode lichaem in uwer vaderen graf niet komen.

23 Ende het geschiedde na dat [33] hy broot gegeten/ ende na dat hy gedroncken hadde; dat [34] hy hem den esel sadelde/ [te weten] den Propheet/ dien hy hadde doen wederkeeren.

24 So tooch hy henen/ [e] ende een leeuw [35] vondt hem op den wech/ ende doodde hem: ende sijn doode lichaem lach geworpen op den wech/ ende de esel [36] stont daer by/ oock [37] stont de leeuw by het doode lichaem.

25 Ende siet/ daer gingen lieden voorby/ ende sagen het doode lichaem geworpen op den wech/ ende den leeuw staende by het doode lichaem: ende sy quamen/ ende seyden't in de stadt/ daer in de oude Propheet woonde.

26 Als de Propheet/ die hem vanden wech hadde doen wederkeeren/ [dit] hoorde/ so seyde hy: Het is de man Godts/ die [38] den mont des HEEREN wederspannich is geweest; daerom heeft de HEERE hem den leeuw overgegeven/ die hem gebroken/ ende hem gedoodt heeft/ nae het woort des HEEREN/ dat hy tot hem [39] gesproken hadde.

27 Voorder sprack hy tot sijne sonen/ seggende; Sadelt my den esel; ende sy sadelden [hem].

28 Doe tooch hy henen/ ende vondt sijn doode lichaem geworpen op den wech/ ende den esel/ ende den leeuw staende by het doode lichaem: de leeuw en hadde het doode lichaem niet gegeten/ nochte den esel [40] niet gebroken.

29 Doe nam de Propheet het doode lichaem vanden man Godts op/ ende leyde dat op den esel/ ende voerde dat wederom; so quam de oude Propheet in de stadt/ om [41] rouwe te dryven eñ hem te begraven.

30 Ende hy leyde sijn doode lichaem [42] in sijn graf/ ende [43] sy maeckten over hem eene wee-klage/ [44] Ach mijn broeder!

31 Het geschiedde nu na dat hy hem begraven hadde/ dat hy sprack tot sijne sonen/ seggende; Als ick sal gestorven zijn/ so begravet my in dat graf/ daer de man Godts in begraven is; [ende] [45] legget mijne beenen by sijne beenen.

32 Want de sake sal [46] gewisselick geschieden/ [f] die hy door het woort des HEEREN uytgeroepen heeft tegen den altaer/ die te Bethel is; ende tegen alle de huysen [47] der hoochten/ die in de steden [48] Samaria zijn.

33 Na [49] dese geschiedenisse en keerde hem Jerobeam niet van sijnen boosen wech; [g] maer maeckte [50] wederom Priesters der hoochten [51] van de geringste des volcx; [52] wie wilde/ [53] diens hant vulde hy/ ende wert een vande Priesters der hoochtẽ.

34 Ende [54] hy wert in dese sake [55] den huyse Jerobeams [56] tot sonde/ om [dat selve] te doen afsnijden/ ende te verdelgen van den aerdbodem.

16 *Hebr.* soo heeft hy my geboden door het woort des HEEREN. Dat is/ alsoo heeft hy/ te weten/ de Heere/ my gebodẽ door sijn woort. Siet gelijcke maniere van spreken/ Gen. 1. 27. ende 5. 1. ende de aenteeck.

17 N. te Bethel. Vgel. het laetst-voorgaende vers. want dit verbodt/ gelijck het personeel was/ alsoo was het oock te verstaen ten aensien van de plaetse/ tot de welcke hy gesonden was/ eñ sonder twijffel van den tijt deser uytsendinge.

18 In dagen/ ende missichien oock in ampte/ doch hier in niet altijt vroom/ ende getrouw/ want hoewel hy de gave der Prophetie/ ende eenige vreese Godts gehadt heeft/ ende een liefhebber der ware Propheten schijnt geweest te zijn/ gelijck af te nemẽ is uyt het gene hier na verhaelt wort vss. 20/ 21/ 22/ 26/ 27/ 29/ 30/ 31/ 32. nochtans wort hy hier bevonden in leugentale/ eñ valschheyt/ v. 18. waer door hy den vroomẽ Propheet bedrogen/ ende in 't lijden gebracht heeft/ v. 24.

19 N. de voor-gemelte soon met sijne broederen/ die sijn verhael met hare toestemminge bevestichden.

20 D. sy hadden gesiet/ ofte vernomen wat wech hy ingegaẽ was/ vertreckende van Bethel/ ende gaven haren vader dat te kennen.

21 Hier schijnt de Propheet gerust te hebbẽ uyt vermoeytheyt/ met honger verceugt.

22 T. w. Bethel/ als bov. v. 8.

23 D. een bevel/ ende last is my gegeven/ door de aenspraecke des Heeren.

d Galat. 1. 8.

24 Dese oude Propheet sondigt hier drievoudig. 1. om dat hy Godt tegens hem selvẽ stelt. 2. om dat hy den Propheet van Juda niet toe en laet het bevel hem van dẽ Heere gegevẽ/ te volbrengen. 3. om dat hy eene valsche openbaringe/ ofte aenspraeke voort-brengt.

25 Hier sondigt oock dese Propheet/ verlatende het ware woort Godts/ daer van hy seker was/ ende aennemende het valsche/ daer van hy niet seker en konde wesen.

26 T. w. inwendelick door openbaringe aen sijn gemoet.

27 Verst. den ouden Propheet/ die te Bethel woonde. Ende men kan hier uyt afnemen/ dat Godt desen oock als een Propheet gebruyckte.

28 Te weten/ den Propheet van Juda.

29 Namelick/ van de plaetse/ daer hy hem op den wech gevonden hadde/ tot de stadt Bethel.

30 D. hy sprack hem toe/ met eene luyde/ klare/ ende seer versekerde stemme.

31 D. het gebodt des HEEREN/ hier te vooren uytgedruckt vss. 9/ ende 17/ ende in 't volgende 22 vs. wederom vernieuwt.

32 Het welcke voor een straffe geoordeelt wort/ niet om dat de plaetse der begravenisse den afgestorvenen yets goets/ ofte quaets doen kan/ maer om dat de gene/ die tot de ordinarie plaetse harer begravenisse niet geraken en komen/ gemeynelick meer ongemacks hebben eerse sterven/ ende min burgerlicke eere/ alsse begraven worden/ ende sommige eenich openbaer quaet gedaen hebben in haer leven. Siet ond. 14. v. 13. Jes. 14. 19/ 20. Jerem. 22, 19. ende 26. 24.

33 N. De man Godts/ die van Juda gekomen was.

34 N. De oude Propheet van Bethel: het welcke hy gedaen heeft/ ofte door sijne sonen/ ofte/ door hem selven/ om door dese bedienstichheyt/ (gelijck sommige meynen) te bewijsen de leetschap die hy hadde van het quaet dat hy den Propheet van Juda gedaen hadde/ wenschende in sijne vrientschap noch te mogen blijven.

e 1. Reg 20. 36.

35 D. ontmoette hem.

36 Als door de hant der goddelicker voorsichticheyt daer gehouden/ om het doode lichaem ter begravenisse te dragen.

37 Niet als eẽ roofdier/ om dat te verslinden/ maer als eene wacht/ om dat ter begravenisse te bewaren.

38 Siet bov. op v. 21.

39 T. w. door my. Siet bov. v. 22.

40 D. niet verscheurt/ nochte eenich leet gedaen/ om hem te verslinden.

41 Siet van het gebruyck/ waer door men de doode heeft beklaegt. Genes. 23. op v. 2.

42 T. w. in sijn eygen graf/ dat hy daer in den lande Israels hadde. Eñ hier mede wert vervult de voorsegginge Godts vermelt bov. v. 22. want het lichaem des dooden Propheets met gekomen en is in sijner vaderen graf/ maer in 't graf eens vreemden/ namelick deses ouden Propheets van Bethel.

43 N. niet alleen de oude Propheet/ maer oock sijn huysgesin/ ja oock (soo eenige meynen) vele van de stadt.

44 Sommiger gevoelen is/ dat dit de eerste woorden zijn geweest van eẽ lyckliet/ het welcke over hem gesongen wert.

45 Sommige meynen/ dat hy dit expresselick belast heeft/ op dat sijne beenen na sijne doot/ niet en souden geraken onder de beenen/ van de welcke gesproken is bov. v. 2.

46 *Hebr.* geschiedende geschieden, ofte zijnde zijn.

f 2. Reg. 23. 16.

47 Wat de hoochten voor plaetsen geweest zijn/ siet Lev. 26. op v. 30.

48 *Hebr.* Schomeron, is een lantschap alhier soo genoemt by voor-kominge/ om dattet naderhãt eerst desen name kreech vã de Conincklicke stadt Schomeron (anders genaemt Samaria) daer in gelegen/ ende van eenen berch des selven naems/ daer op de Coninck Omri die stadt gebouwt heeft. Andere verstaẽ dit van den berch selve/ die door sijne wijde/ ruymte/ eñ grootte/ veel kleyne stedekens op hem soude gehadt hebben. Vgel. ond. cap. 16. de aenteeck. op v. 24.

49 T. w. na de wonderwercken die Godt gedaen hadde aen sijne hant/ die haestelick dorre/ ende weder gesont geworden was: aen den Altaer die van selfs sonder toedoen der menschen/ spleet/ ende scheurde: aen den Propheet van Juda/ die na de Goddelicke voorsegginge in sijner vaderen graf niet gecomen en was.

g 1. Reg. 12: 31, 32.

50 Siet bov. 12. 31/ 32.

51 Siet bov. 12. op v. 31.

52 And. wien hy wilde. &c.

53 D. dien maeckte hy Priester. Siet Exod. 28. 41. ende Levit. 7. op v. 37.

54 Naemlick/ Jerobeam. And. ende dit wert, &c.

55 D. sijnen huyse. Siet bov. 2. op v. 19.

56 D. hy is met dit sijn doen oorsake geweest/ dat sijne nakomelingen tot grouwel/ ende afgoderye vervallen zijn/ ende dat over hen gekomen is Godes straffe/ waer door sy teenemael uyt-geroeyt zijn geweest; gelijck in de volgende capittelen beschreven wort.

Het xiiij. Capittel.

Jerobeam sendt sijn wijf tot den Propheet Ahia/ om te vragen hoe 't met sijnen sone/ die sieck was/ vergaen soude/ v. 1/ &c. die hem voorseyt sijnen ondergang/ om sijne afgoderije/ 7. item de doot sijns kints/ 12. ende het verderf Israels/ 15. sijn sone sterft/ hy mede/ ende sijn sone Nadab regeert/ 17. Rehabeam/ ende Juda sondigen tegen den Heere/ 21. sy worden gestraft door Sisak den Coninck van Egypten/ 25. Na de doot Rehabeams regeert sijn sone Abiam/ 29.

1 TE [1] dier selver tijt was Abia de soon Jerobeams kranck.

2 Ende Jerobeam seyde tot sijne huysvrouwe; Maeckt u nu op/ ende [2] verstelt u/ datmen niet en mercke/ dat ghy Jerobeams huysvrouwe zijt; ende gaet henen nae [3] Silo/ siet daer is de Propheet Ahia/ [a] die van my gesproken heeft/ dat ick Coninck soude zijn over dit volck.

3 Ende [4] neemt in uwe hant tien brooden/ ende [5] koecken/ ende eene [6] kruycke honichs/ ende gaet tot hem: hy sal u te kennen geven/ [7] wat desen jongen geschieden sal.

4 Ende Jerobeams huysvrouwe dede alsoo/ ende maeckte haer op/ ende ginck nae Silo/ ende quam in het huys van Ahia: Ahia nu en konde niet sien; want sijne oogen [8] stonden stijf van wegen sijnen ouderdom:

5 Maer de HEERE seyde tot Ahia: Siet Jerobeams huysvrouwe komt [9] om eene sake van u te vragen/ aengaende haren soon/ want hy kranck is/ [10] soo ende soo/ sult ghy tot haer spreken: ende het sal zijn/ als sy inkomt/ dat sy haer [11] vreemt aenstellen sal.

6 Ende het geschiedde als Ahia hoorde het geruysch harer voeten/ so sy ter deuren inquam/ dat hy seyde/ Komt in ghy huysvrouwe Jerobeams/ [12] waerom stelt ghy u dus vreemt aen? want ick ben tot u [13] gesonden/ met een [14] harde [bootschap].

7 Gaet henen/ segt Jerobeam: Soo seyt de HEERE de Godt Israels: [b] Daerom dat ick u verheven hebbe uyt het midden des volcks/ ende u een [15] Voorganger over mijn volck Israël gestelt hebbe;

8 Ende het Coninckrijcke van den huyse Davids gescheurt/ ende dat u gegeven hebbe; ende ghy niet geweest en zijt/ gelijck mijn knecht David/ die mijne geboden hielt/ ende die my [16] met sijn gantsche herte navolchde/ om te doen alleen dat recht is in mijnen oogen;

9 Maer quaet gedaen hebt/ doende des meer dan alle die voor u geweest zijn/ ende henen gegaen zijt/ ende hebt u andere Goden/ ende gegotene beelden gemaeckt/ om my tot toorn te verwecken/ ende hebt my [17] achter uwen rugge geworpen:

10 Daerom [c] siet ick sal [18] quaet over het [19] huys Jerobeams brengen/ ende van den Jerobeam uytroepen/ [d] [20] die aen de wandt pist/ [21] den beslotenen/ ende verlatenen in Israël; ende ick sal de nakomelingen van het huys Jerobeams wech doen/ gelijck de dreck wech gedaen wort/ tot dattet gantschelick vergaen zy.

11 [22] Die van Jerobeam inde stadt sterft/ sullen de honden eten: ende die in't velt sterft/ sullen de vogelen des Hemels eten: want de HEERE heeft het gesproken.

12 Ghy dan maeckt u op/ gaet nae u huys: als uwe voeten in de stadt [23] sullen gekomen zijn/ so sal het kint sterven.

13 Eñ [24] gantsch Israël sal hem [25] beklagen/ ende hem begraven; [26] want dese alleen van Jerobeam sal in't graf komen: om dat in hem [27] wat goets voor dē HEERE den Godt Israëls inden huyse Jerobeams gevonden is.

14 Doch [e] de HEERE sal sich [28] eenen Coninck verwecken over Israël/ die het huys Jerobeams [29] ten selven dage uytroepen sal: [30] Maer wat sal't [31] oock nu zijn?

15 De HEERE [f] sal oock Israël slaen/ gelijck een riet in't water [32] omgedreven wort/ ende sal Israël uytrucken uyt dit goede lant/ dat hy haren vaderen gegeven heeft/ ende salse verstroyen op gene zijde der [33] Riviere; daerom dat sy hare [34] bosschen gemaeckt hebben/ den HEERE tot toorn verweckende.

16 Ende hy sal Israël [35] overgeven/ om Jerobeams sonden wille/ die [36] gesondicht heeft/ ende die Israël [37] heeft doen sondigen.

17 Doe maeckte haer Jerobeams wijf op/ ende ginck henen/ ende quam tot [38] Tirza: als sy nu op den dorpel van het huys quam/ [39] so sterf de Jongelinck.

18 Eñ sy begroeven hem/ ende gantsch Israël beklaechde hem; nae het woort des HEEREN/ [40] dat hy gesproken hadde door den [41] dienst sijnes knechts Ahia des Propheets.

19 Het overige nu der geschiedenissen Jerobeams/ hoe hy gekrijcht/ ende hoe hy geregeert heeft; siet die zijn geschreven [42] in het boeck der Chroniken der Coningen Israëls.

20 De dagen nu die Jerobeam heeft geregeert/ zijn twee en twintich jaer: ende hy ontsliep met sijne vaderen/ ende Nadab sijn soon regeerde in sijne plaetse.

21 [g] Rehabeam nu de soon van Salomo regeerde in Juda: een en veertich jaer was Rehabeam [43] out/ als hy Coninck wert/ ende regeerde seventien jaer te Jerusalem/ inde stadt die de HEERE verkoren hadde uyt alle de stammen Israëls/ [44] om sijnen Naem daer te setten; [45] ende de naem sijner moeder was/ Naäma/ de [46] Ammonitische.

22 Ende Juda [47] dede dat quaet was/ inde oogen des HEEREN/ ende sy verweckten hem tot [48] yver meer dan alle hare vaderen gedaen hadden/ met hare sonden die sy sondichden.

23 Want [49] oock sy/ bouwden hen hoochten/ ende opgerichte beelden/ ende [50] bosschen: op allen [51] hoogen heuvel/ ende onder allen groenen boom.

24 Daer waren oock [52] schant-jongers in den lande: sy deden nae [53] alle de grou-

1 T.w. als Jerobeam voortginck inden wech sijner grouwelicker afgoderie/ daer van in't eynde des voorgaenden capit. gemelt wort.
2 *Hebr.* verandert u selven: te weten in uwe kleederen/ cieraet/ treyn/ woorden/ gelaet/ ende geberden.
3 Eene stadt gelegen in den stam Ephraims alwaer de Tente der t'samenkomste/ ende de Arke Godes langen tijt geweest zijn, ende de Propheet Ahia geboren was/ ende woonde. Siet Jos. 18.1. Judic. 21.21. 1. Sam. 1.3. vov. 11.29.
a 1. Reg. 11.31.
4 T.w. tot een geschenck voor den Propheet/ welck gebruyck van by velen was/ niet om den dienst der Propheten te beloonen/ maer hare personen te vereeren. Siet Judic. 13.17. 1. Sam. 9. 7/8. 2. Reg. 5.15. ende 8. v. 8.
5 *Hebr.* stipkoecken, in de welcke eenige stipkens/ teeckenen/ ofte merckē/ ter vercieringe ingeprent waren. and. kranselingen, ofte/ tweeback.
6 Ofte/ flessche.
7 D. of hy van dese sieckte bekomen/ ofte sterven sal.
8 *Hebr.* stonden door, ofte/ van sijne grijsicheyt. D. uyt oorsake van sijnen grootē ouderdom/ (die gemeynelick met grauwe hayrē vergeselschapt is) was sijn gesichte dicke/ ende stijf/ ende volgens doncker geworden.
9 T.w. hoe't met de sieckte hares soons vergaen sal.
10 *Heb.* nae dit, eñ nae dit sult ghy tot haer spreken. Verst. hier door/ het gene den Propheet is belast geweest te verkondigē/ ende hier na verhaelt wort/ v. 7/ &c.
11 Siet vov. op v. 2.
12 Ofte/ waer toe dit, dat ghy u vreemt aenstelt?
13 Naeml. van den Heere.
14 Dewelcke nae 't verhael van de weldaden Godts aē Jerobeam bewesen/ hem voorstelde sijne grouwelicke sonden/ met eene voor-segginge vande rechtveerdige/ ende vreeselicke straffen Godts/ die daer op souden volgen. ofte: om wat harts.
b 1. Reg. 12.15.
15 Vergel. vov. 1.35. ende ond. 16.2. ende 2. Reg. 25.5. 2. Chro. 6.5. alwaer het Hebreeusch woort oock alsoo overgeset wort.
16 Siet vov. 2. op v. 4.
17 Dat is/ smadelick veracht/ eñ trouweloóselick verlaten. alsoo spreeckt de Heere oock/ Nehe. 9.26. Ezech. 23.35.
c 1. Reg. 15.29.
18 D. ongeluck/ straffe/ wrake. Siet Gen. 19. op v. 19.
19 D. geslachte. alsoo in 't volgende. item 2. Sam. 3.10. ende 9.3. ende ond. 16.3.
d 1. Sam. 25.22,34. 1. Reg. 16.4. ende 21.21. 2. Reg. 9.8.
20 Verst. hier door/ eene geheele/ ende uyterste verstooringe/ daer in niemant gespaert en wort/ selfs oock niet een hont. alsoo 1. Sam. 25.22/34. ende ond. 16.11. ende 21.21. ende 2. Reg. 9.8.
21 Siet de verklaringe deser maniere van spreken/ Deuter. 32. op v. 36.
22 Eene maniere van spreken beteeckenende eene ongeluckige doot/ met de verliesinge van het graf. Siet de selve oock ond. c. 16.4. ende 21.24.
23 T.w. tot op den dorpel van u huys: gelijck af te nemen is uyt de vervullinge/ ond. v. 17.
24 N. de goede in Israel/ om de goede hope/ diese van den jongelinck gekregen hadden de quade/ om den vader te behagen.
25 Van het geklach der vroomen over de doode/ Siet Genes. 23. op v. 2.
26 De begravenisse is eē weldaet Godts/ om datse den afgestorvenen is de laetste burgerlicke eere van dit leven/ ende den levenden eene geestelicke vermaninge van het toekomende/ door de vernieuwinge der hope van de op-standinge uyt den dooden. Siet Genes. 23. op v. 4.
27 D. eenige beginselē der vreese Godts/ ende ware vromicheyt/ niet door de nature/ maer door Godes Geest in hem gewrocht. Joan. 1.13. ende 3.6.
e 1. Reg. 15.28,29.
28 N. Baesa: van den welcken siet ond. 15.27.
29 T.w. als hy het Coninckrijcke innemen sal.
30 D. wat salder nu voorts geschieden? and. maer wat? T.w. segge ick dat Godt in het toekomende eenen verwecken soude? hy heeft oock nu. D. hy heeft hem alreede eenē verweckt/ op dat hy beginne dese gedreychde straffe uyt te voeren.
f 2. Reg. 17.18.
32 Te weten/ herwaert/ ende derwaert door allerley winden/ alsoo soude oock Israel door oneenicheden van binnen/ ende door oorlogen van buyten ontstelt/ ende beroert worden.
33 N. Euphrates. Siet Genes. 31. op v. 21. hy voorseyt der Israeliten verstooringe in Assyrien/ Mesopotamien/ ende Medien; van welcks vervullinge ontrent 240 jaren hier na geschiet/ wy konnen lesen 2. Reg. 17.6.
34 Siet van dese/ Exod. 34. op v. 31. Deut. 7. op v. 5. onder eene soorte van afgoderye verstaet Godt alle andere; ja alle valsche Godes-diensten. And. Bosch-goden, bosch-beelden. alsoo v. 23.
35 T.w. in de handen sijner vyanden.
36 Ofte/ daer mede hy sondichde, eñ daer mede hy Israël dede sondigen: ofte/ die hy sondichde, ende die hy Israël dede sondigen. Verst. de sonde der afgoderye/ van de welcke siet vov. 12. vss. 28/29/ &c. ende 13. vss. 33/34.
37 T.w. met eenen grouwelicken afgodesdienst op te richten/ sijnen ondersaten te bevelen/ ende door sijn exempel hartneckelick na te volgen.
38 Een stadt gelegen in den stam Manasse/ alwaer het hof was der Coningen van Israel/ eer datse in Samaria woonden. Sy was seer schoon/ ende playsant/ so dat de bruyt Christi daer by vergeleken wort/ Cant. 6. v. 1. Siet van de selve Josu. 12. v. 24. ende ond. 16.8.
39 Gelijck van den Propheet Ahia voorseyt was vov. v. 12.
40 Vov. v. 13.
41 *Hebr.* door de hant. siet Levit. 8. op v. 36.
42 *Hebr.* Het boeck van de woorden, ofte/ geschiedenissen der dagen der Coningen Israëls. alsoo ond. v. 29. der Coningen Iuda. Men sal door dese niet verstaen de twee boecken der Chroniken, ofte/ Paralipomenon, die wy in de schrift des Ouden Testaments hebben/ ende van Ezra/ die men houdt dat lange tijt daer na geleeft heeft/ eerst beschreven te zijn/ oock niet al en hebben/ het gene gesecht wort in die eerste Chroniken der Coningen Israels/ ofte Juda na-gelaten te zijn: maer men sal verstaen sekere schriften inhoudende de historien van de regeringe der Coningen/ van beyde Coninckrijcke die sonder nadeel der salichmakender leere/ niet voorhanden en zijn/ eñ uyt de welke sommige meynen/ dat de Chroniken/ ons in de H. Schrift nagelaten/ van Ezra door de ingevinge des H. Geests/ samen gestelt zijn. Vgel. vov. 11. d'aent. op v. 41.
g 2. Chron. 12.13.
43 *Hebr.* een soon van 41 jaer.
44 Siet vov. 8. op v. 29.
45 Alsoo ond. v. 31.
46 Onder andere Heydensche vrouwen/ die Salomo van den Heere af-leydden/ werden oock genaemt de Ammonitische/ vov. 11.1/2/ &c. van de welcke dese sonder twijffel wel eene der voornaemste geweest is/ die niet alleen haren man/ maer oock haren sone Rehabeam tot de afgoderye vervoert heeft/ nae dat hy drie jaren den Heere gedient hadde. 2. Chron. 11.17.
47 T.w. na dat Rehabeam drie jaren geregeert hadde. Siet 2. Chron. 11.17. ende 12. op v. 1.
48 Siet Deut. 4. op v. 24.
49 D. niet alleen de verblinde Heydenen/ ende de afvallige Israeliten/ maer oock dese Joden selve/ by de welcke Godt het licht der waerheyt/ ende de suyverheyt van den Godes-dienst behouden hadde.
50 Siet Deuter. 12. op v. 3.
51 Siet Deuter. 12. op v. 2.
52 Siet Deut. 23 op v. 17.
53 Siet eenige soorten deser grouwelen beschreven Deuter. 18. vss. 9/10/11/12. 2. Chron. 33.2/3/4/ &c. Rom. 1.25/26/ &c.

welen der Heydenen / die de HEERE van het aengesicht der kinderen Israëls uyt de besittinge verdreven hadde.

25 Het geschiedde nu in het vijfde jaer des Coninckx Rehabeams; [h] [dat] [54] Sisak de Coninck van Egypten optooch tegen Jerusalem.

26 Ende hy nam de schatten van het Huys des HEEREN / ende de schatten van het huys des Coninckx wech; [55] ja hy nam alles wech: [i] hy nam oock alle de gouden schilden wech / die Salomo gemaeckt hadde.

27 Eñ de Coninck Rehabeam maeckte in plaetse van die / koperen schilden: ende hy beval [die] onder de hant der Overste der [56] trauwanten / die de deure van het huys des Coninckx bewaerden.

28 Ende het geschiedde / so wanneer de Coninck in het Huys des HEEREN ginck / [dat] de trauwanten [57] de selve droegen; ende die wederbrachten in der trauwanten [58] wacht-kamer.

29 Het overige nu der geschiedenissen Rehabeams / ende al wat hy gedaen heeft / zijn die niet geschreven [59] in het boeck der Chronijken der Coningen van Juda?

30 Ende daer was [60] krijch tusschen Rehabeam / ende tusschen Jerobeam alle [61] [hare] dagen.

31 Ende Rehabeam ontsliep met sijne vaderen / ende wert begraven by sijne vaderen inde [62] stadt Davids; [63] ende de naem sijner moeder was Naama / de Ammonitische: ende sijn soon [64] Abiam regeerde in sijne plaetse.

h 2. Chron. 12. 2.
54 Siet van desen oock bov. cap. 11. 40. ende 2. Chron. 12. 2.
55 T. w. alle gout / ende silver / ende dat van eenige bysondere weerde was / daer achter hy geraken konde / ende voor sijnen oogen niet verborgen was. Vergel. ond. cap. 15. 18.
i 1. Reg. 10. 16, 17. 2. Chron. 9. 15.
56 *Hebr.* Loopers. Verst. pagien / lackeyen / ofte / lijfwachten / die groote Heeren plegen ontrent hen te hebben / zijnde in huys / ofte / daer buyten. 1. Sam. 22. 17. 1. Reg. 11. 19. soo genoemt om datse op den wech voor ende ontrent hare heeren liepen. 2. Sam. 15. 1. 1. Reg. 1. 5.
57 T. w. schilden. Dese droegen de trauwanten / als sy den Coninck nae 't huys des Heeren geleydde.
58 Verst. eene bescheydene plaetse / daer de trauwanten sich gewoonelick by een hielden.
59 Siet bov. op v. 19.
60 Verst. dit van defensive oorloge die Rehabeam gevoert heeft om sijn eygen Rijcke te beschermē / ende niet van offensive / om het rijcke Israëls in te nemen. want dit was hem verboden geweest door den Propheet Semaia / bov. cap. 12. 24.
61 Dit bywoechsel is in gelijcken handel van den H. Geest uytgedruckt / ond. 15. vss. 16 / 32.
62 Siet bov. 2. op v. 10.
63 Alsoo bov. v. 21.
64 Anders genaemt Abia, 2. Chron. 11. 26. ende 13. 1.

Het XV. Capittel.

Abiam regeert / ende volcht de sonden sijns vaders / v. 1 / &c. Evenwel houdt Godt sijne beloften / 4. Abiam sterft / 7. Asa regeert in sijne plaetse / reformerende den godes-dienst / ende de seden / 9. hy wort bekrijcht van Baësa / 16. geholpen van Benhadad / 20. hy sterft / latende in sijne plaetse sijnen sone Josaphat / 23. Nadab regeert over Israel / 25. Baësa doodt hem / ende roeyt sijns vaders huys uyt / ende regeert in sijne plaetse / 27.

1 IN [a] het achtiende jaer nu des Coninckx Jerobeams des soons Nebats / wert [1] Abiam Coninck over Juda.

2 [b] Hy regeerde [2] drie jaren te Jerusalem: ende de naem sijner moeder was / [3] Maacha / eene dochter [4] Abisaloms.

3 Ende hy wandelde in alle de sonden sijns vaders / die hy voor hem gedaen hadde: ende sijn herte en was niet [5] volkomen met den HEERE sijnen Godt / gelijck het herte sijns vaders Davids.

4 Maer [6] om Davids wille gaf de HEERE sijn Godt hem [c] eene [7] lampe in Jerusalem; verweckende sijnen soon na hem / ende [8] bevestigende Jerusalem.

5 Om dat David gedaen hadde / [9] dat recht was in de oogen des HEEREN / ende niet geweken en was van alles dat hy hem geboden hadde / alle de dagen sijns levens; [10] dan alleen [d] in de sake van Uria den Hethiter.

6 Ende daer was krijch geweest tusschen Rehabeam / ende tusschen Jerobeam / alle de dagen [11] sijns levens.

7 Het overige nu der geschiedenissen Abiams / ende alles wat hy gedaen heeft; is dat niet geschreven [12] in het boeck der Chronijken der Coningen van Juda? daer was oock krijch tusschen Abiam / ende tusschen Jerobeam.

8 Ende Abiam [13] ontsliep met sijne vaderen / ende sy begroeven hem in de [14] stadt Davids: ende [e] Asa sijn sone regeerde in sijne plaetse.

9 In het [15] twintichste jaer Jerobeams / des Coninckx Israëls / wert Asa Coninck over Juda.

10 Ende hy regeerde een ende veertich jaer te Jerusalem / ende de naem sijner [16] moeder was / Maacha / een dochter [17] Abisaloms.

11 Ende Asa dede wat [18] recht was in de oogen des HEEREN; gelijck sijn [19] vader David.

12 Want hy nam wech [f] de [20] schant-jongers uyt den lande / ende dede wech alle de [21] dreck-goden / die sijne [22] vaders gemaeckt hadden;

13 [g] Ja selfs sijne moeder Maacha die settede hy oock af / datse geene [23] Coninginne en ware / om dat sy eenen [24] afgrijselicken Afgodt in een bosch gemaeckt hadde: oock roeyde Asa uyt / haren afgrijselicken Afgodt / ende [25] verbrandde [hem] aende beke [26] Kidron.

14 De [27] hoochten en werden wel niet wech genomen; nochtans was het herte van Asa [28] volcomen met den HEERE / alle sijne dagen.

15 Ende hy bracht in het Huys des HEEREN de [h] geheylichde dingen sijns vaders; ende [29] [sijne] geheylichde dingen / silver / ende gout / ende vaten.

16 Ende daer was krijch tusschen Asa / ende tusschen Baësa den Coninck Israëls / [30] alle hare dagen.

17 Want [i] Baësa de Coninck van Israël tooch op tegen Juda / ende bouwde [31] Rama; [32] op dat hy niemant toe en liete uyt te gaen / ende in te komen / tot Asa den Coninck van Juda.

18 Doe nam Asa al het silver / ende gout dat [33] overgebleven was inde schatten van het Huys des HEEREN / ende de schatten van het huys des Coninckx / ende gafse inde hant sijner [34] knechten: ende de Coninck Asa sandtse [k] tot Benhadad den sone Tabrimmons des soons [35] Hezions / den Coninck van Syrien / die te [36] Damascus woonde / seggende:

19 Daer [37] is een Verbont tusschen my / ende tusschen u / tusschen mijnen vader / ende tusschen uwen vader: siet / ick sende u een Geschenck / silver / ende gout / gaet henen / maeckt u verbont te niete met Baësa den Coninck Israëls / dat hy [38] aftrecke van tegens my.

a 2. Chron. 13. 1.
1 And. Abia. 2. Chro. 12. 16. ende 13. 1 / &c.
b 1. Chron. 13. 2.
2 Beginnende van het 18 jaer des Coninckrijckx Jerobeams / v. 1. ende eyndigende met het twintichste. siet ond. op v. 9.
3 Oock geheeten / Michaja, 2. Chron. 13. 2.
4 Dese wort oock Absalom genoemt / 2. Chron. 11. 21. Eenige houden hem geweest te zijn den sone Davids; vele andere / eenen anderen van den selven naem / die van Gibea was / anders oock genoemt Uriël, 2. Chron. 13. 2. Siet aldaer de aenteeck.
5 Siet bov. 8. op v. 61.
6 Siet bov. 11. op v. 12.
c 1. Reg. 11. 36.
7 Siet bov. 11. op v. 36.
8 T. w. in sijnen voorgaendē staet der Politie / ende der Religie / behoudende noch daer in de Coninckliјcke Majesteyt / met de overblijfselen van de rechte leere / ende den suyveren Godes-dienst.
9 Alsoo ond. v. 11. Siet bov. 11. op v. 33.
10 Verst. dese uytneminge ten aensien van seer grove sonden / die Godt verboden heeft / sonder voorgaende onbedachticheyt / vergetentheyt / ofte misgrijpinge des oordeels.
d 2. Sam. 11. 4. 15. ende 12. 9.
11 N. Rehabeams. Van dese oorloge is oock gewach gemaeckt bov. c. 14. v. 30. 't selve wort hier nu weder versien is in 't volgende vs / ende 2. Chron. 13. 2 / 3.

12 Siet bov. 14. op v. 19.
13 Siet bov. cap. 1. op v. 21. ende Deut. 31. op v. 16.
14 Siet bov. 2. op v. 10.
e 2. Chron. 14. 1.
15 T. w. ontrent het eynde deses jaers.
16 Verst. grootmoeder. alsoo ond. v. 13. want sy was de moeder sijns vaders Abiams / bov. v. 2. alsoo worden by de Hebreē vaderen, ende moederen genaemt niet alleene de naeste ouderen uyt de welcke men eygentlick geboren is / maer oock die hooger in de rechte lune opgerekent worden. Siet de volgende vss. &c.
17 Siet bov. op v. 2.
18 Siet bov. 11. op v. 33.
19 Sijns grootvaders Rehabeams grootvader.
f 1 Reg. 22. 46.
20 Siet Deut. 23. op v. 17.
21 Siet Levit. 26. op v. 30.
22 N. sijn vader Abiam / sijn grootvader Rehabeam / ende sijn out-grootvader Salomo.
g 2. Chron. 15. 16.
23 Siet van dit woort boven 11. op v. 19. *Hebr.* van Heer-inne (namelick) te zijn. de sin is / dat hy haer van het gebiet / het welcke sy als wedúwe van den Coninck Rehabeam / ende als moeder sijns vaders Abiams aengenomen hadde / afgesett heeft. And. heeft hy oock geweert van de Coninginne. D. van sijn huysvrouwe / op datse niet soude verdorven worden.
24 Het Hebr. woort beteeckent bevinge der leden, ende vreese des herten. Soo wort deen Afgodt genaemt / om dat hy door de grouwsaemheyt sijnes gelaets eñ schandelicke afgoderye de menschen beyde nae ziele ende lijf verschrickte / ende sy hem met beyderley schrick dienden. Eenige houden hem voor den Afgodt by den Heydenen genaemt Priapus, andere voor Pan. siet hier van oock 2. Chron. 15. 16.
25 T. w. na dat hy hem in stucken gebroken / ende vermorselt hadde / 2. Chron. 15. 16.
26 Siet bov. 2. op v. 37.
27 Siet Levit. 26. op v. 30.
28 Siet bov. 8. op v. 61. Ende verstaet dese volkomentheyt / ende oprechticheyt des Coninckx eygentlick ten aensien van sijne genegentheyt / betrachtinge ende yver in ende voor den suyveren Godes-dienst / hoewel hy in sijn volgende leven verscheydene gebreken gehadt heeft.
h Levit. 5. v. 15.
29 Dit woort sijne, wort hier ingevoecht uyt 2. Chron. 15. 18.
30 Wel verstaende / uytgenomen de eerste jaren / die sy t'samen geregeert hebben. want Juda is de eerste 10 jaren onder de regeringe van Asa in stilheyt geweest / 2. Chron. 14. v. 1. ende Baësa begon te regeren over Israel in het derde jaer des Coninckx Asa / ond. v. 28. ofte / men moet seggen / dat in de eerste jaren deser Coningen van weder zijden wel uytvallen zijn geschiet / maer geen volkomene oorloge. Vgel. 2. Chron. 14. d'aenteeck. op v. 1.
i 2. Chron. 16. 1.
31 Een stadt gelegen inden stam Benjamins / ontrent de frontieren van het Coninckrijck Israëls / ende op den wech nae Jerusalem. Siet van dese stadt breeder / Judic. 4. 5.
32 *Hebr.* om niet toe te laten den uytgaenden, ende den komenden tot Asa, &c. Verst. van Benjamin / Ephraim / Manasse / ende andere nae by gelegene stammen / uyt de welcke als vele sagen dat Asa den suyveren Godes-dienst behertichde / zijn tot hem overgekomen / om den Heere te Jerusalem nae sijn Woort te dienen / 2. Chron. 15. 9. om dit te beletten / heeft de Coninck Baësa sijne stadt Rama laten sterck maken. Vergel. hier by / bov. 12. vss. 26 / 27 / &c.
33 T. w. van de tijden Rehabeams. Siet bov. cap. 14. 26. ende vergelijckt hier mede d'aenteeck. daer op.
34 Siet Gen. 20. op v. 8.
k 1. Reg. 20. 1. 2. Chron. 16. 2. &c.
35 Sommige meynen desen geweest te zijn de selve / die bov. 11. 23. genaemt wort Rezon.
36 Siet Genes. 14. op v. 15.
37 Hoe wel Rezon een vyant geweest was van Israel / soo lange als Salomo leefde / bov. 11. 25. nochtans schijnt uyt dese woorden / dat hy na de verdeelinge des rijcx met beyde de Coningen in vrede / ende verbintenisse gestaen heeft.
38 *Hebr.* optrecke.

20 Ende BenHadad hoorde nae den Coninck Asa / ende sondt de Overste der heyren die hy hadde / tegen de steden Israëls: ende sloech [39] Ijon / ende [40] Dan / ende [41] Abel Beth-Maacha; ende het gantsche Chinneroth / met [42] het gantsche lant Naphtali.

21 Ende het geschiedde / als Baësa [sulcks] hoorde; dat hy afliet van Rama te bouwen: ende hy bleef te [43] Tirza.

22 Doe [44] liet de Coninck Asa door gantsch Juda uytroepen / (niemant was [45] vry) Dat sy de steenen van Rama / ende het hout daer van / souden wech dragen / daer Baësa mede gebouwt hadde: ende de Coninck Asa bouwde daer mede [46] Geba Benjamins / ende [47] Mizpa.

23 Het overige nu aller geschiedenissen van Asa / ende al syne macht / ende al dat hy gedaen heeft / ende de stede die hy gebouwt heeft; zijn die niet geschreven in het boeck der Chronijken der Coningen van Juda? Doch [48] inden tijt synes ouderdoms wert hy [49] kranck aen syne [50] voeten.

24 Ende [l] Asa ontsliep met syne vaderen / ende wert begraven met syne vaderen inde [51] stadt syns vaders Davids: ende [m] syn sone Josaphat wert Coninck in syne plaetse.

25 Nadab nu de sone Jerobeams wert Coninck over Israël / in het tweede jaer van Asa den Coninck van Juda: ende hy regeerde [52] twee jaren over Israël.

26 Ende hy dede [53] dat quaet was in de oogen des HEEREN / ende [54] wandelde in den wech syns vaders / ende in [55] syne sonde / daer mede hy Israël hadde doen sondigen.

27 Ende Baësa de soon van [56] Ahia vanden [57] huyse Issaschars [58] maeckte eene verbintenisse tegen hem / ende Baësa sloech hem te [59] Gibbethon / welcke der Philistijnen is / als Nadab / ende gantsch Israël Gibbethon belegerden.

28 Ende Baësa doodde hem / in het derde jaer van Asa den Coninck van Juda / ende wert Coninck in syne plaetse.

29 Het geschiedde nu als hy regeerde / dat hy het gantsche [60] huys Jerobeams sloech; hy [61] en liet niets over van Jerobeam wat adem hadde / tot dat hy [62] hem verdelgt hadde / [n] nae [63] het woort des HEEREN / dat hy gesproken hadde door den dienst van synen knecht Ahia de Siloniter:

30 Om de sonden Jerobeams / [64] die sondichde / ende die Israël sondigen dede; [ende] om syne terginge / daer mede hy den HEERE de Godt Israëls getergt hadde.

31 Het overige nu der geschiedenissen Nadabs / ende al wat hy gedaen heeft; is dat niet geschreven [65] in het boeck der Chronijken der Coningen Israëls?

32 Ende daer was oorloge tusschen Asa / ende tusschen Baësa den Coninck Israëls / alle hare dagen.

33 In het derde jaer van Asa Coninck van Juda / wert Baësa de soon van Ahia Coninck over gantsch Israël / te Tirza / [66] [ende regeerde] vier en twintich jaer.

34 Ende dede dat quaet was [67] in de oogen des HEEREN; [68] ende wandelde in den wech Jerobeams / ende in syne sonde / daer mede hy Israël hadde doen sondigen.

---

39 Eene stadt / nae eeniger gevoelen / in den stam Aser gelegẽ; andere stellense in den stam Naphthali. siet van de selve oock 2. Reg. 15. 29. ende 2. Chron. 16. 4.
40 Siet Genes. 14. op v. 14.
41 Anders genaemt Abel-Maim. 2. Chro. 16. 4. gelegen / soo sommige meynen / in Manasse / ofte / alsoo eenige Caerten uytwijsen / in Naphthali. Siet van dese stadt oock 2. Sam. 20. 15. ende 2. Chron. 16. 4.
42 Een lantschap gelegen in Naphtali ontrent de zee Genezareth. Siet Jos. 11. 2.
43 Siet van dese stadt / vov. cap. 14. op v. 17.
44 *Hebr* dede gantsch Juda hooren.
45 *Hebr.* onnoosel, onschuldich, suyver. D. niemant mochte eenige onschuldinge voortbrengen / om te mogen achterblijven: wel-verstaende / geene bedaechde manschap / die in dit werck gebruyckt konde worden / niet verhindert zijnde door sieckte / ouderdom / uytlandichheyt / ofte / publijcke officien / waer van de Gecommitteerde des Conincks oordeelen moesten.
46 Eene stadt in den stamme Benjamins / aen de grensen van Ephraim op eenen heuvel gelegen / Jos. 18. 24. den Levijten toegeeygent / Jos. 21. 17. is ten tijden des Conincks Josia de Noort-pale geweest van het Coninckrijcke Juda / 2. Reg. 23. 8.
47 Siet van dese stadt / Jud. 11. 11.
48 T. w. in de drie laetste jaren sijner regeringe: gelijck dit af te nemen is uyt 2. Chron. 16. vss. 12 / 13.
49 In welcke kranckheyt hy de medicijnẽ meer van Godt gesocht heeft / 2. Chron. 16. 13.
50 De welcke men houdt 't flerecijn geweest te zijn.
l 2. Chron. 16. 13.
51 Siet vov. 2. op v. 10.
m 2. Chron. 17. 1.
52 Verst. niet ten vollen; gelijck af te nemen is uyt de volgende vss. 28 / 33.
53 Siet vov. 11. op v. 6.
54 In sijner voorouderen wech te wandelen / is de selve na te volgen / ofte in 't goede / dat is / in haer geloove / ende goede wercken / 1. Sam. 8. 3. 2. Reg. 22. 2. 2. Chron. 17. 3. ofte in 't quade / dat is / in haer ongeloove / ende sonden / als hier / ende ond. v. 34. ende c. 15. v. 19. ende 22. 53.
55 Verst. de sonde der afgoderye. Siet vov. 14. op v. 16.
56 Een ander van Ahia de Propheet van Silo / vov. 11. 29. ende van Ahia de schrijver van Salomo / vov. 4. 3. ende van Ahia de Priester / 1. Sam. 14. 3 / &c.
57 D. van den stam Issaschars: alsoo wort geseyt het huys Ephraims, Judic. 10. 9. het huys Iuda, Hos. 1. 7. het huys Levi, Psal. 135. 20 / &c.
58 Het Hebr. woort beteeckent eyg. binden, aenbinden. Daerom als het van de gemoederen der menschen gebruyckt wort / so is 't wel somtijts genomen in 't goede / voor eene verbintenisse der liefde / als Genes. 44. 30. maer seer dickwijls voor eene verbintenisse der vyandschap / waer door heymelicke t'samen-spanningen tegens persoonen / ofte staten gemaeckt worden: als hier / ende 1. Sam. 22. v. 8. ende ond. c. 16. vss. 9 / 20. ende 2. Reg. 10. 9. ende 12. 20. Nehem. 4. 8. Amos 7. 10.
59 Eene stadt gelegen in den stamme Dan / Jos. 19. 44. die den Levijten tot wooninge ge-eygent was / Josu. 21. 23. maer van den Philistijnen overheert / ende bewoont / ende daerom van Nadab alsnu belegert / doch niet gewonnen, ende is de belegeringe naderhant van den Israeliten hervat geworden. Siet ond. cap. 16. 17.
60 D. geslachte. Siet vov. 14. op v. 10.
61 *Hebr.* hy en liet niet over allen adem van Jerobeam; D. geenen mensche en liet hy van den huyse Jerobeams overblijven. Alsoo is het woort Adem voor menschen genomen / Deuter. 20. 16. Josu. 10. 40. ende 11. 14.
62 N. Jerobeam, ofte / tot dat hy het verdelgde: te weten / huys / dat is / geslachte Jerobeams.
n 1. Reg. 14. 10, 14.
63 Dit is niet te duyden op het voornemen van Baësa / als of hy in 't verdelgen van Jerobeams huys gesien soude hebben op de voorseggingen des Heeren / ende de sonden Jerobeams; maer de sin is / dat Godt door de wreede tyrannye van Baësa het woort sijner voorseggingẽ vervult / ende de sonden Jerobeams gestraft heeft. Alsoo ond. 16. v. 13.
64 Alsoo vov. c. 14. v. 16. Siet d' aenteeck.
65 Siet vov. c. 14. op v. 19.
66 Dit is hier ingevoecht uyt de volle maniere van spreken / die wy hebben 2. Sam. 2. 10. item vov. vss. 9 / 10 / 25. ond. 16. 8 / &c. ende hier beteeckent het woort regeeren hoe lange eens Conincx regeringe geduert heeft. Wanneer het van het begin der regeringe gebruyckt wert / so setten wy 't over Coninck wordẽ.
67 Siet vov. 11. op v. 6.
68 siet vov. op v. 26.

Het xvj. Capittel.

De Propheet Jehu prophetеert tegen Baësa / v. 1 / &c. sijn sone Ela succedeert hem / 8. dien Zimri doodt / ende wort Coninck / 9. van Omri belegert zijnde verbrandt hem selven / 15. Omri de overhant hebbende over Tibni / wort Coninck / 21. hy bouwt Samaria / 24. volcht de sonden Jerobeams / 25. ende sterft / 28. sijn sone Achab komt in sijne plaetse / 29. die is godtlooser / dan de voorgaende / 30. Hiël bouwt Jericho / 34.

1 DOe geschiedde het woort des HEEREN tot [1] Jehu den soon [2] Hanani tegen Baësa / seggende:

2 Daerom [a] dat ick u [3] uyt het stof verheven / ende u tot eenen Voorganger over mijn volck Israël gestelt hebbe; ende ghy [4] gewandelt hebt inden wech Jerobeams / ende mijn volck Israël hebt [5] doen sondigen / my tot toorn verweckende door hare sonden;

3 Siet / [6] so sal ick de nakomelingen van Baësa / ende de nakomelingen van sijn [7] huys / wechdoen; ende ick sal u huys maken / [b] gelijck het huys Jerobeams des soons Nebats.

4 [8] Die [c] van Baësa in de stadt sterft / sullen de honden eten; ende die van hem in 't velt sterft / sullen de vogelen des Hemels eten.

5 Het overige nu der geschiedenissen van Baësa / ende dat hy gedaen heeft / ende syne macht; zijn die niet geschreven in het boeck der Chronijken der Coningen Israëls?

6 Ende Baësa ontsliep met syne vaderen / ende wert begraven te [9] Tirza: ende sijn sone Ela regeerde in syne plaetse.

7 [10] Alsoo geschiedde oock het woort des HEEREN / door [11] den dienst des Propheets Jehu des soons van Hanani / tegen Baësa / ende tegen sijn huys / ende dat om al het quaet / dat hy gedaen hadde / [12] inde oogen des HEEREN / hem tot toorn verweckende door [13] het werck syner handen / om dat hy was gelijck het huys Jerobeams / [d] ende om dat hy [14] het selve verslagen hadde.

8 In het ses-en-twintichste jaer van Asa de Coninck Juda / wiert Coninck Ela de soon Baësa over Israël / te Tirza / [ende regeerde] [15] twee jaren.

9 Ende Zimri sijn knecht / Overste vande helft der wagenen / maeckte eene verbintenisse tegens hem / als hy te Tirza was / sich droncken drinckende in het huys van Arza de [16] Hof-meester te Tirza:

10 So quam [e] Zimri in / ende sloech hem /

---

1 Van desen Propheet leestmen oock 2. Chron. 19. 2. ende 20. 34. ende is te onderscheyden van Jehu / die Coninck van Israel geweest is / ond. 19. v. 16. ende van andere / die desen naem mede gehadt hebben / 1. Chron. 2. 38. ende 12. 3.
2 Die mede te onderscheyden is van andere / die den selven naem gehadt hebbẽ, 1. Chron. 25. 4. Ezr. 10. 20.
a 1. Reg. 14. 7.
3 D. uyt eenen seer leegen / ende geringen staet. Vergel. 1. Sam. 2. 8. Psal. 113. 7. Het woordeken stof, is dickwijls genomen voor / leegheyt / verachtinge / onvermogen / droefheyt / nietichheyt / Psa. 7. 6. ende 119. 25. Job 16. 15. Jesa. 26. 5. Thren. 3. 16.
4 Siet vov. 15. op v. 26.
5 Siet vov. 14. op v. 16.
6 And. so sal ick dos branden achter Baësa ende achter sijn huys.
7 D. geslachte: alsoo in 't volgende. siet vov. 14. op v. 10.
b 1. Reg. 15. 29.
8 Siet vov. 14. op v. 11.
c 1. Reg. 14. 11. ende 15. 29. ende 16. 12.
9 Siet van dese stadt / boven 14. op v. 17.
10 De sin is; gelijck te vooren het woort des Heeren geschiet was door den Propheet Ahia tegen Jerobeam / vov. 14. 7. dat oock alsoo het selve geschiet is door dẽ Propheet Jehu tegen Baësa / ende dat beyde de voor-seggingen elck op haren tijt vervult zijn.
11 *Hebr.* door de hant. alsoo ond. v. 12. siet Lev. 8. op v. 36.
12 Alsoo ond. v. 19. 25. ende 30. Siet Genes. 38. op v. 7. ende vov. 11. op v. 6.
13 Het welcke meest tweederley was. 1. afgoderye / in de welcke hy Jerobeam was gelijck geweest. 2. moordadicheyt / ende tyrannye tegen des selven huys bedreven; gelijck de volgende woorden deses vs uytwijsen. Vgel. Hos. 1. op v. 5.
d 1. Reg. 15. 29.
14 T. w. het huys Jerobeams. Siet vov. 15. 29.
15 Verst. niet ten vollen twee jaren; maer tot in het tweede jaer. want in het 26 jaer des Conincx Asa / is hy Coninck geworden / gelijck in dit vs geseyt is / ende in het 27 is hy omgebracht / ond. v. 10. het is de gewoonte der H. Schrift / een effen getal te gebruycken voor een oneffen / ofte een volkomen voor een onvolkomen. Siet Genes. 15. op v. 13. item vov. cap. 7. v. 15. ende 15. vss. 25 / ende 33. ende c. 16. 8.
16 *Hebr.* die over het huys was. T. w. des Conincx. Verst. daer door het geheele hof-gesin, die nu daer over gestelt is / wort by ons Hofmeester genaemt. Vergel. vov. 4. v. 6. ende de aenteeck. daer op.
e 2. Reg. 9. 31.

ende

hem/ ende doodde hem/ in [17] het seven-en-twintichste jaer van Asa den Coninck van Juda: ende hy [18] wert Coninck in sÿne plaetse.

11 Ende het geschiedde als hy regeerde/ als hy op sÿnen [19] throon sat/ dat hy het gantsche huys van Baësa sloech; hy en liet hem niet over [20] die aen de wandt pist/ nochte [21] sÿne bloet-verwanten/ nochte [22] sÿne vrienden.

12 Also verdelchde Zimri het gantsche huys van Baësa; [f] nae het woort des HEEREN/ dat hy over Baësa gesproken hadde/ door den dienst des Propheten Jehu:

13 Om alle de [23] sonden van Baësa/ ende de sonden van Ela sÿnen sone/ daermede sy gesondiget hadden; ende daer mede sy Israël hadden doen sondigen/ tot toorn verweckende den HEERE den Godt Israëls/ door hare [24] ydelheden.

14 Het overige nu der geschiedenissen van Ela/ ende al wat hy gedaen heeft; is dat niet geschreven [25] in het boeck der Chronijken der Coningen Israëls?

15 In het seven-en-twintichste jaer van Asa de Coninck van Juda/ regeerde Zimri seven dagen te Tirza: ende het volck hadde sich gelegert tegen [26] Gibbethon/ dat der Philistÿnen is.

16 Het volck nu dat sich [27] gelegert hadde/ hoorde seggen; Zimri heeft [28] eene verbintenisse gemaeckt/ ja heeft oock den Coninck verslagen: daerom maeckte het gantsche Israël ten selvigen dage [29] Omri den Crÿchs-oversten Coninck over Israël/ in 't leger.

17 Ende Omri tooch op/ ende gantsch Israël met hem van Gibbethon/ ende belegerden Tirza.

18 Ende het geschiedde/ als Zimri sach dat de stadt ingenomen was; dat hy ginck in het Palais van het huys des Conincks/ ende verbrandde [30] boven sich het huys des Conincks met vyer/ ende sterf:

19 Om sÿne sonden die hy gesondicht hadde/ doende dat quaet was [31] in de oogen des HEEREN/ [32] wandelende inden wech Jerobeams/ ende in [33] sÿne sonde/ die hy gedaen hadde/ doende Israël sondigen.

20 Het overige nu der geschiedenissen van Zimri ende sÿne [34] verbintenisse/ die hy [35] gemaeckt heeft; zÿn die niet geschreven in het [36] boeck der Chronijken der Coningen Israëls?

21 Doe wert het volck Israëls verdeelt [37] in twee helften: de helft des volcks [38] volchde Tibni den sone Ginaths/ om hem Coninck te maken; ende de helft volchde Omri.

22 Maer het volck dat Omri volchde was stercker/ dan het volck dat Tibni den sone Ginaths volchde; ende Tibni sterf/ ende Omri regeerde.

23 In het een-en-dertichste jaer van Asa den Coninck van Juda/ wert Omri Coninck over Israël/ [ende regeerde] [39] twaelf jaer: te Tirza regeerde hy ses jaren.

24 Ende hy kocht den berch [40] Samaria van Semer/ voor twee [41] talenten silvers; ende bebouwde den berch; ende noemde den naem der stadt/ die hy bouwde/ nae

17 Siet bov. op v. 8.
18 T. w. de tijt van 7 dagen. Siet ond. v. 15.
19 Op desen te sitten/ is/ als Coninck te regeren: welck woort hier oock tot verklaringe voorgaet/ als bov. cap. 1. v. 13. Siet voorts aldaer d'aenteeck.
20 Siet bov. 14. op v. 10.
21 *Hebr.* sijne lossers, dien het toequam de wrake des doodslachs wettelick te versorgen: dewelcke waren de naeste van den bloede. Num. 35. 12.
22 D. sijne goede bekende/ ende bekende/ offe schoon door maechschap hem niet en bestonden.
f Bov. iſſ 1, 2, &c.
23 Op de welcke Godt gesien heeft/ die aldus sijne gerechtige wrake uytvoerde/ ende niet Zimri/ die alleen sijnen ongerechtigen moetwille volchde/ bov. v. 7. Vergel. oock bov. 15. d'aenteeck. op v. 29.
24 D. Afgoden/ die gantsch niets en zijn in de werelt/ 1. Cor. 8. 4. ende c. 10. 19. Siet Levit. 19. op v. 4.
25 Siet bov. c. 14. op v. 19.
26 Siet bov. 15. op v. 27.
27 N. voor Gibbethon.
28 Siet bov. 15. op v. 27.
29 De vader van Achab/ met de welcken hy in 't stuck van valschen Godesdienst/ ydele superstitien/ en quade wercken geboecht wort/ Mich. 6. 16. ende wort in desen verklaert erger geweest te zijn dan alle de Coningen/ die voor hem geweest waren/ ond. v. 25.
30 D. het huys daer in hy was/ verbrandde hy met sich selven. Eene gelijcke maniere van spreken is/ Judic. 12. 1.
31 Siet bov. 11. op v. 6.
32 D. volgende de sonden Jerobeams. Siet bov. c. 15. op v. 26.
33 Siet bov. 14. op v. 16.
34 Siet bov. 15. op v. 27.
35 *Hebr.* verbonden heeft.
36 Hier uyt blijckt dat dit boeck niet te verstaen en is van de twee boecken der Chronijken/ die in de Bybel achter de twee boecken der Coningen volgen, gelijck aengeteeckent is/ bov. 14. op v. 19. overmits in dese Chronijken niet geschreven en is het gene hier/ ende ond. v. 27. verhaelt wort.
37 *Hebr.* in de helft.
38 *Hebr.* was achter Tibni: alsoo in 't volgende. Siet bov. 1. op v. 7.
39 Zijnde daer onder begrepen de vier jaren/ die hy met Tibni geregeert hadde/ beginnende van het 27 jaer des Coninckrijcks van Asa.
40 *Hebr.* Schomeron. Is een berch gelegen in den stam Ephraims/ ontrent de palen des stams Manassis; van den welcken de stadt Samaria/ daer op gebouwt/ ende het geheel omliggende lantschap/ sijnen naem gekregen heeft. Vergel. bov. cap. 13. de aenteeck. op v. 32.
41 Siet van 't gewichte eens talents Exod. 25. op v. 39.

den naem van [42] Semer/ des berchs heere/ [43] Samaria.

25 Ende Omri dede dat quaet was inde oogen des HEEREN: ja hy dede erger/ dan alle die voor hem geweest waren.

26 Ende hy wandelde in alle wegen Jerobeams des soons Nebats/ ende in sÿne sonden/ daermede hy Israël hadde doen sondigen; verweckende den HEERE den Godt Israëls tot toorne/ door hare [44] ydelheden.

27 Het overige nu der geschiedenissen van Omri/ wat hy gedaen heeft/ ende sÿne macht die hy [45] gepleecht heeft; [46] zÿn die niet geschreven in het boeck der Chronijken der Coningen Israëls?

28 Ende Omri ontsliep met sÿne vaderen/ ende wert begraven te Samaria: ende sÿn soon Achab regeerde in sÿne plaetse.

29 Ende Achab de soon Omri wert Coninck over Israël/ in het acht-en-dertichste jaer van Asa den Coninck van Juda: ende Achab de soon Omri regeerde over Israël/ te Samaria/ twee-en-twintich [47] jaer.

30 Ende Achab de sone van Omri dede dat quaet was inde oogen des HEEREN; meer dan alle die voor hem geweest waren.

31 Ende het geschiedde [48] (wast eene lichte sake/ dat hy wandelde in de sonden Jerobeams des soons Nebats?) dat hy noch ter Vrouwe nam Izebel de dochter Eth Baals des Conincks der Zidoniers/ ende henen ginck/ ende diende den [49] Baal/ ende booch sich voor hem.

32 Ende hy richtede den Baal eenen Altaer op/ in [50] het huys Baals/ 't welcke hy te Samaria gebouwt hadde.

33 Oock maeckte Achab een [51] Bosch: so dat Achab [52] noch meer dede om den HEERE den Godt Israëls tot toorn te verwecken/ dan alle Coningen Israëls die voor hem geweest waren.

34 In sÿne dagen bouwde Hiël de Bethelitter Jericho: [53] op Abiram sÿnē Eerstgeborenen sone heeft hy haer gegrontvest/ ende op Segub sÿnen jonckxsten [sone] heeft hy hare poorten gestelt: [g] nae het Woort des HEEREN/ dat hy door [54] den dienst van Josua den sone Nun gesproken hadde.

42 Onderscheyden van de andere/ die desen naem gehadt hebben/ 1. Chron. 6. 46. ende 7. 34.
43 Eene stadt gebouwt op het voorgemelte geberchte, in de welcke de Coningen Israëls/ na datse Tirza verlaten hadden/ haer hof/ ende wooninge gehadt hebben/ boven de 200 jaren eer Salmanasser dese stadt ingenomen: het rijcke Israëls uytgeroeyt/ ende de 10 stammen gevanckelick in Assyrien vervoert heeft. 2. Reg. 17. 5/ &c.
44 Siet bov. op v. 13.
45 *Hebr.* gedaē heeft. And. waer door hy 't gedaen heeft.
46 Siet bov. op v. 20.
47 T. w. niet volkomen: want het eerste jaer heeft hy gemeyn gehadt met sÿnē vader/ het laetste met sijnen sone. siet bov. op v. 8.
48 D. was 't eene kleyne/ ende geringe sonde/ dat hy de afgoderye/ ende grouwelen Jerobeams navolchde? Verst. Neent/ geensins; maer het was (wil de H. Geest seggen) eene afgrijselicke afwijckinge van den waren Godt. want dese maniere van vragen brengt seer stercke loocheninge mede. Siet Gen. 18. op v. 17.
49 Siet Jud. 2. op v. 11.
50 D. in den Tempel. Alsoo 1. Sam. 5. 2. en 31. Pss. 9/10. bov. 12. 31. 2. Reg. 10. 21.
51 T. w. ter eere van den Afgodt Baal. Siet Deuter. 7. op v. 5.
52 *Hebr.* toe dede, ofte/ toevoechde te doen Siet Gen. 8. op v. 10.
53 De sin is/ dat hy de bouwinge begost heeft met het verlies van sijnen eerst-geboren sone/ ende voleynt met het verlies van sijnen jonxsten/ waer mede vervult wert de vervloeckinge van Josua over de 1000 jaren tegens den herbouwer deser stadt uytgesproken/ Josu. 6. 26.
g Iosu. 6. 26.
54 *Hebr.* door de hant. Vergel. Levit. 8. 36. ende d'aenteeck.

Het xvij. Capittel.

Elia voorseyt Achab groote droochte/ v. 1/ &c. wort van Godt gesonden nae de beke Crith/ 2. daer wort hy van de raven gespijst/ 5. wort gesonden nae Zarphath/ tot eene weduwe/ 8. die hem spijst met meel/ ende olye/ daer aen niet en ontbreeckt/ 11. Elia verweckt den sone sijner weerdinne/ 17. de welcke Eliam kent voor een Prophete/ 24.

1 ENde Elia de Tisbiter van den inwoonderen [1] Gileads/ seyde tot Achab: [Soo waerachtich als] de HEERE de Godt Israëls leeft/ [2] voor wiens aengesicht ick stae; [a] [3] indien [4] dese jaren dauw/ ofte regen zÿn sal/ ten zy [5] dan nae mÿn woort.

2 Daerna geschiedde het woort des HEEREN tot hem/ seggende:

3 Gaet wech van hier/ ende wendt u nae het oosten/ ende verberght u aen de beke

1 Een lant gelegen over de Jordane. siet Genes. 31. op v. 21. Sommige verst. een deel des selven lants/ het welcke oostwaert gelegen was/ dat de Rubeniten/ Gaditē/ ende de halve stam Manasses ten tijden Sauls den Hagarenen afgenomen/ ende daer na met nieuwe inwoonderē uyt hun eygē volck beset hadden/ 1. Chron. 5. 20/ 21/ 22. die van dese nieuwe inwooninge souden den naem van Tesbiten gekregen hebben: want Toschab by den Hebreen een inwoonder beteeckent.
2 D. den welcken ick diene. Siet Deut. 10. op v. 8.
a Iaco. 5. 17.
3 Dit is eene maniere van sweeren; van de welcke siet/ Gen. 14. op v. 23. ende ond. v. 12.
4 Verst. de aenstaende jaren/ in getale drie/ ende ses maenden/ Luce 4. 25. ende Jaco. 5. 17.
5 D. dan als ick het verkondigen sal/ daer toe last ende bevel van den Heere ontfangen hebbende: ofte als ick door mijn gebedt den dauw/ ende den regen van den Heere verkrijgen sal.

6 Crith/ die voor aen de Jordane is.

4 Ende het sal geschieden dat ghy uyt de beke drincken sult: ende ick hebbe den 7 raven 8 geboden/ datse u daer onderhouden sullen.

5 Hy ginck dan henen/ ende dede nae het woort des HEEREN; want hy ginck/ ende woonde by de beke Crith/ die voor aen de Jordane is.

6 Ende de raven brachten hem des morgens broot/ ende vleesch; desgelijcks broot/ ende vleesch des avonts: ende hy dranck uyt de beke.

7 Ende het geschiedde 9 ten eynde van [vele] dagen/ dat de beke uytdroochde: want geen regen in't lant geweest en was:

8 Doe geschiedde het woort des HEEREN tot 10 hem/ seggende:

9 Maeckt u op/ gaet henen b nae 11 Zarphath die by Zidon is/ ende woont aldaer; siet/ ick hebbe daer eene Weduw-vrouwe 12 geboden/ datse u onderhoude.

10 Doe maeckte hy sich op/ ende ginck nae Zarphath; als hy nu aende poorte der stadt quam; siet/ so was daer eene Weduw-vrouwe hout lesende: ende hy riep tot haer/ ende seyde; 13 Haelt my doch een weynich waters in dit vat/ dat ick drincke.

11 Doe sy nu henen ginck om te halen/ so riep hy tot haer/ ende seyde; Haelt my doch [oock] eene bete broots in uwe hant.

12 Maer sy seyde: [Soo waerachtich als] de HEERE uwe Godt leeft/ indien ick eene 14 koecke hebbe/ dan alleen een hant vol meels in de kruycke/ ende een weynich olye inde flessche: en siet/ ick hebbe 15 een paer houten gelesen/ ende ick gae henen/ ende sal het voor my/ ende voor mijnen sone bereyden/ dat wy het eten/ 16 ende sterven.

13 Ende Elia seyde tot haer; En vreest niet/ gaet henen/ doet nae uwen woorde: maer maeckt my voor eerst eene kleyne koecke daer van/ ende brengtse my hier uyt; doch u/ ende uwen sone sult ghy daer na [wat] maken.

14 Want soo seyt de HEERE de Godt Israëls: 17 Het meel vande kruycke en sal niet verteert worden/ ende de olye der flessche en sal niet ontbreken/ tot op den dach dat de HEERE regen op den aerdbodem geven sal.

15 Ende sy ginck henen/ 18 ende dede nae het woort van Elia: so at sy/ ende hy/ ende haer 19 huys [vele] 20 dagen.

16 Het meel vande kruycke en wiert niet verteert/ ende de olye van de flessche en ontbrack niet/ nae het woort des HEEREN/ dat hy gesproken hadde door den 21 dienst van Elia.

17 Ende het geschiedde na dese dingen/ dat de sone deser vrouwe/ der weerdinne van den huyse/ kranck wert/ en sijne kranckheyt wiert seer sterck/ 22 tot dat geen adem in hem overgebleven en was.

18 Ende sy seyde tot Elia; 23 Wat hebbe ick met u te doen/ 24 ghy man Godts? 25 zijt ghy by my ingekomen om mijne ongerechticheyt 26 in gedachtenisse te brengen/ ende om mijnen sone te dooden?

19 Ende hy seyde tot haer; Geeft my uwen sone: ende hy nam hem van haren schoot/ ende droech hem boven in de oppersale/ daer hy selve woonde/ ende hy leyde hem neder op sijn bedde.

20 Ende hy riep den HEERE aen/ ende seyde: HEERE mijn Godt/ 27 hebt ghy dan 28 oock dese Weduwe/ by de welcke ick herberge/ soo qualick gedaen/ dat ghy haren sone gedoodt hebt?

21 Ende hy 29 mat sich driemael uyt over dat kint/ ende riep den HEERE aen/ ende seyde: HEERE mijn Godt/ laet doch de ziele deses kints in 30 hem 31 wederkomen.

22 Ende de HEERE verhoorde de stemme van Elia: ende de ziele des kints quam weder 32 in hem/ datter weder levendich wert.

23 Ende Elia nam het kint/ ende bracht het af van de opper-sale in het huys/ ende gaf het sijne moeder: ende Elia seyde; Siet uw' sone leeft.

24 Doe seyde die vrouwe tot Elia; Nu weet ick dit dat ghy een man Godts zijt; ende dat het woort des HEEREN in uwen mont waerheyt is.

6 Die uyt het geberchte Ephraims haren oorspronck nemende/ in de Jordane valt.
7 Dat Godt deser beesten dienst gebruyckt heeft/ om den Prophete te spijsen/ maeckt sijn wonderwerck te meer wonderlick; overmits dese vogel soo gulsich/ ende voor sich selven is/ dat hy sijne eygene jongen verlaet/ die van honger souden sterven/ in dewelcke Godt niet wonderlick en spijsde. Job 39.3. Psal. 147.9.
8 D. by my voorgenomen door mijne voorsichtige regeringe die alsoo te gebruycken/ datse u voetsel sulle toebrengen. Gebieden heet hier voornemē/ waer op het uytvoeren/ is volgende. Alsoo v. 9. Psal. 78.23. Jesa. 5.6. Amos 9.3/4.
9 *Hebr.* van het eynde der dagen. D. na het eynde van vele dagen. Alsoo Gen. 4.3. Num. 9.22. Siet de aent. aldaer. Dese vele dagen nu schijnen 6 maenden geweest te zijn/ ende dat uyt de vergelijckinge van het eerste vs des volgenden 18 capit. sulcx dat Elias ses maendē geweest soude zijn by de beke Crith/ ende drie jaren by de weduwe van Zarepta.
10 N. tot den Propheet Eliam.
b Luce 4.25.26.
11 Anders genaemt Sarepta. Luce 4.26. eene stadt gelegen in den stam Asers/ tusschen Tyrus/ ende Zidon: van de welcke oock te sien is/ Obad. 20.
12 D. voorgenomen te verwecken/ ende te gebruycken/ om u van spijse te versorgen. Vergel. vob. de aenteeck. op v. 4.
13 *Hebreusch*. neemt my, &c. dat is/ haelt wat waters/ om my daer na dat te geven. Siet Genes. 12. op v. 15. Alsoo in't volgende vs: neemt my eene bete, &c. dat is/ haeltse/ ofte brengtse om my te geven.
14 Het woort beteeckent eygentlick een broot, ofte koecke, die onder/ ofte op de kolen/ ende niet in den oven gebackē is. Siet Genes. 18. op v. 6. de sin is/ datse in haer huys geen gebacken broot ten besten en hadde/ selfs niet een koecxken op den heeten heert met kolen gebacken.
15 Dat is/ weynige houtjens: ende gelijck wy seggen/ een ofte twee.
16 Als ofse seyde: wanneer dit sal opgegeten zijn/ wy en hebben niet meer ten besten/ so dat wy niet anders en hebben te verwachten/ dan van honger te sullen moeten sterven.

24 Siet vob. 13. op v. 1.
25 And. ghy zijt by my ingekomen, &c. maer vrageuscherwijse worden dese woorden meest overgeset.
26 T.w. by dē Heere/ ende hem alsoo tot toorn tegē my te verwecken?
27 Hy spreeckt aldus/ niet om Godt te berispen/ dat hy dese vrouwe te huys socht/ maer om te klagen/ dat hy hier uyt vreesde de lasteringe van Godes naem/ ende de verachtinge van sijnen dienst/ overmits hy desen huyse den zegen Godes toe-geseyt hadde.
28 T.w. soo wel als vele andere/ die door honger/ eñ dorst vergaen.
29 D. hy streckte sich uyt. siet gelijcke exempelen 2. Reg. 4.34. Actor. 20.10.
30 *Hebr.* in sijn midden, ofte/ innerste, binnenste: alsoo in't volgende vs. And. in sijn lijf.
31 Een schoon bewijs/ toonende dat de ziele des menschen is een onderscheyden wesen van den lichame/ door de doot daer uyt scheydende/ ende door de opstandinge daer in wederkeerende. Siet Genes. 35. op v. 18.
32 *Hebr.* in sijn binnenste.

17 *Hebr.* de kruycke des meels, &c. ende de flessche der olye, &c. de sin is/ dat dit soude sekerlick geschieden/ so de vrouwe Godes beloften geloofde/ ende dede dat haer hier bevolen wert. 18 De gehoorsaemheyt deses wercks quam uyt de vaste toestemminge hares geloofs/ waer door sy de voorseyde beloftenisse aen nam. 19 D. huysgesin. Siet Genes. 7. op v. 1. 20 Eenige meynen den tijt van drie jaren. Vergel. de aenteeck. vob. op v. 7. ende ond. 18. op v. 1. 21 *Hebr.* hant 22 D. dat hy sijnen geest gegeven hadde/ ende waerlick gestorven was: want het Hebr. woort Nesama dickwijls genomen wort voor de ziele/ ofte geest des menschen/ die van den lichame onderscheyden is/ ende door de doot daer uyt scheydt/ als Genes. 2.7. Job 27.3/ &c.
23 *Hebr.* wat is my, ende u? Siet van dese maniere van spreken/ 2. Sam. 16. op v. 10. Sy wil seggen/ ick hebbe u geerne geherbergt/ verwachtende door middel van u des Heeren segeninge; maer nu door het overlijden mijns soons/ worde ick gewaer Godes straffe/ die over my komt/ om dat ghy misschien eenige gebreken in my gesien hebbende/ Godt tegen my gebeden hebt: Souder soo zijn/ tot mijnen ongelucke soude ick u geherbergt hebben.

Het xviij. Capittel.

Elia wort gesonden tot Achab/ v. 1/ &c. ontmoet Obadja/ 7. belast hem den Coninck van sijne komste te verwittigen/ 8. spreeckt Achab aen/ 17. daer na de Gemeynte/ ende de Propheten Baals/ 21. dese staen met schande/ 26. De HEERE maeckt sich bekent met een teecken aen het offer van Elia/ 30. De Propheten Baals worden gedoodt/ 40. De regen wort door Elia gebedt verkregen/ 41.

1 ENde het gebeurde [na] 1 vele dagen/ dat het woort des HEEREN geschiedde tot Elia/ 2 in het derde jaer/ seggende: Gaet henen/ 3 vertoont u aen Achab; want ick sal regen geven op den aerdbodem.

2 Ende Elia ginck henen/ om hem aen Achab te vertoonen: ende den honger was sterck 4 in Samaria.

3 Ende Achab hadde 5 Obadja 6 den Hofmeester geroepen: ende Obadja was den HEERE seer vreesende.

4 Want het geschiedde als Izebel de Propheten des HEEREN uytroeyde; dat Obadja hondert Propheten nam/ ende verberchdese 7 by vijftich man in eene spelonckе/ ende onderhieldtse 8 met broot/ ende water.

5 Ende Achab hadde geseyt tot Obadja/ Treckt door het lant tot alle water-fonteynen/ ende tot alle rivieren: misschien sullen wy 9 gras vinden/ op dat wy de peerden/ ende de muyl-eselen in't leven behouden/ ende 10 niets uyt en roeyen vande beesten.

6 Ende sy deelden het lant onder sich/ dat sy het doortogen: Achab ginck bysonder op eenen wech; ende Obadja ginck oock bysonder op eenen wech.

7 Als nu Obadja op den wech was; siet/ so was 11 hem Elia te gemoete/ ende hem kennende/ so 12 viel hy op sijn aengesicht/ ende seyde; Zijt ghy mijn heere Elia?

8 Hy seyde/ Ick ben't: gaet henen/

1 T.w. drie jaren/ ende 6 maenden. Luc. 4.25. ende Jac. 5.17.
2 T.w. na dat hy by de weduwe in Sarepta was geherbergt geweest. Siet op v. 7. des voorgaenden cap.
3 Om hem van mijnent wege den regen te beloven/ ende te gebieden/ dat hy de Priesters Baals op den berch Carmel doe vergaderen. siet ond. v. 19. eñ de volg.
4 Verst. dit niet alleen vande stadt Samaria/ maer van het gantsche Coninckrijcke Israels.
5 *Hebr.* Obadjahu, die te onderscheyden is van andere/ die desen name gehadt hebben/ 1. Chron. 27.19. ende 2. Chron. 34.12. eñ van den Propheet Obadja/ Obad. 1. ten ware hy de selve geweest ware/ gelijck eenige gemeynt hebben.
6 *Hebr.* die over sijn huys was. D. sijnen Hof meester. Siet vob. 4.6. ende 16.9.
7 *Hebr.* vijftich man in eene spelonckе; te weten/ ende vijftich in eene andere/ dat is/ by/ met/ ofte t'elcken vijftich t'samen.
8 D. met spijse ende dranck. Siet vob. 13. op v. 8.
9 Het Hebr. woort beteeckent allerley kruyt/ het welcke den beesten tot voeder dient/ groeyende in onbebouwde plaetsen/ ende dat met de zeysene afgemaeyt/ ende onder het hoy gerekent wort. Vgel. Job 8.12. ende 40.10. Psal. 104.14. ende 129.6. ende 147.8. 10 T.w. mits die door onachtsaemheyt van voeder onversorcht te laten. 11 *Hebr.* in sijne ontmoetinge. 12 T.w. om hem burgerlijcke eere te bewijsen/ nae de maniere des lants. Siet Genes. 18. op v. 2.

segt

segt uwen heere / Siet Elia is [hier].

9 Maer hy seyde; [13] Wat hebbe ick gesondicht; dat ghy uwen knecht geeft in de hant Achabs / dat hy my doode?

10 [Soo waerachtich als] de HEERE uwe Godt leeft / soder een volck / ofte Coninckrijcke is daer mijn heere niet gesonden en heeft / om u te [14] soecken: ende als sy seyden / Hy en is hier niet; so nam hy [15] dat Coninckrijcke / ende dat volck eenen eedt af / dat sy u niet en hadden gevonden.

11 Ende nu segt ghy / Gaet henen / segt uwen heere / Siet Elia is [hier].

12 Ende het mocht geschieden / wanneer ick van u soude wech gegaen zijn / dat de [16] Geest des HEEREN [17] u wech name / ick en weet niet waer henen / en ick quame om [18] [dat] Achab aen te seggen / ende hy en vonde u niet / so soude hy [19] my dooden: ick uwe [20] knecht nu vreese den HEERE van mijner jonckheyt op.

13 Is mijnen heere niet aengeseyt wat ick gedaen hebbe / als Izebel de Propheten des HEEREN doodde? dat ick van den Propheten des HEEREN hondert man hebbe verborgen / [21] telcken vijftich man in eene speloncke / ende die met broot / ende water onderhouden hebbe?

14 Ende nu segt ghy / Gaet henen / segt uwen heere / Siet Elia is [hier] / ende hy soude my dootslaen.

15 Ende Elia seyde; [Soo waerachtich als] [22] de HEERE der heyrscharen leeft / [23] voor wiens aengesichte ick stae / [24] ick sal voorseker my heden aen hem vertoonen.

16 Doe ginck Obadja Achab te gemoete / ende [25] seydet hem aen: ende Achab [26] ginck Elia te gemoete.

17 Ende het geschiedde / als Achab Elia sach / dat Achab tot hem seyde; [a] Zijt ghy die [27] beroerder Israëls?

18 Doe seyde hy; Ick en hebbe Israël niet beroert / maer ghy / ende uwes vaders huys; daer mede dat ghylieden de geboden des HEEREN verlaten hebt / ende de [28] Baalim nagevolgt zijt.

19 [29] Nu dan / sendt henen / versamelt tot my het gantsche Israël op den berch [30] Carmel: ende de vier hondert / ende vijftich Propheten Baals / ende de vier hondert Propheten [31] van het Bosch / die [32] van de tafel Izebels eten.

20 So sondt Achab onder alle kinderen Israëls / ende versamelde de Propheten op den berch Carmel.

21 Doe naederde Elia tot den gantschen volcke / ende seyde: Hoe lange hinckt ghy [33] op twee gedachten? so de [b] HEERE [34] Godt is / volget hem na: ende so het Baal is / volget hem na: maer het volck en antwoordde hem niet een woort.

22 Doe seyde Elia tot den volcke; Ick ben [35] alleen een Propheet des HEEREN overgebleven / ende de Propheten Baals zijn [36] vier hondert / ende vijftich mannen.

23 Datmen ons dan twee varren geve / ende dat sy voor hen den eenē varre kiesen / ende den selven in stucken deelen / ende op het hout leggen / maer geen vyer daer aen leggen: ende ick sal den anderen varre bereyden / ende op het hout [37] leggen / ende geen vyer daer aen leggen.

24 Roepet ghy daerna den naem uwes Godts aen / ende ick sal den Naem des HEEREN aenroepen: ende de Godt die [38] door vyer antwoorden sal / die sal [39] Godt zijn: ende het gantsche volck antwoordde / en seyden; [40] Dat woort is goet.

25 Ende Elia seyde tot de Propheten Baals; Kieset ghylieden voor u den eenen varre / ende bereydet ghy [hem] eerst; want ghy zijt vele: ende roepet den naem uwes Godts aen / ende en legget geen vyer daer aen.

26 Ende sy namen den varre [41] dien hy hen gegeven hadde / ende bereydden [hem] / ende riepen den name Baals aen / van den morgen / tot op den middach / seggende: O Baal antwoordt ons! Maer daer en was geene stemme / noch geen antwoorder: ende [42] sy sprongen [43] tegen den altaer / dien men gemaeckt hadde.

27 Ende het geschiedde op den middach / dat Elia met haer spottede / ende seyde; Roepet met luyder stemme / want hy een Godt is; om dat [44] hy in gepeyns is / ofte om dat hy [45] wat te doen heeft / ofte om dat hy eene reyse heeft: misschien slaept hy / [46] ende sal wacker worden.

28 Ende sy riepen met luyder stemme / ende sy sneden haer selven met messen / ende met priemen nae hare [47] wijse / [48] tot dat sy bloet over sich uytstorteden.

29 Het geschiedde nu als de middach voor by was / datse [49] propheteerden tot datmen het [50] spijs-offer soude offeren: maer daer en was geene stemme / noch geen antwoorde / noch geene opmerckinge.

30 Doe seyde Elia tot het gantsche volck; Naedert tot my: ende al het volck naederde tot hem: ende hy heelde den [51] Altaer des HEEREN / die verbroken was.

31 Ende [52] Elia [c] nam twaelf steenen / nae 't getal der stammen der kinderen Jacobs tot welcken het woort des HEEREN geschiet was / seggende: [d] Israël sal uwe naem zijn;

32 Ende [53] hy bouwde met die steenen den altaer [54] inden name des HEEREN: daerna maeckte hy eene [55] groeve rontom den Altaer / [56] nae de wijtte van twee [57] maten zaets.

13 Hy wil seggen / dat Elias hem bevesende 't gene in het voorgaende vs. vermeldt is / hem niet goets en scheen te gunnē / als of hy hem yewers in mísdaen hadde: want hy dat bevel niet wel en konde volbrengen / sonder sijn leven in groot gevaer by Achab te stellen. De reden hier van verhaelt hy / ond. v. 12.

14 Voecht hier by de straffe die in het eedtsweeren van de Hebreen verswegen wort: als / Godt doe my dit ofte dat, &c. siet Gen. 14. op v. 23.

15 Achab en hadde niet alleen in sijn lant mannen uytgesondē / om Eliam te soeckē / maer oock versocht aen eenige nabuerige Coninckrijcken ende volcken / die met hem in vrientschap stonden / het selve onder haer gebiet te willen doen: de welcke als sy daer na seyden / datse hem niet en hadden konnen vinden / begeerde hy datse de waerheyt van haer seggen met eenē eedt bevestigē souden.

16 Verst. dit van dē H. Geest / die dit doen konde door sijn Godtlicke kracht / oft door middelē / nae sijn welgevallen.

17 Dat dit geschiedē konde / en somtijts geschiet is / kannen afnemen uyt 2. Reg. 2. 16. Actor. 8. 39.

18 T. w. dat ghy hier tegenwoordich zijt / ende bereyt om met hem te spreken.

19 T. w. als eenen / die hem door leugentale soude bedrogen / ende bespot hebben.

20 D. ick die tot uwen dienst genegē / ende bereyt ben, alsoo in 't volgende vs. Vgel. bov. 1. de aent. op het 51. vs.

21 *Hebr.* een vijftich een vijftich man. dat is / in eene speloncke vijftich / ende in eene andere vijftich: ofte / telcken vijftich in eene speloncke. Siet Genes. 7. op v. 2.

22 Verstaet door de heyrscharē alle schepselen / hemelsche / ende aerdsche / sienelicke / ende onsienelicke / redelicke / ende onredelicke / levendige / ende levenloose. De redenen om de welcke sy heyren, ofte heyrscharen genoemt wordē / siet Genes. 2. op v. 1. Deser aller opperste Heere is Godt: niet alleen / om dat hyse alle geschapen heeft / ende noch onderhoudt / sulcks datse eygentlick hem alleen toebehoorē / maer oock om dat hyse soo regeert / datse hem stedes in 't uytvoeren van sijnen H. wille in groote menichte ten dienste staen: ende wert dese naem Gode dickwijls toegeschreven / als 1. Sam. 1. 3. ende 4. 4. 2. Sam. 5. 10. Psal. 24. 10. Jes. 1. 9 / &c.

23 Alsoo bov. 17. v. 1. Siet Deut. 10. op v. 8.

24 D. soo waer ist / dat ick heden voor Achab sal verschijnen / als 't waerachtich is / dat de Heere leeft.

25 T. w. dat Elia quam / ende begeerde voor hem te verschijnē.

26 Niet om hem met vriendelicke eerbiedinge / maer met smadige scheltwoorden te onthalē / ende te beschuldigen over de lanckduerige droochte.

a Amos 7. 10.

27 Het Hebr. woort beteeckent eyg. beroerte, moeyte, ende onruste vereenicht met kommer, ende onstellinge des herten door woorden ende wercken aenrichtē. Vgel. Gen. 34. 30. Jos. 7. 25. Jud. 11. 35. Prov. 15. 27. Hier over wort Elia van Achab beschuldigt / niet alleen om dat hy de afgoderye gantsch tegen was / maer oock om dat hy hem meynde te zijn de oorsake van de droochte / ende van den honger daer mede het lant nu lange was geplaegt geweest.

28 Siet bov. 16. op v. 31.

29 T. w. op dat ghy van dese droochte verlost wort, want in dat bevel is de belofte begrepen / dat Godt het lant van die verlossen soude / indien hy dit naquame.

30 Gelegen in den stam Issaschar by de midlantsche zee / Jos. 19. 26. Jer. 46. 18. Desen berch was seer hooch / Amos 9. 3. wel bewassen met boomen / wijngaerden / ende welrieckende kruyden; in somma / seer vruchtbaer / Jos. 35. v. 2. op desen berch heeft sich oock de Propheete Eliseus onthouden / 2. Reg. 4. 25. ende is te onderscheyden van den berch Carmel / gelegen in den stam Juda / in de woestijne Maon / alwaer Nabal woonde / 1. Sam. 25. 2.

31 T. w. het afgodische bosch: daer van te sien is / bov. 16. 33. Van sulcke bosschen siet Exod. 34. 13. ende Deut. 7. 5. met d'aenteeck. And. Bosch godt, ofte boom-godt.

32 Ofte / aen de tafel.

33 And. springende op twee tacken. want het Hebr. woort oock eenen Tack beteeckent / als Jes. 17. 6. maer voor gedachten wort het genomen / Job 4. 13. ende 20. 2. Hy beschuldigtse van twee dingen. 1. datse Godt / ende Baal t' samen wilden dienen. 2. datse niet en resolveerden / wien van beyden alleen sy souden aenhangen / dewijle sy wel behoorden geweten te hebben, datter maer een Godt is.

b Jos. 24. 15.

34 Dat is / die eenige / ende ware Godt / diemen alleene de Godts-dienstige eere schuldich is.

35 T. w. die de waerheyt van de leere / ende de suyverheyt van den Godesdienst in Israel opētlick verdedige / ende voorstae / zijnde de andere Propheten ofte gestorven / ofte vermoort / ofte verjaegt / ende in spelonckē schuylende.

36 Men houdt dat onder dese niet begrepen en zijn eenige der 400 Propheten der afgodischer boschagie / die Elias mede tot dese versamelinge hadde laten roepen / bov. v. 19. maer dat Izebel die soude achtergehouden hebben / ende geboden niet te verschijnen / het welcke wort afgenomen uyt het gene verhaelt wort / ond. 22. 6. siet aldaer d'aenteeck.

37 *Hebr.* eygentl. geven.

38 Verst. met het senden des vyers van den Hemel / om door het selve de offerhande aen te steken / ende te verteeren / tot een bewijs wie de ware Godt / welcke de rechte Leere / en suyvere Godes-dienst ware.

39 Als boven op v. 21.

40 Ofte / die sake.

41 D. die Elias recht te vooren hen toegelaten hadde te kiesen / Siet boven v. 23.

42 Verstaet dit van den Altaer / die Elia gemaeckt hadde / den welckē sy uyt enckele quaetheyt met haer bespringen sochten om te stooten / hen gelatende door den yver van eenen Prophetischen geest hier toe gedreven te zijn. siet ond. vss. 29 / ende 30.

43 Ofte / op, over.

44 D. om dat hy wat heeft te denckē / ende met sijne sinnen te overleggen: ofte / om dat hy met yemant heeft te spreken. want 't Hebr. woort beteeckent soo wel met den monde spreken, als met het herte yet bedencken.

45 And. vervolch heeft: te weten / waer door hy wort aengesocht van andere / ofte hy selve andere soeckt / en najaecht / als menschen / ofte beesten.

46 T. w. indien ghy luyde genoech roepet.

47 Met de welcke sy de ydele heydenen navolgē / Deut. 14. 1. gelijck de gene / die hen selven uyt schijnheylicheyt geesselen / datse haer eygē bloet storten / navolgers van beyden zijn.

48 And. tot dat sy met bloet overgoten waren.

49 D. met haer uytwendich gelaet / ende gebeerden sich soo aenstelden / als offe door den geest der Prophetie in vertreckinge der sinnen geweest waren. Siet 1. Sam. 18. 10.

50 Het welcke binnen Jerusalem geschiedde in het laetste quartier des daechs / ofte gelijck de Schriftuere spreeckt / tusschen twee avonden. Siet Exod. 29. 41. Actor. 3. 1. alsoo wert oock dagelicks een spijs-offer geoffert des morgens / Exod. 29. 39. 2. Reg. 3. 20.

51 Den welcken hy te vooren gemaeckt / ende de Propheten Baals met haer springen verbroken hadden. siet bov. v. 26.

52 Hy wilde toonen met dese daet dat de 12 stammen / niet tegenstaende hare scheuringe in de Politie / even wel behoorden t' samen vereenicht te zijn in den Godes-dienst / om den Heere gelijckelick met vermijdinge van alle afgoderye / ende ydele superstitie / nae sijn woort den schuldigen dienst / ende eere te bewijsen.

c Jos. 4. 5, 20.

d Gen. 32. 28. ende 2. Reg. 17. 34.

53 Dit is een extraordinaris werck geweest / komende van een speciael / ende bysonder bevel Godts / ende daerom uytgenomen van den gemeynen regel Levit. 17. 3. Deut. 12. vss. 13 / 14.

54 D. uyt last / ende bevel van Godt / ende tot sijner eere. Siet ond. v. 36.

55 Ofte / eenen waterloop.

56 *Hebr.* nae het huys van twee maten zaets. D. nae de wijtte. Sommige verstaen dat de groeve so wijt was / als een sack daermen twee maten zaets in dede: ofte / twee maten zaets in konden gaen. Andere verstaen dit van de wijdte niet der groeve / maer der ruymte / die tusschen de groeve / ende den Altaer geweest is / begrijpende soo veel plaetse als met twee maten zaets kan bezaeyt worden.

57 Siet van dese mate / Gen. 18. op v. 6.

33 Ende hy schickte het hout / ende deelde den varre in stucken / ende leyde [hem] op het hout.

34 Ende hy seyde; Vullet vier [58] kruycken [59] met water/ende gietet op het brand-offer/ende op het hout: ende hy seyde/ Doetet ten tweeden male: ende sy deden 't ten tweeden male: voorts seyde hy; Doetet ten derden male/ eñ sy deden 't ten derden male.

35 Dat het water rontom den altaer liep: daer toe vulde hy oock de [60] groeve met water.

36 Het geschiedde nu / [61] alsmen het spijs-offer offerde / dat de Propheet Elia [62] naederde / ende seyde: HEERE / [c] Godt [63] Abrahams / Isaacs / ende Israëls / dattet heden bekent worde / dat ghy Godt in Israël zijt / ende ick uwe knecht: ende dat ick [64] alle dese dingen nae u woort gedaen hebbe.

37 [65] Antwoordt my HEERE / antwoordt my / op dat dit volck erkenne / dat ghy / O HEERE / die Godt zijt / ende dat ghy haer herte [66] achterwaert omgewendt hebt.

38 [67] Doe viel het vyer des HEEREN / ende verteerde dat brand-offer / ende dat hout / ende die steenen / ende dat stof; ja leckte dat water op / 't welck in de groeve was.

39 Als nu het gantsche volck dat sach; [68] so vielen sy op hare aengesichten / ende seyden / de HEERE is [69] Godt / de HEERE is Godt.

40 Ende Elia seyde tot hen; Grijpt de Propheten Baals / dat niemant van hen en ontkome: ende sy grepense / ende Elia voerdese af aen de beke [70] Kison / ende [71] slachttese aldaer.

41 Daer na seyde Elia tot Achab; Treckt op / eet / ende drinckt: want daer is [72] een geruysch eenes overvloedigen regens.

42 Also tooch Achab op / om te eten / ende te drincken; maer Elia ginck op nae de hoochte van Carmel / [73] ende breydde sich uyt voorwaerts ter aerde; daer na leyde hy sijn aengesicht tusschen sijne knyen.

43 Ende hy seyde tot sijnen jongen; Gaet nu op / ende siet uyt [74] nae de Zee: doe ginck hy op / ende sach uyt / ende seyde; Daer en is niets: doe seyde hy; Gaet weder henen / sevenmael.

44 Ende het geschiedde op de sevenste mael / dat hy seyde; Siet / eene kleyne wolcke als eens mans hant / gaet op vande zee: ende hy seyde; Gaet op / segt tot Achab / Spant aen / ende komt af / dat u de regen niet [75] op en houde.

45 Ende het geschiedde [76] ondertusschen / dat de hemel van wolcken ende wint / swart wert; ende daer [77] quam een groote regen: ende Achab reedt wech / ende tooch nae [78] Jizreël.

46 Ende [79] de hant des HEEREN was over Elia / eñ hy [80] gordde sijne lendenen / ende liep voor het aengesichte Achabs henen / tot [81] daermen te Jizreël komt.

58 Ofte / eemeren.
59 De Propheet heeft dit water willen gebruycken / ende dat in grooten overvloet / om alle quaet nadencken te benemen / ende het wonderwerck dat geschieden soude / te beter openbaer te maken.
60 Van de welcke hov. v. 32. gesproken is.
61 Siet hov. op v. 29.
62 T. w. tot den Altaer.
c Exod. 3. 6. Matth. 22. 32. Marc. 12. 26. Luce 20. 37. Actor. 7. 33.
63 Dese naem Godes moeste dē Israeliten indachtich maken / dat sy / ende de Joden / niet alleen de selve vleeschelicke afkomste hadden / die hen tot eenicheyt moeste vermanen: maer oock in de gemeynschap der heyliger leere / ende Godes-dienstes / door middel deser Vaderē van Godt ontfangē / behoorden te volherden. Vergel. Gen. 26. d'aenteeck. op v. 24.
64 Verst. niet alleene van het gene dat alreede by hem gedaen was / maer oock noch gedaen soude worden.
65 D. verhoort my / ende openbaert door een sichtbaer teeckē / dat ghy my verhoort hebt / doende vyer uyt den hemel vallen om mijne offerhande te verteeren / gelijck ick den volcke nae u bevel dit teecken gegeven hebbe / hov. v. 24.
66 Van de afgoderye / daer in sy versopen liggen. want een van de eynden sijnes gebets was / op dat de gene die uyt den volcke bekeert souden worden / Gode de eere van hare bekeeringe souden toeschrijvē.
67 Siet gelijcke exempelen / Levit. 9. 24. Judic. c. 6. 21. 2. Chron. 7. 1.
68 Tot een teecken dat sy dē Heere voor den warē Godt kenden / ende aenriepen. siet Gen. 24. op v. 26.
69 Siet boven op v. 24.
70 Siet van dese beke / Jud. 4. op v. 7.
71 Ofte / keeldese, dat is / hy dooddese met dē sweerde / ond. 19. 1. Dit is oock begrepen geweest in het bevel Godes / van het welcke Elia gewach maeckt hov. v. 36. want hy en heeft hier in niet gedaen door eygene beweginge / maer door de aenspraecke Godts / ende het beleyt sijnes Geestes: sulcx dat dit werck gantsch particulier is / ende niet en moet door navolginge mis bruyckt worden. Siet eene gelijcke daet in Samuel / 1. Sam. 15. 33.
72 *Hebr.* een stemme van geruysch, ofte / van overvloet des regens.
73 Met dese gestalteniss sijns lichaems / sijn gebet uyterlick tot Godt doende / ende biddende om regen; hoe wel hy uyt de belofte Godts wel wiste / dat daer regen komen soude.
74 *Hebr.* den wech der Zee.
75 Ofte / niet en besluyte: D. soo verrassche / ende belette / dat ghy niet en kont t'huys geraken.
76 *Hebr.* tot hier, ende tot hier, D. ondertusschen / ende terwijle dat Achab hem gereet maeckte / om nae huys te varen. ofte / dat is / hier / ende daer / ofte over al wert den hemel swart.
77 *Hebr.* was, ofte / wert.
78 Eene stadt gelegen in de pale der stammen Manasse / ende Issaschars. Jos. 19. 18. ende te onderscheyden van eene andere stadt deses naems gelegen in den stam van Juda / Jos. 15. 18.
79 D. de Heere gaf hem een extraordinarise kracht / dat hy met loopen konde den ingespannen wagen Achabs voorkomen / so dat hy voor hem te Jizreel quam.
80 T. w. om te veerdiger te gaen / dewijle sy lange kleederen droegen. Alsoo 2. Reg. 4. 29. ende 9. 1.
81 *Hebr.* tot dat ghy, &c.

Het xix. Capittel.

Elia vlucht voor Izebel / v. 1 / &c. wort gespijst / ende gedrenckt van eenen Engel / 5. vastende 40 dagen / ende 40 nachten / komt hy tot den berch Horeb / 8. alwaer hy sijnen noot den Heere klagende / door eene bysondere openbaringe van hem versterckt wort / 9. hy krijcht van Godt bevel om Hazael / ende Jehu tot Coningen / ende Elisa tot een Propheet te salven / 15. waer by Godt oock voecht vertroostinge / 17. Elisa wort geroepen / 19.

1 Ende Achab seyde Izebel aen al wat Elia gedaen hadde; ende [1] alle die hy gedoodt hadde / [te weten] [2] alle de Propheten / met den sweerde.

2 Doe sondt Izebel eenen bode tot Elia / om te seggen: [3] Soo doen [my] de Goden / ende doen soo daer toe / voorseker / ick sal morgen ontrent desen tijt uwe [4] ziele stellen / als de ziele van haerlieder een.

3 Doe hy dat sach / maeckte hy sich op / ende ginck henen om sijns [5] levens wille / ende quam tot [6] Berseba / [7] die in Juda is: ende liet sijnen jongen aldaer.

4 Maer hy selfs ginck henen in de woestijne eene dach reyse / ende quam / ende sat onder eenen [8] Jeneverboom: ende badt dat [9] sijne ziele storve / ende seyde; [10] 'Tis genoech / [11] neemt nu / HEERE / mijne ziele; want ick en ben niet [12] beter dan mijne vaderen.

5 Ende hy leyde sich neder / ende sliep onder eenen Jeneverboom: ende siet doe roerde hem een Engel aen / ende seyde tot hem; Staet op / eet.

6 Ende hy sach om / ende siet tot sijn hooft eynde was een [13] koecke op de kolen gebacken / ende eene flessche met water: alsoo at hy / ende dranck; [14] ende leyde sich wederom neder.

7 Ende de Engel des HEEREN quam ten anderen mael weder / ende roerde hem aen / ende seyde; Staet op / eet: want [15] de wech soude voor u te veel zijn;

8 So stont hy op / ende at / ende dranck: ende hy ginck door [16] de kracht der selver spijse / [a] veertich dagen / ende veertich nachten / tot aen [17] den berch Godts Horeb.

9 Ende hy quam aldaer in eene spelonck / ende vernachtede aldaer: ende siet het woort des HEEREN geschiedde tot hem / ende seyde tot hem; [18] Wat maeckt ghy hier / Elia?

10 Ende hy seyde; Ick hebbe [19] seer geyvert voor den HEERE [20] den Godt der heyrscharen; want de kinderen Israëls hebben u Verbont verlaten / uwe [21] Altaren af-gebroken / ende uwe Propheten met den sweerde gedoot: [b] ende ick alleen ben overgebleven / ende sy soecken mijne [22] ziele / om die wech te nemen.

11 Ende [23] hy seyde: Gaet uyt / ende staet op desen berch / voor het aengesichte des HEEREN / ende siet / [24] de HEERE ginck voor by / ende eenen grooten / ende stercken wint scheurende de bergen / eñ brekende de steenrotsen voor den HEERE henen; [Doch] [25] de HEERE en was in den wint niet: ende na desen wint

1 Verst. den geheelen handel / dien hy met de Propheten Baals gehoudē hadde / om te bewijsen / dat de Heere alleen de ware Godt was / ende om die Propheten in sijnen naem metter doot te straffen.
2 D. de vier hondert ende vijftich mannen die Propheten Baals genoemt worden boven 18. vss. 19 / eñ 22. ende met de 400 Propheten des afgodischen wouts. Siet de aenteeck. hov. 18. op v. 22. ende sgelijckx ond. 22. 6.
3 Siet van dese maniere van sweeren / Ruth c. 1. op v. 17.
4 D. leven. ende soo in 't volgende. Siet Genes. 19. op v. 17.
5 *Hebr.* ziele. And. nae sijn ziele. D. nae sijn goetduncken.
6 Siet van dese stadt / Genes. 21. 31.
7 *Hebr.* die des Juda is, dat is / die onder de stamme van Juda gelegē is / eygentl. tot Simeon gehoorende.
8 And. bremstruyck. siet van desen struyck oock Job 30. 4. Psal. 120. 4.
9 D. sijn persoone / ofte hy selve. Alsoo Num. 23. 10. Jud. 16. 30. Vergel. Gen. 12. de aenteeck. op v. 5. And. badt voor hem selven, ofte / by hem selven, ofte / in sijn gemoet, dat hy storve.
10 T. w. geleeft / ende geleden. *Hebr.* veel: welck woort soo genomen wort / Deut. 2. 3. ende 3. 26.
11 D. laet my niet langer leven / scheydende mijne ziele van dit lichaem / op datse by u woone. Alsoo Jone 4. 3. Vergel. Gen. 35. d'aenteeck. op v. 18.
12 Verst. om langer te leven dan sy geleeft hebben.
13 *Hebr.* eene koecke der kolen, dat is / eene koecke op de kolen gebacken / ofte gebraden. siet Genes. 18. op v. 6.
14 *Hebr.* ende hy keerde wederom, ende leyde sich neder. D. hy leyde sich wederom neder. siet Num. 1. op v. 4.
15 Ofte / de reyse soude voor u te groot zijn: T. w. om door uwe eygene kracht af te doen.
16 Verst. die Godt in die spijse gegeven hadde / om Eliam door middel der selver op die lange / ende moeyelicke reyse met noodige stercke te voorsien.
a Exod. 34. 28. Matth. 4. 2.
17 Siet Num. 10. op v. 33.
18 *Hebr.* wat is u hier Elia?
19 *Hebr.* yverende hebbe ick geyvert. Verst. door desen yver eene heylige bewegunge des herten / dewelcke yemant heeft / als hy merckt dat des Heeren Naem / Leere / Geboden / ende Godes-dienst verworpen / ende vervolgt / ende daer en tegen de afgoderye / ende godtloosheyt gevolgt / ende voorgestaen worden. Siet gelijcke exempelen Num. 25. 11. 2. Reg. 10. 16. Psal. 69. 10. Joan. 2. 17.
20 Siet hov. 18. op v. 15. alsoo ond. v. 14.
21 Verst. door dese den uyterlicken Ceremonialen Godesdienst van Godt door Mosen ingestelt. Ofte men kan verstaen soodanige Altaren die extraordinaerlick van eenige Propheten door Godts ingeven zijn gebouwt.
b Rom. 11. 3.
22 D. leven. Siet Genes. 19. op v. 17.
23 N. de Heere.
24 De Heere is aldus Elia verschenen; om hem te versekeren van sijne tegenwoordicheyt / te onderwijsen van sijne Goddelicke eygenschappen / ende te versterckem in sijnen dienst / op dat hy overwonnen hebbende de vreese der menschen / in sijne beroepinge standvastelick soude voortgaen.
25 De Heere is wel over al; maer niet op allerley maniere. Hy is in den wint / in de aerdbevinge / ende in het vyer niet geweest ten aensien van sijne Goddelicke aenspraecke / maer alleen ten aensien vande openbaringe eeniger Goddelicker eygenschappē.

eene

eene aerdbevinge; de HEERE en was [oock] inde aerdbevinge niet;

12 Ende na de aerdbevinge / een vyer/ de HEERE en was [oock] in het vyer niet: ende na het vyer / [26] het suysen van eene sachte stilte.

13 Ende het geschiedde/ als Elia [dat] hoorde / [27] dat hy syn aensicht bewandt met sijnen [28] mantel / ende uytginck / ende stont in den inganck der spelonck: ende siet / eene stemme [quam] tot hem/ die seyde; [29] Wat maeckt ghy hier / Elia?

14 Ende hy seyde; [30] Jck hebbe seer ge-yvert voor den HEERE den Godt der heyrscharen; want de kinderen Jsraëls hebben u verbont verlaten / uwe altaren afgebroken / ende uwe Propheten met den sweerde gedoodt: ende ick alleen ben overgebleven / ende sy soecken mijne ziele / om die wech te nemen.

15 Ende de HEERE seyde tot hem: Gaet / keert weder op uwen wech / nae de woestijne van [31] Damascus: ende gaet daer in / ende [32] salft Hazaël ten Coninck over Syrien:

16 Daer toe sult ghy Jehu den sone van Nimsi [33] salven ten Coninck over Jsraël: ende [34] Elisa den sone Saphat van [35] Abelmehola sult ghy ten Prophete salven [36] in uwe plaetse.

17 Ende [c] het sal geschieden / dat Jehu hem/ die van het sweert [37] Hazaëls ontkomt/ [38] dooden sal: ende die van het sweert Jehu ontkomt / dien sal Elisa [39] dooden.

18 [d] Oock [40] hebbe ick in Jsraël doen overblijven [41] seven duysent; alle knien die haer niet gebogen en hebben voor Baal / ende alle mont / die hem [42] niet gekust en heeft.

19 So ginck hy van daer / ende vondt Elisa den sone Saphats / die selve ploechde met twaelf jock [43] [runderen] voor hem henen/ ende hy was by het twaelfste: ende Elia ginck over tot hem / ende [44] wierp sijnen mantel op hem.

20 Ende hy [45] verliet de runderen / ende liep Elia na/ ende seyde; [46] Dat ick doch mijnen vader / ende mijne moeder kusse; daerna sal ick u [47] navolgen: ende hy seyde tot hem; Gaet/ keert weder; [48] want wat hebbe ick u gedaen?

21 So keerde hy weder van achter hem af/ ende nam een jock runderen / ende [49] slachttese/ ende met [50] de gereetschap der runderen soodt hy haer vleesch/ 't welck hy den volcke gaf; ende sy aten: daer na stont hy op/ ende volchde Elia na/ ende diende hem.

26 T.w. daer in het geruysch niet en was/ als/ van eenen stercken wint / ofte geweldige aerdbevinge/ ofte aengesteken vyer.
27 T.w. uyt eerbiedinge / ende vreese. Siet Exod. 3.6. ende d'ygel. Genes. 16. de aenteeck. op v. 13.
28 Ofte / overkleet. siet Jonæ 3. op v. 6.
29 *Hebr.* wat is u hier, &c.
30 *Hebr.* ick hebbe yverende ge-yvert. alsoo vob. v. 10.
31 Siet van dese stadt / Genes. 14. op v. 15.
32 Hoe ende wanneer dit geschiet zy en vindtmē niet. wel heeft Elisa hem het Coninckrijcke voorseyt. Siet 2. Reg. 8. 12 / &c.
33 Dit heeft Eliseus in't werck gestelt door eenen uyt den discipelen der Propheten/ 2. Reg. 9. 1/ 2/ &c.
34 Jn den nieuwen Testamente genoēt/ Eliseus.
35 Siet van dese stadt / Judic. 7. op v. 22.
36 D. om de voorgemelte dingen/ ende andere/ in mijnen name/ als eē Propheet/ uyt te voeren.
c 2. Reg. 9. 14, 15, &c.
37 T. w. in de oorloge tegen den Coninck Joram/ 2. Reg. 8. 12/ 13/ 28. ende 10. 32. ende 13. 3.
38 Siet hier van/ 2. Reg. 9. v. 14/ &c.
39 T. w. door Prophetyen/ dreygementen / vervloeckingen/ &c. Siet een exempel 2. Reg. 2. 24.
d Rom. 11. 4.
40 Anders / Ick sal doen, &c.
41 D. seer vele. siet Levit. 26. op v. 8.
42 D. geene eerbiedinge / nochte onderdanicheyt bewesen en heeft; waer van het kussen een uytwendich teecken was. siet Genes. 41. op v. 40. Het welck noch hedē de Afgoden-dienaren haren beelden / ende verciersdē heylichdom bewijsen. Siet van de ongeoorloofde religieuse kussinge/ Job 31. 27. en Hos. 13. 2.
43 Dit woort is hier in-gevoegt uyt het volgende v. 21.
44 Dit was een uyterlick teecken dat Godt hem verkoren hadde tot het ampt der Propheten/ die sulcken mantel droegen. Siet 2. Reg. 1. 8. Zachar. 13. 4.
45 Vergel. Matth. 4. 20/ 22.
46 D. laet my toe dat ick eerlick mijn afscheyt van hen neme. Siet Genes. 29. op v. 11.
47 *Hebr.* gaen achter u.
48 D. bedenckt wat ick nu stracks aen u gedaen hebbe. want het niet te vergeefs geschiet en is / dat ick mijnen mantel op u geworpen hebbe / ende dat Godt u de genegentheyt in-gestort heeft / om sijne beroepinge te volgen. Vergel. Matth. 8. 22. Luce 9. 62.
49 Hier mede gaf hy te verstaen dat hy sijn voorgaende beroep van het lant te bouwen verliet/ nemende met dese maeltijt / gelijck sijn afscheyt van sijne vrienden/ ende maechschap.
50 Verst. het hout van den ploech / het jock/ de egge / de schuppen; ende ander werck-tuych daer mede hy sijn acker-werck gedaen hadde / van de welcke hy vyer gemaeckt heeft/ om daer mede het vleesch te koken.

Het xx. Capittel.

Benhadad belegert Samarien / ende sijne eerste begeerte wort hem ingewillicht/ v. 1/ &c. de andere wort hem afgeslagen/ 5. daerom rust hy sich om de stadt te bestormen / 10. Achab biedt tegenweere door eenes Propheten raet/ ende belofte/ ende krijcht tweemael victorie/ 13. Benhadad moet hem selvē versteken/ 30. Achab maeckt vrede met hem/ 33. Een Prophete die hem eerst laet slaen/ 35 bestraft Achab/ 39.

1 ENde Benhadad de Coninck van [1] Syrien vergaderde alle sijne macht; ende [2] twee en dertich Coningen waren met hem/ ende peerden/ ende wagenen: ende hy tooch op/ ende belegerde Samaria/ ende krijchde tegen haer.

2 Ende hy sondt boden tot Achab den Coninck Jsraëls in de stadt.

3 Ende hy seyde hem aen: Soo seyt Benhadad; U silver / ende u gout / dat is mijne: daer toe uwe wijven/ ende uwe beste kinderen / [3] die zijn mijne.

4 Ende de Coninck Jsraëls antwoorde/ ende seyde: Nae u woort/ mijn heere de Coninck: ick ben [4] uwe / ende al wat ick hebbe.

5 Daerna quamen de boden weder/ eñ seyden: Alsoo spreeckt Benhadad/ seggende: [5] Jck hebbe wel tot u gesonden / seggende/ U silver/ ende u gout/ ende uwe wijven/ ende uwe kinderen sult ghy my geven;

6 Maer morgen om desen tijt sal ick mijne knechten tot u senden / datse u huys/ ende [6] uwer knechten huysen besoecken: ende het sal geschieden/ datse alle [7] het begeerlicke uwer oogen in hare handen leggen / ende wech nemen sullen.

7 Doe riep de Coninck Jsraëls alle [8] Outste des lants / ende seyde: Mercket doch / ende siet / dat dese [9] 't quade soeckt/ want hy hadde tot my gesonden om mijne wijven / ende om mijne kinderen / ende om mijn silver/ ende om mijn gout / ende ick en hebbe 't hem [10] niet geweygert.

8 Doch alle de Oudtste/ ende het gantsche volck seyden tot hem: En hoort niet/ nochte en bewillicht niet.

9 Daerom seyde hy tot de boden Benhadads: Segget mijnen Heere den Coninck / Alles [11] daerom ghy in 't eerste tot uwen knecht gesonden hebt / sal ick doen / maer dese sake en kan ick niet doen: So gingen de boden henen / ende brachten [12] hem bescheyt weder.

10 Ende Benhadad sondt tot hem / ende seyde; [13] De Goden doen my soo / ende doen soo daer toe / [14] indien het stof van Samaria genoech sal zijn tot hantvollen voor al het volck / [15] dat mijne voetstappen volgt.

11 Maer de Coninck Jsraëls antwoordde / ende seyde: Spreket [tot hem/] [16] Die sich aengoordt/ en beroeme hem niet/ als die sich los maeckt.

12 Ende het geschiedde / als hy dit woort hoorde daer hy was drinckende / hy/ ende de Coningen inde tenten / dat hy seyde tot sijne knechten; [17] Legget aen: ende sy leyden aen tegens de stadt.

13 Ende siet / een Propheet tradt tot Achab den Coninck Jsraëls / ende seyde; Soo seyt de HEERE; Hebt ghy gesien alle dese groote menichte? Siet ick salse heden in uwe hant geven/ [18] op dat ghy wetet dat ick de HEERE zy.

14 Ende Achab seyde; Door wien? ende hy seyde; Soo seyt de HEERE / [19] Door de Jongens vande Overste der lantschappen: ende hy seyde; Wie sal den strijt [20] aenbinden? ende hy seyde/ Ghy.

1 *Hebr.* Aram: Dat is / Syrien, ende soo in 't volgende. Siet Genes. 10. op v. 22. ende 22. op v. 21.
2 Sonder twijffel niet soo groote Coningen/ als wel Benhadad was. Vergel. Gen. 14. d'aenteeck. op v. 1.
3 D. behooren my toe in eygendom/ ende sulckse daerom my metten eersten toesenden / so ghy vrede van my begeert/ ende wilt dat ick aflate uwe stadt te belegeren. Dat dit sijne meeninge geweest zy / nemen eenige af/ ond. uyt de vss. 5/ 6. hoewel Achab de woorden Benhadads alleen schijnt uytgeleyt te hebben van de souvereiniteyt / ende opperheyt / die hy over hem/ sijne vrouwen / sijne kinderen/ eñ sijn goet door dese belegeringe scheen te soecken: gelijck te sien is vss. 4/ 7/ 9.
4 D. u vassael/ ofte leen-man / die u als mijnen Souverain ende Leen-heere bekenne.
5 Als of hy seyde: het is gewis alsoo/ gelijck ick ontboden hebbe / ende ghy mede hebt moeten bekennen / dat het uwe my toebehoort: doch met desen verstande/ dat ghy zulcks my met den eersten sonder uytstel soudt dadelick toeschicken. het welcke nae dien ghy niet gedaen en hebt/ so sal ick morgen ontrent desen tijt/ &c.
6 Sommige meynen / dat hy hier mede sijnen eersten eysch verswaert/ merckende de kleynhertichevt Achabs uyt sijne antwoorde vermelt vob. v. 4. want hy nu niet alleen Achabs/ maer oock sijner knechten goederen begeert.
7 D. al het gene dat ghy geerne siet / met begeerte / van dat te mogen behouden.
8 Siet Levit. 4. op v. 15.
9 D. mijn/ eñ mijns Coninckrijcks verderf; niet zijnde te vreden met redelicke conditiē / die ick hem aengeboden hebbe.
10 T. w. niets de mijne/ ende mijn goet hem als mijnē Souverain / ende Bescherm-heer te onderwerpen; hoewel niet in eygendom over te geven.
11 Het welcke Achab verstont vā de Souveraineteyt/ ofte opperheyt in't burgerlick gebiet/ ende niet van den eygendom/ ende het gebruyck. siet vob. d'aenteeck. op v. 3.
12 N. den Coninck Benhadad.
13 Siet vob. 19. op v. 2.
14 De sin is: dat hy soo veel volcks in sijn leger hadde / dat in Samaria niet stofs genoech en was / so elck een der sijner een hant vol daer van wilde nemen.
15 *Hebr.* dat aen mijne voeten is. Siet Exo. 11. 8. ende Jud. 4. 10. met de aenst.
16 D. die hem wapent ten strijde eer hy de overwinninge heeft / en houde sich niet / gelijck de gene die hem ontwapent als hy overwinninge heeft. 't Is een spreeck-woort van gelijcken sinne/ als wanneer wy seggen/ men moet geen triumph-liet singen voor de victorie.
17 T. w. u geweer ende alle krijchs-gereetschap / om u in order te setten/ de stadt te bestormen/ ende met gewelt in te nemen.
18 Alsoo ond. v. 28. Dit is 't eynde aller weldaden Godts; dat hy recht bekent/ eernstelick gedanckt/ ende trouwelick/ gedient worde.
19 Verst. door dese de dienaren / ende pagien van de oberste der provincien / ende stammen / ofte de jonge edel-lieden sonen van de Heeren des lants / die by den Coninck woonden / ende in de wapenen geoeffent wierden.
20 Dat is/ soo eenige oversetten / in order stellen, ofte gelijck andere/ wie sal den strijt beginnen. te weten/ wy Jsraeliten? ofte/ sullen wy de Syriers verwachten / datse ons aenvallen? de selve maniere van spreken is oock 2. Chron. 13. 3.

15 Doe telde hy de jongens vande Overste der lantschappen / ende sy waren twee hondert / twee en dertich : ende na hen telde hy al het volck / alle de kinderen Israëls / seven duysent.

16 Ende sy togen uyt op den middach : Benhadad nu dronck sich droncken inde tenten / hy / ende de Coningen / de twee en dertich Coningen die hem hielpen.

17 Ende de jongens vande Overste der lantschappen togen eerst uyt : [21] Doch Benhadad sondt [eenige] uyt / ende sy bootschapten hem / seggende; Uyt Samaria zijn mannen uytgetogen.

18 Ende hy seyde; Het zy datse tot vrede uytgetogen zijn / grijptse levendich / het zy oock datse ten strijde uytgetogen zijn / grijptse levendich.

19 So togen dese jongens vande Overste der lantschappen / uyt de stadt / ende het heyr / [22] dat hen navolchde.

20 Ende [23] een yder sloech sijnen man / so dat de Syriers vloden / ende Israël jaechdese na : doch Benhadad de Coninck van Syrien ontquam op een peert / met [eenige] Ruyteren.

21 Ende de Coninck Israëls tooch uyt / ende sloech Peerden / ende Wagenen ; dat hy eenen grooten slach aen den Syriers sloech.

22 Doe tradt [24] die Propheet tot den Coninck Israëls / ende seyde tot hem ; Gaet henen / sterckt u / ende bemerckt / ende siet wat ghy [25] doen sult : want [26] met de wederkomste des jaers sal de Coninck van Syrien tegen u optrecken.

23 [27] Want de knechten des Conincks van Syrien hadden tot [28] hem geseyt / Hare Goden zijn [29] berch-goden / daerom zijn sy stercker geweest dan wy : maer seker laet ons tegen hen op den effenen velde strijden / [30] So wy niet stercker en zijn dan sy!

24 Daerom doet dese sake : Doet de [31] Coningen wech / elck een [32] uyt sijne plaetse / ende stelt [33] landt-voochden in hare plaetse.

25 Ende ghy / telt u een heyr / als dat heyr / dat [34] vande uwe [35] gevallen is / ende peerden / als die peerden / ende wagenen / als die wagenen ; ende laet ons tegen hen op het effen velt strijden / [36] so wy niet stercker en zijn dan sy ! ende hy hoorde nae hare stemme / ende dede alsoo.

26 Het geschiedde nu met de wederkomste des jaers : dat Benhadad de Syriers monsterde : ende hy tooch op na [37] Aphek / ten krijge tegen Israël.

27 De kinderen Israëls werden oock gemonstert / ende waren [38] versorcht van leeftocht / ende trocken hen te gemoete : ende de kinderen Israëls legerden sich tegen over hen als [39] twee bloote geyten kudden / maer de Syriers verbulden het lant.

28 Ende [40] de man Gods tradt toe / ende sprack tot den Coninck Israëls / ende seyde / Soo seyt de HEERE; Daerom dat de Syriers geseyt hebben / De HEERE is een Godt der Bergen / ende hy en is niet een Godt der Leechten ; so sal ick alle dese groote menichte in uwe hant geven / [41] op dat ghy-lieden wetet / dat ick de HEERE ben.

29 Ende dese waren gelegert tegen over die / seven dagen : het geschiedde nu op den sevenden dach / dat de strijt aenginck ; ende de kinderen Israëls sloegen der Syriers hondert duysent voetvolcks op eenen dach.

30 Ende de overgeblevene vloden nae [42] Aphek inde stadt / ende de muer viel / op seven en twintich duysent mannē die overgebleven waren : oock vloodt Benhadad / ende quam inde stadt [43] [van] kamer in kamer.

31 Doe seyden sijne knechten tot hem; Siet doch / wy hebben gehoort / dat de Coningen van het huys Israëls / [44] goedertierene Coningen zijn : laet ons doch sacken [45] om onse lendenen leggen / ende [46] koorden om onse hoofden / ende uyt gaen tot den Coninck Israëls ; mogelick sal hy [47] uwe ziele in't leven behouden.

32 Doe gordden sy sacken om hare lendenen / ende koorden om hare hoofden / ende quamen tot den Coninck Israëls / ende seyden; Uwe knecht Benhadad seyt / Laet doch mijne ziele leven : ende hy seyde; Leeft hy dan noch ? hy is mijn [48] broeder.

33 De mannen nu namen neerstelick waer / [49] ende vatteden 't haestelick [50] oft van hem ware / ende seyden ; Uwe broeder Benhadad [leeft] : ende hy seyde ; Komet / [51] brenget hem : doe quam Benhadad tot hem uyt / ende hy dede hem op den wagen klimmen.

34 Ende [52] hy seyde tot hem; [53] De steden / die mijn vader van uwen vader genomen heeft / sal ick wedergeven / ende maeckt u [54] straten in Damascus / gelijck mijn vader in Samaria gemaeckt heeft : Ende ick [antwoordde Achab] sal u met dit verbont dan laten gaen : so maeckte hy een verbont met hem / ende liet hem gaen.

35 Doe seyde een man uyt de [55] sonen der Propheten tot sijnen naesten / [56] door het Woort des HEEREN ; [57] Slaet my doch : Ende de man [58] weygerde hem te slaen.

36 Ende hy seyde tot hem ; Daerom dat ghy de stemme des HEEREN niet gehoorsaem en zijt geweest / siet / als ghy van my wech gegaen zijt / so sal u een leeuw [59] slaen : ende als hy van by hem wech gegaen was / so vondt hem een leeuw / die hem sloech.

37 Daerna vondt hy eenen anderen man / ende seyde ; Slaet my doch : ende die man sloech hem / [60] slaende / ende wondende.

38 Doe ginck de Propheet henen / ende stont voor den Coninck op den wech : ende hy [61] verstelde sich met [62] asschen [63] boven sijne oogen.

39 Ende het geschiedde / als de Coninck voor by ginck / dat hy tot den Coninck [64] riep / ende seyde ; Uwe knecht was uytgegaen in't midden des strijts / ende siet een [65] man was afgeweken / ende bracht tot my eenen man / ende seyde / Bewaert de-

21 De sin is / dat hy verstaē hebbende van sijne wacht / dat eenige mannen hen ontrent de stadt vertoonden / gesonden heeft / om te vernemen / watse voor luyden waren. het rapport was / datse waren mannen / uyt de stadt getogen.
22 *Hebr.* dat achter hen was.
23 T. w. der Israeliten / welcker yeder eenen der Syriers versloech / die aenquamen om de Israeliten levendich te grijpen.
24 Van den welcken gesproken is / vov. v. 13.
25 T.w. niet alleen met menschelicke middelen te gebruycken / maer voornemelick de Godtlicke hulpe te verkrijgen door ware bekeeringe.
26 Dat is / met de aen-komste des Somers / als de legers / om de bequaemheyt van de leeftocht / ende voeder te genieten / plegen te velde te komen. Also ond. v. 26. Vgel. 2. Sam. 11, 1. 1. Chron. 20. 1. 2. Chron. 26. 10.
27 Dit was den Prophete bekent geworden / ofte door eenich geruchte / dat tot hem gekomen was / ofte door de openbaringe Godes / van de welcke een schoon exempel te siē is / 2. Reg. 6. 8.
28 N. tot haren Coninck.
29 D. op bergen (so sy hielden) woonende / die haer volck daer alleene konnen helpen / ende niet op den effenen velde.
30 Voecht hier by dē verswegenen vloeck ofte straffe. als / vergaen moeten wy , ofte / eerloos worden, ofte: of wy &c. T.w. laet sien / of / wat geldet ! And. en sullen wy niet stercker zijn ? alsoo ond. v. 25. siet Gen. 14. op v. 23.
31 T.w. welker hulpe hy te vooren gebruyckt hadde / vov. vss. 1 / 16.
32 D. uyt het gebiedt / datse in u heyrleger gehadt hebben.
33 D. Heeren ende Vorsten uwes eygenen lants / die ghy beter kent / ende die u getrouwer sullen wesen.
34 *Hebr.* van, ofte / uyt u. dat is / die in uwen dienst zijnde van de Israeliten hier te vooren zijn verslagē. siet vov. v. 19. eñ 21.
35 D. in den strijdt omgekomen. Siet Genes. 14. op v. 10.
36 siet vov. op v. 23.
37 Eene stadt gelegen in dē stam Aser / die de Syriers in dese krijchs-tocht schijnen uyt het volgende v. 30. in haer gewelt gekregen te hebben. Siet van de selve Jos. 13. 4. ende 19. 30. Jud. 1. 31.
38 And. waren in vollen getale bevonden.
39 Hier by wort het heyr der Israeliten / het welcke in tween gedeelt was / vergeleken ; om te kennen te geven / niet alleen datse weynige in getale / maer oock swack in krijchs-rustinge / ende wapenen ten aensien van de Syriers waren.
40 T. w. de Propheet / vanden welcken gesproken is / v. 13. ende 22, ofte een ander.
41 Siet vov. op v. 13.

42 Siet vov. op v. 26. Het schijnt hier uyt / dat de Syriers dese stadt ingenomen hadden.
43 Also ond. 22, 25. De sin is / dat Benhadad seer verslagen zijnde door sijne groote nederlagen / ende vreesende voor sijn persoon / van de eene kamer in de ander gevlucht is / niet wetende / waer hy hem bergen soude. And. tot eener kamer binnen kamer. Verstaet een secreet vertreck / ofte verborgene plaetse / die in eenige kamer tot versekeringe gemaeckt is.
44 *Hebr.* Coningen der goedertierentheyt, ofte / weldadicheyt.
45 Sy wilden met dit teecken te kennen geven / datse de doot verdient hadden / ende riepen om genade / als met groot leedtwesen / ende deemoedicheyt des herten. Siet Genes. 37. op v. 34.
46 De welcke oock heden de misdadige aen dē hals somtijts hebben moeten / tot een teecken / datse des doots weerdich zijn.
47 D. persoone. alsoo in 't volgende. siet vov. 19. op v. 4.
48 D. dien ick als een broeder vrientschap te bewijsen bereydt ben.
49 *Hebr.* ende sy haestedē ende vatteden 't: t. w. dat de Coninck Israels haren Coninck Benhadad sijnen Broeder genoemt hadde : houdende sulcx voor een teecken van sijne goede genegentheyt tot Benhadad. And. raepten 't op, snēden 't af. T. w. van Achabs woorden.
50 D. of het woort broeder uyt een oprecht herte gekomen ware / ende of hy de broederschap meynde : dan of sijn seggen alleen eene bedriechlicke veynsinge des monts geweest ware.
51 *Hebr.* nemet hem : dat is / nemet ende brenget hem. Siet Genes. 12. op v. 15.
52 N. Benhadad.
53 Siet van dese / vov. 15. 20.
54 Verst. marcten, uyt de welcke Achab eenige schattinge soude trecken: ofte richtplaetsen, in de welcke het opperste oordeel hem soude toecomen: ofte eenige aenkomsten, ende frontieren des lants / die in sijn gewelt souden wesen.
55 De welcke waren jonge lieden / onderricht door de Propheten inde ware leere / gestiert tot den suyveren Godes-dienst / ende vermaent tot de oprechticheyt des levens. Sy hadden hare Collegien / in de welcke de Propheten waren als hare vaderen / 2. Reg. 2. 12. ende sy als hare kinderen: gelijck sy oock soo genoemt worden hier / 1. Sam. 10, 12. 2. Reg. 2. 3 / 5. ende Jes. 8. 18. Vergel. Judic. 17. op v. 10.
56 D. door Godes bevel / het welcke hy desen sijnen naesten te kennen gaf.
57 Het woort slaen, beteeckent hier niet dooden / als in het volgende vs / maer smijten / als met vuysten / stocken / touwen / &c. sonder dat de doot daer na volget / als Exod. 21. 15 / 18. Prov. 23. 13. ende ond. v. 37.
58 Waer in hy qualick dede / dewijle hy verstaen hadde / dat sulcks van Godt bevolen was.
59 D. dooden. Alsoo Genes. 32. 11. Levit. 24. 21. ende vov. v. 20 / &c. Siet Gen. 8. op v. 21.
60 D. sloech hem lange ende veel / so dat hy hem quetsede.
61 Het Hebr. woort beteeckent / sich veranderen om niet bekent te worden : het welcke dese Propheet gedaen heeft met asschen op sijn aengesicht te strooyen / ofte / (gelijck andere oversetten) met een decksel op sijn oogen te doen. ond. cap. 22. v. 30. beteeckenet / sich veranderen / ende verstellen door veranderinge van kleederen. Vergel. vov. 14. 2.
62 And. sluyer , ofte / decksel.
63 D. op het hooft / ende voorts in 't aengesichte.
64 Als hebbende eenige sake hem aen te dienen.
65 Verst. eenen gevangenen / om dien te bewaren / dat hy niet en ontliepe.

sen

sen man / indien hy [66] eenichsins gemist wort / so sal uwe [67] ziele inde plaetse sÿner ziele zÿn / ofte ghy sult een [68] talent silvers [69] opwegen.

40 Het geschiedde nu / als uwe knecht hier / ende daer doende was / dat [70] hy daer niet en was: doe seyde de Coninck Israëls tot hem; Soo is u [71] oordeel / ghy selve hebt het gevelt.

41 Doe haestede hy sich / ende [72] dede de asschen af van sÿnen oogen: ende de Coninck Israëls kende hem / dat hy een der Propheten was.

42 Ende hy seyde tot hem; Soo seyt de HEERE: Om dat ghy [73] den man / dien ick verbannen hebbe / uyt de hant hebt laten gaen; [a] so sal uwe ziele in de plaetse sÿner ziele zÿn / ende u volck in de plaetse sÿns volcks.

43 Ende de Coninck Israëls tooch henen [74] gemelick / ende toornich / nae sÿn huys: ende quam te Samaria.

66 *Hebr.* missende gemist wort.
67 D. u leven voor sÿn leven. dat is / ghy sult voor hem sterve. alsoo ond. v. 42. item Exod. 21. 23.
68 Siet van deses weerde / vob. 16. op v. 24.
69 D. betalen.
70 T. w. de gevangen man.
71 D. soodanich is u eygen oordeel. Verstaet het oordeel der verwijsinge / waer door yemant schuldich / ende strafweerdich verklaert wort. Alsoo is oock het woort oordeelen genomen / Luc. 19. 22. Joh. 12. 48. 1. Cor. 6. 2. De sin is / ghy brengt u eygen vonnisse mede / dewijle ghy den man aengenomen hebt te bewaren / met de conditie van u verhaelt.
72 Siet vob. v. 38. ende de aent. daer op.
73 N. Benhadad. *Hebr.* den man mijner verbanninge. D. dien ick wilde gedoodt / ende gantsch uytgeroeyt hebben. Siet Deut. 2. op v. 34.
a 1. Reg. 22. 37, 38.
74 Ofte / afkeerich, verdrietich, ongesint, korsel.

Het xxj. Capittel.

Achab begeert Naboths Wÿngaert te koopen / v. 1 / &c. 't welck hem Naboth weygert / 3. Izebel belooft Achab dien te leveren / 7. maeckt dat Naboth gesteenicht wort / 8. Achab neemt den Wÿngaert in / 15. Hier op wort hem / ende den sÿnen van Elia haren ondergang voorseyt / 17. de welcke / also Achab een uytwendich teecken van leetschap geeft / 27. uytgestelt wort / 29.

1 HEt geschiedde nu na dese dingen / [also] Naboth een Jizreëliter eenen wÿngaert hadde / die te [1] Jizreël was / by het Palleys Achabs / des Conincks van Samaria /

2 Dat Achab sprack tot Naboth / seggende; Geeft my uwen wÿngaert / op dat hy my zy tot een [2] kruyt-hof / dewÿle hy na by mÿn huys is / ende ick sal u daer voor geven eenen wÿngaert die beter is / dan die / [ofte] so 't [3] goet in uwen oogen is / ick sal u in gelt des selven weerde geven.

3 Maer Naboth seyde tot Achab / [4] Dat late de HEERE verre van my zÿn / dat ick u de erve mÿner Vaderen geven soude.

4 Doe quam Achab in sÿn huys [5] gemelick / ende toornich / over het woort / dat Naboth de Jizreëliter tot hem gesproken hadde / ende geseyt / Ick en sal u de erve mÿner vaderen niet geven: ende hy leyde sich neder op sÿn bedde / ende [6] keerde sÿn aengesicht om / ende en at geen [7] broot.

5 Maer Izebel sÿn huysvrouwe quam tot hem: ende sprack tot hem; Wat is dit / dat uwen geest dus gemelick is / ende dat ghy geen broot en eet?

6 Ende hy sprack tot haer; Om dat ick tot Naboth den Jizreëliter gesproken / ende hem geseyt hebbe / Geeft my uwen wÿngaert om gelt / ofte so het u behaecht / ick sal u eenen wÿngaert in sÿne plaetse geven: maer hy heeft geseyt / Ick en sal u mÿnen wÿngaert niet geven.

7 Doe seyde Izebel sÿne huys-vrouwe tot hem; Soudt ghy nu het Coninckrÿcke over Israël [8] regeren? staet op / eet broot / ende u herte zy [9] vrolick; ick sal u den wÿngaert Naboths des Jizreëliters geven.

8 Sy dan schreef brieven inden name Achabs / ende versegeldese met sÿn signet: ende sondt de brieven tot [10] de Outste / ende tot de [11] Edele / die in [12] sÿne stadt waren / [13] woonende met Naboth.

9 Ende sy schreef in die brieven / seggende: [14] Roepet een vasten uyt / ende settet Naboth [15] inde hoochste plaetse des volcx:

10 Ende settet tegen over hem twee mannen / [16] sonen Belials / die tegen hem getuygen / seggende: Ghy hebt Godt / ende den Coninck [17] gesegent: ende [18] voert hem uyt / ende [19] steenicht hem / dat hy sterve.

11 Ende de mannen [20] sÿner stadt [21] die Outste / ende die Edele / die in sÿne stadt woonden / deden gelÿck als Izebel tot hen [22] gesonden hadde: gelÿck als geschreven was inde brieven / die sy tot hen gesonden hadde.

12 Sy riepen een vasten uyt: ende sy setteden Naboth [23] inde hoochste plaetse des volcks.

13 Doe quamen de twee mannen / [24] sonen Belials / ende setteden sich tegen over hem / ende de mannen Belials getuychden tegens hem; tegens Naboth / voor het volck / seggende; Naboth heeft Godt / ende den Coninck [25] gesegent: ende sy voerden hem buyten de stadt / ende steenichden hem met steenen / dat hy sterf.

14 Daerna sonden sy tot Izebel / seggende; Naboth is gesteenicht / ende is doodt.

15 Het geschiedde nu doe Izebel hoorde / dat Naboth gesteenicht / ende doodt was; dat Izebel tot Achab seyde / Staet op / besit den wÿngaert Naboths des Jizreëliten [26] erflick / dien hy u weygerde om gelt te geven / want Naboth en leeft niet / maer is doot.

16 Ende het geschiedde als Achab hoorde dat Naboth doodt was; dat Achab op-stont / om nae den wÿngaert Naboths des Jizreëliten af te gaen / om dien erflick te besitten.

17 Doch het woort des HEEREN geschiedde tot Elia den [27] Tisbiter / seggende:

18 Maeckt u op / gaet henen af / Achab den Coninck Israëls te gemoete / [28] die in Samaria is: Siet hy is inden wÿngaert Naboths / daer henen hy afgegaen is / om dien erflick te besitten.

19 Ende ghy sult tot hem spreken / seggende; Alsoo seyt de HEERE: [29] Hebt ghy doodt geslagen / ende oock eene erflicke besittinge ingenomen? Daertoe sult ghy tot hem spreken / seggende; Alsoo seyt de HEERE: In [30] plaetse dat de honden

1 Siet vã dese stadt vob. 18. op v. 45.
2 Ofte / groensel-hof. *Hebr.* een hof der groente, ofte / des groensels. Het Hebr. woort beteeckent allerley groen kruyt, voornemelick dat gezaeyt / ende tot spyse gebruyckt wort. vg. Deut. 11. 10.
3 Siet van dese maniere van spreken / Genes. 19. op v. 8. voor de selve is ond. v. 6. so 't u behaecht.
4 *Hebr.* dat zy my verre van wegen, ofte / om den Heere. De reden deser weygeringe was / om dat Godt in sÿne wet verboden hadde de erfgoederẽ der stammen / ende huysgesinnen in eygendom te vervreemden / Levit. 25. 23. Num. 36. 7 / &c.
5 Alsoo ond. v. 5. siet vob. 20. op v. 43.
6 Te weten / nae de wandt / van de menschen af / niet willende yemant spreke leveren / ofte met yemant te doen hebben.
7 Dat is / geene spijse. Siet Genes. 3. op v. 19. alsoo in 't volgende.
8 *Hebr.* doen. dat is / regeren / bedienen / handthaven. De sin is / dat hy niet weerdich en soude zijn Coninck over Israel te wesen / indien hy soo veel verstants / ofte couragie niet en hadde / daer mede mẽ eenen Naboth bedwingen / ende hem sÿnen wijnberch afhandich konde maken.
9 *Hebr.* zy goet: dat is / vrolick. Siet goet, voor vrolick / Judic. 16, 25. ende 18, 20. 1. Sam. 25. vss. 8 / ende 36.
10 D. Magistraet / Raet / ende Overste der stadt. Alsoo Deut. 21. 2. Judic. 8. 14. Ruth 4. 2.
11 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick witte, door de welcke men verstaen moet de Edele / voornaemste / ende aensienelickste luyden / om dat die gemeenelick met witte kleederen gekleet gingen. Siet Gen. 41. d'aenteeck. op v. 42. item Esth. 8. 15. ende ond. v. 11.
12 Alsoo ond. v. 11. Verstaet Jizreel / de welcke Naboths stadt genoemt wort / (gelÿck oock hy selve een Jizreëliter, vob. vss. 1 / 7.) om dat hy daer in woonde / ofte misschien oock daer in geboren was. siet de selve maniere van spreken / Gen. 23. 10. ende 24. 10. ende de aent. daer op.
13 D. die sÿne medeburgeren waren.
14 Dit beveelt sy / op datmen kennisse soude nemen van het leven / ende den wandel Naboths. want de vast-dagen wierden onderhouden / om / onder ander redenẽ / oock ondersoeck te doen van eenige grove sondẽ / die openbaer geworden warẽ / ende die nae behooren te straffen / ten eynde dat alsoo de gramschap Godts van de geheele gemeynte afgekeert mocht wordẽ.
15 *Hebr.* in het hooft des volcks, alsoo ond. v. 12. Verstaet hier door / eene verhevene plaetse der vergaderinge / in dewelcke de beschuldichde gestelt wierden / op datse te beter van het volck souden gesien / ende gehoort wordẽ. Ofte / verstaet een verheven / ende weerdich gestoelte / daer in de voornemste der stadt (onder de welcke men meynt dat Naboth een geweest is) plachten te sitten / ende dat Naboth daer / in sÿne gewoonelicke plaetse te sitten / toegelatẽ wiert / om hem alle nadencken te benemen / van het quaet / dat tegens hem gerockt wiert.
16 Verst. door dese / ondeugende menschẽ / die het jock der Goddelicker vreese / ende der menschelicker eerbaerheyt afgeworpẽ hebbende / slechts genegen zijn / om sonder eenige conscientie quaet te doen. Siet Deut. 13. op v. 13.
17 Segenen, heet hier vloecken. want dit is soo afgrijselick gehouden geweest / datmen 't qualick dersde noemen / so dat in de plaetse daer van / het tegendeel bedeckter wijse geseyt wort. also ond. v. 13. ende Job 1. vss. 5 / 11. ende 2. v. 9.
18 T. w. buyten de stadt. want hier voortijden was het een gebruyck dat de misdadige buyten de steden / ende plaetsen der gemeene woningen gestraft wierden / als onweerdich zijnde onder het gewoonelicke geselschap der menschen haren geest te geven. siet Levit. 24. 14 / 23. ende Jos. 7. 24. Marc. 15. 20.
19 Nae uytwijsen der wet / die daer van gegeven was door Mose / Levit. 24. 15 / 16 / &c.
20 Siet vob. op v. 8.
21 Siet vob. op v. 8.
22 D. door brieven ontboden hadde.
23 Siet vob. op v. 9.
24 Siet vob. op v. 10.
25 Siet vob. op v. 10.
26 Het schijnt hier uyt / dat de goederen Naboths ten profijte des Conincks zijn geconfiskeert geweest / zijnde Naboths sonen mede gedoodt / 2. Reg. 9. 26. ende dat onder een valsch decksel van religie / even als offe hier in hadden willen volgen / het exempel der Goddelicker straffen / in voorige tijden alsoo uytgevoert over Dathan / en Abiram / Num. 16. v. 32. ende Achan / Jos. 7. vss. 24 / 25. dat oock hare kinderen niet gespaert en werden. Eñ alsoo souden dese Richteren verkeerdelick gevolcht hebben de exempelen der extraordinare wrake Godts / die wel eenichsins ons verborgen / maer nochtans rechtveerdich is / ende niet de ordinare wet voor den menschen gestelt / dewelcke verbiet de kinderen om harer ouderen misdaet te straffen / Deut. 24. 16.
27 Siet vob. 17. op v. 1.
28 Verst. daer Achab woonde / ende daer hy op die tijt / als Godt dese woorden met Elia sprack / oock persoonelick was / maer staende op sijn vertreck nae Naboths wijngaert / al waer hem Elia soude vinden / ten welcken aensien / in de volgende woorden geseyt wort / dat Achab in de wijngaert was; overmits hy daer soude zijn / als Elia te Jizreel aenkomen soude.
29 Dit te vragen wort Elia gelast / niet om Achabs sonde / als eene onbekende daer te ondersoecken / maer om Achab daer over te bestraffen / ende hem Godes rechtveerdige wrake voor te houden. om dat hy niet alleen Naboth gedoodt / maer oock de erffenisse van des selfs erfgenamen tot sich genomen hadde / tegen Godts wet.
30 D. voor dat de honden / ofte / gelijck als de honden het bloet Naboths gelecktt hebben / sullen de honden oock u bloet lecken: alsoo is het Hebr. woort genomen / Zeph. 2. 10. Andere verstaen dit van de selve plaetse niet in 't bysonder / van het velt buyten Jizreel / maer in 't gemeyne van het lant Israels. want Jizreel / daer buyten Naboths bloet gestort is / was in den stam Issaschars gelegen / ende Samaria / (alwaer de honden Achabs bloet geleckt hebben / ond. 22. 38.) in den stamme Ephraims. Ofte / somen 't neemt van den selven acker / soo siet de vervullinge in Achabs soon, 2. Reg. 9. 26.

het bloet Naboths gelecktheбben / sullen de honden u bloet lecken / ja het uwe.

20 Ende Achab seyde tot Elia; [31] Hebt ghy my gevonden / ô mijn vyant? ende hy seyde; Ick hebbe [u] gevonden: overmits ghy u selven [32] verkocht hebt / om te doen dat quaet is inde oogen des HEEREN.

21 [a] Siet ick sal quaet over u brengen / ende uwe nakomelingen wechdoen: ende ick sal van Achab uytroeyen [33] die aen de wandt pist / mitsgaders [34] den beslotenen / ende verlatenen in Israël.

22 Ende ick sal u huys maken [b] gelijck het huys Jerobeams des soons Nebaths / ende [c] gelijck het huys van Baësa / de soon van Ahia: om de terginge / daer mede ghy [my] getergt hebt / ende dat ghy Israël hebt doen sondigen.

23 Voorder oock over Izebel sprack de HEERE / seggende: [35] De honden sullen Izebel eten / aen dē voor-wal Jizreëls.

24 [36] Die van Achab sterft inde stadt / [d] sullen de honden eten: ende die inden velde sterft / sullen de vogelen des Hemels eten.

25 Doch [e] en wasser niemant geweest gelijck Achab / die [37] hem selven verkocht hadde / om [38] te doen dat quaet is inde oogen des HEEREN; dewijle Izebel syne huysvrouwe hem ophitsede.

26 Ende hy dede seer grouwelick / wandelende achter de [39] Dreck-goden: nae alles dat de [40] Amoriten gedaen hadden / die Godt voor het aengesichte der kinderen Israëls uyt de besittinge verdreven hadde.

27 Het geschiedde nu / als Achab dese woorden hoorde / [41] dat hy syne [42] kleederen scheurde / ende eenen sack om syn [43] vleesch leyde / ende vastede: hy [44] lach oock neder in den sack / ende ginck [45] lancksaem.

28 Ende het woort des HEEREN geschiedde tot Elia den Tisbiter / seggende:

29 Hebt ghy gesien / dat Achab sich vernedert / voor mijn aengesichte? daerom dewijle hy sich vernedert voor mijn aengesichte / [46] so en sal ick dat quaet in syne dagen niet brengen; [47] inde dagen synes soons sal ick dat quaet over synen huyse brengen.

31 Dit is soo veel / als of hy seyde: zijt ghy soo stout / dat ghy derst onder mijne oogen komen? en verhoordet ghy niet uyt mijn gesichte te blijven / dewijle ghy wel mercken kont / dat ick u hate / om dat ghy nemmermeer op en houdt my met uwe dreygementen vyandelick te bejegenen?
32 D. overgegeven tot de slavernie der sonde. want gelijck de gene / die sich als een lijf-eygen aen yemant verkoopt / sijnen wille / ende gebiedt in alles begeert te volgen: alsoo wort die geseyt hem te verkoopen om quaet te doen / die hem de sonde / om de selve in alles te gehoorsamen / overgeeft. Dese maniere van spreken is oock / 2. Reg. 17. 17. Jes. 50. 1.
a 2. Reg. 9. 7, 8, 9.
33 Siet vov. 14. op v. 10.
34 Siet Deut. 32. op v. 36.
b 1. Reg. 15. 29.
c 1. Reg. 16. 3, 11.
35 Siet de vervullinge 2. Reg. 9. 33 / 34 / &c.
36 Siet vov. 14. op v. 11.
d 2. Reg. 9. 35, 36, 37.
e 1. Reg. 16. 33.
37 Siet vov. op v. 20.
38 Siet vov. 11. op v. 6.
39 Siet Levit. 26. op v. 30.
40 Verst. onder eene soorte der Canaaniten / alle de andere mede. Siet Gen. 15. op v. 16. ende 48. op v. 22.
41 Een exempel van slechs uyterlick / ende tijdelijck berouw. het welcke niet voort en quam uyt een herte / dat door het geloove gesuyvert / ende recht bekeert was: gelijck te sien is ond. 22. 8.
42 Siet Genes. 37. op v. 29.
43 Siet Genes. 37. op v. 34.
44 T. w. om te slapē.
45 Ofte / sachtkens, tragelick, lammachtich.
46 Een exempel van Godts goetheyt / waer door hy de welverdiende straffe uyt stelt om eene geveynsde vernederinge.
47 Siet de vervullinge hier van / 2. Reg. 9. 23.

Het xxij Capittel.

Achab willende tegen de Syriers krijgen / v. 1 / &c. wort geraden van Josaphat / datmen Godt eerst door syne Propheten raet vragen soude / 5. Achabs Propheten raden daer toe / 6. insonderheyt Zedekia / 11. Micha een Propheet des Heeren ontradet / 13. wort daer over van Zedekia geslagen / 24. ende van Achab in de gevanckenisse gesteken / 26. Achab treckt op in den strijt / wort geschoten / ende sterft / 29. de honden lecken syn bloet / 38. Josaphats regeringe over Juda / 41. Ahazia de sone Achabs regeert in syns vaders plaetse / 52.

1 ENde [1] sy saten [2] drie jaren stil / datter geen krijch en was tusschen Syrien / ende tusschen Israël.

2 Maer het geschiedde in het derde jaer / als [a] Josaphat de Coninck van Juda tot [3] den Coninck Israëls afgekomen was:

3 Dat de Coninck Israëls tot syne [4] knechten seyde; Weet ghy dat [5] Ramoth in Gilead [6] onse is? ende wy [7] zijn stille sonder die te nemen uyt de hant des Conincks van Syrien.

4 Daerna seyde hy tot Josaphat; Sult ghy met my trecken inden strijt / nae Ramoth in Gilead? ende Josaphat seyde tot den Coninck Israëls; [8] Soo sal ick zijn / gelijck ghy zijt / soo mijn volck / als u volck / soo mijne peerden als uwe peerden.

5 Voorder seyde Josaphat tot den Coninck Israëls: [9] Vraegt doch als heden nae het woort des HEEREN.

6 Doe vergaderde de Coninck Israëls [10] de Propheten / ontrent vier hondert man / ende hy seyde tot hen; Sal ick tegen Ramoth in Gilead ten strijde trecken / of sal ick het nalaten? ende sy seyden; Treckt op / want de Heere salse inde hant des Conincks geven.

7 Maer Josaphat seyde; Is hier niet [11] noch een Prophete des HEEREN / dat wy 't van hem vragen mochten?

8 Doe seyde de Coninck Israëls tot Josaphat; Daer is noch een man / om door hem [12] den HEERE te vragen: maer ick hate hem / om dat hy over my niet [13] goets en prophetcert / maer quaet / [14] Micha de sone van Jimla: ende Josaphat seyde; De Coninck [15] en segge niet alsoo.

9 Doe riep de Coninck Israëls eenen [16] Camerlinck: ende hy seyde; Haelt haestelick Micha den sone van Jimla.

10 [b] De Coninck Israëls nu / ende Josaphat de Coninck van Juda saten elck op synen throon / bekleet met [17] [hare] kleederen / op de [18] pleyne / aen de deure der poorte van Samaria: ende alle [19] de Propheten prophetcerden in hare tegenwoordicheyt.

11 Ende [20] Zedekia de sone van Cnaana hadde sich [21] ysere hoornen gemaeckt: ende hy seyde; Soo seyt de [22] HEERE; [23] Met dese sult ghy de Syriers stooten / tot dat ghyse gantsch verdaen sult hebben.

12 Ende alle de Propheten propheteerden alsoo / seggende: Treckt op nae Ramoth in Gilead / ende [24] ghy sult voorspoedich zijn; want de HEERE salse in de hant des Coninex geven.

13 De bode nu die henen gegaen was / om Micha te roepen / sprack tot hem / seggende; Siet doch / de woorden der Propheten zijn [25] uyt eenen monde goet tot den Coninck; dat doch u woort zy / gelijck als het woort van eenen uyt hen / ende spreeckt [26] het goede.

14 Doch Micha seyde; [Soo waerachtich als] de HEERE leeft / 't gene dat de HEERE tot my seggen sal / dat sal ick spreken.

15 Als hy tot den Coninck gekomen was / so seyde de Coninck tot hem; Micha / sullen wy nae Ramoth in Gilead ten strijde trecken / of / sullen wy [het] nalaten?

1 N. de Syriers / ende de Israeliten / tusschen de welcke te vooren was oorlooge geweest. Siet vov. cap. 20.
2 Dese jaren zijn te rekenen van de tweede nederlage / die de Syriers in de oorloge tegen de Israeliten gekregen hadden / daer van te sien is / vov. 20. v. 29 / &c.
a 2. Chron. 18. 1, 2, &c.
3 N. Achab / met dē welcken hy niet alleen in vrede stont / onder v. 45. maer oock in swagerschap getreden was / door het houwelick synes soons Jorams / met Athalia / de dochter Achabs / 2. Reg. 8. 18. ende 2. Chron. 8. 1.
4 Siet Genes. 20. op v. 8.
5 Siet van dese stadt Deut. 4. 43. ende vov. 4. 13.
6 Want dese stadt behoorde tot het lant der Israeliten / zijnde gelegen in de stamme Gads; ende Benhadad / wiens vader de selve den Israeliten afgenomen hadde / haddese belooft hen weder te geven / vov. 20. 34.
7 *Hebr.* swijgen. doch het Hebr. woort beteeckent nalatinge / niet alleen van spreken / maer oock van yet te doen / als Exod. 14. 14. Judic. 18. 9. Jes. 64. 12.
8 *Hebr.* gelijck my, gelijck u, gelijck mijn volck, gelijck u volck, gelijck mijne peerden, gelijck uwe peerden. Alsoo 2. Reg. 3. 7. ende 2. Chron. 8. 3. Dat is / ick sal met u in desen strijt trecken / ende soo getrouwe zijn / dat ghy moocht steunen op mijne persoone / als op de uwe / op mijn volck / als op het uwe / &c.
9 D. verneemt door eenigē Propheet des Heeren / oft oock sijnen wille zy / dat wy dese oorlooge aennemen / ende of hy ons daer in voorspoet / ende victorie geven sal.
10 Het schijnt dat dese souden mogen geweest zijn de 400 Propheten des afgodischen wouds / van de welcke gesproken is vov. 18. 19. ende niet en verschenen voor Elia / op den berch Carmel / met de 450 Propheten Baals. Siet in 't selve capit. de aent. op v. 22.
11 Verst. boven dese 400 Propheten / van dewelcke de Coninck Josaphat begon een quaet nadencken te krijgen. ofte / boven vele andere Propheten / die te vooren in Israel geweest waren.
12 Merckt dat dese afgoden-dienaers noch willen schijnen den warē Godt recht te kennen / ende te soecken / om hem te gehoorsamen.
13 D. dat my aengenaem is. Siet vov. 1. op v. 42.
14 Die t'onderscheyden is vanden Propheet Micha / toegenaemt de Morasthiter / om dat hy in de stadt Morasa geboren was / Mich. 1. 1. die geleeft heeft ten tijden der Coningen van Juda / Jotham / Ahas / ende Hizkia.
15 D. en hate den persoone niet om des woorts wille / ende en versmade het woort niet om des persoons wille.
16 Het Hebr. woort betekent in 't gemeyne eenen Hovelinck / Hof-joncker / Hof-officier. siet Gen. 37. op v. 36.
b 2. Chron. 18. 9.
17 T. w. met bysondere Coninckliicke kleederen / in de welcke sy hare Majesteyt / staet / ende heerlickheyt vertoonden. And. [hare] wapenen aen hebbende.
18 Verst. eene effene / onbetimmerde / ende ledige plaetse; Siet Genes. 50. op v. 10. Sulcke meyntmen voor aen de poorten der steden in voorige tijden geweest te zijn voor merckt-plaetsen / ofte ruymten / om daer een menichte van krijchs-lieden in slachorder te stellen / so wanneer men den inval eeniger vyanden vreesde.
19 N. van de welcke gesproken is / vov. v. 6. alsoo oock ond. v. 12.
20 Een der voorgemelten Propheten; die te onderscheyden is van eenen anderen valschen Propheet deses naems / de soon van Maaseja / Jer. 29. 21.
21 Om daer mede / als met een teecken / syne Prophetie voor te stellen / ende daerna met den woorde te verklaren / gelijck de Propheten vele gewoone waren te doē.
22 Hy wendt den naem IEHOVA des eenigen / ende waerachtigen Godts / ende niet de namen syner afgoden voor; gelijck oock ond. vss. 12 / 24. niet alleen om aldus syne voorsegginge voor den Coninck Josaphat te aengenamer te maken / maer oock om voor een yeder te betuygen / dat hare gantsche Religie / Godes-dienst / ende prophetcringe quansuys daer henen gericht was / om den Godt dies naems / eere / ende dienst te bewijsen. Vergel. Exod. 32. 4 / 5. Judic. 17. 3. 1. Reg. 12. 28.
23 De sin is / dat hyse lichtelick soude overwinnen / ende vernielen. want gelijck de gehoornde beesten de andere / die sonder hoornen zijn / licht beschadigen / ende verdrucken; alsoo soudet hem niet swaer zijn / de Syriers als swackere dan hy was / t'onder te brengen.
24 *Hebr.* zijt voorspoedich. D. ghy sult voorspoedich zijn. Alsoo ond. v. 15. Vgel. Psal. 37. op v. 3. ende Prov. 3. op v. 25.
25 *Hebr.* eene mont, ofte / met eene mont.
26 D. de overwinninge over de Syriers / ende de veroveringe van Ramoth in Gilead. Vgel. vov. v. 8. ende d'aenteeck. ende ond. v. 18.

Ende hy ſeyde tot hem; [27] Treckt op / ende ghy ſult voorſpoedich zijn: want de HEERE ſalſe in de hant des Coninckx geven.

16 Ende de Coninck ſeyde tot hem; Tot hoe vele reyſen ſal ick u beſweeren/ op dat ghy tot my niet en ſpreeckt / dan alleen de waerheyt / [28] inden naem des HEEREN?

17 Ende hy ſeyde: [29] Ick ſach het gantſche Iſraël verſtroyt op de bergen / gelijck ſchapen die geenen herder en hebben: ende de HEERE ſeyde; [30] Deſe en hebben geenen heere; een yegelick keere weder nae ſijn huys in vrede.

18 Doe ſeyde de Coninck Iſraëls tot Ioſaphat; [31] Hebbe ick tot u niet geſeyt / hy en ſal over my niet goets / maer quaet prophteren?

19 Voorder ſeyde [32] hy; Daerom hoort het woort des HEEREN: [c] Ick [33] ſach den HEERE [34] ſittende op ſijnen throon / ende al het [35] hemelſche heyr ſtaende neffens hem tot ſijne rechter / ende tot ſijne ſlinckerhant.

20 Ende de HEERE ſeyde; Wie ſal Achab over-reden / dat hy op-trecke / ende valle te Ramoth in Gilead? [36] De eene nu ſeyde / aldus / ende de andere ſeyde / alſoo.

21 Doe ginck [37] een Geeſt uyt / ende ſtont voor het aengeſichte des HEEREN / ende ſeyde / Ick ſal hem over-reden: ende de HEERE ſeyde tot hem; Waer mede?

22 Ende hy ſeyde / Ick ſal uytgaen / ende een [38] Leugen-geeſt zijn inden mont aller [39] ſijner Propheten: Ende hy ſeyde; [40] Ghy ſult overreden/ ende ſult'et oock vermogen: gaet uyt / ende [41] doet alſoo.

23 Nu dan/ ſiet/ de HEERE heeft eenen Leugen-geeſt inden mont aller deſer uwer Propheten gegeven: ende de HEERE heeft [42] quaet over u geſproken.

24 Doe tradt [43] Zedekia de ſoon van Cnaana toe / ende [44] ſloech Micha op het kinnebacken: ende hy ſeyde; Door wat [45] [wech] is de Geeſt des HEEREN van my door gegaen / om u aen te ſpreken?

25 Ende Micha ſeyde; Siet / ghy ſult het [46] ſien aen dien ſelven dage/ als ghy ſult gaen [47] [van] kamer in kamer / om u te [48] verſteken.

26 De Coninck Iſraëls nu [49] ſeyde; Neemt Micha / ende brengt hem weder tot Amon den Overſten der ſtadt / ende tot Ioas den ſone des Coninckx:

27 Ende ghy ſult ſeggen / Soo ſeyt de Coninck: Settet deſen [50] in't gevangenhuys / ende ſpijſet hem met broot [51] der verdrucktheyt / ende [52] met water der verdrucktheyt / tot dat ick [53] met vrede [54] [weder] kome.

28 Ende Micha ſeyde; Indien ghy [55] eenichſins met vrede weder komt / ſo en heeft de [56] HEERE door my niet geſproken: voorder ſeyde hy; [57] Hooret ghy volckeren allegaer.

29 Alſo tooch de Coninck Iſraëls/ ende Ioſaphat de Coninck van Iuda op nae Ramoth in Gilead.

30 Ende de Coninck Iſraëls ſeyde tot Ioſaphat; Als ick [58] my verſtelt hebbe/ ſal ick inden ſtrijt komen/ maer ghy treckt [59] uwe kleederen aen: Alſo verſtelde ſich de Coninck Iſraëls / ende quam in den ſtrijt.

31 De Coninck nu van Syrien hadde geboden de Overſte der wagenen/ welcker [60] hy twee en dertich hadde/ ſeggende; Ghy en ſult noch [61] kleynen / noch grooten beſtrijden/ maer den Coninck Iſraëls alleen.

32 Het geſchiedde dan / als de Overſte der wagenen Ioſaphat ſagen / dat ſy ſeyden; Gewiſſelick / die is de Coninck Iſraëls: ende [62] ſy keerden ſich nae hem/ om te ſtrijden: maer Ioſaphat [63] riep uyt.

33 Ende het geſchiedde / als de Overſte der wagenen ſagen / dat hy de Coninck Iſraëls niet en was/ datſe ſich [64] van achter hem afkeerden.

34 Doe [65] ſpande een man den boge in ſijne [66] eenvoudicheyt / ende [67] ſchoot den Coninck Iſraëls tuſſchen de geſpen / ende tuſſchen het pantſier: doe ſeyde [68] hy tot ſijnen voerman; Keert uwe hant/ ende voert my uyt het leger; want ick ben ſeer [69] verwondt.

35 Ende de ſtrijt nam op den ſelven dach toe/ ende de [70] Coninck wert [71] met den wagen ſtaende gehouden tegen over de Syriers: maer hy ſterf des avonts / ende het bloet der wonde vloeyde in den [72] back des wagens.

36 Ende daer ginck [73] eene uytroepinge door het heyrleger / als de ſonne onderginck/ ſeggende: Een yeder [keere] nae ſijne ſtadt / ende een yeder nae ſijn lant.

37 Alſo ſterf de Coninck / ende [74] wert nae Samaria gebracht: ende ſy begroeven den Coninck te Samaria.

38 Alſmen nu den wagen in den viver van Samaria ſpoelde / leckten de honden ſijn bloet / [75] daer de hoeren wieſſchen; [76] nae het woort des HEEREN dat hy geſproken hadde.

39 Het overige nu der geſchiedeniſſen Achabs/ ende al dat hy gedaen heeft/ ende het [77] Elpenbeenen huys dat hy gebouwt heeft / ende alle de ſteden die hy gebouwt heeft; zijn die niet geſchreven [78] in het boeck der Chroniken der Coningen Iſraëls?

40 Alſo ontſliep Achab met ſijne vaderen: ende ſijn ſoon Ahazia wert Coninck in ſijne plaetſe.

41 [d] Ioſaphat nu de ſoon van Aſa wert Coninck over Iuda / in het vierde jaer Achabs des Coninckx Iſraëls.

---

27 De Propheet en ſeyt dit niet met ernſte / maer beſpottende de antwoorde/ ende de voorſeggingе der valſcher Propheten/ welcker woorden hy daerom oock gebruyckt/ alſo die verhaelt ſtaẽ vov. v. 12. (want de Heere die hem geopenbaert hadde) Daerom Achab uyt ſijne maniere van ſpreken / weſen/ ende geberden merckende / dat hy 't niet en meynde / het gene hy ſeyde/ beveelt hem eene ernſtaftige antwoorde te geven/ in 't volgende vs. 'Tis dan een bevel/ ofte raet ſpotſcher wijſe gegeven. Vgel. Iudic. 10.14. Eccl. 11.9. Ezech. 20.39. Amos 4.4/5. Mat. 23.32.

28 D. door des Heeren bevel / ende ingevinge. ſiet 2.Reg.2. op v. 24.

29 T.w. in een Prophetiſch geſichte / het welcke aen mijnen geeſt geſchiet is. ſiet van deſe geſichten Geneſ. 15. op v. 1. In dit geſichte zijn hem drie dingen geopenbaert/ 1. dat de Iſraeliten geene victorie en ſouden bevechten / maer voor de Syriers vluchten. 2. dat Achab ſoude omkomen / ende ſterven. 3. dat het volck bitmael niet en ſoude in den ſtrijt omkomen / maer nae huys wederkeeren.

30 And. deſe en ſullen geenen heere hebben.

31 Siet vov. v. 8.

32 N. de Propheet Micha.

c 2.Chron. 18.18. Iob 1.6, &c. ende 2.1.

33 T.w. niet in ſijn weſen / maer in de teeckenen ſijner openbaringe/ de welcke dẽ Propheten zijn vertoont geweeſt / ſomtijts lichamelick aen de oogen des lichaẽs/ ſomtijts alleen geeſtelick aen den verſtande. ſiet Gen. 32. op v. 30. eñ Num. 12. op v. 8.

34 Godt wort ons aldus voorgeſtelt by gelijckeniſſe van een aerdſch Monarche/ die met vele dienaren omcingelt zijnde/ geſeten is om te richtẽ. Het eynde is / om ons te onderwijſen van de heerlickheyt ſijner Majeſteyt / van de wijſheyt ſijner regeringe/ van de rechtveerdicheyt ſijner oordeelen / ende van de almogentheyt ſijner wercken.

35 Verſt. de Engelen/ ofte hemelſche Geeſten. Siet Geneſ. 2. op v. 1. ende vov. 18. op v. 15. ende vgel. Pſal. 103.21. ende 148.2. Ieſ. 45.12.

36 *Hebr.* deſe ſeyde in, ofte/ met alſoo, ende deſe ſeyde in, ofte/ met alſoo. D. de eene ſeyde / op deſe maniere / ende de ander ſeyde/ op die maniere.

37 Deſe is een der booſe geeſten geweeſt/ die Godt nae ſijne oneyndelicke wijſheyt/ ſonder met haer doen beſmet te worden / weet te gebruycken/ niet alleen om ſijne kinderen te beproeven/ Iob 1.12. ende 2.6. ende te verootmoedigen / 2.Cor. 12.7. maer oock om de godtlooſe te ſtraffen / ende te verderven / als te ſien is hier / 1.Sam. 16.14. 2.Theſſ. 2.9/10/11.

38 *Hebr.* een geeſt der valſcheyt, ofte / der leugen: alſoo in't volgende vs. dat is/ die onwaerheyt / ende leugentale uyt ſich voort brengt/ ende anderen wijs maeckt. Vergel. Ioan. 8.44. Apoc. 12.9.

39 N. Achabs: wel verſtaende der gener die hem in ſijne afgoderye toegedaen zijn.

40 D. uwe leugen ſal macht hebben om de valſche Propheten/ ende door deſe Achab te bedriegen. Vergel. 2.Theſſ.2.11.

41 Godt wort geſeyt / het quade den redelicken ſchepſelen te bevelen / als hy de ſelve gebruyckt/ om ſijn heylich voornemen door die uyt te voeren. Het welcke hy doet/ niet mits den ſelven eenige ſonde in te geven/ ofte metten woorde te belaſten/ maer mits hare eygene booſheyt / niet alleen niet te beletten / dan oock buyten hare wete / ende wille nae ſijne oneyndelicke wijſheyt te ſtieren tot een heylich eynde / overeenkomende met ſijne goetheyt aen de gene die behouden worden / ende rechtveerdicheyt tegen de gene die verlooren gaen. Vergel. 2.Sam. 16.10.

42 Verſtaet / het quaet der ſtraffe. Siet Geneſ. 19. op v. 19.

43 Siet vov. op v. 11.

44 Tot een bewijs van groote vyandſchap / ende verachtinge. Siet Iob 16.10. Pſal. 3.8. Ierem. 20.2. Marc. 14.65. Actor. 23.2. 2.Cor. 12.7.

45 Dit woort is hier ingevoecht uyt 2.Chron. 18.23.

46 Dat is/ bevinden/ ende gewaer worden / dat de Geeſt Godes niet door u / maer door my geſproken heeft. Sien, voor bevinden / Geneſ. 26.28. Matth. 2.16. Rom. 7.23.

47 Siet vov. 20. op v. 30.

48 T.w. vreeſende gevangen ende geſtraft te worden / om dat ghy door uwe valſche prophetie des Coninckx doot ſult veroorſaeckt hebben.

49 N. tot eenen ſijner dienaren.

50 *Hebr.* het huys der bedwinginge, ofte/ beſluytinge. Alſoo 2.Reg. 17.4. ende 25.27. Ieſ. 42.7. Ierem. 37.15.

51 D. datmen den verdruckten ende gevangenen pleecht te geven: ofte / dat met groote geſpaerſaemheyt niet tot verquickinge / maer alleen tot noodige onderhoudinge des lichaems gegeven / ende in kommer / droefheyt / ende benautheyt des geeſtes genut wort. Hierom woort oock broot, ende dranck der tranen, der ſmerte, ende der benautheyt voor den ſtaet ſelve der elende/ ende verdruckinge genomen/ Pſal. 80.6. ende 127.2. Ieſa. 30.20.

52 Voecht daer by/ drencket hem.

53 D. met overwinninge der vyanden / met veroveringe der ſtadt / ende met welſtant mijnes perſoons.

54 Dit woort is hier ingevoecht uyt het volgende vs; ende uyt 2.Chronic. 18. v. 26.

55 *Hebr.* wederkomende wederkomt.

56 Vergel. Num. 16.29.

57 *Hebr.* Hoort ghy volckeren ſy alle. Alſoo Mich. 1.2/ &c. Ofte/ hooret volckeren alle deſe dingen. Hy neemtſe alle tot getuygẽ/ ſoo wel van ſijne prophetie/ als van het gene hy nu laetſt den Coninck Achab geantwoordt hadde.

58 D. mijne kleederen verandert / om my niet te gelaten wie ick ben / op dat ick niet bekent en worde. ſiet vov. 20. op v. 38. want hy vreeſde de doot / die hem van Micha voorſeyt was / hoewel hy wilde ſchijnen ſijne woorden te verachten.

59 Siet vov. op v. 10.

60 N. de Overſte.

61 Dat is / noch de ſlechtſte / noch de voornaemſte onder de krijchs-lieden. Alſoo worden door de woordekens van Groote ende Kleyne in de heylige Schrifture verſtaen allerley ſoorten van menſchẽ/ oude ende jonge/ hooge ende leegẽ / rijcke ende arme / &c. Geneſ. 19.11. Eſth. 1.5. Ierem. 16.6.

62 Te wetẽ/ ſich alſoo van malcanderen deelende / ende uytſpreydende/ datſe den Coninck Ioſaphat omcingelden. Siet 2.Chron. 18.31.

63 T.w. tot den Heere / biddende om ſijne tegenwoordige hulpe / de welcke hy oock verkreech. Siet 2.Chron. 18.31.

64 D. van hem te vervolgen.

65 *Hebr.* trock met den boge.

66 D. ſonder eenich voornemen / ofte gedachte te hebbẽ/ van den Coninck Achab met ſijne ſchote te treffen. Soo wort het Hebr. woort oock genomẽ/ 2.Sam. 15.11. 2.Chron. 18.33.

67 *Hebr.* ſloech. Siet Gen. 8. op v. 21.

68 N. de Coninck Achab.

69 *Hebr.* ſieck gemaeckt, ofte/ verſwackt.

70 N. Iſraels/ 2.Chron. 18.34.

71 Ofte/ in den wagen. T.w. om ſijn leger/ het welcke ſcheen tot de vlucht genegen te zijn/ door ſijne tegenwoordicheyt by een te houden / ende der ſelven nederlage alſoo te verhinderen. Verg. 2.Chron. 18.34.

72 *Hebr.* in de ſchoot des wagens.

73 Ofte/ [de ſtemme] eener uytroepinge, ofte/ [de man] eens uytroepens, dat is/ een man die uytriep/ de welcke de Heraut pleecht genaemt te worden.

74 *Hebr.* quam: te weten doot op ſijnen wagen gebracht zijnde.

75 And. alſmen de wapenen wieſch, ofte / ende ſy wieſchen de wapenen.

76 Siet vov. 1.Reg. 21.19.

77 *Hebr.* het huys des tants, dat is/ der Elephanten tanden. Siet vov. cap. 10. op v. 18.

78 Siet vov. 14. op v. 19. item vgel. c. 16. de aenteeck. op v. 20.

d 2.Chron. 20.31.

42 Josaphat was [79] vijfendertich jaer out / als hy Coninck wert / ende regeerde [80] vijf en twintich jaer te Jerusalem: ende de naem sijner Moeder was Azuba / de dochter van Silchi.

43 Ende hy [81] wandelde in al den wech sijns vaders Asa / hy en weeck niet daer van / doende wat recht was inde oogen des HEEREN.

44 Evenwel en wierden [82] de hoochten niet wechgenomen: het volck offerde / ende roockte noch op de hoochten.

45 Ende Josaphat maeckte vrede [83] met den Coninck Israëls.

46 Het overige nu der geschiedenissen Josaphats / ende sijne macht / die hy bewesen heeft / ende hoe hy geoorloocht heeft; zijn die niet geschreven [84] in het boeck der Chronijken der Coningen Juda?

47 Oock dede hy uyt den lande wech de overige [85] schant-jongers / die in de dagen sijns vaders Asa overgebleven waren.

48 [86] Doe en was geen Coninck in Edom / [maer] een Conincks [87] Stadthouder.

49 [Ende] Josaphat [88] maeckte schepen van [89] Tarsis / om nae [90] Ophir te gaen om gout: maer sy en gingen niet: want de schepen werden gebroken te [91] Ezion Geber.

50 Doe seyde Ahazia de soon Achabs tot Josaphat; Laet mijne knechten met uwe knechten op de schepen varen: maer Josaphat en [92] wilde niet.

51 Ende Josaphat ontsliep met sijne vaderen / ende wert by sijne vaderen begraven in de stadt sijns vaders Davids: ende sijn soon Joram wert Coninck in sijne plaetse.

52 Ahazia de soon Achabs wert Coninck over Israël te Samaria / in het seventhiende jaer Josaphats des Conincks van Juda: ende regeerde [93] twee jaren over Israël.

53 Ende dede dat quaet was inde oogen des HEEREN: want hy [94] wandelde inden wech sijns vaders / ende inden wech sijner moeder / ende inden wech Jerobeams des soons Nebats / die Israël sondigen dede.

54 Ende hy diende [95] Baal / ende buychde sich voor hem / ende vertoornde den HEERE den Godt Israëls / nae alles dat sijn vader gedaen hadde.

---

79 *Hebr.* een soon van 35 jaer.

80 Zijnde hier in begrepen de jaren / in de welcke sijn soon Joram eenige regeringe des Conincrijcks gehadt heeft / beginnende in het 17 jaer van sijns vaders regeringe; als de vader in de oorloge tegen de Syriers sich met Achab verboegde, want de Coningen in perijckel treckende / plachten den staet des lants / met de verklaringe van haren Successeur / ofte Navolger te versekeren. Vergelijckt 2. Reg. 1. 17. ende 8. 16. ende d'aenteeckeningen.

81 Siet vov. 15. op v. 26.

82 Siet Levit. 26. op v. 30.

83 N. met Achab / ende sijnen soon / voven v. 4. ende 2. Reg. 3. 7. waer over hy van den Prophete Jehu bestraft wort / 2. Chron. 19. 2.

84 Siet vov. 14. op v. 29.

85 Vergel. vov. 15. 12. ende d'aenteeck. daer op.

86 Het welcke soo geweest was van de tijden Davids af. Vgelijckt 2. Sam. 8. 14.

87 Ofte / bestelde. Verst. eenen die van den Coninck van Juda in gestelt was / om in sijnen name te regeren.

88 Ofte / hadde tien schepen.

89 Siet vov. 10. op v. 22. And. schepen [om te gaen nae] Tarsis. Siet 2. Chron. 20. 36/37.

90 Siet vov. 9. op v. 28.

91 Siet vov. 9. op v. 26.

92 T. w. na dat hy van den Prophete was bestraft / ende schade geleden hadde. siet 2. Chron. 20. 35/36/37.

93 Doch niet ten vollen. want het eerste jaer hadde hy gemeen met sijnen vader Achab / ende het tweede met sijnen sone Joram.

94 Siet vov. 15. op v. 26.

95 Siet Jud. 2. op v. 11.

FINIS

Het

Het tweede Boeck der CONINGEN.

Inhoudt deſes Boecks.

DE Hiſtorie van de Coningen Iſraëls, ende Iuda, die in't voorgaende boeck aengevangen was, wort nu in dit boeck voltrocken. Ende wat aengaet de Coningen Iſraëls, die zijn in hare afgoderye, (hoe wel de eene grouwelicker dan de andere,) met hare onderſaten hardneckelick gebleven. Daerom heeftſe de HEERE niet alleen door den dienſt ſijner Propheten, maer oock door ſeer ſware ſtraffen doorgaens tot bekeeringe geroepen: Ia tot een voorſpel van haren gantſchen onderganck, ſoſe hen niet en bekeerden, heeft hy den ſtam Naphthali laten door *Tiglath-Pileſer* in Aſſyrien vervoeren. Maer ten heeft al niet geholpen. 'T is wel ſoo, dat Godt hem altijt een uytverkoren overblijſſel der ware geloovigen behouden heeft; waer toe de Scholen, ende Collegien der Propheten veel goets gedaen hebben: maer dewijle de afvallige geen eynde der godtloosheyt en maeckten, heeftſe Godt ten laetſten, nae een rechtveerdich oordeel, van ſijn aengeſichte wech geworpen. VVant *Salmanaſſer* de Coninck van Aſſyrien, in't lant van Iſraël met eene groote macht gevallen zijnde, heeft na eene drie-jarige belegeringe de ſtadt van Samaria ingenomen, ende de Iſraëliten nae Aſſyrien ſijn lant, gevanckelick wech gevoert: waer mede dit Coninckrijcke een eynde genomen heeft, hebbende geduert, nae ſommiger rekeninge, van de verdeelinge der ſtammen af, den tijt van ontrent 262 jaren. Niet ſeer ongelijcke ſtraffe is het Coninckrijcke van Iuda eyndelick overgekomen. VVant hoewel de wettelicke Godes-dienſt by de Ioden veeltijts plaetſe hadde, voornemelick als godtvruchtige Coningen, ende kloecke Overprieſteren, alle neerſticheyt aenleyden, dat de afgoderye geweert, ende het vervallene in den Godes-dienſt trouwelick weder opgericht ſoude worden, nochtans heeft het volck den wettelicken Godes-dienſt met vele afgodiſche ſuperſtitien vermengt, oft immers niet recht gemeynt. Of nu ſchoon de eernſtige vermaningen der Propheten, ende de dadelicke caſtijdingen des Heeren, waer door ſy tot bekeeringe geroepen wierden, niet op en hielden; ſo zijn evenwel de grouwelen in den Godes-dienſt, ende de overtredingen in het gemeyne leven ſoo groot, ende menichvuldich geworden, dat Godt dit volck overgegeven heeft in de hant *NebucadneZars* des Conincks van Babel, die het lant verwoeſt, de ſtadt Ieruſalem ingenomen, den Tempel verbrandt, ende de Ioden gevanckelick nae Babel vervoert heeft. Het welcke geſchiet is, als dit Rijcke van Iuda, na dat de 10 ſtammen daer van geſcheurt waren, ontrent 395 jaren (nae eeniger meeninge) geſtaen hadde. Doch Godt heeft alſoo ſijnen toorn gematicht, dat hy in ſijn woort ende beloften, getrouwe gebleven is, overmits hy altijt een uytverkoren volck, ende het geſlachte *Davids*, daer uyt de *Meſſias* nae den vleeſche voortkomen moeſte, tot den tijt ſijner komſte toe, door een gantſch vaderlicke ſorchvuldicheyt bewaert heeft. De Hiſtorie deſes boecks begrijpt den tijt van ontrent 320 jaren.

Het Eerſte Capittel.

Moab valt van Iſrael af/ v. 1/ &c. Ahazia ſoeckt uyt den Afgodt Baal-Zebub te vernemen de uytkomſte ſijner ſieckte/ 2. maer Elia voorſeyt ſijne doot/ 3. dat wort Ahazia aengeſeyt/ 5. Deſe ſendt twee Hooft-mannen/ den eenen na den anderen/ elck met 50 mannen/ om Eliam tot hem te brengen/ die met vyer uyt den Hemel verſlonden worden/ 9. met den derden gaet Elia tot den Coninck/ 13. ende voorſeyt hem ſijne doot/ 16. Hy ſterft/ ende Joram regeert in ſijne plaetſe/ 17.

1 ENDE [1] Moab [2] viel vā Iſraël af/ [a] na Achabs doot.

2 Ende Ahazia [3] viel door eene tralie in ſijn opper-ſale/ die te Samaria was/ ende wert kranck: ende hy ſondt boden/ ende ſeyde tot hen; Gaet henen/ vraget [4] Baal-Zebub den Godt van [5] Ekron/ of ick van deſe kranckheyt [6] geneſen ſal.

3 Maer de Engel des HEEREN ſprack tot Elia den Tiſbiter/ Maeckt u op/ gaet op/ den boden des Conincks van Samaria te gemoete: ende ſpreeckt tot hen; Iſ't/ om datter [7] geen Godt in Iſraël en is/ dat ghylieden henen gaet/ om Baal-Zebub den Godt van Ekron [8] te vragen?

4 Daerom nu ſeyt de HEERE alſoo: Ghy en ſult niet afkomen van dat bedde/ daer op ghy geklommen zijt; maer ghy ſult [9] den doot ſterven: Ende Elia ginck wech.

5 So quamen de bodē weder tot [10] hem: ende hy ſeyde tot hen; [11] Wat is dit [dat] ghy weder komt?

6 Ende ſy ſeyden tot hem; Een man quam op ons te gemoete/ ende ſeyde tot ons; Gaet henen/ keeret weder tot den Coninck/ die u geſonden heeft/ ende ſpreket tot hem; Soo ſeyt de HEERE: [12] Iſt/ om datter geen Godt in Iſraël en is/ dat ghy ſendt Baal-Zebub den Godt van Ekron te vragen? Daerom en ſult ghy van dat bedde/ daer op ghy geklommen zijt/ niet afkomen/ maer ghy ſult den doot ſterven.

7 Ende hy ſprack tot hen; Hoedanich was [13] de geſtalte des mans/ die u te gemoete opgekomen is/ ende deſe woorden tot u geſproken heeft?

8 Ende ſy ſeyden tot hem: Hy was een [14] man met een hayrich [kleet]/ ende met eenen lederen gordel gegordet om ſijne lendenen: doe ſeyde hy; 'T is Elia de Tiſbiter.

9 Ende hy ſondt tot hem eenen Hooftman van vijftich/ met [15] ſijne vijftige: ende als hy tot hem opquam; (want ſiet/ hy ſat op de hoochte eenes berchs) ſo ſprack hy tot hem; Ghy [16] man Godts/ De Coninck ſeyt/ Komt af.

10 Maer Elia antwoordde/ ende ſprack tot den Hooftman van vijftige/ [17] Indien ick dan een man Godts ben/ ſo [b] dale [18] vyer van den hemel/ ende verteere

1 Die David onder het gewelt der Iſraeliten door macht van wapenen gebracht hadde/ 2. Sam. 8, 2. ſiet van deſen afval breeder/ ond. 3. v. 4/ 5. 2 And. overtrat tegen Iſraël. Siet van het Hebr. woort/ 1. Reg. 12, op v. 19. a 2. Reg. 3. 5. 3 T. w. wandelende op het dack van ſijn huys/ daer in eene tralien-venſter was/ om de opper-kamer licht te geven. 4 De naem eenes Afgodts/ beteeckenende eenen Heere/ ofte/ meeſter der vliegen. Alſoo is hy genoemt geweeſt (gelijckmen meynt) om dat hy aengeroepen wert tot verdrijvinge van ſekere ſchadelicke vliegen/ daer mede de inwoonderē van Paleſtina geplaecht waren/ ofte/ om dat in ſijnē tempel altijt vele vliegen waren/ ſittende op de offerhanden der beeſten/ die hem ter eere in groote menichte geſlacht werden: ofte oock/ om dat deſe Afgodt de gedaente eener vliege (gelijck eenige ſchrijven) gehadt heeft. Deſen naem hebben de Joden den Overſten der duyvelen gegeven/ Matth. 12, 24. Marc. 3. 22. ſoo uyt haet/ ende verſoeyinge des Afgodts/ als tot verkleeninge/ ende verſmadinge van de macht des duyvels. 5 Siet van deſe ſtadt Joſ. 15. 45. en 19. 43. en Jud. 1. 18. 6 *Hebr.* leven ſal. alſoo Num. 21. 8/ 9. 7 T. w. die ſoo wijs ſoude mogen zijn/ dat hy toekomende dingen ſoude weten; ſoo goet/ dat hy die den ſijnen ſoude willen openbaren; ſoo machtich/ dat hyſe in haren noot ſoude komen helpen. Verſt. dit nae het dwaes gevoelen/ ende ongeloovich herte des Coninck Ahazia, alſoo in 't volgende. Ofte: Iſt niet daerom/ dat ghy dit gedaen hebt/ om dat ghy dwaſelick meynt/ datter geen Godt/ &c. 8 T. w. of hy van ſijne kranckheyt opſtaen ſoude, als in 't voorgaende vs.

9 *Hebr.* ſtervende ſterven. Alſoo ond. vſſ. 6/ ende 16. 10 N. den Coninck Ahazia. 11 Hy vraecht dit/ om dat hy uyt de haeſticheyt van hare wederkomſte konde oordeelen/ datſe te Ekron by den Afgodt niet geweeſt en waren. 12 Siet vob. op v. 3. 13 *Hebr.* het oordeel. welck woort hier van vele genomen wort voor de hoedanicheyt/ ende geſtalteniſſe der kleederen: van andere/ voor de forme/ ofte gedaente des lichaems. uyt de antwoorde der boden in het volgende vs/ ſchijnt het/ dat de vrage te verſtaen zy van de geſtalte/ ende het fatſoen der kleedinge. het ſelve woort is Exod. 26. 30. gebruyckt van de geſtalte/ forme/ fatſoen des Tabernakels: waer voor het woordeken voorbeelt geſtelt wort/ Exod. 25. 40. Het welcke Act. 7. 44. ende Hebr. 8. 5. met 't Grieckſch woort typus uytgedruckt wort. 14 *Hebr.* een man heere des hayrs. dat is/ een man/ die veel hayrs aen hadde. ſiet van ſulcke maniere van ſpreken Gen. 14. op v. 13. ende verſtaet dit van des Propheten opperſte kleet van hayr gemaeckt. het welcke mē houdt geweeſt te zijn de mantel daer van geſproken is/ 1. Reg. 19. 19. Siet d'aenteeck. ende vgel. Zach. 13. 4. Matth. 3. 4. Andere duyden dit op de lanckheyt van het hayr/ ende den baert des Propheten. 15 Die onder des Hooftmans gebiet ſtonden: Deſe alle waren niet geſonden/ om den Propheet met eerbiedinge te geleyden/ maer met vyantſchap te dwingen/ ende gevangen te nemen/ indien hy ſoude weygeren met hem te trecken. 16 Siet Judic. 13. op v. 6. Soo heeft hy Elia genaemt/ niet uyt eerbiedinge/ maer trotſender wyſe/ bereyt zijnde om tegens hem gewelt te gebruycken. 17 'T is ſoo veel/ als of hy ſeyde: Met eene trotſende tonge naemt ghy my een man Godts; maer ick bidde Godt dat hy dadelick bewijſe met het teecken/ 't welck ick nu begeere/ dat ick ſoodanich in der waerheyt zy. b Luce 9. 54. 18 T. w. dat Godt extraordinaerlick door ſijne wonderbare kracht uyt de lucht geſonden heeft. vgel. Num. 11. 1. ende ſiet de aenteeck.

u / ende uwe vijftige: doe daelde vyer van den hemel / ende verteerde hem / ende sijne vijftige.

11 Ende [19] hy sondt wederom tot hem eenen anderen Hooftman van vijftich / met sijne vijftige: Dese [20] antwoordde / ende sprack tot hem; Ghy man Godts / soo seyt de Coninck / Komt haestelick af.

12 Ende Elia antwoordde / ende sprack tot hen; Ben ick een man Godts / so dale vyer vanden Hemel / ende verteere u / ende uwe vijftige: Doe daelde het vyer Godts vanden Hemel / ende verteerde hem / ende sijne vijftige.

13 Ende [21] wederom sondt hy eenen Hooftman vande derde vijftige met sijne vijftige: so ginck de derde Hooft-man van vijftige op / ende quam ende [22] booch sich op sijne knyen voor Elia / ende smeeckte hem / ende sprack tot hem; Ghy man Godts / laet doch mijne [23] ziele / ende de ziele [24] uwer knechten / deser vijftigen / [25] dierbaer zijn in uwen oogen!

14 Siet het vyer is vanden hemel gedaelt / ende heeft die twee eerste Hooftmannen van vijftige / met hare vijftige verteert: maer nu / laet mijne ziele dierbaer zijn in uwen oogen!

15 Doe [26] sprack de Engel des HEEREN tot Elia; Gaet af met hem / vreest niet voor sijn aengesicht: Ende hy stont op / ende ginck met hem af tot den Coninck.

16 Ende hy sprack tot hem; Soo seyt de HEERE: Daerom dat ghy boden gesonden hebt om Baal-Zebub den Godt van Ekron te vragen / [27] (ist / om datter geen Godt in Israël en is / om sijn woort te vragen?) daerom / van dat bedde / daer op ghy geklommen zijt / en sult ghy niet afkomen / maer ghy sult [28] den doot sterven.

17 Alsoo sterf hy / nae het woort des HEEREN / dat Elia gesproken hadde: ende [29] Joram wert Coninck in sijne plaetse / in het [30] tweede jaer Jorams / des soons Josaphats / des Conincks van Juda: want hy en hadde geenen sone.

18 Het overige nu der saken van Ahazia / die hy gedaen heeft; is dat niet geschreven in [31] het boeck der Chronicken der Coningen Israëls?

19 *N.* de Coninck. *Hebr.* hy keerde weder, ende sondt, dat is / hy sondt wederom. Alsoo v. 13. siet Num. 11. op v. 4.
20 *D.* hy vingh aen uyt te spreken / dat hy van wegen den Coninck den Propheet Elia hadde aen te seggen. Siet 1. Reg. 13. op v. 6.
21 *Hebr.* hy keerde weder, ende sondt. Siet bov. op v. 11.
22 *Hebr.* kromde sich op sijne knien.
23 *D.* leven: ende alsoo in 't volgende. Siet Genes. 19. op v. 17.
24 *D.* die u toegedaen zijn / om u te erkennen / ende eere te bewijsen / als onsen heere.
25 *D.* verschoont ons leven / dattet ons niet ontnomen en worde / gelijck den tween voorgaenden vijftigen.
26 *T. w.* door inwendige aenspraeke / ende ingevinge / ofte door verschijninge / die wel den Prophete sichtbaer was / maer niet den Hooftman. Alsoo wert de Engel des Heeren wel gesien van de eselinne Bileams / maer in 't begin niet van Bileam selve / Num. 22. 25 / 31.
27 Siet bov. op v. 3.
28 *Hebr.* stervende sterven.
29 *T. w.* sijn broeder / de soon Achabs / ond. 3. 1.
30 *T. w.* na dat hy als stadt-houder sijnes vaders begonne hadde te regeren: het welcke was in het 17 jaer van het Coninckrijck sijns vaders. siet 1. Reg. 22. op v. 42.
31 Siet 1. Reg. 14. op v. 19.

Het ij. Capittel.

Elia verdeelt de Jordane / v. 1 / &c. Hy vergunt Elisa sijne bede met sekere conditie / ende vaert ten Hemel in eenen vyerigen wagen / 9. Elisa verdeelt oock de Jordane / 13. wort erkent voor een Prophete van de kinderen der Propheten; 15. dese soecken Eliam / maer te vergeefs / 16. Elisa maeckt de wateren te Jericho gesont / 19. Hy vloeckt eenige kinderen / die hem spottelick naeriepen / ende worden van twee beeren verscheurt / 23.

1 HEt geschiedde nu / als de HEERE Elia met een onweder ten hemel opnemen soude; dat Elia met Elisa ginck van [1] Gilgal.

2 Ende Elia seyde tot Elisa; [2] Blijft doch hier; want de HEERE heeft my nae [3] Bethel gesonden: maer Elisa seyde: [4] [Soo waerachtich als] de HEERE leeft / ende uwe ziele leeft; [5] ick en sal u niet verlaten: Also gingen sy af nae Bethel.

3 Doe gingen de [6] sonen der Propheten / die te Bethel waren / tot Elisa uyt / ende seyden tot hem; [7] Weet ghy dat de HEERE heden [8] uwen heere van [9] uwen hoofde wech nemen sal? en hy seyde; Ick weet het oock wel / swijget ghy stille.

4 Ende Elia seyde tot hem / Elisa / blijft doch hier: want de HEERE heeft my nae [10] Jericho gesonden: maer hy seyde; [Soo waerachtich als] de HEERE leeft / ende uwe ziele leeft / ick en sal u niet verlaten: alsoo quamen sy te Jericho.

5 Doe traden de sonen der Propheten / [11] die te Jericho waren / nae Elisa toe / ende seyden tot hem; Weet ghy dat de HEERE heden uwen heere van u hooft wech nemen sal? ende hy seyde; Ick weet het oock wel / swijget ghy stille.

6 Ende Elia seyde tot hem; Blijft doch hier / want de HEERE heeft my nae de Jordane gesonden; maer hy seyde; [Soo waerachtich als] de HEERE leeft / ende uwe ziele leeft / ick en sal u niet verlaten: ende sy beyde gingen henen.

7 Ende vijftich mannen vanden sonen der Propheten gingen henen / ende [12] stonden tegen over van verre: ende die beyde stonden aen de Jordane.

8 Doe nam Elia sijnen mantel / ende wont [hem] 'tsamen / ende sloech het water / ende het wert herwaert / ende derwaert verdeelt: ende sy beyde gingen daer door op het drooge.

9 Het geschiedde nu / als sy overgekomen waren / dat Elia seyde tot Elisa: Begeert wat ick u doen sal / eer ick van by u wechgenomen worde: en Elisa seyde: Dat doch [13] twee deelen van uwen geest op my zijn.

10 Ende hy seyde; Ghy hebt eene [14] harde sake begeert: [15] Indien ghy my [16] sult sien als ick van by u wechgenomen worde / 'tsal u alsoo geschieden: doch so niet / 't en sal niet geschieden.

11 Ende het gebeurde / als sy voort gingen / gaende ende sprekende / siet / so was ser een vyerige [17] wagen met vyerige peerden / die tusschen hen beyden scheydinge maeckten: alsoo voer Elia met een onweder ten hemel.

12 Ende Elisa sach 't / ende hy riep: [18] [a] Mijn vader / mijn vader / [19] wagen Israëls / ende sijne rupteren; ende hy en sach hem niet meer: ende hy vattede sijne kleederen / [20] ende scheurdese in twee [21] stucken.

13 Hy hief oock Elias mantel op / die van hem afgevallen was; ende keerde weder / ende stont aen den oever der Jordane.

14 Ende hy nam den mantel van Elia die van hem afgevallen was / ende sloech het water; ende seyde / Waer is de [22] HEERE de Godt van Elia? Ja deselve? Ende hy sloech het water ende het wert herwaert ende derwaert verdeelt / ende Elisa ginck daer door.

15 Als nu de kinderen der Propheten die tegen over te Jericho waren / hem sagen / so seyden sy / De Geest van Elia rust op Elisa: ende sy quamen hem te gemoete / ende [23] bogen sich voor hem neder ter aerde.

16 Ende sy seyden tot hem; Siet nu /

1 Siet van dese plaetse Deuter. 11. 30. Jos. 4. 19. ende 5. 9.
2 Dit beveelt hy om Elisa te beproeven / ofte om de wijse sijner opneminge uyt eene heylige nedericheyt te verbergen / zijnde hem niet geopenbaert / dat Elisa daer by moeste wesen.
3 Siet van dese stadt Genes. 12. op v. 8.
4 *D.* soo waer het is / dat de Heere leeft / ende dat ghy leeft / so waer is 't oock dat ick van u niet en sal scheyden. Dit en is hier eygentlick geen eedt / ten aensien van het tweede lidt / maer eene versekeringe van het gene datmen seyt door vergelijckinge des selfs met yet anders / 't welcke buyten twijffel is. Alsoo in 't volgende / ende 1. Sam. 1. 26. ende 25. 26. ende ond. 4. 30 / &c.
5 *Hebr.* so ick u verlaten sal! Alsoo vss. 4 / 6.
6 Siet 1. Reg. 20. op v. 35.
7 Sy / ende Elisa hebben dit geweten / sonder twijffel door Godes openbaringe / ende den Geest der prophetie.
8 Namelick Elia / wiens discipel / ende dienaer Elisa was.
9 *Hebr.* van op, ofte over uwen hoofde. *D.* van u. alsoo v. 5. Sy spreken aldus / siende op de wijse van het sitten in de hooge schoolen / alwaer de Meester / ofte Leeraer / in eene verhevene plaetse sittende / sijner discipulen hoofden aen sijne voeten heeft gehadt / sulcks dat hy van de selve scheydende / als wech ginck van hare hoofden. Vgel. Deut. 33. 3. ond. 4. 38. ende Actor. 22. 3.
10 Een stadt gelegen inden stam Benjamins / niet verde van de Jordane. Sy wert toegenaemt de Palm-stadt, Deuter. 34. 3. siet de aenteeckeninge.
11 Hier uyt blijckt dat de Propheten / in vele steden hare Collegien gehadt hebben / in de welcke jonge Propheten / ende Leeraer tot bekeeringe des afvalligen Israels opgequeeckt werden.
12 *T. w.* om waer te nemen wat den Prophete Elia wedervaren soude.
13 *Hebr.* de mont van twee, in, ofte / van uwen geest, op, ofte / tot my. *D.* het deel van twee; het welcke is twee deelē. Het woort mont is voor het deel eeniger sake genomen / Deuter. 21. 17. en Zach. 13. 8. De sin is / als of hy seyde: Dewijle ghy / o mijn vader / vele kinderen / dat is / jonge Prophetē nalaet / die alle een deel uwer gaven sullen behoeven / so is mijne bede / dat ick twee deelen hebbe / dat is / dat mijn deel noch eens soo groot zy als 't hare / zijnde gelijck uw' eerstgeboren / ende voornaemste discipel / die in uwe plaetse succederen moet. Andere nemen de dobbele portie ten aensien / ende in vergelijckinge van Elia / so dat Elisa soude begeert hebben noch eens so veel van de prophetische gaven / als Elia daer van hadde. Oock kannen de begeerte vā Elisa simpelick aldus verstaē / dat hy begeert heeft de tweederley prophetische gaven / in de welcke Elia onder andere Prophetē seer heeft uytgesteken / de welcke warē / 1. het voorseggen van toekomende dingen / 2. het doen van groote wonder-wercken. ofte hy verstaet / het deel der prophetie het welcke Elias hadde gehadt / het welcke tweevoudich / dat is / seer groot was geweest / tē aensien van vele andere Propheten.
14 *Hebr.* ghy hebt het harde gemaeckt met bidden. Hard wort hier genoemt / dat de menschen niet geven en konnen / maer Godt alleen geeft / ende dat seer selden.
15 Dit wort hem als een teecken voor-gestelt van het gene / dat Godt / rakende sijne begeerte / doen soude / op dat hy hier en tusschen nae de vervullinge des teeckens / met vyerige gebeden verlangen soude / ende dat ontfangen hebbende / van nieuws in den roep sijnes prophetischen ampts gesterckt mochte werden.
16 *Hebr.* sult sien van by u wechgenomen worden.
17 Geregeert / ende gestiert van de heylige Engelen / Vgel. ond. c. 6. 17.
18 So noemt hy sijnen Meester uyt liefde / ende eerbiedinge / gelijck oock ter andere zijde de discipulen sonen harer Meesteren genoemt worden. Siet 1. Reg. 20. 35. ende d'aenteeck. daer op.
a 2. Reg. 13. 14.
19 *D.* de macht / ende de sterckte Israels / de welcke ter oorloge meest in wagenen / ende rupteren was gelegen. De sin is / dat in Elias leere / gebeden / ende wercken / meerdere kracht tot beschermige des lants was / dan in 't geweld der oorloge. Vergel. ond. 13. 14.
20 Tot een teecken van treuricheyt / die hy maeckte over de wechneminge sijnes Meesters. Siet Genes. 37. op v. 29.
21 *Hebr.* scheuringen.
22 *T. w.* die in eene gelijcke daet door Elia sijne kracht in 't verdeelen der wateren recht te vooren bewesen hadde. Siet bov. v. 8.
23 Hem burgerlicke eere bewijsende / als een Propheet gekomen in Elias plaetse / ende rijckelick met sijne Prophetische gaven versien. siet Gen. 18. op v. 2.

daer

daer zijn by [24] uwe knechten vijftich [25] dappere mannen / laetse doch heden gaen/ ende uwen heere soecken / misschien of niet de Geest des HEEREN hem op- [26] genomen / ende op eenen der bergen/ of in een der dalen hem geworpen heeft: doch hy seyde / [27] En sendet niet.

17 Maer sy hielden by hem aen/ [28] tot schamens toe / ende hy seyde ; Sendet: ende sy sonden vijftich mannen / die drie dagen sochten / doch hem niet en vonden.

18 Doe quamen sy weder tot hem/ daer hy te Jericho gebleven was; ende hy seyde tot hen ; Hebbe ick tot u lieden niet geseyt / En gaet niet ?

19 Ende de mannen der stadt seyden tot Elisa : Siet doch/ de wooninge deser stadt is goet / gelijck als mijn heere siet/ maer het water is quaet / ende het lant [29] onvruchtbaer.

20 Ende hy seyde; [30] Brenget my eene nieuwe schale / ende legget daer sout in: ende sy brachtense tot hem.

21 Doe ginck hy uyt tot de water-welle/ ende wierp het sout daer in : ende seyde; Soo seyt de HEERE ; Ick hebbe dit water gesont gemaeckt / daer en sal geen [31] doot / nochte [32] onvruchtbaerheyt meer van worden.

22 Alsoo wert dat water gesont/ tot op desen dach : nae het woort van Elisa / dat hy gesproken hadde.

23 Ende hy ginck van daer op nae Bethel : als hy nu den wech opginck/ so quamen kleyne jongens uyt de stadt / [33] die bespotteden hem / ende seyden tot hem/ [34] Kael-kop gaet op / kael-kop gaet op.

24 Ende hy keerde sich achter om/ ende hy sachse / ende [35] vloecktese / [36] inden name des HEEREN : Doe quamen twee beeren uyt het wout / ende verscheurden vande selve twee en veertich kinderen.

25 Ende hy ginck van daer nae den berch [37] Carmel : ende van daer keerde hy weder nae Samaria.

24 D. by ons/ die bereyt zijn u te dienen.
25 Ofte stercke. *Heb.* mannē, sonen der dapperheyt, sterckte, ofte kloeckheyt. Verstaet sulcke / die bequaem waren/ om dese reyse/ ende dit werck aen te nemen.
26 Sy meynden / dat hy hen niet voor altijt / maer alleen voor sekere dagē ontnomen was. Vergel. 1. Reg. 18. de aent. op v. 12.
27 Want hy wiste voorseker/ dat hy nae lijf en ziele/ tot Godt in den hemel opgenomen was.
28 Dit kan bequamelick verstaen worden van Elisa / om dat hy so lange moeste gebeden worden: hoewel men het oock soude konnen verstaē van de sonen der Propheten/ om datse soo lange ende veel moesten bidden.
29 D. het lant en laet de vruchten der aerde niet tot haren vollen wasdom/ ende rijpheyt komen; ja is oock het leven der menschen / ende der beesten / mitsgaders hares lijfs dracht / ende vrucht schadelick : waer door het lant van inwoonderen berooft wort. waer op het Hebr. woort siet / beteeckenende/ berooven van kinderen/ menschen/ ofte wat den mensche lief is.
30 *Hebr.* nemet my. dat is / nemet/ ende brenget my. siet Gen. 12. op v. 15.
31 Aen menschen/ ende beesten.
32 T. w. niet alleen aen de menschen/ ende beesten/ maer oock aen het lant/ ende het gewas der aerde. Siet bov. op v. 19.
33 Uyt verachtinge niet alleen sijnes persoons / om dat hy kael was/ maer oock sijnes ampts/ om dat hy een Propheet des Heeren was/ ende volgens een geduerich bestraffer der afgoderye/ die dese jongens van der jeucht op ingedroncken hadden/ ende daer binnen Bethel soo afgrijselick gepleecht wert/ dat de Propheten dese Stadt Bethaven , dat is/ een huys der ydelheyt / ende godloosheyt genoemt hebben. Hos. 4. 15. Amos 5. 5.
34 *Hebr.* Kael, dat is/ die kael is.
35 Niet uyt haet van hare persoonen/ maer van de afgoderye/ die sy soo seer beminden/ datse den waren Godt / ende sijne trouwe dienaren/ van den tijt datse eenich verstant gehadt hadden / geleert ende gewent waren vyandelick te haten.
36 D. door bevel/ ende ingevinge des Heeren; ofte met aenroepinge sijnes naems. In den name des Heeren yet doen, is sulcks te doen/ 1. door bevel/ last/ ende drijvinge Godts / Deut. 18. 19. 2. Chron. 33. 18. Joan. 5. 43. 2. met het vertrouwen op Godes hulpe / ende de aenroepinge sijnes naems / Psal. 44. 6. ende 63. 5. 3. om Godts wille/ ofte ter oorsake van hem / Matth. 18. 5. 4. ter eere Godts / Coloss. 3. 17.
37 Siet 1. Reg. 18. op v. 19.

Het iij. Capittel.

Joram regeert/ ende volgt de sonde Jerobeams/ v. 1/ &c. treckt in den strijdt tegen de Moabiten/ met Josaphat/ ende met den Coninck van Edom/ 4. alsose gebreck van water krijgen/ wort Godt om raet gevraecht door den Propheet Elisa/ 10. Godt belooft water/ ende overwinninge der vyanden/ 16. ende volbrengt sijne belofte/ 20.

1 JOram nu de soon Achabs wert Coninck over Israël te Samaria / in het [1] achtiende jaer Josaphats des Conincks van Juda/ ende hy regeerde twaelf jaer.

2 Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN/ doch niet gelijck sijn vader/ ende gelijck sijne moeder: [a] want hy dede [2] dat op-gerichtte beelt Baals wech/ 't welck sijn vader gemaeckt hadde.

3 Evenwel hinck hy [3] de sonden Jerobeams des soons Nebats aen / die Israël dede sondigen : hy en weeck daer van niet af.

4 Mesa nu de Coninck der Moabiten was een [4] vee-handelaer / ende bracht op aen den Coninck Israëls hondert duysent lammeren / ende hondert duysent rammen met de wolle.

5 Maer het geschiedde/ als Achab gestorven was ; [b] dat de Coninck der Moabiten [5] vanden Coninck Israëls afviel.

6 Soo tooch de Coninck Joram ter selver tijt uyt Samaria / ende monsterde gantsch Israël.

7 Ende hy ginck henen / ende sondt tot Josaphat den Coninck van Juda/ seggende ; De Coninck der Moabiten is van [6] my afgevallen/ sult ghy met my trecken inde oorlooge tegen de Moabiten? ende hy seyde/ Ick sal opkomen/ [c] soo [7] sal ick zijn / gelijck ghy zijt/ soo mijn volck/ als u volck/ soo mijne peerden / als uwe peerden.

8 Ende [8] hy seyde; Door welcken wech sullen wy optrecken ? hy dan seyde/ [9] Door den wech der woestijne Edoms.

9 Also tooch de Coninck Israëls henen/ ende de Coninck van Juda / ende de [10] Coninck van Edom : ende als sy seven dach-reysen omgetogen waren/ so en hadde het leger / ende het vee [11] / dat hen navolchde/ geen water.

10 Doe seyde de Coninck Israëls; Ach! dat de HEERE dese drye Coningen geroepen heeft / om die in der Moabiten hant te geven.

11 Ende Josaphat seyde ; [d] Is hier geen Propheet des HEEREN / dat wy door hem den HEERE mochten vragen? doe antwoordde een vande knechten des Conincks Israëls / ende seyde; Hier is Elisa de soon Saphats / [12] die water op Elias handen goot.

12 Ende Josaphat seyde ; [13] Des HEEREN woort is by hem : so togen [14] tot hem af de Coninck Israëls/ ende Josaphat/ ende de Coninck van Edom.

13 Maer Elisa seyde tot den Coninck Israëls; [15] Wat hebbe ick met u te doen ? [e] gaet henen tot de [16] Propheten uwes vaders / ende tot de Propheten uwer moeder : doch de Coninck Israëls seyde tot hem ; [17] Neen/ [18] want de HEERE heeft dese drye Coningen geroepen/ om die inder Moabiten hant te geven.

14 Ende Elisa seyde [Soo waerachtich als] de HEERE der heyrscharen leeft / [19] voor [f] wiens aengesicht ick stae / [20] so ick niet het aengesicht Josaphats des Conincks van Juda opname / [21] ick en soude u niet aenschouwen/ nochte u aensien.

15 Nu dan/ [22] brenget my eenē [23] speelman : ende het geschiedde/ als de speelman op de snaren speelde/ dat [24] de hant des HEEREN op hem [25] quam.

16 Ende hy seyde; Soo seyt de HEE-

1 'T welck het tweede jaer was van Ahazias regeringe. Vgel. hier mede bov. 1. 17. ende de aent.
a 1. Reg. 16. 32.
2 Verstaet het opgerichtte beelt van den Afgodt der Zidoniers/ door Achab te Samaria op-gerecht. Siet 1. Reg. 16. 32.
3 Want hy diende de gulde kalverē/ die Jerobeam hadde laten maken/ 1. Reg. 12. 28/ 29/ &c.

4 D. hy hadde grooten handel / ende rijckdom in vee/ ende beesten/ waer van hy moeste schattinge geven/ van dien tijt af/ dat David hem onder sijn gewelt gebracht hadde/ 2. Sam. 8. 12. nu na de scheydinge der 10 stammen van den huyse Juda/ hebben de Coningen Israels dit gebiet over de Moabiten aen sich getrocken / gelijck de Coningen van Juda ter ander zijde/ het gebiet over de Edomiten behouden hebben/ die onder Joram den sone Josaphats zijn afvallich geworden/ ond. 8. 20. gelijck de Moabiten van Israel onder Joram dē sone Achabs / in 't volgende vs / ende bov. 1. 1.
b 2. Reg. 1. 1.
5 *Hebr.* tegen den Coninck Israëls overtrede , alsoo in 't volgende. desen af-val was geschiet onder de regeringe sijnes broeders Ahazia, na de doot sijns vaders Achabs/ bov. 1. 1.
6 Die ick bē de wettelicke successeur in 't Coninckrijcke mijns vaders/ ende daerom sulcken afval my moet aentreckē/ hoewel hy hier te voren geschiet is/ Siet bov. 1. 1.
c 1. Reg. 22. 4.
7 Vergel. 1. Reg. 22. 4. ende siet d'aenteeck.
8 N. Josaphat/ die dit vraechde/ om dat hy den Coninck van Edom wilde mede nemen. men kan het oock verstaen van Joram/ als sich willende beraden met Josaphat.
9 Te weten / om de Moabiten van achter te bespringen.
10 Die te deser tijt noch de Stadthouder was des Conincks van Juda/ 1. Reg. 22. 48. Vgel. hier mede d'aenteeck. boven op v. 4. Hy wort hier een Coninck genoemt / om dat hy de plaetse eens Coninck bewaerde : gelijck dit woort elders oock voor een Gouverneur / ofte Regeerder genomen wort. Siet Jud. 17. op v. 6.
11 *Hebr.* dat in. ofte/ aen hare voeten was. siet Jud. 4. op v. 10.
d 1. Reg. 22. 7.
12 D. die Elia diende. want dit is een van de dienstē / die de knechten/ ofte dienaren/ haren heeren plegen te doen.
13 Hy wil seggen/ dat hy een trouw Propheet des waren Godts was / ende volgens van wegen den Heere hen goeden raet soude konnen geven.
14 N. tot Elisa / den welcken men meynt door Godts drijvinge het leger gevolcht/ ende niet verre van daer buyten het leger geweest te zijn.
15 *Hebr.* wat my , ende u ? alsoo 2. Sam. 16. 10. Marc. 1. 24. Luce 4. 34. Joan. 2. 4.
e 1. Reg. 18. 19.
16 Verst. tot de overige Propheten Baals / des afgodischen wouts / ende der kalveren Jerobeams. Van sodanige siet 1. Reg. 18. 19.
17 D. en roert die dingen niet aen/ ofte en reyt daer niet van.
18 Hy wil seggen/ dat de reden/ om de welcke sy sijnen raet versochten/ seer gewichtich was/ zijnde door den tegenwoordigen noot niet alleen sijn leven/ maer oock der twee andere Coningen in 't uyterste gevaer gebracht.
19 D. dien ick diene. Siet Deut. 10. op v. 8.
f 1. Reg. 17. 1.
20 D. so ick sijnen persoon om sijner Godtsalicheyt/ ende vromicheyt wille/ met toegenegentheyt/ ende eerbiedinge niet aen en sage/ &c. Siet Genes. 32. op v. 20.
21 *Hebr.* so ick u soude aenschouwen, ofte/ so ick u soude aensien !
22 *Hebr.* nemet my: alsoo bov. 2. 20.
23 Het Hebr. woort beteeckent eygentlijck eenen die op musicale instrumenten speelt/ als Harpe/ Citer/ Luyte/ &c. Soodanich spel schijnt de Propheet begeert te hebben / om sijn herte eensdeels te stillen over de ongesintheyt / die hy tegens den Coninck Joram hadde / anderdeels door lofsangen / ende gebeden/ die men speelde/ tot Godt op te heffen/ ende alsoo sich te bereyden/ om het gene hem Godt openbaren soude/ in een welbereydt herte te ontfangen. Vergel. 1. Sam. 10. 5.
24 Verst. door dese/ de kracht van propheteren/ om dese Coningen raet te geven/ ende te voorseggen watter geschieden soude. Sulcke krachten hadden de Propheten niet t'aller tijt/ maer als 't den Heere beliefde die hen te verleenen. Siet ond. 4. 27. ende Ezech. 1. op v. 3. Hoewelse met vasten / singen/ bidden / ende lesen der H. Schrift sich bereyden moesten/ om die te ontfangen. Dan. 2. 17/ 18.
25 *Hebr.* was, ofte/ wert.

RE: Maeckt in dit dal vele [26] grachten.

17 Want soo seyt de HEERE: Ghy lieden en sult geenen wint sien/ ende ghy en sult geenen regen sien/ nochtans sal dit dal met water vervult worden/ so dat ghy sult drincken/ ghy/ ende [27] u vee/ ende uwe beesten.

18 Daer toe is dat [28] flecht in de oogen des HEEREN: hy sal oock de Moabiten in u lieder hant geven.

19 [29] Ende ghy sult alle vaste steden/ ende alle uytgelesene steden slaen/ ende sullet alle [30] goede boomen vellen/ ende sullet alle water-fonteynen stoppen; ende alle goede stucken lants sult ghy [31] met steenen [32] verderven.

20 Ende het geschiedde des morgens [33] alsmen het spijs-offer offert/ datter/ siet/ water door den wech van Edom quam; ende het lant met water vervult wert.

21 Doe nu alle de Moabiten hoorden/ dat de Coningen opgetogen waren/ om tegen hen te strijden/ so wierden sy t'samen geroepen/ van alle de gene aen/ die [34] den gordel aen gordeden/ ende daer boven/ ende stonden aen [35] de lantpale.

22 Eñ doe sy sich des morgens vroech op maeckten/ ende de Sonne over dat water opreees; sagen de Moabiten dat water tegen over [36] root/ gelijck bloet.

23 Ende sy seyden; Dit is bloet: de Coningen [37] hebben voorseker sich met den sweerde verdorven/ ende hebben een den anderen verslagen: Nu dan aen den buyt ghy Moabiten.

24 Maer als sy aen het leger Israëls quamen/ maeckten sich de Israëliten op/ ende sloegen de Moabiten/ ende sy vloden van haer aengesicht: ja [38] sy quamen [39] in [het lant]/ slaende oock de Moabiten.

25 De steden nu brakense af/ ende een yegelick wierp sijnen steen op alle goede stucken lants/ ende vuldense/ ende stopten alle waterfonteynen/ ende velden alle goede boomen/ tot dat sy in [40] Kir-Hareseth [alleen] [41] de steenen daer van lieten overblijven: ende de [42] slingeraers omcingelden ende sloegense.

26 Doch als de Coninck der Moabiten sach/ dat hem de strijt te sterck was/ nam hy tot hem seven hondert mannen/ die het [43] sweert uyttogen/ om door te breken [44] tegen den Coninck van Edom/ maer sy en konden niet.

27 Doe nam [45] hy sijnen eerst-geboren soon/ die in sijne plaetse Coninck soude worden/ ende offerde hem ten brand-offer op de muer: [46] daer uyt wert eenẽ seer grooten toorn in Israël: daerom trocken sy van hem af/ ende keerde weder in [haer] lant.

26 *Hebr.* grachten, grachten, dat is/ vele grachten/ hier ende daer. Siet van dese verdobbelinge eenes woorts/ Genes. 14. op v. 10.
27 Siet Gen. 36. op v. 6.
28 *Hebr.* licht. D. boven de weldaet die ghy begeert hebt/ te weten/ overvloet van water/ sal u de Heere noch geven/ dat ghy niet begeert en hebt/ victorie over uwe vyanden.
29 Dit is niet alleen een bevel van het gene dat sy doen moesten; maer oock een belofte van het gene sy daer mede uytrechten souden tot haer profijt/ ende afbreucke der vyanden.
30 D. een speciael bevel/ uytgenomen vanden gemeynen regel. Deut. 20, 19. ofte dese regel is te verstaen alleen van de lanckduerige belegeringe eeniger stadt/ ende niet van de haestige verwoestinge eenes lants.
31 D. met steenen daer op te werpen/ onvruchtbaer/ ende onbruyckbaer makẽ/ sulcx dattet door dese verwoestinge daer mede sal zijn/ als met een mensche die van allen beschadicht/ ende verlaten zijnde/ treurt ende queelt.
32 *Hebr.* doen treurẽ, ofte weedoen.
33 Siet 1. Reg. 18. op v. 29.
34 T.w. een krijchs-gordel met het geweere/ ende dat voor hare eerste reyse: dat is/ die nu eerst bequaem bevonden werden/ om de wapenen te gebruycken/ ende in den krijch te trecken.
35 Verst. van haer lant/ te weten/ om hare vyanden daer uyt te houden.
36 Dese roodheyt was veroorsaeckt door de stralen der sonne/ die nu eerst begon haer den aerdbodem te vertoonen.
37 *Hebr.* verdervende sich verdorvẽ: dat is/ sekerlick/ ofte gantschelick verdorven/ verdaen/ ofte vernielt. het Hebr. woort beteeckent eygentl. verwoestẽ, waer van het woort sweert by den Hebreen sijne benaminge heeft/ om dat het verwoestinge maeckt. De sin dan is/ datse sich door onderlinge moorderye verdaen/ ende alsoo het leger verwoest hebben.
38 N. de Israeliten/ die hare victorie vervolgende/ de Moabiten tot in haer lant verjaegt/ ende daer oock verslagen/ ende gedempt hebben.
39 *Hebr.* in haer. Verst. het lant der Moabiten/ uyt het welcke dese meynden de Israeliten uyt te keeren/ vov. v. 21. Anders worden dese woorden aldus vertaelt: ende sy sloegense in haer [lant]/ slaende oock [het lant] van de Moabiten. De sin is eenderley.
40 Eene van de voorneemste/ ende sterckste steden der Moabiten/ hebbende eenen steenen muer/ daer van sy schijnt haren naem gekregen te hebben. Siet van de selve oock Jerem. 16. 7.
41 Verst. den steenen muer der genaemder stadt/ den welcken de Israeliten onverbroken gelaten hebben/ na datse alle andere steden afgebroken/ ende het platte lant afgeloopen/ ende verwoest hadden.
42 D. met hare slingeren/ ende andere krijchs-gereetschap bedreven sy soo veel gewelts/ dat de burgers hare stadts mueren niet beschermen en konden/ ende veel der selver verslagen werden.
43 Siet de beteeckeninge deser maniere van spreken Judic. 8. op v. 10.
44 Ofte tot, ofte door het leger des Conincks.
45 N. de Coninck der Moabiten/ die om de hulpe sijns Afgodts Chamos in desen noot te verkrijgen/ sijnen eerstgeboornen soon op de stadts muer/ in't aensien van de belegeraers ten brand-offer heeft geoffert. want door soodanige offerhande meynden de afgoden-dienaren haren Afgoden den aldermeesten dienst/ ende eere te bewijsen/ sich ydelick wijs makende/ datse hier in Abrahams navolgeren waren. Andere meynen dat hy geoffert heeft niet sijnen soon/ maer des Conincks van Edom soon/ dien hy (gelijck sy seggen) soude gevangen hebben in den uytval/ als hy met 700 mannen poochde door 't leger des Conincks van Edom door te breken; in't voorgaende vs. Tot bewijs van dit gevoelen wort voortgebracht Amos 2. 1. Siet exempelen der gener die hare kinderen den Afgoden geoffert hebben. Psal. 106. 37. Ezech. 20. 31. het welcke Godt op lijfstraffe verboden hadde/ Levit. 20. 2.
46 T.w. om datse door dese harde belegeringe/ ende onversoenelicke oorloge den Coninck der Moabiten tot dese desperate/ ende wreede daet gebracht hadden. Anders tegen, verstaende desen toorn specialick van den Coninck Edom/ ende sijn leger/ om de grouwelicke moort sijns soons.

Het iiij. Capittel.

Elisa vermenichvuldigt door een mirakel de olye eener arme weduwe/ v. 1/ &c. Hy wort van de Sunamitische geherbergt/ 8. hy belooft haer eenen sone/ 12. dien sy krijcht/ 17. de sone sterft/ 18. dien Elisa weder levendich maeckt/ 29. hy beneemt de coloquinten hare vergifticheyt/ 38. ende spijst honderd mannen met twintich gersten brooden/ ende groene aren/ 42.

1 EEne vrouwe nu uyt de wijven van de [1] sonen der Propheten riep tot Elisa/ seggende; Uwe knecht/ mijn man/ is gestorven/ ende ghy weet/ dat uwe knecht den HEERE was vreesende: nu is de [2] schult-heere gekomen/ [a] om mijne beyde kinderen voor hem [3] tot knechten te nemen.

2 Ende Elisa seyde tot haer: Wat sal ick u doen? geeft my te kennen; wat ghy inden huyse hebt: ende sy seyde/ Uwe dienstmaecht en heeft niet met allen inden huyse/ dan eene [4] kruycke met olye.

3 Doe seyde hy/ Gaet/ eyscht voor u vaten van buyten/ van alle uwe nabueren ledige vaten; maeckter niet [5] weynich te hebben.

4 Komt dan in/ ende [6] sluyt de deure [7] voor u/ ende voor uwe sonen toe; daer na [8] giet in alle die vaten/ ende dat vol is/ set wech.

5 So ginckse van hem/ ende sloot de deure voor haer/ ende voor hare sonen toe; die brachten haer de vaten toe/ ende sy goot in.

6 Ende het geschiedde/ als die vaten vol waren/ datse tot haren sone seyde; Brengt my noch een vat aen: maer hy seyde tot haer; Daer en is geen vat meer: ende de olye [9] stont stille.

7 Doe quam sy/ ende gaft [10] den man Godts te kennen: ende hy seyde; Gaet henen/ verkoopt de olye/ ende betaelt uwen schult-heere: ghy dan/ [met] uwe sonen leeft by het [11] overige.

8 Het geschiedde oock op eenen dach/ als Elisa nae [12] Sunem door trock/ dat aldaer eene [13] groote vrouwe was/ de welcke hem aen-hielt/ om [14] broot te eten: voorts geschiedde/ soo dickwils hy doortrock/ weeck hy daer in/ om broot te eten.

9 Ende sy seyde tot haren man; Siet nu/ ick hebbe gemerckt dat dese man Godts [15] heylich is; die by ons altoos doortreckt.

10 Laet ons doch eene kleyne [16] opper-kamer van eenen wandt maken/ ende laet ons daer voor hem setten een bedde/ ende tafel/ ende stoel/ ende kandelaer/ so sal't geschieden/ wanneer hy tot ons komt/ dat hy daer in wijcke.

11 Ende het geschiedde op eenen dach/ dat hy daer quam: ende hy weeck in die opper-kamer/ ende leyde sich daer neder.

12 Doe seyde hy tot sijnen [17] jongen Gehazi/ Roept dese Sunamitische: ende als hyse geroepen hadde/ stont se voor [18] sijn aengesicht/

13 (Want hy hadde [19] hem geseyt; Segt nu tot haer/ Siet/ ghy zijt sorchvuldich voor ons geweest met alle dese [20] sorchvuldicheyt; wat isser voor u te doen? isser yet om voor u te spreken tot den Coninck; ofte tot den Crijchs-oversten? ende sy hadde geseyt/ [21] Ick woone in't midden mijnes volcks.

14 Doe hadde [22] hy geseyt/ Wat isser

1 Siet 1. Reg. 20. op v. 35.
2 D. dien ick schuldich ben van geleenden gelde/ ofte gekochten goede/ ofte anderfins.
a Levit. 25. 39.
3 D. tot lijfeygene: te wetẽ op dat hy die als sulcke/ ofte selve gebruycke/ ofte aen andere vercoope/ voor het gene ick hem schuldich ben/ ende niet en kan betalen. siet van dese soorte der dienstbaerheyt de wet Godes. Lev. 25. 39.
4 T.w. die vol olye was/ ofte immers daer eenige olye noch in was.
5 Soo wel uyt u eygẽ huys/ als van andere geleent/ eñ t'samen by een gebracht.
6 T.w. op dat niemant u hinderlick en zy/ nochte in het werck dat ick u bevele/ nochte in den aendacht/ die ghy daer over tot den HEERE hebben moet.
7 Ofte/ over, ofte neffens u.
8 Te weten/ olye uyt uwe kruycke.
9 D. en wert niet meer vermenichvuldicht/ overmits de kruycke/ daer uyt sy gegoten hadde/ niet meer olye uyt en gaf.
10 N. Elisa. Siet Jud. 13. op v. 6.
11 T. w. van de olye/ ofte van het gelt/ dat ghy van de olye bovẽ uwe schult gemaeckt sult hebbẽ.
12 Siet 1. Reg. 1. op v. 3.
13 Van afkomste/ van name/ ende van middelen. siet Gen. 14. 35. ende d'aent. item Ygel. 1. Sam. 25. 2.
14 D. sijn mael by haer te houden. Siet Genes. 31. op v. 54. alsoo in't volgende.
15 Siet Levit. 19. op v. 2.
16 *Hebr.* opperkamer des wandts: D. een kamerken/ het welcke met eenen wandt afgeschut was. Het Hebr. woort is gebruyckt van steenen mueren. vov. 3. 25. ende van verderen wanden. Levitic. 1. 15. alwaer van den wandt des altaers gesproken wort/ die van hout gemaeckt was. Exod. 17. 1. And. van, ofte/ met wanden.
17 Ofte knecht, ofte dienaer. Het Hebr. woort wort niet alleene van jongelinge gesecht/ maer oock vã volwassene mannen. Siet Genes. 22. op v. 5. hoedanich een/ Gehazi schijnt geweest te zijn/ uyt het gene verhaelt wort ond. 5. v. 27.
18 D. voor Elisa.
19 N. sijnen dienaer Gehazi.
20 Het woort beteeckent soodanige sorge/ die met vreese/ ende bevinge vereenicht is/ waer door men besorgt is yet nootsakelicks na te laten/ ofte nae behooren niet te verrichten. Vergel. Luce 10. 40/ 41.
21 D. ick hebbe vrede/ ende vrientschap met het volck daer onder ick woone/ sucks dat ick met niemant yet uytstaende en hebbe/ uyt welcker oorsake ick de Coninck/ ofte sijnen krijchs-Oversten soude behoeven lastich te vallen.
22 N. Elisa tot sijnẽ dienaer Gehazi/ als hy sijnen heere Elisa de antwoorde der vrouwe aengedient hadde.

dan voor haer te doen? Ende Gehazi hadde geseyt/ Sy en heeft doch geenen sone/ ende haer man is out.

15 Daerom hadde [23] hy geseyt/ Roept haer: ende als hyse geroepen hadde/ stont sy [24] inde deure.)

16 Ende hy seyde/ [25] Op [b] desen gesetten tijt/ [26] ontrent desen tijt des levens sult ghy eenen sone omhelsen: ende sy seyde/ Neen/ mijn Heere/ ghy man Godts [27] en liecht tegen uwe dienstmaecht niet.

17 Ende de vrouwe wert swanger/ ende baerde eenen sone op dien gesetten tijt/ ontrent den tijt des levens/ dien Elisa tot haer gesproken hadde.

18 Doe nu het kint groot wert/ geschiedde het op eenen dach/ dattet uytginck tot sijnen vader/ tot de maeyers.

19 Ende het seyde tot sijnen vader/ [28] Mijn hooft/ mijn hooft: [29] hy dan seyde tot eenen jongen/ Draegt hem tot sijne moeder.

20 Ende hy droech hem/ ende bracht hem tot sijne moeder: ende hy sat op hare knyen tot aen den middach toe/ doe sterf hy.

21 Ende sy ginck [30] op/ ende leyde hem op het bedde van den man Godts: daer na sloot sy [31] voor hem [32] toe/ ende ginck uyt.

22 Ende sy riep om haren man/ [33] ende seyde/ Sendt my doch eenen vande jongens/ ende eene vande eselinnen; dat ick tot den man Godts loope/ ende wederkome.

23 Ende hy seyde/ Waerom gaet ghy heden tot hem? ten is [34] geene nieuwe Mane/ nochte Sabbath/ ende sy seyde; [35] 'T sal wel zijn.

24 Doe sadelde sy de eselinne/ ende seyde tot haren jongen; Drijft/ ende gaet voort: [36] en houdt my niet op voort te rijden/ 't en zy dan dat ick 't u segge.

25 Alsoo tooch sy henen/ ende quam tot den man Godts/ tot den berch [37] Carmel: ende het geschiedde als de man Godts haer van tegen over sach/ dat hy tot Gehazi sijnen jongen seyde: Siet/ daer is de Sunamitische.

26 Nu loopt doch haer te gemoete/ ende segt tot haer; [38] Ist wel met u? ist wel met uw' man? ist wel met u kint? ende sy seyde/ 'T is wel.

27 Doe sy nu tot den man Godts op dē berch quam/ [39] vattese sijne voeten; maer Gehazi tradt toe/ om haer [40] af te stooten/ doch de man Godts seyde/ Laetse geworden/ want hare ziele [41] is in haer bitterlick bedroeft/ ende de HEERE heeftet voor my verborgen/ ende my niet kont gedaen.

28 Ende sy seyde/ [42] Heb ick eenen sone van mijnen heere begeert? [c] seyde ick niet/ [43] en bedriecht my niet?

29 Ende hy seyde tot Gehazi/ [44] Gordt uwe lendenen/ ende neemt mijnen staf in uwe hant/ ende gaet henen: so [d] ghy yemant vindt/ [45] en groet hem niet/ ende so u yemant groet/ en antwoordt hem niet: ende [46] legt mijnen staf op het aengesicht vanden jongen.

30 Doch de moeder vanden jongen seyde/ [47] [Soo waerachtich als] de HEERE leeft/ ende uwe ziele leeft/ [48] ick en sal u niet verlaten: hy stont dan op/ ende volchde haer na.

31 Gehazi nu was voor haer aengesicht doorgegaen: eñ hy leyde den staf op het aengesichte vanden jongen; doch daer en was [49] geene stemme/ noch geene [50] opmerckinge: soo keerde hy weder hem te gemoete/ ende bracht hem bootschap/ seggende; De jongen en is niet [51] ontwaeckt.

32 Ende doe Elisa in 't [52] huys quam/ Siet/ so was de jongen doot/ zijnde geleyt op [53] sijn bedde.

33 So [54] ginck hy in/ ende [e] sloot de deure voor [55] hen beyden toe: ende badt tot den HEERE.

34 Ende hy [56] klam op/ ende [57] leyde sich neder op het kint/ ende leggende sijnen mont op desselven mont/ ende sijne oogen op sijne oogen/ ende sijne handen op sijne handen/ breydde sich over hem uyt/ ende het vleesch des kints wert warm.

35 Daerna quam hy weder/ ende wandelde in 't huys eens herwaert/ ende eens derwaert/ [58] ende klam [weder] op/ ende breydde sich over hem uyt; [f] ende de jongen niesde tot seven-mael toe/ daer na dede de jongen sijne oogen op.

36 Ende hy riep Gehazi/ ende seyde/ Roept dese Sunamitische/ ende hy riepse/ ende sy quam tot hem: ende hy seyde/ Neemt uwen sone op.

37 Soo quam sy/ [59] ende viel voor sijne voeten/ ende booch haer ter aerde: ende sy nam haren sone op/ ende ginck uyt.

38 Als nu Elisa weder te [60] Gilgal quam/ so wasser honger in dat lant/ ende de sonen der Propheten [61] saten voor sijn aengesichte: ende hy seyde tot sijnen jongen: [62] Set den grooten pot aen/ ende siedt moes voor de sonen der Propheten.

39 Doe ginck een uyt in 't velt om moes-kruyden te lesen/ ende hy vondt eenen [63] wilden wijnstock/ ende las daer van/ sijn kleet vol [64] wilde Coloquinten/ ende quam/ ende sneetse in den moes-pot/ want sy en [65] kendense niet.

40 Daerna [66] schepten sy voor de [67] mannen op/ om te eten: ende het geschiedde/ als sy aten van dat moes/ dat sy riepen/ ende seyden/ Man Godts/ de [68] doot is in de pot/ ende sy en [69] konden 't niet eten.

41 Maer hy seyde/ [70] Brenget dan meel: ende hy wierp 't [g] inden pot: ende hy seyde/ Schept voor het volck op/ dat sy eten; Doe en was daer [71] niet quaets inden pot.

42 Ende daer quam een man van [72] Baal Salisa/ ende bracht den man Godts brooden der eerstelingen/ twintich gersten brooden/ ende groene aren in hare [73] hulsen: ende hy seyde/ Geeft den [74] volcke/ datse eten.

43 Doch sijn dienaer seyde/ [75] [h] Wat

23 N. Elisa tot sijnen dienaer Gehazi. 24 T. w. van des Propheten kamerkē. Verg. . . . met het voorgaende v. 12. daer op het gepast moet worden/ na het verhael der tusschenrede begrepen in de vss. 13/ 14/ 15. 25 D. op desen tijdt des jaers/ alsoo in 't volgende vs. Siet dese selve woorden Genes. 18. 14. b Genes. 18. 10. 14. 26 Siet Genes. 18. op v. 10. 27 D. en geeft my niet de belofte van eenich goet/ waer van de vervullinge niet en soude volgen. 28 Soo geeft het kint te kennen de pijne/ die 't in sijn hooft gevoelde. 29 T. w. de vader. 30 T. w. nae de opper-kamer/ die sy voor Elisa hadde laten maken. siet vov. v. 10. 31 Siet vov. op v. 4. 32 T. w. de deure. 33 D. liet hem aenseggen. 34 Dit seyt hy/ om dat de vroome/ die noch in Israel overgebleven waren/ de Nieuwe maenden/ Sabbathen/ ende andere Vierdagen besteedden in godtsdienstige wercken/ ende tot dien eynde de Propheten des Heeren versochtē/ die vergaderinge hielden tot bewaringe vande rechte leere/ ende den suyveren Godtsdienst. 35 Hebr. vrede. Siet Genes. 37. op v. 14. Sy wil seggen/ dat alle dingen wel souden wesen/ dewijle sy tot eenen goeden eynde dese reyse dede/ onderturschē verswijcht sy voor haren man de doot haers soons/ soo wel om hem niet plotselick te bedroeven/ als oock op dat hare reyse niet en soude belet worden. 36 D. en wilt om mijns gemacks wille de reyse niet verachteren/ ofte vertragē. 37 Siet 1. Reg. 18. op v. 19. 38 Hebr. hebt ghy vrede? heeft uwē man vrede? &c. Siet Gen. 29. op v. 6. 39 Dit dedese niet alleen uyt ootmoedige eerbiedinge/ maer oock uyt yverige genegentheyt/ om wat van Elisa te versoeken/ begeerende dat hy hem niet verroeren soude uyt sijne plaetse/ eer dat hy haer gehoort soude hebben. Vg. Matth. 28. 9. 40 T. w. op datse sijnē Heere niet en soude moeyelick vallen. Vgel. Marc. 10. 13. 41 Hebr. is haer bitter: dat is/ met eenige droefheyt/ die haer seer ter herten gaet/ bevangen. Bitterheyt wort door droefenisse/ ende quellinge des herten genomen. Genes. 26. 35. Ruth 1. 20. 1. Sam. 1. 10. ende 22. 2. Job 3. 20. ende 7. 11. ende 9. 18. Prov. 14. 10. 42 Sy wil seggē datse dien van Elisa niet begeert en hadde/ maer dat hy van selfs haer dien beloofd hadde/ ende daerom nu met sijne gebeden behoorde te maken/ datse hem weder krijgen mochte. c 2. Reg. 4. 16. 43 And. en segt my geen geluck toe. 44 T. w. om de reyse die hem hier belast wort/ te veerdiger af te doen/ waer toe de lanckheyt der kleederen/ die de mannen droegen/ hinderlick was. Vergel. 1. Reg. 18. 46. 2. Reg. 9. 1. Jerem. 1. 17. d Luce 10. 4. 45 Hebr. en segent hem niet. Siet Genes. 31. op v. 55. 'T is eene maniere van spreken te kennen gevende/ dat hy sijne reyse moeste spoedigen/ ende in de selve geene voorvallende verachteringe aennemen/ maer van sich afweeren. Vergel. Luce 10. 4. 46 Tot een teecken van het wonderwerck/ dat Godt doen sal. Alsoo heeft Godt gewrocht door den staf Mosis. Exod. 14. 16. door den mantel van Elia/ 2. Reg. 2. 8. door de sweet-doecken/ ende gordel van Paulus/ Actor. 19. 12. Het welck quam alleen van de kracht Godts/ waer van dese dingen maer middelen ende teeckenen waren/ als 't Gode beliefde daer door te wercken.

47 Siet vov. 2. op v. 2. 48 Hebr. so ick u verlate! 49 D. geen teecken des levens. De reden was/ om dat Elisa sijn gebedt tot Godt noch niet gedaen en hadde/ sonder het welcke de oplegginge des stafs vruchteloos was. Nu en hadde hy sijn gebedt niet gedaen/ om dat hy door het ernstich aenhouden der moeder van sinne geworden was/ selfs tot het kint te gaen/ ende daer sijn gebedt tot den Heere uyt te storten/ het welcke hy anders in sijn eygen huys gedaen soude hebben. 50 D. gehoor/ ofte toeluysteringe. 51 T. w. van den slaep des doots. Vg. Jes. 26. 19. Dan. 12. 2. 52 T. w. der Sunamitische vrouwe. 53 T. w. vandē man Godts/ vov. v. 21. welck bedde was op de kamer/ die de Sunamitische voor den Prophete/ in haer huys hadde laten maken vov. v. 10. 54 Verst. in de kamer daer in hy somtijts was geherbergt geweest/ ende daer het doode lichaem op het bedde lach. e Matth. 6. 6. 55 N. voor hem/ ende voor het kint. 56 T. w. op het bedde/ daer het doode kint op lach/ alsoo in 't volgende vs. 57 Siet gelijcke exempelen/ 1. Reg. 17. 21. ende Act. 20. 10. 58 De mirakelen worden volmaeckt tweesins/ 1. stracks/ ende op staende voet. als 1. Reg. 18. 37/ 38. Johan. 11. 43/ 44. ond. v. 41/ &c. 2. somtijts allengskens/ als hier/ 1. Reg. 18. 44/ 45. Marc. 8. 24/ 25. f 1. Reg. 17. 21. Actor. 20. 10. 2. Reg. 8. 1. 59 Om hem met burgerlicke eerbiedinge te bedancken voor de weldaet/ die Godt door sijnen dienst aen haer bewesen hadde. 60 Siet vov. 2. op v. 1. 61 T. w. als discipulen voor sijne voeten/ om van hem als van haren Meester/ ende Leeraer/ onderwesen te worden. siet vov. 2. op v. 3. 62 Ofte/ schickt, ofte/ maeckt den grooten pot toe. 63 Hebr. wijnstock des velts. dat is/ die in 't velt/ ofte/ in 't wilde wast: alsoo verstont/ Coloquinten des velts. dat is/ wilde Coloquinten. gemeenlick genoemt Couwoerden over Zee, ofte/ quint-appels.

64 Welckers rancken men schrijft den rancken des wijn-stocx niet ongelijck te zijn. het kan wesen datse by desen wilden wijnstock opgeloopen/ ende met des selven rancken eñ bladeren vermengt zijn geweest/ gelijck de wilde couwoerden plegen te doen: ofte/ dat de namen van wilden wijn-stock, eñ wilde Coloquinten, vermits de gelijckheyt der bladeren ende rancken/ verwisselt zijn. 65 N. dat hare vrucht soo bitter/ ende schadelick was. 66 Hebr. goten sy uyt, dat is/ schepten op/ ende goten in/ te weten/ in de vaten daer uyt sy eten souden. 67 N. de sonen der Propheten. 68 D. eene spijse/ daer aen men de doot soude mogen eten. Vgel. Exod. 10. op v. 17. 69 T. w. om der grooter bitterheyt wille. 70 Hebr. nemet, dat is/ nemet ende brenget. siet Gen. 12. op v. 15. g Exod. 15. 25. 71 Hebr. geen quaet dinck. Dit en hadde het meel niet wech genomen/ maer de kracht Godts/ waer van het meel alleen een teecken ende middel was. 72 Een lantschap in Benjamin. Siet 1. Sam. 9. 4. 73 Ofte in hare huyskens/ verstaet/ dat se in haer kaf noch staken/ niet uytgedorscht zijnde. And. in sijn kleet. 74 D. den sonen der Propheten. 75 Hebr. voor haer aengesichte setten. Hy acht de brooden weynich/ vergelijckende de veelheyt des volcks/ die 100 in getale waren/ by de kleynheyt der brooden van de welcke een man (soomen houdt) gemackelick 20 dragen konde. Vergel. Joan. 6. 9. h Ioan. 6. 9.

soude ick dat hondert mannen voorsetten? ende hy seyde/ Geeft den volcke datse eten/ want alsoo seyt de HEERE; [i] Men sal eten / ende overhouden.

44 So settede hy 't hen voor/ ende sy aten / ende sy hielden over / nae het woort des HEEREN.

i Joan. 6. 11.

Het v. Capittel.

Naaman komt tot Elisa/ om van sÿne melaetschept genesen te worden/ v. 1/ &c. Gelast zÿnde hem in de Jordane te wasschen/ neemt sulcks eerst onweerdelick/ 10. daer na doet hy 't/ 13. hy wort genesen/ 14. neemt sÿn affschept van Elisa/ die sÿne geschencken weygert te nemen/ ende laet hem gaen in vrede/ 15. Sÿn knecht Gehazi neemt van hem geschencken/ 20. waer over hy met Naamans melaetschept gestraft wort/ 25.

1 NAaman nu de krÿchs-overste des Coninckx van Syrien was een [1] groot man voor het aengesicht sÿns [2] heeren / [3] ende van hoogen aensien: want door hem hadde de HEERE den Syriers [4] verlossinge gegeven: so was dese man een strÿtbaer helt / [doch] melaetsch.

2 [5] Ende daer waren [6] benden uyt Syrien getogen/ ende hadde eenen kleyne jonge dochter uyt den lande Jsraëls gevanckelick gebracht/ die [7] inden dienst der huysvrouwe Naamans was.

3 Dese seyde tot hare vrouwe; Och of mÿn heere ware voor het aengesicht des Propheten / die te Samaria is/ dan soude hy hem van sÿne melaetschept [8] ontledigen.

4 Doe ginck [9] hy [10] in/ ende gaft sÿnen heere te kennen / seggende: Soo ende soo heeft de jonge dochter gesproken / die uyt den lande Jsraëls is.

5 Doe seyde de Coninck van Syrien: Gaet henen/ komt/ ende ick sal eenen brief aen den Coninck Jsraëls senden: ende hy ginck henen/ ende [11] nam [12] in sÿne hant [13] tien talenten silvers / ende ses duysent [14] [sikelen] gouts / ende tien [15] wissel-kleederen.

6 Ende hy bracht den brief tot den Coninck Jsraëls / seggende: So wanneer nu desen brief tot u sal gekomen zÿn; siet ick hebbe mÿnen knecht Naaman tot u gesonden/ dat ghy hem [16] ontledicht van sÿne melaetschept.

7 Ende het geschiedde/ als de Coninck Jsraels den brief gelesen hadde/ dat hy sÿne kleederen scheurde / ende seyde; [a] Ben ick dan Godt/ om te dooden/ ende levendich te maken / dat dese tot my sendt / om eenen man van sÿne melaetschept te ontledigen? Want voorwaer mercket doch / ende siet dat hy oorsake tegen my [17] soeckt.

8 Maer het geschiedde / als Elisa / de man Godts / gehoort hadde / dat de Coninck Jsraëls sÿne kleederen gescheurt hadde; dat hy tot den Coninck sondt om te seggen; [18] Waerom hebt ghy uwe kleederen gescheurt? Laet hem nu tot my komen / so sal hy weten/ datter een Propheet in Jsraël is.

9 Alsoo quam Naaman met sÿne peerden / ende met [19] sÿnen wagen; ende stont voor de deure van het huys van Elisa:

10 Doe sondt Elisa tot hem eenen bode/ seggende: Gaet henen/ ende wascht u [20] sevenmael inde Jordane / ende u vleesch sal u [21] wederkomen/ ende [22] ghy sult reyn zÿn.

11 Maer Naaman wert seer toornich/ ende tooch wech/ ende seyde; Siet [23] ick seyde by my selven / hy [24] sal sekerlick uytkomen / ende staen / ende den naem des HEEREN sÿnes Godts aenroepen/ ende sÿne hant over de plaetse [25] strÿcken/ ende [26] den melaetschen ontledigen.

12 Zÿn niet [27] Abana / ende [28] Pharpar/ de rivieren van Damascus/ beter dan alle wateren Jsraëls; [29] soude ick my in die niet konnen wasschen / ende reyn worden? So wendde hy sich/ ende tooch wech met grimmichept.

13 Doe traden sÿne knechten toe/ ende spraken tot hem / ende seyden/ [30] Mÿn vader/ [so] die Prophete tot u eene [31] groote sake gesproken hadde / soudt ghyse niet gedaen hebben? hoe veel te meer / nadien hy tot u geseyt heeft/ Wascht u / ende ghy sult reyn zÿn?

14 So klam hy af/ en dopte sich in de Jordane seven-mael / nae het woort van den man Godts: [b] ende sÿn vleesch quam weder gelÿck het vleesch van eenen kleynen jongen / ende hy wert reyn.

15 Doe keerde hy weder tot den man Godts / hy/ ende [32] sÿn gantsche heyr/ ende quam / ende stont voor sÿn aengesichte/ ende seyde/ Siet / nu weet ick datter geen Godt en is op de gantsche aerde / dan in Jsraël: nu dan/ neemt doch eenen [33] segen van uwen knecht.

16 Maer hy seyde/ [Soo waerachtich als] de HEERE leeft / [34] voor wiens aengesicht ick stae / [35] indien ick het neme: ende hy hielt by hem aen / op dat hy 't name / doch hy weygerdet.

17 Ende Naaman seyde / [36] So niet: laet doch [37] uwen knecht [38] gegeven worden een last aerde [39] van een jock muylen: want uwe knecht en sal niet meer brand-offer/ ofte slacht-offer anderen Goden doen/ maer den HEERE.

18 Jn dese sake vergeve de HEERE uwen knecht: wanneer [40] mÿn heere in het huys [41] Rimmons gaen sal/ om sich daer neder te [42] buygen / ende hy op mÿne hant lenen sal/ ende ick my in het huys Rimmons [43] nederbuygen sal; als ick my [alsoo] neder buygen sal in het huys Rimmons/ de HEERE [44] vergeve doch uwen knecht in dese sake:

19 Ende hy seyde tot hem / [45] Gaet in vrede: ende hy ginck van hem eene [46] kleyne streke lants.

20 Gehazi nu de jongen van Elisa den man Godts [47] seyde/ Siet / mÿn heere heeft Naaman dien Syrier / belett / datmen uyt sÿne hant niet genomen en heeft/ dat hy

---

1 D. van groot vermogen / uyt oorsake vã sÿne goede deuchden/ ende groote daden. Vgl. Exod. 11. op v. 3.
2 N. des Coninckx van Syrien. Alsoo ond. v. 4. ende 18.
3 *Hebr.* verheven van aengesicht, D. seer groot geacht/ ende gesien by allen. And. aengenaem: nae eene maniere van sprekẽ/ van de welcke siet Genes. 32. op v. 20.
4 T. w. in krÿchs-nooden/ ende gemeyne perÿckelen des lants / door sÿnẽ wÿsen raet/ ende manne-licke daden.
5 Ofte: de Syriers waren uytgetogen by benden.
6 Het Hebr. woort beteeckent hoopen/ ende vergaderingen van krÿchs-lieden / die in 't lant tot rooven / ende plonderen uytvallen. Alsoo 1. Sam. 30. 8. ond. 13. 21. ende 24. 2.
7 *Hebr.* voor het aengesicht der huysvrouwe Naamans, dat is/ die Naamans huysvrouwe diende, alsoo/ voor yemants aengesicht staen, is / hem dienen / siet Deut. 1. op v. 38. itẽ 1. Reg. 1. op v. 2. And. die voor het aengesichte der huysvrouwe Naamans was, D. in hare tegenwoordichept.
8 Sommige meynen/ dat dit siet op de affsonderinge van de melaetsche / ende der selver vergaderinge tot den volcke wanneerse genesen ware. Siet Num. 12. op v. 14. Alsoo ond. 6. vss. 7/ 11. *Hebr.* versamelen. welcke maniere van spreken/ yemant van sijne melaetscheyt versamelẽ, so veel is/ als/ de melaetscheyt van yemant versamelen, D. wechnemen; om dat het gene/ 't welcke men versamelt/ wechgenomen wort van de plaetse/ van daermen het versamelt. Siet Psal. 26. op v. 9.
9 N. Naaman de Syrier/ als mẽ hem de woorden der Jsraelitischer dochter aengeseyt hadde.
10 T. w. tot den Coninck/ sÿnen heere.
11 T. w. tot een vrywillich geschenck om den Prophete daer mede te vereeren. Siet 1. Reg. 14. op v. 3.
12 D. met hem/ vgel. 1. Sam. 9. 8. 2. Sam. 8. 10. 1. Reg. 14. 3. ende ond. 8. 8.
13 Siet van een talent. Exod. 25. op v. 39.
14 Siet van de weerde eenes gemeynen gouden sikels/ Gen. 14. op v. 22. ende Num. 7. op v. 14.
15 Siet Genes. 45. op v. 22.
16 T. w. door middel van uwen Propheet Elisa: gelÿck men kan oordeelen dit sÿne meyninge geweest te zÿn/ uyt 't gene vov. v. 4. verhaelt is: maer de Coninck Jsraels heeft dit soo verstaen/ als of hy in eygene persoone door den brief belast geweest ware / den Vorst Naaman / van sÿne melaetschept te genesen/ gelÿck blÿckt uyt het volgende vs.
a Deut. 32. 39. 1. Sam. 2. 6.
17 T. w. om my oorlooge aen te doen/ in dien ick desen Naaman niet en genese/ want hy wel weet/ dat dit in mijn vermogen niet en is.
18 Hy wil seggen/ dat hy om dese oorsake niet en behoorde sÿne kleederen gescheurt/ maer wel den Heere door hem raet gevraegt te hebben. Vergel. vov. 1. vss. 6/ 16.
19 Ofte/ sijne wagenen. want het getal van een, wort met dit woort in sulcken handel dickwils voor het getal van velen genomen. als Genes. 50. 9. 1. Reg. 1. 5. ende 10. 26. Jes. 37. 24.

20 Nochte de Jordane/ nochte de sevẽvoudige wasschinge hadden het vermogẽ om de melaetschept te genesen / maer alleẽ de kracht Godts/ die daer door wilde wercken.
21 T. w. dat door de melaetschept u afgenomen / ende afgeteert is.
22 *Hebr.* wort reyn. D. ghy sult sekerlick reyn worden. Alsoo v. 13.
23 And. ick seyde; Tot my sal hy sekerlick uytkomen. &c.
24 *Hebr.* uytkomende uytkomen.
25 *Hebr.* bewegen.
26 D. my van mÿne melaetschept genesen. And. het melaetsche, D. de melaetschept wechnemen. Siet vov. op v. 3.
27 Anders genaemt Amana: ende by de historÿ-schrÿvers Adonis.
28 Jn de Historien genaemt Orontes.
29 Hy meynde dat de kracht des waters hem soude konnen genesen / daer het maer een teeckẽ ende middel en was van de beloofde genesinge.
30 Dit is eene benaminge van eerbiedinge/ liefde / ende vreese / die de ondersaten plegen haren Oversten te geven / wanneer dese hen als vaderen metter daet vertoonen. Vergel. d'aenteeck. Gen. 41. op v. 43.
31 D. u wat swaers geboden hadde.
b Luce 4. 27.
32 *Hebr.* sijn gantsche leger. Verstaet hier door/ alle de gene/ die hy met hem in dese reyse genomen hadde/ ende in menichte als een heyrleger waren.
33 D. geschenck. siet Genes. 33. op v. 11.
34 D. den welcken ick diene. siet Deut. 10. op v. 8.
35 Verst. daer op/ de Heere straffe my. want in het eedsweeren hebben de Hebreen gemeenelick de straffe verswegẽ. siet Genes. 14. op v. 23.
36 D. in dien ghy mijne giften niet en wilt ontfangen/ gunt my slechts eene andere bede/ die ick u nu gae voorstellen. Siet eene gelÿcke maniere van spreken 2. Sam. 13. 26.
37 D. my die u dienst schuldich ben.
38 Hy versoeckt van den Propheet 2 dingen. 1. van des lants aerde met hem in Syrien te voerẽ/ om daer van eenen Altaer te maken/ daer op hy den Heere offerhande doen soude. 2. dattet hem vergeven soude werden / als hy in het huys van den Afgodt Rimmon, sÿnen heere ten dienste wesen soude. waer mede hy wel toont een goet voornemen om den waren Godt te dienen/ maer niet nae wetenschap/ meynende dat de eene aerde heyliger was / dan de andere / ende datmen Godt nevers elders offerhande mochte doen / dan in Jerusalem / ende biddende om vergiffenisse van het gene hy doen soude met quetsinge sÿner eygener conscientie/ ende ergernisse van andere.
39 D. soo veel als twee muylen seffens dragen konnen.
40 T. w. de Coninck van Syrien/ alsoo vov. vss. 1/ 4.
41 De naem eens Afgodts/ dien de Syriers dienden.
42 T. w. met aenbiddinge.
43 Niet om den Afgodt te aenbidden / ofte eenige Godes-dienstige eere te bewÿsen/ maer om sÿnen Coninck te dienen/ die op sÿne hant leende/ wanneer hy sich voor sÿnen afgodt nederbuygde: waerom oock Naaman genootsaeckt wert/ sich te buygen.
44 So verstont hy dan wel / dat de nederbuyginge voor den Afgoden/ ofse schoon dien ter eere/ niet gedaen en wort/ sonder sonde niet en kan geschieden.
45 De Prophete/ sonder hier mede te antwoorden op sÿn versoeck/ ofte hem het selve toe te staen / wenscht hem alleen den segen des Heeren. Het achtiende vs kan oock aldus bequamelick nae den Hebreeuschen text werden overgesett: In dese sake vergeve de HEERE uwen knecht: wanneer mijn heere in het huys Rimmons is ingegaen om sich daer neder te buygen, ende hy sich op mijne hant geleent heeft, ende ick my in het huys Rimmons hebbe nedergebogen; als ick my [alsoo] hebbe nedergebogen in het huys Rimmons, de HEERE vergeve doch uwen knecht in dese sake: sprekende alsoo niet van het toekomende/ maer van het voorledene/ waer van hy vergiffenisse begeert. Siet eene gelÿcke antwoorde/ 1. Sam. 1. 17.
46 Siet Genes. 35. op v. 16.
47 T. w. By hem selven/ als vov. v. 11. ende Genes. 20. op v. 11.

gebracht hadde: maer [ſoo waerachtich als] de HEERE leeft/ ick ſal hem naloopen/ ende ſal wat van hem nemen.

21 So volchde Gehazi den Naaman achter na: ende doe Naaman ſach dat hy hem naliep/ [48] viel hy vanden wagen af/ hem te gemoete/ ende hy ſeyde/ [49] Iſt wel?

22 Ende hy ſeyde/ 'Tis wel; mijn heere heeft my geſonden/ om te ſeggen/ Siet/ nu ſtrax zijn tot my twee jongelingen uyt den ſonen der Propheten/ van het gebercht Ephraims gekomen; geeft doch hen een talent ſilvers/ ende twee wiſſel-kleederen.

23 Ende Naaman ſeyde/ Beliebet u/ neemt twee talenten: ende hy hielt aen by hem/ ende bondt twee talenten ſilvers in twee buydels/ met twee wiſſel-kleederen/ ende hy leydeſe op twee van ſijne jongens/ dieſe voor ſijn aengeſicht droegen.

24 Als hy nu [50] op de hoochte quam/ nam hyſe van hare hant/ ende [51] beſteldeſe in een huys/ ende hy liet de mannen gaen/ ende ſy togen henen.

25 Daerna quam hy in/ ende ſtont voor ſijnen heere; ende Eliſa ſeyde tot hem; Van waer Gehazi? ende hy ſeyde; Uwe knecht en is noch herwaert/ noch derwaert gegaen.

26 Maer hy ſeyde tot hem: [52] Ginck niet mijn herte mede/ als die man hem ommekeerde van op ſijnen wagen u te gemoete? waſt tijt om dat ſilver te nemen/ ende om kleederen te nemen/ [53] ende olijf-boomen/ ende wijngaerden/ ende ſchapen/ ende runderen/ ende knechten/ ende dienſtmaechden?

27 Daerom ſal u [54] de melaetſcheyt Naamans aenkleven/ ende uwen zade in eeuwicheyt: Doe [c] ginck hy uyt van voor ſijn aengeſicht/ melaetſch/ [wit] [55] als de ſneeuw.

48 V. tradt metter haeſte daer van. Vg. Geneſ. 24.64. item Ioſ. 15.18. ende Iudic. 1.14.
49 Hebr. iſt vrede? ſiet bov. 4. op v. 26. en ſoo in 't volgende.
50 Eene hoochte/ ofte heuvel/ gelegen niet verre van Samaria/ alwaer Eliſa nu woonde.
51 Ofte/ leydeſe wech, ofte/ gaſſe te bewaren.
52 Hy wil ſeggen: Heeft my de Heere in den geeſt niet te kennen gegeven/ ende in een geſichte vertoont/ waer ghy zijt gegaen/ wat ghy geſproken/ ende gedaen/ ende ontfangen hebt/ als of ick ſelve in perſoone daer by geweeſt ware/ ende alles met mijne oogen geſien hadde?
53 V. met welck ſilver ghy voorgenomen hebt deſe dingen te koopen.
54 V. de melaetſcheyt/ die Naaman gehadt heeft/ ſal op u/ ende uwe kinderen comen/ tot een exempel der rechtveerdiger ſtraffe Godes over gierichheyt/ Simonie/ ende leugentale.
c Num. 12.10. 2. Chron. 26.19,20.
55 V. van melaetſcheyt ſoo wit als ſneeuw. Siet Num. 12. op v. 10.

Het vj. Capittel.

Eliſa maeckt het yſer ſwemmende/ v. 1/ &c. Hy ontdeckt de lagen des Coninckx van Syrien/ 8. die hem ſoeckt te vangen binnen Dothan/ 11. maer wort bewaert van de Engelen/ 17. de Syriers worden met blintheyt geſlagen/ binnen Samaria gebracht/ ende van daer met vrede wechgelaten/ 18. Samaria wort belegert/ ende komt tot ſulcken hongers noot/ dat twee vrouwen der eener kint eten/ 19. De Coninck ſoeckt Eliſam te vermoorden/ 31.

1 ENde de kinderen der Propheten ſeyden tot Eliſa; Siet nu/ de plaetſe daer wy [1] woonen voor u aengeſichte/ is voor ons te enge.

2 Laet ons doch tot aen de Jordane gaen/ ende elck van daer een [2] timmer-hout [3] halen/ dat wy ons daer eene plaetſe maken/ om daer te woonen: ende hy ſeyde/ Gaet henen.

3 Ende daer ſeyde een; Het beliebe u doch te gaen met uwe knechten: ende hy ſeyde; Ick ſal gaen.

4 So ginck hy met hen: als ſy nu aen de Jordane gekomen waren/ hieuwen ſy hout af.

5 Ende het geſchiedde/ als een het timmer-hout velde/ dat het [4] yſer in 't water viel: ende hy riep/ ende ſeyde; Ach/ mijn heere! want het was geleent.

6 Ende de man Godts ſeyde; Waer iſt gevallen? ende doe [5] hy hem de plaetſe gewesen hadde/ ſneedt [6] hy een hout af/ ende wierp het daer henen/ [7] ende dede het yſer boven ſwemmen.

7 Ende hy ſeyde; Neme 't tot u op: Doe ſtack hy ſijne hant uyt/ ende nam het.

8 Ende de Coninck van Syrien voerde krijch tegen Iſraël/ ende beraet-ſlaechde ſich met ſijne knechten/ ſeggende; Mijne legeringe ſal zijn in [8] de plaetſe van ſulck een.

9 Maer de man Godts ſondt henen tot den Coninck Iſraëls/ ſeggende; Wacht u/ dat ghy door die plaetſe niet en treckt/ want de Syriers [9] zijn daer henen afgekomen.

10 Daerom [10] ſondt de Coninck Iſraëls henen aen die plaetſe/ daer van hem de man Godts geſeyt en hem gewaerſchouwt hadde/ ende [11] wachtede ſich aldaer: [12] niet eenmael/ nochte tweemael.

11 Doe wert het herte des Coninckx van Syrien [13] ongeſtuymich over deſen handel: ende hy riep ſijne knechten/ ende ſeyde tot hen; Sult ghy my dan niet te kennen geven/ wie van den onſen zy voor den Coninck Iſraëls?

12 Ende een van ſijne knechten ſeyde; [14] Neen/ mijn heere Coninck; maer Eliſa de Propheet/ die in Iſraël is/ geeft den Coninck Iſraëls te kennen de woorden/ die ghy in uwe binnenſte ſlaep-kamer ſpreeckt.

13 Ende hy ſeyde; Gaet henen/ ende ſiet waer hy is/ dat ick ſende/ ende hem halen late: ende hem wert te kennen gegeven/ ſeggende; Siet hy is te [15] Dothan.

14 Doe ſondt hy daer henen peerden/ ende wagenen/ ende een [16] ſwaer heyr: welcke des nachts quamen/ ende omcingelden de ſtadt.

15 Ende de dienaer des mans Godts [17] ſtont ſeer vroech op/ ende ginck uyt/ ende ſiet/ een heyr omringde de ſtadt met peerden/ ende wagenen: doe ſeyde ſijn jongen tot hem; Ach mijn heere! hoe ſullen wy doen?

16 Ende hy ſeyde; Vreeſt niet; want die by ons zijn/ zijn meer/ dan die by hen zijn.

17 Ende Eliſa badt/ ende ſeyde; HEERE/ [18] opent doch ſijne oogen/ dat hy ſie: ende de HEERE opende de oogen des jongens/ dat hy ſach; ende ſiet/ de berch was vol [19] vyerige peerden/ end wagenen rontom Eliſa.

18 Als [20] ſy nu tot hem afquamen/ badt Eliſa tot den HEERE/ ende ſeyde/ [a] Slaet doch dit volck met [21] verblintheden: ende hy ſloechſe met verblintheden/ nae het woort van Eliſa.

19 Doe ſeyde Eliſa tot hen; [22] Dit en is de wech niet/ ende dit en is de ſtadt niet; volget my na/ ende ick ſal u leyden tot den man dien ghy ſoecket: ende hy leydeſe nae Samaria.

20 Ende het geſchiedde/ als ſy te Samaria gekomen waren/ dat Eliſa ſeyde; HEERE/ opent deſer oogen/ dat ſy ſien: ende de HEERE opende hare oogen/ datſe ſagen/ ende ſiet/ ſy waren in 't midden van Samaria.

21 Ende de Coninck Iſraëls ſeyde tot Eliſa/ als hyſe ſach; Sal ickſe ſlaen? Sal ickſe ſlaen/ [23] mijn vader?

22 Doch hy ſeyde; Ghy en ſultſe niet ſlaen; [24] ſoudt ghy oock ſlaen/ die ghy met u ſweert/ ende met uwen boge gevangen hadt? ſet hen [25] broot/ ende water voor/ dat ſy eten/ ende drincken/ ende tot haren heere trecken.

23 Ende hy bereydde hen eene groote

1 Ofte/ ſitten, Te weten als leer-jongeren/ om van u als onſen Leer-meeſter onderwesen te worden. Siet bov. 2. op v. 3. ende 4. op v. 38. ende hier in 't volgende vs.
2 Verſtaet/ om daer van balcken/ ofte yet anders te maken.
3 Hebr. nemen. V. nemen/ ende brengen; het welcke is halen. Siet Geneſ. 12. op v. 15.
4 Verſt. de bijle/ die van yſer gemaeckt was, ofte/ het yſer der bijle/ 't welcke van de ſtele der ſelver in 't water viel.
5 T. w. Sijn diſcipel/ dien dat yſer ontvallen was.
6 N. Eliſa.
7 And. doe ſwom het yſer.

8 Hier zijn twee woordekens Peloni, Almoni, die de Hebreen gebruycken als ſy ſekeren perſoone/ ofte yemants plaetſe beteeckenen/ dien ſy met name niet en noemen/ ofte willen uytdrucken: ende van ons met de letter N. in gelijcken gevalle plegen aengewesen te worden. ſiet Ruth 4. op v. 1. 1. Sam. 21. 2.
9 Ofte/ zijn aldaer loerende, ofte/ afgekomen om lagen te leggen, ende te loeren op het volck/ dat ſoude mogen uytkomen.
10 T. w. om te vernemen/ oft ſoo was/ gelijck de Propheet hem gewaerſchouwt hadde/ ende dat ſoo bevindende/ op ſijne hoede/ ende voorbate te weſen.
11 V. hy was daer op ſijn hoede/ om alle ſchade af te keeren.
12 V. menichmael/ tot verſcheyden malen.
13 Het Hebr. woort beteeckent eygentl. de ongeſtuymicheyt der Zee, als ſy door winden/ ende tempeeſten beroert wort. By deſe wort alhier vergeleken de ongeſtuymheyt/ ende onſteltenisse/ die in 't herte des Coninckx van Syrien geweeſt is.
14 De ſin is/ dattet ſoo niet en was/ gelijck de Coninck vermoedde.
15 Eene ſtadt gelegen in den ſtam Manaſſes/ niet verre van Sichem/ ende Samaria. ſiet Gen. 37. op v. 17.
16 V. menige in getale/ ende groot van macht. Vgel. 1. Reg. 3.9. ende 10.2. ende Siet Geneſ. 50. op v. 9.
17 Hebr. maeckte ſich vroech op om op te ſtaen.
18 V. geeft hem met ſijne lichamelicke oogen te aenſchouwen de uyterlicke gedaenten/ daer in uwe hemelſche heyrcrachten verſchenen zijn/ om met de geeſtelicke te begrijpen uwe groote macht/ ende de tegenwoordige hulpe/ die ghy voor ons bereyt hebt.
19 Hebr. peerden ende wagen des vyers. Verſt. hier door/ eene groote menichte van Engelen/ die van Godt tot beſcherminge des Propheten geſonden waren. Vgel. bov. 2. 11.
20 N. de Syriers.
a Geneſ. 19. 11.
21 Verſt. ſoodanige blintheyt niet/ waer door ſy gantſch niet en ſagen/ maer waer door ſy niet recht en conden onderſcheyden/ nochte kennen het gene ſy ſagen. Vergel. Gen. 19. 11. ende ſiet de aenteeck.
22 Verſt. dit ten aenſien van de uytkomſte der ſaken. want door deſen wech/ ende in deſe ſtadt Dothan en hebben ſy den Propheet niet gevonden/ maer door den wech/ in den welcken hy hen leyde/ ende in de ſtadt Samaria/ als hy hen daer ingebracht hadde/ ende ſy van hare blintheyt geneſen waren.
23 Vergel. bov. 2. op v. 12.
24 De ſin is/ na dien het niet en betaemt/ datmen alle/ die in de oorlooge gevangen zijn/ dooden ſal/ dattet den Coninck Joram/ noch veel min betaemde deſe te dooden/ die hy in de oorlooge niet gevangen en hadde.
25 V. ſpyſe/ ende dranck. Vergel. Ezech. 10. 6.

maeltijt / datse aten / ende droncken / daerna liet hyse gaen / ende sy trocken tot haren heere: [26] So en quamen de benden der Syriers niet meer in het lant Israëls.

24 Ende het geschiedde daerna / dat Benhadad de Coninck van Syrien sijn geheel leger versamelde / ende optooch / ende Samaria belegerde.

25 Ende daer wert grooten honger in Samaria: want siet / sy belegerdense tot dat eens esels kop voor tachtentich [27] silverlingen was [verkocht] / ende een vierendeel van een [28] Kab [29] duyven-mest voor vijf silverlingen.

26 Ende het geschiedde / als de Coninck op de muer voorby ginck / dat eene vrouwe tot hem riep / seggende; Helpt my heer Coninck.

27 Ende hy seyde; [30] De HEERE en helpt u niet / waer van soude ick u helpen? [31] van den dorsch-vloer / of vande wijnpersse?

28 Voorder seyde de Coninck tot haer; Wat is u? ende sy seyde: Dese vrouwe heeft tot my geseyt; Geeft uwen sone / dat wy hem heden eten / ende morgen sullen wy mijnen sone eten.

29 So [b] hebben wy mijnen sone gesoden / ende hebben hem gegeten: maer als ick des anderē daechs tot haer seyde; Geeft uwen sone dat wy hem eten / so heeft sy haren sone versteken:

30 Ende het geschiedde / als de Coninck de woorden deser vrouwe gehoort hadde / dat hy sijne kleederen [32] scheurde / also hy op den muer voortginck: ende [33] het volck sach / dat / siet / een sack van binnen over sijn vleesch was.

31 Ende hy seyde; [c] [34] Soo doe my Godt / ende doe soo daer toe / [35] indien het hooft Elisa des soons Saphats heden op hem sal blijven staen!

32 (Elisa nu sat in sijn huys / ende de [36] Outste saten by [37] hem) eñ hy sondt [38] eenen man van voor sijn aengesichte: maer eer de bode tot hem gekomen was / hadde hy geseyt tot den Outsten: Hebt ghy lieden [39] gesien / hoe die sone [40] des moordenaers gesonden heeft / om mijn hooft af te nemen? siet toe / als die bode komt; sluyt de deure toe / [41] ende dringet hem uyt met de deure: [42] is niet het [43] geruysch der voeten sijns heeren achter hem?

33 Als hy noch met [44] hen sprack / siet / so quam de bode tot hem af / ende [45] hy seyde; Siet / dat [46] quaet is van den HEERE; wat [47] soude ick voorder op den HEERE wachten.

26 De sin is / dat de Syriers in dien tijt niet meer met bendē van roovende / ende plonderende krijchslieden in 't lant Israëls uyt en vielen / maer wel openbare oorlooge daer tegen voerde: gelijck blijckt uyt het volgende vs.

27 Dat is / twintich rijcksdaelders. Siet Genes. 20. op v. 16.

28 Een koorn-mate / houdende soo veel als in 24 gemeyne hinne eyerschalen konde gaen. het vierde deel der selver van natte waren wert genoemt Log: van welcke mate / Siet Lev. 14. op v. 10.

29 Sommige verstaē hier door / de granen / die de duyven in haren krop uyt het velt vergadert hadden: andere / het ingewant der selver: eenige oock enckel duyven-mest / het welcke de Samaritanen in dese belegeringe souden gebruyckt hebbē voor hout / om daer mede vyer te stoken: hebbende daer van vele voorraets in de stadt / om anders het lant / ende de hoven daer mede te mesten / mogelick hebbenset oock gegeten. Josephus meynt dat dese mest den belegerden in plaetse van sout is geweest / In 't 9. boeck der Jodischer Outheden / cap. 2.

30 D. dewijle de Heere / die alleen alle menschen helpē kan / u niet en helpt / so en weet ick niet hoe / ofte waer mede ick u soude konnen helpen. And. de Heere en helpe u niet. als woordē van een Godtloos ende toornich mensche. Vergel. v. 31. 'Ckan oock aldus vertaelt wordē / Niet: De Heere helpe u. dat is / en spreeckt soo niet / &c.

31 D. met u koorn te leveren uyt den dorschvloer / ofte u te versien van wijn / ende olye uyt de perse?

b Deut. 28. 35.

32 Tot een teecken quansuys van droefheusse / die hy uyt het verhael der vrouwe gekregē hadde / maer de rechte oorsake was sijne bittere / ende felle toornicheyt / daer mede sijn gemoet tegen den Propheet Elisa ontsteken was. Siet het volgende.

33 De sin is / dat het volck / als de Coninck sijn opperkleet gescheurt hadde / gemerckt heeft dat hy aen sijn naeckte lijf eenen sack / ofte rouwich kleet aen hadde / ende dat mogelick om boete te doen / ende hem alsoo met Godt te versoenen / blijvende nochtans een huychelaer / ende sonder bekeeringe. Vergel. 1. Reg. 21. 27. Jesa. 58. 5.

c 1. Reg. 19. 2.

34 Siet van dese maniere van sweeren / 1. Reg. 19. 2.

35 Hy was vergramt op Elisa / om dat hy den vyant van de stadt niet af en keerde / gelijck hy te vooren gedaen hadde / bov. v. 18. ofte / om dat hy den honger niet wech en nam / nae het exempel van Elia / 1. Reg. 17. 1. ende 18. 42. Het schijnt oock ond. uyt v. 33. dat de Propheet hem de Goddelicke hulpe toegeseyt hadde / de welcke nadiense noch niet en was verschenen / mochte dencken van hem bedrogen te zijn.

36 Men hout dese geweest te zijn / ofte eenige van de voornaemste des volcx / die by Elisa gekomen waren om by hem troost te halen / ofte eenige Propheten / ofte sonen der Propheten / ende Godtvreesende onder den volcke / die de voorgangeren waren der geloovigē in Israel / noch overgebleven. Sy worden de Outste genoemt / niet om datse alle out van jaren geweest zijn / maer alle out in gaven des verstants / in weerdicheyt hares wercks / ende in vroomicheyt des levens / hoe wel eenige jonck van jaren.

37 In desen swaren / ende benauwden tijt besich zijnde met leeren / vermanen / troosten / ende bidden voor Godes volck / ende het gemeyne beste.

38 Wie dese geweest zy / siet ond. 7. v. 2.

39 T. w. in een Prophetisch gesichte / het welck de Heere my nu vertoont heeft. Van een gelijck gesichte / Siet bov. 5. 26.

40 N. Achabs / door wiens toe doen / ende bewillinge Naboth / ende de Propheten des Heeren vermoort waren. 1. Reg. 18. 4. ende 21. 9.

41 D. houdt hem / namelick den bode / met kracht buyten het huys / op dat hy niet in en kome / ende my verhindere het woort te spreken / dat de HEERE my bevolen heeft te spreken.

42 D. volgt hem de Coninck Joram / die hem gesonden heeft / niet stracks op de hielen? Hy wil seggen / Sekerlick ja. Siet Genes. 13. op v. 9.

43 Siet gelijcke maniere van spreken / 1. Reg. 14. 6.

44 T. w. met de Outste.

45 T. w. de bode / in den naem / ende uyt last des Conincks. Andere meynen / dat de Coninck selve dit soude gesproken hebben / zijnde voor den bode tot des Propheten huys gekomen / overmits hy hem gehaest soude hebben / om den bode voor te komen / ende de doot des Propheten / daer van hy berouw hadde / te verhinderen.

46 Verstaet de kinder-moort / veroorsaeckt door den honger.

47 Woorden van eē godeloos / ende ongeloovich mensche / die de beloften der goddelicker hulpe / verkondicht door den Propheet Elisa / smadelick verwerpt.

Het vij. Capittel.

Elisa voorseyt den Samariteren grooten overvloet / ende de doot eenes Hooftmans / die hem niet en geloofde / v. 1 / &c. Vier melaetsche besoecken het leger / daer sy niemant en vindē / 3. zijnde de Syriers van Godt verjaegt / 6. de melaetsche bootschappen dit in de stadt / 8. nae de waerheyt daer van wort vernomen / 12. de sake blijckende / wort de Prophetie van Elisa vervult / 16.

1 DOe [1] seyde Elisa; Hoort het woort des HEEREN: Soo seyt de HEERE / Morgen ontrent desen tijt sal eene [2] mate meel-bloeme [verkocht] worden voor eenen [3] sikel / ende twee maten gerste voor eenen sikel / inde poorte van Samaria.

2 Maer een [4] Hooft-man / op wiens hant de Coninck [5] leende / antwoordde den man Godts / ende seyde; Siet / so de HEERE [6] vensteren in den Hemel maeckte / [7] soude die sake [konnen] geschieden? Ende hy seyde; Siet / ghy sult het met uwen oogen sien / doch daer van niet eten.

3 Daer waren nu vier melaetsche mannen [a] voor de [8] deure der poorte: die seyden / de eene tot den anderen; Wat blijven wy hier / tot dat wy sterven?

4 Indien wy [9] seggen / Laet ons in de stadt komen / so is de honger inde stadt / ende wy sullen daer sterven / ende indien wy hier blijven / wy sullen oock sterven: nu dan komt / ende laet ons in 't leger der Syriers vallen; indien sy ons laten leven / wy sullen leven / ende indien sy ons dooden / wy en sullen maer sterven.

5 Ende sy stonden op inde [10] schemeringe / om in het leger der Syriers te komen: Doe sy aen het [11] uyterste van het leger der Syriers quamen / siet / doe en was daer niemant.

6 Want de Heere hadde het heyr der Syriers doen hooren een [12] [b] geluyt van wagenen / ende een geluyt van peerden / het geluyt eener grooter heyrkracht; so datse seyden [13] de eene tot den anderen / Siet / de Coninck Israëls heeft tegen ons gehuert de Coningen [14] der Hethiten / ende de Coningen der Egyptenaren / om tegens ons te komen.

7 Derhalven hadden sy sich opgemaeckt / ende waren inde [15] schemeringe gevloden / ende hadden hare tenten gelaten / ende hare peerden / ende hare eselen / het leger gelijck [16] alst was: ende waren gevloden om hares [17] levens wille.

8 Als nu dese melaetsche aen het uyterste des legers quamen / so gingen sy in eene tente / ende aten / ende droncken / ende namen van daer silver / ende gout / ende kleederen / ende gingen henen / ende verberchdent: daer na keerden sy weder / ende quamen in eene andere tente / namen van daer oock / ende gingen henen / ende verberchdent.

9 Doe seyden sy [18] de een tot den anderen; Wy en doen niet recht / dese dach is een dach van goede bootschap / ende wy

1 T. w. tot de Outste / die by hem versamelt waren / tot den bode / die vanden Coninck gesonden was / ende tot den Coninck selve / die stracks nae sijnen bode volchde. Siet de twee laetste vssen des voorgaenden capit. ende ond. vss. 17 / 18.

2 By den Hebreen genaemt Seah. Siet van dese mate / Genes. 18. op v. 6.

3 De gemeyne silvere sickel / daer van hier gesproken wort / dede ruym / ofte een weynich meer dan het vierde deel eenes rijcksdaelders. Siet Genes. 23. op v. 16.

4 Desen meyntmen geweest te zijn / den man die van den Coninck uyt-gesonden was / om den Propheet het hooft af te slaen. bov. 6. v. 32.

5 Nae de gewoonte der Coningen / ende groote Princen. Siet bov. 5. 18.

6 T. w. om daer door meel / ofte koorn met grooten overvloet / als eenen regen uyt te storten. Siet van 't Hebr. woort. Genes. 7. op v. 11.

7 Hy loochent aldus sterckelick / datter mogelick was. siet Gen. 18. op v. 17.

a Levit. 13. 46.

8 De melaetsche moesten in het leger / ende in de steden niet woonen / maer daer buyten / afgesondert van het geselschap der menschen / Levit. 13. 46. Dese nu warē genaedert / tot aen de poorte der stadt gevlucht zijnde / om 't leger der Syriers / dat voor de selve lach.

9 D. dencken / ofte voornemen by ons selven / in de stadt te gaen. Siet Gen. 20. op v. 11.

10 Het Hebr. woort beteeckent de tijt des morgens / ofte des avonts / alst is tusschen licht ende doncker. Hier wort het voor de avont-schemeringe genomen / gelijck af te nemen is uyt vs negen. eßen als de Syriers wech gevloden waren / v. 7. Alsoo Prov. 7. 9. Voor de morgen-schemeringe ist genomen / Psal. 119. v. 147. Siet oock 1. Sam. 30. op v. 17.

11 Verst. het voorste eynde des legers / dat naest de plaetse / daer de melaetsche aenquamen / gelegen was. alsoo ond. v. 8.

12 Het welcke was / ofte in hare ooren alleen / ofte oock in de lucht van Godt / door sijne heylige Engelen gemaeckt.

b Ies. 13. 4.

13 *Hebr.* de man tot sijnen broeder.

14 Door dese worden verstaen niet de Hethiten afkomstich van Heth / Genes. 10. 15. die lange voor desen uytgeroeyt waren / maer (gelijck sommige meynen) de Coningen der Eylanden Cyprus, Creta, &c.

15 T. w. recht eer de melaetsche aen het leger gekomen waren. Siet bov. op v. 5.

16 T. w. doese noch daer in waren voor hare vlucht / die hen soo onversiens / ende met sulcke verschrickinge overgekomen is / datse niewers nae omme siende / alles gelaten hebben / soo het was / om slechts haer leven daer van te brengen. Vergelijckt hier met ond. v. 10.

17 *Hebr.* Ziele. Siet Genes. 19. op v. 17.

18 *Hebr.* de man tot sijnen naesten, ofte / metgeselle. Vergel. bov. d'aenteeck. op v. 6.

swijgen

swÿgen stille: Indien wy vertoeven tot den lichten morgen / so sal ons [19] de ongerechticheyt vinden: daerom nu / komt / laet ons gaen / ende [dit] den huyse des Coninex bootschappen.

10 So quamense / ende riepen tot [20] den Poortier der stadt / ende bootschapten [21] hen / seggende; Wy zÿn gekomen tot het leger der Syriers / ende siet / niemant en was daer / nochte geens menschen stemme; maer peerden aengebonden / ende esels aengebonden / ende tenten / gelÿck als sy warē.

11 Ende [22] hy riep [23] de Poortiers: ende sy deden de bootschap binnen inden huyse des Coninckx.

12 Ende de Coninck stont op in de nacht / ende seyde tot sÿne [24] knechten; Ick sal u nu te kennen geven / wat de Syriers ons gedaen hebben: Sy weten dat wy hongerich zÿn / daerom zÿn sy uyt het leger gegaen / om sich in 't velt te versteken / seggende; Als sy uyt de stadt gegaen sullen zÿn / dan sullen wy se levendich grÿpen / ende wy sullen inde stadt komen.

13 Doe antwoordde een van sÿne knechten / ende seyde; Datmen doch neme vÿve vande overige peerden / die [25] hier binnen over-gebleven zÿn / (siet / [26] sy zÿn als de geheele menichte der Israëliten / die hier binnen overgebleven zÿn / siet / sy zÿn als de geheele menichte der Israëliten / die vergaen zÿn) laet ons die senden / ende sien.

14 Sy namen dan twee [27] wagen-peerden: Ende de Coninck sondt het leger der Syriers achter na / seggende; Gaet henen / ende siet.

15 Ende sy volchdense na tot de Jordane toe / ende siet / de gantsche wech was vol van kleederen / ende [28] gereetschap / die de Syriers in haer [29] verhaesten wechgeworpen hadden: De boden nu keerden weder / ende bootschaptent den Coninck.

16 Doe ginck het volck uyt / ende beroofde het leger der Syriers: ende eene mate meel-bloeme wert [verkocht] voor eenen sikel / ende twee maten gerste voor eenen sikel / nae het woort des HEEREN.

17 De Coninck nu hadde den Hooftman / [30] op wiens hant hy leende / over [31] die poorte gestelt / ende het [32] volck vertradt hem inde poorte / dat hy sterf: gelÿck de man Godts gesproken hadde / die 't sprack / als de Coninck tot hem afgekomen was.

18 Want het was geschiet / gelÿck de man Godts gesproken hadde tot den Coninck / seggende; [33] Morgen ontrent desen tÿdt sullen twee maten gerste voor eenen sikel / ende eene mate meel-bloeme voor eenen sikel [verkocht] worden / in de poorte van Samaria.

19 Ende die Hooftman hadde den man Godts geantwoort / ende geseyt / Siet / so de HEERE [34] vensteren inden Hemel maeckte / [35] soudet oock nae dit woort geschieden [konnen]? ende [36] hy hadde geseyt / Siet / ghy sult het met uwen oogen sien / doch daer van niet eten.

20 Even alsoo geschiedde hem: want het volck vertradt hem inde poorte / dat hy sterf.

19 D. de straffe der sonde. want de sonde wort ons geseyt te vinde / niet alleen als wy in de selve bevonden ende achterhaelt / maer oock daerom gestraft wordē. Siet Num. 32. 23. ende de aent. daer op.
20 And. tot de poortiers.
21 N. den Poortier / ende de gene die met hem aen de poorte de wacht hielden.
22 T. w. des stades Poortier / die de voorwacht hadde.
23 T. w. sÿne metgesellen / die met hem de wacht aē de poorte hielden; ofte / de Poortiers van het huys des Coninckx. And. de poortiers riepen uyt.
24 D. Raetsheeren / ēn voornëemste Officieren. Siet Gen. 20. op v. 8.
25 D. in dese stadt.
26 Hy wil seggen / dat dese peerden niet meer te achtē en waren dan de belegerde Israeliten die doch moeten sterven / gelÿck de andere die alreede gestorven zÿn / soder geen outset en komt.
27 *Hebr.* twee wagenen van peerden: D. twee peerden van wagenen: verstaet / diemen aen den wagen plachte te spannen. And. twee ruyteren te peerde: Te weten / den welcken de Coninck bevolen hadde het leger der Syriers te besichtigen / ende te vernemen / hoe 't daer mede gelegen was.
28 Ofte / vaten.
29 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick eene verhaestinge / die met vreese des aenstaenden perijckels vereenicht is. Vgl. 2. Sam. 4. 4. Psal. 48. 6.
30 Siet bov. op v. 2.
31 Door de welcke men ginck nae het leger der Syriers.
32 T. w. dat met groote menichte / ende haeste / ten deele uyt de stadt socht te wesen / seer begeerich der spÿse / ende des buyts / die in 't leger / ende daer buytē met overvloet te becomen waren / ten deele in quam / geladen met spÿse / dranck / kleedingen / wapenē / &c. ende medebrengende vele beesten.
33 Siet bov. op v. 1.
34 Siet bov. op v. 2.
35 Ofte / soude oock sulcke sake geschieden konnen?
36 N. de Prophect Elisa.

Het viij. Capittel.

De Sunamitische vrouwe / om sekere dierte het lant door Elisas raet geruymt hebbende / keert weder / v. 1 / &c. ende krijgt al haer goet weder / door last des Coninckx / 4. Elisa voorseyt den doot Benhadads / 7. ende de regeringe Hazaëls over Syrien / 12. Joram wort Coninck na Josaphat / 16. verlaet den Heere / 18. dies vallen de Edomiten van hem af / ende die van Libna / 20. hy sterft / ēn Ahazia wort Coninck in sÿne plaetse / 24. hy houdt vrientschap met Joram den Coninck Israels / 28.

1 ELisa nu hadde gesproken tot die vrouwe / welcker [a] sone hy levendich gemaeckt hadde / seggende; Maeckt u op / ende gaet henen / ghy ende u [1] huysgesin / ende verkeert als vreemdelinck / waer ghy verkeeren kont: want de HEERE [2] heeft eenen honger geroepen / die oock in het lant seven jaren komen sal.

2 Ende de vrouwe hadde haer opgemaeckt / ende hadde gedaen nae het woort vanden man Godts: want sy was gegaen met haer huysgesin / ende hadde als vreemdelinck verkeert in 't lant der Philistÿnen seven jaren.

3 Ende het geschiedde met het eynde der seven jaren; dat de vrouwe uyt het lant der Philistÿnen weder keerde: ende sy ginck uyt / datse tot den Coninck [3] riepe / om haer huys / ende om haren acker.

4 De Coninck nu sprack tot [4] Gehazi den jongen vanden man Godts / seggende; Vertelt my doch alle [5] de groote dingen / die Elisa gedaen heeft.

5 Ende het geschiedde / als hy den Coninck vertelde / hoe hy eenen dooden hadde levendich gemaeckt / siet / so riep de vrouwe / welcker soon hy levendich gemaeckt hadde / tot den Coninck / om haer huys / ende om haren acker: Doe seyde Gehazi; Mÿn heere Coninck / dit is de vrouwe / ende dit is hare soon / dien Elisa heeft levendich gemaeckt.

6 Ende de Coninck [6] ondervraechde de vrouwe / ende sy verteldet hem: doe gaf de Coninck haer eenen [7] Camerlinck / seggende; Doet [haer] weder hebben alles wat hare was / daer toe alle inkomsten des ackers / vanden dage af / dat sy het lant verlaten heeft / tot nu toe.

7 Daerna quam Elisa tot [8] Damascus / als Benhadad de Coninck van Syrien kranck was: ende men bootschapte hem / seggende / De man Godts is herwaert gekomen.

8 Doe seyde de Coninck tot Hazaël; [9] Neemt een geschenck [10] in uwe hant / [b] ende gaet den man Godts te gemoete: ende vraecht door hem den HEERE / seggende; Sal ick van dese kranckheyt [11] genesen?

9 So ginck Hazaël hem te gemoete / ende nam een geschenck in sÿne hant / te weten / [12] alle goet van Damascus / een last van veertich kemelen: ende hy quam / ende stont voor sÿn aengesichte / ende seyde; [13] Uwe soon Benhadad de Coninck van Syrien heeft my tot u gesonden / om te seggen; Sal ick van dese kranckheyt genesen?

10 Ende Elisa seyde tot hem; Gaet / secht / [14] Ghy en sult gantschelick niet genesen: want de HEERE heeft my getoont / dat hy [15] den doot sterven sal.

11 Ende [16] hy hielt sÿn gesichte staende / ende settedet vast / [17] tot schamens toe: ende de man Godts [18] weende.

12 Doe seyde Hazaël; Waerom weent mÿn heere? ende hy seyde; [c] Om dat ick weet wat quaet ghy den kinderen Israëls

a 2. Reg. 4. 34.
1 *Hebr.* huys. Siet Genes. 7. op v. 1.
2 D. heeft nae sÿne gerechticheyt eenen dieren tijt over het lant gesonden / als sÿnen dienaer / ende scherp-richter / om sÿne straffe uyt te voeren. Siet mede Psal. 105. v. 16. Soo wort Godt oock geseyt andere plagen te roepen / even als ofse levendige / ende redelicke schepselen waren / bequaem om te verstaen / ende willich om te gehoorsamen / Jerem. 25. 29. Hag. 1. 11.
3 D. eernstelick / ende met aenhoudinge versochte / om haer huys ende lant / dat eenige in haer afwesen beseten hadden / weder te krijgen. Vergel. het volgende 6. vs.
4 Het schijnt dat dit geschiet zy voor de historie van Naaman de Syrier / ende de melaetscheyt van Gehazi / waer van men sien can bov. c. 5. om dat niemant lichtelick en sprack met de melaetsche / die vā het geselschap der menschē door Godes wet afgesondert waren / Levit. 13. 46. Andere meynen dat dese wet de t' samenwooninge alleen verboodt / ende niet de aensprake / die de Israeliten soo wel / bov. 7. 10. als de Heydenen / bov. 5. vss. 4/5. toegelaten hebben.
5 D. Mirakelen / ende wonderwercken / die dese afgodische Coninck niet uyt waren geloove / maer uyt ydele nieuwsgiericheyt sochte te hooren.
6 T. w. of hare soon van Elisa was van de doot opgeweckt geweest.
7 Siet Genes. 37. op v. 36.
8 Siet Genes. 14. op v. 15.
9 Siet 1. Reg. 14. op v. 3.
10 D. met u. Siet bov. 5. op v. 5. alsoo in 't volgende vs.
b 1. Reg. 14. 2, 3. 2. Reg. 1. 2.
11 *Hebr.* leven. Alsoo Num. 21. 8. ende Josu. 5. 8. ende ond. vss. 9/10/14. Joh. 4. 50.
12 D. allerley.
13 D. die u eert als sÿnen vader. alsoo heeft de Coninck Joram desen Propheet sÿnē Vader genaemt / bov. 6. 21.
14 *Hebr.* ghy sult levende niet levē. And. aldus: segt hem, ghy sult levende levē. verstaende dit spotscher wijse gesproken. Vg. 1. Reg. 22. 15. De woordē worden oock vertaelt aldus: Ghy soudt konnen sekerlick genesen. Ende de sin is dan; dat de sieckte Benhadads wel uyt hare nature niet en was ter doot / also dat hy daer van soude hebben konnen opstaen / maer dat hy evenwel sterven soude door eene andere maniere / eer de sieckte een eynde soude nemen. Siet ond. v. 15.
15 *Hebr.* stervende sterven.
16 T. w. de Propheet / die sÿne oogen op Hazaël geslagen hebbende / de selve soo lange op hem hielt / tot dat hy hem schaemde langer op hem te sien / ofte / tot dat Hazaël beschaemt wert soo lange besien te worden. Andere verstaen dit aldus; dat de Propheet sÿn aengesicht niet op Hazaël / maer op yet anders vast gehouden heeft / zijnde in de aenmerckinge der wreetheyt / die Hazaël tegen Israel bedrijven soude / tot dat hem / of hy schoon sich poochde in te houden / daer over de tranen ontgaen zÿn. Na de ander oversettinge nemen 't sommige van Hazaël / als dat hy sÿn aengesicht op den Prophete gestelt soude hebben / verwondert zijnde / waerom hy hem scheen strijdende dingen te belasten / om die sÿnen Heere Benhadad aen te dienen.
17 Siet dese maniere van spreken oock / Judic. 3. 25. ende bov. 2. 17. Anders; Langen tijt. ofte / tot vertraginge.
18 Uyt oorsake van het quaet / dat hy door Godes openbaringe voorsach den kinderen Israels door middel van Hazaël te sullen overkomen. Vgel. Jerem. 14. 17. ende Luce 19. 41.
c 2. Reg. 10. 32. ende 12. 17. ende 13. 7.

doen

doen sult: ghy sult hare sterckten in't vyer setten/ ende haer jonge-manschap met den sweerde dooden/ ende hare jonge kinderen verpletteren/ ende hare swangere vrouwen op-snijden.

13 Ende Hazaël seyde; Maer wat is uw' knecht/ die [19] een hont is/ dat hy dese groote sake doen soude? ende Elisa seyde; [20] De HEERE heeft my getoont/ dat ghy Coninck zijn sult over Syrien.

14 So ginck hy wech van Elisa/ ende quam tot sijnen [21] heere/ die tot hem seyde; Wat heeft Elisa tot u geseyt? ende hy seyde; Hy heeft tot my geseyt/ [22] Ghy sult sekerlick genesen.

15 Ende het geschiedde des anderen daechs/ dat hy een deken nam/ ende in't water dopte/ ende over [23] sijn aengesicht uytspreydde/ dat hy sterf: ende Hazaël wert Coninck in sijne plaetse.

16 [d] In het [24] vijfde jaer nu van Joram den sone Achabs/ des Conincks Israëls/ [25] doe Josaphat Coninck was van Juda/ [begon] Jehoram de sone Josaphats des Conincks van Juda te regeren.

17 Hy was twee en dertich jaer out doe hy Coninck wert: ende hy regeerde acht jaren te Jerusalem.

18 Ende hy wandelde op den wech der Coningen Israëls/ gelijck als het huys Achabs dede: want de [26] dochter Achabs was hem ter vrouwe geworden: ende [27] hy dede dat quaet was inde oogen des HEEREN.

19 Doch de HEERE en woude Juda niet verderven/ [28] om Davids sijnes knechts wille: [e] gelijck als hy hem geseyt hadde; Dat hy hem [29] t' allen tijden voor sijne sonen eene [30] lampe soude geven.

20 [f] In sijne dagen [31] vielen de Edomiten van onder [32] het gebiedt van Juda af/ ende maeckten eenen [33] Coninck over hen.

21 Daerom tooch Joram over nae [34] Zair/ ende alle de wagenen met hem/ ende hy maeckte hem des nachts op/ ende sloech de Edomiten/ die rontom hem waren/ daer toe de Overste der wagenen/ ende het volck vloodt in sijne hutten.

22 De Edomiten evenwel vielen van onder het gebiet van Juda af/ [35] tot op desen dach: doe viel [36] Libna af in de selve tijt.

23 Het overige nu der geschiedenissen Jorams/ ende alles wat hy gedaen heeft/ is dat niet geschreven [37] in het boeck der Chroniken der Coningen van Juda?

24 Ende [g] Joram [38] ontsliep met sijne vaderen/ ende wert [39] begraven by sijne vaderen/ inde stadt Davids: ende Ahazia sijn soon wert Coninck in sijne plaetse.

25 In het twaelfste jaer Jorams/ des soons Achabs/ des Conincks van Israël/ [h] [begon] Ahazia de soon Jehorams des Conincks van Juda/ [40] te regeren.

26 [i] Twee en twintich jaer was Ahazia [41] out/ als hy Coninck wert/ ende regeerde een jaer te Jerusalem: ende sijner moeder naem was Athalia/ de [42] dochter van Omri den Coninck Israëls.

27 Ende hy [43] wandelde inden wech van het huys Achabs/ ende dede [44] dat quaet was inde oogen des HEEREN/ gelijck het huys Achabs: want hy was een [45] schoon-soon van het huys Achabs.

28 Ende hy tooch met Joram den sone Achabs nae den strijt/ te Ramoth in Gilead tegen Hazaël den Coninck van Syrien: ende de Syriers [46] sloegen Joram.

29 Doe [k] keerde Joram de Coninck wederom/ dat hy sich te Jizreël heelen liete/ van de slagen/ die hem de Syriers te Rama geslagen hadden/ als hy street tegen Hazaël den Coninck van Syrien: ende [l] Ahazia de soon Jehorams/ de Coninck van Juda quam af/ om Joram den sone Achabs te Jizreël te besien/ want hy was kranck.

Het ix. Capittel.

Een Propheet door last van Elisa/ salft Jehu tot Coninck over Israel/ v. 1/ &c. dien hy belast het huys Achabs uyt te roeyen/ 7. Jehu wort van de krijchs-overste voor Coninck erkent/ ende uytgeroepen/ 11. hy maeckt een verbont tegen Joram/ 14. treckt nae hem tot Jizreel/ 15. doorschiet hem/ 24. doodt oock Ahazia den Coninck van Juda/ 27. ende laet Izebel ter venstere uytwerpen/ 30. de welcke van de honden gegeten wort/ 34.

1 DOe riep de Prophete Elisa eenen van de [1] sonen der Propheten: ende hy seyde tot hem; [2] [a] Gordt uwe lendenen/ ende neemt dese Oly-kruycke in uwe hant/ ende gaet henen nae [3] Ramoth in Gilead.

2 Als ghy daer sult gekomen zijn/ so siet waer Jehu [4] de soon Josaphats/ des soons Nimsi is; ende gaet in/ ende doet hem opstaen uyt het midden sijner [5] broederen/ ende brengt hem in eene [6] binnenste kamer.

3 Ende neemt de oly-kruycke/ ende gietse uyt op sijn hooft/ ende segt: Soo seyt de HEERE; [b] Ick hebbe u tot Coninck [7] gesalft over Israël: Doet daerna de deure open/ ende vliedt/ ende en vertoeft niet.

4 So ginck de jongelinck/ die jongelinck [8] des Propheten/ nae Ramoth in Gilead.

5 Ende doe hy in-quam/ siet/ daer saten de Hooft-mannen des heyrs/ ende hy seyde; [9] Ick hebbe een woort aen u/ ô Hooft-man: ende Jehu seyde; Tot wien van ons allen? ende hy seyde; Tot u/ ô Hooft-man.

6 Doe stont [10] hy op/ ende ginck [11] in huys/ [12] hy dan goot de olye op sijn hooft: ende hy seyde tot hem: Soo seyt de HEERE de Godt Israëls; Ick hebbe u gesalft tot Coninck/ over het volck des HEEREN/ over Israël.

7 Ende ghy sult het [13] huys Achabs uw's heeren [14] slaen; dat ick het bloet mijner knechten der Propheten/ ende het bloet aller knechten des HEEREN wreke [15] vander hant Izebel.

8 Ende [c] het gantsche huys Achabs sal om-komen: ende ick sal van Achab uytroepen [16] dien/ die aen de wandt pist/ oock [17] den beslotenen/ ende verlatenen in Israël.

9 Want ick sal het huys Achabs maken/ als [d] het huys Jerobeams/ des soons Nebats; ende als [e] het huys van Baësa den sone van Ahia.

10 [f] Oock sullen de honden Izebel eten/ op [18] 't stuck [19] [lants] van Jizreël/ ende daer en sal niemant zijn die [haer] begrave: doe dede hy de deure op/ ende vloodt.

11 Ende als Jehu uyt-ginck tot de knech-

---

19 D. gantsch onweerdich/ veracht/ ende onvermogende. Vergel. 1. Sam. 24. 15. 2. Sam. 3. 8. ende 9. 8. Job 30. 1. And. wat is u knecht? een hont? D. soo wreet/ fel/ moordadich/ ende onbarmhertich als een hont. Soo worden de wreede/ ende bloetdorstige by honden vergeleken/ Psal. 22. 17/ 21. ende 59. 7.
20 Vergel. 1. Reg. 19. 15.
21 Den Coninck van Syrien.
22 *Hebr.* levendich zijnde sult ghy leven: dat is/ sekerlick genesen. Hy verhaelt het contrarie van het gene Elisa hem geseyt hadde/ volgende de oversettinge van v. 10.
23 N. des Conincx Benhadads. dit heeft Hazaël gedaen met voorbedachten raet/ om hem de doot aen te brengen.
d 2. Chron. 21. 4, 5.
24 Het welcke was het 22 jaer des Coninckrijckx van Josaphat. Vg. vov. 3. 1.
25 Want noch in't leven zijnde/ ende het recht des Conincklicken stoels behoudende/ hadde hy sijnē sone sijnen stadthouder gemaeckt/ en̄ met hem eenige jaren geregeert. Vg. hier mede de aent. 1. Reg. 22. 42. en̄ vov. 1. 17.
26 Genaemt Athalia/ onder v. 26. alwaer sy wort geseyt de dochter van Omri/ om dat dese Achabs vader was/ ende volgens haer grootvader.
27 Siet 1. Reg. 11. op v. 6.
28 Siet 1. Reg. 11. op v. 12.
e 2. Sam. 7. 13. 1. Reg. 11. 36. 1. Reg. 15. 4. Psal. 132. 17.
29 *Hebr.* alle dagen. Siet 1. Reg. 11. op v. 36.
30 Siet 1. Reg. 11. op v. 36.
f Genes. 27. 40. 2. Chron. 21. 8.
31 Aldus wert vervult de voorseggingе Isaacs/ Gen. 27. 40.
32 *Hebr.* hant. D. macht/ ende gebiet. alsoo ond. v. 22. siet Genes. 16. op v. 6.
33 Want van den tijt Davids af/ en was'er geen Coninck onder hen geweest/ maer een Conincks stadthouder/ ingeset van de Coninck van Juda. Siet 1. Reg. 22. 48. ende d'aenteeck. daer op.
34 *Hebr.* Tsair. de naem eener stadt/ ofte plaetse in Idumæa gelegen.
35 D. welcken afval duert tot op desen dach/ in den welcken dit boeck is geschreven geweest.
36 Een stadt gelegen in de stamme van Juda/ Jos. 15. 42. ende den Priesteren te bewoonen gegeven/ Jos. 21. 13. de oorsake hares afvals was/ om dat Joram den Heere den Godt sijner vaderen verlaten hadde/ 2. Chron. 21. 10. door desen afval wert Joram verhindert sijne victorie tegens de Edomiten te vervolgen: waer door sy in haren afval gebleven zijn.
37 Siet 1. Reg. 14. op v. 19.
g 2. Chron. 21. 19.
38 Siet Deut. 31. op v. 16. ende 1. Reg. 1. op v. 21.
39 Doch niet in de graven der Coningen/ maer in een privaet graf/ afgesondert van de andere/ ende sonder de gewoonelicke vereeringe. Siet 2. Chron. 21. 19/ 20.
h 2. Chron. 22. 1.
40 *Hebr.* regeerde.
41 *Hebr.* een soon van twee en twintich jaer.
i 2. Chron. 22. 2.
42 Verst. sijns soons dochter. want dese Athalia was de dochter van Achab/ vov. v. 18. ende Achab de sone van Omri/ 1. Reg. 16. 28/ 29.
43 Siet 1. Reg. 15. op v. 26.
44 Siet 1. Reg. 11. op v. 6.
45 Te weten/ door het houwelick van Athalia de dochter Achabs/ met Joram den sone Josaphats des Conincks van Juda.
46 D. wondden/ ofte quetsten.
k 2. Reg. 9. 15.
l 2. Chron. 22. 6, 7.
1 Siet 1. Reg. 20. op v. 35.
2 Siet 1. Reg. 18. op v. 46. ende vov. 4. op v. 29.
a 1. Reg. 19. 16.
3 Siet Deut. 4. op v. 43. Het blijckt uyt dit verhael/ dat de Israeliten dese stadt weder van de Syriers aen hare zijde gekregen hadden. siet ond. v. 14. en d'aent.
4 Ende is volgens te onderscheyden van eenen Jehu/ die een Propheet/ en̄ de soon van Hanani was. siet 1. Reg. 16. op v. 1.
5 D. sijner metgesellē/ der andere krijchsofficieren ende Capiteynen. siet ond. v. 5.
6 *Hebr.* kamer in kamer.
b 2. Chron. 22. 7.
7 Siet 1. Reg. 1. op v. 34.
8 And. de jongelinck de Prophete.
9 D. ick hebbe u alleene in't heymelicke wat aen te seggen; Daerom sal 't u believen op te staen/ ende my in't bysondere te hooren.
10 N. Jehu.
11 In de binnenste kamer/ als vov. v. 2.
12 N. des Propheten Jongelinck.
13 D. het geslachte. Siet 1. Reg. 14. op v. 10.
14 D. ombrengen/ ende uytroeyen. Siet Genes. 8. op v. 21.
15 D. het welcke door last/ ende bevel van Izebel vergoten is.
c 1. Reg. 21. 21.
16 Siet 1. Reg. 14. op v. 10.
17 D. ick en sal niemant laten overblijven. Siet Deut. 32. op v. 36.
d 1. Reg. 14. 10. ende 15. 29.
e 1. Reg. 16. 3, 11.
f 1. Reg. 21. 23.
18 *Hebr.* deel, ofte/ besittinge. alsoo ond. vs. 21/ 25/ 26/ &c. Verstaet het stuck lants/ ofte/ ackers/ het welcke den vromen Naboth/ door de valsche beschuldingen/ ende loose practijcken Izebels ontweldicht was. Siet 1. Reg. 21. 23. ende ond. vs. 21/ 25.
19 Dit woort is hier in gebracht uyt het v. 25. deses cap.

knechten sijns heeren / seyde men tot hem; [20] Is't al wel? waerom is dese [21] onsinnige tot u gekomen? ende hy seyde tot hen; [22] Ghy kent den man/ ende sijne sprake.

12 Maer sy seyden; 'T is leugen / geeft het ons nu te kennen: ende hy seyde; [23] Soo/ ende soo heeft hy tot my gesproken/ seggende; Soo seyt de HEERE; Ick hebbe u gesalft tot Coninck over Israël.

13 Doe haesteden sy hen / ende een yegelick nam sijn kleet / ende [24] leyde het onder hem / [25] op den hoochsten trap / ende bliesen met de basuyne/ ende seyden; Jehu is Coninck geworden.

14 Alsoo maeckte Jehu de soon Josaphats / des soons Nimsi [26] eene verbintenisse tegen Joram: (Joram nu hadde Ramoth in Gilead [27] bewaert/ hy/ eñ gantsch Israël / uyt oorsake van Hazaël / den Coninck van Syrien.

15 Maer [g] de Coninck Joram was weder-gekeert/ op dat hy sich [28] te Jizreël heelen liete van de slagen / die hem de Syriers geslagen hadden/ als hy streedt tegen Hazaël den Coninck van Syrien) ende Jehu seyde; So't u lieder [29] wille is/ laet niemant van de stadt uyt trecken / die ontkome/ om [dit] in [30] Jizreël te [31] gaen verconDigen.

16 Doe reedt Jehu/ ende tooch nae Jizreël; want Joram [32] lach aldaer: ende Ahazia de Coninck van Juda was afgekomen/ om Joram te besien.

17 De wachter nu stont op den toren te Jizreël/ ende sach den hoop van Jehu/ als hy aenquam/ ende seyde; Ick sie eenen hoop: doe seyde Joram; Neemt eenen ruyter/ ende sendt [dien] haer-lieden te gemoete / ende dat hy segge / Is't vrede?

18 Ende de ruyter te peerde tooch henen hem te gemoete/ ende seyde; Soo seyt de Coninck/ [33] Is't vrede? ende Jehu seyde; [34] Wat hebt ghy met den vrede te doen? Keert om nae achter my: ende de wachter gaf't te kennen / seggende; De bode is tot hen gekomen/ maer hy en komt niet weder.

19 Doe sondt hy eenen anderen ruyter te peerde / ende als dese tot hen gekomen was/ seyde hy; Soo seyt de Coninck/ Is't vrede? ende Jehu seyde; Wat hebt ghy met de vreden te doen? keert om nae achter my.

20 Ende de wachter gaf dit te kennen/ seggende; Hy is tot aen hen gekomen/maer hy en komt niet weder: ende het drijven is als het drijven van Jehu / den soon van Nimsi / want hy drijft [35] onsinnichlick.

21 Doe seyde Joram; Spant aen; ende men spande sijnen wagen aen: So tooch Joram de Coninck Israëls uyt / ende Ahazia de Coninck van Juda/ een yeder op sijnen wagen; ende sy togen uyt Jehu te gemoete / ende vonden hem op het stuck [36] [lants] van Naboth de Jizreëliter.

22 Het geschiedde nu/ als Joram Jehu sach / dat hy seyde; Is't oock vrede/ Jehu? maer hy seyde; Wat vrede/ soo lange als de [37] hoererijen uwer moeder Izebels / ende hare [38] tooverijen soo vele zijn?

23 Doe keerde Joram / [39] sijne hant / ende vloodt/ ende seyde tot Ahazia; [40] 'T is bedroch/ Ahazia.

24 Maer Jehu [41] spande den boge met voller hant / ende [42] schoot Joram tusschen sijne armen / dat de pijl door sijn hert uytginck; ende hy [43] kromde sich in sijnen wagen.

25 Doe seyde [Jehu] tot Bidkar sijnen Hooft-man; Neemt/ werpt hem op dat stuck lants van Naboth de Jizreëliter: want [44] gedenckt/ als ick/ ende ghy nessens malkanderen achter sijnen vader Achab reeden/ dat hem de HEERE desen [45] last op leyde / [seggende]:

26 [h] So [46] ick gister avont niet gesien en hebbe het bloet Naboths/ ende het bloet [47] sijner sonen / seyt de HEERE! ende ick u dat niet en vergelde op dit stuck [48] [lants] [49]! seyt de HEERE: Nu dan neemt/ werpt hem op dat stuck [lants] /nae het woort des HEEREN.

27 Als Ahazia de Coninck van Juda [dat] sach; so vloodt hy door den wech [50] van het huys des hofs: doch Jehu vervolchde hem achter na / eñ seyde; [51] Slaet hem oock op den wagen / aen den opganck nae [52] Gur / die by [53] Jibleam is; ende hy vloodt nae [54] Megiddo / ende sterf aldaer.

28 Ende sijne knechten voerden hem nae Jerusalem / ende sy begroeven hem in sijn graf/ by sijne vaderen inde stadt [55] Davids.

29 In het [56] elfde jaer nu van Joram den soon Achabs / was Ahazia Coninck geworden over Juda.

30 Ende Jehu quam te Jizreël: als Izebel [dat] hoorde / so [57] blanckettede sy haer aengesicht/ ende vercierde haer hooft/ ende keeck ter venster uyt.

31 Doe nu Jehu ter [58] poorten in quam/ seyde sy; Is't wel/ [i] [59] O Zimri sijnes heeren doot-slager?

32 Ende hy hief sijn aengesicht op nae de venster / ende seyde; [60] Wie is met my? wie? Doe sagen op hem twee drie [61] Kamerlingen.

33 Ende [62] hy seyde; Stootse van boven neder: ende [63] sy stietense van boven neder/ so dat van haer bloet aen den wandt/ ende aen de peerden gesprengt wert/ ende [64] hy vertradtse.

34 Als hy nu [65] ingekomen was / ende gegeten / ende gedroncken hadde / seyde hy: Siet nu nae die vervloeckte / ende begraeftse: want [k] sy is eens [66] Conincks dochter.

35 Ende sy gingen henen om haer te begraven: doch sy en vonden niet van haer/ dan het beckeneel / ende de voeten/ ende de palmen harer handen.

36 Doe quamen sy weder/ ende gaven't hem te kennen / ende hy seyde; Dit is het woort des HEEREN / dat hy gesproken heeft door [67] den dienst sijnes knechts

20 *Hebr.* Ist vrede? Alsoo ond. v. 17. siet Genes. 29. op v. 6.
21 Soo worden de Propheten / ende de dienaren Godts genoemt van de wereltsche / ende godtloose menschen / om datse hare leere niet begrijpẽ/ nochte haer doen niet verdragen en konnen. Joh. 10. 20. Actor. 26. 24. Mogelick hebbense den Propheten desen naem gegeven / om datse eenige extraordinarise gebeerden / ofte manieren van doen over hen haddẽ/ als de Geest des Heeren veerdich over hen wert. Siet 1. Sam. 18. 10.
22 Dat is/ ghy kont mercken / dat hy een Propheet is / ende om dat hy sulck een is / kont ghy oordeelen / wat hy pleegt te spreken/ te weten/ een yeder tot sijnen schuldigen plicht te vermanen / gelijck hy aen my gedaen heeft.
23 *Hebr.* nae dit, ende nae dit.
24 T. w. tot een teecken / datse sich Jehu als haren heere ende Coninck onderwierpen. Vergel. Matth. 21. 7.
25 *Hebr.* op de hoochte der trappen. Verst. (nae het meeste gevoelen der geleerden) eene hooge/ ende verhevene plaetse / bespreyt met der Capiteynen opper-kleederen / die in plaetse van tapijten waren/ op de welcke sy Jehu geset hebben.
26 Siet van de beteeckeninge des Heb. woorts / 1. Reg. 15. op v. 27.
27 V. versien / versekert/ ende gesterckt met krijchsvolck.
g 1. Reg. 8. 29.
28 Siet hier van bov. 8. v. 29.
29 *Hebr.* ziele. Siet Genes. 23. op v. 8. Dat is / so ghy het goet vint / so 't u behaegt.
30 Alwaer de Coninck Joram was.
31 Te weten / dat ick Coninck geworden ben.
32 T. w. kranck van de wonden / die hem de Syriers geslagen hadden. Siet het voorgaende vs.
33 V. Gaet het wel? Isser geene swaricheyt/ ofte onraet? alsoo ond. vss. 19/22. Siet Genes. 29. op v. 6.
34 *Hebr.* wat is u, ende den vrede? dat is/ wat hebt ghy metten vrede te doen? alsoo in het volgende vs. Siet 2. Sam. 16. op v. 10.
35 *Hebr.* in onsinnicheyt, ofte/ met onsinnicheyt, dat is / met sulcke snelheyt / ende ongestuymicheyt/ als of hy onsinnich ware / ende de peerden sochte den hals af te rijden.
36 Siet bov. op v. 10.
37 Verst. geestelicke/ de welcke is afgoderye. Siet Lev. 17. op v. 7. ende 20. op v. 5.
38 Verst. de bedriegelicke pracktijcken/ door de welcke Izebel de menschen tot de afgoderye aenlockte / ende verwoerde. Vergel. Nahum 3. 4.
39 T. w. daer mede hy hem selven omkeerde in den wagen / ofte sijnen voerman de wete gaf/ ofte oock selve aen de stringe vattede / om den wagen af te wenden / ende de vlucht te nemen. Vergel. 1. Reg. 22. 34. 40 V. Jehu is bedriechlick/ ende verraderlick hier gekomen/ om my te overvallen/ ende te vermoorden.

41 *Hebr.* volde sijne hant met den boge. Verst. dat hy alle de kracht sijnes arms by brachte / om den boge ten vollen te spannen/ uyt te reckẽ/ ende daer mede een geweldige schote te geven.
42 *Hebr.* sloech.
43 V. sonck neder in sijnen wagen.
44 Het schijnt dat Achab / als hy na de doot van Naboth ginck/ om sijnẽ wijnberch in te nemen/ by hem gehadt heeft eenige Hovelingen/ ende krijchs-officierẽ; ende dat onder dese geweest zijn Jehu/ eñ Bidkar/ ende gehoort hebben de woorden in't volgende versken gestelt / van Elia tegen Achab uytgesproken.
45 V. dit Prophetisch dreygement / ofte dese voorseyde straffe. So wort het woort Last vele by dẽ Propheten genomen, om dat de straffen swaer zijn so wel in't hooren/ alsse verkondicht wordẽ/ als in't gevoelen / wanneerse den mensche dadelick treffen. Jesa. 13. 1. ende 15. 1. Jer. 23. 33/34. Nah. 1. 1. Habac. 1. 1. Zach. 9. 1.
h 1. Reg. 21. 19.
46 Dit zijn de woorden des Heeren met eenen eedt tegen Achab uytgesproken.
47 Hier uyt kan afgenomen worden/ dat niet alleen Naboth is vermoort geweest/ maer oock sijne kinderen / op dat Achab te geruster het goet Naboths besitten mochte.
48 Siet bov. op v. 10.
49 V. ick hebbet sekerlick gesien / ende ick sal 't u sekerlick op dit stuck lants vergelden. Siet van dese maniere van sweeren oock Gode toegeschrevẽ/ Num. 14. op v. 23.
50 V. die met boomen beplant was/ so dat men in't vluchten daer beter dan elders verborgẽ konde zijn / om sekerlick wech te komen.
51 V. brengt hem om: want hy was oock vanden geslachte Achabs/ te weten/ van de zyde sijner moeder / die Achabs dochter was. Siet bov. 8. op v. 18.
52 Dit schijnt eene plaetse geweest te zijn op den wech nae Samaria / door de welcke Ahazia vluchtede/ als Jehu besich was met Joram om te brengen. Jehu nu siende dat Ahazia hem ontgaen was/ heeft sijne krijchsluyden hem nagesonden. Dese/ nae sommiger meyninge/ zijn hem in dese plaetse soo na by gekomen/ datse hem aldaer gequetst hebben/ doch niet doodelick/ sulcx dat hy te Samarien ontkomẽ is/ alwaer hy sich versteken heeft/ 2. Chron. 22. 9. tot dat hy daer oock vervolgt zijnde / om tot Jehu gebracht te worden / doodelick gewont is geworden/ doch ontkomen te Megiddo/ alwaer hy gestorven is. 53 Siet Jos. 17. 11. 54 Siet 1. Reg. 9. op v. 15. 55 Siet 1. Reg. 2. op v. 10.
56 V. in't eynde van het elfde/ ende begin van het twaelfde jaer. Siet bov. 8. 25.
57 *Hebr.* settede hare oogen in't blanckettsel. Dat is/ heeft haer aengesicht met blanckettsel bestreken. 'T schijnt datse haer stoutelick toegemaeckt / ende opgepronckt heeft / om Jehu/ als door eene Conincklicke majesteyt/ schrick/ ende bedwelmtheyt aen te brengen.
58 T. w. van het Coninckliick Paleys; daer uyt Izebel keeck. i 1. Reg. 16. 18.
59 Sy noemt Jehu eenen anderen Zimri / die sijnen heere Ela den Coninck Israëls vermoort hadde / 1. Reg. 16. 9/10. welcke moort aen Zimri een grouwelick eynde door middel van Omri genomen hadde. Dit werpt nu Izebel den Jehu voor / om hem te verschricken, maer te vergeefs/ om dat hem van Godt bevolen was te doen/ dat hy dede. And. Ist Zimri wel gegaen die sijnen heere doot sloech? 60 Dit sprack Jehu tot de gene/ die by Izebel waren/ vragende of yemant van hen sijne sake toegedaen was. 61 V. Jonckeren / Edellieden / Hof-officieren/ die in't geselschap Izebels waren/ daer sy uyt de venster keeck. Het Hebr. woort beteeckent eygentlick gesnedene: hoedanige de Camerlingen der Coninginnen / ende Princessen/ in die tijden meest waren: ende sulcke mogen dese geweest zijn, siet Gen. 37. op v. 36. 62 N. Jehu. 63 T. w. de Camerlingen. 64 N. Jehu. 65 T. w. in het Paleys. k 1. Reg. 16. 31. 66 N. des Conincks der Zidoniers/ genoemt Eth-Baal. 1. Reg. 16. 31. 67 *Hebr.* door de hant.

Elia / des Thisbiters / seggende: [l] [68] Op het stuck [lants] van Jizreël sullen de honden het vleesch Jzebels eten.

37 Ende het doode lichaem Jzebels sal zijn gelijck mest op [69] den velde / in't stuck [lants] van Jizreël; datmen niet sal konnen seggen / Dit is Jzebel.

l 1. Reg. 21. 23.
68 Siet bov. op v. 10. ende van dese Prophetie / siet 1. reg. 21. 23. alwaer / hoewel soo vele woorden niet en staen / nochtans de sin deser voorseyder vervullinge te vinden is.
69 *Hebr.* op het aengesichte des velts.

Het x. Capittel.

Jehu doodt tseventich sonen Achabs / v. 1 / &c. eñ het maechschap des Conincks Ahazia / 12. komt met Jonadab den Rechabiter te Samaria / 15. daer hy / alle de Priesters / ende Propheten Achabs doodt / sijne beelden / ende Tempel afbreeckt / 18. maer hangt de sonde Jerobeams aen / 29. wort verdruckt van Hazaël / de Coninck van Syrien / 32. sterft / sijn sone Joahaz regeert / 35.

1 Achab nu hadde [1] tseventich sonen te Samaria: ende Jehu schreef brieven / dewelcke hy sondt nae Samaria / tot [2] d' Overste van Jizreël / de [3] Oudtste / ende tot de [4] Voester-heeren Achabs / seggende:

2 [5] So wanneer nu desen brief tot u sal gekomen zijn / dewyle uwes heeren sonen by u zijn: oock de wagenen / ende de peerden by u zijn / mitsgaders eene [6] vaste stadt / ende wapenen:

3 So siet nae den [7] besten / ende gerechtichsten vande sonen uwes [8] heeren / [9] dien settet op sijnes vaders throon: ende strijdet voor het huys uwes heeren.

4 Doch sy vreesden [10] gantsch seer / ende seyden; Siet / [11] twee Coningen en bestonden niet voor sijn aengesichte: hoe souden wy dan bestaen?

5 Die dan over het huys was / ende die over de stadt was / ende de Outste / ende de Voester-heeren sonden tot Jehu / seggende; Wy zijn uwe knechten / ende al wat ghy tot ons seggen sult / sullen wy doen: Wy en sullen niemant Coninck maken / doet wat goet is in uwen oogen.

6 Doe schreef hy ten tweeden mael tot hen eenen brief / seggende; So ghy mijne zijt / ende ghy nae mijne stemme hooret / neemt de hoofden vande [12] mannen / de sonen uwes heeren / ende komet tot my morgen ontrent dese tijt nae Jizreël: (de sonen nu des Conincks / tseventich mannen / waren by de [13] Groote der stadt / diese [14] opvoedden.)

7 Het geschiedde dan / als die brief tot hen quam / dat sy de sonen des Conincks namen / ende 'tseventich mannen [15] sloegen: ende sy leyden hare hoofden in korven / diese sonden tot hem nae Jizreël.

8 Ende daer quam een bode / ende boodtschapte hem / seggende; Sy hebben de hoofden der sonen des Conincks gebracht: ende hy seyde; Legtse in twee hoopen / aen de deure [16] der poorte tot morgen.

9 Ende het geschiedde des morgens / doe hy uytginck / dat hy stille stont / ende tot al het volck seyde: [17] Ghy zijt rechtveerdich; Siet / ick hebbe eene verbintenisse gemaeckt tegen mijnen heere / ende hebbe hem doot-geslagen; [18] ende wie heeft alle dese geslagen?

1 Die hem sonder twijffel uyt verscheydene vrouwen geboren waré: zijnde oock onder de selve begrepen sijnes soons Jorams / ende anderer sonen kinderen / van de welcke Achab grootvader was. siet ond. v. 3.
2 Verst. eenige voortreffelicke Hovelingen / de welcke / offe schoon hare ordinarise woonige te Jizreel hadden / waren nochtans van Joram nae Samarien gesonden / om acht te nemen op de Coninclicke kinderen / terwijle hy in de oorloge tegen de Syriers besich was.
3 Soo genoemt / ofte vã wegé haer ampt / om datse Raetsheeren waren / ofte uyt oorsake van haren ouderdom / om datse niet bequaem zijnde tot de oorloge / nochtans de gemeynte met raet / eñ de jeucht met authoriteyt conden voorgaen.
4 Die als voochdé / ende Mombaren sorge droegen voor de opvoedinge / ende onderwijsinge deser jonge heeren.
5 Alsoo begint oock de brief des Conincx van Syrien aen den Coninck Jsraels / bov. 5. 6.
6 Naemlick / Samaria.
7 *Hebr.* die goet, ende recht is: dat is / die bequaemst is / om te regeeren.
8 N. Achabs / ofte Jorams.
9 Dit en meent hy niet / maer hy wil de Overste der Samaritanen beproevé / om te weten hoese gesint waré / ende met wien datset hieldé. Yemant op den stoel sijnes vaders setten, is hem in de plaetse sijnes vaders Coninck te maken. Siet 1. Reg. 2. op v. 24. ende vgel. ond. v. 5.
10 *Hebr.* seer, seer.
11 N. Joram de Coninck Jsraels / eñ Ahazia de Coninck van Juda. bov. 9. vss. 24 / 27.
12 Men oordeelt uyt het Hebr. woort / dat eenige deser soné / ofte nakomelingen Achabs tot redelické ouderdom gekomen waren: dewelcke gelijckse navolgers van Achabs boosheyt konden zijn / oock deelachtich zijn geworden sijner straffen / nae het rechtveerdich dreygement Godts / Exod. 20. 5. Deut. 5. 9.
13 D. de voorneemste van staet / ende weerdicheyt. Vergel. ond. 25. 9. ende siet de aenteeck.
14 *Hebr.* groot maeckten.
15 *Hebr.* slachteden, keelden. Alsoo v. 14.
16 Daermen gewoonte was recht te doen. Siet Genes. 22. op v. 17.
17 D. ick verklare u onschuldich over de doot deser sonen Achabs; dencket niet dat ick gekomen ben / om u daer over te beschuldigen: maer so ghy yemant de schult daer van soudt willen opleggen / siet op my / die een verbont tegens mijnen heere den Coninck Joram gemaeckt / ja oock hem gedoodt hebbe: doch niet uyt mijn eygen vermeten / maer nae des Heeren voornemen / ende uytgedruckt bevel. Daerom gelijck ghy onschuldich zijt / om dat ghy gevolgt hebt mijnen last / alsoo ick mede / om dat ick gevolgt hebbe Godes last.
18 Dese waren geslagen van de outste van Samaria / uyt last van Jehu: beyde door bestieringe des Heeren / als volcht.

10 Wetet nu / [19] dat niets van den woorde des HEEREN / 'twelck de HEERE tegen het huys Achabs gesproken heeft / [20] sal op der aerde vallen: want de HEERE heeft gedaen / [a] dat hy door [21] den dienst sijns knechts Elia gesproken heeft.

11 Daertoe sloech Jehu alle de overgeblevene van het huys Achabs te Jizreël / ende alle sijne [22] Groote / ende sijne [23] bekende / ende sijne Priesteren: tot dat hy hem geenen overigen en liet overblijven.

12 Ende hy maeckte hem op / ende tooch henen / ende ginck nae Samaria: ende zijnde te [24] Beth-Heked der Herderen / op den wech /

13 [b] Vondt Jehu [25] de broederen van Ahazia / den Coninck van Juda / ende hy seyde; Wie zijt ghy-lieden? ende sy seyden; Wy zijn de broederen van Ahazia / ende zijn afgekomen / [26] om de sonen des [27] Conincks / ende de sonen der Coninginne te groeten.

14 Doe seyde hy; Grijptse levendich: ende sy grepense levendich; ende sy sloegense by den Bornput van Beth-Heked / twee en veertich mannen / ende hy en liet niet eenen van hen over.

15 Ende van daer gegaen zijnde / so vondt hy Jonadab / den sone [28] Rechabs hem te gemoete / die [29] hem [30] groetede / ende hy seyde tot hem; [31] Js u herte recht / gelijck als mijn herte met u herte is? ende Jonadab seyde; Het is / ja het is / [32] geeft uwe hant: ende hy gaf sijne hant / ende hy dede hem tot sich op den wagen klimmen.

16 Ende hy seyde: Gaet met my / ende siet mijnen [33] yver aen voor den HEERE: so deden [34] sy hem rijden op sijnen wagen.

17 Ende doe hy tot Samaria quam / [c] sloech hy alle die den Achab te Samaria overgebleven waren / tot dat hy [35] hem verdelcht hadde: nae het woort des HEEREN / dat hy tot [36] Elia gesproken hadde.

18 Ende Jehu versamelde al het volck / ende seyde tot hen; Achab heeft [37] den Baal een weynich gedient: Jehu sal hem [38] veel dienen.

19 Nu daerom roepet alle Propheten Baals / alle sijne dienaren / ende alle sijne Priesteren tot my / dat niemant gemist en worde / want ick hebbe [39] eene groote offerhande aen Baal; alle die gemist wort en sal niet leven: doch Jehu dede dat door listicheyt / op dat hy de dienaren Baals ombrachte.

20 Voorder seyde Jehu; Heyliget den Baal eenen [40] Verbots-[dach:] ende sy riepen [hem] uyt.

21 Oock sondt Jehu in het gantsche Jsraël; ende alle Baals dienaers quamen / dat niet een man over en bleef / die niet en quam: eñ sy quamen in het [41] huys Baals / dat het huys Baals vervult wert / [42] van het een eynde / tot het ander eynde.

22 Doe seyde hy tot den genen / die over het [43] kleeder-huys was; Brengt voor alle dienaren Baals [44] de kleedinge uyt: ende hy bracht voor hen de kleedinge uyt.

23 Ende Jehu quam met Jonadab den sone Rechabs in het huys Baals: ende hy seyde tot Baals dienaren; Ondersoeckt /

19 Hy betuycht hier mede opentlick / of schoon sijn doen qualick soude mogen geduyt worden / dat hy nochtans anders niet dan nae 't woort des Heeren gedaen en hadde. Siet bov. 9. vss. 7 / 8.
20 Siet 1. Reg. 8. op v. 56.
a 1. Reg. 21. vss. 19, 21. 29.
21 *Hebr.* door de hant. Siet Levit. 8. op v. 36.
22 Sonder twijfel die door Achab groot / eñ mogende geworden waren in staet / rijckdom / ende name.
23 Ofte / bloetverwanté. als Ruth 2. 1.
24 D. het huys van de bindinge der Herderen. sommige meynen / dat dit een dorp is geweest by Samaria aen den wech gelegen / hebbende sijnen name van binden. om dat de Herderen daer hare schapen bonden / om geschoren te worden.
b 2. Chron. 22. 8.
25 Verst. de sonen sijner broederen / 2. Chron. 22. 8. Siet Genes. 13. op v. 8. alwaer het woort broederen soo genomen wort.
26 *Hebr.* tot de vrede der sonen des Conincks, ende den soñe der Coninginne. D. op dat wy hen vrede / ende welstant souden toewensché. 't welcke wy noemen groeten.
27 N. Jorams / ende sijner huysvrouwe. Het schijnt / datse niet en wisten / dat Ahazia van Jehu omgebracht was.
28 Eens vermaerdé mans uyt het geslachte der Keniteré / ende afkomstich van Jethro de schoonvader Mosis / 1. Chro. 2. 55. Jerem. 35. 6.
29 N. Jehu.
30 *Hebr.* segende. siet Genes. 31. op v. 55.
31 D. zijt ghy my van herté toegedaen / gelijck ick u toegedaë bé met al mijn herte.
32 Dit kannen nemen als woordé van Jonadab / ofte / als andere / van Jehu.
33 Wat yver eygentlick zy / Siet 1. Reg. 19. op v. 10.
34 T. w. sijne dienaren / trauwanten / ofte lakeyen.
c 1. Chron. 22. 8.
35 D. sijn huysgesin / ende geslachte.
36 Siet 1. Reg. 21. 21.
37 Siet 1. Reg. 16. op v. 31.
38 Siet d'aenteeck. op het volgende vs.
39 Hy spreeckt met leugen ende dobbelsinnicheyt / (welcke middelen niet te prijsen en zijn) meenende den Baal alle sijne Priesters / ende Propheten / ende Dienaren te slachten / ofte dooden; ende alsoo sijne groote offerhande te volbrengen.
40 D. eenen grooten vierdach / op den welcken alle dienstelicke wercken verboden waren. Siet Levit. 23. op v. 36.
41 D. den Tempel Baals.
42 *Hebr.* mont aen mont. alsoo ond. 21. 16.
43 Ofte / kleeder-kamer. Verst. eene kamer / in de welcke de kleederen opgesloten waren / die des Baals Priesteren in haren dienst gebruycken moesten. And. de kleeder-kasse, ofte / de kleederen.
44 Om dat Godt in't oude Testament sijnen Priesteren eene bysondere kleedinge (die in't nieuwe Testament niet het Priesterdom opgehouden heeft) voorgeschreven hadde / so heeft de duyvel sulcks in sijne Priesteren willen nabotsen.

ende

ende siet toe / dat hier misschien by u niemant en zy vande [45] dienaren des HEEREN / maer de dienaren Baals alleene.

24 Doe sy nu inquamen / om slacht-offeren / ende brand-offeren te doen / bestelde sich Jehu daer buyten tachtentich mannen / ende seyde; So yemant vande mannen / die ick in uwe handen gebracht hebbe / ontkomt / [46] sÿne ziele sal voor [47] des selven ziele zÿn.

25 Ende het geschiedde / als [48] hy volleyndt hadde het brand-offer te doen / dat Jehu seyde tot de [49] Trauwanten / ende tot de Hooft-mannen; Komt in / slaetse / dat niemant uyt en kome; ende sy sloegense met de scherpte des sweerts; ende de Trauwanten / ende Hooft-mannen [50] wierpense wech: daerna quamense tot de stadt / in het [51] huys Baals.

26 Ende sy brachten de opgerichtte beelden uyt het huys Baals / ende verbranddense:

27 Sy braken oock het op-gerichtte beelt Baals af: daer toe brakense het Huys Baals af / ende maeckten dat tot [52] heymelicke gemacken / tot op desen dach.

28 Also verdelgde Jehu den Baal uyt Israël.

29 Maer van de sonden Jerobeams des soons Nebats / die Israël sondigen dede / na te volgen / en weeck Jehu niet af: [d] [te weten] van de goude Calveren / [53] die te Bethel / ende die te Dan waren.

30 De HEERE [54] dan seyde tot Jehu: Daerom dat ghy wel gedaen hebt / doende dat recht is in mÿnen oogen / [ende] hebt den huyse Achabs gedaen / nae alles dat in mÿn herte was / [e] sullen u [55] sonen tot het vierde gelidt op den throon Israëls sitten.

31 Maer Jehu en nam niet waer te wandelen in de wet des HEEREN / des Godts Israëls / met sÿn gantsch herte: hy en weeck niet vande [56] sonden Jerobeams / die Israël sondigen dede.

32 In die dagen begon de HEERE Israël [57] af te korten: want [58] Hazaël sloechse in alle landt-palen Israëls;

33 Vande Jordane aen / [59] tegen den opganck der sonne / het gantsche lant [60] Gileads / der Gaditen / ende der Rubeniten / ende der Manassiten: van [61] Aroër / die aen de beke [62] Arnons is / ende [63] Gilead / ende Basan.

34 Het overige nu der geschiedenissen Jehu / ende al wat hy gedaen heeft / ende alle sÿne macht; zÿn die niet geschreven [64] in het boeck der Chroniken der Coningen Israëls?

35 Ende Jehu ontsliep met sÿne vaderen / ende sy begroeven hem te Samaria / ende sÿn soon Joahaz wert Coninck in sÿne plaetse.

36 Ende de dagen / die Jehu over Israël geregeert heeft in Samaria / zÿn acht ende twintich jaren.

45 Dese en wilde hy by dit werck niet hebben / quansuys met desen schÿn / op datse het selve door hare tegenwoordicheyt niet en souden ontheyligen / zÿnde van eene andere Religie; maer in der waerheyt / op datse onder de dienaren Baals niet en souden onwetens omgebracht worden.
46 D. de ziele des genen / die eenen sal laten ontkomen / sonder hem te dooden. het woort ziele is hier voor het leven genomen. Siet Genes. 19. op v. 17.
47 D. des genen die ontkomt. De sin is / indië yemant der bestelde mannen eenen liete ontloopen / dat hy selve soude moeten sterven.
48 T. w. de overste Priester der Baaliten. ofte / doemen volcyndt hadde. &c.
49 D. tot die tachtentich mannen / van de welcke in 't voorgaende vÿsken gesproken is.
50 Verst. de doode lichamen der omgebrachten / die buyten de stadt wech geworpen werden.
51 Dit kannen verstaen van de selve stadt / ofte van elcke stadt daer een huys Baals was. Also in 't volg. vs. siet v. 28.
52 D. tot privaten / ofte secreten / daer de menschen haer gevoech maeckten: het welck sy gedaen hebben tot versmadinge / ende verachtinge des afgodts / ende afgoden-dienstis / die daer in gepleecht was geweest. Vgel. Jesa. 36. 6. In den selven sin worden de Afgoden in de H. Schrift Dreck-godë genaemt. Siet Lev. 26. 30. ende d'aent. daer op.
d 1. Reg. 12. 28.
53 T. w. in elcke plaetse een.
54 N. door yemant vande Propheten; gelijck hy oock door eenen der selver de last ontfangen hadde / om dese goddelicke wrake uyt te voeren. vov. 9. 7.
e 2. Reg. 15. 12.
55 *Hebr.* sonen der vierde; de vervullinge hier van / siet eerst in Joahaz / ond. v. 35. ende daer na in Joas / cap. 13. 10. ten derden in Jerobeam / cap. 14. 23. ten vierden in Zacharia / cap. 15. 8.
56 Dese sonden worde uytgedruckt / vov. v. 29.
57 Ofte / af te snijden: D. sÿne lantpalen in te trecken / ende te verminderen. siet het volgende vs. Ende dit is geschiet / achtervolgende de prophetie van Elisa / vov. cap. 8. 12.
58 De Coninck van Syrien. 59 Verst. ten aensien van de gelegentheyt des lants van Canaan. 60 Siet Genes. 31. op v. 21. 61 Eene stadt gelegen over de Jordane in de stamme Gads: van de welcke siet Num. 32. 34. Jos. 12. 2. 62 Siet Num. 21. 14. Deut. 2. 35. 63 Vergel. dit met Deut. 3. 12/13/14/ &c. ende de aenteeck. daer op. 64 Siet 1. Reg. 14. op v. 19.

Het xj. Capittel.

Athalia doodt het gantsche Coninckliche geslachte / v. 1 / &c. uytgenomen Joas / 2. die seven jaren out zÿnde / door het beleyt van Jojada / Coninck wort van Juda / 4. Athalia / die het regiment tot haer getrocken hadde / wort gedoodt / 13. Het verbont wort vernieuwt / tusschen Godt / den Coninck / ende het Volck / 15. de Baals-dienst uytgeroeyt / 18. ende de Coninck in sÿnen Coninckliken throon geset / 19.

1 Doe nu [1] Athalia [a] de moeder van [2] Ahazia sach / dat haer sone doot was; so maeckte sy haer op / ende bracht [3] al het Coninckliche zaet om.

2 Maer [4] Joseba de dochter des Conincks Jorams / de suster van Ahazia / nam [5] Joas den sone van Ahazia / ende stal hem uyt het midden van des Conincks sonen / die gedoodt werden / [6] [settende] hem / ende sÿne voester in [7] eene slaep-kamer: ende [8] sy verberchden hem [9] voor Athalia / dat hy niet gedoodt en wert.

3 Ende hy was met haer versteken inden Huyse des HEEREN ses jaren: ende Athalia regeerde over het lant.

4 Inden [b] sevenden jare nu sondt [10] Jojada / ende namde [11] Overste van hondert met de Hooft-mannen / ende met de Trauwanten / ende hy brachtse tot sich / in het Huys des HEEREN / ende [12] hy maeckte een verbondt met hen / ende hy be-eedichdese in het Huys des HEEREN / ende hy toondese den sone des Conincks.

5 Ende hy geboodt hen / seggende: Dit is de sake / die ghy doen sult: een derde deel van [13] u / die op den Sabbath [14] ingaen / sullen de wacht waernemen / van het [15] huys des Conincks.

6 Ende een derde deel sal zÿn aen de poorte [16] Sur; ende een derde deel aen de poorte [17] achter de Trauwanten: so sullet ghy waernemen de wacht van dit huys / [18] tegens inbrekinge.

7 Ende de twee [19] deelen van u lieden / alle die op den Sabbath [20] uytgaen / die sullen de wacht van het Huys des HEEREN waernemen by den Coninck.

8 Ende ghy sult den Coninck rontom omcingelen / een yeder met sÿne wapenen in sÿne hant / ende hy / die [21] tusschen de ordeningen intreedt / sal gedoodt worden: ende zÿt ghy by den Coninck / als hy uytgaet / ende als hy inkomt.

9 [c] De Overste dan van hondert deden nae al dat de Priester Jojada geboden hadde / ende namen / yeder sÿne mannen / die op den Sabbath ingingen / met de gene / die op den Sabbath uytgingen: ende sy quamen tot den Priester Jojada.

10 Ende de Priester gaf den Oversten van hondert de spiessen / ende de schilden / [22] die des Conincks Davids geweest waren: die inden Huyse des HEEREN waren.

11 Ende de Trauwanten stonden / yeder met sÿne wapenen in sÿne hant / van de [23] rechter zÿde des Huyses / tot de [24] slincker zÿde des Huyses / nae [25] den Altaer / ende nae [26] het Huys toe / by den Coninck rontom.

12 Daerna bracht [27] hy des Conincks sone voort / ende settede hem de Croone op / ende [gaf hem] het [28] Getuygenisse; ende sy

1 De welcke was Achabs dochter / de huysvrouwe van Joram / ende moeder van Ahazia / dien Jehu gedoodt hadde. vov. 8. 18. ende 9. 27.
a 2. Chron. 22. 10.
2 Siet vov. 9. 27.
3 *Hebr.* al het zaet des Coninckrijcks. Dat is / alle de Princen van den bloede / op de welcke de successie der kroone mochte komen. Verstaet dit vã Athalias voornemen / niet van de volle daet: want een is outcomen; gelijck het volgëde vs uytwijst.
4 *Hebr.* Iehoschebah. And. Iehoschabbath. 2. Chron. 22. 11. alwaer oock staet datse was de huysvrouwe van den Hoogen-Priester Jojada / maer mẽ meynt datse uyt eene andere huysvrouwe Jorams / dan uyt de Afgodische Athalia geboren was.
5 *Hebr.* Ioasch. And. Iehoasch. ond. 12. 2.
6 Dit woort is hier in geborgt uyt 2. Chron. 22. 11.
7 *Hebr.* een kamer der bedden. dat is / in eene der kameren / die aen den Tempel getimmert waren / daer in de beddẽ der Priesters waren / waer op sy sliepen / als sy op hare beurte den Godts-dienst moesten waer nemen. siet Jerem. 35. 2.
8 T. w. Jojada / ende Joseba.
9 *Hebr.* voor het aengesichte van Athalia.
b 2. Chron. 23. 1.
10 *Hebr.* Iehojadah, de soon Azarias / des soons Ahimaaz / des soons Zadoks / Hooge-Priester / ende onderscheyden van Jojada de vader van Benaja / die leefde ten tijden Davids / 2. Sam. 8. 18.
11 Dese waren vijve in getale / ende worden genoemt / 2. Chron. 23. 1. Sy schijnen Priesters geweest te zijn / gelijck men mach afnemen uyt vss. 5/7/9.
12 T. w. om Athalia te dooden / Joas in het Coninckrijcke te stellen / de afgoderye te weeren / ende den suyveren Godes-dienst weder op te richten.
13 Verstaet Priesteren / ende Leviten / 2. Chron. 23. 4.
14 T. w. indẽ Tempel. De Priesters / ende de Leviten waren verdeelt in 24 beurten / 1. Chron. 24. nae welcke verdeelinge sy by beurte alle weke in den Tempel quamen / om den Godts-dienst nae de gestelde ordre te versorgen: 't welck wort genoemt ingaen, t. w. in den Tempel / om de wacht waer te nemen. And. die in de weke ingaen.
15 D. aen de Camer in den Tempel / daer de jonge Coninck wert verborgen gehouden.
16 Dit was de poorte tegen het Oosten / ende was de grootste poorte des Tempels / daerom wort sy oock genoemt de Hooge-poorte, ond. cap. 15. 35. oock de Fondament-poorte. 2. Chron. 23. 5. item de nieuwe poorte. Jerem. 26. 10. om datse van den Coninck Jotham is vernieuwt / 2. Chron. 27. 3.
17 Dese poorte was aen het Zuyden / nae den voorhof der Priesteren; die anders (als eenige meynen) genaemt wert Sippim, dat is / de dorpel-poorte / 2. Chron. 23. 4.
18 Of / tegen afruckinge, of / wech-neminge, dat is / ghy sult den Tempel alsoo bewaren / dat daer aen niet gebroken en worde / ende dat de Coninck met gewelt daer niet uytgenomen / noch wech-gevoert en worde.
19 *Hebr.* handen.
20 Verst. de gene die uyt den Tempel nae huys souden keeren / hebbende voor die weke haren dienst op hare beurte volbracht. want op elcken Sabbath moesten nieuwe in hare plaetse treden.
21 Ofte / tusschen de gelederen / die in order gestelt zijn: dat is / in uwe wacht / als ghy sult optrecken / of rontom den Coninck zijn / om hem te bewaren.
c 2. Chron. 23. 8.
22 D. die David van sÿne vyanden hadde genomen / ende mogelick den Heere in den Tabernakel tot eene gedachtenisse geheylicht hadde; gelijck het sweert Goliaths / 1. Sam. 21. 2. eñ de schilden der Syriers / 2. Sam. 8. 7. die daer na schÿnen van Salomo inden Tempel gebracht te zÿn / 1. Reg. 7. 51.
23 D. de Zuydzijde.
24 D. de Noord-zijde.
25 T. w. der brand-offeren; de welcke was by de Oost-poorte des Tempels.
26 D. den Tempel / die van den Altaer West-waert stont.
27 N. Jojada.
28 'Twelck hy hem in de hant gaf / ende was het Wet-boeck daer in Godt getuyght / hoe hy hem in sÿne regeringe moeste dragen. Siet Deut. 17. 18.

maeckten hem Coninck / ende [29] ſalfden hem: daer toe [30] klaptenſe met de handen/ ende ſeyden; De Coninck leve.

13 Doe Athalia hoorde de ſtemme der Trauwanten/ [ende] des volcx/ ſo quam ſy tot het volck in het huys des HEEREN.

14 Ende ſy ſach toe / ende ſiet / de Coninck ſtont by den [31] Pilaer / [32] nae de wijſe/ ende de Overſte/ ende de trompetten by den Coninck / ende al het volck des lants was blijde/ende blies met trompetten: doe [33] verſcheurde Athalia hare kleederen / ende ſy riep; Verraet/ verraet.

15 Maer de Prieſter Jojada geboodt de Overſten van hondert / die over het heyr geſtelt waren/ ende ſeyde tot hen; Brengtſe uyt/ tot buyten [34] de ordeningen / ende wie haer volgt / doodet met den ſweerde; want de Prieſter hadde geſeyt/ Laetſe in't Huys des HEEREN niet gedoodt worden.

16 Ende [35] ſy leyden de handen aen haer / ende ſy ginck [36] den wech vanden inganck der peerden nae het huys des Coninckx: ende ſy wert daer gedoodt.

17 [d] Ende Jojada maeckte [37] een verbondt tuſſchen den HEERE/ ende tuſſchen den Coninck/ ende tuſſchē het Volck/ dattet [38] den HEERE tot een volck ſoude zijn: mitſgaders tuſſchen den Coninck/ ende tuſſchen het Volck.

18 Daerna ginck al het volck des lants in het huys Baals / ende braken dat af / ſijne altaren/ende ſijne beelden verbrakenſe recht wel/ ende Mattan den Prieſter Baals ſloegen ſy doodt / voor de altaren: De Prieſter nu [39] beſtelde de ampten inden Huyſe des HEEREN.

19 Ende hy nam de Overſten van hondert/ende de Hooft-mannen/ende de Trauwanten/ende alle het volck des lants; ende ſy brachten den Coninck af uyt het Huys des HEEREN / ende quamen door den wech vande [40] poorte der Trauwanten tot het huys des Coninckx / ende [41] hy ſat op den throon der Coningen.

20 Ende alle het volck des lants was blijde/ ende de ſtadt wert ſtille / na datſe Athalia met den ſweerde gedoodet hadden [42] [by] des Coninckx huys.

21 Joas was [43] ſeven jaer out doe hy Coninck wert.

29 Die haren vader nae de gewoonelicke order in het rijcke ſucceedeerden/wierdē/ nae ſommiger meeninge/ niet geſalft; maer alleene/ die nae eenige veranderinge in het regiment/ ofte buyten de ordinare wet / ofte uyt vreeſe van toekomende ſwaricheyt/ Coninck wierden/ als Saul/ 1. Sam. 10. 1. David/ 1. Sam. 16.13. Salomo/ 1. Reg. 1. v. 34. Jehu/ 2. Reg. 9.6. Joahaz/ 2. Reg. 23. 30. ende hier Joas/ die ſijnē vader geſucceedeert is / na dat Athalia het rijcke geweldelick/ ende tyrannelick aen haer getrocken hadde.

30 Tot een teecken/ ēn bewijs der vreuchde. Alſoo wort de clappinge der handen genomen/ Pſal. 98. 8. Ezech. 25. 6. elders voor een teecken der droefheyt / Ezech. 6. 11.

31 Ofte / geſtoelte, D. op het Coninckliick geſtoelte / dat Salomo van Coper gemaeckt hadde/ende ſtont in't Voor-hof des volcks aen eenen pilaer. ſiet ond. 23. 3. ende 2. Chron. 6. 13.

32 D. nae de maniere van doen; ofte/ gelijck de Coninck gewoone was / aen die colomne te ſtaen/ als hy in den Tempel quam / om Godt te dienen / ofte het volck aen te ſpreken. Vergel. ond. 23. 3.

33 Een teecken van ſpijt/ droefheyt/ ende groote beroeringe des geeſtes. Siet Geneſ. 37. op v. 29.

34 Siet bov. op v. 8.

35 And. ſy beſtelden aen haer zijd-wachte. ofte / ſy gaven, ofte/ maeckten haer plaetſe, T. w. om uyt den Tempel te gaē. *Hebr.* ſy ſetteden haer handen, ofte/ zijden, ofte/ ruymten, ofte/ plaetſen.

36 D. den wech van de ſtadt-poorte Davids/ die ſoo genoemt was/ ende Noordwaert ſtondt; van waer men ginck nae de poorte Ephraims. Siet ond. 14. v. 13. Sommige meynen / dat deſe wech den name heeft van den inganck der peerden, om datmen door den ſelven bequamelick tot des Coninckx huys te peerde konde rijden.

d 2. Chron. 23. 16.

37 T. w. eerſt een kerckelick verbont tuſſchen Godt/ende den Coninck met het volck/ aengaende de oprechtinge / en hanthavinge van den ſuyveren/ ende waren Godts-dienſt: Daer na oock een Politijck verbondt/ aengaende het ampt des Coninckx tegen ſijn volck/ in ſijne regeringe/ ende den ſchuldigen plicht des volckx tegen den Coninck/ in politijcke gehoorſaemheyt.

38 D. datter den Heere alleene voor den waren Godt kennen / ende nae ſijn woort dienen ſoude/ verwerpende alle afgoderye/ ende valſchen Godes-dienſt: welcke verklaringe beveſticht wort met hare volgende daet/ v. 18.

39 Ofte/ herſtelde: overmits de ſuyverheyt van den Godes-dienſt door de verkeertheyt des tijts ſeer vervallen was. Siet breeder/ ende particulierlicker hier van/ 2. Chron. 23. vſſ. 18/ 19.

40 Genaemt anders de Hooge-poorte. 2. Chron. 23. 20. Siet aldaer de aenteeck.

41 Siet 1. Reg. 1. op v. 46.

42 And. in.

43 Men kan hier uyt afnemen/ dat Joas maer een jaer out en was / als Athalia hem ſochte te dooden / ende hy in den Tempel met ſijne Voeſtervrouwe verborgen wert/ want hy daer ſes jaren bewaert is geweeſt/ bov. v. 3.

Het xij. Capittel.

Joas regeert vroomelick/ ſoo lange als Jojada leefde/ v. 1/ &c. hy ſtelt order/ dat de Tempel vermaeckt worde/ 4. hy keert Hazaël van Jeruſalem af/ hem gevende de ſchattē des Tempels/ 17. hy wort van ſijne knechten gedoodt ; ende ſijn ſone Amazia wort Coninck in ſijne plaetſe/ 20.

1 IN't [a] ſevende jaer van [1] Jehu wert [2] Joas Coninck / ende regeerde veertich jaer te Jeruſalem : ende ſijner moeder naem was [3] Zibia van [4] Ber-Seba.

2 Ende Joas dede dat recht was in de oogen des HEEREN/ alle ſijne dagen; [5] inde welcke de Prieſter Jojada hem onderwees.

3 Alleenlick en werden de hoochten niet wechgenomen: het volck offerde/ ende roockte noch op de hoochten.

4 Ende Joas ſeyde tot de Prieſteren; [b] Al het gelt [6] der geheylichde dingen/ dat gebracht ſal worden in het Huys des HEEREN / [te weten] het gelt [7] des genen die overgaet [tot de [8] getelde]; [9] het gelt van een yeder [10] der perſoonen [nae] ſijne ſchattinge / [ende] [11] al het gelt / dat in eens yeders herte [12] komt/ om [dat] te brengen in het Huys des HEEREN;

5 Sullen de Prieſters tot ſich nemen een yeder van ſijnen bekenden: ende ſy ſullen de breucken van het Huys [13] verbeteren / nae alles / wat daer [14] voor breucke bevonden ſal worden.

6 Maer het geſchiedde in het drie en twintichſte jaer des Coninckx Joas; dat de Prieſters de breucken van het Huys niet gebetert en hadden.

7 Doe riep de Coninck Joas den Prieſter Jojada / ende de [andere] Prieſteren/ ende ſeyde tot hen; Waerom en betert ghy lieden niet de breucken van het huys? Nu dan [15] en neemt geen gelt van uwe bekende/ [16] dat ghy het ſoudt geven voor de breucken van het Huys.

8 Ende de Prieſters bewillichden van den volcke geen gelt te nemen / nochte de breucken van het Huys te verbeteren.

9 Maer de Prieſter Jojada [17] nam eene kiſte / ende boorde een gat in haer [18] deckſel / ende ſettede die by den altaer [19] ter rechterhant / als yemant in quam in 't Huys des HEEREN; ende de Prieſters / die den [20] dorpel bewaerden/ ſtaken daer in al het gelt / dat ten Huyſe des HEEREN gebracht wiert.

10 Het geſchiedde nu/ als ſy ſagen / dat veel gelts inde kiſte was / dat des Coninckx [21] Schrijver met den Hoogen-prieſter opquam/ ende [22] bonden't t'ſamen/ ende telden het gelt/ dat inden Huyſe des HEEREN gevonden wiert.

11 Ende ſy gaven het gelt wel gewogen in handen der [23] Verſorgers van dat werck / die beſtelt waren over het Huys des HEEREN : ende ſy beſteedden 't uyt aen de [24] Timmer-lieden / ende aen de Bouw-lieden / die het Huys des HEEREN vermaeckten.

12 Ende aen de [25] Metſelaren / ende aen de Steenhouwers/ ende om hout/ ende [26] gehouwene ſteenen te koopen / om de breucken van het Huys des HEEREN te verbeteren : ende voor al dat [27] uytgegeven wert voor het Huys / om [dat] te beteren.

13 Even-wel [28] en werden niet gemaeckt voor het Huys des HEEREN [29] ſilvere ſchalen / gaffelen/ ſpreng-bec-

a 2. Chron. 24. 1.

1 De Coninck Iſraels: van den welcken ſiet bov. capit. 9. ende 10.

2 *Hebr.* Iehoaſch.

3 *Hebr.* Tſibia.

4 Siet van deſe ſtadt / Geneſ. 21. op v. 31.

5 Maer na de doot Jojada des Hoogen-prieſters/ wiens goede leere hy heeft vergeten/ is tot valſchen Godes-dienſt vervallen; ende daerom oock geſtraft geweeſt. Siet 2. Chron. 24. vſſ. 17/ 18.

b 2. Reg. 22. 3, &c.

6 *Hebr.* heylicheden: D. die den Heere geheylicht / ende tot ſijnen dienſt toege-eygent; ende nu tot den bouw / ende vermakinge des Tempels moeſten aengeleyt worden. Van deſe worden hier ſekere ſoorten vermelt / nae uytwijſen der volgender woorden.

7 *Hebr.* des voorbygaenden, ofte / des overgaenden: T. w. onder/ ofte/ tot de getelde: dat is/ die gerekent wiert onder de gene / die geſchat moſten worden. Deſe nu waren alle de gene/ die 20 jaren/ ende daer boven out waren / die wanneer de tellinge geſchiedde/ moſten elck eenē halven ſikel voor haer hooft geven/ Exod. 30. 13. Dit was de eerſte ſoorte der geheylichde dingen.

8 Dit woort is hier ingevoegt uyt Exod. 30. 13.

9 *Hebr.* des mans gelt der zielē ſijner ſchattinge, dat is/ het gelt/ daer mede de Prieſter een perſoon / die ſijn gelofte den Heere gedaen hadde / geſchat heeft/ op dat hy ſich ſoude loſſen/ ende vry maken. Siet de wet hier van Levit. 27. 2. Dit was de tweede ſoorte der geheylichde dingen.

10 *Hebr.* zielen. dit woort is hier voor perſoonen / ofte menſchen genomen. Siet Geneſ. 12. op v. 5.

11 De derde ſoorte der geheylichde dingen was/ die yemant gantſch vrywillichlick den Heere offerde / ſonder daer toe door eenige wet genootſaeckt te zijn/ maer wel opgeweckt zijnde door vermaninge/ 2. Chron. 24. vſſ. 5/ 6. Vgel. Exod. 35. 5.

12 *Hebr.* opkomt, ofte/ klimt.

13 *Hebr.* verſtercken, ende ſoo in 't volg.

14 Verſtaet dat geſcheurt/ geſpleten/ gereten / ofte vervallen was door den ouderdom des gebouws; ofte geſchonden/ ende verwoeſt / door de godtlooſe Athalia. Siet 2. Chron. 24. 7.

15 Gelijck ghy te vooren gedaen hebt. Siet vſſ. 4/ 5.

16 Gelijck ghy te vooren wel beloofſt/ maer niet gedaen en hebt.

17 Met conſent/ ja door bevel des Coninckx/ 2. Chron. 24. 8.

18 *Hebr.* in hare deure.

19 Verſtaet aen den poſt/ ofte ter zijden der deure/ daer men inginck in den Voorhof der Prieſteren/ alwaer de brand-offers altaer ſtont / aen het eynde van den grooten Voor-hof: want ſoo verre mochte gantſch Iſrael komen/ gelijck de Leviten daer aen den dorpel deſer deure de wacht hielden/ Num. 18. 4. Sulck een Offer-kiſte was oock noch in den Tempel ter tijt Ieſu Chriſti. Siet Marc. 12. 41. Luce 21. 1.

20 T. w. der poorte van het Voor-hof der Prieſteren; ende dat nae het voor-ſchrift des Heeren/ Num. cap. 18. 4.

21 D. Griffier / ofte Secretaris. Alſoo ond. 19. 2. ende 22. 3. item 2. Sam. 8. 17.

22 T. w. in buydelen / ofte ſacken.

23 *Hebr.* doenders van dat werck. Alſoo ond. 22. 5. Dat is/ die als Opſienders over dit werck des Tempels geſtelt waren.

24 *Hebr.* werck-meeſters des houts.

25 Het Hebr. woort beteeckent in 't gemeyne / de gene die ſteenen mueren / ende houten wanden / ende heyningen maken. Alſoo ond. 22. 6. Jeſ. 58. 12. Ezech. 22. 30. Hier iſt voor metſelaren genomen.

26 *Hebr.* ſteenen der uythouwinge, ofte/ ſnijdinge. D. die uyt der aerde gehouwen worden/ ende daer na oock moeten door houwinge / ofte ſnijdinge tot ſekeren gebruycke gefatſoeneert worden.

27 *Hebr.* dat uytginck, D. dat uytgeleyt wiert van gelt/ ofte anders uytbeſteedt/ tot behoefte van de vermaeckinge des Tempels.

28 D. ſy voorderden ſo ſeer den bouw des Tempels / dat ſy de vaten tot den Godes-dienſt behoorende / niet en maeckten / voor dat het bouwerck volbracht was : maer daer na hebben ſy oock van het overſchot des gelts allerley vaten gemaeckt. Siet 2. Chron. 24. 14.

29 Siet van deſe vaten/ 1. Reg. 7. 50.

keng/

kens / trompetten / [noch] eenich gouden vat / ofte silveren vat / van het gelt / dat ten Huyse des HEEREN gebracht wert.

14 Maer sy gaven dat den genen / die het werck deden: ende sy beterden daermede het Huys des HEEREN.

15 Daertoe [30] en eyschtense geene rekeninge vande mannen / dien sy dat gelt in hare handen gaven / om den genen die het werck deden te geven: want sy handelden [31] trouwelick.

16 Het gelt van schult-offer / ende het gelt van sond-offeren wert ten Huyse des HEEREN niet gebracht: het was voor den Priesteren.

17 [32] [c] Doe trock Hazaël de Coninck van Syrien op / eñ krijchde tegen [33] Gath / ende namse in: [d] daerna [34] stelde Hazaël sijn aengesichte / om tegen Jerusalem op te trecken.

18 [e] Maer Joas de Coninck van Juda nam alle de geheylichde dingen / die Josaphat / ende Jozam / ende Ahazia sijne vaderen / de Coningen van Juda geheylicht hadden / ende sijne [35] geheylichde dingen / ende al het gout / dat gevonden wert inde schatten van het Huys des HEEREN / ende van het huys des Conincks / ende sonde 't tot Hazaël den Coninck van Syrien: doe trock hy op van Jerusalem.

19 Het overige nu der geschiedenissen van Joas / ende al dat hy gedaen heeft / is dat niet geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen van Juda?

20 [f] Ende sijne knechten stonden op / ende maeckten eene verbintenisse / ende sloegen Joas [36] in het huys Millo / dat afgaet nae [37] Silla:

21 Want [38] Jozacar de sone van [39] Simeath / ende [40] Jozabad de sone van [41] Somer / sijne knechten / sloegen hem / dat hy sterf; ende sy begroeven hem met sijne vaderen inde [42] stadt Davids: ende Amazia sijn soon wert Coninck in sijne plaetse.

30 Ofte; en deden de mannen geene rekeninge doen: ofte / en rekenden niet met den mannen.

31 *Hebr.* in waerheyt, ofte / trouwe: dat is / op geloove. De sin is: gelijck het gelt hare vromicheyt toe vertrouwt was / alsoo hebbense oock het selve trouwelick aengelegt / ende besteedt.

32 N. na dat Jojada nu gestorven was / ende Joas sijne wegen verdorven hadde / 2. Chron. 24. vss. 22/23.

c 2.Reg. 13. 25.

33 Siet 1. Reg. 2. op v. 39.

d 2.Reg. 8. 12. 2.Chron. 14. 3.

34 Sijn aengesichte yewers naestellen, is yet ernstelick voornemen / ende aengrijpen. Siet 2.Chron. 20.3. Jerem. 42.15. Ezech. 21.2. Dan. 9.3. Luce 9. 51.

e 2.Reg. 18. 15.

35 *Hebr.* heyliche-den. als bov. v. 4. siet Lev. 5. op v. 15.

f 2. Reg. 14. 5.

36 And. Bethmillo. Siet Jud. 9. op v. 6.

37 De naem eener plaetse, uyt de eygenschap des woorts meenē sommige / dat dit zy een seker geboorcyde wech geweest / die Salomo soude gemaeckt hebben / om van de stadt Davids inden Tempel te gaen / 2. Chron. 9.11. Andere meynen dat Silla zy geweest de name eener stadt / niet verre van het huys Millo gelegen.

38 And. genaemt Zabad. 2. Chron. 24.26.

39 De naem van eene Ammonitische vrouwe / 2. Chron. 24. 26.

40 *Hebr.* Iehozabad.

41 And. van Simrith. Dese was eene Moabitische vrouwe / 2. Chron. 24. 26.

42 Maer niet in 't graf der Coningen van Juda / 2. Chron. 24. 25.

Het xiij. Capittel.

Joahaz de Coninc Israels volgt de sonde Jerobeams / v. 1 / &c. wort verdruckt van Hazaël / 3. geholpen door sijn gebedt / 4. sterft / ende sijn sone Joas regeert / die sijnen vader gelijck is in afgoderye / 9. hy sterft: Elisa wort kranck / prophetcert tegen de Syriers / sterft / 14. De Moabiten vallen in het lant / 20. Een doot man geworpen zijnde in 't graf van Elisa / wort levendich / 21. Joas nam de steden weder in / die de Syriers sijnen vader afgenomen hadden / 22.

1 IN het drie en twintichste jaer van Joas de sone van Ahazia de Coninck van Juda / wert [1] Joahaz de sone van Jehu Coninck over Israël te Samaria / [2] [ende regeerde] [3] seventien jaer.

2 Ende hy dede dat quaet was inde oogen des HEEREN: want hy wandelde [4] na de sonden Jerobeams des soons Nebats / die Israël sondigen dede; hy en weeck [5] daer van niet af.

3 Daerom ontstack des HEEREN toorn tegen Israël: ende hy [6] gafse inde hant Hazaëls des Conincks van Syrien / ende inde hant Benhadads des soons Hazaëls / [7] alle die dagen.

4 Doch Joahaz badt des HEEREN aengesichte eernstelick aen: ende de HEERE verhoorde hem; want [8] hy sach de verdruckinge Israëls / dat de Coninck van Syrien haer verdruckte.

5 (So gaf de HEERE Israël eenen [9] Verlosser / dat sy van onder [10] de hant der Syriers uytquamen: ende de kinderen Israëls woonden [11] in hare tenten / [12] als te voren.

6 Nochtans en weken sy niet af vande sonden des huyses Jerobeams / die Israël sondigen dede; [maer] [13] hy wandelde [14] daer in: ende [15] het bosch bleef oock staen te Samaria.)

7 Want hy en hadde Joahaz geen volck laten overblijven dan vijftich ruyteren / ende tien wagenen / ende tien duysent voetvolcks: Want de Coninck van Syrien haddese omgebracht / eñ haddese dorschende gemaeckt [16] als stof.

8 Het overige nu der geschiedenissen van Joahaz / ende al wat hy gedaen heeft / ende sijne macht / zijn die niet geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen Israëls?

9 Ende Joahaz ontsliep met sijne vaderen / ende sy begroeven hem te Samaria: ende Joas sijn sone regeerde in sijne plaetse.

10 In [17] het seven-en-dertichste jaer van Joas de Coninck van Juda / wert Joas de soon Joahaz Coninck over Israël te Samaria / [ende regeerde] sestien jaer.

11 Ende hy dede dat quaet was inde oogen des HEEREN: hy en weeck niet af van alle [18] de sonden Jerobeams des soons Nebats / die Israël sondigen dede / [maer] hy wandelde [19] daer in.

12 Het overige nu der geschiedenissen van Joas / ende al wat hy gedaen heeft / ende sijne macht / daermede hy gestreden heeft tegen Amazia / den Coninck van Juda; zijn die niet geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen Israëls?

13 Ende Joas ontsliep met sijne vaderen / ende Jerobeam [20] sat op sijnen throon: Ende Joas wert begraven te Samaria by de Coningen Israëls.

14 Elisa nu was kranck geweest van sijne kranckheyt / vande welcke hy sterf: ende Joas de Coninck Israëls was tot hem afgekomen / ende hadde geweent over sijn aengesichte / ende geseyt; [21] [a] Mijn Vader / mijn Vader / [22] Wagen Israëls / ende sijne Ruyteren.

15 Ende Elisa seyde tot hem; Neemt eenen boge / ende pijlen: ende hy nam tot sich eenen boge / ende pijlen.

16 Ende hy seyde tot den Coninck Israëls; [23] Legt uwe hant aen den boge: ende hy leyde sijne hant [daer aen]: ende [24] Elisa leyde sijne handen op des Conincks handen.

17 Ende hy seyde; Doet de venster op [25] tegen 't Oosten: ende hy dedese op: Doe seyde Elisa; Schiet: ende hy schoot: ende hy seyde; [26] 'T is een pijl der verlossinge des HEEREN / ende een pijl der verlossinge tegen de Syriers; want ghy sult de Syriers slaen [b] in [27] Aphek tot verdoens toe.

18 Daerna seyde hy; Neemt de pijlen: ende hy namse: Doe seyde hy tot den Coninck Israëls; [28] Slaet tegen de aerde: ende hy sloech driemael; daer na stont hy stille.

19 Doe wert de man Godts seer toornich

1 *Hebr.* Iehoachaz.

2 Dit woort is hier bygevoecht / gelijck oock ond. v. 10. uyt 2. Reg. 3. 1. ende 8. 17/16. ende 12. 1. Siet oock 1. Reg. 15. op v. 33.

3 Waer van de twee laetste hem met sijnen sone gemeyn zijn. Siet ond. v. 10 / ende 22.

4 Verst. voornemelick de afgoderye van hem ingestelt / die de Israeliten nae sijn bevel / ende exempel met de gulden Calveren bedreven. siet 1. Reg. 12. 26 / &c. ende bov. 10. 29. Alsoo ond. vss. 6/11.

5 Ofte / van geene der selver: Te weten / sonden.

6 T. w. de Israeliten: die Godt alsoo overgaf in 't gewelt der Syriers / datse van de selve verslagen / ende verdruckt wierden / met verlies van een deel hares lants.

7 T. w. van Joahaz de Coninck Israels; namelick / soo lange als hy alleen regeerde: Alsoo oock ond. v. 22.

8 Dit is menschelicker wijse vā Godt gesproken / ende beteeckent sijne vaderlicke sorge / ende weldadicheyt over de gene die verdruckt zijn / ende met bekeeringe des herten haren toevlucht tot hem nemen. Siet Genes. 31. op v. 42.

9 N. Joas den sone van Joahaz. Siet ond. v. 25.

10 D. gebiedt. siet Gen. 16. op v. 6. eñ Num. 31. op v. 49.

11 D. in hare huysen / ende wooningen. De heylige Schrifture hout dese maniere van spreken / ende op de wijse van doen der Patriarchē ende der Israeliten / inde woestijne / daer sy in tenten woonden. Siet Deut. 16. op v. 7.

12 *Hebr.* gelijck gisteren, ende eergisteren.

13 N. Joahaz.

14 Ofte / in elck eene der selver: T. w. sonden. Vgel. bov. v. 2.

15 Verstaet het afgodische bosch / dat Achab hadde laten plantē / 1. Reg. 16. 33. Van de afgodische bosschē / siet Deut. 7. op v. 5.

16 D. haddese door vele nederlagen verdruckt / ende als onder de voeten getreden / gelijck de Ossen in die landen dorsschende met hare voeten de aren vertraden.

17 'T welcke was ontrent het vijfthiende jaer der regeringe Joahaz. Vgel. bov. d'aenteeck. op v. 1.

18 Siet boven op v. 2.

19 Ofte / in elck eene der selver.

20 D. wert Coninck. siet 1. Reg. 1. op v. 13.

21 Soo noemt hy hem uyt liefde / ende eerbiedinge.

a 2. Reg. 2. 12.

22 Siet bov. cap. 2. de aenteeck. op v. 12.

23 *Hebr.* doet uwe hant riiden op den boge. Dit was den Coninck Joas tot een teecken / dat hy oorloge soude moeten aennemen.

24 T. w. om dē Coninck te beduyden / dat Godt met hem strijden soude, ende dat ons doen van Godt moet komen / soudet goet zijn / ende van hem gesegent zijn / soudet wel gelucken.

25 Het welcke was nae Syrien.

26 D. dese pijl zy een teecken om u te verseckeren / dat Godt u sal victorie over uwe vyanden geven / ende u volck van sijn geweldt bevrijden.

b 1. Reg. 20. 30.

27 Siet van dese stadt 1. Sam. 4. 1. ende 29. 1. eñ 1. Reg. 20. 26. Andere nemen dit woort niet voor een eygē name; maer setten het over / sterckelick, geweldichlick.

28 Godt heeft Joas hier mede beteeckent / dat hy de Syriers soude slaen / ende overwinnen / mits dat hy oock sijnen schuldigē plicht daer toe brengen soude. Dat hy nu maer driemael en sloech / gaf eenige nalaticheyt / ende faute te kennen / die hy in 't uytvoeren van dese straffe over de Syriers begaen soude, so dat hy de selve oock maer driemael heeft geslagen. Siet ond. v. 25.

nich op hem/ ende seyde; Ghy soudt vÿf ofte sesmael geslagen hebben; dan soudt ghy de Syriers tot verdoens toe geslagen hebben: doch nu sult ghy de Syriers dryemael slaē.

20 Daerna sterf Elisa/ ende sy begroeven hem: [29] De benden nu der Moabiten quamen in het lant met het ingaen des jaers.

21 Ende het geschiedde/ als sy eenen man begroeven/ datse/ siet/ eene bende sagen; so wierpense den man in het graf van Elisa: ende doe de man daer in quam/ ende het gebeente van Elisa aenroerde/ wert hy levendich/ ende rees op sÿne voeten.

22 Hazaël nu de Coninck van Syrien verdruckte Israël/ [30] alle de dagen van Joahaz.

23 Doch de HEERE was hen genadich/ ende ontfermde sich harer/ ende wendde sich tot hen/ [31] om sÿns verbonts wille met Abraham/ Isaac/ ende Jacob: ende hy en wildese niet verderven/ ende en heeftse niet verworpen van sÿn aengesichte/ tot nu toe.

24 Ende Hazaël de Coninck van Syrien sterf: ende sÿn soon Benhadad wert Coninck in sÿne plaetse.

25 Joas nu de soon van Joahaz [32] nam de steden weder in/ uyt de hant van Benhadad/ den soon Hazaëls/ die hy uyt de hant van Joahaz sÿn vader met krÿch genomen hadde: Joas sloech hem driemael/ ende brachte de steden Israëls [33] weder.

29 D. eenige rotten/ ofte hoopen van roovende/ ende stroopende krijchslieden. Siet bov. 5. op v. 2.

30 D. soo lange hy regeerde: welverstaende alleen/ ende eer hy sijnen sone Joas tot de regeringe mede toegelaten hadde. want van dien tijt af begon Godt door Joas sijn volck te verlossen.

31 In het welcke Godt belooft hadde/ niet alleene haren/ maer oock hares zaets Godt te willen zijn/ Genes. 17. 7.

32 *Hebr.* Keerde weder, ende nam in. siet Num. 11. op v. 4.

33 T. w. aen het Coninckrijcke Israels. De volle maniere vā spreken is ond. 14. vss. 22/ 28.

Het xiiij Capittel.

Amazia in't begin sijner regeringe is vroom/ v. 1/ &c. hy straft de vermoorders sijnes vaders/ 5. overwint de Edomiten/ 7. biedt den Coninck Israels de oorloge aen/ 8. wort van hem geslagen/ 12. van sijn eygen volck verjaegt/ gedoodt/ begraven/ 19. Sijn soon Azaria regeert/ 21. Jerobeam is Coninck over Israel/ 23. sijne daden/ 25. hy sterft/ ende sijn sone Zacharia regeert na hem/ 29.

1 IN het tweede jaer Joas des soons Joahaz/ des Conincks Israëls; wert [1] Amazia Coninck/ de sone Joas des Conincks van Juda.

2 [2] [a] Vÿf en twintich jaer was hy out/ doe hy Coninck wert/ ende regeerde [3] negen en twintich jaer te Jerusalem: ende sÿner moeder naem was [4] Joaddan van Jerusalem.

3 Ende hy dede dat recht was inde oogen des HEEREN/ nochtans [5] niet als sÿn vader David: hy dede nae alles/ dat sÿn vader [6] Joas gedaen hadde.

4 [7] Alleenlick en werden de hoochten niet wechgenomen: het volck offerde/ ende roockte noch op de hoochten.

5 Het geschiedde nu/ als het Coninckrÿcke in sÿne hant versterckt was; dat hy sÿne knechten [8] sloech/ [9] die den Coninck sÿnen vader geslagen hadden.

6 Doch de kinderen der dootslagers/ en doodde hy niet: [10] gelÿck geschreven is in het Wet-boeck Mose/ daer de HEERE geboden heeft/ seggende; [11] [b] De vaders en sullen voor de kinderen niet gedoodet worden/ ende de kinders en sullen voor de vaders niet gedoodet worden; maer een yeder sal om sÿne sonde gedoodt worden.

7 Hy sloech de Edomitē in het [12] Soutdal tien duysent/ ende nam [13] Sela in met

1 *Hebr.* Amatsiahu.

2 *Hebr.* een soon van twintich, ende vijf jaer.

a 2. Chron. 25. 1.

3 In dit getal zijn begrepen 12 jaren/ in de welcke hy ballinck is geweest te Lachis/ zijnde van sijne eygene ondersaten verdreven/ ond. v. 19.

4 *Hebr.* Iehohaddan.

5 Dat is/ niet met een oprecht herte/ 2. Chron. 25. 2.

6 Want gelijck Joas in de eerste jaren sijner regeringe/ soo lange als de Priester Jojada leefde/ hem wel gedragen hadde/ hebbende den suyveren Godes-dienst/ die vervallen was/ opgericht/ ende gehanthaeft/ maer daer na door den raet der Vorsten tot afgoderye geweken was/ bov. 12. 3. 2. Chron. 24. 17/ 18. Alsoo heeft Amazia hem in't eerste wel gedragen/ maer is daer na tot afgoderye vervallen/ 2. Chron. 25. 7/ &c. ende v. 14/ &c.

7 Verg. 1. Reg. 3. 2. ende d'aenteeck. item bov. 12. 3.

krÿch/ ende naemde haren naeme/ [14] Jokteël/ [15] tot op desen dach.

8 Doe sondt Amazia boden tot Joas den soon van Joahaz des soons Jehu/ den Coninck Israëls/ seggende; Komt/ [16] laet ons malkanders aengesichte sien.

9 Maer Joas de Coninck Israëls sondt tot Amazia den Coninck van Juda/ seggende; [17] De distel/ die op den [18] Libanon is/ sondt tot den Ceder/ die op den Libanon is/ seggende; Geeft uwe dochter mÿnen sone ter vrouwe; maer het gedierte des velts/ dat op den Libanon is/ ginck voor by/ ende vertradt den distel.

10 Ghy hebt de Edomiten [19] dapper geslagen/ daerom heeft u herte u verheven: hebt de eere/ ende blÿft in u huys; want waerom soudt ghy u in [20] het quade mengen/ dat ghy vallen soudt/ ghy/ ende Juda met u?

11 Doch Amazia en hoorde niet: Daerom [21] tooch Joas de Coninck Israëls op/ so dat hy/ ende Amazia de Coninck van Juda/ [22] malkanders aengesichten sagen te [23] Beth-Semes/ dat in Juda is.

12 Ende Juda wert geslagen voor het aengesichte Israëls; ende sy vloden een yegelick in sÿne [24] tenten.

13 Ende Joas de Coninck Israëls greep Amazia den Coninck van Juda/ den soon Joas des soons Ahazia te Beth-Semes/ ende quam te Jerusalem: ende hy brack aen den muer Jerusalems/ vande [25] poorte Ephraims/ tot aende [26] Hoeck-poorte/ vier hondert [27] ellen.

14 Ende hy nam al het gout/ ende het silver/ ende alle de vaten/ die gevonden werden in het huys des HEEREN/ ende in de schatten van des Conincks huys/ mitsgaders [28] Gÿselaers: ende hy keerde weder nae Samaria.

15 Het overige nu der geschiedenissen van Joas/ wat hy gedaen heeft/ ende sÿne macht/ ende hoe hy gestreden heeft tegen Amazia den Coninck van Juda; zÿn die niet geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen Israëls?

16 Ende Joas ontsliep met sÿne vaderen/ ende wert te Samaria begraven by de Coningen Israëls: ende sÿn soon Jerobeam wert Coninck in sÿne plaetse.

17 Amazia nu de sone van Joas Coninck van Juda leefde na de doot van Joas de sone Joahaz des Conincks Israëls/ vÿftien jaer.

18 Het overige nu der geschiedenissen van Amazia; is dat niet geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen van Juda?

19 Ende [c] sy [29] maeckten eene verbintenisse tegen hem te Jerusalem/ dat hy vluchtede nae Lachis: maer sy sonden hem na tot [30] Lachis/ ende doodden hem aldaer.

20 Ende sy brachten hem [31] op peerden; ende hy wert te Jerusalem begraven/ by sÿne vaderen/ in de stadt Davids.

21 [d] Ende [32] het gantsche volck van Ju-

14 Dese naem kan verduytscht worden de gehoorsaemheyt Godts, D. de gehoorsaemheyt aen Godt bewesen. Amazia schijnt dese stadt soo genaemt te hebben/ om dat hy de verovering der selver gehouden heeft voor een loon der gehoorsaemheyt/ die hy Godt bewees/ als hy de Israeliten op het gebodt des Prophetē heeft af-gedanckt/ die hy voor 100 talenten hadde aengenomen/ &c. Siet 2. Chron. 25. 8/ 9.

15 D. tot op desen tijt/ in welcken dit boeck geschreven is/ blijft dese name.

16 D. laet ons tegē malkanderen strijdē. Alsoo ond. v. 11. item cap. 23. v. 29. ende 2. Chron. 25. v. 17/ ende 21. Het schijnt dat hy de doot sijner vrienden/ door desen aengenomen krijch/ heeft willen wreken/ daer van te sien is bov. cap. 9. 27. ende 10. 14. ofte immers de moetwillichheyt/ eñ rooverye der afgedanckte Israeliten/ in sijn lant geschiet. daer van siet 2. Chro. 25. 13.

17 De Coninck Israels vergelijckt alhier den Coninc van Juda by een distel/ ofte doornstruyck/ ende hem selven by eenen Cederboom/ sijne krijchs-lieden by het wilt gedierte des Libanons/ ende de schade die de Coninck Juda te verwachten hadde/ by de vertredinge van den distel. 'T is soo veel als of hy seyde: Indien ghy/ die in macht van volck/ ende heerlickheyt des Coninckrijcx/ by my niet meer en zijt te vergelijcken/ van een veracht distel/ by eenen verhevenen Ceder-boom/ tot my om vrede/ eñ vrientschap gesonden hadt/ ten soude u niet geluckt hebben; hoe veel min sal u dese vyandige vermetentheyt wel bekomen? daerom indien ghy wijs zijt/ doet afstant/ u wachtende voor schade.

18 Siet 1. Reg. 4. op v. 33.

19 *Hebr.* slaende geslagē. Siet bov. v. 7.

20 T. w. der oorloge, ofte waerom soudt ghy u mengen, ofte inlaten [in den strijt] met schade?

21 Overmits hy den inval van Amazia niet en wilde verwachten in sijn eygen lant/ maer liever hem bejegenen in 't sijne.

22 D. streden tegen malkanderen. Siet bov. op v. 8.

23 Eene stadt gelegen aen de landtpale der stamme Juda/ Jos. 15. 1. den Levijten toegeeygent/ Jos. 21. 16. ingenomen van de Philistijnen onder Achaz/ 2. Chron. 28. 18. ende te onderscheyden van een ander Beth-Semes/ gelegen in de stamme Naphthali/ Judic. 1. 33.

24 D. in hare woningen. Siet bov. 13. op v. 5.

25 Soo genaemt/ om datmen door de selve ginck nae het lant Ephraims.

26 *Hebr.* de poorte des hoecks: And. genaemt de poorte der hoecken. Zach. 14. 10. Item/ de uytsiende, dat is/ als een hoeck uytstekende poorte. siet 2. Chron. 25. 23. ende d'aenteeck. Sy was soo genoemt/ om datse stont aen een hoeck van de stadt.

27 Siet Genes. 6. op v. 15.

28 *Hebr.* sonen der borchtochten, ofte/ verpandingen. Verst. persoonen van sonderlinge afkomste/ ende weerde/ die de Coninck Joas uyt Juda mede nam/ tot versekeringe van toekomende vrede.

c 2. Chron. 25. 27.

29 T. w. in het vierde jaer na de doot van Joas/ ofte/ van de regeringe sijns soons Jerobeams.

30 Eene stadt gelegen in de westpale der stamme Juda. Siet van de selve Jos. 10. 31. ende 15. 39.

31 D. op eenen wagen/ ofte koetse/ die van peerden getrocken/ ofte gedragen wiert. Vergel. bov. 9. 28.

d 2. Chron. 26. 1.

32 T. w. als Amazia vluchtede nae Lachis: ende hier uyt komt/ dat de elf volgende jaren der regeringe/ niet alleen Amazia/ maer oock sijnen sone Azaria toegeschreven worden.

8 D. met der doot strafte. Siet Genes. 8. op v. 21.

9 Siet bov. 12. vss. 20/ 21.

10 Siet Deuter. 24. v. 16.

11 Siet Deut. 24. op v. 16.

b Deut. 24. 16. Ezech. 18. 20.

12 Het welcke was in Idumea. Siet breeder van het selve 2. Sam. 8. 13. ende Psal. 60. 2.

13 D. Rotz-steen. De Hooft-stadt van het steenachtich Arabien: de welcke op eene steenrotse gelegen zijnde/ van die/ ende van het lant haren name hadde. Vergel. 2. Chron. 25. 12.

da nam

da nam [33] Azaria (die nu sestien jaer out was/) eñ maeckten hem Coninck in plaetse van sÿn vader Amazia.

22 Die bouwde [34] Elath/ ende brachtse weder aen Juda / na dat [35] de Coninck met sÿnen vaderen ontslapen was.

23 In het vÿftiende jaer van Amazia den sone van Joas den Coninck van Juda / wert te Samaria Coninck/ Jerobeam de sone van Joas Coninck over Israel/ [36] [ende regeerde] een en veertich jaer.

24 Ende dede dat quaet was in de oogen des HEEREN: hy en weeck niet van alle sonden Jerobeams des soons Nebats/ die Israël sondigen dede.

25 Hy [37] bracht oock weder de lantpale Israëls van den inganck [38] Hamaths/ tot aen [39] de Zee des vlacken velts; nae het woort des HEEREN des Godts Israëls / dat hy gesproken hadde door [40] den dienst van sÿnen knecht [41] [e] Jona den soon van Amithai de Prophete / die van [42] GathHepher was.

26 Want de HEERE sach/ dat de elende Israëls seer [43] bitter was/ende datter geene [44] opgeslotene / noch verlatene en waren / ende dat Israël geenen helper en hadde.

27 Ende de HEERE en hadde niet gesproken/ [45] dat hy den naem Israëls van onder den Hemel verdelgen soude: maer hy verlostese door de hant Jerobeams des soons Joas.

28 Het overige nu der geschiedenissen Jerobeams/ ende al wat hy gedaen heeft/ ende sÿne macht/hoe hy gekrÿcht heeft/ende hoe hy [46] Damascus ende Hamath tot Juda [behoorende]/ aen Israël weder gebracht heeft; zÿn die niet geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen Israëls?

29 Ende Jerobeam ontsliep met sÿne vaderen/ met den Koningen Israëls: ende sÿn soon Zacharia wert Koninck in sÿne plaetse.

33 And. genaemt Uzzia/ ond. cap. 15. vss. 13/ 30. 2. Chro. 26. Onder desen Coninck begon Jesaia te propheteren/ Jes. cap. 1. 1.
34 Siet van dese stadt oock/ Deut. 2. 8. Azaria nu woort geseyt die gebouwt te hebben/ niet ten aensien van de eerste grontlegginge deser stadt / maer van de herbouwinge der selver/ om datse vervallen was.
35 N. Amazia sÿn vader.
36 Siet van dese ingevoechde woorde/ bov. 13. op v. 1.
37 T. w. onder het gebiedt der Coningen Israels. Siet bov. 13. op v. 25.
38 Siet hier van/ Num. 13. 21. ende 34. 8.
39 Siet oock van dese Zee/ Deut. 3. 7.
40 *Hebr.* door de hant.
41 Dese is de selve die vanden Heere nae Ninive gesonden wert / eñ wiens prophetie wy by de andere Propheten in den Bybel hebben.
e Ion. 1. 1. Matth. 12. 39. 40.
42 Eene stadt gelegen in den stamme Zebulons/ Jos. 19. v. 13.
43 Ofte/ wederspannich. dat is/ seer hart eñ swaer/ welcke wederspannicheyt sommige oock duyden op Israel/ als die seer wederspannich geweest was / eñ daerom gestraft.
44 Siet van dese maniere van spreken / Deut. 32. op v. 36. Item 1. Reg. 14. 10. ende 21. 21.
45 De Heere heeft wel korts daerna door den Prophete Hosea laten voorseggen den ondergauck van 't huys Israels/ ende de eyndelicke verstootinge deses volcks / gelijck men sien mach/ Hos. 1. vss. 5/ 6/ 9. ende heeft sulcks oock dadelick uytgevoert/ 2. Reg. 17. 18. Maer hy en heeft dat noch op desen tijt niet willen doen / maer door sÿne grondeloose barmhertichheyt Israel noch verschoont/ om des verbonts wille/ dat hy met haren vaderen gemaeckt hadde. siet oock c. 13. 23.
46 Dese twee steden zÿn door David/ ende Salomo gewonnen/ 2. Sam. 8. 6. ende 2. Chron. 8. 3. ende daerom behoordense den Coningen Juda toe / als sy noch Coningen waren over gantsch Israel. Maer als die daerna verloren/ ende door de Syriers hem afgenomen waren/ 1. Reg. 11. 24. soo heeftse dese Jerobeam in sÿnen tijt weder gewonnen / niet voor de Coningen van Juda / maer voor de Coningen Israels.

Het xv. Capittel.

Azaria hangt den Heere aen/ v. 1 / &c. woort met melaetsheyt gestraft/ ende sterft/ 5. Zacharia woort Coninck over Israel/ 8. van Sallum gedoodt/ 10. die regeert/ ende woort van Menahem gedoodt/ 13. Menahems regeringe/ 16. hy woort van Pul in sÿn rijcke bekrachticht / 19. sterft / ende Pekahja woort Coninck in sÿne plaetse/ 23. woort gedoodt van Pekah/ die in sÿne plaetse komt/ 25. In wiens tijt een deel der Israeliten van Tiglath-Pileser nae Assyrien vervoert wert / 29. Hosea doodt Pekah / ende komt in sÿne plaetse / 30. Jotham regeert over Juda/ 32. nae hem regeert Achaz/ 38.

1 IN het seven-en-twintichste jaer [1] Jerobeams des Koninckx Israëls / [2] wert [a] Koninck [3] Azaria de soon Amazia des Koninckx van Juda.

2 Hy was [b] sestien jaer out doe hy Koninck wert / ende hy regeerde twee en vÿftich jaer te Jerusalem: ende de naem sÿner moeder was [c] Jecholia van Jerusalem.

3 Ende [4] hy dede dat recht was in de oogen des HEEREN; nae al dat sÿn vader Amazia gedaen hadde.

4 Alleenlick en werden de hoochten niet wechgenomen: het volck offerde/ ende roockte noch op de hoochten.

5 Ende de HEERE [5] plaechde den Coninck / dat hy melaetsch wert / tot den dach sÿnes doodts / ende hy woonde in een [6] afgesondert huys: doch Jotham des Conincks sone was over [7] het huys/ [8] richtende het volck des lants.

6 Het overige nu der geschiedenissen van Azaria / ende al dat hy gedaen heeft; zÿn die niet geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen Juda?

7 Ende Azaria ontsliep met sÿne vaderen / ende sy begroeven hem [9] by sÿne vaderen/ inde stadt Davids: ende sÿn soon Jotham wert Coninck in sÿne plaetse.

8 In het acht-en-dertichste jaer van Azaria den Coninck van Juda / regeerde Zacharia de soon Jerobeams over Israël te Samaria / ses maenden.

6 Ende hy dede dat quaet was inde oogen des HEEREN / gelÿck als sÿne vaderen gedaen hadden: hy en weeck niet af van de sonden Jerobeams des soons Nebats / die Israël sondigen dede.

10 Ende [10] Sallum de sone van Jabes maeckte eene verbintenisse tegen hem/ende sloech hem [11] voor het volck / ende doodde hem: ende hy wert Coninck in sÿne plaetse.

11 Het overige nu der geschiedenissen van Zacharia; siet dat is geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen Israëls.

12 Dit was het woort des HEEREN [d] dat hy gesproken hadde tot Jehu/ seggende; [12] U sullen sonen van het vierde gelidt op den throon Israëls sitten: ende het is alsoo geschiet.

13 Sallum de sone van Jabes wert Coninck/ in het negen en dertichste jaer [13] Uzzia des Conincks van Juda: ende hy regeerde [14] een volle maent te Samaria.

14 Want Menahem de sone van Gadi tooch op van [15] Tirza / ende quam te Samaria / ende sloech Sallum / den sone van Jabes/ te Samaria/ ende doodde hem/ ende wert Coninck in sÿne plaetse.

15 Het overige nu der geschiedenissen Sallums / ende sÿne verbintenisse / die hy maeckte/ siet/ die sÿn geschreven in 't boeck der Chroniken der Koningen Israëls.

16 Doe sloech Menahem [16] Tiphsah/ met al die daer in waren/ oock hare lantpalen/ van Thirza aen: om datmen niet en hadde [voor hem] [17] open gedaen / so sloech hy [hen]: alle hare bevruchte vrouwen hieuw hy in stucken.

17 In het negen en dertichste jaer van Azaria de Koninck van Juda / wert Menahem de sone van Gadi Koninck over Israël / [18] [ende regeerde] tien jaer te Samaria.

18 Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN: hy en weeck alle sÿne dagen niet af vande sonden Jerobeams des soons Nebats / die Israël sondigen dede.

19 [e] [Doe] quam [19] Pul de Koninck van Assyrien tegen het lant; ende Menahem gaf aen Pul [20] duysent talenten silvers/ [21] op dat sÿne hant met hem soude zÿn/ om het Koninckrÿck in sÿne hant te stercken.

20 Menahem nu bracht dit gelt op van Israël/ van alle geweldige van vermogen/ om den Koninck van Assyrien te geven/ [22] voor elck man vÿftich silvere sikels: also keerde de Koninck van Assyrien weder/ ende en bleef daer niet inden lande.

21 Het overige nu der geschiedenissen

1 N. des tweeden van dien name/ des soons van Joas/ bov. 14. 23.
2 T. w. om met volle macht als Coninck alleen te regeren. Anders was hy oock te voren ettelicke jaren in eenige regeringe geweest/ ofte ten minsten als Coninck gehoudē. Siet bov. 14. op v. 21.
a 2. Reg. 14. 21. 2. Chron. 26. 3.
3 And. genaemt Uzzia. ond. vss. 13/ 30. 2. Chron. 26. 1.
b 2. Chron. 26. 1. 3.
c 2. Chron. 26. vss. 19, 20, 21.
4 Te weten / soo lange/ als de Prophect Zacharias leefde / 2. Chron. 26. 5.
5 De oorsake hier van was / om dat hy door groote vermetenheyt sich aentrock het officie der Priesteren/ gaende in den Tempel/ om te roocken/ 2. Chron. 26. 16.
6 *Hebr.* een huys der vryheyt. D. in een huys dat vry / ofte afgesondert was van andere huysen / ende alleene stont / nae het voorschrift der Wet/ die Godt van de melaetsche gegevē hadde/ Levit. 13. 46.
7 T. w. des Conincks. dat is; hy was als Hofmeester/ ende hadde het opperste bevel over het geheele huys / ende Hof des Conincks.
8 D. regerende het geheele lant/ ende opsicht hebbende over de bedieninge van het recht/ ende de onderhoudinge van alle goede wetten. vg. 2. Chron. 15. 5.
9 D. wel in den acker / of het stuck velts / verordent tot der Coningen begravinge/ maer wat besijden af van hare graven/ om sÿner melaetscheyt wille / 2. Chron. 26. 23.
10 Een der Oversten.
11 D. in 't openbare. waer uyt schijnt dat de daet Sallums den volcke niet en mishaechde / ende dat Zacharia inden haet der gemeynte was.
d 2. Reg. 10. 30.
12 Siet bov. 10. 30. ende d' aenteeck. daer op.
13 Matth. 1. 9. genaemt Ozias. And. bov. 14. vss. 21/ 29. ende in dit cap. vss. 1/ 6/ 7/ 8. Azaria.
14 *Hebr.* eene maent der dagen. dat is/ een maent tijts/ eene volle/ eñ geheele maent/ hebbende alle hare dagen. Alsoo Genes. 29. 14. Siet de aent.
15 Siet 1. Reg. 14. op v. 17.
16 Siet van dese stadt 1. Reg. 4. op v. 24.
17 T. w. de poorten der stadt / als hy op de reyse was/ om Sallum te overvallen.
18 Van dit ingevoechde siet bov. 13. op v. 1. Alsoo ond. v. 23. ende 27.
e 1. Chron. 5. 26.
19 Genoemt in de Historien / nae sommiger meyninge / Phulbelochus.
20 Siet van 't gewichte eenes talents/ Exod. 25. op v. 39.
21 D. om met dese somme de vrede van den Assyrier te koopen / ende sich in sÿn Coninckrÿcke te versekeren.
22 D. om aen elcken Assyrischen soldaet (soo eenige meynen) soo veel te tellen. siet van 't gewichte der silveren sikelen/ Gen. 23. op v. 15. andere vertalē/ van elck man; verstaende dit niet van de Assyriers/ die het gelt ontfingen/ maer van de geweldige der Israeliten/ die 't betalen mosten.

fer; ende sprengde het bloet [16] sijner danck-offeren op [17] dien altaer.

14 Maer den [18] koperen Altaer / die [19] voor het aengesicht des HEEREN was / dien bracht hy [20] van het voorste deel des Huyses / van tusschen [sijnen] altaer / ende van tusschen het Huys des HEEREN: ende hy settede hem aen de zijde [sijnes] altaers [21] noordwaert.

15 Ende de Coninck Achaz geboodt Uria den Priester / seggende; Steeckt op den [22] grooten altaer aen het morgen-brand-offer / ende het avont-spijs-offer / ende des Conincks brand-offer / ende sijn spijs-offer / ende het brand-offer van al het volck des lants / ende haer spijs-offer / ende hare dranck-offeren / ende sprengt daer op al het bloet des brand-offers / ende al het bloet des slacht-offers: maer de koperen Altaer sal my zijn / [23] om te ondersoecken.

16 Ende Uria de Priester [24] dede / nae alles / dat de Coninck Achaz geboden hadde.

17 Ende de Coninck Achaz sneedt [c] de [25] lijsten der [26] stellingen af / ende nam van boven die / het [27] waschvat wech / ende dede de [28] zee af van de [29] koperen runderen / die daer onder waren: ende hy settede die op eenen steenen vloer.

18 Daertoe het [30] decksel des Sabbaths / datse in den Huyse gebouwet hadden / ende den [31] buytensten inganck des Conincks [32] nam hy wech van den Huyse des HEEREN / [33] van wegen den Coninck van Assyrien.

19 Het overige nu der geschiedenissen van Achaz / wat hy gedaen heeft / is dat niet geschreven in het boeck der Chronijken der Coningen Juda?

20 Ende Achaz ontsliep met sijne vaderen / ende wert begraven by sijne vaderen / [34] in de stadt Davids: ende Hizkia sijn sone wert Coninck in sijne plaetse.

16 *Hebr.* die sijne waren, ofte / die hy hadde.
17 Dien hy nae het fatsoen des Syrischen altaers hadde laten maken / boven v. 10.
18 Verst. den brand-offer-altaer / den welcken Salomo hadde laten maken / 2. Chro. 4. 1.
19 Siet Levit. 1. op v. 3.
20 D. van de plaetse des Voorhofs / die voor aen den Tempel was; alwaer dese Altaer / nae de Wet des Heeren / staen moeste.
21 D. aen de rechter zijde / alsoo men in den Tempel quam. daer henen verschoof hy den Altaer des Heeren / als onweerdich zijnde / om sijne voorige plaetse te behouden / op dat de sijne / die nae de Syrische forme gemaeckt was / aldernaest den Tempel staen soude.
22 Verst. den nieuwen altaer / nae het Syrisch patroon gemaeckt / die hy groot noemt / om dat sijne forme meerdere was / dan des koperen altaers / ofte / om dat hy / nae sijn gevoelen / weerdiger was / dan die.
23 Men kan de woorden oock aldus oversetten: aengaende den koperen altaer, het sal by my zijn, ofte / staen, [dien] te besoecken. D. nae dat het my belieft / sal ick hem gebruycken / om daer op te offeren, ofte / ick sal [daer op] te ondersoecken, ofte / te letten hebben.
24 Als een godtloos / ende afgodisch huychelaer.
c 1. Reg. 7. 23, &c.
25 *Hebr.* besluytingen, ofte / omsluytingen. Verst. de ommeloopen der stellingen / in de welcke de baten / die daer opstonden / in-gepast / ende besloten waren. Siet van dese 1. Reg. 7. 28.
26 Wat dese stellingen geweest zijn / siet 1. Reg. 7. op v. 27. 27 Siet hier van 1. Reg. 7. op v. 38. 28 Siet van dese / 1. Reg. 7. op v. 23. 29 Siet 1. Reg. 7. 25.
30 Dit schijnt een hutte / ofte logie geweest te zijn / in de welcke de Priesters / als sy hare weeckelicke beurte / in de waerneminge van den Godes-dienst / afgedaen hadden / sich op den Sabbath gehouden hebben / tot datse weder nae huys keerden. Andere houden dit decksel des Sabbaths een vertreck-plaetse geweest te zijn voor de wachters / die op den Sabbath / ende de geheele weke de wacht voor den Tempel moesten houden. Dese nu te weeren / was soo veel als den Tempel toe te sluyten: het welcke Achaz gedaen heeft / 2. Chron. 28. 24. Eenige verstaen dit van een decksel / daer mede het Voorhof des volcks bedeckt was tegen regen / ende wint. Daer isser oock die meynen / dattet eene plaetse geweest zy / daer de Coninck op hooge dagen geseten / ofte / sijne aelmoessen gedaen heeft.
31 Door den welcken de Coninck van de burcht Sions / nae den Tempel ginck. Siet 1. Reg. 10. 5. ende d'aenteeck. item de aenteeck. op v. 12. 32 *Hebr.* wendde hy af.
33 D. eensdeels om den Coninck van Assyrien te behagen / toonende aldus / dat hy sijne Religie verliet / ende de heydensche aen nam: anderdeels uyt vreese / dat de Coninck van Assyrien door desen inganck t'eeniger tijt de burcht Sions / ende het Conincklicke huys soude mogen innemen. 34 Maer niet in de graven der Coningen. Siet 2. Chron. 28. 27. ende Vergel. 2. Chron. 24. 25.

Het xvij. Capittel.

Hosea wort Coninck Israëls / v. 1 / &c. wort den Coninck van Assyrien onderworpen / daer na van hem belegert / gevangen / ende met al het volck nae Assyrien gevoert / 3. sulcx alles om hare sonden / 7. De vreemde volcken / daer mede haer lant beset was / worden van de leeuwen gequelt / 24. daerom wort hen een Israëlitisch Priester toegesonden / 27. waer uyt volgt eene vermengelinge van Religie / 29.

1 IN het [1] twaelfste jaer van Achaz den Coninck van Juda / wert Hosea de soon van Ela Coninck over Israël te Samaria / [2] [ende regeerde] negen jaren.

2 Ende hy dede dat quaet was inde oogen des HEEREN: evenwel [3] niet / als de Coningen Israëls / die voor hem geweest waren.

3 Tegen hem tooch op [4] Salmaneser Coninck van Assyrien: ende Hosea wert sijn knecht / dat hy hem [5] een geschenck gaf.

4 Maer de Coninck van Assyrien [6] bevondt eene verbintenisse in Hosea / dat hy tot [7] So / den Coninck van Egypten / boden gesonden hadde / ende het geschenck den Coninck van Assyrien / niet als te voren van jaer tot jaer op en bracht: so besloot hem de Coninck van Assyrien / ende bondt hem in't [8] gevangen-huys.

5 Want [a] de Coninck van Assyrien tooch op in het gantsche lant: ja hy quam op nae Samaria / ende hy belegerdese drie jaren.

6 In [b] het negende jaer van Hosea nam de Coninck van Assyrien Samaria in / ende voerde Israël wech in Assyrien / ende dede dese woonen in [9] Halah / ende in [10] Habor / aen de [11] riviere Gozan / ende inde steden der [12] Meden.

7 Want het was geschiet / dat de kinderen Israëls gesondiget hadden tegen den HEERE haren Godt / diese uyt Egyptenlant opgebracht hadde / van onder de hant Pharao des Conincks van Egypten: ende hadden [13] andere Goden gevreest;

8 Ende [c] hadden gewandelt inde insettingen der Heydenen / die de HEERE voor het aengesicht der kinderen Israëls verdreven hadde / ende der Coningen Israëls / [14] diese gemaeckt hadden.

9 Ende de kinderen Israëls hadden de saken / die niet recht en zijn / [15] tegen den HEERE haren Godt [16] bemantelt: ende hadden hen hoochten gebouwet in alle hare steden / [17] vande wacht-toren af / tot de vaste steden toe.

10 Ende sy hadden hen [18] staende beelden opgericht / ende [19] bosschen; [20] op allen hoogen heuvel / ende onder alle groen geboomte.

11 Ende sy hadden daer gerooockt op alle hoochten / gelijck de Heydenen / die de HEERE van hare aengesichten wechgevoert hadde: ende sy hadden quade dingen gedaen / om den HEERE tot toorn te verwecken.

12 Ende sy hadden den [21] Dreck-goden gedient; daer vande HEERE tot hen geseyt hadde; [d] Ghy en sult dese sake niet doen.

13 Als nu de HEERE tegen Israël / ende tegen Juda / door den [22] dienst aller Propheten / aller [23] Sienders betuycht hadde / seggende; [e] Bekeeret u van uwe boose wegen / ende houdet mijne geboden / [ende] mijne insettingen / nae alle de Wet / die ick uwen vaderen geboden hebbe; ende die ick tot u door de hant mijner knechten / de Propheten / gesonden hebbe:

14 Soo en hoorden sy niet; maer sy [24] [f] verhardeden haren necke / gelijck de necke harer vaderen geweest was / die [25] aen den HEERE haren Godt niet geloost en hadden.

1 Hy hadde het Coninckrijcke Israëls in 't vierde jaer van Achaz / dat is / acht jaren te voren / wel ingenomen / vor. 15. v. 30. maer alsoo het lant vol twisten / ende beroerten / om de Croone was / noch hy / noch yemant schijnt de acht jaren een bevesticht Coninck geweest te zijn: ofte / indien hy noch voor Coninck gehouden zy geweest / so was hy onder het tribuyt des Conincks van Assyrien / ja oock (alsoo eenige meynen) sijn gevangen; sulcks dat de voorgemelte acht jaren / hier niet en komen in rekeninge sijnes Coninckrijcks: anders heeft hy seventien jaren geregeert. Vergelijckt boven 15. 30. ende onder 18. 9. Andere meynen / dat hy de eerste acht jaren absolutelick / als Souvereyn heeft geregeert / ende de andere negen / als Tributaris / ende dat de Heylige Schrifture van dese laetste alleene hier gewach maeckt. 2 Van dese ingevoeghde woorden / Siet 1. Reg. 15. op v. 33.

3 D. niet met sulcke groote afgoderye: want de voorige meest hadden / niet alleen de gouden Calveren / maer oock Baal / ende andere grouwelen der heydenen gedient. Sommige verstaen oock / dat hy sijn volck heeft laten gaen nae Jerusalem / om daer te offeren; het welcke te voren verboden was / 1. Reg. 12. 27.
4 Anders oock genaemt in sommige historien / Nabonassar. Hoewel andere meynen datse verscheyden zijn.
5 D. jaerlicks tribuyt ofte schattinge.
6 N. ontrent het vijfde / ofte seste jaer deser regeringe van Hosea. Vergel. ond. cap. 18. v. 9.
7 And. inde historien genoemt Sabachos, die sijnen voorganger Asychis verdreven hebbende / vele jaren over Egypten geregeert heeft. Deses hulpe heeft Hosea versocht tegen de Assyriers.
8 *Hebr.* het huys der besluytinge. ofte / des bedwancks. Dit is geschiet in 't negende jaer van des Conincks Hosea regeringe / vermelt in 't v. 1.
a 2. Reg. 18. 9.
b 2. Reg. 18. 10. Iesai. 8. 4.
9 Eenige houden 't voor Calacine van Assyrien / gelegen boven Abiabene. Siet hier van oock ond. 18. 11. 1. Chron. 5. v. 26.
10 'Twelck men meynt te zijn een berch-achtich lant van Assyrien / palende aen Medien. siet ond. 18. 11.
11 Een riviere in Mesopotamie / ond. 18. 11. 1. Chron. 5. v. 26. And. Nehar-Gozan, een lantschap (nae sommiger gevoelen) in Medien.
12 Siet Genes. 10. op v. 2.
13 Siet Genes. 35. op v. 2.
c Levit. 18. 3.
14 Verst. de insettingen, die de Coningen Israëls gemaeckt hadden. Alsoo ond. v. 19. ofte / der Coningen Israëls, die sy / te weten / de kinderen Israëls / opgeworpen hadden.
15 And. met den HEERE. D. met den name ofte deckmantel van den dienst des Heeren.
16 *Hebr.* eygentlick / bedeckt. D. sy hebben hare afgoderye / ende sonden verschoont / ende bekleet met den naem / ende schijn van Godes-dienstichheyt / heylicheyt / ende goede meyninge / willende Godt dienen / niet nae sijn woort / maer nae hare phantasie / tegen het uytgedruckte bevel Godes / Num. 15. 39.
17 D. over al / door het geheele lant / soo wel in kleyne / ende onbewoonde plaetsen / ende in het velt / als in groote / ende volck-rijcke plaetsen / ende in steden. De wacht-torens waren hier ende daer in 't lant / om het volck voor de vyanden te waerschouwen / ofte om het vee / ende de vruchten te bewaren.
18 Siet Levit. 26. op v. 1. 19 Siet Exod. 34. 13. ende Deut. 7. 5. met d'aent. And. bosch-goden, bosch-beelden. 20 Siet Deut. 12. op v. 2. 21 Siet Levit. 26. op v. 30. d Exod. 20. 3. 4, 19. Deut. 4. 7, 8. 22 *Hebr.* door de hant. 23 T. w. dien Godt sijnen wille verklaert hadde / op allerley manieren / die Godt in die tijden gebruyckte / om de menschen te onderwijsen / als door Aenspraken / Gesichten / ofte Droomen. Siet Num. 12. op v. 6. e Ierem. 18. 11. ende 25. 5. ende 35. 15. 24 Dat is / sy waren ten uyttersten toe ongehoorsaem / ende wederspannich / niet willende sich nae de vermaningen des Heeren neygen. Siet Exod. 32. op v. 9. f Deut. 31. 27. Malach. 3. 7. 25 Dat is / sijne dreygementen niet geloost ende hadden.

15 Daer toe verwierpen sy syne insettingen/ ende syn verbont/ dat hy met haren vaderen gemaeckt hadde/ en syne getuygenissen/ die hy tegen hen betuycht hadde/ ende wandelden de [26] ydelheyt na/ datse ydel wierden/ ende achter de heydenen/ die rontom hen waren/ vande welcke de HEERE hen geboden hadde; datse niet doen en souden gelijck die.

16 Ja sy verlieten alle de geboden des HEEREN hares Godts; [g] ende maecten hen gegotene beelden/ twee kalveren; ende maeckten bosschen/ ende bogen sich voor [27] allen heyr des hemels/ ende dienden den [28] Baal.

17 Oock [h] deden sy hare sonen/ ende hare dochteren [29] door het vyer gaen/ ende [30] gebruyckten waerseggeryen/ en [31] gaven op vogel-geschrey acht/ ende [32] verkochten sich te doen/ dat quaet was inde oogen des HEEREN/ om hem tot toorn te verwecken.

18 Daerom vertoornde sich de HEERE seer over Israël/ dat [i] hyse wech dede van [33] syn aengesichte: daer en bleef niets over/ behalven [34] de stamme van Juda alleen.

19 Selfs en hielt [35] Juda de geboden des HEEREN hares Godts niet: maer [k] sy wandelden in de insettingen Israëls; [36] diese gemaeckt hadden.

20 So verwierp de HEERE het [37] gantsche zaet Israëls/ ende bedruckte se/ ende gaf se inde hant der rooveren: tot dat hyse van syn aengesichte wechgeworpen hadde.

21 Want [38] hy [l] scheurde Israël van den huyse Davids af/ ende sy maeckten Jerobeam den sone Nebats Coninck: ende Jerobeam dreef Israël af van achter den HEERE/ ende hy dedese [39] eene groote sonde sondigen.

22 Also wandelden de kinderen Israëls in alle sonden Jerobeams/ [40] die hy gedaen hadde: sy en weken daer van niet af:

23 Tot dat de HEERE Israël van syn aengesichte wech dede/ gelijck als hy gesproken hadde door [41] den dienst aller syner knechten der Propheten: also wert Israël wechgevoert uyt syn lant nae Assyrien/ [42] tot op desen dach.

24 De Coninck nu van Assyrien bracht [volck] van Babel/ ende van [43] Cuta/ ende van [44] Ava/ ende van [45] Hamath/ ende [46] Sepharvaim/ ende dedese woonen in de steden van Samaria/ inde plaetse der kinderen Israëls: ende sy namen Samaria erffelick in/ ende woonden in hare steden.

25 Ende het geschiedde in het begin harer wooninge aldaer/ dat sy den HEERE [47] niet en vreesden: so sondt de HEERE Leeuwen onder hen/ die [eenige] van hen doodden.

26 Daerom [48] spraken sy tot den Coninck van Assyrien/ seggende; De volckeren die ghy verwoert hebt/ ende hebt doen woonen inde steden van Samaria/ en weten de wijse des Godts vanden lande niet: daerom heeft hy Leeuwen onder hen gesonden/ ende siet/ sy doodense/ dewijle sy niet en weten de wijse des Godts van den lande.

27 Doe geboodt de Coninck van Assyrien/ seggende; Brengt eenen [49] der Priesteren daer henen/ die ghy lieden van daer wechgevoert hebt/ [50] datse henen trecken/ ende woonen aldaer: ende dat hy hen leere de wijse des Godts van den lande.

28 So quam een uyt den Priesteren/ die sy van Samaria wechgevoert hadden/ ende woonde te Bethel: ende hy leerde hen/ hoe sy den HEERE [51] vreesen souden.

29 Maer [52] elck volck maeckte syne Goden: ende sy steldense in de huysen der hoochten/ die de Samaritanen gemaeckt hadden; elck volck in hare steden/ daer in sy woonachtich waren.

30 Want de lieden van Babel maeckten [53] Succhoth Benoth: ende de lieden van Chut maeckten Nergal; ende de lieden van Hamath maeckten Asima.

31 Ende de Avviten maeckten [54] Nibha/ ende Tartak; ende de Sepharviters [55] verbrandeden hare sonen den Adramelech/ ende Anamelech/ den Goden van Sepharvaim met vyer.

32 Oock vreesden sy den HEERE/ ende [m] maeckten sich [56] van hare geringste/ Priesteren der hoochten/ dewelcke voor hen [dienst] deden in de huysen der hoochten.

33 [n] Sy vreesden den HEERE/ ende [57] dienden [oock] hare Goden/ nae de wijse der volckeren/ [58] van de welcke sy die wech-gevoert hadden.

34 Tot op desen dach toe/ doen [59] die nae de eerste wijsen: sy en vreesen den HEERE niet/ ende sy en doen niet nae hare insettingen/ ende nae hare rechten/ ende nae de wet/ ende nae het gebodt/ dat de HEERE geboden heeft den kinderen Jacobs; [60] dien [o] hy den name Israël gaf:

35 Nochtans hadde de HEERE [61] een verbondt met haer gemaeckt/ ende hadde hen geboden/ seggende; [p] Ghy en sult geene andere Goden vreesen/ noch u voor hen neder buygen/ noch hen dienen/ noch hen offerhande doen.

36 Maer den HEERE/ die u uyt Egyptenlant met groote kracht/ ende met [62] eenen uyt-gestreckten arm op-gevoert heeft/ dien sult ghy vreesen; ende voor hem sult ghy u buygen/ ende hem sult ghy offerhanden doen:

37 Ende de [63] insettingen/ ende de rechten/ ende de wet/ ende het gebodt/ die hy u geschreven heeft/ sult ghy waernemen te doen t'allen dagen: ende ghy en sult andere Goden niet vreesen:

38 Ende het verbondt/ dat ick met u gemaeckt hebbe/ en sult ghy niet vergeten; ende ghy en sult andere Goden niet vreesen.

39 Maer den HEERE uwen Godt sult ghy vreesen: ende hy sal u redden uyt de hant aller uwer vyanden.

40 Doch sy en hoorden niet/ maer sy deden nae hare [64] eerste wijse.

41 Maer [65] dese volckeren [66] vreesden den HEERE/ ende dienden hare gesnedene beelden: oock doen hare kinderen/ ende hare kints kinderen/ gelijck als hare vaders gedaen hebben/ tot op desen dach.

26 De Afgoderye wert ydelheyt genaemt/ soo wel om dat de Afgoden een nietich dinck zijn/ als om dat het vertrouwē daer op gestelt/ te vergeefs is; ja oock om dat de afgodendienaers van het rechte verstant/ ende oordeel beroofst zijn.
g Exod. 32. 8. 1. Reg. 12. 28.
27 Siet Deut. 4. op v. 19.
28 Siet Judic. 2. op v. 11.
h Levit. 20. 3, 4. Deut. 18. 10. 2. Reg. 16. 3.
29 Siet Levit. 18. op v. 21.
30 *Hebr.* waerseyden waerseggingen.
31 Siet Levit. 19. op v. 26.
32 Siet den sin deser maniere van sprekē/ 1. Reg. 21. op v. 21.
i Hos. 1. 6.
33 D. uyt het lant van Canaan/ het welcke hy hem tot eene wooninge geheylicht hadde/ hebbende daer in syne kercke/ in welcker midden hy woonde/ ende in dese de uyterlicke teeckenen syner tegenwoordicheyt vertoonde. Alsoo ond. v. 20/ ende 23. ende cap. 23. v. 27. ende 24. 3.
34 Zijnde hier onder begrepen de Leviten/ die in den stam van Juda woonden/ ende de Simeoniten/ die daer onder gemengt waren/ met een deel van Benjamin. siet 1. Reg. 11. op v. 32.
35 Dit heeft de sonde der Israelitē vermeerdert/ datse door haer quaet exempel/ oock die van Juda deden sondigen/ ende tot afgoderye verweckten. Siet Hos. 4. 15.
k Levit. 18. 3.
36 T. w. de Israeliten.
37 Te wetē/ de tien stammen/ die Israël genaemt warden/ tot een onderscheyt van Juda/ gelijck af te nemen is uyt het volgende vs.
38 N. de Heere/ 1. Reg. 14. 24. ofte/ Israël scheurde sich van het huys Davids af.
l 1. Reg. 12. vss. 16. 17. 26.
39 Siet 1. Reg. 12. op v. 30.
40 Siet bov. 14. op v. 16.
41 *Hebr.* door de hant.
42 D. welcke verhoeringe maeckt/ datse tot heden/ als dit geschrevē is/ uytlandich zijn/ ende in ballingschap blijven.
43 Een lantschap (soomen meynt) van woest Arabien/ bewoont van de Citaniers/ die aen Syrien grensen: ofte/ van Persien/ hebbende de naem van de riviere Cuta.
44 Siet Deut. 2. op v. 23. oock Ivva genoemt/ ond. 18. 34.
45 Siet Num. 13. op v. 21.
46 Het lant der stadt Sephora/ gelegen in Mesopotamien aen den Euphraet.
47 D. sy en dienden hem niet nae de wettelicke wijse/ door Mosen voorgeschreven.
48 N. de nieuwe inwoonderen/ door gesanten/ die sy tot den Coninck afveerdichden/ om hem dese swaricheyt bekent te maken.
49 De welcke waren/ niet de Levitische Priesteren/ maer die de Coningen Israëls uyt den geringsten des volcks gemaeckt hadden/ 1. Reg. 12. 31.

50 N. de Priester met syn gevolch/ dienaren/ ende huysgesin; ofte met de gene die hem geleydden.
51 D. dienen: hoewel sonder twyffel/ meer nae de afgodische wijse der voorgaende Coningen Israëls/ dan nae de wet Godes door Mosen gegeven. Also ond. vss. 32/ 33/ 41.
52 *Hebr.* volck, volck, alsoo in't volgende van dit vs. Siet Genes. 7. op v. 2.
53 Dese naem/ met de volgende in dit vs/ ende het 31. worden meesten-deel gehouden voor namen van afgoden die de Samaritanen dienden. doch hier van is verscheyden gevoelen onder de geleerde.
54 Aud. Nibhan.
55 Siet Levit. 18. op v. 21.
m 1. Reg. 12. 31.
56 *Hebr.* van hare eynden, ofte/ van hare uyterste deelen. Siet 1. Reg. 12. op v. 31.
n Zeph. 1. 5.
57 T. w. elck synen Afgodt/ nae de wijse synes lants/ daer uyt yeder aldaer van de Assyriers gebracht was.
58 *Hebr.* van waer.
59 Verst. de Israeliten: van de welcke siet bov. v. 23. want hier wort eene tegenstellinge gemaeckt tusschen de hartneckicheyt der Israeliten/ die in Assyrien wech gevoert waren/ om datse hare oude afgoderye niet en wilde verlaten ende de veranderlickheyt der Assyriers om den Heere na de afgodische maniere der Israeliten te dienen/ hoewelse sulcks noyt te vooren gedaen en hadden.
60 Dit wort hier by gevoecht/ om de Israeliten te verwijten/ datse vergeten hadden de seer groote weldaden/ die Godt haren vader Jacob/ ende met eenen hen bewesen hadde/ omtrent dien tijt/ als hy hem den name Israëls gegeven hadde/ het welcke hen behoorde bewogen te hebben/ om den selven Godt alleene supperlick te dienen ende trouwelick aen te hangen.
o Genes. 32. 28. ende 35. 10. 1. Reg. 18. 31.
61 Siet Gen. 17. 7. Exod. 19. 5/ &c. ende 24. 7/ &c.
p Iudic. 6. 10.
62 Siet Exod. 6. op v. 5.
63 Verst. door dese 4 woorden/ 1. de wet der ceremonien. 2. de burgerlicke rechten/ 3. de ware leere. 4. de wet der zeden. Siet Genes. 26. op v. 5.
64 Die van Jerobeam/ ende andere afgodische Coningen ingestelt was.
65 N. de heydenen/ die uyt Assyrien in Samaria/ ende der Israeliten lant waren komen woonen.
66 T. w. nae de afgodische wijse der Israeliten: siet bov. op v. 28.

Het xviij. Capittel.

Hizkia wort Coninck over Juda/ v. 1/ &c. is seer Godtvreesende/ en vreest den Coninck van Assyrien niet/ ende overwint de Philistijnen/ 3. Salmanasser wint Samaria/ ende Israel wort gevanckelick nae Assyrien gevoert/ 9. Sanherib valt in't lant van Juda/ ende Hizkia betaelt hem schattinge/ 13. evenwel eyscht hy Jerusalem op/ 17. Rabsake hitst het volck op/ ende lastert Godt/ 19. 't welcke den Coninck aengeseyt wort/ 37.

1 HEt geschiedde nu in het [1] derde jaer van Hosea den sone van Ela/ den Coninck Israëls/ [a] [dat] [2] Hizkia Coninck wert/ de sone van Achaz Coninck van Juda.

2 [3] Vÿf en twintich jaer was hy out/ doe hy Coninck wert/ ende hy regeerde negen en twintich jaer te Jerusalem/ ende sÿner moeder naem was [4] Abi/ eene dochter van [5] Zacharia.

3 Ende hy dede dat recht was in de oogen des HEEREN: nae alles dat sÿn vader David gedaen hadde.

4 Hy [b] nam de hoochten wech/ ende brack de opgerechtte beelden/ ende roeyde de bosschen uyt: ende hy verbrÿselde de [6] koperen slange/ die Mose gemaeckt hadde; om dat de kinderen Israëls tot die dagen toe haer geroockt hadden; ende hy noemde se [7] Nehustan.

5 Hy betrouwde op den HEERE den Godt Israëls: so dat na hem [8] sÿns gelÿcke niet en was onder alle Coningen van Juda/ nochte die voor hem geweest waren.

6 Want hy kleefde den HEERE aen/ hy en weeck niet [9] van hem na te volgen/ ende hy hielt sÿne geboden/ die de HEERE Mose geboden hadde.

7 So [10] was de HEERE met hem; over al/ waer hy henen uyttrock/ handelde hy kloeckelick: daertoe [11] viel hy af van den Coninck van Assyrien/ dat hy hem [12] niet en diende.

8 Hy [c] sloech de [13] Philistÿnen tot Gaza toe/ ende hare lant-palen/ [14] van den Wacht-toren af/ tot de vaste steden toe.

9 Het [d] geschiedde nu in 't vierde jaer des Conincks Hizkia (het welcke was het [15] sevende jaer van Hosea den sone van Ela/ den Coninck Israëls) dat Salmaneser de Coninck van Assyrien opquam tegen Samaria/ ende belegerde se.

10 Ende sy namen se in [e] ten eynde van [16] drie jaren/ in 't seste jaer van Hizkia: 't was het negende jaer van Hosea den Coninck Israëls/ als Samaria ingenomen wert.

11 Ende de Coninck van Assyrien voerde Israël wech nae Assyrien/ ende dede se leyden in [17] Halah/ ende in Habor by de riviere Gozan/ ende in de steden der Meden.

12 Daerom dat sy de stemme des HEEREN hares Godts niet en warē gehoorsaem geweest/ maer sÿn verbondt overtreden hadden/ [ende] al dat Mose de knecht des HEEREN geboden hadde/ dat en hadden se [18] niet gehoort/ nochte gedaen.

13 Maer [f] in het veertiende jaer des Conincks Hizkia/ quam Sanherib de Coninck van Assyrien op tegen alle vaste steden van Juda; ende nam se [19] in.

14 Doe sondt Hizkia de Coninck van Juda tot den Coninck van Assyrien nae [20] Lachis/ seggēde; Ick hebbe gesondicht/ keert af van my/ wat ghy my opleggen sult/ sal ick dragen: Doe leyde de Coninck van Assyrien Hizkia den Coninck van Juda op/ drie hondert [21] talenten silvers/ ende dertich talenten gouts.

15 Also gaf Hizkia al het silver dat gevonden wert in het Huys des HEEREN/ ende in de schatten van het huys des Conincks.

16 Te dier tÿt [22] sneedt Hizkia [het gout] af van de deuren des Tempels des HEEREN/ ende van de posten/ die Hizkia de Coninck van Juda hadde laten overtrecken/ ende gaf [23] dat den Coninck van Assyrien.

17 Evenwel [24] sondt de Coninck van Assyrien Tartan/ ende [25] Rabsaris/ ende Rabsake/ van Lachis tot den Coninck Hizkia met een swaer heyr nae Jerusalem: ende sy togen op/ ende quamen nae Jerusalem: Ende als sy optogen/ ende gekomen warē/ bleven sy staen by den [26] watergang des [27] oppersten vyvers/ welcke is by den [28] hoogen wech van [29] het velt des vollers.

18 Ende sy riepen tot den Coninck/ so ginck tot hen uyt [30] Eliakim de sone van Hilkia de Hof-meester/ ende Sebna de [31] Schrÿver/ ende Joah de sone Asaphs de [32] Kancelier.

19 Ende Rabsake seyde tot hen: Segget nu tot Hizkia; Soo seyt de groote Coninck/ de Coninck van Assyrien: Wat vertrouwen is dit/ daer mede ghy vertrouwt?

20 Ghy segt/ (doch het is [33] een woort der lippen/) Daer is raet/ ende macht tot de oorloge: op wien vertrouwt ghy nu/ dat ghy tegen my rebelleert?

21 Siet nu vertrouwt ghy u op [34] dien gebrokenen riet-staf/ op Egypten/ op den welcken so yemant leent/ so sal hy in sÿne hant gaen/ ende die doorbooren: alsoo is Pharao de Coninck van Egypten/ allen den genen/ die op hem vertrouwen.

22 Maer so ghy tot my segget/ Wy vertrouwen op den HEERE onsen Godt: is hy die niet/ wiens hoochten/ ende wiens altaren Hizkia wechgenomen heeft/ ende tot Juda/ ende tot Jerusalem geseyt heeft; Voor [35] desen altaer sult ghy u buygen te Jerusalem?

23 Nu dan/ [36] weddet doch met mÿnen heere den Coninck van Assyrien: ende ick sal u twee duysent peerden geven/ so ghy voor u de Ruyters daer op sult konnen geven.

24 Hoe soudet ghy dan het aengesicht eenes eenigen Vorsten/ van den geringsten knechten mÿns Heeren [37] afkeeren? maer ghy vertrouwt op Egypten/ om de Wagenen/ ende om de Ruyteren.

25 Nu/ ben ick sonder den HEERE opgetogen tegen dese plaetse/ om die te verderven? de HEERE [38] heeft tot my geseyt; Treckt op tegen dat lant/ ende verderft het.

26 Doe seyde Eliakim de sone van Hilkia/ ende Sebna/ ende Joah tot Rabsake; Spreeckt doch tot uwen knechten op Syrisch/ want wy [39] verstaen 't [wel]: ende en spreeckt met ons niet op Jodisch voor de ooren des volcks/ dat op den muer is.

27 Maer Rabsake seyde tot hen; Heeft mÿn heere my tot uwen heere/ ende tot u gesonden/ om dese woorden te spreken? ist niet tot de mannen die op den muer sitten/ [40] datse met u lieden haren dreck eten/ ende hare pisse drincken sullen?

28 Also stont Rabsake/ ende riep met [41] luyder stemme op Jodisch; eñ hy sprack/ ende seyde; Hooret het woort des Grooten Conincks/ des Conincks van Assyrien;

29 Soo seyt de Coninck: Dat Hizkia u niet en bedriege; want hy en sal u niet konnen redden uyt sÿne hant.

30 Daer toe dat Hizkia u niet en doe

vertrou-

1 T. w. der negen laetste jaren/ daer van gesproken is/ vob. 17. 1.
a 2. Chron. 28. 27. ende 29. 1.
2 Genoemt Ezekias, Matth. 1. 9.
3 *Hebr.* een sone van vijf en twintich jaer.
4 Sy wort oock genoemt Abia, 2. Chro. 29. 1.
5 Sommige houden desen voor den Coninck Israels/ daer van te sien is/ vob. 14. 29.
b 2. Chron. 31. 1.
6 Siet van dese Num. 21. 8/ 9/ &c.
7 V. koper-werck, ofte een stuck kopers, ofte/ yet dat van koper is. Soo heeft de Coninck de koperen slange genaemt/ om te toonen datter niet Godtlicks in haer en was/ ende volgens geene reden/ om de selve door offerhanden/ ende aenbiddingen Goddelicke eere te bewijsen. And. men noemde se, &c. dat is/ het volck hadse/ als haren afgodt/ dien name gegeven.
8 T. w. in 't reformeren/ ende herstellen van den suyveren Godes-dienst; wel verstaende/ terstont in dē aenvanck sijner regeringe. Anders is dit te verstaē met uytneminge van David/ ende Josia: van David/ dien hy gelijck gemaeckt wort/ ende niet overtreffelicker/ vob. v. 3. van Josia/ dien desen lof oock gegeven wort/ dat voor/ eñ na hem geen Coninck sijns gelijcke zy geweest. ond. 23. 25.
9 *Hebr.* van achter hem. Siet 1. Reg. 9. op v. 6.
10 Siet Genes. 21. op v. 22. ende 26. op v. 25. ende Num. 14. op v. 9.
11 Dit wort geseyt ten aensiene van sijn vader Achaz/ die sich den Coninck van Assyrien onderworpen hadde/ als een Leenman/ ende Tributaris. Siet vob. 16. 7.
12 V. geen tribuyt/ nochte schattinge en gaf.
c Iesa. 14. 30.
13 Die sijnen vader vele stedē ende lants afgenomen hadden. siet 2. Chron. 28. 18.
14 V. over al/ ende in verscheyden plaetsen. Siet vob. 17. op v. 9.
d 2. Reg. 17. 3.
15 Gerekent van het begin der negen jaren vermelt boven cap. 17. 1.
e 2. Reg. 17. 6.
16 T. w. der belegeringe.
17 Siet van dese landen vob. 17. op v. 6.
18 V. niet willen hooren.
f 2. Chron. 32. 1. Iesa. 36. 1.
19 T. w. eenige der selver.
20 Welcke stadt hy doe belegerde/ ende bestreedt.
21 Siet Exod. 25. op v. 39.
22 De sin is/ dat hy de gulden platē heeft afgetrocken/ met de welcke hy te vooren de deuren/ ende postē des Tempels overtogen hadde/ als hy den Tempel/ die sijn vader toegesloten hadde/ weder opende/ 2. Chron. 29. 3.
23 *Hebr.* die. T. w. deuren/ ende posten: dat is/ het gout/ daer mede die warē overtogen geweest.
24 Sijn woort niet houdende/ als hy het gelt ontfangē hadde.
25 Het woort beteeckent de Overste Hovelinck, ofte/ Camerlinck; gelijck het van eenige overgeset wort.
26 Hier mede verstaen vele eenen waterloop buyten Jerusalem/ in den welcken uyt eenen vyver/ die daer by was/ water afgelaten wert/ daer in de vollers haer laken-tuych wiesschen. Vergel. Iesa. 7. 3.
27 Soo toegenaemt tot onderscheyt van den vyver geseyt de onderste. Ies. 22. 9.
28 Verst. eenen hoogen/ ende gebaenden weg/ die/ nae eeniger gevoelen/ met steenen geplaveyt was.
29 Daer de vollers haer wollē-goet uytspreydden.
30 Siet van desen vroomen/ ende godtvruchtigen Hof-meester/ Iesa. 22. 20/ &c. Van sulck ampt siet 1. Reg. 4. op v. 6. *Hebr.* die over het huys was.
31 And. Griffier, ofte Secretaris: T. w. des Conincks. Siet 1. Reg. 4. op v. 3.
32 *Hebr.* Memorimaker. Alsoo oock v. 37. item 1. Reg. 4. 3. Siet de aent.
33 Dat is/ ydel/ vergeefs/ vruchteloos/ gantsch nietich/ daer niet van worden/ noch komen sal: ofte verstaet een woort dat slechts in de mont is/ ende niet uyt het herte en komt, dat is/ dat niet gemeynt en wort/ nochte metter daet bevesticht sal wordē. And. ghy spreeckt; maer 't zijn niet dan woorden: raet, ende macht [zijn vereyscht] tot de oorlooge. And. Ghy en segt maer een woort der lippē, maer [daer moet] raet, ende kracht ten oorlooge zijn. spottende alsoo met de gebeden ende vertroostingen/ die Hizkia gebruyckte.
34 Ofte/ gekroockten. Verst. door dese gelijckenisse eene hulpe/ die swack/ trouweloos/ ende ongestadich is. Alsoo Ies. 36. 6. Ezech. 29. vss. 6/ 7.
35 T. w. desen eenigen: gelijcker staet 2. Chron. 32. 12. V. voor geenen anderē.
36 Ofte/ stelt doch mijnē Heere. &c. borge.
37 V. wederstaen ende verdrijven.
38 Dit spreeckt hy valschelick door vermetenheydt/ om Godts volck verschrickt ende verbaest te maken. Hoewel het andersins door Godts verborgene voorsienicheyt geschiet is/ het welck hem nochtans onbekent was. Siet ond. 19. 25. Ies. 10. 5/ 6/ 7.
39 *Hebr.* want wy zijn hoorende: dat is/ wy verstaen/ ende kennen die tale wel. Siet Genes. 11. op v. 7.

40 V. datse gewaerschouwt souden worden/ dat door eene strenge belegeringe haer grouwelicke elenden sullen over komen/ ja selfs datse gedwongen sullen worden haren eygenen mist te eten/ &c. om haren honger/ ende dorst te versadigen/ so sy haer niet en willen overgeven.
41 *Hebr.* groote stemme.

vertrouwen op den HEERE / seggende / De HEERE sal ons [42] sekerlick redden / ende dese stadt en sal niet inde hant des Coninckx van Assyrien gegeven worden.

31 En hooret nae Hizkia niet: want soo seyt de Coninck van Assyrien; Handelet met my door een [43] geschenck / ende komet tot my uyt / ende etet een yeder [van] sÿnen wÿnstock / ende een yeder [van] sÿnen vÿgeboom / ende drincket een yeder het water sÿnes bornputs;

32 Tot dat ick kome / ende hale u in een lant / als u lieder lant / een lant [44] van koorn / ende van most / een lant van broot / ende van wÿngaerden / een lant van olÿven / van olye / ende van honich; so sullet ghy leven / ende niet sterven: ende en hooret niet nae Hizkia; [45] want hy hitst u op / seggende / De HEERE sal ons redden.

33 Hebben de Goden der volckeren yeder sÿn lant / [46] eenichsins gereddet / uyt de hant des Coninckx van Assyrien?

34 Waer zÿn de Goden van [47] Hamath / ende van Arpad? Waer zÿn de Goden van Sepharvaim / [48] Hena ende Ivva? Ja hebben sy Samaria uyt mÿne hant geredt?

35 Welcke zÿnse onder alle Goden der landen / die haer lant uyt mÿne hant geredt hebben; dat de HEERE Jerusalem uyt mÿne hant redden soude?

36 Doch het volck sweech stille / ende en antwoordde hem niet een woort: want het gebodt des Coninckx was / seggende / Ghy en sult hem niet antwoorden.

37 Doe quam Eliakim de sone van Hilkia de [49] Hofmeester / ende Sebna de Schrÿver / ende Joah de sone Asaphs de Kancelier tot Hizkia / met [50] gescheurde kleederen: ende sy gaven hem de woorden van Rabsake te kennen.

42 *Hebr.* reddende redden.
43 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick segeninge, maer het wort oock voor een geschenck genomen. Siet Gen. 33. 11. met de aent. De sin is / dat hy den Joden aenbiedt de vrede-handelinge / op datse sijn gewelt / ende harde belegeringe met het gevolch van dien / niet en souden hebben te verwachten.
44 Verst. door dese dingen / alle tÿdelicke goederen / daer mede Godt een lant segent. siet Exod. 3. 8. Deut. 32. vss. 13 / 14. Job 20. 17. mitsgaders de aenteeck.
45 And. als hy u verleyt, ofte / ophitst, ofte / overreedt.
46 *Hebr.* reddende gereddet.
47 Siet van dese twee steden oock tsamen gevoecht Jer. 49. 23. wy hebben hier de namen der steden / ende landen / die de Coninck van Assyrien ingenomen hadde. Siet bov. 17. op v. 24. ende Jesa. cap. 37. 13.
48 Dit houden sommige voor eygene namen van lande / (vg. bov. 17. 31.) andere setten 't aldus over: Hy heeftse wech gedreven, ende om-gekeert. Jesa. 36. 19. werden dese woorden uytgelaten.
49 *Hebr.* die over het huys was. Siet van dese bov. op v. 18. alsoo ond. 19. 2.
50 Siet Genes. 37. op v. 29. *Hebr.* gescheurde der kleederen.

Het xix. Capittel.

Hizkia laet den Prophete Jesaia aendienen de lasteringen van Rabsake / v. 1 / &c. Jesaia belooft van den Heere verlossinge / 6. Sanherib wort gedwongen op te trecken tegen de Mooren / 8. sendt weder boden aen Hizkia met godts-lasterlicke brieven / 10. Hizkia bidt den Heere om hulpe / 14. die Jesaia hem andermael toe-seyt / 20. In de selve nacht wort het Assyrische Leger van den Engel Godts verslagen / ende Sanherib te Ninive gekomen zÿnde / wort van sÿne sonen vermoort / 35.

1 ENde [a] het geschiedde / als de Coninck Hizkia [dat] hoorde / so [1] scheurde hy sÿne kleederen / ende [2] bedeckte sich met eenen sack / ende ginck in het Huys des HEEREN.

2 Daerna sondt hy Eliakim [3] den Hofmeester / ende Sebna [4] den Schrÿver / ende de Outste der Priesteren met sacken bedeckt / tot [5] Jesaia den Prophete / [b] den sone van Amoz.

3 Ende sy seyden tot hem; Alsoo seyt Hizkia; Dese dach is een dach [6] der benauwtheyt / ende der scheldinge / ende der lasteringe: want de [7] kinderen zÿn gekomen tot aen de geboorte / ende daer en is geen kracht om te baren.

4 [8] Misschien sal de HEERE uwe Godt hooren alle de woorden van Rabsake / den welcken sÿn heere de Coninck van Assyrien gesonden heeft / om den levendigen Godt te hoonen / [9] ende te schelden met woorden / die de HEERE uwe Godt gehoort heeft: Heft dan een Gebedt op

a Iesa. 37. 1.
1 Om daer mede de droefheyt sÿnes herten te betuygen. Alsoo bov. 18. v. 37.
2 Siet van dese ceremonie Genes. 37. op v. 34.
3 *Hebr.* die over het huys was. Siet bov. 18. op v. 18.
4 Siet bov. 12. op v. 10.
5 Wiens prophetisch boeck onder de boecken der groote Propheten het eerste is.
b Iesa. 1. 1.
6 T. w. die ons overgekomen is van de vyanden / die my / ende mijn volck schelden / ende dreygen / ende den levendigen Godt lasteren.
7 'Tis eene gelijckenisse / daer in de Coninck hem vergelijckt by eene barende vrouwe / sijn volck by de vrucht / ende den tegenwoordigen noot by de benauwtheyt / ende het perÿkel daer in eene vrouwe met hare vrucht is / die geene kracht en heeft / om dese / alsse in de geboorte staet (Vgel. Hos. 13. 13.) ter werelt te brengen. Hy wil seggen / datse in 't uyterste perÿkel waren / ende sonder vermogen / om sich daer uyt te helpen.
8 V. in achtinge nemen / dit en is hier geen woort van twÿffelinge / maer van goede hope. Vergel. Num. 23. 3. ende Jos. 14. 12. &c.
9 And. ende sal straffen de woorden die de HEERE uwe Godt gehoort heeft.

voor het over-blÿfsel / [10] dat gevonden wort.

5 Ende de knechten des Coninckx Hizkia quamen tot Jesaia.

6 Ende Jesaia seyde tot hen: Soo sult ghy tot uwen heere seggen / Soo seyt de HEERE: Vreest niet voor de woorden / die ghy gehoort hebt / daer mede my de [11] dienaers des Coninckx van Assyrien gelastert hebben.

7 Siet ick sal eenen [12] geest in hem geven / dat hy een [13] geruchte hooren sal / ende weder in sÿn lant keeren: ende ick sal hem door het sweert in sÿn lant vellen.

8 So quam Rabsake weder / ende vondt den Coninck van Assyrien strÿdende tegen [14] Libna: want hy hadde gehoort dat hy van Lachis vertrocken was.

9 Als [15] hy nu hoorde van Tirhaka den [16] Coninck van Cusch seggen / Siet / hy is uytgetogen / om tegen u te strÿden; [17] sondt hy weder boden tot Hizkia / seggende:

10 Soo sult ghy spreken tot Hizkia den Coninck Juda / seggende; Laet u uwen Godt niet bedriegen / op welcken ghy vertrouwt / seggende; Jerusalem en sal inde hant des Coninckx van Assyrien niet gegeven worden.

11 Siet ghy hebt gehoort / wat de Coningen van Assyrien allen landen gedaen hebben / die [18] verbannende; ende [19] soudt ghy gereddet werden?

12 Hebben de Goden der volckeren / die mÿne vaders verdorven hebben / de selve gereddet? [als] [20] Gozan / ende [21] Haran / ende [22] Rezeph / ende de kinderen [23] Edens / die in [24] Telasser waren.

13 Waer is de Coninck van Hamath / ende de Coninck van [25] Arpad / ende de Coninck der stadt Sepharvaim / [26] Hena / ende Ivva?

14 Als nu Hizkia de brieven uyt der boden hant ontfangen / ende die gelesen hadde / ginck hy op in het [27] Huys des HEEREN / ende Hizkia breydde die uyt [28] voor het aengesichte des HEEREN.

15 Ende Hizkia badt voor het aengesichte des HEEREN / ende seyde: O HEERE Godt Israëls / die tusschen [29] de Cherubim [30] woont / ghy selve / ghy alleen zÿt de Godt aller Coninckrÿcken der aerden / ghy hebt den hemel ende de aerde gemaeckt.

16 O HEERE / neycht uwe oore / ende hoort / doet HEERE uwe oogen open / ende siet: ende hoort de woorden Sanheribs / die [31] desen gesonden heeft / om den levendigen Godt te hoonen.

17 Waerlick / HEERE / hebben de Coningen van Assyrien die heydenen / ende haer lant verwoest:

18 Ende hebben hare Goden in 't vyer [32] geworpen: want sy en waren geene Goden / maer 't werck van menschen handen / hout / ende steen / daerom hebben sy die verdorven.

19 Nu dan / HEERE onse Godt / verlost ons doch uyt sÿne hant: so sullen alle Coninckrÿcken der aerde weten / dat ghy / HEERE / alleen Godt zÿt.

20 Doe sondt Jesaia de soon van Amoz tot Hizkia / seggende; Soo spreeckt de HEERE / de Godt Israëls: Dat ghy tot my gebeden hebt tegen Sanherib den Coninck van Assyrien / hebbe ick gehoort.

21 Dit is het [33] woort dat de HEERE

10 V. het welck tegenwoordich / ende voorhanden / ende in wesen is. Ende verstaet door dit overblÿfsel den stam van Juda / die den rechten Godes-dienst behouden hadde / ende noch uyt sijn lant niet verdreven en was.
11 *Hebr.* Iongelingen. V. Dienaren / ofte / Officieren / in getale drie / hier te voren genaemt bov. c. 18. v. 17. Van het Hebreeusch woort / siet Genes. 22. op v. 5.
12 V. wille / voornemen / yver / genegentheyt / beweginge. Alsoo wort het woort geest genomen in 't goede / 2. Chron. 36. 22. Ezech. 1. 1. Hag. 1. 14. ende in 't quade / Judic. 8. 3. Job 15. 13. Prov. 16. 32. ende 25. 28. Andere nemen het woort geest voor geblaes / wint / gedruys.
13 N. van Tirhaka den Coninck van Cusch / die uytkomen soude / om hem te bestrÿden. Siet ond. v. 9.
14 Eene stadt in de stamme Juda; van de welcke siet Jos. 10. 29. ende 15. 42. ende 21. 13.
15 N. de Coninck van Assyrien.
16 V. der Arabiers, ofte / der Mooren. siet Num. 12. op v. 1.
17 *Hebr.* hy keerde weder, ende sondt. V. hy sondt wederom. Siet Num. 11. op v. 4.
18 Siet Deut. 2. op v. 34.
19 V. ghy en sult gantschelick niet gered worden. 'T is eene maniere van vragen / die seer sterckelick loochent. Siet Gen. 18. op v. 17.
20 Siet bov. 17. 6. ende de aenteeck.
21 Eene stadt in Mesopotamien. siet Genes. 11. op v. 31.
22 *Hebr.* Retseph. gelegen in Mesopotamien.
23 Dit was een lantschap gelegen in Chaldeen / ofte Babylonien. Siet daer van Genes. 2. op v. 8. Ezech. 27. 23.
24 De naem / nae eeniger gevoelen / eener sterckte / gelegen in 't midden van den Euphraet. Andere nemen 't voor een lantschap.
25 Siet bov. 18. op v. 34.
26 Siet cap. 18. op v. 34.
27 V. den Tempel.
28 V. in 't voorhof / tegen over de Arke des verbonts / de welcke was in 't heylige der heyligen / tot een teecken van Godes tegenwoordige bywoonnge. Siet Levit. 1. op v. 3. ende 9. op v. 24.
29 Verst. de twee Cherubim / die aen beyde de eynden van het versoendecksel der Arke stonden / Exod. 25. 18 / &c. Dese benaminge Godes is oock 1. Sam. 4. 4. Siet Num. 7. 89. met de aenteeck.
30 Ofte / sit.
31 N. Rabsake. siet bov. 18. 17 / &c.
32 *Hebr.* gegeven.
33 Verst. de sake / die de Heere de Prophete Jesaia geopenbaert hadde / rakende den Coninck van Assyrien.

RE over hem gesproken heeft: [34] De Jonckvrouwe / de [35] Dochter Zions veracht u/sy bespot u/de Dochter Jerusalems [36] schudt het hooft achter u.

22 Wien hebt ghy gehoont / ende gelastert? ende tegen wien hebt ghy de stemme verheven / [37] ende uwe oogen om hooge opgeheven? tegen den [38] Heyligen Israëls.

23 [39] Door middel [40] uwer boden hebt ghy den Heere gehoont / ende geseyt: Ick hebbe met de menichte mijner wagenen beklommen de hoochten der bergen / de zijden [41] Libanons: ende ick sal sijne [42] hooge Cederboomen / ende sijne uytgelesene Denne-boomen afhouwen / ende sal komen in [43] sijne uyterste herberge / in het wout sijnes [44] schoonen velts.

24 [45] Ick hebbe gegraven / ende hebbe gedroncken [46] vreemde wateren: [47] ende ick hebbe met mijne voetsolen alle [48] rivieren der belegerde plaetsen verdroocht.

25 [49] Hebt ghy niet gehoort / dat ick sulcks lange te vooren gedaen hebbe? ende dat [50] van oude dagen af geformeert hebbe? Nu hebbe ick dat doen komen; dat ghy soudt zijn om de vaste steden te verstooren tot woeste hoopen.

26 [51] Daerom waren hare inwoonderen [52] handeloos / sy waren verslagen / ende beschaemt: sy waren [als] het gras des velts / ende de [53] groene gras-scheutkens / het hoy der daken / ende het brant-koren / eer het over eynde staet.

27 Maer ick weet u [54] sitten / ende u uytgaen / ende u inkomen; ende u woeden tegen my.

28 Om u woeden tegen my / ende dat uwe woelinge voor mijne ooren opgekomen is; [55] so sal ick mijnen haeck in uwen neuse leggen / ende [56] mijn gebit [57] in uwe lippen / ende ick sal u doen wederkeeren door dien wech / door den welcken ghy gekomen zijt.

29 [58] Ende dat zy u een teecken / datmen [in] dit jaer; [59] dat van selfs gewassen is eten sal: ende in het tweede jaer / [60] dat daer van weder uytspruyt; maer zaeyet in het derde jaer / ende maeyet / ende plantet wijngaerden / ende etet hare vruchten.

30 Want het [61] ontkomene dat overgebleven is vanden huyse Juda / sal [62] wederom [63] nederwaert wortelen / ende sal opwaert [64] vrucht dragen.

34 Verst. den staet / ofte het Coninckrijcke des Joodschen volcks / ofte der stadt van Jerusalem / dewelcke men voordeelt aldus genaemt te zijn / om datse noch van niemant t'eenemael overweldicht / ende ingenomen was geweest.
35 Gelijck 't woort Dochteren na de name eener stadt gestelt zijnde / beteekent de dorpen / ende kleyne steden daer onder sorterende / Num. 21. v. 25. Judic. 1. 27. also het woort Dochter voor de naem eener stadt / ofte eens lants gestelt zijnde beteeckent de inwoonderen daer van / als hier / Psal. 45. 13. ende 137. 8. Jes. 23. 12. ende 47. 1.
36 Het hooft schudden achter, ofte / over yemant, is / hem verachten / ende bespotten / Job 16. 4. Psal. 22. 8. ende 44. 15. Jes. 37. 22. Jerem. 18. 16. Thren. 2. 15.
37 And. Ia ghy hebt uwe oogen om hooge opgeheven tegen den Heyligen Israëls.
38 Godt is soo genoemt / niet alleen om dat hy heylich is / ja de heylicheyt selve / maer oock om dat hy hem een volck afsondert / het welcke hy door het bloet / ende den Geest Christi heyligt. Siet dese benaminge oock / Jesa. 5. 24. Jerem. 51. 5 / &c.
39 *Hebr.* door de hant.
40 Namelick / Tartan / Rabsaris / ende Rabsake, vov. 18. 17.
41 Siet van dit gerechte / 1. Reg. 4. op v. 33.
42 *Hebr.* de hoochte sijner Ceder-boomen, ende de keure sijner Denne-boomen. sommige verstaen hier mede de schoone / ende stercke steden van Juda / die de Coninck van Assyrien ingenomen hadde / vov. 18. 13.
43 *Hebr.* de herberge van sijn eynde, ofte / uyterste. Verst. alle de plaetsen van Judea / in wat uyterste eynden / ofte hoecken des lants de selve souden mogen gelegen zijn. De sin is / dat de Coninck van Assyrien voorgenomẽ hadde geene plaetse vry te laten / maer het geheele lant af te loopen / in te nemen / ende te verwoesten.
44 And. Carmels: De naem van een playsant / ende vruchtbaer geberchte / gelegen in den stam Issaschars: van het welcke siet 1. Reg. 18. op v. 19. het woort schijnt hier genomen te worden voor een schoone / lieflicke / ende vruchtbare plaetse. Alsoo Jes. 10. 18. Jerem. 2. 7. ende 4. 26 / &c.
45 D. hoewel ick met mijn leger door dorre / ende waterloose landen gekomen ben / ende dat men my gesocht heeft alle water te benemen / op dat ick genootsaeckt soude zijn dit lant te ruymen / 2. Chron. 32. 3 / 4. nochtans hebbe ick door mijne wijsheyt / ende macht / waters genoech bekomen; selfs in plaetsen / daer het te vooren niet en was.
46 D. nieuwe / ende noyt te vooren gevondene / ofte bekende wateren.
47 Hy wil seggen / dat hy niet alleene sijn heyr konde versorgen van water / maer oock sijne vyanden / die hy belegerde daer van berooven / ende dat door de groote menichte van krijchs-lieden / die hem volchden.
48 *Hebr.* rivieren, ofte / beken der belegeringe.
49 Tot hier toe zijn verhaelt de woorden des Coninckx van Assyrien: Nu volgen hier weder de woorden Godts / daer mede hy den Coninck toespreeckt. Hy wil seggen / Ghy en hebt u niet te beroemen op uwe victorien: want sy zijn mijn werck / tot straffe der volckeren door de verwoestinge harer steden / ende landen.
50 *Hebr.* van dagen der outheyt.
51 De sin is / Gelijck de overwinninge van Godt komt / alsoo oock de vreese / verslagentheyt / ende swackheyt / waer door men overwonnen wort.
52 *Hebr.* kort van hant. dat is / van kleyne kracht / van kranck vermogen. Alsoo Jesa. 37. 27.
53 *Hebr.* de groente van het grasken, ofte / kruydeken. And. het moes-kruyt des kruydekens. D. het kleyne moes-kruydeken.
54 D. al u voornemen / raet / aenslagen / ende bedrijf. Vergel. hier mede Deut. 31. d'aenteeck. op v. 2.
55 Dit is eene gelijckenisse genomen van de gene / die met wreede beesten ommegaen; om daer mede te verklaren de kracht Godts / die hy gebruyckt om de rasende tyrannen te bedwingen.
56 Eene andere gelijckenisse / genomen van de gene / die een wilt peert te regeren hebben.
57 D. in uwen mont.
58 Dit woort gesproken tot den Coninck Hizkia / om hem ende sijn volck te versekeren / datse van het gewelt des Coninckx van Assyrien verlost souden worden.
59 Het Hebr. woort beteeckent het gene dat na den oogst van de uytgevallene zaden van selfs wast sonder den arbeyt der menschen.
60 Het teecken was datse niet alleene in het eerste jaer / als het lant van de Assyriers afgeloopen was / maer oock in het volgende daer na genoech leeftocht van selfs opgewassen in 't velt vinden souden. Siet wijders Jes. 37. op v. 30.
61 *Hebr.* de ontkominge, dat is / die ontkomen sullen zijn. Alsoo in 't volgende vs.
62 *Hebr.* sal wortel toedoen.
63 Eene gelijckenisse genomen van de planten: met de welcke beteeckent wort / dat die van Juda gantsch grooten voorspoet / ende welstant souden hebben.
64 *Hebr.* vrucht maken. het Hebr. woort Peri beteeckent hier niet alleen de vruchten / maer oock de struyckens / die de vruchten dragen. Alsoo Levit. 23. 40. Siet de aenteeck.

31 Want van Jerusalem sal het [65] overblijfsel uytgaen / ende het ontkomene van den berch Zion: [66] de yver des HEEREN der heyrscharen sal dit doen.

32 Daerom soo seyt de HEERE vanden Coninck van Assyrien: Hy en sal in dese stadt niet komen / nochte daer eenen pijl inschieten: oock en sal hy [met] geen schilt daer voor komen / ende en sal geenen wal daer tegen opwerpen.

33 Door den wech / dien hy gekomen is / door dien sal hy wederkeeren: maer in dese stadt en sal hy niet komen / seyt de HEERE.

34 Want [c] ick sal dese stadt beschermen / om die te verlossen / [67] om mijnent wille / ende [68] om Davids mijns knechts wille.

35 Het [d] geschiedde dan in die selve nacht / dat de Engel des HEEREN uytvoer / ende sloech in het [69] leger van Assyrien hondert / en vijf en tachtentich duysent: ende doe [70] sy hen des morgens vroech op maeckten / siet / [71] die alle waren doode lichamen:

36 So vertrock Sanherib de Coninck van Assyrien / ende tooch henen / ende keerde weder: ende hy bleef te [72] Nineve.

37 Het geschiedde nu / als hy in het huys van [73] Nisroch sijnen Godt sich [74] nederbooch / [e] dat Adrammelech / ende Sarezer [sijne sonen] / [75] hem met den sweerde versloegen; doch sy ontquamen in 't lant van [76] Ararat: ende [77] Esar-Haddon sijn sone wert Coninck in sijne plaetse.

65 T. w. dat de handen der vyanden ontkomen sal / zijnde bewaert / ende versekert geweest in de stadt van Jerusalem / die in 't gewelt der Assyriers niet vallen en sal.
66 D. de brandende liefde Godes tegen sijn volck / ende sijne heftige gramschap tegen de vyanden sullen dese verlossinge te wege brengen. Vergel. Jes. 9. 7.
c 2. Reg. 20. 6.
67 D. op dat mijn naem bekent / geprесen / ge-eert / ende gevreest worde. Vg. Pro. 16. 4. Jes. 48. 9 / 11. Ezec. 36. 21 / 22 / 23.
68 Siet 1. Reg. 11. op v. 12.
d Iesa. 37. 36.
69 Verst. Sanheribs leger / dat voor Libna lach. (ofte / nae sommiger gevoelen / in oprocht was na Jerusalem /) vov. v. 8. alwaer Rabsake weder tot hem quam / sonder Jerusalem te belegeren / als Godt beloofte hadde v. 32. Vergel. Jes. 37. op vss. 33 / 36.
70 N. de Coninck van Assyrien / ende sijne Raets-heeren.
71 T. w. die van den Engel geslagen waren.
72 Siet Genes. 10. op vss. 11 / 12.
73 De naem van den Afgodt der Ninebiten.
74 T. w. om hem aen te bidden / ende Godes-dienstelick te eeren.
e 2. Chron. 32. 21. Ies. 37. 38.
75 Gelijck voorseyt was / vov. v. 7.
76 Siet Genes. 8. op v. 4.
77 Hy regeerde (soo eenige schrijven) tien jaren in Nineve. Na desen is de Monarchie van de Assyriers op de Babyloniers gekomen.

Het XX. Capittel.

Hizkia kranck zijnde / wort van Godt door Jesaiam gedreycht met de doot / v. 1 / &c. maer den Heere gebeden hebbende / verkrijgt hy noch 15 jaren levens / 2. Daer van wort hy versekert door een mirakel / 8. Berodach Baladan besoeckt Hizkiam door gesanten / die haer alle sijne schatten toont / 12. Daer op voorseyt hem Jesaias de Babylonische gevanckenisse / 14. Hy sterft / ende Manasse wort Coninck / 20.

1 IN [1] die dagen [a] wert Hizkia kranck tot stervens toe: ende de Propheet Jesaia de sone van Amoz quam tot hem / ende seyde tot hem; Soo seyt de HEERE: [2] Geeft bevel aen uwen huyse; want [3] ghy sult sterven / ende niet leven.

2 Doe [4] keerde hy sijn aengesichte om / nae den wandt; ende hy badt tot den HEERE / seggende;

3 Och HEERE / gedenckt doch / dat ick voor u aengesichte [5] in waerheyt / ende met een [6] volkomen herte gewandelt / ende dat goet in uwen oogen is / gedaen hebbe: Ende Hizkia [7] weende gantsch seer.

4 Het gebeurde nu / als Jesaia uyt het [8] middel-voorhof [noch] niet gegaen en was / dat het woort des HEEREN tot hem geschiedde / seggende:

5 Keert weder / ende segt tot Hizkia den Voorganger mijns volcx / Soo seyt de HEERE de Godt uwes vaders Davids; Ick hebbe u gebedt gehoort / ick hebbe uwe tranen gesien; siet ick sal u gesont maken; aen den derden dage sult ghy opgaen in het huys des HEEREN:

1 T. w. na dat het heyr der Assyriers verslagen / ende Judea daer van verlost was. het welcke men houdt geweest te zijn in het veertiende jaer van Hizkias regeringe.
a 2. Chron. 32. 24. Ies. 38. 1.
2 D. stelt order rakende uwen uytersten wille / over het gene ghy begeert / dat van uwent wege na uwe doot gedaen sal worde. Dat is so veel als maeckt u Testament. Alsoo 2. Sam. 17. 23. Jes. 38. 1.
3 *Hebr.* Ghy zijt doot, ofte / stervende. D. ghy sult haest sterve. siet Gen. 20. op v. 3. Verst. dese dreyginge met eene verswegene conditie; so hy hem niet en verneederde / ende Godt bade om genade. Vgel. Jona 3. 4 / 10.
4 T. w. op dat hy sijne oogen afgekeert hebbende van de menschẽ / sijn gemoet te beter keeren soude tot Godt / om eernstelick te bidden.
5 Ofte / in trouwe, trouwelick.
6 Siet 1. Reg. 8. op v. 61.
7 *Hebr.* weende een groot geween, ofte / met een groot geween. Hy weende niet soo seer uyt vreese des doots / als om dat hy bekommert was over Godts volck / den suyveren Godes dienst / ende den staet des rijcks.
8 T. w. van het huys des Coninckx: welck voorhof het ander voorhof, genaemt wort / 1. Reg. 7. 8. And. uyt de middel-stadt, dat is / uyt het middelste deel der stadt / het welcke was tusschen de burgt / ende het uyterste deel der stadt. Men meynt dat de stadt Jerusalem drie deelen heeft gehadt / 1. de stadt Davids op den berch Zion / alwaer de Coninckliche burgt was. 2. het middelste deel der stadt. 3. het resterende / ende uyterste deel der selver. Vergel. ond. 22. 14. 2. Chron. 34. 22. Zephan. 1. 10.

6 Ende ick sal vÿftien jaer tot uwe dagen [9] toedoen / ende [10] sal u uyt de hant des Coninckx van Assyrien verlossen / mitsgaders dese stadt; ende ick sal dese stadt beschermen [11] om mÿnent wille / ende [12] om mÿns knechts Davids wille.

7 Daerna seyde Jesaia; Nemet eenen klomp vÿgen: ende sy namense / ende leydense op de sweere; ende hy wert [13] genesen.

8 Hizkia nu [14] hadde geseyt tot Jesaia / Welck is het teecken / dat de HEERE my gesont maken sal / ende dat ick op den derden dach in des HEEREN huys sal opgaen?

9 Ende Jesaia seyde; Dit sal u een teecken vanden HEERE zÿn / dat de HEERE het woort / dat hy gesproken heeft / doen sal: [15] Sal de [16] Schaduwe tien [17] graden [18] voorwaert gaen / ofte tien graden [19] achterwaert keeren?

10 Doe seyde Jehizkia; 'Tis der schaduwe [20] licht / tien gradē nederwaerts te gaen: Neen / maer dat de schaduwe tien graden achterwaert keere.

11 Ende Jesaia de Propheet riep den HEERE aen: ende hy dede de schaduwe tien graden achterwaert keeren inde graden / dewelcke sy nederwaerts gegaen was / in de [21] graden van Achaz [sonnewÿser].

12 Te dier tÿt [22] sondt Berodach [23] Baladan de sone Baladans / de Coninck van Babel / brieven ē een Geschenck aen Hizkia: want hy gehoort hadde / dat Hizkia kranck geweest was.

13 Ende Hizkia [24] hoorde nae [25] haer / ende hy toonde haer sÿn gantsche [26] schat-huys / het silver / ende het gout / ende de specerÿen / ende de beste olÿe / ende sÿn [27] wapen-huys / ende al dat gevonden wert in sÿne schatten: daer en was geen dinck in sÿnen huyse / nochte in sÿne gantsche heerschappye / dat hy hen niet en toonde.

14 Doe quam de Propheet Jesaia tot den Coninck Hizkia / ende seyde tot hem; Wat hebben die mannē geseyt / ende van waer zÿn sy tot u gekomen? ende Hizkia seyde; Sy zÿn uyt verren lande gekomen / uyt Babel.

15 Ende hy seyde; Wat hebben sy gesien in uwen huyse? ende Hizkia seyde; Sy hebben alles gesien wat in mÿnen huyse is / geen dinck en isser in mÿne schatten / dat ick hen niet getoont en hebbe.

16 Doe seyde Jesaia tot Hizkia: Hoort [28] des HEEREN woort.

17 Siet / de dagen komen / [29] dat al wat in uwen huyse is / ende wat uwe vaderen tot desen dach toe opgeleyt hebben / nae Babel wechgevoert sal worden: daer en sal niets overgelaten worden / seyt de HEERE.

18 Daertoe [30] sullense van uwe sonen / die uyt u sullen voortkomen / die ghy gewinnen sult / nemen / datse [31] hovelingen zÿn in het Paleys des Coninckx van Babel.

19 Maer Hizkia seyde tot Jesaia; Het woort des HEEREN / dat ghy gesproken hebt / is goet: oock seyde hy; En [32] soud'et niet? nadien vrede / ende waerheyt in mÿne dagen wesen sal?

20 Het overige nu der geschiedenissen van Hizkia / ende alle sÿne macht / ende hoe hy den [33] vyver / ende den water-ganck gemaeckt heeft / ende water inde stadt [34] gebracht heeft / zÿn die niet geschreven in het boeck der Chronÿken der Coningen van Juda?

21 Ende Hizkia ontsliep met sÿne vaderen: ende sÿn soon Manasse wert Coninck in sÿne plaetse.

9 Verst. dit ten aensien van de nature der sieckte / die met de doot vermengt was / ende niet ten aensien van het voornemen Godts / die besloten hadde door sÿne almogende kracht de sieckte te genesen / ende den Coninck noch vÿftien jaren in't leven te behouden.
10 T.w. mits de Assyriers / van het hervatten der oorloge te verhinderen.
11 Siet bov. 19. op v. 34.
12 Siet 1. Reg. 11. op v. 12.
13 *Hebr.* leefde. Alsoo bov. 8. op v. 8. dat is / hy wert gesont / te weten niet soo seer door de natuerlicke kracht der vÿgen (die daer toe wel een dienstich middel zÿn) / als wel voornamelick door de bysondere ē overnatuerlicke kracht ende segen des Almogenden.
14 Niet uyt ongeloove / gelÿck de Schriftgeleerdē / ende Phariseen ē teecken begeerdē / Matt. 12. 38. maer uyt eene oprechte genegentheyt / om sÿn geloove te versterken / overmits dese belofte des levens scheen regel recht te strÿden tegen het voorgegaen dreygement des doots. Vergel. Jud. 6. 17.
15 Ofte / de schaduwe is tien gradē voort gegaen, salse tien graden wederkeeren?
16 T.w. die door het schÿnen der sonne vande wÿser over het uyr-werck gemaeckt wert.
17 *Hebr.* opklimmingen, trappen. Verst. de teeckenē / ofte streken / ofte linien in het uyr-werck / door de welcke de uyren onderscheydē / ende van den wÿser afgeteekent waren. dit is een groot wonder werc Godts geweest. Aengaende de graden ofte linien / offe halve of heele uyren beteeckenē / ende diergelÿcke omstandicheden meer / daer van is verscheyden gevoelen.
18 D. haestelick ende als in een oogenblick op een extraordinare wÿse / nae het Westen.
19 D. nae het Oosten.
20 Als met den ordinaren loop der Sonne meer over een komende / hoewel oock miraculeus.
21 D. in den sonnewÿser / dien sÿn vader Achaz hadde laten maken.
22 T.w. om Hizkia geluck te bieden over sÿne verkregene gesontheyt / ende om te vernemen nae het Mirakel / dat in de sonne geschiedt / (Jes. 38. 8.) ende in Chaldeen mede aengemerckt was / 2. Chro. 32. 31.
23 De Coninck van Babylonien / oock genoemt Merodach, Jes. 39. 1. ende in de wereltsche historien. 24 T.w. met blÿtschap. Siet Jes. 39. 2. 25 Verst. de boden / ofte Heeren / die de voorgemelte brieven met het geschenck gebracht hadden. Desen heeft Hizkia blÿtichlick toegeluystert over het gene / datse hem aendienden / ofte vraegden. 26 Ofte / speecery-huys. Verst. een huys daer in allerley lieffelicke drogen / ē kostelicke goederen opgesloten waren. 27 *Hebr.* een huys der vaten, ofte / instrumenten. Verst. wapenen / ofte silveren / ende gouden juweelen / ende allerley kostelick getuych van clenodien. 28 T.w. dat de Heere te sÿner tÿt uytvoeren sal / om dat ghy u verhoovaerdicht hebt met het trotsich vertoonen uwer schatten / ende rÿckdommen. 29 Siet de vervullinge hier van / ond. 24. 13. ende 25. 13. Jerem. 52. 17. 30 Siet de vervullinge hier van ond. capp. 24. 25. 31 D. hofdienaren. Siet Genes. 37. op v. 36.

32 T.w. goet zÿn? Ofte, ist niet [alsoo]? Siet gelÿcke maniere van spreken / 1. Sam. 10. 1. Goet is hier genoemt; dat t' samē rechtveerdich ende genadich is: rechtveerdich / om dat hy / ende het lant straffe verdient hadden; genadich / om dat Godt aen hem / ē sÿn volck / hoewel onweerdige / noch weldadich was.
33 Siet van desen vÿver / bov. 18. 17. ende 20. 20. Nehe. 3. 16.
34 T.w. om het selve den vyant te benemen. Siet 2. Chron. 32. 3 / 4 / 30.

Het xxj. Capittel.

Manasse is een grouwelick afgodendienaer / v. 1 / &c. Hierom worden seer swaere straffen gedreycht / 10. Manasse vergiet oock veel onschuldich bloet / ende sterft / 16. sÿn sone Amon komt in sÿne stede / ende volgt de voetstappen sÿns vaders / 19. hy wort omgebracht van sÿne knechten / 23. sÿn sone Josias wort Coninck / 26.

1 [a] MAnasse [1] was twaelf jaer out / doe hy Coninck wert / ende hy regeerde [2] vÿf en vÿftich jaer te Jerusalem: ende de naem sÿner moeder was [3] Hephzi-Ba.

2 Ende hy dede dat [4] quaet was in de oogen des HEEREN; nae de grouwelen der Heydenen / die de HEERE voor het aengesicht der kinderen Israëls uyt de besittinge verdreven hadde.

3 Want hy [5] bouwde de [6] hoochten weder op / [b] die Hizkia sÿn vader verdorven hadde; ende hy richtede den [7] Baal altaren op; ende maeckte een [8] bosch / [c] gelÿck als Achab de Coninck Israëls gemaeckt hadde; ende booch sich neder voor al [9] het heyr des hemels / ende diendese.

4 Ē hy [d] bouwde altaren in het Huys des HEEREN: daer van de HEERE geseyt hadde; [e] Te Jerusalem sal ick [10] mÿnen Name setten.

5 Daertoe bouwde hy altaren al den heyre des Hemels / in [11] beyde de Voorhoven van het Huys des HEEREN.

6 Ja hy dede sÿnen sone [12] door het vyer gaen; ende pleechde [13] guychelrye; ende gaf op vogelgeschrey acht; ende hy [14] stelde waersseggers / ende duyvels-konstenaren: hy dede seer veel quaets inde oogen des HEEREN; om [15] [hem] tot toorn te verwecken.

7 Hy stelde oock [16] een gesneden beelt des boschs / [17] dat hy gemaeckt hadde / in het Huys daer van de HEERE geseyt hadde tot David / ende tot sÿnen sone Salomo; [f] In dit Huys / ende in Jerusalem / die ick uyt [18] alle stammen Israëls verkoren hebbe / sal ick [19] mÿnen Name setten [20] in eeuwicheyt.

8 Ende ick en sal niet voortvaren den voet Israëls [21] te bewegen / uyt dit lant / dat ick haren vaderen gegeven hebbe; alleenlick / sose waernemen te doen / nae alles dat ick hen geboden hebbe / ende nae de [22] gantsche wet / die mÿn knecht Mose hen geboden heeft.

9 Maer sy en hoorden niet: want Ma-

a 2. Chron. 33. 1.
1 *Hebr.* een soon van twaelf jaer.
2 Begrÿpt hier in den tÿt / in den welcken hy te Babel is gevangen geweest / 2. Chron. 33. 11.
3 *Hebr.* Chephtsi Ba.
4 Siet 1. Reg. 11. op v. 6.
5 *Hebr.* hy keerde weder ende bouwde, D. hy bouwde weder. Siet Num. 11. op v. 4.
6 Siet Levit. 26. op v. 30.
b 2. Reg. 18. 4.
7 Siet Judic. 2. op v. 11.
8 Siet van de afgodische bosschē / Deut. c. 7. op v. 5. welcke te maken Godt uytdruckelick verboden hadde / Deut. 16. 21.
c 1. Reg. 16. vss. 31, 32, 33.
9 Verst. de Sonne / ende de Mane / met de andere Planeten / ende Sterren. Siet Deut. 4. v. 19. ende de aenteeck.
d Ierem. 32. 34.
e Deut. 12. 5. 11. 2. Sam. 7. 13. 1. Reg. 8. 29. ende 9. 3. 2. Chron. 7. 12. Psal. 132. 13. 14. Ierem. 32. 34.
10 Verst. den naem des Heeren alleen / ende niet mede der Afgoden. Siet den sin deser woorden / 1. Reg. 8. op v. 29.
11 Waer van het eerste / ofte binnenste was der Priesteren / staende naest den Tempel; het andere des Volckx buyten aen dat eerste. Siet van beyde / 1. Reg. 6. op v. 36.
12 T.w. in het dal des soons Hinnoms 2. Chron. 33. 6. den Afgodt Molech ter eere. Siet Levit. 18. op v. 21.
13 Siet van de beteeckeninge des Hebreeuschen woorts / als oock des volgenden / dat wy oversetten op Vogel-geschrey acht geven, Levit. 19. op v. 26. 14 *Hebr.* maeckte. Siet van dit woort waersseggers ende het volgende / Levit. 19. op v. 31. Dese wort Manasse geseyt gemaeckt te hebben / om dat hyse openbaerlick heeft verordineert / ende voorgestelt / op datse alle menschen met hare duyvelrye ten dienste souden staen. 15 Dit woort is hier ingevoecht uyt 2. Chron. 33. 6. 16 Ofte / het gesneden beelt, met aenwÿsinge van een seker beelt / des afgodischen boschs. 17 Siet bov. v. 3. f 2. Sam. 7. 10. 1. Reg. 8. 16. 29. ende 9. 3. ende 23. 27. 18 D. uyt alle plaetsen / ende steden / die van de stammen bewoont worden. 19 Siet bov. op v. 4. 20 Dat is / gedurende den tÿt der wet. Siet Genes. 13. op v. 15. 21 Ofte / gelÿck staet 2. Chron. 33. 8. te doen wijcken, ofte / wech te nemen: dat is / de Israeliten te doen verhuysen / dwalen / ende suckelen uyt desen lande: gelÿck den tien stammen wedervaren was / bov. 18. 11. 22 Verst. de wet der Zeden / der Ceremonien / ende der burgerlicke Rechten. Siet 2. Chron. 33. d'aenteeck. op v. 8.

nasse dedese dwalen / datse [23] erger deden / dan de Heydenen / die de HEERE voor het aengesichte der kinderen Israëls verdelcht hadde.

10 Doe sprack de HEERE [24] door den dienst sijner knechten der Propheten / seggende:

11 Dewijle dat [g] Manasse de Coninck van Juda dese grouwelen gedaen heeft / erger doende / dan al dat de [25] Amoriten gedaen hebben / die voor hem geweest zijn; ja oock Juda door sijne [26] Dreck-goden heeft doen sondigen:

12 Daerom / alsoo seyt de HEERE de Godt Israëls: Siet ick sal een quaet over Jerusalem / ende Juda brengen / [27] dat een yeder die 't hoort / beyde sijne ooren klincken sullen.

13 Ende ick sal over Jerusalem het [28] meetsnoer van Samaria trecken / mitsgaders het [29] pas-loot van het huys Achabs: ende [30] ick sal Jerusalem uytwisschen / gelijck alsmen eene schotel uytwischt; men wischtse uyt / ende men keertse om [31] op hare hollicheyt.

14 Ende ick sal het [32] overblijfsel mijnes erfdeels verlaten / ende salse inde hant harer vyanden geven; ende sy sullen tot eenen roof / ende plonderinge worden allen haren vyanden:

15 Daerom datse gedaen hebben / dat quaet was in mijnen oogen / ende my tot toorn verwecket hebben / van dien dach / dat hare vaderen van Egypten uytgegaen zijn / oock tot op desen dach toe.

16 Daer toe vergoot Manasse oock seer veel onschuldich [33] bloets / tot dat hy Jerusalem [34] van 't een eynde tot het andere verbult hadde: behalven sijne [35] sonde / die hy Juda sondigen dede / doende dat quaet was inde oogen des HEEREN.

17 Het overige nu der geschiedenissen van Manasse / ende al dat hy gedaen heeft / ende sijne [36] sonde / die hy gesondicht heeft / [37] zijn die niet geschreven in 't boeck der Chronikender Coningen van Juda?

18 Ende [h] Manasse ontsliep met sijne vaderen / ende wert begraven inden hof van sijn huys / inden hof van Uzza: ende sijn sone Amon wert Coninck in sijne plaetse.

19 Amon was [38] twee en twintich jaer out / doe hy Coninck wert / ende hy regeerde twee jaer te Jerusalem: ende de name sijner moeder was Mesullemet / eene dochter van Haruz van [39] Jotba.

20 Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN; gelijck als sijn vader Manasse gedaen hadde.

21 Want hy wandelde in [40] al den wech / dien sijn vader gewandelt hadde / ende hy diende de Dreckgoden / die sijn vader gedient hadde / ende hy booch sich voor die neder.

22 So verliet hy den HEERE sijner vaderen Godt; ende hy [41] en wandelde niet in den wech des HEEREN.

23 Ende de knechten Amons maeckten eene verbintenisse tegen hem; ende sy doodden den Coninck in sijn huys.

24 Maer het volck des lants versloech alle / die tegen den Coninck Amon eene verbintenisse gemaeckt hadden: ende het volck des lants maeckte sijnen sone Josia Coninck in sijne plaetse.

25 Het overige nu der geschiedenissen Amons / die hy gedaen heeft; zijn die niet geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen van Juda?

26 Ende men begroef hem in sijn graf / in den hof van Uzza: ende [i] sijn sone Josia wert Coninck in sijne plaetse.

Het xxij. Capittel.

Josias vrome regeringe / v. 1 / &c. hy draecht sorge dat de Tempel vermaeckt worde / 3. het Wet-boeck wort van Hilkia inden Tempel gevonden / ende van Saphan den Coninck behandicht / 8. de Coninck verstaen hebbende / wat Godt daer in den afvalligen dreycht / laet door de Prophetesse Hulda den Heere om raet vragen / 11. de Prophetesse geeft antwoorde / 15.

1 IOsia [a] was acht jaer out / doe hy Coninck wert / ende regeerde een en dertich jaer te Jerusalem: de naem sijner Moeder was Jedida / eene dochter van Adaia / van [1] Boskath.

2 Ende hy dede [2] dat recht was inde oogen des HEEREN: ende hy [3] wandelde in al den wech sijns vaders Davids / ende en [4] weeck niet af ter rechter / nochte ter slincker hant.

3 Het geschiedde nu in 't [5] achtiende jaer des Conincks Josia / dat de Coninck den [6] Schrijver Saphan den sone Azalias / des soons Mesullams sondt in het Huys des HEEREN / seggende:

4 Gaet op tot Hilkia den [7] Hoogen-priester / op dat hy [8] het gelt sommere / dat in het Huys des HEEREN gebracht is; het welcke de [9] Wachters des [10] dorpels van het volck versamelt hebben.

5 Ende datse dat geven inde hant der [11] Versorgers van het werck / die bestelt zijn over het Huys des HEEREN; op dat sy het geven den [12] genen / die het werck doen / [13] dat in het Huys des HEEREN is / om de breucken van het Huys te beteren:

6 Den timmerlieden / ende den bouwlieden / ende den [14] metselaren: ende om hout / ende [15] gehouwene steenen te koopen / om het Huys te beteren.

7 Doch en wert met hen [16] geene rekeninge gehouden van het gelt / dat in hare hant gelevert was / want sy handelden [17] trouwelick.

8 Doe seyde de Hooge-priester Hilkia tot Saphan den Schrijver; Ick hebbe het [18] Wet-boeck in 't Huys des HEEREN gevonden: ende Hilkia gaf dat boeck aen Saphan / die las het.

9 Daerna quam Saphan de Schrijver tot den Coninck / ende bracht den Coninck bescheyt weder / ende hy seyde; [19] Uwe knechten hebben het gelt dat in 't [20] Huys gevonden was [21] t'samen gebracht / ende hebbent gegeven inde hant der Versorgers van het werck / die bestelt waren over het Huys des HEEREN.

10 Oock gaf Saphan de Schrijver den

23 T. w. om datse het licht der warer kennisse Godts / ende het voorschrift van den suyveren Godes-dienst / dat de heydenen niet en hadden / gantsch trouwloosselick verwierpen / ende inden grouwel der afgoderye de heydenẽ te boven gingen / die soo veel vreemde afgoden niet en diendẽ / hen meest met hare eygene te vreden houdende. And. erger doende, het welcke oock kan verstaen worden van den Coninck Manasse; als ond. v. 11.

24 *Hebr.* door de hant.

g Ierem. 15.4.

25 Onder den naem deses eenen volcks / worden meermaels alle de ongeloovige / ende heydensche volckeren des lants van Canaan begrepen. Siet Genes. 15. op v. 16.

26 Siet Levit. 26. op v. 30.

27 Verst. sulck een quaet / dat soo groote verwonderinge / vreese / ende verschrickinge in aller menschen herte maken sal / dat hare sinnen sullen ontset / eñ bedwelmt worden / gelijck het gehoor des menschen door een geweldich gerein / ende stijf geklanck recht voor de ooren gemaeckt / pleecht verdooft te worden. siet de selve gelickenisse / 1. Sam. 3. 11. Ierem. 19. 3.

28 Verst. de mate / ofte regel; dat is / de hoedanicheyt / ende gelijckheyt der straffe. De sin is / Sulcke straffe / als ick over de tien stammẽ / ende hare hooft-stadt Samaria gesonden hebbe / sal ick oock senden over Juda / ende Jerusalem / dat het lant overheert / de stadt ingenomen / ende de inwoonderen gevanckelick sullen wechgevoert wordẽ. 'Tis eene gelijckenisse genomen van de timmerlieden / ende metselaren / die nae sekere mate hare wercken so afbre[illegible] / als maken. Vergel. Jes. 34. 11. Amos 7. vss. 7/8. Zach. 1. 16.

29 De voorgaende gelijckenisse wort herhouden / om te verklaren dat Jerusalem gelijcke straffe overkomẽ soude / als het huys Achabs overgekomen was.

30 De sin is / gelijckmen de schotelen / die tot eẽ reyn gebruyck gebesicht wordẽ / van alle vuylicheyt uytwischt / ofte schuert / eñ daerna omkeert / op dat geene onreynicheyt daer in en valle; alsoo sal Jerusalem vande booseinwoonderẽ door wechvoeringe gesuyvert / ende hare regeringe soo omgekeert worden / dat het opperste onder liggen sal.

31 Ofte randen / *Hebr.* op haer aengesicht.

32 Verst. den stamme Juda / ofte de Joden / die alleene met de gene / die sich aen de selve hielden / uyt den Israeliten overich waren / den nam van Godes volck voerende. Dit naemt Godt sijn erfdeel / om datter hem soo lief was / als yemant sijn erfdeel is.

33 T. w. der gener / die sijne grouwelen niet en wilden navolgen.

34 *Hebr.* mont aen mont. Siet bov. 10. op v. 21.

35 Verst. de afgoderye: dewelcke met sonderlinge uytneminge Sonde genoemt wort / om datse regelrecht gaet tegen de Majesteyt Godts / van hem ten hoochsten gehaet / ende verboden wort / ende niet en wort ongestraft gelaten. Siet 1. Reg. 11. op v. 6. ende 12. op v. 30.

36 Verst. insonderheyt sijne afgoderye tegen Godt / ende sijne Tyrannye tegen de menschen.

37 Begrypt hier onder oock sijne gevanckenisse / berouw / ende bekeeringe / ende sijne daden daer op gevolgt: waer van men oock sien kan / 2. Chron. 33. vss. 11 / 12 / &c.

h 2. Chron. 33. 20.

38 *Hebr.* een soon van twee en twintich jaer.

39 Sommige meynen / dat dit Jotbath soude mogen geweest zijn / alwaer de Israeliten eene leger-plaetse gehadt hebben / doe sy uyt Egypten nae het beloofde lant door de woestijne reysden / Num. 33. 33. Deut. 10. 7.

40 T. weten / den quaden wech der afgoderye / ongeloovicheyt / ende veelerley snoode wercken. Siet 1. Reg. 15. op v. 26.

41 Siet 1. Reg. 11. op v. 33.

i Matth. 1. 10.

a 2. Chron. 34. 1.

1 De naem eener stadt gelegen in den stam van Juda / Jos. 15. 39.

2 Siet 1. Reg. 11. op v. 33.

3 Siet 1. Reg. 15. op v. 32.

4 Siet Deut. 5. op v. 32.

5 Te weten / sijnes Coninckrijcks / niet sijnes ouderdoms / 2. Chron. 34. 8. Aengaende sijnen ouderdom / hy was nu 26 jaren out. wat hy nu in de voorgaende jaren sijnes levens Coninck zijnde gedaen heeft / Siet 2. Chron. 34. 3 / 4 / &c.

6 N. des Conincks Secretaris / ofte Griffier. Siet bov. 12. op v. 10.

7 *Hebr.* den grooten Priester. Alsoo oock ond. v. 8.

8 *Hebr.* voleynde het gelt. And. de somme des gelts, ofte / de collecte des gelts opneme, ofte / ten vollẽ aenwende. De sin is / dat hy de volle somme des gelts / dat vergadert was / vande Collecteurs opnemẽ soude / ende aenleggen tot de vermakinge / eñ herbouwinge des Tempels. Vg. 2. Reg. 12. vss. 5 / 9 / 10 / 11.

9 Dese waren Leviten. Siet bov. 12. vss. 9 / 10. 2. Chron. 8. 14. ende 34. 9.

10 N. van het Huys des Heeren / ofte den Tempel. And. der vaten.

11 Dese waren Leviten. als te sien is / 2. Chron. 34. 12.

12 In het Hebr. is wel het selve woort / het welcke recht te vooren in dit vs is overgeset Versorgers. die opsicht haddẽ op het geheele werck der reparatie; maer het beteeckent hier de gene / die het werck selve maeckten / gelijck dit blijckt uyt het volgende vs / alwaer dese wercklieden met onderscheyt uytgedruckt worden.

13 And. die in het Huys des Heeren zijn.

14 Siet bov. c. 12. op v. 12.

15 N. die uyt de bergen gehouwen waren / ende weder van de steen-houwers gehouwen / ende tot het bouw-werck moesten bequaem gemaeckt worden. Vergel. 2. Chron. 34. 11.

16 T. w. van de besteding / ende uytgave des gelts.

17 *Hebr.* in waerheyt, ofte / trouwe. Alsoo bov. 12. 15. Siet de aenteeck.

18 Verst. het originael Wet-boeck / het welcke Moses selve geschreven hadde / ende aen de zijde van de Arke des verbonts geleyt was. Siet Deut 31. 24 / 26.

19 N. Hilkia / ende ick.

20 N. des Heeren: dat is / in den Tempel.

21 *Hebr.* gegoten.

Coninck te kennen/ seggende; De Priester Hilkia heeft my een [22] boeck gegeven: ende Saphan las dat voor het aengesichte des Conincks.

11 Het geschiedde nu/ als de Coninck de woorden des Wet-boecks hoorde/ dat hy [23] syne kleederen scheurde.

12 Ende de Coninck geboot Hilkia den Priester/ eñ Ahikam den sone Saphans/ ende [24] Achbor den sone van Michaia/ ende Saphan den Schryver/ ende Asaia [25] den knecht des Conincks/ seggende;

13 Gaet henen/ vraget den HEERE voor my/ ende voor het volck/ ende voor het gantsche Juda/ over de woorden deses boecks/ dat gevonden is: want de grimmicheyt des HEEREN is groot/ dewelcke tegen ons aengestekèn is/ om dat onse vaderen niet gehoort en hebbē nae de woorden deses boecks/ om te doen nae al/ dat [26] voor ons geschreven is.

14 Doe ginck de Priester Hilkia ende Ahikam/ ende Achbor/ ende Saphan/ ende Asaia henen tot de Prophetesse Hulda/ de huysvrouwe Sallums/ des soons van [27] Tikva/ dē soon van Harhas dē [28] kleeder-bewaerder; (sy nu woonde te Jerusalem [29] in't tweede deel) ende sy spraken tot haer.

15 Ende sy seyde tot hen; Soo seyt de HEERE de Godt Israëls: Segget tot den man/ die u tot my gesonden heeft:

16 Soo seyt de HEERE; Siet/ ick sal [30] quaet over dese plaetse brengen/ ende over hare inwoonderen; [namelick/] alle de woorden des boecks/ dat de Coninck van Juda gelesen heeft.

17 Daerom dat sy my verlaten/ ende [31] anderen Goden geroockt hebben/ op dat sy my tot toorn verweckten/ met al [32] het werck harer handen; so sal myne grimmicheyt aengestekèn worden tegen dese plaetse/ ende niet uytgebluscht worden.

18 Maer tot den Coninck van Juda/ die u gesonden heeft om den HEERE te vragen/ alsoo sullet ghy tot hem seggen: Soo seyt de HEERE de Godt Israëls; Aengaende [33] de woorden/ die ghy gehoort hebt:

19 Om dat u herte weeck geworden is/ ende ghy u voor het aengesichte des HEEREN vernedert hebt/ als ghy hoordet/ wat ick gesproken hebbe tegen dese plaetse/ ende derselver inwoonderen: datse tot eene verwoestinge/ ende vloeck sullen worden/ ende dat ghy uwe kleederen gescheurt/ ende voor myn aengesicht geweent hebt; so hebbe ick [u] oock verhoort; spreeckt de HEERE.

20 Daerom siet/ ick sal u [34] versamelen tot uwe vaderen/ ende ghy sult met [35] vrede in u [36] graf versamelt worden/ ende uwe oogē en sullen al het quaet niet sien/ dat ick over dese plaetse brengen sal: Ende [37] sy brachtē den Coninck de antwoorde weder.

22 Het Wetboeck: daer van vov. v. 8. ende ond. v. 11. vermelt wort.
23 Tot een bewijs/ ende getuygenisse/ so van syne droeffenisse over de sonden des geheelen lants/ begaen tegen de wet Gades/ als van de vreese der straffen/ die in het Wet-boeck gedreycht waren. siet van de verscheuringe der kleederē in droevige gevallen/ Genes. c. 37. in de aenteeck. op v. 29.
24 And. Abdon genoemt/ 2. Chron. 34. v. 20.
25 D. die hem voor alle andere/ in voornemelicke/ ofte bysondere saken ten dienste stont/ ende als by de hant was. Alsoo Matth. 8. 9.
26 D. tot ons onderwijs ende vermaninge:
27 Anders/ Thokath de sone van Hasra. 2. Chron. 34. 22.
28 Verst. der heyliger kleederen/ die in den dienst des Heeren gebruyckt wierden.
29 T. w. der stadt. Siet bov. 20. op v. 4. Sommige verstaen dese plaetse van een collegie/ ofte huys der leeringe/ in het welcke de Prophetē/ ende hare discipelen vergaderdē/ om van Godes woort te spreken.
30 T. w. quaet der straffe. Siet Genes. 19. op v. 19.
31 Siet Genes. 35. op v. 2.
32 Verst. de Afgoden/ ende beelden/ die soo uyt verachtinge genaemt worden/ Deut. 31. 29. Psal. 115. 4. ende 135. 15. Jes. 2. 8. Jer. 1. 16. Mich. 5. 13.
33 T. w. die hy uyt het Wet-boeck van den Schryver Saphan hadde hooren lesen bov. v. 10. inhoudende seer sware dreygementen/ die Godt tegen de overtreeders syner wet/ ende brekers synes verbonts daer in uytgesproken heeft.
34 Siet Genes. 25. op v. 8.
35 Verst. dit ten aensien van de algemeyne plagē/ die van den Chaldeen over het geheel Coninckrijcke komen souden/ die Josia niet beleeft en heeft.
36 *Hebr.* graven. Alsoo 2. Chron. 16. 14. ende 35. 24. dat is/ in een uwer graven. Soo wort in't onseker gelaten/ welck syner gravē dit graf was. Vg. Jud. 12. 6.
37 T. w. de mannen van Josia uytgesonden/ ende genaemt bov. v. 14.

Het xxiij. Capittel.

Josia laet het Wet-boeck voorlesen/ ende vernieuwt het verbondt met den Heere/ v. 1/ &c. reynicht den Tempel/ ende roeyt alle afgoderye uyt/ 4. breeckt den altaer te Bethel/ ende brandt daer op menschen beenderen/ 15. hy houdt het Paschenfeest/ 21. Verhael van noch andere bewijsen syner Godtvruchticheyt/ 24. hoewel Godts toorn tegē het lant niet op en hielt/ 26. hy treckt in den strijt tegen Pharao Necho/ wort gewondt/ ende sterft/ 29. syn sone Joahas wert Coninck/ 31. den welcken Pharao Necho afset/ ende voor hem Coninck maeckt/ Eliakim/ dien hy Jojakim naemt/ 33. syne regeringe/ 35.

1 DOe [a] [1] sondt de Coninck henen/ ende tot hem versamelden alle de [2] Outste van Juda/ ende Jerusalem.

a 2. Chron. 34. 29.
1 T. w. boden; den welcken hy last gaf de Oudtste by een te roepen.
2 Verst. de gene/ die in de Regeringe/ ende in het Leerampt boven andere gestelt waren. Siet Exod. 3. op v. 16. ende Levit. 4. op v. 15.

2 Ende de Coninck ginck op in het Huys des HEEREN/ ende met hem [3] alle man van Juda/ ende alle inwoonderen van Jerusalem/ ende de Priesteren/ ende [4] Propheten/ ende al het volck/ van den minsten tot den meesten: ende hy las voor haren ooren alle de woorden van het boeck des verbondts/ [b] dat in het Huys des HEEREN gevonden was.

3 De Coninck nu stont aen den [5] Pilaer/ ende maeckte een verbondt [6] voor des HEEREN aengesichte/ om [7] den HEERE na te wandelen/ ende syne geboden/ ende syne getuygenissen/ ende syne insettingen [8] met gantscher herte/ ende met gantscher ziele te houden/ [9] bevestigende de woorden deses verbondts/ die in dit boeck geschreven zijn: ende het gantsche volck [10] stont in dit verbondt.

4 Ende de Coninck geboodt den Hoogen-Priester Hilkia/ ende den Priesteren der [11] tweeder ordeninge/ ende den [12] Dorpel-bewaerders/ datse uyt den Tempel des HEEREN alle gereetschap/ die voor Baal/ ende voor het [beelt des] Boschs/ ende voor al het heyr des hemels gemaeckt waren/ uytbrengen souden: ende hy verbrandde die buyten Jerusalem in de velden [13] Kidrons/ ende liet het stof daer van nae [14] Bethel dragen.

5 Daer toe schafte hy de [15] Chemarim af/ die de Coningen van Juda gestelt hadden/ op datmen roocken soude op de hoochten/ in de steden van Juda/ ende rontom Jerusalem; mitsgaders/ die den Baal/ de Sonne/ ende de Mane/ ende den [anderen] Planeten/ ende alle den Heyre des hemels roockten.

6 Hy bracht oock het [beelt des] [16] Boschs uyt den Huyse des HEEREN wech/ buyten Jerusalem/ tot [17] de beke Kidron/ ende verbrande het aen de beke Kidron/ ende vergruysde 't tot stof/ ende hy [18] wierp het stof daer van op de graven der [19] kinderen des volcks.

7 Daertoe brack hy de huysen der [20] schant-jongers af/ die aen [21] het Huys des HEEREN waren; alwaer de wyven [22] huyskens voor het [beelt des] boschs weefden.

8 Ende hy bracht alle de [23] Priesters uyt de steden van Juda/ ende [24] verontreynichde de hoochten/ alwaer die Priesters geroockt hadden/ van [25] Geba aen tot [26] Ber-Seba toe: ende hy brack de hoochten [27] der poorten af/ [oock] die aen de deure der poorte [28] van Josua de Overste der stadt was/ welcke aen yemants [29] slinckerhant was/ in de stadtpoorte [gaende].

9 Doch en [30] offerden de Priesters der

3 Verstaet de voornemste.
4 Sommige verstaē door dese Jeremiam/ Zephaniam/ ende Uriam, die in desen tijt geleeft hebben: andere/ de discipelen der Propheten/ ofte de Schriftgeleerde/ ende ervarene in de wet des Heeren.
b 2. Reg. 22. 8.
5 Siet bov. 11. op v. 14.
6 D. in't Voorhof des volcks/ dat voor het voorhof der Priesteren/ voor aen den Tempel des Heeren was/ daer in de Arke des verbondts was/ boven dewelcke sich de Heere openbaerde. siet Levit. 1. op v. 3.
7 D. in de wegen des Heeren te wandelen. wat dit zy/ siet 1. Reg. 11. op v. 33. ende de woorden hier volgende.
8 siet Deut. 6. op v. 5.
9 Siet Deut. 27. op v. 26.
10 D. hielt sich daer aen/ ende was daer met te vreden. Alsoo is ons verboden te staen in eene quade sake/ Eccl. 8. 3. dat is/ sich daer aen te houden/ ende de selve toe te staen.
11 Dese Priesteren zijn onder den Overpriester de voornaemste geweest.
12 T. w. van den Tempel des Heeren. Alsoo bov. 22. 4. Siet de aenteeck.
13 Siet 1. Reg. 2. op v. 37.
14 Eene der steden/ daer Jerobeam een gulden calf hadde opgericht/ 1. Reg. 12. v. 29. ende volgens een poel van afgoderye; uyt welcke oorsake sy Bethaven; dat is/ een huys der boosheyt genoemt wort/ Hos. 4. 15. ende 10. 5. ende hier van Josia smadelick onteert wort met de assche der verbrande afgodische vaten daer uyt te werpen.
15 Een soorte der afgodische Priesteren Baals; van de welcke siet oock Hos. 10. 5. ende Zephan. 1. 4. De naem Chemarim komt van een woort beteeckenende warm zijn, branden; item swart worden; oock t'samen-gerockē, gerimpelt, ende ingerolt, het welcke door den brant veroorsaeckt wort: van waer oock is by den Chaldeen de beteeckeninge van insluyten. Hier uyt is het gevoelen der geleerdē

van dese benaminge verscheyden. Vele meynen/ dat dese Baals papen soo geheeten wierden/ om dat hare order was swarte kleedinge te dragen/ eenige/ om datse swart/ ende beroockt uyt sagen/ vermits sy altijts met roocken/ ende offeren besich waren: andere/ om datse hen gelieten in haren afgoden-dienst seer yverich/ ende brandich te wesen: Sommige/ om datse hen uyt eenen schijn der heylicheyt opsloten/ om sich van de werelt af te sonderen/ ende alleene te leven/ &c. 16 Het welck van den Coninck Manasse in den Tempel gestelt was, bov. 21. 7. 17 And. tot het dal Kidron. Alsoo ond. hier in 't selve vs. 18 T. w. tot versoeyinge aller gestorvene afgodisten/ ende exemplare waerschouwinge der levenden. 19 D. der inwoonderen des lants/ die afgoden-dienaren geweest waren. Vergel. 2. Chron 34. 4. ofte/ der gemeene lieden. 20 Siet Deut. 23. op v. 17. 21 Verst. in het Voorhof des volcks, alwaer de afgoden-dienaren (soomen meynt) hare woonplaetskens hadden. 22 Verst. Capellekens/ ofte Cabinetten/ ende Cassen/ gemaeckt van geweven/ ofte genaeyt/ ende gestickt werck, daer in der afgoden beeldekens stonden. Andere verstaen sulcke Tenten/ daer in de afgoden-dienaren hare schandelicke byslicheden ter eere harer afgoden t'samen bedreven. 23 N. de afgodische. 24 T. w. mits die onbequaem/ ende onweerdich tot haren afgoden-dienst te maken. 25 Eene stadt in Benjamin/ de Noortpale des Coninckrijcks van Juda, siet 1. Reg. 15. op v. 22. 26 Gelegen in Juda/ ende de Suytpale van het geheele lant Canaan. Siet Genes. 21. op v. 31. 27 D. die aen de poorten waren. 28 D. hy heeft soo wel der geweldigen/ eñ Oversten/ als der armen/ ende geringen afgoderye verhindert. 29 *Hebr.* de slinckerhant eens mans: namelick des genen/ die ter stadtpoorte inquam. 30 Ofte/ en quamen niet op tot den altaer, &c. De sin is/ dat deste Priesteren/ om datse den afgoden geoffert hadden/ met hare nakomelingen versteken waren van het Priester-ampt/ als onweerdich daer van zijnde/ Ezech. 44. 13. hoewelse nochtans/ om datse hen bekeerden/ haer onderhout hadden van de ongeheesemde koecken/ die de Priesteren alleen mochten eten/ Levit. 2. 4/ 10. zijnde daer in den gebreckelicken nakomelingen Aarons gelijck gemaeckt/ Levit. 21. 17/ 22.

hoochten niet op den altaer des HEEREN te Jerusalem: maer sy aten ongesuerde [brooden] in't midden van hare broederen.

10 Hy [31] verontreynichde oock [32] Topheth/ dat in het dal der kinderen [33] Hinnoms is; op dat niemant sijnen sone/ ofte sijne dochter den [34] Molech door het vyer dede gaen.

11 Ende hy schafte de [35] peerden af/ die de Coningen van Juda der Sonne [36] gestelt hadden/ van den inganck in het Huys des HEEREN/ tot de [37] kamer Nathan-Melechs des hovelincks/ die in [38] Parvarim was: ende de wagenen der [39] Sonne verbrandde hy met vyer.

12 Voorder de altaren/ die op het [40] dack der oppersale van Achaz waren/ die de Coningen van Juda gemaeckt hadden/ mitsgaders de altaren/ [a] die Manasse inde twee Voorhoven van het Huys des HEEREN gemaeckt hadde/ brack de Coninck af; ende hy verbrijselde se van daer/ [41] ende wierp het stof daer van inde beke Kidron.

13 De hoochten oock/ die voor aen Jerusalem waren/ de welcke waren ter rechterhant vanden berch [42] Mashith/ die Salomo de Coninck Israëls den [43] Asthoreth/ het verfoeysel der Zidoniers/ ende den [44] Camos het verfoeysel der Moabiten/ ende den [45] Milcom den grouwel der kinderen Ammons gebouwt hadde/ verontreynichde de Coninck.

14 Insgelijcx brack hy de [b] opgerichtte beelden/ ende roeyde de bosschen uyt: ende hy vervulde hare plaetse met [46] menschen beenderen.

15 Daertoe oock den [c] altaer/ die te Bethel was/ [ende] de hoochte/ die Jerobeam de sone Nebats/ de welcke Israël sondigen dede/ gemaeckt hadde; t'samen dien selven altaer/ ende die hoochte brack hy af: ja hy verbrandde de hoochte/ hy vergruysde se tot stof/ ende hy verbrandde het bosch.

16 Ende als Josia sich omkeerde/ sach hy de graven/ die daer op den berch waren/ ende sondt henen/ ende nam de beenen uyt de graven/ ende verbrandde se op [47] dien altaer/ ende verontreynichde dien: [d] nae het woort des HEEREN/ dat de man Godts uytgeropen hadde/ die dese woorden [48] uytriep.

17 Voorder seyde hy; Wat is dat voor een graf-teecken/ dat ick sie? ende de lieden der stadt seyden tot hem; Het is het graf vande man Godts/ die uyt Juda quam/ ende dese dingen/ die ghy tegen desen altaer van Bethel gedaen hebt/ uytgeropen heeft.

18 Ende hy seyde; Laet hem liggen/ dat niemant sijne beenderen verroere: so [49] bevrijdden se sijne beenderen; met de beenderen des [50] Propheten/ die uyt [51] Samaria gekomen was.

19 Daertoe nam Josia oock wech alle de huysen der hoochten/ [e] die inde [52] steden van Samaria waren/ die de Coningen Israëls gemaeckt hadden/ om [den HEERE] tot toorn te verwecken; ende hy dede de selve nae alle de daden/ die hy te Bethel gedaen hadde.

20 Ende hy [53] slachtede alle de Priesteren der hoochten/ die daer waren/ op de altaren; ende verbrandde menschen-beenderen op de selve: daerna keerde hy weder nae Jerusalem.

21 Ende de Coninck geboodt den gantschē volcke/ seggende; [f] Houdet den HEERE uwen Godt Paeschen: [g] gelijck in dit [54] boeck des verbondts geschreven is.

22 [55] Want gelijck dit Paeschen en was'er geen gehouden/ [56] vande dagen der Richteren aen/ die Israël gerichtet hadden/ nochte in alle de dagen der Coningen Israëls/ nochte der Coningen van Juda.

23 Maer in het achtiende jaer des Conincks Josia/ wert dit Paeschen den HEERE te Jerusalem gehouden.

24 Ende oock dede Josia [h] wech de [57] waerseggers/ ende de duyvels-konstenaers/ ende de [58] Teraphim/ eñ de [59] dreckgoden/ ende alle verfoeyselen/ die inden lande Juda/ ende in Jerusalem gesien werdē: op dat hy bevestichde de woorden der wet/ die geschreven waren in het boeck/ dat de Priester Hilkia in het Huys des HEEREN gevonden hadde.

25 Eñ voor hem en was geen Coninck sijns [60] gelijcke/ die sich tot den HEERE met sijn [61] gantsch herte/ eñ met sijne gantsche ziele/ ende met sijne gantsche kracht/ nae alle de wet Mose bekeert hadde: ende na hem en stont sijns gelijcke niet op.

26 Nochtans [62] en keerde sich de HEERE vanden brandt sijnes grooten toorns niet af/ daermede sijn toorn brandede tegen Juda/ om alle de tergingen/ [63] daermede Manasse hem geterght hadde.

27 Ende de HEERE seyde; Ick sal Juda oock [64] van mijn aengesichte wechdoen; [65] [i] gelijck als ick Israël wech gedaen hebbe: ende ick sal dese stadt Jerusalem verwerpen/ die ick verkoren hebbe/ ende het Huys/ daer van ick geseyt hebbe; [66] Mijn Name sal daer wesen.

28 Het overige nu der geschiedenissen van Josia/ ende al wat hy gedaen heeft; zijn die niet geschreven in het boeck der Chronikken der Coningen van Juda?

29 In [67] sijne dagen tooch Pharao [68] Necho de Coninck van Egypten op tegen den Coninck van Assyrien/ [69] nae de riviere Phrath: ende de Coninck Josia [70] tooch hem te gemoete; ende hy [71] doodde hem te [72] Megiddo/ als hy [73] hem gesien hadde.

31 T.w. met aldaer mest/ dreck/ doode/ ende verrotte lichamen/ ende alle vuylicheyt te doen werpen.

32 Eene plaetse by de stadt van Jerusalem in eene schoone/ ende vermakelicke landouwe gelegē/ soo genaemt van het woort Toph, trommel; alwaer de afgoden-dienarē hare kinderen dē afgodt Molech offerden/ doende de selve door het vyer gaen/ ofte oock geheel verbranden; tot welcken eynde sy geleyt wierden inde armen eens gloeyenden beelts/ dat van binnen hol/ ende vol vyers was: Also nu de kinderen door de pijne des brants groot getier maeckten/ so heeft men een groot geluyt met trommelē gemaeckt/ op dat het geschrey der selver vande Ouderen/ ofte vrienden niet en soude gehoort worden. Vergel. Levit. 18. 21. Jerem. 7. 31.

33 De naem eens mans/ wiens kinderen dese plaetse eertijts toebehoort hadde/ so datse daer van hiet Ge-Bene Hinnom. Jos. 15. 8. D. het dal der kinderen Hinnom: ofte/ Gehinnom; D. het dal van Hinnom/ Neh. 11. 30. Van de seer grouwelicke pijne des vyers die de kinderen der afgoden-dienaren daer geledē hebben/ is de helle genoemt Gehenna, Matth. 5. 22. de welcke is een onuytblusschelick vyer/ Marc. 9. 43.

34 Ond. v. 13. genaemt Milcom. Siet Levit. 18. op v. 21.

35 Sommige verstaen dit van levendige peerden/ die ter eere van de Sonne gehouden/ ende gebruyckt wierden: want sekere mannen (alsoo eenige meynen) geordineert waren/ om des morgens de opgaende Sonne met dese peerden van het Huys des Heeren/ tot het huys van Nathan Melech in't gemoet te rijden/ ende die te groeten/ te aenbidden/ ende godesdienstelick te vereerē. Andere verstaen niet van de beeltenissen deser peerden/ ende wagenen.

36 Ofte/ gegeven hadden.

37 D. tot het huys.

38 Ofte/ in de voor-steden: T. w. der stadt Davids/ niet verre van den Tempel gelegen. Het Hebr. woort Parvarim nemen sommige voor de naem eener plaetse by den Tempel: doch wat het voor een plaetse geweest is/ is onbekent.

39 D. ter eere van de Sonne nae de wijse der heydenen gemaeckt.

40 Zijnde daer gemaeckt ter eere van het heyr des hemels. Siet Jerem. 19. 13. Zephan. 1. 5.

a 2. Reg. 21. 5.

41 Het welcke geschiedde/ eensdeels tot openbare versmadinge deser afgodischer overblijffselē/ ende anderdeels tot volcomene uytroeyinge daer vā/ op dat niets en soude vande selve overgelaten worden.

42 And. des verdervers. Verst. den Olijfberch gelegen by Jerusalem/ hier genaemt de Berch van Mashith, D. des verdervenden, of/ des verdervers, om dat de Joden sich daer door afgoderye verdorven. Anders hiet hy de Berch Mischah, dat is/ der salvinge/ om dat daer op vele olijven wiessen/ van de welcke de salf-olye gemaeckt wert; sulcks dat tusschen beyde de namen kleyne ongelijckheyt zy in de letteren/ maer groot in de beteeckeningen. Siet 1. Reg. 11. 7.

43 Dese naem met de twee volgende/ Camos, ende Milcom, zijn namen van afgodische beelden. Siet van Astoreth Judic. 2. 13.

44 Siet 1. Reg. 11. op v. 7.

45 Siet Levit. 18. op v. 21.

b Exod. 23. 24. ende 34. 13. Num. 33. 52. Deut. 7. 5, 25. ende 12. 3.

46 Die hy uyt de graven der afgoden-dienaren liet halen/ om daer mede de afgodische plaetsen te verontreynigen/ ende afschouwelick te maken. Vergel. ond. vss. 16. ende 20. item/ Ezech. 6. 5.

c 1. Reg. 12. 32, 33.

47 Te weten/ die te Bethel van Jerobeam opgericht was/ v. 15.

d 1. Reg. 13. 2.

48 D. voorseyde; te weten/ meer dan drie honderd jaren te voren. Siet 1. Reg. 13. 2. ende Vergelijckt daer mede/ dat hier staet/ ende ond. v. 20.

49 Datse namelick niet verbrant en wierden op den Altaer te Bethel/ met de andere beenen.

50 Die begeert hadde/ datmen hem by de Propheet van Juda begraven soude/ 1. Reg. 13. 31.

51 Verstaet niet de stadt/ maer het lant van Samaria/ daer in de stadt Bethel gelegen was/ ende dese Propheet woonde/ doe hy nae den Propheet van Juda quam/ 1. Reg. 13. 11. alsoo is oor de naem Samaria voor 't lant genomē in't volg. vs.

e 2. Chron. 34. 6.

52 N. die onder het gebiedt van het Coninckrijcke Juda gebracht waren.

53 And. offerde: D. hy doodde se op de altaren; tot een bewijs/ dat hy niet alleen de afgoderye ten alderhoochsten hatede/ maer selfs de plaetsen daerse gepleecht wiert/ die verontreynigende met daer op menschen bloet te vergieten/ ende hare beenderē te verbranden. Verstaet dit van de Priesteren/ die nae Jerobeams in-stellinge uyt den volcke gemaeckt waren/ ende in hare afgoderye verhardt bleven. siet 1. Reg. 12. 31.

f 2. Chron. 35. 1.

g Exod. 12. 3. Deut. 16. 2.

54 Verst. het Wetboeck: waer van siet vob. 22. 8/ &c. ende hier v. 2/ &c.

55 And. sekerlick. Hier wort reden gegeven/ bewijsende dat des Conincx gebodt seer wel is achtervolcht geweest.

56 Wel verstaende; die daer in niet gerekent zijnde. Want 2. Chron. 35. v. 18. staet/ van de dagen Samuels, die de laetste der Richteren is geweest. De sin is/ dat van de aenvanck der Coningen/ die op de Richteren gevolgt zijn/ geen Paeschen met soo groote toebereydinge/ vergaderinge/ reynicheyt/ eerbiedinge/ aendacht/ ende devotie/ als dit gehouden zy geweest.

h Levit. 19. 31. ende 20. 27. Deut. 18. 11. Ies. 8. 19.

57 Siet vā dese/ eñ de duyvels-constenaers Levit. 19. op v. 31.

58 Siet Genes. 31. op v. 19.

59 Siet Levit. 26. op v. 30.

60 Verst. dit eygentlick ten aensien van de yvericheyt sijnes yvers in het weeren van alle grouwelen/ die in sijnen tijt seer de overhant genomē hadden; ende van de onnooselheyt sijnes levens/ door de neerstige betrachtinge vā de wet des Heerē/ gelijc de volgende woorden van dit vs mede-brengen. Vgel. vob. 18. d'aent. op v. 5.

61 Siet 1. Reg. 2. op v. 4.

62 Niet om dat de Coninck sijnen Godt niet en behaechde/ maer om dat het volck sijnen Coninck niet en volchde/ nochte in de ongeveynsde aenneminge van sijnen suyveren Godes-dienst/ nochte in de oprechte bekeeringe des levens; gelijck sulcx seer haest na des Conincks doot gebleken heeft.

63 T. w. om dat Juda de selve den Coninck Manasse na dede/ hem volgende in sijne grouwelen/ maer niet in sijne bekeeringe.

64 Siet vob. 17. op v. 18.

65 T. w. door wechvoeringe uyt sijnen lande/ hoewel die niet voor altijt en soude zijn/ als der Israeliten. Siet vob. 17. vss. 18/ 20. ende 18. 11. ende 21. 13. met d'aenteeck.

i 2. Reg. 17. 18, 20. ende 24. 3.

66 Siet 1. Reg. 8. op v. 29. ende 9. 3. item vob. 21. 4.

67 T. w. als Josias het vermaken van het Huys des Heeren voleyndt hadde. siet 2. Chro. 35. 20.

68 Siet van den selven oock ond. v. 33. Jerem. 46. 2.

69 Nae de stadt Carchemis gelegen aen den Euphraet/ die de Coninck van Assyrien den Syriers afgenomen hadde; waer over hy den roem draecht Jes. 10. 9.

70 T. w. om hem af te keeren/ ende te verhinderen/ dat hy met sijn leger door sijn lant niet en soude trecken/ vreesende schade voor sijn eygen Coninckrijcke/ ofte willende daer mede den Coninck van Assyrien vrientschap doen.

71 D. de schutters des Conincx Necho wondeden hem doodelick: so dat hy nae Jerusalem gevoert zijnde/ sierf op den wech/ ofte binnen Jerusalem/ hebbende by Megiddo de doot-wonde gekregen/ 2. Chron. cap. 35. 23/ 24.

72 Eene stadt in de stam Manasse gelegen. siet 1. Reg. 9. op v. 15.

73 D. als Josia gekomen was om hem onder oogen te sien/ ende tegen hem streedt. Siet vob. 14. 8. ende de aenteeck.

30 Ende sÿne knechten voerden hem [74] doodt op eenen wagen / van Megiddo/ ende brachten hem te Jerusalem/ ende begroeven hem in sÿn graf / [k] ende het volck des lants nam [75] Joahaz den sone van Josia / ende [76] salfden hem / ende maeckten hem Coninck in sÿns vaders plaetse.

31 Drie en twintich jaer was Joahaz out / doe hy Coninck wert/ ende hy regeerde drie maenden te Jerusalem: ende sÿner Moeder naem was Hamutal/ de dochter van [77] Jeremia van Libna.

32 Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN; nae alles dat [78] sÿne vaderen gedaen hadden.

33 Doch Pharao Necho [79] liet hem binden te [80] Ribla in't lant van Hamath/ [81] op dat hy te Jerusalem niet regeren en soude: ende hy leyde het lant eene boete op van hondert [82] talenten silvers / ende een talent gouts.

34 Oock maeckte Pharao Necho Eliakim den sone van Josia Coninck / in de plaetse van sÿnen vader Josia/ eñ [83] veranderde sÿnen naem in [l] Jojakim: maer Joahaz nam hy mede/ ende hy quam in Egypten / ende sterf [84] aldaer.

35 Ende Jojakim gaf dat silver ende dat gout aen Pharao; doch hy [85] schattede het lant / om dat gelt nae het [86] bevel van Pharao te geven; een yeder [87] nae sÿne schattinge eyschte hy het silver / ende gout af van het volck des lants/ om aen Pharao Necho te geven.

36 Vÿf en twintich jaer was Jojakim out / doe hy [88] Coninck wert / ende regeerde [89] elf jaer te Jerusalem : ende sÿner Moeder naem was Zebudda / een dochter van Pedaja / van Ruma.

37 Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN / nae alles wat sÿne [90] vaders gedaen hadden.

74 D. doodelick gewont / ende als voor doot gehouden. Alsoo seggen wy ; Hy is een doot man, van den genen die sterft / ofte haest sterven moet. Soo is by nae het woordeken doodt genomen/ Genes. 20. 3.
k 2. Chron. 36. 1.
75 Anders oock genoemt (soo eenige oordeelen) Iohanan. 1. Chron. 3. 15. ende Sallum , Jer. 22. 11.
76 Alsoo na sommiger gevoelen / opentlick verklarende/ dat sy hem in desen gemeenen noot metter haest tot Coninck begeerdẽ / om door hem tegen den Coninck Necho beschermt te worden; ende het lant met het rÿcke te behouden.
77 Die te onderscheyden is van Jeremia den Propheet: want de Propheet was van Anatoth in Benjamin/ Jer. 1. 1. maer dese van Libna in Juda.
78 N. sÿn grootvader Amon / ende sÿne out-grootvaderen Manasse/ Achaz/ &c.
79 D. leyde hem in gevanckenisse. Dit geschiedde terwÿle hy besich was met de oorlooge tegẽ de stadt Carchemis : waer van siet 2. Chron. 35. 20. Jerem. 46. 2.
80 Eene stadt gelegen in Syrien / van sommigen voor Apamia gehouden / van andere voor Antiochia.
81 And. als hy regeerde te Ierusalem.
82 Siet Exod. 25. op V. 39.
83 *Hebr.* wendde, ofte / keerde om. Hy wilde daer mede bewÿsen/ dat hy macht/ ende gebiedt over hem hadde. Siet gelÿcke exempelen ond. 24. 17. Dan. 1. 7.
l Matth. 1. 12.
84 T. w. gelÿck Jeremias voorseyt hadde/ cap. 22. 12. alwaer hy V. 11. Sallum nae veler gevoelen genoemt wort.
85 D. Jojakim schattede/ ofte weerdeerde de middelen aller ingesetenen des lants/ ende dede se daer na hare quote opbrengen.
86 *Hebr.* mont.
87 D. nae dat hy van den Coninck geschat was.
88 T. w. alleen / ende volmachtich/ na de doot sÿns broeders Joahaz/ die gevangen zÿnde/ noch voor Coninck gehouden wert/ hoewel hy/ namelick Jojakim/ het Coninckrÿck bediende. Andere meynen/ dat Jojakim 25 jaren out was/ als sÿn broeder Joahas afgeset / ende gevanckelick nae Egypten wech gevoert wert/ ende volgens dat hy de outste der sonen van Josia was/ verklarende de plaetse 1. Chron. 3. 15. van de eerstgeboorte niet der natuerlicker voortteelinge / maer der Coninclicker regeringe / ende dat Joahas daerom in sÿne huldinge gesalft soude zÿn geweest / om sÿne verkiesinge te beter te verseckeren tegen de wederspreckinge sÿns outsten broeders Jojakims / gelÿck Salomo om sulcke oorsake gesalft wiert. 1. Reg. 1. 34/ 39.
89 Wel verstaende / so men sÿne regeringe bereeckent van die tÿt af/ dat hy de plaetse sÿns broeders bewaert heeft : het welcke was terstont na dat sÿn broeder in Egypten gevanckelick gevoert was.
90 Siet vov. op V. 32.

Het xxiiij. Capittel.

Jojakim wert des Conincks Nebucadnezars knecht / maer valt van hem af/ V. 1/ &c. Sÿn lant wort afgeloopen van de vyanden/ 2. Hy sterft/ ende sÿn sone Jojachin komt in sÿne plaetse/ 6. den Coninck van Egypten wort veel lants afgenomen/ door den Coninck van Babel/ 7. Jojachins regeringe/ 8. Jerusalem wort van de Chaldeë belegert/ ende berooft/ 10. Jojachin met vele Joden gevanckelick wech gevoert nae Babel/ 14. Matthania/ anders genaemt Zedekia/ wort Coninck/ ende valt van den Coninck van Babel af/ 17.

1 IN [a] [1] sÿne dagen tooch Nebucadnezar de Coninck van Babel op / ende Jojakim wert [2] sÿn knecht drie jaren; daerna keerde hy sich om / ende rebelleerde tegen hem.

2 Ende de HEERE sondt tegen hem de [3] benden der [4] Chaldeen/ ende de benden der Syriers / ende de benden der Moabiten/ ende de benden der kinderen Ammons/ ende sondtse tegen Juda/ om dat te verderven ; [b] nae het woort des HEEREN/ dat hy gesproken hadde door [5] den dienst sÿner knechten [6] der Propheten.

3 Sekerlick geschiedde [dit] nae het [7] bevel des HEEREN tegen Juda / dat hyse [8] van sÿn aengesichte wech dede/ om de [9] sonden van Manasse/ nae alles dat hy gedaen hadde.

4 Als oock [om] het onschuldich bloet/ dat hy [10] vergoten hadde/ so dat hy Jerusalem met onschuldich bloet vervult hadde: Daerom en wilde de HEERE niet vergeven.

5 Het overige nu der geschiedenissen Jojakims/ ende al wat hy gedaen heeft; is dat niet geschreven in het boeck der Chroniken der Coningen van Juda ?

6 Ende Jojakim [11] ontsliep met sÿne vaderen : ende sÿn soon [12] Jojachin wert Coninck in sÿne plaetse.

7 [13] De Coninck nu van Egypten en tooch voortaen niet meer uyt sÿn lant: want de Coninck van Babel hadde van de [14] riviere van Egypten af/ tot aen de riviere [15] Phrath/ ingenomen al dat des Conincks van Egypten was.

8 Jojachin was [16] achtien jaer out / doe hy [17] Coninck wert / ende regeerde [18] drie maenden te Jerusalem : ende sÿner moeder naem was Nehustha/ eene dochter Elnathans van Jerusalem.

9 Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN; nae alles dat sÿn vader gedaen hadde.

10 Te [19] [c] dier tÿt togen de knechten Nebucadnezars des Conincks van Babel nae Jerusalem : ende de stadt [20] wert belegert.

11 Selfs quam Nebucadnezar de Coninck van Babel tegen de Stadt; als sÿne knechten die belegerden.

12 Doe [21] ginck Jojachin de Coninck van Juda uyt tot den Coninck van Babel/ hy / ende sÿne moeder / ende sÿne knechten/ ende sÿne Vorsten / ende sÿne hovelingen : ende de Coninck van Babel [22] nam hem [gevangen] in't achtste jaer [23] sÿner regeringe.

13 [d] Ende [24] hy bracht [25] van daer uyt alle de schatten van het Huys des HEEREN / ende de schatten van het huys des Conincks : ende hy [26] hieuw [27] alle gouden vaten af / die Salomo de Coninck Israëls in den Tempel des HEEREN gemaeckt hadde / [28] gelÿck als de HEERE gesproken hadde.

14 Eñ hy voerde [29] gantsch Jerusalem wech/ mitsgaders alle de Vorsten/ ende alle [30] strÿtbare helden / [31] tien duysent gevangene/ ende alle timmerlieden/ eñ [32] smeden : niemant en wert overgelaten/ dan het [33] arme volck des lants.

15 [e] So voerde hy Jojachin wech nae Babel/ mitsgaders des Conincks moeder/ ende des Conincks wÿven/ ende sÿne hovelingen ; daer toe de Machtige des lants bracht hy gevanckelick van Jerusalem nae Babel :

16 Ende [f] alle kloecke mannẽ tot seven

a 2. Chron. 36. 6.
1 T. w. in het vierde jaer sÿner regeringe : het welcke was het eerste jaer van de regeringe Nebucadnezars/ Jerem. 25. 1.
2 D. hem dienstbaer/ sÿn gebiedt onderworpẽ/ cijnsbaer / gehouden hem schattinge te betalen. Alsoo 2. Sam. 8. 2/ 6.
3 D. hoopen van krÿchs-lieden. Siet vov. 5. op V. 2. dese waren in den dienst des Conincks van Babel / makende tsamen sÿn leger.
4 Een volck bewoonende het lant van Chaldea/ waer van de hooftstadt is Babel. Vergel. Ezech. 23. 15.
b 2. Reg. 20. 17. ende 23. 27.
5 *Hebr.* door de hant.
6 T. w. niet alleene in't gemeene door Mosen / Levit. 26. 17. Deut. 28. 25/ 36/ 68/ &c. maer oock in't bysonder door de Prophetesse Hulda/ vov. 22. 16. ende den Propheet Jerem 25. 9/ &c.

7 *Hebr.* mont.
8 Vergel. vov. 17. op V. 18.
9 Siet van dese vov. c. 21. onder de welcke de afgoderye wel de voornaemste geweest is/ die het volck soo nagevolcht heeft/ datter van die/ nochte door de bekeeringe van Manasse/ nochte door het goet exempel van Josia / ende de goede reformatie by hem gedaen / niet en heeft afgelaten. waerom oock geseyt wort/ dat hy Juda sondigen dede/ vov. 21. 16.
10 Siet vov. 21. 16. ende d'aenteeck.
11 T. w. in Babel/ ofte op den wech/ also hy gebonden nae Babel gevoert wert/ 2. Chron. 36. 6. ende sonder begravenisse te krÿgen ; gelÿck van Jeremia voorseyt was/ Jerem. 22. vss. 18/ 19.
12 Oock genaemt Iechonia. 1. Chron. 3. V. 16. ende uyt verachtinge Chonia, Jerem. 22. 24.
13 Dit verhael is/ om aen te wÿsen/ dat de Coninck van Juda uyt Egypten geene hulpe / tegen den Coninck van Babel en hadde te verwachten. Wel is waer/ dat hy ten tÿde van Zedekia poochde wat te doen / maer te vergeefs / zÿnde door de Chaldeen gestuyt / Jerem. 37. 6/ 7.
14 Genaemt Sichor. Siet Jos. 13. 3.
15 Anders/ Euphrates. Siet Genes. 2. op V. 14.
16 *Hebr.* een soon van achtien jaer.
17 T. w. alleen (gelÿck eenige geleerde oordeelen) ende volmachtich Coninck na de doot sÿns vaders. Anders/ acht jaren out zÿnde/ hadde de vader hem Coninc gemaeckt / om in soo vele beroerten het Coninckrÿck in sÿn huys te verseckeren/ ende was alsoo tien jaren lanck / dat is / tot dat sÿn vader sterf/ Coninck geweest / uyt welcke oorsake geseyt wort/ dat hy acht jaren out was/ doe hy Coninck wert / 2. Chron. 36. V. 9.
18 Ende tien dagen/ 2. Chron. 36. 9. Soo wort dickwils een effen getal gestelt voor een oneffen. Siet Genes. 15. 13. ende 1. Reg. 16. 8. met de aenteeck.
19 T. w. met de wederkomste des jaers/ 2. Chron. 36. 10. dat is/ met de aenkomste des Somers. Siet 1. Reg. 20. op V. 22.
c Dan. 1. 1.
20 *Hebr.* quam in belegeringe. D. quam belegert te worden/ ofte wert belegert. Alsoo ond. 25. 2.
21 Men meynt dat hy dit gedaen heeft door den raet van den Propheet Jeremia / op dat de Tempel / ende het volck niet gantsch uytgeroeyt en soude worden.
22 T. w. om hem gevangen te houden. Siet ond. 25. 27.
23 N. des Conincks Nebucadnezars, ende niet Jojachins. want Jojachin regeerde in volle macht maer drie maenden/ ende tien dagen. Siet vov. op V. 8. Vgel. oock ond. 25. 8.
d 2. Reg. 20. 17. Iesai. 39. 6.
24 N. Nebucadnezar.
25 Van Jerusalem.
26 Het Hebr. woort beteeckent wel eygentlick afsnijden, ofte/ afkorten; maer wort oock wÿders genomen voor wechnemen. de sin is/ dat hy die vaten heeft wechgenomen/ ende den Tempel daer van berooft. Dat hy eenige geheel gelaten heeft blÿckt uyt Dan. 5. vss. 2/ 3.
27 D. allerley/ hy nae alle/ een goet deel. gelÿck af te nemen is ond. 25. 15.
28 Siet vov. 20. 17. ende Jerem. 20. 5.
29 D. het meeste deel der inwoonderen/ ende der voorneemsten. Vergel. Matth. 3. 5.
30 Alsoo Judic. 6. 12. ende vov. 5. 1. De Hebreeusche woorden kannen oock verstaen van de gene/ die machtich zÿn van middelen/ als Ruth 2. 1.
31 D. de geheele somme der gevangenen/ die hier na V. 16. onderscheydelick wort aengeteeckent.
32 Ofte / slote-makers. Siet voorder Jerem. 24. op V. 1.
33 *Hebr.* de dunheyt van 't volck des lants. Alsoo ond. cap. 25. 12. Jerem. 40. 7. ende 52. 16. dat is/ van het schamel/ geringe/ slechte/ ende uytgeteerde volcksken des lants.
e 2. Chron. 36. 10. Esth. 2. 6.
f Ierem. 52. 28.

duysent / ende timmerlieden / ende smeden tot een duysent / [ende] alle helden die [34] ter oorlooge geoeffent waren : dese bracht de Coninck van Babel gevanckelick nae Babel.

17 Ende de [g] Coninck van Babel maeckte Mattania [35] desselven oom Coninck in plaetse van hem / ende [36] veranderde sÿnen naem in [37] Zedekia.

18 Zedekia was een en twintich jaer out / als hy Coninck wert / ende hy regeerde elf jaer te Jerusalem : ende sÿner moeder name was [38] Hamutal / een dochter van Jeremia / van Libna.

19 Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN ; nae alles wat [39] Jojakim gedaen hadde.

20 Want het geschiedde / [40] om den toorn des HEEREN tegen Jerusalem : ende tegen Juda / tot dat hy haer [41] van sÿn aengesichte wechgeworpen hadde : ende Zedekia rebelleerde tegen den Coninck van Babel.

34 *Hebr.* de oorlooge deden. dat is / die den krijch volchden / siet vov. 12. op v. 21.
g Ier. 37. 1. en 52. 1.
35 Sÿnes vaders broeder.
36 *Hebr.* wendde, ofte / keerde om. Alsoo vov. 23. 34. ende 2. Chron. 36. v. 4.
37 *Hebr.* Tsidkiahu.
38 Als vov. 23. 31. And. Hamital. de moeder van Joahaz : so dat Zedekia / ende Joahaz broeders zijn geweest van vollen bedde / dat is / van eenen vader / ende eene moeder.
39 Dese was Zedekias broeder / alleen van halven bedde / namelick / van een vader / en niet van eene moeder. Siet 23. 36.
40 De Heere willende de sonden des Jodischen volcks straffen / en heeft Zedekia den geest der ware bekeeringe niet gegeven / maer heeft hem daer toe laten vervallen, dat hy door quaden raet / ende sijn eygen moetwille / meyneedich is geworden / ende van den Coninck Nebucadnezar afvallich.
41 Vergel. vov. 17. op v. 18.

Het XXV. Capittel.

Jerusalem wort belegert / v. 1 / &c. Zedekia gevangen / geblindt ende nae Babel gevoert / 5. Nebuzaradan verbrandt Jerusalem / ende den Tempel / ende breeckt de stadts-mueren / 8. Hy neemt veel volcks wech / 11. Item vele schatten / 14. Voert eenige voornaemste nae Riblath / alwaerse gedoodt worden / 18. Gedalia wort Overste van Juda / 22. omgebracht / 25. de Joden vluchten nae Egypten / 26. De Coninck Jojachin wort door Evilmerodach verlost / ende verheven / 27.

1 ENde [a] het geschiedde in't negende jaer [1] sÿner regeeringe / inde tiende maent / op den tienden der maent / [dat] Nebucadnezar de Coninck vã Babel quam tegen Jerusalem / hy / ende sÿn gantsche heyr / ende legerde sich tegen haer : ende sy bouwden tegen haer [2] sterckten rontom.

2 So [3] quam de stadt in belegeringe ; tot in het elfste jaer des Koninckx Zedekia.

3 Op den negenden der [4] [vierder] maent / [b] als de honger inde stadt sterck wert ; ende het volck des lants geen broot en hadde :

4 Doe wert de stadt [5] doorgebroken / ende alle de Crÿchs-lieden [6] [vloden] des nachts door den wech der [7] poorte / tusschen de twee mueren / die aen des Coninckx hof [8] waren / (de Chaldeen nu waren tegen de stadt rontom) ende [de Coninck] trock [door] den wech des vlacken-velts.

5 Doch het heyr der Chaldeen jaechde den Coninck na / ende sy achterhaelden hem in de vlacke velden van [9] Jericho / ende al sÿn heyr wert van by hem verstroeyt.

6 Sy dan grepen den Coninck / ende voerden hem opwaert tot den Coninck van Babel nae [10] Ribla : ende sy spraken een [11] oordeel tegen hem.

7 Ende sy slachteden de sonen van Zedekia voor sÿnen oogen / ende [12] men verblinden Zedekias oogen / ende sy bonden hem met twee koperen ketenen / ende voerden hem nae Babel.

8 Daerna inde [13] vÿfde maent / op den sevenden der maent (dit was het negentiende jaer Nebucadnezars des Coninckx van Babel) quam Nebuzaradan de [14] Oversteder Trauwanten / de knecht des Coninckx van Babel tot Jerusalem.

9 Ende hy verbrandde het Huys des HEEREN / ende het huys des Coninckx ; mitsgaders alle huysen van Jerusalem / ende alle [15] huysen der Grooten verbrandde hy met vyer.

10 Ende het gantsche heyr der Chaldeen / dat met den Oversten der Trauwanten was / brack de mueren van Jerusalem rontom af.

11 Het overige nu des volcks / die in de stadt overgelaten waren / ende de afvallige / die tot den Coninck van Babel gevallen waren / ende het overige der menichte / voerde Nebuzaradan de Overste der Trauwanten gevanckelick wech.

12 Maer vande [16] armste des lants liet de Overste der Trauwanten [eenige] overich tot wÿngardeniers / ende tot ackerlieden.

13 Voorder braken de Chaldeen [c] de [17] kopere pilaren / die in het Huys des HEEREN waren / ende de [18] stellingen / ende de [19] kopere Zee / die in het Huys des HEEREN was : ende sy voerden het koper daer van nae Babel.

14 Sy namen oock [20] de potten / ende de schoeffelen / ende de gaffelen / ende de roockschalen / ende alle de koperen vaten / daermen den dienst mede dede.

15 Ende de Overste der Trauwanten nam wech de [21] wieroock-vaten / ende de spreng-beckens / wat [22] geheel gout / ende wat geheel silver was ;

16 De twee pilaren / de eene zee / ende de stellingen / die Salomo voor het Huys des HEEREN gemaeckt hadde : het koper aller deser vaten [23] was sonder gewichte.

17 [d] De hoochte eenes [24] pilaers was achtien ellen / ende het capiteel daer op was koper / ende de hoochte des capiteels was drie ellen / ende het net / ende de granaet-appelen op het capiteel rontom / waren alle van koper : ende desen gelÿcke hadde de andere pilaer / met het net.

18 Oock nam de Overste der Trauwanten [25] Seraja den [26] Hooft-priester / ende [27] Zephania den [28] tweeden Priester / ende de drie dorpel-bewaerders.

19 Ende uyt de stadt nam hy eenen hovelinck / die over de crÿchs-lieden gestelt was / ende [29] vÿf mannen uyt den genen / [30] die des Coninckx aengesichte sagen / die inde stadt gevonden werden ; mitsgaders den oversten Schrÿver des heyrs / die het volck des lants [31] ter oorloge opschreef ; ende tsestich mannen van het volck des lants / die inde stadt gevonden werden.

20 Als Nebuzaradan de Overste der Trauwanten dese genomen hadde ; so bracht hyse tot den Coninck van Babel nae Ribla.

21 Ẽn de Coninck van Babel [32] sloechse / ende doodde se te Ribla / in't lant van Hamath : [33] also wert Juda uyt sÿn lant gevanckelick wechgevoert.

22 [e] Maer aengaende het volck / dat in 't lant van Juda overgebleven was / dat Nebucadnezar de Coninck van Babel had-

a 2. Chron. 36. 17. Ierem. 32. 2. ende 39. 1. ende 52. 4.
1 N. van Zedekia.
2 Het Hebr. woort (soo vele meynen) beteeckent ẽ crijchsgebouw in forme van eenen toren / ofte hooge stellinge / van hout gemaeckt / het welcke buyten de stadt tegen over de mueren opgericht wiert / om van daer pijlen / ende steenen tegen de mueren / ende inde stadt te schieten. Het selve woort wort gevonden Jer. 52. 4. ende Ezech. 4. 2. ende 17. 17 / &c.
3 Alsoo vov. 24. 10.
4 Dit woort is hier ingevoegt uyt Jer. 39. 2. ende 52, 6.
b Ierem. 52. 6.
5 T. w. van de Chaldeen / die de stadt belegerden / ende nu de middel-poorte ingenomen hadden / Jer. 39. 3.
6 Dit woort is hier oock ingevoecht / tot vervullinge van den sin / uyt Jerem. 39. 4. Siet dese heymelicke vlucht afgebeelt / Ezech. 12. 6.
7 Verst. eene heymelicke poorte ofte uytganck die tusschẽ twee muerẽ der stadt gemaeckt was.
8 Ofte / was, T. w. poorte, ofte / wech.
9 Siet 2. Reg. 2. op v. 4.
10 Siet vov. 23. 33. In dese stadt heeft Nebucadnezar sijn Hof willen houden / tot dat hy Jerusalem verovert soude hebben voornemelick dewijle de belegeringe lange duerde.
11 Want sy beschuldichden hem van ontrouwe / ende valscheyt / om dat hy sijne belofte / ende eedt gebroken hadde ; ende van ondanckbaerheyt tegen den Coninck Nebucadnezar / die hem Coninck gemaeckt hadde / vov. 24. 17 / 20. And. sy spraken een oordeel met hem. T. w. met den Coninck van Babel over den Coninck van Juda.
12 Siet Jerem. 39. op v. 7.
13 Komende over een ten deele met onsen Julio / ten deele met Augusto. Siet Num. 33. v. 38.
14 Siet Genes. 37. op v. 36. *Hebr.* de meester der Trauwanten.
15 And. groote huysen. Verst. de huysen der rijckẽ / ende machtigen / die van groote middelen / ofte staet geweest waren. Dese moesten voornemelick lijden. Waer uyt het schijnt / dat eenige kleyne huysen van schamele / ende slechte lieden zijn verschoont geweest. Groote worden voor rijcke genomẽ / Gen. cap. 24. 35. ende 26, 13. 1. Sam. 25. 2. item voor lieden van state, 2. Reg. 10. 6. Jonæ. 3. 7. van beyde can het woort hier genomen worden : als oock Levit. 19. v. 15.
16 *Hebr.* van de dunheyt des lants. Siet vov. 24. op v. 14.
c 2. Reg. 20. 27. Ierem. 20. 17. ende 27. 19.
17 Siet van dese 1. Reg. 7. 15.
18 V. de voeten / gestoelten / ofte / pedestalen / op welcke de waschvaten / of ketels stonden / die Salomo in den Voorhof der Priesterẽ gestelt hadde. Siet 1. Reg. 7. v. 27.
19 Siet 1. Reg. 7. 23.
20 Van alle dese gereetschap des Tempels / is oock te sien / 1. Reg. 7. 45 / &c.
21 Ofte / kool-pannen. Siet Levit. 10. op v. 1.
22 *Hebr.* gout gout, ende silver silver. V. louter ende massijf gout / ofte silver ; ofte geheel van gout / ende silver / ende niet simpelick vergult / ofte versilvert. And. die (te weten sprenckbeckens) geheel gout, ende die geheel silver waren.
23 V. des kopers was soo veel / datmen 't niet en konde / nochte wilde wegen.
d 1. Reg. 7. 15. 2. Chron. 3. 15. Ierem. 52. 21.
24 Siet van dese dingen alle / 1. Reg. 7. vss. 15 / 16 / 17 / &c.
25 Dese is geweest de soon van Azaria / die de soon was van Hilkia / 1. Chron. 6. vss. 13 / 14. die het Wet-boeck in den Tempel vondt / vov. cap. 22. 8. Serajas soon was Ezra : wiens boeck wy onder de boecken des ouden Testaments hebben / Ezr. 7. 1.
26 *Hebr.* den Priester het hooft, ofte / die het hooft was: dat is / de eerste / ofte de voorneemste / ende opperste / te wetẽ / der Priesteren. alsoo 2. Chron. 26. 20. ende 31. 10. Ezr. 7. 4.
27 De sone van Maaseia / Jerem. 21. 1. een ander van Zephania de Propheet / die was de sone van Chust / Zephan. 1. 1.
28 Siet Num. 3. op v. 32. ende 1. Reg. 4. op v. 4.
29 Die de voorneemste / ende vermaertste waren der sevene ; van de welcke Jeremias spreeckt cap. 52. 25.
30 V. die ordinaerlick in de tegenwoordicheyt des Coninckx / ende hem by de hant waren / om hem ten dienste te staen / alsoo Esth. 1. 14.
31 Ofte / tot de oorloge aennam, ofte / monsterde, ofte / oeffende in de wapenen. Siet van desen oock Jerem. 52. 25.
32 Sommige meynen / dat dese waren de gene / die sich tegen den Propheet Jeremiam gestelt hadden / roepende / Den Tempel des Heeren, den Tempel des Heeren, Jerem. 7. 4. Van het woort slaen. Siet Genes. 8. op v. 21.
33 Dit is de vervullinge der prophetie / daer van te sien is vov. 23. 27. Jerem. 25. 9 / &c.
e Ierem. 40. 5. 9.

de laten overblijven; daer over ſtelde hy [34] Gedalia den ſone [35] Ahikams des ſoons [36] Saphans.

23 [f] Doe nu alle de Overſte der heyzen/ ſy/ ende hare mannen hoorden/ dat de Coninck van Babel Gedalia tot Overſte geſtelt hadde; quamen ſy tot Gedalia nae [37] Mizpa: namelick/ [38] Iſmaël de ſone van Nethania/ ende Johanan de ſone van Kareah/ ende Seraja de ſone van Tanhumeth/ de Netophatiter/ ende Jaazania de ſone des Maachatiters/ ſy/ ende hare mannen.

24 Ende Gedalia ſwoer hen/ ende haren mannen: ende ſeyde tot hen; En vreeſet niet van te zijn knechten der Chaldeen: blijvet in het lant/ ende dienet den Coninck van Babel/ ſo ſal het u wel gaen.

25 Maer het geſchiedde inde [39] ſevende maent/ dat Iſmaël de ſone Nethania des ſoons Elizama/ [40] van Coninckliicken zade/ quam/ ende tien mannen met hem; [g] ende [41] ſloegen Gedalia/ dat hy ſterf/ mitſgaders de Joden/ ende de Chaldeen/ die met hem te Mizpa waren.

26 Doe maeckte ſich al het volck op/ vanden minſten/ tot den meeſten/ ende de Overſte der heyzen/ en quamen in Egypten: want ſy vreeſden voor de Chaldeen.

27 Het geſchiedde daer na in het ſeven en dertichſte jaer der wech-voeringe Jojachins/ des Conincks van Juda/ in de twaelfde maent/ op den ſeven-en-twintichſten der maent/ dat [42] Evilmerodach de Coninck van Babel in het jaer als hy Coninck wert/ het hooft Jojachins des Conincks van Juda/ [43] uyt het gevangenhuys verhief.

28 Ende hy ſprack [44] vriendelick met hem; ende ſtelde ſijnen ſtoel boven den ſtoel der Coningen/ die by hem te Babel waren.

29 Ende hy veranderde [45] de kleederen ſijner gevanckeniſſe; ende hy at geduerichlick brood voor ſijn aengeſichte alle de dagen ſijnes levens.

30 Ende aengaende [46] ſijne teeringe/ eene geduerige teeringe wert hem vanden Coninck gegeven/ [47] elck dagelicks beſtemde deel op ſijnen dach/ alle de dagen ſijnes levens.

34 Een vroom/ ende oprecht man/ de Propheet Jeremia ſeer toegedaë/ ende ſijnen raet in alles volgende. Siet van den ſelven oock Jerem. 40. v. 5. ende is te onderſcheyden van eenen anderë Gedalia/ die de groot-vader was des Propheten Zephania. Zephan. 1. 1.
35 Mede een vrient ende voorſtander des Propheten Jeremia. Siet Jerem. 26. 25.
36 Die Schrijver was des Conincks Joſia/ 2. Reg. 22. 3.
f Ierem. 40. 7.
37 Siet van deſe ſtadt Jud. 11. 11.
38 Siet van deſe mannen oock Jer. 40. 7/ 8. Sommige oordeelen/ dat deſe de krijchs-overſten/ ende Capiteynen geweeſt zijn/ die met haer volck by den Coninck Zedekia waren/ als hy by Jericho gevangen wert/ ende daer van hem verſtroyt wierden/ bov. v. 5.
39 Siet Jerem. 41. op v. 1.
40 *Hebr.* van 't zaet des Coninckrijcks. dat is/ van den geſlachte Davids/ ende Salomo. Men noemt die by ons/ ende in Vranckrijck/ Princen van den bloede. g Ierem. 41. 2. 41 Ofte/ om datſe Gedalia deſe ſijne hoocheyt benijdden; ofte/ om datſe den Coninck van Babel hateden; ofte/ om beyde oorſaken.

42 De ſoon Nebucadnezars/ die ſijnen vader in de Monarchie gevolgt is/ ende heeft geregeert ontrent 28 jaren. ſommige meynen/ dat hy eenige kenniſſe gehadt heeft van den waren Godt/ ende daerom van de ongeloovige zy genaemt geweeſt Evilmerodach. dat is/ de ſotte Merodach.
43 *Hebr.* uyt het huys des bedwancks, ofte beſluyt nge. dat is/ ſonder i twijſel geſchiet eensdeels/ uyt medelijden ſijns ouderdoms/ ende ſeer langduerige gevangeniſſe; anderdeels/ uyt aenmerckinge/ dat hy hem gewillichlick in de handen Nebucadnezars hadde overgegeven. Siet boven cap. 24. 12. 44 *Hebr.* hy ſprack goede dingen. Siet 1. Reg. 12. op v. 7. ende Jerem. 12. 6. 45 Te weten/ die hy plachte te gebruycken in de gevanckeniſſe. Vergel. hier mede Geneſ. 41. 14. ende d' aenteeck. daer op. 46 T. w. van de teeringe/ ende onderhoudinge van Jojachins huyſgeſin. want van de teeringe/ ende lijfkoſt Jojachins perſoon aengaende/ is in 't voorgaende verſken geſproken. Anders; want ſijne teeringe was eene geduerige teeringe, hem van den Coninck gegeven. 47 Dat is/ ſoo veel als voor elcken dach verordineert was. Siet gelijcke maniere van ſpreken/ Exod. 5. 13. Lev. 23. 37. 1. Reg. 8. 59.

FINIS

Het

Het Eerste Boeck der CHRONIKEN.

Inhoudt deses Boecks.

DIT eerste Boeck, ende het naest-volgende, zijn by de Hebreen maer een Boeck: doch het is van ouden tijden in twee boecken gedeylt geworden, ende wort by de Hebreen genoemt *De woorden der dagen*: By de Griecken *Paraleipomena*: Ende by ons *De Boecken der Chroniken.* *De woorden der dagen*, Dat is, der tijden, dat is, sulcx alsser van tijt tot tijt in de Kercke Godes, in de landen, ende steden Israëls, ge- denckweerdigs gepasseert is. De Griecken noemen dese boecken *Paraleipomena*, dat is, *voorby-gegane*, ofte, *na-gelatene dingen*, Om dat in deselve verhaelt worden verscheydene dingen, die inde voorgaende boecken der H. Schrift, om redenen, voorby-gegaen ofte na-gelaten zijnde, nochtans wel weerdich zijn beschreven, ende der Gemeynte Godes medegedeylt te worden. VVy noemense *De Boecken der Chro- niken*, gelijck oock deselve by de Latinen, ende andere Natien genoemt worden, dat is, *Beschryvingen der tijden*, om dat in deselve kortelick verhaelt worden verscheydene gedenck-weerdige saken, die in d'oude tijden geschiet zijn. VVie dat het gene dat in dese Boecken staet, vergadert ofte by een gebracht hebbe, en weetmen niet sekerlick, maer men houdt het daer voor, dat *Ezras* 't selve geschreven, ende der Gemeynte Godes na-gelaten hebbe: Daer toe gebruyckende niet alleene de vijf boecken *Mosis*, maer oock de boecken ende na-gelatene Schriften van verscheydene Propheten, die voor hem geleeft, ende de gedenck-weerdichste geschiedenissen harer tijden in het lange ende breede by geschrifte gestelt hebben, maer tot on- se nochte tot onser voor-vaderen handen niet gekomen en zijn. 'T gene dat geseyt is van het vergaderen deser Bybelscher Chronijcken uyt de Schriften van andere Propheten, dat blijckt daer uyt, dat in dese boecken elcke reyse aldus staet: *Het overige sijner woorden, ofte daden, staet geschreven in het boeck van Gad, van Iddo, Iesaias*, &c. VVat dit eerste boeck der Chronijcken aengaet, in de eerste negen Capittelen worden beschreven de afkomsten, ende geslacht-registers veler voor- vaderen van *Adam* af tot op *Abraham*, ende daer na de afcomelingen *Abrahams* uyt *Iacob*, in verscheydene Stammen afgedeylt, 't welck in geene van de voorgaende boecken soo wijtloopich nochte volcomelick geschiet en is. Daer na wort in dit eerste Boeck beschreven de regeringe des Coninckx *Davids*, ende hoe hy voor sijn doot, door het ingeven des heyligen Gee- stes, alles seer bequamelick, soo in de kercke, als in de politye, hebbe geordineert: Mitsgaders den grooten voorraet dien hy na-gelaten heeft tot de op-bouwinge des Tempels, den welcken sijn sone *Salomo* binnen Ierusalem bouwen soude, ter eere ende tot den suyveren dienst des alleen waren Godes van Israël. So dat dit *eerste Boeck der Chroniken*, gaende van den beginne der werelt tot op de regeringe *Salomons*, is als een kort verhael der dingen, die sich hebben toe-gedragen, nae sommiger rekeninge, in den tijdt van twee duysent negen hondert vijf ende tachtentich jaer.

In dit eerste Boeck der Chronijcken wort ons in het korte voor oogen gestelt, het begin der Kercke Godes, ende hoe desel- ve na den Sundt-vloet in het huys ende nakomelingen *Sems* zy behouden ende bewaert, ende voortaen in het huys ende geslachte *Abrahams*, ende by namen in de nakomelingen *Abrahams* van *Iacob*, tot op *David*, uyt wiens nakomelin- gen IESUS CHRISTUS moeste geboren worden, gelijck hem belooft ende toe-geseyt was.

Het Eerste Capittel.

In dit Capittel worden verhaelt de na-komelingen Adams tot op Noah / v. 1 / &c. Daer na de na-komelingen Noahs van Japheth / 4. van Cham / 8. eñ van Sem / tot op Abraham / 17. Item de nakomelingen Abrahams / eerst die van Ismael afkomstich zijn / 28. Daerna die van Ketura geboren zijn / 32. Daer na van Isaac / ende van sijnen sone Esau / 34. mitsgaders de Coningen die in 't lant Edoms geregeert hebben / 43. ende de Vorsten in Edom / 51.

1 [a] ADAM, [1] Seth / Enos.
2 Kenan / Mahalaleël / Jered.
3 Henoch / Methusalah / Lamech.
4 Noach / [2] Sem / [2] Cham / ende [2] Japheth.
5 De [b] kinderen Japheths waren Gomer / ende Magog / ende Madai / ende Javan / ende Tubal: eñ Mesech / ende Tiras.
6 Ende de kinderen Gomers waren / Askenaz / ende [3] Diphat / ende Togarma.
7 Ende de kinderen Javans waren Elisa / ende [4] Tharsisa / Chittim / ende [5] Dodanim:
8 De kinderen [c] Chams waren Cus / ende Mizraim / Put ende Canaan.
9 Ende de kinderen Cus waren Seba / ende Havila / ende Sabta / ende Raëma / ende Sabtecha: ende de kinderen Raëma waren Scheba / ende Dedan.
10 Cus nu gewan Nimrod: [6] die begon geweldich te zijn op aerden.
11 Ende Mizraim gewan de Ludim / ende de Anamim / ende de Lehabim / ende de Naphtuhim.
12 Ende de Pathrusim / ende de Casluhim (van [d] welcke de Philistynen zijn voort-gekomen) ende de Caphthorim.
13 Canaan nu gewan Zidon sijnen eerst-geborenen / ende Heth:
14 Ende den Jebusi / ende den Amori / ende den Girgasi /
15 Ende den Hivi / ende den Arki / ende den Sini.
16 Ende den Arvadi / ende den Zemari / ende den Hamati.
17 De [e] kinderen Sems waren Elam ende Assur / ende Arphacsad / ende Lud / ende Aram / ende [7] Uz / ende Hul / ende Gether ende Mesech.
18 Arphacsad nu gewan Selah / ende Selah gewan Heber.
19 Aen Heber nu zijn twee sonen geboren: de name des eenen was Peleg / om dat in sijne dagen [8] het aerdrijck verdeylt is / ende de name sijnes broeders was Joktan.
20 Ende Joktan gewan Almodad / ende Seleph / ende Hazarmaveth / ende Jerah.
21 Ende Hadoram / ende Uzal / ende Dikla.
22 Ende Ebal / ende Abimaël / ende Scheba:
23 Ende Ophir / ende Havila / ende Jobab: Alle dese waren sonen Joktans.
24 [f] [9] Sem / Arphacsad / Selah /
25 Heber / Peleg / Rehu.
26 Serug / Nahor / Terah.
27 [10] Abram / die is Abraham.

a Genes. 5. 3, 4.
1 Vorthevts halven worden in dese vier eerste versen alleen gestelt de bloote namen van 13 Out-vaderē / die voor den sundtvloet geleeft hebben: Ende men moet de woorden deser versen aldus nemen ende verstaen / van Adam is geboren Seth / van Seth is Enos geboren / eñ so voort.
2, 2, 2. Uyt ende door dese drie sonen van Noah / is de werelt als vernieuwt ende met menschen beplant / Siet d'aent. op Genes. 10. 1.
b Genes. 10. 2, &c.
3 Genes. 10. 3. staet Riphat / de ר R. ende ד D. worden op meer plaetsen d'eene voor d'andere gestelt / van wegen de gelijckheyt der selver. Siet v. 7.
4 Siet d'aenteeck. op Genes. 10. 4.
5 Alsoo staet oock Genes. 10. 4. maer hier lesen sommige Rodanim.
c Genes. 10. 6, &c.
6 Hy is d'eerste nae de Diluvie geweest / die met gewelt steden ende landen onder sijne gehoorsaemheyt gebracht heeft / Siet van Nimrod breeder Genes. 10. 9.
d Genes. 10. 14.
e Genes. 10. 22, &c.
7 Uz / Hul / Gether / ende Mesech (Gen. 10. 23. genoemt Mas) zijn Arams sonen geweest / ende Sem was haer groot-vader, siet Gen. 10. 23. Daerom stellen eenige hier / deses (te weten / Arams) sonen waren Uz; Ende onthout dit eens voor al / dat de Hebreen eenen ende den selven persoon / als oock eene eñ de selve plaetse / dickwijls verscheydene namen geven / gelijck in de naemregisters deses Boecx ende elders meer / dickwijls wort bevonden.
8 Verst. dat de inwoonders der aerde zijn verdeylt ende van malkanderē gescheyden geworden / als Godt hare spraken verwerret heeft in't bouwen van den torē te Babel / Gen. 11. vss. 9 / 16. Peleg wort verduytscht Een verdeelinge.
f Genes. 11. 10, &c. Luce 3. 34.
9 Verst. na desen name / als oock na de volgende / het woort gewan, aldus / Sem gewan Arphacsad / Arphacsad gewan Selah. ende soo voort.
10 Waerom de name Abram zy verandert in Abraham, siet Genes. 17. 5.

28 [g] De kinderen Abrahams waren Isaac ende Ismaël.

29 Dit zijn hare geboorten: [h] D' eerst-geboren Ismaëls / was Nebajoth / ende Kedar / ende Adbeël / ende Mibsam.

30 Misma / ende Duma / Massa / Hadad / ende Thema.

31 Jetur / Naphis / ende Kedma: Dese zijn de kinderen Ismaëls.

32 De [i] kinderen nu van Ketura / Abrahams by-wijf / [die] baerde Zimran / ende Joksan / ende Medan / ende Midjan / ende Isbak / ende Suah: Ende de kinderen Joksan waren Scheba / ende Dedan.

33 De kinderen Midjan nu / waren Epha / ende Epher / ende / Henoch / ende Abida / ende Eldaa: Die alle waren sonen van Ketura.

34 Abraham nu gewan Isaac: De [k] sonen Isaacs waren Esau / ende Israël.

35 Ende [l] de kinderen Esaus / Eliphaz / Rehuël / ende Jehus / ende Jaëlam / ende Korah.

36 De kinderen Eliphaz waren: Teman / ende Omar / [11] Zephi / ende Gaëtam / Kenaz / ende [12] Timna / ende Amalek.

37 De kinderen Rehuëls waren Nahat / Zerah / Samma / ende Mizza.

38 [13] De kinderen Seirs nu waren / Lotan / ende Sobal / ende Zibeon / ende Ana / ende Dison / ende Ezer / ende Disan.

39 De kinderen Lotans nu waren / Hori / ende [14] Homam: ende de suster Lotans was Timna.

40 De kinderen Sobals waren [15] Alian / ende Manahath / ende Ebal / [16] Sephi ende Onam: ende de kinderen Zibeons waren Aja / ende Ana.

41 De kinderen Ana waren Dison: ende de sonen Disons waren [17] Hamran / ende Esban / ende Jthran / ende Cheran.

42 De kinderen Ezers waren Bilhan / ende Zaavan / [ende] [18] Jaakan: De kinderen [19] Disans waren Uz / ende Aran.

43 Dit nu zijn de [20] Coningen die geregeert hebben in het lant Edoms / eerder een Coninck regeerde over de kinderen Israëls: Bela de sone Beors / ende de name syner stadt was Dinhaba.

44 Ende Bela sterf / ende Jobab regeerde in syne plaetse / een sone Zerahs van [21] Bozra.

45 Ende Jobab sterf / ende Husam / uyt het lant der Themaniten / regeerde in syne plaetse.

46 Ende Husam sterf / ende Hadad de sone Bedads regeerde in syne plaetse / die de Midianiten in het veldt Moabs versloech / eñ de name syner stadt was Avith.

47 Ende Hadad sterf / ende Samla van Masreka regeerde in syne plaetse.

48 Ende Samla sterf / ende Saul van Rehoboth aende riviere regeerde in syne plaetse.

49 Ende Saul sterf / ende Baal-Hanan de sone Achbors regeerde in syne plaetse.

50 Als Baal-Hanan sterf / so regeerde [22] Hadad in syne plaetse / ende de name syner stadt was [23] Pahi: ende de name syner huysvrouwe was Mehetabeël / de dochter van [24] Matred / [25] dochter van Mezahab.

51 Doe Hadad sterf / so werden Vorsten in Edom / de Vorst Timna / de Vorst [26] Alja / de Vorst Jetheth.

52 De Vorst Aholibama / de Vorst Ela / de Vorst Pinon.

53 De Vorst Kena / de Vorst Theman / de Vorst Mibsar.

54 De Vorst Magdiël / de Vorst Iram: Dese waren de Vorsten Edoms.

g Genes. 16. 15. ende 22. 2.
h Genes. 25. 13, &c.
i Genes. 25. 2.
k Gen. 25. 21, 24, &c.
l Genes. 36. 10. ende volgens / want aldaer wort dit geslacht-register verhaelt.
11 Zepho, Genes. 36. 11.
12 Dit schijnt hier te zijn een van Eliphaz kinderen, Gen. 36. 12. wort oock Eliphaz bywijf / die hem Amalek gebaert heeft / Timna genoemt.
13 Siet Genes. 36. op v. 20.
14 Hemam. Genes. 36. 22.
15 Alvan, Genes. 36. v. 23.
16 And. Sepho. Gen. 36. 23.
17 And. Hemdan. Genes. 36. 26.
18 And. Acan, Gen. 36. 27.
19 Of / Disons.
20 Siet Genes. 36. vss. 31 / 32 / &c.
21 Siet van dese stadt d'aenteeck. op Genes. 36. 33.
22 Hadar. Gen. 36. v. 39. Siet bov. op v. 6.
23 And. Pahu, Gen. 36. 39.
24 Matred is eenes mans name.
25 And. nichte. Sy was een soons ofte dochters dochter van Mezahab. Dickwijls worden kints kinderen / D. nichten ende neven / in de H. Schrift genoemt sonen ende dochteren / Als Exod. 2. 20 / 21.
26 Oock Alua genoemt / Gen. 36. 40.

Het ij. Capittel.

De nakomelingen van Jacob / v. 1 / &c. en van Juda uyt Thamar / 4. van Isai / 13. van Caleb den sone Hezrons / 18. van Hezron uyt de dochter Machirs / 21. van Jerahmeël / 25. van Sesan / 34. Eenen anderen tack van Calebs nakomelingen / 42. De nakomelingen Calebs des soons Hur / 50.

1 Dese [a] zijn de kinderen Israëls: Ruben / Simeon / Levi / ende Juda / Issaschar / ende Zebulon.

2 Dan / Joseph / ende Benjamin: Naphthali / Gad / ende Aser.

3 De [b] [1] kinderen Juda zijn / Er / ende Onan / ende Sela / drye zijnder hem geboren van de dochter Sua de Canaanitische: Ende Er de eerst-geboren van Juda was quaet in de oogen des HEEREN / daerom doodde hy hem.

4 [c] Maer Thamar syne schoon-dochter baerde hem Perez / ende Zerah: Alle de sonen Juda waren vijve.

5 De [d] kinderen Perez waren / Hezron / ende Hamul:

6 Ende de kinderen van Zerah waren [2] Zimri / ende Ethan / ende Heman / ende Chalcol / [3] ende Dara: Dese alle zijn vijve.

7 Ende de kinderen Carmi waren [4] Achar / [5] [e] de beroerder Israëls / die sich aen het verbannene vergreep.

8 [6] De kinderen Ethans nu waren / Azarja.

9 Ende de kinderen Hezrons / die hem geboren zijn / waren Jerahmeël / ende [7] Ram / ende [8] Chelubai.

10 Ram [f] nu gewan Amminadab: ende Amminadab gewan Nahesson / den [g] Vorst der kinderen Juda.

11 Ende Nahesson gewan [9] Salma / ende Salma gewan Boaz.

12 Ende Boaz gewan Obed / ende Obed gewan Isai.

13 Ende Isai gewan [10] Eliab synen eerst-geborenen: Ende Abinadab den tweeden / ende [11] Simea den derden.

14 Nethaneël den vierden / Raddai den vijfden.

15 Ozem den sesten / David [12] den sevensten.

16 Ende hare susters waren Zeruja / ende [13] Abigail: De kinderen nu van Zeruja waren [14] Abisai / ende Joab / ende Asa-El / drye.

17 Ende Abigail baerde Amasa: ende de vader van Amasa was [15] Jether een Ismaëliter.

18 [16] Caleb nu / de sone Hezrons gewan kinderen uyt Azuba [syne] vrouwe / ende uyt Jerioth: Ende [17] deser sonen zijn dese / Jeser / ende Sobab / ende Ardon.

19 Als nu Azuba gestorven was: so nam sich Caleb Ephrath / die baerde hem Hur.

20 Ende [h] Hur gewan Uri / ende Uri gewan Bezaleël.

21 Daerna [18] ginck Hezron in tot de dochter [19] Machirs des [20] vaders Gileads / ende hy namse / [21] doe hy sestich jaer oudt was: ende sy baerde hem Segub.

a Genes. 29. 32. ende 30. 5. ende 35, 18, 22. ende 46. 8.
b Genes. 38. 3. ende 46, 12. Num. 26. 19.
1 Of wel Juda de outste onder de kinderen Jacobs niet en is geweest / nochtans begint de schrijver deses boecx de beschrijvinge van het geslacht-register der kinderē Jacobs van Judaas / so ten aensien der Coninckliicker weerdicheyt / die sijnen nakomelingen wort beloost / Genes. 49. 8. Als oock daerom / om dat Christus uyt de stamme Juda soude geboren wordē.
c Genes. 38. 28, 29. Matth. 1. 3.
d Genes. 46. 12.
2 Jos. 7. 1. wort hy Zabdi genoemt / ende was de vader van Charmi / van den welcken v. 7. gesproken wort.
3 Hy wort Darda genoemt / 1. Reg. 4. v. 31.
4 Jos. 7. 1 / 25. wort hy Achan genoemt / maer hier Achar. D. beroerder / of verstoorder. Siet Jos. 7. 1.
5 Ofte / verstoorder.
e Jos. 7. 25.
6 Hier staet kinderen, of sonen in 't getal van vele / daer nochtans maer een genoemt en wort / alsoo oock Gen. 46. 23.
7 Hy wort Aram genoemt Matt. 1. 3. Luce 3. 33.
8 And. Caleb. v. 18. ende 42.
f Ruth 4. 18. Matth. 1. 3, 4.
g Num. 1. 7. ende 2. 3.
9 Ruth 4. 21. ende Matth. 1. 4. wort hy Salmon genoemt.
10 Anders / Elihu, 2. Chron. 27. 18.
11 Oock Samma, 1. Sam. 16. 9. genoemt.
12 1. Sam. cap. 16. vss. 10 / 11. ende 17. v. 12. worden acht sonen van Isai getelt. 't kan zijn dat een sonder kinderen na te laten gestorven mach zijn / ofte dat hy hier is uytgelaten om andere redenen ons onbekent.
13 Abigal. 2. Sam. 17. 25.
14 Of / Absai.
15 Anders Iethro, hy wort hier een Ismaëliter genoemt / om dat hy van het geslachte Ismaëls was / maer 2. Sam. 17. 25. wort hy een Israëlijt genoemt / om dat hy de Israëlitische religie hadde aengenomen.

16 Hy en is die Caleb niet / dien Mose heeft uytgesonden om het lant Canaan te bespieden / Num. 13. 6. want die was de sone Jephunne / van den welcken hier na c. 4. 15. sal gesproken worden: maer in dit 18 vs wort gesproken van Caleb den sone van Hezron / ende hy wort v. 9. genoemt Chelubai. 17 T. w. die hy by Jerioth gewonnen heeft: want de kinderen die hy by Azuba gewonnen heeft / worden hier na vs 42. verhaelt. h Exod. 31. 2. 18 D. hy besliepse / of / hy bekendese / gelijck de H. Schrift spreeckt / Genes. 4. 1. ende 6. 4. 19 Hy is geweest een sone Manasse. 20 D. nae sommiger gevoelen / soo vele als hooft / overste / regent. Alsoo in verscheyden volgende plaetsen. Andere verstaen hier door Gilead den eygentlicken sone van Machir. Siet Num. 26, 29 / 30. alsoo ond. 7. 14. 21 *Hebr.* Doe hy een sone was van sestich jaer.

22 Segub nu gewan [22] Jaïr: Ende hy hadde drye-en-twintich steden in het lant van Gilead.

23. Ende hy nam Gesur ende Aram met de vlecken Jaïrs / van deselve / met [23] Kenath / ende hare [24] onderhoorige plaetsen / tsestich steden: [25] dese alle syn [26] sonen Machirs des vaders Gileads.

24 Ende na de doot Hezrons / [27] in [28] Caleb Ephratha / heeft Abja Hezrons huysvrouwe / hem oock gebaert Asschur / den vader van [29] Tekoa.

25 De kinderen Jerahmeëls nu des eerst gebotenen Hezrons / waren [dese]; de eerst-geboren was Ram / daer toe Buna / ende Oren / ende Ozem [ende] [30] Ahia.

26 Jerahmeël hadde noch een ander vrouwe / welcker name was Atara: sy was de moeder Onams.

27 Ende de kinderen Rams des eerst-geborenen Jerahmeëls / waren Maaz / ende Jamin / ende Eker.

28 Ende de kinderen Onams waren Sammai / ende Jada: Ende de kinderen van Sammai / Nadab ende Abisur.

29 De name nu der huysvrouwe van Abisur was Abihaïl: die baerde hem Achban ende Molid.

30 Ende de kinderen Nadabs waren Seled / ende Appaim: ende Seled sterf sonder kinderen.

31 Ende de kinderen Appaim waren Jiseï / ende de kinderen Jiseï waren Sesan / ende de [31] kinderen van Sesan / [32] Achlai.

32 Ende de kinderen Jada des broeders Sammai waren Jether / ende Jonathan: ende Jether is gestorven sonder kinderen.

33 De kinderen Jonathans nu waren Peleth / ende Zaza: Dit waren de kinderen Jerahmeëls.

34 Ende Sesan en hadde geen sonen / maer [33] dochteren: Ende Sesan hadde eenen Egyptischen knecht / wiens naem was Jarha.

35 Sesan nu gaf syne [34] dochter synen knecht Jarha tot eene vrouwe: ende sy baerde hem Attai.

36 Attai nu gewan Nathan / ende Nathan gewan [35] Zabad.

37 Ende Zabad gewan Ephla / ende Ephla gewan Obed.

38 Ende Obed gewan Jehu / ende Jehu gewan Azaria.

39 Ende Azaria gewan Helez / ende Helez gewan Elasa.

40 Ende Elasa gewan Sismai / ende Sismai gewan Sallum.

41 Ende Sallum gewan Jekamja / ende Jekamja gewan Elisama.

42 De [36] kinderen Calebs nu / des broeders Jerahmeëls / zyn Mesa syn eerstgeboren / (die is de [37] vader van Ziph) ende de kinderen Maresa des vaders Hebrons.

43 De kinderen Hebrons nu waren Korah ende Tappuah / ende Rekem / ende Sema.

44 Sema nu gewan Raham den vader Jorkeams: ende Rekem gewan Sammai.

45 De kinderen Sammai nu waren Maon: Ende Maon was de vader van [38] Beth-Zur.

46 Ende Epha het by-wyf Calebs baerde Haran / ende Moza / ende Gazez: ende Haran gewan Gazez.

47 [39] De kinderen Jochdai nu waren Regem / ende Jotham / ende Gesan / ende Pelet / ende Epha / ende Saaph.

48 [40] Uyt het by-wyf Maacha gewan Caleb / Seber / ende Tirhana.

49 Ende [de huysvrouwe] Saaphs des [41] vaders Madmanna baerde Seva den vader Machbena / ende den vader Gibea: Ende de dochter Calebs was [42] Achsa.

50 Dit waren de kinderen [43] Calebs / des soons Hur / des eerst-geborenen van Ephratha: Sobal [44] de vader van Kiriath-Jearim.

51 Salma de [45] vader der Bethlehemiten / [46] Hareph de vader van Beth-Gader.

52 De kinderen Sobals des vaders van Kiriath-Jearim waren Haroë / [ende] [47] Hazi-Hammenuchoth.

53 Ende de geslachten van Kiriath-Jearim waren de [48] Jetriten / ende de Phutiten / ende de Sumathiten / ende de Misraiten: van dese zyn uyt-gegaen de Zoraiten / ende de Esthaüliten.

54 [49] De kinderen van Salma waren de Bethlehemiten / ende de Netophatiten / [50] Atroth / Beth-Joab: ende de helft der Manathiten / [ende] de Zoriten.

55 Ende de huysgesinnen [51] der schryvers / die te Jabez woonden / de Tirathiten / de Simathiten / de Suchathiten: Dese zyn de [52] Kiniten / die gekomen zyn van [53] Hamath / den vader des huyses van [54] Rechab.

22 Die oock sone Manasse genoemt wort / Num. 32.41. om dat syne groot-moeder van de stamme Manasse was / te weten een dochter van Machir. v. 21. Doch Machir was een sone Manasse / Num. 26.29.
23 Eenen Nobach heeft dese Stadt ingenomen / Num. 32. v. 42. Dit is eertijts een machtige Stadt geweest / als daer af blijckt / datse 60 steden onder haer gebiedt gehadt heeft.
24 *Hebr.* dochters, als elders dickwijls.
25 T. w. De sonen van Hezron / die stracx genoemt zijn. T. w. Segub / Jaïr / als oock Nobach / die genoemt wort Num. 32. 42.
26 Sy waren sonen van Machir van hares moeders zijde / want hare moeder was een dochter Machirs / maer van hares vaders zijde waren sy van de stamme Juda.
27 And. als Caleb Ephrata [hadde] / oft / [getrout, ofte / genomen hadde.]
28 Dit schijnt een plaetse geweest te zijn / van Caleb alsoo genoemt nae hem ende sijn huysvrouwe.
29 D. van welcken de inwoonders van Tekoa gesproten zijn. Siet van de stadt Tekoa 2. Sam. 14.2. in de aenteeck. het schijnt dat desen Asschur geboren is na de doot sijnes vaders Hezron.
30 And. uyt, of / van Ahia, houdende dat dese was moeder der stracx genoemde kinderen. Siet het volgende.
31 Hier ende elders meer wort het woort kinderen in het getal van vele gestelt / daer nochtans maer eenen sone ofte dochter gemeent wort. Gelijck Job. v. 8. ende ond. v. 34. Alsoo wert oock Gen. 21.7. ende 46. 23. kinderen of sonen / in 't getal van vele gestelt / voor een kint / of sone.
32 Dit was een dochter / gelijck uyt het 34 ende 35 vers is af te nemen.
33 Dat is / een dochter / Achlai genoemt / v. 31.
34 Genoemt Achlai, v. 31.
35 1. Chron. 11. 41. wort wederom sijner gedacht.
36 T. w. die hy by Hazuba gewonnen heeft: want die hy by Jerioth gewonnen heeft / zijn verhaelt v. 18. ende die hy by Ephrath gewonnen heeft / worden verhaelt vs. 19 / 20.
37 D. van welcken de inwoonders van Ziph hare oorsprong genomen hebben: welcke Stadt gelegen was in de stamme Juda: Jos. 15. 55. Siet de aenteeck. op 1. Sam. 23. 19.
38 D. der Bethzuriten / ofte der inwoonderen van Beth-zur / eene stadt gelegen in de stamme Juda / Josu. 15. 58.
39 And. ende de kinderen [van Moza] waren Iochdai, welkes kinderen zijn Regem.

40 And. Maacha, Calebs bywijf, baerde Seber, &c.
41 Madmanna / Machbena / ende Gibea / zijn namen van steden in de stamme Juda: so datmen door vader in dit vers moet verstaen den eersten inwoonder ende voortplanter deser Steden / van den welcken de inwoonders dier steden voort-gekomen sijn: gelijck vss. 42 / 45 / 51 / 52.
42 Dese was des eersten Calebs outste dochter.
43 Desen Caleb is de tweede van dien name / een sone van Hur / dien Caleb d'eerste van dien name hadde gewonnen by sijn bywijf Ephrath / v. 19. So dat desen Caleb / van den welcken in dit 50 vs gesproken wort / was een soons sone van den eersten Caleb.
44 D. der Israeliten / die te Kiriath-Jearim gewoont hebben.
45 Verstaet dit alsoo / dat desen Salma maer ten deele vader van de inwoonders van Beth-lehem geweest is: want Boaz de Bethlehemiter / was van eenen anderen Salma / die de sone van Nahesson was / Siet v. 11.

46 Ond. 4. 4. wort hy Penuël genoemt. 47 And. de helft van Menuchoth. D. van die gene / die de helft des lants Menuchoth bewoonden. Dat Menuchoth een seker lantschap geweest zy / nemen eenige af uyt cap. 8. v. 6. alwaer het genoemt wort Manahath. het was gelegen aen de grensen van Juda / Benjamin / ende Dan. 48 Dese / ende de na-volgende schynen geslachten ofte huysen geweest te zijn in de stadt Kiriath-Jearim / die van Sobal zijn voortgekomen. 49 D. de nakomelingen. 50 Siet Jos. cap. 16. 2 / 5 / 7. 51 Dese schryvers waren afkomstich van Jethro den schoon-vader Mosis / ende sy woonden als vreemdelingen onder het volck Godes: Ende op dat sy oock eenigen dienst den volcke Godes deden / so waren sy gestelt tot Schryvers / dat is / als publijcke Notarisen / die contracten ende diergelijcke acten stelden / ende daer van boeck hielden. Sy worden hier verhaelt / om dat sy onder de stamme Juda woonden. Siet Judic. 1. 16. 52 D. de nakomelingen van Jethro. Judic. 1. 16. 53 Desen Hamath schijnt geweest te zijn een van de voornaemste onder de Kiniten / ende een vader der Rechabiten / die hare wooninge in de stamme Juda genomen hadden: siet Jer. 35. 2. Ende worden alsoo dese Kiniten onderscheyden van de Kiniten / die van Cheber afkomstich waren / ende hadden hare wooninge genomen by Kedesch in de stamme Naphthali / ofte Manasse. Siet Judic. 4. 11. 54 Van Rechab / ofte de Rechabiten / Siet Jerem. 35. 2.

Het iij. Capittel.

De sonen Davids / v. 1 / &c. De Coningen Juda van Salomon tot op Zedekia / 10. De nakomelingen van Jechonia / anders Jojachin genoemt / 17.

1 DEse nu waren de kinderen Davids / die [a] hem te Hebron geboren zyn / de eerstgeboren Amnon / van Ahinoam de [1] Jizreëlitische: de tweede [2] Daniel / van Abigail de [3] Carmelitische.

2 De derde Absalom de sone Maacha der dochter Thalmai / des Coninckx te Gesur: De vierde Adonia / de sone van Haggith.

3 De vyfste Sephatja / van Abital: de seste Jethream / van syne [4] huysvrouwe Egla.

4 Sesse zyn hem te Hebron geboren / want hy regeerde daer seven jaren / ende ses maenden: Ende drie en dertich jaer regeerde hy te Jerusalem.

5 [b] Dese nu zyn hem te Jerusalem geboren: [5] Simea / ende Sobab / ende Nathan / ende Salomo / [dese] viere zyn van [6] Bath-Sua de dochter [7] Ammiels.

6 Daer toe Jebchar / ende [8] Elisama / ende Eliphelet.

7 Ende Noga / ende Nepheg / ende Japhia.

8 Ende Elisama / ende [9] Eliada / ende Eliphelet / negen.

9 [Dese] alle zyn sonen Davids: behalven de kinderen der by-wyven / ende [10] Thamar hare suster.

a 2. Sam. 3. 2. &c.
1 Jizreel was een stadt in de stamme Juda / Josu. 15. 56.
2 Hy wort Chileab genoemt / 2. Sam. 3. v. 3.
3 D. die geboortich was te Carmel / een stadt in Juda gelegen / Jos. 15. 55. ende 1. Sam. 27. 3.
4 Het woort huysvrouwe, of het wel alleen hier staet / soo past het nochtans oock op de vrouwen in de naest-voorgaende vssen genoemt.
b 2. Sam. 5. 14. &c.
5 And. Samma genoemt / 2. Sam. 5. v. 14.
6 Dese wort oock BathSeba genoemt / ende dochter Elihams. 2. Sam. 11. 2.
7 Anders Eliams, 2. Sam. 11. 3.
8 Anders Elisua. 2. Sam. 5. 15.
9 Hy wort Beeliada genoemt / 1. Chron. 14. 7.
10 Dit was de suster Absaloms / 2. Sam. 13. 1.

10 [11] Salomons sone nu was [c] Rehabeam: sijn sone was Abia / sijn sone was Asa / sijn sone was Josaphat.

11 Sijn sone was [d] Jozam / sijn sone was [12] Ahazia / sijn sone was Joas.

12 Sijn sone was [13] [e] Amazia / sijn sone was [14] Azaria / sijn sone was Jotham.

13 [f] Sijn sone was Achaz / sijn sone was [15] Hizkia / sijn sone was Manasse.

14 [g] Sijn sone was Amon / sijn sone was [16] Josia:

15 De [h] sonen Josia nu waren [dese] / de eerstgeboren [17] Johanan / de tweede [18] Jojakim / de derde [19] Zedekia / de vierde Sallum.

16 De kinderen Jojakims nu waren: [i] [20] Jechonia sijn sone / [21] Zedekia sijn sone.

17 Ende de [k] kinderen Jechonia waren [22] Assir / sijn sone was Sealthiël.

18 [23] Deses [sonen] waren / Malchiram / ende Pedaja / ende Senazar / Jekamja / Hosama / ende Nedabja.

19 De kinderen Pedaja nu waren Zerubbabel / ende Simei: ende de kinderen Zerubbabels waren Mesullam / ende Hananja / ende Selomith was haerlieder suster.

20 Ende Hasuba / ende Ohel / ende Berechia / ende Hasadja / Jusabhesed / [24] vijve.

21 De kinderen Hananja nu waren Pelatja / ende Jesaia: de kinderen Rephaia / de kinderen Arnan / de kinderen Obadja / de kinderen Sechanja.

22 De kinderen nu van Sechanja waren Semaja: ende de kinderen Semaja waren Hattus / ende Jegeal / ende Bariah / ende Nearja / ende Saphat / [25] sesse.

23 Ende de kinderen Nearja waren Eljoënai / ende Hizkia / ende Azrikam / drye.

24 Ende de kinderen Elioënai waren [26] Hodaieva / ende Eliasib / ende Pelaja / ende Accub / ende Johanan / ende Delaja / ende Anani / seven.

11 Hier worden voortaen de Coningen Juda gestelt / die van Salomon gekomen zijn / tot op Jechonia.
c 1. Reg. 11. 43. ende 14. 31. ende 15. 8, 24.
d 2. Reg. 8. 16. ende 8. 25. ende 11. 2.
12 *Hebr.* Achazjahu.
13 *Hebr.* Amatsiahu.
e 2. Reg. 12. 21. ende 14. 21. ende 15. 7.
14 And. Uzzija, 2. Reg. 15. 30. en 34.
f 2. Reg. 15. 38. ende 16. 20. ende 20. 21. ende 21. 18.
15 *Hebr.* Chizkiahu.
g 2. Reg. 22. 31, &c.
16 *Hebr.* Iosijahu.
h 2. Reg. 23. 30, 34.
17 Hy wort Ioahaz genoemt 2. Reg. 23. 30. oock Sallum, Jerem. 22. 11.
18 Hy wort oock Eliakim genoemt. 2. Reg. 23. 34.
19 *Hebr.* Tsidkijahu, hy wort Mathania genoemt. 2. Reg. 24. 17.
i 2. Reg. 24. 6, 17.
20 Hy wort oock Iojachim. genoemt / 2. Reg. 24. 6. ende door kleyn-achtinge Chonia, Jerem. 22. vss. 24 / ende 28.
21 Dese soude / nae sommiger gevoelen / deselve Zedekia zijn / die in 't voorgaende vs genoemt is / de sone van Josia / ende Oom van Jechonia / 2. Reg. 24. 17 / maer hier genoemt een sone van Jechonia / om dat hy hem in 't Coninckrijcke gevolcht zy / gelijck de kinders hare vaderen in de erfgoederen volgen. Alsoo soude oock Sealthiel een sone Jechoniæ genoemt worden / om dat hy hem in de Vorstelicke regeringe / als naeste erfgenaem / gevolcht zy: Ende Jechonia soude te Babel sonder kinderen gestorvē zijn / uyt Jerem. 22. 30. ende Sealthiel eygentlick een sone geweest zijn van Neri / van de nakomelingen Nathans des soons Davids / des broeders Salomons. Luce 3. 27 / 31. Andere seggen / dat dese Zedekia vs. 16. zy een ander / dan vs. 15. staet. Ten 1. om dat in geen geslacht-register aen eenen soon twee vaders uytdruckelick worden toegeschreven. Ten 2. om dat den Oom niet en kan wesen de soon van sijn neef: ende dat (nae haer gevoelen) noch geen exempel in eenich geslacht-register is bevonden / daer het woort / Sone, (hoewel het anders verscheydentlick gebruyckt wort) een navolger in de regeringe soude beteeckenen. Want Sealthiel vs. 17. de soon van Jechonia eygentlick genoemt worde / om dat hy van hem gegenereert is / Matth. 1. 12. ende verscheyden zy van een ander Salathiel Luce 3. die gegenereert is van Neri / Luce 3. 27. soo dat de selve namen geen seker teecken en zijn van de selve persoonen: Als te sien is Luce 3. 24. Vergel. met vs. 29. ende 1. Chron. 6. 7 / 8. Vergel. met vss. 11 / 12. Gelijck oock Jerem. 22. aen Jechoniam zaet wort toegeschreven. vss. 28 / 30. waer tegen het Hebr. woort Ariri (aldaer gebruyckt) niet en strijde / 't welck beteeckent ontbloott: somwijle ten aensien van kinderen / somwijle ten aensien van lant ende goet / dat is / uytgeworpen. 't Welck met het 28 vs Jerem. 22. overeen komt. Van dese beyde gevoelens sal de verstandige leser mogen oordeelen.
k Matth. 1. 11, 12.
22 And. des gevangenen. hy is gevanckelick nae Babylon gevoert / 2. Reg. 24. 17.
23 T. w. Sealthiels.
24 Hy en wil niet seggen / dat dese vijve zijn geweest Zerubbabels sonen / sy zijn Mesullams sonen geweest / ende Zerubbabel is haer bestevader geweest.
25 Onder dese sesse moet Semaja selfs mede gerekent worden / Semaja was / eygentlick te spreken / de sone van Sechanja / de andere waren sijne neven.
26 *Hebr.* Hodajevahu. Behalven de boven verhaelde eygene namen die by de Hebreen in hu uytgaen / zijnder noch vele in de Bybelsche Historien / welcke allegaer aen te teeckenen / te lanck / ende den leser verdrietich vallen soude.

Het iiij. Capittel.

De sonen ende na-komelingen van Juda / van Caleb den sone van Hur / vs. 1 / &c. van Assur / 5. van Jabez; ende van sijn gebedt / 9. De nakomelingen van Selah / 21. De nakomelingen / steden / eñ dorpen Simeons / 24. Item / hoe sy Gedor / ende de weyde-landen daer om henen in-namen / 39. ende de overige Amalekiten sloegen / ende 't geberchte Seirs in-namen / 42.

1 DE [a] kinderen Juda waren [1] Perez / Hezron / ende [2] Charmi / ende [3] Hur / ende Sobal.

2 Ende [4] Reaja de sone Sobals gewan Jahath / ende Jahath gewan Ahumai / ende Lahad: Dit zijn de huysgesinnen der [5] Zorathiten:

3 Ende dese zijn van den vader [6] Etam: Jizreël / ende Jisma ende Jidbas: ende de name harer suster was Hazelelponi.

4 Ende [7] Pnuel was de vader van Gedor / ende Ezer de vader van [8] Husah: Dit zijn de kinderen van [9] Hur den eerst-geborenen van [10] Ephrata den vader van Bethlehem.

5 [11] Asschur nu de vader van Tekoa hadde twee wijven / Hela / ende Naara.

6 Ende Naara baerde hem Ahuzzam / ende Hepher / ende Temeni / ende Haahastari: Dit zijn de kinderen van Naara.

7 Ende de kinderen Hela waren Zereth / Jezohar / ende Ethnan. [12]

8 Ende Koz gewan Anub / ende Hazobeba / ende de huysgesinnen Aharhel des soons Harum.

9 [13] Jabez nu was heerlicker dan sijne broeders: ende sijne moeder hadde sijnen name Jabez genoemt / seggende / Want [14] ick hebbe hem met smerten gebaert.

10 [15] Want Jabez riep den Godt Israëls aen / seggende / Indien ghy my [16] rijckelick segenen / ende mijne lant-pale vermeerderen sult / ende uwe hant met my zijn sal / ende met het quade [alsoo] maket / dat het my niet en smerte: Ende Godt liet komen dat hy begeerde.

11 Ende Chelub de broeder van [17] Suha gewan Mechir / hy is de vader van Eston.

12 Eston nu gewan Bethrapha / ende Pasea ende Tehinna / [18] den vader van Ir-Nahas: Dit zijn de mannen van Recha.

13 Ende de [b] kinderen [19] Kenaz waren Othniel / ende Seraja: ende de kinderen Othniel / Hathath: [20]

14 Ende Meonothai gewan Ophra: ende Seraja gewan Joab den [21] vader des dals der [22] werck-meesters / want [23] sy [24] waren werck-meesters.

15 De [25] kinderen Calebs nu des soons Jephunne / waren Iru / Ela / ende Naam; Ende de kinderen Ela / te [26] weten Kenaz.

16 Ende de kinderen Jehalelel waren Ziph / ende Zipha / Thirea ende Asareël.

17 Ende de kinderen Ezra waren Jether / ende Mered / ende Epher / ende Jalon: Ende [27] sy baerde Mirjam / ende Sammai / ende Jisbah den vader van Estemoa.

18 Ende sijn [28] Jodische huysvrouwe baerde Jered den vader van Gedor / ende Heber den vader van Socho / ende Jekuthiel den vader van Zanoah: ende [29] die zijn kinderen van Bitja de dochter Pharao / die Mered genomen hadde.

19 Ende de kinderen van de [30] huysvrouwe Hodija / de suster Nahams / waren Abi-Kehila de Garmiter / ende Estemoa de Maachatiter.

20 De kinderen Simons nu waren Amnon / ende Rinna / Ben-Hanan / ende [31] Tilon: ende de kinderen Jisei waren Zoheth / ende Ben-Zoheth.

21 [c] De kinderen Selah des soons Juda waren Er / de vader van Lecha / ende Lada de vader van Maresa: ende de huys-

a Genes. 38. 29. ende 46. 12. 1. Chron. 2. 4.
1 Perez is / eygentlick te spreken / de sone Juda geweest / maer die na hem hier genoemt zijn / zijn uyt Perez gesproten.
2 Hy wort Chelubai genoemt cap. 2. 9. ende oock Caleb, cap. 2. vs. 18.
3 Hur is Sobals groot-vader geweest / vov. 2. 50. so dat Caleb de sone van Hur hier wort uytgelaten.
4 Hy wort Haroë genaemt / een sone Sobals, cap. 2. vs. 52.
5 Dese hebben gewoont te Zora / gelegen in de stamme Juda / Josu. 15. 33.
6 D. die te Etam gewoont heeft / Siet 2. Chron. 11. 6.
7 Capit. 2. vs. 51. wort hy Hareph genoemt.
8 Hy wort vs. 11. door een versettinge der letteren Suha genoemt.
9 Is te weten / dat desen Hur maer ten deele vader van de Bethlehemiten geweest is / want dit wort oock den Salma toe-geschreven. 1. Chron. 2. 51. eñ 54. Siet de aenteeck. aldaer.
10 Siet 1. Chron. 2. vs. 9.
11 Hy is geborē nae Hezrons sijnes vaders doot / siet cap. 2. vs. 24.
12 Verstaet hier by: Ende Koz, (uyt het volgende vs.) die een sone van Hela was. ofte men kan 't begin van vs. 8. aldus oversetten / ende Koz, [die] gewan Anub. Siet gelijcke versettinge / cap. 2. 47. ende hier ond. vs. 14.
13 Hy is een van de voornaemste / van welcken de geslachten Aharhels gecomen zijn / daer vs. 8. van staet.
14 Iabez omgekeert uyt Iazeb, wort verduytscht / een smerten-maker.
15 Dit wort hier by gevoecht / om te kennen te geven / waerom dat Jabez heerlicker ende treffelicker was geworden dan sijne broederen / namelick / om dat hy door den gebede tot Godt / den segē Godes overvloedelicker over sijn huys gekregen hadde.
16 *Hebr.* segenende my segent. Dit is een afgekorte ende onvolmaeckte maniere van spreken / daer in de belofte verswegen wort / die desen man Gode gedaen heeft / so hy de segeninge verworve daer hy Godt om badt: gelijck de Hebreen in het eedt-sweeren de straffe verswygē / die sy haer-selven toewenschen / so sy valschelick sweeren / also verswijgen sy somtyts de belofte in haer wenschen. Gen. c. 28. vss. 20 / 21 / 22. staet het vol.
17 Vers 4. Husa.
18 And. den vader der stadt Nahas.
b Iof. 15. 17.
19 Hy was de vader van Jephunne / diens sone was Caleb / die daerom oock een Kenziter genoemt wort / Num. 32. 12.
20 Verstaet hier by: ende Meonothai (uyt het volgende vs) / welcke name in het Hebr. niet en staet / maer hy moeter nootsakelick by verstaen worden.
21 D. Overste der gener / die in het dal der werck-meesters woonden / siet vov. 2. op vs. 21. dit dal is gelegen aen de lantpalen van Juda ende Benjamin / so dat het twee-heerich was. Nehem. 11. 35.
22 Ofte der smeden. Eenige setten het over Ambachts-lieden, ofte / hantwercks-lieden. als Nehem. 11. 35.
23 T. w. de nakomelingen Joabs.
24 De sin deser woorden is / daerom is dit dal genoemt geworden het dal der timmer-lieden / om dat die gene / die dat bewoonden / timmer-lieden waren.
25 Siet Num. 32. 12.
26 And. Ukenaz.
27 T. w. Bitja / Pharaos dochter / Mereds wijf. siet vs. 18.
28 Dese wort aldus onderscheyden van Mereds andere huysvrouwe / namelick van Bithja / die vreemt was / zijnde een dochter van Pharao uyt Egypten. Eenige meynen dat dit / te weten Iehudijah, dat is / Jodische ofte Jodinne / haren eygenen name geweest zy: ofte immers Hodijah, gelijck sy vs. 19. genoemt wort / 't welck oock een Jodinne beteeckent. Andere meynen dat Hodijah een derde wijf van Mered zy geweest / ende dat hy alsoo drederley kinderen hebbe geh. dr.
29 T. w. die vs. 17. genoemt staen.
30 And. de Iodische.
31 And. Tulon.
c Genes. 38. 5.

gesinnen

gesinnen van't huys der [32] linne-werckers in het huys van Asbea.

22 Daer toe Jokim / ende de mannen van [33] Cozeba / ende Joas / ende Saraph [34] (die over de Moabiten geheerschet hebben) ende de Jasubi-Lehem: [35] Doch dese dingen zijn out.

23 Dese waren pottebackers/woonende by plantagien / ende [36] tuynen : Sy zijn daer gebleven [37] by den Coninck [38] in sijn werck.

24 De kinderen Simeons waren: [39] Nemuël/ ende Jamin / [40] Jarib / [41] Zerah/ Saul.

25 Sallum was sijn sone / [42] Mibsam was sijn sone/ Misma was sijn sone.

26 De kinderen Misma waren [dese]/ Hammuël sijn sone / Zacchur sijn sone/ Simei sijn sone.

27 Simei nu hadde sestien sonen/ende ses dochteren/maer sijn broeders en hadden niet veel kinderen:ende haer gantsch huysgesin en wert [43] soo seer niet vermenichvuldicht/ als der kinderen Juda.

28 Ende [44] sy woonden te Ber-Seba ende te Molada / ende te Hazar Sual.

29 Ende te Bilha/ ende te Ezem/ ende te Tholad.

30 Ende te Bethuël / ende te Horma/ ende te Ziklag.

31 Ende te Beth Marcaboth / ende te Hazar-Susim / ende te Berhbiri / ende te Saaraim : Dit waren hare steden / [45] tot dat David Coninck wert.

32 Ende hare dorpen waren Etam / ende Ain/ Rimmon / ende Tochen / ende Asan/ vijf [46] steden:

33 Ende alle hare dorpen die inden omeloop deser steden waren tot Baal toe: Dit zijn hare wooningen / ende hare geslacht-rekeninge voor hen.

34 Doch Mesobab/ende Jamlech/ende Josa/ de sone Amazja/

35 Ende Joël / ende Jehu de sone Jesibja/ des soons Seraja/ des soons Asiël/

36 Ende Eljoënai / ende Jaakoba / ende Jsohaja/ ende Asaja/ ende Adiël/ ende Jesimeël / ende Benaja/

37 Ende Ziza de sone Siphi/des soons Allon/ des soons Jedaja/ des soons Simri/ des soons Semaja.

38 [47] Dese [48] quamen tot namen/zijnde Vorsten in hare huysgesinnen / ende de [49] huysgesinnen harer vaderen braken uyt in menichte.

39 Ende sy gingen tot aen den inganck van [50] Gedor tot het oosten [51] des dals/ om weyde te soecken voor hare schapen.

40 Ende sy vonden vette ende goede weyde / ende een lant [52] wijt van begrijp / ende stille / ende gerust : want [53] die van Cham woonden daer te voren.

41 Dese nu die met namen beschreven zijn / quamen in de dagen Hizkia des Conincks van Juda/ende sy sloegen [54] der gener tenten ende woningen/ die daer gevonden werden / ende sy [55] verbandense / [56] tot op desen dach / ende sy woonden aen hare plaetse: want daer was weyde voor hare schapen.

42 Oock gingen uyt hen/ [te weten] uyt de kinderen Simeons / vijf hondert mannen / tot het geberchte van Seir : ende Pelatja/ ende Nearja/ende Rephaja/ende Uzziël/de sonen Jsei/waren haer tot hoofden.

43 Ende sy sloegen [57] de overige der ontkomene onder de Amalekiten : Ende sy woonden aldaer tot op desen dach.

32 D. der gener/ die daer arbeyden in kostelic fijn linnewaet / datmen van fijn Egyptisch vlas maeckte. Dit vlas was soo fijn als zijde / ende daerom translateren eenige hier / hant-werckers in zijde, of zijde-werckers.
33 Dese stadt wort Chezib genoemt/ Genes. 38. 5. siet d'aent. aldaer.
34 D. die in des Conincks stede over de Moabiten geheerschet hebben.
35 Als of hy seyde / Het is onnoodich vele van dese dingen te seggen of te schrijven/ want of wel vele van dese in haren tijt treffelicke mannen geweest zijn / so zijn hare nakomelingen sulcke slechte / ende kleyn-hertige persoonen geweest / dat sy liever pottebackers/ hoveniers / &c. geworden zijn / dan dat sy in haer lant wederkeerende/ hare vaderlicke vryheyt souden behouden hebbē/ gelijck v. 23. verhaelt wort.
36 Ofte / heggen, heyningen.
37 Sommige verstaen hier den Coninck der Moabiten uyt v. 22. andere den Coninck van Babylonien / in dit verstant / dat de nakomelingen van Sela liever in Babylonien zijn gebleven dienende/ dan dat sy te huys komende hare vryheyt souden genooten hebben/ ende daer uyt besluyten die/ dat dit boeck van Ezra geschrevē is/ na de Babylonische gevanckenisse. Andere verstaen hier door het woort Coninck / den Coninck van Juda/ den welcken de nakomelingen van Selah dien dienst souden gedaen hebben / dat sy de hoven der Coningen van Juda / ende hare plantagie hebben waergenomen ende versorgt.
38 T. w. in het beplanten sijner hoven.
39 And. Iemuël.
40 And. Iakin.
41 And. Tsohar. siet van dese drie Genes. 46. 10.
42 Siet Genes. 25. v. 13.
43 *Hebr.* niet vermenichvuldicht tot de kinderen Iuda toe.
44 Siet Jos. 19. 2. daer dese steden oock genoemt staen / alhoewel in de namen der selver wat veranderinge valt.
45 Anders/ soo lange als David regeerde. verstaet dit alsoo/ te weten/ soo lange als David ende sijne nakomelingen regeerden/ eñ het Coninckrijcke Juda noch stont/ namelick tot de Babylonische wechvoeringe : maer als dat is verstoort geworden / so zijn oock de nakomelingen Simeons (die in de stamme Juda woonden) uyt hare wooningen verstoort ende verdreven.
46 T. w. onbemuerde. And. kan men het voorgaende dus nemen : ende beneffens hare dorpen waren Etham ende &c. vijf steden.
47 T. w. die van het 34 vs af / tot hier toe genoemt staen.
48 D. sy zijn vermaerde mannen geworden.
49 D. sy werden grootelicks vermenichvuldicht.
50 And. Gedera, of, Giderothaim, Jos. 15. 36.
51 Verst. hier dat dal / 't welck van Ephes-Dammim reyckte tot Ekron toe/ als af te nemen is uyt 1. Sam. 17. 1. ende 52.
52 *Hebr.* wijt van handen.
53 Dit wort hier by geset/ om te toonen dat de Jsraeliten recht ende reden hadden dese steden in te nemen / ende de oude inwoonders daer uyt te drijven / te weten / om dat de nakomelingen van den vervloeckten Cham die hadden ingenomen. Siet van Cham / Genes. 9. 25.
54 T. w. der Chamiten tenten/ ende verstaet hier de inwoonders der tenten ende der wooningen.
55 D. sy roeydense uyt / als 't gene dat van Godt verbannen is.
56 T. w. in welcken dit beschreven is / verstaet tot de tijden van Ezra/ die dit boeck beschreven heeft / omtrent welcken tijt het rijcke Davids / ende sijner nakomelingen een eynde genomen heeft / Siet de aenteeck. vov. v. 31.
57 T. w. die / dis overgebleven ende ontslopen waren alsse Saul uytroeyde / 1. Sam. 14. 48. Ende die daer na oock Davids handen ontkomen waren/ 2. Sam. 8, 12.

Het v. Capittel.

De sonen ende nakomelingen Rubens/ tot op de Babylonische gevanckenisse/ v. 1/ &c. Hare oorlogen tegen de Hagarenen/ 10. De wooningen eñ de voornaemste mannē der stamme Gads/ 11. 'T getal der Rubeniten/ Gaditen/ eñ der halve stamme Manasse/ die ten krijge trocken/ 18. Hare krijgen tegen de Hagarenen/ 19. Hare victorie over de selve / 20. Woon-plaetsen van de halve stamme Manasse/ 23. der selver voortreffelickste mannen / 24. Die drie stammen worden gevanckelick nae Assyrien gevoert van wegen hare sonden/ 25.

1 DE kinderen Rubens nu des eerst-geborenen Jsraëls (want hy was de eerst-geboren / maer dewyle hy sijnes vaders bedde [1] onthepligt hadde/ wert sijne [2] eerst-geboorte gegeven den kinderen Josephs des soons Jsraëls: Doch niet [alsoo] / dat hy sich in't geslacht-register nae de eerst-geboorte rekenen mochte:

2 Want [3] Juda wert machtich onder sijne broederen / ende die tot een voorganger was/ was [4] uyt hem; doch [5] de eerst-geboorte was Josephs.)

3 De kinderen Rubens des eerst-geborenen Jsraëls zijn [a] Hanoch/ ende Pallu / Hezron/ ende Charmi.

4 De kinderen Joëls / Semaaja sijn sone / Gog sijn sone / Simei sijn sone.

5 Micha sijn sone/ Reaja sijn sone/ Baal sijn sone.

6 Beëra sijn sone / welcken [6] Tilgath-Pilneser de Coninck van Assyrien gevanckelick wechvoerde / [7] hy was de Vorst der Rubeniten.

7 Aengaende [8] sijne broederen in hare huysgesinnen/ als sy nae hare geboorten in de geslacht-registers [9] gestelt wierden : de hoofden zijn geweest Jeiël ende Zecharja.

8 Ende Bela de sone Azaz / des soons Sema / des soons Joël / [10] die woonde te Aroër / ende tot-aen Nebo / ende Baal-Meon.

9 Ende hy woonde tegen 't oosten/ tot [11] den inganck der woestyne/ van de riviere Phrath af : want [12] haer vee was vele geworden in het lant Gileads.

10 Ende in de dagen Sauls [13] voerden sy krijch tegen de [14] Hagarenen/ [15] die vielen door hare hant : ende [16] sy woonden in hare tenten tegen de geheele oost-zijde van Gilead.

11 De kinderen Gads nu woonden tegen haer over / in [b] het lant Basan tot Salcha toe.

12 Joël was 't hooft / ende Sapham de tweede: Maer Jaenai ende Saphat [17] [bleven] in Basan.

13 Hare broeders nu / nae hare vaderlicke huysen / waren Michaël/ ende Mesullam / ende Seba/ ende Jozai/ ende Ja-

1 T. w. beslapende Bilha sijnes vaders bywijf. Genes. 35. 22. Siet oock Genes. 49. 3.
2 D. het recht / dat de eerstgeboren hadde boven sijne broederē/ genietende dobbele portie ofte deel in het erfgoet/ Deut. 21. 17. Dit wert Joseph ende sijne sonen gegevē/ want in de uytdeelinge des lants Canaan/ zijn Ephraim ende Manasse neffens d'ander stammen in het lot gestelt / om haer deel te hebben. Siet van Joseph/ Genes. 48. 22. ende van sijne sonen/ Genes. 48. 5.
3 Van Judaes heerlickheyt ende treffelickheyt / siet Genes. 49. v. 8/ &c.
4 And. hy wert tot een voorganger voor, ofte, boven hem. Te weten / boven Joseph. ofte: Aengaende den voorganger was hy meer dan hy. Te weten van Joseph. Eerst zijn de Coningen/ daer na de Vorsten ofte Regenten des lants / uyt de stamme Juda / uyt den huyse Davids geweest/ tot de tijden Herodis, als de Silo gekomen is / Genes. 49. 10.
5 T. w. So veel de dobbele portie der goederen aenginck/ gelijck v. 1. geseyt is. Siet Gen. 48. 5. ende 49. 22/ &c.
a Genes. 46. 9. Exod. 6. 14. Num. 26. 5.
6 Hy wort oock Tiglath-Pileser, genoemt 2. Reg. 15. 29. ende 16. 7.
7 T. w. Joël / die de sone Hanochs/ des eerst-geborenen Rubens schijnt geweest te zijn/ ende daeromme Vorst der Rubeniten.
8 T. w. Hanochs broederen / die v. 3. uytgedruckt werden.
9 Siet ond. v. 17.
10 Verstaet dit van Bela / ofte van sijn geslachte / ofte in 't gemeen van Ruben ende sijne nakomelingen. siet Jos. 13. 15/ 16. alwaer Rubens erfdeel oock beschreven wort.
11 D. van de Riviere Euphrates tot aen de Jordane.
12 T. w. der broederen Joëls/ daer van v. 7. gesproken is.
13 *Hebr.* maeckten, of, deden.
14 Dese zijn Jsmaeliten geweest / ende worden Hagarenen genoemt / om datse van Hagar de dienstmaecht Abrahams / Jsmaels moeder / afkomstich waren: Sy woonden in woest Arabien.
15 T. w. de Hagarenen.
16 Te weten/ de Jsraeliten.
b Jos. 13. 24.
17 T. w. om hare eygene lantpalen te beschermen / terwijle hare broederen den krijch voerden.

chan/ ende Zia/ ende Heber/ sevene.

14 [18] Dese zijn de kinderen Abihaïls/ des soons Huri/ des soons Jaroah/ des soons Gilead/ des soons Michaël/ des soons Jesisai/ des soons Jahdo/ des soons Buz.

15 Ahi de sone Abdiëls/ des soons Guni/ was 't hooft des huyses harer vaderen.

16 Ende sy woonden in Gilead/ in Basan/ ende [19] in hare onderhoorige plaetsen: ende in alle de voorsteden van [20] Saron/ tot aen hare uyt-gangen.

17 Alle dese zijn nae hare geslacht-registers getelt in de dagen [21] Jothams des Conincks van Juda: ende in de dagen [22] Jerobeams des Conincks van Israël.

18 Der kinderẽ Rubens/ eñ der Gaditen/ ende der halver stamme Manasse/ van de strijtbaerste/ mannen schilt ende sweert dragende/ ende den [23] boge spannende/ ende ervaren in den krijch/ waren vier ende veertich duysent/ ende seven hondert/ ende tsestich uyt-gaende in't heyr.

19 Ende sy voerden krijch tegen de Hagarenen: ende [tegen] [24] Jetur/ ende [24] Naphis/ ende [24] Nodab.

20 Doch sy [25] wierden geholpen [26] tegen hen/ ende de Hagarenen wierden in hare hant gegeven/ ende alle die met hen waren: om dat sy tot Godt riepen inden krijch/ so liet hy sich van haer verbidden/ dewyle sy op hem vertrouwden.

21 Ende sy voerden haer vee gevanckelick wech/ harer kemelen vijftich duysent: ende twee hondert ende vijftich duysent schapen/ ende twee duysent eselen/ ende hondert duysent zielen der menschen.

22 Want daer vielen veel [27] verwondde/ dewyle de strijt [28] van Godt was: Ende sy woonden in hare plaetse tot dat sy [29] gevanckelick wechgevoert werden.

23 De kinderen nu der halve stamme Manasse woonden in dat lant: Sy werden vermenichvuldicht van Basan tot aen Baal Hermon/ ende Senir/ [30] ende den berch Hermon.

24 Dese nu waren de hoofden harer vaderlicker huysen: Te weten/ Hepher/ ende Jishi/ ende Eliël/ ende Azriël/ ende Jeremia/ ende Hodavjah/ ende Jahdiël/ mannen sterck van krachte/ mannen van name/ hoofden der huysen harer vaderen.

25 Maer sy hebben tegen den Godt harer vaderen overtreden: ende den Goden der volckeren des lants [31] nagehoereert/ welcke Godt voor hare aengesichten hadde verdelgt:

26 [32] So verweckte de Godt Israëls den geest Puls/ des Conincks van Assyrien/ ende den geest van Tiglath-Pilneser des Conincks van Assyrien/ die voerdese gevanckelick wech/ [te weten] de Rubeniten/ ende de Gaditen/ ende de halve stamme Manasse: Ende [33] hy brachtse te Halah/ ende Habor/ ende Hara/ ende aen de riviere Gozan/ [34] tot op desen dach.

18 T. w. die/ van de welcke stracks gesproken is/ v. 13.
19 D. in de kleyne Steden/ dorpen/ ende vlecken/ sorterende onder de groote steden. *Hebr.* dochteren.
20 Daer goede weyde was. Dit Saron was in Gilead gelegen. Siet van een ander Saron in Ephraim. Cant. 2. 1.
21 Doe hy het Coninckrijcke als stadthouder sijnes vaders bediende/ dewijle sijn vader met melaetschept geslagen was/ 2. Reg. 15. 5.
22 Verst. hier Jerobeam den tweeden van dien name/ den sone van Joas/ 2. Reg. 13. 13. eñ 14. want Jerobeam de sone Nebats was doe al lange doot geweest.
23 Siet d'aenteeck. ond. 8. 40.
24. 24. 24 Siet van dese Genes. 25. 14. als waer te sien is/ datse Jsmaeliten geweest zijn.
25 T. w. van Godt/ v. 22.
26 T. w. tegen de Hagarenen.
27 D. die doodtlick verwondet zijnde/ van de quetsure storven.
28 D. Godt streedt voor haer tegen hare vyanden.
29 T. w. nae Assyrien. Siet 2. Reg. 17. 6. ende 15. 29.
30 Siet Deut. 3. 9.
31 T. w. met menigerley schrickliche afgoderye/ gelijck verhaelt wort 2. Reg. cap. 17. 7/ &c.
32 Siet 2. Reg. 15. v. 19.
33 Verst. dit van de eerste wechvoeringe/ waer van 2. Reg. 15. v. 29. maer 2. Reg. 17. 6. wert verhaelt de laetste wechvoeringe van Salmanasser.
34 D. daer zijn sy tot op desen dach. verstaet/ dat dese wechvoeringe duerde tot op die dach/ ofte dat sy daer woonden tot op dien dach/ in welcken dit geschreven is.

Het vj. Capittel.

De sonen Levi/ v. 1/ &c. de nakomelingen der Hooge-Priesteren van Aaron tot de wechvoeringe nae Babylonien/ 3. De nakomelingen van Gerson/ Merari/ ende Kahath/ 16. De sangers/ nae de ordeninge Davids/ 31. De bedieningẽ Aarons/ ende sijner nakomelingen tot op Ahimaaz/ 49. De woningen der nakomelingen Aarons/ 54. De steden der Kahathiten/ 66. ende der Gersomiten/ 71. ende der Merariten/ 77.

1 [a] DE kinderen Levi waren/ [1] Gerson/ Kahath/ ende Merari.

a Genes. 46. 11. Exod. 6. 16. Num. 27. 57. 2. Chron. 23. 6.
1 Hy wort v. 16. ende elders Gersom genoemt.

2 De kinderen Kahats nu waren/ Amram/ [2] Jzhar/ ende Hebron/ ende Uzziël.

3 Ende de kinderen Amrams waren/ Aaron/ ende Mose/ ende Mirjam: ende de kinderen Aarons waren [3] Nadab ende [3] Abihu/ [4] Eleazar ende Jthamar.

4 Ende Eleazar gewan Pinehas/ Pinehas gewan Abisua.

5 Ende Abisua gewan Bukki/ ende Bukki gewan Uzzi/

6 Ende Uzzi gewan Zerahja/ ende Zerahja gewan Merajoth.

7 Merajoth gewan Amarja/ ende Amarja gewan Ahitub.

8 Ende Ahitub gewan [b] Zadok/ ende Zadok gewan Ahimaaz.

9 Ende Ahimaaz gewan Azarja/ ende Azarja gewan Johanan.

10 Ende [5] Johanan gewan [6] Azarja: [7] Hy ist/ die het Priesterampt bediende [8] in het huys dat Salomo te Jerusalem gebouwt hadde.

11 Ende Azarja gewan Amarja: Ende Amarja gewan Ahitub.

12 Ende Ahitub gewan Zadok/ ende Zadok gewan [9] Sallum.

13 Ende Sallum gewan [10] Hilkia/ ende Hilkia gewan Azarja.

14 Ende Azarja gewan [11] Seraja/ ende Seraja gewan Jozadak.

15 Ende Jozadak ginck mede als de HEERE [12] Juda ende Jerusalem gevanckelick wech-voerde door de hant van Nebucadnezar.

16 [So zijn dan] de kinderen Levi/ [c] Gersom/ Kahath/ ende Merari.

17 Ende dit [13] zijn de namen der sonen Gersoms/ Libni ende Simei.

18 Eñ de kinderen Kahats warẽ/ Amram/ eñ Jzhar/ ende Hebron/ ende Uzziël.

19 De kinderen Merari/ waren Maheli/ ende Musi: Ende dit zijn de huysgesinnen der Leviten/ nae hare vaderen.

20 [14] Des Gersoms: Libni was sijn sone/ Jahath sijn sone/ [15] Zimma sijn sone.

21 [16] Joah sijn sone/ [17] Iddo sijn sone/ Zerah sijn sone/ [18] Jeathrai sijn [19] sone.

22 De kinderen Kahats waren/ Amminadab sijn sone/ [20] Korah sijn sone/ Assir [d] sijn sone.

23 Elkana sijn sone/ ende Ebiasaph sijn sone/ ende Assir sijn sone.

24 Tahath sijn sone/ [21] Uriël sijn sone/ [22] Uzia sijn sone/ ende [23] Saul sijn sone.

25 De kinderen [24] Elkana nu waren Amasai/ ende Ahimoth.

26 [25] Elkana; deses sone was Elkana/ [26] Zophai was sijn sone/ ende [27] Nahath was sijn sone.

27 [28] Eliab sijn sone/ Jeroham sijn sone/ Elkana sijn sone [29].

28 De sonen Samuëls nu waren [deser]: sijn eerst-geboren was [30] Vasni/ daer na Abija.

29 De kinderen Merari waren/ Maheli: Libni sijn sone/ Simei sijn sone/ Uzza sijn sone.

30 Simea sijn sone/ Haggija sijn sone/ Asaja sijn sone.

31 Dese nu zijn 't die David gestelt heeft/ [31] tot het ampt des gesangs in den huyse des HEEREN/ [32] na dat de Arke [tot] ruste [gekomen] was.

32 Ende sy dienden voor den Tabernakel der Tente der t'samen-komste met gesangẽ/ tot dat Salomo het huys des HEEREN te Jerusalem bouwde: Ende sy stonden [33] nae hare wyse in haer ampt.

2 Ond. v. 22. wort hy Amminadab genoemt.
3. 3 Dese twee wierden van den Heere gedoodet/ om dat sy vreemt vyer in hare reuck-pannen gebruyckte. Lev. 10. 1.
4 Eleazar is sijnen vader Aaron in het Hooge-priester-ampt gevolgt.
b 2. Sam. 8. 17. ende 15. 27.
5 Eenige meynen/ dat hy zy de selvige man/ die 2. Reg. 11. 4. genoemt wort de Hooge-priester Jojada. van deses mans grooten yver siet 2. Reg. 11. 17.
6 Desen houdẽ sommige de selve geweest te zijn/ die sich den Coninck Uzia tegenstelde. 2. Chro. 26. 17.
7 Dit verstaen eenige van Johanan/ andere van Azarja/ tot sijner eere/ om dat hy hem tegen den Coninck Uzia stelde.
8 T. w. in het huys des Heeren. D. in den Tempel.
9 Ánd. genoemt Mesullam. 1. Chro. 9. 11.
10 Siet 2. Reg. 22. 4.
11 Seraja was Hooge-priester/ als Nebucadnezar Jerusalem innam/ van waer hy gevanckelick wech-gevoert is nae Ribla/ daer Nebucadnezar hem dede dooden. 2. Reg. 25. vss. 18/ 21. Jerem. 52. 24/ 27. Ezra de Schriftgeleerde (die men meent dat dese boecken geschreven heeft) was sijn sone. Siet Ezra 7. 1.
12 D. de inwoonders van Juda ende Jerusalem.
c Exod. 6. 16, 17.
13 Siet Exo. 6. 17.
14 And. aengaende Gersom.
15 Hy is geweest soons-sone van Jahath/ want Simei was vader van Zamma. v. 42.
16 Hy wort Ethan genoemt v. 42.
17 v. 41. wort hy Adaja genoemt.
18 Hy wort ond. v. 41. Ethni genoemt.
19 D. Neve: hy was eygentlick te spreken de sone Simei/ ond. v. 42.
20 Dit was dien Korah/ die met Dathan eñ Abiram tegẽ Mose rebelleerde.
d Exod. 6. 23.
21 Ond. v. 36. wort hy Zephanja ghenoemt/ of Zophonja.
22 And. Azarja v. 36.
23 And. Ioël. ond. v. 36.
24 T. w. des soons Sauls.
25 Verst. hier op: Die sone Amasai was.
26 And. Zuph. v. 35. ende 1. Sam. 1. 2.
27 Toah v. 34. ende Tohu. 1. Sam. 1. 1.
28 Vers 34. Eliël.
29 Verst. hier by: Sijn sone was Samuel: waer van in't volgende vs.
30 Ioël genoẽt v. 33. ende 1. Sam. 8. 2.
31 *Hebr.* aen de hant des gesangs des huys des Heeren.
32 *Hebr.* nae de ruste van de Arke. D. na dat de Arke des verbonts in Davids huys gebracht was. 2. Sam. 6. 17. want daer te vooren wiertse van d'eene plaetse in d'andere gebracht.
33 D. nae de ordre die haer verordineert was.

33 [34] Dese nu zijnse die daer stonden/ met hare sonen: [35] van de sonen der Kahathiten/ Heman [36] de Sanger; de soon Joëls/ des soons Samuëls:

34 Des soons Elkana/ des soons Jerohams/ des soons Eliël/ des soons Toah:

35 Des soons Zuph/ des soons Elkana/ des soons Mahath/ des soons Amasai:

36 Des soons Elkana/ des soons Joël/ des soons Azarja/ des soons Zephanja:

37 Des soons Tahath/ des soons Assir/ des soons [37] Ebjasaph/ des soons Korah:

38 Des soons Jzhar/ des soons Kahath/ des soons Levi/ des soons Jsraëls.

39 Ende sijn broeder [38] Asaph stont aen sijne rechter [zijde]; Asaph was de sone [39] Berechja/ des soons Simea:

40 Des soons Michaël/ des soons Baëseja/ des soons Malchija:

41 Des soons Ethni/ des soons Zerah/ des soons Adaja:

42 Des soons Ethan/ des soons Zimma/ des soons Simei:

43 Des soons Jahaths/ des soons Gersoms/ des soons Levi.

44 Hare [40] broeders nu/ de kinderen Merari/ [stonden] aen de slincker [zijde]/ [namelick] [41] Ethan de sone Kisi/ des soons Abdi/ des soons Malluch:

45 Des soons Hasabja/ des soons Amazia/ des soons Hilkija:

46 Des soons Amzi/ des soons Bani/ des soons Zemer:

47 Des soons Maheli/ des soons Musi/ des soons Merari/ des soons Levi.

48 Hare [42] broeders nu [43] de Leviten/ waren [44] gegeven tot allerley dienst des Tabernakels des Huyses Godes.

49 [e] Aaron nu ende [45] sijne sonen roockten op des brant-offers altaer/ ende op den reuck-altaer/ zijnde [bestelt] tot al [46] het werck van't heylige der heyligen: ende om over [47] Jsrael versoeninge te doen/ nae alles dat Mose de knecht Godes geboden hadde.

50 Dit nu zijn de kinderen Aarons/ Eleazar was sijn sone/ Pinehas [48] sijn sone/ Abisua sijn sone:

51 Bukki sijn sone/ Uzzi sijn sone/ Serahja sijn sone:

52 Merajoth sijn sone/ Amarja sijn sone/ Ahitub sijn sone:

53 Zadok sijn sone/ Ahimaaz sijn sone:

54 Ende dit waren [49] hare wooningen/ nae hare kasteelen/ in hare lantpale: [namelick] der sonen Aarons/ des huysgesins der Kahathiten/ want dat [50] lot [51] was voor haer.

55 Ende [52] sy gaven hen Hebron in het lant Juda/ ende [53] hare voorsteden rontom de selve.

56 Maer het velt der stadt/ ende hare dorpen/ [f] gaven sy Caleb den sone Jephunne.

57 Ende den kinderen Aarons gaven sy steden van Juda/ de vrystadt [54] Hebron; ende Libna/ ende hare voorsteden: ende Jattir/ ende [55] Estemoa/ ende hare voorsteden.

58 Ende [56] Hilen/ ende hare voorsteden/ ende Debir/ ende hare voorsteden.

59 Ende [57] Asan/ ende hare voorsteden/ ende Beth-Semes/ ende hare voorsteden.

60 Van de stamme Benjamins nu/ Geba/ ende hare voorsteden/ ende [58] Allemeth/ ende hare voorstedē/ ende Anathoth/ ende hare voorsteden: Alle hare steden/ in hare huysgesinnen/ waren [59] dertien steden.

61 Maer de kinderen Kahaths/ die overgebleven waren/ hadden van het huysgesin der stamme/ uyt de halve stamme van half Manasse/ by lote tien steden.

62 Ende de kinderen Gersoms/ nae hare huysgesinnen/ hadden van de stamme Jssaschars/ ende van de stamme Asers/ ende van de stamme Naphthali/ ende van de stamme Manasse in Basan/ dertien steden.

63 De kinderen Merari nae hare huysgesinnen/ hadden van de stamme Rubens/ ende van de stamme Gads/ ende van de stamme Zebulons/ by lote twaelf steden.

64 Also gaven de kinderen Jsraëls den Leviten dese steden/ ende hare voor-steden.

65 Ende sy gavense by lote/ van de stamme der kinderen Juda/ ende van de stamme der kinderen Simeon/ ende van de stamme der kinderen Benjamins/ dese steden/ dewelcke sy by namen noemden.

66 [Den overigen] nu uyt de huysgesinnen der kinderen Kahaths/ dien gewierden steden [60] harer lant-pale van de stamme Ephraims.

67 Want [61] sy gaven [62] hen van de vrysteden/ Sichem/ ende hare voor-steden op het geberchte Ephraims; ende Gezer/ ende hare voor-steden/

68 Ende [63] Jokmeam/ ende hare voorsteden/ ende Beth-horon/ ende hare voorsteden/

69 Ende [64] Ajalon/ ende hare voor-steden/ ende Gath-Rimmon/ ende hare voorsteden.

70 Ende uyt de halve stamme Manasse/ [65] Aner/ ende hare voor-steden/ ende [66] Bileam/ ende hare voor-steden: De huysgesinnen der overige kinderen Kahats/ hadden [dese steden].

71 De kinderen Gersoms hadden van de huysgesinnē der halver stamme Manasse/ Golan in Basan/ ende hare voorsteden: ende [67] Astharoth/ ende hare voor-steden.

72 Ende van de stamme Jssaschar/ [68] Kedes/ ende hare voor-steden: Dobrath/ ende hare voor-steden:

73 Ende [69] Ramoth/ ende hare voorsteden/ ende [70] Anem/ ende hare voorsteden.

74 Ende van de stamme Aser/ [71] Masal/ ende hare voor-steden: ende Abdon/ ende hare voor-steden:

75 Ende [72] Hukok/ ende hare voorsteden/ ende Rehob/ ende hare voor-steden.

76 Ende van de stamme Naphtali/ Kedes in Galilea/ ende hare voor-steden/ ende [73] Hammon/ ende hare voorsteden/ ende [74] Kirjathaim/ ende hare voor-steden.

77 De overige kinderen Merari/ hadden van de stamme Zebulon/ [75] Rimmono/ ende hare voor-steden/ Thabor ende hare voor-steden.

78 Ende aen gene zijde der Jordane tegen Jericho/ tegen't oosten aen de Jordane/ van de stamme Ruben/ Bezer in de woestyne/ ende hare voor-steden: ende Jahza/ ende hare voor-steden.

79 Ende Kedemoth/ ende hare voorstedē/ ende Mephaath eñ hare voorsteden.

34 T.w. Heman/ Asaph/ eñ Jeduthun/ die als opper-sangmeesters gestelt warē over de ander sangers/ die in 24 ordens/ of beurten/ door David sijn onderscheyden/ 1. Chron. 25. 9/ &c.
35 D. van de nakomelingen.
36 D. opper-sangmeester.
37 Hy wort Exod. 6. 29. Abiasaph genoemt.
38 Verst. dit alsoo/ dat desen Asaph geweest is de broeder/ dat is/ de bloet-verwant Hemans/ daer van v. 33. gesproken wort/ ende wiens voor-ouderē tot hier toe verhaelt zijn: Desen Heman nu stont met de sijne/ als hy sijn ampt bediende/ in het midden/ Asaph stont aen de rechter-hant Hemans in de bedieninge sijnes ampts/ gelijck de nakomelingē van Merari tot sijner slincker-hant stonden/ v. 44.
39 *Hebr.* Berechijahu.
40 D. Neven.
41 Hy wort Iedhuthun genoemt. 1. Chron. 9. 16. ende 25. 6. ende 2. Chron. 35. 15. Psal. 62. 1. ende 77. 1.
42 D. Neven/ Verwanten/ als boven v. 44/ &c.
43 T. w. de overige Leviten/ die geen sangers en waren.
44 D. bestelt/ of verordineert.
e Exod. 30. 7, 8, 10. Num. 4. 16. ende 7. 10. eñ 18. 1.
45 Mitsgaders de gene die van den huyse Aarons haer in het Priester-ampt gevolcht zijn: Ende daerom worden inde volgende versen gestelt de Hooge-priesteren van Aaron af tot op Zadok/ die ten tijde Davids eñ Salomons Hooge-priester weert. 1. Chron. 29. 22.
46 D. dat in het Heylige der Heyligen moeste gedaen worden/ 't welck was het binnenste des Tabernakels/ daer niemant mochte in gaē/ dan alleen de Hooge-priester. Hier stont de Arke des verbonts.
47 D. het volck van Jsrael. Siet Levit. 16.
48 T.w. Eleazars/ die naest voor gaet/ ende verstaet dit oock alsoo van de volgende/ tot op de tijden Davids toe.
49 Siet Jos. 21. 13. Daer worden de steden genoemt/ die hen tot wooningen gegeven zijn/ hoewel de namen wat verandert zijn/ gelijck sulcx door lanckheyt van tyden meermaels gebeurt.
50 D. de wooninge by lote hen gevallen/ was daer. And. die loten. T.w. die in de volgende versen beschreven worden.
51 *Hebr.* was hen.
52 T. w. de kinderen Jsraels. And. men gaf hen.
53 Verst. hier by/ met de ackers ende weyden daer rontom naest gelegē/ om haer selven ende hare beesten te geneeren. ende soo in't volgende.
f Ios. 21. 12.
54 And. genoemt Kiriath-Arba, Josu. 21. 11.
55 And. Estemo, Jos. 15. 50.
56 And. Holon. Jos. 21. 15.
57 And. Aijn. Jos. 21. 16.
58 And. Almon. Jos. 21. 18.
59 Hier en worden der maer elve genoemt/ daer ontbreken der twee/ namelick Jutta/ ende Gibeon/ die Jos. 21. vss. 16/ 17. genoemt staen.
60 Die tot harē lant-pale gehoorden.
61 T.w. de Ephraimiten.
62 T.w. den overigen huysgesinnen der kinderen Kehats.
63 Eenige meynen/ dat sy Jos. 21. 22. Kibzaim genoemt wort.
64 Aialon behoorde tot de stamme Dan. boven de twee steden/ in dit vs genoemt/ gasmē hen noch twee steden van de stamme Dan. T. w. Eltekē/ ende Gibeton/ Jos. 21. 23.
65 Eenige meynen/ dat dit deselve stadt is/ die Jos. 21. 25. genoemt wort Taënach.
66 And. Gath-Rimmon, Jos. 21. 25. ende Ibleam, Jos. 17. 11.
67 And. Beestera, Jos. 21. 27.
68 And. Kisjon, Jos. 21. 28.
69 And. Remeth. Jos. 19. 21. ende Iarmuth, Jos. 21. 29.
70 Eenige meynen/ dat dit de selve stadt is/ die En-gannim genoemt wort/ Josu. 21. 29.
71 And. Miseal. Jos. 21. 30.
72 Anders/ Helkath. Jos. 21. 31.
73 And. Hammoth-Dor, Jos. 21. 32.
74 And. Kartan. Jos. cap. 21. 32. soo eenige meynen.
75 Ende noch twee andere steden van de stamme Zebulons/ als te sien is/ Jos. 21. 34/ 35.

80 Ende van de stamme Gads / Ramoth in Gilead / ende hare voor-steden: ende Mahanaim / ende hare voor-steden.

81 Ende Hesbon / ende hare voor-steden / ende Jaëzer / ende hare voor-steden.

Het vij. Capittel.

Geslacht-register van Issaschar / v. 1 / &c. van Benjamin / 6. van Naphtali / 13. van Manasse / 14. van Ephraim / 20. van Aser / 30.

1 DE kinderen [a] Issaschars waren Thola ende Pua / [1] Jasib / ende Simron / viere.

2 De kinderen Thola nu waren Uzzi / ende Rephaja / ende Jeriël / ende Jachmai / ende Jbsam / ende Semuël / hoofden der huysen harer vaderen / van Thola / kloecke helden in hare geslachten: haer getal was [2] in de dagen Davids twee-en-twintich duysent ende ses hondert.

3 Ende de kinderē Uzzi waren Jzrahja: ende de kinderen Jzrahja waren Michaël / ende Obadja / ende Joël / [ende] Jssija / dese vyve waren al te samen hoofden.

4 Ende met hen nae hare geslachten / nae hare vaderlicke huysen / waren de hoopen des krijchs-heyrs / ses en dertich duysent: want sy [3] hadden vele wyven ende kinderen.

5 Ende hare broeders in alle huysgesinnen Jssaschars / kloecke helden / waren seven ende tachtentich duysent / alle de selve in geslacht-registers gestelt zijnde.

6 [b] [De kinderen] Benjamins waren Bela / ende Becher / ende Jediaël / drye.

7 Ende de kinderen Bela waren Ezbon / ende Uzzi / ende Uzziël / ende Jerimoth / ende Jri / vijf hoofden in de huysen der vaderen / kloecke helden / die in geslacht-registers gestelt zijnde / waren twee ende twintich duysent / ende vier en dertich.

8 De kinderen Bechers nu waren / Zemira / ende Joas / ende Eliëzer / ende Eljoënai / ende Omri / ende Jeremoth / ende Abija / ende Anathoth / ende Alameth: Dese alle waren kinderen Bechers.

9 Dese nu in geslacht-registers gestelt zijnde nae hare geslachtē / hoofden der huysen harer vaderen / kloecke helden / waren twintich duysent ende twee hondert.

10 De kinderen Jediaël nu waren Bilhan: ende de kinderen Bilhan waren / Jeüs ende Benjamin / ende Ehud / ende Chenaana / ende Zethan / ende Tharsis / ende Ahisahar.

11 Alle dese waren kinderen Jediaëls tot hoofden [4] der vaderen / kloecke helden / seven-tien duysent / ende twee hondert / uytgaende in 't heyr ten stryde.

12 Daer toe [5] Suppim / ende [5] Huppim [6] waren kinderen van Jr / [ende] Husim kinderen van Aher.

13 De kinderen Naphtali waren Jahziël ende Guni / ende Jezer / ende Sallum / [7] kinderen van [8] Bilha.

14 De [9] kinderen Manasse waren Asriël / welcken [het wijf Gileads] baerde: [doch] sijn by-wijf de Syrische baerde [10] Machir den vader Gileads.

15 Machir nu nam tot eene vrouwe de suster van Huppim ende Suppim / ende haren name was Maacha: ende de name des tweeden was Zelaphead: Zelaphead nu hadde [11] dochters.

16 Ende Maacha de huysvrouwe van Machir baerde eenen sone / ende sy noemde sijnen name Peres / ende de name sijnes broeders was Seres: ende sijne sonen waren Ulam ende Rekem.

a Genes. 46. 13. Num. 26. 23.
1 Hy wort Iob genoemt Genes. 46. 13.
2 T.w. Als David het volck door Joab dede tellen. 2. Sam. 24. 1. Andere verstaē dit van de ordeninge / die ten tyde Davids over 't gantsche krijgs-heyr der Jsraeliten gemaeckt is geweest / 1. Chron. 27. 1.
3 *Hebr.* Sy vermenichvuldichden de wijven ende de kinderen.
b Genes. 46. 21. Num. 26. 38. 1. Chron. 8. 1.
4 D. der vaderlicke geslachten.
5. 5 Sy worden Muppim ende Huppim genoemt / Gen. 46. 21. Oock Sephupham / en Supham / Num. 26. 39.
6 And. kinderen der stadt. (dat is / die in de Stadt woonden) maer Husim in een ander lant, twelck soo te verstaen is / dat de twee eerste in eene Stadt geboren zijn / maer de twee andere ergens in een ander lant / *Hebr.* kinderen Ahers, of / een sone eens anderen (persoons T.w. Dans. Genes. 46. 23. ofte / lants) hoe hy by de kinderen Benjamins hier komt getelt te worden is onseker.
7 Eygentlick Neven / want Bilha was de moeder van Naphthali / dien sy Jacob gebaert heeft. Genes. 30. 7 / 8.
8 Rachels maegt / Genes. 6. 5 / 8.
9 D. de nakomelingen van Manasse / want Asriël was eygentlick de sone Gileads / des soons Machirs / des soons Manasse. Num. 26. vss. 29 / 30.
10 Machir was de eerst-geborene sone van Manasse / Jos. 17. 1. Aengaende het woort Vader, Siet bov. 2. op v. 21.
11 T.w. Dochters alleen / geen sonen. Num. 27. 1.

17 De [12] kinderen Ulams nu waren [13] Bedan: Dese zijn de kinderen Gileads / des soons Machirs / des soons Manasse.

18 Belangende nu [14] sijne suster Molecheth: Sy baerde Jshod / ende Abiëzer / ende Mahela [15].

19 De kinderen Semida nu waren Ahjan / ende Sechem / ende Likhi / ende Aniam.

20 Ende de [c] kinderen Ephraims waren Suthelah: ende Bered was sijn sone / ende Tahath sijn sone / ende Elada sijn sone / ende Tahath sijn sone.

21 Ende Zabad was sijn sone / ende Suthelah sijn sone / ende Ezer / ende Elad: Ende de [16] mannen van Gath / die in 't lant geboren waren / doodden se / [17] om dat sy afgekomen waren om haer vee te nemen.

22 [18] Daerom droech Ephraim haer vader vele dagen leet: ende sijne [19] broeders quamen om hem te troosten.

23 Daerna [20] ginck hy in tot sijne huysvrouwe / ende sy wert swanger / ende baerde eenen sone: ende hy noemde sijnen name [21] Beria / om dat [22] sy in elende was in sijn huys.

24 [23] Sijne dochter nu was Seëra / die bouwde het leege ende het hooge Beth-Horon: ende Uzen Seëra.

25 Ende Rephah was [24] sijn sone / ende Reseph / ende Tela was [25] sijn sone / ende Tahan sijn sone.

26 [26] Ladan was sijn sone / Ammihud sijn sone / Elisama sijn sone.

27 [27] Non was sijn sone / Josua sijn sone.

28 Ende [28] [d] hare besittinge / ende hare wooninge was Beth-El / ende hare [29] onderhoorige plaetsen: Ende tegen 't oosten [30] Naaran / ende tegen 't westen Gezer / ende hare onderhoorige plaetsen / ende Sechem / ende hare onderhoorige plaetsen / tot [31] Gaza toe / ende hare onderhoorige plaetsen.

29 Ende aen de [32] zijden der kinderen Manasse was Beth-Sean / ende hare onderhoorige plaetsen / Taanach / ende hare onderhoorige plaetsen / Megiddo / ende hare onderhoorige plaetsen / Dor ende hare onderhoorige plaetsen: Jn dese hebben de kinderen Josephs des soons Jsraëls gewoont.

30 [e] De kinderen Aser waren Jimna / ende Jsva / ende Jsvi / ende Beria / ende Sera / haerlieder suster.

31 De kinderen Beria nu waren Heber / ende Malchiël: hy is de vader van Birzavith.

32 Ende Heber gewan Japhlet / ende Somer / ende Hotham / ende Sua haerlieder suster.

33 De kinderen Japhlets nu waren Pasach ende Bimhal / ende Asvath: Dit waren de kinderen Japhlets.

34 Ende de sonen [33] Samers waren Ahi / ende Rohega / Jehubba / en Aram [34].

35 Ende de kinderen sijnes broeders Helem / waren Zophah / ende Jmna / ende Seles / ende Amal.

36 De kinderen Zophah waren Suah / ende Harnepher / ende Sual / ende Beri / ende Jmra.

37 Bezer / ende Hod / ende Samma / ende Silsa / ende Jthran / ende Beëra.

38 De kinderen [35] Jethers nu waren Jephunne

12 Hier staet kinderen, maer daer wort maer een kint genoemt / alsoo oock bov. 2. 31 / 34.
13 Siet d'aenteeck. 1. Sam. 12. 11.
14 T. w. Gileads.
15 Verst. hier by oock Semida, uyt het volgende vs. Siet Num. 26. 32.
c Num. 26. 35.
16 Dese waren Philistijnen / ende 't gene dat hier geschreven staet / is geschiet / als de kinderen Jsraels noch in Egypten woonden / want Ephraim / die te dier tijt noch leefde / (als te sien is v. 22.) is in Egypten gestorven. Siet Actor. 7. vss. 15 / 16.
17 And. Als sy, Te weten / de Gethiten.
18 T.w. om dat sijne kinderen gedoodt waren.
19 D. sijne bloet-vrienden / of maegschap / wāt Ephraim en hadde maer eenen broeder / T.w. Manasse.
20 T.w. op dat hy wederom kinderen mochte krijgen / in de plaetse der gedoodde.
21 Of / Bria. D. in het quaet / of in het ongeluck / of / in jammer.
22 T. w. om dat de Philistijnē van Gath hare sonen hadden dootgeslagen.
23 T. w. Berias.
24 T. w. Berias sone.
25 T.w. Rephahs.
26 Hy was de Overste / ofte Vorst der stamme Ephraims / als de Jsraeliten in de woestyne door Mose gemonstert wierden / in den beginne des tweeden jaers / na dat sy uyt Egypten getogen waren / siet Num. 1. vss. 1 / 10.
27 And. Nun, Num. 13. 16.
28 T. w. der Ephraimiten.
d Ios. 16. 1.
29 *Hebr.* dochteren: en soo in 't volgende.
30 And. Naara. Jos. 16. 7.
31 *Hebr.* Hazzah.
32 *Hebr.* Handen. Hy wil seggen dat Beth-Sean &c. aen de lant-palen der kinderen Manasse lach / Siet Jos. 17. 11.
e Genes. 46. 17. Num. 26. 44.
33 Hy wort Somer genoemt v. 32.
34 Verst. hier by / ende Helem, uyt het volgende vs.
35 Hy wort v. 37. Itran genoemt.

Jephunne/ ende Pispa/ ende Ara[36].

39 Ende de kinderen Ulla waren Ara/ ende Hanniël/ ende Rizja.

40 Dese alle waren kinderen Asers/ hoofden der vaderlicke huysen/ [37] uytgelesene kloecke helden/ hoofden der Vorsten: Ende sy werden in geslacht-registers getelt ten heyre inden krÿch/ haer getal was ses en twintich duysent mannen.

36 Verst. hier by oock / Ulla, uyt het volgende vs.
37 And. pure kloecke mannen.

Het viij. Capittel.

Geslacht-register der stamme Benjamins/ v. 1/ &c. ende in't besonder de voor-ouderen Sauls/ die uyt dese stamme was/ ende syne nakomelingen/ 33.

1 BEnjamin [1] nu gewan Bela sÿnen eerstgeborenen: Asbel den tweeden/ ende Ahrah den derden.

2 Noha den vierden/ ende Rapha den vÿfden.

3 Bela nu hadde dese kinderen/ Addar/ ende Gera/ ende Abihud.

4 Ende Abisua/ ende Naaman/ ende Ahoah.

5 Ende Gera/ ende Sephuphan/ ende Huram.

6 Dese nu zÿn de kinderen Ehuds: Dese waren hoofden der [2] vaderen der inwoonderen te [3] Geba/ ende [4] hy voerdese over nae Manahath.

7 Ende Naaman/ ende Ahija/ ende Gera/ dese voerde [5] hy wech: Ende hy gewan Uzza/ ende Ahihud. [6]

8 Ende [7] Saharaim gewan kinderen in den lande Moabs (na dat [8] hy [9] deselve wech gesonden hadde) uyt Husim/ ende Baara syne wyven.

9 Ende uyt [10] Hodes sÿne huysvrouwe gewan hy/ Jobab/ ende Zibia/ ende Mesa/ ende Malcam.

10 Ende Jeüz/ ende Sochja/ ende Mirma: Dese zÿn sÿne sonen/ hoofden der vaderen.

11 Ende uyt Husim gewan hy Abitub/ ende Elpaal.

12 De kinderen Elpaals nu waren Eber/ ende Misam/ ende Samed: Desen heeft [11] Ono gebouwt/ ende [11] Lod/ ende hare [12] onderhoorige plaetsen.

13 Ende Beria/ ende Sema/ dese waren hoofden [13] der vaderen der inwoonderen [14] te Ajalon: Dese hebben [15] de inwoonders van Gath verdreven.

14 Ende Ahio/ Sasak/ ende Jeremoth.

15 Ende Zebadja/ ende Arad/ ende Ader.

16 Ende Michaël/ ende Jspa/ ende Joha/ waren kinderen van Beria.

17 Ende Zebadja/ ende Mesullam/ ende Hizki/ ende Heber.

18 Ende Jsmerai/ ende Jzlija/ ende Jobab/ de kinderen Elpaals.

19 Ende Jakim/ ende Zichri/ ende Zabdi.

20 Ende Elioënai/ ende Zillethai/ ende Eliël.

21 Ende Adaja/ ende Beraja/ ende Simrath/ waren kinderen van [16] Simei.

22 Ende Jspan/ ende Eber/ ende Eliël.

23 Ende Abdon/ ende Zichri/ ende Hanan.

24 Ende Hananja/ ende Elam/ ende Antothÿa/

25 Ende Jphdeja/ ende Penuël/ waren sonen Sasaks.

26 Ende Samserai/ ende Seharja/ ende Athalja.

1 Genes. 46. 21. Num. 26. 38. ende hov. 7. 6. wort dit geslacht-register oock verhaelt/ maer daer is groot onderscheyt in verscheydene namen/ het zy dat verscheydene der selver twee namen hebben gehadt/ gelijck in de voorgaende capp. deses boecks/ ende elders meer/ is aengewesen: Ofte het zy/ dat hier eenige nakomelingen beschreven worden/ die in de bovē verhaelde plaetsen niet en staen.
2 D. der vaderlicke huysen.
3 And. Gibea-Sauls. 1. Sam. 11. 4.
4 Verst. dat hy alleen sommige van dese/ ofte alleen dese/ die hier genoemt worden/ hebbe wechgevoert/ dewijle haer so vele is geworden/ dat sy met alle te Geba en konden woonē. wanneer/ ende door wien dit geschiet zy/ en lesen wy nergens in de Heylige Schrift.
5 T. w. Ehud.
6 Verst. hier by/ ende Saharaim. uyt het volgende vs.
7 Dese Historie en wort nergens meer in de heylige Schrift verhaelt/ als hier alleen/ daerom is dit verhael hier wat duyster.
8 T. w. Ehud.
9 T. w. de nakomelingen van Naaman: ende Ahija/ ende Gera/ die v. 7. genoemt staen.
10 Vers 8. wortse Baara genoemt.
11. 11 Nehem. 11. 35/ ende 37. worden dese steden oock de stamme Benjamins toe-geschreven.
12 *Hebr.* Dochteren.
13 D. der vaderlicke huysen/ als v. 6. ende elders meer.
14 Verstaet dit van het lant ontrent Ajalon gelegen/ want de stadt Ajalon behoorde tot de stamme Dan/ Jos. 19. 42. Ten zy datmen seggen wil/ dat na de Babylonische gevangenisse (als Ezra dit geschreven heeft) de Benjaminiten hare wooninge soo uytgebreydet hebben/ dat sy oock in de Steden Dans gewoont hebben.
15 D. die in 't lant der Philistÿnen by Gath woonden.
16 Hy wort v. 13. Sema genoemt.

27 Ende Jaaresja/ ende Elÿa/ ende Zichri/ waren sonen Jerohams.

28 [17] Dese waren de [18] hoofden der vaderen/ hoofden nae hare geslachten: dese woonden te Jerusalem.

29 Ende te Gibeon woonde [19] de vader Gibeons: ende de name sÿner huysvrouwe was Maacha.

30 Ende sÿn eerst-geboren sone was Abdon/ daer na Zur/ ende Kis/ ende Baal/ ende Nadab.

31 Ende Gedor/ ende Ahio/ ende Zecher.

32 Ende Mikloth gewan Simea: ende [20] dese woonden oock tegen over hare broederen te Jerusalem met hare broederen.

33 [21] Ner nu gewan Kis/ ende Kis gewan Saul: Ende Saul gewan Jonathan/ ende Malchi-Sua/ ende [22] Abinadab/ ende [23] Esbaal.

34 Ende Jonathans sone was [24] Meribbaal: ende [a] Meribbaal gewan Micha.

35 De kinderen Micha nu waren Pithon/ ende Melech/ ende Thaarea/ ende Achaz.

36 Ende Achaz gewan Jehoadda/ ende Jehoadda gewan Alemeth/ ende Azmaveth/ ende Zimri: Zimri nu gewan Moza.

37 Ende Moza gewan Bina/ Rapha was sÿn sone/ Elasa was sÿn sone/ Azel was sÿn sone.

38 Azel nu hadde ses sonen/ ende dit zÿn hare namen/ Azrikam/ Bochru/ ende Jsmaël/ ende Searia/ ende Obadia/ ende Hanan: Alle dese waren sonen van Azel.

39 Ende de sonen Esek sÿnes broeders/ waren Ulam sÿn eerst-geboren/ Jeus de tweede/ ende Eliphelet de derde.

40 Ende de sonen Ulams waren mannen/ kloecke helden/ [25] den boge spannende/ ende [26] sy hadden veel sonen/ ende soons sonen/ hondert ende vÿftich: Alle dese waren van de kinderen Benjamins.

17 T. w. van de welcke gesproken is van v. 14. tot hier toe.
18 D. hoofden der vaderlicke huysen ofte geslachte/ als v. 6. ende elders meer.
19 D. De eerste inwoonder der Stadt Gibeon onder de Jsraeliten. Gibeon wort Ieiël genoemt/ cap. 9. 35.
20 T. w. eenige hoofdē deser geslachten woonden te Jerusalem met andere Benjaminiten/ tegen over die Benjaminiten die in de lantpale Gibeons woonden.
21 Anders/ Abiël. 1. Sam. 9. 1.
22 Anders/ Ischvi. 1. Sam. 14. 49.
23 And. Isboseth, 2. Sam. 2. 8.
24 And. Mephiboseth, 2. Sam. 9. 6/ 10. Hier uyt blijckt dat de namen Baal ende Boseth verwisselt worden. Baal beteeckent Heere ofte Meester, eñ is een bekenden name van afgoden. Boscheth beteeckent schaemte, schande. Vgel. Jerem. 30. v. 24.
a 2. Sam. 9. 12.
25 *Hebr.* Den boge tredende. D. die den boge konden spannen/ ende wel daer mede schieten. De stalen bogen moetmen met kracht ende alle gewelt spannen: Daerom treden de schutters met de voeten op den selven/ ende trecken de pese opwaerts met kracht. Daerom noemen wy dien den voet-boge, tot onderschept van den hant-boge: Sy wordē in der Coningen hoven Archiers genoemt die daer mede omme gaen.
26 *Hebr.* Sy vermenichvuldigden sonen, ende soons sonen.

Het ix. Capittel.

Hier worden verhaelt de voornaemste uyt de stamme Juda/ Benjamin/ Ephraim/ ende Manasse/ die na de Babylonische wechvoeringe wedergekeert zijnde/ te Jerusalem zijn komē woonen/ v. 1/ &c. als oock de Priesteren ende LevIten/ ende hoe de selve haer ampt bedienden in den Tempel te Jerusalem/ 10. Daer by dan eyndelick verhaelt wort het geslachte Sauls/ 35.

1 ENde gantsch Jsraël wert in geslacht-registers getelt/ ende siet sy zÿn geschreven in het boeck der Coningen Jsraëls: Ende die van Juda waren wechgevoert nae Babel/ om harer overtredinge wille.

2 De [1] eerste inwoonders nu die in hare besittinge/ in hare steden [quamen]/ waren [2] de Jsraëliten/ de Priesters/ de Leviten/ ende de [3] Nethinim.

3 Maer te Jerusalem [4] woonden van de kinderen Juda/ ende van de kinderen Benjamins: ende [5] van de kinderen Ephraims ende Manasse:

4 Uthai de sone Ammihud/ des soons Omri/ des soons Jmri/ des soons Bani/ van [6] de kinderen Perez des soons Juda.

5 Ende [7] van de Siloniten was Asaja de eerst-geboren/ ende sÿne kinderen.

6 Ende van de kinderen Zerah was Jeuël/ ende harer [8] broederen waren ses hondert ende tnegentich.

1 Van hier af begint het register der gener/ die na de Babylonische gevanckenisse weder in haer lant gekomen zijn.
2 T. w. 't gemeyne volck onder de Jsraeliten.
3 D. overgegevene. Dese waren Gibeonitē/ die sich vrywillich den Jsraëliten haddē overgegeven/ tot eeuwige dienstbaerheyt/ Jos. 9. 21. siet oock Ezr. 8. 20. Nehem. 11. 3.
4 T. w. na dat sy uyt de Babylonische gevangenisse waren weder-gekeert/ met bewillinge des Conincks Cyri.
5 D. van de tien stammē/ die sich van Juda afgescheyden hadden: Gelijck oock vele van dese stamme sich by Juda hadden gevoecht/ om den suyveren Godes-dienst te mogen oeffenen. Siet 2. Chron. 34. 6/ 32.
6 Nehem. 11. 4. worden dese/ ende vele van de navolgende oock gestelt/ maer sommige met andere namen.
7 *Hebr.* van Siloni. D. uyt het geslachte der Siloniten.
8 D. bloetverwanten/ alsoo oock ond. vss. 9/ 25. ende elders.

7 Ende van de kinderen Benjamins waren / Sallu de ſone Meſullams / des ſoons Hodavia / des ſoons Haſſenua:

8 Ende Jbneja de ſone Jerohams / ende Ela de ſone Uzzi / des ſoons Michri: ende Meſullam de ſone Sephatja / des ſoons Reuel / des ſoons Jbnija:

9 Ende hare broederen nae hare geſlachten / negen hondert ende ſes en vijftich: Alle deſe mannen waren hoofden der vaderen in de huyſen harer vaderen.

10 Van de Prieſteren nu / Jedaja ende Jojarib / ende Jachin.

11 Ende [9] Azarja de ſone [10] Hilkija / des ſoons Meſullam / des ſoons Zadok / des ſoons Merajoth / des ſoons Ahitub / [11] Overſte [12] des Huyſes Godes.

12 Ende Adaja de ſone Jerohams / [13] des ſoons Paſhur / des ſoons Malkija: ende Maſai de ſone Adiëls / des ſoons Jahzera / des ſoons Meſullams / des ſoons Meſillemith / des ſoons Jmmers.

13 Daer toe hare broeders / hoofden in de huyſen harer vaderen / duyſent ende ſeven hondert / ende ſeſtich: kloecke helden aen het werck des dienſtes van het Huys Godes.

14 Van de Levițen nu / waren Semaja de ſone Haſub / des ſoons Azrikam / des ſoons Haſabja / van de kinderen Merari.

15 Ende Bakbakkar / Heres / ende Galal / ende Mattanja / de ſone Micha / des ſoons Zichri / des ſoons Aſaph.

16 Ende Obadja de ſone Semaja / des ſoons Galal / des ſoons Jeduthun: ende Berechja / de ſone Aſa / des ſoons Elkana / woonachtich in de [14] dorpen der Netophathiten.

17 De [15] poortiers nu / waren Sallum / ende Akkub / ende Talmon / ende Ahiman / ende hare [16] broeders / Sallum was 't hooft.

18 Oock tot noch toe / aen de [17] poorte des Coninckx ooſtwaert / ware [18] deſe de [19] poortiers onder de legers der kindere van Levi.

19 Ende Sallum de ſone Kore des ſoons Ebiaſaph / des ſoons Korah / ende ſijne [20] broeders van den huyſe ſijnes vaders / de Korahiten / waren over het werck des dienſtes / wachters der dorpelen des Tabernakels: Gelijck hare [21] vaders in [22] het leger des HEEREN geweeſt waren bewaerders van den [23] inganck /

20 Als Pinehas de ſone Eleazars te voren Voorganger by haer was / met welcken de [24] HEERE was.

21 [25] Zacharja de ſone Meſelemja / was poortier aen de deure der Tente der t' ſamenkomſte.

22 Alle die uytgeleſen waren tot poortiers aen de dorpelen / waren twee hondert / ende twaelf: Deſe waren in 't geſlacht-regiſter geſtelt nae hare dorpen / [26] David ende [27] Samuel [28] de Siender haddenſe in haer [29] ampt beveſticht.

23 Sy dan / ende hare ſonen waren aen de poorte [30] des Huyſes des HEEREN / in het huys der Tente / [31] aen de wachten.

24 Die poortiers waren [32] aen de vier winden / tegen 't ooſten / tegen [33] 't weſten / tegen 't noorden / ende tegen 't zuyden.

25 Ende hare [34] broeders ware op hare dorpen / [35] inkomende ten ſevenden dage van tijt tot tijt [36] met hen [te dienen].

26 Want [37] in dat ampt waren vier Overſte poortiers / die Leviten waren: Ende ſy [38] waren over de kameren / ende over de ſchatten des huyſes Godes.

27 Ende [39] ſy bleven over nacht rontom het Huys Godes: want op hen was de wacht / ende ſy waren over de [40] openinge / [41] ende dat alle morgen.

28 Ende [eenige] van hen waren over de vaten [42] des dienſtes / want by getale droegen ſyſe in / ende by getale droegen ſyſe uyt.

29 Want uyt de ſelve zijnder beſtelt over de vaten / ende over alle de heylige vaten: ende over de meel-bloeme / ende wijn / ende olye / ende wieroock / ende ſpecerye.

30 Ende uyt de ſonen der Prieſteren waren [43] de bereyders van [44] het reuckwerck der ſpeceryen.

31 Ende Matthithja uyt de Leviten / de welcke was de eerſtgeboren [45] Sallums des Korahiters / was in het ampt over het werck [46] dat in pannen gekoockt wort.

32 Ende uyt de kinderen der Kahathiten uyt hare broederen / waren [eenige] over [47] de brooden der toerichtinge / om [die] [48] alle Sabbathen te bereyden.

33 [Uyt] [49] deſe zijn oock de Sangers / hoofden [50] der vaderen onder de Leviten in de [51] kameren / [52] dienſtvry: [53] want dach ende nacht was het op hen / in dat werck te zijn.

34 Dit zijn de hoofden der vaderen onder de Leviten / hoofden in hare geſlachten: Deſe woonden te Jeruſalem.

35 Maer te Gibeon [54] hadden gewoont Jeiël / de vader Gibeons: ([55] ſijnes ſuſters name nu was Maacha.)

36 Ende Abdon was ſijn eerſtgeboren ſone / daerna Zur / ende Kis / ende Baal ende [56] Ner / ende Nadab.

37 Ende Gedor / ende Ahio / ende Zacharja / ende Mikloth.

38 Mikloth nu gewan Simeam: Deſe [57] woonden oock te Jeruſalem / tegen over hare broederen / met hare broederen.

39 Ende Ner gewan Kis / ende Kis gewan Saul: ende Saul gewan Jonathan / ende Malchi-Sua / ende Abinadab / ende Eſbaal.

40 Ende Jonathans ſone was Merib-baal / ende Merib-baal gewan Micha.

41 De kinderen Micha nu waren / Pithon / ende Melech / ende Taërea. [58]

42 Ende [59] Achaz gewan Jaëra / ende Jaëra gewan Alemeth / ende Azmaveth / ende Zimri / ende Zimri gewan Moza.

43 Ende Moza gewan Bina: wiens ſone was Rephaja / wiens ſone was Elaſa / wiens ſone was Azel.

44 Azel nu hadde ſes ſonen / ende dit zijn hare namen / Azrikam / Bochru / ende Jſmaël / ende Searja / ende Obadja / ende Hanan: Deſe zijn Azels ſonen.

9 Anders / Seraja, Nehem. 11. 11. Daer deſe Prieſters ende Leviten wederom worden verhaelt / met veranderinge van ſommiger namen.
10 Siet van deſen 2. Reg. 22. 8. Hy iſt / die het Wet-boeck gevonden heeft.
11 Hy was de eerſte onder de Prieſters na den hoogen-Prieſter.
12 D. in den Tempel / als v. 13.
13 D. des bloet-verwants / ofte Coſijns / als te ſien is Neh. 10. 12.
14 Deſe dorpen waren in de ſtamme Juda gelegen / als af te nemē is uyt 1. Chro. 2. 54.
15 Deſer ampt was den Tempel dagelicx open ende toe te doē / ende wel toe te ſien / dat daer niemant in en quame van die / die nae ordre der wet / daer buyten geſloten waren.
16 D. bloet-verwanten.
17 Dit was een poorte des Tempels / door de welcke de Coninck in den Tempel ginck 2. Reg. 16. v. 18.
18 T. w. die v. 17. genoemt ſtaen.
19 D. ſy waren de voornaemſte / die hare beurte hielden onder de Levitiſche poortiers / Siet ond. v. 21 / &c.
20 D. bloet-verwanten.
21 T. w. de Kehathiten. Num. 4. 4.
22 D. in de woeſtijne / daer Godt de Leviten als een heyleger gevoert heeft / ende ſelfs rontom de Arke legerde.
23 T. w. tot het Heylige ende Alderheylichſte in de Tente des Heeren.
24 Siet Num. 25. 11 / &c.
25 Verſt. dit alſoo / dat deſen Zacharja was Overſte der wachters / want daer zijn veel wachters geweeſt / vſſ. 19 / 22.
26 Siet hier van ond. 16. 23 / 36.
27 Wanneer dat Samuel dit hebbe gedaen / en ſeyt de H. Schriftuere nergens. Eenige meynen dat het geſchiet zy / als de Arke uyt der Philiſtijnen lant gebracht was 1. Sam. 7.
28 D. Prophete. Siet d'aenteeck. op 1. Sam. 9. 9.
29 *Hebr.* eygentl. In haer waerheyt, getrouwicheyt, alſoo oock ond. v. 26. D. in het ampt dat hen toevertrouwt was: ende 't wort alſoo genoemt / om dat in de bedieninge van ſulck een ampt / trouwe ende geloove vereyſcht wort. 1. Cor. 4. 2.
30 Sommige onderſcheydē hier het huys des Heeren van het huys der Tente: alſoo / dat by het huys de Heeren te verſtaen ſy de tente / die David by ſijn huys geſpannen hadde / daer de Arke des verbonts ſtont: ende by het huys der tente verſtaen ſy den Tabernakel te Gibeon. 2. Chron. 1. 3 / 5. ende 1. Reg. 3. 2 / &c.
31 T. w. een yegelick op ſijne beurte / alle ſeven dagen malkanderen af-loſſende / ſiet v. 25.
32 D. aen de vier hoecken der werelt.
33 *Hebr.* Tegen de zee, die 't lant Canaan tegen 't Weſten leyt.
34 D. maechſchap / bloet-verwanten.
35 T. w. binnen Jeruſalem / om den Godts-dienſt waer te nemen in dē Tempel / als d' een afginck / ſo quam d' ander aen / altijt van ſeven dagen tot ſeven dagen.
36 T. w. met de Overſte / van de welcke vob. vſſ. 17 / ende 21. geſproken is. Deſe Overſte bleven altijt te Jeruſalem / woonende in den Tempel.
37 Siet v. 22.
38 Siet de ordeninge ende bedeelinge die David hier over gemaeckt heeft / 1. Chron. 26. 1.
39 D. ſy hadden hare nacht-ruſte in de kameren / die rontom her den Tempel gebouwt waren. Siet 1. Reg. 6. 5.
40 T. w. des Tempels.
41 *Hebr.* ende tot morgen tot morgen. Dat is / t' elcken morgen.
42 T. w. des Heyligen dienſtes.
43 D. die het reuckwerck bereydden / waren kinderen der Prieſteren / met gemeyne Leviten.
44 Hoe deſe ſpeceryen toebereyt wierden / ende wat daer al in gedaen wiert / ſiet Exod. 30. 34.
45 Siet vob. vſſ. 17 / ende 19.
46 *Hebr.* het werck der pannen. Siet Levit. 2. 5. ende 24. v. 5.
47 *Hebr.* Over het broot der ordeninge, verſtaende de toonbroodē / welcke twaelve waren. Exod. 35. v. 13. Soo dat hier het getal van een geſtelt is voor 't getal van vele.
48 *Hebr.* op Sabbathē, op Sabbathen, Siet Exod. 25. 30. Levit. 24. 5 / &c.
49 Te weten / Leviten.
50 D. der vaderlicke huyſen.
51 Verſt. hier de kameren der Prieſteren / die aen de Tempel waren.
52 T. w. van andere dienſten.
53 Hy wil ſeggen / dewijle ſy met ſingen / ende met geſangen te ſtellen / altijt moeſten beſich zijn / nae de ordre van David gemaeckt 1. Chro. 25. 1. Soo waren ſy oock vry van alle andere laſten.
54 T. w. Ten tyde Sauls: Ende alſo komt de ſchryver deſes boecx hier wederom tot het verhael van de afkomſte ende het geſlachte Sauls / ende ſijner nakomelingen / daer van vob. cap. 8. 29. begoſt is te ſpreken.
55 Vob. 8. 29. ſtaet: ſijner huyſvrouwe. het welcke men kan nemen in ſulcken ſin / als Abraham ſeyde Geneſ. 20. 2 / 5 / 12. dat Sara ſijne ſuſter was.
56 Niet de vader van Abner / maer eenen anderen Ner / want deſen en is niet geweeſt de vader van Kis / maer ſijn broeder / 1. Sam. 14. 52.
57 Siet vob. 8. 32 / 33 / 34.
58 Verſt. hier by: ende Achaz, uyt het volgende vſſ. Siet cap. 8. 35.
59 Deſen Achaz is oock een ſone van Micha geweeſt.

Het x. Capittel.

De Philiſtijnen ſlaen het leger der Jſraeliten / v. 1 / &c. Sauls drie ſonen worden verſlagen / 2. Saul begeert van ſijnen wapen-drager / dat hy hem door-ſteke / doe hy dat weygerde / ſo doorſteeckt Saul hem ſelven / 4. De wapen-drager door-ſteeckt oock hem ſelven / 5. Sauls gantſche huys komt om / 6. De Jſraeliten verlaten hare ſteden / uyt vreeſe der Philiſtijnen / die de ſelve in-nemen / 7. Sy vinden Saul ende ſijne ſonen doot liggende op 't geberchte Gilboa / 8. Sy houwen ſijn hooft af / ende ſen-

de senden 't selve met sijne wapenen rontom in haer lant / 9. Daerna stellen sy de selve in het huys hares Godts / ende sijnen hooft-schedel hechten sy in het huys Dagons / 10. Die van Jabes in Gilead nemen Sauls ende sijner sonen lichamen / ende begraven hare beenderen aldaer / ende vasten seven dagen / 11. waerom dat Godt den Saul aldus hebbe laten omkomen / 13.

1 [1] ENde de Philistÿnen streden tegen Israël / ende de mannen Israëls vloden voor het aengesichte der Philistÿnen / ende sy vielen verslagen op 't geberchte [2] Gilboa.

2 Ende de Philistÿnen hielden dicht achter aen Saul ende achter sÿne sonen: ende de Philistÿnen sloegen Jonathan / ende Abinadab / ende Malchi-Sua de sonen Sauls.

3 Ende de strÿt wert swaer tegē Saul / ende de schutters met de bogen troffen hem aen: ende [3] hy vreesde seer voor de schutters.

4 Doe seyde Saul tot sÿnen wapen-drager / Treckt u sweert uyt ende doorsteeckt my daer mede / dat misschien dese onbesnedene niet en komen / ende [4] met my den spot dryven: maer sÿn wapen-drager en wilde niet / want hy vreesde seer: Doe nam Saul het sweert / ende viel daer in.

5 Doe sÿn wapen-drager sach / dat Saul doot was: so viel hy oock in 't sweert / ende sterf.

6 Also sterf Saul ende sÿne drye sonen: Oock [5] sÿn gantsch huys is te gelÿcke gestorven.

7 Als alle de mannen Israëls / die in het dal waren / sagen dat sy gevloden waren / ende dat Saul ende sÿne sonen doodt waren: so verlieten sy hare Steden / ende sy vloden: Doe quamen de Philistÿnen ende woonden daer in.

8 'Tgeschiedde nu des anderen daechs / als de Philistÿnen quamen om de verslagene te plunderen: So vonden sy Saul / ende sÿne sonen / liggende op 't geberchte Gilboa.

9 Ende sy plunderden hem / ende sy namen sÿn hooft / ende sÿne wapenen: ende sy sondense in der Philistÿnen lant rontom / om [dit] te bootschappen haren Afgoden / ende den volcke.

10 [a] Ende sy leyden sÿne wapenen in het huys hares Godts: Ende [6] sÿn hooft hechteden sy in het huys Dagons.

11 Als geheel [7] Jabes in Gilead hoorde alles dat de Philistÿnen Saul gedaen hadden:

12 So maeckten haer alle strÿtbare mannen op / ende sy namen het lichaem Sauls / ende de lichamen sÿner sonen / ende sy brachtense te Jabes: Ende [8] sy begroeven hare beenderen onder eenen eycken-boom te Jabes / ende [9] sy vasteden [10] seven dagen.

13 Also sterf Saul / [11] in sÿne overtredinge / daermede hy overtreden hadde [12] tegen den HEERE / tegen het woort des HEEREN / 'twelck hy niet gehouden en hadde / ende oock [b] om dat hy [13] de waersegster gevraecht hadde / haer soeckende /

14 Ende den HEERE niet gesocht en hadde: daerom doodde hy hem / ende keerde het Coninckrÿcke tot David den sone Isai.

1 Siet de verklaringe deses capit. 1. Sam. 31. 't welck by naest van woort tot woort met dit cap. over een komt.
2 Siet de aenteeck. op 1. Sam. 28. 4.
3 Siet de aenteeck. op 1. Sam. 31. 3.
4 T. w. indien ick levendich in hare handen quame te vervallen.
5 Verst. alle die by hem waren: want Isboseth en is niet verslagen / gelijck uyt 2. Sam. 3. af te nemen is / siet 1. Sam. 31. 6. Oock so is Mephiboseth de sone Jonathans overgebleven / van wiens nakomelingen siet hoh. cap. 8. 34. ende cap. 9. 40.
a 1. Sam. 31. 10.
6 Maer het doode lichaem hechtten sy aende muer te Beth-Sean / 1. Sam. 31. v. 10.
7 Siet de aenteeck. op Judic. 21. 8.
8 T. w. na dat sy eerst de lichamen gebrandt hadden / 1. Sam. 31. 12.
9 Aldus betoonende hare droeffenisse.
10 Verst. dit alsoo niet / als of sy seven dagen ende nachten aen een gevast hadden / maer sevene na malkanderen komende dagen / telckens tot den avondt toe.
11 And. om sijner misdaet wille. Vergel. Num. 27. 3.
12 Als namelick Godt den Saul uytdelick geboden hadde de Amalekiten gantsch uyt te roeyē / ende te verbannen / 1. Sam. 15. 28. Hier wort de vervullinge van het dreygement aldaer gedaen / beschreven.
b 1. Sam. 28. 8.
13 Siet d'aenteeck. op Levit. 19. 31.

Het xj. Capittel.

Alle de Israeliten vergaderen te Hebron / v. 1 / &c. ende salven David tot Coninck over haer / 3. Daerna trecken sy t' samen nae Jerusalem / 4. David overwint die stadt / 5. door Joab / 6. David gaet op den burcht te Jerusalem woonen / 7. Die stadt wort vernieuwt / 8. David wort dagelicx grooter / 9. Voorder worden verhaelt de Helden / ende voornaemste Overste Davids / ende hare kloecke daden / 10. Als zÿn Jasobam / 11. Eleazar / 12. Davids lust om water te mogen drincken uyt den bornput onder de poorte Bethlehems / 17. 't welck hem die drye Helden halen / doch hy en wouder niet drincken / 18. Abisai is de derde onder die Helden / 20. Benaja verslaet twee Leeuwen / 22. ende eenen grooten Egyptischen man / 23. Helden onder het krijchs-volck / 26.

1 [a] DOe vergaderde sich [1] gantsch Israël tot David nae Hebron / seggende / Siet / [2] wy zÿn u gebeente ende u vleesch.

2 Selfs oock [3] te voren / doe Saul noch Coninck was / [b] hebt ghy Israël uyt-geleydt / ende ingeleydt: Oock heeft de HEERE uwe Godt tot u geseyt / Ghy sult mÿn volck Israël [4] weyden / ende ghy sult Voorganger zÿn van mÿn volck Israël.

3 Oock quamen alle Outste in Israël tot den Coninck nae Hebron / ende David maeckte een verbont met haer te Hebron / voor het aengesichte des HEEREN: Ende sy salfden David ten Coninck over Israël / [c] nae het woort des HEEREN [5] door den dienst Samuëls.

4 Ende David tooch henen / ende [6] gantsch Israël / nae Jerusalem / welcke is Jebus: [d] want daer waren de Jebusiten de inwoonders des lants.

5 Ende de inwoonders van Jebus seyden tot David / Ghy en sult hier niet inkomen: David dan noch wan [7] de burcht Zions / welcke is de Stadt Davids.

6 Want David seyde / Al die de Jebusiten ten eersten slaet / sal tot [8] een Hooft / ende tot een Overste worden: Doe beklomse Joab de sone Zeruja ten eersten / daerom wert hy tot een Hooft.

7 David nu woonde op de burcht / daerom hietmense de Stadt Davids.

8 Ende hy bouwde de Stadt rontom / van Millo af / ende rontom henen: Ende Joab [9] vernieuwde het overige der stadt.

9 Ende David [10] ginck geduerichlick voort / ende wert groot / want de HEERE der heyrscharen was met hem.

10 Dese [e] nu waren de hoofden der helden / die David hadde / die haer dapper by hem gedragen hebben [11] in sÿn Coninckrÿck by geheel Israël / [12] om hem Coninck te maken / [f] nae het woort des HEEREN over Israël.

11 [13] Dese nu zÿn van het getal der helden die David hadde: [14] Jasobam de sone Hachmoni was het hooft der dertigen / die sÿn spiesse tegens drie hondert opheffende / versloechse op een mael.

12 Ende na hem was Eleazar de sone Dodo de Ahohiter: hy was [15] onder die drye helden.

13 Hy was met David te [16] Pas-Dammim / [g] als de Philistÿnen daer ten strÿde vergadert waren / ende het stuck des ackers vol gerste was / ende het volck voor het aengesichte der Philistÿnen vloodt.

14 Ende [17] sy stelden sich in 't midden van dat stuck ende beschermden 't / ende sy sloegen de Philistÿnen: Ende de HEERE verlostese door een groote verlossinge.

15 Ende [h] drye uyt de dertich hoofden togen af nae den rotzsteen tot David in de spelonecke Adullam: ende het leger der Philistÿnen hadde sich gelegert in het dal Rephaim.

16 Ende David was doe in de vestinge: Ende de besittinge der Philistÿnen was doe te Bethlehem.

17 Ende David kreech lust ende seyde: [18] Wie sal my water te drincken geven uyt Bethlehems bornput die onder de poorte is?

a 2. Sam. 5. 1.
1 Niet dat alle ende een yegelick persoon des gantschen Israels zy vergadert geweest / maer nessens een groote menichte van de gemeynte / oock de Outste des volcks / ende de hoofden der stammen. v. 3. Siet ond. cap. 12. 23. So dat dit als een vergaderinge van Staten geweest is / na de doot Isbosets.
2 D. uwe maechschap ende bloet-verwanten / Siet de aenteeck. op Genes. 29. 14.
3 *Hebr.* oock gisteren, oock eer-gisteren, oock doe Saul noch Coninck was, &c.
b 1. Sam. 19. 8.
4 T. w. gelijck een herder sijne schapen weydet / Siet Psal. 78. 71. De Coningen worden dickwils herders des volcks genoemt.
c 1. Sam. 16.
5 *Hebr.* door de hant.
6 D. eenige van het krijchsvolc uyt alle de stammē Israels / siet ond. cap. 12. 23.
d 2. Sam. 5. 6.
7 T. w. de burcht die op den berch Zions lach.
8 Een hooft is hier te seggē / een Generael over al het krijchs-volck.
9 *Hebr.* Hy maeckte levendich. D. hy vernieuwde / of hy heelde / repareerde / of verbeterde 't vervallene. And. liet leven.
10 *Hebr.* ginck gaende, groot wordende.
e 2. Sam. 23. 8.
11 D. in den handel belangende het Coninckrijcke. Daer in hebben sich die mannen by alle de Israeliten dapperlick ende kloeckelick gedragē / insonderheyt in het innemen van Jebus.
12 D. dat hy die te voren door Samuel tot Coninck gesalft was / na de doodt Sauls in het Coninckrijcke gestelt ende bevesticht mochte worden: Daer toe hebben hem dese helden geholpen tegen sijne vyanden.
f 2. Sam. 16. 1, 12.
13 Uyt dese heeft David gecoren de Overste / die ordinaerlick by hem in 't leger waren.
14 Vergel. dit met 2. Sam. 23. 8.
15 Verstaet Jasobam / die de eerste was / Eleazar de tweede / ende Samma de derde / die hier wort voor-by gegaē / maer hy wort uytgedruckt 2. Sam. 23. v. 11. Dese drye zijn 't die het water uyt den bornput te Bethlehem voor David haelden.
16 And. Dammim. 1. Sam. 17. 1.
g 2. Sam. 5. 17. ende 23. 11.
17 T. w. die voorgemelde helden / siet 2. Sam. 23. 11.
h 2. Sam. 23. 13.
18 D. Ick wensche datter yemant ware / die my te drincken gave uyt dien bornput / &c.

18 Doe braken die drie door het leger der Philistijnen / en [19] putteden water uyt Bethlehems born-put die onder de poorte is / ende sy droegen 't ende brachten 't tot David: Doch David en wilde 't niet drincken / maer hy goot het uyt [20] voor den HEERE.

19 Ende hy seyde / [21] Dat late mijn Godt verre van my zijn / van sulcx te doen: [22] soude ick het bloet deser mannen drincken? [23] met perijckel hares levens / ja [24] met perijckel hares levens hebben sy dat gebracht: ende hy en wilde het niet drincken: Dit deden de drie helden.

20 Abisai nu de broeder Joabs / die was oock het hooft van [25] drien / ende hy verheffende sijn spiesse tegen drie hondert / versloechse: Also [26] hadde hy eenen name onder die drie.

21 Uyt die drie was hy ge-eert boven de twee / daerom wert hy hen tot een Overste: [27] Maer hy en quam tot aen die [eerste] drie niet.

22 Benaja de sone van Jojada / eenes dapperen mans sone / van [28] Kabzeël was groot van daden: [29] Hy versloech twee stercke [30] leeuwen van Moab: Oock ginck hy af / ende versloech eenen leeuw [31] in het midden des cuyls [32] ter sneeuw-tijt.

23 Hy versloech oock eenen Egyptischen man / [33] eenen man van groote lengte / van [34] vijf ellen / ende die Egyptenaer hadde een spiesse in de hant / als [35] een wevers-boom; maer hy ginck tot hem af met [36] eenen staf / ende hy ruckte de spiesse uyt de hant des Egyptenaers / ende [37] hy doodde hem met sijne [eygene] spiesse.

24 Dese dingen dede Benaja de sone Jojada: dies hadde [38] hy eenen name onder [39] die drie helden.

25 Siet hy was de heerlickste van [40] die dertich / nochtans en quam hy tot aen [41] de drie niet: Ende David stelde hem over [42] sijne Trauwanten.

26 [1] De helden nu der heyren waren Asahel / de broeder Joabs / [43] Elhanan de sone van Dodo van Beth-lehem.

27 Sammoth de Haroditer / Helez de Peloniter.

28 Ira de sone Ikkes de Tekoiter / Abiezer de Anthothiter.

29 Sibbechai de Husathiter / Ilai de Ahohiter.

30 Maharai de Netophathiter / Heled de sone Baana de Netophathiter.

31 Ithai de sone Ribai van Gibea der kinderen Benjamins: Benaja de Pirhathoniter.

32 Hurai [44] van de beken Gaas / Abiël de Arbathiter.

33 Azmaveth de Baharumiter / Eljahba de Saalboniter.

34 [Van] de kinderen Hasems des Gizoniters was Jonathan de sone van Sage de Harariter.

35 Ahiam de sone Sachar de Harariter / Eliphal de sone Ur.

36 Hepher de Mecheratiter / Ahija de Peloniter.

37 Hezro de Carmeliter / Naarai de sone Ezbai.

38 Joël de broeder Nathans / Mibhar de sone van Geri.

39 Zelek de Ammoniter / Nahrai de Berothiter / wapen-drager Joabs des soons Zeruja.

40 Ira de Jithriter / Gareb de Jithriter.

19 And. schepten.
20 D. Godt ter eere.
21 *Hebr.* dat zy my van mijnen Godt verre.
22 Siet 2. Sam. 23. 17.
23 *Hebr.* met, of / op hare zielen. D. met perikel hares levens.
24 David herhaelt sijne voorige woorden / uyt groote verwonderinge, siet gelijcke maniere van spreken. Genes. 49. 4.
25 T. w. van de welcke stracx sal gesproken worden / van Abisai, in dit 20 vs / van Benaja, v. 22 / ende van Asahel v. 26. nae sommiger meyninge.
26 And. maer hy en hadde geenen name onder die drie. De verscheydentheyt der uytleggingе ontstaet uyt de verscheydentheyt van het schrijven ende lesen des Hebr. texts.
27 De meyninge is / dat hy in stercкte / ende in kloecke daden / by de voorgaende andere drie / van de welcke v. 15. gesproken is / niet en was te vergelijcken.
28 Dit was eē stadt in de stamme Juda gelegen / Jos. 15. 21.
29 Siet 2. Sam. 23. 20.
30 Eenige verstaen hier door Leeuwen, stercke mannen als Leeuwen.
31 D. in eenen put / of gracht.
32 *Hebr.* in den dach der snee, of / op eenen snee-dach.
33 *Hebr.* eenen man der mate, D. eenen man van groote mate ende lengte / Siet 2. Sam. 23. 21.
34 Goliath was ses ellen ende een spanne lanck / 1. Sam. 17. 4.
35 D. soo dicke als eenes wevers boom. soo dicke was oock Goliats spiesse.
36 Eenen stock ende slinger waren oock Davids geweere / doe hy met Goliath ginck strijden.
37 Dit hadde David oock gedaen / 1. Sam. 17. 51.
38 D. Hy was vermaert / T. w. van wegen sijne stercкte ende kracht.
39 Dese drie helden zijn geweest in de tweede ordeninge / ende waren dese / Abisai / Benaja / ende Asahel.
40 Siet 2. Sam. 23. 24. daer worden dese dertich / ende andere meer genoemt.
41 T. w. van de welcke v. 18. gesproken is.
42 *Hebr.* Over sijne gehoorsaemheyt, dat is / over sijne gehoorsame / verstaende daer by sijne trauwanten / ofte lijf-wacht / die altijt by ende ontrent den Coninck waren / om sijne bevelen te gehoorsamen.
1 2. Sam. 23. 24.
43 And. Elchanan sijnes Ooms sone van Bethlehem.
44 And. uyt een van de valleyen, of / leechten. D. uyt eene der selver.

41 Urija de Hethiter / Zabad de sone Ahlai.

42 Adina de sone Siza de Rubeniter was het hooft der Rubeniten / [45] nochtans waren der dertich boven hem.

43 Hanan de sone Maacha / ende Josaphat de Mithniter.

44 Ussija de Asteratiter: Sama / ende Jeiël de sone Hothams / des Aroëriters.

45 Jediaël de sone Simri / ende Joha sijn broeder de Tiziter.

46 Eliël Hammahavim / ende Jeribai / ende Josavja de sonen Elnaams: ende Jithma de Moabiter.

47 Eliël ende Obed / ende Jaasiël van Mezobaja.

45 D. de dertich helden van de welcke te vooren gesproken is / waren in kracht ende in daden treffelicker dan Hadina / ende de gene / die hier na genoemt worden.

Het xij. Capittel.

Hier worden noch eenige Helden Davids genoemt / die tot hem gekomen zijn / doe hy noch van Saul vervolgt wert / v. 1 / &c. Eerst uyt het geslachte van Saul selve / 2. daer na uyt de stamme Gads / 14. oock uyt de stammen Benjamins en Juda / 16. ende van Manasse / 19. Eyndelick worden verhaelt de Overste der krijchs-lieden / die tot David te Hebron gekomen zijn / om hem Koninck te maken / mitsgaders het getal uyt elcke stamme / 23. Gantsch Israel is het eens om David Coninck te maken over haer / 38. Sy maken goet chier met malkanderen drie dagen lanck / 39.

1 DEse nu zijn 't die tot David quamen nae [1] Ziklag / [2] doe hy noch besloten was voor het aengesichte Sauls des soons Kis: sy waren oock onder [3] de helden die tot dien krijch holpen:

2 Gewapent met bogen / [4] rechts ende slincx met steenen werpende / ende met pijlen schietende uyt den boge: sy waren [5] van de broederen Sauls / uyt Benjamin.

3 Het hooft was Ahiëzer / ende Joas / sonen van Semaa den Gibeathiter / daer na Jeziël / ende Pelet / sonen Azmaveths / ende Beracha / ende Jehu de Antothiter.

4 Ende Jismaja de Gibeoniter was een helt onder de dertich / ende over dertich [gestelt]: ende Jirmeja / ende Jahaziël / ende Johanan / ende Josabad / de Gederathiter.

5 Eluzai / ende Jerimoth / ende Bealja / ende Semarja / ende Sephatja de Haruphiter.

6 Elkana / ende Jissia / ende Azareël / ende Joëzer / ende Jasobam de Korhiters.

7 Ende Joëla / ende Zebadja de sonen Jerohams van Gedor.

8 [6] Oock scheydden hen van de Gadíten af tot David in [7] die vestinge nae de woestyne / cloecke helden / crijchs-lieden ter oorloge / [8] toe-gerust met rondasse ende schilt / ende hare aengesichten [9] waren aengesichten der leeuwen: ende sy waren [10] als de Rheen op de bergen in snellicheyt.

9 Ezer was het hooft: Obadja de tweede / Eliab de derde.

10 Mismanna de vierde / Jirmeja de vijfde.

11 Attai de seste / Eliël de sevenste.

12 Johanan de achtste / Elzabad de negenste.

13 Jirmeja de tiende / Machbannai de elfde.

14 Dese waren van de kinderen Gads / hoofden des heyrs: een van de kleynste was over hondert / ende de grootste over duysent.

15 Dese selve zijn 't die over de Jordane gingen in de eerste maent / doe [11] de selve vol was aen alle hare oevers: ende sy verdreven alle [de inwoonders] [12] der leechten tegen 't oosten / ende tegen 't westen.

16 Daer quamen oock van de kinderen Benja-

1 Siet van dese stadt de aenteeck. op 1. Sam. 27. 6.
2 T. w. doe hy uyt vreese van Saul sich moest verbergen / in holen / spelonken / in rotzsteenen / ende op de bergen. And. uytgesloten] te weten / uyt de publijcke byeen-komstē des volcx Godes / Ja uyt het geheele lant der Israeliten / van wegen Sauls tyrannye.
3 T. w. die in het naest-voorgaende capit. genoemt staen.
4 D. sy waren soo veerdich in het werpen met hare slincker / als met hare rechter-handt. Siet dergelijcke Judic. 20. 16.
5 D. van sijn maegschap / of bloet-verwanten. dit hebben die mannen gedaen / bezijden stellende de maegschap / en siende op de rechtveerdige sake Davids / in het ongelijck dat Saul hem aendede. Alдus heeft selfs Jonathan de sone Sauls / de sake Davids voorgestaen / hoe wel hy by sijnen vader gebleven is.
6 Hy wil seggen / sy sonderdē haer af van d'ander Israeliten die Saul noch aenhingen / ende sy versochten haer by David.
7 Sommige verstaē dit van de burcht te Ziklag / andere van de spelonсke Adullam: Andere van Engedi.
8 *Hebr.* ordinerende.
9 T. w. verschrickelick aen te sien / als of sy leeuwen waren.
10 Desen lof wort oock Asahel den broeder Joabs gegeven. 2. Sam. 2. 18.
11 Siet Jos. 3. 15.
12 Wel-verstaende die by de Jordane waren.

Benjamins ende Juda op de vestinge tot David.

17 Ende David ginck uyt [13] hen te gemoete / ende antwoordde / ende seyde hen / Indien ghy-lieden [14] ter vrede tot my gekomen zijt / om my te helpen / so sal mijn herte te gelijcke over u lieden zijn: maer indien het is om my mijne vyanden bedriechlick over te leveren / [15] daer doch geen wrevel in mijne handen en is / de Godt onser vaderen sie het / ende straffe het.

18 Ende de Geest [16] tooch Amasai aen / den [17] Oversten [18] der hooft-lieden / [ende hy seyde]: Wy zijn uwe / ô David / ende met u zijn wy / ghy sone Isai / vrede / vrede zy u / ende vrede uwen hulperen / want uwe Godt helpt u: Doe namse David aen / ende stelde se tot hoofden der benden.

19 Daer [a] vielen oock van Manasse tot David / doe hy met de Philistijnen quam om tegen Saul te stryden / [19] al-hoewel syse niet en hielpen: want de Vorsten der Philistijnen verlieten hem [20] met rade / seggende / [21] Met [perikel van] onse hoofden [22] soude hy tot Saul sijnen heere vallen.

20 Doe hy [23] nae [24] Ziklag tooch vielen tot hem uyt Manasse / Adnah / ende Jozabad / ende Jediaël / ende Michaël / ende Jozabad / ende Elihu / ende Zillethai: hoofden der duysenden die in Manasse waren.

21 Ende dese hielpen David mede tegen [25] die benden / want alle dese waren kloecke helden: ende sy waren Overste [26] in 't heyr.

22 Want daer quamender te [dier] tijt dach by dach tot David / om hem te helpen / tot een groot leger toe / als [27] een leger Godes.

23 Ende dit zijn de getalen der hoofden der gener / die toe-gerust waren ten heyre / die tot David te Hebron quamen / om [28] het Coninck-rijcke Sauls tot hem te wenden / [29] nae den mont des HEEREN:

24 Der kinderen Juda / die rondassen ende spiessen droegen / waren ses duysent / ende acht hondert / toe-gerustet ten heyre.

25 Van de kinderen Simeons kloecke helden ten heyre / seven duysent ende hondert.

26 Van de kinderen Levi / vier duysent ende ses hondert.

27 Ende Jehojada [30] was Overste der Aaroniten: ende met hem warender drye duysent ende seven hondert.

28 Ende Zadok was een jongelinck / een kloeck heldt: ende uyt sijnes vaders [31] huys waren twee ende twintich Overste.

29 Ende van de kinderen Benjamins / [32] de broederen Sauls / drye duysent: [33] want tot noch toe warender vele van haer [34] die het met den huyse Sauls hieldẽ.

30 Ende van de kinderen Ephraims / twintich duysent / ende acht hondert / kloecke helden / [35] mannen van name in het huys harer vaderen.

31 Ende [36] van de halve stamme Manasse achtien-duysent / die met namen uytgedruckt zijn / dat sy quamen om David Coninck te maken.

32 Ende van de kinderen Issaschar / die [37] ervaren waren in 't verstant van de tijden / om te weten wat Israël doen moeste: hare hoofden waren twee hondert / ende alle hare broeders [pasten] op haer [38] woort.

33 Uyt Zebulon uytgaende in 't heyr / toe gerustet ten strijde met alle crijchs-wapenen / vijftich duysent: [39] ende om een slach-ordeninge te houden met een [40] onwanckelbaer herte.

34 Ende uyt Naphtali duysent Overste: ende by haer met rondasse ende spiesse / seven en dertich duysent.

35 Ende uyt de Daniten ten strijde toegerustet / acht en twintich duysent ende ses hondert.

36 Ende uyt Aser / uytgaende in het heyr / om krijchs-orden te houden / waren veertich duysent.

37 Eñ van gene zijde der Jordane / van de Rubeniten ende Gaditen / ende de halve stamme Manasse met allerley krijchsgereetschap ter oorloge / hondert ende twintich duysent.

38 Alle dese krijchslieden / die haer in slachorden konden houden / [41] quamen met een volkomen herte te Hebron / om David Coninck te maken over gantsch Israël: Ende oock was al het overige van Israël een herte / om David ten Coninck te makẽ.

39 Ende sy waren [42] daer by David drie dagen lanck [43] etende ende drinckende: [44] want [45] hare broeders hadden voor hen [wat] toebereydt.

40 Ende oock de [46] naeste aen hen / tot aen Issaschar / ende Zebulon / ende Naphtali / brachten broot op eselen / ende op kemelen / ende op muylen / ende op runderen / meel-spijse / stucken vygen / ende stucken rosynen / ende wijn / ende olye / ende runderen / ende [47] kleyn vee in menichte: want daer was blijtschap in Israël.

13 *Hebr.* voor haer aengesichte.
14 D. vredes halvẽ.
15 D. daer ick doch niet schuldich ben van yemant gewelt / of moetwillich quaet of onrecht gedaen te hebben.
16 D. de Geest des Heeren / namelick de geest der kloeckmoedicheyt ende vrymoedicheyt / quam over Amasai / dat hy daer mede als met eẽ kleet verciert wert / alsoo dat hy eene extraordinare vrymoedicheyt hadde / om David aldus aen te spreken. Siet dese maniere van spreken Judic. 6. 34. ende elders.
17 *Hebr.* het hooft.
18 And. van dertich.
a 1. Sam. 29. 1.
19 Verst. dat David met sijne mannen / de Philistijnen niet en hebbe geholpen in desen strijdt tegen Saul / ende de Israeliten.
20 D. na dat sy met malcanderẽ hier over raet gehouden hebbende / met raetsaem gevonden haddẽ / dat David by haer in 't leger blijven soude.
21 *Hebr.* met onse hoofden soude hy tot Saul sijnen Heere vallen. Siet dergelijcke maniere van spreken hov. cap. 11. 19.
22 And. sal hy tot Saul sijnen Heere vallen, T. w. indien hem toegelaten wert met ons ten strijde te trecken.
23 T. w. na dat hy van den Coninck der Philistijnen was afgedanckt. 1. Sam. 29. 10 / 11.
24 Dese stadt hadde de Coninck der Philistijnen David gegeven. 1. Sam. 27. 6.
25 Verst. hier de hoopen ofte rotten der Amalekiten / die Ziklag hadden ingenomẽ / ende verbrant / de wijle David van daer getrocken was. 1. Sam. 30. 1.
26 T. w. in het heyr Davids.
27 D. een seer groot ende treffelick leger. Alsoo staet Psal. 36. 6. bergen Godes, ende Psal. 80. 11. Cederen Godes. dat is / Hooge: Ende Nineve een stadt Godes, Dat is / een seer groote stadt. Siet de aent. op Genes. 13. 10.
28 Siet hov. op het eynde van capit. 10. ende in 't begin van cap. 11.
29 D. gelijck de Heere bevolen hadde / als hy David tot Coninck dede salvẽ door Samuel. 1. Sam. 16.
30 Verst. dit alsoo / dat hy de Overste der Priesteren was / onder dẽ Hoogen-priester Abiathar / Siet 1. Sam. 23. 9. ofte Overste dier Priesteren / die hier gesept worden tot David gekomen te zijn.
31 D. geslachte.
32 D. bloet-verwanten.
33 Dit is de reden waerom datter maer 3000 Benjaminiten tot David gekomen waren. De Benjaminiten hielden lange de zijde Sauls / om dat hy uyt hare stamme gesproten was / siet 2. Sam. 2.
34 *Hebr.* Die de wacht des huyses Sauls wachtten.
35 Siet de aenteeck. op Genes. 6. 4.
36 T. w. die op dese zijde der Jordane in den lande Canaan woonden / want de ander helft / die op gene zijde der Jordane woonde / is met de Rubeniten / ende Gaditen tot Daid gekomen / v. 37.
37 D. verstandige ende ervarene mannen / die goeden raet konden geven / op welcken tijt men alder-best wat soude mogen of kunnen doen of laten / het zy in den krijch ende politie / Als Esth. 1. 13. ofte oock in de lant-bouwerye.
38 *Hebr.* mont.
39 Verst. hier by / sy waren veerdich, of ervaren: ofte quamen / als v. 38.
40 *Hebr.* met niet herte ende herte. dat is / met met een gedeelt ofte dobbel herte / maer oprecht ende bestandich.
41 D. na dat sy te voren haer welbedacht hadden / quamen sy met een oprecht eenvoudich herte.
42 T. w. te Hebron.
43 D. goet cier makende.
44 Hy wil seggen / dat de Hebroniten haer voorsien hadden met spijse eñ dranck / om hare broeders te tracteren.
45 T. w. de Israeliten die te Hebron woonden.
46 D. die daer by of daer ontrent / rontom henen woonden.
47 D. schapen ende geyten.

Het xiij. Capittel.

David houdt raet met de Overste des volcks / v. 1 / &c. aengaende een generale vergaderinge / 2. ende het halen der Arke van Kiriath-Jearim nae Zion / 3. dit behaecht de gantsche gemeynte wel / 4. Tot desen eynde treckt David selfs op met de gantsche Gemeynte / 6. sy setten de Arke op eenen nieuwen wagen / 7. David eñ 't gantsche volck bedrijven groote vreugt met gesanck ende Musijck-instrumenten / 8. Uza steeckt sijn hant uyt om de Arke te houden / 9. Daerom slaet hem Godt / dat hy sterft / 10. David noemt de plaetse daer dit geschiet / Perez-Uza, 11. ende hy is bevreest de Arke tot sich te latẽ brengen / 12. Maer laetse in Obed-Edoms huys brengen / 14.

1 ENde [1] David hielt raet met de Overste der duysenden ende der honderden / [ende] met alle Vorsten.

2 Ende David seyde tot de gantsche gemeynte Israëls / [2] Indien het ulieden goet dunckt / eñ van den HEERE onsen Godt te zijn / Laett [3] ons ons uytbreyden / laet ons sendẽ aen onse overige broeders / in alle landen Israëls / ende de Priesters / eñ Leviten [die] met hen zijn inde stedẽ / [4] met hare voorsteden / op dat sy tot ons vergadert worden.

3 Ende laett ons de Arke onses Godts tot ons wederhalen: want [5] wy en hebbense inde dagen Sauls niet gesocht.

4 Doe seyde de gantsche Gemeynte / datmen alsoo doen soude: want [6] die sake was recht inde oogen des gantschen volcx.

5 [a] David dan vergaderde gantsch Israël van 't Egyptische [7] Sichor af / tot daermen komt te Hamath / om [8] de Arke

1 T. w. na dat hy Jerusalem hadde ingenomen / ende meester geworden was van de burcht Zion / op de welcke hy de Arke des Heeren woude brengen laten.
2 *Hebr.* so het aen, ofte by uliedẽ goet [is.]
3 *Hebr.* laet ons uytbersten, ofte / uytbreken, ende laet ons senden, dat is / wijts ende zijts aẽ alle plaetsen in Israel uytsenden. Het is een verbloemde maniere van spreken / genomen van de overvloeyende wateren.
4 *Hebr.* harer voorsteden.
5 D. wy en hebben niet vele daer op gepast / nochte groote achtinge op de selve gegevẽ: want de wijle de Arke te Kiriath-Jearim was / ende de Tabernakel met den Altaer / daermen de offerhanden op offerde / te Gibeon stont / so en maeckten vele onder de Israeliten geen groot werck van de Arcke / maer sy deden haren Godts-dienst in den Tabernakel die sonder Arke was.
6 D. dese voorstellinge des Conincks geviel den gantschen volcke wel / ende het vondt sulcx al goet.
a 2. Sam. 6. 1.
7 Siet van dese Rivière Jos. 13. 3 / 5. Dit was de uyterste pale des lants Canaan tegen 't Zuyden / gelijck Hamath de uyterste pale was tegen 't Noorden: So dat hier de geheele lengte des lants Canaan te kennen woort gegeven.
8 Dese Historie woort eerst beschreven 2. Sam. 6. 2 / &c.

Godes te brengen van [9] Kiriath-Jearim.

6 Doe tooch David op met het gantsche Israël nae [10] Baala/ dat is/ nae Kiriath-Jearim/ 't welck in Juda is/ dat hy van daer op-haelde de Arke Godes des HEEREN die tusschen de [11] Cherubim woont/ daer de Name wort aengeroepen.

7 Ende [12] sy voerden de Arke Godes op eenen nieuwen wagen uyt het huys Abinadabs: Uza nu ende Ahio leydden den wagen.

8 Ende David ende gantsch Israël speelden voor het aengesichte [13] Godes met aller macht/ so met Liederen/ als met Harpen/ ende met Luyten/ ende met Trommelen/ ende met Cymbalen/ eñ met Trompetten.

9 Doe sy aen den dorschvloer van [14] Chidon gekomen waren/ so streckte Uza sÿne hant uyt/ om de Arke te houden/ want de runderen [15] struyckelden.

10 Doe [16] ontstack de toorn des HEEREN over Uza/ ende hy sloech hem/ om dat hy sÿne hant hadde uytgestreckt aen de Arke: ende hy sterf aldaer voor het aengesichte Godes.

11 Ende David [17] ontstack/ dat de HEERE een scheure gescheurt hadde aen Uza: daerom noemde [18] hy die selve plaetse [19] Perez-Uza/ [20] tot op desen dach.

12 Ende David vreesde den HEERE te dien dage/ seggende: Hoe sal ick de Arke Godes tot my brengen?

13 Daerom [b] en liet David de Arke niet tot hem brengen in de Stadt Davids: maer dedese afwycken in 't huys [21] Obed-Edoms des Gethiters.

14 Also bleef de Arke Godes by het huysgesin Obed-Edoms/ in sÿn huys/ drye maenden/ ende de HEERE segende het huys Obed-Edoms/ ende alles wat hy hadde.

9 Daer was sy gebracht/ doe sy uyt der Philistijnen lant quam/ 1. Sam. 6. 21. ende 7. 1.
10 Baala ende Kiriath-Jearim was eene ende de selve stadt/ Josu. 15. 9/ 60.
11 Siet de aent. op 1. Sam. 4. 4.
12 Dit was tegen het uytgedruckte bevel Godes/ Num. 4. v. 15. alwaer de Heere beveelt/ dat de Priesters de Arke op hare schouderen dragen sullen/ Siet ond. cap. 15. 2. ende 13.
13 Die sijn tegenwoordicheyt boven de Arke openbaerde. Alsoo v. 10. Siet 2. Sam. 6. 7.
14 Anders/ Nachon. 2. Sam. 6. 6.
15 Siet 2. Sam. 6. op v. 6.
16 Niemant mocht de Arke met de hant aenroeren/ dan alleen de Priesters/ Num. 4. 15. van welck geslachte Uza niet en was/ hoewel hy een Levijt was.
17 Siet 2. Sam. 6. op v. 8.
18 T. w. David/ als 2. Sam. 5. 20.
19 D. scheure, ofte/ rete Uzæ.
20 De reden soude aldus vol zijn/ welcke alsoo heet tot op desen dach.
b 2. Sam. 6. 10.
21 Desen Obed-Edom is een Levijt geweest.

Het xiiij. Capittel.

De Coninck Hiram sendt boden aen David/ met timmer-lieden ende Cederen-hout/ v. 1. David neemt toe in macht/ 2. hy neemt meer wijven/ ende krijcht veel kinderen/ 3. hare namen/ 4. De Philistijnen trecken op ten stryde tegen David/ ende David tegen haer/ 8. David vraecht Godt wat hy doen sal: Die beveelt hem op te trecken/ met belofte van victorie/ 10. David slaetse/ ende noemt die plaetse Baal-Perazim, 11. David laet hare afgoden verbranden/ 12. De Philistijnen hervatten den krijch/ 13. David vraecht wederom den Heere/ die hem seyt wat hy doen soude/ 14. hem te gelijcke sÿne hulpe toe-seggende/ 15. David slaet de Philistijnen ten tweeden male/ 16. waer van hy eenen grooten name krijcht/ ende wort over al gevreest/ 17.

1 DOe [a] sondt Hiram de Coninck van Tyrus boden tot David/ ende cederen hout/ ende metselaers/ ende timmer-lieden: dat sy hem een huys bouwden.

2 Ende David merckte dat hem de HEERE tot Coninck bevesticht hadde over Israël: want sijn Coninckrÿcke wert ten hoochsten verheven om sÿns volcx Israëls wille.

3 Ende David nam meer wyven te Jerusalem: ende David gewan meer sonen ende dochteren.

4 Dit [b] nu zÿn de namen [1] der kinderen/ die hy te Jerusalem hadde: [2] Sammua/ ende Sobab/ Nathan/ ende Salomo.

5 Ende Ibchar/ ende Elisua/ ende Elpelet.

6 Ende Noga/ ende Nepheg/ ende Japhia.

7 Ende Elisama/ ende [3] Beëljada/ ende Eliphelet.

8 Doe de Philistÿnen hoorden/ dat David ten Coninck gesalft was over het gantsche Israël/ [4] so togen alle de Philistÿnen op om David te soecken: Doe David dat hoorde/ [5] so tooch hy uyt tegen haer.

9 Doe de Philistÿnen quamen/ so spreydden sy haer uyt [6] in de leechte van Rephaim.

10 Doe [7] vraechde David Godt/ seggende/ Sal ick op-trecken tegen de Philistÿnen/ ende sult ghyse in mÿne hant geven? Ende de HEERE seyde tot hem/ Treckt op/ want ick salse in uwe hant geven.

11 Doe [8] sy nu optogen nae [9] Baal-Perazim/ so sloechse David daer/ ende David seyde/ [10] Godt heeft mÿne vyanden door mÿne hant gescheurt/ als een scheure der wateren: daerom noemden sy den name der selver plaetse Baal-Perazim.

12 Ende daer lieten sy hare [11] Goden/ ende David [12] geboodt/ ende sy wierden met vyere verbrant.

13 Doch de Philistÿnen voeren noch voort/ ende sy verspreydden haer [13] in dat dal.

14 Ende David vraechde Godt noch eens/ ende Godt seyde tot hem/ Ghy en sult niet op-trecken achter hen henen: [maer] [14] omcingeltse van boven/ ende comt tot haer tegen over de Moer-besye-boomen.

15 Ende 't sal geschieden/ als ghy hoort [15] het geruysch van eenen ganck in [16] de toppen der moer-besye-boomen/ komt dan uyt ten strÿde: want Godt sal voor u aengesichte uytgegaen zÿn/ om het leger der Philistÿnen te slaen.

16 David nu dede gelÿck als hem Godt geboden hadde: ende sy sloegen het heyr der Philistÿnen van Gibeon af tot aen Gazer.

17 Also ginck Davids name uyt in alle die landen: ende [17] de HEERE [18] gaf sÿne verschrickinge over alle die Heydenẽ.

a 2. Sam. 5. 11.
b 1. Chron. 3. 5.
1 And. der gener die hem geboren zijn te Jerusalem.
2 Vod. cap. 3. is eenige veranderinge in dese namen.
3 El-jada. 2. Sam. 5. 16.
4 T. w. met heyrkracht/ om hem den krijch aen te doen.
5 D. hy en wachtte niet/ dat sy hem de oorloge in sijn eygen lant souden komen aendoen/ maer last van Godt gekregen hebbende/ trockse selve te gemoete. Vgel. 2. Sam. 5. 17/ 19.
6 Siet Jos. 15. 8. ende 2. Sam. 5. 18. sy lach in de stamme Juda.
7 T. w. door den Hoogen-priester Abjathar/ die den lijfrock aen dede/ &c. Siet 1. Sam. 23. 9. ende 30. 7.
8 T. w. de Israeliten.
9 D. scheur-plaetsen, of reten pleynen, of/ den Heere der scheuringen, ofte der reten.
10 Siet 2. Sam. 5. op v. 20.
11 2. Sam. 5. 21. worden sy Afgoden genoemt.
12 *Hebr.* seyde.
13 Verst. het dal Rephaim/ daer sy vyantlick in gevallen waren/ v. 9.
14 Of: treckt om van haer af. Vg. 2. Sam. 5. 23.
15 D. een geruysch als of yemant op de toppen der boomen wandelde. Siet 2. Sam. 5. 24. Sommige verstaen dit van het gegang der Engelen/ die voor de Israeliten strijden souden.
16 *Hebr.* in de hoofden.
17 D. Godt maeckte dat vele Heydensche natien eenen schrick ende vreese van David hadden.
18 And. bracht.

Het xv. Capittel.

David bereydt der Arke Godes een plaetse/ v. 1. Ende hy beveelt dat de Leviten de Arke Godes dragen sullen/ 2. Gantsch Israel komt te Jerusalem/ om de Arke aldaer op te halen/ 3. Namen der Leviten/ die tot desen eynde daer quamen/ 4. David beveelt de Overste der selver/ wat/ ende hoe sy doen sullen/ 11. Sy gehoorsamen David/ 14. Dit is geschiet met groote triumphe van musycke/ 16. Michal/ de dochter Sauls/ siende den Coninck David voor de Arke springen ende spelen/ veracht hem/ 29.

1 ENde David maeckte sich huysen [1] in sÿne Stadt: Ende hy bereydde der Arke Godes een plaetse/ ende [2] spande een tente voor haer.

2 Doe seyde David/ Niemant en mach de Arke Godes dragen/ dan de Leviten: want die [a] heeft de HEERE verkoren om de Arke Godes te dragen/ ende om hem te dienen tot inder eeuwicheyt.

3 Oock vergaderde David gantsch Israël te Jerusalem: om de Arke des HEEREN op te halen aen hare plaetse/ die hy haer bereydt hadde.

4 Ende David [b] versamelde [3] de kinderen Aarons/ ende de Leviten.

5 Van de kinderen Kehats/ was Uriël Overste/ ende sÿner [4] broederen waren hondert ende twintich.

6 Van de kinderen Merari/ was Asaja Overste/ ende sÿner broederen waren twee hondert ende twintich.

7 Van de kinderen Gersoms/ was Joël Overste/ ende sÿner broederen hondert ende dertich.

8 Uyt de kinderen [5] Elizaphans was Overste

1 Dit was het bovenste deel der stadt van Jerusalem/ die David van de Jebusiten met gewelt gewonnen hadde: Ende sy wiert de stadt Davids genoemt/ om dat David aldaer sijn woon-plaetse genomen hadde. *Hebr.* Ende hy maeckte sich huysen in Davids stadt.
2 Siet 2. Sam. 6. v. 17.
a Num. 4. 15.
b 1. Chron. 6. vers. 1, 2.
3 D. de nakomelingen.
4 D. bloet-verwanten: ende alsoo doorgaens in de volgende capp.
5 Hy was de sone van Uzziel des soons Kehats/ Exod. 6. 22.

Overste Semaja / ende sijner [6] broederen waren twee hondert.

9 Uyt de kinderen [7] Hebrons / was Eliël Overste / ende sijne broeders waren tachtentich.

10 Uyt de kinderen [8] Uzziëls was Amminadab Overste/ende sijne broederen waren hondert ende twaelf.

11 Ende David riep de Priesters Zadok ende [9] Abjathar: ende de Leviten Uriël/ Asaja / ende Joël/ Semaaja ende Eliël ende Amminadab.

12 Ende hy seyde tot hen/ Ghylieden zijt hoofden der vaderen onder de Leviten: [10] heylicht u/ ghy/ ende uwe broeders / dat ghy de Arke des HEEREN des Godts Israëls op-brenget/ [11] ter [plaetse die] ick voor haer bereydet hebbe.

13 Want om dat ghy-lieden ten [12] eersten [dit] [13] niet [en dedet]: [14] heeft de HEERE onse Godt onder ons een scheure gedaen / om dat wy hem niet gesocht en hebben [15] nae het recht.

14 So heyligden haer dan de Priesters ende Leviten / om de Arke des HEEREN des Godts Israëls op te brengen.

15 Ende [16] de kinderen der Leviten droegen de Arke Godes op hare schouderen / met de draeg-boomen die op hen waren / [c] gelijck als Mose geboden hadde nae den woorde des HEEREN.

16 Ende David seyde tot de Overste der Leviten/ dat sy hare broeders de Sangers stellen souden met Musijc-instrumenten/ met Luyten/ ende Harpen/ende Cymbalen/ dat sy haer souden doen hooren/ verheffende de stemme met blijtschap.

17 So stelden dan de Leviten [d] Heman den sone Joëls / ende uyt sijne broederen Asaph den sone Berechja : ende uyt de sonen Merari hare broederen / [17] Ethan den sone Kusaja.

18 Ende met hen hare broeders [18] van de tweede orden: Zecharja/ Ben/ ende Jaaziël / ende Semiramoth/ ende Jehiël/ ende Unni / Eliab / ende Benaja/ ende Maaseja/ ende Mattithja/ ende Eliphele/ ende Mikneja/ende Obed-Edom/ende Jeiël de Poortiers.

19 De Sangers nu/ Heman / Asaph/ ende [19] Ethan / lieten haer hooren met koperen Cymbalen;

20 Ende Zecharja/ ende [20] Aziël/ende Semiramoth/ ende Jehiël/ ende Unni/ ende Eliab / ende Maaseja / ende Benaja/ met Luyten [21] op Alamoth.

21 Ende Mattithja / ende Eliphele/ ende Mikneja / ende Obed-Edom / ende Jeiël/ ende Azazja met harpen [22] op de Scheminith/ om den toon te versterken.

22 Ende Chenanja d' Overste der Leviten / was over het [23] op-heffen: hy [24] onderwees haer in het op-heffen / want hy was verstandich.

23 Ende Berechja/ ende Elkana waren [25] poortiers der Arke.

24 Ende Sebanja/ende Josaphat /en Nethaneël / ende Amasai/ ende Zecharja/ ende Benaia / ende Eliëzer de Priesters trompetteden met trompetten voor de Arke Godes : ende Obed-Edom ende Jehija waren poortiers der Arke.

25 'Tgeschiedde nu dat David ende de Outste van Israël / ende de Overste der duysenden henen gingen om de Arke des verbonts des HEEREN op te halen/ uyt het huys Obed-Edoms / met vreuchden.

26 So geschiedde 't/ door dien dat Godt te Leviten hielp / die de Arke des verbonts des HEEREN droegen/ dat sy seven Varren / ende seven Rammen offerden.

27 David nu was gekleedt met eenen mantel van fijn linnen / oock alle de Leviten die de Arke droegen/ende de Sangers/ ende Chenanja de Overste van het op-heffen [26] der sangers : oock hadde David [27] eenen lijfrock aen van linnen.

28 Also bracht gantsch Israël de Arke des Verbonts des HEEREN op/ met gejuych / ende met geluyt der Basuyne/ ende met Trompetten : ende met Cymbalen / makende geluyt met Luyten/ ende met Harpen.

29 [e] 'Tgeschiedde nu / doe de Arke des verbonts des HEEREN tot aen de Stadt Davids gekomen was : dat Michal de dochter Sauls door een venster keeck/ ende den Coninck David sach springende ende spelende/ so verachtte sy hem in haer herte.

6 D. bloet-verwanten.
7 Hy was een sone Kehats/ Exod. 6.17.
8 Hy was oock een sone Kehats Exod. 6.17. maer dit zijn andere nacomelingen van Uzziel geweest dan v. 8. genoemt staen/ doch zy hebben oock Uzziel haren grootvader genoemt.
9 Of Ebjathar, hy was Hooge-priester/ ende Zadok was de tweede na hem/ achtervolgens d'ordre van Godt gestelt Num. 3.32.
10 D. bereydt u tot dit Heylich werck/ met uyterlicke ceremoniale reyniginge/ maer insonderheyt met reynicheyt des herten. Siet Exod. 19.10. ende 15.
11 Siet vov. v. 1.
12 T. w. doe ick de Arke in mijn huys wilde brengen laten. 1. Chron. 13.10.
13 Verst. hier by/ maer hebt de Arke op eenen wagen geset/ vov. 13.7.
14 Verst. dit van de doot van Uza / vov. cap. 13.10. 2. Sam. 6.6.
15 Ofte / nae de wijse. dat is / gelijck het recht ende behoorlick is/ Num. 4.15.
16 T. w. die van den geslachte Kehats waren/ Siet Num. 4.4.
c Exod. 25.14. Num. 4.15. ende 7.9.
d Vov. cap. 6. vers. 33, 39. 44.
17 And. genoemt Iedurhun.
18 Dese waren eenen trap leeger dan de voorgaende or ie eerste.
19 And. Iedurhun, sijn vader wort Kisi genoemt/ 1. Chron. 6.44.
20 Iaaziël v. 18. Ben, vermeldet v. 18. wort hier uytgelaten. sommige meenen dattet Azazia is/ waer van v. 21. Andere/ dat het een gedeelte is van den name van Zacharia.
21 Dat is / met eener maechdelicker of vrouwelicker stemme / welcke de Musicijns den Superius ofte boven-sang noemen: ofte den Altus ende Contra-tenor, welke met eene vrouwelicke stemme gesongen moeten worden. And. met fijne, of klare stemme. And. op het Virginael. verstaet dit/nae 't gevoelen van sommige. ende soo in 't volgende.
22 Alsoo noemt hy den Bassus ofte Tenor, die wel een octave ofte acht noten verschillen van den Superius ofte Contratenor. siet Psal. 6.1. met d' aenteeck.
23 T. w. der stemme/ofte des gesangs/ als v. 27. dat is/ hy was sangmeester/die ordre stelde op de toonen ende stemmen/ ende wanneer de sangers souden ophessen / ofte beginnen te singen. Siet v. 27. Andere verstaen / dat hy de voornaemste geweest is in het opheffen van de Arke. dat is / het beleyt daer van gehadt heeft.
24 And. hy was overste in, &c.
25 Dese gingen/ so men meynt/ naest voor de Arke henen/ ende droegen sorge dat niemant daer toe loopen / ofte die genaken soude/ gelijck men de deure wacht ofte bewaert. v. 24. worden der noch twee poortiers genoemt / die tot den selven eynde naest achter de Arke des verbonts volgden.
26 And. des gesangs. Ofte aldus: met de sangers.
27 Daer mede hy sijn koninckliicke weerdicheyt ende grootheyt / als bedeckte voor de groote waerdicheyt ende Majesteyt Godes / sich houdende als de andere dienaren in den dienst Godes. *Hebr.* ende op David was een Ephod.
e 2. Sam. 6.16.

Het xvj. Capittel.

David ende het volck offeren brand-offer ende danck-offer/ als sy de Arke brachten in de tente / die David daer toe verordineert hadde/ v. 1/ &c. ende hy segent het volck / 2. ende geeft eenen yegelicken broot/ vleesch/ ende wijn / 3. ende hy ordineert Leviten ten dienste der Arke/ ende om den Godt Israels te loven / 4. Wie de hoofden waren over de gene die met Musijck-instrumenten Godt loofden/ 5. daer wort beschreven een Psalm/ dien David aen Asaph ende sijne broederen gegeven heeft / om den Heere daer mede te loven ende te prijsen/ 7. dewelcke gesongen zijnde/ so sprack al het volck/ Amen/ den Heere lovende/ 36. David verordineert Sangers/ 37. Poortiers/ 38. Priesters om brand-offeren te offeren / tot dienst der Arke / 39. dit gedaen zijnde trock een yeder nae huys/ 43.

1 DOe [a] sy de [1] Arke Godes inbrachten/ so stelden syse in 't midden der tente welcke David voor haer gespannen hadde: ende [2] sy offerden brand-offeren ende danck-offeren [3] voor het aengesichte Godes.

2 Als David het brand-offer ende de danck-offeren geeyndicht hadde te offeren: so [4] segende hy het volck in den name des HEEREN.

3 Ende [b] hy deylde een yegelick in Israël/ van den man tot de vrouwe/ een yegelick een volle broots/ ende [5] een schoon stuck [vleesches] / ende een flessche [wijns].

4 Ende hy stelde voor de Arke des HEEREN [sommige] uyt de Leviten tot dienaers: ende dat om den HEERE den Godt Israëls te vermelden/ende te loven/ ende te prijsen.

5 Asaph was het hooft/ ende Zecharja [6] de tweede na hem: Jeiël ende Semiramoth/ ende Jehiël/ ende Mattithja/ ende Eliab/ende Benaja/ende Obed-Edom/ ende Jeiël met instrumenten der Luyten/ ende met Harpen : ende Asaph liet sich hooren met Cymbalen;

6 Maer Benaja / ende Jahaziël de Priesters/ [7] steets met trompetten voor de Arke des verbonts Godes.

7 Te dien selve dage/ doe gaf David [8] ten eersten [desen Psalm] om den HEERE te loven [9] door den dienst Asaphs/ ende sijner [10] broederen.

8 [11] Lovet den HEERE / [12] roept sijnen name aen/ maeckt sijne daden bekent onder de volckeren.

9 Singt hem/ psalm-singt hem/ spreeckt aendachtelick van alle sijne wonder-wercken.

a 2. Sam. 6.17.
1 D. de Arke des verbonts / ter eere Godes gemaeckt.
2 Verst. dit van extra-ordinarise ende besondere offerhanden / die David ende 't volck van Israel te deser tijt gedaen hebben.
3 Siet vov. 13. op v. 8.
4 D. hy liet het volck wederom nae huys gaen/ Godt den Heere voor haer biddende.
b 2. Sam. 6.19.
5 T. w. een stuck runder-vleeschs by den vyere gebraden/ gelijck het Hebreeus woort van eenige wort uytgelegt. Siet 2. Sam. 6. op v. 19.
6 *Hebr.* sijn tweede.
7 D. alle dage op sekere uren.
8 *Hebr.* In den hoofde, D. in den beginne / ofte eerstmael : Ende is dit soo te verstaen/ dat David desen Psalm eerst den Leviten heeft gegeven/ om Godt daer mede te loven in den openlicken Godsdienst; daer na heeft David noch meer Psalmen gedicht/ ende den Leviten gegeven/ om te singen. Siet 2. Sam. 23.1.
9 *Hebr.* door de hant.
10 D. verwanten.
11 Dit is ende de veertien naest-volgende / zijn een deel van den 105 Psalm/ vgelijckt se met malkanderen.
12 And. predickt.

10 [13] Roemt u in den name sÿner heylichheyt/ dat sich het herte der gener die den HEERE soecken/ verblyde.

11 Vraecht nae den HEERE ende sÿne [14] sterckte/ soeckt [15] sÿn aengesichte geduriehlick.

12 Gedenckt sÿner wonder-wercken/ die hy gedaen heeft/ sÿner wonder-teeckenen/ ende der [16] oordeelen sÿnes monts.

13 Ghy zaet Israëls sÿnes dienaers/ ghy kinderen Jacobs sÿne uytverkorene.

14 Hy is de HEERE onse Godt/ [17] sÿne oordeelen zÿn over de geheele aerde.

15 [c] Gedenckt tot inder eeuwicheyt sÿnes verbonts/ des woorts [dat] hy [18] ingestelt heeft tot in't duysentste geslachte.

16 [Des verbonts] [d] dat hy [19] met Abraham heeft gemaeckt/ ende sÿns eedts aen Isaac.

17 Welcken [e] hy oock aen Jacob heeft gestelt/ tot een insettinge/ (aen) Israël tot een eeuwich verbont.

18 Seggende/ Ick sal u het lant Canaan geven/ [20] een snoer van u-lieder erfdeel.

19 Als ghy [21] weynige menschen in getale waert; ja [22] weynige ende vreemdelingen daer in.

20 Ende [23] sy wandelden [24] van volck tot volck/ ende van 't een Coninckrÿcke tot een ander volck.

21 Hy en [f] liet niemant toe haer te [25] onderdrucken/ oock [26] bestrafte hy [27] Coningen om harent wille/ [seggende]/

22 En [28] tastet mÿne [29] gesalfde niet aen/ ende en doet mÿnen Propheten geen quaet.

23 [30] Singet den HEERE [31] ghy gantsche aerde/ bootschapt [32] sÿn heyl van dage te dage.

24 Vertelt sÿne eere onder de Heydenen/ sÿne wonder-wercken onder alle volcken.

25 Want de HEERE is groot/ ende seer te prysen/ ende [33] hy is vreeslick boven alle Goden.

26 Want alle de Goden der volckeren zÿn [34] Afgoden: maer de HEERE heeft de Hemelen gemaeckt.

27 [35] Majesteyt ende heerlickheyt zÿn voor sÿn aengesichte/ [36] sterckte ende vrolickheyt zÿn [37] in sÿne plaetse.

28 [38] Geeft den HEERE/ ghy geslachten der volckeren/ [39] geeft den HEERE eere ende sterckte.

29 Geeft den HEERE [40] de eere sÿnes naems/ [41] brengt offer/ ende komt voor sÿn aengesichte: [42] Aenbidt den HEERE [43] in de heerlicheyt des heylichdoms.

30 Schrickt voor sÿn aengesichte/ [44] ghy geheele aerde/ oock sal de werelt bevestigt worden/ dat sy niet beweegt en worde.

31 Dat [45] de hemelen haer verblyden/ ende [46] de aerde verheuge haer/ ende datmen onder de Heydenen segge/ [47] De HEERE regeert.

32 Dat de Zee [48] bruyse/ met hare [49] volheyt/ dat het velt huppele van vreugde/ met al dat daer in is.

33 Dan sullen de boomen des wouts juychen voor het aengesichte des HEEREN/ om dat hy komt de [50] aerde te richten.

34 [g] Lovet den HEERE/ want [51] hy is goet/ [h] want sÿne goedertierenheyt is tot in eeuwicheyt.

35 Ende segt/ Verlost ons/ ô Godt onses heyls/ ende [52] versamelt ons/ ende reddet ons van de Heydenen/ dat wy uwen heyligen name loven/ ende [53] dat wy ons uwes lofs roemen.

36 Gelooft zy de HEERE de Godt Israëls van eeuwicheyt tot eeuwicheyt: ende [54] al het volck seyde/ Amen/ [55] ende 't loofde den HEERE.

37 Also liet [56] hy daer voor de Arke des verbonts des HEEREN Asaph ende [57] sÿne broederen/ om geduriehlick te dienen voor de Arke/ [58] nae dat op elcken dach bestelt was.

38 Obed-Edom nu met [59] haerlieder [60] broederen/ waren acht-en-sestich/ ende [hy stelde] Obed-Edom den sone [61] Jedithun/ ende Hosa/ tot poortiers/

39 Ende de Priester Zadok/ ende sÿne broederen de Priesters voor den Tabernakel des HEEREN op de hoochte/ welcke [62] te Gibeon is:

40 Om den HEERE de brand-offeren geduriehlick te offeren op den brant-offer altaer/ des morgens ende des avonts: ende sulcx nae alles datter geschreven staet in de wet des HEEREN/ die hy Israël geboden hadde.

41 Ende met hen Heman/ ende Jeduthun/ ende de overige [63] uytgelesene/ die met namen uytgedruckt zÿn/ om den HEERE te loven: want sÿne goedertierenheyt is tot in der eeuwicheyt.

42 [64] Met hen dan waren Heman ende Jeduthun/ [met] trompetten ende cymbalen voor de gene die haer lieten hooren/ ende [65] [met] instrumenten der Musÿcke Godes: maer de sonen Jeduthuns waren aen de poorte.

43 Also togen het gantsche volck henen/ een yegelick in sÿn huys: ende David keerde sich/ [66] om sÿn huys te gaen segenen.

13 Als of hy seyde/ Gedenckt dat dit eene sonderlinge genade van Godt is/ dat het u gegeven is den Heere te soecken/ daer in meucht ghy u wel verheugen.
14 V. nae den stercken ende almachtigen Godt/ Siet 2. Chron. 6. 41.
15 Te weten/ des HEEREN/ die sÿne tegenwoordicheyt boven de Arke openbaerde/ tusschen de Cherubim. Siet Jos. 4. 13/ &c.
16 V. aen de straffen ende plagen/ die hy Mosi bevolen heeft uyt te spreken tegen Pharao ende de Egyptenaren/ welcke beschreven staẽ Exo. cap. 7. vss. 8/ 9/ 10/ 11/ 12.
17 V. hoewel hy een regeerder is over de gantsche werelt/ is nochtans Israel sÿn eygendom uyt genade. Of/ sÿne gerichten, dat is/ sÿne straffen/ die hy over de vyanden sÿnes volcx heeft laten komen/ zÿn bekent eñ ruchtbaer geworden over de geheele werelt.
c Genes. 17. 9.
18 Siet Psal. 105. op v. 8.
d Genes. 20. 3.
19 Siet Genes. 15. v. 18. in de verklaringe.
e Genes. 28. 13. ende 35. 11.
20 V. het lant met den snoere afgemeten ende verdeylt. Siet van dese maniere van spreken Deuter. 32. 9.
21 *Hebr.* lieden of menschen des getals, dat is/ lieden diemen lichtelick konde tellẽ/ om dat sy weynich waren. Siet Genes. 34. 30. Deut. 4. 27. ende 33. 6.
22 T. w. ten aensien van het groot getal der Canaaniten.
23 T. w. uwe vaders Abraham/ Isaac/ ende Jacob/ gelijck daer van te lesen is in het boeck Genes. van het elfde cap. tot het eynde des boecks.
24 V. van 't eene volck tot het andre.
f Gen. 13. ende 20. Exod. 7. ende 8. 9. 10. 11.
25 Of onrecht doẽ.
26 Of scholt hy, berispte hy.
27 T. w. den Coninck van Egypten/ Genes. 12. 17. ende den Coninck te Gerar/ Genes. 20. 3.
28 Wel-verstaende/ niet ten quade/ dat is/ en quetst mijne gesalfde niet.
29 V. mijne Propheten/ gelijck straex volgt. want de Propheten waren begaeft met de salvinge des H. Geests: gelijck Godt oock belast heeft Elisam uyterlick te salven. Eñ hier worden voor eerst verstaen Abraham/ Isaac/ ende Jacob/ die Propheten mogen genoemt worden/ om dat sich de Heere haer heeft geopenbaert ende aengesproken/ op dat sy oock andere van den wille Godes souden onderrichten: Genes. 20. 7. wort Abraham een Propheet genoemt. van Isaac siet Genes. 27. 4/ 28/ 29/ 39/ 40. ende van Jacob/ Genes. 49. wat de salvinge des H. Geests aengaet/ dat kan oock van alle uytverkorene ende geloovige verstaen worden/ die de salvinge des H. Geests ontfangen hebben/ 1. Joh. 2. 27.
30 Dit vs/ ende de 10 naest-volgende staen in den 96 Psal.
31 V. ghy inwoonders des gantschen lants/ ofte/ ghy Israeliten allegaer.
32 T. w. dat hy ons doet ende bewijst.
33 V. hy is meer te vreesen ende te ontsien dan de Goden der Heydenen: de meyninge is/ men moet hem vreesen ende voor hem schricken/ ende niet voor de Afgoden: want hier en worden dese dingen alsoo niet tegens malkanderen in vergelijckinge gestelt/ als of men den waren Godt soude vreesen moeten/ ende de Afgoden oock/ alleen datmen den waren Godt meer soude vreesen dan de Afgoden: Maer door een absolute tegenstellinge/ aldus/ datmen voor Godt moet schricken ende beven/ ende niet voor de afgoden/ die noch helpen noch schaden en konnen. siet dergelijcke tegenstellinge Luc. 18. 14. Daer de meyninge is/ dat de tollenaer gerechtveerdigt in sijn huys gegaen is, ende niet de Phariseus.
34 *Hebr.* Elilim, dat is/ ydelheden/ nietigheden. D'Apostel Paulus seyt 1. Corinth. 8. 4. wy weten dat de Afgodt niet en is. Siet Levit. 19. 4.
35 And. glorie, of cieraet.
36 V. hy is een oorsake van sterckte ende van vrolickheyt/ ofte vreucht des Geestes/ den genen in welcken hy woont door sijnen Geest.
37 V. by hem. Te weten/ in den Hemel/ ofte/ in sijn heylichdom daer hy hem openbaert. Siet Psal. 96. 6.
38 V. kent ende prijst des Heeren eere ende macht.
39 V. erkent sijne eerlickheyt ende sterckte/ hem gevende de eere die hem toekomt.
40 Dat is/ de eere die ghy hem schuldich zijt.
41 Of/ brengt hier toe het spijs-offer, of/ eene gave. door een deel des Godts-diensts verstaet hy den geheelen Godts-dienst.
42 Siet Genes. 22. op v. 5.
43 V. in het heerlicke heylichdom.

44 V. alle ghy inwoonders der aerde.
45 V. de Engelen in den Hemel.
46 V. de inwoonders der aerde.
47 V. hy betoont/ ende doet met der daet blijcken/ dat hy een Coninck is/ die het al regeert.
48 *Hebr.* Dondere. V. geluyt geve/ als de donder doet/ dat is/ ruysche/ tiere/ bruyse.
49 V. al 't gene dat daer in is. T. w. visschen/ ende monsters die daer in zijn.
50 V. de menschen op der aerde.
g Psal. 107. 1. ende 118. 1. ende 136. 1.
51 And. want het is goet.
h Psal. 136. 11.
52 V. nu wy met malkanderen verstroeyt zijn/ houdt ons t'samen by malkanderen/ dat wy niet wederom van malkanderen scheuren/ gelijck wy voor desen zijn gescheurt ende verdeylt geweest/ siet hier van vor. capit. 12. 29. Doch dit kanmen voorts verstaen van alle toekomende swaricheyt ende noot der kercke Godts.
53 T. w. daer van/ eñ daer over/ dat wy oorsake ende vryheyt hebben om u te lovẽ.
54 V. al het volck gaf te kennen/ dat sy sulcken lof toestemden ende presen/ ende dat 't gene datter gesongen wiert/ ooch hares herten wensch was/ Siet Deuter. 27. 15.
55 And. oock lovende den HEERE.
56 De Coninck David.
57 V. bloetverwanten/ nakomelingen.
58 Ofte/ nae den eysch van elckẽ dach. *Hebr.* nae het woort, ofte/ de sake des daechs in sijnen dach.
59 T. w. van hem ende Hosa: waer van in't vervolch.
60 V. bloetverwanten/ nakomelingen.
61 And. Ieduthun.
62 Hier was de Tabernakel gevoert ende opgericht/ na dat Saul de Priesters te Nob gedoodet hadde/ 1. Sam. 22. 19. Siet oock 1. Chron. 21. 29. ende 2. Chron. 1. 3.
63 T. w. tot het sing-ampt.
64 And. ende met hen [te weten] Heman ende Ieduthun, waren trompetten.
65 Ofte/ met musicale instrumenten Godes, V. daer mede men Godt loofde/ Heylige gesangen daer op singende ende spelende.
66 V. om Godt den Heere voor den welstant des selven te bidden/ als vor. v. 2.

Het xvij. Capittel.

Siet den inhoudt deses Capittels/ 2. Sam. 7.

1 [1] 'T geschiedde nu [2] als David in sÿn huys woonde: dat David tot Nathan den Prophete seyde/ Siet ick woone in een cederen huys/ maer de Arke des verbonts des HEEREN onder gordÿnen.

2 Doe seyde Nathan tot David/ Doet alles wat in u herte is/ want Godt is met u.

3 Maer 't geschiedde in de selve nacht/ dat het woort Godes tot Nathan quam/ seggende/

1 Dese historie wort oock beschreven 2. Sam. 7. byna met de selve woorden: Siet aldaer breeder verklaringe der duystere plaetsen.
2 V. doe hy tot ruste ende vrede gekomen was.

4 Gaet henen ende segt tot David mÿnen knecht / Alsoo seyt de HEERE: Ghy en sult my geen huys bouwen om in te woonen:

5 Want ick en hebbe in geen huys gewoont van dien dach af dat ick Israël hebbe [3] op-gevoert tot desen dach toe: maer [4] ick ben [5] gegaen [6] van tente tot tente / ende van Tabernakel [tot Tabernakel].

6 [7] Over al daer ick gewandelt hebbe met geheel Israël / hebbe ick wel een woort gesproken tot een van de Richters van Israël / den welcken ick geboodt mÿn volck te weyden / seggende / Waerom en bouwt ghylieden my geen cederen huys?

7 Nu dan / alsoo sult ghy seggē tot mÿnen knecht / tot David / Soo seyt de HEERE der heyrscharen / Ick [a] hebbe u van de schaeps-coye genomen van achter de schapen / op dat ghy een Voorganger over mÿn volck Israël soudt zÿn.

8 Ende ick ben met u geweest over al waer ghy henen gegaen zÿt / ende ick hebbe alle uwe vyanden uytgeroeyt van voor u aengesichte: ende ick hebbe u eenen name gemaeckt / gelÿck de name is der Grooten die op der aerde zÿn.

9 Ende ick hebbe voor mÿn volck Israël een plaetse bestelt / ende hem geplant / dat hy aen sÿne plaetse woone / ende [8] niet meer heen ende weder-gedreven en worde / ende de [9] kinderen der verkeertheyt en sullen hem niet meer krencken / gelÿck als in't eerste /

10 Ende van die dagen af / dat ick geboden hebbe Richters te wesen over mÿn volck Israël: ende hebbe alle uwe vyanden [10] vernedert: Oock hebbe ick u te kennen gegeven [11] dat u [12] de HEERE een huys bouwen sal.

11 Ende 't sal geschieden / als [13] uwe dagen sullen vervullet zÿn / [14] dat ghy henen gaet tot uwe vaderen / so [15] sal ick u zaet na u doen opstaen / 'twelck uyt uwe sonen zÿn sal / ende ick sal [16] sÿn Coninckrÿcke bevestigen.

12 [17] Die sal [b] my een huys bouwen: ende ick sal sÿnen stoel bevestigen [18] tot in der eeuwicheyt.

13 [c] Ick sal hem tot eenen vader zÿn / ende hy sal my tot eenē sone zÿn: ende mÿne goedertierenheyt en sal ick van hem niet wenden / gelÿck als ick [die] wechgenomen hebbe van dien [19] die voor u geweest is.

14 Maer [d] ick sal hem in mÿn huys bestendich maken / ende [20] in mÿn Coninckrÿcke tot in eeuwicheyt: ende sÿnen stoel sal vast zÿn tot in eeuwicheyt.

15 [21] Nae alle dese woorden / ende nae dit gantsche gesichte: alsoo sprack Nathan tot David.

16 Doe quam de Coninck David in / ende [22] bleef [23] voor het aengesichte des HEEREN: ende hy seyde / [24] Wie ben ick HEERE Godt? ende wat is mÿn huys / dat ghy my [25] tot hier toe gebracht hebt?

17 Ende dit is kleyn in uwe oogen geweest / ô Godt / daerom hebt ghy van het huys uwes knechts [26] tot van verre henen gesproken / ende [27] ghy hebt my [28] nae menschelicke wyse versien met dese [29] verhooginge / ô HEERE Godt.

18 [30] Wat sal David meer by u daer toe voegen / van wegen de eere [31] aen uwen knecht? doch ghy kent uwen knecht wel.

19 HEERE / [32] om uwes knechts wille / ende [33] nae u herte hebt ghy alle dese groote dingen gedaen: om alle dese groote dingen bekent te maken.

20 [e] HEERE / daer en is niemant gelÿck ghy / ende daer en is geen Godt behalven ghy / [34] nae allen dat wy met onse ooren gehoort hebben.

21 [f] Ende wie is als u volck Israël / een eenich volck op der aerde: [35] 't welcke Godt henen gegaen is / sich tot een volck te verlossen / dat ghy u eenen name maecktet van groote ende verschrickelicke dingen / met de heydenen uyt te stooten van het aengesichte uwes volcks / 'twelck ghy uyt Egypten verlost hebt.

22 Ende ghy hebt u volck Israël u ten volcke gemaeckt tot in der eeuwicheyt: ende ghy HEERE zÿt hen tot eenen Godt geworden.

23 Nu dan / HEERE / het woort dat ghy over uwen knecht gesproken hebt / ende over sÿn huys / dat worde waer tot in eeuwicheyt: ende doet gelÿck als ghy gesproken hebt.

24 Ja [36] het worde waer / ende uwen Name worde groot gemaeckt tot in eeuwicheyt / dat men segge / De HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls / is Israëls Godt: ende 'thuys Davids uwes knechts zy bestendich voor u aengesichte.

25 Want ghy / mÿn Godt / [37] hebt voor de oore uwes knechts geopenbaert / dat ghy hem een huys bouwen soudt: daerom heeft uwe knecht [38] [in sÿn herte] gevonden om voor u aengesichte [39] te bidden.

26 Nu dan HEERE / Ghy zÿt die Godt: ende ghy hebt dit goede over uwen knecht gesproken.

27 Nu dan / het heeft u belieft te segenen het huys uwes knechts / dat het in eeuwicheyt voor u aengesichte zy: want ghy HEERE / hebt het gesegent / ende het sal gesegent zÿn in eeuwicheyt.

Het xviij. Capittel.

In dit Capittel wort verhandelt even 't selve / dat 2. Sam. 8. staet.

1 [1] 'T geschiedde nu na desen / dat David de Philistÿnen sloech / ende brachtse onder: ende hy nam Gath / ende hare onderhoorige plaetsen / uyt der Philistÿnen hant.

2 Hy sloech oock de Moabiten: also dat de Moabiten Davids knechten wierden / [2] brengende geschencken.

3 David sloech oock [3] Hadarezer den Coninck van Zoba nae Hamath toe / doe [4] hy henen tooch om [5] sÿne hant te stellen aen de riviere Phrath.

4 Ende David nam hem duysent wagens af / ende seven [6] duysent ruyters / ende twintich duysent man te voet: ende David ontsenuwde alle de wagen-[peerden]: doch [7] hy behielt hondert wagens daer van overich.

5 Ende de Syriers van [8] Darmasco quamen om Haderezer den Coninck van Zoba te helpen: maer David sloech van de Syriers twee en twintich duysent man.

6 Ende David leyde [9] [besettinge] in Syria van Darmasco / also dat de Syriers Davids [10] knechten wierden / geschencken brengende: ende de HEERE [11] behoedde David over al waer hy henen ginck.

3 2. Sam. 7. 5. staet hier by / uyt Egypten.
4 Dit wort geseyt ten aensien / dat de Tabernakel in geen vaste plaetse is gebleven / soo wel doe Israel in de woestijne was / als doe het in't lant Canaan is geweest.
5 *Hebr.* geweest.
6 *Hebr.* uyt de Tente in de Tente.
7 D. waer henen de Arke des verbonts gebracht wiert / bovē de welcke ick mijne tegenwoordicheyt betoone.
a 1. Sam. 16. 11. Psal. 78. 70.
8 D. 'T en sal van d'eene plaetse tot d'andere niet vervoert worden.
9 D. de boose menschen / die geheel ter ongerechticheyt over gegeven zijn.
10 D. gedempt / t'onder gebracht.
11 D. dat hy u nacomelingen gevē soude / die u Coninckrijcke souden be-erven. siet ond. v. 25. ende 27.
12 D. ick / want de Heere spreeckt hier.
13 T. w. de dagen uwes levens.
14 D. dat ghy sterven sult.
15 Vergel. 2. Sam. 7. 12. met d'aent.
16 Verst. hier niet alleen Salomo ende andere nakomelingen Davids / maer oock Christum selfs: want Salomons rijcke en heeft niet altoos geduert / maer het rijcke Christi duert in eeuwicheyt. Vgl. Luc. 1. 32 / 33.
17 Salomo heeft een huys van hout ende steē getimmert / maer Christus een geestelick huys / welck is sijne kercke.
b 1. Reg. 5. 5. ende 6. 12.
18 Dat past alleen op Christum, niet op Salomo.
c Psal. 89. 27, 29. Hebr. 1. 5, 6.
19 Hier by verstaet hy Saul / die van wegē sijne ongehoorsaemheyt van het Coninckrijcke afgestooten is.
d Luc. 1. 33.
20 D. in mijne kercke.
21 D. nae alle dese woorden / door gesichten geopenbaert ende bevolen.
22 T. w. so lange tot dat hy sijn gebedt geeyndicht hadde / het welck hier volcht.
23 Verst. dit alsoo / dat David voor de Arke des verbondts geseten heeft / die een teecken was van de tegenwoordicheyt des Heeren.
24 Siet Genes. 32. v. 10.
25 T. w. tot de Coninclicke weerdicheyt.
26 D. van saken / die noch verre zijn / ende die eerst lange na mijnen tijt souden geschieden.
27 Siet 2. Sam. 7. 19. ofte aldus; Ghy hebt my aengesien nae de wijse eens menschen van hoogen staet. (T. w. daer ick maer een schaep-herder was.)
28 T. w. my door Nathan seer goedertierentlick aensprekende. *Hebr.* nae de wijse [ofte ordre] eenes menschen.
29 Ofte / voortreffelickheyt, ofte / uytnementheyt.
30 Als of hy seyde / My ontbreken woorden om uwe weldaden nae behooren te roemen.
31 T. w. bewesen.
32 Door den knecht des Heeren verstaen hier sommige Iesum Christum dē Salichmaker / den vaderen belooft / gelijck Jes. 49. 6. ende elders.
33 D. nae uwe goetgunsticheyt.
e Deut. 3. 24. ende 4. 35. ende 6. 4. 1. Reg. 8. 23, 60. Psal. 86. 8. Iesai. 37. 16, 20. Dan. 3. 29. Hose. 13. 4.
34 'T welck blijckt ende bewesen wort met alle de wonderwercken ende daden / die ghy vandē aenbeginne der werelt hebt gedaen / insonderheyt aen onse vaderen / gelijck wy van de selve gehoort hebben.
f Deut. 4. 7. ende 33. 29. Psal. 147. 20.
35 Israel en heeft Godt niet gesocht / maer Godt heeft Israel gesocht / ende sich tot een volck verkoren / om sich toe te eygenen / ende te heyligen. Dit is oock te verstaen van het geestelicke Israel / dat is / de uytverkorene kinderen Godes: want niemant komt tot Christum de fonteyne des levens, ten zy dat de vader hem treckē.
36 T. w. dat ghy tot uwen knecht gesproken hebt.
37 T. w. door den Propheet Nathan / hem te kennen gevende / wat ghy in uwen raet over hem besloten hebt.
38 Dit is hier ingevoegt uyt 2. Sam. 7. 27.
39 Wat David te deser tijt gebeden hebbe / wort breeder beschreven / 2. Sam. cap. 7.
1 'T gene dat tot breeder verklaringe deses cap. dient / sult ghy vinden 2. Sam. cap. 8.
2 T. w. jaerlicks / tot een teecken van onderdanicheyt.
3 And. Hadad-Ezer. 2. Sam 8. v. 3. ende 5.
4 Eenige verstaen hier David: And. Hadar-Ezer.
5 D. sijn leger / Vgel. 2. Sam. 8. op v. 3.
6 Siet de verklaringe ofte vergelijckinge deser woorden met het genē dat 2. Sam. 8. 4. staet / in de verklaringe aldaer.
7 T. w. David.
8 And. Damasco. Alsoo oock v. 6.
9 Dit wort hier bygevoecht uyt 2. Samuel 8. 6.
10 Verst. dat sy cijnsbaer gemaeckt zijn.
11 Ofte / gaf heyl, overwinninge, aen David.

7 Ende David nam de goudene schilden/[12] die by Hadarezers knechten waren: ende hy brachtse te Jerusalem.

8 Oock nam David seer veel kopers uyt [13] Tibehath/ende uyt [13] Chun/ Hadarezers steden: daer van heeft Salomo de koperen [14] Zee / ende de pilaren / ende de koperen vaten gemaeckt.

9 Doe Tohu de Coninck van Hamath hoorde/ dat David de gantsche heyrkracht Hadarezers des Conincks van Zoba geslagen hadde:

10 So sondt hy sijnen sone [15] Hadoram tot den Coninck David / [16] om hem nae [sijnen] wel-stant te vragen/ende om hem te segenen / van wegen dat hy met Hadarezer gestreden / ende hem verslagen hadde / [17] (want Hadarezer voerde oorloge tegen Tohu) ende [18] alle goudene/ ende silveren/ ende koperen vaten;

11 [19] Dese heylichde de Coninck David oock den HEERE / met het silver ende 't gout / 'twelcke hy mede gebracht hadde van alle de heydenen: van de Edomiten / ende van de Moabiten / ende van de kinderen Ammons / ende van de Philistijnen/ ende van de Amalekiten.

12 Oock sloech [20] Absai de sone [21] Zeruja [22] de Edomiten in het sout-dal / achtien duysent.

13 Ende hy leyde besettinge in Edom/ so dat alle de Edomiten Davids knechten werden: ende de HEERE behoedde David over al waer hy henen ginck.

14 Also regeerde David over gantsch Israël: ende hy dede sijnen gantschen volcke [23] recht ende gerechticheyt.

15 Joab nu de sone Zeruja was over het heyr: ende Josaphat de sone Ahiluds was [24] Cancelier.

16 Ende Zadok de sone Ahitubs/ ende [25] Abimelech / de sone Abjathars / waren Priesters / ende [26] Sausa Schrijver.

17 Ende Benaja de sone Jojada was over de Crethi ende Plethi: maer de sonen Davids waren [27] d'eerste aen de hant des Conincks.

12 *Hebr.* die op, of aen Hadarezers knechten waren.
13. 13 Dese steden worden Betach, ende Berothai genoemt 2. Sam. 8. 8.
14 Verst. hier door de Zee een heel groot vat van metael ofte koper gegoten/ eene Zee genoemt/ van wegen de veelheyt des waters/dat daer inne ginck.
15 Hy wort Ioram genoemt 2. Sam. 8. v. 10.
16 D. om hem te besoecken / ende geluck te wenschen van wegen de victorie die hy bevochten hadde.
17 *Hebr.* want Hadarezer was een man der oorloge tegen Tohu.
18 D. allerley.
19 Hy wil seggen / dat David alle de geschencken/ die Tohu hem sandt/soo wel Gode geheylicht heeft / als 't gene dat hy uyt de overwinninge sijner vyanden verkregen hadde.
20 Hy was de broeder Joabs / en wort gemeynlick Abisai genoemt. Dit seyt dat hier verhaelt wort / dat wort 2. Sam. 8. 13. David selfs toegeschreven/ also 't gene dat de Overste in den krijch doen / den Coningen gemeynlick toe-geschreven wort.
21 Sy was Davids suster / als te sien is vov. c. 2. 16.
22 2. Sam. 8. 13. worden de Syriers genoemt / niet de Edomiten: Dese twee volckeren spanden t'samen/ende des eenen leger is soo wel verslagen geworden als des anderen. siet vorders Psal. 60. op v. 2.
23 Siet dese maniere van spreken/Gen. 18. v. 19.
24 Siet de aenteeck. 2. Sam. 8. 16. ende 1. Reg. 4. 3.
25 Hy wort Ahimelech genoemt 2. Sam. 8. 17.
26 Hy wort Seraja genoemt 2. Sam. 8. 17. ofte het kan wesen/ dat Seraja gestorvē zijnde/ desen Sausa in sijn plaetse schrijver/ ofte Griffier/ geworden is.
27 D. Sy waren de voornaemste bevel-hebbers / ofte officiers / die de Coninck gebruyckte in de voornaemste saken der regeringe / op dat hyse also soude geschickt maken ende bereyden tot het handelen der saken des Coninckrijcks/ ende in materie van staet. Siet 2. Sam. 8. 18.

Het xix. Capittel.

Siet den inhoudt 2. Sam. Capit. 10.

1 [1] ENde 't geschiedde na desen / dat Nahas de Coninck der kinderen Ammons sterf/ende sijn sone wert Coninck in sijne plaetse.

2 Doe seyde David/ Ick sal weldadicheyt doen aen Hanun den sone Nahas/ want sijn vader heeft weldadicheyt aen my gedaen: daerom sondt David boden om hem te troosten over sijnen vader: Doe de knechten Davids in het lant der kinderen Ammons tot Hanun quamen / om hem te troosten:

3 So seyden de Vorsten der kinderen Ammons tot Hanun / Eert David uwen vader in uwe oogen / om dat hy troosters tot u gesonden heeft? Zijn niet sijne knechten tot u gekomen/om te doorsoecken [2] ende om om te keeren / ende om het lant te verspieden?

4 Daerom nam Hanun de knechten Davids/ ende hy [3] beschoerse/ende sneedt hare kleederen half af tot aen [4] de heupen/ ende lietse henen gaen.

1 Het gene in dit Capittel geschreven staet/is eerst verhaelt 2. Sam. 10. Siet de vordere verklaringe der duystere plaetsen aldaer.
2 D. om het lant te verderven ende te verwoesten na dat sy het sullen doorwandelt ende verspiedt hebben.
3 D. hy lietse scheren/ te weten / haren baert half af / of aen d'eene zijde/de gesanten Davids alsoo beschimpende. Siet 2. Sam. 10. 4.
4 And. de billen.

5 [5] Sy nu gingen henen / ende men bootschapte David van dese mannen/ ende hy sondt hen te gemoete/ want die mannen [6] waren seer beschaemt: De Coninck dan seyde / Blijft te Jericho / tot dat ulieder baert weder gewassen zy / komt dan wederom.

6 Doe de kinderen Ammons sagen/ dat sy sich stinckende gemaeckt hadden by David: so sondt Hanun ende de kinderen Ammons duysent talenten silvers om sich wagenen ende ruyters te hueren uyt [7] Mesopotamien / ende uyt Syrien-Maacha/ ende uyt Zoba.

7 So dat sy sich huerden [8] twee-endertich duysent wagenen / ende de Coninck van Maacha / ende sijn volck / die quamen ende legerden haer voor Medeba: oock vergaderden de kinderen Ammons uyt hare steden / ende sy quamen ten strijde.

8 Doe het David hoorde / so sondt hy Joab / ende 't gantsche heyr met de helden.

9 Als de kinderen Ammons uytgetogen waren/ so stelden sy de slach-ordre voor de poorte [9] der Stadt: maer de Coningen die gekomen waren/ die waren besonder in 't velt.

10 Doe Joab sach dat de spitse der slachordre van vooren ende van achteren tegen hem was: so verkoos hy [eenige] uyt alle uytgelesene in Israël/ende hy stelde se in ordre tegen de Syriers aen.

11 Ende de overige des volcks gaf hy in de hant sijnes broeders [10] Absai: ende sy stelden se in ordre tegen de kinderen Ammons aen.

12 Ende hy [11] seyde / Indien my de Syriers te sterck worden / so sult ghy my [12] komen verlossen: ende indien de kinderen Ammons u te sterck worden / so sal ick u verlossen.

13 Zijt sterck/ ende laett ons sterck zijn voor ons volck / ende voor de Steden onses Godts: de HEERE nu doe wat goet is in sijne oogen.

14 Doe naederde Joab ende 't volck dat by hem was/ ten strijde voor het aengesichte der Syriers: Ende [13] sy vloden voor sijn aengesichte.

15 Doe de kinderen Ammons sagen dat de Syriers vloden/ so vloden sy oock voor het aengesichte Absai sijnes broeders/ ende sy quamen [14] in de Stadt / ende Joab quam te Jerusalem.

16 Als de Syriers sagen / dat sy voor het aengesichte Israëls geslagen waren/ so sonden sy boden / ende brachten de Syriers uyt/ die aen gene zijde [15] der Riviere woonden: ende [16] Sophach de krijchs-Overste [17] Hadarezers/ [tooch] voor haer aengesichte henen.

17 Doe het David wert aengeseyt/ so vergaderde hy gantsch Israël / ende hy tooch over de Jordane / ende hy quam tot haer / ende hy stelde de slach-ordre tegen haer: Als David de slach-ordre tegen de Syriers gestelt hadde / so streden sy met hem.

18 Doch de Syriers vloden voor het aengesichte Israëls/ende David versloech van de Syriers [18] seven duysent wagenen/ ende veertich duysent mannen te voet: daertoe doodde hy Sophach den krijchs-oversten.

19 Doe de knechten Hadarezers sagen / dat sy geslagen waren voor het aengesichte Israëls/ so maeckten sy vrede met David/

5 And. ende men ginck ende bootschapte David door mannen, &c.
6 D. hē was groote schande ende smaetheyt aengedaen.
7 *Hebr.* Aram, ofte/ Syrien der twee rivieren. siet d'aent. Gen. 24. 10.
8 Dit kannen verstaen van soo veel krijchs-volck/ die op de wagenen streden.
9 T. w. voor Medeba, van welcke stadt v. 7. gesproken wort. doch andere meynen dat sy haer voor hare stadt Rabba gelegert hebben / welcke de hooftstadt der Ammoniten was / van welckers belegeringe ende inneminge ond. capit. 21. gesproken wort.
10 Anders/ Abisai, 2. Sam. 10. 10.
11 T. w. tot Absai.
12 *Hebr.* tot verlossinge zijn.
13 T. w. de Syriers.
14 T. w. in de stadt Medeba / de welcke de Ammoniten desmaels in hadden.
15 Verst. hier de riviere Euphrates.
16 Hy wort Sobach genoemt 2. Sam. 10. 16.
17 Siet vov. cap. 18. 5.
18 Siet de aent. op 2. Sam. 10. 18.

David / ende [19] dienden hem: ende de Syriers en wouden de kinderen Ammons niet meer verlossen.

19 D. sy wierden hem onderdanich/ ende sy gaven hem tribuyt.

Het xx. Capittel.

Siet den inhoudt deses Capittels / 2. Sam. 11. 1. ende Capit. 12. 26. ende capit. 21.

1 [1] 'T geschiedde nu ten tÿde der wederkomste des jaers / ten tÿde als de Coningen [2] uyt-trocken / so voerde Joab de heyr-kracht / ende hy verdorf der kinderen Ammons lant / ende hy quam / ende belegerde [3] Rabba / maer David bleef te Jerusalem: ende Joab sloech Rabba / ende [4] verwoestese.

2 [5] Ende David nam de kroone hares Coninckx van sÿn hooft / ende hy bevontse in gewichte een talent gouts / ende daer was edel-gesteente aen: ende sy wert op Davids hooft [gesett]: [6] ende hy voerde seer veel roofs uyt de Stadt.

3 Hy voerde oock het volck uyt dat daer in was / ende [a] hy saegdese met der sage / ende met yseren dorsch-wagens / [7] ende met bylen / ende alsoo dede David alle de steden der kinderen Ammons: Doe keerde David wederom / met al het volck / nae Jerusalem.

4 Ende 't geschiedde daer na / als de crÿch met de Philistÿnen te [8] Gazer opstont: doe sloech Sibbechai de Husachiter [9] Sippai / die van de kinderen [10] Rapha was / ende [11] sy wierden t'ondergebracht.

5 Daerna wasser noch een krÿch tegen de Philistÿnen / ende Elhanan de sone [12] Jaïrs versloech Lachmi den broeder Goliats des Gethiters / wiens spiessenhout was als een wevers-boom.

6 Daerna wasser noch een crÿch te Gath: ende daer was [13] een seer lanck man / ende [14] sÿne vingeren waren ses en sesse / vier en twintich / ende hy was oock Rapha geboren.

7 Ende [15] hy hoonde Israël: maer Jonathan de sone [16] Simea des broeders Davids versloech hem.

8 Dese waren Rapha geboren te Gath: ende [17] sy vielen door de hant Davids / ende door de hant sÿner knechten.

1 Siet de naerder verklaringe van verscheydene duystere plaetsen deses capit. 2. Sam. 11. 1 / &c. ende 12. 26 / &c.
2 T.w. te velde / met hare heyrlegers.
3 De hooftstadt der Ammoniten. Siet 2. Sam. 12. 26. ende 29.
4 D. hy destrueerde de stadt / ende wierp-se te gronde.
5 Siet 2. Sam. 12. v. 27 / &c.
6 *Hebr.* ende den roof der stadt voerde hy uyt, gantsch vele, ofte / die seer vele was.
a 2. Sam. 12. 31.
7 And. ja met sagen.
8 Siet 2. Sam. 5. v. 25. en cap. 21. 18.
9 Hy wort Saph genoemt 2. Sam. 21. v. 18.
10 Siet Deuter. 2. v. 11.
11 T. w. de Philistÿnen.
12 Hy wort Iaare Oregim genoemt / 2. Sam. 21. 19.
13 *Hebr.* een man van mate. D. daer veel aen te meten was / dat is / een seer groot of lang man. Als Num. 13. 33. ende 2. Sam. 21. 20.
14 D. hy hadde aen yeder hant ses vingeren / ende aen yeder voet ses teen / makende t' samen xxiiij soo vingeren / als teen.
15 Siet 1. Sam. 17. v. 10.
16 Anders / Samma, 1. Sam. 16. 9.
17 Siet 2. Sam. 21. op v. 22.

Het xxj. Capittel.

In dit Capittel wort wederhaelt het gene dat geschreven staet / 2. Sam. cap. 24.

1 [1] DOe stont de Satan op tegen Israël / ende [2] hy porrede David aen dat hy Israël telde.

2 Ende David seyde tot Joab / ende tot de Overste des volcks / Gaet henen / telt Israël [3] van Berseba tot Dan toe / ende brengtse tot my / dat ick haer getal wete.

3 Doe seyde Joab / De HEERE doe tot sÿnen volcke / gelÿck sy [nu] zÿn / hondert mael meer: zÿn sy niet alle / ô mÿn heere Coninck / mÿnen heere tot knechten? waerom versoeckt [4] mÿn heere dit? waerom soude het Israël tot schult worden?

4 Doch het woort des Coninckx nam d'overhant tegen Joab: derhalven tooch Joab uyt / ende [5] hy doorwandelde gantsch Israël: Daer na quam hy weder te Jerusalem.

5 Ende Joab gaf David de somme des getelden volcx: ende [6] gantsch Israël was [7] elf hondert duysent man / die het sweert uyt-trocken: ende Juda vier hondert duysent / ende tseventich duysent man / die het sweert uyt-trocken.

6 Doch Levi ende Benjamin en telde hy [8] onder de selve niet: want des Coninckx woort was Joab een grouwel.

7 Ende [9] dese sake was quaet in de oogen Godes: daerom [10] sloech hy Israël.

8 Doe seyde David tot Godt / Ick hebbe seer gesondigt / dat ick dese sake gedaen hebbe: [11] maer neemt doch nu de misdaet [12] uwes knechts wech / want ick hebbe seer sottelick gehandelt.

9 De HEERE nu sprack tot Gad den [13] Siender Davids / seggende:

10 Gaet henen / ende spreeckt tot David / seggende / Aldus seyt de HEERE / Drye dingen legge ick u voor: kiest u een uyt dien / dat ick u doe.

11 Ende Gad quam tot David / ende seyde tot hem / Soo seyt de HEERE / Neemt u uyt:

12 Of drye jaren honger / ofte drye maenden verteert te worden voor het aengesichte uwer wederpartye / ende dat het sweert uwer vyanden [u] achterhale: ofte drye dagen [14] het sweert des HEEREN / dat is / de pestilentie in den lande / ende eenen [15] verdervenden Engel des HEEREN in alle de lantpalen Israëls? so siet nu toe / wat antwoort ick dien sal weder brengen / die my gesonden heeft.

13 Doe seyde David tot Gad / My is seer bange: [16] laet my doch in de hant des HEEREN vallen / want sÿne barmherticheden zÿn seer vele / maer en laet my in de hant der menschen niet vallen.

14 De HEERE dan gaf pestilentie in Israël: ende daer vielen van Israël tseventich duysent man.

15 Ende Godt sondt eenen Engel nae Jerusalem / om die te verderven / ende als hyse verdorf / sach het de HEERE / ende [17] het berouwde hem over dat quaet / ende hy seyde tot den verdervenden Engel / 'Tis genoech / treckt nu uwe hant af: de Engel des HEEREN nu stont by den dorsch-vloer van [18] Ornan den Jebusiter.

16 Als David sÿne oogen op-hief / so sach hy den Engel des HEEREN staende tusschen de aerde / ende tusschen den hemel / met sÿn uyt-getrocken sweert in sÿne hant / uytgestreckt over Jerusalem: doe viel David ende de Outste / bedeckt [19] met sacken / op hare aengesichten.

17 Ende David seyde tot Godt / Ben ick 't niet die [20] geseyt hebbe / datmen 't volck tellen soude? Ja ick selve ben het die gesondigt / ende [21] seer qualick gehandelt hebbe / maer dese schapen [22] wat hebben die gedaen? O HEERE mÿn Godt / [23] dat doch uwe hant tegens my / ende tegen het huys mÿnes vaders zy / maer niet tegen u volck ter plage.

18 Doe seyde de Engel des HEEREN tot Gad / dat hy David seggen soude / dat David soude opgaen / om den HEERE eenen Altaer op te richten in den dorsch-vloer van Ornan dē Jebusiter.

19 So ginck dan David op nae den woorde Gads / dat hy in den name des HEEREN gesproken hadde.

20 Doe sich Ornan wendde / so sach hy den Engel / ende sÿne vier sonen die by hem waren / verstaken haer: ende Ornan dorschte tarwe.

21 Ende David quam tot Ornan / ende Ornan sach toe / ende sach David / so ginck hy uyt den dorsch-vloer / ende booch sich neder voor David met het aengesichte ter aerde.

1 Siet de vorder aent. over dit capit. 2. Sam. 24.
2 And. verweckte, beweechde, hitste op.
3 T.w. van 't Zuyden tot het Noorden / van het eene eynde des Coninckrÿckx tot het andere. Alsoo oock Jud. 20. 1. ende elders meer.
4 Dat is / ghy heer Coninck.
5 Joab heeft op dese reyse toe-gebracht negen maenden / ende twintich dagen / als te lesen is 2. Sam. 24. 8.
6 Siet 2. Sam. 24. v. 9.
7 *Hebr.* duysent duysendē. ende hondert-duysent.
8 *Hebr.* in het midden der selver niet.
9 T. w. dat David het volck hadde doen tellen.
10 T. w. met de pestilentie.
11 Siet 2. Sam. 12. op v. 13.
12 D. mÿne.
13 D. Propheet ende Leeraer / die by David was waer hy henen ginck. Van het woort Siender, siet 1. Sam. 9. 9.
14 De Engel des Heeren heeft de Israeliten met de pestilentie / als met een sweert geslagen ende gedoodt. Siet onder vers 16. ende 27.
15 D. die met de pestilentie vele der inwoonderen des lants dooden sal.
16 D. ick kiese de peste / ende niet den krÿch. laet my alleenlick in de hant des Heeren vallen.
17 D. hy hielt op van met de peste te verderven / menschelicker wÿse van Godt gesproken. Siet Genes. 6. 6.
18 And. Araune, ende Arania, 2. Sam. 24. 16 / 18. alwaer oock aengewesen is waerom hy een Jebusiter genoemt wert.
19 D. met rouwkleederen. Siet de aenteeck. op Genes. 37. 34.
20 D. bevolen hebbe.
21 *Hebr.* qualick doende, qualick gedaen hebbe.
22 Het is wel waer dat de ondersatē mis-misdaen en hadden met het tellen des volckx: maer evenwel zijn sy van Godt rechtveerdelick gestraft van wegen andere sonden.
23 David wil seggē / doodet met de peste my / ende het huys mÿnes vaders / dat is / mÿne vrienden ende bloet-verwanten.

22 Eñ David seyde tot Ornan/ [24] Geeft my de plaetse des dorsch-vloers/ dat ick op de selve den HEERE eenen altaer bouwe: geeftse my [25] voor het volle gelt/ op dat dese plage opgehouden worde van over den volcke.

23 Doe seyde Ornan tot David/ [26] Neemtse maer henen/ ende mijn heere de Coninck doe dat goet is in sijne oogen: Siet/ ick geve [27] dese runderen tot brand-offeren/ ende dese sleden ten houte/ ende de tarwe tot spijs-offer/ ick geve 't al.

24 Ende de Coninck David seyde tot Ornan/ [28] Neen/ [29] maer ick sal 't sekerlick koopen voor vollen gelde: want ick en sal [30] voor den HEERE niet nemen dat uwe is/ dat ick een brand-offer om niet offere.

25 Ende David gaf aen Ornan voor die plaetse/ [31] ses hondert goudene sikelen van gewichte.

26 Doe bouwde David aldaer den HEERE eenen altaer/ ende hy offerde brand-offeren ende danck-offeren: Als hy den HEERE aenriep/ [32] so antwoordde hy hem door vyer uyt den hemel/ op den brand-offers altaer.

27 Ende de HEERE seyde tot den Engel/ dat hy sijn sweert weder in sijne scheyde steken soude.

28 Ter selver tijt/ doe David sach/ dat de HEERE hem geantwoordt hadde op den dorsch-vloer Ornans des Jebusiters/ so offerde hy aldaer.

29 Want de Tabernakel des HEEREN/ die Mose in de Woestijne gemaeckt hadde/ ende des brand-offers altaer/ was te dier tijt op de hoochte [33] te Gibeon.

30 David nu en konde niet henen gaen voor [34] den selven om Godt te soecken: want hy was verschrickt voor het sweert des Engels des HEEREN.

24 D. verkoopt my: als straex volgt.
25 Als Genes. 23.9.
26 *Hebr.* neemtse u, ofte/ voor u.
27 T. w. met de welcke ick rechtevoort dorsche: want men pleeght in die tijden de Ossen het koorn te doen uyt treden.
28 Als of David seyde/ ick en wil geensins te geefs aennemen dat ghy my presenteert.
29 *Hebr.* koopende sal ick koopen.
30 D. om den Heere te geven.
31 Indien dit gemeene sikels geweest zijn/ so weeght elcken sikel twee drachmen ofte fransche kroonē: So dat David voor die plaetse gegeven heeft 1200 fransche kroonen. Voor de ossen ende d'ander gereetschap gaf hy bysonder 50 silveren sikels. Siet vorder de aent. Gen. 24. op v. 22. eñ 2. Sam. 24. op v. 24.
32 D. Godt liet vier van den hemel vallen op het brand-offer/ daer mede betuygende/ dat hy Davids gebedt verhoort hadde. Verg. hier mede 't gene dat Lev. 9. 24. ende 1. Reg. 18. 38. ende 2. Chron. 7. 1. staet.
33 Siet vov. 16. 39. ende 2. Chron. 1. 3.
34 T. w. brand-offer Altaer: of/ Tabernakel die te Gibeon was.

Het xxij. Capittel.

David bestelt voorraet tot den bouw des Tempels/ v. 2/ &c. hy vermaent Salomo/ dat hy/ den Heere vreesende/ neerstich zijn soude in het op-bouwen des selven/ 6. Ende hy gebiedt de Vorstē/ dat sy Salomo hier in getrouwelick de hant biedē souden/ 17.

1 Ende David seyde/ [1] Hier sal het Huys Godes des HEEREN zijn/ ende hier sal de altaer des brand-offers voor Israël zijn.

2 Ende David seyde/ datmen vergaderen soude de [2] vreemdelingen die in het lant Israëls waren/ ende hy bestelde steenhouwers/ om uyt te houwen steenen/ [3] die men behouwen soude/ om het Huys Godes te bouwen.

3 Ende David bereydde yser in menichte/ tot nagelen aen de deuren der poorten/ ende tot de tsamen-voegingen: oock koper in menichte/ [4] sonder gewichte.

4 Ende Cederen hout sonder getal: want de Zidoniers eñ de Tyriers brachten tot David Cederen hout in menichte.

5 Want David seyde/ Mijn sone Salomo is [5] een jongelinck/ ende teeder/ ende 't huys datmen den HEERE bouwen sal/ sal men ten hoochsten groot maken/ [6] tot eenen name/ ende tot heerlicheyt in alle landen/ ick sal hem nu [voorraet] bereyden: alsoo bereydde David [voorraet] in menichte voor sijne doot.

6 Doe riep hy sijnen sone Salomo/ ende geboodt hem den HEERE den Godt Israëls een huys te bouwen.

1 And. hier is het huys, T. w. daer den dorschvloer Ornans des Jebusiters was. Als of David seyde/ nu sie ick dat Godt dese plaetse heeft uytverkoren/ dat hy daer wil woonē/ ende dat wy hem aldaer ordinarelick dienen sullen/ nu hy my door 't vyer uyt den hemel geantwoort heeft/ vov. cap. 21. 26. siet Deut. 12. vss. 5/6/7.
2 Dit waren lieden die onder 't volck Israels woonden/ ende als huerlingen dienden, siet 2. Chro. 2. 17. ende 8. 7.
3 *Hebr.* steenen der behouwinge. D. die bequaem zijn om behouwen ende gesneden te worden.
4 D. soo vele/ datmē het niet wegen noch te berekenen en konde. Alsoo v. 4.
5 D. noch een jong man; hy hadde te dier tijt een huysvrouwe/ gelijckmen berekenen can uyt dē ouderdom Rehabeams/ 2. Chron. 12. 13.
6 D. dat hy van wegen sijnen cieraet ende kostelickheyt in de geheele werelt sal beroemt ende befaemt wesen.

7 Ende David seyde tot Salomo: Mijn sone/ wat my aengaet/ [7] het was in mijn herte den name des HEEREN mijnes Godts een huys te bouwen/

8 Doch het woort des HEEREN [8] geschiedde tot my/ seggende/ [9] Ghy hebt bloet in menichte vergoten/ want ghy hebt groote krijgen gevoert: ghy en sult mijnen name geen huys bouwen/ [a] dewyle ghy veel bloets op der aerde voor mijn aengesichte vergoten hebt.

9 Siet de sone die u geboren sal worden/ die sal een man der ruste zijn/ want ick sal hem ruste gevē van alle sijne vyanden rontom henen: want sijn name sal [10] Salomo zijn/ ende ick sal vrede ende stilte over Israël geven in sijne dagen.

10 [b] Die sal mijnen name een huys bouwen/ ende die sal my tot eenen sone zijn/ ende ick sal hem tot eenen vader: ende ick sal den throon sijnes Rijcks over Israël bevestigen [11] tot in eeuwicheyt.

11 Nu/ mijn sone/ [12] de HEERE sal met u zijn: ende ghy sult voorspoedich zijn/ ende sult het Huys des HEEREN uwes Godts bouwen/ gelijck als hy van u gesproken heeft.

12 Alleenlick de HEERE geve u [13] kloeckheyt ende verstant/ ende geve u bevel over Israël/ ende dat om te onderhouden de Wet des HEEREN uwes Godts.

13 Dan sult ghy voorspoedich zijn/ als ghy waernemen sult te doen de insettingen ende de rechten/ die de HEERE Mose geboden heeft over Israël: [c] zijt sterck/ ende hebt goeden moet/ vreest niet/ ende en weest niet verslagen.

14 Siet daer/ ick hebbe [14] in mijne verdruckinge voor het Huys des HEEREN bereyt hondert duysent [15] talenten gouts/ ende duysent mael duysent talenten silvers/ ende des kopers ende des ysers en is geen gewichte/ want het isser in menichte: ick hebbe oock hout ende steenen bereydt/ doet ghy daer noch meer by.

15 Oock zijnder by u in menichte [16] die het werck kunnen doen/ houwers/ ende werck-meesters in steen ende hout: ende allerley wyse lieden in allerley werck.

16 Des gouts/ des silvers/ ende des kopers/ ende des ysers en is geen getal: maeckt u op/ ende doet het/ eñ [17] de HEERE sal met u zijn.

17 Oock geboodt David allen Vorsten Israëls/ dat sy sijnen sone Salomo helpen souden/ [seggende]/

18 Is niet de HEERE uwe Godt met ulieden/ ende heeft u ruste gegeven rontom henen? want hy heeft de inwoonders des lants in mijne hant gegeven/ ende dit lant is onderworpen geworden [18] voor het aengesichte des HEEREN/ ende voor het aengesichte sijnes volcks.

19 So begeeft dan nu u herte/ ende uwe ziele/ om te soecken den HEERE uwen Godt/ ende maket u op/ ende bouwt het Heylichdom Godes des HEEREN/ datmen de Arke des verbonts des HEEREN/ ende de heylige vaten Godes in dit huys brenge/ dat den Name des HEEREN sal gebouwt worden.

7 D. ick hadde voorgenomen.
8 T. w. door den Prophete Nathan. 2. Sam. 7. v. 17.
9 Dit en sullen wy alsoo niet verstaē/ als of rechtmatige krijgen van Godt verboden waren: maer dewijle de Tempel soude zijn een voorbeelt der kercke/ van de welcke Christus het hooft is/ die een Vrede-Vorst is/ ende den vrede tusschen Godt ende ons gemaeckt heeft: Daerom is oock sijn Rijck/ het welck een Rijcke der Vrede is, door Salomo afgebeeldt geworden/ die in vrede geregeert heeft.
a 1. Chron. 28. 3.
10 D. vredich, of vreedsaem.
b 2. Sam. 7. 13. ende 1. Reg. 5. 5.
11 Dese belofte van eē eeuwich Coninckrijcke/ is eygentlick vervult in Christo Iesu. Luc. 1. 33. waer van Salomons verganckelick Coninckrijck een voor-beelt geweest is.
12 And. de Heere zy met u, &c.
13 Ofte/ verstant ende vernuft.
c Deut. 31. 7, 8. Iosu. 1. 7.
14 D. gedurende de moeyten ende swaricheden der krijgen ende oorlogen die ick gevoert hebbe.
15 Siet Exod. 25. op v. 39.
16 *Hebr.* doenders des wercks.
17 And. de Heere zy met u.
18 D. ten dienste Godes/ ende tot gebruyck des volcx van Israel.

Het xxiij. Capittel.

David heeft korts voor sijn doot/ sijnen sone Salomo Coninck verklaert/ v. 1/ &c. Ende hy heeft de Leviten/ van dertich jaer af/ ende daer boven/ doen tellen/ die bevonden worden 38000 man sterck te zijn/ 3. Sy worden verdeylt tot verscheydene Ampten/ nae hare familien/ 4/ &c.

1 Doe

1 DOe nu David out was/ende sadt van dagen/ maeckte hy sijnen sone Salomo ten Coninck over Israël.

2 Ende [1] hy vergaderde alle de Vorsten van Israël/oock de Priesters/ende de Levieten.

3 Ende de Leviten werden getelt/ [2] van dertich jaer af/ ende daer boven: ende haer getal was/ [3] nae hare [4] hoofden/ aen mannen/ achtendertich duysent.

4 Uyt dese warender vier-en-twintich duysent/ om het werck des Huyses des HEEREN aen te dryven: ende ses duysent [5] Ampt-lieden ende Richters.

5 Ende vier duysent poortiers/ ende [6] vier duysent [7] lof-sangers des HEEREN met instrumenten / die ick gemaeckt hebbe/ [seyde David]/ [8] om lof te singen.

6 Ende [9] David verdeylde se in [10] verdeelingen; nae de kinderen Levi/ [11] Gerson/ Kehath/ ende Merari.

7 Uyt de Gersoniten waren [12] Ladan/ ende [13] Simei.

8 [14] De kinderen van Ladan waren [dese]: Jehiël het [15] hooft/ ende Zetham/ ende Joël/ drye.

9 De kinderen [16] Simei waren Selomith ende Haziël/ ende Haran/ drye: dese waren de hoofden [17] der vaderen van Ladan.

10 De kinderen [18] Simei nu waren Jahath/ [19] Zina/ ende Jeüs/ ende Beria: dese waren de kinderen van Simei/ viere.

11 Ende Jahath was 't hooft/ ende Ziza de tweede: maer Jeüs/ ende Beria en [20] hadden niet veel kinderen/ daerom [21] waren sy in het vaderlicke huys maer eener tellinge.

12 De kinderen Kehats waren Amram/ Jzhar/ Hebron/ ende Uzziël/ viere.

13 [a] De kinderen Amrams waren/ Aaron/ende Mose: [b] Aaron nu wert afgesondert/ [22] dat hy heylichde [23] de alderheylichste dingen/ hy/ ende sijne sonen / tot in eeuwicheyt/ om te roocken voor het aengesichte des HEEREN/ om hem te dienen/ ende om in sijnen name tot in eeuwicheyt [24] te segenen.

14 Aengaende nu Mose/ den Man Godes: [25] sijne kinderen werden genoemt onder de stamme van Levi.

15 [c] De kinderen Mose waren Gersom/ ende Eliëzer.

16 Der kinderen Gersoms was Sebuël het hooft.

17 [26] De kinderen Eliëzers nu waren [dese]/ Rehabja 't hooft: ende Eliëzer en hadde geen andere kinderen: maer de kinderen Rehabja vermeerderden ten hoochsten.

18 Der kinderen Jzhar was Selomith het hooft.

19 Aengaende de kinderen Hebrons/ Jeria was 't hooft/ Amarja de tweede/ Jahaziël de derde/ ende Jekamam de vierde.

20 Aengaende de kinderẽ Uzziel/ Micha was 't hooft/ ende Jissia de tweede.

21 De kinderen Merari waren Maheli/ ende Musi: de kinderen Maheli waren Eleazar/ ende Kis.

22 Ende Eleazar sterf/ende hy en hadde geen sonen/ maer dochters: ende de kinderen Kis/ hare [27] broeders/ [28] namense.

23 De kinderen Musi waren Maheli/ ende Eder/ ende Jeremoth/ drie.

24 Dit zijn de kinderen Levi/ nae het huys harer vaderen / de hoofden der vaderen / nae hare gerekende in 't getal der namen nae hare hoofden / doende het werck des dienstes van het Huys des HEEREN / [29] van twintich jaer out / ende daer boven.

25 Want David [30] hadde geseyt / De HEERE de Godt Israëls heeft sijnen volcke ruste gegeven: ende hy sal te Jerusalem woonen tot in eeuwicheyt.

26 Ende oock [31] aengaende de Leviten; [32] dat sy den Tabernakel / nochte eenich van des selven gereetschap tot desselven dienst [behoorende]/ niet [meer] en souden dragen.

27 Want nae de laetste [33] woorden Davids [34] werden de kinderen Levi getelt/ van twintich jaer out/ ende daer boven/

28 Om dat hare stant-plaetse was [35] aen de hant [36] der sonen Aarons in den dienst des Huyses des HEEREN/ over de voor-hoven/ ende over de kameren/ ende over de reyniginge [37] aller heyliger dingen/ ende 'twerck des dienstes des Huyses Godes.

29 Te weten [38] tot het broot der toerichtinge/ ende tot [39] de meel-bloeme ten spijs-offer/ ende tot ongesuerde bladeren/ende [40] tot de pannen/ ende tot [41] het geroostede: ende [42] tot alle mate/ ende [43] afmetinge.

30 Ende om [44] alle morgens te staen/ om den HEERE te loven ende te prijsen: ende van gelijcken des avonts.

31 Ende tot al het offeren der brandofferen des HEEREN/ op de Sabbathen/ op de nieuwe maenden / ende op de gesette [45] hoochtijden in getale / nae de wijse onder hen/ gedurichlick voor het aengesichte des HEEREN.

32 Ende dat sy de wacht van de Tente der t'samenkomste souden waernemen / ende de wacht des heylichdoms/ ẽn de wacht der sonen Aarons [46] harer broederen / in den dienst des Huyses des HEEREN.

1 T. w. Eer hy Salomo Coninck verklaerde / als af te nemen is onder uyt het 28. ende 29. cap.
2 *Hebr.* van den sone van dertich jaer. D. van sulcke / die dertich jaer out waren. Siet hier van eenewet Num. 3.15. ende 4. 23. ende 8. v. 24.
3 D. nae 'tgetal harer hoofden.
4 Of/ coppen, *Hebr.* hersebeckens. alsoo oock ond. v. 23.
5 Siet ond. 26. 29. ende Deut. 16. 18.
6 Hier onder zijn begrepen de voor-sangers / ofte sang-meesters / die in getale waren CClxxxviij. ond. c. 25. v. 1/7/ &c.
7 *Hebr.* lovende den Heere.
8 *Hebr.* om te loven.
9 Als een Prophete. 2. Chron. 8. 14. ende uyt Godes bevel door Gad ende Nathan / 2. Chron. 29. v. 25.
10 Of hoopen/ Classen.
11 Siet Genes. 46. 11. Exo. 6. 16. Num. 26. 57. ende 1. Chro. 6. 1.
12 Anders Libni genoemt. Num. 3. 18. ende 1. Chro. 6. 17.
13 Siet van desen op v. 10.
14 D. de nakomelingen/ die ten tijde Davids geleeft hebben/ ende hoofden hares geslachtes geweest zijn. Aldus wort oock het woort kinderen genomen v. 9.
15 D. de voornaemste, ende soo voorts aen.
16 Desen Simei en is de sone Gersons niet geweest / maer de sone Ladans. van de nacomelingen Simei des soons Gersons wort gesproken v. 10.
17 D. der vaderlicke geslachten.
18 Des broeders Ladan. vov. v. 7.
19 And. Ziza. v. 11.
20 *Hebr.* En vermenichvuldichden de kinderen niet.
21 D. Sy werden voor eenes vaders huys gerekent / te weten in het huys van haeren vader Simei.
a Exod. 6. 20.
b Exod. 28. 1, &c. Hebr. 5. 4.
22 T. w. om de heylige dingen heylichlick te mogen handelen ende bedienen / daer toe de selve van Godt geheylicht ende verordineert waren/ onder dese heylige dingen kan men verstaen de beyde Altaren / de tafel / den goudenen kandelaer/ de Arke des verbonts / &c. wanneer yemant anders dan de Priesters dese dingen aenroerde / so wort geseyt / dat die dingen verontreynicht ofte ontheyligt wierden.

17 D. Neven / Te weten/ hares vaders broeders sonen.
28 T. w. ten houwelicke.
29 *Hebr.* van den sone van twintich jaer.
30 Of/ seyde, t. w. na dat hy de Arke des Verbondts tot sich genomen / ende op de burcht Zions hadde brengen laten.
31 T. w. hadde David geseyt.
32 Desen last was haer opgeleyt/ Num. cap. 4. doch niet langer als de Tabernakel van d'eene plaetse tot d'andre moeste versett ende verdragen werdẽ. Hier geeft van David reden/ waerom hy den Leviten anderen last heeft opgeleyt in / of ontrent den Tempel/ dan sy haddẽ ontrent den Tabernakel/ die somtijts verplaetst wiert: het welck niet en geschiedde na dat Godt eẽ sekere plaetse verkoren hadde/ daer hy voortaen gestadich woude gedient wesen. Ende dewijle de Leviten nu ontrent dẽ Tempel swaerderen last ende dienst souden hebben / dan doe de Tabernakel noch was: So heeftmen tot die bedieninge meer persoonen moeten gebruycken/ ende daerom tot desen dienst laten komen/ die xx jaren out waren / ende daer bov. v. 24.
33 D. bevel/ ordonnantie / die hy gemaeckt heeft door ingevinge des Heyligẽ Geests / ofte nae het aenseggen der Propheten.
34 *Hebr.* waren dese het getal der, &c.
35 Siet Num. 2. vss. 6/9. ende 18. vss. 2/3.
36 D. der Priesteren/ Alsoo oock v. 32.
37 *Hebr.* aller heylicheyt.
38 'Twelck ordentelick in twee rijgen geleyt wiert op de tafel voor den voorhanck van het alderheylichste.

23 *Hebr.* de heylicheyt der heylicheden. 24 Siet de forme van segeninge/ Num. 6. 24. 25 Hy wil seggen / dat de sonen Mosis in de bedieninge der Geestelijcke saken / den anderen Leviten of Kehathiten gelijck zijn gebleven / die van den Priesterlicken huyse Aarons niet en waren: Al hoe wel haren vader een politije Regent was. Siet wijders ond. cap. 26. op v. 29. c Exod. 2. 22. ende 18. 3. 26 Hier staet kinderen, voor kint, gelijck Genes. 46. 23. ende 1. Chron. 2. vss. 8/31. Ende hy wort het hooft genaemt/ D. d'eerste/ al hoe wel daer geen tweede wort uytgedruckt/ om dat hy de eerst-geborene sijnes Vaders was. Alsoo staet er Matth. 1. 25. Dat Iesus de eerst-geboren sone Mariæ was, daer uyt geensins bewesen kan worden / dat de H. Maecht Maria daer na meer sonen of kinderen gehadt hebbe.

39 Siet Levit. 2. 1. 40 D. tot het gebackene in de pannen. 41 And. gebradene, gefruytte, gefrijckasseerde. 42 Verst. dit alsoo/ dat de Leviten daer op moesten achtinge geven / dat het spijs-offer sijne rechte ende behoorlicke mate hadde van meel-bloeme/ olye/ ende wijn. 43 D. sy moesten oock de plaetsen in den Tempel recht afmeten/ in de welcke dit ofte dat deel des Godes-dienstes verricht soude worden/ ofte daer yet geschieden ofte niet geschieden mochte. 44 *Hebr.* in morgen, in morgen.
45 Ja sy moesten oock achtinge geven op de dagelicksche avont ende morgen offeren/ oock op die / welcke voor particuliere persoonen door de Priesters geoffert wierden.
46 D. harer bloet-verwanten.

Het xxiiij. Capittel.

David deylt de Priesters in xxiiij hoopen of Classen/ tot bedieninge harer Ampten/ v. 1. Ẽn hy geeft haer dienaers uyt de Leviten / uyt de stamme der Kahathiten ende Merariten/ 20.

1 [a] AEngaende nu de kinderen Aarons/ [dit] waren hare verdeylingen: De sonen Aarons waren Nadab/ ende Abihu/ Eleazar/ ende Ithamar.

2 Maer [b] Nadab sterf/ ende Abihu/ [1] voor het aensichte hares Vaders / ende sy en hadden geen kinderen: Ende Eleazar ẽn Ithamar bedienden het Priesterampt.

3 David nu verdeylde se/ ende [2] Zadok uyt de kinderen Eleazars / ende [2] Ahimelech uyt de kinderen Ithamars / [3] nae haer ampt in haren dienst.

a Levit. 10.
b Levit. 10. 2. Num. 3. 4. ende 26. 61.
1 D. in de tegenwoordicheyt hares vaders: Of/ by het leven hares vaders. Siet Genes. 11. 28.
2. 2 Vergel. hier mede ond. v. 6. ende 31/ alwaer geseyt wort / datse op-geschreven / ende dat de loten geworpen zijn voor het aengesichte Davids/ ende Zadoks/ ende Ahimelechs/ &c. 3 Of/ nae hare opsicht, of ordre.

4 Ende [4] der kinderen Eleazars werden [5] meer gevonden tot hoofden der mannen/ dan der kinderen Jthamars/ als [6] syse afdeylden: van de kinderen Eleazars waren sestien hoofden der vaderlicke huysen/ maer van de kinderen Jthamars/ nae hare vaderlicke huysen/ achte.

4 D. der nakomelingen. Ende soo in 't volgende.
5 T. w. noch eens soo vele/ gelijck strack volgt.
6. 6 T. w. die genoemt zijn v. 3.

5 Eñ [6] sy deyldense door [7] loten af/ dese met gene: want de Overste des heylichdoms/ ende [8] de Overste Godes/ waren uyt de [9] kinderen Eleazars/ ende van de kinderen Jthamars.

7 D. wat de orden/ ofte het onderscheyt onder hen aenginck/ dat bevalen sy Gode/ die het lot regeert.
8 D. die van Godt gestelt waeŕ over alle die in het heylichdom dienden.
9 D. Nakomelingen.

6 Ende Semaja/ de sone Nethaneëls/ de Schrijver uyt de Leviten/ schreefse op/ voor het aengesichte des Coninckx/ ende der Vorsten/ ende des Priesters Zadoks/ ende Ahimelechs des soons Abjathars/ ende der hoofden der vaderē onder de Priesters/ ende onder de Leviten: een vaderlick huys [10] wiert genomen voor Eleazar/ [11] ende van gelijcken wiert genomen voor Jthamar.

7 Het eerste lot nu [12] ginck uyt voor Jojarib/ het tweede voor Jedaja:

8 Het derde voor Harim/ het vierde voor Seorim:

9 Het vijfde voor Malchija/ het seste voor Mijamin:

10 Het sevende voor [13] Hakkoz/ het achtste voor [14] Abija:

11 Het negende voor Jesua/ het tiende voor Sechanja:

12 Het elfde voor Eljasib/ het twaelfde voor Jakim:

13 Het dertiende voor Huppa/ het veertiende voor Jesebeab:

14 Het vijftiende voor Bilga/ het sestiende voor Jmmer:

15 Het seventiende voor Hezir/ het achtiende voor [15] Happizes:

16 Het negentiende voor Petahja/ het twintichste voor Jehezkel:

17 Het een-en-twintichste voor Jachin/ het twee-en-twintichste voor Gamul:

18 Het drie-en-twintichste voor Delaja/ het vier-en-twintichste voor Maäzja.

10 T. w. voor het lot.
11 *Hebr.* Ende genomen, genomen voor Ithamar. Het welcke sommige alsoo verstaen/ dat voor Jthamar dobbel genomen zy/ andere/ dat het gene te vooren voor hem genomen was/ voor hem nu genomen bleef.
12 Men trock het lot uyt emmers/ of uyt eenich ander vat.
13 Of/ Koz.
14 Van deses Abiæ dach-ordeninge/ ofte beurte/ ende van deses nakomelingen/ was Zacharias de vader Iohannis des Doopers/ Luc. 1. 5.
15 And. Pitses.

19 Deser haer ampt in haren dienst was/ [16] te gaen in het Huys des HEEREN nae hare ordeninge [17] door de hant Aarons hares vaders: gelijck als [18] hem de HEERE de Godt Jsraëls geboden hadde.

20 [19] Van de overige kinderen Levi nu/ was van de kinderen Amrams [20] Subaël/ van de kinderen Subaëls was Jechdeja.

21 Aengaende Rehabja: van de kinderen Rehabja/ was Jissija het hooft.

22 Van de Jzhariten was Selomoth: van de kinderen Selomoth was Jahath.

23 [21] Ende van de kinderen [Hebrons] was Jerija [de eerste]: Amarja de tweede/ Jahaziël de derde/ Jekamam de vierde.

24 [Van] de kinderen Uzziëls was Micha/ van de kinderen Micha was Samir:

25 De broeder van Micha was Jissija/ van de kinderen Jissija was Zecharja.

26 De [22] kinderen Merari waren Maheli/ ende Musi: [23] De kinderen van Jaäzija waren/ Beno.

27 De kinderen Merari van Jaäzija waren Beno/ ende Soham/ ende Zaccur/ ende Hibri.

16 T. w. op den Sabbath/ ende sy bleven daer de geheele weke door/ tot aen den anderen Sabbath/ ende dat ginck alsoo met beurten onder hen om. Siet 2. Reg. 11. 5. ende 1. Chron. 9. 25.
17 D. soo als 't selve recht van Aaron was onderhouden/ volgens de ordonnantie Godts/ als volgt. And. onder de hant Aarons. D. onder de beleydinge Aarons: Verstaende eenes van de nakomelingen Aarons/ die het ampt des Hoogen-priesters bediende/ ende Aaron daer in gevolgt was.
18 T. w. Aaron.
19 Vod. cap. 23. zijn de Gersoniteń beschreven: Nu worden hier beschreven de Kahathiten ende Merariten/ die de twee andere geslachten der Leviten waren.
20 Hy wort c. 23. 16. Sebuel genoemt/ hy is geweest Mosis soons sone/ ende alsoo van de nakomelingen Amrams.
21 Dit vs wort hier alsoo herhult uyt capit. 23. 19. ende 26. 31.
22 Van hier voort stelt hy de overige sonen der Leviten van den huyse Merari.
23 And. Ende de sone van Iaazija sijnes [te weten/ des Merari] soons.

28 Van Maheli was Eleazar/ ende die en hadde geen kinderen.

29 Aengaende Kis: De kinderen van Kis waren/ Jerahmeël:

30 Ende de kinderen Musi waren/ Maheli/ ende Eder/ ende Jerimoth: Dese zijn de kinderen der Leviten nae hare vaderlicke huysen.

31 [24] Ende sy wierpen oock loten [25] nevens hare broederen de sonen Aarons voor het aengesichte des Coninckx Davids/ ende Zadoks/ ende Ahimelechs/ ende der hoofden der vaderen onder de Priesteren ende onder de Leviten: [26] het hooft der vaderen tegen sijnen kleynsten broeder.

24 De sin deser woordeń is/ datter soo veel hoopeń ende beurten deser Leviten waren/ alsser beurten der Priesters waren/ op dat elcke beurte der Priesteren haren eygenen hoop of beurte der Leviten hadde/ om haer te dienen in het uytvoeren hares Priester-ampts. Ende alsoo daer 24 beurten der Priesteren waren/ alsoo zijnder oock 24 beurten deser Leviten geweest/ waer van de meeste hier/ ende de reste in 't voorgaende cap. vss. 8/ 9/ 10. verhaelt worden.
25 Of tegen over, gelijckformich.
26 Dat is/ den kleynsten broederen even soo wel/ als den oversten onder de vaderen. And. Aboth het hooft, houdende 't selve voor een eygen name.

Het xxv. Capittel.

Ordeninge der Sangers uyt de kinderen Asaphs/ Hemans/ eñ Jeduthuns/ v. 1/ &c. in vierentwintich ordenen afgedeylt/ 31.

1 ENde David/ mitsgaders [1] de Overste des heyrs/ scheydde af ten dienste/ van de kinderen Asaphs/ ende Hemans/ ende Jeduthuns/ die met Harpen/ met Luyten/ ende met Cymbalen propheteren souden: Ende [2] die onder hen getelt werden/ waren mannen bequaem tot den wercke hares dienstes.

2 Van de kinderen Asaphs waren/ Zaccur/ ende Joseph/ ende Nethanja/ ende [3] Asarela/ kinderen Asaphs: [4] aen de hant Asaphs/ die [5] aen des Coninckx handen [6] propheteerde.

3 Aengaende Jeduthun: de kinderen Jeduthuns waren Gedalja/ ende [7] Zeri/ ende Jesaja/ Hasabja/ ende Matthitja/ [8] sesse/ aen de handen hares vaders Jeduthuns/ op Harpen propheterende met den HEERE te dancken ende te loven.

4 Aengaende Heman: de kinderen van Heman waren Bukkija/ Mattanja/ [9] Uzziël/ [10] Sebuël/ ende Jerimoth/ Hananja/ Hanani/ Eliatha/ Giddalti/ ende Romamti-Ezer/ Josbekasa/ Mallothi/ Hothir/ Mahazioth.

5 Dese alle waren kinderen Hemans [11] des Sienders des Coninckx/ [12] in de woorden Godes/ [13] om den hoorn te verheffen: want Godt hadde Heman [14] veertien sonen gegeven/ ende drye dochters.

6 Dese waren altemael aen de handen hares vaders [gestelt] tot den gesange des Huyses des HEEREN/ op Cymbalen/ Luyten/ ende Harpen/ ten dienste des Huyses Godes: [15] aen de handen des Coninckx/ Asaphs/ Jeduthuns/ ende Hemans.

7 Ende haer getal met hare broederen/ die geleert waren in het gesanck des HEEREN/ alle [16] meesters/ was [17] twee hondert acht en tachtentich.

8 Ende [18] sy wierpen de loten over de wacht/ tegen malkanderē/ [19] soo de kleyne/

1 D. de Overste der Leviten/ want in de wet werden de Leviten in hare menichten ende geestelicke bedieningen/ oock een heyr genoemt/ Num. 4. v. 23. maer verstaet sulck een heyr/ dat den Godtsdienst ende de geestelicke saken moest besorgen/ daerom hadden sy haer leger in de woestijne by den Tabernakel. Num. cap. 3. de Overste nu/ ofte de hoofden deses geestelickē heyrs/ waren de Priesters/ ende onder de gemeene Leviten de hoofden der vaderlicke huysen van Gerson/ Kehat ende Merari/ met welcker raet/ ende ten overstaen van de welcke David/ als mede een Propheet zijnde/ dese kerckelicke ordre gemaeckt heeft.
2 *Hebr.* Ende haer getal was mannen des wercx tot harē dienst. (mannen des wercks) D. mannen die bequaem waren tot het werck.
3 Hy wort Iesarela genoemt ond. v. 14.
4 D. nae het beleyt/ instructie/ ordonnantie/ &c.
5 De Coninck maeckte ende dichtede de Psalmen ende geestelicke Liederen/ die de Sangers songen/ die hier in als een Prophete gehandelt heeft. Siet vov. 23. op v. 6.
6 D. Godt loofde met het singen van Psalmen eñ geestelicke Gesangē/ door David ende andere Propheten gemaeckt/ de selve oock op Musicale instrumentē spelende. Aldus wert het woort Propheterē ooc genomen v. 3/ &c. ende 1. Sam. 19. 20. ende elders meer.

7 Hy wort Iizri genoemt v. 11. 8 Verst. hier by oock/ Simei. uyt v. 17. hy moeter nootsaklick by zijn/ anders en soudender hier maer vijve genoemt worden. 9 Hy wort Azareël genoemt v. 18. 10 Subaël v. 20. 11 D. des Propheten. Siet 1. Sam. 9. 9. 12 Ofte/ In de saken Godes. 13 D. nae sommiger gevoelen/ om te singen de Psalmen welcke begrijpen de beloften Godes/ aengaende het Coninckrijcke Davids ende Iesu Christi, wiens macht ende heerlickheyt door den hoorn beteeckent worden. 14 Deser namen staen v. 4. 15 Siet vov. v. 2. 16 *Hebr.* verstandige, of/ verstant gevende. dat is/ Leeraers/ die andere (namelick hare Leer-jongers) leerden de Psalmen singen ende verstaen. 17 Dese 288 gevoecht zijnde by hare discipulen/ vermeldt vov. capit. 23. 5. maken t' samen/ 4000. 18 T. w. op dat sy weten souden wat ordre dat sy in 't bedienen hares ampts houden souden 19 *Hebr.* also den kleynen, gelijck den grooten, gelijck de Leeraer, alsoo die geleert wort. De sin is/ dat het lot geworpen is tusschen de xxiiij Sang-meesters/ die hier na genoemt worden/ ende hadden elck hare discipulen onder haer: Jn het loten en wert niet gesien op de grootheyt ofte kleynheyt van den eenen ofte den anderen Sanger-meester/ maer men heeft den eenen door den anderen geloteт. Eenige meynen dat dit te verstaen is van de kleynheyt ofte grootheyt der stammen.

als de groote/den meester met dẽ leerlinck.

9 Het eerste lot nu ginck uyt voor [20] Asaph/[namelick] voor [21] Joseph: het tweede voor Gedalja/ hy ende sÿne broederen/ ende sÿne sonen/ waren twaelve.

10 Het derde voor Zaccur/ sÿne sonen ende broederen; twaelve.

11 Het vierde voor Jizri/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

12 Het vÿfde voor Nethanja/ sÿne sonen/ende sÿne broederen; twaelve.

13 Het seste/voor Bukkÿa/sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

14 Het sevenste/ voor Jesarela/ sÿne sonen/ende sÿne broederen; twaelve.

15 Het achtste/ voor Jesaja/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

16 Het negende/ voor Mattanja/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

17 Het tiende voor Simei/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

18 Het elfde voor Azareël/ sÿne sonen/ende sÿne broederen; twaelve.

19 Het twaelfde voor Hasabja/sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

20 Het dertiende voor Subaël/sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

21 Het veertiende voor Matthitja/sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

22 Het vÿftiende voor Jeremoth/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

23 Het sestiende voor Hananja/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

24 Het seventiende voor Josbekasa/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

25 Het achtiende voor Hanani/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

26 Het negentiende voor Mallothi/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

27 Het twintichste voor Elijatha/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

28 Het een en twintichste voor Hothir/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

29 Het twee-en-twintichste voor Giddalti/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

30 Het drie-en-twintichste voor Mahazioth/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

31 Het vier-en-twintichste voor Romamthi-Ezer/ sÿne sonen/ ende sÿne broederen; twaelve.

20 D. Asaphs geslachte.

21 Desen Joseph was voor het huys Asaphs: Ende hoewel 't getal der gener die onder Joseph waren/ hier niet en woort uytgedruckt/ so is 't geloofelick/ dewijle van alle andere geseyt woort/ dat sy met hare sonen ende broederen/ dat is/ bloet-verwanten/ twaelve waren/ dat het selve oock van Joseph te verstaẽ zy.

Het xxvj. Capittel.

Ordre ẽ afdeylinge der deur-wachters des Tempels/ v. 1/&c. Ende der Schat-meesters over de schatten des Tempels/ 20. Als oock der Levitische Ampt-lieden ende Richters/ 29.

1 [1] Aengaende de verdeylingen der [2] poortiers: van de Korhiten was [3] Meselemja/ de sone Kore/ van de kinderen [4] Asaphs.

2 Meselemja nu hadde kinderen: Secharja was [5] d'eerst-geboren/ Jediaël de tweede/ Zebadja de derde/ Jathniël de vierde.

3 Elam de vÿfde/ Johanan de seste; Eljeoënai de sevenste.

4 Obed-Edom hadde oock kinderen: Semaja was d'eerstgeboren/ Jozabad de tweede/ Joah de derde/ ende Sachar de vierde/ ende Nethaneël de vÿfde.

5 Ammiël de seste/ Issaschar de sevenste/ Peullethai de achtste/ want Godt hadde [6] hem gesegent.

6 Oock werden sÿnen sone Semaja kinderen geboren/ heerschende over het huys hares vaders: want sy waren [7] kloecke helden.

7 De kinderen Semaja waren Othni/ende Rephaël/ ende [8] Obed/ [ende] Elzabad sÿne broeders/ [9] kloecke lieden: Elihu/ ende Semachja.

8 Dese alle waren uyt de kinderen Obed-Edoms/ sy/ ende hare kinderen/ ende hare broeders/kloecke mannen in cracht tot den dienst/ daer warender twee-entsestich van Obed-Edom.

9 Meselemja nu hadde kinderen ende broeders/ kloecke lieden/ achtien.

10 Ende Hosa uyt de kinderen Merari/ hadde sonen: Simri was het hooft/ (alhoewel hy de eerst-geboren niet en was/ nochtans [10] stelde hem sÿn vader tot een hooft.)

11 Hilkija was de tweede/ Tebalja de derde/ Zecharja de vierde: alle de kinderen ende broederen van Hosa waren dertiene.

12 [11] Uyt dese waren de verdeylingen der poortiers onder de hoofden der mannen/tot de wachten [12] tegen hare broederen: om te dienen indẽ Huyse des HEEREN.

13 Ende sy wierpen de loten/ [13] soo de kleyne als de groote/ nae hare vaderlicke huysen/ [14] tot elcke poorte.

14 Het lot nu [15] tegen 't Oosten viel op Selemja: maer sÿnen sone Zecharja/ die een verstandich raetsman was/ wierpmen de loten/ ende sÿn lot is uyt-gekomen tegen 't Noorden:

15 [16] Obed-Edom tegen 't Zuyden/ ende sÿnen kinderen [17] het huys der schatkameren.

16 Suppim ende [18] Hosa tegen 't Westen/ [19] met de poorte Schallecheth/ by den opgaenden hoogen wech: [20] wacht tegen over wacht.

17 Tegen 't oosten waren ses Leviten: Tegen 't noorden 's daechs viere/ tegen 't zuyden 's daechs viere: Maer by de schat-kameren twee [ende] twee.

18 Aen [21] Parbar tegen 't westen warender viere by den hoogen wech/ twee by Parbar.

19 Dit zÿn de verdeylingen der poortiers van de kinderen der Korhiten/ ende der kinderen Merari.

20 Oock was van de Leviten Ahija/ over de schatten des Huys Godes/ [22] ende [23] over de schatten der geheylichde dingen.

21 Van de kinderen [24] Ladans/kinderen des Gersoniters Ladans: [25] Van Ladan den Gersoniter waren hoofden der vaderen/ Jehiëli.

1 Hier staet aen te mercken/ datter drie geslachten tot het poortier-ampt bestelt waren: j. het geslachte van Meselemja: ij. het geslachte van Obed-Edom/ vs 4. iij. het geslachte van Hosa/ v. 10.

2 T. w. des Tempels.

3 v. 14. Selemja.

4 Dit is eenen anderẽ Asaph geweest/ van dien vermaerden voor-sanger/ van den welcken in het 25 cap. gesproken is.

5 Voor eerstgeboren staet boven dickwils het hooft. Siet cap. 23. vss. 10/18/19/&c.

6 T. w. Obed-Edom: den welcken Godt veel kinderen/ ende kints kinderen gegeven heeft. Siet ond. v. 8. Dese maniere van spreken woort oock gebruyckt Genes. 1. vss. 22/ ende 28. ende elders.

7 D. geweldige lieden/ die kloeck ende dapper waren in de bedieninge hares ampts/ T. w. in het houden harer wacht/ ẽ in het weeren van alle gewelt ende disordre van de deuren des Tempels.

8 Eenige makẽ van Obed ende Elzabad maer eenen man. Andere voegen 't woort ende hier tusschen in: Ende dan zijn hier 24 hoofden/ gelijck in de andere beurten.

9 *Hebr.* kinderen, ofte sonen der kloeckheyt.

10 De vader en heeft desen sijnen sone het eerst-geboort-recht niet mogen geven/ ẽ den eerst-geborenen/ sonder merckelicke reden/ uytsluyten/ die hier mach geweest zijn. Siet de Wet Deuter. 21. 16/ 17.

11 De sin deser woorden is/ dat dese poortiers ofte deurwachters oock in 24 beurten zijn gedeylt geweest/ gelijck d'ander Leviten/ elck in hare bedieninge/ ende dat sy oock alsoo in hare wacht aen en af gingen op hare beurte/ gelijck de andere/ op alle Sabbathen veranderende.

12 Siet c. 24. v. 31.

13 *Hebr.* gelijck den kleynen, alsoo den grooten, als cap. 25. v. 8.

14 Verst. dat sy het lot wierpen ofte trocken nae dat de poorten vanden Tempel/ ofte andere plaetsen gelegen waren/ daer sy de wacht moesten houden: oock nae het getal der persoonen die op elcke plaetse de wacht moesten houden. *Hebr.* tot poorte ende poorte.

15 D. der poorte die tegen 't Oosten lach, ende alsoo volgens.

16 Hy wil seggen/ dat eenige van de kinderen Obed-Edoms de wacht hielden aende zuyd-poorte des Tempels/ ende eenige aen de schat-kameren.

17 *Hebr.* het huys der versamelingen. Dat is/ daer versamelt ẽ bewaert wierden de gavẽ die van 't volck tot den bouw ende reparatie des Tempels gegeven wierdẽ/ mitsgaders de tienden/ eerstelingen/ &c. siet 2. Chron. 25. 24. Doch eenige meynẽ/ dat dit geweest zy een huys ofte gebouw by of aen den Tempel/ daer de Leeraers der Wet/ Propheten/ ende Sang-Meesters hare vergaderingen ende t'samen-komsten hielden/ om met malkanderen te spreken van de Wetten ende Geboden des Heeren. Andere houden hier het Hebreeusch woort Asuppim, als zijnde de name eener sekere plaetse.

18 Verst. het huys Hosa des soons Suppim van den geslachte Merari. Eenige meynen/ dat Suppim ende Hosa broeders geweest zijn/ ende dat sy in het lot t'samen onder een hooft zijn gevoecht geweest.

19 De sin deser woorden is/ dat Suppim ende Hosa, de wacht niet alleen aen de West-poorte en hadden (die de achterste poorte genaemt woort/ om datse stont achter de poorte des Heylichdoms/ daer de Arke des Verbonts stont) maer oock aen een ander poorte die daer by stont/ by den op-gaenden ganck of galerye die Salomo gemaeckt hadde/ om uyt de stadt Davids in den Tempel te gaen. Siet van desen ganck 2. Reg. 12. 20. ende 2. Chron. 9. 11.

20 D. sy waren alsoo geordineert/ dat als d'een afginck van den dienst in 't Huys des Heeren/ so tradt d'ander aen. Ofte: sy hielden wacht elck op sijne plaetse tegen malkanderen over: ofte/ sy waren malkander gelijck/ elck in sijne wacht.

21 Parbar is een Chaldeeus woort/ ende beduydt een uyterste deel, ofte/ een deel dat uytwaerts komt.

22 Andere/ dat is, of/ te weten, gelijck de letter vau genomen woort Jud. 7. 24. ende 1. Sam. 28. 3/ &c.

23 Hier staet aen te mercken/ datter verscheydene schatten in het Huys des Heeren geweest zijn: want voor eerst wiert daer versamelt 't gene dat tot onderhout der Priesteren ende der Leviten gegeven wert/ als daer waren de eerstelingen ende de tienden/ ofte de weerdye der selver: Daerna/ wat den Heere geheylicht wert/ als vrywilligen Offer/ Beloften/ het Los-gelt voor de eerst-geborene/ ende diergelijcke/ daer van de onkosten genomen werden tot den daechlickschen Offer/ Item/ tot de Offerhanden op de Sabbathen/ Nieuwe-maenden/ ende jaerlicksche Feest-dagen/ &c. Ten derden/ so wierter oock gelt vergadert tot den bouw des Tempels/ ende onderhoudinge des selven. Siet ond. vss. 26/ 27/ 28.

24 And. Libni.

25 Vob. cap. 23. 8. worden Zetham ende Joël genoemt kinderen van Ladan/ ofte/ om dat het sijn kints kinderen waren/ ofte/ dat sy waerlick sijn kinderen/ ende broeders van Jehiëli zijn geweest/ ende dat hier Zetham ende Joël kinders van Jehiëli zijn genaemt geweest nae de namen van hare Vomen.

22 De kinderen van Jehiëli waren/ Zetham/ ende Joël sÿn broeder: [dese] waren over de schatten des huyses des HEEREN.

23 Voor de Amramiten/ van de Jzhariten/ van de Hebroniten/ van de Ozziëliten/

24 Ende Sebuël [26] de sone Gersoms des soons Mose/ [27] was Overste over de schatten.

25 Maer sÿne [28] broeders [29] van Eliëzer/ waren [dese]: Rehabja was sÿn sone/ ende Jesaja sÿn sone/ ende Jozam sÿn sone/ ende Zichri sÿn sone/ ende Selomith sÿn sone:

26 Dese Selomith/ ende sÿne [30] broeders/ waren over alle de schatten der heylige dingen/ die de Coninck David [31] geheylicht hadde/ mitsgaders de hoofden der vaderen/ de Overste over duysenden/ ende honderden/ ende de Overste des heyrs.

27 [32] Van de krÿgen/ ende van den buyt hadden sy't geheyligt/ om het Huys des HEEREN [33] te onderhouden.

28 Ook alles wat Samuël [34] de Siender geheyligt hadde/ ende Saul de sone Kis/ ende Abner de sone Ner/ ende Joab de sone Seruja: al wat [yemant] geheyligt hadde/ was onder de hant van Selomith ende sÿne broederen.

29 Van de Jzhariten waren Chenanja/ ende sÿne sonen [35] tot het buyten werck in Jsraël/ tot Amptlieden ende tot Richters.

30 Van de Hebroniten was Hasabja/ ende sÿne broeders/ kloecke mannen/ duysent ende seven hondert/ over de ampten Jsraëls op dese zÿde der Jordane tegen 't westen: over al het werck des HEEREN/ ende ten dienste des Conincks.

31 Van de Hebroniten was Jeria het hooft/ van de Hebroniten sÿner geslachten onder de vaderen: [36] Jn het veertichste jaer des Coninckrÿcks Davids zÿnder gesocht ende onder hen gevonden kloecke helden te [37] Jaëzer in Gilead.

32 Ende [38] sÿne [39] broeders waren [40] kloecke lieden/ twee duysent/ ende seven hondert hoofden der vaderen: ende de Coninck David stelde se over de Rubeniten/ ende Gaditen/ ende de halve stamme der Manassiten/ tot alle saken Godes/ [41] ende de saken des Conincks.

26 D. nakomelinck. Siet bov. c. 23. 16.
27 Wy souden hem noemen opperste Reken-meester: of President in de Reken-kamer.
28 D. bloet-verwanten.
29 D. die van Eliëzer gesproten waren. Eliëzer was de tweede sone Mosis/ diens nakomelingen hier tot wachters over de schatten gestelt werden.
30 D. bloetverwanten.
31 D. Jn den Tempel tot den Godesdienst geschoncken hadde.
32 D. van den buyt in den krijch verkregen.
33 T. w. na dat het huys gebouwt zijnde/ met der tijt verbeteringe soude van nooden hebben.
34 Siet 1. Sam. 9. v. 9.
35 D. over sulcke saken die buyten Jerusalem te doen waren/ verstaende daer door/ dat sy het ampt der Richteren ende Ampt-lieden in het lant mede bedient hebben. Want alhoewel de Leviten ordinare kerckelicke dienaers waren ende bleven/ nochtans so zijn sommige onder hen oock wel mede in politijcke saken ende diensten gebruyckt/ niet alleen in hare eygene steden/ die haer van de stammen nae Godts ordinantie waren gegevé/ maer oock elders daer toe geroepen zijnde: (als afgenomen wort uyt dese plaetse vss. 29/ 30/ 31/ 32. item bov. capit. 23. 4. Vergel. 2. Chron. 19. 11. dewijle Levi mede een van de stammen Jsraels was/ ende de rechten ende wetten van de politie Jsraels beschreven waren in het Wet-boeck Godts/ het welcke dé Leviten specialick was toe betrouwt. siet 2. Chron. 17. vss. 8/ 9. &c. Andere meynen/ dat het buyten-werck deser Leviten zy geweest/ dat sy in 't lant rontom-her hebben vergadert ende versorgt het gene dat tot den bouw des Tempels/ ende den Godts-dienst van noode was. Siet 2. Chron. 34. 13. Nehem. 11. 16.
36 Dit was het laetste jaer der regeringe Davids/ in het welcke hy de boven-verhaelde ordre gemaeckt heeft/ eer hy Salomo tot Coninck in sijn plaetse stelde/ houdende des halven een groote by-een-komste des volcx ond. c. 28. ende 29.
37 Dit was eene stadt in den lande Gileads/ die den Merariten tot wooninge gegeven was/ Jos. 21. 39.
38 Te weten/ Jerijas broeders.
39 D. verwanten.
40 Siet bov. v. 7.
41 Vgl. v. 30.

Het xxvij. Capittel.

Ordre der krijchslieden/ v. 1/ &c. Vorsten der Stammen/ 16. Overste bewaerders der goederen Davids/ 25. Sijn voornaemste Raets-heeren ende Vrienden/ 32.

1 DJt nu zÿn de kinderen Jsraëls nae haren getale/ de hoofden der vaderen/ ende de Overste der duysenden/ ende der honderden/ met hare Amptlieden/ den Coninck dienende in alle saken [1] der verdeelingen/ aengaende ende afgaende [2] van maent tot maent in alle de maenden des jaers: Elcke verdeelinge was vier-en-twintich duysent.

2 Over de eerste verdeelinge in de eerste maent was [3] Jasobham de sone Zabdiëls: ende in sÿne verdeelingen warender vier-en-twintich duysent.

3 [4] Hy was uyt de kinderen Perez/ 't hooft van alle de Overste der heyren in de eerste maent.

4 Ende over de verdeelinge in de tweede maent was [5] Dodai de Ahohiter/ ende [6] [over] sÿne verdeelinge was Mikloth oock voorganger: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

5 De derde Overste des heyrs in de derde maent was Benaja de sone Jojada [7] des Opper-amptmans/ die was 't hooft: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

6 Desen Benaja was een heldt [8] van de dertige/ ende over de dertich: [9] ende [over] sÿne verdeelinge was Ammizabad sÿn sone.

7 [10] De vierde/ der vierde maent/ was Asahel de broeder Joabs/ ende [11] na hem Zebadja sÿn sone: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

8 De vÿfde/ in de vÿfde maent/ was [12] Samhuth de Jzrahiter d' Overste: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

9 De seste/ in de seste maent was Jra de sone Jkkes de Tekoiter: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

10 De sevenste/ in de sevende maent/ was Helez [13] de Peloniter uyt de kinderen Ephraims: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

11 De achtste/ in de achtste maent/ was Sibbechai de Husathiter/ [14] van de Zarhiten: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

12 De negende/ in de negende maent was Abiëzer de Annethotiter/ van de Benjaminiten: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

13 De tiende/ in de tiende maent was Maharai de Netophathiter/ van de Zarhiten: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

14 De elfde/ in de elfde maent/ waren Benaja de Pirhathoniter van de kinderen Ephraims: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

15 De twaelfde/ in de twaelfde maent/ was [15] Heldai de Netophathiter/ van Othniël: in sÿne verdeelinge warender oock vier-en-twintich duysent.

16 Doch over de stammen Jsraëls waren [dese]: Over de Rubeniten was Eliëzer de sone van Zichri Voorganger: Over de Simeoniten was Sephatja de sone van Maacha.

17 Over de Levité was Hasabja de sone Kemuëls/ [16] over de Aaronité was Zadok.

18 Over Juda was [17] Elihu/ uyt de broederen Davids: Over Jssaschar was Homri/ de sone Michaëls.

19 Over Zebulon was Jsmaja de sone Obadja: Over Naphthali was Jerimoth de sone Azriëls.

20 Over de [18] kinderen Ephraims was Hosea de sone Azazja: Over de halve stamme Manasse was Joël de sone Pedaja.

21 Over half Manasse in Gilead/ was Jddo de sone Zecharja: Over Benjamin was Jaasiël de sone Abners.

22 Over Dan was Azarel de sone Jerohams: [19] Dese waren de Overste der stammen Jsraëls.

1 D. der ordren in welcke David het krijchs-volck verdeylt hadde.
2 Verstaet/ dat nae de verdeelinge by David gemaeckt/ de twaelf Colonellen met haer krijchsvolck een maent lanck hare wachten ende tochten doen moesten/ veranderende hare beurten alle maende: Ende watter voor saken ofte swaricheden voorvielen/ daer krijchs-macht toe van noode was/ daer toe moesten dese veerdich wesen/ diens maent ende beurte het was. So dat dese waren als Legiones, ofte benden van Ordonnantie, die ten dienste des Coninex ende des lants altijt mosten veerdich zijn.
3 Siet van desen Oversten 2. Sam. 23. 8. daer hy genoemt wort Ioscheb-baschebeth.
4 And. hy was uyt de kinderen Perets, [ende] hy was de Overste over alle Overste der heyren, &c.
5 Anders Dodo, 2. Sam. 23. 9.
6 And. daer na wert Mikloth Overste over sijne verdeelinge. Daer na] T. w. als Dodai gestorven was: Maer andere verstaé dit alsoo/ dat Mikloth zy geweest Luytenant Colonel van Dodai.
7 *Hebr.* Cohen. 't Welck beteeckent eenen persoon/ die een eerlick ampt bedient/ in de kercke ofte politie.
8 Dese dertich helden werden met namen uyt-gedruckt/ 2. Sam. 23. 24. &c. ende 1. Chron. 11. 26.
9 Eenige verstaen dit alsoo/ dat desen Hammizabad zy geweest overste Luytenant van sijnes vaders Regiment: die oock Overste was over de Crethi ende Plethi/ 2. Sam. 8. 18.
10 T. w. Overste. ende soo in 't volgende.
11 T. w. na sijne doot/ na dat hy van Abner verslagé was/ 2. Sam. 2. 23.
12 Samma genoemt 2. Sam. 23. v. 25. ende Sammoth, 1. Chron. 11. v. 27.
13 And. de Palteer. 2. Sam. 23. 26.
14 Dese waren nakomelingen van Zerah/ den sone Juda/ Genes. 46. 12.
15 And. Heled genoemt/ 1. Chron. 11. v. 30. ende Heleb, 2. Sam. 23. 29.
16 *Hebr.* over Aaron. D. over het Hooge-Priesterlicke huys/ dat in Aarons geslachte moeste blyven.
17 Eliab genoemt/ 1. Sam. 16. 6.
18 D. nakomelingen.
19 T. w. die strax uytdruckelick genoemt zijn. Aser ende Gad met hare Colonellen en worden in dit Register niet genoemt: waerom sy voor by gegaen ofte verswegen zijn/ is onseker.

23 Maer David en nam het getal van dien niet op [20] die twintich jaer out/ ende daer beneden waren: [21] om dat de HEERE geseyt hadde/ dat hy Israël vermenichvuldigen soude als de sterren des Hemels.

24 Joab de sone Zeruja [22] hadde begonnen te tellen/ maer [23] hy en voleyndet niet/ om datter des-halven [24] eenen grooten toorn over Israël gekomen was: daerom en is [25] het getal niet opgebracht/ [26] in de rekeninge der Chronike des Coninckx Davids.

25 Ende over [27] de schatten des Coninckx was Azmaveth de sone Adiëls: ende over de schatten op't lant/ in de steden/ ende in de dorpen/ ende in [28] de torens/ was Jonathan de sone van Uzzija.

26 Ende over die [29] die het acker-werck deden/ in de lant-bouwinge/ was Ezri de sone Chelubs.

27 Ende [30] over de wijngaerden was Simei de Ramathiter: maer over [31] 'tgene dat van de wijn-stocken quam tot de schatten des wijns/ was Zabdi de Siphmiter.

28 Ende over de olijf-gaerden/ ende de wilde vyge-boomen die in de leegte waren/ was Baal-Hanan de Gederither: maer Joas was [32] over de schatten der olye.

29 Ende over de runderen die in [33] Saron weydden/ was Sitrai de Saroniter: maer over de runderen in de leegten/ was Saphat de sone Adlai.

30 Ende over de kemelen was Obil de Ismeëliter: ende over de eselinnen was Jechdeja de Meronothiter.

31 Ende over [34] 'tkleyne vee was Jazíz de Hagerither: Alle dese waren Overste over de have die de Coninck David hadde.

32 Ende [35] Jonathan Davids oom/ was Raedt/ een verstandich man/ hy was oock [36] Schrijver: Jehiël nu de sone van Hachmoni/ was [37] by de sonen des Coninckx.

33 Ende Achitophel was Raedt des Coninckx: ende Husai de Architer was des Coninckx vrient.

34 Ende na Achitophel was Jojada de sone van Benaja/ ende Abjathar: maer Joab was des Coninckx krijchs-overste.

20 *Hebr.* van den sone van twintich jaer.
21 Verst. dit alsoo/ dat David dese niet heeft willē tellen/ op dat het niet schijnen soude dat hy twijffelde aen de beloften Godes Abraham gedaen Gen. 22. 17. ende 26. 4. Sommige verstaen dit alsoo/ dat David het getal des volcx niet en heeft willen opnemē/ na dat hy van den Heere gecastijt eñ bestraft was geweest/ om dat hy het volck door Joab dede tellē.
22 T. w. alle de Israeliten/ die boven de twintich jarē out waren/ 2. Sam. 24.
23 Want hy en telde Benjamin noch Levi niet/ om dat hy dese tellinge niet geern/ maer tegen sijnen danck dede, siet 1. Chron. 21. 6.
24 Verst. den brandenden toorn Godes/ D. de hittige pestilentie/ 2. Sam. 24. 13.
25 Te weten het volle getal/ want Joab en heeft Levi noch Benjamin niet geteit/ cap. 21. v. 6. Andere verstaen dit alsoo/ dat David leetwesen hebbende/ niet gewilt en heeft datmen dit in de stadts-boecken soude aen-teeckenen: Doch Godt heeft gewilt dat het in de boecken der H. Schrifture soude aen-geteeckent worden.
26 *Hebr.* in het getal.
27 Verst. die schatten die in des Coninckx huys/ ofte binnen Jerusalem waren: Gelijck Jonathan was over de schatten ende inkomsten des Coninckx/ die buyten ontfangen ende vergadert wierden.
28 D. Casteelen/ Sloten/ vaste huysen.
29 Verst. hier die/ die [illegible] Coninckx lant-bouwerye deden [illegible].
30 Dat is/ over de wijngaerdeniers/ die des Coninckx wijngaerden mosten bouwē: Ende alsoo was deses ampt onderscheyden van het ampt Zabdi.
31 D. over de wijn-kelders.
32 D. over de olye/ die tot voor-raet in de kelders vergadert wiert.
33 Siet Cant. 2. 1.
34 Als daer zijn/ rammen/ schapen/ bocken/ ende geyten.
35 Sommige meynen dat desen Jonathan zy geweest Davids cousijn/ sone van Samma/ Davids broeder/ daer van 2. Sam. 21. 21. staet, ende alsoo soude David selve over hem Oom geweest zijn.
36 Of Secretaris.
37 T. w. om de selve te leeren/ ende in alle goede zeden/ als tucht-meester/ te onderwijsen/ ende te satsoeneren.

Het xxviij. Capittel.

Davids laetste bevel aen de Vorsten/ v. 1/ &c. Ende aen Salomo/ aengaende het onderhouden aller geboden Godes/ ende by namen der opbouwinge des Tempels/ 9. Hy geeft Salomo een voor-beelt van 't gantsche gebouw/ mitsgaders aller vaten daer toe gehoorende/ 14. Corte wederhalinge der vermaninge Davids aen Salomo/ 20.

1 [1] DOe vergaderde David te Jerusalem alle Overste van Israël/ de Overste der stammen/ ende [2] de Overste der verdeelingen den Coninck dienende/ ende de Overste der duysenden/ ende d'Overste der honderden/ ende de Overste van alle have/ ende vee des Coninckx/ ende [3] sijner sonen/ met [4] de Kamerlingen ende de helden/ ja allen kloecken helt.

2 Ende de Coninck David [5] stont op sijne voeten/ ende hy seyde/ Hoort my mijne broeders/ ende mijn volck/ Ick hadde in mijn herte [6] een huys der ruste voor de Arke des verbonts des HEEREN te bouwen/ ende voor den [7] voet-banck der voeten onses Godts/ ende ick hebbe gereetschap gemaeckt om te bouwen.

3 [a] Maer Godt heeft tot my geseyt/ Ghy en sult mijnen Name geen huys bouwen: want ghy zijt een krijchs-man/ ende ghy hebt [8] veel bloets vergoten.

4 Nu heeft my de HEERE de Godt Israëls verkoren uyt mijnes vaders gantsche huys/ dat ick tot Coninck over Israël wesen soude [9] in eeuwicheyt/ want hy heeft [10] Juda tot eenen Voorganger verkoren/ ende mijnes vaders huys in het huys Juda: ende onder de sonen mijnes vaders heeft hy een welgevallen aen my gehadt/ [b] dat hy my ten Coninck maeckte over gantsch Israël.

5 Ende uyt alle mijne sonen (want de HEERE heeft my veel sonen gegeven) so heeft hy mijnen sone Salomo vercoren/ dat hy sitten soude op den stoel des Coninckrijckx des HEEREN over Israël.

6 Ende [c] hy heeft tot my geseyt/ Uw' sone Salomo/ die sal mijn huys/ ende mijne voor-hoven bouwen: want ick hebbe hem my uytverkoren tot eenē sone/ ende [d] ick sal hem tot eenen vader zijn.

7 Ende ick sal sijn Coninckrijcke bevestigen tot [11] in eeuwicheyt: Indien hy sterck wesen sal om mijne geboden ende mijne rechten te doen/ [12] gelijck te desen dage.

8 Nu dan/ voor de oogen des gantschen Israels/ de gemeynte des HEEREN/ ende voor de ooren onses Godts/ [13] houdet ende soecket alle de geboden des HEEREN uwes Godts: op dat ghy lieden dat goede lant erffelick besittet/ ende uwen kinderen na u tot in eeuwicheyt doet erven.

9 Ende ghy/ mijn sone Salomo/ kent [14] den Godt uwes vaders/ ende dient hem met een volkomen herte/ ende met eene willige ziele: want [e] de HEERE door-soeckt alle herten/ ende hy verstaet [15] al het gedichtsel der gedachten: indien ghy hem soeckt/ hy sal van u gevonden worden: maer indien ghy hem verlaett/ hy sal u tot in eeuwicheyt verstooten.

10 Siet nu toe/ want de HEERE heeft u verkoren/ dat ghy een huys ten Heylichdom bouwet/ weest sterck/ [16] ende doet het.

11 Ende David gaf sijnen sone Salomo een [17] voorbeelt des voorhuyses/ met sijne behuysingen/ ende sijne schat-kameren/ ende sijne opper-salen/ ende sijne binnen-kameren/ ende van het huys [18] des versoen-deckels/

12 Ende een voor-beelt van alles dat [19] by hem [20] door den Geest was/ [namelick] van de voorhoven des Huyses des HEEREN/ ende van alle kameren rontom: [21] tot de schatten des Huyses Godes/ ende tot de schatten der heylige dingen/

13 Ende [22] van de verdeylingen der Priesteren ende der Leviten/ ende van alle werck des dienstes vā het Huys des HEEREN/ ende van alle vaten des dienstes van het Huys des HEEREN.

14 [23] Het gout [gaf hy] nae't goutgewichte/ tot alle vaten [24] van elcken dienst: [oock silver] tot alle silveren vaten by gewichte/ tot alle de vaten [24] van elcken dienst.

1 Hier keert de schrijver deses boecx wederom tot de Historie die hy begonnē hadde/ bov. cap. 22.
2 Van de welcke siet oock bov. 27. 1/ &c.
3 And. sijne sonen.
4 Siet de aenteeck. op Genes. 31. v. 36.
5 Met dit opstaen gaf hy te kennen de eere die hy den woorde Godes toedroech/ 'twelck hy van Godt ontfangen hadde/ ende der vergaderinge wilde voor-dragen. Vergel. Jud. 3. 20.
6 T. w. dē Tempel/ in welchen de Arke sekerlick mochte rusten/ sonder voortaen van d'eene plaetse tot d'andere te moeten verdragen worden/ gelijck voor desen dickwijls geschiet was. Siet 2. Sam. 7. 1.
7 Aldus wort de Arke des verbonts genoemt/ ten aensien dat de Heere daer op tusschen de Cherubim sat/ 2. Sam. 6. 2. ende antwoorde gaf.
a 2. Sam. 7. 5. 1. Reg. 5. 3. 1. Chron. 22. 8.
8 *Hebr.* bloeden.
9 D. mijn levē lanck/ want dat is de eeuwe der menschen. Doch ten aensien onses Heerē Iesu Christi des soons Davids/ is het een eeuwich blijvende Coninckrijcke/ dat nimmermeer eynden en sal/ Luc. 1. 33. Siet 2. Sam. 7. 13.
10 D. de stamme Juda. Siet Genes. 49. 8. eñ 1. Chro. 5. 2.
b 1. Sam. 16. 12.
c 2. Sam. 7. 13. 2. Chron. 1. 9.
d 2. Sam. 7. 14.
11 Siet v. 4.
12 Dat is/ gelijck hy tot op desen dach onderwesen is/ ende tot noch toe/ achtervolgens de goede onderwijsinge/ sich bevlijticht heeft wel te doen/ met het onderhouden van mijne geboden.
13 Voor/ soeckt ende onderhoudt, D. beneersticht u te soecken eñ t'onderhoudē.
14 D. Dien Godt/ die een wel-gevallen aen my gehadt heeft (als v. 4.) ende dien ick getrouwelick gedient hebbe.
e 1. Sam. 16. 7. ond. 29. 17. Psal. 7. 10. Ierem. 11. 20. ende 17. 10. ende 20. 12. Apocal. 2. 23.
15 D. Al wat de menschen dencken of versieren.
16 D. volmaeckt het/ brengt het ten eynde.
17 Vergel. Exod. 25. op v. 40.
18 Dit was het decksel dat op de Arke des verbondts lach/ daer op de Cherubim stonden/ ende was als de throon/ ofte sit-stoel Godes. Doch door het versoen-decksel verstaet hy de Arke des verbondts selve/ die in het alder-heylichste des Tempels moste gestelt worden.
19 D. in sijn gemoet.
20 Verst. door den H. Geest/ die David heeft geopenbaert hoe alle dese dingen mostē gemaeckt wesen in den Tempel/ v. 19. Gelijck eertijts Godt Mosi oock geopenbaert heeft het voor-beelt des Tabernakels/ eñ alles wat hy meer moste maken/ ende heeft hem sulckx op den berch vertoont/ ende verklaert. Siet Exod. 31. 3.
21 T. w. om de schatten daer in te bewaren. And. van de schatten, verstaende een voor-beelt van de plaetsen daer in de schatten des huyses souden bewaert wordē/ ofte de schatten selve.
22 Siet van dese verdeylingen boven in de capitt. 24. 25. ende 26.
23 De goudene vaten ende gereetschap wierden gebruyckt in den Tempel ter plaetse die het heylige genaemt wert: maer de silveren vaten ofte gereetschap inden voorhof der Priesteren. And. Van gout nae't gout gewichte. Verstaende/ dat hier vervolcht wort het voor-beelt van alles.
24. 24 *Hebr.* des dienstes, ende des dienstes. D. soo wel des dienstes die men in 't heylige dede/ als dienen in den voor-hof dede.

15 Ende 't gewichte tot de goudene Candelaers / ende hare goudene Lampen / nae 'tgewichte [25] eenes yegelicken Candelaers / ende sijner Lampen : oock tot de silveren Candelaers nae 't gewichte eenes Candelaers ende sijner Lampen / nae den dienst eenes yegelicken Candelaers.

16 Oock [gaf hy] 'tgout nae 'tgewichte [26] tot de Tafelen der toerichtinge / [27] tot elcke tafel: ende 'tsilver tot de silveren Tafelen.

17 Ende louter gout tot de krauwelen / ende tot [28] de spreng-beckens / ende tot de schotelen : ende tot goudene bekers / 'tgewichte [29] tot elcken beker: desgelijcx tot silveren bekers / tot elcken beker 'tgewichte.

18 Ende tot den reuck-altaer geloutert gout in gewichte : ende gout tot het voor-beelt [30] des wagens [te weten] der Cherubim / die [de vleugels] souden uytbreyden / ende de Arke des verbonts des HEEREN overdecken.

19 Dit alles [31] heeftmen my [seyde David] [32] by geschrifte te verstaen gegeven van de hant des HEEREN / [te weten] alle de wercken deses voor-beelts.

20 Ende David seyde tot sijnen sone Salomo / [f] Weest sterck / ende hebt goeden moet / ende doet het / en vreest niet noch en weest niet verslagen: want de HEERE Godt / mijn Godt / sal met u zijn / hy en sal u niet begeven / noch hy en sal u niet verlaten / tot dat ghy al het werck ten dienste des Huyses des HEEREN sult volbracht hebben.

21 Ende siet / daer zijn de verdeylingen der Priesteren ende der Leviten tot allen dienste des huyses Godes : ende by u zijn tot allen wercke allerley vrywillige / met wijsheyt tot allen dienste / oock de Vorsten / ende 'tgantsche volck / [bereydt] tot alle uwe [33] bevelen.

25 *Hebr.* des Candelaers, des Candelaers. Ende alsoo hier ond.
26 T. w. op de welcke de toon-brooden in ordre zijn gestelt geworden / nae 't bevel Godes door Mosen gegeven.
27 *Hebr.* tot tafel ende tafel.
28 In de welcke mē het bloet der offerhanden ontfing / ende daer mede men dē Altaer in de offerhanden besprengde / Siet Exod. 24. 6.
29 *Hebr.* tot beker ende beker.
30 Aldus noemt hy de Cherubim / om dat de Heere met besondere teeckenen sijner tegenwoordicheyt wort gesevt te sitten tusschen de Cherubim ; Siet 1. Sam. 4. 4. Ende sy worden geseyt sijnen wagen te zijn. Siet Psal. 18. 11. Ezech. 1. 24 / 25 / 26. ende 10. 13 / 16.
31 Ofte: heeft hy (T. w. de Heere) te verstaen gegeven, &c.
32 So en heeft dan David hier in niet gehandelt uyt volkomene Coninckliche macht / ordonnerende den Godtsdienst nae sijn eygen goet-duncken: maer hy heeft dit gedaē als een prophete Godts / 2. Chron. 8. 14. door de ingevinge des H. Geestes / als hier v. 12. ende oock door Gad en Nathan. 2. Chro. 29. 25. Aldus heeft oock Godt de Heere Mose eē voor-beelt / ofte patroon aengewesen van alles dat hy maken soude / Exod. 25. 40. ende 26. 30. ende Hebr. 8. 5.
f Deut. 31. 7 / 8. Jos. 1. 7.
33 Of woorden, of wercken.

Het xxix. Capittel.

David verhaelt voor de gantsche Gemeynte den grooten voorraet van allerley materialen die hy veerdich hadde tot den bouw des Tempels / v. 1 / &c. Ende hy vermaent haer / soo de Vorsten / als het volck / tot eene vry-willige gave daer toe / 5. de welcke sy mildelick geven / 6. Daer voor David den Heere danckt / 10. Ende hy bidt den Heere voor 't gantsche volck / 18. Ende voor den Coninck / 19. Dancksegginge ende offer des volcks / 20. Salomo wort Coninck gesalft / ende Zadok Hooge-Priester / 22. Godt maeckt Salomo seer treffelick ende groot / 25. Hoe lange David geregeert hebbe / 26 / 27. Hy sterft / 28.

1 Voorder seyde de Coninck David [1] tot de gantsche gemeynte / Godt heeft mijnen sone Salomo [2] alleen verkoren / [3] eenen jongelinck / ende teeder: [4] dit werck daerentegen is groot / want 't en is geen paleys voor eenen mensche / maer voor Godt den HEERE.

2 Ick nu hebbe uyt alle mijne kracht bereydt / tot het Huys mijnes Godts / gout tot goudene / ende silver tot silveren / ende koper tot koperen / yser tot yseren / ende hout tot houtene [wercken]: Sardonix-steenen / ende vervullende [steenen] / [5] vercier-steenen ende borduersel / ende allerley costelicke steenen / ende marmer-steenen in menichte.

3 Ende daer toe [6] uyt mijn welgevallen tot het Huys mijnes Godts / [7] het besonder gout ende silver dat ick hebbe / geve ick tot den Huyse mijnes Godts daerenboven / behalven al dat ick ten huyse des Heylichdoms bereydt hebbe.

1 Siet hov. 28. 1.
2 *Hebr.* eenen, T. w. uyt alle mijne sonen. Hierom heeft hem David noch binnen sijn leven laten Coninck kroonen / ende d'ander sonen Davids hebben met hant-tastinge belooft Salomo te gehoorsamen / v. 24.
3 Salomo hadde doe ter tijt een wijf getrouwt / gelijck uyt den ouderdom sijnes soons Rehabeams is af te nemen / 2. Chro. 12. 13. want hy heeft 40 jaer geregeert / 2. Chron. 9. 30. ende sijn sone Rehabeam was 41 jaer out doe hy Coninck weet na Salomons doot: waer uyt dan blijckt / dat Rehabeam eē jaer oudt was doe Salomo Coninck gekroont is: Doch David noemt hem hier / met reden / jonck / om dat hy doe ter tijt / nae sommiger rekeninge / maer ontrent xviij of xix jaer out en was : ende broeders hadde / die ouder waren dan hy.
4 T. w. De bouw des Tempels / welcken Salomo moeste uytvoeren.
5 And. Steenen des verciersels ende borduersels. Ofte / tot verciersel ende borduersel.
6 D. uyt sonderlinge affectie tot het huys mijnes Godts.
7 Dat is / van mijne eygene juweelen / ende andre kostelickheden / die ick gespaert / ende hier toe bewaert hebbe.

4 Drye duysent [8] talenten gouts / van het gout van Ophir : ende seven duysent talenten geloutert silver / [9] om de wanden der huysen te over-treecken.

5 Gout tot de goudene / ende silver tot de silveren [vaten] / ende tot alle werck door de hant der werck-meesteren [te maken]: Ende [10] wie isser willich / heden [11] sijne hant den HEERE te vullen?

6 Doe gaven vry-willich de Overste der vaderen / ende de Overste der stammen Israëls / ende de Overste der duysenden / ende der honderden / ende de Overste des wercks des Conincks:

7 Ende sy gaven [12] ten dienste des Huyses Godes / vijf duysent talenten gouts / ende tien duysent [13] drachmen / ende tien duysent talenten silvers / ende [14] acht-tien duysent talenten kopers : ende hondert duysent talenten ysers.

8 Ende by wien [15] steenen gevonden wierden / die gaven sy in den schat des Huyses des HEEREN / onder de hant [16] Jehiëls des Gersoniters.

9 Ende het volck was verblijdt over haer vrywillich geven / want sy gaven met een volkomen herte den HEERE vrywillich : ende de Coninck David verblijdde sich oock met groote blijdschap.

10 Daerom loofde David den HEERE voor de oogen der gantscher gemeynte : ende David seyde : Gelooft zijt ghy / HEERE Godt onses vaders Israëls / van eeuwicheyt tot in eeuwicheyt.

11 [a] Uwe / ô HEERE / is de grootheyt / ende de macht / ende de heerlickheyt / ende de overwinninge / ende de Majesteyt / want alles wat in den Hemel ende op der aerde is / [is uwe]: uwe / ô HEERE / is het Coninckrijcke / ende ghy hebt u verhoocht tot een Hooft boven alles.

12 Ende rijckdom ende eere zijn voor u aengesichte / ende ghy heerschet [17] over alles / ende in uwe hant is kracht ende macht : oock staet het in uwe hant alles groot te maken ende sterck te maken.

13 Nu dan / onse Godt / wy dancken u / ende loven [18] den Name uwer heerlickheyt.

14 Want wie ben ick / ende wat is mijn volck / dat wy de macht souden verkregen hebben / om vrywillich te geven [19] als dit is? want het is alles van u / ende [20] wy geven 't u uyt uwe hant.

15 [21] Want wy zijn vreemdelingen ende bywoonders voor u aengesichte / gelijck alle onse vaders : onse dagen op aerden zijn [b] als een schaduwe / ende daer [22] en is geen verwachtinge.

16 HEERE onse Godt / alle dese menichte die wy bereydt hebben / om u een huys te bouwen / den Name uwer heylicheyt / dat is van uwe hant / eñ 't is al uwe.

17 Ende ick weet / mijn Godt / dat ghy [c] het herte proeft / ende dat ghy een wel-gevallen hebt aen oprechticheden. Ick hebbe in oprechticheyt mijnes herten alle dese dingen vrywillich gegeven / ende ick hebbe nu met vreuchden u volck / dat hier bevonden wort / gesien / dat het sich tegen u vrywillich gedragen heeft.

18 O HEERE ghy Godt onser vaderen Abrahams / Isaacs / ende Israëls / bewaert dit in der eeuwicheyt / in [23] den sin der gedachten des herten uwes volcks: ende richt haer herte tot u.

19 Ende geeft mijnen sone Salomo een volkomen herte / om te houden uwe geboden /

8 Siet Exod. 25. op v. 39.
9 T. w. het gout om de wanden des Tempels te over-treecken : Ende het silver om de andere huysen ende kameren tot den Tempel gehoorende / te overtreecken.
10 T. w. onder u lieden.
11 D. sijnen dienst dē Heere te heyligen / ende hem een vrywillige offerhande te doen. Siet Exod. 32. 29. Lev. 8. 33.
12 D. tot de timmeringe des Tempels.
13 Een drachma weecht so-veel als een fransche kroon.
14 *Hebr.* tien duysent, ende acht duysent talenten kopers.
15 T. w. Edele ofte kostelicke steenen.
16 Dese is geweest de generale bewaerder van alle de schattē des Heylichdoms / dien wy souden mogen noemen eenen ontfanger generael : maer Selomith was gestelt over de schatten die gecollecteert wierden tot dē bouw des Tempels. 1. Chron. 26. 26.
a Matth. 6. 13. 1. Tim. 1. 17. Apoc. 5. 13.
17 Of / over alle, &c.
18 Of / uwen Heerlijcken Naem, &c.
19 Dat is / alle dese dingen.
20 D. gelijck wy dit eerst van u ontfangen hebben : Alsoo geven wy het u nu weder.
21 Dit is Davids argument : Dewijle wy menschen hier op aerden maer vreemdelingen ende Pelgrims en zijn / die voor seker van hier moeten scheyden : Psalm 39. 13. Ende wy onse goederen na onse doot niet en connen behouden : So en kunnen wy de selve niet beter aen-leggen dan aen dē dienst Godes / die het in eeuwicheyt uyt genaden beloonen sal.
b Psal. 90. 9. ende 102. 2.
22 Hy wil seggen / datter niet vaste / sekerheyt / noch gestadicheyt en is in dit leven: het is al ydelheyt / ende gelijck een schaduwe / ende niemant behoeft te vermoeden / dat hy de doot sal ontloopen. And. die [te weten schaduwe] niet versamelt en wort.
c 1. Chron. 28. 9.
23 Ofte / de genegentheyt, *Hebr.* formeersel, maecksel.

den/ uwe getuygenissen/ ende uwe insettingen: ende om alles te doen/ ende om dit palleys te bouwen/ [24] 'twelck ick bereydt hebbe.

24 D. tot het welcke ick allen voorraet by een gebracht ende veerdich gemaeckt hebbe: Ja daer toe ick selfs de plaetse gekocht hebbe/ 1. Chron. 21. 25. ende 2. Chron. 3. 1. ende een model ofte bewerp daer van gemaeckt hebbe.

20 Daerna seyde David tot de gantsche gemeynte/ Lovet nu den HEERE uwen Godt: Doe loofde de gantsche gemeynte den HEERE den Godt harer vaderen/ ende sy neychden 'thooft/ ende sy bogen haer neder [25] voor den HEERE/ ende voor den Coninck.

25 Voor den Heere met Godts-dienstelicke eerbiedinge/ voor den Coninck met burgerlicke eerbiedinge.

21 Ende sy offerden den HEERE slacht-offeren/ oock offerden sy den HEERE brand-offeren des anderen morgens van dien dach/ duysent varren/ duysent rammen/ duysent lammeren/ met hare dranck-offeren: ende slacht-offeren in menichte voor gantsch Israël.

22 Ende sy aten ende droncken des selven daegs voor het aengesichte des HEEREN met groote vreuchde: Eñ sy maeckten Salomo den sone Davids [26] ten anderen male Coninck/ ende sy salfden [hem] den [27] HEERE/ tot Voorganger/ ende Zadok [28] tot Priester.

26 Dit was een ander salvinge van die daermen van leest 1. Reg. 1. 33. Want die eerste geschiedde alleen in der haeste/ daer die van Jerusalem alleen by waren/ om het oproerich voornemen van Adonia te beletten: maer dese tweede salvinge is oock by het leven Davids (als blijckt uyt het begin van dit 29) doch met meerdere solemniteyt geschiet/ in tegenwoordicheyt van alle de Vorsten eñ Overste des volcx/ ja oock der andere soñe Davids.

27 D. tot dienst des Heeren/ tot handthavinge van de beyde tafelen der wet.

23 Also satt Salomo [29] op den throon des HEEREN/ als Coninck in sijnes vaders Davids plaetse/ eñ hy was voorspoedich: ende gantsch Israël/ hoorde nae hem.

24 Ende alle de Vorsten/ ende helden/ ja oock alle de sonen des Conincks Davids/ gaven de hant/ [30] dat sy onder den Coninck Salomo zijn souden.

30 Dat is/ dat sy Salomo voor haren Coninck ende over-Heere kenden ende aen-namen. *Hebr.* gaven de hant onder dẽ Coninck Salomo.

25 Ende de HEERE maeckte Salomo groot ten hoochsten voor de oogen van gantsch Israël: ende hy gaf aen hem [31] een Conincklicke Majesteyt/ sodanige aen geenen [32] Coninck van Israël voor hem geweest en is.

31 *Hebr.* eene Majesteyt des Coninckrijcks.

32 Noch Richter/ noch Regent/ onder de Israeliten. Siet 1. Reg. 3. 13. ende 2. Chron. 1. 12.

26 So heeft dan David de sone Isai geregeert over gantsch Israël.

27 De dagen nu die hy geregeert heeft over Israël/ zijn [d] veertich jaer: Te [e] Hebron regeerde hy seven jaren/ ende te Jerusalem regeerde hy drye-en-dertich.

d 1. Reg. 2. 11.
e 2. Sam. 5. 5.

28 Ende hy sterf in goeden [33] ouderdom/ sat van dagen/ rijckdom/ ende eere: Ende sijn sone Salomo regeerde in sijn plaetse.

33 *Hebr.* grysicheyt, of/ graeuwicheyt, als Gen. 25. 8.

29 De geschiedenissen nu des Conincks Davids/ de eerste ende de laetste/ siet die zijn geschreven [34] in de [35] geschiedenissen Samuëls des Sienders/ ende in de [35] geschiedenissen des Propheten Nathans/ ende in de [35] geschiedenissen Gads des Sienders:

34 Dit kan verstaẽ worden van de twee boecken Samuelis/ welcker voornaemste deelen van de Propheten die hier genoemt worden/ beschreven zijn/ T. w. van Samuël/ Nathan/ ende Gad/ die hier Sienders genoemt worden.

35. 35. 35 *Hebr.* woorden, saken.

30 [36] Met al sijn Coninckrijcke/ ende sijne macht/ ende [37] de tyden die over hem verloopen zijn/ ende over Israël/ ende over alle de Coninckrijcken der landen.

28 Verst. tot Hooge-Priester/ ende Abjathar wert afgeset/ om dat hy mede geweest was in den oproer van Adonia/ 1. Reg. 1. 7. 29 D. den throon welcken hem de Heere gegeven hadde/ ende daer op hy als een stadthouder de plaetse des Heeren bewaerde.

36 D. met de gantsche regeringe sijnes Coninckrijcks. 37 D. met het gene dat te sijner tijt hem/ Israël/ ende den omliggenden Coninckrijcken is over-komen ende gebeurt.

FINIS

Het

Het tweede Boeck der CHRONIKEN.

Inhoudt deses Boecks.

VANDE benamingen deses boecks, ende des voorgaenden, kan de leser sien den *Inhout* gestelt over het eerste boeck der Chroniken. In dit tweede wort de Historie van het volck Gods, ende hare Coningen, alsose in 't voorgaende boeck gelaten was, vervolcht, tot op de Babylonische gevanckenisse. Hoewel nu hier oock gesproken wort vande Coningen Israëls, die in 't bysonder soo genaemt wierden, na dat de 10 stammen haer vanden huyse *Davids* afgesondert hadden, nochtans is in dit boeck de Historie der Coningen *Iuda*, van *Ezra* (soomen hout) voornemelick beschreven. Daertoe waren merckelicke redenen. VVant beneffens dat *Iuda* de ware leere, ende den suyveren Godes-dienst noch eenichsins behouden hadde, waer van de 10 stammen soo afgeweken waren, dat Godt de selve eyndelick door *Salmanasser* den Coninck van Assyrien uyt haren lande hadde gevanckelick laten wech-voeren sonder hope van verlossinge, ende dat *Iuda* dien volgende dan eygentlick Godes volck alleene was, wiens Historie *Ezra* bysonderlick voor hadde; so moeste oock de *Messias* uyt den selven stam, ja uyt het Coninckliicke geslachte *Davids* nae den vleesche voortcomen. Om welcke oorsake de Historie sijner Coninckliicker Voor-vaderen vanden aenvanck af, tot sijne toekomste toe, neerstelick opgeteeckent moste zijn, op dat de beloften Godts waerachtich bevonden souden worden. Ende nadien in 't voorgaende boeck de Historie *Davids* beschreven is, soo wort dit tweede nu aengevangen met het verhael vande regeringe *Salomons*, die inde plaetse sijns vaders gecomen is. Hy wort begaeft extraordinaerlick met groote wijsheyt, die hy van Godt begeert hadde: waer by gecomen is soo wel rijckdom, die hy aengeleecht heeft inde bouwinge des Tempels, ende anderen gestichten, als eere die hy ontfangen heeft vande omliggende volckeren. Maer om sijner sonden wille is sijn rijcke verdeelt geworden, als sijn soon *Rehabeam* in sijne plaetse komen soude. Tien stammen zijn van *Iuda* afgeweken, verkiesende *Ierobeam* tot haren Coninck. Van *Rehabeam* af zijn voorts inde successie van het Coninckrijcke *Iuda* gevolcht in order *Abia*, *Asa*, *Iosaphat*, *Ioram*, *Ahazia*, *Ioas*, *Amazia*, *Uzzia*, *Iotham*, *Achaz*, *Hizkia*, *Manasse*, *Amon*, *Iosia*, *Ioahaz*, *Iojakim*, *Iojachin*, *Zedekias*; vande welcke vele afgoden-dienaren geweest zijn, sommige de ware Religie, ende den suyveren Godes-dienst voorstaende, als *Asa*, *Iosaphat*, *Ioas*, *Amazia*, *Uzzia*, *Iotham*, *Hizkia*, *Iosia*; hoewel sy inden goeden yver, ende de oprechte Godtvruchticheyt malkanderen ongelijck waren. Oock hebben eenige sich, ofte afgekeert van het goede, tot het quade, als *Ioas*, ende *Amazia*, ofte bekeert van het quade, tot het goede als *Manasse*. Ondertusschen en heeft de Heere noyt opgehouden soo wel de Coningen, als de gantsche gemeynte tot bekeeringe te roepen, gebruyckende hier toe den dienst der Propheten, dewelcke geduerende desen tijt malkanderen in grooten getale achtervolght zijn van *Elia* ende *Eliseo* af, tot op *Ezechiel*, ende *Daniel*. Maer dewijle sy vande meeste menichte niet gehoort, ja veracht, ende bespot wierden, so heeft de Heere dit Coninckrijcke van *Iuda* eyndelick laten overheert worden door *Nebucadnezar*, den Coninck van Babel, die de Ioden in sijn lant gevanckelick wech-gevoert heeft: alwaer sy 70 jaren gebleven zijn, tot dat *Cyrus*, die de Monarchie der Babyloniers aen de Persen gebracht heeft, hen de vryheyt heeft gegeven, om weder nae huys te keeren, gelijck dit breeder te sien is inde volgende boecken van *Ezra*, ende *Nehemia*. So is nu nae sommiger rekeninge, in dit boeck begrepen de Historie van 424 jaren.

Het Eerste Capittel.

Salomo bevestigt zijnde in sijn Rijcke/ offert te Gibeon/ v. 1/ &c. Keure hebbende van Godt/ om wat van hem te begeeren/ bidt om wijsheyt/ 7. dese verkrijcht hy/ met de belofte van rijckdom/ ende eere/ 11. hy keert weder van Gibeon/ 13. sijne macht/ ende groote middelen/ 14.

1 ENDE Salomo de sone Davids [1] [a] wert versterckt in sijn Coninckrijck: want de HEERE sijn Godt [2] was met hem/ ende maeckte hem [3] ten hoochsten groot.

2 Ende Salomo sprack tot het gantsche Israël/ tot de Overste der duysenden/ ende der honderden/ ende tot de Richteren/ ende tot [4] alle Vorsten in gantsch Israël/ de [5] Hoofden der vaderen;

3 Ende sy [b] gingen henen/ Salomo/ ende de gantsche Gemeynte met hem/ [6] nae de hoochte/ die te [7] Gibeon was: [c] want daer was [8] de Tente der t'samen-komste Godes/ die Mose de knecht des HEEREN inde woestijne gemaeckt hadde.

4 (Maer de Arke Godts [d] hadde David van [9] Kiriath-Jearim opgebracht/ ter plaetse die David voor haer bereyt hadde: want hy hadde voor haer eene tente te Jerusalem gespannen.)

5 Oock was de koperen altaer/ dien [e] Bezaleël de soon van Uri/ de soon van Hur gemaeckt hadde/ [10] aldaer voor den Tabernakel des HEEREN: Salomo nu/ ende de gemeynte/ besochten [11] den selven.

6 Ende Salomo offerde daer/ [12] voor het aengesichte des HEEREN/ op den koperen altaer/ die [13] aen de Tente der t'samen-komste was: ende hy offerde daer-op duysent brand-offeren.

7 In die selve nacht [14] verscheen Godt aen Salomo; ende hy seyde tot hem: Begeert wat ick u geven sal.

8 Ende Salomo seyde tot Godt; Ghy hebt aen mijnen vader David groote weldadicheyt gedaen; [f] ende ghy hebt my Coninck gemaeckt in sijne plaetse.

9 Nu HEERE Godt/ laet u woort waer worden/ [gedaen] aen mijnen vader David: [g] want ghy hebt my Coninck gemaeckt over een volck/ menichvuldich [15] als het stof der aerden.

10 [h] Geeft my nu [16] wijsheyt/ ende wetenschap/ dat ick voor het aengesichte deses volcks [17] uytgae/ ende ingae: want wie soude dit u groot volck [18] [connen] [19] richten?

11 Doe seyde Godt tot Salomo: Daerom dat dit in u [20] herte geweest is/ ende ghy niet begeert en hebt rijckdom/ goederen/ nochte eere/ nochte de ziele uwer haters/ nochte oock vele dagen begeert en hebt/ maer wijsheyt/ ende wetenschap voor u begeert hebt/ op dat ghy mijn volck mochtet

1 Dat is/ nam eenen moet/ aenmerckende sijne wettelicke verkiesinge tot de kroone/ de eenparige toestemminge des volcks/ de algemeyne vrede des lants/ ende wechneminge van alle beletselen der selver.
a 1. Reg. 2. 46.
2 Siet Gen. 21. op 't v. 22.
3 *Hebr.* opwaerts. alsoo 1. Chron. 22. 5. ende cap. 23. 17. ende 29. 25. De sin is/ dat hy hem als om hooge verheven heeft door grootheyt van staet/ eere/ vrede/ ende rijckdom.
4 Verst. onder desen naem/ die onder andere uyt-steken in adel/ vermaertheyt/ ende hooge ampten.
5 Siet 1. Reg. 8. op 't v. 1. alwaer sy genoemt worden de Overste der Vaderen.
b 1. Reg. 3. 4.
6 Genoemt eene groote hooghte, 1. Reg. 3. 4. Siet d'aenteeck.
7 Eene stadt in den stam Benjamins. Siet 1. Reg. 3. op v. 4.
c 1. Chron. 16. 39. ende 21. 29.
8 V. de heylige Tabernakel/ van den welcken siet/ Exod. 26. item/ Lev. 1. op v. 1.
d 2. Sam. 6. 2. 17. 1. Chron. 6. 1.
9 Eene stadt in den stam Juda. Siet Jos. 9. 17. Jud. 18. 12. 1. Sam. 7. 1. het vaderlant van den Propheet Uria. Jerem. 26. 20.
e Exod. 38. 1.
10 Niet te Jerusalem/ daer de Arke was/ maer te Gibeon/ daer de Tabernakel stont.
11 T. w. koperen altaer/ om daer op te offeren/ nae Godes bevel. Lev. 17. 3/ 4. and. sochten hem, T. w. den Heere.
12 Siet Lev. 1. op het v. 3.
13 Alsoo Lev. 1. 5.
14 T. w. in eenen droom. 1. Reg. 3. 5. Van de verschijninge Godes/ door middel van droomen/ siet Gen. 20. op v. 3. ende 28. op v. 12.
f 1. Chron. 28. 5.
g 1. Reg. 3. 9.
15 Siet Gen. 13. op v. 16.
h 1. Reg. 3. 9, 11, 12.
16 Siet van het onderscheyt deser twee gaven/ 1. Reg. 3. op v. 12.
17 Siet de verklaringe deser maniere van spreken/ Num. 27. op v. 17. ende Deut. 31. op v. 2.
18 Dit woort is hier in-gevoegt uyt 1. Reg. 3. 9. Hoewel het oock andersins dickwijls in den sin is ingesloten/ ende/ wie soude richten? soo vele is/ als: wie soude konnen richten?
19 V. regeeren: alsoo in het volgende vs. Siet Jud. 2. op v. 16.
20 V. de begeerte/ ende het voornemen uwes herten.

mochtet richten / daer over ick u Coninck gemaeckt hebbe:

12 De wijsheyt / ende de wetenschap is u gegeven: Daer toe sal ick u rijckdom / ende goederen / ende eere geven / [21] dergelijcke [i] geene Coningen / die voor u geweest zijn / gehadt en hebben; ende na u en sal dergelijcke niet zijn.

13 Alsoo quam Salomo te Jerusalem; van de hoochte die te Gibeon is / van voor de Tente der t'samen-komste: ende hy regeerde over Israel.

14 Ende Salomo [k] vergaderde wagenen / ende ruyteren / so dat hy duysent / ende vierhondert wagenen / ende twaelf duysent ruyteren hadde: ende hy leydese in de [22] wagen-steden / ende by den Coninck te Jerusalem.

15 [23] Ende de Coninck maeckte het silver / ende het gout in Jerusalem te zijn / als steenen / ende de Cederen maeckte hy te zijn / als wilde vijge-boomen / die in de leechten zijn / in menichte.

16 [24] Ende [l] het uytbrengen der peerden / was 't gene Salomo uyt Egypten hadde; ende aengaende het lijnen-garen; de cooplieden des Conincks namen het lijnen-garen voor den prijs.

17 Ende sy brachten op / ende voerden eenen wagen uyt van Egypten voor ses hondert [sikelen] silvers / ende een peert voor een hondert en vijftich: ende also voerdense [die] door hare hant uyt / voor allen Coningen der Hethiten / ende voor den Coningen van Syrien.

[21] Vergel. hier mede / 1. Reg. 3. 12. ende de aent. daer op. And. Dat den Coningen die voor u geweest zijn soo niet en is geschiet, ende na u soo niet geschieden en sal.
i 1. Reg. 3. 13. 1. Chron. 29. 25. 2. Chron. 9. 22.
k 1. Reg. 4. 26. ende 10. 26. 2. Chron. 9. 25.
[22] D. in de welcke de wagenen gelogeert waren / ende die goedewenden voor de peerden hadden.
[23] Siet 1. Reg. 10. op v. 27. en 2. Chron. 9. 27.
[24] Siet de verklaringe van dit vs / ende 't volg. 1. Reg. 10. op de vss. 28 / 29.
l 1. Reg. 10. 28. 2. Chron. 9. 28.

Het ij. Capittel.

Salomo verordent Werck-lieden / om den Tempel te bouwen / v. 1 / &c. Hy versoeckt oock van Hiram den Coninck van Tyrus Werck-lieden / ende hout / 3. met belofte van den selven spijse te versorgen / 10. Huram is gewillich / ende sendt eenen uytnemenden Werck-meester / 11. Salomo telt / ende verdeelt sijne werck-lieden / 17.

1 SAlomo nu [1] dachte voor [2] den Name des HEEREN een [3] Huys te bouwen; ende een [4] huys voor sijn Coninckrijcke.

2 Ende Salomo telde tseventich duysent last-dragende mannen / ende tachtentich duysent mannen / [5] die houwen souden in 't [6] geberchte; [a] mitsgaders drie duysent / ende [7] ses hondert [8] Opsienders over de selve.

3 Ende Salomo [b] sondt tot [9] Huram den Coninck van Tyrus / seggende / Gelijck als ghy met mijnen vader David gedaen hebt / ende hebt hem Cederen gesonden / om voor hem een huys te bouwen / om daer in te woonen: [soo doet oock met my].

4 Siet ick sal een Huys voor den Name des HEEREN mijnes Godts bouwen / om [10] hem te heyligen / om reuckwerck der wel-rieckender speceryen voor sijn aengesicht aen te steken / ende [voor] de toerichtinge des [11] geduerigen [broots] / ende [voor] de [c] brandt-offeren des morgens / ende des avonts op de Sabbathen / ende op de nieuwe maenden / ende op de gesette Hooch-tijden des HEEREN onses Godts: 't welck [12] voor eeuwich is in Israël.

5 Ende het Huys dat ick sal bouwen / sal groot zijn; want onse Godt is grooter dan alle Goden.

6 Doch wie soude de kracht hebben / om voor hem een Huys te bouwen / [d] dewijle de Hemelen / [13] ja de Hemel der Hemelen hem niet begrijpen en souden? Ende wie ben ick / dat ick voor hem een Huys soude bouwen / [14] ten ware om reuck-werck voor sijn aengesichte aen te steken.

7 So sendt my nu eenen [15] wijsen man om te wercken; in gout / en in silver / ende in koper / ende in yser / ende in purper / en karmesijn / ende hemels-blauw / ende die wete graveerselen te graveeren / met de wijse die by my zijn in Juda / ende in Jerusalem die mijn vader David beschickt heeft.

8 Sendt my oock Cederen / Dennen / en [16] Algummim-hout uyt Libanon / want ick weet dat uwe knechten het hout van Libanon weten te houwen / ende siet mijne knechten sullen met uwe knechten zijn.

9 Ende dat om my hout in menichte te bereyden: want het Huys / dat ick sal bouwen / sal groot / ende wonderlick zijn.

10 Ende siet / ick sal uwen knechten den houwers / die het hout houwen / twintich duysent [17] Cor uytgeslagen tarwe / ende twintich duysent Cor gerste [18] geven: daer toe twintich duysent [19] Bath wijns / ende twintich duysent Bath olye.

11 Huram nu de Coninck van Tirus [20] antwoordde door schrift / ende sondt tot Salomo: Daerom dat de HEERE sijn volck lief heeft / heeft hy u over hen Coninck gestelt.

12 Voorder seyde Huram; Gelooft zy de HEERE de Godt Israëls / [e] die den Hemel / ende de aerde gemaeckt heeft / dat hy den Coninck David eenen wijsen sone / [21] kloeck in voorsichticheyt ende verstant / gegeven heeft / die een Huys voor den HEERE / ende een huys voor sijn Coninckrijcke bouwe.

13 Soo sende ick nu eenen wijsen man / kloeck van verstande / [22] Huram Abi.

14 Den soon eener [23] vrouwe uyt de [24] dochteren Dan / ende wiens vader een man geweest is van Tyrus / die weet te wercken in gout / ende in silver / in koper / in yser / in steenen / ende in hout / in purper / in hemels-blauw / ende in fijn lijnen / ende in karmesijn / ende om alle graveersel te graveren / ende om te bedencken allen [25] vernuftigen vont / [26] die hem sal voorgestelt worden / met uwe wijse / ende de wijse mijns heeren uwes vaders Davids.

15 So sende nu mijn heere sijnen knechten de tarwe / ende de gerste / de olye / ende den wijn / die hy [f] geseyt heeft.

16 Ende wy sullen hout houwen uyt den Libanon / nae allen uwen nootdurft / ende sullen 't tot u met vlotten over de Zee / nae [27] Japho brengen: ende ghy sult het laten ophalen nae Jerusalem.

17 Ende [g] Salomo telde alle de [28] vreemde mannen / die in 't lant Israëls waren / achtervolgens de tellinge / [h] met de welcke sijn vader David die getelt hadde: ende daer wierden gevonden hondert / ende drie en vijftich duysent / ende ses hondert.

18 Ende hy maeckte uyt de selve seventich duysent [29] last-dragers / ende tachtentich duysent houwers in het [30] geberchte / midtsgaders drie duysent / ende ses hondert [31] Opsienders / om het volck te doen arbeyden.

[1] Hebr. seyde, T. w. by hem selven / schictte / nam voor en / was bedacht / hadde besloten. Siet 1. Reg. 5. 5. ende d'aenteeck. daer op.
[2] Dat is / de Heere. Siet 1. Reg. 5. op v. 3. item Deut. 28. op v. 58.
[3] D. eenen Tempel. vergel. Gen. 28. op de verss. 17 ende 22.
[4] D. een Coninckl. paleys / daer in hy / ende die hem in 't rijcke souden navolgen / woonen souden. alsoo ond. 12.
[5] Siet 1. Reg. 5. op v. 15.
[6] Namel. Libanon. Siet 1. Reg. 4. op v. 33.
a 1. Reg. 5. 16.
[7] Siet 1. Reg. 5. op v. 16.
[8] Ofte / Bevel-hebbers / ofte Aendrijvers. Dese waren als Provoosten / die over die werck-luyden opsicht hadden / om het werck voort te drijven. Siet v. 18.
b 1. Reg. 5. 2.
[9] Siet van desen Coninck oock 1. Reg. 5. op v. 1. alwaer hy Hiram genoemt wort.
[10] D. hem tot eere / ende den menschen ter salicheyt eygenen / tot de openbare / ende solemnele wercken van den heyligen Godts-dienst. Vergel. Lev. 8. op v. 10.
[11] Verst. de twaelf Toon-brooden / genoemt een geduerich broot Num. 4. 7. om datse altijt op de heylige tafel mosten liggen / zijnde tot sulcken eynde daer op vernieuwt t'elcken Sabbath-dage / Exod. 25. 30. Lev. 24. 8.
c Num. 28. vss. 9, 10. 11.
[12] Hebr. in eeuwicheyt. Dat is / geduerende den tijt der wet. Siet, Gen. 13. op v. 15.

d 1. Reg. 8. 27. 2. Chron. 6. 18. Iob. 11. 7, 8, 9. Esai. 66. 1. Ierem. 23. 24. Matth. 5. 34. 35. Actor. 7. 49. ende 17. 24.
[13] Siet 1. Reg. 8. op v. 27.
[14] De sin is / dat hy dat Huys niet en wilde bouwen / op dat Godt nae sijn wesen / dat oneyndelick is / daer in besloten / maer nae sijnen geopenbaerden wille gedient soude worden.
[15] Konstigen werck-meester: ende alsoo in 't volgende.
[16] Siet van dit hout 1. Reg. 10. op het v. 11. alwaer het genaemt wort Almuggim-hout.
[17] Siet van dese mate / 1. Reg. 4. op v. 22. ende vergel. dese plaetse met 1. Reg. 5. 11. ende met de aenteeck. daer op.
[18] Hebr. ick hebbe gegeven, D. vastlick verordent te geven.
[19] Siet van dese mate 1. Reg. 7. op v. 26.
[20] Hebr. seyde.
e Gen. 1. ende 2. Exod. 20. 11. Psalm 33. 6. ende 96. 5. ende 102. 26. ende 124. 8. ende 136. 5. 6. Actor. 4. 24. ende 14. 15. Apoc. 10. 6.
[21] Hebr. wetende voorsichticheyt. ende verstant. alsoo int volg.
[22] And. Huram mijnen vader. ofte / Huram mijns vaders. ofte / die mijns vaders Hurams geweest is: anders genoemt Huram Abiu, ond. 4. 16. D. Huram sijn vader. ofte / sijns vaders.
[23] Die weduwe was / 1. Reg. 7. 14.
[24] D. eene der vrouwen / die uyt de stamme Dan waren. Eenige meynen datse geseyt wert 1. Reg. 7. 14. van den stamme Naphtali geweest te zijn: maer dat de Coninck Hiram de selve hier rekent tot de stamme Dans / uyt onwetenheyt / dese stamme namende voor de stamme Naphtali: gelijck somtijts in de Heylige Schrifture eenige worden ingevoert te spreken / niet nae de waerheyt / maer nae hare meyninge / welcker woorden de heylige Geest wel verhaelt / maer daerom niet toe en stemt. als / 1. Sam. 4. 8. Mar. 6. 1. Joh. 1. 45 / &c. Siet noch andere verklaringe deser plaetse / op het 14. v. van 1. Reg. 7.
[25] Hebr. bedenckinge. D. allerley konstich werck / 't welck een vernuftich konstenaer met rijpe sinnen soude mogen uytvinden.
[26] Ofte: gelijck als. ofte / nae dat hem sal voorgestelt worden.
f In dit cap. v. 10.
[27] And. genaemt Ioppe. Actor. 10. 32. eene Stadt gelegen in de pale der stamme Dans / aen de Middelantsche Zee. Siet Jos. 19. 46. Ezr. 3. 7. Jone 1. 3.
g 1. Reg. 5. 15.
[28] Dese vreemdelingen waren Cananiters / die noch in den lande waren overgebleven / welcker Vaderen de Israeliten niet en hadden uytgeroeyt; gelijck Godt nochtans hen sulcks geboden hadde. Siet 2. Chron. 8. 7.
h 1. Chron. 22. 2.
[29] Alsoo wort het Hebreeusch woort genomen / onder 34. 13. Nehem. 4. 10.
[30] T. w. Libanons.
[31] Siet boven op v. 2.

Het iij. Capittel.

De plaetse / waer / ende de tijt / wanneer de Tempel gebouwt is / v.1/ &c. de mate / ende cieraet daer van / 3. de Cherubim / 11. de Voorhanck / ende de Pilaren / 14.

1 ENde Salomo begon het Huys des HEEREN te bouwen te Jerusalem op den berch [1] Morija / die [a] sijnen vader David [2] gewesen was: inde plaetse / die David toebereydt hadde op den dorschvloer [3] Ornans des Jebusiters.

2 Hy [b] begon nu te bouwen inde [4] tweede maent / op den tweeden [dach] / in 't vierde jaer sijns Coninckrijcks.

3 Ende dese zijn [5] de gront-leggingen van Salomo / om het Huys Godes te bouwen: de lengte in ellen nae de [6] eerste mate / was tsestich ellen / ende de breedte twintich ellen.

4 [7] Ende het Voorhuys / 't welck voor [8] aen was / was in [9] de lengte nae de breedte van het huys / twintich ellen / ende [10] de hoochte hondert / ende twintich; 't welck hy van binnen overtrock met louter gout.

5 Het [11] groot Huys nu [12] overdeckte hy met dennen hout; daer na overtooch hy dat met goet gout: ende hy maeckte daer op palmen / ende [13] ketenwerck.

6 Hy overtooch oock [14] het Huys met [15] kostelicke steenen tot vercieringe: het gout nu was gout van [16] Parvaim.

7 Daer toe overdeckte hy aen het Huys de balcken / de posten / ende de wanden daer van / ende de deuren daer van met gout: ende hy graveerde Cherubim aen de wanden.

8 Voorder maeckte hy het Huys van [17] het Heylige der heyligen / welcks lengte nae de breedte van het [18] Huys / was twintich ellen / ende de breedte daer van twintich ellen: ende hy overtooch dat met goet gout / tot ses hondert [19] talenten.

9 Ende het gewichte der nagelen was / tot vijftich [20] sikelen gouts: ende hy overtooch de [21] oppersalen met gout.

10 Oock maeckte hy in 't Huys van het Heylige der heyligen twee [22] Cherubim van [23] uyttreckende werck: ende hy overtooch die met gout.

11 Aengaende de vleugelen der Cherubim / hare lengte was twintich ellen: [24] des eenen vleugel was van vijf ellen / rakende aen den wandt van het Huys / ende de ander vleugel van vijf ellen / rakende aen den vleugel des anderen Cherubs.

12 Insgelijcx was de vleugel des anderen Cherubs van vijf ellen / rakende aen de wandt van 't Huys: ende de ander vleugel was van vijf ellen / klevende aen den vleugel des anderen Cherubs.

13 De vleugelen deser Cherubim spreyden haer uyt twintich ellen: ende sy stonden op hare voeten / ende hare aengesichten waren ten [25] huyse waert.

14 Hy maeckte oock [c] den [26] Voorhanck van hemels-blauw / ende purper / ende carmesijn / ende fijn linnen: ende hy maeckte Cherubim daer op.

15 Noch maeckte hy voor het Huys [d] twee Pilaren van [27] vijf-en-dertich ellen in lengte: ende het capiteel dat op der selver hooft was / was van vijf ellen.

16 Oock maeckte hy [28] ketenen / [als] inde [29] Aenspraeck-plaetse / ende hy settese op de hoofden der pilaren: daer toe maeckte hy [30] hondert granaet-appelen / ende settese tusschen de ketenen.

17 Ende hy richtede de pilaren op voor aen den Tempel / eenen ter rechterhant / ende eenen ter slinckerhant: ende hy noemde den naem des rechteren [31] Jachin / ende den naem des slinckeren / Boaz.

1 Dat is / den berch des gesichts / op den welcken Abraham wat min dan 9 hondert jaren te vooren was bevolen geweest sijnen sone Isaac te offeren. Van de reden / ende den oorspronck deser benaminge / siet Gen. 22. vss. 2/ 8/ 14. ende de aenteeck. daer op.
a 1. Chron. 21. 24. 26.
2 N. van den Prophete Gad / 2. Sam. 24. 18. 1. Chron. 21. 18/ &c. And. daer [de HEERE] sijnen vader David verschenen was: T. w. door het vyer / het welcke uyt den Hemel gevallen was op den altaer / en het offer / daer van te sien is 1. Chro. 21. 26.
3 Van den welcken David dese plaetse gekocht hadde / om de Tempel daer op te bouwen / 2. Sam. 24. 24. 1. Chron. 21. vss. 24/ 25.
b 1. Reg. 6. 1.
4 Genaemt Ziv. siet van dese maent. 1. Reg. 6. op v. 1.
5 D. nae de welcke Salomo den gront des Tempels geleyt heeft.
6 Dese verstaen sommige van de mate / die in heylige gebouwen gebruyckt wort: Andere; van de mate des Tempels / die David sijnen sone Salomo in geschrift na-gelaten hadde: Eenige / om dat de maten somtijts door lanckheyt des tijts verandert worden / meynen de eerste mate te zijn / die ten tijde Mosis in gebruycke was. Sommige oock verstaen de eerste mate van de eerste delineatie / ofte afmetinge van den gront des Tempels / te weten / van sijn lengte / ende breette / sonder de onderscheydinge der deelen / ende de aenbouwinge der Voorhoven / ende kameren / die daer na eerst beschreven / ende gemaeckt zijn. Hier en wort gee gewach gemaeckt van de hoochte / om dat hier alleen van den gront gesproken wort. Siet van de hoochte / 1. Reg. 6. 2.
7 And. ende 't voorhuys dat voor aen de lengte was, was, &c.
8 T. w. van het Huys des Heeren. siet 1. Reg. 6. op v. 3.
9 D. het was soo lanck / als de Tempel breet was.
10 Van de breette / die tien ellen was / siet 1. Reg. 6. 3.
11 D. het voorste deel des Tempels / genaemt het heylige; dat hier groot geseyt wort / ten aensien van het Heylige der Heyligen. Siet 1. Reg. 6. op v. 17.
12 T. w. den vloer daer van: maer de wanden wierden met Cederen-hout beschoten / 1. Reg. 6. 15.
13 *Hebr.* ketenen.
14 T. w. het overige van den vloer des Tempels / dat niet dennen-hout noch niet over-deckt en was.
15 Als marmer / ofte eenich ander gesteente / bequaem om plaveysel te maken.
16 Van Havila / sommen meynt / alwaer het gout seer kostelick was / Gen. 2. 12. 't welcke David gekregen hadde van den roof der Coningen / die daer ontrent woonden / ende wech geleyt hadde tot de bouwinge des Tempels / ende oock genoemt wort gesloten gout. 1. Reg. 6. 20. Siet aldaer de aenteeck. Andere verstaen dit gout van het gout uyt Ophir, ofte Peru.
17 *Hebr.* Heylicheyt der heylicheden, D. het alderheylichste des Tempels / het welcke was het achterste / ende innerste deel des selven: alwaer de Arke des verbonts / ende de Cherubim stonden / anders genoemt de aenspraeck-plaetse, om dat Godt daer sprake / ende antwoorde gaf / 1. Reg. 6. vss. 5/ 19/ 20.
18 T. w. van het groote Huys / recht te vooren vermelt / v. 5.
19 Van 't gewichte eenes gouden talents / siet Exo. 25. op v. 39.
20 Van deser weerde / siet Gen. 24. op v. 22.
21 Dese stonden om hooge / op het Voorhuys: van de welcke siet / 1. Chron. 28. 11.
22 Siet Gen. 3. op v. 24. ende 1. Reg. 6. op v. 23.
23 *Hebr.* een werck van uyt-treckinge, ofte uyt-heffinge. D. nae sommiger meeninge / een werck / welckes deelen / ofte stucken / ofte leden men uyt malkanderen konde nemen / heffen / ofte uyt-trecken: het welcke om de grootheyt ende swaerheyt des wercks nootsakelick was. And. een werck [nae de gestalte] van jongelingen, ofte van beelden-werck.
24 Siet de verklaringe hier van / 1. Reg. 6. op v. 27.
25 And. innewaerts. Vgel. Exod. 25. 20.
c Matth. 27. 51.
26 Die het Heylige van het Alderheylichste onderscheydde. Siet hier van Exo. 26. 31. 1. Reg. 6. 21. ende de aent. daer op.
d 1. Reg. 7. 15. Jerem. 52. 21.
27 Siet 1. Reg. 7. op v. 15.
28 Verst. gouden ketenen / ofte snoeren. Siet van de gene daer aen de voorhanck hinck / 1. Reg. 6. 21. ende de aent. daer op.
29 Siet 1. Reg. 6. op v. 5.
30 T. w. in elcke rije. Ende alsoo der twee rijen waren / so wort geseyt 1. Reg. 7. 20. datter twee hondert granaet-appelen waren.
31 Siet de verklaringe hier van 1. Reg. 7. op v. 21.

Het iiij. Capittel.

Beschrijvinge van den koperen Altaer tot 't brand-offer / v.1/ &c. van de gegotene Zee / 2. van de Wasch-vaten / 6. van de Kandelaers / 7. van de Tafelen / 8. ende de Voorhoven / 9. met een verhael aller stucken / die Hiram tot het gebruyck des Tempels gemaeckt heeft / de welcke waren van koper / 11. ofte van gout / 19.

1 HY maeckte oock eenen [1] koperen Altaer / van twintich ellen in sijne lengte / ende twintich ellen in sijne breedte: ende tien ellen in sijne hoochte.

2 Daer toe maeckte hy de [2] gegotene Zee: van tien ellen was sy / van haren eenen [3] rant / tot haren anderen rant / rontom ront / ende van vijf ellen in hare hoochte / ende een meetsnoer van dertich ellen omvingse rontom.

3 Onder [4] de selve nu was de [5] gelijckenisse van Runderen / rontom henen / die om-cingelende / tien in een elle / om-ringende de zee rontom: twee rijgen deser runderen waren in hare [6] gietinge gegoten.

4 Sy stont op twaelf runderen / drie siende nae het Noorden / ende drie siende nae het Westen / ende drie siende nae het Zuyden / ende drie siende nae het Oosten; ende de zee was boven op de selve: ende alle [7] hare achterdeelen waren inwaerts.

5 Hare dickte nu was een [8] hantbreet / ende hare rant als het werck van den rant eenes bekers [ofte] eener leliebloeme / [9] begrijpende [vele] Bathen; sy hielt drie duysent.

6 Ende hy maeckte [10] tien Waschvaten / ende stelder vijve ter [11] rechter / ende vijve ter slinckerhant / om daer in te [12] wasschen; [13] wat ten brand-offer behoort / [14] staken sy daer in: maer de zee was / op dat de Priesteren sich daer in souden wasschen.

7 Hy maeckte oock [a] tien gouden Kandelaren / [15] nae hare wijse / ende hy seldese inden Tempel / vijve aen de rechterhant / ende vijve aen de slinckerhant.

8 Oock maeckte hy tien Tafelen / ende hy settese inden Tempel / vijve aen de rechterhant / ende vijve aen de slinckerhant: ende hy maeckte hondert gouden Sprengbeckens.

9 Voorder maeckte hy het [16] Voor-hof

1 Desen Altaer is den Altaer van Mose inde woestijne gemaeckt / wel gelijck geweest in fatsoen; om dat hy vierkantich was / ende in 't over-decksel / dat van koper was / maer niet inde grootte / om dat dese veel meerder was; daer toe was die bequaem / om vervoert te mogen worden / maer desen was gemaeckt / om te blijven staende. Vergel. Exod. 27. 1/ 2.
2 Siet van dese 1. Reg. 7. op v. 23. alwaer oock is de verklaringe van desen text.
3 *Hebr.* lippe.
4 T. w. Zee; wel verstaende onder haren rant / 1. Reg. 7. v. 24.
5 Verst. dit van de kleyne beeltenissen der runderen die onder den rant aen den buyck van de zee waren / niet van de groote runderen daer de Zee op stont / als volgt. vergel. 1. Reg. 7. op v. 24.
6 D. die te samen in eene forme met dit groote koperen vat gegoten waren / als 't gegoten wiert.
7 Siet 1. Reg. 7. op v. 25.
8 D. vier vingeren, soo groot is ee hantbreet / by de Latynen genaemt Palmus minor, ende te onderscheyden van eene andere mate deses naems geheeten Palmus major, driemael soo breet / dat is / een spanne.
9 Vergel. hier mede de aenteeck. op 1. Reg. 7. 26.
10 Siet van dese / 1. Reg. 7. 38. ende de aenteeck.
11 Namel. van den Voorhof.
12 T. w. het vleesch der offerhande.
13 *Hebr.* het werck des brand-offers.
14 T. w. om te spoelen / ende af te wasschen. het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick eene sulcke insteekinge / de welcke dient tot af-wasschinge / waer door de vuylicheyt / ende het slijm af-gedreven wort. Vergel. Jesa. 4. 4. Ezech. 40. 38.
a 1. Reg. 7. vss. 48, 49.
15 D. nae het voor-schrift van Godt gegeven / Exod. 25. 31. ofte van David over-gelevert aen Salomo / 1. Chron. 28. 15.
16 Siet hier van 1. Reg. 6. op v. 36.

der Priesteren/ ende het [17] groote voor-hof: mitsgaders de deuren voor het voor-hof/ ende de overtoogh hare deuren met koper.

10 De zee nu settede hy aende rechter zijde/ nae het Oosten/ tegen over het Zuyden.

11 Daertoe maeckte [18] Huram de potten/ ende de schoeffelen/ ende de sprengbeckens: alsoo volayndde Hiram het werck te maken/ dat hy den Coninck Salomo aen 't Huys Godes maeckte.

12 De twee pilaren/ ende de bollen ende de twee capiteelen/ op het hooft der pilaren: ende de twee netten/ om de twee bollen der capiteelen te bedecken/ die op der pilaren hooft waren:

13 Ende de vier hondert granaet-appelen tot de twee netten: twee rijgen van granaet-appelen tot elck net/ om de twee bollen der capiteelen te bedecken/ die [19] boven op de pilaren waren.

14 Hy maeckte oock de stellingen: ende waschvaten maeckte hy op de stellingen;

15 [20] Eene zee/ ende de twaelf runderen daer onder.

16 Insgelijcx de potten/ ende de schoeffelen/ ende de crauwelen/ ende alle hare vaten maeckte Huram [21] Abiu den Coninck Salomo voor het Huys des HEEREN van gepolijstert koper.

17 [22] Inde vlackte der Jordane goot se de Coninck/ in dichte aerde: tusschen Succoth/ ende tusschen Zeredatha.

18 Ende Salomo maeckte alle dese vaten in groote menichte: want het gewichte des kopers en wert niet ondersocht.

19 [b] Oock maeckte Salomo alle vaten/ die voor het Huys Godes waren: ende den gouden Altaer/ ende de Tafelen/ daer op de Toonbrooden zijn:

20 Ende de kandelaren met hare Lampen van [23] gesloten gout/ om die nae de [24] wijse aen te steken/ voor de Aenspraeck-plaetse.

21 Ende de bloemen/ ende de lampen/ ende de snuyters/ van gout: het was [25] 't volmaecktste gout:

22 Mitsgaders de [26] gaffelen/ ende de sprengbeckens/ ende de roockschalen/ ende de wieroock-vaten/ van gesloten gout: aengaende den inganck van het Huys/ sijne binnenste deuren/ van het Heylige der heyligen/ ende de deuren van het Huys des Tempels/ waren [27] van gout.

17 Verstaet/ het uyterste Voorhof/ daer in het volck versamelde tot de oeffeninge van de Godtsdienst/ ende om Godes hulpe te versoecken; 't welck alst oprechtelick geschiedde na des HEEREN bevel en ordinantie/ so wiertmen de hulpe Godts gewaer. Ende hier van heeft de Hebreeusche benaminge haren oorspronck: als ofmen seyde een hulpe ofte hulp-plaetse. Siet 1. Reg. 7. vss. 9/12. ende de aenteeck.
18 De werck-meester/ dien de Coninck van Tyrus tot Salomo gesonde hadde/ van den welcken/ siet 1. Reg. 7. op de vss. 13/14. ende vov. 2. 13/14. en ond. v. 16.
19 *Hebr.* op het aengesichte.
20 Verst. eene Zee/ om dattet maer eene en was/ daer in de Priesteren hen wieschen; ende te onderscheyden is van de wasch-vaten/ daer in het vleesch der offerhanden/ ende wat daer toe behoorde/ gewasschen wiert/ vov. v. 6.
21 And. sijn vader, ofte/ sijns vaders. Siet vov. 2. op v. 13.
22 Siet de verklaringe van dit vs. 1. Reg. 7. op v. 46.
b 1. Reg. 7. 48.
23 Siet van dit gout/ 1. Reg. 6. op v. 20.
24 D. nae de wet van Godt gegeven/ Exod. 25. 31/ &c. ende 37. 17/ &c.
25 *Hebr.* de volmaecktheden des gouts, D. het beste/ fijnste/ ende gelouterste gout.
26 Siet 1. Reg. 7. op v. 50.
27 D. met gout overtogen. want het binnenste der deuren was van hout/ 1. Regum 6. 31/ 32/ 35.

Het v. Capittel.

Salomo laet al het geheylichde sijns Vaders/ v. 1/ &c. ende de Arke Godts met andere gereetschap in de Tempel brengen/ 2. Wat inde Arke geweest zy/ 10. Godt wort van de Leviten lof/ ende prijs gesongen/ 11. waer over de HEERE in eene wolcke verschijnt/ die het Huys vervult/ 13.

1 ALso wert al het werck volbracht/ dat Salomo aen het Huys des HEEREN maeckte: Daer na bracht Salomo de [1] geheylighde dingen sijns vaders Davids; ende het silver/ ende het gout/ ende alle de vaten/ leyde hy onder de schatten van het Huys Godts.

2 [2] Doe vergaderde Salomo de Outste Israëls/ ende alle de Hoofden der stammen/ de Overste der vaderen onder de kinderen Israëls/ tot Jerusalem: om de Arke des [3] verbonts des HEEREN [4] op te brengen uyt de stadt Davids/ de welcke is Zion.

3 Ende alle mannen Israëls versamelden hen tot dē Coninck op het feest: 't welcke was [in] de [5] sevende maent.

4 Ende alle de Outste Israëls quamen/ ende de [6] Leviten namen de Arke op.

5 Ende sy brachten de Arke/ ende de Tente der 't samenkomste opwaerts/ mitsgaders alle de [7] heylige vaten/ die inde Tente waren: dese brachten de Priesters [ende] Leviten opwaerts.

6 De Coninck Salomo nu/ ende de gantsche vergaderinge Israëls/ die by hem vergadert waren voor de Arke/ offerden [8] schapen/ ende runderen/ die van wegen de menichte niet en konde getelt/ noch te gerekent worden.

7 Alsoo brachten de Priesters de Arke des verbonts des HEEREN tot hare plaetse/ tot de [9] Aenspraeck-plaetse van het Huys/ tot het Heylige der heyligen: tot onder [10] de vleugelen der Cherubim.

8 Want de Cherubim spreydden de beyde vleugelen over de plaetse der Arke: ende de Cherubim overdeckten de Arke/ ende hare [11] hant-boomen van boven.

9 Daerna schovense de hant-boomen verder uyt/ dat de [12] hoofden der hant-boomen gesien werden [13] uyt de Arke/ voor aen de Aenspraeck-plaetse/ maer buyten niet gesien en werden: ende sy was daer [14] tot op desen dach.

10 [15] Daer en was niets inde Arke/ dan alleen de twee Tafelen/ die Mose by [16] Horeb [daer in] gedaen hadde/ als de HEERE [een verbont] maeckte met de kinderen Israëls/ doe sy uyt Egypten uytgetogen waren.

11 Ende het geschiedde/ als de Priesters uyt het [17] Heylige uytgingen: (want alle de Priesters/ die gevonden werden/ [18] hadden sich geheyliget/ sonder de [19] verdeelingen te houden.

12 Ende de Leviten/ die Sangers waren van hen allen/ van [20] Asaph/ van Heman/ van Jeduthun/ ende van hare sonen/ ende van hare broederen/ in fijn lijnen gekleedt/ met cymbalen/ ende met luyten/ [21] ende harpen/ stonden tegen het oosten des Altaers/ ende met hen tot hondert/ ende twintich Priesteren toe/ trompettende met trompetten)

13 Het geschiedde dan/ als sy [22] eenpaerlick trompetteden/ ende songen/ om eene eenparige stemme te laten hooren/ prijsende/ ende lovende den HEERE; ende als sy de stemme verhieven met trompetten/ ende met Cymbalen/ ende [andere] musicale instrumenten/ ende als sy den HEERE prysen/ [23] dat hy goet is/ dat sijne weldadichheyt is tot in eeuwicheyt: dat het Huys met een wolcke vervult wert/ [namelick] het Huys des HEEREN.

14 Ende de Priesters en konden van wegen die wolcke niet staen/ om te dienen: want de [24] Heerlickheyt des HEEREN hadde het Huys Godes vervult.

1 *Hebr.* Heylicheden, D. die den Heere geheyliget waren. Siet 1. Reg. 7. op v. 51.
2 Vergel. dit verhael met 1. Reg. 8. 1/ &c. ende siet daer de aenteeck. die tot dese plaetse mede behooren.
3 De reden deser benaminge siet Num. 10. op v. 33.
4 T. w. inden Tempel/ inden welcken men met trappen moeste opklimmen.
5 Genoemt 1. Reg. 8. 2. Ethanim. meest over-een-komende met onsen Septemb. Siet aldaer de aent.
6 Namel. de Priesters uyt den geslachte Levi. Vg. 1. Reg. 8. 3. ende onder v. 5. ende 7. Item siet Num. 4. op v. 15.
7 *Hebr.* vatē der heylicheyt. dat is/ heylige vate/ also genoemt om datse tot een heylich gebruyck verordent waren. siet Lev. 16. op v. 4.
8 Siet van de eygene beteeckeninge deser woordē/ Gen. 12. op v. 16.
9 D. het innerste deel des Tempels/ terstont int volgende genaemt/ het Heylige der heyligen. Waerom het d' Aenspraeck-plaetse hiet/ is te sien 1. Reg. 6. op v. 5.
10 Siet de aent. op 1. Reg. 6. 27. en 8. 6.
11 Siet van dese/ Exod. 25. 13/ 14/ 15.
12 D. de uyterste eynden.
13 T. w. alsoo de eynden der hant-boomen daer uyt voortgetrocken/ ende uytgeschoven waren. Siet hier van breeder 1. Reg. 8. op v. 8.
14 D. tot de verbrandinge des Tempels/ geschiet door de Babyloniers.
15 Siet de verklaringe hier vā 1. Reg. 8. op v. 9.
16 In de woestijne/ in 't leger der Israeliten/ daer de Arke met haer toe-behooren is gemaeckt geweest. Siet van desen berch oock Num. 10. op v. 33.
17 Siet 1. Reg. 8. op v. 10.
18 D. hadden sich nae de ordinantie der wet gereyniget/ ende bereydet tegen dese solemnele handelinge van het inwijen des Tempels/ het welcke geschiet was door gebeden/ vasten/ wasschinge der kleederen/ onthoudinge van het houwelicksch-geselschap. Vergel. Gen. 35. 2. ende siet de aent. item Exod. 19. 10. ende de aenteeck.
19 Verst. de onderscheydinge der beurten/ die de Priesteren in 't bedienen hares ampts onderhouden moesten/ achter-volgende de order van David gestelt/ 1. Chron. 24. dese en konde sy nu niet volgen in dit extra-ordinare werck/ daer aen sy alle moesten besich zijn.
20 Dese zijn opper-sanck-meesters geweest/ ende seer wijse lieden uyt de stamme Levi/ hebbende onder hen vele andere sangers/ ende onder dese hare sonen/ &c. Siet van de selve 1. Chron. 25. 1/ 2/ &c.
21 And. Citheren.
22 *Hebr.* als een, T. w. mensche.
23 Men meynt datse songen/ en speelden op de musicale instrumenten den 136 Psalm: in den welcken de versen met dese woorden ge-eyndiget worden. Het kan oock zijn/ datse noch eenige andere Psalmen gesongen/ ende daer by dese woorden gevoegt hebben/ als den 96. den 105/ &c. Vergel. 1. Chro. 16. 7/ 8/ &c.
24 Siet Num. 14. op v. 10.

Het vj. Capittel.

Salomo siende het teecken der Goddelicker tegenwoordicheyt inden Tempel/ looft/ ende danckt den Heere/ dat hy sijne belofte aen sijnen vader David gedaen/ vervult hadde/ 4. doet een heerlijck gebedt/ in het welcke hy toont het rechte gebruyck des Tempels/ 12.

1 DOe seyde Salomo: [1] De HEERE heeft geseyt/ dat hy in de donckerheyt soude woonen.

1 Siet de verclaringe hiervan/ ende der volgende vss. 1. Reg. 8. op v. 12. ende de volgende.

2 Ende

2 Ende ick hebbe u een Huys ter woonstede gebouwt/ ende eene vaste plaetse/ tot uwe [2] eeuwige wooninge.

3 [a] Daerna wendde de Coninck sÿn aengesicht [3] om/ ende [4] segende de gantsche gemeynte Israëls: ende de gantsche gemeynte Israëls [5] stont.

4 Ende hy seyde/ Gelooft zy de HEERE de Godt Israëls/ die met sÿnen mont tot mÿnen vader David gesproken heeft/ ende heeft het met sÿne handen [6] vervult/ seggende:

5 Van dien dage aen/ dat ick mÿn volck uyt Egyptenlant uytgevoert hebbe/ en hebbe ick geene stadt [7] verkoren uyt alle stammen Israëls/ om een Huys te bouwen/ [8] dat mÿn Naem daer soude wesen: [9] nochte geenen man verkoren/ om een Voorganger te zÿn over mÿn volck Israël.

6 Maer ick hebbe Jerusalem verkoren/ dat mÿn Naem daer soude wesen: Ende ick hebbe David verkoren/ dat hy over mÿn volck Israël wesen soude.

7 [b] Het [10] was oock in't herte mÿns vaders Davids/ een Huys te bouwen [11] den Name des HEEREN des Godts Israëls.

8 Maer de HEERE seyde tot mÿnen vader David: Dewÿle dat in u herte geweest is/ mÿnen Name een Huys te bouwen; ghy hebt wel gedaen/ dattet in u herte geweest is.

9 Evenwel ghy en sult dat Huys niet bouwen: maer uw' sone/ die [12] uyt uwe lendenen voortkomen sal/ die sal mÿnen Naem dat Huys bouwen.

10 So heeft de HEERE sÿn woort bevestigt/ dat hy gesproken hadde: want ick ben opgestaen inde plaetse mÿnes vaders Davids/ ende ick sitte op den throon Israëls/ gelÿck als de HEERE gesproken heeft/ ende ick hebbe een Huys gebouwt/ den Name des HEEREN des Godts Israëls.

11 Ende ick hebbe daer de Arke gestelt/ daer in [13] het verbondt des HEEREN is/ het welcke hy maeckte met de kinderen Israëls.

12 Ende hy stont voor den altaer des HEEREN/ tegen over de gantsche gemeynte Israëls: ende hy breydde sÿne handen uyt:

13 (Want Salomo hadde een [14] koperen gestoelte gemaeckt/ ende haddet gestelt in't midden [15] des Voorhofs/ zÿnde vÿf ellen in sÿne lengte/ ende vÿf ellen in sÿne breedte/ ende drie ellen in sÿne hoochte/ ende hy stont daer op/ ende [16] knielde op sÿne knien voor de gantsche gemeynte Israëls/ ende [17] breydde sÿne handen uyt nae den hemel.)

14 Ende hy seyde; HEERE Godt Israëls/ daer en is [c] geen Godt gelÿck ghy inden Hemel/ noch op der aerde: houdende het verbondt/ ende de weldadicheyt uwen knechten/ die voor u aengesicht [d] met haer gantsche herte wandelen:

15 Die uwen knecht mÿnen vader David gehouden hebt/ [e] dat ghy tot hem gesproken hadt: want met uwen mont hebt ghy gesproken/ ende met uwe hant vervult/ gelÿck het [18] te desen dage is.

16 Ende nu HEERE Godt Israëls; houdt uwen knecht mÿnen vader David/ dat ghy tot hem gesproken hebt/ seggende/ [19] [f] Geen man en sal u van voor mÿn

2 D. soo lange/ als de wet dueren soude. Siet Genes. 13. op v. 15. *Hebr.* tot u woonen[in] eeuwicheden.
a 1. Reg. 8. 14, 15.
3 Te weten/ nae het volck.
4 Anders/ loofde [Godt] met de gantsche Gemeynte.
5 T.w. in den grooten Voor-hof/ om des Conincx aenspraeck/ ende gebedt te hooren: Siet ond. v. 13. ende de aenteeck.
6 D. dadelick volbracht/ gelÿck hy gesproken/ ende belooft heeft. alsoo ond. v. 15.
7 Siet 1. Reg. 8. op v. 16.
8 Siet 1. Reg. 8. op 't selve vs.
9 De Heere heeft te vooren sÿnen volcke wel Vorsten/ Richteren/ ende Leyts-mannen toe-geschickt/ maer niet als David/ by wiens nakomelingen de opperheyt der regeringe/ tot de toe-komste des Messias (van wiens eeuwich Coninckrÿck hy eē voorbeelt was) blÿven moeste.
b 2. Sam. 7. 2. 1. Reg. 8. 17. 1. Chron. 28. 2. 2. Chron. 17. 1.
10 D. hy hadde goet gevonden/ ende voorgenomen. alsoo in't volg. Item/ 1. Sam. 14. 7. 2. Sam. 7. 3. 1. Chron. 17. 2. *Hebr.* het was oock met het herte.
11 D. den HEERE selve. alsoo in't volg. Siet 1. Reg. 5. op v. 3.
12 D. uyt u vleesch/ ende bloet geboren sal worden. Siet Genes. 35. op v. 3.
13 Verst. de twee steenen tafelen/ in de welcke de 10 geboden geschreven warē/ als zÿnde de wetten des verbonts/ dat Godt met de Israeliten gemaeckt hadde. Siet 1. Reg. 8. op v. 21.
14 Verst. een soodanich gestoelte/ gelÿck het hier beschreven is van sÿn stoffe/ ende grootte/ ende de plaetse daer 't stont/ hier toe verordent/ op dat de Coninck daer uyt Godt bidden/ ende het volck aen-spreken soude. Siet hier van oock 2. Reg. 11. op v. 14.
15 D. des Voorhofs des volcks/ genaemt anders 't groote Voor-hof. 1. Reg. 7. 9/ 12. Siet oock vov. 4. op v. 9.
16 Dese ceremonie is in het bidden gebruyckt geweest/ als een teecken van den ootmoet onses herten/ in het welcke wy overtuycht zÿn/ dat wy voor de goddelicke Majesteyt niet bestaen connen/ Psal. 130. 3. Siet van de selve ceremonie/ Ezr. 9. 5. Luc. 22. 14. Act. 20. 36. Eph. 3. 14.
17 Siet van dese ceremonie/ die de oude in 't biddē gebruyckt hebben/ 1. Reg. 8. op v. 22.
c Exod. 15. 11. Deut. 4. 39. ende 7. 9.
d Siet 1. Reg. 2. op v. 4.
e 1. Chron. 22. 9.
18 *Hebr.* nae desen dach. D. gelÿck het ten huydigen dage blijckt. ofte/ gelÿck desen dach betuycht.
19 Siet 1. Reg. 8. op v. 25. f 2. Sam. 7. 12, 16. Psal. 132. 12.

aengesichte afgesneden worden/ die sitte op den throon Israëls: alleenlick so uwe sonen [20] haren wech bewaren/ om te wandelen [21] in mÿne wet/ gelÿck als ghy gewandelt heb t voor mÿn aengesichte.

17 Nu dan/ ô HEERE Godt Israëls/ laet u woort waer worden/ 't welck ghy gesproken hebt tot uwen knecht/ tot David.

18 Maer waerlick/ soude Godt by de menschen op der aerde woonen? [g] Siet/ de Hemelen/ ja de Hemel der Hemelen en souden u niet begrÿpen; hoe veel te min dit Huys/ dat ick gebouwt hebbe;

19 Wendt u dan noch [22] tot het gebedt uwes knechts/ ende tot sÿne smeeckinge/ ô HEERE mÿn Godt/ om te hooren nae het geroep/ ende nae het gebedt/ dat uwe knecht voor u aengesicht biddet.

20 Dat uwe oogen open zÿn/ dach ende nacht over dit Huys/ over de plaetse van de welcke ghy geseyt hebt/ uwen [23] Name daer te sullen setten: om te hooren nae het gebedt/ 't welck uwe knecht bidden sal in dese plaetse.

21 Hoort dan nae de smeeckingen uwes knechts/ ende uwes volcks Israëls/ [24] die in dese plaetse sullen bidden: ende hoort ghy uyt de plaetse uwer wooninge/ uyt den Hemel; ja hoort/ ende vergeeft.

22 [h] Wanneer yemant tegens sÿnen naesten sal gesondigt hebben/ ende die hem eenen eedt des vloecks opgeleyt sal hebben/ om hem selven te vervloecken/ ende den eedt des vloecks voor uwen altaer/ in dit Huys komen sal:

23 Hoort ghy dan uyt den Hemel/ ende [25] doet/ ende richtet uwe knechten/ vergeldende den godloosen/ gevende sÿnen wech op sÿnen kop: ende rechtveerdigende den rechtveerdigen/ gevende hem [26] nae sÿne gerechticheyt.

24 [i] Wanneer oock u volck Israël voor het aengesicht des vyants sal geslagen worden/ om datse tegens u gesondiget sullen hebben: ende hen bekeeren/ ende uwen Name belÿden/ ende voor u aengesicht in dit Huys bidden/ ende smeecken sullen:

25 Hoort ghy dan uyt den Hemel/ ende vergeeft de sonden uwes volcks Israëls; ende brengtse weder in het lant/ dat ghy hen/ ende haren vaderen gegeven hebt.

26 [k] Als den [27] Hemel sal gesloten zÿn/ datter geenen regen en is/ om dat sy tegen u gesondiget sullen hebben/ ende sy in dese plaetse bidden/ ende uwen Name belÿden/ [ende] van hare sonden hen bekeeren sullen/ [28] als ghyse geplaegt sult hebben:

27 Hoort ghy dan inden Hemel/ ende vergeeft de sonde uwer knechten/ ende uwes volcks Israëls/ als ghy hen sult geleert hebben den goeden wech/ inden welcken sy wandelen sullen; ende geeft regen op u lant/ dat ghy uwen volcke tot een erffenisse gegeven hebt.

28 [l] Alsser honger in het lant wesen sal/ alsser peste wesen sal/ alsser brandtcoorn/ ofte honich-dauw/ sprinck-hanen/ ende keveren wesen sullen/ als yemant van sÿne vyanden [29] in 't lant sÿner poorten hem belegeren sal/ [ofte] eenige plage/ ofte eenige kranckheyt wesen sal:

29 [m] Alle gebedt/ alle smeeckinge/ die van eenich mensche/ ofte van al u volck Israël geschieden sal: als sy erkennen een yeder sÿne plage/ ende sÿne smerte/ ende [een yeder] sÿne handen [30] in dit Huys uytbreyden sal:

20 Siet 1. Reg. 2. op v. 4.
21 D. om te gelooven/ ende te leven met alle oprechticheyt/ nae 't geopenbaerde woort Godts. alsoo Psal. 26. 3. eñ 119. 1. vergel. 1. Reg. 8. 25. alwaer dit geheeten wort voor het aengesicht des Heeren wandelen, ende 11. 33. in den wech des Heeren wandelen. Siet de aenteeck. aldaer.
g 1. Reg. 8. 27. 2. Chron. 2. 6. Iesa. 66. 1. Actor. 7. 49.
22 D. tot mÿn gebedt/ die uwe knecht ben: alsoo in 't volg.
23 D. te maken/ dat aldaer sÿn woort geleert/ sÿn naem aengeroepen/ sÿnen Godesdienst uytgericht/ ende sÿn volck tot de heylige oeffeningen vergadert worden/ ende daer sÿn Geest oock krachtich zy. Vergel. 1. Reg. 8. de aenteeck. op v. 16.
24 And. dewelcke sy. &c.
h 1. Reg. 8. 31. &c.
25 T. w. nae dat uwe gerechticheyt ten aensien van sÿnen eedt/ ende de sake vereyscht. Siet 1. Reg. 8. op v. 32. ende in 't selve capittel de verklaringe van eenige dingē hier volgende.
26 Verst. nae de gerechticheyt sÿner sake/ die hy met de menschen heeft uytstaende/ ende niet nae de gerechticheyt sÿnes persoons/ die niemant soo en heeft dat hy voor Godt soude bestaen konnē/ Psalm 130. 3. ende 143. 2.
i 1. Reg. 8. 33. &c.
k 1. Reg. 8. 35. &c.
27 Verst. den ondersten Hemel/ dat is de lucht/ daer in de wolcken zÿn/ van de welcke de regē voortkomt/ Vergel. Gen. 2. op v. 6. eñ 1. Reg. 18. 45.
28 And. om dat ghy tegen hē getuycht sult hebben. Siet 1. Reg. 8. op v. 35.
l 2. Chron. 20. 9.
29 Siet 1. Reg. 8. op v. 37.
m 1. Reg. 8. 38. &c.
30 Ofte nae dit huys. Siet 1. Reg. 8. op v. 44. ende ond. v. 34. ende 38.

30 Hoort ghy dan uyt den Hemel/ de vaste plaetse uwer wooninge / ende vergeeft/ ende geeft eenen yegelicken nae alle sijne wegen / gelijck ghy sijn herte kent: want ghy alleene kent het herte [31] vande kinderen der menschen.

31 Op dat sy u vreesen/ om [32] te wandelen in uwe wegen/ alle de dagen/ die se leven sullen op het lant / dat ghy onsen vaderen gegeven hebt.

32 [n] Selfs oock aengaende den vreemden/ die van u volck Israël niet zijn en sal; maer uyt verren lande / om uwes grooten naems/ ende uwer stercker hant/ en [33] uwes uytgestreckten arms wille/ komen sal: als sy komen/ ende bidden sullen in dit Huys:

33 Hoort ghy dan uyt den Hemel/ uyt de vaste plaetse uwer wooninge/ ende doet nae alles/ daerom die vreemde tot u roepen sal: op dat alle volckeren der aerden uwen Name [34] kennen/ soo om u te vreesen/ gelijck [35] u volck Israël/ als om te weten/ dat uwe [36] Naem genaemt wort over dit Huys/ 't welck ick gebouwt hebbe.

34 [o] Wanneer u volck in den krijch tegen sijne vyanden uyttrecken sal door den wech / dien ghyse henen senden sult / ende sullē tot u bidden nae den wech deser stadt/ die ghy verkoren hebt / ende nae dit Huys/ 't welck ick uwen Name gebouwt hebbe.

35 Hoort dan uyt den Hemel haer gebedt / ende hare smeeckinge / ende voert haer recht uyt.

36 Wanneer sy gesondiget sullen hebben tegen u/ [p] (want geen mensch en isser/ die niet en sondigt) ende ghy tegen hen vertoornt sult zijn / ende hen leveren sult voor het aengesicht des vyants/ dat de gene/ die hen gevangen hebben / hen gevanckelick wechvoeren in een lant/ dat verre/ ofte naeby is:

37 Ende sy in 't lant / daerse gevanckelick wechgevoert zijn/ weder aen haer herte brengen sullen/ datse sich bekeeren/ ende tot u smeecken in het lant harer gevanckenisse / seggende : Wy hebben gesondiget/ verkeerdelick gedaen/ ende godloosliek gehandelt:

38 Ende sy hen tot u bekeeren met haer gantsche herte/ ende met hare gantsche ziele/ in het lant harer gevanckenisse/ daer [37] sy hen gevanckelick wechgevoert hebbē/ ende bidden sullen [38] nae den wech hares lants/ dat ghy haren vaderen gegeven hebt / ende nae dese stadt/ die ghy verkoren hebt/ ende nae dit Huys / dat ick uwen Name gebouwt hebbe:

39 Hoort dan uyt den Hemel / uyt de vaste plaetse uwer wooninge/ haer gebedt/ ende hare smeeckingen / ende voert haer recht uyt : ende vergeeft uwen volcke/ [39] datse tegen u gesondigt sullen hebben.

40 Nu mijn Godt/ laet doch [40] uwe oogen open / ende uwe ooren opmerckende zijn/ tot het gebedt [41] deser plaetse.

41 Ende nu/ HEERE Godt/ maeckt u op [42] tot uwe ruste / ghy/ ende de Arke [43] uwer kracht: laet uwe Priesters/ HEERE Godt / met [44] heyl bekleedt worden/ ende laet uwe [45] gunst-genooten [46] over 't goede blijde zijn.

42 O HEERE Godt/ en [47] wendt [48] het aengesicht uwes gesalfden niet af: gedenckt der weldadicheden [49] Davids uwes knechts.

31 Verst. dit in 't gemeyne van alle menschē: want het woordeken alle hier bygevoeght wort / 1. Reg. 8. 39.
32 Siet 1. Reg. 11. op v. 33.
n 1. Reg. 8. 41. &c.
33 Siet Exod. 6. op v. 5. ende 1. Reg. 8. 42.
34 Merckt hier/ dat uyt de ware kennisse Godes / de rechte vreese Godes voortkomt : gelijck uyt de vreese Godes is de wandelinge in sijne heylige wegen. vov. v. 31.
35 T. w. uwen Naem bekent / ende u vreest.
36 Siet 1. Reg. 8. op v. 43.
o 1. Reg. 8. 44. &c.
p 1. Reg. 8. 46. Prov. 20. 9. Eccles. 7. 21. Jacob. 3. 2. 1. Ioan. 1. 8.
37 T. w. hare vyanden. 1. Reg. 8. 48.
38 Namel. tot u/ o Heere. 1. Reg. 8. 48.
39 And. wat het tegē u gesondicht heeft.
40 Menschelicker wijse/ van Godt gesproken / om te toonen/ Dat Godt acht heeft op de elende/ ende de gebeden der sijnen / Psal. 34. 16.
41 D. 'T welck te deser plaetse / ofte in desen Tempel gedaē sal worden / ofte/ der gener / die het in dese plaetse doen sullen. Alsoo onder 7. 15.
42 D. tot de plaetse in de welcke ghy voorgenomen hebt te rusten / ende stille te blijvē/ ende niet meer vervoert te worden met den Tabernakel/ van d'eene plaetse in de andere / gelijck geschiet was in de woestijne / als de Israelitē hare legerplaetsen veranderden. Dit is menschelicker wijse van Godt gesproken/ ten aensiē van de Arke / boven de welcke Godt sich openbaerde. Siet 2. Sam. 7. 6. Psal. 132. 8.
43 Alsoo Psa. 132. 8. D. by de welcke ghy uwe antwoorde gewoonlick geeft van uwe genade ende hulpe die ghy crachtelick aen u volck bewijst.
44 D. met uwe gunste / segen / ende weldadicheyt bewaert/ ende verciert zijn/ als met eene kleedinge. alsoo Psal. 132. 16. Het tegendeel is/ bekleedt te worden met schande: in de selve plaetse/ v. 18.
45 Ofte/ Godtvruchtige. Het Hebreeusch woort is Gode toegeschreven / ende den menschen: Gode toegeschreven zijnde beteeckent het dē goetgunstigen/ goedertierenen / ofte weldadigen/ als Psa. 145. 17. Jer. 3. 12. den vroomen menschen wort het toe-ge-eygent/ om datse goet doen / ofte om dat hen wort goet gedaen van Godt. Nae den eersten sin kunnen het oversetten heylige, goedertierene, weldadige, Godtvruchtige, nae den tweeden/ gunst-genooten, als hier.
46 T. w. dat ghy hen bewijst.
47 D. en slaet niet af/ ofte en weygert niet mijn gebedt. Vergel. 1. Reg. 2. op v. 20.
48 D. mijn aengesicht/ dien ghy tot een Coninck gesalft hebt.
49 D. aen David bewesen/ ende ten aensien sijner nakomelingen belooft.

Het vij. Capittel.

Het vyer valt uyt den Hemel/ verteert de offerhanden / ende de heerlijckheyt des Heeren vervult den Tempel/ v. 1/ &c. beschrijvinge der ceremonien daer mede Salomo dē Tempel inwyede/ 4. het feest der Loof-hutten wort gehouden/ 8. De Heere verschijnt Salomo/ 12. belooft hem sijne gunste/ met conditie van gehoorsaemheyt/ 17. Anders dreycht hy sware straffen/ 19.

1 Als nu Salomo voleyndt hadde te bidden / [1] so daelde het vyer vanden hemel/ en verteerde het brandoffer/ ende de slacht-offeren / [a] ende de [2] Heerlicheyt des HEEREN vervulde het Huys.

2 Ende de Priesteren en konden niet ingaen in 't Huys des HEEREN; want de Heerlickheyt des HEEREN hadde het Huys des HEEREN vervult:

3 Ende als alle de kinderen Israëls sagen dat vyer afdalen/ ende de Heerlickheyt des HEEREN over het Huys; so buckten sy met hare aengesichten ter aerden/ op de vloer/ ende aenbaden/ en loofden den HEERE / [3] dat hy goedich is; dat sijne weldadicheyt is tot in eeuwicheyt.

4 De Coninck nu/ ende al het volck offerden slacht-offeren voor het aengesichte des HEEREN.

5 Ende de Coninck Salomo offerde [4] slacht-offeren van runderen / twee-entwintich duysent / ende van [5] schapen hondert en twintich duysent: also hebben de Coninck/ ende het gantsche volck het Huys Godts ingewijet.

6 Oock stonden de Priesters in [6] hare wachten/ ende de Leviten met de musicale instrumenten [7] des HEEREN/ die de Coninck David gemaeckt hadde / om den HEERE te loven/ dat sijne weldadicheyt is in eeuwicheyt/ [8] als David door [9] haren dienst [hem] prees : ende de Priesters trompetteden tegen haer over / ende gantsch Israël [10] stont.

7 Ende [11] Salomo heyligde het middelste des Voor-hofs / 't welcke voor het Huys des HEEREN was: dewijle hy daer de brand-offeren / ende het vette der danck-offeren bereydt hadde : want de koperen altaer/ die Salomo gemaeckt hadde/ en konde het brand-offer/ ende het spijs-offer/ ende het [12] vette/ niet vatten.

8 Salomo hielt oock ter selver tijt het [13] feest seven dagen / ende gantsch Israël met hem/ eene seer groote gemeynte: [14] vanden inganck af van Hamath/ tot de riviere van Egypten.

9 Ende ten [15] achtsten dage hielden sy eenen [16] verbots-dach: [b] want sy hielden de [17] inwyinge des altaers [18] seven dagen/ ende het feest seven dagen.

10 Doch op den drie-en-twintichsten [19] dach der sevender maent / [c] liet hy het volck gaen tot hare hutten / blijde / ende [20] goedes moets / over het goet dat de HEERE David/ ende Salomo/ ende sijn volck Israël gedaen hadde:

11 [d] Also volbracht Salomo het Huys des HEEREN/ ende het huys des Conincks : ende al wat in Salomons herte gekomen was/ om in het Huys des HEEREN ende in sijn huys te maken / richtte hy voorspoedelick uyt.

12 Ende de HEERE [21] verscheen Salomo [22] des nachts: ende hy seyde tot

1 Tot een openbaer bewijs / dat Godt Salomons gebedt verhoort hadde. Siet gelijcke exempelen van het vallen des vyers uyt dē Hemel/ Lev. 9. 24. Jud. 6. 20. 1. Reg. 18. 38. 1. Chron. 21. 26.
a 1. Reg. 8. 10, 11. 2. Chron. 5. 13, 14.
2 Verst. dit van de wolcke/ die een teeckē was van de bysondere tegenwoordicheyt Godts. Siet Num. 14. op v. 10. ende vov. 5. vss. 13/ 14.
3 Siet vov. 5. op v. 13. ende vergel. het volg. 6. vs deses cap.
4 N. een danck-offer/ gelijck verklaert wort/ 1. Reg. 8. 63. van welck Offer/ Siet Lev. 3. op v. 1.
5 Het Hebreeusch woort beteeckent oock geyten : hoe wel het meest van schapē gebruyckt wort. siet Genes. 12. op v. 16. ende Lev. 1. op v. 2.
6 T. w. nae de deelinge harer beurten/ die se te vooren in de inwyinge des Tempels niet en hadden konnen onderhoudē/ vov. 5. 11.
7 D. die ter eeren Godts gemaeckt waren/ om hem daer mede nae de wijse/ die onder de wet van Godt verordent/ ende in gebruyck was/ te loven/ en te dancken.
8 And. Door de lofsangen Davids in haer hant. ofte / als David [hem] prees door haer. T. w. de musicale instrumenten.
9 *Hebr.* hare hant.
10 T. w. in 't groote/ ofte / uyterste Voorhof / genaemt het Voor-hof des volcks, af-gesondert van het innerste Voor-hof/ daer in de Priesteren stonden.
11 Siet de verklaringe van dit vs 1. Reg. 8. 64. in de aenteeck.
12 Verst. der danckofferen. Siet 1. Reg. 8. 64.
13 T. w. der looftenten. Siet 1. Reg. 8. op v. 65.
14 D. van de Noortpale tot de Zuyt-palen des lants van Canaan. Vgel. Gen. 15. 18. ende Jos. 13. 3/ 4/ 5. Van de stadt Hamath siet Gen. 13. op v. 21. ende van de riviere van Egypten/ genaemt Sichor, Jos. 13. 3.
15 T. w. van het feest/ 't welck seven dagē geduert hadde.
16 Dat is / eenen vyer-dach / op den welckē alle dagelicks werck verbode was. Siet Levitic. 23. op v. 36. dese dach wort genaemt de groote dach van het feest. Joan. 7. 37.
b 1. Reg. 8. 65.
17 Siet de beteeckeninge deses woorts/ Num. 7. op v. 10.

18 Die de dagen van het feest voorgegaen waren. 19 De dach na den verbotsdach. want dit feest begon met den vijftienden dach der sevender maent / ende eyndichde met den 22 der selver maent/ Lev. 23. 34. c 1. Reg. 8. 66. 20 *Hebr.* goet van herten. d 1. Reg. 9. 1. 21 T. w. terstont na de vol-timmeringe/ ende inwyinge des Tempels/ ende na het gebedt/ dat Salomo van uytgesproken heeft: waer op dan gevolgt is de bouwinge van het Coninckliche huys: Siet 1. Reg. 9. op v. 2. 22 T. w. in den droom. Vergel. 1. Reg. 3. 5. ende 9. 2. Siet van sulcke goddelicke verschijninge Gen. 20. 3. ende 28. 12. mitsgaders de aenteeck.

hem/ Ick hebbe u gebedt verhoort/ ende hebbe my deſe plaetſe verkoren tot een offer-huys.

13 So ick den Hemel toeſluyte/ datter geen regen en zy/ ofte ſo ick de ſprinck-hanen [23] gebiede/ [24] het lant te verteeren/ ofte ſo ick peſte onder mÿn volck ſende:

14 Ende mÿn volck/ [25] over de welcke mÿn Naem genoemt wort/ ſich verootmoedigen/ ende bidden/ ende [26] mÿn aengeſichte ſoecken/ ende ſich bekeeren van hare booſe wegen: ſo ſal ick uyt den Hemel hooren/ ende hare ſonden vergeven/ ende haer lant [27] geneſen.

15 Nu ſullen [e] mÿne oogen open zÿn/ ende mÿne ooren opmerckende op het gebedt [28] deſer plaetſe.

16 Want [29] ick hebbe nu dit Huys verkoren/ ende geheyligt/ op dat mÿn Name daer zy tot in eeuwicheyt: Ende mÿne oogen/ ende mÿn herte ſullen daer t'allen dagen zÿn.

17 Ende u aengaende/ ſo ghy voor mÿn aengeſichte wandelen ſult/ gelÿck als u vader David gewandelt heeft/ ende doen nae alles/ dat ick u geboden hebbe/ ende mÿne inſettingen/ ende mÿne rechten houden ſult;

18 So ſal ick den throon uwes Coninckrÿcks beveſtigen/ gelÿck als ick [een verbondt] met uwen vader David gemaeckt hebbe/ ſeggende; Geen man ſal u afgeſneden worden/ die in Iſraël heerſche.

19 Maer ſo ghylieden u afkeeren ſult/ ende mÿne inſettingen/ ende mÿne geboden/ die ick voor u aengeſichte gegeven hebbe/ verlaten/ ende henen gaen/ ende andere Goden dienen/ ende u voor die nederbuygen ſult:

20 So ſal ickſe uytrucken uyt mÿn lant/ dat ick hen gegeven hebbe/ ende dit Huys/ dat ick mÿnen Name geheyligt hebbe/ ſal ick van mÿn aengeſichte wech-werpen/ ende ſal het tot een ſpreeckwoort/ ende ſpot-reden onder alle volckeren maken.

21 Ende dit Huys/ dat verheven ſal geweeſt zÿn/ daer over ſal ſich een yeder die voorby gaet ontſetten; dat hy ſal ſeggen/ Waerom heeft de HEERE deſen lande/ ende deſen Huyſe alſoo gedaen?

22 Ende men ſal ſeggen/ Om dat ſy den HEERE harer vaderen Godt verlaten hebben/ die hen uyt Egyptenlant uytgevoert hadde/ ende hebben ſich aen andere Goden gehouden/ ende ſich voor de ſelve neder-gebogen/ ende die gedient: daerom heeft hy alle dat quaet over hen gebracht.

23 Godt wort geſeyt de onredelicke dieren te gebieden/ om dat hy de ſelve verordent/ voortbrengt/ en gebruyckt/ om de menſchen/ ofte te ſtraffen/ als hier/ Amos 9. 3. ofte te helpen/ ende goet te doe/ als 1. Reg. 17. 4.
24 D. ſÿn gewas/ ende vruchten.
25 D. die van my haren name hebben/ ofte/ nae my genaemt worden. want de vrome worden Godes kinderen/ des Heeren erfdeel/ ende ſÿn eygendom genaemt. de ſelve maniere van ſpreken is/ Deuter. 26. 10. Amos 9. 12.
26 Het aengeſichte des Heeren te ſoecke̅, is hem te leeren kennen/ alſoo hy hem geopenbaert heeft in ſÿn woort/ ſÿne wercken/ ende teeckenen ſÿner genade/ onder de welcke in 't Oude Teſtament oock geweeſt is de Arke des verbondts. Siet Pſal. 24. 6. ende 27. 8.
27 D. vry maken van alle ongedierte/ van onvruchtbaerheyt/ van peſte/ &c.
e 2. Chron. 6. 40.
28 Siet vov. 6. op v. 40.
29 Siet de aent. dienende tot verklaringe hier van/ ende het volgende/ 1. Reg. 9. 3/ &c.

Het viij. Capittel.

Salomo bouwt ſteden/ ende ſterckten/ v. 1/ &c. maeckt de Heydenen/ die noch inden lande over-gebleven waren/ dienſtbaer/ 7. De eerlicke ampten geeft hy alleen den Iſraeliten/ 9. Sÿn wÿf/ de dochter Pharaos/ comt in hare wooninge/ 11. ſÿne ordinare/ ende gewoonlicke offer-handen/ 12. ſÿne ſorge over den Godts-dienſt/ 14. ſÿne ſchips-vlote nae Ophir/ 17.

1 HEt [a] geſchiedde nu ten eynde [1] van twintich jaren/ inde welcke Salomo het Huys des HEEREN/ ende ſÿn huys gebouwt hadde/

2 Dat Salomo de ſteden/ dewelcke Huram [2] hem [3] gegeven hadde/ bouwde: ende de kinderen Iſraëls aldaer dede woonen.

3 Daer na tooch Salomo nae [4] Hamath [5] Zoba: ende hy overweldichdeſe:

a 1. Reg. 9. 10.
1 Welcker ſeven hy overgebracht hadde in 't bouwen van het Huys des HEEREN/ ende dertien in 't maken van ſÿn palleys.
2 *Hebr.* Salomo.
3 D. wedergegeven. Want Salomo hadde deſe ſteden den Coninck Huram geſchoncken/ tot eene erkenteniſſe der dienſten/ die hy van hem ontfangen hadde/ maer Huram daer in geen behagen hebbende/ heeftſe Salomo wedergegeven/ die daer na de ſelve herbouwt heeft/ ende van de Iſraeliten heeft laten bewoonen. Siet 1. Reg. 9. 11/ 12/ 13. 4 Siet Num. 13. op v. 21. 5 Een lantſchap ſich ſtreckende van Batanea tot den Euphraet. Siet daer van 1. Sam. cap. 14. 47. 2. Sam. 8. 3.

4 Hy bouwde oock [6] Tadmor inde woeſtÿne en alle de [7] ſchatſteden/ die hy bouwde in [8] Hamath.

5 Oock bouwde hy het [9] hooge Beth-Horon/ ende het neder Beth-Horon; vaſte ſteden met mueren/ deuren/ ende grendelen.

6 Mitſgaders [10] Baalath/ ende alle de ſchat-ſteden/ die Salomo hadde/ ende alle [11] wagen-ſteden/ ende de ſteden der Ruyteren/ [b] ende wat de begeerte van Salomo begeert hadde te bouwen/ in Ieruſalem/ [12] ende inden Libanon/ ende in 't gantſche lant ſÿner heerſchappye.

7 Aengaende al het volck/ dat overgebleven was vande [13] Hethiten/ ende de Amoriten/ ende de Phereziten/ ende de Hiviten/ ende de Iebuſiten/ die niet uyt Iſraël en waren;

8 Uyt [14] hare kinderen/ die na hen in 't lant overgebleven waren/ welcke de kinderen Iſraëls niet verdaen en hadden/ die bracht Salomo op [15] uytſchot tot op deſen dach:

9 Doch uyt de kinderen Iſraëls/ [c] die Salomo niet en maeckte tot ſlaven in ſÿn werck; (want ſy waren krÿchs-lieden/ ende Overſte ſÿner hooft-lieden/ ende Overſte ſÿner wagenen/ ende ſÿner ruyteren.)

10 [Uyt] deſe dan/ waren Overſte der [16] Beſtelden/ die de Coninck Salomo hadde/ [17] twee hondert/ ende vÿftich/ die over het volck heerſchappye hadden.

11 [d] Salomo nu dede de dochter Pharaos opkomen uyt de ſtadt Davids tot het huys/ dat hy voor haer gebouwt hadde: want hy ſeyde: Mÿne vrouwe en ſal in 't huys Davids/ des Coninckx Iſraëls niet woonen/ om dat de [plaetſen] [18] heylich zÿn/ tot de welcke de Arke des HEEREN gekomen is.

12 Doe offerde Salomo den HEERE brand-offeren op den altaer des HEEREN/ dien hy voor [19] het Voorhuys gebouwt hadde:

13 Selfs [20] nae den eyſch van elcken dach/ offerende/ nae het gebodt van Moſe/ op de Sabbathen/ en op de nieuwe maenden/ ende op de geſette hoochtÿden [e] drie malen in 't jaer: op het feeſt vande ongeſuerde [brooden]/ ende op het feeſt der weken/ ende op het feeſt der loof-hutten.

14 Hy ſtelde oock nae de wÿſe [21] ſÿnes vaders Davids de [22] verdeelingen der Prieſteren over haren dienſt/ ende der Leviten over hare wachten/ om [Godt] te prÿſen/ ende voor de Prieſteren te dienen/ nae den eyſch van elcken dach: ende de [f] poortiers in hare verdeelingen/ [23] aen elcke poorte: want alſoo was het gebodt van David den [24] man Godts.

15 Ende [25] men en weeck niet van [26] des Coninckx gebodt [27] aen de Prieſteren/ ende de Leviten/ aengaende [28] alle ſake/ ende aengaende [29] de ſchatten.

16 Alſo wert al het werck Salomons bereydt [30] tot den dach der grontlegginge van het Huys des HEEREN/ ende tot het volbrengen desſelven; [dat] het Huys des HEEREN volmaeckt wert.

6 Siet 1. Reg. 9. op v. 18. alwaer is de name Tamor.
7 Ofte/ Ammunitie-ſteden. alſoo ond. v. 6. Siet 1. Reg. 9. op v. 19.
8 Het lant van Hamath/ 1. Chro. 18. 3.
9 Siet 1. Reg. 9. op v. 17.
10 Siet 1. Reg. 9. op v. 18.
11 Siet 1. Reg. 9. op v. 19.
b 1. Reg. 9. 1.
12 Siet 1. Reg. 7. op v. 2.
13 Siet van deſe volckeren/ Gen. 10. op de vſſ. 15/ 16/ &c. ende onder 15. op de vſſ. 19/ 20/ 21.
14 T. w. der voorgemelte volckeren.
15 Verſtaet ſlaviſſche̅ uytſchot/ 1. Reg. 9. 21. ende ſiet de aenteeck. De ſin is/ datſe den Coninck in ſÿne wercken als lÿfeygene moeſten diene̅. Siet oock 1. Reg. 5. op v. 13/ 14. and. dede Salomo komen op tribuyt, dat is/ bedwanckſe ſchattinge te betalen.
c 1. Reg. 9. 22.
16 Verſt. de gene/ die over de werck-lieden geſtelt waren/ om over haer doen/ ende arbeyden/ opſicht te nemen. Het Hebr. woort is oock van andere Overſte gebruyckt, ſiet 1. Reg. 4. op v. 5. and. beſettingen, ofte garniſoenen.
17 Siet 1. Reg. 9. op v. 23.
d 2. Reg. 3. 1. ende 7. 8. ende 9. 24.
18 D. tot een reyn/ byſonder/ en heylich gebruyck moete̅ dienen/ ende niet tot de ordinare bewooninge der menſchen/ dieſe lichtelick met hare ſo wel morale/ als ceremoniale beſmettinge̅ ſouden hebben konnen ontheyligen.
19 Het welcke was tuſſchen de̅ Tempel/ ende het Voorhof der Prieſteren/ D. voor aen den Tempel. ſiet 1. Reg. 6. 3.
20 D. in de offerhande̅/ die nae de wet op ſekere dagen gedaen moeſten worde̅/ elcken dach der ſelver onderhoudende. *Hebr.* in het woort, ofte/ de ſake, des daechs op den dach, ofte op ſÿnen dach, als in 't volg. 14. vs. Vergel. Exod. 5. 13. 1. Reg. 10. 25. De ſin is/ dat hy de geſette dage̅/ in dewelcke ſekere offerhanden geoffert moeſten worden/ neerſtelick waer-genomen/ en onderhoude̅ heeft.
e Exod. 23. 14, 15. Deut. 16. 16.
21 D. die David door de ingevinge des H. Geeſts in-geſtelt hadde/ 1. Chron. 28. 19. mitſgaders door het beleyt der Propheten. ond. 29. 25.
22 D. onderſcheydene hoopen/ ende beurten. ſiet van deſe 1. Chron. capp. 24. ende 25. ende 26. Sy waren der Prieſteren/ ende Leviten. De Prieſteren waren Over-prieſteren/ ofte gemeyne Prieſteren. De Leviten dienden de Prieſteren/ ofte waren Sangers/ ofte Deur-waerders/ ofte Schat-bewaerders/ ofte Verſorgers eeniger ordinare/ ofte extra-ordinare ſaken. f 1. Chron. 9. 15.
23 *Hebr.* aen de poorte, ende poorte. D. aen elcke poorte. Siet Gen. 7. op v. 2.
24 Siet Iud. 13. op v. 6.
25 Ofte/ daer en wert niet geweken. *Hebr.* ſy en weecken niet. Siet Iob 4. op v. 19.
26 Namel. Salomons/ die de ordinantie van Godt door ſÿnen vader David/ ende andere Propheten gegeven/ preciſelick wilde onderhouden hebben.
27 D. het welcke den Prieſteren/ ende Leviten gegeven/ ende opgeleyt was.
28 Rakende meeſt de Perſoonen/ ende Ampten van den Godes-dienſt.
29 T. w. des Tempels.
30 And. Van den dach der gront-legginge, &c. tot het volbrengen, &c.

17 Doe

17 Doe tooch Salomo nae [31] Ezeon-Geber/ ende nae [32] Eloth aenden [33] oever der [34] zee/ [35] in't lant van Edom.

18 Ende Huram sondt hem door de hant sÿner knechten/ [36] schepen/ mitsgaders knechten/ kenners vande Zee/ ende sy gingen met Salomons knechten nae [37] Ophir/ ende sy haelden van daer [38] vierhondert ende vÿftich [39] talenten gouts/ de welcke sy brachten tot den Coninck Salomo.

31 Eene haven gelegen aende Schelfzee/ oft Roode-zee. Siet 1. Reg. 9. op v. 26.
32 Oock genaemt Elath/ Deut. 2. 8. ende 2. Reg. 14. 22. Siet aldaer de aent.
33 *Hebr.* lippe.
34 N. der Schelfzee/ ofte Roode-zee/ wel-verstaende aen der selver inham/ genaemt van den lant-beschrijvers *Sinus Elaniticus*, ofte *Arabicus*.
35 D. ontrent de palen des lants Edoms/ dewijle de Coninck der Edomiten tot hier toe sijne heerschappije heeft uytgestreckt.
36 Hier door kan men verstaen de materialen bereydt tot schepen. Om datmen van Tyro in de Roode-zee met schepen niet en kan komen als door een seer lange reyse. Vgel. 1. Reg. 9. 26/ 27. and. verstaen dat hy wel schepen gesonden heeft met knechten/ nae Joppe/ maer geene schepen om nae de Roode-zee ende nae Ophir te gaen.
37 Siet 1. Reg. 9. op v. 28.
38 Zijnde hier onder begrepen 30 talenten/ die de uytreedinge der schepen gekost hadde. anders was het suyver gewin maer 420 talenten 1. Reg. 9. 28.
39 Siet van deser gewichte Exod. 25. op v. 39.

Het ix. Capittel.

De Coninginne van Scheba besoeckt Salomo/ om sijne wijsheyt te hooren/ v. 1/ &c. daer over sy haer seer verwondert/ 3. ende ver-eert hem met geschencken/ 9. krijcht oock geschencken van Salomo/ ende keert weder nae huys/ 12. Salomons gout/ ende incomen/ 13. Sijne rondassen/ ende schilden/ 15. elpenbeenen throon/ 17. gouden vaten/ 20. hoe hy vereert wort vande naburige Coningen/ 23. Sijne macht/ ende ryckdom/ 25. sijne regeringe/ ende doot/ 30.

1 [a] ENde [1] doe de Coninginne van Scheba het geruchte Salomons hoorde/ quam sy/ om Salomo met raetselen te versoecken te Jerusalem/ met een seer swaer heyr/ ende kemelen dragende specerÿen/ ende gout in menichte/ ende kostelick gesteente: ende sy quam tot Salomo/ ende sprack met hem al wat in haer herte was.

2 Ende Salomo verklaerde haer alle hare woorden: ende geen dinck en wasser verborgen voor Salomo/ dat hy haer niet en verklaerde.

3 Als nu de Coninginne van Scheba sach de wÿsheyt van Salomo/ ende het huys/ dat hy gebouwt hadde:

4 Ende de spÿse sÿner tafel/ ende het [2] sitten sÿner knechten/ ende het [3] staen sÿner dienaren/ ende hare kleedingen/ ende sÿne schenckers/ ende hare kleedingen/ ende sÿnen opganck/ waer door hy opginck in het Huys des HEEREN: [4] so en was in haer geen geest meer.

5 Ende sy seyde tot den Coninck/ Het is een waerachtich woort geweest/ dat ick in mÿnen lande gehoort hebbe/ van uwe [5] saken/ ende van uwe wÿsheyt.

6 Ende ick en hebbe hare woorden niet geloooft/ tot dat ick gekomen ben/ ende mÿne oogen [dat] gesien hebben/ ende siet/ de helft van de grootheyt uwer wÿsheyt en is my niet aengeseyt: [6] ghy hebt overtroffen het geruchte/ dat ick gehoort hebbe.

7 Wel geluck-salich zÿn uwe mannen/ ende wel geluck-salich dese uwe knechten/ die geduerichlick voor u aengesicht staen/ ende uwe wÿsheyt hooren.

8 Geloooft zy de HEERE uwe Godt/ die behagen in u gehadt heeft/ om u op [7] sÿnen throon [8] den HEERE uwen Godt tot een Coninck te setten: overmits uwe Godt Israël bemint/ om 'tselve tot in eewicheyt [9] op te richten; so heeft hy u tot een Coninck over hen gestelt/ om recht/ ende gerechticheyt te doen.

9 Ende sy gaf den Coninck hondert/ ende twintich [10] talenten gouts/ ende specerÿen in groote menichte/ ende kostelick gesteente: ende daer en was [11] gelÿck dese specerÿe/ die de Coninginne van Scheba den Coninck Salomo gaf/ geene geweest.

10 Voorder oock Hurams knechten/ ende Salomons knechten/ die gout brachten uyt [12] Ophir/ brachten [13] Algummim-hout/ ende edel gesteente.

11 [b] Ende de Coninck maeckte van dat Algummim-hout [14] hooge gangen tot het Huys des HEEREN/ ende tot het huys des Conincks/ mitsgaders harpen/ ende luyten/ voor de Sangers: [15] desgelÿcks oock en was te vooren in het lant van Juda niet gesien geweest.

12 Ende de Coninck Salomo gaf de Coninginne van Scheba al haer behagen/ watse begeerde/ [16] behalven het gene/ dat sy tot den Coninck gebracht hadde: so keerdese/ ende tooch nae haer lant/ sy/ ende hare knechten.

13 Het gewichte nu van het gout/ dat voor Salomo op een jaer inquam/ was seshondert/ en ses-en-sestich talenten gouts;

14 Behalven dat sy van de [17] kramers en de koopliеden inbrachten; oock [18] brachten alle Coningen van Arabien/ ende de Vorsten des selven lants/ gout ende silver aen Salomo.

15 Daer toe maeckte de Coninck Salomo twee hondert rondassen van geslagen gout: ses hondert [19] [sikelen] van geslagen gout liet hy op-wegen tot elcke rondasse.

16 Insgelÿcks drie hondert schilden van geslagen gout; [20] drie hondert [sikelen] gouts liet hy opwegẽ tot elcken schilt: ende de Coninck leydese in [21] het huys des wouts Libanons.

17 Noch maeckte de Coninck eenen grooten elpen-beenen throon/ ende hy overtooch den selven met [22] louter gout.

18 Ende de throon hadde ses trappen/ ende eenen voet-banck van gout/ aen den throon vast zÿnde/ ende [23] lenen [24] aen beyde zÿden/ tot de sit-plaetse toe; ende twee leeuwen stonden by de lenen.

19 Ende twaelf leeuwen stonden daer aen beyde zÿden/ op de ses trappen: desgelÿcks en is in geen Coninckrÿck gemaeckt geweest.

20 Oock waren alle drinck-vaten des Conincks Salomo van gout/ ende alle vaten van het huys des wouts Libanons/ waren van [25] gesloten gout: Het [26] silver en was in de dagen Salomons niet voor yet geacht.

21 Want des Conincks schepen voeren nae Tarsis/ met de knechten Hurams: [27] eens in drie jaren quamen de schepen van [28] Tarsis in/ brengende gout/ ende silver/ elpen-been/ ende apen/ ende paeuwen.

22 Also wert de Coninck Salomo grooter dan alle Coningen der aerde/ in rÿckdom/ ende wÿsheyt.

23 Ende [29] alle Coningen der aerde sochten Salomons aengesichte/ om sÿne wÿsheyt te hooren/ die Godt in sÿn herte gegeven hadde.

24 Ende sy brachten een yeder sÿn geschenck/ silveren vaten/ ende gouden vaten/ ende kleederen/ harnasch/ ende specerÿen/ peerden/ ende muyl-ezelen/ [30] elcx van jaer tot jaer.

25 Oock hadde [c] Salomo [31] vier duysent peerde-stallen/ ende [32] wagenen/ ende twaelf duysent ruyteren: ende hy leydese inde [33] wagen-steden/ ende by den Coninck te Jerusalem.

26 Ende hy heerschede over alle Coningen vande [34] Riviere/ [35] tot aen het lant

a 1. Reg. 10. 1. &c. Matth. 12. 42. Luc. 11. 31.
1 Siet de breedere verklaringe deses capitt. 1. Reg. 10. alwaer dese Historie eerst beschreven is.
2 Siet 1. Reg. 10. op v. 5.
3 Verst. den welgeschickten/ weerden/ ende veerdigẽ dienst/ die hem sittende aen de tafel van sijne hofdienaren gedaen wiert. Het kan oock verstaen werden van sijne dienaren in't gemeyne/ die ontrent hem stonden/ of by de hant waren/ bereyt om op sijne bevelen te wachten.
4 Siet 1. Reg. 10. op v. 5.
5 *Hebr.* van uwe woorden.
6 *Hebr.* ghy hebt toe-gedaen tot, ofte/ boven het geruchte, &c.
7 1. Reg. 10. v. 9. staet/ op den throon Israëls. Sy verstaet/ dat de Israeliten Godts bysonder volck/ ende de Coningen Godts Stadthouders waren/ volgens dat hy Godt in sijne regeringe/ voor sijnen Oversten moeste kennen/ ende in sijnen name/ sijn volck recht doen.
8 D. om hem in sulcken Conincklicken staet alsoo te dienen/ dat sijn naem daer door groot gemaeckt wierde.
9 Ofte/ te bevestigen, ofte staende te houden.
10 Siet Exod. 25. op v. 39.
11 T. w. In sulcke menichte. Vergel. 1. Reg. 10. 10.
12 Siet 1. Reg. 9. op v. 49.
13 Oock genaemt Almuggim-hout. 1. Reg. 10. 11. Siet aldaer de aenteeckeninge.
b 1. Reg. 10. 12.
14 Hebbende aen beyde zijden hant-lenen/ ende ondersteunselen/ waerom sy oock steunselen genaemt zijn. 1. Reg. 10. 12. door dese gangen ginckmen van het huys des Conincks/ tot het Huys des Heeren. Siet 1. Reg. 10. op v. 12.
15 T. w. Algummim-hout.
16 D. sonder het gene/ dat hy haer gaf voor het gene/ dat sy hem geschoncken hadde.
17 Siet van dese 1. Reg. 10. op v. 15.
18 T. w. om hare jaerlicksche schattinge te betalen.
19 Van den gemeenen gouden sikel/ siet Gen. 24. op v. 22.
20 Ofte 3 ponden/ ofte minen-gouts/ gelijcker staet 1. Reg. 10. 17. doende elck pont 100 sikelen. siet aldaer de aenteeck.
21 Siet van dit huys/ 1. Reg. 7. 2/ &c. ende de aenteeck.
22 Ja met het alder-gelouterste. Siet 1. Reg. 10. op v. 18. alwaer 't dicht-gout genaemt wort.
23 *Hebr.* handen.
24 *Hebr.* van hier, ende van daer, ofte/ van gints, ende van weer: alsoo in't volgende vs.
25 Siet 1. Reg. 6. op v. 20.
26 Dese woordẽ met de volg. van dit vs/ worden oock aldus vertaelt/ geen silver en wasser aen: [want] het en was in de dagẽ van Salomo [niet] voor eenich dinck geachtet.
27 Het oorspronckelicke woort/ het welcke anders beteeckent eene, wort dus voor eens, ofte eenmael oock genomen/ Exod. 30. 10. Jos. 6. 3. 2. Reg. 4. 35. ende 6. 10. Job. 33. 14. ende 39. 38.
28 Siet 1. Reg. 10. op v. 22.
29 T. w. tot de welcke het geruchte van Salomons wijsheyt/ ende rijckdom gecomen was.
30 *Hebr.* de sake des jaers in 't jaer. D. elck geschenck jaerlicks: alsoo 1. Reg. 10. 25.
c 1. Reg. 4. 26. ende 10. 26. 2. Chron. 1. 14.
31 Hoe dit te vergel. zy met 1. Reg. 4. 26. alwaer het getal is vã veertich duysent/ siet aldaer de aent.
32 Verst. niet van dese wagenen/ datse mede vier duysent souden geweest zijn: maer het getal der selver is hier verswegen/ ende wort uytgedruckt. 1. Reg. 10. 26.
33 Siet 1. Reg. 9. op v. 19.
34 Namel. Euphrates/ die door uyt-nementheyt de riviere genaemt wort. Siet Genes. 31. op v. 21. Hier is de vervullinge der beloften aen Abraham gedaen/ Genes. 15. 18. Siet oock 1. Reg. 4. 21. ende de aenteeck.
35 Merckt hier de lant-palen van Palestina: de riviere Euphrates was hare pale oost/ ende noordt-waert/ het lant der Philistijnen west-waert/ ende Egypten zuyt-waert. Vergl. Gen. 15. 18.

der Philistijnen / ende tot aen de lant-pale van Egypten.

27 [d] Oock maeckte de Coninck het silver in Jerusalem te zijn als steenen; ende de Cederen maeckte hy te zijn als de wilde Vijge-boomen / die inde leechte zijn in menichte.

28 Eñ sy brachten voor Salomo [36] peerden uyt Egypten / ende uyt alle die landen.

29 Het overige nu [e] der [37] geschiedenissen Salomons / der eerste / ende der laetste zijn die niet geschreven in de [38] woorden [39] Nathans / des Propheten / ende in de prophetie van [40] Ahia den Siloniter / ende [41] in de gesichtē van [42] Jedi den [43] Siender / [44] aengaende Jerobeam den sone Nebats?

30 Ende Salomo regeerde te Jerusalem over gantsch Israël / veertich jaer.

31 Ende Salomo ontsliep met sijne vaderen / ende sy begroeven hem in de [45] stadt sijns vaders Davids: ende sijn sone Rehabeam wert Coninck in sijne plaetse.

d 2. Chron. 1. 15.
36 Vanden tol der peerden / ende andere waren uyt Egypten komende / die Salomo troch / siet 1. Reg. 10. 28 / ende de aent. ende bov. 1. 16.
e 1. Reg. 11. 41.
37 *Hebr.* woorden.
38 D. boecken / ofte schriften. Dese nu hielden in de geschiedenissen van Salomo / ende Jerobeam / ende en zijn niet over gebleven / doch sonder nadeel van Godes Kercke / sijnde de Canonijcke schrift / alsoo sy ons van Godt nagelaten is / gantsch volkomen / om ons volmaecktelick te onder-wijsen van al het gene / dat ons noodich is te gelooven / ende te doen ter salicheyt.
39 Siet van desen Propheet 2. Sam. 7. v. 2.
40 Siet van desen oock 1. Reg. 11. 29.
41 Vande Prophetische gesichten / Siet Genes. 15. op v. 1.
42 Siet van desen ond. 12. 15. alwaer hy Iddo genaemt wort / eñ 15. 1. alwaer hy heet Oded.
43 Verst. een Propheet / den welcken Godt verborgene dingen door gesichten openbaert. Siet Num. 12. 6. ende 24. 4. 1. Sam. 9. 9.
44 And. van, ofte / tegen.
45 Siet 1. Reg. 2. op v. 10.

Het x. Capittel.

Rehabeam treckt nae Sichem / om van het volck / dat aldaer vergadert was / Coninck gemaeckt te worden / v. 1 / &c. Het volck begeert door Jerobeam verlichtinge van de sware lasten / 2. Rehabeam volgende den raet niet der oude / maer der jonge Heeren / geeft den volcke eene harde antwoorde / 6. Daerom vallen 10 stammen van hem af / 16. ende steenigen sijnen Commissaris Hadoram / maer hy vlucht nae Jerusalem / 18.

1 [a] Ende [1] Rehabeam tooch nae [2] Sichem: want het gantsche Israël was tot Sichem gekomen / om hem Coninck te maken.

2 Het geschiedde nu als Jerobeam de sone Nebats [dat] hoorde / [b] (de selve nu was in Egypten / alwaer hy [3] van het aengesichte des Conincks Salomo gevloden was:) dat Jerobeam uyt Egypten [4] wederkeerde:

3 Want sy [5] sonden henen / ende lieten hem roepen: so quam Jerobeam met het gantsche Israël / ende spraken tot Rehabeam / seggende:

4 Uw' vader heeft ons jock [6] hart gemaeckt: nu dan / [7] maeckt ghy uwes vaders harden dienst / ende sijn swaer jock / dat hy ons opgelecht heeft / lichter; ende wy sullen u dienen.

5 Ende hy seyde tot hen; Komt over drie dagen weder tot my: ende het volck ginck henen.

6 Ende de Coninck Rehabeam hielt raet met den Outsten / die gestaen hadden voor het aengesichte sijns vaders Salomo / als hy leefde / seggende; Hoe raedt ghylieden datmen desen volcke antwoorden sal?

7 Ende sy spraken tot hem / seggende; Indien ghy desen volcke [8] goedertieren ende tegen hen goetwillich wesen sult / ende tot hen goede woorden spreken; so sullen sy [9] tot allen dagen uwe knechten zijn.

8 Maer hy verliet den raet der Outsten / dien sy hem geraden hadden: ende hy hielt raet met [10] den jongelingen / die met hem opgewassen waren / die voor sijn aengesichte stonden.

9 Ende hy seyde tot hen; Wat radet ghylieden / dat wy desen volcke antwoorden sullen / die tot my gesproken hebben / seggende; Maeckt het jock / dat uw' vader ons opgelecht heeft / lichter?

10 Ende de jongelingen / die met hem opgewassen waren / spraken tot hem / seggende; Alsoo sult ghy seggen tot dat volck / die tot u gesproken hebben / seggende; Uw' vader heeft ons jock swaer gemaeckt / maer maeckt ghy 't over ons lichter; alsoo sult ghy tot hen spreken; [11] Mijn kleynste [vinger] sal dicker zijn / dan mijns vaders lendenen.

11 Indien nu mijn vader een swaer jock op u heeft doen laden / so sal ick boven u jock noch daer toe doen: [12] mijn vader heeft u met geesselen gekastijdt; maer ick [13] [sal u] met [14] scorpioenen [kastijden.]

12 So quam Jerobeam / ende al het volck tot Rehabeam / op den derden dach; gelijck als de Coninck gesproken hadde / seggende; Komet weder tot my op den derden dach.

13 Ende de Coninck antwoordde [15] hen hardelick: want de Coninck Rehabeam verliet [16] den raet der Outsten.

14 Ende hy sprack tot hen nae den raet der jongelingen / seggende; Mijn vader heeft u jock swaer gemaeckt / maer ick sal noch daer boven toedoen: mijn vader heeft u met geesselen gekastijdt / maer ick [sal u] met scorpioenen [kastijden].

15 Also en hoorde de Coninck nae het volck niet: want dese [17] omwendinge was van Godt / op dat de HEERE sijn woort bevestichde / [c] 't welcke hy door den [18] dienst van Ahia den Siloniter gesproken hadde / tot Jerobeam den sone Nebats.

16 Doe het [19] gantsche Israël sach / dat de Coninck nae hen niet en hoorde; so [20] antwoordde het volck den Coninck / seggende; Wat deel hebben wy aen David? ja geene erve en [hebben wy] aen den sone van Isai: een yeder nae uwe tenten / ô Israël; voorsiet nu u huys / ô David: so ginck het gantsche Israël nae sijne tenten.

17 Doch aengaende de kinderen Israëls / die inde steden Juda woonden / over die regeerde Rehabeam oock.

18 Doe [21] sondt de Coninck Rehabeam / [22] Hadoram / die over de [23] schattinge was; ende de kinderen Israëls steenichden hem met steenen / dat hy sterf: maer de Coninck Rehabeam verkloeckte sich / om op eenen wagen te klimmen / dat hy nae Jerusalem vluchtede.

19 Also vielen de Israëliten vanden huyse Davids af / [24] tot op desen dach.

a 1. Reg. 10. 1. &c.
1 De breeder verklaringe deses cap. is te vinden 1. Reg. 12. alwaer dese Historie eerst beschreven is.
2 Siet Gen. 12. op v. 6.
b 1. Reg. 11. 40.
3 Uyt vreese van Salomo / die hem sochte te dooden / misschien vernomen hebbende de Prophetie van Ahia / 1. Reg. 11. 40.
4 Wel - verstaende niet terstont / als hy hoorde dat Salomo overleden was / maer als hy van de Israeliten ontboden was. Siet 1. Reg. 12. 2 / 3. ende hier 't volg. vs.
5 T. w. boden.
6 Verst. dit van de burgerlicke lasten. want sy moestē Salomo sijn onderhoudt opbrengen / die seer kostelick hof hielt. siet 1. Reg. 4. 7 / &c. ende voornementlick v. 22 / ende 23.
7 *Hebr.* verlicht, ofte / licht van uwes vaders harden dienst, eñ van sijn swaer jock. alsoo ond. v. 9. Men kan dit oock aldus over-setten / mindert van den harden dienst uwes vaders. ende alsoo in 't volg.
8 *Hebr.* voor goet, ofte / ten goede. dat is / genegen tot goedertierentheyt / vriendtschap / ende weldadicheyt. Vgel. Nehem. 5. 19. Psal. 86. 17.
9 D. soo lange als ghy leeft.
10 Siet van 't Hebr. woort Gen. 44. op v. 20. Dese jonge heeren moeten redelick bedaecht geweest zijn / dewijle Rehabeam / met den welcken sy opgewassen warē / 41 jaren out was / doe hy aen de regeringe quam / 1. Reg. 14. 21. ende ond. 12. 13.
11 Siet de verklaringe 1. Reg. 12. op v. 10.
12 Siet 1. Reg. 12. op v. 11.
13 Dese woordē zijn hier / eñ ond. v. 14 ingevoecht uyt 1. Reg. 12. 11 / 14. Siet oock aldaer op v. 11. de verklaringe der selver.
14 D. met geesselen / die scherpe / ende kromme haken hebben / om het vleesch ysselick te verscheuren / gelijck de scorpioenen met hare kromme / ende scherpe steerten / doodelicke wonden geven.
15 D. het volck / dat met Jerobeam tot den Coninck gekomē was / 1. Reg. 12. 13.
16 Namel. dien se hem geraden hadden: gelijck staet 1. Reg. 12. 13. ende siet den raet / bov. v. 7.
17 Het Hebr. woort nesibbah, het welcke wy hier hebbē / is nae sommiger gevoelen / vast vā eenderley beteeck. met sibbah, dat 1. Reg. 12. 15. staet: gelijck sy oock zijn van eenderley oorspronck. Sy beteeck. beyde omwendinge, omganck, omkeeringe: item oorsake. verstaet van door dese omwendinge het werck / dat al hier geschiedde / waer door de Israeliten hen om-gekeert hebben van den huyse Davids: voor soo verre de oorsake daer van geweest is in Godes rechtveerdich oordeel / straffende de sonden der menschen. Siet hier van breeder de verklaringe / 1. Reg. 12. op v. 15.
c 1. Reg. 11. 31.
18 *Hebr.* de hant.
19 Wel verstaende / uytgenomen de stam Juda / ende de Israeliten / die daer onder sorteerden; van de welcke gesproken wort in 't volg. vs.
20 Het Hebr. woort is oor voor antwoorden genomen / sonder het woort dabar by sich te hebben / Job 13. 21. ende 33. 32. maer het woort er by gebonden 1. Reg. 12. 16.
21 T. w. om de gestoorde Israeliten te vrede te stellen / ende tot de gehoorsaemheyt van het huys Davids weder te brengen.
22 Oock genaemt Adoram, 1. Reg. 12. 18. item (nae eeniger gevoelen) Adoniram, 1. Reg. 4. 6.
23 Verst. de persoonelicke schattinge: daer van siet 1. Reg. 5. 13 / 14.
24 D. welcke afvallinge / ende ontrouwe mishandelinge noch duert tot op desen dach / te weten / als dit geschreven wert.

Het xj. Capittel.

Rehabeam soeckt dē Israeliten de oorloge aen te doen / v. 1 / &c. maer 't wert hem van Godt verboden door den Propheet Semaja / 2. Hy bouwt sterckten / de welcke hy voorsiet van allerley voorraet / 5. ontfangt / ende herbergt de Priesters / ende Leviten / die Israel verlatē om de afgoderye Jerobeams / 13. neemt vele vrouwen / ende by-wijven / by de welcke hy vele kinderen krijcht / 18. die hy tot Gouverneurs maeckt sijner stercke steden / 23.

1 [a] [1] Doe nu Rehabeam te Jerusalem gekomen was / vergaderde hy het [2] huys Juda / ende [3] Benjamin / een hondert / ende tachtentich duysent uytgelesene / [4] geoeffent ter oorloge / om tegen Israël te strijden / op dat hy het Coninckrijcke weder aen Rehabeam brachte.

2 Doch het woort des HEEREN geschiedde tot Semaja [5] den man Godts / seggende:

3 Segt tot Rehabeam den sone Salomons / den Coninck van Juda; ende tot het gantsche Israël [6] in Juda / ende Benjamin / seggende:

a 1. Reg. 12. 21.
1 Siet de breeder verklaringe deses c. 1. Reg. 12. 21 / &c.
2 D. den stam van Juda. Siet 1. Reg. 15. op v. 27.
3 Verst. het deel deses stams / het welcke den stam van Juda volchde.
4 Ofte / bedrevē inde oorloge. *Hebr.* doende oorloge. krijch, ofte oorloge.
5 D. Prophete. siet Judic. 13. op v. 6.
6 D. die in Juda / eñ Benjamin woonden / ende Rehabeams ondersaten waren / genaemt 1. Reg. 12. 23. het overige des volcks.

4 Soo seyt de HEERE; [b] Ghy en sult niet optrecken/ nochte strijden tegens [7] uwe broederen/ een yeder keere weder tot sijn huys; want dese sake is [8] van my geschiedt: ende sy hoorden de woorden des HEEREN/ ende sy keerden weder van tegen Jeroboam te trecken.

5 Rehabeam nu woonde te [9] Jerusalem: ende hy [10] bouwde steden tot vasticheden in [11] Juda.

6 Hy bouwde nu [12] Beth-Lehem/ ende [13] Etam/ ende [14] Tekoa.

7 Ende Beth-Zur/ ende Socho/ ende Adullam:

8 Ende [15] Gath/ ende [16] Maresa/ ende Ziph:

9 Ende Adoraim/ ende Lachis/ ende Azeka:

10 Ende [17] Zora/ ende [18] Aialon/ ende [19] Hebron/ dewelcke in Juda/ ende in Benjamin de vaste steden waren.

11 Ende hy sterckte dese vasticheden/ ende leyde [20] Overste daer in/ ende schatten van spijse/ ende olye/ ende wijn:

12 Ende in [21] elcke stadt [22] rondassen/ ende spiessen; ende sterckte se gantsch seer: so was Juda/ ende Benjamin sijne.

13 Daertoe de Priesteren/ ende de Leviten/ [23] die in het gantsche Israël waren/ stelden sich by hem uyt alle hare lantpalen.

14 Want de Leviten verlieten hare voorsteden/ ende hare besittinge/ ende quamen in Juda/ ende in Jerusalem: want [c] Jeroboam/ ende sijne sonen haddense verstooten/ van het [24] Priesterdom den HEERE te mogen bedienen.

15 Ende hy [d] hadde sich Priesteren gestelt voor de [25] hoochten/ en voor de [26] duyvelen/ ende voor de [27] kalveren/ die hy gemaeckt hadde.

16 Na [28] die quamen oock uyt alle stammen Israëls tot Jerusalem/ die haer herte begaven/ om den HEERE den Godt Israëls te [29] soecken/ datse den HEERE den Godt harer vaderen offerhande deden.

17 Also sterckten sy het Coninckrijcke van Juda/ ende bekrachtichden Rehabeam den sone Salomons drie jaren: want [30] drie jaren [31] wandelden sy inden wech van David/ ende [32] Salomo.

18 Ende Rehabeam nam sich/ [33] beneven Mahalath/ de dochter Jerimoths des soons Davids/ ter vrouwe/ Abihail de dochter [34] Eliabs des soons Isai.

19 Dewelcke hem sonen baerde/ Jeüs/ ende Semaria/ ende Zaham.

20 Ende na haer nam hy [35] [e] Maacha de dochter [36] Absaloms: dese baerde hem Abia/ ende Atthai/ ende Ziza/ ende Selomith.

21 Ende Rehabeam hadde Maacha Absaloms dochter liever dan alle sijne wijven/ ende sijne [37] bywijven/ want hy hadde achtien wijven genomen/ ende tsestich bywijven: ende hy gewan acht-en-twintich sonen/ ende tsestich dochteren.

22 Ende Rehabeam stelde Abia den sone van Maacha [38] tot een Hooft/ om een Overste te zijn onder sijne broederen: want het was om hem Coninck te maken.

23 Ende [39] hy handelde verstandelick/ dat hy van alle sijne sonen door alle landen van Juda/ ende Benjamin/ in alle vaste steden verspreydde; [40] den welcken hy spijse gaf in overvloet: ende hy [41] begeerde de veelheyt van wijven.

b 1. Reg. 12. 24.
7 N. de kinderen Israels. welcke verklaringe uytgedruckt is/ 1. Reg. 12. 24. broederen worden genaemt/ die van eene natie/ ende volck zijn/ Exo. 2. 11. Lev. 10. 6. Deut. 15. 12. Rom. 9. 3.
8 Siet 1. Reg. 12. op v. 15.
9 De hooft-stadt sijnes Coninckrijcks.
10 Verst. dit meest vande versterckinge deser steden/ die te vooren gebouwt waren. alsoo onder 14. 6. ende 16. 1/5.
11 D. in dat deel des lants/ dat noch met hem hielt/ ende onder sijn gebiedt stondt/ als voornemelick de stamme van Juda: daer onder dat oock quam een deel van Simeon/ ende van Benjamin.
12 Gelegen inde stamme Juda/ ende daerom genaemt Bethlehem Iuda, Matth. 2. 5/6. onderscheyden van een ander Bethlehem gelegen in Zebulon/ Jos. 19. 15. Siet Genes. 35. op v. 19. alwaer dit Bethlehem in Juda oock genaemt wort Ephrata.
13 Een stadt in Simeon/ ontrent de westpale van de stamme Juda/ 1. Chron. 4. 31/32.
14 Dese stadt/ ende de drie volg. zijn in Juda gelegen. Siet van dese viere/ Jos. 12. 15. ende 15. 35/58. 2. Sam. 14. 2. 1. Chron. 2. 24/45.
15 Siet van dese stadt/ 1. Reg. 2. op v. 39.
16 Dese stadt/ ende de vier volg. waren in Juda gelegen. siet van de selve/ Jos. 10. 10. en 15. 24. 2. Reg. 14. 19. 1. Chron. 2. 42. ende 4. 21. Jer. 34. 7.
17 Men leest van een Zora in den stam Juda/ Jos. 15. 33. ende van een ander in Dan/ Jos. 19. 41.
18 Daer waren oock meer steden van desen naem/ maer verstaet hier een Ajalon in Benjamin/ ende onder het rijck van Juda sorteerende. Vergel. Jos. 19. 42. 2. Chron. 8. 13.
19 Siet Gen. 23. op v. 2.
20 Verst. Gouverneurs/ ende Bevelhebbers/ den welcken hy de bewaringe der selver steden/ ende des lants daer onder/ ende daer ontrent gelegen/ tegen allen vyandelicken inval heeft bevolen. hier toe heeft hy sijne sonen verkoren. Siet ond. v. 23.
21 *Hebr.* Alle Stadt ende Stadt. siet Gen. 7. op v. 2.
22 Verstaet allerley wapen-tuych/ soo wel tot beschadinge van sijnen vyant/ als tot sijns selfs bescherminge dienende.
23 D. die door het gantsche gebiedt/ ende Coninckrijcke Jeroboams met hare woningen verspreyt waren.
c 2. Chron. 13. 9.
24 Vgel. 1. Reg. 12. 27/&c.
d 1. Reg. 12. 31.
25 T. w. die hy den Afgoden ter eere/ ende ten dienste hadde laten oprichten/ 1. Reg. 12. 31. van de hoochten, siet Lev. 26. op v. 30.
26 Siet Lev. 17. op v. 7.
27 Siet 1. Reg. 12. 28/29. ende d'aenteeck.
28 N. Leviten; van de welcke in 't voorgaende 14 vs gesproken is.
29 D. recht te leeren kennen/ suyverlick te dienen/ yverichlick aen te roepen/ trouwelick te gehoorsamen/ ende in allen desen gestadelick te volherden/ om hier na in eeuwicheyt met hem te leven. Alsoo ond. 15. 2/12/15. Psal. 69. 33. Jerem. 50. 4. Amos 5. 4.
30 Daer na verlieten sy den Heere. Siet ond. 12. 1.
31 Siet 1. Reg. 15. op v. 26.
32 Salomo wort alhier den lof der godtvruchticheyt toe-geschreven/ ten aensiene van de eerste jaren sijner regeringe/ ofte oock ten aensiene van het eynde/ om datmen houdt/ dat hy sich voor sijne doot van sijne sonden/ ende ydelheden bekeert heeft/ ende tot bewijs daer van het boeck genaemt Ecclesiastes, ofte/ de Prediker, in sijnen ouderdom schijnt geschreven te hebben. Overweecht insonderheyt de twee laetste vss. des laetsten capit.
33 Van dit woordeken siet 1. Reg. 11. op v. 1.
34 Oock genaemt Elihu, 1. Chron. 27. 18.
35 Oock genaemt Michaja, ond. 13. 2.
e 1. Reg. 15. 2.
36 Verst. met den sone des Conincks Davids: want die sonder kinderen na te laten gestorven was/ maer eenen van Gibea/ and. Uriel genaemt/ ond. 13. 2.
37 Siet Gen. 22. op v. 24.
38 Waer in hy sondichde tegen de wet/ Deut. 21. 15/16. In dien Abia de eerstgeboren niet en was/ gelijck hy uyt 't v. 19. niet en schijnt geweest te zijn. ten ware/ dat hy om dit te doen een speciael bevel door eenigen Propheet van Godt gehadt hadde. waer van niet geschreven en staet.
39 *Hebr.* hy verstont, ende verspreydde, &c. T. w. vreesende voor broederen afval.
40 T. w. sijnen sonen: om 't volck niet te belasten.
41 Verst. dat hy vele vrouwen van der selver ouderen voor sijne sonen heeft versocht: ofte dat hy voor hem selven tot veelheyt der vrouwen genegen was.

Het xij. Capittel.

Also Rehabeam de wet des Heeren verlaet/ wort hy bekrijgt van Sisak den Coninck van Egypten/ v. 1/ &c. sich met sijne Vorsten verootmoedigende/ wort behouden in sijn Coninckrijcke/ 5. maer berooft van de schatten des Tempels/ ende sijns Coninckllicken huyses/ 9. Hy laet kopere schilden maken/ in de plaetse vande goudene/ die Sisak geroofr hadde/ 10. Om wat oorsake Godt Juda/ ende Jerusalem noch eenichsins verschoont heeft/ 12. Rehabeams regeringe/ ende doot/ 13. Abia sijn sone wert Coninck/ 16.

1 [a] HEt geschiedde nu/ [1] als Rehabeam het Coninckrijcke bevesticht hadde/ ende hy sterck geworden was/ dat hy [2] de wet des HEEREN verliet/ ende [3] gantsch Israël met hem.

2 Daerom geschiedet in [b] het vijfde jaer des Conincks Rehabeams/ dat [4] Sisak de Coninck van Egypten tegen Jerusalem optooch; (want sy [5] hadden overtreden tegen den HEERE.)

3 Met duysent/ ende twee hondert wagenen/ ende met sestich duysent ruyteren: ende des volcks en was geen getal/ dat met hem quam uyt Egypten/ [6] Lybiers/ [7] Suchiten/ ende [8] Mooren:

4 Ende hy nam de [9] vaste steden in/ die Juda hadde: ende hy quam tot Jerusalem toe.

5 Doe quam [10] Semaja de Propheet tot Rehabeam ende de Overste van Juda/ die tot Jerusalem versamelt waren/ [11] uyt oorsake van Sisak: ende hy seyde tot hen; Alsoo seyt de HEERE: Ghy hebbet my verlaten/ daerom hebbe ick u oock verlaten inde hant van Sisak.

6 Doe [12] verootmoedichden sich de Overste [13] Israëls/ ende de Coninck; ende sy seyden/ De HEERE is rechtveerdich.

7 Als nu de HEERE sach/ datse hen verootmoedichden/ geschiedde het woort des HEEREN tot Semaia/ seggende: Sy hebben hen verootmoediget/ ick en salse niet verderven; maer ick sal hen [14] in korten [15] ontkominge geven/ dat mijne grimmicheyt over Jerusalem door de hant van Sisak [16] niet en sal uytgegoten worden.

8 Doch sy sullen [17] hem tot knechten zijn; [18] op datse onderkennen mijnen dienst/ ende den dienst vande [19] Coninckrijcken der landen.

a 1. Reg. 14. 22.
1 T. w. na drie jaren/ in de welcke hy David/ ende Salomo na-gewandelt hadde. Siet boven 11. 17.
2 D. verviel van de ware leere/ suyveren Godes-dienst/ ende oprechten wandel/ van de wet Godes voorgeschreven. Vgel. Deut. 32. 15. 1. Reg. 18. 18. bov. 7. 19. ond. 13. 11. Job 6. 14. Prov. 2. 13. Jos. 1. 4. Jerem. 2. 13/&c.
3 D. Juda/ ende de Israeliten/ die onder Juda sorteerden. siet 1. Reg. 12. op v. 17. want d'andere stammen waren te vooren door Jeroboam tot af-wijckinge gebracht. verst. evenwel desen afval alsoo/ dat Godt sijn uytverkoren overblijfsel heeft gehadt/ bestaende uyt de Propheten/ als Ahia/ Semaja/ Jeddo/ ende eenige der Priesteren/ Leviten/ en der Gemeynte/ die de Propheten gehoor gevende/ hen van de besmettingen der afgoderye suyver gehouden hebben. siet ond. v. 12.
b 1. Reg. 14. 25.
4 Siet 1. Reg. 14. 25.
5 Siet van hare grouwelicke sonden tegen de eerste/ ende de tweede tafel bedreven/ 1. Reg. 14. 23/24.
6 Een volck in Africa/ palende aen Egypten. siet van de selve oock Dan. 11. 43. Nahum 3. 9.
7 And. genoemt/ Trogloditen, oock een volck in Africa.
8 *Hebr.* Cuschim, de Cusiten: dat is/ de Mooren ende Arabiers. Siet Gen. 10. op v. 6.
9 Vergel. bov. 11. 5.
10 Siet van desen Propheet oock/ 1. Reg. 12. 22. ende de aenteeck.
11 Ofte/ van wegen. *Hebr.* van het aengesichte. and. uyt vreese.
12 T. w. bekennende met herte/ ende belijdende met de mont de godtloosheyt/ ende ongerechticheyt harer sonden/ ende de rechtveerdicheyt van Godes straffe.
13 D. der Israeliten/ die onder het gebiedt Rehabeams stonden.
14 Ofte/ na weynich; T. w. tijts/ alsoo Joh 32. 22. Psal. 2. 12. ende 81. 15. ofte/ eene kleyne verlossinge. ofte/ wat weynichs ter verlossinge.
15 D. Verlossinge.
16 D. Mijne gramschap sal soo verre niet gaen/ dat Jerusalem soude uytgeroeyt/ en het volck gevanckelick wech-gevoert worden: gelijck eyndelick geschiet is door Nebucadnezar den Coninck van Babel/ 2. Reg. 25. ond. cap. 36. Jer. 52. and. en sal niet druypen: dat is/ niet lange dueren.
17 D. sy sullen hem de stadt moeten overgeven/ rantsoen betalen/ laten wech-nemen wat hy hebben wil/ ende sulcke conditien des vredes ontfangen/ als het hem believen sal te geven.
18 T. w. hoe geluckfalich de staet zy der gener/ die my dienen/ ende gehoorsaemen nae mijn woort, ende daer en tegen hoe swaer/ ende rampsalich het zy/ de afgodische/ ende tyrannische Coningen der aerden/ nae haren gierigen/ ende hooghmoedigen lust te dienen.
19 Ofte/ aerdsche Coninckrijcken.

9 So tooch Sisak de Coninck van Egypten op tegen Jerusalem / ende hy nam de [20] schatten van het Huys des HEEREN / ende de schatten van het huys des Conincks wech; [21] hy nam alles wech: hy nam oock alle de gouden schilden wech/ die Salomo [c] gemaeckt hadde.

10 Ende de Coninck Rehabeam maeckte in plaetse van die / kopere schilden: ende hy beval [die] onder de hant der Overste [22] der trauwanten / die de deure van het huys des Conincks bewaerden.

11 Ende het geschiedde/ so wanneer de Coninck in het Huys des HEEREN ginck / dat de trauwanten quamen / ende [23] die droegen / ende die weder brachten inder trauwanten [24] wacht-kamer.

12 Ende als [25] hy sich verootmoedichde/ keerde de toorn des HEEREN van hem af / op dat hy [hem] niet ten uytersten toe en verdorve: oock waren in Juda noch [26] goede dingen.

13 So versterckte sich de Coninck Rehabeam in Jerusalem / ende regeerde: [d] want Rehabeam was een en veertich jaer out/ als hy Coninck wert / ende hy regeerde seventien jaer in Jerusalem / de stadt/ die de HEERE uyt alle stammen Israëls [e] verkoren hadde/ om [27] synen Name daer te setten: ende syns moeders naem was/ Naama/ eene Ammonitische.

14 Ende hy dede dat quaet was/ dewyle hy [28] syn herte niet en richtede / om den [29] HEERE te soecken.

15 De geschiedenissen nu van Rehabeam/ de eerste/ ende de laetste/ zijn die niet geschreven inde [30] woorden van [31] Semaja den Propheet / ende [32] Iddo den Siender/ [33] verhalende de geslacht-registeren: [34] daertoe de krijgen Rehabeams / ende Jerobeams [35] in alle [hare] dagen?

16 Ende Rehabeam ontsliep met syne vaderen / ende wert begraven inde stadt Davids: ende syn soon [36] Abia wert Coninck in syne plaetse.

20 T. w. hem (soo 't schijnt) van de Coninck/ ende het volck te nemen toegelaten/ als des stadts rantsoen/ om niet met gewelt van wapenen overvallen/ ende geplondert te worden.
21 Siet 1. Reg. 14. op v. 26.
c 1. Reg. 10. 16. 2. Chron. 9. 15.
22 Siet 1. Reg. 14. op v. 27.
23 T. w. schilden.
24 Siet 1. Reg. 14. op v. 28.
25 Namel. de Coninck / met bewijs van leetschap / ende bekeeringe.
26 Als j. de Wet Mosis. ij. het woort der Propheten. iij. de Besnijdenisse. iiij. noch wat van den suyveren Godesdienst. v. eenige ware geloovige / ende godtvruchtige / die haren wech niet bedorven en hadden: om welcke dingen alle/ Godt de stadt noch verschoonde. gelijck hy met Sodoma soude gedaen hebben / so selfs maer tien rechtveerdige daer in waren geweest / Genes. 18. 32. Vgel. hier mede bov. de aenteeck. op v. 1.
d 1. Reg. 14. 21.
e 2. Chron. 6. 6.
27 Siet 1. Reg. 8. op v. 29.
28 Hoewel de mensche dit niet en kan doen door de kracht syner nature / maer alleen door de genade der weder-geboorte / Jerem. 31. 18. Matth. 7. v. 18. Johan. 15. 5. so is hy nochtans verbonden dat te doen / ende strafbaer als hy het niet en doet / om dat de schult by hem is/ dat hy het niet en doet/ ende niet en kan doen.
29 Siet bov. 11. op v. 16.
30 And. in de boecken, ofte/ in het boeck. Siet bov. 9. op v. 29.
31 Siet 1. Reg. 12. op v. 22.
32 Siet bov. 9. op v. 29.
33 And. in 't verhael vande geslacht-registeren, ofte / in de geslacht-registeren, dat is/ in het boeck beschrijvende de geslachten der Coningen / genaemt de Historie van den Propheet Iddo, ond. 13. 22.
34 D. zijn oock in de selve woorden niet beschreven de krijgen/ &c.
35 D. die haer leven lanck geduert hebben. ofte / ende de krijgen Rehabeams, ende Ierobeams waren alle [hare] dagen: dat is/ soo lange als sy leefden.
36 And. genaemt Abiam 1. Reg. 14. 31. ende 15. 1/ &c.

Het xiij. Capittel.

Abia krijcht tegen Jerobeam den Coninck Israels/ v. 1/ &c. verklaert de gerechticheyt syner sake/ 4. betrouwende op Godt heeft overwinninge/ 13. De wijven/ en kinderen van Abia/ 21.

1 IN [a] het achtiende jaer des Conincks Jerobeams/ so wert Abia Coninck over Juda.

2 Hy regeerde drie jaren te Jerusalem: ende de naem syner moeder was [1] Michaja/ de dochter [2] Uriëls van [3] Gibea: ende daer was krijch tusschen Abia/ ende tusschen Jerobeam.

3 Ende Abia [4] bondt den strijt aen met een heyr van strijtbare helden/ vier hondert duysent uytgelesene mannen: ende Jerobeam stelde tegens hem de slach-order met acht hondert duysent uytgelesene mannen/ kloecke helden.

4 Ende Abia [5] maeckte hem op van boven den berch [6] Zemaraim/ dewelcke is in 't geberchte Ephraims/ en hy seyde: Hooret my toe / Jerobeam / ende gantsch Israël.

5 Staet het u niet toe te weten/ dat de HEERE de Godt Israëls/ het Coninckrijcke over Israël David gegeven heeft/ tot in [7] eeuwicheyt / hem / ende synen sonen/ met een [8] Sout-verbont?

6 [b] Evenwel is Jerobeam de sone Nebats / de knecht Salomons des soons Davids opgestaen; ende heeft gerebelleert tegen synen heere.

7 Daer toe hebben sich [9] ydele mannen / [10] kinderen Belials / tot hem vergadert / ende hebben sich sterck gemaeckt tegen Rehabeam den sone Salomons; als Rehabeam [11] jonck was / ende teder van herten / dat hy sich tegen hen niet en konde versterckken.

8 Ende nu/ [12] ghy dencket u te versterckken tegen het [13] Coninckrijcke des HEEREN / ['twelck] inde hant is der sonen Davids: ghy zijt wel eene groote menichte; maer ghy [14] hebt gouden kalveren by u/ [c] die u Jerobeam tot Goden gemaeckt heeft.

9 Hebt [d] ghy niet de Priesteren des HEEREN de sonen Aarons / ende de Leviten uytgedreven / ende hebt u Priesteren gemaeckt/ gelijck de volckeren der landen? een yegelick / die komt [15] om syne hant te vullen [16] met een jonck rint / ende seven rammen / die wort Priester der gener/ die geene Goden en zijn.

10 Maer ons aengaende / de HEERE is onse Godt / ende wy en hebben hem niet verlaten: ende de Priesters die den HEERE dienen/ zijn de sonen Aarons; ende de Leviten zijn [17] in 't werck.

11 [e] Ende [18] sy steken aen voor den HEERE/ brant-offeren [19] op elcken morgen/ ende op elcken avont/ oock reuckwerck van [20] wel-rieckende speceryen/ neffens/ de toerichtinge des [21] broots / op de [22] reyne tafel / ende den gouden [23] kandelaer / ende syne lampen/ om [die] op elcken avont [24] te doen branden; want wy [25] nemen waer de wacht des HEEREN onses Godts: maer ghy hebt [26] hem verlaten.

12 Daerom siet/ Godt is met ons [27] aen de spitse/ ende syne Priesteren met [28] de trompetten des geklancks/ om tegens u alarm-geklanck te maken: ô kinderen Israëls en strijdt niet tegen den HEERE den [29] Godt uwer vaderen: want ghy en sult geen voorspoet hebben.

13 Maer Jerobeam dede [30] eene achterlage omwenden/ om van achter [31] hen te komen: so waren [32] sy voor het aengesichte Juda / ende de achterlage van achter [33] hen.

14 Doe nu Juda om sach/ siet so haddense den strijt voor / ende achter; ende sy riepen tot den HEERE: ende de Priesters [34] trompetteden met de trompetten.

15 Ende de mannen van Juda maeckten een alarm-geschrey: ende het geschiedde/ als de mannen van Juda een alarm-geschrey maeckten; dat Godt Jerobeam/ ende het gantsche Israël [35] sloech voor Abia/ ende Juda.

16 Ende de kinderen Israëls vloden voor het aengesichte van Juda: ende Godt gaffse in hare hant.

a 1. Reg. 15. 1, &c.
1 Bov. 11. 20. genoemt Maacha.
2 Dese was oock Absolom genaemt bov. 11. 20. Siet aldaer de aenteeck. ende onderschept desen Uriel van eenen anderen des selven naems/ die een Levijt was/ 1. Chron. 15. 11.
3 Verscheydene steden hebben desen naem gehadt/ ende dat van de hoochte der plaetse / daer op sy gebouwet waren / (want Gibea. *Hebr.* Gibhah eenen heuvel beteeckent;) maer hier meynen eenige / dat gesproken wort van Gibea in Benjamin, van het welcke siet Jud. 20. 4/ 5/ 10/ 20.
4 Siet van de beteeckeninge deses woorts/ 1. Reg. 20. op v. 14.
5 De sin schijnt dese; dat hy boven op den berch zijnde wat leeger afgekomen is/ om van Jerobeam/ ende zijn volck beter gehoort / ende verstaen te mogen worden.
6 Men meynt/ dat hy gelegen zy geweest aen de zuyt-pale van Ephraim / alsoo het grenst aen Benjamin; ende synen naem heeft van eene stadt deses naems/ ten ware dat de stadt van den berch haren naem mochte hebben, Siet Jos. 18. 22.

7 Siet 2. Sam. 7. op v. 13.
8 D. een eeuwich/ ende onverganckelick verbont/ 't welck niet en verderft: gelijck het gene / dat met sout besprengt / ende doorwreven is / niet lichtelick en vergaet. Siet Num. 18. 19. ende de aenteeck.
b 1. Reg. 11. 26.
9 Siet Jud. 9. op v. 4.
10 D. heyloose boeven/ ongeschickte/ en ongebondene deugenieten/ die niet alleene geene menschen deucht doen / maer oock onder geene wetten staen en willen. Siet Deut. 13. op v. 13.
11 T. w. van moet/ herte / ende couragie; gelijck de volg. woorden verklaren. De sin is/ dat hy geen krijchsman; ofte ervaren man en was: vergel. Eccl. 10. 16. anders/ van ouderdoms halven was hy 41 jaren out/ als hy tot de regeringe quam / bov. 12. v. 13.
12 *Hebr.* Ghy zijt seggende: T. w. by u selven. Siet Gen. 20. op v. 11. en 1. Reg. 5. op v. 5.
13 Verst. het Coninckrijcke van Juda/ daer van de Heere de Autheur / ende beschermer was.
14 Het soude mogen schijnen uyt dese woorden / datse de gouden kalveren met hen in het leger gebracht hadden; gelijck eertijts de Arke des verbonts in 't leger wert gebracht/ 1. Sam. 4. 3/ 4/ 5/ &c.
c 1. Reg. 12. 28, &c.
d 1. Reg. 12. 31. 2. Chron. 11. 14, 15.
15 D. om hem selven in het Priester-ampt in te stellen/ ende in te wijen. Siet Lev. 7. op v. 37.
16 *Hebr.* met een sone des runts. D. op eene wijse / die van u verziert is / ende niet van Godt ingestelt.
17 Te weten in dat werck / dat hen inde wet Godts voorgeschreven is.
e 2. Chron. 2. 4.
18 T. w. de Priesters.
19 *Hebr.* in morgen in morgen, in avont in avont. alsoo in 't volgende, dat is / op elcken morgen / ende op elcken avont. siet dese maniere van spreken/ Gen. 7. 2. en inde aenteeck.
20 Siet hier van Exod. 30. 34/ &c.
21 Verst. de Toonbrooden: van de welcke siet Lev. 24. 5/ &c.
22 Siet van dese tafel/ Exod. 25. 23/ &c. sy wort reyn genoemt/ om datse met louter gout overtrocken was/ Exo. 25. 24.
23 Siet van desen/ Exod. 25. 31/ &c.
24 Achter-volgende de wet / Levit. 24. 2/ 3/ &c.
25 Siet Levit. 8. op v. 35.
26 Siet bov. 12. op v. 1.

27 *Hebr.* in, ofte / aen het hooft. D. voor aen inde slach-ordeninge. Siet Deut. 20. 9. Mich. 2. 13. and. ten hoofde: D. voor Capiteyn / ende Voor-vechter.
28 Siet van deser trompetten gebruyck inde oorloge/ Num. 10. 9.
29 Siet Gen. 26. op v. 24. alsoo ond. v. 18.
30 Bestaende uyt een deel van sijn krijchs-volck / het welcke sich in 't velt heymelick versteken hadde/ om die van Juda onversiens van achter te over-vallen.
31 Namel. die van Juda.
32 N. het leger der Israëliten.
33 N. die van Juda.
34 T. w. om die van Juda goedes moets te maken/ en tot mannelicke courage op te wecken.
35 D. de nederlage gaf. alsoo 1. Sam. 4. 3. ond. 14. 12, ofte; plaechdese met schrick/ verbaestheyt/ verweeringe/ ofte anderssins.

17 Abia dan/ ende syn volck/ sloechse [36] met eenen grooten slach: want uyt Israël vielen verslagen vijf hondert duysent uytgelesene mannen.

18 Also werden de kinderen Israëls [37] vernedert te dier tijt: maer de kinderen Juda werden machtich/ dewijle sy op den HEERE harer vaderen Godt gesteunet hadden.

19 Ende Abia jaechde Jerobeam achter na; ende nam van hem de steden/ [38] Bethel/ met [39] hare onderhoorige plaetsen/ ende Jesana/ met hare onderhoorige plaetsen/ ende [40] Ephron/ met hare onderhoorige plaetsen.

20 Ende Jerobeam en behielt [41] geene kracht meer inde dagen van Abia: maer de HEERE [42] sloech hem/ dat hy sterf.

21 So versterckte sich Abia; Ende hy nam sich [43] veertien wijven; ende gewan twee-en-twintich sonen/ ende sestien dochteren.

22 Het overige nu der geschiedenissen van Abia/ soo sijne [44] wegen/ als sijne woorden; zijn beschreven inde historie van den Propheet [45] Iddo.

36 Dat is/ met eene groote neder-lage van hen, alsoo Jos. 10.10. 1. Reg. 20.21. dese maniere van spreken wort oock gebruyckt van andere sware plagen/ waer door Godt buyten noot van oorloge vele menschen t'seffens ombrengt/ als Num. 11.33. 1. Sam. 6.19. 37 Dat is/ nedergedruckt/ ende t'ondergebracht. Alsoo Jud. cap. 8. 28. Psal. 106. v. 42/ &c. 38 Siet van dese stadt/ Genes. 12. op v. 8. Hier hadde Jerobeam eene vande gulden Calveren gestelt/ 1. Reg. 12. 29. 39 *Hebr.* Dochteren, alsoo Num. 21. 25/ 29/ 32. ende in't volg. 40 Gelegẽ inde stam Benjamins/ oock genaemt Ophra, Jos. 18. 23. 41 T. w. om tegen Abia te krijgen. 42 Het schijnt dat Jerobeam na dese nederlage eene lanckduerige sieckte gehadt heeft/ vande welcke hy eyndelick soude gestorven zijn in 't tweede jaer vande regeringe des Coninckx Asa. Andere verstaen dit van Abia/ die maer 3 jaren geregeert heeft/ bov. v. 2. so dat hy niet lange na dese victorie geleeft en heeft/ ond. 14. 1. 43 T. w. sommige als hy Coninck was/ ende eenige te vooren/ als sijn vader noch leefde. 44 D. sijne daden/ ende wercken. 45 Siet 2. Chron. 9. op v. 29.

Het xiiij. Capittel.

Na de doot van Abia wert sijn soon Asa Coninck/ v. 1/ &c. die roept de afgoderye uyt/ ende herstelt den suyveren Godes-dienst/ 2. Vrede hebbende/ maeckt hy sijne steden sterck/ ende voorsiet hem van krijchs-volck/ 6. In krijchs-noot tegen Zerah den Moor roept hy tot Godt/ ende slaet een geweldich Leger/ met vele steden/ 9.

1 SO ontsliep Abia met sijne Vaderen/ ende sy begroeven hem inde stadt Davids; ende [a] syn sone Asa wert Coninck in sijne plaetse: in sijne dagen was het lant [1] tien jaren stille.

2 Ende Asa dede [2] dat goet/ ende dat recht was inde oogen des HEEREN sijnes Godts.

3 Want [b] hy nam de altarẽ der [3] vreemden/ ende de hoochten wech: ende brack de op-gerechte beelden; ende hieuw de bosschen af.

4 Ende hy [4] seyde tot Juda/ datse den HEERE den Godt harer vaderen soecken/ ende datse [5] de wet/ ende het gebodt doen souden.

5 Hy nam oock wech uyt alle steden van Juda [6] de hoochten/ ende de [7] sonnebeelden: ende het Coninckrijcke was [8] voor hem stille.

6 Daer toe bouwde hy [9] vaste steden in Juda: want het lant was stille/ ende daer en was geene oorloge in die jaren tegens hem/ dewijle de HEERE hem ruste gaf.

7 Want hy seyde tot Juda; Laet ons [10] dese steden bouwen/ ende mueren daerom trecken/ ende torens/ deuren/ ende grendelen/ [11] terwijle het lant noch is voor ons aengesichte/ want wy hebben den HEERE onsen Godt gesocht/ wy hebben [hem] gesocht/ ende hy heeft ons rontom henen ruste gegeven: so bouweden sy/ ende hadden voorspoet.

a 1. Reg. 15. 8, &c. 1 Verst. dit van de eerste jaren der regeringe deses Coninckx/ in de welcke hy van de heydensche volckeren met vrede gelaten is geweest/ hoewel tusschen hem ende Baësa den Coninck Israëls vyantschap was/ die wel mochte van weder zijden uytvallen veroorsaken/ maer niet in eene geformeerde oorloge uytgebroken is. Siet ond. v. 6. ende vergelijckt 1. Reg. 15. de aenteeck. op v. 16. 2 Siet 1. Reg. 11. op v. 33. Doch verstaet desen lof allermeest vande oprichtinge vanden vervallenen Godes-dienst. alsoo ond. 25. 2. ende 26. 4. b 1. Reg. 15. 13. 3 T. w. ofte volckeren; die den afgoden dienden/ welcke die van Juda navolchden: ofte/ Goden, die sy nae de wijse der Heydenẽ dienden/ (die Dreck-goden genaemt worden/ 1. Reg. 15. 12. 4 D. hy liet aenseggen/ ende gebieden allen den ondersaten van sijn Coninckrijcke. 5 D. datse het gene/ dat in de wet gebodẽ was/ onderhouden/ ende in 't werck stellen souden. Vergel. Jos. 22. 5. ende ond. 31. 21. 6 Siet Levit. 26. op v. 30. 7 Siet Levit. 26. op v. 30. 8 *Hebr.* voor sijn aengesichte. D. onder sijn beleyt/ ofte/ tot sijn eygen beste/ ende welvaren. ofte/ als hy dus regeerde: want hy hadde den suyveren Godes-dienst (die den stoel der Coningen versekert) in sijn lant herstelt/ ende vernieuwt. 9 *Heb.* steden der vestinge, ofte/ vasticheyt. De sin is/ dat hy eenige opene steden besloten heeft/ ende swacke gesterckt. Vergel. bov. 11. 5. 10 Het woordeken dese geeft te verstaen/ dat de steden/ vande welcke hier gesproken wort/ noch waren/ ende dat volgens de bouwinge der selver te verstaen zy van hare versterckinge/ gelijck oock de volg. woorden mede-bringen. 11 Dat is/ terwijle wy het lant noch met vrede besitten/ ende gebruycken mogen. Vergel. Genes. 13. op v. 9.

8 Asa nu hadde een heyr van drie hondert duysent uyt Juda/ rondasse/ ende spiesse dragende/ ende twee hondert ende tachtentich duysent uyt Benjamin/ den schilt dragende/ ende den [12] boge spannende: alle dese waren [13] kloecke helden.

9 [c] Ende Zerah/ de [14] Moor/ quam tegens hen uyt/ met een heyr van duysentmael duysent; ende drie hondert wagenen: ende hy quam tot [15] Maresa toe.

10 Doe tooch Asa tegens hem uyt: ende sy stelden de slach-orden in het dal [16] Zephata by Maresa.

11 Ende Asa riep tot den HEERE sijnen Godt/ ende seyde: HEERE/ [17] 'T is niets by u te helpen [18] [d] 'tzy den machtigen/ 'tzy den krachteloosen: Helpt ons ô HEERE/ onse Godt; want wy steunen op u/ ende [19] in uwen name zijn wy gekomen tegen dese menichte: ô HEERE/ ghy zijt onse Godt/ laet den sterffelicken mensche [20] tegens u niets [21] vermogen.

12 Ende de HEERE plaechde de Mooren voor Asa/ ende voor Juda: ende de Mooren vloden.

13 Asa nu/ ende het volck/ dat met hem was/ jaechdense na/ tot [22] Gerar toe/ ende [soo vele] vielender vande Mooren/ datter voor hen geen [23] herbattinge en was; want sy waren verbroken voor den HEERE/ ende voor sijn leger: ende [24] sy droegen seer veel roofs daer van.

14 Ende sy sloegen alle steden rontom Gerar; want [25] de verschrickinge des HEEREN was over hen: ende sy beroofden alle de steden/ om dat vele roofs inde selve was.

15 Ende sy sloegen oock de [26] tenten van het vee/ ende voerden wech schapen/ in menichte/ ende kemelen: ende quamen weder te Jerusalem.

12 *Hebr.* den boge tredende: T. w. met den voet: welcke wapen wy noch heden den voet-boge noemen. siet 1. Chron. 5. 18. ende 8. op v. 40. 13 D. strijtbare/ en dappere krijchs-lieden. Het schijnt dat Asa dese heyrkracht vergadert/ ende toegerust heeft/ als hy vernomen hadde/ dat de Coninck der Mooren hem overvallen wilde. c 2. Chron. 16. 8. 14 Ofte/ Arabier. *Hebr.* Cuschi. Siet Num. 12. op v. 1. 15 Eene stadt gelegen in den stam Juda/ Siet bov. 11. op v. 8. 16 And. nae Zephath toe. Siet Jud. 1. op v. 17. 17 Ofte/ 't en verschilt by u niet te helpen den machtigen, ofte den genen, die sonder kracht is. ofte/ het is niets by u den krachteloosen te helpen, komende tusschẽ den genen, die machtich is, D. u tegens hem stellende. Ofte aldus: En is't niet by u te helpen, &c. 18 *Hebr.* tusschen den machtigen, den genen, die geen kracht en heeft. d 1. Sam. 14. 6. 19 D. naer uwẽ wille/ onder u beleyt/ in het vertrouwen op uwe hulpe/ tot uwer eere. Siet 2. Reg. 2. op v. 24. 20 Dat is/ tegens u volck. 'T quaet/ Godes volck aengedaen/ is hem aengedaen/ Zach. 2. 8. Act. 9. 5. 21 Ofte/ overhant hebben. 22 Siet van dese stadt Genes. 20. op v. 1. 23 *Hebr.* geene levendichmakinge, ofte levendicheyt: dat is/ geene kracht/ om hem selven weder op te helpen/ ende by een te vergaderen/ datse den slach souden hebben mogen herbatten. Alsoo wort geseyt: Ende Ioab maeckte het overige der stadt levendich. 1. Chron. 11. 8. siet d'aenteeck. aldaer. 24 Namel. die van Juda. 25 D. eene seer groote verschrickinge van Godt toegesonden. Vgel. Gen. 35. v. 5. ende siet d'aent. daer op. Alsoo ond. 17. 10. ende 20. 29. 26 D. de inwoonders der tenten. Verst. de Arabiers/ die in tenten woonden aen de palen der Edomiten/ ende Philistijnen/ daer henen de Mooren/ geslagen zijnde/ mogen gevloden zijn: of men kan 't verstaen van de Arabiers selve. 1. Chron. 4. 41.

Het xv. Capittel.

De Propheet Azaria vermaent Asa/ ende het volck/ voort te gaen inde begonnene reformatie vanden godts-dienst/ v. 1/ &c. welcke vermaninge sy gehoorsaem zijn/ 8. ende vernieuwen het verbondt met den Heere/ 12. Asa sett Maacha sijne moeder af van haren staet/ om harer afgoderije wille/ 16. brengt de geheylichde dingen weder inden Tempel/ 18. Het lant heeft ruste/ 19.

1 [1] DOe quam de Geest Godts op Azaria den sone [2] Oded.

2 Ende hy ginck [3] uyt/ [4] Asa tegen/ ende hy seyde tot hem; Hooret my Asa/ ende gantsch Juda/ ende Benjamin: de HEERE [5] is met u-lieden/ terwijle ghy [6] met hem zijt: ende [a] so ghy hem [7] soecket/ hy sal [8] van u gevonden worden/ [b] maer so ghy hem [9] verlatet/ hy [10] sal u verlaten.

3 [c] [11] Israël nu is vele dagen geweest sonder den [12] waren Godt/ ende sonder een leerende Priester/ ende sonder de wet.

1 In't Hebr. staen de woordẽ aldus: Ende Azaria de sone Odeds, de Geest Godts was op hem. 2 Een Propheet hier te vooren/ na 't gemeene gevoelen/ genaemt/ Iedi, bov. 9. 29. ende Iddo, bov. 12. 15. ende 16 te onderscheyden van eenẽ anderen Propheet genaemt Oded/ die ten tijde des Coninckx Hizkia geleeft heeft/ ond. 28. 9. 3 T. w. uyt Jerusalem. 4 *Hebr.* voor het aengesichte van Asa: D. Asa tegen/ ofte te gemoete. Alsoo 1. Chro. 12. 17. ende ond. 28. 9. Hy ginck den Coninck te gemoete/ alsoo hy weder-keerde nae Jerusalem van den slach der Mooren. 5 D. hy helpt u/ eñ geeft u victorie tegen uwe vyanden. Siet bov. 14. vss. 12/ 13/ 14. ende Vgel. Deut. 20. 1. Jos. 1. 5. Psal. 118. 6. Jerem. 20. 15/ &c. Men kan dit oock in den toekomendẽ tijt vertalen: De Heere sal met u zijn, &c. ofte in den voorledenen: De Heere is met u geweest. 6 D. sijnen suyveren Godes-dienst voorstaet/ ende de afgoderye uyt-roept. a 1. Chron. 28. 9. 2. Chron. 33. 12. Matth. 6. 7. 7 Siet bov. 11. op v. 16. 8 *Hebr.* u, ofte/ voor u gevonden worden. alsoo ond. vss. 4/ ende 15. D. u dadelick bywesen met sijne genade/ troost ende hulpe. Alsoo Deut. 4. 29. Prov. 8. 17. Jes. 55. 6. Jer. 29. 13/ 14. b 2. Chron. 24. 20. 9 Siet bov. 12. op v. 1. 10 D. dadelick u sijne genade/ troost/ ende hulpe onttrecken/ alsoo ond. 24. v. 20. Psal. 71. 9/ 11. c Hos. 3. 4. 11 Sommige nemen dit vande twaelf stammen in 't gemeyn/ ten tijde der Richteren/ &c. andere duyden het op de tien stammen/ ende haren staet/ ende gelegentheyt daer in sy geweest zijn/ van den tijt af/ datse van den huyse Davids afgeweken waren. Siet 1. Reg. 12. 28/ 29/ 30/ &c. 12 *Hebr.* den Godt der waerheyt. D. sonder openbaren reynen Godts-dienst.

4 [d] Maer als sy sich in haren noot bekeerden tot den HEERE den Godt Israëls/ende hem sochten/so wert hy van hen gevonden.

5 Ende in die tijden [13] en wasser geene vrede voor den genen / [14] die uytginck/ende den genen / die inquam : maer vele [15] beroerten waren over alle de inwoonderen van [16] die landen;

6 [17] Dat volck tegen volck/ ende stadt tegen stadt in stucken gestooten wierden: want Godt haddese [18] met allen angst verschrickt :

7 Daerom [19] weest ghy sterck/ ende en laet [20] uwe handen niet verslappen : want daer is [21] loon nae u werck.

8 Als nu Asa dese woorden hoorde/ ende de prophetie des Propheten [22] Odeds/ sterckte hy sich / ende hy dede wech de [23] verfoeysselen uyt den gantschen lande Juda/ ende Benjamin/ en uyt de [24] steden/ die hy van het gebercchte Ephraims genomen hadde / ende vernieuwde den [25] altaer des HEEREN / die voor het [26] Voorhuys des HEEREN was.

9 Ende hy vergaderde [27] het gantsche Juda/ ende Benjamin / ende de vreemdelingen met hen uyt Ephraim / ende Manasse/ ende uyt Simeon: want uyt Israël [28] vielense tot hem in menichte / als sy sagen/ dat de HEERE syn Godt met hem was.

10 Ende sy vergaderden sich te Jerusalem / inde [29] derde maent / in het vijftiende jaer des Coninckrijcks van Asa.

11 Ende sy offerden den HEERE ten selven dage vanden roof [dien] sy [30] gebracht hadden/ seven hondert runderen/ ende seven duysent schapen.

12 Ende [31] sy [e] traden in een verbont/ dat sy den HEERE den Godt harer vaderen soecken souden [32] met haer gantsch herte/ ende met hare gantsche ziele.

13 Ende al wie den HEERE den Godt Israëls niet en soude soecken/ [f] soude gedoodt worden ; vanden kleynen tot den grooten/ ende vanden man tot de vrouwe toe.

14 Ende sy swoeren den HEERE met [33] luyder stemme/ ende met [34] gejuych: desgelijcken met trompetten/ ende met basuynen.

15 Ende gantsch Juda was verblijdt over desen eedt: want sy hadden [35] met haer gantsch herte gesworen / ende met haren gantschen wille hem gesocht / ende [36] hy wert van hen gevonden / ende de HEERE gaf hen ruste rontom henen.

16 Aengaende oock Maacha de [37] moeder des Coninckx Asa/ [38] hy settese af/ dat sy geen [g] Coninginne en ware / om dat sy eenen [39] afgrijselicken Afgodt in eenen bosch gemaeckt hadde : oock roeyde Asa uyt haren afgrijselicken Afgodt/ ende vergruysselde/ ende verbrandde [hem] aen de beke [40] Kidron.

17 [41] De hooghten en werden wel niet wechgenomen uyt [42] Israël / het herte van Asa nochtans was [43] volkomen alle syne dagen.

18 Ende hy bracht in het Huys Godts [44] de geheylichde dingen syns vaders / ende syne geheylichde dingen/ silver ende gout/ ende vaten.

19 Ende daer en was [45] geen oorloge tot in het vijf-en-dertichste jaer [46] des Coninckrijcks van Asa.

d Deut. 4. 29.
13 D. ten ginck niet wel in Israel.
14 Verst. de gene/ die in Israel woonende / van de eene plaetse in de andere moesten trecken / ende die van buyten inquamen / om daer voor eenen tijt te verkeeren / ende te handelen.
15 Siet het boeck der Richteren / ende voorts 1. Reg. 14. 10/ 11. ende 15. 27/ 29. ende cap. 16.
16 T. w. die onder Israel waren.
17 D. datse door verscheydene vyanden zijn verdruckt geweest ten tijde der Richteren/ ende door inlantsche oeenicheden/ d'een den anderen versmeten / verbraken / ende verdorven/ na datse van Juda waren afgesondert. Andere nemen 't 3/ 4/ 5/ ende 6 Vs/ als een prophetie van het toekomende/ vergeleken met Hos. 3. 4/ 5/ &c.
18 T. w. de Israeliten. Siet 1. Reg. 16. 21.
19 D. gaet kloeckmoedichlick voort in het herstellen / ende reformeren van den rechten ende suyveren Godts-dienst / u spiegelende aen de voorverhaelde exempelen.
20 Siet de verklaringe deser maniere van spreken/ 2. Sam. 4. op V. 1.
21 T. w. niet uyt weerde van haer werck / datse Gode schuldich waren/ maer uyt de genade / ende gunste Godts / die de goede wercken der sijner belooft heeft/ om Christi wille/ loon te geven.
22 Vov. V. 1. wort dese prophetie toegeschreven Azaria den sone Odeds : daerom dese Propheet moet/ ofte 2. namen gehadt hebben / ofte sijne prophetie is niet alleene de sijne geweest/ maer oock sijnes vaders / die sommige meynen dat te dier tijt noch geleeft heeft.
23 Dat is/ de grouwelen der beelden/ die noch hier ende daer in het openbare/ ofte in private plaetsen / ende huysen overgebleven waren. Siet van eenige deser grouwelen/ 1. Reg. 11. 7. ende 2. Reg. 23. 13.
24 Siet bov. 13. 19.
25 Mitsgaders/ als men meynt/ het Voorhof der Priesteren/ daer in den altaer stont; welck Voorhof daerom het nieuwe Voor-hof genoemt wort. ond. 20. V. 5.
26 Siet 1. Reg. 6. op V. 3. item bov. 3. 4. ende ond. 29. 7.
27 Dat is / alle de gene / die tot dese twee stammen behoorden.
28 T. w. van de Coningen Israels/ met de welcke sy uyt haet harer afgoderye geene gemeynschap en wilden hebben.
29 Genaemt Sivan, Esth. 8. 9. meest over-een-komende met onse Meye. In dese maent viel het Pincter-feest / daer van het bevel Godes te sien is Exod. 23. 16. ende 34. 22. ende Deuter. 16. 9.
30 T. w. uyt den slach der Mooren. Siet bov. 14. Vss. 13/ 14/ 15.
31 Dese maniere van spreken schijnt te wijsen op het gebruyck / het welcke men eertijts in het maken van verbonden gehadt heeft. Daer wierden eenige beesten geslacht / ende dese daer na in stucken gedeelt/ door de welcke de bont-genooten midden door traden/ &c. Siet hier van breeder/ Gen. 15. op V. 17.
e Ios. 24. 15. Nehem. 10. 29.
32 Siet 1. Reg. 2. op V. 4.
f Deuter. 13. 9.
33 *Hebr.* grooter.
34 D. vreuchden-geluyt/ alsoo 1. Sam. 4. 6. 2. Sam. 6. 15. Ezr. 3. 11.
35 Siet 1. Reg. 2. op V. 4.
36 Siet bov. op V. 2.
37 Verst. sijne groot-moeder / sijns vaders Abias moeder / weduwe van Rehabeam/ 1. Reg. 15. 2. ende bov. 13. 2. alwaer sy Michaja genoemt wort.
38 N. Asa.
g 1. Reg. 15. 13.
39 *Hebr.* Miphlezeth. siet van desen afgodt 1. Reg. 15. op V. 13.
40 Siet 1. Reg. 2. op V. 37.
41 De hooghte waren ten meesten deele uyt Juda wel wechgedaen/ bov. 14. 5. maer niet uyt Israel/ D. uyt het lant van Israel/ dat onder den Coninck Asa was.
42 Verstaet de lantschappen/ steden/ ende steden/ die van het Coninckrijcke Israels/ onder Juda waren : van de welcke siet bov. 13. 19. ende hier V. 8/ 9. en volgg. ond. 17. 2. ende 19. 4. ende 21. 2/ ende 4.
43 Hoe dese volkomenheyt te verstaen zy/ siet 1. Reg. 15. op V. 14.
44 Siet Ach. 5. op V. 15.
45 T. w. tusschen Asa/ ende het Coninckrijcke Israels.
46 D. van het Coninckrijcke van Juda / alsoo het verdeelt was van het Coninckrijcke Israels / waer van Asa nu Coninck was / want hier en worden niet uytgedruckt de jaren/ in de welcke Asa geregeert heeft / maer in de welcke het Coninckrijcke van Juda geduert heeft / na dat de 10 stammen daer van afgeweken waren. De jaren worden aldus gerekent : Rehabeam heeft geregeert 17 jaren/ bov. 12. 13. sijn soon Abia 3 jaren. bov. 31. 2. hier by gevoecht 15 jaren van Asas regeringe/ bov. V. 10. maken t'samen 35 jaren.

Het xvj. Capittel.

Asa versoeckt hulpe aen den Coninck van Syrien tegen Baësa den Coninck Israels/ V. 1/ &c. ende krijchtse/ 4. daer over hy vanden Propheet Hanani bestraft wort/ 7. dien hy daerom inde gevanckenisse werpt/ 10. zijnde kranck geworden/ steunt meer op de Medecijn-meesters/ dan op den Heere/ 12. sterft eyndelick/ ende wort met groote kostelickheyt begraven/ 13.

1 [a] IN 't ses en dertichste jaer [1] des Coninckrijcks van Asa/ tooch Baësa de Coninck Israëls op tegen Juda/ ende [2] bouwde [3] Rama / op dat hy [4] niemant toe en liete [5] uyt te gaen/ ende [6] in te komen tot Asa den Coninck van Juda.

2 Doe bracht Asa het silver / ende het gout voort / uyt de schatten van het Huys des HEEREN / ende van het huys des Coninckx / ende sondt tot Benhadad den Coninck van Syrien/ die te [7] Damascus woonde/ seggende ;

3 [8] Daer is een verbondt tusschen my/ ende tusschen u / en tusschen mijnen vader/ ende tusschen uwen vader : Siet ick sende u silver / ende gout ; gaet henen/ [9] maeckt u verbont te niete met Baësa den Coninck Israëls/ dat hy van tegen my [10] aftrecke.

4 Ende Benhadad hoorde nae den Coninck Asa / ende sondt de Overste der heyren/ die hy hadde/ tegen de steden Israëls/ ende sy sloegen [11] Hijon / ende Dan/ ende Abel-Maim ; ende alle [12] schatsteden van Naphtali.

5 Ende het geschiedde / als Baësa [sulcx] hoorde ; dat hy afliet van Rama te bouwen/ ende syn werck staeckte.

6 Doe nam de Coninck Asa [13] gantsch Juda/ ende sy droegen wech de steenen [14] van Rama/ ende het hout daer van/ daer mede Baësa gebouwt hadde ; ende [15] hy bouwde daer mede [16] Geba / en [17] Mizpa.

7 Ende inde selve tijt quam de [18] Siender [19] Hanani tot Asa den Coninck van Juda; ende hy seyde tot hem : Om dat ghy gesteunt hebt op den Coninck van Syrien/ ende niet gesteunt en hebt op den HEERE uwen Godt / daerom is het heyr des Coninckx van Syrien [20] uyt uwe hant ontkomen.

8 Waren niet de Mooren/ ende de Lubiers [21] een groot heyr [22] met seer vele wagenen/ ende ruyteren? Doe ghy nochtans op den HEERE steundet/ heeft hyse in uwe hant gegeven.

9 Want den HEERE [aengaende] [b] syne [23] oogen doorloopen de gantsche aer-

a 1. Reg. 15. 17.
1 Siet bov. 15. op 't laetste Vs.
2 D. sterckte. alsoo bov. 11. 5. ende 14. 6. ende ond. V. 5.
3 Eene stadt gelegen op eene hooghte inde stamme Benjamins/ niet verre van Silo/ Jos. 18. 25.
4 T. w. vande tien stammen/ daer over hy Coninck was: want dewijle vele sagen/ dat den oprechten Godts-dienst onder Asa opgerichte was / ende dat de Heere met hem was/ zijnder vele tot Asa nae Juda overgeloopen. Vele quamen oock nae Jerusalem / om op de Feesten/ en anders sins Gode te dienen: Dit heeft Baësa hier mede willen beletten. Siet bov. 15. 9. *Hebr.* om niet toe te laten den uytganger ende inganger.
5 T. w. uyt sijn Coninckrijcke nae Juda.
6 T. w. van Juda in sijn lant.
7 *Hebr.* Darmesek.
8 And. Daer zy een verbondt, &c. als tusschen, &c.
9 D. breeckt de vrede / die ghy met hem hebt / ende doet hem oorloge aen/ op dat hy my met vreden late.
10 *Hebr.* optrecke.
11 Siet van dese stadt / ende de volg. 1. Reg. 15. op V. 20.
12 D. ammunitie-steden. Siet 1. Reg. 9. op V. 19. *Hebr.* schat-huysen der steden.
13 D. die tot den stam Juda behoorden. Siet 1. Reg. 15. op V. 22.
14 D. met de welcke de Coninck Israels Rama stercken wilde. alsoo in 't volg. het hout daer van.
15 N. de Coninck Asa/ 1. Reg. 15. 22.
16 Namel. Geba Benjamins/ 1. Reg. 15. 22. Siet aldaer de aenteeck.
17 Siet Jud. 11. V. 11.
18 Siet van desen naem/ bov. 9. op V. 29.
19 Dese was de Vader van den Prophete Jehu/ ond. 19. 2.
20 Want andersins soudt ghy beyde / soo wel den Coninck van Syrien / als van Israel overwonnen hebben/ gelijck ghy de Mooren gedaen hebt. And. ontgaen, onttrocken. waer van de sin soude zijn: ghy hebt verloren moeyte / ende kost gedaen / met de Syriers tot uwe hulpe te roepen. want of se schoon nu met haren inval den Coninck Baësa verhindert hebben/ in sijne fortificatie voort te gaen / nochtans als sy sullen vertrocken zijn / en sullense u niet helpen in de oorloge / die Baësa tegen u hervatten sal. Siet het eynde des volgenden 9 Vs.
21 *Hebr.* tot een heyr, tot, ofte in menichte.
22 Siet bov. 14. V 9.
b Iob 34. 21. Prov. 5. 22. ende 15. 3. Ier. 16. 17. ende 32. 19.
23 Verst. sijne voorsichtichheyt / waer door hy siet/ ende weet / wat in allen landen geschiet / niet alleen in 't gemeen/ maer oock in 't bysonder/ acht nemende op een yegelicks doen. Siet gelijcke spreucke Zach. 4. 10.

de/ om sich sterck te bewijsen aen [de gene] welcker herte [24] volkomen is tot hem ; ghy hebt hier in sottelick gedaen : want van nu af sullen oorlogen [25] tegen u zijn.

10 Doch Asa wert toornich tegen den Siender/ ende leyde hem in [26] het gevangenhuys ; want hy was hier over tegens hem [27] ontstelt: daertoe [28] onderdruckte Asa [eenige] uyt den volcke ter selver tijt.

11 Ende siet/ de geschiedenissen van Asa/ de [29] eerste/ met de laetste/ siet/ sy zijn beschreven in het boeck der Coningen van Juda/ ende Israël.

12 Asa nu in't negen endertichste jaer sijns Coninckrijcks/ wert kranck aen sijne voeten; tot op het hoochste toe was sijne kranckheyt: daertoe oock en [30] socht hy den HEERE niet in sijne kranckheyt/ maer de [31] Medecijn-meesters.

13 Alsoo ontsliep Asa met sijne vaderen : ende hy sterf in't een-en-veertichste jaer sijner regeringe.

14 Ende sy begroeven hem in sijn [32] graf/ dat hy voor sich gegraven hadde in de stadt Davids/ ende leyden hem op het bedde/ 't welck hy gevult hadde met specerijen/ ende dat van verscheydene soorten/ nae der Apotekeren konste toebereydt: ende sy [33] brandden over hem eene gantsch groote brandinge.

24 Hoedanige de volmaecktheyt der vroomen in dit leven zy/ siet 1. Reg. 8. op v. 61. Hier mede nu schijnt geseyt te zijn/ dat Asas herte niet oprecht/ nochte volkomen tot den Heere en was/ tegen het gene wy lesen/ 1. Reg. 15. 14. ende bov. 15. v. 17. maer siet de vergelijckinge/ 1. Reg. 15. op v. 14.
25 T. w. van den Coninck Baësa, siet 1. Reg. 15. 16.
26 *Hebr.* in het huys des omkeerens, ofte/ uytroeyens. D. inden kercker/ daer men die insloot / die uytgeroept / ofte gedoodet souden worden. Hy achtede / dat de Prophete sijne Coninckliicke Majesteyt te kort gedaen/ ende daerom den hals verbeurt hadde. Sommige verduytschen dit /het Stock-huys, daer men de gevangene in den stock/ ofte boeyen sloot. het selve woort staet oock Jerem. 20. 2. ende 29. 26.
27 *Hebr.* in onsteltenisse. Te weten/ door toornicheyt. Siet van de eygene beteeckenisse deses woorts/ Gen. 40. op v. 6.
28 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick / yets, ofte yemant in stucken stooten, te gronde werpen, vertrappen, verdrucken. 29 De eerste zijn goet geweest/ ende prijsweerdich: de laetste hadden groote gebreken/ ende waren volgens berispelick ; In 't voorstaen van den suyveren Godes-dienst was hy wel trouwe / ende gestadich / maer sijn vertrouwen was kleyn op Godt/ ende sijne strafheyt tegens eenige onder den volcke groot. 30 D. hy en vraechde den Heere niet om raet door eenigen Propheet : hy en vernederde hem niet door bekentenisse van sijne sonden / hy en steunde op den Heere niet / ende en riep hem niet aen nae behooren ; maer hy verliet hem slechs op de Medicijns/ en menschelicke hulpe. 31 *Hebr.* in, ofte/ van de Medecijns. 32 *Hebr.* graven. Vgel. 2. Reg. 22. 20. ende siet de aenteeck. 33 D. sy vereerden hem in sijne begraeffenisse met het branden van kostelicke/ ende wel-rieckende specerijen. Vgel. ond. 21. 19. Jer. 34. 5.

Het xvij. Capittel.

Josaphat komende in sijns vaders Asa plaetse/ sterckt sijn Coninck-rijck/ v. 1 / &c. ende dewijle hy godtvruchtich was/ wort van Godt gesegent / 3. roeyt de afgoderye uyt / 6. laet over al sijn volck uyt het wet-boeck onderwijsen / 7. wort gevreest/ ende ge-eert van de omliggende volckeren / 10. de namen sijner krijgs-oversten/ ende het getal sijnes krijgs-volcks / 14.

1 [a] Ende sijn sone Josaphat wert Coninck in sijne plaetse : ende hy [1] versterckte sich tegen Israël.

2 Ende hy leyde [2] krijchs-volck in alle vaste steden van Juda / ende leyde [3] besettingen in't lant van Juda / ende [b] in de steden van Ephraim/ die sijn vader Asa ingenomen hadde.

3 Ende de HEERE was met Josaphat : want hy wandelde inde [4] voorige wegen sijnes vaders Davids / ende en [5] socht de Baalim niet.

4 Maer hy socht den Godt sijnes vaders / ende wandelde in sijne geboden/ ende niet [6] nae het doen van Israël.

5 Ende de HEERE bevestichde het Coninckrijcke in sijne hant / ende gantsch Juda gaven Josaphat [7] geschencken: ende hy hadde rijckdom/ ende eere in menichte.

6 Ende sijn herte [8] verhief sich in de wegen des HEEREN : ende hy nam voorder de [9] hoochten/ ende de bosschen uyt Juda wech.

7 In het derde jaer nu sijner regeringe sondt hy tot sijne Vorsten/ tot Benchaïl/ ende tot Obadia / ende tot Zecharia/ ende tot Nethaniël / ende tot Michaia / [10] op datmen soude leeren inde steden van Juda.

8 Ende met hen de Leviten Semaja/ ende Netania / ende Zebadia/ ende Asaël/ ende Semiramoth / ende Jonathan/ ende Adonia / ende Tobia / ende Tob Adonia/ de Leviten/ ende met hen de Priesters Elisama/ ende Jozam.

9 Ende [11] sy leerden in Juda / ende het wet-boeck des HEEREN was by haer: ende sy gingen rontom / in alle steden van Juda / ende leerden onder het volck.

10 Ende eene [12] verschrickinge des HEEREN wert over alle Coninckrijcken der landen / die rontom Juda waren: datse niet en krijchden tegen Josaphat.

11 Ende vande Philistijnen brachten sy Josaphat geschencken [13] met het opgeleyde gelt: oock brachten hem de Arabiers kleyn vee / seven duysent / ende seven hondert rammen / ende seven duysent / ende seven hondert bocken.

12 Alsoo nam Josaphat toe/ ende wert ten hoochsten [14] groot/ daer toe bouwde hy in Juda [15] burchten/ ende schatsteden.

13 Ende hy hadde [16] veel wercks in de steden van Juda : ende krijchs-lieden kloecke helden in Jerusalem.

14 Dit nu is hare [17] tellinge / nae de huysen harer vaderen : In Juda waren Overste der duysenden ; Adna de Overste/ ende met hem waren drie hondert duysent kloecke helden.

15 [18] Naest hem nu was de Overste Johanan : ende met hem waren twee hondert en tachtentich duysent.

16 Ende naest hem was Amasia de sone van Zichri / [19] die sich vrywillich den HEERE overgegeven hadde: ende met hem waren twee hondert duysent kloecke helden.

17 Ende uyt Benjamin was Eliada/ een kloeck helt: ende met hem twee hondert duysent/ die met den boge ende schilt gewapent waren.

18 Ende naest hem was Jozabad; ende met hem waren hondert en tachtentich duysent/ ten krijge toegerust.

19 Dese [20] waren in den dienst des Conincks : behalven de gene / die de Coninck inde vaste steden door gantsch Juda geset hadde.

a 1. Reg. 15. 24.
1 D. hy voorsach sich van allerley krijchs-toerustinge / om sijne macht te bewijsen tegen de tien stammen / die te wederstaen / ende haer gewelt af te keeren. And. hy versterckte sich over Israël. dat is/ hy bevestichde sich in het Coninckrijcke / het welcke hy hadde over Juda / Benjamin/ ende de vreemdelingen uyt Israël/ ende de steden van Ephraim / die sijn vader ingenomē hadde. Siet 't volg. vs.
2 Ofte/ heyr-kracht.
3 D. krijchs-volck/ ofte garnisoen/ onder het beleyt van hare overste / om het lant tegen den inval des vyants te versekerē. Het Hebr. woort is soo genomē 1. Sam. 13. 3. en 2. Sam. 8. 6.
b Bov. 15. 8.
4 D. in de welcke sijn Voor-vader David gewandelt hadde. And. eerste. verstaende / eer dat David overspel hadde begaen/ ende Uria doen dooden/ ende het volck doen tellen/ 2. Sam. 11. 4/ 14. ende 24. 2. 5 D. hy en beweesse geene Godes-dienstige eere/ om hulpe daer van te hebben/ hieltse van geener weerde. Verst. door de Baalim allerley Afgoden ; ende siet van dit woort/ Jud. 2. op v. 11. 6 *Hebr.* nae het werck. D. nae de afgoderye der afvallige Israeliten/ die de gulden kalveren/ ende andere Afgoden dienden. 7 De Coningen/ ende Princen werden vereert met geschencken/ ofte van hare eygene ondersaten/ tot een teecken van gewillige onderdanicheyt/ waer door sy sich haer gebiet/ ende regeringe onderworpen/ als 1. Sam. 10. 28. ende hier : ofte van vreemde volckeren/ tot eerbiedinge/ ende onderhoudinge van vrientschap/ ende vrede/ als 1. Reg. 10. 25. ende bov. cap. 4. v. 24. 8 T. w. niet door waen van deugden/ rijckdom/ ende eere/ maer door ende tot een kloeck voornemen/ om de afgoderye uyt te roeyen/ den suyveren Godes-dienst te herstellen/ alle goede order nae de wet des Heeren in te voeren / ende sich tegen de beletselen / die hem bejegenden / vast te maken. Sommige nemen 't alsoo/ dat hy het hielt voor sijn hoochste eere in des Heeren wegen te wandelen.
9 Die noch van Asas tijt over-gebleven / ofte in 't eynde sijns levens geplant waren van de Jodē/ die soo tot de afgoderije genegen waren/ datse oock/ niet tegenstaende Josaphats yver / niet geheel en zijn uytgeroeyt. ond. 20. 33.
10 De sin is / datse van des Conincks wegen het Jodische volck over al souden vermanen / ende bevelen / de wet des Heeren uyt den mont der Priesteren/ en Leviten aen te hooren/ ende sich daer nae te voegen, ende alle verhinderinge met publijcke autoriteyt beletten.
11 T. w. de Priesteren/ ende Leviten.
12 D. eene seer groote verschrickinge, siet bov. c. 14. op v. 14. item vgel. Genes. 13. op v. 10.
13 *Hebr.* ende, ofte/ met het silver des lasts. D. met het gesette gelt/ dat hen opgelegt was jaerlicks als een tribuyt/ ofte/ impost den Coningen van Juda te betalen.
14 T. w. 1. in rijckdom/ bov. v. 5. ende ond. cap. 18. 1. 2. in macht van krijchslieden. ond. 14. 15/ &c. 3. in eere / ende vermaertheyt. bov. v. 5. ende 10. ende ond. 18. 1. *Hebr.* hy was, ofte/ wert, gaende ende groot wordende.
15 Ofte/ Casteelen, Sloten. And. Palleysen.
16 Verst. dit werck niet alleene van de gereetschap / middelē/ ende voorraet/ die hy tot de oorloge/ ende andere saken gereet hadde (gelijck sommige het Hebr. woort hier nemen) maer oock van den arbeyt / het bedrijf/ en gewoel / het welcke hy over al daer in hadde/ om alles wel te versorgen/ te beschicken/ te maken/ en in 't werck te stellen.
17 And. getal, ofte/ Overste, Bevel-hebbers, ofte Bevel-hebberschap.
18 *Hebr.* aen sijn hant: ende soo in 't volgende.
19 T. w. om de oorloge des Heeren te voeren tegen de vyanden des lants.
20 Ofte / dienden den Coninck: andere/ wachteden op dē Coninck : Verst. datse altijt gereet waren / om voor hem in de oorloge gebruyckt te worden/ so wanneer sy daer toe van hem gelast souden worden.

Het xviij Capittel.

Josaphat met Achab in swagerschap vereenicht zijnde/ verwilicht met hem te krijgen tegen Ramoth in Gilead / v. 1 / &c. maer versoeckt/ dat het woort des Heeren daer op gehoort soude worden / 4. De Propheten Achabs raden daer toe / 5. Micha een Propheet des Heeren wort daer over oock ontboden / 6. Micha de Propheten Achabs blijven by haer geboden / 10. Micha daer en tegē ontraedt dien krijch/ 12. wort daerom geslagen van Zedekia / 23. in de gevanckenisse geworpen van Achab / 25. Josaphat wort geholpen van Godt / 28. Achab geschoten / 33.

1 Josaphat nu hadde rijckdom/ ende eere in overvloet: ende hy [1] verswagerde sich aen Achab.

2 Ende [a] ten eynde van [eenige] [2] jaren tooch hy af tot Achab nae Samaria; ende Achab [3] slachtede schapen / ende runderen

1 Hebbende sijnen soon Jozam laten trouwē met Athalia de dochter Achabs / ende Izebels/ 2. Reg. 8. 18.
a 1. Reg. 22. 2.
2 Alsoo wort het woort dagen, alleene gestelt zijnde / voor eenige dagen genomen / Genes. 4. 3. Siet de aenteeck. aldaer. Men houdt dat dit geschiet zy ontrent het 17 jaer der regeringe Josaphats/ alsoo af te nemen is uyt 1. Reg. 22. 52. 3 Dat is/ vereerde hem met eene groote maeltijt. Siet Genes. 31. op v. 54.

voor hem in menichte/ ende voor het volck/ dat met hem was/ ende hy porde hem aen/ om op te trecken nae [4] Ramoth in [5] Gilead.

3 Want Achab de Coninck Israëls seyde tot Josaphat den Coninck van Juda; Sult ghy met my gaen nae Ramoth in Gilead? ende hy seyde tot hem; [6] [b] Soo sal ick zijn/ gelijck ghy zijt/ ende gelijck u volck is/ sal mijn volck zijn/ ende wy sullen met u zijn in desen krijch.

4 Voorder seyde Josaphat tot den Coninck Israëls: [c] Vraecht doch als heden nae het woort des HEEREN:

5 Doe vergaderde de Coninck Israëls de [7] Propheten/ vier hondert mannen/ ende hy seyde tot hen: Sullen wy tegen Ramoth in Gilead ten strijde trecken/ ofte sal ick het nalaten? ende sy seyden; Treckt op/ want Godt [8] salse inde hant des Coninckx geven.

6 Maer Josaphat seyde; Is hier niet noch een Propheet des HEEREN/ dat wy van hem vragen mochten?

7 Doe seyde de Coninck Israëls tot Josaphat: Daer is noch een man/ om door hem den HEERE te vragen; maer ick hate hem; want hy en prophetéert over my [9] niet goets/ maer [10] altijt quaet; dese is Micha de soon van Jimla: ende Josaphat seyde; De Coninck en segge niet alsoo.

8 Doe riep de Coninck Israëls eenen Camerlinck: ende hy seyde/ Haelt haestelick Micha den sone Jimla.

9 De Coninck Israëls nu/ ende Josaphat de Coninck van Juda/ saten elck op sijnen throon/ bekleedt met [11] [hare] cleederen/ ende sy saten op de pleyne aende deure der poorte van Samaria: ende alle de Propheten prophetéerden [12] in hare tegenwoordicheyt.

10 Ende Zedekia de soon van Knaana hadde sich yseren hoornen gemaeckt: ende hy seyde/ Soo seyt de HEERE/ [13] Met dese sult ghy de Syriers stooten/ tot dat ghyse gantsch verdaen sult hebben.

11 Ende alle de Propheten prophetéerden alsoo/ seggende; Treckt op nae Ramoth in Gilead/ ende [14] ghy sult voorspoedich zijn; want de HEERE salse inde hant des Coninckx geven.

12 De bode nu/ die henen gegaen was/ om Micha te roepen/ sprack tot hem/ seggende; Siet de woorden der Propheten zijn uyt eenen monde [15] goet tot den Coninck: dat nu doch u woort zy/ gelijck als eenes uyt hen/ ende spreeckt het goede.

13 Doch Micha seyde; [Soo waerachtich als] de HEERE leeft/ 't gene dat mijn Godt seggen sal/ dat sal ick spreken.

14 Als hy tot den Coninck gekomen was/ so seyde de Coninck tot hem; Micha/ sullen wy nae Ramoth in Gilead ten strijde trecken/ of sal ick het nalaten? Ende hy seyde; [16] Trecket op/ ende ghylieden sult voorspoedich zijn; want [17] sy sullen in uwe hant [18] gegeven worden.

15 Ende de Coninck seyde tot hem; [19] Tot hoe vele reysen sal ick u besweeren/ op dat ghy tot my niet en spreeckt/ dan de waerheyt inden naem des HEEREN?

16 Ende hy seyde; [20] Ick sach het gantsche Israël verstroyt op de bergen/ gelijck schapen/ die geenen herder en hebben: ende de HEERE seyde; Dese en hebben geenen heere; een yegelick keere weder nae sijn huys in vrede.

17 Doe seyde de Coninck Israëls tot Josaphat; Hebbe ick tot u niet geseyt; Hy en sal over my niet goets/ [21] maer quaet prophetéeren?

18 Voorder seyde [22] hy; Daerom hooret het woort des HEEREN: Ick sach den HEERE sittende/ op sijnen throon/ ende al het hemelsche heyr staende tot sijner rechter/ ende sijner slincker hant.

19 Ende de HEERE seyde: Wie sal Achab den Coninck Israëls overreden/ dat hy optrecke/ ende valle te Ramoth in Gilead? [23] Daerna seyde hy: Dese seyt aldus/ ende die seyt alsoo.

20 Doe quam een [24] [d] geest voort/ ende stont voor het aengesichte des HEEREN/ ende seyde; Ick sal hem overreden: Ende de HEERE seyde tot hem: Waer mede?

21 Ende hy seyde; Ick sal uytgaen ende een [25] leugen-geest zijn in den mont aller sijner Propheten: ende hy seyde: Ghy sult overreden/ ende sult oock vermogen; gaet uyt/ ende [26] doet alsoo.

22 Nu dan/ [e] siet de HEERE heeft eenē leugengeest in den mont [27] deser uwer Propheten gegeven/ ende de HEERE heeft quaet over u gesproken.

23 Doe tradt Zedekia de soon van Knaana toe/ ende [f] sloech Micha op het kinnebacken/ ende hy seyde; Door wat wech is de Geest des HEEREN van my doorgegaen/ om u aen te spreken?

24 Ende Micha seyde; Siet ghy sult het sien aen dien selven dage/ als ghy sult gaen [28] van kamer in kamer/ om u te versteken.

25 De Coninck Israëls nu seyde; Nemet Micha/ ende brenget hem weder tot Amon/ den Oversten der stadt/ ende tot Joas den sone des Coninckx:

26 Ende ghylieden sult seggen; Soo seyt de Coninck; Settet desen in 't gevangen-huys/ ende spijset hem met broot der verdruckheyt/ ēn met water der verdruckheyt/ [29] tot dat ick met vrede wederkome.

27 Ende Micha seyde; Indien ghy [30] eenichsins met vrede weder komt/ so en heeft de HEERE door my niet gesproken: Voorder seyde hy: [31] Hoort ghy volckeren alle gaer.

28 Alsoo tooch de Coninck Israëls/ ende Josaphat de Coninck van Juda op/ nae Ramoth in Gilead.

29 Ende de Coninck Israëls seyde tot Josaphat; [32] Als ick my verstelt hebbe/ sal ick inden strijt komen/ maer ghy treckt uwe kleederen aen: alsoo verstelde sich de Coninck Israëls; ende sy quamen inden strijt.

30 De Coninck nu van Syrien hadde geboden de Overste [33] der wagenen/ die hy hadde/ seggende; Ghylieden en sult niet strijden tegen kleynen/ noch grooten/ maer tegen den Coninck Israëls alleen.

31 Het geschiedde dan/ als de Overste der wagenen Josaphat sagen/ datse seyden: Die is de Coninck Israëls/ ende sy toogen rontom hem/ om te strijden: Maer Josaphat [34] riep; ende de HEERE hielp hem/ ende Godt wenddese van hem af.

32 Want het geschiedde/ als de Overste der wagenen sagen/ dattet de Coninck Israëls niet en was/ datse van achter hem afkeerden.

33 Doe spande een man den boge in sijne

---

4 Eene stadt van den stam Gads den Leviten gegeven/ 1. Chron. 6. 8. Siet van de selve oock/ 1. Reg. 4. 13/ &c.
5 V. gelegen in het lant van Gilead: van 't welcke siet Gen. 31. op v. 21. waerom dese stadt oock genoemt wort Ramoth in Gilead, Deut. 4. 43. 1. Chron. 6. 80. tot eē onderscheyt van een ander Ramoth gelegen in Issaschar/ 1. Chron. 6. 73.
6 Siet de verklaringe hier van/ 1. Reg. 22. op v. 4. in welck capittel dese historie/ by nae van woorde te woorde verhaelt wort/ daerom is daer oock de meeste verklaringe deses capit. te vinden.
b 1. Reg. 22. 4.
c 1. Sam. 23. 2. 2. Sam. 2. 1.
7 Sy worde de Propheten Achabs genoemt/ ond. v. 21. die gestelt worden tegen de Propheten des Heeren/ de welcke Josaphat sochte te hooren in 't volg. vs.
8 N. de Syriers, als onder v. 14. ofte de stadt/ ofte/ beyde.
9 Alsoo 1. Reg. 22. 8. *Hebr.* niet ten goede, maer tē quade. Welck evenveel is/ als of hy seyde: Hy en prophetéert my niet/ dat my tot eere/ vermaeck/ ofte profijt strecke mochte/ maer al wat dient tot mijne schande/ ongenoechte/ ende schade. Soo oordeelt desen afgoden-dienaer van al het gene/ dat de Propheet hem tot na-latinge van sijnen valschen Godes-dienst/ ende sondich leven voor-gedragen hadde.
10 *Hebr.* alle sijne dagen, V. soo lange/ ende dickwils/ als hy in sijn leven my yets geprophetéert heeft.
11 T. w. die boven hare gewoonlicke uytstaken/ ende vertoonde hare Coninclicke Majesteyt. siet 1. Reg. 22. op v. 10.
12 *Hebr.* voor hare aengesichten.
13 'Tis soo veel/ als of hy seyde: met dese hoornen verklare/ ende betuyge ick u/ dat ghy de Syriers soo gemackelijk sult stooten/ slaen/ ende verdrijven/ als de gehoornde beesten sulcx den ongehoornden doen komen. Hy wil de ware Propheten nabotsen/ die by hare woorden eenige teeckenen gewoon waren by te voegen: gelijck te sien is 1. Reg. 11. 30. 2. Reg. 13. vss. 15/ 16/ &c.
14 Siet 1. Reg. 22. op v. 12.
15 Siet 1. Reg. 1. op v. 42. ende bov. op v. 7.
16 Siet 1. Reg. 22. op v. 15.
17 N. de Syriers.
18 Te weten/ van den Heere/ 1. Reg. 22. 15.
19 Dit zijn woordē van een grimmich mensche/ die alsoo door haestigen toorn uytvaert/ dat hy valscheyt spreeckt. want hy en hadde Micha niet besworen/ maer alleen simpelick gevraecht/ wat hy in de oorloge/ die hy tegen de Syriers voorgenomen hadde/ doen of te laten soude/ v. 14.
20 Siet 1. Reg. 22. op v. 17.
21 *Hebr.* ten quade. 1. Reg. 22. 18. staet alleen het woordeken quaet, Siet bov. op v. 7.
22 Naeml. Micha.
23 T. w. de Heere. wiens woorden oock zijn/ die in dit versken voorgaen. And. Ende hy seyde, T. w. Micha: sulcks dat de volgende woorden van dit vs/ aldus souden moeten overgeset worden: de eene seyde aldus, ende de andere seyde alsoo.
24 Verst. een boose geest/ die in het volg. vs hem selven eenen leugen-geest noemt: gelijck hy oock geheeten wort een leugenaer, ende vader der leugenen. Joh. 8. 44.
d Iob. 1. 6.
25 *Hebr.* een geest der valscheyt, ofte/ des leugens. V. die den mensche valscheyt ēn leugen in geeft. Alsoo wort genaemt de geest der hoererye, die den mensche tot het geestelicke hoerdom/ dat is/ tot afgoderye verleydt/ Hos. 4. 12. de geest der onreynicheyt, die tot geestelicke onreynicheyt verweckt/ Zachar. 13. 2. de geest der dwalinge, die dwalinge voortbrengt/ 1. Joh. 4. 6.
26 Siet 1. Reg. 22. op v. 22.
e Iob 12. 20. Iesa. 19. 14. Ezech. 14. 9.
27 Verstaet/ aller: welck woordekē uytgedruckt is/ 1. Reg. 22. v. 23.
f Ierem. 20. 2. Marc. 14. 65. Actor. 23. 2.
28 Vergel. 1. Reg. 20. 30. ende de aent.
29 *Hebr.* tot mijn wederkomen in vrede.
30 *Hebr.* weder-komende weder-komt.
31 Hy spreeckt sonder twijffel de omstanders toe/ die daer uyt vele stammen by een waren/ om haer tot getuygen te nemen van het gene hy daer stracks gesproken hadde.
32 And. ick sal my verstellen, ende inden strijt komen. ofte/ als hy sich verstelde, ofte verkleedde, ende in den strijt wilde komē. Siet de verklaringe deser woorden/ 1. Reg. 22. op v. 30.
33 T. w. in getale twee-en-dertich. 1. Reg. 22. 31.
34 T. w. tot den Heere/ om hulpe/ gelijck uyt de volgende woorden af te nemen is.

sijne [35] eenvoudicheyt/ ende [36] schoot den Coninck Israëls tusschen de gespen/ ende tusschen het pantsier: Doe seyde [37] hy tot den voerman; [38] Keert uwe hant/ ende voert my uyt het leger; want ick ben verwondt.

34 Ende de strijt nam op den selven dach toe/ ende de Coninck Israëls dede sich met den wagen staende houden tegen over de Syriers/ tot den avont toe: ende hy sterf [39] ter tijt/ als de Sonne onderginck.

35 Siet 1. Reg. 22. op v. 34.
36 *Hebr.* sloech. siet Gen. 8. op v. 21.
37 Namel. de Coninck Achab.
38 Vergel. 2. Reg. 9. 23.
39 Also staet 1. Reg. 22. 35. dat hy des avonts gestorven is.

Het xix. Capittel.

Josaphat wort door den Propheet Jehu berispt/ v. 1/ &c. Hy blijft te Jerusalem/ ende stelt daerna over al in sijn lant Richteren/ die hy vermaent tot trouwe bedieninge van haer ampt/ 4. item in Jerusalem kerckelicke/ ende burgerlicke Richteren/ 8.

1 ENde Josaphat de Coninck van Juda keerde met vrede weder nae sijn huys tot Jerusalem.

2 Ende [1] Jehu de soon van [2] Hanani de [3] Siender ginck uyt/ hem tegen/ ende seyde tot den Coninck Josaphat; Soudt ghy [4] den godtloosen helpen/ ende die den HEERE haten/ lief hebben? nu is daerom over u [5] van het aengesichte des HEEREN groote [6] toornicheyt.

3 Evenwel goede dingen zijn [7] by u gevonden: [a] want ghy de bosschen uyt den lande [8] wechgedaen/ ende u herte [9] gericht hebt/ om Godt te soecken.

4 Josaphat nu woonde te Jerusalem: en hy [10] tooch wederom uyt door het volck/ [11] van Ber-Seba aen/ tot het geberchte Ephraims toe/ ende [12] dedese weder keeren tot den HEERE harer vaderen Godt.

5 Ende hy stelde Richteren in het lant/ in alle vaste steden van Juda/ [13] van stadt/ tot stadt.

6 Ende hy seyde tot de Richteren/ Siet wat ghy doet/ want [14] ghy en houdet het gerichte niet den mensche/ maer den HEERE/ ende hy is by u [15] inde sake van't gerichte.

7 Nu dan/ de verschrickinge des HEEREN zy op u lieden: [16] nemet waer/ ende doet het: [b] want by den HEERE onsen Godt en is geen onrecht/ [c] nochte [17] aenneminge van persoonen/ nochte ontfanginge van [18] geschencken.

8 Daer toe stelde Josaphat oock te Jerusalem [eenige] vande Leviten/ ende vande Priesteren/ en vande Hoofden [19] der vaderen Israëls/ over [20] het gerichte des HEEREN/ ende over rechts-geschillen/ als [21] sy weder te Jerusalem gekomen waren.

9 Ende hy geboodt hen/ seggende; Doet alsoo inde vreese des HEEREN met getrouwicheyt/ ende met [22] een volkomen herte.

10 Ende [in] alle geschil/ het welcke van uwe broederen/ die in hare steden woonen tot u sal komen/ [23] tusschen bloet/ ende bloet/ [24] tusschen wet/ ende gebodt/ ende insettingen/ ende rechten/ so vermaent haer/ datse niet schuldich en worden aen den HEERE/ ende eene groote [25] toornicheyt over u/ ende over uwe broederen zy: doet alsoo/ ende ghy en sult niet schuldich worden.

11 Ende siet/ [26] Amaria de Hooft-priester is over u in alle sake des HEEREN/ ende Zebadia de sone Ismaëls/ de Vorst van het huys Juda in alle sake des Coninckx; oock zijn [27] de Ampt-lieden/ de Leviten/ [28] voor u aengesicht: weest sterck/ ende doet het/ ende de HEERE sal met [29] den goeden zijn.

1 Siet van desen Propheet/ 1. Reg. 16. op v. 1.
2 Siet van desen oock/ hov. 16. 7.
3 D. Propheet. siet 1. Sam. 9. op v. 9. ende hov. 9. op v. 29.
4 N. Achab/ den welcken hy geholpen hadde tegen de Syriers/ hov. 18. 3/ &c.
5 *Hebr.* van voor het aengesichte des Heeren.
6 Die Josaphat eenichsins gevoelt hadde/ hov. 18. 31. ende naderhant noch gevoelt heeft/ ond. 20. 1.
7 T. w. niet die uyt sijne natuere maer uyt de genade der weder-geboorte waren/ want Godt onderhout/ en beloont uyt genade sijne eygene gaven/ alsoo Nehem. 9. 8. Luc. 12. 43. Actor. 13. 22.
a 2. Chron. 17. 4, 6.
8 Het Hebreeusch woort beteeckent oock aensteken, verbranden. Exod. 35. 3. Lev. 6. 12. hov. 4. 20. Voor wechdoen ist genomen 2. Sam. 4. 11. 1. Reg. 21. 21. 2. Reg. 23. 24.
9 Te weten/ door de kracht der genade Godes/ die hem tot dit werck voor-gekomen was/ hem daer toe gevende verstant/ wille/ ende vermogen/ Eph. 1. 10. Phil. 2. 13. Vgel. hov. 12. de aenteeck. op v. 14.
10 *Hebr.* Hy quam weder, en ginck uyt. And. bekeert zijnde, (T. w. door de vermaninge des Propheten) tooch hy uyt.
11 Dat is/ van het Suyt-eynde sijns Coninckrijcks/ het welcke was de stadt Ber-Seba/ tot het Noort-eynde/ het welcke was het geberchte Ephraims.
12 T. w. van de afgoderye/ valsche Godsdiensten/ en godtloosheyt des levens.
13 *Hebr.* voor stadt, ende stadt, dat is/ in elcke stadt.
14 D. ghy en bedienet dit Richterschap niet eygentlick in den name/ ende uyt last van een mensche/ maer in den name/ ende uyt last van Godt/ den welcken het gerichte toebehoort/ ende die u daer in gestelt heeft/ om sijne plaetse te bewaren.
15 D. in de rechts-handelingen/ geschillen/ ende Processen die u sullen mogen voorkomen. Siet Psal. 82. 1.
16 T. w. u ampt/ ten eynde dat ghy het behoorlick uytvoert.
b Deut. 32. 4. Rom. 9. 14.
c Deut. 10. 17. Iob 34. 19. Actor. 10. 34. Rom. 2. 11. Galat. 2. 6. Ephes. 6. 9. Colloss. 3. 20. 1. Pet. 1. 17.
17 *Hebr.* opneminge des aengesichts. Siet Levit. 19. 15. ende Deut. 1. 17. met de aenteeck.
18 *Hebr.* geschenck, D. eenich geschenck/ of geschencken.
19 Dat is/ der vaderlicke huysgesinnen/ die onder het gebiet Josaphats stonden.
20 Verst. door het gerichte des Heeren, ende de rechts-geschillen, kerckelicke, ende politijcke saken/ ende vgel. hier mede v. 11.
21 *Hebr.* eygentlick/ ende sy quamen weder, ofte/ waren weder gekomen te Ierusalem. D. als sy weder gekomen waren. N. Josaphat/ ende die met hem door het gantsche lant getrocken waren/ om over al in kerckelicke/ ende burgerlicke saken de Godtlicke ordinancien in te voeren. Andere vertalen dit aldus: Over de gerichts-saken, ofte rechts-handelingen, als die weder quamen te Ierusalem, T. w. als die daer by forme van appell gebracht waren: met dit verstant/ dat dese Rechters te Jerusalem gestelt werden om de geschillen af te handelen/ als de selve van de partyen door appell te Jerusalem quamen, ofte als de Onder-richters in eenige donckere sake te Jerusalem versochten/ om daer raet te vragen/ ende verklaringe te hebben/ over 't gene sy niet en verstonden.
22 D. met een oprecht/ onvervalscht/ ende onstraffelick gemoet, Vergel. 1. Reg. 8. op v. 61.

23 D. aengaende het onderschept/ ende oordeel over eenigen dootslach/ ofte quetsure. Siet Deut. 17. v. 8.
24 Dat is/ rakende het oordeel over de onderhoudinge ofte overtredinge der wetten ende geboden/ ende wat daer aen kleeft. siet van 't onderschept deser vier woorden/ Genes. 26. op v. 5. item Deu. 5. op v. 31. en 1. Reg. 2. op v. 3.
25 D. straffe van den Heere. Vergel. ond. 28. 13. ende de aenteeck.
26 Hier uyt verstaetmen dat te Jerusalem twee onderscheydene opperste richter-stoelen geweest zijn: de eene die over geestelicke saken/ ende de andere die over politijcke geschillen oordeelen moeste: tot de welcke men van alle andere gerechten uyt het gansche lant appelleeren mochte. Vgel. Deut. 17. 8/ &c. item Exod. 18. 26. Deut. 1. 15.
27 Siet 1. Chron. 26. 29. ende 't volg. met d'aenteeck.
28 Dat is/ tot uwen besten/ bereyt om u te dienen. Siet gelijcke maniere van spreken/ Genes. 13. op v. 9.
29 T. w. menschen/ ofte persoonen/ die het goede voor hebben/ ende pogen voor te staen: ofte met de goede sake.

Het xx. Capittel.

Josaphat in krijchs-noot roept een Vasten uyt/ v. 1/ &c. doet selve een gebedt tot Godt/ 5. hy wort getroost van den Propheet Jahaziel/ door toeseggingе van Godts hulpe/ 14. die hy miraculeuselick krijcht/ 20. krijcht grooten buyt/ ende komt met dancksegginge tot Godt/ nae Jerusalem/ 25. sijne regeringe/ 31. sijne schips-vlote geluckt qualick/ 34.

1 HEt geschiedde nu na desen/ dat de kinderen Moabs/ ende de kinderen Ammons/ ende met hen/ [1] [andere] [2] beneven de Ammoniten/ quamen tegen Josaphat ten strijde.

2 Doe quamender/ die Josaphat boodtschapten/ seggende; Daer komt eene groote menichte tegens u van gene zijde [3] der zee/ uyt Syrien: ende siet/ sy zijn te [4] Hazezon Tamar/ welcke is Engedi.

3 Josaphat nu vreesde/ ende [5] stelde sijn aengesichte/ om [6] den HEERE te soecken: ende hy [7] riep een vasten uyt in gantsch Juda.

4 Ende Juda wert vergadert/ om van den HEERE [8] [hulpe] te soecken: oock quamense uyt alle steden van Juda/ om den HEERE te soecken.

5 Ende Josaphat [9] stont inde gemeynte van Juda/ ende Jerusalem/ in het Huys des HEEREN/ voor het [10] nieuwe Voorhof.

6 Ende hy seyde: ô HEERE/ Godt onser vaderen/ zijt ghy niet die Godt inden Hemel? ja ghy zijt de Heerscher over alle Coninckrijcken der Heydenen; ende [a] in uwe hant is kracht/ ende sterckte/ [11] so dat niemant sich tegen u stellen en kan.

7 Hebt ghy niet/ onse Godt/ de inwoonderen deses lants van voor het aengesichte uwes volcks Israëls verdreven/ ende dat den [12] zade Abrahams uwes liefhebbers [13] tot in eeuwicheyt gegeven?

8 Sy nu hebben daer in gewoont/ ende sy hebben u daerin een [14] Heylichdom gebouwt [15] voor uwen Name/ seggende;

9 [b] Indien over ons [eenich] quaet comt/

1 N. de Syriers/ v. 2. ende de Edomiten/ die op het geberchte Seir woonden/ v. 10.
2 Ofte/ buyten af van de Ammoniten. And. over, ofte bezijden. And. want met hen, namelick de Moabiten/ waren van de Ammoniten, te weten/ eenige. andere verstaen dat Ammonim hier ende capit. 26. 8. een bysonder volck is/ onderscheyden van de kinderen Ammons.
3 Verst. de Sout-zee/ ofte de Doode-zee/ de welcke was de Oost-pale des Joodschen lants/ Jos. 15. 5. Siet van dese zee/ Genes. 14. op v. 3.
4 Siet Genes. 14. op v. 7.
5 D. hadde een vast voornemen in sijn herte. gelijck men het aengesichte des lichaems wendt nae de plaetse daer men wesen wil/ alsoo keertmen/ ende setmen de gedachten des geestes op het werck datmen doen wil. siet 2. Reg. 12. op v. 17.
6 And. van den Heere [hulpe] te soecken. Den Heere te soecken, is hier soo veel/ als hem yverichlick aen te roepen. Alsoo Psal. 34. 5. ende 78. 34/ &c. Elders wort dese maniere van spreken meer in 't gemeene genomen/ siet hov. 11. op v. 16.
7 T. w. op dat een yeder te bequamer soude zijn/ om Godt te bidden voor de welstant des lants/ ende de afkeeringe der vyanden/ ende om een openbaer getuygenisse te geven van oorinoet/ ende berouw over haer voorgaende sonden/ ende van een oprecht voornemen/ om in het toekomende sich te beteren. Vgel. Jud. 20. 26. 1. Sam. 7. 6. ende 31. 13. 2. Sam. 1. 12. 1. Reg. 21. 9. ende de aent. Nehem. 9. 1. Esth. 4. 16. Joël 2. 15.
8 Ofte [antwoorde].
9 T. w. in het uytterste/ ende groote Voorhof/ genaemt het Voorhof des Volcks, in het Coninckliich gestoelte: van het welcke siet hov. 6. op het v. 13.
10 Verst. het innerste Voorhof/ het welcke was der Priesteren/ hier genaemt het nieuwe, soo men meynt/ om dat Asa het selve hadde laten vernieuwen/ als hy den brandtofferaltaer vernieuwde/ hov. 15. 8.
a 1. Chron. 29. 12. Matth 6. 13.
11 Ofte/ so dat niemant met, ofte by, ofte tegen u en is, om sich te stellen. dat is/ dat niemant met u in macht te vergelijcken zy/ die hem tegens u soude konnen stellen.
12 D. den nakomelingen. Siet Genes. 9. op v. 9.
13 D. tot de toekomste van den Messias/ ende de vervullinge der wet. siet Gen. 13. op v. 15.
14 D. eenen Tempel. alsoo wort de Tempel genaemt/ Psal. 74. 7. Ezech. 45. 4. item de Tabernakel Mosis/ Exod. 25. 8. Levit. 20. 3.
15 D. voor u. Siet 1. Reg. 5. op v. 3. alsoo in't volgende.
b 1. Reg. 8. 33, 34, 35, &c. Bov. 6. 28. ende 7. 13.

het [16] sweert des oordeels/ ofte pestilentie/ ofte honger/ wy sullen voor dit Huys/ ende voor u aengesichte staen/ dewÿle [17] uwe Naem in dit Huys is; ende wy sullen uyt onse benauwtheyt tot u roepen; ende ghy sult verhooren/ ende verlossen.

10 Eñ nu/ siet/ de kinderen Ammons/ ende Moab/ ende [18] die van het geberchte Seïr/ door de welcke ghy Israël niet toe en liet [19] te trecken/ als sy uyt Egyptenlant togen/ maer sy weecken van hen/ ende en verdelgdense niet:

11 Siet dan/ sy [20] vergelden't ons; komende om ons uyt uwe erve/ die ghy ons te erven gegeven hebt/ te verdrÿven.

12 O onse Godt/ sult ghy geen [21] recht tegen hen oeffenen? want in ons en is geene kracht tegen dese groote menichte/ die tegen ons komt: ende wy en weten niet/ wat wy doen sullen; maer [22] onse oogen zÿn op u.

13 Ende gantsch Juda stont [23] voor het aengesichte des HEEREN: oock hare kinderkens/ hare wÿven/ ende hare sonen.

14 Doe [24] quam [25] de Geest des HEEREN/ in't midden der Gemeynte/ op [26] Jahaziël den sone Zecharia/ des soons Benaia/ des soons Jehiëls/ des soons Matthania/ den Levÿt uyt de sonen Asaphs:

15 Ende hy seyde: Mercket op/ geheel Juda/ende ghy inwoonderen Jerusalems/ ende ghy Coninck Josaphat; Alsoo seyt de HEERE tot u lieden: [c] En vreeset ghylieden niet/ ende wort niet ontsettet van wegen dese groote menichte; want [27] de strÿt en is niet uwe/ maer Godes.

16 Trecket morgen [28] tot hen af: siet/ sy komen op/ by den opganck van [29] Ziz; ende ghy sultse vinden in't eynde [30] des dals voor aen de woestÿne van Jeruël.

17 Ghy en sult in desen [strÿt] niet te strÿden hebben: stellet u selven/ staet/ende siet het heyl [31] des HEEREN met u/ ô Juda/ende Jerusalem: vreeset niet/ nochte en ontsettet u niet/gaet morgen uyt/ hen tegen; want de HEERE [32] sal met u wesen.

18 Doe [33] neychde sich Josaphat met het aengesichte ter aerde: ende gantsch Juda/ ende de inwoonderen Jerusalems vielen neder voor het aengesichte des HEEREN/ aenbiddende den HEERE.

19 Ende de Leviten uyt de kinderen der [34] Kahathiten/ ende uyt de kinderen der Korahiten/ stonden op/ om den HEERE den Godt Israëls met [35] luyder stemme [36] ten hoochsten te prÿsen.

20 Ende sy maeckten sich des morgens vroech op/ ende togen uyt nae de [37] woestÿne Tekoa/ ende als sy uyttogen/ stont Josaphat/ ende seyde; Hooret my ô Juda/ ende ghy inwoonders van Jerusalem; gelooovet in den HEERE uwen Godt/ so sult ghy bevestiget worden; gelooovet aen [38] sÿne Propheten/ ende ghy sult voorspoedich zÿn.

21 [39] Hy nu beraetslaechde sich met het volck/ ende hy stelde den HEERE Sangers/ die de [40] heylige Majesteyt prÿsen souden/ [41] voor de toegerustede uytgaende/ ende seggende: [42] Lovet den HEERE/ want sÿne goedertierentheyt is tot in eeuwicheyt.

22 Ter tÿt nu als sy aen-hieven met een vreuchden-geroep/ ende lof-sanck; [d] stelde de HEERE [43] achterlagen tegen de kinderen Ammons/ Moab/ ende die van het geberchte Seïr/ die tegen Juda gekomen waren/ ende [44] sy werden geslagen.

23 Want de kinderen Ammons/ ende Moab [45] stonden op tegen de inwoonderen van het geberchte Seïr/ om te verbannen/ ende te verdelgen: ende als sy met de inwoonderen van Seïr een eynde gemaeckt hadden/ hielpen sy [46] d'een den anderen ten verderve.

24 Als nu Juda tot de [47] wacht-toren inde woestÿne gekomen was/ wendden sy sich nae de menichte; ende siet/ 't waren doode lichamen/ liggende op der aerde/ ende [48] niemant en was ontkomen.

25 Josaphat nu/ ende sÿn volck quamen/ om haren buyt te rooven/ ende sy vonden by hen in menichte/ soo wel have/ [49] ende doode lichamen/ als [50] kostelicke gereetschap/ ende namen voor hen wech [51] tot dat sy niet meer dragen en konden: ende sy roofden den buyt drie dagen; want dies was vele.

26 Ende op den vierden dach vergaderden sy sich in het dal [52] van Beracha/ want daer loofden sy den HEERE: daerom naemden sy den naem dier selver plaetse/ het dal van Beracha/ [53] tot op desen dach.

27 Daerna keerden alle mannen van Juda/ ende Jerusalem weder/ ende Josaphat inde [54] voorspitse van hen/ om wederom met blÿtschap tot Jerusalem te komen: want de HEERE haddese verblÿdt over hare vyanden.

28 Ende sy quamen te Jerusalem met luyten/ ende met harpen/ ende met trompetten [55] tot het Huys des HEEREN:

29 Ende daer wert eene [56] verschrickinge Godts over alle Coninckrÿcken dier landen/ als sy hoorden/ dat de HEERE tegen de vyanden Israëls gestreden hadde.

30 Alsoo was het Coninckrÿcke Josaphats stille; ende sÿn Godt gaf hem ruste rontom henen.

31 So regeerde Josaphat over Juda: [57] hy was [e] vÿf en dertich jaer out/ als hy Coninck wert/ ende hy regeerde vÿf-en-twintich jaer te Jerusalem: ende de naem sÿner moeder was Azuba/ eene dochter Silhi.

32 Ende hy [58] wandelde in den wech sÿns vaders Asa/ ende hy en weeck daer van niet af/ doende dat recht was inde oogen des HEEREN.

33 Evenwel en werden de hoochten [59] niet wechgenomen: want het volck en hadde noch [60] sÿn herte niet geschickt tot den Godt harer vaderen.

34 Het overige nu der geschiedenissen Josaphats/ der eerste/ ende der laetste/ siet/ die zÿn geschreven inde geschiedenissen van [61] Jehu den soon van [62] Hanani/ [63] diemen hem opteeckenen dede in het [64] boeck vande Coningen Israëls.

35 Doch na desen vergeselschapte sich

16 Verst. de oorloge/ daer mede Godt pleecht sÿne rechtveerdige oordeelen/ ende straffen over de menschen uyt te voeren. Sweert, voor/ Oorloge, siet Lev. 26. op v. 6. ende/ Oordeel, voor/ straffe, ofte/ wrake, Exod. 7. 4. Jerem. 48. 47. Ezech. 14. 21. 1. Pet. 4. 17, &c. daerom wort dit sweert der oorloge oock een wrekende sweert genoemt/ Lev. 26. 25.

17 D. Ghy/ o Heere/ door de teeckenen uwer tegenwoordicheyt/ eñ de werckingen uwer genade.

18 *Hebr.* de berch, ofte/ het geberchte Seirs. D. de inwoonderen van dat geberchte/ de welcke waren de Edomiten/ Deut. 2. 5.

19 T. w. als vyanden/ om het volck te beschadigen/ ofte het lant in te nemen; doch als vrienden hadden sy wel mogen trecken/ indien de Edomiten hen dat niet geweygert en hadden/ Num. 20. 17/ 20/ 21. Deut. 2. 4/ 8/ 18.

20 T. w. het goet/ dat wy hen gedaen hebbē met het quaet/ datse ons nu aendoē willen. Het Hebr. woort is hier voor quade vergeldinge genomen/ alsoo 2. Chro. 32. 25. Psal. 7. 5/ &c. elders oock voor goede/ Jud. 9. 16. 2. Sam. 19. 36. voor beyde/ 1. Sam. 24. 18. Prov. 31. 12.

21 D. sult ghyse niet straffen? alsoo richten voor straffen, 1. Sam. 3. 13. Psal. 51. 6. Ezech. 24. 14. Vgel. Genes. 15. op v. 14. aldus vragende bidt hy/ dat Godt straffe.

22 D. wy vertrouwen op u/ ende verwachten uwe hulpe. Alsoo Psa. 25. 15. ende 123. 2. ende 141. 8. eñ vgel. 1. Reg. 1. 20.

23 T. w. in't groote Voorhof/ voor aē 't Voorhof der Priesteren/ ende den Tempel. Vgel. Lev. 1. op v. 3.

24 *Hebr.* wert op Jaziel. alsoo Jud. 11. 29. ende siet de aenteeckeninge.

25 Verst. dit vanden Geest der prophetie, alsoo Num. 24. 2. ond. 24. 20.

26 Die te onderscheyden is van andere deses naems/ 1. Chron. 12. 4. ende 16. 6. ende 23. 19.

c Exod. 14. 13.

27 D. ghy en sult niet strijden tegen desē hoop/ maer Godt/ den welckē sy bestrijden/ als sy tegen u op komen. Siet onder v. 17.

28 Dit wort alsoo geseyt ten aensiene van de gelegentheyt der stadt Jerusalems/ die in eene hooge plaetse gelegen was. Siet Gen. 46. op v. 4.

29 De naem eener plaetse hebbende de woestijne Engedi Oostwaert/ ende de woestijne Jeruël, van de welcke in het eynde deses vs gesproken wort/ Westwaert.

30 And. Beke.

31 D. dat de Heere u toesenden sal.

32 Siet Num. 14. op v. 9.

33 T. w. verklarende alsoo dat hy de belofte Godts geloofde/ ende hem daer voor danckte.

34 Afkomstich van Kahath door Korah. Sy waren wel voort-gekomen van Kahath/ 1. Chron. 6. 22. doch niet van het Priesterlick huys; maer waren Sangers in den Tempel.

35 *Hebr.* groote.

36 Alsoo is het Hebreeusch woort genomen/ 1. Chron. 14. 2. ende 23. 17. ende 29. 25. ende 2. Chron. 1. 1. and. nae boven: ofte/ in de hoochte.

37 Zuyt-oostwaert gelegen van Jerusalem inde stamme Juda.

38 D. aen de beloften Godts/ door de Propheten in 't gemeyne verkondicht/ ende in 't bysonder door den Propheet Jahaziel. Siet Exod. 14. 31.

39 Namel. Josaphat.

40 *Hebr.* de Majesteyt, ofte/ de Heerlijckeyt der heylicheyt. D. den heyligen ende den heerlicken Godt/ de heylige goddelicke Majesteyt. 'T is eene omschrijvinge des Alderhoochsten Godts.

41 D. voor aen het krijchsvolck/ dat met sÿne wapenen in order uyttrooch.

42 Dit is het begin van den 136 Psalm/ diē sy mogelick geheel uytgesongen hebben.

d Jud. 7. 22. 1. Sam. 14. 20.

43 Het Hebreeusch woort beteeckent eenich versteken volck heymelick loerende/ om de vyandē t'overvallen. Verstaet hier/ dat Godt eē geest der verwerringe onder haer gesonden heeft/ so dat sy/ d'een den anderen voor vyant houdende/ malkanderen lagen geleyt ende vernielt hebben/ als volgt. sommige verstaen hier de heylige Engelen/ welcker dienst Godt gebruyckt voor sÿn volck tegen des selven vyanden/ 2. Reg. 6. 17. ende 19. 35.

44 T. w. in voegen als inde voorgaende aent. is geseyt. waer mede de prophetie Jahaziels vervult wert/ bov. v. 15/ 17. and. sy versloegen sich. D. malkanderen.

45 Siet een exempel van gelijcke verwerringe/ Jud. 7. 22.

46 *Hebr.* de man sijnen naesten, ofte sijnen mergeselle.

47 Staende op de hoochte van Ziz. van welcke plaetse siet bov. op v. 6. anders/ Mizpa.

48 *Hebr.* daer en was geene ontkominge geweest. Dat is/ niemant en was ontkomen.

49 Andere: Ende kleederen.

50 *Hebr.* vaten ofte gereetschap der begeerten. D. dingē die om hare kostelickheyt/ ende schoonheyt seer begeert worden.

51 *Hebr.* tot geene draginge, ofte/ opneminge toe.

52 D. der segeninge, ofte des lofs. Dit dal is gelegē geweest tusschen de woestijne Jeruels/ ende de woestijne van Tekoa/ in de stam Juda.

53 D. de naem duert noch tot op den tijt/ als dit boeck geschreven wert.

54 *Hebr.* in haer hooft. D. voor aen van het gantsche heyr.

55 T. w. in het groote Voorhof: om daer mede Godt te dancken voor de verkregene victorie.

56 D. die van Godt toe-gesonden/ ende seer groot was. Siet bov. 14. op v. 14. ende Gen. 35. op v. 5.

57 *Hebr.* een soon van 35 jaer.

e 1. Reg. 22. 42.

58 D. hy volchde de voetstappen sÿns vaders in't voorstaē van den suyveren Godts-dienst/ ende in de regeringe van het Coninckrijcke. Siet 1. Reg. 15. op v. 26.

59 T. w. Niet gantschelick/ nochte al om. Evenwel een groot deel der selver hadde hy wech genomen/ bov. 17. 6.

60 Siet bov. 12. op v. 14. ende 19. op v. 3.

61 Siet van desen Propheet/ 1. Reg. 16. op v. 1.

62 Siet oock van desen/ bov. 16. 7.

63 *Hebr.* gemaeckt is te doen opgaen op het boeck, &c.

64 'T welck inhielt de historien/ daden/ ende geschiedenissen der Coningen Israels.

Josaphat de Coninck van Juda met Ahazia den Coninck Israëls: die handelde godloosslick in [syn] doen.

36 Ende hy vergeselschapte sich met hem/ [f] om schepen te maken/ om nae [65] Tarsis te gaen: ende sy maeckten de schepen te [66] Ezeon-Geber.

37 Maer Eliëzer de soon van Dodava van Maresa/ propheteerde tegen Josaphat/ seggende; Om dat ghy u met Ahazia vergeselschapt hebt/ heeft de HEERE uwe wercken verscheurt: Also werden de schepen verbroken/ datse niet en konden nae Tarsis gaen.

f 1. Reg. 22: 49.
65 Siet 1. Reg. 10. op v. 22.
66 Siet van dese stadt/ ende haven/ 1. Reg. 9. op v. 26.

Het xxj. Capittel.

Josaphat sterft/ ende syn soon Joram regeert/ v. 1/ &c. die syne broeders vermoort/ 2. syne godtloose regeringe/ 5. De Edomiten/ ende Libna vallen van hem af/ 8. ende achtervolgende een schrift Elie/ 12. wort hy van de Philistijnen/ ende Arabiers gequelt/ die syn huys plunderen/ syne sonen/ ende wijven wech nemen/ 16. Daer toe wort hy met eene ongeneselicke kranckheyt geplaegt/ daer van hy sterft/ 18. ende wort begraven sonder gewoonlicke eere/ 14.

1 [a] DAerna [1] ontsliep Josaphat met syne vaderen/ ende wert begraven by syne vaderen inde [2] stadt Davids: ende syn sone Joram wert Coninck in syne plaetse.

2 Ende hy hadde broederen/ Josaphats sonen/ Azaria/ ende Jehiël/ ende Zecharia/ ende Azariahu/ ende Michaël/ ende Sephatia: dese alle waren sonen Josaphats des Conincks [3] Israëls.

3 Ende haer vader hadde hen vele gaven gegeven van silver/ ende van gout/ ende van [4] uytgelesene kostelicheden/ met vaste steden in Juda: maer het Coninckrijcke gaf hy Joram/ om dat hy de [5] eerst geboren was.

4 Als Joram tot het Coninckrijcke syns vaders opgekomen was/ ende sich versterckt hadde/ so doodde hy alle syne broederen met den sweerde: mitsgaders oock [eenige] vande Vorsten [6] Israëls.

5 [b] [7] Twee en dertich jaer was Joram out/ doe hy Coninck wert: ende hy regeerde [8] acht jaren te Jerusalem.

6 Ende hy [9] wandelde inden wech der Coningen Israëls/ gelijck als het huys Achabs dede; want hy hadde [10] de dochter Achabs tot eene vrouwe: ende hy dede [11] dat quaet was inde oogen des HEEREN.

7 Doch de HEERE en wilde het [12] huys Davids niet verderven/ om des verbonts wille/ [c] dat hy met David gemaeckt hadde: ende gelijck als hy [d] geseyt hadde/ hem/ ende synen sonen [13] t'allen dagen een [14] lampe te sullen geven.

8 [e] In syne dagen [15] vielen de Edomiten af van onder [16] het gebiet van Juda: ende sy maeckten over hen eenen Coninck.

9 Daerom tooch Joram [17] voort met syne Overste/ ende alle de wagenen met hem: [18] ende hy maeckte sich des nachts op/ [f] ende sloech de Edomiten/ die rontom hem waren/ ende de Overste der wagenen.

10 [g] Evenwel vielen de Edomiten af van onder het gebiedt van Juda/ [19] tot op desen dach; doe/ ter selver tijt/ [20] viel Libna af van onder syn gebiedt: want hy den HEERE den Godt syner vaderen [21] verlaten hadde.

11 Oock maeckte hy [22] hoochten op de bergen van Juda: ende hy dede de inwoonderen van Jerusalem [23] hoereren/ ja hy dreef Juda [daer toe].

12 So quam [24] een schrift tot hem vanden Propheet Elia/ seggende: Alsoo seyt de HEERE/ de Godt uwes vaders Davids; om dat ghy [25] inde wegen uwes vaders Josaphats/ ende inde wegen van Asa den Coninck van Juda niet gewandelt en hebt:

13 Maer hebt gewandelt inden wech der Coningen Israëls/ ende hebt Juda/ ende de inwoonderen van Jerusalem doen hoereren/ [26] achtervolgende het hoereren van het huys Achabs: ende oock uwe broederen/ van uwes vaders huys/ gedoodt hebt/ die beter waren dan ghy.

14 [27] Siet de HEERE [28] sal [u] plagen met eene groote plage aen u volck/ ende aen uwe kinderen/ ende aen uwe wijven/ ende aen al uwe have.

15 Ghy sult oock in [29] groote kranckheden zijn/ door de kranckheyt uwer ingewanden/ tot dat uwe ingewanden uytgaen van wegen de kranckheyt/ [30] jaer op jaer.

16 So verweckte de HEERE tegen Joram den [31] geest der Philistijnen/ ende der [32] Arabiers/ die aen [33] de zijde der Mooren zijn.

17 Die toogen op in Juda/ ende [34] braken daer in/ ende voerden alle have wech/ die in het huys des Conincks gevonden wert; selfs oock syne kinderen/ ende syne wijven: so dat hem geen sone overgelaten en wert/ dan [35] Joahaz de kleynste syner sonen.

18 Ende na desen allen plaechde hem de HEERE in syn ingewant met [36] eene kranckheyt/ daer geen genesen aen en was.

19 Dit geschiedde [37] van jaer tot jaer/ so dat wanneer [38] de tijt van het eynde der twee jaren uytginck/ syne ingewanden met de kranckheyt uytgingen/ dat hy sterf van boose kranckheden: ende syn volck en maeckte hem [39] geene brandinge/ als de brandinge syner vaderen.

20 Hy was twee en dertich [jaren] out/ als hy Coninck wert/ ende regeerde acht jaren te Jerusalem: ende [40] hy ginck henen sonder begeert te zijn; ende sy begroeven hem inde stadt Davids/ maer niet in de graven der Coningen.

a 1. Reg. 22. 51. 2. Reg. 8. 16.
1 D. sterf. Breeder verklaringe deser manier van spreken/ siet Deuter. 31. op v. 16. ende 1. Reg. 1. op v. 21.
2 Siet 1. Reg. 2. op het v. 10.
3 D. vande twee stammen Israels/ Juda/ ende Benjamin/ ende der steden/ die van het Coninckrijcke Israels onder Juda sorteerden: van de welcke siet boven 13. 19. ende 15. 9. en 19. 4. alsoo worden Josaphats Heeren genaemt Vorsten Israels ond. v. 4. siet oock bov. 15. op v. 17. ende ond. 23. op v. 2.
4 Siet van het Hebreeusch woort Gen. 24. op v. 53.
5 Want tot het recht der Eerst-geborte behoorde oock de heerschappye over syne broederen. Siet Genes. 25. op v. 31. Ende is hier uyt af te nemen/ dat Josaphat in't verkiesen van synen successeur meer gesien heeft op de wet Godts/ Deut. 21. 15. dan op de bequaemheyt des persoons/ die godtloos was door syne godtloose huys-vrouwe/ ond. v. 6. ende niet soo goet als syne broederen/ v. 13.
6 Siet bov. op v. 2.
b 2. Reg. 8. 17.
7 *Hebr.* Een soon van twee-en-dertich jaer.
8 T. w. daer in gerekent zijnde de jaren die hy met syn vader geregeert heeft/ want hy heeft eenen tijt lanck de plaetse syns vaders bewaert. siet 1. Reg. 22. op v. 42. ende 2. Reg. 8. op v. 16.
9 D. hy volgdese na in hare afgoderye/ ende godloosheyt. Alsoo 2. Reg. 16. 3. ende onder 28. 2/ &c.
10 Genaemt Athalia onder 22. 2. van welcker afgodische godloosheyt/ boosheyt/ ende tyrannie/ siet in het selve capit. 22. vss. 3/ 10. ende cap. 24. 7.
11 Verstaet voornamelick afgoderye/ ende tyrannye. Siet 1. Reg. 11. op v. 6.
12 D. het geslachte/ ende de nakomelingen Davids. Siet 1. Reg. 14. op v. 10.
c 2. Sam. 7. 12. 1. Reg. 11. 36. Psal. 132. 11, 17.
d 1. Reg. 11. 36.
13 Siet 2. Sam. 7. op v. 13.
14 Siet 1. Reg. 11. op v. 36.
e 2. Reg. 8. 20.
15 Ende alsoo wert vervult de Prophetie van Isaac. Gen. 27. 40.
16 *Hebr.* hant. Dat is/ gebiet/ gewelt; waer onder David hen gebracht hadde/ 2. Sam. 8. 14.
17 Te weten/ nae Sair/ eene plaetse in Idumea gelegen/ 2. Reg. 8. 21.
18 *Hebr.* hy was sich op-makende, ofte/ hy was op-staende.
f 2. Reg. 8. 21.
g 2. Reg. 8. 22.
19 D. welcken af-val duert tot op desen dach. Verst. den tijt van de Babylonische verhoeringe. Alsoo 1. Chron. 4. v. 41.
20 Siet 2. Reg. 8. op v. 22.
21 T. w. door grouwelicke afgoderye/ die hy niet alleen selve en pleechde/ maer daer toe hy oock syne ondersaten openbaerlick/ ende met gewelt bedwong. Siet het volgende vs.
22 Siet Levit. 26. op v. 30.
23 D. afgoderye bedrijven/ de welcke is de geestelicke hoererye/ alsoo ond. v. 13. Siet Levit. 17. op v. 7. ende 20. op v. 5.
24 Verst. een schrift geschreven van den Propheet Elia/ als Josaphat noch leefde/ voor wiens doot Elia al inden Hemel opgenomen was/ gelijck af te nemen is/ uyt 2. Reg. 3. 11. Hier in hadde Elia geprophetEert van den staet des rijcks Juda onder Joram; gelijck de man Godts/ die te Bethel quam/ lange tijt te vooren van den Coninck Josia geprophetEert heeft. 1. Reg. 13. 2. ende Jesaias van Cyrus/ capit. 44. ende 45. ende Daniel van de Monarchien/ ende Coninckrijcken der aerde/ Dan. 2. ende 7/ &c. Ten ware sake dat men meynde dat dit een ander Elias zy geweest als de Thisbiter.
25 Siet 1. Reg. 15. op v. 26.
26 Ofte/ gelijck het huys Achabs [Israel] heeft doen hoereren.
27 Siet de vervullinge deses dreygements/ ond. v. 16/ &c.
28 Dese manieré van spreken wort vol/ ende sonder invoegsel gevonden/ onder v. 18. And. de Heere sal u volck, ende uwe kinderen, &c. met eene groote plage plagen.
29 Ofte/ vele.
30 *Hebr.* Dagen op dagen. dat is/ jaer op jaer/ te weten/ twee jaren. want dese waren de gesette tijt deser sieckte/ ond. v. 19. het woort dagen, is somtijts voor een vol jaer genomen/ hebbende alle syne dagen/ Alsoo onder v. 19. Siet Levit. 25. op v. 29. Andere verstaen dit alsoo/ dat dese sieckte hem dagelicx overvallen soude.
31 D. sin/ wille/ voornemen/ moet. Siet 2. Reg. 19. op v. 7.
32 Verstaet de inwoonders van het steenich/ ende rijck Arabien.
33 *Hebr.* aen de hant. het woordeken hant beteeckent somtijts de zijde yewers van/ als Job 1. 14.
34 T. w. door gewelt van wapenen alles doorloopende/ ende doordringende tot Jerusalem toe; ja oock de stadt innemende/ ende die plonderende/ gelijck uyt het volgende blijckt.
35 Oock genoemt Ahazia. ond. 22. 1. ende Azaria. ond. 22. 6.
36 T. w. de welcke Elia hem gedreycht hadde/ vov. v. 15.
37 D. van het eerste jaer tot het tweede.
38 Welcken Elia in dat schrift gestelt hadde.
39 T. w. van welrieckende/ ofte kostelicke speceryen. Siet vov. 16. op v. 14.
40 T. w. den wech der geheeler aerde/ gelijck staet/ Jos. 23. 14. 1. Reg. 2. 2. dat is/ hy sterf. Ofte: hy ginck henen sonder begeert te zijn. D. hy leefde onge-eert/ ofte in onlust/ ende smerte.

Het xxij. Capittel.

Ahazia wort Coninck in syns vaders plaetse/ v. 1/ &c. volgt de sonden van het huys Achabs/ 3. besoeckt Joram den Coninck Israels/ die kranck was/ 6. wort uyt dese occasie omgebracht van Jehu/ 8. Athalia gedoot hebbende al het Coninckliicke zaet van het huys Juda/ uytgenomen Joas/ dien syne moeye Josabath versteken hadde/ treckt haer het regiment aen/ 10.

1 [a] ENde de inwoonders van Jerusalem maeckten [1] Ahazia synen [2] kleynsten sone Coninck in syne plaetse:

a 2. Reg. 8. vss. 24, 25, &c.
1 Siet vov. 21. op v. 17.
2 D. den jonckften van jaren. Vergel. Genes. 19. op v. 31.

want [3] eene Bende die met de Arabiers in het leger gekomen was/ hadde alle de [4] eerste gedoodt: Ahazia dan de sone Jorams des Coninckx van Juda regeerde.

2 [5] Twee-en-veertich jaer was Ahazia out/ doe hy Coninck wert/ ende hy regeerde [6] een jaer te Jerusalem: ende de naem sijner moeder was Athalia/ een [7] dochter van Omri.

3 Hy wandelde [8] oock inde wegen van het huys Achabs: want sijne moeder was sijne raet-geefster/ om godtlooselick te handelen.

4 Ende hy dede dat quaet was inde oogen des HEEREN/ gelijck het [9] huys Achabs: want sy waren sijne raetgevers/ na de doot sijns vaders/ hem ten [10] verderve.

5 Hy wandelde [11] oock in haren raet/ [b] ende tooch henen met Joram den sone Achabs/ den Coninck Israëls tot den strijt/ tegen Hazaël den Coninck van Syrien/ by [12] Ramoth in Gilead: ende de Syriers sloegen Joram.

6 Ende hy keerde weder om sich te laten genesen te [13] Jizreël/ want [14] [hy hadde] wonden/ diemen hem by Rama geslagen hadde/ als hy streedt tegen Hazaël den Coninck van Syrien: ende [15] Azaria de sone Jorams/ des Coninckx vã Juda quam af/ om Joram den sone Achabs te Jizreël te besien; want hy was kranck.

7 De [16] vertredinge nu van Ahazia was [17] vã Godt/ [18] dat hy tot Joram quam: want als hy gekomen was/ tooch hy met Joram uyt tot Jehu den sone van Nimsi/ den welcken de HEERE [19] gesalft hadde/ om het huys Achabs uyt te roeyen.

8 So geschiedde het/ als Jehu [20] oordeel uytvoerde tegen het huys Achabs/ dat hy de Vorsten van Juda/ ende de [21] sonen der broederen van Ahazia/ die Ahazia dienden/ vondt/ [c] ende die doodde.

9 [d] Daerna [22] socht hy Ahazia/ ende sy kregen hem/ (want hy was versteken in Samaria/) ende sy brachten hem tot Jehu/ ende sy doodden hem/ ende [23] begroeven hem; want sy seyden/ Hy is de sone Josaphats/ die den HEERE [24] met sijn gantsche herte gesocht heeft: So en hadde het huys Ahazia niemant/ [25] die kracht behielt tot het Coninckrijcke.

10 [26] Doe Athalia de moeder van Ahazia sach/ dat haer soon doot was/ so maeckte sy haer op/ ende bracht om al [27] het Coninckliicke zaet van het huys Juda.

11 Maer [28] Josabath de dochter [29] des Coninckx/ nam [30] Joas den sone van Ahazia/ ende stal hem uyt het midden van des Coninckx sonen/ die gedoodet werden/ ende settede hem/ ende sijne [31] voester in eene [32] slaep-kamer: So verberchde hem Josabath de dochter des Coninckx Jorams de huysvrouwe des Priesters [33] Jojada; (want sy was de suster van Ahazia) voor Athalia/ datse hem niet en doodde.

3 Siet hier van bov. 21, 16/17.
4 D. de outste sonen Jorams. bov. 21, 17. wort alleen geseyt dat dese krijchs-luyden/ de sonẽ Jorams wechgevoeret hadden: maer hier wort nu bygevoecht/ dat syse oock gedoodet hebben.
5 *Hebr.* een soon van 42 jaer.
6 T. w. allee, gelijck sommige afneme uyt 2. Reg. 8. v. 26. Verstaende dat hy oock lange te voren voor Coninck sy erkent geweest/ terwijlen sijn vader tot de regeringe onduchtich was. Doch hoe dese beyde plaetsen eygentlick zijn te vergelijcken/ is seer duyster.
7 Soo wort sy oock genoemt 2. Reg. 8. v. 26. Verst. de dochter van Omris sone/ namelick Achab. siet de aenteeck. op de voorgemelte plaetse. De kints-kinderen worden sonen/ ende dochteren genaemt van hare groot-vaderen. Siet Genes. 36. op v. 2. ja oock van alle hare voorouderen in de rechte linie opwaerts gerekent/ gelijck te sien is/ Matth. 1. 1. Luc. 13. 16.
8 T. w. gelijck sijn vader Joram/ bov. 21, 6.
9 T. w. die van het huys Achabs warẽ.
10 Alsoo is het Hebreeusch woort genomen/ Exod. 12, 13. Ezech. 25, 15. Dan. 10, 8.
11 D. hy en hoorde niet alleen haren afgodischen raet/ maer hy dede ooc daer nae.
b 2. Reg. 8. 28.
12 Oock genaemt Rama, in 't volgende vs/ eñ 2. Reg. 8. 29. Siet oock van dese stadt/ 1. Reg. 4. 13.
13 Eene stadt in de stamme Issaschars; van de welcke siet/ Josu. 19. 18. ende 1. Reg. 4. 12/ &c.
14 Ofte/ daer waren slagers geweest, die hem by Rama geslagen hadden. &c. Verstaet door dese de Syriers/ 2. Reg. 9. 15.
15 And. genaemt Ahazia, bov. vss. 1/ ende 2. item Ioahaz, bov. 21. 17.
16 Ofte/ vertrappinge, dat is/ de ombrenginge van Ahazia. waer door hy t'ondergebracht/ ende gelijck vertrapt was: van de welcke siet/ ond. v. 9.
17 T. w. als van een rechtveerdich Richter/ die de sonde der menschen door haer eygen/ vrywillich/ ende onbedwongen bedrijf/ pleegt te straffen. Vgel. hier mede 1. Reg. 12, 15. ende de aenteeck. daer op.
18 D. welcke vertredinge/ ofte ombrenginge geschiet is door dien/ dat Ahazia tot Joram gekomen/ en niet te huys gebleven en was. 19 T. w. door het bevel/ dat hy den Prophete Elia gegeven hadde/ 1. Reg. 19. 16. ende Elia door Elisa uytgevoert heeft/ 2. Reg. 9. 6. 20 D. straffe/ die Godt den Jehu over het huys Achabs uyt te voeren belast hadde. Alsoo bov. 20. v. 9. Siet de aenteeck. 21 Sy worden 2. Reg. 10. 13. de broederen van Ahazia genoemt. Siet aldaer de aenteeck. c 2. Reg. 10. 14. d 2. Reg. 9. 27. 22 Siet de verklaringe van dit vs/ 2. Reg. 9. op v. 27. 23 D. sy lieten toe/ datmen hem nae Jerusalem soude voeren/ om aldaer begraven te worden. 24 Vergel. bov. 15, 12. 25 Misschien/ om datse te jonck waren/ dien het Coninckrijcke van successie wege toequam/ ofte/ om dat de macht van Athalia te groot was. 26 Siet de verklaringe hier van/ ende der volgende vssen/ 2. Reg. 11. vss. 1/ 2/ 3. 27 *Hebr.* het zaet des Coninckrijcks. 28 *Hebr.* Iehoschabath: And. oock genaemt Iehoscheba, 2. Reg. 11. 2. 29 N. Jorams des soons Josaphats/ ende volgens de suster van Ahazia/ 2. Reg. 11. 2. 30 And. Iehoasch, 2. Reg. 12. 2. 31 Die hem gesoogt hadde/ ofte/ noch soogde: want hy en was maer een jaer out. Vg. ond. 23. de aenteeck. op v. 1. 32 *Hebr.* eene kamer der bedden. Siet 2. Reg. 11. de aenteeck. op v. 2. 33 *Hebr.* Iehojada. Siet van desen 2. Reg. 11. op v. 4.

12 Ende hy was by [34] hen versteken in het Huys Godts ses jaren; ende Athalia regeerde over [35] het lant.

34 Verst. dat Joas met sijne voester by den Hoogen-priester ende sijn wijf/ in een der kameren/ die aen den Tempel stonden/ is heymelick bewaert/ ende op-gevoedt geweest. 35 Namelick/ van Juda.

Het xxiij. Capittel.

Joas 7 jaren out zijnde/ wort door beschickinge van Jojada/ Coninck/ v. 1/ &c. Athalia gedoodt/ 12. Het verbondt tusschen den Heere/ eñ den Coninck met sijn volck wort vernieut/ 16. de afgoderije geweert/ 17. de kerckelicke order herstelt/ 18. ende de Coninck met vreuchde in sijn huys gebracht/ 20.

1 [1] DOch in't [2] sevenste jaer versterckte sich Jojada/ ende nam de Overste der honderden/ Azaria den sone Jerohams/ ende Ismaël den sone Johanans/ ende Azaria den sone Obeds/ ende Maaseja den sone van Adaia/ ende Elisaphat den sone van Sichri/ met hem in een verbondt.

2 Die togen om in Juda/ ende vergaderden [3] de Leviten uyt alle steden van Juda/ ende de hoofden der vaderen [4] Israëls: ende sy quamen nae Jerusalem.

3 Ende die gantsche gemeente maeckte een Verbont in het Huys Godts met den Coninck: ende [5] hy seyde tot hen; Siet/ de sone des Coninckx sal Coninck zijn/ [a] gelijck als de HEERE vande sonen Davids gesproken heeft.

4 [b] Dit is de sake/ die ghy doen sult: Een derde deel van u/ die op den Sabbath ingaen/ van den Priesteren/ ende van den Leviten/ sullen tot poortiers [6] der dorpelen zijn.

5 Ende een derde deel sal zijn aen het huys de Coninckx; ende een derde deel aen de [7] fondament-poorte: ende [8] al het volck sal inde [9] Voorhoven zijn van het Huys des HEEREN.

6 Maer dat niemant en kome in [10] het Huys des HEEREN/ dan de Priesteren/ ende de Leviten/ die dienen; die sullen ingaen/ want sy zijn [11] heylich; maer al het volck sal [12] de wacht des HEEREN waernemen.

7 De [13] Leviten nu sullen den Coninck rontom omcingelen/ een yeder met sijne wapenen in sijne hant/ ende die [14] tot het Huys inkomt/ sal gedoodt werden: doch weest ghylieden by den Coninck/ [15] als hy inkomt/ ende [16] uytgaet.

8 Ende de Leviten/ ende gantsch Juda deden nae alles/ dat de Priester Jojada geboden hadde; ende [17] sy namen een yeder [18] sijne mannen/ die op den Sabbath inquamen/ met de gene/ die op den Sabbath uytgingen: want de Priester Jojada en hadde de [19] verdeelingen geen verlof gegeven.

9 Voorder gaf de Priester Jojada den Oversten der honderden de spiessen/ ende de rondassen/ ende de schilden/ [20] die des Coninckx Davids geweest waren/ die inden Huyse Godes waren.

10 Ende hy [21] stelde al het volck/ ende een yeder met sijn [22] geweer in sijne hant/

1 Siet dese Historie oock met eenige verclaringen/ 2. Reg. 11. 4/ &c. alwaer sy eerst beschreven is.
2 T. w. na dat Joas de sone des Coninckx van Josabath sijne moeye was versteke geweest/ op dat hy van sijne groot-moeder Athalia niet vermoort en soude worden. want hy was ses jaren verborgen in den Tempel/ bov. 22, 12. het jaer daer na is dit geschiet: in het welcke Joas oock seven jaren out was/ ond. 24. 1.
3 Merckt dat tweederley persoonen vergadert wierden/ 1. de Leviten/ die in den dienst der kercke waren. 2. de hoofdẽ der vaderen/ dat is/ der vaderlicke huysgesinnen. Verst. de voorneemste/ ende outste der gemeynte.
4 D. van Juda/ ende Benjamin/ mitsgaders der steden Israels daer onder sorterende. Vgel. hier met bov. cap. 15. 17. ende cap. 21. 2. ende de aenteeck.
5 N. de Overpriester Jojada.
a 2. Sam. 7. 13. 2. Chron. 21. 7.
b 2. Reg. 11. 5. &c.
6 And. Sippim. houdende het voor den name van eẽ poorte. siet 2. reg. 11. op v. 6.
7 De voorneemste poorte des Tempels/ staende tegen 't Oosten/ ende genaemt de Poorte des fondaments. om datse de onderste was/ staende op des Tempels grontvestinge/ aen het grootste/ ende onderste Voorhof. Sy wort oock geheeten de poorte Sur, 2. Reg. 11. 6. ende de hooge poorte, 2. Reg. 15. 35. Item/ de Schoone poorte, Actor. 3. 2.
8 Verst. de andere Leviten/ die alsdan de ordinare wacht niet en hadden/ mitsgaders het gemeene volck.
9 D. in het uyterste/ ende groote Voorhof/ genaemt het Voorhof des volcks, om dat de gemeente daer in vergaderde; ende wort hier gestelt in't getal van velen/ om de verscheydene deelen/ die het hadde. Soo wort oock de Tempel Heylichdommen genoemt/ om dat hy bestont uyt verscheydene deelen/ Levit. 26. 31. 10 Verstaet het voorste deel van het Huys des Heeren/ genaemt het Heylige. 1. Reg. 8. 10. 11 *Hebr.* Heylicheyt, dat is/ tot eenen heyligen dienst af-gesondert. Alsoo Num. 16. 5. ende Ezr. 8. 28. 12 T. w. om de gene/ die met gewelt souden willen in-breken/ met gewelt uyt te houden. Ofte/ sal de wacht des Heeren waernemen, D. het bevel des Heeren/ blijvende in't Voorhof sonder in't heylige te komen. 13 Naeml. die/ de welcke op den Sabbath uyt-gingen: dat is/ die haren werck-dienst ge-eyndiget hadden/ 2. Reg. 11. 7. 14 D. in den Tempel/ tusschen de ordeningen/ ende gelederen der gestelder wacht/ 2. Reg. 11. 8. 15 T. w. in den Tempel/ ond. v. 11. 16 T. w. uyt den Tempel/ ond. v. 20. 17 Naeml. de Overste der honderden/ van de welcke siet bov. v. 1. ende vgelijckt 2. Reg. 11. 9. 18 T. w. die hen uyt den Leviten van den Overpriester Jojada toe-bestelt waren. 19 Siet van dese verdeelingen/ 1. Chron. 23. 24. 25. 26. capitt. uyt dese en mochte niemant scheyden/ dan hebbende sijn af-scheyt/ ende verlof: het welcke Jojada nu den afgaenden niet en heeft gegeven/ op datter dobbel wacht soude zijn/ om dese sake uyt te voeren. 20 Siet 2. Reg. 11. op v. 10. 21 Te weten/ op dat niemant in het Voor-hof der Priesteren/ ofte in 't Heylige met gewelt in-breken en soude. Vergel. hier mede boven het eynde van het 6. vs. 22 Het woort in den oorspronck beteeckent eygentlick sulck geweere/ datmen uyt de hant nae yemant werpt/ om hem daer mede te beschadigen.

vande rechter zijde van het Huys / tot de slincker zijde van het Huys / nae den [23] Altaer / ende nae het [24] Huys / by den Coninck rontom.

11 Doe brachten sy des Conincks sone [25] voort / ende setteden hem de [26] kroone op / ende [gaven hem] het [27] getuygenisse / ende sy maeckten hem Coninck: ende Jojada / ende sijne sonen salfden hem / ende seyden; [28] De Coninck leve.

12 Doe nu Athalia hoorde de stemme des volcks / dat toeliep / ende den Coninck roemde / quam sy tot het volck / in het Huys des HEEREN.

13 Ende sy sach toe; ende siet / de Coninck stont [29] by sijnen pilaer / aenden [30] in-ganck; ende de [31] Overste / ende [32] de trompetten waren by den Coninck; ende al het volck des lants was blijde / en [33] blies met trompetten; ende de Sangers [34] warender met musicale instrumenten / ende gaven te kennen / datmen [35] lof-singen soude: doe verscheurde Athalia hare kleederen / ende sy riep; Verraet / verraet.

14 Maer de Priester Jojada bracht de Overste der honderden / die over het heyr gestelt waren / uyt / ende seyde tot hen; Brengtse uyt tot buyten [36] de ordeningen / ende diese volgt sal met den sweerde gedoodt worden: want de Priester hadde geseyt / Ghy en sultse in het Huys des HEEREN niet dooden.

15 En [37] sy leyden de handen aen haer / ende sy ginck [38] nae den in-ganck van de peerts-poorte / nae het huys des Coninx: ende sy dooddense daer.

16 Ende Jojada maeckte een verbondt tusschen [39] hem / ende tusschen al het volck / en tusschen den Coninck; datse den HEERE tot een volck souden zijn.

17 [c] Daerna ginck al het volck in het huys Baals / ende braken dat af / ende sijne altaren / ende sijne beelden verbrakense: ende Matthan den Priester Baals [d] sloegense doot voor de altaren.

18 Jojada nu bestelde de ampten in den Huyse des HEEREN / onder de hant der Levitische Priesteren / [e] die David in het Huys des HEEREN afgedeelt hadde / om de brand-offeren des HEEREN te offeren / gelijck in de [f] Wet Mose geschreven is / met blijschap / ende met gesanck; [40] nae de instellinge Davids.

19 Ende hy stelde de poortiers aen de poorten van het Huys des HEEREN: op dat niemant in eenich dinck onreyn zijnde / in en quame.

20 Ende hy nam de Overste der honderden / ende de [41] Machtige / ende die heerschappye hadden onder den volcke / ende al het volck des lants / ende bracht den Coninck van het Huys des HEEREN af / ende quamen door het midden [42] der hooger-poorte / in het Huys des Conincks: ende sy setteden den Coninck op den throon des Coninckrijcks.

21 Ende al het volck des lants was blijde / ende de stadt wert stille; na dat sy Athalia met den sweerde gedoodet hadde.

23 Verst. den brant-offer-altaer / die in 't Voorhof der Priesteren stont.
24 Het Heylige.
25 T. w. uyt sijne kamer / daer in hy nu ses jaren was versteken geweest / vov. 22. 11.
26 Een hooft-cieraet der Coningen / 2. Sam. 1. 10. Psal. 89. 40. ende 132. 18.
27 Siet 2. Reg. 11. op 't v. 12.
28 Vergel. 1. Sam. 10. 4. 1. Reg. 1. 39.
29 Alwaer het Coninckliick gestoelte was; van het welcke siet oock 1. Reg. 11. op v. 14. ende boven 6. op v. 13.
30 T. w. van 't binnenste Voor-hof / genoemt het Voor-hof der Priesteren, boven 4. 9. item het nieuwe Voor-hof, vov. 20. 5. Siet van het selve weder / 1. Reg. 6. op vs 36.
31 Namelick / des Jodischen volcks.
32 V. de Trompetters.
33 Te weten / door de Priesteren / dien dat werck eygentlick toequam / gelijck dit blijckt uyt de wet / Num. 10. 8. ende uyt de exempelen / 1. Chro. 15. 24. ende vov. 5. 12. ende 7. 6.
34 Ofte / [waren blijde] welck woort voorgaet / ende nu weder van nieuws kan ingepast worden.
35 N. den Heere.
36 Siet 2. Reg. 11. op v. 8.
37 And. Sy maeckten haer plaetse. ofte / sy bestelden aen haer zijd-wachte. ofte / sy gaven haer plaetse: Te weten / om uyt den Tempel te gaen.
38 Siet 2. Reg. 11. op v. 16.
39 N. den Heere: gelijck dit af te nemen is / uyt 2. Reg. 11. 17. en hier uyt het eynde deses vs. And. tusschen sich, ofte / hem selven, &c. verstaende dat Jojada / 't volck / en den Coninck t'samen sich verbonden hebben / datse den Heere tot een volck souden zijn. siet diergel. Jos. 24. 25.
c 2. Reg. 11. 18.
d Deut. 13. 9.
e 1. Chron. 23. 24, 25. 26. c[apittelen].
f Levit. 1. 3.
40 Hebr. nae de handen Davids, V. gelijck David door de ingevinge van Godes Geest ingestelt / ende der Gemeente Godes overgegeven / ende nagelaten hadde. alsoo ond. 29. 27. ende Ezr. 3. 10.
41 Ofte / heerlicke, aensienlicke, voortreffelicke.
42 Sommige verstaen hier door / de meeste / ende de voorneemste poorte van 't Coninckliicke huys / aen de welcke de trawanten des Coninx de wacht hielden / ende daerom de poorte der trawanten genoemt wort / 2. Reg. 11. 19. in desen sin moet dese poorte onderscheyden worden van de poorte des Tempels / waer van vov. v. 5. Siet d' aenteeck. aldaer.

Het xxiiij. Capittel.

Joas is vroom / soo lange als Jojada leeft / v. 1 / &c. trouwt 2 wijven / 3. doet den Tempel repareren / 4. Jojada sterft / 15. wort seer heerlick begraven / 16. Joas wort een afgoden-dienaer / 17. doet Zachariam den sone Jojada / om dat hy de afgoderije bestrafte / dooden / 20. hy wert vande Syriers berooft / ende geslagen / 23. van sijne knechten vermoort / 25. Sijn sone Amazia wort Coninck / 27.

1 [a] JOas was [1] seven jaren out / doe hy Coninck wert / ende hy regeerde veertich jaer te Jerusalem: ende de naem sijner Moeder was Zibia / van Ber-Seba.

2 Ende Joas dede dat recht was inde oogen des HEEREN / [2] alle de dagen vanden Priester Jojada.

3 Ende Jojada [3] nam voor hem twee wijven: ende hy gewan sonen ende dochteren.

4 Het geschiedde nu na desen / [4] dattet in 't herte van Joas was / het Huys des HEEREN te [5] vernieuwen.

5 So vergaderde hy de Priesteren / ende de Leviten / ende seyde tot hen; Trecket uyt tot de steden van Juda / ende vergadert gelt van het gantsche [6] Israël / om het Huys uwes Godts te [7] beteren [8] van jaer tot jaer; ende ghylieden / haestet [9] tot dese sake: maer de Leviten en haesteden niet.

6 Ende de Coninck riep Jojada / [10] het hooft / ende seyde tot hem; Waerom en hebt ghy [11] geen ondersoeck gedaen by de Leviten / datse uyt Juda / en uyt Jerusalem inbrengen souden de [12] schattinge van [b] Mose den knecht des HEEREN / ende vande Gemeynte Israëls / voor de [13] Tente der getuygenisse?

7 Want [14] als Athalia godtlooselick handelde / hadden hare [15] sonen het Huys Godes op-gebroken / ja selfs [16] alle [17] geheylichde dingen van het Huys des HEEREN besteedet aen de [18] Baalim.

8 Ende de Coninck [19] geboodt / ende sy maeckten een kiste / ende stelden die buyten [20] aen de poorte van het Huys des HEEREN.

9 Ende [21] men dede uytroepinge in Juda / ende in Jerusalem / dat men den HEERE inbrengen soude de [22] schattinge Mose des knechts Godes [23] over Israël inde woestijne.

10 Doe verblijdden sich alle Overste / ende al het volck: ende sy brachten in / ende wierpen inde kiste / tot datmen [24] voleyndt hadde.

11 Het geschiedde nu ter tijt als [25] hy de kiste nae des Coninx bevel door de hant der Leviten [26] inbracht / ende als sy sagen / datter vele gelts was; dat de Schrijver des Conincks quam / ende [27] de Bestelde des Hooft-priesters / en de kiste ledich maeckten / ende die opnamen / ende die weder brachten aen [28] hare plaetse: alsoo dedense [29] van dage te dage / ende versamelden gelt in menichte;

12 'T welck de Coninck / ende Jojada gaven den genen / die het werck des dienstes van het Huys des HEEREN [30] versorchden; ende sy huerden [31] Houwers / ende [32] Timmerlieden / om het Huys des HEE-

a 2. Reg. 12. 1, &c.
1 Hebr. een soon van seven jaren. siet vov. cap. 23 op v. 1.
2 V. soo lange als Jojada leefde / die met op en hielt hem in de wegen des Heeren te onderwijsen. 2. Reg. 12. 2.
3 V. hy verkoos voor hem twee wijven / die hy behoorlick versochte / ende hem in den echten-staet by-voechde.
4 V. dat Joas van sinne was / ofte / voorgenomen hadde. Alsoo 1. Reg. 8. 17 / 18. Siet de aenteeck.
5 V. te vermaken / ofte te beteren / dat daer in verbroken / ofte vervallen / ofte gespleten / gescheurt / ende gereten was.
6 Verst. de Israeliten / die onder het gebiet van Juda stonden. Siet vov. 15. op v. 17. en 21. op v. 2.
7 Hebr. stercken. dat is / vernieuwen / gelijck v. 4. alsoo 2. Reg. 12. 5 / 6. ende ond. v. 12.
8 Dewijle het in een jaer niet en konde vermaeckt worden: ofte / dat de reparatie alle jare moeste geschieden.
9 Hebr. tot dit woort.
10 T. w. der Priesteren. V. den Overpriester. Het woort Priester wort ond. v. 11. daer by gevoecht. siet oock Nehem. 12. v. 7.
11 Ofte / niet afgevordert.
12 Ofte / heve, collecte, belastinge. Verstaet eene sulcke / gelijck Moses beval tot de makinge van den Tabernakel in de woestijne. Exod. 30. 12 / 13. ende 38. 24 / 25. de welcke niet jaerlicks en geschiedde / maer nae eysch van den noot. Vergelijckt de aenteeck. op Exod. 30. 12. Andere meenen dat dese collecte soude ordinaer geweest zijn / ende jaerlicks geschiet tot onderhoudinge van den godts-dienst; ende sijn toebehooren.
b Exod. 30. 11. 12, 13.
13 Siet Num. 1. op v. 50.
14 And. de sonen van Athalia, die godtloose vrouwe, hadden, &c. Hebr. want Athalia godtlooselick handelende, hadden hare sonen, &c.
15 Namelick Ahazia met eenige sijne naeste bloetverwanten. Siet vov. 21. 16 / 17. Want hare andere sonen waren in 't leven van Joram haren man gevanckelick wech gevoert geweest. anders soude het veelvoudich getal hier gebruyckt zijn / voor het eenvoudige; als Genes. 21. 7. ten ware men seyde dat Athalias sonen voor hare gevanckenisse dit gedaen hadden.
16 V. allerley / oft meestendeel.
17 Siet Levit. 16. op v. 4.
18 V. Afgoden. Siet Jud. 2. op v. 11.
19 Hebr. seyde. Dat is hier / hy beval. T. w. met den raet van den Over-Priester Jojada: gelijck dit af te nemen is uyt 2. Reg. 12. 9.
20 T. w. van het Voor-hof des volcks: ter rechterhant / alsoomen in-ginck in den Tempel des Heeren. Siet 2. Reg. 12. 9. ende de aenteeck. daer op.
21 Hebr. ende sy gaven, ofte / men gaf eene stemme in Iuda, dat is / men liet uyt-roepen. Stemme, voor uyt-roepinge. Siet Exod. 36. 6. ende d' aenteeck. item Ezr. 1. 1.
22 Siet vov. op v. 6.
23 V. Israel van Godt bevolen / ende opgelecht door Mosen.
24 Te weten / het huys des Heeren te vermaken. Siet v. 14. And. tot vol wordens toe.
25 N. de Over-priester Jojada.
26 T. w. uyt de plaetse daerse gestaen hadde in eene der kameren / die aen den Tempel stonden / om aldaer het gelt uyt te nemen / in buydelen te binden / ende te tellen. Vgel. 2. Reg. 12. 10. ende de aenteeck.
27 V. die van den Over-priester tot dit werck gelast waren. In deser plaetse wort de Over-priester selve gemelt / 2. Reg. 12. 10. want men wort geseyt te doen / datmen door een ander doet. Siet Genes. 40. op v. 22.
28 Siet van dese / boven op v. 8.
29 Ofte / dach op dach. dat is: soo wanneer de kiste vol was.
30 Hebr. dede. V. versorgde. ende verstaet daer door de voorneemste Opsienders over het werck / om door de selve aen de werck-lieden gegeven te worden. want daer is meer dan een Opsiender geweest. Siet 2. Reg. 12. op v. 11.
31 Het Hebr. woort beteeckent soo wel Steen-houwers / als Hout-houwers. Siet 1. Reg. 5. op v. 15.
32 Het woort dat in den oorspronck staet / is wel veelderley hantwerckers toegeschreven / gelijck te sien is / Exod. 35. 35. ende 38. 23. 1. Chron. 22. 15. Jesa. 45. 16 / &c. ende jace in 't volgende van dit vs / maer dattet hier van Timmerlieden te verstaen zy / kan lichte uyt de voorgaende / ende volgende woorden wel afgenomen worden.

HEEREN te vernieuwen: mitsgaders oock Werckmeesters in yser/ ende koper/ om het Huys des HEEREN te beteren.

13 Soo deden de Versorgers van het werck/ dat de [33] beteringe des wercks door hare hant toenam: ende sy herstelden het Huys Godes in sijne [34] gestaltenisse/ ende maeckten 't vast.

14 Als sy nu [35] voleyndt hadden/ brachten [36] sy voor den Coninck ende Jojada/ het overige des gelts/ waer van [37] hy vaten maeckte voor het Huys des HEEREN/ vaten om te dienen/ ende [38] te offeren/ ende roock-schalen/ ende goudene/ ende silvere vaten: [39] ende sy offerden geduerichlick brand-offeren in het Huys des HEEREN [40] alle de dagen van Jojada.

15 Ende Jojada wert out/ ende [41] sadt van dagen/ ende sterf: hy [42] was hondert ende dertich jaer out/ doe hy sterf.

16 Ende sy begroeven hem in de stadt Davids/ by de Coningen: want hy hadde [43] goet gedaen in [44] Israël/ beyde [45] aen Godt/ ende [46] sijnen Huyse.

17 Maer na de doot van Jojada/ quamen de Vorsten van Juda/ ende [47] bogen sich neder voor den Coninck: doe [48] hoorde de Coninck nae hen.

18 So verlieten sy het Huys des HEEREN des Godts harer vaderen/ ende dienden de bosschen/ ende de [49] Afgoden: doe was eene groote [50] toornicheyt over Juda/ ende Jerusalem/ om dese hare schult.

19 Doch hy sondt Propheten onder hen/ om haer tot den HEERE te doen weder-keeren: die [51] betuychden tegens haer/ maer sy en neyghden de ooren niet.

20 Ende de Geest Godts [52] tooch Zacharia den sone van Jojada den Priester aen/ [53] die boven het volck stont/ ende hy seyde tot hen: Soo seyt Godt; Waerom overtredet ghy de geboden des HEEREN? [c] daerom en sult ghy niet voorspoedich zijn; dewijle ghy den HEERE verlaten hebt/ so sal hy u verlaten.

21 Ende sy maeckten eene verbintenisse tegens hem/ ende [d] steenichden hem met steenen door het gebodt des Coninckx/ in 't [54] Voor-hof van het Huys des HEEREN:

22 So en gedacht de Coninck Joas niet der [55] weldadicheyt/ die sijn vader Jojada aen hem gedaen hadde/ maer doodde sijnen sone: dewelcke/ als hy sterf/ seyde; De HEERE sal 't sien/ ende [56] soecken.

23 Daerom geschiedde met den omganck des jaers/ dat de heyrkracht van Syrien tegens hem optooch/ ende sy quamen tot Juda/ ende Jerusalem/ ende verdorven uyt het volck alle de Vorsten des volcks: ende sy sonden allen haren roof tot den Coninck van [57] Damascus.

24 Hoewel de heyrkracht van Syrien met weynige mannen quam; evenwel gaf de HEERE in hare hant eene heyrkracht van groote menichte/ dewijle sy den HEERE den Godt harer vaderen [58] verlaten hadden: also voerden [59] sy de [60] oordeelen uyt tegen Joas.

25 Ende doe sy van hem getogen waren (want sy lieten hem in groote kranckheden) maeckten sijne knechten/ om het [61] bloet [62] der sonen des Priesters Jojada/ eene [63] verbintenisse tegens hem/ ende sy sloegen hem doot op sijn bedde/ dat hy sterf: ende sy begroeven hem inde stadt Davids/ maer sy en begroeven hem niet inde graven der Coningen.

26 [e] Dese nu zijn/ die eene verbintenisse tegens hem maeckten/ [64] Zabad de sone van Simath de Ammonitische/ ende Jozabad de sone van [65] Simrith de Moabitische.

27 Aengaende nu sijne [66] sonen/ ende de grootheyt [67] vanden last hem op[geleyt]/ ende [68] het gebouw van het Huys Godts/ siet/ sy zijn geschreven inde [69] historie van het boeck der Coningen: ende sijn sone Amazia wert Coninck in sijne plaetse.

33 *Hebr.* gesontheyt. de sin is/ dat het werck des gebouws door de neerstige sorge der opsienders tot eenen goeden stant/ ende forme geraeckte. Het Hebr. woort is soo oock genomen. 1. Reg. 18. 30. Neh. 4. 7.
34 't Hebr. woort beteeckent hier eene wel geschickte forme/ ofte rechtmatich maecksel/ hebbende sijne proportie/ gestalte/ ende mate nae behooren.
35 T. w. de herbouwinge ende verbeteringe des Tempels.
36 T. w. de versorgers/ ende opsienders des wercks/ dien dit gelt recht te besteden van den Coninck ende Jojada toevertrouwt was/ boven v. 12.
37 Te weten/ de Coninck.
38 And. mortiers.
39 Na dat de Tempel vermaeckt was/ is daer in oock de suyvere Godtsdienst nae de wet Mosis herstelt/ ende onderhouden geweest.
40 D. soo lange als hy leefde/ alsoo boven v. 2.
41 Siet Gen. 25. 8. ende d'aenteeck. item Gen. 35. 29. 1. Chro. 23. 1. ende 29. 28.
42 *Hebr.* een soon van 130 jaer.
43 T. w. den jongẽ Coninck bewaert voor de moordadige Athalia/ wel opgebracht/ ende onderwesen/ op den Coninckliicken stoel gestelt/ de godtloose Athalia gedoot/ den tempel gerepareert/ ende den suyveren Godtsdienst herstelt.
44 D. in het lant van Juda/ ende dat daer toe behoorde/ het welcke een deel was van Israel/ dese naem in het gemeyne genomen zijnde. Siet bov. 21. op v. 2.
45 Mits sijnen Godts-dienst te herstellen. boven 23. 18. ende hier v. 14.
46 Verstaet sijnen Tempel/ die door den raet/ ende het beleyt van Jojada gerepareert was.
47 T. w. versoeckende van hem/ datse de afgoderye weder in 't lant mochten invoeren: gelijck af te nemen is uyt het volgende vs.
48 D. hy heeft haer versoeck ingewilligt.
49 *Hebr.* smerten. siet 1. Sam. 31. op v. 9.
50 N. Godts. Siet ond. 28. op v. 13.
51 D. riepen Hemel/ en aerde tegens hen tot getuygen.
52 Ofte/ bekleedde. D. de Geest des Heeren is over hem gekomen/ ende heeft hem als een kleet aengedaẽ. siet Jud. 6. op v. 34.
53 Dat is/ in eene plaetse/ die hooger was dan de plaetse daer in het volck vergadert was; uyt de welcke Zacharia gesproken heeft/ op dat hy te beter soude mogen gehoort worden.
c 2. Chro 15. 2.
d Mat. 23. 35.
54 T. w. des volcks/ so eenige meenen. Andere verstaen dit van den Voorhof der Priesteren/ so dat dese moort tusschen den altaer ende het portael des Tempels soude geschiet zijn/ t. w. als voor 't aengesichte des Heeren. Het gevoelen van velen is/ dat de Heere Iesus Christus op dese historie siet/ Matth. 23. 34. ende dat aldaer Jojada wert genaemt Barachia.
55 Van de welcke siet bov. cap. 23.
56 Namelick/ mijn bloet van de handen deser moordenaren/ ende van de hant des genen/ die de moort gebiedt. dat is/ Godt sal straffe/ ende wrake hier over doen. Siet Genes. 9. 5. ende 42. 22. ende de aenteeck. And. de Heere siet het ende sal 't soecken. ofte/ sie het ende soecke het.
57 *Hebr.* Darmesek. Verstaet de hooftstadt van Syrien: Siet Genes. 14. op v. 15.
58 Vergel. boven 12. de aenteeck. ende bov. 24. 4.
59 Naeml. de Syriers.
60 Dat is/ de straffen Godts/ die hy verdient hadde met den suyveren godtsdienst te verlaten/ ende Zachariam te vermoorden. want uyt 't volgende vs schijnt het oock/ dat de Syriers hem gewondet hadden.
61 *Hebr.* bloeden. dat is/ om de moort begaen aen Zacharia. Siet 1. Reg. 2. op v. 33.
62 Dat is/ des soons Zacharie/ namelick van Jojada de Priester: ende veelvoudich getal voor 't eenvoudich. Siet bov. v. 7. ende d'aenteeck. Ten ware men seyde/ dat Jojada meer sonen gehadt hadde/ die gedoodet waren; ofte immers Zacharia/ overmits de kinderen schijnen met hare vaderen somtijts uytgeroept geweest te zijn. Vgel. 2. Reg. 9. v. 26.
63 Siet 1. Reg. 15. d'aenteeck. op v. 27.
e 2. Reg. 12. 21.
64 Oock genoemt Iozachar, 2. Reg. 12. 21.
65 Anders genoemt Somer, 2. Reg. 12. 21.
66 Die hy gehadt/ ofte oock nagelaten heeft.
67 D. van de schattinge/ daer hy mede belast was/ om de plonderinge/ ende het berooven Jerusalems van Hazael af te koopen/ 2. Reg. 12. 18. Andere verstaen dit van de collecten/ ofte schattingen/ die hy het volck oplevde/ tot den bouw/ ende reparatie des Tempels.
68 *Hebr.* de gront, ofte/ grontvestinge: dat is/ de bouwinge aen het Huys Godts.
69 Het Hebr. woort midrasch heeft den naem van soecken/ om dat daer in de acten/ ende daden der Coningen seer neerstelick opgesocht/ by een vergadert ende opgeteeckent waren. alsoo bov. 13. 22.

Het XXV. Capittel.

Amazia regeert in 't eerste wel/ v. 1/ &c. wreeckt sijns vaders doot/ 3. hy rust sich ten strijde tegen Edom/ niet alleen met sijn eygen volck/ maer oock met gehuerde Israeliten/ 5. dese gehuerde danckt hy af/ door den raet eens Propheten/ 7. met de sijne overwint hy de Edomiten/ 11. lijdt schade van de afgedanckte Israeliten/ 13. vervalt tot afgoderye/ 14. beroept vermetelick den Coninck Israels tot den strijt/ 17. wort van hem geslagen/ 22. verdreven/ ende vermoort van sijn eygen volck/ 27.

1 [a] AMazia [1] vijf-en-twintich jaer out zijnde wert Coninck/ ende regeerde negen en twintich jaer te Jerusalem: ende de naem sijner Moeder was Joadan van Jerusalem.

2 Ende hy dede dat recht was inde oogen des HEEREN: doch [2] niet met een volkomen herte.

3 Het geschiedde nu/ als het Coninckrijcke aen hem gesterckt was; dat hy [3] sijne knechten/ die den Coninck sijnen vader [4] geslagen hadden/ doodde.

4 Doch hare kinderen [5] en doodde hy niet/ maer hy [dede] gelijck inde Wet [b] in het boeck van Mose geschreven is/ daer de HEERE geboden heeft/ seggende; [6] De vaders en sullen niet sterven om de kinderen/ ende de kinderen en sullen niet sterven om de vaders; maer een yeder sal om sijne sonde sterven.

5 Ende Amazia vergaderde Juda/ ende stelde se nae [7] de huysen der vaderen/ tot Overste van duysenden/ ende tot Overste van honderden/ door gantsch Juda/ ende Benjamin: ende hy monsterde se/ [8] van twintich jaer out/ ende daer boven/ ende vondt se drie hondert duysent uytgelesene/ uyttreckende ten heyre/ handelende [9] spiesse/ ende rondasse.

6 Daer toe huerde hy [10] uyt Israël hondert duysent kloecke helden/ voor hondert [11] talenten silvers.

7 Maer daer quam een [12] man Godts tot hem/ seggende: ô Coninck/ laet het heyr Israëls met u niet gaen: want de HEERE [13] en is niet met Israël/

a 2. Reg. 14. 1.
1 *Hebr.* een soon van 25 jaer.
2 Hy hadde wel den suyveren godesdienst/ die ten tijde sijnes vaders/ na de doot van Jojada verballen was/ weder opgericht/ maer hy is daer na een afgodendienaer gewordẽ/ ende een verwerper van Prophetische vermaninge/ mitsgaders ẽe lichtveerdich/ vermeten/ ende ongeluckich oorloger.
3 Van de welcke siet bov. 24. v. 26.
4 Dat is/ om-gebracht hadden. bov. 24. 25. van 't woort slaen, siet Gen. 8. op v. 21.
5 Het welcke somtijts schijnt wel geschiedt te zijn. Siet bov. 24. de aenteeck. op v. 25.
b Deut. 24. 16. 2. Reg. 14. 6. Ierem. 31. 30. Ezech. 18. 20.
6 Dese wet gaet eygentlick aen de Magistraten/ ende Overheden.
7 D. de huysgesinnen der voornaemsten. Vgelijckt Exod. 6. 14.
8 *Hebr.* van den soon van twintich jaer.
9 Siet bov. 11. op v. 12.
10 Dat is/ uyt de x stammen.
11 Van deser weerde siet Exod. 25. op v. 39.
12 Dat is/ een Propheet. Siet Judic. 13. op v. 6.
13 Te weten/ om datse van den Heere tot de Afgoden geweken waren.

[met] alle [14] kinderen Ephraims.

8 Maer so ghy gaet/ [15] doet het/ weest sterck ten strÿde: Godt sal u doen vallen voor den vyant; want in Godt is kracht/ om te helpen/ ende om te doen vallen.

9 Ende Amazia seyde tot den man Godts; Maer wat salmen doen met de [16] hondert talenten/ die ick den ben den Israëls gegeven hebbe? ende de man Godts seyde; De HEERE heeft meer dan dit/ om u te geven.

10 Doe scheydde Amazia die af/ te weten de benden die uyt [17] Ephraim tot hem gekomen waren/ datse nae hare plaetse gingen: daerom ontstack haren toorn seer tegen Juda/ ende sy keerden weder tot hare plaetse in hitticheyt des toorns.

11 Amazia nu sterckte sich/ ende leydde [18] sÿn volck uyt/ eñ tooch in het [19] Sout-dal/ ende sloech der [20] kinderen van Seïr tien duysent.

12 Daertoe vingen de kinderen van Juda [21] tien duysent levendich/ ende brachtense op de hoochte der [22] steenrotse/ ende stietense vande spitse der steenrotse af/ datse alle versteden.

13 Maer de [23] mannen der benden/ die Amazia hadde doen wederkeeren/ datse met hem in den strÿt niet en souden trecken/ die deden eenen inval in de [24] steden van [25] Juda/ van Samaria af/ tot [26] Beth-Horon toe/ ende sloegen van hen drie duysent/ ende roofden veel roofs.

14 Het geschiedde nu/ na dat Amazia van het slaen der Edomiten gekomen was/ ende dat hy de [27] Goden der kinderen van Seïr mede gebracht hadde; dat hy die sich tot Goden stelde/ ende sich voor de selve neder booch/ ende die roockte.

15 Doe ontstack de toorn des HEEREN tegen Amazia: ende hy sondt tot hem eenen Propheet/ die seyde tot hem; [28] Waerom hebt ghy de Goden van dat volck gesocht/ die haer volck niet geredden en hebben uyt uwe hant?

16 Ende het geschiedde/ als hy tot hem sprack/ dat hy hem seyde; Heeftmen u tot des Conincks Raet-gever gestelt? [29] houdt ghy op/ waerom souden [30] sy u slaen? doe hielt de Propheet op/ ende seyde; Ick mercke dat Godt [31] besloten heeft u te verderven/ dewÿle ghy dit gedaen/ ende nae mÿnen raet niet gehoort en hebt.

17 [c] Ende Amazia de Coninck van Juda wert des raets/ dat hy [32] sondt tot Joas den sone van Joahaz/ den sone van Jehu/ den Coninck Israëls/ om te seggen; Komt/ laet ons [33] malkanders aengesichte sien.

18 Maer Joas de Coninck Israëls sondt tot Amazia den Coninck van Juda/ om te seggen; [34] De [d] distel/ die op den Libanon is/ sondt tot den Ceder/ die op den Libanon is/ om te seggen; Geeft uwe dochter mÿnen sone ter vrouwe: maer het gedierte des velts/ dat op den Libanon is/ ginck voor by/ ende vertradt de distel.

19 Ghy segt/ Siet/ ghy hebt de Edomiten [35] geslagen; daerom heeft u herte u verheven/ om te roemen: nu/ blÿft in u huys: waerom soudt ghy u in't quade mengen/ dat ghy vallen soudt/ ghy/ ende Juda met u?

20 Doch Amazia en hoorde niet; want

14 Verstaet door dese/ Israël, als voorgaet; dat is/ de tien stammen/ de welcke soo genaemt worden/ om dat Ephraim wel de voornaemste der selver stammen was/ ende Jerobeam hare eerste Coninck uyt de stamme Ephraims afkomstich: Alsoo Ephraim, voor Israël, Jes. 17. 3. ende 28. 1/ &c.

15 Hy spreeckt spotscher wijse/ soo te verstaen gevende, in dien hy de aengenomene Israeliten gebruyckte/ datter hem niet wel vergaen en soude. Sulcke geboden spotscher wijse gegeven/ dienen om de menschen te berispen/ ende te dreygen. Siet 1. Reg. 22. op v. 15.

16 Daer van gemelt is/ boven v. 6. voor dewelke hy hondert duysent krijchsluyden uyt Israel in sÿnen dienst aengenomen hadde.

17 V. uyt Israel/ ofte de 10 stammen/ als bov. v. 7.

18 T.w. dat hy uyt sÿne eygene ondersaten aengenomen hadde.

19 Siet 2. Sam. 8. op v. 13. ende 2. Reg. 14. op v. 7.

20 Der Edomiten. 2. Reg. 14. 7. die in't lantschap Seïr woonden. Genes. 36. v. 8. Deut. 2. 3.

21 Gelijckse tien duysent doot geslagen hadden; in't voorgaende vs.

22 T.w. daer op de stadt Selah gelegen was; van de welcke siet/ 2. Reg. 14. op v. 7.

23 *Hebr.* de sonen der bende. dat is/ de hondert duysent Israeliten/ die Amazia aengenomen hadde/ om die in den krijch tegens de Edomiten te gebruycke/ bov. v. 6.

24 Dewelcke waren de frontier-steden des Coninckrijcks van Juda/ langs in de breette daer van palende aen't Coninckrijcke Israels.

25 V. behoorende tot het Coninckrijcke van Juda.

26 Siet vã tweederley Beth-Horon het Leege, ende het Oppere, 1. Reg. 9. op v. 17. hier schijnt vã het leege gesproken te zijn. ..et welcke in de stamme Benjamins gelegen was.

27 Verstaet de beelden van der Edomiten Afgoden.

28 Dese vrage berispt den Coninck/ ende dreygt hem/ dat hy niet meer voor dese afgoden geholpen en soude worden/ dan de Edomiten daer voor waren geholpen geweest.

29 *Hebr.* houdt op voor u. dat is/ tot uwen besten/ ofte/ dat voor u het beste wesen sal. Siet Gen. 12. op v. 1.

30 Verst. sÿne trauwanten/ die daer tegenwoordich waren. Hy dreycht den Prophete/ in dien hy niet op en hielt hem te berispen/ dat hy sÿne trauwanten last soude geven hem doot te slaen/ ofte immers aen sÿn lichaem leet te doen.

31 *Hebr.* beraetslaecht, raet genomen/ ofte/ in sijnen raet besloten.

c 2. Reg. 14. 8.

32 T.w. boden/ ofte gesanten. 2. Reg. 14. 8.

33 V. tegens malkanderen uyttrecken te velde/ om t'samen te vechten/ ende malkanderen met gewapender hant te bejegenen/ ende soo onder de oogen te sien. Siet 2. Reg. 14. op v. 8.

34 Siet de verklaringe deser gelijckenisse/ 2. Reg. 14. op v. 9.

d Iud. 9. 8.

35 Ja slaende geslagen; gelijck staet 2. Reg. 14. 10. dat is/ dapper/ ende geweldichlick geslagen.

[36] het was van Godt/ op dat hyse in [hare] hant gave: overmits sy de Goden der Edomiten gesocht hadden.

21 So tooch Joas de Coninck Israëls op/ ende hy/ ende Amazia de Coninck van Juda [37] sagen malkanders aengesichten/ te Beth-Semes/ dat in [38] Juda is.

22 Ende Juda wert geslagen voor het aengesichte Israëls: ende sy vloden/ een yegelick in sÿne tenten.

23 Ende Joas de Coninck Israëls greep Amazia/ den Coninck van Juda/ den sone Joas/ des soons [39] Joahaz te Beth-Semes: ende hy bracht hem te Jerusalem/ ende [e] hy brack aen den muer Jerusalems/ vande [40] poorte Ephraims tot aen [41] de Hoeck-poorte/ vier hondert ellen.

24 Daer toe [nam] hy al het gout/ ende het silver/ ende alle de vaten/ die in het Huys Godes gevonden werden/ [42] by Obed-Edom/ ende de schattẽ van het huys des Conincks/ mitsgaders [43] Gÿselaers: ende hy keerde weder nae Samaria.

25 Amazia nu de sone van Joas/ de Coninck van Juda leefde na de doot van Joas/ den sone Joahaz/ des Coninex Israëls/ vÿftien jaer.

26 [f] Het overige nu der geschiedenissen van Amazia de eerste/ ende de laetste/ siet/ zÿn die niet geschreven in het boeck der Coningen van Juda/ ende Israël?

27 Van den tÿt nu aen/ dat Amazia afgeweken was [44] van achter den HEERE/ so [45] maecktense in Jerusalem eene verbintenisse tegens hem/ doch hy vluchtede nae [46] Lachis: Doe sonden sy hem na tot Lachis/ ende doodden hem aldaer.

28 Ende sy brachten hem op peerden/ ende begroeven hem by sÿne vaders [47] inde stadt Juda.

36 Siet 1. Reg. 12. 15. ende de aenteeck. daer op.

37 Siet boven op v. 17.

38 Ende is daerom te onderscheyden van eẽ ander deses naems gelegen in Naphtali/ Jos. 19. 38. Jud. 1. 33.

39 Anders genoemt Ahazia ende Azaria, siet bov. 21. 17. ende 22. 1/6. met d'aent.

e 2. Chron. 32. 5

40 Siet 2. Reg. 14. op v. 13.

41 *Hebr.* die uytsiende was, ofte/ tot de uytsiende poorte. soo wortse genaemt/ om datse uytstack aen eenen hoeck der stadt. daerom sy oock de Hoeck-poorte genaemt wert/ hier/ ende 2. Reg. 14. 13.

42 V. by de nakomelingen van Obed-Edom/ die deurwachters/ ende schatbewaerders in het Huys Godes waren/ 1. Chron. 26. 15.

43 *Hebr.* sonen der borch-tochten, ofte/ der verpandingen. siet 2. Reg. 14. op v. 14.

f 2. Reg. 14. 18.

44 V. van den Heere te volgen.

45 Siet 1. Reg. 15. op v. 27.

46 Siet van dese stadt 2. Reg. 14. op v. 19.

47 V. in Jerusalem; welcke stadt/ hoe wel sy ten deele lach in de palen Benjamins/ ten deele in Juda; so wert sy nochtans voornemelick een stadt Iuda genoemt/ om datse de hooft-stadt was/ alwaer de Coningen van Juda haer hof hielden. Siet 2. Reg. 14. 20.

Het xxvj. Capittel.

Uzzia komt in sÿns vaders Amazia plaetse/ v. 1/ &c. regeert wel in de dagen van Zacharia/ 4. krÿgt groote overwinningen over sÿne vyanden/ 6. Voorsiet de stadt Jerusalem/ ende sÿn huys/ 9. sterckt sÿn rÿcke met krÿchs-volck/ wapenen/ ende konstige oorloogs-wercken/ 11. hy vergrÿpt sich mits te willen roocken voor den Heere/ 16. waer over hy met melaetschept gestraft wort/ 19. hy sterft/ ende sÿn sone Jotham regeert/ 23.

1 [a] [1] DOe nam het gantsche volck van Juda [2] Uzzia/ (die nu [3] sestien jaer out was) ende maeckten hem Coninck in sÿns vaders Amazia plaetse.

2 [b] De selve bouwde [4] Eloth/ ende brachtse weder aen Juda; na dat de Coninck met sÿne vaderen ontslapen was.

3 [c] Sestien jaer was Uzzia out/ doe hy Coninck wiert/ ende hy regeerde twee en vÿftich jaer te Jerusalem: ende de naem sÿner moeder was Jecholia van Jerusalem.

4 Ende hy [5] dede dat recht was inde oogen des HEEREN/ [6] nae alles dat sÿn vader Amazia gedaen hadde.

5 [k] Want [7] hy begaf sich om Godt te soecken/ inde dagen van Zacharia/ [8] die verstandich was [9] inde gesichten Godts:

a 2. Reg. 14. 21.

1 T. w. als sÿn vader Amazia vluchtede nae Lachis. Siet 2. Reg. 14. op v. 21.

2 Oock genaemt Azaria. 2. Reg. 14. 21.

3 *Hebr.* een soon van sestien jaer, ende soo in het volgende.

b 2. Reg. 14. 22.

4 Oock genaemt Elath/ 2. Reg. 14. 22. Siet van dese stadt/ 1. Reg. 9. op v. 26.

c 2. Reg. 15. 2.

5 Dat is/ hy heeft den suyveren Godesdienst/ die onder de laetste regeringe van Amazia verballen was/ opgericht/ ende gehanthaeft.

6 In de regeringe sÿnes rÿcks heeft hy niet alleen de eerste voetstappen sÿns vaders gevolcht: maer is oock in't laetste sÿnen vader eenichsins gelijck geworden. Want gelijck sÿn vader Amazia/ na dat hy de Edomiten overwonnen hadde/ tot afgoderye vervallen was/ bov. 25. 14. alsoo is Uzzia na dat hy machtich ende voorspoedich geworden was/ tot dese vermetenheyt vervallen/ dat hy sich het Priester-ampt heeft willen aentrecken/ onder v. 16.

7 *Hebr.* hy was om Godt te soecken. wat het zy Godt te soecken. Siet bov. 11. op v. 16. verstaet/ dat hy besich was met Godt te soecken.

8 And. die [hem] verstandich maeckte. dat is/ die hem leerde ende onderwees: want het Hebr. woort beteeckent niet alleen verstant hebben, ende verstandich zijn, maer oock somtijts door goet onderwijs/ ende leeringe yemant verstandich maken.

9 And. in de vreesen Godts. verstaet door de gesichten, de geheele leere van het gene/ datmen gelooven/ ende doen moeste ter salicheyt/ geopenbaert door Mosen/ ende de andere Propheten/ ende door de selve dagelicks den volcke ingescherpt/ verklaert/ ende toe ge-eygent.

in de dagen nu/ dat hy den HEERE socht/ maeckte hem Godt voorspoedich.

6 Want hy tooch uyt / ende krijchde tegē de Philistijnen/ ende brack den muer van [10] Gath/ ende den muer van [11] Jabne/ ende den muer van [12] Asdodd: aer toe bouwde hy steden [13] in Asdod/ ende onder de Philistijnen.

7 Ende Godt hielp hem tegen de Philistijnen / ende tegens de Arabiers/ die te [14] Gurbaal woonden / ende [tegen] de [15] Meünïten.

8 Ende de [16] Ammoniten gaven Uzzia geschencken/ ende [17] sijn naem ginck tot den ingank van Egypten : want hy sterckte sich [18] ten hoochsten.

9 Daer toe bouwde Uzzia [19] torens te Jerusalem / aen de [20] Hoeck-poorte/ ende aen de [21] Dal-poorte / ende aen [22] de hoecken : ende hy sterckte se.

10 Hy bouwde oock torens inde [23] woestijne/ ende hieuw vele [24] putten uyt/ overmits hy veel vees hadde/ beyde inde leechten/ ende inde effene velden; acker-luyden/ ende wijngaerdeniers op de bergen / ende op [25] de vruchtbare velden : want hy een liefhebber der lant-[bouwerije] was.

11 Voorder hadde Uzzia eene [26] heyrkracht van geoeffende ter oologe/ uyttreckende ten heyre by benden / nae het getal harer monsteringe / [27] door de hant van Jeiël den Schrijver / ende Mahaseia den Ampt-man: onder [28] de hant van Hanania [een] van de Oversten des Coninckx.

12 Het geheele getal vande [29] hoofden der vaderen / der strijtbare helden / was twee duysent/ ende ses hondert.

13 Ende onder hare hant was een krijchsheyr / van drie hondert duysent/ ende seven duysent/ ende vijf hondert/ die met strijtbare kracht/ [30] sich ter oorloge oeffenden / om den Coninck tegen den vyant te helpen.

14 Ende Uzzia bereydde voor hen/ voor het gantsche heyr schilden / ende spiessen/ ende helmen/ ende pantsieren/ ende bogen; selfs tot de [31] slinger-steenen toe.

15 Hy maeckte oock te Jerusalem [32] konstige wercken/ bedenckinge van konstige werckmeesters/ datse op de torens/ ende op de hoecken zijn souden/ om met pijlen/ ende met groote steenen te schieten : [33] so ginck sijnen naem tot verre toe uyt : want hy wert [34] wonderlick geholpen/ tot dat hy [35] sterck wiert.

16 Maer als hy sterck geworden was/ verhief hem sijn herte tot verdervens toe: ende hy overtradt tegen den HEERE sijnen Godt: want hy ginck [36] inden Tempel des HEEREN / om te roocken op den Reuck-altaer.

17 Doch Azaria de [37] Priester ginck hem na : ende met hem des HEEREN Priesters tachtentich kloecke mannen.

18 Ende sy wederstonden den Coninck Uzzia / ende seyden hem; [38] Het en komt u niet toe/ Uzzia / den HEERE te roocken / maer den Priesteren Aarons sonen/ die geheyliget zijn / om te roocken; gaet uyt het [39] Heylichdom / want ghy hebt overtreden; ende 't en sal u niet tot eere zijn [40] van den HEERE Godt.

19 [41] Doe wert Uzzia [42] toornich / ende het reuck-werck was in sijne hant / om te roocken : als hy nu toornich wert tegen de Priesteren/ rees de melaetschheyt op aen sijn voor-hooft / voor het aengesichte der Priesteren [43] in't Huys des HEEREN/ van boven den Reuck-altaer.

20 Als-doen sach de [44] Hooft-priester Azaria op hem/ ende alle de Priesteren/ ende siet / hy was melaetsch aen sijn voorhooft/ ende sy stieten hem metter haeste van daer/ ja/ hy selfs [45] wert oock gedreven uyt te gaen / om dat de HEERE hem geplaecht hadde.

21 [d] Also was de Coninck Uzzia melaetsch tot aenden dach sijnes doots/ ende melaetsch zijnde/ woonde [46] in een afgesondert huys/ want hy van't Huys des HEEREN [47] afgesneden was: Jotham nu sijn soon was over het huys des Coninckx/ [48] richtende het volck des lants.

22 Het overige nu der geschiedenissen van Uzzia / de eerste / ende de laetste heeft de Propheet Jesaia de sone van Amoz beschreven.

23 Ende Uzzia ontsliep met sijne vaderen/ ende sy begroeven hem by sijne vaderen/ [49] in het velt vande begravenisse/ die der Coningen was; want sy seyden/ Hy is melaetsch : ende sijn sone Jotham wert Coninck in sijne plaetse.

10 Siet van dese stadt/ 1. Reg. 2. op v. 39.
11 Eene stadt der Philistijnen aen de midlantsche Zee.
12 Oock eene stadt int lant der Philistijnen : daer van siet Jos. 11. 22. ende 15. 46. 1. Sam. 5. 1.
13 Verst. het lant/ sorterende onder de stadt Asdod.
14 Een plaetse suydwaert gelegen van Judea / gelijck de Philistijnen westwaert daer van waren / ende de Ammoniten oostwaert.
15 De naem van een seker lantschap/ ende volck.
16 Siet bov. cap. 20. op v. 1.
17 D. hy wiert seer beroemt / ende vermaert. Vgel. 1. Chro. 14. 17. ende onder v. 15. deses cap. Ezec. 16. 14.
18 Het woort in den oorspronck is oock soo genoemē/ 1. Chro. 14. 2. ende 23. 17. ende 29. 25. 2. Chron. 1. 1.
19 Te weten/ aen de mueren/ die Joas de Coninck Israels/ ten tijde van Amazia gebroken hadde. boven 25. 23.
20 *Hebr.* de poorte des hoecx. siet 2. Reg. 14. op v. 13.
21 *Hebr.* de poorte des dals. Siet van dese Nehem. 2. 13. ende 3. 13.
22 Ofte/ wendingen, ofte/ keeringen. T. w. van de muer. Andere behouden het woort Mikzoa, als den eygenen naem eenes torens/ ofte sterckte/ staende in't hoochste der stadt Davids. Siet hier van oock/ Nehem. 3. v. 19/ 24.
23 Namelick / van Arabien / om de invallen van daer te beletten / die ten tijde Jorams geschiet waren/ boven 21. 16.
24 In de welcke men het water vergaderde / ende bewaerde/ ten gebruycke van de menschen/ ende van het vee.
25 And. Carmel. dat is in de landouwe/ ofte / het lantschap der stadt Carmel / gelegen aen de woestijne Maon / in de stamme van Juda / seer vruchtbaer / eñ overvloedich van schoone vruchten / ende wijngaerden. Elders is Carmel een geberchte gelegen in de stamme Issaschars / seer wel beplant/ bezaeyt/ ende vruchtbaer / siet 1. Reg. 18. op v. 19. van waer het komt/ dat de vruchtbare landouwen een Carmel genoemt worden. Siet 2. Reg. 19. op v. 23.
26 Verst. eenige ordinarise benden van krijchs-volck/ die de Coninck tegen allen noot veerdich hadde. Vergel. 1. Chron. 27. ende boven 17. 14.
27 D. welcke monsteringe gedaen was door middel van Jeiel/ &c.
28 D. het beleyt. alsoo v. 13.
29 Alsoo boven 23. 2.
30 *Hebr.* doende oorloge : dat is/ die de oorloge hanteerden, daer toe bequaem waren/ ende sich gebruycken lieten. Siet 1. Reg. 12. op v. 21.
31 D. steenen / diese met den slinger na den vyant moesten werpen. Met sulcken slingerworp heeft David den reuse Goliath soo in't voorhooft getroffen/ dat hy hem nedervelde/ 1. Sam. 17. 49. Vgel. Job 41. 19.
32 *Hebr.* bedenckingen door de bedenckinge des bedenckers. dat is ; konstige / ende wel uytgevondene wercken/ door de vernuftige bedenckinge/ ofte den vondt van een konstich/ ofte vernuftich werckmeester/ ende ingenieur bedacht.
33 Siet bov. op v. 8.
34 *Hebr.* hy maeckter wonderlick met, ofte/ om geholpen te worden; te weten van Godt/ die een Schilt is allen, die op hem betrouwen, Psal. 18. 31.
35 Ofte / gesterckt , te weten / in sijn rijcke.
36 Verst. in het Heylige. alwaer de Reuck-altaer stont/ ende daer niemant mochte incomen/ veel min reuckwerck offeren/ dan de Priesteren alleene. Dese plaetse is/ ond. v. 18. genoemt het Heylichdom.
37 Verst. Hooge-priester. Siet 1. Chron. 6. 10. ende ond. v. 20.
38 Vergel. Exod. 30. 7/ &c.

39 Siet bov. op v. 16. alwaer dit Heylichdom de Tempel genaemt wort. Vgel. 1. Reg. 8. 10. ende de aenteeck.
40 T. w. om dat hy 't niet en sal voor goet aensien / maer sekerlick straffen.
41 Eenige meynen/ dat als doen de aerdbevinge geschiet is ; van de welcke te sien is/ Amos 1. 1. Zach. 14. 5. als een openbaer bewijs van de gramschap Godts tegen desen Coninck.
42 Van het Hebr. woort siet Genes. 40. op v. 6.
43 T. w. van den Heere/ die van bovē/ ofte van by desen Altaer yet tegen des Coninckx aengesicht schijnt uytgeschoten te hebben/ het welcke dese melaetsheyt heeft veroorsaeckt.
44 *Hebr.* de Priester het hooft , te weten der Priesteren / dat is / de Overpriester.
45 Vergel. Esth. 6. v. 12.
d 2. Reg. 15. 5.
46 Levitic. 13. 46. Num. 5. 2. eñ 12. 14. siet wijders 2. Reg. 15. op v. 5.
47 Dat is/ hy wert verklaert onreyn te zijn / ende alleen te moeten woonen / ende niet te mogen in dē Voorhof des volcx tot de algemeyne vergaderinge verschijnen ; ende dat nae de wet, Lev. 13. 46.

48 D. regeerende / ende recht doende. Siet 2. Reg. 15. op v. 5.
49 Dat is / op welck velt de graven der Coningen waren ; hoe wel sy sijn lichaem / om der melaetsheyt wille niet in/ ofte / onder die graven / maer verscheyden / ende in eene afgesonderde plaetse begraven hebben.

Het xxvij. Capittel.

Jotham regeert wel / v. 1 / &c. laet veelderley gebouwen maken / 3. hy maeckt de Ammoniten hem cijnsbaer / 5. hy volhert in't goede / 6. sterft/ ende sijn sone Achaz wert Coninck / 9.

1 [a] JOtham was [1] vijf en twintich jaer out/ doe hy Coninck wert / ende hy regeerde sestien jaer te Jerusalem: ende de naem sijner moeder was Jerusa/ eene dochter van Zadok.

2 Ende hy [2] dede dat recht was inde oogen des HEEREN/ nae alles dat sijn vader Uzzia gedaen hadde/ behalven dat hy [3] inden Tempel des HEEREN niet en ginck : ende het volck [4] verdorf sich noch.

3 De selve [5] bouwde [6] de Hooge-poorte aen het Huys des HEEREN : hy bouwde oock veel aen den muer [7] van Ophel.

4 Daer toe bouwde hy steden op't geberchte van Juda : eñ inde wouden bouwde hy [8] burchten / ende torens.

5 Hy krijchde oock tegen den Coninck der kinderen Ammons/ ende hadde de overhant over hen/ so dat de kinderen Ammons in dat selve jaer hem gaven hondert [9] talenten silvers/ ende tien duysent [10] Cor tarwe/ ende tien duysent gerste : dat brachten hem de kinderen Ammons wederom / oock in het tweede/ ende in het derde jaer ;

6 Also versterckte sich Jotham: want

a 2. Reg. 15. 33. &c.
1 *Hebr.* een soon van vijf-en-twintich jaer.
2 T. w. in 't voorstaen van den suyveren Godts-dienst. Vgel. bov. 26. 4. ende siet de aenteeck.
3 T. w. (nae sommiger gevoelen) om sich aldaer neffens andere geloovige in den heyligē Godes-dienst te oeffenen : het welcke aldus kan verstaē worden/ dat hy't niet en liet uyt verachtinge / maer uyt eenige menschelicke swackheyt / om dat sijn vader daer melaetsch geworden was. sommige verstaen dat dit hier tot sijnen lof gesproken wort / dat hy niet in den Tempel des Heeren en ginck om te roocken gelijck sijn vader gedaen hadde. Siet bov. cap. 26. 16.
4 T. w. door afgoderye / mits te offeren / ende te roocken op de hoochten / gelijck verklaert wort. 2. Reg. 15. 35.

5 D. vernieuwde/ vermaeckte / sterckte / beterde. Vergel. bov. 11, 5. ende d'aenteeck.
6 Siet 2. Reg. 15. op v. 35.
7 Verstaet een deel van de mueren Jerusalems/ soo genoemt / om dat het op eenen heuvel / ofte hoochte stont. Siet ond. cap. 33. 14. ende Neh. 3. 26. ende 11, 21.
8 Vergel. bov. 17. op v. 12.
9 Siet 1. Reg. 16. op v. 24.
10 Siet van dese mate/ Lev. 27. op v. 16. alwaerse een Homer genoemt wort: 1. Reg. 4. op v. 22. alwaerse een Cor geheeten wort/ gelijck hier.

hy [11] richtede sijne [12] wegen voor het aengesichte des HEEREN sijnes Godts.

7 Het overige nu der geschiedenissen Jothams / ende alle sijne [13] krijgen / ende sijne wegen; siet / sy zijn geschreven in het boeck der Coningen Israëls / ende Juda.

8 Hy [14] was vijf en twintich jaer out doe hy Coninck wert; ende hy regeerde sestien jaer te Jerusalem.

9 Ende Jotham ontsliep met sijne vaderen / ende sy begroeven hem inde [15] stadt Davids: ende sijn sone Achaz wert Coninck in sijne plaetse.

11 Siet vob. 19. op v. 3.
12 D. aenslagen / voornemen / woorden / daden / manieren van leve, siet Gen. 6. op v. 12. en 1. Reg. 2. op v. 4. alsoo hier int volgende v. 7.
13 T.w. die de Coninck van Syrien / ende de Coninck Israëls tegen hem gevoert hebben.
14 *Hebr.* een soon van 25 jaer.
15 Siet 1. Reg. 2. op v. 10.

Het xxviij. Capittel.

Achaz is een grouwelick afgoden-dienaer / v. 1 / &c. hy wert geslagen van de Syriers / ende van de Israeliten / 5. De Israeliten voeren met hen vele Joden gevangen wech / 8. dewelcke sy door den raet des Propheten Odeds / weder in hare lantpale brengen / 9. Achaz versoeckt hulpe aen den Assyrier / 16. wort bestreden van de Edomiten / ende Philistijnen / 17. niet geholpen van den Coninck van Assyrien / 20. gaet voort in sijne godtloosheyt / 22. hy sterft / ende sijn sone Hizkia regeert / 27.

1 [a] ACHAZ was [1] twintich jaer out / doe hy Coninck wert / ende regeerde sestien jaer te Jerusalem: ende [2] hy en dede niet dat recht was in de oogen des HEEREN / gelijck sijn vader David.

2 Maer hy [3] wandelde in de wegen der Coningen Israëls: daer toe maeckte hy oock gegotene beelden [4] den Baalim.

3 De selve roockte oock in het [5] dal des soons Hinnoms; ende [b] hy [6] brandde sijne sonen in 't vyer / nae de grouwelen der heydenen / die de HEERE voor het aengesichte der kinderen Israëls uyt de besittinge verdreven hadde.

4 Oock offerde hy / ende roockte op de [7] hoochten / [8] ende op de heuvelen: mitsgaders onder alle groen geboomte.

5 Daerom [c] gaf hem de HEERE [9] sijn Godt inde hant des [10] Conincks van Syrien / datse hem sloegen / ende van hem gevanckelick wech voerden eene groote menichte van gevangene / diese te [11] Damascus brachten: Ende hy wert oock gegeven inde hant des [12] Conincks Israëls / die hem [13] sloech met eenen grooten slach.

6 Want Pekah / de sone van Remalia sloech in Juda hondert ende twintich duysent doot op eenen dach / alle [14] strijtbare mannen / [15] om datse den HEERE harer vaderen Godt verlaten hadden.

7 Ende Zichri een geweldich man van Ephraim / sloech Maaseia den sone des [16] Conincks doot / ende Azrikam [17] den Huys-oversten / mitsgaders Elkana / den tweeden na den Coninck.

8 Ende de kinderen Israëls voerden van hare [18] broederen gevanckelick wech / twee hondert duysent / wijven / sonen / ende dochteren / ende plonderden oock veel roofs van hen: ende sy brachten den roof tot Samaria.

9 Aldaer nu was een Propheet des HEEREN / wiens naem was [19] Oded / die ginck uyt / den heyre tegen / dat nae Samaria quam / ende seyde tot hen; Siet door de grimmicheyt des HEEREN des Godts uwer vaderen over Juda / heeft hyse in uwe hant gegeven: ende ghy hebtse doot geslagen in toornicheyt / [20] [die] [21] tot aenden Hemel raeckt.

a 2. Reg. 16. 2. &c.
1 *Hebr.* een soon van twintich jaer.
2 Vergel. 1. Reg. 11. de aent. op v. 6.
3 Siet vob. 21. op v. 6.
4 D. ter eere van de afgoden / die sy Baalim noemden / om dat sy de selve voor hare Heeren hielden. Siet Jud. 2. op v. 11.
5 Siet 2. Reg. 23. op v. 10.
b Deut. 18. 10. 2. Reg. 21. 5. Ierem. 7. 30. ende 19. 5.
6 2. Reg. 16. 3. staet / dat hy sijnen sone dede door het vyer gaen. Dese Coninck Achaz heeft eenige sijner sonen laten verbranden / gelijck hier geseyt wort / ende 't kan zijn dat hy eenen maer door het vyer heeft laten gaen / gelijck geschreven staet / 2. Reg. 16. 3. Siet van desen heydenschen grouwel Levitic. 18. op v. 21. vgel. ond. 33. de aenteeck. op v. 3.
7 Siet Lev. 26. op v. 30.
8 Siet Deut. 12. op v. 2.
c Iesai. 7. 1.
9 T.w. nae het verbont der genade / dat Godt met Abraham / ende sijne nakomelingen gemaeckt hadde / ofte / oock nae de geveynsde belijdenisse / die Achaz dede / sich gelatende den HEERE sijner vaderen Godt / mede voor sijnen Godt te houden; gelijck gemeynlick de afgoden-dienaren op beyde zijden hincken / 1. Reg. 18. 21.
10 Genaemt Rezin. 2. Reg. 16. 5.
11 *Hebr.* Darmesek. alsoo vob. 16. 2.
12 Genaemt Pekah, in 't volgende v. ende 2. Reg. 16. 5.
13 Vergel. vob. 13. op v. 17.
14 *Hebr.* sonen des strijts, heyrs, ofte sterckte. Van de beteeckenissen des Hebreuschen woorts Haïl, machmen sien Genes. 47. op v. 6.
15 Verg. 1. Reg. 15. de aenteeck. op v. 29.
16 Naeml. Achaz.
17 Ofte / den voorganger van 't huys / die als een groot hofmeester het opperste bevel over 't hofgesin des Conincx hadde: alsoo de Overste over de schatten, voor Opper-rekenmeester / 1. Chron. 26. 24.
18 D. van de Joden / die met de Israeliten van eenen vader Jacob afkomstich waren. siet vob. 11. op v. 4. alsoo ond. v. 11. ende 15.
19 Een Propheet / te onderscheyden van eenen anderen deses naems / die ten tijde des Conincks Asa leefde / vob. 15. v. 1.
20 Ofte / 't welck. D. welcke daet.
21 Eene maniere van spreken beteeckenende sonderlinge vergrootinge / van 't gene daer van gesproken wort / ende met-brengende een dreygement / ende wrake Godts uyt den Hemel, Vergel. Genes. 11. 4. ende Ezr. 9. 6.

10 Daertoe [22] dencket ghy nu de kinderen van Juda / ende Jerusalem u tot slaven / ende slavinnen te onderwerpen: [23] en zijt ghy 't niet alleenlick? by u lieden zijn [24] schulden tegen den HEERE uwen Godt.

11 Nu dan hooret my / ende brenget [25] de gevangene weder / die ghy van uwe broederen gevanckelick wech gevoert hebt: want de hitte van des HEEREN toorn is over u.

12 Doe maeckten sich [26] mannen op vande hoofden der kinderen Ephraims / Azaria / de sone Johanan / Berechia de sone Mesillemoth / ende Jehizkia de sone Sallum / ende Amasa de sone van Hadlai; tegen de gene / die uyt het heyr quamen.

13 Ende sy seyden tot hen; Ghy en sult dese gevangene [27] hier niet in brengen; tot een schult over ons [28] tegen den HEERE / [29] denckt ghylieden toe te doen tot onse sonden / ende tot onse schulden: hoewel wy vele schult hebben / ende de hitte des [30] toorns over Israël is.

14 Doe lieten de [31] toegerustede de gevangene / ende den roof voor het aengesichte der Oversten / ende der gantscher Gemeynte.

15 De mannen nu / [32] die met namen uytgedruckt zijn / maeckten sich op / ende grepen de gevangene / ende kleedden vanden roof alle hare naeckte; ende sy kleeddense / ende schoeydense / ende spijsdense / ende drenckten se / ende [33] salfdense / ende voerdense op eselen / alle die [34] swack waren / ende brachtense te Jericho [35] de palm-stadt / by hare broederen: Daerna keerden sy weder nae Samaria.

16 [36] Ter selver tijt sondt de Coninck Achaz tot [37] de Coningen van Assyrien / datse hem helpen souden:

17 Daer en boven waren oock de Edomiten gekomen; ende hadden Juda geslagen / ende gevangene gevanckelick wech gevoert.

18 Daertoe waren de Philistijnen ingevallen in de steden der leechte / ende het Suyden van Juda / ende hadden ingenomen [38] Bethsemes / ende [39] Aialon / ende [40] Gederoth / ende [41] Socho / ende hare [42] onderhoorige plaetsen / ende [43] Timna / ende hare onderhoorige plaetsen / ende Gimzo / ende hare onderhoorige plaetsen: ende sy woonden aldaer.

19 Want de HEERE vernederde Juda / om Achaz des Conincks Israëls wille: want hy hadde Juda [44] afgetrocken / dattet [45] gantsch seer overtradt tegen den HEERE.

20 Ende [46] Tillegath Pilneser [47] de Coninck van Assyrien quam tot hem: doch hy [48] benauwde hem / ende en sterckte hem niet.

21 Want Achaz [49] nam een deel van het Huys des HEEREN / ende van het huys des Conincks / ende der Vorsten;

22 *Hebr.* segget, ofte zijt seggende. Siet Genes. 20. op v. 11. ende 1. Reg. 5. op v. 5. alsoo ond. v. 13.
23 T. w. die u broeders tot slaven soeckt te maken? ofte / en zijt ghy niet buyten dat / enckelick vol schulden?
24 D. enckele sonden. 'T is soo veel / als of hy seyde / Soo veel u aengaet / die de roede zijt van Godts straffe tegen de Joden / die hem vertoornt hebben / zijt ghy beter dan sy? wat zijnder anders by u / dan enckele sonden / ende overtredingen / daer mede ghy doorgaens tot nu toe Godt getergt hebt / dat ghy anders niet / dan sijne straffen hebt te verwachten? And. zijn dan niet by u, ja u aengaende, schulden? &c.
25 *Hebr.* gevanckenisse. Siet Num. 31. op v. 12. alsoo ond. vss. 13 / 14 / 15 / 17.
26 Verstaet de Overste van Samaria. Overste, ofte Vorsten worden sy genaemt ond. v. 14.
27 T.w. in Samaria.
28 *Hebr.* schult des Heeren. D. tegen den Heere. als v. 10.
29 *Hebr.* ghy zijt seggende. D. in u herte voornemende. Siet vob. op v. 10. 'T is so veel als of sy seyden / Dat ghy voor hebt / is eene nieuwe sonde / daermede ghy onse voorgaende sonden verswaren soudet / daer wy doch der selver alreede maer te vele en hebben.
30 Namelick / des HEEREN / daer mede hy tegens onse sonden vertoornt is. 'T woort toorn wort sonder by-voeginge van het woort Godts dickwils verstaen van Godts toorn / om dat hy van wegen sijne grootheyt eygentlick den toorn mach geheeten worden. Alsoo Num. 1. 53. ende 18. 5. Josu. 22. 20. 1. Chron. 27. 24. vob. 24. 18.
31 D. de gewapende / ofte krijchsliedén.
32 T. w. vob. v. 12. verstaet / die met namen daer toe gelast waren / datse de gevangene souden geleyden / ende met nootdurft versorgen.
33 T. w. om dese gevangene / nae het gebruyck van die Orientaelsche landen / te verquicken / ende te vermaken. Siet Ruth 3. op v. 3.
34 *Hebr.* allen struyckelenden, dat is / die door ouderdom / ofte jonckheyt / ofte sieckte / ofte quetsuere / ofte vermoeytheyt / niet wel op den ganck en waren / datse de menichte niet en konden voet houden.

35 Siet Deut. 34. op v. 3.
36 T. w. als Rezin de Coninck van Syrien / ende Pekah de Coninck Israëls hem de oorloge aen deden. Siet vob. v. 5. ende 2. Reg. 16. 5 / 7.
37 D. tot den vermaerden / ende grooten Coninck van Assyrien / genaemt Tiglath-Pileser / 2. Reg. 16. 7. ofte het getal van velen staet voor het getal van een, siet Gen. 19. op v. 29.
38 Siet 2. Reg. 14. op v. 11.
39 Siet vob. 11. op v. 10.
40 Eene stadt in den stam Juda. Jos. 15. 41.
41 Siet vob. 11. op v. 6 / 7.
42 *Hebr.* dochteren. D. plaetsen daer onder sorterende. Siet Num. 21. op v. 25.
43 Eene stadt gelegen in Juda. Jos. 15. 10.
44 T. w. van den waren Godt tot de afgoden / van den suyveren Godts-dienst / tot de valsche / ende superstitieuse afgoden-diensten. Gelijcke beteeckenisse heeft het Hebr. woort. Exo. 5. 4. Andere / want hy ontblootte Juda, te weten van de hulpe / ende bescherminge des Heeren / doende 't selvige sondigen.
45 *Hebr.* overtredinge overtradt.
46 Oock genaemt Tiglath-Pileser, 2. Reg. 15. v. 29 / &c. Siet aldaer de aenteeck.
47 Wiens hulpe Achaz versocht hadde / vob. v. 16.
48 Oft / hy dede hem benauwtheyt aen; veroorsakende dat hy met een groote somme gelts / dit gehuerde scheermes (alsoo hem Jesaias noemt cap. 7. 20.) moeste op sijn zijde koopen: ende het Achaz seer nauwe stont / sulcke somme gelts op te brengen.
49 D. nam het silver / ende gout wech / dat in den Tempel was / ende inde schatten van het Conincklicke huys / &c. ende schonckt den Coninck van Assyrien, Siet 2. Reg. 16. 8.

'twelck hy den Coninck van Assyrien gaf; maer [50] hy en hielp hem niet.

22 Ja ter tijt / als men hem benauwde / so maeckte hy des overtredens tegen den HEERE noch meer: [51] dit was de Coninck Achaz.

23 Want hy offerde den Goden van [52] Damascus / [53] die hem geslagen hadden; ende seyde / Om [d] dat de Goden der Coningen van Syrien hen helpen / sal ickse offeren / op dat sy my [oock] helpen: maer sy waren hem [54] tot sijnen val / mitsgaders aen gantsch Israël.

24 Ende Achaz versamelde de vaten van het Huys Godts / ende hieuw de vaten van het Huys Godts in stucken / [55] ende sloot de deuren [56] van het Huys des HEEREN toe: daer toe maeckte hy sich altaren in alle hoecken te Jerusalem.

25 Oock maeckte hy [57] in elcke stadt van Juda hoochten / om [58] anderen Goden te roocken: alsoo verweckte hy den HEERE sijner vaderen Godt tot toorne.

26 Het overige nu sijner geschiedenissen / ende alle [59] sijne wegen / de eerste / ende de laetste; siet / sy zijn geschreven in het boeck der Coningen van Juda / ende Israël.

27 Ende Achaz ontsliep met sijne vaderen / ende sy begroeven hem inde [60] stadt te Jerusalem: maer sy en brachten hem niet inde graven der Coningen [61] Israëls: ende sijn soon Jehizkia wert Coninck in sijne plaetse.

50 *Hebr.* hy en was hem niet tot hulpe: namelick / den Coninck Achaz.
51 D. sulck een was de Coninck Achaz / te weten / altijt de selve man / dat hy hem niet en beterde / maer selfs / dat hy't langs so erger maeckte / hoe seer oock de HEERE hem straften / ende plaechde.
52 *Hebr.* Darmesek.
53 Sommige brengen dese woorden / die hem geslagen hadden, op het volck der stadt Damascus; doch andere tot den Goden Damasci / alsoo dat Achas meyninge soude zijn / datter de Goden van Damascus waren / die hem geslagen hadden.
d Iudic. 16. 23. Habac. 1. 11.
54 *Hebr.* om hem te doen vallen.
55 Vergel. onder 29. 3.
56 Naeml. van het Voorhuys / ende van het Heylige / ond. 29. 7. waer mede dese godtloose Coninck den gantschẽ Godts-dienst heeft doen ophouden.
57 *Hebr.* in alle stadt, ende stadt.
58 Verstaet / andere van den warẽ Godt / die hem sijnen volcke geopenbaert hadde / ende daerom oock vreemde Goden genaemt worden. Siet Gen. 35. 2. ende de aenteeck. daer op.
59 Siet vov. 27. op v. 6.
60 D. in de stadt Davids / welcke was een deel van de stadt Jerusalem. Siet 1. Reg. 16. 20.
61 D. Juda. Siet vov. 21. op v. 2.

Het xxix. Capittel.

Hizkia een godtvruchtich Coninck / begeeft hem om den Godsdienst te herstellen / v. 1 / &c. vergadert daer toe de Priesters / ende Leviten / 4. den welcken hy tot desen eynde eene treffelicke vermaninge doet / 5. diese nakomen / 12. 't welck sy den Coninck te kennen geven / 18. dewelcke / om Godt te dancken / vele offerhanden offert / met lof-sangen / 20. De Gemeynte voegt hare offerhanden daer by / 31. om dese te offeren / worden de Priesteren geholpen van de Leviten / die neerstiger waren geweest / om sich te heyligen / dan de Priesteren / 34.

1 [a] [1] Jehizkia wert Coninck / [2] vijf-en-twintich jaer out zijnde / ende regeerde negen-en-twintich jaer te Jerusalem: ende de name sijner moeder was Abia / eene dochter van Zacharia.

2 Ende hy dede dat recht was inde oogen des HEEREN; nae alles wat sijn vader David gedaen hadde.

3 De selve dede in't eerste jaer sijner regeringe / [3] in de eerste maent / [b] de [4] deuren van het Huys des HEEREN open / ende [5] beterdese.

4 Ende hy bracht de Priesteren / ende de Leviten in: ende hy versameldese inde [6] Oost-strate.

5 Ende hy seyde tot hen; Hooret my / ô Leviten: [7] Heyliget nu u selven / ende [8] heyliget het Huys des HEEREN des Godts uwer vaderen / ende brenget de [9] onreynicheyt uyt van het [10] Heylichdom.

6 Want [11] onse vaders hebben overgetreden / ende gedaen / dat quaet was inde oogen des HEEREN onses Godts / ende hebben hem verlaten: ende sy hebben hare aengesichten van den Tabernakel des HEEREN omgewendt / ende [12] hebben den necke [13] toegekeert.

7 Oock hebben sy de deuren van het Voor-huys toegesloten / ende de lampen uytgebluscht / ende het reuck-werck niet geroockt: ende het brand-offer en hebben sy in [14] het Heylichdom den Godt Israëls niet geoffert.

8 Daerom is eenen grooten toorn des HEEREN over Juda / ende Jerusalem geweest / ende heeftse over gegeven ter [15] beroeringe / ter verwoestinge / ende [16] ter aensluytinge / gelijck als ghy siet met uwen oogen.

9 Want siet onse vaders [c] zijn [17] door het sweert gevallen: daer toe onse sonen / ende onse dochteren / ende onse wijven [18] zijn daerom in gevanckenisse geweest.

10 Nu [19] ist in mijn herte een verbondt te maken met den HEERE den Godt Israëls: op dat de hitte sijnes toorns van ons afkeere.

11 [20] Mijne sonen / [21] en weest [22] nu niet traech: [d] want de HEERE heeft u verkoren / dat ghy [23] voor sijn aengesichte staen soudet / om hem te dienen / ende op dat ghy hem dienaers / ende wieroockers soudet wesen.

12 Doe maeckten sich de Leviten op / Mahath / de sone van Amasai / ende Joël de sone van Azaria / vanden kinderen der Kehatiten; ende vande kinderen Merari / Kis de sone van Abdi / ende Azaria de sone van Jehallelel: ende vande Gersoniten / Joah de sone van Zimma / ende Eden de sone van Joah.

13 Ende vande kinderen [24] Elizaphans / Simri / ende Jeiël: ende van de kinderen [25] Asaphs / Zacharia / ende Mattania.

14 Ende vande kinderen Hemans / Jehiël / ende Simei: ende van de kinderen Jeduthuns / Semaia / ende Uzziël.

15 Ende sy versamelden hare broederen / ende [26] heylichden sich / ende quamen nae het gebodt des Coninckx / [27] door de woorden des HEEREN; om het Huys des HEEREN te reynigen.

16 Maer de [28] Priesteren gingen binnen in het Huys des HEEREN / om [dat] te reynigen / ende sy brachten uyt in't [29] Voorhof van het Huys des HEEREN alle de onreynicheyt / die sy inden [30] Tempel des HEEREN vonden: ende de Leviten namense op / om nae buyten uyt te brengen / inde beke [31] Kidron.

17 Sy begonnen nu [32] te heyligen op den [33] eersten der [34] eerster maent; ende op den achtsten dach der maent quamen sy in't Voor-huys des HEEREN / ende heylichden het Huys des HEEREN in acht dagen: ende op den sestienden dach der eerster maent maeckten sy een eynde.

18 Daerna quamen sy binnen tot den Coninck Hizkia / ende seyden; Wy hebben het geheele Huys des HEEREN gereyniget: mitsgaders den Brand-offer-altaer / met alle sijne gereetschap / ende [35] de Tafel der toerichtinge / met alle hare gereetschap.

19 Alle gereetschap oock / die de Co-

ninck

a 2. Reg. 18. 1.
1 And. Hizkia. ond. vss. 18 / 27.
2 *Hebr.* een soon van 25 jaer.
3 Ja op den eersten dach deser eerster maent / gelijck te sien is ond. v. 17.
b 2. Chron. 28. 24.
4 T. w. die sijn vader Achaz toegesloten hadde / op datmen den Heere in sijnen Tempel niet dienen en soude. Siet vov. 28, 24. ende ond. v. 7. ende vgel. 2. Reg. 16. 14 / &c.
5 T. w. de deuren. And. versterckte hen, namelick de Priesteren / te weten / in haer ampt.
6 Verst. het pleyn / het welcke was aen het Oost-eynde des Tempels / voor aen de poorte van het Voor-hof des volcks / welcke poorte de voornaemste was.
7 D. reyniget u van alle besmettingen / de welcke zijn tegen de wet der seden / ende der ceremonien / ende dat nae het bevel ende voorschrift / dat u de Heere in sijne wet gegeven heeft. Vgel. Genes. 35. 2. item Exod. 19. 10. ende de aenteeck.
8 D. reyniget. alsoo ond. v. 17. ende 19.
9 *Hebr.* af-sonderinge. Soo wort de onreynicheyt genaemt / om datse moet afgesondert / ende wech gedaen worden. Insgelijcks wort de tijt van de onreynicheyt eener kraemvrouwe geheeten / eenen tijt der afsonderinge; om datse geduerende den selven moeste afgesondert zijn van het geselschap der menschen. Siet Lev. 12. op v. 2. Verst. hier / door de onreynicheyt, al wat den Tempel door de afgodendienaren / ẽ den afgodendienst verontreynicht hadde.
10 Verstaet het heylige, dat is / het voorste deel des Tempels / ond. v. 16. ofte oock het Voorhof der Priesteren, het welcke mede een Heylichdom genaemt wort. Siet ond. v. 7. ende de aenteeck.
11 Namelick / mijn vader Achaz / ende uwe vaderen / die sijne afgoderye nagevolget hebben.
12 D. sy hebben den rugge getoont / weygerende den Heere gehoor te geven / ende nae sijne wet te dienen.
13 Ofte / geboden. *Hebr.* gegeven.
14 Verst. het Voorhof der Priesteren / daer in de brandoffer altaer stont / 1. Reg. 8. 64. ende dat eene heylige plaetse genoemt wort / Lev. 6. 16. ende 10. 13. ende 14. 13. ende het heylichdom, als hier / ẽ Num. 28. 7. ẽ ond. 35. 5. om datter Gode geheylicht was.
15 Ofte / verstroyinge. Siet Deut. 28. op v. 24.
16 Siet 1. Reg. 9. op v. 8.
c 2. Chron. 28. 6. &c.
17 D. door oorloge ommegecomen. Siet Levit. 26. op v. 7.
18 Siet boven 28. vss. 5 / ende 8.
19 D. ick ben van sinne / ẽ hebbe voorgenomen. siet 1. Reg. 8. op v. 17.
20 Hy naemt de Priesteren / ende Leviten / sonen, niet sijnes grooten ouderdoms halven / (want hy en was maer tot de 25 jaren gecomen / vov. v. 1.) maer om dat hyse als sijne sonen beminde.
21 Ofte / en houdt u niet stille, nalatich, gerust. And. en dwalet nu niet. T. w. dat ghy u niet en soudet quyten in het ampt / daer toe Godt u verkoren / ende geroepen heeft.
22 T. w. gelijck te vooren / als ghy den rechten / ende suyveren Godts-dienst nagelaten hebt.
d Exod. 28. 1. Num. 3. 6. ende 8. 14. ende 18. 2.
23 Siet Deut. 10. op v. 8.
24 Dese was tẽ tijden Mosis ẽ Overste geweest in het geslachte der Kahatiten / Num. 3. 30.
25 Siet van Asaph / Heman / ende Jeduthun / ende van hare kinderen 1. Chro. 25. 1 / 2 / &c. ende onder 35. 15. ende d'aent.
26 Siet boven op v. 5.
27 D. welck gebodt de Coninck gegeven hadde / geroert zijnde door de woorden van des Heeren wet / die sulcks mede brachten / daermede hy sijn doen bevestichde.
28 Want het desen alleene geoorloft was te gaen in het Heylige, ende niet den Leviten.
29 Verst. het Voorhof der Priesteren / daer den brand-offer-altaer stont.
30 D. in het Heylige, ende oock / nae eeniger gevoelen / in 't Alder-heylichste.
31 Siet 1. Reg. 2. op v. 37.
32 D. het Huys des Heeren te reynigen.
33 *Hebr.* eenen. siet Genes. 1. op v. 5.
34 Verst. de eerste maent van het eerste jaer der regeringe des Coninckx Hizkia / als vov. v. 3. Andere verstaen dit vande eerste maent des jaers genaemt Nisan.
35 Verst. de heylige met gout overtrockene Tafel / staende in het Heylige, daer op de toon-brooden t' elcken Sabbath-dage moesten toegericht / dat is / in order voor-gestelt / ende gelecht zijn. Exod. 25. 30. Levit. 24. 5 / 6 / &c. welck werck wort genaemt de toerichtinge des geduerigen [broots]. vov. 2. 4.

ninck Achaz onder sÿn Coninckrÿcke door sÿne overtredinge wech geworpen hadde/ hebben wy [36] bereydet/ ende geheyliget: ende siet/ sy zÿn voor den altaer des HEEREN.

20 Doe maeckte sich de Coninck Jehizkia vroech op/ ende versamelde [37] de Overste der stadt: ende hy ginck op in het Huys des HEEREN.

21 Ende sy brachten [38] seven varren/ ende seven rammen / ende seven lammeren/ ende seven geyten-bocken ten [e] sond-offer voor het Coninckrÿcke/ ende voor het Heylichdom/ ende voor Juda: ende hy seyde tot de sonen Aarons/ de Priesteren/ datse[die] op den altaer des HEEREN souden offeren.

22 So slachteden sy de runderen / ende de Priesters ontfingen het bloet/ ende [f] sprengden 't op den altaer: Sy slachteden oock de rammen / ende sprengden het bloet op den altaer: insgelÿcks slachteden sy de lammeren/ ende sprengden het bloet op den altaer.

23 Daerna brachten sy de bocken by/ ten sondt-offer / voor het aengesichte des Coninckx / ende der Gemeynte / ende sy [39] leyden hare [g] handen op de selve.

24 Ende de Priesterẽ slachttense/ ende [40] ontsondichden met der selver bloet op den altaer / om versoeninge te doen voor het gantsche [41] Israël: want de Coninck hadde dat brand-offer / ende dat sond-offer voor gantsch Israël [42] bevolen.

25 Ende [h] hy stelde de Leviten in het Huys des HEEREN / met cymbalen/ met luyten / ende harpen/ [i] nae het gebodt Davids; ende Gads des [43] Sienders des Coninckx/ ende Nathans des Propheten: want dit gebodt was vande hant des HEEREN / door de hant sÿner Propheten.

26 De Leviten nu stonden met de [44] instrumenten [45] Davids / ende de Priesters met de trompetten.

27 Ende Hizkia beval/ datmen het brand-offer op den altaer soude offeren: ter tÿt nu als dat brand-offer begon/ begon het gesang des HEEREN met [46] de trompetten/ ende [47] met de instrumenten Davids des Coninckx Israëls.

28 De gantsche gemeynte nu [48] booch haer neder / alsmen het gesang song/ ende met trompetten trompettede: dit alles tot dat het brand-offer voleyndt was.

29 Alsmen nu ge-eyndicht hadde te [49] offeren / buckten de Coninck ende alle die by hem [50] gevonden waren/ ende bogen sich neder.

30 Daerna seyde de Coninck Jehizkia/ ende de Overste/ tot de Leviten/ datse den HEERE loven souden/ met de woorden Davids/ ende Asaphs des Sienders/ ende sy loofden tot blÿtschap toe/ ende neychden hare hoofden / ende bogen sich neder.

31 Ende Jehizkia [51] antwoordde / ende seyde; Nu hebt ghy [52] uwe handen den HEERE gevullet; tredet toe/ ende brenget [53] slacht-offeren/ ende [54] lof-offeren tot het Huys des HEEREN: ende de Gemeynte bracht slacht-offeren/ ende lof-offeren/ eñ alle vrywillige van herten/ [55] brand-offeren.

32 Ende het getal der brand-offeren/ die de Gemeynte brachte / was tseventich runderen / hondert rammen/ twee hondert lammeren: dese alle den HEERE ten brand-offer.

33 [56] Noch waren der geheylichde dingen ses hondert runderen/ ende drie duysent [57] schapen.

34 Doch der Priesteren was [58] te weynich / ende en konden allen den brand-offeren de huyt niet aftrecken: daerom [59] hielpen hen hare broederen de Leviten/ tot dat het werck ge-eyndicht was/ ende tot dat de [andere] Priesteren sich [60] geheyliget hadden; want de Leviten waren [61] rechter van herten / om sich te heyligen / dan de Priesteren.

35 Ende oock waren de brand-offeren in menichte / met het vet der [62] danck-offeren/ ende met de [63] dranck-offeren / [64] voor de brand-offeren: alsoo wert den dienst van het Huys des HEEREN bestelt.

36 Jehizkia nu / ende alle het volck/ verblÿdden sich / over [65] 't gene Godt den volcke voor-bereydt hadde: want dese sake geschiedde [66] haestichlick.

36 T. w. Tot haer wettelick gebruyck/ daer toe sy verordent waren.
37 Verst. den Magistraet/ Raet / ende Officieren der stadt/ die oock de Outste der stadt genaemt worden. siet 1. Reg. 21. 8. ende de aenteeck.
38 Hier worden genaemt alle soorten van reyne viervoetige dieren/ die tot de offerhandẽ bequaem waren/ ende die geoffert wierden/ 1. voor het Coninckrijcke/ dat is / voor den Coninck / sijne Raets-heeren/ ende Officieren. 2. voor het Heylichdom/ dat is/ voor de sonde/ ende onreynicheden / die in den Tempel door afgoderye/ valsche Godtsdienst / gewelt / ende andersins begaen waren. 3. voor Juda / dat is / voor de sonden der gantscher gemeynte.
e Levit. 4. 14.
f Levit. 8. 14. 15. Hebr. 9. 21.
39 N. de Coninck/ ende de gemeynte/ ofte/ de gene/ die uyt dẽ naem der Gemeynte daer verscheenen. Sy verklaerden nu met dese ceremonie/ datse hare sonden bekenden / ende Godt baden om vergevenisse/ uyt kracht der offerhande / die eenmael door den Messiam geschieden soude / ende door dese afgebeelt was. Siet Lev. 1. 4. ende 4. 15 / 24. ende 8. 18. item de aent. cap. 1. op V. 4.
g Levit. 4. 15.
40 T. w. het Coninckrijck/ 't Heylichdom/ eñ de Gemeynte / als boven V. 21. dat is/ gantsch Israel / bestaende uyt den Coninck / sijn hofgesin / ende sijne officieren; uyt de kerckelicke persoonen / ende uyt alle andere inwoonderẽ des lants/ ende burgeren der steden.
41 Siet vov. 21. op V. 2.
42 *Hebr.* geseyt. alsoo ond. V. 27. Job 9. 7.
h 1. Chron. 16. 4. ende 25. 6.
i 1. Chron. 6. 31. ende 23. 5. ende 25. 1. &c. 2. Chron. 8 14.
43 D. des Propheten/ siet 1. Sam. 9. 9. ende vov. 9. op V. 29.
44 Verst. Musijck-instrumenten.
45 Dat is/ als David door den Geest des Heeren geleert/ ende geleydt zijnde/ hadde voorgeschrevẽ/ ende laten maken.
46 Achtervolgende het bevel des Heeren daer van wy lesen / Num. 10. 10.
47 *Hebr.* door de handen der instrumenten Davids. And. nae de handen. dat is/ na de instellinge/ die David door Godts bevel verordent hadde. siet vov. 23. op V. 18. ende hier/ V. 25.
48 T. w. tot een teecken van eerbiedinge / smeeckinge / ende danckseggingetot Godt. Vergel. vov. 20. 18. ende hier de volgende vss. 29/ 30.
49 T. w. het brand-offer/ gemeldt in de twee voorgaende verskens.
50 Ofte / voor handen waren. als Gen. 19. 15.
51 Dat is/ begon/ ofte ving aen wederom te spreken. Siet Jud. 18. op V. 14.
52 D. uwen dienst geheyliget/ siet van dese maniere van spreken. Lev. 7. op V. 37/ op het woort Vul-offers.
53 Verstaet allerley offer van geslachtede beesten/ Exod. 12. 27. Levit. 3. 6. Deut. 32. 38.
54 Door de welcke men Godts weldaden bekende/ ende hem daer over loofde / ende danckte. Hoedanige waren eenige geloften / vrywillige offeren / ende spijs-offeren. Siet van dese lof-offeren Levit. 7. 12.
55 Siet van dese/ Genes. 8. op V. 20.
56 D. boven de voorgaende beesten den Heere toegeheyliget/ zijn dese noch daer by te voegen.
57 Ofte / kleyn vee, D. schapen/ ende geyten. Siet Genes. 12. op V. 16.
58 T. w. om alle die offerhanden te bereyden / dat is/ te slachten/ de huyt af te trecken/ in stucken te deelen. 'T welck eygentlick was der Priesteren werck/ Levit. 1. 5/ 6. hoewel daer in gebruyckt mochte worden den dienst der Leviten / die den Priesteren tot hulpe by gevoecht waren.
59 *Hebr.* sterckten.
60 Siet boven op V. 5.
61 Siet Psal. 7. op V. 11.
62 Siet Lev. 3. op V. 1.
63 Siet Genes. 35. op V. 14. eñ Lev. 23. op V. 13.
64 And. der brand-offeren: ofte/ tot, ofte/ met de brand offeren. dat is / welcke dranck-offeren by de brandofferen gevoegt wierden / ende daer toe behoorden. Vgel. Num. 28. 7.
65 Verst. de goede genegentheyt/ die Godt in 't herte des volckx gegeven hadde/ waer door het gantsch gewillich eñ genegen was tot 't werck deser reformatie / so datse seer spoedichlick/ nae wensch/ ja buyten alle verwachtinge voortginck. And. om dat Godt het volck voorbereydt hadde.
66 T. w. met het eerste begin van Hizkias regeringe / ende sonder eenigen tegenstant des volckx; ja met des selven groote genegentheyt daer toe / zijnde nochtans recht te vooren onder de regeeringe van Achaz gantsch seer tot de afgoderye vervallen / ende van den suyveren Godts-dienst afgekeert.

Het xxx. Capittel.

Hizkia vermaent gantsch Israel/ om nae Jerusalem te komen/ ende het Paesschen des Heeren te houden/ V. 1/ &c. de vermaninge wort van velen bespot / van andere aengenomen / die te Jerusalem komen / 10. alwaer sy de afgoderye verstooren/ 14. ende houden het Paesschen-feest/ 15. Hizkia bidt Godt voor de gene / die sich te vooren nae behooren / niet gereyniget en hadden/ 17. het feest wort verlengt / 23. De Priesteren/ ende Leviten segenen het volck / 27.

1 DAerna [1] sondt Jehizkia tot het [2] gantsche Israël/ ende Juda: ende schreef oock brieven tot [3] Ephraim/ ende Manasse/ dat sy soudẽ komen tot het Huys des HEEREN te Jerusalem: om den HEERE den Godt Israëls [4] Paesschen te houden.

2 Want de Coninck hadde raet gehouden met sÿnen [5] Oversten / ende de [6] gantsche Gemeynte te Jerusalem/ om het Paesschen te houden/ [7] inde [a] tweede maent.

3 Want sy en hadden 't niet konnen houden [8] te dier selver tÿt/ [9] om dat de Priesteren sich niet genoech geheyliget en hadden/ ende het volck sich niet versamelt en hadden te Jerusalem.

4 Ende dese sake was recht inde oogen des Coninckx / ende inde oogen der gantscher Gemeynte.

5 So [10] steldense sulcx / datmen eene [11] stemme door gantsch Israël [12] van Ber-Seba tot Dan soude laten doorgaen/ op dat sy souden komen / om het Paesschen den HEERE den Godt Israëls te houden in Jerusalem: want sy en hadden 't in lan-

1 T. w. boden ofte gesanten.
2 T. w. dat onder sijn gebiet stont. siet vov. 15. op V. 17. ende 21. op V. 2.
3 Ende de andere der 10 stammen/ ond. V. 5. die noch in 't lant overgebleven waren/ ende van hem meer door vrientschap genoodiget / dan gelijck de andere/ door autoriteyt tot dit feeste te verschijnen / gelastet wierden.
4 Siet Lev. 23. op V. 5.
5 D. Raets-heeren.
6 D. die de geheele Gemeynte representeerden / als de gecommitteerde der Priesteren / ende de vaderen der huysgesinnen/ die te Jerusalem woonden. Siet vov. 19. 8.
7 De ordinare tijt van het Paesschen-feest was dẽ 14 dach der eerster maent/ Exod. 12. 5. Num. 9. 5. maer alsser wettelicke verhinderinge voor viel / waer door men 't Paesschen niet en konde houden op dien dach/ so moeste men het selve houden in een maent daer nae/ dat is / op den 14 der tweeder maent/ Num. 9. 11. Overmits nu de Priesteren/ ende Leviten/ in de eerste maent waren besich geweest met de reyninge des Tempels / die sy niet en volbrachten / dan op den 16 dach der selver maent/ vov. 29. 17. so en hadden sy den ordinaren tijt niet konnen onderhouden: ende hebben daerom den extra-ordinaren verkoren / die een maent daer na verscheen.
a Num. 9. 10.
8 T. w. als sy besich waren met den Tempel te reynigen: welcke tijt/ de ordinare tijt was / om het Paesschen te houden.
9 Twee oorsaken worden hier noch by gestelt/ om de welcke het Paesschen op den ordinaren tijt niet en hadde konnen gehouden zijn. 1. Om dat de Priesteren selfs in den tijt van de reyninge des Tempels niet alle geheyliget/ ofte/ de geheylichde niet ten vollen geheyliget en waren. 2. Om dat het volck alsdoen van alle plaetsen vov. V. 1. vermelt / noch niet versamelt en was.
10 Ofte/ beslotense. *Hebr.* deden het woort, ofte/ de sake staen.
11 Te weten/ der uytroepinge/ ofte proclamatie. Alsoo Exod. 36. 6. In de plaetse van het woort stemme, wort uytroepinge gestelt/ 1. Reg. 22. 36.
12 D. van het Zuyt-eynde des lants Canaans tot het Noort-eynde. Siet Jud. 20. 1. ende 1. Reg. 4. op V. 25.

ge niet gehouden/ [13] gelijck't geschreven was.

6 De [14] loopers dan gingen henen met de brieven vande hant des Conincks/ ende sijner Vorsten door gantsch Israël/ ende Juda/ ende nae het gebodt des Conincks/ seggende: Ghy kinderen Israëls/ bekeeret u tot den HEERE den Godt Abrahams/ Isaacs/ ende Israëls/ so sal hy [15] hem keeren tot de [16] ontkomene/ die u lieden overgebleven zijn uyt de hant [17] der Coningen van Assyrien.

7 Ende en zijt niet als uwe vaders/ ende als uwe broeders/ die tegen den HEERE den Godt haerder vaderen overgetreden hebben: daerom hyse [18] tot verwoestinge overgegeven heeft/ gelijck als ghy siet.

8 En [19] verhardett nu u-lieder necke niet/ gelijck uwe vaderen: [20] gevet den HEERE de hant/ ende komet tot [21] sijn Heylichdom/ 'twelck hy [22] geheylicht heeft tot in [23] eeuwicheyt/ ende dienet den HEERE uwen Godt; so sal de hitte sijnes toorns van u afkeeren.

9 Want als ghy u bekeert tot den HEERE/ [24] uwe broederen/ ende uwe kinderen sullen [25] barmhertichevt vinden voor het aengesichte der gener/ diese gevangen hebben/ so datse in dit lant sullen wederkomen: [b] want de HEERE uwe Godt is genadich/ ende barmhertich/ ende en sal het aengesichte van u niet afwenden/ so ghy u tot hem bekeeret.

10 So gingen de loopers door/ van stadt tot stadt/ door het lant van Ephraim/ ende Manasse/ tot Zebulon toe: doch [26] sy belachtense/ ende bespottedense.

11 Evenwel sommige [27] van Aser/ ende Manasse/ ende van Zebulon verootmoedichden sich/ ende quamen tot Jerusalem.

12 Oock was [28] de hant Godes in Juda/ hen eenderley [29] herte gevende/ datse het gebodt des Conincks/ ende der Vorsten deden/ nae [30] het woort des HEEREN.

13 Ende te Jerusalem versamelde sich veel volcks/ om het feest der ongesuerde [brooden] te houden/ inde [31] tweede maent: een [32] seer groote gemeynte:

14 Ende sy maeckten hen op/ ende namen de [33] altaren wech/ die te Jerusalem waren: daertoe namen sy alle [34] roockwerck wech/ 'twelck sy inde beke Kidron wierpen.

15 Doe slachteden sy het [35] Pascha/ op den veertienden der tweeder maent: ende [36] de Priesters/ ende Leviten waren [37] beschaemt geworden/ ende hadden sich [38] geheyliget/ ende hadden brand-offeren gebracht in het Huys des HEEREN.

16 Ende sy stonden [39] in haren stant/ nae hare wijse/ nae de wet Mose/ des mans Godes: de Priesters sprengden het bloet/ [dat nemende] uyt de hant der Leviten.

17 Want eene menichte was in die gemeynte/ die sich niet geheyliget en hadden: [40] Daerom waren de Leviten over de slachtinge [41] der Paesch-lammeren/ voor yeder een/ die niet reyn en was/ om [die] den HEERE te heyligen.

18 Want eene menichte des volcx/ vele van Ephraim/ ende Manasse/ Issaschar/ ende Zebulon en hadden sich niet gereyniget/ maer aten het Pascha/ [42] niet gelijck geschreven is: Doch Jehizkia badt voor hen/ seggende; De HEERE/ die goet is/ [43] make versoeninge voor [dien]/

19 [Die] sijn gantsch herte [44] gericht heeft/ om Godt den HEERE/ den Godt sijner vaderen te soecken: hoewel niet nae de [45] reynicheyt des Heylichdoms.

20 Ende de HEERE verhoorde Jehizkia/ ende [46] heelde het volck.

21 So hielden de kinderen Israëls/ die te Jerusalem [47] gevonden werden/ het feest der ongesuerde [brooden]/ seven dagen/ met groote blijtschap: de Leviten nu/ ende de Priesteren presen den HEERE [48] dach op dach/ [49] met sterck-luydende instrumenten des HEEREN.

22 Ende Jehizkia sprack [50] nae het herte aller Leviten/ [51] die verstant hadden inde goede kennisse des HEEREN: ende [52] sy aten [de offerhanden] des gesetten hoochtijts seven dagen/ offerende danckofferen/ ende lovende den HEERE/ den Godt harer vaderen.

23 Als nu de gantsche gemeynte raet gehouden hadde/ om andere seven dagen te houden/ hieldense noch seven dagen met blijtschap.

24 [c] Want Jehizkia de Coninck van Juda [53] gaf de gemeynte duysent varren/ ende seven duysent schapen/ ende de Vorsten gaven de gemeynte duysent varren/ ende tien duysent schapen: De Priesteren nu [54] hadden sich in menichte geheyliget.

25 Ende de gantsche gemeynte van Juda/ verblijdde haer/ mitsgaders de Priesteren/ ende de Leviten/ ende de geheele gemeynte der gener/ die uyt [55] Israël gekomen waren: oock [56] de vreemdelingen/ die uyt het lant Israëls gekomen waren/ ende die in Juda woonden.

26 So wasser groote blijtschap te Jerusalem: want [57] van de dagen Salomons des Soons Davids des Conincks Israëls/ en was desgelijckx in Jerusalem niet geweest.

27 Doe stonden de [58] Levitische Priesteren op/ ende [59] segenden het volck; ende hare stemme [60] wert gehoort: want haer gebedt quam [61] tot sijne heylige wooninge inden Hemel.

Het xxxj. Capittel.

Hizkia doet alle afgodische wercken af breken/ v. 1/ &c. stelt de Priesteren/ ende Leviten in haer ampt/ 2. oock order tot de onderhoudinge der selver/ 4. laet kameren maken/ om haer inkomen daer in te versamelen/ ende uyt den Leviten persoonen tot Ontfangers/ ende Thresoriers stellen/ 11. Hizkia blijft godtvruchtich/ ende gesegent/ 20.

1 Als sy nu [1] dit alles voleyndet hadden/ togen alle Israëliten/ die der gevonden werden/ uyt/ tot de steden van Juda/ ende [a] braken de [2] opgerichte beelden

13 Ofte voor-geschreven was/ dat is/ gelijck de Heere dat in sijne wet verordent/ ende bevolen hadde, alsoo ond. v. 18.
14 V. de posten/ ofte/ boden. alsoo ond. v. 10.
15 Godt wort geseyt hem te keeren tot de menschen/ als hyse genadich is/ tot haer komende met sijne weldaden/ van de welcke hy scheen gescheyden te zijn door sijne straffen. Psal. 90. 13. Zach. 1. 3.
16 *Hebr.* ontkominge. Alsoo 2. Reg. 19. 30/31. Siet de aent.
17 N. Phuls. 2. Reg. 15. 19. 1. Chron. 5. 26/ ende Tiglath-Pilesers, 2. Reg. 15. 29. ende bov. 28. 20.
18 Vergel. boven 29. 8.
19 Siet van dese maniere van spreken Exod. 32. op v. 9.
20 V. weest hem gehoorsaem ende getrouw: by gelijckenisse gesproken/ gelijck hant-gevinge by de menschen alsoo gebruyckt wort. alsoo 1. Chronic. 29. 24. Ezra 10. 19. Jerem. 50. 15. Sommige nemen 't in desen sin: gevet den HEERE de hant, V. geeft hem de eere van sijne macht.
21 V. tot sijnen Tempel/ alwaer sy moesten verschijnen in 't Voor-hof des volcks.
22 Siet Levit. 8. op v. 10.
23 Siet Genes. 13. op v. 15.
24 Siet bov. op het eynde van v. 6.
25 *Hebr.* ter barmhertichheyt zijn.
b Exod. 34. 7.
26 Namelick/ de Israeliten.
27 Dat is/ van den stamme Asers/ ende Manasses/ &c.
28 V. de krachtige werckinge Godes. De sin is/ dat Godt door sijnen Geest in hare herten krachtelick gewrocht heeft eene goede genegentheyt/ om dit Godtvruchtich bevel des Conincks te gehoorsamen.
29 V. genegentheyt/ wille/ voornemen. Vgel. 1. Chron. 12. 17. Jer. 32. 39. Act. 4. 32.
30 T. w. door het welcke gebodē was/ datmē het Paeschen-feest onder-houden soude. Exod. 12. 6. Lev. 23. 5. Num. 9. 5.
31 Siet boven op v. 2.
32 *Hebr.* in. ofte/ tot menichte seer.
33 Verst. de afgodtsche altaren/ die Achaz tegen het woort Godts/ hier ende daer op de straten te Jerusalem opgericht hadde/ om daer op den afgoden beesten te offeren/ 2. Chron. 28. 24.
34 Als roock-vaten/ pannen/ schalen. and. roock-altaren: ofte/ roock-plaetsen.
35 V. het Paeschlammekē. siet Exod. 12. op v. 21.
36 N. die hen te vooren niet gereynicht en hadden. Siet bov. 29. v. 34. ende hier v. 3.
37 T. w. over hare onachtsaemheyt/ siende dat den yver niet alleen van hare metgesellen/ maer oock van de gemeente meerder in dese sake was/ dan den haren.
38 Siet bov. 29. op v. 5.
39 Dat is/ in hare behoorlicke plaetsen/ die hen van Godt verordent waren. Vgel. ond. 35. 10.
40 De sin is/ alsoo elck vader des huysgesins sijn Paeschlam in sijn huys moeste slachten/ Exod. 12. v. 3. ende dat vele daer toe hen niet geheyliget en hadden/ dat de Leviten dit werck in hare plaetse hebben moeten doen.
41 *Hebr.* Pesachim: dat is/ der voor-by gangen/ ofte der overschreden. Verst. de lammeren/ die tot gedachtenisse van het voor-by gaen/ ofte overschrijden des Engels geslachtet wierden/ Exod. 12. v. 13.
42 Siet bov. op v. 5.
43 Hy bidt/ dat de Heere hen hare onreynicheyt vergeve/ ende dat hy de geestelicke heylichmakinge door sijnen Geest in hen wercke. And. versoene in eeuwicheyt alle die sijn herte, &c.
44 Siet bov. 19. op v. 3.
45 Verst. de Ceremoniale/ de welcke hier onderscheyden wort van de Morale/ bestaende in een vast voornemen des herten/ om Godt te soecken.
46 V. hy vergaf het selve sijne sonden/ ende heylichde het door sijnen Geest/ ende en strafte het niet/ om sijne Ceremoniale onreynicheyt. Andere verstaen dit van de genesinge eener lichamelicker kranckheyt/ die Godt den volcke soude toegesonden hebben/ om datter hem niet gereynicht en hadde. Vgel. 1. Chro. 11. 30.
47 V. voorhanden/ ende tot dit feest gekomen waren.
48 V. soo lange als het feest duerde. alsoo ond. 31. 1.
49 *Hebr.* met instrumenten der sterckte. dat is/ die een groot geluyt gaven/ hoedanich is het geklanck der trompetten. and. (lovende) met instrumenten de kracht des HEEREN.
50 V. dat hen aengenaem/ ende lief om hooren was. Siet Gen. 34. op v. 3.
51 V. van de saken die tot den dienst des Heeren gehoorden. And. die de goede kennisse des Heeren onderwesen, ofte/ die op de goede kennisse des Heerē acht gaven.
52 Te weten/ die dat Paeschen-feest hielden. *Hebr.* sy aten den gesetten hoochtijt. dat is/ de offerhanden/ die op den feestdach gegetē moesten werden. Alsoo 2. Reg. 18. 31. sijnen wijnstock, ende sijnen vijge-boom eten, is de vrucht daer van eten.
c 2. Chron. 35. 7.
53 *Hebr.* hief op voor de gemeynte. alsoo in 't volgende: dat is/ gaf/ ofte schonck der gemeynte om geofferd te werden: alsoo Num. cap. 31. 28. 2. Chron. 35. vss. 7/8. de sin is/ dat dese beesten van dē Coninck/ ende sijne Vorsten der gemeynte geschoncken waren/ tot danck-offeren voor de selve/ daer van sy dan oock haer deel hadden/ om dat met vrolickheyt voor den Heere te eten.
54 Te weten/ om datse mochten bequaem zijn om de voorgemelte beesten den Heere te offeren.
55 Uyt de 10 stammen. Siet bov. v. 11. ende 18.
56 Die van afkomste geene Israeliten/ nochte Joden en waren/ maer evenwel tot den waren Godt bekeert/ ende besneden waren/ ende alsoo den volcke Godts ingelijft. Anders en hadden sy van het Pascha niet mogen eten. Exod. 12. 48.
57 Wel verstaende/ die uytgesloten zijnde: dat is/ van den tijt Rehabeams af/ in welcken Israel sich van Juda afgescheurt/ ende geen sulck Paeschen-feest daermede gehouden en hadde.
58 Dat is/ afkomstich van Levi.
59 Nae uytwijsen van den last den Priesteren gegeven/ Num. 6. 23.
60 T. w. van Godt/ ende dat volgens sijne belosten/ Num. 6. 27.
61 *Hebr.* tot de wooninge sijner heylicheyt. te weten des Heeren/ dat is/ tot sijne heylige wooninge.

1 T. w. dat de onderhoudinge van het hooge Paeschen-feest aenginck/ in 't voorgaende Capittel beschreven.
a 2. Reg. 18. 4.
2 Siet Lev. 26. op v. 30.

beelden/ ende hieuwen [3] de bosschen af/ ende wierpen de hoochten/ ende de altaren af/ uyt gantsch Juda/ ende Benjamin/ oock [4] in Ephraim ende Manasse/ [5] tot datse alles te niete gemaeckt hadden: daer na keerden alle de kinderen Israëls weder/ een yeder tot sijne besittinge in hare steden.

2 Ende Hizkia bestelde de [6] verdeelingen der Priesteren/ ende der Leviten/ nae hare verdeelingen/ een yeder nae sijnen dienst/ de Priesteren/ ende de Leviten tot het brand-offer/ ende tot de danck-offeren; om te dienen/ ende om te loven/ ende om te [7] prijsen in [8] de poorte der legeren des HEEREN.

3 [9] Oock het deel des Coninckx van sijne have tot de [10] brand-offeren; tot de brand-offeren des morgens/ en des avonts/ ende de brand-offeren [11] der sabbathen/ ende der [12] nieuwe maenden/ ende der [13] gesette hooch-tijden: [b] gelijck geschreven is in de wet des HEEREN.

4 Ende hy seyde tot het volck/ tot de inwoonderen van Jerusalem/ dat sy [14] het deel der Priesteren ende Leviten/ geven souden; op datse [15] versterckt mochten worden [16] inde wet des HEEREN.

5 [17] Doe nu dat woort uytbrack/ [18] brachten de kinderen Israëls vele [19] eerstelingen van coorn/ most/ ende olye/ ende [20] honich/ ende van alle de inkomste des velts: oock brachten sy [21] de tienden van alles in/ met menichte.

6 Ende de kinderen Israëls/ ende Juda/ die inde steden Juda woonden/ die brachten oock tienden der runderen/ ende der schapen/ ende tienden der heylige dingen/ die den HEERE haren Godt geheyliget waren/ ende maeckten [22] vele hoopen.

7 Inde [23] derde maent begonnen sy den [24] gront van die hoopen te leggen: ende in de [25] sevende maent voleynddense.

8 Doe nu Jehizkia/ ende de Vorsten quamen/ ende die hoopen sagen; [26] segenden sy den HEERE/ [27] ende sijn volck Israël.

9 Ende Jehizkia ondervraechde de Priesteren/ ende de Leviten/ aengaende die hoopen.

10 Ende Azaria de [28] Hooft-priester van den huyse Zadoks/ sprack tot hem/ ende seyde; Van datmen [29] dese heffinge begonnen heeft tot het Huys des HEEREN te brengen/ isser te eten geweest/ ende versadigt te worden/ ja over te houden tot overvloet toe; want de HEERE heeft sijn volck [30] gesegent/ [31] so dat dese veelheyt overgebleven is.

11 Doe seyde Jehizkia/ datmen kameren aen het Huys des HEEREN [32] bereyden soude/ ende sy bereyddense.

12 Daer in brachten sy die heffinge/ ende de tienden/ ende de geheylichde dingen in getrouwicheyt/ ende daer over was Chonania de Levijt [33] Overste/ ende Simei sijn broeder/ de tweede.

13 Maer Jehiël/ ende Azazia/ ende Nahath/ ende Asahel/ ende Jerimoth/ ende Jozabad/ ende Eliël/ ende Jismachia/ ende Mahath/ ende Benaja/ waren Opsienders/ onder de hant van Chonania/ ende Simei sijn broeder/ door het bevel van den Coninck Jehizkia/ ende van Azaria den [34] Oversten van het Huys Godts.

14 Ende Kore de sone van Jimna de Levijt/ de poortier [35] tegen't Oosten/ was over de vrywillige gaven Godts/ om het hef-offer des HEEREN/ ende het [36] alderheylichste uyt te [37] deelen.

15 Ende [38] aen sijne hant waren Eden/ ende Miniamin/ ende Jesua/ ende Semaia/ Amaria/ ende Sechania [c] inde steden der Priesteren/ met getrouwicheyt/ om haren broederen inde verdeelingen/ [39] soo wel den kleynen als den grooten/ uyt te deelen:

16 [40] (Benevens die gestelt waren in't geslacht-register der mans persoonen/ drie jaren out/ ende daer boven) [41] allen die in het Huys des HEEREN gingen/ [42] tot het dagelicks werck op elcken dach/ voor haren dienst in hare wachten/ nae hare verdeelingen:

17 Ende met [43] die gestelt waren in't geslacht-register der Priesteren/ nae het huys harer vaderen; oock de Leviten [d] van twintich jaren out/ ende daer boven/ in hare wachten/ nae hare verdeelingen:

18 Oock tot de geslacht-rekeninge met alle hare kinderkens/ hare wijven/ ende hare sonen/ ende hare dochteren/ [44] door de gantsche gemeynte: want sy hadden sich [45] in haer ampt [in] [46] heylicheyt geheyliget.

19 Oock waren onder de kinderen Aarons/ de Priesteren/ op de velden der voorsteden harer steden/ [47] in elcke stadt mannen/ die met namen [48] uytgedruckt waren/ om allen mans-persoonen onder de Priesteren/ en [49] allen/ die in't geslacht-register onder de Leviten gestelt waren/ deelen te geven.

20 Ende alsoo dede Jehizkia in geheel Juda: ende hy dede dat goet/ ende recht/ en [50] waerachtich was voor het aengesichte des HEEREN sijnes Godts.

21 Ende in alle werck/ dat hy begon inden dienst van het Huys Godts/ ende [51] inde wet/ ende in het gebodt/ om sijnen Godt te soecken; dede hy met sijn gantsche herte/ ende hadde voorspoet.

3 Siet van de bosschen/ ende hoochten ter eere/ ende ten dienste der Afgoden gemaeckt/ Levit. 26, op v. 30.
4 T. w. In de steden/ dewelcke die van Juda het Coninckrijcke Israels afgenomen hadden. Siet bov. 13. 19. en 15. 8.
5 And. tot dat sy voleyndt hadden.
6 Siet boven 8. op v. 14.
7 Te weten/ den Heere.
8 T. w. des Tempels/ alwaer de Priesteren/ ende de Leviten/ in hare orden/ ende verdeelinge/ elck sijnen dienst moeste waernemen/ als in een leger. Vgl. hier mede de aenteecken. Num. 4. op v. 3.
9 T. w. bestelde Hizkia. Als of hy seyde: de Coninck heeft alsoo de diensten/ ende ampten des Tempels geschickt/ ende in order gestelt/ ten eynde/ dat een yeder sijn last wel soude waer nemen/ dat hy hem selven oock in desen niet heeft onbelast gelaten/ ordinerende/ dat de offerhanden hier in den text vermelt/ uyt sijn eygen inkomen genomen souden worden. Waer uyt het schijnt/ datse te voren bekost/ ende gevonden wierden uyt de schatten des Tempels; van de welcke siet 1. Chron. 26. 20.
10 Siet van dese Exod. 29. 38/ 39/ &c. ende Num. 28. vss. 3/ 4/ &c.
11 Siet Num. 28. 9/ 10.
12 Siet Num. 28. 11/ 12/ &c.
13 Siet Levit. 23.
b Num. 28. ende 29.
14 Te weten/ dat hen nae Godts ordinantie tot haer onderhout toe-quam/ Num. 18. 8/ &c.
15 D. tijt/ en moet souden hebben/ om haren dienst wel waer te nemen/ sonder daer van afgetrocken te worden/ om anders sins haren kost te winnen.
16 D. in't ondersoecken/ overleggen/ ende verklaren van de wet des Heeren: mitsgaders in't bedienen van den godtsdienst in de wet bevolen.
17 D. doe nu dat bevel des Coninckx ruchtbaer wiert.
18 Hebr. vermenichvuldichden.
19 Siet van dese de wetten/ ende ordinantien Godts. Exod. 23. 19. ende 34. 26. Levit. 11. 14/ &c. Numer. 15. 17/ 18/ 19/ &c. Deut. 26/ 1/ 2/ &c.
20 And. Dadelen. Het Hebr. woort beteeckent honich, doch wort hier van den Hebreen voor Dadelen/ ofte vruchten van boomen/ die soete vruchten dragen/ genomen/ dewelcke van wegen hare soeticheyt den honich gelijck zijn. Want Godt en hadde nergens in sijne wet bevolen de eerstelingen van honich te geven/ maer van boom-vruchten der aerde/ ende van beesten.
21 Siet van dese Lev. 27. op v. 30.
22 Hebr. hoopen, hoopen. Siet Gen. 14. op v. 10.
23 T. w. des heyligen/ ofte kerckelicken jaers. Siet bov. 15. op v. 10. ende Exod. 12. op v. 2, in dese maent begon den oogst in Canaan.
24 D. het eerste begin van die hoopen te maken.
25 Siet van dese maent Lev. 23. op v. 24. Sy quam seer over een met onsen September/ als de vruchten van dat lant in de schuren gevoert waren.
26 D. loofden/ ende danckten den Heere/ om dat hy het volck het herte gegeven hadde/ soo vrywillichlick sijne gaven op te brengen. Siet Genes. 14. 20. ende de aenteeck.
27 De menschen te segenen/ is hen alle goet ende welvaert toe te wenschen. Vgl. Gen. 31. 35. ende de aenteeck.
28 Hebr. De Priester het hooft, ofte/ die het hooft was. alsoo 2. Reg. 25. 18. bov. 24. 6. wort hy alleen het hooft genaemt/ namelick der Priesteren.
29 Dat is/ dese gaven/ ende offerhanden. Want het woort heffinge wort hier in 't gemeyne genomen. Siet Num. 5. op v. 9.
30 D. goet gedaen. Siet Genes. 12. op v. 2.
31 Ofte/ so dat het overgeblevene is dese veelheyt: T. w. die noch voorhanden is/ ende die ghy siet.
32 D. gereet maken. Siet van dese kameren/ 1. Reg. 6. 5. ende de aenteeck.
33 D. de voornaemste Thresorier/ die over dese schatten des Tempels gestelt was. Naest hem was Simei sijn broeder/ als een Ondercommijs/ onder desen de andere Ontfangers/ die in't volgende vs genaemt worden. Siet de ordinantie hier van 1. Chron. 26. 20/ 21.
34 Ofte/ voorganger: D. den Overpriester. bov. v. 10.
35 D. aen de Oostpoorte des Tempels. Siet van dese bov. cap. 23. op v. 5.
36 Hebr. de heylicheden der heylicheden. Verstaet/ het overige des vrywilligen spijs-offers/ Levit. 2. 3. ende 10. ende de sond-offeren/ Levitic. 6. vss. 18/ 22. de schult-offeren/ Lev. 7. 1. de toon-brooden/ Lev. 24. 9. Siet oock Num. 18. 9.
37 Hebr. te geven.
38 Verst. sijne bygevoechde medehulpers/ die onder sijn opsicht/ sorge/ ende bevel waren.
c Ios. 21. 9. &c.
39 Nae de Wet. Deut. 18. 8.
40 Hebr. benevens haer rekenen. ofte/ hare rekeninge der geslachten. D. mitsgaders de gene/ die in hare geslacht-registeren geschreven waren van al wat manlick was. De sin is/ datse niet alleene de Priesteren/ die den dienst in den Tempel deden/ haer deel gegeven hebben/ maer oock haren sonen.
41 D. die in den dienst des Tempels gebruyckt konden worden/ ende volgens van de kerckelicke goederen haer onderhout moesten hebben.
42 Hebr. om de saken des daegs op sijnen dach. dat is/ om daer te doen/ dat op elcken dach gedaen moest wesen. Siet gelijcke maniere van spreken/ Exod. 5. 13. And. hare dagelicksche portie voor haren dienst.
43 D. die in 't geslacht-register der Priesteren geschreven stonden: den welcken niet alleen haer onderhout gegeven wiert/ maer oock den Leviten.
d 1. Chron. 23. 27.
44 Verst. de vergaderinge der Priesteren/ ende der Leviten/ die in den Tempel den Godts-dienst moesten versorgen: soo dat niet alleen sy voor hare persoonen onderhouden wierden: maer daer wert oock sorge gedragen voor hare vrouwen/ ende kinderen.
45 Siet van't Hebr. woort 1. Chron. 9. op v. 22. And. in, ofte/ nae haer getrouwicheyt. ofte/ op der selver trouwe. D. sich verlatende op de getrouwicheyt der uytdeelders (van de welcke gesproken is/ v. 15.) dat haer het tijtlick onderhoudt van de selve soude versorcht worden.
46 Dat is/ seer neerstelick/ ende vlijtichlick geheyliget. And. tot de heylige dingen geheylicht.
47 Hebr. in alle stadt, ende stadt.
48 Als bov. v. 15.
49 Hebr. alle tellinge, ofte/ rekeninge by geslachten.
50 Hebr. waerheyt, ofte/ trouwe.
51 Siet bov. 14. op v. 4.

Het xxxij. Capittel.

Also Sanherib de Coninck van Assyrien in Juda valt/ sterckt Hizkia de stadt van Jerusalem/ v. 1/ &c. troost/ ende vermaent het volck/ 7. Sanherib trotst Hizkia/ ende lastert Godt/ 9. Hizkia/ ende Jesaia de Prophete roepen den Heere aen/ 20. De Assyriers worden door eenen Engel verslagen/ 21. Hizkia wort kranck/ 24. genesen zijnde vertoornt hy Godt/ doch met volgende berouw/ 25. hy blijft gesegent/ 27. vergrijpt s[ich]/ handelende met de gesanten van Babel/ 31. hy sterft/ ende sijn sone Manasse wert Coninck/ 33.

1 NAe [1] dese geschiedenissen/ ende der selver [2] bevestiginge/ [a] quam Sanherib de Coninck van Assyrien/ ende tooch in Juda/ ende legerde sich tegen de

1 Van de welcke siet oock 2. Reg. 18. 13. en Jos. 36. 1/ &c.
2 Ofte/ waerheyt, trouwe, vasticheyt, versekeringe. Dat is/ na dat de Godes-dienst/ volgende Godes woort/ trouwelick bevesticht/ ende versekert was.
a 2. Reg. 18. 13. Iesai. 36. 1.

vaste steden/ ende [3] dachtse [4] tot hem af te scheuren.

2 Jehizkia nu siende/ dat Sanherib quam/ ende [5] sÿn aengesichte was tot den krÿch tegen Jerusalem:

3 So hielt hy raet met sÿne Vorsten/ ende sÿne Helden/ om de fonteyn-wateren te stoppen/ die buyten de stadt waren: ende sy hielpen hem.

4 Want veel volcks wert vergadert/ dat alle de fonteynen stopte/ mitsgaders de [6] beke/ die door het midden des lants henen vloeyde/ seggende: Waerom souden de [7] Coningen van Assyrien komen/ ende vele waters vinden?

5 So [8] versterckte hy sich/ ende bouwde den geheelen muer op/ die [9] gebroken was/ dien hy optrock tot aen de [10] torens/ met [11] eenen anderen muer daer buyten/ ende hy versterckte [12] Millo [in] de stadt Davids: ende hy maeckte geweer/ ende schilden in menichte.

6 Ende hy stelde Krÿchs-overste over het volck/ ende hy vergaderdese tot hem in de strate [13] der stadts-poorte/ ende sprack [14] nae haer herte/ seggende;

7 Zÿt sterck/ ende hebt eenen goeden moet/ en vreeset niet/ nochte ontsettet u niet voor het aengesichte des Conincks van Assyrien/ nochte voor het aengesichte der gantscher menichte/ die met hem is: [b] want met ons isser meer/ dan met hem.

8 Met hem is [c] eenen [15] vleeschelicken arm/ maer met ons is de HEERE onse Godt/ om ons te helpen/ eñ om onse [16] krÿgen te krÿgen: ende het volck [17] steunde op de woorden van Jehizkia den Coninck van Juda.

9 [d] Na desen sondt Sanherib de Coninck van Assyriẽ sÿne [18] knechten nae Jerusalem/ (doch hy selve was voor Lachis/ ende [19] alle sÿne heerschappÿe met hem) tot Jehizkia den Coninck van Juda/ ende tot het gantsche Juda/ dat te Jerusalem was/ seggende:

10 Soo seyt Sanherib de Coninck van Assyrien: Waer op vertrouwet ghy/ dat ghy te Jerusalem [20] blÿft inde [21] bestinge?

11 [e] Roeypt u Jehizkia niet op/ dat hy u overgeve/ om door honger/ ende door dorst te sterven/ seggende: De HEERE onse Godt sal ons uyt de hant des Conincks van Assyrien [22] redden?

12 [f] Heeft niet de selve Jehizkia [23] sÿne hoochten/ ende sÿne altaren wechgenomen/ ende tot Juda/ ende tot Jerusalem gesproken/ seggende; Voor [24] den eenigen Altaer sult ghy u neder-buygen/ ende daer op roocken?

13 Weet ghy niet wat ick gedaen hebbe/ ende mÿne [25] vaderen/ allen [26] volckeren der landen? Hebben de Goden vande natien dier landen/ haer lant [27] eenichsins konnen redden uyt mÿne hant?

14 Wie isser onder alle Goden der selver natien/ dewelcke mÿne vaders [28] verbannen hebben/ die sÿn volck heeft konnen redden uyt mÿne hant/ dat uwe Godt u uyt mÿne hant soude konnen redden?

15 Nu dan/ [g] dat Jehizkia u lieden niet en bedriege/ ende dat hy u op sulcker wÿse niet op en roeye/ ende en gelooft hem niet; want geen Godt van eenige natie/ ende Coninckrÿcke/ heeft sÿn volck uyt mÿne hant/ ende mÿner vaderen hant/ konnen redden: [29] hoe veel te min sal [30] uwe Godt u konnen uyt mÿne hant redden?

16 [h] Daertoe spraken sÿne knechten [31] noch meer tegen Godt den HEERE/ ende tegen sÿnen knecht Jehizkia.

17 [i] Oock schreef hy [32] brieven/ [k] om den HEERE den Godt Israëls te hoonen/ ende om tegens hem te spreken/ seggende: Gelÿck de Goden vande natien der landen/ die haer volck uyt mÿne hant niet geredden en hebben/ alsoo en sal de Godt van Jehizkia sÿn volck uyt mÿne hant niet redden.

18 Ende sy riepen met luyder stemme [l] op Jodisch tegen het volck Jerusalems/ dat op den muer was/ om die bevreest te maken/ ende die te beroeren; op datse de stadt mochten innemen;

19 Ende spraken [33] van den [34] Godt Jerusalems/ als van de Goden der volckeren der aerde/ een werck van 's menschen handen.

20 Maer [m] de Coninck Jehizkia/ ende de Propheet Jesaia/ de sone van Amoz/ [35] baden [36] daer tegen: ende sy riepen nae den Hemel.

21 [n] Ende de HEERE sondt eenen Engel/ die alle strÿdtbare helden/ ende Vorsten/ ende Overste [37] in't leger des Conincks van Assyrien verdelchde: So is hy met schaemte des aengesichtes in sÿn lant wedergekeert; [o] ende als hy in't huys sÿns [38] Godts [39] ingegaen was; so velden hem daer met den sweerde [40] die uyt sÿnen lÿve voortgekomen waren.

22 Also verloste de HEERE Jehizkia/ ende de inwoonderen Jerusalems/ uyt de hant Sanheribs des Conincks van Assyrien/ ende uyt [41] aller hant: ende hy [42] geleyddese rontom henen.

23 Ende vele brachten geschencken tot den HEERE te Jerusalem/ ende uytgelesene kostelickheden tot Jehizkia den Coninck Juda/ so dat hy daer na voor de oogen aller Heydenen [43] verheven wert.

24 [p] In die dagen [44] wert Jehizkia kranck tot stervens toe: ende hy [45] badt tot den HEERE; Die [46] sprack tot hem/ ende hy gaf hem een [47] wonder-teecken.

25 Maer Jehizkia [48] en dede geen vergeldinge/ nae de weldaet aen hem geschiet/ dewÿle sÿn herte verheven wert: Daerom wert over hem/ ende over Juda/ ende Jerusalem eene groote [49] toornicheyt.

26 [q] Doch Jehizkia [50] verootmoedichde sich om de verheffinge sÿns herten/ hy/ ende de inwoonderen van Jerusalem: so dat de groote toornicheyt des HEEREN over hen niet en quam in de dagen van Jehizkia.

27 Jehizkia nu hadde seer veel rÿckdoms/ ende eere: eñ hy maeckte sich schatkameren voor silver/ ende voor gout/ ende voor kostelick gesteente/ ende voor specerÿen/ ende voor schilden/ ende voor alle [51] begeerlicke gereetschap:

3 *Hebr.* seyde. dat is/ dachte/ ende hadde een voornemen/ die tot hem/ &c. Siet 1. Reg. 5. op v. 5.
4 D. den Koninck Hizkia af te nemen/ ende onder sijn eygen gebiet te brengen.
5 D. hy hadde een vast voornemen om Jerusalẽ te bekrijgẽ. Vg. 2. Reg. 12. 17. eñ siet d'aent. daer op.
6 Ond. v. 30. genaemt Gihon. siet oock van de selve 1. Reg. 1. 33. ende d'aent.
7 Verst. Sanherib den Coninck van Assyriẽ/ met de Vorsten/ die by hem waren/ van dewelcke siet ond. v. 21. waer van misschien oock eenige Coningen waren/ staende onder het gebiet van Sanherib.
8 D. hy greep eenen moet/ siende de ontrouwicheyt des Conincks van Assyrien; wiens vrientschap hy recht te voorẽ met eene somme gelts te vergeefs afgekocht hadde. 2. Reg. 18. 14/ &c.
9 N. van Joas den Coninck Israels/ als hy Amazia den Coninck van Juda geslagen/ ende Jerusalem ingenomẽ hadde. Siet vov. 25. 23.
10 Die schijnen geweest te zijn op de Hoeck-poorte/ ende de poorte Ephraims: van de welcke siet oock vov. 25. 23.
11 Siet van desen ond. 33. 14.
12 Siet 1. Reg. 9. op v. 15.
13 D. die by de stadts-poorte was.
14 *Hebr.* op haer herte. D. vriendelick/ ende troostelick/ ende dat hen aengenaem was om hooren. siet Genes. 34. op v. 3.
b 2. Reg. 6. 16.
c Ierem. 17. 5. 1. Ioan. 4. 4.
15 *Hebr.* arm des vleeschs. D. eene vleeschelicke/ ende swacke macht: daer op men sich niet en kan verlaten. Siet Jerem. 17. 5. alsoo arm voor stercke Psal. 10. 15. eñ 44. 4. Jer. 48. 25. Ezech. c. 30. 22. ende vleesch voor het gene dat swack/ broos/ ende sterffelick is. Psal. 78. 39. Jes. 31. 3.
16 D. oorlogen te voerẽ. alsoo 1. Sam. 8. 20.
17 D. hielt sich te vreden/ zijnde getroost/ ende sich verlatende op de macht ende hulpe des Heeren/ van de welcke de Coninck haer in sijne voorgaende woorden versekert hadde.
d 2. Reg. 18. 17.
18 Verst. Heeren/ Overste/ ofte Officieren/ die onder sijn gebiet stonden. Siet Gen. 20. op v. 8.
19 D. macht. Verst. alle de Vorsten/ ende Princen/ vergeselschapt met haer volck/ die onder het gebiet des Conincks van Assyrien stondẽ.
20 *Hebr.* sittende zijt. Sitten voor blijven. Genes. 49. 24. Jos. 1. 14. 2. Sam. 2. 13/ &c.
21 Ofte/ stercke, And. belegeringe.
e 2. Reg. 18. 30.
22 Ofte/ uytrucken, verlossen.
f 2. Reg. 18. 22.
23 Hy meynt des Heeren/ ende waren Godts/ even als of de beelden der afgoden niet konden afgebroken worden/ dan met omkeeringe/ ende uytroeyinge van den rechten Godts-dienst.
24 T. w. die des waren Godts is/ ende niet voor de altaren der afgoden. Vgel. 2. Reg. 18. 22. ende de aenteeck.
25 Verst. sijne voorgangeren in de Assyrische Monarchie/ als Salmanasser/ diemen schrijft sijn vader geweest te zijn; item Tiglath-Pileser/ Phul Belochus/ &c. Alsoo in de 2. volgende vss.
26 Siet van eenige deser volckeren/ 2. Reg. 18. 34. ende 19. 12/ 13.
27 *Hebr.* konnende konnen. dat is/ op eenigerley maniere/ ofte/ door eenige middelen konnen redden.
28 Siet van dit woort Deuter. 2. op v. 34.
g 2. Reg. 18. 30.

29 *Hebr.* hoe veel te meer sullen uwe Goden u niet konnen uyt mijne hant redden.
30 And. uwe Goden.
h 2. Reg. 19. 10.
31 Want sy waren twee mael van hem gesonden/ om den Heere te lasteren/ ende Hizkiam te beschimpen. 1. als hy met sijn leger lach voor Lachis/ 2. Reg. 18. 17. 2. als hy voor Libna lach/ ende sich bereydde/ om den Coninck der Mooren te gemoeten. 2. Reg. 19. vss. 8/ 9.
i 2. Reg. 19. 14.
32 De welcke hy in de tweede sendinge sijnen gesanten medegegeven heeft. Siet 2. Reg. 19. 14.
k 2. Reg. 19. 16.
l 2. Reg. 18. 26, 28.
33 And. tegen. alsoo in't volgende.
34 D. den waren Godt/ die de Israeliten uyt sonderlinge genade tot sijn volck/ eñ eygendom uyt den volckeren der aerde verkoren/ ende aengenomen hadde/ ende beloofst daer onder te woonen/ doch specialick te Jerusalem in den Tempel/ al waer de Arke was/ een teecken van sijne tegenwoordicheyt.
m 2. Reg. 19. 15.
35 Siet het gebedt van Hizkia beschreven 2. Reg. 19. 15/ 16.
36 And. daerom.
n 2. Reg. 19. 35.
37 Siet 2. Reg. 19. op v. 35. ende Jes. 37. op v. 36.
o 2. Reg. 19. 37.
38 Genaemt Nisroch, 2. Reg. 19. 37.
39 T. w. om aen te bidden. Siet de voorgemelde plaetse.
40 *Hebr.* de uytgekomene. ofte/ de voortkomingen sijner ingewanden, ofte/ [eenige] uyt de voortgekomene van sijne ingewanden. Verstaet twee sijner sonen/ genaemt Adramelech/ ende Sareser/ 2. Reg. 19. 37. Vgel. de maniere van spreken/ met andere/ die gelijcken sin hebben/ Genes. 35. 11. ende 46. 26.
41 D. aller Vorsten/ Krijchs-overste/ ende krijchs-lieden/ die met Sanherib gecomen waren.
42 T. w. gelijck een herder sijne schapen: haer regerende/ onderhoudende/ ende beschermende van alle zijden.
43 And. sich verhief. Siet v. 25.
p 2. Reg. 20. 1. Iesai. 38. 1.
44 Siet hier van breeder/ met de verklaringe hier behoorende/ 2. Reg. 20. 1/ &c. item Jes. 38. 1.
45 Siet sijn gebedt 2. Reg. 20. 3.
46 Door den Propheet Jesaiam.
47 Siet hier van 2. Reg. 20. 9.
48 Dat is/ hy en droech hem niet tegen den Heere/ alsoo het betaemde/ die hem soo veel weldaden hadde gedaen/ op dat hy hem in alle ootmoedicheyt dragen soude onder sijne hant/ niet op dat hy sich door hoochmoet opsteken soude/ gelijck hy dede met al sijne schatten den gesanten van Babel te vertoonen.
49 T. w. des Heeren. Verstaet de inneminge der stadt Jerusalems/ ende de Babylonische gevanckenisse die Godt/ nae sijne rechtveerdige gramschap/ over de Joden heeft laten komen/ 2. Reg. 20. 17/ 18.
q 2. Reg. 20. 19.
50 Siet van dese verootmoedinge 2. Reg. 20. 19.
51 *Hebr.* gereetschap, ofte/ vaten der begeerlickheyt, ofte/ kostelicke vaten, ofte/ gereetschap, want het kostelicke seer pleecht met lust begeert te worden, alsoo ond. 36. vss. 10/ 19.

28 Oock ſchat-huyſen voor de inkomſte van koorn / ende moſt / ende olÿe; ende ſtallen [52] voor allerley beeſten / ende [53] kopen voor de kudden.

29 Daer toe hadde hy ſich ſteden gemaeckt / mitſgaders beſittinge van ſchapen / ende runderen in menichte: Want Godt gaf hem ſeer groote have.

30 De ſelve Jehizkia ſtopte oock den opper-[54]uytganck der wateren van [55] Gihon / ende [56] leydeſe recht af beneden nae het weſten [57] der ſtadt Davids: Want Jehizkia hadde voorſpoet in al ſÿn werck.

31 Maer 't is alſoo / als de Geſanten der [58] Vorſten Babels die tot hem geſonden hadden / om te vragen nae [59] dat wonderteecken / dat in 't lant geſchiet was / [by hem waren /] [60] verliet hem Godt / om hem [61] te verſoecken / om [62] te weten al [wat] in ſÿn herte was.

32 Het overige nu der geſchiedeniſſen van Jehizkia / ende ſÿne [63] goetdadicheden / ſiet / die zÿn geſchreven in 't [64] geſichte vanden Propheet Jeſaia / de ſone van Amoz / [ende] in het boeck der Coningen van Juda / ende Iſraël.

33 Ende [r] Jehizkia ontſliep met ſÿne vaderen / ende ſy begroeven hem in het [65] hoochſte vande graven der ſonen Davids; daertoe gantſch Juda / ende de inwoonderen Jeruſalems deden hem eere aen in ſÿne doot: ende ſÿn ſone Manaſſe wert Coninck in ſÿne plaetſe.

52 *Hebr.* voor beeſten, ende beeſten.
53 Gelÿck de ſtallen waren voor de groote beeſten / alſoo de kopen voor het kleyne vee. *And.* ende ſtallen voor de cuddē, T. w. der ſchapen / ende geyten / ofte / ende cudden in de ſtallen.
54 Ofte water-ganck / water-loop / fonteyn-ader / des waters van Gihon.
55 Siet 1. Reg. 1. 33. ende de aenteeck. daer op.
56 T. w. die wateren.
57 Siet 1. Reg. 2. op v. 10.
58 Verſt. de Raets-heeren des Conincx van Babel / die met des ſelven goet-vinden deſe geſanten afgeſonden hebben: om welcke oorſake wort geſeyt / datſe hare geſanten waren / die 2. Reg. 20. 12 / worden de geſanten des Conincks geheeten. De ſendinge geſchiet door den Coninck eñ ſÿne Raets-heeren. Siet Jeſai. 37. 14.
59 Dat namelick aen de ſonne geſchiet was / om Hizkias wille / 2. Reg. 20. vſſ. 10 / 11.
60 Verſt. een ſulcke verlatinge / waer door Godt de ſÿne niet voor altÿt verlaet / noch t'eenemael / maer alleen hen voor eenen ſekeren tÿt / eenige hulpe / ende verſterckinge onthoudt / niet om de ſelve te doen vergaen / maer te beproeven / te vernederen / ende op te wecken tot haren ſchuldigen plicht / ende andere menſchen door haer exempel te onderwÿſen.
61 Van de verſoeckinge Godts ſiet Gen. 22. op v. 1.
62 D. op dat Godt aen Hizkia ende de gantſche kercke bekent maeckte. Want Godt heeft met de voorgemelte verlatinge hem voor een wÿle beproeft / op dat hy hem ſelven ſoude kennen / ende uyt het gevoelen ſÿner ſwackheyt / ende onvermogen / oorſake hebben om ſich te vernederen; ende dat in hem alle geloovige hare ſwackheyt ſiende / in vreeſe ende bevinge hare ſalicheyt ſouden wercken. Vgel. Deut. 8. 2. ende Geneſ. 22. 12. met d'aenteeck.
63 T. w. die hy den volcke Godts bewesen heeft / met alle afgoderye wech te nemen / den ſuyveren Godes-dienſt voor te ſtaen / &c. Vgel. ond. 35. 26.
64 D. Prophetie. Verſt. het boeck ſÿner Prophetie: ende ſiet daer in van het 36. cap. tot het 40.
r 2. Reg. 20. 21.
65 Verſt. eene plaetſe / die wat meer verheven was / ende daerom de weerdichſte onder de andere.

Het xxxiij. Capittel.

Manaſſe is een grouwelick afgoden-dienaer / v. 1 / &c. daerom dreyght / ende ſtraft hem Godt / dat hy gevanckelick nae Babel wech-gevoert wert / 10. Daer bekeert hy hem / dat hy weder in ſÿn rÿcke geſtelt wort / 12. wat hy daerna gedaen heeft / 14. hy ſterft / 20. ſÿn ſone Amon is een godloos Coninck na hem / 21. wort vermoort van ſÿne knechten / 24. Joſia ſÿn ſone komt in ſÿne plaetſe / 26.

1 [1] MAnaſſe was [2] twaelf jaer out / als hy Coninck wert / ende regeerde vÿf-en-vÿftich jaer te Jeruſalem.

2 Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN; nae [3] de grouwelen der Heydenen / die de HEERE voor het aengeſichte der kinderen Iſraëls uyt de beſittinge verdreven hadde.

3 Want [4] hy bouwde de hoochten weder op / [a] die ſÿn vader Jehizkia [5] afgebroken hadde / ende [6] richtede den [7] Baalim altaren op / ende maeckte boſſchen / ende booch ſich neder voor al het [8] heyr des hemels / ende diendeſe.

4 [b] Ende bouwde altaren in het Huys des HEEREN / van het welcke de HEERE geſeyt hadde; [c] Te Jeruſalem ſal [9] mÿnen Naem zÿn tot in [10] eeuwicheyt.

5 Daer toe bouwde hy altaren al den heyre des hemels / in [11] beyde de Voor-hoven van het Huys des HEEREN.

1 Siet breedere verklaringe tot dit cap. behoorende / 2. Reg. 21. 1 / 2 / &c. alwaer deſe hiſtorie eerſt beſchreven is.
2 *Hebr.* Een ſoon van twaelf jaer.
3 Siet van deſe / Deut. 18. 9 / 10 / &c.
4 *Hebr.* hy keerde weder, ende bouwde: dat is / hy bouwde weder. Siet Num. 11. op v. 4.
a 2. Reg. 18. 4. 2. Chron. 31. 1. ende 32. 12.
5 Ende dat nae Godts uytgedruckte bevel / Exod. 34. 13. Num. 33. 52. Deut. 12. 3.
6 Hy wert 2. Reg. 21. 3. in afgoderye by Achab vergeleken: van wiens grouwelicke afgoderye ſiet 1. Reg. 16. vſſ. 31 / 32 / 33.
7 Siet Jud. 2. op v. 11.
8 Siet Deut. 4. op v. 19. eñ 2. Reg. 21. op v. 3. alſoo onder v. 5.
b 2. Reg. 21. 4.
c Deut. 12. 5, 11. 2. Sam. 7. 13. 1. Reg. 8. 29. eñ 9. 3. 2. Chro. 7. 4. Pſal. 132. 13, 14. Jerem. 32. 34.
9 Siet 1. Reg. 8. op v. 16.
10 D. geduerende den tÿt der wet. Siet Gen. 13. op. v. 15.
11 Namelick / in het Voor-hof der Prieſteren / ende het Voor-hof des volcks. Siet van deſe 1. Reg. 6. op v. 36. ende 7. op v. 9.

6 Ende hy dede [12] ſÿne ſonen [d] door het vyer gaen / in het dal des ſoons Hinnoms / ende pleechde guychelrye / ende gaf op vogel-geſchrey acht / ende tooverde / ende hy ſtelde waerſeggers / ende duyvels-konſtenaren: [13] hy dede [ſeer] veel quaets in de oogen des HEEREN; om hem tot toorn te verwecken.

7 [14] Hy ſtelde oock eens [15] geſnedenen beelts gelÿckeniſſe / die hy gemaeckt hadde / in het huys Godts / van het welcke Godt geſeyt hadde [16] tot David / ende tot ſÿnen ſone Salomo; In dit Huys / ende te Jeruſalem / dat ick uyt allen ſtammen Iſraëls verkoren hebbe / ſal ick mÿnen Naem ſetten tot in eeuwicheyt /

8 Ende ick en ſal den voet Iſraëls niet meer [17] doen wÿcken van het lant / dat ick uwen vaderen beſtelt hebbe: alleenlick ſoſe waernemen te doen / al 't gene dat ick hen geboden hebbe / nae de gantſche [18] wet / ende inſettingen / ende rechten / [19] door de hant Moſe.

9 So dede Manaſſe Juda / ende de inwoonderen te Jeruſalem dwalen; dat ſy [20] erger deden dan de Heydenen / die de HEERE voor het aengeſicht der kinderen Iſraëls verdelcht hadde.

10 De HEERE [21] ſprack wel tot Manaſſe / ende tot ſÿn volck; maer ſy en merckten daer niet op.

11 Daerom [e] bracht de HEERE over hen de krÿchs-overſte / die de Coninck van Aſſyrien hadde / dewelcke Manaſſe gevangen namen onder [22] de doornen: ende ſy bonden hem met twee koperen ketenen / ende voerden hem nae Babel.

12 Ende als [23] hy hem benauwde / badt hy het aengeſicht des HEEREN ſÿnes Godts / eernſtelick aen / [24] ende vernederde ſich ſeer voor het aengeſicht des Godts ſÿner vaderen:

13 Ende badt [25] hem / ende [26] hy liet ſich van hem verbidden / ende hoorde ſÿne ſmeeckinge / ende hy bracht hem weder te Jeruſalem / in ſÿn Coninckrÿcke: Doe [27] kende Manaſſe / dat de HEERE / Godt is.

14 Ende na deſen [28] bouwde hy den buyten muer aen de ſtadt Davids / aen de weſt-zÿde van [29] Gihon in het dal / ende tot den ingangk van de [30] viſch-poorte / ende omcingelde [31] Ophel / ende verhief [32] dien ſeer: hy leyde oock krÿchs-overſten in alle vaſte ſteden in Juda.

15 Ende hy nam de [33] vreemde Goden / ende [34] die gelÿckeniſſe uyt het Huys des HEEREN wech / mitſgaders alle de altaren / die hy gebouwt hadde op den [35] berch van het Huys des HEEREN / ende te Jeruſalem: ende hy wierpſe buyten de ſtadt.

16 Ende [36] hy richtede den Altaer des HEEREN toe / ende offerde daer op danck-offeren / ende lof-offeren / ende ſeyde tot Juda / dat ſy den HEERE den Godt Iſraëls dienen ſouden.

17 Maer het volck offerde noch op de

12 2. Reg. 21. 6. ſtaet maer van eenen ſone / dien hy dede door het vyer gaen. Dat ſal-men verſtaen van eenen byſonderlick / ofte / deſe plaetſe van eenen ſÿner ſonen: gelÿck het veelvoudich getal voor het enckele aldus meermaels genomen wert. Siet Gen. 19. op v. 29.
d Levit. 18. 21. Deut. 18. 10. 2. Reg. 16. 3. 2. Chron. 28. 3.
13 *Hebr.* Hy vermenichvuldichde quaet te doen. alſoo Exod. 36. 5. 'tvolck vermenichvuldicht te brengen. D. brengt ſeer vele: 1. Sam. 1. 12. vermenichvuldigde te bidden. D. badt ſeer vele. 2. Chron. 36. 14. vermenichvuldichden met overtredinge te overtreden, dat is / maeckten des overtredens ſeer veel. Jeſ. 55. 7. hy vermenichvuldiget te vergeven. Dat is / hy vergeeft veel / ende dickwils / Amos 4. 4. vermenichvuldiget te overtreden, dat is / maket des overtredens veel.
14 Tegen Godts bevel / Exod. 20. 4. Levit. 26. 1. Deut. 5. 8. ende 16. 22 / &c.
15 Dit beelt wert 2. Reg. 21. v. 7. genaemt het beelt van het boſch, ofte boſch-godt: om dattet geſtaen hadde in een afgodiſch boſch / t'welck Manaſſe den Afgoden ter eere gemaeckt hadde. Siet boven v. 3.
16 Siet boven op v. 4.
17 D. uyt haer lant doen ruymen / ende wech voeren gelÿck den 10 ſtammen door Salmanaſſer dē Coninck van Aſſyrien geſchiet was. 2. Reg. 18. 11. Vgel. 2. Reg. 21. 8.
18 Verſtaet door het woort wet, de wet der zeden / door de inſettingen, de wet der ceremonien; door de rechten, de borgerlÿcke rechten. Dat is / al dat Godt geboden hadde / gelÿcker ſtaet 2. Reg. 21. 8. Vgel. Gen. 26. de aenteeck. op v. 5. Deuter. 5. op v. 31. 1. Reg. 2. op v. 3.
19 D. die ick door den dienſt Moſis gegeven / ende geboden hebbe. Vergel. 2. Reg. 27. 8.
20 Siet 2. Reg. 21. op v. 9.
21 Te weten / door ſÿne knechten de Propheten / 2. Reg. 21. 10.
e Deut. 28. 36. Iob 36. 8.
22 Daer in hy hem verſteken hadde / als hy op het velt door deſe roovers is verraſcht geworden / Vgel. 1. Sam. 13. v. 6.
23 N. de Heere / ofte de Coninck van Aſſyrien. *And.* als hy in benauwtheyt was.
24 Te weten / met bewÿs van berouw over ſÿn voorgaende leven / ende belofte van beteringe in het toecomende.
25 Naeml. den Heere.
26 Siet gelÿcke maniere van ſpreken / Geneſ. 25. 21.
27 D. wert gewaer / ende bevondt metter daet / ende wert overtuycht in ſÿne conſcientie / dat de Heere alleen de ware Godt was / ende niet de Afgoden. alſoo is het Hebr. woort genomen. Geneſ. 3. 7. ende bov. 32. 31.
28 D. volbouwde den muer / die Hizkia begonnen hadde / bov. 32. 5. ofte beterde / ende vermaeckte den muer die miſſchien eenige ſchade geleden hadde.
29 Siet 1. Reg. 1. op v. 33. ende bov. 32. op v. 4. ende 30.
30 Siet Nehem. 3. 3.
31 Siet bov. 27. op v. 3.
32 T. w. muer.
33 Siet Geneſ. 35. op v. 2.
34 Van de welcke geſproken is / bov. v. 7. Siet de aenteeck. daer op.
35 Dat is / de berch daer op het Huys des Heeren ſtont / genaemt Moria. Siet bov. 3. op 't v. 1.
36 Ofte / herbouwde den altaer: T. w. op dat hy bequaem mochte zÿn / om daer op te offeren.

hoochten / [37] hoewel den HEERE haren Godt.

18 Het overige nu der geschiedenissen Manasse/ ende sijn gebedt tot sijnen Godt/ oock de woorden der [38] Sienderen/ die tot hem gesproken hebben / [39] inden naem des HEEREN des Godts Israëls; siet/ die zijn inde [40] geschiedenissen der Coningen Israëls:

19 Ende [41] sijn gebedt / ende hoe sich [Godt] van hem heeft laten verbidden/ oock alle sijne sonde/ ende sijne overtredinge/ ende de plaetsen / daer hy hoochten opgebouwt/ ende bosschen/ ende gesnedene beelden gestelt heeft / eer hy vernedert wert/ siet/ dat is beschreven inde woorden [42] der Sienders.

20 Ende Manasse ontsliep met sijnen vaderen / ende sy begroeven hem [43] in sijn huys: ende sijn sone Amon wert Coninck in sijne plaetse.

21 [f] Amon was [44] twee en twintich jaer out / als hy Coninck wert: ende regeerde twee jaren te Jerusalem.

22 Ende hy dede dat quaet was inde oogen des HEEREN / gelijck als sijn vader Manasse gedaen hadde: want Amon offerde allen den gesnedenen beelden/ die sijn vader Manasse gemaeckt hadde/ ende diendese.

23 Maer hy en vernederde sich niet voor het aengesichte des HEEREN/ gelijck Manasse sijn vader sich vernedert hadde: maer dese Amon [45] vermenichvuldichde de schult.

24 Ende sijne knechten maeckten eene verbintenisse tegen hem/ ende doodden hem in sijn huys.

25 Maer het volck des lants [46] sloechse alle/ die de verbintenisse tegen den Coninck Amon gemaeckt hadden: ende het volck des lants maeckte sijnen sone Josia Coninck in sijne plaetse.

37 Vergel. 1. Reg. 3. op de vs. 2. ende 3.
38 D. der Propheten. Siet bov. 9. op v. 29.
39 D. door des Heeren last / ende bevel, alsoo / Deuter. 18. 19/ 20. ende 2. Reg. 2. 24. Siet in dese laetste plaetse de aenteeck.
40 D. in de memorie van de geschiedenissen der Coningen Israels.
41 Het welcke sommige meenen te zijn/ dat in de Apocryph-boecken gelesen wort.
42 D. der Propheten / als bov. 18. so dat hier Hosai soude zijn voor Hosim. De Propheten hebben van meest de historien/ ende memorien/ der dingen / die geschiedden/ gestelt/ ende uytgegeven / op datse der gemeynte tot vermaningen/ ende waerschouwingen mochten dienen: and. in de geschiedenissen van Hosai, houdende dit woort den naem geweest te zijn eenes Propheets/ van den welcken men nieuwers meer en leest.
43 D. in den hof van sijn huys / 2. Reg. 21. 18.
f 2. Reg. 21. 19.
44 *Hebr.* een sone van twee-en-twintich jaer.
45 Ofte / vermeerderde. Vgel. bov. v. 6. ende in de aent. eene by nae gelijcke maniere van spreken.
46 D. doodde se/ siet Genes. 8. op v. 21.

Het xxxiiij. Capittel.

Josia is godtvruchtich / v. 1/ &c. roept alle afgoderye uyt/ 4. repareert den Tempel / 8. De Over-priester Hilkia vint het Wet-boeck in den Tempel/ 14. De Coninck laet daer over den Heere door de Prophetesse Hulda vragen / 20. die prophetéert dat het Coninckrijcke Juda t'ondergaen soude / 23. maer niet in 't leven van Josia/ 26. die daer over de gemeynte doet versamelen / ende het Wet-boeck lesen / vernieuwende het verbondt met Godt / 29.

1 [1] IOsia was [2] acht jaren out/ doe hy Coninck wert/ ende regeerde een-en-dertich jaer te Jerusalem.

2 Ende hy dede wat recht was inde oogen des HEEREN / ende [3] wandelde inde wegen sijns vaders Davids / ende en [4] weeck niet af ter rechter / noch ter slincker hant.

3 Want in het achtste jaer sijner regeringe / doe hy noch [5] een jongelinck was/ begon hy den Godt sijns vaders Davids te [6] soecken: ende in het [7] twaelfste jaer begon hy Juda/ ende Jerusalem [a] van de hoochten / ende de bosschen / ende de gesnedene/ ende de gegotene beelden/ te reynigen:

4 Ende men brack [8] voor sijn aengesicht af/ de altaren [9] der Baalim; ende de [10] sonne-beelden/ die om hooge boven [11] deselve waren / hieuw hy af: de [12] bosschen oock/ ende de gesnedene / ende gegotene beelden verbrack / ende vergruysde/ ende [13] stroyde hy op de graven der gener die hen geoffert hadden.

5 Ende [14] de beenderen der Priesteren/

1 Siet breedere verklaringe deses capittels/ 2. Reg. cap. 22, ende 23. alwaer dese historie eerst beschreven is.
2 *Hebr.* een soon van acht jaren. siet Gen. 5. op v. 32.
3 Siet 1. Reg. 15. op v. 26.
4 D. en verliet den rechten wech niet op eenigerley maniere. Siet Deuter. 5. op v. 32.
5 T. w. van 16 jaren out.
6 Siet bov. 15. op v. 2.
7 T. w. sijner regeringe / doe hy twintich jaer out was.
a 1. Reg. 13. 2.
8 Dat is / door sijn bevel / in sijne tegenwoordicheyt daer hy 't aensach.
9 Siet Jud. 2. op v. 11.
10 Siet van dese / Levit. 26. op v. 30.
11 T. w. altaren / over de welcke sy om hooge waren gestelt.
12 D. beelden des bosschs. alsoo v. 7.
13 Siet 2. Reg. 23. op v. 6. 14 Vergel. dit met 2. Reg. 23. 20. ende d'aenteeckeninge daer op.

verbrandde hy op [15] hare altaren: ende hy reynichde Juda/ ende Jerusalem.

6 Daer toe inde steden Manasses/ ende Ephraims / ende Simeons / ja tot Naphtali toe / [16] in hare woeste plaetsen rontom/

7 Brack hy oock de altaren af/ ende de bosschen / ende de gesnedene beelden [17] stampte hy/ [die] vergruysende/ ende alle de Sonne-beelden hieuw hy af in het gantsche lant Israëls: daer na keerde hy weder nae Jerusalem.

8 In [b] het achtiende jaer nu sijner regeeringe/ als hy het lant/ ende het [18] Huys [19] gereynicht hadde/ sondt hy Saphan den sone van Azalia/ ende Maaseia den [20] Oversten der stadt / ende Joha den sone van Joahaz den Cancelier / [21] om het Huys des HEEREN sijnes Godts te verbeteren.

9 Ende sy quamen [22] tot Hilkia den [23] Hoogen-priester/ ende [24] sy gaven het gelt dat ten Huyse Godts gebracht was/ 't welck de Leviten/ die den [25] dorpel bewaerden / vergadert hadden uyt de hant [26] Manasses/ ende Ephraims / ende uyt [27] het gantsch overblijfsel Israëls / ende uyt gantsch Juda / ende Benjamin/ ende te Jerusalem weder-gekomen [28] waren.

10 [29] Sy nu gaven 't in de hant [30] der Versorgers van het werck/ die bestelt waren over het Huys des HEEREN: ende [dese] gaven dat den genen/ die het werck deden/ die arbeydeden aen het Huys des HEEREN/ om het Huys te [31] vermaken / ende te verbeteren.

11 [c] Want sy gaven 't den Werck-meesters/ ende den Bouw-lieden/ om [32] gehouwene steenen te koopen / ende hout tot de [33] t'samen-voegingen: ende om de [34] huysen te solderen/ die [35] de Coningen van Juda verdorven hadden.

12 Ende die mannen handelden [36] trouwelick in dit werck: ende de [37] Bestelde over de selve waren Jahath/ ende Obadja/ Leviten van de kinderen Merari / mitsgaders Zacharia / ende Mesullam/ van de kinderen der Kohathiten / om het werck voort te drijven: [38] ende die Leviten waren alle verstandich op instrumenten van musijcke.

13 Sy waren oock over de last-dragers / ende de voort-drijvers van allen / die in [39] eenich werck arbeydeden: want uyt de Leviten waren schrijvers/ ende [40] Amptlieden / ende poortiers.

14 Ende als sy het gelt uyt-namen/ dat in het Huys des HEEREN gebracht was/ vondt de Priester Hilkia [41] het Wet-boeck des HEEREN/ [gegeven] door de hant Mose.

15 Ende Hilkia [42] antwoordde / ende seyde tot Saphan den Schrijver: Ick hebbe het Wet-boeck gevonden in het Huys des HEEREN: ende Hilkia gaf Saphan dat boeck.

16 Ende Saphan droech dat boeck tot den Coninck: daer beneven bracht hy noch

15 T. w. der beelden/ ende dat tot meerder versoeyinge / ende onteyninge harer altaren / zijnde die dingen voor onreyn geacht/ de welcke van doode lichamen / ofte, verder aengeroert waren. Vgel. 2. Reg. 23. v. 20.
16 D. in 't lant van Israel/ dat verwoest was/ door de wegvoeringe der tien stammen in Assyrien. And. met hare bijlen, ofte/ houw-messen, ofte/ hameren. ofte/ spadẽ, ofte/ schuppen. te weten / daer mede sy de afgodische bosschen/ beelden/ altaren / huysen / hoochten/ &c. uytroeyden/ ende afwierpen. Het Hebreeusch woort / het welcke hier gebruyckt wort / is Ezech. 26. 9. gevonden voor instrumenten / daer mede yet afgeworpẽ/ verdelgt/ ende uytgeroeyt wort.
17 D. hy stietse soo/ als ofse in eenẽ mortier / ofte door eenich meulenwerck waren verbrijselt geweest. Vgel. Deut. 9. 21.
b 2. Reg. 22. 3.
18 T. w. Godes/ dat is/ den Tempel.
19 Te weten/ van de vuylicheden/ ende sinetten der afgoderye.
20 Vergel. 1. Reg. 22. 26. ende 2. Reg. 23. 8.
21 Verstaet / dat hy dese gesonden heeft tot den Hoogen-priester Hilkia / op dat hy de collecten soude opnemen / ende leveren / ende de selve laten besteden tot de reparatie / ende vermakinge des Tempels / 2. Reg. 22. 4. Siet een gelijck exempel in Joas / bov. 24. 4/ &c.
22 T. w. om het bevel des Coninckx hem aen te dienen / rakende de voorgemelte vermakinge des Tempels/ ende het opbrengen des gelts/ daer toe dienende.
23 *Hebr.* den grooten Priester.
24 N. Hilkia/ ende sijne metgesellen. Sy gavent inde hant der Versorgers / ofte bestelde over de werck-lieden/ ond. v. 17.
25 N. des Tempels. And. de vaten.
26 D. der Manassiten / ende Ephraimiten.
27 T. w. dat onder het gebiet des Coninckx van Juda stont / ofte hem toegedaen was. Siet bov. 21. op v. 2.
28 N. de Leviten/ die 't gelt vergadert hadden.
29 Naeml. Hilkia/ ende sijne medehelpers/ als in de aenteeck. van het begin des voorgaende vs. Vgel. oock het eynde van het volg. 16. vs/ ende v. 17.
30 Verstaet/ schaffers/ voogden/ voort-drijvers / die sorge droegẽ/ dat het werck wel gedaen wierde / onderscheyden van de gene / die met hare hant het werck selve deden. Siet 2. Reg. 22. op v. 5. 31 And. te ondersoecken, ofte/ te besichtigen: Te weten/ om te vernemen / waer het eenige beteringe / ofte vermakinge van doen hadde.
c 2. Reg. 22. 6. 32 Siet 2. Reg. 22. op v. 6. 33 Verst. de balcken/ door de welcke de wanden / ofte de mueren aen elckanderen t'samen gevoecht / ende gehecht worden.
34 Verstaet de kameren/ die aen den Tempel waren voor de Priesteren/ ende de Leviten.
35 Te weten / de afgodische Coningen / als Achaz / Manasses / ende Amon.
36 *Hebr.* in waerheyt, ofte / trouwe. Alsoo 2. Reg. 12. 15. ende 22. 7. 37 Te weten / der Versorgers / van de welcke gesproken is / v. 10. 38 Ofte / mitsgaders een yeder der Leviten, die verstandich was op musicale instrumenten. 39 *Hebr.* in dienst, ende dienst. dat is / in elcken dienst / ofte werck. Siet Genes. 7. op v. 2.
40 Genaemt bov. v. 10. Versorgers. Siet daer de aenteeck. 41 T. w. het originale Wet-boeck/ van Mose selve geschreven / ende nagelaten. Siet 2. Reg. 22. op v. 8.
42 D. ving aen te spreken. Siet Judic. 18. op v. 14.

den Coninck [43] bescheyt weder/ seggende; [44] Al wat inde hant uwer knechten gegeven is/ dat doen sy:

17 Ende sy hebben het gelt te samen [45] gestortt/ dat inden Huyse des HEEREN gevonden is/ ende hebben't gegeven inde hant der Bestelden/ ende inde hant der gener/ die het werck [46] maeckten.

18 Voorder gaf Saphan de Schrijver den Coninck te kennen/ seggende; Hilkia de Priester heeft my een boeck gegeven: ende Saphan las daer in voor het aengesicht des Conincks.

19 Het geschiedde nu/ als de Coninck de woorden der Wet hoorde/ dat [47] hy sijne kleederen scheurde.

20 Ende de Coninck geboodt Hilkia/ ende Ahikam den sone Saphans/ ende [48] Abdon den sone van Micha/ ende Saphan den schrijver/ ende Hasaia den knecht des Conincks/ seggende;

21 Gaet henen/ vraget den HEERE voor my/ ende voor [49] het overgeblevene in Israël/ ende in Juda/ over de woorden deses boecks/ dat gevonden is: want de grimmicheyt des HEEREN is groot/ die over ons [50] uytgegoten is/ om dat onse Vaders niet en hebben gehouden het woort des HEEREN/ om te doen nae al 't gene/ dat in dat boeck geschreven is.

22 Doe ginck Hilkia henen/ ende die [51] des Conincks waren/ tot de Prophetesse Hulda de huysvrouwe Sallums/ des soons [52] Tokhats/ des soons Hasra/ des [53] kleeder-bewaerders; sy nu woonde te Jerusalem in het [54] tweede deel/ ende sy spraken [55] sulcks tot haer.

23 Ende sy seyde tot hen; Soo seyt de HEERE de Godt Israëls: Segget den man/ die ulieden tot my gesonden heeft/

24 Soo seyt de HEERE: Siet ick sal [56] quaet over dese plaetse/ ende over hare inwoonderen brengen: alle de vloecken/ die geschreven zijn in het boeck/ [57] datmen voor het aengesicht des Conincks van Juda gelesen heeft.

25 Daerom dat sy [58] my verlaten/ ende andere Goden geroockt hebben/ op dat sy my tot toorn verweckten met alle [59] wercken harer handen; so sal mijne grimmicheyt uytgegoten worden tegen dese plaetse/ ende niet uytgebluscht worden.

26 Maer tot den Coninck van Juda/ die ulieden gesonden heeft/ om den HEERE te vragen/ tot hem sult ghy alsoo seggen: Soo seyt de HEERE de Godt Israëls; Aengaende de woorden/ [60] die ghy hebt gehoort:

27 Om dat u herte [61] weeck geworden is/ ende ghy u voor het aengesichte Godts vernedert hebt/ als ghy sijne woorden hoordet tegen dese plaetse/ ende tegen hare inwoonders/ ende hebt u vernedert voor mijn aengesichte/ eñ uwe kleederen gescheurt/ eñ geweent voor mijn aengesichte; so hebbe ick [u] oock verhoort/ spreeckt de HEERE:

28 Siet/ ick sal u versamelen tot uwe vaderen/ ende ghy sult [62] met vrede in u [63] graf versamelt worden/ ende uwe oogen en sullen al dat quaet niet sien/ dat ick over dese plaetse/ ende over hare inwoonders brengen sal: Ende sy brachten den Coninck dese antwoorde weder.

29 [d] Doe sondt de Coninck henen/ ende versamelde alle [64] Outste van Juda/ ende Jerusalem.

30 Ende de Coninck ginck op in het Huys des HEEREN/ ende alle de mannen van Juda/ ende de inwoonders van Jerusalem/ mitsgaders de Priesters/ ende de Leviten/ ende al het volck/ vanden grooten totten kleynen toe: ende [65] men las voor haren ooren alle de woorden des Boecks des verbondts/ dat in het Huys des HEEREN gevonden was.

31 Ende de Coninck stont in sijne [66] stant-plaetse/ ende [e] maeckte een verbont voor des HEEREN aengesicht/ om den HEERE na te wandelen/ ende om sijne geboden/ ende sijne [67] getuygenissen/ ende sijne insettingen/ [68] met sijn gantsch herte/ eñ met sijne gantsche ziele te onderhouden/ doende de woorden des verbondts/ die in dat selve boeck geschreven zijn.

32 Ende hy [69] dede alle/ die te Jerusalem/ ende in Benjamin gevonden werden/ staen: ende de inwoonders van Jerusalem [70] dedē nae het verbondt Godts/ des Godts harer vaderen.

33 Josia dan dede alle [71] grouwelen wech uyt alle landen/ die der kinderen Israëls waren/ ende [72] maeckte alle/ die in Israël gevonden werden/ te dienen/ te dienen den HEERE haren Godt: [73] alle sijne dagen [74] en weecken sy niet af [75] van den HEERE den Godt harer vaderen na te volgen.

Het xxxv. Capittel.

Josia den Godtsdienst in order stellende/ houdt het Paesschen-feest met groote solemniteyt/ v. 1/ &c. neemt eenen onnoodigen stryt aen tegen Pharao Necho/ 20. daer in hy doodelick gewondt wort/ ende sterft/ 23. hy wort seer beklaegt/ 24. het besluyt sijner historie/ 26.

1 DAerna [a] hielt Josia [1] het Paesschen den HEERE te Jerusalem: ende sy slachteden het [2] Pascha [3] op den veertienden der [4] eerster maent.

2 Ende hy stelde de Priesters op hare wachten: ende hy [5] sterckte se tot den dienst van het Huys des HEEREN.

3 Ende hy seyde tot de Leviten/ die gantsch Israël onderwesen/ die den HEERE [6] heylich waren: [7] Settet de [8] heylige Arke in het Huys/ 'twelcke Salomo de sone Davids des Conincks Israëls gebouwt heeft; Ghy en hebt [9] geenen last op de schouderen: dient nu den HEERE uwen Godt/ ende sijn volck Israël.

4 Ende bereydet u nae de huysen uwer vaderen/ nae uwe verdeelingen/ [b] nae het voorschrift van David den Coninck Israëls/ ende nae de beschrijvinge sijns soons Salomo.

5 Ende staet [10] in het Heylichdom/ nae de onderscheydinge der vaderlicke huysen/ voor uwe broederen/ [11] het volck/ ende [nae] de afdeelinge vande vaderlicke huysen der Leviten.

43 *Hebr.* woort, dat is/ bescheyt/ rapport/ antwoorde van het gene de Coninck gelast hadde/ vov. v. 8.
44 D. al dat den Levitē belast/ ende hare sorge overgegeven is.
45 *Hebr.* gegoten/ ofte/ gesmolten. Siet 2. Reg. 22. op v. 9.
46 Ofte/ deden, dat is/ den arbeyts-lieden/ ofte werck-liedē.
47 Siet 2. Reg. 22. de aenteeck. op v. 11.
48 Die oock Achbor genaemt wort/ 2. Reg. 22. 12.
49 Te wetē/ die van den vyanden niet en waren vermoort geweest/ ofte gevanckelick wech gevoert.
50 Ende dat met heftigen brant/ ende aensteking e/ want 2. Reg. 22. 13. staet voor uytgegoten het woort aengesteken.
51 T. w. dienaren/ welcker namen siet vov. v. 20.
52 Oock genaemt Tikva/ de sone van Harhas. 2. Reg. 22. v. 14.
53 Verst. dit van de kleederē des heylichdoms/ die desen Sallum in bewaringe gegeven waren.
54 T. w. der stadt. Siet 2. Reg. 20. op v. 4. andere verstaen dese plaetse van een Collegie der Propheten. Siet 2. Reg. 22. de aenteeck. op v. 14.
55 *Hebr.* nae sulcks: dat is/ nae het gene/ dat de Coninck hen geboden hadde.
56 Verstaet den inval der Babiloniers in 't lant van Juda/ de belegeringe der stadt Jerusalems/ dē hongers-noot/ de vermoordinge der inwoonderen/ de verstooringe des Tempels/ de gevanckenisse/ ende wech-voeringe des volcks nae Babel/ ende eyndelijck den ondergancк der stadt/ eñ verderf des geheelen lants.
57 *Hebr.* datse voor het aengesichte des Conincks, &c. gelesen hebben. Siet Job 4. op v. 19.
58 Siet vov. 12. op v. 1.
59 D. afgoden/ ende beelden. Siet 2. Reg. 22. op v. 17.
60 T. w. uyt het lesen des Wet-boecks/ inhoudende seer swarē dreygementē/ uytgesproken tegen de overtreders der wet. Siet 2. Reg. 22. op v. 18.
61 Het Hebr. woort van het herte des menschen geseyt zijnde/ beteeckent meest eene swackheyt/ slapheyt/ ende vervallinge des selven/ dewelcke komt uyt vreese; gelijck af te nemē is/ uyt Deuter. 20. 3/ 8. 2. Reg. cap. 22. 19. 2. Chron. 13. 7. Jes. 7. 4. Jer. 51. 46.
62 D. alsoo/ dattet quaet het welck over dese stadt/ ende dit lant komen sal/ niet by uwen leven geschieden en sal: maer wel by het leven van uwe kinderen. Siet hier van breeder 2. Reg. 22. op v. 20. Daerenboven is hy oock binnen Jerusalem in sijn graf met alle ceremonien vredelick begraven. vergelijckt Jer. 34. 5.
63 *Hebr.* in uwe graven. Dat is/ in een uwer graven. Siet Gen. 19. op v. 29. ende vgel. ond. 35. v. 24.
d 2. Reg. 23. 1.
64 Siet 2. Reg. 23. op v. 1.

65 Ofte/ hy las. namelick de Coninck/ doch verstaet/ dat hy yemant heeft doen lesen/ als yemant van den Priesteren/ ofte Leviten.
66 D. aen den pilaer/ daer de Coninck sijnen stoel hadde/ 2. Reg. 23. 3. Siet van dese plaetse breeder in 't selve boeck/ cap. 11. op v. 14.
e Jos. 24. 25.
67 Siet 1. Reg. 2. op v. 3.
68 Siet 1. Reg. 2. op v. 4.
69 Te weten/ op dat sy alsoo overeyndestaende met solemnelen eede beloven souden/ dat sy den suyveren Godes-dienst/ die hy nu opgericht hadde/ souden onderhouden. ofte/ hy dedese staen. Dat is/ hy bevestichdese in het gemaeckte verbont. *And.* hy bevestichde [het] (Te wetē/ verbont) met alle, &c.
70 T. w. ten aensien van den uyterlicken godes-dienst.
71 D. alle Afgoden/ beelden/ hoochten/ altaren/ ende afgodisch tuych.
72 Het Hebr. woort brengt mede/ dat hyse eenichsins noot-saeckte totten suyveren Godesdienst, gelijckmen eenen knecht dwingt tot sijn werck. De sin is: dat hyse door sijne authoriteyt/ eñ Coninckliјcke macht/ heeft in order gehouden/ verbiedende de afgoderye/ ende bevelende datmen Godt niet en soude dienen/ dan nae sijn woort.
73 Vergel. Jos. 24. 31. Judic. 2. 7.
74 T. w. van den uyterlicken/ suyveren Godes-dienst. Niet te min/ dat het herte van den meerderen deel deses volcx niet oprecht en is geweest/ blijckt soo wel uyt de menichvuldige bestraffingen der Propheten/ de welcke ten dien tijden geleeft hebben/ als uyt de swaere oordeelen/ ende plagen Godes/ die na de doot Josie over de Joden gekomen zijn.
75 *Hebr.* van achter den Heere. Siet 1. Reg. 9. op v. 6.

a 2. Reg. 23. 21.
1 Siet van dit feest/ Exod. 12. 3. ende 34. 18. Levit. 23. 5. Num. 9. 2. ende 28. 16.
2 D. het Lammeken/ dat op het feest moeste geslacht worden. Siet Num. 9. op v. 11.
3 Nae de ordinantie der Wet. Exod. 12. v. 6.
4 T. w. van het Heylige ofte kerckelicke jaer/ welcke maent was genaemt Nisan. ofte Abib. Siet Exo. 12. op v. 2. ende Num. 9. op v. 1.
5 D. vermaendese tot haren schuldigen plicht/ ende gasse goeden moet.
6 Siet vov. 23. op v. 6.
7 Hier uyt is af te nemen/ dat de Arke op desen tijt in den Tempel niet en is geweest/ ofte tē minsten niet in het Heylige der heyligē/ daer sy behoorde; zijnde daer uyt door eenigen afgodischen Coninck te vooren wech genomen.
8 *Hebr.* de Arke der heylicheyt. Siet Lev. 16. op v. 4.
9 T. w. om die Arke gewoonelick te dragen gelijck haer voor-ouderen te vooren in de woestijne/ ende soo lange als de Tabernakel stont/ gedaen hadden/ Num. 7. 9. De sin is: dewijle sy van dien eersten voorgaenden last/ ende het toebehooren des selven/ ontslagen waren/ soo moesten sy op de andere deelen hares ampts te meer acht geven. Siet 1. Chron. 23. op vss. 27/ 28/ &c.
b 1. Chron. Capitt. 23. 24. 25. 26.
10 *And.* in de heylige plaetse. D. by den Tempel aen het Voor-hof der Priesteren/ om aldaer de Paesch-lammeren der gener/ die niet en zijn van den stamme Levi/ te ontfangen/ ende die te slachten/ dewijle de Priesters anders genoech te doen hadden met de offerhanden/ ende besprenginge des bloets/ &c. Siet van dese plaetse/ Levit. 6. op v. 16. ende Num. 28. op v. 7. alwaer sy oock het Heylichdom genaemt wort.
11 *Hebr.* de sonen, ofte/ kinderen des volcx, dat is/ het volck. Verstaet/ die van den stamme Levi niet en waren/ maer behoorden tot de andere stammen/ ende tot het werck van den Godes-dienst niet geheyliget en waren.

6 Ende

6 Ende slachtet [12] het Pascha / ende heyliget u / ende bereydet [dat] voor uwen broederē / doende nae het woort des HEEREN door de hant Mose.

7 [c] Ende Josia [13] gaf voor den volcke / van kleyn vee / lammeren / ende [14] jonge geyten-bocken / die alle tot Paesch-offeren / [15] nae alle 'tgene dat daer gevonden wert / in getale dertich duysent: maer van [16] runderen / drie duysent: dit was van des Coninks have.

8 Oock gaven sijne [17] Vorsten ten [18] vrywilligen offer voor den volcke / voor den Priesteren / ende voor den Leviten: [19] Hilkia / ende Zacharia / ende Jehiël de Overste van het Huys Godts / gaven den Priesteren tot Paesch-offeren / twee duysent / ende ses hondert [20] [kleyn vee]: ende drie hondert runderen.

9 Daer-toe Conania / ende Semaia / ende Nethaneël sijne broederen; mitsgaders Hasabia / ende Jiël / ende Josabad / de Overste der Leviten / gaven den Leviten tot Paesch-offeren / vijf duysent [kleyn vee]: ende vijf hondert runderen.

10 Alsoo wert de dienst toebereydt: ende de Priesteren stonden in hare stant-plaetse / ende de Leviten in hare verdeelingen nae het gebodt des Conincks.

11 Daer na slachtemen het Pascha / ende de Priesters [21] sprengden [het bloet] [22] uyt hare handen: ende de Leviten trocken de huyden af.

12 Ende [23] sy namen het [24] brand-offer daer af / op dat sy [25] die / nae de verdeelingen der vaderlicke huysen / [26] den volcke geven mochten / om den HEERE te offeren / gelijck geschreven is in het boeck Mose: ende [27] alsoo met de runderen.

13 [d] Ende sy [28] koockten het Pascha by den vyere / nae het recht: maer [29] de [andere] heylige dingen [30] koockten sy in potten / ende in ketelen / ende in pannen: eñ [31] sy deelden 't hastelick onder alle den volcke.

14 Daerna [32] bereydden sy oock voor hen selven / ende voor den Priesteren: want de Priesters de sonen Aarons [33] waren tot aen den nacht in het offeren der brand-offeren / ende des vets; [34] daerom bereydden de Leviten voor hen selven / ende voor den Priesteren / den sonen Aarons.

15 Ende de Sangers / de sonē Asaphs / waren in hare stant-plaetse / [35] nae den gebode Davids / eñ Asaphs / ende Hemans / ende Jeduthuns [36] des Sienders des Conincx / mitsgaders de poortiers [37] aen elcke poorte: sy en behoefden niet te wijcken van haren dienst / overmits hare broeders / de Leviten voor hen bereydden.

16 Also wert de gantsche dienst des HEEREN op den selven dach beschickt / om Paesschen te houden / ende [38] brand-offeren op den altaer des HEEREN te offeren / nae den gebode des Conincks Josia.

17 Ende de kinderen Israëls / die der gevonden werden / hielden het Paesschen ter selver tijt / ende het Feest der ongesuerde [brooden] / seven dagen.

18 [39] Daer en was oock geen Paesschen als dat / in Israël gehouden / van de dagen Samuels des Propheten aen: ende geene Coningen Israëls hadden sulck Paesschen gehouden / gelijck dat Josia hielt met de Priesters / ende de Leviten / ende gantsch Juda / ende Israël / datter gevonden wert / ende de inwoonders van Jerusalem.

19 In [e] het achtiende jaer des Coninckrijcks van Josia wert dit Paesschen gehouden.

20 Na dit alles / doe Josia [40] het Huys toebereydt hadde / [f] tooch [41] Necho de Coninck van Egypten op / om te krijgen tegen Carchemis / aen den Phrath / ende Josia tooch uyt hem te gemoete.

21 Doe sondt [42] [hy] boden tot hem / seggende; [43] Wat hebbe ick met u te doen / ghy Coninck Juda? wat u aengaet / ick en ben heden tegen u niet / maer tegen [44] een huys / dat oorloge voert tegen my / eñ Godt heeft geseyt / dat ick my haesten soude: houdt u af [45] van Godt / die met my is / op dat hy u niet en verderve.

22 Doch Josia en keerde sijn aengesicht niet van hem / maer [46] hy verstelde sich / om tegen hem te strijden / eñ en hoorde niet nae de woorden van Necho uyt den mont Godts: maer hy quam om te strijden in het [47] dal Megiddo.

23 Ende de schutters schoten den Coninck Josia; doe seyde de Coninck tot sijne knechten: Voert my wech / want ick ben seer [48] gewondt.

24 Ende sijne knechten namen hem wech / van den wagen / ende voerden hem op den tweeden wagen / dien hy hadde / ende brachten hem te Jerusalem; ende hy sterf / ende wert begraven in de [49] graven sijner vaderen / ende gantsch Juda ende Jerusalem [50] bedreven rouwe over Josia.

25 Eñ Jeremia maeckte [51] een klaech-liedt over Josia; desgelijcks alle Sangers / ende sangerssen / spraken in hare klaech-lieden van Josia / [52] tot op desen dach: want sy gavense [53] tot eene insettinge in Israël: ende siet / sy zijn geschrevē [54] in de [55] klaech-lieden.

26 Het overige nu der geschiedenissen van Josia / ende sijne [56] goetdadicheden / [57] nae dat geschreven is in de wet des HEEREN:

27 Sijne geschiedenissen dan / de eerste / ende de laetste; siet / die zijn geschreven in het boeck der Coningen Israëls / ende Juda.

12 D. de Paesch-lammeren. Siet van dese maniere van spreken Numer. 9. op v. 11, alsoo ond. v. 11.
c 2. Chron. 30. 24.
13 Ofte / hief, ofte / gaf eene heffinge: dat is / een offer / ofte geschenck. Het woort heffen wort voor offeren, ofte schencken genomen / als boven 30, 24. siet de aent. gelijck het woort heffinge voor offer. Siet Num. 5. op v. 9. ende bov. 30. 24. met d'aenteeck. item hier in 't volgende.
14 *Hebr.* sonen der geyten. Siet Lev. 1. op v. 15.
15 D. tegenwoordich / of / voorhanden was onder het kleyn vee des Conincks / dat bequaem was / om op dit feest geslacht te worden / nae de Wet Exod. 12. 5. And. nae alle de gene, die daer gevonden wierden: D. nae dat genoeg was voor het volck / dat te Jerusalem tot het Paesch-feest gekomen was.
16 Dese dienden tot brand-offeren / ende danck-offeren / diemen op dit feest oock offeren moeste. Siet Num. 28. 19.
17 Vergel. bov. 30. 24. alwaer te sien is / watse gegeven hebben.
18 Siet Levit. 7. op v. 14.
19 D. de Overpriester / ende de twee Priesteren der tweeder ordeninge / die des Over-priesters medehulpers waren / doch onder hem stonden. Siet Num. 3. op v. 32. eñ 2. Reg. 23. op v. 4.
20 Met dit invoegsel wort hier de sin verbuit uyt 't laetst-voorgaende vs: het selve wort gedaen in het volgende vs.
21 T. w. op den altaer. siet bov. 29. 22.
22 D. dat sy uyt der slachters hant namē: want 't woort sprengen bevat hier in sich oock de beteeckenisse van het woort nemen. siet Gen. 12. op v. 15. ende bov. 30. 16.
23 T. w. van de lammeren / ofte geyten-bocxkens / die sy geslachtet / ende de huyt afgetrocken hadden.
24 D. het deel / het welcke ten brand-offer den Heere geoffert moeste worden: als het vette / (siet v. 14.) den steert / de nieren / het net / dewelcke alle met den vyere verbrant moesten worden. Levit. 3. vss. 9 / 10 / 11. Sommige verstaen dat sy eenige lammeren hebben afgesondert / om die den volcke te geven nae de vaderlicke huysen / om die te laten offeren.

25 T. w. Paesch-offeren / Lammeren ofte Geyten. 26 *Hebr.* den sonen, ofte / kinderen des volcks, als bov. vss. 5 / 7. ende ond. 13. 27 Te weten / deden sy.
d Exod. 12. 8, 9. 28 D. sy brieden 't aen het vyer / gelijck 't blijckt uyt de tegenstellinge / die straex daer by gevoecht wert / van het gene dat in potten / &c. gekoockt wiert. Want Godt hadde geboden / dat men het Paesch-lam braden soude / Exod. 12. vss. 8 / 9. Het Hebr. woort wort oock voor braden genomen Deuter. 16. 7. 29 Verstaet / de stucken / ende deelen der danck-offeren / dewelcke den genen / die de selve geoffert hadden / toequamen. 30 D. sooden. 31 *Hebr.* sy deden 't loopen tot alle de kinderen des volcks. Dat is / sy deelden een yeder onder den volcke / met sonderlinge haeste / ende veerdicheyt / sijn deel der offerhande uyt. 32 T. w. de Paesch-lammeren die hen ende den Priesteren toe quamen. 33 T. w. besich. 34 De sin is / dewijle de Priesters met de brand-offeren / van de welcke bov. v. 12. gesproken is / soo veel te doen hadden / datse de Paesch-lammeren die haer toe quamen / niet en konden voor sich ter spijse bereyden / dat de Leviten sulcx voor hen gedaen hebben. 35 Siet van dese order / die David nae den bevele Godts in-gestelt hadde / maer die de mannen in den text na-genoemt / vernieuwt / ende haren sonen in-gescheept hadden / 1. Chron. 25. ende 26. 36 D. des Propheten. siet 1. Sam. 9. 9. ende de aenteeck. 37 *Hebr.* aen poorte ende poorte. 38 Siet bov. op v. 12.

39 Siet de verklaringe hier vā 2. Reg. 23. op v. 22.
e 2. Reg. 23. 23.
40 T. w. Godes / dat is / den Tempel / ende volgens den gantschen Godes-dienst.
f 2. Reg. 23. 29. &c.
41 Siet hier van / ende van Carchemis 2. Reg. 23. op v. 29.
42 T. w. Necho, de Coninck van Egypten.
43 *Hebr.* wat is my, ende u? vg. 2. Sam. 16. 10. ende de aent.
44 *Hebr.* een huys mijner oorloge, ofte / krijchs. D. dat my de oorloge aen doet / ofte daer ick oorloge tegen hebbe: hy verstaet de Assyriers / die Carchemis ingenomen hadden / daer over hare Coninck hem beroemt Jesai. 10. v. 9. siet 2. Reg. 23. op v. 29. Vgel. oock 2. Sam. 8. op v. 10. de 23. aent.
45 D. van tegen hem te komen / ende sijn voornemen / dat hy door my begeert uyt te voeren / te willen verhinderen.
46 D. hy verkleedde sich / op datmen hem niet kennen en soude / gelijck Achab eertijts gedaē hadde. 1. Reg. 22. v. 30.
47 Siet 1. Reg. 9. op v. 15. Zach. 12. 11.
48 *Hebr.* kranck geworden. D. soo verwondt / dat ick daer van gantsch kranck / ende flaeuw geworden ben. Siet de selve maniere van spreken 1. Reg. 22. 34.
49 D. in der selver eene. Siet Genes. 19. op v. 29. ofte / onder de graven sijner vaderen.
50 Vergel. Gen. 23. v. 2. ende d'aenteeck.
51 Dat beschreven is geweest: op dat de menschen / dat lesende / hen gewennen souden den elendigen / ende seer droevigē staet van dat Coninckrijcke te overleggen / ende de oorsake daer van te beklagen / sich te beteren / ende Godt om genade te bidden.
52 Dat is / de welcke dueren tot op desen dach / in den welcken dit geschrevē is.
53 T. w. op datse jaerlicks souden gesongen worden.
54 Siet van dit klagen oock / Zach. 12. 11.
55 Sommige verstaē dit van de klaeg-lieden Jeremie / in dewelcke niet alleen de finale verwoestinge Jerusalems wort beklaegt / maer oock al het verdriet / ende de elendicheden / die over de stadt / ende over het lant gekomen zijn: daer van het beginsel was de doot deses Godtvruchtigen Conincks.
56 Verst. de wercken sijner Godtvruchticheyt in het uytroeyen van alle afgoderye / ende reformeren van den Godes-dienst / ende het onderhouden van Godes ordinantien. Het Hebr. woort is oock soo genomen bov. 32. v. 32. Nehem. 13. v. 14. 57 D. de welcke over een komen met het gene / dat in de Wet des Heeren geschreven is.

Het XXXVj. Capittel.

Joahaz wort Coninck in sijns vaders plaetse / v. 1 / 2. wort afgeset door den Coninck van Egypten / ende daer henen wech-gevoert / 3. die in sijne plaetse stelt sijnen broeder Eliakim / ende naemt hem Jojakim / 4. de selve is godtloos / ende wort van Nebucadnezar gevanckelick nae Babel gevoert / 5. Sijn sone Jojachin volgt hem in sijn rijcke / godtloosheyt / ende gevanckenisse / 9. Zedekia / die hem succedeert / is de selve gelijc / 11. Om deser / ende des volcks sonden wort Jerusalem van de Chaldeen verstoort / ende de Joden gevanckelick wech-gevoert nae Babel / 14. alwaerse blijven tot op de regeringe van Cyrus / diese verlossinge / ende vryheyt geeft / 22.

1 [a] DOe nam het volck des lants [1] Jehoahaz den sone van Josia /

a 2. Reg. 23. 30.
1 Oock genaemt / nae eeniger gevoelē / Iohanan. 1. Chron. 3. 15. ende Sallum. Jer. 22. 11. ende Ioahaz, hier ende in het volg. vs.

ende [2] maeckten hem Coninck in sÿns vaders plaetse te Jerusalem.

2 [3] Drie-en-twintich jaer was Joahaz out / als hy Coninck wert / ende hy regeerde drie maenden te Jerusalem.

3 Want de Coninck van Egypten [4] sette hem af te Jerusalem: [5] ende hy leyde het lant een boete op van hondert talenten silvers / ende een talent gouts.

4 Ende de Coninck van Egypten maeckte [6] sÿnen broeder Eliakim Coninck over Juda / ende Jerusalem / ende [7] veranderde sÿnen naem in Jehojakim: maer sÿnen broeder Joahaz nam Necho / ende bracht hem [8] in Egypten.

5 [9] Vÿf-en-twintich jaer was Jehojakim out / als hy Coninck wert / ende regeerde elf jaer te Jerusalem: ende hy dede dat quaet was inde oogen des HEEREN sÿnes Godts.

6 [b] Nebucadnezar de Coninck van Babel tooch tegen hem op / ende bondt hem met twee kopere ketenen / [10] om hem te voeren nae Babel.

7 Nebucadnezar bracht oock vande vaten des Huyses des HEEREN / nae Babel: ende stelde se in sÿnen Tempel te Babel.

8 Het overige nu vande geschiedenissen Jehojakims / ende sÿne grouwelen / die hy dede / ende [11] wat aen hem gevonden wert; siet / dat is geschreven in het boeck der Coningen Israëls / ende Juda: ende [12] Jehojachin sÿn sone wert Coninck in sÿne plaetse.

9 [c 13] Acht jaer was Jehoiachin out / als hy Coninck wert / ende regeerde drie maenden ende tien dagen / te Jerusalem: ende dede dat quaet was in de oogen des HEEREN.

10 [d] Ende met de wederkomste [14] des jaers sondt de Coninck Nebucadnezar henen / ende liet hem nae Babel halen / met [15] de kostelickste vaten van het Huys des HEEREN: ende [e] hy maeckte [16] sÿnen broeder [17] Zedekia Coninck over Juda / ende Jerusalem.

11 [18] Een-en-twintich jaer was Zedekia out / als hy Coninck wert / ende regeerde elf jaer te Jerusalem.

12 [f] Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN sÿnes Godts: hy en verootmoedichde sich niet voor het aengesicht des Propheten Jeremia / [sprekende] [19] uyt den mont des HEEREN.

13 Daer toe wiert hy oock afvallich tegen den Coninck Nebucadnezar / die [20] hem be-eedicht hadde by Godt: ende verhardde sÿnen necke / ende [21] verstockte sÿn herte / dat hy sich niet en bekeerde tot den HEERE den Godt Israëls.

14 Oock [22] maeckten alle Overste der Priesteren / ende het volck / der overtredingen seer veel / nae alle grouwelen der Heydenen: ende sy verontreynichden het Huys des HEEREN / dat hy [23] geheylicht hadde te Jerusalem.

15 Ende de HEERE de Godt harer vaderen sondt tot haer door de hant sÿner [24] Boden / [25] vroech op zÿnde / om [die] te senden: want [26] hy verschoonde sÿn volck / ende sÿne wooninge.

16 Maer sy spotteden met de Boden Godts / ende verachteden sÿne woorden / sy verleydden haerselven [27] tegen sÿne Propheten: tot dat de grimmicheyt des HEEREN tegen sÿn volck opginck / datter geen [28] heelen aen en was.

17 Want hy dede tegens hen opkomen [29] dẽ Coninck der [30] Chaldeen / die hare jongelingen met den sweerde in het Huys hares [31] Heylichdoms doodde / ende [32] hy en verschoonde de [33] jongelingen niet / nochte de maechden / de oude / nochte de stock-oude: [34] hy gaf se alle in [35] sÿne hant.

18 Ende alle vaten van het Huys Godts / de groote / ende de kleyne / ende de schatten van het Huys des HEEREN / ende de schatten des Conincks / ende sÿner Vorsten; dit alles voerde [36] hy nae Babel.

19 Ende [37] sy verbrandden het Huys Godts / ende sy braken den muer Jerusalems af / ende alle de palleysen [38] daer van verbrandden sy met vyer; verdervende oock alle [39] kostelicke vaten desselven.

20 Ende [40] wie overgebleven was vanden sweerde voerde / hy wech nae Babel / ende sy werden hem / ende [41] sÿnen sonen tot knechten / [42] tot het regeren des Coninckrÿcks van Persen:

21 Op dat het woort des HEEREN vervult wierde / [43] door den mont van Jeremia / tot dat het lant aen sÿne Sabbathen [44] een welgevallen hadde: het rustede [45] alle de dagen der verwoestinge / tot dat de [g] tseventich jaren vervult waren.

22 [46] Maer in 't [47] eerste jaer van Cores Coninck van Persen / op dat volbracht wierde het [h] woort des HEEREN / door den mont van Jeremia; verweckte de HEERE den [48] geest van Cores Coninck van Persen / dat hy eene [49] stemme liet doorgaen door sÿn gantsche Coninckrÿcke / selfs oock in geschrifte; seggende:

23 Soo seyt Cores Coninck van Persen: De HEERE de Godt des Hemels heeft my alle Coninckrÿcken der aerde gegeven; ende hy heeft my [50] bevolen hem een Huys te bouwen te Jerusalem / dewelcke in Juda is: wie is onder u lieden van al sÿn volck? De HEERE sÿn Godt zy met hem / ende hy trecke op.

2 Tot welcken eynde sy hem oock salfden / 2. Reg. 23. 30. Van de reden hier van / siet aldaer in de aenteeck. Siet oock 2. Reg. 11. op v. 12.
3 *Hebr.* een soon van drie en twintich jaer.
4 Eñ voerde hem gevanckelick wech nae Ribla. Siet 2. Reg. 23. 33. ende de aent. daer op.
5 Siet vã dese schattinge oock 2. Reg. 23. op v. 33.
6 Den broeder van Joahaz: gelijck stracks in dit vs volgt.
7 *Hebr.* hy wendde, ofte / keerde om. Hy toonde daer mede de macht ende het gebiet / dat hy over hem verklaerde te hebben. Siet 2. Reg. 23. op v. 34.
8 Ende is oock daer gestorven / 2. Reg. 23. 34. gelijck van Jeremia was voorseyt geweest / capit. 22. v. 12. alwaer hy nae sommiger gevoelen / Sallum geheetẽ wort.
9 *Hebr.* een sone van vijf-en-twintich jaer. Siet de verklaringe van dit vs 2. Reg. 23. op v. 36.
b 2. Reg. 24. 1.
10 Doch / nae sommiger gevoelen / en soude hy te Babel niet gekomen zijn / maer onder wege gestorven / volgende de prophetie van Jeremias / Capittel 22. vss. 18/19.
11 Verst. sijne andere grouwelicke / soo openbare / als heymelicke sonden: ofte verstaet sijnen afval / ende rebellie tegen den Coninck Nebucadnezar / die hy heymelick voor-genomen hadde / eñ om welcker wille Nebucadnezar sijn krijchs-volck tegen hem gesonden hadde / 2. reg. 24. 1/2.
12 Anders genaemt Iechonia, 1. Chron. 3. 16. eñ uyt verachtinge Conia. Jer. 22. 24.
c 2. Reg. 24. 8.
13 *Hebr.* een soon van acht jaren. Daer staet 2. Reg. 24. v. 8. dat hy achtien jaer out was / doe hy Coninck weet. Het welcke te verstaen is van den tijt / in den welcken hy alleene / ende met volle macht geregeert heeft. Maer dat hier staet / is te verstaen van den tijt / in den welckẽ hy met ende onder sijnen vader in de regeringe geweest is. Siet van dese vergelijckinge oock 2. Reg. 24. op v. 8.
d Dan. 1. 1, 2.
14 Niet sijner regeringe / want hy en heeft geen jaer geregeert / dan alleen drie wintersche maenden / ende tien dagẽ: maer des loopenden jaers / het welcke nu om was / als de Lente begon met de gelijckheyt der dagen ende nachten. Vgel. 2. Sam. 11. 1. ende de aenteeck.
15 *Hebr.* vaten der begeerlickheyt. Want de kostelicke dingen seer begeert worden / alsoo ond. v. 19. ende bov. 32. v. 27.
e 2. Reg. 24. 17. Ierem. 37. 1.
16 D. sijnen bloet-verwant: T. w. sijnen oom / sijns vaders broeder / sone van Josias. 2. Reg. 24. 17. 1. Chron. 3. 15. Jer. 1. 3. Vergel. Gen. 13. 8. ende d'aenteeck.
17 *Hebr.* Tsidkia. noch genaemt Mathania, 2. Reg. 24. 17.
18 *Hebr.* een soon van een-en-twintich jaer.
f Ierem. 52. 2, 3.
19 Dat is / uyt het bevel / dat hy van Godt ontfangen hadde / Jerem. 1. 7 / &c.
20 D. eenen eedt der opgeleyder / ende beloofder trouwe hem afgenomen.
21 Siet van dit woort Deut. 2. 30.
22 *Hebr.* vermenichvuldichden overtredinge te overtreden. ofte / door overtredinge te overtreden. Dat is hier / gantsch seer te overtreden. Alsoo dienst dienen, is met groote sorge / ende arbeyt dienen. Gen. 30. 26. Soo oock lust lusten, ofte met lust belust, ofte bevangen te zijn, is seer belust te zijn / Num. 10. 4. item / yver yveren, ofte / met yver yveren / is seer yveren / Num. 25. 11. met begeerte begeeren, seer begeeren / Luc. 22. 15 / &c.
23 D. bescheyden / ende verordent hadde / op dat daer in het teecken sijner heyliger tegenwoordicheyt / ende de oeffeninge van sijnen heyligen Godes-dienst plaetse soude hebben. Vergel. Levit. 8. 10. ende de aenteeck.
24 D. sijner Propheten / die in den tijt van de Historie deses boecks geleeft hebben / welcker voornaemste waren: Ahia de Siloniter, Semaia, Ieddo, anders Oded, Azaria, Iehu, Elias, Micha. Eliseus. Ionas, Hoseas, Amos, Iesaias, Micha de Morastiter, Ioël, Nahũ, Habakuk, Ieremias, de Prophetesse Hulda, Zephanias, Abdias, Ezechiel.
25 *Hebr.* vroech opstaende, ende sendende. Dat is / met groote sorchvuldicheyt / neerstichheyt / ende aenhoudinge sendende / ja met den alder eersten / soo haest als sy begonnen tot afgoderye te vervallen.
26 D. hy en wilde sijne straffe niet verhaesten / zijnde lanckmoedich / ende traech tot toorn / ende daerom sijne Prophetẽ voorgaens tot hen sendende / op dat sy hen bekeeren / ende alsoo de gedreychde straffe ontgaẽ mochten.
27 D. alsoo dat sy haer tegen de Propheten stelden / ende die vervolchden: ofte / tegen de Propheten. D. tegen de vermaninge ende waerschouwinge der Propheten. And. sy hielden haer verleydt door de Propheten. D. sy maeckten sich selven wijs / ende gaven voor / dat de Propheten met bedroch / ende valscheyt omgingen. ofte / sy wildẽ verleyt worden door sijne Propheten. D. sy en wilden niet / dat de Propheten haer dreygen / ofte straffen souden / maer dat sy hen alles goets toeseggen souden / gelijck hier over de Propheten dickwils klagen, ofte / sy sprongen met de Propheten om. D. sy beschimptense / ende bespottedense / ende lietense loopen / eñ en vraechden nae haer seggen niet / datse daer op souden acht genomen hebben.
28 D. geen helpen / ende dat / om dat het volck sich ter eender zijde niet en beterde / ende ter ander zijde Godts rechtveerdicheyt vereyschte / dat hare onbekeerlickheyt gestraft soude worden. 'T is eene gelijckenisse genomen van de krancke lichamen / die niet geneselick en zijn. Vergelijckt bov. 21. 18.
29 Naeml. Nebucadnezar.
30 Siet 2. Reg. 24. op v. 2.
31 Verst. den Tempel / dien sy ontreyniget hadden. bov. v. 14.
32 T. w. de Coninck van Babel / ofte oock wel / de Heere en verschoonde niet / gelijck hy gedreycht hadde in sijne wet. Siet een sommier hier van / Deut. 32. vss. 22 / 23 / 24.
33 In 't Hebr. staen dese woorden in 't eenvoudich getal / Iongelinck, Maecht, &c.
34 Naeml. Godt de Heere.
35 Naeml. des Conincks van Babel.
36 Naeml. de Coninck Nebucadnezar.
37 Naeml. de Chaldeen.
38 T. w. van de stadt Jerusalem.
39 Of / kostelick gereetschap. *Hebr.* vaten der begeerte: gelijck bov. v. 10.
40 *Hebr.* Het overgeblevene, ofte / overblijfsel van den sweerde. Dat is / die in de oorloge door het geweer niet omgecomen en waren.
41 Naeml. Nebucadnezars sonen; verstaet sijnen sone Evilmerodach / ende deses nacomelinck Belsazar / Jerem. 27. 7.
42 D. tot dat Cyrus Babel ingenomen / ende alsoo de Monarchie van den Chaldeen totten Persen gebracht hadde; het welcke geschiet is / nae sommiger rekeninge / ontrent het jaer der scheppinge 3434.
43 Siet capit. 25. 11 / &c. in sijne Prophetie.
44 Siet Lev. 26. 34 / 35. ende de aenteeck.
45 D. den gantschen tijt / dien de Joden in Babel gevangen werden gehouden / namelick 70 jaren / gelijck Jeremias voorseyt hadde / Jer. 25. 11 / 12. ende 29. 10.
g Ierem. 25. 12. ende 29. 10.
46 Dit vs / ende het navolgende / worden vast van woorde te woorde verhaelt in het begin des boecks Ezræ. Daer uyt sommige besluyten / datter Ezra zy geweest / die door ingevinge des H. Geests / dese twee boecken der Chronijcken soude geschreven hebben.
47 T. w. sijner Monarchie. Siet Ezr. 1. op v. 1.
h Ezr. 1. 1. Ierem. 25. 12. ende 29. 10.
48 Siet 2. Reg. 19. op v. 7.
49 D. uytroepinge, alsoo Exod. 36. 6. Ezr. 1. 1.
50 Siet Ezr. 1. op v. 2.

Eynde des tweeden Boecks der Chronijcken.

Het Boeck
EZRA.

Inhoudt deses Boecks.

OM aen te wijsen het vervolch der Historie van Godes Kercke, so heeft het den Heyligen Geest belieft het voorgaende tweede boeck der Chronijcken te eyndigen met de selve woorden, met de welcke dit boeck begint, waer in de H. Geest door den Priester ende Schrift-geleerde *Ezra* ons heeft doen beschrijven, hoe Godt sijn volck uyt de tseventich-jarige Babylonische gevanckenisse, volgens sijne beloften, wonderbaerlick verlost heeft door den Persischen Coninck *Cores*, (gemeenlick genaemt *Cyrus*) die, de Babylonische Monarchie onder sich gebracht hebbende, door Godts in-geven, vryheyt voor de Ioden publiceert, om nae haer lant weder te keeren, ende den Tempel te bouwen, met allerleye gunstige bevorderinge daer toe dienende. waer op vele van den volcke, welcker Geest Godt verweckt heeft, onder 't beleydt van den Vorst *Zerubbabel*, ende den hoogen Priester *Iesua*, zijn op-getogen, ende hebben des Heeren Altaer gebouwt, Gode geoffert, ende het Loof-hutten-Feest gehouden, &c. Daer na oock den gront des Tempels geleyt, maer het gebouw voor dien tijt niet konnen voltrecken, om dat hare omliggende vyanden, in het archlistich versoeck, van tsamen met hen te bouwen ende gemeynen Gods-dienst te hebben, af-geslagen zijnde, door quade practijcken te hove so veel hebben te wege gebracht, dat het bouwen verhindert is in de volgende jaren der regeringe van *Cores*, *Ahasueros*, ende *Arthasastha* (gemeenlick genaemt *Artaxerxes*) tot in het tweede jaer des Conincks *Darij*, wanneer sy, door de Propheten, *Haggai* ende *Zacharja*, op-geweckt ende gesterckt zijnde, het bouwen des Tempels hebben hervatt, ende door een seer gunstich ende ernstich bevel van *Darius*, die van sijnen Lant-voogt hier van was verwittigt, eyntlick hebben voltrocken, den Tempel ingewijt, ende haren Gods-dienst daer in gepleegt. Eenen tijt lanck daer na, als de saken onder Godts volck weder vervallen waren, is de Priester *Ezra*, door Godts sonderlinge beschickinge, op sijn versoeck, van den Coninck *Arthasastha*, in 't sevende jaer sijns Coninck-rijcks, met een goet aental volcks, nae Ierusalem gesonden, met seer liberale vergunninge van alle behoeften, ende volcomen last om alles te herstellen ende te ordineren nae Godts wet, het welcke *Ezra* met grooten yver ende getrouwicheyt heeft volbracht: Daerom oock dit boeck (als mede om dat hy 't beschreven heeft) den name van hem draegt. Aengaende de tijt-rekeninge, daer over is geen eenderley gevoelen by de geleerde, die haer werck daer van gemaeckt hebben, door dien dat de Coningen ende jaren der Persische Monarchie niet op eene wijse worden gerekent, ende verscheyden gevoelen onder hen is over dese vier Coningen, die na *Cores*, ofte *Cyrus*, gevolgt zijn, naemlick, *Ahasueros*, ende d'eerste *Arthasastha*, onder welcker regeringe het gebouw des Tempels verhindert is: daer na wie die *Darius* geweest zy, onder welcken de Tempel is volbouwt, ende voorts welcke de tweede *Arthasastha* zy, die *Ezra* gesonden heeft om alles te herstellen, ende oock naderhant *Nehemia*, om de mueren, poorten ende Stadt van Ierusalem op te bouwen. waer van te sijner plaetse yets is aengeteeckent, op dat de verstandige leser verkiese 't gene hem best dunckt. Dit blijft altoos seker ende vast, dat dese saken alle geschiet zijn onder de Persische Monarchie, die haren aenvanck genomen heeft van desen *Cores*, ofte *Cyrus*, van wiens eerste jaer sijner regeringe te Babel, dese Historie begint, haer uytstreckende tot in het sevende jaer des Conincks *Arthasastha* des tweeden, ende voorts eenigen tijt daer na; gelijck de volgende Historie van *Nehemia* van het 20 jaer des selven Conincks begint.

Het Eerste Capittel.

Cores / (anders Cyrus genaemt/) Coninck van Persen/ laet door Godts ingeven/ vryheyt publiceeren voor de Joden / om uyt de Babylonische gevanckenisse weder nae haer lant te trecken/ ende Gods Tempel te bouwen/ v. 1 / &c. met bevel aen sijne onderdanen / datse hen in alles sullen bevorderen/ ende eene vrywillige gave geven tot des Tempels gebouw / 4. Hier op maken sich vele van den volcke gereedt tot de reyse/ ende de onderdanen doen by hen nae des Conincks bevel / 5. Cores laet hen daerenboven uytlangen de heylige vaten des Tempels/ die Nebucadnezar hadde wegh-gevoert / 7.

1 [a] IN 't [1] eerste jaer nu van [2] Cores / Coninck van Persen / op dat volbracht wierd het [b] Woort des HEEREN/ uyt den mont van [3] Jeremia / [4] verweckte de HEERE den geest van Cores Coninck van Persen / dat hy eene [5] stemme liet doorgaen door sijn gantsche Coninckrijck / selfs oock in geschrifte/ seggende:

2 Soo seyt Cores / Coninck van Persen; De HEERE / de Godt des Hemels/ heeft my alle Coninckrijcken der aerde gegeven: ende hy heeft my [6] bevolen hem een huys te bouwen/ te Jerusalem/ dewelcke in [7] Juda is.

3 [8] Wie is onder ulieden van al sijn volck? Sijn Godt zy met hem / ende hy trecke op nae Jerusalem/ die in Juda is: en hy bouwe het Huys des HEEREN/ des Godts Israels; hy is de Godt die te [9] Jerusalem [woont].

4 Ende al wie [10] achterblijven soude [11] in eenige plaetsen/ daer hy als vreemdelinck verkeert/ dien sullen de lieden sijner plaetse [12] bevorderlick zijn/ met silver / ende met gout / ende met have / ende met beesten: neffens eene vrywillige gave/ voor het Huys Godes/ die te Jerusalem [woont].

5 Doe maeckten hen op de hoofden der vaderen / van [13] Juda ende Benjamin/ ende de Priesteren ende de Leviten / neffens een yegelick wiens geest Godt verweckte/ dat sy optrocken om te bouwen het Huys des HEEREN / die te Jerusalem [woont].

6 Alle nu / die rontom hen waren / sterckten haerlieder handen met silvere vaten/ met gout/ met have/ ende met beesten/ ende met [14] kostelickheden: behalven [15] alles dat vrywillichlick gegeven wert.

7 Oock bracht de Coninck Cores uyt/ de vaten van het Huys des HEEREN / die [c] Nebucadnezar uyt Jerusalem hadde uytgevoert / ende hadse gestelt in het huys sijnes Godts.

8 Ende Cores/ de Coninck van Persen/ brachtse uyt door de hant van Mithredath den Schatmeester/ diese [16] Sesbazar den Vorst van Juda [d] toe-telde.

9 Ende dit is haer getal: dertich goudene beckens/ duysent silvere beckens/ negen ende twintich messen:

10 Dertich goudene bekers/ vier hondert ende tien [17] andere silvere bekers: andere vaten [18] duysent.

a 2. Chron. 36. 22.
1 *Hebr.* in 't eene jaer. D. in 't eerste. T. w. Sijner regeeringe te Babel/ ofte der Monarchie/ want hy al te vooren in Persen over de 20 jare hadde geregeert.
2 *Hebr.* Coresch. anders gemeenlick genoemt Cyrus. Siet oock van desen Jesa. 44. 28. ende 45. 1/ 13.
b Ierem. 25. 12. ende 29. 10.
3 Siet Jer. 25. 12. ende 29. 10. Alwaer Godt uytdruckelick beloofst sijn volck uyt de gevanckenisse van Babel te verlossen/ als die 70 jaren soude hebben geduert/ die nu juyst verloopen waren/ nae sommiger rekeninge/ in 't jaer van de Scheppinge der werelt ontrent 3434/ want de gevanckenisse/ nae haer gevoelen / begonnen hadde in het jaer 3364.
4 Ofte / weckte op, maeckte wacker.
5 Als Exod. 36. 6. Siet aldaer / ende 2. Chron. 36. 22. ende ond. cap. 8. 16/ &c.
6 Ofte/ heeft my opgeleyt: te weten/ door het woort sijner Propheten/ (dat my is bekent gemaeckt) ende door verweckinge mijns geests. Siet v. 1. ende Jesa. 44. 28. ende 45. 1/ 13. And. heeft van my bevolen.
7 [illegible] is / 't lant van Juda.
8 D. Isser yemant onder u lieden woonende / die [illegible] Godes volck is / zijnde een Jode / ofte Israelyt. Vgel. Deut. 20. op v. 5.

9 D. die dese plaetse verkoren heeft om aldaer op eene bysondere wijse tegenwoordich te zijn / sijnen name te openbaren / ende nae sijn voorschrift gedient te zijn. Vgel. ond. cap. 6. 12. ende 7. 15. andere aldus: (Hy is de Godt) dat (Te weten / huys) te Ierusalem is. alsoo vss. 4/ 5.
10 Door gebreck van middelen / ofte andersins.
11 *Hebr.* uyt, van.
12 *Hebr.* opheffen, oplichten.
13 Hier onder worden begrepen die van andere stammen mede opgetogen zijn. 1. Chron. 9. 2/ 3/ &c.
14 Siet Gen. 24. op v. 54.
15 Vergel. v. 4.
c 2. Reg. 24. 13. 2. Chron. 36. 7.
16 Dese wort gehouden voor Zerubbabel / die in Chaldeen alsoo genoemt zy. siet ond. cap. 3. 2. ende 5. 2/ 14. en 6. 7.
d Ezr. 5. 14.
17 Ofte/ daer aen, T. w. volgende. ofte/ van de tweede soorte, ofte/ dobbele. dat is/ overdeckte.
18 Dat is/ (soo het sommige verklaren) sy werden getelt ende gelevert by het duysent. ofte/ by duysenden, als wesende kleyner ende van mindere weerdye/ Vgel. Psal. 50. op vs 10. Sommige verstaen 't van andere groote vaten/ die duysent souden geweest zijn / ende gevoecht by andere kleyne vaten die niet genoemt en worden / het naevolgende getal souden uyt maken.

11 Alle vaten van gout ende van silver waren vijf duysent ende vier hondert: Dese alle voerde Sesbazar op/ [19] met de gene die van de gevanckenisse opgevoert wierden van Babel nae Jerusalem.

Het ij. Capittel.

Register der gevangene Joden / die met den Vorst Zerubbabel/ende andere hoofden nae Jerusalem zijn opgetogen/ v. 1/&c. vrywillige gaven der Joodsche Vorsten (als sy te Jerusalem gekomen waren) tot het gebouw des Tempels/ 68.

1 DIt zijn de [1] kinderen van dat lantschap/ die optogen uyt de gevanckenisse/ [2] der wechgevoerden/ die Nebucadnezar / Coninck van Babel / wechgevoert hadde nae Babel/ die nae Jerusalem ende Juda zijn wedergekeert/ een yegelijck nae sijne stadt:

2 Dewelcke quamen met [3] Zerubbabel/ Jesua / Nehemia / Seraja/ Reelaja/ Mordechai / Bilsan/ Mispar / Bigvai/ Rehum [ende] Baena. [Dit is] 'tgetal der mannen des [4] volcx Israëls:

3 De [5] kinderen van Paros / twee duysent / hondert ende twee ende tseventich.

4 De kinderen van Sephatja drie hondert/ twee ende tseventich.

5 De kinderen Arachs/ seven hondert/ vijf-ende-tseventich.

6 De kinderen van Pahat Moab/ van de kinderen Jesua- [6] Joabs/ twee duysent/ acht hondert/ ende twaelf.

7 De kinderen Elams/ duysent/ twee hondert/ vier ende vijftich.

8 De kinderen van Zatthu/ negen hondert/ ende vijf-ende-veertich.

9 De kinderen van Zaccai/ seven hondert/ ende tsestich.

10 De kinderen van Bani/ ses hondert/ twee-ende-veertich.

11 De kinderen van Bebai / ses hondert/ drie-ende-twintich.

12 De kinderen van Azgad / duysent/ twee hondert/ twee-ende-twintich.

13 De kinderen Adonikams/ ses hondert/ ses-ende-tsestich.

14 De kinderen van Bigvai/ twee duysent/ ses-ende-vijftich.

15 De kinderen Adins/ vier hondert/ vier-ende-vijftich.

16 De kinderen Aters / van Hizkia/ acht-ende-tnegentich.

17 De kinderen van Bezai/ drie hondert/ drie ende twintich.

18 De kinderen van Jora/ hondert ende twaelf.

19 De kinderen Hasums / twee hondert/ drie ende twintich.

20 De kinderen Gibbars / vijf-ende-tnegentich.

21 De kinderen van [7] Beth-lehem / hondert/ drie-ende-twintich.

22 De mannen van Netopha/ ses-ende-vijftich.

23 De mannen van Anathoth / hondert/ acht-ende-twintich.

24 De kinderen van Azmaveth/ twee-ende-veertich.

25 De kinderen van Kiriath-Arim / Cephira ende Beëroth/ seven hondert ende drie-ende-veertich.

26 De kinderen van Rama / ende Gaba/ ses hondert/ een-ende-twintich.

27 De mannen van Michmas / hondert/ twee-ende-twintich.

28 De mannen van Bethel ende Ai/ twee hondert/ drie-ende-twintich.

29 De kinderen van [8] Nebo/ twee-ende-vijftich.

30 De kinderen van Magbis / hondert/ ses-ende-vijftich.

31 De kinderen des [9] anderen Elams/ duysent/ twee hondert/ vier-ende-vijftich.

32 De kinderen Harim / drie hondert/ ende twintich.

33 De kinderen van Lod/ Hadid/ ende Ono/ seven hondert/ vijf-ende-twintich.

34 De kinderen van Jericho/ drie hondert/ vijf-ende-veertich.

35 De kinderen van Senaa / drie duysent/ ende ses hondert/ ende dertich.

36 De Priesters : [10] de kinderen van Jedaja / van den huyse Jesua negen hondert/ drie-ende-tseventich.

37 De kinderen [11] Immer / duysent/ twee ende vijftich.

38 De kinderen [12] Pashur / duysent twee hondert/ seven-ende-veertich.

39 De kinderen [13] Harim/ duysent/ ende seventien.

40 De Leviten : de kinderen van Jesua ende Kadmiël / van de kinderen Hodavja/ vier-ende-tseventich.

41 De Sangers: De kinderen Asaphs/ hondert/ acht-ende-twintich.

42 De kinderen der Poortiers; De kinderen Sallum/ de kinderen Ater/ de kinderen Talmon / de kinderen Akkub/ de kinderen van Hatita/ de kinderen van Sobai: Dese alle waren hondert/ negen-ende-dertich.

43 De [14] Nethinim : de kinderen van Ziha/ de kinderen van Hasupha/ de kinderen van Tabbaoth.

44 De kinderen van Keros/ de kinderen van Siaha/ de kinderen Padon /

45 De kinderen van Lebana/ de kinderen van Hagaba/ de kinderen Akkub /

46 De kinderen Hagab / de kinderen van Samlai/ de kinderen Hanan/

47 De kinderen Giddels / de kinderen Gahar/ de kinderen van Reaja.

48 De kinderen Rezin / de kinderen van Nekoda/ de kinderen Gazzam/

49 De kinderen van Uza/ de kinderen van Paseah/ de kinderen van Besai/

50 De kinderen van Asna / de kinderen der Mehunim/ de kinderen der Nephusim/

51 De kinderen Bakbuk / de kinderen van Hakupha / de kinderen van Harhur/

52 De kinderen van Bazluth/ de kinderen van Mehida / de kinderen van Harsa/

53 De kinderen van Barkos / de kinderen van Sisera / de kinderen van Thamah/

54 De kinderen van Neziah/ de kinderen van Hatipha.

55 De kinderen der [15] knechten van Salomo : de kinderen van Sotai / de kinderen van Sophereth / de kinderen van Peruda.

56 De kinderen van Jaala/ de kinderen Darkon/ de kinderen Giddels/

57 De kinderen van Sephatja/ de kinderen Hattils/ de kinderen van Pochereth Hazebaim/ de kinderen van Ami.

58 Alle de Nethinim/ ende de kinderen der knechten van Salomo/ waren drie hondert twee-ende-tnegentich.

59 Dese togen oock op van [16] Thel-melah/ Thel-Harsa/ [17] Cherub/ Addan [ende] Immer: Doch sy konden harer vaderen huys

---

19 *Hebr.* met het opgevoert worden der gevanckenisse, dat is/ der gener/ die uyt het Joodsche lant gevanckelick waren wech gevoert.

1 D. die in Babylonien ofte Chaldea als gevangene eenen langen tijt gewoont hadden / daer andere Israeliten in verscheydene landen verstropt waren. And. kinderen der Provintie, ofte / des lantschaps, dat is/ geboren in het Joodsche lant / ofte die van daer afkomstich waren/ Also dese maniere van spreken beyds kan beteeckenen / inwooninge, ofte/ geboorte. Vgel. Neh. 7.6.

2 *Hebr.* der wechvoeringe, ofte/ ballingschap, verhuysinge.

3 Siet hov. c. 1. op v.8. Dese wort Sorobabel genoemt/ Matth. 1. 13. Iesua (anders Iosua) was Priester. Siet onder cap. 3.2/9. Hag. 1.1. Dese waren hoofden ende leydtslieden des volcks/ met de andere oversten hier by genoemt. Vergel. dit Register (dat sommige meenen in Babylonien gestelt te zijn) met het ander/ Nehem. 7.6/7/ &c. het welcke gestelt/ ofte immers oversien schijnt te wese in Juda/ eenigen tijt na de aenkomste : daer is eenige verscheydenheyt van namen ende getal / overmits eenige opgeteeckende mogen achter-geblevē/ ofte onder weegs gestorven zijn / ende andere naderhant aengecomen/ ende bygevoecht/ gelijck in sulcke optochten pleecht te gebeuren. Oock worden sommige namen verscheydentlick in beyde plaetsen gestelt / als de leser uyt de vergelijckinge sal vernemen.

4 Des gemeenen volcks/ die onder het beleyt van de voorgenoemde hoofden optogen.

5 D. Nakomelingen/ ende soo in't volgende.

6 And. [ende] Ioabs.

7 D. inwoonders ofte geboortich van Bethlehem: Alsoo in sommige volgende vss. mannen, ofte/ lieden deser ofte gener plaetse. itē v. 25/&c. kinderen van dese ende die plaetsen. Vgel. hov. v. 1.

8 Anders voorgaens in de Schriftuere genoemt Nob , eene stadt der Priesteren/ gelegē in Benjamin. Siet 1. Sam. 21. 1. Neh. 11. 32. Eene andere van die naem wasser in den stam Rubēs. Num. 32. 37/38. daerom dese genoemt wort de andere Nebo. Neh. 7. 33.

9 Eens anderen als die boven v. 7. vermelt is.

10 Siet 1. Chron. 24. 7.

11 Siet 1. Chron. 24. 14.

12 Die de voorneemste was onder de na-komelingen van Malkia. Siet 1. Chron. 24. 9. ende 1. Chron. 9. 12.

13 Siet 1. Chron. 24. 8. 'Tis aenmerckelick/ dat hier van de 24 ordeningen by Davids tijden ingestelt/ niet meer als vier wordē verhaelt/ waer by sommige de vijfste voegen / het huys van Jesua/ Josadaks sone. Van eenige herstellinge der ordeningen/ siet Nehem. 12.

14 Dat is/ Gegevene, verstaet de Gibeoniten/ die haer leven door list behouden hebbende/ Israel ende den huyse Godes tot knechtelicke diensten zijn overgegeven. Siet Jos. 9. 21/23.

15 Die van de heydensche volckeren overgebleven zijnde/ van den Coninck Salomo dienstbaer zijn gemaeckt. Siet 1. Reg. 9. 20/21.

16 Dese twee/ Thel-melah / ende Thel-harsa / worden gehouden voor namen van plaetsen / daer sy gewoont hadden / in Babylonien ēn Mesopotamien.

17 Verstaet met hare huysgesinnen, sommige meynen dat dese drie volgende namen zijn van persoonen / die met hare huysgesinnen zijn opgetogen: andere houden't mede voor namen van plaetsen/ ēn dat de persoonen in't volgende vs verhaelt worden.

huys/ ende haer [18] zaet niet bewijsen/ of sy uyt Israël waren.

60 De kinderen van Delaja/ de kinderen van Tobia/ de kinderen van Nekoda/ ses hondert twee-ende-vijftich.

61 Ende van de kinderen der Priesteren/ de kinderen van Habaia/ de kinderen van Koz: De kinderen van Barzillai/ die van de dochteren Barzillai des Gileaditers eene vrouwe genomen hadde/ ende nae haren naem genoemt was.

62 Deselve sochten haer [19] Register/ [20] onder de gene die in't geslacht-register gestelt waren/ maer [21] sy en werden niet gevonden: Daerom werden sy [22] als onreyne van't Priesterdom geweert.

63 Ende [23] Hattirsatha seyde tot hen/ dat sy van de [24] heylichste dingen niet souden eten/ tot datter een [25] Priester stonde met Urim ende met Thummim.

64 Dese gantsche gemeynte [26] te samen/ was [27] twee-ende-veertich duysent/ drie hondert [ende] tsestich.

65 Behalven hare knechten ende hare maechden/ die waren seven duysent/ drie hondert/ seven-ende-dertich: Ende sy hadden twee hondert [28] Sangers ende Sangerschen.

66 Hare peerden waren seven hondert/ ses ende dertich: hare muylen/ twee hondert/ vijf-ende-veertich.

67 Hare kemelen/ vier hondert/ vijf-ende-dertich: de ezelen/ ses duysent/ seven hondert/ ende twintich.

68 Ende [sommige] van de hoofden der vaderen/ als sy quamen [29] ten Huyse des HEEREN/ die te Jerusalem [woont]/ gaven vrywillichlick ten Huyse Godes/ om dat te setten op sijne vaste plaetse.

69 Sy gaven nae haer vermogen ten [30] schatte des wercks/ aen gout/ een ende tsestich duysent [31] drachmen/ ende aen silver/ vijf duysent [32] ponden/ ende hondert Priester-rocken.

70. Ende de Priesters/ ende de Leviten ende [sommige] uyt den [33] volcke/ soo de Sangers/ als de Poortiers/ ende de [34] Nethinim woonden in hare steden/ ende gantsch Israël in sijne steden.

18 D. haer geslacht/ afkomste.
19 *Hebr.* geschrift, verst. de geslacht-registers/ die Godt te dier tijt heeft willen bewaert hebben/ op datmen mochte weten uyt wat familie de Messias soude voort-komen/ ende op dat het Priesterdom tot op de komste Christi/ by Aarons linie mochte blijven.
20 Ofte/ willende haer geslachte bewijsen.
21 T. w. hare namen/ ofte persoonen/ ofte voor-ouders.
22 *Hebr.* Sy werden verontreynicht van't Priesterdom: dat is/ sy werden verklaert onduchtich ende niet gerechticht tot het Priesterdom/ en volgens daer van geweert.
23 Dit houden sommige voor eenen Persischen naem van seker ampt ofte dienst/ als Gesante, Commissaris, Stadthouder, ofte/ Gouverneur des Coninck/ te weten/ Sesbazar. Siet bov. cap. 1. op v. 8. Alsoo wert Nehemia oock genoemt. Neh. 8. 9. ende 10. 2.
24 *Hebr.* heylicheyt der heylicheden. verstaet 'tgene dat den Priesteren te deel viel van d'offerhanden.
25 Verst. den hoogen Priester bekleedt met Urim en Thummim/ om den Heere in swaere ende duystere saken raet te vragen. Siet Num. 27. 21.
26 *Hebr.* als een.
27 Daer onder mede gerekent de gene/ die niet konden bewijsen/ ofte sy uyt Israel waren. *Hebr.* vier millioenen, twee duysent, &c.
28 Die sy mede genomen hadden om Godt voor sijne weldaet te dancken/ ende haer in de heylige musijcke te oeffenen/ die in de gevanckenisse was onderlaten.
29 D. ter plaetse daer het huys des Heeren geweest was/ ende weder gebouwt soude worden.
30 Om in de schat-kamer des heylichdoms bewaert te worden voor het gebouw des Tempels. siet 1. Chro. 26. vss. 20/ 26.
31 Een drachma was (nae 't gevoelen der geleerden) 't gewichte van een vierendeel eenes sikels/ ofte van een Fransche kroon. siet 1. Chro. 29. op v. 7. Alsoo bedroech dese somme een-ende-tsestich duysent Fransche Croonen. *Hebr.* ses millioenen ende duysent.
32 *Hebr.* manim, D. mijnen. Siet 1. Reg. 10. 17. 2. Chron. 9. 16. Nehem. 7. 71/ 72. Van Ezechiels mina, siet Ezech. 45. 12.
33 Der Leviten/ te weten/ de Sangers/ &c. mitsgaders andere van de gemeynte/ als de knechten van Salomo/ &c. Siet Nehem. 10. 28. ende 11. 3. 2. Chron. 23. op v. 5.
34 Siet van dese bov. op v. 43.

Het iij. Capittel.

De Priester Jesua/ ende de Vorst Zerubbabel/ bouwen des Heeren altaer/ ende offeren daerop de eerste offerhanden/ v. 1/ &c. houden oock het Loof-hutten-feest/ 4. bestellen alles/ wat tot den vorderen Godts-dienst ende het bouwen noodich was/ 5. des Tempels gront wort geleyt/ met groote vreugde ende dancksegginge tot Godt/ 8. doch oock met groot geween van velen/ die den voorigen Tempel gesien hadden/ 12.

1 DOe nu de [1] sevende maent [2] aenquam/ ende de kinderen Israëls in de steden waren/ versamelde sich 't volck/ [3] als een eenich man/ te Jerusalem.

2 Ende [4] Jesua/ de sone Josadaks/ maeckte sich op/ ende sijne [5] broederen de Priesters/ ende Zerubbabel/ de [6] sone Sealthiëls/ ende sijne broederen/ ende sy bouwden de Altaer des Godts Israëls/ om daer op brand-offeren te offeren/ gelijck [a] geschreven is in de wet Mose/ des [7] mans Godts.

3 Ende sy vestichden den altaer op sijne stellinge/ [8] maer met verschrickinge/ [die] over hen was/ van wegen de volcken der [9] landen: Ende sy offerden daer op brand-offeren den HEERE/ brand-offeren des [b] [10] morgens ende des avonts.

4 En sy hielden het Feest der loof-hutten/ gelijck geschreven is: En [sy offerden] brand-offeren dach by dach in getale/ nae het [c] [11] recht/ [12] elcx dagelicx op sijnen dach.

5 Daerna oock het [13] geduerich brand-offer/ ende der [d] nieuwe maenden/ ende aller gesette hoochtijden des HEEREN/ die [14] geheylicht waren; oock eenes yederen die eene vrywillige offerhande den HEERE vrywillichlick offerde.

6 Van den eersten dach aen der sevender maent begonnen sy den HEERE brand-offeren te offeren: Doch de gront van den Tempel des HEEREN en was niet geleyt.

7 So gaven sy gelt aen de [15] houwers ende werck-meesters; Oock [16] spijse ende dranck/ ende olye aen de Zidoniers/ ende aen de Tyriers om cederen-hout van den [17] Libanon te brengen aen de zee nae [18] Japho/ nae de vergunninge van Cores/ Coninck van Persen/ aen hen.

8 In het tweede jaer nu harer aenkomste ten Huyse Godes te Jerusalem/ in de [19] tweede maent/ begonnen Zerubbabel/ de sone Sealthiëls/ ende Jesua/ de sone Josadaks/ ende de overige harer broederen/ de Priesters/ ende de Leviten/ ende alle die uyt de gevanckenisse te Jerusalem gekomen waren: Ende sy stelden de Leviten/ [20] van twintich jaer out ende daer boven/ om opsicht te nemen over het werck van des HEEREN Huys.

9 Doe stont Jesua/ sijne sonen ende sijne broederen/ [ende] Kadmiël met sijne sonen/ kinderen van [21] Juda/ als een [man] om opsicht te hebben over de gene/ die het werck deden aen den Huyse Godes: met de sonen Henadad/ hare sonen ende hare broederen/ de Leviten.

10 Als nu de bouw-lieden den gront van des HEEREN Tempel leyden/ so stelden sy de Priesteren/ [22] aengekleedt zijnde/ met trompetten/ ende de Leviten/ Asaphs sonen/ met cymbalen/ om den HEERE te loven/ nae de [23] instellinge Davids/ des Coninck van Israël.

11 Ende sy songen by beurten/ met den HEERE te loven ende te dancken/ dat hy goedich is/ dat sijne weldadicheyt tot in eeuwicheyt is over Israël: Ende al 't volck juychte met groot gejuych/ alsmen den HEERE loofde/ over de grontlegginge van het Huys des HEEREN.

12 Maer vele van de Priesteren/ ende de Leviten/ ende Hoofden der vaderen die out waren/ die het eerste huys gesien hadden/ dit [24] huys in sijne grontlegginge voor hare oogen zijnde/ weenden met luyder stemme: maer vele verhieven de stemme met gejuych [ende] met vreuchde.

13 So dat het volck niet en onderkende de stemme des gejuychs der vreuchde/ van de stemme des geweens des volcks: want het volck juychte met groot gejuych/ dat de stemme tot van verre gehoort wert.

1 Genoemt Thisri, passende eensdeels op onsen September/ eensdeels op October. In dese maent wert het loofhutten-feest gehouden. Lev. 23. 24. Num. 29. 12.
2 *Hebr.* aenraeckte.
3 Siet Jud. 20. op v. 1.
4 Siet bov. cap. 2. op v. 2.
5 D. Verwanten/ bloetvrienden/ ende soo in't volgende.
6 D. kints kint: want hy was een sone van Pedaja/ die Sealthiëls sone was. 1. Chron. 3. 17/ 18/ 19. Hy wort Matt. 1. 12. Salathiël genoemt.
a Deuter. 12. 5, 6.
7 Siet Jud. 13. op v. 6.
8 D. Sy lieten den Godtsdienst niet na/ hoewel bevreest zijnde/ &c. And. want vreese was op hen van, &c. D. sy sochten door de oeffeninge des waren Godtsdienstis haer te verseeckeren tegens hare vyanden.
9 Verstaet de omliggende contreyen/ daer in hare vyanden woonden. Siet ond. c. 4. 1/ 7/ 8/ 9/ 10/ &c.
b Num. 28. 3.
10 Siet Num. 28. 3/ 4/ &c. met d'aent.
c Levit. 23. 34. Num. 29. 12.
11 Siet Num. 29. 12/ &c.
12 *Hebr.* het woort, ofte/ de sake eens daegs op sijnen dach.
13 Siet Num. 28. op v. 6.
d Num. 28. 11, &c. Nehem. 10. 33.
14 Siet Levit. 8. op v. 10.
15 Hout-houwers ende steen-houwers/ die hout uyt de bosschen/ ende steenen uyt de rotzen souden houwen: het Hebr. woort begrijpt beyde/ ende beyds was tot des Tempels gebouw noodich.
16 Nae't exempel van Salomo. 1. Reg. 5. 6/ 9/ 11.
17 Siet 1. Reg. 4. op v. 33.
18 And. genaemt Ioppe, Act. 9. 36. siet 2. Chron. 2. op v. 16.
19 Genoemt Iiar, passende eensdeels op April/ anderdeels op Mey.
20 *Hebr.* een sone van twintich jaer.
21 Boven cap. 2. 40. genoemt Hodavja, ende Neh. 7. 43. Hodeva.
22 Te weten/ met de Priesterlicke kleederen.
23 *Hebr.* nae de handen, dat is/ (als sommige verstaen) met Psalmen/ die David gemaeckt en daer toe verordineert hadde. Siet 2. Chron. 5. 13. ende 29. 27. ende Vg. 1. Chron. 16. 7/ &c.
24 Sommige aldus: die het eerste huys op sijne grontvestinge gesien hadden, dit huys [nu] voor hare oogen zijnde, &c. De sin is/ dat sy de grontlegginge deses Tempels met hare oogen nu aenschouwende/ ende die met den gront van den eersten Tempel vergelijckende/ daer uyt lichtelick konden af nemen/ hoe veel het gebouw van 't voorgaende soude verschillen, siet Hagg. 2. 3.

Het iiij. Capittel.

De weder-partijders van Godts volck begeeren listichlick den Tempel mede te bouwen/ ende gemeynen Godts-dienst te hebben/ v. 1/ &c. 't welck haer afgeslagen zijnde/ brengen sy door gelt/ ende valsche schriftlicke aenklachten/ in 't Hof so veel te wege/ dat het bouwen van Tempel/ Stadt/ ende mueren/ verboden ende verhindert wort/ tot in het tweede jaer des Coninckrijcks Darij/ 4/ &c.

1 Doe

1 DOe nu de [1] wederpartijders van Juda ende Benjamin hoorden / dat de kinderen der [2] gevanckenisse den HEERE den Godt Israëls / den Tempel bouwden;

2 So quamen sy aen tot Zerubbabel / ende tot de hoofden der vaderen / ende seyden tot hen; [3] Laet ons met ulieden bouwē / want wy sullen uwen Godt soecken / gelijck ghylieden: oock hebben wy [4] hem geoffert sint de dagen [a] [5] Esar-Haddons / des Coninckx van Assur / die ons herwaerts heeft doen optrecken.

3 Maer Zerubbabel / ende Jesua / ende de overige hoofden der vaderen Israëls seyden tot hen; Het [6] betaemt niet dat ghylieden ende wy onsen Godt een huys bouwen: maer wy [7] alleen sullen 't den HEERE / den Godt Israëls / bouwen / [b] gelijck als de Coninck Cores / Coninck van Persen / ons geboden heeft.

4 Evenwel [8] maeckte het [9] volck des lants de handen des volcks van Juda slap / ende verstoorde se in 't bouwen;

5 Ende sy huerden tegen hen raetslieden / om [10] haren raet te vernietigen: Alle de dagen van Cores / Coninck van Persen / tot aen het Coninckrijcke [11] Darij / des Coninckx van Persen.

6 Ende onder 't Coninckrijck van [12] Ahasueros / in 't begin sijns Coninckrijckx / schreven sy eene aenklage tegen de inwooners van Juda ende Jerusalem.

7 Ende in de dagen van [13] Arthahsasta schreef [14] Bislam / Mithredath / Tabeel / ende de [15] overige van [16] sijn geselschap / aen Arthahsasta / Coninck van Persen: Ende de schrift des briefs was op Syrisch geschreven / ende op Syrisch [17] uytgeleyt.

8 Rehum de [18] Cantzelier / ende Simsai de [19] Schrijver / schreven eenen brief tegen Jerusalem / aen den Coninck Arthahsasta / [20] op dese maniere:

9 [21] Doe Rehum de Cantzelier / ende Simsai de schrijver / ende de overige van haer geselschap: de [22] Dinaiten / de Apharsathchiten / de Tarpeliten / de Apharsiten / de Archeviten / de Babyloniers / [23] de Susanchiten / de Dehaviten / de Elamiten;

10 Ende de overige volckeren / die de groote ende vermaerde [23] Asnappar heeft vervoert / ende doen woonen in de [24] stadt van Samaria: oock de overige / aen dese zijde der [25] Riviere / ende [26] op sulcken tijt.

11 Dit is een afschrift des briefs / die sy aen hem / aen den Coninck Arthahsasta / sonden: Uwe knechten / de [27] mannen aen dese zijde der Riviere / ende op sulcken tijt.

12 Den Coninck zy bekent / dat de Joden / die van u zijn opgetogen / tot ons gekomen zijn te Jerusalem: bouwende die rebelle ende die boose stadt / waer van sy de mueren voltrecken / ende de fondamenten [28] t'samenvoegen.

13 So zy nu den Coninck bekent / indien de selve stadt sal worden opgebouwt / ende de mueren voltrocken / dat sy den [29] cijns / [30] ouden impost / ende [31] tol niet en sullen geven / ende [32] ghy sult de [33] inkomste der Coningen schade aenbrengen.

14 Nu / om dat wy [34] salaris uyt het Palleys trecken / ende ons niet en betaemt des Coninckx [35] oneere te sien; daerom hebben wy gesonden / ende [dit] den Coninck bekent gemaeckt /

15 Op datmen soecke in het boeck der [36] Chronijken uwer vaderen / so sult ghy vinden in het boeck der Chronijken / ende [37] weten dat de selve stadt eene rebelle stadt geweest is / ende den Coningen ende lantschappen schade aenbrengende / ende dat sy daer binnen afval [38] gesticht hebben [39] van ouden tijden af: daerom is de selve stadt verwoest.

16 Wy maken dan den Coninck bekent / dat / so de selve stadt sal worden opgebouwt / ende hare mueren voltrocken / [40] ghy daer door geen deel en sult hebben aen dese zijde der Riviere.

17 De Coninck sondt antwoort aen Rehum den Cantzelier / ende Simsai den Schrijver / ende d'overige van hare [41] geselschappen / die te Samaria woonden; mitsgaders d'overige aen dese zijde der Riviere / [aldus:] [42] Vrede / ende op sulckē tijt.

18 De brief die ghy aen ons geschickt hebt / is duydelick voor my gelesen.

19 Ende als van my bevel [43] gegeven was / hebben sy gesocht ende gevonden / dat die selve stadt haer [44] van ouden tijden af tegen de Coningen heeft verheven / ende rebellie ende afval daer in gesticht is.

20 Oock zijnder machtige Coningen geweest over Jerusalem / die geheerscht hebben over al aen gene zijde der Riviere: Ende hen is cijns / ouden impost ende tol gegeven.

21 Geeft dan nu bevel / om [45] die selve mannen te beletten / dat die selve stadt niet opgebouwt en worde / tot dat van my bevel sal worden gegeven.

22 Weest gewaerschouwt / [van] feyl in desen te begaen: waerom soude het verderf tot schade der Coningen aenwassen?

23 Doe / van dat de afschrift des briefs van den Coninck Arthahsasta voor Rehum / ende Simsai den Schrijver / ende hare geselschappen gelesen was / togen sy in haeste nae Jerusalem tot de Joden / ende belettedense met [46] arm ende gewelt.

24 Doe hieldt op het werck van den Huyse Godts / die te Jerusalem [woont] / ja het hieldt op tot in 't tweede jaer des Coninckrijckx [47] Darij / des Coninckx van Persen.

1 Siet van dese vss. 7/8/9.
2 *Hebr.* vervaringe, ofte / vervoeringe, wechvoeringe, ballingschap, D. die wechgevoert ende gevangen geweest waren in Babel: alsoo dickwijls in 't volgende.
3 Veynsende vrientschap / ende gemeenschap der Religie / maer soeckende onder dien deck-mantel het goede werck te beletten / ofte hare afgoderye in den Tempel in te voeren / ofte met den reynen Godtsdienst te vermengen. Siet 2. Reg. 17. 29/30/31/32/33/34. Daerom is dit huychelsch versoeck hen afgeslagen.
4 And. wy en hebben niet geoffert.
a 2. Reg. 17. 29, &c.
5 Die Sanheribs sone was / ende na hem geregeert hadde, 2. Reg. 19. 37.
6 *Hebr.* u lieden ende ons niet: ofte / ghylieden en wy en hebben niet, te weten / met malcanderen te doen in dese sake.
7 Aldus kan het Hebreeusch woordeken Iachad, (dat dickwijls te samen, te gelijck, met malkanderen, by een, in een, beteeckent) hier bequamelick genomē worden: gelijck / Iachid, oock eenen eenigen, eenlicken, eensamen, beteeckent. siet van gelijcken Job 34. 29. Hos. 11. 7. item Psal. 33. 15. And. wy [die hier] t'samen [zijn /] sullen, &c. ofte / wy [alleen] sullen t'samen, &c.
b Ezr. 1. 1, 2, 3.
8 Dat is / braken den lust ende yver van Godts volck / eñ maecktense flauw ende trager in het bouwen.
9 Als vov. c. 3. 3.
10 T. w. het goet voornemen der Jodē.
11 *Hebr.* Darjavesch. Siet ond. op v. 24.
12 *Hebr.* Achaschverosch, anders genoemt Assuerus. wie dese geweest zy / daer van is verscheyden gevoelen. Sommige verstaen Cambises, den sone Cyri, andere den vermaerden Xerxes.
13 *Hebr.* Artachschaschtha, anders genoemt Artaxerxes, dien sommige meynen geweest te zijn Artaxerxes Longimanus, D. lanck-hant.
14 And. in vrede, dat is / in tijt van vrede / stilswijgens / als de Joden daer op niet en dachten. Ofte vredelick, D. met toewenschinge van vrede aen den Coninck.
15 *Chald.* het overige. ende soo in 't volgende. dat is / de andere / de reste.
16 Verst. de andere leden van den Raet / die de Coningen van Persen in dese contreyen / over de riviere Euphrates gelegen / gestelt hadden.
17 Dat is / geschreven niet alleen met Syrische letteren / maer oock met Syrische woorden / alsoo eenige dat verklaren. Syrisch, dat is / Chaldeeusch, welcke sprake de Joden in Babylonien mede geleert hebben.
18 *Chald.* heere, ofte / meester des Raets, dat is / President des Raets / ofte Cantzelier.
19 Ofte Secretaris.
20 Ofte / aldus, als volgt, gelijck wy sullen seggen, &c.
21 T. w. is dit geschreven.
22 Dit zijn alle namen van verscheydene Heydensche volckeren / die de Coninck van Assyrien overgesonden hadde om in de plaetse der 10 stammen Israels te gaen woonen / uyt welcke alle een Raet des Coninckx tot sijnen dienst in dese quartieren was opgericht.
23 Vov. v. 2, genoemt Esarhaddon.
24 And. steden der Samaritanen.
25 Euphrates.
26 Ofte / op [dien selven] tijdt. *Chald.* Cheheneth. Dit schijnt te wesen / de date des briefs / voor / ofte boven aen gestelt zijnde: gelijck hedensdaechs noch vele gewoon zijn te doen: Alsoo onder v. 10. ende v. 17. in des Coninckx antwoort, ende c. 7. 12. uyt welcke plaetsen afgenomen wort / dat Cheheneth geen naem en is van een seker volck / als sommige meynen.
27 *Chald.* de man, ofte de mensche. D. een yeder.
28 *Chald.* eygentlick / aen malkanderen neyen, ofte / lappen.

29 Het Chaldeeusch woort beteyckent eygentlick mate, ende soo voort cijns, tribuyt, schattinge, ofte schot: dien een yeder nae de mate sijner goederē den Coninck moest geven. Neh. 5. 4. Siet oock ond. v. 20. ende c. 7. 24.
30 Impost / diemen van outs gewoon was op allerleyen koop-handel te stellen. And. hooftschattinge.
31 Op de havens / ende in het passeren der Heere wegen / rivieren / &c. Sommige maken van dese drie soorten maer twee / ende setten 't aldus over: sy sullen den ouden schot ende tol niet geven.
32 So ghy (Coninck) haer voornemen niet belett. And. Sy sal, te weten / Jerusalem.
33 Ofte / de schat-kamer.
34 *Chald.* het sout van 't Palleys hebben gesouten, ofte / met het sout, &c. dat is / om dat wy in des Coninckx palleys zijn opgevoedt / ende onse tractementen van daer hebben / ofte / met soldye besoldet worden. Alsoo worden Salaris, (dat van sout comt) item sold, maent souts eñ meer andere manierē van spreken hedensdaechs gebruyckt / om dat het sout noodich is tot des menschen onderhout: gelijck het woort broot oock voor 's menschen onderhout in 't gemeen genomen wort.
35 *Chald.* eygentlick / naecktheyt, blootheyt, ontblootinge. 't welck sommige verstaē van de beroovinge sijner middelen / uyt het voorgaende vs.
36 *Chald.* der gedachtenissen.
37 D. bevinden.
38 *Chald.* gemaeckt. alsoo v. 19.
39 *Chald.* van de dagen der eeuwicheyt. Alsoo v. 19.
40 D. Sy sullen u alles / wat ghy aen dese zijde van Euphrates besitt / ontwenden ende afvallich maken.
41 D. Collegien / ofte medegesellen.
42 *Chald.* Schelam ende Chehet. Vergel. vov. v. 10. Andere / nemen beyds voor namen der plaetsen / daer Rehum ende Simsai woonden.
43 *Chald.* gestelt. eñ alsoo dickwijls in 't volgende.
44 Als vov. v. 15.
45 De Joden.
46 D. met gewapender hant.
47 Door desen verstaen eenige Darium den sone Hystaspis, die nae Cambyses heeft geregeert: Andere meynen / het zy Darius Nothus geweest / die geregeert heeft nae Artaxerxes Longimanus, ende voor Artaxerxes Mnemon. De aendachtige Leser sal van desen selfs konnen oordeelen.

Het v. Capittel.

Zerubbabel ende Jesua / door de Propheten Haggai ende Zacharja gesterckt zijnde / vangen weder aen den Tempel te bouwen / v. 1/2. waer van de Conincklicke lant-voocht hen redenen af-eyscht / die sy geven / ende hy aen den Coninck Darium overschrijft / met begeerte / dat de Coninck nae de waerheyt van dien gelieve ondersoeck te laten doen / ende sijn goet behagen over te seynden / 3 / &c.

1 [a] HAggai nu de Prophete / ende Zacharja de [1] sone van Iddo / Propheten / [2] propheteerden tot de Joden / die in Juda ende te Jerusalem waren: In den [3] name des Godts Israëls [4] [propheteerden sy] tot hen.

2 Doe maeckten sich op [5] Zerubbabel de

a Hagg. 1. 1. Zach. 1. 1.
1 D. Soons sone: want hy was een soon van Berechja / die een soon was van Iddo. Zach. 1. 1.
2 In het tweede jaer des Coninckx Darij. Siet Hagg. 1. 1. Zach. 1. 1.
3 D. door bevel.
4 Bevelende hen het gebouw des Tempels te hervatten.
5 Die de gevangens uyt Babel hadden opgevoert. Siet vov. 2. 2. ende 3. 2. eñ 4. 2/3.

vel de sone Sealthiëls/ ende Jesua de sone Josadaks/ ende begonnen te bouwen het Huys Godts/ die te Jerusalem [woont]: ende met haer de Propheten Godts/ die haer [6] ondersteunden.

3 Te dier tijt quam tot hen Thathnai/ de Lant-voogt aen dese zijde der Riviere/ ende [7] Sthar-Boznai/ ende haer geselschap/ ende seyden aldus tot hen; Wie heeft ulieden bevel gegeven dit huys te bouwen/ ende desen muer te voltrecken?

6 De yverige door het woort des Heeren sterckende / ende de trage bestraffende. Siet Hagg. c. 1. en 2. Zach. 1. 16/ &c.
7 *Chald.* Schethar-Boznai.

4 Doe seyden wy [8] aldus tot hen: [ende] welcke de [9] namen waren der mannen/ die dit gebouw bouwden.

8 Als ond. v. 11/ &c. verhaelt wort.
9 Delwijle sy dit mede gevraecht hadden: onder v. 10. andere nemen dese woorden aldus: [wijders seyden sy] welcke zijn de namen der mannen die dit gebouw bouwen?

5 Doch de [10] ooge haers Godts was over de Outsten der Joden/ dat syse niet beletteden/ tot dat de sake aen Darium quam/ ende sy alsdan daer over eenen brief weder brachten.

10 D. Godt waeckte ende droech sorge voor hen.

6 Afschrift des briefs/ dien Thathnai de Lant-voogt aen dese zijde der Riviere/ met Sthar-Boznai ende sijn geselschap/ de Apherserchaitẽ/ die aen dese zijde der riviere waren/ aen den Coninck Darius sondt.

7 Sy sonden een verhael aen hem: ende daer in was aldus geschreven: Den Coninck Darius zy alle vrede.

8 Den Coninck zy bekent/ dat wy getogen zijn nae 't lantschap Juda/ ten huyse des grooten Godts/ het welcke gebouwt wort met [11] groote steenen/ ende het [12] hout wort geleyt in de wanden: Ende dat selve werck wort rasch gedaen/ ende gaet voorspoedichlick door hare handen voort.

11 *Chald.* steen der wentelinge. ofte/ rollinge. D. die mẽ niet konde dragen/ maer met instrumenten moeste wentelen. Anders/ marmersteen.
12 Sy willen seggen/ dat het werck zy alreets soo verre gebracht/ dat de balcken tot solderingen geleyt wierden.

9 Doe hebben wy de selve Outsten gevraecht/ [ende] aldus tot hen geseyt: Wie heeft ulieden bevel gegeven dit huys te bouwen/ ende desen muer te voltrecken?

10 Wijders hebben wy hen oock hare namen afgevraecht/ dat wijse u bekent maeckten: dat wy mochten overschrijven de namen der mannen/ die hoofden onder hen zijn.

11 Ende sy hebben ons dusdanigen antwoort wedergegeven/ seggende: Wy zijn knechten van den Godt des hemels ende der aerde/ ende bouwen het Huys/ dat vele jaren voor desen is gebouwt geweest; want een groot [13] Coninck Israëls hadd'et gebouwt ende voltrocken.

13 Salomo.

12 Maer [b] na dat onse vaders den Godt des hemels hadden vertoornt/ heeft hyse gegeven in de hant Nebucadnezars/ des Conincks van Babel/ des Chaldeers: de welcke dat huys heeft vernielt/ ende het volck nae Babel wechgevoert.

b 2. Chron. 36. 16, 17. &c.

13 [c] Doch in den eerstẽ jare van Cores/ Coninck vã Babel/ heeft de Coninc Cores bevel gegeven dit Huys Godts te bouwen.

c 2. Chro. 36. 22, &c. Ezr. 1, &c.

14 Ja de vaten van Godes Huys/ welcke van gout ende silver waren/ die Nebucadnezar uyt den Tempel/ die te Jerusalem was/ hadde wechgenomen/ ende de selve gebracht in den Tempel van Babel/ die heeft de Coninck Cores uyt-gehaelt uyt den Tempel van Babel/ ende sy zijn [d] gegeven aen eenen/ wiens naem was [14] Sesbazar/ dien [15] hy tot Lantvoogt hadde gestelt:

d Ezr. 1. 8.
14 Siet vov. c. 1. op v. 8.
15 Cores/ ofte/ Cyrus.

15 Ende hy seyde tot hem/ Neemt dese vaten/ gaetse afvoeren in den Tempel/ die te Jerusalem is/ ende laet het Huys Godts gebouwt worden op sijne plaetse.

16 Doe quam de selve Sesbazar: [16] hy leyde de fondamenten van het Huys Godts/ [17] die te Jerusalem [woont]: ende daer is van doe af tot nu toe gebouwt/ doch niet volbracht.

16 *Chald.* hy gaf.
17 Ofte/ dat te Jerusalem is.

17 So het dan nu [18] den Coninck goet dunckt/ laetter gesocht worden in den [19] Schat-huyse des Conincks aldaer/ dat te Babel is/ of het zy/ dat een bevel van den Coninck Cores gegeven zy/ om dit Huys Godts te Jerusalem te bouwen: ende [20] datmen des Conincks believen hier van tot ons sende.

18 *Chald.* By den Coninck goet [is.] D. so het den Coninck goet vindt/ ofte/ so het hem aengenaem is.
19 D. in des Conincks Cantzelye/ daer alle gedenckweerdige schriften henen geleyt ende bewaert wierden. Alsoo ond. cap. 6. 1.

20 Ofte/ dat de Coninck sijn believen hier van tot ons sende. *Chald.* dat hy des Conincks believen. (dat is/ dat de Coninck sijn believen) hier van tot ons sende.

Het vj. Capittel.

De Coninck Darius laet soecken nae 't bevel des Conincks Cores/ v. 1. het welcke gevonden zijnde/ sendt de Coninck een seer sterck bevel aen sijnen lantvoocht/ ende gantschen lant-raedt/ datse niet alleen de Joden niet sullen verhinderen/ maer in alle manieren bevorderlick zijn/ soo in 't gebouw des Tempels/ als behoeften tot den Godts-dienst/ v. 2/ &c. Dit bevel komt de lantvoocht nae/ ende wort also de Tempel volbouwt/ ende ingewijet/ 13. Voorts oock het Paesschen-feest met vreuchde gehouden/ 19.

1 [1] DOe gaf de Coninck Darius bevel: Ende sy sochten in de [2] Cantzelerie/ daer de [3] schatten waren wechgeleyt/ in [4] Babel.

2 Ende te [5] Achmetha/ in de burcht die in het lantschap Meden is/ wert eene [6] rolle gevonden: ende daer in was aldus geschreven/ [7] GEDACHTENISSE:

3 In den eersten jare des Conincks Cores/ gaf de Coninck Cores [dit] bevel: Het Huys Godts te Jerusalem/ dat huys sal gebouwt worden/ [8] ter plaetse daer sy offerhanden offeren/ ende de fondamenten daer van sullen [9] swaer zijn: Sijne hoochte van [10] tsestich ellen/ ende sijne breette van tsestich ellen:

4 Met drie rijgen van [11] grooten steen/ eñ een rijge van nieu houwt: eñ de oncosten sullen uyt des Coninex huys gegeven worden.

5 Daertoe salmen oock de goudene ende silvere vaten van het Huys Godes/ die Nebucadnezar uyt den Tempel/ die te Jerusalem was/ heeft wechgevoert/ ende nae Babel gebracht/ wedergeven/ datse gaen nae den Tempel/ die te Jerusalem [12] is/ aen [13] sijne plaetse/ ende [14] men salse afvoeren ten Huyse Godes.

6 Nu/ ghy Thathnai/ Lant-voocht aen gene zijde der [15] Riviere/ ghy Sthar-Boznai/ met [16] ulieder geselschap/ ghy Apharsechaiten/ die aen gene zijde der Riviere zijt/ [17] weest verre van daer.

7 [18] Laetse aen den arbeyt van dit Huys Godts: Dat de Lantvoocht der Joden/ ende de Outsten der Joden dit Huys Godts bouwen aen sijne plaetse.

8 Oock wort van my bevel gegeven/ wat ghylieden doen sult aen de Outsten deser Joden/ om dit Huys Godts te bouwẽ: te weten/ dat uyt des Conincks goederen van den cijns aen gene zijde der Riviere/ de onkosten desen mannen spoedichlick gegeven worden/ op datmense niet en [19] belette.

9 Ende wat [20] noodich is/ als/ [21] jonge runderen/ ende rammen/ ende lammeren/ tot brand-offeren den Gode van den Hemel/ tarwe/ sout/ wijn/ ende olye/ nae 't seggen der Priesteren/ die te Jerusalem zijn/ datt'et hen dach by dach gegeven worde/ datter geen feyl en zy.

10 Op dat sy offerhanden van [22] lieflicken reucke den Gode van den Hemel offeren/ ende bidden voor het leven des Conincks ende sijner kinderen.

1 Na datmen des Conincks Cyri last opgesocht ende gevonden hadde/ gaf Darius bevel van dẽ Tempel op te bouwen. de woordẽ deses bevels volgen v. 6.
2 *Chald.* In het huys der boecken.
3 Siet vov. cap. 5. op v. 17.
4 Verstaet niet de stadt Babel/ maer het lantschap/ ofte gebiet van Babyloniẽ in 't breede genomen/ ende Meden daer onder mede gerekent.
5 Dit houden sommige voor Ecbatana, alwaer de Coningen van Meden des somers haer hof hieldẽ/ waer van sy meynen dese plaetse den naem van Achmetha gekregen te hebben/ gelijck haer hof des winters gehouden wert te Seleucia, aen de riviere Tygris. And. in een koffer, ofte/ kasse.
6 Als ofmen seyde/ t'samen-gerolt, veel eens boecx/ volumen op latijn: om dat de boecken by ouds op lange rollen van basten der boomẽ wierden geschreven/ ende t'samen gewonden. Psal. 40. 8. ende Jer. 36. 2. ende Ezec. 2. 9. vindtmen eene rolle des boecks. eñ Ezech. 2. 10. Apoc. 5. 1. een boeck van binnen ende buyten beschreven: dat men houdt eene rolle geweest te zijn. Alsoo hebben de Jodẽ noch hedensdaechs in hare Synagogen/ het Wet-boeck Mosis/ geschreven op eene lange groote rolle van Perckement.
7 Dit schijnt het opschrift geweest te zijn van de volgende memorie/ ofte het gedenck-cedel.
8 Ofte/ tot eene plaetse, &c.
9 *Chald.* Eygentlick/ dragende. dat is/ soo swaer ende sterck dat sy het gebouw konnen dragen.
10 Dit wort by sommige verstaen van consent ofte toelatinge/ datmen den Tempel soo hooch soude mogẽ optrecken/ dat Salomons Tempel maer 30 ellen hooch was/ 1. Reg. 6. 2. als blijckt uyt Hag. 2. 3. dat dit gebouw by Salomons Tempel niet was te vergelijckẽ. siet ooc vov. 3. 12.

11 Als vov. cap. 5. 8. Siet aldaer. 12 Ofte/ sal wesen. 13 T. w. des Tempels/ ofte/ elck aen sijne plaetse, verstaende dit van de vaten. 14 And. ghy sultse afvoeren, ofte/ voertse af. 15 Euphrates. 16 *Chald.* ende haerlieder geselschap. 17 D. wacht u/ dat ghy niet eenichsins naedert/ om dit werck te beletten. 18 Dat is/ laetse onverhindert voortgaen in den arbeyt/ ofte in het werck. 19 *Chald.* doe ophouden. 20 Ofte/ watse van nooden hebben. 21 *Chald.* sonen, ofte/ kinderen der ossen. 22 Siet Gen. 8. op v. 21.

11 Voorts wort bevel van my gegeven/ dat al de gene / die dit [23] woort sal verandere/ een hout uyt sijnen huyse sal geruckt eñ opgericht worden / daer aen hy sal worden [24] opgehangen: eñ sijn huys sal om dies wille tot eenen [25] dreckhoop gemaeckt worden.

12 De Godt nu/ die sijnen naem aldaer heeft doen woonen / werpe ter neder alle Coningen ende volcken/ die hare hant sullen uytstrecken / om te veranderen/ [ende] te verderven dit huys Godts/ dat te Jerusalem is/ Jck Darius hebbe 't bevel gegeven; dat het spoedichlick gedaen werde.

13 Doe deden Tathnai/ de Lant-voocht aen gene zijde der Riviere / Sthar-Boznai / ende haer geselschap/ spoedichlick alsoo/ nae [26] 'tgene de Coninck Darius gesonden hadde.

14 Ende de Outsten der Joden bouwden ende gingen voorspoedichlick voort / door de Prophetie des Propheten Haggai/ ende Zacharia des soons van Iddo: Ende sy bouwden ende voltrocken 't / nae den bevele des Godts Israëls / ende nae den bevele van [27] Cores / ende [28] Darius / ende [29] Arthahsasta Coninck van Persen.

15 Ende dit Huys wert volbracht op den derden dach der maent [30] Adar: dat selve was het seste Jaer van 't Coninckrijck des Conincks Darij.

16 Ende de kinderen Israëls/ de Priesters/ ende Leviten/ ende de overige kinderen der gevanckenisse/ deden de [31] inwijinge van dit Huys Godts/ met vreuchde.

17 Ende sy offerden ter inwyinge van dit Huys Godes/ hondert runderen / twee hondert rammen / vier hondert lammeren/ ende twaelf geyten-bocken ten sond-offer voor gantsch Israël/ nae 't getal der stammen Israëls.

18 Ende sy stelden de Priesteren in hare [32] onderscheydingen / ende de Leviten in hare verdeelingen / tot den dienst Godts die te Jerusalem is / [a] [33] nae het voorschrift des boecks van Mose.

19 Oock hielden de kinderen der gevanckenisse het [b] Pascha/ op den veertienden der [34] eerster maent.

20 Want de Priesters ende de Leviten hadden haer gereynicht als een eenich [man] / sy waren alle reyn: Ende [35] sy slachteden het Pascha voor alle kinderen der gevanckenisse / ende voor hare broederen/ de Priesteren/ ende voor haer selven.

21 Also [36] aten de kinderen Israëls/ die uyt de gevanckenisse wedergekomen waren/ mitsgaders [37] al wie sich van de onreynicheyt der Heydenen des lants tot hen afgesondert hadde/ om den HEERE / den Godt Israëls te [38] soecken.

22 Ende sy hielden het Feest der ongesuerder [brooden] / seven dagen/ met blijtschap: want de HEERE haddese verblijdt / ende het herte des Conincks van [39] Assur tot hen gewendt / om hare [40] handen te stercken in het werck van den Huyse Godts/ des Godts van Israël.

23 D. dit mijn bevel overtreden/ ofte eenichsins daer tegen doen. Alsoo in 't volg. vs. item Dan. 3, 28. ende 6. v. 9. ende 16.
24 *Chald.* uytgedelgt.
25 Alsoo Dan. 2, 5. ende 3, 28.
26 Nae 't bevel/ dat de Coninck hadde overgesonden.
27 Siet bov. 1, 1. ende 5, 13. ende in dit cap. v. 3/ &c.
28 Siet boven 4. op v. 24.
29 Die door Darium, den sone Hystaspis verstaen/ houden desen voor Artaxerxes Longimanus, dat is/ lanckhant: maer die Darium houden voor Darius Nothus, verstaen door desen Artaxerxes Mnemon. dat is/ de gedachtige, die eenen langen tijt met sijnē vader heeft geregeert/ ende daerna noch eenen langen tijt alleen / sulcx dat eenige hem 62 jaren in alles toeschrijven.
30 Passende voor 't meestendeel op Februarius, voor een deel oock op Martius.
31 Vergel. Exo. 40. Numer. 7. op v. 16. 1. Reg. 8, 63. Neh. 12. op v. 27.
32 Eenen yederen in sijne ordre / beurte / ende op sijnen dienst.
a Num. 3. 6, 22. ende 8. 11. 1. Chron. 24. 1, &c.
33 Siet Num. 3. 6, 7/ &c. item v. 32. ende 8. 9/ &c. verst. hier by / dat sy vernieuwt hebben de ordeninge by David gemaeckt. 1. Chron. 24. 3/ 4/ 5/ &c.
b Exod. 12. 1, &c. Lev. 23. 5. Num. 28. 16. Deut. 16. 2.
34 Genoemt Abib. Siet Exod. 12. 2/ 6. ende 13. 4/ 5.
35 Vergel. 2. Chro. 29. 24/ 34. eñ 30. 17. ende 35. 3/ 6.
36 T. w. het Pascha.
37 Volgens de wet Exod. 12, 48. ende Num. 9. 14.
38 D. hier/ van herten te dienen / ende in sijne wegē te wandelen.
39 Hy was eygentlick Coninck van Persen/ maer nu waren Assyrien eñ Chaldeen / (die Israel te voorē geplaecht haddē) onder sijn gebiet. misschien heeft hy oock op desen tijt sijn hof in Assyriē gehouden. want sommige schrijven/ dat Darius de regeringe met sijnen sone gedeylt hebbende/ Assyrien mede voor sich gehouden hebbe.
40 D. om haer moedich ende lustich te makē tot dit werck. Vgel. bov. 1, 6.

Het vij. Capittel.

De Priester ende Schrift-geleerde Ezra (wiens geslacht-register hier verhaelt wort/) treckt in 't sevende jaer des Conincks Arthahsasta (anders Artaxerxes) met vele van den volcke/ uyt Babel nae Jerusalem / v. 1 / &c. Coppye van de gunstige ende stercke Commissie die hem de Coninck mede gaf / 11. waer over Ezra Godt hertelick danckt / 27.

1 NA dese geschiedenissen nu / in 't Coninckrijck van [1] Arthahsasta Coninck van Persen: Ezra / [2] de sone Seraja/ des soons Azarja/ des soons Hilkia/

2 Des soons Sallums/ des soons Zadoks/ des soons Ahitubs/

3 Des soons Amarja/ des soons Azarja/ des soons Merajoths/

4 Des soons Zerachja / des soons Uzzi / des soons Bukki/

5 Des soons Abisua/ des soons Pinehas/ des soons Eleazars / des soons Aarons/ des [3] hooft-Priesters.

6 Dese Ezra tooch op uyt Babel; ende hy was een veerdich [4] Schriftgeleerde in de wet van Mose/ die de HEERE de Godt Israëls/ gegeven heeft: ende de Coninck gaf hem / [5] nae de hant des HEEREN sijns Godts over hem/ al sijn versoeck.

7 Ock [sommige] van de kinderen Israëls / ende van de Priesteren ende de [6] Leviten / ende de Sangers / ende de Poortiers / ende de [7] Nethinim / togen op nae Jerusalem : in 't sevende jaer des Conincx Arthahsasta.

8 Ende hy quam te Jerusalem in de [8] vijfde maent : dat was het sevende jaer deses Conincks.

9 Want op den eersten der [9] eerster maent was het [10] begin des optochts uyt Babel : ende op den eersten der vijfder maent quam hy te Jerusalem/ [11] nae de goede hant sijns Godts over hem.

10 Want Ezra hadde sijn herte gericht om de wet des HEEREN te soecken ende te doen : ende om in Israël te leeren de [12] insettingen ende de rechten.

11 Dit is nu den afschrift des briefs/ dien de Coninck Arthahsasta gaf aen Ezra den Priester / den Schrift-geleerden: den Schrift-geleerden der woorden der geboden des HEEREN / ende sijner insettingen over Israël.

12 Arthahsasta / Coninck der Coningen : Aen Ezra den Priester/ den Schriftgeleerden der wet des Godts van den Hemel; [13] volkomene [vrede] / ende [14] op sulcken tijt.

13 Van my wort bevel gegeven/ dat al wie vrywillich is in mijn Coninckrijck/ van den volcke Israëls / ende des selven Priesteren / ende Leviten / om te gaen nae Jerusalem/ dat hy met u gae.

14 Dewijle ghy van voor den Coninck/ ende sijne [15] seven Raets-heeren gesonden zijt / [16] om ondersoeck te doen in Juda ende te Jerusalem; nae de wet uwes Godts/ [17] die in uwe hant is:

15 Ende om henen te brengen het [a] silver ende gout / dat de Coninck ende sijne Raets-heeren vrywillichlick gegeven hebben den Godt Israëls/ wiens wooninge te Jerusalem is:

16 Mitsgaders al 't silver ende gout/ dat ghy [18] vinden sult in 't gansche lantschap van Babel / met de vrywillige gave des volcks ende der Priesteren/ die vrywillichlick geven/ ten huyse haers Godts/ dat te Jerusalem is:

17 [19] Op dat ghy spoedichlick voor dat gelt koopet / runderen / rammen / lammeren/ met hare spijs-offeren eñ hare dranckofferen / ende die offeret op den altaer des Huyses van u-lieder Godt/ dat te Jerusalem is.

18 Daertoe / wat u ende uwen broederen goet duncken sal met het overige silver ende gout te doen/ sult ghylieden doen nae 't welgevallen uwes Godts.

19 Ende de vaten / die u gegeven zijn

1 Siet bov. cap. 6. op v. 14.
2 Vergel. 1. Chron. 6. 4/ &c. alwaer de voorouders vā Ezra in meerder getal verhaelt worden/ eenige kortheyts halven hier uytgelaten zijnde.
3 Siet 2. Reg. 25. op v. 18.
4 *Hebr.* Schrijver, waer door verstaen wort een/ die in de H. schrift seer geoeffent/ ende een Leeraer ofte Meester is / ofte geacht wort. het selve woort wort oock dickwils in 't Nieuwe Testamēt gebruyckt. Siet ond. v. 11. ende 21. Jerem. 8, 8. Vgel. Psal. 45. 2.
5 D. dewijle de Heere met hem was / ende sijn voornemen segende/ bestierende de sakē door sijne Godtlijcke voorsienicheyt/ nae sijnen wensch. Vgel. v. 9.
6 Dit wort hier voor af in 't gemeyn geseyt / maer hoe de Levitē onder-weechs by Ezra gekomen ende mede opgetogen zijn / siet daer van ond. 8, 15/ &c.
7 Siet bov. cap. 2. op v. 43.
8 Genoemt Ab, passende voor een deel op Iulius, voor een deel op Augustus.
9 Genoemt Abib, ofte / Nisan.
10 *Hebr.* de grontlegginge, ofte / fondatie. sommige nemen het voor den raetslach/ ofte beradinge.
11 Vergel. bov. v. 6. met d'aenteeck. alsdaer/ ende ond. v. 28.
12 *Hebr.* insettinge ende recht.
13 And. den volcomenen [schrift-geleerden].
14 Siet bov. 4. op v. 11.
15 Vergel. Esth. 1. 14.
16 Om u te informeren / of de wet Godts wel wort onderhouden/ ofte niet/ ende alles / wat vervallen is / nae de wet weder op te richten ende te verbeteren.
17 D. die ghy steets by u hebt/ ofte medeneemt / daer ghy mede om-gaet / ende die ghy veerdichlick weet te gebruycken. Alsoo ond. v. 25.
a Ezr. 8. 25.
18 D. bekomen/ ofte verkrijgen kont.
19 Ofte / Daerom koopt, &c.

ten dienste van het Huys uwes Godts/ geeft weder voor den Godt van Jerusalem.

20 Het overige nu / dat van nooden sal zÿn voor 't Huys uwes Godts / dat u voorvallen sal uyt te geven / sult ghy geven uyt den Schat-huyse des Conincks.

21 Ende van my / my Coninck Arthahsasta / wort bevel gegeven aen alle Schat-meesteren / die aen gene zÿde der Riviere zÿt/ dat alles / wat Ezra de Priester/ de Schriftgeleerde der wet des Godts van den Hemel / van u sal begeeren/ spoedichlick gedaen worde:

22 Tot hondert [20] talenten silvers toe/ ende tot hondert [21] Cor tarwe / ende tot hondert Bath wÿns / ende tot hondert Bath olye/ ende sout [22] sonder voorschrift.

23 Al wat nae't bevel des Godts van den Hemel is / dat het vlÿtichlick gedaen worde / voor het Huys des Godts van den Hemel : want waer toe souder [23] grooten toorn zÿn over het Coninckrÿck des Coninex/ ende sÿner kinderen ?

24 Oock laten wy ulieden weten/ aengaende alle Priesteren/ende Leviten/Sangers/ Poortiers/ Nethinim ende dienaers van den Huyse deses Godts/ datmen [24] den cÿns/ ouden impost/ ende tol hen niet en sal vermogen op te leggen.

25 Ende ghy Ezra / nae de wÿsheyt [25] uwes Godts / die in uwe hant is/ stelt [26] Regeerders ende Richters/ die al 'tvolck richten / dat aen gene zÿde der Riviere is/ alle die de wetten uwes Godts weten / ende diese niet en weet / sult ghylieden [die] bekent maken.

26 Ende al wie de wet uwes Godts/ ende de wet des Conincks niet en sal doen/ over dien laet spoedichlick recht worden gedaen : 'tzy ter doot / ofte tot [27] bannissement/ ofte tot boete van goederen / ofte tot de banden.

27 [28] Gelooft zy de HEERE / de Godt onser vaderen : die alsulcx in't herte des Conincks gegeven heeft / om te vercieren het Huys des HEEREN / dat te Jerusalem is.

28 Ende heeft tot my [29] weldadicheyt geneycht / voor't aengesichte des Conincks/ ende sÿner Raetsheeren/ ende aller geweldige Vorsten des Conincks : so heb ick my [30] gesterckt/ [31] nae de hant des HEEREN mÿns Godts over my/ ende de hoofden uyt Israël vergadert/om met my op te trecken.

20 Van een Talent siet Exo. 25. op v. 39.
21 Van dese maten Cor ende Bath siet 1. Reg. 4. op v. 22. en 1. Reg. 7. op v. 26.
22 D. sonder daer van mate voor te schrijven/ ofte/ so veel men van nooden sal hebben.
23 Hy wil seggen/ dat hy Godts toorn ende straffe op hem/ sÿn Rijck ende kinderen sekerlick soude laden / indien hy anders dede.
24 Siet bov. cap. 4. op v. 13.
25 D. die uwe Godt u gegeven / ofte in u gewrocht heeft : ofte verstaet de Wet Godts inde welcke Godts wijsheyt is geopenbaert/ als boven v. 14.
26 And. Richters ende ondersoeckers van saken.
27 *Chald.* uytwortelinge : om dat eens menschen vaderlant ofte geboort-plaetse is als een acker/ daer in hy geplant ende bewortelt is/ ende de verdrijvinge daer uyt is als eene uytwortelinge.
28 Dit zijn nu de woorden van Ezra. *Hebr.* Gesegent.
29 Ofte / goedertierenheyt, goetgunsticheyt.
30 D. Ick heb eenen moet gegrepen.
31 Vergel. boven op v. 6.

Het viij. Capittel.

Register van de gene/ die met Ezra zijn opgetogen / v. 1/ &c. Ezra/ het volck onderweechs by Ahava oversiende / ende geen Leviten vindende / sendt nae Casiphia / ende bekomt van daer eenige kloecke Leviten/ ende Nethinim / 15. Roept een vasten uyt/ datmen Godt bidde om eene geluckige reyse/ 21. Geeft den Oversten der Priesteren ende Leviten alle schatten / die sy bewaren ende ten huyse des Heeren souden hebben te leveren/ 24. Breeckt op/ ende komt geluckelick te Jerusalem/ 31. De schatten worden getrouwelick/ daer't behoorde/ gelevert/ ende des Conincks bevelen aen sijne Stadt-houders ende lant-voogden gegeven ende van hen achter-volgt / 33.

1 DIt nu zÿn de hoofden harer vaderen/ met hare geslachtrekeninge; die met my uyt Babel optogen/ onder het Coninckrÿcke des Coninex Arthahsasta.

2 Van de [1] kinderen Pinehas / Gersom/ van de kinderen Ithamars/ Daniel: van de kinderen Davids/ Hattus.

3 Van de kinderen Sechanja / vande kinderen Parhos / Zacharja : Ende met hem werden by geslacht-registers gerekent aen mans-persoonen / hondert ende vÿftich.

1 Ofte sonen, dat is/ nakomelingen/ en soo in't volgende.

4 Van de kinderen Pahath Moabs/ Eliehoënai/ de sone van Zerahja: ende met hem twee hondert mans-persoonen.

5 Van de kinderen Sechanja de sone Jahaziëls : ende met hem drie hondert mans-persoonen.

6 Ende van de kinderen Adins/ Ebed de sone Jonathans : ende met hem vÿftich mans-persoonen.

7 Ende van de kinderen Elams/ Jesaja / de sone van Athalja : ende met hem tseventich mans-persoonen.

8 Ende van de kinderen Sephatja/ Zebadja de sone Michaëls : ende met hem tachtentich mans-persoonen.

9 Van de kinderen Joabs / Obadja de sone Jehiëls : ende met hem twee hondert ende achtien mans-persoonen.

10 Ende van de kinderen Selomiths/ de sone van Josiphja : ende met hem hondert ende tsestich mans-persoonen.

11 Ende van de kinderen Bebai / Zacharja / de sone van Bebai : ende met hem acht-ende-twintich mans-persoonen.

12 Ende van de kinderen Azgads/ Johanan de sone van Katan : ende met hem hondert ende tien mans-persoonen.

13 Ende van de [2] laetste kinderen Adonikams / welcker namen dese waren; Eliphelet / Jehiël / ende Semaja : ende met hen tsestich mans-persoonen.

14 Ende van de kinderen Bigvai / Uthai ende Zabbud: ende met hen tseventich mans-persoonen.

15 Ende ick vergaderdese aen de Riviere / gaende [3] nae [4] Ahava / ende wy legerden ons aldaer drie dagen : doe lettede ick op het volck ende de Priesteren/ ende en vondt aldaer geene van de [5] kinderen Levi.

16 So sondt ick [6] tot Eliëzer/ tot Ariël / tot Semaja / ende tot Elnathan / ende tot Jarib / ende tot Elnathan / ende tot Nathan/ ende tot Zacharja/ ende tot Mesullam/ de hoofden : ende tot Jojarib/ ende tot Elnathan/ de [7] Leeraers.

17 Ende ick gaf hen bevel aen Iddo/ het [8] hooft in de plaetse [9] Casiphia : Ende ick [10] leyde de woorden in haren mont/ om te seggen tot Iddo/ [11] sÿnen broeder/ [ende] de [12] Nethinim in de plaetse Casiphia/ dat sy ons brachten Dienaers voor het Huys onses Godts.

18 Ende sy brachten ons/ [13] nae de goede hant onses Godts over ons / eenen man van verstant/ van de kinderen Machli/ des soons Levi / des soons Israëls : [14] namelick Serebja / met sÿne sonen ende broederen/ achtien.

19 Ende Hasabja / ende met hem Jesaja / van de kinderen Merari : [met] sÿne broederen/ ende hare sonen/ twintich :

20 Ende van de Nethinim / die [15] David ende de Vorsten ten dienst der Leviten gegeven hadden / twee hondert ende twintich Nethinim/ die alle by namen genoemt werden.

21 Doe riep ick aldaer een vasten uyt aen de Riviere [16] Ahava / op dat wy ons [17] verootmoedichden voor't aengesichte onses Godts/ om van hem te versoecken [18] eenen rechten wech/ voor ons/ ende voor onse kinderkens/ ende voor alle onse have.

22 Want ick schaemde my van den Co-

2 D. laetstgeborene/ als sommige verstaen : ofte/ dit woort geseyt ten aensien van de andere / die eerst met Zerubbabel opgetogen zijn.
3 And. aen, ofte/ in.
4 Hier door verstaen sommige Adiabena, ofte Adiavena , een Lantschap van Assyrien/ alsoo/ nae haer gevoelen / genoemt vande voornoemste riviere Adiava. Andere verstaen door de Riviere/ Euphrates, ende door Ahava een ander Riviere/ die in de Euphrates loopt / ofte die Euphrates voor by loopende / ontfangt. Siet onder v. 21/ 31.
5 Verst. Leviten, want / van de Priesterlicke linie (die oock uyt de stamme Levi waren) zijnder eenige geweest. Siet boven v. 2. ende wijders boven 7. 7. met d'aenteeck.
6 T. w. om tot my te komen/ ende bevel te ontfangen aen Iddo/ als volcht.
7 *Hebr.* Eygentlick/ verstandich makende. verstant gevende , dat is/ onderwijsende/ leerende: Ofte/ verstandige , dewijle het Hebreeusch woort op beyde wijsen gebruyckt woort, alsoo Dan. 11. 33. en 12. 3.
8 Dese schijnt geweest te zijn d'opperste leer-meester der Leviten / die aldaer waren.
9 Dit woort gehouden voor het lant der Caspiers , daer het groote meyr was/ genoemt Mare Caspium, ofte / Hyrcanum, tusschen de Caspische en Hyrcanische bergen : van waer (hoewel het verre van daer was) sy nochtans door Godts segen / behulp van des Conincks bevel/ ende de ordinaerlick over al bestelde Persische post-peerden spoedichlick zijn overgekomen.

10 Als 2. Sam. 14. 3/ &c. 11 *Hebr.* Achiu , dat sommige nemen voor eenen eygenen naem. 12 Siet bov. 2. op v. 43. And. gestelde. *Hebr.* gegevene. 13 Als bov. 7. 9. en ond. v. 31. 14 *Hebr.* ende. 15 Doe hy de ordeningen der Leviten bestelde 1. Chron. 25. en 26. Siet oock Jos. 9. 21. ende 1. Chron. 9. 2. 16 And. van Ahava: alsoo ond. v. 31. 17 Vergel. Lev. 16. op v. 29. 18 Dat hy ons wilde geleyden / beschermen / ende voorspoedichlick te Jerusalem brengen.

ninck een heyr ende ruyters te begeeren/ om ons te helpen van den vyant/op den wech: om dat wy tot den Coninck hadden gesproken/ seggende; De hant onses Godes is [19] ten goede over alle/ die hem soecken/ maer sijne [20] stercke ende sijn toorn over alle/ die hem verlaten.

23 Also vasteden wy/ ende versochten sulcx van onsen Godt: ende hy [21] liet sich van ons verbidden.

24 Doe scheydde ick twaelf uyt van de Overste der Priesteren; Serebja/ Hasabja/ ende tien van hare broederen met hen.

25 Ende ick woech hen toe het [a] silver ende het gout/ ende de vaten; zijnde de offeringe van het Huys onses Godts/ die de Coninck ende sijne Raetsheeren/ ende sijne Vorsten/ ende gantsch Israël/ dieder gevonden werden/ geoffert hadden.

26 Ick woech dan aen hare hant ses hondert ende vijftich [22] talenten silvers/ eñ hondert silvere vaten [23] in talenten; aen gout/ hondert talenten:

27 Ende twintich goudene bekers/ tot duysent [24] drachmen: ende twee vaten van blinckend [25] goet koper/ begeerlick als gout.

28 Ende ick seyde tot hen; Ghy zijt [26] heylich/ den HEERE/ ende dese vaten zijn heylich: Oock dit silver ende dit gout/ de vrywillige gave/ den HEERE/ uwer vaderen Godt.

29 Waeckt ende bewaert'et tot dat ghy't opweget [27] in tegenwoordicheyt van de Overste der Priesteren ende Leviten/ ende der Vorsten der vaderen Israëls/ te Jerusalem in [28] de kamerē van des HEEREN Huys.

30 Doe ontfingen de Priesters ende de Leviten het gewichte des silvers ende des gouts/ ende der vaten; om te brengen te Jerusalem/ ten Huyse onses Godts.

31 Also verreysden wy van de Riviere Ahava/ op den twaelfsten der [29] eerster maent/ om te gaen nae Jerusalem: ende de [30] hant onses Godts was over ons/ ende reddede ons van de hant des vyants/ ende des genen die [ons] lagē leyde op den wech.

32 Ende wy quamen te Jerusalem: ende wy [31] bleven aldaer drie dagen.

33 Op den vierden dach nu wert gewogen het silver/ ende het gout/ ende de vaten/ in't Huys onses Godts/ aen de hant Meremoths/ des soons Uria des Priesters/ ende met hem Eleazar de sone van Pinehas: ende met hen Jozabad de sone van Jesua/ ende Noadja de sone van Binnui/ de Leviten.

34 Nae 't getal/ ende nae 't gewichte van dien allen: Ende 'tgantsche gewichte wert ter selver tijt opgeschreven.

35 [Ende] [32] de wechgevoerde/ die uyt de gevanckenisse gekomen waren/ offerden den Godt Israëls brand-offeren/ twaelf varren voor gantsch Israël/ ses ende tnegentich rammen/ seven-ende-tseventich lammeren/ twaelf bocken ten sond-offer: Alles ten brand-offer den HEERE.

36 Daerna gaven sy de [33] wetten des Conincks aen des Conincks Stadt-houders/ ende Lant-voochden aen dese zijde der [34] Riviere/ ende sy [35] bevorderden het volck ende het Huys Godts.

19 Om haer te beschermen.
20 Om die met sijne almachtige ende straffende hant te bedwingen/ ofte te verdelgen.
21 Ofte/ hy wert ons verbeden. Siet Genes. 25. op v. 21.
a Ezr. 7. 14, 15.
22 Siet Exod. 25. op v. 39.
23 Ofte/ aen talenten. 't welck men soo can verstaen/ dat elck stuck een talent gewogen heeft.
24 Siet boven 2. op v. 69.
25 Sommige: seer blinckende.
26 *Hebr.* eene heylicheyt.
27 *Hebr.* voor 't aengesichte.
28 Siet 1. Reg. 6. op v. 5. Neh. 10. 39. ende 12. 44. ende 13. 4/5/9.
29 Siet bov. 7. op v. 9.
30 Als v. 18.
31 D. wy hielden ons soo lange stil/ eñ rusteden ons uyt.
32 *Hebr.* de kinderen der wechvoeringe, ofte gevanckenisse: als boven dickwijls.
33 D. bevelen/ ordinantien.
34 Euphrates.
35 *Hebr.* Sy hieven op, lichteden op. D. sy hielpen ende waren hen bevorderlick in alles/ volgens des Conincks bevel. siet bov. 1. op v. 4.

Het ix. Capittel.

Ezra wort verwittigt/ dat het volck sich swaerlick in Heydensche houwelijcken verloopen hadde/ v. 1. Dies hy groote rouwe bedrijft/ ende doet in 't openbaer een seer klachtich ende yverich gebedt tot Godt/ 3/ &c.

1 Als nu dese dingen voleyndt waren/ traden de Vorsten tot my toe/ seggende; Het volck Israëls/ ende de Priesters/ ende de Leviten/ en zijn niet afgesondert van de [1] volcken deser landen/ nae hare grouwelen/ [naemlick] der Canaaniten/ der Hethiten/ der Pherezíten/ der Jebusiten/ der Ammoniten/ der Moabiten/ der Egyptenaren ende der Amoriten.

2 Want sy hebben van hare dochteren genomen voor haer selven ende voor hare sonen/ so dat sich vermengt hebben/ het [2] heylich zaet met de volcken deser landen: Ja de hant der Vorsten ende [3] Overheden is de [4] eerste geweest in dese overtredinge.

3 Als ick nu dese sake hoorde/ [5] scheurde ick mijn kleedt ende mijnen mantel: ende ick [6] trock van 't hayr mijns hoofts ende mijns baerts uyt/ ende satt neder/ [7] verbaest.

4 Doe versamelden hen tot my/ alle/ [8] die voor de woorden des Godts Israëls beefden/ om de overtredinge der [9] wechgevoerde: doch ick bleef verbaest sitten tot aen het [10] avont-offer.

5 Ende ontrent het avont-offer stont ick op uyt mijne bedructheyt/ als ick nu mijn kleedt ende mijnen mantel gescheurt hadde: Ende ick booch my op mijne knyen/ ende breydde mijne handen uyt tot den HEERE/ mijnen Godt.

6 Eñ ick seyde; Mijn Godt/ Ick ben beschaemt ende schaem-root/ om mijn aengesicht tot u op te heffen/ mijn Godt: want onse ongerechticheden zijn [a] vermenichvuldicht tot boven [ons] hooft/ ende onse schult is groot geworden [11] tot aen den Hemel.

7 Van de dagen onser vaderen aen zijn wy in groote schult tot op desen dach: ende wy zijn om onse ongerechticheden overgegeven/ wy/ onse Coningen/ [ende] onse Priesters/ inde hant van de Coningen der landen/ in sweert/ in gevanckenisse/ ende in roof/ ende in schaemte des aengesichts/ gelijck het is te desen dage.

8 Ende nu isser/ als een kleyn oogenblick/ eene genade geschiet van den HEERE onsen Godt/ om ons eene [12] ontkominge over te laten/ ende ons eenen [13] nagel te geven in sijne [14] heylige plaetse: om onse [15] oogen te verlichten/ ô onse Godt/ ende om ons een weynich [16] levens te geven in onse dienstbaerheyt.

9 Want wy zijn knechten; doch in onse dienstbaerheyt heeft ons onse Godt niet verlaten: maer hy heeft weldadicheyt tot ons [17] geneycht voor het aengesichte der Coningen van Persen/ dat hy ons [een weynich] levens gave/ om het Huys onses Godts te verhoogen/ ende de [18] woesticheden van't selve op te richten/ ende om ons eenen [19] tuyn te geven in Juda ende te Jerusalem.

10 Ende nu/ wat sullen wy seggen/ ô onse Godt/ na desen? want wy hebben uwe geboden verlaten/

11 Die ghy geboden hadt door den [20] dienst uwer knechtē/ der Propheten/ seggende; [b] Het lant daer ghylieden in komt/ om dat te erven/ is een [21] vuyl lant/ door de vuylicheyt van de volcken der landen: om hare grouwelen/ daermede sy dat vervult hebben/ [22] van 't een eynde tot het ander eynde/ met hare onreynicheyt.

12 So en sult ghy nu uwe dochteren niet geven aen hare sonen/ ende hare dochteren niet nemen voor uwe sonen/ ende en sult hare [23] vrede ende haer [24] beste niet soecken/

1 Die in de heydensche grouwelen der Afgoderye bleve steken/ aen welcken Godt Deut. 7. 2/ 3/ &c. ende elders/ sijn volck uytdruckelick verboden hadde te houwelijcken.
2 Dat is/ Heylich geslachte/ dat Israel was van wegen het verbont/ dat Godt met Abraham ende sijnen zade gemaeckt hadde. Vergel. Gen. 6. 2. 1. Corint. 7. 14.
3 Ofte/ Regenten, Magistraten, Voorstanderen.
4 Hebbende alsoo anderen een quaet exempel gegeven.
5 Siet Gen. 37. op v. 29.
6 Niet uyt vertwijffelinge ofte superstitie/ (verboden Lev. 19. 27.) maer uyt over-groote droeffenisse ende ontsteltheyt over desen grouwel.
7 Ofte/ eensaem.
8 D. die den Heere ende sijn woort van herten vreesden. Vgel. Jes. 66. vss. 2/ 5.
9 *Hebr.* der wechvoeringe: als boven/ ende elders dickwijls.
10 Siet Exod. 29. 39/ 41. Num. 28. op v. 4.
a Psal. 38. 5.
11 Verg. 2. Chron. 28. op. v. 9.
12 Dat is/ eenige die ontkomen zijn: alsoo vss. 13/ 14/ 15.
13 D. eenige vasticheyt van onsen staet. Vgel. Jes. 22. 23.
14 *Hebr.* in de plaetse sijner heylicheyt.
15 D. om ons te verquicken. Vergel. 1. Sam. 14. 27/ 29.
16 D. herstellinge/ verquickinge/ dat wy (om soo te seggen) onse aessem wat mogen halen/ een weynich onthoudts.
17 Als boven cap. 7. 28.
18 Om het vervallen huys Godts ende den Godts-dienst te herstellen.
19 Ofte/ muer, gelijck om de wijngaerden van losse steenen pleecht opgehoopt te worden: hy wil seggen/ dat hen Godt eenichsins begonnen hadde te versekeren tegen de omliggende vyanden.
20 *Hebr.* hant.
b Levit. 18. 25, 27. Deut. 7. 3.
21 *Hebr.* Een lant der affonderinge: eene gelijckenisse van eene vrouwe/ ofte yemant anders/ die om eenige onreynicheyt van der menschen geselschap wort afgesondert. siet Lev. 12. op v. 2. eñ Num. 19. op v. 9/ &c.
22 *Hebr.* van mont tot mont, D. over al van't een eynde tot het ander/ ofte alsoo/ dat d'eene onreynicheyt op d'andere gestadichlick gevolcht is. Vergel. 2. Reg. 10. 21. ende 21. 16.
23 D. haren welstant. siet Deut. 23, 6.
24 *Hebr.* goet.

soecken / tot in eeuwicheyt : op dat ghy sterck wordet / ende het goede des lants etet / ende uwen kinderen doet erven tot in [25] eeuwicheyt.

13 Ende na alles dat over ons gekomen is / om onse boose wercken / ende om onse groote schult : om dat ghy / ô onse Godt / belett hebt [dat wy niet] [26] t'onder en zÿn van wegen onse ongerechticheyt / ende hebt ons eene ontkominge gegeven als dese is ;

14 Sullen wy nu wederkeeren om uwe geboden te vernietigen / ende ons te verswageren met de volcken deser grouwelen? Soudt ghy niet tegen ons toornen tot verteerens toe / datter geen overblÿffsel noch ontkominge en zy?

15 O HEERE Godt Israëls / ghy zÿt [27] rechtveerdich / want wy zÿn overgelaten ter ontkominge / als het is te desen dage : Siet wy zÿn voor u aengesichte in onse schult / want daer en is niemant die voor u aengesichte soude konnen bestaen / [28] om sulcx.

25 Siet Gen. 17. op v. 7.
26 Gelijck ghy ons hadt gedreygt Deut. 28. 43. And. ghy hebt [u / ofte / uwen toorn / uwe roede] te rugge gehouden beneden onse ongerechticheyt. Dat is / ghy hebt ons minder gestraft / als wy wel verdient hadden met onse sonden.
27 Die sijne verbonts-belofte houdt / om des Messie wille / die uwe rechtveerdicheyt voor des volcx sonden sal voldoen / blijckende sulcx daer uyt / dat wy ontkomen zijn / hoewel beladē met eene groote schult / ten aensien vā de welcke wy voor u niet souden konnen bestaen / so ghy met ons nae onse verdiensten wildet handelē. Vgel. Nehe. 9. 8 / &c.
28 And. met sulcx.

Het x. Capittel.

Het volck weent met Ezra / v. 1 / &c. Sechanja troost Ezra / ende geeft hem eenen goeden raedt / 2. dien hy volgt / nemende van de Overste der Priesteren / Leviten / ende des gantschen volcx / eenen eedt / dat sy nae Godts wet souden doen / 5. al 't volck wort door eene strenge publicatie nae Jerusalem versamelt / daerse Ezra overtuygt / ende by goede ordre alles nae Godts wet verricht / 7. Namen der Priesteren ende Leviten / die oock uytlantsche vrouwen genomen hadden / ende daer van gescheyden zÿn / 18.

1 ALs Ezra alsoo badt / ende als hy [dese] [1] belÿdenisse dede / weenende ende sich voor Godts huys neder-werpende ; versamelde haer tot hem uyt Israël eene seer groote gemeynte / van mannen ende wÿven ende kinderen / want het volck weende met groot geween.

2 Doe [2] antwoordde Sechania de sone Jehiëls / [een] van de sonen Elams / ende seyde tot Ezra ; Wy hebben overgetreden tegen onsen Godt / ende wy hebben vreemde wÿven van de volcken des lants [by ons] [3] doen woonen : Maer nu / daer is [4] hope voor Israël / desen aengaende.

3 Laet ons dan nu een verbont maken met onsen Godt / dat wy alle [die] wÿven / ende wat van haer geboren is / sullen doen uytgaen / nae den raet des Heeren / ende der gener die [5] bevē voor 't gebot onses Godts : Ende laetter gedaen worden nae de Wet.

4 Staet op / want dese sake [6] komt u toe / ende wy sullen met u zÿn ; weest sterck / ende doet het.

5 Doe stont Ezra op / ende dede de Overste der Priesteren / de Leviten / ende gantsch Israël sweeren / te sullen doen nae dit woort / ende sy swoeren.

6 Eñ Ezra stont op van [7] voor Godts Huys / ende [8] ginck in de kamer Johanans des soons Eljasibs : Als hy daer quam / en at hy geen [9] broot / ende en dronck geen water / want hy bedreef rouwe over de overtredinge [10] der wech-gevoerden.

7 Ende sy lieten eene [11] stemme door gaen door Juda ende Jerusalem / aen alle de kinderen der gevanckenisse / dat sy hen te Jerusalem souden versamelen.

8 Ende al die niet en quam in drie dagen / nae den raet der Vorstē ende der Outsten / alle sÿne have soude verbannen zÿn : Ende hy selfs soude [12] afgesondert wesen van de Gemeynte der [13] wech-gevoerden.

9 Doe versamelden hen alle mannen van Juda ende Benjamin te Jerusalem in drie dagen ; 't was de [14] negende maent /

1 Van de sonden des gantschen volcks in 't gemeyn / ende de grove sonde der houwelijcken met de afgodische heydenen in 't bysonder.
2 Dat is / Hy nam het woort / begon te spreken. siet Jud. 18. op v. 13.
3 D. getrouwt / ofte tot echtelicke gemeenschap ende bywooninge aengenomen : alsoo vss. 10 / 14 / 17 / 18. eñ Neh. 13 / 23 / 27.
4 Te weten / dese ; datmen / door ware bekeeringe / Godts straffe soecke te ontgaen : waer van in 't volgende.
5 Als vov. 9. 4.
6 Ofte / [leyt] op u. Dat is / het betaemt u / 't is u ampt / uwe plicht : als Priester zijnde / ende last hebbende van den Coninck van Persen.
7 Uyt de plaetse van dē voorhof des volcx.
8 Om aldaer eenen gewissen voet ende order van executie te beramen / die in 't volgende verhaelt wort.
9 D. hy en nuttichde geene spijse noch dranck.
10 Siet vov. 9. 4. alsoo in 't volgende.
11 D. gebodt publiceren / uyt-roepinge doen / als vov. 1. 1.
12 D. gehoudē voor ge-excommuniceert / afgesneden / ofte gebannen uyt de gemeynte.
13 *Hebr.* wech-voeringe.
14 Genoemt Chisleu, passende voor eē deel op November, voor een deel op December.

op den twintichsten in de maent : Ende al 't volck sat op de [15] strate van Godts huys / [16] zitterende om dese sake / ende van wegen de plasregenen.

10 Doe stont Ezra de Priester op ende seyde tot hen ; Ghylieden hebt overgetreden / ende vreemde wÿven [by u] doen woonen : om [17] Israëls schult te vermeerderen.

11 Nu dan / [18] doet den HEERE uwer vaderen Godt belÿdenisse / ende doet sÿn welgevallen / ende scheydet u af van de volcken des lants / ende van de vreemde wÿven.

12 Ende de gantsche Gemeynte antwoordde / ende seyde met [19] luyder stemme : Nae uwe woorden / alsoo [20] komt het ons toe te doen.

13 Maer des volcks is veel / ende 't is een tÿt van plasregen / datmen hier buyten [21] niet staen en kan : ende 't en is geē werck van een dach nochte van twee / want [22] onser vele hebben overgetreden in dese sake.

14 Laet doch onse Vorsten der gantscher gemeynte [23] [hier over] staen / ende alle die in onse steden zÿn / die vreemde wÿven [by haer] hebben doen woonen / op gesette tÿden komen / ende met hen de [24] Outsten [25] van elcke stadt / ende der selver Richters ; tot dat wy van ons afwenden de hitticheyt des toorns onses Godts / [26] om deser saken wille.

15 [27] Alleenlick Jonathan de sone Asahels / ende Jehazia de sone van Tikva / stonden hier over : ende Mesullam / ende Sabbethai de Levÿt / holpen hen.

16 Ende de kinderen der gevanckenisse deden alsoo ; ende Ezra de Priester [met] de mannen / de hoofden der vaderen / nae den huyse harer vaderen / ende sy alle by namen [genoemt] / scheydden sich af / ende sy saten op den eersten dach der [28] tiender maent om dese sake te ondersoecken.

17 Ende sy voleyndden 't met alle mannen / die vreemde wÿven [by haer] hadden doen woonen : tot op den eersten dach der [29] eerster maent.

18 Ende daer werden gevonden van de sonen der Priesteren / die vreemde wÿven [by haer] hadden doen woonen : van de sonen Jesua des soons Jozadaks / ende sÿne broederen ; Maaseja / ende Eliezer / ende Jarib / ende Gedalja.

19 Ende sy [30] gaven hare hant / dat sy hare wÿven souden doen uytgaen : eñ schuldich zÿnde [offerden sy] eenen ram van de kudde [31] voor hare schult.

20 Ende van de kinderen Immers / Hanani / ende Zebadja.

21 Ende van de kinderen Harims : Maaseja / ende Elja / ende Semaja / ende Jehiël / ende Uzia.

22 Ende van de kinderen Pashurs : Elioënai / Maaseja / Ismaël / Nethaneël / Josabad / ende Elasa.

23 Ende van de Leviten : Jozabad / ende Simei / ende Kelaja (dese is Kelita /) Pethahja / Juda / ende Eliezer.

24 Ende van de Sangers / Eljasib : ende van de Poortiers / Sallum / ende Telem / ende Uzi.

25 Ende van [32] Israël : van de kinderen Paros / Ramja / eñ Jezia / ende Malchia / ende Mÿamin / ende Eleazar / ende Malchia / ende Benaja.

26 Ende van de kinderen Elams : Mathanja / Zacharja / ende Jehiël / ende Abdi / ende Jeremoth / ende Elja.

15 Siet Neh. 2. 8. Waer uyt sommige afnemen / dat alhier verstaen wort de plaetse van dē voorhof des Tempels / die te deser tijt noch open ende onbemuert geweest zy.
16 Uyt conscientie harer misdaet / ende vreese van Godes straffe.
17 *Hebr.* tot Israëls schult toe te doen.
18 *Hebr.* geeft.
19 *Hebr.* grooter.
20 Vergel. boven v. 4.
21 *Hebr.* geene kracht is om te staen.
22 *Hebr.* wy hebben vermenichvuldicht te overtreden.
23 Dit is aldus vervult uyt het volgende vs.
24 Als hebbende speciale kennisse van d'inwoonderen harer plaetsen / ende konnende van alle gelegentheyt den grooten Raet te Jerusalem berichten.
25 *Hebr.* van stadt ende stadt.
26 And. geduerende dese sake : ofte / tot dat de sake [zy afgedaen.] item : dese sake aengaende.
27 'Tschijnt dat desē alleen onder de Priesteren onschuldich geweest zijn aen dese misdaet. Vergel. het volg.
28 Genoemt Tebet, passende voor een deel op December , voor een deel op Ianuarius.
29 Abib , ofte / Nisan : passende voor een deel op Martius, voor een deel op Aprilis.
30 D. Sy beloofden by hantrastinge. Vgel. 2. Reg. 10. 15.
31 Siet Levit. 4. 3 / &c. alwaer den Priesterē soo wel als dē gemeenen man bevolen wort / neffens de schult-bekenninge / hare offerhande te brengen.
32 Tot hier toe zijn verhaelt de schuldige in den kerckelicken stant / die tot den Tempel-dienst gehoorden / volgen nu die daer buyten waren onder den volcke.

27 Ende van de kinderen Zattu: Eljoënai/ Eljasib/ Mathanja/ ende Jeremoth/ ende Zabad/ ende Aziza.
28 Ende van de kinderen Bebai: Johanan/ Hananja/ Sabbai/ Athlai.
29 Ende van de kinderen Bani: Mesullam/ Malluch/ ende Adaja/ Jasub/ ende Seal/ Jeramoth.
30 Ende van de kinderen Pahat-Moabs/ Adna/ ende Chelal; Benaja Maaseja/ Mathanja/ Bezaleël/ ende Binnui/ ende Manasse.
31 Eñ van de kinderen Harims: Eliezer/ Jesia/ Malchia/ Semaja/ Simeon/
32 Benjamin/ Malluch/ Semarja.
33 Van de kinderen Hasums: Mathnai/ Mathatha/ Zabad/ Eliphelet/ Jeremai/ Manasse/ Simei.
34 Van de kinderen Bani/ Maadai/ Amram/ ende Uël/
35 Benaja/ Bedeja/ [33] Cheluhu/
36 Vanja/ Meremoth/ Eljasib/
37 Matthanja/ Mathnai/ eñ Jaasai/
38 Ende Bani/ ende Binnui/ Simei/
39 Ende Selemja/ ende Nathan/ ende Adaja/
40 [34] Machnadbai/ Sasai/ Sarai/
41 Azareël/ ende Selemja/ Semarja/
42 Sallum/ Amaria/ Joseph.
43 Van de kinderen Nebo/ Jeiël/ Matthithja/ Zabad/ Zebina/ [35] Jaddai/ ende Joël/ Benaja.
44 Alle dese hadden vreemde wijven genomen: ende [sommige] van hen hadden wijven [36] daer sy kinderen by gekregen hadden.

33 Ofte/ Cheluhi.
34 Ofte/ Mahnadbai.
35 Ofte/ Iaddau.
36 *Hebr.* ende sy hadden sonen, ofte/ kinderen gestelt. hy wil seggen/ datse de Heydensche wijven verlaten hebben/ soo wel die kinderen hadden/ als die geene en hadden/ als vov. v. 3. gesept is. Anders/ ende daer onder waren wijven, die kinderen voort-gebracht hadden.

Eynde des Boecks EZRA.

Het Boeck

NEHEMIA.

Inhoudt deses Boecks.

NEHEMIA (zijnde de Schencker des Persischen Coninex *Arthahsasta*, des tweeden, die met dien naem in Godts woort vermeldt wort) verstaen hebbende den ellendigen toestant sijns volcks, mits-gaders der stadt, mueren ende poorten van Ierusalem, vernedert sich daer over met vasten ende bidden voor den Heere. Versoeckt daer op by goede gelegentheyt, ende verkrijgt van den Coninck, dat hy hem als sijnen Stadthouder ofte Gouverneur sendt nae Ierusalem, met last ende Commissie om aldaer eenen sekeren tijt te resideren, ende alles weder op te bouwen, ende in goede ordre te brengen. Het welcke *Nehemia*, met eenen bysonderen yver van Godts eere gedreven zijnde, seer getrouwelick, wijslijck, Godtvruchtichlick ende bestandichlick uytvoert, overwinnende vele swaricheden ende beletselen, die hem in dit heylich werck van den Satan zijn voorgeworpen, soo door de omliggende vyanden van buyten, als door de valsche broeders ende huychelaers van binnen, die met den vyant correspondeerden. Verlost oock de Gemeynte van den swaren overlast der Rijcken; ende den publijcken Godtsdienst met sonderlinge religieusheyt, vasten ende bidden, verricht, mitsgaders een sterck verbont met Godt van nieuws opgericht zijnde, versorcht hy de stadt Ierusalem met genoechsaem getal van inwoonders, verdeylende de reste van 't volck in hare woonplaetsen. Ende na dat hy sijn Gouvernement twaelf jaren loflijck bedient hadde, vertreckt hy weder tot den Coninck *Arthahsasta*, in het drie ende dertichste jaer sijns Coninckrijcks, ende wort na eenigen tijt weder van den Coninck geschickt nae Ierusalem, alwaer hy verscheyden abuysen, die in sijn afwesen waren ingekropen, met groote kloeckmoedicheyt afschaft, ende alles reformeert. Dit boeck heeft den naem van *Nehemia*, om dat daer in begrepen is, wat onder sijn Gouvernement in't Ioodsche lant geschiet is, ende om dat het van hem selven, door ingeven van Godts Geest, beschreven is, als in verscheyden plaetsen deses boecks klaerlick is te sien.

Het Eerste Capittel.

Nehemia (des Coninckx Schencker v. 11.) ontfangt te Susan tijdinge van den droevigen toestant sijns volcx/ mitsgaders der mueren/ ende poorten van Jerusalem/ v. 1/ &c. drijft daer over groote rouwe/ vastet/ bidt ende smeeckt tot Godt om genade/ ende specialic/ dat hy sijn voornemen by den Coninck wille segenen/ 4.

1 DE [1] geschiedenissen vā Nehemia/ sone vā Hachalja. Ende het geschiedde inde maent [2] Chisleu/ in't [3] twintichste jaer/ als ick te [4] Susan in't palleys was:
2 So quam Hanani/ een van mijne [5] broederen/ hy/ ende [sommige] mannen uyt Juda; ende ick vraechde se nae de Joden/ [6] die ontkomen waren/ (die overgebleven waren van de gevanckenisse) ende nae Jerusalem;
3 Ende sy seyden tot my; De overgeblevene/ die van de gevanckenisse aldaer in't [7] lantschap zijn overgebleven/ zijn in groote [8] elende/ ende in versmaetheyt: ende Jerusalems muer is verscheurt/ ende hare poorten zijn met vyer verbrandt.
4 Ende het geschiedde/ als ick dese woorden hoorde/ so sat ick neder ende weende ende bedreef rouwe [eenige] dagen: ende ick was vastende ende biddende voor het aengesichte des Godts van den Hemel.
5 Eñ ick seyde; [a] Och HEERE Godt van den Hemel/ ghy groote ende vreeselicke Godt: [b] die 't verbont ende goedertierenheyt houdt dien/ die hem lief hebben/ ende sijne geboden houden.
6 Laet doch uwe [9] oore opmerckende/ ende uwe [10] oogen open zijn/ om te hooren nae't gebedt uwes knechts/ dat ick [11] heden voor u aengesichte bidde dach eñ nacht/ voor de kinderen Israëls uwe knechten: ende ick doe belijdenisse over de sonden der kinderen Israëls/ die wy tegen u gesondicht hebben/ oock ick ende mijns vaders huys/ wy hebben gesondicht.
7 Wy hebben't [12] gantschelick tegen u verdorven: ende wy en hebben niet gehouden de [13] geboden/ noch de insettingen/ noch de rechten/ die ghy uwen knecht Mose geboden hebt.
8 Gedenckt doch des [c] woorts/ dat ghy uwen

1 Ofte/ woorden.
2 Siet Ezr. 10. op v. 9. nae't heylich ofte kerckelick jaer der Joden/ wast de negende maent: maer nae der Chaldeen rekeninge/ die 't jaer in September beginnen/ wast de derde maent.
3 Des Coninckx Artahsasta/ als onder 2. 1. Siet aldaer.
4 De hooft-stadt van Susiane/ gebouwt (soo eenige schrijven) van Darius Hystaspis.
5 D. bloetverwanten/ ofte lants-lieden/ Joden.
6 *Hebr.* de ontcominge.
7 Ofte/ Provincie, alsoo 't lant Canaan genoemt wort/ om dat het nu was onder de subjectie der Persische Monarchie.
8 *Hebr.* in groot quaet. dat is/ elende ende treuricheyt.
a Dan. 9. 4.
b Exod. 20. 6. ende 34. 7. Num. 14. 18. Deut. 5. 10. Psal. 86. 15. ende 103. 8. ende 145. 8.
9 D. verhoort doch: menschelicker wijse van Godt gesproken.
10 Siet 1. Reg. 8. op v. 29.
11 D. te deser tijt.
12 *Hebr.* wy hebben met verdervinge, ofte verdervende verdorven, dat is/ wy hebben gantsch verdorventlick tegen u gehandelt/ ende ons in alle manieren aen u schuldich gemaeckt/ door onse sonden.
13 Siet van dese drie volg. woorden/ Deut. 5. op v. 31.
c Deut. 4. 25, 26, 27. ende 30. 2, 3, 4.

27 Ende van de kinderen Zattu: Eljoënai / Eljasib / Mathanja / ende Jeremoth / ende Zabad / ende Aziza.
28 Ende van de kinderen Bebai: Johanan / Hananja / Sabbai / Athlai.
29 Ende van de kinderen Bani: Mesullam / Malluch / ende Adaja / Jasub / ende Seal / Jeramoth.
30 Ende van de kinderen Pahat-Moabs / Adna / ende Chelal; Benaja Maaseja / Mathanja / Bezaleël / ende Binnui / ende Manasse.
31 Eñ van de kinderen Harims: Eliezer / Jesia / Malchia / Semaja / Simeon /
32 Benjamin / Malluch / Semarja.
33 Van de kinderen Hasums: Mathnai / Mathatha / Zabad / Eliphelet / Jeremai / Manasse / Simei.
34 Van de kinderen Bani / Maadai / Amram / ende Uël /
35 Benaja / Bedeja / [33] Cheluhu /
36 Vanja / Meremoth / Eljasib /
37 Matthanja / Mathnai / eñ Jaasai /
38 Ende Bani / ende Binnui / Simei /
39 Ende Selemja / ende Nathan / ende Adaja /
40 [34] Machnadbai / Sasai / Sarai /
41 Azareël / ende Selemja / Semarja /
42 Sallum / Amaria / Joseph.
43 Van de kinderen Nebo / Jeiël / Matthithja / Zabad / Zebina / [35] Jaddai / ende Joël / Benaja.
44 Alle dese hadden vreemde wijven genomen: ende [sommige] van hen hadden wijven [36] daer sy kinderen by gekregen hadden.

33 Ofte / Cheluhi.
34 Ofte / Mabnadbai.
35 Ofte / Iaddau.
36 *Hebr.* ende sy hadden sonen, ofte / kinderen gestelt. Hy wil seggen / datse de Heydensche wijven verlaten hebben / soo wel die kinderen hadden / als die geene en hadden / als vob. v. 3. geseyt is. Anders / ende daer onder waren wijven, die kinderen voort-gebracht hadden.

Eynde des Boecks EZRA.

Het Boeck
NEHEMIA.

Inhoudt deses Boecks.

NEHEMIA (zijnde de Schencker des Persischen Coninex *Arthahsasta*, des tweeden, die met dien naem in Godts woort vermeldt wort) verstaen hebbende den ellendigen toestant sijns volcks, mits-gaders der stadt, mueren ende poorten van Ierusalem, vernedert sich daer over met vasten ende bidden voor den Heere. Versoeckt daer op by goede gelegentheyt, ende verkrijgt van den Coninck, dat hy hem als sijnen Stadthouder ofte Gouverneur sendt nae Ierusalem, met last ende Commissie om aldaer eenen sekeren tijt te resideren, ende alles weder op te bouwen, ende in goede ordre te brengen. Het welcke *Nehemia*, met eenen bysonderen yver van Godts eere gedreven zijnde, seer getrouwelick, wijslijck, Godtvruchtichlick ende bestandichlick uytvoert, overwinnende vele swaricheden ende beletselen, die hem in dit heylich werck van den Satan zijn voorgeworpen, soo door de omliggende vyanden van buyten, als door de valsche broeders ende huychelaers van binnen, die met den vyant correspondeerden. Verlost oock de Gemeynte van den swaren overlast der Rijcken; ende den publijcken Godtsdienst met sonderlinge religieusheyt, vasten ende bidden, verricht, mitsgaders een sterck verbont met Godt van nieuws opgericht zijnde, versorcht hy de stadt Ierusalem met genoechsaem getal van inwoonders, verdeylende de reste van 't volck in hare woonplaetsen. Ende na dat hy sijn Gouvernement twaelf jaren loflijck bedient hadde, vertreckt hy weder tot den Coninck *Arthahsasta*, in het drie ende dertichste jaer sijns Coninckrijcks, ende wort na eenigen tijt weder van den Coninck geschickt nae Ierusalem, alwaer hy verscheyden abuysen, die in sijn afwesen waren ingekropen, met groote kloeckmoedicheyt afschaft, ende alles reformeert. Dit boeck heeft den naem van *Nehemia*, om dat daer in begrepen is, wat onder sijn Gouvernement in't Ioodsche lant geschiet is, ende om dat het van hem selven, door ingeven van Godts Geest, beschreven is, als in verscheyden plaetsen deses boecks klaerlick is te sien.

Het Eerste Capittel.

Nehemia (des Coninckx Schencker v. 11.) ontfangt te Susan tijdinge van den droevigen toestant sijns volcx / mitsgaders der mueren / ende poorten van Jerusalem / v. 1 / &c. drijft daer over groote rouwe / vastet / bidt ende smeeckt tot Godt om genade / ende specialic / dat hy sijn voornemen by den Coninck wille segenen / 4.

1 De [1] geschiedenissen vā Nehemia / sone vā Hachalja. Ende het geschiedde in de maent [2] Chisleu / in 't [3] twintichste jaer / als ick te [4] Susan in 't palleys was:
2 So quam Hanani / een van mijne [5] broederen / hy / ende [sommige] mannen uyt Juda; ende ick vraechde se nae de Joden / [6] die ontkomen waren / (die overgebleven waren van de gevanckenisse) ende nae Jerusalem;
3 Ende sy seyden tot my; De overgeblevene / die van de gevanckenisse aldaer in 't [7] lantschap zijn overgebleven / zijn in groote [8] elende / ende in versmaetheyt: ende Jerusalems muer is verscheurt / ende hare poorten zijn met vyer verbrandt.
4 Ende het geschiedde / als ick dese woorden hoorde / so sat ick neder ende weende ende bedreef rouwe [eenige] dagen: ende ick was vastende ende biddende voor het aengesichte des Godts van den Hemel.
5 Eñ ick seyde; [a] Och HEERE Godt van den Hemel / ghy groote ende vreeselicke Godt: [b] die 't verbont ende goedertierenheyt houdt dien / die hem lief hebben / ende sijne geboden houden.
6 Laet doch uwe [9] oore opmerckende / ende uwe [10] oogen open zijn / om te hooren nae 't gebedt uwes knechts / dat ick [11] heden voor u aengesichte bidde dach eñ nacht / voor de kinderen Israëls uwe knechten: ende ick doe belijdenisse over de sonden der kinderen Israëls / die wy tegen u gesondicht hebben / oock ick ende mijns vaders huys / wy hebben gesondicht.
7 Wy hebben 't [12] gantschelick tegen u verdorven: ende wy en hebben niet gehouden de [13] geboden / noch de insettingen / noch de rechten / die ghy uwen knecht Mose geboden hebt.
8 Gedenckt doch des [c] woorts / dat ghy

1 Ofte / woorden.
2 Siet Ezr. 10. op v. 9. nae 't heylich ofte kerckelick jaer der Joden / was 't de negende maent: maer nae der Chaldeen rekeninge / die 't jaer in September beginnen / was 't de derde maent.
3 Des Coninckx Artahsasta / als onder 2. 1. Siet aldaer.
4 De hooft-stadt van Susiane / gebouwt (soo eenige schrijven) van Darius Hystaspis.
5 D. bloetverwanten / ofte lants-lieden / Joden.
6 *Hebr.* de ontcominge.
7 Ofte / Provincie, alsoo 't lant Canaan genoemt wort / om dat het nu was onder de subjectie der Persische Monarchie.
8 *Hebr.* in groot quaet. dat is / elende ende treurichheyt.
a Dan. 9. 4.
b Exod. 20. 6. ende 34. 7. Num. 14. 18. Deut. 5. 10. Psal. 86. 15. ende 103. 8. ende 145. 8.
9 D. verhoort doch: menschelicker wijse van Godt gesproken.
10 Siet 1. Reg. 8. op v. 29.
11 D. te deser tijt.
12 *Hebr.* wy hebben met verderving, ofte verdervende verdorven, dat is / wy hebben gantsch verdorventlick tegen u gehandelt / ende ons in alle manieren aen u schuldich gemaeckt / door onse sonden.
13 Siet van dese drie volg. woorden / Deut. 5. op v. 31.
c Deut. 4. 25, 26, 27. ende 30. 2, 3, 4.

uwen knecht Moſe [14] geboden hebt / ſeggende: Ghylieden ſult overtreden / Ick ſal u onder de volcken verſtroyen.

9 Ende ghy ſult u tot my bekeeren / ende mÿne geboden houden ende die doen; al waren uwe verdrevene aen 't eynde des Hemels / ick ſalſe van daer verſamelen / ende ſalſe brengen tot de plaetſe die ick verkoren hebbe / om mÿnen Naem aldaer te doen woonen.

10 Sy zÿn doch uwe knechten / ende u volck / dat ghy verloſt hebt door uwe groote kracht / ende door uwe ſtercke hant.

11 Och Heere / laet doch uwe ore opmerckẽde zÿn op het gebedt uwes knechts / ende op het gebedt uwer knechten / die luſt hebben uwen Name te vreeſen / eñ doet het doch uwen knecht heden wel gelucken / ende [15] geeft hem barmherticheyt / voor het aengeſichte deſes [16] mans: Ick nu was des Conincks Schencker.

14 Siet Deut. 30. 2/3/4. met d'aent.

15 *Hebr.* geeft hem ter barmherticheden, ofte / ontfermingen. dat is / werckt nu in 't herte des Coninckx / dat hy ſich mÿner ende mÿns volcks ontferme / ende mÿn verſoeck gunſtichlick toeſtae. ſiet Jer. 42. op v. 12.

16 N. des Coninck Arthahſaſtha / als de volgende woorden ende 't begin des volgenden cap. uytwÿſen.

Het ij. Capittel.

Nehemia verſoeckt / by goede gelegentheyt / ende verkrÿgt van den Coninck Arthahſaſtha / dat hy hem nae Jeruſalem ſendt / met laſt om alles te herſtellen / ende met brieven aen ſÿnen houtveſter ende lant-voochden / v. 1 / &c. Nehemia komt tot de lant-voochden / ende te Jeruſalem; dat den vyanden van Godts volck verdriet / 9. beſichtigt by nachte de gebrokene mueren ende verbrande poorten van Jeruſalem / 12. Opent des Coninckx laſt aende voorneemſte van den volcke / ende maecktſe luſtich tot bouwen / in ſpot ende ſpÿt der vyanden / 17.

1 DOe geſchiedd'et in de maent [1] Niſan / in 't twintichſte jaer des Coninckx [2] Arthahſaſtha / [alſſer] wÿn voor ſÿn aengeſichte was; dat [3] ick den wÿn op nam / ende gaf [hem] den Coninck; nu was ick noyt [4] treurich geweeſt [5] voor ſÿn aengeſichte.

2 So ſeyde de Coninck tot my / Waerom is u aengeſichte treurich / ſo ghy doch niet kranck en zÿt? dit en is niet dan treuricheyt des herten: Doe [6] vreeſde ick gantſch ſeer.

3 Ende ick ſeyde tot den Coninck; [7] De Coninck leve in [8] eeuwicheyt; [9] Hoe ſoude mÿn aengeſicht niet treurich zÿn / daer de [10] ſtadt / de [11] plaetſe der begraefniſſen mÿner vaderen / woeſt is / ende hare poorten met vyer verteert zÿn?

4 Eñ de Coninck ſeyde tot my; [12] Wat verſoeckt ghy nu? Doe [13] badt ick tot Godt van den Hemel.

5 Ende ick ſeyde tot den Coninck; [14] So het den Coninck goet dunckt / ende ſo uwe knecht voor u aengeſichte [15] aengenaem is; [16] dat ghy my ſendet nae Juda / nae de ſtadt der begraefniſſen mÿner vaderen / dat ickſe bouwe.

6 Doe ſeyde de Coninck tot my / [17] daer de [18] Coninginne neffens hem ſat; Hoe lange ſal uwe reyſe weſen / ende wanneer ſult ghy wekerkomen? Ende het [19] behaechde den Coninck dat hy my ſondt / als ick hem ſekeren [20] tÿt geſtelt hadde.

7 Voorts ſeyd' ick tot den Coninck / So het den Coninck goet dunckt; datmen my brieven geve aen de Lant-voochden aen gene zÿde der [21] Rivière: datſe my overgeleyden / tot dat ick in Juda ſal gekomen zÿn:

8 Oock eenen brief aen Aſaph / den [22] bewaerder van den luſt-hof / den welcken de Coninck heeft / dat hy my hout geve om te ſolderen de poorten van 't Palleys / dat aen den [23] huyſe is / ende tot de ſtadts muer / ende tot het huys / daer ick intrecken ſal: Ende de Coninck gafſe my / [24] nae de goede hant mÿns Godts over my.

9 Doe quam ick tot de Lant-voochden aen gene zÿde der Riviere / ende gaf hen de brieven des Coninckx: Ende de Coninck hadde Overſte des heyrs ende ruyteren met my geſonden.

10 Doe nu Saneballat de [25] Horoniter / ende Tobia de Ammonitiſche [26] knecht / [dat] hoorden / [27] miſhaechde het hen met groot miſhagen / datter een menſche gekomen was / om wat goets te ſoecken voor de kinderen Iſraëls.

11 Ende ick quam te Jeruſalem / [28] ende was daer drie dagen.

12 Daerna maeckte ick my des nachts op / ick ende weynich mannen met my / ende ick gaf geenen menſche te kennen / wat mÿn Godt in mÿn herte gegeven hadde om aen Jeruſalem te doen: ende daer en was geen dier met my / als het dier daer ick op reedt.

13 Ende ick trock uyt by nachte door de [29] Dal-poorte / ende voorby de [30] Draken-fonteyne / ende nae de [31] Miſt-poorte / ende ick [32] brack aen de mueren van Jeruſalem / dewelcke verſcheurt waren / ende [33] hare poorten met vyer verteert.

14 Ende ick ginck voort nae de [34] Fonteyn-poorte / ende nae des Coninckx [35] vyver: doch daer en was [36] geene plaetſe voor het dier om onder my voort te gaen.

15 Doe ginck ick op / des nachts / [37] door de [38] beke / ende ick [39] brack aen den muer: ende ick keerde weder / ende quam in door de Dal-poorte / alſo keerde ick wederom.

16 Ende de Overheden en wiſten niet waer ick henen gegaen was / ende wat ick dede: want ick hadde tot noch toe den Joden / ende den Prieſteren / ende den [40] Edelen / ende Overheden / ende den [41] anderen / [42] die 't werck deden / niets te kennen gegeven.

17 Doe ſeyde ick tot hen; Ghylieden ſiet de elende / daer wy in zÿn / dat Jeruſalem woeſt is / ende hare poorten met vyer verbrandt zÿn: komt / ende laet ons Jeruſalems muer op-bouwen / op dat wy niet meer eene verſmaetheyt en zÿn.

18 Eñ ick gaf hen te kennen [43] de hant mÿns Godts / die goet over my geweeſt was / als oock de woorden des Coninckx / die hy tot my geſproken hadde: Doe ſeyden ſy / Laet ons op zÿn dat wy bouwen / ende ſy [44] ſterckten hare handen ten goede.

19 Als nu Saneballat de Horoniter / ende Tobia de Ammonitiſche knecht / ende Geſem de Arabier / dit hoorden / ſo beſpotteden ſy ons / ende verachteden ons: ende ſy ſeyden; Wat is dit voor een dinck / dat ghylieden doet? wilt ghylieden tegen den Coninck rebelleren?

20 Doe gaf ick hen tot antwoort / ende ſeyde tot hen; Godt van den Hemel / die ſal 't ons doen gelucken / eñ wy / ſÿne knechten / ſullen ons opmaken ende bouwen: Maer [45] ghylieden en hebt geen deel / noch gerechticheyt / noch gedachteniſſe in Jeruſalem.

1 And. genoemt Abib. Exod. 13. 4.

2 Siet Ezr. 6. op v. 14.

3 Tot wien de beurte nu weder gekomen was om dẽ Coninck van den opgedragenen wÿn te ſchenckẽ. Hier mede wort te kennen gegevẽ d'oorſake / waerom Nehemia dus lange getoeft heeft.

4 *Hebr.* quaet. dat is hier droevich / treurich / van gelaet / ende ſoo in 't volgende. ſiet Geneſ. 40. op v. 7.

5 Als ick voor den Coninck plach te verſchÿnen: maer nu (wil hy ſeggen) waſt anders met my geſtelt.

6 Uyt ontſich des Coninckx / want men voor de Perſiſche Coningẽ met geene teeckenen van rouwe ende droeffeniſſe moeſte verſchÿnẽ / Eſth. 4. 2. ende mede uyt bekommerniſſe over d'uytkomſte deſer ſake / die ſeer gewichtich was.

7 Maniere van geluck-wenſchen in die landẽ gebruyckelick. Siet Dan. 2. 4. ende 3. 9. ende 5. 10. ende 6. 22.

8 D. lange.

9 *Hebr.* waerom.

10 N. Ieruſalem, die hy aldus beſchrÿft / om ſÿne droefheniſſe te excuſeren ende den Coninck te meer te bewegen.

11 *Hebr.* huys, het welcke ſomtÿts voor plaetſe genomẽ wort. Siet Exod. 25. 7. 2. Sam. 15. 17. Prov. 8. 2. met d'aent.

12 *Hebr.* waer over zijt ghy nu verſoeckende.

13 T. w. by my ſelven / in mÿn herte.

14 *Hebr.* ſo het by dẽ Coninck goet [is] / alſoo v. 7. ſiet Ezr. 5. op v. 17.

15 *Hebr.* goet.

16 Verſtaet hier op / ſo verſoeck ick.

17 Anders / ende de Coninginne die neffens hem ſat.

18 And. wijf, bed-genoote.

19 *Hebr.* was goet voor 't aengeſichte des Coninckx.

20 Te weten / van twaelf jaren. Siet ond. 5. 14. ende 13. 6.

21 Euphrates, ende ſoo in 't volgende.

22 D. den houtveſter ofte boſch-bewaerder. Siet 1. Reg. 5. 6. Luſt-hof. *Hebr.* Pardeſch. D. Paradijs. waer door ſommige verſtaen de contreye van 't geberchte Libanus tot Antilibanus toe / alſoo genoemt van wegen de ſonderlinge luſticheyt der ſelver plaetſe / ſulckx datter oock een ſtedeken geweeſt zy / genoemt het Paradijs.

23 Verſt. het huys Godts / dat is / den Tempel / welckes voorhof (hier / als eenige meynen / 't Palleys genoemt) tot deſer tÿt toe open hebbe gelegen. Vgel. Ezr. 10. op v. 6. 1. Chron. 29. 1.

24 Als Ezr. 7. 6/9/28/ &c.

25 Alſoo genoemt van Horonaim, eene der voorneemſte ſteden der Moabiten / als te ſien Jeſ. 15. 5. ende Jer. 48. 3/5/34.

26 D. des Perſiſchẽ Coninckx Vaſal / Officier / ofte Stadthouder. Deſe beyde waren vyanden der Iſraeliten. Siet 2. Sam. 8. op v. 2. ende 12. op v. 31. ende hadden hare reſidentie te deſer tÿt binnen Samaria / als afgenomen wort uyt cap. 4. 2.

27 *Hebr.* Het was (ofte / dochte) hen quaet, [met ofte / ja] een groot quaet, dat is / het miſhaechde hen met groot miſhagen.

28 Vergel. Ezr. 8. v. 32.

29 Dat is / daer deſe poorte te vooren geweeſt was / ende naderhant weder opgebouwt is. Siet cap. 3. 13. alſoo van de volgende.

30 Ofte / Slangen-fonteyne. hier door wort by ſommige verſtaen de fonteyne des waters Siloa, als gaende ſeer ſtillekens eñ ſachtkens / gelijck of eene ſlange kroop. Siet Jeſa. 8. 6. ende ond. cap. 3. 16.

31 Daer mẽ de vuyligheden uytbrachte nae de beke Kidron, ſoo eenige meenen.

32 Om eygentlick te weten watter aen ſchortte / ende watter aen te doen was. And. Ick lettede op de mueren, &c. hoeſe geſcheurt waren / &c. alſoo oock v. 15.

33 T. w. Jeruſalems.

34 Daer men ginck nae de fonteyne des waters Siloa / als eenige afnemen uyt cap. 3. 15.

35 Siet onder 3. 15/16. eñ 2. Reg. 18. 17. ende 20. 20.

36 Van wegen de ſteen-hoopen van den vervallenen ende gebrokenen muer / ſoo dat hy te voete moeſt gaen.

37 And. by.

38 Kidron. ſiet daer van 2. Sam. 15. op v. 23. ofte / Gihon, ſo andere meynen. Siet daer van 2. Chron. 32. 30. ende 33. 14.

39 Siet op v. 13.

40 *Hebr.* den witten. D. die witte cierlicke kleederen droegen / als groote Heeren in der Coningen hoven. Siet Eſth. 8. 15. Alſoo onder 5. 7. ende 6. 17. ende 7. 5. ende 13. 17.

41 *Hebr.* het overige.

42 Stadts-bouwmeeſters / ofte dien de opſicht daer van bevolen was / die het bewint daer van hadden.

43 Vergel. vov. v. 8.

44 Dat is / ſy grepen moet / om dit goet eñ loflick werck onbeſchroomt by der hant te nemen.

45 Als ongeloovige ende Afgoden-dienaers van outs af / en hebt ghy gantſch geene gemeenſchap met Godts kercke / maer zÿt vreemt van de ſelve / ja hare vyanden / ſo dat wy ons aen u niet hebben te keeren.

Het iij. Capittel.

Van wat perſoonen / ende in wat ordre de mueren ende poorten van Jeruſalem gebouwt zÿn.

1 [1] ENde [2] Eljasib de Hooge priester maeckte sich op met sijne [3] broederen de Priesteren / ende sy bouwden de [4] Schaeps-poorte; sy [5] heylichdense / ende [6] richteden hare deuren op: ja sy heylichdense tot aen den toren [7] Mea / tot aen den toren [8] Hananeel.

2 Ende aen sijne [9] hant bouwden de mannen van Jericho: oock bouwde aen sijne hant Zacchur / de sone van Imri.

3 De Visch-poorte nu / bouwden de kinderen van [10] Senaa: die solderdense / ende [11] richteden hare deuren op / [met] hare sloten ende hare grendelen.

4 Ende aen hare hant [12] verbeterde Meremoth de sone Uria / des soons [13] Koz / ende aen [14] hare hant verbeterde Mesullam de sone Berechja / des soons Meseſabeël: ende aen hare hant verbeterde Zadok / sone van Baëna.

5 Voorts aen hare hant verbeterden de [15] Thekoiten: maer hare Voortreffelicke en [16] brachten haren hals niet ten [17] dienste [18] hares Heeren.

6 Ende de Oude-poorte verbeterden Jojada / de sone van Paseah / ende Mesullam de sone van Besodja: dese solderdense / ende richteden hare deuren op / met hare sloten / ende hare grendelen.

7 Ende aen hare hant verbeterden Melatja de Gibeoniter / ende Jadon de Meronothiter / de mannen van [19] Gibeon ende van Mizpa: tot aen den [20] stoel des Lant-vooghts aen dese zijde [21] der Riviere.

8 Aen sijne hant verbeterde Uziël de sone van Harhoja / [een] der gout-smeden / ende aen sijne hant verbeterde Hananja / de sone [22] van een der Apothekers: Ende sy [23] lieten Jerusalem tot aen den breeden muer.

9 Ende aen hare hant verbeterde Rephaja / de sone van Hur / Overste des [24] halven deels van Jerusalem.

10 Voorts aen hare hant verbeterde Jedaja de sone van Harumaph / ende tegen over sijn huys: ende aen sijne hant verbeterde Hattus de sone van Hasabneja.

11 [25] De andere mate verbeterde Malchia de sone van Harim / ende Hasub de sone van Pahat-Moab: daertoe de [26] Backovens-toren.

12 Ende aen sijne hant verbeterde Sallum de sone van [27] Lohes / Overste des [anderen] halven deels van Jerusalem: hy ende sijne dochteren.

13 De Dal-poorte verbeterde Hanun / ende d'inwoonders van Zanoah / die bouwdense / ende richteden hare deuren op / [met] hare sloten ende hare grendelen: daertoe duysent ellen aen den muer / tot aen de [28] Mist-poorte.

14 De Mist-poorte nu verbeterde Malchia de sone van Rechab / Overste des deels [29] Beth-Cherem: hy bouwdese / ende richtede hare deuren op / [met] hare sloten / ende hare grendelen.

15 Ende de Fonteyn-poorte verbeterde Sallum de sone van Col-Hoze / Overste des deels van Mizpa / hy bouwdese / ende overdecktese / ende richtede hare deuren op / [met] hare sloten / ende hare grendelen: Daer toe den muer des vijvers [30] Schelach by des Conincks hof / en tot aen de [31] trappen / die afgaen van Davids stadt.

16 Na hem verbeterde Nehemia de sone van Azbuk / Overste des halven deels van Beth-Zur: tot tegen over Davids graven / ende tot aen den [32] gemaeckten vijver / ende tot aen 't huys der [33] helden.

17 Na hem verbeterden de Leviten / Rehum de sone van Bani: Aen sijne hant verbeterde Hasabja / de Overste des halven deels van Kegila / [34] in sijn deel.

18 Na hem verbeterden hare broederen / Bavai de sone van Henadad / de Overste des [anderen] halven deels van Kegila.

19 Aen sijne hant verbeterde Ezer de sone van Jesua / de Overste van Mizpa / eene [35] andere mate: tegen over den opganck nae 't wapen-huys / [36] aen den hoeck.

20 Nae hem verbeterde seer [37] yverichlick Baruch de sone van [38] Zabbai / eene andere mate: van den hoeck tot aen de deure van 't huys Eljasibs / des Hoogen-priesters.

21 Na hem verbeterde Meremoth / de sone Uria / des soons [39] Koz / eene andere mate: van de huys-deure Eljasibs af / tot aen 't eynde van Eljasibs huys.

22 Ende na hem verbeterden de Priesteren / woonende in de [40] vlacke velden.

23 [41] Daer na verbeterde Benjamin / ende Hasub / tegen haren huyse over: na hem verbeterde Azarja / de sone Maaseja / des soons Hananja / by sijn huys.

24 Na hem verbeterde Binnui / de sone van Henadad / eene andere mate: van den huyse Azarja tot aen den hoeck / ende tot aen [42] het punt.

25 Palal / de sone van Uzai / [43] tegen den hoeck / ende den hoogen toren over / die van des Conincks huys [44] uytsteeckt / die by den voor-hof der [45] gevanckenisse is: Na hem Pedaja de sone van Parhos.

26 De [46] Nethinim nu / [die] in [47] Ophel woonden / [48] tot tegen over de water-poorte aen 't oosten / ende den uytstekenden toren.

27 Daer na verbeterden de [49] Thekoiten eene andere mate: tegen over den grooten uytstekenden toren / ende tot aen den muer van Ophel.

28 [50] Van boven de Peerde-poorte verbeterden de Priesteren / een pegelick tegen sijnen huyse over.

29 Daer na verbeterde Zadok de sone van Immer / tegen sijn huys over: Ende na hem verbeterde Semaja de sone van Sechanja / de bewaerder van de [51] Oost-poorte.

30 Na [52] hem verbeterde Hananja / de sone van Selemja / ende Hanun de sone Zalaphs / de [53] seste / eene andere mate: Na hem verbeterde Mesullam de sone van Berechja / tegen sijne kamer over.

31 Na hem verbeterde Malchia de sone eens goutsmits / tot aen het huys der Nethinim / ende der kruydeniers: tegen over de poorte van [55] Miphkad / ende tot de opper-sale van 't punt.

 32 Ende

1 Vergel. dese beschrijvinge van Jerusalems omganck ende gelegentheyt / met onder cap. 12. 31 / &c.
2 Kints-kint van Jesua / ond. 12. 10.
3 D. bloetverwanten / va Aarons linie.
4 Ofte / Vee-poorte, tegen het voorste deel des Tempels / alsoo / nae sommiger gevoelen / genoemt / om dat aldaer de vee-merckt geweest zy, tot gerijf / om offer-beesten by der hant te hebben / als wesende nae by den Tempel gelegen. hier was oock (als sommige meynen) de vyver Bethesda / waer van Johan. 5. 2. siet oock ond. v. 32. ende cap. 12. 39.
5 D. deden gebeden / offerhanden / &c. na dat de poorte gemaeckt was / eerse tot het gemeyne gebruyck quam. vergelijckt Deut. 20. 5. ofte / heylichden, Dat is / verordenden dese plaetse tot saken / die ten Tempels-dienste gehoorden / als offer-vee te koopē / ende te wasschen door 't gerijf des byliggenden vijvers / dien Godt oock daerom kan hebben gesegent met het mirakel der genesinge / Joh. 5. 4. item specerie / reuckwerck / ende gelt-wisselinge / want de goutsmeden en kruydeniers hier woonden / ond. v. 32. And. heylichden, D. bereyden / rusteden toe, vgel. Jerem. 51. 27 / &c.
6 Siet op v. 3.
7 Ofte / hondert toren, staende tusschen de Schaeps-poorte ende den toren Hananeel: misschien alsoo genoemt / om dat dese toren hondert ellen van beyden af-stont.
8 Siet Jer. 31. 38.
9 Ofte / zijde, D. naest hem. ende soo in 't volg.
10 And. Hassenaa.
11 Ofte / setteden op. wanneer de deuren in de Stadtpoorten eygentlick opgeset ende gehangen zijn / siet daer van ond. 6. 1. ende 7. 1. hoewel het gantsche werck hier met eenen verhaelt wort: Ten ware / dat de deuren / op desen tijt wel gereet ende op gesett zijnde / naderhant ten vollen door de last van Nehemia gesicht ende opgehangen mochten zijn.
12 Ofte / versterckte, herstelde / T. w. den vervallenen muer: en alsoo in 't volgende.
13 Ofte / Hakkoz.
14 Der gener die in dit ende het voorgaende vs genoemt zijn.

29 Siet van dit / en eenige andere quartieren / in 't volgende vermeldt / d'aenteeck. op v. 9. ende vgel. Jerem. 6. 1.
30 Dit wort by sommige genomen voor Siloe, waer van Joh. 9. 7. vgel. bov. 2. op v. 13. hier begint Nehemia te verhalen het verbouwen van 't gene dat tot het Palleys ende de Tempel gehoorde.
31 Siet ond. 12. 39.
32 Siet / 2. Reg. 18. 17. ende 20. 20. alsoo / nae eeniger gevoelen genoemt / tot onderscheyt van den anderen / v. 15. die een natuerlicke vijver ofte poel geweest zy.
33 Daer de dapperste krijchs-helden / die steets omtrent den Coninck waren / haer logement plachten te hebben.
34 Ofte / voor, met sijn deel, dat is / voor / ofte / met die inwoonders van sijn quartier.
35 Siet op v. 11.
36 Siet 2. Chro. 26. op v. 9.
37 *Hebr.* Ontstack; stercke, dat is / hy verbeterde ofte herstelde ende verbouwde sijn deel met eenen sonderlingē yver. siet Psal. 45. op v. 5.
38 And. Zaccai.
39 Ofte / Hakkoz, als bov.
40 *Hebr.* mannen der pleyne. Dat is / woonende in de vlacke velden / tusschen Jerusalem ende Jericho gelegen. Siet 2. Sam. 2. 29 / &c.
41 Anders / Na hem *Hebr.* eygentlick / na hem, het welcke sommige verstaen hier genomen te zijn voor het getal van velen; ende alsoo v. 27 / 29.
42 Het uyterste van den hoeck.
43 Verst. verbeterde den muer tegen den hoeck over.
44 *Hebr.* uytgaet. en de soo v. 26.
45 Siet ond. 12. 39. ende Jerem. 32. 2.
46 Siet Ezr. 2. op v. 43.
47 Ofte / op de hooghte. siet 2. Chro. 27. 3. ende 33. 14.
48 Hier op kan men versta / verbeterden.
49 Siet v. 5.
50 Ofte / van de Peerts-poorte aen. siet 2. Reg. 11. 16.
51 Vergel. Jerem. 19. op v. 2.
52 And. naest my, ende soo in 't volg. vs / verstaende dat Nehemia hier verhaelt / wie aen sijne beyde zijden gearbeyt hebben / sonder tijt te brucken / wat hy gedaen heeft om anderen met sijn exempel voor te gaen: toonende alsoo sijne nedricheyt. Siet ond. 4. 16 / 23. ende 5. 16.
53 T. w. sone Zalaphs / ofte / hy selfs de seste.
54 Siet op v. 11.
55 D. bevel, opsicht, monsteringe, ofte / tellinge. Sommige / meenen / dat de grooten Raet hier by een quam / om op voorkomende swaricheden te letten / ende bevelen uyt te geven / ofte te publiceeren.

15 Siet 2. Sam. 14. op v. 2. 16 D. de groote ofte aensienlicke ende machtige van Thekoa wilden hen niet buygen noch begeven om dit werck haers Godts mede te helpen vorderen. Dese onwillicheyt ende hoochmoet wort t'harer schande van de H. Geest bestraft. 17 Ofte / tot het werck. 18 And. haret Heeren, verstaende daer door / de Commissarisen die gestelt ware om opsicht te nemen / ende ordre op alles te stellen. 19 Siet van Gibeon Jos. 10. ende van Mizpa Jud. 10. op v. 17. 20 D. het huys / daer de Lant-vooght ofte Stadt-houder des Conincks in Judea sijn hof hielt / ende daer Nehemia nu misschien selfs intrecken soude. vgel. bov. 2. 8. 21 Euphrates, in de schriftuere Phrath genoemt. 22 *Hebr.* een sone der Apotekers. 't welck sommige verstaen soo vele te zijn als / een Apoteker. 23 D. sy lieten het volgende deel des muers soo 't was / dewijle het noch goet ende sterck genoech gebleven was. Andere verstaen / datter een binnen muer was / de boven stadt van de beneden stadt affscheydende / die sy / als voor 't eerste niet noodich / oversloegen / om 't noodichste werck te vorderen. And. sy richteden op. vgel. Exod. 23. op v. 5. 24 Jerusalem was in verscheyden deelen ofte quartieren afgedeylt; Dese was Overste van de helft der stadt. Sommige meenen datter benessens het voornaemste deel / van wegen d'uytnementheyt Jerusalems deel, ofte / quartier genoemt / andere mindere quartieren geweest zijn / als van Bethcherem, Mizpa, Bethzur, ende Kegila, hoewelder zijn / die 't daer voor houden / dat dese quartieren ofte contreyen / in 't volgende vermelt / buyten Jerusalem gelegen waren / als van Beth-cherem / vermelt ond. v. 14 / te sien is / Jer. 6. 1. And. de helft eens deels. 25 D. het volgende deel / liggende naest aen het deel van Hattus: ofte (als andere) even sulcken deel ofte mate des muers / als Hattus herstelt hadde. 26 Siet ond. 12. 38. 27 Ofte / Hallohes. 28 Siet bov. 2. op v. 13.

32 Ende tusschen de opper-sale des punts tot de Schaeps-poorte toe / verbeterden de goutsmeden/ende de kruydeniers.

Het iiij. Capittel.

Terwijlen de vyanden met Godts volck spotten / bidt Nehemia tot Godt/ ende vordert het werck/ v. 1/ &c. De vyanden/ vernemende den wackeren voortganck/verbinden sich t'samen om Jerusalem te bestrijden/ ende het werck te stooren/ eer sy't souden weté/7/&c. item v. 11. Maer Nehemia hier van verwitticht zijnde/ stelt daer tegen goede wacht / geeft den volcke eenen moet/ ende breeckt alsoo der vyanden aenslach/ 12. keert weder tot den arbeyt/ stelt ordre soo op sijne dienaers/ als op alle de arbeyders/ van met d'eene hant te wercken/ met d' andere het geweer te houden/ ende geeft verscheyden krijchs-bevelen/ 16.

1 MAer het geschiedde/als [1] Saneballat gehoort hadde/ dat wy den muer bouwden / so [2] ontstack hy / ende wert [3] seer toornich: ende hy bespottede de Joden/

2 Ende sprack in de [4] tegenwoordicheyt sijner broederen/ ende des [5] heyrs van Samaria / ende seyde ; Wat doen dese amechtige Joden? [6] Salmense laten geworden? Sullense offeren? Sullen sy't [7] in eenen dach voleynden? Sullense de steenen uyt de stof-hoopen [8] levendich maken/ daerse verbrant zijn?

3 Ende Tobia de Ammoniter / was by hem/ ende seyde ; Al ist datse bouwen/ so daer een vos op quame / hy soude [9] haren steenen muer wel verscheuren.

4 Hoort / ô onse Godt/ [10] dat wy [11] seer veracht zijn/ eñ keert [12] hare versmaetheyt weder op haren kop : ende geeftse over tot eenen roof in een [13] lant der gevanckenisse.

5 Ende en deckt hare ongerechticheyt niet toe/ ende hare sonde en worde niet uytgedelgt [14] van voor u aengesichte : want sy hebben [15] [u] geterght / [staende] tegen over de [16] bouwlieden.

6 Doch wy bouwden den muer / so dat de gantsche muer t'samen-gevoecht wert tot sijne [17] helft toe : want het herte des volcks was om te wercken.

7 Ende het geschiedde / als Saneballat/ ende Tobia/ende de Arabiers/ende de [18] Ammoniten/ ende de Asdoditen hoorde/ dat de [19] verbeteringe aen de mueren Jerusalems [20] toenam / dat de scheuren begonnen gestopt te worden / so ontstaken sy seer:

8 Ende sy maeckten alle te samen eene verbintenisse / dat sy souden komen om tegen Jerusalem te strijden / ende eene verbijsteringe [21] daer in te maken.

9 Maer wy baden tot onsen Godt/ ende setteden wacht [22] tegen hen / dach ende nacht/ [23] harent-halven.

10 Doe seyde [24] Juda ; De kracht der dragers is [25] vervallen / ende [26] des stofs is veel: so dat wy aen den muer [27] niet sullen konnen bouwen.

11 Nu hadden onse vyanden geseyt; [28] Sy en sullen 't niet weten / nochte sien / tot dat wy in 't midden van hen komen/ende slaense doot: Alsoo sullen wy het werck doen ophouden.

12 Ende het geschiedde/ als de Joden/ die by hen woonden / quamen / dat sy het ons [wel] [29] tienmael seyden / uyt alle de plaetsen / [door] [30] de welcke ghy tot ons wederkeert.

1 Siet bov. cap. 2. op v. 10.
2 *Hebr.* hem ontstack, te weten / de toorn : alsoo v. 7.
3 *Hebr.* veel, grootelick.
4 *Hebr.* voor't aengesichte.
5 Om het krijchsvolck tegen de Jodē op te hitsen ende gaende te maken.
6 And. sullen sy't oprichten , ofte / opbouwen?
7 Of / in desen dach, als of hy seyde : meenen sy't op dien dach te voleyndē/ op welcken sy't hebben begonnē ofte besloten? 't Sal hen missen.
8 D. in voorigen stant herstellen.
9 *Hebr.* den muer harer steenen.
10 Ofte / want wy zijn veracht.
11 *Hebr.* eene verachtinge.
12 Die sy ons aen doen.
13 Daer henen ghyse sult mogen verstooten. Dit wenscht Nehemia uyt eenen heyligen yver tot Godts eere / ende tegen Godts ende sijns volcks bittere vyanden.
14 D. alsoo/dat ghy daer op niet soudt letten om die te straffen, als Jer. 18. 23.
15 *Hebr.* Sy hebben geterght , ofte / tot toorn verweckt tegen over de bouwers.and. sy hebben de bouwliedē geterght,[staende] tegen [hen] over. T. w. als vyanden/ die yemanden als onder de oogen staen tergen.
16 Die op u bevel ende door uwe genade zijn bouwende.
17 Verst. de helfte der hoochte/ de halve hoochte.
18 Siet 2.Chro.20. op v. 1.
19 *Hebr.* gesontheyt, heelinge , genesinge , pleysteringe, pleyster. alsoo 2. Chro.24.13. Vergel.oock Jer.8.22.
20 *Hebr.* opklom,opquam , op-ginck : gelijckmen van de gesontheyt soude mogen seggen/datse opkomt, klimt. ofte/opgaet , wanneerse toeneemt / ende de mensche meer ende meer betert : item/ van een pleyster , dat die op gedaen / ofte /op geleyt wort / ende datter een roof , ofte/ lijckteecken , litteecken , op de wonde komt.
21 Ofte / hem, (namelick / Nehemia) te verbijsteren.
22 And. over , ofte neffens haer. Te weten/ over de werck-lieden.
23 T. w. om der vyanden wille.
24 D. de Joden/ 't volck van Juda.
25 So datse niet bequaem sullen zijn om te strijden.
26 Daer resteert noch veel te dragen/ van mul/ steen-gruys/ende aerde/ van den gebrokenen ende vervallenen muer.
27 Als sullende moeten staen in de wapenen tegen den vyant. Siet v. 15. And. bouwende aen den mueren, sullen wy de overhant niet hebben : als niet komende beyds nae behooren doen.
28 D. wy sullen den aenslach soo beleyden/dat sy't niet wijs en worden/eer/&c.
29 D. veelmaels/ dickwijls gewaerschouwt. Siet Gen. 31. op v. 7.
30 D. door de welcke men gewoon is heen ende weder te gaen. D. door alle wegen ende passen/ daermen van daer tot hier/ende van hier tot daer kan komen.

13 Daerom settede ick [31] in de benedenste plaetsen achter dē muer/[ende] op de [32] hoochten ; ende ick settede het volck nae de geslachten / met hare sweerden / hare spiessen/ ende hare bogen.

14 Ende ick sach toe ende maeckte my op / ende seyde tot de [33] Edelen/ ende tot de Overicheden / ende tot het overige des volcks ; [a] En vreeset niet voor haer aengesichte: dencket aen dien grooten ende vreesselicken Heere / ende strijdet voor uwe broederen/ uwe sonen/ ende uwe dochteren/ uwe wijven/ ende uwe huysen.

15 Daerna geschiedde't/als onse vyanden hoorden / dattet ons bekent was geworden / ende Godt haren raet te niete gemaeckt hadde; so keerden wy alle weder tot den muer/ een yegelick tot sijn werck.

16 Ende 't geschiedde van dien dage aen / dat de helft mijner [34] jongens doende waren aen 't werck / ende de helft van hen hielden / ende de spiessen de schilden / ende de bogen/ ende de pantziers: ende de Overste waren [35] achter het gantsche huys van Juda.

17 Die aen den muer bouwden / ende die den last droegen / [ende] die oploeden/ waren [36] een yeder met sijne [37] eene hant doende aen 't werck / ende d'andere hieldt het [38] geweer.

18 Ende de bouwers / die hadden een yegelick sijn sweert aen sijne lendenen gegordet/ ende bouwden: maer die met de basuyne blies/ was by my.

19 Ende ick seyde tot de Edelen / ende tot de Overheden/ ende tot het overige des volcks; Het werck is groot/ende wijt: ende wy zijn op den muer afgesondert / [39] d'een verre van den anderen.

20 Ter plaetse / daer ghy 't geluyt der basuyne sult hooren / daer henen sult ghy u tot ons versamelen : [b] Onse Godt sal voor ons strijden.

21 Alsoo waren wy doende aen 't werck: Ende de helfte van hen hielden de spiessen/ van [40] het opgaen des dageraets / tot het voortkomen der sterren toe.

22 Oock seyde ick te dier tijt tot den volcke ; Een yegelick vernachte met sijnen jongen [41] binnen Jerusalem : op dat sy ons des nachts ter wacht zijn / ende des daechs aen 't werck.

23 Voorts noch ick/noch mijne broederen/ noch mijne jongelingen / noch de mannen van de wacht / die [42] achter my waren/ wy en trocken onse kleederen niet uyt: een yegelick [hadde] sijn [43] geweer [ende] [44] water.

31 *Hebr.* van de benedenste,ofte/ onderste deelen der plaetse, van achter , &c.
32 Ofte / uytstekende , spitze plaetsen van rotzsteenen ende velzen , die alsoo van wegen de witticheyt, blanckheyt, ofte gladdicheyt mogen genoemt zijn.
33 *Hebr.* Witten. siet bov. 2. v. 16.
a Numer. 14. 9. Deut. 1. 21. ende 20. 3.
34 D. knechten/ hovelingen/ officieren/ ende soo dickwijls in't volgende.
35 Een yegelick by die van sijnen huyse/ om met hare tegenwoordicheyt ende opsicht den volcke moet te gevē/ende 't werck te vorderen.
36 Van dragers ende opladers.
37 Met dit haer doen seer levendich afbeeldende den toestant der strijdende kercke op aerden/ die steets als met d'eene hant moet bouwen aen het werck des Heeren / met d'andere gereet zijnde tot afweeringe der geestelicke ende lichamelicke vyanden.
38 Verst. een werpgeweer / een werpyzer/halve lance/&c.
39 *Hebr.* de man van sijnen broeder.
b Exod. 14. 25. Deut. 1. 30. ende 28. 7.
40 D. van den vroegen morgen tot den laten avont.
41 *Hebr.* in't midden van, &c.
42 D. die my volchden.
43 Van wegen het perijckel.
44 Voor den dorst/ om dat het in die landen heet was, siet 1. Sam. 26. 11. And. eē yeder [ginck met] sijn geweer [om] water. ofte : een yeder trock sich uyt ter badinge.

Het v. Capittel.

Het volck klaegt over den overlast van woecker ende panden/ v. 1/ &c. Nehemia wort daer over seer verstoort/ bestraft de Groote/ overtuyghtse/ ende doetse beloven ende sweeren / datse daer van sullen afstaen/ 6. verhaelt sijn eygen exempel / ende hoe hy/ niet tegenstaende sijne sware hofhoudinge/ het recht des Lantvoogts noyt gevordert en hebbe / om de Gemeynte niet te beswaren/ 14.

1 MAer het geroep des volcks ende harer wijven was groot ; tegen hare [1] broederen/ de Joden.

2 Want daer waren/ die seyden ; Onse sonen/ ende onse dochteren / wy/ zijn vele: [2] Daerom hebben wy koorn opgenomen/ op dat wy eten ende leven.

3 Oock warender die seyden ; Wy verpanden onse ackers / ende onse wijngaerden / ende onse huysen / op dat wy in desen [3] honger koorn mogen opnemen.

1 Verst. voor't meeste deel / de rijcke ende machtige/ die met woeckeren ende panden de gemeente uytsogen/ ende verdruckten/ als volcht.
2 And. Laet ons dan koorn op nemen. &c.
3 Dese dierte ende noot des volcks kan eensdeels daer uyt gesproten zijn/ datse geduerende dit bouwē/ hare huys-sorge hebben moeten nalaten: anderdeels/ om datse uyt vreese des vyants van buyten niet konden in halen.

4 Desge-

4 Desgelÿcks warender die seyden; Wy hebben gelt ontleent [4] tot des Coninckx cÿns; [op] onse ackers / ende onse wÿngaerden.

5 Nu is doch onse [5] vleesch als het vleesch onser broederen / onse kinderen zÿn als hare kinderen: ende siet / wy onderwerpen onse sonen / ende onse dochteren / tot [6] dienst-knechten; ja daer zÿn eenige van onse dochteren onderworpen / [7] datse in de macht onser handen niet en zÿn: ende andere hebben onse ackers / ende onse wÿngaerden.

6 Doe ick nu haer geroep / ende dese woorden hoorde / [8] ontstack ick seer.

7 Ende mÿn herte beraetslaechde in my; daerna twistede ick met de [9] Edelen / ende met de Overheden / ende seyde tot hen; Ghylieden [10] vordert [11] eenen last / een yegelick van sÿnen broeder: voorts [12] leyd' ick eene groote vergaderinge tegens hen.

8 Ende ick seyde tot hen; Wy hebben onse broederen / de Joden / die aen de Heydenen [13] verkocht waren / [14] nae ons vermogen [15] wedergekocht: ende soudet ghylieden oock uwe broederen vercoopen / ofte souden sy aen ons verkocht worden? Doe swegen sy / ende en vonden geen antwoort.

9 Voorts seyde ick / De sake en is niet goet / die ghylieden doet: Soudet ghy niet wandelē in de vreese onses Godts / om [16] de versmadinge der heydenen / onser vyanden?

10 Ick / mÿne broederen / ende mÿne Jongens / [17] vorderen wy oock gelt ende koorn van hen? laet ons doch desen [18] last nalaten.

11 Geeft hen doch als heden weder / hare ackers / hare wÿngaerden / hare olÿfgaerden / ende hare huysen: ende het [19] hondertste [deel] van den gelde / ende van het koorn / den most / ende de olye / [20] die ghy hen hebt afgevordert.

12 Doe seyde sy / Wy sullen 't wedergeven / ende van hen niets soecken / wy sullen alsoo doen / als ghy segt: Ende ick riep de [21] Priesteren / ende deedse sweeren / dat sy doen souden nae dit woort.

13 Oock [22] schuddede ick mÿnen [23] boesem uyt / eñ seyde; Alsoo schudde Godt uyt allen man / die dit woort niet sal bevestigen / uyt sÿnen huyse / ende uyt sÿnen [24] arbeyt / ende hy zy alsoo uytgeschuddet ende ledich: ende de gantsche gemeente seyde / [25] Amen / ende sy presen den HEERE; Ende het volck dede nae dit woort.

14 Oock van dien dage af / dat [26] hy my bevolen heeft / haren Lantvoocht te zÿn in den lande Juda / van den twintichsten jare af / tot het twee-ende-dertichste jaer des Coninckx [27] Arthahsasta / zÿnde twaelf jaren / en hebbe ick met mÿne broederen / het [28] broot des Lant-voochts niet gegeten.

15 Ende de vorige Lant-voochdē / die voor my geweest zÿn / hebben het volck beswaert / ende van hen genomen aen broot ende wÿn / [29] daer na veertich silvere [30] sikelen; oock heerschten hare Jongens over het volck: Maer ick en hebbe alsoo niet gedaen / om der vreese Godes wille.

16 Daer toe heb ick oock aen 't werck deses muers [31] verbetert / ende wy en hebben geen lant gekocht: ende alle mÿne Jongens zÿn aldaer [32] versamelt geweest tot het werck.

4 Om dien te mogē betalen. Siet daer van Ezr. 4. 13. hier van waren alleen de Priesteren / Leviten / ende andere bedienaers des Tempels vry / Ezr. 7. 24.
5 D. wy gelden voor Godt soo veel als sy / want wy soo wel als sy / Abrahams zaet ende Godts bontgenooten zÿn.
6 Verstaet daer by: ende dienstmaechden.
7 And. ende het en is inde macht onser handen niet [die te lossen:] want, &c.
8 *Hebr.* my ontstack seer, t. w. de toorn.
9 *Hebr.* witten. Siet bov. 2. op v. 16.
10 Ofte / lecht op, perst af, overdringt. And. ghy leent, een yeder sijnen broeder. [met] last. ende soo in 't volg.
11 Verst. door desen last / den woecker / ende de versettinge ofte verpandinge vā goederen ende menschen.
12 *Hebr.* eygentlick / ick gaf, dat is / ick stelde eene groote by-een-komste aen.
13 Dit was / vermoedelick / van de Babyloniers gedaē.
14 *Hebr.* nae de genoechsaemheyt in, ofte / by, ofte / onder ons, dat is / soo veel ons mogelick was.
15 Siet Lev. 25. 47 / 48 / 49.
16 D. om den heydenen / die Godes ende onse vyanden zijn / geene oorsake te gevē van Godts naem te lasteren / ende ons smadelick te verwijten / dat wy aen malkanderen doen / 't gene wy in haer mispresen ende gehaet hebben.
17 Siet op v. 7. Nehemia wil seggē / dat hy de gemeente in alle manieren verschoonde / ende dat sy desgelijcx behoorden te doen.
18 Als bov. v. 7.
19 Dit hadden zy genomen van hare broederen / tegen de wet / Exod. 22. 25. Levit. 25. 36. Deut. 23. 19.
20 And. die ghy hen geleent hebt.
21 Om den eedt hen af te nemen / ofte / om getuygen daer van te zijn / ende door haer tegenwoordicheyt de conscientien te meer voor Godt te verplichten. siet 1. Reg. 8. 31 / 32. Num. 5. 19.
22 Eene ceremonie by den eedt ende vervloeckinge te dier tijt gebruyckt.
23 And. mijnen arm, dat is / mijne mouwe: ofte / ick schuddede mijnen mantel uyt / mijnen arm met eenen uytstreckende.
24 D. uyt sijn goet ende have / die hy met sijnen arbeyt mach hebben verkregen.
25 Siet Num. 5. op v. 22.
26 De Coninck Arthahsahsta / ofte / Godt door den Coninck.
27 Siet Ezr. 6. op v. 14.
28 D. het onderhout / dat de Coninck den Lant-voochden heeft toegeleyt / ende ick soo wel als mijne voorsaten hadde mogen genieten.
29 Ofte / beneffens, behalven. Gen. 20. op v. 16.
30 T. w. voor elcken dach. Van sikelen / siet Gen. 20. op v. 16.
31 Als bov. c. 4. doorgaens.
32 De eene helft om te arbeyden / de andere helft om wacht te houden in de wapenen. Siet bov. 4. 16.

17 Oock zÿn der Joden ende der Overheden hondert ende vÿftich man / ende die van de Heydenen / die rontom ons zÿn / tot ons [33] quamen / aen mÿne tafel geweest.

18 Ende dat voor eenen dach bereydt wert / was een osse / [ende] ses uytgelesene [34] schapen / oock werden my vogelen bereydet / ende binnen tien dagen [35] van [36] allen wÿn seer veel: Noch heb ick [37] by desen het [38] broot des Lantvoochts niet gesocht / om dat de dienstbaerheyt swaer was over desen volcke.

19 [a] Gedenckt mÿner / mÿn Godt / ten goede: [39] alles wat ick aen desen volcke gedaen hebbe.

33 Om den Godtsdienst by te woonen / ofte noodige addvijsen over te brengen.
34 Geyten daer onder begrepen.
35 Verstaet daer by / werter provisie gedaen: ofte / mē schonck om den tienden dach wijn / sonder mate / daer men anders den selven ordinaerlick by sekere mate gaf.
36 D. allerley.
37 D. aldus doende / niet tegenstaende dat ick sulcke onkosten dede.
38 Als bov. v. 14.
a Nehem. 13. 22.
39 Niet om dat ick daer mede yets verdient hebbe / maer om dat ghy genadichlick ende seer mildelick beloost hebt te beloonen / wat men goets aen u volck doet. Vgel. c. 13. v. 22.

Het vj. Capittel.

De vyanden / hoorende dat het werck bykans voltrocken was / versoecken Nehemia meermalē tot een bedriechlick gesprek met hem buyten de stadt / om hem alsoo in handen te krijgen / v. 1 / &c. ende / als hy sulcx wijslick afsloech / soecken sy hem van 't werck af te schricken door verdichte leugens / ende valsche geruchten van sijne rebellie tegen den Coninck / maer al te vergeefs / 5. Oock wort hy van binnen getenteert door gehuerde eñ valsche Propheten / doch blijft onvertsaegt / 10. Verraderlicke gemeynschap sommiger Grooten met den vyant / 17.

1 Voorts is 't geschiet / als van Saneballat / ende Tobia / ende van Gesem den Arabier / ende van [1] onse andere vyanden gehoort was / dat ick den muer gebouwt hadde / ende dat geene scheure daerin en was overgelaten: oock en hadde ick tot deser tÿt toe de deuren [2] niet opgesett in de poorten:

2 So sondt Saneballat ende Gesem tot my / om te seggen; Komt ende laet ons te samen vergaderen in de [3] dorpen / in den dale [4] Ono: maer sy dachten my [5] quaet te doen.

3 Ende ick sondt boden tot hen / om te seggen; Ick doe een groot werck / so dat ick niet en sal konnen afkomen: waerom soude dit werck ophouden / terwÿlen ick het soude nalaten / ende tot ulieden afkomen?

4 Sy sonden nu [wel] viermael tot my / [6] op deselve wÿse: Ende ick antwoordde hen op deselve wÿse.

5 Doe sondt Saneballat tot my op deselve wÿse / ten vÿfsten male / sÿnen Jongen / met eenen openen brief in sÿner hant.

6 Daer in was geschreven; Het is onder de volcken gehoort / ende [7] Gasmu seyt; Ghy ende de Joden dencket te rebelleren / daerom bouwt ghy den muer / ende ghy sult hen ten Coninck zÿn / [8] nae dat dese saken zÿn.

7 Dat ghy oock Prophetē hebt bestelt / om van u te Jerusalem uyt te roepen / seggende; [9] Hy is Coninck in Juda: Nu sal 't van den Coninck gehoort worden / [10] nae dat dese saken zÿn: komt dan nu / ende laet ons te samen [11] raetslaen.

8 Doch ick sondt tot hem / om te seggen; Daer en is van alsulcke saken / als ghy segt / niets geschiet: maer ghy versiertse uyt u herte.

9 Want sy alle [12] sochten ons vreesachtich te maken / [13] seggende; Hare handen sullen van 't werck aflaten / dat het niet en sal gedaen worden: Nu dan [14] sterckt mÿne handen.

10 [15] Als ick nu quam in 't huys Semaja des soons [16] Delaja / des soons Mehe-

1 *Hebr.* het overige onser vyanden.
2 Vergel. bov. 3. op v. 3.
3 D. in een van de dorpen. siet Jud. 12. op v. 7. Andere: Cephirim, houdende het voor eenen eygenen naem van een plaetse: als Cephira is / onder 7. 29.
4 Gelegen in Benjamin / ond. 11. 35.
5 D. om te brengen.
6 *Hebr.* nae dit selve woort: ende soo in dit vs ende het volgende terstont wederom.
7 Bov. v. 1. genoemt Gesem, de Arabier.
8 Dat is / nae dat dese saken haer laten insien. And. volgens dese woorden, ofte / nae datmen hier van spreeckt. *Hebr.* nae dese woorden, ofte / saken, dingen.
9 *Hebr.* Een Coninck in Iuda: dat is / wy hebben nu eenen eygenen Coninck onder ons.
10 D. soo als dese saken gepasseert zijn. And. achtervolgende dese woorden.
11 Hoe wy sullen voorkomen / dat de Coninck van Persen dit hoorende / niet vertoornt en worde / ende een groot quaet tegen u ende ons allen voornemе.
12 *Hebr.* maeckten ons vreesachtich, Te wetē / soo veel in hen was / 'twas haer oogemerck in dit alles / dat sy ons sochten vreese aen te jagen. Alsoo onder v. 14. Vgel. Psal. 56. op v. 2. Jer. 2. op v. 3.
13 T. w. by haerselven / dat is / denckende.
14 Dit wort van velen genomen als een gebedt Nehemiæ tot Godt / tegen de aenslagen sijner vyanden. sommige nemen aldus: Maer nu, ick sal mijne handen stercken. Ofte: 't is om mijne handen te stercken. D. ick sal niet dan te wackerder ende moediger daer tegens zijn.
15 Het voorgaende hadden de vyanden van buyten gedaen: hier verhaelt Nehemia / wat hem van sijne valsche broederen zy wedervaren van binnen.
16 1. Chro. 24. 18. wort vermelt van eenen Delaja / dat hy de voorneemste Priester der 23 beurte geweest zy / van welcken sommige meenen dat dese Semaja een nakomelinck geweest sy.

thabeels /

thabeëls (hy nu was [17] besloten/) so seyde hy; Laet ons te samen komen in den Huyse Godes/ [18] in 't midden des Tempels/ ende laet ons de deuren des Tempels toesluyten/ want sy sullen komen om u te dooden/ ja by nachte sullen sy comen om u te doodē.

11 Maer ick seyde; Soude een man/ [19] als ick/ vlieden? ende wie isser/ zÿnde als ick/ die inden Tempel soude gaen/ dat hy [20] levendich bleve? Ick en salder niet ingaen.

12 Want ick merckte/ ende siet/ Godt en hadde hem niet gesonden: maer hy sprack dese Prophetie [21] tegen my/ om dat Tobia ende Saneballat hem gehuert hadden.

13 Daerom was hy gehuert/ op dat ick soude vreesen/ ende alsoo doen/ ende [22] sondigen: op dat sy yets souden hebben [23] tot eenen quaden naem/ op datse my souden hoonen.

14 Gedenckt/ mÿn Godt/ aen Tobia ende aen Saneballat/ nae dese [24] sÿne wercken: ende oock aen de [25] Prophetisse Noadja/ ende aen [26] de andere Propheten die my [27] gesocht hebben vreesachtich te maken.

15 De muer nu wert volbracht/ op den vijf ende twintichsten van [28] Elul: [29] in twee ende vÿftich dagen.

16 Ende het geschiedde/ als alle onse vyanden [dit] hoorden/ so vreesden alle de Heydenen/ die rontom ons waren/ ende sy [30] vervielen seer in hare oogen: want sy merckten/ dat dit werck van onsen Godt gedaen was.

17 Oock [31] schreven in die dagen [32] Edele van Juda vele brieven/ die nae Tobia gingen: ende [33] die van Tobia quamen tot hen.

18 Want vele in Juda hadden hem [34] gesworen/ om dat hy was een [35] schoonsone van Sechanja/ den sone van Arah: Ende sÿn soon Johanan hadde genomen de dochter van Mesullam/ den sone van Berechja.

19 Oock [36] verhaelden sy sÿne [37] goetdadicheden voor mÿn aengesichte/ ende mÿne woorden brachten sy uyt tot hem: [38] Tobia [dan] sondt brieven om my [39] vreesachtich te maken.

17 Veynsende/ dat hy sich in sijne kamer aen den Tempel (als te vermoeden is/ om dat de Priesters aldaer hare kameren hadden) in eensaemheyt hielde/ van wegen devotie/ ofte eenige religieuse gelofte/ om alsoo Nehemia onder schijn van heylicheyt met sijne Prophetie (als offe van Godt quam) te bequamer te bedriegen/ waer van in't volg. Vgel. 1.Sam. 21.7.
18 D. inden Tempel.
19 Die eene goede conscientie hebbe/ ende ten vollen versekert ben/ dat mijn beroep ende werck van Godt is. Hier uyt conde Nehemia oock afnemen/ dat sijne Prophetie niet van Godt en was.
20 Gelijck somtijts de misdadige hen soecken te salveren in het huys Godes. Siet Exod. 21.14. 1.Reg. 1.51. en 2.28. Oock waren de deuren in de poortē noch niet opgehangē/ ond. 7.1. sulcx datter apparentie vā perijckel by nachte voor Nehemia zijnde/ dese Semaja sich veynst/ als of hy Nehemia uyt goede genegentheyt in den Tempel wilde bergen. Maer 'twas bedrogh. And. ende leven, ofte/ levendich blijven, als of hy seyde: ick soude doch den doot hebben te vreesen ofte te verwachten/ so ick tegen Godts bevel in den Tempel ginck.
21 Niet tot mijnen besten/ gelijck hy hem geliet/ maer door ingeven mijner vyanden/ om my vreesachtich te maken/ ende in schande te brengen, als volcht.
22 Tegen Godts wet/ en mijn beroep. Siet bov. op v. 11.
23 D. om my eenen quaden naem te maken: ofte/ een quaet geruchte van my te stroyen. Vgel. Eccl. 7. op v. 1.
24 And. hare. *Hebr.* sijne; datmen kan duyden op eenen ofte elcken van desen/ ofte op Semaja, die sich van haer tot dese boose wercken hadde laten hueren.
25 Die haer desen tijtel valschlick aen-nam.
26 *Hebr.* het overige der Propheten.
27 Als boven v. 9. Siet aldaer.
28 De seste maent der Joden/ passende eensdeels op onsen Augustus, ander-deels op September.
29 Na datse begonnen hadden te bouwen. Dese omstandicheyt dient tot vergrootinge van Godts genade/ in spijt der vyanden sijnen volcke bewesen.
30 D. haer gelaet verviel van mismoedicheyt/ ofte haer selven dochte/ dat sy na desen geene macht meer souden hebben om de Joden te bestrijden. Vgel. Job 12.3. met d'aenteeck.
31 *Hebr.* vermenichvuldichden hare brieven.
32 *Hebr.* witte. Siet bov. 2. op v. 16.
33 T. w. de brieven/ die Tobia weder schreef.
34 *Hebr.* heeren, ofte/ meesters des eedts, dat is/ eedt-genooten/ met eede aen hem verplicht. Dit waren de vruchten van de verbodene houwelijcken/ die hier verhaelt worden.
35 And. swager.
36 *Hebr.* Sy waren seggende.
37 *Hebr.* Goetheden.
38 And. dat Tobia brieven gesonden hadde, &c. nemende het voor de woorden die Nehemia tot haer gesproken hadde.
39 Als v. 9.

Het vij. Capittel.

Nehemia hangt de deuren der stadtpoorten op/ bestelt de dienaers des Tempels/ ende goede wacht aen de stadtpoorten/ ende voor de gantsche stadt/ v. 1/ &c. bedenckt/ door Godts ingeven/ middel/ om Jerusalem met genoechsame inwoonders te versien/ ende in goede ordre te brengen/ waer toe hy goet vindt voor eerst al't volck te versamelen/ ende te oversien het geslacht-register der gener/ die met Zerubbabel waren opgetogen uyt de gevanckenisse/ het welcke hy vindt/ ende hier wederhaelt/ 4. Vrywillige gaven der Oversten ende des volcks/ 70.

1 Voorts geschiedde 't als de muer gebouwt was/ dat ick de [1] deuren op-richtede/ ende de Poortiers/ ende de Sangers/ ende de Leviten werden [2] bestelt;

2 Ende ick gaf bevel mÿnen broeder Hanani/ ende Hananja den Oversten van de burcht [3] te Jerusalem/ want hy was [4] als een man van getrouwicheyt/ eñ Godtvreesende boven velen.

3 Ende ick seyde tot hen; Laet de poorten van Jerusalem niet geopent worden/ tot dat de [5] Sonne heet wort/ ende terwÿlen [6] sy daer bystaen/ laetse de deuren [7] sluyten/ betast ghyse dan: Ende datmen wachten sette/ inwoonders van Jerusalem/ een yegelÿck op sÿne wacht/ ende een yegelÿck tegen sÿn huys over.

4 De stadt nu was wÿt van [8] ruymte ende groot/ doch des volcks was weynich daer [9] binnen: ende de huysen en waren [10] niet gebouwt.

5 So gaf mÿn Godt in mÿn herte/ dat ick de [11] Edelen/ ende de Overheden/ ende het volck [12] versamelde om de [13] geslachten te rekenen: Ende ick vondt het [14] geslacht-register der gener/ die in't [15] eerste waren opgetogen/ ende vondt daer in geschreven [aldus]:

6 a [16] Dit zÿn de kinderen van dat lantschap/ die optogen uyt de gevanckenisse/ der wechgevoerden/ die Nebucadnezar/ Coninck van Babel/ wechgevoert hadde; ende [die] wedergekeert zÿn nae Jerusalem ende nae Juda/ een yegelÿck tot sÿne stadt:

7 Dewelcke quamen met Zerubbabel/ Jesua/ Nehemja/ Azarja/ Raamja/ Nahamani/ Mordechai/ Bilsan/ Mispereth/ Bigvai/ Nehum [ende] Baëna. [Dit] is 'tgetal der mannē van den volcke Israëls:

8 De kinderen van Parhos waren twee duysent/ hondert ende twee-ende-tseventich.

9 De kinderen van Sephatja/ drie hondert/ twee-ende-tseventich.

10 De kinderen Arachs/ ses hondert/ twee-ende-vÿftich.

11 De kinderen Pahath-Moabs/ van de kinderen Jesua ende Joabs; twee duysent/ ende acht hondert/ [ende] achtien.

12 De kinderen Elams/ duysent/ twee hondert/ vier-ende-vÿftich.

13 De kinderen van Zatthu/ acht hondert/ vÿf-ende-veertich.

14 De kinderen van Zaccai/ seven hondert/ ende tsestich.

15 De kinderen van Binnui/ ses hondert/ acht-ende-veertich.

16 De kinderen van Bebai/ ses hondert/ acht-ende-twintich.

17 De kinderen van Azgad/ twee duysent/ drie hondert/ twee-ende-twintich.

18 De kinderen Adonikams/ ses hondert/ seven-ende-tsestich.

19 De kinderen van Bigvai/ twee duysent/ seven-ende-tsestich.

20 De kinderen van Adin/ ses hondert/ vÿf-ende-vÿftich.

21 De kinderen Aters/ van Hizkia/ acht-ende-tnegentich.

22 De kinderen Hasums/ drie hondert/ acht-ende-twintich.

23 De kinderen van Bezai/ drie hondert/ vier-ende-twintich.

24 De kinderen Hariphs/ hondert [ende] twaelf.

25 De kinderen van Gibeon/ vÿf-ende-tnegentich.

26 De mannen van Beth-lehem ende Netopha/ hondert/ acht-ende-tachtentich.

27 De mannen van Anathoth/ hondert/ acht-ende-twintich.

28 De mannen van Beth-Azmaveth/ twee-ende-veertich.

29 De mannen van Kirjat-Jearim/

Cephira/

1 In de stadt-poorten. Vgel. bov. 6, 1, ende 3. op v. 3.
2 Om op hare diensten te passen.
3 And. over, of aengaende Ierusalem. Te weten/ gaf hy hem bevel.
4 Dat is hier/ hy was in der daet ende waerheyt eē getrouw man. Siet van gelijcke beteeckeninge deses woordekens/ Genes. 27. 12. ende d'aenteeck. aldaer.
5 D. dat het hooge dach is.
6 De Poortiers/ ofte dien het openen eñ sluyten der poorten bevolen is/ ofte aldus: wanneer sy, die daer by staen, de poorten sullen hebben gesloten, betast ghyse dan: om te sien/ offe wel gesloten zijn/ ende dat om de veelheyt der vyandē van buyten ende van binnen. Anders/ terwijlen sy noch op zijn. T. w. het volck.
7 T. w. Aen den avont.
8 Ofte/ begrijp. *Hebr.* handen. Siet Genes. 34. 21. Jud. 18. 10. Jesa. 22. 18. met de aenteeck.
9 *Hebr.* in't midden van haer.
10 Verst. niet over al/ noch ten vollen.
11 *Hebr.* De witten. siet bov. 2. op v. 16.
12 Dat is/ uyt alle plaetsen tegen den eersten der sevender maent dede opkomē/ om te doen 't gene in de vijf volg. cap. verhaelt wort.
13 Om door dat middel te weten/ wat geslachten van outs tot Jerusalem gehoorden/ op dat het getal der inwoonderen mochte worden vermeerdert/ ende andere/ des noot/ daer by gevoecht worden.
14 *Hebr.* het boeck der geslacht-rekeninge.
15 Die met den Vorst Zerubbabel uyt de gevanckenisse waren opgetogē onder den Coninck Cores/ ofte/ Cyrus.
a Ezr. 2. 1. &c.
16 Siet van dit Register Ezr. 2. op v. 1. ende de andere aent. aldaer op dat gantsche cap.

Cephira / ende Beëroth / seven hondert / drie-ende-veertich.

30 De mannen van Rama ende Gaba / ses hondert / een-ende-twintich.

31 De mannen van Michmas / hondert / ende twee-ende-twintich.

32 De mannen van Beth-el ende Ai / hondert / drie-ende-twintich.

33 De mannen van het ander Nebo / twee-ende-vijftich.

34 De kinderen des anderen Elams / duysent / twee hondert / vier ende vijftich.

35 De kinderen Harims / drie hondert / ende twintich.

36 De kinderen van Jericho / drie hondert / vijf-ende-veertich.

37 De kinderen van Lod / Hadid ende Ono / seven hondert / ende een-ende-twintich.

38 De kinderen van Senaa / drie duysent / negen hondert / ende dertich.

39 De Priesters: De kinderen van Jedaja / van den huyse Jesua / negen hondert / drie-ende-tseventich.

40 De kinderen Immers / duysent / twee ende vijftich.

41 De kinderen Pashurs / duysent / twee hondert / seven ende veertich.

42 De kinderen Harims / duysent [ende] seventien.

43 De Leviten: De kinderen van Jesua / van Kadmiël / van de kinderen Hodeva / vier-ende-tseventich.

44 De Sangers: de kinderen Asaphs / hondert / acht-ende-veertich.

45 De Poortiers; De kinderen Sallums / de kinderen Aters / de kinderen Talmons / de kinderen Akkubs / de kinderen van Hattita / de kinderen van Sobai / hondert / acht-ende-dertich.

46 De Nethinim: De kinderen van Ziha / de kinderen van Hasupha / de kinderen van Tabbaoth /

47 De kinderen van Keros / de kinderen van Sia / de kinderen van Padon /

48 De kinderen van Lebana / de kinderen van Hagaba / de kinderen van Salmai /

49 De kinderen Hanans / de kinderen Giddels / de kinderen Gahars /

50 De kinderen van Reaja / de kinderen van Rezin / de kinderen van Nekoda /

51 De kinderen Gazzams / de kinderen van Uzza / de kinderen van Paseah /

52 De kinderen van Besai / de kinderen van Meunim / de kinderen van [17] Nephussim /

53 De kinderen van Bakbuk / de kinderen van Hakupha / de kinderen van Harhur /

54 De kinderen van Bazlith / de kinderen van Mehida / de kinderen van Harsa /

55 De kinderen van Barkos / de kinderen van Sisera / de kinderen van Thamah /

56 De kinderen van Nesiah / de kinderen van Hatipha.

57 De kinderen der knechten van Salomo: De kinderen van Sotai / de kinderen van Sophereth / de kinderen van Perida /

58 De kinderen van Jaëla / de kinderen van Darkon / de kinderen van Giddel /

59 De kinderen van Sephatja / de kinderen van Hattil / de kinderen van Pochereth van Zebaim / de kinderen van Amon.

60 Alle de Nethinim / ende de kinderen der knechten van Salomo / waren drie hondert / twee ende negentich.

61 Oock togen dese op van Thel-melah / Thel-harsa / Cherub / Addon / ende Immer: Maer sy en konden harer vaderen huys / noch haer zaet niet toonen of sy uyt Israël waren.

62 De kinderen van Delaja / de kinderen van Tobia / de kinderen van Nekoda / ses hondert / twee ende veertich.

63 Ende van de Priesteren / de kinderen van Habaja / de kinderen van Koz: de kinderen van Barzillai / die eene vrouwe van de dochteren Barzillai des Gileaditers genomen hadde / ende nae haren naem genoemt was.

64 Dese sochten haer geschrift / willende haer geslachte rekenẽ / maer het en wert niet gevonden: Daerom werden sy als onreyne van't Priesterdom geweert.

65 Ende Hattirsatha seyde tot hen / dat sy van de [18] heylichste dingen niet souden eten: tot datter een Priester stonde met Urim ende Thummim.

66 Dese gantsche gemeynte te samen / was twee ende veertich duysent / drie hondert ende tsestich.

67 Behalven hare knechten ende hare maechden / die waren seven duysent / drie hondert / seven ende dertich: Ende sy hadden twee hondert / ende vijf ende veertich Sangers ende Sangerschen.

68 Hare peerden seven hondert / ses-ende-dertich: hare muylen / twee hondert / vijf ende veertich:

69 Kemelen / vier hondert / vijf-ende-dertich: Ezelen / ses duysent / seven hondert / ende twintich.

70 [19] Een deel nu van de hoofden der vaderen gaven tot het werck: [20] Hattirsatha gaf ten schatte / aen gout / duysent [21] drachmen / vijftich sprengh-beckens / vijf hondert ende dertich Priester-rocken.

71 Ende [andere] van de hoofden der vaderen gaven ten schatte des wercks / aen gout / twintich duysent drachmen / ende aen silver / twee duysent / ende twee hondert ponden.

72 Ende dat de overige des volcks gaven / was aen gout / twintich duysent drachmen / ende aen silver twee duysent mijnen: ende seven ende tsestich Priester-rocken.

73 Ende de Priesters / ende de Leviten / ende de Poortiers / ende de Sangers / ende [sommige] van [22] den volcke / ende de Nethinim / ende gantsch [23] Israël woonden in hare steden.

17 Ofte, Nephischesim.

18 Hebr. heylicheyt der heylicheden.

19 Tot hier toe is het Register / (waer van Ezr. 2. op v. 2.) weder-haelt: Nu volcht wat onder Nehemia tot vorderinge van de Godts-dienst / nae't goet exempel Ezr. 2. 68 / &c. gedaen zy.

20 Dat is / Nehemia selfs / als onder 8. 9. ende 10. 2. Siet wijders Ezr. 2. op v. 63.

21 Van Drachmen ende mijnen, siet Ezr. 2. op v. 69.

22 Siet Ezr. 2. op v. 70.

23 Dat uyt de Babylonische gevanckenisse was weder-gekeert.

Het viij. Capittel.

Verhael van de Religieuse ordre ende wijse / die van Ezra ende de Leviten gehouden is in't voorlesen / ende verklaren / ende van den volcke / in't aenhooren van Godts woort, v. 1 / &c. Het volck / door de woorden des Wet-boecks verschrickt ende bekommert zijnde / wort van Nehemia / Ezra / ende de Leviten getroost / ende vermaent tot vreuchde over Godts voorgaende ende tegenwoordige weldaden / 9. De Oversten des volcks vernemen wijders by Ezra / nae den inhoudt van Godts woort / ende vindende de Wet van't Loofhutten-feest / wort het selve met grooten yver ende vrolickheyt gehouden / 13.

1 Als nu de [1] sevende maent aenquam / ende de kinderen Israëls in hare steden waren /

2 So [2] versamelde sich al't volck als een [3] eenich man op de strate voor de [4] water-poorte: Ende sy seyden tot Ezra den Schriftgeleerden / dat hy het boeck der wet [5] Mose soude halen / die de HEERE Israël geboden hadde.

3 Ende Ezra de Priester bracht de wet voor de gemeynte / [6] beyde mans / ende vrou-

1 Siet Ezr. 3. op v. 1.

2 Siet vov. 7. 5.

3 Siet Jud. 20. op v. 1.

4 Siet vov. 3. 26.

5 Van Mose door Godts bevel beschreven / overgelevert ende wech geleyt zijnde / om op sekeren tijt den gantschen volcke voorgelesen te worde, Siet Deut. 31. 9 / &c. ende v. 24 / &c.

6 Hebr. van den man aẽ tot de vrouwe toe.

vrouwen / ende alle die verstandich waren om te hooren/op den eersten dach der sevender maent.

4 Ende hy las daer in voor de strate/ die voor de water-poorte is / van het [morgen-]licht aen tot op den middach/ voor de mannen ende vrouwen / ende de verstandige : ende de [7] ooren des gantschen volcks waren nae het wet-boeck.

5 Ende Ezra de Schriftgeleerde stont op eenen [8] hoogen houtenen stoel / dien sy tot die sake gemaeckt hadden/ende neffens hem stont Mattithja / ende Sema / ende Anaja/ ende Uria/ ende Hilkia/ende Maaseja / aen syne rechterhant : ende aen syne slinckerhant/ Pedaja / ende Misaël/ ende Malchia/ ende Hasum / ende [9] Hasbaddana/ Zacharia/ [ende] Mesullam.

6 Ende Ezra opende het boeck voor de oogen des gantschen volcks ; want hy was [10] boven al 'tvolck : Ende als hy het opende/ stondt al 't volck.

7 Ende Ezra [11] loofde den HEERE/ den grooten Godt : Ende al 'tvolck antwoordden/ [12] Amen/ Amen/ met opheffinge harer handen / ende neyghden hen/ ende [13] aenbaden den HEERE / met de aengesichten ter aerden.

8 Jesua nu/ende Bani/ende Serebja/ Jamin/ Akkub/ Sabbethai/ Hodia/ Maaseja/ Kelita/ Azaria/ Jozabad / Hanan/ Pelaja / ende de [14] Leviten / onderwesen het volck inde wet: Ende het volck [15] stont op syne stant-plaetse.

9 Ende sy lasen in't boeck / in de wet Godts /duydelick : Ende den sin [16] verklarende / [17] so maeckten sy datmen 't verstont [18] in het lesen.

10 Ende Nehemia / (deselve is [19] Hattirsatha) ende Ezra de Priester de Schriftgeleerde / ende de Leviten / die't volck onderwesen/ seyden tot al 'tvolck; Dese dach is den HEERE uwen Godt heylich ; en bedrijft [dan] geene [20] rouwe/ende en weent niet : want al 't volck weende / [21] als sy de woorden der wet hoorden.

11 Voorts seyde hy tot hen/ Gaet/ etet het vette/ ende drincket het soete/ ende sendet deelen den genen/ [22] voor welcken niets bereyt en is / want dese dach is onsen Heere heylich : so en bedroeft u niet/ want de blijtschap des HEEREN / die is [23] uwe stercke.

12 Ende de Leviten stilden al 'tvolck/ seggende/ Swijget/ want dese dach is heylich/ daerom en bedroeft u niet.

13 Doe ginck al 'tvolck henen om te eten / ende om te drincken / ende om [24] deelen te senden / ende om groote blijtschap te maken : want sy hadden de woorden verstaen/ die men hen hadde bekent gemaeckt.

14 Ende des anderen daechs versamelden hen de hoofden der vaderen des gantschen volcks / de Priesters / ende de Leviten / tot Ezra den Schriftgeleerden / ende dat / [25] om verstant te bekomen in de woorden der Wet.

15 Ende sy vonden in de Wet [a] geschreven; dat de HEERE door de [26] hant van Mose geboden hadde/ dat de kinderen Israëls in loof-hutten souden woonen / op het Feest/ in de sevende maent:

16 Ende dat sy het souden [27] uytbaer maken/ ende eene [28] stemme laten doorgaen door alle hare steden / ende te Jerusalem/ seggende: Gaet uyt op 't geberchte / ende

7 Dat is/sy luysterden dien gantschen tijt over neerstichlick toe / sonder verdrietich te worden.
8 *Hebr.* op eenẽ toren des houts. dat is / op eenen houten toren. alsoo wort die Predickstoel genoemt/ om dat hy van wegen ronte eñ hoochte eenige gelijckheyt hadde met eenen toren.
9 Ofte / Hasbedana.
10 D. hy stont hooger/sulcks dat sy hem alle konden sien.
11 *Hebr.* segende.
12 Siet Num. 5. op v. 22.
13 Ofte / buyghden hen voor den Heere: als onder 9. 3.
14 Hebbende oock hare stoelen ofte stellingen om de Gemeente / in verscheydene partyen verdeelt zijnde / te onderwijsen / als afgenomen wort uyt cap. 9. 4.
15 *Hebr.* [waren] op haer staen. dat is/ bleven al staen op hare plaetsen / toeluysterende.
16 *Hebr.* stellende, ofte/ leggende. And. het verstant daer op leggende. verstaende sulcx / sommige van de leeraers / eñ sommige/ van het volck.
17 And. soo verstonden sy de lesinge. D. 't gene dat gelesen wert.
18 And. in , ofte/ door de Schrifture. Dewijle het Hebr. woort oock de H. Schrifte kan beteekenẽ/ om datse behoort gelesen te worden. sommige settẽt over: inde vergaderinge. gelijck het Hebreeusch woort elders gebruyckt wort.
19 Siet Ezr. 2. op v. 63.
20 Want de Heylige Feesten waren van Godt verordineert tot eene heylige blijtschap over Godts weldaden. siet Num. 10. 10. Deut. 16. 11.
21 Verstaende uyt de wet / hoe veelvoudichlick sy die hadden overtreden/ ende Godts rechtveerdigen toorn verweckt.
22 T.w. den armẽ/ weduwen ende weesen : volgens de wet Deut. 16. 11/14. siet oock Esth. 9. 19. Apoc. 11. 10.
23 D. de oorsake/ die u Godt geeft om blijde te zijn over syne voorgaende ende tegenwoordige weldaden/ moet uwe conscientien troosten/ ende u eenen goeden moet geven.
24 Als v. 11.
25 Ofte/ op dat hyse onderrichtede , ofte / onderwees: te weten/ van haren schuldigen plicht nae Godts Wet.
a Exod. 23. 16. Lev. 23. 34. Num. 29. 12, &c. Deut. 16. 13, 14, 15.
26 Dat is/ door den dienst.
27 *Hebr.* Doen hooren. siet van dit uytroepen ofte publiceeren der Feesten / Godts bevel Levit. 23. 4. 28 Siet van dese maniere van spreken Ezr. 1. op v. 1.

halet [29] tacken van olijf-boomen / ende tacken van [andere] [30] oly-achtige boomen/ ende tacken van myrten boomen / ende tacken van palm-boomen / ende tacken van [andere] [31] dichte boomen / om loof-hutten te maken/ alsser geschreven is.

17 Also ginck het volck uyt ende haeldense / ende maeckten hen loof-hutten / een yegelick op sijn [32] dack / ende in hare voorhoven/ende in de [33] voor-hoven van Godes Huys/ ende op de strate der water-poorte/ ende op de strate van Ephraims poorte.

18 Ende de gantsche Gemeente der gener / die uyt de gevanckenisse waren weder gekomen / maeckten loof-hutten/ ende woonden in die loof-hutten ; want de kinderen Israëls en hadden [34] alsoo niet gedaen sint de dagen [35] Jesua/ des soons van Nun/ tot op desen dach toe: ende daer was seer groote blijtschap.

19 Ende men las in het Wet-boeck Godes dach by dach / van den [36] eersten dach tot den laetsten dach: Ende sy hielden het Feest seven dagen/ ende op den achtsten dach den [37] verbots dach / nae het recht.

29 *Hebr.* bladen, D. tacken met bladen/ ende soo in't volgende. Vgel. Lev. 23. 40.
30 And. Pijn-boomẽ.
31 Die vol tacken ende bladen zijn.
32 Want de daken aldaer plat waren. siet Deut. 22. op v. 8.
33 Siet 2. Chro. 33. op v. 5.
34 Met sulckẽ yver ende vreuchde / als 't volgende vs verklaert.
35 Dese is Iosua. die Israel in't beloofde lant eerst hadde ingevoert. siet het boeck Josue.
36 Houdende alsoo dagelicx heylige vergaderingen / dat anders op den eersten ende laetsten dach voornamelick plach te geschiedẽ: dit was een teecken van haren bysonderen yver ende vreuchde over Godes bysondere genade ende weldadicheyt. Siet Levit. 23. 35/36. eñ Vgel. Deut. 31. 10/11/ 12/ 13.
37 Siet Levit. 23. op v. 36.

Het ix. Capittel.

Godts volck houdt eenen solemnelen vast-ende-Biddach: waer in de Levitẽ uyt Godts Wet-boeck/ een vierendeel van den dach/ den volcke voorlesen / ende een ander vierendeel van den dach hare sonden voor den Heere belijden/ v. 1 / &c. met een seer treffelick ende heylich gebedt/ daer in sy Godt roemen/ syne weldaden / aen Abraham ende sijn zaet tot deser tijt toe bewesen / verhalen / ende des volcks menichvuldige ondanckbaerheyt belijden / ende haren tegenwoordigen commerlicken staet Gode demoedichlick voordragen/ makende voorts ende schrijvende een verbondt / waermede sy haer van nieuws tot gehoorsaemheyt aen Gode verplichten / om alle welverdiende straffen in 't toekomende af te wendẽ / 6/ &c.

1 VOorts op den vier-ende-twintichsten dach [1] deser maent/ versamelden hen de kinderen Israëls met vasten/ende met [2] sacken/ ende [3] aerde was op hen.

2 Ende het zaet Israëls scheydde sich af van alle [4] vreemde: Ende sy stonden ende deden belijdenisse van hare sonden/ende harer vaderen ongerechticheden.

3 Want als sy op-gestaen waren op hare stant-plaetse/ so [5] lasen sy in het Wetboeck des HEEREN haers Godts / een [6] vierendeel van den dach : Ende op een [ander] vierendeel deden sy belijdenisse/ ende aenbaden den HEERE haren Godt.

4 Jesua nu/ ende Bani/ Kadmiël/ Sebanja / Bunni / Serebja / Bani / [ende] Chenani/ stonden op [7] 't hooch gestoelte der Leviten / ende riepen met [8] luyder stemme tot den HEERE haren Godt:

5 Ende de Leviten/ Jesua / ende Kadmiël/ Bani/ Hasabneja/ Serebja/ Hodia/ Sebanja / Pethachja/ seyden ; Staet op/ [9] looft den HEERE uwen Godt / van eeuwicheyt tot in eeuwicheyt : Eñ [10] men love den Name [11] uwer heerlickheyt / die verhoogt is boven allen [12] lof ende prijs.

6 Ghy zijt die HEERE alleen/ [a] ghy hebt gemaeckt den hemel/ den [13] hemel der hemelen/ ende [14] al haer heyr/ de aerde ende al wat daer op is/ de zeen ende al wat daer in is/ ende ghy maeckt die alle [15] levendich: ende het [16] heyr der hemelen [17] aenbidt u.

7 Ghy zijt die HEERE / de Godt/ die Abram hebt verkoren/ ende hem [b] uyt

1 T.w. der sevender maent/ als boven 8. 1. als het vreuchden-Feest der loofhutten met den twee ende twintichstẽ der selver maent besloten was.
2 Siet Gen. 37. op v. 34.
3 Tot een teecken harer nieticheyt eñ onweerdicheyt/ mitsgaders vernederinge voor den Heere/ ende berouw over hare sondẽ. Vgel. 2. Sam. 1. op v. 2.
4 D. uytlantsche heydenen/ die tot de heylige gemeenschap Israels niet en gehoorden. *Hebr.* kinderen des vreemden. Vgel. ond. 13. 3.
5 T.w. de Leviten. Vgel. 8. 7/ 8.
6 Dat is / drie uren: want de dach was in twaelf uren afgedeelt. Joh. 11. 9. 'T is te vermoeden/ dat sy drie uren voor / ende drie uren na den middach zijn versamelt geweest. And. viermael des daechs. ende soo in't volgende.
7 *Hebr.* hoochte, verhevene plaetse, hooge stoel : niet datse al te samen op een gestoelte ofte stellagie by malkanderen hebben gestaen eñ geroepen/ (het welcke een seer ongerijmt ende verwerret werck soude geweest zijn) maer een yeder van hen op sijnen stoel voor eene bysondere partye der gemeente / om malkanderen niet te beletten / ende alle gedeelten des volcks wel te bedienen. Vgel. bov. 3. op v. 8. 8 *Hebr.* grooter.
9 *Hebr.* segent. 10 *Hebr.* dat sy segenen. 11 D. uwen heerlicken name. Vgel. Act. 7. 2. 1. Cor. 2. 8. 12 *Hebr.* segeninge : D. die soo hooch ende heerlick is/ datmen dien niet genoech kan loven ende prijsen a Gen. 1, &c. Psal. 146. 6. Act. 14. 14. ende 17. 24. Apoc. 14. 7. 13 Den derden ofte alderhoochsten Hemel. siet 1. Reg. 8. 27. 2. Cor. 12. 2. 14 Siet Gen. 2. op v. 1. 15 D. ghy onderhoutse in haer wesen/ dat ghy haer gegeven hebt. 16 Siet Gen. 2. v. 1. 17 D. eert/ gehoorsaemt ende dient u/ elck nae sijnen aert/ ende nae uwen heyligen wille. b Gen. 11, 31, 32. ende 12. 1.

Ur der Chaldeen uytgevoert: ende ghy hebt sijnen [c] name gestelt/ Abraham.

8 [d] Ende ghy hebt sijn herte getrouw gevonden voor u aengesichte/ ende hebt een verbont met hem gemaeckt/ [e] dat ghy soudt geven het lant der Canaaniten/ der Hethiten/ der Amoriten/ ende der Pheriziten/ ende der Jebusiten/ ende der Girgasiten/ dat ghy 't sijnen zade soudt geven: ende ghy hebt uwe woorden bevesticht/ om dat ghy [18] rechtveerdich zijt.

9 [f] Ende ghy hebt aengesien onser vaderen elende in Egypten: ende ghy hebt haer geroep gehoort aen de Schelf-zee.

10 [g] Ende ghy hebt teeckenen ende wonderen [19] gedaen aen Pharao/ ende aen alle sijne knechten/ ende aen al 't volck sijns lants/ want ghy wistet/ dat sy trotslick tegen hen handelden: Ende ghy hebt u eenen name gemaeckt/ als het is te desen dage.

11 [h] Ende ghy hebt de zee voor haer aengesichte gekloven/ dat sy in 't midden der zee op het drooge zijn doorgegaen: ende hare vervolgers hebt ghy in de diepten geworpen/ als eenen steen in stercke wateren.

12 [i] Ende ghy hebtse des daechs geleydt met eene wolcken-colomne/ ende des naechts met eene vyer-colomne/ om hen te lichten op den wege/ daer in sy souden wandelen.

13 [k] Ende ghy zijt nedergedaelt op den berch Sinai/ ende hebt met hen gesproken uyt den [20] hemel: ende ghy hebt hen gegeven rechtmatige rechten/ ende [21] getrouwe wetten/ goede insettingen ende geboden.

14 Ende ghy hebt hen uwen heyligen Sabbath bekent gemaeckt: ende ghy hebt hen geboden/ ende insettingen/ ende eene wet bevolen/ door de [22] hant van uwen knecht Mose.

15 [l] Ende ghy hebt hen broot uyt den [23] Hemel gegeven voor haren honger/ ende hen [m] water uyt de steenrotze voortgebracht voor haren dorst; Ende ghy hebt tot hen geseyt/ dat sy souden ingaen om te erven het lant/ daer ghy [24] uwe hant over op hieft/ dat ghy 't hen soudt geven.

16 Maer sy/ ende onse vaders hebben trotselick gehandelt: ende sy hebben haren [25] necke verhardet/ ende niet gehoort nae uwe geboden:

17 Ende sy hebben geweygert te hooren/ ende niet gedacht aen uwe wonderen/ die ghy by hen gedaen hadt/ ende hebben haren necke verhardet/ ende in hare wederspannicheyt een [n] hooft gestelt/ om weder te keeren tot hare dienstbaerheyt: Doch ghy/ [o] een Godt van [26] vergevingen/ genadich ende barmhertich/ lanckmoedich/ ende groot van [27] weldadicheyt/ en hebtse evenwel niet verlaten.

18 [p] Selfs/ als sy hen een gegoten kalf gemaeckt hadden/ ende geseyt; Dit is uwe Godt/ die u uyt Egypten heeft opgevoert; ende groote lasteren gedaen hadden.

19 Nochtans en hebt ghyse door uwe [28] groote barmherticheden niet verlaten in de woestijne: De [q] wolcken-colomne en weeck niet van hen des daechs/ om haer op den wech te leyden/ noch de vyer-colomne des nachts/ om haer te lichten/ ende [29] dat/ op den wech/ daer in sy souden wandelen.

20 [r] Ende ghy hebt uwen goeden Geest gegeven om hen te onderwijsen: ende [s] u Man en hebt ghy niet geweert van haren monde/ ende water hebt ghy hen gegeven voor haren dorst.

21 [t] Also hebt ghyse veertich Jaer onderhouden inde woestijne/ sy en hebben geen gebreck gehadt: hare kleederen en zijn niet veroudet/ ende hare voeten niet geswollen.

22 Voorts hebt ghy hen Coninckrijcken ende volckeren gegeven/ ende hebtse verdeylt in [30] hoecken: Also hebben sy erflick beseten het lant van [v] Sihon/ te weten/ het lant des Coninckx van [31] Hesbon/ ende het lant van Og/ Coninck van Basan.

23 Ghy hebt oock hare kinderen [w] vermenichvuldicht/ als de sterren des Hemels: Ende ghy hebtse gebracht in het lant/ waer van ghy tot hare vaderen hadt geseyt/ dat sy souden ingaen om het erflick te besitten.

24 Also zijn de kinderen [x] daer in gekomen/ ende hebben dat lant erflick ingenomen/ ende ghy hebt de inwoonderen des lants/ de Canaaniten/ voor haer aengesichte t'onder gebracht/ ende hebtse in hare hant gegeven/ mitsgaders hare Coningen/ ende de volcken des lants/ om daer mede te doen nae haer welgevallen.

25 Ende sy hebben vaste steden/ ende een vet lant ingenomen/ ende erflick beseten/ huysen vol van [32] alle goet/ uytgehouwene born-putten/ wijngaerden/ olijf-gaerden/ ende boomen [33] van spijse/ in menichte: Ende sy hebben gegeten/ ende zijn sadt ende vet geworden/ ende [34] hebben in wellust geleeft/ door uwe groote goedicheyt.

26 Maer sy zijn wederspannich geworden/ ende hebben tegen u gerebelleert/ ende uwe wet [35] achter haren rugge geworpen/ ende uwe [y] Propheten gedoodt/ die [36] tegen hen betuyghde/ om hen te doen wederkeeren tot u: Also hebben sy groote lasteren gedaen.

27 [z] Daerom hebt ghyse gegeven in de hant harer benauwers/ diese benauwt hebben: Maer als sy in den tijt harer benautheyt tot u riepen/ hebt ghy van den hemel gehoort/ ende hen nae uwe groote barmherticheden verlossers gegeven/ diese uyt de hant harer benauwers verlosten.

28 Maer als sy ruste hadden/ keerden sy weder om quaet te doen/ voor u aengesichte: so verliet ghyse in de hant harer vyanden/ datse over hen heerschten: Als sy sich dan bekeerden/ ende u aenriepen/ so hebt ghyse van den hemel gehoort/ ende hebtse nae uwe barmherticheden tot vele tijden uytgeruckt.

29 Ende ghy hebt tegen haer betuycht/ om haer te doen wederkeeren tot uwe wet; Maer sy hebben trotslick gehandelt/ ende niet gehoort nae uwe geboden/ ende tegen uwe rechten/ tegen de selve hebben sy gesondicht/ [aa] door de welcke een mensche diese doet/ leven sal: ende [37] sy hebben haren schouder te rugge getogen/ ende haren [38] necke verhardet/ ende niet gehoort.

30 Doch ghy [39] vertoocht het [40] vele jaren over hen/ ende [bb] betuyghdet tegen hen door uwen Geest/ door [41] den dienst uwer Propheten/ maer sy en neyghden de ooren niet: Daerom hebt ghyse gegeven in de hant van de volcken der landen.

31 Doch door uwe groote barmherticheden/ [42] en hebt ghyse niet vernielt/ noch hen verlaten; want ghy zijt een genadich ende barmhertich Godt.

32 Nu dan/ ô onse Godt/ ghy groote/ ghy machtige/ ende ghy vreeslicke Godt/ die het verbont eñ de weldadicheyt houdt/ en laet voor u aengesichte niet geringe zijn

Pp ij alle

c Genes. 17. 5.
d Genes. 15. 6.
e Genes. 12. 7. ende 13. 15. ende 15. 18. ende 17. 8. ende 26. 4.
18 Houdende uwe beloften aen u volck/ ende den godtloosen rechtveerdichlick straffende.
f Exod. 3. 7. ende 14. 10.
g Exod. capp. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 14.
19 *Hebr.* gegeven, gestelt.
h Exod. 14. 22, &c.
i Exod. 13. 21. ende 14. 19. ende 40. 38. Psal. 105. 39.
k Exod. 19. 20. ende 20. 1, &c.
20 Dat is/ uyt de lucht.
21 *Hebr.* wetten der getrouwicheyt, ofte/ waerheyt.
22 Dat is/ dienst.
l Exod. 16. 14.
23 D. uyt de lucht.
m Exod. 17. 6. Num. 20. 9.
24 D. dat ghy gesworen hebt hen te sullen geven. Siet Genes. 14. op v. 22.
25 Siet Exod. 32. op v. 9.
n Num. 14. 4.
o Exod. 34. 7. Num. 14. 18. Psal. 86. 5.
26 D. die vele ende groote sonden vergeeft.
27 Ofte/ goedertierenheyt, goetgunsticheyt. Alsoo v. 32.
p Exod. 32. 1, &c.
28 Ofte/ vele. Alsoo v. 27/ 31.
q Exod. 13. 22. ende 40. 38.
29 Ofte/ hen, ende den wech, &c.
r Num. 11. 17.
s Ios. 5. 12.
t Deut. 2. 7. ende 8. 4. ende 29. 5.
30 Ofte/ contreyen. Sommige verstaen dit van de kinderen Israels/ dien Godt de ingenomene landen uytgedeelt hebbe/ eenen yegelijcken sijn erfdeel: Andere verstaen het van de overwonnene vyanden/ die Godt hier ende daer in hoecken hebbe verstooten/ soo dat sijn volck het lant vrypelick ingenomen hebbe/ ende in erfflick besit van dien gebleven zy.
v Num. 21. 21. 33.
31 Verst. het lant/ dat de Coninck der Moabiten eertijts beseten hadde/ eñ van den Coninck Sihon hem benomen was. siet Num. 21/ 26/ 27.
w Genes. 22. 17.
x Iosu. capp. 1. 2. 3. &c.
32 Dat is/ Allerley.
33 Dat is/ dragende eetbare vruchten.
34 Ofte/ hebben sich verlustet over u groot goet, dat is/ groote ende vele goederen/ die ghy hen gaeft.
35 Vergel. Psal. 50. op v. 17. Ezech. 23. 35/ &c.
y 1. Reg. 18. 4. ende 19. 4. 2. Chron. 24. 20.
36 Ofte/ onder hen. alsoo v. 29/ 30/ 34.
z Iud. 2. 14, &c.
aa Levit. 18. 5. Ezech. 20. 11. Rom. 10. 5. Galat. 3. 12.
37 *Hebr.* eene afwijckende schouder gegeven. Eene gelijckenisse genomen van de beesten/ die niet aen het Jock ofte lastdragen en willen.
38 Siet Exod. 32. op v. 9.
39 Ghy hadt gedult met hen/ ende verschoondet haer/ de straffe uytstellende.
40 Soo lange/ als de Coninckrijcken van Juda ende Israel geduert hebben.
bb 2. Reg. 17. 13. 2. Chron. 36. 15.
41 *Hebr.* hant.
42 *Hebr.* en hebt ghyse geene voleyndinge, of/ vernielinge gemaeckt. Vgel. Jer. 4. 27. met d'aent.

alle de [43] moeyte/die ons [44] getroffen heeft/ onse Coningen/ onse Vorsten/ ende onse Priesteren/ ende onse Propheten/ ende onse vaderen/ ende u gantsche volck: van de dagen der Coningen van [45] Assur aen/ tot op desen dach.

33 Doch ghy zÿt [cc] rechtveerdich/ in alles dat ons overgekomen is: want ghy hebt [46] trouwelick gehandelt/ maer wy hebben godtloosslick gehandelt.

34 Ende onse Coningen/ onse Vorsten/ onse Priesters/ ende onse Vaders/ en hebben uwe Wet niet gedaen: Ende sy en hebben niet geluystert nae uwe geboden/ ende nae uwe getuygenissen/ die ghy tegen hen betuyghdet.

35 Want sy en hebben u niet gedient in haren Coninckrÿcke/ ende in u menichvuldich goet/ dat ghy hen gaeft/ ende in dat wÿde ende dat vette lant/ dat ghy voor haer [47] aengesichte gegeven hadt: ende sy en hebben hen niet bekeert van hare boose wercken.

36 Siet/ wy zÿn heden knechten: Ja het lant/ dat ghy onsen vaderen gegeven hebt/ om de vrucht van dien/ ende het goede van dien te eten/ siet/ daer in zÿn wy knechten.

37 Ende [48] het vermenichvuldicht sÿne incomste/ voor de Coningen/ die ghy over ons gestelt hebt/ om onser sonden wille: ende sy heerschen over onse lichamen/ ende over onse beesten/ nae haer wel-gevallen; Also zÿn wy in groote benautheyt.

38 Ende [49] in allen desen [50] maken wy een [51] vast [verbont]/ ende schrÿven't: ende onse Vorsten/ onse Leviten/ [ende] onse Priesteren sullen't [52] versegelen.

43 D. alle straffen ende elenden/ die ons zÿn overgekomen.
44 *Hebr.* gevonden.
45 D. Assyrien.
cc Deut. 32. 4. Dan. 9. 14.
46 *Hebr.* waerheyt, ofte trouwe gedaen.
47 D. haer open gestelt/ ende overgegeven hadt/ om 't selve in te nemen/ ende te besitten. Alsoo elders dickwijls.
48 T. w. het lant. And. sijne inkomste, ofte/ opkomste is groot, ofte/ menichvuldich: maer (willen sy seggen) die is voor vreemde Coningen/ ende niet voor ons.
49 Ofte/ om dit alles, te weten/ al dit quaet/ dat ons is over-gekomen ende noch tegenwoordich druckt: ofte/ van dit alles. dat is/ om te betuygẽ/ dat wy dit alles oprechtelick meenen/ ẽ ons verplichten tot ware bekeeringe/ om uwẽ rechtveerdigen toorn af te wenden/ ende uwen segen t'ontfangen. Siet ond. 10. 29.
50 Siet Genes. 15. op vs. 17/ 18.
51 *Hebr.* eene vastigheyt.
52 *Hebr.* [zÿn/ ofte/ sullen zÿn] tot, ofte/ over de zegelinge, ofte/ het gezegelde, te weten/ uyt onser aller name. And. tot, ofte/ over de verzegelinge, [waren/] &c. verstaende/ dat de belijdenisse met het voorgaende vs geeyndicht zy/ ende dat in dit laetste vs nu wijders verhaelt wort/ wat sy na de belijdenisse gedaen hebbẽ tot der selver bekrachtinge. daerom hechten sy dit versken aen 't volgende cap. ende setten 't aldus over: Van dit alles nu maeckten wy een vast verbont ende schreven 't, &c.

Het x. Capittel.

Namen der gener/ die dit verbondt met Godt/ voor haer selven ende van wegen de gantsche Gemeynte/ verzegelt hebben/ v. 1/ &c. verhael van den generalen inhout deses verbonts/ met eede ende vervloeckinge bevesticht/ ende van eenige articulen in't particulier/ 29.

1 TOt [1] de versegelingen nu waren: Nehemia [2] Hattirsatha/ sone van Hachalja/ ende Zidkia/

2 [3] Seraja/ Azarja/ Jeremia/

3 Pashur Amarja/ Malchia/

4 Hattus/ Sebanja/ Malluch/

5 Harim/ Meremoth/ Obadja/

6 Daniël/ Ginnethon/ Baruch/

7 Mesullam/ Abja/ Mÿamin/

8 Maazja/ Bilgai/ Semaja: dat waren de [4] Priesters.

9 Ende de Leviten: naemlick/ Jesua sone van Azanja/ Binnui; van de sonen Henadads/ Kadmiël:

10 Ende hare broederen: Sebanja/ Hodia/ Kelita/ Pelaja/ Hanan/

11 Micha/ Rehob/ Hasabja/

12 Zacchur/ Serebja/ Sebanja/

13 Hodia/ Bani/ Beninu.

14 De [5] hoofden des volcks: Parhos/ Pahath-Moab/ Elam/ Zatthu/ Bani/

15 Bunni/ Azgad/ Bebai/

16 Adonia/ Bigvai/ Adin/

17 Ater/ Hizkia/ Azzur/

18 Hodia/ Hasum/ Bezai/

19 Hariph/ Anathoth/ Nebai/

20 Magpias/ Mesullam/ Hezir/

21 Mesezabeël/ Zadok/ Jaddua/

22 Pelatja/ Hanan/ Anaja/

23 Hosea/ Hananja/ Hassub/

24 Hallohes/ Pilha/ Sobek/

25 Rehum/ Hasabna/ Maaseja/

26 Ende Ahia/ Hanan/ Anan/

27 Malluch/ Harim/ Baana.

28 Ende het overige des [6] volcks/ de Priesteren/ de Leviten/ de Poortiers/ de Sangers/ de [7] Nethinim/ ende al wie sich van de volcken der landen hadde [8] afgescheyden tot Godes wet/ hare wÿven/ hare sonen ende hare dochteren/ al die wetenschap [ende] verstant hadde;

29 Die hielden sich aen hare broederen/ hare [9] voortreffelicke/ ende quamen inden [10] vloeck ende in den eedt/ dat sy souden wandelen in de wet Godts/ die gegeven is door de hant van den knecht Godes Mose: ende dat sy souden houden/ ende dat sy souden doen alle de geboden des HEEREN onses Heeren/ ende sÿne rechten/ ende sÿne insettingen:

30 [a] Ende dat wy onse dochteren niet souden [11] geven aen de volcken des lants/ noch hare dochteren nemen voor onse sonen.

31 [b] Als oock de volcken des lants op den Sabbathdach te verkoopen brengen waren/ ende [12] alle koorn/ dat wy op den Sabbath/ ofte op eenen [anderen] heyligen dach van hen niet en souden nemen: [c] Ende dat wy het [13] sevende jaer souden vrylaten/ mitsgaders [14] allerhande beswaernisse.

32 Voorts setteden wy ons [15] geboden op/ ons opleggende een derdendeel van eenen [16] sikel in't jaer/ tot den dienst van het Huys onses Godts:

33 Tot het [17] broot der toerichtinge/ ende het geduerich [18] spÿs-offer/ en tot het geduerich brand-offer/ der [d] Sabbathen/ der nieuwe maenden/ tot de gesette hoochtÿden/ ende tot de [19] heylige dingen/ ende tot de sond-offeren/ om versoeninge te doen over Israël: Ende [tot] allen wercke van het Huys onses Godts.

34 Oock wierpen wy de loten/ onder de Priesteren/ de Leviten/ ende het volck/ over het offer des houts/ datmen brengen soude ten Huyse onses Godts/ nae den [20] huyse onser vaderen/ op bestemde tÿden/ jaer op jaer: om te branden op den altaer des HEEREN onses Godts/ gelÿck het in de wet geschreven is.

35 Dat wy oock de [e] eerstelingen onses [21] lants/ ende de eerstelingen aller vrucht van [22] al 't geboomte jaer op jaer souden brengen/ ten Huyse des HEEREN:

36 Ende de [23] eerstgeborene onser sonen/ ende onser beesten/ [f] gelÿck het in de wet geschreven is: ende dat wy de eerstgeborene onser [24] runderen/ ende onser schapẽ/ souden brengen ten Huyse onses Godts/ tot de Priesteren/ die in den Huyse onses Godts dienen.

37 [g] Ende dat wy de eerstelingen onses deeghs/ ende onse [25] hef-offeren/ ende de vrucht aller boomen/ most ende olye/ souden brengen tot de Priesteren/ in de kameren van het Huys onses Godts/ ende de [h] tienden onses lants tot de Leviten: [26] ende dat deselve Leviten de tienden souden hebben in alle steden onser lant-bouwerye:

38 Ende datter een Priester/ een sone Aarons/ by de Leviten soude zÿn/ als de Leviten de tienden [27] ontfangen: Ende dat

1 *Hebr.* tot de verzegelde, ofte/ verzegelingen. verstaet die het verbont/ waer van in het eynde des voorgaenden Capittels/ uyt name der gantscher gemeente/ met hare zegelen bevesticht hebben.
2 Siet Ezr. 2. op vs. 63.
3 Vergel. dit register met het gene dat volgt/ ond. 12. 1/ &c.
4 Nehemia (boven vs. 1. vermeldt) daer in niet begrepen zÿnde/ die van den stam Levi niet en was/ nae sommiger meeninge.
5 Vergelijckt boven 7. 8/ &c. Ezr. 2. 3/ &c. ende 8. 3/ &c.
6 Vergel. 2. Chron. 23. op vs. 5. ende Ezr. 2. op vs. 70.
7 Siet Ezr. 2. op vs. 43.
8 Als bov. 9. 2.
9 Ofte/ aensienlicke, groote, die gestelt waren/ om dit verbondt te zegelen uyt den name der Gemeente. Siet Psal. 8. op vs. 2.
10 D. sy begaven haer mede in dit verbont/ dat bevesticht wert met eenen eedt/ ende vervloeckinge harer persoonen/ in dien sy dit verbont souden komẽ t'overtreden. siet Deut. 29. 12/ 14/ 19. ende vgl. Josu. 24. 25. 2. Reg. 23. 3. 2. Chro. 15. 12.
a Exod. 34. 16. Deut. 7. 3.
11 T. w. ten houwelÿcke aen de heydenen.
b Exod. 20. 10. ende 34. 21. Levit. 23. 2. &c. Deut. 5. 12, 13, 17. &c.
12 Dat is/ allerley koorn/ als rogge/ tarwe/ gerste. siet Gen. 24. op vs. 1.
c Exod. 23. 10. Levit. 25. 2. Deut. 15. 1. &c.
13 Zijnde een vryjaer/ daer in Godt den ackerbouw ẽ invorderinge vã schulden bevolen hadde na te laten. Siet Exod. 23. 10/ 11. Lev. 25. 4. Deut. 15. 1/ 2/ &c.
14 *Hebr.* den last, ofte/ beswaernisse aller hãt, D. allerley schult/ die wy andersins macht hadden in te vorderen: ofte/ de invorderinge, inmaninge aller schult. Siet Deut. 15. op vs. 2. ende bov. cap. 5. 7/ 10.
15 Ofte/ ordinantien, die in't volgende verhaelt worden.
16 Verst. hier eenen sikel des heylichdoms/ doende eens soo veel als de gemeyne ofte borgerlicke sikel/ te weten/ omtrent eenen halvẽ Rijcksdaelder. Dit was eene vrywillige contributie tot onderhout van den Godts-dienst/ overmits den tegenwoordigen noot opgestelt. Vgel. 1. Chro. 26. 26/ 27/ ẽ 2. Chro. 31. 3. Van de bevolene ordinare schattinge/ siet Exod. 30. 12.
17 D. toon-broot. siet Levit. 24. 6/ &c. 2. Chron. 2. 4. ende 29. 18.
18 Siet Exod. 29. 40. Num. 28. 5.
d Num. c. 28. ẽ 29.
19 Die geheylicht souden worden tot danck-offeren voor den volcke.
20 Dat is/ nae de geslachten ende huysgesinnen: om te weten/ hoe veel houts een yeder soude hebben te leveren/ tot dẽ brant der offerhandẽ.
e Exod. 23. 19. Levit. 19. 23.
21 Dat is/ der lant-vruchten/ als rogge/ tarwe/ gerste/ &c.
22 D. allerley.
23 Verstaet sekeren prijs/ waer mede sy de eerst-geborene sonen/ ende het onreyne vee/ als peerden/ ezelen/ kemelen/ &c. moesten aflossen. Siet Exod. 13. 13. Levit. 27. vss. 11/ 12/ 13/ 26/ 27.
f Exod. 13. 2. Num. 3. 13. ende 8. 17.
24 Runderen ende schapen/ D. van groot ende kleyn vee.
g Levit. 23. 17. Num. 15. 19. ende 18. 12. Deut. 18. 4.
25 Ofte/ heffingen.
h Num. 18. 24. 25.
26 And. op dat de selve Leviten de tienden mochten geven. T. w. aen den hooge-Priester/ waer van in't volg. *Hebr.* de vertienende. Siet Gen. 28. 22. Deut. 14. 22. ende 26. 12.
27 Ofte/ geven: als in't voorgaende vs.

de Levi=

de Leviten de [i] tienden der tienden souden opbrengen ten Huyse onses Godts / in de kameren van het schat-huys.

39 Want de kinderen Israëls ende de kinderen Levi moeten hef-offer van koorn/ most / ende olye / in die kameren brengen/ [28] om dat aldaer de vaten des Heylichdoms zÿn/ ende de Priesteren die dienen / ende de Poortiers/ ende de Sangers : Dat wy also het Huys onses Godts niet en souden verlaten.

---

i Num. 18. 26.

28 Ofte / alwaer oock, &c.

Het xj. Capittel.

Register van de gene / die hare woon-plaetsen by sekere ordre binnen Jerusalem genomen hebben / v. 1/ &c. De reste van 't volck wort verdeelt in d' andere steden / dorpen / ende vlecken van Juda/ ende Benjamin/ 25.

1 VOorts [1] woonden de Overste des volcks te Jerusalem : maer het overige des volcks wierpen loten / om uyt tien eenen uyt te brengen/ die in de [2] heylige stadt Jerusalem soude woonen/ende negen [3] deelen in de [andere] steden.

2 Ende het volck [4] segende alle de mannen/ die vrywillichlick aenboden te Jerusalem te woonen.

3 Ende dit zÿn die hoofden des [5] lantschaps/die te Jerusalem woonde: (Maer in de steden Juda woonden / een yegelick op sÿne besittinge / in hare steden/ [6] Israël / de Priesters / ende de Leviten/ ende de [7] Nethinim/ ende de kinderen der [8] knechten van Salomo.)

4 Te Jerusalem dan woonden / [sommige] van de kinderen Juda / ende van de kinderen Benjamins : van de kinderen Juda / Athaja de sone Uzzia / des soons Zacharja / des soons Amarja / des soons Sephatja / des soons Mahalaleëls / van de kinderen Perez.

5 Ende Maaseja de sone Baruchs / des soons Col-hose/ des soons Hazaja/ des soons Adaja / des soons Jojaribs / des soons Zacharja/des soons Siloni.

6 Alle kinderen van Perez/ die te Jerusalem woonden / waren vier hondert / acht-ende-tsestich [9] dappere mannen.

7 Ende dit zÿn de kinderen Benjamins : Sallu de sone Mesullams / des soons Joeds/ des soons Pedaja/ des soons Kolaja/ des soons Maaseja/ des soons Ithiël/ des soons Jesaja.

8 Ende na hem/ Gabbai/ Sallai : negen hondert/ acht-ende-twintich.

9 Ende Joël / de sone van Zichri / was opsiender over haer : Ende Juda / de sone van Senua / was de tweede over de stadt.

10 Van de Priesteren : Jedaja de sone Jojaribs/ Jachin/

11 Seraja de sone Hilkia / des soons Mesullams/ des soons Zadoks/des soons Merajoths / des soons Ahitubs / was [10] voorganger van Godes Huys.

12 Ende hare broederen/ die het werck [11] in den huyse deden/ waren acht hondert/ twee ende twintich : ende Adaja de sone Jerohams/ des soons Pelalja/ des soons Amzi/des soons Zacharja/des soons Paschurs/ des soons Malchia.

13 Ende sÿne broederen / hoofden der vaderen / waren twee hondert / twee ende veertich. Ende Amassai de sone Azareëls/ des soons Achzai / des soons Mesillemoth/ des soons Immers.

14 Ende hare broederen/ dappere helden/ waren hondert acht ende twintich: ende opsiender over haer was Zabdiel de sone van [12] Gedolim.

15 Ende van de Leviten : Semaja de sone Hassubs / des soons Azrikams / des soons Hasabja/ des soons Buni.

16 Ende Sabbethai / ende Jozabad/ van de hoofden der Leviten/ waren over het [13] buyten-werck van den Huyse Godes.

17 Ende Matthanja de sone Micha/ des soons Zabdi / des soons Asaphs/ was 't hooft/ [14] die de dancksegginge begon in't gebedt / ende Bakbukia / was de tweede van sÿne broederen : ende Abda de sone Sammua/ des soons Galals / des soons Jeduthuns.

18 Alle de Leviten in de [15] heylige stadt/waren twee hondert/vier-ende-tachtentich.

19 Ende de Poortiers / Akkub / Talmon/ met hare broederen/ [16] die wacht hielden in de poorten / waren hondert / twee-ende-tseventich.

20 Het overige nu van [17] Israël / van de Priesteren / [ende] de Leviten / was in alle steden van Juda / een yegelÿck in sÿn [18] erfdeel.

21 Ende de Nethinim woonden in [19] Ophel : ende Ziha ende Gispa waren over de Nethinim.

22 Ende der Leviten opsiender te Jerusalem was Uzzi de sone Bani/ des soons Hasabja/ des soons Mattanja/ des soons Micha : van de kinderen Asaphs waren de Sangers/ [20] tegen over het werck van Godes huys.

23 Want daer was een gebodt des Conincks van hen : te weten / een [21] seker onderhoudt voor de Sangers / elcx dagelicx op sÿnen dach.

24 Ende Petahja de sone Mesezabeëls/ van de kinderen Zerah/ des soons Juda/ was [22] aen des Conincks hant / [23] in alle saken tot den volcke.

25 In de dorpen nu op hare ackeren woonden [sommige] van de kinderen Juda in [24] Kiriath-Arba/ende hare [25] onderhoorige plaetsen/ende in Dibon ende hare onderhoorige plaetsen/ende in Jekabzeël ende hare dorpen.

26 Ende te Jesua / ende te Molada/ ende te Beth-Pelet/

27 Ende te Hazar-Sual/ ende in Berseba/ ende hare onderhoorige plaetsen/

28 Ende te Ziklag/ ende in Mechona ende hare onderhoorige plaetsen/

29 Ende te En-Rimmon / ende te Zora/ ende te Jarmuth/

30 Zanoah / Adullam ende hare dorpen/ Lachis / ende hare ackeren / Azaka ende hare onderhoorige plaetsen : Ende sy [26] legerden hen van Berseba af tot aen het [27] dal Hinnom.

31 De kinderen Benjamins nu van Geba / [woonden] in Michmas / ende Aÿa / ende Bethel / ende hare onderhoorige plaetsen/

32 Anathoth/ Nob/ Ananja/

33 Hazor/ Rama/ Gitthaim/

34 Hadid/ Zeboim/ Neballat/

35 Lod / ende Ono / [in] het dal der [28] werck-meesters.

36 Van de Leviten nu/ [woonden sommige in] de [29] verdeylingen van Juda/ [ende] Benjamin.

---

1 Siet vov. 7. 4/ 5.

2 Hebr. stadt der heylicheyt: alsoo ond. v. 18.

3 Hebr. handen.

4 D. roemdese ende wenschte hen den segen des Heeren / om datse van selfs / sonder het lot te verwachten / aenboden te Jerusalem te woonen: dewijle dese stadt als harer aller moeder ende behoudenisse was / ende sonder kloecke ende hertige inwoonders tegen der vyanden list ende gewelt niet konde bewaert worden / ende die bewaert zijnde/ hadden de andere plaetsen / daer de vyanden niet op en sagen/ geenen noot.

5 Ofte/ der Provincie : verstaet Iudea, zijnde te dier tijt als een Provintie onder het Persische gebiet.

6 Hier door verstaen sommige / die van Juda/ als 2. Chron. 21. op v. 2. andere verstaen sommige van de tien stammen/ die hen der Religie halven/ by Juda gevoecht hadden. Siet 1. Chron. 9. 3.

7 Siet Ezr. 2. op v. 43.

8 Siet Ezr. 2. op v. 55.

9 Ofte/ vermogende, rijcke, Hebr. mannen van kloeckheyt, ofte/ vermogen.

10 Ofte/ leydtsman, Hertoch, siet 1. Chro. 9. op v. 11.

11 In den huyse Godes / dat is / den Tempel / versorgende/ wat tot de Godtsdienst vereyscht wert.

12 Hebr. Haggedolim. And. van [eenen] der Grooten.

13 Verst. om te bestieren / wat buyten den Tempel tot vorderinge van den Godts-dienst noodich was / ende het gelt te eyschen/ dat de gemeente vrywillichlick aengenomen hadde te contribueren / ten eynde als verhaelt is vov. 10. 32/33. Vgel. 1. Chro. 26. op v. 29.

14 Als Sang-meester / voorsanger der Psalmen ende Lofsangen.

15 Ierusalem.

16 Ofte/ de wachters.

17 Siet op v. 3.

18 Siet onder op v. 36.

19 Als vov. 3. 26.

20 D. dese moesten by der hant ende in den Tempel tegenwoordich zijn / om te letten op de dagelijcksche behoeften van den Godtsdienst/ gelijck andere op het buyten-werck letteden / vov. v. 16. siet ond. cap. 12. 9.

21 Hebr. vastigheyt, getrouwicheyt, sekerheyt : (als vov. 9. 38.) dat is, hier / sekere rente/ ofte / een gewis onderhout/ uyt des Conincks Schat-huys. And. een vaste rente voor de Sangers. 'Twelck sy alsoo verstaen / dat hen van de Coninck was toevertrouwt/ gelt van sijnen Commissaris te ontfangen ende uyt te geven tot dagelijcxe behoeften des Godtsdiensts. Siet Ezr. 6. 8/9. ende 7. 20/ 21/ 22.

22 D. des Conincx Commissaris. Vgel. 1. Chron. 18. 17.

23 Ofte / in allen woorde tot den volcke, ofte / des volcks. dat is / in 't gene den volcke van des Conincks wegen was voor te dragen / ofte/ het volck met den Coninck te doen hadde. item des Conincx inkomen te vorderen / ende volgens sijnen last te doen besteden. Siet Ezr. 6. 8.

24 Van dese ende alle de volgende plaetsen/ Siet Jos. 15. 13/ 21/ &c. en 18. 22/ &c. ende 19. 2/ &c.

25 Hebr. dochteren. Alsoo in't volgende/ en elders dickwijls.

26 D. sy bewoonden die gantsche lantstreke / haer aldaer onthoudende soo sy best konden/ de vervallene plaetsen allenerkens opbouwende / &c.

27 Siet Jos. 15. 8. 2. Reg. 23. op v. 10.

28 D. Timmer-lieden ende smeden. siet 1. Chron. 4. 14.

29 De plaetsen/ die den Leviten van die beyde stammen volgens Godts ordinantie waren toegedeelt.

Het xij. Capittel.

Register van Priesteren ende Leviten/ die met Zerubbabel upt de gevanckenisse gekomen waren/ v. 1/ &c. Successie der hooge Priesteren van Jesua tot op Jaddua / 10. Register van de Overste Priesteren / die in plaetse der voorengenoemde gesucce- deert zijn/12. Beschrijvinge van de Overste Leviten/22. Verhael van de inwyinge der mueren van Jerusalem / 27. Verordeninge van Thresoriers over de goederen der Priesteren ende Leviten / 44.

1 DIt nu zijn de [1] Priesters ende de Leviten/ die met [2] Zerubbabel den sone Sealthiëls / ende [3] Jesua/ optogen: Seraja/ Jeremja/ Ezra/

2 Amarja/ [4] Malluch/ Hattus/

3 Sechanja/ Rehum/ Meremoth/

4 Iddo/ Ginnethoi/ Abja/

5 Mijamin/ Maadja/ Bilga/

6 Semaja/ ende Jojarib/ Jedaja/

7 Sallu/ Amok/ Hilkja/ Jedaja: dat waren de hoofden der Priesteren/ ende hare broederen/ in de dagen van Jesua.

8 Ende de Leviten waren; Jesua/ Binnui/ Kadmiël/ Serebja/ Juda/ Matthanja: [5] hy / ende sijne broederen waren over de [6] dancksegginghen.

9 Ende Bakbukja / ende Unni / hare broederen / waren [7] tegen hen over / in de wachten.

10 Jesua nu gewan Jojakim: ende Jojakim gewan Eljasib/ende Eljasib gewan Jojada:

11 Ende Jojada gewan Jonathan: ende Jonathan gewan [8] Jaddua.

12 Ende in de dagen [9] Jojakims/ waren Priesters [10] hoofden der vaderē: [11] van Seraja/ was Meraja; van Jeremja/ Hananja:

13 Van Ezra/ Mesullam; van Amarja/ Johanan:

14 Van Melichu/ Jonathan; van Sebanja/ Joseph:

15 Van Harim/ Adna; van Merajoth/ Helkai:

16 Van Iddo/ Zacharia: van Ginnethon/ Mesullam:

17 Van Abja/ Zichri: van Minjamin/ van Moadja/ Piltai:

18 Van Bilga/ Sammua; van Semaja/ Jonathan:

19 Ende van Jojarib/ Matthenai; van Jedaja/ Uzzi:

20 Van Sallai / Kallai; van Amok/ Heber:

21 Van Hilkia/ Hasabja; van Jedaja/ Nethaneël:

22 [Van] de Leviten/ werden in de dagen van Eljasib/ Jojada / ende Johanan/ ende Jaddua/ de hoofden der vaderen beschreven: mitsgaders de Priesteren / tot het Coninckrijcke van [12] Darius den Persiaen.

23 De kinderen van Levi / de hoofden der vaderen / werden beschreven in't boeck der [a] Chronijcken: tot de dagen [13] Johanans des [14] soons Eljasibs toe.

24 De hoofden dan der Leviten waren/ Hasabja/ Serebja / ende Jesua de sone Kadmiëls / ende hare broederen tegen hen over / om te prijsen [ende] te dancken/ nae 't gebot Davids / des [15] mans Godts: [16] wacht tegen wacht.

25 Mathanja / ende Bakbukja / Obadja / Mesullam/ Talmon / [ende] Akkub/ waren Poortiers / de wacht waernemende / by de [17] Schat-kamers der Poorten.

26 Dese waren in de dagen Jojakims/ des soons Jesua / des soons Jozadaks: Ende in de dagen Nehemia des Lantvoochts / ende des Priesters Ezra / des Schriftgeleerden.

27 Inde [18] inwijinge nu van Jerusalems muer / sochten sy de Leviten upt alle hare [19] plaetsen / dat syse te Jerusalem brachten: om de inwijinge te doen met vreuchde / ende met dancksegginghen/ ende met gesang / cymbalen / luyten / ende met harpen.

28 Also werden de kinderen der Sangers versamelt / so upt het vlacke velt rontom Jerusalem / als upt de [20] dorpen van [21] Netophati:

29 Ende upt den [22] huyse van Gilgal/ ende upt de velden van [23] Geba/ende [24] Azmaveth: want de Sangers hadden hen dorpen [25] gebouwt/ rontom Jerusalem.

30 Ende de Priesters ende de Leviten [26] reynichden haerselven: daerna reynichden sy het volck / ende de poorten / ende den muer.

31 Doe deed' ick de Vorsten van Juda opgaen op den muer: Ende ick stelde twee groote danck-choorzen / ende omgangen/ [27] [eenen] ter rechter-hant op den muer/ nae de [28] Mist-poorte toe.

32 Ende achter hen ginck Hosaja / ende de helft der Vorsten van Juda/

33 Ende Azarja / Ezra/ ende Mesullam/

34 Juda / ende Benjamin / ende Semaja/ ende Jeremja;

35 Ende van de Priesters kinderen met trompetten: Zacharja de sone Jonathans/ des soons Semaja / des soons Matthanja / des soons Michaja / des soons Zacchurs/ des soons Asaphs:

36 Ende sijne broeders/ Semaja/ ende Azareël/ Milalai/ Gilalai/ Maai/ Nethaneël / ende Juda/ Hanani/ met musijck instrumenten [29] Davids/ des [30] mans Godts: ende Ezra de Schriftgeleerde [ginck] voor haer aengesichte henen.

37 Voorts nae de Fonteyn-poorte / ende tegen hen over / gingen sy op by de trappen van Davids stadt / door den opganck des muers: boven Davids huys/ tot aen de water-poorte/ tegen't Oosten.

38 De tweede danck-choor nu / die ginck [31] tegen over/ ende ick achter dien/ met de helft des volcks / op den muer / van boven den Back-ovens-toren / tot aen den breeden muer:

39 Ende van boven de poorte Ephraims/ ende [32] boven de oude Poorte/ ende boven de Visch-poorte/ ende den toren Hananeël / ende den toren Mea / tot aen de Schaeps-poorte / ende sy [33] bleven staen in de Gevangen-poorte.

40 Daerna stonden de beyde danck-choorzen in Godes huys: oock ick / ende de helft der Overheden met my.

41 Ende de Priesters/ Eljakim/ Maaseja/ Minjamin / Michaja / Elioënai/ Zacharja/ Hananja/ met trompetten.

42 Voorts Maaseja / ende Semaja/ ende Eleazar / ende Uzzi/ ende Johanan/ ende Malchia/ ende Elam/ ende Ezer: oock lieten sich de Sangers hooren / met Jzrahia den opsiender.

43 Ende sy offerden des selven daechs groote slacht-offeren / ende waren vrolick; want

---

1 Verstaet de voornaemste ende overste der Priesteren ende Leviten: als upt vss. 7/ 22/ 23/ 24. wort afgenomen.
2 Siet Ezr. 2. op v. 2.
3 Die Hooge-priester was.
4 Dese / ende eenige andere worden anders genoemt / onder van v. 14/ tot v. 21/ nae de wijse der Hebreen.
5 N. Matthanja. Siet bov. 11. 17.
6 Dat is / Sy waren Sang-meesters/ in't singen der danck ende lof-psalmen: als boven 11. 17.
7 D. By ende ontrent de Sangers tegenwoordich/om haren dienst waer te nemen / siet boven 11. op v. 22. ende van de beurtē der Sangers Davids ordinantie/ 1. Chron. 25. 9/ &c. doch nu ter tijt warē sy minder in getale. siet Ezr. 2. op 39.
8 Desen houdtmen geweest te zijn / den hoogen-priester Iaddus. van welcken Iosephus schrijft / dat hy Alexander den grooten, komende om Jerusalem vyantlick aen te tasten / in des hoogepriesters habijt buyten de stadt te gemoete zy gegaen/ ende sijn gemoet versacht hebbe, waer upt eenige afnemen / dat Nehemia / tot het eynde der Persische Monarchie geleest hebbe/ eñ over sulcks dit register van de successie der Hoogepriesteren tot dien tijt hebbe konnen beschrijven/ zijnde noch geen tsestich jaer verloopen inden tijt van Artaxerxes Memor (onder welcken eenige meenen dat Nehemia gedient hebbe) tot het eynde der Persische / ende 't begin der Grieckische Monarchie. Andere meenen / dat Nehemia (die nae haer gevoelen geleeft hebbe onder Artaxerxes Longimanus) doot zijnde / dit Register van eenen anderen man Godts/ door ingeven des heyligen Geests / hier ingevoecht zy / om de Successie der hoogepriesteren in Godts kercke te bewaren.
9 Die Hooge-priester was na sijnen vader Jesua / v. 10.
10 D. de voornaemste onder de Priesteren: als op v. 1. is aengewesen.
11 D. van Seraja was geboren ofte afkomstich / Meraja / succederende in sijne plaetse: daerom andere dit oversetten/ voor Seraja, dat is/ in sijne plaetse / ende soo in't volg.

12 Des laetsten Conincks der Persen / genaemt Codomannus, dien Alexander de Groote overwon: waer mede de Persische Monarchie een eynde hadde / in't jaer van de Scheppinge ontrent 3642. voor Christi mensch-werdinge / 329. nae de rekeninge van sommige tijt-rekenaers. a 1. Chron. 9. 10, &c. 13 Bov. v. 11. genoemt Ionathan, de vader van Jaddua. 14 D. soons soons. 15 Siet Jud. 13. op v. 6. 16 D. sy deden haren dienst by beurten / d'een om den anderen/ nae Davids ordinantie. Siet 1. Chron. 25. alsoo bov. v. 8.

17 Siet ond. v. 43. ende c. 13. 5. Item 1. Chro. 26. op v. 17. *Hebr.* Asuppim.
18 Welcke geschiedde door gebedē/ danck-seggingen/ offerhanden / eñ uyterlicke teeckenen van geestelicke vreuchde voor den Heere/ als volgt. Vgel. Exo. 40. Num. 7. Deut. 20. op v. 5. ende 1. Reg. 8. 63. Ezr. 6. 17/ &c. Joh. 10. 22.
19 Daer henen sy nessens andere weder getogen waren na de groote vergaderinge / waer van boven cap. 9. ende 10.
20 Ofte / hoeven. alsoo v. 29.
21 Ofte / der Netophatiten.
22 Ofte / plaetse. *Hebr.* Beth-gilgal. van Gilgal / siet Deuter. 11. 30. Jos. 5. 9.
23 Siet Jos. 21. 17.
24 Bov. cap. 7. 28. is vermelt Beth-Azmaveth.
25 Om dat alles door de Babylonische oorlogen seer verwoest was / ende op datse by der hant mochten zijn hares dienstes halven. Siet bov. 11. op v. 20. ende 30.
26 Vergelijckt Gen. 35. op v. 2. Exod. 19. 10/ 15. Num. 19. 2. Chron. 29. 5/ 15/ 16/ &c. ende Ezr. 6. 20/ 21.
27 Van den anderen hoop der danckseggenden / siet v. 38.
28 Vergel. dese beschrijvinge des muers met bov. 2. 13/ 14/ 15. ende cap. 3. ende siet de aent. aldaer.
29 Die van David geboden / ofte geordineert ende overgelevert waren.
30 Dat is / des Propheets / als boven v. 24.
31 Aen de andere zijde van de stadt / op dat beyde hoopen eyndelick malkanderen mochten ontmoeten / ende t'samen nae den Tempel gaē. Siet v. 40.
32 And. Nae , ende soo in 't volgende.
33 *Hebr.* stonden in, ofte / by de poorte der bewaringe. Dat is / gevanckenisse. Als Jerem. 32. 2.

want Godt hadse vrolick gemaeckt met groote vrolickheyt / ende oock waren de wÿven ende de kinderen vrolick: so dat de vrolickheyt van Jerusalem / tot van verre gehoort wert.

44 Oock werden ten selven dage mannen gestelt over de [34] kameren/tot de schatten/ tot de hef-offeren / tot de eerstelingen/ ende tot de tienden / om daer in uyt de ackeren [35] der steden te versamelen de deelen [36] der Wet / voor de Priesteren ende voor de Leviten : want Juda [37] was vrolick over de Priesteren/ ende over de Leviten/ die daer [38] stonden/

45 Eñ [39] namen de wacht hares Godts waer/eñ de wacht der [40] reyniginge/[41] oock de Sangers / ende de Poortiers : nae den [b] gebode Davids / [ende] sÿns soons Salomo.

46 Want in de dagen Davids / ende [42] Asaphs/ van outs/ warender [43] hoofden der Sangers / ende des lofgesancks / ende der dancksegginge tot Godt.

47 Daerom gaf gantsch Israël / in de dagen Zerubbabels / ende in de dagen van Nehemia / de [44] deelen der Sangers / ende der Poortiers / [45] elcx dagelicks op sÿnen dach : Ende [46] sy [47] heylichden voor de Leviten / ende de Leviten [48] heylichden voor de kinderen Aarons.

34 Vergel. ond. 13. 5/12/13. ende bov. 10. 37/38.
35 D. die rontom de steden lagen.
36 D. die inde wet verordineert waren/ voor/ &c. Tot welcker opbrenginge sy haer van nieuws verbonden hadden/ bov. cap. 10. 35/ &c.
37 *Hebr.* [daer was] blijtschap, ofte/ vrolickheyt van Iuda: ofte/ de vrolickheyt van Iuda [was] over, &c.
38 D. haren dienst blijtichlick ende getrouwelick waernamen/ ende daer in alsoo souden voortgaen/ daerse te vooren in 't lant verstroyt waren door gebreck van onderhout / datmen nu gewillichlick ende met vreuchde opbrachte. Vergel. ond. 13. 10.
39 Besorgende / dat de Godes-dienst in alles wel verricht mochte worden. siet Levit. 8. op v. 35.
40 Als bov. v. 30.
41 Verstaet/ dat die hare beurten blijtichlick waernamen. And. Ende de sangers ende de portiers wachteden, &c.
b 1. Chron. 25.
42 Hier onder mede begrepen/ Heman ende Jeduthun. 1. Chro. 25. 1/ &c.
43 D. Sang-meesters/ voor-sangers ende opsienders / van de voornaemste/ die daer op letteden/ dat de dienst ende alle beurten der Sangers wel wierden waer-genomen / &c. Siet boven v. 42. ende 11. 17. ende 1. Chron. 25. 2/3/6.
44 Als bov. v. 44.
45 *Hebr.* het woort, ofte/ de sake, eens daechs op sijnen dach.
46 T. w. het volck / ofte/ gantsch Israel.
47 Dat is / sy sonderden af/ ende gaven den Leviten de tienden / &c. die daer toe geheylicht waren / ende waer door de gantsche reste / die sy behielden / voor haer particulier gebruyck geheyligt wert. siet Num. 18. 21/26.
48 D. sy sonderden af/ ende gaven den hoog-Priesteren tienden/ van de tienden die sy hadden ontfangen/ nae de wet Godes. Num. 18. 26/ &c. Siet oock aldaer v. 8.

Het xiij. Capittel.

Op het voorlesen van Godts Wet/ wort alle vermengelinge der vreemde volckeren van Israel afgescheyden/ v. 1/ &c. Terwÿlen Nehemia weder vertrocken was tot den Coninck / waren verscheyden grove misbruyckẽ in Godts kercke ingekropen/ waer van hy deselve / na sÿne wederkomste/ suyvert/ reynigende de Camers aen Godts Huys / die Eljasib hadde verontreynicht / 4. herstellende de Priesteren ende Leviten in haer ampt ende onderhout/ waer over hy Thresoriers stelt/ 10/30. afschaffende alle ontheyliginge des Sabbaths/ 15. mitsgaders alle houwelicken met de Heydensche volcken gemaeckt/ 23.

1 [1] TE dien dage werter gelesen in het boeck van Mose / voor de ooren des volcks : Ende daer in wert [a] geschreven gevonden / dat de [2] Ammoniten ende Moabiten niet souden komen in de [3] Gemeente Godts/ tot in eeuwicheyt:

2 Om dat sy den kinderen Israëls niet waren tegen gekomen met [4] broot ende met water ; [b] ja hadden Bileam tegen [5] hem gehuert / om hem te vloecken / hoewel onse Godt den vloeck omkeerde in eenen segen.

3 So geschiedd'et / als sy dese Wet hoorden / dat sy alle [6] vermengelinge van Israël afscheydden.

4 Eljasib nu / de Priester / die gestelt was over de [7] kamer van het Huys onses Godts/ was voor desen [8] nae bestaende van Tobia geworden :

5 Ende hy hadde [9] hem eene [10] groote kamer gemaeckt / alwaer sy te vooren henen leyden het spÿs-offer / den wieroock/ ende de vaten / ende de tienden van koorn/ van most/ ende van olye/ [11] die bevolen waren voor de Leviten/ ende de Sangers ende de Poortiers ; mitsgaders [12] het hef-offer der Priesteren.

1 Dit verstaen sommige geschiet te zijn/ na dat Nehemia ten tweeden male van dẽ Coninck Artaxerxes weder te Jerusalem gekomen was. Siet v. 4. ende 6.
a Deut. 23. 3. 4, 5.
2 *Hebr.* Ammoniter ende Moabiter.
3 Siet Deut. 23. op v. 1.
4 D. spijse eñ dranc.
b Num. 22. 5. Ios. 24. 9.
5 Verst. Israel, D. 't volck van Israel.
6 D. alle / die van vreemde / afgodische/ heydensche volckeren waren/ ende niet van Israel. Vg. bov. 9. 2.
7 D. Cameren. siet ond. v. 9. ende Ezr. 8. 29.
8 Dat is / hy hadde sich met hem bevriendet/ ofte aẽ hem verswagert / niet tegenstaende dat hy een bitter vyandt van Godts volck was. Siet bov. 6. vss. 1/ 14/17/19. ende vergelijckt ond. v. 28.
9 Den Tobia.
10 De wanden van eenige kameren doorbrekende / hadde hy voor Tobia eene groote ruyme kamer daer van gemaeckt / om sijnen huysraet daer in te stellen. Siet v. 8.
11 *Hebr.* Het bevel, ofte/ gebodt der Leviten, &c. dat is/ waer van Godt bevolen hadde/ datmense den Leviten/ &c. geven soude/ ofte / het bevolen, ofte / verordineert [deel] der Leviten/ &c. Siet Num. 18. 24.
12 Dat is / 't gene sy den Priesteren moesten geven/ te weten/ de tienden vande tienden der Leviten/ &c. Siet Num. 18. 8/ 26.

6 Doch in [13] allen desen en was ick niet te Jerusalem: want in het [14] twee-eñ-dertichste jaer van [15] Arthahsasta/ Coninck van [16] Babel/ quam ick tot dẽ Coninc; maer ten [17] eynde van [sommige] dagen [18] verkreech ick [weder] verlof vanden Coninck.

7 Ende ick quam te Jerusalem / ende verstont van het quaet / dat Eljasib voor Tobia gedaen hadde / makende hem eene kamer inde [19] voorhoven van Godes huys.

8 Ende het [20] mishaechde my seer: So wierp ick [21] al den huysraet van Tobia buyten / uyt de kamer.

9 Voorts [22] gaf ick bevel / ende sy reynichden de kameren : Ende ick bracht daer weder in de vaten van Godes huys / met het spÿs-offer / ende den wieroock.

10 Oock vernam ick/ dat der Levitẽ [23] deel [hen] niet gegeven en was: So dat de Leviten eñ de Sangers/ die het [24] werck deden/ gevloden waren een yegelick na sÿnẽ acker.

11 Ende ick [25] twistede met de Overheden / ende seyde ; Waerom is het Huys Godts verlaten ? Doch ick [26] vergaderdese/ ende herstelde se [27] in haren stant.

12 Doe brachte gantsch Juda de tienden des koorns / ende des mosts / ende der olye/ in de [28] schatten.

13 Ende ick stelde tot Schatmeesters [29] over de schatten / Selemja den Priester/ ende Zadok den Schrÿver / ende Pedaja uyt de Leviten : ende [30] aen hare hant Hanan den sone Zacchurs / des soons Mattanja : want sy werden [31] getrouw geacht/ ende [32] hen wert opgeleyt haren broederen uyt te deylen.

14 [33] Gedenckt mÿner/ mÿn Godt/ [34] in desen: Eñ en delcht mÿne [35] weldadicheden niet uyt/ die ick aen 't Huys mÿns Godts/ ende aen sÿne [36] wachten gedaen hebbe.

15 In de selve dagen sach ick in Juda / die [37] perssen traden op den Sabbath/ ende die garven in brachten/ die sy op ezels loeden; als oock wÿn/ druyven/ ende vÿgen/ ende [38] allen last / dien sy te Jerusalem inbrachten op den Sabbath-dach : Ende ick [39] betuychde [40] [tegen hen] ten dage/ als sy eet-ware verkochten.

16 Daer woondẽ oock [41] Tyriers [42] binnen/ die visch aenbrachten/ eñ [43] alle koop-ware/ die sy op den Sabbath verkochtẽ aen de kinderen van Juda/ ende te Jerusalem.

17 So twistede ick met de [44] Edelen van Juda / ende seyde tot hen; Wat voor een boos dinck is dit : dat ghylieden doet/ ende [c] ontheylicht den Sabbath-dach ?

18 Deden niet uwe vaders alsoo/ ende onse Godt bracht al dit [45] quaet over ons/ eñ over dese stadt? Eñ ghylieden [46] maeckt des hittigen [47] gramschaps noch meer over Israël/ ontheyligende den Sabbath.

19 Het geschiedde nu / als de poorten van Jerusalem [48] schaduwe gaven/ voor den Sabbath / dat ick [49] bevel gaf/ ende de deuren wierden gesloten; ende ick beval dat syse niet souden opdoen tot na den Sabbath : Eñ ick stelde van mÿne jongens aen de poorten/ [op datter] geen last soude inkomen op den Sabbat-dach.

20 Doe vernachteden de kramers/ ende verkoopers van [50] alle koop-ware/ buyten voor Jerusalem/ eenmael ofte twee.

13 Nehemia wil seggen / dat alles in sijn afwesen binnen corten tijt weder vervallen was.
14 Als ick twaelf jaren met des Coninicks consent te Jerusalem geweest was.
15 Siet Ezr. 6. op v. 14.
16 Het welcke nu was onder de Persische monarchie.
17 D. na eenigen tijt/ ofte (als andere) na een vol jaer / het welcke door dagen somtijts wort verstaen.
18 Ofte/ my wert verlof verkregen. Het Hebr. woort soude eygentl. beteeckenen: Ick wert ge-eyscht, versocht. of/ ontbodẽ. 'T kan zijn dat Nehemia sich ontsiende om selfs weder verlof te begeeren/ 't selve door anderen heeft laten versoecken / ende dat de Coninck hem daer op ontboden/ ende verlof gegevẽ heeft. sonder twijffel hebbẽ oock Godtvruchtige Joden Nehemia laten weten den vervallenen staet van Godts volck / ende sijne overkomste eernstelick versocht/ &c.
19 Als bov. 8. 17.
20 *Hebr.* Het was my seer quaet. dat is/ (als de Schrift elders spreeckt) het was seer quaet in mijne oogen / dat is/ het mis viel my seer.
21 *Hebr.* alle vaten, ofte / alle gereetschap des huyses van Tobia.
22 *Hebr.* ick seyde: siet 2. Chron. 29. 24/ 27. Job 9. 7. Esth. 9. 25. ende vgel. Gen. 1. 3. Jon. 2. 11. met d'aenteeck. ofte / ick seyde dat sy de kameren souden reynigen: alsoo ond. v. 19.
23 Dat is / het onderhoudt / datmen hen nae Godts Wet schuldich was te geven : Ende daer toe het volck sich met eede verplicht hadde/ bov. 10. 37.
24 T. w. des Heeren / dat is / den gewoonlicken Godtsdienst.
25 D. ick bestrafteſe/ bekeefse scherpelick: alsoo vss. 17/25.
26 Uyt de plaetsen/ daer sy henẽ gevlucht ende verstropt warẽ.
27 Om den Godtsdienst/ als te vooren/ weder waer te nemẽ.
28 D. schatkamers. Siet bov. v. 5.
29 Als bov. 12. 44. ende 1. Chron. 26. 20/ &c. 2. Chron. 31. 12/ &c.
30 Dat is/ tot haren dienst ofte behulp.
31 Vergel. bov. 7. 2.
32 *Hebr.* ['t was] op hen: D. het was haren plicht/ haren last.
33 Vergel. Gen. 8. op v. 1. Hebr. 6. 10. ende ond. vss. 22/31. ende siet bov. 5. op v. 19.
34 Ofte / desen aengaende.
35 Als 2. Chron. 32. op v. 32. ende 35. op v. 26.
36 Besorgende / dat de Godts-dienst in uwen Tempel van eenen yederen / volgens sijn ampt/ wel mochte worden waergenomen. siet Num. 3. op v. 7.
37 Wijn-perssen ende oly-perssen.
38 D. allerley last.
39 Verklarende by den Heere/ dat ick het niet meer en soude lijden.
40 Als ond. v. 21.
41 Geboortich uyt de vermaerde stadt Tyrus. Siet Jos. 19. op v. 29.
42 Binnen Jerusalem.
43 D. allerley.
44 *Hebr.* witte. siet bov. 2. op v. 16.
c Exod. 20. 8. Lev. 19. 30.
45 Alle dese plagen ende straffen.
46 *Hebr.* Doet hittige gramschap toe.
47 Des Heeren.
48 Ofte / overschaduwt waren. D. tegen den avont/ als de Sonne begost onder te gaen.
49 *Hebr.* seyde: als bov. v. 9.
50 D. allerley.

21 So betuychde ick tegen hen / ende seyde tot hen / Waerom vernachtet ghylieden tegen over den muer? so ghy't weder doet / sal ick de hant aen u slaen: van dier tÿt aen en quamen sy niet op den Sabbath.

22 Voorts seyd' ick tot de Leviten / dat sy hen souden reynigen / ende de [51] poorten komen wachten / om den Sabbathdach te heyligen: Gedenckt mÿner oock [in] desen / mÿn Godt / ende verschoont mÿner / nae de [52] veelheyt uwer [53] goedertierenheyt.

23 Oock sach ick in die dagē Joden / die [54] Asdodische / Ammonitische / [eñ] Moabitische wÿvē [by sich] haddē [55] doen woonen.

24 Eñ hare kinderen sprakē [56] half Asdodisch / eñ sy en [57] konden geen Jodisch spreken: maer nae de tale [58] eens yegelickē volcx.

25 So twistede ick met hen / ende [59] vloecktese / ende [60] sloech [sommige] mannen van hen / eñ plucktese het hayr uyt: ende ick deedse sweeren by Godt; [61] Indien ghy uwe dochteren haren sonen sult geven / ende indien ghy van hare dochteren voor uwe sonen ofte voor u sult nemen! [62]

51 Verst. des Tempels / passende op alles / wat tot de heyliginge des Sabbaths diende / sonder yets anders op den Sabbath te doen / ende in het bysonder toesiende / datter geen onreyne mochten inkomē. siet Num. 3, 7. ende 2. Chron. 23, 19.
52 Ofte / grootheyt.
53 Ofte / weldadicheyt.
54 D. Heydensche wÿven van allerley vreemde volcken. Asdod was eene stadt ende contreye der Philistijnen. Siet 1. Sam. 5, 1 / 2 / &c.
55 D. getrouwt. (Siet Ezr. 10. op v. 2.) niet tegenstaende de reformatie te vooren by Ezra gedaen, Ezr. cap. 9. ende 10. ende hare eygene belofte (boven 10, 30.) met eede verzegelt. Alsoo v. 27.
56 And. de helft harer kinderen, ofte / een deel.
57 Hebr. sy onderkenden niet, ofte / onderscheyden niet.
58 Hebr. van volck ende volck: D. van het een ende het ander volck / elck soo hy van sÿne moeder geleert hadde / hebbende alsoo eene verbasterde tale met eene verbasterde Religie.
59 Uyt yver van Justitie verklarende / datse als meyn-eedige verbondt-brekers den vloeck op hen geladen hadden / ende weerdich waren verbannen ofte van Godts volck afgesneden te worden.
60 Tot eene openbare straffe ende versmaetheyt. Vgel. Deut. 25, 2. ende 2. Sam. 10, 4.
61 Desen eedt / dien hy haer voorseyt / moesten sy op haer nemen / op datse door dese middelen opgeweckt zijnde / hier na in sulcken grouwel niet weder mochten vervallen.
62 Een afgebroken reden in 't eedt-sweeren gebruyckelick / waer op men verstaē can: So sult ghy vervloeckt zijn, ofte / So straffe u Godt. siet Gen. 14. op v. 23.

26 [d] Heeft niet Salomo / de Coninck Israëls / daerin gesondicht? [e] hoewelder onder vele Heydenē geen Coninck en was / gelÿck hy / ende hy sÿnen Godt lief was / ende Godt hem ten Coninck over gantsch Israël gestelt hadde: Oock hem deden de vreemde wÿven sondigen.

27 [63] Souden wy dan nae ulieden hoorē / dat ghy al dit groote quaet soudet doen / overtredende tegen onsen Godt / doende vreemde wÿven [64] [by u] woonen?

28 Oock wasser [65] [een] van de kinderen Jojada / des soons Eliasibs / des Hoogen-priesters / schoon-sone geworden van [66] Saneballat / den Horoniter: Daerom jaechde ick hem van my wech.

29 [67] Gedenckt aen hen / mÿn Godt: om dat sy het Priesterdom hebben [68] verontreynicht / Ja het [69] verbont des Priesterdoms ende der Leviten.

30 Also reynichde ick haer van [70] alle vreemde: Ende ick bestelde de [71] wachten der Priesteren / ende der Leviten / elck op sÿn werck:

31 Oock tot het [72] offer des houts / op bestemde tÿden / ende tot de eerstelingen: [73] Gedenckt mÿner / mÿn Godt / ten goede.

d 1. Reg. 11. 4.
e 1. Reg. 3. 13. 2. Chron. 1. 12.
63 D. souden wy van u sulcx toelaten / die ghy veel meer de verleydinge onderworpen zijt / als die groote / wijse / ende van Godt beminde Coninck Salomo?
64 Siet op v. 23.
65 Iosephus schrijft / dat dit geweest zy Manasses, de broeder van den Hoogenpriester Iaddua. ofte / Iaddus, van welcken siet bov. cap. 12. op v. 11.
66 Siet bov. cap. 2. op v. 10. ende 4, 1. ende 6, 1 / &c.
67 Als bov. 6, 14.
68 Begaende alsulcke grouwelen / als boven verhaelt is.
69 Verstaet het bysonder eñ naeder verbont dat Godt met Aaron ende sijnen zade / mitsgaders den Leviten / aengaende hare heylige ampté / gemaeckt hadde.
70 Hebr. allen vreemden: in 't eenvoudich getal, Verst. de Heydensche wijven / kinderen / met de aenklevende onreynicheyt des Heydendoms.
71 Als bov. v. 14.
72 Siet bov. 10, 34.
73 Vergel. bov. 5, op v. 19. ende in dit cap. vss. 14 / ende 22.

Eynde des Boecks NEHEMIÆ.

Het Boeck
ESTHER.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Boeck wort genoemt *het Boeck Esther*, om dat in het selve principalick van haer gesproken wort, namelick hoe dat de machtige Coninck *Ahasveros* in eenen grimmigen toorn sijne huysvrouwe *Vasthi* (om dat sy op sijn bevel niet en woude verschijnen voor alle de Vorsten ende machtige Heeren der Persen ende der Meden) verstooten hebbende, *Esther* in hare plaetse, uyt een groot getal van schoone Ionckvrouwen te Susan t'samen gebracht, heeft uytverkoren tot sijne huysvrouwe, ende tot de Coninckliche weerdicheyt verheven, doende haer ter eere eene groote ende treffelicke bruyloft. Geduerende dit houwelick *Esthers* met *Ahasveros*, heeft de hooch-verhevene ende hooyaerdige *Haman* (principalick uyt haet tegen *Mordechai*, die hem niet en woude aenbidden, gelijck alle de Groote aen het hof des Conincks deden) voorgenomen niet alleen *Mordechai*, maer oock alle de Ioden, die in de hondert ende xxvij Provincien van *Ahasveros* waren, op eenen dach te doen vermoorden, daer toe hy des Conincks consent al verworven hadde. Maer doe alle de Ioden, ja de Coninginne *Esther* selfs, met hare Staet-jonckvrouwen haer met vasten ende bidden tot Godt den Heere wendden, so heeft Godt de Heere haer roepen ende bidden genadelick verhoort, ende hy heeft den boosen aenslach, ende 't bloedich voornemen *Hamans* niet alleen verhindert, maer alsoo gewendt, dat geheel het contrarye van *Hamans* voornemen geschiet is: want hy heeft, door het bevel des Conincks, *Mordechai* moeten aen doen die over groote eere, die hy hem selven hadde toegedicht, ja *Haman* is gehangen geworden aen de galge van vijftich *Cubitus* hooge, dewelcke hy hadde maken laten, om den Iode *Mordechai*, der Coninginne *Esthers* op-voeder, daer aen te hangen: maer *Mordechai* komt by den Coninck in grooten aensien, ende wort tot hooge Staten verheven, Ende den Ioden wort consent gegeven haer leven te verdedigen, ende haer over hare vyanden te wreken: 't welck gedaen zijnde, so hebben de Ioden over al groote vreuchden-feesten gehouden, ende dat niet alleen een mael, maer *Esther* ende *Mordechai* hebben geordineert, dat dit alle jare geschieden soude, op de dagen van *Purim*, ter gedachtenisse deser wonderbaerlicker ende onverwachter verlossinge, welcke Godt de Heere sijn volck gegeven heeft, haer verlossende uyt de handen harer vyanden, als het scheen datter geen hulpe meer voor haer te verwachten en was.

'Tgene dat in dit Boeck verhaelt wort, is, nae sommiger gevoelen, geschiet in den tijt van ontrent twintich jaren, alhoewel sommige min rekenen.

Het Eerste Capittel.

De Coninck Ahasveros geeft allen sÿnen Lantvorsten een treffelicke maeltÿt / v. 1 / &c. Oock allen den volcke te Susan / 4. De Coninginne Vasthi maeckt oock een maeltÿt voor de vrouwen / 9. De Coninck beveelt de Coninginne Vasthi voor hem / de Vorsten / ende al het volck te verschÿnen / 10. 't welck sy weygert te doen / 12. Daerom hyse verstoot / 13. op dat andere vrouwen haer daer aen souden spiegelen / 17. Daer uyt wort een wet gemaect / dat elck man over-Heere soude zÿn in sÿn huys / 22.

1 HET geschiedde nu in de dagen van [1] Ahasveros (hy is diē Ahasveros / dewelcke regeerde [2] vā India af tot aen Mooren-lant toe / hondert ende seven-entwintich lantschappen.)

1 Hy wort in de Grieckische historien (nae sommiger gevoelen) genoemt Xerxes, de sone van Darius Hystaspes. van den welcken gesproken wort Ezr. 4, 6.
2 Hebr. van Hodu tot aen Chus.

2 In die dagen / als de Coninck Ahasveros op den throon sÿnes Coninckrÿcks sat / die [3] op de Burcht Susan was:

3 In het derde jaer sÿner regeringe / maeckte hy een maeltÿt allen sÿnen Vorsten / ende sÿnen knechten: de macht van Persen ende Meden / de [4] grootste heeren / ende de Overste der lantschappen waren voor sÿn aengesichte;

4 Als hy vertoonde [5] den rÿckdom der heerlickheyt sÿnes Rÿcks / ende de kostelickheyt des cieraets sÿner grootheyt: vele dagen lanck / hondert ende tachtentich dagen.

5 Doe nu die dagen vervult waren / maeckte de Coninck een maeltÿt al den volcke [6] dat gevonden wert op de Burcht Susan / van den grootsten tot den kleynsten / seven dagen lanck / in het Voor-hof van den hof des Coninclicken Palleys.

6 Daer waren witte / groene / ende hemels-blauwe [behangselen] / gevattet aen sÿn

3 Ofte / in 't Paleys. And. In de hoofstadt Susan. Het schijnt dat de stadt eñ de burcht / ofte 't paleys / eenen name gehadt hebben. Siet ond. 3, 15. ende 4, 6.
4 Siet Dan. 1, op v. 3.
5 D. den rÿckdom sÿnes voortreffelicken Coninckrÿcks.
6 Dit is meer / dan offer stonde / Die te Susan woonden / want daer waren der vele op dese maeltijt / die te Susan niet en woonden.

21 So betuyghde ick tegen hen/ ende seyde tot hen/ Waerom vernachtet ghylieden tegen over den muer? so ghy't weder doet/ sal ick de hant aen u slaen: van dier tijt aen en quamen sy niet op den Sabbath.

22 Voorts seyd' ick tot de Leviten/ dat sy hen souden reynigen/ ende de [51] poorten komen wachten/ om den Sabbathdach te heyligen: Gedenckt mijner oock [in] desen/ mijn Godt/ ende verschoont mijner/ nae de [52] veelheyt uwer [53] goedertierenheyt.

23 Oock sach ick in die dagē Joden/ die [54] Asdodische/ Ammonitische/ [eñ] Moabitische wijvē [by sich] haddē [55] doen woonen.

24 Eñ hare kinderen sprakē [56] half Asdodisch/ eñ sy en [57] konden geen Jodisch spreken: maer nae de tale [58] eens yegelickē volcx.

25 So twistede ick met hen/ ende [59] vloecktese/ ende [60] sloech [sommige] mannen van hen/ eñ plucktese het hayr uyt: ende ick deedse sweeren by Godt; [61] Indien ghy uwe dochteren haren sonen sult geven/ ende indien ghy van hare dochteren voor uwe sonen ofte voor u sult nemen! [62].

26 [d] Heeft niet Salomo/ de Coninck Israëls/ daerin gesondicht? [e] hoewelder onder vele Heydenē geen Coninck en was/ gelijck hy/ ende hy sijnen Godt lief was/ ende Godt hem ten Coninck over gantsch Israël gestelt hadde: Oock hem deden de vreemde wijven sondigen.

27 [63] Souden wy dan nae ulieden hoorē/ dat ghy al dit groote quaet soudet doen/ overtredende tegen onsen Godt/ doende vreemde wijven [64] [by u] woonen?

28 Oock wasser [65] [een] van de kinderen Jojada/ des soons Eliasibs/ des Hoogen-priesters/ schoon-sone geworden van [66] Saneballat/ den Horoniter: Daerom jaechde ick hem van my wech.

29 [67] Gedenckt aen hen/ mijn Godt: om dat sy het Priesterdom hebben [68] verontreynicht/ Ja het [69] verbont des Priesterdoms ende der Leviten.

30 Also reynichde ick haer van [70] alle vreemde: Ende ick bestelde de [71] wachten der Priesteren/ ende der Leviten/ elck op sijn werck:

31 Oock tot het [72] offer des houts/ op bestemde tijden/ ende tot de eerstelingen: [73] Gedenckt mijner/ mijn Godt/ ten goede.

51 Verst. des Tempels/ passende op alles/ wat tot de heyliginge des Sabbaths diende/ sonder yets anders op den Sabbath te doen/ ende in het bysonder toesiende/ datter geen onreyne mochten inkomē. siet Num. 3, 7. ende 2. Chron. 23, 19.
52 Ofte/ grootheyt.
53 Ofte/ weldadicheyt.
54 D. Heydensche wijven van allerley vreemde volcken. Asdod was eene stadt ende contreye der Philistijnen. Siet 1. Sam. 5, 1/ 2/ &c.
55 D. getrouwt. (Siet Ezr. 10, op v. 2.) niet tegenstaende de reformatie te vooren by Ezra gedaen, Ezr. cap. 9. ende 10. ende hare eygene belofte (boven 10, 30.) met eede verzegelt. Alsoo v. 27.
56 And. de helft harer kinderen, ofte/ een deel.
57 *Hebr.* sy onderkenden niet, ofte/ onderscheyden niet.
58 *Hebr.* van volck ende volck: D. van het een ende het ander volck/ elck soo hy van sijne moeder geleert hadde/ hebbende also eene verbasterde tale met eene verbasterde Religie.
59 Uyt yver van Justitie verklarende/ datse als meyn-eedige verbondt-brekers den vloeck op hen geladen hadden/ ende weerdich waren verbannen ofte van Godts volck afgesneden te worden.
60 Tot eene openbare straffe ende versmaetheyt. Vgel. Deut. 25, 2. ende 2. Sam. 10, 4.
61 Desen eedt/ dien hy haer voorseyt/ moesten sy op haer nemen/ op datse door dese middelen opgeweckt zijnde/ hier na in sulcken grouwel niet weder mochten vervallen.
62 Een afgebroken reden in 't eedt-sweeren gebruyckelick/ waer op men verstaē can: So sult ghy vervloeckt zijn, ofte/ So straffe u Godt. siet Gen. 14. op v. 23.

d 1. Reg. 11, 4.
e 1. Reg. 3, 13. 2. Chron. 1, 12.
63 D. souden wy dan u sulcx toelaten/ die ghy veel meer de verleydinge onderworpen zijt/ als die groote/ wijse/ ende van Godt beminde Coninck Salomo?
64 Siet op v. 23.
65 Iosephus schrijft/ dat dit geweest zy Manasses, de broeder van den Hoogenpriester Iaddua, ofte/ Iaddus, van welcken siet bov. cap. 12. op v. 11.
66 Siet bov. cap. 2. op v. 10. ende 4, 1. ende 6, 1/ &c.
67 Als bov. 6, 14.
68 Begaende alsulcke grouwelen/ als boven verhaelt is.
69 Verstaet het bysonder eñ naeder verbont dat Godt met Aaron ende sijnen zade/ mitsgaders den Leviten/ aengaende hare heylige amptē/ gemaeckt hadde.
70 *Hebr.* allen vreemden: in 't eenvoudich getal. Verst. de Heydensche wijven/ kinderen/ met de aenklevende onreynicheyt des Heydendoms.
71 Als bov. v. 14.
72 Siet bov. 10, 34.
73 Vergel. bov. 5, op v. 19. ende in dit cap. vss. 14/ ende 22.

Eynde des Boecks NEHEMIÆ.

Het Boeck ESTHER.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Boeck wort genoemt *het Boeck Esther*, om dat in het selve principalick van haer gesproken wort, namelick hoe dat de machtige Coninck *Ahasveros* in eenen grimmigen toorn sijne huysvrouwe *Vasthi* (om dat sy op sijn bevel niet en woude verschijnen voor alle de Vorsten ende machtige Heeren der Persen ende der Meden) verstooten hebbende, *Esther* in hare plaetse, uyt een groot getal van schoone Ionckvrouwen te Susan t'samen gebracht, heeft uytverkoren tot sijne huysvrouwe, ende tot de Coninclicke weerdicheyt verheven, doende haer ter eere eene groote ende treffelicke bruyloft. Geduerende dit houwelick *Esthers* met *Ahasveros*, heeft de hooch-verhevene ende hooyaerdige *Haman* (principalick uyt haet tegen *Mordechai*, die hem niet en woude aenbidden, gelijck alle de Groote aen het hof des Conincks deden) voorgenomen niet alleen *Mordechai*, maer oock alle de Ioden, die in de hondert ende xxvij Provincien van *Ahasveros* waren, op eenen dach te doen vermoorden, daer toe hy des Conincks consent al verworven hadde. Maer doe alle de Ioden, ja de Coninginne *Esther* selfs, met hare Staet-jonckvrouwen haer met vasten ende bidden tot Godt den Heere wendden, so heeft Godt de Heere haer roepen ende bidden genadelick verhoort, ende hy heeft den boosen aenslach, ende 't bloedich voornemen *Hamans* niet alleen verhindert, maer alsoo gewendt, dat geheel het contrarye van *Hamans* voornemen geschiet is: want hy heeft, door het bevel des Conincks, *Mordechai* moeten aen doen die over groote eere, die hy hem selven hadde toegedicht, ja *Haman* is gehangen geworden aen de galge van vijftich *Cubitus* hooge, dewelcke hy hadde maken laten, om den Iode *Mordechai*, der Coninginne *Esthers* op-voeder, daer aen te hangen: maer *Mordechai* komt by den Coninck in grooten aensien, ende wort tot hooge Staten verheven, Ende den Ioden wort consent gegeven haer leven te verdedigen, ende haer over hare vyanden te wreken: 't welck gedaen zijnde, so hebben de Ioden over al groote vreuchden-feesten gehouden, ende dat niet alleen een mael, maer *Esther* ende *Mordechai* hebben geordineert, dat dit alle jare geschieden soude, op de dagen van *Purim*, ter gedachtenisse deser wonderbaerlicker ende onverwachter verlossinge, welcke Godt de Heere sijn volck gegeven heeft, haer verlossende uyt de handen harer vyanden, als het scheen datter geen hulpe meer voor haer te verwachten en was.

'Tgene dat in dit Boeck verhaelt wort, is, nae sommiger gevoelen, geschiet in den tijt van ontrent twintich jaren, alhoewel sommige min rekenen.

Het Eerste Capittel.

De Coninck Ahasveros geeft allen sijnen Lantvorsten een treffelicke maeltijt/ v. 1/ &c. Oock allen den volcke te Susan/ 4. De Coninginne Vasthi maeckt oock een maeltijt voor de vrouwen/ 9. De Coninck beveelt de Coninginne Vasthi voor hem/ de Vorsten/ ende al het volck te verschijnen/ 10. 't welck sy weygert te doen/ 12. Daerom hyse verstoot/ 13. op dat andere vrouwen haer daer aen souden spiegelen/ 17. Daer uyt wort een wet gemaeckt/ dat elck man over-Heere soude zijn in sijn huys/ 22.

1 HET geschiedde nu in de dagen van [1] Ahasveros (hy is diē Ahasveros/ dewelcke regeerde [2] vā India af tot aen Mooren-lant toe/ hondert ende seven-entwintich lantschappen.)

1 Hy wort in de Grieckscher historien (nae sommiger gevoelen) genoemt Xerxes, de sone van Darius Hystaspes. van den welcken gesproken wort Ezr. 4, 6.
2 *Hebr.* van Hodu tot aen Chus.

2 In die dagen/ als de Coninck Ahasveros op den throon sijnes Coninckrijcks sat/ die [3] op de Burcht Susan was:

3 In het derde jaer sijner regeringe/ maeckte hy een maeltijt allen sijnen Vorsten/ ende sijnen knechten: de macht van Persen ende Meden/ de [4] grootste heeren/ ende de Overste der lantschappen waren voor sijn aengesichte;

4 Als hy vertoonde [5] den rijckdom der heerlickheyt sijnes Rijcks/ ende de kostelickheyt des cieraets sijner grootheyt: vele dagen lanck/ hondert ende tachtentich dagen.

5 Doe nu die dagen vervult waren/ maeckte de Coninck een maeltijt al den volcke [6] dat gevonden wert op de Burcht Susan/ van den grootsten tot den kleynsten/ seven dagen lanck/ in het Voor-hof van den hof des Coninclicken Palleys.

6 Daer waren witte/ groene/ ende hemels-blauwe [behangselen]/ gevattet aen sijn

3 Ofte/ in 't Paleys. And. In de hoofstadt Susan. Het schijnt dat de stadt eñ de burcht/ ofte 't paleys/ eenen name gehadt hebben. Siet ond. 3, 15. ende 4, 6.
4 Siet Dan. 1, op v. 3.
5 D. den rijckdom sijnes voortreffelicken Coninckrijcks.
6 Dit is meer/ dan offer stonde/ Die te Susan woonden/ want daer warender vele op dese maeltijt/ die te Susan niet en woonden.

fijn linnene / ende purperen banden / in silveren ringen / ende [aen] marmeren pilaren: [7] de bedde-steden waren van gout ende silver / op eenẽ vloer van [8] Porphyr-[steen] / ende van marmer / ende albaster / ende [9] kostelicke steenen.

7 Ende men gaf te drincken in vaten van gout / ende [10] 't eene vat was anders als het ander vat: ende daer was veel [11] Coninckliicken wijn / [12] nae des Coninckx [13] vermogen.

8 Ende het drincken geschiedde nae de wet / dat [14] niemant en dwonge: want alsoo hadde de Coninck [15] vastelick bevolen [16] aen alle Grootte sijnes huyses / dat sy doen souden nae den wille [17] van eenen yegelicken.

9 De Coninginne Vasthi maeckte oock [18] een maeltijt voor de wyven / [19] in het Coninckliicke huys 't welck de Coninck Ahasveros hadde.

10 Op [20] den sevenden dach / doe des Conincks herte [21] vrolick was van den wijn / [22] seyde hy tot Mehuman / Biztha / Charbona / Bigtha / ende Abagtha / Zethar / ende Charchas / de seven [23] Camerlingen / dienende voor het aengesichte des Conincks Ahasveros /

11 [24] Dat sy Vasthi de Coninginne souden brengen voor het aengesichte des Conincks / [25] met de Coninckliicke kroone: om [26] den volckeren ende den Vorsten hare schoonheyt te toonen / want sy was [27] schoon van aengesicht.

12 Doch de Coninginne Vasthi weygerde te komen op het woort des Conincks / 't welck door [28] den dienst der Camerlingen [haer aengeseyt was]: Doe wert de Coninck seer verbolgen / ende sijne grimmicheyt ontstack in hem.

13 Doe seyde de Coninck tot de wyse die [29] de tyden verstonden / [30] (want alsoo moste des Conincks sake [31] geschieden / in de tegenwoordicheyt van alle de gene die de wet ende 't recht wisten:

14 De [32] naeste nu by hem waren Carsena / Sethar / Admatha / Tharsis / Meres / Marsena / Memuchan / [33] seven Vorsten der Persen / ende der Meden / [34] die het aengesichte des Conincks sagen / die [35] vooraen saten in het Coninckrijcke.)

15 Watmen [36] nae de wet met de Coninginne Vasthi doen soude? [37] om dat sy niet gedaen en hadde [38] het woort des Conincks Ahasveros / door den dienst der Camerlingen.

16 [39] Doe seyde Memuchan voor het aengesichte des Conincks ende der Vorsten / De Coninginne Vasthi en heeft niet alleen [40] tegen den Coninck misdaen: maer [oock] tegen alle de Vorsten / ende tegen alle de volckeren / die in alle de lantschappen des Conincks Ahasveros zijn.

17 Want [41] dese daet der Coninginne sal uytkomen tot alle wijven / [42] so dat sy hare mannen verachten sullen in hare oogen / alsmen seggen sal / De Coninck Ahasveros seyde / datmen de Coninginne Vasthi voor sijn aengesichte brengen soude / maer sy en quam niet.

18 Te desen selven dage sullen de Vorstinnen van Persen ende Meden / oock [alsoo] seggen tot alle de Vorstẽ des Coninckx / als sy [43] dese daet der Coninginne sullen hooren: Ende [44] daer sal verachtens ende toorns genoech wesen.

19 [45] Indien het den Coninck goet dunckt / dat een Coninckliick gebodt [46] van hem [47] uytgae / 't welck geschreven worde in de wetten der Persen ende Meden / ende [48] datmen 't niet en overtrede: Dat Vasthi niet in en gae voor het aengesichte des Conincks Ahasveros / ende de Coninck geve haer [49] Coninckrijcke [50] aen hare naeste / die beter is dan sy.

20 Als het bevel des Coninckx / 't welck hy doen sal in sijn gantsch Coninckrijcke / ([51] want het is groot) gehoort sal worden: so sullen alle wijven haren mannen [52] eere geven / van de grootste tot de kleynste toe.

21 [53] Dit woort nu was goet in de oogen des Conincks / ende der Vorsten: ende de Coninck dede nae het woort van Memuchan.

22 Ende [54] hy sondt brieven aen alle de lantschappen des Conincks / [55] aen een yegelick lantschap / nae sijne schrift / ende [56] aen elck volck / nae sijne sprake: Dat elck man over-heere in sijn huys wesen soude: ende [57] spreken nae de sprake sijnes volcks.

7 Of / bedde-[laden.] Te weten / in de welcke men aen de tafel lach en att / nae 't gebruyck der Persen / ende andere natyen / siet ond. cap. 7. de aenteeck. op v. 8.
8 *Hebr.* Bahat, dat is / Porphyr-steen / of marmer / root als purper: Anders / root marmer.
9 *Hebr.* Sochereth, dit is de name van eenen kostelicken steen / ons onbekent. Andere nemen het voor gespickelt marmer / van verscheydene coleuren.
10 *Hebr.* ende de vaten waren vande vaten onderscheyden, verscheydẽ / of verandert.
11 *Hebr.* wijn des Coninckrijcks.
12 D. gelijck sulcks eenen soo machtigen Coninck betaemde.
13 *Hebr.* hant.
14 Anders / NIEMANT DWINGE. De sin is / datmen eenen yegelicken soo veel wijns soude inschencken als hy begeerde / maer dat d'een den anderen niet soude dwingen met de bekers uyt te drincken / maer dat elck soude drincken / ende andere drincken laten / soo veel alst een yegelick beliefde.
15 *Hebr.* gefondeert, gegront-vest.
16 *Hebr.* aen allen meester, ofte oversten sijnes huyses.
17 *Hebr.* des mans ende des mans. De sin is / datmen eenen yegelicken soude inschencken ende laten drinckẽ / so veel wijns als hy begeerde / ende niet meer.
18 *Hebr.* Een maeltijt der wijven, T. w. voor die wijvẽ welcker mannen by den Coninck aten: Ten was by de Persẽ niet gebruyckelick / dat de vrouwen op gasteryen by de mannen saten ende aten.
19 *Hebr.* In het huys des Coninckrijcks.
20 Dit was de laetste dach dier treffelicker maeltijdt.
21 *Hebr.* goet.
22 Dat is / hy beval / of / hy belaste.
23 Of / hovelingen: ende soo in het volg. siet Gen. 37. op v. 36.
24 Om dit te beveelen is de Coninck meer door dronckenschap beweecht geworden / dan door bestendige redenen.
25 *Hebr.* met de croone des Coninckrijcks.
26 T. w. die te Susan waren.
27 *Hebr.* goet.
28 *Hebr.* door de hant, dat is / door den dienst / als Exo. 9.35. Siet de aenteeck. aldaer.
29 D. die in de historien van d'oude tijden ende 't beleyt van saken wel ervaren waren. Vgel. 1. Chron. 12.32.
30 Hy wil seggen / dat de Coningen in Persen in groot-wichtige saken niet en deden / dan met raet ende goet vinden der Vorsten des Rijcks.
31 Dat is / beraetslaecht worden.
32 And. Te weten, tot de naeste by hem, Carsena, &c. Verstaet / dat dese Vorsten naest by den Coninck saten: ofte / dat sy de groot-geachtste by den Coninck waren.
33 Ezr. 7.14. worden sy genoemt seven Raets-heeren des Conincks.
34 D. die dagelicks by ende ontrent den Coninck waren. Siet de aenteeck. 2. Reg. 25.19. Ende Ezr. 7.14. als de Coninck op yemant vertoornt was / die en mocht sijn aengesichte niet sien / als blijckt onder 7.8.
35 Of / boven aen.
36 Te weten / nae de wetten der Persen ende der Meden.
37 Dat is / daerom dat sy geroepen zijnde niet en quam.
38 D. mijn woort ende bevel / hy spreeckt van hem selven in de derde persoone.
39 Het schijnt / dat Memuchan noch over tafel zijnde / met den Coninck / dit oordeel geveldt hebbe. want de Persen dickwijls / droncken zijnde / haer met malkanderen over grootwichtige saken plechten te beraetslagen.
40 Memuchan wil seggen / dat Vasthi tegen den Coninck gesondicht hadde met der daet / tegen de Vorsten ende 't volck met quaet exempel.
41 Of / dit woort, dat is / de antwoorde der Coninginne. Hy wil seggen / het geruchte deser daet / ofte deser antwoorde / sal voort loopen / ende alle wijven ter ooren comen. Siet v. 18.
42 Memuchan wil seggen / het sal een oorsake zijn / dat oock onse / ende andere vrouwen / hare mannen verachten sullen.
43 Siet v. 17.
44 Hy wil seggen / hier uyt sal dit ontstaen / dat de vrouwen hare mannen sullen verachten / daer over dan de mans haer tegẽ hare vrouwen vertoornen sullen / ende alsoo salder gedurigen twist ende onlust zijn tusschen den man ende de vrouwe.
45 *Hebr.* In dien het goet is by den Coninck.
46 D. op sijnen name, *Hebr.* van sijne tegenwoordicheyt, of / van voor sijn aengesichte.
47 D. gepubliceert / of opentlick verkondicht worde.
48 And. datment niet en weder-roepe. alsoo oock ond. cap. 3. v. 3. of / dat het onwederroepelick zy.
49 D. hare Coninclicke weerdicheyt.
50 Of / aen hare gesellinne, dat is / aen eene andere.
51 Of / hoewel het groot is.
52 Of / eere doen, dat is / in eere houden.
53 Dat is / desen raedt / of voorslach.
54 T. w. de Coninck. And. daer werden brieven gesonden aen, &c.
55 *Hebr.* Aen lantschap ende lantschap. Dat is / aen alle hooge Officieren van elck ende yeder lant.
56 *Hebr.* Ende aen volck tot volck.
57 Verst. hier by / Ende met de sprake sijner vrouwe. Het is een teecken van heerschappye / ofte meesterschap / datmen sijn eygene tale spreeckt / ende niet gedwongen en wort sijne tale te veranderen ter believe van een ander. Siet Dan. 1.4. De Romeynen deden in de over-heerde Provintien / de latijnsche sprake invoeren / ende 't recht in de selve uytspreken. And. Dit nu sprackmen na de sprake [elck] van sijn volck, also dat het een yegelick konde verstaen.

Het ij. Capittel.

Ahasveros gedenckt aen Vasthi / v. 1. Daer werden veel schoone jonge dochters by een versamelt / 2. op dat de Coninck uyt de selve eene verkiese tot Coninginne in Vasthi stede / 4. Mordechai brengt Esther mede onder die jonge dochters / 8. Sy vindt gunste by Hegai den bewaerder der jonge dochteren / 9. Hegai geeft haer hare verciersel en / 12. Sy wort tot den Coninck gebracht / 16. hy stelt haer de Croone op 't hooft / ende maeckt se Coninginne / 17. Ende hy maeckt haer ter eere een groote bruyloft / 18. Twee Camerlingen soecken Ahasveros om te brengen / 21. Dit ontdeckt Mordechai / 22. 't wort inde Chronike geschreven / 23.

1 NA dese geschiedenissen / doe [1] de grimmicheyt des Conincks Ahasveros gestilt was / [2] gedacht hy aen Vasthi / ende wat sy gedaen hadde / ende wat over haer besloten was.

2 Doe seyden [3] de jongelingen des Conincks die hem dienden: Men soecke den Coninck jonge dochters / maechden / [4] schoone van aengesicht.

3 Ende de Coninck bestelle toesienders in alle de landtschappen sijnes Coninckrijcks / dat sy [5] vergaderen alle jonge dochters / maechden / schoone van aengesicht / tot de Burcht Susan / tot het huys [6] der vrouwen / onder [7] de hant van [8] Hege des Coninckx Camerlinck / bewaerder [6] der vrouwen: ende men geve haer [9] hare verciersel en.

4 Ende de jonge dochter die in des Conincks ooge [10] schoon wesen sal / worde Coninginne in Vasthi stede: Dese sake nu was goet in de oogen des Conincks / ende hy dede alsoo.

1 T. w. tegen de Coninginne Vasthi.
2 Hy vermaender vã by sijne hovelingen: veellicht dat het hem nu berouwde / dat hyse so lichtveerdelick van sich verstooten hadde.
3 D. de Vorsten / die Vasthi verwesẽ hadden / c. 1. 16 / &c. Dese vreesende / dat de Coninck / mede-lyden met Vasthi gekregen hebbende / haer wederom aennemẽ soude / ende dat sy haer dan aen haer soude soecken te wreken / om dat sy den Coninck geraden hadden haer te verstooten: So comen sy dit voor / ende slaen den Coninck een middel voor / om sijne lusten genoech te doen / ende Vasthi met der tijt geheelick te vergeten.
4 *Hebr.* goet van aensien.
5 Verstaet hier by / Ende brengen.
6. 6 D. der Jonckvrouwen / Alsoo stracks wederom; Ende Gal. 4. 4. wort de H. Jonck-vrouwe Maria een vrouwe genoemt.
7 D. sorge / of besorginge / bewaringe / opsicht / als v. 8.
8 Vers 8. Hegai.
9 Verstaet hier onder alles wat tot den pronck ende cieraet der Jonckvrouwen gehoort / soo kleederẽ / als baggen / en juweelen / als oock parfuym ende welrieckende salven / olye / of rieck-ballen. siet ond. vss. 13. ende 14. siet oock van den pronck ende cieraet der Jonckvrouwen Jes. 3.18.
10 *Hebr.* goet sal zijn. Alsoo oock v. 9.

5 Daer was een Jodisch man op de Burcht Susan / wiens naem was Mordechai / een sone Jaïrs / des soons Simei / des soons Kis / [11] een man van Jemini.

6 Die wech gevoert was van Jerusalem [a] met de [12] wech-gevoerde die wech-gevoert waren met [13] Jechonja / den Coninck van Juda / [14] den welcken [15] Nebucadnezar de Coninck van Babel hadde wechgevoert.

7 Ende hy was 't die opvoedede Hadassa (dese is [16] Esther [17] de dochter sijnes ooms) want sy en hadde geenen vader noch moeder: ende sy was een jonge dochter schoon van gedaente / ende schoon van aengesicht / ende als haer vader / ende hare moeder storven / haddese Mordechai sich tot eene dochter aengenomen.

8 'T geschiedde nu doe het woort des Conincks ende sijne wet ruchtbaer was / ende doe [18] veel jonge dochters t'samen vergadert wierden op de Burcht Susan onder de hant van Hegai: wert Esther oock genomen in des Conincks huys / onder de hant van Hegai / den bewaerder der vrouwen.

9 Ende die jonge dochter was schoon in sijne oogen / ende sy verkreech gunste voor sijn aengesichte / daerom haestede hy [19] met hare verciersselen / ende [20] met hare deelen haer te geven / ende seven [21] aensienlicke jonge dochters [22] haer te geven uyt het huys des Conincks: ende hy [23] verplaetsede haer / ende hare jonge dochters tot het beste des huyses der vrouwen.

10 Esther en hadde haer volck / noch te hare maechschap niet te kennen gegeven: want Mordechai [24] hadde haer geboden / dat sy 't niet en soude te kennen geven.

11 Mordechai nu wandelde [25] alle dage voor den voor-hof des huyses [26] der vrouwen / om te vernemen [27] nae den welstant van Esther / ende [28] wat met haer geschieden soude.

12 Als nu [29] de beurte [30] van elcke jonge dochter naeckte / om tot den Coninck Ahasveros te komen / [31] na dat haer twaelf maenden lanck nae de wet der vrouwen geschiet was / want [32] alsoo wierden vervult de dagen harer vercieringen: ses maenden met myrren-olye / ende ses maenden met specerijen / ende met [andere] verciersselen der vrouwen /

13 [33] Daer mede quam dan de jonge dochter tot den Coninck: [34] al wat sy seyde wert haer gegeven / [35] dat sy daer mede ginge uyt het huys der vrouwen [36] tot het huys des Conincks.

14 Des avonts ginck sy daer in / ende des morgens ginck sy weder nae [37] het tweede huys der wijven / onder [38] de hant van Saasgaz des Camerlinck des Conincks / bewaerder der bywijven; sy en quam niet weder tot den Coninck / ten ware de Coninck lust tot haer hadde / ende sy by name geroepen wierde.

15 Als de beurte Esthers / der dochter Abichails des ooms Mordechai / (die [39] hy sich ter dochter genomen hadde) naeckte / dat sy tot den Coninck komen soude / en [40] begeerde sy niet met allen / dan dat Hegai des Conincks Camerlinck / de bewaerder der vrouwen [41] seyde: ende Esther verkreech [42] genade in de oogen aller die haer sagen.

16 Alsoo wert Esther [43] genomen tot den Coninck Ahasveros / tot sijn Coninck-lick huys / in de tiende maent / welcke is de maent [44] Tebeth / in het sevende jaer sijnes Rijcks.

17 Ende de Coninck beminde Esther boven alle [45] wijven / ende sy verkreech genade ende gunste voor sijn aengesichte / boven alle maechden: ende hy settede [46] de Coninckliche kroone op haer hooft / ende hy maecktese Coninginne in de plaetse van Vasthi.

18 [47] Doe maeckte de Coninck een groote maeltijt allen sijnen Vorsten / ende sijnen knechten / [48] de maeltijt van Esther: ende [49] hy gaf den lantschappen ruste / ende [50] hy gaf geschencken [51] nae des Conincks vermogen.

19 Doe [52] ten anderen male maechden vergadert werden / [53] so sat Mordechai in de poorte des Conincks;

20 Esther [nu] en hadde hare maechschap / noch haer volck niet te kennen gegeven / gelijck als Mordechai [54] haer geboden hadde: want Esther dede het bevel Mordechai / gelijck als [55] doese by hem opgevoedt wert.

21 In die dagen / als Mordechai in de poorte des Conincks sat; werden [56] Bigthan ende Theres / twee Camerlingen des Conincks / van de dorpel-wachters / [57] seer toornich / ende sy sochten de hant te slaen aen den Coninck Ahasveros.

22 Ende dese sake wert Mordechai bekent gemaeckt / ende hy gaffe de Coninginne Esther te kennen: ende Esther seyde 't den Coninck in Mordechai name.

23 Alsmen de sake ondersocht / is 't alsoo bevonden / ende sy beyde werden aen [58] eene galge gehangen: ende het wert [59] in de Chronijcke geschreven [60] voor het aengesichte des Conincks.

11 D. een Benjaminiter. Siet Judic. 3.15.
a 2. Reg. 24. 14.
12 *Hebr.* wech-voeringe.
13 And. genoemt Iehojachin, 2. Reg. 24. 6. ende Conja, door kleynachtinge / Jerem. 22. 24.
14 T. w. Jechonjae Ofte / de welcke, Te weten / wechgevoerde.
15 Anders / Nabuchodonosor.
16 Sy is Esther genoemt geworden / doe sy des Coninck Ahasveros huys-vrouwe geworden is. Herodotus noemt Xerxis Huys-vrouwe Amestris, het welck sommige op Esther willen passen.
17 T. w. de dochter van sijnes vaders broeder / genoemt Abichail v. 15. So dat Mordechai ende Esther / gebroeders kinderen waren.
18 Iosephus schrijft / datter vyer hondert Jonckvrouwen t'samen gebracht zijn.
19 Siet bov. v. 3.
20 D. met al dat haer toequam / om nae behooren geciert te worden.
21 Of / uytgesiene, uytgelesene, ofte / bequaem, en weerdich om gegeven te worden.
22 T. w. tot staet-Jonckvrouwen.
23 *Hebr.* Hy veranderdese tot het goede des huys. Dat is / hy gaffe een beter ende bequamer plaetse ofte camer / dan hy haer eerst in gegeven hadde.
24 T. w. daerom / om dat de Joden te dier tijt in groote kleynachtinge waren.
25 *Hebr.* in allen dach ende dach.
26 D. der jonge dochteren / ende alsoo doorgaens in dit Boeck.
27 *Hebr.* na den vrede.
28 Of / wat haer wedervaren soude, of / watmen haer doen soude.
29 Of / de bestemde tijdt, ordre.
30 *Hebr.* Van jonge dochter, ende van jonge dochter.
31 *Hebr.* Van, ofte / na het eynde te geschieden. &c.
32 D. soo veel tijts moesten sy hebben om haer te reynigen ende te vercieren.
33 Te weten / aldus op-gepronckt / verciert / ende geparfumeert.
34 D. al wat sy begeerde / T. w. van verciersselen / kleederen / pareerssel / parfuym / &c.
35 And. dat het met haer ginge.
36 Dat is / tot de slaep-kamer des Conincks.
37 In dit tweede huys wierden de bywijven ende de byliggsters / ofte die by den Coninck geslapen hadden / bewaert: Maer in het eerste huys / daer van v. 3. gesproken wort / waren alleen jonge dochters. 38 Dat is / sorge / opsicht. 39 Te weten / Mordechai / boven v. 7. 40 Doende alsoo blijcken / dat sy haer over gaf / ende verliet op Godes voorsichticheyt. 41 Dat is / haer gaf / ordineerde, dat is / Sy was met den cieraet dien Hegai haer gaf / wel te vreden / hy was dan hoedanich hy was.
42 D. hier / aengenaemheyt. Als Prov. 1. 9. ende elders.
43 D. Genomen [ende gebracht], in 't Hebreeus en is maer een woort beteeckenende somtijts nemen / somtijts brengen / somtijts beyde te gelijcke / als hier / en Matt. 4. 5. Vergel. Genes. 12, 15, met de aenteeck.
44 Dese maent hadde het maen-schijn dat ten deele in onsen December; ende ten deele in Ianuario valt: Ende dit was de vierde maent des jaers / nae de rekeninge der Chaldeen / die het jaer in September beginnen: maer 't was de tiende maent nae de rekeninge der Hebreen / die 't kerckelicke jaer beginnen van Martio. Dese rekeninge der Hebreen / wort in dit Boeck gevolgt.
45 D. Jonckvrouwen / ofte vrouws-persoonen.
46 *Hebr.* De kroone des Coninckrijcks.
47 Siet Esther 1, op v. 3 / &c.
48 Het woort maeltijt beteeckent hier soo veel als bruyloft / ofte het Coninklicke bancket Esther ter eere gegeven / doe de Coninck haer ten wijve nam.
49 *Hebr.* hy maeckte. D. hy verminderde de lasten ende schattingen sijner ondersaten.
50 Soo aen de Coninginne / als aen de Groote / ja misschien oock aen het volck.
51 *Hebr.* nae de hant des Conincks.
52 Sommige meenen / datmē ten tweeden male jonge dochters heeft vergadert / niet om uyt de selve den Coninck eene huysvrouwe te kiesen / gelijckse daer toe d'eerste reyse zijn vergadert geweest: maer om uyt de selve voor den Coninck eenige bywijven te verkiesen.
53 D. hy liet sich door-gaens in het hof des Conincks vinden / gelijck hy te doen gewoone was / ende te doen schuldich was / als mede (soo 't schijnt) een hof-dienaer zijnde / ende op des Conincks dienst passende. 54 Vreesende / dat sy van wegen haer geslachte ende afkomste in verachtinge soude komen. 55 Ofte / doese een queeckelinck by hem was. 56 Onder cap. 6. v. 2. Bighthana. 57 T. w. op den Coninck. 58 Of / aen eenen boom, of / aen een hout. 59 *Hebr.* in het boeck der woorden der dagen, dat is / inde Chronijcke / T. w. der Persen. 60 D. in de tegenwoordicheyt des Conincks: Ofte / in het Boeck der Chronijcke / 't welck dagelicks voor den Coninck lach / op dat hy daer in lesen soude: In het welcke opgeteeckent wierden de gedenck-weerdichste saken / die dagelicks voor vielen.

Het iij. Capittel.

Haman wort seer hooge verheven van den Coninck / v. 1. Alle de hovelingen buygē sich voor hem neder / uytgesondert Mordechai / 2. Hier over vertoornt sich Haman seer / 5. Hy soeckt niet alleen Mordechai / maer alle de Joden uyt te roeyen / 6. Ende hy laet het lot hier over werpen / 7. Hy klaegt de Joden aen by den Coninck / 8. Ende versoeckt / dat alle de Joden mochten verdelgt worden / 9. 't welck hem de Coninck consenteert / 10. Dit wort geschreven aen alle de Vorsten in alle lantschappen / 12. Ende daer worden posten afgesonden met dit bevel / 13. De Coninck ende Haman sitten en drincken / maer de stadt Susan is verbaest 15.

1 NA dese geschiedenissen [1] maeckte de Coninck Ahasveros Haman groot / den sone van Hammedatha den [2] Agagiter / ende hy verhoogde hem: ende hy settede sijnen stoel [3] boven alle de Vorsten die by hem waren.

2 Eñ [4] alle de knechten des Conincks / die in de poorte des Conincks warē / [5] neygden ende bogen sich neder voor Haman; want de Coninck hadde alsoo [6] van hem bevolen: maer Mordechai en neygde sich niet / noch en booch sich niet neder.

1 D. hy verhief hem boven alle d'ander Vorsten ende Groote sijnes Rijcks.
2 Eenige meenen / dat Haman zy afkomstich geweest vā Agag den Coninck der Amalekiten / van den welcken te lesen is 1. Sam. 15. 8. siet oock Exo. 14. 17. ende Num. 24. 7. ende 2. Reg. 25. 28.
3 D. boven de stoelen van alle de Vorsten.
4 Verst. hier / alle de Hovelingen / ofte / die van des Conincks lijf-wacht waren. 5 Hem eene onbetamelicke / ongeoorlofde Persische eerbiedinge bewijsende / waer in Mordechai conscientie maeckte haer nae te volgen. Te meer / nae sommiger gevoelen / om dat hem bekent was / dat desen Haman een Amalekijt was. 6 D. hem aengaende.

3 Doe seyden de knechten des Conincks die in de poorte des Conincks waren / tot Mordechai:[7] Waerom overtreedt ghy des Conincks gebodt?

4 'Tgeschiedde nu/ doe sy [dit] van dach tot dach tot hem seyden/ ende hy [8] nae hen niet en hoorde: so gaven sy't Haman te kennen / op dat sy sagen / [9] of de woorden van Mordechai bestaen souden/ want [10] hy hadde hen te kennen gegeven [11] dat hy een Jode was.

5 Doe Haman sach / dat Mordechai sich niet en neygde / noch sich voor hem neder en booch: so wert Haman vervult met grimmicheyt.

6 Doch [12] hy verachtede in sijne oogen/ dat hy aen Mordechai alleen [13] de hant soude slaen/ (want men hadde hem het [14] volck van Mordechai aengewesen/) Maer Haman socht alle de Joden / die in den gantschen Coninckrijcke van Ahasveros waren / [namelick] het volck van Mordechai te verdelgen.

7 In de eerste maent (dese is de maent [15] Nisan) in het twaelfde jaer des Conincks Ahasveros/ wierpmen [16] het pur/ dat is/ het lot/ voor Hamans aengesichte / [17] van dach tot dach/ ende van maent [tot maent]/ [18] tot de twaelfde maent toe / dese is de maent [19] Adar.

8 Want Haman [20] hadde tot den Coninck Ahasveros geseyt/ Daer is een volck verstroyt ende verdeylt onder de volckeren in alle de lantschappē uwes Coninckrijcks: ende hare wetten zijn verscheyden van aller volckeren [wetten]: oock [21] en doen sy des Coninckx wetten niet: Daerom en ist den Coninck niet oorbaerlick [22] haer te laten blyven.

9 Indien het den Coninck goet dunckt/ laetter geschreven worden/ [23] datmense verdoe: [24] so sal ick tien duysent talenten silvers op-wegen in de handen der [25] gener die 't werck doen / om in des Coninckx [26] schatten te brengen.

10 Doe trock de Coninck [27] sijnen rinck van sijne hant/ ende hy gaf hem Haman den sone Hamedatha den Agagiter/ der Joden tegen-partyder.

11 Ende de Coninck seyde tot Haman/ Dat [28] silver zy u geschoncken: [29] oock dat volck/ om daer mede te doen/ nae dat het goet is in uwe oogen.

12 Doe wierden de schryvers des Coninckx geroepen/ [30] in de eerste maent / op den dertienden dach der selver / ende daer wert geschreven/ [31] nae alles dat Haman beval / aen de Stadt-houders des Coninckx / ende aen de Lant-voochden/ [32] die over elck lantschap waren/ ende aen de Vorsten van elck volck/ elck lantschap nae sijne schrift / ende elck volck nae sijne sprake: daer wert geschreven in den name des Coninckx Ahasveros / ende 't wert met des Coninckx rinck versegelt.

13 De brieven nu werden gesonden door de hant der loopers tot alle de lantschappen des Coninckx / datmen soude verdelgen / dooden / ende verdoen alle de Joden/

7 Siet vob. v. 2.

8 D. haer niet en gehoorsaemde/ noch sich niet en lieten bewegē door hare aenspraecke ende vermaninge.

9 D. of hy stantvastich soude blijven in sijne Religie/ ende of hy derhalven voortaen weygeren soude voor Haman sich te neygen.

10 T. w. als sy hem vraechden/ waerom hy des Coninckx gebodt niet en gehoorsaemde / nuts sich voor Haman buygende.

11 Den welcken het niet geoorloost en was eenen mensche te aenbidden/ want Godt heeft verboden de creatueren aen te bidden. Deut. 6. 13. ende 10. vss. 12/ 20. ende 17. v. 3. Matt. 4. 10. Luc. 4. 8.

12 D. hy achte het te geringe / ende de moeyte niet weert te zijn/ dat hy Mordechai alleen soude dooden.

13 T. w. om hem te dooden. Also oock vob. 2. v. 21.

14 D. de lants-lieden: Ofte / van wat volck ende natie dat Mordechai gesproten was.

15 Over-een-komēde ten deele met onse Meerte, ten deele met onsen April.

16 Pur, ofte Phur, is een Persisch woort/ beteeckenende het lot/ ond. 9. 24.

17 De sin deser woorden is / datmen volgens de heydensche Persische superstitie/ het lot wierp/ om te weten op wat dach en maent / dat het bequaemst soude wesen/ de Joden alom op eenen ende den selven dach te verdelgen.

18 D. in de twaelfde maent quam eerst het lot uyt / 't welck den dach aen-wees/ op welcken men de Joden soude ombrengen.

19 Dit is een Syrisch ofte Chaldeeus woort/ gelijcker geschrevē staet 2. Mac. 15. 37. Ende dese maent viel ten deele in onsen Februario, ten deele in Martio.

20 Te weten/ eer hy het lot wierp. want dit soude vergeefsche moeyte geweest zijn/ ten ware dat hy eerst consent van den Coninck gehadt hadde de Joden uyt te roeyen.

21 Dit seyt hy daerom/ om dat Mordechai den Coninck niet en gehoorsaemde in Haman aen te bidden. Ende 'tgene dat Mordechai tegens hem alleen misdaen hadde/ dat legt Haman hier alle de Joden te laste / ende beschuldichtse/ als of sy allegaer alle de wetten des Coninckx verachtten.

22 T. w. in het Coninckrijcke / ofte / in het leven / maer sy dienen uytgeroeyt te wesen. 23 T. w. alle de Joden die in des Coninckx gebiet te vinden zijn. 24 Desen grooten schat beloost hy den Coninck te leveren/ op dat hy hem te eer bewege toe te laten / dat hy de Joden soude mogen ombrengen. 25 Op verstaet de Thresoriers des Coninckx/ die last souden hebben dit gelt te ontfangen. 26 Of/ schat-kisten , of/ schat-kameren. 27 T. w. sijnen segel-rinck / als af te nemen is uyt cap. 8. 8. dit dede de Coninck tot een teecken der macht die hy Haman gaf. Siet Genes. 41. de aenteeck. op v. 42. ende hier ond. v. 12. 28 T. w. Die tien duysent talenten / die ghy gepresenteert hebt in mijne schat-kamer te leveren. 29 T. w. de Joden / die ghy wilt laten om-brengen. 30 Genoemt Nisan , v. 7. 31 Dit was / datmen op sulcken dach alst Haman soude goet-duncken / het gebodt des Coninckx/ belangende het ombrengen aller Joden / soude in het werck stellen. 32 *Hebr.* die over lantschap en lantschap , ende volck en volck waren. alsoo oock meermaels hier na.

van den jongen tot den ouden toe/ de kleyne kinderen/ ende de wyven/ op eenen dach/ op den dertienden der twaelfder maent (dese is de maent Adar) ende datmen [33] haren buyt soude rooven.

14 Den [34] inhoudt der schrift was/ datter een wet [35] soude gegeven worden [36] in alle lantschappen / openbaer aen alle volcken / datse [37] tegen den selven dach [38] souden gereet zijn.

15 De loopers gingen uyt / voort-gedrongen zijnde [39] door het woort des Coninckx/ ende de wet wert uytgegeven in de Burcht Susan; Ende de Coninck ende Haman [40] saten ende droncken / doch [41] de Stadt Susan was [42] verwerret.

33 D. hare goederen/ die hier genoemt worden de buyt der Joden: 'twelck soo niet te verstaen en is/ als of sy den selven anderen hadden afgenomen / of geroost: Maer om dat andere (T. w. Haman met de sijne) haer dien wouden afnemen/ en haer daer van berooven.

34 Ofte / Copye.

35 Te weten/ van de Vorsten ende lant-voochden/ elck in sijn gebiedt. 36 *Hebr.* In alle lantschap ende lantschap. 37 T. w. op den xiij dach der twaelfder maent. 38 Te weten / om de Joden te overvallen / te dooden / ende te verdoen / ende hare goederen te rooven/ v. 13. 39 D. door des Coninckx placcaet / dat van het ombrengen der Joden op de Burcht Susan eerst aengeslagen was. 40 *Hebr.* saten om te drincken, of / drinckende. 41 D. de inwoonders der stadt Susan: maer insonderheyt de Joden die in de selve woonden/ welckers goet en bloet daer aen gelegen was. Siet ond. 8. op v. 15. 42 Of/ Perplex, gelijckmen nu spreeckt.

Het iiij. Capittel.

Mordechai treurt en huylt met eenen sack bekleedt zijnde / v. 1. Ende alsoo quam hy tot voor de poorte des Coninckx/ 2. De Joden treuren en schreyen over al daer dat wreede placcaet aengeslagen wiert/ 3. Esther sendt Mordechai kleederen / maer hy wilse niet aennemen/ 4. Sy laet door Hatach vernemen waerom hy dus bedroeft is/ 5. 't welck hy Hatach te kennen geeft/ 7. met de copye van de uytschrift/ om Esther de selve te vertoonen / ende haer te vermanen tot den Coninck te gaen/ ende voor de Joden te bidden/ 8. daer in Esther wel groote swaricheyt vindt / 11. maer Mordechai brengt sulcke redenen by/ 13. dat sy hem belooft tot den Coninck te sullen gaen / na dat de Joden te Susan drie dagen souden gevast ende gebeden hebben / gelijck sy ende hare staet-Jonckvrouwen oock doen souden / 16.

1 Als Mordechai [1] wist [2] al watter geschiet was/ so verscheurde Mordechai sijne kleederen / ende hy trock [3] eenen sack aen met assche: ende hy ginck uyt door het midden [4] der Stadt / ende hy riep [met] een groot ende bitter geroep.

2 Ende hy quam [5] tot voor de poorte des Coninckx: want niemant mocht in des Coninckx poorten in-komen [6] bekleedt met eenen sack.

3 Ende [7] in al ende een yeder lantschap/ [ende] plaetse/ daer [8] het woort des Coninckx/ ende sijne Wet aen quam / was een groote rouwe onder de Joden/ met vasten/ ende geween / ende misbaer: [9] Vele lagen in sacken/ ende assche.

4 Doe quamen Esthers [10] jonge dochters / ende hare Camerlingen/ ende sy gaven 't haer [11] te kennen: Ende het dede de Coninginne seer wee: ende sy sondt kleederen om Mordechai aen te doen / [12] ende sijnen sack van hem af te doen: maer hy en namse niet aen.

5 Doe riep Esther Hathach / [eenen] van de [13] Camerlingen des Coninckx / [14] welcke hy [15] voor haer gestelt hadde / ende sy gaf hem bevel aen Mordechai / om te weten [16] wat dit / ende [16] waerom dit ware.

6 Als Hatach uyt-ginck tot Mordechai / op de strate der Stadt / die voor de poorte des Coninckx was/

7 So gaf Mordechai hem te kennen [17] al wat hem weder-varen was: ende de [18] verklaringe van 't silver/ 'twelck Haman geseyt hadde te sullen wegen in de schatten des Coninckx/ [19] voor de Joden / om de selve om te brengen.

8 Ende hy gaf hem [20] de afschrift der geschrevene Wet / die te Susan [21] gegeven was / haer te verdelgen / dat hyse Esther liete sien / ende haer te kennen gave: ende [22] haer gebode/ dat sy tot den Coninck gin-

1 Uyt de aengeslagene Placcaten des Coninckx. siet v. 8.

2 T. w. belangende het omme-brengen der Joden.

3 D. een treur-kleet/ 'twelck hy met assche bestroyde. Siet Jos. 6. 7.

4 T. w. Susan.

5 Dat is/ in de strate die voor de poorte van des Coninckx palleys was/ als onder v. 6.

6 *Hebr.* in een kleet des sacks.

7 *Hebr.* Ende in alle lantschap ende lantschap.

8 D. het placcaet.

9 *Hebr.* Sack ende assche was velen onderleyt, of / onderspreyt. dat is/ vele die eenen sack aen hadden / lagen in der assche / als Jon. 3. 6.

10 Verst. hier/ staet-Jonckvrouwen.

11 T. w. hoe sich Mordechai aenstelde/ vss. 1/ 2.

12 T. w. op dat hy weder te hove mochte komen/ ende sy des te gevoegelicker met hem van alles spreken / ende haer beraden mochte.

13 *Hebr.* gesnedene, And. ontmande.

14 Of/ welcken.

15 *Hebr.* Voor haer aengesichte gestelt hadde, dat is / die op haren dienst passen soude.

16, 16 Dat is / Sy vraechde waerom hy dus bedroeft was/ en eenen sack aengetrocken hadde?

17 T. w. 'tgene cap. 2. beschreven staet.

18 Siet vob. 3. v. 9.

19 Of/ tegen de Joden. dat is/ op dat het hem soude geoorloost wesen de Joden te verdelgen / gelijck hier volcht.

20 Of / uytschrift, of / Copye.

21 D. gepubliceert/ aengeslagen/ ofte aengeplackt was. 22 T. w. In Mordechai hares opvoeders name / die ten dien aensiene noch eenige authoriteyt over haer behouden hadde / of schoon Esther nu Coninginne was. Siet vob. 2. 20.

ge/ om

ge/ om hem te smeecken/ ende [23] van hem te versoecken voor haer volck.

9 Hatach nu quam/ ende gaf Esther de woorden Mordechai te kennen.

10 Doe seyde Esther tot Hatach/ ende [24] gaf hem bevel aen Mordechai:

11 [25] Alle knechten des Conincks/ ende [26] 't volck der lantschappen des Conincks/ weten wel/ [27] dat al die tot den Coninck ingaet [28] in den binnensten voor-hof/ die niet geroepen en is/ hy zy man of vrouwe/ [29] sijn eenich [30] vonnisse zy/ datmen [hem] doode/ ten zy dat de Coninck den gouden scepter hem [31] toe-reycke/ op dat hy [32] levendich blyve: Ick nu en ben dese dertich dagen niet geroepen om tot den Coninck in te komen.

12 Ende sy [33] gaven de woorden Esthers aen Mordechai te kennen.

13 So seyde [34] Mordochai/ datmen Esther wederom seggen soude: En beeldt u niet in [35] in uwe ziele/ dat ghy sult ontkomen [36] in het huys des Conincks/ meer dan alle de [andere] Joden.

14 Want indien ghy [37] eenichsins swygen sult [38] te deser tijt/ so sal den Joden [39] verquickinge ende verlossinge uyt een andere plaetse ontstaen/ [40] maer ghy/ ende uwes vaders huys sult omme komen: ende wie weet/ of ghy [niet] [41] om sulcken tijt als desen is/ tot dit Coninckrijcke geraeckt zijt?

15 Doe seyde Esther/ datmen Mordechai weder aenseggen soude:

16 Gaet/ vergadert alle de Joden die te Susan gevonden worden/ ende [42] vastet voor my/ ende en etet noch en drincket niet/ [43] in drye dagen/ 's nachts noch 's daechs/ Ick ende mijne jonge dochters sullen oock alsoo vasten: ende alsoo sal ick tot den Coninck ingaen/ 't welck niet [44] nae de wet en is: [45] Wanneer ick dan om-kome so kome ick om.

17 Doe ginck Mordechai henen/ ende hy dede nae alles dat Esther aen hem geboden hadde.

23 *Hebr* van sijn aengesichte: dat is/ dat sy selfs in eygener persoone sulcks dede/ sonder yemant anders daer toe te gebruycken.
24 D. Sy gaf hem antwoorde/ die sy hem belaste aē Mordechai te brengen.
25 Dit zijn de eygene woorden die Hatach Mordechai soude seggē van Esthers wegen.
26 Als of sy seggen wilde/ Alle man weet het wel/ selfs die verre van het hof ende dese stadt woonen.
27 Siet Herodotum in Thalia.
28 Dese plaetse was voor dat deel des Coninckelicken Palleys/ daer sich de Coninck onthielt/ Siet ond. 5. v. 1.
29 D. des Conincx ontweder-roepelicke wet. ofte/ aldus: eenerley wet zy van dien. T. w. man ofte vrouw/ die sulcx doet. Vgel. Dan. 2. 9.
30 Siet ond. 5. v. 2.
31 *Hebr.* uytstrecke.
32 *Hebr.* leve.
33 D. men gaf.
34 Mordochai] Alsoo staet hier/ maer doorgaens Mordechai.
35 D. by u selven.
36 D. om dat ghy in het huys des Conincks zijt.
37 *Hebr.* swijgende sult swijgen.
38 T. w. Nu de Joden in sulck eenen bedroefden staet zijn.
39 *Hebr.* ademinge, adem-tocht. Vgelijckt Exod. 8. 15. 1. Sam. 16. 23.
40 Hy wil seggen/ indien ghy in desen uytersten noot geen mede-lyden bewijsen/ noch hulpe doen en sult aen uwe lantslieden en bloet-vrienden: So sal de Heere dese uwe kleynhertichheyt waerlick straffen.
41 Hy wil seggen/ vermoedelic en soudt ghy tot dese Coninckliicke weerdicheyt niet gekomen zijn/ ten ware dat Godt u hadde willen gebruycken/ om sijn volck te deser tijt te verlossen.
42 Hy wil seggen/ in u vasten ende bidden sult ghy myner by Godt gedencken/ dat hy sijnen segen wille geven tot de voorbede die ick den Coninck doen sal.
43 Dit vasten en heeft maer geduert twee nachten/ eenen vollen dach/ ende twee deelen van dagen: Want ten derden dage is Esther tot den Coninck gegaen/ cap. 5. 1. Siet dergelijcke maniere van spreken Matth. 12. 40. van het verblijf Ionæ in den buyck des walvischs/ ende Christi in het graf.
44 Van de welcke vov. v. 11. gesproken wort.
45 Het is soo veel als of Esther seyde/ Ick ben willich mijn leven in perikel des doots voor mijn volck te stellen/ ende te verwachten wat Godt geven sal. Dusdanige maniere van spreken gebruyckt oock Jacob Genes. 43. 14. Siet d'aent. aldaer.

Het v. Capittel.

De Coninginne Esther treckt een Coninckliick kleedt aen/ ende gaet tot den Coninck/ v. 1. Die haer den gouden scepter toe-reyckt/ 2. Ende hy belooft haer hare bede te geven/ 3. Sy noodicht den Coninck ende Haman ter maeltijt/ 4. De Coninck met Haman by Esther gekomen zijnde op die maeltijt/ 5. belooft wederom haer hare bede te geven/ 6. Sy noodicht den Coninck ende Haman ten anderen male/ 7. Haman verblijdde sich hier in seer/ maer hy vertoornt sich ten hoochsten/ siende dat Mordechai hem niet en eerde/ 9. Dit alles vertelt hy sijn wijf ende vrienden/ 10. Die raden hem/ dat hy een galge vijftich ellen hooge soude maken laten/ om Mordechai daer aen te hangen; welcken raet hy volgt/ 14.

1 'T Geschiedde nu aen [1] den derden dach/ dat Esther [2] een Coninckliick kleedt aentrock/ ende stont in het binnenste voor-hof van des Conincks huys/ tegen over [3] het huys des Conincks; de Coninck nu satt op sijnen Coninckliicken throon/ in het Coninckliicke huys tegen over de deure van het huys.

2 Ende 't geschiedde/ doe de Coninck de Coninginne Esther sach/ staende [4] in den voor-hof/ verkreech sy genade in sijne oogen: so dat de Coninck den gouden scepter/ die in sijne hant was/ [5] Esther toereyckte/ ende Esther naederde/ ende [6] roerde de [7] spitse des scepters aen.

3 Doe seyde de Coninck tot haer/ Wat is u Coninginne Esther? ofte wat is u versoeck? het sal u gegeven worden/ [8] oock tot de helft des Coninckrijcks.

4 Esther nu seyde/ Indien het den Coninck goet dunckt/ so kome de Coninck met Haman heden tot de maeltijt/ die ick [9] hem bereydt hebbe.

5 Doe seyde de Coninck/ Doet Haman spoeden/ dat hy [10] het bevel Esthers doe: Als nu de Coninck met Haman tot de maeltijt/ die Esther bereydt hadde/ gekomen was:

6 So seyde de Coninck tot Esther [11] op de maeltijt des wijns/ Wat is uwe bede? ende het sal u gegeven worden: ende wat is u versoeck? 't sal geschieden/ oock tot de helft des Coninckrijcks.

7 Doe antwoordde Esther/ ende seyde/ Mijne bede ende versoeck is/

8 Indien ick genade gevonden hebbe in de oogen des Conincks/ ende indien het den Coninck goet dunckt/ my te geven mijne bede/ ende mijn versoeck te doen/ so kome de Coninck met Haman tot de maeltijt die ick hem bereyden sal/ [12] so sal ick morgen doen [13] nae het bevel des Conincks.

9 Doe ginck Haman ten selven dage uyt/ [14] vrolick/ ende [15] goets moets: maer doe Haman Mordechai sach in de poorte [16] des Conincks/ ende dat hy niet op en stont/ noch [17] sich voor hem en beweegde/ so wert Haman vervult met grimmicheyt op Mordechai.

10 Doch Haman [18] bedwong sich/ ende hy quam tot sijn huys: ende hy sondt henen/ ende liet sijne vrienden komen/ ende Zeres sijne huysvrouwe.

11 Ende Haman vertelde hen de heerlijckheyt sijnes rijckdoms/ ende [19] de veelheyt sijner sonen/ ende alles daer in de Coninck hem groot gemaeckt hadde/ ende [20] daer in hy hem verheven hadde boven de Vorsten/ ende knechten des Conincks.

12 Voorder seyde Haman/ Oock en heeft de Coninginne Esther niemant met den Coninck doen komen tot de maeltijt/ die sy bereyt heeft/ dan my: ende [21] ick ben oock tegen morgen [22] van haer met den Coninck genoodicht.

13 Doch dit al [23] en baet my niet/ soo lange tijt/ als ick den Jode Mordechai sie sitten in de poorte des Conincks.

14 Doe seyde sijne huysvrouwe Zeres tot hem/ mitsgaders alle sijne vrienden/ Men make [24] een galge vijftich ellen hooge/ ende segt morgen den Coninck/ datmen Mordechai daer aen hange/ gaet dan vrolick met dē Coninck tot die maeltijt: [25] Desen raedt nu docht Haman goet/ ende [26] hy dede de galge maken.

1 Te weten/ aen den derden dach des vastens/ cap. 4. 16.
2 *Hebr.* haer kleedde [met] het Coninckrijck. Dat is/ met het kleedt des Coninckrijcks: gelijck het vol staet ond. 6. 8. Siet aldaer met d'aent.
3 D. dat deel des huys daer sich de Coninck verhielt.
4 Verstaet hier de binnen-sale van het Palleys/ daer de Coninck sijne kamers hadde.
5 Dit was een teecken/ dat hy haer verlof gaf tot hem te naederen/ ende dat hy willich ende bereydt was/ te hooren wat sy van hem begeeren soude.
6 Tot een teecken van gehoorsaemheyt ende eerbiedinge.
7 *Hebr.* het hooft.
8 Alsoo oock v. 6. de reden soude aldus voller zijn/ Al waert dat ghy het halve Coninckrijcke begeerdet/ het soude u gegeven worden. siet dergelijcke belofte Herodis Marc. 6. 23.
9 Of/ voor hem, te weten/ voor den Coninck.
10 *Hebr.* het woort.
11 D. doe men den wijn op-gebracht hadde/ ofte/ wolick by den wijn begon te worden. Men pleegt/ soo sommige schrijven/ by de Persen alsdan eerst den wijn op de tafel te brengen/ alsmen het banchet ende vruchten op-bracht: want anders droncken sy water: des Conincks dranck was gesoden water uyt de riviere Choaspe.
12 D. ick sal morgen mijne bede den Coninck voordragē/ ende hem aendienen wat het is dat ick van hem begeere.
13 *Hebr.* nae 't woort des Conincks.
14 T. w. Om dat hy de eere hadde/ dat hy allee tot het banckett der Coninginne genoodicht was.
15 *Hebr.* goet aen 't herte, of/ goet van herten.
16 D. des huyses des Conincks.
17 Siet vov. cap. 3. v. 2.
18 Dat is/ hy bedwong sijnen toorn/ alsoo dat hy hem selven niet datelick/ noch op staende voet aen Mordechai gewroken en heeft.
19 Hy hadde tien sonen/ c. 9. 10. Van sijne dochters en wort nergens mentie gemaeckt. And. grootheyt.
20 Siet vov. 3. 1.
21 *Hebr.* ick ben oock morgen haer geroepene, of genoodichde.
22 Of/ tot haer.
23 D. ten kan my niet te vrege vrolick maken.
24 *Hebr.* een hout. ende soo in 't volgende.
25 *Hebr.* dit woort. D. desen voorslach.
26 *Hebr.* Hy maeckte het hout. D. hy liet het bereyden tot een galge.

Het vj. Capittel.

De Coninck niet kunnende slapen/ laet het boeck der Chronijcken brengen/ v. 1. Daer in men geschreven vindt het boos voornemen van Bigthana/ ende Theres/ door Mordechai ontdeckt/ 2. De Coninck vraecht wat eere dat Mordechai hier voor gedaen was? Sijne dienaers seggen/ geene/ 3. Haman in den Voor-hof zijnde/ 4. wort ingeroepen/ 5. Ende de Coninck vraecht hem/ watmen dien man behoore te doen/ dien de Coninck eeren wil? 6. Antwoorde Hamans hier op/ 7. De Coninck beveelt Haman dat hy Mordechai alle de eere soude aendoen/ die hy geseyt hadde/ 10. 't welck hy doet/ 11. Daer na gaet hy nae huys treurich zijnde/ 12. ende vertelt al sijn wedervaren aen sijn huysvrouwe/ ende vrienden/ die hem sijnen voorderen val voorseggen/ 13. Hy wort ter maeltijt Esthers gedreven/ 14.

[1] IN de selve nacht [1] was de slaep van den Coninck geweken: ende hy seyde/ datmen [2] het Boeck der gedachtenissen/ [3] de Chronijcken/ brengen soude/ ende sy werden [4] in de tegenwoordichepyt des Conincks [5] gelesen.

2 Ende men vondt geschreven/ [6] dat Mordechai hadde te kennen gegeven/ van [7] Bigthana/ ende Theres/ twee Camerlingen des Conincks/ uyt de dorpel-wachters/ die de hant sochten te leggen aen den Coninck Ahasveros.

3 Doe seyde de Coninck/ Wat eere ende [8] verhoogingе is Mordechai [9] hier over gedaen? eñ de jongelingen des Conincks/ sijne dienaers/ seyden/ Aen [10] hem en is [11] niets gedaen.

4 Doe seyde de Coninck/ Wie is [12] in den Voorhof? (Haman nu was gekomen in den buyten voor-hof van het huys des Conincks/ [13] om den Coninck te seggen/ datmen Mordechai soude hangen aen de galge die hy hem hadde doen bereyden.)

5 Ende des Conincks jongelingen seyden tot hem/ Siet/ Haman staet in den Voor-hof: doe seyde de Coninck/ Dat hy in kome.

6 Als Haman ingekomen was/ so seyde hem de Coninck/ Wat salmen met dien man doen/ tot wiens eere de Coninck een welbehagen heeft? doe seyde Haman [14] in sijn herte/ tot wien heeft de Coninck een welbehagen om [hem] eere te doen/ [15] meer dan tot my?

7 Daerom seyde Haman tot den Coninck: Den man/ tot wiens eere de Coninck een welbehagen heeft/

8 Salmen [16] het Coninckliсke kleedt brengen/ dat de Coninck pleegt aen te trecken: ende 'tpeert daer de Coninck op pleegt te ryden; ende dat de [17] Coninckliсke kroone op sijn hooft gesett worde.

9 Ende men sal dat kleedt ende dat peert geven in de hant eenes uyt de Vorsten des Conincks/ vande grootste Heeren/ ende men sal't dien man aentrecken tot wiens eere de Coninck een welbehagen heeft: ende men sal hem [18] op dat peert doen ryden door de straten der Stadt/ ende men sal voor hem roepen/ Alsoo salmen dien man doen/ tot wiens eere de Coninck een welbehagen heeft.

10 Doe seyde de Coninck tot Haman/ Haest u/ neemt dat kleedt/ ende dat peert/ gelijck als ghy gesproken hebt/ ende doet Mordechai den Jode alsoo/ die aen de poorte des Conincks sit: ende en laet niet een woort vallen van allen dat ghy gesproken hebt.

11 Ende Haman nam dat kleedt ende dat peert/ eñ trock het kleedt Mordechai aen/ ende dede hem ryden door de straten der Stadt/ ende hy riep voor hem/ Alsoo salmen dien man doen/ tot wiens eere de Coninck een welbehagen heeft.

12 Daerna keerde Mordechai wederom tot de poorte des Conincks: maer Haman [19] wiert voort-gedreven nae sijn huys/ treurich/ ende [20] met bedeckten hoofde.

13 Ende Haman vertelde aen sijne huysvrouwe Zeres/ ende alle sijne vrienden/ al wat hem wedervaren was: Doe seyden hem [21] sijne Wyse/ ende Zeres sijne huysvrouwe/ [22] Indien Mordechai/ voor wiens aengesichte ghy hebt begonnen te vallen/ van het zaet der Joden is/ so en sult ghy tegen hem niet vermogen/ [23] maer ghy sult gewisselick voor sijn aengesichte vallen.

14 Doe sy noch met hem spraken/ so quamen des Conincks Camerlingen naeby/ ende sy haesteden Haman tot de maeltijt te brengen/ die Esther bereydt hadde.

1 Hebr. de slaep des Conincks was wechgevlucht. D. de Coninck en konde niet slapen. Dit is alsoo door de beschickinge Godes geschiet.
2 D. in het welcke de gedenckweerdige saken der Coningen in Persen ende Meden geschreven/ ende by memorie gestelt waren. And. het memori-Boeck.
3 *Hebr.* de woorden der dagen.
4 *Hebr.* voor des Conincks aengesicht.
5 Desen Coninck en woude sijnen tijt niet onnuttelick toebrengen/ maer dewijle hy niet slapen en konde/ so liet hy sich wat nuttelicks voorlesen.
6 Siet bov. cap. 2. v. 21.
7 Genoemt Bigtoan. bov. cap. 2. 21.
8 *Hebr.* grootheyt.
9 T. w. van wegen het ontdecken der moordenaers.
10 D. hy en heeft al heel geenen loon nochte vereeringe ontfangen voor het ontdecken ende aenbrengẽ van dit moordadich voornemen tegen den Coninck.
11 *Hebr.* geen woort, of/ sake.
12 Verstaet hier den buyten voor-hof al waer des Conincks dienaers waren op sijnen dienst passende.
13 D. om met den Coninck te spreken/ datmen/ &c.
14 D. by hem selven.
15 Dit besloot hy uyt de veelheyt der weldaden/ die hy alreets vandẽ Coninck genooten hadde.
16 *Hebr.* Het kleedt des Coninckrijcks.
17 *Hebr.* Kroone des Coninckrijcks.
18 Dit is eertijts geweest eene van de grootste eeren/ die de Coningen hare liefste/ ende meest-geeerde vrienden deden. siet dergelijcke Gen. 41. 43. ende 1. Reg. 1. 33.
19 Ofte/ dreef hem selven voort, te weten/ door hertseer ende verdriet. Vgel. 2. Chron. 26. 20.
20 *Hebr.* bedeckt van hoofde, Een teecken van droeffenisse. siet 2. Sam. 15. 30. Jer. 14. 4.
21 D. sijne Raets-heeren/ welcker raet hy gewoon was te gebruycken in grootwichtige saken. doch andere verstaen hier de Tooveraers ende voor-seggers/ met de welcke sich Haman in dese sake beriet.
22 And. dewijle.
23 *Hebr.* Ghy sult vallende vallen voor sijn aengesichte.

Het vij. Capittel.

De Coninck belooft Esther wederom te sullen geven al wat sy begeeren soude/ v. 1/ &c. Sy bidt om haer/ ende hares volcks leven/ 3. ontdeckende Hamans boos voornemẽ/ 4. Die Esther om sijn leven bidt/ siende dat de Coninck op hem seer gestoort was/ 7. Sijn aengesichte wort bedeckt/ dat hy den Coninck niet meer sien en mocht/ 8. Charbona seyt den Coninck/ dat Haman een galge van 50 ellen hooge hadde maken laten/ om Mordechai daer aen te hangen: de Coninck gebiedt datmen Haman aen de selve soude hangen/ 9. 't welck geschiedde/ 10.

[1] DOe de Coninck niet Haman gekomen was/ [1] om te drincken met de Coninginne Esther:

2 So seyde de Coninck tot Esther/ oock [2] ten tweeden dage [3] op de maeltijt des wijns/ Wat is uwe bede/ Coninginne Esther? ende sy sal u gegeven worden: ende wat is u versoeck? 'tsal geschieden/ oock tot de helft des Coninckrijcks.

3 Doe antwoordde de Coninginne Esther/ ende seyde/ Indien ick/ ô Coninck/ genade in uwe oogen gevonden hebbe/ ende indien het den Coninck goet dunckt/ men geve my [4] mijn leven/ om mijner bede wille/ ende [5] mijn volck/ om mijns versoecks wille.

4 Want [6] wy zijn verkocht/ Ick/ ende mijn volck/ datmen [ons] verdelge/ doode/ eñ ombrenge: [7] Indien wy noch tot knechten/ ende tot dienst-maechden [8] waren verkocht geweest; ick soude geswegen hebben/ of schoon [9] de onderdrucker [10] de schade des Conincks geensins en soude kunnen vergoeden.

5 Doe sprack de Coninck Ahasveros/ ende seyde tot de Coninginne Esther/ Wie is die? ende waer is die selve [11] die sijn herte vervult heeft om alsoo te doen?

6 Ende Esther seyde/ De man/ de onderdrucker ende vyant is dese boose Haman: Doe verschrickte Haman voor het aengesichte des Conincks/ ende der Coninginne.

7 Ende de Coninck stont op in sijne grimmichепt van de maeltijt des wijns/ [ende ginck] [12] nae den hof des Paleys: ende Haman bleef staen/ om van de Coninginne Esther/ aengaende [13] sijn leven/ versoeck te doen/ want [14] hy sach/ dat het quaet van den Coninck over hem [15] ten vollen besloten was.

8 Doe de Coninck weder quam uyt den hof des Paleys in het huys van de maeltijt des wijns/ so was Haman [16] gevallen [17] op het bedde/ daer Esther op was: doe seyde de Coninck/ soude hy oock wel de Coninginne [18] verkrachten [19] by my [20] in't huys? Het [21] woort ginck uyt des Conincks mont/ ende sy [22] bedeckten Hamans aengesichte.

9 Ende [a] Charbona een van de Camerlingen voor het aenschijn des Conincks [staende]/ seyde/ Oock siet de galge/ welcke Haman gemaeckt heeft [23] voor Morde-

1 D. om maeltijt te houdẽ ende vrolick te zijn: als Gen. 43. 34.
2 D. op den dach der tweeder maeltijt/ daer van bov. 5. 8. mentye gemaeckt wort.
3 Siet bov. 5. 6. alsoo oock ond. v. 7.
4 *Hebr.* mijne ziele.
5 T. w. de Joden/ uyt de welcke ick gesproten ben. And. ende mijnes volcks. Te weten ziele/ of leven.
6 T. w. van Haman aen u/ voor een groote somme gelts. 'tschijnt dat Esther siet op do presentatie des gelts de welcke Haman gedaen hadde. siet bov. 3. 9. ende 4. 8.
7 Ofte/ Och of wy tot, &c.
8 T. w. tot profijt des Conincks.
9 And. De onderdruckinge. (D. het profijt dat vande onderdruckinge soude komen) niet en soude konnen vergeleken worden met de schade des Conincks.
10 Esther geeft hier mede te verstaen/ dat de Coninck groot profijt van de Joden genoot/ T. w. van wegen de schattingen/ die sy moesten betalen: Ende sy seyt/ dat de schade die de Coninck door het verdelgen der Joden in alle sijne Coninckrijcken lijden soude/ soo groot soude wesen/ dat Haman/ met sijne 10000 talenten silvers (bov. 3. 9.) de selve niet en soude kunnen vergoeden.
11 D. die in sijn herte vastelick voor-genomen heeft sulcks te doen. *Hebr.* die sijn herte vervult heeft. Siet dergelijcke maniere van spreken, Act. 5. 3.
12 D. in den hof die aen/ of by het Paleys was.
13 *Hebr.* sijne ziele, als v. 3.
14 Siet Prov. 16. 14. ende 20. 2.
15 *Hebr.* volbracht was.
16 T. w. om Esther te smeecken ende te bidden/ dat sy den Coninck voor hem soude willen bidden/ dat hy sijn leven mochte behouden.
17 Verst. hier sulck een bedde/ of coetse/ als boven 1. 6. zijnde gemaeckt om aen de tafel te liggen als sy aten. Alvus heeft oock Christus ende sijne discipulen aen de tafel gelegen/ niet geseten/ Matth. 26. 20. want dit eertijts by de Persen/ Romeynen ende andere natien gebruycklick was.
18 Ofte/ gewelt aendoen, overweldigen.
19 Dat is/ in mijn bywesen/ ende tegenwoordichеyt.
20 Te weten/ in dit huys der maeltijt.
21 Ofte/ een woort. D. bevel
22 Die by de Persen in des Conincks ongenade gekomen was/ dien wert het aengesichte bedeckt/ als niet weerdich zijnde den Coninck te aenschouwen. Siet Job 9. 24.
a Esther 1. 10.
23 Te weten/ om hem daer aen te hangen. Dit mach wel Charbona van yemant uyt Hamans huys-gesin vernomen hebben/ doe hy gegaen was om Haman tot het tweede bancket te halen/ siende daer dese galge op-gericht.

chai / [24] die goet voor den Coninck gesproken heeft/ staet by Hamans huys / vÿftich ellen hooge: doe seyde de Coninck / Hangt hem daer aen.

10 Also hingen sy Haman aen de galge/ die hy voor Mordechai hadde doen bereyden: ende de grimmicheyt des Coninckx wert gestilt.

24 T.w. ontdeckende de conspiratie der Camerlingen tegen den Coninck/ daer hy seer wel aen gedaen heeft / doende daer mede den Coninck dẽ grootsten dienst diemen hem doen conde/ namelick hem sÿn leven behoudende. siet vov. 2. vss. 21/22.

Het viij. Capittel.

De Coninck geeft Esther Hamans huys/ v. 1 / &c. Mordechai komt voor den Coninck/ die geeft hem den rinck dien hy te vooren Haman gegeven hadde/ 2. De Coninginne Esther bidt wederom den Coninck / dat de boose aenslagen Hamans tegen de Joden noch voorder mochten te niete gedaen worden/ 3. Sy vindt genade by den Coninck/ 4. Ende sy draegt hem hare bede noch wÿder voor/ 5. De Coninck consenteert haer alles wat sy begeert / 7. Ende sulcks wort aen de Lant-voochden in alle Provincien geschreven/ 9. Het wort in des Coninckx name/ende met de postẽ over al gesonden/10. Somma des placcaets/11. Mordechais heerlickheyt ende cieraet / 15. By de Joden is groote vreucht/ ende vele volckeren vervoegen haer tot de Joden / 17.

1 [1] TE dien selven dage gaf de Coninck Ahasveros aen de Coninginne Esther [2] het huys Hamans/ des vyants der Joden: ende Mordechai [3] quam voor het aengesichte des Coninckx/ want Esther [4] hadde te kennen gegeven [5] wat hy haer was.

2 Ende de Coninck tooch sÿnen rinck af/ [6] dien hy van Haman genomen hadde/ eñ [7] gaf hem aen Mordechai: ende Esther stelde Mordechai over het huys Hamans.

3 Ende Esther [8] sprack voorder voor het aengesichte des Coninckx / ende sy viel [9] voor sÿne voeten: ende sy weende ende sy smeeckte hem/ dat hy [10] de boosheyt Hamans des Agagiters / ende sÿne gedachte/ die hy tegen de Joden gedacht hadde/soude wech-nemen.

4 De Coninck nu [11] reyckte den gouden scepter Esther toe : doe rees Esther op / ende sy stont voor het aengesichte des Coninckx.

5 Ende sy seyde / Indien het den Coninck goet dunckt / ende indien ick genade voor sÿn aengesichte gevonden hebbe/ ende [12] dese sake [13] voor den Coninck recht is/ende ick in sÿne oogen [14] aengenaem ben: [15] datter geschreven worde / dat de brieven [16] ende de gedachte Hamans/ des soons Hamedatha / des Agagiters / weder-roepen worden / welcke hy geschreven heeft / om de Joden om te brengen/ die in alle de lantschappen des Coninckx zÿn.

6 Want [17] hoe sal ick vermogen / dat ick aensie het quaet dat mÿn volck [18] treffen sal? ende hoe sal ick vermogen/ dat ick aensie het verderf van mÿn geslachte?

7 Doe seyde de Coninck Ahasveros tot de Coninginne Esther / ende tot Mordechai den Jode: Siet [19] het huys Hamans hebbe ick Esther gegeven / ende hem heeft men aen [20] de galge gehangen / om dat hy sÿne hant aen de Joden [21] geslagen hadde.

8 [22] Schrÿft dan ghylieden voor de Joden/ so als het goet is in uwe oogen/ [23] in des Coninckx name / ende versegelt het [24] met des Coninckx rinck : [25] want het schrift dat in des Coninckx name geschreven/ ende met des Coninckx rinck versegelt is/ [26] en is niet te weder-roepen.

9 Doe werden des Coninckx Schryvers geroepen / ter selver tÿt / in de derde maent (sy is [27] de maent Sivan) op dẽ drie-en-twintichsten der selver / ende daer wert geschreven nae alles dat Mordechai geboodt/ aen de Joden / ende aen de [28] Stadthouders/ ende Lant-voochden/ ende Overste der lantschappen/ die [29] van India af tot aen Mooren-lant [streckẽ]/ hondert ende seven-en-twintich lantschappen / [30] een yeder lantschap nae sÿne schrift / [31] ende yeder volck nae sÿne sprake: oock aen de Joden nae hare schrift / ende nae hare sprake.

10 Ende men schreef in des Coninckx Ahasveros name / ende men versegeld'et met des Coninckx rinck: ende men sondt de brieven door de hant der [32] loopers te peerde / rydende [33] op snelle kemelen/ [34] op muylen van merryen geteelt.

11 Dat de Coninck den Joden [35] toeliet/ die [36] in elcke stadt waren / haer te vergaderen/ ende [37] voor haer leven te staen/ om te verdelgen/ om te dooden / ende om om te brengen alle macht des volckx / ende des lantschaps / die haer [38] benauwen souden/ de kleyne kinderen ende de wyven : ende [39] haren buyt te rooven/

12 [40] Op eenen dach in alle de lantschappen des Coninckx Ahasveros: op den dertienden der twaelfder maent/ dese is [41] de maent Adar.

13 [42] Den inhoudt dies schrifts was/ dat eene wet soude gegeven worden in alle lantschappen / openbaer aen alle volcken: ende dat de Joden [43] gereedt souden zÿn tegen dien dach / om sich te wreken aen hare vyanden.

14 [44] De loopers die op snelle kemelen reden/ [ende] op muylen/ togen snellick uyt/ aengedreven zÿnde door het woort des Coninckx: Dese wet nu [45] wert gegeven op de Burcht Susan.

15 Ende Mordechai ginck uyt van voor het aengesichte des Coninckx in een hemels-blaeuw eñ wit Conincklick kleet/ ende met [46] eene groote gouden kroone/ ende met een opper-kleet van fÿn linnen / ende purper: ende [47] de Stadt Susan juychte/ ende was vrolick.

16 By de Joden was [48] licht / ende blÿtschap ende vreuchde/ ende eere:

17 Oock [49] in alle ende een yeder lantschap/ ende in alle ende een yeder Stadt/ ter plaetse daer des Coninckx woort / ende sÿne wet aenquam/ daer was by de Joden blÿtschap ende vreuchde / maeltyden ende [50] vrolicke dagen: ende vele [51] uyt de volckeren des lants [52] wierden Joden / want [53] de vreese der Joden was op haer gevallen.

1 T.w. doe Haman gehangen was.
2 T.w. met sÿn toebehooren.
3 D. hy wiert aengenomen in 't getal der Vorsten die dagelicks by den Coninck quamen / ende sÿn aengesichte mochten aenschouwen. Siet vov. 1. 14.
4 Te weten / den Coninck.
5 D. hoe nae dat sy malkanderen bestonden. Siet cap. 2. 7.
6 Siet boven 3. 10. ende de aenteeck. op Gen. 41. 42.
7 Indachtich zÿnde wat getrouwicheyt dat Mordechai aen hem bewesen hadde. Siet vov. 6. 2.
8 T.w. doe nu Haman gehangen was. Siet vov. 7. 9.
9 *Hebr.* voor het aengesichte sijner voeten.
10 D. het placcaet van het uytroepen der Joden / 't welck uytraet ende boos ingeven van Haman/ gepubliceert was.
11 Daer mede te kennen gevende sÿne genade ende gunste tot haer. Siet vov. 4. 11. eñ 5. 2. 't schÿnt dat de Coninck te gelÿcke Esther te kennen gaf / datse soude opstaen / ende seggen wat haer begeerte was.
12 Ofte/ dit woort.
13 *Hebr.* voor het aengesichte des Coninckx.
14 *Hebr.* goet.
15 T.w. aen de Vorsten/ ende Overste.
16 Dat is/ het boos voornemẽ Hamans. Siet v. 3.
17 *Hebr.* Hoe sal ick kunnen eñ sien in het quaet, eñ alsoo stracx weder. als of sy seyde / Ick en sal 't van hertseer niet kunnen sien.
18 *Hebr.* vinden.
19 Siet vov. v. 1/ ende v. 2.
20 T. w. aen die galge die hy hadde doen oprichten / om Mordechai daer aen te hangen.
21 D. meynde te leggen: De wille wort genomen voor de daet.
22 T. w. aen de Overste ende aen de Vorsten der lantschappen.
23 D. In mijnen name.
24 D. met mijnen rinck.
25 And. Maer. 26 Vergel. Dan. 6. 8/ 12/ 15. 27 Dese maent komt overeen ten deele met onsen Mey. ten deele met Iunio. 28 Als vov. 3. 12.

29 Siet vov. 1. v. 1.
30 *Hebr.* lantschap ende lantschap.
31 *Hebr.* ende volck ende volck.
32 *Hebr.* der loopers op peerden.
33 Ofte/ op Dromedarisen, een specie van seer snelle Cameelen. Siet 1. Reg. 4. 28.
34 And. [namelick] de Coninklicke postboden die van postboden geboren waren. het schÿnt dat het post-ampt van de ouders op de kinderen erfde.
35 *Hebr.* gaf, D. toeliet/ als Psal. 16. 10.
36 *Hebr.* In alle stadt ende stadt. alsoo oock v. 17.
37 D. haer leven te verdedigẽ / ende voor haer leven te strÿden/ als Psal. 94. 16.
38 Of / vyantlick aenvallen souden.
39 D. hare goederen / welcke den Joden tot buyt gegeven wierden. Siet vov. 3. 13.
40 T.w. op den selven dach/ op welcken Haman hadde voorgenomen de Joden uyt te roepen. Siet vov. 3. 13.
41 Siet vov. 3. 7.
42 Of/ Copye.
43 Of / toegerust, ende veerdich zÿn souden.
44 Te weten/ de Coninckliche post-boden/ Siet v. 10.
45 Dat is / aen-geslagen / ofte gepubliceert.
46 Gelÿck de groote Heeren by de Persen gewoon waren te dragen.
47 Verstaet hier principalick de Joden die te Susan waren: doch oock wel verscheydene onder de Persen eñ Meden/ die geen wel-gevallen en hadden aen die grouwelicke bloetstortinge die Haman voor hadde.
48 Gelÿck het licht der sonne de oogẽ der menschen verklaert/ ende haer herte verlicht/ verheucht/ ende verblÿt : Alsoo verlichtte / ende verheuchde dat Placcaet des Coninckx de herten der Joden. Siet Job 18. op vss. 5/ 6. ende Psal. 27. op v. 1. 49 *Hebr.* In alle lantschap, ende lantschap, ende in alle stadt ende stadt. 50 *Hebr.* goede. 51 D. uyt het gemeene volck. 52 Dat is / sy namen de Joodsche Religie aen/ haer latende besnÿden/ ende sy vervoechden haer by de Joden / wordende alsoo Joden-genooten. 53 D. sy waren voor de Joden bevreest.

Het ix. Capittel.

Achtervolgende het schrift des Coninckx / versamelen haer de Joden tegen hare vyanden / om die te dooden / v. 1 / &c. De Lant-voochden helpense / uyt vreese van Mordechai / 3. Die groot was by den Coninck/ 4. De Joden verslaen vele van hare vyanden/ 5. onder andere oock de tien sonen Hamans/ 7. De Coninck vraegt Esther/ wat sy noch meer begeert/ 12. Sy begeert dat van gelÿcke 's anderen daechs mochte gedaen worden/ ende dat Hamans sonen mochten opgehangen worden / 13. 't welck de Coninck beveelt gedaen te worden / 14. De Joden dooden te Susan noch 300 man/ 15. In de andre lantschappen dooden sy 75000 van hare vyanden / maer leggen hare hant niet aen den roof/16. De Joden houden feest/ ende dagen der vreuchde/ 17. Die Mordechai bevestigt/ 21. ende verordineert datse by de nakomelingen neerstich souden onderhouden worden/ 22. 't welck de Joden aennemen te doen 23. Ende worden die dagen genoemt de dagen Purim, 26. Dit alles wort van Esther ende Mordechai geschreven/29. ende allen ende eenen yegelicken bekent gemaeckt/ 30. Ende in een Boeck geschreven/ 32.

1 IN de twaelfde maent nu (de selve is de maent [1] Adar) op den dertienden dach

1 Siet vov. 3. 7.

dach der selver / [2] doe des Conincks woort ende [3] sÿne wet nae-by-gekomen was/ datmen het doen soude: ten dage als de vyanden der Joden hoopten over haer te heerschen: [4] so ist om-gekeert / want de Joden heerschten selfs over hare haters.

2 [Want] de Joden vergaderden sich in hare steden / in alle de lantschappen des Conincks Ahasveros / om de hant te slaen aen de gene die [5] haer verderf sochten: ende niemant [6] bestont voor hen/ want [7] haerlieder schrick was op alle die volckeren gevallen.

3 Ende alle de Overste der lantschappen / ende de Stadt-houders / ende Lantvooghden / ende [8] die het werck des Conincks deden/ [9] verhieven de Joden: want [10] de vreese Mordechai was op hen gevallen.

4 Want Mordechai was [11] groot in het huys des Conincks / ende sÿn geruchte ginck uyt door alle lantschappen: want die Man / Mordechai / [12] wert doorgaens grooter.

5 De Joden nu sloegen op alle hare vyanden/ [13] met den slach des sweerts/ ende der doodinge / ende der verderbinge: ende sy deden met hare haters nae haer welbehagen.

6 Ende in de Burcht Susan hebben de Joden gedoodt ende omgebracht [14] vÿf hondert mannen.

7 Ende [15] Pharshandatha/ ende Dalphon/ ende Aspatha/

8 Ende Poratha / ende Adalia / ende Aridatha/

9 Ende Pharmastha/ ende Arisai/ ende Aridai/ ende Vaizatha/

10 De tien sonen Hamans / des soons Hammedatha / des vyants der Joden/ [16] doodden sy: Maer [17] sy en sloegen hare handen niet aen den roof.

11 Ten selven dage quam voor den Coninck het getal der gedoodden op de Burcht Susan.

12 Ende de Coninck seyde tot de Coninginne Esther/ Te Susan op de Burcht hebben de Joden gedoodt ende omgebracht vÿf hondert mannen ende de tien sonen Hamans / [18] wat hebben sy al in de andere lantschappen des Conincks gedaen? wat is nu uwe bede? ende het sal u gegeven worden: ofte wat is voorder u versoeck? 't sal geschieden.

13 Doe seyde Esther/ [19] Dunckt het den Coninck goet/ [20] men late oock morgen toe/ den Joden die te Susan zÿn / te doen nae het gebodt van heden: ende men hange de tien sonen Hamans [21] aen de galge.

14 Doe seyde de Coninck/ datmen alsoo doen soude: ende [22] daer wert een gebodt gegeven te Susan/ ende men hing de tien sonen Hamans op.

15 Ende de Joden die te Susan waren/ vergaderden oock op den veertienden dach der maent Adar / ende sy doodden te Susan drie hondert mannen / maer sy en sloegen hare hant niet aen den roof.

16 De overige Joden nu / die in de landt-schappen des Conincks warē/ [23] vergaderden/ op datse stonden voor haer [24] leven/ ende ruste hadden van hare vyanden/ ende sy doodden onder hare haters vÿf-en-tseventich duysent: maer [25] sy en sloegen hare hant niet aen den roof.

17 [Dit geschiedde] op den dertienden dach der maent Adar: ende op den veertienden der selver rusteden sy/ eñ sy maeckten den selven eenen dach der maeltÿden/ ende der vreucht.

18 Ende de Joden die [26] te Susan waren/ vergaderden [27] op den dertienden der selver/ ende op den veertienden der selver/ ende sy rusteden op den vÿftienden der selver/ ende sy maeckten den selven eenen dach der maeltÿden/ ende der vreucht.

19 [28] Daerom maeckten de Joden van de dorpen / die in de dorp-steden woonden/ den veertienden dach der maent Adar [29] ter vreucht ende maeltÿden / ende eenen [30] vrolicken dach / ende der sendinge van [31] deelen [32] aen malkanderen.

20 Ende Mordechai beschreef dese geschiedenissen: ende hy sondt brieven aen alle de Joden / die in alle de lantschappen des Conincks Ahasveros waren/ dien die nae-by / ende dien die verre waren/

21 Om over hen te bevestigen dat sy souden onderhouden den veertienden dach der maent Adar / ende den vÿftienden dach der selver in [33] alle ende yeder jaer:

22 [34] Nae de dagen in dewelcke de Joden tot ruste gekomen waren van hare vyanden / ende de maent die hen verandert was van droeffenisse in blÿtschap / ende van rouwe in eenen [35] vrolicken dach: dat sy de selve [dagen] maken souden [tot] dagen der maeltÿden/ ende der vreucht / ende der sendinge van deelen aen malkanderen/ ende der gaven aen de arme.

23 Ende de Joden namen aen te doen [36] dat sy begonnen hadden / ende [37] dat Mordechai aen hen geschreven hadde.

24 Om dat Haman de sone Hammedatha/ de Agagiter/ aller Joden vyant/ tegen de Joden gedacht hadde / haer om te brengen: ende dat hy het Pur / dat is/ het [38] lot hadde geworpen/ om haer te verslaen/ ende om haer om te brengen.

25 Maer als [39] sy [40] voor den Coninck gekomen was / heeft [41] hy [a] door brieven [42] bevolen/ dat [43] sÿne boose gedachte / die hy gedacht hadde over de Joden/ op sÿnen kop souden wederkeeren: ende men heeft hem / ende sÿne sonen aen de galge gehangen.

26 Daerom noemtmen [44] die dagen Purim / van den name [45] dies Purs: Hierom/ van wegen alle de woorden van [46] dien brief: ende 'tgene sy selve van sulcks gesien hadden / ende wat tot hen [47] overgekomen was;

27 Bevestichden de Joden/ ende namen op hen / ende [48] op haer zaet/ ende op alle die haer tot hen [49] vervoegen souden: dat men't niet en overtrade/ dat sy [50] dese twee dagen souden houden/ nae de voorschrift der selver/ ende nae den bestemden tÿt der selver/ in [51] alle ende yeder jaer.

28 Dat dese dagen gedacht souden worden ende onderhouden / in al ende elck geslachte/ elck huys-gesin/ elck lantschap/ ende elcke stadt: ende dat dese dagen Purim niet en souden over-getreden worden [52] onder de Joden / ende dat de gedachtenisse der selver geen eynde nemen en soude [53] by haren zade.

Qq ij 29 [54] Daer-

2 D. doe de tÿt aenquam/ datmē de Joden soude uytroepen.
3 D. sÿn placcaet.
4 T. w. door de rechtveerdige regeeringe Godes / die Hamans bloet-dorstich voornemen hadde te schande gemaeckt/ ende den vyanden van Godes volck hadde gedaen/ gelijck sy anderen meynden te doen.
5 *Hebr.* haer quaet.
6 Ofte / stont haer tegen. *Hebr.* tegen haer aengesichte.
7 Verst. hier eene vreese eñ schrick daer mede de Joden van andere gevreest wierden. alsoo oock v. 3.
8 Siet boven 3. op v. 9.
9 D. Sy eerdense/ ende dedense alle behulp.
10 D. Sy vreesden hem te vertoornen/ nu sy sagen dat hy in sulck aensien by den Coninck was.
11 D. in groot aensien ende autoriteyt.
12 D. hy wierdt alle dage grooter. siet dese maniere van spreken/ Gen. 26.13. met d'aenteeckeninge. *Hebr.* gaende ende groot wordende.
13 D. sy sloegen/ eñ doodden/ eñ brachten om met den sweerde/ alle hare vyanden.
14 Sommige meenē dat dese 500 mannen zijn geweest vrienden ende bondt-genooten Hamans/ daerom de Coninc hier van des te weyniger swaricheyts gemaect heeft/ als vermoedende dat sy yets tegens hem mochten aenvangen/ om Hamans doot te wreken.
15 Siet Exod. 17. 14. ende Deut. 25. 17. alwaer geboden wort Amalek uyt te roeyen.
16 Niet alleen ten aensien van het boos voor-nemen hares Vaders: Maer oock ten aensien van het bevel Godes / Exod. 17. 14.
17 Dat is/ sy en namen de goederen der verslagenen niet tot haer (of schoon de Coninck haer sulcks hadde toe-gelaten). waerom? Om dat sy des Conincks schatkamer niet en souden te kort doen: oock op dat sy souden doen blijcken / dat sy hare vyanden niet en hadden doot-geslagen buyt gewins / ende hares eygenen profijts halven: maer alleen om haer lijf en goet te beschermen/ ende dewijle de noot sulcks vereyschte/ want andersins en konde des Conincks placcaet niet vernieticht worden.
18 Als of hy seyde/ dewijle het getal der gedoodden op de Burcht Susan soo groot is: Hoe groot moet dan zijn 'tgetal aller der gener die in alle de lantschappen mijnes rijcks gedoodet zijn?
19 *Hebr.* Ist goet by den Coninck.
20 D. laetse morgen in de stadt Susan doen / dat heden op de Burcht Susan geschiet is. Andere verstaen dit alsoo/ datter te Susan noch eenige waren/ die haer tegen de Joden stelden/ die oock nootsakelick mosten uytgeroept werden.
21 Hier staet aen te mercken / dat de sonen Hamans zijn gehangen geworden / na datse doot geslagen waren. Siet v. 10.
22 Dat is / daer wert een bevel gedaen van wegen den Coninck / door het welcke den Joden te Susan wiert toe-gelaten hare vyanden des anderen daechs oock te dooden / gelijck Esther v. 13. is versoeckende.
23 Hy wil seggen / Sy vergaderden om haer leven te beschermen/ ende om in vrede te mogen leven/ sonder hare vyanden te vreesen.
24 *Hebr.* ziele. And. ende stonden voor haer leven, ende hadden ruste, &c.

25 Siet bov. v. 10.
26 Te weten/ In de stadt Susan.
27 Te weten/ op den xiij dach der maent Adar.
28 T.w. van wegen de victorie die sy op dien dach over hare vyanden verkregen hadden.
29 Siet Deut. 16. 11/ 14. Nehem. 8. 10/ 11.
30 *Hebr.* goeden.
31 Of / gerichten, T.w. tafel-gerichten. Siet. 1. Sam. 1. 4/ 5. Neh. 8. 11/ 13.
32 *Hebr.* De man aen sijnen naesten.
33 *Hebr.* in alle jaer ende jaer.
34 Verstaet/ hy ordineerde datmen die feest-dagen alle jaer met sulke vreugt soude onderhoudē/ als sy die dagen onderhouden hadden / in de welcke sy ruste ende vrede verkregen hadden: Ende dat sy sulcx doen souden in die maent / die hen verandert was vā smerte in blijtschap.
35 *Hebr.* goeden dach.
36 T. w. dat sy alle jaer den xiiij dach der maent Adar met vreuchde souden vyeren / ende onderhouden.
37 T.w. dat sy oock dē xv dach der maent Adar jaerlicks souden onderhouden.
38 Siet bov. 3. 7.
39 T. w. Esther.
40 Verstaet hier by alles wat Esther voorder gedaen heeft doe sy tot den Coninck gekomen is.
41 Te weten/ de Coninck.
a Esther cap. 8. 8.
42 *Hebr.* geseyt.
43 T. w. Hamans.
44 T.w. den xiiij eñ den xv der maent Adar.
45 Daer van boven 3. 7. gesproken wort.
46 Van den welcken siet bov. vss. 20/ 21.
47 T. w. door 't geruchte / ofte / door brieven.
48 D. op hare nakomelingen.
49 T.w. uyt de heydenen / der Joden religie aennemende. siet bov. 8. 17.
50 T.w. den xiiij eñ dē xv dach der maent Adar, v. 21.
51 *Hebr.* in alle jaer ende jaer, als v. 21.
52 *Hebr.* uyt het midden. And. vergaen uyt het midden der Ioden.
53 D. by hare nakomelingen.

29 [54] Daerna schreef de Coninginne Esther de dochter Abichails/ ende Mordechai de Jode [55] met aller macht/om [56] desen brief van Purim [57] ten tweeden male te bevestigen.

30 Ende [58] hy sondt de brieven aen alle de Joden/ in de hondert ende seven-entwintich lantschappen des Coninckrÿcks Ahasveros/ [59] met woorden van vrede ende trouwe.

31 Dat sy dese dagen van Purim bevestigen souden op hare bestemde tyden/ gelÿck als Mordechai de Jode over hen bevesticht hadde/ ende Esther de Coninginne/ ende gelÿck als sy 't bevesticht hadden [60] voor haer selven ende voor [61] haer zaet: de [62] saken van't vasten ende haer-lieder geroep.

32 Ende het bevel Esthers [63] bevestichde de geschiedenissen van dese Purim: ende 't wert in een Boeck geschreven.

54 T. w. in 't volgende jaer / so men meent / 't welck was het xiij jaer des Coninckrÿcks Ahasveri.

55 Dat is/sy schreven dese brieven soo sterck/ ende met sulcke eernstige woorden ende bevelen / als sy immer konden.

56 Van den welcken gesproken wort bov. vss. 20/21/22.

57 Eerst hadde Mordechai de dagen der Purim bevesticht v. 20. Maer om het neerstich onderhouden der selver te vervolgen/so heeft Esther (wiens autoriteyt groot was by de Joden) het bevel van het onderhouden deser dagen / wederom door hare brieven vernieuwt ende bekrachticht / op dat doch de memorie harer verlossinge niet en soude in vergetinge komen.

58 T. w. Mordechai. 59 V. haer vrede ende trouwe toe-wenschende. 60 *Hebr.* op haerlieder zielen. 61 Dat is / hare na-komelingen. 62 Dat is / de gedachtenisse van haerlieder noot / vasten / bidden / ende gevolchde verlossinge. 63 Als bov. v. 31.

Het x. Capittel.

Ahasveros leyt een schattinge op het lant / v. 1/ &c. Mordechais hoogen staet/ ende aengenaemheyt by de Joden / welcker beste hy soeckt/ 3.

1 DAerna leyde de Coninck [1] Ahasveros [2] tribuyt [3] op 't lant / ende de [4] Eylanden der Zee.

2 [5] Alle de wercken nu sÿner macht/ende sÿnes gewelts/ ende de verklaringe der grootheyt Mordechai / [6] den welcken de Coninck groot gemaeckt heeft / [7] zÿn die niet geschreven in het Boeck [8] der Chronÿcken der Coningen van [9] Meden ende Persen?

3 Want de Jode Mordechai [10] was de tweede by den Coninck Ahasveros / ende groot by de Joden / ende aengenaem by de menichte sÿner broederen / soeckende [11] het beste voor sÿn volck / ende [12] sprekende voor [13] den wel-stant van sÿn gantsche [14] zaet.

1 *Hebr.* Achasres.
2 Of / Cijns.
3 Verstaet hier de hooge vaste landen.
4 Siet Psal. 72. op v. 10.
5 V. alle sÿne kloecke daden.
6 Ofte / daer mede hem de Coninck groot gemaeckt heeft.
7 Siet dergelijcke maniere van spreken 1. Reg. 11. 41. ende elders dickwijls.
8 *Hebr.* der woorden der dagen.
9 Gemeenelick staet Persen voor Meden, hier is 't contrarie.
10 V. Naest den Coninck hadde hy het hoochste gebiedt.
11 *Hebr.* Het goeden.
12 V. die by den Coninck altijt ten besten sprack voor de Joden. 13 *Hebr.* den vreden.
14 V. Volck / lants-lieden / T. w. Joden / der welcker noch vele in Babylonien ende elders buytens lants waren / die met Zerubbabel in haer lant niet en waren weder-gekeert / als te sien is in de Boecken van Ezra ende Nehemia.

FINIS

Het

J O B S.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Boeck heeft sijnen naem van den Heyligen *Iob*, wiens seer gedenck-weerdige Historie, rakende sijne sware besoeckinge, onverwinnelicke lijtsaemheyt, ende seer gewenschte uyt-komste, daer in beschreven is. VVy noemen het een *Historie*, om dat het begrijpt een waerachtich verhael van het gene, dat geschiet is, ende niet een morael vertooch, ofte Poëtisch verdichtsel van het gene, dat geschieden kan: het welcke blijckt uyt de namen der persoonen, volckeren, ende landen daer in gemelt, maer insonderheyt uyt de getuygenissen des Propheten *Ezechiels*, ende des Apostels *Iacobi*; *Ezech. capit.* 14. 14. *Iacob. capit.* 5. 11. sprekende van *Iob*, als van een weerdich persoon, die soo in de werelt geleeft hadde, dat hy Gode seer aengenaem, ende den menschen een exempel van deuchden geworden was. Veler gevoelen is, dat hy geleeft heeft in de tijden der Patriarchen, ofte als de kinderen Israëls in Egypten woonden, ofte daer uyt getrocken zijnde, door de woestijne reysden nae het beloofde lant, ende dat onder het beleyt *Mosis*, dien sommige houden den Autheur, ende Schrijver deses Boecks geweest te zijn. Also nu sijne Historie hier aengevangen wort van de godtvruchticheyt sijns persoons, ende geluckfaligen welstant sijns huysgesins, ende sijner kinderen, so volcht daer op een droevich verhael, beschrijvende het menigerley lijden, dat door de aendrijvinge des Satans, ende de heylige toelatinge ende regeringe Godts in sijn goet, kinderen, ende lichaem, tot beschimpens toe sijner huysvrouwe, onverwacht over hem gevallen is. Hier heeft sijne lijdtsaemheyt tegen den last der schrickelicker swaricheyt, seer wonderbaerlick, als een palm-boom haer opgeheven. In sulcken staet zijnde, quamen hem drie vrienden van grooten aensien besoecken, om hem te beklagen, ende te vertroosten. In't eerste hebben sy sich stille gehouden, als verslagen, ende bedwelmt zijnde, door de grootheyt sijner plage, ende de bitterheyt der smerte, die hy daer over hadde. Maer als *Iob* door swackheyt des vleeschs tot groote klachten uytbrack, selfs tot vervloeckinge van den dach sijner geboorte, komen sy met hem in t'samen-sprekinge. Sy berispen hem van onverduldicheyt: ende also sy hem wijsen op Godts gerechticheyt, waer door hy de quade straft, so geraken sy in een hooch, ende heftich dispuyt. De drie vrienden beschuldighen *Iob* van hypocrisye, ofte godtloosheyt; bouwende haer fondament, eensdeels op de afgrijselicke straffen, die sy in *Iob* sagen, anderdeels op eenige onverduldige, ende oploopende propoosten, diese van hem hoorden. Sy drijven sterckelick, dat Godt de godtloose alleene straft, ende de vroome segent. Oversulcks nadien *Iob* op 'thoochste aengetast was, zijnde uyt het besit ende geniet aller segeninge geslooten, ende in eenen diepen afgront van grouwsame plagen nedergestort, die hem door menschelicke swackheyt, ende der vrienden seer bitterlick tergende aenspaken, deden somtijts heftelick uytvaren, so hielden sy t'samen daer op aen, dat *Iob*, ofte een godtloos mensche, ofte een snooden huychelaer moeste zijn. Sy brengen wel heerlicke spreucken voort, maer die sy qualick op den persoon *Iobs* gepast hebben. Maer *Iob* verantwoort sich, verklarende in conscientie sijn onschult, ende wijsende op sijn voorgaende leven. De bewijs-reden, ofte het fondament sijner vrienden stoot hy om door de algemeyne ervarentheyt, dewelcke getuygt, dat Godt hier de vroome ten meesten-deele met sware straffen besoeckt, daerentegen de godtloose hier dickwijls uyterlick segent, veel min altijt straffen toesendt. Soo veel ist, dat hy hem vast houdt aen het onbedriechlick gevoelen sijns gewissen, hem van den H. Geest seer diep ingedruckt, het welcke hem versekerde, dat hy geen boofwicht en was, nochte noyt en was geweest. Hy staet wel toe, dat hy voor de godtlicke Majesteyt niet bestaen en konde, ten aensien, niet alleen van Godes absolute macht, om dat hy niet dan een arm schepsel was, maer oock van sijn rechtveerdich gerichte, om dat hy sich voor een arm sondaer bekende: doch evenwel wenschte hy, ten opsien van het geschil, dat hy met sijne vrienden uytstaende hadde, in sijn gerichte geoordeelt te mogen worden. So vast was hy in sijn herte bewust van sijne ongeveynsde vroomicheyt. Hier en tusschen en kanmen niet ontkennen, dat hy door de onbeleefde, ende ontijdige lasteringen sijner vrienden getercht zijnde, by wijlen met sulcke eerbiedinge van Godt, van sijne regeringe, ende oordeelen niet gesproken en heeft, gelijck het wel betaemde. In't voorstaen sijner sake, en is hy voor sijne vrienden niet geweken: maer also sy ophielden hem te antwoorden, is *Elihu* in hare plaetse gekomen, die *Iob* op eene andere maniere weder-spreeckt, dan sijne vrienden gedaen hadden. Hy en beschuldicht eygentlick *Iobs* voorgaende leven niet, maer eenige propoosten, die hy in de t'samen-sprekinge met sijne vrienden gebruyckt hadde. Het scheen uyt *Iobs* verantwoordinge, dat Godt hem ongelijck dede, hem soo hardelick straffende, ende de redenen daer van hem verborgen houdende. Hierom vermaent hem *Elihu* tot ootmoet, ende berouw, om dat Godt tegen den elendigen, die op hem vertrouwen, goedertieren is. Hy vertoont tegen *Iob*, dat Godt in 't straffen niemant ongelijck en doet, ende van sijn doen niemant gehouden en is rekenschap te geven: ende tegen de vrienden *Iobs*, dat Godt niet alleen de godtloose, maer oock de vroome straft, ende straffen mach. Sijn bewijs neemt hy van Godts nature, die volkomen wijs, machtich, ende rechtveerdich is, ende van sijne Majesteyt, waer door hy het hoochste gebiedt heeft over alle schepselen; het welcke niet en kan, dan met sijne nature over een komen. *Iob* dese vermaninge plaetse gevende, swijgt stille. Ondertusschen de Heere sich openbarende in een onweder, bestraft *Iob*, om dat hy onbedachtelick van hem gesproken hadde, ende bewijst sulcks, soo wel door sijne godtlicke eygenschappen, als door sijne wercken, rakende eensdeels de geheele regeringe der werelt in 't gemeyn, anderdeels de scheppinge, ende onderhoudinge eeniger wonderbare, ende groote schepselen in't bysonder. Na dese aensprake bekent *Iob* sijne sonde, geeft Godes gerechticheyt de eere, ende openbaert sijnes herten boetveerdicheyt. Godt beschuldicht de drie vrienden *Iobs*, ende beveelt datse met hem door *Iobs* gebedt versoent worden; ende herstelt *Iob* in sijnen voorigen welstant, dien hy met segeninge verdobbelt. Hoe lange nu dese besoeckinge *Iobs* geduert heeft, is onseker. De Hebreen meynen ontrent den tijt van een jaer. Sommige stellen eenen korteren; andere eenen langeren tijt. Dat Godt ons niet en heeft sekerlick geopenbaert, en is niet noodich sekerlick te weten.

Het Eerste Capittel.

Job is oprecht vroom / vs. 1. gesegent van Godt met kinderen / rijckdom / ende eere / 2. wort door de aendrijvinge des Satans / 6. ende de toelatinge Godts / 12. tot sijner beproevinge versocht met het verlies van al sijn goet / 13. ende kinderen / 18. waer over hy teeckenen geeft van droefheyt / sich troost / ende Godt van alles danckt / 20.

1 DAER was een man in den lande [1] Uz / sijn naem was [2] Job: ende deselve man was [a] [3] oprecht / ende [4] vroom / ende [5] Godt-vreesende / ende wijckende van [6] 't quaet.

2 Ende hem wierden seven sonen / ende drie dochteren geboren.

3 Daer toe was sijn [7] vee seven duysent [8] schapen / ende drie duysent kemelen / ende vijf hondert jock ossen / ende vijf hondert eselinnen; oock was sijn [9] dienst-volck seer veel: so dat dese man grooter was dan alle [10] die van 't Oosten.

4 Ende sijne sonen gingen ende maeckten maeltijden in yeders huys op [11] sijnen dach: ende sy [12] sonden henen / ende noodichden hare drie susteren / om met hen te eten / ende te drincken.

5 'T geschiedde dan / als de dagen der maeltijden om-gegaen waren / dat Job henen sondt / ende hen [13] heyligde / ende des smorgens vroech opstont / ende brand-offeren offerde / [nae] harer aller getal; want Job [14] seyde / Misschien hebben mijne kin-

1 *Hebr.* Uts, ofte Huts. Verstaet een lantschap soo vernaemt van een man des selven naems. Drie hebben desen naem gehadt / van de welcke de H. Schrift vermelt. 1. De sone Arams des soons Sems / Gen. 10, 23. 2. De eerst-geboren sone Nahors / des broeders Abrahams / Gen. 22, 21. 3. Een der nakomelingen Esaus / Gen. 36, 28. De eerste is geweest de vader der inwoonderen des lants Trachonitis, anders genaemt nae hem Ausitis, als ofmen seyde Usitis. Van dit lant / 't welcke een deel was van 't lant der Israeliten / houden eenige uytleggers / dat hier gesproken wert. Doch andere meynen / datmen hier verstaen moet een lantschap in Syrien gelegen / hebbende sijnen naem van den tweeden Uz. Oock zijnder die dese plaetse nemen van eene contreye in Idumea / alwaer de derde Uz woonachtich was / siet Thren. 4. 21. 2 *Hebr.* Ijob. siet Ezech. 14. 14/20. Jac. 5. 11. a Iob 2. 3. 3 Ofte eenvoudich, D. ongeveynst in 't geloove / en vertrouwen op Godt / ende recht uyt inde liefde tegen sijnen naesten. siet van dit woort Gen. 6. op vs. 9. 4 *Hebr.* recht. ofte / gerechtich, T. w. tegen sijnen naesten. Het woort siet hier meest op de geboden der tweeder tafel. Evenwel wort het veel in 't gemeyne genomen / beteeckenende eenen / die noch ter rechter / noch ter slincker hant en wijckt van den rechten wech / maer daer in blijft / schouwende alle kromme wegen / die hem daer van souden mogen afwenden. Alsoo ond. 4. 7. en 8. 6. en 17. 8. 5 Siet oock Psa. 7. op vs. 11. De ware vreese Godts ist beginsel aller deuchden: Pro. 8. 13. en 15. 33. doch dese los siet hier meest op de godtsdienstichheyt / en de geboden der eerster tafel.

6 T. w. der sonde / verboden in de eerste / ende tweede tafel der tien geboden. 7 Siet van 't Hebr. woort mikneh, Gen. 4. op vs. 20. 8 Het Hebr. woort deken beteeckent niet alleen schapen / maer oock geyten / dat is / allerley kleyn vee / voornemelick als 't tegen groote beesten gestelt wort. Siet Genes. 12. op vs. 16. ende Lev. 1. op vs. 2. 9 Ofte dienstwerck, lantbouwerye. 10 Ofte lieden van Oosten. *Hebr.* kinderen van Oosten. Dat is / die ten aensien van Judea Oost-waert woonden. Vgel. Gen. 29. 1. Jud. 6. 3. ende siet de aenteeckeningen. 11 T. w. sijner beurte / om sijne maeltijt te geven: want hier van ginck seker order onder hen om. Ende misschien quam de order op elck een / ten dage sijner geboorte. want Job naemt desen sijnen dach, cap. 3. 1. 12 T. w. Boden / die de susteren souden ter maeltijt nooden. Alsoo in 't volg. vs. 13 D. versorchde / ende lastede / datse hen heyligen souden / op datse bequaem souden wesen tot het aenstaende offer. Alsoo Exo. 19. 10. Dese heyliginge bestont wel voornemelick in de versakinge van alle geestelicke onreynicheyt der sonden; maer oock inde onderhoudinge van sekere lichamelicke ceremonien / als teeckenen der inwendiger heylichmakinge / de welcke in die tijden onder de vroome plaetse hadde. Vgel Genes. 35. 2. (alwaer is het woort reynigen) ende de aenteeck. daer op. 14 T. w. by hem selven: dat is / hy dachte. Siet Genes. 20. vs. 11.

deren[15] gesondiget/ende Godt in haer herte[16] gesegent: alsoo dede Job alle[17] die dagen.

6 Daer was nu een dach/ als de[18] kinderen Godts[19] quamen/ om sich voor den HEERE te stellen/ dat de[20] Satan oock in't midden van hen quam.

7 Doe seyde de HEERE tot den Satan; Van waer komt ghy? ende de Satan antwoordde den HEERE/ ende seyde; Van[21] om te trecken op de[b] aerde/ ende van die te doorwandelen.

8 Ende de HEERE seyde tot den Satan; [22] Hebt ghy [oock] acht geslagen op mijnen knecht Job? [23] want niemant en is op der aerde gelijck hy/ een man oprecht/ ende vroom/ Godt-vreesende/ ende wijckende van't quaet.

9 Doe antwoordde de Satan dē HEERE/ ende seyde: Ist om niet dat Job Godt vreest?

10 Hebt ghy niet[24] eene betuyninge gemaeckt voor hem/ ende voor sijn huys/ ende voor al dat hy heeft rontom? het werck sijner handen hebt ghy[25] gesegent/ ende sijn vee is[26] [in menichte] uytgebroken in den lande.

11 Maer doch streckt nu uwe hant uyt/ ende[27] tast aen alles wat hy heeft: so hy u niet in u[28] aengesichte en sal[29] segenen![30]

12 Ende de de HEERE seyde tot den Satan: Siet al wat hy heeft zy[31] in uwe hant; alleen[32] aen hem en streckt uwe hant niet uyt: ende de Satan ginck uyt van het aengesichte des HEEREN.

13 Daer was nu een dach/ als sijne sonen/ ende sijne dochteren aten/ ende wijn droncken/ in den huyse hares broeders des eerst-geborenen;

14 Dat een bode tot Job quam/ ende seyde: De runderen waren ploegende/ ende de eselinnen weydende[33] aen hare zyden.

15 Doch de[34] Sabeers[35] deden eenen inval/ ende namense/ ende sloegen de jongers met de[36] scherpte des sweerts: ende ick ben maer alleen ontkomen om het u aen te seggen.

16 Als dese noch sprack/ so quam een ander/ ende seyde; [37] Het vyer Godts viel uyt den Hemel/ ende ontstack onder de[38] schapen/ ende onder de jongens/ ende verteerdese: ende ick ben maer alleen ontkomen om het u aen te seggen.

17 Als dese noch sprack/ so quam een ander/ ende seyde; De Chaldeen stelden drie[39] hoopen/ ende vielen op de kemelen aen ende namense/ ende sloegen de jongers met de scherpte des sweerts: ende ick ben maer alleen ontkomen/ om het u aen te seggen.

18 Als dese[40] noch sprack/ so quam eē ander/ ende seyde: Uwe sonen/ ende uwe dochteren aten/ ende droncken wijn in't huys hares broeders/ des eerst-geborenen:

19 Ende siet/ een groote wint quam van over de woestijne/ ende[41] stiet aen de vier hoecken van het huys/ ende het viel op de[42] jongelingen/ datse storven: ende ick ben maer alleen ontkomen/ om het u aen te seggen.

20 Doe stont Job op/ ende[43] scheurde sijnen[44] mantel/ ende[45] schoer sijn hooft/ ende viel op de aerde/ ende[46] booch sich neder:

21 Ende hy seyde: [c] Naeckt ben ick uyt mijns moeders buyck gekomen/ ende naeckt sal ick[47] daer henen wederkeeren; de HEERE heeft gegeven/ ende[48] de HEERE heeft genomen: de Naem des HEEREN zy[49] geloofst.

22 In dit alles en[50] sondichde Job niet/ ende[51] en schreef Gode niet[52] ongerijmts toe.

15 T. w. door onmatige vrolickheyt/ lichtveerdich wesen/ verquistinge van Godts gaven/ vergetinge van de arme/ ende andere sonden van vleesschelicke onbedachtsaemheyt.
16 Dat is/ niet gesegent/ geheyliget/ nochte ge-eeret/ gelijc het betaemde/ maer de geboden des Heeren in hare vreuchde/ ende overvloet/ kleyn geachtet/ eñ als in de wint geslagen. Soo is het woort segenen, het welcke anders beteecken prijsen, ende loven, hier genomen voor sijn tegendeel/ vloecken, misprijsen, versmaden. Want het hier de sonden beteeckent voor de welcke Job offerhande dede. Alsoo wort dit woort ooc gebruyckt ond. v. 11. ende cap. 2. v. 9. Siet oock 1. Reg. 21. 10. ende de aenteeck. daer op.
17 T. w. als sijne kinderen hare maeltijden hadden gehouden.
18 *Hebr.* sonen. Dat is/ de Engelē Godts/ gelijck ond. 38. 7. niet om datse van naturen sonen/ ofte kinderen Godts zijn/ als de Eeuwich-geboren van den Vader/ maer om datse dese weerdicheyt hebben uyt de gave der scheppinge/ zijnde gemaeckt nae Godts beelt/ eñ gelijckenisse/ om sijn aengesichte gedurichlick te aenschouwen/ hem/ ende sijne gemeente te dienen/ eñ eeuwichlick met hem te leven.
19 Dit wort geseyt by gelijckenisse van wereltsche Princen/ die om rekenschap te eyschen van hare dienaren/ over het gene sy hen belast hebben/ de selve voor hen ontbieden. Vgel. 1. Reg. 22. 19. ende de aent.
20 D. wederpartijder, siet 1. Chro. 21. 1. Soo wort de boose Geest genoemt/ om dat hy uyt onversoenelicke vyantschap de geloovige haet/ die verklagende voor Godt/ Apoc. 12. 10. eñ als een brieschende leeuw rontomme de selve loopende/ ende soeckende wien hy soude mogen verslinden/ 1. Pet. 5. 8.
21 Des Duyvels werck is/ alles te door-loopen/ ende te door-snuffelen/ om de gene/ die op hare hoede niet en zijn/ te grijpen/ ende die noch eenichsins wacht houden/ te quellen/ ende te bespringen.

b 1. Petr. 5. 8. 22 *Hebr.* hebt ghy u herte gelecht, ofte gestelt, D. hebt ghy acht gegeven/ ofte merck genomen. De selve maniere van spreken is te vinden/ 2. Sam. 18. 3. ende ond. 2. 3. ende 7. 17. ende 23. 6. 23 Ofte/ dat niemant sijns gelijcke en is op der aerde, &c. 24 D. beschermt/ ende bevrijt ghy hem niet van alle quaet door uwe over-al-tegenwoordige voorsichticheyt/ ende almogende kracht? 25 Siet van dit woort segenen, Gen. 12. op v. 2. 26 Siet Gen. 30. 30. Het Hebr. woort is oock elders gebruyckt van seer groote vermenichvuldinge/ als Gen. 28. 14. ende 30. 43. Exod. 1. 12. 27 T. w. om dat te beschadigen/ ende hem alsoo te plagen. siet Gen. 26. op v. 11. 28 D. stoutelick sonder schroom/ ende schaemte. 29 Siet bov. op v. 5. 30 In't eedt-sweeren der Hebreen wort gemeenelick de straffe/ die men sich onderwerpt/ so men valschelick sweert/ verswegen/ als hier. Siet Genes. 14. v. 23. 31 D. in uwe macht/ onder u gewelt. Siet Genes. 16. v. 6. 32 D. aen sijnen persoone. Verstaet sijn lichaem/ ende ziele. 33 D. neffens de selve runderen. *Hebr.* aen hare handen. Siet het woordeken hant voor zijde gebruyckt/ 2. Chro. 21. 16/ &c. And. op hare plaetsen. dat is/ daerse plachten te weyden. Dit woort is somtijts voor plaetsen genomen/ als Num. 2. 17. Jerem. 6. 3. 34 *Hebr.* Scheba. D. het heyr der Sabeers. Dese waren de nacomelingen van Scheba den sone Joksans/ des soons Abrahams uyt Ketura/ Genes. 25. 1/ 2/ 3. Sy woonden in woest Arabien. Siet van de selve Ezech. 27. 23. Dese Scheba is te onderscheyden van eenen anderen deses naems/ dewelcke was de sone van Raëma/ de sone van Cus/ de sone Chams/ des soons Noa/ Gen. 10. 7. wiens nakomelingen bewoonden Mooren-lant. Siet de aenteeck. op die plaetse/ ende op v. 28. 35 *Hebr.* Scheba viel. 36 *Hebr.* mont. Alsoo in't volgende. 37 D. een groot/ geweldich/ ende verschrickelick vyer. Vgel. Gen. 13. de aenteeck. op v. 10. ofte/ dat Godt van den Hemel gesonden heeft/ soo sy meenden. 38 Siet bov. op v. 3. 39 *Hebr.* hoofden. maer het Hebr. woort beteeckent somtijts een schare/ ofte bende/ ofte hoop volcks/ als hier/ Jud. 7. 16. 1. Sam. 11. 11.

40 Het Hebreeusch woort is aldus genomen. Prov. 8. 26. ende Jon. 4. 2.
41 *Hebr.* eygentlick/ raeckte. D. trefte.
42 De sonen Jobs. siet Gen. 22. op v. 5.
43 Siet Genes. 37. op v. 29.
44 Dit is eē opperkleet geweest/ 'twelcke de voornaemste onder den volcke droegen.
45 D. liet sijn hooft scheeren. Alsoo Gen. 41. 14. 2. Sam. 14. 26. ende siet Gen. 40. op v. 22. Het scheeren nu was een teecken van droefhenisse/ ende rouwe/ Lev. 21. 5. Jerem. 41. 5. ende 48. 37. Mich. 1. 16. Anders heeftmen sich oock laten scheeren/ alsmen sijn lichaem reynigen wilde: het welcke nadien het tegen den tijt van vreuchde plach te geschiede/ so is het oock een teecken geweest van verquickinge/ eñ blijtschap. Gen. 41. 14. ende het nalaten daer van/ een teecken van onsteltenisse/ ende droefheyt. 2. Sam. 19. 24. 46 Het Hebreeusch woort beteeckent sich nederbuygen. ofte voor Godt, om hem Godts-dienstige eere te bewijsen: van welcke beteeckeninge siet Genes. 24. op v. 26. ofte voor de menschen, om die burgerlicke eere aen te doen: van welcke beteeckeninge siet Gen. 18. op v. 2. De eerste heeft hier plaetse/ gelijck het af te nemen is uyt de volgende woorden/ in de welcke hy Godt danckt van al dat hy hem toe-gesonden hadde. c Eccles. 5. 14. 1. Tim. 6. 4. 47 Dit seyde hy/ soo 't schijnt/ wijsende op de aerde/ nae dewelcke hy hem neder-gebogen hadde. 48 Hoe de quade wercken des Satans/ ende der boose menschen den goeden Godt toegeschreven werden/ siet Genes. 45. op v. 5. ende 1. Reg. 12. op v. 15. 49 *Hebr.* gesegent. Siet Gen. 14. 20. ende de aenteeck. 50 Noch met woort/ noch met daet. 51 Ofte/ eygende toe. *Hebr.* gaf. 52 *Hebr.* onsmakelicks. dat is/ ongerijmts/ onredelicks/ ofte onbetamelicks. T. w. het welcke soude mogen strijden tegen Godts nature/ ende eygenschappen/ ende tegen de eere sijnes Naems.

Het ij. Capittel.

De Sathan versoeckt van Godt dat hem toegelaten worde Job aen sijn eygen lichaem te plagen/ v. 1/ &c. 'T welck hem met sekere conditie toegelaten wort/ 6. De Satan slaet Job met boose sweeren/ 7. oock beschimpt hem sijne huysvrouwe/ die hy daer over berispt/ 9. Drie sijner vrienden by hem gekomen zijnde/ bedroevē sich met hem/ doch swijgē voor eenen tijt stille/ 11.

1 WEderom wasser een dach/ als de[1] kinderen Godts[2] quamē/ om haer voor den HEERE te stellen; dat de[3] Satan oock in het midden van hen quam/ om sich voor den HEERE te stellen.

2 Doe seyde de HEERE tot den Satan: Van waer komt ghy? ende de Satan antwoordde den HEERE/ ende seyde; Van[4] om te trecken op de aerde/ ende van die te doorwandelen.

3 Ende de HEERE seyde tot den Satan: [5] Hebt ghy [oock] acht geslagen op mijnen knecht Job? want niemant en is op der aerde gelijck hy/ een man[6] oprecht/ ende vroom/ godtvreesende/ ende wijckende van 't quade: ende hy houdt noch vast aen sijne oprechticheyt; hoewel ghy my tegen hem[7] opgehitst hebt/ om[8] hem te[9] verslinden[10] sonder oorsake.

4 Doe antwoordde de Satan dē HEERE/ ende seyde: [11] Huyt voor huyt/ ende al wat yemant heeft/ sal hy geven voor sijn[12] leven.

5 Doch streckt nu uwe hant uyt/ ende[13] tast sijn gebeente/ ende sijn vleesch aen: so hy u niet in u aengesichte en sal[14] segenē![15]

6 Ende de HEERE seyde tot den

1 Dat is/ de heylige Engelen Godts. siet bov. 1. v. 6.
2 Siet boven op de voorgemelte plaetse.
3 Siet oock bov. 1. op v. 6.
4 Siet boven 1. op v. 7.
5 Siet boven 1. op v. 8.
6 Siet de beteeckeninge aller deser woorden/ bov. 1. op v. 1.
7 Dit is menschelicker wijse gesproken van Godt/ die de beweginge der oorsaken/ die buyten hem zijn/ niet en is onderworpen. Want hem zijn alle sijne wercken vander eeuwicheyt af bekent. Act. 15. 18. Ende hy doet alle dingen nae den raet van sijnē wille. Eph. 1. 11. Maer dit wort soo geseyt/ om aen te wijsen. 1. dat de Satan altijt genegen is/ om de kinderen Godts te beschadigen. 2. dat Godt hem gebruyckt/ om deselve te beproeven.
8 Verst. mede sijne beesten/ eñ kinderen.
9 D. te verderven/ ende als in te slockē/ het welcke was in dit werck het eynde des Satans: gelijck het eynde van Godts werck was/ sijnen knecht te beproeven. 10 D. niet om sijne voorgaende sonden/ eñ boos leven. Want op dat wy dit verstaē souden/ so geeft Godt van sijne vromicheyt getuygenisse in dit boeck. c. 1. v. 1. ende 8. ende hier v. 3. Evenwel en is hy niet vry geweest/ van de overblijffselen der sonde/ die in allen heyligen gevonden worden/ oock nae sijne eygene bekentenisse. Siet ond. 7. vss. 20/ 21. Ende c. 9. 2. ende 13. vss. 23/ 26. Het Hebreeusch woort Hinnam, is in den selven sin/ alsoo het hier over geset is/ genomen/ 1. Sam. 19. 5. ende 25. 31. ende Psalm 35. 7/ &c. 11 D. den mensche is sijn eygen huyt/ ofte lichaem weerdiger van de huyt/ of het lichaem van een ander. Hierom/ (wil de Satan seggen) of schoon Job sijne kinderen verloren heeft/ so en gaet het hem evenwel niet ter herten/ soo lange als hy met sijn eygen huyt/ ofte leven ontkomen mach. 12 *Hebr.* voor sijne ziele. siet Gen. 19. op v. 17. ofte voor sich selven, D. voor sijn eygen persoon ende welvaren. Siet Genes. 17. op v. 5. 13 D. beschadigt. Siet Genes. 26. op v. 11. 14 D. vloecken. siet bov. 1. op v. 5. 15 Siet bov. 1. op v. 11.

Satan:

Satan: Siet/ hy zy in uwe [16] hant: doch [17] verschoont syn [18] leven.

7 Doe ginck de Satan uyt van het aengesichte des HEEREN: ende sloech Job met boose sweeren van syn voetsole aen/ tot synen schedel toe.

8 Ende [19] hy nam sich een [20] potscherf/ om sich daer mede te schrabben: ende hy [21] sat neder in't midden der asschen.

9 Doe seyde syne huys-vrouwe tot hem; Houdt ghy noch vast aen uwe oprechticheyt? [22] segent Godt/ ende sterft.

10 Maer hy seyde tot haer; Ghy spreeckt als eene der sottinnen spreeckt; ja souden wy het goede van Godt ontfangen/ ende het quade niet ontfangen? in dit alles en sondichde Job met syne [23] lippen niet.

11 Als nu de drie [24] vrienden Jobs gehoort hadden al dit quaet/ dat over hem gekomen was/ quamen sy yeder uyt [25] syne plaetse/ Eliphaz de [26] Temaniter/ ende Bildad de [27] Suhiter/ ende Zophar de [28] Naamathiter: ende sy waren't [29] eens geworden/ dat sy quamen om [30] hem te beklagen/ ende om hem te vertroosten.

12 Ende doe sy hare oogen van verre ophieven/ en kenden sy hem niet/ ende hieven hare stemme op/ ende [31] weenden: daertoe scheurden sy een yeder synen [32] mantel/ ende stroeyden stof op hare hoofden [33] nae den Hemel.

13 Also satense met hem op der aerde seven dagen/ ende seven nachten: ende niemant en sprack tot hem een woort; want sy sagen dat de smerte seer groot was.

16 D. vermogen/ ende gewelt. Siet Genes. 16. op v. 6. te weten/ om hem te quellen/ ende te beschadigen. Vgel. bov. cap. 1. v. 12.
17 *Hebr.* bewaert. of/ wacht u van sijn leven.
18 *Hebr.* ziele. Als bov. v. 4. De sin is/ dat hy hem niet en soude dooden.
19 Naeml. Job.
20 *Hebr.* aerden vat. Dewijle syne dingeren sonder twijffel mede versworen waren/ dat hy hem daer mede niet en konde schrabben/ so heeft hy hem met een potscherf moeten behelpen/ om daer mede syne sweeren te wrijven/ ende het knagende etter uyt de selve wech te nemen. waer uyt te verstaen is/ niet alleen de grootheyt van Jobs geswer: maer oock dat hy berooft was van de hulpe der menschen/ die sich schroomden voor de eyselickheyt synes quaets. Siet ond. 19. vs. 13/14/15/ &c.
21 Dit was by den ouden een teecken der droeffenisse/ treurichheyt/ leetschap/ ende de vernederinge des herten. onder 40. 6. Jon. 3. 6. Matt. 11. 21. Luc. 10. 13.
22 Siet bov. 1. v. 5. ofte/ segent Godt, al ist dat ghy sterft, dat is/ dewijle ghy soo genegen zijt/ om Godt in alles te segenen/ dat is/ te loven/ ende te dancken/ gelijck ghy noch onlancks te vooren gedaen hebt (cap. 1. v. 21.) gaet daer in voort/ ende siet hoe hy 't u vergelden sal/ namelick met een pijnelicke doot/ die ghy niet ontgaen en kondt. Hy bespot sijn vertrouwen op Godt.
23 D. met syne woorden/ ofte met sijn spreken: gelijck hy wel daer na niet geheel vry van dese sonde en is geweest. Het woort lippe is aldus genomen onder 11. 2, ende 12. 20. Prov. 7. 21, ende 12. 20, ende 24. 28/ &c. Vergel. Genes. 11. 2. ende de aenteeck.
24 Men houdt/ dat dese drie vrienden Jobs/ uyt Arabia/ ende Idumæa geweest zijn/ af-komstich van Abraham.
25 D. uyt hare lantschappen.
26 Soo genoemt/ om dat hy was van de nakomelingen Temans des soons van Eliphas/ die de sone was van Esau den sone Jacobs/ Gen. 36. 10/ 11. Dese woonde in woest Arabien.
27 Een nakomelinck van Suah den sone Abrahams uyt Ketura/ Gen. 25. 1/ 2. Dese woonde oock in woest Arabien.
28 'Tis onseker/ of dese by-name haren oorspronck heeft van eenich voor-vader/ geslachte/ ofte woon-plaetse. Sommige meynen dat hy soude mogen voort-gekomen zijn van Timna den sone Esaus/ van welcken te sien is/ Genes. 36. 40. Andere meynen dat hy geboren zy in de stadt Naema/ van de welcke siet Jos. 15. v. 41.
29 Vergel. Amos 3. 3. and. t'samen vergadert, ofte/ by een gekomen.
30 And. medelijden te hebben, ofte/ bewogen te werden over hem, ofte met hem bedroeft te zijn. alsoo ond. 42. 11.
31 Hier/ ende in 't volgende versken worden verhaelt vijf teeckenen van seer groote droefheyt/ die dese vrienden Jobs vertoonden: N. 1. haer geween. 2. de verscheuringe hares kleets. 3. de stroyinge des stofs op hare hoofden. 4. het nedersitten op der aerde. 5. haer stil-swijgen. Siet van gelijcke treurige gebeerden/ Gen. 21. 16. ende 37. 34. Jos. 7. 6. 2. Sam. 12. 16/ 17. Est. 4. 1/ 2. Jesai. 47. 1. Ezechiel. 10. 10. Ezech. 27. 30.
32 Siet bov. c. 1. op v. 20.
33 D. de aerde/ ende het stof opwaerts werpende/ hebben hare hoofden daer mede bestroyt.

Het iij. Capittel.

Job door de grootheyt syner plagen/ ende der smerte/ die hy daer over hadde/ geperst zijnde/ vervloeckt den dach syner geboorte/ v. 1/ &c. wenscht nae syne geboorte terstont gestorven te zijn/ 11. geeft redenen daer van/ 13. beklaegt het leven der elendigen/ 20. ende past sulcke klachte op hem selven/ 24.

1 DAer na opende Job synen mont/ ende [a] vervloeckte [1] synen dach.

2 Want Job [2] antwoordde/ ende seyde:

3 De dach vergae/ daer in ick geboren ben: ende de nacht [daer in] men seyde/ Een knechtken is [3] ontfangen:

4 Die selve dach [4] zy duysternisse/ dat Godt nae hem [5] niet en vrage van boven; ende dat geen glantz over hem en schijne.

5 Dat de duysternisse/ ende [6] des doots schaduwe hem verontreynigen/ dat wolcken over hem woonen/ dat hem verschricken de [7] swarte dampen des daechs.

6 Die selve nacht/ donckerheyt neme haer in/ dat sy haer [8] niet en verheuge onder de dagen des jaers; dat sy in't getal der [9] maenden niet en kome.

7 Siet/ die selve nacht zy [10] eensaem; dat geen vrolick gesang daer in en kome:

8 Dat haer vervloeckende [11] vervloeckers des daechs/ die bereydt zijn hare [12] rouwe te verwecken.

9 Dat de sterren [13] hares schemer-tijts verduystert worden/ sy [14] wachte nae het licht/ ende het en worde niet; ende sy en sie niet de [15] oogen-leden des dageraets.

10 Om dat [16] sy niet toegesloten en heeft de deuren mijnes [17] buyck/ nochte [18] verborgen de moeyte van mijnen oogen:

11 [b] Waerom [19] en ben ick niet gestorven van de baer-moeder aen? [ende] hebbe den geest gegeven als ick uyt den buyck voortquam?

12 Waerom zijn my de [20] knien voorgekomen? ende waer toe de borsten/ op dat ick [21] suygen soude?

13 Want nu soude ick neder liggen/ ende stille zijn: ick soude slapen; dan soude voor my ruste wesen:

14 [22] Met de Coningen/ ende Raetsheeren der aerde/ die voor hen woeste plaetsen bebouwden:

15 Ofte met den Vorsten/ die gout hadden/ die hare huysen met silver vervulden.

16 [23] Ofte als een [24] verborgen misdracht/ en soude [25] ick niet zijn: als de [26] kinderkens/ [die] het licht niet gesien en hebben.

17 [27] Daer houden de boose op van [28] beroeringe: ende daer rusten de [29] vermoeyde van kracht:

18 [Daer] zijn de [30] gebondene t'samen in ruste: sy en hooren de stemme des [31] drijvers niet.

19 [32] De kleyne/ ende de groote is daer: ende de knecht vry van [33] synen heere.

a Jerem. 15. 10. ende 20. 14.
1 T. w. den dach syner geboorte. Een vollen woort desen dach genaemt den dach der geboorte. Genes. 40. 20.
2 D. begon/ ofte vinck aen te spreken. siet Jud. 18. op v. 14. ende 1. Reg. 13. op v. 6.
3 D. geboren: gelijck het Hebreeusch woort soo genomen wort 1. Chron. 4. 17. oock en kan den tijt der ontfanckenisse niet sekerlick bekent worden/ veel min wat persoone ontfangen zy/ te weten een knechtken/ ofte een meysken. Andere setten dit over: [doe Godt] seyde, ofte beval, dat een manneken ontfangen worde, ofte ontfangen soude worden.
4 Dat is: Zy verdonckert/ dat het licht der sonne hem niet en beschijne/ ofte zy uyt de nature der dingen wech-genomen.
5 Ofte/ hem niet en soecke, besorge. Te weten/ om hem gelijck andere dagen het licht te vergunnen/ ofte/ in't wesen der dingen te laten. welcken sin de voorgaende/ ende volgende woorden deses versken mede brengen. Vgel. de maniere van spreken met Deut. 11. 12. ende siet de aenteeck. daer op.
6 Verstaet eene seer dicke/ ende by nae tastelicke duysternisse/ die door hare eyselickheyt den menschen de doot soude komen aenbrengen. Alsoo ond. 16. 16. Psal. 23. 4. ende 44. 20.
7 Ofte/ de brandende hitticheden des daechs. Verstaet de dicke/ ende donckere nevelen/ die door de hitte der sonne uyt de aerde/ ende de wateren getrocken zijnde/ in de lucht opstijgen/ waer door de dach mistich/ ende het licht des selven droevich/ ende duyster gemaeckt wort: welcke verklaringe bevesticht wort door 't gene dat in dit vs voorgaet. Andere: datse hem verschricken, gelijck de bittere, ofte de bitterheden des daechs. Dat is/ dat de duysternisse/ ende de schaduwe des doots desen dach schrickelick maken/ gelijck de menschen plegen te doen/ die in grouwelicke plagen steckende/ met haer gehuyl/ ende gekerm andere eene bittere vreese aenjagen: ofte verstaet de plagen/ die den dach den menschen bitter maken.
8 And. niet gevoecht, ofte/ vereenicht en worde.
9 *Hebr.* manen. Want by dese volckeren wierden de maenden nae den loop der mane gerekent. Hy wenscht dat dien nacht noyt geweest en ware/ ofte oock nemmermeer weder en quame/ maer uyt het register der nachten geschrapt ware.
10 Dat is/ dat geene menschen daer in tot vreuchde by een en komen.
11 Dat is/ die van de grootheyt des quaets/ datse lijden/ overwonnen zijnde/ den dach/ op de welcken hen dat overgekomen is/ vervloecken: ofte op dien dach hen selven; ofte den dach harer geboorte vervloecken: ofte die haer werck daer van maeckten/ datse hen lieten gebruycken/ tot verweckinge van rouwe.
12 Het woort in den oorspronck schijnt te komen uyt de Syrische tale van het woort levijah, beteeckenende rouwe, leet, droefheyt. De rouwe nu te verwecken, is die met veelderley klachte/ gekerm/ ende huylinge te vernieuwen. Andere behouden hier het woort Leviathan, verstaende daer door het zee-gedierte/ waer van ond. 40. 20. ende 41. 1. ende door die bereyt zijn hem te verwecken, de storm-winden die de zee beroeren. sommige setten't over/ haer geselschap.
13 D. des avonts tijts/ in den welcken de nacht noch eenige schemeringe/ ofte klaerheyt heeft/ datmen wat van hem sien mach/ voornemelicken door het licht eeniger grooter sterren/ welcker verduysteringe hier van Job gewenscht wort. Siet van't Hebr. woort. 2. Reg. 7. op v. 5. Sommige verstaen't van de morgen-schemeringe/ ofte dageringe.
14 T. w. dese nacht. And. men wachte.
15 Soo worden genaemt de stralen der sonne/ die inden morgen-stont haer uytbreyden/ ende openen/ eer de sonne opgestaen is; gelijck de oogen-leden haer opdoen/ eer dat de ooge siet. Vgel. ond. 41. op v. 9.
16 T. w. die nacht.
17 Dit verstaen sommige van synes moeders lichaem/ gelijck bov. 1. v. 21. alwaer het woordeken moeders in den text uytgedruckt staet, gelijck oock ond. 31. 18. in eenige andere plaetsen wort het verswegen als cap. 10. 19. item Psal. 58. 4. ende 71. 6. Jes. 48. 8. Jer. 1. 5. sommige verstaen door de deure des buycks de lippen/ uyt vergelijckinge van ond. 32. 18/ 19/ 20. als of hy seyde; dat ick niet versticht en ben. And. verstaen den navel/ waer door het kint sijn voetsel treckt in moeders lichaem.
18 D. wech-genomen. Vgel. de maniere van spreken met de gene/ die onder is/ c. 33. v. 17.
b Job 10. 18.
19 Hy wenscht van twee dingen een. T. w. dat hy voor de geboorte gestorven/ ofte een mis-geboorte geweest ware v. 10. ende volgens noyt levendich ter werelt gekomen: ofte dat hy nae syne geboorte stracks gestorven ware. v. 11.
20 T. w. des vroet-wijfs/ die de nieuwe vrucht ontfangt. Hy gaet voort in't verhael van den tweeden wensch/ dien hy in't voorgaende vs voorgestelt hadde.
21 T. w. om in dit elendige leven gevoet/ ende onderhouden te worden.
22 Hy wil seggen, so hy na syne geboorte gestorven ware/ dat synen staet nu soude geweest zijn eenderley met de voorneemste der aerde/ die voor desen tijt waren overleden/ ende hadden hen/ doe se leefden/ eenen name willen maken door groote wercken/ als woeste plaetsen te betimmeren/ ende groote steden te bouwen/ Genes. 10. 10/ 11. ende 11. 3. ond. 15. 28. Jesai. 23. 13.
23 Hy komt hier tot synen eersten wensch/ waer door hy gewenscht hadde in syns moeders lichaem/ als eene misgeboorte gestorven te zijn/ bov. v. 10. And. ofte [waerom] en ben ick niet geweest als een verborgen misval?
24 T. w. in syns moeders lichaem/ alwaer sy sterft/ ende daerom verborgen geheeten wort/ overmits sy niet levendich ten voorschijne en komt.
25 D. niet geleeft hebben op der aerde onder de menschen. Niet zijn, is dickwils soo veel/ als niet leven. siet Genes. 42. 13. ond. 7. v. 8. Psal. 39. 14. Jerem. 31. 15. Matt. 2. 18. De sin is/ so hy een wan-geboorte ware geweest/ hy en soude noyt onder de menschen geweest zijn/ ofte dit licht aengeschouwt hebben/ gelijck de vrucht/ die doot ter werelt komt.
26 Het Hebr. woort beteeckent wel eygentlick de kinderkens/ die geboren zijnde/ wat beginnen te doen/ Psal. 8. 3. maer wort hier oock gebruyckt van de dracht/ die in des moeders lichaem sterft: gelijck wy die oock kinderkens noemen.
27 D. in het graf/ ofte in de doot.
28 D. van de menschen te beroeren/ te quellen/ ende te verschricken.
29 D. die door den overlast der gener/ die hen beroerden/ ofte verdruckten/ gematteert zijn in hare sterckte.
30 Dat is/ de slaven/ die/ alsse in het leven waren/ door gewelt van banden/ ende slagen/ moesten tot het werck gedwongen worden. Vgel. Jud. 16. 21.
31 Ofte eysschers, dat is/ des opsienders/ die de slaven tot haer werck drijft/ ende hen daer van rekeninge afeyscht. Vgel. Exod. 5. op v. 6.
32 Dat is/ de arme/ ende de rijcke/ de edele/ ende de onedele.
33 *Hebr.* sijne Heeren, als elders.

20 Waerom geeft [34] hy den elendigen het [35] licht/ ende het leven [36] den bitterlick-bedroefden van gemoede?

21 Die verlangen nae de doot/ maer sy en isser niet; ende graven daer nae meer/ dan nae verborgene schatten.

22 Die blyde zijn tot opspringens toe; [ende] verheugen sich/ als sy het graf vinden:

23 [37] Aen den man/ diens wech [38] verborgen is/ [c] ende [39] dien Godt overdeckt heeft?

24 Want [40] voor mijn broot komt mijne suchtinge: ende mijne brullingen [41] worden uytgestort als water.

25 Want ick vreesde eene [42] vreese/ ende sy is my aengekomē: ende dat ick schroomde/ is my overgekomen.

26 Ick en was niet [43] gerust/ noch en was niet stille/ noch en rustede niet; ende de beroeringe is gekomen.

34 Naeml. Godt/ want hoewel Job de Heere tegen spreeckt/ so wil hy nochtans des selven Name verschoonē/ toonende alsoo dat de kracht der weder-geboorte hem noch inwoonde. Soo moet met het woort Godt de sin der Heyliger Schrifture somtijts vervult worden. Siet Num. 35. 25. onder 16. 7. ende 20. 4. Hab. 2. 1. 1. Cor. 1. 8. Hebr. 3. 16/ &c.

35 T. w. des daechs ofte der sonne. ofte/ het licht, D. het leven/ gelijck de volgende woorden verklaren. Vgel. Psal. 56. 14.

36 *Hebr.* den bitteren van ziele. D. seer innerlick/ ende smertelick bedroefden. Vgel. 2. Reg. 4. 27. ende siet de aenteeck. daer op. Hy verstaet de gene/ die in dit leven veel elende/ en verdriet souden onderworpen zijn.

37 Verst. hier op/ uyt het v. 20. waerom geeft hy het licht?

38 D. beset met soo veelderley quaet/ dat hy geen uytkomste en siet/ om te komen uytworstelen.

c Iob 19. 8.

39 Godt wort geseyt onsen wech te overdecken, als hy ons niet en toont eenich middel/ om het ongeluck te ontgaen. Vgel. ond. 19. 8. Thren. 3. 7/ 9. And. om welcken Godt omtuynt heeft, te weten/ met elenden.

40 D. eer ick ete/ komt my het suchten over/ sulcks dat ick geenen tijt vry van droefheyt en hebbe.

41 Ofte vloeyen uyt. Verstaet het geschrey/ ende gehuyl/ het welcke dese bedroefde/ ende beangste menschen plegen uyt te werpen.

42 D. een vreeslicke sake.

43 T. w. in mijn gemoet; seer besorcht/ ende bekommeert zijnde/ om Godt te behagen/ ende hem niet te vertoornen/ sulcks dat ick gepoocht hebbe met groote neerstichevt my/ ende de mijne in de vreese des Heeren vast te houden. Siet vov. 1. vss. 1/ 2/ 8. ende cap. 2. vss. 3. 10. Andere stellen dit vragenscher wijse aldus: Was ick niet in vrede? hadde ick niet stilheyt? &c. doch [nu] is de beroeringe gekomen.

Het iiij. Capittel.

Eliphaz om Job antwoorde te geven berispt hem van onverduldicheyt/ v. 1/ &c. stelt hem de gerechticheyt Godts vooren/ om te toonen dat Godt hem van wegen sijne sonden strafte/ 7. hy verhaelt hem een visioen/ ofte verschijninge eens Engels/ 12. mitsgaders de aenspraeke des selven/ meynende die op de sake Jobs wel te passen/ 17. Job wort vermaent tot ootmoet/ ende bekeeringe/ 18.

1 DOe antwoordde Eliphaz de Temaniter/ ende seyde:

2 So wy een woort [1] opnemen tegen u/ sult ghy [2] verdrietich zijn? nochtans [3] wie sal sich van woorden konnen onthouden?

3 Siet/ ghy hebt vele onderwesen: ende ghy hebt [4] slappe handen gesterckt/

4 Uwe woorden hebben [5] den struyckelenden opgericht: ende de [6] krommende knyen hebt ghy vast gestelt.

5 Maer nu komt het [7] aen u/ ende ghy [8] zijt verdrietich: het raeckt tot u/ ende ghy wort beroert.

6 Was niet uwe [9] vreese [Godts] uwe [10] hope? ende de oprechticheyt uwer wegen/ uwe verwachtinge?

7 Gedenckt doch/ wie is de ontschuldige/ die vergaen zy; ende waer zijn de oprechte verdelget?

8 [Maer] gelijck als ick gesien hebbe/ [a] [11] die ondeucht ploegen/ ende moeyte zayen/ maeyen de selve.

9 [b] Van den [12] adem Godts vergaense; ende van [13] 't geblaes sijner neuse wordense verdaen.

10 [14] De brullinge des leeuws/ ende de stemme des fellen leeuws/ ende de tanden der jonge leeuwen worden verbroken.

11 [15] De oude leeuw vergaet/ omdatter geen roof en is/ ende de jongen eens ondachtigen leeuws worden verstropt.

12 Voorder is tot my een [16] woort [17] heymelick gebracht/ ende mijne oore heeft een [18] weynichsken daer van gevat.

13 Onder de [19] gedachten [20] vande gesichten des nachts/ als diepen slaep valt op de menschen;

14 [21] Quam my schrick/ ende bevinge over; ende verschrickte de [22] veelheyt mijner beenderen:

15 Doe [23] ginck voor by mijn aengesichte een [24] Geest: hy dede het hayr [25] mijnes vleesches te berge rijsen.

16 [26] Hy stont/ doch ick en kende sijne gedaente niet; eene beeltenisse was voor mijne oogen: [27] daer was stilte/ ende ick hoorde eene stemme [seggende]:

17 Soude een [28] mensche rechtveerdiger zijn dan Godt? soude een man reyner zijn dan [29] sijnen Maker?

18 Siet/ [c] op sijne [30] knechten en soude hy niet [31] vertrouwen: hoewel hy in sijnen Engelen [32] klaerheyt gestelt heeft

19 Hoe veel te min [33] [op] de gene die [34] leemen-huysen bewoonen/ welcker grontslach in 't stof is: sy [35] worden verbrijselt [36] voor de motten.

20 [37] Van den morgen tot den avont wordense vermorselt: [38] sonder datmender acht op slaet/ vergaense in eeuwicheyt.

21 Verreyst niet hare [39] uytnementheyt [40] met hen? sy sterven/ maer niet [41] in wijsheyt.

1 Het Hebr. woort Nasah is voor opheffen genomē Psal. 4. 7. gelijcke manierē van sprekē zijn Num. 23. 7. ond. 27. 1. And. So wy een woort versoecken tot u, ofte aen u, namelick te spreken.

2 *Hebr.* eygentl. moede, ofte vermoeyt worden? D. qualick te vreden zijn? Dit vreesen sy/ merckende in Job eenige teeckenen van onverduldicheyt/ van de welcke sy begonnen qualick te oordeelen.

3 T. w. die acht geven op de woorden/ die ghy uyt uwen monde hebt laten gaen/ ende op de eere des Alder-hoochsten/ die wy voorstaen. Onder eenen schijn van goddelicken yver strijckt Eliphaz een verkeert oordeel over sijnen vrient den vroomen Job.

4 Verst. de menschē die traech waren in 't volbrengen van haren schuldigen plicht/ voornemelick wanneer hen een swaer kruys ende lijden bejegent was. Vergel. Iesai. 35. 3. De handen worden geseyt te verslappen, als der menschen moet/ ende kracht vergaet. Siet 2. Sam. 4. op v. 1.

5 D. die door ongeloove/ mis-vertrouwen/ onverduldicheyt/ ende murmureringe op den wech der godtsalicheyt gevallen waren/ dat is/ gesondiget hadden. Siet van sulcken geestelicken val/ Prov. 25. 26. 1. Cor. 10. 12. Galat. 6. 2.

6 Die van wegen hare groote swackheyt door stercke vertroostingen moesten ondersteunt worden/ om onder het kruyce niet te beswijcken. Vgel. Ies. 35. v. 3.

7 T. w. het quaet der straffe/ in 't welcke als ghy andere placht gestelt te sien/ ghy de selve onderwesen/ gesterckt/ vermaent/ ende getroost hebt: daerom ist wonder/ dat ghy dit nu aen u selven niet en weet te doen.

8 Ofte/ beswijckt, T. w. onder den last des lijdens.

9 D. uwe godtvruchticheyt/ ende religie.

10 T. w. daer op ghy steundet. D. eene oorsake/ om loon voor uwe godtvruchticheyt te hopen/ ende te genieten. De sin is/ hebt ghy niet gehoopt/ als ghy Godt soudt vreesen/ dat hy u altijt goet doen soude? maer dat en is nu niet geschiet. Denckt dan/ dat uwe vreese Godts niet oprecht en is geweest/ maer eene geveynsde huychelerye. Het Hebr. woort is oock voor hope genomen. ond. 8. 14. ende 31. 24. Psal. 78. 7. Prov. 3. 26.

a Iob 15. 35. Psal. 7. 15. Prov. 22. 8. Iesai. 59. 4. Hos. 10. 13. Gal. 6. 7, 8.

11 D. die godtlooselick leven/ ende andere menschen quaet doen/ sullen eyndelick om hare misdaden van Godt gestraft worden. Siet gelijcke maniere van spreken ond. 15. 35. Psal. 7. 11. Prov. 22. 8. Ies. 59. 4. Hos. 10. 13. Gal. 6. 7/ 8.

b Iesa. 11. 4.

12 Dit wort van Godt by gelijckenisse gesproken/ om sijne kracht/ ende rechtveerdicheyt te beter uyt te drucken. Den adem Godts beteeckent sijne kracht die hy gebruyckt nae sijnen wille/ ende soo licht kan uytvoeren/ als een mensche sijnen adem kan laten gaen. Vgel. ond. 33. 4. ende 37. 10. Ies. 30. 33.

13 Verstaet sijne gramschap/ en̄ toornicheyt. Vgel. onder 9. 30. ende d'aenteeckeninge.

14 De sin is/ gelijck Godt de wreede/ ende grouwsame dieren bedwingt/ ende verdoet/ dat hy oock alsoo de boose tyrannen/ ende godtloose menschen/ die hier by leeuwen vergeleken worden/ weet in den toom te houden/ en̄ te verdoen. and. [vande] brullinge des leeuws, ende de stemme des fellen leeuws vergaense, ende [van de] tanden, &c. wordense vermaelt. te weten/ de godtloose. De sin is/ sose Godt niet en verderft door hen selven/ ofte door andere/ ofte door eenige leven-loose schepselen/ hy verderftse door de wilde dieren.

15 D. gelijck de leeuwen hoewelse geweldich/ ende moordich zijn/ ond. 30. 39. nochtans eyndelick vergaen door het een/ ofte het ander middel/ alsoo nemen oock de godtloose tyrannen door Godts rechtveerdich oordeel haer eynde.

16 D. eene leere/ ende openbaringe Godts/ op desen handel wel passende.

17 *Hebr.* gestolen, ofte/ steelscher wijse gekomen, dat is/ heymelick/ ende in 't verborgen toegebracht/ om van my waergenomen/ ende wel bewaert te worden.

18 Ofte/ stuexken.

19 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick tacken, als Ies. 17. 6. ende 27. 11. maer hier wort het genomen by gelijckenisse/ voor gedachten, als ond. 20. 2. Siet oock 1. Reg. 18. v. 21. ende de aenteeck. daer op: want gelijck de tacken van den stamme des booms voort-komen/ alsoo oock komen de gedachten voort van den sin/ ofte het herte des menschen.

20 Ofte uyt de gesichten, dat is/ die uyt de gesichten des nachts voort-komen. And. na de gesichten des nachts. Verstaet door dese/ die des nachts den menschen in den slaep/ ofte buyten den selven vertoont worden. Siet van de gesichten Genes. 15. op v. 1. ende 46. op v. 2.

21 De welcke pleecht te bejegenen den genen/ dien Godt/ ofte selve/ ofte door sijne Engelen verschijnt/ om hem tot aendacht/ ende eerbiedinge te bereyden. Vgel. Exod. 3. v. 6. ende de aenteeck.

22 D. alle mijne beenderen.

23 Alsoo wort het Hebr. woort oock genomen onder 9. 11/ 26. ende 11. 10.

24 D. een goet Engel des Heeren/ om hem te verklaren het gene volcht v. 17.

25 D. mijnes hoofts.

26 Te weten/ de geest.

27 Vergel. hier mede 1. Reg. 19. v. 12. ende 13. ende d'aent. daer op.

28 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick den mensche/ die vol swackheyt/ ende brooshevt/ ende vele ellendicheden onderworpen is/ na de welcke eyndelick de doot volcht.

29 Dat is/ Godt/ die hem gemaeckt/ ende geschapen heeft. alsoo Deut. 32. 15. ond. 35. 10. Prov. 14. 31. ende 22. 2. Iesa. 17. 7. Hos. 8. 14.

c Iob 15. 15. 2. Pet. 2. 4.

30 Verst. de heylige Engelen/ die voor hem staen/ om sijnen wille uyt te voeren. Psal. 103. vss. 20/ 21.

31 D. hy en soude niet steunen op de kloeckheyt/ ende de gaven/ die in hen geschapen zijn/ wanneerse afgesondert waren van de geduerige sorge/ ende bewaringe/ waer door hyse in haren staet onderhout. gelijcke maniere van spreken is ond. c. 15. 15.

32 Waer door verstaen wort de volmaecktheyt der gaven ende deuchden/ die Godt in de heylige Engelen heeft geschapen. Want hoewelse uytnemende zijn/ so en zijnse nochtans niet te vergelijcken met de volmaecktheyt des Scheppers/ om datse sonder deser geduerige genade/ ende kracht/ in haer selven veranderlick zijn. In welcken sin Eliphaz oock onder 15. v. 15. seyt/ dat de Hemelen in de oogen des Heeren niet suyver en zijn, namelick met sijne oneyndelicke volmaecktheyt vergeleken zijnde. And. ende sijne Engelen soude hy dwaesheyt opleggen. D. hy soudese voor dwaes houden/ indiense haer souden rechtveerdiger houden van Godt: Gelijck Eliphaz meende dat Job van hem selven geseyt hadde. ofte hy soude hen konnen dwaesheyt toeschrijven wanneer hy van de selve oordeelde nae hare nature buyten sijne gave/ waer door hyse geduerichlick in haren staet onderhout/ anders bevindt hy datse wel tot sotticheyt ende onsinnicheyt souden konnen vervallen/ ofte: hy soudese dwaesheyt konnen toeschrijven in vergelijckinge van sijne oneyndelicke wijsheyt ende Majesteyt.

33 T. w. vertrouwt hy/ namelick/ Godt. And. hoe veel te meer en [vertrouwt hy] niet, ofte hoe veel te meer [lecht hy dwaesheyt] op de gene, &c.

34 *Hebr.* huysen des leems. Verst. door dese de lichamen der menschen/ die oorspronckelick uyt aerde/ ende slijck gemaeckt zijn/ Gen. 2. 7. 1. Cor. 15. 47. Soo worden oock de selve lichamen by huysen/ ende wooninge vergeleken 2. Cor. 5. v. 1. sommige verstaen 't van de aerdsche wooninge der menschen/ gestelt tegen de hemelsche wooningen der Engelen.

35 *Hebr.* verbrijselen, dat is/ verbrijselt worden. Alsoo ond. 7. v. 3. hebben my bestelt, voor zijn, ofte worden my bestelt. ende 34. 20. nemen wech, voor/ wort wechgenomen Prov. 6. 30. verachten/ voor/ veracht wort. Luc. 12. v. 20. sal eyschen, voor sal ge-eyscht worden, &c.

36 *Hebr.* voor 't aengesichte eener motte. Dat is/ seer haestelick/ eer/ ende lichter dan een motte verteert wort/ de welcke door eene kleyne aenroeringe verbroken wort. De woorden voor 't aengesichte, en beteeckenen hier niet de plaetse/ maer den tijt/ als Gen. 27. 7. en̄ 29. 26. ende 36. 31. and. verstaen daer door vande motten.

37 Dat is/ geduerichlick door den gantschen tijt hares levens wordense door allerley elende ende plagen verplettert.

38 Dat is/ sonder dat yemant sulcks waer neme/ ofte eenige remedie daer toe brenge. *Hebr.* om dat niet en is, die [sijn herte tot hen] stelt. Vgel. cap. 23. 6. ende siet dese maniere van spreken in haer geheel vov. 1. v. 8. ende in de aenteeck.

39 Verst. hier door/ al het gene/ waer door de menschen hier onder malkanderen plegen uyt te steken/ ende verheven te worden.

40 Ofte/ die in hen is.

41 D. sonder de ware kennisse/ ende vreese Godts/ die het beginsel/ ja het hooft-somme is van de ware wijsheyt. Prov. 1. 7. Vgel. Psal. 49. 21.

Het v. Capittel.

Eliphaz toont dattet niet alleen verloren arbeyt is sich tegen Godt te kanten/ v. 1. maer oock gantsch schadelick / 2. ende vermaent Job sich te bekeeren tot Godt / die alle menschen goet doet/ 8. ende voornemelick den boetveerdigen/ 11. maer de hypocriten in't verderf stort/ 12. daer uyt hy de vroome ende arme verlost / 15. Job wort vermaent tot gedult in sijn lijden / 17. om dat Godt de vroome uyt het selve verlost/ 18. ende overvloedelick segent/ 24. hy besluyt sijn propoost/ mits het selve Job te versekeren/ ende in te scherpen/ 27.

1 ROept nu; [1] salder yemant zijn / die u [2] antwoorde? ende tot wien vanden [3] heyligen sult ghy u keeren?

2 Want den [4] dwasen brengt de [5] toornicheyt om: ende den yver doodt den [6] slechten.

3 [a] Ick hebbe gesien eenen dwasen [7] wortelende: doch [8] terstont vervloeckte ick sijne wooninge.

4 Verre waren sijne sonen van heyl: ende sy werden verbrijselt [9] inde poorte / ende daer en was geen verlosser.

5 [10] Wiens oogst de hongerige verteerde / dien hy oock tot [11] uyt de doornen gehaelt hadde: de [12] struyck-roover slockte haer vermogen in.

6 Want [13] uyt het stof en komt het [14] verdriet niet voort: nochte de moeyte en spruyt niet uyt der aerde.

7 Maer de mensche wort tot moeyte geboren; [15] gelijck de [16] sprancken der vyeriger kolen haer verheffen [tot] vliegen.

8 Doch [17] ick soude nae Godt soecken/ ende tot Godt mijne aenspraken richten:

9 [b] Die groote dingen doet / [18] diemen niet doorsoecken en kan: wonderen / [19] diemen niet tellen en kan;

10 Die den regen geeft [20] op der aerde; ende water sendt op de [21] straten:

11 [c] Om [22] de vernederde te stellen in't hooge: dat de [23] rouw-dragende door heyl verheven worden:

12 [d] Hy maeckt te niet de gedachten der archlistigen/ dat hare handē niet [24] een dinck uyt en richten.

13 [e] Hy vangt de [25] wijse in hare archlisticheyt: dat de raet der [26] verdraeyden [27] gestort wort.

14 [f] [28] Des daechs ontmoeten sy de duysternisse: ende gelijck des nachts / tasten sy [29] in den middach.

15 Maer hy verlost den [30] behoeftigen vanden sweerde/ van [31] haren monde/ ende van de hant des stercken.

16 [g] So is voor den armen [32] verwachtinge: ende [33] de boosheyt stopt haren mont toe.

17 [h] Siet/ geluck-salich is de [34] mensche/ den welcken Godt straft: daerom en verwerpt de kastijdinge des [35] Almachtigen niet.

18 [i] Want hy doet smerte aen / ende hy verbindt: hy doorwondt/ ende sijne handen heelen.

19 [k] In [36] ses benauwtheden [37] sal hy u verlossen: ende [38] in de sevende en sal u het quaet niet aenroeren.

20 In den honger sal hy u verlossen van de doot: ende in de oorloge [39] van het gewelt des sweerts.

21 [40] Tegen den geessel der tonge sult ghy verborgen wesen: ende ghy en sult niet vreesen van de verwoestinge / als sy komt.

22 Tegen de verwoestinge/ ende tegen den honger [41] sult ghy lacchen: ende van het gedierte der aerde en sult ghy niet vreesen.

23 Want met de [42] steenen des velts/ [43] sal u verbondt zijn: [l] ende het gedierte des velts sal met u bevredicht zijn.

24 Ende ghy sult [44] bevinden/ dat uwe [45] tente in [46] vrede is: ende ghy sult uwe wooninge [47] versorgen / ende [48] en sult niet feylen.

25 Oock sult ghy bevinden / dat u zaet menichvuldich wesen sal; ende uwe [49] spruyten als het kruyt der aerde.

26 Ghy sult in ouderdom ten grave komen / gelijck de koorn-hoop t' sijner tijt [50] opgevoert wort.

27 Siet dit; wy hebben't doorsocht/ het is alsoo: hoort het/ ende bemerckt ghy het [51] voor u.

---

1 And. offer yemant zy die u antwoorde.
2 Ofte verhoore? te weten uyt den Heyligen / die hier op der aerde zijn / ofte uyt den onheyligen/ ende onvromen. De Heylige en sullen u niet willen voorspreken: de andere en sullen niet konnen. Tot wien dan sult ghy u keeren/ als ghy Godt soo tegen spreeckt? Hy wil seggen: niemant.
3 T. w. menschen/ die noch in het leven zijn. Sommige verstaen dit vande Heylige Engelen als onder 15. 15. in desen sin/ dat die selve/ hoewelse hoogelick begaeft zijn/ Jobs sake niet en souden konnen verdedigen: maer de om-standicheden van den text geven te verstaen / dat hier van vroome menschē gesproken wort / die tegen de dwase gestelt worden: ende Eliphaz neemt voor seker op/ dat die vroome de bescherminge sijner sake niet en souden willen aennemen.
4 Soo wordē meest genaemt de gene / die met valsche opinien ingenomen zijnde / Godt nae behooren niet en kennen/ nochte vreesen. Alsoo in't volgende vs / item Psal. 107. 17. Prov. 1. 7/ &c.
5 T. w. des Heeren. Verst. oock alsoo in't volgende den yver, die de Heere heeft/ om de eere sijnes Naems voor te staen. Alsoo wort het woort toorne, ofte/ gramschap alleen gestelt sonder by-voeginge van het woort Godt, 2. Chron. 28. 13. Siet de aenteeck. ofte men kan door den toorn ende yver verstaen de onverdulдicheyt ende roeckeloose hitticheyt der dwasen in't lijden ende onder de straffe Godts. sommige stellen voor het woort yver, nijdicheyt, T. w. der onverstandigen ende slechten.
6 Verst. den genen/ die door sijne domheyt lichtelick gelooft/ lichtelick hem laet omsetten/ ende van het goede verleyden. Sommige maken tusschen desen/ ende den dwasen voormelt/ dit onderscheyt/ dat die tot het rechte eynde des levens niet en tracht door de behoorlicke middelen/ ende dat dese het rechte eynde niet en begrijpt.
a Psal. 37. 36.
7 V. voorspoedich / machtich/ en weeldich zijnde.
8 T. w. als ick sach korts daer na/ datse uytgeroeyt was. Vgel. Psal. 37. vs. 35/36. ofte/ terstont als ickse gesien hadde, heb ickse geoordelt verbloeckt te wesen.
9 V. in 't Richthuys / want in de poorten der steden/ wiert het gericht gehouden/ ten aensien/ ende aenhooren des volcx/ dat uyt/ ē in ginck. siet Gen. 22. op v. 17.
10 T. w. des Godtloosen/ die recht te vooren vs. 3. de dwase is genaemt geweest.
11 V. uyt de ackeren / niet tegenstaende / datse met doornen beset/ ende betuynt waren.
12 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick eenen die lanck/ ende wilt hayr heeft/ gelijck moordenaers/ ē struyck-roovers plegen te hebben. alsoo ond. 18. 9.
13 De sin is / datmen de oorsaken der menschelicker elenden niet en moet soecken in het pael geval / ofte het vliegende ongeluck / ofte enckelick in den ordinaren loop der nature/ maer in de sonde des menschen/ die Godt nae sijn rechtveerdich oordeel straft/ ende te huys soeckt.
14 Het Hebr. woort beteeckent wel meest het quaet der schult/ dat is/ ongerechticheyt: maer het wort oock genomen voor het quaet der straffe. Siet Psal. 90. 10. ende Prov. 12. 21.
15 *Hebr.* ende. Alsoo wort de Hebr. vau dickwijls genomen/ als onder 12. 11. ende 14. v. 12. ende 16. 21. ende 34. 3. Prov. 25. 25.
16 *Hebr.* de sonen der vyeriger kolen. Alsoo wort by den Hebreen eenen pijl genoemt/ de sone des boge. ond. 41. 19. item een sone des pijl-kokers, Thren. 3. 13. de tarwe een sone des dorsch-vloers. Jesa. 21. 10. De sin nu hier is / gelijck uyt eene brandende kole de spranckē/ ende vonken opvliegen / die dan schade verwecken / dat oock alsoo uyt de aengeborene sonde voort-komt de dadelicke / die dan vele elenden/ qualen/ ende plagen in de werelt veroorsaken. Ofte gelijck 't den spranckē natuerlick is opwaerts te vliegen / alsoo ist den sondigen mensche natuerlick tot elendicheyt in dese werelt voort te komen.
17 Eliphaz raedt Job / dat hy sich liever versoene met Godt door bekentenisse van sijne sonden/ ende de aenroepinge der Goddelicker genade/ dan dat hy soo tot onverdulдicheyt soude uytvaren.
b Iob 9. 10. Psal. 72. 18. Rom. 11. 33.
18 *Hebr.* ende daer en is geene doorsoeckinge: te weten der grooter dingen / die de Heere doet. Alsoo c. 9. v. 10.
19 *Hebr.* tot datter geen getal en is. Alsoo ond. in de voor-aengewesene plaetse.
20 *Hebr.* op het aengesichte der aerde. Alsoo in't volgende lit van dit vs/ ende ond. 18. 17.
21 Het Hebreeusch woort en beteeckent niet alleen straten / die buyten de huysen zijn/ maer oock andere plaetsen/ die buyten de steden zijn/ als velden/ ackeren/ weyden/ heeren-straten / tuynen/ hoven/ &c. gelijck dat af te nemen is uyt Psal. 144. v. 13.
c 1. Sam. 2. 7. Psal. 113. 7, 8.
22 Dat is/ die verkleynt zijn door armoede/ ende allerley elende/ komende voornemelick uyt gebreck van Godes zegen.
23 *Hebr.* swarte: V. welcke in't swart gekleet zijn/ als de gene / die treuren/ ofte rouwe dragen. Verst. van bedroefde/ ende treurige.
d Nehem. 4. 15. Psal. 33. 10. Iesai. 8. 10.
24 Ofte niet dat wesen heeft, niet wesentlicks, niet bestendichs, ofte deuchtsaems, ofte niet dat yet bysonders is, ofte [haer] voornemen niet uyt en richten. Het Hebr. woort beteeckent / wesen, bestendicheyt, yet dat waerlick is, als hier/ ende ond. 11. 6, ende 30. 22, item wet, wijsheyt, reden, deucht, overmits dese dingen bestendich / vast / ende duersaem zijn / als ond. 6. 13. ende 12. 16. Prov. 2. 7. ende 3. 21. ende 8. 14.
e 1. Cor. 3. 19.
25 V. die meenen wijs te wesen / ofte die wijs zijn nae de werelt. Alsoo Jesa. 44. 25. Obad. 8. Matth. 11. 25.
26 Ofte tegenwoorstelenden. Verst. de gene die met verkeerde sinnen woelen/ ende worstelen/ om hare schalckheden in het werck te stellē. Alsoo verdraeyt, voor verkeert. Prov. 8. 8.
27 *Hebr.* verhaeстet, Dat is / over-hoop geworpen ende verstoort.
f Deut. 28. 29.
28 Verst. hier mede / datse in de alderklaerste saken blinde zijn / ende sonder beleyt eens rechtē verstants/ hoewel sy hen gelaten seer wijs/ ende scherpsinnich te wesen. Vgel. Deut. 28. 28.
29 V. alst alderklaerst is. Vg. Deut. 28. 29. ond. 11. 17. Jes. 59. 10. Jerem. 15. 8. Alsoo wort de middach genomen voor het gene dat seer klaer is/ Psal. 37. 6.
30 Dat is / den armen mensche / die van de godtloose verdruckt zijnde / de hulpe des Heeren van doen heeft/ ende wort in het volgende vs arm genaemt / met een woort in den oorspronck beteeckenende/ niet alleen schaersheyt van middelen/ maer oock swackheyt des lichaems/ 2. Sam. 13. 4. Psal. 41. 2.
31 T. w. der waenwijsen ende listigen/ van de welcke v. 13. gesproken is / quade lasteringen / dreygementen ende wreede raetslagen.
g Psal. 107. 42.
32 V. goet / dat te verwachten is/ alsoo ond. 8. 13. ē 11. 18. ende 17. 15.
33 V. de boose staen verstomt / ende verdwelmt/ door de verwonderinge van Godes oordeelen / als voor het hooft geslagen zijnde. Siet dese maniere van spreken oock Psal. 107. v. 42.
h Prov. 3. 11, 12. Hebr. 12. 5. Iac. 1. 12. Apoc. 3. 19.
34 Van het Hebr. woort siet bov. 4. op v. 17.
35 Siet Gen. 17. op v. 1.
i Deut. 32. 39. 1. Sam. 2. 6. Hos. 6. 1.
k Psal. 91. 3, &c.
36 Een seker getal voor een onseker. siet Lev. 26. op v. 8. De sin is / dat Godt den sijnen in vele benauwtheden bystant sal bewijsen; ja in seer vele sijne hant soo laten blijcken / dat het quaet / 't welck men vreesde/ niet en sal over hen komen. Siet gelijcke maniere van een groot / ende onseker getal sekerlick te stellen/ Prov. 6. 16. ende 24. 16. ende 30. 18/29.
37 T. w. so ghy op hem door het geloove vertrout/ door den gebede aenroept / ende door ware bekeeringe u leven nae sijne geboden aenstelt.
38 And. in seven. Dat hier eerst het getal van sesse, ende daer na van seven gestelt wort/ dient eygentlick tot uytbreydinge/ ende vercieringe der tale. Vg. Prov. 6. 16. ende 30. 15/ 18/ 21/ 29.
39 *Hebr.* van de handen des sweerts, dat is / van het gewelt der oorloge / ofte der wapenen. Alsoo Psal. 63. v. 11. item van de hant des grafs. Psal. 49. 16. van de hant des stricks, Psal. 141. 9. noch van de hant des grafs, Hos. 13. 14. alsoo van de hant des Leeuws, ende des beers. 1. Sam. 17. 37. Van de hant des honts, Psal. 22. 21/ &c.
40 V. tegen de laster-woorden/ achterklappingen/ ende leugentalen/ waer door de quaetsprekende menschen tegen de vroome over al uytbreken/ ende woeden. And. in. V. als ghy gelastert wort. ofte/ van.
41 V. ghy sultse belacchen/ verachten/ ende daerom niet beswaert zijn. lacchen, voor verachten, als ond. 39. 10/ 25. Psal. 2. 4. ende 37. 13. Prov. 31. 25.
42 T. w. op dat ghy u aen de selve niet en stoot. De sin is/ dat hy soude van alle perijckelen vry zijn/ voornemelick gaende/ ende reysende achter lande. Sommige verstaen door de steenen, harde/ wreede/ ende moetwillige menschen/ die Godt de Heere in den toom soude houden/ op dat de vroome daer van geen schade souden lijden. Vgel. Psal. 91. v. 12.
43 V. ghy en sult geen schade daer van lijden. Siet de selve maniere van spreken Jes. 28. 15. alwaer de godtloose seggen/ datse met de doot/ ende de helle een verbont gemaeckt hadden, willende soo te verstaen geven/ datse daer van niet en souden beschadiget worden. Siet oock Hos. 2. v. 18.
l Hos. 2. 18.
44 Alsoo wort het Hebr. woort genomen Genes. 3. 7. ende 8. 11. Num. 14. 34. alsoo in't volg. vs.
45 V. huys / ofte wooninge/ gelijck het volgende woort uytwijst: alsoo ond. 8. 22. ende 11. 14/ &c. Siet oock 2. Reg. 13. op v. 5.
46 V. voorspoet ende welstant. Siet Gen. 37. op v. 14.
47 *Hebr.* besoecken: dat is/ voorsien/ gade slaen/ ende acht daer op geven/ volbrengende uwen schuldigen plicht tegen u huysgesin. Alsoo wort Godt geseyt te besoecken sijn volck, Ruth 1. 6. als hy het spijse heeft gegeven: den mensche Psal. 8. 5. als hy sorge voor hem draecht: sijnen wijnstock, Psal. 80. 5. als hy hem beschermt tegen de vyanden. Vgel. Gen. 21. op v. 1.
48 V. doende uwen schuldigen plicht in't voorstaen / ende versorgen van u huys/ en sult ghy geen faute hebben; gemerckt de Heere al u doen sal laten wel gelucken. Het Hebr. woort chata wort oock voor feylen, ofte missen genomen. Jud. 20. 16. Siet de aenteeck. aldaer.
49 V. kinderen/ die uyt u/ ende de uwe sullen voortkomen. Alsoo ond. 21. 8. ende 27. 14. Jesa. 22. 24. ende 48. 19.
50 *Hebr.* opgaet, opklimt. Dese gelijckenisse wort genomen van vruchten / dewelcke in den tijt des oogsts uyt den acker versamelt zijnde/ t'samen in groote hoopen op een geleyt ende daer na in gevoert worden: want gelijck dese niet dan vol rijp zijnde / soo op een gestapelt worden/ ende op den dorsch-vloer gebracht/ alsoo ist dat de vroome in haren vollen ouderdom / wanneer die hen tot eenen segen verstreckt / onverdrietelick geraken tot haer graf/ het welcke een aerdt-hoop genaemt wort ond. 21. 32.
51 V. tot uwen besten.

Het vj. Capittel.

Job verklaert reden te hebben van sijne groote ontsteltenisse / ende klachten / v. 1 / &c. Volgens en heeft hy geenen smaeck in de berispinge van Eliphaz / 6. wenscht te sterven / 8. hoopt geene lichamelicke gesontheyt / 11. beschuldigt Eliphaz van een verkeert oordeel over de oprechticheyt sijns persoons / 13. van onbeleeftheyt / 14. van trouweloosheyt in 't vertroosten van sijnen vrient / 15. van onvriendelickheyt in 't bestraffen sijner redenen / 24. hy bidt sijne vrienden van sulcke bestraffingen op te houden / ende op sijne sake beter acht te geven / 28.

1 MAer Job antwoordde / ende seyde:

2 Och of mijn [1] verdriet [2] recht gewogen wierde / ende men mijne [3] elende t'samen in eene weech-schale [4] ophieve.

3 Want [5] het nu swaerder soude zijn dan [a] het zant der zeen: daerom [6] worden mijne woorden opgeswolgen.

4 [b] Want de [7] pijlen des Almachtigen zijn in my / welcker [8] vyerich venijn mijnen geest uyt-drinckt: [9] de verschrickingen Godts [10] rusten sich tegen my.

5 [11] Ruchelt oock de wout-ezel by het jonge gras? loeyt de osse by sijn voeder?

6 Wort oock het [12] onsmaecklicke gegeten [13] sonder sout? isser smaeck in 't witte des [14] doyers?

7 Mijne ziele weygert [uwe woorden] aen te [15] roeren: die zijn / als mijne [16] laffe spijse.

8 [17] Och of mijne begeerte quame; ende dat Godt [18] mijne verwachtinge gave.

9 Ende dattet Godt beliefde / dat hy my verbrijselde: liete sijne [19] hant los / ende [20] een eynde met my maeckte.

10 Dat soude noch mijnen troost zijn / ende soude [21] my verquicken in den weedom [so] [22] hy niet en spaerde: [23] want ick en hebbe de redenen des [24] Heyligen niet verborgen gehouden.

11 Wat is mijne kracht / [25] dat ick hopen soude? ofte welck is mijn eynde / dat ick mijn [26] leven verlengen soude?

12 Is mijne kracht steenen kracht? is mijn vleesch stael?

13 Is dan mijne [27] hulpe niet in my? ende is de [28] wijsheyt uyt my verdreven?

14 Aen hem die [29] versmolten is / [30] soude van sijnen vrient weldadicheyt geschieden: ofte hy soude de vreese des Almachtigen verlaten.

15 Mijne [31] broeders hebben trouweloselick gehandelt [32] als eene beke: als de stortinge der beken gaense door.

16 Die [33] verdonckert zijn van het ijs / [ende] in de welcke de sneeuw haer verbergt.

17 Ter tijt alsse van hitte verblieten / wordense uytgedelget: [34] alsse warm worden / [35] verdwijnense uyt hare plaetse.

18 De gangen [36] hares weechs wenden sich ter zijden af: sy [37] loopen op in 't woeste / ende vergaen.

19 De [38] reysigers van [39] Tema [40] siense: de [41] wandelaers van [42] Scheba wachten op haer.

20 Sy worden beschaemt / om dat [43] elck een [44] vertrouwde: als sy [45] daer toe komen so worden sy schaem-root.

21 Voorwaer [46] [alsoo] zijt ghy lieden [my] nu niets geworden: ghy hebt gesien de [47] ontsettinge / ende [48] ghy hebt gevreest.

22 Hebbe ick geseyt: [49] Brenget my / ende gevet geschencken voor my van u vermogen?

23 Ofte bevrijdet my van de hant des verdruckers / ende verlosset my van de hant der tyrannen.

24 Leeret my / ende ick sal swijgen: ende gevet my te verstaen / waer in ick gedwaelt hebbe.

25 O hoe krachtich zijn de [50] rechte redenen! maer [51] wat bestraft het bestraffen / [dat] van u lieden is?

26 [52] Sult ghy / om te bestraffen / woorden bedencken? ende sullen de redenen [53] des mismoedigen voor [54] wint zijn?

27 Oock werpet ghy u op een [55] weese; ende ghy [56] gravet tegen uwen vrient.

28 Maer nu / beliebet u / [57] wendet u

tot my

1 Ofte mijne ontsteltenisse, beroeringe, en ongeduldicheyt veroorsaeckt door mijn lijden.
2 Ofte nauwe, scherpelick. *Hebr.* wegende gewogen werde. Te weten / met yet dat seer swaer is / als het zant aen den oever der zee / daer van in 't volgende vers gesproken wort.
3 Ofte pijne, torment, katyvicheyt. Alsoo ond. v. 30. ende cap. 30. v. 13. Prov. 19. 13.
4 *Hebr.* sy hieven op, ofte haelden op: dat is / datmen ophieve / ofte ophaelde. Siet bov. 4. op v. 19.
5 Te weten mijn jammer / ende lijden.
a Prov. 27. 3.
6 D. door de grootheyt mijnes lijdens / en kan ick mijne woorden niet ten volle / nochte nae behooren voort-brengen / om mijnen elendigen staet uyt te drucken.
b Psal. 38. 2, 3.
7 Verst. de qualen / ende elenden / die hem van Godt overquamen / ende seer geweldich waren. Die naemt hy pijlen / om datse hem haestelick / ende buyten verwachtinge hadden getreft / ende scherp zijnde / sijn herte seer diepe hadden doorwondt. Siet Deut. 32. op v. 23. Psal. 38. v. 3. ende 45. 6. ende 91. v. 5.
8 Eenige volckeren plachten hare pijlen met vergift te bestrijcken / het welcke door het geheel lichaem / dat geschooten was / sich uytspreydende / ende indringende / seer haestelick alle de krachten des levens verteerde. Daerom zijn door dese vergiftige pijlen te verstaen sulcke plagen / die een seker / ende snel verderf aenbrengen.
9 D. geweldige / ende grouwsame plagen / daer mede my Godt verschrickt. Alsoo ond. 9. 24. Psal. 88. 17. Siet Gen. 35. op v. 5.
10 Het Hebr. woort is soo veel / als sich in krijchs-ordeninge tegen yemant stellen / in welcken sin het oock genomen wort / Jerem. 5. 9. Het wort van Petro seer wel uytgedruckt met het Grieksche woort antitassesthai, 1. Pet. capit. 5. 5.
11 De sin is / so ick geene oorsake en hadde om te klagen / ende uwe woorden / O Eliphaz / my een goet voetsel der vertroostinge waren / ick en soude niet meer mijne klachten laten hooren / dan de wout-ezel sijn geschreeuw / ende de osse sijn loeyen / als sy goet voeder voor hen hebben.
12 Job vergelijckt Eliphaz reden by smakeloose spijse / ende by het witte van een ey; verklarende alsoo / dat hy in sijne woorden geen smake en vondt.
13 Ofte / dat sonder sout is.
14 Dat is / dat om den doyer is.
15 Te weten / als eene spijse / om die te nutten. Hy blijft in de voorgaende gelijckenisse / verklarende / dat hy gantsch geenen lust en hadde tot hare woorden / om sich daer mede te vertroosten / maer dat hy daer van een afkeer hadde / als van eene laffe / onaengename / ende walgelicke spijse. And. [wat] mijne ziele weygerde aen te roeren, dat is als mijne laffe spijse. De sin is / dat de seericheyt ende de sweeren / die hy door dese sijne besoeckinge in andere niet soude hebben willen aentasten / nu als sijne spijse waren / doch eene onaengename spijse.
16 *Hebr.* als de sieckten, kranckheden, (D. lafheden) mijnes broots.
17 *Hebr.* wie sal geven? Eene maniere van wenschen by den Hebreen seer gebruyckelick. Siet van de selve oock ond. 11. 5. en 13. 5. ende 14. 13. ende 19. 23. ende 23. 3 / &c. item Exod. 16. 3. Num. 11. 29. ende d'aent.
18 Dat is / dat ick verwachte / te weten / de doot; gelijck in het volgende versken verklaert wort. Vergel. bov. 5. de aenteeck. op v. 16.
19 De welcke nu schijnt gebonden te wesen / dewijle hy de selve niet en gebruyckt / om my te dooden. Van de hant Godts, vgel. dat ond. 19 / c. 13. op v. 21.
20 Soo wort het Hebr. woort genomen Jes. 10. v. 12. Thren. 2. 17. Zach. 4. 9. ofte: my afsnede, ofte / afhieuwe.
21 And. Terwijle ofte hoewel ick brande van droefheyt, ende [Godt] niet en spaert, ofte verschoont.
22 Dat is / indien Godt met my een eynde maeckte / ende my uyt dese elendige werelt wech name.
23 D. want ick hebbe het woort Godts / ende de heylige leere vrymoedelick beleden / en met mijn gantsche leven naegevolcht hebbe; sulcx dat ick niet twijfelen en soude / van de lichamelicke doot over te gaen in het eeuwich leven.
24 T. w. Godts / wiens name heylich / ofte / die de Heylige is / Jesa. 57. 15. want hy alleen is volkomen heylich / ja de heylicheyt selve. Siet Lev. 19. op v. 2.
25 D. dat ick op eenige uytkomste soude mogen hopen / als of hy seyde; Mijne kracht is te kleyne / om dese droevige elende lange te konnen dragen / ende wederom tot gesontheyt te geraken: ende of ick schoon dit noch hopen konde / nochtans en is het eynde mijnes levens soo verre niet / dat ick soude konnen begeeren veel langer te leven. Daerom bidde ick u / o Godt / dat ghy my uyt de werelt wech-neemt / ende van dese elende verlost.
26 *Hebr.* ziele. Siet Gen. 19. op v. 17. ofte / begeerte. Siet Psal. 27. op v. 12. de sin is: dat ick soude begeeren mijn leven te verlengen. Vgel. ond. 7. 1.
27 D. mijne verantwoordinge / waer door ick my soude mogen helpen / ende verdedigen tegens het verkeert oordeel / dat tegen my gestreken wort.
28 Ofte / deuchtsaemheyt, onnooselheyt, vroomicheyt. Siet van de beteeckeninge des Hebreeuschen woorts / bov. 5. op v. 12. and. Ist niet soo, dat mijne hulpe niet in my en is? ende het wesen, ofte kracht uyt my verdreven? verstaende dat Job hier vervolcht de klachte van sijne elende / nieticheyt ende krachteloosheyt.

29 D. vergaen / ende uytgeteert door tegenspoet / ende droefheyt. De sin is / dat het recht der vrientschap vereyscht / datmen sijnen vrient / die verarmt / verdruckt / en vernedert is / sal hulpe bewijsen / ende dat hy / die dat nalaet / de vreese Godts heeft verlaten. And. hangen dese woorden aen het voorgaende versken aldus: Is niet mijne verdedinge by my? &c. tegens [hem] wiens weldadicheyt gesmolten is aen sijnen vrient. ende [die] de vreese des Almachtigen heeft verlaten. Hy berispt Eliphaz van onbeleeftheyt / ontrouwe / ende wreetheyt tegen sijnen vrient bewesen.
30 Dat is / behoorde. And. [soude] sijnen vrient weldadicheyt [bewijsen].
31 Naeml. Eliphaz / Bildad / ende Zophar.
32 Hy neemt eene gelijckenisse van de beken / dewelcke in den winter alsse vol zijn / ende verbriesen / schijnen het water / datse van den regen / ende sneeu hebben / by sich te willen houden / om dat in den somer uyt te geven / alsse noodiger zijn / ende van nochtans / door de groote hitte uytdroogende / de hope der menschen bedriegen. By dese wateren vergelijckt Job sijne drie vrienden / om dat hy aen hen / doe hyse niet grootelicks van doene en hadde / vrientschap gevonden heeft / ende scheen de selve op andere tijden te mogen verwachten / maer daer na in de hitte van sijnen tegenspoet weynigen troost / ende hulpe van hen heeft verkregen.
33 Ofte bedeckt. T. w. als met een rouw-kleet overtrocken.
34 De sin is / alsse door de hitte / en de droochte des tijts ophouden te vloeyen.
35 *Hebr.* worden uytgeblusschet.
36 D. van haren waterloop / ofte canael.
37 And. sy klimmen op tot niet, ende vergaen. wordende tot dampen / ende alsoo vernieticht.
38 *Hebr.* paden. Verst. door dese de scharen / ende hoopen der luyden reysende op de gemeene wegen / ende straet-banen. Vgel. Genes. 37. 25. Jud. 5. 6. item ond. 31. op v. 32. Jesa. 21. 13. In de volle maniere van spreken / wordense genaemt / die over wech gaen, Jesa. 33. 8.
39 Soo wort Arabia genoemt / om dat het bewoont was van de nakomelingen van Tema, de sone Ismaels / Genes. 25. 14 / 15. die te onderscheyden is van Teman, een sone Esaus / nae den welcken Eliphaz vernaemt wort / bov. 2. 11.
40 T. w. die stroomen / ende beken / meynende daer in water tot lavenisse / ende verversschinge te vinden / maer wierden bedrogen. Sien is hier / nae yet met groote begeerte verlangen / als Psal. 34. 6. ende 92. 12.
41 *Hebr.* de wegen, ofte gangen. Vgel. de voorgaende aenteeck. op het woort reysigers.
42 Siet bov. 1. v. 14.
43 T. w. van de voorgemelde reysigers / ende wandelaers.
44 T. w. op die stroomen / ende beken, meynende daer in water te vinden.
45 D. tot de selve beken.
46 D. gelijck die loose / en uytgedrooghde water-beken den reysenden / ende vermoeyden luyden geen nut toe en brengen / alsoo en doet ghy my oock niet. 'Tis de applicatie der voorgestelder gelijckenisse.
47 T. w. die my door dit lijden overgekomen is.
48 T. w. de oordeelen Godts tegen de Godtloose / valschelick gevoelende / dat ghy daer van een exempel aen my saecht. ofte: ghy hebt gevreest. T. w. dat ick u soude lastich zijn / als in 't volg. vs.
49 Hy wil seggen / dat hy niet en heeft van sijne vrienden begeert / datse eenige moeyte / ofte onkost doen souden / om hem uyt sijn lijden te helpen / hoewel den vrienden toestaet sich in sulcken gevalle van selfs nae haer vermogen te quijten: over sulcks datse te meer moesten genegen zijn / om hem met eenige vertroostinge / die sonder haren kost / en groote moeyte geschieden konde / by te staen: 't welcke / dewijle sy niet en deden / maer wel door de verkeertheyt hares oordeels / het tegendeel / datse niet en waren te ontschuldigen.
50 *Hebr.* de woorden der richticheyt, ofte rechtsinnicheyt, dat is / die oprecht ende waer zijn. Vgel. ond. 33. 3. Eccles. 12. 10.
51 D. wat kracht heeft uwe berispinge / om te berispen? hy wil seggen / geene.
52 D. sult ghy opsoecken ende versieren woorden / op dat ghy my moocht bestraffen? And. Sult ghy om te bestraffen op woordē acht geven? D. sult ghy in het berispen van yemant / die seer verdruckt / ende bedroeft is / soo nauwe acht geven op alle sijne woorden / ende sult ghy sijne propoosten van verantwoordinge voor niets achten. Anders / dencket ghy woorden te bestraffen? ende [houdet ghy] voor wint de redenen des mismoedigen? dat is / zijt ghy van sijne bloote woorden te achterhalen / ende te beknabbelen / ende niet acht te geven op de sake selve / die ick tot mijne verantwoordinge voort-brenge? And. denckt ghy dat de woorden bestraffinge zijn?
53 Dat is / wiens moet / ende hope / so veel dit leven aengaet / door de swaerheyt des lijdens seer neder-gestort is. Hy meynt hem selven.
54 Dat is / voor eene nietige / ende onweerdige sake. Voor soodanige dingen / mitsgaders / die seer ongestadich zijn / ende haest vergaende / is het woordeken wint genomen onder 7. 7. ende 15. 2. ende 16. 3. Prov. 11. 29. Eccl. 5. 15. Hos. 12. 2. Eph. 4. 14.
55 Soo noemt Job hem selven / om dat hy van aller menschen hulpe verlaten was. Van sulcke weesen machmen eenichsins verstaen / 't gene de kercke Godts klaecht. Thren. 5. 3.
56 T. w. eenen put / ofte kuyl / daer in ghy hem vanget. Die maniere van spreken vindtmen vol / Psal. 57. v. 7. Jer. 18. 20 / &c. Job beklaecht hem / dat sijne vrienden hem sochten door listige redenen te verstricken / ende te beswaren. Doch dewijle het Hebr. woort oock somtijts beteeckent maeltijt bereyden, ofte houden, als ond. 40. 25. en 2. Reg. 6. 23. so wort dese plaetse van andere overgeset: ghylieden houdet maeltijt over uwen vrient: dat is / ghy zijt verblijt over sijn lijden. Graven soude hier oock konnen genomen worden voor eenich quaet rocken / ofte practiseren / als Prov. 16. 27.
57 D. gaf acht op mijne redenen / ende wilt de selve neerstelick overwegen.

tot my : ende [58] het sal voor ulieder aengesichte zÿn/ of ick liege.

29 [59] Keeret doch weder / laetter geen [60] onrecht wesen/ ja keeret weder/ noch sal mÿne gerechticheyt [61] daer in [62] zÿn.

30 Soude onrecht op mÿne tonge wesen? soude mÿn [63] gehemelte niet de [64] elenden te verstaen geven?

58 D. het sal voor u openbaer zijn / ende ghy selve sult daer van getuygen / ende richters mogen wesen. And. ende [besiet] of ick voor u sal liegen.

59 T. w. van uwe onbillicke handelinge tegen my / ende van de wreede twistinge/ daer mede ghy tegen my uytvaert. 60 T. w. by u/ mits soo qualick van my te oordeelen/ ende tot my onvriendelick te spreken. 61 T. w. indien ghy afstant doet van soo verkeerdelick te oordeelen / ende beter acht geeft op de redenen mijner verantwoordinge. 62 D. blijcken. T. w. indien ghy afstant doet. 63 Ofte/ rake, D. mont. Soude die niet konnen de verkeerde oordeelen / ende verklaren? Andere verstaen door het gehemelte den sin / ende het verstant des menschen waer door het waerachtige van het valsche / ende het goede van het quade onderscheyden wort ; gelijck door het gehemelte des monts / het soete van het suere onderscheyden wort. 64 D. de qualen/ pijnen ende tormenten/ die my zijn over-gekomen: als bov. v. 2. And. verkeertheden verstaen : dat is/ soude mijn verstant niet konnen oordeelen/ wat verkeert is/ ofte niet?

Het vij. Capittel.

Job voortgaende in sijne klachten / beschrijft sijnen elendigen staet/ niet alleen van de moeyelicke kortheyt deses levens in't gemeyn/ v. 1/ &c. maer oock van sijn verdriet/ 3. sware sieckte/ 5. ende korten voorspoet in't bysonder/ 6. Hy keert sich tot Godt / hem biddende om sijnen segen voor den tijt sijnes overigen levens/ die kort soude zijn/ 7. over sulcks klaegt hy van het gewelt sijner straffe/ 11. Daer hy doch soo swack/ onweerdich/ ende nietich was/ 17. hy bidt om de vergevinge sijner sonden/ 20.

1 HEeft niet de mensche eenen [1] strÿt op der aerden? ende zÿn [2] sÿne dagen niet als de dagen des dach-looners?

2 Gelÿck [3] de dienst-knecht [4] hÿgt nae de [5] schaduwe : ende gelÿck de dach-looner verwacht sÿnen [6] werck-loon:

3 Alsoo zÿn my [7] maenden der [8] ydelheyt ten erve [9] geworden/ ende nachten der moeyte [10] zÿn my voorbereydet.

4 Als ick te slapen ligge / dan segge ick/ Wanneer sal ick opstaen / ende [11] hy den avont afgemeten hebben? ende ick [12] worde sat [13] van woelingen / tot aen den [14] schemer-tÿt.

5 Mÿn vleesch is met het [15] gewormte/ ende met het [16] gruys [17] des stofs bekleedt: mÿne huyt is [18] gekloven / ende [19] verachtelick geworden.

6 [20] Mÿne dagen zÿn [21] lichter geweest dan een wevers spoele / ende zÿn vergaen [22] sonder verwachtinge.

7 [23] Gedenckt dat mÿn leven [a] een [24] wint is: mÿne ooge en sal niet wederkomen [25] het goede te sien.

8 De ooge des genen/ die [26] my [nu] siet / en sal my [27] niet sien: [28] uwe oogen sullen op my zÿn/ maer ick en sal [29] niet [meer] zÿn.

9 Een wolcke vergaet / ende vaert henen: alsoo die in het [30] graf daelt / en sal niet [31] [weder] op komen.

10 Hy en sal niet meer wederkeeren tot sÿn huys : ende [32] sÿne plaetse en sal hem niet meer kennen.

11 [33] So en sal ick oock mÿnen mont niet wederhouden / ick sal spreken in benauwtheyt mÿnes geestes : ick sal klagen [34] in bitterheyt mÿner ziele:

12 Ben ick dan een zee/ ofte [35] walvisch; dat ghy om my [36] wachte sett?

13 [37] Wanneer ick segge/ Mÿn bedstede sal my vertroosten : mÿn leger sal van mÿne klachte [wat] wechnemen:

14 Dan ontset ghy my met [38] droomen: ende door gesichten verschrickt ghy my:

15 So dat mÿne ziele de [39] verworginge kiest: de doot meer [40] dan mÿne beenderen.

16 Ick [41] versmadese / ick en sal doch inder eeuwicheyt niet leven: houdt op [42] van my / want [b] mÿne dagen zÿn [43] ydelheyt.

17 [c] Wat is de mensche/ [44] dat ghy hem groot acht? en dat ghy u herte op hem sett?

18 Ende dat ghy hem [45] besoeckt in elcken [46] morgen-stont? dat ghy hem [47] in elcken oogen-blick [48] beproeft?

19 Hoe lange [49] en keert ghy u niet af van my? [ende] en laet niet van my af/ tot dat ick [50] mÿn speecksel inswelge?

20 Hebbe ick [51] gesondicht/ wat sal ick [52] u doen / ô menschen [53] Hoeder? waerom hebt ghy my u tot een [54] tegenloop gestelt/ dat ick my selven [55] tot een last zy?

21 [56] En waerom en vergeeft ghy niet mÿne overtredinge / ende en doet mÿne ongerechticheyt niet [57] wech? want nu sal ick in't stof liggen: ende [58] ghy sult my [59] vroech soecken/ maer ick [60] en sal niet zÿn.

1 Het Hebreeusch woort hier overgeset wort seer dickwils gebruyckt voor eenen strijt ofte kamp, ofte heyr, 't zy ofte wereltlick Num. 1. 3 / &c. ofte kerckelick/ als Num. 4. 3 / &c. ofte/ geestelick/ 2. Cor. 10. 4. 1. Timoth. 1. v. 18. And. gesetten tijt.

2 Verstaet den tijt sijns levens / dewelcke hier by de dagen eenes dach-looners vergeleken wort / om dat hy seker/ ende gestelt is/ kort / vol arbeyts / ende moeyte / nochtans achtervolcht van eenige ruste: want een dachlooner des daechs gewrocht hebbende/ rust des nachts. Hier uyt wil Job besluyten / naedien de conditie van des menschen leven soodanich is, dat hy niet en behoorde soo grouwelick geplaecht te wesen / maer wel eenige ruste te hebben/ voornemelick / als hy den Heere sijnen Godt recht gevreest / ende gedient hadde. 3 Te weten / die vermoeyt is door den arbeyt des daechs. 4 Ofte / haeckt, dat is/ eernstelick begeert/ ende verlangt. Alsoo/ ond. 36. 20. 5 Verstaet den ondergang der sonne / ende de ruste des nachts. Vgel. Psal. 102. 12. ende 109. 23. 6 *Hebr.* sijn werck, dat is/ den loon sijns wercks. Vgel. Lev. 19. 13. Jer. 22. 13. 7 *Hebr.* Ick ben gemaeckt te erven voor my maenden der ydelheyt. Hier uyt blijckt / dat Job eenige maenden in dit verdriet geweest is. Vgel. onder 29. 2. 8 Dat is / die seer ydel/ moeyelick/ ende verdrietich zijn geweest. Vergel. onder v. 16. ende cap. 15. 31. 9 Hy wil seggen/ dat sijnen arbeyt / ende lijden swaerder is/ dan des knechts/ ende des dach-looners : want dese met het eynde des wercx/ ende met den nacht / ruste krijgen : daer hem de qualen selfs oock in de nachten by bleven. 10 *Hebr.* hebben my voor bereydet. siet bov. 4. op v. 19. 11 T. w. Godt. ofte aldus : wanneer sal den avont afgemeten zijn? D. wanneer sal hy ge-eyndicht worden. Door den avont is hier te verstaen de nacht / die alsoo wort genoemt / om dat hy van den avont begint/ Gen. 1. 5. 12 Sat van eenich quaet te zijn, is daer van overlast te zijn / datmen des niet meer en vermach. Siet ond. 10. 15. ende 14. 1. ende Psal. 88. 4. ende 123. 3/4. Prov. 1. 31. ende 28. 19. Thren. 3. 15. Habac. 2. 16. 13 D. van my om/ ende om te keeren in het bedde. 14 T. w. des morgen-stonts : dat is / als't des morgens vroech tusschen den donckeren/ ende klaren is. Alsoo kan het Hebr. woort oock genomen worden 1. Sam. 30. 17. ende Psal. 119. v. 147. Van de avont-schemeringe/ siet 2. Reg. 7. 5. ende de aenteeck. 15 T. w. door de sweeren / die aen mijn lichaem zijn / uyt welcker etter / ende bloet / wormen voortkomen. 16 Verst. de roven/ die van sijn gesweer afgeschrapt werden. Andere verstaen aerd-kluyten, die aen sijn lijf hingen/ om dat hy op der aerde sat/ ofte lach. 17 D. (als eenige verstaen) des lichaems: soo wort het genoemt Eccl. 12. 7. om dat het oorspronckelick uyt het stof der aerde genomen is/ Gen. 2. 7. 18 T. w. door de sweeren/ die de huyt des lichaems scheuren/ ende openen. 19 And. gesmolten : dat is/ vloeyende van etter / ende vuyle vochticheyt. 20 T. w. mijnes levens. 21 D. sneller: alsoo wort licht voor snel genomen/ ond. 9. 25. Jesa. 5. 26. ende 18. 2. Jer. 2. 23. 22 *Hebr.* met niet hope , ofte/ met het eynde der hope. D. Dat de hope van die wederom te krijgen ophoudt/ ende een eynde neemt. 23 Job keert sijne aenspraeke tot Godt/ van den welcken hy begeert/ dewijle ons leven in hem selven seer kort/ ende elendich is/ dat hy hem ten minsten voor den tijt/ die hem hier noch overich was/ wilde sijnen tijdelicken segen vergunnen/ als dewelcke maer hier genooten en konde werden. a Iob 8. 9. ende 14. 1, 2, 3. ende 16. 22. Psal. 90. 5, 6, 9. ende 102. 12. ende 103. 15. ende 144. 4. Iesa. 40. 6. Iac. 4. 14. 1. Petr. 1. 24. 24 D. seer nietich / ongestadich / ende haest vergaende. Siet bov. 6. op v. 26. 25 T. w. deses verganckelicken levens. Het goede te sien , is het selve te genieten / ofte te krijgen. Alsoo ond. 9. 25. Psal. 128. 5. Eccles. 5. 17. In den selven sin wortmen geseyt de ruste te sien, Gen. 49. 15. het licht te sien, ond. 33. 28. het leven te sien, Joan. 3. 36. goede dagen te sien, 1. Pet. 3. 10/ &c. 26 T. w. hier op der aerde. And. de ooge des gesichts; dat is/ die een scherp gesichte heeft.

27 T. w. als ick van hier door de doot sal gescheyden zijn.

28 T. w. om my wel te doen / maer even-wel en sal ick hier beneden op der aerden niet zijn / om uwe goederen soo lichamelick / als geestelick te genieten. Hier toe waren de Heylige belust / eensdeels / om Godt alhier noch te dienen/ ende sijnen Name groot te maken / anderdeels / om sich door het gebruyck der tijdelicker weldaden van de liefde Godts/ ende de eeuwige goederen te versekeren. Siet Psal. 6. 6. ende 88. 11/ 12/ 13. ende 122. 1/ 2. ende 128. 5.

29 T. w. in dit leven, siet bov. 3. op v. 16.

30 Siet de beteeck. van het Hebreeusch woort scheol, Genes. 37. 35. ende in de aenteeck. daer op.

31 T. w. in dese verganckelicke werelt : want dat Job de opstandinge uyt den dooden vastelick geloost heeft / blijckt ond. 19. 25/ 26/ 27.

32 D. sijne vrienden/ mede-burgers / ende bekende / die in sijn huys stadt/ ende lant woonachtich zijn. Aldus wort de plaetse genomen voor de gene die daer in zijn. Alsoo ond. 8. 18. ende 20. 9. Psal. 37. 10. Desgelijcks worden de paden, en wegen genomen/ voor de gene/ die daer op wandelen/ en reysen/ bov. 6. 19.

33 De sin is/ nadien het leven des menschen in het gemeene vol ydelheyt/ ende rasticheyt is/ ende ick my in het bysonder/ noch daer en boven in dese extraordinare droefheyt bevinde/ zijnde beroost van alle tijdelick welvaren en vertroostinge / so moet ick ten minsten mijn treurich gemoet door den mont ontledigen. 34 D. in seer groote droeffenisse des herten, siet 2. Reg. 4. op v. 27. 35 Siet van deses kracht ende gewelt/ ond. cap. 41. 36 T. w. door dit groote lijden / het welcke my van alle kanten omcingelt / ende mijn gemoet dach ende nacht pijnicht : hy wil seggen / dat Godt scheen daer door hem te willen intoomen/ op dat hy niemant geen quaet en dede ; gelijck als of hy een zee/ ofte zee-monster ware/ die door de duynen / ende klippen / ende diepten binnen hare palen gehouden moeten worden / op datse geene schade den menschen aen en doen. 37 T. w. by my selven: dat is/ als ick dencke. siet Gen. 20. op v. 11. 38 T. w. schrickelicke/ die Godt den melancolijcken/ ofte swaermoedigen laet overkomen/ ofte door de nature harer sieckte/ die de fantasie des menschen verderft/ ofte oock door middel van den Satan/ die sijne occasie waernemende/ door de melancolijcke humeuren/ dewelcke hy in den mensche vint/ vreemde gesichten in hem veroorsaeckt. 39 Verst. eene geweldige/ en haestige doot: T. w. door dese geduerige quellinge. 40 D. van het leven des lichaems. Hy wil seggen / dat hy liever hadde te sterven / dan soodanige verrotte/ stinckende/ ende van etter-overvloeyende beenderen lange te hebben. Hy maeckt gewach voornemelick van sijne beenderen / om dat sijne quale tot het binnenste sijnes lichaems toe ingedrongen was. Beenderen , voor de kracht/ het leven/ ende het binnenste des lichaems/ Prov. 14. 30. ende 17. 22. Jesa. 38. 13. 41 T. w. mijne beenderen. 42 T. w. aldus te plagen/ ende te beroeren. b Psal. 62. 10. ende 144. 4. 43 Ofte als een wint/ gelijck bov. v. 7. Ydelheyt wort het leven des menschen genaemt/ niet alleen/ om dat het kort is/ ende haest verdwijnt/ ond. 15. op v. 31. maer oock/ om dat de mensche daer in/ als in het gene / dat vol moeyte / ende verdriet is / het rechte goet/ dat hem ten vollen gelucksalich maeckt / niet en vindt. Vgel. bov. v. 3. ende de aenteeck. c Psal. 8. 5. ende 144. 3. Hebr. 2. 6. 44 D. dat ghy op hem / die soo katijvich/ ende nietich is / als ick nu ben / acht geeft / ende hem weerdich houdt / soo met hem gemoeyt te wesen. Vgel. de maniere van spreken bov. 1. met de aenteeck. op v. 8. 45 T. w. met kastijdingen/ ende straffen. Siet Genes. 21. op. v. 1. 46 Deses gedenckt hy voornemelick / om te toonen/ 1. dat Godt ons te huys besoeckt met bysondere sorge/ ende neerstichеyt. Vgel. Thren. 3. 23. 2. dat Godt ons niet en spaert/ selfs als wy meest inden arbeyt zijn. 3. Dat niet alleen het midden ende eynde maer oock het begin onses levens / ende onser wercken veel lijden onderworpen is / Psal. 88. 16. ende 90. 9. 47 D. dickwijls/ doorgaens / onversiens / haestelick. 48 Hoe dat Godt de Heere de sijne beproeft / siet Genes. 22. op v. 1. 49 T. w. dat ghy een eynde maken soudt/ van my aldus te straffen. 50 'Tis eene gemeene maniere van spreken / beteeckenende eenen seer korten tijt/ als is / sijnen adem te verhalen : als of hy seyde / Houdt ten minsten een oogenblick op van my te slaen / op dat ick mijnen adem verhale. Vergel. capit. 9. 18. 51 Verst. eenige sekere sonde hem onbekent / om de welcke dit lijden hem soude overgekomen zijn. 52 T. w. om met u versoent/ en bevredigt te worden/ ten eynde dat ick uyt dit lijden geraken mochte. 53 D. die seer nauw waer neemt/ wat de menschen doen ; ofte die oock hares levens bewaerder zijt/ daer ghy nu schijnt mijn leven te willen verderven. 54 Ofte tegen-merck, ofte doel, ofte wit, daer tegen ghy uwe pijlen uytschiet. Vgel. ond. 16. 12. Het Hebr. woort beteeckent eygentlick het gene/ daer tegen yemant geweldichlick aenloopt/ om dat te schenden/ te breken/ ofte om te werpen. 55 T. w. door al het lijden / dat ghy my in/ ende buyten mijn lichaem soo vreeselick aendoet / dat het my als een onverdragelicke last zy. 56 Hy wil seggen/ Indien het voorgeven mijner vrienden waerachtich is/ dat ick om mijner sonden wille aldus geplaegt ben (hoewel mijne conscientie anders getuycht) waerom en vergeeft ghy my die sonde niet / op dat ick niet langer aldus geplaecht en worde? want ick sal nu haest sterven / so dat ghy my alhier soeckende / om my noch wel te doen / my niet en sult vinden. 57 *Hebr.* voor-by-gaen , over , ofte door-gaen. Siet 2. Sam. 12. op v. 13. 58 Vergel. bov. v. 8. ende siet d'aent. 59 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick in den morgen-stont soecken: maer om dat de dingen/ die in den morgen-stont gedaen worden/ met grooteren vlijt worden uytgericht/ so wort het voor alle neerstige ondersoeckinge genomen. Siet ond. 8. 5. Psal. 63. 2. Prov. 7. 15. 60 Siet bov. 3. op v. 16.

Het

Het viij. Capittel.

Bildad bestraft de woorden Jobs/ V. 1/ &c. prijst Godts gerechticheyt/3. beschuldicht Jobs kinderen/4. maer hy belooft Job/ so hy sich bekeerde/ Godts genade/ ende segen/ 5. daerentegen bewijst hy met de ervarentheyt der voorgaende tijden / den ondergang der godtloosen/ 8. hy troost Job/ so hy oprecht zy/ met Godts beloften/ 20.

1 DOe antwoordde Bildad de Suhiter/ ende seyde:

2 Hoe lange sult ghy dese dingen spreken/ ende de redenen uwes monts een [1] geweldige wint zÿn?

3 [a] Soude dan Godt het recht verkeeren? ende soude de Almachtige de gerechticheyt verkeeren?

4 Indien uwe kinderen gesondiget hebben tegens hem / [2] hy heeftse oock inde hant harer overtredinge geworpen.

5 [b] [Maer] indien [3] ghy nae Godt [4] vroech soeckt; ende tot den Almachtigen om genade bidt:

6 So ghy [5] suyver / ende recht zÿt/ gewisselick sal hy nu opwaken/ [6] om uwent wille: ende hy sal de wooninge [7] uwer gerechticheyt [8] volmaken.

7 U beginsel sal wel geringe zÿn: maer u laetste [9] sal seer vermeerdert worden.

8 [c] Want vraecht doch nae het voorige [10] geslachte/ ende bereydt u tot de ondersoeckinge [11] harer vaderen.

9 [d] Want [12] wy zÿn van gisteren/ ende en weten niet: dewÿle onse dagen op der aerde [e] eene [13] schaduwe zÿn.

10 En sullen [14] die u niet [15] leeren / tot u spreken / ende [16] uyt haer herte redenen voortbrengen?

11 [17] Verheft haer de biese sonder slÿck? groeyt het [18] riet-gras sonder water?

12 [f] Alst noch in sÿne groenicheyt is/ [hoewel] het niet afgesneden en wort/ nochtans verdort het voor alle [19] gras.

13 [20] Alsoo zÿn de paden aller die Godt vergeten: ende [g] de verwachtinge des [21] huychelaers sal vergaen.

14 Van den welcken [22] sÿne hope walgen sal: ende sÿn vertrouwen sal zÿn [23] een huys der spinne-koppe.

15 [24] Hy sal op sÿn huys leunen / maer het en sal niet bestaen / hy sal hem daer aen vast houden / maer het en sal niet staende blÿven.

16 [25] Hy is sappich [26] voor de Sonne: ende sÿne scheuten [27] gaen over sÿnen hof uyt.

17 Sÿne wortelen worden by den [28] sprinck-ader ingevlochten: [29] hy siet [30] eene steenige plaetse.

18 [Maer] als [31] [Godt] [32] hem verslindt uyt [33] sÿne plaetse/ so [34] salse hem [35] loochenen / [seggende/] Ick en hebbe u niet gesien.

19 [36] Siet / dat is de vreuchde [37] sÿnes weechs: ende [38] uyt het stof sullen andere voort-spruyten.

20 Siet/ [39] Godt en sal den oprechten niet verwerpen: [40] hy en vatt oock de boosdoenders niet by de hant;

21 Tot dat hy uwen mont met gelach vervulle: ende uwe lippen met [41] gejuych.

22 [42] Uwe haters sullen [43] met schaemte bekleedet worden; ende de [44] tente der godtloosen en sal niet [meer] zÿn.

1 Hier worden Jobs propoosten by eenen stercken wint vergeleken / om datse uyt heftige bewegingen voort-komende / tegens de behoorlicke sedicheyt / ende de eere Godts scheenen aen te loopen.
a Deut. 32. 4. 2. Chron. 19. 7. Dan. 9. 14.
2 *Hebr.* hy heeftse gesonden: dat is/ hy heeftse laten vallen in't gewelt der sonden/ om hare mate te vervullen / ende der straffen/ om den verdienden loon daer voor te ontfangen.
b Iob 22. 23.
3 'Tis so veel/ als of hy seyde: uwe kinderen zijn wel om hare sonden omgekomen/ maer wat u aengaet / indien ghy den Heere van herten soeckt/ ende bidt om genade/ ende suyver zijt van grouwelicke sonden/ hy sal u wel weder te rechte helpen/ ende in uwen voorgaenden welstant herstellen.
4 D. by tijts / ende neerstelick. siet bov. 7. op V. 21.
5 D. niet besmet met grove verborgene sonden / daer over ghy geen berouw en hebt.
6 *Hebr.* over u: dat is / om uwent wille/ tot uwen besten / om u goet te doen.
7 Dat is/ in welcke ghy gerechticheyt / ende deuchtsaemheyt pleecht.
8 D. weder oprechten/ ende herstellen in synen voorigen stant. And. bevredigen, ofte voorspoedich maken.
9 D. sal u van cleyn/ groot / van vermindert/ verhoocht/ van arm/ rijck/ van tegenspoedich / voorspoedich/ maken/ u/ ende uwe meer ende meer segenende.
c Deut. 4. 32.
10 Verst. eene menichte van menschen/ die in eene eeuwe / ofte sommige jaren t'samen leven. siet Gen. 6. op V. 9. ende Psal. 12. op V. 8.
11 T. w. die in de voorige geslachten geweest zijn / ende verkregen hadden soo door de lanckheyt hares levens / ende groote ervarentheyt / als door verscheydene openbaringen Godts/ groot verstant/ ende wijsheyt.
d Gen. 47. 9. 1. Chron. 29. 15. Iob 7. vers. 5, 6, 7. Psal. 39. 13. ende 144. 4.
12 Die met die Voor-vaderen niet te gelijcken en zijn/ hebbende een korter leven/ mindere ervarentheyt/ ende niet soo vele openbaringe van Godt.
e Psal. 102. 12. ende 144. 4.
13 D. seer verganckelick/ ydel / ende nietich. Vgel. de aengewesene plaetsen.
14 T. w. die Voorvaderen/ tot de welcke Job van Bildad gewesen was. vov. V. 8. Dese maniere van vragen heeft macht om seer te versekeren. Siet Gen. 13. op V. 9.
15 T. w. van de voorsichticheyt/ en oordeelen Godts/ die wonderbaer zijn/ ende van de uytkomsten der goeden/ die goet/ ende der quaden/ die quaet zijn.
16 D. niet dat hen haestelick uyt de lippen valt / maer dat sy te vooren wel rijpelick met den verstande bedacht / ende metter daet bevonden hebben.
17 De sin is / gelijck eene biese niet en kan opwassen sonder slijck / nochte het wier sonder water / maer haestelick verdroocht: alsoo en kan de mensche geen welstant hebben sonder godtvruchticheyt.
18 Anders seck, ofte/ flag, ofte meyrgras. Vgel. Gen. 41, 2. ende de aenteeck. daer op.
f Psal. 129. 6. Ier. 17. 6.
19 Siet 1. Reg. 18. op V. 5.
20 D. alsoo gaet het hen / ofte soodanich is het leven/ de macht / ende de uytkomste der gener / die Godt verachten: want hoewelse voor eenen tijt lanck groenen/ ende bloeyen / ende hooch op gaen / ende vast schijnen te wesen / soo lange als de tijdelicke voorspoet hen toelacht / nochtans wanneer dese ontbreeckt/ vergaense seer haestelick/ ja eer dan andere/ Psal. 37. 2/ 35.
g Iob 11. 20. ende 18. 14. Psal. 112. 10. Prov. 10. 28.
21 Verst. eenen mensche / die in sijn herte godtloos is voor Godt/ maer sich voor vroom uytgeeft met woorden/ gebeerden/ ende wercken voor de menschen om die te bedriegen. Alsoo ond. 13. 16. ende 15. 34. ende 17. 18. Prov. 11. 9. Ies. 9. 17/ &c.
22 D. het goet dat hy hoopt: het welck geseyt wort een verdriet / ofte walge van den huychelaer te sullen hebben / om datter hem niet aencomen/ maer van hem vlieden sal. Vgel. Psal. 95. 10. And. wiens hope sal afgesneden worden.
23 Verstaet/ de webbe der spinne-koppe/ die seer swack/ ende teer is/ ende lichtelick gebroken wort. De sin is / gelijck de spinne-koppe sich niet en kan met hare webbe tegen eenich gewelt bewaren; alsoo en kan de godtloose sich tegen de straffen Godts/ met sijne tijdelicke middelen/ niet beschermen.
24 T. w. de huychelaer / ende godtloose.
25 D. de godtloose is te vergelijcken by eenen groenen / ende vochtigen boom / die wel gewortelt is/ maer als hy van den eygenaer afgehouwen / ende uytgeroeyt is / seer haestelick vergaet. want alsoo vergaen oock de huychelaers / alsse van Godt uytgeroeyt worden / hoewelse van groot vermogen zijn/ ende door rijckdom hooch verheven.
26 D. soo vochtich/ dat hy oock door de brandende hitte der sonne niet en verdroocht.
27 D. reycken uyt/ ende verheffen haer over den hof door hare weeldicheyt / ende over-grooten wasdom. sommige meenen dat Bildad in dit 16 Vs begint te spreken van de vroome ofte godtvruchtige/ ende setten voorts het 18 Vs aldus over: Sal yemant hem verslinde uyt sijne plaetse, so datse hem loochene, &c.
28 Te weten / daer de wateren haren oorspronck nemen/ bobbelen/ wellen/ ende sich omme-wentelen / ende volgens daer geene vochticheyt en ontbreeckt. Het Hebr. woort is voor eenen sprinck-ader genomen / Cant. 4. 12. gelijck oock het woort Gullat, dat van den selven oorspronck is / Jos. 15. 19. Andere setten het Hebr. woort hier over eenen hoop, te weten van steenen/ gelijck het oock genomen wort / Genes. 31. 46. ende de sin is dan hier eenderley met den sin der volgende woorden deses Vs.
29 D. hy breydt sijne wortelen soo verre/ ende krachtelick uyt / dat hy oock aen den steenigen gront gerakende/ evenwel sijne kracht behout. Hy wil seggen/ dat de huychelaer voor eenen tijt alle beletselen/ ende tegenstoot overkomt/ die sijnen tijdelicken welstant scheenen te sullen verhinderen.
30 *Hebr.* het huys der steenen. alsoo is het woort huys by den Hebreen/ voor eene plaetse/ oort/ ruymte/ ofte wijtte genomen/ 2. Sam. 15. 17. and. hy siet uyt nae een steenige plaetse. T. w. om een vaste wooninge aldaer te setten.
31 Ofte de verslinder, dewelcke Godt is / die de godtloose uytroeyt.
32 T. w. den godtloosen huychelaer/ die by eenen groenenden boom vergeleken wort.
33 T. w. daer de stamme des booms was. Verstaet de wooninge/ den staet/ heerlickheyt ende het regiment des godtloosen. Vgel. ond. 18. 21. ende 27. 21. ende d'aenteeck.
34 T. w. de plaetse / dat is / de inwoonderen der selver. Siet vov. 7. op V. 10.
35 D. hy sal soo uytgeroeyt worden/ datmen niet en sal bekennen/ nochte gedachtich wesen/ dat hy daer opt geweest was.
36 Schimpscher wijse past Bildad de voorgaende gelijckenisse op den huychelaer / ende godtloosen: als of hy seyde / dat hy wel eenen schoonen luyster heeft voor eenen tijt / maer dat hy ten laetsten elendichlick verdwijnt / ende niet meer gekent en wort.
37 D. van sijn wesen/ leven/ staet/ ende conditie. Vgel. Genes. 6. op V. 12.
38 D. uyt de gene die vervallen/ ende veraemt zijn. Ofte uyt andere daermen't niet van en verwacht/ konnen andere opstaen/ die vroom zijn/ ende in des voorigen plaetse den segen Godts genieten.
39 Bildad troost Job met Godts beloftenisse: maer hierentusschen dreyght hy hem oock / so hy sich van de huychelerye / ofte boosheyt / die hy meende in hem te zijn / niet en bekeerde: andersins soude hem alle goet ende vreucht overkomen.
40 D. hy en helpt de boose niet / dat hyse uyt haer verdriet / ende lijden trecken soude.
41 Verst. vreuchden-geluyt. Siet 2. Chron. 15. op V. 14.
42 Ofte/ [tot dat] uwe haters met schaemte bekleedet worden , ende de hutten der godtloosen niet meer zijn.
43 D. gantsch seer beschaemt worden. Siet gelijcke maniere van spreken/ Psal. 35. 26. ende 109. 29. Ezech. 7. 27. ende 26. 16.
44 D. huys ende wooninge.

Het ix. Capittel.

Job bekent de gerechticheyt Godts/ V. 1/ &c. hy toont datter niemant geoorloost/ ofte profijtelick zy met Godt te twisten/ 3. tot desen eynde verhaelt hy eenige der Goddelicker eygenschappen/ ende wercken / 4. hy bekent sich oock onbequaem te zijn/ om voor Godt te bestaen / 14. hy klaegt dat de vroome met de onvroome gestraft worden / 22. dat den godtloosen hier het meeste goet geschiet/ ende niet den Godtvruchtigen/ 24. dat het gevoelen sijnes lijdens hem bracht tot de uyterste verbaestheyt/ 27. hy is bereyt om sijne onnooselheyt voor Godt tegen sijne vrienden te verdedigen/ 34.

1 MAer Job antwoordde/ ende seyde:

2 Waerlick ick weet dat het [1] soo is: want hoe soude [a] de mensche rechtveerdich zÿn [2] by Godt?

3 So hy lust heeft/ om met hem te twisten/ [3] niet een uyt duysent sal hy hem beantwoorden.

4 [4] Hy is wÿs [5] van herten/ ende sterck van kracht: wie heeft sich tegens hem verhardt/ ende vrede gehat?

5 Die de Bergen versett/ datse't [6] niet gewaer en worden; diese omkeert in sÿnen toorn:

6 Die de aerde beweecht uyt hare plaetse; dat [7] hare pilaren [8] schudden.

7 Die [9] de Sonne gebiedt/ ende [10] sy en gaet niet op; ende [11] versegelt de sterren.

1 T. w. gelijck ghy segt / namelick / dat Godt rechtveerdich is/ straffende de quade / en de goede voorstaende. Dit weet ick soo wel / dat ick noyt gedacht en hebbe Godt van ongerechticheyt te beschuldigen.
a Psal. 143. 2.
2 D. voor Godt. Alsoo wort het Hebr. woordeken genomen/ 1. Sam. 2. 26. Psal. 130. 4.
3 D. duysentmael sal de mensche schuldich bevonden worden/ dat is/ seer dickwijls / ja by nae oneyndelick. Een seker getal voor een onseker. siet Lev. 26. op V. 8.
4 T. w. Godt. Siet vov. 3. op V. 20.
5 By den Hebreen wort het woort herte, genomen voor de plaetse des verstants/ ende volgens oock voor het verstant/ ende de wijsheyt selve. Exod. 28. 3. ond. 11. 12. ende 34. 34. Prov. 2. 10. ende 6. 32. ende 19. 8. Hos. 4. 11.
6 D. onversiens/ ende buyten alle verwachtinge/ te weten / der menschen/ die daer op woonen. Vgel. vov. 7. op V. 10. ofte den leven-loosen dingen wort hier by gelijckenisse leven/ ende gevoelen toegeschreven. Siet ond. 28. op V. 14.
7 D. is haer onderste grontslagen / ende fondamenten.
8 D. gelijck van verschrickinge hutsen. Vgel. hier mede 26. 11.
9 *Hebr.* tot de sonne segt: Seggen, ofte spreken voor gebieden. Siet 2. Chron. 29. op V. 24.
10 T. w. ordinaerlick / soo lange als de nacht over eenes lants Horizont dueren moet/ ofte extraordinaerlick / als 't Godt believt in den loop der sonne veranderinge te brengen/ Jos. 10. 12. 2. Reg. 20. 11.
11 T. w. door het licht des daechs / het welcke de sterren verbercht: even gelijck door eenen segel het ingeslotene verborgen wort / datmen't niet sien en kan. De sin is / dat Godt den dach maeckt: gelijck in het eerste lit deses Vs hem toe-geschreven wort het maken des nachts. ofte men kan het verstaen van extra-ordinare en miraculeuse verduysteringe oft ophoudinge van't licht der sterren. Alsoo wort het woordeken segelen genomen / Jesa. 29. 11. Dan. 9. 24. ende 12. 4/ 9.

8 Die

8 Die alleen [b] de hemelen uytbreydt: ende treedt op de [12] hoochten der Zee.

9 Die den [13] Wagen maeckt/ den [14] Orion/ ende het [15] Seven-gesternte/ ende de [16] binnen-kameren van't suyden.

10 [c][17] Die groote dingen doet/ [18] diemen niet doorsoecken en kan: ende wonderen/ diemen niet tellen en kan.

11 Siet/ hy [19] sal voor my henen gaen/ ende ick en sal hem niet sien: ende hy [20] sal voorby gaen/ en ick en sal hem niet mercken.

12 [21] Siet/ hy sal [22] rooven/ wie sal't hem doen wedergeven? wie sal tot hem seggen/ Wat doet ghy?

13 Godt en sal [23] sijnen toorn niet afkeeren: onder hem worden gebogen de [24] hooveerdige helpers.

14 Hoe veel min sal ick hem [25] antwoorden: [ende] mijne woorden uytkiesen [26] tegens hem?

15 Den welcken ick/ so ick rechtveerdich ware/ niet en soude antwoorden: mijnen Richter sal ick om genade bidden.

16 Indien ick roepe/ ende hy my antwoordt; ick en sal [27] niet gelooven dat hy mijne stemme ter ooren genomen heeft.

17 Want hy vermorselt my door een [28] onweder; ende vermenichvuldicht mijne [29] wonden [30] sonder oorsake

18 Hy en laet my niet toe [31] mijnen adem te verhalen: maer hy versadicht my met [32] bitterheden.

19 [33] So't aen de kracht [komt]/ siet/ hy is sterck: ende so't aen het recht [komt]/ wie sal my [34] dachvaerden?

20 [35] So ick my rechtveerdige/ [36] mijn mont sal my verdoemen: ben ick oprecht/ [37] hy sal my doch verkeert verklaren.

21 Ben ick oprecht/ so en [38] achte ick [doch] mijne [39] ziele niet: ick versmade mijn leven.

22 [40] Dat is een dinck/ daerom ick segge: [d] Den oprechten/ ende den godtloosen verdoet hy.

23 Als de geessel haestelick [41] doodt/ [42] bespot hy de [43] versoeckinge der onschuldigen.

24 De aerde wort [44] gegeven [45] inde hant des godtloosen; [46] Hy overdeckt het aengesichte harer Richteren: so niet/ [47] wie is hy [48] dan?

25 [e][49] Ende mijne dagen sijn [50] lichter geweest/ als een looper: sy zijn wechgevloden/ sy en hebben het goede [51] niet gesien.

26 Sy zijn voor by gevaren [52] met [53] jachtschepen; gelijck een Arent nae het aes toevliecht.

27 Indien mijn seggen is/ Ick sal mijner klage vergeten; ende ick sal mijn [54] gebaer laten varen/ ende my verquicken:

28 So schroome ick voor alle mijne [55] smerten: ick weet dat ghy my niet en sult [56] onschuldich houden.

29 Ick sal [doch] [57] godloos zijn: waerom dan sal ick [58] ydelick arbeyden?

30 [f] Indien ick my wassche met sneewater; ende mijne handen suyvere [59] met seepe;

31 Dan sult ghy my inde [60] gracht induycken: ende mijne [61] kleederen sullen van my grouwelen.

32 [g] Want hy en is niet een man/ als ick/ dien ick antwoorden soude/ so wy t'samen in't gerichte quamen.

33 Daer en is geen [62] scheydsman tusschen ons; [die] [63] sijne hant op ons beyden leggen mochte.

34 [h][64] Dat hy van op my sijne [65] roede wech doe: ende dat sijne verschrickinge my niet verbaest en make:

35 So sal ick spreken/ ende hem niet vreesen/ want [66] soodanich en ben ick niet [67] by my.

b Genes. 1. 6.
12 D. op den vloet/ ende de hoochloopende baren der zee/ die Godt stilt/ ende effent/ als of hyse met sijnen voet neder-settede/ ende gelijck maeckte.
13 Een gesteernte des Hemels/ hedensdaechs oock alsoo genaemt/ ende anders geheeten Arctos ofte Ursa. sommige verstaen het gesteernte genoemt Arcturus. siet hier van oock ond. 38. 32.
14 Een gesteernte sich vertoonende in December tot de Lente toe. Siet oock hier van ond. 38. 31. ende Amos 5. 8.
15 Oock een gesteernte/ ofte teecken des Hemels/ genaemt van de Latijnen Vergiliæ, van de Griecken Pleiades, van de onse het seven-gesternte, met de Lente voortkomende: waer van siet mede onder 38. 31.
16 Ofte/ vertrecken, ofte/ heymelickheden. verstaet hier mede de sterren/ de welcke zijn ontrent den suydtpool/ ende om datse ten meesten van ons/ die ontrent den noortpool woonen/ niet gesien en worden/ d'Heymelicheden, Binnenkameren, ofte Vertreck-plaetsen genaemt worden.
c Iob 5. 9. Psal. 72. 18. ende 77. 15. ende 86. 10. Rom. 11. 33.
17 Siet vov. 5. v. 9. ende d'aent. daer op.
18 Hebr. tot geen ondersoeck toe.
19 T. w. met getuygenisse sijner wijsheyt/ mogentheyt/ goetheyt/ ende rechtveerdicheyt/ die hy in sijne wercken allesins uytdruckt/ ende van ons laet aenschouwen/ nochtans en wolden van ons niet en konnen doorgrondet worden/ Rom. 11. 3.
20 Hebr. verandren, te weten/ van plaetse. menschelick van Godt gesproken/ ten aensien van sijne wercken die hy doet in toorn ofte genade, siet vov. 4. op v. 15.
21 D. hy sal den menschen om harer sonden wille/ haer goet/ ende leven/ dat hy hen gegeven hadde/ ontnemen.
22 Vergel. 2. Sam. 16. 10. Ies. 45. 9. Ier. 18. 6. Rom. 9. 20.
23 D. sijne straffe niet inhouden/ als hy de selve voorgenomen heeft nae sijn rechtveerdich oordeel uyt te voeren/ hoe seer oock dat de godtloose daer tegen worstelen/ soeckende die met gewelt te ontgaen/ ofte van anderen af te keeren.
24 Hebr. de helpers der hoovaerdicheyt: dat is/ die stoutelick vermeten hen selven/ ofte andere te sullen helpen.
25 D. antwoorden konnen/ te weten/ indien hy my in't gerichte riepe. Alsoo in't volgende vs.
26 Het Hebr. woordeken him wort somtijts voor tegen genomen/ als Deut. 9. 7. ond. 10. 17. Psal. 94. 16. Prov. 30. 31.
27 T. w. niet geheel vastelick. Want Iob t'onder geworpen zijnde door de swaerheyt sijnes lijdens/ ende verschrickt door de grootheyt der goddelicker Majesteyt/ heeft sich voor eene wijle niet konnen inbeelden eene aestige verlossinge uyt sijne elende.
28 T. w. der straffen/ ende besoeckingen/ ie over hem gevallen waren/ dewelcke hy by een onweder vergelijckt/ van wegen hare selle/ onverwachte/ vreeselicke/ ende geweldige overkomste. Vgel. onder 27. 20. Psa 83. 16. Prov. 10. 25. Ezech. 13. 11/13/14. Amos 1. 14.
29 Verstaet de elenden/ die hy in sijn lichaem/ goet/ ende huysgesin door de besoeckingen des Heeren gekregen hadde.
30 Dat is/ waer door ick sulcke straffe meer soude verdient hebben dan andere menschen/ ofte yet grouwelicks bedreven/ dat eene extraordinare straffe verdienen soude. Siet boven 2. op v. 3.
31 Hebr. mijnen geest weder te brengen. Dat is/ eenich respijt/ ofte verlichtinge te hebben/ maer hy houdt voortgaens aen/ om my met dese plagen op te vollen/ ende gelijck te verstricken. Vgel. vov. 7. op v. 4. zeft voor adem. alsoo onder 19. 17.
32 Dat is/ droevige plagen. Vgel. 2. Reg. 4. op v. 27.
33 Dat is/ so het geschil tusschen Godt/ ende my door kracht moet ge-effent/ ende ge-eyndicht worden.
34 Hebr. doen vergaderen? dat is/ wie sal maken/ dat wy by een komen/ om t'samen te rechten/ ende dat eyndelick een vonnis tusschen ons beyden gewesen worde?
35 T. w. voor Godt. And. hoe-wel ick rechtveerdich ben.
36 D. ick sal evenwel moeten bekennen/ dat ick een arm sondaer ben: ofte/ uyt het gene/ dat mijn mont sal spreken/ sal Godt evenwel my noch van sonde konnen overtuygen. Van het woort verdoemen, siet ond. 10. op v. 2.
37 Dat is/ Godt/ ofte mijne mont sal my bewijsen verkeert te zijn: want hy sal my soo wijselick overtuygen/ dat hy noch sal by mijne onschuldinge stoffe vinden/ om my te veroordeelen/ ende hoewel ick in dit geschil eene goede sake tegen mijne vrienden hebbe/ nochtans weet ick dat ick voor Godt een sondich mensche ben/ ende daerom oock verdoemelick.
38 Hebr. kenne, dat is/ achte/ besorge/ gade-slae. Vgel. Gen. 18. de aenteeck. op v. 19. And. ick kenne mijne ziele, ofte my selven niet kennen, als of ick by my selven niet en ware voor de vreese der goddelicker Majesteyt.
39 D. leven. siet Gen. 19. op v. 17. De verklaringe volgt in't eynde van dit vs. Ofte my selven niet. Siet 1. Reg. 19. op v. 4.
40 T. w. dat ick qualick verswelgen kan: 'twelck dit is/ dat ick vroom zijnde/ nochtans mijn leven versmaden moet/ uyt oorsake van het menichvuldige quaet/ en verdriet/ dat my daer in overkomt.
d Eccl. 9. 2, 3. Mal. 3. 14.
41 T. w. de goede t'samen met de quade.
42 T. w. nae de uyterlicke gedaente deses levens/ en niet nae de verborgene waerheyt der saken: want nae de uytwendige gedaente en schijnt hier geen onderscheyt te wesen tusschen goede/ ende quade: het welcke vele vroome hier altijts seer becommert heeft. Psal. 37. ende 73. 2/ &c. Eccl. 8. 14. Ier. 12, 1. Habac. 1. 13/14. Mal. 3. 14. Maer anders is waerachtich dat wy lesen/ Psal. 73. 17/18. Ierem. 12. 3. Mal. 3. 16/17. 1. Cor. 11. 32. Hebr. 12. 10/11.
43 Siet Genes. 22. op v. 1.

44 T. w. door Godes regeringe.
45 D. in't gewelt des boosen: daer het den mensche dunckt dat de vroome veel meer behoorde de overhant/ ende het opperste gebiet te hebben in de werelt.
46 Verst. dat Godt de oogen des verstants van de Regeerders der werelt verblindt/ datse niet en konnen onderscheyden het goede van het quade/ om de boosheden te straffen/ ende de deuchden te vereeren.
47 T. w. die 't doet. And. waer [ende] wie is hy? Hoe nu Godt geseyt wort/ het quade te doen/ siet Gen. 45. op v. 5. ende 1. Reg. 12. op v. 15.
48 Hebr. Epho. siet Hos. 13. op v. 10.
e Iob 7. 6, 7.
49 Als of hy seyde/ Hebbe ick eenigen voorspoet gehadt/ die is haest vergaen: maer der godtloosen welstant is lanckduerich. Psal. 73. 4.
50 D. sneller. Siet vov. 7. op v. 6.
51 Dat is/ niet genoten. Siet vov. 7. op v. 7.
52 D. gelijck; blijckende sulcks uyt het ander lidt van dit v.
53 Hebr. schepen der begeerte: dat is/ die soo snellick voortseylen/ datse schijnen eene begeerte/ ende lust te hebben tot de plaetse daerse wesen moeten. Ofte verstaet schepen/ die met begeerlicke/ dat is/ kostelicke dingen geladen zijnde/ haren wech soecken kort te maken/ om hare ware buyten perijckel te brengen/ ende gelt daer van te maken.
54 Hebr. aengesichte: dat is/ mijn ongestelt wesen/ ende droevich gelaet.
55 T. w. datse my verhinderen sullen/ nae mijn seggen te doen.
56 D. niet ongestraft laten. Siet 1. Reg. 2. op v. 9.
57 Ofte/ schuldich. strafbaer. item/ godtloos, ofte schuldich verklaert worden, om dat ghy altijt het recht behouden sult/ hoe seer dat ick my oock pooge te verdedigen.
58 Dat is/ Waerom sal ick my nu te vergeefs bemoeyen? ofte/ moeyte te vergeefs doen/ met mijne sake voor te staen?
f Ier. 2. 22.
59 And. in reynicheyt.
60 Te weten/ die modderich/ slijmerich/ ende seer dreckich is/ ende uyt de welcke ick seer onreyn/ ende stinckende sal voortkomen. Hy spreeckt by gelijckenisse. De sin is/ dat sijne verantwoordinge/ hoe schoon sy oock met redenen bekleedt/ ende verciert ware/ niet en soude helpen/ als de Heere met hem in sijn gerichte treden wilde.
61 D. al wat my naest is/ ende toebehoort/ sal een walge hebben van mijne onreynicheyt. T'is eene overtollige maniere van spreken.
g Eccl. 6. 10. Ier. 49. 19.
62 Ofte/ richter.
63 T. w. soo wel/ om door sijne authoriteyt order te stellen/ ende wetten voor te schrijven/ die wy in het pleyten volgen souden/ als om ons geschil door sijne uytsprake te eyndigen. Merckt dat de opleg-ginge der handen een teecken van macht/ ende gebiet geweest is. and. die sijne hant aen ons beyden legge. D. de sententie ter executie stelle.
h Iob 13. 20. ende 33. 7.
64 Als of hy seyde/ indien ick van dit lijden ontslagen ware/ ende dat ick maer met mijns gelijcke te doen en hadde/ die my door sijne Majesteyt niet en verschrickede/ ick soude haest doen blijcken/ dat dese plagen my niet over-gekomen en zijn/ om eenige grove sonden/ ende boosheden/ gelijck ghylieden meent.
65 D. sijne straffe/ ende kastijdinge. Alsoo 2. Sam. 7. 14. ond. 21. 9. ende 37. 13. Psal. 89. 33. Ies. 10. 5. Thren. 3. 1.
66 T. w. gelijck ick ben afgemaelt van mijne vrienden.
67 D. in mijne eygene conscientie/ gevoelen/ ende bevindinge. And. aldus en ben ick niet by my selven.

Het x. Capittel.

Iob vernieuwende sijne klachten keert sich tot Godt/ v. 1/ &c. Verhaelt eenige poincten/ daer over hy sich beklaegt/ 3. gebruyckt redenen/ om sijne sware straffen af te bidden/ 9. verklaert dat sijne plagen onvermydelick waren/ 13. groot/ 16. ende veelderley/ 17. hy wenscht niet geboren te zijn/ 18. doch nu wat verquickt te worden/ eer de doot hem overkomt/ 20. die hy beschrijft/ v. 22.

1 MIjne ziele is verdrietich [1] over mijn leven; ick sal mijne klage [2] op my laten/ ick sal spreken in [3] bitterheyt mijner ziele.

2 Ick sal tot Godt seggen/ [4] En verdoemt my niet: doet my weten/ [5] waer over ghy met my twistet.

3 Ist u [6] goet/ dat ghy verdruckt? dat ghy verwerpt [7] den arbeyt uwer handen? ende over den raet der godtloosen [8] schijnsel geeft?

1 Verstaet over de elende mijns levens.
2 D. ick en sal de selve niet laten ophouden/ maer wilse den toom los geven/ dat ick mijn herte met treuren/ ende kermen uytstorte.
3 Siet vov. 7. 11. ende d'aenteeck. daer op.
4 Dit woort beteeckent yemant onrechtveerdich/ ende strafbaer verklaren. Siet Deut. 25. op v. 1. alsoo 1. Reg. 8. 32. Psal. 94. 21. Prov. 17. 15. Rom. 8. 34.
5 D. welck de reden zy des twistes. Want ick hebbe u gevreest/ ende gedient met eene goede conscientie: ende evenwel hebt ghy my alle dese elende laten overkomen.
6 D. eerlick/ profijtelick/ ofte vermakelick.
7 D. my/ u schepsel dat ghy gemaeckt hebt. Het Hebr. woordeken beteeckent een werck/ dat seer neerstelick voltrocken is/ als tot vermoeytheyt toe.
8 Godt wort geseyt over yet/ ofte yemant te schijnen/ ofte schijnsel te geven/ als hy sijnen segen geeft/ ende weldadicheyt bewijst. Alsoo ond. 29. 3. Vgel. Num. 6. op v. 25.

4 Hebt ghy [9] vleeschelicke oogen? siet ghy/ gelijck een mensche siet?

5 [10] Zijn uwe dagen/ als de dagen van een mensche? zijn uwe jaren/ als de dagen eens mans/

6 [11] Dat ghy ondersoeckt nae mijne ongerechticheyt/ ende nae mijne sonde [12] verneemt?

7 [13] Het is in uwe wetenschap/ dat ick [14] niet godtloos en ben: nochtans en isser niemant/ die uyt uwe hant [15] verlosse.

8 Uwe handen [16] doen my smerte aen/ hoewelse my gemaeckt hebben: t'samen [17] rontom [my] zijnse/ ende ghy verslindt my.

9 Gedenckt doch/ dat ghy my [a] als leem [18] bereydt hebt/ ende my tot stof sult doen wederkeeren.

10 [b] Hebt ghy my niet [19] als melck gegoten/ ende my als eenen kaes doen runnen?

11 Met vel/ ende vleesch hebt ghy my bekleedet: met beenen oock/ ende senuen hebt ghy my [20] t'samen gevlochten:

12 [21] Benevens het leven hebt ghy weldadicheyt aen my gedaen: ende uwe [22] opsicht heeft [23] mijnen geest bewaert.

13 Maer [24] dese dingen hebt ghy verborgen in u herte/ ick weet [25] dat dit by u geweest is.

14 Indien ick sondige/ so sult ghy my [26] waernemen; ende van mijne misdaet en sult ghy my niet [27] onschuldich houden.

15 So ick godtloos ben/ wee my/ ende ben ick rechtveerdich/ ick en sal [28] mijn hooft niet opheffen/ ick ben [29] sadt van schande; maer aensiet mijne elende.

16 Want [30] sy verheft haer: [31] gelijck [c] een felle leeuw jaegt ghy my/ [32] ghy keert weder ende stelt u wonderlick tegen my.

17 Ghy vernieuwt uwe [33] getuygen tegen over my/ ende vermenichvuldicht uwen toorn tegen my: [34] verwisselingen/ ja een [35] heyrleger/ zijn tegen my.

18 [d] Ende waerom hebt ghy my uyt de baer-moeder voortgebracht? Och dat ick den [36] geest gegeven hadde/ ende geen ooge [37] my gesien en hadde!

19 Ick soude zijn als of ick niet geweest en ware: van [38] [moeders] buyck soude ick tot het graf gebracht zijn geweest.

20 Zijn mijne dagen niet weynich? [39] houdt op: [40] sett van my af/ dat ick my een weynich verquicke;

21 Eer ick henen gae/ (ende niet [41] weder en kome) [42] in een lant der duysternisse/ ende der [43] schaduwe des doots/

22 Een stick-doncker lant/ als de duysternisse selve/ de schaduwe des doots/ ende sonder [44] ordeningen/ [45] ende het geeft schijnsel als de duysternisse.

9 *Hebr.* oogen des vleesches: dat is/ oogen der menschē/ die nae het uyterlicke plegen te oordeelen/ ende door affecten gedreven te wordē/ sonder wel acht te geven op de waerheyt der sake/ ende den eysch des rechts.
10 De sin is/ Hebt ghy tijt van doene/ als eē wereltsch richter/ om kennisse van saken te nemen/ eer ghy kondt u oordeel strijcken?
11 T. w. door dese bittere smerte die ick lijde/ ende alle de andere straffen die ghy my toegesondē hebt/ dewelcke my alle gelijck tormenten zijn/ daer mede ghy my schijnt te pijnigē/ om my de bekentenisse mijner misdaden uyt te persen.
12 Even als of alle dingen u ten vollen niet bekent en waren.
13 D. ghy weet het/ dat ick/ &c. Vergel. de maniere van spreken met Hos. 10. 10. ende siet de aenteeck. aldaer.
14 D. geen huychelaer/ nochte heymelick booswicht gelijck ick gescholden worde.
15 T. w. my/ die onschuldich ben van de lasteren/ daer mede mijne vrienden my beswaren.
16 De sin is/ dat de handen Godts/ die Job gemaeckt hadden/ nu scheenen den selven door dese grouwelicke straffen/ niet alleene te willen bedroevē/ maer gantsch te willen verderven. Andre setten 't Hebr. woort over/ maken, formeren, bearbeyden, ofte fatsoeneren: waer uyt dan de over-settinge aldus staet: Uwe handen hebben my bearbeyt, ende gemaeckt: te weten/ met groote konste/ ende neerstichheyt.
17 T. w. om my smerte aen te doen, ofte/ om my/ dien ghy gemaeckt hebt/ te onderhouden/ ende te regeren in dit leven. Psal. 139. 3. Act. 17. 27/28. And. t'samen om, ende om, al wat ick ben, T. w. heeft hy my gemaeckt. Dit geheele vers wort oock aldus overgeset: uwe handen hebben my bearbeydt, ende my gemaeckt: nochtans t'samen rontom henen verslindt ghy my. ofte/ ende my gemaeckt, t'samen om, ende om: ende sult ghy my verslinden?
a Genes. 2. 7. ende 3. 19.
18 D. uyt het zaet mijner ouderen voortgekomen van Adam/ wiens lichaem uyt der aerde was geschapen/ ende gefatsoeneert/ gelijck een pottebacker uyt het leem een vat toemaeckt/ ende dat ghy my wederom in stof/ ende aerde veranderen sult. De sin is/ gedenckt dat ick van eene swacke/ ende teere conditie ben/ ende handelt daerom met my sachtelicker.
b Psal. 139. 15, 16.
19 Dit is gesprokē by gelijckenisse/ om uyt te drucken eene seer wonderbare werckinge des Heeren/ waer door de mensche nae de order van Godt in de nature gestelt/ in sijns moeders lichaem ontfangen wort. Vergel. Psal. 139. 14/ 15/ 16.
20 T. w. gelijck de tuyningen/ ende heyningen met wissen/ ende buychsame teenen t'samen gehecht worden. and. overdeckt.
21 D. ghy en hebt my niet alleen het leven gegeven/ maer oock in het selve vele weldaden bewesen/ rakende soo wel de bewaringe/ ende onderhoudinge des selven/ als de gedurige regeringe.
22 Ofte besoeck, Dat is/ sorge/ ende toesien.
23 D. mijne ziele/ waer door ick lebe.
24 D. dese plagen/ ende straffen. Als of hy seyde: Ghy hebt my te vooren wel vele weldaden bewesen/ maer dit quaet dat my nu overkomt/ hebt ghy in u selven verborgen gehouden/ ende my niet geopenbaert.
25 D. dat ghy in u selven besloten hadt/ my dese straffen toe te senden/ ende dit groot verdriet aen te doen.
26 T. w. om my te straffen. Vergel. ond. 14. 16. ende 31. 4. And. so ick gesondicht hebbe, sult ghy daerom over my de wachte houden, ende my van mijne misdaet niet ontschuldich verklaren? Vergel. bov. 7. 12.
27 Ofte suyver.
28 Die worden geseyt haer hooft op te heffen, dewelcke goeden moet gekregen hebbende/ wat beters verwachten. Luc. 21. 28.
29 Dat is/ vervult ende overstelpt van schande. Siet bov. 7. op v. 4. And. wort versadicht met de schande. te weten/ die ick nu lijde/ ende aensiet, &c.
30 T. w. de elende.
31 'T is eene gelijckenisse genomen van de leeuwen/ die het wildt met groot gewelt/ ende grouwsaemheyt najagen.
c Ies. 38. v. 13. Thren. 3. 10.
32 Hy klaecht dat Godt niet alleen met eene/ ofte twee vreeselicke plagen over hem gekomen was/ maer dat hy daer na weder-gekeert zijnde/ met andere plagen sich in 't straffen van sijnen persoone seer vreemt/ ende seltsaem vertoont hadde.
33 D. straffen ende plagen/ die van uwe gramschap getuygenisse geven.
34 Te weten/ der qualen: dat is/ verscheydene elenden/ ende katijvicheden/ die al by beurten op malkanderen gehoopt/ ende getast worden. And. uytdelgingen. Soo soude hy sijne plagen naemen/ om datse hem uytroeyden.
35 Soo worden sijne elenden genaemt/ van wegen hare menichte/ gewelt/ ende grouwsaemheyt.
d Iob 3. 11.
36 T. w. in mijns moeders lichaem/ eer ick ter wereldt quam.
37 T. w. levendich.
38 Siet bov. 3. op v. 10.
39 T. w. van my dus te straffen.
40 D. houdt op van my te belegeren. Vergel. Psal. 3. 7. Jesa. 22. 7.
41 T. w. in dit tijdelicke leven.
42 D. in 't graf. het welcke oock duysternisse genaemt wort/ ond. 17. 13.
43 Dat is/ doodelicke schaduwe. Verst. eene seer dicke/ ende donckere schaduwe/ die met de doot vereenicht is: gelijck daer is des grafs schaduwe. Alsoo in 't volg. vers.
44 T. w. van dach/ ende nacht/ licht ende duysternisse/ somer/ ende winter/ lente, ende herfst/ hitte/ ende koude. De sin is/ dat dese veranderingen des lochts/ ende des tijts/ die by beurte malcanderen achter volgen/ in de donckerheyt des grafs niet gesien en worden/ zijnde daer anders niet dan enckele confusie.
45 D. het klaerste/ dat in 't graf is/ is anders niet dan dicke/ tastelicke/ ende eyselicke donckerheyt.

Het xj. Capittel.

Zophar haelt Job hardelick over/ v. 1/ &c. Hy verklaert hoe wonderbaer de wijsheyt/ ende macht Godes is/ 5. Vermaent Job tot ware bekeeringe/ 13. hem voorhoudende Godts beloften/ 15. maer indien hy godtloos zy/ hem dreygende met Godts straffen/ 20.

1 DOe antwoordde Zophar de Naamathiter/ ende seyde:

2 Soude [1] de veelheyt der woorden niet beantwoordt worden? ende soude [2] een klappachtich man [3] recht hebben?

3 [4] Souden uwe [5] leugenen de lieden doen swijgen? ende soudt ghy spotten/ ende niemant [u] beschamen?

4 Want ghy hebt geseyt; [6] Mijne leere is suyver/ ende [7] ick ben reyn [8] in uwen oogen.

5 Maer gewisselick/ [9] Och of Godt sprake/ ende sijne lippen tegen u opende!

6 Ende u bekent maeckte de verborgentheden der wijsheyt/ om datse [10] dobbel zijn [11] in wesen: daerom weet dat Godt voor u [12] vergeet van uwe [13] ongerechticheyt.

7 Sult ghy [14] de ondersoeckinge Godes vinden? sult ghy tot de volmaecktheyt toe [15] den Almachtigen vinden?

8 [16] [Sy is als] de hoochten der Hemelen/ [17] wat kondt ghy doen? dieper dan de [18] helle/ wat kondt ghy weten?

9 Langer dan de aerde is hare mate/ ende breeder dan de zee.

10 Indien [19] hy voor-by gaet/ op dat hy [20] overlevere/ ofte [21] vergadere/ wie sal dan hem afkeeren?

11 [a] Want hy kent [22] de ydele lieden: ende hy siet de ondeucht; soude hy dan niet [23] aenmercken?

12 [b] [24] Dan sal een [25] verstandeloos man/

1 And. die veel van woorden is, ofte een veel-spreker.
2 *Hebr.* man der lippen. D. eē klappaert/ ende swetser. Alsoo wort een man der tonge, genaemt een man die tot quaet spreken/ ende lasteren genegen is/ Psal. 140. 12. Daerentegē een man der woorden wort genaemt een die wel-sprekende is/ Exod. 4. 10.
3 Ofte rechtveerdich zijn.
4 And. souden [op] uwe leugenen de lieden swijgen?
5 Het woort in den oorspronck beteekent verscheydene dingen/ maer voor leugenen wort het genomen/ Jerem. 48. 30.
6 T. w. waer door Job geleert hadde/ dat Godt de goede soo wel straft/ als de quade/ bov. 9. 22. hoewel hy sulcks rechtveerdelick doet/ in 't selve capit. vers. 2/ 3. noch niet altijts acht hebbende op de sonde/ (gelijc wanneer hy de godtloose straft) boven 10. 7. Het Hebr. woort beteeckent niet alleene het onderwijs dat gegeven wort/ mae oock de wetenschap die ontfangen wort Vg. Prov. 1. 5. ende . 2/ &c.
7 Siet bov. 10. v. 7. alwaer Job wel seyt dat hy niet godtloos en was, maer niet gelijck Zophar hem hier verwijt dat hy suyver was in des Heeren oogen. Het eerste verstont Job van grouwelicke godtloosheyt/ die sijne vrienden hem opregen: ende dit andere dat Zophar hem hier te laste leyt/ verstaet sich van eene volkomene reynicheyt/ die Job noch hem selven/ noch niemant toegeschreven heeft. siet bov. 9. 2.
8 De oogen Godts beteeckenen hier sijn oordeel. alsoo 1. Sam. 15. 19. 1. Reg. 11. 6.
9 *Hebr.* wie sal geven dat Godt spreke? Siet bov. 6. op v. 8.
10 D. noch eens soo groot in der daet ende waerheyt. De sin is/ dat in Godes wijsheyt noch veel meer reden was/ om Job harder te straffen/ dan hy gestraft was indien hy tegen hem het hoochste recht hadde willen gebruycken. Vergel. Ezr. 9. op v. 13. And. want der wijsheyt is noch eens soo vele.
11 And. by de wet, die noch eens soo vel vereyscht/ dan ghy gedaen hebt. Siet van het Hebr. woort touschijah, boven 5. op v. 12.
12 D. af-slaet/ ofte vermindert. ofte aldus: dat Godt u vergeet (D. geen weldadicheyt bewijst) van wegen uwe ongerechticheyt, ofte/ dat Godt u af-vordert, &c. And. van u [min] eyscht, dan uwe ongerechticheyt [verdient].
13 D. straffe uwer ongerechticheyt. Siet Levit. 5. op v. 1.
14 Ondersoeckinge wort genaemt 'tgene door ondersoeckinge verkregen wort/ als verstant/ wijsheyt/ ende oordeel: want hoewel dese dingen door sulcken middel in Godt niet en zijn/ nochtans menschelicker wijse wordense alsoo genoemt. Gode nu/ ende sijnen Geest wort ondersoeckinge toegeschreven/ ond. 28. 27. 1. Cor. 2. 10. Verst. hier door dese/ de heymelicke/ doch rechtveerdige oordeelen Godts/ die hy gebruyckt in 't straffen. And. sult ghy [door] ondersoeckinge Godt vinden?
15 T. de verborgentheden van de wijsheyt des almachtigen Godts/ ofte sijne volmaecktheyt.
16 Dat is/ sy/ te weten/ de wijsheyt Godts/ daer van boven v. 6. gesproken is/ (ofte de volmaecktheyt Godts/ waer van eenige meenen v. 7. gesproken te zijn) is by den alderhoochsten hemel te vergelijcken. Siet Ephes. 3. 18.
17 Te weten/ om die ten vollen te ondersoecken/ ende uyt te vinden.
18 Vergel. ond. 26. 6. ende siet Gen. 37. op v. 35.
19 Dat is/ so hy/ te weten/ Godt hem vertoont in sijne wercken. Alsoo bov. 9. 11. Siet de aenteeck. and. so hy verandert. T. w. sijn werck.
20 Ofte besluyt, te weten/ in 't gewelt der straffe/ die hy rechtveerdelick tegen hen uytvoert.
21 Verst. tot de gemeeringe sijner weldaden/ die hy bewijst aen de gene/ dewelcke hy genadelick aen-neemt.
a Psal. 10. 11, 14. ende 35. 22.
22 *Hebr.* menschen der ydelheyt, ofte valscheyt: D. die tot ydelheyt/ ende valscheyt genegen zijn. Verst. ydele leere/ ende onnutte wercken/ de welcke gevonden worden in de gene/ die sonder het geloove/ de vreese Godes/ ende ware rechtveerdicheyt zijn. Alsoo Psal. 26. 4. In gelijcken sin worden genaemt/ ond. 22. 15. lieden der ongerechticheyt: ende 34. 8. mannen der godtloosheyt. Prov. 24. 1. lieden der boosheyt.
23 D. bedencken/ verstaen/ acht geven/ ende voornemen/ die nae sijne rechtveerdicheyt te straffen. Siet van het Hebreeusch woort/ 1. Reg. 3. op v. 21.
b Iob. 5. 8. ende 22. 21. Eccles. 3. 18.
24 T. w. als Godt sijne straffen ende oordeelen uytvoert. And. maer de mensche is ydel, [ende] verstandeloos: ende [als] het jonck eens wout-ezels is de mensche geboren.
25 *Hebr.* ledich.

[26] kloeckſinnich worden: [27] hoewel de menſche [als] het veulen eenes wout-eſels geboren is.

13 Indien ghy u herte [28] bereydt hebt/ ſo [29] breydt uwe handen [30] tot hem uyt.

14 [31] Indiender ondeucht in uwe hant is/ doet die verre wech: ende en laet het onrecht in uwe tenten niet woonen.

15 Want dan ſult ghy u aengeſichte opheffen [32] uyt de gebreken/ ende ſult vaſt weſen/ ende niet vreeſen.

16 Want ghy ſult der moeyte vergeten/ [ende [33] harer] gedencken [34] als der wateren/ die voor by gegaen zijn.

17 [35] Ja [uwen] tijt ſal [36] klaerder dan de middach oprijſen: ghy ſult [37] uytvliegen/ als [c] de morgenſtont ſult ghy zijn.

18 Ende ghy ſult vertrouwen/ om datter verwachtinge zijn ſal: ende ghy ſult [38] graven; [d] geruſtelick ſult ghy ſlapen.

19 [e] Ende ghy ſult nederliggen/ ende niemant ſal [u] verſchricken: ende vele ſullen u aengeſichte [39] ſmeecken.

20 Maer [f] de oogen der godtlooſen ſullen beſwijcken/ ende de toevlucht ſal van hen vergaen: ende hare verwachtinge ſal zijn [40] de uytblaſinge der ziele.

26 D. niet alleen genegen zijn om wijſheyt te leeren/ maer ſal oock de ſelve begrijpen/ ende aennemen: want het herte wort inde H. ſchrift voor de ſin/ ende verſtant des menſchen genomen. Siet bov. 9. op v. 4.
27 Dat is / al iſt dat de menſche van het begin ſijnes levens af ſeer plomp/ ende onverſtandich is / gelijck het veulen eenes wilden eſels / nochtans kan hy door de overlegginge van Godts wercken eenige wijſheyt vatten / wel verſtaende door den Geeſt Gods verlicht/ ende geleydt zijnde.
28 T. w. door oprechte bekeeringe. ſiet 2. Chron. 12. op v. 14.
29 Siet van deſe ceremonie in het bidden gebruyckelick/ 1. Reg. 8. op v. 22.
30 N. tot Godt.
31 Dat is / ſo ghy een voornemen hebt/ om uwen naeſten quaet te doen/ ofte alreede dat gedaen hebt. In ſulcke maniere van ſpreken beteeckent het woordeken hant, het voornemen, ofte de daet des menſchen / ofte beyde. Vgel. 1. Sam. 26. 18. 1. Chro. 12. 17. Pſal. 26. 10.
32 D. uyt de menigerley elenden in de welcke ghy nu ſteeckt / ende de ſtraffen/ die ghy nu lijden moet.
33 D. der voorgemelder moeyte/ ofte elende.
34 T. w. die ſeer ſnellick wech-gevloeyt / ende voorby geloopen zijn/ op de welcke men niet meer en denckt. Hy wil ſeggen dat hy gantſch geene gedachteniſſe ſijner elende ſoude hebben.
35 Ofte ouderdom. Vgel. Pſal. 39. v. 6. ende 89. v. 48.
36 D. klaerder dan het ſchijnſel der middaechſcher ſonne. De middach beteeckent hier ſeer groote klaerheyt. Siet bov. 5. op v. 14. De ſin is / wat ghy noch overich te leven hebt / ſal van Godt grootelicks geſegent worden: want middach beteeckent ſomtijts in de H. ſchrifture grooten voorſpoet. Jeſ. 58. 10. Amos 8. 9.
37 Dat is/ uyt kruys ende lijden verloſt worden/ ende u als het morgen-licht uytbreyden. and. zijt ghy duyſter, ſo ſult ghy als de morgen-ſtont zijn.
c Pſal. 37. 6. ende 112. 4.
38 T. w. om uwe hutte/ ofte huys te bouwen/ ende te verſekeren. De ſin is/ dat hy eene ſekere plaetſe van wooninge ſoude hebben/ in de welcke hy ſtil / ende geruſt ſoude woonen.
d Levit. 26. 5.
e Levit. 26. 6. Pſal. 3. 6. ende 4. 9. Prov. 3. 24.
39 D. de menſchen ſullen hen voor u vernederen/ verſoeckende met alle eerbiedinge/ ende ernſt uwe gunſte/ uyt oorſake van uwe hoocheyt/ eere/ ende vermeugen. Het Hebr. woort is oock in gelijcken ſin genomen Exod. 32. 11. 1. Sam. 13. v. 12. 1. Reg. 13. 6. Pſal. 45. 13. ende 119. 58. Prov. 19. 6. Zach. 7. 2.
f Iob 8. 13, 14. ende 18. 14.
40 Verſt. hier mede de doot / de welcke alſſe den godtlooſen overkomt / hen alle hope beneemt/ niet alleen/ om datſe hier al haer goet/ ende heerlickheyt laten moeten/ maer oock/ om dat het gevoelen van Godes toorn hen verſchrickt / waer door ſy berooft worden van haren trooſt/ ten aenſien van dit/ ende het toekomende leven. Vgel. Jerem. 15. 9.

Het xij. Capittel.

Job beriſpt de grootſheyt / ende onbeleeftheyt ſijner vrienden/ v. 1/ &c. toont dat de godlooſe hier meeſt welvaren/ veel min altijt geſtraft worden / 6. vermaent ſijne vrienden tot opſcherpinge hares verſtants/ ende oordeels/ 11. hy bekent de algemeyne leere van Godts wijſheyt/ voorſichticheyt/ macht/ ende rechtveerdicheyt/ 13.

1 MAer Job antwoordde / ende ſeyde:

2 Trouwens/ [1] om dat ghy lieden het volck zijt; ſo ſal de wijſheyt met u lieden ſterven:

3 [2] Ick hebbe oock een herte even als ghy lieden/ [3] ick en ſwichte niet voor u: ende [4] by wien en zijn niet dergelijcke dingen?

4 [a] Ick ben't [die] ſijnen vrient een [5] ſpot is/ [maer] [6] roepende tot Godt/ die hem verhoort: [b] de rechtveerdige/ [ende] oprechte [7] is een ſpot.

5 Hy is een [8] verachtte fackel/ nae de meyninge des genen die [9] geruſt is: hy is [10] gereet [11] met de voet te ſtruyckelen.

6 De tenten der verwoeſters [c] [12] hebben ruſte / ende die Godt tergen hebben [13] verſekertheden/ om 'tgene dat Godt [14] met ſijne hant [15] toebrengt:

7 Ende waerlick [16] vraecht doch de beeſten/ ende [17] elck een van die [18] ſal't u [19] leeren: ende het gevogelte des Hemels / dat ſal't u te kennen geven.

8 Ofte ſpreeckt tot de aerde / ende ſy ſal't u leeren: oock ſullen't u de viſſchen der zee vertellen.

9 Wie en weet niet uyt [20] alle deſe/ dat de hant des HEEREN [21] dit doet?

10 In wiens [22] hant de [23] ziele is van al dat leeft / ende [24] de geeſt van alle [25] vleeſch [26] des menſchen.

11 [d] Sal niet de [27] oore de woorden proeven/ gelijck het gehemelte voor ſich de ſpijſe ſmaeckt?

12 [28] In de ſtock-oude is de wijſheyt; ende in de lanckheyt der dagen het verſtant.

13 By [29] hem is wijſheyt/ ende macht: hy heeft raet/ ende verſtant.

14 Siet/ hy [30] breeckt af/ ende 't en ſal niet herbouwt worden: [e] hy [31] beſluyt yemant/ ende daer en ſal niet open gedaen worden.

15 Siet/ [32] hy houdt de wateren op/ ende ſy droogen uyt: oock [33] laet hyſe uyt/ ende ſy keeren de aerde om.

16 By hem is kracht/ ende [34] wijſheyt: [35] ſijne is de dwalende/ ende die doet dwalen.

17 [f] Hy voert [36] de Raets-heeren [37] berooft wech: [g] ende [38] de Richters maeckt hy uytſinnich.

18 Den [39] bant der Coningen maeckt hy los: ende hy [40] bindt den gordel aen hare lendenen.

19 Hy voert de [41] Overſte berooft wech:

1 Hy ſpreeckt ſpotſcher wijſe / als of hy ſeyde/ Ghy zijt de lieden / by de welcke de wijſheyt te vinden is: andere by u vergeleken/ en zijn maer beeſten / ende ick byſonderlick / gelijck ghy ſegt/ en ben maer als een jonck wout-eſel. boven 11. 12. And. om dat ghylieden een volck zijt. D. zijnde weynich menſchen/ houdt ghy u ſoo verſtandich als of ghy een geheel volck waert.
2 Dat is/ ick hebbe mede verſtant / om tuſſchen de waerheyt/ ende de valſcheyt/ tuſſchen het goede / ende het quade te onderſcheyden. Herte, voor verſtant. Siet bov. 9. op v. 4.
3 Hebr. ick en valle niet voor u, ofte meer dan ghy: te weten / van den trap des verſtants / ende der wijſheyt. D. aengaende het verſtant / ick en behoeve my voor u lieden niet te ſchamen / zijnde daer in niet leeger nochte minder / dan ghy lieden zijt. Vallen, by den Hebreen is ſomwijlen kleyn/ onweerdich/ ende veracht te zijn. Vgel. Nehem. 6. 16. ende ond. 13. 2.
4 D. wie en weet die dingen niet/ die ghy voortgebracht hebt / van Godes rechtveerdige regeringe/ waer door hy de goede pleecht wel te doen/ ende de quade te ſtraffen? Daer en is niet byſonders in uwe propooſten/ dat een yeder van de geringſte niet en ſoude weten.
a Iob 16. 10. ende capit. 17. 2. ende 21. 3. ende 30. 1.
5 Ofte/ gelach, dat is / die om ſijnen elendigen ſtaet beſchimpt wort / ſelfs van de gene / die met hem vrientſchaps-halven medelijden moeſten hebben/ ende hem vertrooſten.
6 Verſtaet/ dit roepen van den vrient/ die beſpot wort. Job wil ſeggen/ Ick ben nu wel van u lieden veracht/ ende beſpot/ maer evenwel en ben ick niet ſonder trooſt by Godt / om dat hy my verhoort/ als ick hem aenroepe. Dit kan oock verſtaen worden van den vrient/ die ſijnen naeſten beſpot. De ſin ſoude zijn / dat hy met ſijnen naeſten niet alleene in ſijnen tegenſpoet en gabbert / maer oock hem ſelven wijs maeckt in Godes gunſte te ſtaen / ende van hem verhoort te zijn/ om dat hy op ſijn gemack in weelde/ ende voorſpoet leeft.
b Prov. 14. 2.
7 T. w. den booſen/ ende verkeerden/ die door voorſpoet verheven/ ende vertel zijn geworden.
8 D. als een verachte fackel / die by-nae uyt is/ ende afgebrandt / ende diemen pleecht wech te werpen / als onnut zijnde / om meer te lichten.

9 T. w. van alle vreeſe des quaets/ als Prov. 1. 33. dat is/ die op ſijn gemack is/ ende in voorſpoet ſit/ ſonder eenige moeyte/ ofte quellinge van yemant te lijden/ ofte te verwachten.
10 D. die nae by den val ſchijnt te weſen/ door het menigerley cruyce / ende verdriet dat hem over-gecomen is. Job verſtaet dit van hem ſelven. Vgel. Pſal. 35. 15. ende 38. 18. Jer. 20. 10.
11 Hebr. tot de ſtruyckelinge des voets, ofte [om te zijn] onder de ſtruyckelende met den voet.
c Iob 21. 7. Pſal. 73. 11, 12. Jerem. 12. 1. Hab. 1. 3. 4.
12 Ofte zijn voorſpoedich. Dit gaet tegens het gene dat de vrienden Jobs geleert / ende gedreven hadden van den tegenſpoet / ende ſtraffen der godtlooſen. Siet bov. 4. v. 8/ 9. ende 5. v. 3/ 4. ende 8. 13/ 14/ 15. ende 11. 11/ 20.
13 Dat is/ als vaſte plaetſen / ende ſterckten daer op ſy hen verlaten.
14 Verſtaet de hant Godts. And. voor [hem] dien Godt in ſijne hant [alles] toebrengt.
15 Verſtaet/ allerley tijdelicke ſegeningen.
16 D. aenmerckt het gedierte / ende verſint hoe het door de voorſichticheyt Godes / den godtlooſen tot vele bequame/ ende profijtelicke gebruycken dienſtelick is/ ende den vroomen dickwils ondienſtich/ ende ſchadelick: ofte/ ſlaet oock gade/ hoe de kleyne gedierten van de groote / de tamme van de wilde/ de domme van de liſtige verdruckt worden.

17 Hebr. het ſal u leeren: dat is/ elck een daer van ſal u leeren. Siet Gen. 47. op v. 3.
18 T. w. dat het hier menichmael den goeden qualick / ende den quaden wel gaet.
19 T. w. niet met reden/ ende ſprake / dieſe niet en hebben/ maer met haer doen/ en 'tgene haer wedervaert. Alſoo in't volgende.
20 T. w. ſchepſelen: Hy wil ſeggen/ datſe alle getuygen zijn/ dat Godt ſijne weldaden/ ende ſtraffen vrywillichlick uytdeelt/ ſonder altijt op de hoedanicheyt der menſchen acht te nemen.
21 T. w. dat den vroomen meeſt veelderley elende/ ende den booſen allerley voorſpoet overkomt.
22 D. macht/ ende gebiedt. Siet Geneſ. 16. op v. 6.
23 Dit woort beteeckent hier het leven/ ofte de gevoelende ziele / die in alle dieren is.
24 Dit woort ſiet op den menſche/ die eene redelicke/ ende onſterffelicke ziele heeft/ die een Geeſt genaemt wort. Siet Num. 16. 22. ende de aenteeck.
25 Verſt. het menſchelicke lichaem / daer in de redelicke ziele des menſchen woont. Alſoo Geneſ. 17. 13. Levit. 19. 28. Ezech. 11. 19.
26 Hebr. mans: welck woort dickwils niet alleen het mannelick / maer oock het vrouwelick geſlachte/ dat is/ alle menſchen beteeckent. Alſoo Exod. 19. 13. ende 21. 16. hier ond. 15. 16. ende 34. 11/ &c.
d Iob 6. 30. ende 34. 3.
27 D. het verſtant / door middel van de ooren: De ſin is/ begrijpt het verſtant niet de redenen / ende propooſten offe valſch/ ofte waer/ redelick / ofte onredelick zijn? Job geeſt ſijne vrienden te verſtaen/ dewijle ſy hare uyterlicke ſinnen wel wiſten te gebruycken / datſe oock wel behoorden haer verſtant aen te leggen / om ſijne redenen / ende uyt die de wonderbare regeringe Godts te begrijpen. ond. 34. 3. is de ſelve gelijckeniſſe.
28 Als of hy ſeyde/ Het is wel waer/ dat de oude uyt oorſake van de ervarentheyt/ die ſy van vele dingen hebben/ behoorden wijs te zijn / maer niet te min ick mercke datmen van Godt beter / dan van die oude onderweſen wort. And. Is in de ſtock-oude de wijſheyt? &c. waer mede Job ſoude ſchijnen te willen voor-komen het gene hem bov. 8. v. 8/ 9/ 10. tegen-geworpen was: ſeggende: Ghy/ mijne vrienden/ behoort wel van wegen uwen ouderdom / ende ervarentheyt de order van Godes wijſe regeringe te begrijpen / maer de rechte wijſheyt is by Godt / die ghy niet en kont vatten/ en niet alleen deſe/ maer oock ſijne ſterckte/ om krachtelick uyt te voeren alle het gene dat hy wijſelick beſloten heeft.
29 N. by Godt. Van het onderſcheyt des woordekens wijſheyt, ende wetenſchap, ofte verſtant, ſiet 1. Reg. 3. op v. 12.
30 Te weten/ huyſen / palleyſen / ſterckten / ſteden/ &c.
e Iob 9. 12. ende 11. 10. Apoc. 3. 7.
31 Verſt. dit in't gemeyne van gevanckeniſſen / belegeringen / ende allerhande plagen/ daer in men ſoo vaſt beſloten licht/ datmen geene openinge/ ofte uytkomſte en ſiet/ om daer uyt te geraken. Vgel. Jeſ. 22. 22. Apoc. 3. 7.
32 Siet hier van exempelen/ Geneſ. 8. 2. 1. Reg. 17. 1/ 7.
33 Hier van is een exempel te ſien/ Gen. 7. 11.
34 Ofte / het weſen, (der ſaken).
35 De ſin is / dat ſonder Godts voorſichticheyt niemant en kan dwalen/ nochte een ander in dwalinge brengen: het welcke in't gemeyne te verſtaen is van de dwalinge / niet alleen des lichaems / maer oock des geeſtes; van de lichamelicke konnen wy ſien Pſal. 107. 4. van de geeſtelicke/ Deut. 13. 1. 1. Reg. 22. 20. Ezech. 14. 9. 2. Theſſ. 2. 11. alwaer ſy Gode toe-geſchreven worden; niet als een wercker der ſonden/ maer als een wijs ende heylich regeerder/ ende rechtveerdich richter daer van.
f 2. Sam. 15. 31. ende 17. 14, 23. Ieſa. 19. 12. ende 25. 19. 1. Corint. 1. 19.
36 Verſt. elck een der godtlooſe Raets-Heeren; dat is/ wie / ofte hoe groot hy ſoude mogen zijn. Eene gelijcke maniere van ſpreken is boven v. 7. ende ond. v. 19.
37 T. w. van verſtant/ wijſheyt/ ende oordeel.
g 2. Sam. 15. 31.
38 Siet hier van exempelen/ 2. Sam. 17. 14/ 23. Jeſa. 19. 12. 1. Cor. 1. 19.
39 Verſt. het jock der tyrannije/ daer mede ſy hare onderſaten t'onderhouden/ ende verdrucken. Deſe maeckt hy los/ dat is/ te niete.
40 D. hy en beneemt hen niet alleene hare macht/ dieſe miſbruyckten/ maer alſt hem belieft/ hy ſteltſe weder in de ſelve: want de gordel beteeckent hier haer volle macht/ cieraet/ ende heerlickheyt/ die ſy hebben in hare regeringe. Vgel. Jeſa. 11. 5. Jerem. 13. 1/ 2/ &c. andere verſtaen dat hy de Coningen als gevangene ende gebondene wech voert.
41 Verſt. elck een der godlooſe Overſten/ ofte Vorſten. Siet bov. op v. 17. ende van het hebreeuſch woort/ ſiet Geneſ. 41. op v. 45.

ende de Machtige [42] keert hy om.

20 [h] Hy beneemt [43] den getrouwen de [44] sprake: ende der Ouden [45] oordeel neemt hy wech.

21 [i] Hy giet verachtinge over de [46] Princen uyt: ende hy [47] verslapt den riem der geweldigen.

22 Hy openbaert [48] de diepten uyt de duysternisse/ ende [49] des doots schaduwe [k] brengt hy voort in't licht.

23 [l 50] Hy vermenichvuldicht de volckeren/ ende verderftse: [51] hy breydt de volckeren uyt/ ende [52] leydtse.

24 Hy neemt [53] het herte [54] van de Hoofden des volcks der aerde wech/ ende [55] doetse [m] dwalen in't woeste [56] daer geen wech en is.

25 Sy tasten in de [57] duysternisse/ daer geen licht en is: ende hy [58] doetse dwalen/ als eenen dronckaert.

42 D. alle haere raetslagen/ voornemen/ middele/ ende bedrijf werpt hy om/ ende stoodtse te gronde.
h Iob 32. 9. Iesai. 3. 2, 3.
43 Ofte/ wel-sprekenden. Verst. de gene/ de welcke benevens datse kloeck van verstande zijn/ om goeden/ ende getrouwen raet te konnen geven/ oock gestadich zijn/ om daer by te volherden/ ende welsprekende/ om den selven anderen vastelick aen te raden: onder dese zijn de getrouwe gesante/ van de welcke gesproken wort/ Prov. 25. 13.
44 *Hebr.* lippe. Siet Gen. 11. op v. 1. ende boven 2. op v. 10.
45 *Hebr.* Smaeck. maer by gelijckenisse wort het woort oock gebruyckt voor des menschen verstant/ reden/ ende oordeel/ waer door hy het goede van het quade/ ende het eerlicke van het oneerlicke onderscheydt. Alsoo Psal. 119. 66. Prov. 11. 22. ende smaken voor oordeelen, Prov. 31. 18.
i Psal. 107. 40.
46 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick die van selfs, ende vrywillichlick mildadich zijn, Exod. 35. 5. Soo worden de Princen/ Edele/ ende Machtige genaemt/ om datse met goet doen/ eenen naem willen krijgen/ ende beroemt worden. Vgel. Psal. 83. 12. Prov. 19. 6. ende Luc. 22. 25.
47 D. hy verswackt de alderstercktste: want eene losse rieme maeckt den mensche slapper van leden: maer stijf aengebonden zijnde/ maecktse hem vaster/ ende wackerder.
48 Dat is/ de alderverborgenste saken. Dese worden oock elders diepten genaemt/ als Eccles. 7. 24. Dan. 2. 22. 1. Corint. 2. 10.
k Matt. 10. 26. 1. Corint. 4. 5.
49 Verstaet het alderduysterste/ dat niet en scheen emmermeer in't licht te sullen komen. Alsoo ond. 34. 22.
l Psal. 107. 38.
50 Gelijck voor den Suntvloet. Genes. 5. ende 6.
51 Gelijck na den Suntvloet/ Gen. 10. ende 11.
52 Dit verstaen sommige ten goede/ als een segen/ sommige ten quade als/ eene straffe.
53 D. het verstant/ ende oordeel. Alsoo boven v. 3.
54 Te weten/ van de Regeerders/ ende Overste der volckeren/ ofte landen; de welcke aldus dickwijls genaemt worden. Siet Exod. 6. 14. Num. 1. 16. Deut. 1. 13. Jud. 11. 8/ &c.
55 D. Leydtse met hare ondersaten door hare aenslagen in't verderf.
m Psal. 107. 4. 40.
56 Zijnde sonder goet beleyt/ ende regeringe.
57 Verst. de duysternisse des verstants. De sin is/ datse door Godes rechtveerdich oordeel gantsch verblindt ende radeloos worden/ sulcks datse geenen wech en weten in te gaen/ om het verderf te ontkomen.
58 Vergel. Genes. 19. 11. ende 2. Reg. 6. 18.

Het xiij. Capittel.

Job bevesticht/ het gene hy verhaelt hadde/ met sijne eygene ervarentheyt/ v. 1. beschuldigt sijne vrienden van hare overtredingen/ rakende dit geschil/ 2. begeert datse swijgen/ 13. verklaert sijne goede conscientie/ ende vertrouwen op Godt/ 14. versoeckt twee dingen van Godt/ 20. stort voor hem sijne klachten uyt/ 23.

1 SIet/ [1] [dat] alle heeft mijne ooge gesien/ mijne oore gehoort/ ende [2] verstaen.

2 Gelijck ghy lieden [het] wetet/ weet ick't oock: [3] ick en swichte niet voor u.

3 Maer ick sal tot den Almachtigen spreken/ [4] ende ben belust [my] te verdedigen voor Godt.

4 Want gewisselick ghy zijt [5] leugen-stoffeerders: ghy alle zijt [a 6] nietige medecijn-meesters.

5 [b 7] Och of ghy [8] gantsch stille swieget! dat soude u lieden [9] voor wijsheyt wesen.

6 Hooret doch mijne [10] verdediginge: ende mercket op de [11] twistingen mijner lippen.

7 [c] Sult ghy [12] voor Godt [13] onrecht spreken? ende sult ghy voor hem bedriegerye spreken?

8 Sult ghy sijn [14] aengesichte aennemen? sult ghy [15] voor Godt twisten?

9 [16] Sal 't goet zijn/ als hy [17] u sal ondersoecken? [18] sult ghy met hem spotten/ gelijckmen met eenen mensche spott?

10 Hy sal u [19] gewisselick bestraffen/ so ghy [20] in't verborgen [21] het aengesichte aennemet.

11 Sal u niet [22] sijne hoocheyt verschricken/ ende sijne [23] vreese over u vallen?

12 [24] Uwe gedachtenissen zijn [25] gelijck asschen: uwe [26] hoochten als hoochten van leem.

13 [27] Houdet stille van my/ op dat ick spreke/ ende [28] daer gae over my/ wat het zy.

14 [29] Waerom soude ick mijn vleesch in mijne tanden nemen/ ende [30] mijne ziele in mijne hant stellen?

15 [31] Siet [so] hy my doodde/ [d] soude ick niet hopen? [32] evenwel sal ick mijne wegen voor sijn aengesichte verdedigen.

16 Oock sal [33] hy my tot salicheyt zijn: maer een [34] huychelaer en sal voor sijn aengesichte niet komen.

17 [35] Hooret neerstelick mijne reden/ ende mijne aenwijsinge met uwen ooren.

18 Siet nu/ ick hebbe [36] het recht ordentlick gestelt: ick weet/ dat ick rechtveerdich [37] sal verklaert worden.

19 Wie is hy/ die met my twiste? [38] wanneer ick nu swege/ so soude ick [39] den geest geven.

20 Alleenlick [e] twee [40] dingen en doet niet met my: [41] dan en sal ick my van u aengesichte niet verbergen.

21 Doet uwe [42] hant verre van op my: ende uwe verschrickinge en make my niet verbaest.

22 Roept dan/ ende ick sal antwoorden: ofte ick sal spreken/ ende geeft my antwoorde.

23 [43] Hoe vele misdaden/ ende sonden hebbe ick? maeckt mijne overtredinge/ ende mijne sonde my bekent.

1 T. w. dat ick van de wijse/ ende machtige regeringe Godts nu verhaelt/ ende hier te vooren geleert hebbe/ niet alleen uyt de gemeene ervarentheyt/ maer insonderheyt uyt de openbaringe/ ende onderwijsinge des Heeren.
2 *Hebr.* voor sich verstaen. nae den aert der Hebr. sprake.
3 *Hebr.* ick en valle niet voor u. Siet bov. 12. v. 3. ende de aenteeck.
4 Hier mede siet hy op het gene dat Zophar geseyt hadde/ bov. 11. 5. Hy wil seggen/ dat hy liever met Godt soude handelen/ dan met dese sijne vrienden. Want Godt op Jobs conscientie siende/ soude hem beter verstaen dan dese/ die hem als een huychelaer achtende/ het recht Godes met quade redenen verdedichden.
5 D. ghy verciert leugenen (als Psal. 119. 69.) om dat ghy met leugenen Godts recht wilt voorstaen/ drijvende dat Godt de boose alleene/ ende niet de vroome straft/ ende dat ick daerom boos moet zijn/ om dat ick dus gestraft worde/ ende dat hy niet en soude rechtveerdich zijn/ indien hy my vroom zijnde/ aldus strafte.
a Iob 16. 2.
6 Dat is/ onbequame troosters/ die in de plaetse van my te verquicken met Godes beloften/ die voor de vroome zijn/ my voorhouden de strenge oordeelen Godts/ ende de rechtveerdige straffen/ die tegen de godtloose gaen.
b Prov. 17. 28.
7 *Hebr.* wie sal geven dat ghy, &c. Siet van dese maniere van wenschen/ bov. 6. op v. 8.
8 *Hebr.* swijgende sweegt.
9 Dat is/ voor wijsheyt gerekent worden. Prov. 17. 28.
10 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick bestraffinge, ofte berispinge. Verstaet hier de verdedinge/ die hy op hare voorgestelde propoosten in te brengen hadde. Soo is het woort genomen/ onder 23. 4.
11 Dat is/ de verhandelinge mijner tegen-reden/ daer mede ick mijne sake tegen u wil verdedigen.
c Iob 17. 5. ende 32. 21. ende 36. 4.
12 D. ten gevalle van Godt/ ofte tot sijner bescherminge: alsoo in't volgende. Job beschuldichtse om datse de gerechticheyt Godes wilden voorstaen/ mits hem voor eenen godtloosen hypocrijt/ ende huychelaer te schelden. Want sy en wilden niet verstaen/ dat in dit leven de straffen Godts ordinaerlick soo wel vallen over de goede/ als over de quade. siet boven 5. v. 3/ &c. ende 8. v. 11/ &c. ende 11. vss. 13/ 20.
13 'T welck was/ dat Godt ongerechtelick soude handelen/ so hy de vroome strafte/ even als of Godt daer toe geen recht/ nochte vryheyt en hadde.
14 D. sijn persoon aensien/ om sijne hoocheyt/ ende mogentheyt/ sonder op de sake selve nae behooren wel te letten. Hy wil seggen/ dat Godt soo niet en behoorde verdedicht te worden. Alsoo ond. v. 10. Siet Levit. 19. op v. 15.

15 T. w. op sulcke wijse/ gelijck ghy doet. De sin is/ datse niet en behoefden voor Godt eenige moeyte te doen/ om sijne gerechticheyt voor te spreken/ dewijle hy selve genoechsaem was/ om sich te verdedigen.
16 D. sal 't eerlick/ ende profijtelick zijn voor u? Hy wil seggen/ Neen/ maer veel meer vereenicht met schande/ ende schade. 'T is eene vrage/ die sterckelick loochent. Siet Genes. 18. op v. 17.
17 D. uwe herten/ ende verstanden/ die in desen handel van hem niet recht en gevoelen/ neerstelick ondertasten: want ghy oordeelt dat hy onrechtveerdich soude zijn/ indien hy de vroome strafte.
18 Dat is/ sult ghy hem bedriegelick/ ende met leugenen wijsmaken dat hy rechtveerdich is/ om dat hy de godtloose alleene (gelijck ghy gevoelt) straft/ ende dat ick godtloos ben/ om dat ick van hem gestraft worde?
19 *Hebr.* bestraffende bestraffen: D. hy sal u sekerlick van huychelrye/ ende geveynsde heylicheyt overtuygen.
20 D. bedecktelick/ ende looselick. Want uyterlick gelatet ghy u/ dat ghy de gerechticheyt Godes verdediget/ tegen my/ die nochtans mijner oprechticheyt wel bewust ben/ ende die u niet onbekent en behoort te wesen.
21 Siet boven op v. 8.
22 D. de grootheyt/ ende overtreffelickheyt sijner Majesteyt.
23 T. w. daer mede Godt de menschen bevreest maeckt/ ofte de menschen Godt vreesen moeten.
24 D. al watmen van u heerlicks gedencken mach/ als uwen staet/ rijckdom/ macht/ name/ leven.
25 *Hebr.* gelijckenissen van asschen. De sin is/ wat in u groots/ en overtreffelicks soude mogen wesen/ en is in vergelijckinge met Gode niet dan asschen/ die lichtelick verwaeyt/ ofte vervliecht/ en als een hoop leems/ die van kleynder weerden is: hoe en ontsiet ghy dan Godt niet? ende soude hy uwe onnutte/ krachteloose/ ende onbillicke voorsprake behoeven?
26 And. uwe ruggen, D. lichamen, als de lichamen van leem: D. t'samen van eene aerdene/ en slijckige materie: hoe soudet ghy dan u voor Godt niet ontsetten?
27 And. swijget [ende houdet op] van my: D. houdet uwen mont toe/ ende latet my met vreden. De selve maniere van spreken is/ 1. Sam. 7. 8. Psal. 28. 1. Jerem. 38. 27.
28 D. kome/ wat komen mach over my; ick moet spreken: op mijn eygen perijckel wil ick doen/ dat ick doe; want ick verhope dat Godt tegen my redelicker sal zijn/ dan ghy zijt/ ja of schoon Godt my noch swaerder strafte/ so en kan ick nochtans niet nalaten/ my te verdedigen/ om te bewijsen dat ick niet godtloos en ben. Siet eene gelijcke maniere van spreken. 2. Sam. 18. 23.
29 Hy wil seggen/ So Godt de godtloose alleene straft/ hoe komet dan dat hy my straft/ die niet godtloos en ben/ ja soo straft/ dat ic mijn huyt/ en vleesch/ dat door de versweeringe gantsch geschonden/ ende verbroken is/ met mijne tanden by stucken soude komen afrucken: ofte soo straft/ dat ick gelijck de rasende menschen mijne eygene ledematen door wanhope/ ende vertwijfelinge soude komen beschadigen/ ende alsoo mijne ziele in't uyterste perijckel stellen. ofte; soude ick mijn vleesch in mijne tanden nemen? D. ick soude my selven als verscheuren/ ende elendichlick sterven/ indien ick soude moeten swijgen. Vgel. vss. 13/ ende 19.
30 D. in duysent perijckelen begeven. Siet dese maniere van spreken/ Jud. 12. 3. ende in de aenteeck.
31 Ofte/ siet, dat hy my doodde, te weten Godt. De sin is: het is soo verre van daer/ dat ick soude wanhopen/ dat ick niet en wil laten op Godt te vertrouwen/ of hy my schoon in dit verdriet uyt het leven wech-ruckte. Anders so hy my doodt, ick sal op hem hopen. De sin is eenderley.
d Psal. 23. 3. Prov. 14. 32.
32 D. hoewel ick weet dat Godt mijn toeverlaet altijt blijven sal in leven/ ende in sterven/ nochtans en kan ick niet nalaten het recht mijner sake tegens het gevoelen deser vrienden te verweeren.
33 T. w. Godt.
34 T. w. daer voor ghy my houdt/ hoewel t'onrechte/ gelijck Godt mijn herte kent/ ende my mijne conscientie getuyght. Vgel. bov. 8. 13. ende de aent.
35 *Hebr.* hoorende hooret.
36 T. w. mijn recht. Verst. het geschil/ ende de rechtsake/ daer in hy verklaerde/ dat hy soodanich niet en was/ als hy wel van sijne vrienden afgemaelt wiert.
37 T. w. by Godt/ in dit geschil/ het welcke ick hebbe tegens mijne vrienden.
38 D. indien ick nu/ als ick soo schandelick afgeschildert ben/ niet en mochte yveren in't verdedigen van mijne onnooselheyt/ ick soude van droefenisse/ ende benauwtheyt sterven.
39 Ofte allenskens afnemen/ ende eyndelick door de doot t'ondergaen.
e Iob 9. 34. ende 33. 7.
40 T. w. de welcke in het volgende vers verhaelt worden: waer van het eene is/ dat hy hem met de plage/ die hy nu hadde/ niet geduerichlick drucken en soude: het andere/ dat hy hem niet stedes verschricken en soude: met sijne Majesteyt/ als door de welcke hy niet en konde bestaen/ om sijn recht te verhandelen. Dese twee dingen heeft hy oock te vooren verhaelt/ cap. 9. v. 34. Sy worden oock gemelt van Elihu/ ond. 33. 7.
41 D. ick en sal my van u niet versteken/ ofte te soecken maken; maer sal my vrymoedelick vertoonen/ om mijn recht te verdedigen.
42 D. straffe/ plage. Alsoo Jud. 2. 15. Ruth 1. 13. 1. Sam. 5. vss. 6/ 7/ 11. Psal. 81. 15. Thren. 2. 8/ &c. Actor. 13. 11.
43 Als of hy seyde: Ick weet wel dat ick een arm sondaer ben/ maer hoe vele/ ende hoedanige zijn mijne sonden/ dat ick aldus swaerlick om de selve moet gestraft worden/ dewijle mijne vrienden oordeelen/ dat nae de grootheyt der plagen/ de sonden oock groot moeten zijn.

24 Waer-

24 [44] Waerom verbergt ghy u aengesichte/ ende [45] houdt my [f] voor uwen vyant?

25 [46] Sult ghy een gedreven blat verbrijselen? ende sult ghy eenen drooge stoppel vervolgen?

26 Want [47] ghy schrijft tegens my bittere dingen: ende ghy doet my erven [48] de misdaden [g] mijner jonckheyt:

27 [49] Ghy [h] legt oock mijne voeten in den stock/ ende [50] neemt waer alle mijne paden: [51] ghy druckt u in [52] de wortelen mijner voeten.

28 [53] Ende hy veroudert als eene verrottinge; als een kleet/ dat de motte op eet.

44 Godt wert geseyt sijn aengesichte van de vroome te verbergen, als hy schijnt op hen in de noot geen acht te geven/ hare gebeden niet te verhooren/ ende alle hulpe te weygeren. siet Deut. 31. op v. 17. Gelijcke maniere van spreken zijn Psal. 13. v. 2. ende 69. 18. en 102. v. 3. Iesa. 54. v. 8. Mich. 3. v. 4.

45 D. handelt met my soo strengelick door alle de plagen/ die my overkomen/ dat ghy my schijnt voor uwen vyant te houden; daer ick nochtans u kint/ ende dienaer ben. f Iob 16. 9. ende 19. 11. ende 33. 10. Thren. 2. 5. 46 Dat is/ sal uwe hooge/ ende almogende Majesteyt soodanich gewelt in't straffen gebruycken ontrent my/ die maer by een dorre blat/ ende drooge stoppelen te vergelijcken en ben? 47 Dit woort geseyt nae de wijse der Richteren/ die hare vonnissen/ ende besluyten over de misdadige schriftelick laten aenteeckenen. Daerom is schrijven hier soo veel/ als besluyten/ ordineren/ ende de besluyten vast maken. 48 Dat is/ de straffen/ die ick van mijne jonckheyt af/ door mijne misdaden verdient hebbe. Alsoo is ongerechticheyt voor de straffe der ongerechticheyt genomen. Siet Levit. 5. op v. 1. g Psal. 25. 7. 49 Dat is/ gelijckmen de misdadige gevangen legt/ alsoo ben ick door alle mijne plagen/ soo besloten/ omcingelt/ ende vast gemaeckt/ dat ick met wech en kan/ ende uyt mijn verdriet geen uytkomste en sie. Vgel. ond. 36. 8. ende de aenteeck. h Iob 33. 11. 50 Dat is/ ick en ben niet alleene rontom besloten/ maer ghy hebt my noch met wachte beset/ op dat ick geensins ontkomen en soude. Vgel. vov. 7. 12. 51 D. ghy hebt my niet alleene met wachte beset van verre/ maer ghy komt my soo nae by/ dat uwe voetstappen; dat is/ de getuygenissen uwer strenger oordeelen recht neffens mijne voeten uytgedruckt staen; dat is/ soo nae by/ als sy immers komen. 52 D. het onderste van mijne voeten. Hy wil seggen/ dat Godt hem niet naerder en konde benauwen/ dan hy dede/ hem gelijck by de voeten vast hebbende/ dat hy uyt sijn lijden niet eenen stap ontgaen en konde. 53 Hy verstaet hem selven/ wijsende met de vinger op sijn eygen lichaem. De sin is/ dat Godt onaengesien sijne verswackinge/ ende uytteeringe/ evenwel niet op en hielt/ hem ten uyttersten toe te beangstigen. andere verstaen't van sijn lichaem/ ofte van den mensche in't gemeyn als volgt cap. 14. 1.

Het xiiij. Capittel.

Iob soeckende wat verlichtinge sijner plagen te vinden by Godt/ beschrijft de gemeyne elendicheyt des menschelicken levens/ v. 1/ &c. bidt om voor eenen tijt van sijn lijden ontslagen te worden/ 13. beklaegt sich over Godts strengicheyt tegen den mensche/ die hy gebruyckt tegen sijn eygen persoon/ 16. oock tegen andere/ ende hare nakomelingen/ 21.

1 DE mensche van eene vrouwe geboren/ [a] is [1] kort van dagen/ ende sat van [2] onruste.

2 Hy komt voort/ als [b] eene bloeme/ ende wort af-gesneden: [c] oock vlucht hy/ als eene schaduwe/ ende en bestaet niet.

3 [d] Noch doet ghy uwe oogen [3] over eenen sulcken open: ende ghy [4] betreckt my in't gerichte met u.

4 [e] Wie sal eenen reynen geven uyt den onreynen? [5] niet een.

5 [f] Dewijle [6] sijne dagen bestemmet zijn/ het getal sijner maenden by u is: [ende] ghy sijne [7] bepalingen gemaeckt hebt/ die hy niet overgaen en sal.

6 [g] Wendt u [8] van hem af/ dat hy [9] ruste hebbe: tot dat hy [10] als een [h] dach-looner aen [11] sijnen dach een wel-gevallen hebbe.

a Psal. 90. 5, 6, 9. ende 102. 12. ende 103. 15. ende 144. 4. Iac. 4. 14.

1 D. heeft een kort leven. Alsoo is lanckheyt van dagen, een lanck leven. Siet Prov. 3. 2. ende de aenteeck.

2 *Hebr.* beroeringe. D. vol van beroeringe/ woelinge/ verdriet/ ende quellinge/ die hem doorgaens overcomen van wegen de elenden deses levens. Vgel. Eccles. 2. 23. Siet gelijcke maniere van spreken/ vov. 7. v. 4. ende de aenteeckeninge.

b Psal. 103. 15. Iesa. 40. 6. 1. Pet. 1. 24.

c Iob 8. 9. Psal. 90. 6, 10. ende 102. 12. ende 144. 4.

d Iob 7. 17, 18. ende 10. 20. 3 T. w. die soo elendich is. want de mensche schijnt in hem selven te onweerdich/ ende te verachtelick te zijn/ dat Godt in sulcke hooge Majesteyt zijnde/ sich so seer met hem soude willen moeyen/ veel min soodanich gewelt tegens hem aenleggen/ om hem met sijne straffen soo seer te overvallen. 4 *Hebr.* brengt my, ofte/ doet my komen. e Genes. 5. 3. Psal. 51. 5. Iohan. 3. 6. Rom. 5. 12. Ephes. 2. 3. 5 D. niemant en kan eenen mensche bekomen/ die suyver sy/ ende sonder sonde/ nae den gemeenen loop der nature/ uyt eenen sondigen mensche geboren zijnde. Soo bekent hy/ dat hy mede onreyn/ ende sondich was/ wenschende/ dat Godt hem niet min/ als andere boetveerdige sondaren genadich wilde wesen/ ende hem niet meer/ als andere straffen. f Iob 7. 1. 6 Dat is/ de tijt sijns levens. Alsoo Genes. 5. 4/ 5. ende 11. 32/ &c. Vgel. vov. v. 1. ende de aenteeck. In den selven sin worden stracks sijne maenden genaemt. Alsoo naemt hy onder 29. 2. den voor-gaenden tijt sijnes levens voorige maenden. 7 Te weten/ van den voortganck/ ende het eynde sijnes levens. g Iob 7. 16, 19. ende 10. 20. 8 Te weten/ van hem dus te straffen. 9 Ofte/ ophoude, te weten/ van treuren/ om sijner grooter smerten wille. And. tot dat hy ophoude, te weten/ van leven/ gelijck het hebreeusch woordeken soo genomen wort/ Deut. 15. 11. 10 Hy vergelijckt hem by eenen arbeyder/ die voor eenen dach/ ofte sekeren bestemden tijt gehuert is: overmits de menschen hier voor eenen tijt/ die van Godt verordent is/ gestelt zijn/ om den arbeyt harer beroepinge metter daet af te doen. h Iob 7. 1, 2. 11 T. w. den dach sijnes stervens/ als ond. 15. 32. Dat is/ tot dat hy deses levens sat zijnde/ wenschen soude te sterven/ ende in de eeuwige ruste te wesen: gelijck een huerlinck/ die moede gearbeyt is/ met een sonderlinck wel-gevallen den loon des arbeyts/ ende de ruste des nachts begeert. And. sijnen dach af doe: dat is/ sijn leven eyndige/ Alsoo soude hy den tijt sijnes levens namen eenen dach, als vov. v. 1/ ende 5. dagen; ende dat uyt oorsake van de kortheyt des selven: in welcken sin de menschen oock van de Grieken genaemt worden/ hemerioi; dat is/ dagelicksche. Anders kan het woort dach hier oock genomen werden voor een dach-werck/ ofte het werck van sekeren bestemden tijt. Ofte van het eynde van den dach des dach-looners/ wanneer hy komt tot ruste van sijnen arbeyt/ ende sijnen loon ontfangt.

7 [12] Want [13] voor eenen boom/ als hy afgehouwen wert/ isser verwachtinge/ dat hy hem noch sal [14] veranderen; ende sijne scheute niet en sal ophouden.

8 Indien sijn wortel in der aerde veroudert/ ende sijn stam in het stof versterft;

9 [15] Hy sal vande reucke der wateren [weder] uyt spruyten: ende sal eenen tack maken/ gelijck [16] eene plante.

10 Maer een man sterft/ [17] als hy verswackt is: ende de mensche geeft den geest: [18] waer is hy dan?

11 [19] De wateren verloopen uyt een meyr: ende een riviere droogt uyt/ ende verdort.

12 Alsoo [20] ligt de mensche neder/ ende [21] en staet niet op: [22] tot dat de hemelen niet meer en zijn/ en sullense niet opwaken/ nochte uyt haren slaep opgewecket worde.

13 [23] Och of [24] ghy my [25] in't graf versteeckt/ my verberchdet/ tot dat uwen toorn sich afkeerde: dat ghy my [26] eene bepalinge steldet/ ende mijner [27] gedachtich waert!

14 [28] Als een man gestorven is/ sal hy weder leven? [29] ick soude [30] alle de dagen mijnes [31] strijts [32] hopen/ tot dat mijne [33] veranderinge komen soude.

15 Dat ghy soudt [34] roepen/ ende ick u soude [35] antwoorden; dat ghy tot [36] het werck uwer handen soudt [37] begeerich zijn.

16 [i] [38] Maer nu [39] telt ghy mijne [40] treden: [41] ghy en bewaert [my] niet om mijner sonden wille.

17 Mijne overtredinge is in een bondelken [42] versegelt; ende [43] ghy packt mijne ongerechticheyt op een.

18 Ende voorwaer een berch [44] vallende vergaet: ende eene rotse wort verstelt uyt hare plaetse.

19 De wateren vermalen de steenen/

12 De sin is/ dat een boom afgehouwen zijnde/ noch uytspruyten mach; maer dat een mensche door vele plagen neder gevelt/ ende gedoodt zijnde/ niet en kan weder tot het gebruyck/ ende de genietinge deses levens opgeraken: volgens datter ten desen aensiene met den mensche elendiger/ dan met de boomen gestelt is. Het welcke hy verhaelt/ om Godt tot barmherticheyt te bewegen/ op dat hy hem in dit leven noch eenige ruste laten soude. Vgel. dit met vov. 7. v. 7/ 8/ &c.

13 Ofte/ een boom heeft verwachtinge; dat is/ hope/ &c. Den boomen/ ende anderen planten worden affecten/ sinnen/ verstant/ ende sprake oneygentlick/ ende by gelijckenisse toegeschreven/ gelijck oock den creaturen/ die selfs het groeyende leven in haer niet en hebben/ als afgront/ zee/ steenen/ aerde/ &c. om de materie kracht/ klaerheyt/ ende luyster toe te brengen/ ende den leser tot meerdere aendachticheyt op te scherpẽ. siet Jud. 9. 8. ende de aent. Item/ hier in't volg. 9 vs/ alwaer den boom reucke toegeschreven wort. Siet oock ond. 23. 14/ 22. ende 31. 38.

14 D. vernieuwen.

15 Te weten/ door vochticheyt die hy uyt de aerde suyeht; verquickt/ ende in de groey gecomẽ zijnde.

16 D. niet min of meer/ dan als of hy ware de wortel van eene jonge stamme. 17 And. ende wort uytgeroeyt, ofte gedempt. ofte/ maer als een man sterft, hy wort uytgeroeyt. Het hebreeusch woort wort aldus genomen/ Exod. 17. 13. 18 T. w. in dit aerdsche leven te vinden: als of hy seyde; 'T is hier uyt met hem/ ende daer en is geen omme-sien voor hem in dit leven. Siet vov. 7. 19. 19 De sin is/ gelijck de wateren/ die van hare plaetse in eene andere afgelaten worden/ niet weder en keeren tot de voorgaende; alsoo de ziele des menschen/ als sy uyt het lichaem gescheyden is/ en keert daer in niet wederom/ te weten/ om hier op der aerden wederom te leven. And. Verloopen de wateren uyt de Zee? ende droocht een riviere uyt ende verdorretse? 12. Maer de mensche ligt, &c. 20 D. sterft: want de doot wort hier vergeleken by het nederliggen/ om te slapen. Siet hier van Deut. 31. op v. 16. 21 Te weten/ om in dit aerdsche/ ende verganckelicke leven weder te komen. 22 Dat is/ tot dat de hemelen sullen met een sterck gedruysch voor by gaen/ 2. Pet. 3. 10. ende de eerste hemel/ ende de eerste aerde vergaen/ Apocal. 21. 1. want d'opstandinge uyt den dooden dan eerst geschieden sal. 23 *Hebr.* wie sal geven, dat ghy &c. Siet vov. 6. op v. 8. 24 Hy spreeckt Godt toe/ veroorsaeckt zijnde door het overgroot/ ende diep gevoelen sijnes lijdens. 25 D. maecktet/ dat ick voor eenen tijt lanck doot/ ende begraven ware/ op dat hier en tusschen uwen toorn/ die nu gantsch seer tegen my ontsteken is/ voor by gaen mochte/ ende daer na uyt den grave weder opstaen/ om hier tot uwer eere/ ende der menschen onderwijsinge/ noch voor een tijt in ruste te leven. 26 D. eenen bestemden tijt/ den welcken ick in het graf soude moeten blijven. 27 T. w. om door de opweckinge mijnes lichaems/ eene nieuwe weldaet aen my te bewijsen. Hoe dat Gode de gedachtenisse toe-geschreven wort/ Siet Gen. 8. op v. 1. 28 Job voecht dese tegenstellinge hier in/ om te toonen/ dat hy sulcke opweckinge tot een aerdsch/ ende verganckelick leven niet en geloofde/ nochte verwachtede: want dese maniere van onderbragen loochent sterckelick. Siet Gen. 18. op v. 17. 29 T. w. indien't soo ware/ dat een mensch weder levendich konde worden. 30 Verst. den gantschen tijt in den welcken het Gode believen sal my in dit leven op aerden aldus te besoecken. 31 Siet van dit woort boven 7. v. 1. ende vgel. boven v. 5. ende de aenteeck. op het woort bepalingen. 32 Te weten/ so ghy my maer voor eenen sekeren tijt in't graf en verberchdet/ om my daer na weder daer uyt te trecken, tot eene breedsame genietinge van dit aerdsche leven. 33 Dat is/ mijne weder-opstandinge tot een nieuw aerdsch leven. 34 Te weten/ om my uyt het graf/ daer in ick tot den dach mijner veranderinge soude gelegen hebben/ weder op te wecken. 35 Dat is/ uwe roepende stemme gehoorsamen/ muts uyt den grave te komen. 36 Soo naemt hy hem selven. Siet vov. 10. 8. Psal. 119. 73. 37 D. ghy soudt dat genadelick ontfangen/ ende daer aen weldadicheyt bewijsen. i Iob 31. 4. ende 34. 21. Psal. 56. 9. ende 139. 2, 3, 4. Prov. 5. 21. Ierem. 32. 19. 38 Als of hy seyde: Ick wensche te vergeefs voor eenen tijt in't graf te rusten/ overmits ghy voorgenomen hebt my/ om mijne sonden/ die ghy seer nauwe waer neemt/ seer swaerlick in dit leven te straffen. Vgel. ond. 33. 11. 39 De treden, ofte/ de gangen des menschen te tellen, heet niet alleene/ die te aenschouwen/ maer oock waer te nemen/ ende acht daer op te geven/ om die/ ofte te besorgen/ ende te segenen/ Psal. 56. 9. ofte te straffen/ als hier. Siet ond. 31. 4. 40 D. al het voornemen/ doen/ ende laten mijnes levens/ hoe kleyn het oock zy. Alsoo ond. 31. 4. ende 34. 21. Prov. 16. 9. Ierem. 10. 23. 41 D. ghy en draecht geen sorge voor mijnen welstant/ maer soeckt my te verdrucken/ ende te verdoen/ tot sulcken eynde alle mijne sonden u voorstellende. And. houdt ghy niet wachte over mijne sonde? dat is/ hebt ghy niet groote achtinge op mijne sonde/ om my daer over te straffen? ofte: ghy en verschoont niet van mijne sonde. 42 D. vast t'samen by een gesloten/ ende als met eenen segel bewaert/ op datse u uyt de gedachtenisse niet vergaen en soude. segelen, voor besluyten/ opsluyten/ toesluyten/ Deut. 32. 34. Job 37. 7. 43 D. ghy vlecht/ ende voecht/ by mijne voorgaende misdaden/ oock de tegenwoordige/ om mijne sake noch te beswaren/ ende my noch harder te straffen. 44 Het welcke geschieden kan door aerdbevinge/ wint/ watervloet/ ofte andersins. De sin is: gelijck een berch nederstortende te niete wort/ ende eene rotse van hare plaetse wijckt/ ende het water de steenen uytholt/ ende het stof der aerde/ dat van selfs daer uyt voort-komt/ overstelpt/ het welcke Godt doet; alsoo ist hem noch veel lichter/ den welstant des menschen/ die noch veel swacker is dan de voorgemelde schepselen/ om te keeren/ ende te vernietigen.

het stof der aerde overstelpt het [45] gewas dat van selfs daer uyt voortcomt: alsoo verderft ghy de verwachtinge des menschen.

20 Ghy overweldicht hem in eeuwicheyt/ ende hy [46] gaet henen; veranderende sÿn [47] gelaet/ so sendt ghy hem wech.

21 Sÿne kinderen [48] komen tot eere/ ende [49] hy en weet het niet: ofte sy worden [50] kleyne/ ende [51] hy en lett niet op hen.

22 [52] Maer sÿn vleesch [noch] aen hem zÿnde/ heeft smerte: ende sÿne ziele in hem zÿnde/ heeft rouwe.

45 Siet van het Hebr. woort/ 2. Reg. 19. op v. 29. Jesa. 37. 30.
46 D. verscheyt van hier door de doot.
47 D. het wesen sijnes lichaems/ de kloeckheyt sijnes geestes/ den staet sijnes levens/ de heerlickheyt van sijn huys/ de grootheyt sijner middelen/ de vermaertheyt sijnes naems/ &c.
48 T. w. door grooten voorspoet/ overvloedigen rijckdom/ hoogen staet/ &c.
49 T. w. om dat hy uyt de werelt gescheyden is/ sulcks dat sijner kinderen welvaren hem niet en vermaeckt.
50 T. w. door tegenspoet/ armoede/ leegen staet/ &c.
51 Ofte/ hy en verneemt niet nae hen, ofte/ hy en slaet nae hen geen gade. D. doot zijnde/ en is hy met hen niet bekommert. Vgel. Eccles. 9. 5.
52 De sin is/ dat de mensche alleen de elende deses levens/ ende sijnes huysgesins qualickvaren gevoelt/ terwijle dat hy hier noch op der aerde is.

Het xv. Capittel.

Eliphaz beschuldicht Job van ydelheyt/ v. 1/ &c. van godtloosheyt/ 4. van vermetenheyt in sijne propoosten/ 7. tegen sijne vrienden/ 9. ja tegen Godt selve/ 11. om dat hy sijne eygene gerechticheyt voorspreken wilde/ 14. hy bewijst tegen Job/ uyt de ervarentheyt/ ende de getuygenissen der wijse Voorvaderen/ 17. dat Godt de godtloose straft/ 20. om hare boosheden/ 25. in de welcke sy vergaen/ 29.

1 DOe antwoordde Eliphaz de Temaniter/ ende seyde:

2 Sal een [1] wÿs man [2] windige wetenschap voor antwoorde geven/ ende sal hy sÿnen [3] buyck vullen met [4] Oosten wint?

3 Bestraffende door woorden/ [die] niet en baten/ ende door redenen/ met de welcke hy geen profÿt en doet?

4 Ja ghy vernieticht [5] de vreese/ ende [6] neemt [7] het gebedt voor het aengesichte Godes wech.

5 Want uwe [8] mont [9] leert [10] uwe ongerechticheyt: ende ghy hebt de tonge der archlistigen verkoren.

6 Uwe mont verdoemt u/ ende niet ick: ende uwe lippen getuygen tegen u.

7 Zÿt ghy [11] de eerste een mensche geboren? ofte zÿt ghy voor [12] de heuvelen [13] voortgebracht?

8 [a] Hebt ghy den verborgenen raet Godts [14] gehoort/ ende hebt ghy de wÿsheyt [15] nae u getrocken?

9 Wat weet ghy/ dat wy niet en weten? [wat] verstaet ghy/ dat by ons niet en is?

10 [b] Onder ons is oock een grÿse/ ja een stock-oude/ [16] meerder van dagen dan uw' vader.

11 Zÿn de [17] vertroostingen Godts u te [18] kleyn? ende [19] schuylter eenige sake by u?

12 Waerom [20] ruckt u herte u wech? ende [21] waerom wencken uwe oogen?

13 Dat ghy [22] uwen geest keert tegen Godt/ ende [sulcke] redenen uyt uwen mont laet uytgaen.

14 [c] Wat [23] is de mensche dat hy suyver soude zÿn? ende die geboren is van eene vrouwe/ dat hy rechtveerdich soude zÿn?

15 [d] Siet op sÿne [24] Heyligen [25] en soude hy niet vertrouwen: ende [e] [26] de hemelen en zÿn niet suyver in sÿnen oogen.

16 Hoe veel te meer is [27] een man grouwelick/ ende stinckende/ die [28] het onrecht indrinckt als water?

17 Ick sal u [29] wÿsen/ hoort my toe: [30] en 't gene ick gesien hebbe/ dat sal ick vertellen:

18 'Twelck de wÿse verkondiget hebben; ende men voor [31] hare vaderen niet verborgen en heeft:

19 Den welcken alleene het lant [32] gegeven was; ende [33] door welcker midden niemant vreemts door en ginck.

20 [34] T' allen dagen [35] doet de godtloose hem selven weedom aen: ende [36] [weynige] jaren in getale zÿn voor den tyran [37] wech-geleyt.

21 Het geluyt [38] der verschrickingen is in sÿnen ooren: [f] in [39] de vrede selve komt de verwoester hem over.

22 Hy en gelooft niet uyt de [40] duysternisse weder te keeren: [41] maer dat hy beloert wort ten sweerde.

23 [42] Hy swerft henen ende weder om broot/ waer het zÿn mach: hy weet [43] [g] dat by sÿne hant gereet is [44] de dach der duysternisse.

24 Anxt/ ende benaeuwtheyt verschricken hem: sy [45] overweldicht hem/ gelÿck een Coninck bereydt ten [46] strÿde.

25 Want [47] hy streckt tegens Godt sÿne hant uyt/ ende tegens den [48] Almachtigen stelt hy sich geweldelick aen.

26 Hy loopt tegens [49] hem aen met [50] den hals/ met [51] sÿne dicke hooch-verhevene schilden.

27 Om dat hy [52] sÿn aengesichte met

1 T. w. daer door ghy u selven uytgeeft.
2 *Hebr.* wetenschap des wints. Dat is/ die niet vast/ nochte seker en is/ maer vergaende/ ende verwaeyende. Vgel. vov. 7. 7. ende de aenteeckeninge.
3 D. sijn binnenste/ ofte verborgenste/ te weten/ sijnen sin/ herte/ ende gemoet: alsoo ond. v. 35. ende c. 20. 20. ende 32. 19. Prov. 20. 27. ende 22. 18. gelijck in den buyck de dermen met ander ingewant besloten/ ende verborgen zijn/ alsoo zijn in de ziele de gedachten/ de wille/ ende bewegingen.
4 D. met woorden/ ende redenen/ die niet alleene ydel ende licht zijn/ als de wint/ maer oock schadelick/ als in dat lant de ooste wint. Siet Gen. 41. 6. Exod. 10. 13. ende d'aenteeckeningen.
5 T. w. Godes/ mits die door uwe propooste uyt de herten der menschen te verdrijven/ ende in de selve te verswacken de genegentheyt/ om hem in den noot aen te roepen. Hy schijnt te sien op het gene/ dat Job geseyt hadde/ boven 9. 22.
6 Ofte/ vermindert, verhindert.
7 Ofte/ aensprake. Verst. eene aensprake/ ofte gebedt/ het welck met een nederich gemoet/ in den noot tot Godt uytgesproken wort/ om door hem sijne klachten uyt te storten/ ende van hem hulpe te versoecken.
8 Het woordeken mont, gelijck oock tonge in dit vs/ ende lippen in't volgende/ beteeckenen de propoosten/ woorden/ ende redenen/ die door de mont/ tonge/ ende lippen uytgesproken worden. Alsoo ond. 16. 5. Psal. 5. 10. Prov. 2. 10. ende 14. 3. ende 15. 2. ende 18. 7. ende 21. 6/ &c.
9 D. geeft getuygenisse van de verkeertheyt uwes herten/ door de welcke ghy dese vreemde propooste drijft. And. uwe ongerechticheyt leert uwen mont: D. de boosheyt uwes herten doet u sulcke propoosten spreken.
10 T. w. waer door ghy in 't spreken aengenomen hebt de maniere van doen der snoode schalcken/ die met eenen schijn/ soo wel van woorden/ als van redenen/ weten eene sake te bewimpelen/ verduysteren/ ende om te keeren.
11 D. de outste van alle menschen/ sulcx dat ghy meer weten soudt dan yemant/ ende dat een yeder voor u soude moeten wijcken/ als voor de outste/ de wijste/ ende aensienelickste.
12 D. van eeuwicheyt geweest/ ofte eer de werelt geschapen was. Vgel. Psal. 90. 2. Prov. 8. 25.
13 Het Hebr. woort is gebruyckt van de ordinare geboorte des menschen/ Psal. 51. 7. ende van de wonderbare geboorte des eenich-geboren van den Vader/ die de wijsheyt Godts is/ Prov. 8. 24/ 25.
a Rom. 11. 34.
14 T. w. dat ghy alle hemelsche/ ende Goddelicke verborgentheden soudt weten/ meer dan een ander. Den raet Godts hooren, heet Jeremias/ in den raet Godts staen, capit. 23. 22.
15 T. w. alsoo/ dat ghyse alleen by u soudt hebben/ ende niemant anders.
b Iob 32. 7.
16 D. bedaechder/ ofte ouder van jaren. Hy siet op het gene/ dat Job geseyt heeft/ bov. 12. 12.
17 T. w. die wy u voorgehouden hebben; maer die Job verachtede/ ond. 16. 2.
18 D. te slecht/ ende te onweerdich om uwen persoone voorgestelt te worden.
19 D. isser eenige meerdere wetenschap by u/ die wy niet en vatten; ofte voordeel/ om der oudere vermaningen te mogen verwerpen? ofte oock eenige snoodheyt/ achter de welcke wy niet en komen geraken/ waer door ghy onse redenen soo onweerdelick veracht? Ofte: isser yets dat [de selve] T. w. vertroostingen/ by u bedeckt?
20 T. w. om Godt soo te tergen/ u selven te rechtveerdigen/ ende ons te versmaden.

21 Tot teecken van hooghmoet. Anders/ waer op micken uwe oogen? D. waer henen siense? wat soecken se? wat hebt ghy voren/ dat ghy met een soo verwaent opset/ en opsicht ons bejegent? en schijnt onse propoosten gantsch te verachten?
22 D. u gemoet/ door onverdulticheyt ontstelt/ ende door gramschap met quade redenen laet uytvaren tegen Godt. And. Dat uwen geest knotert tegen Godt, en [sulcke] redenen uyt uwen mont voortbrengt.
c 1. Reg. 8. 46. 2. Chron. 6. 36. Iob 14. 4. Psal. 14. 3. Prov. 20. 9. Eccles. 7. 21. 1. Ioh. 1. 8, 10.
23 De sin is/ dat hy gantsch niet en is/ en geen stoffe en heeft/ om sich voor suyver/ en rechtveerdich uyt te geven. De vrage loochent sterckelick. siet Gen. 18. op v. 17.
d Iob 4. 18.
24 D. de goede Engelen/ die boven 1. v. 6. worden genaemt Godes sonen. item c. 4. v. 18. sijne knechten, ende 1. Timoth. 5. 21. de uytverkorene Engelen. Sy worden Heylige genaemt/ om datse volkomelick Godts wille doen/ Psal. 103. 20. Mat. 6. 10. ende volgens hem volkomelick lief hebben.
25 Siet bov. 4. op v. 18.
e Iob 4. 18. en 25. 5.
26 Dat is/ de voorgemelde goede Engelen/ welcker woonstede in de Hemelen is: waerom sy oock Engelen der hemelen genaemt worden/ Matth. 24. 36. ende worden geseyt aldaer het aengesichte des hemelschen vaders te aenschouwen/ Mat. 18. 10.

27 Ofte/ een mensche. Siet bov. 12. op v. 10. maer het schijnt dat Eliphaz hier liever het woordeken man gebruyckt heeft/ om Job daer mede een nepe te geven.
28 D. met sulcken lust/ ende overmaticheyt de boosheyt doende/ gelijck de menschen/ ende beesten dorstich zijnde/ seer begeerich zijn om te drincken. Vgel. ond. 34. 7. ende Pro. 26. 6.
29 T. w. dat het waer is/ 'tgene ick geseyt hebbe/ dat de godtloose alleene van Godt uytgeroeyet worden. Siet bov. 4. v. 7/ 8.
30 Anders: want ick heb't gesien, daerom sal ick't vertellen.
31 Verst. der wijsen vaderen. De sin is/ dat de wijse sulcks van hant te hant ontfangen/ ende van hare voor-ouderen gehoort hadden.
32 Te weten/ van de volckeren des lants/ om dat te regeren door hare wijsheyt/ ende groot aensien/ want den sulcken wiert in die voorige tijden de regeringe der landen toevertrouwt/ ende overgegeven.
33 D. door welcker lant geene vreemde volckeren vyandelick en passeerden. De sin is/ dat de wijse soo wel geregeert hebben/ dat hare landen door geene buyten-volckeren en zijn beroert geweest. ofte/ geen vremde. D. die eenige andere ofte vreemde leere in haer lant en brachten/ als de wijse out-vaders leerden.
34 D. den gantschen tijt sijns levens. Hier begint Eliphaz te verhalen het gene de oude/ ende wijse mannen voor eene leeringe nagelaten hadden/ seer over een komende met het gene/ dat hy voorgedragen heeft/ bov. 5. 3/ &c.
35 De sin is/ hoewel de boose uyterlick welvaren in dese werelt/ datse nochtans ongeluckich zijn/ van wegen de inwendige onruste hares gemoets.
36 *Hebr.* een getal der jaren: in plaetse van/ jaren des getals. Dat is/ weynige/ die licht konnen getellet worden. Als Gen. 34. v. 30. siet de aenteeck. De boose heeft tweederley plage: de eene/ dat hy in sijn tijdelick geluck nemmermeer gerust en is: de andere/ dat sijnen voorspoet niet lange en duert. Andere setten het laetste van dit vers aldus over: Ende het getal der jaren, te weten/ sijnes levens/ is voor den tyran verborgen.
37 Te weten/ in Godes eeuwigen raet/ die voor den menschen verborgen is.
38 T. w. die hem sijne conscientie sal aenjagen/ hem voorstellende sijne boosheden/ ende dreygende met Godts rechtveerdich oordeel. Vgel. Levit. 26. 36. ende Deut. 28. 65.
f 1. Thessal. 5. 3.
39 Dat is/ in't midden van sijnen welstant/ ende ruste. siet van het woort vrede, Genes. 37. op v. 14.
40 Dat is/ lijden/ ende tegenspoet. Siet Genes. 15. op v. 12. alsoo ond. in't volgende/ ende 30. vs.
41 D. hy gelooft/ dat hem lagen geleyt worden/ om hem een geweldige doot aen te doen.
42 Dat is/ hy is in geduerige onruste/ ende woelinge/ om de kost/ ende de versorginge des lichaems: hier en tusschen overtuycht hem oock sijn gemoet/ dat sijn verderf nae by is.
43 D. dat hem voorhanden is/ ende staet te verwachten.
g Iob 18. 12. Psal. 109. 10.
44 D. de tijt des lijdens. Vgel. ond. 30. 16. ende de aenteeckeninge daer op.
45 T. w. de benauwtheyt.
46 Men houdt dat het hebreeusch woort chidor, het welcke nieuwers meer dan hier gevonden en wort/ seer het selve is/ als caddur, beteeckenende eenen bal, Jesa. 22. 18. ende dat chidor anders niet en soude beteeckenen/ dan een heyr/ soo in order gestelt/ dattet in rondicheyt de forme van eenen bal/ ofte ey hadde/ gelijckse dan in die tijden plachten hare heyren te ordineren.
47 D. door een trotsich opset/ ende moetwillich bedrijf/ stelt hy sich met alle sijne macht tegen Godt/ hem tergende door allerley grouwelen/ ende de menschen/ doch voornemelick de vroome/ door veelderley overlast verdruckende/ sonder Godt eenichsins te ontsien, wiens oordeelen hy meynt door louter gewelt van sich te sullen afkeeren. Vgel. Levit. 26. 21. Num. 15. 30. ende d'aent.
48 Siet van desen Name Godts/ Gen. 17. op v. 1.
49 Namelick Godt.
50 T. w. opgeheven/ ende uytgestreckt/ gelijck de stoute/ verwaende/ ende hooghmoedige te doen plegen.
51 D. met sijne wapenen/ ende gewelt/ ende alle sijne uyterlicke middelen. *Hebr.* Met de dickte, [ende] hoochten, ofte/ ruggen sijner schilden.
52 D. sijn lichaem door leckernye/ gulsicheyt/ ende allerley overdaet opgemest heeft/ niet anders van den buyck besorgende: Vgel. Psal. 17. 10. ende 73. 10.

sijn vet bedeckt heeft; ende rimpelen gemaeckt om [53] de weeck-darmen.

28 Ende heeft bewoont verdelchde [54] steden/[ende] huysen/ diemen niet en bewoonde/ die gereet waren tot [steen] hoopen te worden.

29 Hy en sal niet [55] rijck worden/ ende sijn vermogen en sal niet bestaen: ende [56] hare volmaecktheyt en sal haer niet uytbreyden op der aerde.

30 Hy en sal vande [57] duysternisse niet ontwijcken/ de [58] vlamme sal sijne scheute verdroogen: [h] hy sal [59] wijcken door [60] het geblaes sijns monts.

31 Hy en betrouwe niet op [61] ydelheyt/ [waer door] hy verleydt wort: want [62] ydelheyt sal sijne [63] vergeldinge wesen.

32 [i] Als [64] sijnen dach noch niet en is/ [65] salse vervult worden: want sijnen tack en sal niet groenen.

33 [66] Men sal sijne onrijpe druyven afrucken/ als eenes wijn-stocks/ ende sijn bloeysel afwerpen/ als eenes olijf-booms.

34 Want de vergaderinge der [67] huychelaren wort eensaem/ ende [68] het vyer verteert de [69] tenten der geschencken.

35 [k] [70] Sy ontfangen moeyte/ ende baren [71] ydelheyt/ ende haren [72] buyck richtet bedroch aen.

53 Het Hebr. woort beteeckent de darmē, die by den Latijnen Ilia genaemt worden/ ende van ons overgeset worden weeck-darmen, Lev. 3. v. 4. Siet aldaer de aent.
54 Te weten/ die door sijne macht weder oprichtende/ ende herbouwende/ om sich eenen name te maken/ ende sijn gewelt ten toone te stellen. siet bov. 3. v. 14.
55 Te weten/ voor eenen langen tijt: want sijne goederen en sullen hem niet beklijven: gelijck de volgende woorden verklaren.
56 V. der boosen heerlickheyt/ rijckdom/ ende verheven staet/ waer door sy scheenen volmaeckt te wesen.
57 T. w. der elenden/ ende katsuychden/ als hy eenmael in dese sal gekomen zijn. Siet boven op v. 22.
58 T. w. der tegenheden/ ende plagen. Alsoo Iesa. 29. 6. ende 43. 2. Jer. 48. 45. Thren. 2. 3.
h Iob 4. 9.
59 V. vergaen/ ende te niete worden: ofte/ hy sal moeten afhouden van hem/ tegen den welcken hy hem gestelt hadde. Siet bov. v. 25.
60 V. door Godes toorn. Siet bov. 4. 9. ende de aenteeck.
61 V. op alle dingen/ die lichtelick vergaen/ als eere/ staet/ rijckdom/ sterckten/ steden/ menschen/ &c. Alsoo is het woort ydelheyt genomen/ Psal. 62. 10. ende 119. 37. ende 144. 4. Prov. 31. 30. Rom. 8. 20.
62 Dat is/ verdriet/ ondergang/ verderf/ ende nieticheyt; want dit sal de belooninge wesen van alle de voorgaende ydelheyt; bestaende in eere/ rijckdom/ gewelt/ &c. datse hem niet en sal komen verlossen uyt de hant Godes/ ja ten verderve dienen sal. Siet van dese beteeckenisse des woorts ydelheyt, bov. 7. v. 3.
63 Hebr. veranderinge, verwisselinge.
i Iob 22. 16. Psal. 55. 24.
64 T. w. den dach sijnes doots/ als 1. Sam. 26. 10. Psal. 37. 13. tot den welcken hy natuerlicker wijse/ hadde komen geraken. De sin is/ dat de godtloose/ als hy in 't beste sijnes levens is/ ende in goeden welstant nae den lichame/ haestelick/ ende door eenich onverwacht ongeluck sal vergaen/ ofte uyt-geroeyt worden. Vgel. ond. 18. 20. ende de aenteeck.
65 Te weten/ de voor-verhaelde vergeldinge.
66 And. [Godt] sal sijne ontijdige druyven afrucken. Dese gelijckenissen leeren/ dat de verwachtinge der godtloosen/ daer mede sy hen/ ende andere bedriegen/ gantsch te niete worden sal. Siet bov. 8. 13.
67 Siet bov. 8. op v. 13.
68 T. w. der tegenheden/ elenden/ ende plagen. Alsoo wort het woordeken vyer gebruyckt/ Psal. 66. 12. Iesa. 9. 19. ende 26. 11. Ezech. 30. 8/ &c. gelijck het woordeken vlamme, bov. v. 30.
69 V. daer in geschencken ontfangen zijn/ ende die door middel van onbehoorlicke geschencken opgebouwet zijn/ ende onderhouden worden.
k Psal. 7. 15. Iesa. 59. 4. Hos. 7. 6.
70 Vergel. bov. 4. 8.
71 Ofte/ ongerechticheyt, ondeucht, onrecht.
72 V. haer herte, siet bov. op v. 2.

Het xvj. Capittel.

Job verwijt sijne vrienden/ datse onvriendelicke/ ende onbequame vertroosters waren/ v. 1/ &c. hy klaegt weder over sijnen elendigen staet/ 6. hoewel hy onschuldich was over het gene/ daer mede sijne vrienden hem beswaerden/ 17. 't welck hy wenscht voor Godt selve te mogen verantwoorden/ 21. met tegenstaende/ dat sijn leven hier seer kort was/ 22.

1 MAer Job antwoordde/ ende seyde:

2 Ick hebbe [1] vergelijcke vele dingen [2] gehoort: [a] ghy alle zijt [3] moeyelicke vertroosters.

3 Salder een eynde zijn aen de [4] windige woorden? ofte [5] wat stijft u/ dat ghy [alsoo] antwoordt?

4 [6] Soude ick oock/ als ghy lieden spreken/ [7] indien uwe ziele ware in mijner zielen plaetse? soude ick woorden tegens u t'samen hoopen? ende soude ick [8] over u met mijn hooft schudden?

5 Ick soude u versterken met mijnen mont/ ende de bewegingen mijner lippen soude [9] haer inhouden.

6 So ick spreke/ mijne smerte en wort niet ingehouden: ende houde ick op/ [10] wat gaeter van my wech?

7 Gewisselick/ [11] hy heeft my nu [12] vermoeyt: ghy hebt [13] mijne gantsche vergaderinge verwoest.

8 Dat ghy my rimpelachtich gemaeckt hebt/ [14] is tot een getuyge: ende mijne magerheyt staet tegens my op; [15] sy getuycht [16] in mijn aengesichte.

9 [b] [17] Sijn toorn [18] verscheurt/ ende [19] hy hatet my/ [20] hy knerst over my met sijne tanden: mijn wederpartijder [c] [21] scherpt sijne oogen tegen my.

10 [22] Sy gapen met haren mont tegen my/ sy slaen met smaetheyt op [23] mijn kinnebackē: sy [24] vervullen sich t'samē aen my.

11 Godt heeft my den [25] verkeerden [26] overgegeven; ende heeft my [27] afgewendt inde handen der godtloosen.

12 Ick hadde ruste/ maer hy heeft my [28] verbroken/ ende by [29] mijnen necke gegrepen/ ende my verplettert: [d] ende hy heeft my hem [30] tot een doel-wit opgericht.

13 Sijne [31] schutters hebben my omringet/ hy heeft [32] mijne nieren doorspleten/ ende niet gespaert: hy heeft mijne galle op d'aerde uytgegoten.

14 Hy heeft my gebroken [33] met breucke op breucke: Hy is tegen my aengeloopen/ [34] als een geweldige.

15 Ick hebbe eenen [35] sack over mijne huyt genaeyt; [e] ick hebbe [36] mijnen hoorn in [37] 't stof gedaen.

16 Mijn aengesichte is gantsch [38] bemoddert van weenen/ ende over mijne oogen-leden is des [39] doots schaduwe:

1 T. w. als ghy my voorgestelt hebt/ van den ondergang/ ende het verderf der godtloosen.
2 Niet alleene van u/ ende uwe met-gesellen/ maer oock van andere.
a Iob 13. 4.
3 Hebr. vertroosters der moeyte: de welcke bov. 13. 4. worden genaemt nietige Medecijn-meesters. Siet aldaer de aenteeck.
4 Hebr. woorden des wints. Vgel. boven 15. 2. ende siet de aent.
5 V. wat vaste redenen hebt ghy/ de welcke u soo moedig/ strenge/ ende stout maken/ om my met sulcke antwoorde te bejegenē? Dat het Hebr. woort/ het welcke nieuwers/ dan hier in dese verboeginge gevonden en wort/ de beteeckeninge heeft van sterck maken, is af te nemen uyt een woort van gelijcken oorspronck/ het welcke beteeckent sterck, ofte krachtich zijn: gelijck te sien is 1. Reg. 2. 8. bov. 6. 25. Mich. 2. 10.
6 Te weten/ my uytgevende voor een vertrooster. Anders/ ick mochte oock als ghylieden spreken, indien, &c. ick mochte woorden tegen u, &c. ende ick mochte over u, &c.
7 V. so uwe persoonen/ in de plaetse mijns persoons waren/ lijdende het selve lijden/ daer ick nu in ben. Ziele, voor persoone. Siet Gen. 12. op v. 5.
8 V. u verachten/ ende bespotten/ ende dat bewijsen met het schudden des hoofts. Siet 2. Reg. 19. op v. 21. Hy wil seggen/ dat hy sulcks niet doen en soude: want alle dese vragen hebben kracht/ om te loochenen/ gelijck het blijckt uyt het volg. vs.
9 Ofte ingehouden worden, te weten/ van soo veel gesnaps/ ende geraes te maken/ gelijck ghy nu doet tegen my. And. soude [u] ofte [uwe droefheyt] in, ofte/ weder houden. ofte aldus; het mede-lijden soude mijne lippen inhouden.

10 V. wat salder van mijne droefheyt vermindert worden? Hy wil seggen/ 'T zy dat ick spreke/ ofte swijge/ het is even veel/ ick en doe geen voordeel: want so ick spreke/ men misduydt mijne woorden/ ende worde evenwel uyt mijn lijden voor een godtloos mensche veroordeelt; so ick sweege/ men soude meenē dat ick my selvē overtuygt vonde.
11 T. w. Godt/ die hem alle dit lijdē toegesonden hadde/ ende dien hy terstont met de volgende woorden door de groote beroeringe sijns gemoets inde tweede persoone toe-spreeckt: Van de verswijginge des Naems Godt, Siet bov. 3. op v. 20. alsoo ond. v. 9. And. maer nu heeft sy my vermoeyt, T. w. de smerte/ van dewelcke hy in 't voorgaende vs gesproken hadde.
12 V. moede gemaeckt door dit swaer ende menichvuldich lijden.
13 Verst. sijn huysgesin/ vrouwe/ kinderen/ vrienden/ huysgenootē/ ende dienstvolck/ die de Heere alle op verscheydene manieren/ ofte hem ontnomen/ ofte van hem vervreemt hadde. Siet bov. cap. 1. ende 2. Item c. 19. vss. 13/ 14/ 15/ &c.
14 T. w. van de grootheyt mijner benauwtheyt/ ende smerte/ waer door mijnen geest soo ontstelt is/ dat mijn lichaem allenckens verdwijnt/ ende uytdrooght.
15 V. mijn gerimpelt/ mager/ dorre/ ende uytgeteert lichaem/ spreeckt tegen my als een getuyge/ vallende op de zijde van mijne weder-partijders, want dese oordeelden van des menschen vroomicheyt/ ofte onvroomicheyt uyt sijnen tijdelicken/ ende uytterlicken staet: welck gevoelen toegestaen zijnde/ was sijn elendich lichaem/ een genoechsaem getuyge van Godts verbolgentheyt tegens hem.
16 V. opentlick tegen my. Vgel. bov. 1. v. 11.
b Iob 10. 16, 17.
17 Verst. den toorn Godts. Hy spreeckt weder van Godt in de derde persoon.
18 'T is eene gelijckenisse genomen van de leeuwen/ ofte andere verscheurende dieren/ om des te beter uyt te drucken/ hoe vreesselick het is in de handen des levendigen Godts te vallen/ als hy met eernst wil straffen. Hebr. 10. 31. Vgel. Psal. 50. 22. Thren. 3. 10/ 11. Hos. 5. 14. ende 6. 7.
19 Ofte/ haet my innerlick: Alsoo Gen. 49. 23. ende 50. 15.
20 De knerssinge der tanden/ dewelcke geschiet door t'samen-bytinge/ ende t'samen-wringinge der selver/ is eene geveerde der gener/ die met seer felle gramschap bevangen zijn/ als Psal. 35. 16. ende 37. 12. ende 112. 10. ende Thren. 2. 16. Ofte der gener/ die in seer groote pijne/ quellinge/ ende tormenten gestelt zijn. Matt. 8. 12. Luc. 13. 28. Hier wortse Gode inden eersten sin by gelijckenisse toegeschreven/ om des te beter het gewelt ende de vreeselickheyt sijner gramschap ons bekent te maken.
c Iob 13. 24.
21 V. stelt een stuer/ en vreeselick gesichte tegens my/ evē als of hy met sijne oogen/ gelijck met eenen vreeselicken blixem my doorstralen wilde.
22 Hy meent de werck-tuygen/ ofte instrumenten/ die Godt gebruyckte/ om hem door veelderley kastijdingen te beproeven: maer voornemelick schijnt hy te sien op Eliphaz/ ende sijne metgesellen/ die tegens hem den mont opgedaen hadden om hem schandelick te veroordeelen/ als eenen/ die verlaten was van Godt. Vgel. Psal. 35. 21.
23 Dat is/ doen my spijtige verachtinge aen. Siet 1. Reg. 22. op v. 24.
24 Dat is/ versadigen haren toorn/ ofte koelen haren moedt. Siet eene gelijcke maniere van spreken/ Exod. 15. v. 9. ende Vgel. de aenteeck. And. sy hebben sich t'samen tegen my met menichte vergadert.
25 Het schijnt dat hy hier meerde verstaet de Chaldeen ende Sabeers/ van de welcke gesproken wort/ boven 1. vss. 15/ ende 17.
26 Anders/ besloten by den verkeerden, te weten/ als in eene gevanckenisse/ om van hem gequelt/ ende geplaecht te worden.
27 Dat is/ gemaeckt dat ick in hare handen gevallen ben.
28 Te weten/ door vyer/ door wint/ door vyanden/ boven 1. 15/ 16/ 17/ 19.
29 Gelijck wanneer een geweldich reuse/ een kleen/ ende swackachtich mensche aentastende/ ende hy den halse vattende/ hem met eenen tegen de aerde slingerde/ ende verpletterde.
d Iob 7. 20. Thren. 3. 12.
30 Te weten/ tegen het welcke hy de pijlen sijner verbolgentheyt uytschiet. Vgel. boven 7. 20.
31 Sommige meynen/ dat hy door dese verstaet sijne huysvrouwe/ vrienden/ ende andere/ die door verkeerde oordeelen/ spottingen/ ende gabberyen sijn lijden vermeerderden. Andere nemen dit van sijne sweeren/ die hem de huyt/ ende het vleesch doorboorden. Het kan oock in het gemeene genomen worden van alle sijne plagen.
32 Dit zijn overtollige manieren van spreken/ om de grootheyt sijnes lijdens daer in hy stack/ uyt te drucken. De sin is/ dat Godt niet alleen sijn lichaem van buyten met sweeren/ ende van binnen met groote smerten vervult hadde/ maer oock sijnen geest met heftige beroeringe alsoo doorsneden hadde/ dat hy alle sijne affecten/ ofte bewegingen/ in groote quellingen der sinnen/ ende benauwtheyt des herten/ hadde uytgestort.
33 Hebr. met breucke op het aengesichte der breucke. Hy wil seggen/ dat hy van het begin sijnes lijdens tot nu toe geen respijt gehadt en hadde/ om een weynich den asem te verhalen/ maer dat plagen op plagen tot nu toe sonder ophouden sich op een gehoopt hadden/ ende nu noch tegenwoordelick hem over vielen.
34 V. als een geweldich/ vreesselick/ ende sterck-gewapent krychs-man.
35 Verst. den sack/ die hy aen sijne huyt getogen hadde als hy gehoort hadde alle de droeve tijdingen van 't verlies sijner beesten/ ende sijner kinderen. De sin is/ dat die sack nu soo aen sijne huyt/ de welcke vol etters/ ende versweeringe was/ vast kleefde/ dat hy scheen daer aē genaeyt te wesen.
e Iob 30. 19.
36 V. mijne eere/ aensien/ ende vermogen is te niete geworden/ ende verandert in schande/ verachtinge/ ende armoede. Alsoo is het woordeken hoorn, voor eere/ macht/ hoocheyt/ &c. genomen. Siet Deuter. 33. op v. 17. ende het woordeken stof, voor schande, verachtinge, swaricheyt, nieticheyt, onvermogen, nedericheyt. Siet 1. Reg. 16. op v. 2. Ofte men kan door den hoorn verstaen (by gelijckenisse van de beesten) het hooft/ 't welck sy in rouwe met stof bestroyden.
37 V. vuyl gemaeckt.
38 Ofte/ besoedelt, besmeert, bekrosen. Het Hebr. woort beteeckent eene vuylicheyt/ komende van vochticheyt/ die omgeroert is. Psal. 46. 4. ende 75. 9.
39 V. seer dicke duysternisse/ hoedanich den menschen overkomt nae by de doot zijnde: Siet de aenteeck. bov. 3. op v. 5. ende 10. op v. 21. Job wil seggen/ dat sijn gesichte seer verdonckert was door sijn groot verdriet/ ende sijn veel weenen.

17 [40] Daer doch geen wrevel in mijne handen en is/ ende mijn gebedt suyver is.

18 [41] O aerde/ en [42] bedeckt [43] mijn bloet niet: ende [44] voor mijn geroep en zy geene plaetse.

19 Oock nu/ siet/ in den Hemel is [45] mijn getuyge/ ende mijn getuyge inde [46] hoochten.

20 Mijne vrienden zijn mijne bespotters: [doch] mijn ooge [47] druypt tot Godt.

21 Och/ mochtmen [f] rechten voor een man met Godt; [48] gelijck [49] een kint des menschen voor sijnen vrient!

22 Want [50] [weynige] jaren in getale sullender [noch] aenkomen/ ende [51] ick sal het pat henen gaen [waer door] ick niet en sal wederkeeren.

40 De sin is/ dat hy sijnen naesten geen leet gedaen/ ende Godt oprechtelick gedient hadde. Het gebedt is het voornaemste deel vanden Godts-dienst.
41 Hy neemt de aerde tot getuyge van sijne onnooselheyt/ ende vroomicheyt/ daer van hy gesproken hadde/ wenschende/ so hy eenich gewelt/ ende wrevel met bloet vergieten tegen sijnen naesten bedreven hadde/ gelijck sijne vrienden hem opleyden/ dat Godt sulcks openbaren/ ende in 't licht brengen wilde/ makende dat de aerde sulck bloet ontdeckte.
42 De aerde wort geseyt het bloet te bedecken, als onrecht/ gewelt/ ende moort/ verholen/ ende ongestraft blijven: daerentegen niet te bedecken, alsse geopenbaert/ ende gestraft worden. Vgel. Genes. 4. 10/11. Iesa. 26. 21. Ezech. 24. 7. 43 D. dat ick soude mogen t'onrechte vergoten hebben. 44 D. ick wensche dat mijn gebedt van Godt niet verhoort en worde/ indien ick soodanich zy/ gelijck mijne vrienden my beschrijven/ ende afmalen. 45 Hy verstaet hier mede Godt/ die van sijne conscientie/ ende onschult ten vollen getuygenisse geven konde. Desen naemt hy oock terstont sijnen mede-tuyger: want hy seyt het selve tweemael. 46 D. inde alderhoochste plaetsen/ ofte hoochste hemelen. Vgel. onder 25. 2. ende 31. 2. Psal. 148. 1. Matt. 21. 9. Luc. 2. 14.
47 D. wacht yverichlick met tranen op Godt/ dat hy mijne rechtveerdige sake eenmael aen den dach brenge; waerom ick hem oock sonder ophouden aenroepe. Vgel. Psal. 69. 4.
f Iob 31. 35. Eccles. 6. 10. Ies. 45. 9. Rom. 9. 10. 48 *Hebr.* ende, Siet boven cap. 5. op v. 7. 49 Dat is/ een mensche. Siet 1. Reg. 8. op v. 39.
50 *Hebr.* jaren des getals: dat is/ weynige jaren; T. w. mijnes levens. Siet Gen. 34. op v. 30. Item bov. 15. v. 20. 'T is soo veel/ als of hy seyde: Wat wensche ick met Godt te rechten? 'T is te vergeefs: want ick moet haest sterven. And. want de aftellinge der jaren sal aencomen. Soo soude Iob reden geven/ waerom hy gesint was met Godt in t'samenhandelinge te treden/ namelick/ om dat sijn leven hier haest ten eynde soude zijn/ ende dat hy wel wilde/ dat dit geschil afgedaen ware/ eer hy storve. 51 And. aldus: het pat is daer: ick en sal niet weder-keeren; ick sal henen gaen.

Het xvij. Capittel.

Iob keert weder tot sijn klagen over sijn elendich leven/ v. 1. ende onvriendelicke vrienden/ 2. hy beroept sich van sijne vrienden op Godt/ 3. hy toont wat met groote elenden/ ende tegenheden pleegt vereenicht te zijn/ 6. vermaent sijne vrienden beter te oordeelen/ ende te spreken/ 10. hy en hoopt niet op te komen van sijne sieckte/ maer te sterven/ 11.

1 MIjn [1] geest is [2] verdorven/ [3] mijne dagen worden uytgebluscht/ de graven [4] zijn voor my.

2 Zijn niet [5] bespotters by my/ ende [6] overnachtet [niet] mijne ooge in [7] haerlieder verbitteringe?

3 [8] Set doch by/ [9] stelt my eene borge by u: wie sal hy zijn? dat [10] in mijne hant geklapt worde.

4 Want [11] haer herte hebt ghy van kloeck-verstant verborgen: daerom en sult ghyse niet [12] verhoogen.

5 [13] Die met vleyinge den vrienden [wat] aenseyt/ oock sijner [14] kinderen oogen sullen versmachten.

6 [a] Doch [15] hy heeft my [16] tot een spreeckwoort der volckeren gestelt: so dat ick een [17] trommel-slach benvoor [yeders] aengesichte.

7 Daerom is [18] mijne ooge [19] door verdriet verdonckert: ende alle mijne [20] lidtmaten zijn gelijck eene schaduwe.

8 De oprechte sullen [21] hier over verbaest zijn: ende de onschuldige sal sich tegen den [22] huychelaer [23] opmaken.

9 Ende de rechtveerdige [24] sal sijnen wech vast houden: ende [25] die reyn van handen is/ [26] sal in stercke toenemen.

10 [b] Maer doch [27] ghy alle/ keeret weder/ ende [28] komet nu: want ick en vinde onder u geenen wijsen.

11 [c] Mijne dagen zijn voor by gegaen/ uytgeruckt zijn [29] mijne gedachten/ [30] de besittingen mijns herten.

12 Den nacht verstellen [31] sy inden dach: [32] het licht [33] is nae by [den ondergånck] [34] van wegen de duysternisse.

13 [35] So ick wachte/ [36] het graf sal mijn huys wesen: [37] inde duysternisse sal ick mijn bedde spreyden.

14 [38] Tot de groeve roepe ick/ Ghy zijt mijn vader: tot het gewormte/ mijne moeder/ ende mijne suster.

15 [39] Waer soude dan nu mijne [40] verwachtinge wesen? ja mijne verwachtinge/ wie salse aenschouwen?

16 [41] Sy sullen ondervaren [met] de [42] hant-boomen des grafs/ [43] alsser ruste [44] t'samen [d] in het stof wesen sal.

1 Verst. hier door het woordeken geest, de levendige krachten des menschen. Siet 1. Reg. 10. op v. 5.
2 Dat is/ vergaen/ verdaen/ ende uytgeteert. And. verswackt, ofte wort afgetrocken, te weten/ van het lichaem.
3 D. de dagen mijnes levens zijn bynae ten eynde gebracht. Hy vergelijckt sijn leven by een licht dat allencxkens uytgaet.
4 D. so zijn gelijc als bereydet voor my/ so datter niet overich en schijnt te wesen/ dan dat ick sterve: soo gantsch is mijn leven gesmolten/ ende uytgeteert. Vgel. Psal. 88. 4/5/6.
5 Verstaet niet eygentlick van sijn lyden/ maer van sijne woorden. Vgel. onder 21. 3. And. bespottingen, te weten/ daermede ick overhaelt worde. 6 D. Zijn mijne gedachten niet soo bekommert met de propoosten/ daer mede sy my verbitteren/ dat ick daer over mijne oogen des nachts open houde/ ende mijnen slaep verliese? Hy geeft reden/ waerom de krachten sijns levens allencxkens verdweenen. 7 T. w. sijner vrienden/ die hem bedroefden met haer verkeert oordeel/ ende bittere aenspraken. 8 Te weten/ borch-tocht/ ofte pant. Iob keert hem tot Godt/ wenschende dat hy over het geschil/ dat hy met sijne vrienden hadde/ met Godt soude mogen pleyten/ om sijn recht alsoo voor hem te verdedigen. Vgel. bov. 16. 21. 9 T. w. die van uwent wege beloven sal/ dat ghy uit recht met my sult treden/ ende vast houden aen 't gene/ dat billick sal bevonden worden. 10 T. w. vande borge/ tot versekeringe van het gene hy voor u beloven sal. Dit was eene maniere van doen gebruyckelick onder de gene/ die in hare t'samenhandelingen malkanderen ter trouwe wat beloven wilden. siet Prov. 6. 1. ende 11. 15. ende 17. 18. ende 22. 26. 11 And. het verstant hebt ghy voor haer herte verborgen. Hy spreeckt van sijne vrienden/ die hem onverstandelick troosteden. Het herte van het verstant te versteken, ofte/ te verbergen, is soo veel/ als te maken/ dattet herte des menschen de ware wijsheyt niet en begrijpt. 12 T. w. om hen in dit geschil de overhant over my te laten hebben/ ende noch veel min/ om mijne richters te wesen; maer sultse veel meer wederstaen/ ende straffen. 13 Iob schijnt hier mede voor te comen/ dat sijne vrienden hem hadden mogen tegenwerpen/ aldus: 'T schijnt dat ghy ons versmaet/ om dat wy u bestraffen: wilt ghy dan dat wy u pluymstrijcken? Iob antwoordt/ dat hy dat niet en wil/ om dat Godt een vyant is der flatteerders: ofte/ hy dreycht hier sijne vrienden/ om datse het recht Godes voorspraken/ meer door aensien van Godts persoon/ als door een verstandich begrijp van het recht der sake/ bov. 13. 7. ja oock om dat sy hem scheenen te vleyen/ als sy hem wilden vertroosten met tijdelicken segen/ so hy hem quame te bekeeren. Siet bov. 5. 20/21/ &c. ende 8. 5/ &c. ende 11. 15/16/ &c. 14 D. niet alleen hy/ maer oock sijne nakomelingen sullen door een rechtveerdich oordeel van Godt verlaten/ ende gestraffet worden. a Iob 30. 9. 15 Namel. Godt. 16 D. een straet-mare/ die van my over al loopt/ uyt oorsake van het verdriet/ ende den smaet daer in ick ligge.
17 D. een gemeen tijt-verdrijf/ ende stoffe van schimp/ ende spotterye. 18 Hy wil seggen/ dat de krachten sijner sinnen met de stercke sijnes lichaems/ ende de gedaente sijnes aengesichtes/ vergaen/ ende verstorven waren. Vgel. Psal. 6. 8. 19 D. door de heftige beroeringe/ ende onstellinge mijns gemoets.

20 And. gedichtselen.
21 T. w. om dat ick vroom zijnde/ nochtans soo vreeselick gestraft worde van Godt/ ende snoodelick bespot van de menschen.
22 Siet bov. 8. op v. 13.
23 Te weten/ om den huychelaer in sijn quaet gevoelen te wederstaen. Want hoewel de vroome hen ontstellen over den welstant der godtloosen/ ende den tegenspoet der godtvreesenden/ nochtans en laten se niet de huychelaers te weder-spreken/ die daer uyt valsche besluyten maken/ om Godes voorsichticheyt te loochenen/ ende de godtsalicheyt te verachten.
24 Dat is/ van sijne vroomicheyt niet afwijcken/ om den tegenspoet/ die hem/ ofte andere vroome wedervaert. Aldus toont Iob/ dat hy met sijne redenen de vreese Godts niet en verminderde/ ofte wech nam/ gelijck hem Eliphaz verweten hadde bov. 15. 4.
25 D. die met de uyterlicke daet tegen de wet Godts niet en misdoet. Siet Genes. 20. op v. 5. Hy maeckt gewach van de uytwendige reynicheyt/ als een bewijs/ ende teecken zijnde van de inwendige/ daer van sy niet en mach afgescheyden wesen. 26 *Hebr.* sal stercke toe doen, dat is/ in kracht/ ofte stercke toenemen/ groeyende meer/ ende meer in 't geloove/ inde hope/ ende hier door gewapent zijnde tegen allerley kruys/ verdriet/ ende verachtinge der menschen. b Iob 6. 29. 27 *Hebr.* sy lieden alle. Alsoo 1. Reg. 22. 28. Mich. 1. 2/ &c. 'T is eene veranderinge der persoonen. Hy spreeckt sijne vrienden toe/ dewelcke hy vermaent/ datse sich bekeeren souden van haer verkeert gevoelen/ ende quaet spreken. 28 T. w. om nae mijne woorden te luysteren/ die u ware/ ende vaste leeringe sullen voor-houden. c Iob 7. 6. ende 9. 25.
29 T. w. die ick hadde van uyt dit lijden weder te mogen opkomen/ ende in mijnen voorigen staet herstelt te worden. 30 D. welcke gedachten mijn herte besat als yemant sijn erve/ daer in hy hem vermaeckt. 31 Verst. sijne vrienden/ de welcke maeckten/ dat hy des nachts niet en konde rusten door het overleggen van hare propoosten: ofte verstaet sijne voorgemelde gedachten/ van de welcke in 't voorgaende vs gesproken is. Vgel. boven 7. v. 3/ ende 4. 32 Verstaet het licht des daechs/ veroorsaeckt door den opganck der sonne. alsoo onder 24. 14. Hierom wort onder 25. 3. ende 31. 26. het woort licht, voor de sonne genomen. Siet daer de aenteeck. 33 Dat is/ kort/ ende haest vergaende. 34 Dat is/ uyt oorsake der elende/ die my overgekomen is. Siet Genes. 15. op v. 12. De sin is/ dat de dach metter haest hem verdween/ sonder vermaeck/ ofte gemack daer in te hebben/ ende dat door het groot lijden/ het welcke hem van alle kanten benaeuwde. 35 Te weten/ op de veranderinge/ waer door ick voor desen mijnen elendigen stant/ eenen seer geluckfaligen hier beneden krijgen soude, gelijck ghy lieden my wijs maken wilt. Hy siet op het gene datse hem belooft hadden/ van den uyterlicken welstant/ die hy in dit leven genieten soude. Siet bov. 8. 5. ende 11. 15/16/17.
36 Als of hy seyde/ Hoe soude ick hier op der aerden noch hopen geluckich te sullen wesen: ick en verwachte doch hier anders niet dan de doot/ ende volgens het graf voor mijne wooninge/ &c. Vgel. bov. v. 1. 37 D. in 't graf; 't welck oock een lant der duysternisse genaemt wort/ bov. 10. 21. 38 D. ick sal in het graf/ ende by het gewormte korts woonen; gelijck de kinderen by haren vader/ ende moeder/ ende ander maechschap plegen te woonen. 39 Als of hy seyde/ Nieuwers. Alsoo in 't volgende/ wie sal mijne verwachtinge aenschouwen? Niemant; 't zijn vergeefsche woorden/ daer mede ghy my ophoudet. 40 D. de geluckfalicheyt/ die ick hier/ nae u lieder seggen/ soude te verwachten hebben. 41 T. w. de verwachtinge/ ende het aenschouwen der selver; ofte hy gebruyckt het getal van vele/ om daer onder te begrijpen allerley hope/ ende verwachtinge/ die dit tegenwoordige leven aengaet. 42 D. met de bare/ daer mede het doode lichaem ter aerde gedragen wort. And. in 't graf. and. tot de grendelen des grafs. D. in de macht ende gewelt des grafs. 43 Ofte/ aengesien [mijne] ruste t'samen in het stof wesen sal, te weten/ korts/ ofte haestelick: dat is/ aengesien ick korts in 't graf sal varen/ ende ick geene ruste/ van daer/ hebben en sal. 44 T. w. met andere overledene menschen. d Iob 3. 17, 18. 19. ende 30. 23. 24.

Het xviij. Capittel.

Bildad berispt Iob van veel sprekens/ v. 1/ &c. van trotsicheyt/ 3. van toornicheyt/ 4. hy verhaelt de rechtveerdige oordeelen Godts/ die over de godtloose vallen/ 5. tot verschrickinge toe der nakomelingen/ 20. hy besluyt sijn verhael/ mits het selve te versekeren/ 21.

1 DOe antwoordde Bildad de Suhiter/ ende seyde:

2 [1] Hoe lange ist/ dat [2] ghylieden [3] een eynde van woorden sult maken? [4] mercket op/ ende daer na sullen wy spreken.

3 Waerom worden [5] wy geachtet/ [6] als beesten/

1 D. hoe lange sal 't noch zijn/ eer ghy een eynde uwer propoosten maket?
2 Bildad/ nae veler gevoelen/ spreeckt Iob toe in 't getal van velen/ om dat hy onder sijnen persoon mede begrijpt eenige omstanders/ die hem toe-gedaen waren/ ende hem in sijne verantwoordinge voorstonden. Andere meenen dat hy Iob/ ende sijne met gesellen/ Eliphaz/ ende Zophar t'samen toespreeckt/ de selve alle van twee dingen berispende/ 1. dat sy 't te lange met haer disputeren maeckten. 2. dat sy niet wel en letteden op malkanders propoosten/ eerse die beantwoordeden. Sommige meenen/ dat hy 't alleene heeft op sijne twee vrienden geladen/ hen berispende/ datse te veel woorden gebruyckten/ ende Iob niet grondelick genoech en wederleyden. 3 *Hebr.* den woorden eynden stellen sult? 4 Ofte/ gevet acht, te weten/ op de gantsche sake. Soo wort het Hebr. woort oock genomen Ezr. 8. 15. Nehem. 13. 7. Prov. 7. 7. And. maket [ons] verstandich. 5 Te weten/ Ick/ ende mijne twee met-gesellen. 6 Dat is/ als botte/ plompe/ onverstandige. Hy schijnt te sien op het gene/ dat Iob geseyt hadde/ boven 12. 7. ende 17/3/ 9.

beesten/ ende zijn [7] onreyn [8] in u lieder oogen?

4 [a] O ghy die [9] sijne ziele verscheurt door sijnen toorn: sal om uwent wille de aerde [10] verlaten worden? ende sal eene rotse verstelt worden uyt hare plaetse?

5 [11] Ja [12] het licht der godtloosen sal uytgebluscht worden / ende [13] de voncke [14] sijnes vyers en sal niet glinsteren.

6 [15] Het licht sal verduysteren in sijne [16] tente/ ende sijne [17] lampe sal over hem uytgebluscht worden.

7 [18] De treden sijner macht sullen benauwet worden: ende [19] sijnen raet sal hem neder-werpen.

8 Want [20] met sijne voeten sal hy in't net geworpen worden / ende sal in [21] het werre-garen wandelen.

9 De strick [22] sal [hem] by de versene vatten: [b] de [23] struyck-roover sal hem overweldigen.

10 Sijn trouw is in de aerde [24] verborgen; ende [25] sijne valle op het padt.

11 [c] [26] De veroeringen sullen hem rontom verschricken: ende hem [27] verstroyen op sijne voeten.

12 Sijne [28] macht [d] sal [29] hongerich wesen: ende het verderf is bereydt [30] aen sijne zijde.

13 De [31] eerst-geboren des doots sal [32] de grendelen sijnes huyts verteeren/ sijne grendelen sal hy verteeren.

14 [e] Sijn [33] vertrouwen sal uyt sijne tente [34] uytgeruckt worden: [35] sulcx sal hem doen treden tot [36] den Coninck der verschrickingen.

15 [37] Sy sal woonen in sijne tente/ [38] daerse sijne niet en is: sijne wooninge sal met [39] swevel overstroyt worden.

16 [40] Van onder sullen sijne wortelen verdorren; ende van boven sal sijnen [41] tack afgesneden worden.

17 [f] Sijne gedachtenisse sal vergaen vander aerde: ende hy en sal geenen name hebben [42] op de straten.

18 [43] Men sal hem stooten van het [44] licht inde [45] duysternisse/ ende men sal hem vande werelt verjagen.

19 [g] Hy en sal geenen sone/ nochte [46] neve hebben onder sijn volck: ende niemant en sal in sijne wooningen overich zijn.

20 Over [47] sijnen dach sullen de [48] nakomelingen verbaest zijn; ende [49] de oude [50] met schrick bevangen worden.

21 Gewisselick soodanige zijn de wooningen des verkeerden / ende dit is [51] de plaetse [des genen [52] die] Godt niet en kent.

7 D. als overtuyght van onwetentheyt/ ende verkeertheyt. Hy schijnt te sien op 'tgene dat Job geseyt hadde/ vob. 17. v. 4. ende 10.

8 D. in het oordeel van Job / ende die't met hem hielden. In yemants oogen te zijn, is in sijn oordeel gehouden te worden voor sulcke/ ofte sulcke, alsoo ond. 19. 15. ende 32. 1. Prov. 3. 7. Jes. 5. 21/ &c. Vgel. Levit. 13. 5. ende de aenteeck.

a Iob. 13. 14.

9 Hy spreeckt van Job in de derde persoone/ den welcken hy daer na in de tweede persoone toespreeckt. Siet gelijcke veranderinge van persone/ vob. 12. 4. ende 16. 7. ende 30. 19/ 20. Obad. 3. Hy wil seggen/ dat Job door onverduldichheyt sich selven verswackte/ verdorf/ ende vermoeyde.

10 De sin is / dat Godt niet en soude om Jobs wille de ordre veranderen/ die hy altijts in sijne regeringe/ ende oordeelen gehouden hadde/ straffende de boose/ ende segenende de vroome/ het welcke niet meer ophouden en konde/ dan dat de werelt verlaten/ ende de rotsen vervoert souden worden.

11 Als of hy seyde/ Hoe seer dat ghy ons tegenspreeckt / 't is nochtans alsoo / dat de godtloose gestraffet worden: ende volgens/ dewijle ghy gestraft wort / zijnde van Godt uyt u geheel wel-varen grouwelick geslooten/ dat ghy moet godtloos zijn.

12 Verst. den voorspoet deses levens/ bestaende in eere/ macht/ rijckdom/ gesontheyt/ weelde/ ende vreuchde/ die vele hier op der aerde hebben. Het woort licht is voor allerley welstant / ende vreuchde genomen. Siet Esth. 8. 16. ond. 22. 28. ende 30. 26. ende 38. 15. Psal. 97. 11. Prov. 13. 9. Jesa. 59. 9/ &c. Vgel. hier mede vob. 11. de aenteeck. op v. 17. 13 D. het minste sijns heyls / ofte voorspoets en sal hy niet genieten. Het woort vyer beteeckent hier even veel/ als het voorgaende woort licht, D. voorspoet / ende welstant. Vgel. Gen. 15. op. v. 17. 14 T. w. des godtloose, ofte eens yegelijck van hen. 15 Siet op 'tvoorgaende vs. 16 Dat is/ wooninge. Alsoo in't volgende. Siet 2. Reg. 13. op v. 5. 17 Verstaet even 't selve/ dat in't voorgaende vs over het woort licht geseyt is. Alsoo Psal. 18. 29. Prov. 13. 9. ende 20. 20. 18 D. de stercke voortganck sijns vermogens/ ende tijdelicken welstants sal ingetoomt/ ende verswackt worden/ dat hy niet en sal konnen soo wijt/ ende breet uytspringen/ om sijn gewelt door veel stoutmoedich bedrijf uyt te breyden. 19 D. door sijn eygen onverstant / aenslagen / ende voornemingen sal hy t'ondergaen. 20 And. door sijne voeten: dat is / door sijn eygen beleyt sal hy geraken in't perijckel/ het welcke hem door Godts rechtveerdich oordeel sal toebereyt wesen. 21 D. hy sal geduerichlick in duysent perijckelen wesen. 22 And. hy sal met de versene den strick vatten: dat is/ door sijne eygene onvoorsichticheyt sal hy selve sijnen voet in het strick steken/ ende verwerren. b Iob 5. 5. 23 Siet vob. 5. op v. 5. 24 D. door Godes heymelick/ ende rechtveerdich oordeel bereyt/ om daer in gevangen te worden/ ende te vergaen. 25 Men meynt dattet woort beteeckent een instrument/ het welcke op den wech gestelt wiert / om daer mede vogelen te vangen. c Iob 15. 21. Ierem. 6. 25. ende 46. 5. ende 49. 29. 26 T. w. der conscientie ende andere uytwendige/ die Godt pleecht te gebruycken / om de godtloose te pijnigen. 27 D. hem brengen op de beenen/ hem jagende herwaert/ ende derwaert door vele gedachten/ die hem van binnen het herte doorsteken sullen. Siet Jes. 57. 20/ 21. 28 Verst. al het gene/ waer door hy eenich aensien / ende vermogen onder de menschen heeft. d Iob 15. 23. 29 D. seer swack worden / verkrencken / ende afgaen. Hongerige worden genaemt / die in eenich gebreck / elende / ofte onvermeugen zijn. Vgel. 1. Sam. 2. 5. Psal. 107. 9/ 36. Jesa. 32. 6. Luc. 1. 53. 30 D. ontrent / ende nae by hem. 31 D. eene geweldige/ ende schrickelicke doot: want gelijck de eerstgeboren de overste was sijner broederen/ ende de meeste macht onder die hadde; alsoo wort d'eerst-geboren des doots geseyt/ die in gewelt/ ende vreesselickheyt andere dooden te boven gaet. Alsoo worden van Jesaia genaemt de eerst-geborene der armen, die de armste waren. Jesa. 14. 30. ofte de Duyvel/ die de macht des doots heeft/ Hebr. 2. 14. 32 Verst. de beenen/ daer mede de huyt vast gemaeckt/ ende het geheele lichaem ondersteunt wort. And. litmaten, ofte / de tacken, dat is / de zenuen/ ende aderen/ de welcke als tacken door het geheele lichaem uytgespreyt zijn. Het Hebreeusch woort heeft verscheydene beteeckeningen. e Iob. 8. 13, 14. ende 11. 20. Prov. 10. 28. 33 D. al het gene daer op hy hem verlaet. Alsoo wort het woort vertrouwen genomen vob. 8. 14. ond. 31. 24. Prov. 25. 19. 34 Vergel. vob. 8. vss. 13/ 14/ 15. 35 Ofte: ghy sult hem doen treden. &c. als een aenspraeke tot Godt. 36 Soo wort genaemt de doot. om datse de godtloose ten hoochsten verschrickt. Ofte / verstaet de aldermeeste / ende grouwelickste verschrickinge / gelijck in het voorgaende vs door den eerstgeboren des doots te verstaen is eene seer schrickelicke doot. Oock kannen hier by verstaen den duyvel / wiens regeringe mede-brengt vreese/ ende slavernye / Hebr. 2. 15. 37 T. w. de verschrickinge / ofte / elck eene der verschrickingen. Siet 1. Reg. 22. op v. 15. 38 *Hebr.* sonder sijne te zijn: D. daerse hem niet toebehoort / te weten / om datse niet gemaeckt en is met sijne eygene middelen/ maer met het goet dat hy anderen ontnomen hadde. 39 Dit schijnt een dreygement te zijn / van dorricheyt/ ende onvruchtbaerheyt des lants. Deut. 29. 23. Jesa. 34. 9. Het kan oock sien op de straffe / die over Sodoma / ende Gomorra gevallen was / Genes. 19. 24. ende om Job te meer te beswaren schijnt hy te wijsen op het gene / dat sijn volck / ende schapen weder-varen was/ verslonden zijnde met vyer uyt den hemel/ vob. 1. 16. 40 Dat is/ hy sal t'eenemael vergaen / gelijck een boom / diens wortel verdort / ende tacken afgehouwen worden. 41 Het Hebreeusch woordeken is oock alsoo genomen / voben 14. 9. ende ond. 29. 19. ende Jesa. 27. 10.

f Psal. 109. 13. Prov. 10. 7.

42 *Hebr.* op het aengesichte der strate; dat is/ onder de menschen in 't openbaer/ ende inde gemeene vergaderingen en sal hy niet voor eerlick/ ende vroom vermaert worden.

43 *Hebr.* sy sullen hem verdrijven: dat is / hy sal verdreven worden/ ofte/ men sal hem verdrijven. Siet vob. 4. op v. 19.

44 T. w. deses levens / ofte/ uyt alle weerdicheyt / voorspoet/ rijckdom/ ende welstant. Siet vob. op v. 5.

45 T. w. des doots/ ende der helle/ gelijck de volgende woorden schijnen mede te brengen. Siet een gelijck exempel inden rijcken vrecke. Luc. 16. 23. And. kan het woort duysternisse hier genomen zijn voor tegenspoet/ ende elende. Siet Gen. 15. op v. 12. g Ies. 14. 22. Ier. 22. 30. 46 Ofte/ kints kint. 47 D. den dach sijnes onderganckx / van Godt gestelt/ om sijn rechtveerdich oordeel tegen hem uyt te voeren. alsoo Ezech. 21. 25. ende alsoo is door eenen menschelicken dach te verstaen een menschelick oordeel 1. Cor. 4. 3. Vgel. vob. 15. 32. ende de aenteeck. 48 D. die na hem leven sullen. 49 Ofte voorgaende: dat is/ die voor de nakomelingen geweest waren / ende leefden niet alleen als hy noch in sijne weelde was/ maer oock daer na/ als hy een schrickelick eynde nam. 50 Het Hebr. woort betreckent sulcken schrick / waer door eenen mensche de hayren te berge staen. Alsoo Ezech. 27. 35. ende 32. 10. De sin is uytgedruckt vob. 4. 15. 51 D. staet / ende conditie. Vgel. vob. 8. de aenteeck. op v. 18. 52 D. nae Godt niet en vraecht / om van sijn wesen/ wille/ ende wercken eene rechte wetenschap te hebben/ ten eynde dat hy hem behage/ ende diene. Vgel. Exod. 5. 2. Jud. 2. 10. Psal. 79. 6. 2. Thess. 1. 8.

Het xix. Capittel.

Job beschuldicht sijne vrienden datse onbeleeft / ende onbarmhertich tegens hem waren/ v. 1/ &c. ende geen acht en namen op sijn lyden / 6. daer in hy scheen verlaten te zijn / 7. hy beschrijft de grootheyt/ ende verscheydentheyt sijnes lijdens/ 8. vermaent sijne vrienden tot medelijden over hem / 21. wenscht dat sijn lijden / ende sijne woorden daer in gesproken / eeuwichlick gedacht wierden / 23. hy troost sich met sijnen Verlosser/ ende de opstandinge des vleesches/ 25. vermaent sijne vrienden van haren schuldigen plicht/ 28.

1 Maer Job antwoordde/ ende seyde:

2 Hoe lange sullet ghy lieden mijne ziele bedroeven/ ende my [1] met woorden verbrijselen?

3 Ghy hebt nu [2] tienmael my schande aengedaen: ghy en schaemt u niet / ghy [3] verhardet u tegens my.

4 Maer oock 't zy waerlick / [4] dat ick gedwaelt hebbe: [5] mijne dwalinge sal by my vernachten.

5 Indien ghy lieden waerlick [6] u verheffet tegen my: ende [7] mijnen smaet tegen my drijvet:

6 Wetet nu/ [8] dat Godt my heeft [9] omgekeert; ende [10] my [met] sijn net omcingelt.

7 Siet / ick roepe [11] gewelt / doch en worde niet verhoort: ick schreeuwe/ doch daer en is geen [12] recht.

8 [13] Hy heeft mijnen wech toegemuert/ dat ick niet door gaen en kan: ende over mijne paden heeft hy [14] duysternisse gestelt.

9 [15] Mijne eere heeft hy van my afgetrocken/ ende de [16] kroone mijnes hoofts heeft hy wechgenomen.

1 D. met veel geswets / ende gesnaters my baloorich maken: ofte met ongegronde/ ende vyandige aenspraken verdrucken?

2 D. dickwils. Een seker getal / voor een onseker. Ende alsoo wort het getal van tiene menichmael gebruyckt. Siet Gen. 31. op v. 7.

3 Ofte verstijvet. dat is / soo onbeschaemdelick / ende hartneckelick tegen my twistet? Anders [soo] vreemt tegen my stellet?

4 Dat is/ genomen/ dat ick door misverstant/ ofte swackheyt my vergrepen hadde.

5 Dat is / mijne faute / so ickse hebbe/ raeckt my / niet u: ghy lieden hebbet daer voor niet te sorgen laet my met vreden / dat ick my versoene met Godt / ende wachte wat daer van komen wil/ sonder soo voort te varen/ met my te versmaden/ ende te lasteren. 6 Ofte groot maket: dat is/ u stoutelick/ ende trotselick tegen my met hooge woorden/ ende bittere passien aenstellet. Het Hebr. woort is oock soo genomen/ Psal. 35. 26. Jerem. 48. 26. Thren. 1. 9. Ezech. 35. 13. Zephan. 2. 8. 7 D. pooget met hestige twistinge te bewijsen het gene my schandelick is/ ende met mijne smaetheyt vereenicht, Smaet voor het gene/ dat smadelick maeckt. Vergel ond. 20. 3. d'aent. over het woort beschamende. 8 Hy wil seggen/ datse behoorden te bedencken/ dat hy extraordinaerlick door de hant Godts vernedert was/ ende daerom veel meer tot barmherticheyt bewogen te zijn / ende hem te vertroosten/ dan soo smadelick tegen hem uyt te vallen/ ende met verkeerde oordeelen sijn lijden te beswaren. Vgel. c. 6. vss. 14/ 15/ 16. 9 Ofte gekromt: D. door veelderley lijden gantsch ter neder gedruckt ende verdorven. 10 Ofte/ over my: D. hy heeft my soo omcingelt met veelderley elenden/ ende plagen/ dat ick niet ontgaen en can / even als of ick rontom met stricken beset ware/ diemen niet en kan mijden. Siet van de selve gelijckenisse vob. 18. 8. ende ond. 22. 10. item Thren. 1. 13. Ezech. 12. 13. ende 32. 3. Hos. 7. 12. 11 D. dat my gewelt geschiet / om dat ick vroom zijnde dus geweldelick van Godt gestraft/ ende smadelick van mijne vrienden veroordeelt / ende bespot worde / ende daer over roepende tot Godt/ niet en worde geholpen. Siet gelijcke maniere van spreken/ Jer. 20. 8. Habac. 1. 2. 12 T. w. voor als nu / waer door mijne sake verdedigt ende ick uyt dit lijden soude mogen verlost worden. Alsoo worden de vroome somtijts in haer kruyce gelijck verlaten / om datse de tegenwoordige hulpe Godts niet gevoelende / schijnen onder het lijden te versmachten. Psal. 13. 2. ende 88. 15. Thren. 3. 8. Hab. 1. 2. Het welcke oock den Heere Christo, het hooft der gelovigen / wedervaren is / Psal. 22. 3. 13 Vergel. hier mede vob. 3. 23. item Thren. 3. 7/ 9. De sin is/ dat hy rontom soo met alle lijden beset/ ende omtuynt was / dat hy gantsch geene uytkomste en konde bemercken. Vgel. vob. v. 6. de laetste aent. ende Hos. 2. 5. 14 Vergel. vob. 3. d'aent. op v. 23. 15 D. hy heeft my ontbloot / ende berooft van allen mijnen staet / vermogen / weerdicheyt ende aensien. Het woort eere is aldus genomen/ Psal. 7. 6. Jesa. 16. 14. ende 21. 16. Vgel. Gen. 31. op v. 1. 16 Verst. door de kroone hier al het gene / dat hem tot heerlickheyt/ ende cieraet gedient hadde. Alsoo is dit woort genomen / ond. 31. 36. Prov. 4. 9. ende 12. 4. ende 14. 24. ende 16. 31. ende 17. 6. Thren. 5. 16. Ezech. 21. 26.

10 Hy heeft my rontom [17] afgebroken/ so dat ick [18] henen gae; ende heeft mÿne [19] verwachtinge/ als eenen boom [20] wech-geruckt.

11 Daertoe heeft hy sÿnen toorn tegen my ontsteken/ ende my by hem [a] [21] geacht/ als sÿne vyanden.

12 [22] Sÿne benden sÿn 'tsamen aengekomen/ en hebben tegen my haren [23] wech gebaent: ende hebben haer gelegert rontom mÿne tente.

13 [b] Mÿne [24] broeders heeft hy verre van my gedaen: ende die my kennen [25] sekerlick sy zÿn van my vervreemdet.

14 Mÿne nae-bestaende [26] houden op: ende mÿne bekende vergeten mÿner.

15 Mÿne [27] huys-genooten/ ende mÿne dienst-maechden achten my voor eenen vreemden: een uytlander [28] ben ick in haren oogen.

16 Ick riep mÿnen knecht/ ende hy en antwoordde niet; ick [29] smeeckte met mÿnen mont aen hem.

17 Mÿn [30] adem is mÿne huysvrouwe vreemt: ende ick smeecke/ [31] om der kinderen mÿnes buycks wille.

18 [c] Oock versmaden my [32] de jonge kinderen: [33] stae ick op/ so spreken sy my tegen.

19 [d] Alle [34] menschen mÿnes heymelicken raets/ hebben eenen grouwel aen my: ende die ick lief hadde/ zÿn tegen my gekeeret.

20 [e] Mÿn [35] gebeente kleeft aen mÿne huyt/ ende aen mÿn vleesch: [36] ende ick ben ontkomen met de huyt mÿner tanden.

21 Ontfermet u mÿner/ ontfermet u mÿner/ ô ghy mÿne vrienden! want de hant Godts heeft my [37] aengeraeckt.

22 Waerom vervolget ghy my [38] als Godt/ ende [39] en wordet niet versadiget van mÿn vleesch?

23 [40] Och of nu mÿne woorden doch opgeschreven wierden! Och offe in een boec oock wierden ingeteeckent!

24 Datse met eene yseren griffie/ ende [41] loot/ voor eeuwich in eene rotse gehouwen wierden.

17 Verstaet dit van het verlies der goederen/ het welcke hy aen alle zyden geleden hadde.

18 D. vergae/ ende t'onderkome.

19 Verstaet hier mede de hope van sÿnen tijdelicken welstant in dit leven: want aen de hope van sijn eeuwich welvaren heeft hy hem altijt vast gehouden: gelijck te sien is/ vov. 13. vff. 15/ 16. ende onder in dit Capittel vff. 25/ 26/ 27.

20 *Hebr.* doen verreysen. D. uyt-gegroeyt/ en verdoert: want gelijck voor eenen boom/ die uytgewortelt is/ en soo gelaten wort/ geene hope meer en is van weder te sullen groeyen/ ende groenen: alsoo seyt Job/ dat hy soo ontbloot was van alle tijdelick welvaren/ datter geene hope meer voor hem en was/ om weder op te komen.

a Iob 13. 24. ende 16. 9. ende 33. 10. Thren. 2. 5.

21 Soo oordeelt het vleesch/ als Godt de sijne beproeft/ ende kastijt. Alsoo vov. 13. op v. 24.

22 Hy verstaet hier door/ de menichte der qualen/ ende plagen/ die hem overgecomẽ waren/ vov. cap. 1. ende 2. ja selfs sijne vriendẽ/ die met haer verkeert oordeel/ ende quaet spreken hem veel verdriets aen deden/ vov. v. 2/ ende 3.

23 T. w. nae de wijse van doen der heyrlegerẽ/ dewelcke willende eene stadt door belegeringe krijgen/ rontom de selve alle onganckbare/ ende onbruyckelicke wegen effenen/ ende tot haren gebruycke bequaem maken/ om des te meer de stadt te beschadigen/ ende te eer te veroveren. *Hebr:* eygentlick opgehoocht.

b Psal. 31. 12. ende 38. 12. ende 69. 9. ende 88. 9.

24 Verst. sijne vleesschelicke maechschap/ ofte oock de geestelicke/ van de welcke hy om de eenicheyt des geloofs/ broederlicke vertroostinge verwacht soude hebben. Siet Gen. 13. op v. 8. 25 D. sonder eenigen twijffel/ gelijckt nu is blijckende. And. Alleene vervreemden sy sich van my: dat is/ datse hem geenen anderen dienst en wisten te bewijsen in sulcken droevigen staet/ dan hem te schouwen/ als niet wetende hem te helpen. 26 And. ontbreken. te weten/ van my te besoecken/ te vertroosten/ ende de onderlinge bediensticheden te bewijsen/ die men malkanderen in sulcken noot schuldich is. 27 Ofte/ de inwoonders van mijn huys; ofte/ die in mijn huys verkeeren. Het Hebr. woort schijnt gemeen te zijn/ beteeckenende niet alleen de gene/ die in't huys steets woonen/ als huysgenooten/ maer oock die daer in veel verkeeren/ als goede bekende. 28 D. sy houden/ ende achten my voor eenen/ die hen niet aen en gaet/ ende met den welcken sy niet te doen en hebben. Siet vov. 18. op v. 3. 29 T. w. om yet voor my te doen. Hy en gebroodt hem niet alleen/ als huysvader/ maer badt hem oock als een van sijns gelijcke. 30 *Hebr.* geest. alsoo boven 9. 18. De sin is/ dat sijne huys-vrouwe haer van hem afkeerde/ als van eenen die eenen stinckenden adem heeft. volgens datse van hem eenen afkeer/ ja af schouw hadde/ ende hem alle schuldige diensten weygerde. 31 Dat is/ om den treck/ ende de genegentheyt/ die sy tot my noch soude mogen hebben/ van wegen de kinderen/ die wy hier te vooren te samen gekregen/ ende opgebracht hebben. c Iob 30. 1. 32 Alsoo wort het Hebreeusch woort genomen onder 21. 11. Anders/ de verkeerde, ofte ongerechtige, als boven 16. v. 11. 33 T. w. om hen te stillen/ ende van quaet spreken te doen ophouden. And. om die door beleeftheyt/ ende schoone woorden aen my te verbinden. d Psal. 41. 10. ende 55. 14, 15. 34 Verst. de mannen/ die hy plachte sijne secreten te vertrouwen/ ende sich daer mede te beraden. e Iob 30. 30. Psal. 102. 6. Thren. 4. 8. 35 Hy wil seggen/ dat al de vochticheyt/ ende kracht sijns levens soo verteert/ ende uytgedroocht was/ dat hy niet veel meer en hadde dan het vel/ ende de beenen/ dewelcke met het vel/ ende het weynige vleesch soo uytstaken/ datse scheenen niet daer mede te groeyen/ maer daer aen gehecht te zijn. Vgel. Psal. 102, 6. 36 D. de Heere heeft soo mijn lichaem aengetast/ dat daer aen niet overich en is gebleven/ dan het vel/ 't welck is aen de tanden/ dat is/ het tantvleesch/ ofte de lippen/ daer mede de tanden bedeckt zijn. Hy wil seggen/ dat hy niet en was dan een geraemte van beenderen met vel bedeckt/ so dat hy by nae anders niet en hadde/ dan den mont/ om te spreken. 37 D. seer beschadicht/ ende geplaecht aen mijn lichaem/ vrienden/ ende middelen. Siet Genes. 26. op v. 11. Aldus wort onse Salichmaker genoemt de Geraeckte Godts, Iesa. 53. 4. dat is/ die van Godt seer geplaecht was. 38 D. gelijck Godt my vervolcht/ even als of ghy het selve recht over my haddet. 39 D. waerom en ist u niet genoech/ dat mijn vleesch door mijn lijden vergaen is/ maer dat ghy noch mijnen geest beswaret met u verkeert oordeel/ ende quade lasteringen. 40 *Hebr.* wie sal nu geven, dat mijne, &c. Alsoo in't volgende van dit vs. Siet vov. 11. op v. 8. 41 T. w. dat gesmolten/ ende gegoten zijnde inde snede door de griffie gemaeckt in de rotse/ de selve snede klaerder soude afteeckenen, Sommige verstaen hier een looden plate/ daer het oock op gehouwen soude worden.

25 [42] Want ick weet/ mÿn [43] Verlosser leeft; ende [44] hy sal de laetste [45] over het stof opstaen:

26 Ende als [46] sy [47] na mÿne huyt [48] dit door-knaecht sullen hebben; sal ick uyt mÿn vleesch [49] Godt aenschouwen:

27 Den welcken ick [50] voor my aenschouwen sal/ ende mÿne oogen sien sullen/ ende niet [51] een vreemde: [52] mÿne nieren [53] verlangen seer in mÿnen [54] schoot.

28 Voorwaer [55] ghy soudet seggen; Waerom vervolgen wy hem? [56] naedemael de wortel der sake/ in my gevonden wort.

29 Schroomet u [57] van wegen het sweert; want [58] de grimmicheyt/ is [over] de misdaden des [59] sweerts: op dat ghy wetet/ datter [60] een gerichte zy.

42 Hy wil seggen/ Dewijle ick tegenwoordich soo elendich ben/ ende daer en boven verdacht gemaeckt worde/ dat ic Godt niet en vreese/ noch op hem en hope/ vov. 18. 21. hoewel ick my hier te vooren daer over verklaert hebbe/ vov. 13. 15/ 16. so verklare ick nu dat ick geloove/ dat de beloofde Messias mijn Salichmaker is/ die my ten jonckstẽ dage ten eeuwigen leven opwecken sal.

43 *Hebr.* Goël. verst. den beloofden Messiam onsen Heere Iesum Christum. Vgel. Gen. 48. 16. Ies. 59. 20. met d'aenteeck. ende siet wijders van 'tgebruyck deses woorts/ Levit. 25. 25/ &c. ende Ruth 2. 20. ende 3. 9/ 12/ &c.

44 D. ten laetsten: ofte/ ten laetsten [dage]. Ofte/ de laetste, D. die de eyndelicke ende laetste richter over allen zijn sal. 45 D. sich ten jonckstẽ dage met groote heerlickheyt over alle de gene/ die in het stof/ ofte inder aerde liggen/ vertoonen sal/ om die op te wecken/ te oordeelen/ ende de sijne/ daer van ick eẽ ben/ tot hem inde eeuwige salicheyt op te nemen. sommige nemen dese woorden aldus: ende de laetste (T. w. mensche) sal op het stof opstaen. D. alle menschen sullen opstaen tot den laetsten toe. Sommige verstaen dat Job hier spreeckt van sijn eygen opstandinge/ ende setten't aldus over: ende dit (T. w. lichaem ofte vleesch/ als in't volg. vs.) sal ten laetsten op het stof opstaen. 46 T. w. de doorvoorders/ dat is/ de wormen/ ende maden/ die mijne huyt/ ende geheele lichaem inder aerde doorvooren sullen. 47 D. na de doorvooringe/ ende verslindinge mijner huyt. 48 Verstaet het overige sijnes lichaems/ daer op hy met sijnen vinger gewesen heeft; als of hy seyde/ Dit elendich vleesch/ ende dese swacke beenen/ die met de huyt bedeckt zijn. De sin is/ dat de wormen niet alleen sijne huyt/ maer oock sijn vleesch/ ende beenen/ ofte het geheele lichaem doorknagen souden; doch dat daer na inde verrijsenisse het selve hem weder geworden soude/ om daer in sijnen Godt te sien. 49 N. den Heere Christum/ Godt geopenbaert inden vleesche/ ende sichtbaerlick in groote majesteyt ten oordeele verschijnende. 50 D. tot mijnen besten/ ofte tot mijne eeuwige vreuchde/ ende salicheyt. 51 T. w. mensche/ ofte ooge/ D. met geen ander lichaem ofte oogen en sal ick hem aenschouwen/ dan met dese mijne eygene: gelijck ick oock met mijn eygen lichaem opstaen sal/ ende niet met een ander van nieuws geschapen. Siet 1. Corin. 15. 53. 52 De nieren worden inde H. Schrift seer dickwils voor het inwendichste/ als voor de begeerten/ affecten/ ofte bewegingen des menschen genomen/ als hier/ ende Psal. 7. 10. ende 26. 2. Prov. 23. 16. Ierm. 12. 2/ &c. Vgel. ond. 38. op v. 36. 53 Ofte/ vergaen. T. w. van verlangen. D. mijne begeerten/ ende genegentheden zijn soo ontsteken tot de aenschouwinge mijns Heeren ende Salichmakers/ datse by nae versmachten/ ofte beswijcken. Het Hebr. woort wort soo genomen 2. Sam. 13. 39. Psal. 84. 3. ende 119. vff. 81/ 82/ 123. ende 139. 13. 54 Verst. het binnenste des menschen. Soo wort dit woort genomen/ Eccl. 7. 9. 55 D. ghy behoordet te seggen. 56 D. om dat de eerste materie/ ende oorspronck onses geschils/ is het lijden/ dat my Godt toegesonden heeft: waer over ghy/ als vrienden/ eer mede-lijden met my moestet hebben/ dan my dus smadelick te overhalen. Ofte verst. door den wortel der sake, den vasten gront des geschils/ vervatende de bondige redenen/ die het dispuyt behoorden te eyndigen/ ende niet en waren inde propoosten sijner vrienden/ maer wel in de sijne te vinden. Men kan oock door dese wortel verstaen de schoone belijdenisse des geloofs/ die Job gedaen hadde/ ende sijne vrienden behoorde te voldoen/ om hem niet meer voor eenen Hypocrijt te houden. 57 *Hebr.* van het aengesichte des sweerts. Hy noemt eene soorte der straffen/ voor alle/ de welcke van Godt over de onboetveerdige gesonden worden. 58 Verstaet de grimmicheyt Godts/ dewelcke haer openbaert over de ongerechticheden der menschen. Rom. 1. 18. Siet 2. Chron. 28. op vs. 13. And. [sulcke] grimmicheyt, te weten/ als de vrienden Jobs tegens Job openbaerden/ [is eene] der misdaden des sweerts: ofte/ brengt mede de straffen des sweerts. 59 D. die het sweert/ ofte eenige andere straffen verdienen. 60 T. w. by Godt/ die de sonden straft in dit leven/ ofte in 't toekomende/ ofte in beyden.

Het xx. Capittel.

Zophar verklaert oorsake te hebben/ om Job te antwoorden/ v. 1/ &c. vertoogt dat het geluck der godtloosen haest vergaet/ 4. dat Godt de selve in alle dingen veelvuldelick plaegt/ 10. het besluyt deses vertoogs/ 29.

1 DOe antwoordde Zophar de Naamathiter/ ende seyde;

2 [1] Daerom doen mÿne [2] gedachten my [3] antwoorden: ende over sulcx is mÿn verhaesten [4] in my.

3 Ick hebbe aengehoort eene bestraffinge/ [5] die my schande aen doet: maer de [6] geest sal [7] uyt mÿn verstant voor my antwoorden.

4 Weet ghy dit? van altoos af/ van dat [8] [Godt] den mensche op de werelt geset heeft/

5 [a] Dat het [9] gejuych der godloosen [10] van nae by geweest is/ ende de vreuchde des huychelaers voor een oogenblick?

1 D. om het gene dat Job recht te vooren gesproken hadde vov. 19. 29. dreygende sijne vrienden met Godts straffe/ uyt oorsake van haer verkeert oordeel/ ende quaet spreken.

2 Siet vã dit woort vov. 4. op v. 13.

3 And. wederkeeren: te weten/ om Job te antwoorden: want dit hadde hy te vooren noch eens gedaen/ vov. cap. 11.

4 And. Om mijnent wille. Te weten/ om mijne eere te verdedigen. 5 *Hebr.* eene bestraffinge, ofte/ tucht mijner schande; dat is/ die met mijne schaemte/ ende schande vereenicht is/ overmits Job ons daer in bestraft van onwetentheyt/ ende onbeleeftheyt: alsoo mijne schande, ofte/ schaemte, voor het gene/ dat my schande aendoet/ ofte beschaemt maeckt. 1. Sam. 13. 13. boven 19. 5. 6 Verstaet den H. Geest/ van den welcken de rechte wetenschap/ ende uytspraeke voortkomt. Num. 11. 29. 1. Corint. 12. 11. Ofte verstaet de ziele des menschen/ die niet alleen met redelick verstant begaeft is/ door de scheppinge/ maer oock met over-natureliche wetenschap verlicht wort door de wedergeboorte. 7 D. uyt welgestelde/ ende gematichde sinnen/ ende niet uyt toornigen gemoede/ ende quade passie. ofte/ boven mijn verstant. 8 Vergel. vov. 3. op v. 20. alsoo onder v. 23/ ende 25. alwaer het woort Godt oock ingevoecht is. a Psal. 37. 35, 36. 9 Ofte/ het vreuchden-geschrey: dat is/ de blijtschap/ ende vreuchde/ voortkomende uyt den tijdelicken voorspoet. 10 D. van onlancks begonnen. Alsoo worden de nieuwe Goden genoemt/ Goden van nae by gekomen, Deuter. 32, 17. D. onlancks opgekomen. Vgel. vov. 17. 12.

6 Wanneer sijne hoocheyt [11] tot den hemel toe op klomme; ende sijn hooft tot aen de wolcken raeckte:

7 Sal hy gelijck [12] sijn dreck in eeuwicheyt vergaen: die hem gesien hadden/ sullen seggen/ Waer is hy?

8 Hy sal wech vliegen [13] als een droom/ datmen hem niet vinden en sal: ende hy sal verjaecht worden/ als een [14] gesichte des nachts.

9 De ooge die hem sach/ [15] en sal't niet meer doen: ende [16] sijne plaetse en sal hem niet meer aenschouwen.

10 Sijne kinderen sullen soecken de arme [17] te behagen: ende sijne handen sullen [18] sijn vermogen moeten weder uyt keeren.

11 Sijne beenderen sullen vol [19] sijner verborgene [sonden] zijn: welcker [20] elck een met hem op het stof neder liggen sal.

12 Indien het [21] quaet in [22] sijnen mont [23] soet is/ hy dat [24] verbergt onder sijne tonge/

13 Hy [25] dat spaert/ ende het selve niet en verlaet/ maer dat in't midden van sijn gehemelte inhoudt;

14 Sijne [26] spijse sal in sijn ingewant verandert worden: galle [27] der adderen salse [28] in't binnenste van hem zijn.

15 Hy heeft goet [29] ingeslockt/ maer [30] sal het uytspouwen: Godt sal't uyt sijnen buyck uytdrijven.

16 Het vergift der adderen sal hy suygen: de tonge der slange sal hem dooden.

17 [31] De stroomen / rivieren / beken [32] van honich/ ende boter/ en sal hy niet sien.

18 Den [33] arbeyt sal hy [34] wedergeven ende niet [35] inslocken: [36] nae't vermogen sijner veranderinge/ so en sal hy van vreuchde niet opspringen.

19 Om dat hy onderdruckt heeft/ de arme verlaten heeft/ [b] een huys gerooft heeft/ [37] dat hy niet opgebouwt en hadde.

20 [38] Om dat hy geen ruste [39] in sijnen buyck gekent en heeft: so en sal hy van sijn [40] gewenscht goet niet uyt-behouden.

21 Daer en sal niets overich zijn dat hy ete: daerom en sal [41] hy niet wachten nae sijn goet.

22 [42] Als sijne genoechsaemheyt sal vol zijn/ sal hem bange zijn: [43] alle hant des elendigen sal over hem komen.

23 Daer [44] zy [wat] om sijnen buyck te vullen/ [Godt] sal over hem de hitte sijns toorns senden/ ende over hem [45] regenen [46] op sijne spijse.

24 [47] Hy zy gevloden vande ysere wapenen/ de stalen boge sal hem [48] doorschieten.

25 Men sal [het [49] sweert] uyttrecken/ 'tsal uyt het lijf uytgaen/ ende [50] glintserende uyt [51] sijne galle voortkomen: verschrickingen sullen over hem zijn.

26 Alle [52] duysternisse sal verborgen zijn in [53] sijne schuyl-plaetsen; [54] een vyer/ dat [55] niet opgeblasen is/ sal hem verteeren: [56] den overigen in sijne tente sal't qualick gaen.

27 [57] Den hemel sal sijne ongerechticheyt openbaren; ende de aerde sal haer tegens hem opmaken.

28 De inkomste van sijn huys sal [58] wech-gevoert worden: [59] 't sal al henen vloeyen inden [60] dach sijnes toorns.

29 Dit is het [61] deel des godtloosen menschen van Godt/ ende de [62] erve [63] sijner redenen van Godt.

11 D. seer uytstake. siet Gen. 11. op v. 4.
12 Vergel. 1. Reg. 14. 10.
13 D. seer haestelick/ ende schielick: want gelijck de gedachtenisse des drooms selve seer lichtelick verdwijnt / alsoo en vintmen oock gemeenelick niet/ wanneermen wacker wort/ 'tgene men gedroomt heeft. Jes. 29. 7/8.
14 T. w. dat de mensche in sijnen droom vertoont wort.
15 Hebr. en sal niet toedoen: dat is / en sal hem niet meer sien. Vg. Gen. 8. op v. 10.
16 D. hy en sal in sijne plaetse niet meer gesien/ noch gevonden worden. Siet boven cap. 7. op v. 10.
17 T. w. om datse noch armer souden worden/ dan de gemeene arme/ ofte om datse vreesen souden vande arme/ die van hare ouderen gewelt geleden hadden/ voor het gerichte betrocken te worden.
18 D. sijn goet/ dat hy met gewelt den armen onttrocken heeft.
19 Vergelijckt Psal. 90. 8. ende de aent. Sommige verstaen't van de sonden der jeucht/ verstaende de sonden inden tijt sijner jonckheyt begaen/ mitsgaders de plagen/ ende de sieckten/ die de sonden der jonckheyt plegen na te volgen/ als rechtveerdige oordeelen Godts.
20 T. w. der beenderen/ vol vande plagen sijner sonden / de welcke hem alle tot de doot toe by blijven sullen. And. elck een, T. w. der heymelicke sonden sijner jonckheyt. De sin comt op een uyt.
21 T. w. der sonde/ en boosheyt. Alsoo Gen. 6. 5. 1. Sam. 17. 28. Psal. 28. 4/ &c.
22 D. in sijn oordeel/ ende beweginge. Alsoo is 't woort mont in het tegen-deel genomen/ Psa. 119. 103.
23 Dat is / aengenaem/ ende vermakelick / als eene lieflijcke spijse in de mont: want gelijck dese wat in de mont gehouden zijnde / den mensche somtijts wel voor een wijle vermaeckt / maer daer na seer bitterlick opkomt / ofte in het lijf weedom veroorsaeckt / alsoo sal de sonde voor eenen tijt lanck den mensche wel wat genoechte geven / maer de straffe / die daer op volcht / is met groote smerte vereenicht. Vgel. Prov. 5. 3/4.
24 T. w. om den smaeck / dat is/ het vermaeck der sonde te langer te behouden. Vgel. het volgende vs.
25 T. w. dat quaet der sonde / het welcke hier/ als vooren by eene spijse vergeleken wort.
26 Hebr. sijn broot. Hy blijft in de voorgaende gelijckenisse.
27 Welcker vergift seer haestelick doodt.
28 D. in sijn herte / ofte ziele. Alsoo 1. Reg. 3. 28. Psal. 49. 12. ende 51. 12. ende 55. 5. ende 62. 5. ende 94. 19. Jer. 9. 8. ende 31. 33.
29 D. met groote gretichheyt / gierichheyt / ende onversadelicke begeerte vergadert. Hy oordeelt dat Job sijn goet qualick gekregen hadde.
30 Dat is/ sijne sonden / ongerechticheden/ ende geroofde middelen sullen hem soo bekomen / als eenen/ die sijne spijse pijnelick uytwalcht / ofte als het sterckste vergift / dat yemant ingedroncken heeft.
31 Verstaet hier mede eenen grooten / ende rijcken overvloet van allerley goederen. Alsoo Psal. 46. 5. Jesa. 41. v. 18. Joan. 7. 38.
32 Door dese dingen/ ende andere/ worden in de Heylige Schrift te kennen gegeven seer uytnemende segeningen / dit tijdelicke leven rakende. siet Exod. 3. 8. 2. Reg. 18. 32. ond. 29. 6. ende de aenteeck.
33 Dat is/ anderer luyden goet/ dat sy door haren arbeyt gewonnen hadden. Alsoo Deut. 28. 33. Job 39. 14. Psal. 78. 46. ende 109. 11.
34 T. w. aen de gene/ die hy onrecht gedaen / ende het hare gerooft hadde / zijnde tot dese wedergevinge van de Overicheyt gedwongen.
35 D. niet verdoen / nochte genieten. Dit en strijt niet tegen het inslocken. daer van gesproken is v. 15. want dat is te verstaen van het onrechtveerdich verkrijgen/ ende het besitten voor eenen tijt; maer dit van het geduerich gebruyck.
36 T. w. nae sijn vermogen: dat is / nae dat hy rijck ende machtich geweest is / sal hy arm ende katijvich worden/ het welcke genaemt wort sijne veranderinge. Ofte/ nae de mate/ grootheyt/ ende veelheyt van het goet/ dat hy gestoolen/ ofte gerooft heeft/ sal sijne wedergevinge moeten zijn: ende dese wort sijne veranderinge genaemt / om dat hy daer door arm wort die rijck was.
b Eccles. 5. 12.
37 And. ende hy en heeft het niet gebouwt. D. hy heeft de huysen wel gerooft/ maer en heeft den armen geene huysen gebouwt.
38 D. om dat hy eenen onversadelicken buyck gehadt heeft. siet v. 15.
39 D. in sijn herte/ ofte binnenste. Siet bov. 15. op v. 2. ofte/ in sijnen persoon/ zijnde een deel voor het geheele genomen.
40 Hebr. wensch, ofte begeerte. D. gewenschte ofte begeerlicke dingen.
41 T. w. overmits hy door sijnen noot soo t'eenemael sal vallen / dat hy geene uytkomste sien en sal / om yet beters te verwachten.
42 Dat is / als hy goets/ ende rijckdoms genoech sal hebben/ om geluckelick sijn leven over te brengen.
43 D. alle arme/ die van hem berooft zijn / ende berooyt gemaeckt / sullen het hare weder soecken te krijgen.
44 D. genomen datter eenigen voor-raet der spijse / ende dranck zy om hem te versadigen.

45 T. w. sijne plagen / ende rechtveerdige straffen. Vgel. Psal. 11. 7.
46 T. w. datse hem niet en bekome. And. als hy eet. Vg. Num. 11. 33.
47 D. genomen dat hy door de vlucht een perijckel ontkomen zy/ een ander sal hem treffe. Dit selve wort met andere manieren van spreken oock uytgedruckt/ Jes. 24. 18. Jere. 48. 44. Amos 5. 19.
48 Hebr. eygentlick doorgaen.
49 Het woort sweert, is begrepen in het woort schalaph, uyttrecken / het welcke meest van het sweert gebruyckt wort. siet Num. 22. vss. 23/31. Jud. 8. 20. ende 9. 54. ende 20. vss. 2/25. 1. Sam. 31. 4. And. Hy (T. w. Godt) sal uyttrecken, &c. siet bov. vss. 4/ ende 23. ende ond. 21. 17. ende Deut. 32. 41/42.
50 Hebr. de glintser, blick, ofte glants, te weten / des sweerts / dat is / de blinckende punt des sweerts. Alsoo wort het Hebr. woort genomen / Deut. 32. 41. Ezech. 21. 10/15. Nahum 3. 3. Hab. 3. 11.
51 Verst. het binnenste sijns lichaems; waer mede betreckent wort eene doodelicke plage/ dat is/ des boosen ondergangk.
52 D. tegenspoet/ ende rampsalicheyt/ die hem Godt van wegen sijne boosheyt laet overkomen. Siet Gen. 15. op v. 12. sommige verstaen dat sijne schuyl-plaetsen daer hy sich in't donckeren meende te verbergen / sullen licht zijn.
53 Verst. de schuyl-hoecken/ ende heymelicke middelen / die de boose poogen uyt te vinden/ om Godes oordeelen te ontgaen. De sin is/ dattet soo verre is / van daer in eenige hulpe te sullen vinden / dat daer in oock anders niet voor hem wech geleyt en is dan tegenspoet/ en elende. Andere verstaen de opgeslotene rijckdommen der boosen / van de welcke hy niet goets genieten/ maer allerley verdriet krijgen soude. Siet van het Hebreeusch woort Psal. 17. 14.
54 Verstaet den toorn ende de wrake Godts / de welcke by een vyer vergeleken wort. Siet Deuter. 32. 22. met de aenteeck. Item Jes. 26. 11. Jer. 15. 14. Thren. 2. 3.
55 D. niet aengesteken van eenich mensche / maer voortkomende van Godes rechtveerdich oordeel. Het schijnt dat hy siet op het gene / dat staet bov. 1. 16. Men kan dit oock verstaen in het gemeyn van de oordeelen Godts ende het helsche vyer. Vgel. Jesa. 30. 33.
56 Verstaet sijne huysgenooten / ende nakomelingen / die sijne boosheyt navolgen.
57 De sin is / dat alle schepselen / hemelsche/ ende aerdsche/ geestelicke/ ende lichamelicke/ levendige/ ende levenloose/ Gode ten dienste sullen staen/ om sijne rechtveerdige oordeelen tegen de godtloose uyt te voeren.
58 D. wech geraken / versmelten / ende vergaen.
59 Hebr. zijn wech-vloeyende, ofte / uytgestort. in't getal van velen.
60 Verstaet den dach des toorns Godts: dat is / den gesetten tijt / in welcken Godt sijne gramschap bewijsen soude/ met sijne rechtveerdige straffen uyt te senden. Vgel. ond. 24. 1. Prov. 6. 34. ende 11. 4. Jes. 13. 13. Thren. 2. 21. Ezech. 22. 24. Zeph. 1. 15. Rom. 2. 5.
61 Dat is/ de loon / ofte straffe / den boosen van Godt nae sijn rechtveerdich oordeel toebeschepden. Alsoo ond. 27. 13. ende 31. 2. Psal. 50. 18. Jes. 17. 14. ende 57. 6.
62 Verstaet het selve / dat recht te vooren een deel genaemt is. Alsoo ond. 27. v. 13. ende 31. 2.
63 D. van de lasterlicke propoosten/ die de godtloose tegens Godt uytgieten. And. sijner uytsprake, van Godt: D. van het rechtveerdich vonnisse 'twelck Godt voorgenomen heeft tegens den godtloosen uyt te voeren.

Het xxj. Capittel.

Job versoeckt gehoor van sijne vrienden/ v. 1/ &c. geeft reden waerom sijn geest ontstelt zy / 4. toont dat de godtloose meest geluckich zijn in de werelt/ 7. hoewelse Godt lasteren/ 14. hy versoeptse/ 16. nochtans wordense hier selden gestraft / 17. Godt is gerechtich / hoewel hy ongelijckelick met de menschen handelt / 22. Job komt de quade oordeelen sijner vrienden vooren / diese hadden van sijne kinderen / 27. bewijst dat de godtloose hier meest tot het eynde hares levens toe van alle straffe vry zijn/ 29. hy verwerpt sijner vrienden vertroostingen/ 34.

1 Maer Job antwoordde / ende seyde:

2 [1] Hooret aendachtelick mijne reden: ende laet [2] dit zijn [3] uwe vertroostingen.

3 Verdraget my / ende ick sal spreken: ende na dat ick gesproken sal hebben/ [4] spottet [dan].

4 Is (my aengaende) mijne klachte [5] tot den mensche? doch [6] of 't soo ware/ [7] waerom en soude mijn geest niet [8] verdrietich zijn?

5 Siet my aen/ ende wordet [9] verbaest: ende [10] legget de hant op den mont.

6 Ja wanneer ick [11] [daer aen] gedencke / so worde ick beroert / ende mijn vleesch heeft een grouwen gevattet.

1 Hebr. hoorende hooret.
2 T. w. dat ghy stille swijget / ende my met aendacht toehooret.
3 D. in de plaetse van de vertroostingen / die ghy my in desen droevigen staet behoordet te geven.
4 Naeml. ghy Zophar / die met uwe verhaestinge recht te voore mijn propoost afgebroken hebt/ boven 20. 2. Job houdt Zophars antwoorde voor bespottinge.
5 Hy wil seggen/ Neen/ maer veel meer tot Godt, die alleen sijne conscientie sach / ende sijn onschult verdedigen konde. De menschen / als sijne vrienden/ deden hem anders niet dan quellingen aen.
6 T. w. dat mijne klachte tot den mensche ware.
7 Dewijle de menschen tegen my/ die soo elendich ben/ soo onbeleeft zijn.
8 Ofte / benauwt zijn. Hebr. bekort zijn. Alsoo kortheyt des geestes, voor benauwtheyt des geestes. Exod. 6. 8. Elders/ verdrietich zijn. Siet Jud. 16. op v. 16.
9 T. w. door de aenmerckinge mijner grooter elende.
10 T. w. tot een teecken van stilswijgentheyt/ komende uyt verschrickinge/ die mijn lijden u behoort te veroorsaken. siet van dese maniere van spreken / Judic. 18. op v. 19. item ond. 29. 9. ende 39. 37. Prov. 30. 32.
11 T. w. dat ick dus veel lijden moet/ die vroom ben/ ende vele soo welvaren/ die godtloos zijn: gelijck in't volgende geseyt wort.

7 Waer-

7 [a] Waerom leven de godtloose/ worden out / ja worden geweldich in vermogen?

8 Haer [12] zaet is bestendich met hen voor haer aengesichte/ ende hare [13] spruyten zijn voor haren oogen.

9 Hare huysen hebben [14] vrede/ sonder vreese: ende de [15] roede Godts en is op hen niet.

10 [16] Sijnen stier bespringt/ ende en mist niet: sijne koe kalft/ ende en misdraecht niet.

11 Hare jonge kinderen senden [17] sy uyt als eene [18] kudde: ende hare kinderen [19] huppelen.

12 Sy [20] heffen op met den trommel/ ende de harpe; ende sy verblijden sich op het geluyt des orgels.

13 In't [21] goede [22] verslijten sy hare dagen; ende [23] in eenen oogenblick dalen sy in't graf.

14 [b] Nochtans [24] seggen sy tot Godt/ Wijckt van ons: want aen de kennisse [25] uwer wegen en hebben wy geenen lust.

15 [c] Wat is de Almachtige/ dat wy hem souden dienen? ende wat bate sullen wy hebben/ [26] dat wy hem aenloopen souden?

16 [Doch] siet/ [27] haer goet en is niet in hare hant: [d] de [28] raet der godtloosen is verre van my.

17 [29] Hoe dickwils geschiet het dat [30] de lampe der godtloosen uyt-gebluscht wort/ en haer verderf haer over komt? dat [Godt hen] [e] smerten uytdeelt in sijnen toorn?

18 Datse [31] gelijck stroo worden voor den wint; ende gelijck kaf/ dat de wervelwint wech steelt?

19 Dat Godt sijn [32] gewelt [33] wechlecht voor sijne kinderen; [34] hem [35] vergeldt/ dat hy 't gewaer wort?

20 Dat sijne oogen sijnen onderganck sien/ ende [36] hy drincke vande grimmicheyt des Almachtigen?

21 Want [37] wat lust soude hy na sich aen sijnen huyse hebben/ [38] als het getal sijner maenden afgesneden is?

22 [f] Salmen Godt [39] wetenschap leeren; daer hy de [40] hooge [41] richt?

23 [42] Dese sterft [43] inde kracht sijner volkomenheyt; daer hy gantsch stille ende gerust was:

24 Sijne [44] melck-vaten waren vol melcks; ende het [45] merch sijner beenen was bevochticht:

25 D'ander daer-en-tegen sterft [46] met eene bittere ziele: ende hy en heeft van het [47] goede niet [48] gegeten.

26 Sy liggen [49] t'samen neder in het stof; [g] ende het gewormte overdecktse.

27 [50] Siet ick weet u lieder gedachten/ ende de [51] boose verdichtselen / [daer mede] ghy tegen my gewelt doet.

28 Want ghy sullet [52] seggen / Waer is [53] het huys vanden Prince? ende waer is de tente vande wooningen der [54] godloosen?

29 Hebbet ghy lieden niet [55] gevraget [56] de voor-by-gaende op den wege? ende kennet ghy hare [57] teeckenen niet?

30 [h] Dat de boose [58] onttrocken wort ten dage des verderfs; [59] [datse] ten dage der [60] verbolgentheden ontvoeret worden.

31 Wie sal [61] hem in't aengesichte sijnen [62] wech vertoonen? als hy [63] [wat] doet/ [64] wie sal hem vergelden?

32 Eyndelick wort hy nae [65] de graven gebracht: ende [66] is geduerich in den aerdhoop.

33 [67] De kluyten des dals zijn hem soet/ ende hy [68] treckt na sich alle menschen; ende der gener die [69] voor hem geweest zijn en is geen getal.

34 Hoe vertroost [70] ghy my dan met ydelheyt? dewijle [in] uwe antwoorden [71] overtredinge overich is.

a Psal. 17.10. ende 73.12. Ierem. 12.1. Habac. 1.16.

12 D. kinderen/ nakomelingen. siet Genes. 9. op v. 9. ende Levit. 21. op v. 15. de welcke in't volgende worden genaemt spruyten.
13 Siet vov. 5. op v. 25.
14 *Hebr.* hare huysen vrede: dat is/ hebben vrede/ ofte zijn in vrede. Siet gelijcke maniere van spreken/ 2. Sam. 17. v. 3. ende d'aenteeck. Vrede voor voorspoet/ ende welstant. Siet Gen. 37. op v. 14.
15 D. de straffe/ en kastijdinge Godts. siet vov. 9. op v. 34.
16 T. w. des godtloosen. 'Tis eene veranderinge des getals: want van de godtloose wort het veelvoudich getal gebruyckt inde 3 voorgaende vss. als oock inde volgende 11/ 12/ 13/ &c. maer hier wort het eenvoudich getal genomen. Alsoo Exod. 34. 15. ende vov. 14. 12/ &c.
17 T. w. de godtloose.
18 T. w. van schapen/ ofte geyten. siet van het Hebr. woort/ Genes. 12. op v. 16. De sin is/ datse vele kinderen hebben; die haer over al in den lande met vermakinge der ouderen uytbreyden.
19 Namelick van uytwendige weelde/ en inwendige vreuchde: gelijck het jonge vee gewoon is te doen in vette weyden / die allesins wel versien/ ende bewaert zijn.
20 T. w. de voeten/ ofte de stemme.
21 T. w. des tijdelicken levens / als staet/ aensien / rijckdom/ gemack / ende goeden welstant. Alsoo ond. v. 25. Psal. 104. 28. Pro. 11. 10. Eccles. 6. 3. Jes. 1. 19/ &c.
22 Ofte / verouden.
23 D. haestelick/ sonder in lanckduerige / ende pijnelicke smerten te quelen.
b Iob 22. 17.
24 Te weten / niet soo seer met de mont/ om datse hen des schamen/ als met het herte/ 'twelck vol is van verachtinge des godtlicken Naems. Vgel. Psal. 14. 1. ende 36. 2. Malach. 3. 14/ 15.
25 Siet Gen. 18. op v. 19.
c Exod. 5. 2. Malach. 3. 14.
26 T. w. om hem aen te roepen / gelijck Jer. 7. 16.
27 D. haer welvaren en is in haer gewelt niet/ maer alleen in de genadigen segen des Alderhoochste. Job spreeckt hier in sijn persoon/ ende versoeyt de ydelheyt/ ende godtloosheyt der ongeloovige/ ende onvroome menschen/ verklarende geene gemeenschap daer mede te willen hebben.
d Iob 22. 18.
28 D. het gevoelen/ voornemen/ ende bedrijf. Vgel. Deut. 32. 28. vov. 10. 3. ende 18. 7. Psal. 1. 1.
29 Hy wilt seggen/ Niet seer dickwils: alsoo ond. v. 20. Hy staet wel toe/ dattet somtijts gebeurt het gene Zophar gedreven hadde vov. 20. v. 5. ende Bildad 18. v. 5. maer loochent sulcx dickwils te geschieden/ veel min altijt. Alsoo in't volgende.
30 Dat is / sijn voorspoet / ende welvaren. Siet vov. 18. op v. 5.
e Iob 20. 29. Psal. 11. 6, 7.
31 Vergelijckt onder 27. 21. Psal. 1. 4. ende 35. 5. Jes. 17. 13. ende 29. 5. Hos. 13. 3.
32 Verstaet des godtloosen gewelt/ dat is de straffe/ die hy door gewelt ende moetwille aen anderen bedreven/ verdient heeft.
33 Dat is/ verstelt/ ende ophoudt/ om die op sijne kinderen/ die de voetstappen sijner godtloosheyt navolgen/ daer na te brengen. Exod. 20. 5. Hy siet op het gene dat Zophar geseyt hadde/ vov. 20. 10.
34 D. den boosen selve in sijnen eygenen persoon.
35 Het Hebr. woort beteeckent niet alleen de vergeldinge der weldadicheyt voor eene goede daet / als Ruth 2. 12. 1. Sam. 24. 20. ond. 41. 2. maer oock de vergeldinge der straffe / voor eene quade daet/ als hier/ ende ond. v. 31. ende Jud. 1. 7. 2. Sam. 3. 39. Jerem. 32. 18.
36 D. hy krijcht de straffe der gramschap Godes. De maniere van spreken is daer van genomen / om dat Godts wrake by eenen dranck vergeleken wort. Siet Psal. 75. op v. 9.
37 Hy wil seggen/ Geenen; overmits de menschen doot zijnde/ geene kennisse en hebben van het gene hier beneden geschiedt. Vgel. vov. 14. 21. Job bejegent hier mede den genen/ die op het voorgaende hadden mogen seggen: So de boose in haren eygenen persoon in dit leven niet gestraft en worden/ ten minsten worden immers hare kinderen na hare doot geplaecht; waer op Job antwoordt dat sulcks den dooden niet en deert / die daer van niet en weten.
38 D. als de gesette tijt sijns levens geeyndicht is.
f Ies. 40. 13. Rom. 11. 34. 1. Cor. 2. 16.
39 T. w. waer door hy behoefde te verstaen/ hoe hy de werelt wijselick / ende rechtveerdelick soude konnen regeren. Job wil hier mede voorkomen de gene/ die hadden mogen vragen / hoe de gerechticheyt Godes lijden kan / dat de godtloose hier soo sachtkens getracteert worden. Hy antwoordt / dat Godt niemants onderwijs en behoeft / zijnde sijnen wille den oppersten regel van al dat recht/ ende goet is/ ende daerom sijne regeringe soo wel rechtveerdich/ als onbegrijpelick. Vgel. Gen. 18. 25. vov. 8. 3. ende 34. 12. Rom. 3. 5/ 6. ende 11. 33/ 34.
40 Verstaet de Engelen / ende die inde werelt verheven zijn.
41 D. regeert / ofte / oordeelt.
42 Hy verklaert hoe wonderbaerlick Godt den mensche regeert.
43 D. in't beste/ ende hooghste sijns tijdelicken voorspoets.
44 Verst. hier door allerley overvloet van tijdelicke middelen.
45 Verstaet de gesontheyt des lichaems, gelijck door de dorricheyt van het gebeente, de quade gestaltenisse des lichaems. ond. 30. 30. Psal. 102. v. 4.
46 D. zijnde in groote droefheyt des herten. Vgel. 2. Reg. 4. de aenteeck. op v. 27.
47 T. w. deses tijdelicken levens / als vov. vs 13. Siet de aenteeck.
48 D. gebruyckt/ ofte genooten. Alsoo is/ eten dickwils voor krijgen, ende genieten, inde H. Schrift genomen/ niet alleen in 't goede/ Proverb. 13. 2. Jes. 1. 19. ende 55. 1/ 2. maer oock in 't quade / Prov. 1. 31.
49 D. de eene moet soo wel als de andere sterven/ ende verrotten in de aerde. Vgel. Eccl. 9. 2/ 3.
g Iob 17. 14.
50 Job spreeckt sijne vrienden toe / om de gedachten / diese van sijne kinderen mochten hebben/ voor te komen.
51 Het Hebr. woort beteeckent wel in't gemeyn allerley gedachte / als vov. 17. 11. maer oock in't bysonder een boos gedachte / als hier/ item Prov. 12. 2. ende 14. 17. ende 24. v. 8. Jes. 32. 7. somtijts beteeckent het oock een kloeck/ ende voorsichtich bedencken/ als Prov. 1. 4. ende 3. 21.
52 T. w. in uwe herten.
53 Sommige verstaen het huys van Jobs outsten sone / het welcke dewijle het geruineert was / zijnde door een onweder omgeworpen geweest/ vov. 1. 19. so schijnt het dat de vrienden Jobs daer uyt besluyten wilden / dat die sone een godtloos mensche geweest was. andre verstaen't in't generael.
54 Hy spreeckt in't veelvoudich getal/ siende op de andere kinderen Jobs/ ende op de huys-genooten van Jobs outste sone/ die mede daer onder vergaen zijn, ofte meynende de wooningen van andere godtloose/ die oyt geweest waren: onder dewelcke sijne vrienden/ Jobs sone/ als eenen dien sy den selven gelijck mochten oordeelen/ scheenen bedecktelick te verstaen.
55 T. w. hoe't gaet met de vroome / ende de onvroome in dese werelt: als of hy seyde/ Indien ghy dat gedaen haddet/ ghy soudet vernomen hebben de waerheyt van 't gene ick nu seggen sal. Siet het volgende vs.
56 Dat is / de reysende lieden / die gemeynelick veel sien/ ende hooren/ ende daer door vele ervarentheyt/ ende wetenschap van alles krijgen.
57 Verstaet de omstandicheden van persoonen/ tijden/ ende plaetsen/ dienende tot versekeringe van het gene sy verhalen.
h Prov. 16. 4.
58 T. w. op dat de gemeene plagen over hem niet en komen/ maer dat hy daer van meer dan andere/ verschoont blijve.
59 T. w. de boose. Veranderinge des getals. Siet vov. v. 10. De sin is in't voorgaende lidt.
60 Verstaet de straffen / die door Godes toorn over de sonden der menschen komen. Toorn, ofte gramschap, wort dickwils genomen voor de straffe/ die daer uyt voortkomt/ siet Exod. 15. 7. Num. 16. 46. Psal. 78. 49. ende 85. 4. Thren. 4. 11/ &c.
61 T. w. den godtloosen.
62 D. de maniere/ alsoo hy sijn leven aenstelt/ om hem daer over te onderwijsen/ ende te berispen. Siet Gen. 6. op v. 12.
63 Te weten/ wat quaets.
64 Dat is / wie straft hem daer over? Want Godt laet hem hier ten meestendeel vry gaen / ende de menschen vreesen sijn gewelt.
65 Verstaet een der graven. Siet 2. Reg. 22. op v. 20. ofte tot de plaetse der graven. De sin is / dat hy noch eene eerlicke begravinge krijcht. Vgel. Luc. 16. 22/ 23.
66 D. hy blijft in't graf/ als in eene gemackelicke slaep-plaetse liggende.
67 De sin is/ dat het graf hem eene plaetse is als nae sijnen wensch / zijnde daer met vrede sonder sorge/ ende sonder kennisse van het quaet / dat na sijne doot sijnen kinderen soude mogen overkomen. De Prophete spreeckt van het doode lichaem / als van eene levendige persoone.
68 De sin is/ dat hyse al heest na hem volgende: want een yder is gestelt eenmael te sterven. Hierom ten aensien van de lichamelicke doot en wedervaert den boosen anders niet / dan dat in't gemeen allen moet overkomen.
69 *Hebr.* voor sijn aengesichte: dat is / eer hy storf is het getal oneyndelick geweest / der gener die gestorven waren.
70 T. w. ghy mijne vrienden.
71 D. dewijlse valsch zijn/ ende van geender weerde/ ende vol van vergrijpinge tegen Godt / ende tegen my uwen naesten.

Het xxij. Capittel.

Eliphaz verklaert / dat Godt van des menschen vroomicheyt geen profijt en heeft / v. 1/ &c. ende hem niet en straft uyt vreese van hem/ 4. beschuldigt Job van vele misdaden/ om de welcke hy van Godt gestraft wort / 5. selfs oock van de verloocheninge der Goddelicker voorsichticheyt / 12. houdt hem voor/ dat Godt in alle tijden de godtloose gestraft heeft / 15. vermaent hem tot bekeeringe/ 21. met belofte van Godts genadigen segen / 23.

1 DOe antwoordde Eliphaz de Temaniter/ ende seyde:

2 [1] Sal oock een man Gode profijtelick zijn? [2] maer voor hem selven sal de verstandige profijtelick zijn.

3 [3] Ist voor den Almachtigen [4] nutticheyt/

1 Hy wil seggen: Neen. Psal. 16. 2. Daerom en hebt ghy u niet soo seer te beroemen over uwe vroomicheyt; want hy en heeft geen profijt daer van/ 't zy dat ghy vroom zijnde lijdt/ ofte godtloos zijnde welvaert. Een wijs mensche kan hem selven deucht doen/ maer niet Gode / die in hemselven de volle genoechsaemheyt is van alle goet. siet Gen. 17. 1. op de woorden God Almachtich. ende Vg. ond. 35. 7/ 8.
2 And. als hy, te weten de mensche/ nut is, sal hy, te weten Godt/ daer door voorspoedich zijn, ofte welvaren?
3 And. ist den Almachtigen welgevallich, ofte behagelick, dat ghy u rechtveerdicht?
4 *Hebr.* lust, ofte begeerte, vermakinge. 'twelck hier soo veel is als profijt / (om dat profijtelicke saken begeert worden) als blijckt uyt het voorgaende ende navolgende: alwaer het woort eygentlick beteeckenende begeerte, voor gewin genomen wort.

heyt/

heyt / dat ghy rechtveerdich zijt? ofte gewin / dat ghy [5] uwe wegen volmaeckt?

4 [6] Ist om uwe vreese / dat hy u bestraft? dat hy met u [7] in't gerichte komt?

5 Is niet uwe boosheyt [8] groot? ende uwer ongerechticheden geen eynde?

6 [9] Want [a] ghy hebt uwen [10] broederen [11] sonder oorsake pant afgenomen / ende de kleederen [12] der naeckten hebt ghy uytgetogen.

7 Den moeden en hebt ghy geen water te drincken gegeven; ende vanden hongerigen hebt ghy het broot onthouden.

8 Maer wasser een man [13] van gewelt / voor dien was het lant / eñ een [14] aenstenelick persoon woonde daer in.

9 De weduwen hebt ghy ledich wech gesonden / ende de [15] armen der weesen zijn verbrijselt.

10 Daerom zijn [16] stricken rontom u: eñ verbaertheyt heeft u haestelick beroert.

11 Ofte ghy [17] en siet de duysternisse niet; ende [18] des waters overvloet bedeckt u.

12 [19] Is niet Godt [20] [in] de hoochte der hemelen? siet doch [21] het opperste der sterren aen / [22] datse verheven zijn.

13 Daerom [23] segt ghy / Wat weetter Godt van? sal hy door de [24] donckerheyt oordeelen?

14 De wolcken zijn hem eene verberginge; dat hy niet en siet: ende [25] hy bewandelt den omganck der hemelen.

15 Hebt ghy [26] het padt der eeuwe waergenomen; dat de ongerechtige lieden betreden hebben?

16 Die [27] rimpelachtich gemaeckt zijn / als 't de [28] tijt niet en was: een vloet is [over] haren gront uytgestort:

17 [b] Die seyden tot Godt / [29] Wijckt van ons: ende wat hadde de Almachtige hen gedaen?

18 Hy hadde immers hare huysen met goet vervult: [c] [30] daerom [31] is de raet der godtloosen verre van my.

19 [d] [32] De rechtveerdige sagen't / ende [33] waren blijde: ende [34] de onschuldige bespottede haer.

20 Dewijle [35] onsen stant niet verdelcht en is; maer het [36] vyer haer [37] overblijfsel verteert heeft.

21 Gewent u doch [38] aen hem / ende [39] hebt vrede: [40] daer door sal u [41] het goede overkomen.

22 Ontfangt doch de [42] wet uyt [43] sijnen mont: eñ lecht sijne redenen in u herte.

23 So ghy u [e] bekeert tot den Almachtigen / ghy sult [44] gebouwt worden; doet het onrecht verre van uwe [45] tenten.

24 Dan sult ghy [46] het gout op het stof leggen: ende [47] het [gout van] Ophir by den [48] rotz-steen der beken:

25 Ja de Almachtige sal uw' [49] overvloedich gout zijn: ende u [50] krachtich silver zijn.

26 Want dan sult ghy u over den Almachtigen verlustigen: ende ghy sult [51] tot Godt u aengesichte opheffen.

27 Ghy sult tot hem eernstelick bidden / ende hy sal u verhooren: ende ghy [52] sult uwe geloften betalen.

28 Als ghy eene sake besluyt / so sal sy u [53] bestendich zijn: ende [54] op uwe wegen sal het licht schijnen.

29 [55] Alsmen [yemant] vernederen sal / ende ghy [56] seggen sult / 't Zy verhooginge; dan sal [Godt] [57] den nederigen van oogen [f] behouden.

30 [Ja] hy sal dien bevrijden / [58] die niet onschuldich en is / want hy wort bevrijdt [59] door de suyverheyt uwer [60] handen.

5 Dat is / u leven vromelick aenstelt. Het tegen-deel is / sijnen weech verdreven. Genes. 6. 12. ende sijne wercken verderven, Zephan. 3. 7.
6 D. om dat hy u vreest / dat ghy hem soudt mogen beschadigen / ende leet doen: gelijck Jobs woorde bov. 7. v. 12. soo souden mogen getrocken worden. ofte / om dat ghy hem vreest / dat is / door eene religieuse Godtvruchticheyt voor oogen hebt. De vrage van Eliphaz loochent sterckelick / willende seggen / dattet daerom niet en was / maer om 't gene dat verhaelt wort in't volgende vs.
7 T. w. om u te veroordeelen / ende te straffen. alsoo / Psal. 143. 2.
8 Ofte / vele: te weten / daerom ghy gestraft wort. uyt de grootheyt / ende veelheyt sijner straffen / besluyt Eliphaz qualick de grootheyt / ende veelheyt van Jobs misdaden.
9 Hy wil seggen: Het moet zijn / dat ghy u met eenige deser misdaden / die ick nu gae verhalen / ofte met alle / besoedelt hebt / om dat ghy soo vreeselick van Godt gestraft wort.
a Exod. 22. 26, 27. Deut. 24. 6, 10, &c.
10 D. bloetvrienden. Siet Genes. 24. op v. 27.
11 D. ten onrechte / t. w. alst niet noodich en was, ofte om dat ghy te pande genomen hebt / dat ghy niet en moestet te pande nemen; ofte / om dat ghy meer genomen hebt / dan het geleende weerdich was / ofte om dat ghy betaelt zijnde / het pant noch behouden hebt / dat genomen hebbende niet soo seer om u te versekeren / als het goet uwes naesten in u gewelt te krijgen. Siet Exod. 22. 26 / 27. Deut. 24. 6 / 10 / &c.
12 D. die van armoede by nae naeckt waren. Soo worden de arme genoemt / Jes. 58. 7. ofte die door het uyt-rooven harer goederen arm gemaeckt wierden.
13 Hebr. een man des arms; dat is / die gewelt pleechde / ende de lieden verdruckte: voor dien steldet ghy het lant open. Vgl. dese manere van spreken met de aenteeck. boven c. 11. op v. 2. Arm voor gewelt, alsoo ond. 35. 9. ende 38. 15.
14 Hebr. aengenomen van aengesichte. D. diemen om eenige uyterlicke hoedanicheyt voor andere stelde / die van geringer aensien waren. Siet van dusdanige aenneminge / ofte aensien / Levit. 19. op v. 15.
15 Verstaet alle de hulpe / ende stercke / die noch voor de weesen overich was. Siet 2. Chron. 32. op v. 8.
16 T. w. der elenden / ende tegenheden / die u ombvangen / ende verwerren / als een strick. Vgel. bov. 18. 8 / 9 / &c. ende 19. 6. met de aenteeck.
17 D. en begrijpt niet / alsoo ghy wel behoordet / de elende daer in ghy steeckt. ende de oorsaken van dien / te weten / de sonden / waer van in't voorgaende, Duysternisse, voor elende. siet Gen. 15. op v. 12. voor sonden, Jes. 5. 20. Eph. 5. 11.
18 Verst. de selve elende: want de woorden water, vloet, stroomen, &c. worden dickwils voor allerley tegenspoet genomen, siet 2. Sam. 22. op v. 17.
19 Na dat Eliphaz den vroomen Job in het voorgaende eenige sonden opgetegen heeft / die hy tegen sijnen naesten begaen soude hebben / so beswaert hy hem nu noch met het gene / dat hy regel-recht tegen Godt / in't loochenen van sijn eeuwige voorsienicheyt / gesondicht soude hebben: nae welcken sin de woorden van dit vs / Jobs woorden souden zijn. Anders komen se verstaen worden van de woorden Eliphaz / daer mede hy Job soude vermanen / dat Godt / die hooge geseten is / ende leege siet / wel waernemen kan / wien hy het goet / ofte quaet wil toesenden: het welcke wel recht gesproken is / doch op den persoon van Job qualick gepast.
20 D. is Godt niet de alderhoochste / ende heeft hy niet sijne wooninge boven alle sichtbare schepselen / ja oock boven de sterren?
21 Hebr. het hooft.
22 T. w. om daer uyt te versinnen / hoe hooge dat Godt is / die noch veel hooger is / dan de sterren.
23 Job en hadde dit alsoo niet geseyt / maer Eliphaz verdraeyende Jobs propoosten / heeft dit verkeerdelick daer uyt getrocken.
24 Verstaet door dese / het gene dat tusschen de hoochste woonstede Godts / ende dese aerde begrepen is / waer onder zijn de wolcken / ende dicke nevelen / door de welcke / om dat de menschen niet sien en konnen / oordeelt het verdorven verstant des menschen / dat Godt oock daer door niet sien en kan / wat hier in dese werelt omgaet. Dit ongerijmt oordeel heeft Eliphaz ten onrechten Job toegeschreven; gelijck oock dat volcht in't naeste vs.
25 D. hy bemoeyt hem in de regeringe der werelt met de hemelsche / ende algemeene dingen / niet met de aerdsche / ende de particuliere.
26 D. den voorigen ganck / dien de godtloose van outs af tot haer verderf ingegaen zijn. Alsoo ist woort eeuwe, ofte / eeuwicheyt genomen / Jesa. 57. 11. Jerem. 2. 20. ende 28. 8.
27 And. uytgeroeyt, ofte / afgesneden zijn. Hier door verstaen sommige in't gemeen de plagen ende oordeelen Godts over de godtloose / die dickwils vergeleken worden by water / als hier / ende by vyer / als v. 20. sommige nemen't in't bysonder op den Suntvloet.
28 T. w. de volle tijt hares levens / tot den welcken sy nae den loop der nature / ende den staet harer gesontheyt hadden konnen geraken / sose niet door eene geweldige doot van versmooringe waren omgekomen: Vgel. Psal. 54. 24.
b Iob 21. 14.
29 Dit zijn de woorden die Job te vooren verhaelt hadde van de godtloose / die in rijckdom / ende weelde out wierden / bov. 21. 14. De selve keert nu Eliphaz tot sijn propoost / seggende / dat de boose door plagen in't gemeyn / ofte den Suntvloet in't bysonder / omgekomen waren / om datse dese woorden gesproken hadden.
c Iob. 21. 16.
30 Dese woorden hadde Job oock gebruyckt bov. 21. 16. maer Eliphaz schijntse te vernieuwen / met dese meyninge / datse hem veter betaemden / van Job / dien hy voor godtloos hielt.
31 Ofte / zy.

d Psal. 107. 42.
32 N. Noach / met de sijne: want dese woorden behooren noch (nae sommiger gevoelen) tot de historie van den Suntvloet.
33 T. w. niet in den ondergancк der godtloosen / maer in't bewijs van Godts rechtveerdicheyt tegen de selve / ende sijne barmherticheyt tegen hen selven.
34 Naeml. Noach.
35 D. het leven / ende welvaren der gener / die vroom waren / ende Godt vreesden: onder de welcke Eliphaz sich mede rekent / om dat hy sich hielt eenen van hare navolgeren / ende metgesellen in de godtvruchticheyt.
36 Verst. het vyer der godtlicker gramschap / ende wrake. Alsoo Deut. 32. 22. Psal. 18. 9. Jesa. 26. 11. eñ 66. 16. Ezech. 22. 31. ofte / de tegenheyt / die uyt Godts gramschap komt / bov. 15. 34. sommige verstaen't specialick vande uytroeyinge van Sodoma ende Gomorra.
37 And. hare uytnementheyt.
38 N. aen Godt / te weten / om hem oprechtelick te vreesen / eñ te dienen als uwe Heere / ende Vader.
39 T. w. door geduldicheyt in't tegenwoordige lijden / ende hope van toekomende verlossinge. Het woort vrede beteeckent de inwendige / ende geestelicke gerustichеyt des herten / als Jud. 6. 23. ende 19. 20. Jesa. 57. 21. Col. 3. 15. Ofte / ghy sult vrede hebben, dat is / welvaren, ende voorspoet hebben. Siet Genes. 37. op v. 14.
40 Andere / daer in, ofte / in die [dingen] is uwe inkomste goet.
41 Vergel. bov. 21. 13. ende de aent.
42 And. leeringe.
43 N. Godes. Verst. door den mont Godts sijn Woort / ofte sijne dienaren / die sijn Woort verkondigen. Siet Jes. 11. 4. 2. Thess. 2. 8.
e Iob 8. 5, 6.
44 D. herstelt worden in uwen voorigen staet / ofte / door segen / eñ voorspoet opkomen. 't Woort bouwen wort alsoo genomen / Psal. 28. 5. Jer. 12. 16. ende 31. 4. Mal. 3. 15. Vgel. Genes. 16. op v. 2. ende bov. 5. 44.
45 D. huysen / eñ wooningen. siet 2. Reg. 13. op v. 5.
46 D. seer overvloedigen rijckdom vergaderen. Het gout op, ofte by het stof te leggen schijnt soo veel te zijn / als gout gelijck stof op te hoopen: ofte het gout door den geweldigen overvloet / diemen heeft / te achten als stof / datmen met de voeten betreedt / ende datmen niet en behoeft met vaste bewaringe te versekeren. And. men sal het gout op het stof leggen. D. Godt sal door sijnen segen u het gout lichtelick laten voor-komen.
47 Siet 1. Reg. 9. op v. 28.
48 Dat is / niet in hooge / ende vaste plaetsen / daer het soude mogen schijnen wel bewaert te zijn; maer in't leege aen de voet eenes rotzsteens / daer tegen stercke stroomen vloeyen / die lichtelick ontdecken / eñ oock wechnemen konnen / dat daer by licht. De sin is / dat hy het gout in sulcken overvloet soude hebben / dat hy't niet veel achten soude / ende weynich besorcht zijn / om wel te bewaren.
49 Het Hebr. woordeken staet in't getal van velen / daer mede de overvloet te kennen gegeven wort. And. uwe bescherminge.
50 Hebr. silver der krachten.
51 D. hem vrymoedelick aenbidden / ende alle goet van hem verwachten.
52 D. dewijle hy weldadich sal zijn tegen u / vervullende uwe begeerten / so sult ghy oock hem danckbaer zijn / u in sijne weldaden verheugende. Vgel. Psal. 50. 14. ende 61. 9.
53 D. sy sal in't werck gestelt worden / ende u vast blijven. Alsoo Num. 30. 4. Jesa. 7. 7. ende 8. 10.
54 D. uwe handelingen / wercken / ende daden / sullen door den segen des Heeren voorspoedich zijn.
55 D. Als yemant vernedert sal worden / te weten / door eenige elende / ende tegenspoet.
56 Dat is / bidden sult met yverige gebeden tot Godt / dat hy weder uyt sijn lijden verhoocht / ende verlost soude mogen worden.
57 Hebr. den neder-gebogenen, ofte geslagenen van oogen. Stelt hier tegen de hooge oogen, vande welcke siet / Prov. 6. 17.
f Prov. 29. 23.
58 D. niet alleen de vroome / maer oock de onvroome / ende schuldige sal Godt door u gebedt helpen. Genes. 18. 32. and. een onschuldige sal een eylant bevrijden. ofte: hy sal het eylant des onschuldigen bevrijden.
59 Verst. de gebeden / die met opheffinge der handen geschieden / komende uyt een geloovich / ende oprecht herte / 1. Tim. 2. 8.
60 Hebr. Palmen.

Het xxiij. Capittel.

Job klaecht dat hy van wederspannicheyt beschuldicht wort / v. 1 / &c. wenscht dat sijne sake voor Godt gebracht mochte worden / 3. steunende op sijne goede conscientie / 10. maer is verschrickt over Godts onveranderlick besluyt / ende hooge Majesteyt / 13.

1 MAer Job antwoordde eñ seyde:

2 [1] Oock heden is mijne [2] clachte [3] wederspannicheyt. [4] mijne plage is [5] swaer boven mijn suchten.

1 Te weten / na so vele verdedingen / die ick tot bewijs van mijn onschult / ende oprechticheyt voor desen gedaen hebbe. Ofte men kan dese woorden vraechs-wijse nemen: sal oock heden mijne klachte wederspannicheyt zijn?
2 Te weten / die ick doe over mijne groote elende.
3 Dat is / sy wort voor wederspannicheyt tegen Godt gehouden. Dit seyt Job / om dat sijne verantwoordingen daer voor van sijne vrienden veroordeelt wierden. Vgel. bov. 4. 5. ende 5. 1. ende 8. 2 / 3. ende 11. 2 / 3. ende 15. 4. ende 22. 4 / 5.
4 Hebr. mijne hant: dat is / de hant Godts / daermede ick alsnu geplaecht / ende geslagen worde: want de hant Godts is voor Godts straffe genomen / die oock Jobs hant / ende straffe genaemt wort / om dat hyse dragen / ende lijden moeste. Siet boven 13. 21. ende de aenteeck.
5 D. swaerder dan ick met mijn suchten / ende klagen uytdrucken kan. Alsoo is het Hebr. woordeken hal oock gebruyckt / Psal. 89. 8.

3 [6] Och of ick wiste/ dat ick [7] hem vinden soude! ick soude tot sijnen stoel [8] komen:

4 Ick soude [9] het recht voor sijn aengesichte [10] ordentlick voorstellen: ende mijnen mont soude ick [11] met verdedingen vervullen.

5 Ick soude de redenen weten/ [die] [12] hy my antwoorden soude; ende verstaen wat hy my seggen soude.

6 Soude hy nae [13] de grootheyt [sijner] macht met my twisten? neen: maer hy soude [14] acht op my slaen.

7 [15] Daer soude de oprechte met hem pleyten: ende ick soude my in eeuwicheyt [16] van mijnen Richter vry maken.

8 [17] Siet/ gae ick voorwaert/ so en is hy daer niet/ ofte achterwaert/ so en verneme ick hem niet.

9 [18] Als hy ter slincker-hant werckt/ so en aenschouwe ick [hem] niet: bedeckt hy sich ter rechterhant/ so en sie ick [hem] niet.

10 Doch hy kent den [19] wech/ [die] by my is; hy [20] beproeve my; [21] als gout sal ick uytkomen.

11 [22] Aen sijnen [23] ganck heeft mijn voet [24] vast gehouden; sijnen [25] wech [a] hebb' ick bewaert/ ende en ben niet afgeweken.

12 Het gebodt [26] sijner lippen en hebb' ick oock niet wech gedaen: de redenen sijnes monts hebb' ick meer dan mijn [27] bescheyden deel [28] wechgeleyt.

13 [29] Maer is hy tegen [30] yemant/ wie sal dan hem afkeeren? [b] wat [31] sijne ziele begeert/ dat sal hy doen.

14 Want hy sal volbrengen [32] dat over my bescheyden is: ende diergelijcke [33] dingen zijnder vele by hem.

15 Hierom worde ick voor sijn aengesichte beroert: [34] aenmercke't/ ende vreese voor hem:

16 Want Godt heeft mijn herte [35] weeck gemaeckt; ende de Almachtige heeft my beroert:

17 Om dat ick niet [36] uytgedelcht en ben [37] voor de duysternisse; ende dat [38] hy [39] van mijn aengesichte [40] de donckerheyt bedeckt heeft.

6 *Hebr.* wie sal geven, ick hebbe geweten, ende ick sal hem vinden. Siet van dese maniere van wenschen/ bov. 6. op v. 8.
7 T. w. Godt.
8 Te weten / niet sijner strenger gerechticheyt/ maer sijner vriendelicker genade in het vertrouwen/ niet van eenige volmaecktheyt voor Godt/ maer van onschult voor de menschen.
9 D. mijne rechtsake/ Vgelijckt Num. 27. 5. ende 1. Reg. 8. 45.
10 D. ordentlick aendienen/ beleyden/ ende verweeren.
11 D. met redenen/ om mijne sake te verdedigen; te weten/ om te toonen / ende waer te maken / dat ick geē huychelaer en zy/ daer voor ick van dese mijne vrienden gehouden worde. siet van het Hebreeusch woort boven 13. op v. 6.
12 Naeml. Godt.
13 D. nae de volheyt sijns vermogens/ ende de strengte sijner gerechticheyt.
14 De volle maniere van spreken is boven 1. 8. siet d'aent. De sin is / dat Godt vereyt soude zijn/ om Job te hooren / ende kennisse van de beschuldingen tegens hem gedaen / te nemen. *And.* by soude [kracht] in my leggen; te weten / om voor sijne Majesteyt te bestaen: verre van daer/ dat hy my door die verdrucken soude/ ofte ten hardsten met my handelen. Jesa. 27. 4/8.
15 Te weten / alwaer Godt sijn volle recht / ende absolute macht niet en soude in't werck stellen. Hy spreeckt ten aensien van het geschil / dat hy met sijne vrienden uytstaende hadde.
16 T. w. vry verklaert zijnde van den selvē over de beschuldingen / daer mede mijne vrienden my beswaren.

17 Hy siet op 't gene/ dat hy geseyt hadde/ bov. v. 3. Och, of ick wiste, waer ick hem vinden soude! als of hy seyde / Ick en kan dat niet weten: hoe soude ick dan met hem handelen? want hy is onsienelick/ ende onbegrijpelick/ ende een vrywillich Werck-meester/ niet zijnde gehouden sich aen yemant te openbaren tot sijnen gevalle. Vgel. bov. 9. v. 11. 18 De sin is/ dat de oordeelen Godts ons verstant te boven gaen / ende waermen sich keert / datmense niet en kan doorgronden. 19 D. mijne genegentheyt / wille / bewegingen/ voornemen / woorden / wercken / ende gantsche leven. Siet Genes. 6. op v. 12. 20 Vergel. bov. 7. 18. ende d'aenteeck. 21 D. ick sal reyn ende suyver bevonden worden over het gene / dat mijne vrienden my optijgen; even gelijck het gout suyver uyt den vyere komt/ als het daer in gelouteret is geweest. 22 Hy geeft reden van 'tgene hy geseyt hadde in 't voorgaende vs; ende wederleyt de beschuldingen van Eliphaz / bov. 22. 5. 23 Siet op het volgende woort wech. 24 D. ick hebbe sijnen wech/ dat is/ sijne geboden gestadelick gevolcht. Vgel. bov. 17. 9. 25 Siet Gen. 18. op v. 19. a Iob 31. 4, &c. 26 D. door sijne lippen/ ofte mont uytgesproken/ dat is/ door hem selven/ ofte door sijne dienaren. 27 Verst. het dagelicks gesett / ende verordent onderhout mijnes lichaems: D. soo veel my daer toe noodich/ ofte van Godt bescheyden is. Alsoo Gen. 47. 22. Prov. 30. 8. ende 31. 15. 28 D. in goede bewaernisse der memorie gehouden / ende als eenen weerdigen schat in't binnenste mijnes herten opgesloten/ om daer aen te gedencken in al mijn doen/ eñ laten. Alsoo Psal. 119. 11. Prov. 2. 1/7. eñ 7. 1. 29 Als of hy seyde/ Of ick schoon eene goede conscientie hebbe/ nochtans dewijle het hem believt my aldus te besoecken / wie kander tegen? wie sal daer over rekenschap van hem eyschen? Siet bov. 9. 12. ende 11. 10. Rom. 9. 19. 30 *Hebr.* eenen. ofte/ als sommige: heeft hy eenich dinck voor. b Psal. 115. 3. 31 D. hy selve / te weten/ Godt/ Alsoo Levit. 26. 30. Jesa. 1. 14. 32 *Hebr.* mijn besluyt: ofte / bescheyden deel, te weten/ der straffen/ die hy voorgenomen heeft over my te senden. 33 Dat is/ verborgene/ ende doch rechtveerdige oordeelen. 34 D. als ick betrachte dese sijne groote macht/ oneyndelicke wijsheyt/ ende vreesselicke strengicheyt. 35 Dat is/ bloode / swack / teer/ ende als gebroken door al mijn lijden / ende door de vreese / die my de grootheyt sijner macht / ende Majesteyt indruckt. Siet deselve maniere van spreken/ Deut. 20. 3. 36 D. niet wech genomen en ben uyt dese werelt door de doot. 37 *Hebr.* van, ofte voor het aengesichte der duysternisse, dat is/ eer de duysternisse over my quam: ofte / van wegen, dat is/ uyt oorsake der duysternisse. Verstaet door dese/ het lijden ende de elende / daer in hy stack. Siet Genes. 15. op v. 12. Hy is verwondert / dat hy door de grootheyt sijnes lijdens noch niet en was gestorven. 38 Namel. Godt. 39 D. van mijne kennisse / ende wetenschap; ten eynde dat ick dit mijn verdriet niet meer sien / nochte gevoelen en soude. 40 Verst. de donckerheyt des doots / die den stervenden overkomt. Dese wort van yemants aengesichte bedeckt/ soo lange hyse niet en siet/ dat is / niet en sterft / maer in 't leven behouden wort; waer van Job een afschouw hadde / bov. 3. 23. ende 6. 8/9. *And.* ende dat hy van mijn aengesichte de donckerheyt [niet] bedeckt en heeft. Dat is / dat hy van my dit lijden niet wech genomen en heeft / te weten door de doot / op dat ick het selve niet langer aenschouwen / nochte lijden en soude. Aldus is het woordeken niet uyt het voorgaende lidt van dit vs hier weder ingebocht; ende het woort donckerheyt in den selven sin/ als het voorgaende duysternisse genomen.

Het xxiiij. Capittel.

Alsoo Eliphaz gedreven hadde/ dat Godt t'allen tijden alle godtloose gestraft hadde / wort hy van Job wederleyt met de algemeyne ervarentheyt der vroomen / v. 1. Job verhaelt de boose wercken der godtloosen/ 2. mitsgaders hare gemackelicke doot/ 19. hoewelse geweldigers zijn / 21. maer dat Godt gerechtich is/ die haer doen siet/ eñ straft/ 23. Dit al wil hy houden staende/ 25.

1 [1] WAerom en souden vanden Almachtigē [2] de tijden niet [3] verborgen zijn / dewijle sy / [4] die hem kennen/ [5] sijne dagen niet en sien?

2 [6] Sy [a] tasten [7] de lant-palen aen; de kudde roovense/ ende [8] weydense.

3 Den ezel der weesen drijvense wech/ den osse eener weduwe [9] nemen sy te pande.

4 Sy doen de nootdurftigen [10] wijcken vanden wech: t'samen [b] versteken sich de elendige des lants.

5 Siet/ sy zijn [11] wout-ezelen in de woestijne; sy gaen uyt tot haer werck / makende hen vroech op ten roove: [12] 't vlacke velt is [13] hem tot [14] spijse/ [ende] den [15] jongeren.

6 Op den velde [16] maeyense [17] sijn voeder: ende den wijn-berch des [18] godtloosen lesen sy af.

7 Den [19] naeckten laten sy vernachten sonder kleedinge; die geen decksel en [heeft] tegen de koude.

8 Vanden stroom [20] der bergen [21] wordense nat / ende [22] sonder toevlucht zijnde/ [23] omhelsense de steen-rotzsen.

9 [24] Sy rucken het weesken [25] vande borst / ende [26] [dat] over den armen is/ nemen sy te pande.

10 [c] Den [27] naeckten doen sy wechgaen sonder kleet; [28] ende hongerich [die] garven dragen.

11 Tusschen [29] hare [30] mueren perssen [31] sy olye uyt; treden de wijn-perssen / ende [d] zijn dorstich.

12 Uyt de stadt [32] suchten de lieden/ ende de ziele der verwondden schreeuwt uyt: nochtans en beschickt Godt niet [33] ongerijmts.

13 Sy zijn onder de wederstrevers des [34] lichts; sy en kennen [35] sijne wegen niet: ende sy en blijven niet op sijne paden.

14 Met [36] het licht staet de moorder op / [e] doodt den armen / ende den nootdurftigen: ende des nachts is hy als een dief.

15 [f] Oock neemt de ooge des overspeel-

1 De sin is/ so Godt van het beginsel der werelt af de boose hier altijt heeft gestraft / gelijck Eliphaz boven 22. vss. 15/16. geseyt heeft/ dat soude openbaerlick gebleken hebbē: maer 't en heeft niet gebleken: want het believt Godt de tijdē sijner straffen te verbergen. So is dan het seggen van Eliphaz onvast.
2 D. de straffen/ die op sekere tijden van Godt bestemt over de boose / gesonden worden.
3 Te weten/ voor de menschen. Siet Act. 1. 7.
4 Dewelcke zijn de ware geloovige/ ende godtvreesende.
5 T. w. in de welcke Godt hier de godtloose straft. Soo wort de dach des Heeren genomē voor den dach in den welcken hy sijne oordeelen uytvoert. Jes. 2. 12. ende 13. 6. Jerem. 46. 10. Joel 2. 11. Vgel. boven 20. 28. Proverb. 6. 34. ende 11. 4. allwaer sy genoemt zijn dagen van Godts toorn, wrake, ende verbolgentheyt. sommige nemen 't in het gemeyn van de dagen der vergeldinge over goede ende quade.
6 T. w. de godtloose. Job geeft reden/ waerom hy geseyt hadde/ dat de tijden van de straffen des Almachtigen verborgen zijn/ die hy tegen de boose in den tijt / die hem alleen bekent is/ uytvoert.
a Deut. 19. 14. ende 27. 17. Prov. 22. 28. ende 23. 10.
7 T. w. de lantpalen van hare naesten/ die sy met gewelt innemen/ om hare erve wijder uyt te breyden. Siet Deuter. 19. 14. ende 27. 17. Prov. 22. 28.
8 T. w. openbaerlick in haer eygen lant / ofte selfs in het lant datse haren naesten ontnomen hebben / ende dat/ sonder van yemant vreese te hebben / ofte gestraffet te worden. 9 T welck Godt verbiedt / Exod. 22. 26. Deut. 24. 6/ 10/ 12/ 13/ 17. 10 Te weten / door haren hoochmoet/ wrevel / ende het gewelt datse over al plegen / ende dat de elendige ontsien. b Prov. 28. 28. 11 Dat is / als wout-ezelen / die onder het wilt gedierte seer wilt/ ontemmelick/ ende wreet zijn. Vgel. Genes. 16. 12. ond. 35. 8. Jerem. 2. 24. Hos. 8. 9. 12 *And.* wildernisse. 13 T. w. den boosen/ ende geweldigen. 14 *Hebr.* broot. 15 Dat is/ sijne kinderen/ huysvolck/ ende knechten/ die hen in't rooven ten dienste staen. 16 T. w. sijne jongers / ofte arbeyts-lieden. 17 T. w. des godtloosen; D. daermede hy hem voedet. 18 Die hen onbeloont laet. Anders kan dit vs aldus vertaelt worden: op het velt, te weten / dat hen niet toe en komt; maeyen sy elck sijn voeder, ofte / des selven, te weten / ackers voeder: ende, ofte/ ja den wijnberch des godtloosen lesen sy af, te weten / dien sy voor godtloos houden / ofte/ soodanich inder waerheyt is/ maer dien sy niet meer/ dan de vroome/ sparen en willen. ofte hy naemt den wijnberch des godtloosen, den welcken de godtloose berooft / ende sijnen naesten ontweldicht. *And.* aldus: ende de godtloose leset den wijnberch af, T. w. van andere. 19 T. w. dach-looner/ ofte dach-wercker/ dien sy loon schuldich zijn. 20 D. die van de bergen afloopt. 21 T. w. de voorgemelde dach-looners / ende arbeyds-luyden. 22 D. sonder vertreck-plaetse / daerse in den tijt des regens/ ende onweders sich souden mogen bergen. 23 Dat is/ om vry te zijn van het ongemack der lucht / van koude / wint / ende vochticheyt / kruppense in de spelonken / die hier ende daer in de steenrotzsen zijn. 24 Te weten / de godtloose. 25 T. w. om de moeder tot haer slavisch werck voort te jagen: ofte/ om het weesken tot een slave te maken/ ende daer na selve te gebruycken/ ofte/ daer voor te verkoopen. 26 D. sijne kleedinge / ofte sijn decksel. c Levit. 19. 13. 27 T. w. arbeyder / ofte dach-wercker/ gelijck het blijckt uyt het volgende. Vgel. bov. v. 7. 28 *and.* ende sy zijn hongerich, [die] garven ofte schooven dragen, te weten/ de schooven der godtloose tyrannen. 29 T. w. der boosen. 30 D. woon-plaetsen. 31 T. w. de arme/ ende nootdurftige wercklieden / van de welcke siet bov. v. 5/ 7/ 10. d Deut. 25. 4. Iac. 5. 4. 32 Het hebreeusch woort beteeckent eygentlick het suchten/ ende kermen der gener/ die verdruckt zijn. siet Exod. 2. 24. ende 6. 4. Ezech. 30. 24. 33 Siet bov. 1. op v. 22. De sin is/ hoe wel Godt dese ongerechticheden laet geschieden/ so en doet hy nochtans niet onbetamelicks / ende dat eenige berispinge onderworpen zy. 34 Soo wel van het gene / dat aengeboren is / als van het gene dat gekregen wort uyt Godes woort/ ende de aenschouwinge sijner wercken. 35 Siet Gen. 18. op v. 19. 36 T. w. des daechs. Siet bov. 17. 12. ende de aenteeckeninge. e Psal. 10. 8. 9. f Prov. 7. 8, 9.

ders

ders de [37] schemeringe waer/ [38] seggende; [g] Geen ooge en sal my sien: ende [39] hy legt een [40] decksel op het aengesichte.

16 In de duysternisse doorgraeft [41] hy de huysen/ [die] [42] sy hen 's daechs [43] afgeteeckent hadden: [h] sy [44] en kennen het licht niet.

17 Want de morgenstont is [45] hen t'samen [46] de schaduwe des doots: alsmense kent/ zijnse [in] de [47] schricken van des doots schaduwe.

18 [48] Hy is [49] licht op het vlacke der wateren; [50] vervloeckt is [51] haer deel op der aerde: hy en wendt sich niet tot [52] den wech der wijngaerden.

19 [53] De drooghte/ mitsgaders de hitte/ nemen de sneeuw-wateren wech; [alsoo] het graf [de gene die] gesondiget hebben.

20 De [54] vaer-moeder vergeet sijner/ [55] het gewormte is hem soet/ [56] sijns en wort niet meer gedacht: ende [57] het onrecht wort gebroken als een hout.

21 De onvruchtbare [die] niet en baert/ [58] teert hy af: ende de weduwe en doet hy niet goets.

22 Oock [59] treckt hy [60] de machtige door sijne kracht: [61] staet hy op/ so en [62] isme des levens niet seker.

23 [63] Stelt [64] hem [Godt] [65] in gerusticheyt/ so steunt hy daer op: nochtans zijn sijne [66] oogen op [67] hare wegen.

24 [68] Sy zijn een weynich [tijts] verheven/ daerna en isser niemant van hen; sy worden nedergedrucket/ gelijck alle [andere] wordense [69] besloten: ende gelijck [70] de top eener are wordense [71] afgesneden.

25 [72] Indien't nu soo niet en is/ wie sal my leugenachtich maken/ ende mijne reden tot niet brengen?

37 Verst. de avontschemeringe/ van de welcke siet/ 2. Reg. 7. op v. 5.
38 T. w. by hem selven/ dat is/ dencken de in sijn herte. Siet Genes. 20. op v. 11.
g Psal. 10. 11.
39 D. hy vermomt sijn aengesichte/ om niet gekent te worde.
40 *Hebr.* eyguntlick/ verberginge.
41 T. w. de moorder/ van de welcke gesproken is v. 14.
42 T. w. de moorder met sijne metgesellen.
43 D. die sy loerende op hares naesten goet/ gemerckt hadden/ om de selve des nachts te doorbreke/ ende te overweldige.
h Iob 38. 15. Iohan. 3. 20.
44 Niet kennen, heet hier niet begeeren/ nochte soecken/ maer haten/ ende vlieden/ om niet betrapt/ ende ontdeckt te worden. Vgel. Jerem. 8. 7. Rom. 3. 17.
45 D. hen allen.
46 Verstaet als de schaduwe des doots/ de welcke seer schrickelick/ ende vreeselick is/ ja als de doot selve. Soo in't volgende. Vgel. vov. 3. op v. 5. en 10. op v. 21.
47 Dat is/ sulcke schricken/ als uyt des doots schaduwe voortkomen.
48 Naeml. de boose.
49 D. wacker/ rap/ snel/ te weten/ om ter zeewaert in met schepen de vlucht te nemen/ so hy in sijne dieverie betrapt is/ ofte om daer in op roof te leven. ofte/ nae sommiger gevoelen/ datse in't verrichten harer dieverye soo snel ende wacker zijn/ als de schepen te water.
50 De wooningen/ die de straetschenders te lande hebben/ zijn gemeenlick onvruchtbare/ woeste/ wilde ende ongebouwde plaetsen. Soodanich lant wort vervloeckt geheten/ Genes. 3. 17. daer en tegen een wel bearbeydt/ ende vruchtbaer lant gesegent, Genes. 27. 27. ofte/ verstaet in't gemeen/ datse van Godt en alle menschen/ met al datse hebben/ vervloeckt zijn.
51 Verst. het deel der boosen: van de welcke hy hier spreeckt in't veelvoudich getal/ daer hy nochtans van de selve in't voorgaende/ ende volgende deses vs maer het eenvoudige gebruyckt. 'T is eene veranderinge des getals. Alsoo ond. v. 23. ende 32. 8. Vgel. vov. 21. op v. 10.
52 Verst. den gemeenen wech/ die door het gebouwde/ ende bewoonde lant gaet/ ende van velen betreden wort.
53 D. gelijck de sneeu-wateren/ die scherp/ ende voordringende zijn/ op eene dorre aerde gevallen zijnde/ door de hitte des daechs lichtelick indrincken/ ende verteert worden; alsoo gaen vele sondaren soetkens uyt/ wanneer haren stervdach gekomen is/ sonder lange onder vele smerten te quelen. Hy beschrijft alhier de uyterlicke geluckicheyt/ die de godtloose in haer sterven/ nae des werelts aensien hebben.
54 Dat is/ sijne moeder/ die hem/ namelick/ den godtloosen in haren lijve gedragen/ ende ter werelt gebracht heeft/ sal sijns niet meer gedencken: soo wel om de groote sonden/ die hy in sijn leven heeft bedreven/ als oock om dat hy daer om van de vroome sal ongeacht blijven.
55 Dat is/ de doodt/ die de wormen in de lichamen voortbrengt/ is hem gemackelick/ ende als een soeten slaep/ om datse den lichamen/ voor het toekomende gerichte/ geene smerte aen en doet. Vgel. vov. 21. 33.
56 D. men laet hem daer hy is/ sonder op hem meer te dencken/ so dat sijn lichaem in den grave nessens andere met vrede gelaten wort.
57 D. de ongerechtige. Alsoo Psal. 107. 42. item Prov. 13. 6. sonde, voor sondaer. Prov. 14. 1. dwaesheyt, voor dwase. siet oock ond. 35. op v. 13. De sin is/ dat de gene/ die verkeertheyt/ ende boosheyt plegen/ dickwils gemackelick sterven/ gelijck wanneer een dorre hout haestelick/ ende lichtelick in stucken gebroken wort/ sonder groote moeyte/ ofte arbeyt.
58 In sulcken sin is het Hebreeusch woort gevonden/ Psal. 49. 15. ende 80. 14. Jer. 2. 16. ende 6. 3. ende 11. 6. afteeren, is hier genomen voor quellen/ moeyelick vallen/ beleedigen/ quaet doen/ ofte vermorselen: gelijck oock het woort van andere vertaelt wort.
59 T. w. onder sijn gewelt. Hy spreeckt van den godtloosen gewelt-drijver.
60 D. die vermogen hebben/ ofte door staet/ ofte door rijckdom/ ofte door vrienden/ ofte door des lichaems sterckte. Volgens de boose tast aen/ niet alleen de geringe/ arme/ verlatene/ ende swacke/ maer oock die door eenich aensien macht hebben. Vgel. vov. 9. 24.
61 D. van dat hy des morgens opgestaen is/ gaet hy voort met sijnen moetwille/ datmen schade/ ja den ondergank te vreesen heeft. And. verheft hy sich, te weten/ om de machtige te beschadigen.
62 *Hebr.* en gelooftmen niet in 't leven. Siet sulcke maniere van spreken oock Deut. 28. 66. siet in d'aenteeck. aldaer.
63 And. geeft hem [Godt] dat ter gerusticheyt [dient], daer op hy steunt.
64 T. w. den godtloosen.
65 D. in welstant deses levens.
66 Verstaet Godts oogen.
67 T. w. der godtloosen/ op dat hyse straffe in dit leven/ ofte in het toecomende. Verstaet door dese wegen haer voornemen/ woorden/ ende daden.
68 Job bekent wel/ dat de macht/ ende heerlickheyt der boosen niet lange en duert/ overmits het leven der menschen hier kort is/ maer verklaert met eenen/ dat haren doot niet en verschilt uyterlick van anderer menschen doot/ ja meest sonder lanckduerige quellinge hen overkomt. Vgel. Eccl. 2. 16.
69 T. w. in 't graf.
70 *Hebr.* het hooft.
71 D. seer haest/ lichtelick/ ende als sonder arbeyt/ ende daerom oock sonder des godtloosen groote smerte.
72 D. Somen meynt/ dat mijn seggen niet waerachtich en is.

Het XXV. Capittel.

Bildad draecht Job vooren Godes schrickelicke Majesteyt/ v. 1/ &c. op dat hy sich niet en rechtveerdige voor Godt/ bewijle hy als andere menschen onreyn was/ 4. ende selfs de hemelsche lichten voor Gode haer schijnsel verliesen moeten/ 5.

1 DOe antwoordde Bildad de Suhiter/ ende seyde;

2 [1] Heerschappye/ ende vreese zijn [2] by hem: hy [3] maeckt vrede in [4] sijne hooghten.

3 Isser een getal sijner [5] benden? ende over wien en staet sijn [6] licht niet op?

4 Hoe soude dan een mensche [a] rechtveerdich zijn by Godt? ende [b] hoe soude hy suyver zijn/ die van eene vrouwe geboren is?

5 Siet/ [7] tot de Mane toe/ [c] ende sy en sal geen schijnsel geven: ende de Sterren en zijn niet suyver in sijnen oogen.

6 [d] Hoe veel te min de [8] mensche/ [die] eene made is; ende des menschen kint/ [die] een [e] worm is?

1 D. het opperste regiment/ vereenicht met eene oneyndelicke macht/ ende onbegrijpelicke Majesteyt/ die van allen te vreesen is.
2 Naeml. by Godt: met de welcken nochtans ghy/ o Job/ hebt willen rechten/ vov. 23. 3/4. daer het u beter betamen soude u onder sijne almogende hant met vreese/ ende aenbiddinge te verootmoedigen.
3 Ofte hy houdt. De sin is/ dat Godt in gehoorsaemheyt/ en goede order onderhoudt alle de hemelsche schepselen/ niet alleen de redelicke/ als de Engelen/ maer oock de onredelicke/ als sonne/ mane/ sterren/ &c. waer uyt Bildad besluyt/ dattet dwaesheyt voor Job was/ eenigen twist tegen sulcken Almogenden aen te vangen; gemerckt hy hem soo wel/ als de voorgemelde schepselen soude weten in order/ ende bedwanck te houden.
4 Dat is/ in de hemelen/ onder sijne Engelen. Vgel. vov. 16. op v. 19.
5 Verstaet de Engelen/ mitsgaders alle andere creaturen/ die Gode als groote heyrlegeren ten dienste staen moeten/ wanneer hy de boose straffen wil; sulcks dat niemant hem wederstaen en kan. Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
6 D. de sonne/ waer door Godt niet alleen den mensche/ maer oock de geheele nature goet doet. Alsoo ond. 31. 26. ende 37. 21. Ofte verstaet Godts almachticheyt/ ende de over-al-tegenwoordige regeringe/ waer door hy alle dingen in't gemeen/ ende in't bysonder onderhout/ ende regeert/ gelijck het licht der sonne over alle schepselen uytgebreydt is/ om ontrent de selve te wercken/ Matt. 5. 45. Joan. 1. 4. Act. 17. 28. Hebr. 1. 3.
a Iob 4. vss. 17. 18, 19. ende 15. vss. 14. 15, 16.
b Iob 15. 14.
7 D. men hebbe sijne bemerckinge/ van den oppersten hemel nederwaerts/ tot den omme-loop der mane; ende ghy en sult nieuwers eenigen glantz/ klaerheyt/ suyverheyt/ ofte heerlickheyt vinden/ die met de Majesteyt Godes te vergelijcken zy. Van de mane maeckt hy gewach/ ende niet van de sonne/ om dat hy die/ als naest ons gesichte zijnde/ tot een exempel heeft willen stellen/ daer onder begrijpende alle de andere hemelsche lichten.
c Iob 15. 15.
d Iob 4. 19.
8 Dese naem/ ende de volgende/ des menschen kint, raken in't gemeyne alle menschen/ ende daerom oock 't gene dat van de selve hier geseyt wort. Siet boven 5. op v. 17. ende 1. Reg. 8. op v. 39.
e Psal. 22. 6.

Het XXVj. Capittel.

Job hebbende Bildad beschuldigt/ om dat hy hem meer verschrickt dan vertroost hadde/ v. 1/ &c. bekent ende beschrijft de wercken der onbegrijpelicker Majesteyt Godts/ daer van Bildad begonnen hadde te spreken/ 5. ende toont/ dat wy maer een weynich daer van weten te verhalen/ 14.

1 MAer Job antwoordde/ ende seyde;

2 Hoe hebt [1] ghy geholpen/ [2] dien die [3] sonder kracht is? [4] [ende] behouden den arm/ [die] sonder sterckte is?

3 Hoe hebt ghy hem [5] geraden/ [6] die geene wijsheyt en heeft/ ende [7] de sake alsoose is/ [8] ten vollen bekent gemaeckt?

4 Aen wien hebt ghy [9] [die] woorden verhaelt? ende [10] wiens geest is van u uytgegaen?

5 [11] De [12] doode sullen [13] geboren worden [14] van onder de wateren/ ende [15] hare inwoonderen.

6 De [16] helle is [a] naeckt [17] voor hem: ende geen decksel en isser voor het [18] verderf.

7 [b] [19] Hy breydt [20] het Noorden uyt over [21] het woeste: hy hangt de aerde [22] aen een niet.

1 N. ghy Bildad.
2 D. my. alsoo in't volgende.
3 T. w. niet alleen door d'ongesontheyt/ ende smerte sijns lichaems/ maer oock door de verslagentheyt sijns gemoets.
4 Dese vragen loochene sterckelick. Hy wil seggen/ dat Bildad hem niet geholpen/ nochte behouden en hadde: want in de plaetse van hem te vertroosten met Godts vriendelicke genade/ hadde hy hem gesocht te verschricken met Godts vreeselicke Majesteyt.
5 T. w. op dat hy wijser zy in't verstant/ voorsichtiger in spreken/ geduldiger in lijden/ gestadiger in hopen.
6 Hy spreeckt spotscher wijse van hem selven/ om dat sijne vrienden hem voor eenen onverstandigen swetser hielden. Siet vov. 11. 2/3.
7 Siet van de beteeckeninge des Hebr. woorts/ vov. 5. op v. 12. Job veracht/ ende bespot hier dat van Bildad was voortgebracht niet ten aensien vande leere selve/ maer vande toe-eygeninge daer van.
8 *Hebr.* in menichte.
9 Dat is/ de voorgaende propoosten gebruyckt? Hy wil seggen/ Zijn my die dingen niet soo wel bekent als u? Vgel. vov. 12. 3/4. ende 13. 2.
10 D. door wiens geest hebt ghy dit gesproken? 'T en is niet eene extraordinare ingevinge van Godts geest; want ghy en hebt niet dan gemeene dingen voortgebracht/ die een yeder bekent zijn. 'T is dan van de drijvinge uwes eygenen geestes/ die door sijn onverstant quade toe-eygeningen/ ende besluyten maeckt. Siet ond. 32. 8.
11 Na dat Job Bildads in-rede verworpen heeft/ spreeckt hy breeder van de volmaeckte eygenschappen/ ende wercken Godts/ daer van Bildad gehandelt hadde/ om te toonen/ dat de dingen van hem verhaelt/ hem wel bekent waren/ ende volgens/ dat sijn verhael was onnoodich/ ende ontijdich geweest/ ende niet wel passende op haer geschil.
12 Verst. de gestorvene menschen. Alsoo is het Hebr. woort rephaim dickwils inde H. Schrift genomen. siet Psal. 88. 11. Prov. 2. 18. ende 9. 18. Jes. 14. 9. ende 26. 14. Andere verstaen de doode dingen, die in de aerde/ ende wateren van Godt geformeert worden. als gout/ silver/ kostelick gesteente/ koper/ stael/ yser/ &c. Sommige verstaen de Reusen/ gelijck 't Hebr. woort dese oock beteeckent/ Deut. 2. 20. ende 3. 13.
13 D. wedergeboren/ ofte weder levendich worden door de opstandinge/ de welcke eene weder-geboorte genaemt wort/ Mat. 19. 28. Het Hebr. woort is voor geboren worden genomen/ Psal. 51. 7. Prov. 8. 24/25.
14 D. uyt de aerde/ die het onderste element is.
15 Verst. der wateren; dat is/ de doode lichamen/ die inde zee/ ende andere wateren liggen. Siet Apoc. 20. 13. daerom sommige het woordeken ende hier nemen voor/ dat is.
16 Verst. alle diepe/ ende verborgene plaetsen/ ja oock de helle/ tot de welcke het gesichte der menschen niet geraken en kan. Alsoo is het woort Scheol genomen Psal. 139. 8. Siet oock Gen. 37. op v. 35.
a Psal. 139. 8, 11. Prov. 15. 11. Hebr. 4. 13.
17 D. voor Godt/ die alles door sijne voorsichticheyt doorsiet/ ende regeert.
18 Verst. de plaetsen/ daer in alle dingen verdorven worden/ ende verloren gaen/ ende daer onder/ de plaetse der verdoemden: Vgel. Prov. 15. 11. ende 27. 20.
b Psal. 104. 2.
19 Namelick/ Godt.
20 D. den hemel; die hier alsoo van een deel genaemt wort/ om dat het lant/ daer in Job/ ende sijne vrienden woonden/ het Noordtsche deel over sich gehadt heeft/ zijnde de hemel door den Equinoctiael in twee gelijcke deelen gedeelt/ het Noordtsche/ ende het Zuydtsche.
21 Verst. de geheele ruymte/ die tusschen den hemel ende de aerde is.
22 So dat de aerde geen ondersteunsel en heeft/ dan Godts overgroote macht. siet Psal. 24. op't 2. ende 104. 5. ende 136. 6.

8 [23] Hy bindt de wateren in sÿne wolckē: nochtans [24] en scheurt de wolcke [25] daer onder niet.

9 [c] Hy houdt [26] het vlacke [sÿnes] [27] throons vast: hy spreydt sÿn wolcke daer over.

10 [d] Hy heeft een [28] geset perck over het vlacke der wateren rontom afgeteeckent/ [e] [29] tot aen de voleyndinge toe des lichts met de duysternisse.

11 [30] De pilaren des hemels tzitteren/ende [31] ontsetten sich voor sÿn schelden.

12 Door sÿne kracht [f] [32] klieft hy de zee: ende door sÿn verstant verslaet hy [hare] [33] verheffinge.

13 [g] Door sÿnen Geest [34] heeft hy de hemelē verciert: sÿne hant heeft [35] de lanck-wemelende slange geschapen.

14 Siet/ [36] dit zÿn [maer] [37] uyterste eynden sÿner wegen: ende wat een [38] kleyn stucken der sake hebben wy van hem gehoort? wie soude dan [39] den donder sÿner mogentheden verstaen?

23 Godt maeckt de wolcken uyt de dampen der aerde opwaerts stijgende/ ende door sijne voorsichticheyt in de lucht soo t'samencionteren/ datse schijnen in sacken gebonden te zijn. Vgl. Gen. 2. 6. ende 2. Sam. 22. 12. ende de aent.
24 D. en ontsluyt/ noch en berst niet/ vallende geheel op de aerde/ met tegenstaende datse bestaet uyt water 't welcke van natures neder-waerts loopt/ maer druypt alleen hier/ende daer/ als/ ende nae datter den Heere belieft.
25 D. in het onderste deel der wateren/ die in de wolcken/als in een sack gesloten zijn.
c Iob. 9. 8. Psal. 104. 2, 3.
26 D. het middelste deel van de lucht. Dit maeckt Godt vast / op datter hem diene/als eene werck-plaetse / daer uyt hy ons sijne goederen mede deele; ende die hy tot cieraet met wolcken bestroyt.
27 D. des hemels/ ofte der lucht. Van welcke 3 hemelen wort gewach gemaeckt/ Gen. 2. in d'aenteeck. op v. 1. d Iob 38. 8. Psal. 33. 7. ende 104. 9. Ierem. 5. 22.
28 Eene gestelde pale in't ronde / daer over de wateren der zee niet en konnen geraken/ om het drooge te overstelpen / ende bedecken. Siet de volgende schriftuer-plaetsen.
e Genes. 1. 9. Iob 38. 8. Psal. 33. 7. ende 104. 9. Prov. 8. 29 Ierem. 5. 22.
29 D. soo lange als het licht / ende de duysternisse op der aerde sullen wesen; ofte/ soo lange als de werelt staen sal. 30 Vergelijckt 2. Sam. 22. 8. Psal. 18. 8. Verstaet door de pilaren des hemels, de krachten des selven / Luc. 21. 26. dewelcke zijn de nature / eygenschappen/ ende werckingen des hemels / die uyt haren stel schijnen gebracht te zijn/ niet alleen door ongewoonlicke blixemen/ donderslagen / winden / tempeesten / regenen/ &c. maer oock door vele teeckenen in de sonne/mane/sterren/ cometen/ ende vyeren in den hemel/ &c. 31 *Hebr.* verwonderen sich. f Iesa. 51. 15. 32 Als hy onweder/ ende tempeesten laet komen over de zee/ die de baren/ ende golven so verheffen/ dat de zee schijnt te splijten/ende vol kloven te zijn. Psal. 107. 25/26. 33 D. hare onstuymige/ en hooch-loopende baren/ Psal. 104. 7. en 107. 29. *Hebr.* Rahab, 't welck eenige inden text behouden/ verstaende daer by Egypten/ soo genoemt/ om den hoochmoet / en hoveerdicheyt der Egyptenaren. Psal. 89. 11. Jes. 51. 9. g Psal. 33. 6. 34 And. heeft de hemel schoonheyt. 35 Door dese kannen verstaen sekere groote slange 't zy in de zee/ ofte op het lant. Sy wort hier ende Jesa. 27. 1. genaemt met een bywoort / beteeckenende vluchtich, wech-vliedende; wech-wemelende. sommige willen 't verstaen van het teecken des hemels/ de slange genoemt. 36 Dese dingen / die wy van Godes wercken/ ende eygenschappen verhaelt hebben. 37 Kleyne uyterste deelkens / ende gelijck afsnijdsels der seer groote/ende wijt uytgebreyde leeringe/ die daer is van de ordinaire werckingen sijner wanderlicker kracht/ ende regeringe. 38 D. hoe weynich ist/ dat wy weten/ ende begrijpen van Godts wercken/ by het gene/ datter van is. 39 D. sijne seer groote / ende schrickelicke macht.

Het xxvij. Capittel.

Job verdedicht sijn onschult tegen sijne vrienden / v. 1 / &c. bewijst dat hy geen godtloos hypocrijt en was / 7. Hy bekent/ ende staet toe / dat de godtloose hier oock somtijts van Godt gestraft worden/ 't welck hy noyt geloochent en hadde/ 11/ &c.

1 Ende Job [1] ginck voort sÿne [2] spreucke op te heffen/ ende seyde:

2 [Soo waerachtich als] Godt leeft/ [3] die mÿn recht wechgenomen heeft; ende de Almachtige/ die mÿne ziele heeft [4] bitterheyt aengedaen;

3 Soo lange als mÿnen [5] adem in my sal zÿn / ende het [6] geblaes Godts in mÿne neuse;

4 Indien mÿne lippen onrecht sullen spreken / ende indien mÿne tonge bedrooch [7] sal uytspreken.

5 [8] 'T zy verre van my / dat ick u lieden [9] rechtveerdigen soude: [10] tot dat ick den geest sal gegeven hebben / en sal ick [11] mÿne oprechticheyt van my niet wech-doen.

6 Aen mÿne [12] gerechticheyt sal ick vast-houden/ ende en salse niet laten varen: mÿn herte [13] en sal [die] niet versmaden [14] van mÿne dagen.

1 T. w. na dat hy een weynich geswegen hadde/ verwachtende antwoorde van sijne vrienden.
2 Vergel. Num. 23. 7. ende 1. Reg. 4. 32. ende de aenteeck.
3 Dat is/ die mijne goede sake/ die ick tegen mijne vrienden hebbe / schijnt op-geschort/ en uyt de hant gelecht te hebben/ om geene kennisse daer van te nemen / ende die door sijn oordeel af te handelen.
4 Dat is/ seer scherpe droefheyt aengebracht. Vgel. Ruth 1. 20. ende 2. Reg. 4. v. 27. ende de aent.
5 Verstaet door den adem ende het geblaes Godts in des menschen neuse/ het leven des menschen ende de ziele/ waer door het lichaem leeft. Vgel. Gen. 2. 7. en 1. Reg. 17. 17. met d'aent. ende Jesa. 2. 22.
6 Siet de voorg. aent. 7 Voecht hier by/ dat my Godt straffe, ofte wee my. &c. Siet Gen. 14. op v. 23. 8 And. 'tzy my een onreyn dinck indien ick u lieden rechtveerdige, tot dat ick den geest geve. 9 Siet vande beteeckeninge deses woorts Gen. 44. op v. 16. 10 D. soo lange als ick leven sal: 't welck nae de maniere van spreken der H. Schrift soo veel is/ als nemmermeer. siet Gen. 28. op v. 15. 11 D. niet nalaten/ tegen alle beschuldingen te verdedigen. 12 T. w. van mijn onstrafbaer leven voor de menschen/ ende mijne goede conscientie voor Godt / soo veel aengaet de sonden / daer mede ick beswaert worde. 13 Dat is/ in geen gevaer laten komen/ ende over hare verdedinge sorgeloos zijn. Alsoo beteeckent het Hebr. woort versmaden eenige sake door kleynachtinge in perijckel stellen: ende onbeschermt laten. Jud. 5. 18. 2. Sam. 23. 9.
14 Dat is/ mijn leven lanck. ofte: van wegen mijne [voorige] dagen. D. uyt oorsake van mijn voorgaende leven: te weten / als of ick een hypocrijt / ofte godtloos mensche geweest ware.

7 Mÿn vyant [15] zy als de godloose; ende die hem tegen my opmaeckt / als de verkeerde.

8 [a] Want wat is de verwachtinge des [16] huychelaers / als hy sal gierich geweest zÿn; wanneer Godt sÿne ziele sal [17] uyttrecken?

9 [b] Sal Godt [18] sÿn geroep hooren/als benauwtheyt over hem komt?

10 Sal hy sich verlustigen in den Almachtigen? sal hy Godt aenroepen t'aller tÿt?

11 Ick sal ulieden leeren [19] van de hant Godts: dat by den Almachtigen is/ en sal ick niet verhelen.

12 Siet/ ghy selve alle [20] hebt'et gesien: ende waerom wort ghy dus door [21] ydelheyt [22] verydelt?

13 [c] Dit [23] is het deel des godloosen menschen by Godt; ende de erve der tyrannen/ [die] sy van den Almachtigen ontfangen sullen.

14 Indien [24] sÿne kinderen vermenichvuldigen / [d] 'tis [25] ten sweerde: ende sÿne [26] spruyten en sullen [27] van broot niet versadiget worden.

15 Sÿne [28] overgeblevene sullen [29] inde doot begraven worden: ende [e] sÿne weduwen en sullen [30] niet weenen.

16 So hy silver op-gehoopt sal hebben/ als stof: ende kleedinge bereydt/ als leem:

17 Hy salse bereyden / [f] maer de rechtveerdige salse aentrecken: ende de onschuldige sal het silver deelen.

18 [31] Hy bouwt sÿn huys als eene motte; ende als een [32] hoeder de hutte maeckt.

19 [g] Rÿck ligt hy [33] neder/ende en wort niet [34] wechgenomen: [35] doet hy sÿne oogen open/ so en is hyer niet.

20 [h] Verschrickingen sullen hem [36] als wateren aengrÿpen: [37] 's nachts sal hem [38] een wervel-wint wechstelen.

21 De [39] Ooste wint sal hem wechvoeren/ dat hy henen gaet: ende sal hem wech-stormen [40] uyt sÿne plaetse.

22 Ende [Godt] sal [41] [dit] over [42] hem werpen/ ende niet sparen: van sÿne hant sal hy [43] snellick vlieden.

15 D. worde daer voor gehouden: want het is godtloosheyt/ ende verkeertheyt/ de onschuldigen te veroordeelen: ofte/ Soo hate ick de godtloosheyt / dat ick mijnen vyanden die toewensche. Siet eene gelijcke maniere van spreken/ 2. Sam. 18. 32. ofte / sal zijn. D. Soo verre van daer ist / dat ick een booswicht zy / dat sy/ die my daer voor ten onrechten houden/ voor sulcke behonden sullen worden. Siet onder 42. 7.
a Matth. 16. 26. Luc. 12. 20.
16 Verst. geene. Tis eene vrage / die sterckelick loochent. Vgel. Genes. 18. op v. 17. Job bewijst hier mede dat hy geē huychelaer en was / om dat sijne verwachtinge gantsch goet/ ende in Godt gegrontvest was. Siet vov. 13. vss. 15/ 16/ ende 19. vss. 25/ 26. 27.
17 Ofte/ ontbinden. T. w. uyt sijn lichaem door de doot. Een bewijs van de onsterffelickheyt der ziele. Vgelijckt Gen. 35. 18. ende de aenteeckeninge 1. Reg. 19. 4. Joan. 4. v. 3. Luc. 12. 20.
b Iob 35. 12. Psal. 18. 42. ende 109. 7. Prov. 1. 28. ende 28. 9. Iesa. 1. 15. Ierem. 14. 12. Ezech. 8. 18. Mich. 3. 4. Ioh. 9. 31. Iac. 4. 3.
18 Te weten/ des huychelaers / ende godtloosen / met den welcken ick geene gemeenschap en hebbe, dewijle hy my verhoort/ ick my in hem vermake / ende hem aenroepe. Siet vov. 6. 10. ende 12. 4. ende 13. 14. ende 19. 25/ 26.
19 D. dat aengaet de hant Godts. De Hebr. letter Beth, wort oock voor van genomen/ Exod. 12/ 43/ 44/ 45. Psal. 87. 3. Verstaet hier door de hant Godts sijn besluyt / ende des selven uytvoeringe: Alsoo Actor. 4. 28.
20 Dat is/ door ervarentheyt bevonden / dat ick verhaelt hebbe/ ende noch verhalen sal/ van de regeringe/ die Godt houdt ontrent de vrome/ ende de onvrome. 21 Dat is/ onverstandicheyt / waer door sy van het voorgemelde niet recht en oordeelden / nochte en spraken. 22 D. verdwaelt/ ende verdwaest in uwe bedenckingen/ ende propoosten.
c Iob 20. 29. 23 T. w. dat ick nu voordragen sal. Job staet sijne vrienden toe/ dat de boose hier by wijlen mede gestraft worden: gelijck hy oock dat niet geloochent en hadde/ hebbende alleen geleert/ datse meest in voorspoet leven/ ende van gemeene plagen vry gaen. 24 T. w. des boosen. d Deut. 28. 41. Hos. 9. 13. 25 D. om elendelick door de hant der vyanden / ofte der Overicheyt / ofte andere eene geweldige doot te sterven. 26 D. kinderen/ ende nakomelingen. Siet vov. 5. op v. 25. 27 D. vergaen van honger. Van het tegendeel / het welcke alder meest geschiet. Siet Psal. 17. 14. 28 Die van het sweert ende den honger overich zijn. 29 D. sy sullen soo in't graf geraken/ dat hare gedachtenisse mede sal begraven worden/ als onweerdich/ ende stinckende by de menschen. Vgel. Psal. 49. 13. e Psal. 78. 64. 30 T. w. in der selver begravenisse / ende dat om de gedachtenisse van hare groote boosheyt; ofte / om datse niet statelick begraven en souden worden. f Prov. 28. 8. Eccl. 2. 26. 31 Hy vgel. den godtloosen by eene motte / die voor haer een sacht huysken maeckt in kostelick gewaet/ daer uyt sy haest verdreven wort / om alsoo sijnen onsekeren / ende licht vergaenden voorspoet aen te wijsen. Vgel. boven 8. 14. 32 Ofte: als eene hutte [die] de hoeder maeckt. Eene ander gelijckenisse / die ten selven eynde dient / genomen van een hoeder/ die gestelt is / om eenich gewas / ofte beesten te wachten / die wel eene hutte tot sijn gemack lichtelick opmaeckt / maer daer nae haestelic verlaten moet / om dat sijn werck ophoudt/ ofte de hutte vervalt. g Psal. 49. 18. 33 Te weten / om te slapen. Alsoo wort het woort nederliggen genomen/ Genes. 19. 4. Siet de aenteeck. And. de rijcke sal neder-liggen, dat is / sterven / ende niet vergadert worden. te weten / tot sijne volckeren / dat is / niet begraven worden. 34 Te weten / door den doot. Dat is/ hy en sterft noch niet. Siet Psal. 46. op v. 9. And. alsser niet wech-genomen en is. Te weten / vande dieven / ofte roovers. 35 D. wort hy des nachts wacker / niet denckende op eenige swaricheyt / so komt hem in der haest ende onversiens het verderf over. als in't volg. verklaert wort. And. Als hy sijn oogen opent so en isser niet. Dat is/ hy vindt hem in eenen nacht van al sijn goet berooft. h Iob 15. 21. ende 18. 11.
36 T. w. die met gewelt yewers inbrekende / alles met hen wech-rucken. Tegenheden / ende elenden worden by wateren vergeleken. Siet 2. Sam. 22. op v. 17. ende vov. 22. 11. 37 Dat is / het ongeluck sal hem onversiens/ ende met gewelt overvallen. De schrickelicke oordeelen Godts geschieden dickwils des nachts/ Exod. 12. 29. ende 14. 24. 2. Reg. 19. 35. Jesa. 15. 1. Dan. 5. 30. Matth. 25. 6. 38 Siet van dese gelijckenisse breeder/ Job. 9. op v. 17. ende 21. op v. 18. 39 Hy vgel. by desen wint / (die in die landen seer fel/ geweldich / ende schadelick was) de gramschap Godts. siet Exod. 10. op v. 13. 40 Dat is/ uyt sijn aensien/ huys/ rijckdom/ gemack ende weerdicheyt. Vgel. vov. 8. op v. 18. 41 Te weten / de voorgemelde/ ende der selver gelijcke straffen. 42 Te weten/ den godtloosen. 43 *Hebr.* vliedende vlieden. te weten / als hy hem sal gevoelen van Godt geplaecht te zijn.

23 [44] [Een yeder] sal over hem met sijne [45] handen klappen: ende [46] over hem sluyten uyt [47] sijne plaetse.

44 T.w. die hem in sijn ongeluck sal sien/ ende verstooten uyt sijne plaetse. 45 Te weten/ tot een teecken/ datmen hem veracht/ ende bespot. alsoo Thren. 2. 15. Ezech. 25. 6. Zeph. 2. 15. 46 Siet 1. Reg. 9. op v. 8. 47 T. w. des genen die schuyffelt / ofte des godtloosen/ daer over geschuyffelt wort.

Het xxviij. Capittel.

Job vertoont hebbende de kloeckheyt des menschelicken verstants inde dingen deser werelt / v. 1 / &c. verklaert datse niet te vergelijcken en is met de hooge wijsheyt Godts/ die onweerdeerlick/ende nievwers te vinden en is/ 12. dan by Godt/ diese heeft/ ende gebruyckt/ 23. voegt daer by waer in de rechte wijsheyt des menschen gelegen zy/ 28.

1 [1] GEwisselick daer is voor het silver een [2] uytganck / ende een plaetse voor het gout [3] datse smelten.

2 Het yser wort uyt [4] stof genomen: ende [uyt] [5] steen wort koper gegoten.

3 [6] Het eynde [7] [dat Godt] gestelt heeft voor de [8] duysternisse/ ende [9] al het uyterste ondersoeckt [10] hy; het gesteente der [11] donckerheyt/ ende der schaduwe des doots.

4 [12] Breeckter een beke door/ by den genen die daer woont; [13] [de wateren] [14] vergeten zijnde vanden voet / worden vanden mensche uytgeputtet/ [ende] gaen wech.

5 Uyt de aerde/ komt [15] het broot voort: ende onder haer [16] wortse verandert als of se vyer ware.

6 [17] Hare steenen [18] zijn de plaetse van den Saphyr: ende [19] sy heeft [20] stofkens van gout.

7 De [21] roof-vogel en heeft het [22] padt niet gekent; ende de ooge der [23] krape en heeft het niet gesien.

8 De [24] jonge hoochmoedige dieren en hebben [25] het niet betreden: de felle leeuw en heeft daer over niet henen gegaen.

9 [26] Hy lecht sijne hant aen de [27] keyachtige [rotze]: [28] hy keert de bergen van den wortel om.

10 Inde rotz-steenen [29] houwt hy stroomen uyt: ende sijne ooge siet al [30] het kostelicke.

11 Hy bindt de [31] rivieren toe / dat niet een [32] traen uyt en komt/ ende het verborgene brengt hy uyt in't licht.

12 [33] Maer de wijsheyt/ van waer salse gevonden worden? ende waer is de plaetse des verstants?

13 De mensche en weet hare weerde niet: ende sy en wort niet gevonden in't lant [34] der levendigen.

14 [a] De [35] afgront seyt / Sy en is in my niet: ende [36] de zee seyt / Sy en is niet by my.

15 [b] Het [37] gesloten-gout en kan voor haer niet gegeven worden: ende met silver en kan haren prijs niet wordē opgewogen.

16 Sy en kan niet geschatt worden tegen fijn gout van [38] Ophir / tegen den kostelicken [39] Schoham/ ofte den [40] Saphyr.

17 Men kan het gout / ofte het [41] cristal haer niet gelijck weerderen: oock en isse [niet] te verwisselen voor een [42] kleynoot van [43] dicht-gout.

18 [44] De Ramoth / ende [45] Gabisch en sal [46] niet gedacht worden: want de treck der wijsheyt is meerder dan der [47] Robijnen.

19 Men kan den [48] Topaz van Mooren-lant haer niet gelijck weerderen: ende by het fijn louter gout en kanse niet geschatt worden.

20 [c] Die wijsheyt dan/ van waer komtse? ende waer is de plaetse des verstants?

21 Want sy is verholen voor de oogen aller levendigen; ende [49] voor 't gevogelte des hemels isse verborgen.

22 [d] [50] Het verderf/ ende de doot seggen; [51] Haer geruchte hebben wy met onse ooren gehoort.

23 [52] Godt verstaet haren [53] wech: ende hy weet [54] hare plaetse.

24 Want hy schouwt [55] tot aen de eynden der aerde: hy siet onder alle de hemelen.

25 [56] Als hy [57] den wint het gewichte maeckte; ende [e] de wateren opwoeg in mate:

26 Als hy den regen een gesette [58] order maeckte; ende [59] eenen wech voor het weerlicht [60] der donderen;

27 Doe [61] sach hy [62] haer / ende [63] verteldese; hy [64] schicktese / ende oock [65] doorsocht hyse.

28 Maer tot den mensche heeft hy geseyt; Siet / [f] [66] de vreese des Heeren is de wijsheyt: ende van het quade te wijcken/ is 't verstant.

1 Job vertoont hebbende/ dat Godt oock eenige boose in dit leven straft/ hoewel niet alle/ ende merckende dat sijne vrienden dit niet verstaen en konden / wil nu leeren / dat de oordeelen Godts voor ons onbegrijpelick zijn/ ende dat de mensche wel vernuftich is / om vele aerdsche dingen uyt te vinden/ ende te begrijpen / hier v. 1/ 2/ &c. maer niet om de redenen der wonderbare regeringe Godts te doorgronden/ ond. v. 12 / &c.
2 Dat is / plaetsen inde aerde / daer het uyt-gegraven wort. Om dese uyt te vinden / ende het silver van aerde/ steen/ ende de andere metallen te onderscheyden / heeft de mensche wetenschap genoech: ende alsoo in het volgende.
3 Te weten/ de konstenaers / ofte/ daer het gesmolten wort. Siet boven 4. op v. 19.
4 Dat is / uyt de aerde.
5 Den welckē sommige Cadmiam noemen: voegende daer by den steen Chalcitem. uyt welcke men meynt/ dat het koper gemaeckt wort. *Plinius natural. Historiæ lib. 34. capit. 1. ende 2.* Andere vertalen dese woorden ; De steen wort [tot] koper gegoten. ofte / de steen giet het koper uyt. ofte/ [uyt] gegoten steen [komt] koper.
6 D. de uytterste palen van alle groeven / kuylen / holen / ende spelonckcn der aerde.
7 Andere voegen hier in het woort mensche, ende vertalen dit vs aldus: [De mensche] stelt een eynde voor de duysternisse, ende voor alle voleyndinge, die hy ondersoeckt: als het gesteente der donckerheyt, ende des doots schaduwe.
8 Verstaet de dingen / die in het alder diepste/ ende duysterste der aerde verborgen liggen/ als metallen/ gesteenten/ &c. gelijck blijckt uyt de volgende woorden.
9 Ofte / alle volmaecktheyt. D. al wat dienstich is / om eenige wercken daer uyt/ ofte/ daer mede te maken.
10 T. w. de mensche.
11 D. 't welck in het donceker is. Van des doots schaduwe/ siet vov. 3. op v. 5.
12 D. soo 't gebeurt/ dat het hol der mijne/ daermen eenige metallen/ ofte gesteenten uytgraeft / vol water wort / het welcke daer in sackt / ende inbreeckt van eenige nabuerige plaetse / verlatende alsoo sijne oude groeve/ ende de gene/ die daer by woonden.
13 Te weten / der beke.
14 Dat is/ welcke wateren de voet des menschen niet doorgaen en kan van wegen de groote diepte. De sin is / hoe wel de wateren/ die uyt den voorgemelden vloet in de mijne vallen / soo diepe zijn / datse van den voet des menschen vergeten zijn / dat is / niet en konnen doorgaen worden / nochtans wordense door de konste / ende den arbeyt des menschen uytgeputtet / datse wech geraken. ofte aldus: [Daer de wateren] van den voet vergeten waren. Dat is / daer te vooren geen water en was gewéest / ofte eenich van den voet gevoelt.
15 Dat is / het koorn / daer uyt het broot gebacken wort.
16 Dat is / heese binnen in haer aderen/ ende lagen van sulfer/ ende vyerige materie/ die de menschen weten uyt te vinden.
17 T.w. der aerde.
18 D. hebben by sich Saphyr-steenen/ die de Mijn-werckers uytgraven. Siet van dit gesteente oock ond. v. 16. item Exod. 24. 10. ende 28. 18. Cant. 5. 14.
19 Te weten/ die plaetse.
20 D. sandekens van gout/ die onder de aerde gemengt zijn/ ende daer uyt door het vernuft / ende werck des menschen/ gesamelt / ende gescheyden worden.
21 Verst. eene soorte van een vogel/ die gierich tot rooven zijnde/ seer naeuwe de verborgene plaetsen doorsoeckt.
22 T. w. om tot de voorgemelde plaetse te geraken.
23 Van de welcke men schrijft/ datse een seer scherp gesichte heeft. siet Lev. 11. op v. 14.
24 *Hebr.* de sonen van het, &c. Vgel. ond. 41. 25.
25 D. het padt / ofte stege/ de welcke leydt nae de plaetse des gouts / ende der edel gesteenten. Verst. hier by: Hoewel geene dieren tot die plaetse konnen indringen / door eenige uytnementheyt / die in haer is/ dat nochtans de mensche sulcks doen kan door sijn vernuft/ ende arbeyt.
26 T. w. de mensche.
27 D. de alderhardste steen-rotzsen.
28 T. w. met die te verdeelen/ te effenen / uyt te hollen/ &c. om metallen/ ende gesteenten daer uyt te halen/ ofte om vloeden / beken / ende fonteynen daer uyt te trecken/ ofte om het lant tot de bouwinge bequaem te maken.
29 *Hebr.* splijt, ofte/ klieft hy rivieren ; D. hy maeckt groeven in de rotsen/ om het water daer in te locken/ die dan tot rivieren/ ende beken / ofte andere gebruycken dienen souden.
30 Als gout/ silver/ ende edele gesteenten/ die in de aerde verborgen liggende / door het graven van den mensche ontdecket worden.
31 Te weten/ die onder de aerde verborgen zijn.
32 *Hebr.* van het geween, ofte getraen ; dat is/ datter geen water daer van en kan opbreken/ ende uytvloeyen in de mijnen. Verstaet/ dat de mensche de rivieren toedamt ende opdroocht / waer door het kostelicke / dat daer in verborgen was/ ontdeckt wort.
33 Als of hy seyde: De mensche kan wel kostelicke dingen/ die inde aerde verborgen zijn/ door sijne wetenschap/ ende arbeyt uytvinden/ maer die verborgene wijsheyt / waer door de redenen van Godts oordeelen ten vollen verstaen worden/ en kan hy niet bekomen.

34 D. onder de menschen / die op der aerde leven. Vgel. Psal. 27. 13. ende 142. 6. Iesa. 38. 11. en 53. 8.
a Iob 28. 22.
35 Verstaet de diepste der wateren / die onder de aerde / ja in het onderste der selver zijn. Siet Gen. 1. op v. 2.
36 Verstaet het deel der zee/ dat boven op de aerde drijft. Vgel. Genes. 1. op v. 10.
b Prov. 3. 14. ende 8. 11, 19. ende 16. 16.
37 Siet 1. Reg. 6. op v. 20.
38 Siet 1. Reg. 9. op v. 28.
39 Siet Gen. 2. op v. 12. Vele houden desen steen voor den Onichsteē/ ofte Sardonix. wiens koleur is uyt den witten/ en rooden in een gemengt/ gelijck de nagelen des menschen.
40 Een edel gesteente/ van hemelsch koleur / blinckende met goudene stipkens.
41 And. seer blinckende peerle , ofte/ den diamant.
42 *Hebr.* vat. Siet Genes. 24. 53. Num. 31. 50. 1. Sam. 6. 8. 2. Reg. 20. 13. Esth. 1. 7.
43 Siet 1. Reg. 10. op v. 18.
44 Eenige verstaen door dit woort Corael. And. een edel gesteente/ genaemt Sandastros, ofte Garamantites.
45 De name (nae eeniger gevoelē) van een peerle groeyende inde schelpe van eenen visch/ by den Latijnē genaemt Unio, om dat geene twee onderscheydē en wassen. Andre verstaen daer door een seker edel gesteente.
46 T.w. alsmen gewach maeckt van de weerde der wijsheyt.
47 Het woort beteeckent een gesteente / dat root van koleur geweest is / uyt het gene/ dat verhaelt wort Thren. 4. 7.
48 Een edel gesteente van groen koleur. siet van 't selve Exod. 28. 17. en 39. 10.
c Iob 28. 12.
49 Hy noemt de vogelen/ om datse hooge vliegen/ ende verre sien/ ende nochtans niet geraken en konnen tot de plaetse / daer de wijsheyt verborgen is ; want de volmaeckte wijsheyt alleene te vinden is in Godt/ die daer van de redelicke creaturen soo vele mede-deelt/ als 't hem belieft.
d Iob 28. 14.
50 Hy bedeelt alle plaetsen in drie / inde middelste/ daer in de levendige menschen zijn/ in de hoochste / daer in de vogelen vliegen ; ende inde onderste/ daer in de doode zijn/ ende al wat vergaen is. Vgel. hier mede vov. cap. 26. de aenteeck. op v. 6.
51 T. w. der verborgener wijsheyt. De sin is/ datse van dese geene kennisse en hebben / maer alleen een geruchte/ datse in wesen zy. Vgel. vov. v. 14.
52 Dat is/ niemant anders dan Godt.
53 D. de wijse / hoemen de wijsheyt vinden kan/ hoedanich sy is / ende wat werckingen datse heeft / ende wat beleydt / ende eynde daer in.
54 T. w. daerse te vinden is / namelick alleen in hem selven. Matth. 11. 27.
55 De sin is/ dat Godts wijsheyt oneyndelick/ ende onbepaelt is. 1. Cor. 2. 10. Hebr. 4. 13.
56 Hy wil seggen/ dat de wijsheyt / die in Godt verborgen is / haer eenichsins geopenbaert heeft door de scheppinge der werelt.
57 De sin is/ dat Godt allen schepselen nae sijne wijsheyt niet alleen het wesen heeft gegevē/ maer dat hyse oock heeft gestelt in order/ gewichte/ en mate/ ende de selve ingestort hare eygenschappen/ ende manieren van werckingen.
e Prov. 8. 29.
58 T. w. hoe/ waer/ wanneer/ ende waer toe hy den regen/ donder/ blixem/ &c. soude laten vallen.
59 Vergel. ond. 38. 25.
60 *Hebr.* der stemmen. Alsoo Exod. 9. 21. 1. Sam. 7. 10. onder 37. 4/ 5. Psal. 29. 3.
61 Vergel. Genes. 1. 31.
62 T. w. de wijsheyt / van de welcke hier gesproken wort.
63 D. openbaerdese / ende gaf den menschen stoffe/ om die te vertellen / ende te verkondigen.
64 D. hy ordineerdese tot het eynde / daer toe hyse geopenbaert hadde.
65 D. hy toonde/ dat hyse met de aldervolmaecktste doorsoeckinge/ ende alderwijste bedenckinge den menschen voorgestelt hadde / op datse die met eerbiedinge nasoecken/ ende met ootmoet vereeren souden.
f Psal. 111. 10. Prov. 1. 7. ende 9. 10.
66 Als of hy seyde; De verborgene wijsheyt/ waer door ick de werelt/ en daer in de menschen regere/ is voor my. maer de wijsheyt/ die ick voor den menschen behoudē hebbe/ is dat sy my vreesen nae het voorschrift van mijnen geopenbaerden wille. siet Deut. 29. op v. 29.

Het xxix. Capittel.

Job wenschende in sijnen eersten staet herstelt te werden / verklaert hoe gelucksalich de selve geweest zy door des Heeren gunste/ ende segen/ v. 1/ &c. ende hoe seer hy daer in van allen geeert/ ende aengesien was/ 7. uyt oorsake van sijne vroomicheyt/ ende deuchtsaemheyt/ 12. hy verhaelt oock hoedanich sijne hope daer in was/ 18. mitsgaders sijnen gestadigen opganck in rijckdom/ 19. item in eere/ ende aensien/ 20.

1 [1] Ende Job ginck voort sÿne spreucke op te heffen/ ende seyde:

2 [2] Och of ick ware gelÿck inde voorige maenden; gelÿck [3] inde dagen/ [doe] Godt my bewaerde.

3 Doe hy [4] sÿne lampe dede schÿnen over mÿn hooft; [ende] ick [5] by sÿn licht [6] de duysternisse doorwandelde:

4 Gelÿck als ick was in de dagen mÿner [7] jonckheyt/ doe Godts [8] verborgentheyt over mÿne tente was:

5 Doe de Almachtige noch [9] met my was/ [ende] mÿne [10] jongers rontom my:

6 Doe ick mÿne gangen [11] wiesch in boter: ende de rotsse by my [12] oly-beken uytgoot:

7 Doe ick uytginck nae de [13] poorte door de stadt/ [doe] ick mÿnen [14] stoel op de [15] strate liet bereyden.

8 De jongers sagen my/ ende [16] verstaken sich: ende de stock-oude [17] resen op/ [ende] stonden.

9 De Overste [18] hielden de woorden in: ende [19] leyden de hant op haren mont.

10 De stemme der Vorsten verstack haer: ende [20] hare tonge kleefde aen haer gehemelte.

11 Als een oore [my] hoorde/ so hielt sy my gelucksalich: als [my] een ooge sach/ so getuychdese [21] van my.

12 [a] Want ick bevrÿdde den elendigen/ die riep: ende den weese/ ende die geenen helper en hadde.

13 [22] De segen des genen/ die [23] verloren ginck/ quam op my: ende het herte der weduwe dede ick [24] vrolick singen.

14 [b] [25] Ick bekleedde my met gerechtichheyt/ ende [26] sy bekleedde my: mÿn [27] oordeel was als een mantel/ ende vorstelicke hoet.

15 [28] Den blinden was ick [tot] oogen: ende den kreupelen was ick [tot] voeten.

16 Ick was den nootdurftigen een vader: ende het geschil [dat] ick niet en wiste/ [29] dat ondersocht ick.

17 Ende ick verbrack [30] de back-tanden des verkeerden: ende wierp den roof uyt sÿne tanden.

18 Ende ick seyde; Ick sal in [31] mÿnen nest [32] den geest geven: ende ick sal de dagen vermenichvuldigen/ [33] als het zant.

19 Mÿn [34] wortel was [35] uytgebreydt aen het water: ende dauw vernachtede op mÿnen tack.

20 Mÿne [36] heerlichheyt [37] was nieuwe by my: ende [38] mÿn boge veranderde sich in mÿne hant.

21 Sy hoorden my toe/ ende wachteden; ende sweegen op mÿnen raet.

22 Na mÿn woort en [39] spraken sy niet weder: ende [40] mÿn reden druppede op hen.

23 Want sy wachteden nae my/ gelÿck [41] [nae] den regen: ende sperreden haren mont op/ [als] nae den [42] spaden regen.

24 [43] Lacchede ick hen toe/ sy en [44] geloofden't niet: ende [45] het licht mÿnes aengesichts en deden sy niet nedervallen.

25 [46] Verkoos ick haren wech/ so sat ick [47] boven aen/ ende woonde [48] als een Coninck onder de benden/ als een die treurige vertroost.

1. Siet bov. 27. op v. 1.
2 *Hebr.* wie sal my geven te zijn. &c. siet bov. 6. op v. 8.
3 D. in den voorigen tijt mijnes levens. Vgel. boven 14. v. 5. ende siet de aenteeck.
4 D. my met sijne gunste/ ende segen by bleef. Soo wort dit woort dickwils genomen. Siet bov. 18. op v. 6.
5 Dat is/ door sijne genade/ ende segen: want licht is hier evenveel/ als recht te voore lampe. Siet bov. 18. op v. 5.
6 D. de elende/ ende den tegenspoet deses levens door-quam/ ende overwan. Duysternisse voor elende/ ende tegenheyt. siet Gen. 15. op v. 12.
7 D. mijner meester kracht/ ende gelucksalicheyt. Ende verstaet dese niet soo seer ten aensien van sijnen ouderdom/ als vanden welstant sijnes levens/ die hem te vooren als eene jeucht geweest was. And. in de dagen mijnes herfts, te weten/ als ick overvloet/ en weelde gehadt hebbe/ gelijck men heeft in den herft/ als de vruchten rijpe zijn: ofte/ inde dagen mijnes winters. dat is/ als ick ruste/ ende stilte gehadt hebbe/ gelijck de krijschslunden in de winter plegen te hebben/ alsse in eene goede plaetse logeeren.
8 Verstaet de eeuwige voorsichticheyt Godts/ waer door hy sorge voor Job droech/ om hem te geleyden/ ende te bewaren/ mits-gaders sijne vriendelicke bywooninge door de onderwysinge/ ende vertroostinge van sijnen heyligen Geest.
9 Siet Genes. 21. op v. 22.
10 D. knechten/ ofte/ sonen.
11 'T is eene overtollige maniere van spreken/ beteeckenende grooten overvloet van boter/ met ongelijck de gene/ die wy hebben Gen. 49. 11/ 12. ende die hier inde naeste woorden volgt.
12 Vergel. Deuter. 32. 13. ende 33. 24. en bov. 20. 17. *Hebr.* ende de rotze by my met beken van olye uytgegoten wert.
13 Verst. de plaetse van het gerichte/ by ons genaemt de vyerschare. siet Gen. 22. op v. 17. ende bov. 5. 4.
14 Richterstoel/ uyt den welcken hy als eene hooge Overicheyt kennisse nam van der ondersaten geschillen/ ende het recht uytede.
15 Die by de stadts-poorte was/ alwaer het volck vergaderde om te pleyten/ ende de uytsprake des Richters te verwachten.
16 Te weten/ uyt vreese/ ofte schaemte voor my wijckende.
17 T. w. tot dat ick nedergeseten was/ in teecken van eerbiedinge. Vgel. Levit. 19. 32. 1. Reg. 2. 19.
18 D. lieten hare propoosten varen/ om my te hooren spreken/ ofte uyt ontsicht van mijne tegenwoordicheyt.
19 Dat is/ swegen stille. Siet Judic. 18. op v. 19.
20 Dese maniere van spreken beteeckent stil-swijgentheyt/ ofte onvermogentheyt van spreken/ siet de selve oock Psal. 137. 6. Ezech. 3. 26.
21 T. w. van mijne Godtvruchticheyt/ ende vroomicheyt/ die haer openbaerde/ in alle mijne woorden/ ende wercken.
a Psal. 72. 12. Prov. 21. 13.
22 D. het goet/ het welcke my toe-gewenscht wiert van de gene/ die ick uyt sware nooden hielp.
23 D. die in perijckel stont van verloren te moeten gaen/ in dien ick hem met raet/ ende daet niet geholpen en hadde.
24 D. verblijden over de weldaet/ ende den bystant/ dien ick haer bewees in hare verdruckinge.
b Ies. 59. 17. Ephes. 6. 14, &c. 1. Thes. 5. 8.
25 De sin is/ gelijck Job hem vast gehouden heeft aen de gerechticheyt/ als aen een kleet datmen niet af en legt/ dat oock alsoo de gerechticheyt hem diende tot een cieraet/ ende aensien by den menschen. Vgel. ond. 40. 5. Psal. 132. 9. Jesa. 52. 1.
26 T. w. de gerechticheyt.
27 T. w. dat ick uytede tot bescherminge van de verdruckte.
28 Verst. dat hy de elendige geholpen hadde/ niet alleen met woorden van onderwijs/ waerschouwinge/ raet/ ende troost/ maer oock met wercken/ ende middelen.
29 Hy wil seggen/ dat hy niet alleen recht afgehandelt en heeft/ dat tot hem/ als tot den ordinaren Richter aengebracht wiert/ maer oock dat hy neerstelick nagespeurt hadde/ dat hem niet aengebracht was/ om de verdruckte by tijts te helpen.
30 D. het gewelt der onrechtveerdige menschen/ die de arme/ ende swacke sochten te verdrucken. Siet gelijcke maniere van spreken/ Psal. 3. 8. en 57. 5. ende 58. 7. Pro. 30. 14. Joel 1. 6.
31 D. in mijn huys/ en onder de mijne.
32 D. allenerkens/ ende sachtkens uyt gaen/ ende als van enckelen ouderdom sterven. Vgel. de naestvolgende woorden. 't Hebr. woort schijnt soo genomen te zijn/ Genes. 25. 8. ende 49. 33.
33 Dat is/ in groote veelheyt. Siet Genes. 41. op v. 49.
34 Dat is/ mijn vermogen/ ende welvaren nam toe/ ende vermeerderde/ gelijck de wasdom eens booms/ die uyt den gront met water/ ende uyt den hemel met dauw wel bevochticht wort. Vgel. bov. 18. 16. ende Psal. 1. 3.
35 *Hebr.* geopent.
36 D. de eere/ ende achtinge/ die ick onder de menschen hadde uyt oorsake van mijnen grooten welstant.
37 D. bleef niet alleen gelijck te voore/ maer nam oock dagelicks toe.
38 Verst. de macht/ ende de middelen/ die hy hadde om sijnen staet te onderhouden/ ende te beschermen tegens alle schadelick gewelt. Hy verklaert van die/ datse veranderden door toenemminge/ ende vermeerderinge. Boge voor macht/ ende middelen. Genes. 49. v. 24. 1. Sam. 2. v. 4/ &c.
39 *Hebr.* en verdobbelden sy niet. alsoo 1. Sam. 26. 8. 2. Sam. 20. 10.
40 Siet Deut. 32. op v. 2.
41 Vergel. Psal. 72. op v. 6.
42 Siet Deut. 11. op v. 14.
43 Ofte/ jockte ick met hen.
44 T. w. dat ick jockte; dat is/ sy hadden my in sulcken aensien/ ende weerde/ datse mijne woorden in jock gesproken/ opnamen als in rechten eernst van my voortgebracht.
45 D. mijn blijde gelaet en bedroefden/ nochte en beschaemden sy niet/ uyt oorsake/ dat ick met mijn jocken hen soude mogen schijnen veracht te hebben.
46 D. indien ick van selfs by hen ginck/ om hen te besoecken/ en met goet onderwijs/ raet/ ofte troost te vermaken/ ende stichten.
47 *Hebr.* het hooft: ofte [aen't] hooft.
48 Hy wil seggen/ dat hy niet alleen geducht was/ als een Coninck om sijne autoriteyt/ maer oock bemint/ ende begeert/ als een vertrooster der bedroefden/ om sijne vriendelickheyt/ ende weldadicheyt.

Het xxx. Capittel.

Job stelt tegen sijnen voorgaenden welstant/ sijne tegenwoordige elende/ bestaende in groote verachtinge/ die hem de onweerdichste lieden aendeden/ v. 1/ &c. in vreede aenvechtinge/ daer mede hy in sijn geloove/ ende hope bestreden wiert/ 12. in verschrickingen/ 15. in anxt/ 16. in smerten des lichaems/ 17. in uyterste smaetheyt/ ende vernederinge/ daer in hy niet verhoort en wiert/ 19. in doodelicke verswackinge sijner krachten/ 22. niet tegenstaende sijne vroomicheyt/ 25. in't gewelt sijner sieckte/ 27. in droefheyt/ ende geklach/ 31.

1 Maer nu lacchen over my [1] mindere dan ick van dagen/ welcker vaderen ick versmaet soude hebben; [2] om by de honden mÿner kudde te stellen.

2 Waertoe soude my oock geweest zÿn de kracht [3] harer handen? [4] sy was [door] ouderdom in hen vergaen.

3 Die door [5] gebreck/ ende honger eensaem waren/ vliedende nae [6] dorre plaetsen; [in 't] [7] donckere/ [8] woeste/ ende verwoestede.

4 Die [9] siltige kruyden pluckten by de struycken; ende welcker spÿse was de wortel der [10] jeneveren.

5 Sy wierden uyt [11] het midden uytgedreven: (men jouwde over hen/ als [over] eenen dief/)

6 Op datse woonen souden inde kloven der dalen/ de holen des stofs/ ende der steen-rotzen.

7 [12] Sy schreeuwden tusschen de struycken/ onder de netelen [13] vergaderden sy sich.

8 Sy waren kinderen der [14] dwasen/ ende kinderen [15] van geenen name: [16] sy waren geslagen uyt den lande.

9 [a] Maer nu ben ick [17] haer snarenspel geworden: ende ick ben hen tot een klapwoort.

10 [b] Sy hebben eenen grouwel aen my/

1 D. jonger van jaren. Alsoo ond. 32. 6. Het woort dagen wort oock nagelaten/ de selve sin blijvende/ Gen. 19. 31. ende 48. 14. Jos. 6. 26. Jud. 6. 15. Alsoo groote, voor oude/ 1. Sam. 17. 28. en ond. 32. 9.
2 D. om acht te nemen over de honden/ die mijne schapen/ en geyten bewaerden.
3 Dat is/ hares lichaems.
4 T. w. de kracht. And. de ouderdom was aen hen verloren. D. de oude jaren waren in hen vruchteloos/ zijnde sonder verstant/ ende voorsichticheyt/ die in de oude lieden vereyscht wort.
5 Te weten/ dat hen overquam door hare onachtsaemheyt/ ende leuyicheyt.
6 In welcke sy verdreven waren/ als onweerdige van het geselschap der menschen/ ofte die sy selve verkoren door schaemte/ ende vreese/ om uyt aller lieden oogen te wesen.
7 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick den voorledenen nacht/ ofte avont/ Genes. 19. 34. maer hier ist voor donckerheyt/ ofte donckere plaetsen genomen/ als dicke bosschagien/ spelonckan/ woeste/ ende ruyge heyden/ die verre van de wooningen der menschen afgesondert zijn. And. eertijts woeste. &c.
8 Dese twee woorden zijn t'samen gevoecht/ om eene groote woesticheyt daer mede uyt te drucken. Alsoo ond. 38. 27. Zephan. 1. 15.
9 D. die in soutachtige aerde groeyen. And. pappel, ofte/ wilde kruyden.
10 Siet 1. Reg. 19. v. 5. ende de aent. hy wil seggen/ dat sy gegeten hebben 't gene anders niet eetbaer en was. and. de jenever-wortel was om [haer] te warmen. Vgel. Jesa. 47. 14. alwaer het hebreeusch woort alsoo gebruyckt wort.
11 Te weten der steden/ ofte der menschen, om datmen een misvertrouwen/ ende quaet vermoeden van hen hadde. And. uyt het geselschap, t. w. der menschen.
12 T. w. uyt het gevoelen van haren noot/ ruchelende als wout-ezelen/ die hongerich zijn: in welcken sin dit woort gebruyckt wort bov. 6. v. 5. ende een ander woort desen seer gelijck/ bov. 24. 12.
13 T. w. om daer te schuylen/ offe gesocht wierden. And. versengden, ofte wondeden sich, te weten/ aen de netelen/ die door haren brant deser luyden lichamen met hittige puykelen/ ende puysten deden uytloopen.
14 Siet de beteeckeninge deses woorts/ 1. Sam. 25. op v. 25. And. sy waren dwase lieden, ja lieden sonder name.
15 Dat is/ sonder eere/ ende achtinge in de werelt. Het tegendeel zijn mannen van name. Siet Gen. 6. 4. ende de aenteeck.
16 D. verdreven/ ende uytgesmeten. And. verworpender, ofte/ neder gedruckter dan de aerde, te weten door der menschen verachtinge.
a Iob 17. 6. Psal. 69. 13. Thren. 3. 14, 63.
17 D. daer van sy singen/ spelen/ ende klappen/ blijde zijnde over mijne elende/ ende daer mede den spot drijvende. Vgel. bov. 17. 2/ 5/ 6. Psal. 35. 15. ende 69. 13. Thren. 3. 14. Ezech. 33. 32.
b Iob 19. 19.

sy ma-

sy maken sich verre van my: [18] ja sy en onthouden het speecksel niet van mijn aengesichte.

11 Want [19] hy heeft mijn [20] zeel los gemaeckt/ ende my bedruckt: daerom hebben [21] sy den [22] breydel [23] voor mijn aengesichte afgeworpen.

12 [24] Ter rechter-hant staet de [25] jeucht op/ [26] stooten mijne voeten uyt; ende [27] banen tegen my hare verderflicke wegen.

13 [28] Sy breken mijn pat af/ [29] sy vorderen mijn elende: sy en hebben [30] geenen helper [van doen].

14 [31] Sy komen aen/ als door eene wyde breucke: [32] onder de verwoestinge rollen sy sich aen.

15 Men is [met] verschrickingen tegen my gekeert; elck eene vervolgt als een wint mijne [33] edele [ziele]: ende mijn heyl is als een wolcke voorby gegaen.

16 Daerom [34] stort haer nu mijne ziele in my uyt: de dagen [35] des drucks grijpen my aen.

17 Des nachts door-boort [36] hy mijne beenderen [37] in my: ende mijne puls-aderen en rusten niet.

18 Door [38] de veelheyt der kracht is mijn kleet [39] verandert: [40] hy omgordt my als de [41] krage mijnes rocks.

19 Hy heeft my in't [42] slijck geworpen/ ende ick ben gelijck geworden [43] als stof/ ende assche.

20 Ick schreye tot [44] u/ maer ghy en antwoordt my niet: ick [45] stae/ [46] maer ghy en acht [niet] op my.

21 Ghy zijt [47] verandert in eenen wreeden tegen my: door de sterckte uwer hant [48] wederstaet ghy my hatelick.

22 Ghy [49] heft my op inden wint/ ghy doet my [daer op] rijden: ende ghy versmelt my [50] het wesen.

23 Want ick weet [c] dat ghy my ter doot brengen sult/ ende tot het [51] huys der 'tsamen-komste [52] aller levendigen.

24 Maer [53] hy en sal [54] tot dē aerd-hoop de hant [55] niet uytsteken: isser by [56] haerlieden geschrey [57] in sijne verdruckinge?

25 [d] [58] Weende ick niet [59] over hem die harde dagen hadde? was mijne ziele niet beangst over den nootdurftigen?

26 [Nochtans] doe ick het goede verwachtede/ so quam het quade: doe ick hoopte nae het [60] licht/ so quam de [61] donckerheyt.

27 Mijn ingewant [62] ziedet/ ende en is niet stille: de dagen der verdruckinge zijn [63] my voorgekomen.

28 Ick gae swart daer henen/ [64] niet vā de sonne: opstaende [65] schreeuw ick [66] in de gemeynte.

29 [e] [67] Ick ben den draken een broeder geworden: ende een met-geselle der [68] jonge struyssen.

30 [f] Mijn huyt is [69] swart geworden over my: ende mijn [70] gebeente is ontsteken van [71] dorricheyt.

31 Hierom is [72] mijn harpe tot eene rouw-klage geworden: ende mijn orgel tot eene stemme der weenenden.

18 Yemant te bespuygen/ is altijt een teecken geweest van groote verachtinge. Vgel. Num. 12. 14. Deut. 25. 9. Iesa. 50. 6. Matt. 26. 67.
19 Naeml. Godt. Siet vov. 3. op v. 20. alsoo ond. v. 18. ende 20.
20 D. mijn aensien/ ende authoriteyt/ daer mede ick de mijne bedwongen/ ende als in den toom gehouden hebbe/ heeft hy my gantsch ontnomen.
21 T. w. de boose/ die my nu tegenvallen/ ende de behoorlicke eere weygeren.
22 Door den welcken sy van my in order gehouden wierden.
23 D. in mijne tegenwoordicheyt. De sin is/ datse sich in't aensiē selfs van Job ontbonden/ ende quijte maeckten vanden plicht der eerbiedinge/ ende gehoorsaemheyt/ die sy hem schuldich waren.
24 D. daer hy de meeste sterckte hadde.
25 Het woort heeft sijnen oorspronck van spruyten, eñ bloeyen. beteeckenende de eerste groenende jeucht. Hy siet op de gene/ die hem in sijn lijden met d'aldermeeste onverstandicheyt / selheyt / ende hefticheyt overvielen.
26 Te weten / om my te doen struyckelen/ ende te gronde te storten.
27 Dat is/ sy hoogē/ ende maken dē wech effen/ dien sy ingaen/ ende betreden willē/ om my te verderven. *Hebr.* paden hares verderfs.
28 Dat is/ den raet/ ende de order / die ick volgen moet / om my in dit lijdē wel te dragen / beroeren sy soo met hare twistingen/ dat ick niet en weet/ wat ick voornemen/ ofte spreken / ofte doen sal.
29 D. sy vermeerderense/ te weten / met haer verkeert oordeel/ valsche beschuldingen/ ende bittere lasteringen.
30 T. w. om haer quaet voornemen tegen my uyt te voeren. Sy zijn daer toe mans genoech van haer selven.
31 T. w. tegen my. 'T is eene gelijckenisse genomen vande krijchsluyden / die door de bresse/ diese inde muer eener stadt gemaeckt hebben/ poogen met groot gewelt/ ende gedruys de inwoonderen te overvallen.
32 D. onder mijne elende hebben sy gewoelet / ende gearbeydet / om die meerder te maken / ende met de selve my te overstorten / ende te gronde te brengen.
33 And. Vorstinne, ofte mildadige, ofte vrywillige, ofte voornemelicke. Verstaet de ziele / die de eere des menschen genoemt wort/ Genes. 49. 6. ende de eenige Psal. 22. 21. Siet de aenteeck.
34 D. mijn leven gaet uyt/ versmelt in tranen/ ende wort verteert door droeffenisse. Alsoo Psal. 42. 5.
35 D. in de welcke my druck/ ende groot lijden overvallen; die elders oock genaemt worden dagen der benaeuwtheyt, 2. Reg. 19. 3. der duysternisse, vov. 15. v. 23. der besoeckinge, ende verwoestinge, Iesa. 10. 3. der bestraffinge. Hos. 5. 9.
36 N. Godt / als vov. v. 11. ende in het volgende. T. w. om dat hy hem oock des nachts/ als andere rusten/ geene ruste en liet genieten door het gewelt sijner sieckte/ 't welck indrong tot de sterckste / ende binnenste deelen des lichaems. Vgel. vov. 7. 3/ 14. ende 17. 12.
37 *Hebr.* van boven my. Dat is/ uyt den hemel/ van waer hy sijne plagen op my sendt.
38 T. w. die Godt tegen my aenlegt/ om mijn lichaem met ongesontheyt te ontstellen/ ende te misinaken.
39 T. w. door de vlecken van etter / ende bloet vloeyende uyt mijne geswellen / ende verswceringen.
40 Namelick / Godt.
41 *Hebr.* de mont. De sin is / gelijck het opperste / ende het hol des rocks / daer door het hooft gesteken wort / den hals omgordt / alsoo omgordt de Heere mijn lichaem met smerten.
42 Dat is / in de uyterste versmaetheyt. Het woort slijck is in gelijcken sin genomen / Psal. 40. 3. ende 69. 15. Mich. 7. 10.
43 Siet Genes. 18. 27. ende de aenteeckeninge.
44 Namelick / O Godt.
45 T. w. verwachtende uwe hulpe/ ofte u biddende.
46 And. ende ghy merckt op my. T. w. sonder barmherticheyt: als in 't naeste vs.
47 Tegen uwe nature/ ende gewoonte.
48 Vergel. vov. 13. 24. ende 16. 9. Jer. 30. 14.
49 D. slingert my nae lijf ende ziele / door uwe gramschap / gelijck stroo/ ende stoppel door eenen geweldigen wint/ opgeheven/ verstropt/ ende over een gerolt wort.
50 Dat is / mijn leven / ende krachten. Siet van het Hebr. woort / vov. 5. op v. 12.
c Hebr. 9. 27.
51 D. tot het graf / ofte de plaetse / die den dooden lichamen tot den dach der verrijsenisse van Godt bestemt is. And. het huys der bestemminge. D. het bestemde huys.
52 T. w. menschen. Alsoo Psal. 143. 2.
53 Naeml. Godt.
54 D. tot de gene/ die inder aerde begraven liggen.
55 T. w. om die daer onder liggen/ hier noch nae den lichame te plagē. Hy wil seggen/ dat het lijden deses tijts eyndigt met de lichamelicke doot, eñ dat hy volgens met die ontslagen soude zijn van't tegenwoordich verdriet. Vgel. vov. 7. 21. eñ 14. 21.
56 T. w. by de doode lichamen/ die inde graven liggen.
57 D. daer mede Godt die verdruckt heeft/ t. w. als hy door de doot de lichamen der selver te gronde geworpen heeft. Is dan (wil Job seggen) in de lichamen/ die inden grave verbroken liggen/ noch eenich geschrey van wegen't lijden/ datse daer noch souden hebben? Hy verstaet / Neen, gelijck de ervarentheyt leert.
d Psal. 35. 13. 14. Rom. 12. 15.
58 Dese vrage versekert sterckelick/ dat hy sulcks gedaen hadde, ofte 't is eene soorte van eedtsweeren/ daer in de straffe/ die hy wenschte/ verswegen wort/ indien hy het gemelde niet gedaen en hadde: maer dewijle hy't gedaen hadde/ verclaert hy aldus/ dattet te verwonderen was/ dat niemant met hem medelijden en hadde.
59 *Hebr.* over den harden van dage.
60 Dat is / voorspoet/ ende welvaren. Siet vov. 18. v. 5.
61 D. tegenspoet/ ende qualick varen. Siet Genes. 15. op v. 12.
62 D. is door de grootheyt mijns lijdens / ende mijner sieckte soo ontstelt/ ende beroert / gelijck of het water ware / dat over een groot vyer seer siedt/ eñ opwelt.
63 D. buyten mijne verwachtinge my overgekomen / ende als overvallen / hopende / dat ick nae mijne vroomicheyt noch eē deel des goeden levens hier te genieten hadde.
64 Maer door de swaerheyt mijner sieckte / ende het gewelt mijnes lijdens/ dat my verteert/ ende uytput.
65 D. geve een klagelick geluyt/ comende uyt het gevoelen van de smerten mijner sieckte.
66 D. in de by-een-komste van eerlicke luyden / alwaermen pleecht sich wat in te houden / om der eerbaerheyt wille.
e Psal. 102. 7.
67 De sin is/ dat hy met dese beesten te vergelijcken was/ ten aensien van het droevich geschrey / het welck hy maeckte: want desen beesten is een eyselick gehuyl toegeschreven / Mich. 1. 8. De woorden broeder, ende metgeselle beteeckenen hier eenen/ die met yet ten sekeren aensien te gelijcken is. siet Gen. 49. 5. ende Prov. 18. 9. ende d'aenteeck.
68 *Hebr.* dochteren der struyssen. Alsoo Levit. 11. 16. Vgel. Lev. 1. op v. 14.
f Psal. 119. 83. Thren. 4. 8. ende 5. 10.
69 Siet vov. op v. 28.
70 D. mijn lichaem / ende des selven inwendichste krachten.
71 Siet vov. 21. v. 24. op het woort merch.
72 D. mijne vreuchde is verandert in droefheyt/ ende weeklage/ door de swaerheyt mijner elende.

Het xxxj. Capittel.

Job bewijst sijn onschult/ eernstelick vertoonende sijne werckē/ als dat hy kuysch was geweest ontrent de maechden / v. 1 / &c. rechtveerdich in contracten / 5. kuysch ontrent andere vrouwen/ 9. gerechtich tegen sijn dienstvolck/ 13. weldadich tegen de arme/ 16. onschuldich tegen de weesen/ 21. niet steunende op sijnen rijckdom/ 24. geen afgodendienaer/ 26. sich niet verblijdende in sijns vyants ongeluck / 29. nochte hem vloeckende/ 30. herbergich/ 31. waerachtich/ ende oprecht in't bekennen van sijne gebreken/ 33. niemant ongelijck doende / 34. wenschende dat van sijn spreken / ende doen kennisse genomen wierde / 35. hy verhaelt oock sijnen oprechtigen handel / 38. begeert qualick te varen / so hy de waerheyt niet en spreeckt / 40.

1 ICk hebbe een verbont gemaeckt met mijne oogen: hoe soude ick dan acht gegeven hebben op [1] eene maecht?

2 Want wat is [2] het deel Godts van boven? ofte de erve des Almachtigen [3] uyt de hoochten?

3 Is niet het verderf voor den verkeerden/ ja [4] wat vreemts voor de werckers der ongerechticheyt?

4 [a] Siet [5] hy niet mijne [6] wegen? ende [7] telt hy niet alle mijne treden?

5 So ick met [8] ydelheyt omgegaē hebbe; eñ heeft mijn voet gesnelt tot bedriegerye;

6 Hy wege my op/ in [9] eene rechte weech-schale: ende Godt sal mijne [10] oprechticheyt weten:

7 So mijn ganck uyt [11] den wech geweken is/ ende mijn herte mijne oogen [12] nagevolgt is/ eñ aen mijne handē [13] yet aenkleeft:

8 [14] So moet ick zaeyen/ maer een ander eten; ende mijne [15] spruyten moeten uytgewortelt worden.

9 [b] So mijn herte verlockt is geweest [16] tot eene vrouwe / ofte ick aen mijnes naesten deure geloert hebbe:

10 So moet mijne huysvrouwe met eenen anderen malen; ende andere sich over haer krommen.

11 Want dat is een schendelicke daet: ende 'tis eene misdaet [17] [by] de Richteren.

1 T. w. om die onkuysselick te aenschouwen / ende ter oneere te begeeren. Vgelijckt Matth. 5. v. 28. 1. Johan. 2. 16.
2 T. w. dat Godt geeft. Verstaet de straffe voor den oncuysschen verordent van Godt. Vgel. vov. 20. op v. 29. sommige verstaen 't van de belooninge der cuyschheyt/ die hy soude verliesen door onkuysche daden.
3 D. uyt den hemel. Siet vov. cap. 16. op v. 19.
4 *Hebr.* vreemdieheyt. D. dat seltsaem/ ongewoonlick ende extra-ordinaer is.
a 2. Chron. 16. 9. Iob 34. 21. Prov. 5. 21. ende 15. 3. Ierem. 32. 19.
5 T. w. Godt. Alsoo v. 6.
6 Siet Gen. 6. op v. 12.
7 D. neemt hy niet waer al mijn doen eñ laten / om dat genadelick te beloonen/ so het goet is / ofte rechtveerdelick te straffen / so het quaet is? Siet vov. 14. op v. 16.
8 D. leugen ende valscheyt; in t'samen-handelingen. alsoo Exod. 23. 1. Deut. 5. 20. Iesa. 5. 18.
9 *Hebr.* in wagen der gerechticheyt; dat is / men ondersoecke nae behooren mijn gemoet/ voornemen/ woorden/ ende wercken.
10 T. w. dat ick geen huychelaer geweest en ben/ daer voor ick van mijne vrienden aengesien worde.
11 D. van den regel/ ende het voorschrift des levens/ dat ons van Godt voorgestelt is. Hy spreeckt van moetwillige sonden/ daer in men voortgaet.
12 Dat is/ ongerechtelick begeert heeft / dat den oogen aengenaem was/ ende een ander toebehoorde.
13 T. w. van ander lieden goet. And. eene vlecke, ofte smette; D. eenige quade daet.
14 Hy wenscht hem selven de straffe Godes toe / van welcke te sien is/ Lev. 26. 16. Deut. 28. vss. 30/33/38/39/40.
15 D. dat ick inder aerde geplant hebbe.
b Iob 24. 15. Prov. 7. 25.
16 Te weten/ om die onbehoorlick te begeeren/ ende te gebruycken/ daer toe de gelegentheden bespiedende.
17 D. die weerdich is door de Richteren geoordeelt/ ende gestraft te worden. Alsoo ond. v. 28.

12 Want [18] dat is een vyer/ 't welck tot de verderbinge toe verteert ; ende al myn inkomen uytgewortelt soude hebben.

13 So ick versmaet hebbe het recht myns knechts / ofte myner dienst-maecht/ als sy geschil hadden met my :

14 (Want wat soude ick [19] doen [c] als Godt [20] opstonde? ende als hy [21] besoeckinge dede/ wat soude ick hem antwoorden?

15 [d] Heeft hy niet / die my inden buyck maeckte/ [22] hem [oock] gemaeckt? ende [23] een ons inde baer-moeder bereydt?)

16 So ick den armen [hare] begeerte [24] onthouden hebbe/ ofte [25] de oogen der weduwe hebbe laten versmachten :

17 Ende myne bete alleen gegeten hebbe; so dat de weese van die niet gegeten en heeft:

18 (Want van myne jonckheyt aen is [26] hy by my [27] opgetogen / als [by] een vader: ende [28] van mynes moeders buyck aen heb' ick [29] haer [30] geleydt:)

19 So ick yemant hebbe sien omkomen/ om dat hy sonder cleedinge was/ende [31] dat de nootdurftige geen decksel en hadde :

20 So [32] syne lendenen my niet gesegent en hebben ; doe hy vande vellen myner lammeren verwarmt wiert :

21 So ick myne hant tegen den weese [33] bewogen hebbe ; om dat ick inde [34] poorte myne [35] hulpe sach:

22 Myn schouder valle van het schouder-been / ende myn arm breke van syne [36] pype af.

23 Want het [37] verderf Godts was by my een schrick; ende ick [38] en vermocht niet [39] van wegen syne hoocheyt.

24 So ick het gout [e] tot myne [40] hope geset hebbe ; ofte tot het fyn gout geseyt hebbe/ Ghy zyt myn vertrouwen :

25 [f] So ick blyde ben geweest / om dat myn [41] vermogen groot was; ende om dat myne hant geweldich veel [42] verkregen hadde:

26 [g] So ick het [43] Licht [44] aengesien hebbe [45] wanneer het scheen/ ofte de Mane heerlick voortgaende;

27 Ende myn herte [46] verlockt is geweest [47] in't verborgen/ [48] dat myne hant mynen mont gekust heeft:

28 Dat ware oock een [49] misdaet [by] den Richter : want ick soude den Godt [50] van boven [51] versaeckt hebben.

29 [h] So ick verblydt ben geweest inde [52] verdruckinge mynes haters ; ende my [53] opgeweckt hebbe/ als het [54] quaet hem [55] vondt :

30 (Oock en hebbe ick myn [56] gehemelte niet toegelaten te sondigen/ [i] mits door eenen vloeck [57] syne ziele te begeeren.)

31 So de lieden [58] myner tente niet en [59] hebben geseyt; Och of wy van syn vleesch hadden! wy en souden niet versadiget werden.

32 [k] De vreemdelinck en overnachtede niet op de strate : myne deuren opende ick nae [60] den wech.

33 So ick/ [61] gelyck Adam/ myne overtredingen bedeckt hebbe ; [62] door eygene liefde myne misdaet verbergende!

34 Seker ick konde wel eene groote menichte [63] geweldelick onderdruckt hebben ; maer de [64] verachtste der huysgesinnen [65] soude my afgeschrickt hebben ; [66] so dat ick geswegen soude hebben / ende ter deuren niet uytgegaen zyn.

35 [67] Och of ick eenen hadde / die my hoorde! siet / myn [68] oog-merck is / dat de [69] Almachtige my [70] antwoorde ; ende dat [71] myn tegenpartye een [72] boeck schryve.

36 [73] Soude ick het niet op mynen schouder dragen? ick soude het op my binden [als] [74] eene kroone.

37 Het getal [75] myner treden soude ick [76] hem aenwysen: [77] als een Vorst soude ick tot hem naderen.

38 So myn lant tegen my [78] roept/ ende syne [79] voren t'samen weenen:

39 So ick syn [80] vermogen gegeten hebbe sonder gelt; ende de ziele syner [81] acker-lieden [82] hebbe doen hygen :

40 Dat [83] voor tarwe distelen voortkomen / ende voor gerste stinck-kruyt. [84] De woorden Jobs hebben een eynde.

18 Dat is/ betoorsakende een vyer/ te weten/ der goddelicker wrake. Siet bov. 22. op v. 20. Want gelijck het vyer seer haestelick de stoppelen verteert / alsoo oock Godts toorn/ ende rechtveerdige straffe de sondige menschen. Vgel. Deut. 4. op v. 24. ende Mal. 4. 1. 19 T. w. om my te verantwoorden voor Godt, want de slaven en hadden in voortyden geene vryheyt / om tegen hare heeren voor den wereltschen Richter eenige klachte aen te stellen. c Psal. 44. 22. 20 T. w. om te oordeelen tusschen my/ ende hen ; het welcke geschiet door de straffen/ die Godt den onrechtveerdigen/ ende wreeden in dit leven/ ofte in't toekomende toesendt. 21 D. straffe. Siet Genes. 21. op v. 1. ende Levit. 18. op v. 25. d Iob 34. 19. Prov. 14. 31. ende 17. 5. 22 T. w. mijnen knecht. 23 T. w. Godt. And. heeft hy hem niet inde baer-moeder bereyt op eene maniere? ofte/ in eenerley baermoeder. 24 T. w. dat ic dien nae mijn vermogen niet en soude voldaen hebben. Hebr. so ick de armen van de begeerte geweert hebbe. 25 Men laet yemants oogen versmachten/ alsmē hem lange te vergeefs laet wachten nae yet goets dat hy begeert: 't welcke geseyt woort by gelijckenisse genomen van de oogen/ welcker krachte alsse sterckelick / ende sonder ophouden / door begeerte nae yets uytsien/vergaen/ ende versmelten. Alsoo Psal. 69. 4. ende 119. 82/123. Thren. 4. 17. 26 T. w. van den welcken in 't laetste voorgaende vers gesproken is. Vgel. bov. 29. 16. 27 Hebr. groot geworden. 28 Eene overtollige maniere van spreken / beteeckenende de eerste jonckheyt / inde welcke Godt hem dese liefde tegens de weduwen/ ende weesen ingestort hadde. 29 T. w. weduwe / van de welcke in 't 16 vs gesproken is. 30 D. geholpen met troost/ raet/ ende daet. 31 T. w. sonder van my decksel / ende kleedinge te ontfangen. 32 Verstaet de lendenen des nootdurftigen / die Job met syne vellen gekleedt / ende gedeckt hadde. De sin is/ so hy/ wiens die lendenen waren/ Job niet gedanckt/ goet toegewenscht/ ende lof gegeven hadde / uyt oorsake van het gemack / dat hy daer by voelde. Alsoo is het woort segenen genomen / Genes. 12. 3. Deut. 24. 13. 2. Sam. 8. 10. Psal. 62. 5. 33 T. w. om hem te slaen/ ofte smijten/ ofte dreygen/ ofte eenichsins met gewelt te verdrucken. Vgel. 1. Reg. 13. 4. 34 D. in de plaetse van het gerichte/ ofte in de vyerschare/ de welcke by den ouden in de stadts-poorten was. Siet Genes. 22. op v. 17. 35 T. w. my bereyt van de Richteren / die my het recht wijsen souden / uyt vreese van mijne macht / ende aensien / ofte uyt begeerte van mijne vrientschap. 36 Hebr. riet. Verst. het opperbeen des arms/ sich streckende van den elleboge af tot den schouder. 37 Dat is / dat Godt den verdruckers der armen toesendt. 38 D. ick en hadde gantsch geene kracht/ te weten / om voor hem te bestaen / ende syne wrekende hant te verdragen. 39 Dat is/ uyt oorsake van syne schrickelicke majesteyt / ende over groote macht. e Marc. 10. 24. 1. Timot. 6. 17. 40 Alsoo is het Hebr. woort genomen/ bov. 8. 14. Prov. 3. 26. f Psal. 62. 11. 41 D. ryckdom/ ende middelen. Alsoo Genes. 34. 29. Num. 31. 9. Deut. 8. 17. 42 Hebr. gevonden hadde. Alsoo Deut. 8. 17/18. Jes. 10. 10/&c. g Deut. 4. 19. 43 D. de sonne: want hier worden de groote lichten, (alsoo genaemt Genes. 1. 16. Psal. 136. 7.) genelt/ de sonne/ ende de mane/ over welcker schoonheyt / ende werckingen de heydenen hen soo seer verwondert hebben/ datse die goddelicke eere bewesen. Jer. 43. 13. ja oock de Israeliten selve/ 2. Reg. 21. 3. ende 23. 4/5/11. Ezech. 8. 16. 44 Te weten/ om dat goddelicke eere te bewijsen/ gelijck de afgoden-dienaren doen. 45 De afgoden-dienaren hebben de sonne meest ge-eert / alsse opginck / ende in haren glants was / ende de mane alsse vol was ; het welcke hier genoemt woort haer heerlicken voortganck. 46 Te weten / om die godtsdienstige eere aen te doen. 47 Tegen de openbare professie/ die ick doe van den waren/ ende levendigen Godt alleen inden geest/ ende waerheyt te dienen. Siet Deut. 27. 15. 48 Dat is / mijne hant aen mijnen mont gebracht hebbe / tot bewijs van eerbiedinge / ende onderdanicheyt. Siet van den afgodischen kus/ gedaen ter eere van de Afgoden/ 1. Reg. 19. op v. 18. Siet oock Gen. 41. op v. 40. 49 Siet bov. op v. 11. 50 D. die boven inden hemel is/ ende van daer ons aensiet/ regeert/ ende gaet doet. Alsoo Deut. 4. 39. 1. Reg. 8. 23. 51 T. w. met de eere/ die hem alleen toekomt/ den schepselen te geven : wantse beyde niet en konnen t'samen gedient worden. Siet Jos. 24. 22/23. 1. Reg. 18. 21. Matth. 4. 10. ende 6. 24. 2. Corint. 6. 16. h Prov. 17. 5.

52 D. schade/ quallick-varen / ondergangk/ verderf. Alsoo bov. 30. 24. en Prov. 24. 22. 53 T. w. tot blijtschap/ ende vreuchde. 54 Verst. het quaet der straffe. D. ellende/ ende tegenspoet. Siet Genes. 19. op v. 19. 55 D. overquam/ ende trefte. Siet Gen. 44. op v. 34. 56 D. mijne tonge/ ofte mont. i Math. 5. 44. Rom. 12. 14. 57 Dat is/ met eenen vloeck te wenschen/ dat hy sterven soude. And. mits over sijne ziele eenē vloeck te wenschen. 58 D. mijner woninge. Siet 2. Reg. 13. op v. 5. Verst. sijne huysgenooten/ knechten / ende dienstmaechden. 59 Het schijnt hier uyt/ dat Job niet alleen seer herbergich is geweest / maer oock sijne gasten soo mildelick heeft onthaelt / dat hyse met sijn alderbeste / ende leckerste vleesch/ ende spijse heeft versadigt: soo dat sijne huysgenooten wenschende oock alsoo dagelicks getracteert te worden / quamen te seggen / Och of wy, &c. Andere verstaen/ dat om de groote herbergichheyt van Job sijne huysgenooten hebben gebreeck / dat sy geen spijse genoech souden behouden om sich te versadigen. Andere duyden't op sijne vyanden/ die so geerne uyt wraeckgiericheyt souden verscheurt hebben / indien Job daer in hadde bewillicht.

k Hebr. 13. 2. 1. Petr. 4. 9. 60 D. tegens over 's Heeren strate / om de voorbygaende reysende lieden alsoo in mijnen huyse te ontfangen / ofte / voor de reysenden man. Siet bov. 6. op v. 19. 61 Verg. Hos. 6. op v. 7. And. gelijck een mensche. D. gelijck de menschen plegen te doen. 62 Hebr. in, ofte / met my te bemmen in mijnen schoot ; dat is / by my in't verborgene / ofte / in't heymelicke. Anders: door mijne macht / ende authoriteyt / datse mijne gebreken niet en souden hebben derven openbaren ; sulcks dat ickse niet en behoefde te vreesen / over de blame / die sy my hadden mogen nageven. 64 Hebr. de verachtinge. D. die aldermunst in eenige huysgesinnen gesien/ ende geacht waren. 65 Te weten/ so ick my vergrepen hebbende/ daer van ware vermaent geweest. 66 Te weten / door zedicheyt / schaemte / ende vreese. And. Doch ick hebbe my stille gehouden ende en ben ter deuren niet uytgegaen. 67 De sin is/ Indiemmen niet en gelooft/ dat ick verhaelt hebbe ; datmen mijne sake ondersoecke / ende recht oordeele : maer och of ick daer toe nu eenen Richter hadde / die van alles kennisse genomen hebbende/ recht richtede. Vgel. Job. 9. 32. ende 19. 23. 68 Hebr. teecken. And. mijne begeerte. 69 Dien ick liefst tegen mijne vrienden voor eenen Richter hebbe. 70 T. w. waerom hy my alsoo straft / dewijle ick niet en ben soodanich een/ als mijne vrienden my afmalen. Vgel. bov. 10. 2. ende 13. 22/23. 71 Hebr. de man mijns twistes. 72 Inhoudende de beschuldingen/ die tegen my gedaen worden. 73 T. w. my daer mede verblijdende / ende ten toone stellende / om dat ick eene goede conscientie hebbende/ wel weet/ dat hy geen bewijs en soude connen inhouden/ om my te overtuygen/ dat ick een hypocrijt geweest zy. 74 Hebr. als kroonen ; dat is/ als een sonderlinck cieraet. Vgel. Prov. 12. op v. 4. 75 Dat is/ mijner woorden/ ende wercken. 76 Verst. sijnen beschuldiger. Desen soude Job al sijn doen/ ende laten recht uyt openbaren/ steunende alsoo op de goetheyt sijner sake/ dat de partije hare beschuldinge niet en soude konnen waer maken. 77 D. met een kloeckmoedich/ ende onbeschroomt herte. And. als tot een Vorst soude ick tot hem naderen / dat is / hoewel hy mijn vyant soude zijn / ick soude nochtans hem als een Prince aensien uyt verheuginge/ om de sekerheyt van het proces te sullen winnen. 78 T. w. als om wrake/ overmits ick het ongerechtelick verkregen/ ende beseten soude hebben. Siet gelijcke maniere van spreken / Genes. 4. 10. ende Habac. 2. 11. item siet bov. 8. op v. 18. 79 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick de verhevene aerde ofte ruggen tusschen twee voren. Alsoo ond. 39. 13. Psal. 65. 11. Hos. 10. 4. 80 Dat is/ sijne vrucht. alsoo Genes. 4. 12. 81 Hebr. meesters ofte Heeren. D. besitters/ ofte gebruyckers. 82 D. door bedrogh / ofte gewelt / ende tyrannije hebbe verdruckt / ende overlast, ende de ziele doen uytblasen, dat is / ben ick oorsake van haer doot geweest. Vgel. boven 11. 20. 83 T. w. met eene exemplare straffe. 84 T. w. die hy met sijn vrienden gesproken heeft.

Het xxxij. Capittel.

Job / ende sijne drie vrienden houden op te spreken / v. 1. daer over is Elihu vertoornt / 2. hy vangt aen te spreken met verklaringe van de redenen / die hem beweechden / 6. toont sijnen yver / die hy daer toe hadde / 17. wenschende nae behooren sich daer in te dragen/ 21.

1 DOe hielden die [1] drie mannen op/ van Job te antwoorden: dewyle hy [2] in syne oogen rechtveerdich was.

2 So [3] ontstack de toorn van Elihu

1 Namelick / Eliphaz/ Bildad / ende Zophar. 2 D. in sijn eygen oordeel. Siet bov. 18. op v. 3. Soo geboelden de manier van Job / te weten / dat hy sich selven voor rechtveerdich hielt ; gelijck sy oock geene stoffe ter contrarie en vonden/ om te bewijsen/ dat Job onrechtveerdich / dat is, een godtloos mensche/ ende huychelaer was : want dat hy neffens andere mede een sondaer was / bade hy vry uyt bekent/ bov. 14. 4. 3 Namelick tegen Job / ende sijne drie vrienden. Vgel. de maniere van spreken met Genes. 4. 5. ende 39. 19.

de sone

de sone van Baracheël de [4] Buziter van het geslachte [5] Rams: tegen Job wert sijn toorn onsteke; om dat hy sijne [6] ziele [7] meer rechtveerdichde dan Godt:

3 Sijn toorn ontstack oock tegen sijne drie vrienden / om datse [8] geene antwoorde vindende / nochtans Job [9] verdoemden.

4 Doch Elihu hadde gewacht [10] op Job [11] in't spreken; om [12] datse ouder van dagen waren / dan hy.

5 Als dan Elihu sach / datter geene antwoorde en was inde mont van die drie mannen / ontstack sijn toorn.

6 Hierom antwoordde Elihu de sone van Baracheël de Buziter / ende seyde; Ick ben [13] minder van dagen / maer ghy lieden zijt [a] stock-oude: daerom heb ick geschroomt / ende gevreest ulieden mijn gevoelen te vertoonen.

7 [14] Ick seyde / Laet [15] de dagen spreken / ende de veelheyt der jaren wijsheyt te kennen geven.

8 [b] Sekerlick [16] de Geest die in den mensche is / eñ de inblasinge des Almachtigen / [17] maeckt haerlieden verstandich.

9 [c] De [18] groote en zijn niet wijs / ende de oude en verstaen het recht [niet].

10 Daerom segge ick / [19] Hoort nae my; [20] ick sal mijn gevoelen oock vertoonen.

11 Siet / ick hebbe gewacht [21] op u lieder woorden: ick hebbe de ore gewendt [22] tot ulieder aenmerckingen / tot dat ghy [23] redenen uytgesocht haddet.

12 Als ick nu acht op u gegevē hebbe / siet / daer en is niemant / die Job overrede; die uyt u lieden sijne redenē beantwoorde:

13 [24] Op dat ghy niet en segget / Wy hebben [25] de wijsheyt gevonden; Godt heeft hem nedergestooten / [26] geen mensche.

14 Nu en heeft [27] hy tegen my geene woorden gericht / ende met [28] u lieder woorden en sal ick hem niet beantwoorden.

15 [29] Sy zijn ontset / sy en antwoorden [30] niet meer: sy hebben de woorden van sich [31] versett.

16 Ick hebbe dan [32] gewacht / maer sy en spreken niet: want sy staen stille; sy en antwoorden niet meer:

17 Ick sal mijn deel oock antwoorden: ick sal mijn gevoelen [33] oock vertoonen.

18 Want ick ben der woorden vol: [34] de geest mijnes [35] buycks benauwt my.

19 Siet / [36] mijn buyck is als de wijn / [die] niet geopent en is: gelijck nieuwe [37] leder-sacken soude hy bersten.

20 Ick sal spreken / op dat ick [38] voor my lucht krijge: ick sal mijne lippen openen / ende sal antwoorden.

21 Och! dat ick [39] niemants aengesichte aen en neme / ende tot den mensche [40] geene bynamen en gebruycke.

22 Want ick en weet geene bynamen te gebruycken: in korten [41] soude mijn [42] Maker my [43] wechnemen.

[4] D. een der nakomelingen van Buz de sone Nahors / des broeders Abrahams. Siet Genes. 22. 21. Sommige houden hem voor Bileam / daer van siet Num. 22. 5.
[5] Van dese naem is verscheyden gevoelē. Vele meynen / dat Ram eene verkortinge des naems is / voor Aram, de naem eens Syriers / van den welcken een huysgesin / ofte geslachte der Syriers / uyt 't welcke Elihu was / toegenaemt zy. Andere verstaen hier Ram de vader Amminadabs / 1. Chron. 2, 9 / 10. die oock Aram genaemt wort / Matth. 1. 4. Sommige oock Abram, Gen. 11. 27. die daer nae Abraham genaemt wiert / Genes. 17. 5.
[6] D. hem selven. Siet 1. Reg. 19. op v. 4.
[7] Dat en hadde Job niet uytdruckelick geseyt / maer Elihu besloot dit hier uyt / om dat Job wilde met Godt gelijck in proces treden / ende meer besich was met sijne oprechticheyt te verdedigen / dan Godts wijsheyt / ende gerechticheyt de eere te geven.
[8] T. w. om Job te wederleggen / ende te overtuygen.
[9] T. w. van huychelerye / ende godtloosheyt.
[10] Eñ sijne vriendē.
[11] *Hebr.* inde woorden; te weten / om te vernemen offe noch meer met malkanderen spreken souden / ofte wanneer sy hare woorden eyndigen soudē. De vrienden haddense ge-eyndiget / cap. 26. ende Job de sijne met het eynde des voorgaenden capitt. Anders Elihu hadde met Iob gewacht op [hare] woorden, te weten / der drie vrienden.
[12] N. Job / ende sijne drie vrienden.
[13] Dat is / jonger van jaren. Siet vov. 30. v. 1. ende d'aent.
[a] Iob 15. 10. ende bov. v. 4. ende ond. v. 7.
[14] T. w. by my selven: dat is / ick dachte. siet Genes. 20. op v. 11.
[15] D. die bedaget zijn: alsoo in het volgende / veelheyt der jaren, voor de gene die veel jaren hebben.
[b] Iob 12. 13. ende 38. 36. Prov. 2. 6. Eccl. 2. 26. Dan. 1. 17. ende 2. 21.
[16] Verst. den Geest Godts / gelijck uyt de volgende woorden can verstaen worden. De sin is / dat de wijsheyt eygentlick alleen is oorspronckelick van Godt / niet van de outheyt der jaren / die menichmael feylt. And. sekerlick is de geest, dat is / de redelicke / ende verstandige ziele inde mensche, maer den adem, &c. dat is / de rechte wijsheyt komt alleen van de verlichtinge Godts.
[17] T. w. de menschen. 'T is eene veranderinge des getals: want hy hadde recht te voren in dit vs in't eenvoudich getal gesproken. Siet vov. 24. op v. 18.
[c] Iob 12. 12.
[18] D. de oude van jaren. siet vov. 30. op v. 1. De sin is / dat dese niet altijt wijs en zijn / ende niet eygentlick / nochte voornemelick door de outheyt.
[19] Hy spreeckt Job toe.
[20] T. w. die jonger ben van jaren.
[21] Hy spreeckt de drie vrienden Jobs toe.
[22] D. soo neerstelick / ende aendachtelick / dat ick geraeckt ben tot in het begrijp van alle uwe voorgestelde bedenckingen.
[23] T. w. daer mede ghy Job soudet mogen overtuygen.
[24] Sommige vervullen den sin der woorden / met / Ick segge dit, op dat ghy niet en segget.
[25] T. w. daer mede Job van ons overtuycht / ende beantwoort is. Dese wijsheyt nu soude zijn / dat Godt hem sijn lijden toegesonden hadde / ende niet een mensche / ende dewijle Godt rechtveerdich is / ende niemant ongelijck en doet / voornemelick als hy soo vreeslick straft / dat Job moeste een godtloos mensche zijn.
[26] *Hebr.* niet een man.
[27] Naeml. Job.
[28] Naeml. ghy Eliphaz / Bildad / ende Zophar.
[29] T. w. de drie vrienden Jobs. Het schijnt / dat hy dit seggende / hem gekeert heeft tot de omstanders / ende toehoorders.
[30] T. w. op de propoosten van Job.
[31] D. afgeweert / ende anderen overgelaten.
[32] T. w. op de antwoorden der 3 vrienden Jobs.
[33] Alsoo vov. v. 10.
[34] Verst. den yver / ende goede genegentheyt / die Elihu tot desen handel hadde. siet 2. Reg. 19. op v. 7.
[35] Dat is / innersten gemoets. Siet vov. 15. op v. 2. Alsoo in't volg. vs.
[36] Verst. dat het binnenste sijns gemoets / niet sonder schade en soude zijn / indien hy verswege het gene hy over desen handel bedacht hadde; gelijck de vaten scheuren / ende bersten / die van nieuwen / ende stercken wijn vol zijnde / geene lucht en hebben.
[37] Het Hebr. woort beteeckent hier leder-sacken / daer men hier voortijden den wijn in dede. Vgel. Matth. 9. 17.
[38] D. verlichtinge krijge van de bedenckinge / ende bekommernisse / komende uyt mijn voorgaende aenhooren / ende stil-swijgen.
[39] Siet Levit. 19. op v. 15.
[40] T. w. nochte ten goede / om hem te vereeren met pluymstrijcken / nochte ten quade / om hem te versmaden / met bittere vermaningen.
[41] T. w. indien ick sulcks dede, Siet boven 4. op v. 17.
[42] D. Godt / die my gemaeckt / ende geschapen heeft.
[43] Dat is / dooden / ende verderven.

Het xxxiij. Capittel.

Elihu vermaent Job tot toeluysteringe / v. 1 / &c. gebruyckende daer toe redenen / 3. beschuldigt Job / dat hy te seer op sijne eygene gerechticheyt gestaen hadde / 8. toont dat Godt de menschen tot verstant / ende bekeeringe brachte / door droomen / ende gesichten / 14. door sieckten / 19. door de aenspraeke sijner dienaren / 23. vermaent Job om hem te hooren / ofte oock te antwoorden / 31.

1 ENde gewisselick / ô Job / hoort doch mijne redenen / ende neemt alle mijne woorden ter oren.

2 Siet nu / [1] ick hebbe mijnen mont opgedaen: mijne tonge spreeckt [2] onder mijn gehemelte.

3 Mijn redenen sullen [3] de oprechticheyt mijns herten; ende [4] de wetenschap mijner lippen / [5] dat suyver is / uytspreken.

4 [6] De Geest Godts heeft my gemaeckt: ende de [7] adem des Almachtigen heeft my levendich gemaeckt.

5 So ghy cont / antwoordt my: [8] schickt u voor mijn aengesichte / stelt u.

6 [a] Siet / [9] ick ben Godts / gelijck ghy: [11] uyt den leeme ben ick oock afgesneden.

7 Siet / [12] mijne verschrickinge en sal u niet beroeren: ende mijne [13] hant en sal over u niet swaer zijn.

8 Seker / [b] ghy hebt geseyt voor mijne oren: ende ick hebbe de stemme der woorden gehoort:

9 [14] Ick ben reyn sonder overtredinge / ick ben suyver; eñ en hebbe geene misdaet:

10 Siet / [15] hy vindt [16] oorsaken tegen my: [c] hy [17] houdt my voor sijnen vyant.

11 [d] [18] Hy legt mijne voeten inden stock: [e] [19] hy neemt alle mijne paden waer.

12 Siet / [20] hier in en zijt ghy niet rechtveerdich / antwoorde ick u: [21] want Godt is [22] meerder dan een mensche.

13 Waerom hebt ghy tegen hem getwist? want [23] hy en antwoordt niet van alle sijne daden.

14 [24] Maer Godt spreeckt [25] eens / ofte tweemael; doch men [26] lett niet daer op.

15 [27] In den droom / [door] het gesichte des nachts / als een diepen slaep op de lieden valt; in de sluymeringe op den leger:

[1] Den mont opdoen, is dickwils met seer grooten ernst van gewichtige saken spreken / ofte een statich verhael aenvangen / als hier eñ Jud. 11. 35. Psal. 78. 2. Prov. 24. 7. ende 31. 8 / 9 / 26.
[2] Ofte / met mijne rake. ofte gehemelte. dat is / in mijnen mont. Het gehemelte helpt tot de sprake / vov. 29. 10. daerom wort het selve oock de sprake toegeschreven. siet vov. 31. 30. Prov. 8. 7.
[3] D. het rechte / ware / ende onvervalschte gevoelen mijns herten. Vgel. boven 6. 25. eñ d'aenteeck.
[4] D. mijne lippen / die wetenschap / ofte leeringe sullen / ende moeten voortbrengen; die oock lippen der wetenschap genaemt worden / Pro. 14. 7.
[5] D. 't welck onvervalscht is / ende komt uyt een oprecht herte.
[6] Elihu geeft te verstaen dat hy was een mensche / ende schepsel Godts / gelijck andere. Volgēs dat Job met hem vrijelick sprekē mochte sonder schroom / als met sijns gelijcke / so dat hy sich niet en behoefde te ontschuldigen met de vreesselicke Majesteyt Godts / tegens de welcke hy verklaert hadde niet te komen bestaen. Siet vov. 9. 32. ende 13. 21. ende 16. 21.
[7] Hy schijnt te sien op de scheppinge des eersten menschen. Genes. 2. 7.
[8] Ofte / schickt. richt [uwe woorden]. als c. 32. v. 14.
[a] Iob 9. 35. ende 23. 20.
[9] Dat is / ick behoore Godt toe / zijnde van hem geschapen / ende tot nu toe van hem in't leven onderhouden. And. ick ben voor Godt nae uwen mont. te weten / om sijne sake te verdedigen nae u eygen begeerte.
[11] Te weten / inden eersten voor-vader Adam / so dat ick van stoffe / ende afcomste uwes gelijcke zy / ende daerom van u niet te vreesen. Siet Genes. 2. 7.
[12] Te weten / daer mede ick u soude mogen verschricken.
[13] Siet vov. 13. 21. ende de aenteeck.
[b] Iob 10. 7. ende 16. 17. ende 23. 10, 11. ende 27. 5.
[14] Dit zijn de redenen / die Elihu uyt Jobs propoosten hadde gemerckt / oordeelende die strafbaer te wesen. Men kan de selve / ofte dergelijcke vinden in de plaetsen hier recht te vooren op de kant aengeteeckent. Niet te min Job heeft sijne sonden meermaels bekent / gelijck te sien is / vov. cap. 9. 2. ende 14. 4. maer sprekende van sijne onnooselheyt / verstaet daer mede de gerechticheyt sijner sake tegen sijne vrienden / ende niet de gerechticheyt sijns persoons voor Godt.
[15] T. w. Godt. Job en hadde wel dese selve woorden niet gebruyckt / maer die van gelijcken sin waren / vov. 14. 16 / 17.
[16] D. stoffe om my te beswaren / dat is / te beschuldigen / ende te straffen. And. afbrekingen, dat is / middelen / om sich van my / ofte my van hem te scheyden / ende alle vrientschap te breken / ofte / om al mijn voornemen / ende poogen te vernietigen. Vgel. Num. 14. 34.
[c] Iob 13. 24. ende 16. 9. ende 19. 11.
[17] Siet vov. 13. 24. eñ d'aenteeck. item Vgel. vov. 16. 9. ende 19. 11.
[d] Iob 13. 27.
[18] Siet vov. 13. 27. ende d'aenteeck.
[e] Iob 14. 16.
[19] Vergel. vov. 14. 16. ende 31. 4. met d'aent.
[20] D. in't gene ick nu van u verhaelt hebbe.
[21] Hier uyt besluyt Elihu / dat Job met meerder ootmoet / ende eerbiedinge tegen Godt gehandelt moeste hebben: volgens / dewijle hy hem hier in vergrepen hadde / dat hy in desen deele onrechtveerdich was / hoewel hy hem anders voor vroom kende.
[22] Ten aensien niet alleen van sijn wesen / eñ macht / maer oock van sijne wijsheyt eñ rechtveerdicheyt / &c.
[23] De sin is / dat Godt van al sijn doen ons geen rekenschap en geeft / nochte oock gehouden is te geven. Of aldus: om dat hy alle sijne woorden niet gesproken en heeft. And. want hy en verantwoort geene sijner daden, ofte wercken: dat is / hy en is niet gehouden eenige te verantwoorden.
[24] De sin is / hoewel Godt niet gehouden is / van sijn doen ons rekenschap te geven / nochtans door sijne vriendelicke goetheyt doet hy het dickwils / te weten / alst hem believt / 't welcke van vele niet waergenomen en wort. Vgel. Gen. 6. 3. Num. 14. 42. 1. Reg. 22. 28. 2. Reg. 17. 13. Dan. 4. 5 / 22 / 28. Matt. 27. 19.
[25] Een seker getal voor een onseker: alsoo ond. v. 29. Siet Lev. 26. op v. 8.
[26] *Hebr.* siet.
[27] Siet Gen. 20. 3. ende 28. 2. ende d'aenteeck.

16 Dan [28] openbaert hy 't voor de oore der lieden: ende hy [29] versegelt hare kastijdinge;

17 Op dat hy den mensche afwende [30] [van sijn] [31] werck: ende van den man [32] de hoovaerdije [33] verberge:

18 Dat hy sijne ziele van het verderf afhoude; ende sijn leven/ dat het door het [34] sweert niet door en gae.

19 [35] Oock wort hy gestraft met smerte op sijn leger: ende de [36] stercke menichte sijner beenderen:

20 [e] [37] So dat sijn levẽ het broot selve versoeyt; eñ sijne ziele [38] de begeerlicke spijse:

21 Dat sijn vleesch verdwijnt [39] uyt het gesichte; ende sijne beenderen/ [die] [40] niet gesien en wierden/ [41] uytsteken:

22 Eñ sijne [42] ziele naedert ten verderve; eñ sijn leven tot de dingen/ [43] die dooden.

23 Isser dan by hem een [44] Gesante/ eẽ Uytlegger/ een [45] uyt duysent; om den mensche sijnen [46] rechten plicht te verkondigen;

24 [47] So sal [48] hy hem [49] genadich zijn/ ende [50] seggen/ [51] Verlost hem/ dat hy in't verderf niet neder en dale/ ick hebbe [52] versoeninge gevonden.

25 Sijn vleesch sal [53] frisscher worden/ dan 't was in de jeucht: hy sal tot de dagen sijner jonckheyt wederkeeren.

26 Hy sal tot Godt eernstelick bidden/ [f] die in hem een welbehagen nemen sal/ ende [54] sijn aengesichte met gejuych aensien: want hy sal den mensche [55] sijne gerechticheyt wedergeven.

27 [56] Hy sal de [57] menschen [58] aenschouwen/ ende seggen; Ick hebbe gesondicht/ ende het recht verkeert/ het welcke my niet en heeft [59] gebaet:

28 [Maer Godt] heeft mijne ziele verlost/ datse niet en voere [60] in't verderf; soo dat mijn leven het [61] licht aensiet.

29 Siet/ dit alles werckt Godt [62] twee [ofte] driemael met [63] een man:

30 [g] Op dat hy sijne ziele afkeere van het verderf; ende hy [64] verlicht worde met het licht der levendigen.

31 Merckt op/ ô Job/ hoort nae my: swijgt/ ende ick sal spreken.

32 Soder [65] redenen zijn/ antwoordt my: spreeckt/ want ick hebbe lust u te [66] rechtveerdigen.

33 So niet/ hoort nae my: swijgt/ ende ick sal u wijsheyt leeren.

28 D. opent/ ende verlicht 't verstant/ ende bekeert dẽ wille des menschẽ door sijne inwendige aensprake/ ende vermaninge. siet van de selve maniere van spreken/ Ruth 4. op v. 4.
29 D. hy druckt in hare herten de sekerheyt sijner straffinge/ dat is/ dat hy sijn voornemen/ om hen te straffen/ sekerlick uytvoeren sal. Siet de selve maniere van spreken/ Deut. 32. 34.
30 Het woordeken van, is hier in te voegen uyt het volgende lidt van dit vs.
31 Te weten/ quaet werck/ dat hy voorhadde. siet Gen. 20. 3. ende 31. 24.
32 D. de grootsheyt ende vermetentheyt des herte/ waer door de mensche tot een quaet voornemen geraeckt.
33 *Hebr.* bedecke. dat is/ wechneme. Vgel. de maniere van spreken met de gene/ die vov. is/ c. 3. v. 10.
34 Het Hebr. woort beteeckent een geweer/ dat met werpen gebruyckt wort. Verst. hier door/ allerley quaet der ziele/ ofte des lichaems tijdelick ofte eeuwich. Vgel. onder 36. 12.
35 De sin is/ dat Godt den mensche vermaent heeft in voortijden/ niet alleẽ door droomen/ ende gesichten/ maer oock/ gelijck heden/ door sieckte/ ende kranckheden/ om op haer leven acht te nemen/ ende Godt te vreesen.
36 D. alle sijne beenen/ die veel/ ende sterck zijn/ verst. hier op: worden gestraft/ uyt het volg. And. ende de twist sijner beenderen is geweldich; dat is/ de smerte sijner beenderen/ waer door Godt gelijk met hem twistet.
e Psal. 107. 18.
37 And. so dat sijn leven hem het broot doet versoeyen.
38 *Hebr.* de spijse der begeerte, dat is/ diemẽ begeert/ ofte daer toe men belust is/ alsmen gesont is. Alsoo vatẽ, ofte gereetschap der begeerte. 2. Chro. 32. 27. Het lant der begeerte. Psal. 106. 24. wijnstockẽ der begeerte. Amos 5. 11.
39 D. dattet niet meer gesien en wort, van wegẽ sijne magerheyt.
40 T. w. uyt oorsake vande voorgaende vetticheyt des lichaems.
41 T. w. door de voorgemelde magerheyt. And. verbroken worden, ofte/ vermorselt.
42 D. sijn leven/ gelijck terstont in't volgende verklaert wort. siet Gen. 19. op v. 17.
43 Dat is/ die de menschen van het leven berooven.
44 D. een Propheet/ ofte Leeraer van Godt gesonden/ om de menschen/ die in eenige noot zijn/ van sijnen wille/ ende haren schuldigen plicht te onderwijsen. Andere verstaen/ door desen Gesante, eenen heyligen Engel.
45 Te weten/ der vroome/ ende trouwe Leeraren/ die niet vele te vinden en zijn; daerom wordense geseyt een uyt duysent te wesen.
46 D. dat hy behoort te doen/ ende te laten/ om Godt te behagen.
47 T. w. als de siecke mensche de vermaninge des Leeraers met een geloovich/ ende gehoorsaem herte sal aengenomen hebben.
48 N. Godt.
49 T. w. hem vergevende sijne sonden/ ende hem weder gesont makende.
50 T. w. tot den Bode, ofte Gesante.
51 D. verkondicht hem de verlossinge/ Joh. 20. 23. 2. Corint. 5. 19/ 20.
52 T. w. de versoeninge des Messiæ.
53 Verst. dit van de nieuwe gesontheyt/ ende stercke des lichaems/ zijnde als een teecken vande vernieuwinge des geestes.
f Psal. 50. 15. Ies. 58. 9.
54 De sin is/ dat Godt den mensche/ op den welcken hy te vooren om sijne sonde vergramt was; daerna/ als hy bekeert is/ vriendelick/ ende met een bysonder welbehagen sal aenschouwen. Men kan oock verstaen/ dat de mensche Godts aengesichte met vreuchde sal aensien/ dat is/ sijne genade/ ende vaderlicke gunste gevoelen. De sin is eenderley.
55 Te weten/ mits hem door sijnen Geest sekerheyt te geven van sijne rechtveerdichmakinge/ ende de ware vernieuwinge die in hem door de sonde seer afgenomen hadden.
56 Namelick/ die krancke door Godts weldaet gesont geworden zijnde. Andere verstaen dit van Godt/ om dat in 't volgende vs/ het welcke hier aenhangt/ voor mijne ziele, ende mijn leven, sommige lesen/ sijne ziele, sijn leven, ende setten dese woorden over aldus/ Hy, te weten Godt/ siet op de menschen, ende [so daer yemant] seyt, ick hebbe gesondicht: &c. so sal hy sijne ziele verlossen, dat hy niet en gae in't verderf, ende sijn leven sal het licht sien.
57 Die hy begeert te stichten met de belijdenisse sijner sonden/ ende de verkondinge der genade Godts aen hem bewesen.
58 D. hy sal hem by de selve voegen/ ende daer mede vergeselschappen.
59 Zijnde daerom met eene sware sieckte gestraft geweest. Het Hebr. woort is in dese beteeckenisse genomen/ Esth. 3. 8. ende 5. 13.
60 D. in't graf.
61 D. goeden welstant geniet. Licht is hier soo veel als welstant. siet vov. 18. op v. 5. ende sien, is genieten. siet vov. 7. op v. 7.
62 D. dickmael. 't Is een seker getal voor een onseker.
63 D. met een mensche.
g Psal. 56. 14.
64 Dat is/ dat hy niet alleen noch in't leven blijve/ maer daer in soo welvare/ dat hy aensienelick/ ende ge-eert onder de menschen worde.
65 T. w. om uwe sake te verantwoorden/ ende my tegen te spreken.
66 D. voor te spreken/ ende te verdedigen/ so verre het mogelick is/ sulcks dat ick dit werck niet uyt eenige twist-gierigheyt aen en neme.

Het xxxiiij. Capittel.

Elihu versoeckende gehoort te worden/ v. 1/ &c. beschuldicht Job/ dat hy sich te rechtveerdich hielt/ 5. ende de Godtvruchticheyt onnuttich achtede/ 9. hy toont dat de almachtige Godt niet en kan ongerechtich zijn/ 10. maer dat sijne gerechticheyt blijckt in alle sijne wercken/ 19. vermaent Job/ dat hy sich vernedere voor den Heere/ 31. bidt Godt/ dat hy hem daer toe bequaem make/ 36.

1 VOorder [1] antwoordde Elihu/ ende seyde:

2 Hooret ghy wijse/ mijne woorden: eñ ghy verstandige/ neyget de ooren nae my.

3 [a] Want de oore [2] proeft de woorden: [3] gelijck het gehemelte de spijse smaeckt.

4 Laet ons kiesen voor ons [4] dat recht is: laet ons kennen onder ons/ wat goet is.

5 Want Job heeft geseyt/ [5] Ick ben rechtveerdich: ende [b] [6] Godt heeft mijn recht wechgenomen:

6 [7] Ick moet liegen in mijn recht: [c] [8] mijn pijl is smertelick [9] sonder overtredinge.

7 Wat man isser [10] gelijck Job? hy drinckt de bespottinge [11] in als water?

8 [12] Ende gaet over wech in geselschap met de werckers der ongerechticheyt: ende wandelt met [13] godtloose lieden?

9 Want [14] hy heeft geseyt; [15] Ten baet een man niet/ [16] als hy welbehagen heeft aen Godt.

10 Daerom ghy [17] lieden van verstande hooret nae my; [18] verre [d] zy Godt van godtloosheyt/ eñ de Almachtige van onrecht.

11 [e] Want [nae] het werck des menschen [19] vergeldt hy hem: ende nae eens yeders [20] wech doet hy't [21] hem vinden.

12 Oock waerlick Godt en [22] handelt niet godtloosl ick: ende de Almachtige verkeert het recht niet.

13 [23] Wie heeft hem gestelt over de aerde? ende wie heeft de gantsche werelt geschickt?

14 [f] Indien hy [24] sijn herte tegens [25] hem settede/ [26] sijnen geest/ ende sijnen adem soude hy tot sich vergaderen:

15 [27] Alle vleesch soude te gelijcke den geest geven: ende de [28] mensche soude [g] tot stof wederkeeren.

16 Soder dan verstant [29] [by u] is/ hoort dit: neycht de ooren tot de stemme mijner woorden.

17 [h] Soude hy oock/ die het recht haet/

1 Dat is/ ving een nieuw propoost aen. Siet Judic. 18. op v. 14. ofte/ ginck voort in 't antwoorden.
a Iob 12. 11.
2 D. sy hoortse/ ende brengtse tot het verstant/ om daer geoordeelt te worden/ hoedanige datse zijn.
3 *Hebr.* ende. Siet vov. 5. op v. 7. De rake wort de smaeck toegeschreven. Alsoo vov. 12. 11. Prov. 24. 13.
4 *Hebr.* het oordeel; ofte/ recht, dat is/ de waerheyt/ ende billickheyt/ die wy in desen geheelen handel soecken moeten/ verwerpende al het gene/ dat valsch/ ende onrecht is. Alsoo is het Hebr. woort dickwils genomen. Siet Deuter. 32. 4. Job 32. 9. Psal. 37. 30. Prov. 2. 8. Jes. 59. 8. Mich. 3. 8/ &c.
5 Siet vov. 13. 18. eñ 23. 10. eñ 27. 2/ 6. ende 31. 1/ &c. alwaer Job niet en wil seggen/ dat hy gantsch sonder sonde was: want het tegendeel bekent hy vov. 14. 4. maer alleen/ dat hy geen godtloos mensche/ nochte hypocrijt en was/ gelijck sijne vrienden meendẽ/ ende dat hy niet alleen hadde de burgerlicke gerechticheyt/ maer oock der goeder conscientie.
b Iob 27. 2.
6 Dese beschuldinge gedaen tegen Job wort gestelt met sijne eygene woorden/ gelijck wy de selve vinden/ vov. 27. 2. Doch Job heeftse soo verstaen/ dat Godt geene kennisse en nam van sijne sake; maer Elihu/ dat Godt ongerechtelick tegen hem handelde. Evenwel hadde Elihu reden/ om Job te berispen/ om dat hy sijne onnooselheyt soo seer voorstont/ dat hy de gerechticheyt Godes scheen ongelijck te geven.
7 D. als ick mijn onschult verdedige/ ick worde gehouden te liegen. Dit verhaelt Elihu mede als van Job gesproken. Vgel. vov. 19. 7. Anders/ soude ick liegen in mijn recht?
c Iob 6. 4.
8 T. w. de pijl mijnes lijdens/ ende deser mijner besoeckinge/ daer mede my Godt getroffen heeft. Siet vov. 6. 4. Vgel. Deut. 32. 23.
9 D. sonder dat ick daer toe schult hebbe.
10 T. w. die soo wijs/ ende kloeck wil zijn/ als Job/ ende nochtans sulcke redenen voortbrengt/ die der bespottinge weerdich zijn/ gelijck nae het oordeel van Elihu Job voortbracht.
11 Siet de selve gelijckenisse/ vov. 15. 16. ende de aenteeck.
12 Hy wil seggen/ dat Job met sijne redenen ende propoosten/ hem den quaden/ ende godtloosen menschen gelijck maeckte/ ende gemeynschap met hen hadde in het quaet spreken.
13 *Hebr.* lieden der Godtloosheyt. Siet vov. 11. op v. 11.
14 N. Job.
15 Hoewel Job dese woorden in forme alsoo niet en hadde gesproken; nochtans Elihu wilse uyt sijne redenen besluyten/ als uyt cap. 9. 22. ende 21. 8. ende 30. 36/ &c. maer de meyninge Jobs en was soodanich niet/ al wast dat hy door het gewelt sijnes lijdens gedrongen zijnde/ somtijts al te heftelick/ ende te onvoorsichtelick sijne sake dreef.
16 Dat is/ als sijnen lust is/ Godt te dienen/ ende te gehoorsamen. And. als hy een behagen heeft met Godt [te wandelen]. Dit woort is ingevoegt uyt Gen. 5. 22.
17 *Hebr.* lieden des herten, dat is/ des verstants. Alsoo ond. v. 34. Siet vov. 9. op v. 4.
18 *Hebr.* het zy Gode verre van godtloosheyt, &c.
d Deut. 32. 4. 2. Chron. 19. 7. Iob 8. 3. ende 36. 23. Psal. 92. 16. Rom. 9. 14.
e Psal. 62. 13. Prov. 24. 12. Ierem. 17. 10. ende 32. 19. Ezech. 7. 27. ende 33. 20. Matth. 16. 27. Rom. 2. 6. 1. Corint. 3. 8. 2. Corint. 5. 10. Ephes. 6. 8. Colos. 3. 25. 1. Pet. 1. 17. Apoc. 22. 12.
19 Te weten/ ofte loon nae genade/ so het werck goet is/ ofte straffe/ nae verdienste/ so het werck quaet is.
20 D. nae sijne gedachten/ poogingen/ woorden/ ende wercken. Soo spreeckt oock Ezechiel. 7. 27. ende 33. 20.
21 T. w. dat hem nae Godts oordeel wedervaren/ ende overcomen moet van wegen sijne wercken.
22 And. en verdoemt [den onschuldigen] niet. Dergelijck invoechsel is oock Exod. 34. 7.
23 *Hebr.* op hem bestelt, ofte bevolen, dat is/ hem last gegeven/ te weten/ om die te onderhouden/ ende te regeren. De sin is/ dat niemant hem daer over gestelt en heeft/ maer dat hy alle macht van sich alleen heeft. Elihu bewijst dat Godt niemant onrecht doen en kan/ om dat hy is de Schepper/ onderhouder/ ende regeerder van alle dingen/ die soo gerechtich/ ende heylich is van nature/ dat hy niet en kan quaet doen/ ende soo hooge van heerlickheyt/ dat hy niemant gehouden en is rekenschap van sijn doen te geven.
f Psal. 104. 29. Eccles. 12. 7.
24 D. ten nauwsten acht op hem wilde nemen/ om het hoochste recht tegen hem te gebruycken.
25 T. w. den mensche. Siet vov. v. 11.
26 D. sijne ziele soude hy van hem konnen door de doot wechnemen/ ende alsoo in dit leven een eynde met hem maken. Vgel. Psal. 26. 9. ende de aenteeck.
27 D. alle menschen. Siet Genes. 6. op v. 12.
28 Verst. het lichaem des menschen. Vgel. Genes. 3. 19. Eccles. 12. 7.
g Genes. 3. 19. Eccles. 12. 7.
29 T. w. by u/ ô Job.
h Genes. 18. 25. Iob 8. 3. ende 21. 22. Rom. 3. 5.

30 [den

30 [den gewonden] [i] verbinden? ende soudt ghy den 31 seer rechtveerdigen verdoemen?

18 32 Soudemen tot eenen Coninck seggen/ Ghy 33 Belial; tot de Princen/ Ghy godtloose?

19 [Hoe dan tot 34 dien]/ die 35 het aengesichte der Vorsten [k] niet aen en neemt/ ende de rijcke voor den armen niet en kent? want sy zijn alle sijner handen werck.

20 In een oogenblick 36 sterven se/ selfs 37 ter middernacht wort 38 een volck geschuddet/ dattet 39 doorgaet: 40 ende de machtige wort wechgenomẽ 41 sonder hant.

21 Want [l] sijne oogen zijn op yeders 42 wegen: ende hy siet alle sijne treden.

22 [m] Daer 43 en is geene duysternisse/ ende daer en is geene 44 schaduwe des doots: dat aldaer de werckers der ongerechticheyt sich verbergen mochten.

23 Gewisselick 45 hy en legt den mensche niet 46 te veel op; 47 dat hy tegen Godt in't gerichte soude mogen treden.

24 Hy vermorselt de geweldige 48 datmen 't niet doorsoecken en kan; ende stelt andere in hare plaetse:

25 Daerom [dat] hy hare wercken kent; 49 so keert hyse des nachts om/ ende sy worden verbrijselt.

26 Hy 50 kloptse t'samen 51 als godtloose/ in 52 een plaetse/ [daer] aenschouwers zijn:

27 Daerom datse van achter 53 hem afgeweken zijn; [n] ende geene 54 sijner wegen verstaen en hebben:

28 Op dat hy 55 op hem het geroep des armen brenge; ende het geroep der elendigen verhoore.

29 56 Als hy stillet/ wie sal dan 57 beroeren? als hy het aengesichte 58 verbergt/ 59 wie sal 60 hem dan aenschouwen/ 61 soo wel 62 voor een volck/ als voor eenen mensche 63 alleen?

30 64 Op dat de 65 huychelachtige mensche niet [meer] en regere; [ende] geene 66 stricken des volcks en zijn.

31 Sekerlick/ heeft 67 hy tot Godt gesept? Ick hebbe [uwe straffe] verdragen/ ick en sal 't 68 niet verderven.

32 Behalven [dat] 69 ick sie/ 70 leert ghy my: heb' ick onrecht gewrocht/ ick en sal't 71 niet meer doen.

33 Sal't 72 van u zijn/ hoe 73 hy yet vergelden sal/ dewijle ghy 74 [hem] versmaet? 75 soudt ghy dan verkiesen/ ende niet ick? 76 wat weet ghy dan? spreeckt.

34 77 De lieden van verstande sullen 78 met my seggen/ ende een wijs man sal 79 nae my hooren:

35 [Dat] Iob niet met wetenschap gesproken en heeft/ ende sijne woorden niet met kloeck verstant geweest en zijn.

36 80 Mijn Vader/ laet Iob 81 beproeft worden 82 tot den eynde toe/ om [sijner] 83 antwoorden wille onder de 84 ongerechtige lieden.

37 Want tot sijne 85 sonde soude hy noch 86 overtredinge bysvoegen; hy soude onder ons 87 in de handen klappen: ende hy soude sijne redenen vermenichvuldigen tegen Godt.

30 Hy wil seggen/ dat sulcx niet en kan geschieden. Den gewonden verbindẽ is/ den genen/ die om sijne sonden gestraft is/ ende hem bekeert/ weder genadich zijn/ ende goet doen/ het welck niet en geschiet vã hem/ die het recht haet. Vgel. bov. 5.18. Andere vertalen het Hebr. woort Chabasch. heerschen. ofte regeren: ende alsoo ist genomen van eenige/ Ies. 3.7. want de Overste hebben de macht om de ondersaten te bedwingen/ ende in banden te leggen. De sin is/ dat hy/ die de geheele wereldt regeert/ niet en kan ongerechtich zijn.

i Iob 5.18.

31 Hebr. geweldich, krachtich. D. die alder meest/ ende ten hoochsten rechtveerdich is.

32 D. Ist niet geoorloft eenẽ Coninc/ ofte Prince alsoo toe te spreken/ hoe veel te min van Godt alsoo te spreken? And. soudet ghy hem [te weten Godt] verdoemẽ, als hy tot een Coninck seyt. Ghy boeve, &c. Het woort verdoemen wort hier weder ingevoecht uyt het v. 17.

33 Siet van dit woort Deut. 13. op v. 13.

34 T.w. Godt.

35 Siet van dese maniere van spreken. Lev. 19. op v. 15.

k Deut. 10.17. 2. Chron. 19.7. Iob 37.24. Actor. 10.34. Rom. 2.11. Galat. 2.6. Ephes. 6.9. Colos. 3.25. 1. Petr. 1.17.

36 N. rijcke/ ende arme/ edele/ ende onedele/ stercke/ ende swacke/ ende dat alst Godt believt door sijne macht/ die niemant wederstaen en kan/ ende nae sijne gerechticheyt/ die niemant en vermach te weder-spreken/ ofte te controleuren.

37 Dat is/ onverwacht/ ende alsse sekerst meenen te wesen. Siet Exod. 12.29. 2. Reg. 19.35.

38 D. geheele volckeren worden door Godts kracht/ ende oock rechtveerdichlick uyt haer lant/ welvaren/ ende staet/ vervoeret/ ende wech gerucket.

39 Dat is/ te gronde gaet.

40 Hebr. sy nemen den stercken wech, T.w. de Engelen/ ofte Dienaren Godts. siet bov. 4. op v. 18.

41 D. sonder menschelicke hant/ ende volgens door de kracht Godts.

l 2. Chron. 16.9. Iob 31.4. Psal. 34.16. Prov. 5.21. ende 15.3. Ier. 16.17. ende 32.19.

42 D. wercken, siet Genes. 6. op v. 12.

m Psal. 139.12. Amos 9.2,3. Hebr. 4.13.

43 Vergel. bov. 26.6.

44 Siet bov. 12. op v. 22.

45 T.w. Godt.

46 D. te veel straffe/ gaende boven de verdiensten sijner sonden.

47 D. dat de mensche soude mogen oorsake hebben/ om tegen Godt van ongelijck te klagen/ ende hem in het gerichte te willen betrecken; gelijck Iob gedaen hadde. Siet bov. 13.3. ende 16.21. ende 23.3/4.

48 Hebr. sonder doorsoeckinge; dat is/ sonder datmen uyt vinden/ ende rekenen kan/ hoe vele dat hy deser geweldige vernieticht; ofte doorgronden de redenen deser sijner oordeelen. Vgel. bov. 5.9. ende 9.10. ende ond. 36.26.

49 D. hy verderftse onversiens/ ende alsse meenen in hare ruste te wesen. Siet bov. v. 20. And. hy verandert den nacht, daer mede sy hare sonden meenden te bedecken/ in den dach die se te voorschijne brengt: ofte/ so keert hy op [hen] den nacht; dat is/ allerley elende/ tegenheyt/ ende qualick varen.

50 D. druckt se t'samen/ slaetse/ smijtse: T.w. door sijne rechtveerdige straffen.

51 Ofte/ voor godtloose. Hebr. in plaetse van godtloose, gelijckse oock soodanige zijn.

52 Hebr. inde plaetse der sienden; dat is/ in eene openbare plaetse/ daer haer straffe van velen kan gesien worden/ op dat de aenschouwers door haer exempel geleert mochten worden haer leven te beteren.

53 T.w. Godt.

n Psal. 28.5. Iesa. 5.12.

54 Siet Gen. 18. op v. 19.

55 D. op elck een van hen/ de straffe diese verdient hebbẽ/ mits den armen soo te verdrucken/ dat hy genootsaeckt is geweest tot Godt te roepen.

56 Hy toont Godes kracht vereenicht met sijne genade/ eñ gerechticheyt/ om dat niemant en kan beroerte maken/ daer Godt na sijne goedicheyt stilte verleent/ eñ om dat niemant hem helpen en kan/ tegẽ wien Godt vergramt is.

57 D. onruste verwecken.

58 T.w. van den mensche; dat is/ als hy sijne genade/ segen/ ende hulpe van hem treckt. Siet Deut. 31. op v. 17.

59 T.w. van de gene/ daer op Godt seer vergramt is: van de welcke in de voorgaende versen gesproken is.

60 Te weten Godt, dat is/ sich voor Godt vertoonen/ te weten/ door het gebedt/ om troost/ ende bystant te versoecken. Vgel. de maniere van spreken met Psal. 34.6.

61 D. het gene ick verhale van Godt/ is waerachtich/ niet alleen ten aensien van een mensche in 't bysonder/ maer oock van geheele volckeren in't gemeen/ dien hy kan/ ofte ruste verleenen/ ofte sijn aengesichte verbergen.

62 Het Hebr. woordeken is in desen sin gebruyckt/ Genes. 37.8. ond. v. 36. ende 42.8. Psal. 32.6.

63 Alsoo wort het Hebr. woordeken genomen/ Ezr. 4.3. Psal. 33.15. Hos. 11.7.

64 Hy toont dat Godt sijn aengesichte verbercht/ niet alleen voor gemeene lieden/ maer oock voor de groote Heeren/ ende Regeerders der selver.

65 Siet wat een huychelaer zy/ bov. 8. op v. 13.

66 D. geen overlast/ tyrannye/ ende gewelt/ daermede hy sijne ondersaten soude quellen/ ende verdrucken. And. van wegen, ofte, uyt oorsake van de stricken des volcks, te weten/ daermede hy het selve verdrucken soude.

67 T.w. Iob. want tot desen keert hem Elihu/ om hem te vermanen tot sijnen schuldigen plicht over het gene/ dat hy van Godt, ende tot Godt spreken moeste/ in plaetse van tegen sijne oordeelen klachtich te vallen/ gelijck hy hem verweten hadde gedaen te hebben/ bov. v. 5.

68 D. in dese mijne sake/ ende gantsche leven en sal ick niet doen/ noch met woorden noch met wercken/ dan dat recht/ ende behoorlick is: ofte/ ick en sal de [sake] dat is/ desen mijnen handel met Godt niet verderven, te wetẽ/ met mijn onschult al te seer te verdedigen/ gelijck ick gedaẽ hebbe: ofte/ ick en sal uwe wetten niet verderven, te wetẽ/ mits de selve te overtreden. And. hebbe ick wechgenomen ick en sal geen pant nemen. als of hy seyde: heb ick pant genomen/ ick en sal 't niet meer doen. Vgel. bov. 22.6.

69 T.w. aengaende mijne sonden.

70 T.w. dat my van mijne sonden noch onbekent is; dat is/ maeckt my bekent mijne verborgene gebreken/ Vgel. Psal. 19.13.

71 T.w. my te vergrijpen.

72 D. sal het aen u staen/ nae u gevoelen/ ende goetduncken gaen/ hoe Godt het quade met straffen vergelden sal/ ofte het goede met weldaden. Sal hy u moeten raet vragen/ om te weten hoe hy dat wel doen sal? Elihu spreeckt Iob toe.

73 T.w. Godt.

74 Naeml. Godt over sijne regeringe/ waer door hy de goede ende quade wercken vergelt.

75 Dit zijn de woorden Godts/ in wiens persoone Elihu die voortbrengt. De sin is/ soudt ghy dan/ ô Iob/ my voorschrijven de wijse hoe ick straffen/ ende segenen sal/ ende niet ick?

76 Hier spreeckt Elihu in sijn eygen persoon tot Iob/ als of hy seyde/ Wat hebt ghy hier tegen te seggen/ spreeckt uyt/ antwoordt. Doch sommige stellen dit vs aldus/ Sal hy vergelden 'tgene van u is? dewijle ghy [de kastijdinge] versmaedt. Wanneer ghy't verkoost, ick en soudet evenwel niet doen, &c.

77 Hebr. de lieden des herten. Herte voor verstant. Alsoo bov. v. 10.

78 De Hebr. letter Lamed beteeckent somtijts met. als Genes. 46.26. Exod. 34.12. Num. 18.11.

79 D. dit my toestemmen/ ofte hier in my gelijck geven.

80 T.w. die in den hemel zijt; dat is/ ô mijn Godt. And. mijne begeerte is dat Iob beproeft worde.

81 T.w. door kruys/ ende tegenspoet. Siet Genes. 22. op v. 1.

82 D. tot de voleyndinge van het werck sijner besoeckinge/ namelick als sijne godtvruchticheyt ten vollen blijcken sal door een oprechte bekentenisse sijner sonden. And. tot de overwinninge toe; dat is/ tot dat hy Godt als sijnen overwinner de eere geve/ ende ophoude soo qualick te spreken. Ofte aldus: sal Iob beproeft worden tot den eynde toe? als of hy vreesde dat Iob door al te langduerige beproevinge soude sijne sonden vermenichvuldigen.

83 D. propoosten die hy met antwoorden voortbrengt.

84 Hebr. lieden der ongerechticheyt; dat is/ als zijnde een der ongerechtige lieden/ die Godts oordeelen tegen spreken: ofte/ met de ongerechtige lieden; dat is/ zijnde in sijn doen haren metgeselle. And. voor de ongerechtige; te weten/ als hare voorsprake zijnde.

85 D. de misdaet/ die hy tot nu toe gedaen heeft/ door misverstant/ ende dwalinge.

86 D. sijne sonden vermenichvuldigen.

87 Als of hy ons met sijne disputen overwonnen hadde. Siet bov. 27. op v. 23. ende Vgel. 1. Reg. 9. op v. 8. Sommige verstaen het alsoo/ dat hy haer tot dispuyt beroepen/ ende borch-tocht aengaen wilde. Vgel. bov. 17.3.

Het XXXV. Capittel.

Iob wort weder berispt/ dat hy sich te rechtveerdich hielt/ v. 1/ &c. ende wort gewesen op de grootheyt der Goddelicker Majesteyt/ 4. hem wort oock geleert/ waerom Godt eenige menschen laet in groote elende blijven/ 9. wort vermaent op Godt te hopen/ 14. die hem beneden sijne verdienste straften/ 15. ende sich te vernederen/ 16.

1 Elihu [1] antwoordde voorder/ ende seyde:

2 Houdt ghy dat [2] voor recht/ [dat] ghy geseyt hebt: [3] Mijne gerechticheyt is meerder dan Godts?

3 Want [a] ghy [4] hebt geseyt/ Wat [5] soudese [6] u baten? wat meer profijt sal ick [7] [daer met] doen/ dan met mijne sonde?

4 Ick sal u [8] antwoorde geven/ ende [9] uwen vrienden met u.

5 Bemerckt den hemel/ ende siet; ende aenschouwt de [10] bovenste wolcken/ sy [11] zijn hooger dan ghy.

6 Indien ghy sondicht/ [12] wat bedrijft ghy tegen hem? indien uwe overtredingen menichvuldich zijn/ [13] wat doet ghy hem?

7 [b] Indien ghy rechtveerdich zijt/ wat geeft ghy [14] hem? ofte wat ontfangt hy uyt uwe hant?

8 Uwe godtloosheyt soude zijn [15] tegen eenen man gelijck ghy zijt/ eñ uwe gerechticheyt

1 Siet bov. 34. op v. 1.

2 D. voor eene goede/ ende billicke sake/ die in't gerichte verdedicht kan worden. Siet bov. 34. de aenteeck. op v. 4.

3 Dit en hadde Iob niet formelick alsoo gesproken/ maer Elihu wil het uyt sijne woorden besluyten/ die hy daerom in het volgende vs voortbrengt.

a Iob 34.9.

4 Vergel. 9.20. ende ende 10.15.

5 T.w. uwe gerechticheyt.

6 N. uwen persoon/ ô Iob.

7 D. met mijne gerechticheyt/ eñ vroomicheyt. Iob hadde sulcks geklaecht uyt onverduldicheyt/ om dat hy vroom zijnde schrickelick geplaegt/ ende wreedelick veroordeelt wiert.

8 T.w. met de welcke ick u wederleggen sal.

9 T.w. die tegen u gehandelet/ doch u ten vollen niet beantwoordet en hebben. Evenwel Eliphaz hadde by nae het selve/ dat hier nu van Elihu voortgebracht wort/ vss. 6/7. te vooren geseyt/ bov. cap. 22. vss 2/3. Sommige duyden 't op de gene die het met Iob hielden. Vgel. cap. 18.2.

10 Siet Deut. 33. op v. 26.

11 De sin is; Zijn de wolcken hooger/ hoe veel te meer Godt? Is Godt hooger/ wat kont ghy hem helpen met uwe vroomicheyt/ ofte schaden met uwe sonde?

12 T.w. daermede ghy hem/ dat is/ Godt soudt mogen beschadigen.

13 T.w. wat quaet/ schande/ ofte nadeel.

b Iob 22.2. Psal. 16.2. Rom. 11.35.

14 Verstaet/ niet met allen; dat is/ hy en heeft geen profijt/ nochte bate van uwe gerechticheyt. Vgel. Psal. 16. v. 2. ende 50. 10/11/12.

15 T.w. om hem te beschadigen.

tichheyt [16] voor eens [17] menschen kint.

9 [18] Van wegen [hare] [19] grootheyt doen [20] sy de onderdruckte roepen: [21] sy schreeuwen van wegen [22] den arm der [23] grooten.

10 [24] Maer [25] niemant en seyt / Waer is Godt / [26] mÿn Maker; [27] die de Psalmen geeft in der nacht?

11 [28] Die ons geleerder maeckt/dan de beesten der aerde; ende ons wÿser maeckt dan het gevogelte des hemels.

12 [29] Daer [30] roepen sy; c maer hy en antwoordt niet / van wegen den [31] hoochmoet der boosen.

13 Gewisselick en sal Godt de [32] ydelheyt niet verhooren: ende de Almachtige en sal die niet aenschouwen.

14 [33] Dat ghy oock geseyt hebt; Ghy en sult hem niet aenschouwen: [34] daer is [nochtans] gerichte voor sÿn aengesichte: wacht ghy dan op hem.

15 d Maer nu / dewÿle [35] het niets en is / dat [36] sÿn toorn [Job] [37] besocht heeft/ ende hy [38] [hem] niet seer in overvloet doorkent en heeft;

16 So heeft Job [39] in ydelheyt sÿnen mont geopent / [ende] sonder wetenschap woorden vermenichvuldicht.

16 T. w. om hem voordeelich te zijn/ ende eenige weldaet te bewijsen.
17 Siet 1. Reg. 8. op v. 39.
18 Elihu schijnt hier te sien op de woorden Jobs / bov. cap. 24. v. 12. de welcke hy t' onrechte alsoo soude duyden / als of Job daer mede Godt van ongerechticheyt beschuldicht hadde. Want Job hadde Godt sijne eere gegeven / v. 12. ende den verdruckten de schult opgeleyt v. 13.
19 D. groot gewelt.
20 T. w. de godtloose.
21 T. w. de verdruckte.
22 D. het gewelt / ende den overlast. Vgel. ende siet bov. 22. op v. 8.
23 D. der machtigen/ende geweldigen.
24 Elihu geeft reden waerom de verdruckte in haren noot niet geholpen en worden.
25 Te weten / der gener/die onderdrucket worde. *Hebr.* maer hy en seyt niet.
26 *Hebr.* mijne Makers, in't getal van velen. Vgel. Gen. 20. op v. 13. Item siet bov. 32. op v. 22.

27 D. die in de nacht selve / alsmen ligt om te rusten / den menschen door sijne weldaden oorsake geeft van singen. Vgel. Psal. 42, 9. 28 D. die ons met reden/verstant/ende wijsheyt begaeft boven de onredelicke dieren / so dat wy hem behooren recht te kennen / ende inden noot aen te soecken. 29 T. w. in haren noot/ als sy verdrucket worden. 30 T. w. tot Godt. c Iob 27. 9. Prov. 1. 28. ende 15, 29. Ies. 1. 15. Ierem. 11. 11. Ioh. 9. 31. 31 D. het trotsich gewelt der gener / van de welcke sy verdrucket worden. Hoewel haer roepen niet vergeselschapt was met godtvruchticheyt, als het volgende verklaert. siet oock bov. vss. 9/ ende 10. 32 Dat is/ de ydele menschen/die ledich zijn van het rechte geloove/ ende de ware godtvruchticheyt. Alsoo snootheden. voor snoode menschen/ Psal. 12, 9. bedroch, voor bedriegers/ Prov. 12, 24. valscheyt, voor valschaert/ Prov. 17. 4. begeerte, voor begeerige/ Prov. 21. 26. Siet oock bov. 24. 20. ende d'aenteeck. op het woort/ onrecht. 33 Elihu keert hem tot Job/ verhalende het gene hy geseyt hadde/ bov. 23. v. 8/9. De sin is/ So Godt der ydeler menschen gebeden niet en verhoort / hy en sal oock niet aensien de gene / die voorgeven / datse Godt niet en sien/ende hem niet vinden en konnen/als sy in haren noot door den gebede tot hem vlieden. 34 Dat is / hoe wel ghy meynt / dat u ongelijck geschiet / daer is nochtans oordeel / ende gerechticheyt by Godt / om met een yeder te handelen nae behooren. Hierom werpt u vertrouwen op den Heere / ende wacht op eene salige uytkomste. Psal. 37. 5/6/7. ende 55, 23. d Iob 11. 6. 35 D. eene seer geringe straffe/ ten aensien van 't gene Job verdient hadde. Elihu dit sprekende keert hem tot de omstanders. 36 D. Godts toorn. 37 Siet Genes. 21. op v. 1. 38 Te weten/ Godt. Sommige setten dit vsken aldus: Maer nu om dat sijn toorn [Iob] niet besocht en hadde, ende hy in grooten overvloet dien niet gekent en hadde, &c. Verstaende dit van Jobs voorgaende voorspoedigen staet/ende dat hy verhalven uyt ongewoonte van tegenspoet onverduldich gesproken hadde. 39 D. met onverstandicheyt. Vg. bov. 27. op v. 12.

Het xxxvj. Capittel.

Elihu gaet voort om Godts gerechticheyt te bewijsen/ v. 1/&c. dit doet hy door het verhael van andere eygenschappen / ende wercken Godes/ 5. item van het eynde der selver / 9. hy eygent dit verhael op de sake van Job/ 16. den welcken hy bestraft / ende dreyght met Godts toorn / 17. vermaent tot bekeeringe / 20. ende tot grootmakinge van Godts wercken/ 24. welcker eenige hy voordraegt/ 27.

1 Elihu ginck noch voort / ende seyde:

2 Verbeydt my een weynich/ende ick sal u aenwÿsen / datter noch [1] redenen voor Godt zÿn.

3 Ick sal mÿn gevoelen [2] van verren ophalen; ende mÿnen [3] Schepper gerechticheyt [4] toewÿsen.

4 Want voorwaer mÿne woorden en sullen geene valscheyt zÿn: [5] een die oprecht is van gevoelen/ is by u.

5 a Siet / [6] Godt is geweldich / nochtans [7] en versmaedt hy niet: geweldich is hy in kracht [8] des herten.

6 Hy en laet den godtloosen [9] niet leven: ende het recht der elendigen [10] beschickt hy.

7 b Hy en onttreckt sÿne oogen niet van den rechtveerdigen / maer met den Coningen [11] zÿnse in den throon: c daer set hyse voor altoos/ ende sy worden verheven.

8 Ende sose gebonden zÿnde [12] in boeyen / vast gehouden worden met banden [13] der elende;

9 Dan geeft hy hen haer [14] werck [15] te kennen; ende hare overtredingen / [16] om datse de overhant genomen hebben.

10 Ende hy [17] openbaert'et [voor] haer lieder oore ter tucht; ende [18] seyt/ datse hen van de ongerechticheyt bekeeren souden.

11 Indiense hooren / ende [hem] dienen / so sullen sy hare dagen eyndigen in't [19] goede/ ende hare jaren in [20] lieflickheden.

12 Maer sose niet en hooren/ [21] so gaen sy door het sweert door: ende sy geven den geest [22] sonder kennisse.

13 Ende [23] die met het herte huychelachtich zÿn/ [24] leggen toorn op: sy en [25] roepen niet/ als [26] hyse gebonden heeft.

14 d [27] Hare ziele sal in der jonckheyt sterven; ende haer leven onder de [28] schantjongers.

15 [29] Hy sal den elendigen in sÿn elende vry maken/ende in de onderdruckinge [30] sal hy't [voor] haer lieder oore openbaren.

16 Alsoo soude hy oock u afgekeert hebben van den [31] mont des angstes / [tot] de [32] ruymte / onder de welcke [33] geene benauwinge soude geweest zÿn: ende [34] e het gerichte uwer tafel soude vol [35] vetticheyts geweest zÿn.

17 Maer ghy hebt het [36] gerichte des godtloosen vervult: het gerichte / ende het recht [37] houden [u] vast.

18 Om datter [38] grimmicheyt is; [wacht u] / dat hy u misschien niet met [39] eenen klop wech en stoote: so dat u een groot rantsoen [40] daer niet en soude af-brengen.

19 Soude hy uwen rÿckdom achten / [41] [dat ghy] niet in benauwtheyt en soudt zÿn; ofte eenige [42] versterckingen van kracht?

20 [43] En haeckt niet nae [44] dien nacht/ [als] de volckeren van hare plaetse [45] opgenomen worden.

21 Wacht u / en wendt u niet tot [46] ongerechticheyt: [47] overmits ghyse in desen verkoren hebt/ uyt oorsake van de [48] elende.

22 Siet/ Godt [49] verhoogt door sÿne kracht: wie is een leeraer/ [50] gelÿck hy?

23 f Wie heeft hem [51] gestelt over sÿnen wech? ofte wie heeft geseyt/ g Ghy hebt onrecht gedaen?

24 Gedenckt/dat ghy sÿn werck [52] groot

1 Ofte/ woorden. in houdende vaste redenen/om de gerechticheyt Godts te verdedigen.
2 D. van hoogen af/ te weten / van de nature/ eygenschappen/ ende wercken Godts.
3 *Hebr.* Werker, dat is/ Schepper. Vgel. bov. 4. op v. 17.
4 *Hebr.* geven.
5 Elihu verstaet hier mede hem selven / sprekende inde derde persoon uyt manierlickheyt / om geen achterdencken van hovaerdicheyt te verwecken.
a Iob 9. 4. ende 12. 13, 16. ende 37. 23. ende 38. 23.

6 Als of hy seyde/ Hoewel Godt almachtich is / dat hy doen kan al het gene dat hy wil/ Gen. 17. 1. ende 18, 14. Psal. 115, 3. nochtans is hy oock rechtveerdich/ dat hy niemant ten ongelijcke straffen en sal/ (gelijck Jobs woorden scheenen te luyden / boven 19. 7. ende 23. 13. ende 30. 21.) ende dat overmits hy machtich is / niet alleen in sijne daden/ maer oock in sijn herte / gelijck volcht. 7 Te weten/ sonder rechtveerdige oorsake. Siet het volg. 8 Verstaet door het herte Godts; sijne wijsheyt ende wille/ die ten hoochsten volmaeckt zijn. 9 T. w. niet eeuwichlick/ maer eyndelick doodt hy hem/ ofte hier/ ofte hier na. And. hy en bewaert het leven des godtloosen niet. 10 *Hebr.* geeft. b Psal. 33. 18. ende 34. 16. 11 T. w. de rechtveerdige. De sin is/ datse eyndelick seer hooge verheven worden; 't welck voornemelick vervult wort in 't toekomende leven. Vgel. 1. Sam. 2. 8. Psal. 113. 7. And. met de Coningen is hy (te weten Godt) by den throon; op dat hyse daer sette, &c. c Psal. 113. 8.

12 Soo worden genaemt de kastijdingen / die Godt den vroomen toesent/ uyt oorsake van hare sonden / om hen tot leetwesen/ ende beteringe te brengen. Siet bov. 13. 27. onder v. 13. ende 42. 10. Psal. 107. 10.
13 D. die hen elende toebrengen.
14 D. haer quaet leven/ waer door sy de straffen Godts over hen gebracht hebben / gelijck het volgende woort verklaert.
15 T. w. door die elende ende kastijdinge.
16 D. om datse seer groot / ende vele geworden zijn.
17 D. hy opent haer verstant/ onderwijstse/ende bekeertse. alsoo ond. v. 15. siet bov. 33. op vs 16.
18 D. beveelt/ ende vermaent / alsoo boven 9. 7. Siet oock 2. Chro. 29. op v. 24.
19 Vergel. bov. 21. de aenteeck. op v. 25.
20 D. in welvaren des geestes/ ende des lichaems. Siet Psal. 36. 8/9.
21 Siet bov. 33. op v. 18.
22 D. sonder geloove / ende boetveerdicheyt.
23 D. die onsuyver/ onheylich / ende valsch van geeste zijn / ende niet en zijn diese schijnen. Matth. 23. 27/28. Luc. 16. 15.
24 D. vergaderen eenen schat van Godts wrake. Rom. 2. 5. Het woort toorn alleen gestelt beteeckent seer dickwils den toorn Godts. siet 2. Chro. 28. op v. 13.
25 D. sy en bidden Godt niet om sijne genade / ende hulpe. Roepen, voor ernstich / ende yverich bidden. Exod. 14. 10/ 15. Neh. 9. 9. Psal. 22, 3/ &c.
26 D. alsse Godt gestraft heeft. Vgel. bov. de aenteeck. op v. 8.
d Iob 22. 16.
27 D. haer leven sal in de eerste jaren eyndigen.
28 Verst. onder eene soorte van grouwelicke sondaren / alle andere. Siet van dese sondaren / Deut. 23. 17. ende de aent.
29 T. w. Godt.

30 D. hy salse onderwijsen / ende vermanen tot haren schuldigen plicht; als bov. v. 10. 31 D. het gewelt der benauwtheyt: want gelijck de wilde dieren met haren muyle verslinden; alsoo verteert het gewelt des drucks den mensche. 32 D. in eene vrye/ende opene plaetse / daer hy onbenaeuwt/ ende nae sijnen wensch soude geweest zijn / alsoo Psal. 18. 20. 33 D. geene swaricheyt/ nochte druck/ die den mensche benaeuwt. 34 And. u tafel soude gerust geweest zijn, vol vetticheyts. e Psal. 23. 5. 35 Dat is/ overvloet / ende lieflicke spijse. 36 D. de mate uwer sonde / met u quaet / ende onbedacht spreken; 'twelck straffe verdient. Vgel. bov. 34. v. 8. Recht wort hier genomen voor de rechtveerdige straffe/ende dese voor de sonde/ die rechtveerdelick gestraft moet zijn. 37 T. w. dat ghy aen de straffe schuldich zijt. Anders/ souden het recht, ende het gerichte [dat] ondersteunen? dat is/ voorstaen? 38 N. by Godt/ dewijle hy rechtveerdich is. 39 D. met eene seer sware plage/ die u gantsch t'onderbrenge. And. met t'samenklappinge [der handen]. 40 T. w. van de rechtveerdige straffe Godts. 41 And. niet het gout [selve], nochte eenige versterckingen van kracht; T. w. sal hy achten. 42 Verst. al 'tgene / datmen soude mogen toebrengen / om sich te wapenen / ende stercken tegen Godes gramschap/ende de verdiende straffen te ontgaen. 43 D. en zijt niet begeerich/ om seer sorchvuldich te ondersoecken de oorsake van Godes oordeel/ waer door hy somtijts in eenen nacht geheele volckeren uytroeyt / de goede met de quade. Verst. daer by / dat Job oock niet curieuselick en moeste ondersoecken / waerom hy in een weynich tijts uyt sijn welvaren geworpen was. Sommige verstaen door den nacht den tijtlicken doot / ende dat Job vermaent wort daer nae niet te verlangen / also de godtloose door deselve doorgaet tot den eeuwigen doot. 44 Van den welcken Elihu gesproken hadde/ bov. 34. 20. 45 D. uytgeroeyt/ verdelgt worden/ omkomen/ vergaen. Het Hebr. woort is soo genomen/ Psal. 102, 25. 46 Ofte/ ydelheyt, waer door ghy Godt over sijne oordeelen beschuldigen soudt. 47 D. dewijle ghy dese ongerechticheyt alreede aengenomen hebt/ gelijck het schijnt uyt desen uwen handel/ ende de propoosten/ die van u gekomen zijn. 48 Te weten / die u als nu toegesonden is van Godt. And. verkoren hebt meer dan de elende; dat is/ meer dan de lijtsaemheyt / die ghy in uwe elende behoordet te hebben. 49 Te weten/ de elendige; dat is / verlostse uyt haren noot. Verhoogen voor verlossen. Psal. 9. 14. ende 18. 49. Anders / Godt verhoocht sich; te weten / in de gantsche regeringe der werelt / vertoonende allesins daer in sijne wonderbare wijsheyt / almogentheyt/ ende hooge oordeelen. 50 Verst. niemant: ende daerom en kan hem oock niemant leeren/ hoe hy de werelt regeren moet; het welcke ghy/ ô Job/ schijnt te willen doen/ als ghy tegen sijne regeringe klachtich valt. f Iob 34. 13. 51 D. hem voorgeschreven wat hy doen moet/ de wijse hoe hy wercken/ ende regeren moet. g Deut. 32. 4. 2. Chron. 19. 7. Iob 8. 3. ende 34. 10. Rom. 9. 14. 52 T. w. met dat te prijsen/ in plaetse van yet daer in te berispen.

maeckt/

maeckt/ 't welck de lieden [53] aenschouwen.

25 [54] Alle menschen sien het aen: de mensche schouwt [het] [55] van verre.

26 Siet/ Godt is [56] groot/ ende [57] wy en begrijpen 't niet: [h] daer en is oock geene [58] ondersoeckinge van het getal sijner jaren.

27 [59] Want hy treckt de druppelen [60] der wateren op: die den regen [61] na sijnen damp uytgieten:

28 [62] Welcken de wolcken uytgieten/ [ende] afdruppen over den mensche overvloedelick.

29 Kan men oock verstaen de [63] uytbreydingen der wolcken/ [ende] de krakingen [64] sijner hutte?

30 Siet/ [65] hy breydt over [66] hem sijn [67] licht uyt; ende de [68] wortelen der zee bedeckt hy.

31 [i] Want [69] daer door richt hy de volckeren: hy geeft spijse ten overvloede.

32 Met [70] handen bedeckt [71] hy het [72] licht: ende [73] doet aen het selve verbodt door [74] de gene/ die tusschen doorkomt.

33 [75] Daer van [76] verkondicht [77] sijn geklater/ [ende] [78] het vee; oock [79] van den opgaenden [damp].

53 T. w. met verwonderinge. 54 T. w. die eenich verstant hebben/ ende dat wel gebruycken. 55 D. niet volkomelick/ sulcks dat hy het werck/ ende de redenen daer van maer ten deele begrijpen en kan. 56 T. w. in wesen/ eygenschappen/ ende wercken: doch hier wort voornemelick van sijne wercken gesproken. 57 Voornemelick in dit leven/ alwaer onse kennisse maer stucks-wijs en is/ 1. Cor. 13. 10/12. *Hebr.* wy en weten 't niet. h Psal. 9. 2. en 92. 9. ende 93. 2. en 102. 13. Jes. 63. 16. Thren. 5. 19. Dan. 6. 26. Hebr. 1. 12. 58 T. w. waer door sijne eeuwichheyt/ ende oneyndelickheyt van ons soude konnen uytgevonden/ ende begrepen worden. 59 Door eenige exempelen van Godts wercken bewijst hy sijne groote wijsheyt/ ende kracht. 60 T. w. die hier beneden zijn/ ende voornemelick in de zee. Dese treckt Godt opwaerts/ door de dampen daer uyt rijsende/ in de lucht; alwaer sy in een klonteren/ ende wolcken worden. Siet Genes. 2. op v. 6. 61 D. na Godts damp; te weten/ na dat Godt van die dampen/ die hy uyt de wateren in de lucht opgetrocken hadde/ wolcken gemaeckt heeft. ofte/ nae dat de damp is/ die Godt uyt de wateren heeft opgetrocken/ om in wolcken verandert te worden. 62 T. w. regen. 63 D. hoe verre/ ende wijt/ ende over welcke plaetsen sy haer uytspannen/ als sy den regen uytstorten. 64 T. w. der hutte Godes. Verstaet daermede de wolcken/ die Godes hutte worden genaemt/ Psal. 18. 12. om dat hy daer in schijnt te woonen/ als hy daer door werckt met deuningen/ ende ruysschingen; dat is/ door winden/ ende donder. De wolcken worden oock om gelijcke oorsake Godes wagen geheeten/ Psal. 104. 3. 65 Namel. Godt. 66 T. w. den mensche. *And.* over die, te weten/ wolcke. 67 Verst. het weer-licht/ het welcke Godt doet voortbreken/ ende schieten uyt de wolcken. Alsoo ond. 37. 3/15. Sommige setten het woort licht hier over/ regen. Alsoo ond. 37. 11. 68 D. de gronden der zee/ tot de welcke Godt het weer-licht doet doorschijnen/ datse daer mede schijnen bedecket te wesen. i Job 37. 13. 69 D. door de wolcken den regen/ donder/ blixem/ ende andere saken/ die in de locht geschieden/ voert hy straffen uyt/ ende bewijst oock weldaden. 70 Verst. de wolcken/ die by vlacke/ ende opene handen vergeleken worden/ om datse eerst in eenen klaren hemel opkomende/ soo wat somtijts hebben de gelijckenisse van eene uytgebreyde hant. Vgel. 1. Reg. 18. 22. 71 N. Godt. 72 T. w. der sonne. Vg. vov. 17. op v. 12. Andere verstaen het weer-licht. 73 D. verbiet het selve licht der sonne niet te schijnen; dat is/ Godt ordineert/ ende maeckt dat de sonne voor eenen tijt haer licht niet en geve. Het Hebr. woort is in de constructie/ ofte t'samenstellinge/ die hier is genomen/ voor verbieden; dat is/ gebieden/ dat eenige sake niet en geschiede. Gen. 2. 16. ende 28. 6. Jes. 5. 6. 74 Verstaet de wolcke/ die tusschen het lichaem der sonne/ ende ons gesichte komende/ ons het schijnsel der sonne beneemt. Andere vertalen dit vs aldus: Hy verbercht de vlamme (te weten/ des blixems) inde palmen sijner handen, ende gebiedt die watse moet bejegenen; te weten om te slaen/ ende te beschadigen. 75 T. w. van den regen/ daer van gesproken is/ vov. v. 27. ende daer van oock hier voornemelick gehandelt wort. 76 D. geeft een voor-teecken. 77 D. Godes donder/ dien hy dickwils laet hooren/ alsser eenen grooten regen voor handen is. 78 Als in het welcke eenige voorteeckenen gebonden worden van het aenstaende weder. 79 T. w. doet het vee verkondinge/ ofte geeft voor-teeckenen.

Het xxxvij. Capittel.

Elihu spreeckt noch van andere groote wercken Godts/ als van den donder/ blixem/ sneeuw/ regen/ wint/ vorst/ wolcken/ v. 1/ &c. Door dese/ ende andere dingen vermaent hy Job de hooge/ ende schrickelicke Majesteyt Godts te vereeren/ ende der menschen onwetentheyt/ onvermogen/ ende ydelheyt te belijden/ 14.

1 OOck beeft [1] hier over mijn herte/ ende [2] springt op uyt sijne plaetse.

2 [3] Hooret met aendacht [a] de beweginge [4] sijner stemme/ ende het [5] geluyt/ [6] [dat] uyt sijnen monde uytgaet.

3 [7] Dat sendt [8] hy recht uyt onder den gantschen hemel/ ende [9] sijn licht over de [10] eynden der aerde.

4 [11] Daer na brult hy met [12] de stemme/ hy dondert met de stemme sijner hoocheyt/ ende en vertreckt [13] die dingen niet/ als sijne stemme sal gehoort worden.

5 Godt dondert met sijne stemme seer wonderlick: [b] hy doet groote dingen/ ende wy en begrijpense niet.

6 [c] Want hy [14] seyt tot de sneeuw/ Weest op d'aerde/ ende [tot] [15] den plas-regen des regens; dan isser de [16] plas-regen sijner stercke regenen.

7 [17] [Dan] [18] segelt hy de hant [19] van yeder mensche toe/ op dat hy [20] kenne alle de lieden sijnes wercks.

8 [21] Ende het gedierte gaet in [22] loer-plaetsen/ [23] ende blijft in sijne holen.

9 Uyt de [24] binnen-kamer komt de wervel-wint/ ende van de [25] verstroyende [winden] de koude.

10 [d] Door [26] [sijn] geblaes geeft Godt de vorst; so dat de [27] breede wateren verstijft worden.

11 Oock vermoeyt hy de dicke wolcke [28] [door] klaerheyt: hy verstroyt [29] de wolcke sijnes lichts.

12 [30] Die keert haer dan nae sijnen [31] wijsen raet [32] [door] ommegangen/ [33] datse doen/ al dat hyse [34] gebiedt [35] op het vlacke der werelt/ op der aerde.

13 'T zy dat hy [36] die tot [e] eene [37] roede/ ofte tot [38] sijn lant/ ofte tot [39] weldadicheyt [40] beschickt.

14 Neemt dit/ ô Job/ ter ooren: staet/ ende aenmerckt de wonderen Godts.

15 Weet ghy wanneer Godt over [41] de selve [42] order stelt; ende het [43] licht sijner wolcke laet schijnen?

16 Hebt ghy wetenschap van de [44] opwegingen der dicke wolcken; de wonderheden [45] des genen/ die volmaeckt is in wetenschappen?

17 [46] Hoe uwe kleederen warm worden/ als [47] hy de aerde [48] stille maeckt [49] uyt den zuyden?

18 [f] Hebt ghy [50] met hem de hemelen uytgespannen; die [51] vast zijn/ [52] als een gegoten spiegel?

19 Onderricht ons wat wy [53] hem seggen sullen: [want] wy en sullen niets [54] ordentelick voorstellen konnen van wegen [55] de duysternisse.

20 Sal 't [56] hem vertelt worden/ als ick [57] [so] soude spreken? [58] denckt yemant [59] [dat]?

1 Te weten/ over de wercken Godts/ die ick nu verhalen sal. 2 *Hebr.* wort versett, ofte/ verstelt. 3 *Hebr.* Hoorende hooret. a Psal. 29. 3. 4 T. w. Godes. Verstaet den donder. Alsoo ond. v. 4. ende 5. ende Psal. 29. 3. 5 And. gerommel, ofte gedeun. *Hebr.* sprake. 6 D. dat door sijn bevel geschiet. Vgel. Deut. 8. 3. ende de aenteeck. 7 T. w. het geluyt des donders. 8 T. w. Godt. 9 D. Godts blixem/ ende weerlicht. Alsoo vov. 36. 30. 10 *Hebr.* vleugelen. Alsoo onder 38. 13. Jesa. 11. 12. 11 T. w. na het senden des lichts vermelt in 't voorgaende vs. 12 D. met den donder. Elihu en wil niet seggen/ dat het geklater des donders natuerlick geschiet nae den blixem/ maer hy siet op het gene/ dat de menschen eerst gewaer worden: want het licht des blixems valt eer in 't gesichte dan het geluyt des donders inde ooren. 13 T. w. regen/ hagel/ wint/ ende ander onweder/ dat met den donder pleecht vereenicht te zijn. ofte/ men kan invoegen het woort/ die [blixemen.] b Job 5. 9. ende 9. 10. ende 36. 26. c Psal. 147. 16. 14 Godts seggen is sijn doen. Siet Genes. 1. op. v. 4. 15 T. w. gebiedt Godt/ dat hy op der aerde vallen soude.

16 *Hebr.* de plas-regen der regenen sijner sterckte. 17 T. w. als 't seer sneeuwt/ ofte regent. 18 D. sluyt de handen toe/ datse op 't velt niet wercken en konnen door 't onweder. *Hebr.* in. of/ op de hant. 19 D. van alle lantbouwers. 20 D. op dat de lantbouwer door de gelegentheyt van den stilstant des wercks/ uyt een yeder sijner werck-lieden te huys op sijn gemack vernemen soude/ hoe 't met haer gantsche werck te velde gestelt zy. *And.* tot kennisse aller menschen die hy gemaeckt heeft. 21 T. w. als 't onweder is; gelijck in 't voorgaende vs. 22 Het Hebr. woort beteeckent sulcke plaetsen/ daer in de beesten niet alleen schuylen voor het onweder/ maer oock loeren op haer aes. Vgel. ond. 39. 2. 23 *Hebr.* woont in sijne wooningen. 24 Vergel. vov. 9. 9. ende de aent. sommige verstaen de dicke wolcken/ ofte andere verborgene schat-kameren daer de winden uyt voortcomen. 25 Die uyt 't Noorden komen. d Job 38. 29, 32. Psal. 147. 17, 18. 26 Verstaet den wint/ die oock soo genaemt wort/ 2. Sam. 22. 16. Psal. 18. v. 16. *Hebr.* door 't geblaes Godts geeft hy de vorst. 27 *Hebr.* de breedte der wateren in klonteringe, ofte prang inge, ofte praminge, of stijvicheyt, ende vasticheyt is; D. vast in een gedrongen/ en geclontert door de koude. 28 N. mits die door het schijnsel der sonne te verdunnen/ te verdeelen/ ende te verstroyen. *And.* door bevochtinge [der aerde]; dat is/ als hy de wolcken seer ontsluyt/ om water uyt te gieten: waer door de wolcken by gelijckenisse van de gene/ die vele wercks doen/ worden geseyt vermoeyt te worden. 29 D. waer door hy licht/ ende klaerheyt voort-brengt/ alsse verstroyt is. Ofte/ verstaet de wolcke sijnes weerlichts, ofte blixems/ waer door Godt het weerlicht ofte blixem doet voortschieten. *And.* hy verstroeyt de wolcken sijnes regens. Vgel. vov. 36. 30. met d'aent. 30 T. w. de wolcke/ van de welcke in 't voorgaende vs gesproken is. 31 Het Hebr. woort beteeckent meest vlijtige kloeckheyt/ ende beraetsaemheyt in 't regeren; gelijck de Stierlieden ter zee weten met bysondere behendicheyt haer schip te stieren/ ende ter gewenschter plaetse te brengen. Alsoo hier/ Prov. 1. 5. ende 11. 14. ende 20. 18. ende 24. 6. Elders wort het in 't quade genomen voor des boosen listige/ ende schalcke raetslagen/ als Prov. 12. 5. 32 T. w. waer door de wolcke van den eenen oort der lucht in den anderen gedreven wort/ beleydt zijnde door Godts voorsichticheyt nae de order/ die hy inde nature gestelt heeft. 33 T. w. niet alleen de wolcke/ maer oock alle de andere voorverhaelde schepselen/ als de winden/ de sneeuw/ de vorst/ de regen/ &c. 34 D. al dat hy daer door doet. Siet vov. 35. op v. 21. 35 *Hebr.* op het aengesichte der aerde. Vgel. Gen. 1. op v. 2. 36 Te weten/ de wolcke. e Exod. 9. 18, 23. 1. Sam. 12. 18, 19. Ezr. 10. 9. Job 36. 31. 37 D. kastijdinge/ ende straffe voor de menschen. Siet vov. 9. op v. 34. 38 Dat is/ om het lant met alle de andere schepselen/ die daer in zijn/ nae sijn goet wel behagen te besoecken. Sy worden Godes genaemt/ om datse hem toebehooren/ zijnde van hem geschapen. 39 T. w. om die tegen de menschen te bewijsen. 40 *Hebr.* doet vinden. 41 T. w. wolcken. *And.* wonderen. 42 T. w. om door de selve te wercken; ofte op die [sijn herte] stelt; dat is/ acht geeft/ met een voornemen/ om door de selve sijne weldaden te bewijsen/ ofte oordeelen uyt te voeren. 43 D. den blixem/ ende het weerlicht/ alsoo vov. v. 3. en 36. 30. Hy wil seggen/ dewijle Job niet en konde soodanige natuerlicke dingen ten vollen begrijpen/ dat hy noch veel min konde den gront van Godts oordeelen uytvinden. 44 D. van de maniere/ op de welcke de wolcken inde locht worden opgehangen/ als in eene gelijcke weech-schale/ datse niet t'eenemael neder en vallen op der aerde. 45 D. Godts/ wiens wijsheyt volcomen is in 't beschicken/ ende kracht in 't uytvoeren aller sijner wercken. Vgel. 1. Sam. 2. 3. 46 Als of hy seyde/ Kondt ghy oock dit geringe stuck ten vollen wel begrijpen/ hoe de kleedinge aen uwen lijve warm wort/ door de verwarmde lucht. Wel is waer/ dat Job eenichsins dit wel verstaen konde; maer Elihu spreeckt van eene volmaeckte doorgrondinge aller omstandicheden/ om ten vollen te weten/ hoe/ waerom/ wanneer/ waer/ over wien de Heere sulcks wil doen. 47 T. w. Godt. 48 D. vry maeckt van de winden/ die koude veroorsaken. 49 D. door de sonne uyt den Zuyden schijnende. f Genes. 1. 6. 50 T. w. met Godt/ als of ghy zijn metgeselle in 't scheppen der werelt geweest waert. 51 T. w. hoewelse van eene seer dunne/ ende subtijle substantie zijn. 52 N. van wegen hare klaerheyt/ ende doorluchticheyt. Elihu wil seggen/ Nadien Job dat groote werck der scheppinge niet gemaeckt en hadde/ noch oock soude konnen maken/ dat hy hem billick behoorde onder dien Almogenden te vernederen/ voornemelick/ om datmen uyt de volmaecktheyt sijner macht moet oordeelen van de volmaecktheyt sijner rechtveerdicheyt. 53 T. w. Godt/ so wy in twist/ ende tegenspreekinge met hem komen souden/ gelijck ghy van wilt/ om u recht tegens hem te verdedigen. siet vov. 13. 3. ende 23. 3/4/ &c. en 31. 35. 54 T. w. daer toe noch stoffe van redenen/ noch bequaemheyt van woorden/ noch konste van stellen vindende. 55 T. w. onses verstants/ het welcke niet ten vollen en kan doorgronden Godes wercken/ veel min in t'samenspreekinge bestaen tegen sijne wijsheyt. 56 T. w. Gode; dat is/ Sal yemant Gode derven verhalen ende voorstellen/ het gene ick soude mogen voorgenomen hebben/ qualick van Godt te spreken? 57 T. w. gelijck ghy/ ô Job/ van Godt/ ende sijne regeringe gesproken hebt. 58 *Hebr.* seyt; te weten/ in sijn herte, dat is/ denckt yemant. Siet Gen. 20. op v. 11. ofte seyt hy. Te weten/ met den mont. 59 T.w. dat hy sulcke woorden Gode soude derven voordragen.

gewisselick hy sal [60] verslonden worden.

21 Ende nu en sietmen het [61] licht niet/ [als't] helder is in den hemel/ als de wint doorgaet/ ende [62] dien suyvert:

22 [Als] van't [63] Noorden [64] het gout [65] komt: [maer] by Godt is eene [66] vreeselicke Majesteyt.

23 Den Almachtigen/ dien en konnen wy niet uytvinden; hy is [g] groot van kracht: [67] doch [door] gerichte/ ende groote gerechticheyt en verdruckt hy niet.

24 Daerom vreesen hem de lieden: [68] hy en siet geene [69] wijse van herten aen.

60 Naeml. van de Majesteyt Godts.

61 D. de sonne/ als sy in hare vollen glants is/ ende de lucht doorstralende. Siet bov. 25. op v. 3. De sin is/ dewijle wy de sonne/ als sy te alderklaersten schijnt/ met onse oogen niet en konnen aenschouwen; hoe veel min konnen wy de oneyndelicke Majesteyt Godts verdragen/ ende sijne verborgene oordeelen met ons verstant begrijpen?

62 T. w. hemel.
63 T. w. als den hemel door den Noorden wint gesuyvert/ ende klaer gemaeckt is. Vg. bov. v. 8.
64 Verst. schoon ende klaer weder met sonne-schijn/ de welcke by het gout wort vergeleken/ om hare klaerheyt/ ende suyverheyt. Vgel. Zach. 4. 12. met d'aenteeck.
65 D. sich uytspreyt in de lucht.
66 T. w. welcker glants oneyndelick meerder is/ dan der sonne. And. by den vreeslicken Godt is Majesteyt.
g Iob 9. 4. ende 12. 13, 16. ende 36. 5. Psal. 99. 4.
67 D. hoewel hy almogende is/ nochtans en sal hy sijne groote kracht niet gebruycken/ om nae het hoochste recht hier met den mensche te handelen. And. hy is groot van kracht, ende van oordeel, ende van groote gerechticheyt, hy en verdruckt niet.
68 De sin is/ dat Godt om barmhertichheyt/ ende weldadicheyt tegens de menschen te bewijsen/ wort bewogen/ niet door yet/ dat hy in den mensche siet/ al waer hy een van de alderwijste/ maer alleen door sijne liefde/ die hy ons toedraegt in den Messia/ ende dat tot verheerlickinge sijnes heyligen Naems.
69 D. die een kloeck/ ende wijs verstant hebben. Alsoo Exod. 28. 3. ende 31. 6. ende 35. 25. Vgel. oock bov. 9. 4. ende de aenteeck. And. hy en siet geen wijse van herten. ofte; en sal hy niet alle wijse van herten aensien? dat is/ acht nemen op de gene die recht wijs zijn?

Het xxxviij. Capittel.

Godt verschijnt de Job/ ende bestraffende sijne onwetende vermetentheyt/ beveelt hem op sijne vragen te antwoorden/ v. 1/ &c. Hy vertoont hoe groot sijne Majesteyt zy/ door de wercken der scheppinge/ onderhoudinge/ ende regeringe aller dingen/ welcker vele genaemt worden om hem tot ootmoet/ ende ware bekentenisse sijner gebreken te brengen/ 4/ &c.

1 DAerna antwoordde de HEERE Job uyt [1] een onweder/ en seyde:

2 [a] Wie is hy/ die [2] den raet [3] verduystert met woorden sonder wetenschap?

3 [4] Gordt nu/ als een man/ uwe lendenen; so sal ick u vragen/ en [5] onderricht my.

4 Waer waert ghy/ [b] doe ick de aerde [6] grondede? geeft het te kennen/ [7] indien ghy kloeck van verstande zijt.

5 Wie heeft [8] hare [9] maten gesett? [10] want ghy weet het: ofte wie heeft over haer een [11] richt snoer getrocken?

6 Waer op zijn hare gront-vesten nedergesoncken? ofte wie heeft haren [12] hoeck-steen [13] gelegt?

7 Doe de [14] Morgen-sterren t'samen vrolick songen/ ende alle [15] de kinderen Godts juycheden.

8 Ofte [16] [wie] [c] heeft de zee met deuren [17] toegesloten/ doese uytbrack/ [ende] uyt de [18] baer-moeder voortquam.

9 [19] Doe ick de wolcke [tot] hare kleedinge stelde; ende de donckerheyt [tot] haren windel-doeck:

10 Doe ick [20] voor haer [met] mijn besluyt [21] [de aerde] doorbrack/ ende settede [22] grendel/ ende deuren;

11 Ende [23] seyde/ Tot hier toe sult ghy komen/ ende niet voorder: ende hier sal [24] hy sich stellen tegen den hoochmoet uwer [25] golven.

12 Hebt ghy [26] van uwe dagen den morgen-stont [27] geboden? hebt ghy den dageraet [28] sijne plaetse gewesen/

13 Op dat [29] hy de [30] eynden der aerde vatten soude; ende de godtloose uyt haer [31] uytgeschuddet souden worden?

14 Dat sy verandert soude worden/ gelijck [32] segel-leem; ende [33] sy gestelt worden/ als een kleet?

15 Ende dat van de godtloose haer [34] licht geweert worde; ende den [35] hoogen arm worde [36] gebroken?

16 Zijt ghy gekomen tot aen de [37] oorsprongen der zee? ende hebt ghy [38] in het onderste [39] des afgronts gewandelt?

17 Zijn u de [40] poorten des doots ontdecket? ende hebt ghy gesien de poorten van de schaduwe des doots?

18 Zijt ghy met u verstant gekomen [41] tot aen de breedten der aerde: [42] geeft het te kennen/ indien ghy dit [43] alles weet.

19 Waer is de wech [44] [daer] [45] het licht woont? ende de [46] duysternisse/ waer is hare plaetse?

20 Dat ghy [47] dat [48] brengen soudt tot sijne [49] pale/ ende dat ghy [50] mercken soudt de [51] paden [52] sijns huys?

21 [53] Ghy weet'et/ want ghy waert doe geboren: en uwe dagen zijn vele in getale.

22 Zijt ghy gekomen tot de [54] schatkameren der sneeuw? ende hebt ghy de schatkameren des hagels gesien?

23 Dien ick ophoude tot [55] den tijt der benauwtheyt; tot de dach des strijts/ ende der oorloge.

24 Waer is de [56] wech/ [daer] het [57] licht verdeelt wort; [ende] de [58] Oostenwint sich verstropt op der aerde?

25 Wie deelt voor den [59] stort-regen ee-

1 Door het welcke Godt Job sijne tegenwoordicheyt te kennen gaf/ hem aendachtich maeckte/ en vernederde voor sijne Majesteyt. Siet gelijcke exempelen/ Exo. 19. 16/18/22/ &c. Deut. 4. 11. 1. Reg. 19. 11/12. Ezec. 1. 4. Nahum 1. 3.
a Iob 42. 3.
2 Verst. Godts besluyten/ ende oordeelen. Alsoo Psal. 33. 11. Prov. 19. 21. Iesa. 28. 29. Actor. 2. 23.
3 T. w. mits den selven van eenige gebreken ten onrechte/ ende dwaeslick te beschuldigen.
4 D. maeckt u veerdich/ om met my in t'samenspreckinge te treden/ gelijck ghy begeert hebt. 'Tis eene maniere van spreken genomen van de gene/ die lange kleederen dragende/ de selve opschorten/ als sy sich veerdich maken tot eenich werck. Vgel. 1. Reg. 18. de aent. op v. 46.
5 Godt spreeckt Job spotscher wijse toe/ om hem te vernederen door de overleggingе der menschelicker nieticheyt/ vergeleken met de Goddelicke Majesteyt/ daer mede hy geschenen hadde in twistinge te willen treden. Siet 1. Reg. 22. op v. 15.
b Prov. 8. 29.
6 D. maeckte/ ende haren gront leyde. Siet bov. 26. 7. ende de aenteeck. Hy wil seggen/ Nieuwers. Dit/ ende het volgende sijn manieren van spreken genomen by gelijckenisse van het bouwen eeniger timmeragie.
7 Hebr. indien ghy verstant weet: Dat is/ kloeck van verstande/ seer ervaren ende verstandich zijt. Vgel. 1. Chron. 12. 32. 2. Chron. 2. 12. Jes. 29. 24.
8 T. w. de maten der aerde.
9 D. ommeloop/ ofte breedte/ ende diepte.
10 Godt spreeckt hem weder spotscher wijse toe/ als bov. v. 3. And. indien ghy't weet.
11 T. w. op datse hare rechte proportie/ gestalte/ en schoonheyt soude hebben. Vg. Psal. 19. op v. 5.
12 Hebr. den steen hares hoecks; D. die het werck t'samen hecht/ en vast maeckt. Vgel. Psal. 118. 22. Mat. 21. 42.
13 Hebr. geworpen.
14 Sommige verstaen door dese/ de alderklaerste sterren: Vgel. Psal. 148. 3. andere nemen uyt het volgende af/ dat hier mede moeten verstaen worden de heylige Engelen. Van de sterren eygentlick genomen/ siet ond. vss. 31/32.
15 D. de heylige Engelen. Siet bov. 1. 6. ende 2. 1.
16 Dit woort is hier ingevoecht uyt het voorgaende v. 5.
c Genes. 1. 9. Iob 26. 10. Psal. 33. 7. ende 104. 9. Prov. 8. 29. Ierem. 5. 22.
17 Hebr. bedeckt: dat is/ ingehouden/ ofte afgetuynt, op datse niet en soude buyten hare gestelde palen uytvloeyen.
18 D. uyt de ordinantie ende het bevel Godes in eenen oogenblick/ gelijck een kint ter werelt uyt sijns moeders lichaem voortkomt. Andere verstaen door des moeders lijf/ den afgront/ daer mede de aerde in het eerste bedeckt was/ Gen. 1. 2.
19 Godt/ om te toonen sijne groote macht/ vergelijckt de zee by een jonck kint/ het welcke moet gekleet/ ende noch ingewonden worden. De kleederen nu der zee zijn de wolcken/ die haer bedecken/ de windeldoeck zijn alle donckerheden/ dampen/ nevelen/ ende schaduwen.
20 D. voor de zee; te weten/ om die in het lant te laten invloeyen.
21 Dat is/ hollicheden daer in maeckte/ door de welcke een deel van haer water daer in vloeyen soude: waer uyt van vele rivieren/ ende binnen-wateren ontstaen zijn. And. doe ick over haer mijne ordinantie besloot, te weten/ de welcke in't volgende verhaelt wort. ofte aldus: soude ick dan mijn besluyt over haer breken? ick hebbe grendel ende deuren geset; ende geseyt, &c.
22 Verstaet de duynen/ ende oevren der zee/ die het water inhouden/ dattet niet voorder over den aerdbodem uytvallen en kan/ Jer. 5. 22.
23 Van Godts seggen/ siet Genes. 1. op v. 10.

24 T. w. de grendel, waer van in het voorgaende vs. dat is/ zant/ klippen/ oever der zee.
25 Het Hebr. woort is ooc alsoo genomen. Psal. 89. 10. Jesa. 48. 18. Zach. 10. 11.
26 D. van het beginsel uwes levens af. Vgel. bov. 26. 6.
27 T. w. dat hy voortkomen soude door het oprijsen der sonne/ nae de order/ die men nu in de nature kan aenschouwen.
28 D. den oort des hemels/ daer hy op elcken dach des jaers voortkomt/ nae dat de sonne op/ ende ondergaet.
29 T. w. de dageraet.
30 Hebr. vleugelen. Alsoo bov. 37. 3. Siet de aenteeck. Verst. de uyterste deelen/ ende hoecken der aerde/ tot de welcke het schijnsel der sonne sich uytbreyt.
31 D. uytgeroeyt/ als stof datmen uytschuddet. Neh. 5. 13. ofte/ als yet anders dat uyt sijn plaetse uytgeschuddet wort/ Exod. 14. 27. Ofte/ uytgeschudder worden. T. w. om datse het licht des daechs schuwen/ bedrijvende hare boosheden meest inder nacht/ ende die daer mede bedeckende/ bov. 24. 13/14. Joh. 3. 20. item om datse by klaren dage vande Overheyt plegen metter doot gestraffet/ ende soo uyt de werelt wech-geruymet te worden.
32 Hebr. het leem des segels; dat is/ daer het segel ingedruckt wort. De sin is/ gelijck het leem van sich selven geene bysondere forme/ ofte gedaente en heeft/ maer wel als een segel daer in gedruckt is; alsoo is de aerde des nachts sonder gedaente/ ende forme/ door de duysternisse/ maer des daechs door het licht der sonne veranderse/ toonende verscheydene gestaltenisse van de dingen/ die daer op zijn.
33 T. w. de schepselen die op der aerde zijn/ en de selve als een kleet bedecken/ ende versieren. And. ende sy gestellet worden als met een cleet [bedeckt]: verstaende dit van de godtloose; van de welcke in't voorgaende vs gesproken is/ die voor het gerichte gestelt worden/ daer hen haer proces gemaeckt wort. De misdadige plachten hier voortijden met een kleet overdecket te worden/ Esth. 7. 8. And. gestellet worden. D. verhinderet in hare boosheyt voort te varen/ als of hare handen/ en voeten in een kleet gewonden waren.
34 D. welvaren/ rijckdom/ eere. siet bov. 18. op v. 5.
35 D. haer gewelt/ hoochmoet/ ende tyrannye waer door sy in staet verheven zijn/ ende grooten overlast bedrijven. Alsoo een man des arms, voor de gene/ die gewelt pleecht/ bov. 22. 8. Siet aldaer de aent.
36 Dat is/ vermorselt/ vernietricht. Alsoo Psal. 10. 15. Ezech. 30. 22.
37 Hebr. tranen, ofte/ traningen. Verstaet de alderdiepste gronden/ spring-aderen; ende opwellingen/ uyt de welcke de meeste/ ende sterckste vloeden voortbrecken.
38 Hebr. inde ondersoeckinge; dat is/ inde plaetse der zee/ die de alderdiepste is/ ende wel met het diep-loot doorsocht/ maer niet gevonden en kan worden.
39 Vergel. Genes. 1. op v. 2. ende boven 28. op v. 14.
40 Verstaet de onderste plaetsen der aerde/ ende de gangen daer henen leydende/ de welcke alsoo genaemt worden/ om dat de doode onder de aerde schuylen. Het selve is te verstaen door de poorten van de schaduwe des doots. Vergel. boven 3. op v. 5. ende 10. op v. 21.
41 Te weten/ om te begrijpen ende te bemercken/ wat in de wijde werelt omgaet aen allen oorden/ ende plaetsen: ofte oock/ waerom de werelt niet breeder/ ofte enger zy.
42 Vergel. bov. v. 4.
43 Te weten/ dat ick tot nu toe u gebraecht/ ende voorgestelt hebbe.
44 D. om te komen tot de plaetse/ daer het licht woont; te weten/ om dat licht/ ende de duysternisse order/ ende bepalinge te stellen/ ende de selve daer in te onderhouden/ ende te regeren. Want verstaet dit/ ende het volgende niet slechtelick van de kennisse/ die de mensche van dese dingen heeft/ maer van de ordinantie/ ende het beleyt/ ende de regeringe/ die Godt alleen daer over heeft.
45 Verst. de sonne. Alsoo bov. 25. 3. Siet de aenteeck.
46 T. w. die veroorsaeckt wort door het afwesen/ ende den ondergancк der sonne.
47 T. w. licht/ ofte oock de duysternisse/ van de welcke in 't voorgaende vs gesproken is.
48 Hebr. nemen soudt; dat is/ nemen/ ende brengen/ ofte/ nemende brengen. Siet Genes. 12. op v. 15.
49 Daer mede de loop der sonne bepaelt is/ te weten/ in eenen natuerlicken dach/ bestaende uyt 24 uren/ ofte in een jaer door beyde de Solstitia, wanneer inde winter de kortste/ ende in de somer de lanckste dach is.
50 Verst. eene bemerckinge/ die met de stieringe/ ende regeringe des lichts vereenicht is.
51 Verst. den wech/ dien de sonne doorloopt/ om eenen natuerlicken dach/ ende het jaer te maken.
52 Verst. de plaetse daer sy op ende onder gaet/ als mede daer sy 't jaer begint ende eyndicht.
53 Dit is van Godt spotscher wijse tot Job gesproken. Alsoo bov. v. 3. ende 5. Siet de aenteeck. op v. 3. And. Wist ghy dat ghy doe geboren soudt worden? ende uwe dagen vele souden zijn in getale?
54 Godt spreeckt by gelijckenisse/ om te toonen sijne groote macht/ waer door hy kan/ alst hem belieft/ grooten overvloet van sneeuw/ ende hagel voortbrengen/ als of hy groote thresooren gereet hadde/ daer in hy de sneeuw/ ende den hagel/ tegens dat hyse gebruycken wilde/ wech gesloten hadde.
55 T. w. om daer mede mijne rechtveerdige oordeelen uyt te voeren. Siet exempelen hier van/ Exod. 9. 18. Jos. 10. 11. 1. Sam. 7. 10.
56 Verstaet door den wech alle redenen/ middelen/ toevallen/ wijsen/ werckingen/ ende eyndelicke oorsaken/ van het gene dat inde lucht geschiet: ende dat niet alleen in't gemeen/ maer voornemelick in't bysonder.
57 D. dat blixem/ weerlicht/ verschietinge van aengestekene dampen/ &c. in de lucht beginnen/ ophouden/ verschillen in plaetsen/ stonden/ hoedanicheden/ uytkomsten/ &c.
58 Verstaet onder eene soorte van wint alle d'andere: want hoese alle soo verscheydelick nu/ ende dan komen te waeyen/ en is niemant ten vollen bekent dan Godt. Van den Oosten wint in't bysonder/ siet Gen. 41. op v. 6. ende Exod. 10. op v. 13. Vgel. Joh. 3. v. 8.
59 Ofte/ den plas-regen. Hebr. overvloeyinge.

60 T. w. waer door de wateren / uyt de locht vallende/ haren loop hebben op d'aerde/ om het een / ofte het ander lant te bevochtigen.
61 Verg. bov. 28. 26.
62 Anders/ voor de ruysschende vlage. Hebr. weerlicht, ofte vlage der stemmen.
63 Te weten / om het lant door arbeyt van werck-lieden te bevochtigen.
d Psal. 107. 35.
64 Dat is / dat seer woest is / zijnde dorre / ende onvruchtbaer in hem selven/ en daer toe door oorloge / ende rooverye onbewoont / ende verlaten van de menschen. Vgel. bov. 30. 3. ende de aenteeck.
65 Hy wil seggen / Neen hy; maer ick alleen brenge hem voort. Alsoo in't volgende.
66 Het Hebr. woort is oock in dese beteeckenisse genomen / Exod. 16. 14. Psal. 147. 16.
67 Te weten/ door de vorst / de welcke maeckt / datter geen water meer en schijnt te wesen/ maer enckel steen/ daer onder het ongebroken water is schuylende.
68 D. het opperste/ ofte bovenste der zee/ ofte der diepe wateren.
69 D. door de vorst omgrepen / ende vast gehouden/ als oft gevangen ware / overmits het door de koude gestremt zijnde niet wech vloeyen en kan.
e Iob 9. 9. Amos 5. 8.

nen [60] water-loop uyt; ende [61] eenen wech [62] voor het weerlicht der donderen;

26 Om te regenen op het lant / [daer] [63] niemant en is; [op] de woestijne/ daer in geen mensche en is:

27 [d] Om [64] het woeste/ende het verwoestede te versadigen: ende om het uytspruytsel der gras-scheutkens te doen wassen.

28 [65] Heeft de regen eenen vader? ofte wie baert de druppelen des dauws?

29 Uyt wiens buyck comt het ijs voort? ende wie baert den [66] rijm des hemels?

30 Als met eenen steen [67] verbergen haer de wateren: ende het [68] vlacke des afgronts [69] wort ombatt.

31 Kont ghy de liefelickheden [e] van het Seven-gesternte [70] binden/ ofte de [71] stringen Orions los maken?

32 Kont ghy de [72] Mazzaroth voortbrengen in haren tijt? ende [73] den Wagen met [74] sijne kinderen leyden?

33 [f] Weet ghy [75] de ordinantien des hemels/ [76] ofte kont ghy de [77] heerschappye des selven op de aerde bestellen?

34 Kont ghy uwe stemme tot de wolcken [78] opheffen; op dat een overvloet van water u bedecke?

35 Kont ghy de blixemen uytlaten/ datse henen varen? ende tot u seggen / [79] Siet [hier] zijn wy?

36 [g] Wie heeft de wijsheyt in't [80] binnenste geset? ofte wie heeft den [81] sin het verstant gegeven?

37 Wie kan [82] de wolcken met wijsheyt tellen? ende wie kan de [83] flesschen des hemels [84] nederleggen?

38 Als het [85] stof doorgoten is [86] tot vasticheyt/ ende de kluyten t' samen kleven?

70 Binden, is hier/ verhinderen/ ofte vast houden/ dat het Seven-gesternte niet en rijse/ ende niet brenge de soeticheyt der lente. siet van dit gesternte/ bov. 9. 9. 71 Verst. door dese stringen / de treckende krachten / waer door Orion in November mede brengt wolcken/ regen/ onweder/ koude. Dese op te lossen/ is hare werckinge te verhinderen/ ende te doen ophouden. 72 Wat dit voor een gesternte/ ofte teecken zy/ daer van is seer verscheyden gevoelen. Eenige verstaen de gesternten/ die ontrent den Suydpool zijn / boven 9. 9. Binnen-kameren genaemt; maer hier Mazzaroth van Nazar scheyden, om datse seer verre zijn van Europa / ende de plaetse daer Job woonde. Sommige daerentegen nemen dese Mazzaroth voor Noordsche sterren / bewogen zijnde door de gelijckenisse van het woort Mezarim, boven 37. 9. het welck beteeckent verstroyende, te weten / winden/ die uyt het Noorden komen. Andere meynen/ datse zijn de Mazzaloth, dat is de planeten/ ofte de 12 teeckenen Zodiaci, daer van te sien is / 2. Reg. 23. 5. oock zijnder diese houden voor het hemelsche teecken genaemt de Croonen. 73 Siet van dit gesternte bov. 9. op v. 9. 74 Verstaet eenige mindere sterren / die rontom den wagen staen / als de kinderen rontom hare moeder. f Ierem. 31. 35. 75 D. de order/ die Godt inde hemelsche lichten / ende teeckenen / ende omloopen houdt / om daer door uyt te voeren het gene hem behaecht. 76 D. kont ghy den loop/ ende de werckingen des hemels daer op de aerde regeren? 77 Ofte regeringe. 78 T. w. om haer te bevelen/ hoe veel waters sy uytgieten sullen/ ende wanneer/ ende waer. 79 T. w. bereydt/ om uwe bevelen uyt te voeren. Siet Genes. 22. op v. 1. g Iob 32. 8. Eccles. 2. 26. Dan. 1. 17. 80 Het Hebr. woort is genomen voor de nieren. Door de nieren nu wort verstaen het inwendichste / ende innerste van den geest des menschen. Vgel. boven 19. op v. 27. Het Hebr. woort is oock Psal. 51. 8. Siet aldaer de aenteeck. 81 Anders / het herte. 82 Dat is / hare bewegingen / krachten / wercken / ende gantsche nature ten vollen verklaren. Voor tellen is het Hebr. woort genomen/ Psal. 22, 18. Anders / wie kan den Hemel als een Sapphyr maken; dat is/ geheel klaer / ende helder. 83 Verstaet de wolcken / om dat in de selve / als in flesschen / het water bewaert wort/ het welcke sy door den regen uyt gieten/ als het den Heere belieft. 84 D. doen ophouden / datse geen water meer uyt en gieten; D. wie kan den regen doen ophouden/ van Godt alleen? 'T is eene gelijckenisse genomen van de vaten/ daer uyt men eenige vochticheyt giet/ die men ophesft/ alsmen daer uyt gieten wil/ maer nederset/ alsmen op houdt te gieten. And. doen slapen. 85 D. de aerde / die door lanckduerige droochte in stof verandert is. 86 D. door overvloedigen regen soo bevochticht is geweest/ dat het stof weder t'samen loopt/ ende in kluyten verandert/ die aen elkanderen hangen.

Het xxxix. Capittel.

Godt voortgaende in 't verhalen sijner wercken/ maeckt gewach van het gene hy doet ontrent de leeuwen/ v. 1/ &c. de raven/ 3. de steen-geyten/ 4. den wout-ezel/ 8. den eenhoorn/ 12. den paeuw/ opvaer/ ende struys-vogel / 16. het peert / 22. de sperwer/ 29. den arent / 30. Godt bestraft Job van sijne vermetentheyt/ 34. Job bekent sijne schult/ 36.

1 T. w. die niet veel krachts meer en heeft / om sijn aes te bekomen. De sin is/ dat hem het selve door de voorsichticheyt Godes toegeschickt wort / niet door de sorge / ende arbeyt der menschen. Psal. 104, 21. want anders soude hy moeten vergaen / boven 4. 11. a Psal. 104. 21. 2 Hebr. het leven, Verstaet den gierigen lust/ ende treck/ die de jonge leeuwen nae het aes hebben. Het Hebr. woort Chajah is in dit boeck/ somtijts van eenderley beteeckenisse met het woort nephesch ziele, als te sien is boven 33. vss. 18/ 20/ 22. Nu nephesch is somtijts soo veel / als lust/ ende begeerte tot yets/ als Psal. 27. 12. ende 107. 9. Prov. 23. 2. Iesa. 56. 11. And. den jongen leeuwen den kost, ofte leeftocht ten vollen beschicken? 3 T. w. als sy van de oude vergeten/ of verlaten worden. Vgel. Psal. 147. 9.

1 SUlt ghy voor den [1] ouden leeuw roof jagen? [a] of de [2] graecheyt der jonge leeuwen [3] vervullen?

2 Als sy neder-bucken inde holen/ [en-de] inden [4] kuyl sitten/ [5] ter loeringe.

3 Wie bereydt [b] de rave haren [6] kost/ als hare [7] jongen [8] tot Godt schreeuwen / [als] sy [9] dwalen/ om datter geen eten en is?

4 [10] Weet ghy den tijt van het baren der [11] steen-geyten? [c] hebt ghy waergenomen [12] den arbeyt der hinden?

5 [13] Sult ghy de maenden tellen/ [die] sy [14] vervullen? ende weet ghy den tijt van haer baren?

6 Als sy haer [15] krommen/ hare jongen met versplijtinge voortbrengen/ hare [16] smerten uytwerpen?

7 Hare [17] jongen [18] worden kloeck/ worden groot [19] door het coorn: sy gaen uyt/ ende en keeren niet weder tot [20] de selve.

8 [21] Wie heeft den wout-ezel vry henen gesonden? ende wie heeft de banden des wilden ezels gelost?

9 [d] Dien ick [22] de wildernisse tot sijn huys bestelt hebbe / ende het [23] siltige tot sijne wooningen.

10 [24] Hy belacht het gewoel der stadt/ het [25] menigerley getier des dryvers en hoort hy niet.

11 [26] Dat hy uytspeurt op de bergen/ is sijne weyde: ende hy soeckt allerley [27] groensel na.

12 [28] Sal den Eenhoorn u willen dienen? sal hy vernachten aen uwe kribbe?

13 Sult ghy den Eenhoorn met sijn [29] touw aen de [30] voren binden? sal hy [31] de leechten achter u eggen?

14 Sult ghy [32] op hem vertrouwen / om dat sijne kracht groot is? ende sult ghy [33] uwen arbeyt [34] op hem laten?

15 Sult ghy hem gelooven/ dat hy u zaet sal [35] wederbrengen/ ende vergaderen [tot] uwen dorsch-vloer?

16 Zijn [van u] [36] de verheugelicke vleugelen der Pauwen? [37] ofte de vederen des [38] Opvaers/ ende des [39] Struys-vogels?

17 Dat [40] sy hare eyeren in de aerde laet/ ende in het [41] stof die [42] verwarmt/

18 Ende vergeet / dat de voet [43] die

4 Hebr. hutte, ofte/ tente, dat is/ schuyl-hol/ kuyl/ ofte schuyl-plaetse.
5 D. om eenich gedierte te bespien/ datse vangen en verslinden mochten. and. inde loerplaetse: t. w. daer uyt sy loeren. also bov. 37. 8
b Psal. 147. 9. Matth. 6. 29.
6 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick den kost/ die met jagen gekregen wort. Siet Gen. 27. 3. en d'aent.
7 Hebr. geborene.
8 D. als sy in haren nest schreeuwen om aes; het welcke een geroep tot Gode genaemt wort / om dat Godt voor het voetsel der jonge raven sorge draecht. Men schrijft datse in 't eerste / om datse wit padden-hayr hebben/ vande oude verlaten worden / tot datse swart zijn/ ende hier-en-tusschen wonderbaerlick van Godt gespijst worden / met sekere wormkens/ die in het nest uyt haren dreck groeyen. Vgel. Psal. 147. 9.
9 T. w. ontrent het nest van de moeder verlaten zijnde.
10 Verst. hier door/ het geheele beleyt/ en werck vande geboorten/ voort-teelingen/ en opqueeckingen der wilde beesten; 't welcke alleen de voorsichticheyt Godts moet toe-geschreven worden/ ende niet de sorge des menschen.
11 Siet 1. Sam. 24. op v. 3.
c Psal. 29. 9.
12 D. den tijt wanneer sy inden noot van baren zijn / om die/ alsse in perijckel/ ende smerte zijn/ te helpen.
13 D. kont ghy versuymen den oogen-blick van haer ontfangen. Dese vragen alle loochenen sterkelick.
14 D. afdoen / ende volbrengen; te weten/ met het dragen van hare jongen.

15 T. w. om te beter te baren. 16 Verstaet de geboort-pijnen / die in dese dieren groot zijn / ende vande welcke sy alleen geholpen worden door de godtlicke voorsichticheyt. Siet Psal. 29. 9. 17 Hebr. sonen. Siet Levit. 1. op v. 14. 18 D. worden weder gesont/ frisch / ende sterck / ofschoon eerst geworpen zijnde / door de swacheyt der geboorte slap ende teer waren. 19 Het woort bar inden oorspronck beteeckent in't Hebr. koorn, ofte / tarwe; daer van dese beesten haer voetsel nemen: maer het beteeckent in't Syrisch acker, ofte velt: gelijck oock het Chaldeeusch woort bara sulcks beteeckent/ Dan. 2. 38. ende 4. 12. Waerom eenige het selve soo oversetten. 20 Te weten/ moeders/ diese geworpen hebben. 21 De sin is / dat de ontemmelicke / ende onbedwingelicke nature der wilde esels komt alleen van Godts regeringe / ende voorsichticheyt; welcker redenen nae dien de mensche niet en kan begrijpen; hy noch veel min andere diepe/ ende ondoorgrondelicke wercken Godts vatten kan. d Iob 24. 5. Ierem. 2. 24. 22 And. 't vlacke velt. Doch verstaet alsulck vlack velt/ dat wel wilt/ en woest ligt/ maer nochtans eenich voeder voor de beesten heeft / gemengt uyt veelderley groente/ ende ruychte / het welcke den wilden beesten wel smakende is. 23 Dat is/ het dorre/ onvruchtbaer/ ende onbebouwt lant/ Siet Judic. 9. op v. 45. ende Psal. 107. 34. 24 Dat is / hy en acht de menichte/ ende het bedrijf der menschen niet / om dat hy de woestijne liever heeft: ofte om dat hy oock niet en vreest het gewelt / dat vele menschen souden mogen aenleggen/ om hem te bedwingen. Dit is menschelicker wijse van de beesten gesproken/ als ond. v. 21/ 25/ 28. ende cap. 40. vss. 22/ 23. ende 41. 18/ 20. 25 D. het geroep / het welcke pleecht gemaeckt te worden van de gene / die eenigen arbeyt / ofte dienst van menschen/ ofte beesten gedaen willen hebben. 26 Hebr. de uytspeuringe, ofte het uytgespeurde der bergen; dat is/ het gene hy stedes soeckt op de bergen/ als gras/ ende andere groenicheyt/ is sijn voetsel. 27 D. groen kruyt/ dat in't wilde wast. 28 Verst. gantschelick niet / ende dat van wegen sijne moedige / ende onbedwingelicke kracht. Siet Num. 23. op v. 22. 29 T. w. daermede hy gebonden soude worden/ om het ploech-werck te doen. 30 D. aen het verhevene lant/ het welcke inde ackeren tusschen twee voren is. Siet bov. 31. op v. 38. Doch verstaet hier het ploech-werck/ waer door de voren gemaeckt worden; om welcke oorsake de oversettinge gestelt kan worden aldus: met sijn touw binden ter ploeginge: dat is/ om te ploegen. 31 Ofte/ dieypten/ valleyen/ gronden. Sommige verstaen hier door wederom / de voren. 32 Dat is/ u versekeren/ dat hy u werck in het velt soude mogen doen / als de tamme beesten wel doen / die van de menschen in 't acker-werck gebruyckt worden. 33 D. uwe vruchten / die ghy door uwen arbeyt gewonnen hebt. Vgel. bov. 20. op v. 18. 34 Te weten / om te dragen / ofte te voeren nae de schuere. Siet het volgende vs. 35 Dat is / maken dat ghy de gewenschte vruchten genieten sult? het welcke soude moeten geschieden met ploegen ende eggen / ofte met de vruchten in de schuere te brengen. 36 Te weten / daer mede de pauwen haer verheugen / ende verheffen/ ofte oock de menschen sich vermaken. 37 And. ofte de vleugel, ende het geveder des oyvaers. And. ofte de vleugel des struysvogels, ende [sijn] geveder, ofte pluymen. 38 Siet Levit. 11. op v. 19. 39 Het Hebr. woort notsah beteeckent wel eene pluyme; maer uyt de volgende woorden deses cap. wort vanden Oversetters afgenomen/ dat hier te verstaen zy de struysvogel/ dat is/ een vogel die met vele pluymen versien is. Het volgende en kan noch op den pauw / noch op den opvaer niet passen. 40 T. w. de struysvogel. 41 D. in 't zant. 42 T. w. latende de sonne daer over schijnen / op dat door hare warmte de eyeren souden uytgebroedet worden. Want men schrijft dat dese vogel onaerdich/ ende sonder natuerlicken treck is tegen sijne eyeren/ die verlatende/ ende de warmte der sonne bevelende / sonder daer op te sitten. 43 Hebr. dat; dat is/ elck een van die / T. w. eyeren. Alsoo in't andere lidt van dit vs.

drucken kan / ende de dieren des velts die vertrappen konnen?

19 Sy verhardet sich tegē [44] hare jongē/ als ofse hare niet en waren: [45] haren arbeyt is te vergeefs/ [46] [om dat] sy sonder vreese is.

20 Want Godt [47] heeft haer van wijsheyt ontbloot / eñ heeft haer des verstants niets medegedeylt.

21 [48] Alst tijt is / [49] verheft sy haer inde hoochte: [50] sy belacht het peert/ ende sijnen ryder.

22 Sult ghy het Peert sterckte geven? cont ghy sijnen hals met [51] donder becleedē?

23 Sult ghy het beroeren/ [52] als eenen sprinck-haen? de pracht van sijn gesnuyf is [53] eene verschrickinge.

24 Het graeft inden [54] gront/ ende het is vrolick in sijne kracht: ende treckt uyt/ den [55] geharnaschten te gemoete.

25 Het belacht de [56] vreese/ende en wort niet ontstelt / ende en keert niet wederom [57] van wegen het sweert.

26 Tegē hem rotelt de [58] pijl-koker; [59] het vlammich yser der spiesse/ ende der lance.

27 Met schuddinge / ende beroeringe [60] slockt het de aerde op / ende en [61] gelooft niet/ dat het is 'tgeluyt der basuyne.

28 [62] In't volle geklanck der basuyne/ seyt het/ [63] Heah: eñ rieckt dē krijch van verren/ den [64] donder der Vorsten/ eñ 'tgejuych.

29 [65] Vliecht de Sperwer door u [66] verstant? [ende] breydt sy hare vleugelen uyt [67] nae het suyden?

30 Ist nae [68] u bevel / dat den Arent sich om hooge verheft / [e] ende dat hy sijnen nest inde hoochte maeckt?

31 Hy woont/ende vernacht inde steen-rotzse/ op de [69] scherpte der steen-rotze/ ende der vaster plaetse.

32 Van daer speurt hy de spijse op: sijne oogen [70] sien [71] van verren af.

33 Oock suypen sijne jongen [72] bloet/ ende [f] [73] waer verslagene zijn / daer is hy.

34 Ende [74] de HEERE antwoordde Job/ ende seyde:

35 Is het twisten met den Almachtigen/ [75] onderrichten? wie Godt [76] bestraft/ die antwoorde daer op.

36 Doe antwoordde Job den HEERE / ende seyde:

37 Siet/ [77] ick ben te geringe / wat soude ick u antwoorden? [g] ick [78] legge mijne hant op mijnen mont.

38 [79] Eenmael heb' ick gesproken; maer en sal niet antwoorden ; ofte [80] tweemael/ maer en sal niet voortvaren.

44 Ofte hare eyerē/ uyt de welcke sy jongen krijcht. Sy handelt daer mede hardelick tegen het naturel van andere vogelen / om de redenen inde twee voorgaende vfskens vermelt.
45 T. w. diese heeft met hare eyerē te leggen/ so Godt voor de selve niet en sorchde.
46 T. w. van hare eyeren te verliesen; eñ daer uyt geene jongen te krijgen.
47 *Hebr.* heeft haer de wijsheyt doen vergeten; dat is/ de wijsheyt niet gegeven/ ofte daer van ontbloot. Verstaet door dese/ de natuerlicke bewegingé / ende treck die andere beesten van Godt ingestort is/ waer door sy weten hare jongen wel te bewaren / te versorgen / ende buyten perijckel te brengen.
48 T.w. als sy vā de jagers vvolgt wort.
49 T. w. wat boven de aerde/ om haren loop te versnellen/ ende soo de pijlen/ ende schichten te ontvlieden; want om de grootte / ende swaerheyt hares lichaems en kan sy haer niet seer hooge vander aerde oplichten.
50 D. sy verachtse/ om dat syse door hare arge / ende aerdige snelheyt kan ontkomen. Dit is menschelicker wijse van beesten gesproken. Siet bov. op v. 10.
51 Verst. hier by het brieschē des peerts/ bereenicht met geruysch / ende ongestuymicheyt. Vgel. Jerem. 8. 6.
52 D. gelijc de menschen plegē de sprinckhanen te verschricken / ende verjagen.
53 D. eene oorsake om verschrickt te worden.
54 Het Hebr. woort beteeckent wel gemeynelick een dal / maer het wort oock voor allerley diepte/ ende leegte genomen/ als bov. v. 13. voor de leechte des lants, ofte der voren. Prov. 9. 18. voor de diepte des grafs; ende hier voor eenen kuyl / die van een moedich peert in de aerde gemaeckt wort.
55 Ofte gewapenden. *Hebr.* Wapen ofte wapeninge.
56 D. de dingen/ die den menschen plegen vreese aen te jagen/ als allerley wapenen/ ende krijchs-gereetschap. Vreese, voor dat te vreesen is: alsoo Prov. 1. 26. ende 10. 24. Jes. 66. 4.
57 *Hebr.* van het aengesichte des sweerts.
58 Te weten/ des gewapenden ruyters/ die daer op sit.
59 *Hebr.* vlamme: maer dit woort is oock by gelijckenisse genomen voor het blinckende/ ende glinsterende yser van een spiesse/ lance/ ende sweert. Siet Gen. 3. 24. 1. Sam. 17. 7. Nah. 3. 3.
60 D. loopt daer over met sulcke snelheyt/ ende veerdicheyt/ dattet schijnt de selve in te slicken/ overmits hy/ die daer op sit/ het lant terstont uyt het gesichte verliest/ als of het van 't peert opgeslockt/ ende ingeswolgen ware. And. slorpt in, T. w. het stof dat het met sijne voeten maeckt/ ofte/ hoolt uyt.
61 De sin is/ dat de moedige peerden indē strijt/ soo over/ ende weder loopen met sulcken haesticheyt/ ende moedt/ ende soo branden om aen het gevecht/ ende gewoel te komen/ datse niet en mercken/ selfs op den slach der trompetten: ofte/ sy zijn soo vrolick wanneerse 'tgeluyt der trompetten hooren/ datse/ om soo te spreken/ het selve qualick konnen gelooven. And. en houdt sich niet vast, als het geluyt der basuyne gaet. *Hebr.* de stemme der basuyne.
62 *Hebr.* inde genoechsaemheyt der basuynen. dat is/ als de basuyne/ ofte het trompet ten alderklaersten slaet. ofte: onder de basuyne.
63 Dit is een woort beteeckenende het geluyt van vreuchde / ende oock somtijts van groote moedicheyt / daer mede men sijnen vyant trotseert. Vgel. Psal. 35. 21/25. ende 40. 16. Ezech. 36. 2.
64 Verstaet het geroep/ ende gebaer der Oversten/ daer mede sy malkanderen inden strijt/ om schrick te maken/ bejegenen/ ende aenvallen.
65 And. verpluymt de sperwer? dat is/ verandertse van vederen? And. gebruyckt de sperwer vederen? dat is/ vliechtse?
66 D. voorsichticheyt/ sorge/ ende bestier.
67 Om de koude des winters te ontvlieden/ eñ door de warmte der sonne/ (soo eenige meenē/) te verpluymen.
68 *Hebr.* uwen mont. dat is/ bevel/ gebodt. Siet Genes. 41. op v. 40.
e Jer. 49. 16. Obad. 4.
69 *Hebr.* op den tant. Soo noemen de Hebreen de uytstekende hoochten der steenrotsen/ die niet beklimmelick en zijn. siet 1. Sam. 14. 4.
70 Vandē Naturalisten wort den arent onder den gedierten/ een seer scherp/ ende sterck gesichte toegeschreven: waer door hy van verre/ ende wijt uyt/ sijn aes kan speuren.
71 Het Hebr. woort beteeckent niet alleen van verre, maer oock tot in verre gelegene plaetsen.
72 T. w. uyt de doode lichamen der menschen/ ende der beesten/ die de oude voor hen besagen/ ende by stuckē/ ofte geheel/ nae datse die dragen konnen / in 't nest brengen.
f Matt. 24. 28. Luc. 17. 37.
73 De Heere Christus inde plaetsen recht te vooren aen den kant geteeckent/ siet op dese woorden/ om te toonen/ dat de kinderen Godts door de verlichtinge/ ende roeringe sijnes Geestes/ tot hem/ die door sijnen doot/ 't waerachtich ende eeuwich voetsel harer zielen geworden is/ van alle plaetsen vergaderen/ gelijck de arenden door haer claer gesichte ende scherpen reuck/ tot de doode lichamen om haer voetsel toevliegen.
74 T. w. na dat hy wat geswegen hebbende/ Job tijt gegeven hadde/ om daerentusschen te spreken ende sich te verantwoorden/ maer dewijle hy sweech/ is Godt voortgevaren. So is het woort antwoorden hier genomen voor het spreken van nieus aenvangen/ ofte in 't voorgaende propoost voortgaen. siet Jud. 18. op v. 14.
75 D. wijsheyt leeren/ ende overtuygen/ dat hy ongelijck heeft.
76 D. die sijne oordeelen wil tegenspreken/ ende berispen.
77 Vergel. Gen. 32. 10. ende de aenteeck.
g Psal. 39. 10.
78 D. ick swijge stil. Siet bov. 21. op v. 5.
79 *Hebr.* een. te weten / mael. Siet 2. Chron. 9. op v. 21.
80 Een seker getal voor een onseker. And. aldus: Eenmael heb ick gesproken, ende en sal niet antwoorden, doch de tweede mael en sal ick niet voortvaren.

Het xl. Capittel.

Job wort weder van den Heere bestraft / om dat hy de gerechticheyt/ ende de macht Godts noch niet ten vollen bekent en hadde/ v. 1 / &c. de macht Godts wort beschreven door tegenstellinge van de swackheyt Jobs / 4. door eenige bevelen hem van Godt spotscher wijse voorgestelt/ op dat hy sijne macht / in 't nakomen der selver soude betoonen / 5. door de beschrijvinge van den Behemoth / 10. ende van den Leviathan / die Godt beyde geschapen heeft/ 20.

1 ENde de HEERE antwoordde Job uyt [1] een onweder/ ende seyde:

2 [2] Gordt nu als een man uwe lendenen; ick sal u vragen/ ende [3] onderricht my.

3 Sult ghy [4] oock [a] mijn [5] oordeel te niete maken? sult ghy my [6] verdoemen/ op dat ghy rechtveerdich zijt?

4 Hebt ghy eenen [7] arm gelijck Godt? ende kont ghy gelijck hy met de stemme donderen?

5 [8] Verciert u nu met voortreflicheyt/ ende hoocheyt / ende bekleedt u met majesteyt/ ende heerlickheyt.

6 Stroyt de [9] verbolgentheden uwes toorns uyt / ende [10] siet allen hoochmoedigen/ ende vernedert hem.

7 Siet allen hoochmoedigen / [ende] brengt hem t'onder: ende verplettert de godtloose [11] in hare plaetse.

8 Verberchtse [12] t'samē in't [13] stof; [14] verbindt hare aengesichten in't verborgen.

9 Dan sal ick oock u loven / [15] om dat uwe [16] rechter-hant u sal verlost hebben.

10 Siet nu/ [17] Behemoth/ welcken ick gemaeckt hebbe [18] nevens u / [19] hy eet hoy/ gelijck een runt.

11 Siet doch / sijne kracht is in sijne lendenen; ende sijne macht inden [20] navel sijns buycks.

12 Alst hem lust / [21] sijnen steert is als een Ceder: de senuwen sijner schaemte zijn [22] doorvlochten.

13 Sijne beenderē zijn [als] [23] vast coper: sijne gebeenten zijn als ysere hantboomen.

14 Hy is [24] een hooft-stuck der wegen Godts: die hem gemaeckt heeft / heeft [hem] [25] sijn sweert aengehecht.

15 [26] Om dat de bergen hem voeder voortbrengen/ daerom spelen alle de dieren des velts [27] aldaer.

1 Siet bov. 38. op v. 1.
2 Siet bov. 38. op v. 3.
3 Siet op de voorgemelde plaetse.
4 D. niet alleen uwe oprechticheyt verdedigen / maer oock mijne gerechticheyt te kort spreken.
a Psal. 51. 6. Rom. 3. 4.
5 Verstaet het recht dat Godt hadde in het straffē van Job.
6 Siet van dit woort Deut. 25. op v. 1.
7 D. macht / ende sterckte / als Godt. Alsoo Exod. 15. 16. Deut 33. 27. Psal. 79. 11. ende 89. 14. ende 136. 12.
8 T. w. gelijck ick daermede verciert/ ende gekleedt ben. Siet Psal. 93. 1. ende 96. 6. eñ 104. 1. Jesa. 51. 9. Godt wort geseyt/ hier mede aengetogen / ende bekleet te zijn / om datse haer in alle sijne oordeelen/ ende wercken vertoonen; het welcke Job vermaent wert nae te komen / so hy met Godt lust hadde te rechten. Vgel. bov. 29. 14. ende de aenteeck.
9 Verst. seer hestige / ende uytbarende gramschap/ die Godt menschelicker wijse hier toegeschreven wort: als oock bov. 21. 30. Psal. 78. 49. De sin is / dat Job de macht niet en hadde / om sijne vyandē/ ende tegenpartijders te dempen/ ende t'onder te brengē / gelijck wel Godt hadde/ ende dat hy daerom sich niet en moeste tegen Godt gestelt hebben / willende tegen hem / als tegen sijne partye sijne sake verdedigen. Siet bov. 13. 22. ende 16. 21. ende 23. 3/4/5/ &c.
10 D. veracht hem/ ende schouwt hem aen met eene gramme/ ende dreygende ooge/ alsoo in 't volgende vers/ ende ond. 41. 25.
11 T. w. daerse verheven/ ende prachtich zijn/ hebbende daer al haren staet/ vermogen/ ende gewelt.
12 T. w. de godtloose.
13 D. in't graf/ alwaer sy in stof verandert worden; dat is / dootse. Vgel. de maniere van spreken met Psal. 22. 16.
14 D. maeckt datmense niet meer in de werelt en sie / want de aengesichten der dooden pleechtmen met doecken te verbinden/ ende te decken. Vgel. Prov. 10. 6. ende de aenteeck. item Johan. 11. 44. ende 20. 7.
15 D. dat ghy genoechsaem voor u selven zijt/ gelijck ick ben/ om u in 't gerichte tegens my te vergelijckē.
16 D. uwe kracht/ ende sterckte. Alsoo Psal. 89. 43. Jes. 41. 13.
17 Dit woort wert van velen overgeset Elephant. Andere meynen/ dattet een gemeyne name is / begrijpende alle aerdsche beesten / soo wel tamme/ als wilde/ die seer groot van lichaem zijn/ onder welcke den Elephant een van de voornemste is. Het woort staet in 't getal van vele / om de grootheyt deser beeste uyt te drucken. Alsoo wijsheden, voor de opperste / ende hoochste wijsheyt. Prov. 1. 20.
18 D. soo wel als u; ofte/ met u; dat is / op den selven sesten dach der scheppinge/ als ick de twee eerste menschen / ende in de selve u oorspronckelick gemaeckt hebbe. And. op dat hy met u op der aerde woonen soude.
19 Het welcke een bewijs / ende teecken is van Godts voorsienicheyt/ ende macht/ waer door de aldergrootste/ ende sterckste beesten worden getemt/ ende den menschen onderworpen.
20 De sin is/ dat hy niet alleen in de lendenen; D. inde opperste deelen sijns lichaems/ maer oock in de onder-deelē/ (die swackst plegen te zijn) als inde buyck/ ende navel/ &c. seer sterck is.
21 And. hy roert. ofte/ richt sijnen steert op. als &c. T. w. soo recht opgehevē/ ende soo onbeweeglick/ als een Ceder.
22 D. voor elck anderen ingewickelt/ ende doorttrocken.
23 *Hebr.* sterckten des kopers, ofte / des staels.
24 Dat is/ het voornaemste stuck der wercken Godts/ onder de vier-voetige dieren / ten aensien van sijne grootte / ende sterckte.
25 Die het woort Behemoth voor den Elephant nemen/ verstaen door sijn sweert sijne snuyte/ ofte uytstekende tanden / daermede hy hem als met eene hant behelpt / ende groote kracht bedrijft. And. kan sijn sweert tot hem voegen; te weten/ om hem te dooden; dat is/ kan hem dooden.
26 D. om dat hy niet en leeft by den roof / maer by het gewas / dat op de bergen voortkomt/ so is 't dat andere dieren hem niet en vreesen / maer in sijne tegenwoordicheyt sonder schroom/ ende sorge zijn. And. als de bergen &c. so spelen, &c.
27 Dat is / in de plaetse daer hy weydt.

16 Onder [28] schaduwachtige-boomen leyt hy neder: [29] in een schuyl-plaetse des riets/ ende des slijcks.

17 De schaduwachtige-boomen bedecken hem/ [30] elck een met sijne schaduwe: de beeck-wilgen omringen hem.

18 Siet/ hy [31] doet de riviere gewelt aen/ [ende] en [32] verhaest sich niet: hy vertrouwt/ dat hy de [33] Jordane in sijnen mont soude konnen intrecken.

19 Soude men hem [34] voor sijn oogen konnen vangen? soude men [hem] met stricken den neuse doorboorden konnen?

20 Sult ghy den [35] Leviathan met den angel [36] trecken/ ofte [37] sijne tonge met eene koorde/ [die] ghy laet neder sincken?

21 Sult ghy hem eene [38] biese inde neuse leggen? of met een [39] doorn sijne kake doorbooren?

22 Sal hy aen u [40] vele smeeckingen maken? sal hy [41] sachtkens tot u spreken?

23 Sal hy een verbont met u maken? sult ghy hem aennemen tot [42] eenen eeuwigen slave?

24 Sult ghy met hem spelen/ gelijck [met] een [43] vogelken? of sult ghy hem binden [44] voor uwe jonge dochteren?

25 Sullen de [45] met-gesellen over hem een [46] maeltijt bereyden? sullen sy hem deelen onder de [47] koop-lieden?

26 Sult ghy sijne huyt met haken [48] vullen; of met een visschers [49] krauwel sijn hooft?

27 Legt uwe hant [50] op hem; gedenckt [51] des strijts/ [52] doet het niet meer.

28 Siet/ [53] sijne hope sal [54] feylen: sal [55] hy oock voor sijn [56] gesichte [57] nedergeslagen worden?

28 D. die schaduwe van haer geven. alsoo in 't volgende vs.
29 T. w. alwaer hy verkoelinge/ en verversschinge soeckt tegen de groote/ ende felle hitte der sonne.
30 Ofte/ [tot] sijner schaduwe; dat is/ op datse hem schaduwe souden maken.
31 T. w. als hy in de riviere ingaet om te drincken/ belet hy den loop van de riviere. ofte: hy swelcht de riviere met gewelt in. waer van de sin is/ dat hy soo veel waters insuypt/ dat hy schijnt de riviere te sullen inswelgen. Dit zijn poëtische/ ende overtollige manieren van spreken.
32 T. w. in 't drincken/ niet vreesende den waterstroom/ noch dat eenich mensche/ ofte beest hem soude konnen verjagen/ en verhinderen: gelijckmen schrijft dat andere gedierten uyt de riviere Nilus met groote sorge drincken/ vreesende vanden Crocodil verslonden te worden. And. [dat] sy. T. w. de riviere haer niet en kan haesten, te weten/ om in haren loop voort te vloeyen.
33 Siet van dese riviere Genes. 14. op v. 10.
34 D. dat hy het siet/ met gewelt/ ende niet met behendicheyt.
35 Verstaet/ een seer groot ende schrickelick zee-gedierte/ het welck Leviathan genoemt wort/ na sommiger gevoelen/ van het Hebr. woort Lavah, het welcke beteeckent bydoen, byvoegen, om dat sijn lijf met vele schubben bedeckt is/ die seer vast t'samen gevoeget zijn. Sommige verstaen een zeedrake. Vgel. Jes. 27. 1.
36 T. w. om hem te vangen/ gelijckmen andere visschen vangt. Hy wil seggen/ Neen ghy: want hy veel te groot en te sterck is/ om soo gevangen te worden.
37 T. w. trecken/ na dat ghyse met den angel/ ofte haeck gevat hebt. And. ende sult ghy sijne tonge met een koorde nedertrecken?
38 Verstaet eenen yseren angel/ hebbende de forme van eene gekromde biese. De sin is/ dat een mensche met een soodanich instrument/ den Leviathan als hy hem gevangen hadde/ niet en soude konnen vast houden/ ende bedwingen/ gelijckmen wel doet met andere beesten.
39 Ofte haeck uyt doornen/ ofte nae de forme der doornen gemaeckt.
40 Te weten/ om uyt uwe handen verlost te worden/ na dat ghy hem gevangen hebt/ en sijns selfs weder te worden. 'T is van de beesten menschelicker wijse gesproken. Vgel. vov. 39. op v. 21.
41 Hebr. sachte, ofte glatte dingen, ofte propoosten, voort komende van de gene/ die met ootmoedich bidden poogen yet te verkrijgen.
42 Hebr. tot een slave, ofte knecht der eeuwicheyt: dat is/ tot een slave/ die u eeuwichlick diene/ ende onderworpen zy.
43 Siet van het Hebr. woort/ Gen. 7. op v. 14. ende Lev. 14. op v. 4.
44 T. w. op datse daermede haer vermaken/ ende tijtverdrijf hebben souden.
45 Verstaet de visschers/ die t'samen in een verbrach/ ende compagnie zijn/ ende sulcken visch souden mogen gevangen hebben.
46 Te weten/ uyt blijschap van een soodanich gevanck/ ofte uyt hope daer van.
47 Hebr. de Canaaniten. Soo waren de kooplieden genaemt/ om dat de oude inwoonderen des lants van Canaan veel met koophandel omgingen/ zijnde daer toe aen de Midlandsche zee seer wel gelegen. Het woort is soo oock genomen/ Prov. 31. 24. Jesa. 23. 8. Hos. 12. 7.
48 D. om ende om vatten/ ende gantsch doorsteken/ om hem te vangen/ ende vast te houden.
49 T. w. daer de visschen mede geslagen/ vast gehouden/ ende gevangen worden.
50 T. w. om hem te streelen/ ende te troetelen/ ende alsoo met vrientschap aen u te krijgen. And. legt ghy uwe hant op hem, om hem geweldelick aen te tasten/ ende soo te vangen.
51 T. w. dien ghy sout moeten uytstaen/ indien ghy hem eenichsins aentastedet/ om hem te vangen.
52 D. poocht niet meer/ om aen hem te komen/ uyt vreese van schade te lijden. And. en wilt niet meer des strijts gedencken.
53 T. w. des genen die hem vangen wil ende daer toe de hant aen hem legt. And. de hope van hem. T. w. te vangen.
54 Hebr. leugenachtich worden: dat is/ gantsch nietich/ ende te vergeefs/ overmits hy hem niet vangen en sal.
55 T. w. de Leviathan. And. sal hy (T. w. die hem soeckt te vangen) oock [niet] voor sijn gesichte, ofte/ als hy gesien wort, nedergeslagen, of neder geworpen worden?
56 D. des genen die hem soeckt te vangen.
57 T. w. door vreese van den genen/ die hem vangen wil.

Het xlj. Capittel.

Godt wijst het eynde aen van de beschrijvinge des Leviathans/ v. 1. verklaert dat hy aen niemant gehouden en zy/ maer Heere van alles/ 2. gaet voort in de beschrijvinge van den Leviathan/ tot bewijs sijner Godtlicker kracht/ ende om te toonen/ dewijle dese onbegrijpelick is/ dat wy sijne wercken niet en moeten tegenspreken/ noch berispen/ 3/ &c.

1 NIemant en is [soo] [1] koen/ dat hy [2] hem opwecken soude; [3] wie is dan hy/ die sich voor mijn aengesichte stellen soude?

2 [a] Wie heeft [4] my voorgekomen/ [5] dat ick [hem] soude vergelden? [b] wat onder den gantschen hemel is/ is mijne.

3 Ick en sal [6] sijne leden niet verswijgen/ nochte het verhael [sijner] stercktes/ nochte de [7] bevallicheyt [8] sijner gestaltenisse.

4 Wie soude [9] het opperste sijnes kleets ontdecken? wie soude met sijnen [10] dobbelen breydel [11] [hem] aenkomen?

5 Wie soude de [12] deuren sijns aengesichts [13] open doen? rontom sijne tanden is [14] verschrickinge.

6 [15] Seer uytnemende zijn sijne stercke [16] schilden; elck een [17] gesloten [als] met eenen nauw-druckenden segel.

7 De [18] een is [soo] nae aen den anderen/ dat de wint daer niet en can tusschen komen.

8 Sy kleven [19] aen malkanderen/ sy vatten sich t'samen/ datse sich niet en scheyden.

9 Elck eene sijner [20] niesingen doet een licht schijnen: ende sijne oogen zijn [21] als de oogenleden des dageraets.

10 [22] Uyt sijnen mont gaen fackelen: [23] yverige voncken rakender uyt.

11 Uyt sijne neusgaten komt roock voort/ als [uyt] eenen siedenden pot/ ende [24] ruymen ketel.

12 Sijnen [25] adem soude [26] kolen doen vlammen/ ende een vlamme komt uyt sijnen mont voort.

13 In sijnen hals [27] herbercht de sterckte: [28] voor hem springt selve de droefheyt van vreuchden op.

14 [29] De stucken sijns vleeschs kleven tsamen: [30] elck een is vast in hem/ het en wort niet beweegt.

15 Sijn herte is vast gelijck een steen: ja vast gelijck een deel des ondersten [31] [meulen-steens].

16 Van [32] sijn verheffen schromen de stercke: om [33] [sijner] doorbrekingen wille/ [34] ontsondigen sy hen.

17 Raeckt hem yemant met den sweerde/ [35] dat en sal [36] niet bestaen; spiesse/ schicht/ [37] noch pantzier.

18 [38] Hy acht het [39] yser voor stroo/ ende het stael voor [40] verrot hout.

19 De [41] pijl en sal hem niet doen vlieden: de [42] slinger-steenen worden hem in stoppelen verandert.

20 De [43] werp-steenen worden [van hem] geachtet als stoppelen/ ende hy belacht de drillinge der lance.

1 Hebr. wreet, fel, grouwsaem.
2 Den Leviathan. Siet van dien vov. 40. 20.
3 So de menschen het gesichte van sulcke beeste niet verdragen en konnen; hoe sullen sy mijne Majesteyt verdragen/ om tegen my te twisten?
4 T. w. met yet voor my te doen/ ofte eenige weldaet aen my te bewijsen.
5 D. dat ick gehouden soude zijn eenige erkentenisse te doen van de ontfangene weldaet.
a Rom. 11. 35.
b Exod. 19. 5. Deut. 10. 14. Psal. 24. 1. ende 50. 12. 1. Cor. 10. 26, 28.

6 T. w. des Leviathans/ de Heere gaet voort inde beschrijvinge des selven.
7 Ofte/ aengenaemheyt, ofte/ fraeyheyt.
8 Ofte/ proportie, dispositie, maecksels; Te weten/ daer in alle de leden/ door groote wijsheyt/ seer konstelick/ ende aerdelick te samen gevoeget zijn.
9 Hebr. het aengesichte sijns kleets. Vele verstaen hier door de zee/ met de welcke hy bedeckt is. Ende de sin soude zijn/ dat geen mensche hem can uyt de zee/ daermede hy als met een deckfel bekleet is/ op het lant uyt trecken/ om daer mede te doen dat hy wilde. Andere verstaen door 't opperste kleet, de huyt ofte schubben de welcke geen mensche hem en soude konnen ofte derven aftrecken.
10 D. met eenen seer stercken breydel.
11 T. w. om hem dien inden muyle te leggen en soo te breydelen. Het volgende vsken brengt desen sin mede.
12 D. sijne muyle/ ofte backhuys.
13 T. w. om den breydel daer in te leggen/ ende hem aen te doen.
14 T. w. die hy den mensche aenjaecht/ als hy by den selven soude komen.
15 Hebr. eene verheffinge, ofte uytnementheyt, ofte hoovaerdye. zijn de stercten der schilden.
16 Verst. de schubben deser beesten/ die in haer hebben het fatsoen/ en gebruyck der schilden. Dit en schijnt niet te passen op onsen walvisch/ die eene dicke/ ende glatte huyt heeft sonder schubben.
17 De sin is/ dat sijne schubben seer dicht aen malkanderen gehechtet/ ende tsamengevoeget zijn. siet vov. 40. op v. 20. over het woort Leviathan.
18 T. w. schilt/ ofte schubbe van den Leviathan.

19 Hebr. de man aen sijnen broeder; D. de een aen d'ander.
20 Hebr. sijne niesingen doet een licht schijnen. D. elck een/ &c. Verstaet daer mede het snuyven van den Leviathan/ als hy het water opwaert pruyst/ ende daermede een glantz/ ende schijnsel maeckt over de zee.
21 D. als de stralen des dageraets, waer by de oogen van den Leviathan vergeleken worden/ om hare grootheyt/ roodicheyt/ ende klaerheyt. Vgel. vov. 3. op v. 9.
22 D. soo groot/ ende overvloedich is de roock/ komende uyt sijn snuyven/ ende blasen/ als offer fackelen in sijnen balch brandeden/ ende yverige voncken daer uyt versteden. Dit/ ende het volgende schijnen overtollige manieren van spreken te zijn/ om te toonen de grootheyt van het bruysen/ ende snuyven deser beeste/ ende de kracht der werckinge/ daer uyt volgende.
23 Hebr. voncken, ofte spranckelen des vyers. alsoo een fackel des vyers. Gen. 15. 17. voor yverigen fackel. kolen des vyers. Levit. 16. 12. item wagen des vyers, ende peerden des vyers, 2. Reg. 2. 11/ &c.
24 Ofte waterpoel. staende water. T. w. dat dampen opgeeft.
25 Hebr. ziele. alsoo Dan. 10. 17.
26 Het Hebr. woort beteeckent somtijts aengestekene/ en yverige kolen/ als Prov. 6. 28. Jes. 44. 19. somtijts doode/ ofte dode kolen/ als hier: item/ 2. Sam. 22. 9. Psal. 18. 9.
27 D. heeft daer gelijck hare vaste plaetse/ ende wooninge. De sin is/ dat hy in dat deel sijnes lichaems seer groote sterckte heeft.
28 Eene Poëtische maniere van spreken/ te kennen gevende/ dat inden Leviathan gantsch geene droefheyt/ sorge/ vreese/ nochte bekommernisse en is; maer enckele moedicheyt/ courage/ en onbesorchde sterckte. And. ghy soudt voor hem opspringen van droefheyt. D. schrick en vreese.
29 Verst. dat de stucken des vleeschs/ die in andere visschen/ ende voornemelick groote/ slap/ onvast/ ende afhangende zijn/ in dit zee-gedierte vast zijn en dicht aen een klevende.
30 T. w. der voornaemde vleesch-stucken.
31 Inde meulens waren twee meulensteenen/ de opperste/ ende de onderste. En om dat de onderste vande aldersterckste/ ende hardste steenen gemaeckt was/ so wort daer by vergeleken het herte van dit dier/ om daer mede sijne kracht ende sterckte eenichsins by gelijckenisse aen te wijsen.
32 T. w. waer door hy hem uytsteeckt/ ende vertoont buyten het water.
33 Waer door hy woelt/ wentelt/ ende swemt door de zee/ de baren voor sich brekende/ ende onstuymich makende.
34 D. de aldersterckste worden soo met vreese/ ende schrick bevangen/ datse sich soecken te versoenen met Godt/ niet anders dan/ als of hen de doot voor de oogen quame. Vgel. Psal. 107. 23/ &c. ende 28/ &c. Jon. 1. 5.
35 T. w. het sweert.
36 D. niet uytrechten: maer het sal door de hardicheyt van des Leviathans huyt eer gekromt/ ofte gebroken werden/ dan hem wonden.
37 Te weten/ en sullen bestaen.
38 Menschelicker wijse vande beesten gesproken. siet vov. 39. op v. 21. ende onder v. 20.
39 Verstaet de ysere wapenen: ende soo in 't volg.
40 Hebr. hout der verrottinge.
41 Hebr. de sone der boge, dat is/ die door middel vande boge geschoten wort: alsoo wort een pijl oock genaemt een soon des Pijl-kokers. Thren. 3. 13. om dat hy daer uyt genomen wort. Siet vov. 5. op v. 7.
42 Vergel. 2. Chron. 26. 14. ende de aenteeck.
43 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick (soo eenige meenen/) een krijchs-gereetschap/ waer mede seer geweldelick steenen uytgeworpen worden, By ouers genoemt blyde.

21 Onder hem zijn [44] scherpe scherven: hy spreydt sich op het [45] puntachtige/ [als] [46] op slijck.

22 Hy doet de [47] diepte [48] sieden/ gelijck eenen pot / hy stelt de zee als een [49] Apotekers kokerye.

23 Achter hem [50] verlicht hy het padt: men soude den afgront [51] voor grysicheyt houden.

24 [52] Op der aerden en is [53] niet [54] met hem te [55] vergelijcken: die gemaeckt is/ om sonder schrick te wesen.

25 Hy [56] aensiet alles wat hooch is/ hy is een Coninck [57] over alle jonge hoochmoedige dieren.

44 *Hebr.* scherpten des scherfs, ofte der scherven. Verstaet de steenklippen / die onder inde zee hier/ ende daer uytsteken/ op de welcke de Leviathan hem somtijts nederlept / ende voor hem anders niet en zijn/ dan gelijck een scherf/ 'twelck hem uyt oorsake van sijne harde huyt geene schade en doet.
45 *Hebr.* 't uytgesnedene. Verst. de klippen / die alsoo staen met scherpe toppen/ als offe door eenige konste der menschen gehouwen waren.
46 De sin is/ dat dit beest op het puntachtige liggende/ niet meer letsel daer van en heeft/ dan als of hy op enckel modder ende slijck lage. 47 V. de zee. alsoo Psal. 107. 24. Jon. 2. 4. item soo is in't volgende vs het woort afgront voor de zee genomen. 48 V. opwellen/ bruysen/ ende schuymen/ door sijn woelen/ eñ omwentelen inde gront der zee. 49 Het woort inden oorspronck beteeckent eygentlick eene vermenginge van droogen / kruyden ende andere substantien/ die inde salven/ conserven/ parfuymen/ confyturen/ eñ saucen onder een gemenget worden. Hier wort het genomen voor de ommeroeringe / die de Leviathan maeckt in de gront der zee/ door de grootheyt / ende het gewelt sijns lichaems. 50 Te weten / om dat hy door sijn geweldich / ende ongestuymich woelen / het water vol schuyms maeckt : het welcke dan door de witticheyt oock klaerheyt veroorsaeckt. 51 V. datmen soude mogen oordelen de zee als grijs hayr te wesen van wegen de witticheyt des schuyms.
52 *Hebr.* op het stof. Soo wort de aerde het stof der werelt genoemt Prov. 8. 26.
53 T. w. onder de dieren. 54 T. w. met den Leviathan. Siet het volgende vs.
55 Verst. ten aensien van sijne eysselicke grootte/ ende sterckte. 56 *Hebr.* siet; dat is/ veracht/ siet stoutelick/ sonder vreese aen. Alsoo vov. 40. 6. Siet de aenteeck.
57 *Hebr.* sonen van het hoochmoedich gedierte. Verst. de grootste / stoutste / hoochmoedichste / ende sterckste wilde dieren. Vgel. vov. 28. 8.

Het xlij. Capittel.

Job bekent sijne schult / vs. 1 / &c. ende bewijst sijn berouw in stof/ ende asschen/ 6. Godt bestraft de drie vrienden Jobs/ 7. beveelt hen / datse voor sich offerhanden doen/ ende dat Job voor hen bidde/ 8. dit gedaen zijnde worden sy met Godt versoent/ 9. Job wort verlost uyt sijn lyden / ende noch eens soo seer gesegent/ als te vooren/ 10/ 12. wort besocht/ ende vertroost van sijne broeders/ susters/ ende goede bekende/ 11. wort gesegent niet alleen in middelen/ 12. maer oock in kinderen/ 13. de lanckheyt sijns levens/ 16. sijne doot/ 17.

1 DOe antwoordde Job den HEERE/ ende seyde:

2 Ick weet dat ghy alles vermeugt: ende dat geen [1] van uwe gedachten en kan [2] afgesneden worden.

3 [a] Wie is hy / [3] [segt ghy] / die [4] den raet [5] verbergt sonder wetenschap? so hebbe ick dan verhaelt / 'tgene ick niet en verstont; [b] dingen die [6] voor my te wonderbaerlick waren/ die ick niet en wiste.

4 Hoort doch / ende ick sal [7] spreken/ [8] ick sal u vragen/ ende onderricht ghy my:

5 [9] Met het gehoor der ore hebbe ick u gehoort : maer nu [10] siet u mijne ooge.

6 Daerom [11] versoeye ick [my] / ende ick hebbe berouw [12] in stof/ ende assche.

7 Het geschiedde nu/ na dat de HEERE die woorden tot Job gesproken hadde/ dat de HEERE tot Eliphaz den Temaniter seyde : Mijn toorn is ontsteken tegen u/ ende tegen uwe [13] twee vrienden; want ghylieden en hebt niet recht [14] van my gesproken / [15] gelijck als mijn knecht Job.

8 Daerom nemet nu voor u lieden seven varren/ ende seven rammen/ ende gaet henen tot mijnen knecht Job / ende [16] offert brant-offer voor u lieden/ ende laet mijnen knecht Job voor u lieden bidden: [17] want sekerlick [18] ick sal sijn aengesicht aennemen / [19] op dat ick aen u lieden niet en doe nae uwe dwaesheyt : want ghylieden en hebt niet recht van my gesproken / [20] gelijck mijn knecht Job.

9 Doe gingen Eliphaz de Temaniter/ ende Bildad de Suhiter / [ende] Zophar de Naamathiter henen / ende deden gelijck als de HEERE tot hen gesproken hadde : ende de HEERE [21] nam het aengesichte Jobs aen.

10 Ende de HEERE wendde [22] de gevanckenisse Jobs/ doe hy gebeden hadde voor [23] sijne vrienden : ende de HEERE vermeerderde / al 'tgene Job gehadt hadde/ [24] tot dobbel soo veel.

11 Oock quamen tot hem alle sijne [25] broeders/ ende alle sijne susters/ ende alle [26] die hem te vooren gekent hadden / ende [27] aten broot met hem in sijnen huyse / ende [28] beklaechden hem/ ende vertroosteden hem over al het [29] quaet/ dat de HEERE over hem gebracht hadde : ende sy gaven hem een yegelick een [30] stuck gelts/ een yegelick oock een [31] gouden voor-hooft-ciersel.

12 Ende de HEERE segende Jobs [32] laetste meer dan sijn [33] eerste : want hy hadde veertien duysent schapen/ ende ses duysent kemelen/ ende duysent jock runderen/ ende duysent eselinnen.

13 Daertoe hadde hy seven sonen/ ende drie dochteren.

14 Ende hy noemde den naem der eerster [34] Jemima / ende den naem der tweeder [35] Kezia / ende den naem der derder [36] Keren-happuch.

15 Ende daer en werden soo schoone vrouwen niet gevonden inden gantschen lande/ als de dochteren Jobs; ende haer vader [37] gafse erfdeel onder hare broederen.

16 Ende Job leefde [38] na desen hondert ende veertich jaer/ dat hy sach sijne kinderen / ende sijner kinders kinderen tot in vier geslachten.

17 Ende Job sterf / out / ende der dagen [39] sat.

1 V. van al het gene dat ghy nae uwe eeuwige / ende oneyndelicke wijsheyt voorgenomen/ ende besloten hebt. Siet van het Hebr. woort/ vov. 21. op vs. 27.
2 V. verhindert / achtergehouden / ende afgekeert worden/ dattet niet en soude worden uytgevoert. Vgel. Genes. 11. 6. ende de aenteeck.
a Iob 38. 2.
3 Dit hadde Godt gesproken vov. 38. 2. daer mede Job sich nu beschuldicht/ ende overtuycht vindt.
4 Naeml. Godts.
5 V. verduystert / als vov. 38. 2. Siet de aent. aldaer.
b Psal. 40. 6. ende 131. 1. ende 139. 6. 6 *Hebr.* wonderen boven my; dat is/ die meerder waren/ dan ick begrijpen konde. Alsoo Psal. 131. 1. Siet gelijcke maniere van spreken/ Deut. 17. 8. ende 30. 11. ende Vgel. de aenteeck. 7 V. bidden / om van u onderwesen te worden in het gene dat my te hooge gaet. Spreken voor bidden. Vgel. 1. Sam. 1. 13.
8 Job siet op het gene / dat Godt tot hem gesproken hadde / boven 38. 3. ende 40. 2. Hy wil seggen / dat Godt van hem niet en konde / nochte behoefde onderricht te zijn over sijne diepe oordeelen / ende machtige wercken ; maer dat hy wel van Godt begeerde / ende verwachtede door sijnen geest onderwesen te worden. 9 V. de kennisse/ die ick van uwe Majesteyt te vooren gehadt hebbe / door middel van het gehoor ; dat is/ door de verhalen / ende onderwijsingen/ is weynich ten aensiene van de verlichtinge / die ick nu door uwe sichtbare verschijninge/ ende tegenwoordige aensprake van uwe Goddelicke wijsheyt/ macht / oordeelen/ ende wercken ontfangen hebbe. 10 T. w. niet in u Goddelick wesen / maer in het teecken uwer openbaringe : van het welcke siet vov. 38. 1. ende 40. 1. Vgel. Gen. 32. 30. Num. 12. 8. ende 14. 14. 1. Reg. 22. 19. ende siet de aenteeck.
11 Over het gene ick te vooren door onverduldicheyt / ende het gevoelen mijnes swaren lijdens onvoorsichtelick voortgebracht hebbe. 12 Siet vov. 2. op vs. 8. ende Vgel. 2. Sam. 12. 16.

13 Naeml. Bildad de Suhiter / eñ Zophar de Naamathiter. Siet vov. 2. op. vs. 11.
14 Het Hebr. woordeken el is oock voor van genomen/ Genes. 20. 2. 2. Reg. 19. 32. ende ond. vs. 8. Psal. 59. 18/ &c.
15 Job en wort niet geheel onschuldicht/ maer sijne vergrypinge wort mindere gemaeckt dan sijner vrienden. want dese hebben meest gesondiget door een onverstandich oordeel van Godes straffen/ ende segeningen / mitsgaders door ommine/ ende wreetheyt tegen Job / hem voor een huychelaer veroordeelende / ende leugenen tegens hem verdichtende / in plaetse van hem te vertroosten : maer Job heeft meest misdaen door menschelicke swackheyt / ende onverduldicheyt / zijnde daer toe gekomen door de verkeerde oordeelen, ende schampere aenspraken sijner vrienden.
16 Te weten / door de hant Jobs.
17 De hebreeusche woordekens chi im. zijn alsoo genomen/ Prov. 23. 18.
18 V. hem uyt genade gunstich zijn/ eñ sijn gebedt verhooren. Siet Gen. 19. op vs. 21. aldus is dese maniere van spreken in't goede genomen; maer in't quade genomen zijnde/ beteeckentse de persoone vã yemant aensien uyt eene blinde / ende onrechtveerdige gunste. Siet Levit. 19. 15. ende de aenteeck.
19 Sommige settent aldus over : op dat ick geene dwaesheyt aen u en doe. V. straffe der dwaesheyt / gelijck elders sonde ende ongerechticheyt voor straffe der selver genomen wort.
20 Siet op vs. 8.
21 Siet op vs. 8.
22 Verstaet hiermede het gewelt des Satans/ die Job als gevangen hielt / om hem te plagen in sijn goet / vov. cap 1. 12. in sijne kinderẽ vs. 18. in sijn lichaem / vov. 2. 6. ende inde versmaetheyt / die hem sijne vrouwe / sijne vrienden/ ende andere aendeden/ vov. 2. 9. item 19. 13/ 14/ &c. ende 30. 1/ &c. Vgel. vov. 36. 8. ende d'aenteeck. 23 *Hebr.* sijnen vrient. Een eenvoudich getal voor een veelvoudich / gelijck af te nemen is / vov. uyt het vs. 8. 24 Vergel. sijnen eersten rijckdom/ daer van te sien is vov. 1. 3. met sijnen laetsten/ waer van te sien is ond. vs. 12.
25 V. bloetvrienden/ ende die hem in maechschap bestonden. Siet Genes. 24. op vs. 27.
26 V. sijne goede bekende/ met de welcke hy gemeensamelick tot onderhoudinge van goede vrientschap verkeert hadde. 27 Siet Gen. 31. op vs. 54. 28 Siet vov. 2. op vs. 11. 29 Verst. het quaet der straffe/ ende kastydinge. siet Gen. 19. op vs. 19.
30 Siet Gen. 33. op vs. 19. 31 And. eenen gouden oor-rinck. Siet Gen. 24. op vs. 22. 32 T. w. het laetste sijns levens. 33 Siet vov. 1. vs. 2/ &c.
34 Dese eerste heeft haren name vanden dach , uyt oorsake (soo eenige meenen) vande klaerte harer schoonheyt. 35 Soo genaemt van de specerye geheeten kassie. dewelcke heeft eenen seer lieflicken/ ende aengenamen reuck. Siet van de selve specerye/ Psal. 45. 9.
36 Dit beteeckent soo veel / als een hoorn van blancketsel. Men meent datse soo blinckende was/ als offe met overvloet van blancketsel hadde overstreken geweest.
37 *Hebr.* gaf hen. alsoo in't volgende ; zijnde het mannelicke geslachte gestelt voor het vrouwelicke. alsoo Exod. 1. 21/ &c. 38 Verstaet nae dese sware besoeckinge.
39 Vergel. Genes. 25. 8. ende de aenteeck.

Eynde des Boecks JOBS.

* Alsoo noemt de Heere Christus dit boeck Luc. 20. 42. en Petrus Actor. 1, 20.

Het * Boeck der PSALMEN.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Boeck is onder andere Canonijcke Boeckē des Ouden Testaments, in Godts Kercke met recht geacht als een bysonder kleynoot, waer van men de weerdicheyt ende nutticheyt niet genoech kan na-dencken, veel min met tongen uyt-spreken, ofte met pennen beschrijven. Sommige noemen't eenen *Lust-hof, Apotheke*, ende *Thresoor* ofte Schat-kamer der Christenen; andere eene *Anatomie* ofte ontledinge der geloovige zielen, eenen Spiegel van Godts menichvuldige, ende on-doorgrondelicke genade; item, een volkomen Sommier, ofte kort begrijp des gantschen Bybels, der VVet ende des Euangeliums, ofte, van Godts ware kennisse ende dienst. want het begrijpt eensdeels seer heylsame leeringen van Godts wesen ende de H. Drievuldicheyt, van Godts eygenschappen, eeuwigen Raet, heylich woort, ende wercken, bysonderlick van sijne barmherticheyt ende weldaden aen sijne Kercke, ende sijne rechtveerdicheyt ende oordeelen over alle godtloose: voorts van de Persoone, ende het salichmakende Ampt des *Messiæ*, onses Heeren IESU CHRISTI, van sijne eeuwige Godtheyt, Mensch-werdinge, lijden ende sterven, opstandinge, hemel-vaert, sitten ter rechterhant sijns Vaders, ende d' uytbreydinge sijns Coninckrijcks onder de Heydenen, door de Predicatie des H. Euangeliums: wijders van den sondigen staet des menschen, van den aert ende eygenschap der weder-geboorte, warer bekeeringe, liefde ende vreese Godes, item van de nature des waren geloofs, vertrouwens, ende roems in Godt, van de sekerheyt der salicheyt, den strijdt des geests ende vleesches: Item van de Algemeyne Kercke der Ioden ende Heydenen, ende de Kercken-tucht, van de gemeenschap der Heyligen, vergevinge der sonden, opstandinge des vleesches, ende het eeuwich Leven. Anderdeels vindtmen oock in dit boeck allerleye heylige geestelicke oeffeningen der Godtsalicheyt, als, formulieren ofte voorschriften van Godts lof ende prijs, van danck-seggingen voor ontfangene weldaden, ende geloften van danckbaerheyt, van seer vele aendachtige ende vyerige gebeden tot Godt, om alles wat tot sijner eere, ende der geloovigen, soo wel bysonderen als gemeynen welstant, soude mogen dienen, voornemelick, in allerley kruys ende bekommernisse, met seer heylige meditatien, ende uytermaten lieflicke vertroostingen ende versterckingen in geloove, gedult, ende alle Godtsalicheyt: So datter geen toestant van eenich Christen mensche sal konnen bedacht ofte gevonden worden, daerin hy niet uyt dit boeck nae wensch soude konnen gedient zijn tot bevredinge sijner conscientie, ende bevorderinge sijner salicheyt. VVeshalven een yeder Christen, soo van hoogen als van leegen state, dit Boeck met bysonderen vlijt ende aendacht behoort te lesen ende te betrachten, om sich te gewennen tot den stijl des H. Geestes, die daer in gebruyckt is; niet twijfelende of het sal hem (wanneer hy het rechte zap ende de door-dringende kracht van dien gesmaeckt heeft) op sijne ziele wesen, als eenen seer lieflicken ende heylsamen hemels-dauw, ende het en sal hem niet verdrieten dat selve steets in sijn herte, mont, ende handen te dragen, waer toe het ons van den H. Geest in den Ouden, ende van onsen Heere I. CHRISTO selfs, ende sijne Apostelen, in den Nieuwen Testamente meermaels is gerecommandeert, ende tot meerder bevallicheyt, dienst onser memorie, ende dagelicx gebruyck, gesangs-wijse van den wijsen ende goedigen Godt sijner Kercke over-gelevert. De Hebreen noemen dit Boeck *Tehillim*, ofte korter, *Tillim*, dat is, lof-sangen, ofte prijsingen, om dat een goet deel der Psalmen van dien inhoudt is. De Grieckscke oversetters hebben het woort *Psalmen*, ende *Psalter* gebruyckt. het welcke oock in den Nieuwen Testamente, ende voorts by de Latijnen, ende andere Christen natien, als oock by ons in onse tale behouden is, hoewel het griecx woort eygentlick siet op alsulcke gesangen, die op Musijck-Instrumenten, zijnde met de vingeren geraeckt ofte geslagen, nae de wijse des Ouden Testaments, by den openbaren Godts-dienst, in den Tabernakel ende Tempel, gepast ende gesongen wierden. In't gemeyn wordense genoemt *Davids Psalmen*, om dat *David*, door eene bysondere gave des Heyligen Geests in Psalm-dichten uytstekende (als 2. *Sam.* 23. 1, 2. verhaelt wort) het meesten-deel daer van gemaeckt heeft, zijnde de reste van andere Propheten ende Mannen Godts gedicht, als *Mose, Asaph*, &c. ende van *Ezra*, na de Babijlonische gevanckenisse, (alsmen houdt) in een boeck, ende sulcken order alsse nu zijn, t' samen-gebracht, sonder te volgen den tijt, in welcken yeder Psalm gemaeckt zy. De Hebreen deylen dit boeck (dat van den Heere CHRISTO het *Boeck der Psalmen* genoemt wort *Luc.* 20.42.) in vijf deelen ofte boecxkens, het eerste sich uytstreckende tot het eynde des 41 Psalms, besloten met *Amen, ja Amen:* het tweede, tot het eynde des 72, van gelijcken besloten met *Amen, ja Amen*, ende het *eynde van Davids gebeden:* het derde tot het eynde des 89, die oock besloten wort met *Amen, ja Amen:* het vierde tot het eynde des 106, waer van het besluyt is, *Amen, Hallelujah:* het vijfde tot het eynde des 150, ofte laetsten Psalms, eyndigende met *Hallelujah*.

Psalm I.

Beschrijvinge van den wandel ende de geluckfalicheyt der vroomen/ ende ter contrarie van den aert ende elendigen staet der godtloosen.

1 [1] WElgeluckfalich is de [2] man / [a] die niet en wandelt [3] in den raet der [4] godtloosen/ noch staet op den [5] wech der [6] sondaren / noch sitt in't [7] gestoelte der spotteren.

2 [b] Maer sijn lust is in des HEEREN [8] wet/ ende hy [9] overdenckt sijne wet dach ende [10] nacht.

3 Want hy sal zijn als een [c] boom/ geplant aen [11] water-beken/ die sijne vrucht geeft in [12] sijnen tijt / ende welckes [13] blat niet af en valt: ende al wat [14] hy doet/ sal wel [15] gelucken.

4 [16] Alsoo en zijn de godtloose niet/ maer als [d] het caf / dat de wint henen drijft.

5 Daerom sullen de godtloose niet [17] bestaen in't Gerichte/ noch de sondaers in de vergaderinge der rechtveerdigen.

6 Want de HEERE [18] kent den wech der rechtveerdigen/ maer de wech der godtloosen sal vergaen.

1 Als hebbende de belofte van het tegenwoordige / ende toekomende leven/ 1. Tim. 4. 8.

2 Dat is / mensche. siet Job 12, op v. 10.

a Psal. 26. 4. Prov. 1. 10, 15. ende 4. 14, 15. 1. Cor. 15. 33. Ephes. 5. 11.

3 D. nae haren raet, ofte/ aenradinge sijn leven niet aenstelt: ofte/ niet gaet in haren raet / om boose stucken met haer te besluyten. Siet Job 21. 16. v. 31. 4 Ofte / ongodtlicken, ongerechtigen, onvroomen, boosen, onrustigen. siet Num. 35. op v. 31. 5 D. met hare maniere van leven/ boosen handel ende wandel geene gemeenschap en heeft. Siet Genes. 6. op v. 12. ende onder v. 6. 6 Die haer werck maken van't sondigen / in welcken de sonde teenemael is heerschende: alsoo v. 5. ende Psal. 26. 9. ende 104. 35. Eccl. 2. 26. ende 9. 2. Jes. 65. 20. Mat. 26. 45. Rom. 5. 8. Siet oock 1. Sam. 15. op v. 18. 7 Ofte/ setel, sitplaetse, (als Psal. 107. 32.) daer sy t'samē zijn/ om/ als verstockte ende overgegevene booswichten/ met alles wat Godtlick is/ haer spotterye te drijven. b Deut. 6. 6/ &c. ende 17. 19. Jos. 1. 8. Psal. 119. 1/ &c. 8 Ofte/ leere: want door dit woort wort elders/ en doorgaens in dit boeck verstaen de gantsche leere van Godts beschreven woort/ ofte der H. Schrifture. 9 *Hebr.* eygentlick sal overdencken, ofte/ betrachten, ofte/ spreken. T. w. met hert ende monde. ende soo in't volg. dese verwisselinge van tijden is seer gemeen by den Hebreen/ (gelijck in't voorgaende vs. *Hebr.* eygentlick heeft gewandelt, gestaen, geseten.) wy gebruycken oock wel in onse tale gelijcke maniere van spreken: een vroom man sal sulcx niet doen/ de godtloose sal soo en soo doen: een goede boom sal sijne vrucht brengen te sijner tijt. D. een vroom man doet sulcx niet/ pleecht soo niet te doen. een godtloose daerentegen doet soo/ pleecht soo te doen, &c. 10 Als hy ontwaeckt / ofte om dies wille sijnen slaep breeckt. Vgel. Psal. 16. 7. ende 17. 3. ende 63. 7. ende 77. 7. ende 88, 2. ende 119. 55/ 62. de sin is: steedts/ geduerichlick/ doorgaens.

c Ierem. 17. 8.

11 *Hebr.* eygentlick/ waterscheydingen, ofte / verdeylingen der wateren. dat is/ stroomen/ armen/ hier ende daer henen vlietende. Vgel. Psal. 46. 5. Prov. 5. 16.

12 Dat is/ ter rechter tijt / in sijn saisoen. Alsoo Lev. 26. 4. Psal. 104. 27. ende 145. 15. Jerem. 5. v. 24.

13 Ofte/ loof. het afvallen der bladeren is vergeselschapt met het verwelcken/ daerom setten 't sommige over / verwelckt niet. Vgel. Jes. 34. 4. 14 De rechtveerdige/ die by dien boom vergeleken is. 15 Ofte / beslaen, gedyen: ofte / [daer in] sal hy voorspoedich zijn. Vgel. Genes. 39. 2. 2. Chron. 31. 21. ende 32. 30. ende siet Rom. 8. 28. Sommige duyden dit op den boom/ by welcken de rechtveerdige wort vergeleken / aldus: al wat hy voortbrengt (*Hebr.* maeckt, ofte/ doet) sal wel gedyen: om dat het Hebr. woort/ maken. van't voort-brengen der vruchten elders gebruyckt wort. Siet Jes. 4. op vss. 4/ 10. Jerem. 12. op v. 2. ende 17. op v. 8. ende Vgel. Matth. 3. 8/ 10. 16 T. w. als sulck een boom/ als de rechtveerdige. d Iob 21. 18. Psal. 35. 5. Iesa. 17. 13. ende 29. 5. Hos. 13. 3. 17 Maer vallen/ ten tijde als Godt sijne oordeelen in de werelt over de godtloose uyt-voert/ doch insonderheyt als sy van den Sone Godts verdoemt en ter hellen verwesen sullen worden: de vergaderinge der rechtveerdigen daer en tegen / sal voor Godt bestaen/ en ten laetsten ingaen in de eeuwige heerlickheyt. Siet Matth. 25. 41/ 46/ &c. 18 D. bemint/ heeft er behagen in/ kent voor goet / draecht er sorge voor. Vgelijckt Genes. 18. op v. 19. Deut. 2. 7. Psal. 31. 8. ende 101. 4. Nah. 1. 7. Mat. 7. 23. ende 25. 12. 1. Thess. 5. 12.

Psalm ij.

Prophetye van het Coninckrijck des Messie/ onses Heeren Iesu Christi: met een eernstich bevel aen de Coningen ende Regenten der aerde/ datse sich desen Coninck met gehoorsaemheyt sullen onderwerpen.

1 [a] WAerom [1] woeden de [2] heydenen/ ende bedencken de volcken [3] ydelheyt?

2 De Coningen der aerden ſtellen ſich op/ ende de [4] Vorſten beraetſlagen te ſamen/ tegen den HEERE/ ende tegen ſijnen [5] Geſalfden [ſeggende]:

3 Laet ons [6] hare banden [7] verſcheuren/ ende hare touwen van ons werpen.

4 Die in den hemel [8] woont/ ſal [9] lacchen; de Heere ſalſe beſpotten.

5 [10] Dan ſal hy tot hen ſpreken in ſijnen toorn/ ende in ſijne [11] grimmicheyt ſal hyſe verſchricken.

6 [12] Jck doch hebbe mijnen Coninck [13] geſalft over Zion/ den [14] berch mijner heylicheyt.

7 [15] Jck ſal [16] van het [17] beſluyt verhalen: De HEERE heeft tot my geſeyt; [b] Ghy zijt mijn Sone/ [18] heden heb ick u gegenereert.

8 [19] Eyſcht van my/ [c] ende ick ſal de heydenen geve[n] [tot] u erfdeel/ ende de [20] eynden der aerde [tot] uwe beſittinge.

9 [d] Ghy ſultſe verpletteren met eenen yſeren [21] ſcepter/ ghy ſultſe [22] in ſtucken ſlaen als een [23] potte-backers vat.

10 Nu dan/ ghy Coningen/ handelt verſtandichlick/ laet u [24] tuchtigen/ ghy Richters der aerden.

11 Dient den HEERE met [25] vreeſe/ ende [26] verheugt u met bevinge.

12 [27] Kuſſet den Sone/ op dat hy niet en toorne/ ende ghy [op] den [28] wech vergaet/ wanneer ſijn toorn maer [29] een weynich ſoude ontbranden: [e] welgeluckſalich zijn alle/ die op hem betrouwen.

a Actor. 4. 25.
1 Ofte/ woelen, raſen, rotten, loopen oproerichlick t'ſamen. Het Hebr. woort kan hebben de beteeckeninge van/ by een komen, conventiculen houden, ende oock/ woelen, rumoerich, oproerich zijn, als afgenomen wort uyt Pſal. 55. 15. en 64. 3. Dan. 6. 7.
2 Ofte/ natien, ſoo Joden als Heydenen. Siet Act. 4. 27.
3 Vergeeſſche aenſlagen/ waermede ſy den raedt Godts niet konnen breken/ ende haer ſelven in perijckel van verderf brengen.
4 Ofte/ Raets-heeren.
5 Ofte/ Meſſiam, T.w. de[n] Heere Chriſtum. D. den Geſalfden, wiens voorbeelt David met ſijne ſalvinge/ ende Coninckrijck/ geweeſt is.
6 T.w. Godts ende ſijns geſalfde[n]/ mitsgaders harer dienaers/ daer mede ſy ons onder het jock Chriſti en[de] de gehoorſaemheyt ſijns Euangeliums willen verbinden. Vergel. 2. Cor. 10. 5. banden waren een teecken van onderwerpinge/ ofte/ dienſtbaerheyt. Siet Pſal. 107. 14. Jer. 2. 20. ende 27. Vſſ. 2/ 3/ 5/ 6.
7 Ofte/ af-trecken, af-rucken: alſoo Jer. 5. 5.
8 Ofte/ ſitt, als Richter. Siet Pſal. 9. 8/ 9. ende 29. 10. ende 55. 20.
9 Menſchelick van Godt geſproken/ om te verklaren/ hoe nietich de raetſlagen ende 'tgewoel der vyanden Chriſti by Godt geacht zijn. Siet Job 5. op v. 22. 10 Als ſy hare raetſlagen tegen Chriſtum te werck ſtellen/ ſal hy haer ſijnen toorn alſoo door plagen te verſtaen geven ende doen gevoelen/ als of hy t'elckens haer toeſeyde/ dat hy ſwaerlick op haer vertoornt is. 11 Ofte brandenden toorn. 12 Dit zijn de woorden Godts des Vaders/ van ſijnen Sone Ieſu Chriſto. 13 *Hebr.* Eygentlick overgoten, te weten/ met olye/ dat is/ geſalft.
14 D. mijnen heyligen berch/ ofte/ daer ick (die de heylicheyt ſelve ben) woone: te weten/ mijne kercke/ afgebeeldt door den berch Zion/ daer de Arke des Heeren/ ende Davids Coninckliicke ſlot geweeſt zijn/ ende naderhant daer beſijden op den berch Morija de Tempel met den Godtſdienſt. Siet Jeſ. 60. 14. Hebr. 12. 22. Apoc. 14. 1. 15 Dit zijn woorden van Godts Sone. 16 Het Hebreeuſch woordeken/ el, wort ſomtijts voor van, genomen. Siet Job 42. op v. 7. als of men ſeyde: aengaende dit ofte dat: dat is/ van deſe ofte die ſake. Siet oock Pſal. 59. op v. 18. And. ick ſal het beſluyt, ofte gebot, ofte nae het gebot. (T.w. my van den Vader gegeven) verhalen, ofte/ vertellen. 17 Ofte/ inſettinge, ordinantie, die de Vader gemaeckt heeft over my/ als ſijnen eenigen eeuwigen Sone: gelijck terſtont in't volgende verhaelt wort: als een fondament/ waer op Godt hem tot een hooft ende Heere over ſijne kercke geſtelt heeft, ſiet van dit beſluyt/ vſſ. 6/ 8/ &c. Vgel. Phil. 2. 6. 9/ &c. Coloſ. 1. 15/ 16/ 17/ 18. b Act. 13. 33. Hebr. 1. 5. ende 5. 5.
18 Dit moetmen verſtaen van de eeuwige/ onbegrijpelicke/ Godtlicke geboorte des Soons van den Vader. Siet Hebr. 1. 5. Van de welcke de waerheyt op verſcheyden wijſen in den ouden/ ende inſonderheyt in den Nieuwen Teſtamente is geopenbaert/ beſonderlick door de opſtandinge uyt den dooden. ſiet Actor. 13. 32/ 33. Rom. 1. 4. 19 Siet Joh. 12. 28. ende cap. 17. Hebr. 5. 7/ 9. c Pſal. 22. 28. ende 72. 8. 20 D. niet alleen de Joden/ maer oock alle inwoonders des aerdrijcks/ ſullen u Coninckrijcke onderworpen zijn: waer van ghy de geloovige ſult behouden/ de hartneckige handelen/ als volgt. aengaende de maniere van ſpreken hier gebruyckt/ Vgel. Lev. 25. 46. Jeſ. 14. 2. Zeph. 2. 9. d Apoc. 2. 27. ende 19. 15. 21 Ofte/ ſtaf. dat is/ met uwe Godtlicke macht ende rechtveerdige oordeelen ſult ghy de ongehoorſame ende wederſpannige verdoen.
22 Alſoo/ dat de ſtucken hier ende daer verſtropt worden. Siet Judic. 7. op v. 20. ende Vgel. Jeſ. 30. 14. Jerem. 13. 13/ &c. 23 *Hebr.* eens formeerders, dat is/ pottebackers. 24 Ofte/ onderwijſen, onderrichten. Siet van het Hebr. woort/ Prov. 7. op v. 22. 25 Met kinderlicke vreeſe/ eerende ende ontſiende den Heere/ gelijck goede kinderen haren goeden vader doen. 26 Over de groote ſalicheyt/ die u van den grooten ende ſeer genadigen Godt/ tegen alle uwe verdienſten/ wort voorgedragen/ om door geloove te genieten in ſijnen eenich geboren Sone/ wiens verachters ſchrickelick ſullen omkomen. Vgel. Hoſ. 11. 10/ 11. Phil. 2. 12. 27 D. eert hem als mijnen eeuwigen Sone/ ende neemt hem voor uwen Coninck aen/ gelooft in hem/ weeſt hem onderdanich. Vgel. Geneſ. 41. op v. 40. ende 1. Sam. 10. 1. 28 Ofte/ onderweegs, dat is/ in't midden van u gewoel ende ongehoorſaemheyt. 29 Ofte/ haeſtelick, eenen korten tijt: Siet 2. Chron. 12. 7. Pſal. 81. 15. Jeſ. 26. 20. And. want ſijn toorn in korten ſal ontbranden. e Pſal. 34. 9. Prov. 16. 20. Ieſa. 30. 18. Ierem. 17. 7. Rom. 9. 33. ende 10. 11. 1. Pet. 2. 6.

Pſalm iij.

David claecht over de menichte ende trotzheyt ſijner vyanden: trooſt ende ſterckt ſich daertegen door ſijn vertrouwen ende geruſtheyt in Godt/ ende veelvoudige ondervindinge ſijnes genadigen byſtants in verleden tijden/ ende bidt om ſijner/ ende der kercken behoudeniſſe.

1 EEn Pſalm Davids/ als hy [a] vloodt voor het aengeſichte ſijns ſoons Abſaloms.

2 ô HEERE/ hoe zijn mijne tegenpartijders [1] vermenichvuldicht? vele ſtaen tegen my op.

3 Vele ſeggen [2] van mijne ziele; Hy en heeft [3] geen heyl by Godt/ [4] Sela!

4 Doch ghy/ HEERE/ zijt een ſchilt [5] voor my/ mijne [6] eere/ ende die mijn hooft [7] opheft.

5 Jck riep met mijne ſtemme tot den HEERE/ ende hy verhoorde my van den berch ſijner [8] heylicheyt/ Sela!

6 [b] Jck [9] lach neder ende ſliep; ick ontwaeckte/ want de HEERE onderſteunde my.

7 [c] Jck en ſal niet vreeſen voor tien-duyſenden des volcks/ die hen rontom tegen my ſetten.

8 [10] Staet op/ HEERE/ verloſt my/ mijn Godt; want ghy hebt [11] alle mijne vyanden op't kinnebacken geſlagen/ de [12] tanden der godtlooſen hebt ghy verbroken.

9 [d] Het heyl is [13] des HEEREN; uwen ſegen [14] is over u volck/ Sela!

a 2. Sam. capp. 15. 16. 17. 18.
1 Want meeſt alle ſtammen Abſalom byviele[n], ſiet 2. Sam. 15. 10/ 11/ 12. ende 17. 11/ 13/ 24/ &c.
2 D. van my/ van mijn perſoon. Siet Geneſ. 12. op v. 5. And. tot mijn ziele.
3 Het Hebr. woort dat heyl ofte behoudeniſſe beteeckent/ heeft hier een letter meer als ordinaris/ het welcke ſommige houden te ſtrecken tot vermeerderinge/ ofte uytbreydinge/ en[de] ſettent over/ gantſch geen heyl.
4 Dewijle de muſijcke/ by Godts volck inden Ouden Teſtamente gebruyckt/ hedensdaechs onbekent is/ ſo iſſer verſcheyden gevoelen van dit woordeke[n]/ Selah: doch wort by de meeſte daer voor gehouden/ dat het diende om te kennen te geven/ eene byſondere bewéginge ende aendacht des herten/ die de dichter (door Godts Geeſt gedreve[n]) over de voorgaende woorden gehadt hadde/ ende diemen in't leſen/ ſpreken/ ende ſingen/ met aendachtich rijſen/ verheffen/ verſtijven/ ofte dalen der ſtemme moeſte uytdrucken: het wort gemeenlick in't eynde der vſen gevonden/ behalven. Pſal. 55. 20. ende 57. 4. Habac. 3. 3/ 9. daer't in't midden ſtaet. 5 Ofte/ om my henen, omtrent my. D. mijn beſchermer/ van wat zijden de vyanden my mogen beſtrijden. Siet Geneſ. 15. 1. Deut. 33. 29. Pſal. 84. 12.
6 D. d'autheur mijner eere. 7 D. die door genadige verloſſinge/ victorien en[de] triumphen/ maeckt dat ick mijn hooft vrymoedichlick mach opſteken. ſiet Pſal. 27. 6. ende 110. 7.
8 (Als Pſal. 2. 6.) daer de Arke des verbonts was. Siet 2. Sam. 15. op v. 32. Dit ſpreeckt David van den voorgaenden tijt/ daer uyt vertrouwende/ dat hem Godt nu oock niet en ſoude verlaten/ vermits de beloften/ die hy hem gedaen hadde. b Pſal. 4. 9.
9 Deſe maniere van ſpreken beteeckent eenen geruſten/ ſekeren/ veyligen ſtaet/ datmen ſonder bekommerniſſe is van perijckel ende ſchade/ hebbende door Godt eene goede conſcientie/ ende op hem alle ſorge werpende. Siet Levit. 26. 6. Job 11. 19. onder Pſal. 4. 9. Prov. 3. 24. Ezech. 34. 25. c Pſal. 27. 3. 10 Menſchelick van Godt geſproken: gelijckmen tot menſchen/ die ſtil ſitten/ ende de hant niet aen't werck ſlaen/ pleecht te ſeggen/ Staet op/ aenvaert het werck: Alſoo bidt David/ dat Godt het werck ſijner verloſſinge by der hant neme. 11 Die my te vooren onrechtveerdelick hebben vervolgt/ hebt ghy opentlick te ſchande gemaeckt/ doet nu van gelijcken aen deſe. Vgel. Job 16. 10. 12 Siet Job 29. op v. 17. d Prov. 21. 31. Ieſa. 43. 11. Ierem. 2. 23. Hoſ. 13. 4. Apoc. 7. 10. ende 19. 1. 13 Ofte/ by den Heere. dat is/ hem komt/ ofte/ behoort toe te verloſſen/ by hem alleen is verloſſinge/ behoudeniſſe/ overwinninge/ ende ſalicheyt: voor my (wil hy ſeggen) ende alle vroome. Dit ſtelt hy tegen het ſeggen ſijner vyanden/ boven v. 3. 14 And. zy.

Pſalm iiij.

David bidt om genadige verhooringe/ beſtraft ſijne vyanden/ ende vermaentſe tot bekeeringe; is verheucht/ getrooſt/ ende geruſt in Godts genade.

1 EEn Pſalm Davids/ voor den [1] opper-ſang-meeſter/ op [2] Neginoth.

2 Als ick [3] roepe/ verhoort my/ ô Godt mijner [4] gerechticheyt; Jn benautheyt hebt ghy my ruymte gemaeckt: zijt my genadich/ ende hoort mijn gebedt.

3 [5] Ghy mannen/ hoe lange ſal mijne [6] eere tot ſchande zijn? [hoe lange] ſult ghy de ydelheyt beminnen/ de [7] leugen ſoecken? [8] Sela!

4 Wetet doch/ dat de HEERE ſich eenen [9] gunſt-genoot [10] heeft afgeſondert: de HEERE ſal hooren als ick tot hem roepe.

5 [a] [11] Zijt beroert/ ende en ſondicht niet/ [12] ſpreeckt in ulieder herte op u leger/ ende [13] zijt ſtille/ Sela!

1 D. die den opper-ſangmeeſter gegeven wert/ om dien in het Huys des Heeren te doen ſpelen ende ſingen. Het Hebr. woort beteeckent/ overwinner, ende voorts/ aendrijver, voortdrijver, die anderen/ onder ſijn opſicht geſtelt zijnde/ in kloeckheyt overwint/ ofte te boven gaet/ ende het werck aendrijft tot dattet als overwonnen ende ten eynde gebracht zy: ende volgens in materie van geſang/ eenen meeſter, opſiender, voorganger van de Sangers ende ſpeellieden. Vgel. Pſal. 13. op v. 2. ende ſiet 2. Chron. 2. 2/ 18. ende 34. 12/ 13. Ezr. 3. 8/ 9. Aengaende deſe ordinantie inde Muſijcke van den Godts-dienſt/ ſiet 1. Chron. 6. 31/ &c. ende 15. 16/ 17/ &c. ende 16. 4/ 5/ 7. ende 25. 1/ 2/ &c. 2 Ofte/ in, met Neginoth. hier door verſtaen ſommige het ſnarenſpel/ ofte Inſtrumenten van Muſijcke/ daer op met vingeren gegrepen/ geſlagen/ ofte geſpeelt wierde/ gelijck by ons nu zijn/ luyten/ harpen/ cytheren/ vedelen/ clavecymbalen/ &c. Andere houden't voor ſekeren toon van de Muſijcke. 3 T. w. tot u/ als vs 4. D. yverichlick bidde. Siet Job 36. op v. 13. alſoo dickwijls. 4 D. die mijne rechtveerdige ſake voorſtaet. 5 *Hebr.* mans ſonen, ofte mans kinderen. Alſoo worden de groote ofte aenſienlicke lieden ende Heeren genoemt/ gelijck de gemeene ſlechte lieden/ kinderen, ofte/ ſonen der menſchen, in tegenſtellinge genoemt worden. Pſal. 49. 3. ende 62. 10. Prov. 8. 4. Vgel. oock Jeſa. 2. 9.
6 Dat my Godt door Samuel tot eene[n] Coninck heeft doen ſalven. 7 Om my met valſche beſchuldinge te beſwaren/ ofte/ u verlaten op ſulcks/ daer mede ghy bedrogen ſult uytkomen/ dat doch feylen ende u bedriegen ſal. Jn ſulcken ſin kan het Hebr. woort oock bequamelick worden genome[n]/ uyt vergelijckinge van 2. Reg. 4. 16. Job 40. 28. Pſal. 89. 36. Jeſa. 58. 11. Vgel. voorts Pſal. 7. 15. ende 60. 17. 8 Siet van dit woordeken Pſal. 3. op v. 3. 9 T. w. my/ dien Godt onverdiende goedertierenheyt/ gunſt/ ende weldadicheyt bewijſt/ de welcke ick genietende ende gevoelende/ oock van herten genegen ben anderen gunſt ende weldadicheyt te bewijſen/ ſelfs mijnen hateren/ nae den aert ende plicht der kinderen Godts. Siet Matt. 5. 44/ 45. 1. Joh. 4. 11. ende voorts van't Hebr. woort 2. Chron. 6. op v. 41. 10 T. w. tot het Coninckrijcke. het Hebr. woort heeft de beteeckeninge van wonderlick handelen/ ende oock affonderen. Daerom het ſommige overſetten/ wonderlick afgeſondert. Siet Exod. 9. 4. ende 11. 7. ende 33. 16. item Pſal. 17. 7/ &c. a Epheſ. 4. 26. 11 Als of hy ſeyde: So ghy u vertoornt ofte ontſtelt/ ofte over mijne kieſinge tot het Coninckrijcke/ ofte/ dat de ſaken inden lande qualick gaen/ en vergrijpt u daerom niet tegen my/ maer bekeert u ende verſoent u met Godt: ofte/ zijt beroert, T. w. door vreeſe van Godes ſwaren toorn/ die ghy op u ladet/ ende en vaert niet voort in't ſondigen. 12 D. denckt, overpeynſt by u ſelven. (Vgel. Pſal. 14. 1. ende 35. 25. Matt. 24. 48. Rom. 10. 6. Apoc. 18. 7.) overwegende u doen/ oordeelende u ſelven. 13 Laet af van my te vervolgen.

6 Offert [b] [14] offerhanden der gerechtichheyt/ ende vertrouwt op den HEERE.

7 Vele seggen; [15] Wie sal ons het goede doen [16] sien? [17] verheft ghy over ons het [18] licht uwes aenschÿns/ ô HEERE.

8 [19] Ghy hebt [20] vreuchde in mÿn herte gegeven/ meer dan ter tÿt/ als haer koorn ende haren most vermenichvuldigt zÿn.

9 [c] Ick sal in [21] vrede t'samen nederliggen ende slapen; [22] want ghy/ ô HEERE/ alleen/ sult my [d] doen seker woonen.

b Deut. 33. 19. Psal. 51. 20.
14 D. wettelicke offerhanden/ vergeselschapt met eē oprecht geloof ende bekeeringe des herten. Alsoo ond. Psal. 5. 20.
15 Ofte/ och of yemant ons het goede dede sien! eene maniere van wenschen. Siet Deuter. 5. op v. 29. als of sy seyden: hoe sullen wy noch eens uyt dese onrustē ende quellingen gerakē? ofte/ och mochten wy een vruchtbaer ende vredelick jaer hebben! 16 D. doen genieten. Siet Job 7. op v. 7. 17 Als of de Propheet seyde: Ick daerentegen segge; Alles sal wel zijn/ als maer ghy/ ô Godt/ &c. 18 Siet Num. 6. op vss. 25/26. 19 ô Godt. 20 Geestelicke vreuchde/ door 't licht uwes aenschijns/ die grooter is/ dan de hare plach te zijn over eenen overvloedigen oogst. Vgel. Cant. 1. 2/4. ende Hos. 9. 1. met de aenteeck. c Psal. 3. 6. 21 D. stilte ende gerustichheyt/ niet tegenstaende de aenslagen mijner vervolgeren. Siet Psal. 3. op v. 6. 22 And. want ghy [zijt] de Heere alleen: ghy sult my seker doen woonen. d Levit. 26. 5. Deut. 12. 10. ende 33. 28.

Psalm v.

David bidt ende smeeckt Godt angstichlick om verhooringe sijner aendachtiger ende yveriger gebeden: ende sich versekerende van Godts gerechtichheyt tegen sijne vyanden ende goetgunstichheyt tot hem/ bidt met vertrouwen/ voor sich selven/ tegen sijne godtloose vyanden/ ende voor de gantsche kercke.

1 EEn Psalm Davids/ voor den [1] Opper-sang-meester op de [2] Nechiloth.

2 ô HEERE/ neemt mÿne redenen ter ooren/ verstaet mÿne overdenckinge.

3 Merckt op de stemme mÿns geroeps/ ô mÿn Coninck/ ende mÿn Godt; want tot u sal ick bidden.

4 [3] 'Smorgens/ HEERE/ sult ghy mÿne stemme hooren; 'smorgens sal ick [4] [my] tot u schicken/ ende [5] wacht houden.

5 Want ghy en zÿt geen Godt/ die lust heeft aen godtloosheyt; [6] de boose en sal by u niet [7] verkeeren.

6 De [8] onsinnige en sullen voor uwe oogen niet bestaen; ghy haett alle werckers der ongerechtichheyt.

7 Ghy sult de [9] leugen-sprekers verdoen; van den man des [10] bloets ende bedrochs heeft de HEERE eenen grouwel.

8 Maer ick sal door de grootheyt uwer goedertierentheyt in u [11] huys ingaen; ick sal my [12] buygen nae het [13] palleys uwer heylichheyt/ in uwer [14] vreese.

9 HEERE/ leydt my in uwe [15] gerechtichheyt/ om mÿner [16] verspieders wille; richt uwen [17] wech voor mÿn aengesichte.

10 Want in haren [18] mont en is niet rechts/ haer [19] binnenste is [20] enckel verdervinge/ [a] haer [21] kele is een open graf/ met hare tonge vleyen sy.

11 [22] Verklaertse schuldich/ ô Godt/ laetse vervallen [23] van hare raetslagen; [24] drÿftse henen om de veelheyt harer [25] overtredingen/ want sy zÿn wederspannich tegen u.

12 Maer [26] laet verblÿdt zÿn alle die op u betrouwen/ tot in eeuwichheyt laetse juychen/ om dat ghyse [27] overdeckt; ende laet in u van vreuchde opspringen die uwen Naem lief hebben.

13 Want ghy/ HEERE/ sult den rechtveerdigen segenen; ghy sult hem met [28] goetgunstichheyt [29] kroonen/ als met eene rondasse.

1 Siet Psal. 4. v. 1.
2 Hier door verstaen sommige sulcke instrumenten van musijcke/ die door den wint ofte het geblaes geluyt gaven/ als fluyten/ basuynen/ trompetten/ eñ oock positiven ende orgelen/ &c. Andere houden het voor sekeren toon der Musijcke.
3 Vergel. Psal. 88. 14. ende 92. 3. alsoo wort oock Godt geseyt des morgens (D. vroech/ in tijts) sijne genade te bewijsen/ Psal. 90. v. 14. ende 143. 8. Thren. 3. 23.
4 Ofte/ [mijne woorden/ mijn gebedt] voor u in order stellē. Siet Job 33. 5. ende 32. 14.
5 Als een wachter uytsien/ ofte/ omsien/ of uwe hulpe niet en komt: ofte wachten wat ghy sult antwoorden. Vgel. Psal. 130. 6. Mich. 7. 7. Habac. 2. 1.
6 Ofte/ het boose.
7 Geene gemeenschap met u hebben/ voor u niet dueren/ blijven/ noch bestaen. Vgel. Psal. 34. 17. ende 94. 20.
8 Ofte/ verwaende, pochachtige, roem-redige. daer op het Hebreeusch woort eygentlick schijnt te slaen/ doch wort voorts in 't gemeyn genomen voor dwase, onsinnige, rasende, die de ware wijsheyt niet en hebben/ maer als rasende ende sinneloose menschen/ in alle ydelheyt ende sonden haer wentelen/ roemen ende verlusten. Siet Psal. 73. 3. ende 75. 5. ende 102. 9. Eccl. 2. 2/12. ende 7. 9. ende 10. 13. Jesa. 44. 25. Jer. 50. 38/ &c. 9 Vergel. Psal. 4. op v. 3. 10 *Hebr.* der bloeden. Siet Gen. 4. op v. 10. dat is/ den bloetdorstigen/ moortdadigen ende bedriechlicken. Vgel. 2. Sam. 16. 7. ende 22. 49. Psal. 18. 49. ende 26. 9. ende 43. 1. ende 55. 24. ende 59. 3. ende 140. 2/5. Prov. 3. 31. 11 Veest. den Tabernakel/ want de Tempel by Davids leven niet en is gebouwt. 12 In den voorhof/ aen den ingank des Tabernakels/ richtende mijn aengesichte nae het alderheylichste/ daer de Arke des verbonts is. Siet Lev. 1. 3. Psal. 116. 19. In 't Heylige gingen de Priesters/ in 't Alderheylichste alleen de Hooge-priester. Hebr. 9. vss. 6/7. 13 Het Hebr. woort is een naem van Coninckicke hoven. Psal. 45. 9/16. Prov. 30. 28. ende wort oock gebruyckt van de plaetse/ daer Godt geseyt wort te woonen: als van den Tabernakel. 1. Sam. 1. 9. ende 3. 3. ende hier. van den Tempel. 1. Reg. 6. 17/ &c. selfs van den Hemel Psal. 11. 4. Mich. 1. 2. 14 Met behoorlicke eerbiedicheyt ende ontsich uwer Majesteyt/ ende onbegrijpelicker genade. 15 D. gehoorsaemheyt uwer geboden die terstont oock door het woort/ wech, gemeent wort/ And. door uwe gerechticheyt, nae de welcke ghy den onschuldigen voorstaet. 16 Die op my loeren/ het ooge op my hebben/ om my te betrappen/ ofte te doen vallen: alsoo Psal. 27. 11. 17 Siet Gen. 18. op v. 19. de sin is: wijst ende effent my door uwen Geest/ als mijnen leyts-man/ de bane/ die ghy wilt dat ick ingaen sal. 18 Sy spreken niet als valscheyt ende bedrogh. (*Hebr.* in sijnen mont, dat is/ in den mont eens yederen van hen) siet Job 15. op v. 5. 19 Sy dragen in het herte niets als een bitter voornemen/ om den vroomen verdriet/ schade ende elende aen te doen. 20 *Hebr.* in het getal van velen/ verdervingen, schenderyen, archheden, verkeertheden, streckende tot des naesten verdriet/ schade ende verderf. a Psal. 34. 17. ende 94. 20. Rom. 3. 13. 21 Sy haken ende jancken nae der vroomen verderf ende ondergangk. Dit past d'Apostel (Rom. 3. 13.) op alle menschen/ aengesien in hare natuerlicke verdorventheyt ende boosheyt/ Vgel. ond. Psal. 14. op v. 2/ &c. 22 D. veroordeelt ende straftse/ als die 't verdient hebben. And. verwoestse, om dat het Hebreeusch woort beyds beteeckent.
23 Soo datse alle mis-lucken. Andre/ laetse vallen van wegen hare raetslagen.
24 Als cap. Psal. 1. 4. ofte/ verdrijftse, verstootse.
25 Ofte/ afwijckingen, trouwloose handelingen.
26 And. so sullē verblijdt zijn, ende soo in 't volgende.
27 D. beschutt ende bewaert/ als wanneer yemant onder dack brengt/ van hitte/ koude ende onweder; ofte door eenen schilt/ van de pijlen der vyanden. 28 Ofte/ met [u] wel-behagen. Vgel. Psal. 30. 6. 29 Ofte/ om-ringen, om-eingelen.

Psalm vj.

David seer kranck zijnde/ draecht Godt sijne elende voor/ bidt seer yverichlick om genade ende gesontheyt/ ende versekert zijnde van verhooringe/ triumpheert over alle sijne godtloose vyanden.

1 EEn Psalm Davids voor den [1] Opper-sang-meester/ op Neginoth/ op de [2] Scheminith.

2 ô HEERE/ en [a] straft my niet in uwen toorn/ ende en [3] kastÿdt my niet in uwe grimmicheyt.

3 Zÿt my genadich/ HEERE/ want ick ben [4] verswackt; geneest my/ HEERE/ want mÿne beenderē zÿn verschrickt:

4 Ja mÿne ziele is seer verschrickt; Ende ghy/ HEERE/ [5] hoe lange?

5 [6] Keert weder/ HEERE; reddet mÿne ziele; verlost my om uwer goedertierenheyt wille.

6 Want in den doot en is uwer [7] geene gedachtenisse; wie sal u loven in 't graf?

7 Ick ben moede van mÿn suchten: ick doe mÿn bedde den [8] gantschen nacht [9] swemmen: ick door-natte mÿne bed-stede met mÿne tranen.

8 Mÿn ooge is [10] doorknaecht van verdriet/ is [11] veroudt/ van wegen alle mÿne [12] tegenpartÿders.

9 [b] [13] Wÿckt van my/ alle ghy werckers der ongerechtichheyt; want de HEERE heeft de stemme mÿns geweens gehoort.

10 De HEERE heeft mÿne smeeckinge gehoort: de HEERE sal mÿn gebedt aennemen.

11 Alle mÿne vyanden sullen seer beschaemt ende verbaest worden: sy sullen te rugge keeren/ sy sullen in een [14] oogenblick beschaemt worden.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 D. achtste. Sommige houden 't voor een acht-snarich spel/ andere voor sekeren toon der Musijcke/ ofte achtste snare/ by de Musiciens genoemt/ eene octave. Siet oock 1. Chron. 15. op v. 21.
a Psal. 38. 2.
3 Vergel. Jer. 10. op v. 24. Het Hebr. woort beteeckēt niet alleen bestraffen, onderrichten, onderwysen met woorden; maer oock dickwijls met slagen ende plagen. Siet Prov. 9. op v. 7.
4 Ofte/ flaeuw, amechtich geworden.
5 Verstaet/ sult ghy uwe hulpe uytstellē? hoe lange sult ghy my in dese elende laten?
6 Die ghy schijnt van my gegaē te zijn/ ofte my den rugge toegekeert te hebbē/ om dat ghy my noch niet verlost en hebt.
7 De sin is/ de gestorvene komen Godts Naem in sijne gemeynte op aerden niet groot makē/ waer in nochtans Godt een sonderling welgevallen heeft/ eñ dat David voor hadde/ nae sijne wijse/ opentlick tot Godts eere ende stichtinge sijner gemeynte te doen/ als hy van dese kranckte soude verlost zijn. Vgel. Psal. 30. 10. ende 88. 11. ende 115. 17. ende 118. 17. Jesa. 38. 18/19. ende siet wyders Job 7. op v. 8. 8 D. geheele nachten over/ ofte/ alle nacht. 9 Dit zijn verbloemde manieren van spreken/ dienende om de grootheyt sijns lijdens/ ende sijn gedurich ende veel weenen uyt te drucken. 10 Ofte/ uyt-geteert. Als Psal. 31. 10. Vgel. Job 17. 7. ende d'aent. aldaer. 11 D. versleten/ heeft af-genomen/ is vergaen. 12 Die lust ende vermaeck nemen in dit mijn lijden/ ende verlangen na mijnen doot. b Matth. 7. 23. ende 25. 41. Luc. 13. 27. 13 Hier/ ende in 't volgende openbaert David het geloove ende vertrouwen van Godts genadige ende gewisse verhooringe. 14 D. haestelick/ onvoorsiens.

Psalm vij.

David bidt om verlossinge van sijne wreede vyanden: protesteert heylichlick van sijne onschult/ ende begeert recht van Godt/ propheterende dat Godt het oock sal doen/ tot bescherminge der vroomen/ ondergangk ende verderf sijner onboetveerdige vervolgeren/ ende lof sijns Heyligen Naems.

1 DAvids [1] Schiggajon/ dat hy den HEERE gesongen heeft/ over de woorden van [2] Cusch/ den sone van [3] Jemini.

2 HEERE/ mÿn Godt/ op u be-

1 Dit woort komt van een ander Hebr. woort/ dat dwalen beteeckent: waer uyt by sommige wort afgenomen/ dat dit een ongestadich gesanck geweest zy/ springende van den eenē toon in den anderen/ gebruyckt in groote benautheyt des herten/ als de gedachten ende bewegingen/ door de grootheyt van 't kruys/ van 't een op 't ander vallen/ ende als verstroyt worden. 2 Wie dese geweest zy/ is onseker. 'T schijnt dat het een van Sauls hovelingen geweest is/ die by hem groot credijt hadde/ als zijnde van den stam Benjamins/ daer Saul oock van was. Tegen deses bitteren ende bloedigen raet/ mitsgaders Sauls vervolginge/ heeft David dit gebedt tot Godt uytgestort/ ende in gedicht vervaet. 3 D. Benjaminiter. Siet Judic. 19. 16. 2. Sam. 16. 11.

trouw' ick: Verlost my van alle mijne vervolgers/ ende reddet my.

3 Op dat [4] hy mijne [5] ziele niet en roove/ als een leeuw/ [6] verscheurende/ ter wijlen daer geen verlosser en is.

4 HEERE/ mijn Godt/ indien ick [7] dat gedaen hebbe/ indiender onrecht in mijne [8] handen is:

5 Indien ick quaet vergolden hebbe/ [9] dien die vrede met my hadde; (ja ick hebbe [10] gereddet dien die my [11] sonder oorsaeck benauwde.)

6 So vervolge de vyant mijne [12] ziele/ ende achterhalese/ ende [13] vertrede mijn leven ter aerden/ ende doe mijne [14] eere in 't stof woonen/ [15] Sela!

7 [16] Staet op/ HEERE/ in uwen toorn/ verheft u om de verbolgentheden mijner benauwers/ ende ontwaeckt [17] tot my: Ghy hebt het gerichte [18] bevolen.

8 So sal de vergaderinge der volcken u omcingelen: [19] keert dan [20] boven haer weder inde hoochte.

9 De HEERE sal den volcken recht doen: Richt my/ HEERE/ nae mijne [21] gerechticheyt/ ende nae mijne oprechticheyt/ [die] by my is.

10 Laet doch de boosheyt der godtloosen een eynde nemen/ maer bevesticht den rechtveerdigen/ ghy die [a] herten ende nieren [22] beproeft/ ô rechtveerdige Godt.

11 Mijn [23] schilt is by Godt/ die de [24] oprechte van herten behoudt.

12 Godt is een rechtveerdich Richter/ ende een Godt/ die [25] alle dage [26] toornt.

13 Indien [27] hy sich niet en bekeert/ so sal [28] hy sijn sweert wetten; hy heeft sijnen boge [29] gespannen/ ende dien bereydt/

14 Ende heeft [30] dootlicke wapenen [31] voor hem gereedt gemaeckt; hy sal sijne pijlen tegen de [32] hittige verbolgers te werck stellen.

15 Siet/ [b] [33] hy is in arbeyt van ongerechticheyt/ ende is swanger van moeyte/ hy sal [34] leugen baren.

16 [c] Hy heeft eenen kuyl gedolven/ ende dien uytgegraven/ maer hy is gevallen in de [35] groeve/ [die] hy gemaeckt heeft.

17 Sijne moeyte sal op sijnen [36] kop wederkeeren/ ende [37] sijn gewelt op sijnen schedel [38] nederdalen.

18 Ick sal dē HEERE loven nae sijne [39] gerechticheyt/ ēn den Naem des HEEREN/ des Alderhoochsten/ psalm-singen.

4 T. w. Saul/ door aenhitsinge der boose raets-lieden: ofte/ hy, dat is/ een yeder van hen.
5 D. mijn persoon ende leven.
6 Hy wil seggen/ datse hem als leeuwē sullen verscheuren/ so de Heere hem niet in tijts en verlost.
7 Daer van sy my valschelick beschuldigen/ insonderheyt die Chus.
8 *Hebr.* palmen.
9 Ofte/ vredich met my leefde. Vgel. Psal. 55. 21. met d'aent. ende siet van 't Hebr. woort/ dat hier/ vergelden, is overgesett. 2. Chro. 20. op v. 11.
10 Als merckelick aen Saul gebleken is/ die hy verschoont ende bevrijt heeft/ als hy in sijne ēn sijner officieren macht was. Siet 1. Sam. 24. ende 26. And. Ja [in dien ick niet] geredt en hebbe, &c. in eenen sin.
11 Ofte/ te vergeefs, ydelick. D. sonder eenige redē/ t'onrechte.
12 D. mijn persoon/ als vov. Psal. 3. 3.
13 D. hy doode my schandelick/ dat ick in oneere nederligge.
14 D. verandere mijnen eerlickē staet in eenen verachten. siet Job 19. op v. 9. ēn 1. Reg. 16. op v. 3.
15 Siet Psal. 3. op v. 3.
16 Siet Psal. 3. op v. 8.
17 Ofte/ waeckt op. [ende wendt u] tot my. menschelick van Godt gesproken: als in 't voorgaende ende volgende. And. aldus: waeckt op voor my tot het gericht, [dat] ghy bevolen hebt: dat is/ om my recht te doē/ volgens uwe eygene instellinge/ die ghy een Godt des gerichts zijt.
18 Ofte/ in-gestelt, verordent. siet 2. Samuel 6. op v. 21.
19 D. gaet eens weder/ als een Richter/ op uwen hoogen throon ofte Recht-stoel sitten/ om voor de omstanders opentlick mijne onschult te verklaren. manieren van spreken/ die genomen zijn van de wijse/ die groote heeren gebruycken/ als sy opentlick gericht houden.
20 Ofte/ om harent wille. Om de vergaderinge der omstaende volckeren.
21 D. nae de rechtveerdicheyt mijner sake. als dickwils in dit boeck. siet de verklaringe/ onder Psal. 9. 5.
a 1. Chron. 28. 9. Ierem. 11. 20. ende 17. 10. ende 20. 12. Apoc. 2. 23.
22 Dat is/ gedachten ende bewegingen ondersoeckt ende doorgront: eene gelijckenisse van de goutsmeden/ die 't gout door vyer beproeven: Alsoo Psal. 11. 4/ 5. ende 17. 3. ende elders dickwijls. Siet Job 19. op v. 27.
23 Als Psal. 3. 4.
24 Ofte/ vroomhertige/ *Hebr.* eygentlick/ de rechte ofte richtige van herten: als 2. Chron. 29. 34. ende in dit boeck dickwijls/ oock sonder bijvoegsel/ rechte, ofte/ rechtsinnige, die (alsmen seyt) recht uyt zijn: gelijck het oock van Godt ende sijne geboden gebruyckt wort. Siet Deut. 32. 4. Psal. 19. 9/ &c. ende wijders Job 1. op v. 1.
25 And. den gantschen dach.
26 T. w. tegen/ ofte/ over den godtloosen: waer op het volgende siet.
27 De godtloose/ die my vervolgt.
28 Godt.
29 *Hebr.* getreden: om datmen den voet-boge met den voet treedt/ alsmen dien wil spannen: alsoo elders dickwijls.
30 *Hebr.* vaten, gereetschap, instrumenten, ofte/ wapenen des doots.
31 D. voor sich selven/ om die te gebruycken tegen de godtloose: ofte/ tegen hem/ te weten/ den godtloosen/ als volgt.
32 Van het Hebreeusch woort siet Genes. 31. op v. 36.
b Iob 15. 35. Iesa. 59. 4.
33 De godtloose soeckt een onrechtveerdich ende boos stuck tegen my in 't werck te stellen/ woelende als eene vrouwe die in den arbeyt/ ofte barens noot is. Vgl. Job 15. 35. Jesa. 59. 4. Jac. 1. 15.
34 D. eene misdracht: de sin is/ 't sal een mis-slach zijn/ sijn voornemen sal hem failleren/ 't sal soo ydel en nietich zijn/ als een leugen, daer mede te kort komt/ die sich daer op verlaet. Vgel. Psal. 4. op v. 3. Sommige verstaen hier door leugen, valscheyt ende bedroch.
c Iob 4. 8. Psal. 9. 16. ende 10. 2. Prov. 5. 22. ende 26. 27. Eccles. 10. 8.
35 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick/ verdervinge, verrottinge. ende voorts/ groeve, gracht. &c. daer in yets verderft/ ende verrott.
36 Siet Judic. 9. op v. 24.
37 Dat hy my aendoet.
38 'T sal hem van boven/ door Godts rechtveerdich oordeel ende regeringe/ overkomen/ dat hy my meynde te doen.
39 Die hy bewijst in 't verlossen van my/ (die onschuldich ben) ende in 't straffen mijner booser vyanden.

Psalm viij.

David verheft op 't hoochste Godts Majesteyt/ almachticheyt/ ende wonderbare regeringe: insonderheyt sijne onbegrijpelicke goedertierenheyt ende genade aen den elendigen mensche/ in den Messia Iesu Christo.

1 EEn Psalm Davids/ voor dē [1] Opper-sangmeester/ op de [2] Gitthith.

2 ô HEERE/ onse Heere/ hoe [3] heerlick is uwen [4] Naem op de gantsche aerde! die ghy uwe Majesteyt gestelt hebt [5] boven de hemelen.

3 Uyt [a] den mont der [6] kinderkens/ ende der [7] suygelingen/ hebt ghy [8] stercke [9] gegrontvest om uwer [10] tegenpartyen wille; om den vyant ende [11] wraeck-gierigen te doen [12] ophouden.

4 [13] Als ick uwen hemel aensie/ het werck uwer [14] vingeren/ de mane/ ende de sterren/ die ghy bereydt [15] hebt;

5 [b] Wat is de [16] mensch/ dat ghy sijner [17] gedenckt? ende [18] de sone des menschen/ dat ghy hem besoeckt?

6 Ende hebt [19] een [20] weynich hem minder gemaeckt dan de [21] Engelen/ ende hebt hem met eere ende heerlickheyt gekroont?

7 Ghy doet hem heerschen over de wercken uwer handen; [c] ghy hebt [22] alles onder sijne voeten gesett:

8 [23] Schapen ende [24] ossen/ alle die; oock mede de [25] dieren des velts/

9 [26] 'Tgevogelte des [27] hemels/ ende de visschen der zee; 'tgene de paden der [28] zeen doorwandelt.

10 ô HEERE/ onse Heere/ [29] hoe heerlick is uwen Naem op de gantsche aerde!

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 Dit houden sommige oock voor seker een toon/ ofte een instrument der Musycke/ tot het spelen ende singen der Psalmen/ gebruyckt by de nakomelingen (als eenige meynen) van Obed-edom/ die een Levijt ende Sanger was/ genoemt de Gitthiter, 2. Sam. 6. 10. T Hebr. woort Gath (waer van Gitthit schijnt te komen) is de naem van eene vermaerde stadt der Philistijnen/ (alwaer sommige meynen dit instrument eerst gevonden te zijn) ende beteeckent oock eene wijn-persse, ofte/ oly-persse, daerom (als mede uyt dē inhoudt deses Psalms) eenige gissē/ dat dese Psalm gemaeckt zy om gesongen te worden/ als een danck-Psalm/ ter tijt van den Wijn-oogst.
3 Ofte/ doorluchtich, grootmachtich, overtreflick-gewel-dich, wijt vermaert. Alsoo Jesa. 33. v. 21. Jerem. 30. 21. Het Hebr. woort wort oock den Grooten op aerden toe-geschrevē/ Jud. 5. 13/ 25. Neh. 3. 5. Jerem. 14. 3. ende 25. 33/ 34. oock den godtsaligē/ Psal. 16. 3. selfs de bruysende wateren van 't roode meyr/ Exod. 15. 10. beteeckenende altoos eenige sonderlinge uytnementheyt.
4 D. ghy selfs/ met den roem van uwe macht/ wijsheyt ende goedicheyt/ die in alle uwe wercken blijckt.
5 D. wiens Majesteyt onbegrijpelick ende oneyndelick is. Vgel. 1. Reg. 8. 27. ofte/ die ghy uwe Majesteyt boven alle sienlicke hemelen seer heerlick openbaert. Vgel. Ephes. 4. 10.
a Matth. 21. 16.
6 Verst. soodanige kinderen/ die nu sprake ende verstant beginnen te gebruycken/ die op straten loopen spelen. Vgel. Jerem. 6. 11. ende 9. 21. Thren. 1. 5. Mat. 21. 16. hoewel het Hebr. woort somtijts anders gebruyckt wort. Siet Job 3. 16.
7 Aen de welcke Godt sijne wonderlicke macht/ goedicheyt/ ende voorsichticheyt alsoo bewijst/ dat sy daer van een krachtich ende onwedersprekelick bewijs zijn. Waer op de Heere Christus dese woorden gepast heeft/ Siet Mat. 21. 16.
8 And. krachtigen, ofte/ stercken lof. dat is/ lof uwer kracht/ ofte stercke. Alsoo Psal. 29. 1. ende 96. 7. ende 118. 14. Vgel. Matth. 21. 18.
9 D. vastelick geordineert/ besloten ende volbracht. Vgel. Esth. 1. 8. ende Psal. 11. 3.
10 D. om de loochenaers ende bespotters van uwe Godtlicke regeringe ende voorsichticheyt te beschamen.
11 *Hebr.* den genen die sich wreeckt.
12 Om hem te bedwingen/ ende van sijn lasterlick voornemen te doen afstaen.
13 And. want ick aensie, ofte/ sal aensien, &c.
14 D. die ghy met uwe wonderlicke wijsheyt soo konstichlick gewrocht hebt. Eene gelijckenisse van menschē/ die seer konstichlick met de vingeren wercke/ als stickers/ borduer-werckers/ &c.
15 Verst. hier op: so gedencke ick by my selven/ ofte roepe uyt/ aldus:
b Iob 7. 17. Psal. 144. 3. Hebr. 2. 6.
16 Ofte/ broose, elendige mensch. Het Hebreeusch woort Enosch komt van een woort/ dat seer swack, ja dootlick kranck zijn, beteeckent. Siet Job 5. op v. 17.
17 Door dit dencken ende besoecken Godts/ wort voornemelick verstaen het gantsche genaden-werck in den Messia/ onsen Heere Christo, den vervallenen mensche bewesen: waer toe het volgende mede gehoort. Vgel. wijders Genes. 8. op v. 1. ende 21. op v. 1.
18 Ofte/ Adams kint. Siet 1. Reg. 8. op v. 39.
19 Dese woorden worden van den Apostel in 't bysonder op onsen Heere Christum gepast. Hebr. 2. 9.
20 D. een kleyn deel/ niet veel/ ofte/ eenen korten tijt. Siet Psal. 2. op v. 12.
21 *Hebr.* Elohim, 't welck hier beduyt Engelen. Siet Hebr. 2. 9.
c 1. Corinth. 15. 27.
22 Dit wort in 't volgende verklaert.
23 D. kleyn vee. Siet Genes. 12. op v. 16.
24 D. groot vee.
25 Verst. de wilde dieren. Siet van het Hebr. woort. Gen. 1. op v. 26. ende 6. op v. 7.
26 Siet van het Hebr. woort Tsippor, Levit. 14. op v. 4.
27 D. luchts: als elders dickwijls.
28 D. allerleye vergaderingen van wateren. Siet Genes. 1. op v. 10.
29 Als vov. v. 2.

Psalm ix.

David danckt Godt met groote vreuchde voor de victorie/ die hy hem tegen sijne vyanden verleent hadde: bespott haren ydelen roem ende trotze aenslagen: prijst Godts gerechticheyt in 't haten ende straffen der godtloosen/ ende sijne trouwe in 't verlossen der verdruckte vroomen/ die hy noodicht tot Godes lof/ ende bidt wijders om continuatie van Godts genade/ ende vernietinge vande macht ende aenslagen sijner vyanden.

1 EEn Psalm Davids/ voor dē [1] Oppersang-meester/ op [2] Muth Labbē.

2 [3] Ick sal den HEERE loven met mijn gantsche herte; Ick sal alle uwe wonderen vertellen.

3 In u sal ick my verblijden/ ende van vreuchde opspringen; Ick sal uwen Naem psalmsingen/ ô Alderhoochste.

4 Om dat mijne vyanden [4] achterwaerts gekeert/ gevallen/ ende vergaen zijn [5] van u aengesichte.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 Dit houden sommige voor de eerste woorden van seker liedt/ te dier tijt bekent/ nae welcx wijse dese Psalm gesongen ende gespeelt soude worden. Andere setten 't over aldus: over het sterven, ofte/ den doot des genen, die tusschen [beyden stont]: verstaende daer door Goliath, die tusschen het leger Israels ende der Philistijnen stont/ Israel beschimpende ende uytdagende. Siet 1. Sam. 17. 4. Altoos is 't seker/ dat de Philistijnen by Davids tijt/ niet alleen voor/ maer oock na Sauls doot/ Israel dickwijls sware krijgen hebben aengedaen. Siet 2. Sam. 5. 17/ &c. ende 8. 1. ende 21. 15/ &c. waer op David in desen Psalm schijnt te sien.
3 And. ick sal [u] HEERE, loven.
4 D. te rugge/ als men spreeckt van de gene die met schaemte ende schande moeten vluchten.
5 D. vermits uwe bysondere tegenwoordicheyt/ die ghy betoont hebt door uwen bystant aen my/ daer door de vyanden verschrickt/ verstroyt ende omgekomen zijn.

5 Want

5 Want ghy hebt mijn recht ende mijne [6] rechts sake afgedaen: Ghy hebt geseten op den [7] Throon/ o Richter der [8] gerechticheyt.

6 Ghy hebt de Heydenen [9] gescholden/ den godtloosen verdaen/ haren naem uytgedelcht/ tot in eeuwicheyt ende altoos.

7 O vyant/ [10] zijn de verwoestingen voleyndt in eeuwicheyt? ende hebt ghy de steden uytgeroeyt? [11] haerlieder gedachtenisse is [met] hen vergaen.

8 Maer de HEERE sal in eeuwicheyt [12] sitten; hy heeft sijnen Throon bereydt ten gerichte.

9 [a] Ende hy selfs sal de [13] werelt richten in gerechticheyt/ ende de volcken oordeelen in [14] rechtmaticheden.

10 [b] Ende de HEERE sal een hooch vertreck zijn voor den verdruckten; een hooch vertreck [15] in tijden van benautheyt.

11 Ende die uwen [16] Naem kennen/ sullen op u vertrouwen/ om dat ghy/ HEERE/ niet en hebt verlaten de gene die u [17] soecken.

12 Psalm-singet den HEERE/ die te [18] Zion woont; verkondiget onder de volcken sijne daden.

13 Want hy [19] soeckt de [20] bloetstortingen/ hy [21] gedenckt der selver: hy en vergeet het [22] geroep der [23] elendigen niet.

14 Zijt my genadich/ HEERE/ siet mijne elende aen/ van mijne haters [my aengedaē]; ghy die my verhoogt uyt de [24] poorten des doots:

15 Op dat ick uwen gantschen lof in de poorten der [25] dochter Zions vertelle; [26] dat ick my verheuge in u heyl.

16 [c] De heydenen zijn gesoncken in de groeve/ [die] sy gemaeckt hadden; haerlieder voet is gevangen in't net/ dat sy verborgen hadden.

17 De HEERE is [27] bekent geworden; hy heeft Recht gedaen: de godtloose is verstrickt in't werck sijner handē; [28] Higgajon/ Sela!

18 De godtloose sullen te rugge keeren [29] nae de helle toe; [30] alle Godt-vergetende Heydenen.

19 Want de nootdurftige en sal niet voor altoos vergeten worden/ [noch] de verwachtinge der elendigen in eeuwicheyt verloren zijn.

20 [31] Staet op/ HEERE/ laet den mensche [32] sich niet versterken; Laet de Heydenen voor u aengesichte geoordeelt worden.

21 O HEERE/ [33] jaecht hen vreese aen; laet de Heydenen weten/ [dat] sy [34] menschen zijn/ Sela!

6 Verst. de recht-sake/ die ick hadde tegē mijne vervolgers. 7 Vergel. bov. Psal. 7. op v. 8. ende ond. v. 8. 8 D. rechtveerdige Richter: ofte/ richtende gerechticheyt, D. rechtveerdelick. 9 Gelijck de menschen met kijven ende schelden haren toorn bewijsen/ alsoo is Godts scheldē soo veel als/ sijnen toorn openbaren ende bewijsen/ het welcke gemeenlick vergeselschapt is met den vloeck eñ ondergangk sijner vyanden. Vgel. Psal. 18. 15/16. ende 68. 31. ende 76. 7. ende 80. 17. ende 119. 21. Zach. 3. 2. Jude v. 9. ende groote benauwtheyt sijns volcks. siet Psal. 80. 17. And. verdorven, vernielt, uytgeroeyt. 10 Gelijck ghy hadt voorgenomen ende in u ingebeeldt te sullen doen, spots-wijse gesproken tegen der vyandē trotzich roemen. And. des vyants verwoestingen zijn voleynt, &c. 11 Ja het is ter contrarie (wil hy seggen) geheel anders uytgevallen/ te weten alsoo/ dat de gedachtenisse der vyanden/ die omgekomen zijn/ teenemael is vergaen. And. is hare (te weten/ onser steden) gedachtenisse met haer vergaē? 12 Als Richter/ gelijck het volgende verklaert. a Psal. 96. 13. ende 98. 9. 13 D. de menschen/ die in de werelt woonen. 14 *Hebr.* als of men seyde: in rechtheden, ofte/ richticheden, dat is/ seer recht/ billick/ rechtmatichlic. Alsoo Psal. 17. 2. ende 58. 2. Jesa. 45. 19. b Psal. 37. 39. ende 46. 1. ende 91. 2. 15 *Hebr.* in tijden, in benauwtheyt. Als ond. Psal. 10. 1. 16 Soo als ghy u in u woort ende uwe wercken openbaert. Siet Psal. 91. 14. Jesa. 52. 6. 17 D. hier/ met geloovige gebeden u om hulpe aenroepen. 18 Daer de Arke des verbonts/ ende Godts dienst is/ alwaer hy sijne genadigetegenwoordigheyt op eene bysondere wijse betoont. 19 Om te straffen. Siet 2. Chron. 24. op v. 22. 20 *Hebr.* bloeden. dat is doodslagen/ moorderijen. siet Genes. 4. op v. 10. ende 9. 5/6. 21 Siet Gen. 8. op v. 1. 22 Dat een yeder van hen doet/ roepende tot hem/ als volcht v. 14. 23 And. sachtmoedigen. 24 Uyt doodtlicke raetslagen/ menichte ende gewelt mijner vyanden. Vgel. Matt. 16. 18. Inde poorten quam te dier tijt het volck by een/ ende daer hieltmen raet/ ende recht/ ende in de selve bestont de meeste macht ende stercke der steden. siet Genes. 22. op v. 17. men kan't oock soo verstaen/ dat David seggen wil/ hy zy van Godt wonderlick verlost/ doen hy soo nae aen den doot was/ als yemant aen eene stadt is/ wanneer hy in de poorte is. Vgel. 107. 18. David was dickmael (om soo te spreken) op den dorpel des doots geweest/ maer telckens van Godt/ als metter hant/ uyt het midden der vyanden wech geruckt/ ende daerna verheven tot groote eere. 25 Dat is/ in de Gemeynte Godts te Jerusalem/ die op ende aen den berch Zion gelegen was. Siet 2. Reg. 19. op v. 21. 26 Ofte/ Ick sal my verheugen. c Psal. 7. 16. 27 D. beroemt/ vermaert/ gepresen/ van wegen het werck sijner gerechticheyt/ waer van in't volgende. Vgel. Psal. 74. op v. 5. 28 D. overdenckinge, betrachtinge. De Propheet schijnt te willen seggen/ dat sulcke oordeelen Godts/ als hy hier verhaelt heeft/ met sonderlinge aendacht behooren overwogen ende betracht te worden. andere houden't voor sekeren toon/ ofte eene bysondere sorte van Musijcke/ dienende tot aendacht. Siet Psal. 92. 4. ende van Sela, Psal. 3. op v. 3. 29 Ten verderve nae lichaem ende ziele. van het hebreeusch woort Scheol. siet Gen. 37. op v. 35. 30 Niet passende op sijne oordeelen/ maer sorgloslick in haer boos voornemen voortvarende/ sy zijn van heydenen/ ofte verbastaerde Israeliten/ die niet beter en zijn als d'onbesnedene/ ofte van Godt vervreemde heydenen. 31 Siet Psal. 3. op v. 8. 32 Hy stelt de kleynicheyt ende stercke sijner vyanden aerdichlick tegen malkanderen/ als of hy seyde: ghy sult immers niet toelaten/ Heere/ dat een nietich mensche alsoo den meester (alsmen seyt) make/ ende voor u aengesicht bravere/ gelijck mijne ende uwe vyanden onderleggen te doen. siet het volgende vs/ ende Psal. 10. 18. 33 *Hebr.* set hen vreese: dat is/ set se in vreese. 34 Siet Psal 8. op v. 5. *Hebr.* een mensch, dat is/ dat elck een van hen een mensch zy.

Psalm X.

David/ ofte/ Godts kercke/ ofte/ David in den naem van Godts kercke/ bidt yverichlick tegen de vervolginge ende verdruckinge der godtloosen/ beschrijvende seer levendich harē hoochmoet/ godtloosheyt/ ende hare wreede bloedige practijcken. Begeert Godts rechtveerdige wrake/ die hy sich oock door geloove versekert dat Godt doen sal.

1 O HEERE/ [1] waerom staet ghy van verre? [waerom] verberecht ghy u [2] in tijden van benautheyt?

2 De [3] godtloose [4] vervolcht hittichlick in hoochmoet den elendigen: [a] laetse gegrepen worden in de aenslagen/ die sy bedacht hebben.

3 Want de godtloose [5] roemt over den wensch sijner ziele; hy [6] segent den gierigaert/ hy [7] lastert den HEERE.

4 De godtloose/ [8] gelijck hy sijn neuse om hooge steeckt/ en [9] ondersoeckt niet; [b] [10] alle sijne gedachten zijn/ datter geen Godt en is.

5 Sijne [11] wegen [12] maken t'allen tijde smerte; uwe [13] oordeelen zijn eene hoochte [14] verre van hem: alle sijne tegenpartijders/ [15] die blaest hy aen.

6 Hy [16] seyt in sijn herte; Ick en sal niet [17] wanckelen; want [ick] en sal [18] van geslachte tot geslachte in geen [19] quaet zijn.

7 [c] Sijn mont is vol van vloeck/ ende bedriegerijen/ ende list; [20] onder sijne tonge is moeyte ende ongerechticheyt.

8 Hy sitt in de achterlage der [21] hoeven/ in verborgene plaetsen doodt hy den onschuldigen; sijne oogen [22] verbergen haer tegen den armen.

9 Hy leyt lagen in eene verborgene plaetse/ gelijck een leeuw in sijn hol; hy leyt lagen om den elendigen te rooven; hy rooft den elendigen/ als hy hem treckt in sijn net.

10 Hy [23] duyckt neder/ hy buycht sich; [24] ende den armen hoop valt in sijne stercke [pooten].

11 [d] Hy seyt in sijn herte/ Godt [25] heeft het vergeten; hy heeft sijn aengesichte verborgen/ hy en siet niet in eeuwicheyt.

12 [26] Staet op/ HEERE Godt/ [27] heft uwe hant op; en vergeet de [28] elendige niet.

13 [29] Waerom [30] lastert de godtloose Godt? seyt in sijn herte; Ghy en sult het niet [31] soecken?

14 Ghy siet het [immers]; want ghy

1 Als of hy seyde: En doet doch niet alsoo: naedert met uwe hulpe/ ende laet u genadich aenschijn lichtē. menschelicker wijse van Godt gesproken/ als dickwils in dit boeck. Vgel. Psal. 3. op v. 8. ende 7. op v. 7/8. 2 Als boven Psal. 9. 10. 3 D. de godtloosen: als blijckt uyt het volgende. 4 Als Psal. 7. 14. a Psal. 7. 16. ende 9. 16. Prov. 5. 22. 5 Vastelick meynende/ dat hy sijnen aenslach sal volbrengen/ ende sijnē wensch verkrijgen. and. hy prijst nae den lust sijner ziele: dat is/ wien hy maer wil: by exempel/ den gierigaert, als volgt. of/ hy beroemt sich over den wensch sijner ziele, dat is/ over sijn boose lusten/ als hy die volbracht heeft. 6 D. hy houdt ende rekent den onrechtveerdigen/ die door gierichyt den armē verdruckt/ geluckich te zijn. siet Deut. 29. op v. 19. and. de gierige (terstont genoemt godtloose) vloeckt [ende] lastert den Heere: gelijck segenen somtijts voor vloecken genomen wort. siet 1. Reg. 21. op v. 10. ofte: de gierigaert segent [hem selven]. 7 Ofte/ tercht. 8 *Hebr.* nae de hoocheyt. ofte/ opsteckinge, opheffinge sijns aensichts. ofte/ sijns gelaets, sijner neuse, sijns toorns. dat is/ nae de trotsheyt/ ende smadelicke verachtinge van goet onderwijs/ die hy in sijn gantsch gelaet eñ alle gebeerden toont; gelijck de hoocheyt des herten, Psal. 131. v. 1. ende des geests, Prov. 16. 18. de inwendige trotsheyt ofte/ hoochmoet beteeckent/ alsoo de hoocheyt der oogen, Psal. 18. 28. ende 101. 5. ende hier/ des aensichts, ofte/ der neuse de uytwendige. 9 Of hy wel/ of qualick doe/ nergens nae vragende/ and. hy soeckt [Godt] niet, uyt Psal. 14. 2. b Psal. 14. 1. ende 53. 2. 10 And. [in] alle sijne listige aenslagen en is Godt niet. 11 Dat is/ sijn voornemen/ aenslagen ende doen. 12 T. w. aen den genen dien hy in sijnē hoochmoet verdruckt. and. Sijne wegen sijn t'allen tijde voorspoedich. het hebreeusch woort heeft de beteeckeninge van barens smerte, waer op blijdtschap volcht/ als 't kint geboren is/ Johan. 16. 21. ende alsoo schijnen eenige het voorts genomen te hebben in de beteeckeninge van voorspoet, wel gedyen, sijn werck te vorderen, dat het voor den dach kome/ als de vrucht des lichaems: alsoo woelt/ arbeydt/ ende werckt de godtloose sijn voornemen uyt/ 't geluckt hem nae sijnen sin; daerom en vraecht hy nae Godt niet. 13 Uwe regeringe/ ende de straffen/ die ghy/ o Heere/ den godtloosen bereyt hebt. 14 Vergel. de maniere van spreken met Judic. 9. op v. 17. eñ Cant. 6. op v. 5. *Hebr.* van, ofte/ dan tegen over hem. dat is/ hy werptse van sich uyt sijn gesichte/ ende denckt daer niet eens om: ofte/ sy zijn hooger/ dan dat hyse sich soude voorstellen/ sy zijn voor hem verborgen/ boven sijn verstant ende bedencken; dewijl hy geluckich is/ en denckt hy niet op de toekomstige straffen. siet het volgende vs. 15 Ofte daer op blaest hy. ofte/ tegen de selve blaest hy. D. hy meentse gelijck kaf/ als met een geblaes te verstuyven: soo gantsch niets past hy daer op/ om dat hem alles nae sijnen sin gaet. Vgel. Psal. 12, 6. 16 Dat is/ hy denckt/ als vs 11/13. ende Psal. 14. 1/ &c. 17 D. ick sal van mijnen staet ofte welstant niet versett worden/ 't sal my altoos welgaen/ ick en sal niet sneuvelen ende vallen/ ofte omgestooten worden. 18 *Hebr.* in geslachte ende geslachte: D. nimmermeer. 19 D. my en sal nimmermeer eenich ongeluck ofte tegenspoet overkomen. c Rom. 3. 14. 20 Vergel. Psal. 66. 17. Rom. 3. 11. 21 Ofte/ dorpen, vlecken. 22 D. hy loert in't verborgen op hem. 23 Om niet gesien te worden/ ende als met eenen onvoorsienen spronck hem op 't lijf te vallen. Vgel. Psal. 17. 11. 24 Ofte/ op dat den armen hoop moge vallen, &c. and. ende hy overvalt den armen hoop met sijne stercke [leden]: voor/ armen hoop, is in 't hebreeusch/ armen, in't getal van velen, gevoegt by het woort/ valt, in't getal van eenen. d Psal. 94. 7. 25 *Hebr.* heeft vergeten, te weten/ dese lieden/ ofte/ de sake van de gene/ die ick voor hebbe te plagen: dat zijn de elendige van de welcke de Propheet ter contrarie in 't volg. vs bidt/ dat Godt harer niet en wille vergeten. 26 Siet Psal. 3. op v. 8. 27 Dese maniere van spreken wort verscheydentlick inde Schrifture genomen/ beteeckenende hier de openbare vertooninge van Godts macht in't helpen der vroomen/ ende beschamen der boosen/ die met hare godtloosheyt in 't voorgaende beschreven zijn. 28 And. sachtmoedige. 29 Hy wil seggen: waerom laet ghy toe dat hy u alsoo lastert? 30 Ofte/ tergt. 31 Als bov. Psal. 9. 13. ende ond. v. 15, ofte hy seyt in sijn herte; ghy en sult, &c.

aen-

aenschouwt de [32] moeyte ende het verdriet/ [33] op datmen't in uwe hant geve : op u [34] verlaet sich de arme ; ghy zijt [35] geweest een helper des [36] weesen.

15 Breeckt den [37] arm des godtloosen ende boosen : [38] soeckt sijne godtloosheyt/ [39] [tot dat] ghyse niet en vindet.

16 [e] De HEERE is Coninck eeuwichlick ende altoos : de heydenen zijn vergaen uyt [40] sijnen lande.

17 HEERE / ghy hebt den wensch der [41] sachtmoedigen gehoort: ghy sult haer herte [42] stercken / uwe oore sal opmercken;

18 Om den weese ende verdruckten recht te doen ; op dat een [43] mensch [44] van der aerden niet meer voortvare gewelt te bedrijven.

32 Die de elendige lijden van den godtloosen.

33 D. u de wrake gheve/ waer op de volgende woorden wel passen. And. op dat ghy't in uwe hant legget, D. om hare sake ofte haer recht als voor oogen te hebbē/ ende daer op te lettē/ ofte, op dat ghy't met uwe hant gevet. Dat is/ vergeldet.

34 Ofte/ laet het de arme, t. w. staen/ hy laet het in uwe hant/ hy vertrouwt het u/ dat ghy sijne sake sult verwaren / ende op sijn recht lettē. Vgel. de maniere van spreken met Genes. 39. 6. Job 39. 14. Jes. 10. 3. ende 2. Tim. 1. 12.

35 T. w. altoos in voorige tijden. Vgel. Psal. 27. 9. 36 D. van my / ende alle de gene / die als weesen vande menschen verlaten ende verdruckt worden. Vgel. Psal. 68. 6. Johan. 14. 18. ende ond. v. 18. 37 D. de macht / het gewelt / als dickwils. 38 Als vov. Psal. 9. 13. 39 De sin is / straftse / ende roeptse uyt / sulcx dat de godtloose den vroomen niet meer en konnen quellen. Vgel. Ezech. 23. 48. In eenen gantsch anderen sin sullen de sonden van Godts volck gesocht ende niet gevonden worden, dewijlse alle van Godt uyt genade om des Messie wille sullen vergeven zijn. Jer. 50. 20. and. sult ghyse niet vinden? D. ghy sultse sekerlick vinden. e Psal. 29. 9. ende 145. 13. ende 146. 9. Ierem. 10. 10. Thren. 5. 19. Dan. 4. 31. ende 6. 26. 1. Timoth. 1. 17. 40 Te weten / Canaan / dat Godt sijn lant noemt / Levit. 25. 23. and. uyt, ofte / van sijn aerdrijck, gelijck de gantsche aerde oock Godes is / Psal. 24. 1. 41 Ofte / nedrigen, die door Godts hant / ende het middel van kruys verootmoedicht zijn. dit is een aenmerckliche tijtel van Godts kinderen / die door sijnen Heyligen Geest wedergeboren / vernedert / ende onder sijn jock ende de gehoorsaemheyt sijner geboden gebracht zijn. Alsoo ond. Psal. 22. 27. ende 25. 9. ende 34. 3/ &c. 42 Te weten / door u woort ende uwen H. Geest. 43 Siet Psal. 8. op v. 5. ende Vgel. Psal. 9. 20/ 21. 44 D. die uyt de aerde gesproten / ofte daer van gemaeckt is / ende dien volgens / geene oorsake heeft van trots ende hoochmoedich te zijn. And. op dat een sterflick mensch niet meer voortvare, uyt den lande te verjagen.

Psalm xj.

David/ vernemende de spotterpen sijner vervolgeren / die haer tijt-verdrijf maeckten van sijn droevich vluchten ende swerven / neemt toevlucht tot Godt / ende verklaert sijn geloove van Godts voorsichticheyt / die beyde / vroomen ende godtloosen / siet / proeft / ende richten sal.

1 [Een Psalm] Davids / voor den [1] Opper-sang-meester. Ick betrouwe op den HEERE ; hoe segt [2] ghylieden tot mijne ziele ; Swerft henen [nae] ulieder geberchte / [als] een [3] vogel?

2 [4] Want / siet / de godtloose spannen den boge / sy schicken hare pijlen op de peze / om in [5] donckeren te schieten nae de oprechte van herten.

3 Sekerlick de [6] fondamenten worden omgestooten : wat heeft de rechtveerdige bedreven?

4 De HEERE is in het [7] Palleys sijner heylicheyt / des HEEREN Throon is in den hemel ; sijne oogen aenschouwen / sijne oogenleden [8] proeven de menschen kinderen.

5 De HEERE [9] proeft den rechtveerdigen ; maer den godtloosen / ende dien die gewelt lief heeft / haett sijne [10] ziele.

6 Hy sal op de godtloose regenē [11] stricken / [12] vyer / ende swevel / ende een geweldige storm-wint sal het [13] deel hares bekers zijn.

7 Want de HEERE is rechtveerdich / hy heeft [14] gerechticheden lief ; sijn aengesicht [15] aenschouwt den [16] oprechten.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.

2 Saul ende sijne toestanders / die David met sulcke proposten beschimpten / als hebbende (soo sy meynden) geenen anderen toevlucht / als dat hy sich verstack ende omswierf op't geberchte / huppelende van d'eene plaetse op d'andere / als een vogel. maer sy meynden hem wel te betrappen / niet denckende op Godt / die Davids troost ende toevlucht was.

3 And. ô vogel.

4 Als of hy seyde : 't is geen wonder / datse so trots sprekē / want sy meynen 't soo vast beleyt te hebbē / datse niet sullen missen / maer my ende de mijne sonder twijffel treffen.

5 D. in het verborgē. Vg. Psal. 10. 8/ 9.

6 Dat is / alle vreese Godts / gerechticheyt ende billickheyt / (die als fondamenten van Israels staet zijn) worden omgekeert : dewijle men my ende andere vroome onschuldige (die men oock met recht voor fundamenten des lants mach houden / Prov. 10. 25.) in den gront soeckt uyt te roeyen. ofte aldus: maer die fundamenten (dat is / opsetten / voornemens / vaste besluytingen) sullen omgestooten worden. siet Psal. 8. op v. 3. ende Jes. 19. 10. dese beyde oversettingen passen wel op 't voorgaende ende volgende. 7 D. in sijn heylich palleys / te weten / in den hemel / als de volgende woorden schijnen te verklaren. anders kanmen 't oock verstaen van den Tabernakel. Siet Psal. 5. op v. 8. ende Habac. 2. 20. 8 Siet Psal. 7. op v. 10. 9 Alsoo dat hy hem voor goet kenne. 10 Menschelick van Godt gesproken / als Levit. 26. 11. de sin is / Godt haet hem eenstelick. 11 Dit beteeckent onverwachte / strenge ende onvermijdelicke oordeelen Godts. siet Job 18. 9/ 10. ende 22. 10. Jesa. 8. 14. ende 24. 17/ 18. 12 Als Sodoma / Gomorra / &c. overquam / Gen. 19. ende Gog gedreygt wort / Ezech. 38. 22. zijnde afbeeldingen van 't eeuwich helsch vyer / Jud. v. 7. Apoc. 20. 10. 13 D. haer bescheyden ofte toegeleyt deel. Vgel. Job 20. 29. ende d'aent. Eene maniere van spreken genomen van de huysvaders / die elcken huys-genoot sijnen dranck toedeelden ende inschoncken / nae de wijse der ouden. hier wort het verstaen van der godtloosen straffe : als oock Apoc. 14. 10. ende elders : van het kruys der kercke Psal. 73. 10. ende in 't gemeyn van 't lijden der vroomen / ende godtloosen. Psal. 75. 9. maer anders Psal. 16. 5. ende 23. 5. siet oock Job 21. op v. 20. 14 Vergel. Psal. 9. 9. dat is / alle rechtveerdige saken / alles wat recht is. 15 Met sijn vaderlick aengesicht / om hem gunste ende voorsorge te bewijsen. 16 *Hebr.* rechten, rechtsinnigen.

Psalm xij.

David bidt om sijne ende der kercken behoudenisse van de gemeyne boosheyt / ontrouwe / valscheyt / bedriegerye / trotsheyt ende Tyrannije / die by den Regenten in swanck ginck : ende prophetecert dat Godt haer richten ende de vroome behouden sal / volgens de getrouwe beloften sijns woorts.

1 Een Psalm Davids / voor den [1] Opper-sang-meester / op de [2] Scheminith.

2 [3] Behoudt / ô HEERE ; want [a] de [4] goedertieren ontbreeckt : want de [5] getrouwe zijn weynich geworden onder de [6] menschen kinderen.

3 Sy spreken [7] valscheyt / [8] een yeder met sijnen naesten / [met] [9] vleyende lippen ; Sy spreken met een [10] dobbel herte.

4 De HEERE [11] snijde af alle vleyende lippen / de groot-sprekende tonge:

5 Die daer seggen: Wy sullen de overhant hebben met onse tonge ; onse lippen zijn [12] onse : wie is heer over ons?

6 Om de verwoestinge der elendigen / om het kermen der nootdurftigen / sal ick nu opstaen / seyt de HEERE ; ick sal in behoudenisse setten / dien hy [13] aenblaest.

7 [b] De [14] redenen des HEEREN zijn [15] reyne redenen / [16] silver / [17] gelouteert in eenen aerden smelt-croes ; [18] gesuyvert [19] sevenmael.

8 Ghy / HEERE / [20] sultse bewaren ; ghy [21] sultse behoeden voor dit [22] geslachte / tot in eeuwicheyt.

9 De godtloose draven [23] rontomme ; [24] wanneer de [25] snoodste van 's menschen kinderen verhoocht worden.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.

2 Siet Psal. 6. op v. 1.

3 Ofte / verlost. Te weten ons / in desen droevigen toestant.

a Iesa. 57. 1.

4 D. (als wy seggen) lief de ende trouwe is wech. van het Hebr. woort / Siet Psal. 4. op v. 4.

5 Het Hebr. woort beteeckent waerachtige, ofte / getrouwe, geloovige, 2. Sam. 20. 19. Psal. 31. 24. ende oock waerachtichedē ofte / getrouwicheden, dat is / alle getrouwicheyt / ofte / trouwe / als Prov. 14. 5. ende 20. 6. Jes. 26. 2. beyds soude hier komen passen.

6 Ofte / Adams kinderen.

7 Ofte / ydelheyt, onnutticheyt.

8 *Hebr.* de man met sijnen naesten, ofte / metgeselle.

9 *Hebr.* eene lippe van vleyingen, ofte / gladdicheden. dat is / die wel kan vleyen. alsoo in 't volg. vs.

10 *Hebr.* Herte ende herte. D. haer herte denckt anders als de mont spreeckt. Vgel. Deut. 25. op vss. 13/ 14.

11 Ofte / sal affsnijden.

12 *Hebr.* met, ofte / by ons. D. in onse macht. 13 D. dien de godtloose meynt sonder moeyte / als met een geblaes / te verstuyven / (te weten / den vroomen) dien sal ick tegen des Godtloosen danck / in vaste behoudenisse stellen. Siet Psal. 10. op v. 5. and. dien hy (de godtloose) stricken leyt. b 2. Sam. 22. 31. Psal. 18. 31. ende 119. 140. Prov. 30. 7. 14 Soo alle in 't gemeyn / als sijne genadige beloften in 't bysonder / waer op de Propheet in 't volgende vs gaet. 15 Sonder eenige faute / besmettinge / bedroch ofte valscheyt : gelijck gelouteert silver sonder schuym. Vgel. Psal. 19. op v. 10. 16 D. gelijck silver / dat / &c. 17 Gesmeert / gekeurt / door smeltinge / in eenen aerden smeltkroes / ofte / smelt-oven / fournais / ter aerden / ofte inde aerde / als sommige. Vgel. Psal. 18. 31. ende 119. 140. Proverb. 30. 5. 18 Eygentlick / gesmolten, ende / alsoo gesuyvert / ende van alle onreynicheyt ende schuym geklaert. 19 Dat is / menichmael / volcomelick. siet Gen. 4. op v. 15. ende 1. Sam. 2. 5. Prov. 24. 16. ende 26. 25. 20 Verst. de vroome ende onschuldige / tegen de practijcken der godtloosen / die om haer gaen als briesschende leeuwen. 21 *Hebr.* sult hem behoeden. dat is / elck een van hen. 22 D. voor dese boose menschen, die in desen tijt t'samen leven : als Deut. 1. 35. Vgel. Matt. 11. 16. met Luc. 7. 31. ende Matt. 12. 42. met Luc. 11. 31. 't Heb. woort dor heeft de beteeckeninge van dueren, eenen duerenden ofte langen tijt woonē ofte blijven / (siet Psal. 84. 11.) eñ wort voorts genomen voor eens menschen leeftijt op aerden, Eccl. 1. 4. ende wijders voor eene menichte van menschen / die op eenen tijt ofte t'samen leven / soo boose / gelijck hier eñ elders / als vroome / ond. Psal. 14. 5. ende 73. 15/ &c. 23 De Propheet wil seggen / als godtloose (die de snoodste zijn onder de menschen) tot staten ende ampten worden voorgetrocken / ende aen 't regiment komen / dan wort het over al vol van godtloose / die seer stout / bitter ende wrevelich zijn tegen de vroome. Vgel. Prov. 28. 12, 28. ende 20. 26. 24 Ofte / dewijle. 25 *Hebr.* de snoodicheyt. ofte / nietweerdicheyt. D. de aldersnootste / vijlste / het schuym van menschen / gelijck swelgers ende slempers zijn / Deut. 21. 20. Prov. 23. 21. gestelt tegen den genen / ofte 't gene dat kostelick ende dierbaer is / Jerem. 15. 19. siet wijders Job 35. op v. 13.

Psalm xiij.

David klaegt over uytstel van Godts hulpe : bidt dat hy doch om sijner eere wille / sijn nakende verderf voorkome : ende triumpheert door geloove.

1 Een Psalm Davids voor den [1] Opper-sang-meester.

2 Hoe lange / HEERE / sult ghy mijner [2] steedts [3] vergeten? hoe lange sult ghy u aengesicht voor my [4] verbergen?

3 Hoe lange sal ick raedtslagen [5] voornemen in mijne ziele? droeffenisse in mijn herte [6] by dage? hoe lange sal mijn vyant over my verhoocht zijn?

4 Aenschouwt / verhoort my / HEERE / mijn Godt : [7] verlicht mijne oogen / op dat ick [in] den doot niet en [8] ontslape:

1 Siet Psal. 4. op v. 1.

2 Ofte / gestadelick, geduerichlick, altoos / eeuwichlick / t'eenemael, gantschlick. Het Hebr. woort beteeckent sterckte, overwinninge, ende voorts eeuwicheyt, langduericheyt, om dat de eeuwicheyt eñ lanckduericheyt aenhouden / doordringen / immer voortgaen / ende (om soo te spreken) alles t'eenemael overwinnen. Vgel. Psal. 4. op v. 1.

3 Vergel. Gen. 8. v. 1. ende 31. op v. 17. 4 Vergel. Deut. 31. op v. 17. eñ Job 13. op v. 24. 5 Overdenckende / hoe ick de handen mijner vervolgeren sal mogen ontgaen. *Hebr.* setten. 6 Wanneer het licht / ende 't gewoel van menschen / ende allerleye voorkomende dingen de bekommernisse ende droefheyt plegen te breken / ofte te verdrijven / blijve ick evenwel in sorge ende bekommernisse van verrascht ende overvallen te worden van Saul ende de sijne. 7 D. verquickt my door uwe hulpe. Vgel. 1. Sam. 14. 30. Ezr. 9. 8. ende Prov. 15. 30. de maniere van spreken wort oock wijders gebruyckt van de verlichtinge des verstants. Psal. 19. 9. Ephes. 1. 18/ &c. 8 *Hebr.* den doot niet en slape. D. op dat ick niet den eenen ofte anderen tijt om het leven gebracht worde ende sterve. Siet Deut. 31. op v. 16. ende Vgel. Jerem. 51. 39. met d'aenteeck. aldaer.

5 Op dat niet mijn vyant en segge; Ick heb hem overmocht: [a] mijne tegenpartijders sich verheugen/ wanneer ick soude [9] wanckelen.

6 Maer ick vertrouwe op uwe [10] goedertierenheyt: mijn herte sal sich verheugen in u heyl: ick sal den HEERE singen/ om dat hy aen my [11] wel-gedaen heeft.

a Psal. 25. 2.
9 D. sneuvelen ende vallen. Vgel. Psal. 10. op v. 6.
10 Ofte/ goetgunsticheyt, weldadicheyt.
11 Alsoo wort het Hebr. woort (dat oock somtijts vergelden beteeckent/ siet 2. Chron. 20. op v. 11.) van Godts genadich weldoen aen de sijne/ gebruyckt/ Psal. 103. v. 2/10. met malkanderen vgel. Psal. 116. 7. ende 119. 17. ende 142. 8. And. wanneer hy my wel gedaen sal hebben.

Psalm xiiij.

David beschrijft de uyterste verdorventheyt ende boosheyt sijner vyanden in 't bysonder/ ende aller natuerlicker menschen in 't gemeyn/ straft ende dreyghtse: verlangt nae Godts Heyl/ bysonderlick door den Messia, waer over hy in den geest verheugt is.

1 [EEn Psalm] Davids/ voor den [1] Opper-sang-meester. [a] [2] De [3] dwaes [4] seyt in sijn herte; Daer en is geen Godt: Sy [5] verderven 't/ [6] sy maken het grouwelick [met haer] werck/ [b] daer is niemant/ die goet doet.

2 De HEERE heeft uyt den Hemel [7] nedergesien op de menschen kinderen/ om te sien/ of yemant verstandich ware/ die Godt [8] sochte.

3 [9] Sy zijn alle afgeweken/ t'samen zijnse [10] stinckende geworden/ daer is niemant die goet doet; oock niet een.

4 [11] Hebben dan alle werckers der ongerechticheyt geene kennisse/ die mijn [12] volck op eten/ [als of] sy broot aten? [13] Sy en roepen den HEERE niet aen.

5 [14] Aldaer zijn sy met verbaertheyt verbaert; want Godt is [15] by het geslachte des rechtveerdigen.

6 Ghylieden [16] beschaemt den raet des elendigen/ om dat de HEERE sijn toevlucht is.

7 [17] Och dat Israëls verlossinge uyt Zion [quame]! Als de HEERE de [18] gevangene sijns volcks sal doen wederkeeren/ [dan] sal sich [19] Jacob verheugen/ Israël sal verblijdt zijn.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
a Psal. 10. 4. ende 53. 2.
2 Vergel. den 53. Psalm.
3 Siet 1. Sam. 25. op v. 25.
4 D. denckt by sich selven: als vob. 10. 6. hoewel hy sich uyterlick somtijts anders gelaet. Vgel. Job 21. 14.
5 Ofte/ sy hebben [haer selven/ ofte/ haren wech] verdorven. Vgel. Genes. 6. 12. Exod. 32. 7. Deut. 31. 29.
6 Ofte/ sy maken haer selven grouwelick [met] haren handel.
b Rom. 3. 10.
7 Menschelicker wijse van den alwetenden Godt gesproken. Vgel. Genes. 11. op v. 5.
8 Siet 2. Chro. 15. op v. 2.
9 Siet Rom. 3. 12/&c. ende vg. vob. Psal. 5. op v. 10.
10 Ofte/ beschimmelt, verrot, vervuylt, gelijck garstige ende stinckende spijse/ ofte een vuyl stinckend aes. Vgel. Proverb. 13. 5.
11 And. en weten dan alle werckers der ongerechticheyt niet, die mijn volck op eten, [als of] sy broot aten/ [dat] sy den Heere niet aenroepen? ofte/ (als sommige) en hebben, &c. die mijn volck op eten? sy eten broot [ende] roepen den Heere niet aen. 12 D. onbeschroomt/ met onrecht ende gewelt van lijf ende goet berooven. Vgel. Exod. 22. 25. Mich. 3. 3. ende Psal. 79. 7. 13 Als of hy seyde: daer schort het desen booswichten/ dat sy met den Heere niet willen te doen hebben: daerom is hare straffe seker ende gereet/ als volcht. 14 D. Alsdan. siet Zeph. 1. 14. ende ond. 36. 13/&c. Als Godt sal toonen/ ende sy in hare conscientien sullen gevoelẽ/ dat hy her met de menichte ofte gemeente der vroomen hout/ eñ deser godtloosen tegenparty is/ dan sullen sy met grooten schrick bevangen worden/ hoewel sy niet min en dachten als sulcx. Dit is eene Prophetie van het toekomende/ dat de Propheet soo seker stelt/ als of 't bereedts geschiet was. Vgel. Psal. 36. 13. ende 53. 6. 15 Ofte/ onder, ofte met het rechtveerdich geslachte. Vgel. Psal. 12. op v. 8. 16 Dat is/ ghy soeckt hem te beschamen/ spottende daer mede/ dat &c. maer ghy sult des gewaer worden/ wil hy seggen. 17 And. wie sal geven uyt Zion de verlossinge Israels? eene maniere van wenschen by den Hebreen gebruyckelick. Siet Deut. 5. op v. 29. De sin is: Och dat de Heere uyt Zion/ daer hy woont by de Arke des verbonts/ sijn volck verlossen mochte! anders soude het oock eene vrage konnen zijn/ daer op de antwoorde volcht. Vgel. wijders Rom. 11. 26. 18 *Hebr.* gevanckenisse, siet Num. 31. op v. 12. dat is/ de vroome/ die onder der boosen Tyrannie als gevangen zijn. Siet wijders Deut. 30. 3. ende Luc. 4. 19. Ephes. 4. 8. 19 Jacobs nakomelingen/ de Israeliten: verstaet de vroome/ die haers voor-vaders voetstappen navolgen.

Psalm xv.

David beschrijft eenen rechten burger van Zion/ ofte lidtmaet van Godts Kercke/ die niet en sal verloren gaen in eeuwicheyt.

1 EEn Psalm Davids. HEERE/ wie sal verkeeren in uwe [1] Tente? wie sal woonen op den berch uwer heylicheyt?

2 [a] Die [2] oprecht wandelt/ ende gerechticheyt werckt; ende die [3] met sijn herte de waerheyt spreeckt.

3 Die met sijne tonge niet achterklapt/ sijnen metgeselle geen quaet en doet; eñ geen smaed-reden [4] opneemt tegen sijnen naestẽ.

1 Verstaet Godes huys/ ofte sijne kercke/ soo strijdende op aerden/ als in den hemel triumpherende/ afgebeeldt door den Tabernakel/ ende dẽ berch Zion. Siet Psal. 2. op v. 6.
a Psal. 24. 4. Iesa. 33. 15.
2 Siet Genes. 6. op v. 9.
3 D. van herten/ als wy gemeenlick seggen. and. die de waerheyt spreeckt. in sijn herte: D. niet van vroomicheyt ende getrouwicheyt by sich selven denckt ende voorneemt. Vgel. vob. 10. op v. 6. 4 Verst. in den mont/ ofte/ op de lippen. Vgel. ond. Psal. 16. 4. dit kannen verstaen/ soo van eerst uyt te geven/ als van 't aennemen ende verspreyden der lasteringen/ die van andere zijn uytgestroyt. Siet Exod. 20. 7. Psal. 50. 16. ende wijders Exod. 23. 1. Levit. 19. 16. Psal. 69. 8. Ezech. 36. 15.

4 In wiens oogẽ de [5] verworpene veracht is/ maer hy eert de gene/ die dẽ HEERE vreesen; heeft hy gesworen tot [sijne] [6] schade/ evenwel en verandert hy niet.

5 Die sijn gelt niet geeft op [7] woecker; noch geen geschenck en neemt tegen den onschuldigen. Die dese dingen doet en sal niet [8] wanckelen in eeuwicheyt.

5 Die van wegẽ sijnẽ godloosẽ wandel met recht van alle vroome verworpen wort.
6 *Hebr.* eygentlick/ tot quaet, ofte/ tot quaet doen. D. waer door hy sich selven soude beschadigen. de sin is/ al merckt hy dat sijnen gedaenen eedt hem schadelick sal zijn/ so en wederroept hy dien nochtans niet/ liever willende schade lijden/ als eenen rechtmatigen eedt by Godt gedaen/ verbreken. And. heeft hy [sijnen] naesten gesworen, so en verandert hy niet. 7 Siet Levit. 25. op v. 36. 8 Ofte/ vervallen, verschooven, verset, verstooten worden. T. w. uyt den stant der geluckSalicheyt; dat is/ hy sal in eeuwicheyt niet verlooren gaen/ als de Heere Christus spreeckt Joh. 10. 28. Vgel. vob. Psal. 10. 6. eñ ond. Psal. 16. 8. ende 21. 8. ende 55. 23. ende 62. 3. Vgel. met v. 7. aldaer. ende 66. 9. Prov. 10. 25/ &c.

Psalm xvj.

David bidt om bewaringe/ met versakinge sijner verdienstẽ by Godt/ versoeyinge aller afgoderye/ ende eene blijde professie sijns geloofs in den Messiam, door welcken hy ende alle geloovige met Godt gemeenschap hebbende/ der saliger opstandinge ende des eeuwigen levens sullen deelachtich zijn: ondertusschen wort de Heere Christus selfs hier ingevoert/ sprekende van sijnen doot/ opstandinge/ ende eeuwige heerlickheyt/ den sijnen ten besten.

1 EEn [1] gouden kleynoot Davids. Bewaert my/ o Godt/ want ick betrouwe op u.

2 [O mijne ziele] [2] ghy hebt tot den HEERE geseyt/ Ghy zijt [3] de Heere; [a] mijne [4] goetheyt [en raeckt] niet tot u;

3 [Maer] tot de heylige/ die op der aerden zijn/ ende de [5] heerlicke/ in de welcke al mijn lust is.

4 De smerten der gener/ die eenen [6] anderen [Godt] [7] begiften/ sullen vermenichvuldicht worden: Ick sal [8] hare dranck-offeren van bloet niet [9] offeren/ ende hare namen [10] op mijne lippen niet nemen.

5 [b] De HEERE is het [11] deel mijner erve/ ende mijns bekers: ghy [12] onderhoudt mijn lot.

6 De snoeren zijn my in lieflicke-plaetsen gevallen; ja [13] een schoone erfenisse is my geworden.

7 Ick sal den HEERE [14] loven/ die my raet heeft gegeven: Selfs [15] by nachte/ onderwijsen my mijne [16] nieren.

8 [c] [17] Ick stelle den HEERE gedurichlick [18] voor my: om dat hy aen mijne rechterhant is/ en sal ick niet [19] wanckelen.

9 Daerom is mijn herte verblijt/ ende mijne [20] eere verheugt haer: oock sal mijn [21] vleesch [22] seker woonen.

10 [d] Want ghy sult mijne [23] ziele in de [24] helle niet verlaten: ghy sult niet toelaten dat uwe [25] Heylige de [26] verderbinge [27] sie.

11 Ghy sult my het [28] pat des levens bekent maken: versadinge [29] der vreuchden is by u [30] aengesichte; lieflickheden zijn in uwe [31] rechterhant eeuwichlick.

1 Ofte/ goudẽ psalm. *Hebr.* Michtam, dat is/ 't gene van 't beste ende fijnste gout gemaeckt is. Gelijcken tijtel hebben de Psalmen 56. 57. 58. 59. ende 60. van wegen hare bysondere kostelickheyt ende uytnementheyt. sommige houden 't voor een soorte van een instrument van musijcke/ ofte aenvanck van eenich liet.
2 Dese woorden spreeckt David als eẽ voorbeelt Christi/ ofte/ (soo eenige meynen) Christus selfs in den stant sijner vernederinge tot sijne ziele/ gelijck het Hebreeusch woort uytwijstelders wort het woort ziele uytgedruckt. Psal. 103. 1.
3 And. mijn Heere.
a Iob 22. 2. ende 35. 7. Psal. 50. 9. &c. Rom. 11. 35.
4 D. weldadicheyt. de sin is: Ick kan u/ ô Godt/ met mijne weldaden niets aenbrengẽ/ u geen deucht doen/ (want ghy in u selven volmaeckt/ ende een oorspronck alles goet zijt:) maer wel den vroomen/ die op aerden leven/ als volcht.
5 Ofte/ voor-treffelicke, aensienlicke: alsoo noemt hy de geloobige ende heylige/ om datse Godts kinderen ende erfgenamen zijn. Van het Hebr. woort siet vob. Psal. 8. op v. 2.
6 Niet den warẽ eenigẽ Godt/ maer eenen Afgodt. 7 Verst. met eene houwelijcx ofte bruylofts-gifte/ eñ siet van de raserijen deser geestelicker hoererye/ Ezec. 16. 31/32/33/34. 8 Der afgodẽ. 9 Ofte/ Uyt-gieten, uyt-storten, gelijck de Afgodendienaers gewoon waren te doen in de dranck-offeren, van dewelcke dranck-offeren/ daer in wijn ofte stercken dranck gebruyckt wierde/ siet Exod. 29. 40. Num. 15. 5/7/10. ende 28. 7. 10 D. in mijnen mont/ als Psal. 50. 16. hy wil seggen/ dat hy met de Afgoderije/ ende watter aen kleeft/ gantschelick niet en wil te doen hebben/ dat hy een afgrijsen daer van heeft. Siet Exod. 23. 13.
b Thren. 3. 24. 11 Twee gelijckenissen worden hier gebruyckt: d'eene genomen van erven/ die met snoeren gemeten/ ende by 't lot wierden uytgedeelt. Siet Deut. 3. op v. 4. ende 32. 9. Jos. 13/ &c. d'andere van d'ordre der huys-houdinge/ daer de huysvader elcken huysgenoot sijnen beker dranckx toedeylde. Vgel. Psal. 11. op v. 7. 12 D. bewaert/ ofte houdt in sekere bewaringe voor my. Vgel. 2. Tim. 4. 8. 1. Pet. 1. 4/5. 13 *Hebr.* de erffenisse is schoon geworden aen, ofte, over my. 14 *Hebr.* segenen. 15 *Hebr.* in de nachten. Siet Psal. 1. op v. 2. 16 D. mijne innerste bewegingen drijven my aen tot mijnen plicht. siet Job 19. op v. 27. c Actor. 2. 25. 17 Dat dit van onsen Heere Christo gesproken zy/ blijckt uyt Actor. 2. 25. 18 *Hebr.* tegen my over. 19 Als Psal. 15. 5. 20 Siet Genes. 49. op v. 6. 21 Dat is/ lichaem. 22 Ofte/ veylichlick. *Hebr.* eygentlick/ met, ofte/ in vertrouwen. Te weten/ dat de opstandinge ten derden dage sekerlick volgen sal. d Actor. 2. 31. ende 13. 35. 23 Dat is/ mijn persoon/ als elders dickwils/ waer door wijders het doode lichaem onses Heeren Jesu Christi verstaen wort. Vgel. Psal. 94. 17. ende Levit. 19. op v. 28. ende siet hier van Actor. 2. 31. ende 13. 35/ &c. 24 Dat is/ graf. ofte/ verstaet met sommige/ de helsche pijne die Christus in sijn lijden om onsent wille gedragen heeft. Siet van 't Hebr. woort/ Genes. 37. op v. 35. 25 Te weten/ ick/ Christus. And. goedertierene, weldadige, gunst-genoot. Vgel. Deut. 33. op v. 8. ende Psal. 4. op v. 4. 26 Siet Psal. 7. op v. 16. 27 D. ondervinde/ lijde/ blijvende in 't graf ende verrottende/ gelijck andere menschen. Vgel. Psal. 34. 13. Joh. 3. 36. ende 8. 51. ende siet Job 7. op v. 7. 28 My in dit leven geleydende/ ende daer na opweckende uyt den dooden/ ende voerende inde heerlickheyt des eeuwigen levens. 29 Ofte/ blijdschappen, in 't getal van velen. 30 Vergel. Psa. 4. 7. eñ 17. 15. ende siet 1. Joh. 3. 2. 31 Met de welcke ghy de selve uwen kinderen geeft eñ uytdeelt. Vg. Pro. 3. 16. And. by uwe rechterhant: daer ick (Christus) sal sitten/ als ick ten Hemel sal zijn opgevaren/ ende daer David ende alle uytverkorene sullen gestelt worden Matt. 25. 33.

Pſalm xvij.

Dabid / in bertrouwen dat ſijne opꝛechtichept ende onſchult Gode ſeer wel bekent zy / bidt om bewaringe ende beſcherminge tegen ſijne berbolgers / die bermits haer tijdelick geluck op aerden / den onſchuldigen tyꝛannelick verdꝛuckten: ende trooſt ſich in Godts heyl / ende de ſalige hope des eeuwigen lebens.

1 EEn gebedt Dabids. HEERE / hooꝛt de [1] gerechtichept / merckt op mijn geſchꝛey / neemt ter ooren mijn gebedt / [2] met onbedꝛiechelicke lippen [geſpꝛoken].

2 [3] Laet mijn recht van vooꝛ u aengeſicht uytgaen / laet uwe oogen de [4] billickheden aenſchouwen.

3 Ghy hebt mijn herte [5] gepꝛoeft / des nachts beſocht / ghy hebt my getoetſt / ghy en [6] vindt niets: ['tgene] ick [7] gedacht hebbe / en overtreed tmijn mont niet.

4 Aengaende de handelingen des menſchen / ick hebbe my [8] nae't woort uwer lippen [9] gewacht vooꝛ de paden des [10] inbꝛeeckers:

5 [11] Houdende mijne gangen in uwe [12] ſpoꝛen / op dat mijne voetſtappen niet en ſouden wanckelen.

6 Ick roep u aen / om dat ghy my verhooꝛt / ô Godt: Neycht uwe ooꝛe tot my / hooꝛt mijn reden.

7 Maeckt uwe weldadicheden [13] wonderbaer / ghy die verloſt de gene die [op u] betrouwen / van de gene die tegen uwe [14] rechterhant opſtaen.

8 Bewaert my als het ſwart des [15] oogen-appels; verberght my onder de [16] ſchaduwe uwer vleugelen /

9 [17] Vooꝛ't aengeſichte der godtlooſen / die my verwoeſten; mijner [18] doot-vyanden die my omringen.

10 Met haer vette [19] beſluyten ſy [haer] / met haren mont ſpꝛeken ſy [20] hoovaerdichlick.

11 In onſen ganck hebben ſy ons nu [21] omcingelt / ſy ſetten hare [22] oogen [op ons] ter aerden nederbuckende.

12 [23] Hy is gelijck als een leeuw / die begeert te rooven / ende als een jonge leeuw / ſittende in verboꝛgene plaetſen.

13 [24] Staet op / HEERE / [25] komt ſijn aengeſichte vooꝛ / velt hem neder / bevꝛijdt mijne ziele [26] met u ſweert van den godtlooſen:

14 Met uwe hant van de lieden / ô HEERE / van de lieden / die van der werelt zijn / welcker [27] deel in dit leven is / welcker buyck ghy vervult met uwen [28] verboꝛgenen [ſchat]; [29] De kinderen woꝛden verſadicht / ende ſy laten haren [30] overſchot haren [31] kinderkens achter.

15 [32] [Maer] ick ſal u aengeſicht in gerechtichept aenſchouwen / ick ſal verſadicht woꝛden met [33] u beelt / als ick ſal opwaken.

1 Neemt mijn rechtveerdige ſake aen / ofte hooꝛt my / die ick eene rechtveerdige ſake hebbe.
2 *Hebr.* met geen lippen des bedrochs.
3 Als of hy ſeyde: ſpꝛeeckt doch eens vonniſſe over mijne ſake in't openbaer / en voert het uyt / bewijſe mijne onſchult u volkomelick bekent is / als volcht. Vgel. Pſal. 37. 6.
4 *Hebr.* rechtheden. ofte / richticheden. Dat is / billickheden / rechte ofte billicke ſaken / als elders. Vgel. Pꝛov. 1. op v. 3.
5 Eene gelijckeniſſe van het werck der goudtſmeden. Siet Pſal. 7. op v. 10. ende Pſal. 66. 10. Zach. 13. 9.
6 Geen ſchuym: dat is / geen onrecht / ofte bedꝛoch / dat ick in mijne ſake / ofte / in mijn lijden / ſoude vooꝛ hebben / als volcht.
7 V. ick voere niet anders in den mont / als mijn herte denct. And. Ick heb voorgenomen, [dat] mijn mont niet ſal overtreden.
8 V. nae't bevel van u woort. andere voegen deſe woorden by't vooꝛgaende aldus: Aengaende de handelinge des menſchen, nae 't woort uwer lippen, &c. V. die de menſche ſchuldich is te doen / nae u woort.
9 Ofte / ick hebbe gelet op, &c. T. w. om ſulcke paden te vermijden / hoewel mijne vyanden my valſchelick het contrarie nageven.
10 Dat is / geweldenaers / ſtraetſchenders / moordenaers / uyt vergelijckinge / van Jerem. 7. 11. ende Matth. 21. 13. *Hebr.* eygentlic / doorbrekers, inbrekers, te weten / van huyſen / ſteden / landen / wetten / &c. ſiet Ezech. 7. 22. ende 18. 10. Hoſe. 4. 2.
11 And. houdt [ô Heere] &c.
12 V. richtende mijnen wandel nae uwe geboden.
13 David wil ſeggen / dat hy in ſulcken perijckel ende noot was / dat hy niet conde behouden worden ſonder eene wonderlicke hulpe des Heeren.

14 Waer mede ghy u volck beſchermt ende verloſt. And. ghy die met uwe rechterhant verloſt de gene die [op u] betrouwen, van de gene, die [tegen hen] opſtaen. 15 *Hebr.* der dochter van d'ooge. Vgel. Deut. 32. 10. ende ſiet d'aenteeck. aldaer. 16 Vergel. Ruth 2. op v. 12. 17 Ofte / van wegen de godtlooſe. 18 *Hebr.* vyanden in, ofte / met de ziele. dat is / die my dootlick / in't binnenſte haers herten haten. and. tegen de ziele, dat is / die my 't leven ſoecken te benemen. 19 Dat is / bedecken. Vgel. Job 15. op v. 27. ende Pſal. 73. 7. 20 *Hebr.* in hoovaerdicheyt. 21 Siet 1. Sam. 23. 8. ende 24. 3. ende 25. 26. ende 26. 2 / 3. 22 Loerende op my ende de mijne / gelijck de leeuw op den roof. Siet het volgende vs / ende Pſal. 10. op v. 10. 23 *Hebr.* ſijne gelijckeniſſe is als, &c. verſtaet eens yederen van hen / ofte / haren Overſten. 24 Siet Pſal. 3. op v. 8. 25 Dat is / velt ghy hem neder / eer hy my overvalle. 26 And. van den godtlooſen, [die] u ſweert [is]. dat is / dooꝛ wiens ſweert ghy my oeffent ende bepꝛoeft. ende alſoo in't volgende vs / [die] uwe hant [zijn.] 27 Stelt hier tegen Pſal. 16. 5 / &c. ende het volgende vs alhier. 28 V. allerleyen overvloet ende leckernye van ſpijſe ende dꝛanck / die Godts verboꝛgen ſchat ofte goet genoemt woꝛden / om datſe in Godes lucht ende aerdrijck als verboꝛgen zijn / ende dooꝛ ſijne regeringe / boven / ende onder / uyt den gront der aerde woꝛden vooꝛtgebꝛacht. 29 And. ſy overvloeyen van kinderen. 30 Ofte / haren overvloet, hare heerlickheyt. 31 Siet Pſal. 8. op v. 3. 32 Vergel. vob. Pſal. 4. 7 / 8. ende 16. 11. met de aenteeck. aldaer. Item 1. Coꝛ. 13. 12. 2. Coꝛ. 5. 7. 1. Joh. 3. 2. 33 Ofte / uwe gelijckeniſſe: and. ick ſal verſadicht worden, als ick ſal opwaken [met] u beelt, ofte / uwe gelijckeniſſe. Siet 1. Coꝛ. 15. 49. 1. Johan. 3. 2.

Pſalm xviij.

Siet den inhoudt deſes Pſalms / op 2. Sam. 22.

1 [1] VOoꝛ den Opper-ſang-meeſter: [een Pſalm] Davids des knechts des HEEREN / die de woorden deſes liets tot den HEERE geſpꝛoken heeft / ten dage als hem de HEERE geredt hadde uyt de hant aller ſijner vyanden / ende uyt de hant Sauls.

2 Hy ſeyde dan: Ick ſal u [2] hertelick lief hebben / HEERE / mijne ſterckte.

3 De HEERE is mijne ſteen-rotze / ende mijn boꝛcht / ende mijn uythelper / mijn Godt / mijne rotze / op welcken ick betrouwe: mijn ſchilt / ende hooꝛn mijns heyls / mijn hooch vertreck.

4 Ick aenriep den HEERE die te pꝛijſen is / ende wierde verloſt van mijne vyanden.

5 Banden des doots hadden my ombangen / ende beken Belials verſchꝛickten my.

6 Banden der helle omringden my / ſtricken des doots bejegenden my.

7 Als my bange was / aenriep ick den HEERE / ende riep tot mijnen Godt: hy hooꝛde mijne ſtemme uyt ſijn paleys / ende mijn geroep vooꝛ ſijn aengeſichte quam in ſijne ooren.

8 Doe daverde ende beefde de aerde / ende de gronden der bergen beroerden ſich / ende daverden / om dat hy ontſteken was.

9 Roock ginck op van ſijner neuſe / ende een vyer uyt ſijnen mont verteerde; kolen werden daer van aengeſteken.

10 Ende hy booch den hemel / ende daelde neder / ende donckerheyt was onder ſijne voeten.

11 Ende hy voer op eenen Cherub / ende vlooch; Ja hy [3] vlooch ſnellick op de [4] vleugelen des wints.

12 Duyſterniſſe ſettede hy tot ſijne verberginge; rontom hem was ſijne tente / duyſterheyt der wateren / wolcken des hemels.

13 Van den glantz / die vooꝛ hem was / dꝛeven ſijne wolcken daer henen; hagel / ende vyerige kolen.

14 Ende de HEERE donderde in den Hemel / ende de alderhoochſte gaf ſijne ſtemme; hagel ende vyerige kolen.

15 Ende hy ſondt ſijne pijlen uyt / ende verſtroydeſe; ende hy [5] vermenichvuldichde de blixemen / ende verſchꝛickteſe.

16 Ende de diepe kolcken der wateren werden geſien / ende de gronden der werelt werden ontdeckt / van u ſchelden / ô HEERE / van het geblaes des wints uwer neuſe.

17 Hy ſondt van der hoochte / hy nam my; hy trock my op uyt groote wateren.

18 Hy verloſte my van mijnen ſtercken vyant / ende van mijne haters / om datſe machtiger waren dan ick.

19 Sy hadden my bejegent ten dage mijns ongevals / maer de HEERE was my tot een ſteunſel.

20 Ende hy voerde my uyt in de ruymte / hy ruckte my uyt; want hy hadde luſt aen my.

21 De HEERE vergoldt my nae mijne gerechtichept; hy gaf my weder nae de reynichept mijner handen.

22 Want ick hebbe des HEEREN wegen gehouden / ende en ben mijnen Godt niet godtlooſlick afgegaen.

23 Want alle ſijne rechten waren vooꝛ my;

1 Deſe Pſalm ſtaet oock beſchꝛeven 2. Sam. 22. behalven datter eenige veranderingen hier ende daer gevonden woꝛden / die 't den Heyligen Geeſt gelieft heeft te gebꝛuycken / als uyt de vergelijckinge kan woꝛden bevonden. Siet d'aenteeck. aldaer.
2 Ofte / hertgrondelick, innerlick, uyt mijn binnenſte, gelijck eene moeder de vꝛucht haers lichaems bemint. want 't Hebꝛ. woort komt van een woort / dat baer-moeder, ingewant, ende vooꝛts ontferminge, ofte / barmherticheyt beteeckent. Sulcx dat dit woort eene liefde beteeckent / die niet alleen opꝛecht is / maer oock met ſeer vyerige inwendige bewegingge yemanden woꝛt toegedꝛagen. Vg. Pſal. 103. 1.
3 'T Hebꝛ. woort woꝛt gebꝛuyckt van het ſnel vliegen eens Arents. Deut. 28. 49. Jerem. 48. 40. ende 49. 22.
4 Verg. Pſal. 104. 3.
5 Ofte / ſchoot blixemen uyt. ſiet Job 16. 13. Jerem. 50. 29.

my; ende sijne insettingen en dede ick niet van my wech.

24 Maer ick was oprecht by hem/ en ick wachtede my voor mijne ongerechticheyt.

25 So gaf my de HEERE weder nae mijne gerechticheydt/ nae de reynicheyt mijner handen/ voor sijne oogen.

26 By den goedertierenen houdt ghy u goedertieren/ by den oprechten man houdt ghy u oprecht.

27 By den reynen houdt ghy u reyn/ maer by den verkeerden bewijst ghy u eenen [6] worstelaer.

28 Want ghy verlost het bedruckte volck; maer de [7] hooge oogen vernedert ghy.

29 Want ghy doet mijne [8] lampe lichten/ de HEERE/ mijn Godt/ doet mijne duysternisse opklaren.

30 Want met u loop ick door eene bende/ ende met mijnen Godt spring ick over eenen muer.

31 Godts wech is volmaeckt; de reden des HEEREN is doorloutert; hy is een schilt/ allen die op hem betrouwen.

32 Want wie is Godt/ behalven den HEERE? ende wie is een rotz-steen/ dan alleen onse Godt?

33 'Tis Godt die my met kracht omgordet; Ende hy heeft mijnen wech [9] volkomen gemaeckt.

34 Hy maeckt mijne voeten gelijck als der hinden/ ende hy stelt my op mijne hoochten.

35 Hy leert mijne handen ten strijde/ so dat een stalen boge met mijne armen verbroken is.

36 Oock hebt ghy my den schilt uwes heyls gegeven/ ende uwe rechterhant heeft my ondersteunt/ ende uwe sachtmoedicheyt heeft my groot gemaeckt.

37 Ghy hebt mijnen voetstap ruym gemaeckt onder my/ ende mijne enckelen en hebben niet gewanckelt.

38 Ick vervolchde mijne vyanden/ ende troffe aen; ende ick en keerde niet weder/ tot dat ickse verdaen hadde:

39 Ick doorstackse/ datse niet konden weder opstaen; sy vielen onder mijne voetē.

40 Want ghy omgordet my met kracht ten strijde; ghy deedt onder my nederbucken/ die tegen my opstonden.

41 Ende ghy gaeft my den necke mijner vyanden/ ende mijne haters/ die vernield' ick.

42 Sy riepen/ maer daer en was geen verlosser; tot den HEERE/ maer hy en antwoordde se niet.

43 Doe vergruysde ickse als stof voor den wint; ick ruymdese wech/ als slijck der straten.

44 Ghy hebt my uytgeholpen van de twisten des volcks/ ghy hebt my gestelt tot een hooft der heydenen; het volck/ [dat] ick niet en kende/ heeft my gedient.

45 So haest als [haer] oore [van my] hoorde/ hebbē sy my gehoorsaemt; vreemde hebben sich my geveynsdelick onderworpē.

46 Vreemde zijn vervallen/ ende hebben gezittert uyt hare sloten.

47 De HEERE leeft/ ende gelooft zy mijn rotz-steen; ende verhoocht zy de Godt mijns heyls:

48 De Godt/ die my volkomene wrake geeft/ ende de volcken onder my brengt:

49 Die my uyt helpt van mijne vyanden; ja ghy verhoocht my boven de gene die tegen my opstaen; ghy reddet my van den man des gewelts.

50 Daerom sal ick u/ ô HEERE/ loven onder de heydenen; ende uwen Naem sal ick psalm-singen:

51 Die de verlossingen sijns Coninckx groot maeckt/ ende goedertierentheyt doet aen sijnen gesalfden/ aen David/ ende aen sijn zaet/ tot in eeuwicheyt.

6 Ofte/ verdraeyt, Siet 2. Sam. 22. op v. 27.
7 Siet Psal. 10. op v. 4.
8 Siet Job 18. op v. 6.
9 D. volkomelick effen/ ofte/ klaer gemaeckt. als 2. Sam. 22. 33. staet.

Psalm xix.

David leert/ dat Godts schepselen/ insonderheyt den hemel ende der Sonnen loop/ overvloedichlick betuygen van sijne almacht/ wijsheyt/ ende gemeyne goedicheyt/ maer roemt boven al de bysondere genade/ die hy aen sijn volck bewijst door d' openbaringe sijns salichmakenden woorts: waer door David verlicht zijnde/ sijnen sondelicken staet bekent/ biddende om reyninge/ mitsgaders bewaringe voor der sonden heerschappye/ ende dat hy Gode wel-behaechlick moge leven.

1 EEn Psalm Davids/ voor den [1] Opper-sang-meester.

2 De hemelen [2] vertellen Godts eere/ ende het [3] Uytspansel verkondicht sijner handen werck.

3 [4] De dach aen den dach [5] stort overvloedichlick sprake uyt; ende de nacht aen de nacht toont wetenschap.

4 [6] Geene sprake/ noch geene woorden zijnder/ daer [7] hare stemme niet en worde gehoort.

5 [a] Haer [8] richt-snoer gaet uyt over de gantsche aerde/ ende hare redenen aen 't eynde der werelt; hy heeft in de selve eene [9] tente gestelt voor de Sonne.

6 Ende [10] die is als een bruydegom/ uytgaende uyt sijne slaep-kamer; sy [b] is vrolick als een [11] helt/ om 't pat te loopen.

7 Haren uytganck is vant' eynde des hemels/ ende haren ommeloop tot aen de eynden des selven; ende [12] niets is verborgen voor hare hitte.

8 [c] De [13] Wet des HEEREN is volmaeckt/ [14] bekeerende de ziele: de [15] getuygenisse des HEEREN is [16] gewis/ den slechten wijsheyt gevende.

9 De bevelen des HEEREN zijn [17] recht/ verblijdende het herte: het gebodt des HEEREN is suyver/ verlichtende de [18] oogen.

10 De [19] vreese des HEEREN is reyn/ bestaende tot in eeuwicheyt: de rechten des HEEREN zijn [20] waerheyt/ t' samen zijnse rechtveerdich.

11 [d] Sy sijn begeerlicker dan gout/ ja dan veel fijn gout; ende [e] soeter dan honich/ ende [21] honich-seem.

12 Oock wort u knecht door de selve [22] klaerlick vermaent; in 't houden van dien is grooten [23] loon.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 D. geven ons stoffe om Godts almacht/ wijsheyt/ ende goedicheyt te vertellen.
3 Siet Genes. 1. op v. 6.
4 D. elcke dach ende nacht/ steets op malkanderen volgende/ d'eene aen den anderen.
5 Dat is/ 't is offe ons steets toesprakem ende leerden/ gelijck de fonteynen ofte sprinck-aderen steets overvloedichlick water uytgevē ofte uytborrelen/ waer van 't Hebr. woort eygentlick verstaen wort. siet Prov. 18. 4. Eccl. 12. 8. Jes. 49. 10.
6 D. hoe seer verscheyden de talen ende woorden der menschen oock mogen zijn/ sulcks dat d'een den anderen niet en kan verstaen/ so is nochtans (om soo te spreken) de tale deser schepselen ende hantwercken Godts by allen verstandelick/ datmen kan weten/ wat sy ons willen seggen. And. [sy hebben] geene sprake, noch geene woorden, [nochtans] wort hare stemme gehoort. dat is/ verstaen/ Siet Genes. 11. op v. 7.
7 T. w. der hemelen/ uyt v. 1.
a Rom. 10. 18.
8 D. haer uytermaten schoon gebouw/ als of het met een richt-snoer afgemeten ende daer nae gemaeckt ware. siet Zach. 1. 16. ende Job 38. op v. 5. ofte/ linie, regel, voorschrift, schrift. D. 'Tis/ offe ons met grove linien ende letteren schreven ende leerden van haren Schepper. Vgel. Jesai. 28. 10. waer op d' Apostel dit gepast hebbe/ Siet Rom. 10. 18.
9 Dit wort in 't volgende vs verklaert.
10 T. w. de Sonne/ seer schoon ende cierlick hervoor brekende ende oprijsende/ gelijck een bruydegom met cierlicke kleederen voor den dach pleecht te komen. Siet Jesa. 61. 10.
b Eccl. 1. 5.
11 Snel en sterck-loopende van den opganck tot den nederganck. Vgel. Eccl. 1. 5.
12 Ofte/ niemant. verstaet daer de Sonne schijnt.
c 2. Sam. 22. 31. Psal. 18. 31.
13 Ofte/ leere, dat is/ Godts heylich woort. Siet Psal. 1. op v. 2.
14 Ofte/ weder-brengende, weder-oprichtende, dat is/ verquickende/ troostende/ als Psal. 23. 3. siet oock Ruth 4. op v. 15. dit is de vrucht van de leere des Euangeliums.
15 Sijn woort/ getuygende van sijn wesen/ wille/ ende wercken.
16 Dat is/ waerachtich/ seker/ vast/ bestandich. Vgelijckt Psal. 93. 5. ende 111. 7.
17 Ofte/ richtich. dat is/ in alles gelijckformich/ met sich selven over-een-stemmende/ ende den eenigen rechten wech der salicheyt recht wijsende. van 't Hebr. woort siet bov. Psal. 7. op v. 11.
18 Des verstants. siet Psal. 13. op v. 4.
19 Godt vreesen ende eeren, item/ in sijn wegen te wandelen, worden met malcanderen verwisselt Jes. 29. 13. Vgel. met Mat. 15. 9. ende 2. Chro. 6. 31. met 1. Reg. 8. 40. ende Psal. 128. 1. Sulcx datmen hier door de kinderlicke vreese/ waer mede de kinderē Godts uyt den geloove hem eeren/ bequamelick kan verstaen de leere van de ware Religie/ ende Godts-dienst/ zijnde reyn van alle vuylicheyt der menschelicke gedichtselen/ ende medebrengende reynicheyt der herten ende handen. Psal. 24. 4.
20 D. seer/ ofte/ in alle manieren waerachtich/ niet dan enckele waerheyt.
d Psal. 119. 72, 127. Proverb. 8. 11.
e Psal. 119. 103.
21 *Hebr.* het vloeyende der honichraten. dat is/ dat uyt de honichraten van selfs sonder perssen vloeyt/ ongeprnden honich.
22 Het Hebr. woort beteeckent blincken, klaer schijnen. ende voorts vermanen, waerschouwen. waer door de mensche een licht ende klaricheyt bekomt voor sijne ziele/ mitsgaders nutticheyt, profijt, ende voordeel. Vgel. Ezech. 3. vss. 18/ 19/ 20/ 21.
23 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick de hiele, versene, (Gen. 3. 15. ende 26. 26.) ende wort voorts genomen voor het eynde van een dinck/ (als hooft voor 't begin) ende wijders voor uytkomste, geluck, profijt, belooninge. om datse in 't eynde ende op 't laetste komen: gelijck een ander woort/ beteeckenende eygentlick het achterste, oock alsoo gebruyckt wort. Siet Prov. 23. op v. 18. dat nu Godt de gehoorsaemheyt sijner kinderen/ niet tegenstaende hare onvolmaecktheyt/ met groote beloften vereert/ de selve voor aengenaem houdt ende beloont/ dat en geschiet niet na hare verdienste/ maer uyt genade om de verdiensten Iesu Christi wille.

13 Wie soude de [24] afdwalingen verstaen? reynigt my van de [25] verborgene [afdwalingen].

14 Houdt uwen knecht oock te rugge van [26] trotsheden / laetse niet over my [27] heerschen; dan sal ick [28] oprecht zÿn / ende reyn van [29] groote overtredinge.

15 Laet de redenen mÿns monts / ende de overdenckinge mÿns herten [30] welbehaeglick zÿn voor u aengesichte; ô HEERE / mÿn rotzsteen ende mÿn verlosser.

24 D. sonden / die men door onwetenheyt ende onbedachtheyt begaet. Siet Levit. 4. op v. 2. hy wil seggen / niemant kanse verstaen: (soo menigerley / veel / ja ontallick zijnse). Vgl. 1. Reg. 3. 9. met 2. Chron. 1. 10.
25 Die ick niet sie noch mercke.
26 Ofte / moetwillichedē, dat is / moetwillige sonden / die willens ende wetens / ende met opset / hoochmoet / ende verachtinge Godts geschieden. 27 Vergel. Rom. 6. 12. 28 Siet Genes. 6. op v. 9. 29 Ofte / vele, menichvuldige.
30 *Hebr.* tot. ofte / nae welbehagen, ofte / aengenaemheyt zijn: Vg. Jes. 56. 7. Jer. 6. 20.

Psalm xx.

Eene segeninge ende gebedt der kercke voor den Coninck David / sullende uyt-trecken ten strijde: met een vast vertrouwen van victorie ende triumph / door den hemelschen Coninck / den Messiam.

1 EEn Psalm Davids / voor den [1] Opper-sang-meester.

2 De HEERE verhoore u inden dach der benaeuwtheyt; De [2] Naem des Godts Jacobs [3] sette u in een [4] hooch vertreck.

3 Hy sende [5] uwe hulpe uyt het [6] heylichdom / ende ondersteune u uyt Zion.

4 Hy [7] gedencke aller uwer spÿs-offeren / ende make u brant-offer tot [8] assche / [9] Sela!

5 Hy geve u nae u [10] herte / ende [11] vervulle allen uwen raet.

6 [12] Wy sullen juychen over [13] u heyl / ende de vaendelen [14] opsteken in den Name onses Godts: De HEERE [15] vervulle alle uwe begeerten.

7 Als nu weet ick / dat de HEERE sÿnen Gesalfden [16] behoudt; hy sal hem verhooren uyt den hemel sÿner [17] heylicheyt; [18] het heyl sÿner rechter-hant sal zÿn met mogentheden.

8 [19] Dese [vermelden] van wagens / ende die van peerden; maer wy sullen vermelden van den Naem des HEEREN onses Godts.

9 Sy hebben sich [20] gekromt / ende zÿn gevallen; maer wy zÿn geresen / ende staende gebleven.

10 ô HEERE / [21] behoudt: die Coninck [22] verhoore ons ten dage onses roepens.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 Siet 2. Sam. 6. op v. 2. ende vgel. ond. v. 8.
3 *Hebr.* eygentlick / verheffe, oft / verhooge u.
4 Daer ghy versekert moocht zijn tegen der vyanden gewelt. Siet 2. Sam. 22. op v. 3. dat is / hy beware ende beschutte u.
5 Door de welcke ghy moocht worden geholpen.
6 Daer de Arke des verbonts (des Heeren Christi voorbeelt) was / op den berch Zion.
7 And. hy riecke dat is / hy neme aen / houde voor aengenaem / gedenckende aen sÿne beloften ende uwe gebeden. Siet Levit. 2. op v. 2. Hos. 14. op v. 8.
8 Toonende met eenich teecken / dat het hem aengenaem zy. Siet Levit. 9. 24. 1. Chron. 21. 26. ende 2. Sam. 24. op v. 23. and. hy make u brand-offer vet. D. hy laet 't et hem aengenaem zijn / als wesende uyt eene oprechte affectie van 't beste geoffert.
9 Siet Psal. 3. op v. 3.
10 Dat is / nae uwen wensch / dat u voornemen wel mach gelucken. 11 D. volbrenge / als in 't volgende. 12 Hier verklaert de gemeente haer vertrouwen van de verhooringe / ende victorie. 13 Dat ghy / ô Coninck / van Godt sult ontfangen / ofte / dat ghy / ô Godt / onsen Coninck sult geven: ofte / uwe overwinninge, (ende alsoo in 't volgende) die u Godt verleenen sal. Siet 2. Sam. 8. op v. 6. 14 Ofte / laten vliegen, voeren: tot een teecken van goedē moet / ende vertrouwen van victorie / ende triumph / ende dat ter eeren onses Godts / ende onser vyanden schrick. Vgel. Psal. 60. 6. Cant. 2. 4. ende 5. 10. ende 6. 4. item Num. 2. 2 / 3 / &c. met d'aenteeck. In 't Hebr. is een woort / als of men seyde: wy sullen vaendelēren. 15 Ofte / sal vervullen. 16 Ofte / verlost heeft, overwinninge gegeven heeft. dat is / ick vertrouwe soo vast / vermits sÿne beloften / dat hem Godt victorie sal geven / als of hyse bereedts hadde. 17 Dat is / uyt sÿnen heyligen Hemel / die alsoo genoemt wort / om dat Godt / die de heylicheyt selve is / daer in geseyt wort te woonen / alsoo / Palleys uwer heylicheyt. Psal. 5. 8.
18 And. door de krachten des heyls sÿner rechter-hant. dat is / sÿner rechter-hant krachtichlick uytstreckende om sÿnen gesalfden de overwinninge te bestieren. 19 Onse vyanden vermelden / d'een van menichte van ysere wagens / d'ander van veelheyt der peerden / waer op sy vertrouwen / maer wy / &c. 20 Als Sisera / Judic. 5. 22.
21 Ofte / geeft heyl, overwinninge. als v. 7. 22 Ofte / sal ons verhooren. te weten / de hemelsche Coninck / onse Heere Iesus Christus, wiens voorbeelt David was.

Psalm xxj.

David danckt Godt / voor sich / ende in den name der kercke / voor d'ontfangene victorien ende den gesegenden staet sÿns Coninckrijcks / zijnde een voor-beelt des eeuwigen Coninckx ende Coninckrijcks Iesu Christi: ende prophetéert de bestandicheyt van beyden / mitsgaders den ondergang aller vyanden van dien / tot Godes lof.

1 EEn Psalm Davids / voor den [1] Opper-sang-meester.

2 ô HEERE / de Coninck is verblÿdt over uwe sterckte; ende hoe seer is hy verheugt over u heyl?

3 Ghy hebt hem sÿns herten wensch gegeven; ende [2] d'uytsprake sÿner lippen en hebt ghy niet geweert / [3] Sela!

4 Want ghy komt hem voor met segeningen van 't goede; op sÿn hooft settet ghy eene kroone van fÿnen goude.

5 Het [4] leven heeft hy van u begeert / [5] ghy hebt het hem gegeven; [6] lengte van dagen / eeuwichlick ende altoos.

6 Groot is sÿne eere door u heyl; Majesteyt ende heerlickheyt hebt ghy hem toegevoegt.

7 Want ghy settet hem [tot] [7] segeningen in eeuwicheyt; ghy verbrolickt hem door vreuchde met u [8] aengesicht.

8 Want de Coninck vertrouwt op den HEERE / ende door de goedertierenheyt des Alderhoochsten en sal hy niet [9] wanckelen.

9 Uwe hant sal [10] alle uwe vyanden [11] vinden; uwe rechter-hant sal uwe haters vinden.

10 Ghy sultse setten als eenen vyerigen oven ter tÿt uwes [toornigen] [12] aengesichts; De HEERE salse in sÿnen toorn verslinden / ende het vyer salse verteeren.

11 Ghy sult hare [13] vrucht van der aerde verdoen; ende haer [14] zaet van de kinderen der menschen.

12 Want sy hebben quaet tegen [15] u aengeleyt; sy hebben een schendelicke daet bedacht / [doch] sullen niets vermogen.

13 Want ghy sultse setten tot een [16] wit / met uwe [17] pezen sult ghy op haer aengesicht toeleggen.

14 Verhoogt u / HEERE / in uwe sterckte; so sullen wy singen / ende uwe macht met Psalmen loven.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 D. 't gene hy tot u in sÿn gebedt uytgesproken ende van u begeert heeft.
3 Siet Psal. 3. op v. 3.
4 Als hy van wegen sÿne vyandē in doots perijckel was. verstaet met Godts genadigen segen / daer by. Vgel. Psal. 30. 6. ende 133. 3.
5 And. ghy hebt hem gegeven lengte van dagen, &c.
6 D. een lanck levē. Vgel. Deut. 30. 20. dit siet wel eensdeels nae het lichaem op David / die in goeden ouderdom is gestorven / maer streckt sich oock voorts op den Messiam / Davids zaet nae den vleesche / (Siet Jesa. 53. 10.) ende wijders op David ende alle leden Christi, ten aensien dat sy door 't geloove in hem het eeuwich leven hebben.
7 Vergel. Gen. 12. op v. 2. Jesa. 19. 20. Ezech. 34. 26.
8 Siet Num. 6. op vss. 25 / 26. ende Psal. 16. 11.
9 Als boven Psal. 15. 5.
10 And. sal [wrake] vinden voor alle, &c. ofte, sal genoechsaem zijn voor alle uwe vyanden, te weten / om die te dempen.
11 D. Aentreffen / grijpen ende straffen.
12 D. uwes toorns / dat is / wanneer ghyse in toorne sult aensien / oordeelen ende straffen. Vgel. Psal. 34. 17. ende Gen. 32. 20. Levit. 17. 10. ende 20. 6. Jerem. 3. 12. ende 4. 26. Thren. 4. 16. merckt / dat het aengesicht Godts hier genomen wort voor sÿnen toorn / ende vob. v. 7. voor sÿn gunst. Vgel. Psal. 25. 18 / 19. 13 De vrucht haers lichaems (als de Schrift spreeckt) / dat is / hare kinderen: anders wort oock door de vrucht van yemants hant verstaen / 't gene hy door sÿnen arbeyt verkrijcht / ofte overwint. Prov. 31. 16 / 31.
14 D. kinderen ofte nakomelingen. 15 Want Godt rekent hem selven aengedaen te worden / datmen sÿnen volcke aendoet. siet Gen. 20. op v. 6. 16 *Hebr.* schouder, ofte / dijck. dat is / eene opgehoochde ofte uytstekende plaetse / daer op ghy / als op een doelwit / sult micken / om haer recht in 't gesicht te treffen. 17 *Hebr.* koorden, dat is / de peze van den boge. verstaet / de pijlen op uwen boge toerichten.

Psalm xxij.

Al-hoe-wel in desen Psalm eenige dingen op David (als Christi voorbeelt) konnen geduydt worden / so blijckt nochtans uyt den gantschen inhoudt / ende den Nieuwen Testamente / dat David door den Prophetischen Geest principalick den Heere Christum hier heeft in-gevoert / sprekende van sÿn bitter lijden voor sÿne kercke / mitsgaders sÿne verhooginge / ende toekomende uytbreydinge sÿns geestelicken Coninckrijcks door de gantsche werelt / ende des selven geduericheyt / met verhael van de weldaden die wy daer van bekomen / om hem daer voor te dienen / te eeren / ende te dancken.

1 EEn Psalm Davids / voor den [1] Opper-sang-meester / [2] op Ajeleth hasschachar.

2 [a] [3] Mÿn Godt / mÿn Godt / waerom hebt ghy my verlaten? verre zÿnde van mÿner verlossinge / [van] de woorden mÿns [4] brullens?

3 Mÿn Godt / ick roepe des daegs / maer ghy en antwoordt niet; ende des nachts / ende [5] ick en hebbe geene stilte.

4 Doch ghy zÿt heylich / woonende

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 Ofte / nae, van. de hinde des dageraets. Sommige houden 't voor een musicael instrument / daer op men desen Psalm moeste spelen; andere / voor de eerste woorden van een seker Liedt / onder de Joden te dier tijt bekent / daer nae dese Psalm gesongen zy. Daer zijnder oock die 't aldus verduytschen: in. ofte / tegen de kracht des dageraets, meynende dat dese heerlicke prophetie van Christi lijden / doot / ende opstandinge / &c. den Priesteren ende Leviten gegeven zy / om alle morgens met het aenbreken des dageraets in Godts huys gesongen te worden. Andere duydent op Christum, die by een hert vergeleken wort / Cant. 2. 9 / 17. ende 8. 14. ende des morgens seer vroech uyt den grave is opgestaen: gelijck de opstandinge de morgenstont genoemt wort. Psal. 49. 15. waer van de verstandige Leser sal mogen oordeelen. a Matth. 27. 46. Marc. 15. 34. 3 Hoe wel eenige dingen in desen Psalm mede op David / als Christi voorbeelt / bequamelick konnen gepast worden / so blijckt nochtans klaerlick uyt de vier Euangelisten / datse meest alle principalick ende eygentlick inde persoon des Heeren Christi, onses eenigen Messiæ, zijn vervult / ende dat / dien volgens / David door den prophetischen Geest onsen Heere Christum, als hier selfs tot sÿnen Vader sprekende / heeft ingevoert. 4 Dit geeft te kennen eene schrickelicke beroerte des herten / voortbrengende een sterck geroep. Vgel. Job 3. 24. Psal. 32. 3. ende 38. 9. ende siet Matt. 27. 46. Hebr. 5. 7. dit alles heeft de Heere Christus geleden / als onse borge / dragende den toorn Godts van wegen onse sonden / ende voor de selve volcomelick betalende.
5 Ofte / voor my is geene stilte. D. ick houde niet op / ruste niet van klagen / ofte / doch ick bekome geene stilte / dat is / ruste / al schoon ick roepe / mijn lijden houdt niet op.

[onder] de [6] lofsangen Israëls.

5 Op u hebben onse vaders vertrouwt; Sy hebben vertrouwt / ende ghy hebtse uytgeholpen.

6 Tot u hebben sy geroepen / ende zijn uytgereddet; [b] op u hebben sy vertrouwt / ende en zijn niet beschaemt geworden.

7 Maer ick ben een [7] worm / ende geen man; een smaet van menschen / ende veracht [8] van den volcke.

8 Alle die my sien / [c] bespotten my; sy [9] steken de lippe uyt / sy [10] schudden den kop; [seggende:]

9 [d] Hy heeft [het] op den HEERE [11] gewentelt / dat hy hem [nu] uythelpe / dat hy hem redde / [12] dewijle hy lust aen hem heeft.

10 [13] Ghy zijt het immers / die my uyt den buyck hebt uytgetogen; die my hebt [14] doen vertrouwen / zijnde aen mijner moeder borsten.

11 Op u ben ick [15] geworpen van de baermoeder af; van den buyck mijner moeder aen zijt ghy mijn Godt.

12 So weest niet verre van my / want benauwtheyt is nae by; want daer en is geen helper.

13 [16] Vele varren hebben my omcingelt; stercke [17] [stieren] van [18] Basan hebben my [19] omringt.

14 Sy hebben haren mont tegen my [20] opgesperret; [als] een verscheurende ende brullende leeuw.

15 Ick ben [21] uytgestort als water / ende alle mijne beenderen hebben sich van een gescheyden; mijn herte is als was / 't is [22] gesmolten in 't midden mijns ingewants.

16 Mijne kracht is verdroogt als een pot-scherf / ende mijne tonge [23] kleeft aen mijn gehemelte; ende ghy legt my in het stof [24] des doots.

17 Want [25] honden hebben my omcingelt / eene vergaderinge der boosdoenders heeft my omgeven; [e] sy hebben mijne handen ende mijne voeten [26] doorgraven.

18 Alle mijne beenderen soud' ick konnẽ [27] tellen; sy schouwen 't aen / sy sien [28] op my.

19 [f] Sy deylen mijne kleederen onder hen / ende werpen het lot over mijn gewaet.

20 Maer ghy / HEERE / en weest niet verre; mijne sterckte / haest u tot mijner hulpe.

21 Reddet mijne [29] ziele van den [30] sweerde; mijne [31] eensame van het [32] gewelt des honts.

6 D. in u huys / het welcke de plaetse is / daer u volck uwen naem prijst / van wegen de genadige hulpe ende verlossingen / die ghy aen haer pleecht te bewijsen. And. nochtans zijt ghy heylich, sittende, (dat is / altoos blijvende) ô ghy lofsangen (de menigerley ofte volkomen lof) Israëls. Vgel. Deut. 10.21. Jerem. 17.14.
b Psal. 25.3. eñ 31.2. Iesa. 49.23. Rom. 9.33.
7 Dat is / gelijck een worm, dat is / seer swack ende krachteloos / gantsch niet geacht / ende als onder voeten getreden / als volgt. Vgel. Job 25.6. Jesa. 41.14.
8 *Hebr.* een verachte des volcks.
c Matth. 27.39.
9 And. sy trecken de lippe. *Hebr.* eygentlick sy openẽ met de lippe.
10 Siet 2. Reg. 19. op v. 21.
d Matth. 27.43.
11 *Hebr.* wentelen, ofte / rollen op den HEERE, dat is / hy heeft sich selven / ofte / sijnen wech (als Psal. 37.5.) ofte sijne sake / d'uytkomste sijns lijdens / den Heere bevolen / opgedragen / opgegeven / (als wy oock gewoon zijn te spreken) vastelick betrouwẽde op hem: als wanneermẽ yets ergens henen rolt / daer 't bewaert sal blijven liggen / ofte / yets op yemant schuyft / die het wel machtich is op sich te nemen / ende te dragen / ofte te redden. Vgel. Psal. 55.23. Prov. 16.3. 1. Pet. 5.7. alwaer diergelijcke liefelicke manieren van spreken gebonden worden.
12 Des hy sich beroemt: alsoo spreken sy spotscher wijse.
13 Dit is eene antwoorde op de voorgaende spotterije der godtloosen / vol zijnde van vertrouwen.
14 And. in sekerheyt, ofte / behoudenisse gestelt.
15 D. uwe sorge ende bewaringe bevolen: eene gelijckenisse genomen van een vroet-vrouwe ofte eene voedster / die het nieuw geboren kint op de knien / ofte in haren schoot / ontfangt ende koestert.

16 Ofte / groote, machtige, varren. verstaet de overste des Joodschen volcks / zijnde als stercke, lijvige, vette ossen, ende wreede stootende stieren. 17 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick / stercke, machtige, maer wort oock genomen voor stieren, ossen, ofte bullen, als afgenomen wort uyt Jesa. 34.7. Siet oock Psal. 50.13. ende 68.31. Jerem. 47.3. (alwaer 't voor stercke guylen genomen wort) ende 50.11. 18 Siet Deut. 32. op v. 14. ende Ezech. 39.18. Hos. 4.16. Amos 4.1. 19 *Hebr.* als ofmen seyde: kroons-wijse omgeven, ofte / besett. 20 Vgel. Job 16.10. Thren. 2.16. ende 3.46. 21 D. mijne krachten vloeyen wech / als water datmen uytstort.
22 Siet Deut. 1. op v. 28. ende 20.8. ende Josu. 7.5. ende 14.8. Psal. 68.3 / &c.
23 Soo dat ick kommerlick spreke. siet Job 29.10. Psal. 137.6. Ezech. 3.26. ofte / van wegen drooghte ende grooten dorst. Siet Joh. 19.28. 24 D. in sulcken staet / dat ick ben als een doode / diemen sal mogen begraven. Sommige houden 't voor eene gelijckenisse / genomen van Campioenen / die uytgeworstelt hebbende / ende gantsch krachteloos geworden zijnde / in 't stof / als doode / daer henen vallen. 25 Verst. de Hoogepriesters ende Schriftgeleerde / mitsgaders het snoode gespuys der Joden ende soldaten / die de Heere Christus by honden vergelijckt / vermits hare snoodicheyt / onreynicheyt / ende dulle raserije tegen hem. Vgel. Job 30.1. Psal. 59.7/15. Prov. 26.11. Mat. 7.6. Phil. 3.2. Apoc. 22.15. siet oock 2. Sam. 3. op v. 8. e Matt. 27.35. Marc. 15.24. Luc. 23.33. Ioh. 19.23.37. ende 20.25. 26 D. sy hebben mijne handẽ ende voeten doornagelt.
27 Door dien sy aen 't kruys soo zijn uytgereckt / datse (als uytstekende) souden geteld konnen worden. 28 Ofte / aen my. T. w. haren wensch / dat is / sy nemen haren lust ende vermaeck daer in / datse mijn lyden met hare oogen mogen aenschouwen. Vgel. Psal. 35.21. ende 37.34. ende 54.9. ende 59.11. ende 92.12. ende 118.7. f Luc. 23.34. Ioh. 19.24.
29 D. mijn persoon / ofte / leven / ende soo in 't volg. siet Gen. 12. op v. 5. eñ 19. op v. 17.
30 D. van desen scherpen ende bitteren strijt / dit vyantlick ende doodtlick gewelt / dese wreede vervolginge / ende verwondinge / ja den doot selfs: gelijck het woort sweert somtijts genomen wort door alsulcke gevolgen van sweert ende oorloge. Siet Jer. 25. vss. 16/27/29. Ezech. 38.21 / &c. 31 Ofte / eenige, eenlicke, dat is / mijne ziele, die / als een eenich kint / (waer van dit woort oock elders gebruyckt wort / als Genes. 22.2. Jud. 11.34 / &c.) alleen ende van alle hulpe ontbloot is: alsoo wort het Hebr. woort oock gebruyckt Psal. 35.17. Vgel. oock Psal. 25.16. ende 68.7. 32 *Hebr.* van de hant. Siet Job 5. op v. 20. honts, dat is / der honden / siet op v. 17. men kan hier ende in 't volg. hy oock verstaen den Duyvel, die een Prince deser werelt genoemt / ende by een briesschende leeuw vergeleken wort / Johan. 14.30. Ephes. 6.12. 1. Pet. 5.8. siet het volgende vs.

22 Verlost my uyt des leeuwen muyl; ende [33] verhoort my van de hoornen der [34] eenhoornen.

23 So [g] sal ick uwen [35] Naem mijnen broederen vertellen; in 't midden der gemeynte sal ick u prijsen.

24 Ghy die den HEERE vreeset / prijset hem / al ghy zaet Jacobs / vereert hem; ende ontsiet u voor hem / al ghy zaet Israëls.

25 Want hy heeft [36] niet veracht / noch te versoeyt de verdruckinge des verdruckten / noch sijn aengesicht voor hem verborgen; maer hy heeft gehoort / als die tot hem riep.

26 [37] Van u sal mijn lof zijn / in eene groote gemeynte; ick sal mijne [38] geloften betalen [39] in tegenwoordicheyt der gener die hem vreesen.

27 De [40] sachtmoedige sullen [41] eten / ende versadicht worden / sy sullen den HEERE prijsen / die hem soecken; [42] u lieder herte sal in eeuwicheyt [43] leven.

28 [44] Alle [h] eynden der aerde sullen 't gedencken / ende haer tot den HEERE bekeeren; ende alle geslachten der heydenen sullen voor u aengesichte aenbidden.

29 Want het Coninckrijcke [45] is des HEEREN; ende hy heerscht onder de heydenen.

30 Alle [46] vette op aerden sullen eten / ende aenbidden / alle die [47] in 't stof nederdalen sullen voor sijn aengesichte nederbucken; ende die sijne [48] ziele by 't leven niet en kan houden.

31 Het [49] zaet sal hem dienen; 't sal den Heere [50] aengeschreven worden [51] tot in geslachten.

32 Sy sullen aenkomen / ende [52] sijne gerechticheyt verkondigen den volcke / dat [53] geboren wort; [i] om dat hy [54] 't gedaen heeft.

33 D. verhoort ende verlost my van de hoornen / &c. Alsoo worden dickwijls by den Hebreen twee woorden onder een verstaen. Vgel. Gen. 12. op v. 15. Num. 17. op v. 5. And. want ghy hebt my verhoort, &c. ofte / ia ghy hebt my verhoort.
34 Die seer sterck / wilt / wreet ende onbetemmelick zijn. Num. 23.22. Job 39.9 / &c.
g Hebr. 2.12.
35 Uwe trouwe / waerheyt / ende goedicheyt / roemen by mijne discipulen / ende die door haer woort in my gelooven sullen. siet Hebr. 2.10/11/12. ende Vgel. Joh. 20.19/26. Act. 1.4/6. 1. Cor. 15.6.
36 Alhoewel mijne bedruckthheyt / ofte elende sodanich was / dat de menschen my daerom verachteden ende eenen afkeer van my hadden / so en heeft Godt nochtans daerom my niet verworpẽ noch versoeyt.
37 *Hebr.* uyt u. dat is / ghy sult de materie mijns lofs zijn.
38 Van danckbaerheyt tegen Godt.
39 *Hebr.* tegen over de gene, die hem vreesen.
40 Siet Psal. 10. op v. 17.
41 Met den Heere Christo ende sijne verdiensten door geloove gemeynschap hebben. Vgel. Psal. 132.15. Cant. 5.1. Luc. 1.53. Johan. 6.54 / &c.
42 O ghy sachtmoedige / ghy die den Heere soeckt.
43 Met geestelicke blijtschap vervult zijnde. Siet Psal. 69.33. Johan. 16.22.
44 Prophetie van de bekeeringe der heydenen / waer in het woordeken / alle, niet moet verstaen worden van alle inwoonderen der aerde / rijcke ende arme / hooft voor hooft / maer van de uytbreydinge der gemeynte ende menichte van Godts volck onder den nieuwen Testamente / uyt allerleye natien / sonder onderscheyt / als de sake selfs uytwijst. Vgel. Joh. 10.16. eñ 11.52. Actor. 2.39 / &c. h Psal. 2.8. ende 72.11. ende 86.9. 45 Ofte / komt den HEERE toe. 46 D. rijcke / machtige / als Psal. 78.31. Jesa. 10.16. Ezech. 34.20. de sin is / datter van beyden / rijcke ende vermogende / (als Psal. 45.13. eñ 72.10. Jes. 49.23 / &c.) oock arme ende elendige onder de heydenen sullen zijn / die haer tot Christum sullen bekeeren. siet 1. Cor. 1.26 / &c. 47 D. die slecht van conditie / ofte in de uyterste vernedertheyt / ofte noot zijn. Vgel. Job 30.19. Psal. 44.26. ende 113.7. Jes. 29.4. ende 47.1. Thren. 3.29. 48 Die in doots gevaer is / 't zy door hongers noot / kranckte / vervolginge / ofte andersins / item die in hem selven / vermits sijnen sondigen staet / niet als den doot verdient heeft / ende geen middel noch macht en heeft / om sijne ziele te behouden / sal in demoedicheyt door geloove sijnen troost in Christo soecken / ende hem aenhangen / als zijnde d'eenige toevlucht in alle lichamelicke ende geestelicke nooden.
49 Dat is / de kinderen ende nakomelingen der geloovigen / ofte / een zaet, Christi zaet: sulcx datter altijt zijn sullen / die den Heere Christum sullen aennemen / ende dienen / die oock kinderen genoemt worden / de welcke Godt Christo geeft. Hebr. 2.13. uyt Jes. 8.18. ende / sijn zaet. Jesa. 53.10. 50 Ofte / toegerekent worden, dat is / opgeschreven ende gerekent onder Christi volck ende kercke. Vgel. Psal. 87.4/5/6.
51 And. tot een geslacht. dat is / tot / ofte / voor een volck des Heeren: Vgel. Psal. 14.5. Godt is by het geslachte der rechtveerdigen, ofte / het rechtveerdich geslacht. dat is / volck. Siet oock onder Psal. 24.6. ende 73.15. Vgel. Matth. 12.39. Actor. 2.40.
52 Door het Euangelium geopenbaert. Siet Rom. 3.21/22 / &c. Phil. 3.9. ofte / sijne gerechticheyt, dat is / sijne trouwe ende waerheyt in 't houden sijner beloften van de beroepinge der heydenen. 53 Ofte / geboren sal worden, dat is / haren kinderen ende nakomelingen / die nae haren doot een volck Godts sullen uytmaken / ende door Godts Geest wedergeboren worden. i Psal. 52.11. 54 Dit wonder-werck der genade / dese gerechticheyt / ende salicheyt alleen bereyt / gewrocht ende uytgevoert. And. om dat hy [het (te weten volck)] gemaeckt heeft, als Psal. 100.3. hy heeft ons gemaeckt (ende niet wy selven) sijn volck, ende schapen sijner weyde.

Psalm xxiij.

David stelt in sijn eygen persoon / als in eenen spiegel / voor oogen / de geluckſalicheyt van een oprecht kindt Godes / soo in het lichamelicke / als in 't geestelicke / onder het liefelick beleyt ende de herderlicke voorsorge sijns genadigen Godts / in den oppersten Herder der zielen / onsen Heere Iesu Christo.

1 EEn Psalm Davids. [a] De HEERE is mijn herder / my en sal niets ontbreken.

2 Hy doet my [1] nederliggen in [2] grasige weyden; hy voert my [3] sachtkens aen seer [4] stille wateren.

a Iesa. 40.11. Ierem. 23.4. Ezech. 34.23. Iohan. 10.11. 1. Pet. 2.25. Apoc. 7.17.
1 Vergel. Ezech. 34.15.
2 *Hebr.* weyden van gras, ofte / gras scheutkens, and. in grasige koyen, ofte hutten. D. die rontomme omgeven zijn met groene grasige auwen / ofte weyden. 3 Als Exo. 15.13. ende Psal. 31.4. 4 *Hebr.* wateren der stilten, D. die seer sacht ende stil zijn loopende / tot wateringe der beesten seer bequaem.

3 Hy [5] verquickt mÿne ziele; hy leydt my in't [6] spoor der gerechticheyt / om sÿns Naems wille.

4 [b] Al ginck ick oock in een dal der [7] schaduwe des doots / ick en soude geen quaet vreesen / want ghy zÿt [8] met my; uwen stock / ende uwen [9] staf / die vertroosten my.

5 Ghy richt de [10] tafel toe voor mÿn aengesichte / [11] tegen over mÿne tegenpartÿders; Ghy [12] maeckt mÿn hooft vet met [13] olye / mÿn [14] beker is overvloeyende.

6 Jmmers sullen my 't goede ende de [15] weldadicheyt volgen alle de dagen mÿns levens; ende ick sal in het Huys des HEEREN [16] blÿven in [17] lengte van dagen.

5 *Hebr.* hy doet wederkeeren, ofte / hy brengt weder, dat is / hy richt op / hy verquickt: gelijck een herder de schapen / door hitte ende dorst verflaeuwt zijnde / met liefličke wateren weder te rechte brengt en verquickt. Siet Ruth 4. op v. 15. Psal. 19. op v. 8. Prov. 25. op v. 13. Ofte / hy doet mijne ziele wederkeeren, te weten / op het rechte pat.
6 *Hebr.* de sporen.
b Psal. 3. 6. ende 118. 6.
7 D. op schrickelick duystere en gevaerlicke wegen / sulcks David in sijn ballingschap ontwijfelick dickwijls sal gebeurt zijn. wat dese maniere van spreken voorts beteeckent / is te sien Job 3. op v. 5. ende 10. op vss. 21 / 22, ende 24. 17. Psal. 44. 20. ende 107. 10 / 14. Jerem. 2. 6 / &c. 8 Siet Gen. 21. op v. 22. ende 31. op v. 3. 9 Te weten / herders-staf / die te gelijck voor een steunsel dient: alsoo blijft de Propheet in de gelijckenisse van den Herder. siet Lev. 27. 32. Ezech. 20. 37. Mich. 7. 14. Zach. 11. 7 / &c. 10 Siet Prov. 9. 2 / &c. 11 Dat sy 't tot haren spijt moeten aensien ende lijden. Siet Psal. 112. 10. 12 Dat is / ghy salft mijn hooft overvloedichlick / so dat het als het ende vloeyende is van olye. 13 Verstaet welrieckende olye ofte balsem: Siet Ruth 3. op v. 3. ende Prov. 21. op v. 17. de sin is / ghy verfrolickt my uyter maten seer / Vgel. Psal. 45. 8. ende 133. 2. Eccl. 9. 8. Jesa. 61. 3. 14 Siet Psal. 11. op v. 6. 15 Des Heeren / die hy den sijnen belooft ende bewijst. 16 And. rusten. te weten / in des Heeren Tabernakel / om hem met sijn volck te dienen / ende te loven: het welcke sommige niet alleen op dit leven duyden / maer oock op het toekomende: alsoo oock de volgende woorden. 17 D. langen tijt; ofte / eeuwichlick. Vgel. Psal. 21. op v. 5. ende 93. 5. Jesa. 53. 10.

Psalm xxiiij.

David van Godt bericht zijnde / dat Salomo den Tempel soude bouwen / ende de Arke des Verbonts daer in laten brengen / bekent wel Godts recht ende macht over den gantschen aerdbodem / maer verheucht sich aldermeest over Godts bysondere genade / die hy bewijst aen sijne Kercke / welcker lidtmaten David hier beschrijft / ende vermaent dat de Arke (op welcke Godt sijne tegenwoordicheyt vertoonde) weerdichlick ende eerbiedichlick mach worden ontfangen / als wesende dit eene af-beeldinge van de komste des Messiæ in den Tabernakel sijns lichaems / ende tot sijne Kercke (zijnde Godts Tempel ende Christi Coninckrijck) waer toe mede gehoort sijne hemel-vaert / om van daer als Coninck der glorie sijne Kercke te regeren.

1 EEn Psalm Davids. [a] De aerde is des HEEREN / mitsgaders hare [1] volheyt; de werelt / ende die daer in woonen.

2 Want hy heeftse gegrondt [2] op de [3] zeen / ende heeftse gevesticht op de rivieren.

3 [b] [4] Wie sal klimmen op den [5] berch des HEEREN? Ende wie sal staen in de plaetse sÿner Heylicheyt?

4 Die [6] reyn van handen / ende [7] suyver van herten is / die sÿne ziele [8] niet op en heft tot ydelheyt / ende die niet [9] bedriechlick en sweert.

5 Die sal den segen [10] ontfangen van den HEERE / ende [11] gerechticheyt van den Godt [12] sÿns heyls.

6 Dat is 't geslachte der gener die nae hem vragen / die [13] u aengesichte soecken /

a Exod. 19. 5. Deut. 10. 14. Iob 41. 2. Psal. 50. 12. 1. Cor. 10. 26. 28.
1 T. w. alle schepselen / waer mede de Heere de aerde vervult heeft. Dat hy dan uyt dit alles / het welcke hem door het recht der scheppinge toekomt / sijn volck tot een bysonder eygendom voor sich verkiest / ende op sijnen berch logeert / is sijne bysondere genade. Vg. Exo. 19. 5. Deut. 10. 14 / 15.
2 Ofte / aen de zeen, ende soo in het volgende / aen de rivieren.
3 D. wateren. Siet Genes. 1. op v. 10. datter wateren onder de aerde zijn / is bekent ende blijckt Exod. 20. 4. doch men kan dit alsoo verstaen / dat Godt de aerde / ofte het drooge / heeft doen uyt steken boven de wateren / die te vooren de aerde bedeckten / ende heeftse voorts gegront-vest ende als bevolwerckt / met / aen / ende op de wateren / die hy (niet tegenstaende datse vochtich ende vloeyende / van natueren onvast / ende daer toe ondienstich souden zijn) maeckt tot een seer vast fondament des aerdbodems / gelijck hy het licht uyt duysternisse voortbrengt: houdende alsoo door sijne kracht water ende aerde in hare verordineerde plaetsen. Siet wijders Psal. 104. 5 / 6 / 7 / 8. ende 136. 6. ende vgel. Job 26. 7. ende 38. 4 / 6. Mich. 6. 2.
b Psal. 15. 1. Iesa. 33. 14, 15. 4 Als of hy seyde: hoewel Jsrael Godts eygendom is / so zijn nochtans de huychelaren / die wel nae den vleesche Jsraeliten zijn / ende in den uyterlicken Godtsdienst mede verschijnen / geen rechte leden van sijn volck / maer alleen die het geestelick Israël uytmaken / ende in 't volgende met kenteeckenen beschreven worden. Vgel. Rom. 9. 6. ende 2. 28 / 29. Gal. 6. 16. 5 Siet Psal. 2. op v. 6. 6 Dat is / vreemt van stelen / rooven / dootslach / overspel / &c. Vgel. Gen. 20. op v. 5. 7 D. oprecht / ongeveynst / in sijnen gantschen Godtsdienst. 8 D. die sijn ziele niet en begeeft tot ydelheyt / ofte valscheyt: ofte die geen begeerte noch verlangen heeft nae ydelheyt. siet de selve maniere van spreken / Deut. 24. op v. 15. Jerem. 22. 27. ende 44. 14. ende vgel. Ezech. 24. 25. Hos. 4. 8. and. die mijne ziele, (dat is / my / mijnen H. naem), niet ydelick opneemt, dat is / in den mont neemt. Aldus souden dit Godts eygene woorden zijn / van David hier ingevoecht tot meerder nadruck. 9 *Hebr.* tot, in, ofte / met bedroch. dat is / om te bedriegen / niet denckende in sijn herte / 't gene hy sweert met den monde. 10 Ofte / wechdragen, afdragen. 11 D. de vrucht der gerechticheyt / te weten / tijdelicken zegen ende eeuwige heerlickheyt. Siet Jesa. 48. 18. Hos. 10. 12. ofte hy sal van Godt / sijnen Salichmaker / ontfangen de weldaden / die hy sijnen kinderen rechtveerdichlick uytdeelt / niet nae hare verdiensten / maer volgens sijne genadige ende getrouwe beloften / die hy nae sijne gerechticheyt, houdt. Siet Hebr. 6. 9 / 10. 1. Johan. 1. 9. 12 Dat is / die sijn Heylant / ofte / Salichmaker is. 13 Hy spreeckt Godt aen / toonende sijn vast vertrouwen van de waerheyt deser gewichtiger sake / om de huychelaren / die hen contrary inbeelden / als voor Godts richtstoel te overtuygen ende te beschamen, aengaende dese maniere van spreken / siet 2. Chron. 7. op v. 14. ende 11. op v. 6.

[dat] is [14] Jacob / [15] Sela!

7 Heft uwe [16] hoofden op / ghy [17] Poorten / ende verheft u / ghy [18] eeuwige deuren; op dat de [19] Coninck der eeren ingae.

8 Wie is de Coninck der eeren? De HEERE / sterck ende geweldich; De HEERE / geweldich in den strÿt.

9 Heft uwe hoofden op / ghy Poorten / ja heft op / ghy eeuwige deuren; op dat de Coninck der eeren ingae.

10 Wie is hy / dese Coninck der eeren? De HEERE der [20] heyrscharen; Die is de Coninck der eeren / Sela!

14 D. dat zijn de rechte kinderen Jacobs / de rechte Israëliten. Vgel. Joh. 1. 47. Rom. 9. 6. And. ô Iacob. dat is / ô ghy ware gemeynte / ghy geestelick Jsrael. Dit is eene sake (wil hy seggen) daer op ghy wel moet letten / als zijnde van groote gewichte in 't point van Religie / keerende sich alsoo van de aensprake Godts / tot de kercke.
15 Siet Psal. 3. op v. 3.
16 D. bovenste posten. 17 Des Tempels / dien David van Godt door den Prophete Nathan verstaen hadde dat sijn soon Salomo soude bouwen / daer in de Arke des verbonts (op de welcke Godt sijne tegenwoordicheyt vertoonde) aen haer plaetse soude gebracht worden / ende alsoo Godt daer als sijne woonstede nemen. Waer door wert afgebeelt de komste Christi in den vleesche / ende tot sijne Kercke / als mede sijne hemel-vaert / waer over sich David in den Geest grootelicx verheugt / also hem Nathan mede soo uytnemenden bericht gedaen hadde / dat hy niet en wiste / hoe hy Godt daer voor genoech soude dancken. 2. Sam. 7. 18 *Hebr.* deuren der eeuwicheyt. Alsoo in 't volgende vs / D. die langen tijt souden blijven in hare plaetse / daer de voorige Tabernakel van d'eene plaetse op d'andere was verdragen / en weynich ruste gehadt hadde. maer geduydt zijnde op de Gemeynte der kinderen Godts / tot de welcke Godt met sijne genade ende Geest ingaet / ende daerin woont / (daerom sy Godts Tempel genoemt worden) kan dit de eeuwich-duericheyt der Kercke Godts beteeckenen / als oock den hemel selve / voor soo vele de Hemel-vaert Christi hier oock wort beduydt. Siet van 't woort eeuwich, Genes. 17. op v. 7. ende voorts 1. Corinth. 3. 16. ende 6. 19. Apoc. 3. 20. 19 Godt / die geseyt wort te woonen tusschen de Cherubim op de Arke. 2. Sam. 6. 2. Waer door Christus wiert afgebeelt / de rechte Coninck der heerlickheyt. 20 Siet 1. Reg. 18. op v. 15. Sommige verstaen dat in desen Psalm van 't 7 vs af / gesproken wort alleen van de Hemel-vaert onses Heeren Iesu Christi.

* Psalm xxv.

David benauwt zijnde van sijne vervolgers / neemt sijne toevlucht tot Godt / bekent sijne sonden / bidt om genade ende verlevinge / ende dat Godt hem sijne wegen wille leeren ende daer in leyden / gelijck hy den sijnen gewoon is te doen / mitsgaders hem van sijne vyanden bevrijden / ende sijne gantsche kercke behouden.

* Dese Psalm (als oock de 34. en 145). is met sonderlingen vlijt alsoo gemaeckt / dat elck versken begint met een letter des Hebreeuschẽ A B, meest (wantter som-ti[illegible]el een is uytgelaten / ende een ander tweemael gestelt) in sulcken order / als de letteren [illegible]aer in malkanderen volgen. diergelijcks vindtmen in de Psalmen 37. 111. 112. 119. Prov. 31. van het tiende vs af / Thren. capp. 1. 2. 3. 4. doch alsoo / dat in den 111 ende 112 de letteren verandert worden in 't midden der vskens / ende in den 119 / heeft elcke letter acht vssen: gelijck boven dien noch andere ongelijckheyt gevonden wort / als in de voornoemde plaetsen bysonder is te sien. Dit schijnt den H. Geest alsoo geliest te hebben / om dese Psalmen der Gemeynte te recommanderen / ende de memorie in 't van buyten leeren te stercken, of het oock eenich ander gebruyck in de Musijcke van dien tijt gehadt mach hebben / is onbekent.

1 [EEn Psalm] Davids. Aleph. Tot u / ô HEERE / [1] hef ick mÿne ziele op.

2 Beth. Mÿn Godt / [a] op u vertrouw ick / en laet my niet [2] beschaemt worden; Laet mÿne [3] vyanden niet van vreuchde opspringen [4] over my.

3 Gimel. Ja / alle die u verwachten / en sullen niet [b] beschaemt worden: sy sullen beschaemt worden / die trouwloosliek handelen sonder oorsake.

4 Daleth. HEERE / [c] maeckt my uwe [5] wegen [6] bekent; leert my uwe paden.

5 He Vau. Leydt my in uwe [7] waerheyt / ende leert my / want ghy zÿt de [8] Godt mÿns Heyls; [9] u verwacht ick den gantschen dach.

6 Zain. Gedenckt / HEERE / uwer barmherticheden / ende uwer goedertierenheden; want [d] die zÿn van [10] eeuwicheyt.

7 Cheth. Gedenckt niet der sonden mÿner [11] jonckheyt / noch mÿner overtredingen / gedenckt mÿner nae uwe goedertierenheyt; om uwer goetheyt wille / ô HEERE.

8 Teth. De HEERE is goet ende recht; daerom sal hy de [12] sondaers onderwÿsen in den wech.

9 Iod. Hy sal de [13] sachtmoedige ley-

1 Door een hertgrondelick gebedt / ende verlangen nae uwe hulpe. De maniere van spreken kã eenichsins worden vergeleken met Psal. 24. op v. 4. alsoo Psal. 86. 4.
a Psal. 22. 6. ende 31. 2. ende 34. 6.
2 Dat den genen wedervaert / die in hare hope ende vertrouwen bedrogen worden.
3 Saul met de sijne / daer op dese Psalm voornemelick schijnt te slaen.
4 Ofte / mijnent halven, mijnent wegen.
b Iesa. 28. 16. Rom. 10. 11.
c Psal. 27. 11. ende 86. 11. ende 119. doorgaens.
5 Siet Gen. 18. op v. 19. ende Deut. 32. op v. 4.
6 Te weten / door u woort ende H. Geest.
7 Jn u woort geopenbaert. Siet Joh. 17. 17. ofte / waerheyt, dat is / uwe waerachtige ende getrouwe beloftẽ / geest dat ick daer op vast vertrouwe / ende my daer nae richte / om my niet door ongeloove ofte wraeckgiericheyt te vergrijpen.
8 Als Psal. 24. 5. 9 D. uwe genadige hulpe ende verlossinge. d Psal. 103. 17. ende 106. 1. ende 107. 1. ende 117. 2. ende 136. Ierem. 33. 11. 10 Vergelijckt 2. Tim. 1. 9. ende Ephes. 1. 4. 11 Vergel. Gen. 8. 21. Job 13. 26. Eccl. 12. 2. Jerem. 3. 25. 12 Over de welcke hy sich / nae sijne goetheyt, ontfermt tot harer bekeeringe / ende die hy nae sijne rechtheyt ofte rechticheyt den rechten wech wijst / dien hy den boetveerdigen in sijn woort heeft voorgeschreven. Vgel. v. 9. ende 12. 13 Siet Psal. 10. op v. 17. het woort / recht, ofte / oordeel, schijnt hier verklaert te zijn door Godts wech, als volcht / gelijck oock elders door / Godts recht, sijn woort ende leeringe verstaen wort. and. soudemen dit mogen vergelijcken met Jerem. 10. 24. als of de Propheet seyde: Godt sal de sachtmoedige met oordeel, dat is / reden / mate ende discretie leyden / ende in alles gunstichlick ende vaderlick regeren / &c. siet d'aenteeck. op Jerem. 10. 24. ende vgel. hier het volgende vs met d'aenteeck.

den

den in't recht; ende hy sal de sachtmoedige sijnen wech leeren.

10 Caph. Alle [14] paden des HEEREN zijn goedertierenheyt/ en [15] waerheyt; den genen/ die sijn [16] verbont ende sijne getuygenissen bewaren.

11 Lamed. Om uwes Naems wille/ HEERE/ so vergeeft mijne ongerechticheyt; want die is [17] groot.

12 Mem. [18] Wie is de man/ die den HEERE vreest? Hy sal hem onderwijsen inden wech/ dien hy sal hebben te [19] verkiesen.

13 Nun. Sijne ziele sal [20] vernachten in 't goede: ende sijn zaet sal de aerde beerven.

14 Samech. De [21] verborgentheyt des HEEREN is voor de gene die hem vreesen; ende sijn verbont/ om hen [22] [die] bekent te maken.

15 Ajin. Mijne [23] oogen zijn geduerichlick op den HEERE; want hy sal mijne voeten uyt het [24] net uytvoeren.

16 Pe. [25] Wendt u tot my/ ende zijt my genadich; want ick ben [26] eensaem ende elendich.

17 Tsade. De benaeuwtheden mijns herten hebben haer [27] wijt uytgestreckt; voert my uyt mijne nooden.

18 Resch. [28] Aensiet mijne elende ende mijne moeyte; ende [29] neemt wech alle mijne sonden.

19 Resch. [30] Aensiet mijne vyanden want sy [31] vermenichvuldigen; ende sy haten my met eenen [32] wreveligen haet.

20 Schin. Bewaert mijne [33] ziele/ ende reddet my; laet my niet beschaemt worden/ want ick betrouw' op u.

21 Thau. Laet oprechticheyt ende [34] vroomicheyt my behoeden; want ick verwacht' u.

22 O Godt/ verlost [35] Israel uyt alle sijne benauwtheden.

14 Al wat hy by sijne kinderen doet/ sijne gantsche regeringe over hen/ is niet dan enckele goetgunsticheyt/ die hy nae sijne gewisse beloften aen hen tot haren besten bewijst/ hoe vreemt dat het dickwils/ ten aensien van menigerley kruys/ de vleesche moge toeschijnen. Vgel. Deut. 32. op v. 4. ende Rom. 8, 28.
15 Ofte/ trouwe.
16 Die de beloften sijns verbonts met geloove aennemen/ ende daer op een Godtvruchtich leven leyden. van't verbont Godts/ Siet Jere. 31. 31/32/33/ &c. Hebr. 8. 6/8/9/15.
17 Ofte/ menichvuldich.
18 D. die den Heere vreest/ dien sal hy/ &c. Siet Deut. 20. op v. 5.
19 T. w. om daer in te wandelen. verkiesen en beminnen, behagen, zijn malkanderen so verwant/ dat het een onder het ander verstaen ende daer voor gebruyckt wort. Siet Jes. 42. 1. Matt. 12. 18. Vgel. oock 2. Sam. 15. op v. 15.
20 Ofte/ herbergen, verblijven. de sin is: de Godtvruchtige sullen met haer geloovich zaet den zegen des Heeren genieten/ niet alleen in't eeuwige ende geestelicke/ maer oock in het tijdelicke ende lichamelicke. Vgel. Psal. 1. op v. 1. diergelijcke beloften vintmen seer vele in dit boeck/ die nochtans het kruys geensins uytsluyten/ als hier klaerlick blijckt. Siet vss. 16/ 17/ &c. and. het lant. te weten/ Canaan/ genoemt het lant van beloften/ Hebr. 11. 9. Abraham ende sijnen zade belooft/ zijnde een voorbeelt ende pant van't hemelsch Canaan/ ende inde Schrifture heerlick geroemt. siet wijders Psal. 37. op v. 29.
21 Die hy in sijn woort (insonderheyt in den H. Euangelio) van sijne liefde ende genade in den Messia) geopenbaert heeft/ als door 't volgende woort/ verbont, verklaert wort. Vgel. Prov. 3. 32. ende siet Rom. 16. 25. 1. Corint. 2. 7. ende 4. 1. Ephes. 3. 3/4/9. Colos. 1. 26/27. 1. Tim. 3. 9/16.
22 T. w. die verborgentheyt ende dat verbont, ende dat door sijn woort ende Geest.
23 Des geloofs ende der hope. Vgel. Cant. 4. 9. met d'aenteeck.
24 Dat mijne vyanden leggen om my te vangen.
25 Ofte/ keert u aengesicht nae my. volgens de belofte Levit. 26. 9.
26 Vergel. Psal. 22. 21.
27 Zijn veel ende menigerley/ nemen seer toe. *Hebr.* eygentlick hebben haer verwijdet.
28 Genadichlick ende met medelijden/ ende helpt my/ als Deut. 26. 7. Siet Genes. 16. op v. 13/ &c.
29 D. vergeeft. het Hebr. woort beteeckent eygentlick/ opheffen, dragen, op, ofte/ wechnemen, ende wort voorts gebruyckt van vergevinge der sonden, Vgel. Psal. 32. 1. met Rom. 4. 7. verstaet om Christi wille/ die geseyt wort onse sonden gedragen ende wechgenomen te hebben. Joh. 1. 29. 1. Pet. 2. 24. wat anders is het/ als yemant geseyt wort sijne eygene sonden ofte ongerechticheyt te dragen. Siet daer van Levit. 5. op v. 1.
30 T. w. in toorne. Vgel. vov. 21. 10.
31 Ofte/ zijn, ofte/ worden machtich.
32 *Hebr.* haet des wrevels, ofte/ gewelts.
33 D. mijn leven. siet Genes. 19. op v. 17.
34 *Hebr.* rechtheyt. Hy beroept sich voor Godt op sijne onschult/ ende sijn recht tegen sijne vyanden: dewijle hy oprecht ende vroom, ofte/ richtich, rechtuyt, rechtsinnich was voor Godt ende sijne kercke. siet het eerste vs des volgenden Psalms/ ende Psal. 7. op v. 11.
35 In wat swaricheden de vroome geweest zijn ten tyde van Saul/ siet daer van Psal. 10. ende 12. ende 14/ &c.

Psalm xxvj.

David bidt Godt om recht tegen sijne vyanden/ betuygende voor hem sijne oprechticheyt/ onschult ende Godtsalicheyt: ende sich versekerende van verhooringe/ belooft Gode danckbaerheyt.

1 [EEn Psalm] Davids. [a] Doet my [1] recht/ HEERE/ want ick wandele in mijne oprechticheyt; ende ick vertrouwe op den HEERE/ ick en sal niet wanckelen.

2 [2] Proeft my/ HEERE/ ende [3] versoeckt my; toetst mijne nieren/ ende mijn herte.

3 Want uwe goedertierenheyt is voor mijne oogen; ende ick wandele in uwe [4] waerheyt.

4 [b] Ick en sitte niet by [5] ydele lieden; ende met [6] bedeckte lieden en [7] gae ick niet om.

5 Ick hate de vergaderinge der boosdoenders; ende by de godtloose en sitt ick niet.

6 Ick [8] wassche mijne handen in onschult; ende ick gae rontom uwen altaer/ o HEERE:

7 [9] Om te doen hooren de stemme des lofs/ ende om te vertellen alle uwe wonderen.

8 HEERE/ ick hebbe lief de wooninge uwes huyses; ende de plaetse des Tabernakels uwer [10] eere.

9 En [11] raept mijne ziele niet wech met de sondaren; noch mijn leven met de [12] mannen des bloets:

10 [13] In welcker handen schendelick bedrijf is; ende welcker rechter-hant vol geschencken is.

11 Maer ick wandele in mijne oprechticheyt; verlost my [dan]/ ende zijt my genadich.

12 Mijn voet staet op [14] effener bane; Ick sal den HEERE loven in de [15] vergaderingen.

a Psal. 7. 9.
1 Tegen mijne vyanden ende vervolgers: bewijst metter daet/ dat ghy mijne sake voor rechtveerdich houdt.
2 Vergel. Psal. 17. op v. 3.
3 Siet Genes. 22. op v. 1.
4 Siet Psal. 25. op v. 5. ende 10.
b Iob 31. 5. Psal. 1. 1.
5 *Hebr.* mannen, menschen, ofte/ lieden der ydelheyt, ofte/ valschheyt.
6 D. dobbele/ geveynsde/ huychelaren/ die met bedeckte quade practijcken omgaen.
7 Alsoo wort het Hebr. woort oock genomen Jos. 23. 7.
8 Hy wil seggen/ dat hy sijnen uytterlicken Godtsdienst alsoo doet/ dat hy daer by oock een heylich leven voere/ daer de huychelaers het contrarie doen. Aengaende het wasschen der handen tot een teecken van onschult/ Siet Deut. 21. 6. en Matt. 27. 24. sommige verstaen 't van de ordinare wasschinge der gener/ die tot den Altaer quamen/ (ende in den Tabernakel ingaende den altaer eenichsins mosten omgaen/ als volcht.) Exod. 40. 32. beyds siet op suyveringe van sonden, onschult ende onstraffelickheyt. Vg. Jesa. 1. vss. 15/16. 1. Tim. 2. 8.
9 D. overluyde te singen/ datmen 't wel kan hooren. Alsoo Psal. 66. 8. en 106. 2. Vgel. 1. Chron. 15. 16.
10 D. daerin ghy selfs/ die een Godt der heerlickheyt zijt/ woont.
11 *Hebr.* versamelt niet, D. niet/ versamelende en raept niet wech, gelijckmen eerst versamelt/ datmen daer nae op ende wech neemt. de sin is/ brengt my niet om met de godtloose/ met welcker doen ick doch geene gemeenschap en hebbe/ als volgt. alsoo wort het Hebr. woort/ dat versamelen beteeckent/ gebruyckt voor wechrapen, Genes. 30. 23. Jes. 4. 1. Jer. 8. 13. ende 16. 5. ende voorts van sterven, omkomen, het leven verliesen. Siet Jud. 18. op v. 23. 1. Sam. 15. 6. Jesa. 57. 1. Ezech. 34. 29. Vgel. oock Psal. 28. 3. ende Genes. 25. op v. 8. Somtijts wort het oock gebruyckt van gunstich opnemen in huys, ofte onder dack, ofte deckfel nemen, innemen, aennemen. Siet Num. 12. 14. Josu. 20. 4. Judic. 19. 15. Psal. 27. 10. Jer. 47. op v. 6. en Vg. Mat. 23. 37.
12 *Hebr.* der bloeden. dat is/ bloetgierige/ moortdadige/ als Psal. 5. 7. Siet aldaer.
13 D. die schelm-stucken/ ofte boose archlistige practijcken onder handen hebben. Vgel. Job 11. 14. met d'aenteeck.
14 *Hebr.* in, ofte/ op het rechte, effene, platte. alsoo wort het Hebr. woort (beteeckenende rechtheyt, ofte/ richticheyt, gestelt tegen/ krom, oneffen. Jesa. 40. 4.) voor plat, vlack, effen lant genomen Deut. 3. 10. Jerem. 21. 13.
15 Hy wil seggen/ dat hy vertrouwende op de goede uytkomste/ als of se voor oogen ware/ niet alleen in het heymelick/ maer oock in't openbaer/ voor de Gemeynte/ Godt sal dancken/ dat hy hem in soo vele perijckelen ende aenvechtingen nae ziele ende lichaem bewaert/ ende ten aensien van beyden als op eene effene ende sekere bane sal hebben gestelt.

Psalm xxvij.

David verhaelt/ dat Godt sijnen eenigen troost ende toeverlaet zy in alle perijckelen: ende hoe hertelick verlangen hy hebbe om in Godts huys altoos te zijn/ daerom hy oock geduerichlick bidde: sich ondertusschen in sijne om-swervingen ophoudende ende sterckende door geloove/ ende geduldich wachten op de vervullinge van Godts beloften/ waer toe hy oock andere vermaent.

1 [EEn Psalm] Davids. [a] De HEERE is mijn [1] licht/ ende mijn heyl/ [b] voor wien soud' ick vreesen? De HEERE is mijns [2] levens kracht/ voor wien soud' ick verv aert zijn?

2 Als de boose mijne tegenpartijen ende mijne vyanden [3] tegen my/ tot my [4] naederden/ om mijn [5] vleesch te eten/ stieten sy selfs aen/ ende vielen.

3 Of my schoon een leger belegerde/ mijn herte en soude niet vreesen; of schoon een oorloch tegen my opstonde/ so vertrouw' ick [6] hier op.

4 [7] Een dinck heb ick van den HEERE begeert/ dat sal ick [8] soecken: Dat ick alle de dagen mijns levens mochte woonen in het Huys des HEEREN/ om de [9] lieflickheyt des HEEREN te aenschouwen/ ende te [10] ondersoecken in sijnen [11] Tempel.

a Iesa. 10. 17. ende 16. 19, 20. Mich. 7. 8. Luc. 1. 79. Iohan. 1. 4. ende 8. 12. Apoc. 21. 23.
1 Dat is/ d'autheur mijns voorspoets/ mijnes troosts/ mijner vreuchde/ ende mijner behoudenisse. Siet van sulcke beteeckeninge des woorts licht, Job 18. op vss. 5/6. gelijck ter contrarie allerley tegenspoet door duysternisse wort beteeckent. Siet Gen. 15. op v. 12.
b Psal. 118. 6.
2 Die my door sijne Godtlicke kracht ofte stercke in 't leven hout ende bewaert. Vgel. vov. Psal. 21. 5. ende Deut. 30. 20.
3 Dit byvoechsel tegen my. dient/ om de uyterste vyantlickheyt sijner vyanden uyt te drucken: gelijck het ter contrarie eenen anderen nadruck heeft/ daer David seyt 2. Sam. 22. 2. Godt is my, ofte/ voor my. mijn bevrijder.
4 Om my te bestrijden.
5 Als wreede wilde beesten my te verscheuren ende verslinden. Vgel. Deut. 31. op v. 17.
6 Op 't gene hy v. 1. geseyt heeft.
7 Ofte/ eene [begeerte] heb ick begeert. Vgel. Judic. 8. 24. 1. Sam. 2. 20. insonderheyt 1. Reg. 2. 20. David schijnt dit gedicht te hebben in sijn ballingschap/ wanneer hy wel in vele swaricheden stack/ maer van geene soo gedruckt ende gequelt wert/ als dat hy den reynen Godts-dienst/ ende Godtlicke waerteeckenen der Salichmakende genade met Godts volck niet en mochte gebruycken: daerom hy oock dit voornemelick ende gestadichlick in sijne gebeden te dier tijt Godt heeft voorgehouden.
8 D. sonder ophouden daerom bidden/ ende daer nae trachten.
9 Den lieflicken Godts-dienst/ ware door de Messias met alle sijne weldaden wort afgebeelt/ en Godt dagelicx gelooft ende gepresen.
10 Des Heeren heylige genaden wercken ende wille uyt sijn woort. Vgel. 1. Pet. 1. 10/11/12.
11 Ofte/ palleys: verstaet den Tabernakel/ ofte Tente der t'samenkomste. De Tempel/ eygentlick alsoo genoemt/ is eerst naderhant van Salomo gebout/ hoewel David die voor hadde te bouwen/ eer hy Godts wille door Nathan verstont.

5 Want hy versteeckt my in sijne[12] hutte ten dage des[13] quaets / hy verbergt my in't verborgen sijner[14] tente; hy verhoogt my op eenen[15] rotzsteen.

6 Oock nu sal mijn hooft verhooght worden boven mijne vyanden die rontom my zijn / ende ick sal in sijne tente offerhanden des[16] geklancks offeren; ick sal singen / ja psalm-singen den HEERE.

7 Hoort / HEERE / mijne[17] stemme / [als] ick roepe; ende weest my genadich / ende[18] antwoordt my.

8 Mijn herte seyt[19] tot u; [Ghy segt] / [20] Soeckt mijn aengesichte: Ick soeck u aengesicht / ᵇ HEERE.

9 Verbergt u aengesichte niet voor my / en keert uwen knecht niet af in toorne; ghy zijt mijne hulpe[21] geweest / en begeeft my niet / en verlaet my niet / ᵇ Godt mijns heyls.

10 Want mijn[22] vader ende mijne moeder hebben my verlaten: maer de HEERE sal my[23] aennemen.

11 HEERE / ᶜ leert my uwen wech / ende leydt my[24] in't rechte pat / om mijner verspieders wille.

12 Geeft my niet over in de[25] begeerte mijner tegenpartijders: want valsche getuygen[26] zijn tegen my opgestaen / mitsgaders die wrevel[27] uytblaest.

13 [28] So ick niet en hadde gelooft / dat ick het[29] goede des HEEREN soude[30] sien in't[31] lant der levendigen; [ick ware vergaen.]

14 ᵈ Wacht op den HEERE / zijt sterck / ende[32] hy sal u herte versterckchen; ja wacht op den HEERE.

12 Als een herder sijn schaep / soo placht de Heere my te bergen. 13 D. in tijt van ongeval ende beroerte. 14 Gelijck men ter tijt van noot yemant bergt in verborgene plaetsen der Tente: Vgel. Psal. 31. 21. 15 Daer ick veylich ende bewaert zy. siet 2. Sam. 22. op v. 3. 16 T. w. die brantofferen ende danckofferen / by de welcke met de twee silvere Trompetten geblasen wierde / nae de wet. Num. 10. 10. 17 And. [als] ick roep met mijne stemme, &c. 18 Dat is / bewijst de verhooringe met dadelicke hulpe. 19 Ofte / van u, uwenthalven, u aengaende, seyt mijn herte / &c. als of hy seyde: ick hoor u in mijn herte tot ons spreken / ofte / mijn herte houdt my voor / dese uwe woorden: Soeckt mijn aengesichte: Siet nu / Heere / ick soecke het / doende dat ghy ons gebiedt / so en verbercht dan u aengesichte doch niet / &c. als volcht. 20 Siet Psal. 24. 6. ende d'aenteeck. 21 T. w. altoos / te vooren. Vgel. bov. Psal. 10. 14. 22 Hy wil seggen / dat hy eensaem / ende als een wees-kint / (gelijck hy elders dickwijls spreeckt) ontbloot zy van de hulpe der gener die hem de naeste / ende wel meest daertoe verplicht waren / maer hem niet konden / wilden oft dorsten helpen. Vgel. Psal. 69. 9. And. of schoon mijn vader ende mijne moeder my verlieten, so sal doch, &c. van sijne ouders ende broeders leestmen wel / 1. Sam. 22. 1 / 3. datse tot hem zijn gekomen in de spelonche Adullam: maer dat sy hem souden hebben verlaten / en wort nergens in de Schrift vermelt: ten ware datmen 't alsoo verstont / datse hem geene hulpe hadden konnen doen / maer hy veel meer voor haer moeste sorgen / datse in eene verseckerde plaetse mochten gebracht worden / als 1. Sam. 22. verhaelt wort: ofte datse te deser tijt mochten verstorven zijn. 23 *Hebr.* versamelen. siet bov. Psal. 26. op v. 9. c Psal. 25. 4. ende 86. 11. ende 119. 24 *Hebr.* in een padt der richticheyt, ofte / effenheyt. Vgel. Psal. 26. 12. op datse my niet betrappen / die op my loeren / om in mijnen wandel yets te vinden / daerom sy my souden mogen lasteren / ofte oock om my ergens bloot te vinden / ende met behendicheyt te achterhalen / ende te overvallen. 25 *Hebr.* ziele, welck woort somtijts genomen wort voor wille, begeerte, lust, voornemen. Siet Genes. 23. op v. 8. item Psal. 41. 3. ende 78. 18. Eccles. 6. 7 / 9. Jerem. 15. 1. Ezech. 16. 27. 26 Waer van Doëg een was. 1. Sam. 22. 9 / 10. Siet oock Psal. 35. 11. 27 Verstaet eenen yederen van hen / ofte / een die de principaelste is, uytblaest, dat is / die niet en snorckt als van enckel gewelt. Vgelijckt dese maniere van spreken met Actor. 9. 1. ende Psal. 10. 5. 28 Dit is een onvolmaeckte ende afgebrokene reden des Propheten / voortkomende uyt overdenckinge van alle de schrickelicke perijckelen ende swaricheden / die hem waren overgekomen / zijnde soodanich / dat hy menichmael hadde moeten beswijcken / indien hem sijn geloove op Godts beloften niet en hadde ondersteunt / ja soo gesterckt / dat hy noch andere kost leeren / de goede uytkomste met onverdrietlick gedult ende vertrouwen te verwachten / als hy in't volgende / hier / ende Psal. 31. 24. doet. 29 D. verlossinge / mitsgaders 't beloofde Coninckrijck / met Godes segen. 30 D. met vreuchde genieten: als bov. Psal. 4. 9. 31 D. hier op aerden dat noch beleven ende genieten. alsoo wort door het lant der levendigen, elders oock verstaen dit tegenwoordich wesen ende leven op aerden. siet Job 28. op v. 13. Psal. 52. 7. ende 116. 9. Jer. 11. 19. d Iesa. 25. 9. ende 33. 2. Habac. 2. 3. 32 Om dat ghy hier toe veel te swack zijt / ende sulcks by u selven dickwijls gevoelt / so hebt goeden moet / de Heere sal u met krachten versien / dat ghy sijner met gedult ende bestandicheyt sult verwachten. And. u herte versterck sich.

Psalm xxviij.

David bidt seer yverichlick voor sich selven / ende tegen sijne vyanden / welcker godtloosheyt hy beschrijft: ende gevoelende de vrucht sijns gebedts / looft hy Godt / ende bidt om de behoudenisse der gantscher kercke.

1 [EEn Psalm] Davids. Tot u roep ick / HEERE; mijn rotzsteen / [1] houdt u niet als doof van my af: ᵃ op dat ick niet / [so] ghy u van my stille houdt / vergeleken en worde met de ᵇ gene die in den[2] kuyl nederdalen.

2 Hoort de stemme mijner smeeckingen / als ick tot u roepe; als ick mijne[3] handen ophesse[4] nae de aenspraeck-plaetse uwer heylicheyt.

3 En[5] treckt my niet wech met de godtloose / ende met de werckers der ongerechticheyt / ᶜ die van vrede spreken met hare naesten; maer quaet is in haer herte.

4 Geeft hen nae haer doen / ende nae de boosheyt harer handelingen; geeft hen nae harer handen werck; doet hare vergeldinge tot haer wederkeeren.

5 Om datse niet en letten op de daden des HEEREN / noch op het werck sijner handen; so sal hyse afbreken ende en salse niet[6] bouwen.

6 [7] Gelooft zy de HEERE; want hy heeft de stemme mijner smeeckingen gehoort.

7 De HEERE is mijne stercktte / ende mijn schilt / op hem heeft mijn herte vertrouwt / ende ick ben geholpen; dies springt mijn herte van vreuchde / ende ick sal hem met mijn gesanck loven.

8 De HEERE is[8] haerlieder stercke / ende hy is de sterckheyt der[9] verlossingen sijns Gesalfden.

9 [10] Verlost u volck ende segent u erve; ende[11] weydtse / ende[12] verheftse tot inder eeuwicheyt.

1 Ofte / swijgt niet, zijt niet stille van my: verst. u / ofte / uwe ooren van my afwendende / van my aflatende / sonder te spreken / ofte my te antwoorden / ende met der daet te bewijsen dat ghy my verhoort. Vgel. dese maniere van spreken met 1. Reg. 22. op v. 3. 1. Sam. 7. 8. Job 13. 13. menschelick van Godt gesproken / die geseyt wort sich als doof te houden / ende te swijgen ende niet te antwoorden / als hy met datelicke hulpe noch niet en betoont / dat hy de gebeden der sijnen verhoort heeft. And. houdt u niet als doof tegen my: ende soo terstont / tegen my stille houdt, &c. Vgel. Job 13. 13. met d'aent. a Psal. 143. 7. b Psal. 30. 4. 2 D. in 't graf / als doode. ofte / gelijck verbijsterde beesten ende menschen ergens in eenen kuyl ofte groeve vallen ende omkomen. 3 Als dickwils in het bidden geschiede / tot een teecken van opheffinge des herten tot Godt / ende verwachtinge eenes segens van hem / door den Messia, Vg. 1. Reg. 8. op v. 22. Psal. 88. 10. ende 141. 2. Thre. 2. 19. ende 3. 41. 4 D. nae uwe heylige aenspraeck-plaetse / daer de Arke des verbonts is een voorbeelt van den Messia. Siet 1. Reg. 6. op v. 5. 5 D. brengt my niet om / treckt my niet nae 't graf met &c. Vgel. Psal. 26. op v. 9. ende siet Job 21. 33. ende 24. 22. Ezech. 32. 20. alwaer het Hebr. woort in de selve beteeckeninge gebruyckt wort. c Psal. 12. 3. Ierem. 9. 8. 6 D. die niet verhoogen tot eenen vasten ofte duersamen staet / item / niet voortplanten / ofte haer geslachte uytbreyden. Vgel. Gen. 16. op v. 2. Job 22. op v. 23. Jer. 24. 6. ende 31. 28. item Prov. 14. op v. 1. 7 *Hebr.* gesegent. 8 Niet alleen mijne / maer oock sijner gantscher kercke / aller geloovigen. 9 Ofte / behoudenissen, overwinningen sijns Gesalfden. D. die my / sijnen gesalfden / door sijne stercke te soo menichmael heeft verlost / ofte / de stercke der verlossingen, ofte des volcomenen heyls, (dat is / de volkomene heylsame stercke) is sijn Gesalfde. te weten / de Messias / de Heere Christus, door David afgebeeldt. 10 Ofte / behoudt, geeft heyl. 11 Als een herder sijne schapen. Siet Psal. 23. 12 Ofte / draechtse.

Psalm xxix.

David vermaent de machtige deser werelt / om den waren Godt met sijne kercke te eeren ende te dienen / die sijne Majesteyt ende macht betoont door donder / blixem / ende water-vloeden: waer van hy sijne behoorlicke eere alleenlick ontfangt in sijne kercke / die hy oock segent ende behoudt.

1 EEn Psalm Davids. Gevet den HEERE / ghy[1] kinderen der machtigen / ᵃ gevet den HEERE eere ende stercke.

2 Gevet den HEERE de eere sijns Naems; [2] aenbiddet den HEERE in de[3] heerlickheyt des heylichdoms.

3 De[4] stemme des HEEREN is op de[5] wateren / ᵇ de Godt[6] der eeren dondert; de HEERE is op de[7] groote wateren.

4 De stemme des HEEREN is met kracht; de stemme des HEEREN is met heerlickheyt.

5 De stemme des HEEREN breeckt de cederen; Ja de HEERE verbreeckt de cederen[8] Libanons.

6 Ende hy doetse huppelen als een calf; den Libanon / en[9] Sirion / als een[10] jonck eenhoorn.

7 De stemme des HEEREN[11] houwter[12] vlammen vyers uyt.

8 De stemme des HEEREN doet de woestijne[13] beven; de HEERE doet de woestijne[14] Kades beven.

9 De stemme des HEEREN doet de[15] hin-

1 D. ghy machtige / geweldige / die boven anderen in macht ende authoriteyt op aerden verheven zijt / Alsoo Psal. 89. 7. a Psal. 96. 7, 8. 2 Ofte / buyget u voor den HEERE. Siet Genes. 24. op v. 26. 3 D. in sijnen Tabernakel / dien de groote Godt selfs met de heerlicke waer-teeckenen sijner genade verciert heeft. sommige meynen / dat David desen Psalm gedicht heeft / als hy de Arke des verbonts met groote vreuchde tot sich gehaelt hadde in Zion. 2. Sam. 6. om de groote op aerden (die gemeenlick trots en hoochmoedich zijn) onder de krachtige hant deses eenigen waren Godts / die te Zion in sijn huys woonde / te vernederen / ende door sijn exempel te vermanen / dat sy desen Godt in sijne wooninge in alle nedricheyt souden komen eeren: waer toe hy in't volgende oock gebruyckt de beschrijvinge van den donder deses Godts / voor welcken haer selfs d'Aldergrootste op aerden moeten ontsetten ende verschricken / ende dien volgens den Autheur daer van behooren te kennen / ende nae sijne instellinge te eeren. and. in cieraet der heylicheyt. ofte / met cieraet, &c. 4 Verst. den donder / ende het schrickelick geluyt van dien / als Psal. 18. 14. ende 2. Sam. 22. 14. Job 28. 26. ende 37. 2 / 4 / 5. Psal. 46. 7. ende 68. 34. Iesa. 30. 30 / 31. 5 Men kan dit verstaen van de bovenste wateren / te weten / de wolcken / ende oock van de onderste / daer op de donder vreeslick geluyt maeckt. And. boven de wateren. D. heeft grooter ende stercker geluyt / als het bruysen der wateren. Siet hier van Ezech. 1. 24. ende 43. 2. Apoc. 1. 15. ende 14. 2. ende 19. 6. b Exod. 9. 23. 6 D. de eerlicke / heerlicke Godt. als 1. Cor. 2. 8. 7 Ofte / vele, geweldige. 8 Een seer vermaert geberchte / in de Schrifture dickwijls vermeldt / gelegen aen de noorder grensen van Canaan / geroemt van schoone cederboomen. Siet Judic. 9. op v. 15. 9 Siet Deut. 3. 9. 10 *Hebr.* een soon der eenhoornen. 11 Ofte / slaet. het Hebreeusch woort wort eygentlick van steenhouwen ende hout-houwen gebruyckt. 12 Verst. de vyer-vlammen des blixems / die Godt by den donder verspreyt / als of hyse uyt de wolcken hieuw / dat de vyerstralen over al springen. 13 And. maeckt datse in smerte ofte arbeyt komt. dat is / verschrickt de wilde gedierten der woestijne alsoo / datse voor den tijt den arbeyt op den hals krijgen. 14 Den Joden bekent / waer door andere mede verstaen worden. Siet Num. 3. 36 / 37. ende elders meer.

de [15] hinden jongen werpen / ende [16] ontbloot de wouden: maer in sijnen [17] Tempel/ seyt [18] [hem] een yegelijck eere.

10 De HEERE [19] heeft geseten over den [20] watervloet; ja de HEERE sitt/ [c] Coninck in eeuwicheyt.

11 De HEERE sal sijnen volcke sterckte geven; de HEERE sal sijn volck segenen met [21] vrede.

15 Die (als te sien is Job 39. 4/5/6. ende de natuer-schrijvers betuygen) andersins swaerlick werpen. Ofte/ doet de hinden in arbeyt komen.
16 T. w. van boomen / die door donder/ blixem en storm/ van bladeren ontbloot/ verbrant / uyt der aerden gescheurt en neder-geveldt worden: item/ van dieren/ die de donder in de holen jaegt/ datse in de wouden niet derven omloopen. 17 Ofte/ Palleys, dat is/ Tabernakel / als boven Psal. 27. v. 4. als of hy seyde: Godt laet sijne stemme door den donder over al hooren / maer in sijne gemeynte ende wooninge daer looft hem een yeder van hen / te weten der geloobigen / van wegen alle sijne groote daden in't gemeyn / ende in 't bysonder van de voorzen verhaelde: waer henen David de Groote genoodigt heeft te komen / v. 1. 18 Ofte / spreeckt een yeder van [sijner] eere, ofte / glorie. And. al wat daer in is. te weten / in den Tempel/ spreeckt [sijne] eere. 19 Ofte / sit in den watervloet, dat is / ten tijde des watervloets. 20 Dit verstaen vele van de Suntvloet. waer van het Hebr. woort in de H. Schrift alleenlick gebruyckt wort / daer over de Heere als President / Regent ende Richter geseten heeft/ doch men kan't voorts uytstrecken tot alle watervloeden/ die Godt al te samen regeert ende stiert. c Psal. 10. 16. 21 D. met allerleye welvaert/ bysonderlick in Christo, die onse vrede is. Siet Judic. 6. op v. 24.

Psalm xxx.

David danckt Godt voor sijne verlossinge uyt doodtlicke perijckelen / ende vermaent de kercke om 't selve met hem te doen / van wegen Godts onbegrijplicke goedertierenheyt / die hy in sijn eygē persoon merckelick hebbe ondervonden; als hy door een gantsch onverwachten haestigen ende schricklicken overval seer ontsert ende verbaest zijnde / op sijn bidden oock seer wonderbaerlick ende haestichlick van Godt verlost is.

1 EEn Psalm/ een [1] liedt der inwyinge van Davids huys.

2 Ick sal u [2] verhoogen/ HEERE/ want ghy hebt my [3] opgetrocken/ ende mijne vyanden [4] over my niet verblijdt.

3 HEERE/ mijn Godt; ick hebbe tot u geroepen / ende ghy hebt my [5] genesen.

4 HEERE / ghy hebt mijne ziele uyt het [6] graf opgevoert; ghy hebt my by 't leven behouden / [7] dat ick inden kuyl niet ben nedergedaelt.

5 Psalm-singet den HEERE / ghy sijne [8] gunst-genooten / ende [a] segget lof ter gedachtenisse sijner [9] heylicheyt.

6 Want een [10] oogenblick isser in sijnen toorn / [maer] een [11] leven in sijne goetgunsticheyt: des avonts vernacht het geween; maer des morgens isser gejuych.

7 Ick seyde wel in mijnen [12] voorspoet; Ick en sal niet wanckelen in eeuwicheyt.

8 [Want]/ HEERE/ [13] ghy hadt mijnen berch door uwe goetgunsticheyt vast gesett: [maer doe] ghy u aengesicht [14] verberchdet/ wierd' ick [15] verschrickt.

9 Tot u/ HEERE/ riep ick; ende ick smeeckte tot den HEERE:

10 Wat gewin isser in mijn [16] bloet? in mijn nederdalen tot de groeve? [17] sal u het stof loven? sal't uwe waerheyt verkondigen?

11 Hoort / HEERE / ende zijt my genadich; HEERE/ weest my een helper.

1 Ofte / gesanck, (Siet Psal. 48. op v. 1.) om gespeelt ende gesongen te worden by de inwyinge van Davids hof/ als hy van de victorie tegen Absalom te Jerusalem was wedergekomen/ ende/ in sijn Coninckrijck herstelt zijnde/ sijn hof van Absaloms grouwelen suyverde: 2. Sam. 20. 3. waer van de meeste uytleggers dit verstaen/ gelijck het oock op den inhout deses Psalms bequamelick past. sommige nochtans meynen / dat David Godt hier danckt voor de verlossinge van eene doodtlicke kranckheyt/ uyt v. 3. ende 10. vergeleke met Psal. 6. 5. van de inwyinge siet Deuter. 20. op v. 5.
2 D. hooghlick roemen.
3 Gelijck men yets ophaelt ofte optreckt uyt eenen bornput / alsmen doet / wanneermen water putt/ waer van het Hebr. woort gebruyckt wort/ Exod. 2. 19. Dit siet op de groote nooden / daer in David te dier tijt gesteken hadde.
4 Ofte / tegen my, als Psal. 27. 2. siet aldaer.
5 D. mijn leven van doots perijckel verlost/ als in't volgende verclaert wort. Alsoo worden allerleye plagen ende elenden by kranckten ende wonden/ ende de geestelicke ende lichamelicke verlossinge ofte herstellinge / by genesinge ofte gesontmakinge in de heylige Schrift dickwils vergeleken. Siet Deut. 32. 39. Psal. 103. 3. ende 147. 3. Jes. 6. 10. ende 19. 22. Jerem. 8. 15. ende 33. 6. Hos. 7. 1. ende 11. 3. 6 Ofte / helle. dat is/ groote angsten ende benauwtheden. Van't Hebr. woort Scheol, siet Gen. 37 op v. 35. 7 Ofte aldus: op dat ick niet en ware onder de gene die inden kuyl nederdalen. Vgel. Psal. 28. 1. 8 Siet Psal. 4. op v. 4. a Psal. 97. 12. 9 D. sijner wercken ende weldaden aen my ende sijn volck bewesen/ daer in hy sijne heylicheyt laet lichten.
10 D. de straffen ende castijdingen sijner kinderen/ gerekent zijnde tegen de weldaden/ die hy hen / insonderheyt nae de ziele / bewijst / bevint het sich/ dat haer gantsche leven overvloeyt van weldaden / ende dat de straffen door sijne genade alsoo versacht / gematicht ende afgebroken worden/ datse seer kort mogen genoemt worden / als David in Absaloms vervolginge hadde ondervonden/ ende in't volgende verklaert/ niet tegenstaende/ dat andersins sijn kruys ende vervolginge onder Sauls regeringe lange geduert hadde / daer over hy dickwils in de Psalmen klaeght. Vgel. Psal. 37. 10. Jes. 17. 14. ende 54. 8. 2. Cor. 4. 17. 11 Leven, wort hier gestelt tegen / een oogenblick, gelijck avont tegen den morgen. 12 Als ick in goede ruste satt van alle mijne vyanden/ beeld' ick my in/ dat my geen ongeval meer soude overkomen. Vgel. Job 29. vss. 18/ 19/ 20/ &c.
13 *Hebr.* Ghy hadt op mijnen berch sterckte doen staen. de sin is / om dat Godt sijn Rijck bevesticht hadde / meynde hy niet dat hem soude bejegenen / het gene hem nochtans door Absalom soo haestichlick overquam. Door sijnen berch kan men verstaen sijn Coninckrijck (Vgel. Dan. 2. 35/ 44). ende Coninckliicke hoocheyt/ ofte/ den berch Zion / daer hy sijn Coninckliick hof hieldt. 14 Dat is/ als ghy uwe voorige gunste om mijner sonden wille wat ophielt/ (Vgel. Deut. 31. op v. 17) ende my door mijnen sone van Jerusalem verdreeft/ doe was ick te seer verslagen. Vgel. Psal. 31. 23. ende 116. 11.
15 Ofte/ ontstelt, beroert. 16 D. in mijnen doot, dat my Absalom ende de sijne om't leven brengen. Vgel. Psal. 72. 14. 17 Vergel. Psal. 6. op v. 6.

12 [18] Ghy hebt my mijne wee-klage verandert in eene reye; ghy hebt mijnen [19] sack ontbonden / ende my met blijtschap omgordet.

13 Op dat [mijne] [20] eere u psalm-singe/ ende niet en swijge: HEERE/ mijn Godt/ in eeuwicheyt sal ick u loven.

18 David verhaelt hier/ hoe Godt sijn smeecken genadichlick verhoort / ende hem wonderlick verlost hebbe.
19 Siet Genes. 37. op v. 34. ende Vgel. 2. Sam. 15. 30.
20 Siet Genes. 49. op v. 6.

Psalm xxxj.

David bidt Godt seer yverichlick om behoudenisse / volgens sijn vertrouwen/ dat hy alleen op hem stelt: om oorsake van blijdschap te hebben / in plaetse van sijn tegenwoordich bitter lijden/ dat hem vrienden ende vyanden/ met woorden ende wercken/ aendoen. ende gevoelende de vrucht sijns gebedts / roemt hy Godts voor-sorge ende goedertierenheyt over alle geloovige/ ende bysonderlick over hem selven.

1 EEn Psalm Davids: voor dē [1] Opper-sang-meester.

2 Op u/ o HEERE / [a] betrouw ick/ en laet my niet beschaemt worden in eeuwicheyt; helpt my uyt door uwe [2] gerechticheyt.

3 Neycht uwe ore tot my / reddet my haestelick / weest my tot eenen [3] stercken rotzsteen: tot een [4] seer vast huys / om my te behouden.

4 Want ghy zijt mijn steenrotzse/ ende mijne burcht; Leydt my dan / ende [5] voert my om uwes Naems wille.

5 Doet my uytgaen uyt het net/ dat sy voor my [6] verborgen hebben; want ghy zijt mijne sterckte.

6 [b] In uwe hant beveel ick mijnen [7] geest/ ghy hebt my verlost / HEERE/ ghy Godt der [8] waerheyt.

7 Ick hate de gene / die op [9] valsche ydelheden acht nemen; ende ick betrouwe op den HEERE.

8 Ick sal my verheugen ende verblijden in uwe goedertierenheyt / om dat ghy mijne elende hebt [10] aengesien/ [ende] mijne ziele in benautheden [11] gekent.

9 Ende en hebt my niet [12] overgelevert inde hant des vyants: ghy hebt mijne voeten doen staen in de ruymte.

10 Zijt my genadich/ HEERE/ want my is bange: [13] van verdriet is doorknaecht mijn' ooge/ mijne ziele/ ende mijn buyck.

11 Want mijn leven is verteert van droeffenisse / ende mijne jaren van suchten; mijne kracht is [14] vervallen door mijne [15] ongerechticheyt: ende mijne beenderen zijn doorknaecht:

12 Van wegen alle mijne wederpartijders ben ick/ [c] oock mijnē nabueren/ [16] grootelicx tot eenen smaet geworden/ ende mijnen bekenden tot eenen schrick: die my op der straten sien/ [17] vlieden van my wech.

13 Ick ben uyt het herte vergeten/ als een doode; Ick ben geworden als een [18] bedorven vat.

14 Want ick hoorde de [19] naspraken [20] van velen; vreese is van rontsomme / dewyle sy t'samen tegen my raetslaen: sy [21] dencken mijne [22] ziele te nemen.

15 Maer ick vertrouw' op u/ o HEERE; ick segge/ Ghy zijt mijn Godt.

16 Mijne [23] tijden zijn in uwe hant; reddet my van de hant mijner vyanden/ ende van mijne vervolgers.

17 Laet u [24] aengesicht over uwē knecht lichten; verlost my door uwe goedertierenheyt.

18 HEERE/ laet my niet beschaemt

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
a Psal. 22. 6. ende 25. 2, 3. ende 71. 1, 2. Iesa 49. 23.
2 Die vereyscht/ dat ghy u woort houdet/ ende mijne rechtveerdige sake voorstaet, als Psal. 71. 2.
3 *Hebr.* rotzsteen der sterckte.
4 *Hebr.* huys, ofte / plaetse der vastichheden, ofte/ vestingen.
5 Als een herder sijne schapen. Alsoo boven Psal. 23. 2.
6 D. in het verborgen/ ofte heymelick gelegt hebben.
b Luc. 23. 46.
7 D. mijne ziele beveele ick uwe macht/ bewaringe/ sorge ende opsicht.
8 Ofte/ trouwe, dat is/ ghy waerachtige/ ofte/ getrouwe Godt/ die ghy uwe beloften / aen my gedaen/ gehouden hebt.
9 Ofte/ nietige, *Hebr.* ydelheden der valscheyt, ofte/ nieticheyt. hy verstaet / die op vleeschelicke ende afgodische hulpe vertrouwen. siet Deut. cap. 32. 21. 1. Reg. 16. 26. 2. Reg. 17. 15. Psal. 62. 11. Jerem. 2. 5. ende 8. 19. ende 10. 15. ende 14. 22. ende 23. 16. Rom. 1. 21. Vgel. Lev. 19. op v. 4.
10 Siet Genes. 16. op v. 13.
11 My niet versmaet / maer bemint ende besorcht. Vgel. Genes. 18. op v. 19. ende Psal. 1. op v. 6.
12 Ofte/ besloten. als elders.
13 Als Psal. 6. 8.
14 Als wanneer yemant door onvermogen ende swackheyt struyckelt ende daer henen valt. Vg. Psal. 109. 24. ende siet het contrarie / Psalm 105. 37.
15 D. straffe mijner ongerechticheyt. siet Genes. 4. v. 13. ende 19. op v. 15. ende Vgel. Num. 14. op v. 33. Jer. 51. op v. 6.
c Iob 19. 13. Psal. 38. 12.
16 *Hebr.* seer.
17 Op datse by mijne wederpartijders niet suspect mogen worden/ als offe mijne sake toegedaen/ ofte mijne vrienden waren.
18 Ofte / vergaende, verlooren gaende. een naesten by bedorven/ datmen gantsch weynich ofte niet en acht / als nergens meer nut toe zijnde. Vgel. Deut. 26. 5.
Psal. 119. 176. item Jerem. 22. 28. 19 Ofte / faem-rovinge, lasteringe, quaetspreken. Vgel. Jerem. 20. 10. 20 Ofte / der Grooten. 21 Ofte/ Practiseren, maken aenslagen, om, &c. 22 D. mijn leven. ofte aldus: als sy t'samen tegen my raetslaen, so dencken sy mijne ziele te nemen. 23 D. mijn leven ende al mijn wedervaren: hoe't my oock soude mogen gaen / ick weet dat het alles aen u hangt / dat ghy 't alles regeert/ en dat het niet en is in mijner vyanden macht. 24 Siet Num. 6. op vss. 25. 26.

worden/want ick roep u aen; Laet de godtloose beschaemt worden/laetse swijgen in't [25] graf.

19 Laet de [26] valsche lippen stom worden/ die hardt spreken tegen den rechtveerdigen/ in hoochmoet ende verachtinge.

20 [d] O hoe [27] groot is u goet/ dat ghy wechgeleyt hebt voor de gene die u vreesen! [dat] ghy gewrocht hebt voor de gene die op u betrouwen/ [28] in de tegenwoordicheyt der menschen kinderen!

21 Ghy verberchtse in't verborgene [29] uwes aengesichts voor de [30] hoochmoedicheden [31] des mans; ghy versteecktse in eene hutte voor den [32] twist der tongen.

22 [33] Geloofd zy de HEERE/ want hy heeft sijne goedertierenheyt aen my wonderlick [34] gemaeckt/ [my voerende als] in eene [35] vaste stadt.

23 Ick [36] seyde wel in mijn [37] haesten; Ick ben [38] afgesneden van voor uwe oogen: dan noch hoordet ghy de stemme mijner smeeckingen als ick tot u riep.

24 Hebbet den HEERE lief/ ghy alle sijne [39] gunst-genooten; [want] de HEERE behoedt de [40] geloovige/ ende vergeldt overvloedelick den genen die hoochmoet bedrijft.

25 [e] [41] Zijt sterck/ ende hy sal u lieder herte versterken; alle ghy die op dē HEERE hopet.

25 Datse van der aerden wechgenomē zijnde/ hare quade practijcken/ lasteringē/ ende gewelt moeten laten aenstaen. And. laetse afgesneden, ofte/ uytgeroeyt worden ten grave: gelijck het Hebr. woort oock genomen wort Psal. 49. 13/ 21/ &c.

26 *Hebr.* lippen der valscheyt. Siet Psal. 12, 5. ende 27. 12/ &c.

d Iesa. 64. 4. 1. Cor. 2. 9.

27 Ofte/ menichfuldich. Dit siet wel op het goet/ dat Godt den sijnen in het geheym/ nae ziele ende lichaem/ bereyt ende voor hen/ als in eene schat-kamer/ opgesloten heeft/ om daer uyt ter bequamer ende bestemder tijt tot haren besten voor dē dach te brengen/ ende hen te doen genieten; maer spruyt uyt overdenckinge van eene bysondere ende onverwachte wonderlicke verlossinge aen David bewesen/ als hy in een seer groot perijckel was van overvallen te worden/ ende niet en konde gedencken/ dat Godt sulck eene verlossinge voor hem bereyt hadde/ als hem wedervoer: waer over hy aldus met verwonderinge uyt roept.

28 *Hebr.* tegen over, voor. dat is/ in het aenschouwen van al de werelt openbaer makende der vroomen onschult/ ende met uwe wonderlicke onvoorsiene hulpe bewijsende dat sy u lief zijn/ die tot u haren toevlucht nemen met geloovige gebeden.

29 Door betooninge van uwe vaderlicke gunste ende genadige tegenwoordicheyt/ vertroost ende behoudt ghyse op eene wonderlicke verborgene wijse/ waer van de werelt geen verstant en heeft/ selfs dickwijls in verborgene schuyl-plaetsen/ daer ghyse henē leydt/ het ooge op haer hebt/ besorchtse ende beschutse. Dit is aen David wel gebleken. Siet oock 1. Reg. 18. 4. ende 19. vss. 4/ 5/ 9/ 11/ &c. Hebr. 11. 38. Vgel. oock Psal. 27. 5. ende 32. 7.

30 Ofte/ verbintenissen, t'samen-koppelingen, doorvlochtene, doornaeyde practijcken, ofte/ rouwe aenslagen.

31 Hier door kan men een groot ende machtich persoon/ als Saul/ verstaen: ofte men kan't nemen/ des mans, dat is/ des menschen/ der menschen/ ofte/ eens yegelicken.

32 D. twistige tongen/ die den vroomen steets allerley verdriet/ moeyte/ ende perijckel berockenen met achterklap ende valsche beschuldingen. Siet Psal. 35. 11.

33 *Hebr.* gesegent.

34 D. op eene wonderbare wijse aen my bewesen. Vgel. Psal. 4. 4. siet het contrarie Deut. 28. 59.

35 *Hebr.* stadt der vasticheyt: hy wil seggen/ dat hem Godt soo wel bewaert heeft in't open velt/ daer hy omcingelt scheen te wesen/ ende met te komen ontkomen/ als of hy in eene stercke vaste stadt geweest ware.

36 T. w. by my selven/ D. ick dachte.

37 Dit schijnt te sien op de historie 1. Sam. 23. 26. alwaer't selve Hebr. woort van Davids haesten gebruyckt wort/ dat hier staet: indien het Godt te dier tijt niet seer wonderbaerlick versien en hadde/ so was het nae alle apparentie met David gedaen geweest: Siet de aengetogene plaetse.

38 'T perijckel was soo groot ende klaer voor oogen/ ende d'ontkominge nae menschelick oordeel soo onmogelick/ ende ongelooflick/ dat ick door menschelicke swackheyt ende verbaestheyt dachte/ nu en siet Godt niet meer op my. dat hy nochtans/ niet tegenstaende dese verbaestheyt/ tot Godt in desen noot seer smeeckelick gebeden heeft/ betuyght het volgende. Vgel. Psal. 116. op v. 11. Jone 2. 4.

39 Siet Psal. 4. op v. 4.

40 Ofte/ getrouwe, waerachtige. And. bewaert getrouwicheden. Siet Psal. 12. op v. 2.

e Psal. 27. 14.

41 Als Psal. 27. 14. siet aldaer.

Psalm xxxij.

David leert hier/ datse geluckig zijn/ dien Godt de sonden vergeeft/ ende diese oprechtelick belijden: het welcke hy met sijn eygen exempel ende de gewoonte aller geloovigen bevestiicht/ waerschouwende voor hardtneckicheyt; ende vermanende tot blydschap over Godts goedertierenheyt.

1 EEn [1] onderwijsinge Davids. [a] [2] Welgelucksalich is hy/ wiens overtredinge [3] vergeven/ wiens sonde bedeckt is.

2 Welgelucksalich is de mensche/ dien de HEERE d'ongerechticheyt niet toe en rekent; ende in wiens [4] geest geen bedroch en is.

3 Doe ick [5] sweech/ wierden mijne beenderen veroudert/ in mijn brullen den gantschen dach.

4 Want uwe [6] hant was dach ende nacht swaer op my/ mijn [7] sap wert verandert in somer-droochten/ [8] Sela!

5 Mijne sonde [9] maeckt' ick u bekent/ ende mijne ongerechticheyt en bedeckt' ick niet: Ick seyde; Ick sal [b] belijdenisse van mijne overtredingen doen voor den HEERE; ende ghy [10] vergaeft [11] d'ongerechticheyt mijner sonde/ Sela!

6 Hierom sal u een yeder [12] heylige aenbidden in [13] vindens tijt; Ja in eenen overloop van [14] groote wateren/ sullen sy hem niet aenraken.

7 [c] Ghy zijt my eene [15] verberginge/ ghy behoedt my voor benauwtheyt; ghy omringt my met vrolicke gesangen van bevrydinge/ Sela!

8 [16] Ick sal u onderwijsen/ ende u leeren van den wech/ dien ghy gaen sult; Ick sal raetgeven/ [17] mijn' ooge sal op u zijn.

9 Weest niet gelijck een peert/ gelijck een muyl-ezel/ welck geen verstant en heeft/ [d] welckes muyl men breydelt met toom ende gebitt/ op [18] dattet tot u niet en genaecke.

10 De godtloose heeft vele [19] smerten; maer die op den HEERE vertrouwt/ dien sal de [20] goedertierenheyt omringen.

11 Verblijdet u inden HEERE/ ende verheuget u/ ghy rechtveerdige/ ende singet vrolick/ alle ghy [21] oprechte van herten.

1 *Hebr.* Maskijl. dat is/ onderwijser, die verstant geeft, verstandich maeckt. dat is/ een onderwijs, ofte/ leer-Psalm: Alsoo genoemt van wegen de noodige ende gewichtige leere/ die daer in begrepen is. Desen tijtel hebben oock verscheydene andere Psalmen/ die tot een bysonder onderwijs ende stichtinge/ soo voor den autheur selfs/ als voor de gantsche kercke gemaeckt zijn.

a Rom. 4. 6, 7.

2 Siet de verklaringe deser leere/ Rom. 4. 6/ 7/ &c. ende 2. Cor. 5. 19/ 21.

3 Ofte/ wechgenomen. welcke maniere van spreken oock in't N. Testament gebruyckt wort. siet vov. Psal. 25. op v. 18. ende vgel. Hebr. 9. 28. *Hebr.* als ofmen seyde: verlicht, ofte/ vergeven van overtredinge, ofte/ een vergevene der overtredinge, bedeckt van sonde: welcke hebreeusche maniere van spreken sulcks beteeckent/ als in den Text staet.

4 D. die sonder huychelrye ofte geveynstheyt Godt dient/ ende sijne sonden met een oprecht herte voor hem bekent.

5 Dat is/ mijne sonden voor den HEERE niet bekende.

6 D. plage. Vgel. Ruth 1. 13. ende Job 13. op v. 21.

7 D. de natuerlicke warme vochticheyt/ die des menschen leven onderhout.

8 Siet Psal. 3. op v. 3.

9 Dat is/ maer als ick/ &c. so vergaeft ghy/ &c.

b Prov. 28. 13. 1. Iohan. 1. 9.

10 Ofte/ naemt wech.

11 De schult ende de straffe/ sulcks dat ick my met recht voor gelucksalich achte/ als v. 1.

12 Siet van't Hebr. woort Psa. 4. op v. 4.

13 D. als ghy/ ô Heere/ te vinden zijt. Siet Iesa. 55. 6. And. in treffens tijt. dat is/ als de straffen de menschen treffen/ dat met het volgende oock wel over een komt. Siet Psal. 21. 9. ende 116. 3. item Deuter. 4. op v. 30/ &c.

14 Ofte/ vele, geweldige wateren. dat is/ groote ende swaere nooden aenkomen. Siet 2. Sam. 22. op v. 17.

c Psal. 27. 5. ende 31. 21.

15 Als eene schuylplaetse. Siet Psal. 31. 21.

16 Hier wendt de Prophete sijn propoost tot de menschen: hoewel sommige meynen dat het Godts eygene woorden zijn/ dien David invoert aldus sprekende.

17 D. ick sal voor u sorge dragen/ ofte/ sorge voor u dragende/ Vgel. Deut. 11. 12. Ezr. 5. 5. item 1. Reg. 8. op v. 29. Psal. 33. 18. ende 34. 16. Jerem. 24. 5. ende 39. 12. ende 40. 4.

d Prov. 26. 3. Iac. 3. 3.

18 Dat peert ofte muyl-ezel u niet en quetse. ofte: als het tot u niet en wil naederen.

19 Vergel. Prov. 13. 21. ende 19. 29. ende 24. 20.

20 T. w. des Heeren.

21 Siet Psal. 7. op v. 11.

Psalm xxxiij.

Vermaninge tot Godes lof/ van wegen sijne Godtlicke eygenschappen/ raedt/ woort/ ende wercken/ soo der scheppinge/ als der regeringe/ insonderheyt der menschen/ tot vernietinge van der godtloosen aenslagen/ ende behoudenisse sijner geloovigen/ die sich daer over verblijden/ ende hem daerom bidden.

1 GHy rechtveerdige/ singet vrolick in den HEERE; [a] Lof [1] betaemt den oprechten.

2 Lovet den HEERE met de harpe; Psalm-singet hem/ met de [2] luyte/ [ende] het tiensnarich instrument.

3 [b] Singet hem een [3] nieuw liedt; [4] spelet wel met vrolick geschal.

4 Want des HEEREN woort is [5] recht/ ende al sijn werck [6] getrouw.

5 Hy heeft [c] [7] gerechticheyt ende gerichte lief; [d] de [8] aerde is vol van de goedertierenheyt des HEEREN.

6 [e] Door het [9] Woort des HEEREN zijn de hemelen gemaeckt/ ende door den [10] Geest sijns monts al haer [11] heyr.

7 Hy [12] vergadert de wateren der zee als op eenen hoop; hy stelt de [13] afgronden [in] schat-kameren.

8 Laet de gantsche [14] aerde voor den HEERE vreesen; laet alle inwoonders van de werelt voor hem schricken.

9 Want hy spreeckt/ [15] ende het isser; hy gebiedt ende het staetter.

10 [f] De HEERE vernieticht den raedt der heydenen/ hy breeckt de gedachten der volckeren.

11 [Maer] [g] de raedt des HEEREN bestaet in eeuwicheyt; de [16] gedachten sijns herten [17] van geslachte tot geslachte.

a Psal. 147. 1.

1 Ofte/ staet den oprechten wel aen, past hem wel.

2 Dese twee laetste wordē uytdruckelick onderscheyden Psal. 92. 4.

b Psal. 40. 4. ende 96. 1. ende 98. 1. ende 144. 9. Iesa. 42. 10. Apoc. 5. 9. ende 14. 3.

3 Dat nimmermeer en veroude/ maer steets vernieut werde/ ende in versscher gedachtenisse blijve/ van wegen de nieuwe ende versche weldaden/ die Godt t'elckens aen sijn volck bewijst. Vgel. 1. Johan. 2. 7/ 8. ende Job 29. op v. 20.

4 *Hebr.* maeckt het spelen. ofte/ slaē goet. dat is/ speelt wel/ aerdichlick/ konstichlick. Vgel. Deut. 5. op v. 28. Iesa. 23. 16. Jerem. 2. op v. 12.

5 Siet Psal. 19. op v. 9.

6 *Hebr.* in getrouwicheyt, ofte/ waerheyt, gewissicheyt, dat is/ gelijck sijn woort recht/ goet ende waerachtich is/ alsoo is oock bestandich ende vast/ al wat hy doet.

c Psal. 45. 8. Hebr. 1. 9.

7 Beschermende de onschuldige/ ende straffende de schuldige.

d Psal. 119. 64.

8 Vergel. Matth. 5. 45. ende 1. Tim. 4. 10.

e Genes. 1. 6, 7.

9 Verst. het eeuwige self-standige Woort des Vaders. siet Gen. 1. op v. 3.

10 Verst. dit van den H. Geest/ die van den Vader ende den Sone uytgaet/ ende gesonden wort/ zijnde mede een autheur van de Scheppinge aller dingen. Vgel. Genes. 1. 2. Job 26. 13. ende 33. 4.

11 Siet Genes. 2. op v. 1.

12 D. vergadert hebbende/ houdt hyse by een/ als op eenen hoop/ datse de menschen in't bewoonen des aerdrijcx niet konnen hinderen. siet Gen. 1. 9. Job 38. 8/ &c. Prov. 8. 29.

13 D. dieyten/ seer diepe wateren leyt hy in verborgene holen des aerdrijcks/ gelijckmen schatten in verborgene plaetsen wechleyt. Vgel. Job 38. 16. Prov. 8. 28.

14 Dat is/ inwoonders des gantschen aerdrijcks/ als 't volgende verklaert.

15 D. als hy spreeckt/ so &c. als dickwijls.

f Iesa. 19. 3.

g Prov. 19. 21. ende 21. 30. Ies. 46. 10.

16 Menschelick van Godt gesproken/ beteeckenende den raet ende wille Godts/ in't voorgaende gemelt.

17 *Hebr.* tot, ofte/ in geslachte ende geslachte.

12 h Wel-

12 [h] Welgelucksalich is't volck/ [18] diens Godt de HEERE is; het volck/ dat hy sich ten erve verkoren heeft.

13 De HEERE schouwt uyt den hemel/ ende siet alle menschen kinderen:

14 Hy siet uyt van syne vaste woonplaetse/ op alle inwoonders der aerde:

15 Hy [19] formeert harer aller herte; hy lett op alle hare wercken.

16 Een Coninck wort niet behouden door een [20] groot heyr; een heldt wort niet gereddet door groote kracht.

17 Het peert [21] feylt ter [22] overwinninge/ ende en bevrydt niet door syne groote sterckheyt.

18 Siet/ des HEEREN [i] [23] ooge is over de gene/ die hem vreesen/ op de gene die op syne goedertierenheyt hopen;

19 Om hare [24] ziele van den [25] doot te redden/ ende om haer by't leven te houden in den honger.

20 Onse ziele verbeydt den HEERE; hy is onse hulpe/ ende onse schilt.

21 Want ons herte is in hem verblydt/ om dat wy op den Name syner [26] heylicheyt vertrouwen.

22 Uwe goedertierenheyt/ HEERE/ zy over ons; gelyck als wy op u hopen.

h Psal. 65. 5. ende 144. 15.
18 Siet Genes. 17. op v. 7.
19 Des eenē soo wel als des anderen/ eens yederen in het bysonder. Vergel. Num. 16. 22. Zach. 12. 1. Hebr. 12. 9. And. Hy alleen formeert haer herte. Siet van sulcke beteeckeninge des Hebreeuschen woordekens/ Ezr. 4. op v. 3.
20 *Hebr.* door de grootheyt, ofte/ veelheyt eens heyrs: alsoo in het volgende/ door de grootheyt, ofte/ veelheyt der kracht.
21 *Hebr.* [is] leugē, ofte / valscheyt. dat is/ bedriecht synen meester/ die daer door meynde de victorie te bekomen / ofte te ontkomen / maer het mist hem. door het peert (als een bysonder behulp in den krijch) moetmen alle andere middelen verstaen / als niet helpende sonder Godts segen.
22 Ofte/ behoudenisse. Siet van het Hebr. woort/ 2. Sam. 8. op v. 6.
i Iob. 35. 7. Psal. 34. 16. 1. Pet. 3. 12.
23 Vergel. 1. Reg. 8. op v. 29. ende vov. Psal. 32. op v. 8.
24 V. leven.
25 V. doodlicke perijckelen.
26 V. synen heyligen Naem.

Psalm xxxiiij.

David uyt een groot perijckel wonderbaerlick verlost zijnde/ vermaent alle geloovige/ datse Godts goedicheyt/ over hem ende alle de syne/ t'samen met hem willen betrachten ende roemen / in alle nooden hem aenroepen/ eñ betrouwen: Leerende wijders/ dat het rechte middel van gelucksalicheyt zy / den Heere te vreesen/ die alles bestierende/ de godtloose verdelgt/ ende de syne behoudt.

1 [EEn Psalm] Davids: [a] Als hy syn [1] gelaet verandert hadde voor het aengesichte van [2] Abimelech / die hem [3] wech joech/ dat hy doorginck.

2 [4] Aleph. Ick sal den HEERE [5] loven t'aller tyt; syn lof sal geduerichlick in mynen mont zyn.

3 Beth. Myne ziele sal haer roemen in den HEERE; de [6] sachtmoedige sullen't hooren/ ende verblydt zyn.

4 Gimel. Maeckt den HEERE met my groot/ ende laet ons synen Naem te samen [7] verhoogen.

5 Daleth. Ick hebbe den HEERE [8] gesocht/ ende hy heeft my geantwoordt/ ende my uyt alle myne [9] vreesen gereddet.

6 He Vau. [10] Sy hebben op hem [11] gesien / ja [hem] als een waterstroom [12] aengeloopen ; ende hare aengesichten en zyn niet schaem-root geworden.

7 Zain. [13] Dese elendige riep / ende de HEERE hoorde; ende hy verloste hem uyt alle syne benaeuwtheden.

8 Cheth. De [14] Engel des HEEREN legert sich rontsom de gene/ die hem vreesen/ ende rucktse uyt.

9 Teth. [15] Smaeckt / ende siet / dat de HEERE goet is: welgelucksalich is de man/ [die] op hem betrouwt.

10 Iod. [16] Vreest den HEERE / ghy syne heyligen; want die hem vreesen en hebben geen gebreck.

11 Caph. [b] De jonge leeuwen [17] lyden armoede/ eñ hongeren; maer die den HEERE soecken hebben geen gebreck van eenich goet.

12 Lamed. Komet ghy [18] kinderen/ hoort nae my; Ick sal u des HEEREN vreese leeren.

13 Mem. [c] [19] Wie is de man / die lust heeft ten leven? die [20] dagen lief heeft/ om [21] het goede te sien?

14 Nun. [22] Bewaert uwe tonge van het quade / ende uwe lippen van bedroch te spreken.

15 Samech. Wyckt af van het quade/ ende doet het goede; soeckt de vrede ende [d] jaechtse na.

16 Ajin. [e] [23] De oogen des HEEREN zyn op de rechtveerdige; ende syne ooren tot haer geroep.

17 Pe. Het [24] aengesichte des HEEREN is tegen de gene die quaet doen; om hare gedachtenisse van der aerden uyt te roepen.

18 Tsade. [25] Sy roepen/ ende de HEERE hoort; ende hy redtse uyt alle hare benaeutheden.

19 Koph. [f] De HEERE is nae by de [26] gebrokene van herten; ende hy behoudt de [27] verslagene van geeste.

20 Resch. [g] [28] Vele zyn de tegenspoeden des rechtveerdigen? maer uyt alle die reddet hem de HEERE.

21 Schin. Hy bewaert alle syne beenderen? [h] niet een van dien en wort gebroken.

22 Thau. De boosheyt sal den godtloosen dooden; ende die den rechtveerdigen haten / sullen [29] schuldich verklaert worden.

23 De HEERE verlost de ziele syner knechten; ende alle die op hem betrouwen/ en sullen niet schuldich verklaert worden.

a 1. Sam. 21. 13, &c.
1 Ofte / gebeerden, wesen. *Hebr.* eygentlick/ smaeck, om datmen uyt gebeerden den mensche pleecht als te proeven / ende te oordeelen / wat in hem zy. Siet dese historie 1. Sam. 21. vss. 11/12/13/&c.
2 1. Sam. 21. wort hy genoemt by syn eygen naem Achis. Coninck van Gath/ maer Abimelech schijnt daer en boven een gemeyne naem geweest te zijn der Philistijnsche Coningen. Siet daer van Genes. 21. op v. 2.
3 T. w. door syne officieren/ die David voor hem brachten/ meynende dat hy hem soude vast houden ende laten ombrengen/ dat hy oock ontwijfelick soude hebben gedaen / indien het Godt niet merckelick belett/ ende David uytgeholpen hadde. Siet 1. Sam. 21. 11 / 12.
4 Siet van dit A B, op den tijtel van den 25 Psalm.
5 *Hebr.* segenen.
6 Siet Psal. 10. op v. 17.
7 V. hoochlick prijsen, als Ps. 30. 2.
8 Door gebeden syne hulpe versocht.
9 Siet 1. Sam. 21. 12.
10 T. w. de sachtmoedige/ uyt v. 3.
11 Met de geestelicke oogen des geloofs uytgesien nae syne hulpe.
12 Doende Godt (om soo te spreken) gewelt/ door den aenval van haren yver / ende krachtige gebeden. Vergel. Iesa. 2. 2. ende 60. 5. Ierе. 31. 12. ende 51. 44. Mat. 11. 12. Luc. 16. 16. Iac. 5. 16. and. ende zijn verlichtet. dat is / vertroostet / hebben oorsake van blijdschap bekomen: alsoo het Hebreeusch woort in tweederley beteeckeninge van sommige wort genomen.
13 Namelyck/ David; die hier van hem selven spreeckt/ als op synen persoon wijsende/ ofte voert in/ de woorden der geloovigen van hem.
14 V. de Engelen/ alsoo er van legeren gesproken wort. Siet Genes. 32. 1/ 2. 2. Reg. 6. 17.
15 Dat is/ aenmerckt ende gevoelt in uwe herten / ende vermaeckt u daer in/ ofte / neemt de proeve daer van / ghy sult bevinden dat het soo is/ Vergel. Iob 12, op v. 20. Prov. 31. 18. ende 1. Pet. 2. 2/3.
16 Siet Psal. 19. op v. 10.
b Iob 4. 11.
17 Komende somtijts geenen roof krijgen. Siet Iob 4. 11.
18 Die ghy my houdet voor uwen geestelicken vader / dat is / Propheet ende leeraer. Siet Iud. 17. op v. 10. Prov. 1. op v. 8.
c 1. Pet. 3. 10.
19 V. isser yemant/ die/ &c. oft / de gene die/ &c. Siet Deut. 20. op v. 5. de antwoorde op dese vrage hebt ghy in de volgende vssen.
20 V. een lanck leven/ lengte der dagen.
21 V. welvaert te genieten. siet Iob 7. op v. 7. dese ende diergelijcke beloften moeten also verstaen worden / dat het kruys geensins daer mede uytgesloten zy/ als 't gantsche woort Godts/ ende in 't bysonder dit boeck der Psalmen/ selfs dese Psalm / v. 20. uytwijst.
22 De sin is / die het voorseyde goet begeert te genieten/ die doe dit.
d Hebr. 12. 14.
e Iob 36. 7. Psal. 33. 18. 1. Pet. 3. 12.
23 Als vov. Psal. 33. 18.
24 Verst. syn toornich aengesichte. als vov. Psal. 21. 10. siet aldaer.
25 T. w. de rechtveerdige/ uyt v. 16.
f 2. Tim. 3. 12.
26 Die/ allen hoochmoet afleggende / haer voor den Heere vernederen met hertelicke bekommernissen over hare sonden ende begeerte van genade. Vergel. Psal. 51. op v. 19. ende 147. 3. Iesa. 42. 3. ende 57. 15. ende 61. 1. ende 66. 2. Luc. 4. 18. ende 7. 38. Actor. 2. 37.
27 Ofte/ gekneusde, verbrijselde.
g 2. Tim. 3. 12.
28 Ofte / de rechtveerdige heeft vele tegenspoeden : *Hebr.* quaden, dat is / vele elende/ kruys ende verdriet komt hem over / bejegent hem.
h Iohan. 19. 36.
29 Het Hebr. woort beteeckent somtijts schuldich gehouden, ofte / verklaert worden, somtijts verwoest worden : beyde die beteeckeningen worden hier van sommige / als malkanderen nae-verwant zijnde/ t'samen gevoecht aldus : sullen als schuldige verwoest worden.

Psalm xxxv.

David bidt Godt seer yverichlick / dat hy syne sake wille aennemen ende voor hem tegen syne vyanden strijden / op dat hy hem daer voor moge loven ende dancken : beschrijft syner vyanden lagen/ valscheyt/ ondanckbaerheyt/ ende vertwijfelde boosheyt/ begeerende rechtveerdige wrake / tot Godes eere / syner behoudenisse / ende aller vroomen blijdschap.

1 [EEn Psalm] Davids. [1] Twist/ HEERE/ met myne twisters; stryd met myne bestryders.

2 Grypt den schilt ende rondasse/ ende staet op tot myner hulpe.

3 Ende [2] brengt de spiesse voort/ ende [3] sluyt [den wech] toe / [4] myne vervolgers te gemoete/ [5] segt tot myne ziele / Ick ben u [6] heyl.

4 [a] Laetse beschaemt ende te schande worden / die myne [7] ziele soecken; laetse achterwaerts gedreven / ende schaem-root worden/ [8] die quaet tegen my bedencken.

5 Laetse worden als [b] caf voor den wint; ende de Engel des HEEREN dryvese wech.

6 Haer wech sy [9] duyster ende gantsch slibberich: ende de Engel des HEEREN vervolgese.

7 Want sy hebben [10] sonder oorsake de

1 Ofte/ pleyt, recht, dat is / neemt ghy myne sake op u/ ende voert mijn recht uyt tegen myne wederpartijders/ betoonende metter daet / dat het niet myne / maer uwe eygene sake is. Siet ond. Psal. 43. 1. ende 74. 22. ende 119. 154. Iesa. 49. 25. Ierem. 50. 34. ende 51. 36/ &c.
2 Ofte/ vellet, treckt uyt, brengt uyt.
3 *Hebr.* Segor. het welck sommige meynen te wesen den name van een krijchswapen.
4 V. komt myne vervolgers voor/ gaetse te gemoete/ ende sluyt haer den pas.
5 Betuyght dit door uwen heyligen Geest in my. Vergel. Rom. 8. 16.
6 Ofte/ verlossinge, behoudenisse. dat is/ uwe verlosser/ behouder.
a Psal. 40. 15. ende 70. 3.
7 V. nae mijn leven staen. siet 2. Sam. 4. op v. 8.
8 *Hebr.* die mijn quaet (dat is/ elende/ verdruckinge/ ondergang) dencken. voor hebben.
b Iob 21. 18. Psal. 1. 4. Iesa. 29. 5. Hos. 13. 3.
9 *Hebr.* duysternisse ende slibbericheden : datse niet komen voortkomen/ om my te achterhalen. Vergel. Ierem. 23. 12.
10 *Hebr.* te vergeefs, om niet. dat is/ sonder reden, alsoo in 't volgende/ ende ond. v. 19. ende elders. siet Iob 2. op v. 3.

groeve

groeve [11] hares nets voor my verborgen; sy hebben sonder oorsake [12] gegraven voor mijne ziele.

8 De [13] verwoestinge overkome [14] hem/ [15] dat hy 't niet en wete / ende sijn net / dat hy verborgen heeft / vange hem selven; hy valle daerin [16] met verwoestinge.

9 So sal mijne ziele haer verheugen in den HEERE; sy sal vrolick zijn in sijn heyl.

10 [17] Alle mijne beenderen sullen seggen; HEERE / wie is u gelijck! die ghy den elendigen reddet van dien die stercker is dan hy; ende den elendigen ende nootdurftigen van sijnen beroover.

11 [18] Wrevelige getuygen staender op; 'tgene [19] ick niet en weet / eyſschen sy van my.

12 Sy vergelden my quaet voor goet/ [20] de beroovinge mijner ziele.

13 My daerentegen aengaende / als sy kranck warē / was een [21] sack mijn kleet/ ick quelde mijne ziele met vasten/ ende mijn gebedt [22] keerde weder in mijnen boesem.

14 Ick [23] ginck steets / als of het een vrient / als of het my een broeder geweest ware; ick ginck gebuckt [24] in't swart / als een die over [sijne] moeder treurt.

15 Maer als ick [25] hinckte / waren sy verblijt / ende versamelden sich; sy versamelden sich tot my [26] [als] geslagene / ende ick en [27] merckte niets; sy scheurden [hare kleederen] / ende en [28] swegen niet stil.

16 Onder de huychelsche [29] spotachtige tafel-broers / knersten sy over my met hare tanden.

17 Heere / hoe lange sult ghy toesien? Brengt mijne ziele weder van haerlieder verwoestingen; mijne [30] eensame van de jonge leeuwen.

18 [c] So sal ick u loven in de groote Gemeynte; onder machtich veel volcx sal ick u prijsen.

19 Laetse hen niet verblijden over my/ die my om [31] valsche oorsaken vyant zijn; [noch] [32] wencken met de oogen / [d] die my [33] sonder oorsake haten.

20 Want sy en spreken niet van vrede/ maer sy bedencken [34] bedriechlicke saken tegen de [35] stille in den lande.

21 Ende sy sperren haren mont wijt op tegen my; sy seggen/ [36] ha/ha; onse ooge heeft 'et gesien.

22 HEERE / ghy hebt het gesien; en swijgt niet: Heere/ en weest niet verre van my.

23 Ontwaeckt ende wort wacker [37] tot mijn recht; mijn Godt ende Heere / tot mijne twist-sake.

24 Doet my recht nae uwe [38] gerechticheyt: HEERE / mijn Godt; ende en laetse hen over my niet verblijden.

25 Laetse niet seggen in haer herte; [39] Heah/ onse ziele! laetse niet seggen/ Wy hebben hem verslonden!

26 Laetse beschaemt ende te samen schaem-root worden / die hen in mijn quaet verblijden; laetse met schaemte ende schande [40] bekleedt worden / die hen tegen my [41] groot maken.

27 Laetse vrolick singen ende verblijdt zijn / die [42] lust hebben tot mijne gerechticheyt/ ende laetse geduerichlick seggen; Groot gemaeckt zy de HEERE/ die lust heeft tot de [43] vrede sijns knechts.

28 So sal mijne tonge vermelden uwe gerechticheyt; [ende] uwen lof den gantschen dach.

11 D. daer in sy haer net gelept hebben: eene gelijckenisse van vogel-vangers ende jagers genomen. De sin is/ sy hebben mijn leven lagen gelept / boose ende listige aenslagen tegen my gepracticeert / die dickwijls by netten wordē vergeleken. Siet bov. Psal. 9. 16. ende 10. 9. ende 25. 15. ende 31. 7/8. ende 141. 10/ &c.
12 T. w. eenen kuyl, uyt Psal. 7. 16.
13 Het Hebr. woort beteeckent eene verwoestinge / die met geraes/ gedruys/ rumoer / en groote ongestuymicheyt overkomt.
14 Mijnen vervolger.
15 D. onversiens/ daer hy 't gantsch niet en meent/ ofte verwacht.
16 D. alsoo / dat hy voorts verwoest ende vernielt worde. and. alsser verwoestinge is, hy valle daer in.
17 D. ick sal uyt alle mijne binnenste kracht / ofte met al het vermogen mijns lichaems/ u roemen. Vgel. Psal. 51. op v. 10.
18 Hebr. getuygen des wrevels, ofte/ gewelts. dat is/ die my met valscheyt pogen te verdrucken / ende met gewelt doen overvallen.
19 D. sy leggen my te laste / des ick my niet bewust en ben.
20 D. sy soecken my van mijn leven te berooven.
21 D. ick droech rouwe over hen. siet Gen. 37. op v. 34.
22 D. ick wederhaelde dickwijls in stilte ende by my selven mijn gebedt voor hen. Hy wil seggen/ dat hy 't oprechtelick ende wel met hen gemeynt hebbe. And. mijn gebedt keere weder in mijnen boesem, ofte/ schoot. dat is/ my wedervare sulcx / als ick voor hen gebeden hebbe.
23 D. ick hieldt ende droech my niet anders / als of sy van mijne naeste bloetsvriendē geweest waren. anders/ ick ginck steets [tot hen] / als [tot] / &c. dat is/ ick besochtse dagelicks.

24 Dat is / in 't swart gekleet/ als de rouw-dragende gewoon zijn te doen. alsoo Psal. 38. 7. ende 42. 10. ende 43. 2. Siet oock Job 5. op v. 11.
25 D. als mijne saken qualick gingen / dat het scheen / als of ick soude moeten struyckelen ende vallen. alsoo Psal. 38. 18. Jere. 20. 10. Vgel. Job. 12. 5.
26 T. w. aen de voeten. als eenige dit nemen. Dat is/ haer houdende / als of sy lam waren / ende van rouwe over mijn ongeluck hinckten. Siet 2. Sam. 4. 4. ende 9. 3. alwaer dese woorden alsoo by het woort / geslagen, gebonden worden / van Mephiboseth: ofte verstaet / geslagene, D. verslagen zijnde [van geeste] / uyt Jesa. 66. 2. blijvende den sin gelijck / ofte/ als [mede] geslagene. want sy met hare lichamelicke gebeerden (als hincken ende kleederen te scheuren) wilden te kennen geven / datse bemoeyt ende bekommert waren over Davids lijden/ doch valschelick ende als huychelaers. And. worden dese woorden aldus overgeset: Fielten: ofte / boeven, (die voor sulcke bekent waren / datse slagen ofte geesselen verdient hadden / dat is/ het snootste gespuys onder den volcke / daer toe opgerockent zijnde:) versamelden hen tegen my, die ick niet en kende, (ende volgens noyt leet gedaen en hadde) sy scheurden [de kele] op (Dat is/ gabberden ende spotteden) ende hielden niet op. beyde oversettingen hebben eenen goeden sin/ hoewel 't gene in den Text gestelt is/ naest met de eygenschap der Hebreeuscher sprake schijnt over een te komen: waer van de verstandige leser kan oordeelen.
27 T. w. met quaets/ ick dachte niet dat sy huychelden ende my bedrogen/ maer meynde dat sy 't van herten deden.
28 Maer troosteden my/ weenden over my. ofte/ doch sy en swegen niet: maer achter mijnen rugge toonden sy genoech hoe sy 't meynden/ als volgt.
29 Ofte/ smets-broeders, tellieur-leckers. Hebr. eygentlick: spotters van de koeck. ofte/ koeck-spotters. (Hebr. spottinge der koecke) D. die hare gebeerden ende tongen om een stuck broots / ofte/ smets / (als men seyt) verkoopen / sprekende ende doende alles nae het believen des genen / die haer den balch vult/ daerom oock het Hebreeusch woort by sommige voorts genomen wort voor boets-makers, speel-vogels. Hy wil seggen: als sy by dit haer volcxken zijn / dan uyteren sy de bitterheyt hares herten tegen my / wenschende my alles quaets / ende verdrietich zijnde dat het noch soo lange met my duert. van het knersen met de tanden / siet Job 16. op v. 9.
30 Verstaet mijne ziele: als Psal. 22. 21. Siet aldaer.
c Psal. 40. 10, 11. ende 111. 5.
31 Hebr. leugen, ofte/ valscheyt, valschelick. dat is / om valsche oorsaken als
32 D. my spijtich ende spotachtich aensien/ my dreygende/ als of sy wilden seggen: men sal 't u haest leeren/ &c. Vgel. Prov. 6. 13. ende 10. 10.
d Iohan. 15. 25.
33 Als vov. v. 7.
34 Hebr. woorden, ofte / saken van bedriegeryen, ofte/ listen.
35 Hebr. stille des lants. ofte/ der aerde. dat is vreedsame/ die geern in stilte souden leven/ ende Godt dienen/ sonder yemanden eenich quaet te willen / ofte te doen/ het welcke der vroomen aert is.
36 Dat is/ soo soo/ dat gaet wel: nu sien wy met lust/ daer wy lange nae gewenscht hebben. Vgel. Psal. 22. op v. 18. ende siet Job 39. op v. 28.

37 Om my tegē mijne vyandē ende vervolgers recht te doē: so lange ghy dat niet en doet / houdt ghy u als een die slaept.
38 Die vereyscht dat ghy mijne gerechtige sake voorstaet.
39 Als of sy seyden: courage / weest nu vrolick / ô onse ziele/ want wy sien onsen lust aen hem. siet boven v. 21.
40 Siet Job 8. op v. 22.
41 Haer selven soecken groot te maken met mijne verdruckinge ende ondergancк: ofte die haer soo trots ende stout tegē my dragen/ braverende met woorden ende wercken. siet dese maniere van spreken / Jerem. 48. 26/42. Ezech. 35. 13. Obad. 12. ende Psal. 38. 17. ende 55. 13. ende wijders Job 19. 5. met d'aent.
42 Dat is/ die mijne rechtveerdige sake hertelick zijn toe-gedaen/ biddende om eene blijde uytkomste / voor de welcke sy u mogen dancken ende groot maken.
43 D. tot de verlossinge ende het welvaren van David / die sijn dienstknecht is. siet Genes. 37. op v. 14.

Psalm xxxvj.

David seer ontstelt zijnde over de grouwelicke godtloosheyt der boosen / verwondert sich dies te meer over de grondeloose wijsheyt / gerechticheyt / ende goedertierenheyt des Heeren / die in sulcke eene verwerringe alle schepselen in ordre houdende/ sich bewijst eenen seer gunstigen Beplant sijner Kercke/ om welcker (als oock sijn eygen) behoudenisse/ David Godt biddet/ ende voorseyt der godtloosen val.

1 [EEn Psalm] Davids/ des knechts des HEEREN: voor den [1] Opper-sang-meester.

2 [2] De overtredinge des godtloosen spreeckt in't binnenste van mijn herte: Daer en is geene vreese Godts voor sijne oogen.

3 Want hy vleyt sich selven in sijne oogen; [3] alsmen sijne ongerechticheyt bevindt/ [die] te haten is.

4 De woorden sijns monts zijn [4] onrecht ende bedroch; [5] hy laet na te verstaen tot weldoen.

5 Hy bedenckt onrecht op sijn leger; hy stelt sich op eenen wech/ die niet goet en is; het quaet en verwerpt hy niet.

6 [6] O HEERE / [a] uwe goedertierenheyt is [tot] in de hemelen; uwe waerheyt tot de bovenste wolcken toe.

7 Uwe gerechticheyt is als de bergen [7] Godts / uwe oordeelen zijn een grooten [8] afgront: HEERE / ghy behoudt [9] menschen ende beesten.

8 Hoe dierbaer is uwe goedertierenheyt/ ô Godt! dies de menschen kinderen onder de [10] schaduwe uwer vleugelen toevlucht nemen.

9 Sy worden [11] dronckén van de vet-

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 D. als ick het boos ende sorgeloos wesen ende doen der godtloosen aenmercke ende overwege / so word ick gedrongen by my selven soo seker te gelooven/ datse geen vreese noch schrick voor Godt en hebben / als of de godtloose sulcks met ronde woorden uytseydē: soo claer blijckt de godtloosheyt in hare wercken / het welcke my wee doet in het binnenste van mijn herte.
3 Ofte / tot datmen sijne ongerechticheyt bevindt, [die] te haten, ofte/ hatelick [is]. dat is / al wort sijne boosheyt gantsch openbaer eñ als hantgrijpelick / sulcx datse van eenen yederen gehaet wort / essenwel behaecht ende pluymstrijckt hy sich selven in't boose/ ende gaetter immer in voort. and. als hy sijne ongerechticheyt. dat is / (sijn boos voorneme) volbrengt, ofte/ verkrijgt. die hy behoorde te haten. dat is / als het hem nae sijnen sin gaet / so dunckt hem / dat sijn doen goet is / hoewel hy een af-schrick daer van behoorde te hebben.
4 D. ondeuchdelick / schadelick / ende bedriechlick / ofte / streckende tot verdriet/ schenderye ende bedroch der vroomen.
5 D. hy wil sich van niemant laten onderwijsen / tot eenige verbeteringe sijns levens / hy is verwijselt hertneckich / ende ongevoelich.
6 Tegen al het woelen ende woeden der godtloosen / mitsgaders sijn hertzeer dat hy daer uyt schepte / troost ende verquickt sich de Propheet met betrachtinge van Godts onbegrijpelicke / ondoorgrondelicke ende bestandige goedicheyt / trouwe / ende gerechticheyt / die hy bewijst in de regeringe soo van alles in het gemeyn / als van sijn volck in het bysonder / dat hy / niet tegenstaende der godtloosen vyantschap / overvloedichlick begenadicht / ende van harer vyanden rechtveerdigen ende eyntlicken ondergancк versekert.
a Psal. 57. 11. ende 108. 5.
7 Dat is / als de aldergrootste ende alderhoochste bergen. Siet van dese maniere van spreken Genes. 13. op v. 10. De sin is / dat Godts gerechticheyt haer alomme vertoont / bestandich ende vast is / oock ons begrijp verre te boven gaende. Siet op v. 11.
8 Dat is / uwen raedt, ende regeringe / ofte / wijse van doen / die ghy houdt soo in't gemeyn / als in het bysonder over de uytverkorene ende verworpene / is ondoorgrondelick. Siet Rom. 11. 33.
9 Hebr. mensch ende beest. Siet Matth. 5. 45. 1. Tim. 4. 10. ende Job 39. 1 / &c. Psal. 147. 9.
10 Siet Ruth 2. op v. 12. ende Vgel. met dese plaetse Job 36. 11. met d'aenteeck.
11 Verst. hier/ de geestelicke spijse ende dranck der ziele. siet Jesa. 25. 6. ende 65. 13. ende 66. 11. ende Vgel. Psal. 63. 6. ende 64. 5. Jerem. 31. 14. ende 31. 14. item het hooge Liedt Salomons.

tichheyt uwes huyses; ende ghy drenckt se [uyt] de beke uwer wellusten.

10 Want by u is de fonteyn des [12] levens: in [13] u licht sien wy het licht.

11 [14] Streckt uwe goedertierenheyt uyt over de gene die u kennen; ende uwe [15] gerechticheyt over de oprechte van herten.

12 De voet der [16] hoovaerdigen en kome niet over my; ende de hant der godtloosen en doe my niet [17] omswerven.

13 [18] Aldaer zijn de werckers der ongerechticheyt gevallen; sy zijn nedergestooten, ende en konnen niet weder opstaen.

12 D. eene levendige, ende altoos duerende fonteyne, waer door de ziele geestelick leeft, overvloedichlic gelaeft, onderhouden, en verquickt wort. Vg. Joh. 4.14. ende 7.38, 39. ende Jer. 2.13. en 17.13.
13 D. als ghy ons door uwen Heyligen Geest verlicht, ende u vaderlick aenschijn in den Messia vertoont, dan bekomen wy 't rechte verstant van uwe genadenwercken, ende genieten eenen levendigen troost ende heerlicke blijtschap. Vgel. Job 29.3. Psal. 4.6, 7. ende 27.1. met d'aenteeck. Jes. 9.2. Jac. 1.17. item, voor soo veel dit de heerlickheyt des eeuwigen levens mede aengaet, Psal. 16. op v. 11. ende 17.15. item Zach. 14.6, 7. Col. 1.12. Apoc. 21.11, 23. ende 22.5. 14 Ofte, continueert, verlengt, vervolcht. Vgel. Jerem. 31. op v. 3. 15 Die medebrengt, dat ghy uwe beloften houdet, die recht van herten zijn beschermet, hare vyanden straffet, ende alsoo alles (niet tegenstaende der godtloosen gewoel) in goede richticheyt houdet. 16 *Hebr.* der hoovaerdye, dat is, der hoovaerdigen, (siet Job 35. op v. 13.) die my onder voeten soecken te treden, ofte den voet my op den necke te setten. 17 Ofte, en verjage my niet. 18 T. w. daer sy nu den vroomen sochten ende meenden neder te vellen: ofte alsdan. vergelijckt vov. Psal. 14.5. ende d'aenteeck. aldaer.

Psalm xxxvij.

David onderwijst ende sterckt de geloovige tegen het tijdelick geluck der godtloosen, ende vermaentse hare godtloosheyt niet nae te volgen, maer heylichlick te leven, ende Godt te vertrouwen: om dat der godtloosen geluck kort, ende het eynde onsalich ende vervloeckt is, daer Godt ter contrarie sijne kinderen, in alles wat hen overkomt, met sijne vaderlicke gunste vergeselschapt, ende hen een salich eynde verleent.

1 [EEn Psalm] Davids. [1] Aleph. [a] En ontsteeckt u niet over de [2] boosdoenders: en benijdtse niet die onrecht doë.

2 Want als gras sullen sy haest worden afgesneden; ende als de [3] groene grasscheutkens sullen sy [4] afvallen.

3 Beth. Vertrouwt op den HEERE, ende doet het goede; [5] bewoont de aerde, ende [6] voedt u [met] getrouwicheyt.

4 Ende verlust u inden HEERE; so sal hy u geven de begeerten uwes hertë.

5 Gimel. [b 7] Wentelt uwen wech op den HEERE; ende vertrouwt op hem, hy sal't [8] maken;

6 Ende sal uwe gerechticheyt doen voortkomen als het [9] licht; ende u recht als den middach.

7 Daleth. [10] Swijcht den HEERE, ende [11] verbeydt hem, ontsteeckt u niet over den genen, [12] wiens wech voorspoedich is, over eenen man, die listige aenslagen [13] uyt voert.

8 He. Laet af van toorne, ende verlaet de grimmicheyt: en ontsteeckt u niet, immers [niet] om [14] quaet te doen.

9 Want de boosdoenders sullen uytgeroeyt worden; maer die den HEERE verwachten, die sullen de aerde erflick besittë.

10 Vau. Ende noch een [15] weynich, ende de godtloose en salder niet zijn; ende ghy sult acht nemen op sijne [16] plaetse, maer [17] hy en salder niet wesen.

1 Van 't Hebreeusch A. B. siet op den tijtel van dë 25. Psalm.
a Prov. 23.17. ende 24.1.
2 Die op aerden voorspoedich ende gelukkich zijn, als in 't volgende verklaert wort: waer uyt blijckt, dat de schoone beloften, die in desen Psalm en elders den vroomen gedaen worden, den tijdelicken voorspoet der boosen, en het kruys ofte tegenspoet der vroomen, niet uytsluyten: gemerckt desen Psalm (als oock andere) bysonderlick dienen, om de ergernisse, die de vroome daer uyt souden mogen scheppen, voor te komen. Siet oock Psal. 34. op v. 13. maer in desen allen blijft Godts segen over de vroome, ende de vloeck op de godtloose, sulcks dat die eeuwichlick salich, en dese ter contrarie eeuwich verlorë sullë zijn. Vgel. Job 9. op v. 23. en Ps. 73.2, &c.
3 *Hebr.* de groente van 't jonge gras.
4 Ofte, verwelcken, gelijck d'afvallende bladeren: als Psal. 1.3. siet aldaer.
5 D. so sult ghy de aerde int gemeyn, en 't lant Canaan (dat een voor-beelt was van 't hemelsche) in 't bysonder, bewoonen, en u voeden, ofte, gevoet worden, &c. alsoo v. 27. en elders. Sulcke beloften gebiedenderwijse uytgesproken, zijn seer krachtich, als voerende de vroome in dadelicke genietinge en de besit van 't gene belooft wort. Vgel. Prov. 3. op v. 3. 6 *Hebr.* weyt u, ofte wort geweydet, dat is, de Heere sal u getrouwelick voeden, nae sijne beloften, gelijck in 't volg. verklaert wort. ofte, onderhoudt u selven met d'overdenckinge van Godts getrouwe beloften, die niet en feylen. Sommige nemen het hebreeusch woort Emuna voor sekerheyt, bestandicheyt, dat is, eenen bestandigen ende vasten staet, dien Godt den vroomen toeseyt, selfs in 't midden van 't kruys, daer der godtloosen vreuchde als gras des velts haest verdwijnt. Vgel. Prov. 2. op v. 7. b Psal. 22.9. ende 55.23. Prov. 16.3. Matt. 6.25. Luc. 12.22. 1. Pet. 5.7. 7 Ofte, rolt uwen wech. dat is, draecht al u voornemen ende doen, sorge, becommernisse, den Heere op, beveelt het hem. Siet Psal. 22. op v. 9. ende Vgel. Matth. 6.25, &c. Luc. 12.22, &c. 8 Ofte, uytvoeren, uytrichten. 9 Der Sonne, ofte des daechs, dat is, datse soo klaer blijcke, als de Sonne op den hellen middach schijnt. Vgel. Job 5. op v. 14. 10 D. murmureert niet tegen den Heere, maer neemt het op met gedult. Siet van sulck stilswijgen, ofte stilte des gedults ende der hope, Psal. 39.10. ende 62.2, 6. ende 65.2. Thren. 3.26, 27, 28. Jes. 30.15. Zephan. 1.7. 11 And. draecht smerte om sijnen 't wille. 12 D. wiens voornemen ende doen wel geluckt, al en deucht het niet. 13 *Hebr.* doet. 14 Dat is, alsoo, dat ghy u soudt begrijpen met twijffelinge aen Godts voorsichticheyt ende trouwe, ofte met afval, dat ghy der godtloosen exempel soudt begeeren te volgen, om dat hy hen alles voor den wint schijnt te zijn. Siet Psal. 125.3. 15 Hy sal maer eenen korten tijt de vrome quellen. siet Psal. 30. op v. 6. 16 Daer hy stont, bloeyende als een schoone boom, ond. vss. 35, 36. 17 Ofte, sy. T. w. sijne plaetse, dat is, sijne woninge, hy selfs met allen sijnen staet ende heerlickheyt. siet Job 7.10. met d'aent.

11 De [18] sachtmoedige daerentegen sullen de [c] aerde erflick besitten; ende hen verlusten over [19] grooten vrede.

12 Zain. De godtloose bedenckt listige aenslagen tegen den rechtveerdigen; ende hy [20] knerst over hem met sijne tanden.

13 De Heere [21] belacht hem; want hy siet dat [22] sijn dach komt.

14 Cheth. De godtloose hebben 't sweert [23] uytgetrocken, ende haren boge [24] gespannen, om den [25] elendigen ende nootdurftigen neder te vellen; om te slachten, die oprecht van [26] wege zijn.

15 [Maer] haer [27] sweert sal in haerlieder herte gaen; ende hare bogen sullen verbroken worden.

16 Teth. Het weynige, dat de rechtveerdige heeft, is [28] beter als den [29] overvloet veler godtloosen.

17 Want de [30] armen der godtloosen sullen verbroken worden: maer de HEERE ondersteunt de rechtveerdige.

18 Iod. De HEERE [31] kent de [32] dagen der [33] oprechten: ende hare erffenisse sal in eeuwicheyt [34] blijven.

19 Sy sullen niet beschaemt worden in den [35] quaden tijt; ende in de dagen des hongers sullen sy versadicht worden.

20 Caph. Maer de godtloose sullen vergaen; eñ de vyanden des HEEREN sullen verdwijnë, als het [36] costelicxte der lammeren; met den roock sullen sy verdwijnë.

21 Lamed. De godtloose ontleent ende en geeft niet weder; maer de rechtveerdige [37] ontfermt sich, ende geeft.

22 Want [38] sijne gesegende sullen de aerde erflick besitten; maer sijne vervloeckte sullen uytgeroeyt worden.

23 Mem. De [39] gangen [desselven] [40] mans worden van den HEERE [41] bevesticht; ende hy heeft lust aen sijnen wech.

24 Als hy [42] valt, so en wort hy niet wech geworpen: want de HEERE ondersteunt sijne hant.

25 Nun. Ick ben [43] jonck geweest, oock ben ick oudt geworden, maer en hebbe niet gesien den rechtveerdigen verlaten; nochte sijn [44] zaet soeckende broot.

26 Den gantschë dach ontfermt hy sich, eñ leent; ende sijn zaet is [45] tot segeninge.

27 Samech. Wijckt af van het quade, ende doet het goede; ende [46] woont in eeuwicheyt.

28 Want de HEERE heeft het recht lief, ende sal sijne [47] gunstgenooten niet verlaten; in eeuwicheyt wordense bewaert; maer het [48] zaet der godtloosen wort uytgeroeyt.

29 [49] De rechtveerdige sullen de [50] aer-

18 Siet Psal. 10. op v. 17.
c Matth. 5.5.
19 *Hebr.* grootheyt, ofte, veelheyt van vrede. dat is, grooten welvaert, veelvoudigen welstant, principalick in 't geestelicke. Vgel. Jesa. 48.18. ende siet Genes. 37. op v. 14.
20 Als Psal. 35.16. siet aldaer.
21 Siet Psal. 2. op v. 4.
22 De dach der wrake des Heeren, ofte, de dach van des godtloosen verderf en ondergang, hem door Godts rechtveerdich oordeel toegeleyt. siet Job 18.20. Jerem. 17.18. ende 18.17. Ezech. 7.10, 12. ende 27.27. ende 30.2, 3, 9. ende 32.10. Hos. 1.11. anders wort oock yemants dach slechtelick genomen voor 's menschë sterfdach, als Job 15.32. als oock des menschë tijt. Eccl. 7.18.
23 *Hebr.* geopent: om dat de scheyde door 't uyttrecken des sweerts geopent wort.
24 *Hebr.* getreden: Siet Psal. 7.13.
25 Dese tytelen der vroomen verklaren de beloften, die hen Godt hier doet. Siet op v. 1. ende Vgel. vss. 16, 19, 21, 25, 26.
26 D. van leven en wandel, alsoo v. 23.
27 D. hare aenslagen sullen tot haer eygë verderf streckë.
28 Als rechtveerdichlick beseten, ende Godtvruchtichlick gebruyckt.
29 *Hebr.* eygentlick, veelheyt, menichte, te weten, van goederen. dat is, rijckdom, als Eccl. 5.9.
30 D. hare macht, middelen, en geweit, siet Job 22. op v. 8.
31 Vergel. Psal. 1. op v. 6.
32 D. den staet hares levens, hoe sy haren tijt doorbrengen, in kruys, vroomicheyt ende gedult. Vg. Psa. 31. op v. 16.
33 Siet Gen. 6. op v. 9. alsoo ond. v. 37.
34 *Hebr.* zijn. alsoo Jerem. 17.8. ende 27.22. ende 32.5. Dan. 1.21, &c.
35 Ofte, ter tijt des quaets. D. als allerley ongeval en elenden omgaen, gelijck volgt van dë honger.
36 D. het vette, datmë houdt voor 't beste ende kostelickste, en nae de Wet Godts in de offerhandë met vyer moeste verteert worden, waer op de Propheet in dese gelijckenisse schijnt te sië. siet Lev. 3. vss. 10, 11, 14, 15, 16. ofte: de kostelickste lammeren. *Hebr.* de kostelicke, ofte, het kostelicke der lammeren. And. het kostelicke der velden, ofte weyden: om dat het Hebr. woort elders alsoo oock genomen wort. 37 Ofte, handelt goedichlick, gunstichlick, liberalick. 38 D. die van den HEERE gesegent zijn: alsoo terstont, sijne vervloeckte, dat is, die van hem vervloeckt zijn, uyt v. 20. alwaer gesproken is van de vyanden des HEEREN. Siet Matth. 25.34, 41. ende aengaende de maniere van spreken, Vgel. Psal. 69.27, 34. Jesa. 16.4. 39 Ofte, treden, stappen. 40 Die van den Heere gesegent is, uyt het voorgaende vs, ofte, des rechtveerdigen, uyt v. 21. 41 Ofte, gestiert, gerichtet. dat is, hy regeert ende segent sijn voornemen ende of hy somtijts aen 't vallen mochte geraken, so bewaert hy hem doch, dat hy niet t'eenemael en vervalle: maer richt hem weder op, als volcht. 42 Vergel. Prov. 24.16. 43 Ofte, een jongelinck. siet Jerem. 1. op v. 6. 44 D. sijne kinderen ende nakomelingen, alsoo vss. 26, 28. ten ware het Gode beliefde nae sijn vry ende vaderlick welbehagen sijnen kinderen met armoede ende hongers noot tot sijner eere, ende haren besten te beproeven ende oeffenen, daer in hy haer nochtans niet verlaet, maer aldermeest bystaet ende sterckt, sulcks datse vernoecht ende als versadicht zijn. Siet op v. 1. ende 14. item v. 19. ende Vgel. Luc. 16.20, 21. 2. Cor. 11.27. Phil. 4.11. Hebr. 11.37. 45 Ofte, in segeninge. dat is, wort van Godt gesegent, erlvende den segen Abrahams. Vgelijckt Genes. 12. op v. 2. item 1. Pet. 3.9. 46 Siet op v. 3. 47 Siet Psal. 4. op v. 4. 48 Siet Job 18.19. Psal. 21.11. ende 109.13. 49 Dit vsken en begint niet van de letter Ajin, gelijck het nae d'ordre van 't Hebreeusch A. B. soude zijn. 50 Hoewelse vreemdelingen op aerden zijn, nochtans sullense in 't lant der beloften, (zijnde een pant van 't hemelsche) ende voorts, waerse op aerden zijn, in 't midden van de ongerechticheyt der godtloosen, ende d'onsekerheyt des levens, onder de vaderlicke beschermige ende toesicht Godes, door 't geloove, vertrouwen, ende de salige hope, eenen bestendigen, sekeren ende gerusten staet hebben, als rechte besitters, ende erfgenamen aller segeningen Abrahams in den eeuwich geboorenen Sone Godts, den Messia, Rom. 8.17. Galat. 3.14.

de erflick besitten; ende in eeuwicheyt daer op woonen.

30 Pe. De mont des rechtveerdigen vermeldt wÿsheyt; ende sÿne tonge spreeckt [51] het recht.

31 [d] De wet sÿns Godts is in sÿn [52] herte; sÿne gangen en [53] sullen niet slibberen.

32 Tzade. De godtloose loert op den rechtveerdigen; ende soeckt hem te dooden.

33 [Maer] De HEERE en laet hem niet in sÿne hant: ende hy en verdoemt hem niet/ als hy [54] geoordeelt wort.

34 Koph. Wacht op den HEERE/ ende houdt sÿnen wech/ ende hy sal u verhoogen om de aerde erflick te besitten; ghy sult [55] sien/ dat de godtloose worden uytgeroeyt.

35 Resch. Ick hebbe gesien eenen [56] geweldt-drÿvende [57] godtloosen; die sich [58] uytbreydde/ als een groene [59] inlantsche boom.

36 Maer hy [60] ginck door/ ende siet hy en wasser niet [meer]; ende ick sochte hem/ maer hy en wert niet gevonden.

37 Schin. Lett op den vroomen/ ende siet nae den [61] oprechten; want het [62] eynde van [dien] man sal vrede zÿn.

38 Maer de overtreders worden te samen verdelcht: het [63] eynde der godtloosen wort uytgeroeyt.

39 Thau. Doch het heyl der rechtveerdigen is van den HEERE; hare stercke te ter tÿt van benauwtheyt.

40 Ende de HEERE salse helpen/ ende salse bevrÿden; hy salse bevrÿden van de godtloose/ ende salse behouden: want sy betrouwen op hem.

51 Ofte/ wat recht is. Siet Job 34. op v. 4.
d Psal. 40. 9. Iesa. 51. 7.
52 Vergel. Deut. 6. 6. Jerem. 31. 33. Hebr. 8. 10.
53 *Hebr.* en sal niet waggelen. ofte/ slibberen. dat is/ niet een sÿner gangen sal slibberen/ ofte/ wanckelen. dat is/ hy sal voor misval/ ende verderf/ ofte voor afval van Godts Wet behoedt worden: Vgel. het volgende ende voorgaende.
54 Als hy voor recht gestelt wort/ sal hy eenen gunstigen ende genadigen Godt hebben.
55 Met lust ende vreuchde in den Heere: ofte/ Als de godtloose worden uytgeroeyt, sult ghy 't aensien.
56 Ofte/ verschrickelicken. Tyran.
57 Hoedanige geweest zÿn/ Saul. Doëg, Absalom, Achitophel, &c.
58 Ofte/ sich ontdoende. *Hebr.* eygentlick/ sich ontblootende: om dat de stam/ die te vooren/ (als de tacckens kleyn ende dicht aen malkanderen rontom het bovenste des stams waren) als bedeckt was/ daer na/ als de tacken groot worden/ en haer uytbreyden/ ontbloot wort.
59 Ofte/ selfs-gewassen, die niet van elders gebracht ende overgeplant is/ maer uyt sÿnen eygenen natuerlicken gront is opgekomen: daer op staende gebleven/ ende gemeenlick langer duert ende beter groeyt als een die verplant is. het Hebreeusch woort beteeckent oock eenen inboorlinck, gestelt tegen eenen vreemdelinck. Exod. 12. 19. Levit. 16. 29. Sommige verstaen hier eenen Lauwerboom, andere eenen ceder-boom, doch de eygene beteeckeninge van 't woort is in den text gevolcht.
60 D. hy verdween haestelick/ als eene doorgaende wolcke/ die in korten tÿt verdwijnt. And. men gincker voor by, &c.
61 *Hebr.* rechten, richtigen, &c. siet vov. Psal. 7. op v. 11.
62 *Hebr.* achterste, uyterste, laetste. Vgel. Deut. 32. op v. 20. Prov. 14. op v. 12. dat is/ hy sal ten laetsten welvaren/ 't sal hem eyndelick welgaen: dat sult ghy bevinden/ so ghy daer op acht geeft/ And. want daer is loon voor den vreedsamen man. sommige verstaen 't van de nakomelingen/ alsoo in 't volgende/ Vgel. Psal. 109. op v. 13. Jerem. 31. op v. 17.
63 D. de godtloose worden ten laetsten uytgeroeyt/ gelijck een boom met wortel met al.

Psalm xxxviij.

David zijnde in eene sware kranckte/ ofte/ grooten jammer/ verhaelt ende beklaecht sÿne elende/ veroorsaeckt door sÿne sonden: bidt Godt angstelick om vergevinge/ genade ende hulpe/ leggende hem voor/ de ontrouwicheyt sÿner vrienden/ ende wreetheyt sÿner vyanden.

1 Een Psalm Davids/ om te doen [1] gedencken.

2 [a] O HEERE/ [2] en straft my niet in uwen [3] grooten toorn; ende kastÿdt my niet in uwe grimmicheyt.

3 Want uwe [4] pÿlen zÿn in my [5] gedaelt/ ende uwe hant is op my nedergedaelt.

4 Daer is niet geheels in mÿn vleesch/ van wegen uwe gramschap: daer is geen [6] vrede in mÿne beenderen/ van wegen mÿne sonde.

5 Want mÿne ongerechticheden [7] gaen over mÿn hooft; als een sware last/ zÿnse my te swaer geworden.

6 Mÿne etter-buylen stincken/ sy zÿn verbuylt/ van wegen mÿne [8] dwaesheyt.

7 Ick ben [9] krom geworden/ ick ben uyttermaten seer nedergebogen; [b] ick gae den gantschen dach in 't [10] swart.

8 Want mÿne dermen zÿn vol van [11] verachtelicke [plage]: ende daer en is niet geheels in mÿn vleesch.

9 Ick ben verswackt/ ende uyttermaten seer gebrÿselt: ick [12] brulle van het [13] geruysch mÿns herten.

10 Heere/ voor u is alle mÿne begeerte: ende mÿn suchten en is voor u niet verborgen.

11 Mÿn herte [14] keert om end' om; mÿne [15] kracht heeft my verlaten: ende het licht mÿner oogen/ oock [16] sy selve/ en zÿn niet by my.

12 Mÿne liefhebbers/ ende mÿne vrienden staen [17] van tegen over mÿne plage; en mÿne nae-bestaende staen van verre.

13 [18] Ende die [19] mÿne ziele soecken/ leggen [my] stricken/ ende die mÿn quaet soecken/ spreken [20] verderbingen; ende sy overdencken den gantschen dach listen.

14 Ick daerentegen ben als een doove/ ick en hoore niet/ ende als een stomme/ [die] sÿnen mont niet op en doet.

15 Ja ick ben als een man/ die niet en hoort/ ende in wiens mont geene [21] tegenredenen en zÿn.

16 Want op u/ HEERE/ hoop' ick: ghy sult verhooren/ Heere mÿn Godt.

17 Want ick [22] seyde; Dat sy hen doch over my niet en verblÿden! wanneer mÿn voet soude wanckelen/ so souden sy hen tegen my [23] groot maken.

18 [24] Want ick ben tot hincken gereet: ende mÿne smerte is steedts voor my.

19 [c] Want ick make [u] mÿne ongerechticheyt bekent: Ick ben bekommert van wegen mÿne sonde.

20 Maer mÿne vyanden zÿn [25] levende/ worden machtich: ende die my om valsche oorsaken haten/ worden [26] groot.

21 Ende die quaet voor goet vergelden/ [27] staen my tegen; om dat ick het goede najage.

22 En verlaet my niet/ o HEERE: mÿn Godt/ en weest niet verre van my.

23 Haest u tot mÿner hulpe; Heere/ mÿn heyl.

1 Aen de groote benauwtheyt/ daer in hy was geweest/ ende aen de genade des Heeren/ die hem daer uyt verlost hadde. Vgel. Psal. 132. 1. ende Jes. 63. 7.
a Psal. 6. 2.
2 Vergel. Psal. 6.
3 Ofte/ verbolgentheyt.
4 Door de pijlen ende de hant Godts verstaet hy hier sÿne sware kranckte. siet Deut. 32. op v. 23. ende Job 6. op v. 4.
5 D. sy zijn alsoo in my geschoten/ datse diep zÿn in gedrongen.
6 D. geene ruste/ geen ophouden van pÿne in mÿn lichaem. Vgel. Psal. 51. op v. 10. ende 35. op v. 10.
7 Gelijck de wateren baren/ die tot over yemants hooft gaen/ als Psal. 42. 8. Aldus vergroot de Propheet sÿne sonden/ mitsgaders der selver straffen. Vgel. Psal. 40. 13.
8 Ofte/ onbedachtheyt, onbesonnenheyt, onvoorsichticheyt, waer door hy sÿne sonden ende gebreken verstaet. Vgel. v. 4. ende ond. Psal. 69. 6.
9 Ofte/ mis-staltich, ongestalt.
b Psal. 42. 10. ende 43. 2.
10 Siet Psal. 35. op v. 14. dit kanmen duyden op d' uyterlicke rouw-teeckenen in kleedinge/ ende inwendige rouwe des herten, ofte/ swart, siende op de mismaecktheyt van sijn lichaem van wegen sÿne sieckte.
11 And. brant. als offe geroostet ende voorts verdorret waren.
12 Ick roepe sterck/ als een leeuw.
13 Ofte/ briesschen. dat is/ gelijck een leeuw briescht/ ofte de zee bruyst/ (waer van het Hebr. woort oock genomen wort Jesa. 5. 30.) alsoo is mijn herte seer onrustich ende woelende. And. suchten.
14 Ofte/ klopt.
15 Vergel. Psal. 40. 13.
16 T. w. mijne oogen: hy wil seggen/ dat sijn gesichte seer verdorven zy/ als of hy (om soo te spreken) geene oogen en hadde. Ofte verstaet/ sy selve, door de kracht ende 't licht sijner oogen.
17 D. sy houden haer van my af/ mijne elende als van verre aensiende: waer uyt sommige afnemen/ dat het de pestilentie/ ofte immers eenige andere besmettelicke ofte buyle kranckheyt geweest zy.
18 Hy wil seggen: boven al dat/ en houden mijne tegenpartyen niet op my te vervolgen: vrienden verlaten my/ ende vyanden vervolgen my.
19 D. nae mijn leven staen. siet Exo. 4. op v. 19. en 2. Sam. 4. op v. 8.
20 Ofte/ allerley verdriet, archeyt, rampsalicheyt.
21 Als of ick schuldich was/ ende geene stoffe hadde om my te verantwoorden.
22 T. w. by my selven/ dat is/ ick dachte. ofte/ ick seyde te weten/ in mijn gebedt tot u.
23 Als Psal. 35. 26. siet aldaer.
24 D. dewijle ick doch soo gestelt ben/ dat ick nae menschelicke apparentie onder desen last soude moeten beswijcken/ so is 't te meer noodich/ dat ghy my helpet/ om mÿnen vyanden geene oorsake van vreuchde te geven. Vgel. Psal. 35. 15. ende Job 12. 5. met d'aenteeck.
c Psal. 32. 5.
25 Ofte/ worden al levende machtich: hy wil seggen: terwÿlen ick beladen ben met bekommernisse ende smerte/ leven sy in voorspoet/ wel-lust ende onbekommert/ worden vet/ grof ende sterck: gelijck David elders dickwils klaecht.
26 Ofte/ vermenichvuldicht.
27 Als Satans, welcken naem de Duyvel heeft van dit Hebreeusch woort. Vgel. 2. Sam. 19. op v. 22. ende siet Job 1. op v. 6.

Psalm xxxix.

David voorgenomen hebbende sich met wercken ofte woorden niet te vergrÿpen/ over der godtloosen voorspoet/ ofte sÿne elende/ bekent nochtans in menschelicke swackheyt vervallen te zijn. doch sich beter bedenckende, ende de metichheyt des menschen/ ende sÿns levens/ betrachtende/ stelt sÿne hope in Godt/ dien hy bidt om vergevinge sÿner sonden/ ende genade in sÿn vreemdelingschap/ ende lyden.

1 Een Psalm Davids: voor den [1] Oppersangmeester/ voor [2] Jeduthun.

2 Ick seyde; Ick sal [3] mÿne wegen bewaren/ dat ick niet en sondige met mÿne tonge/ ick sal mÿnen mont met eenen [4] breydel bewaren; terwÿlen de godtloose noch tegen over my is.

3 Ick was verstomt [door] stilswÿgen/ ick sweech van het [5] goede; maer mÿne smerte wert [6] verswaert.

4 Mÿn herte wert heet in mÿn binnenste/ een vyer ontbrandde in mÿne [7] overdenckinge;

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 Van desen siet/ 1. Chron. 16. 41/42. ende 25. 1/3.
3 D. ick sal neerstichlick ende scherpelick op mijn doen letten. Siet 1. Reg. 2. op v. 4.
4 Ofte/ muyl-korf, muyl-bant. eene gelijckenisse genomen van de beesten/ diemen den mont besluyt/ op datse niet en bijten ofte eten: het Hebr. woort komt van een woort/ dat van het muyl-banden der ossen gebruyckt wort Deut. 25. 4. hy wil seggen/ dat hy sich t'eenemael wilde bedwingen/ om niet tegen Godt uyt onverduldicheyt te murmureren/ ofte yets onbetaemlicks van sÿne vyanden te spreken/ soo lange het Gode geliefde/ dat sy aldus op hem loerden/ ende in voorspoet voor sÿne oogen ende comtomme hem sweefden.
5 Daer ick goede redenen hadde/ om mijne onschult ende de gerechticheyt mÿner sake te kennen te geven.
6 *Hebr.* verstoort, beroert, dat is/ ick wert niet dan te meer ontrust.
7 Als ick overdachte het groot ongelijck ende gewelt dat my wierde aengedaen/ verstede ick ten laetsten uyt door menschelicke swacheyt/ waer door ick my nochtans vastelick voorgenomen hadde te wachten v. 2.

kinge; [doe] sprack ick met mijne tonge:

5 HEERE / [8] maeckt my bekent mijn eynde / ende welcke de [9] mate mijner dagen zy; dat ick wete / hoe [10] verganckelick ick zy.

6 Siet / ghy hebt mijne dagen [11] een hantbreet gestelt / ende mijn leef-tijt is als niets voor u; immers [a] is een yeder mensche / [hoe] [12] vast hy staet / [13] enckel ydelheyt / [14] Sela!

7 Immers wandelt de [15] mensche [als] in een [16] beeldt / immers woelense ydelick: [17] men brengt by een / ende men weet niet wie't nae sich nemen sal.

8 Ende nu / wat verwacht' ick / ô Heere? mijne hope / die is op u.

9 Verlost my van alle mijne overtredingen: en stelt my niet tot eenen smaet des [18] dwasen.

10 Ick ben verstomt / ick en sal mijnen mont niet op doen; want [19] ghy hebt het gedaen.

11 Neemt uwe plage van op my wech; ick ben besweken van de [20] bestrijdinge uwer hant.

12 Castijdt ghy yemant met straffingen om de ongerechticheyt / so doet ghy sijne [21] bevallicheyt smelten als eene motte; Immers is een yeder mensche ydelheyt / Sela!

13 Hoort / HEERE / mijn gebedt / ende neemt mijn geroep ter ooren / [22] swijgt niet tot mijne tranen: want [b] ick bẽ een [23] vreemdelinck by u; een bywoonder / gelijck alle mijne [24] vaders.

14 [25] Wendt u van my af / dat ick my verquicke / eer dan ick henen gae / ende ick [26] niet [meer] en zy.

8 Dit verstaen sommige alsoo / dat David / (gelijck Job) verdrietich zijnde over sijn lijden / begeert hebbe te sterven. Andere meynen / dat hy door dit gebedt ende de volgende betrachtinge / sijne menschelicke swackheyt overwonnen / ende sijn murmureren gestilt hebbe.
9 Hoe lange / ofte / hoe weynich tijts ick op aerden noch te leven hebbe.
10 *Hebr.* eygentlick / als of men seyde: hoe ophoudelick ick [zy], dat is / hoe haest ick ophouden sal te levẽ / hoe kort mijn leven / ofte ick van leven zy.
11 *Hebr.* hant-bredẽ.
a Psal. 62. 10. ende 144. 4.
12 Al schoon hy in eere / voorspoet / vermogen ende middelẽ op 't hoochste bloeyt. Vgel. Iacob. 4. 14. eñ bov. Psa. 30. 7/8.
13 *Hebr.* alle, ofte / de gantsche ydelheyt, D. niet dan ydelheyt.
14 Siet Psal. 3. op V. 3.
15 *Hebr.* de man / ofte / een yeder. als dickwijls elders.
16 Ofte / gelijckenisse, schijn. dat is / hy schijnt wat te zijn / eñ is niets in der daet / gelijck eene schilderye / figure / ofte schaduwe / ofte een schijnsel ende beelt / inden droom voor-komende.
17 T. w. vele goederen. Vgel. Eccles. 2. 18/19.
18 Hier door verstaẽ sommige Absalom / die door enckele dwase jeuchdelicke regeer-sucht / sijnen goeden vader vervolchde: gelijck sy oock het volgende versken / ende het begin deses Psalms passen op Simeïs vloecken / waer tegen hy sich hielde / als of hy stom ware geweest. 19 Vergel. 2. Sam. 12. 10/11/12. ende 16. 10. 20 Om dat ghy my met uwe strafbare hant aldus bekrijcht / ofte dese oorloge aendoet. 21 D. al wat lieflijck / fraey / schoon ende begeerlick in hem is / doet ghy in der haest vergaen / gelijck eene motte haest / ja met eenen aentast / verdreven ende te niete is. Vgel. Iob 4. 19. ende 13. 28. Iesa. 50. 9. ende 51. 8. Hos. 5. 12. 22 Ofte / weest niet doof. houdt u niet of ghy doof waert tot al mijn geween / dat ick met uytstortinge van tranen voor u doe. b Levit. 25. 23. 1. Chro. 29. 15. Psal. 119. 19. Hebr. 11. 13. 1. Pet. 2. 11. 23 Ende dien volgens heb ick van doen / dat ghy my voorstaet / geleydet / ende helpet / tot dat ick kome in 't hemelsch Canaan / daer de burgerschap ende het vaderlant der geloovigen is. Siet Hebr. 11. vss. 13/14/15/16. Philip. 3. 20. 24 D. voor-vaders / voor-ouders. 25 D. hout op van my aldus te kastijden / op dat ick niet en beswijcke / ende maer eenichsins aessem hale / om mynen sterfdach / door uwe genade / in ruste te verwachten. Vgel. Psal. 27. 13. 26 Te weten in dit leven / op aerden. Siet Iob 3. op V. 16.

Psalm xl.

David prophetéert hier / onder sijn voorbeelt / van des Heeren Christi bitter ende geduldich lijden / yverich bidden ende wonderbare verlossinge: voorts van de af-schaffinge der offerhanden des Ouden Testaments door Christi eenige offerhande / ende van de predicatie des Euangeliums in de kercke der Ioden ende Heydenen / mitsgaders van de beschaemtheyt ende den ondergang aller vyanden / ende de vreuchde aller geloovigen / die sijn heyl beminnen / ende Godt daer over groot maken.

1 DAvids Psalm: voor den [1] Opper-sang-meester.

2 Ick hebbe den HEERE [2] lange verwacht; ende hy heeft [3] sich tot my geneycht / ende mijn geroep gehoort.

3 Ende hy heeft my uyt eenen [4] ruyschenden kuyl / uyt [5] modderich slijck opgehaelt; ende heeft mijne voeten op eenen rotzsteen gestelt / hy heeft mijne gangen vast gemaeckt.

4 Ende hy heeft een [6] nieuw liedt in mijnen [7] mont gegeven / eenen lof-sanck onsen Gode: vele sullen 't sien / ende vreesen / ende op den HEERE vertrouwen.

5 Welgelucksalich is de man / die den HEERE [8] tot sijn vertrouwen stelt; ende niet omsiet nae de hoovaerdige / ende die tot [9] leugen afwijcken.

1 Siet Psal. 4. op V. 1.
2 *Hebr.* verwachtende verwacht.
3 Ofte / [de oore] tot my geneycht: als Psal. 17. 6.
4 *Hebr.* kuyl, ofte / put des geruyschs, daer de waterẽ steets op-wellende ende opbobbelende bruysen / ende groot gedruys maken. Hy wil seggen / dat sijne perijckelen soo groot ende vele waren / datter menschelick geẽ uytkomen en was.
5 *Hebr.* uyt slijck des modders. Vgel. Psal. 69. 3. ende 38. 6/10. item / Iob 30. op V. 19.
6 Siet Psal. 33. op V. 3.
7 My een nieuw liedt als selfs geleert / ende daer toe door sijnen Geest aengedreven. Vgel. Exod. 4. op V. 15. ende Deuter. 18. op V. 18. item Psal. 51. 17. 8 Alsoo dat hy op hem alleen vertrouwe. 9 Dat is / valsche / afgodische / ydele / bedriechlicke hulpe / troost ende toeverlaet.

6 Ghy / ô HEERE / mijn Godt / hebt uwe wonderen / ende uwe [10] gedachten aen ons [11] vele gemaeckt; men kanse niet in orde by u verhalen: sal ickse verkondigen ende uytspreken / so zijnse [12] menichvuldiger dan dat ickse soude konnen vertellen.

7 [a] [13] Ghy en hebt geenen [14] lust gehadt aen slacht-offer ende spijs-offer / ghy hebt my de [15] ooren doorboort: brand-offer noch sond-offer en hebt ghy niet ge-eyscht.

8 Doe seyd' ick / Siet [16] ick kome: in de [17] rolle des boecks is van my geschreven.

9 Ick hebbe lust / ô mijn Godt / om u [18] welbehagen te doen: ende [b] uwe wet is in 't [19] midden mijns ingewants.

10 Ick [20] boodschappe de [21] gerechticheyt in de [c] groote [22] gemeynte; siet / mijne lippen en bedwing' ick niet: HEERE / ghy weet het.

11 Uwe gerechticheyt bedeck' ick niet in 't midden mijns herten; uwe waerheyt ende u heyl spreeck ick uyt: uwe weldadicheyt ende uwe trouwe en verhele ick niet in de groote gemeynte.

12 Ghy / ô HEERE / sult uwe barmherticheden van my niet onthouden: laet uwe weldadicheyt ende uwe trouwe my geduerichlick behoeden.

13 Want [23] quadẽ tot sonder getal toe / hebben my omgeven / mijne [24] ongerechticheden hebben my aengegrepen / [25] dat ick niet en hebbe konnen sien; sy zijn menichvuldiger dan de hayren mijns hoofts / ende mijn herte heeft my [26] verlaten.

14 [27] Het behage u / HEERE / my te verlossen: HEERE / haest u tot mijner hulpe.

15 [d] Laetse te samen beschaemt / ende schaem-root worden / die mijne [28] ziele soecken / om die te vernielen: laetse achterwaerts gedreven worden / ende te schande worden / die lust hebben aen mijn [29] quaet.

16 Laetse [30] verwoestet worden tot loon [31] harer beschaminge / die van my seggen / [32] Ha / ha!

17 Laet in u vrolick ende verblijdt zijn / alle die u soecken; laet de liefhebbers uwes heyls geduerichlick seggen / De HEERE zy [33] groot gemaeckt.

18 Ick ben wel elendich ende nootdurftich / [maer] de Heere [34] denckt aen my: Ghy zijt mijne hulpe / ende mijn bevrijder; ô mijn Godt / en [35] vertoeft niet.

10 Verst. gedachten des vredes, als Iere. 29. 11. dat is / uwen raet van ons wel te doen hebt ghy door vele wonderlicke weldaden geopenbaert.
11 Ofte / groot.
12 *Hebr.* stercker. Te weten / in getal, alsoo V. 13.
a Hebr. 10. 5.
13 Dit zijn de woorden des Heeren Christi, dien David door den prophetischen geest hier aldus tot sijnen vader sprekende in voert. Siet Hebr. 10. vss. 5/6/7.
14 T. w. alsoo / dat ghy door die offerhanden uwe gerechticheyt soudt laten genoech geschieden / ende u met den sondigen mensche versoenẽ / want sulcx onmogelick was / Hebr. 10. 4.
15 D. my tot uwen dienst verplicht / om het Middelaers-ampt op my te nemẽ / ende u volck van sonden te verlossen. Waer toe ghy my een lichaem bereyt hebt / om dat selve voor des volcks sonden op te offeren (als de Apostel dit verklaert met de woorden der griecksche oversettinge. Hebr. 10. 5/10). de maniere van spreken is genomen van de wijse onder de Ioden nae Godts Wet gebruyckt / in het verplichten van dienst-knechten. siet Exod. 21. 6. Deut. 15. 17.
16 Ofte / ben gekomen. met dese ende de volgende woorden verklaert de Heere Christus sijne gewillige gehoorsaemheyt om het Middelaers-ampt / hem van sijnen vader opgeleyt / aẽ te nemen eñ uyt te voeren. siet Hebr. 10. 10.
17 Van het woort rolle, siet Ezr. 6. op V. 2. Ierem. 36. op V. 2. ende verstaet hier door / de boecken Mosis / in de welcke verscheydene seer heerlicke prophetien van Christo gevonden worden / waer van d'eerste gegeven is inden Paradijse / Gen. 3. 15. ende volgens aẽ de Patriarchen / ende zijn voorts de Sacramenten / ende alle de offerhanden / voorbeeldingen op Christum geweest. siet Luc. 24. 27. Hebr. 8. 5/6. eñ 9. 8/9. ende 10. 1/&c. 18 D. 'tgene u wel-behaechlick is. siet Prov. 10. op V. 32. ende Psal. 143. 10. b Psal. 38. 31. Iesa. 51. 7. 19 D. ick betrachtse in mijn herte / ende ben gantsch yverichlick genegen om die te volbrengen. Vgel. Psal. 38. 31. ende ond. V. 11. 20 Ofte / Euangelizere, hebbe ge-euangelizeert. ende soo in 't volg. 21 Siet Rom. 3. 21/22. c Psal. 35. 18. eñ 111. 1. 22 Verg. Psal. 22. op V. 23. 23 D. swaricheden / elenden: alsoo V. 16. 24 Indien men dit van de sonden verstaet / soo spreeckt David dit voor sich selven / ende niet van den Heere Christo, die het onbevleckte Lam Godts / ende sonder sonde geweest is: hoewel hy andersins voor onse sonden / als borge heeft willen betalen. 2. Corint. 5. 21. ende der selver straffe dragen / Iesa. 53. vss. 5/6/8/10/11. gelijckmen het woort ongerechticheden hier oock kan nemen voor straffen der ongerechticheden. Siet Psal. 31. op V. 11. Alsoo is het voorgaende woort / quaden, oock genomen voor het quaet der straffe / dat is / lijden / elende / &c. 25 And. ende ick en hebse niet konnen oversien, T. w. van wegen de menichte. 26 Vergel. Psal. 38. 11. 27 Vergel. de volgende vssen met Psal. 70. d Psal. 35. 4. 26. ende 70. 3. ende 71. 13. 28 Siet 2. Sam. 4. op V. 8. 29 Als bov. V. 13. 30 Ofte / verbaest. 31 Dat is / tot een loon der beschaemtheyt / die sy my soecken aen te doen. ofte: om der beschaemtheyt wille / ofte / van wegen de schaemte / die sy my soecken aen te doen. and. ten eynde dat sy beschaemt worden. siet van 't hebreeusch woort / dat hier loon is overgesett / Psal. 19. op V. 12. 32 Als bov. Psal. 35. 21/25. 33 Als Psal. 35. 25. 34 Om my ter rechter tijt te helpen. Siet Genes. 8. op V. 1. 35 *Hebr.* en zijt niet achter.

Psalm xlj.

David in eene sware kranckheyt / ofte andere benauwtheyt / vervallen zijnde / beschrijft den zegen / dien de gene van Godt ontfangen sal / die sich godtsalichlick ende medelijdichlick draegt tegen den bedruckten. bidt Godt om genade / ende klaegt seer beweechlick over de bitterheyt sijner valsche vrienden / bysonderlick over d'ontrouwe eenes vrients / die een voorbeelt was van den verrader Iudas: doch versekert sich van Godes gunst / ende looft hem herlelick.

1 EEn Psalm Davids: voor dẽ [1] Opper-sang-meester.

1 Siet Psal. 4. op V. 1.

2 Wel-

2 Welgelucksalich is hy/ die sich verstandichlick draecht tegen eenen [2] elendigen: De HEERE sal hem bevrijden ten dage des [3] quaets.

3 De HEERE sal hem bewaren/ ende sal hem by't [4] leven behouden/ hy sal op [5] aerden gelucksalich gemaeckt worden: [6] En geeft hem oock niet over in sijner vyanden [7] begeerte.

4 De HEERE sal hem ondersteunen op het [8] sieck-bedde; in sijne kranckheyt [9] verandert ghy sijn gantsch leger.

5 Ick [10] seyde; ô HEERE/ zijt my genadich; geneest mijne ziele/ want ick hebbe tegen u gesondicht.

6 [11] Mijne vyanden spreken quaet van my/ [seggende/] Wanneer sal hy sterven/ ende sijn naem vergaen?

7 Ende so [yemant van hen] komt om [my] te [12] sien/ hy spreeckt [13] valscheyt/ sijn herte vergadert sich [14] onrecht; [15] gaet hy uyt nae buyten/ hy spreeckter van.

8 Alle mijne haters [16] mompelen t'samen tegen my/ sy bedencken tegen my [17] 't gene my quaet is/ [seggende]:

9 Een Belials stuck [18] kleeft hem aen: ende hy die nederleyt/ en sal niet [19] weder opstaen.

10 Selfs [20] de man mijnes vredes/ op welcken ick vertrouwde/ [a] die mijn [21] broot at/ heeft de versenen tegen my [22] grootelicx verheven.

11 Maer ghy/ ô HEERE/ zijt my genadich/ ende richt my op: ende ick sal't hen [23] vergelden.

12 Hier by [24] weet ick/ dat ghy lust aen my hebt; dat mijn vyant over my niet en sal [25] juychen.

13 Want my aengaende/ ghy [26] onderhoudt my in mijne oprechticheyt; ende ghy [27] stelt my voor u aengesichte in eeuwicheyt.

14 [29] Gelooft zy de HEERE/ de Godt Israëls/ van der eeuwicheyt/ ende tot inder eeuwicheyt/ [30] Amen/ ja [31] Amen.

2 Het Hebr. woordeken/ dal, beteeckent eenen dunnen, mageren, uyt-geteerden van vermogen/ soo des lichaems/ dat is/ eenen krancken, als der goederen ende middelen, dat is/ eenen armen. (Siet Job 5. op v. 15.) hier schijnt het gebruyckt te worden van eenen krancken: want David kranck geweest zijnde/ ofte (soo sommige meynen) noch eenichsins zijnde/ ende ondervonden hebbende/ hoe wel het hem dede/ dat hem vrome lieden met een oprecht ende Godtsalich medelijden trouhertichlick besocht ende getroost hadden/ ende hoe wee het hem ter contrarie dede/ dat de huychelaers hem met een valsch herte besoeckende/ achter rugge seer schandelick van hem geoordeelt ende gesproken hadden/ ende noch deden/ heeft de vroome met desen Psalm heylichlick willen bedancken/ en sijne valsche vrienden/ ende bedeckte vyanden/ beschamen.

3 Dat is/ in tijt van ongeval, tegenspoet.

4 Ofte/ verquicken, gesont maken. want het Hebreeusch woort (dat eygentlick levendich-maken beteeckent) alsoo oock genomen wort.

5 Vergel. 1. Tim. 4. 8. ofte/ voor gelucksalich gehouden, geroemt worden.

6 Ofte/ ghy sult hem niet overgeven, &c. David spreeckt hier Godt aen.

7 *Hebr.* ziele, dat is hier/ begeerte/ lust/ wille. Siet Psal. 27. op v. 12.

8 Ofte/ bedde, ofte koetse der flaeuwicheyt, swackheyt, matticheyt. 9 Ofte/ hebt ghy verandert. D. ghy/ ô Godt/ sult sijne kranckte soo schot ten besten veranderen/ als of ick 't alreedts geschiet sage: Prophetischer wijse gesproken. ofte: ghy keert, ofte wendet sijn gantsche leger. D. ghy zijt hem in plaetse van alle menschelicke hulpe/ die men een krancke plach aen te doen. 10 Te weten/ in mijne kranckte: and. ick segge. 11 Dit ende het volgende nemen sommige alsoo/ dat David hier wijders verhaelt/ wat hy van sijn wederbaren ter tijt sijner kranckheyt voor Godt geklaecht ende geseyt hebbe/ ende dien volgens setten sy 't over/ spraken: ende soo in 2. volgende versen. 12 D. om my te besoecken/ te sien hoe 't met my is. 13 Hy gelaet sich of hy het van herten wel meynde/ maer denckt my alles quaets toe/ dat hy uyt-spreeckt/ als hy van my is/ by sijns gelijcken. 14 Ofte/ ondeucht, ongerechticheyt, verdriet, boosheyt. 15 Ofte/ gaet hy uyt, buyten spreeckt hy der van. 16 Sy spreken met malkanderen stillekens ende binnens monts/ als men seyt: alsoo wort het selve woort gebruyckt 2. Sam. 12. 19. 17 And. sy bedencken over my quaet, [dat] my tegen [is]. 18 Ofte/ benauwt hem. Sy willen seggen: hy heeft ergens een Belials/ ofte schelm-stuck/ boeven-stuck/ bedreven/ daerom hy met dese Belials plage (waer van sommige dit verstaen) beladen is/ dies moet hy nu voort: gelijck Jobs vrienden/ hem als eenen Godtloosen/ om sijn vreemt lijden veroordeelden. van het woort Belial siet Deut. 13. op v. 13. en Vgel. 2. Sam. 22. 5. 19 *Hebr.* niet toedoen, ofte/ voortvaren op te staen. 20 D. mijn vrede-genoot/ bont-genoot/ met welcken ick in vrede leefde. Vgel. 2. Sam. 8. op v. 10. Jerem. 20. op v. 10. item/ Psal. 55. op v. 21. a Ioh. 13. 18. 21 Met my dagelicks ter tafel ginck/ ende met my seer gemeensaemlick leefde. 22 *Hebr.* groot gemaeckt. 't is eene gelijckenisse genomen van de beesten/ die met de hielen achter uyt slaen/ ende yemanden quetsen. de sin is/ hy heeft sich dertelijck/ trouwloosilick/ ende ondanckbaerlick tegen my opgestelt/ om my met list ofte gewelt onder voeten te werpen. Vgel. Deut. 32. 15. Dese woorden worden oock op den verrader Judam ende den Heere Christum (wiens voorbeelt David was) gepast. Joh. 13. 18. gelijck meer andere redenen in desen Psalm op Christum geduydt worden. 23 Als haer Heer zijnde/ ende gestelt tot straffe der boosen ende bescherminge der vroomen/ sal ickse/ volgens mijn ampt ende hare verdiensten/ tracteren. want of ghy wel recht hebt my te castijden/ so hebben sy doch geen recht noch reden om met my/ haren goedigen Heere/ soo trouwloosilick ende valschlick te handelen. 24 Ofte/ heb ick gemerckt. 25 Dat ghy my verlossende/ mijnen vyant d' oorsake van een groot vreuchden-geschrey over mijnen ondergang (dien hy wenscht) beneemt. 26 Ofte/ hebt my onderhouden, ofte/ onderstutt, ende hebt my gestelt, &c. 27 Om my als onder uwe oogen/ opsicht ende vaderlicke sorge steeds te hebben/ ende my genadichlick te behouden/ dat ick u hier als Coninck mach dienen/ ende hier na uwe heerlickheyt aenschouwen in eeuwicheyt. 29 *Hebr.* gesegent. 30 Siet van dit woort Num. 5. op v. 22. 31 Dese wederhalinge van 't woort/ Amen, beduydt hier een seer vast vertrouwen ende hertelicken yver des Propheten/ dienende om diergelijcks in de herten der vroomen te verwecken.

Psalm xlij.

De Prophete klaegt bitterlick/ in sijne ballingschap/ over het ontbeeren des openbaren Godts-diensts/ ende de Godts-lasteringen sijner vyanden/ waer door sijn geest overstelpt wort: Doch hy verweckt sijne ziele weder tot eene vaste hope/ ende vertrouwen op Godts genade.

1 [1] EEn' onderwijsinge: voor den [2] Opper-sang-meester/ onder de [3] kinderen van Korah.

2 Gelijck een [4] hert [5] schreeuwt nae de water-stroomen; alsoo schreeuwt mijne ziele tot u/ ô Godt.

3 [a] Mijne ziele [6] dorstet nae Godt/ nae den levendigen Godt: wanneer sal ick [7] ingaen/ ende voor Godts aengesichte verschijnen?

4 [b] Mijne tranen zijn my tot [8] spijse dach ende nacht; om dat sy den gantschen dach tot my seggen/ [9] waer is uwe Godt?

5 Ick gedencke daer aen/ ende storte mijne ziele uyt [10] in my: om dat ick plach henen te gaen onder de schare/ [ende] met hen [11] te treden nae Godes huys/ met eene stemme van vreuchden-gesanck/ ende lof/ [onder] de Feest-houdende menichte.

6 [c] Wat [12] buycht ghy u neder/ ô mijne ziele/ ende zijt onrustich in my? hoopt op Godt/ want ick sal hem noch loven/ [13] voor de verlossingen sijns [14] aengesichts.

7 ô Mijn Godt/ mijne ziele buycht haer neder in my/ daer om gedencke ick uwer uyt het lant der [15] Jordane/ ende [16] Hermonim/ uyt het [17] kleyn geberchte.

8 [18] D'afgront roept tot den afgront/ by't [19] gedruys uwer [20] water-goten: alle uwe baren ende uwe golven zijn over my henen gegaen.

9 [21] [Maer] de HEERE sal des daechs sijne goedertierenheyt [22] gebieden/ ende des nachts sal [23] sijn liedt by my zijn; het gebedt tot den Godt [24] mijns levens.

10 Ick sal seggen tot Godt/ [25] Mijne steen-rotzse/ waerom [26] vergeet ghy my? waerom gae ick [d] [27] in't swart/ van wegen des vyants onderdruckinge?

11 Met eene [28] dootsteke in mijne beenderen hoonen my mijne wederpartijders:

1 Siet Psal. 32. op v. 1. And. een onderwijsinge der kinderen van Korah: voor den Opper-sang-meester. ende soo in eenige volgende Psalmen.

2 Siet Psal. 4. op v. 1. dit moetmen alsoo verstaen/ dat de Propheet dese Psalm ter tijt sijns vluchtens voor Saul (nae het meeste gevoelen) gemaeckt zijnde/ naderhant/ als hy Coninck/ ende de Arke in Zion was/ gegeven heeft/ om in Godts Huys gesongen te worden.

3 D. nakomelingen van Korah/ wiens oproer ende ondergang beschreven wort Num. 16. Dese Korah was een kints kint van Kahat/ sone van Levi. wie nu onder de Kahathiten Opper-sang-meester by Davids tijt in Godes Huys geweest zy/ siet daer van 1. Chron. 6. 33.

4 Ofte/ hinde: om dat het bygevoechde woort in 't Hebreeus in 't vrouwelick geslachte gestelt is/ hoe wel de Hebreen anders oock een eygen woort hebben/ dat een hinde beteeckent.

5 Het Hebr. woort wort alleenlick gevonden hier/ ende Joel 1. 20. alwaer het den beesten des velts in het gemeyn wort toe-ge-eygent/ om uyt te drucken haer geschreeuw/ ofte geroep/ dat elck beest op sijne wijse maeckt/ wanneerse grooten dorst hebben/ ende nae water verlangen/ uyt wat oorsake den dorst oock mach wesen veroorsaeckt/ het zy door gebreck van water in 't gemeyn/ ofte/ door uytdrooginge der rivieren/ ofte door groote hitte/ wanneerse gejaecht zijn/ &c. gelijck David in sijn ballingschap wel te rechte/ als een wilt/ van Saul is om-gejaecht/ daer in hem nochtans meest verdroot dat hy van den openbaren reynen Godts-dienst berooft was/ als in 't volgende verklaert wort. a Psal. 63. 2. 6 D. verlangt uytermaten seer. Vg. Psal. 63. 2. Jes. 55. 1. Joh. 7. 37. Apoc. 22. 17. 7 In 't Huys des Heeren/ daer de openbare Godts-dienst verricht wort/ ende daer de Arke des verbonts is/ daer op Godt woont/ 2. Sam. 6. 2. b Psal. 80. 6. 8 *Hebr.* broot. D. ick voede ende versadige my met tranen/ gelijck een ander met spijse. Vgel. Psal. 80. 6. 9 D. waer is nu de hulpe van uwen Godt/ op welcken ghy u verlaten hebt? alsoo ond. v. 11/ &c. 10 Ofte/ by my selven. dat is/ ick vergae/ beswijcke/ mijne krachten begeven my/ mijn herte smelt wech/ breeckt my (alsmen seyt) van verdriet. Vgel. Job 30. 16. Thren. 2. 12. And. wort door de uytstortinge des herten oock verstaen de uyteringe aller gedachten/ ende begeerten voor 't gebedt/ als 1. Sam. 1. 15. Psal. 62. 9. 11 Ofte/ zedichlick, statelick, sachtkens treden. Het Hebr. woort wort alleenlick hier ende Jes. 38. 15. gevonden/ beteeckenende nae 't meeste gevoelen/ 't gene hier gestelt is. and. wacker henen te treden. c Psal. 43. 5. 12 Ofte/ zijt neder-gebogen. hier beschrijft David sijnen geestelicken inwendigen strijt/ dien hy in dit sijn kruys gehadt heeft. 13 Ofte/ ick sal hem noch loven: sijn aengesicht. (dat is/ sijne genadige tegenwoordicheyt) [is] eene gewisse, ofte/ menichvuldige behoudenisse. 14 D. die van sijne genadige tegenwoordicheyt sullen voortkomen/ die hy noch volgens sijn woort aen my bewijsen sal. 15 Sommige verstaen dat David hier siet op drie lantpalen van Canaan/ willende seggen/ waer henen hy oock soude mogen gejaecht worden/ dat hy niet te min Godes over al gedencke/ ende tot hem toevlucht neme/ 't zy in 't oosten van Canaan/ daer de Jordane is/ 't zy in 't noorden/ daer de bergen Libanus ende Hermon zijn/ 't zy in 't zuyden/ daer Juda met kleyner bergen/ als de noortsche zijde/ besloten is. Ondertusschen kan dit oock een reden zijn sijner verslagentheyt/ dat hy in plaetse van den Godts-dienst by te woonen/ (gelijck hy te voren gewoon was te doen) aldus moet omswerven in de uyterste palen van Israel. daerom sommige dit oversetten/ om dat ick uwer gedencke. 16 D. de bergen Hermons/ ofte/ der Hermoniten, dat is/ die aen dat geberchte woonen. Siet van Hermon Deut. 3. 8. 17 And. uyt het geberchte Mitsar, houdende dit voor eenen eygenen naem van seker geberchte. 18 Ofte/ afgront aen afgront roept. dat is/ d'een afgrondt volcht op den anderen: 't een perijckel is niet over/ of het ander komter op. De Prophete wil seggen/ dat hem Godt soo veel lijdens toesendt/ dat hy is als een/ die by groot onweder in eene onstuymige ende verbolgene zee vaert/ daer 't niet anders schijnt/ als of hy slach op slach van de hoochte in den afgront sal nedersincken. Vgel. Psal. 107. 24/ 25/ 26/ &c. 19 *Hebr.* eygentlick/ stemme: maer het Hebreeusch woort wort van allerley geluyt gebruyckt. 20 Verst. geweldigen regen/ die van den wint gedreven zijnde/ sulcken gedruys ende bruysen maeckt/ als sterckloopende wateren/ die door canalen ofte sluysen van de hoochte in de leechte nederstorten. 21 Als of hy seyde: dit ist alleen/ dat my by dage ende by nachte behoudt/ sonder dat ware ick een verloren man. 22 Siet van dese maniere van spreken Lev. 25. op v. 21. ende Vgel. Psal. 44. 5. 23 Dat is/ van hem/ die my altoos oorsake geeft om hem te dancken/ ende te bidden. Vgel. Job 35. 10. Jesa. 30. 29. 24 D. die my wonderbaerlick by 't leven hout/ ende in alle perijckelen bewaert. 25 D. by Godt/ die mijne steenrotze (dat is/ toevlucht ende beschermiinge) is/ sal ick dese vrijheyt gebruycken/ dat ick hem aldus klaechlick aenspreke. 26 Uyt de voorgaende woorden van geloove/ blijckt dat dit geen woorden van ongeloove zijn/ maer desen sin hebben: dewijl ick geloove dat ghy mijne sterckte zijt/ waerom soudt ghy my dan vergeten? dat is/ uwe hulpe opschorten/ als of ghy my hadt vergeten. Vgel. Psal. 43. 2. ende Genes. 8. op v. 1. d Psal. 35. 14. ende 38. 7. ende 43. 2. 27 Siet bov. Psal. 35. op v. 14. 28 Ofte/ sweert, moort-priem. *Hebr.* doodinge, ende voorts (om datse instrumenten zijn/ waer mede yemandt gedoot wort) een sweert, moort-priem, &c. hy wil seggen/ dat hem sulcks soo wee doet/ als ofse hem met een sweert ofte moortpriem doorstaken/ ofte in sijn herte staken. want de beenderen alsoo voor 't lichaem, het binnenste, ende de vasticheyt, stercte, vermogen, ende gesontheyt des menschen genomen worden, siet Job 7. op v. 15. ende Psal. 35. op v. 10.

als sy den gantschen dach tot my seggen/ Waer is uwe Godt?

12 Wat buyght ghy u neder/ o mijne ziele/ ende wat zijt ghy onrustich in my? Hoopt op Godt/ want ick sal hem noch loven; hy is de [29] menichvuldige verlossinge mijns aengesichts/ ende mijn Godt.

29 *Hebr.* verlossingē. Vorg. v. 6. heeft hy geseyt/ dat sijn heyl/ sijne verlossinge/ ofte behoudenisse van Godts aengesichte quam/ ofte/ in sijn lieflick aenschijn bestondt: hier seyt hy nu/ dat Godt de behoudenisse sijns (des Propheten) aengesichts zy. dat is/ daer op hy siet/ ofte/ die hem dagelicks voor oogen komt. hy schijnt te willen seggen/ dat hem Godt alsoo steets verlost ende behoudt/ dat het oogenschijnlick is/ dat hy't klaerlick voor sijne oogen siet/ buyten dat soude hy t'elckens verloren zijn.

Psalm xliij.

David bidt om recht tegen sijne wreede ende arghlistige vyanden: klaegt Godt sijnen noot/ begeert genadige vervullinge sijner beloften/ ende richt sijne verslagene ziele op door geloove ende vertrouwen.

1 Doet my recht/ o Godt/ ende [1] twist ghy mijne twist-sake: bevrijdt my van het ongoedertierē volck/ van den [2] man des bedrochs ende des onrechts.

2 Want ghy zijt de Godt mijner stercke; waerom verstoot ghy my [dan]? waerom gae ick steets [a] [3] in't swart/ van wegen des vyants onderdruckinge?

3 Sendt u [4] licht/ ende uwe [5] waerheyt/ dat die my leyden; datse my brengen tot den [6] berch uwer heylicheyt/ ende tot uwe [7] wooningen:

4 Ende dat ick ingae tot Godts [8] altaer/ tot den Godt [9] des blijtschaps mijner verheuginge/ ende u met de harpe love/ o Godt/ mijn Godt!

5 [b] [10] Wat buyght ghy u neder/ o mijne ziele/ ende wat zijt ghy onrustich in my? hoopt op Godt/ want ick sal hem noch loven; hy is de [11] menichvuldige verlossinge mijns aengesichts/ ende mijn Godt.

1 Siet Psal. 35. op v. 1.
2 Die met list ende onrecht/ ofte/ verkeertheyt/ my vervolgt ende soeckt te overvallen: sodanige zijn geweest/ Saul met sijne raets-liedē/ ende Absalom met Achitophel/ &c. Vg. Psal. 5. op v. 7.
a Psal. 35. 14. ende 38. 7. ende 42. 10.
3 Siet Psal. 35. op v. 14.
4 T. w. het licht uwes aenschijns (als dickwijls/ ende ond. Psal. 44. 4.) ofte/ uwe gunste ende liefde/ waer door de duysternisse mijner droefheyt ende elende verdreven worden. Siet Psal. 27. op v. 1.
5 Uwer beloften/ die ghy my gedaen hebt.
6 Om dat dit gemeenlick van den berch Zion (Siet Psal. 2. 6.) genomen wort/ verstaen sommige/ dat dese Psalm niet by Sauls tijt/ (want de Tabernakel doe noch daer niet en was) maer in eenen volgenden tijt gemaeckt is/ als ten tijde van Absaloms vervolginge/ &c.
7 Ofte/ Tabernakelen, om dat dit woort hier staet in't getal van velen/ meynen sommige/ dat sulcks siet op de verscheydene plaetsen des Godtsdiensts/ by Sauls/ ende Davids tijt. De plaetse van Moses Tabernakel was te Nob, ende daer nae te Gibeon. 1. Sam. 21. 1. ende 1. Reg. 3. 4. ende 1. Chron. 16. 39. De plaetse der Arke was te Kiriath Iearim, tot dat David deselve van daer haelde in Zion. 1. Sam. 7. 1/2. ende 2. Sam. 6. 3/4. Andere verstaen/ dat het eenvoudichlick siet op de verscheydene wooningen van Godts huys/ als het alderheylichste/ heylige/ ende den voorhof/ &c. Vgel. Psal. 46. 5. ende 84. 2.
8 Den brand-offers Altaer.
9 D. die my oorsake geeft van sonderlinge groote vreuchde/ inwendichlick in mijn herte/ ende uytwendichlick in gebeerden van blijdschap.
b Psal. 42. 6, 12.
10 Uyt de gelijckheyt der woorden die in desen ende den voorgaenden Psalm gevonden wort/ nemen eenige af/ dat dese Psalmen beyde op eenen tijt/ ofte immers in gelijcken toestant van David gemaeckt zijn/ als wanneer hy moest vluchten, eerst voor Saul/ ende daer na voor Absalom.
11 Als Psal. 42. 12. Siet d'aenteeck. aldaer.

Psalm xliiij.

De kercke troost ende sterckt haer selven door betrachtinge van Godts voorige weldaden/ maer stelt hem daer tegens wijtloopich ende seer klaechlick voor/ haren tegenwoordigen elendigen staet onder 't gewelt harer vyanden/ waer inne sy protesteerende van hare volstandicheyt in geloove ende gehoorsaemheyt/ smeeckt om verlossinge.

1 Een [1] onderwijsinge: voor den Opper-sang-meester/ onder de kinderen van Korah.

2 O Godt/ wy hebben't met onse ooren gehoort/ onse [2] vaders hebben't ons vertelt: ghy hebt een werck gewrocht in hare dagen/ in de [3] dagen van outs.

3 Ghy hebt de Heydenen met uwe hant uyt de besittinge verdreven/ maer [4] haerlieden [a] geplantt; ghy hebt de volcken [5] geplaecht/ haerlieden daer en tegen doen [6] voortschieten.

4 Want sy hebben het lant niet ge-erft door haer sweert/ ende haren arm heeft hen geen [7] heyl gegeven: maer uwe rechterhant/ ende uwen arm/ ende het [8] licht uwes aengesichts; om dat ghy een welbehagen in hen haddet.

5 Ghy selfs zijt [9] mijn Coninck/ o Godt; [10] gebiedt de verlossingen [11] Jacobs.

6 Door u sullen wy onse wederpartijders met [12] hoornen stooten: in uwen Name sullen wy vertreden die tegen ons opstaen.

7 Want ick vertrouwe niet op mijnen boge; ende mijn sweert en sal my niet verlossen.

8 Maer ghy verlost ons van onse wederpartijders; ende ghy maeckt onse haters beschaemt.

9 In Godt roemen wy den gantschen dach: ende uwen Naem sullen wy loven in eeuwicheyt/ [13] Sela!

10 Maer [nu] hebt ghy ons [b] verstooten/ ende te schande gemaeckt; dewijle ghy met onse krijchs-heyren niet uyt en treckt.

11 Ghy doet ons [14] achterwaerts keeren vanden wederpartijder: ende onse haters berooven [ons] [15] voor sich.

12 Ghy geeft ons over als [16] schapen ter spijse: ende ghy verstroyt ons onder de heydenen.

13 Ghy verkoopt u volck [17] om geene weerdye; ende ghy en [18] verhoogt haren prijs niet.

14 Ghy stelt ons onsen nabueren tot [c] smaet; tot spot ende schimp den genen/ die rontom ons zijn.

15 Ghy stelt ons tot een spreeckwoort onder de heydenen: tot eene [19] hooft-schuddinge onder de volckeren.

16 Mijne schande is den gantschen dach voor my: ende de schaemte mijns aengesichts bedeckt my:

17 Om de stemme des hooners/ ende des lasteraers; van wegen den vyant/ ende den wraeck-gierigen.

18. Dit alles is ons overgekomen/ nochtans en hebben [20] wy uwer niet vergeten; nochte valschelick gehandelt tegen u verbont.

19 Ons herte en is niet achterwaerts gekeert; noch onse ganck geweken van u [21] pat.

20 Hoewel ghy ons verplettert hebt in eene plaetse der [22] Draken; ende ons met eene [23] doots-schaduwe bedeckt hebt.

21 So wy den Naem onses Godts hadden vergeten; ende onse handen tot eenen vreemden Godt [24] uytgebreydt;

22 Soude Godt sulcx niet ondersoecken? want hy weet de verborgentheden des herten.

23 [d] Maer [25] om uwent wille worden wy den gantschen dach gedoodt; wy worden geacht als slacht-schapen.

24 [26] Waeckt op/ waerom soudt ghy slapen/ Heere? Ontwaeckt/ en verstoot niet in eeuwicheyt.

25 Waerom soudt ghy u aengesicht verbergen? onse elende/ ende onse onderdruckinge vergeten?

26 Want onse ziele is in't [27] stof nedergebogen; onse buyck kleeft aen d'aerde.

27 Staet op/ ons [28] ter hulpe/ ende verlost ons om uwer goedertierenheyt wille.

1 Siet van desen tijtel/ Psal. 42. op v. 1.
2 D. voor-vaders/ voor-ouders/ d'een voor d'ander na.
3 *Hebr.* dagen der Outheyt.
4 T. w. onse voorvaders.
a Exod. 15. 17. Psal. 80. 9.
5 *Hebr.* quaet gedaen. dat is/ in't verderf gebracht/ allerleye plagen aengedaen.
6 Als eenen wijnstock wijt ende zijt uyt-gespreyt. Siet Psal. 80. 9/10/ &c.
7 Ofte/ overwinninge. Siet 2. Sam. 8. op v. 6.
8 D. uwe genadige tegēwoordicheyt/ gunste/ ende bystant. Vgel. Psal. 43. op v. 3. ende Num. 6. op vss. 25/26.
9 Aldus spreeckt de Propheet hier/ ende in't volgende/ in den naem van de kercke.
10 Als Psal. 42. 9. Siet Levit. 25. op v. 21.
11 D. Jacobs nakomelingen/ u volck Israel.
12 Eene gelijckenisse genomen van de gehoornde beesten. Siet Deut. 33. op v. 17.
13 Siet Psal. 3. op v. 3.
b Psal. 60. 3. ende 74. 1. ende 89. 39. ende 108. 12.
14 Dat is/ doet ons vluchten voor onse vyanden. Ofte/ hebt ons achterwaerts doē keeren, ende soo in't volgende.
15 Sy rooven onse goet ende have tot haren profijt/ makende haer rijck van het onse/ dat sy geroost hebben.
16 *Hebr.* schapen der spijse. dat is/ diemen slacht ende op-eet. Vgel. v. 23.
17 *Hebr.* om geen goet, ofte/ rijckdom: ofte/ voor't gene, dat geen rijckdom is, geē goet verstreckt. dat is/ als om niet: sy worden wel als eene verkochte ware aen den vyant overgelevert/ maer sonder prijs.
18 *Hebr.* vermeerdert, vergroot, niet in hare prijsen, ofte/ prijseringē. de maniere van spreken schijnt genomen te zijn van de gewoonte/ diemen hout in verkoopen/ daermen gemeynlick den gebodenen prijs verhoogt/ als de ware van eenige weerdije is. Maer de Propheet wil seggē/ dat Godts volck alsoo verkocht wort/ als of het de pijne niet weert was meer te eysschen/ of te doen bieden/ als de kooper ten eersten presenteerde/ dat is te seggen/ datse van seer kleyner weerde geacht zijn/ ja snooder als gemeyne slaven/ diemen soo op den eerstē bodt noch niet en verkoopt/ welcker prijs noch wel verhoogt wort. Vgel. Deut. 28. 68. And. ghy doet geen voordeel, ofte/ ghy vermeerdert/ (dat is/ ghy verrijckt/) u niet van haren prijs. ghy bekomt geen voordeel, ofte/ gewin van haren prijs, om datsē de vyant als voor niet wechneemt/ dat het eygentlick geenen koop en kan verstrecken.
c Psal. 79. 4. ende 80. 7. Ierem. 24. 9.
19 Siet 1. Reg. 9. op v. 8. ende 2. Reg. 19. op v. 21.
20 Dit is te verstaē van de vroome ende bestandige onder den volcke/ die alhier clagen/ datse dit niet lijden als boosdoenders ende afvallige van Godt/ maer ter contrarie/ om datsē Godt ende sijn woort vastelick aenhangen/ als sy betuygē v. 23.
21 Dat is/ de geboden/ daer inne ghy ons bevolen hebt te wandelen.
22 Dier door kannen verstaen de Heydensche Tyrannen. *Hebr.* des draecks. anders der walvisschen, dat is/ als in eene zee/ dat is/ in de aldergrootste nooden/ uyterste perijckelen.
23 Siet Psal. 23. op v. 4.
24 Om dien t'aenbidden. Vgel. Exod. 9. 29. 1. Reg. 8. 22. Psal. 143. 6.
d Rom. 8. 35.
25 Om dat wy van u niet willen afwijcken/ maer in u verbont volherden.
26 Menschelick van Godt gesproken/ als elders dickwils/ wanneer Godt sijne hulpe vertreckt: andersins en slaept noch en sluymert hy niet/ Psal. 121. 4.
27 Wy zijn ten uytersten vernedert/ verdruckt/ veracht/ moedeloos ende verslagen. vergelijckt Psal. 113. 7. ende 119. 25. item Thren. 3. 29.
28 And. ons tot een volkomene hulpe, om uyt te drucken/ dat het hebreeusch woort hier een letter meer heeft/ als ordinaris. Vgel. Psal. 3. op v. 3. ende onder Psal. 63. 8.

Psalm xlv.

Een uytnemende prophetisch Bruylofts-liedt / by occasie van't houwelick Salomons met Pharaos dochter / gedicht over het geestelick houwelick des Bruydegoms Iesu Christi met sijne lieve Bruyt / de algemeyne Kercke der Joden ende Heydenen.

1 EEn [1] onderwijsinge / een [2] liedt der liefden: voor den [3] Opper-sang-meester onder de kinderen van Korah / op [4] Schoschannim.

2 Mijn herte [5] geeft [6] een goede reden op: Ick segge mijne [7] gedichten uyt van eenen Coninck; mijne tonge is eene [8] penne eens veerdigen schrijvers.

3 Ghy zijt veel schoonder dan de [9] menschen kinderen; [10] genade is uytgestort in uwe lippen; [11] daerom heeft u Godt gesegent in eeuwicheyt.

4 Gordt u sweert aen de heupe / o helt; [12] uwe Majesteyt ende uwe heerlickheyt.

5 Ende [13] rijdt voorspoedichlick [in] uwe heerlickheyt / [14] op het [15] woort der waerheyt / ende [16] rechtveerdige sachtmoedicheyt: ende uwe rechterhant sal u [17] vreeslicke dingen leeren.

6 Uwe [18] pijlen zijn scherp / volcken sullen onder u vallen: [sy [19] treffen] in't herte van des Conincks vyanden.

7 [a] Uwen throon / o [20] Godt / is eeuwichlick ende altoos; het scepter uwes Coninckrijcks is een scepter der [21] rechtmaticheyt.

8 Ghy hebt gerechticheyt lief / ende hatet godtloosheyt: [22] Daerom heeft u / o Godt / [23] uwe Godt gesalft met [24] vreuchden-olye boven uwe [25] medegenooten.

9 Alle uwe kleederen [26] zijn myrrhe / ende aloë / [ende] cassie; uyt de [27] elpenbeenen [28] paleysen / [29] van waer sy u verblijden.

10 Dochters van Coningen zijn onder uwe [30] kostelicke [staet-dochteren]; de [31] Coninginne staet aen uwe rechter-hant / in't fijnste gout van [32] Ophir.

11 Hoort / [33] o dochter / ende siet / ende neyght uwe oore: ende [34] vergeet u volck / ende uwes vaders huys.

12 So sal de Coninck lust hebben aen uwe [35] schoonheyt; Dewijle hy uwe Heer is / so [36] buyght u voor hem neder.

13 Ende de [37] dochter van [38] Tyrus / de rijcke onder den volcke / sullen u aengesichte [b] met geschenck [39] smeecken.

14 Des Conincks dochter is geheel verheerlickt [40] inwendich; hare kleedinge is van gouden [41] borduersel.

15 In gestickte kleederen sal sy tot den Coninck geleydt worden; de Jonge dochteren [die] achter haer zijn / hare mede-gesellinnen / sullen tot u gebracht worden.

16 Sy sullen geleydt worden met [42] alle-blijtschap ende verheuginge; sy sullen ingaen in des Conincks Paleys.

17 In plaetse van [43] uwe vaderen / sullen uwe sonen zijn; ghy sultse tot [44] Vorsten setten over de gantsche aerde.

18 Ick sal uwes naems doen gedencken [45] van elcken geslachte tot geslachte: daerom sullen u de volcken loven eeuwichlick ende altoos.

1 Siet Psa. 32. V. 1. 2 Ofte / een gesanck der beminde. te weten / jonge dochteren / ofte / vriendinnen. dat is / een bruylofts-liedt / by d'occasie / na veler meeninge / van't houwelick Salomons (die een voorbeelt Christi was) met de dochter des Conincx van Egypten / gemaeckt / doch eygentlick siende op 't houwelick (Ephes. c. 5. vss. 25/32) des bruydegoms Christi met sijne kercke uyt Jodē ende Heydenen / blijckende Hebr. 1. 8/9. zijnde alsoo desen Psalm 't Hooge-liet Salomonis seer gelijck. siet aldaer c. 3. ende 8.
3 Siet Ps. 4. op V. 1. 4 Dit Hebr. woort wort oock gebruyckt in den tijtel des 69 ende 80 Psalms / ende een diergelijck in den tijtel des 60 / beteeckenende Lelien, alsoo genoemt (nae 't gevoelē van sommige) om datse ses bladerē hebben. doch wat daermede gemeent zy / is onseker. Eenige houden 't voor een seker Musicael instrument van ses snaren / daer op desen Psalm moeste gespeelt worden: andere voor een liedt / te dier tijt bekent / beginnende met dit woort / nae welcx wijse men desen Psalm spelen ende singen soude.
5 Hebr. eygentlick / bobbelt op. het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden / maer daer van komt een ander woort / dat een Ketel ofte braedtpanne beteeckēt / daer in yets op 't vyer gesoden ofte gebraden zijnde door de hitte des vyers opbobbelt: alsoo (wil de Propheet seggen) is sijn hert door 't vyer des heyligen Geestes aengesteken ende verhitt / om dese voortreffelicke leere de Kercke Godes met bysonderen yver voor te dragen. Vgl. Psal. 19. op V. 3. 6 Ofte / eene goede sake, wat goets, ofte / schoons, voortreffelicks.
7 Hebr. wercken. 8 D. als een penne des genen / die in 't schrijven wel geoeffent ofte ervaren is / (Vergel. Ezr. 7. 6. Jes. 16. 5.) waer van de veerdicheyt / rasheyt / ofte / snellicheyt / een teecken is. 9 T. w. andere menschen. 10 Ofte / uwe lippen zijn met genade overgoten, so dat uwe woorden genaden-rijck / gunst-rijck zijn. Vergel. Luce 4. 22. 11 D. tot sulcx / tot sulcken eynde: ofte / om dat u Godt, &c. gelijck het woordeken al-chen genomen wort. siet Jer. 48. op V. 36. 12 Dit voegen eenige by het woort sweert, als of de Propheet seyde / welck sweert (t. w. het woort der waerheyt, waer van in't volgende) uwe majesteyt en heerlickheyt is. and. [in] ofte / [met] uwe majesteyt, &c. 13 Hebr. Zijt voorspoedich, rijdt. Vgel. de maniere deser t'samenvoeginge van twee woorden / met 1. Sam. 2. 3. Psal. 51. 4. ende 55. 8. en 106. 13. Hos. 6. 3 / &c. 14 And. ter oorsake van de waerheyt. om de sake der waerheyt. 15 Alsoo wort de leere des Euangeliums genoemt 2. Cor. 6. 7. 2. Tim. 2. 15. Jac. 1. 18. 16 Hebr. sachtmoedicheyt, gerechticheyt. D. sachtmoedicheyt der gerechticheyt / ofte / rechtveerdige sachtmoedicheyt / d. sachtmoedicheyt die met gerechticheyt vergeselschapt is. ofte [met] sachtmoedicheyt [en] gerechticheyt. 17 Dat is ghy sult door uwe macht vreeslicke dingen doen / ghy sultse toonen ende bewijsen / door al de werelt / ende vreeslicke oordeelen tegen de vyanden der waerheyt uytvoeren. Vgel. het volgende 7s ende Psal. 2. 19. ende 110. 5 / 6. ofte; leere u vreeslicke dingen. 18 Siet Deut. 32. op V. 23. ende Job 6. op V. 4. sommige verstaen 't niet alleen van de oordeelen / maer oock van de woorden des Heeren Christi. Vgelijckt Hebr. 4. 12. 2. Cor. 10. 4 / 5. 19 T. w. de pijlen deses Conincks. And. volcken sullen onder u vallen, die in't herte vyanden des Conincks zijn. ofte / in't herte, D. in't midden van des Conincks vyanden. a Hebr. 1. 8. 20 Dat dit van den Heere Iesu Christo te verstaen zy / betuyght de H. Geest klaerlick Hebr. 1. 8 / 9. 21 Ofte / billickheyt. 22 Ofte / om dat u, &c. als bov. V. 3. 23 Te weten / de Vader. Vgel. Psal. 22. 2. Joh. 20. 17. 24 Verst. de salvinge des H. Geests / die een Autheur ende wercker is aller geestelicker vreuchde / &c. siet Act. 10. 38. 25 D. alle geloovigen / die des Heeren Christi lidtmaten / ende uyt genade door hem tot Priesters ende Coningen gemaeckt zijn. 1. Pet. 2. 9. Apoc. 1. 6. Siet oock Joh. 3. 34.
26 D. riecken soo seer van dese specerijen / als ofse enckel myrrhe / &c. waren. Vgel. Prov. 7. 17. 27 Siet 1. Reg. 10. 18. 28 Ofte / Tempelen. verstaet hier op / wanneer ghy daer uyt te voorschijn komt / als een bruydegom / ofte uwe kleederen / ende de specerijen / die uyt elpenbeenen-Palleysen, genomen zijn / ende daer mede sy u verheugt hebben / dat is / cier aengedaen. Salomons Coninckllicke heerlickheyt ende wooningen worden in de Schriftuere vermelt: den Heere Christum aengaende / die is uyt het hemelsch paleys gekomen in den vleesche / ende heeft van daer gebracht sijne leere / en van daer ontfangen sijne salvinge. Siet Matth. 3. 16. Joh. 3. 13 / 31. 29 Ofte / boven de gene die u verblijden. te weten / uwe medegenoten / (als boven) genaemt kinderen der bruyloft / ende des bruydegoms vrienden. Matth. 9. 15. Joh. 3. 29. 30 Hebr. kostelicke, doch in't vrouwelick geslachte / sulcx dat het van vrouwpersonen moet worden verstaen. Vgel. V. 15. and. in uwe kostelickheden. 31 Ofte / beddegenoote. D. hier / de bruyt. 32 Siet 1. Reg. 9. op V. 28. 33 Dit is eene aensprake aen de Bruyt. 34 Verlaet de Afgodische Religie / die onder u volck ende in uwes vaders huys in swange gaet. Vgel. wyders Matth. 10. 37. Luc. 14. 26.

35 Wijtloopich beschreven in't hooge liedt Salomonis. 36 Ofte / aenbidt hem, als den Sone Godts. 37 D. de inwoonders van Tyrus / de stadt Tyrus. Siet van dese stadt Josu. c. 19. op V. 29. ende 1. Reg. 5. op V. 1. ende Vergel. Psal. 72. vss. 10 / 11. Jes. 49. V. 23. 38 And. belangende de dochter van Tyrus; de rijcke, &c. b Psal. 72. 10. 39 Siet Job 11. op V. 19. 40 Ofte / van binnen: Salomons bruyt in hare vertreck-salen / maer Christi bruyt draecht haren geestelicken cieraet van binnen in den inwendigen mensche (Eph. cap. 3. 16.) bestaende in geestelicke gaven. Vergel. Apoc. 19. 8. 41 Ofte / Kaskens. D. vol van kaskens / ofte schildekens / daer in kostelicke steenen gevatt ofte gesett worden / gelijck dit woort genomen is Exod. c. 28. vss. 11 / 13 / 14 / 25. ende 39. 6 / 13 / 16. Het Hebr. woort wort oock genomen voor ge-oogt ofte / geborduert werck, borduersel. waer door men de verscheydenheyt der geestelicke gaven kan verstaen. Vergel. Ezech. 16. 13. 42 Hebr. blijtschappen. 43 Dit wort tot den Coninck (Christum met sijne bruyt) gesproken / van welcken geprophetéert wort / dattet hem (niet minder als sijne voorvaders nae den vleesche) aen geestelicke sonen niet sal ontbreken / die door de gantsche werelt het Euangelium sullen predicken / sijne kercke met Godts woort weyden ende regeren / ende namaels op hare throonen sitten / ende met Christo in glorie heerschen. Siet Matt. 19. 28. ende 24. 47. ende 28. 19. Apoc. 5. 10. Ofte / men kan verstaen door de Vaderen / de geloovige des Ouden Testaments / ende door de sonen alle de geloovige des Nieuwen Testaments / die Christus tot Coningen ende Priesters gemaeckt heeft. Apoc. 1. 6 / &c. 44 Van Salomo kan dit niet worden verstaen / om dat onder sijnen sone Rehabeam / ende voorts / het Rijck gedeylt / ende de 10 stammen van Juda afgescheurt zijn. Siet 1. Reg. 12. 16 / 17 / 24. 45 Hebr. in allen geslachte ende geslachte.

Psalm xlvj.

De Prophete beschrijft het vertrouwen ende den sekeren staet der kercke onder de bescherminge des Heeren / die hy aen haer met eene wonderbare verlossinge bewesen hadde: vermanende eenen yederen om dit werck Godts / ende andere diergelijcke / te betrachten / tot grootmakinge sijns H. Naems.

1 EEn [1] Liedt op [2] Alamoth: voor den [3] Opper-sang-meester / onder de [4] kinderen van Korah.

2 Godt is ons eene toevlucht / ende stercke: hy is [5] kreftelick [6] bevonden eene hulpe in benauwtheden.

3 Daerom sullen wy niet vreesen / al veranderde [7] de aerde [hare plaetse] / ende al wierden de bergen verset in't [8] herte van de zeen:

4 Laet [9] hare wateren bruysen / laetse [10] beroert worden: Laet de bergen daveren / door [11] der selver verheffinge / [12] Sela!

5 De [13] beeckens der [14] Riviere / sullen verblijden de [15] stadt Godes; [16] het heylichdom der wooningen des Alderhoochsten.

6 Godt is in't midden van [17] haer / sy en sal niet wanckelen; Godt salse helpen in't [18] aenbreken des morgenstonts.

7 De heydenen raesden / de Coninckrijcken

1 Vergel. Psal. 48. op V. 1. 2 'Tis onseker / wat dit woort beteeckēt. Sommige houden 't (gelijck andere dierlijcke woorden) voor een musicael instrument / ofte / een begin van seker liedt. Andere (om dat het Hebr. woort / maegden beteeckent / komende van eē ander / dat beteeckent / verborgen te zijn) verduytschen 't / maegden-[stemme] / als of de meyninge was / dat dese Psalm met eene fijne ende reyne stemme (gelijck de maechden veel hebben) moeste gesongen worden. Dit selve woort wort oock gevonden in't verhael van de Musijcke des Godts-dienfts. 1. Chron. 15. 20. ende schijnt aldaer gestelt te zijn tegen eene luyde, hooge, ofte / grove musijcke. Siet de aenteeck. aldaer. 3 Siet Psal. 4. op V. 1. 4 Siet Psal. 42. op V. 1. 5 Hebr. seer. ofte aldus: eene seer vindelicke, (D. gereede / tegenwoordige) hulpe in benauwtheden. 6 And. genoechsaem. Siet Num. 11. op V. 22. 7 Ofte / al veranderde hy (T. w. Godt) de aerde [van plaetse]. Door dese figuerlicke redenen wort afgemaelt het schrickelick gewoel ende geraes der vyanden van Godts kercke / die hy wel toelaet grouwelick ende geweldichlick te rasen / als ofse alles souden verderven ende verslinden / maer behoudt ondertusschen sijne Kercke wonderbaerlick / boven meyninge ende tegen danck harer vyanden. 8 D. in 't midden. Siet Exod. 15. op V. 8. ende Deut. 4. op V. 11. 9 T. w. der zeen. 10 D. troubel worden / (daer op het Hebr. woort siet) als in groote tempeesten pleecht te geschieden. Siet van 't Hebr. woort / Job 16. op V. 16. 11 Dat is / de opswellinge der zee. men kan 't oock op Godt duyden / aldus: vermits sijne hoocheyt, ofte / verheffinge, als Deut. 33. 26. siet aldaer d'aenteeck. 12 Siet Psal. 3. op V. 3. 13 Hebr. eygentlick / verdeylingen, als Psal. 1. 3. dat is / armen / stroomen ende beeckens / die uyt de riviere loopen ofte afgeleydt worden / ofte oock / die in de riviere loopen. 14 Al is de Riviere van Jerusalem (als Gihon, Siloë, ende andere) niet soo groot ende wijt / als wel andere. Siet 2. Reg. 5. 12. ende Vgel. Jesa. 8. 6. ende 2. Reg. 20. 20. 2. Chron. 32. 30 / &c. 'Tschijnt dat de Propheet wil seggen / by maniere van tegenstellinge: als de vyanden gelijck eene schrickelicke onstuymige zee alsoo rasen / gaet de Riviere met hare beeckens fijn stille ende liefelick in Godes stadt / alwaer men oock in stilte op Godts bystant vertrouwt. 15 Verst. Ierusalem, ende voorts Godts kercke. 16 And. de stadt Godts, des heyligen; (gelijck Godt dickwils in de Schriftuere genoemt wort de heylige) de wooningen des Alderhoochsten. ofte / des heyligen, der wooningen, &c. 17 T. w. der Stadt Godts. 18 D. vroech / tijdelick.

rijcken beweechden sich; [19] hy verhief sijne [20] stemme/ de aerde [21] versmolt.

8 De HEERE der [22] heyrscharen is met ons: De Godt Jacobs is ons een hooch vertreck/ Sela!

9 Komet/ aenschouwet de daden des HEEREN; die verwoestingen op aerden [23] aenrecht:

10 Die d'oorlogen doet ophouden tot aen't eynde der [24] aerden/ den boge verbreeckt/ ende de spiesse ontwee slaet; de wagenen met vyer verbrandt.

11 [25] Latet af/ ende wetet/ dat ick Godt ben; Ick sal verhoocht worden onder de [26] heydenen/ Ick sal verhoocht worden op der aerden.

12 De HEERE der [27] heyrscharen is met ons; De Godt Jacobs is ons een hooch vertreck/ Sela!

19 T. w. de Heere. *Hebr.* gaf.
20 Hier door kan men verstaē den donder. Siet bov. Psal. 29. op v. 3. ende vg. 1. Sam. 7. v. 10.
21 Maniere van spreken/ in de Schrifture gebruyckelick/ om uyt te drucken de metichheyt aller schepselen/ insonderheyt der hoochmoedige menschen/ die haer tegen Godts Majesteyt opstellen/ den welcken hert ende moet ontvalt/ eñ als was versmelt/ wanneer hy eenichsinssijne hant uyt-streckt. Vg. Deut. 1. op v. 28.
22 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
23 Ofte/ heeft aengerecht, ofte/ gemaeckt, aengestelt. Vgel. de Historien 2. Reg. capp. 18. 19. 2. Chro. 14. ende 20. item 2. Sam. 10.
24 And. des lants. D. in't gantsche Joodsche lant/ soo verre sich dat uytstreckt nae Godts beloften. siet Psal. 44. 4. Andersins is 't oock in't gemeyn waerachtich/ dat Godt de gene is/ die in de gantsche werelt verwoestinge door sijn rechtveerdich oordeel aenrecht/ ende vrede geeft/ als 't hem belieft. Siet Jesa. 45. 7.
25 Dit spreeckt Godt selfs tot de vyanden ende vervolgers sijner kercke/ die meynden/ datse alleen met menschen te doen hadden.
26 Ick sal toonen (so ghy niet aflaet) dat mijne macht niet besloten is binnen de palen van 't Joodsche lant/ maer dat ick daer buyten onder alle heydenen oock Heer ende Richter ben/ ende sal door mijne oordeelen mijnen naem alomme groot-maken.
27 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.

Psalm xlvij.

Een Triumph-psalm der kercke/ ter eeren haers Coninckx Iesu Christi, in sijne hemel-vaert/ af-gebeelt door het op-brengen der Arke des verbonts in Zion/ ende in den Tempel: met eene vermaninge aen alle volcken/ ende prophetye van de beroepinge der Heydenen.

1 EEn Psalm: voor den [1] Opper-sang-meester onder de [2] kinderen van Korah.

2 Alle ghy volcken/ klappet [3] in de hant: Juychet Gode met eene stemme van vreuchden-gesanck.

3 Want de HEERE de Alderhoochste/ is vreeslick: een groot Coninck/ over de gantsche aerde.

4 Hy [4] brengt de volcken onder ons; ende de natien onder onse voeten.

5 Hy [5] verkiest voor ons onse erffenisse; de [6] heerlicheyt Jacobs/ dien hy [7] heeft lief gehadt/ [8] Sela!

6 Godt [9] vaert op met gejuych; de HEERE met geklanck der basuyne.

7 Psalm-singet Gode/ psalm-singet: psalm-singet onsen Coninck/ psalm-singet.

8 Want Godt is een Coninck der gantscher aerde; psalm-singet [met] een [10] onderwijsinge.

9 Godt regeert over de [11] heydenen: Godt sitt op den throon sijner heylicheyt.

10 De [12] Edele der volcken zijn versamelt [tot] het volck des Godts [13] Abrahams: want de [14] Schilden der aerde zijn Godes: hy is seer verheven.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 Siet Psal. 42. op v. 1.
3 *Hebr.* de palme: tot een teecken van blijtschap ende vrolicke toestemminge. Vgel. Psal. 98. 8. 2. Reg. 11. 12.
4 Ofte/ sal de volckē onder ons brengen/ ofte/ aenbrengen, aenleyden, ordineren, schicken. Verst. niet alleē het lichaemlick onderwerpē der heydenē te dier tijt/ maer oock het geestelick onder het nieuwe Testament/ waer van Joh. 10. 16. Act. 2. 39/ &c.
5 Ofte/ sal ons verkiesen. hier kannen beyds verstaen/ soo 't aerdsche Canaan/ als het hemelsche/ het eerste besaten sy/ het tweede verwachteden sy door geloove ende hope. Hebr. 11. 15/ 16.
6 Ofte/ hoocheyt, uytnementheyt, uytstekentheyt: als daer waren/ het Coninckrijck/ Priesterdom/ Tempel/ &c. mitsgaders het geestelick beteeckende heerlick goet.
7 Ende uyt liefde hem verkoren/ ofte/ lief heeft, verstaende door Iacob, het volck Israel.
8 Siet Psal. 3. op v. 3.
9 Ofte/ is opgevaren, opgeklommen, opgekomen; opgetrocken. gelijck geschiet is/ als de Arcke (op de welcke Godt sijne tegenwoordicheyt vertoonde/ ende die een voorbeelt Christi was) van David wert opgehaelt nae Zion/ 2. Sam. 6. 15. 1. Chron. 13. 8. ende 15. 28. ende daerna van Salomo gebracht in den Tempel/ 2. Chro. 5. ende voorts als de Heere Christus selfs ten Hemel opvoer. Luc. 24. 51/ 52. om van daer als Coninck alles te regeren. Vgel. Psal. 2. 6/ 8/ 9. ende Psal. 110.
10 *Hebr.* masckijl. Siet Psal. 32. op v. 1. and. een yeder die wijs, ofte/ verstandich is, ghy verstandige: item/ verstandichlick, met onderling onderwijs. Coloss. 3. 16. ofte/ een onderwijs-Psalm.
11 Vergel. Psal. 22. 29.
12 Ofte/ gewillige, vrywillige, die haer van selfs aenbieden, voluntarissen (alsmen seyt), liberale: welcken naem Princen ende Edelen gegeven wort/ om dat hen goetherticheyt ende liberaelheyt betaemt ende verciert. Siet Job 12. op v. 21.
13 D. welck volck het geloove Abrahams heeft. Rom. 4. 6. dien Godt beloofte hadde/ dat in sijn zaet alle volcken souden gesegent worden, het welcke sach op de beroepinge der heydenen/ waer van hier oock gesproken wort. Vgel. Psal. 22. vss. 28/ 29/ 30/ 31. Ephes. 2. vss. 13/ 18/ 19. ende 3. 6. ofte aldus: de Edele der volckeren zijn versamelt [te weten] het volck des Godts Abrahams.
14 D. de volkomene/ ofte/ alle beschuttinge ende bescherminge der menschen in't gemeyn/ ende sijns volcks in het bysonder/ komt Godt alleen toe/ die de rechte Schuts ende Scherm-heer is. Vgel. Psal. 89. 19. 1. Tim. 4. 10. dies hy oock aller eere/ lof ende prijs weerdich is. oock kannen dit verstaen van Magistraten ende Regenten op aerden/ die Godt gestelt heeft om/ als schilden/ de gemeynte te beschermen. Vgel. Hos. 4. 18. Deser herten heeft hy alsoo in sijne hant/ dat hyse gewillich kan maken/ om haer tot de gemeynschap van sijne kercke te begeven/ als in't begin deses Vers gesegt is.

Psalm xlviij.

De Prophete beschrijft de heerlickheyt ende geluckfalicheyt der kercke/ onder de figure van de stadt Jerusalem/ welcke van Godt wonderbaerlick tegen seer machtige vyanden beschermt was/ volgens sijne belofte/ ende voorige wonderen/ waer door Godt geroemt ende de kercke getroost wort/ met eene vermaninge aen alle geloovige/ dat sy de schoonheyt ende vasticheyt der kercke tot eeuwiger gedachtenisse neerstelick willen aenmercken.

1 EEn [1] Liedt een Psalm/ voor de [2] kinderen van Korah.

2 De HEERE is groot/ ende seer [3] te prijsen; in de [4] Stadt onses Godts/ [op] den berch sijner heylicheyt.

3 Schoon van [5] gelegentheyt/ eene vreuchde der [6] gantscher aerde is de berch Zion/ [aen] de zijden van't [7] Noorden; [a] De stadt des grooten [8] Coninckx.

4 Godt is in hare [9] Paleysen; hy isser bekent voor een hooch vertreck.

5 Want siet/ de [10] Coningen waren vergadert; sy waren t'samen doorgetogen.

6 [11] [Gelijck] sy't sagen/ alsoo waren sy verwondert: Sy werden verschrickt/ sy haesteden wech.

7 Bevinge greepse aldaer aen; smerte als eener barender [vrouwe].

8 [12] Met eenen Oosten wint verbreeckt ghy de schepen van [13] Tharsis.

9 Gelijck wy gehoort hadden/ alsoo hebben wy gesien in de stadt des HEEREN der [14] heyrscharen/ in de Stadt onses Godts: Godt sal haer bevestigen tot in [15] eeuwicheyt/ [16] Sela!

10 O Godt/ wy [17] gedencken uwer weldadicheyt; in't midden uwes [18] Tempels.

11 Gelijck uwen [19] Naem is/ ô Godt/ alsoo is uwen roem tot aen de eynden der aerde: [20] uwe rechterhant is vol van gerechticheyt.

12 Laet den [21] berch Zion blijde zijn/ laet de [22] dochteren van Juda haer verheugen; om uwer [23] oordeelen wille.

13 Gaet rontom Zion/ ende omringtse: [24] tellet hare torens.

14 [25] Settet u herte op hare vestinge/ [26] beschouwet onderscheydentlick hare Paleysen; op dat ghy't den [27] navolgenden geslachte vertellet;

15 Want dese Godt [28] is onse Godt eeuwichlick ende altoos: hy sal ons [29] geleyden [30] totter doot toe.

1 Ofte/ een gesanck een psalm. gelijck ter contrarie d'opschrift des 30 psalms is/ een psalm, een liedt. het onderscheyt van desen was/ nae sommiger gevoelen/ dat een Psalm een liedt begonnen zy met het spelē der Instrumenten/ de stemmen daer na volgende/ ende een liedt een Psalm, begon van het singen met stemmen/ de Instrumenten der Musijcke daer op volgende. doch andere houden't voor een dinck.
2 Siet Psal. 42. op v. 1.
3 Ofte/ prijselick, prijs-weerdich, als 2. Sam. 22. 4. ende Psal. 18. 4. eñ 145. 3.
4 Jerusalem/ afbeeldende de kercke Godts ende het Hemelsche Jerusalem: gelijck mede Zion. Hebr. 12. 22. Apoc. 14. 1.
5 Ofte/ situatie, contreye. sommige verstaen dit als een beschrijvinge van de stadt/ in desen sin: Schoon van gelegentheyt, eene vreuchde der gantscher aerde. T. w. is dese Stadt; ende van voorts: Aen de zijden van't Noorden is de berch Zion.
6 Niet alleen des Joodschen lants ten aensien der ontfangene verlossinge/ maer oock der gantscher werelt: want daer van daen 't licht ende heyl soude uytgaē in de gantsche werelt/ ende daer toe souden haer de heydenen met vreuchde begeven. Jesa. 2. 2/ 3. Mich. 4. 1. Act. 1. 8.
7 Daer de Tempel gebouwt was. Jesa. 14. 13. Vgel. Ezech. 40. 2.
a Mat. 5. 35.
8 T. w. Godts: als ond. v. 9. ende Mal. 1. 14. daer Godt in woont. Zach. 8. 3.
9 D. groote heerlicke gebouwen/ zijnde als sloten ende kasteelen/ op de welcke de vleeschelicke menschen haer vertrouwen stellen/ maer onder Godts volck wort Godt alleen (selfs in sulcke Paleysen) bekent voor de gewisse toevlucht ende bescherminge.
10 Als geschiet is ten tijde van Josaphat. 2. Chron. 20. Sommige passen 't op de historie Sanheribs. 2. Reg. 18.
11 D. hoe sy meer toesagen/ hoe sy haer meer verwonderden. alsoo kan dese maniere van spreken vervult worden uyt Exod. 1. 12. Hos. 4. 7. de letter/ Caph, ofte/ Caascher (D. gelijck) wort oock alsoo in den Hebr. text uytgelaten Hos. 11. 2. siet aldaer.
12 De sin is: Ghy/ HEERE/ hebt dese Coningen met alle hare macht ende pracht alsoo verbroken/ gelijck ghy de groote ende fiere schepen in den Oceaen met eenen stercken Oosten wint seer haestelick ende lichtelick in stucken slaet.
13 Siet 1. Reg. 10. op v. 22.
14 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
15 Vergel. Genes. 17. op v. 7.
16 Siet Psal. 3. op v. 3.
17 Ofte/ wy hebben in stilte overdacht, ofte/ betracht, verwachtende uwe hulpe.
18 Vergelijckt 2. Chron. 20. 5/ 6/ &c. ende 2. Reg. 19. 14/ 15/ &c.
19 Gelijck u wesen ende Majesteyt oneyndelick is/ alsoo oock uwen roem ende lof: ofte/ ghy bewijst u soodanich/ als ghy u in u woort openbaert/ door uwe wercken/ die geroemt worden tot aen/ &c.
20 Uwe macht is overvloedich genoechsaem om u volck te behouden/ ende de vyanden te dempen/ volgens uwe gerechticheyt/ die ghy soo dickwils hebt te wercke gestelt: niet anders/ als wanneer yemant met voller hant yets uytstort/ toonende datter geen gebreck en is.
21 D. inwoonders van Jerusalem/ Godes volck.
22 D. andere steden met hare inwoonders/ die als dochteren waren van Jerusalem/ harer aller moeder/ als de Schrift spreeckt.
23 Die ghy uytvoert over uwe vyanden/ tot bescherminge van u volck.
24 Om te sien/ datter niets aen en feylt/ dat de vyant geene schade gedaen heeft/ ende voorts uyt de cierlickheyt ende sterckte der stadt te betrachten ende by uwe nakomelingen te roemen de liefde/ die Godt haer/ ende sijne gantsche kercke toedraecht.
25 D. aenmerckt met aendacht.
26 Ofte/ heffet [uwe oogen] op nae, &c. 't Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden/ ende daerom verscheydentlick overgesett. hier van schijnt te komen de naem van den berch/ ofte (als andere) den heuvel Pisga Num. 21. 20. ende 23. 14. Deuter. 3. 17. ende 34. 1. In't Chaldeeusch beteeckent het selve woort/ deylen, in stucken leggen, ontleggen.
27 *Hebr.* achtersten, laetsten geslachte. uyt welcke woorden sommige afnemen/ dat de Propheet hier heeft willen te kennen geven/ dat Jerusalem niet altoos blijven/ maer verstoort ende verwoest soude worden/ blijvende nochtans altoos de kercke Godts/ die daer door was afgebeelt. Vgel. Matth. 24. 1/ 2/ &c.
28 Siet Gen. 17. op v. 7.
29 Als een herder sijne kudde. Psal. 78. 52/ 72. ende 80. 2.
30 D. onse gantsche leven lanck.

Pſalm xlix.

De Prophete / hebbende alle menſchen vermaent tot op-merckinge / maeckt eene tegen-ſtellinge van het ydel vertrouwen der wereltſche menſchen op haren ryckdom / macht / ende eere in dit verganckelick leven; ende van het heylich vertrouwen der geloovigen op Godt / die haer uyt den dooden ſal op-wecken ende het eeuwich leven ſchencken: vermanende daerom alle geloovige/ niet te vreeſen voor den ryckdom ofte macht van eenich wereltſch menſche.

1 EEn Pſalm: voor den [1] Opper-ſang-meeſter / onder de [2] kinderen van Korah.

2 Hoort dit / alle ghy volcken: neemt ter ooren/ alle inwoonders der werelt.

3 Soo wel [3] ſlechte als aenſienlicke/ t'ſamen rÿck ende arm.

4 Mÿn mont ſal [4] enckel wÿſheyt ſpreken: ende de overdenckinge mÿns herten ſal [5] vol verſtants zÿn.

5 [a] Ick ſal mÿn' oore neygen tot eene ſpreucke: Ick ſal mÿn [6] verborgen reden openen op de [7] harpe.

6 Waerom ſoud' ick vreeſen in [8] quade dagen / [als] de [9] ongerechtige die op de hielen zÿn/ my omringen?

7 Aengaende de gene die op haer goet vertrouwen / ende op de veelheyt hares rÿckdoms roemen;

8 Niemant van hen ſal [ſÿnen] [10] broeder [11] innermeer konnen verloſſen: hy ſal [12] Gode ſÿn [13] ranſoen niet konnen geven:

9 (Want de [14] verloſſinge harer [15] ziele is te [16] koſtelick / ende [17] ſal in eeuwicheyt ophouden):

10 Dat hy [18] oock voortaen [19] gedue-richlick ſoude leven/[ende] de [20] verdervinge niet ſien.

11 [21] Want hy ſiet / dat de wÿſe ſterven / dat t'ſamen een dwaes ende [22] onvernuftige omkomen; ende haer goet anderen nalaten.

12 [23] Hare binnenſte-gedachte is / dat hare huyſen ſullen zÿn in eeuwicheyt/ hare wooningen [24] van geſlachte tot geſlachte: [25] ſy noemen de landen nae hare namen.

13 De menſche nochtans / [die] in [26] weerde is / en [27] blÿft niet: hy wort gelÿck als de beeſten/ [die] [28] vergaen.

14 Deſen haren [29] wech is eene [30] dwaeſheyt van hen: nochtans hebben hare nakomelingen een welbehagen in hare [31] woorden/ [32] Sela!

15 Men [33] ſetſe als [34] ſchapen in 't [35] graf / de doot ſalſe [36] afweyden; ende de oprechte ſullen over hen [37] heerſchen in dien [38] morgenſtont: ende het graf ſal hare [39] gedaente [40] verſlÿten / [elck] uyt ſÿne [41] wooninge.

16 [42] Maer Godt ſal mÿne [43] ziele van [44] 't gewelt des grafs verloſſen: [45] want hy ſal my opnemen/ Sela!

17 En [46] vreeſt niet wanneer een man rÿck wort; wanneer de eere van ſÿn huys [47] groot wort.

18 Want hy en ſal in ſÿn ſterven niet met allen mede nemen: ſÿne eere en ſal hem niet nae dalen.

19 Hoewel hy ſÿne [48] ziele in ſÿn leven ſegent; ende [49] ſy u loven / [50] om dat ghy u ſelven goet doet:

20 So ſal [51] ſy [doch] komen tot het geſlachte harer [52] vaderen: Tot in eeuwicheyt en ſullen ſy het [53] licht niet ſien.

21 De menſche/ [die] in weerde is/ ende geen verſtant en heeft / wort gelÿck als de beeſten [die] vergaen.

1 Siet Pſal. 4. op v. 1.
2 Siet Pſal. 42. op v. 1.
3 *Hebr.* oock menſchen ſonen. ofte/ kinderen, oock mans ſonen. Siet Pſal. 4. op v. 3.
4 *Hebr.* wijſheden.
5 *Hebr.* verſtandicheden zijn.
a Pſal. 78. 2. Mat. 13. 35.
6 Ofte/ raedtſel. ſiet Judic. 14. op v. 12. ende 1. Reg. 10. op v. 1.
7 And. cither.
8 *Hebr.* dagen des quaets. D. tijt van tegenſpoet ende verdriet.
9 *Hebr.* de ongerechticheyt mijner hielen my omringt. ongerechticheyt, d. de ongerechtige. ofte verſtaet de ongerechticheyt en boosheyt mijner vyanden/ die my t'onrechte vervolgen/ ende ſoo op de hielen zijn/ datſe my ſomtijts als omcingelt hebben. hier op ſlaet deſe gantſche Pſalm/ dat de vrome mogen getrooſt ende goetsmoets zijn tegen de macht ende trotzicheyt harer godtlooſe vervolgeren.
10 D. bloetverwant/ vrient/ dien hy geerne by 't leven ſoude houden / ende ongeern laten ſterven/ indien 't in ſijne macht was te keeren.
11 *Hebr.* verloſſende verloſſen. D. immermeer ofte eenichſins verloſſen ofte ranſoeneren.
12 Den Heere des levens ende doots/ dien de menſche den doot ſchuldich is. Gen. 2. 17. en 3. 19. Rom. 5. 12/ &c. ende 6. 23.
13 Ofte/ ſoengelt.
14 Ofte/ ranſoen, loſſinge, loſkoopinge, loſgelt.
15 D. hares levens. Siet Geneſ. 19. op v. 17.
16 And. te ſwaer. D. onmogelick/ als Dan. 2. 11.
17 D. nemmermeer geſchieden/ ſal in eeuwicheyt moeten achter blijven. 18 Gelijck hy voor andere den doot niet kan afkoopen/ alſoo en kan hy 't voor ſich ſelven oock niet doen. 19 Ofte/ altoos, eeuwichlick. 20 Siet Pſal. 16. op v. 10. 21 And. men ſiet ſekerlick, ofte/ men ſiet doch. 22 Ofte/ beeſtlicke, dat is / die als een onvernuftich dier onverſtandich is / ofte die brandt ende gedreven wort van onbeſonnene furieuſe bewegingen. Vgel. Pſal. 73. 22. ende 92. 7. ende 94. 8. Prov. 30. 2. 2. Pet. 2. 12. Judæ v. 10. 23 *Hebr.* haer binnenſte. 24 *Hebr.* in geſlachte ende geſlachte. 25 And. ſy roemen, ofte/ roepen uyt hare namen in den landen. 26 Ende geen verſtant en heeft/ als v. 21. zijnde in ſijnen hoogen ſtaet ſulck een dwaes / als vooren beſchreven is. Siet vſſ. 7/ 12. 27 *Hebr.* eygentl. en ſal niet vernachten. maer het Hebr. woort wort voorts genomen/ voor herbergen, verblijven, verkeeren. 28 Ofte/ afgeſneden, uytgeroeyt worden. de gelijckheyt beſtaet in den doot/ die den godtlooſen ende beeſten gemeyn is / ende gelijck in 't aenſien des dommen ende beeſtelicken onverſtants/ daerin de godtlooſe ſterven/ als offe beeſten waren. van de onſterflickheyt der menſchelicker ziele wort op andere plaetſen geſproken. 29 D. maniere van doen/ leven/ ende wandel. Siet Geneſ. 6. op v. 12. 30 And. hope: D. 't gene daer op ſy hare hope ende vertrouwen ſtellen, om dat het Hebr. woort ſtrijdige dingen beteeckent / ſomtijts dwaesheyt, ongeſtadicheyt, lichtveerdicheyt, ſomtijts hope, beſtandicheyt, vertrouwen: gelijck het Hebr. woort berech, ſegenen, ſomtijts vloecken, ende by ons het woordeken/ hel, ſomtijts klaer, licht, luchtich beteeckent / ſomtijts de uyterſte duyſterniſſe; ende diergelicke meer / ſoo in onſe / als andere ſpraken. 31 *Hebr.* mont. dat is / ſeggen / leere/ bevelen/ gelijck de mont dickwils genomen wort voor 't gene daer uyt gaet; de ſin is: ſy doen na/ gelijck de andere voor gedaen hebben/ in plaetſe datſe de dwaesheyt harer voorſaten behoorden te verſoeyen. 32 Siet Pſal. 3. op v. 3. 33 *Hebr.* ſy ſetten, ofte / ſtellen, leggen, te weten/ hen / de godtlooſe rijcke. dat is / men ſetſe / ofte / ſy worden geſett / als elders dickwils. 34 Die men by menichten t'ſamen ſtouwt in de kooyen: in plaetſe dat te vooren de gantſche werelt voor de gedachten der godtlooſen naeulicks genoech en was. 35 *Hebr.* Scheol. ende ſoo in 't volgende. Siet Geneſ. 37. op v. 35. 36 D. verteeren / ſlijten. ſiet van 't Hebreeuſch woort / Job 24. op v. 21. And. weyden, dat is/ haer Heer/ Meeſter/ ende Regent zijn. 37 In Chriſto haer hooft / onder wiens voeten alle vyanden / als tot eenen voetbanck / ſullen worden nedergeworpen. Pſal. 110. 1. 1. Cor. 15. 25. 38 Als ſy uyt haren ſlaep ſullen ontwaken ter ſaliger opſtandinge/ door de kracht hares hoofts Jeſu Chriſti.

39 Ofte / geſtalte. And. hare rotſe, ſterckte, daer op ſy haer verlieten.
40 *Hebr.* eygentlick/ verouden.
41 T. w. wechgeruckt zijnde, hoewel hy daer van ſulcke dwaſe gedachten hadde. Siet v. 12. And. aldus: want haerlieder (der oprechten) Rotzſteen (de Meſſias) [is] om het graf te vernielen, dat het hen (*Hebr.* hem. D. niemanden der vroomen/ geenen van hen) geene woonſtede en zy: ofte/ uyt ſijne (des grafs) wooninge, als wanneermen eenen vyant in ſijn eygen leger overweldicht.
42 Ofte / ſekerlick, ſiende op de overſettinge ſtraex in 't voorgaende vermeldt.
43 Vergel. Pſal. 16. op v. 10. hoewel hier geſien wort op de volkomene verloſſinge aller leden Chriſti, nae lichaem ende ziele / het welcke een yeder geloovige ſich toe-eygent/ als hier geſchiet. 44 *Hebr.* uyt, ofte/ van de hant. alſoo Hoſe. 13. 14. Siet Job 5. op v. 20. ende Pſal. 22. 21. 45 Ofte/ wanneer hy my ſal opnemen. Siet Joh. 14. 3. 1. Theſ. 4. 14/ 17. 46 En verſlaet u niet/ beſwijckt niet/ wort niet kleynmoedich/ ofte wantrouwende/ als de godtlooſe machtich worden. 47 Ofte/ vermenichvuldicht, vermeerdert. 48 D. hem ſelven voor geluckich hout. Siet Deut. 29. op v. 19. Sommige verſtaen 't van ſijn weeldich ende overdadich leven/ als in 't volgende geſeyt wort/ ende Luce 12. 19. ende 16. 25. 49 De dwaſe wereldts-kinderen u (ghy dwaſe rijcke) loven ende prijſen. 50 Ofte/ wanneer ghy, &c. 51 T. w. de ziele/ waer van in 't voorgaende is geſproken/ D. hy ſelf. 52 Sijner voorvaderen/ die in 't graf ende ter hellen zijn gevaren: gelijck de geloovige tot hare mede-leden vergadert worden. Siet Gen. 15. 15. ende 25. 8/ 17. ſommige verſtaen dit vs alſoo/ dat deſe godtlooſe niet langer ſullen leven op aerden / als hare voorvaders/ datſe geen eeuwich leven op aerden en ſullen hebben. 53 Verg. Pſal. 36. op v. 10. maer ſy (de godtlooſe vooren beſchreven) ſullen uytgeworpen worden in de uyterſte duyſterniſſe. Matth. 8. 12.

Pſalm L.

De Prophete voert Godt in / als komende met groote Majeſteyt om ſijn volck ſolemnelick te richten; ſtercklick betuygende/ waer in de ware ende Godt aengename Godts-dienſticheyt niet en beſtae / ende waer in ſy ter contrarie beſtae: met eene heftige overtuyginge der Godt-vergetende huychelaren ende verbont-brekers/ dreyginge van eeuwich verderf / ſo ſy haer niet en beteren/ ende belofte van ſalicheyt aen de gene die hem recht dienen.

1 EEn Pſalm [1] Aſaphs. De [2] Godt der goden/ de HEERE ſpreeckt/ ende roept de [3] aerde; van den opganck der Sonne/ tot aen haren onderganck.

2 Uyt Zion / de [4] volkomentheyt der ſchoonheyt / [5] verſchÿnt Godt blinckende.

3 Onſe Godt ſal [6] komen ende ſal niet [7] ſwÿgen: een [8] vyer voor ſÿn aengeſichte ſal verteeren; ende rontom hem ſal het ſeer ſtormen.

4 Hy ſal roepen tot den [9] hemel van boven/ en tot de aerde/ om ſÿn volck te richten.

5 [10] Verſamelt my mÿne gunſt-genooten/ die [11] mÿn verbont maken met offerhande.

6 [12] Ende de hemelen verkondigen ſÿne gerechticheyt: want Godt ſelve is Richter / [13] Sela!

7 Hoort / mÿn volck / ende ick ſal ſpreken; Iſraël / ende ick ſal onder u [14] betuy-

1 Ofte / voor Aſaph, dat is / hem ofte ſijnen nakomelingen ter handen geſtelt / om in Godts kercke te gebruycken: gelijck Iacob ende Iſrael dickwils genomen worden voor de Iſraeliten ofte Jacobs nakomelingen / ende Aaron voor Aarons nakomelingen/ 1. Chr. 12. 27. Alſoo kanmen oock door Aſaph ſomtijts verſtaen ſijne nakomelingen. Aſaph was een Opperſangmeeſter ende oock een Siender/ ofte Prophete. Siet 1. Chron. 25. 1/ &c. ende 2. Chron. 29. 30.
2 Siet Deut. 10. op v. 17. en Pſal. 82. 1. Sommige verſtaen/ dat hier drie onderſcheydene namen Godts by een gevoecht zijn / El, Elohim, Iehova, Vgel. Joſu. 22. 22. 3 Dat is/ inwoonders der aerde. 4 Dat is / die volkomen ſchoon is / ten aenſien des reynen Godts-dienſts / der heylige vergaderingen / der Arke des verbonts/ &c. ende aller geeſtelicke beteeckende ſaken. Vgel. Pſal. 48. 3. Thren. 2. 15. 1. Pet. 1. 10/ 11/ 12. 5 Ofte/ is Godt blinckende verſchenen. Vgel. Deut. 33. 3. ſommige nemen 't aldus: Godt heeft de volkomenheyt der ſchoonheyt uyt Zion doen verſchijnen. 6 Vergel. Apoc. 22. 20. 7 Ofte/ ſtille zijn. ſiet Jud. 18. op v. 9. 8 Vergel. Deut. 4. 24. 2. Sam. 22. 9. ende Pſal. 18. 9. 9 Om die als tot getuygen te nemen/ ſiet Deut. 4. op v. 26. 10 Verg. Mat. 24. 31. Dit zijn Godts woorden/ waer mede hy ingevoert wort/ gelijck als door ſijne ſendtboden/ ſommerende ende verdachvaerdende ſijn volck (die in 't gemeyn den tijtel voeren van ſijne gunſt-genooten) om ſijn oordeel over hare Godtſdienſten uyt te ſpreken. 11 D. die offeren/ om het verbont/ dat tuſſchen my ende hen is/ daer door te verſegelen/ en te toonen/ dat ſy mijne trouwe bontgenooten zijn. van de ceremonien/ in 't maken van verbonden gebruyckelick/ ſiet Gen. 15. op vſſ. 17/ 18. en een exempel van verbont-maken tuſſchen Godt ende ſijn volck door offerhanden/ Exo. 24. 4/ 5/ 6/ 7/ 8. Dit alles ſach op het bloet des nieuwen Teſtaments/ ende den Middelaer van dien/ onſen Heere I. Chriſtum, in welcken alleen het verbont Godts met alle ſijne ware gunſt-genooten beveſticht is. Hebr. capp. 7. 8. 9. 10. 12 Dit zijn weder de woorden des Propheets/ die hy (eer hy voortgaet in 't verhael van Godts woorden tot ſijn volck) hier invoecht om de gerechticheyt van Godts oordeel aen te wijſen/ waer van alle creaturen getuygeniſſe moeten geven/ inſonderheyt de hemelſche heyrſcharen der H. Engelen/ die hem in 't oordeel aſſiſteren ende vereerlicken/ mitsgaders ſijne heyligen/ van de welcke oock geſeyt wort/ dat ſy ſullen richten Mat. 19. 28. 1. Cor. 6. 2. Vgel. Dan. 7. 10. Matth. 25. 31. 13 Siet Pſal. 3. op v. 3. 14 Ick ſal u eernſtelick voorhouden ende verklaren den rechten inhout des verbonts/ dat ick met u opgericht hebbe: ofte/ Ick ſal tegen u betuygen, D. u met eernſt overtuygen/ dat ghy mijn verbont overtreedt. Beyds doet Godt in deſen Pſalm / eensdeels opſcherpende de vroome/ anderdeels de godtlooſe huychelaren overtuygende ende ſcherpelick dreygende/ als verbont-brekers: ende de Hebr. maniere van ſpreken wort in beyde beteeckeningen gebruyckt.

gen:

gen: Ick Godt, ben [15] uwe Godt.

8 [16] Om uwe offerhanden en sal ick u niet straffen: want uwe brant-offeren zijn steets voor my.

9 Ick sal uyt u huys geenen varre nemen; [noch] bocken uyt uwe kooyen.

10 Want al 't gedierte des wouts is mijne; de beesten op [17] duysent bergen.

11 Ick kenne al 't gevogelte der bergen: ende het wilt des velts is [18] by my.

12 So my hongerde, ick en soude 't u niet seggen: want [a] mijne is de wereldt ende hare [19] volheyt.

13 Soud' ick [20] stieren-vleesch eten, ofte bocken-bloet drincken?

14 Offert Gode [21] danck: ende [b] betaelt den Alderhoochsten uwe geloften.

15 Ende roept my aen in den dach der benautheyt: Ick salder u uyt helpen, ende ghy sult my eeren.

16 Maer tot den godtloosen seyt Godt; Wat hebt ghy mijne insettingen te vertellen? ende neemt mijn verbont in uwen monde?

17 Dewijle ghy de [22] kastijdinge hatet, ende mijne woorden [23] achter u henen werpt.

18 Indien ghy eenen dief siet, so [24] loopt ghy met hem: ende u [25] deel is met de overspeelders.

19 Uwen mont [26] slaet ghy in 't quade: ende uwe tonge [27] koppelt bedrogh.

20 Ghy sitt, ghy spreeckt [28] tegen uwen broeder, tegen den [29] sone uwer moeder geeft ghy lasteringe uyt.

21 Dese dingen doet ghy, ende ick [30] swijge: ghy meent, dat ick [31] teenemael ben gelijck ghy: Ick sal u straffen, ende sal 't [32] ordentelick voor uwe oogen stellen.

22 Verstaet dit doch, ghy godt-vergetende: op dat ick niet en [33] verscheure, ende niemant en redde.

23 Wie danck-offert, die sal my eeren: ende wie [sijnen] [34] wech [wel] aenstelt, dien sal ick Godts heyl doen [35] sien.

15 Ofte, Ick [ben] Godt, uwe Godt. siet Genes. 17. op v. 7. Dit is den inhoudt des verbonts van Godts zijde. van sijns volcks plicht spreeckt Godt in 't volgende.
16 T. w. so veel het uyterlicke aengaet: met offeren zijt ghy gestadichlick besich, daer schort het niet aen, wil de Heere seggen: maer aen 't geestelicke ende principaelste, als onder volcht. sommige verstaen 't voorts van de afschaffinge der ceremonien des Ouden Testaments, en instellinge van den geestelicken godtsdienst in den Nieuwen Testamente.
17 Hebr. geberchten van duysent. dat sommige oversetten, op geberchten by duysenden, verstaende dat van de beesten.
18 Ofte aen my, met my. V. het is in mijne macht, voor my gereet. ofte, het komt my altemael toe, ick kan 't hebben als het my believt, 'tis tot mijnen besten: sulcx dat ghy verre verdoolt zijt, so ghy meynt, dat ghy my met uwe uyterlicke offerhanden alleen soudt payen, ofte mijn verbont voldoen.
a Exod. 19. 5. Deut. 10. 14. Iob 41. 2. Psal. 24. 1. 1. Cor. 10. 26, 28.
19 V. al watter in is, waer mede sy van my vervult ende verciert is, als Psal. 24. 1, ende 89. 12.
20 Van het Hebr. woort siet Psal. 22. op v. 13.
21 Ofte, lof. van 't ceremoniael lof-offer siet Lev. 7. 12. maer hier wort gesproken van de geestelicke offerhande, die Godts bontgenooten schuldich zijn te doen, vgl. Hebr. 13. 15.

b Deut. 23. 23. Iob 22. 27. Psal. 76. 12. Eccl. 5. 4, 5. 22 Ofte, tucht, bestraffinge, met woorden ofte wercken, dienende tot onderwijs ende verbeteringe eens sondaers. het Hebr. woort beteeckent eygentlick verbant, bedwanck, ende wort voorts genomen voor tucht ende kastijdinge, zijnde den wech des levens ende der wijsheyt, Prov. 6. 23. en 12. 1. 23 Als men doet, wanneer men yets veracht, ende van geener weerde houdt, dat men voor oogen niet sien en mach. vgl. 1. Reg. 14. op v. 9. 24 Ofte, ghy stemt met hem toe, ghy hebt behagen in hem. de sin is, ghy zijt terstont yverich ende gereedt om in sijn quaet doen te consenteren, ende voegt u met herte, mont, ende daet met hem. het Hebr. woort schijnt beyder beteeckeninge deelachtich te zijn, loopen, ende behagen daer in hebben. 25 Vergel. Prov. 29. 24. waerop dan volcht, dat soodanige haer deel der straffe oock met de selve ontfangen. siet Iob 20. 29. met d'aenteeck. 26 Hebr. eygentlick, sendt, V. ghy gebruyckt, legt aen, besteedt dien in quade saken. 27 Ofte, smeedt te samen. 28 Tot sijn nadeel. 29 Siet Deut. 13. op v. 6. 30 Ofte, houde my stil, u op der daet niet straffende, maer tijt gunnende tot bekeeringe, nae mijne lanckmoedichheyt, die ghy nochtans misbruyckt. vgl. Rom. 2. 4, 5. 31 Hebr. zijnde zy, ofte, zijn sal. 32 Als op eene rijge, ofte in order, sal ick u optellen, ende doen gevoelen alle uwe verbont-brekingen. 33 Als een leeuw ofte ander wilt dier. Siet dese beteeck. van 't Hebr. woort Gen. 31. 39. ende 37. 33. Exod. 22. 13. And. roove, wech-rijte. T. w. om te verscheuren. 34 V. leven, handel ende wandel, als Psal. 1. op v. 1. And. die 't tot eene gewoonte stelt, ofte, eene gewoonte daer van maeckt. T. w. van Godt te loven ende te dancken. 35 V. genieten, als Psal. 4. 7. ende elders dickwils, siet Iob 7. op v. 7.

Psalm Lj.

David in sware sonden gevallen, ende van Godt door den Prophete Nathan bestraft, ende op-geweckt zijnde, bidt seer yverichlick om genade ende vergevinge door den Messiam, met bekentenisse niet alleen deser sonden, maer oock sijner aengeborene verdorventheyt: begeert wijders, dat Godt sijnen H. Geest in hem vernieuwe, op dat hy door dien mach worden ondersteunt, ende andere van hem geleert, belovende Gode danckbaerheyt met oprechte boetveerdicheyt: ende bidt eyndelick voor de behoudenisse der gantscher kercke.

1 EEn Psalm Davids, voor den [1] Opper-sang-meester.

2 Doe de [a] Prophete Nathan tot hem was gekomen, na dat hy tot [b] Bath-Seba was [2] ingegaen.

3 Zijt my genadich, o Godt, nae uwe goedertierenheyt: [3] delcht mijne overtredinge uyt, nae de [4] grootheyt uwer barmherticheden.

4 Wascht my [5] wel van mijne ongerechticheyt: ende reynicht my van mijne sonde.

5 Want ick [6] kenne mijne overtredingen: ende mijne sonde is steedts voor my.

6 Tegen u, u [7] alleen, heb ick gesondicht, ende gedaen dat [8] quaet is in uwe oogen: [c] op dat ghy [9] rechtveerdich zijt in u spreken, [ende] reyn zijt in u richten.

7 Siet, ick ben in [10] ongerechticheyt [11] geboren: ende in sonde heeft my mijne moeder [12] ontfangen.

8 Siet, ghy hebt lust tot [13] waerheyt in het [14] binnenste: ende in 't [15] verborgene maeckt ghy my wijsheyt bekent.

9 Ontsondicht my met [d] [16] ysop, ende ick sal reyn zijn: wascht my, ende ick sal witter zijn als snee.

10 Doet my vreuchde ende blijtschap [17] hooren; dat de [18] beenderen sich verheugen, [die] ghy verbrijselt hebt.

11 [19] Verberght u aengesicht van mijne sonden: ende [20] delcht uyt alle mijne ongerechticheden.

12 [21] Schept my een reyn herte, o Godt: ende vernieuwt in 't binnenste van my eenen [22] vasten geest.

13 En [23] verwerpt my niet van u aengesicht: ende en neemt uwen [24] Heyligen Geest niet van my.

14 Geeft my weder de [25] vreuchde uwes heyls: ende de [26] vrymoedige geest ondersteune my.

15 [27] So sal ick de overtreders uwe wegen leeren: ende de sondaers sullen sich tot u bekeeren.

16 Verlost my van [28] bloet-schulden, o Godt, ghy Godt mijns heyls: so sal mij-

1 Siet Psal. 4. op v. 1. het is aenmercklick, dat, gelijck het Gode geliest heeft Davids val tot menichvuldich onderwijs sijns volcks in de H. schrift te doen beschrijven, David van gelijcken, door Godts Geest gedreven zijnde, desen Psalm tot gelijcken eynde in Godts huys heeft doen singen ende spelen.
a 2. Sam. 12. 1, &c. b 2. Sam. 11. 4. 2 Siet Genes. 6. op v. 4.

3 Ofte, wischt uyt, doet uyt. vgl. Iesa. 43. 25. ende 44. 22. Coloss. 2. 14. alsoo ond. v. 10.
4 Ofte, menichte.
5 Hebr. vermenichvuldicht, wascht my. ofte, vermenichvuldicht, maeckt veel my te wasschen, ofte, wascht my veel, ofte, veelvoudichlick. wel ter degen, over en weer over. aldus spreeckt David uyt overdenckinge ende gevoel van de grootheyt ende veelheyt sijner sonden. De maniere van spreken is wel genomen van het uyterlick ende ceremoniael wasschen ende reynigen, (waer van Lev. 11. 25, 32. ende 14. 8, 9. Num. 19. 19, 20, &c. oock Exod. 19. 10.) maer siet op de beteeckende sake, T. w. de geestelicke afwasschinge ende reyninge van sonden, door het bloet des Messie. Siet Apoc. 7. 14. 1. Ioh. 1. 7. ende 1. Corint. 6. 11. vgelijckt ond. v. 9.
6 Ofte, ick weet, mijne overtredingen zijn my bekent.
7 T. w. voor soo veel ick, gepooght hebbende mijne sonden voor menschen te verbergen, u nochtans, door Nathans aenseggingen, bevonde ende in mijne conscientie gevoelt hebbe een getuyge ende Richter daer van te zijn: ghy die oock alleen mijne sonde kondt straffen, ende vergeven.
8 Dat is, dat u mishaecht.
c Rom. 3. 4.
9 V. rechtveerdich bevonden, gehouden ende geoordeelt worder, door dese bekentenisse geeft David Godt de eere, dat sijne woorden ende oordeelen, hem door Nathan aengedient, rechtveerdich ende reyn zijn. And. so dat ghy rechtveerdich zijt, &c. 10 Verst. de erfsonde, aengeborene verdorventheyt, het vleesch, ende de inwoonende sonde. Siet Ioh. 3. 6. Rom. 7. 17. 11 Alsoo wort het Hebr. woort gebruyckt Iob 15. 7. Prov. 8. 24, 25. 12 Hebr. verwarmt. ofte, is van my verwarmt geworden. T. w. my ontfangende, ende dragende. aengaende het Hebr. woort, vgl. Genes. 30. 38, 39, 41. 13 Dat is, ongeveynstheyt, onbedriechlicke oprechticheyt, gestelt tegen huychelrye ende geveynstheyt, waer aen sich David te deser tijt hadde schuldich gemaeckt. 14 Ofte, binnenste, inwendige deelen, ofte, partyen. te weten, des menschen. dat is, in 't herte. vgl. Rom. 2. 29. ende 7. 22. 2. Cor. 4. 16. 1. Pet. 3. 4. Item, Luc. 11. 39, 40. het Hebr. woort wort alleen hier ende Iob 38. 36. gevonden, komende van een woort, dat bestrijcken, bedecken, overtrecken (als mueren met kalck, cement, leem &c.) beteeckent, ende wort van sommige overgeset, nieren (als met vet overdeckt zijnde) waer door de bewegingen des menschen dickwils verstaen worden. doch van andere, præcordia, dat is, herten-deckfel, ofte, borstbeen, dat het herte overdeckt, daer in Godt de wijsheyt gestelt heeft, Iob 38. 36. 15 Ofte, beslotene. te weten, het herte. hy schijnt te willen seggen, dat Godt hem geleert heeft niet alleen van buyten sijn licht te laten schijnen, maer oock insonderheyt van binnen ende in 't verborgen heylich te zijn. Sommige duyden 't op de wijsheyt Godts in verborgentheyt. 1. Cor. 2. 7, &c. in den Euangelio ende door sijnen Geest geopenbaert. d Levit. 14. 4, 6. Num. 19. vs. 6, 18. 16 Dat is, door de besprenginge met het bloet des Messie, afgebeelt door de Ceremonie, waer van te sien is, Levit. 14. vss. 4, 5, 6, 7. Num. 19. vss. 6, 9. siet d'aenteeckeninge aldaer. ende van Ysop, 1. Reg. 4. op v. 33. 17 Mits my versekerende van de vergevinge mijner sonden, inwendichlick door uwen Heyligen Geest, ende uytwendichlick door den dienst uwer Propheten. 18 V. dat ick my verheuge, dien ghy door de bootschap uwer gramschap sulke smerte hebt aengedaen, als yemant lijdt, dien de beenderen gebroken ende verbrijselt ofte vermorselt worden, ofte wiens kracht, vermogen ende lust als versmolten is. Siet Iob 2. 5. ende 30. 17. ende 33. 19. Psal. 35. 10. ende 38. 4, &c. 19 Dat is, rekentse my niet toe. vgl. Psal. 90. op v. 8. ende 109. 14, 15. Ierem. 16. 17. 20 Als vov. v. 3. 21 Dat is, werckt door uwen H. Geest krachtichlick in my de reyninge mijns herten. Alsoo wort het woort scheppen elders in dese materie gebruyckt. siet Iesa. 41. 20. ende 57. 19. Ephes. 2. 10. ende 4. 24, &c. 22 V. vernieuwt door een vast geloove, een vast ende bestandich opset in mijne ziele, tot de gehoorsaemheyt uwer geboden, op dat ick soo niet meer en slibbere ofte valle, als nu geschiet is. vgl. Psal. 57. 8. ende 112. 7. vgl. wijders van herte, ende geest, Ezech. 11. 19. met d'aenteeck. ende van des menschen binnenste, Iob 20. op v. 14. 23 Dat een gevolg is van Godts grooten toorn. Siet Gen. 4. 14, 16. 2. Reg. 24. 20. Ierem. 7. 15. ende 52. 3. 24 Hebr. den Geest uwer heylicheyt. dat is, uwen heyligen Geest, als, berch mijner heylicheyt, Psal. 2. 6. Palleys, ofte, Tempel sijner heylicheyt. Psal. 11. 4, &c. Alsoo hebben de Heere Christus ende sijne Apostelen voorgaens de derde Persoone der Heylige Drievuldicheyt genoemt den Heyligen Geest. 25 De vreuchde, die ick te vooren gevoelt ende gehadt hebbe, over de salicheyt die ghy my bereydt hebt ende geven sult: waer van het gevoel door mijnen val in my verduystert is. 26 Ofte, ondersteunt my, [met] den vrywilligen, ofte, vrymoedigen, goetwilligen, edelen, weldadigen geest: waer door ick u, met kinderlicke vrymoedicheyt mach aenroepen, ende met blymoedicheyt ende bereydtwillicheyt dienen. vgl. dit met den Geest der kindtschap, waer van Rom. 8. 15, 16. and. de Geest der goetwillicheyt, vrymoedicheyt. 27 Door mijn exempel sal ickse onderwijsen ende troosten, ende door dat middel (siende datter genade by u is voor eenen armen boetveerdigen sondaer) sullen sy haer bekeeren. van des Heeren wegen, siet Genes. 18. op v. 19. ende Psal. 25. 4, 10. Hos. 14. 10, &c. 28 Hebr. bloeden. dat is, de schult van doot-slach, dien ick aen Uria, ende andere, die om sijnen 't wille mede zijn om-gekomen, bedreven hebbe, waer door ick de straffe des doots selfs verdient hebbe. Siet Genes. 4. op v. 10. ende 9. vss. 5, 6.

ne tonge uwe [29] gerechticheyt vrolick roemen.

17 Heere/ [30] opent mijne lippen: so sal mijn mont uwen lof verkondigen.

18 Want ghy en hebt [31] geenen lust tot offerhande/ anders soud' ickse geven: in brant-offeren en hebt ghy geen behagen.

19 De offerhanden [32] Godts zijn een gebroken geest: een [33] gebroken ende [34] verslagen herte en sult ghy/ o Godt/ niet verachten.

20 Doet wel by [35] Zion [36] nae u welbehagen: bouwt de mueren van Jerusalem op.

21 Dan sult ghy lust hebben aen de offerhanden der [37] gerechticheyt/ aen brant-offer/ ende [38] een offer dat gantsch verteert wort: dan sullen [39] sy varren offeren op uwen altaer.

29 Die ghy bewijst in het genadich houden ende volbrengen uwer beloften. And. gebedts-wijse: laet mijne tonge, &c.
30 Recht in mijnen mont een nieuw liedt. siet Psal. 40. op v. 7. Hy wil seggen/ dat sijn mont/ door de droeffenisse over sijne sonden ende betrachtinge sijner onwaerdicheyt/ als gesloten was/ en door Godts genade ende troost des H. Geests moeste geopent worden.
31 T. w. sonder voor ende mede-gaende boetveerdicheyt. siet den voorgaenden Psalm/ en ond. v. 21. Rom. 12. 1. item Hos. 6. op v. 6. sommige verstaen't van den staet des nieuwen Testaments/ ofte den geestelicken godtsdienst desselven. Siet Psal. 50. op v. 8.
32 D. die hy principalick gebiedt/ ende hem aengenaem zijn. als Joh. 6. 28. wercken Godts.
33 Door een oprecht ende diep berouw van sonden/ ende hertelick verlangen ende suchten nae vergevinge van dien. de gelijckenisse/ genomen van het breken/ stooten/ kneusen/ verbrijselen ende vermorselen der harde dingen/ is klaer. Siet Psal. 34. op v. 19. hier tegen wort gestelt een hardt herte/ waer van de Schrift elders spreeckt. And. aldus: de offerhanden Godts zijn een gebroken geest, een gebroken ende verslagen herte: ghy en sult [die] niet verachten.
34 Ofte/ gekneust, vermorselt, verbrijselt.
35 De plaetse daer ghy woont/ daer uwe kercke hare heylige vergaderingen houdt/ ende u dient. Siet wijders Psal. 2. op v. 6. aldus bidt David voor Godts volck/ uyt bekommernisse/ dat doch de ergernisse/ by hem gegeven/ niet mochte strecken tot nadeel ende verstooringe der gantscher kercke.
36 Ofte/ door uwe goetgunsticheyt.
37 Siet Psal. 4. op v. 6. ende vgel. vov. op v. 18.
38 Verst. een bysonder spijs-offer des hooge-priesters/ dat geheel moeste ge-offert ende verbrandt worden. Siet Lev. 6. 20/22/23. hoewel't somtijts oock met slacht-offer alsoo geschiet is/ als te sien. 1. Sam. 7. 9.
39 T. w. u volck in Zion. ofte/ sy sullen offeren, D. men sal offeren/ daer sullen ge-offert worden; als elders dickwijls.

Psalm Lij.

David straft Doëgs godtloosen hoochmoet/ ende verraderlicke trouwloosheyt: verkondigt hem Godes oordeelen/ waer door de kercke oorsake sal hebben om Godt te vreesen/ ende Doëg te bespotten: troost ende verheucht sich selven door het geloove van Godts bestandige goedertierenheyt.

1 [1] EEn' onderwijsinge Davids: voor den [2] Opper-sang-meester.

2 [a] Als Doëg/ de [3] Edomiter/ gekomen was/ ende Saul te kennen gegeven/ ende tot hem geseyt hadde: David is gekomen ten huyse van [4] Achimelech.

3 Wat roemt ghy u in't [5] quade/ o ghy [6] geweldige? Godts [7] goedertierenheyt [duert doch] den gantschen dach.

4 Uwe tonge [8] denckt [9] enckel schade: als een geslepen scheermes/ [10] werckende bedroch.

5 Ghy hebt het quade liever dan het goede: de leugen/ dan gerechticheyt te spreken/ [11] Sela!

6 Ghy hebt lief alle woorden van [12] verslindinge/ [ende] eene tonge des [13] bedrochs.

7 Godt sal u [14] oock [15] afbreken in eeuwicheyt: hy sal u [16] wechrapen/ ende u uyt de [17] tente uytrucken: ja hy sal u uytwortelen uyt den [18] lande der levendigen/ Sela!

8 Ende de rechtveerdige sullen't sien/ ende [19] vreesen: ende sy sullen over hem [20] lacchen/ [seggende]:

9 Siet den man/ [die] Godt niet en stelde tot sijne stercktre/ maer vertrouwde op de [21] veelheyt sijns rijckdoms: hy was sterck geworden door sijn [22] beschadigen.

10 Maer ick sal zijn als een [23] groene olijf-boom in Godes huys: Ick vertrouwe op Godts goedertierenheyt eeuwichlick ende altoos.

11 Ick sal u loven in eeuwicheyt/ [b] om dat ghy't [24] gedaen hebt: ende ick sal uwen [25] Name verwachten/ want [26] hy goet is [27] voor uwe [28] gunst-genooten.

1 Siet Psal. 32. op v. 1.
2 Siet Psal. 4. op v. 1.
a 1. Sam. 22. 9. &c.
3 Een van Esaus (oock genoemt Edom, Gen. 25. 30.) nakomelingen/ ofte immers soo lange onder haer verkeert hebbende/ dat hy (nae sommiger gevoelen) den naem daer van bekomen mach hebben. *Hebr.* Adomiter. als 1. Sam. 22. 9. oock Deut. 23. 7. 1. Reg. 11. 17/ &c.
4 Des Priesters/ om met hem tegen u te conspireren/ alsoo Doëg dit valschlick duydde. siet 1. Sam. 22. 13.
5 Dat ghy my/ ende Godts Priesteren/ te Nob hebt aengedaen. Siet 1. Sam. 22. 18/19.
6 Want hy was by Saul in groot credijt/ ende een van sijne opperste herders en officieren 1. Sam. 21. 7. ende 22. 9. hier op was hy stout ende ende trots. v. 9.
7 Over alle de sijne/ ende mede over my/ so dat ghy u ydelick beroemt/ als of ghy my bereets hadt t'ondergebracht.
8 D. uytert niet dan u voor-bedacht ende gepractizeert quaet.
9 *Hebr.* schaden, ofte/ elenden. D. niet dan leedt ende verderf der vroomen.
10 Dat in plaetse van hayr-scheeren/ yemanden quetst/ ofte den keel afsteeckt: ofte/ men kan't duyden op Doëg selfs, aldus: ô ghy wercker des bedrochs, als te vooren/ ghy geweldige.
11 Siet Psal. 3. op v. 3.
12 Streckende tot verslinden/ ende opslocken.
13 D. eene bedriegelicke tonge.
14 Op sulcke sonden sulcke straffen.
15 Als men een gebouw (als huysen/ altaren/ &c.) af breeckt ende verdestrueert.
16 Ofte/ grijpen, gelijckmen eene kole vyers metter tange in der haest grijpt. Jesa. 30. 14.
17 D. uwe wooninge.
18 D. uyt dese werelt/ uyt dit leven. Siet Psal. 27. op v. 13.
19 Haer ontsettende over dit rechtveerdich oordeel Godts/ ende daer door gesterckt worden in sijner vreese ende ontsach.
20 Van wegen de rechtveerdige straffe Godes over desen verdwaesden ende bitteren vyant van Godt ende alle vroome/ haer heylichlick verheugende/ ende Doëgs ydelen troost bespottende.
21 Ofte/ grootheyt.
22 *Hebr.* door sijne schade, ofte/ elende, jammer, leedt. T. w. dat hy den vroomen aen dede/ als v. 4.
23 Vergel. Psal. 92. 13/14. Jer. 11, 16.
b Psal. 22. 32.
24 Dat is/ om dat ghy't sult hebben gedaen/ te weten/ dien trotsen vyant gestraft/ ende my bewaert tot het beloofde Coninckrijcke/ het welcke David door den prophetischen Geest soo seker stelt/ als of het bereets geschiet ware.
25 D. u selfs/ de waerheyt ende vervullinge uwer beloften/ waer door ghy u metter daet bewijst sodanich te zijn/ als ghy u in u woort beschrijft/ ende als hy uwen Naem noemt. vgel. 54. 3/8. ende 56. 5/11.
26 Te weten/ uwen naem/ die is goet, dat is/ ghy zijt lieflick ende troostelick: ofte/ het is goet, te weten/ u te loven/ ende uwen naem te verwachten. vgel. Psal. 92. 2.
27 D. hier/ voor de oogen, in tegenwoordicheyt, ofte/ tegen over.
28 Siet Psal. 4. op v. 4.

Psalm Liij.

Siet den inhoudt deses Psalms op den 14 Psalm.

1 EEn' [1] onderwijsinge Davids: voor den [2] Opper-sang-meester op [3] Machalath.

2 [4] De dwaes [a] seyt in sijn herte; Daer en is geen Godt: sy verderven't ende sy bedrijven grouwelick onrecht/ [b] daer is niemant die goet doet.

3 Godt heeft uyt den Hemel nedergesien op de menschen kinderen/ [c] om te sien/ of yemant verstandich ware; die Godt sochte.

4 Een yeder van hen is te rugge gekeert/ t'samen zijn sy stinckende geworden/ daer en is niemant die goet doet; oock niet een.

5 Hebben dan de werckers der ongerechticheyt geene kennisse? die mijn volck op-eten/ [als of] sy broot aten? sy en roepen Godt niet aen.

6 Aldaer zijn sy met vervaertheyt verVaert geworden/ [daer] [6] geene verVaertheyt en was; want Godt heeft de [7] beenderen des genen/ die [8] u belegerde/ verstropt: ghy hebtse beschaemt gemaeckt/ want Godt heeftse [9] verworpen.

7 Och dat Israëls [10] verlossingen uyt Zion quamen! Als Godt de gevangene sijns volcks sal doen wederkeeren/ [dan] sal sich Jacob verheugen/ Israël sal verblijdt zijn.

1 Siet Psal. 32. op v. 1.
2 Siet Psal. 4. op v. 1.
3 Dit schijnt oock een naem te zijn van seker musicael instrument/ niet ongelijck de Nechiloth. Siet Psal. 5. op v. 1. vgel. ond. 88. 1.
4 Dese Psalm komt over een met de veertienden/ uytgenomen eenige veranderinge/ die't den H. Geest beliest heeft daer in te gebruycken. Siet d'aenteeck. aldaer.
a Psal. 10. 4. ende 14. 1, &c.
b Rom. 3. 12.
c Rom. 3. 10.
6 D. daer sy in't minste niet en dachten/ dat yets haer verschricken konde/ ende over sulx onverzaecht stout ende trots waren/ ofte/ daer geene natuerlicke oorsake en was van verVaertheyt: want op Godt en dachten sy niet/ die't haer nochtans doen soude. vgel. Lev. 26. v. 36. Deut. 28. 65. Job 15. 21. Prov. 28. 1.
7 Gelijck den genen geschiet/ die in een veltslach omkomen/ ofte van wilde dieren verscheurt zijn/ welcker beenderen hier en daer verstropt worden.
8 De Propheet spreeckt de Gemeynte der geloovigen aen/ hem selven insluytende.
9 T. w. uwe vyanden ende verdruckers.
10 D. volkomene verlossinge: gelijck elders het getal van velen alsoo genomen wort: hier voor staet Psal. 14. 7. verlossinge, ofte/ heyl, salicheyt, in't getal van eenen.

Psalm Liiij.

David van de Ziphiten by Saul verraden zijnde/ bidt Godt om bescherminge/ ende rechtveerdige straffe sijner vyanden/ met vertrouwen van verhooringe/ ende belofte van danckbaerheyt.

1 EEn' [1] onderwijsinge Davids: voor den Opper-sang-meester/ op [2] Neginoth.

2 [a] Als de Ziphiters gekomen waren/ ende tot Saul geseyt hadden: [3] En verbercht sich David niet by ons?

3 O Godt/ verlost my door uwen [4] Naem/ ende doet my [5] recht door uwe macht.

4 O Godt/ hoort mijn gebedt: neycht de ooren tot de redenen mijnes monts.

5 Want [6] vreemde staen tegen my op/ ende Tyrannen [7] soecken mijne ziele: [b] Sy en [8] stellen Godt niet voor hare oogen/ [9] Sela!

6 Siet/ Godt is my een helper: de

1 Siet Psal. 32. op v. 1.
2 Siet Psal. 4. op v. 1.
a 1. Sam. 23. 19, &c. ende 26. 1.
3 D. 't is seker/ dat hy sich by ons verborgen houdt. Siet van sulck vragen/ Jud. 4. op v. 6/ &c.
4 Vergelijckt Psal. 52. op v. 11. And. om uwes Naems wille.
5 D. voert mijne rechtveerdige sake uyt tegen de gene/ die my t'onrechte vervolgen.
6 De stadt Ziph was wel in Juda/ ende de woestijne Ziph daer aen gelegen/ Josu. 15. 24. maer David noemtse vreemde, ofte uytlanders, om datse met haer barbarisch ende onnatuerlick gemoet tegen den onschuldigen David betoonden/ datse geen rechte Israeliten noch Abrahams kinderen en waren. vgel. Psal. 59. 6/9.
7 Dat is/ staen nae mijn leven. Siet 2. Sam. 4. op v. 8.
b Psal. 86. 14.
8 *Hebr.* sy stellen Godt niet tegen over hen. dat is/ sy hebben Godt niet voor oogen. alsoo Psal. 86, 14.
9 Siet Psal. 3. op v. 3.

Heere is [10] onder de gene die mijne ziele ondersteunen.

7 Hy sal dit quaet mijnen verspiederen vergelden: roeptse uyt [11] door uwe waerheyt.

8 Ick sal u met [12] vrywillicheyt offeren: Ick sal uwen Naem/ ô HEERE/ loven/ [c 13] want hy is goet.

9 Want hy heeft my gered uyt alle benauwtheyt: ende mijn' ooge heeft gesien [14] op mijne vyanden.

10 D. (met eenen nadruck gesproken) hy is de gene die mijn leven ondersteunt ende my behoudt/ sonder welcken al de reste (wat ick tot mijne bescherminge soude mogen bedencken ende gebruycken) te vergeefs soude zijn. Ofte/ met de gene die mijn leven in dese perijckelen beschermen. T.w. met mijne krijchs-officieren ende getrouwe Soldaten. 1. Chron. 12. 1. Siet gelijcke maniere van spreken Judic. 11. 35. Psal. 99. 6. ende 118. 7. item Prov. 3. 26. Sommige houden de letter Beth, onder, met, in, in sulcke manieren van spreken (nae den aert van eenige orientaelsche spraken) voor overtollich/ als oock Prov. 16. 6. Hos. 13. 9. waer van de verstandige Leser kan oordeelen/ uyt overweginge van de omstandicheden der plaetsen. 11 Ofte/ nae uwe waerheyt, ofte/ trouwe, om uwer waerheyt wille. verst. de beloften in't houden van de welcke Godt waerachtich ende getrouw is. 12 D. met een vry/gewillich/liberael herte: siet oock van een vrywillich offer. Lev. 7. 16. c Psal. 52. 11. 13 Siet Psal. 52. op v. 11. 14 Ofte/ aen. T. w. mijne begeerte/ mijnen wensch/ ofte/ lust. Vgel. Psal. 22. op v. 18. ofte/ Godts wrake ende vergeldinge/ als Psal. 91. 8. waer van bov. v. 7.

Psalm LV.

David zijnde in perijckel van omcingelt en overvallen te worden/ klaegt Godt sijne benauwtheyt/ ende bidt seer angstichlick om vernietinge van de aenslagen sijner vyandē/ welker wreetheyt/ valscheyt ende trouwloosheyt (bysonderlick van eenen) hy Gode voor-draegt/ doch prophetecrende haren onderganck/ ende sich versekerende van Godts verhooringe/ sterckt sich selven ende alle geloovige in het vertrouwen op Godt/ die de vroome behoudt/ ende de godtloose verdoet.

1 [1] EEn' onderwijsinge Davids: voor den Opper-sang-meester/ op Neginoth.

2 O Godt/ neemt mijn gebedt ter ooren: ende en verbergt u niet voor mijne smeeckinge.

3 Merckt op my/ ende verhoort my: ick bedrijve misbaer in mijne [2] klachte/ ende maeck [3] getier;

4 Om den [4] roep des vyants/ van wegen de beangstiginge [5] des godtloosen: want sy schuyven [6] ongerechticheyt op my/ ende in toorne haten sy my.

5 Mijn herte [7] smert in't binnenste van my: ende verschrickingen des [8] doots zijn op my gevallen.

6 Vreese ende bevinge komt my aen: ende grouwen overdeckt my.

7 So dat ick segge; [9] Och dat my yemant [10] vleugelen/ als eener [11] duyve/ gave! Ick soude henen vliegen/ [12] waer ick blijven mochte.

8 Siet/ ick soude [13] verre wech swerven: ick soude [14] vernachten in de woestijne/ [15] Sela!

9 [16] Ick soude haestē dat ick ontquame; van den [17] drijvenden wint/ van den storm.

10 Verslindtse/ Heere/ deylt hare [18] tonge: want ick sie [19] wrevel ende twist in de [20] Stadt.

11 Dach ende nacht [21] omringense haer op hare mueren: ende ongerechticheyt ende overlast is binnen in haer.

12 [22] Enckel verdervinge is binnen in haer: ende list ende bedroch en wijckt niet van hare strate.

13 Want het en is geen [23] vyant/ [die] my hoont/ anders soud' ick het hebben gedragen; 't en is mijn hater niet/ [die] sich tegen my [24] groot maeckt/ anders soud' ick my voor hem [25] verborgen hebben.

14 Maer ghy zijt het/ ô mensch als van mijne [26] weerdicheyt; mijn [27] leytsman/ ende mijn bekende:

15 Die wy t'samen [28] in soeticheyt heymelick raet pleegden: wy wandelden [29] in geselschap ten huyse Godes.

16 [30] Dat hen de [31] doot als een schulteyssscher overvalle/ datse levendich ter hellen nederdalen: want boosheden zijn in hare [32] wooninge in't binnenste van hen.

17 My aengaende/ ick sal tot Godt roepen: ende de HEERE sal my verlossen.

18 [33] 'Savonts/ ende 'smorgens/ ende 'smiddachs sal ick klagen ende getier maken: ende hy sal mijne stemme hooren.

19 Hy heeft mijne [34] ziele in vrede verlost van den strijt [35] tegen my: want [36] met menichten zijnse tegen my geweest.

20 Godt sal hooren/ ende salse plagen/ als die van outs [37] sitt/ [38] Sela! dewijle by hen [39] gantsch geene veranderinge en is/ ende sy Godt niet en vreesen.

21 [40] Hy [41] slaet sijne handen aen de gene die [42] vrede met hem hadden: hy ontheylicht sijn [43] verbondt.

22 Sijn [44] mont is gladder [45] dan boter/ maer sijn herte is [46] krijch: sijne woorden zijn sachter dan olye/ maer de selve zijn [47] bloote sweerden.

23 [48] Werpt [49] uwe sorge op den HEERE/ ende hy sal u [50] onderhouden: [51] hy sal in eeuwicheyt niet toelaten/ dat de rechtveerdige wanckele.

24 Maer ghy/ ô Godt/ sult [52] die doen nederdalen in den put des verderfs; de [53] mannen des bloets ende bedrochs en sullen hare dagen niet ter [54] helfte brengen: Ick daerentegen/ sal op u vertrouwen.

1 Als op den voorgaenden Psalm.
2 Ofte/ gepeyns, gebedt: hy wil seggen dat de overdenckinge van alle sijne swaricheden ende perijckelen hem onrustich ende kermende maeckt in't bidden.
3 Ofte/ rumoer, geruchte.
4 *Hebr.* stemme, dat is/ den roep/ dien mijne vyanden laten gaen/ datse my van alle kanten willen omcingelen/ ende in't verderf brengē. Vgel. 2. Sam. 17. vss. 11/ 12/ 13/ 14/ 21/ 24.
5 D. die de godtloose my aendoet.
6 Ofte/ valscheyt, ongelijck, onrecht. D. sy beswaren my met leugenē/ stropende van my allerleye boose stucken/ waer mede ick my dit lijdē op den hals gehaelt ende verdient hebbe.
7 D. lijdt smerte/ als eener barender vrouwe.
8 D. doodtlicke.
9 *Hebr.* wie sal my geven, &c. gemeyne maniere van wenschen by den Hebreen/ als bov. Psal. 14. 7. ende 53. 7. Siet Deut. 5. op v. 29.
10 *Hebr.* eenen vleugel, ofte/ veder. Dat is/ vleugelen.
11 Een swack ende vreesachtich dier/ dat sich in woestijnen ende holen soeckt te bergen, siet Jer. 48. 28.
12 *Hebr.* ende soude blijven. ofte/ woonen: waer ick slechs veylich konde zijn/ wil hy seggen.
13 *Hebr.* my verre afmaken. swerven, D. verre van hier vluchten/ henen swervende/ waer het dan oock soude mogen wesen. Siet gelijcke t'samen-voeginge van twee woorden Psal. 45. op v. 5. 14 Ofte/ herbergen, my onthouden, &c. 15 Siet Psal. 3. op v. 3. 16 *Hebr.* Ick soude de ontkominge haesten voor my, ofte/ my d'ontkominge haesten. 17 *Hebr.* wint der drijvinge, ofte/ des storms, des aenvals, D. dese vervolginge/ die my haestelick overvalt/ ofte dreycht wech te rapen/ gelijck een stormwint alles nederwerpt ofte met sich wechrukt. Vgel. 2. Sam. 15. 14. ende 17. 21.
18 D. hare sprake. dit verslinden/ ende verdeylen der sprake/ schijnt te sien op de oordeelen Godts/ die hy gevoert heeft over de bouwers des torens van Babel/ ende de rotte van Korah. Genes. 11. 7/ 8. Num. 16. 32. 19 Ofte/ gewelt. 20 Jerusalem/ als sommige verstaen/ duydende den Psalm op Absaloms vervolginge/ wanneer (David in haeste gevlucht zijnde) Absalom daer binnen quam/ grouwelick te hove huyshoudende/ ende raet nemende/ hoemen sijnen vader best soude overvallen ende verdelgen/ waer inne de Raets-lieden niet wel en accordeerden/ door dien Godt hare tongen verdeylde. 2. Sam. 17. 14. volgens Davids gebedt/ hier/ ende 2. Sam. 15. 31. Andere verstaen't van Gibea Sauls/ daer Saul hof hieldt/ (Vgel. Psal. 59. 7.) ofte/ niet juyst van eene stadt/ maer in't gemeyn van de ongebondene godtloosheyt/ die over al/ selfs in de steden (daer de beste ordre behoorde te zijn) in swange ginck. 21 T. w. wrevel ende twist omringen de stadt: ofte/ sy (de boose) gaen haer (de stadt) rontomme, dat is/ loopende over al/ om alle quaet te bedrijven/ ofte/ my te achterhalen. 22 *Hebr.* verdervingen. dat is/ enckel schenderije/ allerleye schade/ jammer/ verdruckinge.

23 Verst. geen openbaer vyant/ want (wil hy seggen) was hy my openbaerlick vyant geweest/ so soude ick my soo vreemt niet voorkomen/ ende soo ondraechlick niet vallen.
24 Siet Psal. 35. op v. 26.
25 D. my voor hem hebbē konnen wachten/ hem ontgaen/ ontwijcken.
26 *Hebr.* nae mijne schattinge, ofte/ weerde. D. mijns gelijcke/ geacht ofte geschatt als ick/ ofte dien ick achtede als my selven. And. mijns ordens, D. van mijnen staet/ conditie ende qualiteyt. hier door verstaen sommige Achitophel/ van wiens groot-achtinge en credijt/ soo in't gemeyn/ als by David in't bysonder/ siet 2. Sam. 16. 23. daerom oock van hem (als hy sich by Absalom gevoecht hadde) in't bysonder geboortschapt wert aē David/ als zijnde niet alleē seer vreemt/ onverwacht/ ende trouloosllick gedaen/ maer oock sulcx/ dat David (ten aensien vā Achitophels uytnemende kloeckheyt) daer op wel te letten hadde. die dese Psalm op Sauls tijt duyden/ verstaen Abner/ ofte/ andere van Sauls krijchs-raet.
27 Ofte/ voorneemste vrient, beleyder. T. w. mijner affairen. siet Prov. 6. 28. ende 7. 9. Mich. 7. 5.
28 *Hebr.* den raedt (ofte/ de verborgentheyt, verborgen raet) soet maeckten.
29 Ofte/ met de t'samenloopende schare. (Psal. 42. 5.) Siet van 't Hebr. woort Psal. 2. op v. 1. hy wil seggen/ datse t'samen verplicht waren niet alleen door den bant van politijcke vrientschap ende gemeenschap/ maer oock door den aldersterckstẽn bant van Religie. 30 Ofte/ de doot salse, &c. 31 Hy wil seggen/ laetse schielick ende schrickelick omkomen. Siet bov. op v. 10. Dit spreeckt David door den prophetischen Geest ende yver des Heeren gedreven zijnde. 32 De plaetse daer sy verkeeren/ ofte/ geselschap, omme-ganck. 33 Vergel. Dan. 6. 10. ende Actor. 3. 1. ende 10. 3/ 9/ 30. hy wil seggen/ dat hy niet sal ophouden/ noch moede worden/ maer Godt met sijne dagelicksche gebeden/ (welcker gewoonlicke tijden hy hier verhaelt) als moeyelick ende lastich vallen. Siet Luce 18. 1. 34 Dat is/ hy heeft mijn leven uyt perijckel gered/ ende my in vrede gestelt. Dit kan sien op voorgaende verlossingen/ ofte/ eene geloovige ende prophetische verklaringe zijn van de sekerheyt eener goeder uytkomste/ diergelicke vele in dit boeck gevonden worden. 35 D. die sy my aendeden/ ofte aendoen wilden. 36 *Hebr.* in, ofte met, onder, vele (ofte/ groote, machtige) zijn sy geweest tegen, ofte met my: want het Hebr. woordeken kan geduydt worden op vrienden ofte vyanden. ende beydts heeft eenen goeden sin. gelijck Davids vyanden vele waren/ alsoo hadde hy daer en tegen de heyrscharen der H. Engelen met hem. Vgel. Psal. 34. 8. ende 57. 4. 2. Reg. 6. 16. doch in het volgende spreeckt David van sijne vyanden.
37 Als Richter van den beginne. Vgel. Psal. 93. 2. 38 Siet Psal. 3. op v. 3.
39 *Hebr.* geene veranderingen, noch kleyne noch groote/ te weten/ van't quade tot het goede: sy en beteren haer niet in't alderminste/ wil hy seggen. 40 D. elck een deser godtloosen/ ofte de principaelste onder hen/ dien d'andere volgen. 41 Ofte/ leyt, streckt uyt: dat is/ hy doetse quaet/ overlast/ gewelt/ ja hy brengtse om 't leven. siet Gen. 37. op v. 22. 42 Ofte/ sijne vrede-genooten, bont-genooten. Vgel. Psal. 7. 5. ende 41. 10. ende bov. vss. 13/ 15. 43 Dat hy met eede/ ende dien volgens (met overroepinge van Godts heyligen naem) gemaeckt ende bevesticht hadde/ dat breeckt hy sonder schromen. 44 Dat is/ de woorden sijns monts: daerom oock het by-gevoecht Hebreeusch woort in't getal van velen staet/ zijn gladder. 45 Ofte/ dan olie boterich, ofte/ gebotert waren. and. sy maken haren mont gladt, ofte/ sy versachten haren mont [als] boter. and. sy maken haren mont gladder als boter. ofte; [de woorden] sijns monts zijn glat als boter. 46 Dat is/ vol van krijch ofte strijdt/ sy hebben niet dan enckel strijdt in den sin/ tegen my. 47 *Hebr.* geopende, uytgetogene. dat is/ sy zijn dootlick wondende/ sy soecken my daer door in't verderf te brengen. Vgel. Prov. 12. 18. ende Psal. 57. 5. 48 David spreeckt hier sich selven ende alle geloovige aen.
49 *Hebr.* uwe gave, ofte/ u geven. D. in alle uwe bekommernissen ende sorgen/ (gelijck de Apostel Petrus dit woort gebruyckt 1. Pet. 5. 7.) als ghy geerne wildet/ dat u dit ofte dat mochte gegeven worden/ al denckende op/ geven, nae den eysch van u gebreck ofte noot/ so beveelt sulcx alles uwen hemelschen Vader/ die sal u geven, dat u salich is; ofte/ uwe gave, D. al wat hy (de Heere) u geeft/ wat u van hem aenkomt, D. wat hy u toeschickt/ toesendt/ dat werpt ghy weder op hem/ vertrouwende/ dat hy u sal ontlasten/ verlichten/ ende eene uytkomste geven/ die tot sijner eere ende uwe salicheyt strecke. Vgel. Psal. 22. op v. 9. And. u pack, ofte/ uwen last: doch dese beteeckeninge wort in de H. Schrifture niet gevonden. 50 Ofte/ voeden. gelijck 't Hebr. woort elders gebruyckt wort/ siet Ruth 4. op v. 15. 51 *Hebr.* hy sal niet toelaten in eeuwicheyt de wanckelinge, den (ofte/ des, ofte/ voor den) rechtveerdigen. Vgel. Psal. 15. op v. 5. 52 T. w. de voorseyde godtloose. 53 Siet Psal. 5. op v. 7. 54 *Hebr.* halven, ofte/ halveren. D. sy sullen eenen ontijdigen doot sterven. Vgel. Job 15. 32. ende 22. 16. ende and. Psal. 58. 9/ 10. ende 102. 24/ 25. Prov. 10. 27. Eccl. 7. 18.

Psalm Lvj.

David door Sauls gestadige vervolginge in handen der Philistijnen gekomen zijnde/ klaecht tot Godt over al sijn lijden/ weenen ende swerven/ bidt om genade ende sijner vyanden straffe/ roemt Godts woort/ vertrouwt op de vervullinge/ ende belooft daer voor danckbaerheyt.

1 [1] EEn gouden kleynoot Davids/ voor den Opper-sang-meester/ op [2] Jonath Elem Rechokim: [a] als de Philistijnen hem gegrepen hadden te Gath.

2 Zijt my genadich/ ô Godt/ want de [3] mensch [4] soeckt my op te slocken: den gantschen dach [5] dringt my de bestrijder.

3 [6] Mijne verspieders soecken [my] den gantschen dach op te slocken: want ick hebbe vele bestrijders/ [7] ô Alderhoochste!

4 Ten dage [als] ick sal [8] vreesen/ sal ick op u vertrouwen.

5 In Godt sal ick sijn [9] woort prijsen; ick vertrouwe op Godt/ ick en sal niet vreesen: wat soude my [10] vleesch doen?

6 Den gantschen dach [11] verdraeyen sy mijne woorden: alle hare gedachten zijn tegen my ten quade.

7 Sy rotten te samen/ sy [12] versteken sich/ sy passen op mijne hielen: als die op mijne [13] ziele wachten.

8 [14] Souden sy om [hare] ongerechticheyt vrygaen? Stort de [15] volcken neder in toorne/ ô Godt.

9 Ghy hebt mijn [16] omswerven getelt; legt mijne [17] tranen in uwe [18] flessche: en zijnse niet in u [19] register?

10 Dan sullen mijne vyanden achterwaerts keeren/ ten dage als ick [20] roepen sal: Dit weet ick/ dat Godt [21] met my is.

11 In Godt sal ick het [22] woort prijsen: In den HEERE sal ick het woort prijsen.

12 Ick vertrouwe op Godt/ ick en sal niet vreesen: [b] wat soude my [23] de mensche doen?

13 O Godt/ [24] op my zijn uwe geloften: ick sal u [25] danck-seggingen vergelden.

14 Want ghy hebt mijne ziele gereddet van den doot: [26] oock niet mijne voeten van aenstoot/ om voor [27] Godts aengesichte te wandelen in het [28] licht der levendigen?

1 Siet Psal. 16. op v. 1. ende 4. op v. 1.

2 Dit houden sommige voor een begin van seker liedt/ by den Joden te dier tijt bekent/ op welcks wijse dese Psalm gesongen zy. Andere setten't aldus over: Vande stomme duyve (Hebr. Duyve der stomheyt) in verre plaetsen. waer door David hem selven soude verstaen/ wesende te dier tijt als eene duyve/ die uyt hare plaetse verre verjaecht zijnde/ treurt ende geen geluyt en slaet. Vgel. Psal. 55. 7. item aldus: van de verdruckinge der vergaderinge (ofte/ des rots) der gener, die verre (verdreven) zijn, T. w. van Godt ende sijn volck/ N. de Philistijnen/ die David gevangen hadden/ ende voor haren Coninck Achis brachte/ niet twijfelende/ ofte die soude last geven/ datmen David eenen smadelicke doot soude aendoen.

a 1. Sam. 21. vss. 12, 13. 14.

3 Saul met de sijne aen d'eene zijde/ ende nu oock de Philistijnē aen d'ander zijde/ so dat hy nergens veylich was.

4 Hebr. slockt, ofte/ slorpt my op, ofte/ heeft my opgeslockt, ingeswelcht. D. soeckt my als een wilt dier te verslinden/ ofte/ 't scheelt niet veel/ ofte hy doet het/ het schort aen hem niet. alsoo in't volgende vs. Vgel. Neh. 6. op vss. 9/ 14. ende ond. 57. 4. And. hijcht oft/ gaept. snackt nae my, vervolcht my al hijgende. D. haeckt/ verlangt ende tracht seer yverichlick daer nae/ dat hy my soude mogen vernielē: alsoo wort 't Hebr. woort oock genomē Job 7. 2. Eccl. 1. 5. en ond. Psal. 119. 131.

5 Ofte/ strijdende dringt hy my.

6 Die op mijne gangen loeren.

7 Alsoo wort het Hebr. woort Marom oock van Godt gebruyckt/ Psal. 92. 9. Mich. 6. 6. anders [in] hoocheyt, dat is/ hoochmoedichlick/ trotselick/ ofte/ op't hoochste.

8 Ick sal de vreese (wil hy seggen) door vertrouwen op u/ overwinnen.

9 D. sijne waerachtige ende vaste beloften/ die mijn geloof ondersteunen/ en my in al mijn lijden vertroosten: ofse schoon niet datelick en worden vervult/ so weet ick dan noch soo sekerlick datse niet sullen achter blijven/ dat ick my oock daer over verheuge ende roeme in den Heere. aldus sterckt sich David in sijne noot.

10 Een broos ende vergancklick mensche/ ende die maer vleesch ende bloet is. Vgel. Psal. 78. 39. Jesa. 31. 3. ende 40. 6. Jerem. 17. 5. oock 2. Chron. 32. op v. 8. item Genes. 6. op v. 12.

11 And. bekommeren sy mijne saken. het Hebr. woort beteeckent smerte, pijne, bekommernisse aendoen, ende oock formeren, fatsoneren, (siet Job 10. op v. 8.) het welcke een pottebacker aen 't leem met draeyen ende drucken doet: alsoo schijnt David te willen seggen/ dat sy hem verdriet aendoen met dagelicxe verkeeringe ende verdraeyinge sijner woorden/ die sy (om soo te spreken) een geheel ander fatsoen geven/ ende met gewelt in eenen valschen sin duyden/ om hem swart te maken.

12 Om in't verborgen te loeren op mijne wegen ende gangen/ offe my ergens konden betrappen/ ende mijn leven my benemen/ waer nae sy met verwachtinge verlangen.

13 D. leven. siet Genes. 19. op v. 17.

14 Ofte/ sult ghyse in [hare] ongerechticheyt laten ontkomen? dat is/ ongestraft laten? and. het vrygaen [streckt] hen tot onrecht, ofte/ overlast, dat is/ uwe lanckmoedicheyt (dat ghyse noch niet en straft) misbruycken sy tot alle quaet: daerom stort. &c.

15 T. w. dese/ die alsoo handelen.

16 Hoe dickwijls ick hebbe moeten nu hier dan daer henen vluchten. Siet wijders Job 14. op v. 16.

17 Hebr. trane. D. elck eene mijner tranen.

18 Ofte/ lederen sack. menschelick van Godt gesproken/ om te verklaren/ dat Godt de tranen der gener/ die t'onrechte verdruckt worden/ in acht neemt/ ende in weerden houdt/ om te sijner tijt recht te doen. Vgel. Deut. 32. 34. de beyde Hebr. woorden beteeckenende om-swerven, ende flessche, hebben een aerdige gelijckheyt.

19 Ofte/ boeck, rekeninge: ick weet sekerlick (wil hy seggen) dat ghyse opteeckent ende niet en sult vergeten. maniere van vragen/ by den Hebr. dickwijls gebruyckt/ wanneermen yets buyten allen twijfel stelt.

20 Als vov. Psal. 4. 2.

21 Ofte/ voor my, ofte/ mijne is: hoe ongesien mijne saken oock mogen schijnen. And. dit weet ick; want Godt is voor my.

22 Siet vov. op v. 5.

b Psal. 118. 6.

23 Als of hy seyde: eene broose creature/ die van aerde gemaeckt is. Vgel. vov. v. 5.

24 D. ick heb my aen u verplicht met geloften/ dat ick u sal danckbaerheyt bewijsen/ wanneer ghy uwe beloften nae u woort aen my sult hebben volbracht. Vgel. Psal. 66. 13.

25 Ofte/ danck-offeren, lof-offeren.

26 Eene vrage als vov. v. 9.

27 D. voor u aengesicht.

28 Dat de menschen genieten/ die op aerden leven. Vgel. Psal. 116. 9. ende Psal. 27. op v. 13. Job 33. 28/ 30.

Psalm Lvij.

David voor Saul vluchtende/ bidt Godt om genade ende bescherminge/ waer van hy sich oock versekert/ ende beschrijvende de bitterheyt sijner vyanden/ voorseyt haren val/ ende is bereyt om Godt te loven.

1 [1] EEn goudē kleynoot Davids/ voor den Opper-sang-meester/ [2] Al-tascheth/ [a] als hy voor Sauls aengesichte vloodt/ in de spelonck.

2 Zijt my genadich/ o Godt/ zijt my genadich; want mijne ziele [3] betrouwt op u/ ende ick neme mijn toevlucht onder de schaduwe [4] uwer vleugelen: tot dat de [5] verdervingen sullen voor by zijn gegaen.

3 Ick sal roepen tot Godt/ den Alderhoochsten/ tot Godt/ die't aen my [6] voleynden sal.

4 Hy sal van den hemel [7] senden/ ende my verlossen/ [8] te schanden makende den genen die my [9] soeckt op te slocken/ [10] Sela! Godt sal sijne goedertierenheyt ende sijne [11] waerheyt senden.

5 Mijne [12] ziele is in't midden der leeuwen/ ick ligge [onder] [13] stoke-vranden/ menschē kinderen/ welcker tanden [14] spiessen ende pijlen zijn: ende hare tonge een [15] scherp sweert.

6 [b] [16] Verheft u boven de hemelen/ ô Godt: uwe eere zy over de gantsche aerde.

7 Sy hebben een net bereydt voor mijne gangē/ [17] mijne ziele was nedergebuckt; [c] sy hebben eenen kuyl voor mijn aengesicht gegraven: sy zijnder midden in gevallen/ Sela!

8 [d] Mijn herte is [18] bereyt/ o Godt/ mijn herte is bereydt: ick sal singen/ ende psalm-singen.

9 Waeckt op mijne [19] eere/ waeckt op/ ghy luyte ende harpe: ick sal in den dageraet opwaken.

10 [e] Ick sal u loven onder de volcken/ o Heere: ick sal u psalm-singen onder de natien.

11 [f] Want uwe goedertierenheyt is groot tot aen de hemelen: ende uwe waerheyt tot aen de bovenste wolcken.

12 [20] Verheft u boven de hemelen/ o Godt: uwe eere zy over de gantsche aerde.

1 Als in den voorgaenden Psalm.

2 Dit houden sommige oock voor het begin van seker liet/ onder de Joden te dier tijt bekent/ waer nae dese Psalm moeste gesongen worden. Andere meynen/ dat het een kort begrijp zy van den inhoude deses Psalms/ daer in David in't breede soude verklaren/ dat hy in sijne benautheyt gewoon was angstelick tot Godt met dese weynich woorden te bidden: te wetē/ En verderft. ofte/ vernielt niet.

a 1. Sam. 22. 1. ende 24. 4.

3 Ofte/ neemt toevlucht tot u, ende soo in't volgende.

4 Siet Ruth 2. op v. 12. ende ond. 61. 5. ende 63. 8.

5 Ofte/ jammeren, elenden, ongelucken, ramp-spoedicheden, ramp-salicheden.

6 T. w. sijn werck/ dat hy met my begonnen heeft. Vgel. Psal. 138. 8. Phil. 1. 6.

7 Sijne hant/ hulpe/ ofte H. Engelen/ Siet Psal. 144. 7. Dan. 3. 28. ofte/ sijne goedertierenheyt ende waerheyt, als volcht.

8 Ofte/ tot smaetheyt brengende.

9 Siet Psal. 56. op v. 2.

10 Siet Psal. 3. op v. 3.

11 Ofte/ trouwe. D. hy sal sijne genadige beloften door datelicke hulpe getrouwelick volbrengen. Vgel. Psal. 40. 12. ende 42. 9.

12 D. ick/ mijn persoon.

13 Hebr. vlammige, ofte/ vlammende, waer door hy de flatteerders ende aendragers verstaet/ die hem telkens verrieden ende by Saul aenbrachten/ ende dien tegen hem ophitsten. siet 1. Sam. 23. 19/ 20. ende 24. 10. ende 26. 1.

14 Dat is/ gelijck spiessen/ &c. Hebr. spiesse.

15 Vergel. Psal. 55. 22. ende 59. 8.

b Psal. 108. 6.

16 Vergel. v. 4. om dat Godt sich stille hieldt/ maeckten Davids vyanden haer wijs/ dat Godt sijner niet en achtede/ ende haer godtloos doen voor goet kende/ waermede sy Godt onteerden: hierom bidt hy/ dat Godt van den hemel op der aerden het contrarie opentlick toone/ tot eere sijner gerechticheyt ende waerheyt. Vgelijckt Psal. 58. vss. 11/ 12.

17 Ick was schier in haer net gevangen/ ick was aen't vallen/ wil hy seggen.

c Psal. 7. 16. ende 9. 16.

d Psal. 108. 2, &c.

18 Ofte/ gesterckt. Siet Psal. 108. 2/ &c. en de d'aenteeck. aldaer.

19 Als Psal. 16. 9. Siet aldaer.

e Psal. 108. 4.

f Psal. 36. 6. ende 108. 5.

20 Als vov. v. 6.

Psalm Lviij.

David verwijst Sauls Raets-heeren ende hovelingen hare onrechtveerdicheyt/ godtloosheyt ende verstocktheyt/ en bidt Godt/ dat hy hare macht breke/ ende make datse in hare raetslagen haestelick vergaen ende verdwijnen, tot sijner eere/ ende der vroomen vreuchde.

1 [1] EEn gouden kleynoot Davids: voor den Opper-sang-meester/ Al-tascheth.

2 Spreeckt ghylieden waerlick gerechticheyt/ ghy [2] vergaderinge? oordeelt ghy [3] billickheden/ ghy [4] menschen kinderen?

3 Ja ghy [5] wercket ongerechticheden in't herte; ghy [6] weget het gewelt uwer handen op der aerden.

1 Als Psal. 57. 1.

2 Ofte/ rot: verstaende het collegie van des Conincks Sauls Richteren ofte Raetsheeren/ sijnen krijchs-raet/ die in plaetse van recht ende billickheyt te oordeelen/ Saul tegen den onschuldigen David met alle bitterheyt ophitsten: daerom de Geest des Heeren haer alhier sulcke slechte tijtelen geeft.

3 Ofte/ rechtmaticheden. als Psal. 9. 9/ &c.

4 Ofte/ Adams kinderen.

5 Ofte/ practizeert verkeertheden, slimmicheden, schalckheden.

6 In plaetse van de weech-schale uwer vonnissen recht te houden/ (gelijck het betaemde) doet ghy onrecht over wegen/ om d'onschuldige te verdrucken.

7 T. w. van Godt/ ende zijn van boosen aert/ die sy niet konnen afleggen/ ofte laten. Vgel. Jes. 48.8.
8 In quade wegen/ niet ingaende den rechten wech.
9 Dit woort wort elders daer by gevoecht. siet Judic. 16.17. vergel. met Cap. 13.5/7. ende Job 3. op v. 10.
a Psal. 140. 4.
10 Ofte/ die niet en hoort.
11 *Hebr.* eygentl. Mompelaers, om dat de tooveraers ende besweerders binnens monts spreken / ende murmelen.
12 Ofte/ geleert, listich, kloeck. *Hebr.* wijsgemaeckt. Vgel. 2. Sam. 13. op v. 3.
13 *Hebr.* koppelende koppelingen, als Deut. 18. 11. Dese grouwelen en worden van den H. Geest geensins voor goet gekent / als Deut. 18. vss. 10/11/12 blijckt : maer wort alleen eene gelijckenisse daer van genomen / om de hartneckicheyt ende ongeseggelickheyt van Davids ende aller vroomen vyanden levendich af te malen. Alsoo wort eene gelijckenisse genomen van eenen dief, Apoc. cap. 16. 15/ &c. van den onrechtveerdigen Richter, Luc. 18. 1/

4 De godtloose zijn [7] verbreemdt van de baer-moeder aen : de leugen-sprekers [8] doolen van [9] [moeders] buyck aen.

5 Sy hebben [a] vyerich venijn / nae gelijckheyt van vyerich slangen-venijn: sy zijn als een doove adder / [die] haer oore toestopt :

6 [10] Op datse niet en hoore nae de stemme der [11] belesers/ des genen die [12] ervaren is met [13] besweringen omme te gaen.

7 O Godt / verbreeckt hare [14] tanden in haren mont: [15] breeckt af de back-tanden der jonge leeuwen/ o HEERE.

8 Laetse [16] smelten als water / laetse daer henen drijven : [17] leyt [18] hy sijne pijlen aen / laetse zijn/ als offe [19] afgesneden waren.

9 Laet hem henen gaen/als eene [20] smeltende slecke : [21] laetse/ [als] eener vrouwen [22] misdracht/ de Sonne niet aenschouwen.

10 Eer dan uwe [23] potten den [24] doornstruyck [25] gewaer worden/ sal [26] hy hem als [27] levendich / als [in] heeten toorne wechstormen.

11 De rechtveerdige sal sich verblijden/ als hy de [28] wrake aenschouwt : hy sal sijne voeten [29] wasschen in het bloet des godtloosen.

12 Ende de mensch sal seggen ; Immers isser [30] vrucht voor den rechtveerdigen: Immers isser een Godt / die op der aerden [31] richtet.

2/6/7. van den onrechtveerdigen Rentmeester, Luce 16/ &c. 14 D. de macht om quaet te doen/ende de vroome te beschadigen. Siet Job 29. op v. 17. 15 Alsomen een gebouw af breeckt/ofte omruckt. 16 D. wechvloeyen/gelijck yets/dat gesmolten is/daer henen vloeyt. And. sy sullen verworpen worden, sy sullen als water wech gaen, &c. ende soo in 't volgende. 17 *Hebr.* sal hy, ofte/ hy sal sijne pijlen treden. D. den boge spannen ende sijne pijlen daer op leggen. alsoo Psal. 64. 4. 18 Te weten/ elck een mijner godtloose vyanden : alsoo in 't begin van 't 10. ende voorts in 't 11. vs. 19 Ende volgens/ verstompt/soo datse niet konnen doordringen/ ofte beschadigen. And. laetse zijn als koorn-ayren, ofte/ stoppelen, stroo. Dat is/ licht ende krachteloos. 20 *Hebr.* eene slecke der smeltinge. 21 Alle godtloose vyanden. 22 Ofte/ misval. siet Job 3. 16. Eccles. 6. 3. 23 Het Hebreeusch woort (soo alst hier gebonden wort) heeft in de H. Schrift meest de beteeckeninge van potten, ofte ketels. 24 Dat is / het vyer der doornen / dat daer onder gestoockt is. De sin deses versken (dat wel verscheydentlick/ doch blijvende den sin eenderley/ wort overgesett) is: dat Godt de vyanden seer haestelick ende onvoorsiens / als in een groot onweder / sal wechrapen ende verdoen/ eer sy hare godtloose practijcken sullen hebben uytgewrocht. Vgel. Psal. 55. 24. 25 *Hebr.* mercken, verstaen. D. eerse eens ter degen warm worden ende het vyer (alsmen spreeckt) riecken. Vgel. Judic. 16. 9. Jerem. 17. 8/ &c. Job 8. op v. 18. Dit kan men soo nemen/ dat de Propheet het gesinde des godtloosen/ tot eenen schrick / ofte/ de vroome/ tot eenen troost/ aldus aenspreeckt : uwe potten, &c. 26 Godt sal elck eenen der godtloosen/&c. als op v. 8. ofte/ dat hy hem, &c. biddende ende wenschender wijse. 27 Dat is / seer haest / als aen Korah / &c. geschiedde : siet oock Psal. 55. 16. anders/ soo wel het raeuwe, als het aengebrande. dat is / gelijck eenen swaren storm de vleesch-potten / met al watter in is / soo raeuw ende kout / als heet / soude om verre smijten/ alsoo / &c. sommige aldus : eer men uwe doornen (dat is / schadelicke practijcken) sal gevoelen. [zijnde doornen] van eenen doorn-struyck , dat is / (seer scherp steeckende) sal hy soo wel de versche als de aengebrande , ofte / verdroochde (te weten / doorne/ dat is/ den eenen met den anderen/ jongen ende ouden) in onweder wech rapen. Vgel. 2. Sam. 23. vss. 6/7. 28 Godts/ D. sijn rechtveerdich oordeel over de godtloose. 29 Dit beteeckent de grootheyt der nederlage. Vgel. Psal. 68. 24. Apoc. 14. 20. 30 D. eene troostelicke uytkomste/ende genadige vergeldinge/voor de gene die Godt vreesen/ende om sijnen name onschuldichlick lijden : de welcke hen soo lief ende aengenaem is/ als eene soete vrucht/ die sy na haren arbeyt ende moeyte genieten. Vgel. Hebr. 12. 11. Jac. 3. 18. Apoc. 14. 13. ende siet Prov. 1. op v. 31. 31 *Hebr.* Elohim die richten. siet hier van Gen. 20. op v. 13.

Psalm Lix.

David in perijckel zijnde / dat Sauls officieren hem souden grijpen ende dooden/ bidt Godt om verlossinge/ verhaelt sijne onschult / ende sijner vyanden bloetdorsticheyt ende raserye / waertegen hy stelt sijn vertrouwen op Godt/ dien hy bidt/ dat hyse anderen tot eenen spiegel sijner wrake voorstelle / haren hoochmoet dempe / ende in elende verandere : ende belooft Gode danckbaerheyt.

1 Siet Psal. 57. op v. 1.
a 1. Sam. 19. 11.
2 Maer David door Godts genadige regeringe / van Michal ter venster uytgelaten ende ontkomen was. 1. Sam. 19. 12.
3 Daer ick by ende behouden zy.
4 Siet Psal. 5. op v. 7.
5 D. persoon/ ofte/ leven.
6 Sonder dat ick tegē haer gesondicht/ ofte haer yets misdaen hebbe / buyten alle mijne schult.

1 [1] EEn gouden kleynoot Davids/ voor den Opper-sang-meester / Al-tascheth: [a] doe Saul gesonden hadde/ die [sijn] huys bewaren souden/ om hem te [2] dooden.

2 Reddet my van mijne vyanden/ o mijn Godt: stelt my in een [3] hooch vertreck voor de gene die tegen my opstaen.

3 Reddet my van de werckers der ongerechticheyt : ende verlost my van de [4] mannen des bloets.

4 Want siet/ sy leggen mijner [5] ziele lagen/ stercke rotten sich tegen my : [6] sonder mijne overtredinge/ ende sonder mijne sonde/ o HEERE.

5 Sy loopen ende [7] bereyden sich/ sonder [mijne] misdaet : waeckt op [8] my te gemoete/ ende [9] siet.

6 Ja ghy/ HEERE Godt der [10] heyrscharen / Godt Israëls / ontwaeckt/ om alle dese [11] heydenen te [12] besoecken : en zijt [13] niemant van hen genadich / die trouwlooslick ongerechticheyt bedrijven/ [14] Sela!

7 Tegen den avont [15] keeren sy weder/ sy tieren als een [16] hont/ ende sy gaen rontom de stadt.

8 Siet/ sy [17] storten overvloedichlick uyt met haren mont; [b] sweerden zijn op hare lippen: [c] want [18] wie hoort 'et?

9 Maer ghy / HEERE / [d] sultse [19] belacchen : ghy sult alle [20] heydenen bespotten.

10 [Tegen] [21] sijne sterckte/ sal ick [op] u wachten : want Godt is mijn hooch-vertreck.

11 De Godt [22] mijner goedertierenheyt sal my [23] voorkomen : Godt sal my [24] op mijne verspieders doen sien.

12 En [25] doodtse niet/ op dat mijn volck [het] niet en vergete ; doetse [26] omsweven door uwe macht / ende [27] werptse neder : o Heere/ onse schilt/

13 [28] [Om] de sonde hares monts/ [om] het woort harer lippen; ende laetse gevangen worden in haren hoochmoet : ende om den vloeck/ ende om de leugen/ [die] sy [29] vertellen.

14 [30] Verteertse in grimmicheyt / verteertse/ datser niet en zijn/ ende laetse [31] weten / dat Godt heerscher is in [32] Jacob/ [ja] tot aen de eynden der aerde/ Sela!

15 [33] Laetse dan tegen den avont wederkeeren / laetse tieren als een hont/ ende rontom de stadt gaen.

16 Laetse selfs [34] omsweven [35] om spijse: ende laetse [36] vernachten al en zijnse niet versadicht.

17 Maer ick sal [37] uwe sterckte singen / ende des morgens uwe goedertierenheyt vrolick roemen ; om dat ghy my een hooch vertreck zijt geweest : ende eene toevlucht ten dage/ als my bange was.

18 [38] Van u/ o mijne sterckte/ sal ick psalm-singen : want Godt is mijn hooch vertreck/ de Godt [39] mijner goedertierenheyt.

7 Tot mijner vervolginge.
8 D. om my ter rechter tijt eñ plaetse te helpen / ende te ontsetten.
9 In wat noot ick steke/ ofte wat quaet sy al tegen my aenleggen.
10 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
11 Bastaert-Israeliten/ die dē heydenen in barbarische boosheyt ende bitterheyt gelijck zijn. Vgel. Psal. 54. op v. 5.
12 D. straffen. Siet Genes. 21. op v. 1.
13 *Hebr.* zijt niet genadich allen die . &c. ofte aldus : En zijt geene ongerechtige trouw-brekers genadich.
14 Siet Psal. 3. op v. 3.
15 Als sy my den gantschen dach gesocht ende niet gevonden hebben. ofte: sy keeren gins ende weder , om my ergens te betrappen.
16 Die blaft ende groot getier maeckt als hy een wilt najaecht/ ofte/ raest ende huylt om eten / als hem hongert, ende hy niet en krijcht. Siet vss. 15/ 16. ende Vgel. Psal. 22. op v. 17.
17 Ofte / gieten , bobbelen, ofte/ bortelen uyt allerleye laster-rede van my. van het Hebr. woort siet Psal. 19. op v. 3. ende Vgel. Jer. 6. 7. ende ond. v. 13.
b Psal. 55. 22. ende 57. 5.
c Psal. 10. 11. ende 94. 7.
18 Dit zijn de woorden der vyanden/ waermede sy te kennen geven/ datse door geene vreese Godts wederhouden wordē/ sprekende al wat sy willen/ als offer geen Godt en ware / die 't hoorde. siet Psal. 10. 11. ende 94. 7.
d Psal. 2. 4.
19 Siet Psal. 2. op v. 4.
20 Siet op v. 6.
21 Mijns vyants/ Sauls / die my veel te machtich ende te sterck is / sulcks dat ick hem niet en kan wederstaen : dat alles sal ick u bevelen/ ende met gedult wacht houden / verbeydende ende uyt ofte omsiende nae uwe hulpe ende bescherminge / daer onder ick veyliger ben/ als of ick in een hooch vast slot versekert ware. Vgel. ond. vss. 17/ 18. 22 Ofte/ mijner weldadicheyt. dat is/ mijn goedertieren ofte weldadige Godt/ die my gunstich ofte wel genegen is / ende sijne goedertierenheyt aen my bewesen heeft. Vgel. Jerem. 2. 2. met d'aenteeckeninge. 23 Ofte/ bejegenen, ontmoeten, dat is / ter rechter tijt goedertierentlick helpen. 24 Ofte/ aen, Te weten/ mijnen wensch / ofte / sijne wrake. Siet Psal. 54. op v. 9. ende 22. op v. 18. 25 Brengtse niet t'seffens ende schielick om / maer verdeylt uwe oordeelen op tijden ende malen/ op dat ick mijn volck (daer over ghy my tot Coninck gesalft hebt/ ofte mijne lants-lieden) de menichvuldicheyt uwer straffen voor ende na aenschouwende/ dies te beter daer aen gedencke/ ende daer door geleert worde. 26 Tot een spectakel. 27 Ofte/ doetse nederdalen , uyt haren staet ende eere / daer op sy haer trotzelick verlatende/ soo veel quaets voornemen ende bedrijven. 28 Om datter niet als sonde (te weten/ trots spreken/ vloecken ende liegen over my) uyt haren monde gaet. sommige voegen dese woorden by het woort vergete , in 't voorgaende vs/ in desen sin : op dat mijn volck niet en vergete, hoe trots sy plegen te spreken. ende hoe sy daer over varen , te weten / datse daer in alsoo gevangen worden, datmen van haer vloecken ende liegen (d'oorsake harer straffe) niet genoech en kan vertellen. and. de sonde hares monts [is] het woort haerder lippen : laetse dan, &c. dat is/ 't is al leugen dat sy spreken : daerom / &c. 29 Die sy dagelicx in hare propoosten sonder schroom by menichten uytsmijten/ als bov. v. 8. and. sy sullen van den vloeck ende van de magerheyt vertellen. 30 Allencxkens door verscheyden plagen/ uyt vergelijckinge van v. 12. 31 D. gewaer worden / bevinden. 32 Onder Godts volck / Israel. 33 Hier wederhaelt de Propheet vast de selve woorden/ die bov. v. 7. staen/ maer spottender wijse/ uyt een heylich vast vertrouwen van Godes rechtveerdige vergeldinge / die sijnen vyanden soude wedervaren. 34 Als v. 12. 35 *Hebr.* om te eten. 36 Siet het tegendeel Prov. 19. 23. And. murmureren, huylen, grijnzen, sose niet versadicht en zijn : om dat het Hebr. woort in beyde beteeckeningen gebonden wort. 37 Gestelt tegen des vyants sterckte/ bov. v. 10. alsoo in 't volgende vs. 38 Alsoo wort 't Hebr. woordeken el somtijts genomen. siet Job 42. op v. 7. ende bov. Psal. 2. op v. 7. and. mijne sterckte is by u, [dies] sal ick u. &c. 39 Als bov. v. 11.

Psalm Lx.

David victorie van Godt verkregen hebbende tegen sijne vyanden / vergelijckt / tot Godes lof / den voorigen elendigen toestant des lants met den tegenwoordigē onder sijn Coninckrijck: triumpheert over Godts bystant ende beloften / met bidden ende vertrouwen van vordere verwinninge tegen de reste sijner vyanden.

1 EEn [1] gouden kleynoot Davids/ [2] tot leeringe: voor den [3] Opper-sang-meester/ op [4] Schuschan Eduth.

2 [a] Als hy gevochten hadde met de [5] Syriers van Mesopotamien/ ende met de Syriers van [6] Zoba: ende [7] Joab [8] weder quam/ ende de Edomiten [9] sloech in't Sout-dal; twaelf duysent.

3 O Godt/ [b] ghy hadt ons [10] verstooten/ ghy hadt ons gescheurt/ ghy zÿt toornich geweest/ [11] keert weder tot ons.

4 Ghy hebt het lant [12] geschuddet/ ghy hebt het gespleten: geneest sÿne breucken/ want het wanckelt.

5 Ghy hebt uwen volcke eene [13] harde sake doen [14] sien/ ghy hebt ons gedrenckt met [15] swÿmel-wÿn.

6 [Maer [16] nu] hebt ghy den genen/ die u vreesen/ eene [17] baniere gegeven/ om [die] op te werpen; [18] van wegen de waerheyt; Sela!

7 [c] [19] Op dat uwe beminde souden bevrÿdt worden: [20] geeft heyl [door] uwe rechter hant/ ende verhoort [21] ons.

8 Godt heeft gesproken in sÿn [22] Heylichdom; [dies] sal ick van vreuchde opspringen/ ick sal [23] Sichem deylen; ende het dal [23] Succoth sal ick afmeten.

9 Gilead is mÿn/ ende Manasse is mÿn/ ende Ephraim is de [24] sterckte mÿns hoofts: Juda is mÿn [25] wet-gever.

10 Moab is mÿn [26] waschpot; op Edom sal ick mÿn [27] schoe werpen: [28] juycht over my/ o ghy Palestina.

11 [29] Wie sal my voeren in eene [30] vaste stadt? wie sal my leyden tot in Edom?

12 Sult ghy't niet zÿn/ o Godt/ [die] ons verstootē hadt? ende niet uyt en toocht/ o Godt/ met onse heyrkrachten?

13 Geeft ghy ons hulpe [31] uyt de benauwtheyt: want 'smenschen [32] heyl is [33] ydelheyt.

14 In Godt sullen wy [34] kloecke daden doen: ende hy sal onse wederpartÿders vertreden.

1 Siet Psal. 16. op v. 1.
2 *Hebr.* om te leeren. D. Godts kercke te onderwijsen van 'tgene in desen Psalm begrepen is.
3 Siet Psal. 4. op v. 1.
4 Dit woort by sommigen overgeset: *ses-snarich instrument der getuychenisse*, verstaende door *Getuychenisse*, de Arke der getuychenisse/ daer in de twee Tafelen der wet lagen/ genaemt de *Getuygenisse*. Exod. 40. 5/20. voor de welcke desen Psalm in den voorhof der priesteren soude gesongen worden. Siet wijders van het Hebr. woort *Schuschan*, Psal. 45. op v. 1.
a 2. Sam. 8. 3. 13. 1. Chron. 18. 3, 12.
5 *Hebr.* Aram (D. Syrien) der twee rivieren. D. Mesopotamien, siet Gen. 24. op v. 10.
6 Siet 2. Sam. 8. op v. 3.
7 2. Sam. 8. 13. staet geschreven/ dat David in't Sout-dal 18000 verslagen heeft: ende 1. Chron. 18. 12. wort het selve Abisai toegeschreven. Hier wort verhaelt dat Ioab 12000 aldaer geslagen heeft. So dit geen ander slach geweest en is/ stemmen dese drie plaetsen alsoo vergelijcken/ dat David (als Coninck) door dese sijne twee krijchs-oversten op verscheyden malen (als in twee ofte meer tochten) soo veel Edomiten aldaer geslagen heeft/ datse t'samen uytmaken het getal van 18000, waer van Joab 12000 geslagen hebbe.
8 Van den krijch tegen de Syriers/ weder te rugge keerende nae de Suyder greinzen van Canaan/ om te strijden tegen de Edomiten/ die aldaer woonden. Doe maeckte David desen Psalm. Vgel. ond. vss. 11/12/13. waerop de victorie gevolcht is.
9 And. geslagen hadde, meynende/ dat David desen Psalm gemaeckt heeft na de victorie.
b Psal. 44. 10.
10 Dit siet op de nederlagen ende verwoestingen/ die Israel geleden hadde soo ten tijde als Saul met sijne sonen ende het gantsche heyr-leger verslagen was van de Philistijnen/ (Siet 1. Sam. 31. 6/7.) als den gevolchden langen inlantschen krijch tusschen den huyse Sauls ende Davids/ 2. Sam. capit. 3. 1. item de voorgaende elenden/ die Israel dickwijls over-gekomen waren in de laetste tijden der Richteren. Jud. 13. 1. ende 15. 11. 1. Sam. 4. 2/10/11. ende 13. 19.
11 Ofte/ ghy sult weder tot ons keeren. desen troost konde David scheppen uyt de victorie/ die Godt bereedts verleent hadde tegen de Syriers/ ende voorts uyt d'oorsake ond. v. 8. verhaelt.
12 Eene gelijckenisse genomen van de aerdbevinge/ die het aerdrijck doet scheuren/ ende vele elenden veroorsaeckt. De sin is/ ghy hadt den staet des lants schrickelick verandert. Vergel. Hagg. 2. 6/7. met Hebr. 12. 26/27. ende Ezech. 31. 16.
13 Als onder anderen geweest is/ dat de Arke Godts vande Philistijnen was verovert/ Israel dickwijls verslagen/ selfs haren Coninck Saul met het gantsche leger/ &c.
14 D. gevoelen/ ondervinden/ ghy hebtse hardt aengetast. Siet Job 7. op v. 7.
15 Ofte/ wijn der zitteringe, schuddinge. D. ghy hebt ons soo overvallen met uwe straffen/ dat wy als van onse sinnen ende allen moet berooft waren/ gelijck menschen/ die van seer stercken wijn droncken zijnde/ swijmelen/ beven ende zitteren. Siet Jes. 51. 17/20/21/22. ende Vgel. Nah. 2. 3. alwaer het verwant Hebr. woort gebruyckt wort van het schudden, beven ende drillen der spiessen.
16 In dit vs spreeckt de Propheet van de weldaet Godts in desen tijt sijnen volcke bewesen.
17 Makende my/ tot der vroomen troost ende verlossinge/ ten Coninck/ en ons verleenende desen triumph van victorie: Vgel. Psal. 20. 5.
18 Om te toonen dat ghy waerachtich zijt in uwe beloften/ waer van wyders in't volgende.
c Psal. 108. 7, &c.
19 Dit vs ende alle de volgende tot het eynde deses Psalms/ worden wederhaelt Psal. 108. 7/ &c. Siet oock aldaer.
20 Vergelijckt Psal. 20. 5/6/7. ende 21. 2/3.
21 Ofte/ my.
22 Daer de Arke des verbonts was/ die David nu te Zion gehaelt hadde. 2. Sam. 6. hy schijnt te willen seggen/ dat hy Godt (eer hy dese oorlogen aenvinck) nae sijne wijse raet vragende/ eene seer gunstige antwoorde van tusschen de Cherubim ontfangen hadde/ volgens de welcke hy nu dese victorie verkregen hebbende/ seer verheucht was/ ende een goet vertrouwen hadde van al de reste. And. door, ofte/ by sijne heylicheyt, sulcks dat het een seker ende vast woort zy/ als van den Heyligen Godt gesproken zijnde.
23 Van Sichem ende Succoth, Siet Gen. 12. op v. 6. ende 33. op v. 17. Judic. 8. op v. 5. hy wil seggen/ dat hy van dese ende de volgende plaetsen volkomen heer ende besitter sal zijn/ aen beyde zijden vande Jordane.
24 D. de voornaemste sterckte mijns Rijcks: ofte/ als mijne hoornen. siet Deut. 33. 17.
25 D. mijne Coninckliche sit-plaetse. Siet Gen. 49. op v. 10.
26 D. ick sal de Moabiten/ ende andere vreemde vyantlicke volckeren soo vernederen/ dat ickse tot mijne slechtste ende verachtste diensten sal gebruycken. Vergel. 2. Sam. 8. 2. *Hebr.* pot mijner wasschinge.
27 D. ick salse onderbrengen/ besitten/ erven/ ende als onder mijne voeten leggen. Vgel. Ruth 4. op v. 7. ende Judic. 5. 21.
28 Dit spreeckt hy spotscher wijse tot de trotse Philistijnen/ die gewoon waren Israel te beschimpen/ willende seggen/ dat hy ter contrarie over haer sal triumpheren ende juychen/ gelijck hy dese woorden verklaert in de wederhalinge Psal. 108. 10.
29 Eene maniere van wenschen/ te kennen gevende de swaricheyt/ die/ nae de natuere der sake/ daer in gelegen was/ dat hy de vaste steden/ die hem tegen waren/ ofte (als sommige meynen) bysonderlick der Ammoniten hooft-stadt Rabba (waer van 2. Sam. 12. 26/29/ &c.) soude mogen winnen.
30 *Hebr.* stadt der vasticheyt.
31 D. door welcke wy uyt onse benauwtheyt mogen geraken.
32 Ofte/ verlossinge, behoudenisse.
33 Ofte/ leugen, D. men wortter mede bedrogen/ men komter mede te kort/ als met een leugen ofte ydel dinck/ wanneer men sich in den noot daer op verlaet. Vgel. Psal. 4. op v. 3.
34 *Hebr.* kloeckheyt, dapperheyt.

Psalm Lxj.

David gevlucht en in groot perijckel zijnde/ bidt om verlossinge/ nae zijn geloove/ ende Godts voorgaende weldaden: vertrouwende dat Godt hem hier sijn leven sal verlengen/ ende hier na het eeuwige schencken/ om des Messie wille/ van wiens onverganckelick Coninckrijck hy propheteert/ met belofte van danckbaerheyt.

1 [EEn Psalm] Davids: voor den Opper-sang-meester/ op [1] Neginath.

2 O Godt/ hoort mÿn geschrey/ merckt op mÿn gebedt.

3 Van het [2] eynde des lants roep ick tot u/ als mÿn herte [3] overstelpt is: Leydt my op eenen rotz-steen/ [die] my [4] te hooge soude zÿn.

4 Want ghy zÿt my eene toevlucht geweest/ een [5] stercke toren [6] voor den vyant.

5 Ick sal in uwe [7] hutte verkeeren [in] eeuwicheden: Ick sal [8] mÿn toevlucht nemen in't [9] verborgene uwer vleugelen/ [10] Sela!

6 Want ghy/ o Godt/ hebt gehoort nae mÿne [11] geloften: ghy hebt [my] gegeven de [12] erffenisse der gener/ die uwen Naem vreesen.

7 Ghy [13] sult dagen [14] tot des [15] Conincks dagen toedoen: sÿne jaren/ sullen zÿn als van [16] geslachte tot geslachte.

8 Hy sal eeuwichlick voor Godts aengesichte [17] sitten: [18] bereydt goedertierenheyt ende waerheyt/ datse hem behoeden.

9 So sal ick uwen Name psalm-singen in eeuwicheyt: [19] op dat ick mÿne [20] geloften betale/ [21] dach by dach.

1 Siet van het Hebreeusch woort/ dat hier staet in 't getal van eenen/ Psal. 4. op v. 1.
2 Ofte/ uyterste, daer henen hy voor Absalom heeft moeten vluchten. 2. Sam. 17. 24. waer op sommige desen Psalm passen.
3 Ofte/ overdeckt, te weten/ met angst/ benauwtheyt/ sorge ende bekommernisse: Vgel. Psal. 77. 4. ende 102. 1. ende 107. 5. ende 142. 4. en 143. 4. item/ Thren. 2. 11/12/19.
4 D. in eene versekerde plaetse/ daer ick niet soude konnen in ofte op komen/ als door uwe kracht.
5 *Hebr.* toren der sterckte.
6 *Hebr.* van het aengesichte des vyants. dat is/ om my voor/ ofte/ tegen hem te versekeren/ ende te beschermen.
7 D. in uwen heyligen Tabernakel eenen langen tijt/ ende voorts in den hemel/ door dē Tabernakel afgebeelt/ in alle eeuwicheyt. Siet onder op v. 6.
8 Ofte/ toevlucht hebben.
9 Dat de Schrifture elders verklaert/ door de schaduwe der vleugelen. Siet Ruth cap. 2. op v. 12. ende boven 57. 2.
10 Siet Psal. 3. op v. 3.
11 Dat is/ mijne gebeden/ die ick u met geloften van danckbaerheyt hebbe voorgedragen/ als de heyligen plegen te doen. Siet Genes. 28. 20. Jud. 11. 30/31. ende Psal. 132. 2. ende 116. 18. ende ond. v. 9.
12 Hy siet op het lant Canaan/ daer over hem Godt/ met beloften sijner beschuttinge/ tot Coninck hadde gestelt/ vertrouwende/ dat hy hem/ dien volgens/ daer uyt niet en soude verstooten/ als oock niet van het erfdeel des hemelschen Canaans/ waer van het aerdsche een voorbeelt ende pant was. Siet Hebr. 11. vss. 8/10/13/14/15/16.
13 Ofte/ doet toe, bidder wijse/ ende alsoo in't volgende.
14 Ofte/ boven, op.
15 Verstaende hem selven (niet tegenstaende de vyanden hem voor hadden het leven te benemen) ende bysonderlick den Heere Christum sijnen sone nae den vleesche/ wiens voorbeelt hy was. Vgel. 2. Sam. 7. 13/16. Psal. 72. ende 89. 21/30/37/38.
16 *Hebr.* geslachte ende geslachte. dat is/ in alle geslachten.
17 Regnerende op sijnen throon. Siet Psal. 29. 10. Luc. 1. 32/33. Actor. 2. 30.
18 Ofte/ beschickt, bestelt, als sijn toegeleyt ende voorbereyt deel: in't Hebr. wort het selve woordeken/ *Man*, gebruyckt/ dat het hemelsch *Man* hadde/ daer mede Godt Israel spijsichde in de woestijne/ als met eene voorbereyde spijse.
19 Ofte/ mits betalende, &c.
20 Siet bov. v. 6. ende Job 22. op v. 27.
21 *Hebr.* dach dach. dat is/ dach by dach/ dagelicks. Siet Genes. 39. op v. 10. item Psal. 68. 20. Jesa. 58. 2.

Psalm Lxij.

David betuycht veelvoudichlick sijne gerustheyt in Godt/ tegen alle de raetslagen ende practijcken sijner vyanden/ ende vermaent alle geloovige van gelijcken te doen: aftreckende haer vertrouwen van menschen/ ende alle ydele/ bedriechlicke/ ende onrechtveerdige middelen/ ende vertrouwende alleen op Godt/ die/ volgens sijn woort/ alleen machtich/ barmhertich/ ende rechtveerdich is.

1 EEn Psalm Davids voor den Opper-sang-meester over [1] Jeduthun.

2 [2] Immers is mÿne ziele stil tot Godt: van hem is mÿn heyl.

3 Immers is hy mÿn rotz-steen/ ende mÿn heyl: mÿn hooch vertreck/ ick en sal niet [3] grootelicx wanckelen.

4 [4] Hoe lange sult ghylieden [5] quaet aenstichten tegen eenen [6] man? ghy alle

1 D. het geslachte en orden van Jeduthun/ ofte/ aen Jeduthun/ als zijnde een Opper-sang-meester/ als Psal. 39. 1. siet aldaer.
2 Ofte/ nochtans, evenwel is mijne ziele swijgende, ofte/ mijne ziele swijgt Gode, voor Godt. als of hy seyde: het ga hoe het gae/ ick en sal niet laten in gebede/ gedult ende vertrouwen/ Godts heyl ende hulpe te verwachten: niet tegenstaende dat hy my schijnt te verlaten/ dewijle mijne vyandē my soo bitterlick steets vervolgen. Vg. Psal. 37. op v. 7. ende ond. v. 6. aldus breeckt David uyt met woordē van vertrouwen/ na dat hy in sijn gemoet eenen grooten strijt gehadt hadde. Vgel. Psal. 73. 1/ &c.
3 Niet alsoo/ dat ick teenemael soude vervallen ende verloren gaen. Siet Psal. 15. op v. 5. ende voorts 2. Cor. 4. 9. ende 1. Cor. 10. 13.
4 Hier spreeckt hy sijne vervolgers aen.
5 Het Hebr. woort (dat alleenlijck hier gevondē wort) beteeckent allerleye quade practijcken tot yemants verdriet ende verderf te bedencken/ ende in't werck te stellen.
6 Te weten/ my/ als of hy seyde/ tegen eenen eenigen man/ den onschuldigen ende goeden David/ die u niets heeft misdaen/ Ja sich als een man ende helt voor Saul ende Godts volck gequeten heeft. Vgel. Jerem. 5. 1.

sult

sult [7] gedoodet worden : ghy sult zÿn als een [8] ingebogen wandt / een aengestooten [9] muer.

5 Sy raetslagen slechts om [10] [hem] van sÿne hoocheyt te verstooten : sy hebben behagen in leugen / met [11] haren mont [12] segenen sy / maer met haer [13] binnenste vloecken sy / [14] Sela!

6 Doch ghy / o mÿne ziele / [15] swÿcht Gode : want van hem is mÿne [16] verwachtinge.

7 Hy is immers mÿn rotz-steen / ende mÿn heyl : mÿn hooch vertreck / ick en sal niet wanckelen.

8 In Godt is mÿn heyl ende mÿne eere : de [17] rotz-steen mÿner sterckte / mÿne toevlucht / is in Godt.

9 Vertrouwet op hem t'aller tÿt / o ghy [18] volck ; stortet u lieder [19] herte uyt voor sÿn aengesichte : Godt is ons eene toevlucht / Sela!

10 Immers zÿn de [20] gemeyne lieden ydelheyt / de groote lieden zÿn [21] leugen: [22] in de weechschale opgewogen / souden sy t'samen [lichter] zÿn dan d'ydelheyt.

11 Vertrouwet niet op [23] onderdruckinge / noch op rooverye / en wordet niet [24] ydel ; als [25] 't vermogen [26] overvloedich aenwast / en setter het herte niet op.

12 Godt heeft [27] een dinck gesproken / ick hebbe dit [28] tweemael gehoort / dat de sterckte [29] Godes is.

13 Ende de goedertierenheyt / o Heere / [30] is uwe : [a] [31] want ghy sult eenen yegelÿcken vergelden nae sÿn werck.

7 De verhullinge hier van kanmen afnemen uyt den slach / daer in Saul met de sÿne gebleven is, 1. Sam. 31.
8 Die sich neycht tot den val.
9 Verstaet die van losse steenen tot eene heyninge (als om wyngaerde / ende anderssins tot eene scheydinge / siet Num. 22. 24. Prov. 24. 31.) is opgehoopt / ende aengestooten zijnde / lichtelick wort omgestort. Dese gelyckenisse beduyt eenen haestigen ende swaren val. Siet Jesa. 30. 13. Ezech. 13. 13/14.
10 My / David / dien Godt tot de Coninck'icke hoocheyt verkoren ende gesalft heeft.
11 *Hebr.* sijnen. dat is / elck een van hen vort soo.
12 Verg. Psal. 5. 10. ende siet. Sam 8. op V. 10. ende Job 31. op V. 20.
13 D. haer herte.
14 Siet Psal. 3. op V. 3.
15 Siet boven op V. 2.
16 D. ick verwacht van hem mijn heyl. als V. 2.
17 D. mijne stercke rotzsteen.
18 T. w. des Heeren / namelick Israel.
19 D. de begeerten uwes herten / gebeden met tranen. Vgelijckt 1. Sam. 1. 15. Thren. 2. 19. ende Psal. 42. op V. 5.

20 *Hebr.* de sonen, ofte / kinderen des menschen, ende daer na / sonen ofte kinderen des mans. Siet hier van Psal. 4. op V. 3. 21 D. beyde / kleyne ende groote / zijn een gantsch nietich / en bedriechlick dinck, siet Job 15. op V. 31. 22 Ofte / in de waechschale souden sy t'samen opgaen boven, ofte / meer dan ydelheyt. D. de ydelheyt op d'eene en sy alle op de andere schale geleyt zijnde / de ydelheyt soude overwegen / sy souden min wegen als ydelheyt. 23 Dat ghy yemanden met list ofte gewelt sout berooven ende possessien te ontnemen. Siet Jes. 30. 12. 24 U selven bedriegende / ende op anderen voor dat ghy u op ydele dingen verlaet. Vgel. Psal. 31. op V. 7. 25 Rijckdom ende macht. 26 Als een kruyt dat in menichte opkomt ende voortspruyt. Vgel. Psal. 92. 15. ende Prov. 10. 31. 27 Ofte / eenmael. Als een seker ongetwijfelt woort / eens voor al / waer van alle Propheten het selve betuygen / te weten / dat Godt alleen almachtich is / ende daer tegen de macht der Grooten op aerden (als gesept) maer ydelheyt en is. 28 D. menichmael / een seker getal voor het onseker / nae het gebruyck der Schrifture. 29 Ofte / Godt toekomt, toebehoort, dat hy stercke heeft. te weten / om boose te bedwingen / ende te straffen: gelijck hy oock goedertierenheyt heeft met sterckte (als volgt) om den sijnen wel te doen / ende alsoo eenen yederen het sijne te geven. 30 Ofte / komt u toe, ghy hebtse. a Iob 34. 11. Proverb. 24. 12. Ier. 32. 19. Ezech. 7. 27. ende 33. 20. Matth. 16. 27. Rom. 2. 6. 2. Corinth. 5. 10. Ephes. 6. 8. Col. 3. 25. 1. Pet. 1. 17. Apoc. 22. 12. 31 Ofte / sekerlick, voorwaer.

Psalm Lxiij.

David omswervende in de woestÿne / klaegt Godt seer bitterlick / dat hy uyt Godts huys ende van de uytwendige oeffeninge des Godts-diensts (dien hy seer hooge verheft) gebannen was: troost sich nochtans in Godts gunst ende beschuttinge / ende voorseyt sÿner bloetdorstiger vervolgeren ondergang / ende sÿne toekomende vreuchde.

1 EEn Psalm Davids: als hy was in de [a] woestÿne van [1] Juda.

2 O Godt / ghy zÿt mÿn Godt / ick [2] soecke u in den [3] dageraet / mÿne ziele dorstet nae [4] u / mÿn vleesch [5] verlangt nae u: in een lant / [6] dor / en [7] mat / sonder water:

3 (Voorwaer ick hebbe u in het [8] Heylichdom aenschouwt; [9] siende uwe sterckheyt ende uwe eere.)

4 Want uwe goedertierenheyt is beter dan het leven: Mÿne lippen [10] souden u prÿsen.

5 Alsoo soud' ick u [11] loven in mÿn [12] leven : In uwen Name soud' ick mÿne [13] handen opheffen.

6 Mÿne ziele soude als met smeer en vetticheyt [14] versadicht worden : ende mÿn mont soude roemen met [15] vrolick-singende lippen.

7 Als ick uwer gedencke op mÿne legersteden / so peynse ick aen u in de [16] nachtwaken.

8 Want ghy zÿt my eene [17] hulpe geweest: ende in de [18] schaduwe uwer vleugelen sal ick vrolick singen.

9 Mÿne ziele kleeft u [19] achter aen: uwe rechterhant ondersteunt my.

10 Maer dese / [die] mÿne [20] ziele soecken tot verwoestinge / sullen komen in [21] d'onderste plaetsen der aerde.

11 Men [22] salse [23] storten door het [24] gewelt des sweerts: sy sullen den [25] vossen ten deele worden.

12 Maer de [26] Coninck sal sich in Godt verblÿden : een yegelÿck / die by [27] hem sweert / sal sich beroemen ; want de mont der [28] leugen-sprekers sal gestopt worden.

a 1. Sam. 22. 5. ende 23. 14, 15.
1 Gevlucht voor Saul. Siet 1. Sam. 22. 5. ende 23. 14/15.
2 Om u aen te roepen.
3 D. vroech / met yver ende bysondere begeerte. siet Job 7. op V. 21. ende Psal. 78. 34. Prov. 1. 28. Hos. 5. 15. Au. 21. 38.
4 Dit woort in het volgende vs verklaert.
5 And. is verdroogt, te weten / van dorst: sommige meynē / dat het Hebr. woort (dat hier alleenlick gevonden wort) beteeckent heet-hongerich te zijn nae spijse / gelijck in het voorgaende van dorsten gesproken is.
12 D. soo lang ick leve / als Psal. 104. 33. ende 146. 2.
13 *Hebr.* palmen. siet Psal. 28. op V. 2.
14 Dit stelt hy tegen den geestelicken dorst ende honger nae den publijcken Godts-dienst / ende vergaderingen der heyligen / waer van vs. 2/3. siet Psal. 36. op V. 9.
15 *Hebr.* lippen der vrolicke gesangen, ofte / der juychingen.
16 Van de 4 deelen des nachts / by den Jodē genoemt nachtwaken, Siet Exod. 14. 24. 1. Sam. 11. 11. Thren. 2. 19. Matth. 14. 25. ende 24. 43. Marc. 6. 48. en Vgel. wijders. Psal. 1. op V. 2.
17 And. volkomene hulpe. van sulcke by-voeginge deses woorts / volkomen. siet Psal. 44. op V. 27. ende Vgel. Psal. 3. op V. 3.
18 D. uwe beschuttinge. Siet Ruth 2. op V. 12.
19 Willende u volgē / niet willende van u scheyden.

6 Gelijck de woestijnen gemeenlick droogē ende waterloos zijn. Exod. 17. 1. Num. 20. 1/2. Psal. 107. 33/35. Jerem. 2. 6. 7 Ofte / vermoeyt, dat is / dorstich, alsoo het lant genoemt wort vermits gebreck van water / waer op de dorst volgt: sommige verstaen / dat David van hem selven spreke / dat hy / als een vermoeyt mensche pleegt te zijn / (ziet Prov. 25. 25.) dorstich zy / ende sonder water / passende sijn lichamelick gebreck op het geestelicke / als volgt. Vgel. Psal. 143. 6. 8 D. uwen reynen Godts-dienst / waer in ghy dese uwe eygenschappen openbaert / ende waer in de Messias wert afgebeeldet. 9 And. aldus: Om uwe sterckte ende uwe eere te sien; alsoo ick u in het Heylichdom aenschouwt hebbe. de woorden een weynich versett zijnde. 10 Wanneer my sulcks mochte gebeuren. ofte / sullen u prijsen. ende soo voorts in't volgende. 11 *Hebr.* segenen verstaet wanneer ghy my de genade sult hebben gedaen / dat ick wederom vrolick in u huys mach verschijnen / gelijck te vooren.

20 D. die nae mijn leven staen (siet Exod. 4. op V. 19. 2. Sam. 4. op V. 8.) om my dat te benemen / met sulcken geraes ende ongestuymicheyt dat het gantsche lant daer van waegt. Siet Psal. 35. op V. 8. 21 D. sy sullen ter aerden worden nedergevelt / sterven ende verderven in de aerde / ende helle. 22 *Hebr.* sy sullen hem storten. dat is) men sal eenen yederen van hen storten / &c. 23 Dat haer bloet / leven ende levens krachten / als water uytgestort / wechvloepen ende verdwijnen. Vgel. 2. Sam. 14. 14. 24 *Hebr.* de handen. Siet Job 5. op V. 20. 25 Die hare verworpene doode lichamen sullen op-eten. Dese dieren waren by menichten in die landen, Siet Judic. 15. op V. 4. Vgel. wijders Apoc. 19. 21. 26 Naeml. ick David / als my Godt / nae sijne belofte / tot het Coninckrijck sal hebben verheven / dat sy soecken te beletten. Psal. 62. 5. 27 T. w. by Godt. D. die hem recht eert ende dient / sal sich met vreuchde geluckich achten in Godt ende sijn genaden-werck / dat hy aen my ende sijn volck sal hebben bewesen. alsoo Psal. 64. 11. 28 Die nu soo stout ende onbeschaemdelick van my en andere vroome liegen / verdichtende ende uytstroyende al wat sy willen.

Psalm Lxiiij.

David bidt Godt / dat hy hem behoede ende berge voor sÿne vyanden / welcker listige / wreede ende godtloose practÿcken hy beschrÿft / voorseggende met eenen / haren ondergang / tot Godes eere / ende der vroomen vreuchde.

1 EEn Psalm Davids : voor den [1] Opper-sang-meester.

2 Hoort / o Godt / mÿne stemme [2] in mÿn geklach : behoedt mÿn leven voor des [3] vyants schrick.

3 Verberght my voor den heymelicken raedt der boosdoenders; voor de [4] oproerichheyt van de werckers der ongerechticheyt.

4 Die hare tonge scherpen als een sweert; een bitter woort [5] aenleggen [als] hare pÿle:

5 Om in verborgene plaetsen den oprechten te [a] schieten: [6] haestich schieten sy nae hem / ende en [7] vreesen niet.

6 Sy stercken haer selven [in] eene boose sake ; sy houden sprake van stricken te verbergen : sy seggen / Wie salse sien?

7 Sy doorsoecken [8] allerley schalckheyt / [9] ten uytersten doorsoecken sy wat te doorsoecken is ; selfs het binnenste eens mans / ende het diep herte.

8 Maer Godt salse haestich met eene pÿle schieten : [10] hare plagen zÿnder.

9 Ende hare [11] tonge [12] salse doen aenstooten tegen haer selven: [13] een yeder diese siet sal [14] sich wech packen.

1 Siet Psal. 4. op V. 1.
2 D. ter wijlen ick klage / ofte / aendachtelick bidde ende kerme.
3 D. dien de vyant met sijn vervolgen my aendoet.
4 Ofte / geraes; rumoerich rotten. Siet van het Hebr. woort Psal. 2. op V. 1.
5 *Hebr.* treden. D. spannen / gelijckmen den boet-boge tredt / alsmē dien wil spannen / ende pijlen daer op leggen. alsoo hov. 58. 8/ &c. ofte: sy hebben gespannen: een bitter woort is hare pijle.
a Psal. 11. 2.
6 D. onvoorsiens: alsoo V. 8.
7 Schroomen ofte ontsien noch Godt noch menschen.
8 *Hebr.* Schalckheden, ofte / onrechtveerdige. slimme. verkeerde trecken. D. sy practiseren met allen vlijt ende scherpsinnicheyt allerleye boose vonden / om haer godtloos voornemen onder eenen schijn uyt te voeren.
9 *Hebr.* Sy volbrecken eene doorsochte doorsoeckinge, ofte / een ondersoeck datte ondersoecken is, Vgel. Psal. 137. op V. 8. alles (wil hy seggen) doorsnuffelen / beproeven / ende onderwinden sy / of het dus of soo best soude mogen gelucken. And. wy worden verteert [door hare] doorsochte doorsoeckinge. (Dat is / archlistige practÿcken) soo diep is het binnenste eens mans, ende het herte. 10 Hy spreeckt / door den Prophetischen Geest / van het toekomende / als of het al geschiet ende voor oogen ware. 11 Daermede sy soo grouwelick ende bitterlick tegen Godt / my / ende alle vroome gesondicht hebben. D. hare eygene woorden sullense vangen ende verstricken / jae sy sullen haer selven onder malkanderen met hare lasterlicke tongen verderf aen doen / en tot eenen val brengen. 12 *Hebr.* sal hem, D. eenen yegelicken van hen / haer alteinael. 13 And. sy sullen om-doolen. een yeder sal op hen sien, ofte / aen hen sien. T. w. Godts rechtveerdich oordeel : als Psal. 59. 11 / &c. 14 Die hen te vooren was toegedaen / sal dan met hen niet meer te doen willen hebben. *Hebr.* sullen wechswerven, ofte / wechvlieden, in't getal van velen / alsoo in't volgende vs.

10 Ende [15] allen menschen sullen vreesen/ ende Godts werck verkondigen/ ende sijn doen verstandelick aenmercken.

11 De rechtveerdige sal sich verblijden in den HEERE/ ende op hem betrouwen: ende alle [16] oprechte van herten sullen sich beroemen.

15 D. vele/ allerley stants persoonen. *Hebr.* alle, of/ een yeder mensch, sullen vreesen.

16 *Hebr.* rechte, ofte/ richtige van herte. siet Psal. 7. op v. 11.

13 Sy bedruppen de [28] weyden der woestijne: ende de heuvelen zijn [29] aengegordt met verheuginge.

14 De velden zijn bekleedt met kudden/ ende de dalen zijn bedeckt met koorn: sy juychen/ oock singense.

28 Als Psal. 23. 2. And. de hutten der woestijne druypen.

29 Groenende ende verciert zijnde met gras door den regen/ waer door sy/ als vrolick/ den menschen toelacchen. siet Iob 8. op v. 18.

Psalm Lxv.

Dávid looft Godt/ eerst van wegen der geestelicke gaven/ die hy over sijne gemeynte uytstort in Christo/ in welcken/ als Godts rechten Tempel/ de gebeden verhoort/ de sonden vergeven/ ende alle genaden-gaven rijcklick verleent worden. Daer na van wegen des tijtlicken segens/ ende der weldaden/ die hy den menschen in't gemeyn/ soo in de regeringe der werelt/ als in den overvloet van lichamelicke nootdruftigheden/ mededeylt.

1 EEn Psalm Davids/ een [1] liedt: voor den [2] Opper-sang-meester.

2 De lofsanck is [3] [in] stilheyt tot u/ ô Godt/ in Zion: ende u sal [4] de gelofte betaelt worden.

3 [5] Ghy hoort het gebedt; tot u sal [6] alle vleesch komen.

4 [7] Ongerechtige dingen hadden de overhant over my: [maer] onse overtredingen/ die [8] versoent ghy.

5 Wel gelucksalich is hy [dien] ghy verkiest/ ende doet naederen/ dat hy woone in uwe [9] voorhoven: wy sullen [10] versadicht worden met het goet van u huys/ [met] het [11] heylige van u Paleys.

6 Vreeslicke dingen sult ghy ons in gerechticheyt [12] antwoorden/ o Godt onses heyls; ô [13] vertrouwen aller eynden der aerde/ ende der verre gelegenẽ [aen] de zee.

7 Die de bergen vast sett door sijne kracht: omgordt zijnde met macht.

8 Die het bruysen der zeen stilt; het bruysen harer golven/ ende het rumoer der volcken.

9 Ende die op de eynden woonen vreesen voor uwe teeckenen: ghy doet de [14] uytgangen des morgens ende des avonts juychen.

10 Ghy [15] besoeckt het lant/ ende hebbende het [16] begeerich gemaeckt/ verrijckt ghy het grootlicx; de [17] riviere Godts is vol waters: wanneer ghy [18] het alsoo bereyt hebt/ maeckt ghy [19] haerlieder koorn gereedt.

11 Ghy maeckt sijne [20] opgeploechde aerde [21] droncken; ghy doetse dalen [in] sijne voren: ghy maeckt het [22] weeck door de [23] droppelen/ ghy segent sijn uytspruytsel.

12 Ghy [24] croont het jaer uwer [25] goetheyt: ende uwe [26] voetstappen [27] druppen van vetticheyt.

1 Siet Psal. 48. op v. 1.

2 Siet Psal. 4. op v. 1.

3 Ofte/ swijgende, dat is/ in uwe kercke prijsmen u/ met stilheyt ende gedult verwachtende ende waernemende uwe weldaden. Vgelijcht Psal. 62. op v. 2.

4 T. w. van danckbaerheyt/ diemen in noot biddende u belooft heeft. siet in den volgendẽ Psalm vs 13/ 14. ende vov. Psal. 61. op v. 6.

5 Ofte/ ghy die't gebedt hoort, ofte/ ô ghy hoorder des gebedts.

6 D. alle soorten van menschen. Vgel. Genes. 6. 12. Psal. 145. 21. Ioel 2. 28. Actor. 2. 17. aldus kanmen dit nemen als eene Prophetye van de bekeeringe der heydenen tot Godt. And. [dies] komt alle vleesch, dat is/ plegen allerley stants menschẽ tot u te komen/ T. w. om dat ghy soo genadich zijt in't verhoorẽ der gebeden.

7 *Hebr.* woorden, ofte/ dingen, saken der ongerechtichedẽ waren geweldiger, ofte/ machtiger dan ick. dit kanmen duyden op Sauls regeringe/ ofte Absaloms oproer; eñ voorts nemen als eene bekentenisse vã Godts volck/ aengaende de sonden/ die sy somtijts/ in den geestlicken strijdt onderliggende/ bedreven hadden.

8 Ofte/ ghy bedecktse genadichlick, ghy vergeeftse om de versoeninge des Messie. Vgel. Dan. 9. 24. eñ Lev. 1. op v. 4. het Hebr. woort siet op het versoen-decksel, dat op d'Arcke des verbonts was/ (Exod. 25. vss. 17/ 18.) zijnde een voorbeelt der versoeninge onses Heeren Iesu Christi.

9 Siet 2. Chron. 33. op v. 5. ende Hebr. 12. 22/ &c. ende Ephes. 2. vss. 19.

10 Siet vov. Psal. 63. op v. 6. ende 36. op v. 9.

11 Ofte/ heylige dingen, als offerhanden/ &c. op den Messiam siende. And. heylige [plaetse]/ Heylichdom. in 't volg. Paleys. Dat is/ Tabernakel. Siet Psal. 5. op v. 8.

12 Op onse gebeden antwoort gevende uyt u heylichdom/ ende teecken van den Hemel/ tegen onse vyanden/ tot versekeringe uwes verhoorens: zijnde beyds seer ontsichtelick ende overeenkomende met uwe gerechticheyt. Siet Num. 7. 89. Psal. 3. 5. ende 18. 7/ 8/ &c.

13 Dit kan alsoo verstaen worden/ dat alle menschen in de werelt haer onderhout/ bewaringe ende voorstant van Godt moeten hebben/ indien sy bestaen sullen/ Vgel. Psal. 104. 27/ &c. ofte/ men mach het nemen van het salichmakende vertrouwen op Godt/ ten opsien van de beroepinge der Heydenen tot het geloove in Christum. Siet Iesa. 42. vss. 4/ 5/ 6/ &c.

14 D. de menschen ende wilde dieren/ die 's morgens ende 's avonts uytgaen. Siet Psal. 104. vss. 20/ 21/ &c. And. d'uytkomsten. Dat is: het is van u dat een vrolicken morgen ende avont komt.

15 D. ghy doet wel by 't lant/ ofte de aerde/ door uwen milden segen/ als volgt. Vgel. Deut. 11. 12. ende siet Genes. 21. op v. 1.

16 Ofte/ graech. dat is/ dorstich nae regen. And. ghy zijt het wel genegen. Andere setten't over/ ghy watert het. nemende het Hebr. woort van eenen anderen oorspronck.

17 Soo noemt de Prophete Godts regen/ dien hy sent om het lant vruchtbaer te maken: ofte/ de wolcken/ daer uyt hy den regen afsent: sommige nemen het woort/ Godts, als bygevoecht tot uytdruckinge eenes overvloedigen regens/ als bergen ende cederen Godts, dat is/ seer groote/ hooge. Vgel. Deut. 11. vss. 10/ 11.

18 T. w. het lant.

19 T. w. der menschen/ daer van sy sullen leven.

20 Van't Hebr. woort/ beteeckenende/ nae veler gevoelen/ de scherpe ruggen tusschen twee voren op geworpen ende uytsteckende/ Siet Iob 31. op v. 38.

21 D. ghy bewatert ende begietse overvloedich met den regen.

22 *Hebr.* ghy smelt, ofte/ ontdoet het, te weten/ het lant.

23 D. druppenden regen/ ofte/ slach-regen, dichten regen. het Hebr. woort komt van menichte, ofte/ grootheyt der droppelen.

24 Elck deel des jaers vercierende met bysondere segeningen.

25 D. u goet jaer/ dat van uwe goet-daden overvloeyt: als/ berch uwer heylicheyt, ende diergelijcke.

26 *Hebr.* wagen-sporen. D. voet-paden. als of hy seyde: over al waer ghy henen vaert ofte passeert/ laet ghy uwen segen achter. Vgel. Ioel 2. 14. ofte/ uwe sporen. D. uwe wolcken/ daer op ghy vaert/ als op eenen wagen. Psal. 104. Siet oock Iob 36. 28. ende 38. 26/ 27.

27 Ofte/ druppen vetticheyt.

Psalm Lxvj.

De Prophet vermaent eenen yegelicken tot Godts lof/ over sijne wonderbare werken/ bysonderlick over de verlossingen sijner kercke uyt allerleye nooden/ daer mede hyse beproeft/ daer neffens als een patroon van recht bidden ende dancken/ voorstellende sijn eygen exempel ende ondervindinge.

1 EEn [1] Liedt/ een Psalm: voor den [2] Opper-sang-meester. Juychet Gode/ ghy gantsche [3] aerde.

2 Psalm-singet de eere sijns Naems: [4] gevet eere/ sijnen lof.

3 Segget tot Godt/ Hoe vreeslick zijt ghy [in] uwe wercken? om de [5] grootheyt uwer stercke sullen sich uwe vyanden u [6] geveynsdelick onderwerpen.

4 De [7] gantsche aerde [8] aenbidde u/ ende psalm-singe u/ sy psalm-singe uwen Name/ [9] Sela!

5 Komet ende siet Godts daden: hy is vreeslick van werckinge aen de menschen kinderen.

6 [a] Hy heeft de [10] zee verandert in't drooge; sy zijn te voete doorgegaen door de [b] [11] Riviere: daer hebben [12] wy ons in hem verblijdt.

7 Hy heerscht eeuwichlick met sijne macht; [c] sijne oogen houden [13] wacht over de heydenen: en laet de afvallige [14] niet verhoocht worden/ Sela!

8 [15] Lovet/ ghy volcken/ onsen Godt: ende latet hooren de stemme sijns roems.

9 Die onse [16] zielen in't leven stelt: ende niet toelaet dat [17] onsen voet wanckele.

10 Want ghy hebt ons [18] beproeft/ ô Godt: ghy hebt ons geloutert/ gelijck men 't silver loutert.

11 Ghy hadt ons in't [19] net gebracht: ghy hadt eenen [20] engen bant om onse lendenen geleyt.

12 Ghy hadt den mensche op ons [21] hooft doen rijden; wy waren in't [22] vyer ende in't water gekomen: maer ghy hebt ons uytgevoert in eene [23] overvloeyende verversschinge.

13 Ick sal met brandofferen in u huys gaen: ick sal u mijne geloften betalen/

14 Die mijne lippen hebben ge-uytet/ ende mijn mont heeft uytgesproken als my bange was.

15 Brandofferen van [24] merch-beesten sal ick u offeren/ met [25] roock-werck van rammen: ick sal [26] runderen met bocken [27] bereyden/ Sela!

16 Komt/ hoort toe/ o alle ghy die Godt vreest/ ende ick sal vertellen wat hy aen mijne ziele gedaen heeft.

17 Ick riep tot hem met mijnen monde: ende hy wert verhoocht [28] onder mijne tonge.

1 Siet Psal. 48. op v. 1.

2 Siet Psal. 4. op v. 1.

3 D. alle inwoonders der aerde/ daerom oock het woort Iuychet in 't getal van velen in't Hebr. gestelt is: alsoo v. 4. ende Psal. 98. 4. ende 100. 1. ende elders dickwijls.

4 *Hebr.* steller, als Ios. 7. 19. geeft (*Hebr.* stelt) den HEERE d'eere. dit kanmen aldus verstaen: geeft [hem] eere [door] sijnen lof/ ofte/ T. w. sijnen lof. ofte/ maeckt sijnen lof heerlick, D. prijst hem op 't hoochste. ofte/ stelt/ houdt het/ voor de grootste eere/ dat ghy Godt lovet/ laet allen uwen lof daer toe strecken.

5 Ofte/ veelheyt.

6 *Hebr.* liegen, veynsen, huychelen, als Deuter. 33. 29. ende 2. Sam. 22. 45. siet aldaer.

7 D. inwoonders der gantscher aerde/ als v. 1.

8 *Hebr.* eygentlick/ buyge haer voor u. siet Genes. 24. op v. 26.

9 Siet Psal. 3. op v. 3.

a Exod. 14. 21, &c.

10 Dat deel van de schelf-zee/ ofte het roode meer/ daer de kinderen Israels droochs voets doorgingen. Exod. Capit. 14.

b Ios. 3. 14. &c.

11 De Iordane/ als Israel eerst door Iosua in't beloofde lant gebracht wert. Ios. 3.

12 Sy eygenen haer selven toe/ dat haren voorvaderen geschiet was/ volgens de leere Rom. 15. 4. Vgel. Hos. 12. 5.

c 2. Chron. 16. 9. Iob 28. 24. Psal. 33. 13.

13 Als een wachter/ die van eenen hoogen toren de wacht houdt/ ende op alles neerstig toesiet.

14 Ofte/ de afvallige, ofte/ wederstrevige, en sullen niet verhoocht worden voor haer selven. ofte/ en sullen haer selven niet verheffen. D. of sy haer schoon tegen Godt stellen/ ende onder hem niet willen buygen/ so sullen sy doch voor hem ende tegen hem niet staende blijven/ tot haren voordeel ende der vroomen nadeel.

15 *Hebr.* segent.

16 D. die ons gelijck als in't leven wederbrengt/ daer wy als doot waren. Vgel. Psal. 30. 4.

17 *Hebr.* eygentlick: onsen voet niet overgeeft tot wanckelen, ofte/ wanckelinge. siet Psal. 15. op v. 5.

18 Door swaer lijden. Vgel. Ies. 48. 10. Eze. 22. 19/ 20/ 21/ 22. Zach. 13. 9. Mal. 3. 3. 1. Pet. 1. 6/ 7.

19 Met verdriet verstrickt: eene gelijckenisse van jagers ende visschers/ dickwijls gebruyckt in de Schrifture.

20 Bedrang ende dwanck onser vyanden.

21 D. ons gehandelt als slaven/ ende beesten/ diemen berijdt ende als met voeten treedt. ofte/ als eenen gemeynen wech daer over elck een gaet ende rijdt. Vgel. Ies. 51. 23.

22 D. allerley groot kruys/ daer in geene uytkomste scheen te zijn. Vgel. Iesa. 43. 2. Ezech. 15. 6/ 7. ende siet 2. Sam. 22. op v. 17. ende Iob 15. op v. 34.

23 Ofte/ in eene plaetse, die overvloedichlick verversch, het selve Hebr. woort staet oock Psal. 23. 5.

24 *Hebr.* eygentl. als ofmen seyde merchachtige. D. die vol merchs zijn.

25 D. het vette van rammen/ ofte/ hamelen/ dat men aenstack om te roocken. siet Levit. 3. 9/ 10/ 11. Vgel. met Lev. 1. vss. 10/ 11/ 12/ 13.

26 *Hebr.* rundt.

27 Ten offer. als dickwijls in de boecken Mosis.

28 D. (als sommige verstaen) in mijn herte/ in mijne binnenste partijen. want de godtloose hebben Godts lof wel op de tonge/ maer dieper en gaetse niet. Anders nemen't in desen sin: mijn mont sal vol zijn van sijnen lof. Vgel. Psal. 10. 7.

29 D. my tot dienst van ongerechticheyt over-gegeven. Vgel. Job 31. 26. Hab. 1. 13. And. hadd' ick ongerechticheyt in mijn herte gesien. D. voorgenomen.
30 Want hy en hoort geen sondaers nochte huychelaers/ Joh. 9. 31. Job 27. 8/9. Prov. 15. 29/ &c.
31 *Hebr.* gesegent.

18 Hadde ick [29] nae ongerechticheyt met mijn herte gesien / de Heere en soude [30] niet gehoort hebben.

19 Maer seker / Godt heeft gehoort: hy heeft gemerckt op de stemme mijns gebedts.

20 [31] Gelooft zy Godt/ die mijn gebedt niet en heeft afgewendt / nochte sijne goedertierenheyt van my.

Psalm Lxvij.

De gemeynte bidt met vertrouwen / dat Godts rijck in Christo onder de heydenen uytgebreyt/ ende met allen geestelicken ende lichamelicken segen moge worden begenadicht.

1 Siet Psal. 48. op v. 1. ende 4. op v. 1.
a Num. 6. 25. Psal. 4. 7.
2 Siet Num. 6. op vss. 25/26.
3 Ofte/ by, tot ons.
4 Siet Psal. 3. op v. 3.
5 De Propheet spreeckt nu Godt aen in de tweede persone/ van welcken hy te vooren in den derden persoon gesproken hadde.
6 D. (als door het volgende woort/ heyl, verklaert wort) hoe wonderbaerlick ende genadichlick ghy u volck behoudt / soo lichamelick als geestelick/ ende bysonderlick / u heyl openbaert inden Euangelio/ dat oock des Heeren ende Godts wech genoemt wort / Act. 18. 25/ 26/ &c.

1 EEn [1] Psalm / een Liedt: voor den Opper-sang-meester / op Neginoth.

2 Godt zy ons genadich / ende segene ons: [a] hy [2] doe sijn aenschijn [3] aen ons lichten/ [4] Sela!

3 Op datmen op der aerden [5] uwen [6] wech kenne; onder alle heydenen u heyl.

4 De volcken sullen u / o Godt / loven: de volcken/ altemael/ sullen u loven.

5 De natien sullen haer verblijden/ ende juychen/ om dat ghy de volcke sult richten [in] rechtmaticheyt: ende de natien op der aerden / die sult ghy leyden/ Sela!

6 De volcken sullen u / ô Godt/ loven: de volcken/ altemael / sullen u loven.

7 De aerde geeft haer gewas: Godt/ onse Godt/ sal ons segenen.

8 Godt sal ons segenen: ende alle eynden der aerde sullen hem vreesen.

Psalm Lxviij.

By't opbrengen van de Arke des verbonts in Zion / vermaent David / datmen Godt lobe over sijne wonderbare liefde ende kracht/ door de welcke hy sijn volck uyt Egypten verlost / door de woestijne geleyt / in Canaan gevoert ende geplant/ hare vyanden gedempt / ende Zion tot sijne ende sijner Arke woonstede verkoren heeft: onder welcke saken hy sich inden geeste verheugt over onsen Heere Iesu Christo, bysonderlick over sijne verrijsenisse ende hemelvaert / mitsgaders de heylsame gaven ende weldaden/ die de kercke der Joden ende heydenen daer van geniet / soo op aerden/ als in't hemelsch Canaan / om Godt eeuwichlick te prijsen.

1 Siet Psal. 48. op v. 1. ende 4. op v. 1.
a Num. 10. 35.
2 Gelijck door Mose geprophetecrt is/ Num. 10. 35. De sin deser woorden is: als Godt opstaet, so worden, &c. dierglijcke t'samenvoeginge van twee leden/ ende verwisselinge van tijden / wort in dien sin dickwijls gebruyckt / insonderheyt in het boeck Jobs ende der Psalmen / and. Dat Godt opstae, &c. ofte / Laet Godt opstaen, biddende ende wenschender wijse/ en so in't volg. De sin is/ als Godt sich (om soo te spreken) maer begint te reppen so ist met al het woeden der vyanden gedaen. De Propheet neemt dese woorden uyt Num. 10. 35. waer uyt/ als oock uyt vss. 25/ 26. afgenomen wort/ dat

1 EEn [1] Psalm / een Liedt Davids: voor den Opper-sang-meester.

2 [a] [2] Godt sal opstaen / sijne vyanden sullen verstropt worden: ende sijne haters sullen van sijn aengesichte vlieden.

3 Ghy sultse verdrijven / gelijck roock verdreven wort; gelijck was voor het vyer smelt/ sullen de godtloose vergaen van Godes aengesichte.

4 Maer de rechtveerdige sullen sich verblijden/ sy sullen van vreuchde opspringen voor Godts aengesichte/ ende van blijtschap vrolick zijn.

5 Singet Gode / psalm-singet sijnen Name / [3] hooget de wegen voor dien die in de [4] vlacke velden rijdt/ om dat sijnen Naem is [5] HEERE; en springet op van vreuchde voor [6] sijn aengesichte.

6 Hy is een vader der weesen/ ende een [7] Richter der weduwē; Godt/ in de [8] woonstede sijner heylicheyt.

desen Psalm van David gemaeckt zy over het opbrengen der Arke in Zion 2. Sam. 6. ofte / de victorien/ die op Godts antwoorde ende belofte/ (by de Arcke gegeven) verkregen zijn/ siet 2. Sam. 5. 19/ &c. ende 8. 1/ &c. ende voornemelick op de victorieuse verrysenisse ende hemelvaert onses Heeren Christi (wiens voorbeelden dit waren) over alle sijne ende onse geestelicke vyanden/ als te sien/ Ephes. 4. vss. 8/ 9/ 10. 3 Dit duy= geestelicke / waer van Jesa. 40. 3. anders/ verhoocht dien, die &c. het Hebr. woort wort dickwijls ende eygentlick gebruyckt / van ophoogen der wegen ende straten, doch voorts oock van hoochlick roemen, met lof verheffen. Prov. 4. 8. item / sich verheffen. Exod 9. 17. 4 Sommige verstaen hier (uyt vergelijckinge van ond. v. 34.) den derden Hemel / alsoo genoemt van wegen de groote ruymte, ende volkomene lieflickheyt. Vgelijckt Job 22. 14. ende Psal. 16. 11. 5 *Hebr.* Iah. dat soo veel is als Iehova, zijnde daer van afgekort. Vgel. 2. Sam. 6. 2. ende siet Gen. 3. op v. 4. ende Psal. 89. op v. 8. 6 T. w. Godts/ die sijn tegenwoordicheyt boven de Arke openbaert. 7 Die haer recht uytvoert/ en 't ongelijck/ haer aengedaen/ wreeckt. 8 D. sijne heylige wooninge.

7 Een Godt / die de [9] eensamen sett in eē huysgesin/ voert uyt die in boeyen [10] gevangen zijn: maer de [11] afvallige woonen in het [12] dorre.

8 O Godt/ doe ghy voor het aengesichte uwes volcks uyttoocht; doe ghy daer henen tradet inde woestijne/ [13] Sela!

9 [b] Daverde de aerde / oock [14] dropen de hemelen voor Godts aenschijn; [15] [selfs] dese Sinai / voor 't aenschijn Godts / des Godts van Israel.

10 Ghy hebt [16] seer milden regen doen [17] druppen / o Godt; ende ghy hebt uwe [18] erffenisse gesterckt / alsse mat was geworden.

11 Uwen [19] hoop woonde daer in: ghy [20] bereyddetse [21] door uwe goetheyt voor den [22] elendigen / o Godt.

12 De Heere gaf [23] te spreken: der [24] bootschappers van goede tijdingen was eene groote heyrschare.

13 De Coningen der heyrscharen vloden wech / sy [25] vloden wech: ende [26] sy die thuys bleef deelde den roof uyt.

14 Al laecht [27] ghylieden tusschen [28] twee rijgen van steenen/ [so sult ghy doch worden als] vleugelen eener duyve / overdeckt met silver; ende welcker vederen zijn met uytgegravenen geluwen gonde.

15 Als de almachtige de Coningen [29] daer in [30] verstroyde / wert [31] sy sneeuwit [als] op [32] Tsalmon.

16 De berch Basan is een berch [33] Godes: de berch Basan is een [34] bultige berch.

17 Waerom [35] springet ghy op / ghy bultige bergen? [c] desen [36] berch/ heeft Godt begeert tot sijne wooninge: oock salder de HEERE woonen in eeuwicheyt.

18 Godts [37] wagenen zijn [38] tweemael tien duysent / de duysenden [39] verdubbelt:

9 Vergel. Psal. 113. v. 9.
10 *Hebr.* gebonden. Vgel. Psal. 107. 10. ende 146. 7. And. die de gebondene uytvoert in goede gelegentheyt, ofte/ geluckelick, voorspoedelick. ofte/ ter rechter tijt.
11 Ofte/ wederhoorige, wederstrevende, rebelle.
12 D. in elende/ ende gebreck: het Hebr. woort betreckent eygentlick blanck, glat, ende voorts / dorre plaetsen / die blanck, glat, ende kael zijn. D. onvruchtbaer. Vgel. Nehem. 4. op v. 13.
13 Siet Psal. 3. op v. 3.
b Exod. 19.
14 D. sy vloeyden gelijck als tot water wech / van ontsich/ angst ende vreese/ vermits uwe tegenwoordicheyt/ als ghy het volck Israels door de woestijne voerdet nae Canaan.
15 Als met den vinger op desen berch wijsende/ Vgel. Deut. 33. 2. Judic. 5. op vss. 4/ 5. Jesa. 64. vss. 1/ 2.
16 *Hebr.* regen der mildicheden, ofte/ liberaelheden.
17 Ofte/ gesprengt, als wanneer yemant yets met water besprengt / sprengende dat hier ende daer.
18 T. w. het lant Canaan / als blijckt in't volgende vs/ dat hebt ghy besocht als u eygen erfgoet/ verversschende het selve door regen / als het van droochte gelijck als moede ende mat was. Vgel. Deut. 11. 11/ 12. en siet Exod. 15. 17. 2. Sam. 20. 19. Jerem. 2. 7. ende 50. 10/ 11. sommige voegē 't woort erffenisse by't voorgaende lidt aldus: ghy hebt uwe erffenisse met eenen seer milden regen bedrupt.

19 Ofte/ gedierte. Het hebreeusch woort betreckent eygentlick levendich, ende voorts gedierte, insonderheyt wilt gedierte, als zijnde seer levendich/ maer wort oock wijders genomen voor eenen hoop, troupe, leger, ofte geselschap van menschen/ soo quade / 2. Sam. 23. 13. als goede/ gelijck hier/ ende beyds in een vs/ Psal. 74. 19. wy gebruycken oock in onse tale sulcke maniere van spreken/ arme dieren, dat arme dier, van verlegene menschen. 20 Te weten/ uwe erffenisse. ofte/ bereydet [allen segen]: ofte/ ghy bracht den elendigen te rechte. 21 Ofte / met uwen goede. 22 Te weten / u volck Israel / dat in Egypten veel hadde geleden/ ende dat alle vyanden op het lijf wilden.
23 *Hebr.* gaf reden, sprake. D. stoffe om te spreken/ T. w. van victorien. And. sal geven.
24 *Hebr.* bootschapsteren. het welcke verstaen wort van bootschappende zielen. D. persoonen/ nae den aert der Hebr. tale. Het was wel eene wijse in Israel/ dat de vrouwen ende Jonge dochteren/ de victorien roemden/ ende Godt daer voor danckten/ ende triumph songen. (Siet Exod. 15. 20/ 21. Jud. 5. 1/ &c. ende 11. 34. 1. Sam. 18. 6/ 7. Vgel. oock 2. Sam. 1. 20.) maer hier moetmen verstaen de bootschappers vande verkregene victorien in den ouden Testamente / ende de Apostelen ende Euangelisten in den nieuwen Testamente. Siet Jes. 40. 9. 25 Ofte / vlieden wech, als zijnde woorden der bootschapperen. 26 De vrouwe / D. de vrouwen/ die niet in den strijt trecken/ maer het huys bewaren: ofte / de nederlage is soo groot geweest / dat selfs de vrouwen sonder schroom mede uytgekomen zijn om den roof te deylen. Vgel. 2. Sam 1. op v. 24.
27 De Propheet spreeckt hier Godts volck aen: hoe wel der zijn / die 't duyden op de vyanden/ aldus: So, ofte / wanneer ghy ligget, &c. elck een van de vleugelen der duyve (dat is/ der kercke) is, &c. en hare vederen zijn, &c. 28 Verst. heert-steenen/ alsmen in de legers ende oock wel elders (noch hedensdaechs) pleecht op te leggē/ om vyer daer tusschen te stoken/ om te koken/ potten ende ketelen daer by te setten/ ofte over te hangen. And. tusschen treeften. potten, &c. den sin op een uytkomende/ de welcke is: al waert ghy tot d'uyterste dienstbaerheyt en smaetheyt (als in Egypten) verstooten/ beroockt en besmoockt als kocks ende kocks-jongens / so sal u evenwel Godt door sijnen genadigen segen weder doen blincken/ gelijck eene schoone vliegende duyve/ die als van silver ende gout is glintzerende.
29 T. w. in sijne erffenisse/ Canaan/ uyt vss. 10/ 11. 30 And. sal verstroyen, so sult ghy, &c. *Hebr.* uytbreydde: Dat is/ verstroyde/ verjoech / als Zach. 2. 6.
31 N. Godts erffenisse. ofte/ het wert sneeu-wit. ofte/ ghy [ô Godt] maecktese sneeu-wit.
32 D. in't midden des lants/ daer dese berch gelegen was by Sichem. Siet Jud. 9. 48. Sommige meynen dat David hier gesien heeft op de beteeckeninge van het woort Tsalmon/ als of hy seyde/ daer het lant te vooren als met donckere swarte schaduwe overdeckt was/ wert het blanck/ luchtich/ klaer ende als sneeu-wit/ van vreuchde ende triumph/ welck oock niet qualick en past op de gelijckenisse/ in't voorgaende vs verhaelt. 33 Dat is/ seer hooch/ oock vet ende vruchtbaer. Siet Gen. 13. op v. 10. ende Psal. 36. 7. van Basan siet Deut. 32. op v. 14. ende Psal. 22. op v. 13. 34 *Hebr.* een berch der bulten, dat is/ hebbende vele schoone heuvelen ende hoochten. 35 Als triumpherende en u beroemende boven desen berch Zion. 't Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden/ ende daerom verscheydentlick overgesett. c Psal. 87. 1. ende 132. 13. 36 Te weten Zion, als of hy seyde: Alle andere volcken ende Coninckrijcken mogen haer beroemen waer van ende soo hooge als sy willen / sy konnen evenwel met Godts kercke niet worden vergeleken / noch tegen haer met alle hare hoocheyt ende trotzicheyt opkomen/ noch de selve dempen: om dat sy / alleen / vereerlickt is met Godts genadige tegenwoordicheyt/ residentie ende eeuwige inwooninge. Vgel. Psal. 132. 13/ 14. Apoc. 14. 1.
37 Ofte/ ruyterye, verstaet de Engelsche heyrscharen/ bereydt tot Godes-dienst/ om sijn volck te beschermen tegen der vyanden gewelt / die veel op menichte van wagenen plegen te roemen. Siet 1. Reg. 6. vss. 15/ 17. 38 *Hebr.* twee milioenen. dat is/ seer vele/ ontallicke / duysenden. het getal van tienen wort alsoo voor menichte ende veelheyt gebruyckt/ ende volgens de verdubbelinge van tien duysent noch meer. Siet Genes. 31. 41. Matth. 18. 24. 39 *Hebr.* verdubbelinge. And. Engelen. het Hebr. woort wort alsoo alleenlick hier gevonden.

De Heere is onder hen/ een [40] Sinai in heylicheyt.

19 [d] [41] Ghy zÿt opgevarē in de hooghte/ ghy hebt de [42] gevanckenisse gevanckelick gevoert / ghy hebt gaven genomen [43] [om uyt te deelen] onder de menschen; Ja oock de [44] wederhoorige/ [45] om [by u]te woonen/ o HEERE Godt!

20 [46] Gelooft zy de Heere; [47] dach by dach [48] overlaedt hy ons : Die Godt [is] onse salicheyt/ Sela!

21 Die Godt is ons een Godt van [49] volkomene salicheyt: ende by den HEERE/ den Heere/ zÿn [50] uytkomsten [51] tegen den doot.

22 Voorseker sal Godt den kop sÿner vyanden [52] verslaen; den [53] hayrigen schedel/ des genen die in sÿne [54] schulden wandelt.

23 De Heere heeft geseyt; [55] Ick sal wederbrengen uyt [e] Basan: Ick sal wederbrengen uyt de [f] diepten der zee.

24 Op dat ghy uwen voet/ [ja] de tonge uwer honden/ moogt steken in het bloet/ [56] van de vyanden / van een yegelÿck van hen.

25 O Godt / [57] sy hebben uwe gangen gesien/ de gangen mÿns Godts/ mÿns Coninckx/ in't Heylichdom.

26 De [58] Sangers gingen voor / de Speellieden achter/ in't midden de [59] trommelende maechden.

27 Lovet Godt in de Gemeenten: den Heere; ghy die zÿt uyt den [60] sprinck-ader Israels.

28 [61] Daer is Benjamin de [62] kleyne/ die over hen [63] heerschte / de Vorsten van Juda [met] hare [64] vergaderinge; de Vorsten van Zebulon/ de Vorsten van Naphtali.

29 Uwe Godt heeft uwe sterckte [65] geboden: sterckt / o Godt/ dat ghy [66] aen ons gewrocht hebt!

30 Om uwes [67] Tempels wille te Jerusalem / [68] sullen u de Coningen [g] geschenck toebrengen.

31 [69] Scheldt het [70] wilt gedierte des [71] riedts / de vergaderinge der [72] stieren/ met de [73] kalveren der volcken; [ende] dien/ die sich [74] onderwerpt met stucken silvers: [75] hy heeft de volcken verstropt / [die] lust hebben in oorlogen.

32 [76] Princelicke gesanten sullen komen uyt Egypten : [77] Moorenlant sal sich [78] haesten sÿne handen tot Godt uyt te strecken.

33 Ghy Coninckrÿcken der aerde/ singet Gode : psalm-singet den Heere/ Sela!

34 Dien die daer rÿdt in den Hemel der hemelen [79] die van outs is: siet/ hy geeft sÿne [80] stemme/ eene stemme der sterckte.

35 Geeft Gode [81] sterckte: sÿne [82] hoocheyt is over Israël/ ende sÿne sterckte in de [83] bovenste wolcken.

36 O Godt ghy zÿt vreeslick uyt uwe [84] heylichdommen : de Godt Israëls / die geeft den [85] volcke sterckte ende krachten: [86] Gelooft zy Godt.

40 D. de heerlickheyt ende heylicheyt Godts isser sodanich / alsse haer eertÿts op dē berch Sinai vertoont heeft. Sulcx datse op Sinai nu niet en is te soecken.
d Ephes. 4. 8.
41 Godt is wel grootelicx verhoogt door de victorien/ die hy sÿnen volcke Israel in Canaan verleent heeft / maer dat dit eygentlick siet op de victorie onses Heeren Iesu Christi, die alle sÿne ende onse geestelicke vyanden overwonnen/ ende in sÿne hemelvaert als in triumphe gevanckelick gevoert heeft / ende (gelijck nae de victorie plach te geschieden) uyt sÿnen throon overvloet van allerleye gaven heeft uytgedeylt in sÿne Kercke/ selfs aen ongeloovige / tot haerder bekeeringe ende inlijvinge in Godts Kercke/ daer van betuycht de Apostel. Ephes. 4. 8/ &c.
42 Dat is / gevangene. siet Num. 31. op v. 12.
43 Ofte/ [om te geven]. van sulcken gebruyck des woorts nemen, Siet Genes. 12. op v. 15. ende Hose. 14. op v. 3. item Ephes. 4. 8. alwaer d'Apostel dese woorden aentreckt / ende voor genomen. gegeven gebruyckt.
44 D. ongeloovige, verst. hebt ghy gevangen genomen onder uwe gehoorsaemheyt. Vgel. 2. Corint. 10. 5. ofte/ [onder] de wederhoorige, te weten / deylt ghy gaven uyt.
45 D. op datse in uwe Kercke souden woonen. And. om [in hen] te woonen : op dat ghy door uwen Geest in hen soudet woonen. And. om te woonen by dē HEERE Godt. Verstaet de vereeniginge der Joden ende Heydenen door een geloove in Christo.
46 *Hebr.* gesegent.
47 *Hebr.* dach dach.
48 T. w. met gaven/ uyt v. 19.
49 *Hebr.* der salicheden.
50 Vergel. 1. Corint. 10. 13.
51 Ofte/ in den doot, dat is/ in't midden des doots.
52 Ofte/ doorwonden, doorsteken.
53 Ofte/ den hayr-top, *Hebr.* schedel des hayrs. dat is/ die der soo trots/ wilt ende schricklick/ als een roover ofte straetschender / uyt siet. Vgel. Job 5. op v. 5.
54 D. die soo onbekommert ende onbeschroomt in sÿne boevestucken immer ende steets voortgaet/ ende alsoo de schult sÿner sonden ophoopt.
55 D. ick sal mijn volck uyt alle nooden harer vyanden nu soo wel verlossen / als ick eertÿts hare voor-ouders verlost hebbe van Og / den Coninck van Basan, ende van de Egyptenaren in het roode meyr. Num. cap. 21. Exod. 14.
e Num. 21. 33.
f Exod. 14. 24.
56 Dat uyt de verslagene vyanden/ ja uyt een yeder van hen/ ofte / dien hayr-top ende sÿnen aenhanck gevloten sal zijn. Vg. Psal. 58. 11.
57 U volck. Dit schijnt te sien op het inbrengen der Arke in Zion/ (siet 2. Sam. 6, 13.) ofte immers op 't wederbrengen van de Arke/ nae de verkregene victorien, siet 2. Sam. 11. op v. 11.
58 Verg. 2. Sam. 6. 5. 1. Chron. 13. 8.
59 Gelijckmē te dier tijt gewoon was te doen/ wanneermen vreuchde bedreef eñ triumph hielt. siet Exod. 15, 20. Jud. 11. 34. 1. Sam. 18, 6. Jer. 31. 4/ &c. eñ Vg. vov. v. 12.
60 D. die uwen oorspronck hebt uyt Jacob/ gelijck de riviere uyt eenen sprinck-ader : want de 12 stammen uyt hem gesproten waren. Vgel. Deut. 33. op v. 28. ende Jes. 48. 1.
61 T. w. in de Gemeynten ofte vergaderingen zijn alle stammen / soo wel de verre gelegene (als Zebulon ende Naphtali) als de naeste / Benjamin ende Juda.
62 Om dat desen stam van den jongsten broeder gesproten was / ende seer gemindert door de nederlage voor Gibea. Judic. 20.
63 Om dat de eerste Coninck Saul daer uyt gesproten was.
64 Het Hebr. woort wort alsoo hier alleen gevonden/ komende van een woort dat steenigen, met steenen overwerpen, beteeckent : gelijck daer van oock een ander woort komt/ dat eenen steen-hoop beteeckent/ soo wort dit alhier genomen/ voor eene menichte, raet, geselschap, vergaderinge, van oversten die oock by eenen steen vergeleken worden / (Siet Genes. 49. op v. 24.) om datse de vasticheyt der Gemeynte zijn.
65 D. voor u besloten/ verordineert ende u toegeschicht. Siet Levit. 25. op v. 21. ende Psal. 42. 9.
66 Ofte / voor ons, in ons.
67 Als die door mijnen sone sal gebouwt zijn : David hadde wel voor / den Tempel te bouwen / maer wert van Godt door Nathan bericht / dat Salomo dien soude bouwen. 2. Sam. 7. Sommige hechten dese woorden aen't voorgaende aldus: Sterckt, &c. uyt uwen Tempel, dat is/ Palleys/ Tabernakel/ heylichdom/ (dat naderhant in den Tempel gebracht wert) zijnde de plaetse der Arke/ daer Godt geseyt wort te woonen. And. na dat uwen tempel sal geweest zijn te Ierusalem. D. na de verwoestinge des Tempels, verstaende de beroepinge der heydenen. ofte aldus; om uws tempels. om Ierusalems wille, &c.
68 Ofte / laet u de Coningen geschencken brengen. Dit is eensdeels geschiet ten tijde van Salomo / ende Hizkia. 1. Reg. 10. 10/ 24/ 25. 2. Chron. 32. 23. Jesa. 18. 7. maer principalick geestelick vervult in den nieuwen Testamente door de bekeeringe der heydensche Coningen ende Princen. Vgel. Jes. 49. 22/ 23. ende hier de volgende vss. 32/ 33. item Psal. 72. 10.
g 1. Reg. 10. 11, 24, 25. 2. Chron. 32. 25. Psal. 72. 10. ende 76. 12.
69 Van Godts schelden siet Psal. 9. op v. 6. And. verdoet.
70 Hier door kannen in't gemeyn verstaen de vyanden van Godts volck/ die de H. Schrift by wilde dieren vergelijckt/ ofte/ den Coninck van Egypten in't bysonder / wiens hof aen de Riviere lach/ daer veel riets was. Vgel. Jesa. 19. 6. ende Exod. 2. 3/ 4. And. den hoop der spies-dragers, ofte/ schutters, om dat de spiessen ende pijlen van dick ende sterck riedt in sommige plaetsen gemaeckt wierden.

71 Dat aen't riet woont/ ofte sich daer in onthoudt : sommige verstaē hier voor/ weeldige ende vette plaetsen/ uyt Jesa. 35. 7.
72 Der wilde krijchs-oversten/ ofte trotze Regenten. siet Psal. 22. op v. 13.
73 De gemeene krijchs-lieden / ofte weeldige vertele onderdanen der godtloose Regenten. sommige verstaē hier by sonderlick den calverdienst der Egyptenaren.
74 *Hebr.* sich nederwerpt om als met voeten getreden te worden, verst. de huychelaers / die met veynsinge van groote deemoedicheyt mede geschencken aenbrengen. Vgel. Deut. 33. 29. 2. Sam. 22. 45. met d'aentreck. Siet oock Prov. 6. 3. And. die sich nederleyt op stucken silvers. D. in groote pracht leeft.
75 Dit spreeckt de Propheet tot Godts volck/ met vertrouwen/ dat Godt dit gebedt sal verhooren/ ende de krijch-suchtige vyanden van Godt ende sijn volck verdelgen.
76 Het Hebr. woort wort alleenlick/ (als oock eenige andere) in desen Psalm gevonden. Siet wijders op v. 30.
77 D. de Mooren. *Hebr.* Cusch. Siet Genes. 2. op v. 13.
78 *Hebr.* sal sijne handen doen loopen tot Godt.
79 *Hebr.* in den hemel der hemelen der outheyt. D. den hoochsten ofte derden hemel/ die (neffens d'andere) van alle tijden/ ja van den beginne der werelt geweest is. Siet 1. Reg. 8. op v. 27.
80 Verst. den donder/ waer door hy sÿne Godtlicke kracht ende Majesteyt sonderlinge openbaert. Siet Psal. 29. op v. 3. And. hy geeft een sterck geluyt met, ofte/ door sijne stemme.
81 Siet Psal. 8. 3. ende 29. 1.
82 Als Deut. 33. 26.
83 And. hemelen , alsoo genoemt van wegen haer seer dun ende subtijl wesen.
84 Den Tabernakel / daer in verscheydene heylige wooningen waren/ mitsgaders den hemel/ daer door afgebeeldt.
85 N. Israel/ sÿnen volcke.
86 *Hebr.* gesegent.

Psalm Lxix.

David (mitsgaders de Heere Christus onder sijn voorbeelt) klaeght tot Godt over sijn menichvuldich swaer lijden / bidt yverichlick om verlossinge / geeft sÿne verstockte vyanden over ten rechtveerdigen verderve / ende prijst Godt voor de behoudenisse sÿner kercke.

1 [EEn Psalm] Davids : voor den [1] Opper-sang-meester/ op [2] Schoschannim.

2 Verlost my / o Godt : want de [3] wateren zÿn gekomen tot aen de ziele.

3 Ick ben gesoncken in [4] grondeloose modder/ [5] daer men niet en kan staen : ick ben gekomen in de diepten der wateren/ ende de vloet [6] overstroomt my.

4 Ick ben vermoeyt van mÿn roepen/ mÿn keel is ontsteken / mÿne oogen zÿn beswecken : daer ick ben hopende op mÿnen Godt.

5 Die my [7] sonder oorsake haten / zÿn meer dan de hayren mÿns hoofts ; die my soecken te [8] vernielen / die my om [9] valsche oorsaken vyant zÿn/ zÿn machtich geworden: [10] dat ick niet gerooft en hebbe/ moet ick alsdan wedergeven.

6 O Godt / ghy weet van mÿne [11] dwaesheyt : ende mÿne schulden en zÿn voor u niet verborgen.

7 [12] Laetse door my niet beschaemt worden/ die u verwachten/ ô Heere/ HEERE der heyrscharen: laetse door my niet te schande worden/ die u soecken / ô Godt Israëls.

8 Want om uwent wille draech ick versmaetheyt : schande heeft mÿn aengesichte bedeckt.

9 [13] Ick ben mÿnen broederen vreemt

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 Siet Psal. 45. op v. 1.
3 D. overgroote perijckelen dreygen my het leven te benemen. siet 2. Sam. 22. op v. 17. alsoo vss. 3/ 15/ 16.
4 *Hebr.* modder der grondeloosheyt. ofte/ diepte.
5 *Hebr.* ende daer en is (om soo te spreken) geene standinge, D. geene vasticheyt / gront / ick sincker al dieper ende dieper in.
6 D. dreycht my wech te rucken. hier wort gebruyckt het woort Schibboleth, waer van Judic. 12. op v. 6. alsoo onder v. 16.
7 *Hebr.* te vergeefs, om niet.
8 *Hebr.* die my vernielen, dat is/ soecken te vernielen/ uyt te roeyen/ neder te smijten / die daermede steets besich zijn/ het schort aen haer niet/ wil hy seggen. Vgel. Psal. 56. op v. 2.
9 *Hebr.* [om] leugen. valscheyt.
10 David wil seggen / dat hy onschuldich zijnde/ nochtans als een schuldige ofte misdadige wort gehandelt. Dit moet oock op Christum geduydt worden/ die niet sÿne eygene/ maer onse sonden/ heeft gedragen/ Jes. 53. 4/ 5/ 6/ 7/ 8. 1. Pet. 2. 24. ende 3. 18. Sommige duyden 't op den Heere Christum in desen sin/ dat hy 't onrecht heeft moeten lijden/ om dat hy geseyt hadde/ dat hy Godts Sone was/ daer hy in der waerheyt Godts eygen ende eeuwige Sone was / eens wesens met den Vader / ende geene geroofde Godtheyt hebbende. Siet Phil. 2. 6. ende Joh. 19. 7.
11 Of ick schuldich ben aen de sonden ende boose stucken/ die sy my te laste leggen : het ongelijck / dat sy my aendoen/ is u bekent, alsoo Job 16. 18. Aerde en bedeckt mijn bloet niet, T. w. indien ick 't mochte vergoten hebben. Vgel. Psal. 38. 6.
12 De vroome (wil hy seggen) die 't met my houden/ ende eene goede uytkomste mijner saken/ volgens u woort/ verwachten/ ende beschaemt souden uytkomen/ so ghy my verliet : nu is mijne sake niet alleen hare sake/ maer oock uwe sake/ dewijle ick ende sy ons t'samen aen u ende u woort houden/ daerom/ &c.
13 D. niemant wil my kennen/ selfs oock niet mijne naeste vrienden, Vgel. Job 19. 13/ 14/ 15/ 16. ende vov. Psal. 27. 10. met d'aentreck.

gewor-

geworden; ende onbekent mijner moeder kinderen.

10 [a] Want den yver[14] van u huys heeft my verteert: ende de smaetheden der gener die u smaden / zijn op my gevallen.

11 Ende ick hebbe geweent [15] in't vasten mijner ziele: maer 't is my geworden tot [16] allerley smaet.

12 Ende ick heb eenen [17] sack tot mijn kleet [18] aengedaen: maer ick ben hen tot een spreeckwoort geworden.

13 Die in de poorte [19] sitten / klappen van my: ende ick ben een [20] snarenspel der gener die [21] stercken dranck drincken.

14 Maer [22] my aengaende / mijn gebedt is tot u / ô HEERE; daer is een [23] tijt des welbehagens / o Godt / door de [24] grootheyt uwer goedertierenheyt: verhoort my door de [25] getrouwicheyt uwes heyls.

15 Ruckt my uyt den [26] slijck / ende laet my niet versincken: laet my gereddet worden van mijne haters / ende uyt de diepten der wateren.

16 Laet my de watervloet niet overstroomen / ende laet de diepte my niet verslinden: noch en laet den put sijnen mont over my niet toesluyten.

17 Verhoort my / o HEERE / want uwe goedertierenheyt is [27] goet: siet my aen nae de [28] grootheyt uwer barmherticheden.

18 Ende en verbercht u aengesichte niet van uwen knecht: want my is bange; haest u / verhoort my.

19 Naedert tot mijne ziele / bevrijdtse: verlost my [29] om mijner vyanden wille.

20 Ghy weet [30] mijne versmaetheyt / ende mijne schaemte / ende mijne schande: alle mijne benauwers zijn [31] voor u.

21 De versmaetheyt heeft mijn herte gebroken / ende ick ben seer swack: ende ick hebbe gewacht nae medelijden / maer daer en is geen; ende nae vertroosters / maer en hebse niet gevonden.

22 Ja [b] sy hebben my [32] galle tot mijne spijse gegeven: ende in mijnen dorst / hebbense my edick te drincken gegeven.

23 [c] Hare [33] tafel worde voor haer aengesicht tot een strick / ende tot [34] volle vergeldinge tot een valstrick.

24 Laet hare [d] oogen duyster worden / datse niet en sien: ende doet hare [35] lendenen geduerichlick waggelen.

25 Stort over hen uwe gramschap uyt: ende de hitticheyt uwes toorns [36] grijpese aen.

26 [e] Haer [37] palleys zy verwoest: in hare tenten en zy geen inwoonder.

27 Want sy vervolgen dien ghy [38] geslagen hebt: ende [39] maken een praet van de smerte [40] uwer verwondden.

28 [41] Doet misdaet tot hare misdaet:

a Iohan 2. 17. Rom. 15. 3.
14 D. tot / ofte / voor u huys. Dit wort geduydt op onsen Heere Christum. Joh. 2. 17. ende Rom. 15. v. 3.
15 Ofte / met. de sin is / als ick mijne ziele / ofte persoon / met vasten pijnichde ofte quelde. Vgel. Psal. 35. 13.
16 *Hebr.* Smaetheden.
17 Siet Genes. 37. op v. 34.
18 *Hebr.* gegeven.
19 Daer men't gerichte houdt / ende 't volck by een komt. siet Genes. 22. op v. 17.
20 Ofte / speel-liedeken. siet Job 30. 9. met d'aenteeckeninge.
21 *Hebr.* Schechar. siet Levit. 10. op v. 22. dat is / der dronckaerts. hy wil seggẽ / datse in hare dronckene gelagen spotliedekens van hem songen ende speelden.
22 Als of hy seyde: ick en weet in alle dese mijne swaricheden geene andere toevlucht als tot u.
23 Besloten in uwẽ wijsen ende seer genadigen raedt / waerinne ghy de tijden ende minuten hebt geordineert / wanneer ghy metter daet wilt ende sult bewijsen / wat gunste ghy uwẽ kinderen toedraecht. and. [in] den tijt des welbehagens verhoort my, ô Godt, nae. &c. Vgel. Jesa. 49. 8. 2. Cor. 6. 2.
24 Ofte / veelheyt.
25 Dat is / heylsame trouwe / die vereyscht dat ghy nae uwe beloften my hooret ende helpet.
26 Vergel. Psal. 40. 3. ende Job 30. 19.
27 Dat is / lieflick / hurtich / troostelick. vergelijckt Psal. 63. v. 4.
28 Ofte / veelheyt.
29 Om datse soo wreet / bitter ende onversoenlick zijn / ofte / op datse geenen roem over mijnen ondergangh dragen tot oneere uwes H. naems.
30 Die ick van mijne vyanden moet lijden sonder mijne schult. Vgel. v. 6.
31 Zijn u bekent / voor uwe oogen niet verborgen.
b Matth. 27. 34, 48. Marc. 15. 23. Ioh. 19. 28, 29.
32 Ofte / venijn, vergiftichkruyt. yets dat boven maten bitter ende seer schadelijck was. Siet Deut. 29. 18. ende 32. 32. Klaegl. 3. 19. Hose. 10. 4. Amos 6. 12. door't water daer van / wort bittere elende beduydt / Jerem. 8. 14. ende 9. 15. ende 23. 15.
c Rom. 11. 9.
33 Dat is / spijse / dranck / ende wat tot des menschen onderhoudt ende verquickinge soude dienen: waermede de godtloose dickwijls tot haer verderf verstrickt ende gevangen worden. siet Rom. 11. 9. ende Vgel. 2. Cor. 2. 15/16. dese ende de volgende gebeden ende wenschingen zijn prophetyen van lichamelicke ende geestelicke / tijtlicke ende eeuwige straffen / die den verstockten vyanden Godts / sijner kercke / ende bysonderlick onses Heeren Iesu Christi, souden overkomen.
34 *Hebr.* vergeldingen: dat is / tot Godts volle weder-wrake / van 't gene sy in't voorgaende vs gesegt worden gedaen te hebben. and. 't gene tot vrede, ofte / welstant soude dienen, [worde / ofte / zy hen] tot eene valle.
d Rom. 11. 10. Iesa. 6. 9. ende 29. 10. ende 44. 18.
35 Datse onsterck ende krachteloos zijn.
36 Datse uwen toorn gevoelen.
e Actor. 1. 20.
37 Ofte / burcht, kasteel, slot, heerlicke magnifijcke timmeragien.
38 D. dien ghy vaderlick kastijdt ende beproeft / dien soecken sy voorts op 't lijf te vallen ende te vermelen. Vgel. wijders (onsen Heere Christum aengaende) Jesa. 53. 4/5. Matth. 26. 31.
39 D. sy schimpen ende spotten daer mede.
40 D. die ghy om uwent wille / om uwes Naems wille / laet lijden. Vgel. ond. v. 34. ende aengaende de maniere van spreken / Psal. 37. 22.
41 *Hebr.* geeft, stelt. Dat is / laetse vallen van d'eene sonde in d'andere / geeftse over in eenen verkeerden sin / &c. siet Rom. 1. vss. 24/28. ende 11. 8. 1. Thessal. 2. 16. ende 2. Thessal. 2. v. 11. Item / Mat. 23. 32. sommige verstaen door misdaet. de straffe der misdaet. als of hy seyde; doet straffe tot hare straffe.

ende en laetse niet komen tot uwe [42] gerechticheyt.

29 Laetse [43] uytgedelcht worden uyt het boeck [44] des levens: ende met de rechtveerdige niet aengeschreven worden.

30 Doch ick ben elendich ende in smerte: u heyl / o Godt / sette my in een hooch vertreck.

31 Ick sal Godts Name prijsen met gesanck; ende hem met dancksegginge groot maken.

32 Ende 't sal den HEERE [45] aengenamer zijn dan een [46] osse / [ofte] een gehoornde varre / die [de [47] klaeuwen] verdeelt.

33 De [48] sachtmoedige dit gesien hebbende / sullen sich verblijden: ende ghy die Godt soeckt / u lieder herte sal leven.

34 Want de HEERE hoort de nootdurftige: ende hy en veracht sijne [49] gevangene niet.

35 Dat hem prijsen / den hemel / ende de aerde; de zeen / ende al wat daer in [50] wriemelt.

36 Want Godt sal [51] Zion verlossen / ende de steden van Juda bouwen: ende aldaer sullen [52] sy woonen / ende [53] haer erflick besitten:

37 Ende het [54] zaet sijner knechten sal haer be-erven; ende de liefhebbers sijns Naems sullen daer in woonen.

42 Datse voor u niet worden gerechtveerdicht / ende vrygesproken van hare sonden. Siet Rom. 10. 3. Philip. 3. 9. Joh. 12. vss. 39/40. maer / niet geloovende / in hare sonden sterven / Joh. 8. 24.
43 D. (als de volgende woorden verklaren) doet blijcken / datse niet en behoorẽ tot het getal uwer uytverkorenen / ende hy u daer onder niet en zijn aen geschrevẽ / hoewel sy by haer selven ende andere menschẽ voor u volck worden gehouden / ende daer onder gerekent / maer snijt ghyse af / &c. Alsoo worden Job 39. 20. ontblooten van wijsheyt, ende / des verstants niet mede-deylẽ, door malkanderen verklaert. So dat ende hier bequamelick can genomen worden / voor / dat is. Siet hier van wijders Exo. 32. op v. 32/33. ende Vgel. Psal. 22. 31. ende 87. 6. item Jesa. 4. 3. Ezech. 13. 9. Rom. 11. 20.
44 Ofte / der levendigen.
45 *Hebr.* beter, dat is / bevalliger.
46 D. offerhanden van beesten. Siet Psal. 40. 7. ende 50. 13/14/15.
47 Siet Levit. 11. op v. 3.
48 Siet Psal. 10. op v. 17. ende 22. op v. 27.
49 *Hebr.* gebondene. dat is / sijne getrouwe knechten / die hy om sijns naems wille laet lijden: Vgel. Ephes. 3. 1. ende vov. v. 27.
50 Siet Genes. 1. op v. 21.
51 D. sijne kercke. Siet Psal. 2. op v. 6.
52 T. w. de sachtmoedige / die Godt soecken / sijne knechten ende liefhebbers. v. 33. ende in't volgende.
53 T. w. Zion: ende soo in't volgende vs.
54 D. de nakomelingen. Siet Psal. 22. op v. 31.

Psalm Lxx.

David bidt Godt om haestige hulpe / beschaminge sijner trotze vyanden / ende vreuchde der vroomen / tot grootmakinge sijns heyligen Naems.

1 [EEn Psalm] Davids / [1] voor den Oppersangmeester: [2] om te doen gedencken.

2 [a] [3] Haest u / o Godt / om my te verlossen: o HEERE / tot mijner hulpe.

3 [b] Laetse beschaemt / ende schaemroot worden / die mijne ziele soecken: laetse achterwaerts gedreven ende te schande worden / die lust hebben aen mijn quaet.

4 Laetse te rugge keeren tot loon harer beschaminge; die daer seggen; Ha / ha!

5 Laet in u vrolick ende verblijdt zijn / alle die u soecken: laet de liefhebbers uwes heyls geduerichlick seggen / Godt zy groot gemaeckt.

6 Doch ick ben elendich ende nootdurftich; o Godt / haest u tot my: ghy zijt mijne hulpe ende mijn bevrijder; HEERE / en vertoeft niet.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 Siet Psal. 38. op v. 1.
a Psal. 40. 14. &c.
3 Verg. dese Psalm met den 40 / van het 14 vs af tot den eynde toe / alwaer bykans de selve woorden gevonden worden: siet d'aenteeck. aldaer.
b Psal. 35. 4, 26. ende 71. 13.

Psalm Lxxj.

De Prophete zijnde in perijckel van achterhaelt ende overvallen te worden / protesteert van sijn vertrouwen op Godt alleen / dien hy bidt om haestige verlossinge van sijne listige ende wreede vyanden / volgens de gunste / die hy hem te vooren / ja van der jeucht aen / bewesen heeft / gevende hem altoos oorsake om sijnen naem te loven / dat hy oock bestandichlick belooft te doen / biddende met eenen / om volstandicheyt / ende behoudenisse in sijnen ouderdom / ende daer op vertrouwende / belooft Gode solemnele danckbaerheyt.

1 OP u / o HEERE / [a] betrouw' ick: en laet my niet beschaemt worden in eeuwicheyt.

2 Reddet my door uwe [1] gerechticheyt / ende bevrijdt my: neyght uw' oore tot my / ende verlost my.

3 Weest my tot eenen [2] rotzsteen om daer in te woonen / om geduerichlick daer in te gaen: ghy hebt [3] bevel gegeven [4] om

a Psal. 22. 6. ende 25. 2. 3. ende 31. 2, 3. Iesa. 49. 23.
1 Als Psal. 31. 2.
2 *Hebr.* rotzsteen der wooninge.
3 T. w. uwen Engelẽ / als Psal. 91. 11. ofte / ghy hebt verordineert / ordinantie gestelt / dat ick sal behouden worden.
4 Ofte / van.

my te verlossen; want ghy zijt mijne steen-rotze ende mijne burcht.

4 Mijn Godt/ bevrijdt my vande [5] hant des godtloosen; vande [6] hant des genen die [7] verkeerdelick handelt/ ende des [8] opgeblasenen.

5 Want ghy zijt mijne verwachtinge/ Heere HEERE; mijn vertrouwen van mijner jeucht aen.

6 Op u heb ick gesteunt van den buyck aen; van mijns moeders ingewant aen zijt ghy mijn [9] uyt-helper: [10] mijn lof is geduerichlick van u.

7 Ick ben [11] velen als een [12] wonder geweest: doch ghy zijt mijne stercke toevlucht.

8 Laet mijnen mont [13] vervult worden met uwen lof; den gantschen dach/ met uwe heerlickheyt.

9 Verwerpt my niet in den tijt des [14] ouderdoms: en verlaet my niet/ terwijlen mijne kracht vergaet.

10 Want mijne vyanden spreken van my: ende die op mijne [15] ziele [16] loeren/ beraetslagen te samen;

11 Seggende; Godt heeft hem verlaten: [17] jaget na/ ende grijpet hem/ want daer en is geen [18] verlosser.

12 O Godt/ en weest niet verre van my: mijn Godt/ [19] haest u tot mijner hulpe.

13 [b] Laetse beschaemt worden/ laetse [20] verteert worden/ die mijne ziele tegen zijn: laetse met smaet ende schande overdeckt worden/ die mijn [21] quaet soecken.

14 Doch ick sal geduerichlick hopen; ende sal allen uwen lof [22] noch grooter maken.

15 Mijn mont sal uwe gerechticheyt vertellen/ den gantschen dach u heyl: hoewel ick de [23] getalen niet en weet.

16 Ick sal [24] henen gaen in de mogentheden des Heeren HEEREN: ick sal uwe gerechticheyt [25] vermelden/ uwe alleen.

17 O Godt/ ghy hebt my geleert van mijner jeucht aen: ende tot noch toe verkondige ick uwe wonderen.

18 Daerom oock/ [26] terwijlen de ouderdom ende grijsicheyt daer is/ en verlaet my niet/ o Godt; tot dat ick [27] [desen] geslachte verkondige uwen [28] arm; allen [29] nakomelingen/ uwe [30] macht.

19 [31] Oock is uwe gerechticheyt/ o Godt/ tot in de hoochte; [32] ghy die groote dingen gedaen hebt: o Godt/ wie is u gelijck?

20 Ghy die my [33] vele benautheden ende [34] quaden hebt doen sien/ sult [35] my [36] weder levendich maken: ende sult [37] my weder ophalen uyt de [38] afgronden der aerde.

21 Ghy sult mijne grootheyt vermeerderen/ ende my [39] rontom vertroosten.

22 Oock sal ick u loven met het instrument der luyte/ uwe trouwe/ mijn Godt; ick sal u psalm-singen met de harpe: ô [40] Heylige Israëls.

23 Mijne lippen sullen juychen/ wanneer ick u sal psalm-singen; ende mijne ziele/ die ghy verlost hebt.

24 Oock sal mijne tonge uwe gerechticheyt den gantschen dach uytspreken: [41] want sy zijn beschaemt/ want sy zijn schaemroot geworden/ die mijn [42] quaet soecken.

5 D. gewelt.
6 *Hebr.* palme.
7 Ofte/ met onrecht omgaet.
8 Ofte/ des wreeden, sueren, die alles verderft/ verbeligen/ gewelddenaers. Het Hebr. woort komt van suer-deessem, waer by de Apostel den boosen oock vergelijckt 1. Cor. 5. 8. ofte (als sommige meynen) door verwisselinge van een letter/ van wrevel, ofte/ gewelt.
9 Ofte/ uyttrecker. And. uyt mijns moeders ingewant hebt ghy my getogen. Vg. Psal. 22. 10/11.
10 D. ick ben (ofte sal zijn) steets besich met u te loven ende te prijsen/ daer toe ghy my van den beginne mijns levens hebt oorsake gegeven.
11 Ofte/ den Grooten.
12 Ofte/ monster, waer van vele (ofte/ de groote) by Sauls tijt verbaert ende verschrickt waren geweest/ meynende dat Godt my sonderlinge moest haten/ om dat ick soo veel te lijden hadde. siet Psal. 31. 12. ende vgel. ond. v. 11. Sommige verstaen/ dat David hier vervolgt het gene hy in 't voorgaende vs geseyt hadde/ duydende dit op de wonderlicke verlossingen ende beschermingen/ die Godt aen David boven aller menschen vermoeden doorgaens gedaen hadde/ zijnde een wonder-teecken, waer door Godts volck soude leeren Gode te gelooven/ ende vastlick aen te hangen/ ende niet te twijffelen aen eene goede uytkomste van Davids lijden. Vgel. Jesa. 20. 3. Ezech. 12, 6/11. met d'aent.
13 Gelijck ghy te vooren gedaen hebt/ alsoo geeft my nu wederom nieuwe oorsake van u te prijsen.
14 Hier uyt/ als oock uyt v. 18. wort afgenomen/ dat David desen Psalm gemaeckt heeft over Absaloms conspiratie ende vervolginge.
15 D. die op my loeren/ om my 't leven te benemen. Vgel. Psal. 56. 7.
16 Ofte/ wacht houden, passen, ofte/ mijne ziele bespieden.
17 Vergel. 2. Sam. 17. vss. 1/2.
18 Niemant die hem nu komme verlossen uyt onse hant.
39 *Hebr.* ghy sult rontom gaen, ofte/ omcingelen, ghy sult my vertroosten. dat is/ ghy sult my van alle kanten troost laten wedervaren. Vgelijckt Psal. 45. op v. 5.
40 Als Psal. 78. 41. ende 89. 19/ &c. Dat is/ die ghy/ de heylicheyt selve zijnde/ u volck heylicht/ ende van u volck geheylicht wort/ dat is/ voor heylich bekent/ geroemt/ heylichlick ge-eert/ ende van alle Afgoden afgesondert wort. siet Levit. 20. vss. 8/26. Jesa. 8. 13. Matth. 6. 9/ &c.
41 David triumpheert door geloove/ als siende voor oogen sijner vervolgeren ondergancK. And. wanneer-se beschaemt/ wanneerse schaemroot geworden zijn.
42 Als vov. v. 13.

19 Want Absaloms vervolginge quam hem seer haestelick ende onvoorsiens over. Siet 2. Sam. 15. 14. b Psal. 35. 4. 26. ende 40. 15. ende 70. 3. 20 Ofte/ beswijcken. 21 Dat is/ mijnen ondergang/ uytroeyinge: als ond. v. 24. 22 *Hebr.* ick sal tot allen uwen lof toedoen. dat is/ u meer prijsen als ick gedaen hebbe. Vgel. de maniere van spreken met 2. Chron. 10. 11. 23 D. de wercken uwer gerechticheyt ende uwes heyls zijn soo veel in getale/ datter geen tellen aen en is. 24 Als of hy seyde: Ick sal vrymoedich ende onbeschroomt daer henen treden/ gesterckt zijnde door Godts almogende kracht. Ofte (als andere) ick sal my begeven in het verhael van uwe machtige daden/ ick sal in die materie treden/ hoe wel ick het niet en kan doen nae der selver weerdicheyt. 25 Ofte/ meldinge doen, ophalen, gedachtenisse maken, houden: u alleen de eere gevende/ dat ghy my soo dickwijls ende wonderlick door uwe gerechticheyt (als boven v. 2. ende onder v. 19.) verlost ende behouden hebt. 26 Ofte/ tot den ouderdom ende grijsicheyt toe. Siet van diergelijck gebruyck des Hebreeuschen woordekens Job 1. op v. 18. 27 Dat is/ den menschen/ die nu t'samen leven. Siet Psal. 12. op v. 8. 28 D. uwe macht/ gelijck het de Propheet selfs terstont verklaert. 29 *Hebr.* [die] komen sal. 30 Die ghy toont in my te verlossen/ ende mijne vyanden te verdelgen. 31 Sommige hechten dese woorden aen 't voorgaende aldus: ende uwe gerechticheyt, te weten/ verkondige, [die] tot de hoochte toe [reyckt.] dat is/ tot de hemelen. siet Psal. 36. 6/7. ofte/ tot op 't hoochste, te weten/ verkondigende roeme. 32 Ofte/ om dat ghy, ofte/ want ghy, &c. And. 't zijn groote dingen, die ghy gedaen hebt. 33 Ofte/ groote. 34 D. elenden hebt doen onderbinden. siet Job 7. op v. 7. 35 And. ons. 36 *Hebr.* sult weder-keeren, sult my levendich maken. item/ ghy sult weder keeren, ghy sult my ophalen. hy wil seggen/ ghy pleecht soo te doen/ ghy sultet nu oock doen. Vgelijckt Psal. 85. 7. 37 And. ons. 38 D. uyt diepe nooden.

Psalm Lxxij.

David kortes voor sijnen doot/ bidt voor Salomo/ ende voorseyt eenen seer gesegenden ende geluckigen staet sijns Coninckrijcks/ als zijnde een voorbeelt des Coninckrijcks Christi, over welckes eeuwicheyt/ uytbreydinge/ heerlicheyt/ ende genadenrijcken staet hy sich ten uytersten door geloove verheugt/ besluytende met eene hertelicke danckseggingе.

1 [1] VOor Salomo. O Godt/ geeft den [2] Coninck uwe [3] rechten; ende uwe gerechticheyt den sone des [4] Coninckx.

2 So sal hy u volck richten met gerechticheyt; ende [5] uwe elendige met recht.

3 [6] De [7] bergen sullen den volcke vrede dragen; oock de heuvelen/ [8] met gerechticheyt.

4 Hy sal de elendige des volcks [9] richten/ hy sal de kinderen des nootdurftigen verlossen; ende den [10] verdrucker verbrijselen.

5 Sy sullen u vreesen/ [a] [11] soo lange de Sonne ende Mane sullen zijn/ van geslachte tot geslachte.

6 Hy sal nederdalen als een [b] [12] regen op het [13] na-gras; als de droppelen die de aerde [14] bevochtigen.

7 [15] In sijne dagen sal de rechtveerdige [16] bloeyen/ ende de veelheyt van vrede; [17] tot dat de Mane niet meer en zy.

8 Ende hy sal heerschen van de [18] zee tot aen de zee; ende van de [19] Riviere tot aen de eynden der aerde.

9 [20] D'ingesetene van dorre plaetsen sullen voor sijn aengesichte knielen: ende sijne vyanden sullen het [21] stof lecken.

10 De Coningen van [22] Tharsis ende de [23] eylanden sullen geschencken aenbrengen: de Coningen van [24] Scheba ende Seba sullen vereeringen toevoeren.

11 Ja [25] alle Coningen sullen sich voor hem nederbuygen: alle heydenen sullen hem dienen.

12 [c] Want hy sal den nootdurftigen redden/ die daer [26] roept: mitsgaders den elendigen/ ende die geenen helper en heeft.

13 Hy sal den armen ende nootdurftigen [27] verschoonen: ende de zielen der nootdurftigen [28] verlossen.

1 Als sijn vader David hem tot Coninck in sijne plaetse gestelt hadde. Siet 1. Reg. 1. 32/ &c. doch onder Salomo is mede begrepen de Messias/ als de Coninck des vredes. Hebr. 7. 2.
2 Salomo.
3 D. eene rechtveerdige regeringe/ nae 't voor-schrift uwer wetten.
4 D. mijnen sone: want dat David den autheur deses Psalms is/ blijckt uyt het laetste versken: doch onder Salomons voorbeelt prophetеert David mede seer heerlick van den Hemelschen Coninck Christo, ende sijn Coninckrijck.
5 D. de vroome/ die t'onrecht verdruckt worden/ ende u lief zijn: alsoo Psa. 74. 19. Vgel. Psal. 69. 24/34.
6 Ofte/ laet de bergen, &c. by forme van prophetisch wenschen ende bidden: ende soo in 't volgende.
7 Alle plaetsen des lants/ hooge ende leege/ sullen overvloeyen van vrede ende gerechticheyt/ gelijck een aerdrijck/ dat vruchten draegt in overvloet. Vgelijckt 2. Reg. 4. 25. Psal. 85. vss. 11/12. item 1. Chron. 22. 9. ende Hebr. 7. 2.
8 Ofte/ door, vermits de gerechticheyt, die de Coninck Salomo oeffenen/ ende de Messias aenbrengen sal.
9 D. van overlast bevrijden.
10 Die met list ofte gewelt andere verdruckt.

a Psal. 89. 37. 38.
11 D. soo lange als de werelt sal staen/ sult ghy/ ô Godt/ uwe kercke onder de regeringe des Messie op aerden hebben/ die u sal eeren ende dienen. *Hebr.* met, by, ofte/ voor de Sonne, ende voor 't aenschijn der Mane, geslacht der geslachten. Vgel. Gen. 8. op v. 22. Job 26. op v. 10. Psal. 89. 37/38. ende onder v. 7/17. b 2. Sam. 23. 4. 12 Vergel. 2. Sam. 23. op v. 4. Deut. 32. 2. Job 29. 23. Hos. 6. 3. 13 Afgemaeyt gras/ et-groen/ *Hebr.* eygentl. afgeschoren. 14 *Hebr.* Bevochtinge. maer het Hebr. woort (dat hier alleen gevonden wort) heeft de beteeckeninge van eene sulcke bevochtinge/ die door verspreydinge ofte/ sprenginge der droppelen geschiet/ so dat het lant den regen bequamelick kan indrincken/ ende sijn kleyn uytspruytsel daer van verquickt worden ende opschieten. Vgel. Psal. 65. 10/11. 15 D. in den tijt sijner regeringe/ onder sijn Rijck. 16 Ofte/ groenen, groeyen. 17 Siet op v. 5. 18 D. van d'eene zee tot d'andere zee. 19 Euphrates/ welcke lantpale Israel beloofd was/ ende Salomo gehadt heeft: maer Christus tot aen de eynden der werelt. siet Genes. 15. 18. 1. Reg. 4. 21/24. Matth. 28. 18/19. Apoc. 11. 15. 20 *Hebr.* dorricheden. Dat is/ barbarisch volck/ dat woeste/ dorre/ onbekende plaetsen bewoont/ voor Salomo: item/ wilde/ woeste/ ongeloovige heydenen/ voor Christo. Vgel. Jesa. 40. 3/4. ende 42. 11/12/ &c. 21 Vergel. Mich. 7. 17. ende Jesa. 49. 23. 22 Die aende oceaensche zee woonen. siet 1. Reg. 10. op v. 22. 23 De Hebreen verstaen hier/ ende in vele andere plaetsen/ by de eylanden, de volcken die in ofte aen de middellantsche zee ende daer over gelegen zijn/ al en zijnse juyst niet rontom in 't water gelegen. Siet Genes. 10. op v. 5. item/ Jesa. 20. 6. ende 23. 2/6. Jerem. 25. 22. met d'aenteeck. &c. 24 Siet Genes. 10. op v. 7. 25 Dit siet alleenlick op den Messiam. c Iob 29. 12. 26 Over sijne elende/ ende om hulpe. Vgel. Job 29. 12. 27 Ofte/ genadichlick sparen. 28 Ofte/ behouden.

29 D. van de geweldige met list ende geweldt verdrucken.
30 Dat de godtloose soeckt te vergieten/ acht hy so weerdich/ dat hy de uytstortinge niet lichtelick sal toelaten/ ofte hy sal't swaerlick wreken. Vgel. Psal. 116. 15.
31 D. een lanck leven hebben/ gelijckmen den Coningen pleecht toe te wenschen. 2. Sam. 16. 16. 1. Reg. 1. vss. 31/39. Vgel. 1. Reg. 11. 42. ende Christum aengaende/ Jes. 53. 10. Rom. 6. 9. Hebr. 7. 3. ende 13. 8.
32 Niet alleen voor Salomo ende sijn rijck/ maer wel bysonderlick voor den voortganck des geestelicken Coninckrijcks Christi. Siet Psal. 118. 24/25/26.
33 D. hoochlick loven ende roemen. And. aldus: ende hy (Christus) sal hem (den armen) geven van 't gout van Scheba. ende hy (Christus) sal geduerichlick voor hem (den armē) bidden: den gantschen dach sal hy (Christus) hem (den armen) segenen.

14 Hy sal hare zielen van [29] list ende gewelt bevrijden; ende haer [30] bloet sal dierbaer zijn in sijne oogen.

15 Ende hy sal [31] leven; ende men sal hem geven van 't gout van Scheba; ende men sal geduerichlick voor [32] hem bidden: den gantschen dach salmen hem [33] segenen.

16 Isser een [34] hant vol koorn in't lant op de [35] hoochte der bergen; de vrucht daer van sal [36] ruysschen als de Libanon: ende die van de [37] stadt sullen bloeyen als het kruyt der aerde.

17 Sijn Naem sal zijn tot in eeuwicheyt; [38] soo lange alsser de Sonne is/ sal sijn Naem [39] van kint tot kint voortgeplant worden; ende sy [40] sullen in hem gesegent worden: alle heydenen sullen hem welgelucksalich roemen.

18 [41] Gelooft zy de HEERE Godt/ de Godt Israëls; die alleen wonderen doet.

19 Ende gelooft zy de Naem sijner [42] heerlickheyt tot in eeuwicheyt: ende de gantsche aerde worde met sijne heerlickheyt vervult: Amen/ ja Amen.

20 [43] De gebeden Davids/ des soons Isai hebben een eynde.

34 Ofte/ een kleyn deel. het minste, ofte/ een weynich koorns. te weten/ gezaeyt. 35 Hebr. hooft. 36 D. 't sal soo overvloedich ende heerlick opkomen/ dat het van wegen de menichte sal ruysschen/ als het van den wint bewogen wort/ gelijck de boomen op den Libanon. Vgel. wijders Hose. 14. 8. met d'aenteeck. ende Matth. 13. 7/23. Actor. 2. 41. ende 4. 4/ &c. Ofte aldus: Hy sal zijn als [wanneer] een hant vol koorn, &c. verstaende dit van de kleyne beginselen sijns Coninckrijcks op aerden. 37 D. de stadt-lieden/ inwoonders van Jerusalem ende andere steden. Vgel. Jesa. 27. 6. 38 Hebr. voor 't aenschijn der Sonne. Siet op v. 5. 39 Hebr. eygentlick als of men seyde: sal gesoont, ofte/ gekindt worden, dat is/ van kint tot kint worden voortgevreyt/ voortgeteelt. 40 Siet Gen. 22. op v. 18. 41 Hebr. gesegent, ende soo in't volgende vs. 42 D. sijn eerlicke ofte heerlicke Naem. 43 De sin is niet/ datter geen Psalmen Davids in dit boeck meer souden volgen/ maer dat dit de laetste Psalm is/ dien David in sijn leven gemaeckt/ ende sijnen sone Salomo/ ja der gantscher Kercke/ als tot een Testament ofte kleynoot heeft nagelaten/ besluytende met dese uytnemende prophetie van sijnen geestelicken gebenedijden Coninck/ den Messia/ onsen Heere Iesu Christo. Sommige meenen dat met dit besluyt te kennen wort gegeven/ dat alle de voorgaende Psalmen van David alleen gemaeckt zijn/ daer in 't volgende verscheydene gevonden worden/ die van anderen zijn gemaeckt.

Psalm Lxxiij.

De Prophete beschrijft/ door sijn exempel/ de sware aenvechtinge/ die de geloovige hebben over den voorspoet der godtloosen ende het kruys der vroomen/ wijsende den rechten wech/ om dese swaricheyt te overwinnen/ met betrachtinge van Godts wijse regeringe/ die den godtloosen streckt tot overtuyginge ende verderf/ maer den vroomen ten besten/ bysonderlick op dat sy leeren haer volkomen genoegen alleen te nemen in Godts genade ende salige gemeenschap.

1 Siet Psal. 50. op v. 1.
2 Ofte/ evenwel, nochtans, sekerlick. met dese woorden breeckt de Propheet uyt/ na dat hy eenen swaren inwendigen strijt ende aenvechtinge/ van wegen der godtloosen tijdelick geluck/ overwonnen hadde. Vgel. Psal. 62. 2.
3 D. den rechten Israeliten/ niet die sonder sonde zijn) (Prov. 20. 9.) maer die hem met een oprecht geloove ende ongeveynsde Godtsalicheyt dienen. siet Johan. 1. 48. Actor. 15. 9. Rom. 9. 6/8. 1. Joh. 3. 3.

1 Een Psalm [1] Asaphs. [2] Immers is Godt Israël goet; den genen [3] die reyn van herten zijn.

2 Maer my aengaende/ [4] mijne voeten waren bynae uytgeweken: mijne treden waren by-kans uytgeschoten.

3 [a] Want ick was nijdich op de [5] dwase; siende der godtloosen [6] vrede.

4 Want daer en zijn geen [7] banden [8] tot haren doot toe: ende hare kracht is [9] frisch.

5 Sy en zijn niet in de moeyte [als andere] [10] menschen; ende en worden met [andere] menschen niet geplaecht.

6 Daerom [11] omringtse de hoovaerdye als een keten: het gewelt bedecktse [als] een [12] gewaet.

a Iob 21. 7. &c. Psal. 37. 1. Ierem. 12. 1, 2. 4 And. ick was by nae uytgeweken met mijne voeten. 5 Siet van 't Hebr. woort Psal. 5. op v. 6. 6 Dat is/ tijdelick geluck ende voorspoet. 7 Ofte/ knoopen. Dat is/ sy hebben geene quellingen van kranckten ende lichamelicke swackheden/ waer door de mensche als gebonden ende belett wort in sijn handel ende wandel. sommige houden 't voor eene gelijckenisse genomen van de grove stercke draden/ die in 't weven effen ende onverbroken afloopen/ soo datmense niet behoeft te knoopen/ ofte te binden. alsoo loopt het leven veler godtloosen effen voort/ sonder groote strobbelinge/ tegenstoot ofte hinderniss. 8 And. in haren doot. dat is/ sy sterven eenen sachten ende gemackelicken doot. siet Job 21. 13. 9 D. lustich/ gesont zijnse. (siet Job 21. 23/24.) Hebr. vet, gesont. and. haer portael is sterck. 10 Hebr. in de moeyte des menschen. ende soo terstont wederom. hier worden twee woorden Enosch ende Adam (beyde beteeckenende een mensche) gebruyckt/ waer van het eerste siet op de sterflickheyt ende katijvicheyt, het ander op den oorspronck des lichaems van der aerde. 11 Door dese woorden/ omringtse als een keten, is in het Hebreeusch een woort/ beteeckende soo veel/ als of men seyde/ ketentse. dat is/ is haer in plaetse van een keten/ omgehangen cieraet/ gouden hals-bant/ ofte: sy zijn met hoovaerdije rontom behangen/ gelijck een keten rontom den hals gaet. 12 Ofte/ pronckkleedt. Het Hebreeusch woordeken/ wort Proverb. 7. 10. gebruyckt van het kleet eener overspelersse/ ende schijnt de beteeckeninge te hebben van een wel-sittende, wel-passende, eierlick habijt: alsoo proncken de godtloose met overlast ende gewelt/ als offe haer cieraet ende smuck waren. siet het contrarie Job 29. 14.

7 Hare oogen [13] puylen uyt van vet: sy [14] gaen de inbeeldingen des herten te boven.

8 Sy [15] mergelen [de lieden] uyt/ ende spreken [16] booslick van verdruckinge: sy spreken uyt der [17] hoochte.

9 [18] Sy setten haren mont tegen den hemel: ende hare tonge wandelt op der aerden.

10 Daerom keert sich [19] sijn volck hier toe/ als hen wateren eenes vollen [20] [bekers] worden uytgedruckt/

11 Datse seggen; Hoe soudet Godt weten? ende souder wetenschap zijn by den Alderhoochsten?

12 Siet dese zijn godtloos: nochtans [21] hebben sy ruste in de werelt/ sy vermenichvuldigen het [22] vermogen.

13 [23] Immers heb ick te vergeefs mijn [24] herte gesuyvert; ende mijne [25] handen in onschult gewasschen:

14 Dewijle ick den gantschen dach geplaecht ben; ende mijne straffinge isser [26] alle morgens.

15 Indien ick soude [27] seggen; Ick sal oock [28] alsoo spreken: siet/ so soud' ick trouwloos zijn aen't [29] geslachte uwer kinderen.

16 Nochtans heb ick gedacht om dit te mogen verstaen: [maer] het was moeyte in mijne [30] oogen:

17 Tot dat ick in Godts [31] heylichdommen inginck; [ende] op haer [32] eynde merckte.

18 Immers sett ghyse op [33] gladde plaetsen: ghy doetse vallen in [34] verwoestingen.

19 Hoe worden sy als in een oogenblick tot verwoestinge! nemen een eynde/ worden te niete van verschrickingen!

20 Als een [35] droom na het ontwaken: als ghy [36] opwaeckt/ o Heere/ [dan] sult ghy haer [37] beelt verachten.

21 Als mijn herte [38] opgeswollē was/ eñ ick in mijne [39] nieren geprickelt wierde:

22 Doe was ick [40] onvernuftich/ ende en wiste niets: ick was een [41] groot beest by u.

23 Ick sal dan geduerichlick [42] by u zijn: ghy hebt mijne [43] rechterhant gevatt.

24 Ghy sult my leyden door uwen

13 Hebr. gaet uyt. te weten/ elck ooge. Vgel. Job 15. 27.
14 D. het gaet hen beter/ als sy haer selven haddē ingebeelt; ofte/ de inbeeldingen hares herten gaen voort: ofte/ sy bedrijven meer quaets/ als yemants herte soude konnen bedencken. Vgel. Jerem. 5. 28.
15 Ofte/ doen [de menschen] uytteeren ofte/ smelten, door allerleyen overlast ende trots/ als de volgende woorden verklaren. Het Hebr. woort wort alleen hier alsoo gevonden/ ende daerom verscheydentlick overgesett.
16 Hebr. in, ofte/ met het boose, ofte/ boosheyt.
17 Voerende over al (alsmen seyt) het hoochste woort/ willende van niemant tegen-gesproken zijn. Vgel. Psal. 12. 5.
18 D. sy lasteren onbeschroomt soo wel Godt eñ alle Godtlicke saken/ als de menschen. Vg. Apoc. 13. 6. alsoo wort door den hemel, Godt verstaen/ Dan. 4. 26. Luc. 15. 18.
19 T. w. Godts/ van welcken in't eerste vs deses Psalms/ ende in het naestvolgende gesprokē woort. De sin is/ dat de vroome/ overdenckende haer groot kruys/ ende daer tegen der godtloosen voorspoet/ met dese gedachten bestreden worden: of oock Godt op de menschelicke saken acht soude nemen.
20 Ofte/ beckens, dat is/ lijden wort hen in eene volle ende overvloeyende mate toegedeelt/ als of men water in eē beckē ofte beker voor yemant uyt perst/ dat vol wocchticheyts is/ uytwrong ofte uytdructe. siet Psal. 11. op v. 6. 2. Sam. 22. op v. 17. ofte/ men kan door de wateren hier verstaen/ tranen. uyt vergelijckinge van Psal. 80. 6. ende 42. 4. als of de Propheet seyde: een beker vol tranen.
21 Hebr. [sy zijn] de geruste, ofte/ vredehebbende der werelt. ofte/ der eeuwe, ofte/ eeuwicheyt. dat is/ die de vrede (Vgel. Joh. 14. 27.) ofte/ het geluck deser werelt genieten/ ofte/ haer leven lanck in ruste/ gemack ende weelde sitten ende gantsch sorgeloos leven. Van sulcken gebruyck des woorts/ (eeuwicheyt) siet Deut. 15. op v. 17. ende vgel. met dese klachte Jerem. 12. vss. 1/2. 22 D. rijckdom/ als Deut 8. vss. 17/18. Ruth 2. 1. 2. Reg. 5. 1. 23 Woorden des Propheets in sijnen strijt. 24 Siet op v. 1. 25 Siet Psal. 26. op v. 6. 26 Hebr. in de morgen-stonden. dat is/ alle morgens/ ofte/ vroech: Alsoo Job 7. 18. Psal. 101. 8. Jes. 33. 2. Thren. 3. 23. 27 Dit kanmen nemen voor seggen by sich selven, dat is/ dencken/ als elders dickwijls. 28 D. ick sal dese tentatie d'overhant in my laten nemen/ mijn vleesch bysvallen/ eñ voortaen de vroome by openlicke uytsprake verdoemen/ ende de godtloose prijsen. 29 D. aen de gantsche menichte der vroomen/ uwe gantsche kercke/ oock genoemt het geslachte der rechtveerdigen. ofte/ het rechtveerdich geslachte. Psal. 14. 5. hy wil seggen/ dat hy de kercke Godts grootelicks soude verongelijcken/ ende sich groflick aen haer ende Godt selve vergrijpen/ mits die om des kruyces wille verdoemende. van het Hebr. woordeken/ dat voor geslachte genomen wort/ siet Psal. 12. op v. 8. 30 Dat is/ dese sake/ van het kruys der vromen ende geluck der godtloosen/ scheen my te swaer om te begrijpen/ ick en konde my daer in niet ontrichten. Siet Job 18. op v. 3. 31 Verst. Godts woort/ ende de plaetse daer Godts volck by een komt/ ende sijn woort verhandelt/ geleert/ ende ondersocht wort. 32 Hebr. achterste, laetste, uyterste. D. hoe de godtloose ten laetsten varen sullen: als Deut. 32. 20/29/ &c. 33 Eene gelijckenisse genomen van slibberige wegen/ daer op men niet vast en gaet/ ende lichtelick komt te vallē. 34 Ofte/ verstooringen. eyg. die met groot gedruys eñ ongestuymicheyt overvallē. 35 D. al haer geluck/ voorspoet/ weelde eñ wellust verdwijnt inder haest/ gelijck een droom/ wanneermen wacker wort. Siet Job 20. 8/9. Jesa. 29. 7/8. 36 D. u gereet maeckt tot harer straffe/ die ghy te vooren scheent te slapen/ ende hare boosheyt niet te sien: Alsoo Psal. 35. 23/ &c. And. als ghy [haer] opweckt. te weten/ ten jongsten dage. 37 D. al haer verganckelick geluck/ heerlickheyt ende glants. Vgel. 1. Cor. 7. 31. ende Psal. 39. 7. Dit kanmen wijders oock duyden op de eeuwige smaetheyt der godtloosen/ die sy lijden sullen na d'opstandinge uyt den dooden. Siet Dan. 12. 2. 38 Ofte/ opliep, als een suerdeech. waer van het Hebr. woort eygentlick gebruyckt wort. dat is/ als ick soo onrustich/ verdrietich ende toornich was over der godtloosen geluck. 39 D. hestichlick bewogen wiert/ ofte/ mijne bewegingen seer scherp waren. siet Job 19. op v. 27. 40 Als een onvernuftich dier. Siet Psal. 49. op v. 11. 41 Dat is/ seer beestelick. Hebr. behemoth: D. beesten. welck woort gebruyckt wort Job 40. 10. nae sommiger gevoelen/ van den Elephant. De sin is: ick mochte met recht by u gehouden worden soo onverstandich ende beestelick/ als de beesten selfs. 42 D. my aen u houden/ ende my in uwe wijse ende heylige regeringe gerust stellen. 43 D. my in mijn onverstant ende swaren strijt bewaert ende ondersteunt/ dat ick niet en ben afgeweken. Siet boven v. 2.

 [44] raedt:

[44] raedt : ende daer na sult ghy my [in] [45] heerlickheyt opnemen.

25 [46] Wien heb ick [neffens u] inden hemel ? neffens u en [47] lust my oock niets op der aerden.

26 Beswijckt mijn [48] vleesch ende mijn herte/ so is Godt de [49] rotzsteen mijns herten/ende mijn [50] deel in eeuwicheyt.

27 Want siet / die [51] verre van u zijn/ sullen vergaen : ghy roept uyt allen die [52] van u afhoereert.

28 Maer my aengaende; 'tis my goet/ [53] nae by Godt te wesen : ick sette mijn betrouwen op den Heere HEERE ; om alle uwe wercken te vertellen.

44 D. door u woort ende uwen H. Geest/ mitsgaders uwe vaderlicke voor-sorge ende regeringe.
45 Vergel. dese maniere van spreken met 1. Tim. 3. 16. ende Hebr. 2. 10. item/ 1. Thess. 4. 17.
46 Ofte / wie isser voor my : T. w. beneffens u: welcke woorden/ in 't volgende lidt gestelt / hier toe oock gehooren. hy wil seggen/ dat hy in den hemel niemant en heeft/ dien hy aenroepe/ ende op welcken hy betrouwe/ als Godt.
47 Om daer in mijn genoegen te stellen/ ofte my daer op te vertrouwen. De Propheet wil seggen/ dat Godt sijn eenich ende opperste goet is/ welck hebbende/ hy ten vollen te vreden zy.
48 D. lijf ende ziele / als Psal. 84. 3.
49 D. op welcken mijn herte vertrouwt/ als mijne stercke ende toevlucht. Siet Deut. 32. op v. 4.
50 Vergel. Psal. 16. op v. 5/ 6.
51 Die geene gemeenschap met u hebben / ofte / hen verre van u houden.
52 D. geestelicke hoererye ofte overspel bedrijft/ yets anders liever hebbende als u. Siet Levit. 17. op v. 7.
53 *Hebr.* naeheyt, ofte/ naederinge Godts. dat is/ tot Godt : als Jesa. 58. 2.

Psalm LXXIIII.

De kercke Godts klaecht over de grouwelicke verwoestingen/ die de vyanden overal / bysonderlick in den Tempel ende Synagogen / hadden aengerecht : ende hem voordragende des vyants wreetheyt ende Godts lasteringen/ het tegenwoordich gebreck van Godts gewoonlicke genaden-teeckenen/ sijne voorgaende wonderen ende weldaden/ den elendigen staet sijner benauwde ende weerloose kercke/ ende de vasticheyt sijns verbonts/ bidt om verlossinge/ tot sijner eere/ ende der vyanden beschaemtheyt.

1 EEn' [1] onderwijsinge/ [2] voor Asaph. o Godt/ waerom verstoot ghy in [3] eeuwicheyt ? [waerom] soude uwen [4] toorn roocken tegen de [5] schapen uwer weyde ?

2 Gedenckt aen uwe [6] Vergaderinge/ [die] ghy van outs verworven hebt ; de [7] roede uwer erffenisse/ [die] ghy verlost hebt; den berch Zion/ daer op ghy gewoont hebt.

3 Heft uwe [8] voeten op/ tot de [9] eeuwige verwoestingen : de vyant heeft alles in het Heylichdom [10] verdorven.

4 Uwe wederpartijders hebben in't midden van uwe [11] vergaderplaetsen [12] gebrult: sy hebben [13] hare teeckenen tot teeckenen gestelt.

5 Een yeder werter [14] bekent/ [15] als een die de bijlen om hooge aenbrengt in de dichticheyt van een [16] geboomte.

6 Alsoo hebben sy nu [17] der selver graveerselen t'samen met [18] houweelen ende beuck-hamers in stucken geslagen.

7 [a] Sy hebben uwe heylichdommen in't vyer [19] gesett: [20] ter aerden toe/ hebben sy de wooninge uwes Naems ontheylicht.

8 Sy hebben in haer herte geseyt; Laetse ons te samen [21] uytplunderen : sy hebben alle Godts [22] vergader-plaetsen in den lande verbrandt.

1 Siet Psal. 32. op v. 1.
2 Ofte / Asaphs, het welcke men kan verstaen van Asaph selfs/ ofte sijne nakomelingen. siet Psal. 50. op v. 1. sommige meynen dat Asaph selfs door den prophetischen Geest desen Psalm gemaeckt heeft van toekomende tijden / om gebruyckt te worden/ als dese swaricheden Godts volck souden overkomen.
3 Ofte / voor altoos, gantslick, teenemael. Siet van het Hebr. woort / Psal. 13. op v. 2.
4 Ofte / uwe neuse. Vgel. 2. Sam. 22. 16. Anders is roockende toorn soo veel / als brandende toorn / gelijck Godts toorn dickwijls by vyer vergeleken wort/ waer van de roock opgaet. Siet Psal. 80. 5. ende Deut. 29. 20.
5 Siet Psal. 100. 3.
6 Uwe gemeente / u volck Israel.
7 D. Israel / die u erfdeel is / dat ghy u selven als met roeden hebt toegemeten. alsoo Jerem. 10. 16. Vgel. Deut. 32. op v. 9. en Psal. 16. 5/ 6.
8 Ofte/ gangen, treden. D. haest u/ treet hardt aen / om dese langduerige verwoestingen te aenschouwen / ende daer in te versien : menschelick van Godt gesproken.
9 *Hebr.* verwoestingen der eeuwicheyt. Dat is/ lanckduerige.
10 Ofte/ geschendt. *Hebr.* eygentl. quaet gemaeckt.
11 Daer men op gesette tijden vergadert/ om de Godtsdienst te verrichten/ ende het woort des Heeren te hooren, als te dier tijt waren / de Tempel ende de Synagogen/ van de welcke ond. v. 8.
12 Als leeuwen.
13 Met hare afgodische teeckenen/ ofte krijchs-banieren/ hebben sy het overal vervult / tot een teecken datse meester over ons zijn.
14 *Hebr.* hy wert bekent. D. een yeder van de vyanden wert bekent. D. vermaert ende beroemt/ als hebbende een manlick feyt bedreven. Vgel. Prov. 31. 23. ende vov. Psal. 9. 17.
15 D. sy hebben niet anders gehouwen ende gekerft als offe in een bosch doende waren met hout houwen.
16 Ofte/ hout. want men kan 't oock nemen van het dicht gewrochte hout-werck des heylichdoms / den sin op een uytkomende. dan soude de oversettinge aldus staen : als de bijlen om hooge, ofte/ boven aen brengende, ofte/ als die de bijlen om hooge aenbracht, aendreef, aenvoerde. Dat is/ een yeder wert bekent/ als op sulcke wijse te werck gaende/ ofte / daer door/ dat hy soo dede. om dat / als, ofte / gelijck, niet altoos siet op eenige gelijckheyt / maer oock somtijts op de daet ende waerheyt. Siet Nehem. 7. op v. 2. ende Genes. 27. op v. 12.
17 D. het gegraveerde ofte gesneden werck des heylichdoms / (waer van v. 2.) daer de gemeente plach te vergaderen/ op de welcke het woordeken/ hare, schijnt te sien. *Hebr.* hare openingen. siet van dit selve woort / Exod. 28. 11.
18 Het Hebr. woort komt van aenstooten, vallen/ nedervellen, beteeckenende alsoo een instrument / waermede men yets/ afscheurt/ ofte aftreckt om neder te vellen/ als houweelen/ haken/ hellebaerden.
a 2. Reg. 25. 9.
19 *Hebr.* gesonden.
20 D. tot den gront toe/ ofte/ sy hebbense ontheylicht/ afbrekende ende slechtende die ter aerden.
21 Ofte/ onderdrucken. van 't Hebr. woort komt een ander dat eene duyve beteeckent/ om datse als elck mans roof is. And. hare kinderen seggen in haer herte: sy hebben alle, &c.
22 Dat is/ alle Synagogen ende Scholen der Propheten / daer Godts woort gelesen / ende verklaert ofte geleert wierdt,

9 Wy en sien onse [23] teeckenen niet; Daer en is geen [24] Prophete meer : nochte yemant by ons/ die wete [25] hoe lange.

10 Hoe lange / o Godt / sal de wederpartijder smaden? sal de vyant uwen Naem [26] in eeuwicheyt lasteren ?

11 Waerom treckt ghy uwe hant / ja uwe [27] rechterhant / af ? [treckt se] uyt het midden van uwen [28] boesem/ [29] maeckt een eynde.

12 Evenwel is Godt mijn Coninck van outs af ; die verlossingen werckt in't midden der aerden.

13 [b] Ghy hebt door uwe stercke de [30] zee gespleten; Ghy hebt de koppen der [31] Draken inde wateren verbroken.

14 Ghy hebt de [32] koppen des [33] Leviathans verplettert : Ghy hebt hem tot spijse gegeven [34] den volcke in dorre plaetsen.

15 [c] Ghy hebt eene fonteyne ende beke [35] gekloven : [d] ghy hebt [36] stercke [37] rivieren uytgedroocht.

16 De dach is uwe / oock is de nacht uwe : [e] ghy hebt het [38] licht ende de Sonne bereydt.

17 Ghy hebt alle de palen der aerde gestelt : somer ende winter / die hebt ghy geformeert.

18 Gedenckt hier aen : [39] De vyant heeft den HEERE gesmaedt : ende een dwaes volck heeft uwen Name gelastert.

19 En geeft [40] aen het wilt gedierte de [41] ziele uwer torteld uyve niet over: den hoop [42] uwer elendigen en vergeet niet [43] in eeuwicheyt.

20 Aenschouwt het [44] verbont: want de [45] duystere plaetsen des lants zijn vol wooningen van gewelt.

21 Laet den verdruckten niet beschaemt wederkeeren: Laet den elendigen en nootdurftigen uwen Name prijsen.

22 Staet op / o Godt / [46] twist uwe twist-sake: gedenckt der [47] smaetheyt/ [die] u van den dwasen [wedervaert] den gantschen dach.

23 Vergeet niet [48] des geroeps uwer wederpartijders ; het getier der gener die tegen u opstaen [49] klimt geduerichlick op.

23 De ordinare en extraordinare teeckenen van Godts genadige tegenwoordicheyt ende gunste.
24 Vergel. Ezech. 7. v. 26. bewijle nochtans d'autheur deses Psalms een man Godts ende Prophete geweest is / schijnt het gevoelen der gener soo vreemt niet te zijn / die meynen dat desen Psalm van Asaph ofte eenich ander Propheet van dien naem (gelijck diergelijcke prophetische voorschriften elders in Godts woort gevonden worden) gemaeckt zy/ al eer dese swaricheden Godts volck zijn overgekomen / ende als de openbare Godts-dienst noch in swanck was / als afgenomen wort uyt v. 1. om Godts kercke te dienen in verscheydene volgende tijden/ eensdeels in de Babylonische gevanckenisse / na dat Ezechiel heeft opgehouden te propheteren/ anderdeels onder de grouwelicke Tyrannye van Antiochus, waer van sommige dit bysonderlick verstaen : bewijle de tijt der verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse van Jeremia uytdruckelick was gepropheteert. Sommige verstaen/ dat dese Psalm (als oock diergelijcke andere) ten tijde van Antiochus gemaeckt zy / van eenen man Godts ofte Prophete/ D. leeraer/ die wel door ingeven des H. Geests Godts volck geleert ende desen Psalm gedicht hebbe / maer geen sulck Prophete geweest zy/ als d'andere / die bysonderlick alsoo genoemt zijn/ om datse Godtlicke openbaringen van toekomende dingen gehadt hebben / van welcken Malachias de laetste geweest zy.
25 D. hoe lange dese elenden ende verwoestingen sullen dueren.
26 Dat is/ altoos/ steedts. siet op v. 1.
27 Met de welcke ghy ons soo krachtelick pleecht te beschutten ende te verlossen. menschelick van Godt gesproken.
28 D. steltse te werck : het contrarye wort geseyt van dien/ dien 't verdriet te wercken. Prov. 26. 15.
29 T. w. van dese verwoestingen des vyants/ ende onse elenden ofte/ verteert. T. w. dese vyanden. And. steecktse ten vollen uyt het midden uwes boesems.
b Exod. 14. 21. &c.
30 Verstaet het roode meer / ofte de Schelfzee.
31 D. der trotze Oversten van Pharao.
32 D. den grooten kop/ die in plaets van velen is : gelijck den Elephant Behemoth, D. beesten genoemt wort / om dat het een seer groot beest is / Job 40. 10/ &c. ofte / verstaet door de koppen, Pharaos oversten.
33 D. des grooten vreeslicken zee-gediertes/ ofte/ zee-draecks/ waer by Pharao hier vergeleken wort/ ende andere groote Tyrannen. Jesa. 27. 1. Vgel. oock Ezech. 29. 3/ 4/ 5. ende 32. 2. Siet van Leviathan Job 40. 20/ &c.
34 Dat is / den vogelen ende wilde dieren/ die de doode lichamen der verdronckene Egyptenaren/ aen lant ofte aen den oever gedreven zijnde (Exod. 14. 30.) hebben opgegeten. alsoo worden mieren, sprinckhanen, konijnkens, &c. een volck ende natie genoemt. Prov. 30. 25/ 26. Joel 1. 6. anders kan men 't oock alsoo verstaen / dat Godt sijnen volcke der Egyptenaren roof in de woestijne tot haer onderhoudt gegeven heeft. Vgel. Deut. 31. 17. ende Num. 14. 9. met d'aenteeck.
c Exod. 17. 5, 6. Num. 20. 11. Psal. 105. 41. Iesa. 48. 21.
35 Dat is / den rotzsteen gekloven / datter eene fonteyne ende beke uyt voortquam.
d Iosu. 3. 13, &c.
36 *Hebr.* rivieren der stercke.
37 Als de wateren der Jordane/ daer de kinderen Israels op het drooge zijn doorgegaen. hy wil seggen : ghy brengt water voort/ daer 't niet en is/ ende droocht het wech/ daer 't is.
e Gen. 1. 14, &c.
38 D. een licht-gevende lichaem/ waer door men hier de Mane ende sterren kan verstaen/ om des nachts te lichten, gelijck de Sonne by dage. siet Gen. 1. v. 16. Psal. 136. 7/ 8. ende Vgel. Job 31. 26. alwaer door het licht, de Sonne schijnt verstaen te worden / maer de Mane uytdruckelick genoemt wort.
39 And. de vyant heeft gesmaedt. ofte/ gehoont, ô HEERE, &c.
40 Ofte / desen wilden hoop. siet van 't Hebr. woort Psal. 63. op v. 11.
41 D. het leven uwer kercke, die soo machteloos ende weerloos is om desen wreeden hoop tegen te staen/ als eene tortel-duyve is tegen het gewelt van wilt gedierte ; behelpende haer voorts in stilte met weenen ende klagen tot Godt / ende blijvende geestelick ende inwendichlick schoon, eenvoudich/ sachtmoedich/ ende haren Godt getrouw. In welck aensien de gelijckenisse van Duyven dickwijls in de H. Schrift gebruyckt wort. siet vov. Psal. 55. 7. ende 56. 1. ende 68. 14. Cant. 1. 15. ende 2. 14. ende 4. 1. ende 5. 12. ende 6. 9. Jesa. 38. 14. ende 59. 11. Ezech. 7. 16. Hos. 11. 11. Mat. 10. 16.
42 Die u toebehooren ende om uwes naems wille lijden. Vgel. Psal. 27. 34. ende 72. 2.
43 D. voor altoos. als vov. v. 1.
44 Dat ghy met Abraham ende sijn zaet gemaeckt hebt/ gegrondt in den Messia.
45 D. alle hoecken des lants zijn gelijck moort-kuylen / daer de vyant alle gewelt uyt bedrijft.
46 Siet Psal. 35. 1.
47 *Hebr.* uwer smaetheyt van eenen dwasen.
48 *Hebr.* der stemme.
49 D. neemt steets toe. Vgel. 1. Reg. 22. 35. ofte/ klimt op nae den Hemel tot u. Als Jon. 1. 2.

Psalm Lxxv.

David danckt Godt / met alle vroome / voor de genadige veranderinge der saken in Israel / ende belooft / als hy van Godt (die d'autheur is van verhoogen ende vernederen) Coninck over Israel sal gemaeckt zijn / dat hy godtsalichlick sal regeren / straffende de godtloose / ende de vroome verhoogende / ende Godt danckende / die de vroome wel laet drincken uyt den beker sijns toorns / maer de godtloose den droesem uytsuppen.

1 VOor den [1] Opper-sang-meester / [2] Al-Tascheth: een psalm / [3] een liedt / [4] voor Asaph.

2 Wy loven u / o Godt / wy loven / dat uwen [5] Naem nae by is: [6] men vertelt uwe wonderen.

3 Als ick het [7] bestemde [ampt] sal ontfangen hebben; so sal ick [8] gantsch recht richten.

4 Het lant / ende alle sijne inwoonders / waren [9] versmolten: [maer] ick hebbe sijne pilaren [10] vast gemaeckt / [11] Sela!

5 Ick hebbe geseyt tot de [12] onsinnige; En weest niet onsinnich: ende tot de godtloose; En verhooget den [13] hoorn niet.

6 En verhooget uwen hoorn niet om hooge: en spreeckt [niet] met [14] stijven halse.

7 Want het [15] verhoogen en [komt] niet uyt den [16] oosten / noch uyt den westen / noch uyt de [17] woestijne:

8 Maer Godt [18] is Richter: hy vernedert desen / ende verhoocht genen.

9 Want in des HEEREN hant is een [19] beker / ende de wijn is [20] beroert / vol van [21] mengelinge / ende hy [22] schenckt daer uyt: doch alle godtloose der aerden sullen [23] sijne [24] droesemen [25] uytsuygende drincken.

10 Ende ick sal 't in eeuwicheyt verkondigen: ick sal den Godt Jacobs psalm-singen.

11 Ende ick sal alle [26] hoornẽ der godtloosen afhouwen: de [27] hoornen des rechtveerdigen sullen verhoocht worden.

1 Siet Psal. 4. op v. 1.
2 Siet Psal. 57. op v. 1.
3 Siet Psal. 48. op v. 1.
4 And. Asaphs. maer het schijnt gantschelick / dat 't gevoelẽ der gener eenvoudichst is / die uyt vergelijckinge vanden inhout deses Psalms met 2. Sam. capp. 2. 3. 4. 5. afnemen / dat David selfs desen Psalm gemaeckt / ende aen Asaph gegeven heeft / ter tijt als hy na Sauls doot Coninck was geworden over Juda / ende de saken / nae Isboseths doot / daer op stonden / dat hy het beloofde Coninckrijck van gantsch Israel soude ontfangẽ / om Godt voor dese wonderlicke ende genadige veranderinge der saken te danckẽ / met belofte / dat hy alles / wat in den lande vervallen was / na Godts wille soude herstellen / ende sich dragen als een voorbeelt Iesu Christi. Vgel. oock desen Psalm met Psa. 101.
5 D. ghy selfs / met de vervullinge uwer beloften / die ghy my gedaen hebt. And. ende uwen name is nae by. Te weten / in onsen monde.
6 Hebr. sy vertellen. T. w. ick / ende alle die my toegedaen zijn / ende desen tijt met groot gedult verwacht hebben / ende u nu dancken / als v. 2. geseyt.
7 D. het Coninckrijck / dat ghy my belooft / ende de samtliche stammen my toegestemt hebben. Sommige duyden 't op den bestemden tijt des Coninckrijcks. item / de vergaderinge der outsten / als eenen Rijcxdach hier toe bestemt, ofte de bestemde plaetse der heyliger vergaderingen, te weten / Zion / die David / Coninck geworden zijnde / terstont voornam te winnen tot eene plaetse des Godts-diensts ende sijns Coninckliicken throons: de sake al op een uytkomende.
8 Hebr. rechtheden, ofte / richticheden richten. D. ick sal in alle rechtmaticheyt ende billickheyt richten ende regeren: alsoo elders dickwijls.
9 Van wegen de voorige beroerten / allerleye ongebondenheyt / schrick ende vreese: alsoo Jos. 2. 9. Vgel. Deut. 1. op v. 28.
10 Ofte / gericht, recht gestelt. Ick heb begonnen alles in goede ordre (in Religie / politye / ende justitie) in Juda te herstellen / ende sal soo / door Godts genade / voortgaen.
11 Siet Psal. 3. op v. 3.
12 Siet van 't Hebr. woort Psal. 5. op v. 6.
13 D. weest niet trots ende hoochmoedich op u gewelt ende heerlickheyt. Siet Deut. 33. op v. 17. ende ond. v. 11.
14 D. stout ende hartneckich. Vgel. Exod. 32. op v. 9. Job 15. 26.
15 Dat yemant verheven wort tot grooten staet ende weerdicheyt.
16 Hebr. den uytganck. D. den opganck der Sonne. Siet Psal. 19. 6.
17 D. van 't Suyden / ende (als eenige meenen) Noorden: want het Joodsche lant heeft woestijnen aen dese beyde zijden / nae sommiger beschrijvingen.
18 Dit / ende het volgende / siet in 't bysonder op Davids verhooginge tot het Coninckrijcke / dat hem Godt (hoewel hy eerst van Saul heeft moeten lijden) door Samuel belooft hadde / ende op Sauls vernederinge ende verstootinge van 't Coninckrijcke / gelijck hem Godt door Samuel voorseyt hadde.
19 Siet van dese gelijckenisse Psal. 11. op v. 6. ende Job 21. op v. 20 / &c.
20 Ofte / bedroesemt. Siet van 't Hebr. woort. Psal. 46. 4. ende Job 16. op v. 16. And. troubel, sterck, root.
21 D. vol toebereyt om te drincken / gelijckmen stercken wijn in die landen met water plach te mengen. Vgel. Prov. 9. 2. Apoc. 14. 2 / &c.
22 Ofte / hy heeft daer uyt geschoncken, T. w. eerst sijn eygen volck / als David ende sijnen vroomen met-gesellen geschiet was. Vgel. Psal. 73. 10. Jerem. 25. 17 / 18. 1. Pet. 4. 17.
23 T. w. des bekers.
24 D. de swaerste straffen met het eeuwich verderf. Ezech. 23. 34.
25 Hebr. uytdruckende. Vgel. Jes. 51. 17.
26 D. het gewelt / daer mede sy den vroomen beschadigen / siet bov. v. 5.
27 D. macht ende heerlickheyt.

Psalm Lxxvj.

De Prophete danckt Godt voor sijne genadige tegenwoordicheyt / aen sijn volck bewesen door eene wonderbare verlossinge van trotze ende machtige vyanden / welcker trots / toorn / ende macht Godt door sijnen yver ende toorn vernieticht heeft: met vermaninge om Godt te aenbidden / ende te loven.

1 EEn Psalm / [1] een liedt Asaphs: voor den [2] Opper-sang-meester / op Neginoth.

2 Godt is bekent in Juda: sijn Naem is groot in Israël.

3 Ende in [3] Salem is sijne [4] hutte: ende sijne wooninge in Zion.

4 [5] Aldaer heeft hy verbroken de [6] vyerige pijlen van den boge; den schilt / ende het sweert / ende den krijch / [7] Sela!

5 Ghy zijt doorluchtiger [ende] heerlicker / dan de [8] Roof-bergen.

6 De [9] stout-hertige zijn berooft geworden; sy hebben haren [10] slaep gesluymert: ende [11] geene van de dappere mannen hebben hare handen gevonden.

7 Van u [12] schelden / o Godt Jacobs / is t'samen [13] wagen ende peert in slaep gesoncken.

8 Ghy / vreeslick zijt ghy: ende wie sal voor u aengesichte bestaen / [14] van den tijt uwes toorns af?

9 Ghy [15] deedt een oordeel hooren uyt den [16] hemel: [17] de aerde vreesde / ende wert stille:

10 Als Godt opstont ten oordeel / om alle [18] sachtmoedige der aerden te verlossen / Sela!

11 Want de grimmicheyt des menschen sal u [19] loflick maken: het over-blijfsel der grimmicheden sult ghy [20] opbinden.

12 Doet [21] geloften ende betaeltse den HEERE uwen Godt / alle ghy die [22] rontom hem zijt: laetse dien / [23] die te vreesen is / [24] geschencken brengen.

13 Die den geest der [25] Vorsten als druyven [26] afsnijdt: die den Coningen der aerde vreeslick is.

1 Siet Psal. 48 op v. 1. ende 50. op v. 1.
2 Siet Psal. 4. op v. 1.
3 D. Jerusalem: als Gen. 14. 18. Vgel. Psal. 48. 2 / 3 / 4 / 9. ende siet Hebr. 7. 1.
4 D. Tabernakel ofte Tempel: hier uyt kanmen klaerlick sien / dat Salem ende Ierusalem hier eenderley is.
5 Vergel. Psal. 46. 10.
6 Hebr. de vyerige kolen, ofte / voncken van den boge. D. de vyerige / ofte / glintzerende pijlen vanden boge / ofte / de glintzerende bogen / als sommige het nemen.
7 Siet Psal. 3. op v. 3.
8 Hier door verstaen sommige de machtige Coningen ende Coninckrijcken (by bergen somtyts inde Schrifture vergeleken) die gewoon zijn soo wel malkanderen / als Godts volck t'samen / als wilde dieren / te rooven. And. ghy zijt doorluchtich ende heerlick van, ofte / van wegen de roof-bergen, D. ghy hebt eere ingeleyt ende uwe heerlicke macht betoont op de bergen: van waer de vyandẽ (als wilde beesten) ons meenden te rooven ende te verscheuren / daer hebt ghyse verdaen / ende hen ons tot eenen roof gegeven / als in 't volgende verklaert wort.
9 Hebr. stercke van herten.
10 D. den langen slaep / den doot. Vgel. Jerem. 51. 39 / 57. Psal. 13. 4. dit wort by sommige geduydt op de verslagene van den Engel ter tijt Hizkia. 2. Reg. 19. 35.
11 Hebr. Alle mannen der dapperheyt hebbẽ hare handen niet gevonden. D. sy zijn als handeloos geweest / hebben geenen tegen-weer konnen bieden.
12 Siet Psal. 9. op v. 6.
13 D. beyde / groote / ende gemeyne krijchs-lieden / die op wagens ende peerden reden / waer van sy gewoon waren te strijden. Siet Jud. 4. 3 / 13 / 15. 2. Sam. 10. op v. 18. 1. Reg. 22. 31 / 34.
14 Hebr. van alsdan, ofte / van doe uwes toorns? D. van dier tijt af / ofte wanneer dat ghy toornich zijt / ofte / uwen toorne begint in 't werck te stellen.
15 D. als ghy een vonnis liet hooren / &c. so vreesde / &c. ofte / ghy laet hooren, ende soo in 't volgende.
16 Verg. 2. Reg. 19. 32 / 33 / 34 / 35. Jud. 5. 20. 2. Sam. 22. 7 / 8 / &c.
17 Ofte / het lant: also in 't volgende vs.
18 Siet Psal. 10. op v. 17.
19 D. sal u tot lof ẽ eere gedijen: de sin is: hoe de vyanden met meerder hitticheyt tegen u ẽ u volck ontsteke zijn ende woeden / hoe ghy meerder eere sult inleggen / in 't beschermen van u volck ende het dempen der vyanden.
20 Ofte / aengorden. dit kanmen alsoo verstaen / dat Godt de overgeblevene grimmige vyanden oock sal bedwingen / gelijckmen yemant met een gordel ofte bant bindt ende dwingt: ofte / hy sal sijn volck / dat van des vyants grimmicheyt verlost ẽ overgebleven is / met macht ende moet aengorden / om de vyanden tegen te staen. beyds heeft eenen goeden sin / men kan 't oock verstaen van Godt / dat hy het overige sijner grimmicheyt sal aengorden / om sijne vyanden voorts te vernielen.
21 Gelijck de vroome in swaricheyt / ende daer uyt verlost zijnde / plegen te doen. Siet Genes. 28. 20 / &c. Psal. 66. 13 / 14 / 15. Jon. 1. 16. Vgel. oock / bov. Psal. 61. op v. 6.
22 D. Godts volck / dat sich aen ende by hem houdt: gelijck de stammen rontom den Tabernakel gelegert waren. Num. 2. 2 / &c. ende de Priesters ende Leviten / als rontom Godt stonden / om hem te dienen: item de 24 Oudsten rontom Godts throon. Apoc. 4. 4.
23 Hebr. eygentl. der vreese. dat is / dienmen hoochlick schuldich is te vreesen / T. w. den Godt Israels. Vgel. Genes. 31. 53.
24 Vergel. 2. Chron. 32. 21 / 23.
25 Ofte / voorgangeren, leytslieden.
26 Ofte / afpluckt, af-leest, dat is (volgens de beteeckeninge van 't Hebr. woort) die den grooten het leven / ende oock verstant ende moet / soo haest ende licht neemt / alsmen druyven in den wijn-oogst af-leest; Siet de selve gelijckenisse / Jud. 20. 45. met d'aenteeck. ende Apoc. 14. 18 / 19 / 20. ende Vgel. in 't bysonder 2. Chron. 32. 21.

Psalm Lxxvij.

De Prophete beschrijft in sijn exempel / seer levendich / de aenvechtinge / die de geloovige hebben / so wanneerse de gunstige tegenwoordicheyt Godts niet gewaer en worden: mitsgaders de overhant des geests / die sich in geloove weder-opricht ẽ sterckt / door de betrachtinge van Godts getrouwe beloften / ende voorgaende weldaden.

1 EEn Psalm [1] Asaphs: voor den Opper-sang-meester / [2] over Jeduthun.

2 Mijne stemme is tot Godt; ende ick roepe: mijne stemme is tot Godt / ende hy sal de oore tot my neygen.

3 Ten dage mijner benauwtheyt socht ick den Heere: mijne hant was des nachts [3] uytgestreckt / ende en liet niet af: mijne ziele [4] weygerde getroost te worden.

4 Dacht ick aen Godt / so maeckte ick misbaer: [5] peynsde ick / so wert mijne ziele [6] overstelpt / [7] Sela!

5 Ghy hielt mijne oogen [8] wakende;

1 Siet Psal. 50. op v. 1.
2 Siet Psal. 39. op v. 1. ofte / in Iedu-thun. D. over / ofte / onder de nakomelingen van Jeduthun; And. voor Ieduthun selfs / als mede een der opper-sang-meesters zijnde.
3 Tot Godt met gedurich bidden. ofte / uytgebreydt, eygentl. uytgeschuddet, uytgestort, gelijck de gene die misbaer bedrijven / de handen nu t'samen slaen / dan van een werpẽ / item heen ende weder bewegen / nae de gestelteniss des herten. And. overgoten, ofte / overstort, T. w. met tranen.
4 Dat is / ick konde de droefheyt niet versetten / ofte matigen / ick wert bestreden met mistroosticheyt. Vgel. Genes. 37. op v. 35.
5 Als Genes. 24. 63. siet aldaer. And. badt ick.
6 Siet Psal. 61. op v. 3.
7 Siet Psal. 3. op v. 3.
8 Hebr. ghy hieldt de wachten mijner oogen. dat is / (als sommige verstaen) mijne oogen-leden. de sin is / ghy hieldt my wacker / dat ick niet kost slapen / vermits de gedurichheyt van 't kruys / ende droefheyt.

ick was [9] verslagen / ende en sprack niet.

6 Ick overdachte de dagen van [10] outs; de jaren der [11] eeuwen.

7 Ick dachte aen mijn [12] snarenspel/ in der nacht overleyde ick in mijn herte; ende mijn geest [13] ondersocht.

8 Sal dan de Heere in [14] eeuwicheden verstooten ? ende [15] voortaen niet meer goetgunstich zijn ?

9 Houdt sijne goedertierenheyt in eeuwicheyt op ? heeft de [16] toeseggingе een eynde/ [17] van geslachte tot geslachte ?

10 Heeft Godt vergeten genadich te zijn ? heeft hy sijne barmherticheden door toorne toegesloten ? Sela!

11 Daerna seyd' ick; dit [18] krenckt my; [19] [maer] de rechterhant des Alderhoochsten verandert.

12 Ick sal der daden des HEEREN [20] gedencken : ja ick sal gedencken uwer [21] wonderen van outs her;

13 Ende sal alle uwe wercken [22] betrachten/ ende van uwe daden [23] spreken.

14 O Godt / uwen [24] wech is in het Heylichdom: wie is een groot Godt / gelijck Godt ?

15 Ghy zijt die Godt / die [a] wonder doet : ghy hebt uwe sterckte bekent gemaeckt onder de volcken.

16 Ghy hebt u volck door [uwen] [25] arm verlost ; de kinderen Jacobs ende [26] Josephs / Sela !

17 [b] De wateren sagen u / o Godt / de wateren sagen u/ sy [27] beefden: oock waren de afgronden beroert.

18 [c] [28] De dicke wolcken goten water uyt ; de bovenste wolcken gaven [29] geluyt: oock gingen uwe [30] pijlen daer henen.

19 'T geluyt uwes donders was in dit [31] ronde ; de blixemen verlichteden de werelt : de aerde wert beroert ende daverde :

20 Uwen [32] wech was in de zee / ende u pat in groote wateren : ende uwe [33] voetstappen en werden niet bekent.

21 Ghy [34] leyddet u volck / [d] als eene cudde ; door de [35] hant van Mose ende Aaron.

9 Als yets dat met hameren geklopt ende geslagen wort: gelijck de gene / die 't herte klopt/ofte slaet van groote ontstelteniffe. Vgel. Jud. 13. op v. 25. ende Gen. 41. op v. 8. Dan. 2. vers. 1/3. alwaer het selve Hebr. woort gebruyckt wort.
10 Volgens het bevel Deut. 32. 7. Vgel. Psal. 74. 12/ &c.
11 Dat is/ die voorlangs gepasseert zijn. van het Hebr. woort Olam siet Jerem. 2. op v. 20.
12 Hoe ick Godt in voortijde met vreuchden plach te dancken voor sijne weldaden.
13 Om het rechte verstant hier van te bekomen. Vgel. Psal. 73. 16/ 17. hier uyt zijn de volgende woorden des Propheets gesproten/ als of hy seyde: Ten laetsten dacht ick; sal dan de Heere, &c. als volcht.
14 D. voor altoos.
15 Hebr. niet voortvaren, ofte/ toedoen meer goetwillich, ofte goetgunstich, ofte/ wel-genegen te zijn, ofte / wel-gevallen, wel-behagen te neme. T. w. in my / ofte/ sijn volck / dien hy voormaels so groote genade bewesẽ heeft?
16 D. het woort sijner belofte ?
17 Hebr. in geslachte ende geslachte.
18 N. dat Godt my nu anders tracteert als voor desen/ dat hy in de regeringe van sijn volck niet altoos den selven kours houdt. Godt doet alles wijsslick / ende soo als het tot sijner eere ende onsen beste dienstich is. Anders/ dit krenckt my ; de veranderinge vande rechterhant des Alderhoochsten. Ofte / vraechs-wijse: sal my dit krencken, dat de rechterhant des Alderhoochsten verandert? ofte; Dit is mijn bidden, het veranderen van de rechterhant des Alderhoochsten.

19 D. hy kan dit lijden in blijtschap haest veranderen. 20 Om my daer door op te richten ende te versterckẽn. 21 Hebr. uwes wonders, ofte/ wonderwercks. ende soo in 't volgende vs. al u werck, ofte/ al u doen. 22 Ofte/ verhalen. 23 Ofte/ aendachtich mercken op, &c. 24 D. uwe regeringe verstaet men eygentlick te vegen in u heylichdom ende Gemeente/ niet onder de kinderen deser werelt. Vgel. Psal. 73. 17. And. uwen wech is in heylicheyt. D. u doen is gantsch heylich / al ist dat wy 't dickwijls niet en begrijpen. a Exod. 15. 11. 25 D. door uwe groote kracht/ door u gewelt. Siet Exod. 6. 5. Psal. 79. 11. 26 Joseph was oock Jacobs sone / ende volgens sijne kinderen Jacobs kinderen / maer hy wort hier in 't bysonder genoemt/ om de heerlickheyt ende voordeel van Ephraim ende Manasse. Genes. 50. 21. 1. Chro. 5. 1/2. oock had hy gantsch Israel/ als een vader/ in Egypten gevoedt : ja door Joseph worden somtijts de 10 stammen/ ofte oock gantsch Israel verstaen. siet Gen. 45. 10/ 11. ende 48. 22. Vgel. Psal. 80. op v. 2/3. b Exod. 14. 21. 27 Ofte/ wierden bange, als eene die in barens noot is: wechvliedende/ als van angst ẽ bangicheyt/ om Israel den pas te openen door de roode zee. Vgel. Psal. 114. 3/5. c Exod. 14. 24. 28 Dit vs (als oock het volgende) schijnt te verklaren 't gene Exod. 14. 24/ 25. geseyt wort/ als wesende alsoo geschiet/ dat Godt eerst ẽ schricklick onweder verweckt heeft over de Egyptenaers. 29 D. donder. 30 Blixem-stralen/ als in 't volgende verklaert wort. Vg. 2. Sam. 22. 15. 31 Ofte/ in den kloot, sphere. D. in de lucht/ die als een kloot in 't ronde om den aerdbodem gaet. aengaende 't Hebr. woort/ Vgel. Psal. 83. v. 14. Jesa. 17. 14. Ezech. 10. 2/ &c. 32 Doe ghy gingt/ om u volck te voeren door de roode zee/ ende de vyanden daer in te storten. Siet Exod. 14. 19/ 20/ 22. Neh. 9. v. 11. Vgel. Nah. 1. 3. 33 D. daer en was geen teecken van sulcken passage/ want de wateren keerden weder/ ende waren als te vooren / Exod. 14. 26/28. 34 Als een herder/ voerende haer door de woestijne nae 't lant Canaan/ ende sorge voor haer dragende/ &c. alsoo Psal. 78. 52. d Psal. 78. 52. ende 80. 2. 35 D. den dienst,

Psalm Lxxviij.

De Prophete vermaent hebbende tot opmerckinge / leeringe/ ende predikinge van Godts woort ende wercken / verhaelt in 't lange Godts vaderlicke liefde ende lanckduerige lanckmoedicheyt/ door de welcke hy gestreden hebbende tegen de menichvuldige ondanckbaerheyt sijns volcks / eyndlick Silo verlaten / ende d'andere stammen voorby-gaende / Zion in Juda tot de plaetse sijns Godts-diensts/ ende David uyt den stam Juda/ tot het Coninckrijcke verkoren heeft / zijnde een voorbeelt van Christi eeuwich Coninckrijck.

1 Een' [1] onderwijsinge [2] Asaphs. O mijn volck / neemt mijne leere ter ooren : neyget uliedeր oore tot de redenen mijns monts.

1 Siet Psal. 32. op v. 1.
2 Siet Psal. 50. op v. 1.

2 [a] Ick sal mijnen mont opdoen met [3] spreucken: ick sal [4] verborgentheden overvloedichlick uytstorten/ van outs her:

3 Die wy gehoort hebben/ ende weten/ ende onse vaders ons vertelt hebben.

4 Wy sullen 't niet verbergen voor hare kinderen/ voor het navolgende geslacht/ vertellende de [5] loflickheden des HEEREN ; ende sijne sterckheyt / ende sijne wonderen/ die hy gedaen heeft.

5 [b] Want hy heeft eene getuygenisse opgericht in Jacob : ende eene wet gestelt in Israël / die hy onsen vaderen geboden heeft ; dat syse haren kinderen souden bekent maken.

6 Op dat het navolgende geslacht [die] weten soude; de kinderen [die] geboren souden worden : [ende] souden opstaen / ende vertellense haren kinderen.

7 Ende dat sy hare hope op Godt souten stellen / ende Godts daden niet vergeden ; maer sijne geboden bewaren.

8 Ende dat sy niet souden worden gelijck hare vaders ; een [c] wederhoorich ende wederspannich geslachte / een geslachte/ [dat] sijn herte niet en [6] richtede/ ende welckes geest niet getrouw en was met Godt.

9 [7] De kinderen Ephraims/ gewapende boog-schutters/ keerden om ten dage des strijts.

10 Sy en hielden Godts verbont niet/ ende weygerden te wandelen in sijne wet.

11 Ende sy vergaten sijne daden ; ende sijne wonderen/ die hy hen hadde doen sien.

12 Voor hare vaderen hadde hy wonder gedaen; in Egyptenlant/ [in] den [8] velde Zoans.

13 [d] Hy cloofde de zee/ ende deder haer doorgaen ; ende de wateren deed' hy staen als eenen hoop.

14 [e] Ende hy leyddese des daechs met eene wolcke; ende den gantschen nacht met een licht des vyers.

15 [f] Hy kloofde de rotzsteenen in de woestijne; ende drenckte se overvloedich/ als [uyt] [9] afgronden.

16 Want hy bracht stroomen voort uyt de steenrotze; ende deed' de wateren afdalen als rivieren.

17 Noch voeren sy wijders voort tegen hem te sondigen : verbitterende den Alderhoochsten in de dorre wildernisse.

18 Ende sy versochten Godt in haer herte: begeerende spijse nae haren [10] lust/

19 [g] Ende sy spraken tegen Godt ; sy seyden: Soude Godt eene tafel konnen toerichten in de woestijne ?

20 [h] Siet/ hy heeft den rotzsteen geslagen/ datter wateren uyt vloeyden/ ende beken overvloedichlick uytbraken : soude hy oock broot konnen geven ? soude hy sijnen volcke vleesch toebereyden ?

21 [i] Daerom [11] hoorde de HEERE/ ende wert [12] verbolgen : ende een [13] vyer wert ontsteken tegen Jacob / ende toorn ginck oock op tegen Israël.

22 Om dat sy in Godt niet en geloofden/ ende op sijn heyl niet en vertrouwden.

23 Daer hy den wolcken van boven [14] geboodt / ende de [15] deuren des hemels opende ;

24 [k] Ende regende op hen het [16] Man om te eten/ ende gaf hen [17] hemels-koorn.

a Psal. 49. 5. Mat. 13. 35.
3 Hebr. spreucke. siet 1. Reg. 4. op v. 32. ende van 't opdoen des monts. Job 33. op v. 2.
4 Als eene fonteyne/ sal ick uytgieten, ofte/ uytbortelen scherpsinnige / treffelicke ende aenmerckelicke spreuckẽ/ ende saken/ die in voortijden geschiet zijn / daer in verborgentheden vervaet zijn. Siet van 't Hebr. woort (dat oock raedtselen beteeckent) Jud. 14. op v. 12. 1. Reg. 10. op v. 1. Mat. 13. 35. eñ voorts van 't ander Hebr. woort/ dat uyt-bortelen beteeckent/ Psa. 19. op v. 3.
5 Hebr. lof, ofte/ prijs, in 't getal van veleu: dat in onse tale niet gebruyckelick en is/ ende eenen twijffelachtigen sin soude geven. verstaet hier door Godts loflicke daden, als het volgende verklaert.
b Deut. 4. 9. eñ 6. 7.
c Exod. 32. 9. ende 33. 3. 5. ende 34. 9. Deut. 9. 6, 13. ende 31. 27.
6 Nae des Heeren wille/ ofte/ om Godt te dienẽ ende te vreesen. siet 2. Chron. 12, op v. 14.
7 Dewijle in 't volgende verhaelt worden/ de wonderen/ die Godt gedaen heeft voor de oogen van de vaderẽ deser Ephraimiten/ so kannen dit passen op de historie 1. Sam. 4. alwaer de Israeliten (onder welcke die van Ephraim de voornaemste ende machtichste warẽ/ in welcker lant oock de Arke te Silo was/ 1. Sam. 4. 3/4.) van de Philistijnen geslagen zijn/ eñ de vlucht moesten nemen / ende d'Arke wech-gevoert wierde. 1. Sam. 4. 10/ 11. Vgel. ond. vss. 60/61/ 62/67. Sommige verstaen 't van den ondergangh des Rijcx / ende de wechvoeringe der 10 stammen door de Assyriers / om dat door Ephraim de 10 stammen by de Propheten dickwijls worden verstaen. Siet Jes. 7. 5/17. Hos. 12. 1. ende 13. 1/ &c. ende voorts 2. Reg. 17. ende Hos. 10. 11/ 14. andere duyden 't op 1. Chron. 7. 21/22.
8 D. in de landouwen / ofte / het lantschap Zoan, zijnde eene seer oude ende vermaerde Coninckl ijcke hooft-stadt in Egyptẽ. siet Num. 13. op v. 22. ende Jesa. 19. 13. ende 30. 3/4.
d Exod. 14. 21.
e Exod. 13. 21. ende Psal. 105. 39.
f Exod. 17. 6. Num. 20. 11. Psal. 105. 41. 1. Corint. 10. 4.
9 D. soo overvloedich / als of het uyt diepe wateren ware geweest.
10 Hebr. ziele. Siet Psal. 27. op v. 12.
g Num. 11. 1, 4.
h Exod. 17. 6. Num. 20. 11.

i Num. 11. 1, &c. 11 D. hy lettede hier op/ als een Richter: ofte/ hy betoonde metter daet/ dat hy 't gehoort ende daer op gelet hadde. alsoo v. 59. 12 Menschelick ende by gelijckenisse van Godt gesproken. 13 Siet Job 31. op v. 12. 14 Ofte/ geboden hadde, ende soo in 't volgende. Dat is/ hy beschickte aldaer door sijne regeringe. 15 Figuerlicke maniere van spreken. Vgel. 2. Reg. 7. 2/ 19. k Exod. 16. 14 16 Siet Exod. 16. op v. 15. 17 Dat uyt de lucht neder viel/ ende als koorn koude gemalen worden / ende voor koorn strecken. Siet Num. 11. 8.

25 [l] Een

25 l Een yegelick at het broot der [18] Machtigen: hy sondt hen teerkost tot versadinge.

26 m Hy dreef den Oosten-wint voort inden [19] hemel / ende voerde den Zuyden-wint aen door sijne sterckte;

27 Ende regende op hen vleesch als [20] stof / ende gevleugelt [21] gevogelte als zant der zeen;

28 Eñ dede 't vallen in 't midden [22] sijns legers / rontom sijne [23] wooningen.

29 Doe aten sy / ende werden seer sat: so dat hy hen haren [24] lust toebrachte.

30 Sy en waren noch niet [25] vervreemdet van haren lust: hare spijse was noch in haren mont:

31 n Als Godts toorn tegen hen opginck/ dat hy van hare [26] vetste doodde/ ende de [27] uytgelesene Israëls nedervelde.

32 Boven dit alles sondichden sy [28] noch/ ende en geloofden niet/ [29] door sijne wonderen.

33 Dies deed hy hare dagē vergaen in [30] ydelheyt/ eñ hare jaren in verschrickinge.

34 Als hyse doodde/ so vraechden sy nae hem; ende keerden weder / ende sochten Godt vroech;

35 Ende gedachten dat Godt haer rotzsteen was; ende Godt de Alderhoochste haer verlosser.

36 Ende sy [31] vleyden hem met haren monde; ende logen hem met hare tonge.

37 Want haer herte en was niet recht met hem; ende sy en waren niet getrouw in sijn verbont.

38 Doch hy/ barmhertich zijnde/ [32] versoende de ongerechticheyt / ende en [33] verdorfse niet; maer wendde [34] dickwijls sijnen toorn af / ende en weckte sijne [35] gantsche grimmicheyt niet op.

39 Ende hy dachte dat sy [36] vleesch waren: een [37] wint die henen gaet ende niet wederkeert.

40 Hoe dickwijls verbitterden sy hem in de woestijne! deden hem [38] smerte aen in de wildernisse!

41 Want sy [39] quamen al weder / ende versochten Godt; ende stelden den [40] Heyligen Israëls [41] een perck.

42 Sy en dachten niet aen sijne [42] hant; aen den dach / doe hyse van den [43] wederpartijder verloste.

43 Hoe hy sijne teeckenen stelde in Egypten; ende sijne wonderheden in den velde [44] Zoans:

44 o Ende hare vloeden in bloet veranderde; ende hare stroomen/ op dat sy niet en souden drincken.

45 p Hy sondt eene vermenginge van ongedierte onder haer/ dat haer verteerde: ende q [45] vorschen die haer verdorven.

46 r Ende hy gaf haer gewas den kruyt-worm; ende haren [46] arbeyt den sprinckhaen.

47 s Hy [47] doodde haren wijnstock door den hagel; ende hare wilde vijg-boomen door [48] yverigen hagel-steen.

48 Oock [49] gaf hy haer vee den hagel over; ende hare beesten den [50] yverigen kolen.

49 Hy sondt onder hen de [51] hitticheyt sijns toorns/ verbolgentheyt/ eñ verstoortheyt/ ende benaeutheyt; [met] uytsendinge der [52] boden van [53] veel quaets.

50 Hy [54] woech een pat / voor sijnen toorn: hy en onttrock hare ziele niet van den doot: ende t haer [55] gedierte gaf hy aen de pestilentie over.

51 v Ende hy sloech al het eerstgeboren in Egypten; het [56] beginsel der krachten in de [57] tenten Chams.

52 Ende hy voerde sijn volck als schapen; ende leyddese als eene kudde / in de woestijne.

53 Ja hy leyddese sekerlick / so datse niet en vreesden: x want de [58] zee hadde hare vyanden overdeckt.

54 Ende hy brachtse tot de [59] lantpale sijner heylicheyt: tot desen [60] berch/ [dien] sijne rechterhant verkregen heeft.

55 Ende hy verdreef voor haer aengesichte de heydenen / ende deedse [61] vallen y in 't [62] snoer [63] [harer] erffenisse; ende deed de stammen Israëls in hare tenten woonē.

56 [64] Maer sy versochten ende verbitterden Godt den Alderhoochsten; ende en onderhielden sijne [65] getuygenissen niet.

57 Ende sy weecken te rugge / ende handelden trouw-looslick / gelijck hare [66] vaders: sy zijn omgekeert/ als een [67] bedriechlicke boge.

58 Eñ sy verweckten hem tot [68] toorn door hare [69] hoochten; z ende verweckten hem tot [70] yver door hare gesnedene beeldē.

59 Godt [71] hoorde 't ende wert verbolgen; ende versmaedde Israël seer.

60 Dies verliet hy den Tabernakel te [72] Silo; de Tente/ [die] hy tot eene wooninge gestelt hadde onder de [73] menschen.

61 aa Ende hy gaf sijne [74] sterckte in de gevanckenisse; ende sijne heerlickheyt in de hant des [75] wederpartijders.

62 Ende hy leverde sijn volck over ten sweerde; ende wert verbolgen tegen sijne erffenisse.

63 Het [76] vyer verteerde [77] hare jongelingen; ende hare jonge dochters en werden niet [78] geprezen.

64 bb Hare [79] Priesters vielen door 't sweert; ende hare [80] weduwen en weenden niet.

65 Doe [81] ontwaeckte de Heere / als een slapende; als een helt die juycht [82] van den wijn.

66 cc Ende hy sloech sijne [83] wederpartijders aen 't achterste; hy deed' hen [84] eeuwige smaetheyt aen.

l Ioh. 6. 31. 1. Corint. 10. 3.
18 D. der Engelen/ alsoo genoemt van wegen de macht ende kracht / die sy van Godt ontfangē hebben/ om groote dingen in 't werck te stellen/ insonderheyt tot dienst sijner uytverkorenen. Siet Psal. 103. 20. Hebr. 1. 14. 't Man wort der Engelen broot genoemt/ om dat het Godt door haren dienst afsondt / ofte uyt den hemel (der Engelen woonstede) gegeven wert / ofte van wegen sijn uytnementheyt / gelijck tongen der Engelen, D. alder-liefsickste, 1. Cor. 13. 1.
m Num. 11. 31.
19 D. lucht.
20 In sulcken menichte eñ overvloet.
21 T. w. quackelen.
22 Alsoo nochtans dat het oock verre buyten het leger gevallen is. siet Num. 11. 31. Hy noemt Israel Godts leger, om dat hy Heere/ hooft/ Coninck/ ende leytsman daer van was.
23 Dit kannen verstaen van Godts Tabernakel/ daer in verscheydene wooningen waren: ofte/ van de wooningen des volcx/ die Godts wooningen souden konnē genoemt worden/ om reden/ gelijck 't leger / Godts leger.
24 D. overvloet van sulcke spijse / als hen gelustet hadde.
25 D. sy hadden haren lust naeulicx geboet/ de lust was hen noch niet vergaen.
n Num. 11. 33. 1. Cor. 10. 5.
26 D. aensienlickste/ rijckste/ sterckste/ welgestelt ste/ lijvichste/ Vgel. Iud. 3. op v. 29. Hebr. vetticheden.
27 And. jongelingen. alsoo v. 63.
28 Murmureerden al wederom. Siet Num. c. 14. 16/17.
29 Vergel. Deut. 1. op v. 32. D. sy vertrauwden Godt niet/ hoewel hy alle dese wonderen dede.
30 Siet Num. 14. 28/29/33/34/35.
31 Ofte/ gaven hem goede, ofte/ schoone woordē, als of sy hem meenden te bedriegē. Siet van het Hebr. woort Iud. 14. v. 15.
32 D. hy liet de tijtlicke straffe na/ ofte hieltse op / ten aensien der huychelaren; ende vergasse, volgens sijn genaden-verbont / om de versoeninge des Messiæ, ten aensien der uytverkorenen.
33 Siet van 't Hebr. woort Iud. 20. op v. 21.
34 Hebr. hy vermenichvuldichde af te keeren, ofte / af te wenden, &c.
35 Om haer gantschelick ende teenemael te vernielen.
36 Siet Psal. 56. op v. 5.
37 Vgel. Iac. 4. 14. 38 Siet Gen. 6. op v. 6. 39 Ofte/ sy versochten Godt wederom. 40 Siet Psal. 71. op v. 22. 41 Ofte/ bepaelden hem. D. sy wilden hem perck eñ mate stellen/ sijne godtlicke Almachticheyt ende regeringe als binnen sekere palen besluyten/ als of hy niet anders en moeste noch konde doen/ als 't gene sy wilden/ ofte verstonden hem mogelick te zijn / sy wilden hem (alsmen seyt) meesteren. 42 D. sijne mogentheyt/ die hy betoont hadde in 't verlossen van sijn volck. 43 Ofte/ van benaeutheyt. 44 Als vov. v. 12. o Exod. 7. 20. p Exod. 8. 24. q Exod. 8. 6. 45 Hebr. den vorsch. r Exod. 10. 13. 46 D. de lant-vruchten/ diese be-arbeyt hadden. s Exod. 9. 23. 47 D. deedse uytgaen ende versterven. 48 Het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden. Sommige meynen/ dat het vyer onder den hagel vermengt (Exod. 9. 24/ 25.) alsoo genoemt zy/ om dat het alles/ waer 't op viel/ ofte (om soo te spreken) sich legerde, doorsneed ende verteerde. 49 Ofte/ hy besloot onder den hagel, &c. datse onder 't gewelt des hagels waren/ gelijck een besloten ende gevangen man/ die nergens uytkomen kan, alsoo v. 50/ 62.

50 Ofte / vyerige voncken. D. de yverige blixem-stralen, Vgel. 2. Sam. 22. 9/ 13.
51 D. seer heftige ende sware plagen eñ straffen/ voortkomende uyt sijnen toorn. Siet Iob 21. 30. Eze. 7. 2. met d'aent.
52 Hier door verstaen sommige/ verderbende Engelen: andere / Mose ende Aaron/ door welcken Godt den Pharao dese plagen liet aenseggen.
53 Hebr. der quaden. D. van veel quaets ofte ongelucks.
54 Op de waechschale sijner gerechticheyt / wegende tegen malkanderen sijne straffen ende hare verdiensten: gelijck Godt pleecht voort te gaen in straffē/ als de menschen voortgaen in sonden ende hartneckicheyt. Siet Levit. 26. 21/ 23/ 24/ 27/ 28.
t Exod. 9. 6.
55 And. haer leven. als Iob 33. 18/ 22/ 28.
v Exod. 12. 29.
56 Ofte / eerstelingen. Siet Genes. 49. op v. 3.
57 In de wooningen van Egypten/ in 't Hebr. genoemt Mitsrajim, nae den naem van Chams sone. Siet Genes. 10. op v. 6.
x Exod. 14. 27, 28. ende 15. 10.
58 De schelf-zee/ het roode meyr.
59 T. w. Canaan. Vgel. Exo. 15. 13/ 17. Dat is/ sijne heylige lantpalen. Ofte / de lantpale sijns heylichdoms.
60 N. Zion/ als v. 68. And. dit geberchte, verstaende het Ioodsche lant/ dat met bergen omcingelt was.
61 D. hy gaf hen Canaan in/ als een erf-lot / ende liet hen 't lant by lotinge uytdeylen. Siet Num. 34. 2/ &c. Ios. cappit. 14. 15. 16. 17.
y Iosu. 13. 7. Psal. 136. 21, 22.
62 Siet Deut. 32. op v. 9. ende Psal. 16. op v. 5/ 6.
63 Der Israeliten.
64 Dit siet op de sonde/ die Israel/ in Canaan gekomen zijnde/ bedreven heeft ten tijde der Richteren, siet v. 59/ 60/ &c. ende voorts Deut. 6. op v. 16.
65 D. sijne wetten ende geboden. Siet Num. 1. op v. 50. eñ Deut. 4. op v. 45.

66 In de woestijne gedaen hadden. 67 Hebr. een boge des bedrochs: die den bout achterwaert schiet/ ende niet voorwaert nae 't wit/ ofte/ die den schutter quetst / ofte andersins in des schutters hant sich omkeert/ eñ niet/ ofte onrecht schiet. alsoo Hos. 7. 16. 68 Vergel. Deut. 32. 21. 69 Daer sy afgoderye bedreven nae de wijse der heydenen. Siet Levit. 26. op v. 30. Deut. 12. op v. 2/ &c. z Deut. 32. 16, 21. 70 Siet Exod. 20. op v. 5. 71 Vergel. vov. op v. 21. 72 Siet 1. Sam. 4. 4/ 11. Ierem. 7. 14. ende 26. 6/ 9. 73 De Israeliten/ die hier slechtelick menschen genoemt worden/ om uyt te drucken de groote genade Godts / dat hy onder elendige menschen sijne wooninge oprecht. aa 1. Sam. 4. 10, 11. 74 D. de Arke des verbonts/ by de welcke Godt sijne hulpe eñ macht voor sijn volck betoonde. siet 2. Chron. 6. 41. Psal. 132. 5/ 8. dese wert hier oock genoemt de heerlickheyt, ofte/ eerlickheyt, cierlickheyt Godts, als 1. Sam. 4. 21. Sommige verstaen door sijne sterckte, de stercke mannen ende helden van Godts volck. 75 T. w. der Philistijnen 1. Sam. 4. 11. 76 Godts toorn/ door het sweert ende furie der Philistijnen. 77 Hebr. sijne. T. w. des volcx Israels: alsoo in 't volgende. 78 T. w. met bruylofts-liedekens/ als in houwelicken ende bruylofte plach te geschieden. D. sy en wierden niet eerlick ende blydelick uyt-gehylickt. hier op wort oock gesien Ierem. 7. 34. ende 16. 9. ende 25. 10. bb 1. Sam. 4. vss. 11. 18. 19. 79 Dit kannen bysonderlick verstaen van de sonen des hooge-priesters Eli/ 1. Sam. 4. 11. 80 Door verbaestheyt / ende schrick/ van wegen de overgroote gemeyne elenden/ die hare sinnen van het particulier alsoo aftrocken / datse daer op niet en konden dencken/ ofte daer toe gewoonlicken tijt vinden. Siet 1. Sam. 4. 19/ 20. Iob 27. 15. Ezech. 24. 23. 81 Die scheen te slapen / doe de Philistijnen de overhant hadden/ ende de Arke wechvoerden. Vgel. Psal. 44. 24. 82 Door eenen milden dronck wijns versterckt / moedich eñ onbeschroomt zijnde om sijnen vyant aen te grijpen. And. [opstaende] van den wijn, D. als een sterck man/ die den wijn uytgeslapen hebbende met groot getier sijne sterckte betoont / daer hy in sijnen diepen slaep gantsch niet scheen te vermogen. cc 1. Sam. 5. 6. ende 6. 4. 83 De Philistijnen. siet 1. Sam. 5. 6/ &c. ende 6. 4/ 5/ 11/ 15/ 17. 84 Hebr. smaetheyt der eeuwicheyt.

67 Doch hy verwierp de [85] Tente Joſephs; ende den ſtam Ephraims en verkoos hy niet.

68 Maer hy verkoos den ſtam Juda; den berch Zion / dien hy lief hadde.

69 Ende hy bouwde ſijn [86] Heylichdom als [87] hoochten; als de aerde / die hy gegrondt heeft in eeuwicheyt.

70 [dd] Ende hy verkoos ſijnen knecht David; ende nam hem van de ſchaepskoyen.

71 Van achter de [88] ſoogende [ſchapen] deed hy hem komen / [ee] om te [89] weyden Jacob ſijn volck / ende Iſraël ſijne erffeniſſe.

72 Oock heeft hyſe geweydt nae de oprechticheyt ſijnes herten; ende heeftſe geleydt met een [90] ſeer verſtandich beleyt ſijner handen.

85 Den Tabernakel / die te Silo in den ſtam Ephraims was / en heeft hy aldaer niet willen laten blijven / noch ſijne Arke aldaer weder logeren.
86 D. den Tempel / door Salomo. Siet 1. Reg. 6.
87 Soo hooch / als hooge Paleyſen / ende ſoo vaſt als de aerde / die voor altoos onbeweechlick is.
dd 1. Sam. 16. 11. ende 2. Sam. 7. 8.
88 And. dragende.
ee 2. Sam. 5. 2. 1. Chron. 11. 2.
89 Siet 2. Sam. 5. op v. 2.
90 *Hebr.* met verſtanden ſijner palmen. Dat is / hy heeft het rijck geregeert met groote wijſheyt ende voorſichticheyt.

Pſalm Lxxix.

Godts gemeynte beklaecht haer over de uyterſte wreedtheyt der vyanden / die Jeruſalem ende den Tempel hadden verwoeſtet / ende bidt hem / dat hy / mits vergetende ende verſoenende hare ſonden / om ſijner eeren wille / haer genadichlick ende ſpoedichlick verloſſe / en de vyanden ſtraffe / tot eeuwigē lof ſijns Naems.

1 EEn Pſalm [1] Aſaphs: O Godt / [2] Heydenen zijn gekomen in uwe erffeniſſe: ſy hebben [3] den Tempel uwer heylicheyt verontreynicht; ſy hebben Jeruſalem tot ſteenhoopen geſtelt.

2 Sy hebben [4] de doode lichamen uwer knechten aen 't gevogelte des hemels tot ſpijſe gegeven; het vleeſch uwer [5] gunſtgenooten aen 't gedierte des lants.

3 Sy hebben haer bloet rontom Jeruſalem als water vergoten / ende daer en was niemant dieſe begroef.

4 [a] Wy zijn onſen nae-bueren eene [6] ſmaetheyt geworden; een ſpot ende ſchimp dien / die rontom ons zijn.

5 [b] Hoe lange / [7] HEERE? ſult ghy [8] eeuwichlick toornen? ſal uwen [9] yver als vyer branden?

6 [c] [10] Stort uwe grimmicheyt uyt over de Heydenen / die u niet en kennen; ende over de Coninckrijcken / die uwen Naem niet aenroepen.

7 Want [11] men heeft Jacob [12] opgegeten; ende ſy hebben ſijne lieflicke wooninge verwoeſtet.

8 [d] Gedenckt [13] ons de voorige miſdaden niet; haeſt u / laet uwe barmhertichede̅n ons voorkomen: want wy zijn ſeer [14] dunne geworden.

9 Helpt ons / ô Godt onſes heyls / ter oorſake van de eere uwes Naems: ende reddet ons / ende [15] doet verſoeninge over onſe ſonden / om uwes Naems wille.

10 Waerom ſouden de Heydenen ſeggen; Waer is haer Godt? [16] laet de wrake des vergotenen bloets uwer knechten onder de Heydenen voor onſe oogen bekent worden.

11 Laet het gekerm der gevangenen voor u aenſchijn komen: [17] behoudt overich de [18] kinderen des doots / nae de [19] grootheyt uwes arms.

12 Ende geeft onſen naburen [20] ſevenvoudich weder in haren [21] ſchoot haren ſmaet / daer mede ſy u / ô Heere / geſmadet hebben.

13 So ſullen wy / u volck ende ſchapen uwer weyde / u loven in eeuwicheyt / [22] van geſlachte tot geſlachte; wy ſullen uwen roem vertellen.

1 Siet Pſal. 50. op v. 1.
2 Verſtaet het lant Canaan / ende Jeruſalem in 't byſonder. ſiet Pſa. 68. op v. 10.
3 D. uwen heyligen Tempel.
4 *Hebr.* het doode lichaem: als onder v. 11. des gevangens, D. der gevangenen / gelijck elders dickwijls.
5 Siet Pſal. 4. op v. 4.
a Pſal. 44. 14. ende 80. 7.
6 Siet Pſal. 80. 7. en vgel. Pſal. 137. 7. Ezec. 35. 2/12/13/15.
b Pſal. 89. 47.
7 Ofte / Hoe lange HEERE ſult ghy ſteets toornen?
8 Siet van 't Hebr. woort / Pſal. 13. op v. 2.
9 Siet Exod. 20. op v. 5.
c Ierem. 10. 25.
10 Gelijck water, als Hoſ. 5. 10. D. overvaltſe met ſtraffen / in overvloet ende met gewelt. vgel. Pſal. 69. 25. Jeſ. 42. 25. Jerem. 7. 20. ende 10. 25. Ezech. 7. 8. en 20. 33/34. Apoc. 16. 1/ &c. wat het zy / Godt niet te kennen, Siet daer van Job 18. op v. 21. hoewel het hier byſonderlick ſiet op den geheelen afgodiſchen ſtaet der heydenen in 't point van Religie / die den waren Godt noch kenden noch dienden.
11 *Hebr.* hy heeft, &c. D. men heeft / ofte / een yeder van hen heeft / &c.
12 Vergel. Deut. 7. op v. 16. en Pſal. 14. op v. 4.
d Ieſa. 64. 9.
13 And. tegen ons. maer wy ſpreke̅ oock alſoo in onſe tale: ick ſal hem dat gedencken / en gedenckt my dat niet. vgel. Jer. 2. 2. ende ſiet Jer. 31. 34. Ezech. 18. 22. ende het contrarie Jerem. 14. 10. Hoſ. 8. 13. ende 9. 9. ende wijders / aengaende de maniere van ſpreken / Gen. 8. op v. 1. ofte; de miſdaden der voorigen. D. onſer Voorvaderen.
14 Ofte / uytgeputtet, uytgeteert, gering geworden.
15 Ofte / bedeckt genadichlick. vgel. Pſal. 65. op v. 4.
16 And. laet hem (onſen Godt) onder de heydenen bekent worden voor onſe oogen, [door] de wrake des, &c. vgel. Deut. 32. 42/43. Jerem. 51. 36/37.
17 Maeckt datſe overblijven / behoudtſe in 't leven.
18 D. die als miſdadige ter doodt verweſen ofte verordent zijn. ſiet 2. Sam. 12. op v. 5. ende Prov. 31. op v. 8.
19 D. nae uwe groote mogentheyt. Siet Pſal. 77. 16. ende Job 40. op v. 4.
20 Siet Geneſ. 4. op v. 15. ende Pſal. 12. op v. 7.
21 Dat is / overvloedich / ende ſoo / dat ſy het gevoelen / ende het aen hen beklijve: Alſoo Jeſa. 65. 7. Jerem. capit. 32. 18. Luc. 6. 38.

22 *Hebr.* in geſlachte ende geſlachte.

Pſalm Lxxx.

De Pſalmiſt klaecht over den elendigen ſtant der kercke / dewijle de voorige menichvuldige weldaden van Godt aen haer beweſen / nu verandert waren in benauwtheden ende vervolgingen / biddende om verloſſinge uyt de ſelve / met belofte van danckbaerheyt.

1 [1] VOor den Opper-ſang-meeſter op [1] Schoſchannim: [2] een Getuygeniſſe / een Pſalm [3] Aſaphs.

2 [4] O Herder Iſraels / neemt ter ooren: die [5] Joſeph als ſchapen leydet: [6] die tuſſchen de Cherubim ſittet / [7] verſchijnt blinckende.

3 [8] Weckt uwe macht op voor het aengeſichte van [9] Ephraim / ende [9] Benjamin / ende [9] Manaſſe / ende komt tot onſe verloſſinge.

4 [10] O Godt / [11] brengt ons weder / ende [12] [a] laet u aenſchijn lichten / ſo ſullen wy verloſt worden.

5 O HEERE / Godt der heyrſcharen / hoe lange ſult ghy [13] roocken tegen 't gebedt uwes volcks?

6 [14] Ghy ſpijſtſe [15] met tranen-broot: en̄ drencktſe met tranen uyt [16] een drielinck.

7 Ghy hebt ons [17] onſen nae-bueren [18] tot eenen twiſt geſtelt / ende [b] onſe vyanden [19] ſpotten onder haer.

8 O Godt der heyrſcharen / [20] brengt ons weder / ende laet u aengeſichte lichten / ſo ſullen wy verloſt worden.

9 Ghy hebt eenen [21] wijnſtock uyt Egypten overgebracht / hebt [22] de Heydenen verdreven / ende hebt [23] den ſelven geplant.

10 Ghy hebt [de plaetſe] voor hem [24] bereyt / ende ſijne wortele̅ [25] doen in wortelen / ſo dat hy het lant [26] vervult heeft.

11 [27] De bergen zijn met ſijne ſchaduwe bedeckt geweeſt / ende ſijne rancken waren [als] [28] cederboomen Godes.

12 [29] Hy ſchoot ſijne rancken uyt [30] tot aen de Zee / ende ſijne ſcheuten tot [31] aen de Riviere.

13 Waerom hebt ghy [32] ſijne mueren doorgebroken / ſo dat alle die den wech voorbygaen / hem plucken?

14 [33] Het ſwijn uyt den woude heeft

1. 1 Siet de aent. op Pſal. 45. 1.
2 D. Eene betuyginge / ofte verklaringe des geloofs aen Godes genadige belofte in de groote ſwaricheyt ſijner kercke.
3 Of / voor Aſaph. als Pſal. 79. 1.
4 Verg. Pſal. 23. 1. ende 48. 15. Jeſa. 40. 11. Ezech. 34. 12/14/15. Joh. 10. 11. ende 1. Pet. 2. 25.
5 Ioſeph, dat is / de nakomelingen Joſephs / te weten / de ſtammen Ephraims ende Manaſſe / die van Joſeph afkomſtich waren. de Heylige ſchrift begrijpt ſomtijts onder den name van Ioſeph alle d'ander ſtammen / en de voornamelick de tien ſtammen / overmits Joſeph de principaelſte ende geachtſte was onder de kinderen Jacobs. Siet Gen. 49. 26. Pſ. 81. 6.
6 Of / die op de Cherubim pleecht te ſitten: want na dat de Tempel va̅ de Chaldeen was afgebroken ende geruyneert / ſo en ſat de Heere niet langer op de Cherubim. van de Cherubim ſiet d'aenteeck. op 1. Sam. 4. v. 4.
7 D. toont ons uwe gunſte ende genade / ons verloſſende uyt deſe lanck-duerige gevanckeniſſe / in de welcke wy nu langen tijt als in duyſterniſſe geſeten hebben.
8 D. Toont en̄ doet uwe macht blijcken / die nu eene̅ tijt lanck als geſlapen heeft.
9. 9. 9 D. Voor de ſtammen ofte nakomelinge̅ van Ephraim / Benjamin / ende Manaſſe. Deſe dry ſtammen waren by malkanderen gelegert aen de weſt-zijde des Tabernakels. Num. 2. 17/18/20/22. ende cap. 10. 21/22/23/24. Daerom worden ſy hier / ende 1. Chron. 9. 3. ende elders meer / gelijckelick genoemt.
10 Dit v. wort weder verhaelt v. 8. ende 20.
11 T. w. in onſen voorigen ſtaet / ofte uyt onſe gevanckeniſſe ende ballinckſchap / in 't lant daer uyt wy vervoert zijn. And. Verquickt ons, als Pſal. 23. 3.
12 T. w. over ons. Siet d'aenteeck. Num. 6. op vſſ. 25/26.
a Pſal. 4. 7. ende 31. 17. ende 67. 2. Dan. 9. 17.
13 Dat is / toornich zijn / ons gebedt in groote toornicheyt verſtootende. het is eene gelijckeniſſe ſiende op het gelaet der gener die ſeer vertoornt zijn. ſiet Pſal. 74. 1.
14 D. ghy ſpijſt ons. ſiet Pſal. 42. 4.
15 De ſin deſer woorden is / dat hem 't lijden ſoo gemeen is / als eten en drincken / ende datſe met ſeer groote ſwaricheden beſocht wierden. Of / tranen-broot, dat is / broot in de tranen gedopt: of / tranen in de plaetſe van broot / als Pſal. 42. 4.
16 Ofte / eene groote mate. 't Hebreeuſch woort beteeckent een mate / 't zy van natte / als hier / of drooge waren / als het ſchijnt genomen te worden / Jeſa. 40. 12. Daer dry gemeene maten ingaen / waer van de grootte ons onbekent is.
17 Te weten / den Edomiten / als Pſal. 79. 4. ende anderen godtlooſen.
18 D. ſy twiſten ende dwars-drijven dagelijcx tegen ons: Of / ſy twiſten onder malkanderen / wie de eereſal hebben van ons te onderdrucken.
b Pſal. 44. 14. ende 49. 4.
19 T. w. met ons / als ſy ſien dat het ons qualick gaet.
20 Siet bov. v. 4.
21 Aldus noemt hy de kercke / ende 't volck van Iſrael. als oock Jeſa. 5. 1/7. Jer. 2. 21. Matt. 21. 33. Marc. 12. 1. Luc. 10. 9.
22 Verſt. hier de ſeven natien der Canaaniten. Siet het boeck Joſua / ende Pſal. 44. 3. ende 78. 55.
23 T. w. wijn-ſtock. Exod. 15. 17. Pſal. 44. 3.
24 D. Ghy hebt de Canaaniten voor haer aengeſichte uytgeſtooten ende verdreven / Exod. 23. 28. Joſ. 24. 12. Siet de aenteeck. op Geneſ. 24. v. 31. aengaende de beteeckeniſſe des Hebr. woorts / 't welck eygentlick beteeckent / uyt-ſuyveren, reynigen, uyt-keeren.
25 D. diepe ende vaſte in d'aerde doen waſſen.
26 T. w. met ſijne rancken.
27 De pſalmiſt geeft te kennen / dat het volck van Iſrael ſeer vermenichvuldicht is geweeſt / door het geheele lant Canaan.
28 D. ſeer groote / ſeer hooge ceder-boomen: ſiet d'aenteeck. Gen. 13. 10. Pſal. 36. 7. ſtaet / Bergen des Heeren, D. groote ende hooge bergen: ofte ceder-boomen Godes, beteeckent hier / ceder-boomen van Godt ſelfs geplant / als Pſal. 104. 16.
29 T. w. de wijn-ſtock / D. het volck Godes / 't volck van Iſrael.
30 T. w. tot aen de middellantſche zee / als Pſal. 72. 8.
31 T. w. Euphrates. als Pſal. 72. 8.
32 D. ſijne ſterckten / ofte vaſticheden / welcke verbroken zijnde / ſo ligt het lant open tot een prooye ſijner vyanden. Siet Pſal. 89. 4/42. ende Jeſa. 5. 5.
33 Aldus noemt hy de vyanden ende vervolgers van Godes volck / als Pſal. 68. 31. welcke in die tijden inſonderheyt waren de Aſſyriers ende Babyloniers / als te leſen is 2. Reg. 17. 6. ende 25. 1.

hem uytgewroett: ende [34] 't wilt des velts heeft hem afgeweydet.

15 O Godt der heyrscharen / [35] keert doch weder / aenschouwt uyt den hemel / ende siet / ende [36] besoeckt desen wijnstock.

16 Ende de stamme die uwe rechter-hant geplant heeft / ende dat [37] om den Sone [38] [dien] ghy u gesterckt hebt:

17 [39] Sy is met vyere verbrant / sy is afgehouwen: [40] Sy komen omme van 't schelden uwes aengesichts.

18 [41] Uwe hant zy [42] over den man uwer rechter-hant / over des menschen sone / [dien] ghy u gesterckt hebt.

19 So en sullen wy van u niet te rugge keeren: behoudt ons in 't leven / so sullen wy uwen Name aenroepen.

20 O HEERE / Godt der heyrscharen / [43] brengt ons weder / [44] laet u aenschijn lichten / so sullen wy verlost worden.

34 Hier kan men verstaen de wilde dieren daer mede Godt sijn volck is dreygende / Lev. 26, 22. Ofte / de wreede tyrannen / gelijck in dit selve vs door de wilde swijnen wort te verstaen gegeven. Siet Job c. 24. op v. 21.
35 T. w. tot onse hulpe / de welcke ghy / op ons vertoornt zijnde / nu langen tijt ons hebt ontrocken.
36 Siet d'aenteeck. Genes. 21. op v. 1. ende Job 5. 24.
37 Verst. hier den Sone Godts. Vgel. Psal. 2. 7. Jes. 9. 5. Dan. 9. 17. ende hier v. 18. Andere verstaē door dē Sone, hier eene jonge spruyte / eñ duyden 't op Israel / ofte / de gemeente Godts.
38 Vergel. Jesa. 49. vss. 1/2/3/4/5/8/&c. and. (spruyte) [die] ghy groot ende sterck gemaeckt hebt tot uwer eere / ende om vrucht daer van te genieten.
39 T. w. de stamme / v. 16. ofte / hy] T. w. de wijn-stock / als v. 9.
40 T. w. de menschen / ende met namen u volck Israel (van het welcke hier gesproken wort) vergaet / wanneer ghy u aengesichte tegen het selve settet / om den vloeck tegen hem uyt te spreken. Siet Psal. 9. d'aenteeck. op v. 6.
41 Verst. dit ysken van den Sone Godts / den Messia / van den welcken gesproken is v. 16. Uwe hant zy over hem, is soo vele als; zijt met hem / onderhoudt hem / ende bevordert sijn rijck. Siet gelijcke maniere van spreken Ezr. 7. 6 / &c. ende vgel. Psal. 118. 25. Jes. 11. 2/3. ende 61. 1. Act. 10. 38.
42 D. dien ghy soo lief hebt als uwe rechterhant. Siet Genes. 35. 18. ofte den man die uwen naeste, ofte metgeselle is. Zach. 13. 7. (als zijnde uwen eeuwigen Sone) ende door welcken ghy uwe kracht uytstreckt / alles geschapen hebt / onderhoudt eñ regeert. Joh. 1. 3. Col. 1. 16. Hebr. 1. 2/3. ende tot welcken ghy geseyt hebt: sitt tot mijne rechter hant, &c. Psal. 110. 1. genoemt / des menschen sone, Psal. 8. 5. Hebr. 2. 6/9. ende doorgaens in 't Nieuwe Testament / gelijck hy oock alsoo verschenen is / Dan. 7. 13. by desen man (als oock by des menschen sone. waer van terstont volcht) verstaē sommige 't volck van Israel / die oock Godts eerst-geboren Sone genoemt wort. Exod. 4. 22.
43 Siet vov v. 4.
44 Siet vov. v. 4.

Psalm Lxxxj.

De Prophete vermaent het volck / Godt den Heer hoochlick te loven / van wegen de veelvoudige weldaden ende verlossingen die Godt aen het selve gedaen hadde: met klachte over hare ongehoorsaemheyt / die hen tot schade was gereykende.

1 VOor den Opper-sang-meester op [1] de Gittith / [een Psalm] [2] Asaphs.

2 Singt vrolick Gode onse Sterckte: Juychet [3] den Gode Jacobs.

3 Heft eenen Psalm op / ende geeft den trommel: de lieflicke harpe met de luyte.

4 [4] Blaest de basuyne [5] in de nieuwe Mane / [6] ter bestemder tijt op onsen feestdach.

5 Want [7] dat is eene insettinge [8] in Israël / een recht [9] van den Godt Jacobs.

6 Hy heeft [10] het gesett [11] tot een getuygenisse [12] in Joseph / als [13] hy uytgetogen was tegen Egyptenlant: [al waer] [14] ick gehoort hebbe [15] een sprake die ick niet en verstont.

7 [16] Ick hebbe [17] sijne schouder van [18] den last onttrocken: sijne handen zijn [19] van de potten [20] ontslagen.

8 [21] In de benauwtheyt riept ghy / ende ick hielp u uyt / Ick antwoordde u [22] uyt de schuyl-plaetse des donders: [23] Ick beproefde u aen de wateren van [24] Meriba / [25] Sela!

9 [26] Mijn volck / [seyde ick] hoort toe / ende [27] ick sal onder u betuygen: Israël / [28] of ghy nae my hoordet!

10 Daer en sal onder u geen uyt-lants Godt wesen / ende ghy en sult u voor geenen vreemden Godt nederbuygen.

11 Ick ben de HEERE uwe Godt / die u hebbe op-gevoert uyt het lant van Egypten: [29] Doet uwen mont wijt open / ende ick sal hem vervullen.

12 Maer mijn volck en heeft mijne stemme niet gehoort: ende Israël [30] en heeft mijner niet gewilt.

13 Dies heb' ick het overgegeven [31] in 't goetduncken hares herten / datse wandelden in hare raetslagen.

14 Och dat mijn volck nae my gehoort hadde! [32] dat Israël in mijne wegen gewandelt hadde!

15 In korten soude ick hare vyanden [33] gedempt hebben / ende mijne [34] hant gewendt hebben tegē hare wederpartijders.

16 Die den HEERE haten / souden [35] sich hem geveynsdelick onderworpen hebben / maer [36] haerlieder tijt soude eeuwich geweest zijn.

17 Ende [37] hy soude [38] het gespijst hebben met [39] het vette der tarwe: Ja [40] ick soude u versadigt hebben met honich [41] uyt de rotz-steenen.

1 Siet Psal. 8. op v. 1.
2 Ofte / voor Asaph, als Psal. 80. 1.
3 D. dien Godt / die eē verbont gemaeckt heeft met Jacob ende sijne Nakomelingen.
4 Siet de aenteeckeninge Lev. 23. op v. 24.
5 T. w. te dier tijt als Godt een besonder feest hadde ingestelt / Num. 10. 10. ende 28. 11/14.
6 And. in de bedeckinge, T. w. der mane / D. als de mane duyster is. sommige verstaen hier het feest des geklancks. waer van te sien is / Lev. 23. 24. andere verstaen in 't eerste lit de nieuwe mane / ende in 't volg. de drye jaer feesten. waer van te sien is / Deut. 16. 16.
7 T. w. de basuyne te blasen.
8 D. onder 't volck van Israel.
9 And. voor den Godt Iacobs. T. w. datmen hem eenen rechten Godts-dienst doe / soo als hy dien van sijn volck vereyscht. Siet van de insettinge der feest-dagen / Exod. 23. 17. Deut. 16. 16.
10 T. w. het blasen der basuynen / ende d'onderhoudinge der ceremonien ende feest-dagen.
11 T. w. sijner genade over sijn volck.
12 D. onder de nakomelingen Josephs / by de welcke hier in 't gemeyn alle Israeliten verstaen worden / als oock Psal. 80. 2.
13 T. w. Godt / die oorloge tegen de Egyptenaers gevoert heeft / haer aentastende met sijne plagen.
14 Dit spreeckt Israel / in sulcken sin / namelick / willende te verstaen geven / dat het in den persoon harer vaderen [in welckers lendenen sy waren] onder een vreemt ende onbekent volck in Egypten gewoont hadde.
15 *Hebr.* een lippe, als Genes. 11. 1. De Hebreeusche ende Egyptische spraken waren so wijt van malkanderen verscheyden / dat d'een d'ander niet en verstont. T. w. in 't begin / als sy eerst in Egypten quamen. Siet Genes. 42. 23. Sommige nemen dit alsoo / dat de Propheet alhier wil seggen / dat Israel te dier tijt noch niet en verstont de aensprake Godts / als daer toe noch niet gewent zijnde. Vgel. Act. 7. 25.
16 Dit zijn de woorden des Heeren / den welcken de Prophete hier sprekende in-voert.
17 Syne) T. w. Josephs / D. der Israeliten / als v. 6.
18 T. w. der dienstbaerheyt / die 't volck van Israel in Egypten onderworpen was. siet Exod. 1. ende 5.
19 *Hebr.* van den pot. 'T schijnt / dat de Prophete daer op siet / dat de kinderen Israels potaerde hebben moeten graven / van de welcke sy gedwongen waren tichel-steenen ende potten te maken. And. Backen. T. w. daer men den kalck ofte mortel in droech. And. manden, korven.
20 *Hebr.* door-gegaen, of / gepasseert.
21 Eenige verstaen dit van 't gene daer v. 7. van gesproken wort: Andere / van de benauwtheyt daer sy in waren by de Roode zee / Exod. 2. 23. ende 14. 10/15.
22 Of / in de schuyl-plaetse, D. uyt de dicke wolcken-kolomne / in de welcke Godt als verborgen zijnde / sijn volck van Israel geleydde / maer de Egyptenaers verschrickte met donder / &c. Exod. 13. 21. ende 14. 19/20/24/25. Siet oock Psal. 77. 18/19.
23 T. w. door grooten dorst dien ick u te Raphidim liet lidē.
24 Aldus zijn de wateren te Raphidim na der hant genoemt geworden, siet Exod. 17. vss. 1/2/3....7. Num. 20. 13.
25 Siet d'aenteeck. Psal. 3. op v. 3.
26 Dit zijn de woorden met de welcke Godt sijn volck aenspreeckt in 't geven sijner wet.
27 D. Ick sal u tot getuyge nemen, ofte ick sal u betuygen eñ te kennen geven / wat mijnen wille zy / ende wat ghy doen sult.
28 Verst. hier by / hoe geluckich soude ghy zijn! Siet Exo. 15. 26. Deut. 32. 29.
29 D. spreeckt ende begeert al wat ghy wilt / ick sal 't u overvloedelick geven: Te weten / indien ghy nae mijnen wille ende wetten leeft. Siet dergelijcke belofte / Joh. 15. v. 7. ende 1. Johan. 3. 22.
30 D. 'T en is tot my soo yverichlick / noch soo getrouwelick niet geneycht geweest / als dat wel soude betaemt hebben: 't welck daer aen geblekē heeft / als het sich stracks / na dat ick het mijne wetten eñ geboden gegeven hadde / een gouden calf gemaeckt / ende tegens my gerebelleert heeft / Exo. 32. 2/ &c. Item Jud. 2. 2. ende 4. 1. ende 6. 1. ende 8. 27. ende 10. 6. ende 13. 1. ende 18. 30.
31 Siet Deut. 29. 19. Jerem. 3. 17. ende 7. 24. ende 9. 14. ende 11. 8. Actor. 14. 16.
32 D. de Israeliten. Daerom volchter in den hebreeuschen text / Gewandelt hadden. in 't getal van vele.
33 Ende volgens dien / haer vrede verleent hebben. Vgel. 2. Sam. 7. 10. ende 1. Chron. 17. 9.
34 D. straffe / plage. siet de aenteeck. Job. 13. 21.
35 Siet de aent. Deut. 33. op v. 29. Siet oock Psal. 66. 3.
36 T. w. mijnes volcks tijdt / D. welvaert / geluckſalicheyt: De sin is / datse een lanckduerich ende goet leven souden gehadt hebben.
37 T. w. de Heere.
38 T. w. sijn volck / v. 14.
39 Dat is / de bloeme / ofte / het beste des koorns / als Num. 18. 12. Deut. 32. 14. Psal. 147. 14.
40 Dit spreeckt nu Godt wederom in sijnen eygenen persoon.
41 Verstaet hier by / dat stedes in de reten der steen-rotzen in overvloet soude gevonden worden: Also de byen in 't lant Canaan / haer vele in de steen-rotzen onthouden. Siet de aenteeck. Deut. 32. 15. *Hebr.* uyt den rotz-steen. Dit geestelicker wijse verstaen zijnde / so beteeckent de steen-rotze Christum, 1. Corinth. 10. 4. Ende de honich / de soeticheyt der woorden / die uyt sijnen mont vlieten / zijnde soeticheyt der ziele / ende gesontheyt der beenderen / Psal. 19. 11. Prov. 16. 24. ende Cant. 4. 11.

Psalm Lxxxij.

De Psalmist getuyght / dat Godt in 't gerichte presideert: Ende hy vermaent de Richters hares ampts / bestraffende haer onverstant ende onachtsaemheyt: met dreyginge van straffe.

1 EEn [1] Psalm Asaphs. Godt [2] staet [3] in de vergaderinge Godes: [4] hy oordeelt [5] in 't midden der Goden.

2 [6] Hoe lange sult ghylieden onrecht oordeelen / ende [7] het aengesichte der godtloosen aennemen? Sela!

3 [8] Doet recht den armen / ende den weese: [9] rechtveerdicht den verdruckten / ende den armen.

4 [a] Verlost den armen eñ den behoeftigen / ruckt [hem] uyt [10] der godtloosen hant.

5 [11] Sy en weten niet / noch en verstaen niet / sy [12] wandelen steets in duysternisse: [13] [dies] wanckelen alle fondamenten der aerde.

1 Siet de aenteeck. op Psal. 45. 1. ende 50. 1.
2 D. hy is tegenwoordich / Te weten / als Souverein, ofte opperste Richter.
3 D. in sijne vergaderinge / in de vergaderinge die 't samen komt om van sijnent wege / ende uyt sijn bevel / recht te doen. Siet Deut. 1. 17. ende 2. Chron. 19. 6. ende Rom. 13. 1.
4 Alsoo / namelick / dat hy hare oordeelen / door sijne voorsichticheyt ende wijsheyt / alsoo stiert ende regeert / dat sy tot sijne eere strecken moeten. ofte, hy oordeelt) dat is / hy letter wel op / wat sententien dat de Richters uytspreken / beloonende de Richters die goet recht spreken: ende straffende de gene die hare ondersaten onrechtveerdelick verdrucken.
5 D. In 't midden der Coningen ende der Vorsten / ja aller overicheden / als zijnde al te male sijne Stadthouders. Siet Exod. 21. 6. ende 22. vss. 8/9/28. Johan. 10. 34.
6 Hier voert de Prophete Godt in / aenspreckende de onrechtveerdige Richters. Andere houden voor de woorden des Psalmistes.
7 Het aengesichte aennemen, is hier te seggen / die gene die een onrechtveerdige sake hebben / in 't gerichte gunstich zijn / 't welck Godt te doen verboden heeft Lev. 19. 15. Deut. 1. 17. ende 16. 19. eñ 2. Chro. 19. 7. Pro. 18. 5. Thren. 2. 1......9.
8 D. verdedicht / beschermt / verlost. siet Psal. 43. 1. Jes. 1. 17.
9 Verst. hier by / Indien hy een rechtveerdige sake heeft / voert hem recht / bevoordert sijn sake. Siet Deut. 25. 1. ende Jerem. 22. 3.
a Prov. 24. 11.
10 D. der gener die een quade sake hebben / ende den armen soecken te verdrucken.
11 T. w. de Richters: sy en weten noch en overleggen niet / dat Godt in de vierschare by hen tegenwoordich is / noch sy en vragen nae sijne bestraffingen ofte bevel niet. Siet Prov. 29. 7. Jerem. 10. 21. Mich. 3. 1.
12 In duysternisse wandelen, is steedts in sonden leven / 1. Joh. 1. 16. Eph. 4. 17/18. ende 5. 8. ofte / in duysternisse, dat is / in onwetenheyt.
13 Als of hy seyde / om dat het soo staet met Coningen / Vorsten / ende overicheden / daerom gaet het in de werelt seer qualick / ende daer uyt spruyten alle de beroerten ende swaricheden in landen ende steden. Siet Jesa. 24. 19/ 20.

6 [14] Ick

14 Als of hy seyde/ Ick hebbe u lieden wel die eere gedaen/ dat ick u Goden genoemt hebbe/ als die ick gestelt hebbe om in mijnen name het gerichte te houden: maer / &c. Siet Exod. 21.6. ende 22. 9/ 28. Joh. 10.34. ende vov. v. 1.

6 [14] Ick hebbe wel geseyt/ Ghy zijt Goden: ende ghy zijt alle kinderen des Alderhoochsten:

7 [15] Nochtans sult ghy sterven [16] als een mensche: ende [17] als een van de Vorsten sult ghy [18] vallen.

8 Staet op/ O Godt/ [19] oordeelt het aerdrijck: [b] want [20] ghy besitt alle Natiē.

15 Derhalven behoordet ghy oprechtelick te wandelen ende te handelen / gedenckende dat ghy Godt sult moeten rekenschap geven van al u doen en laten. 16 *Hebr.* als Adam, D. soo wel als andere slechte sterffelicke menschen. 17 T. w. die te vooren geweest ende alle gestorven zijn. And. Ende ghy Overste sult vallen. gelijck een [ander.] 18 D. sterven. 19 T. w. als opperste Richter der werelt. Siet Genes. 18. 25. als of hy seyde/ Heere/ neemt ghy de sake by der hant/ ende wilt weder te rechte brengen 'tgene de boose Richters verdorven hebben. b Psal. 2. 8. Hebr. 1. 2. 20 *Hebr.* Ghy erft, ofte/ sult erven in alle Natien: D. ghy besit ende sult altoos besitten in eygendom/ (gelijckmen een rechtveerdich erfdeel besitt) het gantsche menschelicke geslachte.

Psalm Lxxxiij.

Een klachte der Gemeynte Godes over de raetslagen der godloosen tegens haer; Biddende / dat hy de selve wille straffen / gelijck hy eertijts de verbolgers sijnes volcks gestraft heeft.

1 E En Liedt/ een Psalm [1] Asaphs.

2 O Godt/ [2] en swijgt niet/ en houdt u niet als doof / noch en zijt niet stille/ ô Godt.

3 Want siet/ uwe [3] vyanden [4] maken getier: ende uwe haters [5] stekē den kop op.

4 Sy maken listichlick eenen heymelicken aenslach [6] tegen u volck/ ende beraetslagen haer [7] tegen uwe verborgene.

5 Sy hebben geseyt/ Komt/ ende laetse ons uytroeyen / datse [8] geen volck meer en zijn: dat des naems Israëls niet meer gedacht en worde.

6 Want sy hebben in 't herte t' samen geraetslaecht: [9] tegen u hebben sy een verbont gemaeckt.

7 [10] De tenten Edoms / ende der Ismaëliten/ Moab/ ende [11] de Hagarenen:

8 [12] Gebal/ ende Ammon / ende Amalek: [13] Palestina / met de inwoonders van Tyrus.

9 Oock heeft sich Assur by hen gevoegt: sy zijn [14] den kinderen Loths [15] tot eenen arm geweest/ Sela!

10 [16] Doet hen als Midian: als [17] Sisera / als [18] Jabin aen de beke Kison.

11 [Die] verdelgt zijn te [19] Endor: sy zijn geworden [20] tot dreck der aerde.

12 [21] Maeckt haer [ende] hare [22] Princen als [23] Oreb / ende als Zeëb: ende alle hare Vorsten als [24] Zebah / ende als [24] Zalmuna.

13 Die seyden / Laet ons de [25] schoone wooningen Godes voor ons in erffelicke besittinge nemen.

14 Mijn Godt / maecktse [26] als een wervel: als stoppelen voor den wint.

15 [27] Gelijck het vyer een wout verbrant: ende gelijck de vlamme [28] de bergen aensteeckt/

1 Ofte/ voor Asaph, als Psal. 80. 1.
2 *Hebr.* u en zy geen stil-swijgen. De Psalmist bidt / dat Godt sich wille op-maken/ om sijn volck te helpen / ende haer over hare vyanden te wreken. Alsus wert het woort stille-swijgen oock gebruyckt Jud. 18. 9. siet d'aenteeck. Psal. 109. op v. 1.
3 De sin is / Onse vyanden / die oock uwe vyanden zijn / dewijle wy u volck zijn. Wie dese vyanden geweest zijn / siet vss. 7/8/9.
4 T. w. tegen ons/ als v. 4.
5 T. w. stoutelick ende vermetelick/ als triumpherende over u/ ende over u volck. Jud. 8. 28. wort desse maniere van spreken oock gebruyckt.
6 T.w. tegens ons/ die u volck zijn.
7 D. tegen die / die haren toevlucht tot u nemen / om haer selven ende de hare te bergen onder uwe bewaringe ende bescherminge: Ofte/ die ghy als een weerdich kleynoot houdt/ ende in uwe trouwe bewaringe neemt/ ende welckers leven met Christo in Godt verborgen is/ Colos. 3. 3.
8 Aldus beraetslaecht Moab ende andere natien / tegen Israel: Ende het selve is Moab na der hant wedervaren/ Jer. 48. 2/ 42.
9 D. sy hebben haer t' samen verbonden om den volcke Godes den krijch aen te doen. Siet Jere. 34. 18/ 19.
10 D. de krijchslieden / die haer in tentē onthouden. siet vergelijcke maniere van spreken/ Jud. 7. 13/ 14. ende 2. Reg. 7. 7/ 10. Jer. 6. 3. Hab. 3. 7. Ofte/ verstaet hier de familien ende geslachten van Edom/ Ismael/ &c. die in tenten woonden. 11 T. w. de nakomelingen van Hagar / Abrahams dienstmaecht/ waer onder verstaen worden de gene die van Ismael/ Hagars sone/ gesproten zijn.
12 Dat is / de Gebaliters / die in de Stadt ofte het lant van Gebal woonden/ gelegen in Phœnicia, by Zidon. Van Gebal ofte Gibla waren de steen-houwers / die Salomo gebruyckte tot den bouw des Tempels / 1. Reg. 5. 18. Siet oock van dese Ezech. 27. 9.
13 D. de Philistijnen. 't lant wort genomen voor 't volck dat daer in woonde.
14 D. den Moabiten ende Ammoniten/ hier voor gemeldt/ die van Loth gesproten waren/ Genes. 19. 37/ 38. ende het laet hem aensien / dat hier uytdruckelick van Loth wort vermaent/ om d'onweerdicheyt der sake aen te wijsen/ dat die gene die gekomen waren van Abrahams neve/ hare bloetverwanten sochten uyt te roeyen. 15 D. Tot een stercke hulpe. siet dese wijse van spreken oock Psal. 37. 17. Jer. 17. 5. 16 D. verdelgtse/ gelijck ghy eertijts de Midianiten verdelgt hebt / doe sy onse voorvaderen bestreden/ Jud. 7. 13/ 22. 17 Siet Jud. 4. 15. eñ 5. 19/ 21/ &c. 18 Iabin is geweest Coninck der Canaaniten. Siet Jud. 4. 2. 19 Eene Stadt gelegen by Kison/ Taanah / ende by 't water Megiddo. Siet Jos. 17. 11. Jud. 5. 19. 20 D. Sy lagen te verrotten boven d'aerde/ onbegraven. Siet Jerem. 8. 2. ende 16. 4. 21 *Hebr.* stelt.
22 Siet Job 12. op v. 21. 23 Oreb ende Zeëb zijn geweest twee Vorsten der Midianiten/ van Gideon verslagen/ Jud. 7. 25. ende 8. vss. 11/ 12. 24. 24 Twee Coningen der Midianiten/ die Gideon heeft verslagen/ Jud. 8. 21. 25 T. w. het lant van Canaan / daer Godt woont in het midden sijnes volcks. Siet Exod. 15. 13.
26 And. bolle. radt. D. ongestadich ende wanckelbaer / also dat sy niet en weten wat sy doen/ of waer sy henen vluchten sullen. 27 Siet dergelijcke manieren van spreken Deut. 32. 22. 28 Verst. de boomen ende struellen die op de bergen staen. Ofte verstaet de swevel-bergen die oock selve branden.

16 Vervolgtse alsoo met u [29] onweder: ende verschricktse met uwen draey-wint.

17 Maeckt haer aengesichte vol schande/ [30] op datse/ ô HEERE/ uwen Name soecken.

18 Laetse beschaemt ende verschrickt wesen tot in der eeuwicheyt / ende laetse schaemroot worden/ ende omkomen.

19 [31] Op datse weten / dat ghy alleen met uwen Name zijt de HEERE/ de alderhoochste over de gantsche aerde.

29 Siet d'aenteeck. Job 9. op v. 17.
30 D. maeckt datse selfs tegen haren danck u moeten bekennen machtiger te zijn/ dan sy zijn/ ende datse tot u moeten roepen / als sy uwe plagen gevoelen: siet Exod. 8. 8. ende Psal. 18. 42. And. datmen uwen name soecke. D. dat de vrome hier door mogen veroorsaeckt zijn haer vertrouwen te meer op uwe goetheyt ende mogentheyt te setten / ende tot u haren toevlucht te nemen.
31 Of/ op datmen wete, als v. 17.

Psalm Lxxxiiij.

De Prophete geeft sijnes herten droeffenisse te kennen/ om dat hy by de vergaderinge der Geloovigen niet en mocht wesen / verklarende de geluckfalicheyt der gener die sulcx mochte gebeuren: Wenschende ende biddende/ daer wederom te mogen verschijnen.

1 V Oor [1] den Opper-sang-meester/ op de [1] Gittith: Een Psalm [1] voor de kinderen Korah.

2 Hoe lieflick zijn [2] uwe wooningen/ ô HEERE der heyrscharen!

3 [a] Mijn ziele is begeerich/ [3] ende beswijckt oock van verlangen/ nae [4] de voorhoven des HEEREN: [5] mijn herte/ ende mijn vleesch roepen uyt tot den levendigen Godt.

4 Selfs vindt de mussche een huys/ ende de swaluwe een nest voor haer/ daerse hare jongskens legt/ [6] by uwe altaren/ HEERE der heyrscharen / mijn Coninck/ ende mijn Godt.

5 Welgeluckfalich zijnse die in u huys [7] woonen: sy prijsen u [8] gestadelick/ [9] Sela!

6 Welgeluckfalich is de mensche wiens stercke in u is/ [10] in welcker herte de gebaende wegen zijn.

7 Als sy door [11] het dal [12] der moerbesye-boomen doorgaen / [13] stellen sy hem tot een fonteyne / oock sal de regen haer [14] gantsch rijckelick overdecken.

8 [15] Sy gaen van kracht tot kracht/ een yegelick [van haer] sal verschijnen voor Godt [16] in Zion.

9 HEERE Godt der heyrscharen/ hoort mijn gebedt: neemt 'et ter ore / ô Godt Jacobs/ Sela!

10 O Godt/ [17] onse schilt/ [18] siet: ende aenschouwt [19] het aengesichte [20] uwes Gesalfden.

11 Want een dach in uwe [21] voor-hoven/ is beter dan duysent [22] [elders]: Ick

1. 1. 1 Siet Ps. 42. 1. de aenteeck. van Opper-sang-meester. eñ Psal. 8. 1. van Gittith. Van de psalmen voor de kinderen van Korah, siet Psal. 47. 1.
2 Of/ uwe Tabernakelen, in de welcke uwen dienst gepleecht wort: welcke de Psalmist wooningē noemt in 't getal van vele/ om dat de Tabernakel verscheydene afdeylingen ofte quartieren hadde. Siet Psal. 43. op v. 3.
a Psal. 42. 2. ende 63. 2.
3 D. sy beswijckt ende verdwijnt schier van groot ende gedurich verlangen/ om in des Heeren huys/ ofte Tabernakel te mogen komen. siet d'aenteeck. Job 19. 27.
4 Verstaet hier de voorhoven die by den Tabernakel waren.
5 D. lijf en ziele verlangen seer/ als ick dencke/ dat my Godt die genade noch mochte doen / dat ick in den heyligen Tabernakel by sijnen godtsdienst met Godts volck mochte verschijnen.
6 Als of hy seyde'/ uwe altaren zijn het huys ende nest daer ic nae verlange/ daer hebbe ick eenē grooten lust toe/ ende 't is immers een onweerdige sake/ dat ick van de selve verbannen ben ende blijve / door 't gewelt mijner vyanden/ daer de swaluwen selve hare nesten ontrent hebben. And. nae uwe altaren. T. w. schreyen mijn herte ende mijn vleesch. v. 3. 7 D. dagelicx verkeeren/ T. w. de Priesters ende Leviten/ mitsgaders andre godtsalige persoonen. 8 Of/ voortaen.
9 Siet Psal. 3. op v. 3. 10 D. die met hertelicke begeerte verlangen te gaen op de wegen/ de welcke nae den Tabernakel leyden / die van de vrome veel betreden worden: ofte/ die den wech der geboden Godes met lust voor oogen hebben. 11 Verscheydene uytleggers schrijven/ dat dit een seer dorre valleye was / door de welcke eenige Israeliten/ die nae den Tabernakel trocken/ passeren mosten: Ende verstaet hier door/ alle droogeplaetsen/ die geen water en hebben. 12 Van dese plaetse/ daer veel moer-besye-boomen stonden/ Siet 2. Sam. 5. 23. Eenige Oversetters houden hier het Hebr. woort Bacha, ende verduytschent het dal der tranen, gelijck de Grieksche Oversetters: ofte/ het jammerdal. 13 D. Sy houden den Heere voor hare spring-ader/ met de welcke sy overvloedelick verquickt eñ gelaeft worden/ ende hier door overkomē sy de moeyelickheyt deser kommerlicker reyse. And. Sy stellen het. T. w. dal / tot een fonteyne / als of de Psalmist seyde/ Sy en vragen nae de dorrigheyt ende moeyelickheyt van 't voorseyde dal niet/ maer sy passeren daer door met vreucht ende goet genoegen/ niet anders/ dan of het vol lustige fonteynen ware. 14 *Hebr.* In, of/ met segeninge, D. rijckelick/ overvloedelick overdecken. Ezech. 34. 26. worden oock de overvloedige regenen genoemt regenen der segeninge: Ende 2. Cor. 9. 6. staet/ Wie in segeninge saeyt, D. mildelick. 15 Of/ van stercke tot stercke, D. om seerst/ ende hoe sy meer gaen hoe sy lustiger worden/ tot dat sy eyndelick ten huyse Godes in Zion komen. And. van bende tot bende. D. sy gaen met onderscheydene hoopen ofte scharen/ d'een hoop voor/ d'ander na. Siet Psal. 42. 5. Luce 2. 44.
16 T. w. in den Tabernakel die op den berch Zion was/ ende daer de Arke des verbonts was op de welcke Godt sat. Hier uyt is af te nemen / dat David desen Psalm gemaeckt heeft/ doe hy van Absalon verdreven was/ want doe was de Arke des verbonts op dē berch Zion / 2. Sam. 6. ende 1. Chron. 16. Maer doe David voor Saul vluchtte/ was de Arke te Kiriath-Jearim/ 1. Sam. 7. 1. 17 D. die ons beschutt ende beschermt.
18 Hy wil seggen/ Siet ons genadelick aen. 19 D. den persoon / of/ den elendigen staet. 20 *Hebr.* uwes Messiæ, T. w. Davids/ die een figure ende Vader Christi, nae den vleesche/ geweest is / die oock de Messias ofte Gesalf de des Heeren genoemt wort/ 2. Sam. 23. 1. Ende kunnen also dese woorden van den Coninck David verstaen worden/ doe hy van Absalon verdreven was, Alhoewel andre die alsoo verstaen/ dat David hier dit bidt/ om Christi des Messiæ wille. 21 Siet vov. v. 3. 22 T. w. buyten uwe voor-hoven/ waer het oock soude mogen wesen.

koos liever [23] aen den dorpel in het Huys mijnes Godts te wesen / dan lange te woonen in [24] de tenten der godtloosheyt.

12 Want Godt de HEERE [25] is een Sonne ende schilt/ de HEERE sal genade ende eere geven: [26] hy en sal het goede niet onthouden den genen die in oprechticheyt wandelen.

13 HEERE der heyrscharen/ [b] welgelucksalich is de mensche/ die op u vertrouwt.

23 D. In een geringen staet te leven/ bedienende het ampt als van poortier des Tempels. 24 D. in de huysen (hoe groot ende lustich de selve oock mogē zijn) ende welcke men godtloosheyt bedrijft. 25 D. hy verlicht ende verheucht sijne getrouwe dienaren/ gelijck de sonne met haer lieflick schijnsel de menschen verquickt/ na dat sy lange in eene droeve duysternisse geseten hebben. siet Jesa. 60.19. Apoc. 21.23. 26 D. hy keert alle ongeluck ende quaet van de sijne af. Siet Genes. 15.1. b Psal. 2.12. ende 34.9.

Psalm Lxxxv.

De Psalmist stelt Godt voor oogen de verlossingen die hy certijts sijnen volcke gedaen heeft / hem biddende dat hy oock voortaen sijner Gemeynte sulcke genade wille bewysen / belovende daer op sich te willen verlaten.

1 EEn Psalm voor den Opper-sangmeester / onder de kinderen van Korah.

2 Ghy zijt [1] uwen lande gunstich [2] geweest/ HEERE: [3] de gevanckenisse [4] Jacobs hebt ghy gewendt.

3 De misdaet uwes volcks hebt ghy wechgenomen: Ghy hebt alle hare sonden bedeckt / Sela!

4 Ghy hebt [5] wechgenomen al uwe [6] verbolgentheyt: Ghy hebt u gewendt van de hitticheyt uwes toorns.

5 [7] Brengt ons weder / ô Godt onses heyls: ende doet te niete uwe toornicheyt over ons.

6 Sult ghy eeuwelick tegen ons toornen? sult ghy uwen toorn uytstrecken [8] van geslachte tot geslachte?

7 [9] Sult ghy ons niet [a] weder levendich maken? op dat u volck sich [10] in u verblijde?

8 [11] Toont ons uwe goedertierenheyt/ ô HEERE/ ende geeft ons [12] u heyl.

9 [13] Ick sal hooren wat Godt de HEERE spreken sal / want hy sal tot sijn volck/ende tot sijne gunst-genooten van vrede spreken: Maer datse niet weder [14] tot dwaesheyt en keeren.

10 Sekerlick / sijn heyl is nae by den genen die hem vreesen / [15] op dat in onsen lande eere woone.

11 De goedertierenheyt ende [16] waerheyt [17] sullen malkanderen ontmoeten: de [b] gerechticheyt ende vrede [18] sullen [19] [malkanderen] kussen.

12 De waerheyt [20] sal uyt der aerde spruyten/ ende gerechticheyt [21] sal van den hemel neder sien.

13 Oock sal de HEERE [22] 't goede geven: ende ons [c] lant sal sijne vrucht geven.

14 [23] De gerechticheyt sal voor sijn aengesichte henen gaen: ende hy [24] salse setten op den wech sijner voetstappen.

1 Ofte / hebt een welgevallen aen u lant gehadt. T. w. 't lant Canaan/ 't welck ghy uwen volcke ingegeven hebt om te bewoonen. 2 T.w. voormaels/ wanneer ghy 't selve den vyanden/ die het ingenomen hadden/ wederom hebt benomen. 3 D. de gevangene Joden hebt ghy verlost uyt hare gevanckenisse in Babylonien / daerse henen gevoert waren. Gevanckenisse, voor gevangene, woort oock gebruyckt. Psal. 14.7. ende Psal. 68.19. ende elders. 4 D. der nakomelingen Jacobs. 5 Of/ doen ophouden. *Hebr.* ghy hebt vergadert. 6 D. de straffen en plagen/ die ghy in uwen toorn over de menschen pleecht uyt te storten. Siet de aenteeck. Job 21. op v. 30. 7 Tot onsen voorigen staet. And. bekeert ons. 8 *Hebr.* op geslachte ende geslachte. 9 *Hebr.* Sult ghy niet weder-keeren, ons levendich maken? Te weten/ ons geheelick weder her-stellende/ in plaetse daer wy nu als doot zijn in dese elendige gevanckenisse? a Psal. 71.20. 10 T. w. van wegen uwe goedertierenheyt aen haer bewesen. 11 Of/ laett ons sien, D. laett ons uwe genade ende weldadicheyt genieten / als Psal. 50.23. 12 D. uwe heylsame verlossinge. 13 D. ick sal neerstelick letten op 't gene dat Godt ons gebruyckt van sijne gunste tot sijne kercke / soo wel door sijn woort / als door menigerhande wercken sijner mogentheyt. 14 D. tot sonden ende overtredingen van Godes heylige wet / Daer mede sy den rechtveerdigen toorn Godes op haer gehaelt hebben / niet hoorende nochte gehoorsamende de vermaningen ende onderrichtingen der Propheten / alsoo dat betaemt. siet Psal. 125.3. 15 D. Op dat ons lant wederom in den heerlicken ende geluckigen stant gebracht worde / in welcken het te vooren geweest is. 16 Of/ trouwe, Ende alsoo oock v. 12. 17 Of/ hebben malkanderen ontmoett. b Hebr. 7.2. 18 Met dese ende de navolgende spreucken/ die ten deele by gelijckenisse gesproken worden/ beschrijft de Prophete den welstant des Rijcks Christi, op wiens toekomste ende heerlicke weldaden hier gesien wort. 19 Te weten/ gelijck vrienden doen / als sy malkanderen ontmoeten/ Exod. 4.27. ende 18.7. 20 Dat is/ Sy sal vermeerdert ende uytgebreydet worden door veler menschen bekeeringe tot Godt / ende gehoorsaemheyt tot het Euangelium. 21 Dat is / sy sal den menschen van Godt gegeven ende mede-gedeylt worden. 22 Verstaet hier de goede gifte ende volmaeckte gave / die van boven komt van den Vader der lichten / Jac. 1.17. c Psal. 67.7. 23 De Psalmist wil met dese woorden te verstaen geven / dat Christus aen alle plaetsen/ daer hy met de predicatie des H. Euangelij komen sal / de gerechticheyt des geloofs mede brengen sal / van de welcke gesproken is v. 11. 24 Te weten/ de gerechticheyt. Ofte / hy sal [ons] op den wech sijner voet-stappen setten.

Psalm Lxxxvj.

David in groote swaricheyt vervallen zijnde / neemt met den gebede sijnen toevlucht tot sijnen goedertierenen ende Almachtigen Godt / hem biddende om genadige verlossinge uyt de selve/ tot sijnen troost/ en tot schande sijner vyanden / belovende Godt danckbaerheyt daer voor te bewysen.

1 [1] EEn gebedt Davids. HEERE/ neyght uwe oore/ verhoort my: want ick ben elendich/ ende nootdurftich.

2 Bewaert mijne ziele / want ick ben [uwe] [2] gunst-genoot / ô ghy mijn Godt/ verlost [3] uwen knecht die op u betrouwt.

3 Zijt my genadich / HEERE/ want ick roepe tot u den gantschen dach.

4 Verheugt de ziele uwes knechts: want [4] tot u / Heere / verheffe ick mijne ziele.

5 Want ghy / HEERE/ zijt goet/ ende [5] geern vergevende: ende van groote goedertierenheyt allen die u aenroepen.

6 HEERE / neemt mijn gebedt ter ooren! ende merckt op de stemme mijner smeeckingen.

7 [a] In den dach mijner benauwtheyt roepe ick u aen/ want ghy verhoort my.

8 [6] Onder de Goden en is niemant u gelijck/ Heere/ ende [b] daer en zijn geene gelijck uwe wercken.

9 Alle de heydenen/ Heere/ die ghy gemaeckt hebt / [7] sullen komen/ ende sullen haer voor u aenschijn nederbuygen/ ende uwen Name eeren.

10 Want ghy zijt groot/ ende doet wonder-wercken/ Ghy alleen zijt Godt.

11 [c] Leert my / HEERE/ [8] uwen wech / ick sal [9] in uwe waerheyt wandelen: vereenigt mijn herte [10] tot de vreese uwes Naems.

12 Heere/ mijn Godt/ ick sal u met mijn gantsch herte loven/ ende ick sal uwen Name eeren in eeuwicheyt:

13 Want uwe goedertierenheyt is groot over my: ende ghy hebt [11] mijne ziele uyt [12] het onderste des grafs uytgeruckt.

14 O Godt/ [d] de hoovaerdige staen tegen my op / ende de vergaderingen der tyrannen soecken mijne ziele: ende [13] sy en stellen u niet voor hare oogen.

15 Maer ghy Heere/ [e] zijt een barmhertich ende genadich Godt/ [14] lanckmoedich/ ende groot van goedertierenheyt ende [15] waerheyt.

16 Wendt u tot my/ ende zijt my genadich/ [16] geeft uwen knecht uwe sterckte: ende verlost [17] dē sone uwer dienstmaecht.

17 Doet aen my een teecken [18] ten goede / op dat het mijne haters sien / ende beschaemt worden / [19] als ghy/ HEERE/ my geholpen/ ende my getroost sult hebbē.

1 Als Psal. 17. 2 And. dien ghy goetgunsticheyt bewijst. 3 T. w. my / alsoo oock vss. 4/16. 4 D. ick soecke hulpe by u/ ende ick verwachtese oock van u, siet Psal. 25. op v. 1. 5 *Hebr.* een geernvergever, of / geerngunstschelder, a Psal. 50.15. 6 D. onder de Afgoden / siet Psal. 96. v. 5. ende 1. Cor. 8. vss. 5/6. Men kan oock onder den name van Goden hier verstaē de Engelen/ ofte Princen deser werelt. b Deut. 3.24. Psal. 136.4. 7 T.w. ten tijde des Rijcx Christi, als de heydenē tot sijne kennisse geroepen ende gebracht sullen werden. c Psal. 25.4. ende 27.11. ende 119.33. 8 Hoe ick leven ende wandelen sal. 9 D. in uwe geboden / die warelick aenwijsen hoe ghy wilt ge-eert ende gedient wesen. 10 *Hebr.* tot het vreesen van uwen name. D. doet dat mijn herte hem vaste verknocht ende vereenicht mach houden aen de godtsalicheyt/ sonder eenige afwijckinge/ of scheuringe/ eñ sonder herwaerts of derwaerts gedreven te worden. 11 D. my / mijn leven / ofte mijn lichaem / als Psal. 16. v. 10. 12 *Hebr.* het onderste graf. de sin deses vs is/ dat David Godt bidt om verlossinge uyt sijne elende/ gelijck hy meermaels gedacht hadde / verstaende door 't woort graf of helle, groot perikel / of sware elenden ende smertē/ ofte de helle selve/ van de welcke Godt hem door Christum verlost hadde. d Psal. 54.5. 13 *Hebr.* tegen over haer. D. sy en hebben u niet voor oogen/ noch sy en vreesen uwen H. name niet, siet Psal. 54. op v. 5. e Exod. 34.6. Num. 14.18. Psal. 103.8. ende 145.8. Neh. 9.17. Ioël 2.13.

14 Of / langsaem tot toorn. 15 Of/ trouwe, 16 D. laet uwe sterckte ende mogentheyt tot mijnen besten zijn. 17 Dat is my / wiens moeder uwe dienstmaecht geweest is/ ofte noch is. ofte / een sone uwer dienst-maecht, ende volgens u soo eygen toebehoorende als de kinderen die van een dienstmaecht geboren zijn. siet Exod. 21.4. met d'aenteeck. 18 D. verlost ende bewaert my alsoo/ dat ick anderen een teecken ten goede/ ter vertroostinge / ende ter versterckinge moge zijn. 19 And. om dat ghy HEERE.

Psalm Lxxxvij.

De Prophete spreeckt in desen Psalm van de heerlickheyt der Gemeynte Godes: mitsgaders van den aenwas / ende uytbreydinge der selver onder de heydenen door de komste Christi.

1 [1] EEn Psalm/ een liedt voor de kinderen van Korah. [2] Sijn grontslach is op de bergen der heylicheyt.

2 De HEERE bemint de poorten

1 Siet Psal. 48.1. 2 T. w. des Tempels / die getimmert was op den berch Moria/ daer de berch Zion aē lag/ 2. Chro. 3.1. Eenige verstaen door het woort [sijnen] desen Psalm / wiens gront / ofte argument / is te spreken van de kercke Christi, die in den Tempel t'samen quam/ om den Heere te loven.

Zions boven alle wooningen [3] Jacobs.

3 Seer heerlicke dingen worden [4] van u gesproken/ [5] O stadt Godes/ [6] Sela!

4 Ick sal [7] Rahab ende Babel [8] vermelden/ onder de gene die my kennen: Siet [9] de Philistijn/ ende [9] de Tyrier/ met [10] den Moor/ [11] dese is aldaer geboren.

5 Ende [12] van Zion sal gesept worden/ [13] Die ende die is [14] daer in [15] geboren: ende [16] de Alderhoochste selve/ salse bevestigen.

6 De HEERE [17] salse rekenen [18] in't opschrijven der volcken: [seggende/] Dese is [19] aldaer geboren/ Sela!

7 [20] Ende de sangers/ gelijck de speellieden/ [mitsgaders] [21] alle mijne fonteynen/ [22] sullen binnen u zijn.

3 D. der Israeliten. 4 D. u aengaende. And. in u. Siet Jes. capp. 40. 41. 42. siet oock Job 27. op v. 11. 5 D. Jerusalem/ welcke Stadt Godt sich toegeheylicht heeft/ om aldaer sijnen dienst op te rechten/ ende gelijck als sijne wooninge aldaer te nemen. Wat voor heerlicke dingen van dese Stadt gesproken werden/ Siet Jesa. capp. 54. 60. 62. 65. Apoc. capp. 21. 22. ende hier het volgende vs. daer Godt selfs van de kercke spreeckt. 6 Siet Psal. 3. 3. 7 D. Egypten. Alsoo wort Egypte oock genoemt Psal. 89. 11. Jesa. 38. 7. ende 51. 9. De sin der woorden deses vs is/ dat de tijt sal komen/ wanneer Godt de Egyptenaers ende Babyloniers/ sal rekenen onder sijn volck/ hen mede-deylende sijne kennisse: daerse te vooren vreemt van waren/ ende 't volck Godes verdruckten. Siet Jes. 19. 19/ 21/ 25. Egypten wort Rahab genoemt van wegen sijne hovaerdije ('twelck het woort beteeckent) of van d'eene ofte d'andere stercke Stadt daer in gelegen. Onder de namen der natien die in dit vs genoemt staen/ moetmen allerley volckeren verstaen. Siet Actor. 2. 9/ 10. Eph. 2. 12. Col. 3. 11. 8 T. w. ten besten. D. Sy sullen door de predicatie des H. Euangelij oock tot de kennisse des waren Godts te haerder tijt gebracht worden. 9. 9 *Hebr.* Philistea, Tyrus. Van de bekeeringe der Tyriers siet Psal. 45. 13. 10 *Hebr.* Chus. Van de bekeeringe der Mooren tot Christum siet Psal. 68. 38. ende 72. 10. Act. 8. 27. 11 Als of hy seyde/ de tijt sal komen/ datmen van de Philistijnen/ Tyriers/ ende Mooren sal seggen/ datse te Jerusalem (welcke is onser aller moeder/ Gal. 4. 26.) D. in de Christelicke kercke/ geboren zijn: D. datse tot Godes kercke ende 't hemelsche Jerusalem behooren. 12 D. van de Stadt Jerusalem/ die aen den berch Zion leyt/ D. van de Christelicke Gemeynte. 13 *Hebr.* man en man, D. die en die/ T. w. vele ende verscheydene natien en volcken. Siet Act. 2. 9/ 10/ 11. 14 T. w. in de Stadt van Jerusalem. 15 Geboren, T. w. door de predicatie des H. Euangelij, ende den H. Geest. 16 D. de Alderhoochste selve salse so vaste maken/ dat de poorten der helle tegen haer niet en sullen vermogen/ Matth. 16. 18. 17 T. w. die/ die haer tot de Christelicke kercke begeven sullen. 18 Een maniere van spreken by gelijckenisse genomen van de Overicheden/ die boeck/ ofte Register houden van de ingesetene harer Steden/ om de uytheemsche van de ingeborene te onderscheyden. siet Psal. 22. 31. 19 T. w. te Jerusalem/ ofte in Zion: D. hy is den Heere toebehoorende. Siet v. 4. 20 And. Daerom singen ende springen alle mijne fonteynen: De sin is/ met groote vreuchde sal Godt gelovet worden in sijne Gemeynte/ die soo wel uyt de heydenen/ als uyt de Joden/ sal vergadert worden. Een maniere van spreken genomen van 't gebruyck der kercke des Ouden Testaments/ alwaer Godt met musijck-instrumenten placht geloost te worden/ 1. Chron. 9. 33. ende 25. 1/ 2. 21 D. alle mijne hertgrondige genegentheden ende binnenste gedachten des herten/ die als fonteynen ofte sprinck-aderen zijn/ waer uyt alle woorden ende wercken vloeyen. Siet Psal. 103. 1. Men kan oock door de fonteynen hier verstaen/ de giften ende menigerleye gaven des H. Geestes. 22 Of/ Van u zijn, T. w. ô Zion, hier wort voor-seyt de blijtschap die der in de werelt wesen soude van wegen de bekeeringe der heydenen tot Christum.

Psalm Lxxxviij.

Een gebedt des Propheten/ stellende voor oogen de aenvechtingen/ ende menichvuldige swaricheden die hy geleden heeft: leerende alle geloovige/ dat sy haer in tegenspoet tot Godt sullen keeren/ ende van hem troost verwachten.

1 [1] EEn [2] Liedt/ een Psalm voor de kinderen Korah/ voor den Opper-sang-meester/ op [3] Machalath Leannoth: [4] Een onderwijsinge [5] Hemans des Ezrahiters.

2 O HEERE [6] Godt mijns heyls: [7] by dage/ by nachte roepe ick voor u.

3 Laet mijn gebedt [8] voor u aenschijn komen: neyght uwe ore tot mijn geschrey.

4 Want mijne ziele is [9] der tegenheden satt/ ende [10] mijn leven raeckt tot aen het [11] graf.

5 Ick ben gerekent met de gene die in den kuyl nederdalen: ick ben geworden als een man die krachteloos is:

6 [12] Afgesondert onder de doode/ gelijck de verslagene/ die in't graf liggen/ die ghy niet meer [13] en gedenckt/ ende sy zijn afgesneden van uwe hant.

7 Ghy hebt my [14] in den ondersten cuyl geleyt/ in duysternissen/ in diepten.

8 Uwe grimmicheyt [15] leyt op my: Ghy hebt [my] nedergedruckt [16] met alle uwe baren/ Sela!

9 Mijne bekende hebt ghy verre van my gedaen/ ghy hebt my hen [17] tot eenen grooten grouwel gestelt: [18] ick ben besloten/ ende en kan niet uytkomen.

10 Mijn' ooge treurt van wegen verdruckinge: HEERE/ ick roepe tot u [19] den gantschen dach: ick strecke [20] mijne handen uyt tot u.

11 [21] Sult ghy wonder doen aen de doode? ofte sullen de overledene [22] opstaen? sullense u loven? Sela!

12 Sal uwe goedertierenheyt in't graf vertelt worden? uwe getrouwicheyt [23] in't verderf?

13 [24] Sullen uwe wonderen bekent worden [25] in de duysternisse? ende uwe gerechticheyt in [26] het lant der vergetenheyt?

14 Maer ick/ HEERE/ roepe tot u: ende mijn gebedt komt u voor in den morgen-stont.

15 HEERE/ waeromme [27] verstoot ghy mijne ziele? [ende] verbergt u aenschijn voor my?

16 [28] Van der jeucht aen ben ick bedruckt ende [29] doot-brakende: ick drage [30] uwe vervaernissen: [31] ick ben twijfelmoedich.

17 [32] Uwe hittige toornicheden gaen over my: [33] uwe verschrickingen [34] doen my vergaen.

18 Den gantschen dach [35] omringense my/ als water: t'samen omgeven sy my.

19 Ghy hebt vrient ende metgeselle verre van my gedaen: mijn bekende [36] zijn [in] duysternisse.

1 Desen Psalm is de bedroefste ende clagelickste die in het geheele Psalm-boeck is/ van den beginne tot den eynde toe. 2 Siet de aenteeck. Psalm 48. op v. 1. 3 Siet van 't woort Machalath Psal. 53. 1. het beteeckent eygentlick swackheyt/ maer hier ist de naem van een musijck-instrument/ ofte/ 't beginsel van seker liet. 4 D. Een Psalm gemaeckt om 't volck Godes te onderwijsen hoe het Godt sal aenroepen/ als het in groote swaricheyt vervallen is. 5 Heman wort genoemt onder de voortreffelickste Musicanten/ ende Wijse mannen/ 1. Reg. 4. 31. ende 1. Chron. 6. 33. ende 15. v. 17/ 19. ende 16. v. 42. 6 Dat is/ die my tot noch toe hebt bewaert/ ende voortaen bewaren sult/ gelijck ick vastelick hope ende vertrouwe. 7 *Hebr.* Des daechs roepe ick, [ende] des nachts voor u. 8 D. in uwe tegenwoordicheyt. 9 *Hebr.* der quaden. Ende der tegenheden zat zijn, is te seggen/ daer van overlast te zijn. siet de aenteeck. Job 7. op v. 4. 10 D. tusschen de doot ende my en is schier geen onderscheyt. Psal. 107. v. 18. wert het graf genoemt de poorte des doots. 11 *Hebr.* Scheol. siet Gen. 37. op v. 35. 12 *Hebr.* Gevrijdt, D. afgesondert/ T. w. Van de levendige/ gelijck men de melaetsche/ nae de wet Godes Lev. 13. 46. van de by-wooninge anderer menschen pleegt af te sonderen. Siet 2. Reg. 15. 5. 13 T. w. Om haer in dese werelt weder te brengen/ Job 7. 7. ende 10. 21. 14 *Hebr.* In eenen kuyl der leechten, ofte/ der onderste [plaetsen.] 15 *Hebr.* steunt. 16 Dit is gesproken by gelijckenisse/ genomen van de zee-baren/ daer mede de mensche wort over-weldicht. Siet een gelijcke maniere van spreken vov. Psal. 42. 8. ende 2. Sam. 22. 5.

17 *Hebr.* Tot grouwelen, ofte/ tot afgrijselickheden. 18 D. ick en kan uyt het verdriet daer mede ick omvangen ben/ niet geraken. 19 Ofte/ alle dage, elcken dach. 20 *Hebr.* mijne palmen. 21 T. w. In sulcker voege/ datse in 't graf liggende/ noch eenich gevoelen sullen hebben/ om den Heere te loven/ gelijck sy doen konden doe sy noch in 't leven waren? hy wil seggen/ haest u Heere/ om my te redden/ andersins moet mijn leven haest een eynde nemen. 22 T. w. in dit tijdelicke leven/ soo als sy dat in deser werelt genooten hebben. siet Psal. 6. op v. 6. 23 't Hebreeus woort Abaddon beteeckent eygentlick verderf, dies het bywijlen wort genomen voor de plaetse des verderfs: Oock somtijts voor het graf/ of tombe. siet Job 26. 6. ende 28. 22. 24 *Hebr.* Sal u wonder, &c. 25 D. in de plaetse ende staet des doots/ genoemt het lant der duysternisse, ende/ de schaduwe des doots, Job 10. 21/ 22. 26 Alsoo noemt hy d'aerde/ ofte 't graf/ daer de doode inne geleyt worden/ om dat de selve/ so veel aengaet den stant des lichaems/ geen geheugenisse met allen en hebben van de saken deses tegenwoordigen levens: Ofte oock/ om datmen de gene die onder d'aerde liggen/ vergeet. Siet Job 10. 22. ende 21. 21. ende Psal. 37. 13. Eccles. 8. 10. ende 9. 5. 27 Siet d'aenteeck. Job 19. op v. 7. 28 And. Van de schuddinge, ofte ringelinge, daer mede ghy my geschudt ende geringelt hebt, ben ick bedruckt, &c. 29 Ofte stervende, T. w. door geduerige elende/ siet Num. 17. 12/ 13. 30 T. w. die ghy my hebt aengejaecht. 31 Of/ twijfel-radich, wanckelmoedich. ick vertsage schier, niet wetende hoe ickt hebbe: of/ ick ben in twijffelmoedige quellingen, vreesende dat my noch meer quaets sal overkomen. 32 *Hebr.* uwe brandingen. 33 T. w. met de welcke ghy my verschrickt. 34 Of/ drucken my. 35 T. w. uwen toorn ende verschrickinge. 36 D. sy versteken haer voor my/ ende gaen als in't doncker/ also dat ickse niet en sie/ ende sy my niet meer sien noch kennen en willen. siet Job 19. 13/ 14.

Psalm Lxxxix.

De Psalmist looft Godt van wegen sijne goetdadicheyt/ ende oock van wegen de getrouwicheyt in't houden sijnes verbonts met David/ (die hier oock als een voor-beelt Christi wort voorgestelt) ende met de Geloovige opgericht: Als oock van wegen sijne groote macht/ ende sorge over sijne kercke: doch hy klaeght oock over de sware verdruckingen/ die der Gemeynte Godes wedervaren zijn/ biddende om verlossinge uyt de selve.

1 [1] EEn onderwijsinge [2] Ethans des Ezrahiters.

2 Ick sal de goedertierenheden des HEEREN eeuwichlick singen: ick sal [3] uwe waerheyt met mijnen monde bekent maken/ [4] van geslachte tot geslachte.

3 [5] Want ick hebbe geseyt/ Uwe goedertierenheyt sal eeuwichlick gebouwt worden: [6] in de hemelen selve hebt ghy uwe waerheyt bevesticht/ [seggende:]

4 Ick [7] hebbe een verbont gemaeckt [8] met mijnen uytverkorenen: Ick hebbe mijnen knecht David geswooren:

5 Ick sal [9] u zaet tot in eeuwicheyt bevestigen: ende [10] uwen throon opbouwen van geslachte tot geslachte/ Sela!

6 a [11] Dies loven de [12] hemelen uwe

1 Siet Psal. 32. 1. 2 Siet van desen persoon 1. Reg. 4. 31. ende 1. Chron. 2. 6. hy heeft geleeft ten tijde van Salomo/ ende daerna/ als het Coninckrijcke onder sijnen Sone Rehabeam is gescheurt/ ende Sisak de Coninck van Egypten de vaste Steden in Juda/ oock Jerusalem in nam/ ende den Tempel beroofde/ 1. Reg. 14. 25. ende 2. Chron. 12. 2. Van welcke elende het schijnt dat de Prophete in desen Psalm klaecht. sommige nement als een prophetie van elenden die naderhant gevolcht zijn. 3 Hier spreeckt de Psalmist tot Godt. 4 *Hebr.* op geslachte ende geslachte. 5 D. ick houde dit voor seker/ dat de genade ende goedertierenheyt des Heeren in eeuwicheyt bestaen sal/ als een sterck gebouw/ dat een onbewegelick fondament heeft. 6 Dese woorden sien op de onbewegelicke vasticheyt der Hemelen/ ende d'onveranderlicke geregeltheyt der hemelscher lichamen/ in aenmerckinge van de welcke/ Godt wil/ dat wy de vasticheden sijner beloften/ ende de onveranderlickheyt sijner trouwe/ sullen afnemen/ ende ontwijffelick gelooven. Siet ond. v. 37. ende 38. ende Psal. 119. 89. 7 Hier wort Godt selfs sprekende ingevoert. 8 T. w. met David/ gelijck stracx volcht. 9 T. w. Christum, ende de Geloovige. 10 T. w. het Coninckrijcke Christi. siet Luc. 1. 32/ 33/ 69. a Psal. 19. 2. 11 Dit zijn nu wederom de woorden des propheten/ ende des volcks Godes/ seggende/ daerom loven u de Hemelen/ te weten/ om dat ghy soo getrouwelick ende vaste hout het gene dat ghy belooft hebt: Ende daerom houden wy u machtich genoech om de belofte/ die ghy uwen knecht David gedaen hebt/ uyt te voeren. 12 D. de hemelsche creaturen/ d'Engelen/ ende de H. zielen der verstorvene kinderen Godes, Luc. 2. 13/ 14. Phil. 3. 20. Apoc. 7. 9/ 10/ 11/ 12.

wonde-

wonderen/ ô HEERE/ [13] oock is uwe getrouwicheyt in de gemeynte der heyligen [14].

7 Want wie mach [15] in den hemel tegen den HEERE geſchattet woꝛden? [wie] is den HEERE gelijck/ [16] onder de kinderen der ſterckeu?

8 Godt is grootelicks geducht [17] in den raet der heyligen: ende vreeſlick boven alle [18] die rontom hem zijn.

9 O HEERE/ Godt der heyrſcharen/ wie is als ghy/ groot-machtich [19] ô HEERE? ende [20] uwe getrouwicheyt is rontom u.

10 Ghy heerſchet over [21] de opgeblaſentheyt der Zee: wanneer hare baren haer verheffen/ [22] ſo ſtilt ghyſe.

11 Ghy hebt [23] Rahab verbrijſelt als [24] eenen verſlagenen: Ghy hebt uwe vyanden verſtroyt met den arm uwer ſterckte.

12 [b] De hemel is uwe/ oock is de aerde uwe: de wereldt ende [25] hare volheyt die hebt ghy gegrondt.

13 Het Nooꝛden/ ende [26] 't Zuyden/ die hebt ghy geſchapen: [27] Thaboꝛ ende [28] Hermon [29] juychen in uwen Name.

14 Ghy hebt eenen arm met macht: uwe hant is ſterck/ uwe rechter-hant [30] is hooge.

15 [c] Gerechticheyt ende [31] gerichte zijn de vaſticheyt uwes thꝛoons: [d] goedertierenheyt ende waerheyt gaen vooꝛ u aenſchijn henen.

16 Welgeluckſalich is het volck/ [32] 't welck het geklanck kent: ô HEERE/ [33] ſy ſullen in het licht uwes aenſchijns wandelen.

17 Sy ſullen haer den gantſchen dach verheugen [34] in uwen Name: ende dooꝛ uwe gerechticheyt verhoogt woꝛden:

18 Want [35] ghy zijt de heerlicheyt harer ſterckte: ende dooꝛ u welbehagen ſal onſen [36] hooꝛn verhoogt woꝛden.

19 Want [37] onſe ſchilt [38] is van den HEERE: ende onſe Coninck is van den Heyligen Iſraëls.

20 Doe hebt ghy [39] in een geſichte geſpꝛoken [40] van uwen heyligen/ ende geſeyt/ [41] Ick hebbe hulpe beſtelt by eenen heldt: Ick hebbe [42] eenen verkoꝛenen uyt den volcke verhoogt.

21 Ick hebbe David mijnen knecht gevonden: [43] met [e] mijne heylige olye hebbe ick hem geſalft.

22 Met welcken mijne [44] hant vaſte blijven ſal: oock ſal hem mijnen arm verſtercken.

23 [f] De vyant en ſal hem niet [45] dꝛingen: ende de [46] ſone der ongerechticheyt en ſal hem niet onderdꝛucken.

24 Maer ick ſal ſijne wederpartijders verpletteren vooꝛ ſijn aengeſichte: ende die hem haten ſal ick plagen.

25 Ende mijne getrouwicheyt/ ende mijne goedertierenheyt ſullen met hem zijn: ende [47] ſijn hooꝛn ſal [48] in mijnen Name verhoogt woꝛden.

26 Ende ick ſal ſijne hant [49] in de zee ſetten: en ſijne rechterhant [49] inde rivieren.

27 [g] [50] Hy ſal my noemen/ Ghy zijt mijn Vader: mijn Godt/ ende de rotzſteen mijnes heyls.

28 Oock ſal ick hem [51] ten eerſtgeborenen ſone ſtellen: Ten [52] hoochſten over de Coningen der aerde.

29 Ick ſal hem mijne goedertierenheyt in eeuwicheyt houden: ende [53] mijn verbont ſal hem vaſte blijven.

30 Ende [54] ick ſal ſijn zaet in eeuwicheyt ſetten: ende ſijnen thꝛoon [55] als de dagen der hemelen.

31 [h] Indien [56] ſijne kinderen mijne wet verlaten: ende in mijne rechten niet en wandelen:

32 Indien ſy mijne inſettingen ontheyligen: en mijne geboden niet en houden:

33 So ſal ick hare overtredinge [57] met de roede [58] beſoecken: ende hare ongerechticheyt met plagen.

34 Maer mijne goedertierenheyt en ſal ick [59] van hem niet wechnemen/ [60] noch in mijne getrouwicheyt niet feylen.

35 Ick en ſal mijn verbont niet ontheyligen: ende [61] 't gene dat uyt mijne lippen gegaen is/ en ſal ick niet veranderen.

36 [i] Ick hebbe eens geſwoꝛen [62] by mijne Heylicheyt/ [63] So ick aen David liege!

37 [64] Sijn zaet ſal in der eeuwicheyt zijn: ende ſijn [65] thꝛoon ſal vooꝛ my zijn gelijck de Sonne.

38 Hy ſal eeuwichlick beveſtigt woꝛden/ gelijck de Mane/ ende de getuyge [66] in den hemel is getrouw. Sela!

39 Maer ghy hebt [67] [hem] verſtooten ende verwoꝛpen: Ghy zijt verbolgen gewoꝛden tegen [68] uwen Geſalfden.

40 Ghy hebt het [69] verbont uwes knechts te niete gedaen: [70] Ghy hebt ſijne kroone ontheyligt tegen de aerde.

41 Ghy hebt alle [71] ſijne mueren dooꝛgebꝛoken: Ghy hebt ſijne veſtingen [72] nedergewoꝛpen.

42 [k] Alle die den wech vooꝛby gingen/ hebben hem berooft/ ſijnen nabueren is hy tot eenen ſmaet geweeſt.

43 [73] Ghy hebt de rechter-hant ſijner

---

13 Hy wil ſeggen/ den geloovigen is bekent/ dat ghy ſoo wel den wille/ als de macht hebt uwe beloften te volbꝛengen/ dies ſy uwe getrouwicheyt in hare vergaderingen pꝛijſen.
14 Verſt. hier by/ Geloofſt/ gepꝛeſen/ verkondicht/ of yet diergelijcke.
15 And. In de hooge wolcken.
16 Dat is/ onder de machtige Heeren ende Vooꝛſten deſer werelt: ofte onder de Engelen/ die Godt met eene ſonderlicke ſterckte ende mogentheyt begaeſt heeft. ſiet bov. Pſa. 78. 25. ende ond. 103. 20. deſe maniere van ſpꝛeken ſtaet oock Pſal. 29. 2.
17 And. In de verborgentheyt der heylige: Verſt. de kercke of vergaderinge/ in de welcke de verboꝛgentheden des Coninckrijcks Godes woꝛden geopenbaert. Siet Matt. 13. 11. Rom. 16. 25. ende 1. Coꝛ. 4. 1. Eph. 3. 4. Ofte oock/ de heylige Engelen: als volgt.
18 *Hebr.* ſijne rondommicheden: ende verſtaet hier de H. Engelen/ die rontom hem ſtaen/ als hy in 't gerichte ſit. Siet 1. Reg. 22. 19.
19 *Hebr.* Iah. Siet de aent. Pſal. 68. op v. 5.
20 Hy wil ſeggen; Heere/ Ghy en zijt niet alleen almachtich/ maer oock getrouwe ende waerachtich.
21 Of/ hoovaerdicheyt: D. over de opſwellinge der zee/ wanneerſe hare baren als uyt een hoovaerdicheyt verheft; het welck alſoo verklaert woꝛt met de naeſtvolgende woorden. ſiet Iob 26. 12. ende 38. 11.
22 Of/ ſo bedwingt ghyſe.
23 And. Egypten, of/ den Egyptenaer. Siet de aenteeck. Pſal. 87. op v. 4. het ſchijnt dat de Pſalmiſt hier ſiet op den ondergank der Egyptenaren inde roode zee/ Exo. capp. 14. en 15.
24 T. weten/ die in den ſlach verwondet woꝛt/ ende omme komt.
b Pſal. 24. 1, 2.
25 Dat is/ al 't gene daerſe mede vervult ende rijckelick verſien is. ſiet Pſal. 24. op v. 1. ende Pſal. 50. op v. 12.
26 *Hebr.* de rechter [hant/ ofte zijde.] 27 Een berch in Galilea. Ioſ. 19. 22. Iud. 4. 6/ 12. 28 Een berch anders Syrion genoemt/ Pſal. 29. 6. onder den name van deſe twee bergen/ begrijpt de Pſalmiſt/ het weſten ende het ooſten/ ende alſoo 't geheele lant van Canaan. 29 Dat is/ 't is dooꝛ uwen ſegen/ datſe vꝛuchtbaer ende luſtich zijn/ ende den menſchen gelijck als toelacchen/ ende ſich verheugen in de goetheyt Godes. 30 Alſo dat alles haer moet onderwoꝛpen zijn. c Pſal. 97. 2.
31 Of/ Recht, of/ oordeel. d Pſal. 85. 14. 32 And. het gejuych. doch 't ſchijnt dat de Pſalmiſt ſiet op de inſettinge Godes van 't blaſen op de baſuynen/ ende 't openbaer bewijs van vꝛeuchden op de jaerlicxſche hooch-tijt-feeſten/ Num. 10. 10. Ende de ſin is/ dat het volck geluckich is/ 't welck des Heeren behooꝛlicken Godts-dienſt weet/ ende ſijne vꝛeucht ende vermakinge daer in heeft. 33 Dat is/ ſy ſullen geſtadelick uwe gunſte genieten. ſiet Pſal. 4. 7. Ofte/ ſy ſullen haer leven lanck geſtiert worden door uwe genade. 34 Ofte/ uwes naems halven. Dat is/ om dat ſy u kennen/ ende weten dat ghy ſoo genadich ende goedertieren zijt. 35 Dat is/ ghy alleen zijt het/ dooꝛ wien u volck verſterckt woꝛt/ ende in den welcken het ſich beroemt. 36 Het wooꝛt hoorn woꝛt verſcheydentlick genomen. Siet Deut. 33. op v. 17. 37 Dat is/ onſe beſchuttinge ende beſcherminge. Siet Pſal. 47. op v. 10. 38 Of/ Is des Heeren. 39 Dit verſtaen ſommige van de openbaringe die Godt Samuel dede/ als hy David tot eenen Coninck woude geſalft hebben/ 1. Sam. 16. 1. maer andere verſtaent van 'tgene/ dat Godt Nathan heeft geopenbaert/ 2. Sam. 7. vſſ. 4/ 13/ &c. welck verſtant het beſte ſchijnt te weſen/ aengeſien de woorden/ die Godt tot Nathan ſpꝛack/ uytdꝛuckelick verhaelt woꝛden v. 21. 40 Of/ tot. 41 D. ick hebbe eenen helt veroꝛdent ende met kloeckheyt begaeſt/ om te zijn een helper ende vooꝛ-vechter mijnes volcks tegen hare vyanden: Ende verſtaet hier David/ als blijckt v. 21. die Godes volck hielp ende verloſte kloeckelick vooꝛ het ſelve vechtende/ 1. Sam. 18. vſſ. 13/ 14/ &c. David hier in zijnde een vooꝛbeelt onſes Heeren Chriſti. 42 T. w. David/ dien ick uyt alle de ſonen Iſai/ ja uyt gantſch Iſrael verkoꝛen hebbe. 43 *Hebr.* met de olye mijner heylicheyt: D. ick hebbe hem uytwendelick ten Coninck geſalft dooꝛ de hant Samuels/ ten overſtaen van de Oudtſte in Iſrael/ 1. Sam. 16. 13. ende 2. Sam. 5. 3. Inwendelick dooꝛ mede-deelinge der gaven des H. Geeſtes. e 1. Sam. 16. 1, 13.
44 D. hulpe/ byſtant.

f 2. Sam. 7. 10.
45 Te weten/ gelijck een ſchult-heere dien dꝛingt ende met dagelicks manen perſt dien die hem ſchuldich is. Dit woort gebꝛuyckt de Pſalmiſt oock Pſal. 55. 16.
46 D. de booſwicht/ die teenemael der ongerechticheyt overgegeven is: alſoo ſtaet Pſal. 79. 11. De ſone des doots: ende 2. Theſſ. 2. 3. De ſone des verderfs.
47 Siet de aent. Deut. 33. op v. 17.
48 D. dooꝛ mijne kracht ende byſtant.
49. 49 And. tot aen de zee; tot aen de Rivieren. hy wil ſeggen/ Ick ſal hem macht en heerſchappije geven over de volckeren die aen de zee/ ende aen de Rivieren woonen. Siet Pſal. 72. 8.
g 2. Sam. 7. 14. Hebr. 1. 4, 5.
50 Of/ hy ſal my [alſoo] aenroepen.
51 D. Tot een hooft mijnes volcks ende mijner kercke: 't welck niet dan ten deele plaetſe gehadt hebbende in den perſoone Davids/ volkomelick volbꝛacht is in Ieſu Chriſto. Siet Col. 1. 15. Hebꝛ. 1. 6. ende 2. 10.
52 Dit paſt alleen op Chriſtum den Coninck aller Coningẽ/ als oock 'tgene dat v. 30. ſtaet. Siet Coloſſ. 1. 18.
53 D. het gene dat ic hem beloofſt hebbe.
54 Siet 2. Sam. 22. op v. 51. ende Pſal. 22. vſſ. 30/ 31.
55 D. ſijn rijcke ſal geduerich ende vaſte zijn/ gelijck de hemel ſelfs is. Siet Pſal. 72. 5. ende 2. Sam. 7. 13. Dan. 2. 44. ende 7. 14. Hebꝛ. 1. 8. Deſe pꝛophetye en is in Salomo niet vervult/ want hy ende ſijn Rijcke hebben een eynde genomen/ Iere. 22. 30. Ezech. 21. 25/ 26/ 27. So is dan deſe belofte te duyden op Chriſtum den ſone Davids nae den vleeſche.
h 2. Sam. 7. 14.
56 Dit en kan op Chriſtum niet gepaſt woꝛden/ maer het is te verſtaen van andere ſonen ofte nacomelingen Davids.
57 Te weten/ met eenes menſchen roede/ 2. Sam. 7. 14. D. met matige kaſtijdinge/ tot haren beſten/ op dat ſy ſijner heylicheyt ſouden deelachtich woꝛden/ Hebꝛ. 12. 6/ 10. Siet Iob 9. v. 34.

58 Siet d'aenteeck. Geneſ. 21. op v. 1. 59 *Hebr.* breken van met hem. D. alſoo niet/ datſe ſoude ophouden van met of by hem te zijn. 60 *Hebr.* noch en ſal niet liegen in, ofte tegen mijne getrouwicheyt. D. van mijne getrouwicheyt aen/ of tegen hem te bewijſen. 61 D. 't gene dat ick mijnen knecht David/ ofte yemant van mijne kinderen belove. *Hebr.* den uytganck mijner lippen. i Hebr. 6. 13, 17, 18. 62 D. by my ſelven/ die de Heylige Godt ben/ Gen. 22. 6. Ieſa. 5. 16. 63 Van deſe maniere van eetſweeren/ ſiet Gen. 14. 23. ende 26. 29. 1. Sam. 14. 44. en 1. Reg. 20. 10. Pſal. 95. 11. Marc. 8. 12. ſtaet/ Indien deſen geſlachte een teecken ſal gegeven worden: maer Mat. 16. 4. ſtaet/ hem en ſal geen teecken gegeven worden. 64 Siet bov. v. 30. 65 D. Coninckrijcke/ Davids rijcke is een eeuwich Rijcke/ ten aenſien/ dat Chriſtus, die uyt den zade Davids nae den vleeſche geboꝛen is/ ende dien de Heere den ſtoel ſijnes vaders Davids gegeven heeft/ een eeuwich Coninck is/ Luc. 1. 32. 66 T. w. Vooꝛ ſo vele als de hemelſche lichamen te verſtaen geven de vaſticheyt ende onveranderlickheyt die in Godt is. Siet bov. v. 3. ende ond. Pſal. 97. 6. Of/ Die [T. w. mane] een getrouwe getuyge in den hemel is. Of/ Ende [hier van] is een getrouwe getuygeniſſe in den hemel. D. Ick die in den hemel woone/ geve hier een getrouwe getuygeniſſe van. 67 T. w. uwen Coninck/ ende u volck. Ethan klaecht hier over de elende der kercke/ die ſodanich was/ dat het ſcheen/ dat alle de voorige beloften van geener weerde en waren. 68 T. w. den Coninck/ ſommige verſtaen Zedekiam. 2. Reg. 25. 10. 69 Te weten/ het verbont 't welck ghy met uwen knecht/ den Coninck/ gemaeckt hebt. 70 D. Ghy hebt ſijn Croone op d'aerde nedergewoꝛpen ende vertreden/ als een ongeacht dinck. hy ſpꝛeeckt vande Croone des Coninckrijcks Iuda/ welcke David eertijts gehadt ende gedꝛagen heeft. Siet de aenteeck. Exod. 29. 6. 71 T. w. des Coninck. verſtaet de mueren van de ſtadt Ieruſalem. ſiet 2. Reg. 25. 10/ 13. Pſal. 80. 13. 72 Of vermorſelt, *Hebr.* tot vermorſelinge geſtelt. k Pſal. 80. 13. 73 T. w. haer gevende de macht ende couragie/ om u volck den krijch aen te doen/ Ia om het ſelve te overwinnen, als Iob 40. 9.

wederpartijders verhooght: Ghy hebt alle sijne vyanden verblijdt.

44 Ghy hebt oock de scherpte sijnes sweerts [74] omgekeert: ende [75] en hebt hem niet staende gehouden in den strijt.

45 [76] Ghy hebt [77] sijne schoonheyt doen ophouden: ende ghy hebt [78] sijnen throon ter aerde nedergestooten.

46 Ghy hebt de dagen [79] sijner jeucht verkortet: Ghy hebt hem met schaemte overdeckt / Sela!

47 [80] Hoe lange/ ô HEERE? Sult ghy u [81] steets [82] verbergen? sal uwe grimmicheyt branden als een vyer?

48 Gedenckt [83] van hoedanige [84] eeuwe dat ick ben: Waerom soudt ghy aller menschen kinderen [85] te vergeefs geschapen hebben?

49 Wat man leefter die [86] den doot niet sien en sal? [87] Die [l] sijne ziele sal bevrijden [88] van 't gewelt des grafs? Sela!

50 Heere / waer zijn uwe voorige goedertierenheden / [m] [die] ghy David gesworen hebt by uwe trouwe?

51 Gedenckt Heere [89] aen den smaet uwer knechten / dien ick in mijnen boesem drage [van] [90] alle groote volcken.

52 Daer mede / o HEERE / uwe vyanden smaden / daer mede sy [91] de voetstappen uwes Gesalfden smaden.

53 [92] Gelooft zy de HEERE inder eeuwicheyt / [93] Amen / ja Amen.

74 D. doen ommeliggen: dat is / ghy en hebt hem in de oorloge geen overwinninge gegeven / gelijck ghy wel eer gedaen hebt.
75 D. ghy en hebt hem geene kracht gegeven / om den strijt te vernieuwen / ende sijnen vyanden het hooft te bieden: Maer ghy hebt hem voor sijne vyanden laten vallen ende vlieden.
76 *Hebr.* Ghy hebt doen ophouden van sijne reynicheyt.
77 T. w. des Coninckx: Ende verstaet hier door de schoonheyt / de heerlickheyt ende glorie des Coninckrijcks / welcke de vyanden van Godes kercke hadden te schande gemaeckt.
78 D. sijn Coninckrijcke.
79 D. sijner kracht ende sterckte. Dit verstaen sommige van het bloeyende Coninckrijcke Davids en Salomons / andere van Jojachin / die xviij jaer out zijnde / begon te regeren / ende en regeerde maer drye maenden / 2. Reg. 24. 8/ 10.
80 T. w. Sult ghy ons verlaten. Siet dergelijcke klachten / Psal. 13. 2. ende 79. 5. 81 Siet Psal. 13. op v. 2. 82 D. uwe gunste ons ontrecken? 83 D. hoe kort dat mijn leven is. 84 Siet Psal. 39. 6. 85 T. w. haer uyt deser werelt halende / so haest als sy daer in gekomen zijn / sonder datse den tijt ende middel hebben om u te kennen ende te loven. 86 D. die niet en sal sterven. Siet dergelijcke wijse van spreken / Luc. 2. 26. Joh. 8. 51. 87 De sin is / wat ist van noode / dat ghy uwe macht te wercke stelt / om ons te vernielen / aengesien wy doch in geenderley wijse den doot konnen ontgaen. l Psal. 49. 10, 16. 88 *Hebr.* Van de hant des grafs, ofte / der helle. *Hebr.* scheol. m 2. Sam. 7. 15. 89 Verst. dit van het smaden ende spotten der vyanden / die het volck Godes in hare elende ende bedroefden staet bespotten / belacchende haren Godtsdienst ende haer vertrouwen op haren Godt. 90 D. allerley. And. van alle de menichte der volckeren. T. w. die my bespotten ende onteeren. 91 D. de daden ende de regeringe uwes Coninckx. 't Welck in sulcker voege verstaen moet werden van de Coningen van Juda / dat het bysonderlick is te duyden op Iesum Christum den eeuwigen Coninck der kercke / van den welcken voorseyt is / Genes. 3. 15. dat hem de slange de versenen soude vermorselen. Sommige duyden dit smaden van de voetstappen des Gesalfden / op het bespotten van de trage toekomste des Messiæ. 92 De psalmist besluyt de sware klachte die hy in desen Psalm gedaen heeft / met een vertrouwen van verlossinge uyt dit sware cruys / sich verblijdende in het midden sijner elenden. Siet Rom. 7. 24/ 25. ende 2. Corint. 1. 3/ 4. 93 Siet Psal. 41. 14.

Psalm xc.

Mose lovende Godes voorsichticheyt ende macht / beschrijft de swackheyt / elende / ende kortheyt des menschelicken levens: Godt biddende / dat hy hem / ende alle menschen de selve recht leere kennen.

1 [1] EEn gebedt Mosis [2] des mans Godes. Heere / ghy zijt ons geweest een [3] toevlucht [4] van geslachte tot geslachte.

2 [5] Eer de bergen geboren waren / ende ghy de aerde ende de werelt voortgebracht haddet: ja van eeuwicheyt tot eeuwicheyt zijt ghy Godt.

3 Ghy doet den mensche [6] wederkeeren tot verbrijselinge: ende segt / [7] Keert weder ghy menschen kinderen.

4 [8] Want duysent jaren zijn in uwe oogen / als de dach van gisteren / als hy voorbygegaen is: ende [9] [als] eene nachtwake.

5 [10] Ghy overstroomtse / sy zijn [gelijck] eenen slaep: [11] in den morgenstont zijnse gelijck het gras [dat] verandert.

6 In den morgenstont bloeyt het / ende [12] 't verandert: des avonts wort het afgesneden / ende 't verdorret.

7 Want wy vergaen [13] door uwen toorn: ende door uwe grimmicheyt worden wy verschrickt.

8 Ghy stelt onse ongerechticheden voor u: onse [14] heymelicke [sonden] [15] in 't licht uwes aenschijns.

9 Want alle onse dagen [16] gaen henen door uwe verbolgentheyt: wy brengen onse jaren door / [17] als een gedachte.

10 Aengaende de dagen onser jaren / daer in zijn [18] tseventich jaer: of so wy [19] seer sterck zijn / tachtentich jaer: ende [20] 't uytnemenste van dien / [21] is moeyte ende verdriet: want het wort snellick afgesneden / ende wy vliegen daer henen.

11 [22] Wie kent de sterckte uwes toorns / ende uwe verbolgentheyt [23] nae dat ghy te vreesen zijt?

12 Leert ons [24] alsoo [onse] dagen tellen / [25] dat wy [26] een wijs herte bekomen.

13 Keert weder HEERE / [27] tot hoe lange? ende [28] het berouwe u [29] over uwe knechten.

14 Versadigt ons [30] in den morgenstont met uwe goedertierenheyt / so sullen wy juychen; ende verblijdt zijn [31] in alle onse dagen.

15 Verblijdt ons [32] nae de dagen [in de welke] ghy ons gedruckt hebt: [nae] de jaren [in de welcke] wy 't quaet [33] gesien hebben.

16 Laet [34] u werck aen uwe knechten [35] gesien worden / ende [36] uwe heerlickheyt [37] over hare kinderen.

17 Ende [38] de lieflickheyt des HEEREN onses Godts zy over ons: ende [39] bevesticht ghy het werck onser handen over ons: ja het werck onser handen bevestigt dat.

1 Men houdt het daer voor / dat Moses dit Gebedt gesproken heeft / als het volck van Israel in de woestijne gesondicht hadde. Siet Num. 14.
2 Siet Deut. 33. 1. ende Jud. 13. 6.
3 T. w. in alle onse elenden. siet Exod. 33. 14. Deut. 8. 15. ende 33. 27. *Hebr.* een wooninge, vertreck.
4 *Hebr.* in geslachte ende geslachte. D. by alle geslachten: Of / tot allen tyden.
5 D. eer de bergen gelijck uyt den afgront getogen waren. siet gelijcke wijse van spreken / Genes. 2. 4. Job 15. 7. ende 38. vers. 28/ 29. Jesa. 51. v. 2.
6 D. tot sulcken staet / dat hy vergruyst / ende als gereven wort soo kleyn als stof. siet. Genes. 3. 19. 7 T. w. het lichaem ter aerde / Psal. 146. 4. Ende de Geest tot Godt / Eccl. 12. 7. 8 Hy wil seggen / Of schoon yemant duysent jaer leefde / so moet hy doch sterven / ende ghy neemt hem 't leven soo licht / als of hy maer eenen dach / ofte eene weke geleeft en hadde / 2. Pet. 3. 8. And. maer duysent jaren, &c. siende op het 2 vs / om uyt te drucken het onderscheyt datter is tusschen den sterflicken mensche ende den eeuwichduerenden Godt. 9 *Hebr.* [Als] de wacht in der nacht: D. een vierde part van eenen nacht / want de nacht in vier waken placht gedeylt te worden. Siet Marc. 13. 35. ende Johan. 11. 9. 10 Als of hy seyde / Soo subijtelick als een water-vloet wech ruckt ende af-spoelt al wat hy ontmoett.
11 Hy wil seggen / de menschen en zijn nauwelick geboren / of sy vergaen terstont / verstaende door den morgen-stont de jeucht / ofte kintsche jaren.

12 D. 't wort vernieuwt in schoonheyt. Vgel. Job 14. 7. Jesa. 40. 31. Sommige nemen 't van de haestige veranderinge tot verderf.
13 Die van wegen onse sonden over ons ontsteken is.
14 Die voor de oogen der menschen verborgen zijn / ende die wy dickwijls selfs niet en weten of en achten. siet Psal. 19. 13. ende Job 20. 11.
15 T. w. hebt ghyse gestelt / datse klaerlick voor u aengesichte blijcken. Siet Psal. 51. 11. ende 1. Cor. 4. 5. Hebr. 1. 13.
16 And. wenden haer.
17 D. seer snellick: And. als een woort, 't welck een geluyt is / dat niet en duert / maer het verdwijnt haestelick inde lucht.
18 T. w. gemeynelick / of schoon sommige menschen langer leven.
19 *Hebr.* in sterckten. T. w. wanneer yemant seer sterck van natueren is.
20 And. De hoochmoet ofte stouticheyt van dien: D. 't gene daermen stout ende moedich op is / te weten / de sterckte des levens.
21 D. alsmen in het beste van sijn leven is / eer noch de oude dagen komen / so ismen al veel moeyte ende verdriet in dese werelt onderworpen.
22 T. w. alsoo / dat hy sorge drage / hoe hy van uwen toorn ontslagen mocht werden: Ofte / die sich wachte u met sijne sonden te vertoornen.
23 *Hebr.* nae uwe vreesen. D. nae dat ghy te vreesen / ofte vreeslick zijt. 24 And. recht tellen. alsoo wort het Hebr. woort genomen Num. 27. 7. ende 2. Reg. 7. 9. 25 D. dat wy recht verstaende uwe gramschap tegen de sonde / u leeren vreesen / ende den korten tijt onses levens besteden tot uwen dienste / Job 28. 28. 26 *Hebr.* een herte der wijsheyt aenbrengen, ofte / toebrengen. 27 Te weten / vertoeft ghy: Of / salt dueren / dat ghy u van ons wendt: Of / eer ghy ons verlost. Siet Psal. 6. 4. 28 Anders / hebt berouw. Siet Genes. 6. 6. Verstaet hier by / dat ghy ons soo swaerlick geslagen hebt. 29 D. over ons / die uwe knechten / ofte u volck zijn. 30 Als of hy seyde / Bewijst ons vroech uwe goedertierenheyt / na den duysteren nacht der verdruckinge. 31 Dat is / alle de dagen onses levens.
32 De sin is / gelijck ghy ons lange tijt hebt bedroeft met sware plagen: Verheucht ons weder alsoo in de toekomende tijden met uwe genadige hulpe. 33 D. gevoelt ende geleden hebben / als Psal. 16. 10. ende 89. 49. Siet oock Psal. 4. 7. 34 D. de volkomene verlossinge uyt alle onse elenden. 35 Of / verschijnen. 36 Dat is / de verlossinge door de welcke uwe heerlickheyt openbaer gemaeckt worde: T. w. uwe macht / goedertierenheyt / ende wijsheyt. 37 D. over hare nakomelingen / achtervolgens het verbont met hare vaderen opgerichtt. 38 Ofte / dat oock de HEERE onse Godt eenen lust aen ons hebbe. 39 D. Regeert al ons voornemen ende doen alsoo / dat het van nu voortaen altoos door uwe genade vast ende bestendich blijve: want sonder Godt en vermogen wy niet / Joh. 15. 5. Jac. 1. 17.

Psalm xcj.

De Psalmist stelt hier de gelegentheyt die het in deser werelt heeft met alle Godtsalige / verhalende de menichvuldige weldaden / die de gene ontfangen die haer gantschelick op den Heere verlaten.

1 DIe [1] in de schuyl-plaetse des alderhoochsten is geseten / die sal vernachten [1] in de schaduwe [2] des Almachtigen.

2 [3] Ick sal tot den HEERE seggen; Mijne toevlucht / ende mijne burgt: mijn Godt op welcken ick vertrouwe.

3 [a] Want [4] hy sal u redden [5] van den strick [6] des vogel-vangers: van de seer verderflicke pestilentie.

4 Hy [b] sal u decken met sijne vlercken / ende [7] onder sijne vleugelen sult ghy be-

1. 1 D. onder de bescherminge. Vgel. Num. 14. 9. Ruth 2. 12. Psal. 17. 8. ende 36. 8. ende 61. 5. ende 63. 8. Hos. 14. 8. met d'aenteeck.
2 Van het woort Schaddai, 't welck in het Hebr. staet / siet Genes. 17. 1.
3 Of / Ick segge van den HEERE.
a Psal. 124. 7.
4 Met dese woorden schijnt de prophete hem selven aen te spreken: Ofte / hy keert sijne ziele tot den geloovigen mensche. 5 Siet dergelijcke maniere van spreken / Psal. 10. 9.
6 Dat is / alle listige / soo geestelicke als lichamelicke vyanden / insonderheyt des duyvels / die altijt rondom ons gaet / soeckende ons te verscheuren. Godt gebruyckt soo der goeder / als der quader Engelen dienst / om sijne oordeelen uyt te voeren. Siet 2. Sam. 24. 16. ende 2. Reg. 19. 35. ende 1. Corint. 10. 10. b Psal. 57. 2.
7 Siet Ruth 2. op v. 12.

trou-

trouwen: [8] sijne waerheyt is een rondasse ende beukelaer.

5 [c] Ghy en sult niet vreesen voor [9] den schrick des nachts: voor den pyl die 's daechs vliegt:

6 Voor de pestilentie die in de donckerheyt wandelt: voor 't verderf dat [10] op den middach verwoestet.

7 Aen [11] uwe zijde sullender duysent [12] vallen / ende tien duysent aen uwe rechterhant: tot u [13] en sal 't niet genaken.

8 Alleenlick sult ghy 't met uwe oogen [14] aenschouwen: ende ghy sult de [15] vergeldinge der godtloosen sien.

9 Want ghy / HEERE / zijt mijne toevlucht: den Alderhoochsten [16] hebt ghy gestelt tot [17] u vertreck:

10 U en sal geen quaet wedervaren / noch geen plage sal uwe Tente naederen.

11 [d] Want hy sal sijne Engelen van u bevelen / datse u bewaren [18] in alle uwe wegen.

12 [e] Sy sullen u op de handen dragen / op dat ghy uwen voet aen geenen steen en stootet.

13 [19] Op den [f] fellen leeuw ende d'adder [20] sult ghy treden / ghy sult den jongen leeuw / ende de drake vertreden.

14 Dewijle [21] hy my seer bemint / [spreeckt Godt] so sal ick hem uythelpen: Ick sal hem op eene hoochte stellen / want [22] hy kent mijnen Name.

15 Hy [23] sal my aenroepen / ende ick sal hem verhooren: in de benauwtheyt sal ick by hem zijn / ick salder hem uyttrecken / ende sal hem vereerlicken.

16 Ick [24] sal hem met lanckheyt der dagen versadigen / ende ick sal hem [25] mijn heyl doen sien.

8 D. de vastigheyt sijner heyliger beloften sal u dienen om u te beschutten / gelijck des menschē lichaem voor de slagen / ende scheuten des vyants beschut wert met eenen breeden schilt. Dit schrijft Paulus den geloove toe Eph. 6. 16. om dat het selve Godes beloften aengrijpt.
c Iob 5. 19, 20. Prov. 3. 25. Cant. 3. 8.
9 Of / Vervaertheyt; D. voor 't gene dat den mensche snachts eenen schrick aenjaecht.
10 D. Opentlick: alsoo oock Jer. 15. 8. Als of hy seyde / Ghy en sult niet vreesen voor de pestilentie / nochte des nachts / nochte des daechs: of sijder schoon vele ontrom u henē wech rucke / de Heere sal u bewaren: wel verstaende / Indien het tot sijner eere / ende tot uwe salicheyt is gereyckende.
11 T. w. aen uwe slincker zijde.
12 Verst. door de pestilentie gedoodet zijnde.
13 Of / en salse, te weten / de pestilentie / van de welcke gesproken is V. 6.
14 T. w. hoe de godtloose met sulcke plagen schrickelick sullen aengetast worden.
15 D. hoe den godtloosen hare boosheyt sal vergolden / ende hoe sy van Godt sullen gestraft worden.
16 Men mach dit nemen / als of de Prophete hem selven / ofte sijne ziele aenspra-ke: ofte dat hy sijne reden keerde tot den geloovigen mensche / als boven V. 3.
17 T. w. Daer ghy sekerlick woonen ende blijven moocht. d Psal 34. 8. Mat. 4. 6. Luc. 4. 10. 18 T. w. in alle die wegen / die u van Godt bevolen zijn / om daer in te wandelen. Dese woorden liet de duyvel uyt / doe hy dit Vs citeerde / met Christo disputerende Matt. 4. 6. e Luc. 4. 11. 19 Of / over. f Iob . . Vs. 22, 23.
20 T. w. sonder daer van beschadicht te werden. Verstaet onder den name van Leeuw ende Adder, oock alle andere dingen / die den mensche kunnen hinderen ofte schaden aen ziele ofte aen lichaem: Sy worden alle over-wonnen door 't geloove / Marc. 16. 17/18. Hebr. 11. 33/34. Siet het exempel Davids 1. Sam. 17. 34. der drye jongelingen Dan. 3. ende Daniels / Dan. 6. 22. 21 Hy] T. w. de geloovige man 22 Hy kent mijnen name] D. hy heeft my lief ende weert / als Psal. 1. 6. Of / hy kent my voor sijnen Godt / op den welcken hy sijn vertrouwen stelt. Siet Psal. 9. op V. 11. 23 Of / [Als] hy my sal aenroepen, so sal ick hem verhooren. 24 Daer staet geschreven van Abraham / Isaac / David / Job / &c. dat sy sat van dagen waren, Gen. 25. 8. ende 35. 29. 1. Chron. 23. 1. Job 42. 17. 25 Of / mijne salicheyt. Dit machmen bequamelick verstaen van de eeuwige salicheyt ende verlossinge / welck is de voornaemste weldaet / die Godt den vroomen bewijst / ende die op haer lange leven / ende op het af-sterven volcht.

Psalm xcij.

De Prophete leert alle menschen Godt loven / van wegen sijne groote wercken / ende van wegen sijne rechtveerdicheyt over de boose / ende sijne goedertierenheyt over de godtsalige.

1 [1] EEn Psalm / een Liedt / [2] op den Sabbath-dach.

2 [3] 'Tis goet datmen den HEERE love: ende uwen Name psalm-singe / o Alder-hoochste.

3 Datmen in den morgenstont uwe goedertierenheyt verkondige: ende uwe [3] getrouwicheyt [4] in de nachten.

4 Op het tien-snarich instrument / ende op de luyte: [5] met een voorbedacht liet op de Harpe.

5 Want ghy hebt my verblijt / HEERE / met uwe daden: ick sal juychen over de wercken uwer handen.

6 O HEERE / hoe groot zijn uwe wercken! [6] seer diepe zijn uwe gedachten.

7 Een [7] onvernuftich man en weet daer niet van: noch een dwaes en verstaet [8] dit selve niet /

1 Siet Psal. 48. 1.
2 Of / voor den Sabbath; D. gemaeckt ofte beschreven om op den Sabbath-dach gesongen te worden.
3 Of / Waerheyt.
4 D. alle nachte / of / nacht op nacht / verstaende by den nacht / den laten avont / die tegen den morgenstont wort gestelt: Want nae Godes wet / zijn in sijnen Tabernakel / ofte Tempel / gedaen geweest vroege ende spade offerhanden / met lofsangen ende gebeden.
5 And. op Higgaion. siet de aent. Psal. 9. op V. 17.
6 D. de redenen uwes heymelicken raets zijn verborgen / ende onbegrijpelick voor ons verstant.
7 D. Eener die in Godes woort niet en is onderwesen / nochte van den heyligen Geest verlicht. Siet Psal. 49. op V. 11. 8 T. w. dat hier nu stracks volgt / V. 8.

8 Dat de godtloose groepen als 't krupt / ende alle de werckers der ongerechticheyt bloeyen / op datse tot in der eeuwicheyt verdelgt worden.

9 [9] Maer ghy zijt de Alderhoochste / in eeuwicheyt de HEERE.

10 Want siet uwe vyanden / o HEERE / want siet uwe vyanden sullen vergaen: alle de werckers der ongerechticheyt sullen verstroyt worden.

11 Maer ghy sult mijnen [10] hoorn verhoogen / gelijck [11] eenes Eenhoorns: [12] Ick ben met [13] versche olye overgoten.

12 Ende [14] mijn ooge sal mijne verspieders aenschouwen / [15] mijne ooren sullen 't hooren / aengaende de boosdoenders / die tegens my opstaen.

13 De [a] rechtveerdige sal groeyen als [16] een palm-boom: hy sal wassen [b] als een ceder-boom op Libanon.

14 [17] Die in 't Huys des HEEREN geplant zijn / [18] dien sal gegeven worden te groeyen inde voorhoven onses Godts.

15 In [19] den grijsen ouderdom sullen sy noch vruchten dragen: sy sullen vet ende groene zijn /

16 Om te verkondigen / dat de HEERE recht is: Hy is mijn rotzsteen / ende in hem en is geen onrecht.

9 And. maer ghy zijt hooch verheven, ghy zijt de HEERE in eeuwicheyt. siet Psal. 56. op V. 3.
10 Van het woort hoorn siet de aent. Deut. 33. op V. 17.
11 Siet Num. 23. 22.
12 D. Ick ben van nieus gesterckt geworden. And. Als ick sal out geworden zijn; [sult ghy my salven] met versche olye.
13 Hebr. groene.
14 Siet dergelijcke maniere van spreken Psal. 22. 18. ende de aenteeck. aldaer.
15 T. w. als Godt haer tot de wel verdiende straffe trecken / ende haer vergelden sal het quaet dat sy my gedaen hebben. Siet Psal. 91. 8.
a Hos. 14. 6.
16 Dese boom wast hooge / ende recht op / met schoone groene tacken: Of hy schoon met gewichte ofte swaerte neder-gebogen wort / so groeyt en bloeyt hy even wel: daerom is hy een treckén of figure van victorie / Apoc. 7. 9. Vgel. hier mede Psal. 52. 10. Jer. 11. 16. b Iudic. 9. 15. 17 D. die Christo door den waren geloove in-gelijft / ende ware ledematen sijner kercke zijn. Siet Rom. 6. 5. ende 11. 17. 18 Hebr. Die sullense doen groeyen, D. van den Heere sal hen gegeven worden / datse groeyen / ende hoe langer hoe meer in 't goede toe-nemen in sijne gemeynte / tot de welcke sy waerachtelick behooren. 'Tis een maniere van spreken genomen van de bloemen en kruyden / die men sorghvuldelick plant ende koestert. Siet Psal. 1. 3. ende 52. 10. 19 Te weten / als natuerlick de krachten af nemen ende verminderen. Psal. 71. 9. Hebr. 11. Vss. 11/12. Hebr. In de grijsicheyt.

Psalm xciij.

De Psalmist verhaelt ende verheft in desen Psalm / de Majesteyt / kracht / ende heylicheyt van Christi Coninckrijck / tot bescherminge sijner gemeynte.

1 DE [1] HEERE regeert / hy is [2] met hoocheyt bekleet / de HEERE is bekleet met sterckte / hy heeft sich omgordet: [3] oock is de werelt bevesticht / sy en sal niet wanckelen.

2 [4] Van doe aen is uwen throon bevesticht: Ghy zijt van eeuwicheyt af:

3 De rivieren verheffen / o HEERE / de rivieren verheffen [5] haer bruysen: de rivieren verheffen hare aenstootinge:

4 [Doch] de HEERE [6] in der hoochte is geweldiger / [7] dan het bruysen van [8] groote wateren / [dan] de geweldige baren der zee.

5 [9] Uwe getuygenissen zijn seer getrouwe / de [10] heylicheyt is [11] uwen huyse cierlick / HEERE / [12] tot lange dagen.

1 De sin deser woorden is / Godt is de ware ende eeuwige Coninck / die van eeuwicheyt geregeert heeft / nu noch regeert / ende in alle eeuwicheyt sonder eynde regeren sal. Psal. 96. 10. ende 97. V. 1. ende 99. 1.
2 Of / met Majesteyt. siet d'aenteeck. Job 40. op V. 5.
3 Dese groote swaerte des aerdrijcx wort door sijne kracht alleen gehoudē in haer tegen-gewichte / so datse in het minste noch aen d'eene / noch aen d'ander zijde en wijckt. Alsoo sal ooch de Heere sijne kercke door de gantsche werelt staende houden ende beschermen.
4 T. w. Van der eeuwicheyt aen / ende voorts (ten aensien van de daetlicke oeffeninge des gerichts) van dat de werelt is geschapen ende bevesticht. Vgel. Prov. 8. 22. alwaer dese maniere van spreken van de eeuwicheyt genomen wort. 5 Hebr. hare stemmen. Door de bruysende water-vloeden wort dickwils verstaen het gewoel ende geraes der tyrannen ende der volckeren tegen Godt ende sijne kercke: Psal. 18. 5. ende 65. 8. Jes. 17. 12/13. 6 D. Inden Hemel / als Psal. 71. 19. 7 Hebr. dan de stemmen. 8 Of / vele. 9 Dat is / u woort / dat ghy ons gegeven hebt / om te betuygen / dat ghy onsen Godt zijt. 10 T. w. daer mede ghy uwe kinderen heylicht ende verciert. 11 Verstaet hier niet so seer het uyterlick gebouw des Tempels / ofte des Tabernakels / als de levendige steenen / Te weten / de geloovige / die de ware kercke Godts zijn. 12 Hebr. Ter lanckheyt van dagen, D. altoos / ofte vele dagen duerende. Siet Psal. 23. 6.

Psalm xciiij.

De Prophete bidt Godt dat hy wrake doe over de tyrannen ende godtloose / die hy hier beschrijft / hen aenwijsende Godes voorsichticheyt in het scheppen ende regeren der werelt / ende hy troost de godtsalige met de hulpe / ende verlossingen / die de Heere gewoon is den sijnen te bewijsen.

1 O Godt [1] der wraken / o HEERE / Godt der wraken / [a] [2] verschijnt blinckende.

1 Dat is / die swaere wrake of straffe doet over de ongerechticheyt / ende dien alle wrake toe behoort. Deut. 32. 35. a Deut. 32. 2. Psal. 50. 2. ende 80. 2. 2 Te weten / tot onsen troost / ende tot schrick onser vyanden. Siet Psal. 80. 2.

2 Ghy [3] Richter der aerde / [4] verheft u: brengt vergeldinge weder over de hoovaerdige.

3 Hoe lange sullē de godloose / o HEERE? hoe lange sullen de godloose [5] van vreucht opspringen?

4 Uytgieten? hardt spreken? alle werckers der ongerechticheyt sich beroemen?

5 O HEERE / sy verbrysselen u volck: ende sy verdrucken [6] u erfdeel.

6 De weduwe ende den vreemdelinck dooden sy: ende sy vermoorden de weesen/

7 Ende seggen / [b] de HEERE en siet het niet: ende de Godt Jacobs en merckt het niet.

8 [c] Aenmerckt [7] ghy onvernuftige onder den volcke / ende ghy dwase / wanneer sult ghy verstandich worden?

9 [d] Soude die de oore plant / niet hooren? soude die de ooge formeert / niet aenschouwen?

10 Soude [8] die de heydenen tuchticht / niet straffen? [9] Hy die den mensche wetenschap leert?

11 [e] De HEERE weet de gedachten des menschen / datse ydelheyt zijn.

12 Welgelucksalich is de man / o HEERE / [10] dien ghy tuchticht: ende dien ghy leert uyt uwe wet/

13 Om hem ruste te geven van de quade dagen: [11] tot dat de kuyl voor den godloosen gegraven wert.

14 Want [f] de HEERE en sal syn volck niet begeven: noch hy en sal syn erve niet verlaten.

15 Want [12] 't oordeel sal weder keeren tot de gerechticheyt: ende alle oprechte van herte sullen [13] 'tselve navolgen.

16 Wie sal voor my [14] staen tegen de boosdoenders? wie sal sich voor my stellen tegen de werckers der ongerechticheyt?

17 Ten ware dat de HEERE my een hulpe geweest ware: [15] myne ziele hadde [16] by nae [17] in de stilte gewoont.

18 Als [18] ick seyde / Myn voet wanckelt / uwe goedertierenheyt / o HEERE / ondersteunde my.

19 [19] Als myne gedachten binnen in my vermenichvuldicht wierden / hebben uwe vertroostingen myne ziele verquickt.

20 Soude sich [20] de stoel der schadelicheden met u vergeselschappen? die moeyte verdichtet [21] by insettinge?

21 Sy [22] rotten sich t' samen tegen de ziele des rechtveerdigen: ende sy [23] verdoemen onschuldich bloet.

22 Doch de HEERE is my geweest tot een hooch-vertreck: ende myn Godt tot [24] een steenrotse myner toevlucht.

23 Ende [25] hy sal hare ongerechticheyt op hen doen wederkeeren / ende hy salse [26] in hare boosheyt verdelgen: de HEERE onse Godt salse verdelgen.

3 D. der menschen die op der aerde woonen / als Gen. 18.25. Psal. 82.8.
4 T. w. tot rechtveerdige wrake, siet Psal. 7. v. 7.
5 Te weten / van wegen de onderdruckinge ende het kruys der vroomen.
6 D. u volck / 'twelck u soo lief is als den mensche sijn erfgoet.
b Psal. 10. 11, 13. ende 59. 8.
c Psal. 92. 7.
7 D. die sonder verstant zijt als beesten. siet de aenteeck. Psal. 49. op v. 11. eñ Psal. 92. 7.
d Exod. 4. 11.
8 Dat is / die geheele volcken ende lantschappen wel weet te besoecken met sijne geesselingen / soude die niet een voor een / wanneer hy swaerlick tegen hem sondicht / straffen?
9 Als of hy seyde / soude die niet weten / watter omme-gaet onder de menschen / ende wat de godtloose doen?
e 1. Corint. 3. 20.
10 T. w. om hem tot verstant / ende tot kennisse van u / ende van hem selven te brengen.
11 D. Tot dat de godtloose tot sijnen verderve kome.
f 1. Sam. 12. 22. Rom. 11. 1, 2.
12 De sin deser woorden is / het laet sich nu aensien / als of de oordeelen Godes / tegen sijne gerechticheyt liepen / dewijle Godt de goede plaecht / maer de godtloose in goede ruste ende vrede sitten laet: Maer 't oordeel Godes sal eyndelick wederkeeren tot de gerechticheyt / ende de vrome sullen verlost ende salich gemaeckt / maer de godtloose sullen gestraft ende verdoemt worden. Vgel. Jesa. 28. 17.
13 T. w. recht / of oordeel / daer hy stracks van gesproken heeft / namelick / na dat sy Godes gerechticheyt over de godtloose sullen gesien hebben. And. sullen hem, of / den selven, T. w. Heere / navolgen. *Hebr.* achter het selve, ofte / hem [zijn].
14 T. w. om my te helpen: Als of hy seggen wilde / Niemant onder de menschen / maer het sal Godt de Heere zijn. Siet Esther 8. 11. de Psalmist klaecht dat hy van sijne vrienden inden noot is verlaten geweest.
15 D. ick / wel verstaende so veel myn lichaem aengaet.
16 Of haest, schier, op weynich nae, korts.
17 D. Ick ware haest om hals geweest / en onder d'aerde / daer men sprakeloos leyt / ende den Heere niet prijsen en kan / Als Job 3. 17 / 18. Psal. 88. 13. ende 105. 18. ende 115. 17.
18 T. w. niet anders wetende / dan dat ick teenemael ter neder / ende als onder voet lach.
19 Ofte / Inde veelheyt mijner gedachtenin 't midden van my. Siet de aenteeck. Job 20. op v. 14.
20 Dat is / de schadelicke ende godtloose Richters: Verstaet hier by / Geensins.
21 D. door een besluyt. Of / Tegen d'insettinge? D. tegen de geboden die Godt heeft in gesett. Anders voor een wet, D. in de plaetse van goede wetten.
22 T. w. de godtloose ende onrechtveerdige Richters.
23 Siet Job 10. op v. 2.
24 Te weten / daer ick seker wesen konde / ende buyten alle perikel, siet Psal. 91. 14.
25 D. hy sal hen nae hare verdiensten vergelden.
26 Of / van wegen hare boosheyt.

Psalm xcv.

Een vermaninge tot lof / dienst / ende gehoorsaemheyt Godes / van wegen sijne grootheyt: Mitsgaders eene afradinge van het herte soo niet te verharden gelijck Israël gedaen hadde / 't welck deshalven niet en is ingegaen tot sijne ruste.

1 [1] KOmt laet ons den HEERE vrolick singen / laet ons juychen den rotzsteen onses heyls.

2 Laet ons syn aengesichte te gemoete gaen met lof: laet ons hem juychen met Psalmen.

3 Want de HEERE is een groot Godt: ja een groot Coninck [2] boven alle Goden.

4 [a] In wiens hant de diepste plaetsen der aerde zyn / ende [3] de hoochten der bergen zyn syne.

5 Wiens oock de zee is / want hy heeftse gemaeckt: ende syne handen hebben het drooge geformeert.

6 Komt / laet ons aenbidden ende neder-bucken / laet ons knielen voor den HEERE [4] die ons gemaeckt heeft.

7 [b] Want hy is onse Godt / ende wy zyn het volck syner weyde / ende de schapen [5] syner hant: [6] [c] Heden so ghy syne stemme hoort /

8 En verhardt u herte niet / [d] gelyck te Meriba: gelyck ten dage [7] van Massa in de woestyne:

9 [8] Daer my uwe vaders versochten / [e] my beproefden / oock [9] myn werck sagen.

10 [f] Veertich jaer heb' ick verdriet gehadt [10] aen [dit] geslachte / ende hebbe geseyt / Sy zyn een volck [11] dwalende van herten: ende [12] sy en kennen [13] myne wegen niet.

11 Daerom hebbe ick in mynen toorn geswooren / [14] So sy [15] in myne ruste sullen ingaen!

1 Hier en wort de name Davids niet by-gevoecht: maer de Apostel getuygt Hebr. 4. 7. dat David d'Autheur deses Psalms is / ende dat hy dese woorden tot de Israeliten gesproken heeft.
2 D. boven alle Engelen / Princen / Regenten der werelt: Ofte / boven alle valsche Goden: Of / boven al dat Godt genoemt wort, alsoo ock Psal. 8. 6. eñ 96. 4 / 5.
a Iob 26. 6.
3 Of / krachten. dat is / de bergen die krachtich hooge zijn: Ofte / de seer hooge spitsen der bergen / daer geen mensche te vege by komen kan.
4 *Hebr.* Die onse maker is: Als of hy seyde, onsen schepper nae dē lichame ende ziele / eñ die ons oock door sijnen geest wedervaert / als Ps. 100. 3.
b Psal. 100. 3.
5 D. die hy gelijck met sijner hant leydt ende stiert.
6 D. soo lange als de tijt duert in welcken hy tot u spreeckt.
c Hebr. 3. 7.
d Exod. 17. 7. Num. 20. 1, 3, 13. Deut. 6. 16.
7 D. der versoeckinge.
8 D' Apostel dese woorden verhalende 1. Cor. 10. 9. seyt / sy versochten Christum.
e Hebr. 3. 9.
9 T. w. hoe ickse strafte van wegen hare ongehoorsaemheyt: Ende haer wederom genade bewees / doe sy haer tot my bekeerden.
f Hebr. 3. 17.
10 T. w. aen uwe voor-vaders de ongehoorsame Israeliten / doe sy door de woestijne wandelden.
11 Dat is / haer herte ende gemoet wil al den dwael-wech in.
12 D. Sy en vragender niet nae / noch begeerense niet te weten.
13 D. mijne geboden / om daer in te wandelen.
14 D. Sy en sullen niet in gaen in mijne ruste. Siet van dese wijse van spreken Num. 14. 23. ende Psal. 89. 36.
15 D. in het Canaan / als Deut. 1. 34 / 35. ende 12. 9. 't welck de Apostel verklaert een voor-beelt te zijn van 't eeuwige leven. Hebr. 4. 7.

Psalm xcvj.

Alle inwoonders der aerde / des Hemels / ende der zee / worden vermaent Gode te loven van wegen sijne grootheyt / Majesteyt / Heerlickheyt / scheppinge / ende wijse regeringe der werelt / ende alles datter in is: ende bysonderlick van wegen de genade des nieuwen Testaments in de beroepinge der heydenen.

1 [1] SIngt den HEERE een [2] nieuw liedt / Singt den HEERE [3] ghy gantsche aerde.

2 Singt den HEERE / looft synen Name: bootschapt [4] syn heyl van dach tot dach.

3 Vertelt onder de heydenen syne eere: onder alle volcken syne wonderen.

4 Want de HEERE is groot / ende seer te prysen / hy is vreeslick boven alle Goden.

5 Want alle de Goden der volckeren [5] zyn afgoden: maer de HEERE heeft [6] de hemelen gemaeckt.

6 Majesteyt ende heerlickheyt zyn voor syn aengesichte: Stercke ende cieraet [7] in syn Heylichdom.

7 Geeft den HEERE / ghy geslachten der volcken / geeft den HEERE eere ende [8] stercke.

8 Geeft den HEERE [9] de eere synes Naems / [10] brengt offer / ende komt [11] in syne voorhoven.

9 [a] Aenbidt den HEERE in de heerlickheyt des Heylichdoms / [12] schrickt

1 Al en staet hier de name Davids niet by / so schijnt het nochtans / dat hy den Autheur deses Psalms is: want desen Psalm is een deel van den lofsanck dien David gemaeckt ende gesongen heeft / als hy de Arke des verbonts uyt Obed-Edoms huys in sijn huys gebracht heeft / 1. Chron. 16. 23 / &c. siet vorder d'aent. aldaer.
2 Siet Psal. 33. 3.
3 D. alle ghy inwoonders des gantschen aerdbodems.
4 T. w. het heyl / ofte verlossinge die hy gedaen heeft / eñ noch dagelicks doet.
5 Ofte / nietich. siet d'aent. op 1. Sam. 12. 21. ende Levit. 19. 4. eñ Psal. 95. 3.
6 Verstaet hier by / Ende oock de aerde / ende de zee / ende alles dat daer in is.
7 D. in den Tabernakel / ofte Tempel / D. in sijne kercke eñ gemeente. Siet Psal. 29. 2.
8 D. lof sijner stercke. Siet d'aenteeck Psal. 8. op v. 3.
9 Dat is / de eere die hem toekomt.
10 Door een deel des Godts-diensts moet men hier den geheelen Godts-dienst verstaen.
11 T. w. in de voorhoven des Tabernakels / ofte des Tempels. Doch hier door moet men verstaen alle de plaetsen daer de geloovige by malkanderen komen om den Godts-dienst te verrichten.
a Psal. 29. 2.
12 Het hebreeusch woort beteeckent eygentlick sulck zitteren ende beven / als de vrouwen / wanneer sy in barens noot zijn / bevangen

voor sijn aengesichte/ [13] ghy gantsche aerde.

10 Segt onder de Heydenen / [14] De HEERE regeert: oock sal [15] de werelt bevesticht worden / sy en sal niet beweegt worden: hy sal de volcken richten [16] in alle rechtmaticheyt.

11 [17] Dat de hemelen [18] haer verblijden/ ende de aerde haer verheuge: dat de zee [19] bruyse [20] met hare volheyt.

12 Dat het velt huppele van vreuchde met al datter in is/ dat dan alle de boomen des wouts juychen/

13 Voor't aengesichte [21] des HEEREN: want hy komt / want hy komt om de aerde [22] te richten / [b] hy sal [23] de werelt richten met gerechticheyt / ende de volcken met syne [24] waerheyt.

13 D. ghy inwoonders des gantschen aerdbodems.
14 D. hy doet met der daet blijcken / dat hy Coninck is over 'tgantsche aerdrijck/ Psal. 93. 1. ende 97. 1. ende 99. 1.
15 Siet vov. Psal. 93. 1.
16 *Hebr.* in rechtmaticheden.
17 Of / de hemelen sullen haer verblijden. ende alsoo in't volg.
18 Dit zijn manieren van spreken/ genomen van het gene dat de menschen doe/ als het hen wel gaet: om aen te wijsen de uytnementheyt van Godes weldaden/ die onder de regeringe des Messiæ over de werelt komen soude.
19 *Hebr.* dondere. 20 *Hebr.* Ende hare volheyt. D. met het gene daerse vol van is. 21 T. w. Christi. van welcken oock in 't voorgaende gesproken is. 22 D. te regeeren. b Psal. 98. 9. Apoc. 19. 11. 23 D. de inwoonders der werelt. 24 Ofte / getrouwicheyt.

Psalm xcvij.

Een beschrijvinge der Majesteyt des Rijcks Godes / ende de vreucht der godtsaligen van wegen syne gerechticheyt ende gerichte over de afgoden-dienaers: Mitsgaders een vermaninge tot godtsalicheyt ende geestelicke blijtschap.

1 [a] DE HEERE [1] regeert/ de aerde verheuge haer; dat vele [2] Eylanden sich verblijden.

2 [3] Rontom hem zijn [4] wolcken / ende donckerheyt/ [5] gerechticheyt ende gerichte zijn de [6] vasticheyt synes throons.

3 [7] Een vyer gaet voor sijn aengesichte henen: ende 't steeckt syne wederpartijen rontom aen brant.

4 [b] Syne blixemen verlichten de werelt: [c] het aerdrijck [8] sietse ende [9] 't beeft.

5 De bergen smelten als was voor het aenschijn des HEEREN: voor het aenschijn des Heeren der gantscher aerde.

6 [d] De [10] hemelen verkondigen syne gerechticheyt: ende alle volcken sien syne eere.

7 Beschaemt moeten wesen alle die [11] de beelden dienen/ die haer op [12] afgoden beroemen: Buygt u neder voor hem alle [13] ghy goden.

8 [14] Zion [15] heeft gehoort/ende 't heeft sich verblijt/ ende [16] de dochteren Juda hebben haer verheugt van wegen uwe oordeelen/ o HEERE.

9 Want ghy/ HEERE/ zijt d'Alderhoochste over de geheele aerde: Ghy zijt seer hooge verheven boven alle [17] goden.

10 Ghy liefhebbers des HEEREN/ [e] hatet het quade: hy bewaert de zielen syner gunstgenooten/ hy redtse uyt der godtloosen hant.

11 [18] Het licht is voor den rechtveerdigen [19] gezaeyt/ ende vrolickheyt voor de oprechte van herten.

12 Ghy rechtveerdige verblijt u in den HEERE: ende spreeckt lof [20] ter gedachtenisse syner heylicheyt.

a Psal. 93. 1. ende 96. 10.
1 D. hy bewijst met der daet / dat hy Coninck is/ niet alleene van 't volck van Israel / maer van de gantsche werelt.
2 D. volckeren ende Natien in de Eylanden woonende / als Jesa. 42. 4. ende 60. V. 9.
3 Siet dergelijcke beschrijvinge der macht ende Majesteyt Godes / Psal. 18. 8/ 9/ &c.
4 *Hebr.* een wolcke.
5 Siet de aenteeck. Genes. 18. op V. 19.
6 Of 'tsteunsel, of 't fundament.
7 Verst. door 'tvyer de gestrenge wrake ende straffe Godes.
b Apoc. 4. 5.
c Psal. 77. 17.
8 T. w. de blixemen.
9 Ofte/ 't wert angstich, T. w. als een vrouwe die het wee des barens overcomt.
d Psal. 19. 2. ende 50. 6.
10 Verstaet / de hemelsche creaturen of schepselen / als donder / blixem / hagel/ sneeu/tempeeste/ &c. Of/ de Engelen.
11 *Hebr.* het Gesnedoo, ofte, gegraven beelde.
12 Siet Lev. 19. 4. ende 1. Sam. 12. 21.
13 D. Engelen. siet Psal. 8. 6. Hebr. 1. 6. Ende siet de vervullinge deser woorden in Christo, Luc. 2. vss. 13/14. Marc. 1. 13. Apoc. 5. vss. 1/12. Hebr. 1. 7.
14 D. de kercke Godes/ soo der Joden/ als der Heydenen.
15 T. w. de oordeelen ende straffen Godes over syne vyanden / als blijckt uyt het eynde deses Ps. 16 Verst. de inwoonderen des Joodschen lants/ als Psal. 48. 12. ende voorts der gantscher kercke. 17 Als V. 7. e Amos 5. 15. Rom. 12. 9. 18 D. Voorspoet ende geluck /vreucht ende blyschap / als Esth. 8. 16. siet Job 18. op V. 6. 19 Het gaet met den troost die den vromen bereyt is / gelijck met het zaet dat in de aerde geworpen wort / 't welck soo stracks niet op en gaet / maer 't blijft dicken langen in de aerde liggen eer het voort komt: Doch 't brengt daer na schoone vruchten voort. De rechte vreucht ende vrucht der kinderen Godts is haer in den Hemel bereyt/ maer nu verborgen. 20 D. dat syne heylicheyt moge in gedachtenisse gehouden worden/ als Psal. 30. 5.

Psalm xcviij.

De Prophete vermaent de Joden/ als oock de heydenen/ ja alle creaturen/ datse Godt sullen loven/ van wegen syne goedertierenheyt / syne waerheyt/ heyl/ ende verlossinge door Christum.

1 EEn Psalm; Singt [1] den HEERE [2] een nieuw Liedt/ want hy heeft wonderen gedaen / [3] syne rechterhant/ ende [4] de arm syner heylicheyt/ heeft hem [5] heyl [6] gegeven.

2 De [7] HEERE heeft sijn heyl bekent gemaeckt / hy heeft [8] syne gerechticheyt geopenbaert voor de oogen der Heydenen.

3 [9] Hy is gedachtich geweest syner goedertierenheyt / ende syner waerheyt aen't huys Israels / ende [10] alle de eynden der aerde hebben gesien het heyl onses Godts.

4 Juychet den HEERE [11] ghy gantsche aerde / roept uyt van vreuchde/ ende singt vrolick/ ende psalm-singt.

5 Psalm-singt den HEERE met de harpe/ met de harpe ende met de stemme des gesancks:

6 Met trompetten ende basuynen geklanck / juycht voor het aengesichte [12] des Conincks/ des HEEREN.

7 De zee [13] bruyse met hare volheyt / de werelt met de gene die daer inne woonen.

8 Dat de rivieren [14] met de handen klappen / dat te gelijcke de geberchten [15] vreucht bedrijven/

9 Voor 't aengesichte [16] des HEEREN/ want [17] hy komt/ om [18] de aerde te richten: hy sal de werelt richten [19] in gerechticheyt/ende de volcken [20] in alle rechtmaticheyt.

1 Te weten / onsen Heere Christo Iesu.
2 Siet Psal. 33. 3.
3 D. hy heeft syne vyanden overwonnen door syne goddelicke kracht ende stercke alleene. Siet Jes. 52. 10. ende 53. 1. ende 59. 16. ende 63. 5.
4 D. synen heyligen arm.
5 T. w. over alle syne vyanden.
6 Of / verkregen.
7 T. w. Christus.
8 Verstaet hier de gerechticheyt des Euangelij ; ofte des geloofs.
9 Verstaet hier by/ Ende hy heeft gedaen 'tgene hy syne volcke van Israel belooft hadde/ haer van hare sonden verlossende ende bevrijdende. siet Luc. 1. 54/ 55/ 72/ 73/ 74.
10 D. de inwoonders des aerdrijcks van 't eene eynde tot het andere. alsoo oock Jes. 52. 10.
11 D. Ghy alle die op den aerdbodem woont. als Ps. 96. 9.
12 T. w. Voor den Heere Christum.
13 *Hebr.* Dondere; T. w. van vreuchde. Dit zijn manieren van spreken by gelijckenisse, om aen te wijsen de groote vreucht die de geloovige / de gantsche werelt door verspreydt / te water ende te lande / ende in allerley maniere / scheppen sullen uyt de verkondiginge des H. Euangelij, Siet Psal. 96. 11. 14 *Hebr.* met de hant-palme. Dit siet op 'tgebruyck der menschen / die met het klappen der handen / vreuchde bedrijven / ende betoonen datse een seer goet behagen ende genoegen aen een sake hebben. alsoo oock Psal. 47. 2. ende Jes. 55. 12. 15 Of / juychen. 16 T. w. Christi. 17 D. hy sal komen. Verstaet dit soo van de eerste als van de tweede toekomste Christi. 18 D. de inwoonders des aerdrijcks. 19 D. gerechtelick/ als Psal. 96. 13. 20 *Hebr.* in rechtmaticheden.

Psalm xcix.

In desen Psalm wort gesproken van de macht des Heeren/ mitsgaders van syne gerechticheyt / ende goedertierenheyt over syn volck: met een vermaninge/ door het exempel van Mose ende Aaron/ om Godt in syn Gemeynte te loven.

1 DE HEERE [1] regeert/ [2] dat de volckeren beven: [3] hy sitt [tusschen] de Cherubim / de aerde [4] bewege haer.

2 De HEERE is [5] groot [6] in Zion/ ende hy is hooge boven alle volckeren.

3 Datse uwen grooten ende vreeslicken Name loven/ die heylich is:

4 Ende [7] de stercke [8] des Conincks/ die 't recht lief heeft: [9] Ghy hebt [10] billickheden bevesticht / ghy hebt recht ende gerechticheyt gedaen [11] in Jacob.

5 Verheft den HEERE onsen Godt/ende buycht u neder [12] voor den voetbanck syner voeten/ [13] hy is heylich.

6 [14] Mose ende Aaron waren onder [15] syne Priesters/ ende Samuel onder de aenroepers synes Naems; [16] sy riepen tot den HEERE/ ende hy verhoordese.

7 Hy sprack [17] tot hen in eene wolckencolomne: [18] sy hebben [19] syne getuygenissen onderhouden/ ende d'insettingen [die] hy hen gegeven hadde.

1 Te weten / over ons, dat is / hy beschermt ons krachtelick tegen onse vyanden. siet Psal. 97. 1.
2 And. [daerom] beven de volckeren, ende alsoo in't volgende. And. of schoon de volckeren gestoott, ofte beroert, of/ verschrickt zijn.
3 Siet 1. Sam. 4. 4.
4 T. w. van vreese/ofte/om den Heere eerbiedinge te doen.
5 D. treffelick/ vol van Majesteyt.
6 D. onder sijn volck van Israel/ dat op de berch daer de Tempel was / pleecht te vergaderen / ende tot den Godts-dienst te komen.
7 Die hy doet blijcken in het verdrijven onser vyanden.
8 T. w. Christi Iesu.
9 T. w. die onse Coninck zijt.
10 D. alle billickheyt ofte rechtmaticheyt/ als of hy seyde/ Al is de Heere een sterck ende machtich Coninck / nochtans en is hy geen tyran/ dat hy syne ondersaten met gewelt soude onderdrucken: maer hy bemint de gerechticheyt/ ende hy doet eenen yderen recht.
11 D. onder het volck van Israel / dat van Jacob afkomstich is. 12 And. Tegen over den voet-banck sijner voeten. Siet d'aenteeck. 1. Chron. 28. 2. alsoo wort de letter Lamed oock genomen V. 9. ende elders dickwijls. 13 T. w. Godt/ of/ de Tempel: Of/ welcke [T. w. voet-banck] heylich is. 14 Als of hy seyde / Ghy en sult niet te vergeefs voor den Heere neder-vallende hem aenroepen / want hy heeft op syn getrouwe dienaers verhoort: alsoo sal hy u lieden mede doen/ sonderling nae dien de ware Priester ende voor-sprake Christus, persoonelick sal verschenen zijn. Moses wort onder de Priesters gestelt/ om dat hy voor het volck pleecht te bidden/ ende oock geoffert heeft / hoewel hy daer na geen ordinaris Priester gebleven en is. Siet Exod. 29. 11/ 16. Jerem. 15. 1. 15 Ofte / Overste, Princen. *Hebr.* Cohen, Siet d'aenteeck. Genes. 41. op V. 45. 16 T. w. Mose ende Aaron / gelijcker geschreven staet Exod. 32. 11 / &c. Num. 14. 13/ 17/ 19. ende 16. 22/ 42/ 46. ende 1. Sam. 7. 19. ende 12. 19/ 23. Jerem. 15. 1. 17 T. w. Mose/ ende Aaron / Num. 16. 22 / 42. Doch insonderheyt tot Mose. Siet Exod. 33. 9. 18 T. w. Mose ende Aaron. 19 D. syne geboden/ door de welcke hy betuychde wat hy wilde dat sy doen souden.

8 O HEERE onse Godt/ ghy hebtse verhoort/ ghy zÿt hen geweest [20] een vergevende Godt/ hoewel wrake doende over [21] hare [22] daden.

9 [23] Verheft den HEERE onsen Godt/ ende buygt u [24] voor den berch sÿner heylicheyt / want de HEERE onse Godt is heylich.

20 D. die hen hare sonden hebt vergeven / ende en hebt haer van u niet verworpen.
21 T. w. des volcx/ voor het welcke Mose badt/ Exod. 32. 14. ende 34. 35. Num. 14. vss. 20/21/23. Of/ hare, te weten/ Mosis eñ Aarons/ als te sien is/ Num. 20. 12. Deut. 3. 23/ 24/ 25. Ofte verstaet hier door hare, so wel d'eene/ als d'andere.
22 D. Misdaden.
23 T. w. door lof-sangen ende danck-seggingen.
24 Of/ tegen over, gelijck bov. v. 5. ende hier wort verstaen de berch Zions/ ende daer door/ de Tempel/ ende de Arke die daer inne was.

Psalm C.

De Gemeynte wort vermaent Godt te loven / van wegen sÿne genade/ goedertierenheyt/ ende getrouwicheyt.

1 [1] EEn Lof-psalm. [2] Ghy gantsche aerde juycht den [3] HEERE.

2 Dient den HEERE met blÿtschap: komt voor [4] sÿn aenschÿn met vrolick gesanck.

3 Wetet dat de HEERE is Godt: hy [5] heeft ons gemaeckt/ ([6] ende niet wy) sÿn volck ende [a] de schapen sÿner weyde.

4 Gaet in [7] tot sÿne poorten met [8] lof: in [9] sÿne voorhoven / met lofsanck: lovet hem/ prÿst sÿnen Name.

5 Want de HEERE is goet / sÿne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt/ ende sÿne [10] getrouwicheyt van geslachte tot geslachte.

1 Dese titel en staet voor geenen Psalm/ dan alleen voor desen. Sommige meenen dat de selve plach gesongen te worden by het lof-offer : waer van Levit. 7. 12.
2 D. alle ghy inwoonders des aerdrijcks: Doch verstaet onder de selve alleen de geloovige kinderen Godes.
3 D. ter eere Godes.
4 T. w. Godes/ die sijne tegenwoordicheyt boven de Arke openbaerde.
5 Verstaet dit alsoo/ dat hy ons geschapen heeft in Christo Iesu, tot goede wercken/ daer in wy wandelen souden/ Eph. 2. 10.
6 And. ende sijns zijn wy. de Hebr. text wort verscheydentlick gelesen.
a Psal. 95. 7. Ezech. 34. v. 30. 31.
7 T. w. tot de poorten sijnes Tempels.
8 Aldus worden de lof-offeren genoemt 2. Chron. 29. 31. Jerem. 17. 26.
9 Verstaet de voor-hoven des Tempels. siet d'aenteeck. 1. Reg. 6. op v. 36.
10 Of/ waerheyt, T. w. in het vol-trecken sijner beloften.

Psalm Cj.

David stelt hier hem selven/ ende sijn Hofgesin / eenen yederen tot een exempel/ betuygende/ dat hy de vroome soude vereeren ende verheffen/ maer de boose straffen/ ende van sich drijven.

1 EEn Psalm Davids. Jck sal van [1] goedertierenheyt ende recht singen: u sal ick psalm-singen/ o HEERE.

2 Jck sal verstandelick handelen in den oprechten wech; [2] Wanneer sult ghy tot my komen? Jck sal [3] in't midden mÿns huyses wandelen / in oprechticheyt mÿnes herten.

3 Jck en sal geen Belials [4] stuck voor mÿne oogen stellen: Jck hate het doen [5] der afvalligen: [6] 't en sal my niet aenkleven.

4 [7] Het verkeert herte sal van my wÿcken: [8] den boosen en sal ick [9] niet kennen.

5 Die sÿnen naesten in't heymelick [10] achterklapt/ dien sal ick verdelgen: die hooge van oogen is / ende [11] trots van herten / dien en sal ick niet vermogen.

6 Mÿne oogen sullen zÿn op de getrouwe in den lande/ datse [12] by my sitten: die in den oprechten wech wandelt / [13] die sal my dienen.

7 Wie bedroch pleegt/ en sal [14] binnen mÿn huys niet blÿven: die leugenen spreeckt/ en sal voor mÿne oogen niet bevestigt worden.

8 [15] Alle morgen sal ick alle godtloose des lants verdelgen/ om uyt de Stadt des HEEREN alle werckers der ongerechticheyt uyt te roepen.

1 Goedertierenheyt te oeffenen aen de vrome/ ende straffe te doen over de godtloose/ zijn twee stuckẽ die eenen goeden Coninck betamen / daer toe sich David hier verbint/ ende belooft te sullen oeffenen/ als hy in sijn rijcke soude bevesticht wesen. Andere verstaen dese woorden aldus : Jck sal singen/ van goedertierenheyt, T. w. van de genade die de Heere my gedaen ende bewesen heeft: Eñ van recht, T. w. dat Godt gedaen heeft over mijnen vervolger Saul.
2 T. w. Om te stellen in't besit des Coninckrijcks/ 't welck ghy my belooft hebt. Siet 1. Sam. 18, 14. And. Als ghy tot my sult gecomen zijn. D. gestelt hebben/ &c.
3 D. in de regeringe van mijn hof ende Hof-gesin.
4 Of/ sake, of woort. van het woort Belial siet Deut. 13. 13.
5 D. der genen/ die moetwillichlick van den rechten wech afwijcken.
6 T. w. het doen der af-valligen.
7 D. die verkeert van herte ofte sinnen is/ dien sal ick van my verdrijven/ ofte doen wijcken.
8 T. w. mensche.
9 Dat is / met achten noch beminnen/ als Psal. 1. 6. of/ niet aennemen/ T. w. in mijnen dienst.
10 Hebr. betongt, D. met sijne tonge quetst/ 't welck de achterklappers doẽ/ Psal. 140. 12. staet/ Een man der tonge, D. een achterklapper.
11 Hebr. breet, of wijt van herte, D. stout/ ende trots van gemoede / als Prov. 21. 4.
12 T. w. als ick in't gerichte sitten sal/ of/ als ick my beraden sal over groot-wichtige saken. And. datse by my woonen.
13 D. dien sal ick in staten ende ampten setten/ so by my te hove / als in andere Steden ende plaetsen.
14 Hebr. In't midden mijnes huys. ende verstaet hier by/ maer ick sal hem uyt mijn huys verdrijven / ofte weeren.
15 Hebr. In de morgen-stonden , als Psal. 73. 14. D. alle morgen. De sin deser woorden is / dat hy dagelicks ofte datelick/ namelick/ so haest als hy in sijn Rijcke soude bevesticht wesen/ sich soude beviijtigen/ om de boosheyt te weeren. Ofte/ alle morgen, D. in't gerichte dat des morgens gehouden wiert. 2. Sam. 15. 2. Jerem. 21. 12/ &c.

Psalm Cij.

De Gemeynte klaecht seer van wegen hare sware elende / biddende om verlossinge uyt de selve / ende haer verquickende in Godes altijt duerende barmhertichheyt / ende in de eeuwige oneyndelicke macht des Heeren / dien sy daer voor belooft te sullen prijsen ende dancken. ende wort onder de verlossinge vande gevanckenisse van Babel/ ende herbouwinge van den Tempel ende stadt/ mede verstaen de verlossinge door Christum, ende beroepinge der heydenen tot sijne gemeenschap.

1 EEn gebedt [1] des verdruckten / als hy [2] overstelpt is/ ende sÿne klachte [3] uyt-stort voor het aengesichte des HEEREN.

2 O HEERE/ hoort mÿn gebedt: ende laet mÿn geroep tot u komen.

3 [4] Verbergt u aengesichte niet voor my / neyght uwe oore tot my ten dage mÿner benauwtheyt: ten dage als ick roepe/ [5] verhoort my haestelick.

4 Want [6] mÿne dagen zÿn vergaen / [a] [7] als roock: ende mÿne gebeenten zÿn uytgebrant [8] als een heert.

5 Mÿn herte is geslagen ende verdort/ [9] als gras/ [so] [10] dat ick vergeten hebbe mÿn broot te eten.

6 Mÿn gebeente kleeft [11] aen mÿn vleesch / [12] van wegen de stemme mÿnes suchtens.

7 Jck [13] ben een roerdomp der woestÿne gelÿck geworden / ick ben geworden als een steen-uyl der wildernissen.

8 [14] Jck wake/ ende ben geworden [15] als een eensame mussche op het dack.

9 [16] Mÿne vyanden smaden my al den dach: die [tegen] my [17] rasen/ [18] sweeren by my.

10 Want [19] ick ete assche als broot: ende vermenge [20] mÿnen dranck met tranen/

11 Van [21] wegen uwe verstoortheyt ende uwen grooten toorn: want ghy hebt my verheven/ ende my [weder] neder geworpen.

12 [22] Mÿne dagẽ zÿn [23] als een afgaende schaduwe: ende ick verdorre [24] als gras.

13 Maer ghy HEERE/ blÿft in eeuwicheyt/ ende [25] uwe gedachtenisse van geslachte tot geslachten.

14 Ghy sult opstaen/ ghy sult u ontfermen [26] over Zion / want de tÿt om haer genadich te zÿn / want de [27] bestemde tÿt is gekomen.

15 Want [28] uwe knechten [29] hebben een welgevallen aen hare steenen / ende [30] hebben mede lÿden met haer [31] gruys.

16 Dan sullen [32] de heydenen den Name des HEEREN vreesen: ende alle Coningen der aerde uwe heerlickheyt.

17 Als de HEERE Zion sal opgebouwt hebben / in sÿne heerlickheyt sal verschenen zÿn/

18 Hem gewendet sal hebben tot het gebedt [33] des genen die gantsch ontblootet is: ende

1 Of/ voor den bedruckten : Verstaet hier de bedruckte ende elendige gevangene in Babylonien.
2 T. w. met angst ende schrick. In dese beteeckenisse wort het woort overstelpen oock gebruyckt/ Psal. 61. 3. ende 77. 4. ende 107. 5. ende 142. 4. ende 143. 4.
3 D. bymoedelick ende overvloedelick uyt den gront des herten te kennẽ geeft.
4 D. en onttreckt my uwe hulpe niet. Siet de aenteeck. Job 13. op v. 24.
5 Hebr. haest, verhoort my.
6 T. w. de dagen mijnes levens.
a Psal. 30. 10.
7 And. In , of tot roock.
8 And. Als eenen brant vyers aen den heert. Siet Job 21. op v. 24.
9 'T welck af-gemaeyt zijnde verdroocht / ende 't wort hoy.
10 Hy wil seggen/ Jck en hebbe geenen lust gehadt mijnen nootdurft te nemen/ ofte eenich voetsel te gebruycken.
11 D. Aen mijn vel. hy wil seggen / Jck ben so uytgeteert/ dat ick maer vel en been hebbe. Siet Job 19. op v. 20. Thren. 4. v. 8.
12 D. van wegen mijn suchten dat met geluyt ende geschrey dagelicks geschiet.
13 D. ick ben gedrongen alleen ende eensaem te blijven/ van alle menschen verlaten zijnde / ende ick slae schrickelick geluyt/ gelijck de Roerdomp en de Uylen doen. Job 30. 29.
14 Jck en kan niet slapen.
15 D. als een mussche die haer wederpaer verloren heeft.
16 T. w. de Babyloniers / ofte Chaldeen.
17 Siet d'aenteeck. Psal. 5. op v. 6.
18 D. als sy sweeren / dat sy yemant qualick tracteren sullen / so dreygen sy/ dat sy hem soo sullen africhten/ dat hy my sal gelijck worden. Ofte / sy gebruycken mijnen name tot een formulier van vervloeckinge. vgelijckt Num. 5. 21. Jesa. 65. 15. Jerem. 29. 22. met d'aenteeckeninge. and. sweeren tegen my.
19 Hy wil seggen / dewijle ick rouwe dragende in d'assche ligge / so gebeurt het dickwils / dat ick assche ete met mijne spijse. And. Jck ben soo bedroeft / dat ick niet meer lust noch smaeck in het broot / of andere spijse en vinde/ dan of ick assche ate.
20 Hebr. mijne drancken. D. al wat ick drincke.
21 Hebr. van het aengesichte uwer verstoortheyt.
22 De dagen mijnes levens.
23 Te weten / Als de sonne onder gaet : alsdan is de schaduwe wel lanck uytgestreckt / maer sy en blijft niet lange / also de nacht stracks daer op volcht. Psal. 109. 23. ende 144. 4.
24 Siet v. 5.
25 T. w. de gedachtenisse uwer heerlicker wercken ende weldaden/ die ghy voormaels uwen volcke gedaen ende bewesen hebt. Siet Exod. 3. 15. ende Psal. 135. 13.
26 D. over u volck/ ende de Stadt Jerusalem.
27 T. w. de tijt van de lxx jaren onser gevanckenisse / door uwe Propheten voorseyt. Siet 2. Chron. 36. 21. Jerem. 25. 12. ende 29. 10. Dan. 9. vss. 2/ 24/ 25. Immers uyt de laetste woorden deses vs blijckt genoechsaem / dat desen Psalm beschreven is op het eynde van de Babylonische gevanckenisse.
28 D. wy Joden. Nehem. 1. 3. ende 2. 3. ende 4. 2.
29 D. Sy sagen seer geerne/ dat de Stadt van Jerusalem weder op getimmert werde/ ende hebben groote droefheyt daer over / datse tot eenen steen-hoop gemaeckt is.
30 D. het doet haer wee / dat de Stadt ende de Tempel aldus verwoest blijven liggen.
31 Of steen-mul, of puyne.
32 T. w. die / die de wonderbaerlicke verlossinge uwes volcks/ ende de volvoeringe uwer beloften sien sullen.
33 Verst. hier de arme Joden/ die in de Babylonische gevanckenisse waren.

is: ende niet versmaedt hebben haerlieder gebedt.

19 [34] Dat sal beschreven worden voor het navolgende geslachte / ende 't volck [35] dat geschapen sal worden / sal den HEERE loven.

20 Om dat hy [36] uyt de hoochte sÿnes Heylichdoms sal hebben nederwaerts gesien: dat de HEERE uyt den hemel [37] op de aerde geschouwt sal hebben.

21 Om 't suchten [38] der gevangenen te hooren/ om los te maken [39] de kinderen des doots.

22 Op datmen den Name des HEEREN vertelle te Zion/ ende sÿnen lof te Jerusalem.

23 [40] Wanneer de volcken t'samen sullen vergadert worden/ oock de Coninckrÿcken/ om den HEERE te dienen.

24 [41] Hy heeft mÿne kracht [42] op den wech ter neder gedruckt: [43] mÿne dagen heeft hy verkortet.

25 [44] Ick seyde / Mÿn Godt / [45] en neemt my niet wech in het midden mÿner dagen: [46] uwe jaren zÿn [47] van geslachte tot geslachte.

26 [48] Ghy hebt [49] voormaels d' aerde gegrondet / ende de hemelen zÿn 't werck uwer handen.

27 [50] Die sullen vergaen/ maer ghy sult staende blyven/ ende [51] sy alle sullen als een kleet verouden/ [a] ghy sultse veranderen als een gewaet/ ende sy sullen verandert zÿn.

28 Maer [52] ghy zÿt de selve/ende uwe jaren en sullen niet ge-eyndicht worden.

29 [53] De kinderen uwer knechten sullen [54] woonen/ ende haer zaet sal voor u aengesichte bevesticht worden.

34 T. w. uyse verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse.
35 D. 'tvolck dat namaels / ofte lange na ons geboren sal worden: doch men mach dit oock verstaen van 't volck Israels/ 'twelck uyt de gevanckenisse van Babylonien verlost wordende/ gelijck als uyt den stof verweckt / ende van nieus geschapen soude worden. siet Psal. 22. 32. Ezech. 37.
36 Dit is genomen van Deut. 26. 15. Anders van sijne heylige hoochte. D. van uyt den hemel.
37 D. op ons / die op de aerde woonen.
38 T. w. Die in Babel gevangen zijn. Hebr. des gevangenen, ofte / des gebondenen.
39 D. die ter doot ge-eygent waren/ als Psal. 79. 11. ende 44. 23.
40 D. als Godt uyt de Joden ende heydenen een volck maken sal/ ende sich een kercke uyt alle Coninckrijcken der aerde sal versamelen. siet Act. 2. 5. Ephes. 2. 13/14.
41 T. w. Godt.
42 T. w. Doe ick gevanckelick na Babel gevoert weert/ daer ick tot noch toe gevanckelick ben gebleven.
43 T. w. de dagen mijnes levens: Also dat onser vele in droeffenisse ende ellende gestorve zijn. Siet dergelijcke maniere van spreken/ Job 21. 21. siet oock Psal. 55. op v. 24.
44 T. w. Als de Heere my druckte op den wech nae Babylonien/ v. 24. stellende dese gedachten tegen de voorige tentatie ende vreese van dat ick haest soude sterven.
45 Hebr. En neemt my niet op. T. w. uyt dit leven. siet d'aenteeck. Job 36. op v. 20.
46 Hy wil seggen: Heere/ dewijle ghy eeuwich blijft / daerom sal oock uwe kercke eeuwichlick blijven/ ende sy en sal door de vyanden ende vervolgers/ niet konnen onderdruckt worden / gelijck hy v. 29. besluyt.
47 Hebr. van geslachte der geslachten.
48 D' Apostel gebruyckt Hebr. 1. vss. 10. 11/12. dese woorden/ om de Godtheyt Christi te bewijsen / om dat hier de Heere Christus verklaert wort niet alleene te zijn schepper van alles ende eeuwich/ maer oock een Verlosser ende Salichmaker sijner gemeynte. Siet vss. 14/ 16/ 23/ 20. daerom de Apostel inde aengetogene plaetse oock den name / HEERE/ uyt het 13. v. wederhaelt zijnde/ hem toeschrijft.
49 Hebr. voor t'aengesichte. dat is hier te seggen/ voormaels/ voor henen.
50 Te weten/ hemel ende aerde. Hebr. 1. 10/11.
51 T. w. alle de hemelen.
a Hebr. 1. 12.
52 T. w. die ghy te vooren geweest zijt van eeuwicheyt af: Ende ghy blijft de selve in eeuwicheyt.
53 Dat is / onse kinderen / ofte nakomelingen.
54 D. Een vaste wooninge by u hebben/ sonder immermeer te veranderen. Of/ sy sullen in Zion woonen/ v. 22. Ende Psal. 69. vss. 36/ 37.

Psalm Ciij.

David vermaent ende verweckt hem selven om Godt te loven voor de menichvuldige genaden so aen hem / als aen de gantsche Gemeynte bewesen/ welcke hy in sijn woort/ als in sijne wercken/ dede blijcken; vermanende diesbalven alle creaturen dat sy Godt met hem souden loven en prijsen.

1 [EEn Psalm] Davids. Looft den HEERE mÿne ziele: ende [1] al wat binnen in my is sÿnen heyligen Name.

2 Looft den HEERE mÿne ziele/ ende [2] en vergetet geene van sÿne weldadẽ.

3 Die al uwe ongerechticheyt vergeeft/ die alle uwe [3] kranckheden geneest.

4 Die u leven verlost [4] van't verderf: die u kroont met goedertierenheyt ende barmherticheden.

5 Die [5] uwen mont versadicht met het goede: [6] uwe jeucht vernieuwt als eenes Arents.

6 De HEERE [7] doet gerechtie-

1 D. alle mijne gedachten / ende innerlicke bewegingen/ lusten/ ende begeerten/ eñ alles wat in mijn vermogen is.
2 Hebr. En vergeet niet alle sijne weldaden.
3 D. elenden / aen der ziele ende aen den lichame. alsoo oock Exod. 15. 26. Deut. 28. 59/61. Psal. 41. 5. ende 147. 3. Jes. 33. 24. Siet de aent. Psal. 30. op v. 3.
4 D. Van den doot ende 't graf/ ofte/ van den uytersten noot ende benautheyt.
5 D. die u met alle nootdurfte rijckelick versorcht. Hebr. uwen cieraet. alsoo wort de mont genaemt: gelijck elders de tonge de eere genoemt wort.
6 D. Godt geeft u / selfs in uwen ouderdom / kloeckheyt ende frischeyt/ gelijck de Arenden een stercke nature hebben / ende tot seer grooten ouderdom komen / (Siet Jesa. 40. v. 31.) ende dan eyndelick sterven / niet door dien haer de kracht vergaet van wegen den grooten ouderdom/ maer sy sterven van honger/ als het opperste deel des becks over het onderste gewassen is/ so dat sy niet eten en konnen.
7 Hebr. doet gerechtisheden.

heyt [8] ende gerichten / allen den genen die onderdruckt worden.

7 Hy heeft Mosi [9] sÿne wegen bekent gemaeckt / den kinderen Israëls sÿne daden.

8 [a] Barmhertich ende genadich is de HEERE/ lanckmoedich/ ende groot van goedertierenheyt.

9 [b] Hy en sal niet altoos twisten/ noch eeuwichlick [10] [den toorn] behouden.

10 Hy [11] en doet ons niet nae onse sonden: ende en vergeldt ons niet nae onse ongerechticheden.

11 Want [12] soo hooge de hemel is boven de aerde / is sÿne goedertierenheyt geweldich over de gene die hem vreesen.

12 Soo verre [13] het Oosten is van 't Westen: soo verre doet hy onse overtredingen van ons.

13 Gelÿck hem een vader ontfermt over de kinderen: ontfermt hem de HEERE over de gene/ die hem vreesen.

14 Want [14] hy weet wat maecksel dat wy zÿn / gedachtich zÿnde [15] dat wy stof zÿn.

15 De [c] dagen des menschen / zÿn als [16] het gras; [d] gelÿck een bloeme des velts/ alsoo bloeyt hy.

16 Als de wint daer over gegaen is/ so en is sy niet meer / ende [17] hare plaetse en kentse niet meer.

17 Maer de goedertierenheyt des HEEREN is van eeuwicheyt ende tot eeuwicheyt over de gene die hem vreesen/ eñ [18] sÿne gerechticheyt aen kints kinderen.

18 Aen [e] de gene die sÿn verbont houden/ ende die aen sÿne bevelen dencken/ om die te doen.

19 De HEERE heeft sÿnen throon in de hemelen bevesticht/ ende sÿn Coninckrÿcke heerscht over alles.

20 Lovet den HEERE sÿne Engelen/ [19] ghy krachtige helden / die sÿn woort doet/ [20] gehoorsamende [21] de stemme sÿnes woorts.

21 Lovet den HEERE [f] alle sÿne heyrscharen / ghy [22] sÿne Dienaers die sÿn welbehagen doet.

22 Lovet den HEERE alle sÿne wercken / aen alle plaetsen sÿner heerschappye: Looft den HEERE mÿne ziele.

8 Hebr. ende rechten; ofte oordeelẽ: D. alle manieren van justitie/ ofte / de hoochste gerechticheyt. Alsoo oock Prov. 9. 1. wort wijsdommen gestelt/ voor opperste wijsheyt.
9 T. w. in de welcke hy ende 't volck van Israel wandelen souden/ als Exod. 18. 20. Psal. 25. 4. 5.
a Exod. 34. 7. Num. 14. 18. Deut. 5. 10. Nehem. 9. 17. Psal. 86. 15. eñ 145. 8. Ierem. 32. 18.
b Iesa. 57. 16. Ierem. 3. 5.
10 Dusdanige onvolmaeckte redenen zijn oock elders: Als Psal. 109. 21. Mal. 1. 2. Siet d'aenteeck. op 2. Sam. 8. 6.
11 D. en straft/ of hy en handelt met ons niet nae onse sonden.
12 Hebr. Gelijck de hoochte des Hemels is boven de aerde: soo sterck is sijne goedertierenheyt.
13 Hebr. de opganck van den onderganck: of/ van den avont-tijt.
14 Hebr. Hy kent onse formeringe. De Prophete wil seggen/ de Heere weet hoe swack dat wy zijn/ ende hoe haest dat het met ons gedaen is. Siet Psal. 78. 39.
15 D. uyt stof gemaeckt.
c Psal. 90. 5.
16 Ofte/ hoy.
d Psal. 90. 5. 6. Iob 14. 1, 2. Iac. 1. 10. 11. 1. Petr. 1. 24.
17 Als of hy seyde: de bloeme / na dat sy afgesneden ende verwelckt is/ so en kentse niet meer/ noch en kan niet toonen de plaetse daerse gewassen is: alsoo en blijfter oock niet overich van de menschen: So datmen selfs niet weten kan/ dat sy opt/ of/ waer sy opt gestaen hebben. Job 7. 10.
18 D. sijne trouwe ende waerheyt / haer houdende ende doende 'tgene dat hyse uyt genade belooft heeft/ alsoo oock Psal. 31. 24.
e Deut. 7. 9.
19 Hebr. ghy helden van krachte.
20 D. soo haest als ghy hoort ende verneemt wat dat hy seyt/ ende wat sijnen wille is.
21 D. het bevell.
f Genes. 32. 2. 1. Reg. 22. 19. Ephes. 3. 10. Coloss. 1. 16.
22 De Engelen worden Godes Dienaren genoemt/ Psal. 104. 4. Dan. 7. 10. Desen tijtel wort oock den menschen gegeven/ Jes. 61. 6.

Psalm Ciiij.

De Prophete verweckende hem selven tot den lof Godes/ doet een treffelick verhael van des Heeren groote macht/ hoocheyt/ ende wijsheyt/ blijckende soo aen de scheppinge/ als aen de regeringe/ ende gestadige onderhoudinge aller dingen / belovende dat hy de selve sal roemen al sijn leven / vervloeckende de ondanckbaerheyt der godtloosen.

1 [a] LOoft den HEERE mÿne ziele: O HEERE mÿn Godt/ ghy zÿt seer groot / ghy zÿt bekleedt met Majesteyt ende heerlickheyt.

2 [1] Hy bedeckt sich met het licht / als met een kleet: [b] hy reckt den hemel uyt als een gordÿne.

3 Die [2] sÿne oppersalen soldert [3] in de wateren: [4] die van de wolcken sÿnen wagen maeckt: [5] [c] die op de vleugelen des wints wandelt.

4 [d] Hy [6] maeckt sÿne Engelen [7] gee-

a Psal. 103. 1. ende 146. 1.
1 Of/ hy bekleedt/ of / omhangt. of/ bewindt sich. siet d'aent. Job 40. op v. 5.
b Genes. 1. 6. Iob 26. 7.
2 Hier by worden verstaen de verscheydene contreyen die in de lucht / ofte in het uytspansel zijn / alwaer oock de wolcke gelijck als hangende blijven/ als v. 13.
3 Of / met de wateren: Verstaet die wateren/ die boven in de wolcken zijn/ Genes. 1. 7. Siet Job 26. 8.
4 Hebr. die de wolcken sijnen wagen stelt.
5 D. op den wint / die snellick voort-vliegt / als of hy vleugelen hadde. siet Jes. 19. 1.
c Psal. 18. 11. Iesa. 19. 1. Apoc. 14. 14.
d Hebr. 1. 7.
6 Dat is/ hy maeckt ende gebruyckt de Engelen als boden/ om allerley saken te verrichten.
7 D' apostel Hebr. 1. 7. op dese spreucke siende/ besluyt dat de Engelen schepselen / ende dienstbare geesten zijn: ofte winden: by de welcke de Engelen in snellicheyt mogen vergeleken worden.

sten: sÿne dienaers [8] tot een vlammende vyer.

5 Hy [9] [c] heeft de aerde gegrondt op hare grontvesten: sy en sal nemmermeer noch eeuwelick niet wanckelen.

6 Ghy hadtse [10] met den afgront als een kleet [11] overdeckt: de wateren stonden boven de bergen.

7 [12] Van u schelden vloden sy/ sy haesteden haer wech [13] voor de stemme uwes donders:

8 De [14] bergen resen op/ de dalen daelden/ [15] ter plaetse die ghy voor hen gegrondet hadt.

9 Ghy hebt een pale gestelt/ die [16] sy niet overgaen en sullen: [17] sy en sullen de aerde niet weder bedecken.

10 Die de [18] fonteynen uytsendt door de dalen/ datse tusschen de geberchten henen [19] wandelen.

11 Sy drencken al 't gedierte des velts: de wout-ezels [20] brekender haren dorst [mede].

12 By deselve woont [21] het gevogelte des hemels/ een stemme gevende van tusschen de tacken.

13 Hy [22] drenckt de bergen [23] uyt sÿne opper-salen: de [24] aerde wort versadicht [25] van de vrucht uwer wercken.

14 Hy doet [26] het gras uytspruyten voor de beesten/ ende [27] het kruyt tot dienst des menschen/ doende [28] 't broot uyt de aerde voortkomen/

15 Ende [29] den wÿn/ die 't herte des menschen [30] verheucht/ doende het aengesichte blincken [31] van olye: ende [32] het broot/ dat het herte des menschen [33] sterckt.

16 [34] De boomen des HEEREN [35] worden versadicht/ [36] de ceder-boomen van Libanon/ die hy geplant heeft.

17 Alwaer [37] de vogelkens nestelen: Des [38] Oyevaers huys zÿn [39] de denne-boomen.

18 De hooge bergen zÿn voor de steenbocken: [40] De steenrotzen zÿn een vertreck [41] voor de konÿnen.

19 Hy heeft de Mane gemaeckt [42] tot de gesette tÿden: de Sonne [43] weet haren onderganck.

20 Ghy [44] beschickt de duysternisse/ ende het wort nacht/ in [45] den welcken al het gedierte des wouts [46] uyt treedt/

21 [47] [f] De jonge leeuwen/ [48] briesschende om eenen roof/ ende om hare spÿse van Godt te soecken.

22 De Sonne opgaende/ [49] maken sy sich wech/ ende liggen neder in hare [50] holen.

23 De mensche gaet [dan] uyt tot sÿn werck/ ende nae sÿnen [51] arbeyt tot den avont toe.

24 [52] Hoe groot zÿn uwe wercken/ ô HEERE? Ghy hebtse alle met wÿsheyt gemaeckt/ het aerdrÿck is vol van [53] uwe goederen.

25 Dese zee/ die groot ende [54] wÿt van ruymte is; daer in is 't wriemelende gedierte/ ende dat sonder getal/ kleyne gedierten met groote.

26 Daer wandelen de schepen/ [ende] de [55] Leviathan/ dien ghy geformeert hebt/ [56] om daer inne te spelen.

27 [57] Sy alle [g] wachten op u/ dat ghy [hen] [58] hare spÿse geeft [59] te sÿner tÿt.

28 Geeft ghyse hen/ sy vergaderense: doet ghy uwe hant open/ sy worden met [60] goet versadicht.

29 [61] [h] Verberght ghy u aengesichte/ sy worden verschrickt: [62] neemt ghy haren [63] adem wech/ [64] sy sterven/ ende sy keeren weder [65] tot haren stof.

30 Sendt ghy [66] uwen Geest uyt/ so wordense geschapen/ ende [67] ghy vernieuwt het gelaet des aerdrÿcx.

31 De Heerlickheyt des HEEREN zy tot in der eeuwicheyt: de HEERE [68] verblÿde sich in sÿne wercken.

32 Als hy de aerde aenschouwt/ so [69] beeft sy: als hy de bergen aenroert/ so [70] roocken sy.

33 [i] Ick sal den HEERE singen in mÿn leven: ick sal mÿnen Godt psalm-singen/ terwÿle ick noch ben.

34 [71] Mÿne overdenckinge van hem/ sal soete zÿn: ick sal my in den HEERE verblÿden.

35 [72] De sondaers sullen van der aerde verdaen worden/ ende de godtloose en sullen niet meer zÿn. Looft den HEERE/ mÿne ziele: [73] Halelu-Jah.

8 D. hy geeft haer groote sterckte om sÿne oordeelen uyt te richten/ alsoo dat sy voort-varen en doordringe als vyer. hier van worden de Engelen Seraphim genoemt/ Jesa. 6. 2. het welck beteeckent brandende. Siet 2. Reg. 2. 11. en 6. 17.
9 De Prophete wil hier seggen/ dat het aerdrijck soo vaste vā den Heere gegrondet zy/ als of het op eenē vasten ende sterckē bodem/ fondament/ ofte steunsel stonde. Siet de aenteeck. Psal. 24. op v. 2. en Job 26. op v. 7.
c Psal. 24. 2. ende 78. 69. Iob 26. 7. ende 38. 4, 5, 6.
10 D. met de diepe ende grondeloose wateren/ die Godt op dē eersten dach geschapen heeft/ Genes. 1. 2.
11 Te weten/ van dē beginne der scheppinge tot aen den derden dach/ in welcken eerst het aerdrijck drooge geworden is/ Genes. 1. vss. 9/10. De wateren hebben oock het aerdrijck ten tijde des sund-vloets overdeckt/ Gen. 7. 19.
12 Het schijnt dat hier door het schelden Godes moeten verstaen worden de stercke winden ende tempeesten. Siet Psal. 18. 16. And. Van u schelden, Dat is/ van u eenstich bevel. Siet Job 26. op v. 12.
13 Dat is/ van uwe groote ende krachtige stemme/ die als eenen donder is.
14 Ofte/ Sy (te weten/ de wateren) resen op de bergen, ende daelden door de valleyen, nae de plaetse die ghy hen. [T. w. den wateren] gegrondet hadt.
15 Dat is/ in de leechten der aerde. Genes. 1. 9/10. Job 38. 10/11.
16 T. w. de wateren. Vgelijckt met de woorden des texts Job 26. 10. ende 38. 8/10/11. Psal. 148. 6. Jerem. 5. 22.
17 T. w. ten zy/ Heere/ dat ghy het haer gebiet/ als in den sundt-vloet geschiet is. *Hebr.* sy en sullen niet wederkeeren om de aerde te bedecken, ofte/ bedeckende de aerde.
18 Verst. hier door de fonteynen, de rivieren/ ende de beken die haren oorspronck uyt de fonteynen nemen/ Als te sien is uyt de naest-volgende woorden. 19 D. loopen, alsoo oock Psal. 105. 41. 20 T. w. met de wateren der fonteynen ende rivieren. And. Sy lesschender haren dorst mede. 21 D. de vogelen/ die in den hemel/ dat is/ in de lucht/ vliegen. 22 D. hy bevochtichtse/ T. w. met het regen-water. 23 D. uyt de wolcken/ als v. 3. 24 Als of hy seyde/ het aerdrijck wort met den regen sijnen dorst gebluscht/ na dat het lange dorst geleden heeft. 25 D. Van den regen/ den welcken Godt alleene geeft. Jer. 10. 13. ende 14. 22. Of/ Van den regen/ die uyt uwe wercken/ ô Heere/ D. uyt de wolcken/ gelijck als een vrucht voortcomt. Van den regen wast het koorn ende gras/ Item alle kruyden en boom-vruchten. Vgel. hier mede Job 38. 26/27/28. Deut. 11. 14/15. 26 Siet d'aent. 1. Reg. 18. 5. 27 T. w. Allerley kruyt/ tot spijse/ ende tot medicine. 28 T. w. 't koorn/ daer 't broot van gemaeckt wort/ als Job 28. 5. Eccl. 11. 1. Jes. 28. 28. ende 30. 23. het woort broot beteeckent hier/ als op vele andere plaetsen/ allerley spijse. 29 T. w. doet hy voortkomen. Den wijn, D. den wijnstock/ daer de druyven vol wijns aen wassen. 30 Siet Jud. 9. 9/13. Psal. 23. 5. 31 Het was eertijts seer gebruyckelick in het Joodsche lant/ dat de menschen haer lichaem/ insonderheyt het hooft ende 't aengesichte met olye bestreken/ om het selve te verfrisschen/ Psal. 23. 5. 32 D. het koorn/ daermen 't broot van maeckt. 33 Of/ onder-steunt, onder-stutt. Siet 1. Reg. 13. op v. 7. 34 D. de seer hooge boomen. Siet de aenteeck. vov. Psal. 80. op v. 11. ofte/ die sonder menschen arbeyt/ alleen door Godts regeringe/ worden opgebracht. 35 T. w. van den regen. als of hy seyde/ hoe groot/ ende hoe hooge dat de boomen zijn/ so krijgen sy voetsels of laessels genoech van den regen/ om te groeyen ende te wassen. 36 Dese boomen wassen seer hooge ende groot/ insonderheyt op den berch Libanon. 37 Siet Genes. 7. 14. ende Levit. 14. 7. 38 Siet Levit. 11. op v. 19. 39 Siet 1. Reg. 5. 8. 40 T. w. de gaten en kloven die in ende tusschen de rotzachtige geberchten zijn. 41 Siet Prov. 30. 24/26. 42 Siet Genes. 1. 14.
43 Namel. waer/ ende wanneer sy tot alle tijden des jaers sal ondergaen; *Hebr.* haren ingang, T. w. wanneer sy in hare slaep-kamer sal gaen. Siet Job 38. 12. Psal. 19. 6. 44 T. w. door den onder-ganck der Sonne. 45 T. w. nacht. 46 Te weten/ Elck uyt sijn hol/ ofte schuyl-plaetse. 47 T. w. kruypen uyt hare holen.
f Iob 39. 1, 2. Iesa. 31. 4. 48 Hy wil seggen/ dat het briesschen der leeuwen is als haer gebedt/ daer mede sy van Godt nootdurft des levens versoecken.
49 T. w. nae hare holen. *Hebr.* sy vergaderen sich.
50 *Hebr.* wooningen.
51 Of/ acker-werck, of lant-bouwerye.
52 Of/ hoe vele.
53 D. van rijckdommen/ die u eygentlick toebehooren.
54 *Hebr.* wijt aen beyden handen. D. aen beyde zijden breet ende ruym, als Gen. 34. 21. Nehem. 7. 4.
55 Siet Psal. 74. 14. dit Zee-monster wort wijtluchtich beschreven/ Job 40. v. 20.
56 Even als de Behemoth, ende andere beesten op de bergen spelen/ Job 40. 15.
57 T. w. alle die dieren van de welcke boven gesproken is.
g Psal. 145. 15.
58 D. de spijse die ghy haer verordineert hebt.
59 D. Ter bequamer tijt.
60 Siet Job 21. op v. 13.
61 D. als ghy hen uwen segen ontreckt.
h Psal. 30. 8.
62 *Hebr.* Vergadert ghy haren adem.
63 *Hebr.* Geest.
64 Of/ sy gaen uyt, of/ sy geven den geest op, of/ sy ademen uyt.
65 D. Tot het gene daer sy van gemaeckt zijn.
66 Verstaet dit van den heyligen Geest/ door den welckē aenvanckelick alle dingen geschapen zijn/ nu noch onder-houden ende vernieuwt wordē/ als Job 33. 4. Psal. 33. 6.
67 T. w. nieuwe schepselen voortbrengende in plaetse van de verstorvene en verdorvene. Eccl. 1. 4.
68 D. dat hy een goet behagen in sijne wercken hebbe/ om de selve te onderhouden/ ende niet te verderven: hier van is het contrarie/ dat de Heere geseyt wort berouw te hebben dat hy den mensche/ ofte andere wercken geschapen heeft/ ende de selve te willen verderven. 69 Te weten/ voor sijne groote heerlickheyt ende Majesteyt. Siet Exod. 19. 18. 70 Dit is een teecken van schrick ende verveernisse/ als Psal. 144. 5. i Psal. 63. 5. ende 146. 2.
71 Of/ mijne aendachtige reden. 72 And. O dat de sondaers vander aerden verdaen wierden, &c. T. w. die haer overgeven tot sondigen/ als Psal. 1. 1. Joh. 9. 31. Ende ondanckbaer zijnde/ den Heere niet en eeren in 't gebruyck sijner schepselen/ van de welcke in desen Psalm/ tot Godes lof/ gesproken is. 73 D. looft den Heere. Het Hebr. woort Halelujah, heeft de Christelicke kercke van de Joodsche kercke behouden/ dienende om malkanderen te verwecken tot lof Godes in de heylige vergaderingen. siet Apoc. 19. 1/3.

Psalm Cv.

De Prophete vermaent het volck Godes/ Godt te loven ende te prijsen/ ten aensien sijner wonderen ende weldaden: met een verhael der getrouwicheyt sijner beloften gedaen ende bewesen aen Abraham/ aen Joseph/ ende aen Jacob in Egypten/ als oock der wonderheden door ende aen Mose/ ende de Israëliten in de woestijne gedaen.

1 [1] LOvet den HEERE/ roept sÿnen Name aen/ maeckt sÿne daden bekent onder de volcken.

2 Singt hem/ psalm-singt hem/ spreeckt aendachtelick van alle sÿne wonderen.

3 [a] Roemt u [2] in den Naem sÿner heylicheyt: het herte der gener die den HEERE soecken/ verblÿde sich.

4 Vraeght nae den HEERE/ ende [3] sÿne sterckte: soeckt [4] sÿn aengesichte gedurichlick.

5 Gedenckt sÿner wonderen/ [5] die hy gedaen heeft: sÿner wonder-teeckenen/ ende [6] der oordeelen sÿnes monts.

6 [7] Ghy zaet Abrahams sÿnes knechts/ ghy kinderen Jacobs [8] sÿne uytverkorene.

7 Hy is de HEERE onse Godt:

1 Een groot deel deses Psalms staet geschrevē 1. Chro. 16. 8. 'twelck gesongen is geweest voor de Arke des Heeren.
a Psal. 34. 3.
2 Of/ van den Name sijner heylicheyt.
3 Van de welcke mē een sichtbaer getuygenisse hadde in de Arke. siet 2. Chron. 6. 41. Psal. 78. 61. ende d'aent. Psal. 63. op v. 3.
4 D. sijnen raet ende geboden. 2. Sam. 21. 1.
5 T. w. In Egypten/ door Mosen ende Aaron.
6 Verst. hier de plagen van Egypten/ daer mede haer Godt te vooren gedreyght hadde. 't woort oordeelen, ofte Gerichten, wort dickwijls gebruyckt voor plagen ofte straffen, als Rom. 13. 2. ende 1. Corint. 11. 29. 7 De selve woorden deses v. staen oock 1. Chron. 16. 13. Behalven dat daer staet ghy zaet Israëls, ende hier staet/ Ghy zaet Abrahams.
8 T. w. Godes uyt-verkorene.

[9] sÿne oordeelen zÿn over de geheele aerde.

8 Hy gedenckt [10] sÿnes verbonts tot in der eeuwicheyt: des woorts [dat] hy [11] ingestelt heeft [12] tot in duysent geslachten:

9 [Des verbonts] [13] dat hy met Abraham heeft gemaeckt: ende sÿns eedts aen Isaac.

10 [b] Welcken hy oock gestelt heeft aen Jacob tot eene insettinge: [c] aen Israel [14] [tot] een eeuwich verbont.

11 Seggende / [d] Ick sal u geven het lant Canaan/ [15] het snoer van u-lieder erfdeel.

12 [e] Als sy [16] weynige menschen in getale waren / ja weynich / ende vreemdelingen daer in.

13 Ende wandelden [17] van volck tot volck: van't eene Coninckrÿcke tot een ander volck.

14 [f] Hy en liet geen mensche toe haer te onderdrucken / oock [18] bestrafte hy Coningen om harent wille / [seggende:]

15 [19] En tastet [20] mÿne gesalfden niet aen / ende en doet mÿne [21] Propheten geen quaet.

16 [22] Hy riep oock eenen honger in't [23] lant / [24] hy brack allen staf des broots.

17 Hy sondt eenen man voor haer aengesichte henen: [g] Joseph wiert verkocht tot een slave.

18 Men druckte sÿne voeten [25] in den stock / [26] sÿn persoon quam [in] [27] de ysers.

19 Ter tÿt toe/dat [28] sÿn woort [29] quam/ heeft hem [30] de reden des HEEREN [31] doorloutert.

20 [32] De Coninck sondt/ende dede hem ontslaen: de heerscher der volcken [33] die liet hem los.

21 Hy [h] sette hem tot een heere over sÿn huys: ende tot eenen heerscher over al sÿn goet.

22 Om [34] sÿne Vorsten te binden [35] nae [36] sÿnen lust/ ende [37] sÿne Oudtste [38] te onderwÿsen.

23 Daerna [39] quam [40] Israël in Egypten / ende Jacob verkeerde als vreemdelinck [41] in't lant van Cham.

24 Ende [i] hy dede sÿn volck seer wassen / ende maeckt'et machtiger dan sÿne [42] tegenpartÿders.

25 Hy [k] keerde [43] haer herte om/datse sÿn volck hateden/ [44] datse met sÿne knechten [45] listichlick handelden.

26 Hy [l] sondt Mose sÿnen knecht/ [ende] Aaron [46] dien hy verkoren hadde.

27 [m] Sy deden onder haer [47] de bevelen sÿner teeckenen/ ende de wonder-wercken [48] in den lande Chams.

28 [49] Hy sondt [50] duysternisse / ende maeckt'et duyster: ende [51] sy en waren [52] sÿnen woorde niet wederspannich.

29 [53] Hy keerde hare wateren in bloet: ende hy doodde hare visschen.

30 Haer lant [54] bracht vorschen voort in overvloet/ [tot] in de binnenste kameren [55] harer Coningen.

31 Hy sprack/ ende daer quam een vermenginge van [56] ongedierte: [57] luysen/ in hare gantsche lant-pale.

32 Hy [58] maeckte haren regen tot hagel/ [59] vlammich vyer in haren lande.

33 Ende [60] hy sloech haren wÿnstock ende haren vygeboom / ende hy brack 't geboomte harer landt-palen.

34 Hy sprack / ende daer [61] quamen [62] sprinckhanen ende kevers/ ende dat sonder getal.

35 Die al het kruyt in haer lant op aten/ ja aten de vrucht harer landouwe op.

36 [63] Hy versloech oock [64] alle eerstgeboren in haer lant/ de [65] eerstelingen aller harer krachten.

37 Ende hy voerdese uyt [66] met silver ende gout / ende [67] onder hare stammen en was niemant [68] die struyckelde.

38 [n] Egypten was blÿde alsse uyttrocken / want [69] hare verschrickinge was op hen gevallen.

39 Hy breydde [70] een wolcke uyt tot een decksel / ende [71] vyer om de nacht te verlichten.

40 [72] Sy baden / ende [73] hy dede quackelen komen / ende hy versadichdese [74] met hemels broot.

41 [75] Hy [76] opende een steenrotze/ ende daer vloeyden wateren uyt / [die] gingen door [77] de dorre plaetsen [als] een riviere.

42 Want hy dacht [78] aen sÿn heylich woort: [79] aen [o] Abraham sÿnen knecht.

43 [p] Also voerde hy sÿn volck uyt met vrolickheyt: [80] sÿne uytverkorene met gejuych.

44 Ende [81] hy gaf hen de landen [82] der heydenen / so datse in erffenisse besaten [83] den arbeyt der volckeren.

45 [q] Op dat sy sÿne insettingen onderhielden / ende sÿne wetten bewaerden. [84] Halelu-Jah.

---

9 D. hy oeffent sijne gerichten over den gantschë aerdbodem. D. over alle Natien ende volckeren / op datmen sijnen name vertelle op de gantsche aerde. Exo. 9. 16.
10 T. w. dat hy met ons gemaeckt heeft.
11 *Hebr.* bevolen. D. sijner beloste / die soo vaste ende seker is / als of het eene ingestelde ende bevolene wet ware. siet van't hebreeusch woort / 2. Sam. 7. op v. 11.
12 D. velë geslachtë.
13 Siet hier van 'tgene dat geschreven staet/ Genes. 15. 18. ende 17. 2. eñ 22. 16. Luc. 1. 73. Hebr. 6. v. 13.
b 1. Chron. 16. 17.
c Genes. 28. 13. ende 35. 11.
14 *Hebr.* Tot een verbont der eeuwe.
d Genes. 13. 15. ende 15. 18.
15 Siet d'aenteeck. Deuter. 32. 9. ende Psal. 16. 6.
e 1. Chron. 16. 19.
16 *Hebr.* luyden van getale. D. licht te tellen / telbaer. Siet Genes. 34. op v. 30. het contrarie is / volck sonder getal, dat is / ontelbaer / Psal. 147. 5.
17 T. w. In het lant Canaan / daer seven machtige Natyen inne waren/ Deut. 7. 1. Hoe de Patriarchen daer in gewandelt hebben als vreemdelingen/ Siet Genes. 12. v. 8. 9/10. ende 13. 18. ende 20. 1. ende 23. 4. ende 26. 1/23. ende 33. 19. ende 35. 1/&c. Hebr. 11. 9/13.
f Genes. 35. 5.
18 T. w. met woorden / ende oock met der daet / als Pharao/Gen. 12. 7. Abimelech/Genes. 20. 3. ende andere meer.
19 De Prophete voert met dese woorden Godt inne / toesprekende de Coningen ende Overicheden/ haer belastende/ dat sy wel toesien souden sijne knechten niet te beschadigen.
20 D. die tot mijnen dienst geheyligt zijn. Hier wort voor eerst gesproken van Abraham/ Isaac/ ende Jacob / onder de welcke oock andere Propheten ende Dienaren Godes te verstaen zijn.
21 Abraham wort een Prophete genoemt/ Genes. 20. 7. Siet de aent. aldaer.
22 Dese maniere van spreken staet oock 2. Reg. 8. 1. honger ende dieren tijdt/ gelijck alle andere plagen/ zijn boden ende uytrichters van Godes bevelen over de sondaers.
23 T. w. Over het lant van Egypten / Canaan/ ende andere landen/ Genes. 41. 54/&c. ende 42. 1.
24 Siet Levit. 26. 26. Gelijck een swack / ofte oudt mensche met eenen stock ofte staf ondersteunt wort: alsoo stijft ende sterckt het broot des menschen herte/ Psal. 104. 15.
g Genes. 37. 28, 36. ende 45. 5.
25 Of/ boeyen. siet Genes. 39. 20. ende 40. 15.
26 *Hebr.* sijn ziele, D. hy selfs: siet d'aent. Genes. 12. op v. 5.
27 D. in yseren boeyen. *Hebr.* in 't yser.
28 T. w. 't woort des Heeren. De sin is/ tot dat de tijt vervult was/ dat geschieden soude 't gene Godt over hem besloten/ ende hem in den droom hadde te kennen gegeven / Genes. 36. 5/ &c. ende 42. 9.
29 D. vervult wiert, komen, voor vervult worden, staet oock 1. Sam. 9. 6. Job 6, 8. Jer. 17. 15. ende elders.
30 T. w. de belosten die hem Godt door droomen gedaen hadde/ Gen. 37.
31 T. w. in swaer kruys en lijden. Siet Psal. 12. op v. 7. ende 1. Petr. 1. 7.
32 T. w. Pharao/ Gen. 41, 14. ende 45. 8.
33 *Hebr.* die opende hem, D. hy opende eñ maeckte los de banden ende boeyen met de welcke hy gebonden was.
h Gen. 41. 40.
34 T. w. des Coninckx Pharaos.
35 *Hebr.* na sijne ziele. D. nae sijnen lust/ wille/ believen/ goetduncken. And. verbinden aen sijne ziele.
36 T. w. des Coninckx ofte/ Josephs.
37 T. w. Des Coninckx Pharaos Raets-heeren/ ende Edele aen sijn hof.
38 T. w. Hoe sy het koorn der vruchtbare jaren souden insamelen ende bewaren / op datter voor-raedt soude wesen tegen de quade jaren/ Genes. 41. 47.
39 Van Pharao ende Joseph geroepen/ ende van Godt daer toe vermaent ende gesterckt zijnde/ Genes. 45. 17/20. ende 46. 3/4.
40 T. w. met sijn gantsch huysgesin.
41 D. In 't lant 't welck de nakomelingen Chams besaten / T. w. in Egypten. Cham was Mitsraims vader / Genes. 10. 6. Van den welcken het lant van Egypten genoemt wort Mitsraim. Siet Psal. 78. 51.
i Exod. 1. 7. 9.
k Exod. 1. Als. 9, 10, 12.
42 Of / benaeuwers.
43 T. w. Der Egyptenaren. And. haer herte keerde sich om, ofte/ wert omgekeert.
44 Of / Datse listen aen leyden tegen sijne knechten, T. w. de kinderen Israels.
45 Siet d'aenteeck. op Gen. 37. 18.
l Exo. 3. 10. ende 4. 12.
46 Om te zijn Mosis mont tot het volck/ ende een Propheet aen Pharao/ Exod. 4. 12/14/16. ende 7. 1/2/3.
m Exod. 7. 9.
47 *Hebr.* de woorden sijner teeckenen. D. den last/ dien hen Godt gegeven hadde/ om teeckenen te doen.

48 Siet vov. v. 23.
49 T. w. Godt.
50 Dit was de negenste plage welcke Godt over Egypten gesonden heeft/ eñ dese duysternisse duerde drye dagen lanck/ Exod. 10. 22/23.
51 D. de wonderteekenen geschiedden terstont als hy het woort uytgesproken hadde. Ofte verstaet dit alsoo/ dat Moses ende Aaron deden het gene dat hen bevolen was/ of het schoon met groot perijkel hares levens scheen vermengt te wesen.
52 D. sijn bevel.
53 Dit was d'eerste van de tien plagen Egypti/ Exod. 7. 20. Psal. 78. 44. de Prophete stelt in desen Psalm eenige der plagen die Godt in Egypten gedaen heeft/ sonder te volgë d'ordre die in Exodo staet.
54 Dit was de tweede plage / Exod. 8. 3/6. Psal. 68. 45.
55 Verst. hier Pharao / ende sijne Vorsten/ Exod. 8. 3.
56 Als sprinck-hanen / kevers/ eñ diergelijcke. Siet Psal. 78. 45. Dit was de vierde plage / Exod. 8. 24.
57 Dit was de derde plage/ Exo. 8. 17.
58 Dit was de sevende plage/ Exo. 9. v. 23. Siet ooc Psa. 78. 47.
59 *Hebr.* Vyer der vlamme. nopt en was dergelijcke in Egypten gesië/ Exod. 9. 24.
60 T. w. door den hagel ende het vyer.
61 Dit was de achtste plage/ Exo. 10. 13. Psal. 78. 46.
62 *Hebr.* de sprinckhaen, ende de kever.
63 Dit was de tiende plage. Siet Exod. 12. 23/29. Ps. 78. 51.
64 In dit v. wort een dinck tweemael/ doch met andere woorden geseyt / het welck by de Hebreen seer gebruyckelick is/ Siet vov. v. 20.
65 Dit is een beschrijvinge der eerstgeborenen / als Gen. 49. 3. eñ Psal. 78. 51.
66 D. met silveren ende goudene vaten. Exod. 12. 35.
67 Sterck zijnde 600000 mannen/ behalven de vrouwen ende kinderen / Exod. 12. 37. eñ 13. 18. Dusdanige beloste wert der kercke Godes oock gedaen Jes. 33. 24.
68 Te weten / van swackheyt.
n Exod. 12. 33.
69 D. sy hadden eenen schrick voor de Israeliten gekregen / so dat sy se voort-dreven / ende hen hare beste juweelen gaven/ Exod. 12. 33/35. Vreesende dat sy alle van Godt souden gedoodet worden / indien sy se niet en lieten trecken. Siet dergelijcke maniere van spreken Esth. 8. 17. ende 9. 2.
70 T. w. om de Israeliten voor de hitte der sonne te bedecken ende te beschermen.
71 D. een vyerige kolomne.
72 Of/ het badt, T. w. het volck van Israel. Siet Num. 11. ende Psal. 78. 27/28.
73 T. w. Godt de Heere.
74 D. Met broot dat uyt den hemel/ Dat is/ uyt de lucht viel. Siet Exod. 16. 1/2. . . 13/14. Psal. 78. 24/25.
75 T. w. Godt.
76 T. w. te Raphidim, Exod. 17. 6. ende te Kades, Num. 20. 11. Siet oock Psal. 78. 15.
77 Door de welcke de Israeliten reysden: Waer sy gingen / het water volchde haer nae. Siet 1. Corint. 10. 4.
78 *Hebr.* aen 't woort sijner heylicheyt, D. aen sijne heylige belosten.
79 D. aen 't verbondt met Abraham gemaeckt. And. tot Abraham [gesproken].
o Genes. 15. 14.
p Exod. 14. 8. Num. 33. 3.
80 T. w. Godes/ als vov. v. 6.
81 Siet het Boeck Numerorum, Deuteronomij. ende Iosuæ.
82 T. w. der seven Natien/ van de welcke gesproken wort Psal. 78. 55.
83 Dat is/ De goederen die de heydensche volckeren met moeyte ende arbeyt verkregen hadden / Deut. 6. 10/11.
q Exod. 19. 4. 5, 6. Deut. 4. 1. 40. ende 6. 21, 22, 23, 24, 25.
84 Siet d'aent Psal. 104. op v. 35.

Psalm Cvj.

Een vermaninge tot lof en prijs des Heeren / met bede om vergevinge der sonden/ die het volck Godes bekent gedaen te hebben/ als oock hare Vaders / waer by gevoecht wort een kort verhael van der Israeliten wederspannicheyt in de woestijne/ eñ de barmherticheyt Godes haer bewesen / besluytende met een gebedt ende lof des Heeren.

1 [1] HAlelu-Jah. [a] Lovet den HEERE / want hy is goet: want sÿne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

1 Siet d'aenteeck. Psal. 104. op v. 35. Daer zijn negë psalmen die met halelujah beginnen/ T. w. 106. 111. 112. 113. 135. 146. 148. 149. ende 150.
a Psal. 107. 1. Psal. 118. 1. Psal. 136. 1.

2 Wie sal [2] de mogentheden des HEEREN uytspreken? al sijnen lof [3] verkondigen?

3 Welgelucksalich zijnse/ [4] die het recht onderhouden: die t'aller tijt gerechticheyt doet.

4 [5] Gedenckt mijner/ ô HEERE/ [6] nae het wel-behagen [tot] u volck/ [7] besoeckt my [8] met u heyl.

5 Op dat ick [9] aenschouwe het goede uwer uytverkorenen: op dat ick my verblijde [10] met de blijtschap uwes volcks: [11] op dat ick my roeme [12] met u erfdeel.

6 [b] Wy hebben gesondicht/ mitsgaders onse vaderen/ wy hebben verkeerdelick gedaen/ wy hebben godtloos lick gehandelt.

7 Onse vaders in Egypten en hebben niet gelett [13] op uwe wonderen/ sy en zijn de [14] menichte uwer goedertierenheden niet gedachtich geweest: [c] maer [15] sy waren wederspannich aen de zee/ [16] by de schelf-zee.

8 Doch hy verlostese om sijnes Naems wille/ [d] op dat hy sijne mogentheyt bekent maeckte.

9 Ende hy [17] scholdt de schelf-zee/ so datse verdroochde: Ende [e] hy dedese wandelen door [18] de afgronden/ [19] als [door] eene woestijne.

10 Ende hy verlostese uyt de hant [20] des haters/ ende hy bevrijddese van de hant des vyants.

11 [f] Ende de wateren overdeckten hare wederpartijders: niet een van hen en bleeffer over.

12 [g] Doe geloofden sy aen sijne woorden: sy songen sijnen lof.

13 [Doch] [21] sy vergaten haest [22] sijne wercken: sy [23] en verbeydden nae sijnen raedt niet.

14 [h] Maer sy werden belust met lust in de woestijne/ ende [24] sy versochten Godt in de wildernisse.

15 Doe gaf hy hen [25] hare begeerte: maer hy [i] sondt [26] aen hare zielen eene [27] magerheyt.

16 [k] Ende sy benijdden [28] Mose in 't leger: [ende] [28] Aaron [29] den heyligen des HEEREN.

17 [l] De aerde dede haer op/ ende verslondt Dathan/ ende overdeckte [30] de vergaderinge Abirams.

18 Ende [m] een vyer brandde [31] onder hare vergaderinge/ een vlamme stack de godtloose aen brant.

19 [n] Sy maeckten een kalf by [32] Horeb/ ende sy bogen haer voor een gegoten beelt.

20 Ende sy veranderden [33] hare eere in de gedaente van [34] eenen osse/ die gras eett.

21 Sy vergaten Godes hares heylants/ die groote dingen gedaen hadde in Egypten:

22 Wonderdaden [35] in het lant Chams: vreeslicke dingen aen de schelf-zee.

23 [o] Dies hy seyde/ dat hyse verdelgen soude/ ten ware dat Mose/ sijn uytverkoren/ [36] in de scheure voor sijn aengesichte gestaen hadde/ om sijne grimmicheyt af te keeren/ dat hyse niet en verdorf.

24 [p] Sy versmaedden oock [37] het gewenschte lant: [38] sy en geloofden sijn woort niet.

25 Maer sy murmureerden in hare tenten: [39] nae de stemme des HEEREN en hoordense niet.

26 Dies [40] [q] hief hy tegen hen sijne hant op [sweerende] dat hyse nedervellen soude in de woestijne.

27 Ende dat hy haer zaet soude nedervellen onder de heydenen/ ende [41] haer [r] verstrooyen soude door de landen.

28 Oock hebben sy haer gekoppelt aen [42] [s] Baal-Peor/ ende sy hebben [43] de offerhanden der dooden gegeten.

29 Ende sy hebben [den HEERE] tot toorn verweckt [44] met hare daden/ so dat de plage [45] eene inbreucke onder haer dede.

30 Doe stont Pinehas op/ ende [46] hy oeffende gerichte/ ende de plage wert opgehouden.

31 Ende 't is hem gerekent [47] tot gerechticheyt/ van geslachte tot geslachte tot in eeuwicheyt.

32 [t] Sy maeckten [48] [hem] oock seer toornich aen het twist-water/ en [49] 't ginck Mosi qualick om harent wille.

33 Want sy verbitterden sijnen Geest: so dat hy [50] [wat] onbedachtelick voortbracht met sijne lippen.

34 Sy en hebben [51] die volcken niet verdelcht die de HEERE hen [52] geseyt hadde.

35 Maer [53] [v] sy vermengden haer met de heydenen/ ende leerden der selver wercken.

36 Ende sy dienden [54] hare afgoden/ ende [55] sy werden hen tot eenen strick.

37 [x] Daerenboven hebben sy hare sonen ende hare dochteren [56] den duyvelen op-geoffert.

38 En sy hebben onschuldich bloet vergoten/ het bloet harer sonen/ en harer dochteren/ die sy den afgoden van Canaan hebben op-geoffert/ [y] so dat [57] het lant door dese [58] bloetschulden is ontheylicht geworden.

39 Ende sy ontreynichden haer door hare wercken: ende sy hebben [59] gehoereert door hare daden.

40 Dies is de toorn des HEEREN ontsteken tegen sijn volck: ende hy heeft eenen grouwel gehadt aen [60] sijn erfdeel.

41 En [61] hy gaffe in de hant der heydenen: ende hare haters heerschten over haer.

2 D. de machtige daden des Heeren/ die v. 8/9. ende elders meer/ verhaelt worden. Alsoo stater in dit v. lof, voor lofweerdige daden.
3 *Hebr.* doen hooren. D. maken datmense hoore. Siet Psal. 26. op v. 7.
4 D. die onderhouden 't gene dat recht en wel gedaen is. siet Genes. 18. op v. 19.
5 Hy bidt dat hy onder de genade ende goede wille des Heeren/ die hy sijne Gemeente toe-draecht/ moge begrepen zijn.
6 *Hebr.* in het wel-behagen uwes volcks. Dat is/ dat ghy tot u volck hebt.
7 Dat is/ helpt ende verlost my/ als Psal. 8. 5. Luc. 1. 68/69. Siet d'aent. Genes. 21. op v. 1.
8 D. met uwe goedertierene hulpe ende verlossinge.
9 *Hebr.* sie in 't goede. als Psal. 27. 4. ende 34. 13. Siet d'aent. Psal. 22. op v. 18.
10 Dat is/ met sulcke vreucht en blijtschap/ als sich u volc verheucht/ wanneer ghy haer lichamelicke ofte geestelicke weldaden bewijst.
11 Te weten/ in den Heere, als Psal. 34. 3.
12 D. met het volck het welck ghy tot u erfdeel hebt aengenomen/ Psal. 28. v. 9.
b Lev. 26. 40. Jerem. 3. 25. Dan. 9. 5.
13 T. w. die ghy in Egypten gedaen hebt: Of/ die sy van hare voorouderen verstaen hadden/ dat Godt van den aenbeginne gedaen hadde.
14 Of/ grootte.
c Exod. 14. 11, 12.
15 Te weten/ eer de Heere hen de roode zee opende/ om daer door te passeren. siet Exod. 14. 11. 12.
16 And. by het biesen-meer. Dese zee wort Hebr. 11. 29. genoemt de roode zee.
d Exod. 9. 16.
17 Also dat hy het vloeyen harer golven dede ophouden. Siet dergelijcke kracht Godes Psal. 18. 16. Jes. 50. 2. Nah. 1. 4. Matt. 8. 26.
e Exod. 14. 21, 22, 29. Siet oock Jesa. 63. 11/ 12/ 13.
18 Verst. hier door de afgronden, de gront der zee/ in de welcke zy tusschen die beyde hoopen waters/ die inde schelf-zee tegen over malkanderen als muren over eynde stonden/ door gingen. Exod. 14. 22. ende 15. 5.
19 Hy wil seggen/ dat des meyrs gront tusschen die beyde over-eynde-staende wateren/ soo hart ende soo drooge geweest is/ als of 't een dorre woestijne geweest ware.
20 Te weten/ Pharaos/ ende sijnes heyrs/ dat de Israeliten vervolchde/ Exod. 14. 23.
f Exod. 14. 27. ende 15. 5.
g Exod. 14. 31. ende 15. 1.
21 *Hebr.* sy haesteden, sy vergaten. Siet Psal. 45. op v. 5.
22 Te weten/ die de Heere in en aen de roode zee gedaen hadde.
23 Sy en wouden nae den raedt Godes niet wachten met gedult: Maer sy murmureerden tegen hem/ Exod. 15. 24. ende 17. 2. Psal. 78. 41.
h Exod. 16. 3. Num. 11. 4, 6, 33. Psal. 78. 26. 1. Corint. 10. 6.
24 Willende sien/ of hy machtich was haer vleesch te geven inde woestijne.
25 D. 't gene daer sy om gebeden hadden/ Te weten/ Vleesch/ Num. 11, 31.
i Num. 11. 20, 33. Psal. 78. 30, 31. Jes. 10. 16.
26 D. aen hare persoonen: eygentlick aen hare lichamen. alsoo stater ziele voor persoon. Psal. 105. 18.
27 Of/ teeringe. hy wil seggen/ sy aten wel/ maer hadden daer geen voedtsel van/ sy en zijn van dat vleesch niet vet geworden/ maer mager/ so lange tot dat sy eyndelick geheel zijn verteert geweest.
k Num. 16. 2, &c.
28. 28 Alsoo dat sy tegens hen opstonden/ en haer hielden en scholden voor eergierige ende opgeblasene menschen.
29 D. den welcken Godt afgesondert ende geheylicht hadde tot sijnen dienst/ om hooge Priester te zijn/ Exod. 29. 44. Lev. 8. 12/ &c. Num. 16. 5/ 7.
l Num. 16. 31. 32. 33. Deut. 11. 6.
30 D. het volck dat hem aenhing.
m Num. 16. 35, 46.
31 T. w. tegen Korachs ende sijner mede-complicen vergaderinge.
n Exod. 32. 4.
32 Dit is de name eenes berchs in de woestijne/ anders genoemt de berch Godes, Exo. 3. 1. ende 1. Reg. 19. 8. oock Sinai. Psal. 68. 9. Siet d'aenteeck. Deut. 1. op v. 2.
33 T. w. haren Godt/ die hare rechte eere en onweerdeerlicken schat was/ als Jer. 2. 11. Rom. 1. 23. die sich haer wonderbaerlick openbaerde/ haer tot sijn volck hadde aengenomen/ ende een verbondt met haer gemaeckt hadde.
34 Dat is/ eenes kalfs.
35 D. in Egypten/ als Psal. 78. 51. ende 105. 23.
o Exod. 32. 11, 32. Deut. 9. 13, 14. ende 10. 10.
36 Of/ in de reten, breucke, bresse. de welcke hare sonde Gode geopent hadde/ haren vyant geworden zijnde/ van wegen hare sonden/ om tot haren verderve tot haer in te komen. het is eene maniere van spreken genomen van de krijgsliedenn/ die door reten/ scheuren/ of bressen der mueren/ in de stadt komen/ Ezech. 22. 30. maer het yverich ende eernstich gebedt Mosis heeft de bresse gestopt/ Exod. 32. 11...... 14.
p Num. 14. 1, 2.
37 *Hebr.* het lant der begeerte. D. het lant van Canaan 't welck een schoon gewenscht lant was/ vloeyende van melck ende honich/ daer oock de vrome voor-vaders een groote begeerte toe gehadt hadden. Siet Deut. 8. 7. ende 11. vss. 10/ 11/ 12. Jer. 3. 19. Ezec. 20. 6.
38 D. sy en geloofden de beloften Godes niet/ dat hy haer in het beloofde lant brengen/ ende daer in bewaren soude: maer uyt ongeloove wouden sy weder nae Egypten keeren.
39 Hy geeft te kennen/ dat het volck onwillich was nae het beloofde lant toe te treckeN. Deut. 1. 32.
40 Siet Genes. 14. de aenteeck. op v. 22. Doch hoe ende wat Godt tegen dit volck geswooren hebbe/ siet breeder Deut. 2. 14. Num. 14. vss. 21/ 23. Psal. 95. 11.
q Num. 14. 28.
41 Dit en staet niet by den eedt die Godt gedaen heeft/ Num. 14. 28. maer 't staet Levit. 26. 33. ende Deut. 28. 36.
r Psal. 44. 12. Ezech. 20. 23.
42 Aldus hiet de Afgodt der Moabiten/ Num. 25. 3/ 5. Siet d'aent. Jud. 2. op v. 11.
s Num. 25. 3. ende 31. 16. Apoc. 2. 14.
43 D. de offerhanden die den dooden geoffert waren/ Te weten/ den Afgoden/ Num. cap. 25. 2. het welck niet dan doode dingen en zijn/ geen bewegen noch gevoelen hebbende/ Psal. 115. 5/ &c. 1. Cor. 12. 2. daer en tegen wort de ware Godt genoemt de levendige Godt, Jer. 10. 5/ 10. ende 1. Thes. 1. 9.
44 T. w. met het aenbidden van Baal-Peor/ en met de hoererye die sy met de Moabitische vrouwen bedreven.
45 Doodende 24000 mannen/ Num. 25. 9. het zy door eenen Engel/ of andersins: Jmmers zijn sy seer subytelick omgekomen.
46 D. hy dede justitie ende straffe over die misdaet/ daer van Num. 25. 7/ 8/ &c. geschreven staet.
47 Dat is/ tot eene wettlicke/ goede/ ende loflicke daet/ door ingeven des Heyligen Geests/ al hoe wel buyten sijn ordinaris beroep/ gedaen/ Godt hem sulcx genadichlick beloonende/ Numer. 25. 11/ &c. waer door hy oock getuyghnisse verkreech dat hy een kint Godts was.
t Num. 20. 12. Psal. 95. 8.
48 T. w. Godt.
49 Also dat hem van Godt geseyt wert/ dat hy in het landt Canaan niet komen en soude/ Num. 20. 21. Siet Deut. 1. 37.
50 Te weten/ eenige woorden/ die hy niet en hadde behooren te spreken/ want hy bewees eenige onverduldicheyt met een mistrouwen vermengt/ ende hy en heylichde den Heere niet voor de Israeliten/ gelijck hy schuldich was te doen. Siet Num. 20. 10/ 12.
51 T. w. die heydenen/ die het lant Canaan bewoonden/ gelijcker staet Jud. 1. 21/ 27/ 29/ 30/ 31/ 33. het welck nochtans Godt de Heere haer bevolen hadde Exod. 23. 32/ 33. Num. 33. 52. Deut. 7. 2.
52 D. bevolen.
53 D. Sy trouwden dier heydenen dochteren.
v Jud. 2. 2. ende 3. 5, 6.
54 Siet 1. Sam. 31. op v. 9. ende 2. Sam. 5. op v. 21.
55 D. die hen ten verderve gereyckt hebben/ gelijck Godt haer voorseyt hadde/ Exod. 23. 33. Deut. 7. 16. Jud. 2. 3. 'Tis een maniere van spreken genomen van de vogel-vangers/ die de vogelen met hare stricken ende netten gevangen hebbende/ dooden.
x Levit. 18. 21. Deut. 12. 31. 2. Reg. 16. 3. ende 17. 17. ende 21. 6. 2. Chron. 28. 3. ende 33. 6.
56 Siet d'aenteeck. Deut. 32. 17.
y Num. 35. 33.
57 T. w. het lant Canaan.
58 *Hebr.* bloeden. als Psal. 51. 16. Siet d'aenteeck. Genes. 4. op v. 10.
59 Verstaet hier geestelicke hoererye/ D. Afgoderye. Siet d'aenteeck. Lev. 17. op v. 7.
60 Siet d'aenteeck hov. v. 5.
61 Als te sien is in het boeck der Richteren doorgaens.

42 Ende[62] hare vyanden hebbense verdruckt: ende sy zijn vernedert geworden onder hare hant.

43 Hy heeftse menichmael[63] gereddet/ maer sy verbitterden [hem][64] door haren raet/ ende werden uytgeteert door hare ongerechticheyt.

44 Nochtans sach hy hare benautheyt aen/ als hy haer geschrey hoorde.

45 Ende[65] hy dacht tot haren besten aen sijn verbont/ ende[66] 't beroude hem/ nae de veelheyt sijner goedertierenheden.

46 [67] Dies gaf hy haer barmherticheyt voor het aengesicht aller diese gevangen hadden.

47 Verlost ons HEERE/ onse Godt/ ende versamelt ons[68] [z] uyt de heydenen/ op dat wy[69] den Name uwer heylicheyt loven/ [70] ons beroemende in uwen lof.

48 Gelovet zy de HEERE de Godt Israëls/ van eeuwicheyt ende tot in eeuwicheyt/ ende [aa] al het volck segge/ Amen/ Halelu-Jah.

62 T.w. de vyanden/ die rontom haer woonden/ gelijck hen voorseyt was/ Levit. 26. 17. Siet de volbrenginge Jud. 3. 8/ 14. ende 4. 2. ende 6. 1. ende 10. 7/ 8/ 9. ende 13. 1.
63 T.w. uyt de hant harer vyanden door Ehud/ Barak/ Gedeon/ Jeptha/ Samson/ &c. Jud. 3. ende 4. ende 7. ende 11. ende 15. Nehem. 9. 28/ 30.
64 De sin is/ datse t'elcken weder aengingen met sondigen/ ende met moetwillicheyt tegen den Heere te bedrijven/ Num. 15. 39.
65 *Hebr.* hy dacht hen aen sijn verbondt. Siet Genes. 8. op v. 1. Deut. 30. 1/ &c.
66 T. w. van de straffe hen toegesonden. D. hy nam eenen anderen cours, dan hy te vooren genomen hadde/ ende hy nam hen de straffe af. Siet Gen. 6. op v. 6.
67 *Hebr.* Ende hy gaffe tot ontfermingen. Siet 1. Reg. 8. op v. 50.
68 Onder de welcke vele Israeliten verspreyt waren/ ende woonden/ oock vele gevangen saten.
z 1. Chron. 16. 35.
69 D. uwen heyligen name.
70 D. ons verheugende over uwe genade/ van wegen de welcke ghy geroemt ende gepresen wort.
aa 1. Chron. 16. 36.

Psalm Cvij.

De Psalmist vermaent tot prijs ende lof des Heeren alle bevrijdde uyt de hant harer wederpartijders/ alle dwalende in vreemdelinckschap/ alle gevangene/ ende krancke/ alle zee-varende/ ende voorts alle andre menschen van wegen de veranderingen in elcken lande ende persoone/ door Godes regeringe/ prijsende de gene die dit wel waernemen.

1 LOoft den HEERE/ want hy is goet/ want sijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

2 Dat[1] [sulcx][2] de bevrijdde des HEEREN seggen/ die hy van de hant der wederpartijders gevrijdt heeft.

3 Ende die hy uyt de landen versamelt heeft/ van 't Oosten ende van 't Westen/ van 't Noorden/ ende van[3] de zee.

4 Die inde woestijne dwaelden/ in eenen[4] wech der wildernisse: die[5] geene stadt ter wooninge en vonden.

5 Sy waren hongerich/ oock dorstich/ hare ziele was in hen[6] overstelpt.

6 Doch roepende tot den HEERE [7] in de benauwtheyt die sy hadden/ heeft hyse geredt uyt hare angsten.

7 Ende hy leyddese op eenen rechten wech: om te gaen[8] tot een stadt ter wooninge.

8 [9] Laetse[10] voor den HEERE sijne goedertierenheyt loven/ ende sijne wonder-wercken[11] voor de kinderen der menschen.

9 Want hy[12] de dorstige ziele versadigt/ ende[13] de hongerige ziele met goet vervult heeft.

10 Die in duysternisse ende[14] de schaduwe des doots saten/ gebonden[15] met verdruckinge ende yser:

11 Om datse wederspannich waren geweest tegen Godes[16] geboden/ ende den raet des Alderhoochsten onweerdelick verworpen hadden.

12 Daerom[17] hy haer 't herte door swaricheyt vernedert heeft: sy zijn gestruyckelt/ ende daer en was geen helper.

13 [18] Doch roepende tot den HEERE in de benauwtheyt die sy hadden: verloste hyse uyt hare angsten.

1 T. w. dat de Heere goet is/ &c. v. 1.
2 Of/ verloste, Te weten uyt veel perijkelen ende swaricheden/ als stracx volgt.
3 T.w. de roode zee/ die bezuyden het lant Canaan leyt. Anders beteeckent dese manere van spreken het weste/ te weten/ nae de middellantsche zee aen/ die westwaert leyt van 't lant Canaan. Jos. 23. 4.
4 *Hebr.* In eene Wildernisse, of eensaemheyt des wechs. Siet van dese woestijne Deut. 8. 15. Jerem. 2. 6.
5 And. Geen bewoonelicke Stadt. *Hebr.* Geen Stadt der wooninge.
6 T. w. Van angst ende benautheyt/ als Psal. 102. 1.
7 And. in hare benautheyt.
8 *Hebr.* Eene stadt der wooninge, als v. 4.
9 Dit versken wort wederhaelt ond. vss. 15/ 21. ende 31.
10 Of/ by den Heere. D. soo heymelick/ in haer herte (wetende dat Godt een kender der herten/ ende doorgronder der nieren is) als opentlick voor Godts gemeente.
11 D. dat het de menschen hooren ende sien.
12 *Hebr.* begeerige. of/ begeerende, Te weten/ eenen dronck om den dorst te lesschen/ als Jerem. 20. 8. Siet de aent. Job 39. op v. 1.
13 Siet Psal. 65. 5. Luc. 1. 53. Siet oock d'aenteeck. Job 18. op v. 12.
14 D. dicke duysternisse/ daer van men verschrickt: ofte sulcke duysternisse als onder d'aerde is/ daer de doode begraven liggen. siet Psal. 23. 4.
15 D. In de ysers geslagen ende seer bedruckt. Siet Job 36. 8/ 9.
16 *Hebr.* redenen, of/ seggen. D. geboden/ bevelen.
17 T. w. de Heere.
18 Als vov. v. 6.

14 Hy voerdese[19] uyt de duysternisse/ ende de schaduwe des doots: ende hy brack hare banden.

15 [20] Laetse voor den HEERE sijne goedertierenheyt loven/ ende sijne wonder-wercken voor de kinderen der menschen.

16 Want hy heeft[21] de koperen deuren [22] gebroken: ende d' yseren grendelen[22] in stucken gehouwen.

17 [23] De sotte worden om den wech harer overtredinge/ ende om hare ongerechticheden geplaecht.

18 Hare[24] ziele grouwelde van alle spijse: ende[25] sy waren tot aen de poorten des doots gekomen.

19 [26] Doch roepende tot den HEERE in de benautheyt die sy hadden: verloste hyse uyt hare angsten.

20 Hy sondt[27] sijn woort uyt/ ende [28] heeldese/ en[29] ruckte se uyt hare[30] cuylen.

21 [31] Laetse voor den HEERE sijne goedertierenheyt loven/ ende sijne wonder-wercken voor de kinderen der menschen.

22 [a] Ende datse Lof-offeren offeren/ ende met gejuych sijne wercken vertellen.

23 Die met schepen ter zee[32] af varen/ [b] handel doende[33] op groote wateren/

24 Die sien de wercken des HEEREN/ ende sijne wonderwercken[34] in de diepte.

25 Als hy spreeckt/ so doet hy eenen storm-wint opstaen/ die[35] hare golven om hooge verheft.

26 [36] Sy rijsen op nae den hemel/ sy dalen neder[37] tot in de afgronden:[38] hare ziele versmelt[39] van angst.

27 Sy danssen ende waggelen als een droncken man/ ende[40] al hare wijsheyt wort verslonden.

28 Doch roepende tot den HEERE in de benautheyt die sy hadden: so voerde hyse uyt hare angsten.

29 [41] Hy doet den storm stille staen/ so dat[42] hare golven[43] stille swijgen.

30 Dan zijnse verblijdt/ om[44] datse gestilt zijn/ ende dat hyse tot de haven harer begeerte geleydt heeft.

31 Laetse voor den HEERE sijne goedertierenheyt loven/ ende sijne wonder-wercken voor de kinderen der menschen/

32 Ende hem verhoogen/ inde gemeynte des volcks/ ende[45] in 't gestoelte[46] der Outsten hem roemen.

33 [47] Hy[48] stelt de rivieren tot eene woestijne/ ende[49] water-tochten tot een dorstich [lant].

34 [50] 'T vruchtbaer lant[51] tot souten [gront]/ om de boosheyt der gener die daer in woonen.

35 [52] Hy stelt [c] de woestijne tot eenen water-poel/ ende het dorre lant[53] tot water-tochten.

36 Ende hy doet[54] de hongerige[55] aldaer woonen/ ende sy stichten[56] eene stadt ter wooninge:

37 Ende bezaeyen ackers ende plan-

19 D. Uyt de benauwtheyt ende bangicheyt.
20 Als vov. v. 8.
21 Daer mede de gevanckenissen besloten waren: Verst. hier door/ alle groote verhinderenissen, siet Jesa. 45. 2.
22, 22 T. w. om de elendige ende benauwde menschen te verlossen.
23 D. de qualick beradene/ ende qualick bedachte menschen: Of/ die Godt niet en vreesen/ het welck de grootste dwaesheyt is/ gelijck ter contrarie Godt vreesen/ de grootste wijsheyt is. Siet Job 5. op v. 2.
24 D. Appetijt. als Job 33. 20.
25 D. Sy sijn in merckelick perijkel des doots gekomen. siet Job 33. 22. Psal. 9. 14.
26 Siet vov. v. 6.
27 D. sijn bevel/ T. w. op datse weder gesont souden werden.
28 Siet Deut. 32. 39. Job. 33. 19/ 24. Hos. 6. 1. Siet een exempel in Hizkia/ 2. Reg. 20. 1/ 4/ 5/ 7.
29 D. hy heeftse gelijck als uyt het graf weder op doen staen/ ende in de uyterste gevaerlickheyt des doots bewaert. Siet Psal. 7. 16. Job 33. 24/ 28/ 30.
30 Ofte/ verdervingen.
31 Als vov. v. 8.
a Levit. 7. 12. Psal. 50. 14.
32 T.w. diepe in de baren der zee. of/ van den oever afdalen/ afvaren/ of nedervalen.
b Apoc. 18. 17.
33 And. op vele wateren.
34 Siet Job 41. 22.
35 T.w. der zee. siet Job 26. de aenteeck. op v. 12.
36 Dit is eene afbeeldinge der perijculen in de welcke de menschen op zee zijn/ als haer de tempeesten/ ende storm-winden verheffen.
37 D. tot op den bodem der zee. Siet Psal. 42. op v. 8.
38 D. de moet ontsinckt haer/ ende sy zijn soo bang/ als of stracx het leven verliesen souden.
39 *Hebr.* van 't quade.
40 D. sy en weten geenen raedt hoe sy uyt die benauwtheyt geraken sullen.
41 *Hebr.* hy stelt den storm in stilte. D. hy verandert den storm in kalmte/ Siet Job 26. op v. 12.
42 *Hebr.* haerlieder golven. T. w. de golven die sy so seere vreesden/ als die hen den doot dreyghden. siet Jon. 1. 15. Mat. 8. 26. Marc. 4. 37.
43 Alsoo oock v. 30.
44 T. w. de wateren.
45 D. in 't gestoelte daer de Outste by malkanderen sitten.
46 D. der Raets-heeren/ ende Oversten des volcks.

47 T. w. de Heere.
48 D. Hy verandert vruchtbare waterige landen in drooge onvruchtbare woestijnen.
49 *Hebr.* uyt-gangen, D. vochtige vrucht-dragende landen. De sin van dit v. is/ dat Godt door sijne Goddelicke kracht/ voorsichticheyt/ ende regeringe/ dickwils wonderbaerlicke veranderinge in de werelt brengt/ als hy een lant straffen ofte segenen wil/ op dat sijne glorie ende macht blijcke/ soo in het straffen/ als in het segenen.
50 'T gene dat hier geseyt wort/ dat blijckt aen het Joodsche lant/ 't welck eertijts seer vruchtbaer geweest is/ maer nu ist seer onvruchtbaer/ woest/ en dorre.
51 *Hebr.* tot souticheyt: D. tot een sout onvruchtbaer lant. Alsoo oock Job 39. 6. Jer. 17. 6. want souticheyt veroorsaeckt onvruchtbaerheyt. Siet Deut. 29. 23. Jud. 9. 45.
52 D. het drooge onvruchtbare lant maeckt hy vochtich/ ende volgens dien vruchtbaer.
c Iesa. 41. 18.
53 *Hebr.* tot uytgangen der wateren, als v. 33.
54 Siet vov. v. 9.
55 T. w. In dat lant/ het welck hy van onvruchtbaer heeft tot vruchtbaer lant gemaeckt.
56 *Hebr.* Eene Stadt der wooninge.

ten wÿngaerden / [57] die inkomende vrucht voort-brengen.

38 Ende hy segentse / so datse seer vermenichvuldigen / ende haer vee [58] en vermindert hy niet.

39 Daerna verminderense / ende [59] komen t'onder / door verdruckinge / [60] quaet / ende droeffenisse.

40 [61] Hy [62] stort verachtinge uyt / [63] over de Princen / ende doetse dwalen in't woeste / daer geen wech en is.

41 Maer [d] hy brengt den nootdurftigen uyt de verdruckinge [64] in een hooch vertreck / ende [65] maeckt de huysgesinnen als cudden.

42 [e] De oprechte sien't / ende zÿn verblÿdt / maer [f] [66] alle ongerechticheyt stopt haren mont.

43 [67] Wie is wÿs? die neme dese [dingen] waer: ende [68] datse verstandelick letten op de goedertierenheden des HEEREN.

57 *Hebr.* die vrucht der inkomste maken. dat is vruchten jaerlicks inkomende. ofte / Sy, te weten / de lantbouwers / geven vruchtbare opkomsten.
58 Verst. hier by / maer hy vermeerdert het.
59 *Hebr.* worden neder-gebogen, of / neder-gekromt, te weten / wanneer Godt / om datse haer wederom tegen hem besondigen / wederom eenich verloop geeft in't lant daerse hare wooninge hadden.
60 D. ongeluck / allerley miserie.
61 T. w. de Heere. Siet Job 12, 21/24.
62 T. w. als hyse straffen wil.
63 D. over / of / op de voornaemste / ende meest uytstekende personagie des lants.
d 1. Sam. 2. 8. Psal. 113. 7, 8.
64 D. op een hooge plaetse / daer hy buyten perikel is van vertreden ofte over-rompelt te worden.
65 Dat is / hy maecktse sterck van geslachten: Of / hy vermeerdertse.
e Iob 22. 19.
f Iob 5. 16.
66 D. alle ongerechtige / als Job 24, 20. also staet hoovaerdye, voor / hoovaerdige menschen / Psal. 36. 12. boosheyt, voor boose. De Prophete wil seggen / de boose ende godtloose sulcks siende / worden gedwongen den mont toe te houden / dien sy tegens Godt geopent hadden / niet durvende voortaen de voorsichticheyt Godes tegen spreken. Siet Job 5. 16.
67 Ofte / wie is wijs, ende neemt dese dingen waer? als of hy seyde / och hoe weynige sulcke wijse vindtmen? Alsoo oock Jerem. 9, 12. Hos. 14. 10.
68 Of / soo salmen verstaen de goedertierentheden des Heeren.

Psalm Cviij.

David verweckt hemselven tot prijs ende lof des Heeren / te gelijcke Godt biddende om sijnen bystant / met vast vertrouwen dat hy door de goetgunsticheyt des selven d'overhant over sijne vyanden hebben soude.

1 EEn Liedt / een Psalm Davids.

2 [1] O Godt / mÿn herte [2] is bereyt: Ick sal singen / ende psalm-singen / [3] oock mÿne eere.

3 Waeckt op / ghy luyte / ende harpe / [4] ick sal in den dageraet opwaken.

4 Ick sal u loven [5] onder de volcken / o HEERE / ende ick sal u psalm-singen onder de natien.

5 [a] Want uwe goedertierenheyt is groot tot boven de hemelen / ende [6] uwe waerheyt tot aen de bovenste wolcken.

6 Verheft u / o Godt / boven de hemelen / ende uwe eere over de gantsche aerde.

7 Op dat [7] uwe beminde [8] bevrÿdt worden / geeft heyl [door] uwe rechter-hant / ende verhoort [9] ons.

8 [10] Godt heeft gesproken [11] in sÿn heylichdom / [12] [dies] sal ick van vreuchde opspringen: ick sal Sichem deylen: ende het dal Succot sal ick afmeten.

9 Gilead is mÿne: Manasse is mÿne: ende Ephraim is [13] de sterckte mÿnes hoofts / Juda is [14] mÿn wet-gever.

10 [15] Moab is mÿn wasch-pot: op Edom sal ick mÿn schoe werpen / over Palestina sal ick juychen.

11 Wie sal my voeren in eene vaste Stadt? Wie sal my leyden tot in Edom.

12 [b] Sult ghy't niet zÿn / o Godt / [die] ons verstooten haddet / ende die [16] niet uyt en toocht / o Godt / met onse heyr-krachten?

13 Geeft ghy ons hulpe uyt de benautheyt: want 's menschen [17] heyl is ydelheyt.

14 [18] In Godt [19] sullen wy kloecke daden doen: ende hy sal onse wederpartÿders [20] vertreden.

1 Desen Psalm is t'samen gestelt / eensdeels van de vss. 8 / 9 / 10 / 11 / 12 / des Lvij Psalms: Andersdeels van de vss. 7 / 8 / 9 / 10 / 11 / 12 / 13 / 14 / des Lx Psalms / uytgenomen eenige kleyne veranderingen. Siet aldaer de aenteeck.
2 T. w. om u met lof-sangen te dancken ende te loven / als Psal. 57. 8.
3 D. mijne tonge. And. Oock [met] mijne eere. Siet Genes. 49. op v. 6.
4 T. w. om den Heere mijnen Godt den geheelen dach lof te singen / ende te spelen.
5 D. onder / of by de stammen des volcks van Israel. Aldus wort het woort volck oock genomen Jud. 5. 14. Psal. 47. 2. ende 66. 8. Zach. 11. 10 / 11.
a Psal. 36. 6. ende 57. 11.
6 D. de sekerheyt uwer beloften.
7 D. de Godtsalige Israeliten, als Psal. 60, 7 / 8 / &c.
8 T. w. van de vervolginge ende tyrannie der vyanden van Godts volck.
9 T. w. My / ende mijn volck. And. Verhoort my.
10 D. Godt heeft heylichlick beloofd of gesworen / als Psal. 86. 36. T. w. dat hy my 't Coninckrijcke over sijn volck van Israel geven sal / 2. Sam. 7. 11.
11 And. by syne heylicheyt; D. by hem selven / die de heylicheyt selve is. Siet d'aent. Psal. 60. 8. ende 89. 36.
12 Dit zijn de woorden des Psalmistes / niet Godes.
13 D. de principale kracht mijnes Rijcks.
14 Siet Genes. 49. d'aenteeck. op v. 10.
15 Hy wil seggen / ick sal de Moabiten / ende andere heydensche Natien soo vernederen / dat sy my sullen moeten dienen / oock in de aldergeringste ende verachtsaemste saken.
b Psal. 60. 3.
16 T. w. om ons / gelijck ghy pleecht / bystant te doen tegen onse vyanden.
17 Of / verlossinge, behoudenisse.
18 And. door Godt. of met Godt.
19 D. wy sullen ons kloeckelick dragen door de genadige hulpe ende bystant onses Heeren onses Godts.
20 Verst. hier by / Ende alsoo sullen wy d'over-hant behouden.

Psalm Cix.

David klaecht over sijne valsche aenclagers / die hem quaet voor goet vergolden / wenschende, door prophetische ingevinge / den verstockten / ende haren geslachte / alle ongeluck: Ende Godt biddende om heyl ende verlossinge uyt sijn groote elende / belovende te sullen danckbaer wesen.

1 EEn [1] Psalm Davids / voor den Opper-sang-meester. O Godt [2] mÿnes lofs / [3] en swÿcht niet.

2 Want de mont des godtloosen / ende [4] de mont des bedrochs / zÿn tegen my open gedaen / [5] sy hebben met my gesproken met een valsche tonge.

3 Ende [6] met hatige woorden hebbense my omcingelt / ja [a] sy hebben my bestreden sonder oorsake.

4 [7] Voor mÿne liefde / staense my tegen: [8] maer ick was [steets in] 't gebedt.

5 Ende sy hebben my quaet voor goet opgeleyt / ende haet voor mÿne liefde.

6 [9] Stelt eenen godtloosen over hem / ende [10] de Satan [11] stae aen sÿne rechterhant.

7 Als hy gerichtet wort / so gae hy [12] schuldich uyt / ende [13] sÿn [b] gebedt zy tot sonde.

8 Dat [14] sÿne dagen weynich zÿn: een ander neme sÿn [15] ampt.

9 [16] Dat sÿne kinderen weesen worden / ende sÿn wÿf weduwe.

10 Ende dat sÿne kinderen [17] hier ende daer omswerven / ende bedelen / ende [den nootdurft] [18] uyt hare verwoeste plaetsen soecken.

11 Dat [19] de schult-eyscher [20] aenslae al dat hy heeft / ende dat de vreemde [21] sÿnen arbeyt rooven.

12 Dat hy niemant en hebbe / die weldadicheyt [over hem] uytstrecke / ende datter niemant zy / die sÿne weesen genadich zy.

13 Dat [22] sÿne nakomelingen uytgeroeyt worden: haren name worde [23] uytgedelgt [24] in't ander geslachte.

14 De [25] ongerechticheyt sÿner vaderen worde gedacht by den HEERE / ende [26] de sonde sÿner moeder en worde niet uytgedelcht.

15 Datse [27] geduerich voor den HEERE zÿn: [c] ende [28] hy roeye [29] hare gedachtenisse uyt van der aerde.

16 Om dat hy niet gedacht en heeft weldadicheyt te doen / maer heeft den elendigen ende den nootdurftigen man vervolgt: ende [30] den verslagenen van herte / om [hem] te dooden.

17 [31] Dewÿle hy den vloeck heeft lief gehadt / dat die hem overkome: ende gee-

1 Siet Psal. 4. 1.
2 Die ghy de materie ende stoffe zijt van mijne lofsangen / ende die my overvloedige oorsake geeft / om u te prijsen / als Exod. 15. 2.
3 D. maer antwoort my / ende verhoort dit mijn gebedt / ende helpt my / op dat het met der daet blijcke / dat ghy my verhoort hebt, alsoo ooc Psal. 28. 1. ende 35. 22. ende 39. 13. en 83. 2.
4 D. de bedriegelicke mont / verstaende daer by / de bedriechlicke loose menschen.
5 T. w. die bedriegers in Sauls hof / ende diergelijcke andere; door dewelcke de vyanden des Heeren Christi, ende insonderheyt Judas / zijn afgebeeldt.
6 D. met woorden die uyt enckelen haet ende afgunste gesproken zijn. *Hebr.* met woorden des haets.
a Psal. 69. 5.
7 T. w. voor de liefde daer mede ickse bemint hebbe.
8 *Hebr.* maer ick het gebedt. And. maer ick [was een man] des gebedts. D. Ick hebbe my tot den gebede begeven. alsoo staet Psal. 120. Ick vrede, ende Obad. v. 7. u broot, voor / mannen die u broot eten. Het is soo veel / als of de Prophete hier seyde / 't Gebedt tot Godt is mijne eenige tegenweere ende toevlucht geweest / Ick en hebbe geene ongeoorloofde middelen by der hant genomen. siet Psal. 69. 14. Of / Ick en hebbe niet op gehouden voor haer te bidden / die my soo veel leedts gedaen hebben. siet Psal. 35. v. 13.
9 Dat is / geeft eenen harden straffen mensche last ende macht over hem / dat hy sijn dwang-meester ende quelier zy / gelijck hy anderen geweest is.
10 Of / wederpartyder. Siet Job 1. d'aent. op v. 6. De Psalmist wenscht / dat sijn wederpartijder eenen aenklager hebbe / die hem in sijn aengesichte voor den Richter stedich beschuldige: Gelijck de duyvel Job gedaen heeft.
11 D. overwinne hem in 't gerichte / door stedich drijven en dringen. Andere nemen dit alsoo / de Satan stae aen sijne rechterhant, T. w. om hem tegenstant te doen / also dat hy sijne rechterhant niet en kunne gebruycken / D. dat hy sijne saken niet bequamelick en kunne uytrichten, siet Zachar. 3. 1. maer ond. v. 31. wort dese maniere van spreken gebruyckt voor beschutten ende beschermen.
12 D. hy worde voor godtloos gekent ende geoordeelt. siet Num. 35. op v. 31.
13 D. hy en worde door geen bidden ontslagen van den Richter / die hem heeft verwesen / maer dat hy sijne sake eer quader daer mede make / ende hem derhalven afgeslagen werde / als zijnde onrecht veerdich. Ofte / men mach hier verstaen 't gebedt dat hy tot Godt doet / in desen sin / dat Godt hem 't selve wille af-slaen / dewijle het huychelisch is.
b Prov. 15. 8. ende 28. 9.
14 T. w. de dagen sijnes levens. siet Psal. 55. 24.
15 Of / officie, opsicht, bedieninge. Dese woorden Davids worden uytgeleyt op Judas / wiens ampt ofte bedieninge Matthiæ gegeven wiert / Actor. 1. 20.
16 Dit is een van de vloecken der wet / Exod. 22, 24. Jerem. 18, 21.
17 *Hebr.* omswervende omswerven.
18 And. Van wegen hare verwoestinge, Dat is / om dat haer eygen lant ende huysen verwoest zijn.
19 D. die dien hy schuldich is, ofte / Verst. hier door den schult-eyssicher den pander / ofte executeur.
20 *Hebr.* verstricke, D. in sijne stricken ende gewelt / of arrest krijge.
21 D. 'tgene dat hy met moeyte ende arbeyt gewonnen heeft. Siet Job 20. op v. 18.
22 And. sijn laetste, of / sijn eynde. Siet d'aent. Psal. 37. op. v. 37.
23 Of / uytgevaecht, uytgewischt. siet Psal. 37. v. 28.
24 D. In 't geslachte dat na desen komen sal.
25 Dat is / de Heere straffe hem niet alleen van wegen sijne eygene / maer oock van wegen de sonden sijner voorvaderen. De Psalmist siet hier op het dreygement des tweeden gebodts / Exod. 20. 5.
26 D. Godt straffe hem oock om sijnes moeders sonde / als boven.
27 T. w. Die ongerechticheyt ende sonde / daer van v. 14. gesproken is.
c Psal. 34. 17. Iob 18. 17.
28 Het contrarie wort den godtsaligen belooft Psal. 41. 3. ende 112. 6.
29 T. w. sijnes vaders / ende sijnes moeders.
30 Ofte / den gekrenckten aen 't herte.
31 D. dewijle hy lust gehadt heeft andere te vloecken / ende door sijne godtloosheyt sich selven den vloeck op den hals gehaelt heeft.

nen lust gehadt en heeft [32] tot den segen / so zy [33] die verre van hem.

18 Ende hy sy bekleedt met den vloeck / als met sijn kleedt / ende dat die gae tot in het binnenste van hem / als het water / ende als de olye in sijne beenderen.

19 [34] Die zy hem als een kleedt [daer mede] hy sich bedeckt / ende tot een gordel daer mede hy hem steets gordet.

20 Dit zy [35] het werck-loon mijner tegen-standers van den HEERE / en der gener [36] die quaet spreken tegẽ mijne ziele.

21 Maer ghy / ô HEERE Heere / [37] maecktet met my om uwes Naems wille: dewijle uwe goedertierenheyt goet is / verlost my.

22 Want ick ben elendich ende nootdurftich / ende [38] mijn herte is in't binnenste van my doorwondet.

23 Ick gae henen gelijck een schaduwe / [39] wanneerse haer neycht: ick worde [40] omgedreven [41] als een sprinckhaen.

24 Mijne knyen struyckelen van vasten / ende mijn vleesch is gemagert / [42] so datter geen vet aen en is.

25 [43] Noch ben ick hen een smaet: als sy my sien [44] so schudden sy haer hooft.

26 Helpt my / HEERE mijn Godt: verlost my nae uwe goedertierenheyt.

27 Op dat sy weten / [45] dat dit uwe hant is: [dat] ghy 't HEERE gedaen hebt.

28 Laetse vloecken / maer segent ghy; laetse haer [46] opmaken / maer datse beschaemt worden: doch dat sich uwe knecht verblijde.

29 Laet mijne tegenstaenders [47] met schande bekleedt werden: ende datse met [48] hare beschaemtheyt sich bedecken / als met eenen mantel.

30 Ick sal den HEERE met mijnen mont [49] seer loven / ende in't midden [50] van velen / sal ick hem prijsen.

31 Want hy sal den nootdurftigẽ [51] ter rechter-hant staen: om [hem] te verlossen van de gene die [52] sijne ziele veroordeelen.

32 D. anderen den segen toe te wenschẽ / ende godtsalichlick te leven / om gesegent te worden. Vgel. met dese plaetse / Prov. 8. 36.
33 T. w. de segen.
34 T. w. de vloeck. hy bidt / dat de vloeck dien hy anderen heeft toe-gewenscht / steets hem aenhange.
35 *Hebr.* het werck, of arbeyt. D. arbeyts loon / of werck-loon, als Lev. 19. 13. Job 7. 2. Jesa. 49. 4. Ezech. 29. 20.
36 D. die my lasteren ende smaden.
37 Ofte / Doet [wel]. Vgel. Psal. 37. 5. ende 119. 65.
38 Als of hy seyde / Ic ben in sulcke bangicheyt en benautheyt / als die zijn / die eene doodelicke wonde in haer herte gekregen hebben.
39 D. alsse haest sal onder gaen. Siet de aenteeck. Psal. 102. op v. 12.
40 *Hebr.* Uyt geschuddet.
41 Die geenen nest noch blijvende plaetsen heeft / maer hy hippelt ende springt steedts van d'eene plaetse tot de andere. Siet Nah. 3. 17. ende Job 39. 23. Ofte / Die met den wint verwaeyt ende verdreven wort / Exod. 10. 19.
42 D. by gebreck van vet. alsoo staeter Thren. 9. 4. Van de vruchten, D. by gebreck van vruchten. Genes. 18. 28. Om vyve, D. by gebreck van vyve: 1. Corint. 7. 2. Om de hoererye, D. om de hoererye te vermijden.
43 D. sy bespotten my / in plaetse daer sy mede-lyden over mijne elende behoorden te hebben.
44 Tot een teecken van verachtinge. siet d'aenteeck. 2. Reg. 19. 21. Siet oock Psal. 22. 8. Job 16. 4. Matth. 27. 39/40. Marc. 15. 29.
45 D. dat de verlossinge die ghy my bewijst / van u / ô mijn Godt / is komende. 46 T. w. tegens my. 47 Siet d'aenteeck. Job 9. op v. 22. 48 T. w. die sy haer selven met hare boosheyt op den hals gehaelt hebben. 49 D. opentlick / met vele woorden / met groote genegentheyt. 50 Of / Vande machtige, of groote. 51 Dat is / beschutten / verdedigen / bystant doen. Siet bov. v. 6. ende Psal. 16. 8. Act. 2. 25.
52 Sijne ziele. D. hem.

Psalm Cx.

In desen Psalm (zijnde een kort begrijp des gantschen Evangeliums) spreeckt David van de veroepinge Iesu Christi tot het geestelicke Coninckrijcke sijner Gemeynte / ende sijn eeuwich Priesterdom: Tegelijcke stelt hy voor oogen / de geweldige overwinninge over sijne vyanden / ende sijne triumphe over de selve.

1 EEn Psalm Davids. [1] De HEERE heeft [2] tot mijnen Heere [3] gesproken: [4] Sitt tot mijner rechter-hant / [5] tot dat ick uwe vyanden gesett sal hebben tot een voet-banck uwer voeten.

2 [6] De HEERE sal [7] den scepter [8] uwer sterckte [9] senden [10] uyt Zion / [seggende] [11] Heerscht in't midden [12] uwer vyanden.

3 [13] U volck sal seer gewillich zijn [14] op den dach uwer heyrkracht / [15] in heylige cieragien: [16] uyt de baer-moeder des dageraets sal u de dauw uwer jeucht zijn.

4 De [17] HEERE heeft gesworen / ende 't en sal hem niet berouwen / [18] Ghy zijt [19] Priester in [a] eeuwicheyt / [20] nae de ordeninge Melchizedeks.

5 [21] De Heere is aen uwe rechterhant: [22] hy sal [23] Coningen [24] verslaen [25] ten dage sijnes toorns.

6 [26] Hy sal recht doen onder de heydenen / [b] hy sal 't [27] vol doode lichamen maken: hy sal verslaen [28] den genen die 't hooft is over een groot lant.

7 [29] Hy sal op den wech uyt de beke drincken: daerom sal [30] hy het hooft om hooge heffen.

1 T. w. Godt de Vader.
2 D. Tot Christum, den welcken David hier sijnen Heere noemt. want Christus is de sone Davids nae de vleesche / maer Davids Heere / ten aensien dat hy een warachtich Godt is met Godt den Vader ende Heyligen Geest / ende een Heere aller menschen / doch insonderheyt sijner uytvercorenen. siet Mat. 22. 43/45. Marc. 12. 36. Luc. 20. 42. Actor. 2. 34. Hebr. 1. 13. 3 T. w. in sijnen eeuwigen raet / den welcken hy ons tot sijner tijdt heeft geopenbaert ende verkondigen laten. 4 D. heerscht in heerlickheyt ende majesteyt / in den hemel / ende op de aerde / 1. Corint. 15. 25. Hebr. 1. 3/13. ende 8. 1. ende 12. 12/13. Ephes. 1. 20/&c. Dese manere van spreken is genomen van de Coningen / die aen hare rechter hant setten diese willen eere aen doen. siet 1. Reg. 2. 19. ende Psal. 45. 10.
5 De sin is / tot dat ick uwe vyanden (T. w. de vervolgers der kercke / Ja de doot selve / 1. Corint. 15. 24/26.) u sal onderworpen hebben. Hier uyt en kannen geensins besluyten / dat Christus geen eeuwich Coninckrijcke hebben en soude / of schoon de manere van de bedieninge des Rijcx Christi, sodanich als die nu is / ten jongsten dage met het laetste oordeel sal ophouden: want alsdan en sullender geen vyanden meer zijn / die de kercke Christi sullen kunnen schaden / 1. Corint. 15. 24/28. Siet d'aent. Genes. 28. op v. 15. 6 In het eerste v. heeft David het volck Godes aengesproken: hier spreeckt hy nu Christum aen. 7 Of / uwen stercken scepter: of / de roede, ofte staf uwer sterckte: T. w. de verkondinge des heyligen Euangelij. daer door de H. Geest krachtelick inde herten der uytverkorenen werckt. Siet Rom. 1. 16. 8 O Christe.
9 T. w. in de gantsche werelt. 10 Verstaet dit alsoo / dat het Euangelium eerst te Jerusalem ende in het Joodtsche lant moeste gepredickt werden / ende van daer voort uytgespreyt werden door de gantsche werelt. Jesa. 2. 3. Mich. 4. 2. Act. 1. 8.

11 Te weten / door u woort ende Geest / in de herten der uytverkorenẽ / ende door uwe Almogentheyt in 't beschutten uwer kercke / ende in 't straffen vã de vervolgers der selver. And. Ghy sult heerschen.
12 T. w. der vyanden uwer kercke. Want die de kercke vervolgt / die vervolgt Christum selve, Actor. 9. 4.
13 *Hebr.* u volck der gewillicheden. Dat is / 't sal zijn een volck van groote gewillicheyt / of / vol gewillicheyt / te weten / om het Euangelium aen te nemen / ende om u / ô Heere Iesu Christe, te dienen / Ja 't sal / by manere van spreken / de gewillicheyt selve zijn. siet Actor. 2. 41. Rom. 12. 1. ende Psal. 119. 108. Exo. 25. 2. Ende verstaet hier door u volck, de uytverkorene / of geloovige. 14 Dat is / als ghy de krachtige predicatie des H. Euangelij, door d'Apostelen / mitsgaders vele andere verkondigers des selven / sult uytsenden / om de werelt ende den Duyvel te overwinnen / ende veel schapen in den waren schaepstal te brengen. Siet Rom. 1. 16. 2. Corin. 10. 4/5. Apocal. 6. 2. 15 *Hebr.* in de schoonheden, of vercierselen der heylicheyt, of / in heyligen cieraet, D. in heylicheyt des levens / ende allerley Christelicke deuchden / die uyt het geloove her-voor komen. T is een gelijckenisse genomen van de Priesters des Ouden Testaments / die cierlicke ende heylige kleederen aentrocken / als sy den Levitischen Godtsdienst verrichten souden. And. In de heerlickheden des heylichdoms, of / in het cierlicke heylichdom. Dat is / in den schoonen Tempel: met welcke woorden de kercke Godes dickwils beduyt wort. 16 D. uwe kinderen sullen u geboren worden / als de dauw uyt de baer-moeder des dageraets. Gelijck de dauw in den dageraedt / als uyt eene baer-moeder her-voor-komt ende geboren wort / ende 't gras met ontelbare dropkens begiett / ende lieflick bevochticht: Alsoo sal het eerste licht der predicatie des H. Euangelij, als een dauw / ontallicke vele herten der uytverkorenen begieten ende bevochtigen / ende deselve geestelicker wijse baren. siet Joh. 3. 5. alwaer de Heere Christus den H. Geest vergelijckt by water / door 't welcke de aerde bevochticht ende vruchtbaer gemaeckt wort. Anders / 't sal u van de baer-moeder des dageraets af, een dauw van uwe jeucht wesen. sommige / so oude als nieuwe leeraers / verstaen dese woorden van de eeuwige geboorte des Soons van den Vader / gesproken by gelijckenisse / genomen van menschelicke geboorte / ende settent over; uyt de baer-moeder voor den dageraet is u de dauw uwer geboorte. Andere verstaen 't van de mensch-werdinge onses Heeren Christi, ende sijne geboorte uyt de maget Maria. 17 Siet over desen Psalm / insonderheyt over dit vierde vs / het sevende capittel des briefs tot de Hebreen. 18 Of / weest Priester, of / ghy sult Priester wesen. 19 Te weten / die hem selven sal offeren / op den altaer des kruyces / tot versoeninge aller der gener / die in hem gelooven. Hebr. 5. 9. ende c. 9. ende c. 10.
a Hebr. 5. 6. ende 6. 20. ende 7. 17. 20 Of / nae de wijse, of / gelijckheyt Melchizedeks, die noch begin der dagen / noch eynde des levens en hadde: Item / Gelijck Melchizedek een Coninck / ende oock een Priester geweest is / Genes. 14. 18. alsoo oock Iesus Christus, wiens voorbeelt Melchizedek geweest is. 21 T. w. de Heere Iesus Christus, die tot uwer rechterhant geseten is: ende alsoo spreeckt hier nu David Godt den Vader aen: ofte / hy spreeckt het volck Godes aen / het selve belovende / dat Christus de Heere haer sal bystaen / ende verdedigen / als Psal. 16. 8. ende 109. 31. 22 *Hebr.* Hy heeft Koningen verslagen, voor / hy sal Koningen verslaen. Eene Prophetische wijse van spreken. 23 Verst. hier sulcke Coningen en Princen / die haer tegen Christum setten / en sijne kercke vervolgen / als Psal. 2. 9/12. 24 *Hebr.* doorsteken. 25 D. Ten tijde wanneer Godt bestemt heeft / dat sijn toorn sal uyt-bersten. 26 D. hy sal de vervolgers sijnes volcx straffen. b Apoc. 14. 14. &c. ende 16. 14. &c. ende 20. 8. &c.
27 T. w. sijner vyanden / die in den slach sullen omme-komen. Vergel. Psal. 45. op v. 5.
28 Sommige verstaen door dese woorden den Antichrist / heerschende over vele landen: Ja den Duyvel selfs: Andere duydent op de boose Regeerders in't gemeen. 29 Dat is / hy sal uyt den drinckbeker van Godts toorn drincken / ende alsoo in sijne heerlickheyt ingaen. alsoo dat hier de staet sijner vernederinge / ende verhooginge t'samen gevoecht worden. Ofte / hy wil seggen / Christus sal de victorie over de vyanden sijner kercke soo lange vervolgen / tot dat hyse verslagen / ofte te niete sal gebracht hebben: Ende dit sal hy met sulcken eernst ende yver doen / dat hy den tijt niet nemen sal / om lange te rusten / ende sich met spijse ende dranck te verquicken: Maer hy sal sijnen dorst lesschen met het water uyt de beken / die hy by den wech in het vervolgen sijner vyanden / vinden sal. Dit is by gelijckenisse gesproken / zijnde dit de sin deser woorden in 't korte / Christus sal sich sijne vyanden volkomelick onderwerpen / ende sijn volck uyt hare handen verlossen. Vergelijckt hier mede de historie van Gideon / Jud. 7. vss. 4/5/6/7/ &c. 30 D. Hy) Te weten / Christus. sal na sijne doot verrijsen / ende tot de hoochste heerlickheyt verhoocht worden. Siet Philip. 2. vss. 8/9.

Psalm Cxj.

De Prophete vermaent alle menschen / met sijn exempel / Godt te loven / verhalende de heerlickheyt sijner wercken / vermanende eenen yegelicken tot godtsdienstigheyt.

1 HAlelu-Jah. [*] Aleph. Ick sal den HEERE loven van gantscher herten: Beth. [1] in den raet ende vergaderinge der oprechten.

2 Gimel. De wercken des HEEREN zijn groot: Daleth. sy worden [2] gesocht [3] van alle dieder lust in hebben.

3 He. [4] Sijn doen [5] is majesteyt ende heerlickheyt: Vau. ende sijne gerechticheyt bestaet in der eeuwicheyt.

4 Zain. Hy heeft sijnen wonderen een gedachtenisse gemaeckt: Cheth. de HEERE is genadich ende barmhertich.

5 Thet. Hy heeft den genen die hem vreesen /

* Aengaende het Hebr. A. B. in verscheydene Psalmen / siet Psal. 25. d'aent. op den tijtel des Psalms.
1 *Hebr.* in't verborgen. D. in den raet / ofte versamelinge in de welcke men van secrete saken / ofte van de verborgentheden des Heeren spreeckt.
2 Het Hebr. woort beteeckent besorgen, soecken, nasoecken, nae vragen.
3 And. van wegen alle hare lusticheyt. als of hy seyde / de lusticheden ende vermakelickheden der wercken Godes zijn sodanich / datse wel ondersoeckens weerdich zijn. 4 D. al wat hy doet. 5 D. vol van majesteyt ende heerlickheyt.

vreeſen/ [6] ſpijſe gegeven: Iod. Hy gedenckt in der eeuwicheyt [7] aen ſijn verbont.

6 Caph. Hy heeft de kracht ſijner wercken ſijnen volcke bekent gemaeckt: Lamed. hen gevende [8] de erve der heydenen.

7 Mem. De wercken ſijner handen [9] zijn waerheyt ende oordeel: Nun. alle [10] ſijne bevelen zijn getrouwe.

8 Samech. Sy zijn [11] onderſteunt voor altoos [ende] in eeuwicheyt. Ain. zijnde gedaen in waerheyt ende oprechticheyt.

9 Pe. Hy heeft ſijnen volcke verloſſinge geſonden: Tſade. Hy heeft ſijn verbont in [12] eeuwicheyt [13] geboden: Koph. ſijn Name is heylich ende vreeſlick.

10 Reſch. De Vreeſe des HEEREN is [14] het beginſel der wijſheyt: Schin. alle [15] dieſe doen/ hebben goet verſtant: Thau. [16] ſijn lof beſtaet tot in der eeuwicheyt.

6 D. voetſel/ als Prov. 31. 15. Mal. 3. 10. 'T ſchijnt dat de Pſalmiſt hier ſiet op 't hemels-broot/ 'twelck Godt ſijnen volcke in de woeſtijne gegeven heeft. Exod. 16. 35.
7 'T welck hy met Abraham/ Iſaac/ ende Jacob gemaeckt heeft.
8 D. het lant Canaan/ het welck de Amoriten/ ende andere heydenſche natien te vooren beſeten hadden.
9 D. Sy zijn vol waerheyt ende recht/ ja de waerheyt ende 't recht ſelve.
10 D. ſijne beloften.
11 Of/ vaſt geſett, of/ vaſt onderſett, zijnde gegront op ſijne waerheyt ende gerechticheyt.
12 D. dat het in eeuwicheyt ſoude beſtendich blijven.
13 D. verordineert.
14 Ofte/ 't hooft-ſtuck, D. 't eerſte/ of 't principaelſte/ of/ 't fondament/ het zy ten aenſien van den tijt/ ofte van weerdicheyt. Hy wil ſeggen/ die de rechte wijſheyt begeert te verkrijgen/ die moet voor eerſt ende voor al Godt vreeſen.
15 T. w. de wet/ of/ bevelen/ daer van v. 7. geſproken wort: of/ deſe, T. w. deſe dingen.
16 T. w. Godts/ waer van in de voorgaende verſen geſproken is/ ofte/ van een yegelick der gener die ſijne-geboden doen.

Pſalm Cxij.

Een lof der godtſaligen/ die een belofte hebben des tegenwoordigen/ ende des toe-komenden levens/ ende welcker voorſpoet den godtlooſen een hert-ſeer is.

1 HAlelu-Jah. [1] Aleph. [2] Welgelucksalich is de man die den HEERE vreeſt: Beth. die grooten luſt heeft in ſijne geboden.

2 Gimel. [2] Sijn zaet ſal geweldich zijn op aerden: Daleth. het geſlachte der oprechten ſal geſegent worden.

3 He. In ſijn huys ſal have ende rijckdom weſen. Vau. ende [3] ſijne gerechticheyt beſtaet in eeuwicheyt.

4 Zain. Den oprechten gaet [4] het licht op in de duyſterniſſe: Cheth. [5] Hy is genadich/ ende barmhertich/ ende rechtveerdich.

5 Teth. [6] Wel dien man die ſich ontfermt/ ende uyt leent: Iod. [7] hy beſchickt ſijne ſaken met recht.

6 Caph. Sekerlick hy en ſal in der eeuwicheyt [8] niet wanckelen. Lamed. de rechtveerdige ſal in eeuwige gedachteniſſe [9] zijn.

7 Mem. Hy en ſal van [10] geen quaet geruchte vreeſen: Nun. ſijn herte [11] is vaſte/ betrouwende op den HEERE.

8 Samech. Sijn herte wel onderſteunt zijnde/ en ſal niet vreeſen: Ain. tot dat hy [12] op ſijne wederpartyen ſie.

9 Pe. [13] Hy ſtroyt uyt/ hy geeft den nootdurftigen: Tſade. [14] ſijne gerechticheyt beſtaet in eeuwicheyt: Koph. [15] ſijn hoorn ſal verhoocht worden in eere.

10 Reſch. De godtlooſe ſal 't ſien/ ende hy ſal hem vertoornen: Schin. hy ſal met ſijne tanden knerſen/ en ſmelten. Thau. [16] de wenſch der godtlooſen ſal vergaen.

1 Deſe Pſalm heeft oock, gelijck den Cxj, in elck vers twee/ ofte drye letteren des Hebreuſchen A. B.
a Pſal. 1. 1, 2.
2 D. ſijn kinderen/ gelijck Pſal. 21. 11.
3 D. ſijne Godtſalicheyt ende vroomicheyt/ mitſgaders de vruchten der ſelve, ſiet v. 9. ofte/ de eeuwige belooninge der ſelver/ die hy uyt genade ontfangen ſal.
4 Licht beteeckent hier en elders/ trooſt/ vrede/ blijtſchap/ hulpe/ verloſſinge: Gelijck duyſterniſſe beteeckent tegenſpoet/ elende/ droeffeniſſe/ verdriet. Job 30. 26. Eſth. 8. 16. Pſalm 107. 10.
5 T. w. Godt/ als Pſa. 111. 4. of/ Hy, Te weten/ de vroome man/ als v. 5.
6 Ofte/ goet is de man die, &c.
7 And. hy ſal ſijne ſake in 't recht ſtaende houden.
8 Hy wil ſeggen/ of ſchoon een vroom eerlick man elcke reyſe eenen aenſtoot krijcht/ ſo en ſal hy nochtans nimmermeer ſoo ter neder geſtooten werden/ dat hy altoos liggen blijve/ ſonder weder op te ſtaen. ſiet Pſal. 15. op v. 5.
9 By Godt ende by alle vroome/ by dewelcke ſijner ter eere altijt ſal gedacht worden.
10 Het zy datmen qualick van hem ſpreeckt/ ſonder oorſake/ (want hy heeft een goede conſcientie): het zy datter quade tijdingen komen (want hy vertrouwt op Godt).
11 Siet d'aent. Pſal. 51. op v. 12.
12 Ofte/ aen: T. w. ſijnen luſt/ ofte/ Godts wrake ſien. ſiet van duſdanige afgekorte manieren van ſpreken/ Pſal. 22. op v. 18. ende Pſal. 54. 9.
13 T. w. ſijnen rijckdom/ ſonder yet daer van te hopen/ Luc. 6. 35. Siet oock 2. Corint. 9. 9.
14 Dat is/ hy en wort nimmermeer moede van weldadicheyt/ ofte vruchten der gerechticheyt voort te brengen/ vgel. vov. v. 3.
15 D. eere/ ende macht. ſiet Deut. 33. op v. 17. ende 1. Sam. 2. 1. Pſal. 89. 18/ 25. ende 92. 11.
16 D. hy en ſal niet verkrijgen 't gene daer hy nae verlangt. Siet Prov. 10. 24/ 28. ende 13. 10.

Pſalm Cxiij.

Een vermaninge aen alle menſchen om Godt te loven/ die de elendige ende ootmoedige altijt byſtaet.

1 HAlelu-Jah. Looft ghy knechten des HEEREN/ Looft den Name des HEEREN.

2 [a] De Name des HEEREN zy [1] geprezen/ van nu aen tot in der eeuwicheyt.

3 [b] Van [2] den opganck der Sonne af/ [2] tot haren nederganck/ zy de Name des HEEREN gelooft.

4 De HEERE is hooge boven alle heydenen/ [3] boven de hemelen is ſijne heerlickheyt.

5 Wie is gelijck de HEERE onſe Godt? [4] die ſeer hooge woont/

6 [5] Die ſeer leege ſiet; in den hemel/ ende op der aerde.

7 [c] Die den geringen uyt den ſtof opricht: [ende] den nootdurftigen [6] uyt den dreck verhoocht/

8 Om te doen ſitten by de Princen/ by de Princen ſijnes volcks.

9 [7] Die d'onvruchtbare doet woonen met een huyſgeſin/ [8] eene blijde moeder van kinderen. Halelu-Jah.

a Dan. 2. 20.
1 Hebr. geſegent.
b Malach. 1. 11.
2. 2 Dat is/ door de gantſche werelt.
3 D. ſy ſtreckt haer wijder uyt dan de hemel ende d'aerde doet.
4 Hebr. die hem ſelven verheft met woonen.
5 Hebr. die ſich vernedert om te ſien. als of hy ſeyde/ hoe-wel hy ſoo groot is/ ende ſoo hooge geſeten: ſo verweerdicht hy hem nochtans wel/ ſijn geſichte te ſlaen op alle ſijne ſchepſelen/ ende die te regeren door ſijne voorſichticheyt.
c 1. Sam. 2. 8. Pſal. 107. 41.
6 Ofte/ Uyt den miſthoop. D. van eenen kleynen ende nederigen ſtaet/ als 1. Reg. 16. 2. uyt den dreck verheffen, beteeckent het ſelve/ ſoo hier/ als 1. Sam. 2. 8. Thren. 4. 5. ſiet oock Pſal. 22. d'aent. op v. 30.
7 D. die d'onvruchtbare vrouwe een huyſgeſin geeft/ daerſe te vooren geen geſin met allen en hadde.
8 Te weten/ haer verblijdende door dien hy haer kinderen verleent. Siet Pſal. 68. 7.

Pſalm Cxiiij.

De Pſalmiſt vermaen doende van de verloſſinge der Iſraeliten uyt Egypten/ vermaent alle creaturen Godt te loven/ ende alle menſchen/ door het exempel der ſelver.

1 [a] DOe [1] Iſraël uyt Egypten tooch: [2] het huys Jacobs van een volck dat [3] een vreemde tale hadde:

2 So wert [4] Juda [5] tot ſijn heylichdom: [6] Iſraël ſijne [7] volkomene heerſchappye.

3 De [8] zee ſach 't/ ende vloodt: [9] de Jordane keerde achterwaerts.

4 De [10] bergen ſprongen als rammen: de heuvelen [11] als lammeren.

5 Wat was u/ ghy zee/ dat ghy vloodt? ghy [9] Jordane/ dat ghy achterwaerts keerdet?

6 [10] Ghy bergen/ dat ghy opſprongt als rammen: ghy heuvelen [11] als lammeren!

7 [12] Beeft ghy aerde voor het aengeſichte des Heeren: voor het aengeſichte van den Godt Jacobs.

8 [13] Die den rotz-ſteen veranderde in eenen water-vloet: den key-ſteen in eene water-fonteyne.

a Exod. 13. 3.
1 D. het volck van Iſrael/ de Iſraeliten.
2 D. het geſlachte/ de nakomelingen.
3 Of/ onbekende, ſeltſame ſprake, verſtaende daer by de ſprake der Egyptenaren. het woort dat hier in den Hebreeuſchen text ſtaet/ en wort nergens anders als hier gevonden. De Apoſtel noemt 1. Cor. 14. 11. eenen Barbar, die eene vreemde onkende ſprake gebruyckt.
4 Verſt. onder Iuda al het volck van Iſrael.
5 T. w. tot des Heeren heylichdom. D. de Heere heylichde ſich het volck van Iſrael toe/ om ſijn byſonder volck te weſen/ daer hy Heere ende Coninck over ware. Siet Exod. 6. 7. ende 19. 6.
6 D. het volck van Iſrael.
7 Hebr. ſijne heerſchappien. Godt was te vooren wel Heere over Iſrael/ als over ſijn eygen volck: maer in 't uytvoeren des ſelven uyt Egypten/ heeft hy 't alderklaerlickſt doen blijcken/ ende hy heeft dat volck daer door vaſter aen hem verbonden. Siet Exod. 6. 6. ende 20. 2.
8 Verſtaet hier de roode zee, door de welcke de Iſraeliten droochs voets getogen zijn/ Exo. 14. 21. Pſal. 77. 17. en 78. 13.
9. 9 Siet Joſ. 3. 16.
10. 10 Verſt. hier de bergen Sinai/ Horeb/ ende andere in de woeſtijne/ die gezittert ende gebeeft/ ende haer beweecht hebben/ van wegen de tegenwoordicheyt Godes/ als hy ſijne wet gaf/ Exod. 19. 18. Pſal. 68. 9. Habac. 3. verſ. 6/ 10.
11. 11 Hebr. als ſonen der ſchapen ofte geyten, dat zijn lammeren. Siet oock Pſal. 29. 6.
12 Hy wil ſeggen/ Gelijck ghy des-maels voor hem hebt gebeeft/ alſoo ſult ghy oock voortaen voor hem beven/ want men is hem vreeſe ſchuldich/ Malac. 1. 6.
13 Dat is/ die uyt den rotzſteen eenen watervloet heeft doen vloeyen, ſiet Exo. 17. 6. Num. 20. 11.

Pſalm Cxv.

De godtſalige bidden Godt/ dat hyſe wille behoeden om ſijnes heerlicken naems wille/ aenwijſende de groote ydelheyt der Afgoden/ ende der Afgoden-dienaers/ vermanende eenen yegelicken tot het geloove aen den waren Godt/ met belofte ſijnes ſegens.

1 [1] NIet ons/ o HEERE/ niet ons: maer uwen Name geeft eere/ om uwer goedertierenheyt/ [2] om uwer waerheyt wille.

2 [3] Waeromme ſouden [4] de heydenen ſeggen/ Waer is nu haren Godt?

3 Onſe Godt is doch in den hemel/ hy doet al wat hem behaegt.

1 Dit zijn de woorden der godtſaliger Gemeente der Iſraeliten/ bekennende dat ſy het geenſins verdient en hadden/ noch weerdich en waren/ dat Godt haer ſijne genade ende weldaden ſoude bewijſen/ maer dat hy ſulcx dede om de eere ſijnes Naems.
2 Doende getrouwelick dat ghy beloofd hebt. Pſal. 79. 10.
3 D. waeromme ſoude ghy de heydenen oorſake geven te ſeggen/ Waer is nu haren Godt? Te weten/ na dat ſy ons ſouden overwonnen/ ende overmeeſtert hebben/ poechende ende roemende/ als of ghy ons niet en hadt kunnen beſchermen ofte verloſſen: Heere en wilt ſulcks niet toelaten/ maer behoedt ende beſchermt ons genadelick.
4 T. w. de volckeren die rontom ons liggen.

4 Haer-

4 Haerlieder [5] afgoden zijn silver ende gout/ het werck van 's menschen handen:

5 [a] Sy hebben eenẽ mont/ maer en spreken niet: sy hebben oogẽ/ maer en sien niet:

6 Ooren hebben sy/ maer en hoorẽ niet: sy hebben een neuse/ maer sy en rieckẽ niet:

7 Hare handen [hebben sy]/ maer en tasten niet: hare voeten/ maer en gaen niet: sy en geven geen geluyt door hare kele.

8 [6] Dat diese maken hen gelijck worden: [ende] al wie op haer vertrouwt.

9 Israel/ vertrouwt ghy op dẽ HEERE/ hy is [7] hare [8] hulpe/ eñ haren [9] schilt.

10 [10] Ghy [11] huys Aarons [11] vertrout op den HEERE: hy is hare hulpe/ ende haren schilt.

11 [12] Ghylieden die den HEERE vreest/ vertrouwt op den HEERE: hy is hare hulpe/ ende haren schilt.

12 De HEERE is onser gedachtich geweest/ hy sal segenẽ/ hy sal 't huys Israëls segenen/ hy sal 't huys Aarons segenen.

13 Hy sal segenen die den HEERE vreesen/ [13] de kleyne met de groote.

14 De HEERE sal [den segen] over ulieden [14] vermeerderen/ over ulieden/ ende over uwe kinderen.

15 Ghylieden zijt [15] den HEERE gesegent/ die den hemel ende d' aerde gemaeckt heeft.

16 [16] Aengaende den hemel/ de hemel is des HEEREN: maer d' aerde heeft hy der menschen kinderen gegeven.

17 De [17] doode en sullen den HEERE niet prijsen/ nochte [18] die in de stilte nedergedaelt zijn.

18 Maer [19] wy sullen den HEERE [20] loven van nu aen tot in der eeuwicheyt. Halelu-Jah.

5 Siet 1. Sam. 31. d'aent. op v. 9. ende 2. Sam. 5. 21.
a Deut. 4. 28. Jer. 10. 3, 4, 5, 9, &c.
6 Of/ diese maken zijn hen gelijck, t. w. soo onvernuftich ende onverstandich/ als de Goden/ die sy uyt silver ende gout gemaeckt hebben.
7 T. w. des volcks Israels.
8 D. hulper.
9 D. beschermer.
10 D. ghy Priesters ende Levîten / dien d'opsicht over den Godts-dienst toevertrouwt ende bevolen is.
11. 11 Huys staet in het getal van een: Maer vertrouwt in 't getal van vele / om dat de huysgesinnen uyt veel persoonen bestaen, ende alsoo in 't volgende.
12 T. w. alle ghy andere / wie ghy zijt/ die den Heere voor uwen Godt houdt.
13 Verstaet / in jaren: Ofte / in staet ende qualiteyt / als Apoc. 11. 18.
14 Hebr. toe doen, als Deut. 1. 11.
15 Siet 2. Sam. 2. de aenteeck. op v. 5. And. Ghy zijt de gesegende des Heeren, of/ van den Heere.
16 D. de Heere heeft den Hemel als tot sijne wooninge genomen/ 1. Reg. 8. 20. om van daer bekent te maken de opperste heerschappye/ die hy heeft over de gantsche werelt: Ende hy heeft den menschen de aerde gegeven te bewoonen/ ende te bouwen / Gen. 1. 3. om hem/ soo lange sy daer op woonẽ/ te loven eñ te prijsen.
17 Siet Psal. 6. 6. ende 88. de aenteeck. op v. 11. 18 D. In 't graf. siet Job 3. 17. ende d'aent. op Psal. 94. 17. 19 Die noch leven. 20 Hebr. segenen.

Psalm Cxvj.

De Prophete verklaert sijne liefde tot Godt van wegen de groote ende menichvuldige genaden ende weldaden hem bewesen/ mits hem verlossende uyt doodelicke benauwtheden / biddende om voortaen te mogen behouden worden/ met belofte Godt den Heere daer voor te sullen prijsen.

1 [1] Ick hebbe lief/ want de HEERE hoort mijne stemme / mijne smeeckingen.

2 Want hy neyght sijne oore tot my: dies ick [hem] [2] in mijne dagen sal aenroepẽ.

3 [3] De [a] banden [4] des doots hadden my ombangen; ende [5] de angsten der helle hadden my [6] getroffen: ick vondt benautheyt ende droeffenisse.

4 Maer ick riep den Name des HEEREN aen/ [seggende] Och HEERE/ bevrijdt [7] mijne ziele.

5 De HEERE is genadich eñ [8] rechtveerdich: ende onse Godt is ontfermende.

6 De HEERE bewaert [9] de eenvoudige: ick was [10] uytgeteert / doch hy heeft my verlost.

7 Mijne ziele/ keert weder tot uwe ruste/ want de [b] HEERE heeft aen u [11] welgedaen.

8 Want ghy [HEERE] hebt [12] mijne ziele gereddt van den doot/ mijne oogen van tranen/ mijnen voet van aenstoot.

9 Ick sal wandelen voor het aengesichte des HEEREN/ in de landen [13] der levendigen.

10 [14] Ick [c] hebbe gelooft/ [15] daerom [16] sprack ick. Ick bẽ seer bedruckt geweest.

11 Ick seyde [17] in mijn haesten/ [18] Alle [d] menschen zijn leugenaers.

12 [19] Wat sal ick den HEERE [20] vergelden [voor] alle sijne weldaden aen my [bewesen]?

13 Ick sal den beker [21] der verlossingen opnemen/ ende den Name des HEEREN aenroepen.

14 [22] Mijne geloften sal ick den HEERE betalen/ Nu/ [23] in de tegenwoordicheyt van al sijn volck.

15 [24] Kostelick is in de oogen des HEEREN de doot sijner [25] gunst-genooten.

16 Och HEERE/ [26] sekerlick ick ben uw' knecht/ ick ben uw' knecht / [27] een sone uwer dienstmaecht: ghy hebt [28] mijne banden [29] los gemaeckt.

17 Ick sal u offeren [30] een offerhande van dancksegginge / ende den Name des HEEREN aenroepen.

18 [31] Ick sal mijne geloften den HEERE betalen/ Nu/ in de tegenwoordicheyt van al sijn volck.

19 In [32] de voorhoven des huyses des HEEREN: in 't midden van u/ [b] Jerusalem. Halelu-Jah.

1 Te weten/ Den HEERE.
2 D. dewijle ick in 't leven ben: Ofte/ alle de dagen mijnes levens, ofte/ lijdens. Vgel. Psal. 137. 7.
3 And. de smerten.
a 2. Sam. 22. Psal. 18. 5, 6.
4 D. die soo groot waren / als de doodt selve: Te weten/ als Saul met sijn machtich leger my naderde / 1. Sam. 23. 26.
5 D. die soo groot ware/ datse wel lichtelick oorsaken mijnes doots souden geweest zijn / ende my in 't graf souden gebracht hebben.
6 Hebr. gevonden.
7 D. mijn leven.
8 Ende derhalven en kan hy niet lijden/ dat de sijne onrechtveerdelick onderdruckt worden.
9 Die haer niet en verlaten op hare eygene kloeckheyt/ maer op den Heere/ wandelende oprechtelick in sijne wegen.
10 Of /uytgemergelt, dunne geworden, D. mijn verderf was seer na by.
b Psal. 13. 6.
11 T. w. my verlossende uyt de hant Sauls.
12 Dat is / my. 13 Dat is / der gener die op aerden leven / ofte die noch in deser werelt leven en wandelen / als Psal. 27. Siet aldaer de aenteeck. op v. 13. ende Psal. 56. op v. 14. 14 T. w. dat de HEERE my verlossen soude.
c 2. Cor. 4. 13. 15 In dese beteeck. wort 't Hebr. woort oock genomen Jer. 29. 16.

16 T. w. het gene 't geloove my ingaf in mijne grootste swaricheden. And. als ick [sulcks] sprack, [hoe wel] ick seer bedruckt was: Anders/ Ick sprack, [nochtans] was ick seer bedruckt.
17 De sin is / wanneer ick my door 't swaer lijden haestelick om te ontvluchtẽ, ofte (als andere het verstaen) haestige woordẽ my liet ontvallen. siet Psal. 31. op v. 23.
18 T. w. alle te samen/ eñ elck een in 't besonder / so datmen op geen menschen betrouwẽ mach / maer op den waren Godt alleen. sommige meenen/ dat David uyt menschelicke swackheyt/ nae de ongesienheyt der sake/ getwijfelt heeft of hy oock t' eeniger tijt tot het beloofde Coninckrijcke soude komen.
d Rom. 3. 4.
19 And. hoe.
20 And. vergelden? alle sijne weldadẽ zijn boven my. D. boven mijn vermogen / om te vergelden. Siet 1. Thess. 3. 9. And. zijn op my] D. ick ben overladen van wegen alle de weldaden die Godt de Heere my eertijts menichmael gedaen heeft/ ende noch dagelicks doet. 21 Of/ des menichvuldigen heyls. Als of de Prophete seyde/ Ick sal den Heere opentlick dancken van wegen alle de verlossingen / die hy my gedaen heeft. Hy siet op de wijse ende gewoonte / die by de danck-offeren gehoudẽ wiert/ alsmen nae gedane offerhande eene heylige maeltijt hielt/ in de welcke sy haer in den HEERE verheugden / van wegen de ontfangene weldaden/ hem daer voor danckende / Ende tot een teecken van sulcke vreucht ende danckbaerheyt/ als oock der broederlicke liefde ende eenicheyt tusschen de gene die sulck eene maeltijt genooten hadden/ namen sy eenen beker met wijn/ eñ droncken alle uyt den selven. siet 1. Chro. 16. 2/3. 22 Die ick gedaen hebbe/ doe ick in groot perijkel des doots was/ Saul met sijne heyrlegers my steets vervolgende. 23 Siet 1. Chro. 16. 1/2/3/ 24 D. Godt en sal de doot sijner uytverkorenẽ niet geringe achten/ noch ongewrokẽ laten. siet Psal. 72. 14. 25 Siet d'aenteeck. Psal. 4. op v. 4. 26 Als of hy seyde/ dewijle ick u/ soo getrouwelick diene/ so wilt doch steedts doen blijcken/ dat mijn leven kostelick is in uwe oogen. 27 Siet Psal. 86. 16. 28 Doe ick van Saul omringt / ende genoechsaem besloten was in sijne handen/ ende als gevangen. 29 Door dien ghy Saul dedet te rugge keeren / door dien hem de Philistijnen in 't lant gevallen waren / 1. Sam. 23. 27. 30 Of/ Een lof-offer, als Psal. 50. 14. 31 Siet d'aenteeck. boven/ op v. 14. ende Psal. 61. op v. 6. 32 Verst. hier de tente / in de welcke David de Arke des Verbondts gesett hadde. Siet 1. Chron. 16. 1.

Psalm Cxvij.

Alle heydenen worden vermaent den Heere te loven van wegen sijne goedertierenheyt/ ende waerheyt.

1 [a] Looft den HEERE alle heydenen: prijst hem alle natien.

2 Want [1] sijne goedertierenheyt is [2] geweldich over ons/ ende [3] de waerheyt des HEEREN is in der eeuwicheyt. Halelu-Jah.

a Rom. 15. 11.
1 In Christo over alle uyt-verkorene bewesen.
2 Of/ treffelick.
3 D. de vasticheyt sijner beloften.

Psalm Cxviij.

De Psalmist vermaent alle godtsalige den Heere te loven/ voor sijne menichvuldige verlossingen ende weldaden/ daer toe verhalende hoe Godt hem verlost hadde uyt de handen sijner vyanden: Te gelijcke is in desen Psalm eene prophetye van de toekomste des Heeren Christi, den welcken wel de voornaemste des volcks verwerpen souden/ maer de geloovige souden hem aennemen.

1 Looft den HEERE/ [1] want hy is goet: want sijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

2 Dat [2] Israël nu segge/ dat sijne goedertierenheyt in der eeuwicheyt is.

3 [3] Het huys Aarons segge nu/ dat sijne goedertierenheyt in der eeuwicheyt is.

4 Dat de gene die den HEERE vreesen/ nu seggen/ dat sijne goedertierenheyt in der eeuwicheyt is.

5 Uyt de benautheyt hebbe ick den HEERE aengeroepẽ/ de HEERE heeft my verhoort/ [stellende my] [4] in de ruymte.

6 De [a] HEERE is [5] by my/ [6] ick en sal niet vreesen: wat sal my een [7] mensche doẽ?

1 David vermaent alle menschen tot lof en prijs des Heeren/ met dese reden/ Want hy is goet. De woorden deses Vs staen oock Psal. 106. 1. ende 107. 1. Ende by yeder Vs des 136 Psalms.
2 Niet het aerdsche Israel alleen/ maer oock het Israel Godes/ Galat. 6. 16. D. alle geloovige/ die waerachtelick Godes volck zijn / sy zijn van Joden / ofte Heydenen, alsoo oock v. 4.
3 D. de Priesters van Aaron af-komstich. Siet Psal. 115. op v. 10.

4 Of/ in eene ruyme plaetse: T. w. my brengende uyt de benauwtheyt in de ruymte / ende tot eere ende heerlickheyt / als Psal. 18. 20. a Rom. 8. 31. 5 Of met my. of/ voor my. D. gelijck 't d' Apostel Hebr. 13. 6. verklaert / De Heere is mijn helper. Als dus oock ond. v. 7. ende Psal. 56. 5/12. 6 T. w. voor mijne vyanden. 7 T. w. Een swacke creature/ geensins met Godt te vergelijcken.

7 De HEERE is [8] by my [9] onder de gene die my helpẽ: daerom [10] sal ick [11] [myjnen lust] sien aen de gene die my haten.

8 [b] 'Tis beter tot den HEERE toevlucht te nemen / dan op den mensche te vertrouwen.

9 'Tis beter tot den HEERE toevlucht te nemen / dan op Princen te vertrouwen.

10 [12] Alle heydenen hadden my omringt / 't is [13] in den Name des HEEREN dat ickse verhouwen hebbe.

11 Sy hadden my omringt / ja [14] sy hadden my omringt / 't is in den Name des HEEREN dat ickse verhouwen hebbe.

12 Sy hadden my omringt [15] als byen: sy zijn uytgebluscht [16] als een doornen vyer. 't is in den Name des HEEREN dat ickse verhouwen hebbe.

13 [17] Ghy hadt my seer hart gestooten / tot vallens toe / maer de HEERE heeft my geholpen.

14 De HEERE is [18] mijn sterckte eñ [19] psalm: want hy is my tot heyl geweest.

15 In [20] de tenten der rechtveerdigen [21] is een stemme des gejuychs / ende [22] des heyls: de [23] rechter-hant des HEEREN doet [24] krachtige daden.

16 De rechterhant des HEEREN [25] is verhooght: [c] de rechter-hant des HEEREN doet krachtige daden.

17 [26] Ick en sal niet sterven / maer leven: ende [27] ick sal de wercken des HEEREN vertellen.

18 De HEERE [28] heeft my wel hart gecastijdt / maer hy en heeft my ter doot niet overgegeven.

19 [29] Doet my [30] de poorten der gerechticheyt open / ick sal daer door ingaen / ick sal den HEERE loven.

20 Dit is [31] de poorte des HEEREN / door de welcke de rechtveerdige sullen ingaen.

21 Ick sal u loven / om dat ghy my verhoort hebt: ende my tot heyl geweest zijt.

22 De [d] [32] steen [dien] de bouwlieden verworpen hadden / is tot een hooft des hoecks geworden.

23 [33] Dit is van dẽ HEERE geschiet / [ende] [34] het is wonderlick in onse oogen.

24 [35] Dit is de dach [36] [dien] de HEERE gemaeckt heeft / laett ons op den selven ons verheugen / ende verblijdt zijn.

25 Och HEERE / [37] geeft nu heyl: Och HEERE [38] geeft nu voorspoet.

26 [39] Gesegent zy hy die daer komt [40] in den name des HEEREN: [41] wy segenen ulieden [42] uyt het huys des HEEREN.

27 De HEERE is Godt / die ons [43] licht gegeven heeft: [44] Bindt [45] het feest-[offer] met touwen [46] tot aen [47] de hoornen des altaers.

28 Ghy zijt mijn Godt / daerom sal ick u loven: ô mijn Godt / ick sal u verhoogen.

29 [48] Looft den HEERE / want hy is goet / want sijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

8 Als bov. v. 6. 9 Vergel. Psal. 54. op v. 6. 10 Siet dese verkortte maniere van spreken oock Psal. 35. 21. ende 92. 12. siet oock Psal. 22. 18. ende d'aent. aldaer. 11 Te weten / my in Godt verblijdende over den ondergangck sijner ende mijner verstockte onbekeerlicke vyanden. b Psal. 62. 9. 10. ende 146. 3. Ierem. 17. 5, 7. 12 D. allerley / of so vele / dat het scheen / dat sy haer alle tegen my verbonden hadden: Ende verstaet hier insonderheyt de omliggende volckeren / als de Philistinen / die hem hateden: Ende de Amalekiten / die sijne Stadt Ziklag verbrandt hadden / 1. Sam. 21. Ja oock vele onder de Israeliten / die Saul hielpen / doe hy David verbolchde. 13 Dat is / my verlatende op den Heere mijnen noot-helper / Als Psal. 20. 6. Siet 2. Reg. 2. op v. 24. 14 T. w. met meerder macht ende gewelt / dan in 't eerste 15 Siet d'aenteeck. Deuter. 1. op v. 44. ende Ygel. Jes. 7. 18. 16 'Twelck haest aen brant komt / ende heet is / oock veel roocks eñ gekraecks geeft / nochtans terstont vergaet. Siet Eccl. 7. 6. Nah. 1. 10. 17 *Hebr.* stootende hadt ghy my gestooten. De Psalmist spreeckt hier sijnen vyant aen / die hem seer wreedelick mishandelt hadde. Siet Psal. 9. 7. Jesa. 12. 2. 18 D. die my sterckte geeft / alsoo dat ick tegen mijne vyanden kan bestaen. 19 D. de materie eñ stoffe van mijn gesanck. Siet Exod. 15. 2. 20 D. in de huysen. 21 T. w. van wegen de verlossinge die hy sijnen volcke gegeven heeft. 22 D. der overwinninge / als Psal. 98. 1. 23 Dat is / Godt de Heere. 24 Of / kracht, kloeckheyt, dapperheyt, als Psal. 108. 14. 25 D. Godt laett sijne kracht heerlick ende klaerlick blijcken / alsoo dat elck een de selve moet roemen ende prijsen. c Luc. 1. 51. 26 T. w. door het sweert ofte de hant mijner vyanden. 27 T. w. hoe wonderbaerlick dat hy my ende andere vroome lieden menichmael verlost ende beschermt heeft. 28 *Hebr.* kastijdende gekastijdt. 29 Eene aensprake aen de Priesters ende Levíten. 30 D. de poorten des Tabernakels / ende der heyliger plaetse / die daer om de poorten der gerechticheyt genoemt worden / om dat alleen de vroome eñ reyne behoorden daer in te komen / als blijckt v. 20. David en hadde eenen geruymen tijt in ende by den Tabernakel niet mogen verschijnen / vluchtende voor Saul / Nu mocht hy weder daer in comen / ende in de vergaderinge der godtsaligẽ verschijnen. 31 Ofte / dese poorte is des Heeren. Verst. de poorte des Tabernakels den Heere geheylicht. een voorbeelt des Heeren Iesu Christi / die de poorte der gerechticheyt is / ende des hemels / in welcken hy is ingegaen. d Iesa. 8. 14. ende 28. 16. Matt. 21. 42. Marc. 12. 10. Luc. 20. 17. Act. 4. 11. Rom. 9. 33. Ephes. 2. 20. 1. Pet. 2. 4, 7. 32 Verst. by desen steen voor eerst David / die eenen tijt lanck van de Vorsten in Israel / ende de voornaemste des Rijcks / is veracht ende verworpen geweest / doch de Heere heeft hem evenwel noch eyndelick tot het Coninckrijcke verheven / om het selve te regeren / ende als de hoeck-steen des selven te zijn: daer na / moet het van Christo, wiens voor-beeldt David geweest is / voornemelick verstaen worden / den welcken de Overpriesters / Schriftgeleerde / ende Overste des volcks / die als bouw-lieden over de kercke Godes gestelt waren / verworpen / vervolcht / ende gedoodt hebben: doch Godt heeft hem als een hooft / ende fondament over sijne kercke verordineert ende gestelt / die het gebouw des huyses t'samen bindt ende bevesticht. 33 T. w. dat de verworpene steen is geworden de principale steen van het huys des Heeren. 34 T. w. dat dien verachtten ende verworpenen steen nu so geacht ende verheven is. 35 T. w. in welcken dach David is Coninck geworden: Ende Christus door de Predicatie des H. Euangelij is bekent gemaeckt. 36 D. dien de Heere boven andere dagen heeft vereerlickt. aldus wort het woort maken, voor verheerlicken, oock genomen 1. Sam. 12. 6. Siet d'aent. aldaer. 37 De Euangelisten houden de Hebr. woorden Hosia-na, Matt. 21. 9, 15. ende Luc. 19. 38. 38 T. w. den Coninck David / ende den Heere Christo. wiens voor-beeldt hy is. 39 D. wy wenschen hem Godes segen: het is geloovelick / dat de Priesters / ende 't volck Godes / dese geluck-wenschinge den Coninck David gedaen hebben / als hy eerst de Coninclicke regeringe heeft aengevangen: Daer na heeft het volck de selve woorden Christo toe-geroepen / als hy sijne inkomste binnen Jerusalem gedaen heeft / Matt. 11. 9. 40 D. met macht ende autoriteyt van den Heere, Luc. 19. 38.

41 Dit schijnen te zijn de woorden der Priesteren / wiens ampt het was het volck te segenẽ in het huys des Heeren / Num. 6. 23. Deut. 10. 8. 1. Chro. 23. 13. Als of sy seyden / wy van 't huys des Heeren / dat is / wy Priesters / die ingestelt zijn tot opsienders in het huys des Heeren / ende diẽ het toekomt het volck des Heeren te segenen / wy segenẽ u / ô Coninck David / ende het volck dat by u is. Siet Psal. 72. op v. 15. 42 D. uyt den Tabernakel ten tijde Davids: Doch uyt den Tempel / ten tijde des Heeren Christi. 43 D. geluck / vreucht / troost / en blijtschap / in plaetse van droeffenisse ende jammer / als Esth. 8. 16. 44 D. bereyt u om het feest te houden / ende den Heere te offeren. 45 *Hebr.* Het feest. maer 't beteeckent hier het beest / ofte het offer / dat op dien feest-dach soude geoffert worden. 46 Dat is / soo vele / datmense moeste brengen ende binden tot aen de hoornen des altaers. 47 Siet d'aent. Exod. 27. 2. 48 Siet boven v. 1.

Psalm Cxix.

Dese Psalm wort afgedeylt in XXII deelen / ofte pausen / In elck deel zijn acht verskens / ende elck vs begint in 't Hebr. met die letter / daer mede het deel geintituleert wort / Alsoo namelick dat alle de versken des eersten deels beginnen met Aleph, ofte A. De versken van de tweede pause beginnen allegaer met Beth, B. ende soo voorts / volgens den Hebr. A. B, uyt welcke oorsake eenige onder de Geleerde / desen Psalm genoemt hebben Een A. B. der godtsalicheyt: Elck vs deses Psalms begrijpt in sich of eenen lof en prijs van Godes woort / van wegen eenige uytnemende hoedanicheyt des selven: Ofte eene betuyginge van Davids ongeveynsde liefde tot dat selvige: ofte andersins / een gebedt om genade / om sich daer nae te mogen schicken: Want tot een van dese drye / Te weten / Lof / Gebeden / of Betuyginge / konnen alle de versken deses Psalms gepast worden. Ende merckt dit / dat in elck vs deses Psalms / David vermeldet / of van Godes Wet / Insettingen / of / Ordonnantien / Bevelen / Getuygenissen / Geboden / Woort / Belosten / Wegen / Gerichten / Name / Gerechticheyt / Waerheyt / of yet diesgelijcx: uytgesondert alleen in het CXXII vs in het welcke hy Godt tot sijne hulpe ende bystant aenroept.

ALEPH.

1 WElgelucksalich zijn [1] de oprechte van wandel / [a] die in de Wet des HEEREN gaen.

2 Welgelucksalich zijnse / die sijne [2] getuygenissen onderhouden: [die] hem van gantscher herte soecken:

3 Oock [3] geen onrecht en wercken: [maer] wandelen [4] in sijne wegen.

4 [HEERE] ghy hebt geboden / [5] datmen uwe bevelen seer bewaren sal.

5 Och dat [6] mijne wegen gerichtt werden / om uwe insettingen te bewaren!

6 Dan en soude ick [7] niet beschaemt worden / wanneer ick mercken soude op alle uwe geboden.

7 Ick sal u loven in oprechticheyt des herten / als ick [8] de rechten uwer gerechticheyt geleert sal hebben.

8 Ick sal uwe insettingen bewaren: en [9] verlaet my niet al te seer.

BETH.

9 [10] Waer mede sal [11] de jongelinck sijn padt suyver houden? [12] Als hy [dat] houdt nae u woort.

10 Ick soecke u met mijn geheel herte / en laet my van uwe geboden niet afdwalẽ.

11 Ick hebbe uwe reden in mijn herte verborgen / op dat ick tegen u niet sondigen en soude.

12 HEERE / ghy zijt [13] gesegent / leert my uwe insettingen.

13 Ick hebbe met mijne lippen vertelt alle de rechten [14] uwes monts.

14 Ick ben vrolicker [15] in dẽ wech uwer getuygenissen / [16] als over allen rijckdom.

15 Ick sal [17] uwe bevelen overdencken: ende op [18] uwe paden letten.

16 Ick sal my selven vermaken in uwe

1 *Hebr.* De oprechte van wech, D. welcher wech oprecht is / D. die een oprecht leven voeren. a Psal. 1. 1. 2 Door de getuygenissen des Heeren, moetmen hier verstaen sijne Wetten / die hy sijnen volcke gegeven heeft / tot een getuygenisse sijner gunste / ende sijnes verbonts / 'twelck hy met haer opgericht hadde. 3 D. geene verkeerde onrechtveerdige wercken en doen. 4 D. in de wegen die hy hen bevolen eñ voorgeschreven heeft / Siet de aenteeck. 1. Reg. 11. op v. 33. 5 Dat een yeder sich beblijtige sijn leven nae uwe bevelen aen te stellen. 6 Dat is / Mijne gedachten / genegentheden / beraetslagingen / ende uytwendige daden / gericht, ofte / vast gemaeckt. 7 T. w. staende / of verschijnende voor u aenschijn / ô Heere. 8 D. de rechten die ons de gerechticheyt / die u behaechlick is / aenwijsen. 9 D. en ontrecht my uwe hant niet so verre / dat ick uwe Geboden verwerpẽ soude. Godt laett de sijne somwijlen struyckelen / op datse hare swackheyt te beter souden leeren kennen. 10 D. by wat middel. 11 D. sijnen wech alsoo aenstellen / dat hy recht en suyver zy. Hy spreeckt uytdruckelick van eenen jongelinck / (hoewel dit alle menschen aengaet) om dat de jonge luyden meest geneycht zijn haer te laten afleyden van den rechten wech / door de quade bewegingen des vleesches. 12 Of / Indien hy sich hout nae u woort. *Hebr.* houdende [dat] nae u woort. 13 D. Geprefen. 14 D. die ghy met uwen mont uytgesproken hebt. 15 D. van wegen den wech dien my uwe getuygenissen ofte geboden aenwijsen. 16 D. meer dan of ick al het goet / have / of rijckdom der werelt besate. 17 And. Van uwe bevelen spreken. 18 Te weten / Die ghy in uwe Wet uwen volcke hebt voor-geschreven.

insetr-

insettingen: [19] u woort en sal ick niet vergeten.

GIMEL.

17 [b] Doet wel by [20] uwen knecht/ [dat] ick leve/ ende u woort beware.

18 Ontdeckt [21] mijne oogen/ dat ick aenschouwe de wonderen van uwe Wet.

19 [22] Ick ben [c] een vreemdelinck op der aerde/ en verbergt uwe geboden voor my niet.

20 Mijne ziele is verbroken van wegen het verlangen nae uwe oordeelen tot aller tijt.

21 Ghy scheldt de vervloeckte hoovaerdige/ die van uwe geboden [23] afdwalen.

22 [24] Wentelt van my versmaetheyt ende verachtinge/ want ick hebbe uwe getuygenissen onderhouden.

23 [Als] selve de Vorsten sittende [25] tegens my gesproken hebben: heeft [26] uw' knecht uwe insettingen [27] betracht.

24 [d] Oock zijn uwe getuygenissen mijne vermakingen/ [ende] mijne raetslieden.

DALETH.

25 [28] Mijne ziele kleeft aen 't stof: [29] maeckt my levendich nae u woort.

26 [30] Ick hebbe [u] mijne wegen vertelt/ ende ghy hebt my verhoort/ [e] leert my uwe insettingen.

27 Geeft my den wech uwer bevelen te verstaen; op dat ick uwe wonderen betrachte.

28 Mijne ziele druypt wech van treurichheyt: [31] richt my op nae u woort.

29 Wendt van my [32] den wech der valsheyt/ ende [33] verleent my genadelick uwe Wet.

30 Ick heb' verkoren [34] den wech der waerheyt/ uwe Rechten hebbe ick my voorgestelt.

31 Ick kleve vast aen uwe getuygenissen: ô HEERE/ en beschaemt my niet.

32 Ick sal den wech uwer geboden loopen/ [35] als ghy mijn herte verwijdet sult hebben.

HE.

33 HEERE/ Leert my den wech uwer insettingen/ ende ick sal hem houden [36] ten eynde toe.

34 Geeft my 't verstant/ ende ick sal uwe Wet houden/ ja ick salse onderhouden met gantscher herte.

35 Doet my treden op het padt uwer geboden: want daer inne heb' ick lust.

36 Neycht mijn herte tot uwe getuygenissen/ ende niet tot [37] giericheyt.

37 [38] Wendt mijne oogen af datse geen [39] ydelheyt en sien: [40] maeckt my levendich [41] door uwe wegen.

38 Bevesticht uwe toesegginge aen uwen knecht/ [42] die uwe vreese toegedaen is.

39 [43] Wendt mijne smaetheyt af/ die ick vreese: Want uwe rechten zijn [44] goet.

40 Siet/ [45] ick hebbe een begeerte tot uwe bevelen/ maeckt my levendich door uwe gerechticheyt.

VAU.

41 Ende dat my uwe goedertierenheden overkomen/ ô HEERE: [46] u heyl/ nae uwe toesegginge.

42 [47] Op dat ick mijnen smader [48] wat hebbe te antwoorden/ want ick vertrouwe op u woort.

43 Ende en ruckt [49] het woort der waerheyt van mijnen mont niet al te seer/ want ick hope op uwe rechten.

44 So sal ick uwe Wet steets onderhouden/ eeuwichlick ende altoos.

45 Ende ick sal wandelen [50] inde ruymte: om dat ick uwe bevelen gesocht hebbe.

46 Oock sal ick [51] voor Coningen spreken van uwe getuygenissen/ ende my niet schamen.

47 Ende ick sal my vermaken in uwe geboden/ die ick lief hebbe.

48 Ende ick sal mijne handen [52] opheffen nae uwe geboden/ die ick lief hebbe/ ende [53] ick sal uwe insettingen betrachten.

ZAIN.

49 Gedenckt [54] des woorts tot uwen knecht [gesproken]/ op het welcke ghy my hebt doen hopen.

50 Dit is mijn troost in mijne elende: want uwe toesegginge heeft my levendich gemaeckt.

51 De hoovaerdige hebben my boven maten seer bespott: [nochtans] en ben ick van uwe wet niet geweken.

52 Ick hebbe gedacht/ ô HEERE/ aen [55] uwe oordeelen/ [56] van outs aen/ ende hebbe my getroost.

53 [57] Groote beroeringe heeft my bevangen [58] van wegen de godtloose/ die uwe wet verlaten.

54 Uwe insettingen zijn my [59] gesangen geweest/ [60] ter plaetse mijner vreemdelinckschappen.

55 [f] HEERE/ des nachts ben ick uwes naems gedachtich geweest/ ende hebbe uwe wet bewaert.

56 [61] Dat is my geschiet/ om dat ick uwe bevelen bewaert hebbe.

CHETH.

57 De HEERE is [62] mijn deel/ ic hebbe geseyt/ dat ick uwe woorden sal bewarē.

58 Ick hebbe u aenschijn [63] eernstelick gebeden van gantscher herten/ zijt my genadich nae uwe [64] toesegginge.

59 Ick hebbe [65] mijne wegen bedacht/ ende hebbe mijne voeten gekeert tot uwe getuygenissen.

60 Ick hebbe gehaest/ ende niet vertraecht uwe geboden te onderhouden.

61 De godtloose [66] hoopen hebben my berooft: [nochtans] en hebbe ick uwe wet niet vergeten.

62 [67] Ter middernacht stae ick op/ om u te loven voor de rechtē uwer gerechticheyt.

63 Ick ben een geselle aller die u vreesen/ ende dier die uwe bevelen onderhoudē.

64 HEERE/ de aerde is vol van uwe goedertierenheyt: leert my uwe insettingen.

TETH.

65 Ghy hebt by uwen knecht goet gedaen: HEERE/ [68] nae u woort.

66 Leert my [69] eenen goeden sin ende wetenschap: want ick hebbe aen uwe [70] geboden gelooft.

67 Eer ick [71] verdruckt wert/ [72] dwaelde ick: maer nu onderhoude ick [73] u woort.

19 Of/ uwe woorden.
b Psal. 116. 7. Psal. 103. 2.
20 Dat is/ by my/ die u knecht ben.
21 Niet soo seer de vleeschelicke oogen/ als de oogen des verstants/ aldus bekennende sijne aengeborene blintheyt ende verdorventheyt. siet 1. Corint. 2. 14.
22 Als of hy seyde/ Ick ben als een arm pilgrim ende wandelaer/ niet wetende noch kennende den wech dien ick moet in gaen/ daerom bid' ick u/ ô Heere/ dat ghy my wilt leeren ende leyden door uwe wetten. siet Psal. 39. op v. 13.
c Genes. 47. 9. 1. Chron. 29. 15. Psal. 39. 13. Hebr. 11. 13.
23 T. w. moetwillichlick.
24 *Hebr.* Rolt af van op my.
25 Haer t'samen beraetslagende hoe sy my tē verderve brengen mochten.
26 D. ick/ die uwen knecht ben.
27 D. overleyt/ bedacht/ gepractiseert. siet vov. v. 15. ende Psal. 1. 2. ende dit is te mercken op dit woort desen gantschen Psalm door.
d Psal. 43. 4.
28 Dat is/ Ick ben schier doot/ ende in den stof der aerde begraven. hier mede geeft de Prophete te kennē een seer swaer ende sorgelick lyden/ Siet Psal. 44. 26.
29 Of/ Behoudt my in het leven nae u woort. D. nae uwe belofte.
30 Ick hebbe u/ ô Heere/ mijne handelingē ende gelegentheden geopenbaert/ eñ mijne saken u t'eenemael bevolen/ biddende dat ghy de selve altemael wildet richten ende stieren nae uwen heyligen ende goeden wille/ ende tot mijner salicheyt.
e Psal. 25. 4. ende 27. 11. ende 86. 11.
31 Of/ Bevesticht my. als v. 38. ende v. 106.
32 By den wech der valscheyt machmen hier verstaen valsche leeringen eñ insettingen/ die tegens Godes Wet ende Ordinantien strijdē/ gelijc stracx v. 30. by den wech der waerheyt, de rechte leere ende geboden/ die ons getrouwelick ter salicheyt leyden/ te verstaen zijn.
33 D. Doet my de genade/ dat ick my steets aen uwe Wet houde.
34 Desen wech is de gehoorsaemheyt der geboden Godes. Siet d'aent. 1. Reg. 8. 36.
35 D. als ghy my met wijsheyt sult verrijckt ende overvloedelick begaeft hebben/ als 1. Reg. 4. 29. Of/ met troost gestreckt sult hebben/ als Iesa. 60. 5. Of/ met liefde/ als 2. Cor. 6. 11.
36 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick de hiele, of/ de voetsole: oneygentlick het eynde: Ende somtijts belooninge, of/ vergeldinge. Siet Psal. 19. op v. 12.
37 Onder den name van giericheyt worden verstaen alle andere ondeuchden/ om dat de giericheyt is de wortel van alle quaet.
38 *Hebr.* Doet voorby-gaen, of/ doorgaen. als v. 39.
39 Als daer zijn wellusten/ schoonheyt/ rijckdom/ of eere deser werelt. Siet Job 15. v. 31.
40 And. maeckt dat ick leve in uwe wegen.
41 Dat is/ Door de leere uwes woorts.
42 *Hebr.* die tot, nae, ofte/ in uwe vreese is.
43 Of/ doet mijne smaetheyt voorby-gaen, of doorgaen/ of passeren.
44 D. rechtveerdich ende billick/ daeromme wil hy seggen/ en sult ghy die niet laten te schande komen die u dienen/ gelijck ick doe.
45 D. ick ben begeerich/ ende beneerstige my om alle uwe geboden in al mijnen handel ende wandel te gehoorsamen.

46 T. w. daer mede ghy my behout ende verlost/ dat ick niet t'onder en gae.
47 D. op dat ick mijnen tegen-partijders doe blijcken/ dat mijne hope ende vertrouwen op u niet ydel nochte vergeefs geweest zy/ gelijck sy my verweten hebben.
48 Of/ een woort hebbe te antwoorden.
49 D. dat woort 't welck de waerheyt leert/ T. w. de ware leere van Godt/ ende sijnen Godts-dienst.
50 D. vry/ buyten dwanck of schrick/ als Psal. 4. 2. ende 18. 20. ende 118. 5.
51 Dat is/ in de tegenwoordicheyt van Coningen.
52 T. w. om nae uwe geboden te grijpen/ uyt groote begeerte/ die ick tot de selve hebbe. Of/ ick sal mijne handen aen het werck slaen/ om uwe geboden met der daet te doen eñ te gehoorsamen.
53 Of/ Ick sal van uwe insettingen spreken.
54 D. der belofte/ die ghy uwen knecht gedaen hebt.
55 Door de welcke ghy de godtloose gestraft ende uwe kinderen verlost ende bewaert hebt.
56 *Hebr.* van eeuwicheyt. D. van den beginne der werelt geplecht.
57 Of/ Een brandende storm, of/ een storm-wint. D. eene groote beroerte des herten.
58 T. w. als ick gedencke hoe swaerlick dat sy sondigen/ ende hoe sware straffen dat sy te verwachten hebben.
59 D. de materie mijner Psalmen ende gesangen.
60 *Hebr.* in't huys, of/ ten huyse. T. w. ter plaetse daer ick hier en daer als vreemdelinck en balling hebbe moeten dwalen.
f Psal. 16. 7. ende 42. 9.
61 D. dat ick mijnē nacht-ruste selve gebroken hebbe om op u te dencken/ v. 55. dat is gesproten uyt den yver dien ick hebbe tot de onderhoudinge uwer geboden. Siet Psal. 1. op v. 2.
62 D. het sal my soo lief zijn/ als eenen mensche sijn erfdeel pleecht te zijn. And. Heere, Ick hebbe geseyt, mijn deel sal zijn uwe woorden te bewaren.
63 Siet d'aenteeck. Job 11. v. 19.
64 D. belofte.
65 D. mijne aenslagen ende daden/ al mijn doen en laten/ alle mijne gedachten/ woorden/ ende wercken/ of ick my ergens in tegen uwe Wetten mochte vergrepen hebben: Ende indien Ja/ dat ick my stracx wederom op uwe onfeylbare wegen begeven mochte.
66 Siet d'aenteeck. 1. Sam. 10. v. 5. ende 10.
67 Hy wil seggen/ dat hy den tijt die tot lichamelicke ruste verordineert was/ ende dien andere lieden met slapen toebrachten/ hy wakende ter eere Godes besteedde/ als v. 7.
68 D. nae uwe belofte/ als vov. v. 25.
69 Of/ goet verstant. *Hebr.* goetheyt des verstants. of/ des sins.
70 D. beloften.
71 Ofte/ vernedert.
72 De boose lusten mijnes vleesches volgende.
73 D. uwe geboden.

68 Ghy

68 Ghy zijt goet ende goet-doende; leert my uwe insettingen.

69 De hoovaerdige hebben leugens tegens my gestoffeert: [doch] ick beware uwe bevelen van gantscher herte.

70 Haer herte [74] is vett als smeer: [maer] ick hebbe vermaeck [in] uwe wet.

71 'T is my goet dat ick [75] verdruckt bē geweest/ op dat ick uwe insettingen leerde.

72 De Wet uwes monts is my beter/ dan [76] [g] duysenden van gout ofte silver.

IOD.

73 [h] Uwe [77] handen hebben my gemaeckt ende bereydt: maeckt my verstandich/ op dat ick uwe geboden leere.

74 Die u vreesen [78] sullen my aensien/ ende haer verblijden/ [79] om dat ick op u woort gehoopt hebbe.

75 Ick weet/ HEERE/ dat uwe gerichten [80] de gerechticheyt zijn: ende dat ghy my uyt getrouwicheyt verdruckt hebt.

76 Laet doch uwe goedertierenheyt zijn om my te troosten/ nae uwe toeseggingen aen uwen knecht.

77 Laet my uwe barmherticheden overkomen/ op dat ick leve: Want uwe Wet is [81] al mijne vermakinge.

78 Laet de hoovaerdige beschaemt worden/ om datse my met leugen nedergestooten hebben: [doch] ick betrachte uwe geboden.

79 [82] Laetse tot my keeren die u vreesen: ende die [83] uwe getuygenissen [84] kennē.

80 Laet mijn herte oprecht zijn tot uwe insettingen/ op dat ick niet beschaemt en worde.

CAPH.

81 [85] Mijne ziele is besweken van verlangen nae u heyl: [86] op u woort heb ick gehoopt.

82 Mijne oogen zijn beswecken van verlangen nae uwe toeseggingen ter wijle ick seyde/ Wanneer sult ghy [87] my vertroosten?

83 Want [88] ick ben geworden als een lederen sack in den roock: [doch] uwe insettingen en hebbe ick niet vergeten.

84 Hoe sullen [89] de dagen uwes knechts [vele zijn]? wanneer sult ghy [90] recht doen over mijne vervolgers?

85 De hoovaerdige [91] hebben my puttē gegravē/ [92] 'twelck niet en is nae uwe wet.

86 Alle uwe geboden [93] zijn waerheyt: sy vervolgen my met leugen/ helpt my.

87 Sy hebben my bynae vernietigt [94] op de aerde/ maer ick en hebbe uwe bevelen niet verlaten

88 Maeckt my levendich nae uwe goedertierenheyt/ dan sal ick [95] 't getuygenisse uwes monts onderhouden.

LAMED.

89 O HEERE/ u woort bestaet in der eeuwicheyt in de hemelen.

90 [i] Uwe getrouwicheyt is van geslachte tot geslachte/ ghy hebt de aerde vast gemaeckt/ ende sy blijft staen:

91 [96] Nae uwe ordinantien blijven [97] sy [noch] heden staen/ want sy alle [98] zijn uwe knechten.

92 Indien uwe Wet niet en ware geweest al mijne vermakinge/ ick ware in mijnen druck [99] al lange vergaen.

93 Ick en sal uwe bevelen in der eeuwicheyt niet vergeten/ want door de selve hebt ghy my levendich gemaeckt.

94 Ick ben uwe/ behoudt my/ want ick hebbe uwe bevelen gesocht.

95 De godtloose hebben op my gewacht/ om my te doen vergaen: ick neme acht op uwe getuygenissen.

96 In [100] alle volmaecktheyt hebbe ick een eynde gesien: [maer] u [101] gebodt is seer wijt.

MEM.

97 Hoe lief hebbe ick uwe Wet! sy is [102] mijne betrachtinge den gantschen dach.

98 [103] Sy maeckt my door uwe geboden wijser dan mijne vyanden zijn/ want [103] sy is in eeuwicheyt by my.

99 Ick ben [104] verstandiger dan alle mijne Leeraers/ om dat uwe getuygenissen mijne [105] betrachtinge zijn.

100 Ick ben voorsichtiger dan de ouden/ om dat ick uwe bevelen bewaert hebbe.

101 Ick hebbe mijne voeten [106] geweert van alle quade [107] paden/ op dat ick u woort soude onderhouden.

102 Ick en ben niet geweken van uwe rechten/ want ghy hebt my geleert.

103 Hoe [k] soet zijn uwe [108] redenen mijn gehemelte geweest! meer dan honich mijnen monde.

104 Uyt uwe bevelē krijge ick verstant/ daeromme hate ick [109] alle leugen-paden.

NUN.

105 U woort is een [110] lampe voor mijnen [111] voet/ ende een licht voor mijnen padt.

106 [l] Ick hebbe geswooren/ ende sal't bevestigen/ dat ick onderhouden sal [112] de rechten uwer gerechticheyt.

107 Ick ben gantsch seer verdruckt/ HEERE/ maeckt my levendich nae u woort.

108 Laet u doch/ ô HEERE/ welgevallen de [113] vrywillige offerhanden mijnes monts: ende leert my uwe rechten.

109 [114] Mijne ziele is gedueriglick in mijne hant: nochtans en vergete ick uwe Wet niet.

110 De godtloose hebben my eenen strick [115] gelept: nochtans en ben ick niet afgedwaelt van uwe bevelen.

111 Ick hebbe uwe getuygenissen genomen [116] tot eene eeuwige erve: want sy zijn mijnes herten vrolickheyt.

112 Ick hebbe mijn herte geneygt [117] om uwe insettingen eeuwelick te doen/ [118] ten eynde toe.

SAMECH.

113 Ick hate [119] de quade rancken/ maer hebbe uwe Wet lief.

114 [120] Ghy zijt mijne schuyl-plaetse/ ende [121] mijn schilt/ op u woort hebbe ick gehoopt.

115 Wijckt van my/ ghy boosdoenders/ dat ick de geboden mijnes Godts moge bewaren.

116 Ondersteunt my [122] nae uwe toeseggingen/ op dat ick leve: ende laet my niet beschaemt worden over mijne hope.

117 Ondersteunt my/ so sal ick behouden zijn/ dan sal ick my steets in uwe insettingen [123] vermaken.

118 Ghy vertreedt alle de gene/ die van uwe insettingen af-dwalen/ want haer bedroch is [124] leugen.

119 [125] Ghy doet alle godtloose der

aerde

---

74 T. w. door dien sy nae den vleesche soo wel varen/ eñ soo grooten voorspoet hebben/ welcken sy misbruycken/ ende daer door heel ongevoelick ende dom zijn geworden/ geenen lust hebbende tot het overleggen der wet Godes. Psal. 17. 10. eñ 73. 7. Iob 15. 27. Siet Deut. 33. op v. 15.
75 T. w. met kruys ende tegenspoet. alsoo oock vov. v. 67.
76 D. veel duysent stucken gouts ende silvers. Psal. 68. 31. staet. ...... dan stucken silvers.
g Psal. 19. 11.
h Iob 10. 9. Psal. 139. 13.
77 Menschelicker wijse van Godt gesproken. Siet Iob 14. 15.
78 T. w. als eenen patroon of exempel der genadiger hulpe ende verlossinge/ die ghy den genen doet/ die op u hopen/ ende uwe geboden lief hebben.
79 D. om dat ick op 't woort uwer toeseggingе soo lange/ doch niet te vergeefs/ gewacht hebbe.
80 De sin is: Heere/ of ghy my schoon met swaer kruys getuchticht hebt/ so en hebt ghy daer mede niet gehandelt tegen uwe gerechticheyt ende waerheyt/ maer veel meer hebt ghy daer door uwe gunste te mywaerts bewesen/ want sulcke kastijdingen hebben my tot beterschap des levens gedient/ eñ derhalvē zijn sy my goet ende voorderlick geweest. 1. Cor. 10. 13.
81 *Hebr.* mijne vermakingen.
82 D. datse haer by my voegen/ ende dat sy het met my houden/ verlatende der boosen geselschap.
83 D. uwe wetten ende woorden/ door de welcke ghy uwen wille betuycht ende te kennen geeft.
84 D. achten/ lief en weert houden.
85 Siet 1. Sam. 13. d'aenteeck. op v. 39. eñ Iob 19. op v. 27. ende Psal. 84. 3.
86 Dat is/ nae de volbrenginge van het woort uwer belofte/ als vov. v. 25.
87 T. w. my gevende het gene ick van u bidde eñ verwachte.
88 De sin is: van wegen mijn langduerich leedt ende tegenspoet/ ben ick verdrooght/ ende mijn vel is t'samen gekrompen/ ende swart geworden/ gelijck leder dat lange inden roock hangt. Prov. 17. 22.
89 T. w. de dagen mijner elende.
90 D. mijne vyanden ende vervolgers straffen.
91 T. w. Op dat ick in de selve soude vallen ende vergaen. als of hy seyde/ sy staen listichlick nae mijn leven. siet Psal. 35. 7.
92 And. die niet en [doen] nae uwe wet.
93 De sin is: sy zijn de waerheyt/ of de getrouwicheyt selve: Sy houden ons op het alder-getrouwste voor/ het gene dat waer/ goet/ recht/ ende heylich is.
94 Maer niet in den hemel. siet Matth. 10. 28. Luc. 10. 20.
95 D. de geboden die ghy met uwen mont uytgesproken ende ons bevolen hebt.
i Eccl. 1. 4.
96 D. Gelijck u dat eens heeft geliest te ordineren ende te wijsen/ als Psal. 33. 9.
97 T. w. hemel ende aerde.
98 D. Hemel ende aerde/ ende al watter in is/ moet tot uwen dienste staen.
99 *Hebr.* doe, ofte/ alsdan.
100 D. alle geschapene dingen/ hoe volmaeckt datse oock wesen mogen/ hebben haer eynde ofte bepalinge.
101 D. aengaende de wijsheyt die ghy ons openbaert in u woort ende geboden/ die en heeft noch eynde/ noch bepalinge.
102 D. de materie mijner meditatien/ ofte overdenckingen/ ende mijner propoosten.
103. 103 T. w. uwe wet. And. Ghy, te weten/ ô Godt.
104 Of/ kloecker, voorsinniger, vernuftiger.
105 Siet v. 97.
106 Of/ afgehouden.
107 *Hebr.* padt.
k Psal. 19. 11. Prov. 8. 11.
108 *Hebr.* reden. D. elck een van uwe redenen.
109 *Hebr.* allen padt des leugens, of/ der valscheyt.
110 Of/ Lanteern; keerse. Prov. 6. 23.
111 D. voeten.
l Nehem. 10. 29.
112 D. uwe rechtveerdige rechten.
113 D. mijn gebedt ende danckseggingе/ als Levitic. 22. 18. Num. 29. 39. Psal. 54. 8. 2. Chro. 31. 14. Amos 4. 5.
114 Siet de aent. Judic. 12. 3. ende 1. Sam. 19. 5. ende 28. 21. Iob 13. 14.
115 *Hebr.* gegeven.
116 D. voor mijn beste ende bestendichste goet.
117 D. om te doen dat uwe insettingen bevelen.
118 Siet de aent. vov. v. 33.
119 Of/ de dobbelhertige gepeynsen, of/ [de ydele] gedachten, of/ de door malkanderen loopende gedachten. D. de maniere van doen der gener die met alle winden waeyen/ ende die soecken twee yesen op haren boge te hebbē. Het hebreeusch woort beteeckent eygentlick rancken, of tacken, die met menichte in eenē boom door malkanderen loopen. siet d'aent. 1. Reg. 18. 21.
120 D. ghy, ô Heere/ zijt het/ onder wiens vleugelen ick schuyle ten tijde van perikel ende vervolginge.
121 D. die my beschutt eñ beschermt.
122 Of/ door, in 't hebr. is Caph of Beth. d'eerste beteeckent nae, d'ander door.
123 Ofte/ dan sal ick steets uwe insettingen aenschouwen.
124 D. bedriechlick, want sy en verkrijgen niet door haer bedroch dat sy hoopten.
125 Ghy doet wech, *Hebr.* ghy doet ophouden, of rusten.

aerde wech/ [als] [126] schuym/ daerom hebbe ick uwe getuygenissen lief.

120 [127] [Het hayr] mijnes vleesches is te berge geresen [128] van verschrickinge voor u/ ende ick hebbe gevreest voor uwe oordeelen.

AJIN.

121 Ick hebbe recht ende gerechticheyt gedaen: en geeft my niet over aen mijne onderdruckers.

122 [129] Weest borge voor uwen knecht/ ten goede: en laet de hoovaerdige my niet onderdrucken.

123 Mijne oogen zijn beswijcken/ van verlangen nae u heyl/ ende [130] nae de toeseggingе uwer rechtveerdicheyt.

124 Doet by uwen knecht nae uwe goedertierenheyt/ ende leert my uwe insettingen.

125 Ick ben uw' knecht/ maeckt my verstadich/ ende ick sal uwe getuygenissen kennen.

126 'T is tijt [131] voor den HEERE dat hy wercke/ [want] [132] sy hebben uwe Wet [133] verbroken.

127 Daerom [134] hebbe ick uwe geboden lief/ meer dan gout/ ja meer dan het fijnste gout.

128 Daerom hebbe ick [135] alle [uwe] bevelen/ van alles/ voor recht gehouden: [maer] [136] allen valschen padt hebbe ick gehaett.

PE.

129 Uwe getuygenissen [137] zijn wonderbaer/ daerom bewaertse mijne ziele.

130 m De [138] openinge uwer woorden geeft licht/ de slechte verstandich makende.

131 [139] Ick hebbe mijnen mont wijdt open gedaen/ ende gehijgt: want ick heb [140] verlangt nae uwe geboden.

132 Siet my aen/ weest my genadich/ [141] nae het recht aen de gene die uwen Name beminnen.

133 [142] Maeckt mijne voetstappen vaste in uwen woorde: ende en laet geene ongerechticheyt over my heerschen.

134 Verlost my van des menschen [143] overlast/ ende ick sal uwe bevelen onderhouden.

135 [144] n Doet u aengesichte lichten over uwen knecht/ ende leert my uwe insettingen.

136 [145] Water-beken vlieten af uyt mijne oogen/ om dat [146] sy uwe Wet niet en onderhouden.

TSADE.

137 HEERE/ Ghy zijt rechtveerdich/ ende elck een uwer oordeelen is recht.

138 Ghy hebt [147] de gerechticheyt uwer getuygenissen/ ende de waerheyt [148] hoochlick geboden.

139 Mijnen yver [149] heeft my doen vergaen/ om dat mijne wederpartijders uwe woorden vergeten hebben.

140 o U woort is [150] seer geloutert/ ende uwe knecht heeft het lief.

141 Ick ben kleyn ende veracht/ [doch] uwe bevelen en vergete ick niet.

142 Uwe gerechticheyt is gerechticheyt in eeuwicheyt/ ende [151] uwe Wet is de waerheyt.

143 Benauwtheyt ende angst [152] hebben my getroffen/ [doch] uwe geboden zijn mijne vermakingen.

144 De gerechticheyt uwer getuygenissen is in der eeuwicheyt: doetse my verstaen/ so sal ick leven.

KOPH.

145 Ick hebbe van gantscher herte geroepen: Verhoort my/ o HEERE/ ick sal uwe insettingen bewaren.

146 Ick hebbe u aengeroepen/ verlost my/ ende ick sal uwe getuygenissen onderhouden.

147 p Ick [153] ben de [morgen]-schemeringe voorgekomen/ ende hebbe geschrey gemaeckt: op u woort hebbe ick gehoopt.

148 q Mijne [154] oogen comẽ de [nacht]-wakẽ te vooren/ om uwe reden te betrachtẽ.

149 Hoort mijne stemme nae uwe goedertierenheyt/ o HEERE/ maeckt my levendich nae u [155] recht.

150 Die [156] quade practijcken na-jagen/ [157] genaken [my]: sy wijcken verre van uwe Wet.

151 [Maer] ghy HEERE zijt [158] nae by: ende alle uwe geboden zijn waerheyt.

152 Van outs hebbe ick geweten van uwe getuygenissen/ dat [159] ghyse in eeuwicheyt gegrondet hebt.

RESCH.

153 Siet mijne elende aen/ ende helpt my uyt/ want uwe Wet en hebbe ick niet vergeten.

154 [160] Twistet mijne twist-sake/ ende verlost my: maeckt my levendich/ nae uwe toeseggingе.

155 Het heyl [161] is verre van de godtloose/ want sy en soecken uwe insettingen niet.

156 HEERE/ uwe barmhertichheden zijn [162] vele: maeckt my levendich [163] nae uwe rechten.

157 Mijne vervolgers ende mijne wederpartijders zijn vele/ [maer] van uwe getuygenissen en wijcke ick niet.

158 Ick hebbe gesien [164] de gene die trouwloosliсk handelen/ ende 't verdroot my datse u woort niet en onderhielden.

159 Siet aen/ dat ick uwe bevelen lief hebbe/ o HEERE/ maeckt my levendich nae uwe goedertierenheyt:

160 [165] Het begin uwes woorts is waerheyt/ ende in der eeuwicheyt is al 't recht uwer gerechticheyt.

SCHIN.

161 De Vorsten hebben my vervolgt sonder oorsake: maer [166] mijn herte heeft gevreest voor u woort.

162 Ick ben vrolick over uwe toeseggingе/ als eener die eenen grooten buyt vint.

163 Ick hate de valscheyt/ ende hebber eenen grouwel van: [maer] uwe Wet hebbe ick lief.

164 Ick love u [167] sevenmael 's daegs/ over de rechten uwer gerechticheyt.

165 Die uwe Wet beminnen/ hebben grooten vrede/ ende [168] sy en hebben geenen aenstoot.

166 O HEERE/ ick hope op u heyl/ ende doe uwe geboden:

167 Mijne ziele onderhoudt uwe getuygenissen/ ende ick hebse seer lief:

126 T. w. dat men wech werpt/ als nergens toe deugende. Het is een maniere van spreken genomen by gelijckenisse van de gene die metalen raffineren/ of suyveren. Siet Jesa. 1. 25. Ezech. 22. 18/ ... 22. Mal. 3. 3. Prov. 25. 4/5. And. Het schuym [M.] alle de godtloose der aerde, hebt ghy te niete gemaeckt.

127 Dit is hier by gevoecht uyt Job 4. 15. Anders mijn vleesch schiddet, bevet, zittert.

128 *Hebr.* Van uwe verschrickinge. T. w. als ick gedencke de groote gestrengicheyt/ die ghy over de godtloose oeffent.

129 T. w. dat hem geen quaet wedervaren en sal/ ende hanthaeft ende beschermt hem tegen alle sijne vyanden. ofte: weest uwen knecht soet, ofte lieflick.

130 Of/ nae uwe rechtveerdige toeseggingе, T. w. die ghy rechtveerdelick ende trouwelick wilt houden.

131 Of/ dat de Heere wercke. D. dat hy sijne macht betoone ende doe blijcken/ of/ dat hy doe 'tgene dat hy my beloofst heeft.

132 Te weten/ mijne stoute wederpartijders/ van de welcke vss. 121/ ende 122, gesproken is.

133 D. Sy verwerpense/ ende en houdense van geener weerde.

134 Als of hy seyde; Ick en late niet uwe geboden lief te hebben/ al wordense van de boose vernietieht: maer ick hebse des te liever ende weerder.

135 T. w. die ghy gemaeckt hebt/ van wat saken die oock zijn/ sonder onderscheyt/ of uytneminge. And. daerom hebbe ick de bevelen van alles, of/ in alles verbetert. And. Ick hebbe alle de bevelen van alle (T. w. van alle menschen) verbetert, T. w. nae 't richtsnoer van uwe wet.

136 Of/ allen wech der leugenen.

137 *Hebr.* zijn wonderen.

m Psal. 19. 19.

138 Of/ inganck. D. wanneer men maer d'eerste beginselẽ van uwe wet gesmaeckt heeft/ so haest alsmense komt te lesen/ ofte t'ondersoecken/ so krijchtmen terstont groote kennisse door de kracht/ ende werckinge des Heyligen Geestes.

139 De sin is: Ick hebbe uwe leere met sulcke begeerte aengenomen/ als den besten dranck diemen my soude mogen geven/ om my te laven in eenen seer grooten dorst: Of/ het is eene gelijckenisse genomẽ van eenen mensche/ die hem seer haestet/ om yewers daer hy seer groot verlangen nae heeft/ te komen/ ende sijnen mont open doet/ om in 't loopen sijnen adem beter te halen. Of/ Ick hebbe gesmackt nae, &c. siet Psal. 56. 2.

140 Of/ geD. gelijck ghy gewoone zijt te doen: Ofte/ als het recht ende betamelick is. Siet d'aent. Genes. 40. 13.

141 Ofte/ nae 't gebruyck.

142 D. geeft dat ick sonder struyckelen mach wandelen in uwe wegen/ ende doen na u woort.

143 Of/ onderdruckinge.

144 D. aensicht my met een schoon ende klaer/ ofte blijde gelaet: toont my een teecken uwer goedertierenheyt. Siet d'aenteeck. Num. 6. 25.

n Psal. 4. 7.

145 D. overvloedige tranen.

146 T. w. de godtloose/ als v. 158.

147 And. uwe rechtveerdige getuychenissen.

148 *Hebr.* seer.

149 Of/ heeft my onderdruckt. Siet Psal. 10. 10.

o 2. Sam. 22. 31. Psal. 12. 7. ende 18. 31. Prov. 30. 5.

150 T. w. gelijck het gout ende silver door het vyer gesuyvert ende geloutert wert.

151 D. uwe wet is enckele waerheyt/ Ja soo waerachtich als de waerheyt selve. Siet een gelijcke spreucke Joh. 17. 17.

152 *Hebr.* hebben my gevonden; als Psal. 116. 3.

p Psal. 5. 4. ende 88. 14. ende 130. 6.

153 *Hebr.* Ick hebbe de schemeringe (Te weten/ de schemeringe des dageraets) voor-gekomen. Siet d'aent. 2. Reg. 7. 5.

q Psal. 63. 2, 7. ende 90. 4.

154 Dat is/ ick ben eer wacker geweest/ dan de verscheydene nacht-waken/ ofte/ de morgen-waken aenkomen. Vgelijckt Psal. 63. 7.

155 'T welck vereyscht/ dat ghy eenen onschuldigen voorstaet tegen sijne boose verdruckers. And. nae uwe wijse: alsoo ond. v. 156.

156 D. die de lasteringe met vlijt soecken ende na-jagen.

157 D. sy zijn my op de hielen/ somen gemeenelick seyt: Te weten/ om my te beschadigen.

158 T. w. met uwe hulpe/ allen die op u vertrouwen.

159 D. datse soo vaste ende bestendich zijn/ datse niemant sal omme-stooten/ ofte te niete kunnen doen. Christus seyt/ hemel ende aerde sullen vergaen, maer mijne woorden sullen blijven staen.

160 Siet Psal. 35. 1, d'aenteeck. op v. 1.

161 Of/ zy.

162 Of/ groot.

163 Vergel. boven v. 149.

164 D. die/ die van u zijn afgevallen/ ende by de welcke noch trouwe/ noch geloove te vinden en is.

165 D. het is uyt de waerheyt voortgekomen/ ende sal voorts in eeuwicheyt de waerheyt blijven. *Hebr.* 't hooft, ofte/ 't hooft-stuck.

166 De sin is: Ick en hebbe de menschen niet gevreest/ maer hebbe alleen gevreest yets te doen tegen u woort. Siet Matt. 10. 28.

167 D. dickwijls, als Levit. 26. 18. 1. Sam. 2. 5. Prov. 24. 16. ende 26. 25.

168 Siet 1. Joh. 2. v. 10.

168 Jck onderhoude uwe bevelen/ ende uwe getuygenissen: want [169] alle mijne wegen zijn voor u.

169 Dat is / alle mijne gedachten / woorden / ende wercken zijn u bekent/ daerom wandele ick oprechtelick voor u/ als diens oogen het al sien.

THAU.

169 O HEERE/ laet mijn geschrey voor u aenschijn genaken/ maeckt my verstandich nae u woort.

170 Laet mijn smeecken voor u aenschijn komen/ [170] reddet my nae uwe toeseggingे.

171 Mijne lippen sullen [uwen] lof [171] overvloedelick uytstorten/ als ghy my uwe insettingen sult geleert hebben.

172 Mijne tonge sal sprake houden [172] van uwe reden/ want alle uwe geboden zijn rechtveerdicheyt.

173 Laet uwe hant [173] my te hulpe komen/want ick hebbe uwe bevelen verkoren.

174 O HEERE/ ick verlange [174] nae u heyl/ ende [175] uwe Wet is al mijne vermakinge.

175 Laet [176] mijne ziele leven/ en sy sal u loven/ende [177] laet uwe rechten my helpen.

176 [r] Jck [178] hebbe gedwaelt [179] als een verlozen schaep: [180] soeckt [181] uwen knecht/ want uwe geboden en hebbe ick niet vergeten.

170 T. w. uyt mijn lijden ende verdriet.
171 Of/ uytbobbelen, uytgieten. Dat is / overvloedelick uytspreken/ gelijck een fonteyne water uytgeeft. siet Psal. 19. op v. 3.
172 D. Van uwe geboden / gelijcker stracks volcht.
173 Of/ komen om my te helpen.
174 D. nae uwe verlossinge.
175 Als vov. v. 77.
176 D. my/ vgel. Jud. 16. 30.
177 Hy wil seggen/ laet my dat voorderlick zijn/ dat ick uwe geboden gehouden hebbe / achtervolgens uwe belofte.
r Ies. 53. 6. Luc. 15. 4, &c.
178 Als of hy seyde: Jck hebbe eenen tijt lanck niet geweten waer henen ick my soude keeren ofte wenden / T. w. voor my mijne vyanden/ ende insonderheyt Saul met de sijne/ so swaerlick vervolchden.
179 Of/ als een schaep dat verloren gaet. *Hebr* Een schaep der verdervinge. Siet Deut. 26. op v. 5.
180 T. w. Gelijck een herder het dwalende schaep soeckt: brengt my in den rechten schaep-stal/ ende geeft my ruste / op dat ick u in vrede ende in stillicheyt dienen moge.
181 D. my / die uw' knecht ben.

Psalm Cxx.

Een gebedt tegen de quade tongen/ofte valsche lasteraers: mitsgaders een klachte des Psalmists/dat hy nootsakelick met de boose menschen moest ommegaen.

1 [1] EEn Liedt [1] Hammaaloth. Jck hebbe tot den HEERE geroepen in mijne benautheyt/ ende [2] hy heeft my verhoort.

2 [a] O HEERE/ reddet [3] mijne ziele van de valsche lippe: van de bedriechlicke tonge.

3 [4] Wat sal u de bedriechlicke tonge geven? of wat salse u toevoegen?

4 [b] [5] Scherpe pijlen eenes machtigen: mitsgaders [6] gloeyende [7] jenever-kolen.

5 O wee my/ dat ick een vreemdelinck ben [8] [in] Mesech: dat ick in de tenten [9] Kedars woone.

6 [10] Mijne ziele heeft lange gewoont [11] by de gene die den vrede haten.

7 [12] Jck ben vreedsaem: maer [13] als ick spreke/ sy zijn aen d'oorloge.

1 D. der opstijgingen/ofte/ der trappen, waer vä desen psalm/ ende veertien navolgende desen naem hebben / daer van is verscheyden gevoelen. sommige meynen datse alsoo genoemt wierden om datse gesongen wierden van de Levijten staende op sekere trappen. andere anders.
2 D. hy heeft my verlost.
a 1. Sam. 24. 10. ende 26. 19.
3 D. my/ Of/ verlost mijne ziele, D. mijn leven/ T. w. dat het my niet benomen en worde.
4 Hy keert hem tot de leugen-sprekers/ en hy spreeckt elck een der selver hooft voor hooft aen / haer verwijtende hare boosheyt. And. Wat sal hy u geven, ô bedriechlicke tonge? Hy/ T. w. Godt.
b Psal. 11. 2. ende 59. 8.
5 D. Pylen die van een sterck man geschoten worden. Der quader tongen quade ende lasterlicke woorden / worden oock pijlen genoemt Psal. 64. 4. ende Prov. 25. 18.
6 Die namelick haest aen brandt komen / seer hittigen brandt geven/ ende de hitte lange behouden.
7 Siet 1. Reg. 19. 5.
8 Dat is / onder een onheylich ende godtloos volck / gelijck de nakomelingen van Mesech ende Kedar waren. Siet Genes. 10. 2. ende 25. 13.
9 Kedar is geweest de sone Jsmaels/Gen. 25. 13. wiens kinderen in het steenachtige Arabien woonden / ende haer in tenten ont hielden/ Jesa. 21. 13. ende 17.
10 And. Mijne ziele, (D. Jck) heeft voor haer lange gewoont: Ende voor haer, of/ voor sich, D. nae haer duncken / als Psal. 123. 4.
11 Met dese woorden geeft de Psalmist te kennen / wie hy door die van Mesech ende Kedar verstaet.
12 *Hebr.* Ick ben vrede. siet een gelijcke maniere van spreken/ Psal. 109. 4. ende siet d'aent. aldaer/ als oock op 2. Sam. 17. 3.
13 D. als ick spreke of vermane van vrede / so vallen sy stracks aen 't oorlogen, ofte / sy en mogen my niet hooren spreken.

Psalm Cxxj.

De Prophete beschrijft sijn vast vertrouwen op den Heere / die hem bewaerde voor alle quaet.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth. Jck heffe mijne oogen op [2] nae de bergen/ van waer mijne hulpe komen sal.

2 [3] Mijne hulpe is van den HEERE/ die hemel ende aerde gemaeckt heeft.

3 [4] Hy en sal uwen voet niet laten wanckelen: [5] uw' bewaerder en sal niet sluymeren.

4 Siet/ de bewaerder Jsraëls en sal niet sluymeren noch slapen.

5 De HEERE is uw' bewaerder/ de HEERE is [6] uwe schaduwe/ aen uwe rechterhant.

6 De [7] Sonne en sal u 's daechs niet [8] steken/ noch de Mane des nachts.

7 [9] De HEERE sal u bewaren van alle quaet: uwe ziele sal hy bewaren:

8 De HEERE [10] sal uwen uytganck ende uwen inganck bewaren/ van nu aen tot in der eeuwicheyt.

1 Als Psal. 120. op v. 1.
2 Te weten/ des beloofden lants / het welck een pant was van Godts gunste tot sijn volck: Ende verstaet hier insonderheyt 't geberchte Zions ende Moriæ, alwaer Godt op eene besondere maniere sijne tegenwoordicheyt toonde. siet Psal. 87. 1.
3 Hy verklaert sijne voorige woorden/ te kennen gevende/ dat hem eygentlick van 't geberchte de hulpe ofte verlossinge niet komen en soude / maer van den HEERE/ die een Heere is niet alleen van 't lant Canaan/ maer van de gantsche werelt.
4 Hier spreeckt de Prophete hem selven aen / als Psal. 103. ende 104. ofte hy spreeckt sijne ondersaten aen/ haer versekerende van de goedertierenheyt Godes.
5 D. de Heere die u bewaert en sal geensins versuymen het gene dat tot uwen beste is gereyckende.
6 D. u beschutter ende beschermer/ mogende vergeleken wesen by eene schaduwe ofte decksel daer onder men schuylt Jes. 4. 6. ende 25. 4. Psal. 100. 31. ende 110. 5. Siet de aenteeck. Num. 14. 9.
7 De sin is / hy sal u als met een wolcke bedecken / gelijck hy eertijts uwe voor-ouders gedaen heeft/ doe sy uyt Egypten quamen/ Exod. 13. 21. Psal. 78. 17. Jesa. 49. 10. Apoc. 7. 15/ 16.
8 T. w. met hare stralen. *Hebr* slaen. siet Gen. 8. 21.
9 Sommige nemen dese twee laetste vaerskens als eenen wensch / aldus: De Heere beware u. &c.
10 Dat is/ hy sal u behoeden in al uwen handel/ in al u doen ende laten. siet Deut. 28. 6. Siet oock dergelijcke maniere van spreken 2. Sam. 3. 25. 2. Chron. 1. 10. Actor. 1. 21.

Psalm Cxxij.

David verblijdt sich over den welstant des huyses ofte der kercke Godes te Jerusalem/ wenschende dat het lange dueren moge.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth / van David: Jck verblijde my in de gene die tot my seggen: Wy sullen [2] in't huys des HEEREN gaen:

2 Onse voeten [3] zijn staende in uwe poorten/ ô Jerusalem.

3 Jerusalem is gebouwt/ [4] als eene Stadt/ die wel t'samen gevoecht is.

4 Waer henen [5] de Stammen [6] opgaen / de Stammen des HEEREN/ [7] [tot] het getuygenisse [8] Jsraëls / om den Name des HEEREN te dancken.

5 Want [9] daer zijn [10] de stoelen des gerichts gesett/ de stoelen des huyses Davids.

6 [11] Biddet om de vrede van Jerusalem: wel moetense varen die [12] u beminnen.

7 Vrede zy in uwe [13] vestinge/ [14] welvaren in uwe paleysen.

8 Om mijner [15] Broederen/ ende mijner Vrienden wille/ sal [16] ick nu spreken/ Vrede zy in u.

9 Om [17] des Huyses des HEEREN onses Godts wille/ sal [a] ick het goede voor u soecken.

1 Siet Psal. 120. 1.
2 D. Tot de plaetse in de Stadt Davids/ daer de Arcke was. 1. Chron. 16. 1.
3 D. mogen staen/ Wy en behoeven nu voortaen niet te reysen van d'eene plaetse tot d'andere / gelijck geschiet is ten tijde doe d'Arke des Verbonts geen sekere plaetse en hadde/ Wy sullense nu steets te Jerusalem by ons hebben.
4 D. als een stadt/ die wel geordineert ende volmaeckt is/ het zy datmen aensiet de timmeragien/ 2. Sam. 5. 9. ende 1. Chro. 11. 8. het zy datmen de politye/ ofte Religie aensiet/ Eph. 2. 21/ 22.
5 T. w. de 12 stammen der Jsraeliten/ wiens Godt de Heere is.
6 T. w. op de jaerfeesten/ volgende het bevel Godes in sijne wet voor geschreven/ Exod. 23. 17. Deut. 16. 16/ 17.
7 T. w. tot d'Arke des Verbonts / in de welcke 't getuygenisse / dat is / de tafelen der wet lagen / Exod. 25. 21/ 22.
8 D. die den volcke van Jsrael van Godt gegeven is.
9 T. w. te Jerusalem.
10 D. d'opperste sit-plaetse van de Justitie in 't gantsche Joodsche lant. Want Jerusalem was de hoof-stadt des gantschen lants / daer de Coninck ende sijne raden hare sitplaetse hadden. 2. Chron. 19. 8. And. Daer saten sy [op] de stoelen.
11 Of/ wenscht Ierusalem vrede, D. welstant/ als Luc. 19. 42.
12 T. w. ô Jerusalem.
13 Of/ voorburcht, dwinger, fortresse, wallen.
14 Of/ Ruste.
15 Onder den name van Broederen, verstaet de Psalmist hier 't gantsche volck van Jsrael: Want sy hadden alle eenen Godt ende Vader in den Hemel: Ende nae den vleessche waren sy allegaer afkomstich van den out-vader Jacob.
16 D. ick sal Godt bidden/ dat hy u vrede ende welvaren gebe.
17 D. des Tabernakels/ 1. Chron. 16. 1. ende daer na des Tempels / die nae Davids doot van Salomon gebouwt is.
a Neh. 2. 10.

Psalm Cxxiij.

De Prophete verklaert sijn geduldich vertrouwen op den Heere/ met bede van te mogen verlost worden van de bespottinge der opgeblasenen.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth. [a] Jck [2] heffe mijne oogen op tot u die in de hemelen sitt.

2 Siet/ gelijck de oogen der knechten [3] zijn op de hant harer heeren: gelijck de oogen der dienstmaecht/ zijn op de hant harer vrouwe: alsoo zijn onse oogen op den HEERE onsen Godt/ [4] tot dat hy ons genadich zy.

3 Zijt ons genadich/ o HEERE/ zijt ons genadich/ want [5] wy zijn der verachtinge veel te satt.

4 Onse ziele is veel te satt des spots

1 Siet Psal. 120. 1.
a Psal. 115. 3.
2 Dese woorden werden hier ende elders gestelt/ meer om onse herten tot het bedencken der hemelscher heerlicheyt Godes te verwecken: dan om aen te wijsen dat Godt alleen in de hemel is of woont: De hemelen der hemelen en kunnen de Majesteyt Godes niet begrypen.
3 T. w. alsmen haer ongelijck doet / ofte soeckt te onderdrucken.
4 Een exempel ons vermanende tot geduerigen gebede/ tot dat wy verhoort worden. Siet Luc. 18. 1......7. ende Psal. 55. 18.
5 De sin is / wy worden van de stoute wereldts-kinderen soo veracht/ dat wy seer verdrietich daer over worden / ende schier niet meer lijden en kunnen. Siet d'aent. Job 7. op v. 4. ende Psal. 88. 4.

[6] der weeldigen / der verachtinge der hoovaerdigen.

6 *Hebr.* Der rustigen, of/der geruste. D. der gener die in ruste ende weelde in deser werelt sitten / ende van geen lijden of verdriet en weten / ende over sulcks moedich ende moetwillich zijn.

Psalm Cxxiiij.

De Prophete roemt de groote weldaet Godes sijner Gemeynte bewesen/haer verlossende uyt het merckelick perijkel harer machtiger vyanden.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth/van David: [2] Ten ware de HEERE/ die by ons geweest is [2]/ segge nu Israël:

2 [2] Ten ware de HEERE/ die by ons geweest is / als de menschen tegen ons opstonden:

3 Doe souden sy ons levendich verslonden hebben/ als haren toorn tegen ons ontstack.

4 Doe souden ons [3] de wateren overloopen hebben: een stroom soude [4] over onse ziele [5] gegaen hebben.

5 Doe souden [6] de stoute wateren over onse ziele gegaen zijn.

6 De HEERE zy gelooft/ die ons in hare tanden niet en heeft overgegeven tot eenen roof.

7 [a] Onse ziele is ontkomen als een vogel/ uyt den strick der vogel-vangers/ [7] de strick is gebroken/ende wy zijn ontkomen.

8 [b] Onse hulpe [8] is [9] in den Name des HEEREN/ die hemel ende aerde gemaeckt heeft.

1 Siet Psal. 120. 1.
2 Verst. het gedaen, of/ verhoedet, of belet hadde. alsoo in het volgende v.
3 Siet d'aenteeck. 2. Sam. 22. op v. 17.
4 D. over onse persoonen.
5 T. w. tot benemminge onses levens.
6 D. groote/machtige/onstuymige/als Iob 38. 11.
a Prov. 6. 5.
7 D. Godt heeft hare listige aenslagë/ door dewelcke sy ons meenden te vangen/ te schande gemaeckt.
b Psal. 121. 2.
8 Of/ zy.
9 D. in/ of op den Heere.

Psalm Cxxv.

De vastichept der gener die op den Heere vertrouwen: Een gebedt voor de godtsalige/ende tegen de godtloose.

1 EEn [1] Liedt Hammaaloth. Die op den HEERE vertrouwen/ zijn als de Berch Zions/ [die] niet en wankelt/ [maer] blijft [2] in eeuwichept.

2 Rondom Jerusalem zijn bergen: alsoo is de HEERE rondom sijn volck/ van nu aen tot in der eeuwichept.

3 Want [3] de scepter der godtloosheyt en sal niet rusten [4] op het lot der rechtveerdigen: op dat de rechtveerdige [5] hare handen niet uyt en strecken tot onrecht.

4 HEERE/ doet den goeden wel/ende den genen die oprecht zijn in hare herten.

5 Maer [6] die haer neygen [tot] hare kromme wegen/ die sal de HEERE [7] wech doen gaen [8] met de werckers der ongerechtichept: [9] Vrede sal [10] over Israël zijn:

1 Als Psal. 120. 1.
2 D. soo lange als de werelt staet. Matt. 7. 24. ende 16. 18.
3 Of roede, staf. D. de vervolgingen ende slagen/'t gewelt ende heerschappie der boose en godtloose menschen / die haer tot boosheyt t'eenemale overgeven / ende de vroome niet en vermogen/en sullen niet altoos blijven over de vroome ende godtsalige. Godt besoeckt wel de sijne tot sijner eere ende tot haren besten / maer hy en verlaetse niet altoos.
4 Of over het lot der rechtveerdigen.] D. over het lant en lyden der gener die Godt eeren en vreesen. als Jos. 18. 11. ende 1. Petr. 5. 3.
5 Dat is / door langduerige versoeckinge overwonnen zijnde / onbehoorlicke middelen van verlossinge by der hant en nemen / siet 1. Corint. 10. 13. ende Psal. 37. op v. 8.
6 D. die niet recht uyt en zijn / maer dobbel/ geveynst / ende verkeert.
7 D. hy salse dooden/ of straffen.
8 D. hy salse in eenen graedt stellen / ende even soo wel straffen/ als de gene die openbaerlick alle boosheyt bedrijven.
9 Of/ Vrede zy over Israël. D. tijdelicke ende eeuwige welvaert.
10 D. over 't volck Godes.

Psalm Cxxvj.

De Gemeente danckt Godt voor hare wonderbare verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse / biddende dat hy sijn werck volbrengen wille.

1 EEn [1] Liedt Hammaaloth. Als de HEERE [2] de gevangene Zions [3] wederbracht/ [4] waren wy gelijck de gene die droomen.

2 [a] Doe wert onse mont vervult met lacchen/ende onse tonge [5] met gejuych: doe seydemen onder de heydenen: De HEERE heeft groote dingen [6] aen [7] dese gedaē.

3 De HEERE heeft groote dingen by ons gedaen / [dies] zijn wy verblijdt.

4 O HEERE/ [8] wendt onse gevanckenisse/ [9] gelijck water-stroomen [10] in't zuyden.

5 [11] Die met tranen zaeyen/sullen met gejuych maeyen.

6 Die [12] het zaet draegt [13] datmen zaeyen sal/ [14] gaet al gaende ende weenende: [maer] voorseker sal hy met gejuych weder komen/ dragende sijne schooven.

1 Siet Psal. 120. v. 1.
2 *Hebr.* de gevanckenisse. D. de gevangene Zions / D. het volck van Israel.
3 T. w. uyt de Babylonische gevanckenisse/ &c.
4 De sin is / wy Joden wederkeerende uyt de Babylonische gevanckenisse/ wisten ende gevoelden wel dat het waer was/nochtans twijfelde wy of het in der daet waer was / of dat het eenen droom was, siet Jes. 29. 7/ 8. ende Actor. 12. 9.
a Iob 8. 21.
5 Of/ met vrolick gesanck. alsoo oock onder v. 5.
6 Of/ met. alsoo oock v. 3.
7 T. w. Joden.
8 *Hebr.* Brengt onse gevanckenisse weder. De sin is / volvoert het aengevangene werck der verlossinge / mits oock weder-brengende onse mede-broeders die noch in Babylonien zijn.
9 D. dat sal soo aengenaem ende lieffelick zijn / gelijck het is wanneer de dorre ende heete zuydersche landen bewatert ende bevochticht worden.
10 D. in het hooge drooge lant. Siet Jud. 1. 15.
11 Dit zijn de woorden der Joden / die korts uyt de Babylonische gevanckenisse gekomen waren. als of sy seyden / Wy die ten tijde der Babylonische gevanckenisse met tranen gezaeyt hebben: sullen hier na met vreuchde maeyen / verheucht zijnde van wegen onse verlossinge uyt Babel.
12 And. het kostelicke zaet, D. dat haer diere ingekocht staet.
13 Of/ dat hy zaeyen sal. *Hebr.* de treckinge des zaets, ofte / het zaet der treckinge. T. w. dat uyt den zaed-sack getrocken wort.
14 Dese maniere van spreken beteeckent een geduerich ende neerstich gaen. De sin is/het gaet ons als den armen lants-lieden / die een weynich diere gekocht zaets hebbende / het welck sy wel behoeven souden tot haren nootdurft: 't selve/ genoech tegen haer herte/ in den acker stroyen: Maer als de oogst-tijt komt/ so zijnse heel blyde/om datse Godes rijcke segeninge sien.

Psalm Cxxvij.

Desen Psalm leert / dat alle welstant van den segen des Heeren komt/ beyde in Steden ende huysgesinnen / ende dat goede kinderen een geschenck Godes zijn.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth/ [2] van Salomo. So de HEERE [3] het Huys niet en bouwt / te vergeefs arbeyden des selven bouwlieden daer aen: so de HEERE [3] de Stadt niet en bewaert/ te vergeefs waeckt de wachter.

2 [4] 'Tis te vergeefs dat ghylieden [5] vroech opstaet/late [6] op blijft/ [7] etet broot der smerten: 'tis alsoo / dat [8] hy 't [9] sijnen beminden [10] [als in] den slaep geeft.

3 Siet / de kinderen zijn [11] een erfdeel des HEEREN: [12] des buycks vrucht is [13] een belooninge.

4 [14] Gelijck de pijlē zijn inde hant eenes Helts: sodanich zijn [15] de sonen der jeucht.

5 Welgeluckich is de man/ [16] die sijnen pijl-koker met de selve gevult heeft: [17] sy en sullen niet beschaemt worden/ als sy met de vyanden [18] spreken sullen in de poorte.

1 Siet Psal. 120. 1.
2 D. gedicht van Salomo. Anders voor Salomo, D. gedicht van David/ tot onderwijsinge sijnes soons Salomo. alsoo oock Psal. 72. 1.
3. 3 Verst. hier door het bouwen ende bewaren des huyses en der Stadt / niet alleē het materiale getimmer: Maer oock den staet ende 't gouvernement/ soo in het particulier / als in't gemeen over Coninckrijcken / landen en steden: kercken ende Gemeynten.
4 T. w. ten zy dat ghy den segen des Heeren hebt.
5 T. w. om te arbeyden.
6 *Hebr.* sitt. T. w. om met arbeyden de kost te winnen.
7 D. suer broot/ Broot met veel sorge ende moeyte verkregen. siet de aenteeck. 1. Reg. 22. op v. 27. Anders broot der bekommeringen.
8 T. w. Godt.
9 'Tschijnt dat David hier insonderheyt op Salomon siet/ die 2. Sam. 12. 25. genoemt wort Iedid-Iah. D. beminde des Heeren.
10 And. geeft hy sijnen beminden den slaep. Als of hy seyde / al het woelen ende sorgen en sal den mensche niet helpen / so hem de HEERE niet en segent: Maer die hy bemint ende segent / die sal genoech hebben / ende met gerustichept gaen slapen / sich selven ende de sijne / nae gedanen arbeyt / Godt den Heere bevelende.
11 D. een segen van den Heere gegeven/ als Job 20. 29. Jesa. 54. 17. Psal. 61. 6.
12 D. de kinderen.
13 T. w. van den Heere gegeven. Men geeft somtijts belooninge/ diemen schuldich is voor gedanen dienst / als Gen. 30. 28. Num. 18. 31. somtijts uyt gratie of uyt gunste/ Rom. 4. 4. Gelijck Godt sijnen dienaren geeft/ Gen. 15. 1. Jes. 62. 1.
14 De sin is/ Gelijck een sterck man sijne pijlen op den vyant schietende/ den selven quetst ende ommebrengt: Alsoo zijn de kinderen die wel opgetrockē zijn/ haren ouderen een hulpe en bystant tegen de vyanden der selver.
15 T. w. die geteelt zijn wanneer de ouders in den fleur hares levens zijn: Want sulcke kinderen zijn gemeenelick van kloecker nature/ dan andre/ ende sy komen d' ouders haest in de hant. Aldus worden sonen des ouderdoms genoemt/ de kinderen die in den ouderdom harer ouderen geboren worden/ Genes. 37. 7.
16 Die sijn huys vol van sulcke kinderen heeft.
17 D. sy en sullen uyt vreese harer wederpartyen hare rechtveerdige sake niet behoeven onbeantwoort te laten/ als sy voor den Richter verschijnen.
18 D. te pleyten hebben voor 't gerichte / 't welck in de Stadts-poorten pleecht te-geschieden. Siet d'aenteeck. Genes. 34. 20.

Psalm Cxxviij.

De Prophete verhaelt in desen Psalm de geluckfalichept ende segen der gener die den Heere vreesen.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth. Welgeluckfalich is een yegelick die den HEERE vreest / die [2] in sijne wegen wandelt.

2 [3] Want ghy sult eten [4] den arbeyt uwer handen / welgeluckfalich [5] sult ghy zijn/ ende 't sal u wel gaen.

3 Uwe huysvrouwe sal wesen [6] als een vruchtbaer wijnstock aen de zijden uwes huyses: uwe kinderen als [7] olijf-planten rontom uwe tafel.

4 Siet / alsoo sal sekerlick die man gesegent worden/ die den HEERE vreest.

5 [8] De HEERE sal u segenen [9] uyt Zion/ ende ghy sult [10] het goede Jerusalems

1 Siet Psal. 120. 1.
2 D. in sijne wetten en gebodē. siet d'aent. 1. Reg. 11. op v. 33.
3 Of/ sekerlick ghy sult, of/ als ghy sult eten.
4 D. de spijse / die ghy met uwe handen ende arbeyt sult verworven hebben / achtervolgens het gene dat Godt tot onser aller vader gesproken heeft / Genes. 3. 19.
5 And. zijt ghy, ende 't sal u wel gaen.
6 Dese gelijckenisse wort oock gebruyckt Genes. 49. 22. ende Ezech. 19. 10.
7 Die altijt groene zijn.
8 Of/ de Heere segene u uyt Zion, dat ghy moocht aenschouwen, &c.
9 Te Zion was de Arke des verbonts/ van de welcke sich Godt de Heere openbaerde/ ende alwaer 't volck Godes verscheen om sijn gebedt te doen.
10 D. Ghy sult sien den geluckigen ende vreedsamen staet der kercke Godes/ die te deser tijt principalick te Jerusalem was/ alwaer de Godtsdienst ende offerhanden principalick geoeffent werden. Siet wijders d'aent. Job 7. 7. *Hebr.* Siet het goede, &c. alsoo in't volgende vs. Vgel. Psal. 37. op v. 3.

rusalems aenschouwen alle de dagen uwes levens.

6 Ende [11] ghy sult uwe kints kinderen sien: [12] Vrede [13] over Israël.

11 Siet de vervullinge van dese ende andere dergelijcke beloften Godes Job 42. 16.
12 D. geluckfalicheyt / wel-vaert.
13 D. over de kercke Godes/die te dier tijt bestont uyt de kinderen Israels.

Psalm Cxxix.

De verdruckingen Israels/of der Gemeynte Godes zijn menigerley/ maer Godt helptse uyt die alle / ende hare vyanden sullen vergaen.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth. [2] Sy hebben my dickwijls benauwt [3] van mijner jeucht af/segge nu [4] Israël:

2 Sy hebben my dickwijls van mijner jeucht af benauwt: evenwel en hebben sy my niet overmocht.

3 [5] Ploegers [6] hebben op mijnen rugge geploecht: sy hebben hare [7] voren lanck getogen.

4 De HEERE die rechtveerdich is/ [8] heeft de touwen der godtloosen afgehouwen.

5 [9] Laetse beschaemt ende achterwaerts gedreven worden/ alle die [10] Zion haten.

6 [a] Laetse worden als [11] gras op de [12] daken/ 'twelck verdorret [13] eer men het uyt-treckt:

7 [14] Waer mede de maeyer sijne [15] hant niet en vult/ noch de garven-binder sijnen [16] arm.

8 Noch die voorby-gaen niet en seggen/ De segen des HEEREN zy [17] by u: [18] wy segenen ulieden in den Name des HEEREN.

1 Siet Psal. 120. 1.
2 T. w. mijne vyanden.
3 D. van dier tijt af doe ick in Egypten van een kleyn hoopken volcks tot eene groote menichte gewassen ben: Ofte/ van dier tijt af / doe Godt met Abraham onser aller Vader een verbont gemaeckt heeft: Men kan het oock van Jacob verstaen/ die van Esau is vervolcht geweest van sijner jeucht af.
4 D. het volck van Israel/de Gemeynte Godts / als Psal. 128. 6.
5 Verstaet hier door de ploegers, de zaeyers der ongerechticheyt / als Job 4. 8.
6 De sin is: Gelijck een lant met de ploech wort doorsneden: Alsoo hebben de boose menschen my gepijnicht en gemartert. Vgel. Jesa. 51. 23.
7 Of/vore,in't Hebr. is 't een en 't ander: En verstaet door de voren der godtloosen/ hare lasteringen ende wrevelmoedicheyt/ die lange geduert heeft.
8 Verstaet door de touwen der boosen/ hare raedtslagen ende aenslagen / t'samen-spannende om den ploech der ongerechticheyt te trecken. siet Jes. 5. 8. D. de Heere heeft ons uyt hare macht verlost / ende het jock der dienstbaerheyt verscheurt.
9 D. En laet de hope der vyanden van ons te verdelgen/ geenen voortganck hebben. And. Sy sullen, &c. ende alsoo in het volgende vs.
10 Dat is / het volck Godes / 't welck te Zion t'samen komt / om Godt te dienen.
a Job 8. 12. ende 40. 10.
11 Siet 1. Reg. 18. op vs. 5.
12 In het lant Canaan waren de daken der huysen boven plat / daer gras op wies tusschen de gleyen of t'samen-voegingen der steenen / ende aen de kanten.
13 Anders / Eer men [den sickel] treckt. Te weten / om 'tgras af te maeyen.
14 Hy wil seggen/ dat de godtloose tot haren volkomenen wasdom ofte ouderdom niet en komen: Ofte / dat sy tot het uytvoeren harer booser aenslagen niet geraken en kunnen.
15 Hebr. palm.
16 Of/ schoot.
17 Of/ over, of / op u.
18 D. wy wenschen u den segen des Heeren / D. allen heyl ende welstant. Aldus plechten de voor-by-gangers de maeyers ende andre die in 't velt arbeydden/ te groeten. Sommige nemen dese laetste woorden als een antwoorde der gener die gesegent wierden. Vgel. vob. 118. 26. met d'aent. Ruth 2. 4.

Psalm Cxxx.

Dese Psalm is een hertgrondelick gebedt eenes godtsaligen menschen/seer beroert zijnde van wegen sijne sonden/vertrouwende nochtans vastelick dat Godt hem de selve vergeven sal/ vermanende Israel oock op den Heere te hopen.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth. [2] Uyt de diepten roepe ick tot u/ o HEERE.

2 Heere/ [3] hoort nae mijne stemme: [3] laett uwe ooren opmerckende zijn op de stemme mijner smeeckingen.

3 [a] So ghy/ HEERE/ de ongerechticheden [4] gade slaet: Heere/ [5] wie sal bestaen?

4 Maer [b] by u is vergevinge / op dat ghy [6] gevreest wort.

5 [c] Ick [7] verwachte den HEERE/ [d] mijne ziele verwacht / ende [8] ick hope op sijn woort.

6 [e] Mijne ziele [wacht] op den Heere/ meer dan de wachters op den morgen: de wachters op den morgen.

7 [9] Israël hope op den HEERE/ [10] Want by den HEERE is goedertierenheyt/ ende by hem is veel verlossinge.

8 Ende hy sal [11] Israël verlossen van alle sijne ongerechticheden.

1 Siet 120. 1.
2 D. gedrongen ende genootsaeckt zijnde door groote elenden ende ongrondelicke benaeuwtheden. Siet Psal. 69. 3/ 15.
3. 3 Dit is al menschelicker wijse gesproken.
a Psal. 143. 2.
4 Verstaet hier by/ En die op het hoochste na uwe rechtveerdicheyt straffen wilt.
5 T. w. in u oordeel. als of hy seyde/ Niemant.
b 2. Sam. 24. 14.
6 Te weten/met een kinderlicke vreese. alle die vastelick vertrouwen / dat om Christi wille hare sonden vergeven zijn/ die beminnen Godt: ende als goede kinderen vreesen sy hem te vertoornen. Luc. 7. 47.
c Psal. 27. 14. Hab. 2. 3.
7 De sin is: Om dat ick weet/ dat de Heere soo goedertieren is / daerom verwacht ick met een vast vertrouwen / dat hy my / nae sijne belostenisse / mijne sonden vergeven / ende uyt alle elende verlossen sal.
d Psal. 40. 2.
8 D. ick wachte op 't gene dat hy in sijn woort allen geloovigen belooft heeft / ende my in't besonder.
e Psal. 5. 4. ende 119. 147. ende 123. 1. 2.
9 Als of hy seyde: Gelijck ick op den Heere wachtende / hulpe ende verlossinge verkregen hebbe: Soo doe oock Israel / D. de kercke Godes / ende alle godtsalige in 't besonder. And. ô Israël hoopt op den Heere.
10 D. want hy verlosser vele / van vele ende groote sonden / door sijne groote ende menichvuldige barmhertichheyt.
11 Dat is/sijn volck van Israel.

Psalm Cxxxj.

David betuycht sijne ootmoedicheyt / vermanende de kercke Godes tot vertrouwen op Godt.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth / van David. O HEERE/ [a] mijn herte en is niet [2] verheven/ noch [b] mijne oogen en zijn niet hooge: oock en hebbe ick niet gewandelt in [dingen] my te groot/ende [3] te wonderlick.

2 [4] So ick mijne ziele niet en hebbe gesett ende stille gehouden/ gelijck een gespeent kint by sijne moeder! mijne ziele is [5] als een gespeent kint in my.

3 [6] Israël hope op den HEERE van nu aen tot in der eeuwicheyt.

1 Siet Psal. 120. 1.
a 2. Chron. 32. 25. Prov. 16. 5.
2 T. w. door hoovaerdije. Siet Deut. 17. 20.
b Proverb. 6. 17. Psal. 101. 5.
3 D. te hooge/sware / verborgene dingen/die mijn verstant ende macht te boven gaē/als Psal. 139. 6. ofte / die mijn ampt ende beroepinge niet en betamen. Hebr. wonderen boven my. siet d'aenteeck. Job 42. op vs. 3.
4 D. sekerlick ick hebbe mijne ziele of gemoet gespeent. siet gelijcke maniere van spreken, Psal. 89. 36. ende 95. 11. ende siet d'aent. Genes. 14. op vs. 3. And. En hebb' ick mijne ziele niet gesett, &c. gelijck een gespeent kint by sijne moeder?
5 'Twelck alle dinck van sijn moeder verwacht / ende geheelick aen haer hangt: Alsoo ben ick nedrich/ sachtmoedich / eenvoudich. Van de eenvuldicheyt der jonge kinderen siet Matth. 18. 1/ 2/ 3.
6 D. het volck van Israel / het volck Godes.

Psalm Cxxxij.

Davids sorchvuldicheyt belangende het brengen der Arke binnen Jerusalem/mitsgaders sijn gebedt daer over gedaen/met verhael van den eedt ende belosten die Godt David ende sijner kercke gedaen heeft/aengaende het eeuwich Coninckrijcke Christi.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth. [2] O HEERE/ [3] gedenckt aen David/ aen al sijn lijden;

2 Dat hy den HEERE [4] gesworen heeft: den Machtigen Jacobs [5] gelofte gedaen heeft/ [seggende]/

3 [a] [6] So ick in de Tente [7] mijnes huyses ingae/so ick op de coetse [8] van mijn bedde klimme!

4 So ick mijnen oogen [9] slaep geve/ mijnen oog-leden sluymeringe!

5 Tot dat ic [10] voor den HEERE [11] eene plaetse [12] gevonden sal hebben: [13] woningen [14] voor den Machtigen Jacobs.

6 Siet/ wy hebben [15] van haer gehoort/ [16] in Ephrata: [17] wy hebbense gevonden in de velden van [18] Jaär.

7 Wy sullen in [19] sijne woningen ingaen: wy sullen ons neder-buygen [20] voor [21] den voet-banck sijner voeten.

8 [22] Staet op/ HEERE/ [23] tot uwe ruste: [24] Ghy/ ende de Arke uwer sterckte.

9 Dat uwe Priesters [25] bekleedt worden met gerechticheyt: ende dat [26] uwe gunst-genooten juychen.

10 [27] En weert het aengesichte uwes [28] Gesalf-

1 Siet van desen titel d'aent. op Psal. 120. 1.
2 Het schijnt dat dese Psalm geschreven is/ alsmen de Arke uyt Obed-Edoms huys nae de stadt Davids gebracht heeft/ 1. Chron. 15. Sommige verstaen / dat Salomo dese Psalm gemaeckt heeft / als hy de Arke soude laten brengen inden Tempel.
3 Hy wil seggen/gedenckt wat ghy hem door Nathan belooft hebt/ 2. Sam. 7. Ofte/Laet blijcken/ dat ghy Davids gedachtich zijt ten goede/ hem gevende / 't gene hy ootmoedelick met den gebede van u is versoeckende.
4 Siet Gen. 49. de aenteeck. op vs. 24.
5 Siet d'aent. Psal. 61. op vs. 6.
a 1. Chron. 15. 1.
6 D. Sekerlick ick en sal in de tente mijnes huys niet ingae. siet Psal. 89. 36. ende 95. 11. ende d'aent. aldaer.
7 'Twelck David nieuwe hadde bouwen laten. siet 2. Sam. 5. 9. ende 1. Chron. 14. 1. ende 15. 1. David wil seggen / Ick en sal in dat huys niet gaen/om 't selve te bewoonen/ende daer in te slapen/tot dat ick/&c. vs. 5.
8 Hebr. mijner bedden, D. van eenich mijner bedden.
9 D. slapen late.
10 Die sijne tegenwoordicheyt openbaerde boven de Arke/ende van daer antwoorde gaf. Siet Psal. 43. 3.
11 Siet van dese plaetse 2. Sam. 6. 17. ende 1. Chron. 16. 1.
12 Dat is / bereyt sal hebben / als Actor. 7. 46.
13 Aldus spreeckt de Prophete in het getal van vele / om dat aen den Tempel veel kamers ende vertreck-plaetsen waren.
14 Die op de Arke des verbonts sitt.
15 T. w. van de Arke.
16 Sommige verstaen hier door Ephrata, de lantstreke van Bethlehem/ daer Kiriath-Jearim ende Obed-Edoms huys niet verre van gelegen was. Siet Gen. 35. 16/ 19. andere verstaen door Ephrata Ephraim/ ende voorts de Stadt Silo in Ephraim gelegen / daer de Arke lange gebleven was. Jud. 18. 31. ende 21. 19. 1. Sam. 1. 3.
17 T. w. doe wysse nae Jerusalem brengen souden.
18 Dese plaetse wort inde heylige historie oock genoemt Kiriath-Iearim, D. de stadt der wouden. alwaer de Arke twintich jaer geweest is/ na datse uyt het lant der Philistijnen weder gekomen was / 1. Sam. 6. 21/ ende 7. 1/ 2. Sy wort oock genoemt Baale, (D. de pleynen) van Iuda. 2. Sam. 6. 2. want sy lach in een vlack boschachtich lant. Eenige stellen hier/ de velden des wouts.
19 Te weten des Heeren. And. hare, T. w. der Arke.
20 Of/ aen, of/ nae, of/ tegen aen.
21 Siet d'aent. Psal. 99. op vs. 5.
22 Siet 1. Chro. 28. 2. ende 2. Chro. 6. 41/ 42. alwaer dit vsken / ende de twee naest-volgende/ van Salomo gepast werden op den tijdt doe hy de Arke in het heylige der heyligen dede brengen.
23 D. tot die plaetse die ghy u hebt verkoren ende geheylicht / op dat de Arke des Verbonts daer stedich blijve. als soo oock ond. vs. 14. ende 2. Chro. 6. siet aldaer d'aent. op vs. 41.
24 Hier worden nu Godt ende de Arke t'samen gevoegt / gelijck te vooren 't een ende 't ander op sich selven is genoemt geweest. Siet d'aent. 2. Chron. 6. op vs. 41.
25 D. Laetse oprechtelick ende heylichlick hare Priester-ampt bedienen. Siet dese maniere van spreken Job 29. 14.
26 D. u volck van Israel. Siet 1. Chron. 15. 28. De Prophete wenscht / dat de godtsalige mogen oorsake van blijtschap hebben/ wordende van de Priesters uyt Godes woort in alle godtsalicheyt onderwesen.
27 D. en slaet hem sijne bede niet af: ofte / en weygert hem sijne bede niet. Siet d'aent. 1. Reg. 2. op vss. 16/ 17/ 20. Ofte/ en weygert hem uwe gunstige aensprake ende hulpe niet.

[28] Gesalfden niet af / [29] om Davids uwes knechts wille.

11 De HEERE heeft David [30] de waerheyt gesworē / waer van hy niet wijcken en sal: [[b] seggende/] [31] Van de vrucht uwes buycks sal [32] ick op uwē throon settē.

12 Indien uwe sonen [33] mijn verbont sullen houden / ende [34] mijne getuygenissen die ick haer leeren sal: so sullen oock hare sonen [35] tot in eeuwicheyt op uwen throon sitten.

13 Want de HEERE heeft [36] Zion verkoren / hy heeft het begeert tot sijne woon-plaetse / [seggende/]

14 [c] Dit is mijne ruste tot in eeuwicheyt / hier sal ick woonen / want ick [37] hebbese begeert.

15 Ick sal [38] haren kost [39] rijckelick segenen: hare nootdurftige sal ick met broot versadigen.

16 Ende [d] hare Priesters sal ick [40] met heyl bekleeden / ende [41] hare gunstgenooten sullen [42] seer juychen.

17 [e] [43] Daer sal ick David eenen hoorn doen uytspruyten: Ick hebbe [44] mijnen Gesalfden [45] een lampe toegericht.

18 [46] Ick sal sijne vyanden [47] met schaemte bekleeden: Maer op hem [48] sal sijne kroone [49] bloeyen.

28 Door den Gesalfden verstaet de Propheet hier hem selvē. 29 Hy wil seggen / Ten aensien der beloften / die ghy my gedaen hebt: Ofte / verstaet hier Christum door David / daer David een voorbeelt van geweest is, alsoo oock Psal. 18. 51. Jerem. 30. 9. Ezech. 34. 23. ende 37. 24. Hos. 3. 5. Ende dan is de sin / om Iesu Christi wille / die een knecht Godes genoemt wort / ten aensien der knechtelicke gedaente die hy aennemen soude. 30 D. eenen vasten eedt / eene vaste belofte / of / eenen eedt der waerheyt geswooren. b 2. Sam. 7. 12. 1. Reg. 8. 25. 2. Chron. 6. 16. Luc. 1. 69. 31 D. eenige van uwe kinderen ofte nakomelingen. Siet 2. Sam. 7. 12/ &c. Dese belofte siet op Christum. Actor. 2. v. 30. 32 D. sal ick na u regeeren laten. 33 D. mijne geboden. 34 D. mijne wetten / in de welcke ick betuyge hoe ick wil ge-eert ende gedient wesen. 35 Dat is / langen tijt sullen uwe nakomelingen het aerdsche Coninckrijcke besitten: maer het geestelicke sal in Christo bestendich zijn in der eeuwicheyt. Luc. 1. 32/33. 36 D. de stadt van Jerusalem / die op den berch Zions getimmert is. Dese stadt heeft de Heere verkoren / dat sijnen heyligen Godtsdienst in de selve soude bevesticht worden. c Psal. 68. 17. bov. v. 8. 37 T. w. dese sit-plaetse / ofte wooninge / te weten / Jerusalem / ofte Zion. 38 Te weten / Jerusalems / D. der burgeren te Jerusalem. 39 *Hebr.* segenende segenen. D. ick sal haer rijckelick versorgen van allen nootdurft. d 2. Chron. 6. 41. 40 Siet boven v. 9. ende 2. Chron. 6. op v. 41. ende Vgel. 1. Tim. 4. 16. 41 D. mijn beminde die ick te Jerusalem ofte in Zion hebbe. 42 *Hebr.* juychende juychen. e Luc. 1. 69. 43 D. ick sal te Jerusalem Davids Coninckrijcke ende macht vermeerderen / gevende hem sijne sonen tot na-volgers in't Coninckrijcke / ende principalick den geestelicken Coninck Christum, siet Luc. 1. 69. ende Psal. 75. 5. ende 89. 18/25. 44 D. den Coninck David. 45 Verstaet door de lampe even het selve dat vooren door den hoorn is beduydt / te weten / de na-komelingen Davids in't Coninckrijcke / ende principalick Christum. siet 1. Reg. 11. op v. 36. ende Luc. 2. 32. 46 D. Ick sal sijne vyanden in alle hare aenslagen te schande maken / als Psal. 35. 26. ende 109. 29. 47 Siet 2. Chro. 6. d'aenteeck. op v. 41. 48 D. sijne Majesteyt ende heerlickheyt / sijn Rijcke. 49 D. bloeyende blijven / sonder te verwelckeren.

Psalm Cxxxiij.

David roemt seer hooge de broederlicke gemeynschap der geloovigen.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth / vā David. Siet hoe goet eñ hoe lieflick is het / dat [2] broeders oock [3] t'samē woonē.

2 [4] 'Tis gelijck [5] de kostelicke Olye op het hooft / neder-dalende op den baert / den baert Aarons: die neder-daelt tot op den [6] zoom [7] sijner kleederen.

3 'Tis gelijck de dauw [8] Hermons / [9] [ende] die neder-daelt op [10] de bergen Zions: want de HEERE [11] gebiedt [12] aldaer den segen / [ende] [13] 't leven tot in der eeuwicheyt.

1 Siet d'aent. Psal. 120. op v. 1. 2 Onder het woort Broeders, en worden niet alleen verstaen vleeschelicke broeders / maer oock de gene die in eene gelijcke bedieninge ende ampt staen: Ja alle de gene die dagelicks eenen ende den selven Vader / die in den hemel is / aenroepen. Siet Psal. 122. d'aent. op v. 8. 'Tis so veel als of de Prophete hier seyde / de eendrachticheyt onder alle menschen is lieflick ende aengenaem / maer insonderheyt die / die onder de Broeders is. 3 T. w. in eendracht ende liefde / soo in de Religie / als in de politie / ende dagelicksschen ommeganck. 4 Als of hy seyde / sulcke vrede ende eendrachticheyt mach met rechte vergeleken worden by de wel-rieckende salve Aarons / ende by den vruchtbaren dauw. Van de salve / olye / ofte balsem / daer mede Aaron ende sijne navolgers zijn gesalft ende ingewyet geworden / Siet Exod. 29. 7. ende 30. 23/ 25/ 26. ..... 30. 5 *Hebr.* de goede. 6 *Hebr.* mont. Hy spreeckt van den boort / ofte zoom van den mantel des Ephods: Doch sommige verstaen hier door den mont, de krage / ofte het hooftsgat van den Ephod. Siet Exod. 28. ende 39. 7 T. w. sijner heyliger hooge-priesterlicker kleederen / van de welcke te lesen is Exod. 28. 8 Siet van den berch Hermon Psal. 29. 6. ende Deut. 3. 8. ende Cant. 1. 8. 9 Dit woordeken dient hier by: noch soude de reden volder ende klaerder wesen / indien hier by stonde / Ende gelijck de dauw die neder-daelt, op &c. Hermon ende Zion liggen verre van malkanderen / so dat de dauw van Hermon niet en kan neder-dalen op de bergen Zions. 10 Verstaet hier de bergen die ontrent den berch Zions / ofte ontrent Jerusalem liggen. Siet Psal. 125. 2. 11 D. de Heere maeckt / dat by sulck eene eendrachtige versamelinge van Broeders / segen ende leven is / Psal. 42. 9. Siet oock Levit. 25. 21. Deut. 28. 8. 12 T. w. daer broeders in eenicheyt by malkanderen leven / v. 1. 13 T. w. Een lang gelucksalich leven: Verst. hier by / gebiedt de Heere: de Prophete wil seggen / Gelijck de dauw de bergen Hermons ende Zions / mits-gaders d'omliggende landen / bevochticht ende vruchtbaer maeckt: Alsoo segent oock Godt de Heere / ende geeft een lang / ja het eeuwige leven / die in broederlicke liefde t'samen leven.

Psalm Cxxxiiij.

De Psalmist vermaent de Priesters ende Leviten Godt te loven / ende voor de Gemeynte te bidden.

1 [1] EEn Liedt Hammaaloth. Siet / looft den HEERE / alle [2] ghy knechten des HEEREN: ghy die [3] alle nachte [4] in't huys des HEEREN [5] staet.

2 [6] Heft uwe handen op [7] [nae] 't heylichdom: ende looft den HEERE.

3 De HEERE segene [8] u [9] uyt Zion: hy die dē hemel eñ d'aerde gemaeckt heeft.

1 Als Psal. 120. 1. 2 Verstaet hier door de knechten des Heeren, principalick de Priesters ende Leviten / welcker ampt was / oock by nachte te staen ende te dienen voor den Heere. Siet Exod. 27. 21. Lev. 8. 35. 1. Sam. c. 3. v. 3. 1. Chron. 9 vs. 33/ 35. 3 *Hebr.* in de nachten, D. alle nachte. 4 T. w. om de wacht inden Tempel ende de voorhoven des selven te houden / achtervolgende Godes wet. siet Levit. 8. 35. Num. 1. v. 53. 1. Sam. 3. 3. ende 1. Chron. 9. 33. 5 Staen voor dienen wort meermaels in de heylige Schrift gebruyckt. 2. Reg. 25. 8. staet / Een Dienaer des Coninckx. Jer. 51. 12. Een die voor den Coninck stont. 6 D. Roept den Heere aen / ende biddet voor het volck / als Psal. 28. 2. 7 T. w. nae de Arke des Heeren / staende in 't heylichdom / van waer de Heere de gebeden sijnes volcks verhoorde. And. In heylicheyt, als 1. Tim. 2. 8. 8 Dit is gesproken in 't getal van eenen / beteeckenende / de Heere segene elck een van u lieden / hooft voor hooft. aldus heeft Godt den Priesteren bevolen het volck te segenen / Num. 6. 24. sommige verstaen dit als een wensch des Psalmists over de Priesters die in Godts huys dienden. 9 D. Van de Arke af / die op den berch Zions staet. siet d'aenteeckeninge Psal. 128. op v. 5.

Psalm Cxxxv.

De dienaren des Heeren worden vermaent Godt te loven voor sijne goedertierenheyt die hy Israël bewesen heeft / als oock ten aensien sijner almachticheyt / met een tegenstellinge van de ydelheyt der Afgoden / ende der gener diese maken / ende op de selve vertrouwen.

1 [1] HAlelu-Jah. Prijst den Name des HEEREN / prijst [hem] ghy knechten des HEEREN.

2 Die ghy [2] staet [3] in't Huys des HEEREN / [4] in de voorhoven des Huyses onses Godts.

3 Looft den HEERE / want de HEERE is goet: psalm-singt sijnen Name / want [5] hy is lieflick.

4 Want de HEERE heeft sich [6] Jacob verkoren: [7] Israël [a] tot sijn eygendom.

5 Want ick weet dat de HEERE groot is: ende dat onse Heere [8] boven alle [9] Goden is.

6 Al wat den HEERE behaegt / doet hy / in de hemelen / ende op d'aerde / in de Zeen / ende alle Afgronden.

7 Hy [b] doet dampen opklimmen [10] van het eynde der aerde: [11] Hy maeckt de blixemen [12] met den regen: Hy brengt den wint [13] uyt sijne schat-kameren voort.

8 [c] Die d'eerstgeborene [14] van Egypten sloech / [15] van den mensche aen tot het vee toe.

9 [d] Hy sondt teeckenen ende wonderen in't midden van u / ô Egypten: tegen Pharao / ende tegen alle sijne knechten.

10 Die [16] vele [e] volcken sloech: ende machtige Coningen doodde:

11 Sihon den Coninck der Amoriten / ende [17] Og den Coninck van Basan: ende [18] alle de Coninckrijcken van Canaan.

12 Ende [f] hy gaf haer lant ten erve / ten erve aen sijn volck Israël.

13 O HEERE / uwen Name [19] is in eeuwicheyt: HEERE / [20] [g] uwe gedachtenisse is van geslachte tot geslachte.

14 [h] Want [21] de HEERE sal sijn volck [22] richten / ende [23] 't sal hem berouwen over sijne knechten.

15 [i] De [24] Afgoden der heydenen [25] zijn silver ende gout: een werck van menschen handen.

16 Sy hebben eenen mont / maer en spreken niet: sy hebben oogē / maer en sien niet.

17 Ooren hebben sy / maer en hoorē niet: [26] oock en isser geen adem in haren mont.

1 Siet d'aent. Psal. 104. op v. 35. ende Psal. 106. op v. 1. 2 Dat is / dient. siet Psal. 134. op v. 1. eñ Deut. 1. op v. 38. 3 D. in den Tabernakel / of / inden Tempel. hy spreeckt de Priesters / ende Leviten / ofte oock het volck aen. 4 Aldus spreeckt hy / om datter twee voorhoven waren / d'een voor de Priesters eñ Levitē / d'ander voor 't volck / 2. Chro. 4. 9. 5 And. het is lieflick, T. w. datmen hem psalm-singt / Psal. 147. 1. 6 T. w. Jacob / ende sijne nakomelingen. siet Exod. 19. 5. 7 D. Israel ende sijne nakomelingen. a Exod. 19. 5. Deut. 7. 6. Tit. 2. 14. 1. Pet. 2. 9. 8 Of / meer dan. 9 D. Afgoden / die de heydenen haer selven verdichten. b Ierem. 10. 13. ende 51. 16. 10 D. van de zee / die aen het eynde der aerde is. 11 D. hy maeckt dat het tegelijcke blixemt ende regent / onaengesien dat water ende vyer van contrarie naturere zijn. 12 Of by. of nevens. of / tot den regen. 13 In de welcke hy de winden / als sijne schatten / besloten hout. als Job 38. 22. c Exod. 12. 12, 29. Psal. 78. 51. 14 Of / der Egyptenaren. 15 D. soo den mensche / als het vee. d Leest de historien Exodi, te weten, de 7. 8. 9. 10. 14. capitt. 16 Of / groote. e Ios. 12. 17 Een Reuse / die eene yseren beddestede hadde / negē Cubiten lanck / ende viere breet / Num. 21. 23/ 35. Deut. 3. 11. 18 Zijnde in getale xxxj. als te lesen is Jos. 12. 9/ ..... 24. f Psal. 78. 55. 19 D. duert, ende alsoo stracx wederom. 20 D. het bewijs ende blijck der weldaden die ghy u volck doet / duert altoos. g Psal. 102. 13. h Deut. 32. 36. 21 Als of hy seyde / Of schoon Godt de Heere sijn volck / van wegen hare sonden / somtijts swaerlick is kastijdende / also dat het schijnt / dat sijne goedertierenheyt niet altoos op haer en blijft: Nochtans na dat hyse eenen tijt lanck sal gecastijt hebben / so sal het hem berouwen / ende hy salse uyt de handen harer vyanden verlossen. 22 Siet Gen. 15. d'aenteeck. op v. 14. 23 D. sijn toornich gemoet sal veranderen in een vriendelick gemoet, 't is een menschelicke maniere van spreken / siet Genes. 6. 6. i Psal. 115. 4. &c. 24 *Hebr.* De smerten. Siet d'aenteeck. 1. Sam. 31. op v. 9. 25 D. sy zijn van silver ende gout. Dit vs / ende eenige der naest-volgende / staen oock Psal. 115. Siet de aent. aldaer. 26 And. Oock en isser geen wesen des adems in haren mont.

18 Dat dieſe maken / hen gelijck woꝛden / [ende] al wie op haer vertrouwt.

19 [27] Ghy huys Iſraëls / lovet den HEERE: [28] Ghy huys Aarons lovet den HEERE.

20 Ghy huys van Levi / lovet den HEERE: ghy die den HEERE vreeſt / lovet den HEERE.

21 Gelooft zy de HEERE uyt Zion / die te Jeruſalem woont / Halelu-Jah.

27 Of / Ghy van den huyſe Iſraëls.
28 Of / Ghy van den huyſe Aarons, &c.

Pſalm Cxxxvj.

De Pſalmiſt vermaent alle geloovige tot lof en danckſegginge Godes van wegen ſijne goedertierenheyt / macht / ende wijſheyt / blijckende aen de ſcheppinge der werelt / ende verloſſinge Iſraëls uyt Egypten / ende veel andere weldaden.

1 [1] LOvet den HEERE / want hy is goet: want ſijne goedertierenheyt [2] is in der eeuwicheyt.

2 Lovet [3] den Godt der Goden: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

3 Lovet [4] dē Heere der heeren: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

4 Dien die alleen groote wonderen doet: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

5 Dien [a] die de hemelen [5] met verſtant gemaeckt heeft: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

6 [b] Dien die d'aerde [6] op het water uytgeſpannen heeft: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

7 Dien [c] die de groote lichten heeft gemaeckt: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

8 [d] De Sonne tot heerſchappye [7] in den dach: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

9 De Mane ende Sterren tot heerſchappye in de nacht: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

10 [e] Dien die [8] de Egyptenaers geſlagen heeft in hare eerſtgeboꝛene: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

11 Ende heeft [9] Iſraël [f] uyt het midden van hen uytgebꝛacht: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt:

12 [10] Met eene ſtercke hant / ende [g] met eenen uytgeſtreckten arm: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

13 Dien / [h] die [11] de ſchelf-zee [12] in deelen deelde: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

14 Ende voerde Iſraël dooꝛ 't midden van de ſelve: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

15 [i] Hy heeft Pharao met ſijn heyꝛ [13] geſtoꝛt in de ſchelf-zee: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

16 [k] Die [14] ſijn volck [15] dooꝛ de woeſtijne geleydt heeft: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

17 [l] Die [16] groote Coningen geſlagen heeft: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

18 Ende heeft [17] heerlicke Coningen gedoodt: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

19 Sihon den Amoꝛitiſchen Coninck: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

20 [m] Ende Og den Coninck [18] van Baſan: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

21 Ende heeft [19] haer lant [n] ten erve gegeven: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

22 Ten erve [20] ſijnen knecht Iſraël: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

23 Die aen ons [21] gedacht heeft [22] in onſe nedericheyt: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

24 Ende hy heeft ons onſen tegenpartijders [23] ontruckt: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

25 Die [24] allen vleeſche [25] ſpijſe geeft: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

26 Lovet den Godt [26] des hemels: want ſijne goedertierenheyt is in der eeuwicheyt.

1 Dit woort ſtaet hier / ende inde volgende vſſ. in 't getal van vele / laudate, looft ghylieden. eenige meenen dat deſen Pſalm alle dage van de Levijten in de Gemeente Godes zy geſongen geweeſt. Siet 1. Chron. 16. 41.
2 D. duert / ende alſoo in de volgende vſſ. deſes Pſalms.
3 D. den opperſten Godt / die te gebieden heeft over de Engelen / Coningen / ende alle Overicheden. Siet d'aenteeck. Deut. 10. op v. 17.
4 Hebr. de Heeren der Heeren: Als Gen. 24. 9. ende 39. 16 / ende 20. ende 42. 30. Exod. 21. 4. ende elders meer.
a Geneſ. 1. 1.
5 D. met uytnemende groote wijſheyt.
b Pſal. 24. 2.
6 Of / boven aen, ofte / neffens de wateren, ſiet Job 26. op v. 7. ende Pſal. 24. op v. 2.
c Geneſ. 1. 14.
d Geneſ. 1. 16.
7 Of / over den dach.
e Exod. 12. 29. Pſal. 78. 43, 51.
8 And. Egypten.
9 D. het volck van Iſrael.
f Exod. 12. 31, 51. ende 13. 3, 17.
10 D. met macht, ſiet 1. Reg. 8. d'aent. op v. 42.
g Exod. 6. 6.
h Exod. 14. 21, 22. Pſal. 78. 13.
11 And. de roode zee, of de bieſe zee.
12 Ofte / in ſtucken ſneedt.
i Exod. 14. 24.
13 Hebr. geſchuddet.
k Exod. Gepp. 15. 16. 17. 22. Pſal. 78. 53.
14 Het volck van Iſrael.
15 Of / in.
l Num. 21. 24, 25. 34, 35. Ioſ. 12. 1. Pſal. 135. 10, 11.
16 D. machtige.
17 Of / treffelicke, machtige / geweldige / dooꝛluchtige.
m Deut. 3. 1, &c.
18 D. des lants Baſan. Siet d'aent. op Deut. 32. 14. ſiet oock van Baſan. Jer. 50. 19. Mich. 7. 14. Pſal. 22. 13.
19 T. w. der beyder vooꝛgenoemder Coningen.
n Ioſ. 12. 6.
20 D. den Iſraeliten / die hy in ſijne beſchermi nge heeft aengenomen / op dat ſy hem dienen ſouden. De gantſche natie woꝛt geacht als of het maer een man en ware. alſoo woꝛt het volck van Iſrael genoemt De eerſt-geborene Godes, Exod. 4. 22.
21 T. w. ten beſten / als Geneſ. 8. 1.
22 D. in onſen nederigen ſtaet / doe wy van onſe vyandē onderdꝛuckt wierdē: T. w. ten tijde der Richteren / daer van dat geheele boeck dooꝛgaens ſpreeckt.
23 D. gelijck als uyt hare handen geſcheurt ende gebꝛoken / als Pſal. 7. 3.
24 D. allen dieren / ofte levendigen ſchepſelen.
25 Het Hebr. woort lechem, ofte broot, woꝛt genomen vooꝛ allerley ſpijſe. Marc. 6. 36. ſtaet / om broot te koopen, maer Matth. 14. 15. ſtaet / om ſpijſe te koopen. Broot woꝛt oock gebꝛuyckt vooꝛ ſpijſe ofte voeder der beeſten / Pſal. 147. 9. In ſomma / de Propheet wil ſeggen / dat Godt alle geſchapene dingen van nootdurft verſoꝛgt.
26 And. der hemelen. D. die in den hemel woont.

Pſalm Cxxxvij.

Een bedꝛoefde klachte der Joden in Babel / over het ſchampen en ſpotten harer vyanden / die van hen vꝛolicke liedekens eyſchten: hare beſtendige hope tot Godt / mitſgaders een vloeck over Edom ende Babel.

1 [1] AEn de [2] Rivieren van [3] Babel / [4] daer ſaten wy / oock weenden wy / als wy gedachten [5] aen Zion.

2 Wy hebben onſe harpen [6] gehangen [7] aen de wilgen [8] die daer inne zijn.

3 Als aldaer die ons gevangen hielden / [9] de woꝛden eenes Liedts [10] van ons begeerden: ende ſy [a] [11] die [12] ons over hoop gewoꝛpen hadden / [13] vꝛeucht: [ſeggende /] Singt ons [een] [14] van de Liederen Zions.

4 [15] [Wy ſeyden] Hoe ſouden wy [16] een Liedt des HEEREN ſingen [17] in een vꝛeemt lant?

5 [18] Indien ick u vergete / ô Jeruſalem / ſo vergetet mijne rechterhant [haer ſelfs].

6 [19] Mijne tonge kleve aen mijn gehemelte / ſo ick aen u niet en gedencke / [20] ſo ick Jeruſalem niet en verheffe boven het hoochſte mijner blijdſchap.

7 HEERE / [b] [21] gedenckt aen de kinderen Edoms / aen [22] den dach Jeruſalems / die daer [23] ſeyden / [24] Ontblootſe / Ontblootſe [25] tot haer fondament toe.

1 Dit zijn de woorden der Prieſteren ēſ der Levitiſche Sangers / welcke ampt was Godt te loven met Muſijck-inſtrumenten / als te ſien is / 1. Chron. 25. Ja het ſchijnt dat de Levijten deſen Pſalm gemaeckt hebben.
2 In het lant van Babylonien zijn veel Rivieren / waer onder de Tigris ende Euphrates de vooꝛnaemſte zijn.
3 Of Babylon, de vooꝛnaemſte Stadt van Chaldea / of Sinear / daer Nimrod geregeert heeſt / Gen. 10. 10. Siet d'aent. aldaer. Hierom woꝛt Babel of Babylonie genoemt 't lant Nimrods. Mich. 5. v. 8. Siet vooꝛder van den name Babels / Geneſ. 11. 9. ende de aenteecken. aldaer. Maer onder den name van Babel moetmen hier verſtaen de verſcheydene Lantſchappen onder de Monarchie vā Babylonia gehooꝛende.
4 D. daer woonden wy / buyten ons Vaderlant verbannen ende vꝛeemt zijnde / in groote dꝛoeffeniſſe.
5 T. w. aen de deſtructie der ſtadt ende des Tempels van Jeruſalem.
6 Alſoo betuygende / dat wy meer tot treuren / dan tot ſpelen of ſingen ooꝛſake hadden / ende geneyecht waren.
7 Die geern aen den kant der Rivieren ende wateren waſſen.
8 Hebr. in 't midden van haer, T. w. van Babel / of Babylonien. Hy wil ſeggen / wy hebben onſe Muſijck-inſtrumenten daer gelaten / ja ſo veel als t'eenemael verlaten / als geenen luſt hebbende om de ſelve meer te gebꝛuycken: Immers en hebben wy geen heylige liederen willen ſingen noch ſpelen ter begeerte der godtlooſer Babyloniers / die ons gevanckelick hadden wech gevoert.
9 D. een liedt: Alſoo ſtater / woorden van wonderen, Pſal. 145. 5. D. wonderen.
10 T. w. ſpots-wijſe / ende ons hoonende.
a Pſal. 79. 1.
11 And. die ons beroofthadden.
12 Dat is / onſe huyſen. And. van onſe opgehangene. (T. w. harpen) eyſchten ſy vreuchde.
13 De reden ſoude aldus volder zijn / Sy begeerden van ons woorden der vreucht. D. dat wy ſouden vꝛolick zijn.
14 T. w. van die Liederen / of Pſalmen / diemen in den Tempel pleecht te ſingen ende te ſpelen ter eere Godts.
15 Dit is de antwooꝛde des volcks van Iſrael / op het verſoeck van de Babyloniers / gevende reden waerom ſy weygerden eenich liedt des Heeren te ſingen.
16 D. Liederen / diemen gewoon is ter eere Godes te ſingen / niet tot luſt der gener die van den waren Godts-dienſt vꝛeemt zijn.
17 T. w. onder de vyanden der Kercke Godes / die gewoon zijn den Name Godes te laſteren. Hebr. In het lant eenes vreemden, D. der vꝛeemdelingen.
18 De ſin is / wy ſullen ons ſingen en ſpelen ſparen / tot dat de tijt komt / dat Jeruſalem herbouwt woꝛde / ende wy wederom in ons lant komen / gelijck ghy / Heere / ons dat belooft hebt / dan ſullen wy met onſe herten / ſtemmen / ende inſtrumenten vꝛolick ſingen / ende u prijſen. Anders: So mijne rechterhant [u] vergeten ſal, verſwijgende de impꝛecatie. And. So vergete mijne rechterhant [hare konſte van ſpelen].
19 T. w. met de welcke ick gewoon ben mijnen Godt lof-ſangen te ſingen. D. ſo moet ick ſpꝛakeloos zijn / als Job 29. 10. ſiet oock Pſal. 22. op v. 16.
20 D. So ick den welſtant van Jeruſalem ende der Kercke Godes / niet en houde ende achte vooꝛ mijne hoochſte vꝛeucht ende blijdſchap. Vooꝛts / hoochſte. Hebr. Hooft, 't welck oock vooꝛ het hoochſte ofte pꝛincipaelſte gebꝛuyckt woꝛt / Exod. 30. 23. Siet de aenteeck. aldaer.
b Ierem. 49. 7. Ezech. 25. 12.
21 T. w. om haer te ſtraffen. De kinderen Edoms, D. de Edomiten zijn altijt vyanden der Iſraeliten geweeſt / ende ſy waren de Babyloniers by-gevallen / doe Jeruſalem verdeſtrueert wert / Ezech. 25. 12.
22 T. w. den dach der verwoeſtinge Jeruſalems. Dach. vooꝛ dach der elende, ſtaet oock Pſal. 37. 13. Ezech. 30. 9. Hoſ. 11. 11 / &c.
23 Te weten / tot de Babyloniers.
24 T. w. de Stadt / ende de huyſen die daer in ſtaen / de ſelve verſtooꝛende ende afbꝛekende tot de fondamenten toe. De Edomiten vyanden zijnde der Iſraeliten / gunden hen wel deſe verwoeſtinge Jeruſalems / ja ſy hielpenſe bevooꝛderen / ſo veel als ſy konden. Dit woꝛt hen verweten / Obad. 1. vſſ. 12 / 13 / 14 / &c.
25 Hebr. Tot het fondament in haer. Dat is / ſoo lange alſſer eenich fondament in of aen haer is.

8 [26] O doch-

8 [26] O dochter Babels/ [27] die verwoest sult worden/ c [28] welgeluckich sal hy zijn/ die u uwe misdaet vergelden sal/ die ghy aen ons [29] misdaen hebt.

9 Welgeluckich sal hy zijn/ [30] die uwe kinderkens grypen/ ende aen de steen-rotse [31] verpletteren sal.

26 D. ghy Babyloonische natie/ als Psal. 9. 15. Jerem. 51. 33. Of/ ghy inwoonders van Babylonien. siet d'aent. Cant. 2. op v. 2.
27 *Hebr.* Ghy verwoestede. D. die soo sekerlick sult verwoest werden/ als of het nu alreets geschiet ware/ dewijle Godt over u sulcks besloten heeft. Of/ verwoestede, D. die weerdich zijt/ ende wel verdient hebt/ dat ghy soudt verwoest worden/ als Psal. 18. 4. Ick riep den gepresenen Heere aen, D. dien Heere/ die prijsens weerdich is. c Ierem. 48. 16. ende 50. 29. Apoc. 18. 16. 28 Hy wil seggen/ dat een yeder den verstoorder van Babel/ geluck wenschen/ ende grootelicks bedancken sal/ dat hy de Babyloniers vergolden heeft/ 't gene dat sy wel verdient hadden. Siet Jes. 13. Jerem. 50. ende 51.
29 Of/ vergolden hebt. Het Hebr. woort wert genomen voor weldoen/ ende voor quaet doen. 30 D. die de gestrenge oordeelen Godes over u sal oeffenen/ van wegen uwe grouwelicke misdaden. Siet Jes. 13. 16. ende de aenteeck. Psal. 8. 2. 31 Namelick alsoo/ dat de stucken als gruys verstropt worden.

Psalm Cxxxviij.

David looft Godt van wegen sijne goedicheyt ende waerheyt aen hem bewesen/ prophetherende dat de Coningen der aerde den Heere sullen loven; met belydenisse der vrucht sijnes vertrouwens op Godt.

1 [EEn Psalm] Davids. Ick sal u loven met mijn geheel herte: [1] in de tegenwoordicheyt [2] der goden [3] sal ick u psalm-singen.

2 Ick sal my nederbuygen [4] nae het paleys uwer heylicheyt/ ende ick sal uwen Name loven/ [5] om uwe goedertierenheyt/ ende om uwe waerheyt: want ghy hebt [6] van wegen uwen gantschen Name [7] u woort groot gemaeckt.

3 Ten dage [als] ick riep/ so hebt ghy my verhoort: Ghy hebt my versterckt [8] [met] kracht in mijne ziele.

4 Alle Coningen der aerde sullen u/ O HEERE/ loven/ [9] wanneer sy gehoort sullen hebben de redenen uwes monts.

5 Ende sy sullen singen [10] van de wegen des HEEREN/ want de heerlickheyt des HEEREN is groot.

6 Want de HEERE is hooge/ a nochtans [11] siet hy den nederigen aen/ ende [12] den verhevenen [13] kent hy van verre.

7 Als ick wandele in het midden der benautheyt/ [14] maeckt ghy my levendich/ uwe hant streckt ghy uyt [15] tegen den toorn mijner vyanden/ ende [16] uwe rechterhant behoudt my.

8 De [17] HEERE [18] sal't voor my voleynden: uwe goedertierenheyt/ HEERE/ is in eeuwicheyt: En laet niet [19] varen de wercken uwer handen.

1 *Hebr.* tegen over, ofte voor.
2 D. Coningen/ Princen/ Vorsten/ als ond. v. 4. Siet Psal. 82. 1/6. ende Psal. 119. 46. Andere verstaen hier door de Goden, de Engelen Godes/ die sich oock in de versamelingen der geloovigē vinden laten/ 1. Cor. 11. 10.
3 Te weten/ sonder schroom of vreese.
4 Mijn aengesichte wendende nae de Arke toe/ staende in de Tente ofte Tabernakel. siet 1. Chron. 16. 1. eñ Psal. 99. 5. And. nae uwen heyligen Tempel.
5 D. van wegen. And. over, voor.
6 Dat is/ alleen ende gantschelic om uw's Naems wille. And. boven uwen gantschē Name. D. boven alle de eygenschappen/ daer mede ghy genaemt wort.
7 D. uwe belofte eñ toeseggинге aengaende Christum. Dit is het grootste eñ voornaemste werck/ daer door ghy uwe goedicheyt hebt doen blijcken. Andere verstaen dit van de beloste die Godt David gedaen ende volbracht heeft/ aengaende het Coninckrijcke.
8 D. met kracht/ die ick/ ô Heere/ van u ontfangen hebbe. Ephes. 3. 16/10.
9 Dit is als eene Prophetie van de bekeeringe aller volckeren tot Christum, door de predicatie des heyligen Euangelij, als de Messias soude verschenen zijn. Siet Psal. 102. 16/23. ende d'aent. aldaer. Maer indien men dese woorden verstaet van de belofte die Godt David gedaen heeft/ aengaende het Coninckrijcke/ so verstaet door de Coningen/ Hiram, den Coninck van Tyro/ 2. Sam. 5. 11. Ende Thoi, den Coninck van Hamath/ 2. Sam. 8. 10. ende andere be-nabuerde Coningen. 10 D. van de wonderbare regeringe ende wercken des Heeren. And. In de wegen des Heeren. T. w. met vrolickheyt wandelen.
a Psal. 113. 6, 7. 11 D. hy draecht sorge voor den nederigen. neemt een exempel van David selve/ den welcken Godt van eenen herder der schapen heeft verheven tot de Coninckliche weerdicheyt. And. het nederige. 12 D. de hoovaerdige. and. het verhevene.
13 T. w. alsoo/ dat hy hem verneederen ende straffen wil. 14 Siet Psal. 119. 25. And. Als ick sal wandelen. &c. sult ghy my levendich maken, ende alsoo in 't volgende.
15 T. w. om dien te temmen ende te toomen/ als Psal. 3. 8. And. tegen den neuse, ofte 't aengesichte. T. w. om haer in 't aengesichte te smijten. het Hebr. woort Aph beteeckent so wel den neuse/ als toorn. 16 Of/ Ghy behoudt my met uwe rechterhant.
17 Of/ de Heere voleynde het voor my. 18 T. w. 'tgene hy in my begonnen heeft tegens mijne vyanden. Of/ sijne genade t'mywaerts. als Psal. 57. 3. 19 Of/ vertragen, verslappen. hy bidt dat Godt het goede werck 't welck hy in hem hadde begonnen/ niet en wille nalaten/ maer voltrecken/ tot den dach Iesu Christi, Phil. 1. 6.

Psalm Cxxxix.

David roemt en prijst Godes al-wetende/ ende over-al-tegenwoordige voorsienicheyt/ ende die voor-sorge over hem eer hy yet was: Voorder verklaert hy/ dat hy met de boose ende godtloose geen gemeynschap hebben en wil: Eyndelick beroept hy hy sijne oprechticheyt.

1 EEn Psalm Davids [1] voor den Opper-sang-meester. HEERE/ ghy doorgrondt/ ende kent my.

2 [a] Ghy weet mijn sitten/ ende mijn opstaen: [3] Ghy verstaet van verre mijn gedachte.

3 Ghy [4] omringt mijn gaen/ ende mijn liggen: ende [5] ghy zijt alle mijne wegen gewent.

4 [6] Alsser [noch] geen woort op mijne tonge en is/ siet/ HEERE/ ghy weet het alles.

5 Ghy besett my van achteren ende van vooren: ende [7] ghy sett uwe hant op my.

6 [8] De kennisse is my te wonderbaer: sy is hooge/ [9] ick en kan daer niet by.

7 [10] Waer soude ick henen gaen voor uwen Geest? ende waer soude ick henen vlieden voor u aengesichte?

8 a So ick opvoere ten hemel/ ghy zijt daer: of beddede ick my [11] in de helle/ siet ghy zijt [daer].

9 Name ick [12] vleugelen des dageraets: woonde ick [13] aen 't uyterste der zee;

10 [14] Oock daer soude uwe hant my geleyden: ende uwe rechter hant soude my [15] houden.

11 Indien ick seyde/ de duysternisse sal my immers [16] bedecken: dan [17] is de nacht een licht om my.

12 Oock en [18] verduystert de duysternisse voor u niet: maer de nacht lichtt als de dach: [19] de duysternisse is/ als het licht.

13 Want [20] ghy besitt mijne [21] nieren: Ghy hebt my in mijnes moeders buyck [22] bedeckt.

14 Ick love u/ om dat ick op eene heel vreeselicke wijse wonderbaerlick gemaeckt ben/ [23] wonderlick zijn uwe wercken! oock weet het mijn ziele seer wel.

15 b Mijn gebeente en was voor u niet verholē/ c als ick in 't verborgene gemaeckt ben/ [ende] [24] als een borduersel gewrocht ben/ in de [25] nederste deelen der aerde.

16 Uwe oogen hebben [26] mijnen ongeformeerden klomp gesien/ ende [27] alle dese dingen [28] waren in u boeck geschreven/ de dagen alsse geformeert souden worden/ [29] doe noch geen van dien en was.

17 Daeromme/ [30] hoe kostelick zijn my/ ô Godt uwe gedachten! hoe machtich vele zijn [31] hare sommen!

18 Soude ickse tellen? haerder is meer/ als des zants: [32] worde ick wacker/ so ben ick noch by u.

19 O Godt/ dat ghy den godloosen ombracht! ende [33] ghy mannen des bloets/ wijckt van my:

20 Die [34] van u [35] schendelick spreken: [ende] [36] uwe vyanden ydelick verheffen.

1 Siet Psal. 4. 1.
a De sin is/ Al wat ick doe/ 't zy dat ick stille sitte/ of opstae/ of gae/ ghy weet ende siet het al.
3 Als of hy seyde/ Als de gedachte noch verre van my zijn/ Dat is/ eer ickse selve bedencke/ so weet ghyse.
4 And. Ghy wannet, D. ghy beproeft ende ondersoeckt het op 't naeuwste/ als Job 31. 4.
5 D. ghy hebt kennisse van al mijn doē ende laten: Ghy hebt het door gewoonte bevonden. 'Tis een gelijckenisse genomē van de menschen/ die door d'ervarentheyt ende gewoonte/ kennisse van een dinck krijgen.
6 D. eer ick spreke/ so weet ghy al wat ick sal seggen/ want ghy zijt een kender der herten.
7 D. ghy houdt uwe hant op my/ dat ick u niet en ontloope: Of/ op dat ick verstae/ dat ick geheelick aē uwe voorsichticheyt hange.
8 T. w. die kennisse met de welcke ghy alles weet.
9 T. w. om die te bereycken/ ofte begrypen.
10 Dewijle Godt over al is/ so en kan men hem niet ontvluchten/ noch ontvlieden.
a Amos 9. 2, 3, 4. Iob 26. 6. Hebr. 4. 13.
11 Siet d'aenteeck. Job 26. op v. 6.
12 Aldus worden de stralen der opgaende sonne genaemt/ om datse snellick de geheele lucht als doorvliegen. De Propheet wil seggē/ Indien ick in eenen oogenblick vloge tot de alder-verst gelegene plaetsen/ gelijck de opgaende sonne doet.
13 D. aen 't uyterste eynde der werelt/ als Psal. 65. 6. ende 72. 8. Jes. 24. 14.
14 Daer soude ick oock uwer goddelicker stieringe ende regeringe onderworpen zijn.
15 Of/ grijpen.
16 T. w. alsoo/ dat Godt my niet vinden en soude. *Hebr.* eyg. vertreden.
17 D. ick sal voor uwe oogen soo weynich verborgen zijn/ als of het klaer dach ware. vg. Job 26. 6. ende Hebr. 4. 13.
18 D. en verberght/ en bedeckt. vgel. Job 34. 22. Jerem. 23. 24.
19 *Hebr.* gelijck de duysternisse gelijck het licht.
20 D. Ghy hebt mijne nieren in uwe macht/ Ghy regeertse. 21 D. genegentheden/ affecten. Siet Job 19. d'aent. op v. 27. 22 T. w. met vel en vleesch: of/ met den helm/ of velleken/ of blase daer de kinderkens in bewonden liggen in hares moeders lichaem/ Dat is/ van dier tijt af/ dat ick in mijnes moeders lichaem ontfangen ben.
23 And. [door] uwe wonderlicke wercken. b Iob 10. 8, 10. c Ecclef. 11. 5.
24 Dat is/ seer konstelick: namelick met senuwen/ aderen/ pesen/ musculen/ ende andre gedeelten des lichaems/ gelijck een borduyr-wercker veel stuckens ende draetkens van verscheydene verwen konstelick ende aerdichlick aen malkanderen voecht/ also datter een schoon beeldt/ ofte ander fraey werck van komt. 25 Alsoo noemt hy de baermoeder/ daer de vrucht in geformeert wort/ Of den eersten oorspronck der menschen/ Gen. 2. 7. Of/ hy vergelijckt de baer-moeder by een graf/ daer in de mensche voor de geboorte/ gelijck begraven leyt. of men kan verstaen door de nederste deelen der aerden/ dat hy op der aerden geformeert zy/ welcke het benedenste deel van de werelt is. vgel. Ephes. 4. 9.
26 D. wanneer ick aldereerst in mijnes moeders lijf ben opgesett geworden/ ende doe het zaet daer uyt ick voortgekomen ben/ een klouwen garens gelijck was/ in een gewonden of gewickelt. And. mijne ongeformeerde substantie, clonter, ofte embryo. Siet Job 10. 10.
27 T. w. alle mijne leden in dat klouwen ende embryon begrepen. 28 D. ghy gaeft goede achtinge op alles dat tot mijne scheppinge diende: ofte/ ghy hebt soo wel geweten wat my wedervaren soude/ als of het voor uwe oogen in een boeck geschreven stonde/ T. w. in het Boeck van de memorien uwer voorsichtige regeringe. 29 De Psalmist wil seggen/ dat Godt alle de deelen sijnes lichaems geweten heeft/ niet alleen doese zijn geformeert geworden/ maer van eeuwicheyt. hy roept de dingen die niet en zijn: als offe waren, seyt d'Apostel Rom. 4. 17. 30 D. hoe onbegrijpelick is my uwe voorsichtige sorge/ ende regeringe? daer door ghy alle dingen in uwen eeuwigen raedt verordineert ende besloten hebt hoe sy geschieden sullen. Psal. 40. 6. Job 26. 14. 31 *Hebr.* hare hoofden. siet Num. 1. de aent. op v. 2. 32 D. wanneer ick smorgens ontwake/ ende uwe wercken doorgaens betrachte/ so en kome ick evenwel niet ten eynde/ maer blijve altoos besich met de overlegginge der selve. Ick ben eñ blijve met mijne gedachtē steets by u.
33 *Hebr.* mannen der bloeden] D. die het bloet der onschuldigen seer wreedelick vergieten; Siet Psal. 5. 7. 34 And. tegen u, T. w. ô Godt/ ende van of tegen alle die u beminnen. 35 Of/ lasterlick, arch-listelick. 36 De sin is/ Sy en doen niet alleen selfs quaet/ maer sy verheffen ende brengen oock tot staet andre booswichten.

21 Soude ick niet haten/ HEERE/ die u haten? ende [37] verdriet hebben in de gene die tegen u opstaen?

22 Jck hatese [38] met volkomenen haet/ [39] tot vyanden zijnse my.

23 [d] Doorgrondt my/ ô Godt/ ende kent mijn herte: beproeft my/ ende kent mijne gedachten.

24 Ende siet of by my [40] een schadelicke wech zy: ende leydt my [41] op den eeuwigen wech.

37 Of/ de walge hebben, of eenen afkeer hebben, of grouwelen.
38 *Hebr.* met volmaecktheyt des haets.
39 D. Jck houdese voor mijne vyanden.
d Iob 31.6. Psal. 26. 2.
40 Of/ eenen smertelicken, of overlastigen wech. D. of ick den cours mijnes levens sette om anderẽ schade ende overlast te doen. Andre verstaen hier door den schadelicken wech/ den wech ofte genegentheyt tot Afgoderye/ om dat het woort Afgoden sijnen oorspronck heeft van het woort dat hier gebruyckt wert. Siet Psal. 16. 4.
41 *Hebr.* op den wech der eeuwicheyt. D. die in eeuwicheyt bestaen kan: ofte/ op den wech die my leyde in het eeuwige leven. ofte; op den ouden wech. Vgel. Jerem. 6. 16. ende 18. 15.

Psalm Cxl.

David bidt om verlossinge vande quade menschen/ met een vast vertrouwen op den Heere: Biddende oock om 'tverderf der lasteraers/ met vast vertrouwen op Godes rechtveerdicheyt.

1 EEn Psalm Davids [1] voor den Opper-sang-meester.

2 Reddet my/ HEERE/ [2] van den quaden mensche: behoedt my voor [3] den man alles gewelts:

3 [4] Die [5] veel quaets in't herte dencken: alle dage t'samen komen om te oorlogen.

4 Sy [6] scherpen hare tonge/ als een slange: [7] [a] heet adder-vergift is onder hare lippen/ Sela!

5 Bewaert my/ HEERE/ van de handen des godtloosen: behoedt my [8] van den man alles gewelts: [van die] die [9] mijne voeten dencken wech te stooten.

6 De hoovaerdige hebben my eenen strick verborgen/ ende koorden: sy hebben een net uytgesprevdt [10] aen de zijde des wechs: [b] val-stricken hebbense my gesett/ Sela!

7 Jck hebbe tot den HEERE geseyt/ Ghy zijt mijn Godt: neemt ter oore/ o HEERE/ de stemme mijner smeeckingẽ.

8 HEERE Heere/ [11] stercke mijnes heyls/ [12] ghy hebt mijn hooft bedeckt ten dage der [13] wapeninge.

9 En [14] geeft/ HEERE/ de begeerten des godtloosen niet: en bevoordert sijn quaet voornemen niet: [15] sy souden haer verheffen/ Sela!

10 Aengaende [16] 't hooft der gener die my omringen: [17] de overlast harer lippen overdeckese.

11 [18] Vyerige colen moeten op haer geschuddet worden: [19] hy doese vallen in't [20] vyer/ [21] in diepe kuylen/ datse niet weder op en staen.

12 [22] Een man van [quade] tonge en sal op der aerde niet bevesticht worden: [23] een boos man des gewelts [24] dien sal men jagen/ [25] tot dat hy geheel verdreven is.

13 Jck weet dat de HEERE de rechtsake des elendigen/ [ende] het recht der nootdurftigen [26] sal uytvoeren.

14 Gewisselick de rechtveerdige sullen uwen Name loven: de oprechte [27] sullen voor u aengesichte blijven.

1 Siet Psal. 4. 1.
2 Eenige verstaen hier door den quaden mensche, Doëg/ andere Saul: Andere stellen hier/ de quade menschen. Te weten/ die David vyantlick vervolgden, als v. 3.
3 *Hebr.* den man der geweldẽ siet 2. Sam. 22. 49.
4 De sin is/ die my soecken te onderdrucken niet alleen met gewelt: maer oock door listen ende practijcken.
5 *Hebr.* quaden.
6 De natuer-kundigers schrijven/ dat de slangen hare tongen scherpen/ als sy yemant meenen te steken. Vgel. Psal. 58. 5.
7 Verst. hier soodanige adderen/ die haer vergift verre uytschieten kunnen.
a Psal. 58. 5. Rom. 3. 13.
8 Siet vov. v. 2.
9 Of/ mijne treden, of gangen: T. w. op dat ick vallen soude.
10 *Hebr.* aen de hant van't spoor. D. van't padt, namelick/ welck sy weten dat ick plege te gaen.
b Ierem. 18. 22.
11 D. mijn sterck heyl/ mijn stercke verlosser/ die de macht hebt my te helpen ende te verlossen.
12 D. ghy hebt my bewaert voor alle periculen ende swaricheden/ mijn hooft als met eenen storm-hoet ofte schildt bedeckende.
13 D. des gevechts/ ofte des strijts.
14 D. en geeft den godtloosen niet 't gene dat hy begeert/ T. w. dien godtloosen/ die my soeckt om te brengen.
15 D. sy en souden niet dan te trotsiger ende moet-williger worden/ indien sy het al nae haren wensch hadden. Vgel. Deut. 32. 27.
16 Verst. hier eenen boosen man/ die de voornaemste geweest is onder Davids vyanden/ het zy Saul/ of een ander. And. de hoofden, D. de voornaemste ende overste onder de vyanden/ in het getal van velen/ als v. 11. ofte den hoop. Vgel. Job 1. 17. And. 'tvergift. Siet vov. v. 4.
17 T. w. de overlast/ ofte de moeyte/ die 't voorseyde Hooft/ met de gene die my omringen/ my met hare quade tongen aendoen.
18 D. het vyer van den hemel/ gelijck op Sodoma ende Gomorrea/ tot harer uytroeyinge.
19 T. w. Godt.
20 T. w. in 't helsche vyer.
21 D. in swaere pijnen ende elenden.
22 Dat is/ een quaet-spreker/ of snapper/ die sijne tonge tot sijnen wille heeft/ de selve gebruyckende ende misbruyckende nae sijn wel-gevallen. Alsoo staeter Job 11. 2. Een man der lippen. Siet d'aent. aldaer. Exod. 4. 10. Een man der woorden. Job 22. 8. Een man der wapenen.
23 And. Een man des gewelts is boos.
24 D. hy sal eyndelick door sijne eygene boosheyt ende quade feyten in 't verderf vallen/ Gelijck een wildt dat gejaecht wort/ na dat het hier en daer geloopen heeft/ eyndelick ten verderve komt.
25 *Hebr.* tot nederstootingen, of verdrijvingen.
26 *Hebr.* sal doen, T. w. haer verlossende uyt de handen harer tegen-partijders. Siet 1. Reg. 8. op v. 45.
27 D. ghy sultse altoos met uwe genade/ hulpe/ ende beschermunge bystant doen.

Psalm Cxlj.

David begeert van Godt te mogen verhoort ende getroost worden/ met behoudenisse eener goeder conscientie/ verklarende dat hem de straffingen der vroomen aengenaem zijn/ ende biddende met een vast vertrouwen/ om wrake over sijne wreede vyanden.

1 EEn Psalm Davids. HEERE/ Jck roepe u aen/ [1] haest u tot my: neemt [2] mijne stemme ter oore/ als ick tot u roepe.

2 [3] [a] Mijn gebedt worde gestelt als [4] reuckwerck voor u aengesichte: [5] de opheffinge mijner handen/ [als] [6] het avont-offer.

3 HEERE/ [7] settet een wacht voor mijnen mont: [8] behoedet de deure mijner lippen.

4 [9] En neyght mijn herte niet tot een quade sake/ om eenigen [10] handel [11] in godtloosheyt te handelen/ [12] met mannen die ongerechticheyt wercken: ende [13] dat ick niet en ete van hare leckernijen.

5 De rechtveerdige [14] slae my/ 'tsal [15] weldadicheyt zijn/ ende hy bestraffe my/ [16] 'tsal olye des hoofts zijn/ [17] het [18] en sal mijn hooft niet breken: want noch sal oock mijn gebedt [voor hen] zijn in hare tegenspoeden.

6 [19] Hare Richters zijn [20] aen de [21] zijde der steenrotze vry gelaten geweest/ ende hebben gehoort mijne redenen/ datse [22] aengenaem waren.

7 [b] [23] Onse [24] beenderen zijn verstroyt aen den mont des grafs/ [25] gelijck of yemant op der aerde [yet] gekloofft ende verdeylt hadde.

8 Doch op u zijn mijne oogen/ HEERE Heere/ op u betrouwe ick/ [26] en ontbloott [27] mijne ziele niet.

9 Bewaert my [28] voor't gewelt des stricks [dien] sy my geleyt hebben: ende [voor] de valstricken der werckers der ongerechticheyt.

10 Dat de godtloose/ [29] elck in [30] sijn gaern vallen/ t'samen tot dat [31] ick sal zijn voorby-gegaen.

1 T. w. te komen/ dat is/ komt haestelick tot mijne hulpe.
2 D. mijn gebedt: als stracks v. 2.
3 Hy wil seggen/ mijn gebedt zy u soo aengenaem/ als het reuck-werck ende de offerhanden/ die men u (achtervolgende de insettinge der Wet) offert.
a Exod. 29. ende 39. Apoc. 5. 8. ende 8. 3.
4 T. w. dat geroockt wiert op den reuck-altaer in den Tabernakel/ Exod. 30. 7/ 8/ 34.
5 D. mijn gebedt/ 'twelck ick doe met opgehevene handen/ ofte palmen, gelijck in't Hebr. staet: om datmen dickwijls in groote devotie ofte aendacht des gebedts/ de opene handen ofte palmen nae den hemel toe verheft/ als wenschende den segen Godes te ontfangen. Vgel. Job 11. 13. ende Psal. 44. 21. ende 63. 5. ende 88. 10. Thren. 2. 19. ende 3. 41. Siet oock 1. Reg. 8. op v. 22. en Psal. 28. op v. 2.
6 D. 't welck alle avonts placht geoffert te worden. Siet Exod. 29. vss. 39/ 40/ 41/ 42. Num. 28. 2/ 3. . . . 8.
7 T. w. op dat daer niet onbetamelicks uyt en gae: dat ick tegen u niet en murmurere in desen mijnen angst ende benauwtheyt/ die my mijne vyanden door hare harde vervolgingen aen doen.
8 Ofte/ een hoede aen, &c.
9 T. w. door den Satan/ of mijne eygene verdorvene nature. Want eygentlick te spreken en versoeckt Godt niemant ten quaden/ Jac. 1. 13/ 14. 1. Cor. 7. 5. Maer wel de Satan/ 1. Chron. 21. 1. Vgeleken met 2. Sam. 24. 1. Alsoo oock Matth. 6. 13.
10 Of/ stucken/ daden/ vonden/ practijcken/ versierselen/ als Deut. 22. vss. 14/ 17.
11 Of/ godtlooselick.
12 D. met de hooch-geachte lieden.
13 D. dat ick my niet en late verlocken ofte verleyden door de wellusten ende goede dagen die sy genieten/ om der selver mede te mogen deelachtich worden.
14 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick Hameren, dat is/ met hameren slaen/ of kloppen. Jud. 5. 26. Psal. 74. 6. Het beteeckent oock so veel als yemant eernstelick vermanen, Prov. 23. 35.
15 Of/ goedertierenheyt, vrientschap, beleefdheyt. De sin is/ Jck sal de bestraffinge van eenen rechtveerdigen voor een weldaet houden/ dewijle het uyt goede meeninge/ ende tot mijnen besten is geschiedende. Siet ende Vgel. hier mede Prov. 9. 8. ende 25. 12. ende 27. 6. ende 28. 23. Zach. 13. 6.
16 Dat is/ seer kostelicke olye. Alsoo worden Exod. 30. 23. de treffelickste ende voornaemste specerven genoemt hooft-specerien. doch het kan hier oock wel in sijn eygene beteeckenisse gehouden worden/ te weten/ voor olye daer men het hooft mede salft. Vgel. Psal. 23. 5.
17 T. w. slaen/ ende bestraffen/ het overgieten met dese olye. Welcks alles my niet alleene niet en sal quetsen/ maer my soo aengenaem ende nut zijn als eene kostelicke olye.
18 Of/ hy en breke die niet af [op] mijn hooft: De sin is/ hy bestraffe my maer vrymoedelick/ sonder schroom of op houden. Want of hy schoon voort vaert my te bestraffen/ so en sal ick niet nalaten voor hem te bidden in sijnen tegenspoet.
19 Dit schijnt te sien op de historie 1. Sam. 26. vss. 13/ 24/ 25. alwaer David Saul ende sijne officieren in sijne macht hebbende/ nochtans verschoont heeft/ ende daer na met liefelicke redenen haer van sijn onschult heeft overtuycht. And. Als hare Richters aen de zijden der steenrotsen afgestortet (dat is/ jammerlick omgekomen) zijn, dan salmen hooren, dat mijne redenen aengenaem zijn.
20 Of/ over.
21 *Hebr.* De handen.
22 Of/ soete, lieflick, niemant quetsende/ ende derhalven waerdich om aengenomen te werden. Ofte (als sommige) men sal vernemen/ dat mijne gebeden voor de vroome gedaen/ in hare elende/ by Godt aengenaem/ eñ van hem verhoort zijn. Dit seste vsken/ kan oock aldus overgesett ende verklaert worden: hare Regeerders laten sich neder aen de zijden der rotzsteenen: hoewelse mijne redenen gehoort hebben, datse liefiick zijn, D. sy loeren op my ende op mijn volck/ als wy ons verbergen inde rotzsteenen/ niet tegenstaende datse mijne vriendelicke ende discrete woorden gehoort hebben. Siet 1. Sam. 23. 26. ende 24. 3. Item 1. Sam. 24. 10. ende 26. 3.
b Ezech. 37. vss. 1, ... 11, 12.
23 Te weten/ mijne ende mijner krijchs-lieden.
24 De sin is/ 'Tis met my ende mijn volck schier geheel gedaen/ soo dat wy als van malkanderen gehouwen ende gekloofft zijn/ ja als een hoop doode beenderen schijnen geworden te zijn/ diemen in de aerde gaet steken.
25 Of/ Als wanneer yemant [hout] hackte ende kloofde tegen d'aerde. dat is/ 't welck op d'aerde leyt/ ende daer van de spaenderen hier ende daer verspreyt worden. Anders/ Gelijck als die het lant [of aerdrijck] snijdende klieft, te weten/ met den ploegh/ [soo] zijn verdeylt onse beenderen, nae den mont van het graf [of helle] toe.
26 T. w. van uwe hulpe ende bystant.
27 Dat is/ mijn leven/ of/ my.
28 *Hebr.* Voor de handen des stricks. Siet Job 5. op v. 20.
29 D. elck in het gaern/ dat sy my ende den mijnen gespannen ofte geleyt hebben.
30 T. w. sijn eygen: ofte Godes.
31 Verst. ick/ ende die by my zijn. of/ Jck met uwe gunste vergeselschapt zijnde. Of/ Tot dat ick geheelick passere, dat is/ het perijckel ontkomen ben.

Psalm Cxlij.

David zijnde voor Saul gevlucht/ende sich in een spelonck verborgen hebbende/ als sijnen geest in hem overstelpt was/ so riep hy den Heere om hulpe aen.

1 [1] EEn onderwijsinge Davids/ een gebedt [2] als hy in de spelonck was.

2 Ick riep met mijn stemme tot den HEERE/ ick smeeckte tot den HEERE met mijn stemme.

3 Ick stortte mijn klachte uyt voor sijn aengesichte: ick gaf te kennen voor sijn aengesichte mijne benauwtheyt.

4 [a] Als mijn geest in my [3] overstelpt was/ so hebt [4] ghy mijn padt gekent: [5] Sy hebben my eenen strick [6] verborgen op den wech dien ick gaen soude.

5 Ick sach uyt ter rechterhant/ ende siet so en was daer niemant [7] die my kende/ [8] daer en was geen ontvlieden voor my: niemant [9] sorchde [10] voor mijne ziele.

6 [11] Tot u riep ick/ ô HEERE: ick seyde/ Ghy zijt mijn toevlucht/ [12] mijn [b] deel in't lant der levendigen.

7 Lett op mijn geschrey/ want ick ben seer [13] uytgeteert/ [c] reddet my van mijne vervolgers/ want sy zijn machtiger dan ick.

8 Voert [14] mijne ziele [15] uyt de gevangenisse/ om uwen name te loven: [16] de rechtveerdige sullen [17] my omringen/ [18] wanneer ghy wel by my sult gedaen hebben.

1 Siet Psal. 32.1.
2 David verhaelt hier/ hoe hy hem gehoudē heeft in de spelonck/ te Engedi/ ofte Adullam/ daer henen hy gevlucht was van wegen Sauls wreede vervolginge/ 1. Sam. 22.1. ende 24.4.
a Psal. 77.4.
3 Siet Psal. 102. d'aenteeck. op v. 1.
4 Ghy ô Heere. De sin is/ of ick schoon niet en wist waer henen ick my soude keeren ofte wenden/ So hebt ghy het wel geweten/ my wijsende eenen wech ende middel/ om Sauls bloet-dorstige handen te ontkomen.
5 T. w. Saul/ met sijn by-hebbende volck.
6 D. in het verborgen geleyt.
7 T. w. om my hulpe ende bystant te doen.
8 *Hebr.* 't ontvlieden was van my verloren of vergaen. D. ick en wist niet waer henen dat ick soude vlieden. Vgel. Job 11.20.
9 *Hebr.* socht, of/ vraechde nae mijne ziele. alsso Pro. 29.10. siet d'aent. Deut. 11. op v. 12. ende Vgel. 2. Sam. 4. op v. 8.
10 D. voor my/ of/ voor mijn leven.
11 T. w. doe ick in sulcken noot ende benauwtheyt was.
12 Mijn erfdeel/ daer ick my op verlate/ so lange als ick in dese werelt leve. Siet Psal. 27.13. Jesa. 38.11. ende 53.8.
b Psal. 16.5.
13 *Hebr.* dunne geworden.
c Psal. 41.2. ende 79.8. ende 116.6.
14 Dat is/ my/ mijnen persoon.
15 *Hebr.* uyt de besluytinge, T. w. in de welcke ick/ met mijn volck/ als in eene gevangenisse besloten ben/ zijnde van mijne vyanden rontom omcingelt.
16 De godtsalige onder het volck Godes.
17 Of/ kroons-wijse my omcingelen, namelick/ om my met verwonderinge aen te sien/ ende om u/ ô Heere/ met my te loven ende te dancken voor de wonderbaerlicke verlossinge ende genade aen my bewesen.
18 D. Als ghy my tot ruste ende tot eenen geluckigen stant sult gebracht hebben.

Psalm Cxliij.

David van sijne vyanden swaerlick vervolcht ende beangsticht zijnde/ bidt seer yverichlick om haestige verlossinge/ ende om onderrichtinge in de wegen des Heeren/ ende om 't verderf sijner vyanden.

1 [1] EEn Psalm Davids. o HEERE/ hoort mijn gebedt/ neycht de ooren tot mijne smeeckingen: [2] verhoort my nae uwe waerheyt/ [3] nae uwe gerechticheyt.

2 Ende [4] en gaet niet in't gerichte met uwen knecht: [a] want niemant die leeft [5] sal voor u aengesichte rechtveerdich zijn.

3 [6] Want de [7] vyant vervolcht [8] mijne ziele/ [9] hy vertreedt [10] mijn leven ter aerde/ [11] hy legt my in duysternissen/ [12] als de gene die over lange doodt zijn.

4 Daerom wort mijn geest [13] overstelpt in my/ mijn herte is [14] verbaest in't midden van my.

5 [b] Ick [15] gedencke aen de dagen van outs: ick overlegge alle [16] uwe daden: ick spreke by my selven van de wercken uwer handen.

1 Eenige meynen/ dat David desen Psalm gedicht heeft/ doe Absalom hem vervolgde: Andere/ doe Saul hem najaegde.
2 Als of hy seyde/ dewijle my gewelt en ongelijck geschiet van mijne vyanden/ so bidde ick u/ ô Heere/ dat ghy/ als een rechtveerdich Richter/ sulcks niet langer en wilt geschieden laten.
3 D. om uwer gerechticheyts wille. siet Psal 31.2.
4 D. en roept my niet in't recht/ en handelt met my niet nae mijne verdiensten. Siet Job 22. v. 4.
a Rom. capp. 3. en 4. Galat. capp. 3. ende 4.
5 Te weten/ door de wercken der wet/ ende zijnde in sich selven als een sone Adams aengemerckt/ siet Job 4. v. 17. ende 9. 2/3. ende 15.14. ende 25.4. Siet oock de aenteeck. 1. Reg. 11. op v. 34.
6 Dese woorden hangen aen het eerste vs deses Psalms, met sijnen aenhang.
7 Te weten/ Saul
8 D. mijn leven/ of/ mijnen persoon/ als Psal. 6.4.
9 D. hy tast my soo hart aen/ dat ick nauwlevel in my en hebbe: of/ hy sal my ende de mijne haest vertreden/ 't en zy dat ghy ons uyt sijne handen verlost.
10 And. mijn rot, mijn bende, D. alle die by my zijn. Siet Psal. 141.7.
11 D. hy maeckt dat ick met de gene die by my zijn/ in duystere hoecken ende winckelen ons moeten verkruypen ende verbergen. Want David hadde met sijn krijgs-volck/ sijn verblijf in een spelonck. Ps. 142. v. 1.
12 Als of hy seyde/ wy kruypen in holen ende spelonck en in en onder d'aerde/ gelijc zijnde den genē die over lange gestorvē zijn/ en onder d'aerde begravē liggen.
13 De sin is/ my overvallen soo veel haren der tegenspoet/ d'eene voor/ d'ander na/ dat ick schier daer onder beswijme ende blijve.
14 Dit heetmen gemeenelick desolaet. And. mijn herte ontsett sich seer.
b Psal. 77.6.11.
15 Als of hy seyde/ wanneer ick my in dese elende ende swaricheyt vinde/ so en weet ick my nergens beter mede te troosten/ dan my selven indachtich te maken/ hoe ghy my eertijts by gestaen ende verlost hebt. 'Tschijnt dat David hier principalick siet op dien tijt/ doe hy victorie bevochten hebbende over sijne vyanden/ van het volck met juychen ende vrolickheyt is ontfangen geweest/ 1. Sam. capp. 17. ende 18.
16 T. w. die ghy aen ende door my gedaen hebt.

6 [17] Ick breyde mijne handen uyt tot u: mijne ziele is voor u/ [18] als een dorstich lant/ Sela!

7 Verhoort my haestelick HEERE/ mijn geest beswijckt: [19] en verbercht u aengesichte niet van my: want ick soude gelijck worden [20] den genen die in den kuyl dalen.

8 Doet my [21] uwe goedertierenheyt [22] in den morgenstont hooren/ want ick betrouwe op u: [23] maeckt my bekent den wech dien ick te gaen hebbe/ [c] want ick heffe [24] mijne ziele [25] tot u op.

9 Reddet my/ HEERE/ van mijne vyanden: [26] by u schuyle ick.

10 Leert my [27] u welbehagen doen/ want [28] ghy zijt mijn Godt: [29] Uw' goede Geest geleyde my [30] in een effen lant.

11 O HEERE/ [31] maeckt [32] my levendich/ [33] om uwes Naems wille: voert [34] mijne ziele uyt de benauwtheyt/ om uwe gerechticheyt.

12 Ende [35] roeyt mijne vyanden uyt/ om uwe goedertierenheyt/ ende [35] brengtse omme/ alle die mijne ziele beangstigen: [36] [d] want ick ben uw' knecht.

17 Siet d'aenteeck. Psal. 141. op v. 5.
18 Of/ als een dorre lant. Siet Psal. 63. op v. 2. De reden soude aldus voller zijn/ Gelijck een dorstich of dorre lant nae regen dorstet/ alsoo dorst mijne ziele nae u. Psal. 42.1.
19 D. En wijckt niet van my/ En verlaet my niet.
20 D. den genen die haest sterven sullen. Psal. 28.1. en 88.5.
21 D. die blijde bootschap/ aengaende de goedertierenheyt die ghy my bewijsen sult/ doende Saul te rugge keeren/ ende afslaen van my dus vyandelick te vervolgen.
22 D. vroech/ haest/ sonder lang uytstel.
23 D. leert my wat ick doen sal/ om het perikel te ontgaen/ daer ick in ben/ Siet Ps. 142.4. of/ maeckt my bekent den wech dien ick moet ingaen/ om u te behagen.
c Psal. 25.1.
24 Dat is/ mijn gemoet.
25 Als tot dien/ den welcken ick houde voor mijnen beschutter ende noothulper.
26 Te weten/ onder de schaduwe uwer vleugelen/ gelijck de Prophete spreeckt/ Psal. 57.2.
27 Of/ uwen wille, of/ u wel-gevallen, of believen. als Psal. 40. v. 9.
28 Dien ick wil ende moet gehoorsamen.
29 Verst. hier den Heyligen Geest.
30 D. op eenen wech dien ick vrymoedelick gaen mach sonder hinder of aenstoot: waer by verstaen wort de wech der gerechticheyt/ in de wet Godes voorgeschreven: ofte David verstaet hier door den wech/ 't middel dat hy mocht voornemen ende gebruycken/ om onbeschadicht sijnen vyant te ontkomen.
31 Of/ Behout my in't leven.
32 Die schier doot ben, siet boven v. 3. ende v. 7.
33 D. op dat ick uwen Name roeme ende prijse/ Psal. 142.8.
34 D. mijn leven/ mijnen persoon.
35.35 Hier siet de Prophete op de belofte die Godt Abraham/ ende sijnen zade gedaen heeft/ Genes. 12.3.
36 D. ick diene u met vlijt/ achtervolgens de bevelen uwer wet.
d Psal. 86.16. ende 116.16.

Psalm Cxliiij.

David danckt Godt voor den segen hem in den krijch/ ende regeringe des volcks verleent: Belijdende te gelijcke sijne/ ende aller menschen nieticheyt: hy bidt dat hem Godt krachtelick verlosse uyt sijne groote benautheden/ mits belovende den Heere te sullen loven voor sijne segeningen.

1 [EEn Psalm] Davids. Gesegent zy de HEERE [1] mijn Rotzsteen/ [a] die mijne handen onderwijst ten stryde: mijne vingeren ten oorloge:

2 [2] Mijne goedertierenheyt/ ende mijne burcht/ mijn hooch-vertreck/ ende mijn bevryder [3] voor my: mijn schilt/ ende op wien ick my betrouwe: [b] die mijn volck my [4] onderwerpt.

3 O HEERE/ [5] [c] wat is de mensche/ dat ghy hem kent? het kint des menschen/ dat ghy het achtet?

4 De [d] mensche is de ydelheyt gelijck: sijne dagen zijn [e] als een voorby-gaende schaduwe.

5 [6] [f] Neycht uwe hemelen/ HEERE/ ende [7] daelt neder: [g] raeckt de [8] bergen aen/ [9] datse roocken.

6 [h] [10] Blixemt blixem/ ende [11] verstroytse: [i] sendt uwe pijlen uyt/ ende verdoetse.

7 Steeckt uwe handen [12] van der hoochte uyt: ontsett my/ ende ruckt my [13] uyt de groote wateren/ uyt de hant [14] der vreemden.

8 Welcker mont leugen spreeckt: ende

1 Siet d'aenteeck. Deut. 32. op v. 4. en 2. Sam. 22.2.
a 2. Sam. 22.35. ende Psal. 18.35.
2 D. die over my soo goedertieren is/ als de goedertierenheyt selve. Vgel. 2. Sam. 22.2. Siet voorder Psal. 18.3.
3 D. tot mijnen besten.
b 2. Sam. 22.48. Psal. 18.48.
4 D. onderdanich maeckt.
5 Als of hy seyde/ Als men de elendige ende geringe conditie des menschen vergelijckt met de oneyndelicke Majesteyt Godes: So moetmen sich verwonderē/ dat hy sich weerdicht te gedencken aen soo eene arme creatuere.
c Iob 7.17. Psal. 8.5. ende 31.8. Hebr. 2.6.
d Psal. 39.6. ende 62.10.
e Iob 8.9. ende 14.2.3. Psal. 102.12.
6 D. komt my ende u volck te hulpe van den hemel/ ende betoont uwe heerlickheyt ende macht tegen onse vyanden. siet 2. Sam. 22.10. 'Tis menschelicker wijse gesproken.
f Psal. 18.10.
7 T. w. tot mijne hulpe/ ende tot verstooringe uwer vyanden.
g Psal. 18.8. ende 104.32.
8 D. (nae sommiger gevoelen) mijne groote ende geweldige vyanden. men kan dit oock nemen als een beschrijvinge vande Majesteyt ende macht Godts in't uytvoeren van sijne oordeelen tegen de godtloosen die de vroome verdrucken. Vgel. Psal. 104.32/ &c.
9 D. datse als roock verdwijnen.
h 2. Sam. 22.8. ende Psal. 18.15.
10 D. slaetse ter neder/ ende maecktse te schande met uwe Goddelicke ende hemelsche kracht.
11 T. w. die vremde kinderen/ van de welcke gesproken wort v. 7.
i 1. Sam. 7.9.
12 D. uyt den hemel/ als Psal. 18.17.
13 D. uyt de groote vervolgingen der godtloosen. Siet 2. Sam. 22. op v. 17.
14 *Hebr.* der kinderen des vremden, 't zy vreemt van de borgerschap Israels/ ofte der gener die in vreemde landen woonden: ofte/ der gener die David voor haren Coninck noch niet en wouden kennen/ maer hem met Saul vervolchden. Siet Psal. 54.5. Siet oock d'aent. 2. Sam. 22. op v. 45.

[15] hare rechter-hant is eene rechter-hant der valſcheyt.

9 O Godt/ ick ſal u [16] een nieuw Liedt ſingen: met de luyte [17] [ende] het tien ſnarich inſtrument/ ſal ick u pſalm-ſingen:

10 Ghy [18] die den Coningen overwinninge geeft: die ſÿnen knecht David ontſett [19] van den booſen ſweerde:

11 Ontſett my ende reddet my van de hant der vreemden/ welcker mont leugen ſpreeckt: ende hare rechter-hant is eene rechter-hant der valſcheyt.

12 Op dat onſe ſonen zÿn als planten/ [20] welcke groot geworden zÿn in hare jeucht: onſe dochters als [21] hoeck-ſteenen/ [22] uytgehouwen nae de gelÿckeniſſe van een paleys.

13 Dat onſe [23] winckelen vol zÿnde/ den [24] eenen voorraet na den anderen uytgeven: dat onſe cudden [25] by duyſenden werpen/ [ja] [25] by tien duyſenden op onſe [26] hoeven vermenichvuldigen.

14 Dat onſe oſſen [27] wel-geladen zÿn: dat [28] geen inbreucke/ noch [29] geen uyt-val/ [30] noch gekrÿſch en zy op onſe ſtraten.

15 Welgeluckſalich is het volck/ dien't [31] alſoo gaet: [32] welgeluckſalich is het volck/ wiens Godt de HEERE is.

15 Welcke ſy geven tot verſterckinge harer beloſte/ alſo oock V. 11.
16 Siet d'aenteeck. Pſal. 33. op V. 2/3.
17 Dit woordeken wort hier ingevoegt/ om dat de luyte/ ende het tien-ſnarig inſtrument/ verſcheydene inſtrumenten zÿn/ als te ſien is Pſal. 92. op V. 4.
18 Siet 2. Sam. 8. V. 6.
19 Dat is/ van het ſweert het welck onſchuldich bloet ſoeckt te vergieten.
20 T. w. planten.
21 D. ſchoon en fraey van lyf en leden/ gelijckmen de hoeckſteenen aen een ſchoon gebouw/ fraey behouwt/ beſnijt/ polijſt/ en verciert/ op dat het van buytẽ te ſchoonder ſchijne in alle mans oogen.
22 T. w. koſtelick ende fraey.
23 Verſtaet hier die plaetſen daerinnen dẽ voorraet by eẽ brengt ende bewaert/ het zy ſchueren/ kelders/ packhuyſen of coornſolders/ &c. In ſumma David bidt hier/ dat Godt hem ende den godtſaligen wille ſegenen met tijdelicke goederen.
24 *Hebr.* van ſpijſe tot ſpijſe. Dat is/ overvloet van ſpyſe.
25. 25 D. in groote menichte.
26 Of/ wijcken. ſiet d'aent. Iob 5. 10.
27 Vet en vleeſchich/ D. ſterck eñ bequaem om laſten te dragen/ ende grooten arbeyt te doen: Of/ welgeladen/ T. w. met jongen/ want onder den name van oſſen/ moetmen hier oock de koeyen verſtaen/ als Deut. 7. 13.
28 T. w. der vyanden in onſe landen ende ſteden/ om ons goet en vee wech te drijven.
29 T. w. uyt onſe Steden/ om den vyant het geroofde goet ende vee te ontjagen. And. geene uytgaende, T. w. vrouwe/ om te klagen ende te krijten.
30 Verſtaet dit van krijgs-geſchrey/ ofte alarm.
31 T. w. gelijck ſtracks verhaelt is.
32 Als of hy ſeyde by maniere van verbeteringe der naeſt-voor-gaender ſpreucke: Ja ick ſegge/ dat voor al geluckſalich is dat volck/ 't welck in't verbont ende genade Godes ſtaet/ die de fonteyne aller ſegeningen ende geluckſalicheyt is: In welcke ſake het hoochſte goet gelegen is. Vergel. Pſal. 4. 7/8. ende 17. V. 14/15. ende 33. 12. ende 65. 5.

Pſalm Cxlv.

David roemt Godt ten aenſien ſÿner grootheyt/ mogentheyt/ heerlickheyt/ ende vreeſlicke daden: als oock ſÿner goetheyt/ gerechticheyt/ ende barmhertichheyt/ oock ſÿnes eeuwigen Coninckrijcks/ ende ſÿner goetgunſticheyt ende ſorge over allen/ maer inſonderheyt over de gene die hem vreeſen/ ende aenroepen.

1 EEn [1] Lofſanck Davids. [2] Aleph. O mÿn Godt/ [3] ghy Coninck/ ick ſal u verhoogen: ende uwen Name loven in eeuwicheyt ende altoos.

2 Beth. T'allen dage ſal ick u loven: ende uwen Name prÿſen in eeuwicheyt ende altoos.

3 Gimel. [a] De HEERE is groot/ ende [4] ſeer te prÿſen: ende [b] ſÿne grootheyt is ondoorgrondelick.

4 Daleth. [5] [c] Geſlachte aen geſlachte ſal uwe wercken roemen: ende [6] ſy ſullen [7] uwe mogentheden verkondigen.

5 He. [8] Ick ſal uytſpreken de heerlickheyt der eere uwer Majeſteyt: ende uwe wonderlicke daden.

6 Vau. Ende ſy ſullen vermelden de kracht uwer vreeſlicker [daden]: ende uwe grootheyt die ſal ick vertellen.

7 Zain. [d] Sy ſullen [9] de gedachteniſſe der grootheyt uwer goetheyt [10] overvloedelick uytſtorten: ende ſy ſullen uwe gerechticheyt met gejuych verkondigen.

8 Cheth. [e] Genadich ende barmhertich is de HEERE/ lanckmoedich/ ende groot van goedertierenheyt.

9 Teth. De HEERE is aen allen goet: ende ſÿne barmhertichheden zÿn [11] over alle ſÿne wercken.

10 Iod. Alle uwe wercken/ HEERE/ ſullen u loven/ ende uwe gunſt-genooten/ [12] ſullen u ſegenen.

11 Caph. Sy ſullen de heerlickheyt uwes Coninckrÿcks vermelden/ ende uwe mogentheyt ſullen ſy uytſpreken.

12 Lamed. Om des menſchen kinderen bekent te maken [13] ſÿne [14] mogentheden: ende de eere der heerlickheyt [15] ſÿnes Coninckrÿcks.

13 Mem. U Coninckrÿcke is een Coninckrÿcke van alle eeuwen: ende uwe heerſchappye [16] is in allen geſlachte ende geſlachte.

14 * Samech. De HEERE onderſteunt alle [17] die vallen: ende hy richtet op [18] alle gebogene.

15 Ain. [19] Aller [f] oogen wachten op u: ende ghy geeft hen hare ſpÿſe [20] t'ſÿner tÿt.

16 Pe. Ghy doet uwe hant open/ ende verſadicht al wat daer leeft [21] [nae u] welbehagen.

17 Tſade. De HEERE is rechtveerdich in alle ſÿne wegen: ende goedertieren [22] in alle ſÿne wercken.

18 Koph. De HEERE [23] is nae by allen die hem aenroepen: allen die hem aenroepen [24] in der waerheyt.

19 Reſch. [25] Hy doet het welbehagen der gener die hem vreeſen: ende hy hoort haer geroep/ ende verloſtſe.

20 Schin. De HEERE bewaert alle de gene die hem lief hebben/ maer hy verdelcht alle godtlooſe.

21 Thau. Mÿn mont ſal den prÿs des HEEREN uytſpreken: ende [26] alle vleeſch ſal ſÿnen heyligen Name loven in der eeuwicheyt ende altoos.

1 Of/ een Pſalm. Deſen Pſalm alleẽ wort aldus getituleert/ nochtans heeft van dit woort het geheele Boeck der Pſalmen ſÿnen name.
2 De verſen deſes Pſalms zijn geſtelt nae de ordre van het Hebreeuſche A. b. alleen ontbreeckter de letter Nun of N. Duſdanige konſte heeft David in noch verſcheyde Pſalmen gebruyckt. Siet d'aent. Pſal. 25. op V. 1.
3 Ghy die alleen de ware ende Almachtige Coninck zÿt.
a Pſal. 18. 4. ende 150. 2.
4 Siet d'aent. Pſal. 37. op V. 2.
b Iob 5. 9.
5 Een geſlachte is hier eñ elders meer/ ſoo veel te ſeggen/ als de menichte der menſchen die in eene ende de ſelve eeuwe t'ſamẽ leven.
c Deut. 4. 9. ende 6. 7.
6 T. w. de geſlachten: alſoo vſſ. 6/7.
7 D. uwe krachtige daden. alſoo oock V. 12. Matt. 13. 58.
8 Dit doet de Prophete van V. 12 af tot het eynde deſes Pſalms.
d Pſal. 119. 171.
9 Dat is/ De groote weldaden die ghy tot aller tijt aen onſe Vaderen ende aen ons gedaen ende bewesen hebt.
10 *Hebr.* als een ſprinck-ader voortbrengen. of/ uytgieten, uytbobbelen. D. met vollen monde en kele prijſen en roemen. Siet Pſal. 19. op V. 3. ende 45. 2.
e Exod. 34. 6. 7. Num. 14. 18. Pſal. 86. 15. ende 103. 8.
11 T. w. ſodanige/ die ſÿner barmhertichheyt kunnen deelachtich worden. And. boven.
12 Dat is/ loven eñ dancken: doch op een ander maniere als d'andre creatueren/ hebbende een inwendich gevoelen ende getuygeniſſe/ dat ghy haren Vader ende wel-dader zijt. Siet Gheneſ. 14. 20.
13 T. w. Godes.
14 Dat is/ Mogende daden. als V. 4.
15 Te weten/ Godes/ V. 5.
16 D. het duert van tijt tot tijt/ of tot aller tijt.
* Hier ontbreeckt de letter Nun. of N.
17 D. alle die ſwack zijn/ ſo aen den lichame/ als aen dẽ geeſt.
18 D. Alle die onder 't ſware kruys/ ofte 't pack der ſonden gedruckt ende gebuckt gaen.
19 T. w. Aller dieren/ ofte aller ſchepſelen/ die levendige lichamen hebben.
f Pſal. 104. 27.
20 Of/ Elck te ſijner tijt. And. tot haerder tijt: dat is/ ter bequamer tijt/ als Pſal. 104. 27.
21 D. nae dat het u believt/ of/ daer aen ſy een genoegen hebben. And. met welbehagen, dat is/ met gaven ende goederen van uwen goeden wille ende welgevallen vlietende ende her-komende.
22 D. in alles wat hy doet.
23 T. w. om haer te helpen ofte verloſſen/ nae ſÿne goedertierentheyt t'hen-waerts.
24 D. met vertrouwen/ oprechtelick/ niet eenſt ende ſonder ophouden/ uyt gront hares herten/ ſonder hypocriſye/ ende ſonder ſuperſtitie. Vergelijckt hier mede Deut. 4. 7. Iohan. 4. 24.
25 Alſoo eert hy de gene die hem eeren/ 1. Sam. 2. 30. Doch verſtaet hier ſulck eenen wille ende begeerte/ die uyt eenen waren geloove ſpruyt/ ende ſoodanich is als het betaemt/ 1. Ioh. 3. 22. ende 5. 14.
26 D. alle natien/ alle menſchen/ als Ieſ. 44. 3. Ezech. 36. 27. Ioel 2. 28.

Pſalm Cxlvj.

De Pſalmiſt verweckt hem ſelven tot lof des Heeren: Met vermaninge van ſich op menſchen niet te verlaten/ maer op Godt/ ten aenſien ſÿner almachticheyt/ trouwe/ hulpe en trooſt/ ende altijt-durende regeringe.

1 [1] HAllelu-Jah/ O mÿne ziele/ prÿſt den HEERE.

2 Ick ſal den HEERE prÿſen in mÿn leven: ick ſal mÿnen Godt pſalm-ſingen terwÿle ick noch ben.

3 [a] En vertrouwt niet op Princen/ op 's menſchen kint/ by 't welcke geen heyl en is.

4 [2] Sÿn [3] geeſt gaet uyt/ [4] hy keert wederom [5] tot ſÿn aerde: te dien ſelven dage [6] vergaen ſÿne [7] aenſlagen.

5 Welgeluckſalich is hy/ die den Godt Jacobs tot ſÿne hulpe heeft: wiens verwachtinge op den HEERE ſÿnen Godt is.

6 Die den hemel eñ d'aerde gemaeckt heeft/ de zee ende al wat in de ſelve is: die trouwe houdt in der eeuwicheyt.

7 Die den verdruckten recht doet/ die den hongerigen broot geeft: de HEERE maeckt [8] de gevangene los.

8 [b] De HEERE [9] opent [de oogen] der blinden: de HEERE [c] richtet de gebogene op: de HEERE heeft [10] de rechtveerdige lief.

9 De HEERE bewaert de vreemdelingen/ hy houdt den weeſe ende de weduwe ſtaende: maer der godtlooſen [11] wech [12] keert hy om.

10 [d] De HEERE ſal in eeuwicheyt

1 Siet Pſal. 104. 35. ende 106. 1.
a Pſal. 118. 8, 9.
2 T. w. des menſchen kints/ ofte/ des Princen.
3 D. ſijn ziele: 'T is eene omſchrijvinge des doots. Siet de aenteeck. Geneſ. 35. op V. 18.
4 T. w. de menſche/ welverſtaende ſo veel het lichaem aengaet.
5 D. tot de aerde daer hy van genomen ofte gemaeckt is. Geneſ. 2. 7. ende 3. 19. Pſal. 104. 29. Eccleſ. 12. 7.
6 Ende volgens dien oock het vertrouwen dat ghy op hem geſtelt hadt.
7 D. voornemens.
8 *Hebr.* De gebondene.
b Mat. 9. 30. Ioh. 9. 7. . . . 32.
9 *Hebr.* opent de blinde, D. de oogen der blinden.
c Pſal. 145. 14. ende 147. 13. Luc. 13. 13.
10 Dat is/ de vrome/ Godtſalige/ oprechte/ godtvreeſende perſoonen.
11 D. de raetſlagen.
12 D. maeckt hy te niete.
d Exod. 15. 18. Pſal. 45. 13.

hept regeren: uw' Godt/ [13] o Zion/ is van geslachte tot geslachte. [14] Halelu-Jah.

13 D. ghy Israelitisch volck / die den waren Godt op den berch Zions eert en dient nae sijne instellinge.
14 Met dit woort begint ende eyndicht desen Psalm.

Psalm Cxlvij.

De Prophete vermaent het volck om Godes Name groot te maken van wegen sijne sorge over sijne kercke / sijne wijsheyt / macht/ genade/ ende regeringe over alles / tot sijnes Naems lof/ ende der geloovigen salicheyt.

1 LOoft den HEERE / want onsen Godt te psalm-singen [1] is goet/ [2] dewijle hy lieflick is: [a] [3] de lof is betamelick.

2 [4] De HEERE bouwt Jerusalem: hy vergadert Israëls [5] verdrevene.

3 [6] Hy geneest de gebrokene van herten / ende [7] hy [b] verbindtse in hare smerten.

4 [c] Hy telt het getal der sterren: [8] hy noemtse alle by namen.

5 Onse Heere is groot/ ende [9] van vele kracht: [10] sijnes verstants en is geen getal.

6 De HEERE houdt [11] de sachtmoedige staende: de godloose vernedert hy tot de aerde toe.

7 [12] Singt den HEERE by beurte met dancksegginge: psalm-singt onsen Godt op de harpe.

8 [13] [d] Die de hemelen met wolcken bedeckt / die voor de aerde regen bereydt: [e] die [14] 't gras [op] de bergen doet uytspruyten.

9 Die het vee [15] sijn voeder geeft: den [16] jongen raven alsse roepen.

10 Hy en heeft geenen lust aen de stercke [17] des peerts: hy en heeft geen welgevallen [17] aen de beenen des mans.

11 De HEERE heeft een welgevallen aen die die hem vreesen: die op sijne goedertierenheyt hopen.

12 O [18] Jerusalem/ roemt den HEERE: O [18] Zion/ looft uwen Godt.

13 Want [19] hy maeckt de grendelen uwer poorten sterck: hy segent uwe kinderen binnen in u.

14 [20] Die uwe lant-palen [in] vrede stelt: hy versadicht u met [21] het vette der tarwe.

15 Hy sendt [22] sijn bevel [op] aerden: [23] sijn [f] woort loopt seer snel.

16 [24] Hy geeft sneeuw als wolle: hy stroyt den rijm als assche.

17 Hy werpt [25] sijn ijs henen als stucken: [26] wie soude bestaen voor sijne koude?

18 [27] Hy sendt sijn woort / ende [28] doetse smelten: hy doet [29] sijnen wint waeyen/ [30] de wateren vloeyen henen.

19 [31] Hy maeckt [32] Jacob sijne woorden bekent: [32] Israël sijne insettingen ende sijne rechten.

20 [33] Alsoo [g] en heeft hy geenen volcke gedaen: [34] ende sijne rechten die en kennen sy niet. [35] Halelu-Jah.

1 D. het staet ofte betaemt de kinderen Godes wel.
2 And. Want het is lieffelick.
a Psal. 33. 1.
3 Hy wil seggen/ het betaemt de kinderen Godes den Heere te loven. ofte / de lof des Heeren is in sich selven een schoone sake.
4 D. Godt is d'eerste Auteur / fondament-legger/ opbouwer/ behoeder/ en bewaerder der kercke.
5 Of / Verstroyde. Siet Jac. 1. 1. ende 1. Pet. 1. 1. vergel. Deut. 30. 3/4. Jes. 11. 12. en 56. 8. Joh. 11. 52.
6 Siet de aenteeck. Psal. 30. op V. 3. en Psal. 34. op V. 19. ende Psal. 51. 19.
7 D. hy geneest hare wonden/ als Luc. 4. 18. vergeleken met Jes. 61. 1. ende met Ezech. 34. 16.
b Exod. 15. 26. Iob 5. 18.
c Iesa. 40. 26.
8 Of / hy roept die alle by namen.
9 Hebr. veelvoudich, ofte, groot van kracht.
10 D. 'T is onmogelick te begrijpen/ of uyt te spreken/ hoe groot ende menichvuldich/ dat sijn verstant ende sijne wijsheyt is. Siet Jesa. 40. 28.
11 Siet d'aenteeck. Psal. 10. op V. 17.
12 Hebr. Antwoort den Heere. D. singt den Heere / als d'een d'ander antwoorde gevende. Siet Exod. 15. 21. ende 32. 18.
13 Als ten tijde des Propheten Eliæ geschiet is / 1. Reg. 18. V. 45.
d Hos. 2. 21, 22.
e Iob 38. 26, 27. ende Psal. 104. 14.
14 Van het woorden gras siet d'aent. 1. Reg. 18. op V. 5.
15 Hebr. sijn broot.
16 Hebr. den sonen der rave. Siet d'aent. Job 39. op V. 3.
17. 17 Onder den name des peerts ende der beenen des mans, verstaet hy allerley menschelicke behulpselen: oock vasticheden ende stercktē der Steden: De welcke wel Godt de Heere niet geheelick en verwerpt/ (want het zijn gaven van sijne milde hant herkomende) Maer dat berispt hier de Psalmist / dat de menschen haer vertrouwen daer op setten. Siet Deut. 7. 7. ende 9. 4
18. 18 Verst. hier de inwoonders der stadt van Jerusalem / die aen den berch Zions getimmert was.
19 D. hy beschut ende beschermt de stadt in de welcke ghy woont/ ende hy bewaertse voor alle gewelt/ ende aenslagen des vyants: Dit was een teecken van Godes gunste ende liefde tot sijn volck van Israel/ als oock een teecken van Zions vasticheyt ende stercke. Siet het contrarie hier van Psal. 107. 16. Jes. 45. 2. Jere. 51. 30. Threm. 2. 9. Amos 1. 5.
20 D. het is de Heere die u vrede geeft aen alle hoecken ende eynden uwes lants. siet Jesa. 60. 18.
21 Vergel. Deut. 32. 14. ende d'aent. Psal. 81. op V. 17.
22 Hebr. sijn reden, of/ sijn seggen, sijn woort, D. sijn bevel: Verstaet hier die heymelicke ende inwendige kracht/ die Godt de aerde ende boomen geeft/ om vruchten voort te brengen/ elck boom ende gewas nae sijnen aert.
23 So haest als Godes bevel ofte woort uytgaet / stracks gehoorsamen hem alle schepselen der werelt.
f Psal. 33. 9.
24 De sneeuw ende de wolle sijn malkanderen gelijck in koleur/ lichticheyt / ende gedaente.
25 Verstaet hier by/ den hagel / ofte de vervrosene hagel-steenen.
26 Als of hy seyde / als 't Godt belieft hy sent sulck eene gestrenge koude/ dat geen creature de selve verdragen en kan.
27 Siet vov. V. 15.
28 Te weten / den vorst ende ijs / ofte / de stucken ijs.
29 T. w. eenen warmen wint / die kracht heeft om het ijs te doen smelten.
30 T. w. die wateren/ die straer te vooren ijs waren.
31 De sin is/ een yeder kan uyt de boven-verhaelde wercken wel afnemen hoe groot de macht Godes zy: Maer hy doet sijne kercke noch veel grootere genade/ hier gevende sijne Wet ende heylige geboden / om haer leven nae de selve aen te stellen.
32. 32 Dese beyde woorden beteeckenen het Jodische volck.
33 And. alsoo en heeft hy geenen heydenen gedaen. Hebr. allen volcke, of / allen heydenen niet, &c. In dusdanige maniere van spreken wort alle niet meermaels gebruyckt voor geene, als Psal. 103. V. 2. ende 143. 2.
g Actor. 14. 16.
34 And. daerom en kennen sy sijne rechten niet.
35 Met dit woort begint ende eyndicht desen Psalm / gelijck oock doen de Psalmen 146, 148, 149. 150.

Psalm Cxlviij.

De Prophete vermaent alle creaturen/ soo hemelsche/ als aerdsche/ maer insonderheyt den mensche / om Godt te loven van wegen sijne heerlickheyt ende macht / doch aldermeest om sijne goetgunsticheyt over sijne Gemeynte.

1 HAlelu-Jah. [1] Looft den HEERE [2] uyt de [a] hemelen: looft hem in de [b] hoochste plaetsen.

2 Looft hem alle sijne Engelen: Looft hem [3] alle sijne heyr-scharen.

3 Looft hem Sonne ende Mane: Looft hem alle [4] ghy lichtende Sterren.

4 Looft hem ghy [5] hemelen der hemelen: ende [6] ghy wateren die boven de hemelen zijt:

5 Datse den Name des HEEREN loven: want [c] als hy 't beval so wierden sy geschapen.

6 Ende [d] hy heeftse bevestigt voor altoos in eeuwicheyt: hy [e] heeftse een orden gegeven/ [7] die geen van hen sal overtreden.

7 Looft den HEERE/ [8] vander aerde: ghy [9] walvisschen ende alle afgronden.

8 Vyer ende hagel/ sneeuw ende damp: ghy storm-wint/ die [10] sijn woort doet.

9 Ghy bergen en alle heuvelen: vruchtboomen ende alle ceder-boomen.

10 Het wilt gedierte / ende alle vee: kruypende gedierte/ ende [11] gevleugelt gevogelte.

11 Ghy Coningen der aerde/ ende alle volcken: ghy Vorsten / ende alle Richters der aerde.

12 Jongelingen / ende oock Maegden: ghy oude met de jonge.

13 Datse den Name des HEEREN loven: want [f] sijn Name alleen is hooge verheven: sijne Majesteyt is over de aerde/ ende den hemel.

14 Ende hy [g] heeft den [12] hoorn sijnes volcks verhoogt / [13] den roem aller [14] sijner gunst-genooten / der kinderen Israëls / [15] des volcks dat nae by hem is. Halelu-Jah.

1 Dit woort staet hier in 't Hebr. in 't veelvoudich getal / ende alsoo doorgaens in desen Psalm / ende de twee na-volgende.
2 Of/ [Ghy] van de hemelen, dat is/ Ghy hemelsche schepselen/ soo wel de hemelen met hare inwoonders / als de sterren ende alle roeringen der selver, alsoo oock V. 7.
a Apoc. 5. 13.
b Luc. 2. 14.
3 T. w. die in de hemelen zijn / siet de aenteeck. Gen. 2. op V. 1. ende Psal. 103. op V. 21.
4 Hebr. sterren des lichts.
5 Dat is/ ghy alderhoochste hemelen. siet Deut. 10. op V. 14. ende 1. Reg. 8. op V. 27.
6 D. die wolcken/ die gelijck als in de locht (welcke mede hemel genoemt wort) hangen. Siet Genes. 1. 6/ 7. Job 26. 8. ende 37. 11.
c Genes. 1. vers. 6. 7, 8. &c. Psal. 33. 6, 9.
d Psal. 104. 5. ende 119. 91.
e Iob 14. 5, 13. ende 26. 10. ende 38. 33. Ierem. 31. 35. ende 33. 25.
7 De sin is / geene van alle die dingen die hier boven genoemt zijn / en sullen d'ordre van Godt gestelt / overtreden.
8 D. Ghy schepselen op aerden / ofte die van der aerde gemaeckt zijn.
9 De wal-visschen ofte Zee-draken ofte ander Zee-monsters worden onder d'aerde begrepen / gelijck oock somtijts de zee selve/ gelijck alsse geseyt wort / dat Godt hemel ende aerde geschapen heeft/ Gen. 1. 1.
10 D. sijn bevel/ T. w. het bevel des Heeren. De schepselen die geen gevoelen en hebben/ loven en dienen Godt / op hare wijse / als Godt door haer sijnen wille uytricht. siet Psal. 19. 4. ende 47. 15.
11 Hebr. Vogel des vleugels.
f Prov. 12. 4. Iesa. 18. 10.
g Psal. 132. 17.
12 D. de macht en eere. siet Deut. 33. d'aent. op V. 17. Dit is principalick in Christo vervult/ die de hoorn der salicheyt genoemt wort Luc. 1. 69.
13 D. gevende haer stoffe van den lof sijns naems/ door sijne weldaden.
14 Verstaet/ door gunst-genooten, de kinderen Godes/ alle ware Godtsalige / die barmhertich ende goetdadich zijn / gelijck haren hemelschen Vader is. Siet Psal. 4. 4.
15 D. 't welck een volck is / daer mede Godt hem in Christo nauwer verbonden ende vermaechschapt heeft / als met eenich ander volck / Johan. 20. 17. Eph. 2. 13/ 17. ende 1. Johan. 3. 1.

Psalm Cxlix.

Een vermaninge tot danck-segginge van wegen sijne goetgunsticheyt tot sijne Gemeynte/ ende hare overwinninge/ die sy door sijne kracht ende genade verworven heeft.

1 HAlelu-Jah. [1] Singt den HEERE een nieuw Liedt: sijn lof zy [2] in de gemeynte [3] [sijner] gunst-genooten.

2 Dat Israël sich verblyde [4] in [a] den genen die hem gemaeckt heeft: dat de kinderen Zions haer verheugen [5] over haren Coninck.

3 [b] Datse sijnen Name loven/ [6] op de fluyte: dat sy hem psalm-singen op de trommel ende harpe.

1 Siet Psal. 33. de aenteeck. op V. 3.
2 Dat is/ in Godes kercke / welcke is eene versamelinge der uytverkorenen.
3 Dit is hier / ende oock V. 5. ingevoegt uyt V. 9.
4 Hebr. In sijne makers. Siet Gen. 1. 26. ende c. 20. op V. 13. Job 35. 10. Eccles. 12. 1. Jes. 54. 5. Godt en heeft Israel niet alleen geschapen/ maer oock tot sijn volck uytverkoren.
a Psal. 100. 3.
5 Of/ van wegen haren Coninck/ Te weten/ Christum, als Cant. 1. 4. Matt. 21. 5. wiens voor-beelt David geweest is.
b Psal. 81. 3, 4.
6 And. in reyen. als Psal. 30. 12. ende 150. 4. Jerem. 31. 4/ 13.

4 Want de HEERE heeft een welgevallen aen sijn volck: hy sal de sachtmoedige [7] vercieren met heyl.

5 Dat [sijne] gunst-genooten van vreuchde opspringen om [8] [die] eere: datse juychen [9] op hare legers.

6 [10] De verheffingen Godes [11] sullen in hare kele zijn : ende [c] [12] een tweesnijdende sweert in hare hant :

7 Om [13] wrake te doen over de heydenen: [ende] [14] bestraffingen over de volcken.

8 Om hare Coningen [15] [d] te binden met ketenen : ende hare Achtbare met yseren boeyen.

9 Om [16] het beschreven recht over hen te doen: [e] Dit sal de heerlickheyt van alle sijne gunst-genooten zijn. Halelu-Jah.

7 D. hy maeckt se heerlick / na dat hyse heeft gereddet ende verhoogt : Ja hy salse brengen tot de genietinge der eeuwiger vreugt en salicheyt. 8 Die Godt haer aendoet. Siet het voorgaende vs. 9 Op de welcke sy sachte liggen en rusten / dewijle Godt de Heere haer bewaert. siet Psal. 3. 6. De sin is / Sy sullen den Heere loven by dage ende by nachte / selfs als sy op hare bedden liggen. 10 D. de lof-sangen daer mede sy de heerlicke wercken Godes verheffen sullen. Anders / de opheffingen, T. w. der stemme / D. de predicatien des Goddelicken woorts. 11 D. sullen overluyt uytgesproken ofte uytgeroepen worden / als Jes. 58. 1. e Hebr. 4. 12. 2. Thess. 2. 2. Apoc. 1. 16. 12 *Hebr.* het sweert der monden, D. met twee monden / of scherpten / gelijck Jud. 3. 16. Siet d'aenteeck. aldaer. Dit twee-snijdende sweert is Godes woort / ende het komt uyt den mont Christi, ende met dit sweert overwinnen de Geloovige den duyvel / de werelt / ende de geweldige deser werelt. 2. Corint. 10. 4. Ephes. 6. 17. Hebr. 4. 12. Apoc. 1. 16. 13 T. w. met woorden / als Joh. 16. 8 / &c. 14 Dit geschiet / met te prediken tegens der heydenen ende der ongeloovigen afgoderije ende godtloosheyt / als Actor. 14. 15. ende 17. vs. 16 / 17 / 22 / &c. Vergel. dit met Jes. 41. 15. ende met 2. Corint. 10. 4 / 5. 15 T. w. door straf-predicatien / ende met inbindinge harer sonden / haer also brengende onder het jock ende onderdanicheyt des heyligen Evangelij. siet Jes. 45. 14. Psal. 2. 3. Marc. 6. 20. Act. 24. 26. Apoc. 21. 24. d Matth. 18. 18. 16 D. om haer vry te spreken van hare Afgoderije / ende andere sonden / indien sy haer oprechtelick bekeeren. Maer / indien sy in hare godtloosheyt blijven steken / haer de doot ende eeuwige verdoemenisse te verkondigen / nae inhout des woorts Godes / in de boecken der heyliger Schrift geopenbaert. e Deut. 4. 6.

Psalm CL.

Een vermaninge om Godts heylicheyt / macht / ende goedertierenheyt te loven met allerley musijck-instrumenten / ende oock met de stemme.

1 HAlelu-Jah. [1] Looft Godt [2] in [a] sijn heylichdom : Looft hem [3] in het uytspansel sijner sterckte.

2 Looft hem van wegen [4] sijne Mogentheden : Looft hem [5] nae de menichvuldicheyt sijner grootheyt.

3 Looft hem met geklanck der basuyne: Looft hem met de luyte / ende met de harpe.

4 Looft hem met de trommel en [6] fluyte: Looft hem met snarenspel ende [7] orgel.

5 Looft hem met [8] hel-klinckende cymbalen : Looft hem met cymbalen van vreuchden-geluyt.

6 [9] Alles wat adem heeft love den HEERE. Halelu-Jah.

1 Dit woort staet hier ende inde volgende vsen in 't getal van vele / Looft ghy-lieden. 2 D. in sijne heylige plaetse / T. w. in den hemel : Andere verstaen door het heylichdom, den Tempel / als Psal. 20. 3. of / den Tabernakel: niet alleen den aerdschē Tempel / of Tabernakel / maer veel meer dē Tempel hier boven in den hemel. And. van wegen sijne heylicheyt. a Iesa. 6. 3. 3 *Hebr.* In sijne uytspanninge der sterckte, D. in sijn sterck uytspansel / D. om dat hy sijne kracht ende mogentheyt alomme uyt-streckt / gelijck het firmament over alle sijne schepselen. And. Van wegen het uytspansel dat hy gemaeckt heeft door sijne kracht, of sterckte, siende op 't gene geschreven staet Genes. 1. 6. Siet oock Psal. 19. 4 D. sijne krachtige ende geweldige daden / als Psal. 145. 4. 5 Of / Nae de veelheyt sijner heerlickheyt. D. van wegen sijne groote ofte menichvuldige macht ende heerlickheyt. 6 Als Psal. 149. 3. 7 Het Hebr. woort wert selden gevonden / ende derhalven wort het verscheydelick overgeset. Het beteeckent een lieflick instrument by Jubal gevonden / Genes. 4. 21. Siet Job 21. 12. ende 30. 31. 8 Of / lieflick klinckende. *Hebr.* hoor-cymbalen, D. die lieflick zijn aen te hooren : Dese Musijck-instrumenten waren van metael / als schellen of bellen. 9 *Hebr.* Alle adem. siet d'aent. Gen. 7. op vs. 22. Dese woorden verklaert d'Apostel Iohannes breeder aldus : Ick hoorde alle schepselen die in den Hemel, ende op de aerde, ende in de zee zijn, ende al wat daer in is, seggen. Hem die op den throon sit, ende den Lamme, zy lof, ende eere, ende heerlickheyt, ende kracht, van eeuwicheyt tot eeuwicheyt, Amen. Apoc. 5. 13.

Eynde van 't Boeck der PSALMEN.

PRO-

PROVERBIA,
Spreucken
SALOMONS.

Inhoudt deſes Boecks.

DIT Boeck begrijpt ſeer voortreffelicke, heylige, ende leerlicke Spreucken ofte Sententien, die de Coninck *Salomo* door ingeven des H. Geeſts (van welcken hy met byſondere wijſheyt in godtlicke ende menſchelicke ſaken begaeft was) heeft voortgebracht, ende Godt heeft goedertierentlick gewilt, datſe tot gemeen gebruyck ſijner Kercke ſouden werden beſchreven ende bewaert. Den inhoudt is, van de ware VVijſheyt, ende vreeſe des Heeren, met allerleye ſeer beweechlicke vermaningen tot onſen ſchuldigen plicht, niet alleen tegen Godt, maer oock tegen ons ſelven, ende onſen naeſten, in wat ſtaet ofte conditie yemant op aerden moge zijn geſtelt, met belofte van dit tegenwoordige ende het toekomende leven: Mitſgaders ſeer getrouwe afmaningen ende waerſchouwingen voor alle ſonden, ondeuchden ende gebreken, ſtrijdich tegen de eerſte ende tweede Tafel van Godts VVet: byſonderlick voor hoererie ende overſpel. Sulcks dat dit Boeck met recht gehouden is voor eene overvloeyende fonteyne van heylſaem onderwijs, in alles, wat tot een wijs, godtſalich, ende Gode aengenaem beleyt onſes levens, handels ende wandels, in alle gemeene ofte byſondere, private ofte publijcke beroepingen, vereyſcht wort, ende dien volgens allen Chriſtenen hoochlick behoort gerecommandeert te zijn, verre boven alles, wat van heydenſche Philoſophen, ofte werelt-wijſe menſchen, oyt van de wijſheyt, van het opperſte goet, item, van deuchden ende ondeuchden, mach zijn geſchreven. Belangende de t'ſamen-ſtellinge deſer Spreucken, ſo ſchijnt het dat *Salomo* ſelfs de ſpreucken, die na ſijne leer-rijcke voor-rede ofte inleydinge der 9 eerſte capittelen, (die vol zijn van lof der hemelſcher wijſheyt in't gemeyn, ende in't byſonder onſes Heeren IESU CHRISTI, die de eeuwige wijſheyt, ende het woort des Vaders is) van het tiende Cap. tot het 25 beſchreven zijn, heeft by een gebracht: ende dat de volgende, van het 25 tot aen het 30 cap. door laſt van den vromen Coninck *Hiskia* (als hy het vervallen Rijck herſtelde) uyt *Salomons* eygene, ofte anderer heyliger mannen memorien, zijn uytgeſchreven ende t'ſamen-geſtelt. In't 30 cap. zijn vervaet de woorden van *Agur.* In't laetſte, de leeringe van *Salomons Moeder*, die hy aengenomen, opgeteeckent, ende Godes kercke tot gemeyne onderwijſinge heeft na-gelaten.

Het Eerſte Capittel.

Van de nutticheyt deſer ſpreucken/ v. 1/&c. plicht der kinderen tegen d'ouders/ 8. waerſchouwinge voor der godtlooſen geſelſchap/ 11. de eeuwige Wijſheyt ſelve wort ingevoert/ klagende over haerder verachtinge/ vermanende tot bekeeringe/ ende dreygende allen ongehoorſamen het eeuwich verderf/ ende den gehoorſamen belovende eene vaſte geluckſalicheyt/ 20.

1 DE [1] ſpreucken Salomons des ſoons Davids/ des Conincks Iſraëls.

2 Om [2] wijſheyt/ ende [3] tucht te weten; om te verſtaen [4] redenen [5] des verſtants.

3 Om aen te nemen onderwijs van [6] goet verſtant; [7] gerechticheyt/ ende [8] recht/ ende [9] billickheden.

4 Om den [10] ſlechten [11] kloeckſinnicheyt te geven/ den [12] jongelinck [13] wetenſchap/ ende [14] bedachtſaemheyt.

5 Die wijs is ſal hooren/ ende ſal [15] in leere toe-nemen; ende die verſtandich is/ ſal [16] wijſen raet bekomen:

1 Siet van't Hebr. woort/ 1. Reg. 4. op v. 32.
2 Verſtaet eene vaſte/ ende grondige kennisse van goddelicke/ ende menſchelicke dingen/ om ſich ſelven in geloove/ ende leven wel te ſchicken. Vergel. 1. Reg. 3. op v. 14.
3 Verſt. het onderwijs dat gegeven wort/ om tot de wijſheyt te geraken.
4 Ofte/ redenen, die verſtandelick voorgeſtelt zijn.
5 Dit houdtmen te zijn de kloeckheyt/ ende voorſichticheyt des geeſtes/ waer door de wijſheyt tot het recht gebruyck wel wort aengelegt. Vergel. 1. Reg. 3. op v. 12.
6 T. w. waer door men mach kloeckſinnich/ wijs/ vernuftich/ ende voorſichtich worden/ in al het gene dat de menſche in ſijn doen/ ofte laten ſoude mogen voorvallen. Vergel. ond. 3. 4. ende 13. 15. ende c. 21. 16.
7 Verſt. den gantſchen plicht/ die wy Godt/ ende onſen naeſten ſchuldich zijn/ nae uytwijſen van de eerſte/ ende tweede tafel.
8 T. w. waer door wy tegen onſen naeſten doen dat wy ſchuldich zijn/ achtervolgende het voorſchrift van de tweede tafel eygentlick.
9 Die onderhouden moeten zijn in alle t'ſamenhandelingen/ ende verſchillen der menſchen nae den aert der liefde/ ende den eyſch der ſake.
10 Dit woort is ſomtijts in't quade genomen voor de gene/ die door hare domheyt lichtelick gelooven/ ſich lichtelick laten omſetten/ ende van het goede verleyden. Siet Iob 5. op v. 2. alſoo ond. vſſ. 22/ ende 32. item 7. 7. ende 8. 5. ende 14. 15/ 18. Somtijts is het Hebr. woort in't goede genomen/ voor de gene die leerſaem/ onnooſel/ eenvoudich/ ende recht uyt zijn/ ende lichtelick van de booſe bedrogen/ ende beſchadicht ſouden worden/ ten ware dat Godt hen/ op den welcken ſy vertrouwen/ als een vader bewaerde/ Pſal. 19. 8. ende 116. 6. ond. 19. 25. Mat. 10. 16.
11 Dit woort is hier in't goede genomen voor een kloeck/ wacker/ ſubtijl/ ende ſcherp verſtant/ als ond. cap. 8. vſ. 5/ 12. item 19. 25. Elders iſt genomen in't quade voor erglisticheyt/ ende ſnoode ſchalckheyt/ als Exod. 21. 14. Ioſ. 9. 4. Iob 5. 12. ende 15. 5.
12 Soo in jaren als in verſtant.
13 Verſt. niet eene blote kennisse der dingen diemen weten moet/ maer oock der redenen daer van.
14 D. een kloeck/ ende vernuftich bedencken/ vereenicht met ſonderlinge voorſichticheyt. Alſoo ond. 2. 11. ende 3. 21. ſiet Iob 21. d'aenteeck. op v. 27.
15 Siet van 't Hebr. woort overgeſet/ leere, Iob c. 11. op v. 4. Ofte/ ſal geleertheyt vermeerderen, ofte/ in begrijp toenemen. Vergel. ond. 9. 9. *Hebr.* eygentl. leere toedoen.
16 *Hebr.* wijſe raden. in't getal van velen. Siet van dit woort Iob 37. op v. 12.

6 Om te verſtaen eene [17] ſpreucke/ ende [18] de uytlegginge; de woorden der Wijſen/ ende hare [19] raetſelen.

7 [a] De vreeſe des HEEREN is het [20] beginſel der wetenſchap: [21] de dwaſe verachten wijſheyt/ ende tucht.

8 [22] Mijn ſoon/ hoort de tucht uwes vaders/ ende en verlaet de [23] leere uwer moeder niet:

9 Want ſy ſullen uwen hoofde [24] een aengenaem toevoechſel zijn/ ende keten aen uwen [25] halſe.

10 Mijn ſoon/ indien [26] de ſondaers u [27] aenlocken/ [b] en verwillicht niet.

11 Indien ſy ſeggen; Gaet met ons/ laet ons [28] loeren op bloet/ ons [29] verſteken tegen den onſchuldigen/ [30] ſonder oorſake:

12 Laet ons haer [31] levendich verſlinden/ [32] als het graf; ja geheel ende al/ gelijck [33] die inden kuyl neder dalen:

13 Alle koſtelick goet ſullen wy vinden/ onſe huyſen ſullen wy met roof vullen:

14 Ghy ſult [34] u lot midden onder ons werpen: [35] wy ſullen alle eenen buydel hebben.

15 Mijn ſoon en [36] wandelt niet met hen op den wech; weert uwen [37] voet van haren padt.

17 Siet bov. op v. 1.
18 T. w. der ſelver ſpreucke. Anders/ konſtige redenen. D. bequame welſprekentheyt/ om ſijn woort wel te doen.
19 D. redenen/ die eenen verborgenen ende diepen ſin hebben. Siet Iud. 14. op v. 12. ende 1. Reg. 10. op v. 1.
a Iob 28. 28. Pſal. 111. 10. Prov. 9. 10. Eccl. 12. 15.
20 D. de grontſlag/ ende het fondament der warer wijſheyt/ T. w. om die ten vollen te verkrijgen; even gelijck int bouwen van een huys het fondament het beginſel is van de reſterende bouwinge/ om die te voltrecken. Siet Pſal. 111. op v. 10.
21 Verſt. door deſe meeſt de menſchen/ die vele valſche opinien ingedroncken hebbende/ den rechte wech der wijſheyt/ ende de vreeſe Godts niet en volgen. Siet Iob 5. op v. 2.
22 Alſoo noemt Salomo alle de gene/ die ſijne leeringe hooren/ ofte leſen/ om te toonen niet alleen/ dat hyſe met een vaderlick gemoet voortbrengt/ maer oock dat ſy die met eene kinderlicke/ en gantſch gehoorſame toegenegentheyt behoorden te ontfangen/ alſoo ond. vſſ. 10/ 15. ende 2. 1. ende 3. 1/ &c. Vergel. Iud. 17. op v. 10. 1. Reg. 20. op v. 35. ende 2. Reg. 2. op v. 12. Pſal. 34. op v. 12.
23 Ofte/ wet, ofte/ onderwijſinge. Alſoo ond. 3. 1. ende 4. 2. ende 6. 20/ 23. ende 7. 2.
24 *Hebr.* een toevoechſel der aengenaemheyt, dat is/ 't welck u aengenaem/ ende aenſienlick maken ſal. alſoo ond. 4. 9.
25 *Hebr.* gorgel.
26 Verſt. grove/ ende onbekeerde ſondaers. Siet 1. Sam. 15. op v. 18.
27 Ofte/ verleyden willen. dat is/ ſullen ſoecken met ſchoone woorden te bepraten/ ende te vervoeren. Siet van 't Hebr. woort Iudic. 14. op v. 15.
b Prov. 4. 14.
28 T. w. om dat met dootſlaen/ ende moorden te vergieten. Bloet, voor dootſlach. Siet Geneſ. 37. op v. 26.
29 Dat is/ lagen leggen. Alſoo Pſal. 56. ende ond. v. 18.
30 Dat is/ ſonder dat hy het verdient heeft. Alſoo Pſal. 35. v. 7.
31 D. ſonder barmherticheyt. Vergel. Pſal. 124. 3.
32 Dat is/ gelijck het graf de doode lichamen verſlint. Vergel. ond. 27. 20. ende 30. 16.
33 *Hebr.* de nederdalende des kuyls. alſoo Gen. 23. 10. den ingangers ſijner Stadts poorte, D. die ter poorte ſijner ſtadt ingingen. Pſal. 78. 9. ſchutters der boge, D. die met den boge ſchieten.
34 D. den buyt met ons helpen deelen: 't welcke gemeynelick geſchiet met lotinge/ als yeder ſijn deel daer uyt begeert te trecken.
35 D. allen roof ſullen wy gemeen hebben/ ende onder ons deelen.
36 D. en houdt met hen geene gemeynſchap/ ofte/ en verkeert niet met hen. Vgel. de maniere van ſpreken met 1. Sam. 25. 15. Pſal. 1. 1.
37 D. gaet niet met haer in hare quade wegen. voorts kan men hier door verſtaen/ affecten/ genegentheden/ bewegingen: want gelijck de voeten het lichaem herwaerts/ ende gintſwaerts dragen/ alſoo wort de geeſt des menſchen door de affecten tot veelderley voornemen/ ende werck gedreven. Vergel. ond. v. 16. ende 5. 5. ende 6. 18/ &c.

16 Want hare [c] voeten loopen [38] ten boose; ende sy haesten hen om bloet te stor- ten.

17 Sekerlick [39] het net wort [40] te ver- geefs gesprepdt voor de oogen van [41] aller- ley gevogelte:

18 Ende dese [42] loeren op haer [eygen] bloet / ende [43] versteken sich tegen hare zie- len.

19 Soo zijn de [44] paden eens yegelicx / die [45] giericheyt pleecht: [46] sy sal de ziele [47] harer meesters [48] vangen.

20 De [49] opperste Wijsheyt [50] roept over luyt daer buyten; sy [51] verheft hare stemme op de straten.

21 Sy roept [52] in't voorste der woelin- gen; aen de deuren [53] der poorten spreeckt sy hare redenen in der [54] stadt.

22 [55] Ghy slechte / hoe lange sult ghy de slechticheyt beminnen? ende [56] de spot- ters voor sich de spotterye begeeren? ende de [57] sotten wetenschap haten?

23 [58] Keeret u tot mijne bestraffinge: Siet / ick sal [59] mijnen geest ulieden over- vloedichlick [60] uytstorten; ick sal mijne woorden u bekent maken.

24 Dewijle ick [d] geroepen hebbe / ende ghy lieden geweygert hebbet; mijne hant [61] uytgestreckt hebbe / ende daer niemant en was die opmerckte:

25 Ende hebbet allen mijnen raet [62] ver- worpen; ende mijne bestraffinge niet gewilt:

26 So sal ick oock in ulieder verderf lacchen: ick sal spotten / wanneer uwe [63] vreese comt.

27 Wanneer uwe vreese [e] komt gelijck eene [64] verwoestinge / ende u verderf aen- komt [65] als een wervel-wint; wanneer u benauwtheyt / ende angst over komt:

28 Dan sullen sy tot my roepen / maer ick en sal niet antwoorden: sy sullen my [66] vroech soecken / maer en sullen my niet vinden:

29 Daerom dat sy de [67] wetenschap ge- haet hebben / ende de vreese des HEE- REN niet en hebben vercoren.

30 Sy en hebben in mijnen raet niet bewilliget: alle mijne bestraffinge hebben sy versmadet.

31 [68] So sullen sy [69] eten van de [70] vrucht hares wechs / ende [71] sich versadigen met hare raetslagen.

32 Want de [72] afkeeringe der slechten [73] salse dooden / ende de [74] voorspoet der sot- ten salse verderven.

33 Maer die nae my hoort / sal [75] seker woonen: ende hy sal gerust zijn van de vree- se des quaets.

c Iesa. 59. 7. Rom. 3. 15.

38 D. om yemant quaet / ofte schade te doen.

39 De sin is / Ge- lijck een vogel te ver- geefs het net uytge- spannen siet / over- mits hy daer op niet en let / maer sijne oo- gen alleene heeft op het aes / daer op hy vallende gevangen wort: alsoo en letten de boosdoenders niet op het perikel / daer in sy sich selven ste- ken / als sy om eenich tijdelick voordeel ha- ren naesten bescha- digen / maer vallen in de handen van de Overheyt / diese nae hare verdiensten straft / ofte / werden van Godt andersins geplaecht.

40 Wel verstaende / ten aensiene van het gevogelte / overmits het door de uytspan- ninge vā het net niet gewaerschouwt en wort van het peri- kel; maer wort door eenen gretigen lust alleen tot het aes gedreven. Sommige duyden dit alsoo: dat de vogelen / als sy het net sien sprepdē / daer door gewaer- schouwt worden / en̄ wech-vliegen, maer dat de godtloose soo dom zijn / dat sy haer eygen net bereyden daer in sy gevangen sullen worden.

41 *Hebr.* van allen Heere des vleugels. D. van allerley ge- vogelte / ofte / al dat vleugelen heeft. siet Gen. 14. op v. 13.

42 T. w. sy / van de welcke gesprokē is / vov. 15 / 16. De sin is / dat sy haer eygen leven in het verderf brengē / mits te staen nae het leven van eē ander. Vgel. ond. 8. v. 36. ende d'aent.

43 Siet vov. op v. 11.

44 D. voornemen / daden / ende werckē. Vergel. Gen. 6. op v. 12. item ond. 2. v. 15. ende 22. 25

45 *Hebr.* giericheyt giert, ofte / met giericheyt giert. alsoo ond. 15. 27. Jer. 6. 13. Ezech. 22. 27. Hab. 2. 9. Het Hebr. woort is meest altijt in 't quade genomen voor vuyl / gierich / ende oneerlick gewin. Siet Genes. 37. 26. Exod. 18. 21. 1. Sam. 8. 3. Psal. 119. 36. ond. 28. 16. Jes. 56. 11.

46 T. w. de giericheyt.

47 D. der gener / die de giericheyt plegen. Siet van 't woort Baal. Genes. 14. op v. 13.

48 D. in't verderf bren- gen: gelijck een vogel door het aes / daer hy nae vliecht / gevangen wort / ende aen sijne doot komt.

49 *Hebr.* wijsheden; in't getal van vele / dat is / de hoochste / uytne- menste / ofte opperste wijsheyt. Alsoo ond. 9. 1. ende Psal. 49. 4. alsoo wort Job 40. v. 10. een groot beest genoemt Behemot, D. beesten, in't getal van velen. Dit geschiet om eenige saken te vergrooten / ofte te vermenichvuldigen. And. elcke wijsheyt, ofte / menigerley wijsheyt. ofte / [wijsheyt] der wijsheden. Men kan hier door dese wijsheyt verstaen / ofte de wesentlicke wijsheyt des Vaders / dewelcke is de Sone Godts / daer van siet ond. cap. 8. ofte de wijsheyt begrepen in de H. Schrift / die alle wijsheyt der men- schen te boven gaet. Sommige verstaen de wijsheyt / die door Godts woort / ende de wercken der goddelicker voorsichticheyt geopenbaert wort.

50 T. w. door de Predickers van Godts woort / ofte oock door de wercken der scheppinge / ende regeringe aller dingen.

51 *Hebr.* geeft. D. sy verheft hare stemme / ende laetse hooren. al- soo Genes. 45. 2. ond. 2. 3. ende 8. 1.

52 *Hebr.* in't hooft der woelingen. Verst. de plaetsen daer groote vergaderinge is van volcke / ende daer in oock veel gewoels.

53 Daer het gerichte gehouden wiert / ende volgens groote by-een-komste van volck was. Siet Genes. 22. op v. 17.

54 Verst. elcke stadt van het lant Israels.

55 Dit zijn de woorden der wijsheyt / die Salomo aldus sprekende invoert: van het woort slechte. siet vov. op v. 4.

56 Siet Psal. 1. op v. 1.

57 Verst. niet narren / ende sinneloose / die het redelick gebruyck des menschelicken verstants niet en hebben / maer die berooft zijn van de ware wijsheyt ten eeuwigen leven leydende / nochte daerna te trachten genegen zijn / maer alleene met dit tijdelicke leven sich bekommeren.

58 T. w. om die aen te hooren / ende na te volgen. And. bekeert u op mijne bestraf- finge, dat is / doet boete / ende betert u door kracht van mijne bestraffinge. Verstaet eene bestraffinge / dewelcke geschiet door woorden van onderwijsinge / ende vermaninge. al- soo ond. vss. 25 / 30.

59 D. de kennisse van mijnen sin / ende wille. siet het woor- deken geest seer in gelijcken sin / dat is / voor de gave des verstants genomen / Psal. 76. v. 13. ond. 29. 11. Joel 2. 28.

60 Eene maniere van spreken genomen van de Fonteynen / uyt de welcke het water met grooten overvloet voortspringt. Siet van het Hebr. woort / Psal. 19. op v. 3. Het wort gebruyckt in 't goede / als hier / ende in de voorgemelde plaetse / ende in't quade / als ond. 15. 2 / 28.

d Iesa. 65. 12. ende 66. 4. Ierem. 13. 10.

61 T. w. om u tot bekeeringe te noodigen. Siet gelijcke wijse van spreken Jes. 65. 2.

62 Het Hebr. woort is in gelijcken sin genomen / ond. 4. 15. ende 8. 33. ende 13. 18. ende 15. 32. And. hebbet [u van] mijnen raet onttrocken, ofte / ontblootet. And. hebbet mijnen raet doen ophouden.

63 D. het quaet / ende onge- luck / daerin ghy seer bevreest / ende verslagen sult zijn: ofte / daer ghy voor vreest. Alsoo in't volgende vs. siet Job 39. op v. 25.

e Iob 27. 9. ende 35. 12. Ies. 1. 15. Ier. 11. v. 11. ende 14. 12. Ezech. 8. 18. Mich. 3. 4.

64 Die haer wijt / ende breet met groot geruysch uytsprept / ende geweldige schade doet. siet van dese gelijckenisse oock Psal. 35. 8. ende d'aent. ond. 3. 25. Jes. 10. 3. ende 47. 11.

65 D. seer snellick / schrickelick / ende geweldelick: siet van sulcke gelijckenisse oock Job 9. op v. 17.

66 D. met groote vlijt / ende vlijticheyt soecken. Siet Job 8. op v. 5.

67 Siet vov. op v. 4.

68 Ofte / daerom sullen sy eten, &c.

69 D. ontfangen / ende verkrijgen de straffe / ofte vergel- dinge van hare boo- se wercken. Siet Job 21. op v. 25.

70 Dit woort is ge- nomen voor allerley quaet. ofte / goet, dat yemers uyt voor- komt. voor het quaet, als hier / Jes. 10. 12. Jer. 6. 19. Mich. 7. v. 13. Luce 6. 43. Voor het goet. ond. 8. 19. ende 31. 31. Amos 6. 12. Gal. 5. 22. Phil. 1. 11.

71 D. eenen verdrietigen overvloet van plagen over sich brengen / veroorsaeckt door hare ongeseggelicke / ende hartneckige sinnen. Siet van dese maniere van spreken / Job 7. 4. ende de aenteeck.

72 T. w. waer door sy hen afwenden van de leeringe / ende vermaninge der wijsheyt.

73 T. w. de slechte: het welcke geschiet door middel van de Overicheyt / ofte andere middelen / ende van Godt selve.

74 Verst. die sy / ofte andere boose menichmael in dit leven hebben / waer door sy in ha- re afwijckinge gestijft worden.

75 *Hebr.* in, ofte / met sekerheyt, D. niet alleene sonder quade bejegeninge / maer oock sonder vreese daer van. De selve maniere van spre- ken is / Lev. 25. 18. Deut. 33. 12. Jesa. 47. 8. Jer. 23. 6. Ezech. 39. 26 / &c.

Het ij. Capittel.

Verscheyden beloften van groote nutticheden / voor de gene die de ware wijsheyt met yver na trachten ende verkrijgen: bysonderlick datse gestiert ende bewaert sullen worden in den wech des levens / ende behouden van't godtloos geselschap / dat den wech des verderfs ingaet.

1 [1] MIjn soon / so ghy mijne rede- nen aenneemt; ende mijne ge- boden by u [2] wech legt:

2 Om uwe ooren nae wijsheyt te doen opmercken / [so] ghy u herte tot [3] verstan- dicheyt neycht:

3 [4] Ja so ghy tot het verstant [5] roept; uwe stemme [6] verheft tot de verstandic- heyt:

4 [a] So ghyse soeckt als [7] silver / ende na-speurt als verborgene schatten:

5 Dan sult ghy de vreese des HEE- REN verstaen; ende sult de kennisse Godts [8] vinden.

6 [b] Want de HEERE geeft wijs- heyt; [9] uyt sijnen mont [komt] kennisse / en- de verstant.

7 Hy legt wech voor de oprechte een [10] bestendich wesen: [11] Hy is een schilt den genen / die [12] oprechtelick wandelen:

8 Op dat sy [13] de paden des rechts hou- den: ende hy sal den wech sijner [14] gunst- genooten [15] bewaren.

9 Dan sult ghy verstaen [16] gerechtic- heyt / ende recht / ende billickheden: [en- de] allen [17] goeden padt.

10 Als de wijsheyt in u herte sal geko- men zijn / ende de wetenschap voor uwe zie- le sal lieflick zijn;

11 So sal de bedachtsaemheyt [18] over u de wacht houden; de verstandicheyt sal u behoeden.

12 Om u te redden vanden [19] quaden wech;

1 Van het 22. vs des voorgaendē cap. tot hier toe / heeft Salomo de woor- dē der wijsheyt ver- haelt. Nu spreeckt hy weder in sijnen eygenen persoon / ge- lijck dit kan afgeno- men worden uyt de vergelijckinge der vss. 10 / 15. des voor- gaenden cap.

2 T. w. als eenen schat / ende nootsake- licke ware / Siet Job 23. op v. 12. item ond. v. 7.

3 Verstandicheyt, en- de verstant is vast een dinck. Wat nu verstant zy. Siet vov. 1. op v. 2.

4 Het Hebr. woor- deken is alsoo geno- men 2. Reg. 18. 34.

5 D. met alle neer- sticheyt soeckt te krijgen. 'T is eene gelijckenisse genomē van de gene / die ye- mant noodelick van doene hebbende den selven met eene eern- stich / ende gestadich geroep soeckt by sich te krijgen.

6 *Hebr.* geeft. alsoo vov. 1. 20.

a Mat. 13. 44.

7 Vergel. Mat. 13. vss. 44 / 45 / 46.

8 T. w. door Godts genadige verlichtin- ge / Jac. 1. 5. die den gene / de welcke door de rechte middelen nae het goede trach- ten / het selve laet vinden / Mat. 7. 7. want dit woort siet op het woort soecken, 't welck is in't laetste voorgaende vs. Vergel. ond. 3. 13. ende de aenteeck.

b Iac. 1. 5. 1. Reg. 3. 9, 12.

9 D. uyt sijn genadich wel-beha- gen / ende door de openbaringe sijnes heyligen woorts: want de mont Gods is somtijts sijn wille / ende wel-behagen / Deut. 8. 3. somtijts de openbaringe daer van / Num. 9. 18. Psal. 119. 72.

10 Ofte / eenen vasten staet: Het Hebr. woort beteeckent eygent- lick dat wesentlick is, vast, ende bestendich. Verst. hier / ofte de ware wijsheyt / ende vaste leere der waerheyt / die gestelt wort tegen de ydele wetenschap deser werelt; ofte het eeu- wige / hemelsche goet / 'twelck wort gestelt tegen de licht-verganckelicke dingen deser aerde. Siet van het Hebr. woort breeder / Job 5. op v. 12. ende vgel. Psal. 37. op v. 3.

11 T. w. de Heere. Siet Gen. 15. op v. 1. Andre verstaen door desen schilt de ware / ende vaste wijsheyt / ende leere der salicheyt. Vergel. Psal. 91. 4.

12 D. leven in ongeveynsde vromicheyt. Siet oock 1. Reg. 9. 4. Psal. 26. 11. ond. 10. 9. ende 20. 7. ende 28. 6 / &c. item siet Genes. 20. op v. 5.

13 D. steets het voorschrift van Godts woort volgen / 't welck hen onderwees wat sy gelooven / ende hoe sy leven moe- sten. Vgel. Gen. 18. op v. 19. Dese paden worden oock genaemt / de paden der oprech- ticheyt, ond. v. 13. de paden des levens, ond. v. 19. de wech der goeden. ende de paden der rechtveerdigen, ond. v. 20. de wech der wijsheyt, ende de sporen der oprechticheyt, ond. 4. 11 / &c. Siet breeder 1. Reg. 8. op v. 36.

14 Siet van de beteeckeninge des Hebr. woorts / 2. Chron. 6. op v. 41. ende Psal. 4. 4.

15 Vergel. Psal. 1. op v. 6.

16 Siet van dese drie woorden vov. 1. op v. 3.

17 *Hebr.* allen spoor des goets, D. wech / die ten goede leydt. Het Hebr. woort beteeckent eygentlick een wagen-spore, ofte wagen-leese: doch wort by gelijckenisse gebruyckt van den wech der menschen / D. van haren handel / ende wandel / doen / ende laten. Siet Psal. 23. 3. ond. v. 15. ende 4. 11. ende 5. 21. ende Jes. 26. 7.

18 D. bewaren met sonderlinge vlijt / ende sorchvuldicheyt; gelijck de Hebreeusche maniere van sprekē hier mede brengt / ende is oock te vinden 1. Sam. 26. 16. ende ond. 6. 22.

19 Verst. allerley valsch geloove / ende boose wercken strijdende tegen het voor-schrift van Godes woort / ende leydende ten verderve; die oock aldus genaemt is Psal. 119. 101. ende ond. 8. 13. ende 28. 10. item de wech der valscheyt. Psal. 119. 29. de wech der sondaren. Psal. 1. v. 1. de wech, die niet goet en is. ond. 16. 29. ende hier terstont v. 13. de wech der duysternisse. Item de godtloose wech. Ezech. 3. 18.

20 D. dingen die ſtrÿden tegen de waerheyt der leere/ ende de gerechticheyt des levens. alſoo Deut. 32. 20. ond. v. 14. ende 6. 14. ende 8. 13. ende 10. 31/32/ &c.
21 Siet bov. op v. 8.
22 Vergel. 2. Chro. cap. 12. op v. 1.
23 D. te leven in ongeloove / dwalinge/ moetwillige ſonde/ ongeruſtheyt des gemoets/ quellinge/ ende elende. Alſoo is het woort duyſterniſſe genomen voor allerley quaet het welcke is in het verſtant/ den wille / de affecten / woorden/ daden/ ende in het geheele leven der menſchen / Vergel. Eccl. 2. 14. Jeſ. 9. 1. Rom. 2. 19. Epheſ. cap. 5. 8/ 11.
24 T. w. ofte perſoons/ ofte wercks.
25 T. w. der gener die de oprechticheyt verlaten/ &c. van de welcke in de twee voorgaende verſen geſproken is.
26 D. krom / ende ſlommeloopende/ afdwalende van het rechte voorſchrift des geloofs/ ende des levens.

wech; van den man/ die [20] verkeertheden ſpreeckt:

13 [Vande gene] die [21] de paden der oprechticheyt [22] verlaten; om [23] te gaen in de wegen der duyſterniſſe.

14 Die blÿde zÿn in't quaet doen; verheugen ſich inde verkeertheden [24] des quaden:

15 [25] Der welcker paden [26] verkeert zÿn; ende [27] afwÿckende in hare ſporen:

16 [28] Om u te redden vande [29] vreemde vrouwe; [c] vande onbekende / [30] [die] met hare redenen vleyt:

17 Die den [31] leydſman harer jonckheyt verlaet / ende [32] 't verbont haers Godts vergeet.

18 [33] Want haer huys helt [34] nae den doot/ ende hare paden nae de [35] overledene.

19 Alle die [36] tot haer ingaen/ en [37] ſullen niet wederkomen; ende en ſullen de paden [38] des levens niet aen-treffen.

20 [39] Op dat ghy wandelt op den wech der goeden / ende houdt de [40] paden der [41] rechtveerdigen.

21 [d] Want de vroome [42] ſullen de aerde bewoonen/ ende de oprechte ſullen daer in [43] overblÿven.

22 [e] Maer de godtlooſe [44] ſullen van de aerde uytgeroept werden/ ende de [45] trouwlooſe ſullender van uytgeruckt werden.

27 T. w. van den rechten/ ende goeden wech. alſoo 3. 32. ende 14. 2. 28 Dit vs hangt aen het voorgaende 11. 29 D. die u eygene niet en is/ maer eens anderen vrouwe: ende daertoe door haer ongeloove/ quaet leven/ ende overſpeligen wandel/ tot het ware volck Godts niet en behoort. Daerom ſy oock een uytlantſche, oft/ onbekende genoemt wort. Alſoo ond. 5. 2. ende 6. 24. ende 7. 5. c Prov. 5. 3. ende 6. 24. ende 7. 5. 30 Ofte / [die] hare redenen ſmydich maeckt, ofte/ glatte, ofte / ſmeeckende woorden geeft, daermede ſy de mannen ontuchtelick aenlockt. Vgel. ond. 5. 3. ende 6. 24. ende 7. 5. 31 D. haren wettelicken man / dien ſy in hare jonckheyt getrouwt heeft / ende haer hooft/ ende voocht is. 32 D. de belooſde houwelickſche trouwe. de welcke Godes verbont genaemt wort / niet alleene om dat het houwelick van Godt ingeſtelt is/ maer oock/ om dat Godt daer in man / ende wijf t'ſamen voecht / ende dat hy van ſulcke verbinteniſſe/ als voor hem gedaen zijnde/ getuyge/ ende toeſiender is. Siet Matth. c. 2. v. 14/ &c. 33 Dit vs hangt aen het voorgaende 16. vs. als of hy ſeyde/ Ick en hebbe niet te vergeefs verklaert / dat de wijſheyt u van de vreemde vrouwe verloſſen ſoude: want dit is een ſeer groote weldaet / om dat de vreemde vrouwe de menſchen tot de doot leydt. 34 De ſin is / dat de ſtraffe des overſpels is des menſchen ondergangk / nae ziele / ende lichame. 'T is eene gelijckeniſſe genomen van eenen hellenden wandt / die nae by ſijnen val is. 35 Het Hebr. woort/ het welcke ſomtijts beteeckent reuſen, wort hier genomen voor doode / overledene / afgeſtorvene. Siet Iob c. 26. op v. 5. 36 Siet Geneſ. 6. op v. 4. 37 T. w. van den wech des doots/ die ſy door de ſonde des overſpels ingegaen zijn. 38 D. die ten leven leyden. Alſoo ond. 5. 6. ende 6. 23. ende 15. 24. 39 Dit vs hangt van het voorgaende 11. vs/ ſo ſal u de bedachtſaemheyt, &c. ofte van het 16. vs / om u te redden vande, &c. 40 D. de exempelen der vromen/ die Godt recht gekent/ ende gevreeſt hebben. Deſe woorden ons bevolen na te volgen / ende niet de gene/ die ſich tot onkuyſheyt/ ofte andere ſonden begeven. 41 Deſe woorden over al in dit boeck geſtelt tegens de godtlooſe / ende onvrome / die Godt niet en kennen/ nochte gehoorſamen. d Pſal. 37. 29. 42 Vergel. Pſal. 37. 9/ 11/ 22/ 29/ 34. ende d'aenteeck. op v. 29. 43 T. w. niet alleen in't gemeyne/ om datter altijt eene kercke ende volck Godes blijven ſal/ maer oock in't byſonder / om dat Godt geene der ſijner/ in wat noot oock datſe komen/ nemmermeer verlaten ſal/ maer totter doot toe met ſijnen ſegen achtervolgen. e Iob 18. 17. Pſal. 104. 35. 44 Hare doot is eene merckelicke uytroepinge/ om datſe in groote voorſpoet / ende weelde ſittende / haeſtelick daer uyt wech-genomen/ ende tot het eeuwige verderf bewaert worden. Vgel. Pſal. 37. 2/ 9/ &c. 45 Verſt. door deſe/ die door groote/ ende moetwillige ongerechticheyt overtreden den ſchuldigen plicht/ dieſe Gode/ ofte haren naeſten ſchuldich zijn / Vgel. 1. Sam. 15. 18. ende Pſal. 1. 1. ende de aenteeck.

Het iij. Capittel.

Vermaen tot bewaringe vande geboden der wijſheyt/ v. 1/ &c item / tot vertrouwen op Godt / ende ſijnen raedt/ met waerſchouwinge voor eygen wijſheyt / 5. tot des Heeren vreeſe/ 7. tot mildadicheyt aen des Heeren dienaers/ ende armen/ 9/ 27. tot gedult in caſtijdinge/ 11. van de geluckſalicheyt/ die de wijſheyt mede brengt / hare dierbaerheyt / hoochweerdicheyt / ende groote nutticheyt / 13. quade practijcken / 29. twiſtgiericheyt/ 30. onverduldicheyt / 31. den vervloeckten toeſtant der godtlooſen / ſpotteren / ende ſotten/ 33.

1 Ofte leere: T. w. waer door ick u leere / ende onderwijſe om u leven wel aen te ſtellen. ſiet bov. 1. op v. 8.
a Deut. 8. 1. ende 30. 20.
2 D. eenen grooten ouderdom / ende een veeljarich leven. alſo Deut. 30. 20. Job 12. 12. Pſal. 21. 5. ende 91. 16. ond. v. 16. ende 4. 10. en 9. 11.

1 MIjn ſoon/ en vergeet mÿne [1] wet niet: maer u herte beware mÿne geboden.

2 [a] Want [2] lanckheyt van dagen / ende jaren van leven / ende [3] vrede ſullen ſy u [4] vermeerderen:

3 [5] Dat de goedertierenheyt / ende de trouwe u niet en verlaten; [b] [6] bindtſe [7] aen uwen hals / [8] ſchrÿftſe op de tafel uwes herten.

4 Ende [9] vindt [10] gunſte/ ende goet [11] verſtant in de oogen Godts / ende der menſchen.

5 Vertrouwt op den HEERE [12] met u gantſch herte: ende en ſteunt op u verſtant niet.

6 [c] Kent hem [13] in alle uwe wegen: ende hy ſal uwe paden [14] recht maken.

7 [d] En zÿt niet wÿs [15] in uwe oogen: vreeſt den HEERE / ende wÿckt van het quade:

8 Het ſal eene medicÿne [16] voor uwen navel zÿn: ende eene [17] bevochtinge voor uwe beenderen.

9 [e] Vereert [18] den HEERE van u goet; ende van de [19] eerſtelingen aller uwer inkomſte.

10 [f] So ſullen uwe ſchueren met [20] overvloet vervullet worden; ende uwe perſ-cuypen van moſt [21] overloopen.

11 [g] Mÿn ſoon/ en verwerpt [22] de tucht des HEEREN niet: ende en weeſt niet verdrietich over ſÿne [23] caſtÿdinge:

12 [h] Want de HEERE caſtÿdt den genen die hy lief heeft; ja gelÿck een vader den ſone [in den welcken] hy een [24] wel-behagen heeft.

13 Wel geluckſalich is de menſche [die] wÿſheyt [25] vindt; ende de menſche [die] verſtandicheyt [26] voort-brengt.

14 [i] Want haren [27] coop-handel is beter dan den coop-handel van ſilver; ende hare inkomſte dan het [28] uyt-gegraven gout.

15 [k] Sy is koſtelicker dan [29] robÿnen; ende [30] al wat u luſten mach en is met haer niet te vergelÿcken.

16 [31] Lanckheyt der dagen [32] is in hare rechterhant; in hare ſlincker hant/ rÿckdom / ende eere.

17 Hare [33] wegen zÿn wegen der lieflickheyt / ende alle hare paden [34] vrede.

18 [35] Sy [36] is een boom des levens/ den genen dieſe aengrÿpen; ende elck een dieſe vaſt houdt / wort wel geluckſalich.

19 De HEERE heeft de aerde door wÿſheyt gegrondt/ de hemelen door ver-

7 T. w. als een cieraet/ ofte keten/ als bov. 1. 9. ende om die altijt voor oogen te hebben. Siet ond. v. 21. ende 6. 21. ende Vgel. Exod. 13. 9. Deut. 6. 8.
8 D. druckt ſe diepe in't binnenſte uwes verſtants / op datſe nemmermeer uyt uwe memorie en vergaen, alſoo ond. 7. 3. Jer. 17. 1. 2. Cor. cap. 3. 3.
9 'T is weder een bevel begrijpende eene ſtercke belofte/ gelijck int begin van het voorgaende vs. Het bevel is/ poocht genade te vindē/ &c. De belofte is / Ghy ſult Gode / ende den vromen menſchen aengenaem zijn / ende eene geſonde kenniſſe hebben van wel te leven.
10 Ofte / genade, D. aengenaemheyt/ waer door men yemant behagelick is; alſoo Geneſ. 39. 21. Pſal. 46. 3. bov. 1. 9. ond. 11. 16. ende 22. v. 11. Eccl. 10. 12. Luce 2. 52.
11 Siet bov. 1. op v. 3.
12 Verg. Deut. 6. 5. ende 1. Reg. 2. 4. ende de aenteeck.
c 1. Chron. 28. 9.
13 D. in al het gene / dat ghy voorneemt / aengrijpt/ ſpreeckt / doet/ ende laet. Siet Gen. 6. op v. 12. Inden ſelven ſin is terſtont in dit vs het woort paden genomen.
14 D. ſtieren nae ſyne wet / en u recht daer nae leyden / op dat ghy tot het gewenſchte eynde uwes levens moocht geraken. Vergel. ond. 11. 5. en 15. 21.
d Rom. 12. 16.
15 D. in u eygen gevoelen / ende oordeel. Siet Lev. 13. op v. 3. en Job 18. op v. 3.
16 'T is eene manière van ſpreken by gelijckeniſſe genomē van de kinderkens/ welckers navels met groote voorſichticheyt moeten gehandelt ende verſorcht worden; ende oock van de volwaſſenen/ die aldaer weeck ende ſwack zijn/ ende dickwijls medicijne van noode hebben. De ſin is/ dat men de vreeſe Godts hebbende / ten aenſiene van het geeſtelicke leven der ziele/ gantſch welvaren ende in goede ſterckte weſen ſal. 17 Eene andere gelijckeniſſe genomen van de beenderen des lichaems / de welcke moeten met goet merch vervult worden tot onderhoudinge van de krachten des menſchen. Alſoo heeft oock de ziele hare ſterckte van de kenniſſe/ ende vreeſe des Heeren. Vgel. Job 21. 24. e Exod. 23. 19. ende 34. 26. Deut. 26. 2, &c. Mal. 3. 10. Luce 14. 13. 18 T. w. in ſijne Dienaren/ de Prieſteren/ ende Leviten: item in de weduwen/ weeſen/ ende arme/ mits die van uwe middelen mede deelende. Exod. 23. 19. Deut. 26. 2/ 3/ &c. 19 Siet van deſe/ Exod. c. 22. vſſ. 29/ 30. Levit. 2. 12. ende 23. 17. f Deut. 28. 8. 20 Hebr. verſaetheyt, D. met overvloet van vruchten / daer mede de menſchen verſadiget konnen worden. ſiet Gen. 41. 29. ende d'aenteeck. item Eccl. 5. 11. 21 Hebr. door breken. g Iob 5. 17. Hebr. 12. 5. 22 Dit woort beteeckent wel de onderwijſinge/ die geſchiet met woorden / maer het wort hier oock voor dadelicke ſtraffen genomen. Siet ond. 7. op v. 22. Alſoo oock het woort tuchtigen, ond. 9. 7. Siet d'aenteeck. 23 Dit woort is oock niet alleene voor woort-ſtraffe genomen/ als ond. 15. 31/ 32. ende 28. 23. maer oock voor dadelicke ſtraffe/ als hier / ende Pſal. 73. 14. ende 149. 7. Hoſ. 5. 9. alſoo het woort beſtraffen, Pſal. 6. 2. h Apoc. 3. 19. 24 Siet van de beteeckeninge des Hebr. woorts/ 2. Sam. 24. op v. 23. 25 Hebr. gevonden heeft, dat is/ doorgaens vindt: daerom ſtaet oock het volgende woort nae den oorſpronckelicken text/ in den toekomenden tijt. Het woort vinden ſchijnt te ſien op het ſoecken/ ende naſpeuren der wijſheyt/ waer van geſproken is/ bov. 2. 4. ſiet d'aent. 26 Ofte/ uythaelt, te weten/ als uyt eene verborgene plaetſe/ ende volgens dien/ die met grooten arbeyt bekomt. i Iob 28. 15. Pſal. 19. 10. Prov. 8. 11, 19. ende 16. 16. 27 D. de ware / ofte het goet / dat by de wijſheyt te vinden is; alſoo wort het Hebr. woort van eenige genomen ond. 31. 18. Jeſ. 23. 18. And. hanteringe, ofte/ handelinge, dat is/ naſpeuringe/ waer doorſe geſocht/ gevonden/ ende gekregen wort; alſoo hanteringe van ſilver. dat is/ handel/ waer door het ſilver gekregen wort. 28 Verſt. ſeer ſijn gout: ſoo mogelick genaemt/ om dat het uyt de aerde gegraven wort. De ſelve naem is/ Pſal. 68. 14. ond. 8. 10/ 19. ende 16. 16. Zach. 9. 3. k Prov. 8. 11. 29 Siet Job 28. op v. 18. 30 Hebr. alle uwe luſten en ſullen met haer niet vergeleken worden; dat is/ al wat ghy ſoudt konnen wenſchen/ en is van ſulcke weerde niet/ dattet by haer ſoude mogen vergeleken worden. Alſoo ond. 8. 11. 31 Siet bov. op v. 2. 32 De wijſheyt wort hier vergeleken by eene vrouwe/ die in grooten overvloet allerley goederen uytdeelt den genen die haer volgen/ ende gehoorſamen. Onder de tijdelicke goederen zijn oock de eeuwige begrepen. 33 D. al watſe voorſchrijft te gelooven/ ende te doen. Verſtaet oock alſoo het volgende woort paden. 34 D. welſtant/ ende geluckſalicheyt/ nae ziele/ ende lichame; als bov. v. 2. De ſin is/ dat deſe door de wijſheyt verkregen wort. 35 T. w. de wijſheyt. ſiet bov. v. 13. 36 D. als een boom des levens / gevende het leven / ende de volle genoechſaemheyt den genen die van hare vruchten eten/ dat is/ die hare onderwijſinge ontfangen. Vergel. Geneſ. 2. 9. ende 3. 22. Item ond. 11. 30. ende 13. 12. ende 15. 4.

3 D. welſtant nae ziele ende lichame. 4 Alſoo ond. 9. 11. Hebr. eyg. Toedoen. 't welck hier ſoo veel is als vermenichvuldigen. 5 Dit kannen verſtaen vande goedertierenheyt/ en trouwe Godts/ ſulcx datter ſoude zijn een bevel vermanende dē menſche daer aen vaſt te hangen/ met eene belofte/ dat hyſe behouden ſoude. ſiet ond. op v. 25. Andere verſtaen dit van de weldadicheyt/ ende trouwe/ die een yeder tegen ſijnen naeſten bewijſen moet. b Exod. 13. 9. Deut. 6. 8. 6 T. w. de geboden Godts/ daer van in't eerſte vs geſproken is. Ofte/ de goedertierentheyt/ ende trouwe/ dat is/ de beloſten Godts daer van.

ſtandicheyt [37] bereydt.

20 Door ſijne wetenſchap zijn de [38] afgronden [l] gecloven / ende de wolcken druppen dauw.

21 Mijn ſoon / [39] laetſe niet afwijcken van uwen oogen : bewaert [40] de beſtendige wijſheyt / ende [41] bedachtſaemheyt.

22 Want ſy [42] ſullen het leven voor uwe ziele zijn ; ende een [43] aengenaemheyt voor uwen halſe.

23 Dan ſult ghy [44] uwen wech [m] ſeker wandelen : ende ghy en ſult [45] uwen voet niet ſtooten.

24 [n] So ghy [46] nederligt / en ſult ghy niet ſchricken ; maer ghy ſult nederliggen / ende uwe ſlaep ſal ſoet weſen.

25 [47] Vreeſt niet [48] van haeſtigẽ ſchrick / nochte vande [49] verwoeſtinge [50] der godtlooſen / alſſe komt.

26 Want de HEERE [51] ſal met uwe [52] hope weſen : ende hy ſal uwen voet bewaren / [53] van gevangen te worden.

27 [54] En onthoudt [55] het goet van [56] ſijne meeſters niet / [57] alſt in't vermogen uwer hant is te doen.

28 En ſegt niet tot uwen naeſten ; Gaet henen / ende komt weder / ende morgen ſal [58] ick geven ; dewijl het by u is.

29 En [59] ſmeedt geen quaet tegens uwen naeſten / aengeſien hy [60] met vertrouwen by u woont.

30 [61] En twiſt met een menſche niet / ſonder oorſake ; [62] ſo hy u geen quaet gedaen en heeft.

31 [o] En [63] zijt niet nijdich over een [64] man des gewelts : ende en verkieſt [65] geene van ſijne wegen.

32 Want de [66] afwijcker [67] is den HEERE een grouwel : maer ſijne [p] [68] verborgentheyt is met de oprechte.

33 [q] De vloeck des HEEREN is in het huys des godtlooſen : maer de wooninge der rechtveerdigen ſal hy ſegenen.

34 [69] Sekerlick [r] de ſpotters ſal hy beſpotten : maer den [70] ſachtmoedigen ſal hy genade geven.

35 De wijſe ſullen eere be-erven : maer elck een der ſotten [71] neemt ſchande op ſich.

37 D. cierlick opgeſchickt / heerlick toegemaeckt / ende ordentlick t'ſamen-gepaſt. Alſoo is het Hebr. woort genomen / Job 31. 15.
38 Verſt. zeen / ende voorts fonteynen / water-wellen / rivieren / ende allerley ſoorten van ſtroomen / die uyt de diepte der aerde / als met der ſelver verſcheuringe uytborstelen / ende voortkomen.
l Gen. 1. 9, 10.
39 T. w. de wijſheyt / verſtandicheyt / ende wetenſchap / van de welcke inde twee voorgaende Vſſen geſproken is. And. de wet ende geboden, daer van ſiet V. 1. deſes cap.
40 Siet van het Hebr. woort Job 5. op V. 12. ende bov. 2. op V. 7.
41 Siet bov. 1. op V. 4.
42 D. uwe ziele het leven toebrengen.
43 D. een verçierſel dat u ſal aengenaem maken voor Godt / ende alle vroome. Vergel. bov. 1. 9. ende de aenteeck.
44 D. in u voornemẽ / doen / ende laten / vaſt gaen, alſoo ond. c. 10. 9. ende Vgel. ond. 28. 18. Ieſa. cap. 40. 31.
m Pſal. 37. 24. ende 91. 11, 12.
45 D. in't perikel niet vallen van u ſelven te beſchadigen. And. ende uw' voet en ſal ſich niet ſtooten. Vergel. Pſal. 91. 12. Voet voor den menſche ſelve. alſoo Pſal. 31. 9. ond. 7. 11. Ieſa. 52. 7.
n Lev. 26. 6. Iob 11. 19. Pſal. 3. 6. ende 4. 9. ende 91. 11, 12.
46 T. w. om te ſlapen.
47 'T is een bevel / inhoudende eene beloſte / als bov. Vſſ. 3 / 4. item ond. 4. 4. ende 7. 2. ende 9. 6. Siet Pſal. 37. op V. 3. Waerom vertalen ſommige deſe woorden aldus : Ghy en ſult niet vreeſen voor eene haeſtige verſchrickinge, &c. maer met de overſettinge / die in den text is / komt het Hebr. woordeken al, beter over een. De ſin is / dat de liefhebbers der wijſheyt niet en ſullen behoeven te vreeſen voor / &c. 48 *Hebr.* van ſchrick haeſtelick, D. die haeſtich is / ofte onverwacht komt. alſoo ond. 15, 24. van de helle, ofte het graf onder, ofte beneden, D. dat onder ofte nederwaerts is. 49 Siet Pſal. 35. op V. 8. ende bov. 1. op V. 27. 50 D. die de godtlooſe onder de vrome ſoecken aen te rechten : ofte liever / die den godtlooſen door Godts rechtveerdich oordeel over-komen ſal.
51 D. hy ſal hem by u / als ghy op hem hoopt / vinden laten / om uwe hope / waer door ghy op ſijne hulpe wacht / niet te laten ydel weſen. And. ſal u tot hope weſen.
52 Siet het Hebr. woort ſoo genomen / Job 4. 6. ende de aenteeck. 53 *Hebr.* van den vang, T. w. waer door ghy in 't gewelt der godtlooſen ſoudt mogen komen / ende van die verdruckt worden. 54 Dit is eene algemeyne ſpreucke / verbiedende het wel doen aen yemant na te laten / ofte te verhinderen. 55 Verſt. het lichamelicke / ofte geeſtelicke goet. 56 Verſt. door deſe / diemen eenich goet ſchuldich is / ofte nae de burgerlicke / ofte nae de Goddelicke / ende Natuerlicke wet. De burgerlicke wet is / datmen een ander moet geven dat hem toekomt uyt kracht van t'ſamenhandelinge. De goddelicke / ende natuerlicke / datmen geven moet uyt plicht van de gemeyne liefde / ende medevoogentheyt. Volgens zijn hier door het woort Meeſters oock de arme te verſtaen / overmits de rijcke hen als Rentmeeſters / ende Diſpenſateurs / van Godt gegeven zijn / om den ſelven van hare middelen mede te deelen. Ten welcken aenſiene de aelmoeſſe gerechticheyt genaemt wort / Dan. 4. 24. 57 D. als Godt u den middel heeft gegeven / ofte in het burgerlicke / om uwen naeſten te voldoen / ofte in het goddelicke / ende natuerlicke om de arme wel te doen. De ſin is / dat beyde die plichten in ſulcke gelegentheyt niet en moeten uytgeſtelt worden. And. Oft ſchoon in het vermogen uwer hant ware dat te doen, te weten / yemant het gene dat hem toekomt / te onthouden.
58 N. dat ghy hem eenichſins ſchuldich zijt / ende dat hy van u begeert / ende gantſch van doene heeft. Levit. 19. 13. Deut. 24. 14. item Galat. 6. 10. Iac. 2. 15 / 16.
59 Het Hebr. woort beteeckent hier yet ſtilſwijgens / ende heymelick bedencken / voor hebben / ende practiſeren, het welcke ofte in't quade / ofte in't goede kan geſeyt worden. Hier iſt te nemen in't quade / als oock ond. 6. 14 / 18. elders oock in't goede / als ond. c. 14. V. 22. 60 D. geruſtelick / ende ſonder eenich quaet nadencken van u te hebben. And. op trouwe. 61 T. w. noch in't gerichte / noch buyten het ſelve.
62 Want ſo hy dat gedaen heeft / iſt geoorloft ſijn recht te vervolgen door middel der Overicheyt / ofte hem tot ſchult-bekenteniſſe te brengen door den Kercken-raet / ofte andere private vermaninge / ende dat ſonder wraeckgiericheyt / ende laſteringe. Exod. 22. V. 8. Matth. 18. 15 / 16 / 17. 1. Cor. 6. 4. Eph. 4 26. o Pſal. 37. 1. ende 73. 3. Prov. 23. 17. 63 Siet Pſal. 37. op V. 1. 64 D. die met gewelt omgaet / ende overlaſt pleecht / ende daer door groot / rijck / ende verheven wort. Siet van deſe maniere van ſpreken / 2. Sam. 22. 49. Job 11. op V. 11. ende Pſal. 5. op V. 7.
65 *Hebr.* niet alle ſijne wegen. dat is / geene der ſelver. Siet 1. Reg. 11. op V. 34.
66 Dat is / die afwijckt van den rechten wech. 67 *Hebr.* is des Heeren grouwel. dat is / dien Godt voor eenen grouwel houdt / alſoo ond. 11. 1 / 20. ende 12. 22. ende 15. 9. ende 16. 5 / &c. Siet Deut. 17. op V. 1. Elders wort yet geſeyt te zijn eenen grouwel voor het aengeſichte des Heeren, Deut. 24. 4. Ofte / eenen grouwel den Heere, Ieſa. 1. V. 13. De ſin is eenderley: alſoo een grouwel is den menſche. ond. 24. 9. p Pſal. 25. V. 14. 68 D. ſijne alderdiepſte genade / ende goetwillicheyt in den Meſſia. ſiet Pſal. 25. op V. 14. q Lev. 26. 14, &c. Deut. 28. 15, &c. Mal. 2. 2. 69 And. ſo hy de ſpotters beſpot, hy ſal oock den ſachtmoedigen genade geven. r Iaco. 4. 6. 1. Petr. 5. 5.

70 Siet Pſal. 22. op V. 27.
71 D. neemt de ſchande voor ſijn deel mede. ofte de ſchande neemt de dwaſe wech ; D. maeckt haer / ende alle hare verwachtinge te niete. ofte / ſchande verhoocht de ſotten.

Het iiij. Capittel.

Salomo (voorſtellende ſijn eygen exempel / hoe hy van ſijne ouders daer toe onderweſen zy) vermaent weder met vele redenen tot leeringe van wijſheyt / V. 1 / &c. item / tot vermijdinge van de paden der godtlooſen / 14. tot bewaringe van de woorden der wijſheyt / 20. tot heylicheyt des geeſts ende lichaems / in beſtieringe des herten / des monts / der oogen / ende voeten / 23.

1 HOoret ghy [1] kinderen / de [2] tucht des Vaders ; ende mercket op / om verſtant te weten.

2 Dewijle ick ulieden goede [3] leere geve ; en [4] verlatet mijne [5] wet niet.

3 Want ick was [6] mijns vaders ſoon ; [a] [7] teeder / ende [8] een eenige voor het aengeſichte mijner moeder.

4 [b] Hy nu leerde my / ende ſeyde tot my ; U herte houde mijne woorden vaſt : onderhoudt mijne geboden / [9] ende leeft.

5 Verkrijcht wijſheyt / verkrijcht verſtant : en [10] vergeet niet / ende en wijckt niet van de redenen [11] mijnes monts.

6 En [12] verlaetſe niet / ende ſy ſal u behoeden : hebtſe lief / ende ſy ſal u bewaren.

7 De wijſheyt is [13] het voorneemſte ; [c] verkrijcht [dan] wijſheyt : ende verkrijcht verſtant [14] met alle uwe beſittinge.

8 [15] Verheftſe / ende ſy ſal u verhoogen : ſy ſal u [16] vereeren / als ghy haer omhelſen ſult.

9 [d] Sy ſal uwen hoofde [17] een aengenaem toevoechſel geven : eene [18] cierlicke kroone ſalſe u leveren.

10 Hoort / mijn ſone / ende neemt mijne redenen aen : ende [19] de jaren des levens ſullen u vermenichvuldiget worden.

11 Ick onderwijſe u indẽ wech der wijſheyt : ick doe u treden [20] in de rechte ſporen.

12 In u gaen en ſal uwe [21] trede niet [22] benauwt worden : ende indien ghy loopt / [e] en ſult ghy niet ſtruyckelen.

13 Grijpt [23] de tucht aen / en [24] laet niet af : [25] bewaertſe ; want ſy is u [26] leven.

14 [f] En komt niet op het padt der godtlooſen ; noch en treedt niet op den wech der booſen.

15 Verwerpt [27] dien ; en gaetter niet door : wijckter van / ende gaet voorby.

16 Want [28] ſy en ſlapen niet / ſoſe geen quaet gedaen en hebben ; ende haren ſlaep wort wech genomen / ſoſe niet [yemant] hebben [29] doen ſtruyckelen.

17 Want ſy eten [30] broot [31] der godtlooſheyt /

1 Soo noemt Salomo alle de gene / die als kinderen begeerden ſijne leere / als eens vaders vermaninge / aen te hooren. Siet bov. 1. op V. 8.
2 Siet bov. 1. op V. 2.
3 Siet Job 11. op V. 4.
4 Alſoo bov. 1. 8. ende ond. V. 6.
5 Ofte / onderwijſinge. alſoo bov. 1. 8.
6 D. eenen ſonderlingen ſoon / dien hy ſeer lief hadde / ende voor den welcken hy groote ſorge droech. Van ſulcken ſeggen wy oock / Hy is des vaders ſone.
a 1. Chron. 29. 1.
7 D. teerlick opgebracht / ende ſorchvuldichlick gade geſlagen.
8 D. wel bemint / ende ſeer lieftallich / als een eenich ſoon / Vergel. 1. Chro. 3. 5.
b 1. Chron. 28. 9.
9 'T is een bevel / het welcke beteeckent eene beloſte / als offer ſtonde / ende ghy ſult leven. Vgel. bov. 3. op V. 25. ende ond. V. 13.
10 T. w. de redenen mijnes monts / van de welcke in't volgende deſes Vs geſproken wort.
11 D. die uyt mijnen monde voortkomen, ofte / mijnes bevels : D. die ick bevele. Alſoo is mont voor bevel genomen / Gen. 41. V. 40.
12 T. w. de wijſheyt / daer van in't voorgaende Vs geſproken is.
13 T. w. daer nae wy trachten moetẽ / ende dat ons goet doen kan. Het Hebr. woort, reſchith is voor het beſte, ende uytnemenſte genomen / Pſal. 119. 160. Amos 6. 1. gelijck oock het woort roſch, Ezech. 27. 22. And. het beginſel der wijſheyt is, verkrijcht wijſheyt. And. verkrijcht wijſheyt, het eerſte der wijſheyt ; het welcke is de vreeſe des Heeren. ſiet bov. 1. 7. ende d'aenteeck. c Prov. 23. 23. 14 D. met al u goet / ende middelen. Vgel. Matt. 13. 44. 15 T. w. met haer hooch te achten in u herte / te prijſen met uwen monde / ende te gehoorſamen met uwe wercken.
16 D. aengenaem / ende groot maken voor Godt / ende de menſchen. Siet Dan. 1. 17. Luce 2. 52. d Prov. 1. 9. 17 *Hebr.* een toevoechſel der aengenaemheyt. ſiet bov. 1. op V. 9. 18 *Hebr.* Een croone des cieraets, ofte / der heerlickheyt, D. daermede het hooft verciert / eñ verheerlickt wort. alſoo ond. 16. 3. Ieſ. 62. 3. Ier. 13. 18. Ezec. 16. 12. ende 23. 42. 19 Vergel. bov. 3. 2. ende d'aent. 20 *Hebr.* in de ſporen der richticheyt, ofte / oprechticheyt ; D. op rechte wegen. ſiet bov. 2. op V. 8. Van het woort ſpore ſiet in de ſelve plaetſe / op V. 9. 21 Siet Job 14. op V. 16. 22 Gelijck het gebeurt in enge / oneffene / moeyelicke / ende ſlibberige wegen. De ſin is / dat de wech der wijſheyt / is een bequaem gemackelick / ende lieflicke wech. Matth. 11. 30. Pſal. 91. Vſſ. 11 / 12. e Pſal. 91. 11. 23 D. het onderwijs leydende tot de wijſheyt. ſiet bov. 1. op V. 2. 24 T. w. van deſe vermaninge te volgen. And. laet [haer] niet gaen. T. w. de wijſheyt. ſiet de volgende aenteeckeninge. 25 T. w. de wijſheyt / daer van inde voorgaende Vſſen geſproken is / ende die door de tucht verkregen wort. And. bewaert het, want dat is u leven. 26 Verſt. het wel-leven niet alleene uwes lichaems / maer oock uwer ziele. Alſoo V. 22. Vgel. bov. V. 4. ende d'aenteeck. f Pſal. 1. 1. Prov. 1. 10, 15. 27 T. w. Wech der booſen. Van het woort / dat hier vertaelt is verwerpen, ſiet bov. 1. op V. 25. 28 *Hebr.* ſy en ſullen niet ſlapen. De toekomende tijt beteeckent de gedurichheyt des wercks ; als of hy ſeyde : Sy en plegen niet te ſlapen.
29 T. w. mits hem te beſchadigen aen de ziele / alſſe die tot ſondigen verleyden / ofte aen het lichaem / alſſe dat quetſen / ofte vermoordẽ / ofte aen het tydelicke goet / alſſe dat ſtelen / eñ rooven. 30 Verſt. door broot, ende wijn, allerley goet / dienende tot onderhoudinge deſes tydelickẽ levens. Alſoo is het woort broot (gevoegt by het woort water) genomẽ / ond. 9. 17. ende alleene 20. 17. ende 30. 8 / 22. ende 31. 14. Mat. 6. 11. 31 D. goet door ongerechticheyt gekregẽ. alſoo in't volgende / wijn des gewelts, die door gewelt gekregen is. Alſoo ond. 20. 17. broot der valſcheyt, dat door valſche middelen gekregen is : ende 31, 27. broot der luyheyt, dat ſonder arbeyt gekregen is. Ofte de ſin is / dat ongerechticheyt / ende gewelt te bedryven / hen ſoo aengenaem is / als het eten / ende drincken : welcke maniere van ſpreken Chriſtus gebruyckt / Joh. 4. 34. Vgel. Job 15. 16. ende d'aenteeck.

looshegt / ende drincken wijn van [32] enckel gewelt.

18 Maer het padt der rechtveerdigen is gelijck een [33] schijnende licht; voortgaende/ ende lichtende tot den [34] vollen dach toe.

19 De wech der godtloosen is als [35] donckerheyt; [36] sy en weten niet [37] waer over sy struyckelen sullen.

20 Mijn sone merckt op mijne woorden; neyght uwe ooze tot mijne redenen.

21 Laetse niet [38] wijcken van uwe oogen; behoudtse in't midden uwes herten.

22 Want [39] sy zijn [40] 't leven den genen diese vinden / ende eene [41] medecijne [42] haren geheelen vleesche.

23 Behoedt u [43] herte [44] boven al dat te bewaren is; want daer uyt zijn de [45] uytgangen des levens.

24 Doet de [46] verkeertheyt des monts van u wech/ ende de verdraeytheyt der lippen doet verre van u.

25 [47] Laet uwe oogen recht uyt sien/ ende uwe ooge-leden sich [48] recht voor u henen houden?

26 [49] Weecht den [50] ganck uwes voets/ ende laet alle uwe wegen wel [51] gevesticht zijn.

27 [h] Wijckt [52] niet ter rechter / ofte ter slincker hant; wendt uwen voet af van't quade.

32 *Hebr.* gewelden, oft / rooverijen.
33 T. w. niet alleene / om datse door Godts segen voorspoedich zijn / ende gerusticheyt des gemoets hebben/ maer oock om datse met de kennisse Godes verlicht zijn / ende daer in dagelicx toenemen / gaende van deucht tot deucht/ tot datse hier na de volmaecktheyt der kinderen Godts bekomen. Vg. Job 18. op v. 5.
34 *Hebr.* tot het gesette des daechs. Dat is/ tot den middach/ als de sonne in hare meeste sterckte/ ende klaerheyt is/ ende de dach in sijne volmaecktheyt/ ende gesetheyt.
35 D. vol onwetenheyt/ dwalinge/ ongerusticheyt / perijkel/ ende elende. siet Genes. 15. op v. 12.
36 De reden is/ om datse doorgaens in merckelick gevaer staen van in ongeluck/ ende verderf te vallen: 'twelcke hen schielick over den hals komt/ vov. c. 1. v. 27.
37 D. wat hen tot den val brengen/ ende in het verderf stoorten sal. Verstaet dit van den middel / waer door Godt sijn rechtveerdich oordeel uytvoeren wil.
38 Alsoo vov. 3. 21. 39 T. w. mijne woorden/ ende redenen/ van de welcke gesproken is/ vov. v. 20. g Prov. 4. 13. vov. v. 13. ende siet de aenteeck. 40 D. die het leven geven. Vergel. vov. v. 13. 41 D. het leven niet alleene gevende/ maer oock in goeden welstant onderhoudende / ende allerley onheyl daer van afkeerende. Vergel. vov. 3. 8. ende ond. 12. 18. ende 13. 17. 42 D. den geheelen mensche/ bestaende uyt lichaem / ende ziele. Met lichamelicke goederen worden de geestelicke afgebeelt. Soo is vleesch voor mensche genomen/ Gen. 6. 12. And. den geheelen vleesche van een yeder der selver. 43 Het herte beteeckent dickwijls alle de krachten der ziele/ namelick het verstant/ den wille/ ende de bewegingen. Alsoo Genes. 8. 21. Jesa. 29. 13. Jer. 17. 9. Joel 2. 13. 44 *Hebr.* boven alle bewaringe behoet u herte. 45 Het leven des menschen is/ ofte natuerlick / ofte geestelick : het eerste heeft hy uyt de eerste geboorte; het andere uyt de tweede: beyderley leven geeft sijne wercken / die uyt het herte voortkomen; de natuerlicke uyt het herte/ dat onherboren is: de geestelicke uyt het wedergeborene. Vergel. Matt. 15. 8. 46 Verst. alle misbruyck der tonge tegens de eerste / ende tweede tafel / ofte tegen Godt / ende de menschen. Siet vov. 2. op v. 12. ende ond. 6. 12. 47 De sin is / dat wy / om in den wech des Heeren trouwelick ende gestadelick voort te gaen / niet en moeten ons geestelick gesichte ter rechter / ofte ter slincker hant van de geboden des Heeren afwenden / maer recht voor treden/ sonder ons daer van eenichsins te laten afleyden. 48 D. het gesichte recht uytstieren. 49 D. overweecht wel by u selven/ hoe dat ghy al u doen/ ende laten aenstelt / passende het selve nae den regel van Godts woort / op dat ghy geene slimme/ ofte kromme gangen en maeckt. 't schijnt eene gelijckenisse te zijn genomen vande gene/ die om de wegen / ende straten effen / ende recht te maken / het water-pas daer toe gebruycken. 50 *Hebr.* spore. 51 Ofte/ geschicket, ofte/ gerichtet, ofte/ welgepast. And. op dat alle uwe wegen wel gepasset, ofte/ gestelt zijn, ofte/ ende alle uwe wegen sullen bevesticht worden. h Deut. 5. 32. ende 28. 14. 52 Siet Deut. 5. op v. 32.

Het v. Capittel.

Vermaen tot studeringe der wijsheyt / v. 1. eernstige waerschouwinge voor onkuysche vrouwen / 3. vermaninge tot een tuchtich ende vrolick leven in den echten staet / 15. Godt siet alles / vangt ende verderft de godtloose in hare sonden/ 21.

1 MIjn soon / merckt op mijne [1] wijsheyt: neyght uwe ooze tot mijn [1] verstant:

2 Op dat ghy alle [2] bedachtsaemheyt behoudt: ende uwe [3] lippen wetenschap bewaren.

3 [4] Want de [5] lippen [6] der vreemder [vrouwe] [7] druppen [a] honich-seem: ende [8] haer gehemelte is gladder dan olye.

4 Maer [9] 't laetste van haer is bitter als alssen; scherp als [10] een twee-snijdende sweert:

5 [b] Hare voeten dalen nae [11] de doot:

1. 1 Van het onderscheyt deser twee woorden wijsheyt, ende verstant, Siet vov. 1. op v. 2.
2 *Hebr.* bedachtsaemheden. Siet vov. 1. op v. 4.
3 T. w. daermede ghy de wetenschap/ die ghy uyt mijne leeringe krijcht / anderen moocht mededeelen. Vgel. Mal. cap. 2. 7.
4 Hier wort reden gegeven/ waerom de voorgaende vermaninge by de menschē behoort plaetse te hebben. 5 D. woorden. siet Job 2. op v. 20. De selve beteeckenisse heeft het woort gehemelte, dat volcht. Alsoo Job 31. 30. 6 Siet vov. 2. op v. 16. 7 D. brengen soete/ ende liefelicke woorden sonder ophouden voort / waer door de jonge mannen tot hare liefde aengelockt worden. Siet van dese maniere van spreken/ Deut. 32. 2. ende d'aenteeck. a Prov. 2. 16. ende 6. 24. 8 D. hare proposten glyden in't herte door hare liefelicke vleyinge/ gelijck de olye in de mage door hare glatheyt. Vgel. ond. 26. v. 28. 9 Ofte/ haer eynde, ofte/ uytganck. De sin is/ dat de uytkomste van alle de lieflickheyt/ ende soeticheyt der vreemder vrouwe/ ende der gener die de selve aenhangen/ anders niet en is/ dan gelijck inden text volcht. Alsoo wort het oorspronckelick woort voor een ongeluckich eynde genomen/ Deut. 32. 20. ond. 14. 13. ende 23. 32. Amos 8. 10. 10 *Hebr.* een sweert der monden: D. dat twee monden heeft. Verstaet een sweert / dat aen beyden zijden snijdt. Alsoo, Psal. 149. 6. Hebr. 4. 12. b Prov. 7. 27. 11 Hier by en wort niet alleen de tydelicke doot/ ende 't sichtbare graf verstaen/ maer oock de eeuwige doot/ ende de helle.

hare treden [12] houden de [13] helle vast.

6 [14] Op dat ghy het [15] padt des levens niet en soudt wegen / zijn hare [16] gangen [17] ongestadich / [18] [dat] ghy het niet en [19] merckt.

7 Nu dan / ghy kinderen / hooret nae my: ende en wijcket niet van de redenen mijnes monts.

8 [20] Maeckt uwen wech verre van haer: ende en naedert niet tot de deure van haer huys;

9 Op dat ghy [21] anderen uwe [22] eere niet [23] en geeft; ende uwe [24] jaren [c] den [25] wreeden.

10 Op dat de [26] vreemde sich niet en versadigen [27] van u vermogen; ende [28] al uwen smertelicken arbeyt niet en [kome] in het huys des [29] onbekenden.

11 Ende ghy in u laetste [30] brullet / als u vleesch/ ende u lijf verteert is:

12 Ende segget/ Hoe hebbe ick de tucht gehaet? ende mijn herte de bestraffinge versmaedt?

13 Ende en hebbe niet gehoort nae de stemme mijner onderwijsers; noch mijne ooze geneyght tot mijne leeraers?

14 [31] Ick ben by nae in alle [32] quaet geweest / [33] in't midden der Gemeynte / ende der vergaderinge.

15 [34] Drinckt water uyt uwen back/ ende [35] vloeden uyt het midden van uwen born-put.

16 Laet uwe [36] fonteynen haer buyten verspreyden / [ende] de [37] water-beken op de straten.

17 [38] Laetse uwe alleene zijn/ ende geener vreemden met u.

18 [39] Uwe sprinck-ader zy gesegent; ende verblijdt u van wegen de huysvrouwe uwer jeucht;

19 Eene [40] seer lieflicke hinde / ende [41] aengenaem steen-geytken: laet u hare borsten t'allen tijden [42] droncken maken; [43] doolt steets in hare liefde.

20 Ende waerom soudt ghy/ mijn soon/ [44] in eene vreemde dolen / ende den schoot der [45] onbekende omvangen.

21 Want [46] eens yegelicks wegen zijn voor de [d] oogen des HEEREN: ende hy [47] weecht alle sijne gangen.

22 Den godtloosen sullen sijne ongerechticheden vangen; ende met de banden sijner sonde sal hy vast gehouden worden.

12 D. strecken daerhenen/ datse de selve niet ontgaen en sullen.
13 Siet van de beteeckenissen deses woorts/ Gen. 37. op v. 35.
14 D. op dat ghy niet en komt by u selven te overwegen/ of men met haer soude konnen verkeerē/ ende evenwel den wech des levens behouden: so weet/ dat hare gangen / ende manieren van doen soo ongestadich/ veranderlick/ ende dwalende zijn uyt aenleggen van alle listicheyt/ om u te verleyden/ dat ghy 't niet en sult konnen bemercken / ende sult volgens dien van haer in't net des verderfs gevangen worden.
15 D. dat tot het ware leven leydt. siet vov. 2. op v. 19.
16 *Hebr.* sporen; D. hare woorden / ende wercken.
17 Ofte / bewegen sich heen ende weder, zijn weyfelende. D. dwalende / onseker/ met alle winden gedreven/ nu tot dese / dan tot die hangende / ende dat om de menschen te verleyden.
18 Ofte [dat] ghy't niet gewaer wort, ofte bevindt: T. w. dat hare gangen van het padt des levens afdwalen/ ende de mensche nae de doot leyden.
19 Het Hebr. woort is alsoo dickwils genomen. Siet Job 5. op v. 24.
20 D. hebt geene gemeynschap met haer / ende wacht u van ontrent haer te komen.
21 T. w. de overspeelderse / ende haren man.
22 D. uwe jeucht/ sterckte / middelen/ goeden naem / ende ziele welvaert. Verstaet hier onder oock de kinderen / die een hoereerder vā de hoere krijcht: want die blijvē meest in thuys der echt-breeckster.
23 T. w. als eenen roof/ ende proye/ om die quijt te worden.
24 T. w. uwe jonge jaren / ende den bestē tijt uwes levens.
c Prov. 6. 34, 35.

25 Verstaet het hoeren-geselschap/ eñ den man der hoere / die u wreedelick vervolgen/ ende de Overicheyt overgeven sal. Vergel. ond. 6. 34/ 35. 26 Verst. niet alleen de overspeelderse/ ende haren man/ maer oock alle roffianen/ koppelaers/ koppelersſen/ eñ overspelich gedrochte/ die eenich profijt van de onkuyscheyt trecken. 27 D. van uwe tydelicke middelen. Alsoo Hos. 7. 9. 28 Dat is/ dat ghy door uwen arbeyt (met smerte/ ende moeyte vereenicht)/ gewonnen hebt. Vergel. ond. 14. 23. ende Jesa. 58. 3. 29 Ofte/ uytlandischen. Alsoo ond. v. 20. 30 Ofte/ schreeuwt. Het Hebr. woort beteeckent eygentlick het getier/ ende gehuyl / dat de beesten/ ende bysonderlick de leeuwen maken / als sy in eenigen noot zijn / hoewel sy niet en versinnen/ van waer die komt. Vgel. Psal. 32. 3. Jes. 5. 29/ 30. Ezech. 24. 23. 31 *Hebr.* ick ben nae, ofte/ ontrent een weynich in alle quaet geweest. 32 T. w. het quaet der straffe. Siet Gen. 19. op v. 19. ofte verstaet oock daer by/ het quaet der schult, waer van siet/ Job 20. 12. 33 D. in't openbaer voor de Gemeynte Godts / ende de gantsche werelt. 34 Dit is eene figuerlicke beschrijvinge tot het 19 vs ingesloten/ vertoonende den schuldigen plicht/ 't wel-varen / ende de gerusticheyt des gemoets der gener die in den heyligen echten-staet nae Godts ordinantie kuyschelick leven. De sin is / dat een yeder sich met sijn eygen wettelick geselschap alleene in alle eerbaerheyt vermaken moet: als volcht vss. 18/ 19. Andere hebben dit verstaen van het wettelick besit/ ende gebruyck der tijdelicke goederen/ ende van de weldadicheyt / die wy daer mede bewijsen moeten. 35 Ofte/ stroomen. 36 Verst. uwe kinderen/ die uyt u als uyt eene Fonteyne voortkomen. Vergel. Jesa. 51. 1. De sin is/ dat een yeder de sijne eerlick soude opqueecken / op datse niet alleene den huysgesinne cieraet / ende dienst souden toebrengen/ maer oock andere menschen/ nae hare gelegentheyt/ vrientschap/ ende deucht doen. 37 Siet Psal. 1. op v. 3. 38 T. w. mits dat sy alleene u voor haren vader kennen / ende ghy hen voor uwe kinderen: het welcke niet en kan geschieden onder de kinderen/ die uyt eene overspeelderse geboren worden. 39 D. uwe wettelicke huysvrouwe / uyt de welcke u de kinderen / als uyt eene springende Fonteyne / voortkomen. 40 *Hebr.* hinde der liefden. Van dese wort hier gewach gemaeckt / om datse van het hert (soo eenige schrijven) seer innerlick bemint wort. 41 *Hebr.* rhee der aengenaemheyt. 42 Ofte/ bevochtigen, drencken, laven. D. met vreuchde/ ende wellust vervullen. Vgel. ond. 7. 18. 43 D. vermaeckt u met haer, gelijck yemant sich pleecht te vermaken in't gene dat geoorlost is / ende daer in sich soo te vergeten/ dat hy nae het ongeoorloofde niet eens om en siet. 44 D. in de liefde eener vreemde. 45 Ofte / uytlandische. 46 Ofte / eens mans. d 2. Cron. 16. 9. Iob 31. 4. ende 34. 21. Prov. 15. 3. Ierem. 16. 17. ende 32. 19. 47 *Hebr.* weecht alle sijne sporen. D. hy beproeft als met een pas-loot eens yegelicx wegen/ ofse recht/ ofte slim zijn: wetende volkomelick al het doen/ ende laten der menschen.

23 Hy ſal ſterven/ [48] om dat hy ſonder tucht geweeſt is; ende in de [49] grootheyt ſÿner dwaeſheyt ſal hy [50] verdwalen.

48 D. om dat hy geẽ onderricht noch te tuchtinge en heeft willen hooren/ ofte als hyſe hoorde/ niet willen aennemen. 49 Ofte/ menichvuldicheyt. D. groote/ oft menichvuldige dwaeſheyt. 50 T.w. van den wech des levens/ ende alſoo ter verdoemeniſſe loope.

Het vj. Capittel.

Waerſchouwinge voor borchtochte/ v. 1/ &c. voor luyheyt/ met beſchaminge door't exempel der mieren/ 6. voor het weſen ende de gebeerden eens deuchniets/ 12. ſes/ ja ſeven dingen/ die Godt haet/ 16. Plicht der kinderen neffens het goet onderwijs harer ouderen/ met ſchoone beloften/ 20. inſonderheyt van bewaert te ſullen zÿn voor de hoerachtige overſpelige vrouwen/ die met hare ſchadelicke vruchten haer eygen ende harer aenhangers onſalich eynde/ beſchreven worden/ 24. vergelijckinge van dieſſtal ende overſpel/ 30.

1 [1] MIjn ſoon/ ſo ghy voor uwen naeſten borge geworden zÿt/ [2] voor eenen vreemden [3] uwe hant toegeklapt hebt;

2 [4] Ghy zÿt verſtrickt met de redenen uwes monts: ghy zÿt gevangen met de redenen uwes monts.

3 Doet nu dit/ mÿn ſoon/ ende [5] reddet u/ dewÿle ghy [6] inde hant uwes naeſten gekomen zÿt: gaet [7] onderwerpt u ſelven/ ende [8] ſterckt uwe naeſten.

4 [9] En laet uwen oogen geenen ſlaep toe/ nochte uwen oogen-leden ſluymeringe:

5 [10] Reddet u als een ree uyt de hant [des jagers]: ende als een vogel uyt de hant des vogel-vangers.

6 Gaet tot de miere/ ghy luyaert: ſiet hare [11] wegen/ ende wort wÿs:

7 De welcke geenen [12] Overſten/ Amptman/ nochte Heerſcher hebbende/

8 Haer [13] broot bereydt in den ſomer/ hare ſpÿſe vergadert in den oogſt.

9 Hoe lange ſult ghy/ [a] luyaert/ nederliggen? wanneer ſult ghy van uwen ſlaep opſtaen?

10 [14] Een weynich ſlapens/ een weynich ſluymerens/ een weynich hant-vouwens al neder-liggende:

11 So ſal uwe armoede [u] over komen [15] als een wandelaer; ende u gebreck [16] als een gewapent man.

12 Een [17] Belials menſche/ [18] een ondeuchtſaem man gaet met [19] verkeertheyt des monts omme;

13 [20] Wenckt met [21] ſÿne oogen/ [22] ſpreeckt met ſÿne voeten/ [23] leert met ſÿne vingeren:

14 In ſÿn herte zÿn [24] verkeertheden/ hy [25] ſmeedt t'aller tÿt quaet: hy [26] werpt twiſten in.

15 Daerom ſal ſÿn verderf haeſtelick komen: hy ſal ſchielick verbroken worden/ datter [27] geen geneſen aen en zy.

16 Deſe [28] ſeſſe haet de HEERE: ja [29] ſeven zÿn ſÿne [30] ziele een grouwel.

17 [b] [31] Hooge oogen/ een [32] valſche tonge; ende handen die onſchuldich bloet vergietẽ.

18 Een herte dat [33] ondeuchtſame gedachten ſmeedt: [c] [34] voeten die haer haeſten/ om tot quaet te loopen.

19 [35] Een valſch getuyge/ [die] leugenen [36] blaeſt: ende die tuſſchen broederen krackeelen [37] inwerpt.

20 Mÿn ſoon/ [d] bewaert het gebodt uwes vaders; ende en verlaet de wet uwer moeder niet.

21 [38] Bindtſe ſteets aen u [e] herte: hechtſe aen uwen halſe.

22 Als ghy wandelt/ ſal [f] [39] dat u geleyden; als ghy nederligt/ ſal't over u de wacht houden; als ghy wacker wort/ ſal 'tſelve [40] [met] u ſpreken.

23 Want [g] [41] het gebodt is een [42] lampe/ ende de wet is een licht: ende de beſtraffingen der [43] tucht zÿn de [44] wech des levens:

24 Om u te bewaren voor de [45] quade vrouwe: voor de [46] [h] vleyinge der [47] vreemder tonge.

25 En begeert hare ſchoonheyt niet in u herte: ende en laetſe u niet vangen [48] met hare oogen-leden.

26 Want door [49] eene vrouwe/ [die] eene hoere is/ [komtmen] tot [50] een ſtuck broots; ende [51] eens mans huyſvrouwe [52] jaecht de koſtelicke ziele.

27 [53] Sal yemant vyer in ſÿnen boeſem nemen/ dat ſÿne kleederen niet verbrandet en worden?

28 Sal yemant op [54] kolen gaen/ dat ſÿne voeten niet en bernen?

29 [55] Alſoo die [56] tot ſÿnes naeſten huyſvrouwe ingaet: al wieſe [57] aenroert/ en ſal niet [58] onſchuldich gehouden worden.

30 [59] Men doet eenen dief geene verachtinge aen/ als hy ſteelt om ſÿne [60] ziele te vullen/ dewÿle hy honger heeft;

31 Ende gevonden zÿnde/ hy vergelt het [i] [61] ſevenvoudich: hy geeft [62] alle het goet van ſÿn huys.

32 [Maer] die met eene vrouwe overſpel doet/ [63] is verſtandeloos: hy ver-

1 Siet vov. 1. op v. 8. 2 D. voor eenen/ die u onbekent is/ ofte voor een ander/ D. voor yemant/ wie hy ſoude mogen weſen/ u bekent/ ofte niet. V. oħd. 11. 15. 3 T.w. tot een teecken/ dat ghy u voort houden ſult/ waer voor ghy belooft hebt te ſullen betalen/ ſo de ſchuldenaer in gebreke valt. ſiet Job 17. op v. 3. Het recht/ ende voorſichtich gebruyck van borge voor een ander te worden en is hier niet beſtraft/ maer de onvoorſichticheyt/ lichtveerdicheyt/ ende onbedachtſaemheyt/ die hier in dickwijls geſchiet. 4 And. zijt ghy verſtrickt, &c. 5 D. maeckt u vry van de borch-ſchult/ 't zy by den ſchultheer/ op dat hy u ontſla/ ofte by den ſchuldenaer/ dat hy betale/ ende u buyten ſorge ſtelle. 6 D. in't gewelt van uwen ſchultheer/ voor ſoo veel als hy van u te eyſchen heeft. Vergel. Gen. 6. 16. ende de aenteeck. 7 Het Hebr. woort beteeckent ſulcke verniederinge/ als offmen ſich niet de voeten wilde laten vertrappen. alſoo Pſal. 68. 31. ſiet aldaer de aenteeck. 8 D. geeft dẽ ſchultheer goeden moet/ op dat hy te vreden zy van de betalinge/ ende hy die van u niet ſtrengelick af en eyſche/ maer patientelick van den ſchuldenaer verwachte. eñ ſterckt ofte dringt den genen voor welcken ghy borge geworden zijt dat hy ſijn beſt doe om te betalen. 9 D. en neemt geen uytſtel om u ſelven/ ende den ſchult-heer geruſt te ſtellen. 10 T. w. uyt het gewelt van den ſchult-heer/ aen den welcken ghy u tot de betalinge verbonden hebt. 11 D. maniere/ ofte wijſe van doen/ T.w. in't wacker/ ſorchvuldich/ ende neerſtich vergaderen van haren koſt. Soo is het woort wech genomen/ ond. 13. 15. ende 14. 12. ende 16. 2. ende 21. 7. ende 30. 19/ 20. 12 Gelijck wel onder andere beeſten de Byen haren Coninck hebben/ die de ſijne tot neerſticheyt ſtouwt/ ende de ledige doot bijt/ ofte uytwerpt: maer de miere geenen ſulcken Coninck behoevende/ drijft haer ſelven tot het werck. 13 Verſt. koren-graenkens/ de welcke ſy beknabbelt/ ende met bijten doorſnijdt/ op datſe niet uytſchieten en ſouden/ ten eynde ſy tegen den winter daer van hare proviſie hebben mochte/ uyt welcke oorſake ſy by dẽ Hebreen nemalah genaemt wort van namal. het welcke is beſnijden, affnijden. a Prov. 13. 4. ende 20. 4. ende cap. 24. 33. 34. 14 D. terwijle ghy u vaſt tot het ſlapen/ ende luyeren begeeft/ ſo ſal u de armoede overvallen. Sommige meynen/ dat hier de luyaert wort ingevoert/ ſprekende tot hem ſelven/ ofte op de voorgaende beſtraffinge antwoordende/ ende wenſchende/ dat hy ſlechs noch een weynich ſlapens/ &c. mochte hebben/ &c. Soo veel iſt/ dat Salomo ſchijnt te ſien op de maniere van doen/ ende ſpreken der gener/ die ſich tot luyheyt gewennen. 15 D. haeſtelick/ ende onverſiens, gelijck een reyſende man ſich ſpoedicht/ ende gemeynlick onverwacht overkomt. 16 *Hebr.* een man des ſchilts; D. die eenen ſchilt draegt. Verſt. een ſterck gewapent man/ die pleecht in te komen ſonder vragen/ ende niet lichtelick en kan weder uyt-gedreven worden. 17 Alſoo ond. 16. 27. Siet Deut. 13. op v. 13. 18 *Hebr.* een man van ondeuchtſaemheyt, ofte/ ydelheyt. ofte/ ongerechticheyt. Siet Job 11. op v. 11. ende Pſal. 5. op v. 7. And. een Belials menſche is een ondeuchtſaem, ofte/ ongerechtich man, ommegaende met verkeertheyt des monts. 19 Siet vov. 2. op v. 12. ende 4. op v. 24. 20 De ſin is/ dat hy niet alleen ſijnen mont miſbruyckt/ maer oock alle ſijne leden aenlecht/ om ſijne booſheyt in't werck te ſtellen. 21 Daer mede te kennen gevende eenich quaet/ dat hy ſelve voor heeft/ ofte van een ander begeert gedaen te hebben. 22 T. w. al ſtootende/ ſtampende/ aenroerende/ ofte tredende met de ſelve. 23 Te weten/ daer mede wijſende/ tellende/ dreygende/ &c. 24 D. bedenckingen/ luſten/ ende voorſlagen/ om yet verkeerts/ ofte onrechts te ſtichten met woorden ofte wercken. 25 Siet vov. 3. op v. 20. alſoo ond. v. 18. 26 *Hebr.* ſende; dat is/ veroorſaeckt veel oneenicheyts/ ſtoffe daer toe gevende/ ende de gemoeden der menſchen ophitſende. alſoo ond. v. 19. ende 16. 28.

27 D. geen middel om het verderf te ontkomen. Alſoo ond. 29. 1. 28 Een ſeker getal voor een onſeker. 29 And. het ſevende. Siet van deſe maniere van ſpreken/ Job 5. op v. 19. 30 *Hebr.* ſijner zielen grouwel, ofte/ de grouwel van ſijne ziele, D. dat ſijne ziele voor een grouwel houdt. ſiet Deut. 17. op v. 1. ende vov. 3. op v. 32. b Prov. 30. 13. 31 D. hooverdye/ waer van de verheven/ ende opvliegende oogen een teecken zijn. Vergel. Pſal. 101. 5. Prov. c. 30. 13. Jeſ. 5. 15. Tegen deſe zijn de nederige van oogen/ Job 22. 29. 32 *Hebr.* tonge der valſcheyt; D. die leugen-tale ſpreeckt. alſoo Pſal. 109. 2. ende ond. 12. 19. eñ 21. 6. 33 *Hebr.* gedachten der ondeuchtſaemheyt. ofte/ ongerechticheyt. Verſt. een herte dat op ſnoode/ ende op ongerechtige practÿcken toeleyt. Siet vov 3. op v. 29. ende het v. 14. deſes cap. c Rom. 3. 15. 34 Verſt. menſchen/ die door hare quade ſinnen/ ende genegentheden ſeer gedreven worden/ om haren naeſten ſchade/ ende verdriet aen te doen. 35 *Hebr.* een getuyge der valſcheyt. 36 D. met groote menichte/ ende moedicheyt verſiert/ ende voortbrengt. Alſoo ond. 14. 25. ende 18. Vſſ. 5/ 9. 37 *Hebr.* ſendt. ſiet vov. op v. 14. d Prov. 1. 8. 38 Vergel. vov. 3. 3. ende d'aenteeck. e Prov. 3. 3. f Prov. 3. 23. 24. 39 T.w. dat gebodt uwes vaders/ daer van in't voorgaende 20 vs geſproken is: hoewel het woort oock ſien kan op de wet der moeder. 40 D. u indachtich maken/ wat ghy in uwen wandel doen ende laten moet/ ende waer mede ghy u in alle lijden vertrooſtẽ ſult. g Pſal. 19. 9. ende 119. 105. 41 T. w. dat uyt Godts woort/ ende wet genomen is. 42 Vergel. Pſal. 119. 105. 43 D. die geſchiet door de tucht/ ofte door de onderwijſinge/ die voorgaen moet/ ſoudemen tot de wijſheyt geraken. Siet van dit woort/ vov. 1. op v. 2. 44 D. die tot het leven leydt: alſoo de wech des doots, die ter doodt leydt. Siet Jer. 21. 8. Vergel. vov. 2. op v. 8. 45 *Hebr.* Vrouwe des quaets; dat is/ die haer geneert met quaet doen. 46 D. ſmeeckinge/ flatteringe/ ſchoon-ſprekinge. Vgel. vov. 2. op v. 16. h Prov. 2. 16. ende 5. 3. ende 7. 5. 47 Siet vov. 2. op v. 16. 48 D. met de ſchoonheyt harer oogen/ eñ met haer lieflick aenſien. 49 *Hebr.* eene vrouwe, eene hoere, D. die een hoere is. alſo 1. Reg. 3. 16. item eene vrouwe, eene Prophetesse: D. die eene Propheteſſe was/ Jud. 4. 4. een man, een Propheet: D. die een Propheet was/ Judic. 6. 8. 50 D. tot armoede/ ja oock wel tot den bedel-ſack. 51 D. die een man heeft/ ende evenwel nae andere mannen ſtaet. And. een man-ſieck wijf. Sommige verſtaen door eene vrouwe des mans eene alle-mans vrouwe. 52 D. brengt niet alleen het lichaem des genen/ dieſe tot onkuyſcheyt verlockt/ in't tijdelick verderf/ maer oock ſijne ziele/ die ſijn weerdichſte deel is/ in het eeuwige lijden. Vgel. Ezech. 13. 18. 53 Deſe vrage/ gelijck oock de volgende/ loochenen ſterckelick. Siet Gen. 18. op v. 17. 54 T.w. vyerige/ ofte gloeyende kolen. ſiet van dit woort/ Job 41. op v. 12. 55 Gelijck de twee voorgaende gelijckeniſſen vaſt gaen/ ende ſeker zijn; alſoo oock dit/ dat daer op gepaſt wort; te weten/ dat de overſpeelder ſich quetſt/ ende ſchade doet aen goet/ lichaem/ eere/ ziele. 56 Siet Gen. 6. d'aent. op v. 4. 57 D. met haer te doen heeft door byſlapinge. ſiet gelijcke maniere van ſpreken Gen. 20. 6. 1. Cor. 7. 1. 58 D. niet ongeſtraft blyven. ſiet 1. Reg. 2. op v. 9. ende Job 9. op v. 28. 59 Hy wil ſeggen/ dat dieverye ſoo groote ſonde niet en is/ als overſpel/ ende dat dieſte/ geſchiet byſonderlick door hongers-noot/ niet ſoo ſmadelick/ ende hardelick geſtraft en wiert/ als het overſpel. ende dit kanmen verſtaen van een particuliere handelinge tuſſchen den dief ende den man die hy yets ontſtolen heeft. 60 D. ſich te verſadigen/ oft verſtaet door ziele, begeerte. ſiet Gen. 34. op v. 3. ende Pſal. 27. op v. [illegible]. i Exod. 22. 1. 4. 61 D. veelvoudich. Seven is dickwijls in de H. Schrifture een ſeker getal voor een onſeker/ als Gen. 4. 15. Levit. 26. 18. Pſal. 119. 164. ond. 24. 16. ende 26. 25. beteeckenende veelheyt. De ſimpele dieven moeſten wel het geſtolene maer twee/ ofte vyer/ ofte vijf dobbel wedergeven/ Exod. 22. 1/ &c. ende 4. maer ſommige meynen/ dat de ſtraffe den dieven door de wet opgeleyt/ ten tijde Salomons verſwaert was: ofte men kan het ſoo verſtaen dat de dief met den man accordeert dat hy hem ſoo vele wil gevẽ/ op dat hy hem geen ſchande aen en doe. 62 T.w. indien hy ſoo ſchamel zy/ dat hy niet en kan veelvoudelick wedergeven. 63 *Hebr.* herteloos, ofte/ heeft geen herte, ofte/ heeft gebreck van een herte; D. en heeft geene wetenſchap/ verſtant/ nochte ſinnen/ niet begrijpende wat Godt aengenaem/ eerlick voor de menſchen/ ende profijtelick voor hem ſelven is. Siet de ſelve benaminge/ ond. 7. 7. ende 9. 4/ 16. ende 10. 13. ende 11. 12. ende 15. 21. ende 17. 18/ &c. het woort herte, is dickwijls genomen voor het verſtant/ ſiet Job 9. op v. 4.

derft sijne ziele / [64] die dat doet :

33 Plage / ende schande sal hy vinden/ ende sijn smaet en sal niet [65] uytgewischt worden.

34 Want jaloersheyt is eene grimmicheyt des mans : ende [66] inden dach der wrake en sal hy [67] niet verschoonen.

35 [68] Hy en sal geene [69] versoeninge aennemen : ende hy en sal niet verwilligen/ of ghy schoon het [70] geschenck vergroot.

64 D. die overspel begaet.
65 Ofte/ uytgedelgt, uyt-gevaecht worden.
66 D. als de gelegentheyt sal verschenen/ ofte voor-gevallen zijn / om sich te wreken. alsoo wort de tijt / in den welcken Godt sich wreken wilde tegen de vyanden sijner kercke/ genaemt/ eẽ dach der wrake, Jes. 34. 8. Vergel. Job 20. 28. ende 24. 1. ende ond. 11. 4. 67 T.w. den overspeelder. 68 Hebr. hy en sal niet aennemen het aengesicht aller versoeninge; D. geen soengelt aennemen. siet 1. Reg. 11. op V. 34. Van de maniere van spreken/ het aengesichte aennemen. siet Gen. 32. op V. 20. 69 Vergel. Num. 35. op V. 31. 70 Ofte/ de geschencken vermenichvuldicht.

Het vij. Capittel.

Salomo vermaent tot familiere/ innerlicke / ende stercke gemeenschap met de wijsheyt/ V. 1/ &c. om bewaert te zijn voor de perijckelen der onkuysche vrouwen/ 5. waer van hy een bysonder exempel / voor oogen stelt / afbeeldende seer levendich de kunstige practijcken eener overspeelderste / ende de verleydinge eenes dommen Jongelincks/ met eernstige afmaninge van sulcke godtloosheyt/ 6/ &c.

1 MIjn soon / bewaert mijne redenen ; ende [1] legt mijne geboden by u wech.

2 [a] Bewaert mijne geboden/ ende [2] leeft; ende mijne [3] wet / als [4] den appel uwer oogen.

3 [b] [5] Bindtse aen uwe vingeren: [6] schrijftse op de tafel uwes herten.

4 [7] Segt tot de wijsheyt/ Ghy zijt mijne suster ; ende heet het verstant uwen [8] bloet-vrient.

5 [c] Op datse u bewaren voor de [9] vreemde vrouwe ; voor de onbekende/ [10] [die] met hare redenen vleyt.

6 [11] Want door de venster van mijn huys / door mijne tralie keeck ick uyt/

7 Ende ick sach onder de [12] slechte / ick [13] merckte onder de [14] jonge gesellen eenen [15] verstandeloosen jongelinck/

8 Voor-by gaende op de strate/ neffens [16] haren hoeck / ende hy tradt op den wech [17] van haer huys/

9 [18] In de schemeringe / in den avont des daechs / in den [19] swarten nacht / ende de donckerheyt :

10 Ende siet / eene vrouwe ontmoetede hem in hoeren- [20] verciersel / ende [21] met het herte op hare hoede ;

11 [d] Dese was [22] woelachtich / ende [23] wederstrevich : hare voeten [24] en bleven in haer huys niet /

12 [25] Nu buyten / [25] dan op de straten zijnde / ende by alle hoecken loerende.

13 Ende sy greep hem aen / ende kuste hem : sy [26] sterckte haer aengesichte / ende seyde tot hem :

14 [27] Danck-offeren zijn by my : ick hebbe heden mijne [28] geloften [29] betaelt.

15 Daerom ben ick uytgegaen u te gemoete / om u aengesichte [30] neerstelick te soecken / ende ick hebbe u gevonden.

16 Ick hebbe mijne bed-stede met [31] tapijt-cieraet toe-gemaeckt [32] met uytgehouwene wercken/ [33] met fijn linnen van Egypten.

17 Ick hebbe mijn leger met mirrhe/ aloë/ ende caneel wel-rieckende gemaeckt/

18 Komt / laet ons [34] dronckеn worden van minnen tot den morgen toe : laet ons ons vrolick maken in [35] groote liefde.

19 Want [36] de man en is niet in sijn huys : hy is [37] eenen verren wech getogen.

20 Hy heeft [38] eenen bundel gelts [39] in sijne hant genomen : [40] ten bestemden dage sal hy nae sijn huys komen.

21 Sy [41] beweechde hem door de veelheyt van haer [42] onderricht : sy dreef hem aen door [43] de vleyinge harer lippen.

22 Hy ginck haer stracx achter na/ gelijck een os ter slachtinge gaet ; ende [44] gelijck een dwaes tot [45] de tuchtinge der boeven :

23 Tot dat hem [46] de pijl [47] sijne lever doorsneedt ; [e] gelijck een vogel sich haestet nae den strick / ende niet en weet dat de selve [48] tegen sijn leven is.

24 Nu dan/ [49] kinderen/ hooret nae my: ende luystert nae de redenen mijnes monts.

25 En laet u herte tot hare [50] wegen niet wijckẽ : en dwaelt niet op hare paden.

26 Want sy heeft vele gewondde nedergevelt/ ende alle [51] hare gedoodde zijn [52] machtich vele.

27 [f] Haer huys zijn wegen [53] des grafs/ dalende nae de binnen-kameren [54] des doots.

1 Siet Job 23. op V. 12.
a Prov. 4. 4. Lev. 18. 5.
2 D. ghy sult sekerlick leven. 'T gene op bevelender maniere uyt-gesproken wort/ begrijpt dickwijls eene vaste belofte. Siet bov. 3. op V. 25. ende 4. op V. 4.
3 Ofte/ leere. Siet bov. 1. op V. 8.
4 T.w. die om sijne teerichеyt gantsch nauwe bewaert moet worden. Siet Deut. 32. op V. 10.
b Deut. 6. 8. ende 11. 18.
5 D. hebtse geduerichlick voor de oogen/ om die te gedencken / ende by de hant/ om die in't werck te stellen. Vergel. Deut. 6. op V. 8. ende 11. 18.
6 Siet bov. 3. op V. 3.
7 D. bemint de wijsheyt / ende vereertse / als offe uwe eygẽ susterware/ ofte u nae-bestaende/ &c.
8 Het Hebr. woort is soo genomen/ Ruth 2. 1. Vergel. oock Ruth 3. 2. ende de aenteeck.
c Prov. 5. 3.
9 Siet bov. 2. op V. 16.
10 Siet bov. 2. op V. 16. voorgemelt.
11 Hoewel het zijn kan / dat Salomo dit met sijn eygen oogen gesien heeft: nochtans schijnt het / dat hy 't exempels-wijse voorstelt/ als eene sake/ die dickwijls gebeurt / ende dat tot leeringe / ende waerschouwinge der jeucht : gelijck Christus mede dickwijls in den Euangelio sulcke exempelen/ ende gelijckenissen voortbrengt. 12 Siet bov. 1. op V. 4. 13 Siet van het Hebr. woort aldus genomen/ Job 18. 2. ende de aenteeck. 14 Hebr. sonen ; D. jonge mannen/ ofte gesellen ; gelijck by ons het woort dochter veel voor eene jonge dochter gebruyckt wort. 15 Hebr. herteloosen. Siet bov. 6. op V. 32. 16 T. w. der overspeelderste. Verst. neffens den hoeck van haer huys/ daer in sy woonde. 17 D. die tot haer huys leydde. 18 T. w. des avonts. Siet van het Hebr. woort/ 2. Reg. 7. op V. 5. 19 Hebr. swartheyt des nachts ; D. als de nacht van donckerheyt swart wiert. alsoo ond. 20. 20. in de swartheyt der duysternisse ; D. als 't swart is van groote duysternisse. ende verstaet dit V.sken van 't begin ende van 't vervolch deses handels. 20 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick een habijt/ kleedt/ pareersel/ ofte cieraet/ dat wel op het lichaem gepast/ ende gevoecht is. Vergel. Psal. 73. 6. 21 Hebr. bewaert, ofte/ behoedet van herte, ofte voorsien van sinnen : D. dobbel/ schalck/ loos/ ende gantsch voorsien met allerley voortrapte listicheyt/ om te bedriegen/ ende niet bedrogen te worden. d Prov. 9. 13. 22 D. ongerust van sinnen/ ongebonden van tonge / licht in gebeerden/ vol bedrijfs in ydele wercken / ofte/ snaterachtich. Alsoo ond. 9. 13. 23 Ofte/ afwijckende; te weten/ van alle goede seden/ ende van de gehoorsaemheyt hares mans. 24 Hebr. en woonden niet. alsoo is't Hebr. woort genomen/ Exod. 40. 35. Jud. 5. 16. 25. 25 Hebr. mael, mael, dat is/ d'eenmael buytẽ/ d'andermael op/ &c. Verstaet door buyten, de plaetse/ ende ruymte/ die voor de deure van het huys is: door de straten de gemeene gangen/ ende wijcken/ die door de stadt/ ende daer buyten loopen. 26 Ofte/ verstijfde : dat is/ sy leyde de schaemte af / was stout/ ende dede (gelijckmen seyt) een verderen aengesicht aen. Vgel. Deut. 28. d'aent. op V. 50. And. vergaderde. 27 Siet van dese Levit. 3. op V. 1. van de welcke sy / diese den Heere toebrachten / haer deel hadden : waer van sy alsdan met hare vrienden vrolick waren. Ofte : danck-offeren waren op my. Dat is/ belofte van danck-offeren te doen.

28 Siet Levit. 7. op V. 16.
29 D. volbracht/ dat ick beloofst hebbe. Siet Psal. 50. 14. ende 61. 9. ende 65. 2. Nah. 1. 15.
30 Het Hebr. woort beteeckent wel eygentlick yet in den morgen-stont soecken : maer het woort voor alle neerstige soeckinge genomen. siet Job 7. op V. 21. want hier en wort niet gesproken van den morgen / maer vanden avont-stont.
31 Het Hebr. woort het welcke alleene hier/ eñ ond. 31. 19. gevonden wort/ schijnt te beteeckenen eenich beddecieraet/ als kostelicke tapijten / ende konstich toe-gemaeckte dekenen/ daer mede de bedden niet alleen bedecket/ maer sonderlinge opgeproncket wierden.
32 Verst. graveringen / ende insnijdingen / die tot een cieraet aen de koetse/ daerop het bedde lach / konstelick ingekerft / ende ingeholt waren.
33 Hebr. snoer, ofte/ draet, waer door sommige verstaen seer fijn/ wit/ ende kostelick linwaet/ dat uyt sulcke draden gemaeckt wiert / ende tot het bedde behoorde. Vgel. Gen. cap. 41. 42. 1. Reg. cap. 10. 28. ende ond. 31. 22. Eenige houden / dat dese snoeren/ ofte koordekens / die seer kostelick waren / liepen tusschen de tapijten/ ofte behangselen/ om een onderschept te maken tusschen de Figuren/ die daer op mochten gesteken/ ofte geweven zijn. Andere meynen/ dat de koetse tot een cieraet met dese kostelicke snoeren is omvlochten geweest. 34 Vergel. bov. 5. 19. ende de aent. daerop. 35 Hebr. liefden. in't getal van velen. 36 Sy seyt dit met verachtinge haers mans/ al of hy haer man niet meer en ware : gelijck sy oock daerom terstont seyt / in sijn huys, voor te huys. 37 Hebr. eenen wech uyt verren, D. eenen verren wech / alsoo Jer. 31. 10. Eylanden uyt / ofte/ van verre, D. die verre gelegen zijn. 38 Dit seyt sy tot een teecken/ dat hy lange wech soude blijven. 39 D. met hem. Siet 2. Sam. 8. op V. 10. ende 2. Reg. 5. op V. 5. 40 D. dien hy my geset heeft/ ende die noch op veel nae niet en is verschenen. Siet van het Hebr. woort / Psal. 81. 4. ende d'aenteeck. 41 Hebr. dede hem afwijcken, ofte/ neychde hem. 42 Het Hebr. woort beteeckent wel meest een goet onderwijs/ ofte leere/ waer door men tot wijsheyt/ ende deucht geleert wort/ bov. 1. 5. maer hier in't quade genomen zijnde/ ist soo veel/ als eene bedriegelicke/ ende met schoone woorden aenlockende bepratinge/ waer door yemant tot sijnen nadeele verleyt wort. 43 Anders oock genaemt lippen der vleyinge. Psal. 12. 3/4. Hebr. smiedicheyt, ofte/ glatheyt harer lippen. 44 In't Hebr. zijn de woorden omgesett / aldus : gelijck de boeye tot de tuchtinge des dwasen ; dat is / gelijck de dwase tot de kastijdinge der boeye; te weten/ gaet/ dat is/ om met de boeyen gekastijdt te worden. And. gelijck de dwaes met de boeyen der tuchtinge. 45 Het Hebr. woort beteeckent niet alleen de onderwijsinge/ die geschiet met woordẽ/ als bov. 1. 2. ende 16. 22/ &c. maer oock de kastijdinge/ die geschiet met dadelicke straffe/ als ond. 22. 15. ende 23. 13. Jer. 30. V. 14. Ezech. 5. 15. 46 D. eene felle/ scherpe/ ende seer diepgaende/ ende doordringende plage/ ofte straffe. siet Deut. 32. op V. 23. eñ Job 6. op V. 4. 47 D. sijne begeerlickheyt met rampsaligen lust ontstack/ sijn lichaem met ongesontheyt verdorf/ ende sijnen geest met het gevoelen van Godts toorn beroerde. e Prov. 1. 17. 48 T.w. opgehangen / geleyt / ofte uytgespreydt/ om hem het leven (Hebr. ziele) te benemen. 49 Siet bov. 1. op V. 8. 50 D. maniere van leven/ doen/ ende laten/ handel/ ende wandel. siet Gen. 6. op V. 12. Neemt in den selven sin het volgende woort paden. 51 D. die sy gedoodt/ ende omgebracht heeft. 52 And. sterck, D. kloeck/ nae den lichame in kracht/ ofte nae den geest in wijsheyt/ ofte nae beyden/ als Simson/ David/ Salomo/ &c. Het Hebr. woort is voor vele in getale genomen/ Psa. 139. 17. Jer. 5. 6. ende 15. 8. voor machtige, ofte stercke. Genes. 18. 18. Exod. 1. 7/9. Deut. 7. 1. f Prov. 2. 18. ende 5. 5. 53 D. die nae het graf leyden. And. nae de helle : want het Hebr. woordeken beyde beteeckent. Siet Genes. 37. op V. 35. beyde beteeckenissen konnen hier plaetse hebben. 54 Niet alleen des lichamelicken / maer oock des geestelicken/ ende eeuwigen.

Het viij. Capittel.

De eeuwige selfstandige Wijsheyt des Vaders (de Sone Godts/ onse Heere I. Christus) wort hier in gevoert / predikende tot alle soorten van menschen / openbaerlick ende claerlick / V. 1. van hare leere / 6. hoochweerdicheyt/ 10. natuere/ 12. Souvereyne macht ende heerschappye/ 15. met verhael van de gelucksalicheyt der gener die haer aen-nemen/ 17. Item/ van hare eeuwige Godtheyt / onbegrijpelicke geboorte uyt den Vader ende eenicheyt met hem / 22. van haer salichmakende ampt/ ende gemeensame openbaringe aen de menschen kinderen/ 31. vermanende tot gehoorsaemheyt / met belofte van salicheyt / ende waerschouwende voor ongehoorsaemheyt / op peyne van eeuwich verderf/ 32.

1 [1] ROept [a] de Wijsheyt niet? ende [2] en verheft [niet] de verstandicheyt hare stemme?

1 Hy wil seggen/ Sekerlick jase. 'Tis eene maniere van vragen / die sterckelick versekert. Siet Gen. 13. op V. 9. a Prov. 1. 20, 21. 2 Hebr. geeft. Siet bov. 1. op V. 20.

2 Op de [3] spitse der hooge plaetsen/ [4] aen den wech/ [5] ter plaetse daer paden zÿn/ staet sy:

3 [6] Aen de zÿde der poorten / [7] voor aen de stadt/ [aen] den inganck der deuren roept [8] sy over luyt.

4 Tot u/ ô [9] mannen / roepe ick: ende mÿne stemme is tot der menschē kinderen.

5 Ghy [10] slechte / verstaet [11] kloecksinnicheyt: ende ghy [12] sotte / verstaet [met ter] herten.

6 Hooret; want ick sal [13] vorstelicke dingen spreken; ende [14] de openinge mÿner lippen sal enckele billickheyt zÿn.

7 Want mÿn [15] gehemelte sal de waerheyt bedachtelick uyt-spreken: ende de godtloosheyt is mÿnen lippen [16] een grouwel.

8 Alle de redenen mÿnes monts zÿn in gerechticheyt: daer en is niet [17] verdraeyts/ nochte verkeerts in.

9 Sy zÿn alle [18] recht / voor den genen die verstandich is / ende rechtmatich voor de gene / die wetenschap [19] vinden.

10 Nemet mÿne tucht aen/ ende [20] niet silver; ende wetenschap meer dan het uytgelesen [21] uytgegraven gout.

11 [b] Want wÿsheyt is beter dan [22] robijnen; ende [23] al watmen begeeren mach en is met haer niet te vergelÿcken.

12 [24] Ick Wÿsheyt woone [by] de [25] kloecksinnicheyt; ende vinde de kennisse aller [26] bedachtsaemheyt.

13 [27] De vreese des HEEREN is/ te haten het quade / de hooveerdicheyt/ ende den hoochmoet / ende den [28] quaden wech: ick hate oock den [29] mont der verkeertheden.

14 Raet / ende het [30] wesen zÿn mÿne: ick ben het verstant / mÿne is de sterckte.

15 Door my regeren de Coningen / ende de Vorsten [31] stellen [32] gerechticheyt.

16 Door my heerschen de Heerschers/ ende de [33] Princen/ alle de Richters der aerde.

17 Ick hebbe lief / die my lief hebben: ende die my [34] vroech soecken / sullen my [35] vinden.

18 [c] Rÿckdom / ende eere is by my; duerachtich goet/ ende gerechticheyt.

19 [d] Mÿne [36] vrucht is beter dan [37] uytgegraven gout / ende dan [38] dicht gout: ende mÿn inkomen / dan uytgelesen silver.

20 Ick doe wandelen op den [39] wech der gerechticheyt: in't midden vande paden des rechts:

21 Op dat ick mÿne lief-hebbers doe be-erven [40] dat bestendich is: ende ick sal hare schat-kameren vervullen.

22 [41] De HEERE [42] besat [43] my [in't] beginsel [44] sÿns wechs / [45] voor sÿne wercken / [46] van doe aen.

23 Ick ben van eeuwicheyt af [47] gesalft geweest/ vanden [e] aenvanck / [48] vande outheden der aerde aen.

24 Ick was [49] geboren als de afgronden noch niet en waren: als noch geene fonteynen en waren / [50] swaer van water:

25 Al eer de bergen [51] ingevestet waren: voor de heuvelen was ick geboren.

26 [52] Hy en hadde de aerde [53] noch niet gemaeckt / noch [54] de velden; noch [55] den aenvanck vande stofkens der werelt.

27 Doe hy de hemelen bereydde / was ick daer: [f] doe hy [56] eenen circkel [57] over het vlacke des afgronts beschreef:

28 Doe hy de opper-wolcken van boven [58] vestichde: doe hy [g] de fonteynen des afgronts [59] vast maeckte.

29 Doe hy de zee haer [60] perck settede/ op dat de wateren [h] sÿn [61] bevel niet en souden overtreden: doe hy de grontvesten der aerde [62] stelde.

30 Doe was ick een [63] voesterlinck by hem/ ende ick was [64] dagelicks [sÿne] [65] vermakingen: [i] t'aller tÿt voor sÿn aengesichte spelende.

31 [66] Spelende in de werelt sÿns aerdrÿcks: ende mÿne vermakingen zÿn [67] met der menschen kinderen.

32 Nu dan / kinderen / hooret nae my: want wel [k] gelucksalich zÿnse/ [die] [68] mÿne wegen bewaren.

33 Hooret de tucht/ ende wordet wÿs/ ende [69] en verwerpet [die] niet.

34 Wel gelucksalich is de mensche/ die nae my hoort / [70] dagelicks wakende aen mÿne poorten/ waernemende de posten mÿner deuren.

35 Want die my vindt / vindt het leven / [l] ende [71] treckt een welgevallen van den HEERE.

36 Maer die [tegen] my sondicht/ doet sÿne ziele [72] gewelt aen: alle die [73] my haten [74] hebben de doot lief.

3 *Hebr.* in't hooft der hoochten. Men kan hier door verstaen plaetsen / die verheven zijn geweest/ daer uyt de Leeraers aen de Gemeynte hare goede leere/ ende vermaninge souden voorhouden. Vergel. 2. Chron. 24. v. 20. Nehem. c. 8. v. 5. Matth. 10. v. 27. Actor. 22. 3.
4 Verst. 's Heeren strate/ door de welcke vele menschen passeren.
5 *Hebr.* [in, ofte op] het huys der paden, ofte stegen. D. in de plaetse der paden. Verst. de kruys-wegen/ daer vele padē/ ofte wegen/ gelijck in een huys/ ofte plaetse/ by een komen. Huys voor plaetse. Siet Exod. 25. op v. 27.
6 *Hebr.* aen de hant der poortē. Hant voor zijde. Siet 2. Sam. c. 18. op v. 4. And. ter plaetse der poorten.
7 *Hebr.* aen de mont der stadt. D. aen haren ingang / gelijck de volgende woordē verklaren. Alsoo de mont des puts. Gen. 29. 2. de mont der speloncke. Jos. 10. 18.
8 T. w. de wijsheyt. And. roepen sy, te weten / de wijsheyt, ende verstandicheyt. Siet daer van bov. v. 1. Het eerste is beter/ gelijck het blijckt uyt het volgende 6 vs / alwaer is het eenvoudich getal. item siet ond. v. 12.
9 Eenige meynen dat hier door de mannen moeten verstaen worden de gene die door adel / staet / ende vermogē onder de menschen uytsteken / ende anders kinderen der mannē genaemt worden/ ende door de kinderen der menschen de gemeene lieden. siet Psal. 49. op v. 3.
10 Siet bov. 1. op v. 4.
11 Siet op de selve plaetse.
12 Siet bov. 1. op v. 22.
13 *Hebr.* der Vorsten, te weten / dingen; dat is / geene gemeene/ nochte slechte dingē/ maer heerlicke/ ende voortreffelicke / die den Vorsten / ende grooten Heeren betamen / niet alleen om datse hen mede aengaen / maer oock van hen behooren gehoort/ ende aengenomen/ ja oock van hen voorgestelt te worden. Vergel. Prov. 22. 20.
14 D. dat ick door de openinge mijner lippen voortbrengen sal.
15 Ofte / rake. Verstaet onder een lidt / waer door het spreken geschiet / alle de andere / die daer toe mede helpen/ als lippen/ tanden/ tonge / ende kele. Siet Job 33. op v. 2.
16 *Hebr.* een grouwel mijner lippen; dat is/ daer van mijne lippen eenen grouwel / ofte afkeeringe hebben; te weten/ om die te spreken. siet bov. 3. op v. 32.
17 Vergel. Job 5. op v. 13.
18 Ofte/ gereet, recht voor de hant. Het Hebr. woort beteeckent/ ofte dat recht is/ ofte dat recht voor de hant/ tegenwoordich/ stracx in 't gesichte/ ende seer gereet/ plat/ ende open is/ om verstaen te worden. Alsoo 2. Sam. 15. 3. ond. 24. 26.
19 D. krijgen/ bekomen. Siet Genes. 26. 12. ende d'aenteeck.
20 D. meer dan het silver/ gelijck de volgende woorden van dit vs uytwijsen. Dat in het gemeyne gesent woort/ is dickwijls maer ten sekeren aensien/ ende by vergelijckinge te verstaen. Vgel. Jes. 43. 18. Jer. 7. 22. ende 16. 14. Hos. 6. 6. Matth. 23. 3. 1. Cor. 1. 17.
21 Siet bov. 3. op v. 14. item ond. v. 19.
b Iob 28. 15. Psal. 19. 11. Prov. 3. 14, 15. ende 16. 16.
22 Siet Job 28. op v. 18.
23 *Hebr.* alle lusten, ofte/ begeerlickheden en sullen met haer niet vergeleken worden. siet bov. 3. op v. 15.
24 D. ick besitte/ geniete/ ende gebruycke de kloecksinnicheyt/ als die my alleene toebehoort/ ende ten dienste staet.
25 Siet bov. 1. op v. 4.
26 Siet op het selve vs.
27 D. de vreese des Heeren die het beginsel/ ende het voornaemste deel der wijsheyt is/ bov. 1. 7. veroorsaeckt/ ende beweegt den mensche het quade te haten.
28 Siet bov. 2. op v. 12.
29 Siet op het selve vs.
30 Ofte/ bestendich wesen, ofte/ bestendige wijsheyt. Siet bov. 2. op v. 7.
31 Van dit woort komt een ander/ beteeckenende wet-gevers/ ofte wet-stellers / Genes. 49. 10. Deut. 33. 21. Jud. 5. 14.
32 D. goede/ ende rechtveerdige wetten/ nae de welcke de onderdanen moeten geregeert worden.
33 Siet Job 12. op v. 21.
34 Siet van het Hebr. woort/ Job 7. op v. 21. ende bov. 7. op v. 15.
35 Siet 2. Chron. 15. op v. 2.
c Prov. 3. 16.
d Prov. 3. 14.
36 Siet bov. 1. op v. 31.
37 Siet bov. 3. op v. 14.
38 Siet 1. Reg. 10. op v. 18. And. gout van Uphaz, die meynen dat Paz hier zy voor Uphaz, de naem van eene plaetse/ daer veel uytnemende gout van daen quam/ Jerem. 10. 9. te weten/ die heden in Barbaryen/ nae sommiger gevoelen / Fez genaemt wort.
39 Dat is/ op de wijse/ ende maniere van leven/ diemen volgen moet/ om nae de wet / eerst Godt/ ende dan sijnen naesten/ den schuldigen plicht te bewijsen/ die hen toebehoort. Siet bov. 2. op v. 8.

40 Verstaet een soodanich goet / dat waerlick goet is/ ende den mensche het hoochste welvaren / dat in eeuwicheyt blijft / mede brengt / niet schijnende sulcks te zijn / maer inder waerheyt zijnde.
41 Verstaet den eeuwigen Vader onses Heeren Iesu Christi, dat is / de eerste persoone der eeuwiger Godtheyt.
42 D. hadde my in/ ende by hem / uyt hem op eene onbegrijpelicke wijse geboren zijnde. Joh. 1, 1. Col. 1. 15. Hebr. 1. 3/ 5.
43 T. w. de wesentlicke wijsheyt / het selfstendich woort des Vaders / ofte de tweede persoone des goddelicken wesens/ de eeuwige / ende eenich geboren Sone/ ende waerachtich Godt: van de welcke siet oock bov. 1. 20. ende hier v. 12. Joh. 1. 1. Col. 1. 15.
44 D. sijner werckinge / als der scheppinge / ja oock sijnes eeuwigen raets/ ende voornemens vande werelt te scheppen/ gelijck de volgende woorden uytwijsen.
45 D. van alle eeuwicheyt af / alsser noch niet gemaeckt en was.
46 T. w. alsser niet en was dan Godt/ ende niet dan eeuwicheyt. Vgel. Psal. 93. 2.
47 D. verordent/ ende ingestelt als eene Princesse/ om de werelt te scheppen / te onderhouden/ ende te regeren.
e Ioh. 1. 1.
48 D. voor de aerde/ eer de aerde geschapen was. Vgel. ond. vs. 25/ 26.
49 Soo wort het Hebr. woort genomen/ Psal. 51. 7. alsoo in't volgende vs.
50 *Hebr.* swaricheden der wateren; dat is/ groote menichte van water. ofte/ beswaert met water, dat is/ vol waters/ ende overvloeyende van water.
51 D. ingedrucket/ gegrondet/ ende vast gesettet waren. Het Hebr. woort siet daer op/ dat de bergen hare grontvestinge hebben onder in de wateren.
52 N. de Heere. bov. v. 22.
53 Het Hebr. woordeken ad, ofte/ gnad, is elders oock aldus genomen/ siet Job 1, 18. ende d'aenteeck. Ofte/ *Hebr.* tot dat hy de aerde niet gemaeckt hadde. D. als eer hy de aerde gemaeckt hadde.
54 Het Hebr. woort beteeckent de plaetsen/ die buyten de huysen/ ende steden zijn/ als de straten/ ende velden. Voor velden ist hier genomen/ gelijck oock Psal. 144. 13. Ezech. 7. 15.
55 *Hebr.* het hooft; dat is/ begin. Alsoo Num. 10. 10. Eccles. 3. 11. Ezech. 40. 1. De sin is/ dat noch het minste stofken niet gemaeckt en was.
f Iob 26. 10.
56 Ofte/ eenē circkel ordende, settede. Dit woort gesept ten aensien van de forme des aerdrijcks/ de welcke van Godt ront gemaeckt is/ so datse de diepe wateren ombatt / ende van die rontom ombatt wort. De sin is/ dat Godt de aerde gelijck met een kompas/ ofte passer ront gemaeckt heeft.
57 D. over de diepe wateren.
58 T. w. op datse hare plaetse behoudende/ niet en souden nedervallen op der aerde.
g Genes. 7. 11.
59 D. eenen vasten/ ende gedurigen loop gaf.
60 *Hebr.* insettinge, ordeninge. D. perck/ binnen het welcke sy haer soude moeten houden.
h Gen. 1. 10. Iob 38. 10, 11. Psal. 104. 9.
61 *Hebr.* mont. siet Gen. 41. op v. 40.
62 Ofte/ insettede, ofte/ beschreef.
63 T. w. dat hy sijne voester gedurich is. alsoo is de eeuwige Sone Godts/ de selfstandige wijsheyt des Vaders / van eeuwicheyt onverscheydelick by hem geweest / gelijck geschreven is / Joh. 1. 1. Het woort was by Godt. item cap. 17. 5. Verklaert my met de klaerheyt, die ick by u hadde eer de werelt was. Doch het woort kan oock genomen worden voor de gene/ die selve voedt / zijnde d'oversettinge aldus gestelt/ ende ick ben by hem voedende. dat is/ onderhoudende/ ende regerende alle dingen / ende voornemelick sijne wercke door sijnen Geest ende Woort opqueeckende / ende voedende.
64 *Hebr.* dach dach, dat is/ dagelicks/ altijt. Siet Genes. 39. op v. 10. ende ond. v. 34.
65 Hier mede wort door eene figuerlicke maniere van spreken te kennen gegeven de groote aengenaemheyt des Soons Godts by sijnen Vader. Siet Matth. 3. 17. Joh. 5. 20. ende 8. 29. And. ende ick ben eene dagelicksche vermakinge; te weten/ den schepselen door mijne algemeyne/ ende bysondere weldaden. Joh. 5. 17.
66 T. w. mits datse haer seer wonderbaer/ ende menigerley vertoont in aller schepselen onderhoudinge/ ende regeringe.
67 T. w. om die goet te doen/ ten aensien van het tegenwoordich/ ende toekomende leven.
k Psal. 119. 1, 2. ende 128. 1. Luce 11. 28.
68 D. die ick hen voorschrijve.
69 Vergel. bov. 1. 25. alwaer het selve Hebr. woort is.
70 Eene gelijckenisse genomen van de neerstige Studenten/ die altijt ontrent de leer-plaetse harer Leeraers zijn/ ofte van de Soliciteurs/ die het uytgaen der Raets-heeren / ende Advocaten vlijtichlick waernemen / ofte van de Deurwachters des Tempels/ die stede-vast haer werck moesten gade slaen.
l Prov. 12. 2.
71 Ofte/ behaelt; dat is/ verkrijcht gunste / ende genade by den Heere. Siet de selve maniere van spreken/ ond. 12. 2. ende 18. 22.
72 Ofte/ onrecht, ofte/ overlast. *Hebr.* is een geweldiger sijner ziele. Siet het volgende lidt van dit vs. item ond. 20. 2.
73 Die worden gesept Godt / ende sijne wijsheyt te haten / die wetens / ende willens doen het gene Godt/ ende sijne wijsheyt haten. Siet van de sulcke/ Psal. 21. 9. ende 83. 3. Rom. 1. 30.
74 Dat is/ doen het gene/ daer mede sy de doot/ ende het verderf aen sich brengen. alsoo/ den vloeck lief hebben, Psal. 109. v. 17. loeren op sijn eygen bloet, bov. 1. 18. sijne ziele versmaden, ond. 15. 32.

Het

Het ix. Capittel.

Hier wort het genaden-werck onses Heeren Christi, die sijn volck door sijn woort ende Geest tot sijner (der opperster wijsheyt) salige gemeenschap beroept ende brengt / voorgestelt onder de gelijckenisse van de toebereydinge eener maeltijt / ende noodinge van gasten / v. 1/ &c. met eene tegenstellinge van den aert ende de conditie der spotteren / ende der wijsen/ 7. ende ter contrarie het verleydich ende verderflick werck des Satans / onder de gelijckenisse van eene sotte vrouwe / (vyandinne der opperste wijsheyt) die oock hare gasten noodicht / maer tot haer eeuwich verderf / 13/ &c.

1 DE [1] opperste Wÿsheyt heeft haer [2] huys gebouwt: sy heeft hare [3] seven [4] pilaren gehouwen.

2 [5] Sy heeft haer [6] slacht-vee [7] geslacht/ sy heeft haren wÿn [8] gemengt; oock heeftse hare tafel [9] toegericht.

3 Sy heeft [10] hare dienstmaechden uytgesonden: sy noodicht op de [a] [11] tinnen/ der hoochten der stadt:

4 [12] Wie is slecht? hy keere sich herwaerts: tot [13] den verstandeloosen/ seyt sy:

5 [14] Comet/ etet van mÿn [15] broot/ ende drincket van den wÿn / dien ick gemengt hebbe.

6 Verlatet de [16] slechticheden / ende [17] levet: ende tredet in den [18] wech des verstants.

7 Wie den [19] spotter [20] tuchticht/ [21] behaelt sich schande; ende die den godtloosen bestraft / sÿne [22] schand-vlecke.

8 [b] En bestraft den spotter niet/ op dat hy u niet en hate: bestraft den [23] wÿsen/ ende hy sal u lief hebben.

9 [24] Leert den wÿsen/ so sal hy noch wÿser worden: onderwÿst den rechtveerdigen/ so sal hy in [25] leere toenemen.

10 [c] De vreese des HEEREN is het beginsel der wÿsheyt: ende [26] de wetenschap der heyligen is verstant.

11 [27] Want door my sullen uwe [d] dagen vermenichvuldigen: ende jaren des levens [28] sullen u toegedaen worden.

12 Indien ghy wÿs zÿt / ghy zÿt wÿs [29] voor u selven: ende zÿt ghy een spotter/ ghy sult het [30] alleen dragen.

13 Eene [31] sotte Vrouwe [e] [32] is woelachtich / [33] de slechticheyt [selve]; ende [34] en weet niet met allen /

14 Ende [35] sy sit aen de deure van haer huys; op eenen stoel / [op] de hooge plaetsen der stadt:

15 Om te roepen de gene/ die [op] den wech voorby gaen / [36] die hare paden recht maken / [seggende];

16 [37] Wie is slecht? hy keere sich herwaerts: tot den verstandeloosen / seyt sy:

17 [f] De [38] gestolen wateren zÿn soete; ende het [39] verborgen broot is lieflick.

18 [40] Maer [41] hy en weet niet/ dat [42] aldaer [g] [43] doode zÿn/ hare genoodde zÿn in de diepten [44] der helle.

1 *Hebr.* de wijsheden. Siet bov. 1. v. 20.
2 Verstaet door dit huys, de Gemeynte der ware geloovigē/ welcker opbouwinge hier door de predicatie des Euangeliums/ ende de werckinge des heyligen Geestes begonnen wort / maer hier na voltrocken sal worden / door de volmakinge der kinderen Godts. Andere verstaen door dit huys den derden/ ofte oppersten hemel / in den welcken de uytvercorene met alle goederen versadiget sullen worden.
3 D. vele. Een seker getal voor een onseker. Siet bov. 6. v. 31.
4 Door dese worden van velen verstaen de Patriarchen / Propheten / Apostelen / Euangelisten / Herders/ ende Leeraers. Andere verstaen door dese pilaren de vasticheyt / ende eeuwichduericheyt van het hemelsche huys des Vaders/ daer in ons Christus voorgegaen is / om ons eene plaetse te bereyden / Joh. 14. 2.
5 De wijsheyt wort hier vergeleken by eenen Coninck / die open hof houdt. Vergel. Matth. 22, 2/ 3/ &c.
6 Verst. het woort Godts / het ware voetsel der ziele / mitsgaders alle geestelicke ende salichmakende weldaden / die ons daer in belooft / ende inde Sacramenten aengeboden worden/ waer op volgen sal de volmaeckte vreuchde des toekomenden levens. 7 T. w. om te koken / ende daer na den genoodden voor te setten. alsoo Genes. 43. 16. 1. Sam. 25. 11. 8 Dit siet op de wijse van doen gebruyckelick in heete landen / al waer men den wijn met water mengt/ om sijne cracht te matigen/ oft/ vermengt met verscheyden specerien. ond. v. 5. ende 23. 30. Jes. 5. 22. ende 65. 11. 9 T. w. met de gerichten daer op in order te setten. Vgel. de maniere van spreken met Psal. 23. 6. ende 78. 19. Jes. 21. 5.
10 Verst. door dese de Bedienaren des goddelicken woorts/ die van Christo uytgesonden worden / om de menschen te noodigen tot de gemeynschap der Kercke / ende aller geestelicker goederen / die daer in uytgedeelt worden. 2. Cor. 5. 19/ 20. a Prov. 8, 2.
11 *Hebr.* vleugelen. D. leege muerkens/ ofte / lenen / gemaeckt boven op de platte daecken van hooge gestichten / op dat de gene/ die op het dack gingen/ buyten perijckel van afvallen souden zijn. Siet Deut. 22, op v. 8. ende Vgel. bov. 8. 2. 12 D. so wie slecht is / die wijcke tot my. 't zijn de woorden der wijsheyt. Siet van het woort slechte, bov. 8. op v. 4. 13 Siet bov. 6. op v. 32. 14 T. w. wie ghy zijt vande onverstandige.
15 De geestelicke/ ende eeuwige goederen worden dickwils by de lichamelicke/ ende vergånckelicke geleken/ ende daerom oock door de selve te verstaen gegeven. Psal. 23. 2/ 5.
16 Soo wort het Hebr. woort genomen/ bov. 1. 22. And. laet de slechte varen , ofte/ verlatet de slechte. 17 Een bevel inhoudende eene belofte / van te sullen leven. Siet bov. 3. op v. 25. 18 Dat is/ waer door men tot het rechte verstant/ ende de ware wijsheyt geraeckt / ende dien de verstandige betreden. Siet 1. Reg. 8. op v. 36.
19 Siet Psal. 1. v. 1. 20 Het woort beteeckent hier eygentlick yemant met woorden / ende redenen onderwijsen / vermanen / bestraffen. alsoo Deut. 4. 36. Job 4. 3. 1. Chron. 15. 22. Elders beteeckent het oock met slagen / ende straffen castijden / als 1. Reg. 12. 11. Psal. 6. 2. 21 T. w. om dat hy verloren arbeyt doet / ende van den genen / dien hy bestraft / gelastert wort. Vergel. Matth. 7. 6. 22 Het oorspronckelick woort beteeckent gemeynelick een gebreck des lichaems / als Levit. 21. 17. ende 22, 20. 2. Sam. 14. 25. maer het wort oock genomen voor een gebreck der ziele/ raekende het geloove / ende de seden / ofte de goede fame / ten aensien vande uytkomste eeniger sake / ofte daet / als hier / Deut. 32. 5. Job 11. 15. b Matth. 7. 6.
23 D. die de wijsheyt bemint / godtvruchtich / ende sedich is. alsoo in't volgende.
24 *Hebr.* geeft. T. w. heylsame leere. 25 Alsoo bov. 1. 5. Siet de aenteeck.
c Iob 28. 28. Psal. 111. 10. Prov. 1. 7. 26 D. daer mede de Heylige begaeft zijn/ ende die sy anderen menschen voordragen. Verstaet door de Heylige de ware geloovige. Alsoo wordense genaemt/ Psal. 16. 3. ende 34. 10. ende 89. 6/ 8. ond. 30. 3. Hos. 12. v. 1. 1. Cor. 1. 2. Siet de reden 1. Cor. 6. 11. Andere verstaen hier / door de Heyligen, den waren Godt / die in't getal van velen de Heyligen genoemt soude zijn/ om dat hy drievuldich in persoonen is. 27 Siet bov. 3. 2. ende d'aenteeck. ende verstaet door/ my, de opperste-Wijsheyt / die hier reden in voert van hare voorgaende vermaningen.
d Prov. 10. 27. 28 *Hebr.* sullen sy u toedoen; dat is/ toegedaen worden; te weten/ van hem diese toedoet / ofte vermenichvuldicht/ 't welck is Godt. Siet van dese maniere van spreken/ Job 4. op v. 19. 29 D. tot u eygen voordeel / ende welvaren. Godt en heeft geen profijt daer van/ Psal. 16. 2. 30 D. de schande/ ende schade daer van hebben: niet Godt/ nochte sijne eeuwige wijsheyt. 31 *Hebr.* Vrouwe der sotheyt. Dese Vrouwe wort hier voorgestelt / ende vertoocht als de voorneemste wederpartijdster/ ende vyandinne der warer wijsheyt / noodende tot haer alle menschen / gelijck de wijsheyt te voren gedaen heeft. Verstaet door de sotte Vrouwe, al wat gaet tegen de waerheyt der leere/ ende de oprechticheyt des levens. Andere meynen/ dat hier eygentlick eene overspeelster beschreven wort/ ende dat van door die/ de voorgemelte sotte Vrouwe wort afgebeelt.
e Prov. 7. 11. 32 Siet bov. 7. op v. 11.

33 D. die seer slecht is / vol onwijsheyt/ ende quade sinnen.
34 T. w. om den mensche te onderwijsen/ wat hy glooven/ eñ hoe hy leven moet.
35 Verst. de voorgemelte sotte Vrouwe: dat is/ de onwijsheyt/ ofte sotticheyt/ die hier wort bekent gemaeckt van hare stoutheyt / pracht/ ende veelvoudich bedrijf/ om de menschen te verleyden.
36 D. die haren wech recht doorgaen sonder nae de onwijse Vrouwe om te sien. Vergel. bov. 3. 6.
37 Verg. dese woorden met de woorden der wijsheyt/ bov. v. 4. die de onwijsheyt hier na spelen wilt / om met openbare versmadinge van de vermaninge der wijsheyt/ de menschen tot haer af te trecken. f Prov. 20. 17.
38 Verst. hier door/ de valsche leere/ ydele goederen/ ende verganckelicke lusten / die de onwijsheyt haren dienaren mededeelt. Sy worden genaemt gestolen wateren, ende verborgen broot, om datse vergeleken worden by de heymelicke bysłapinge der gener/ die in overspel leven. Want gelijck dese met vele listicheyt / ende bedecktheyt gepleecht wort / ende daertoe den verdorvenen vleesche in velen aengenamer is / dan de suyvere byeenkomste in den staet des houwelicx; alsoo is inde valsche leere niet dan listich bedrogh/ ende in het verganckelick goet/ datse belooft / eene meerdere vermakinge voor den vleesche in dese werelt. Vergel. ond. 20. 17. ende 30. 20. ende d'aenteeck. 39 D. het goet / dat qualick gekregen/ ende qualick verteert wort; te weten/ gekregen door heymelicke/ valsche/ ende listige practijcken/ ende verteert door onnutte / schandelicke / ende overdadige wercken/ die haer voor het licht schamen. broot voor allerley tijdelick goet. Siet bov. 4. op v. 17.
40 De voorgaende woorden heeft de onwijsheyt gesproken; maer dese Salomo / om de menschen te waerschouwen. 41 T. w. de voorbygaende mensche/ die van de onwijse Vrouwe genoodicht wort. 42 T. w. in't huys der sotter Vrouwe. g Prov. 2. 18.
43 Siet bov. 2. op v. 18. 44 D. des tijdelicken/ ende eeuwigen doots.

Het x. Capittel.

Van wijse ende sotte kinderen / v. 1. onrechtveerdigen ende rechtveerdigen rijckdom/ ende armoet / 2/ 3/ 15/ 22. luyicheyt ende vlijticheyt / 4/ 5/ 26. segen ende geluckssalicheyt der rechtveerdigen / ende der godtloosen onheyl/ 6/ 7/ 16/ 24/ 25/ 27/ 28/ 29/ 30. wijsheyt ende dwaesheyt in't spreken/ 8/ 10/ 11/ 13/ 14/ 19/ 20/ 21/ 31/ 32. oprechticheyt ende verkeertheyt in wandel/ 9. wencken der oogen/ 10. haet ende liefde / 12. tucht / 17. achterclap / 18. contrarien lust der sotten / ende wijsen/ 23.

1 [1] DE spreucken Salomons. [a] Een wÿs sone verblÿdt den [2] vader; maer een sot sone is sÿner moeder droefheyt.

2 [b] Schatten [3] der godtloosheyt en doen geen nut / maer [4] de gerechticheyt [5] reddet van den doot.

3 De HEERE en laet de ziele des rechtveerdigen niet hongeren; maer de [6] have der godtloosen stoot hy wech.

4 [c] Die met [7] eene bedriechlicke hant werckt/ wort arm: maer de hant der vlÿtigen maeckt rÿck.

5 Die in de somer [8] vergadert/ is een verstandich soon: [maer] die in den oogst vast slaept/ is een soon [9] die beschaemt maeckt.

6 [10] Segeningen zÿn [11] op het hooft des rechtveerdigen: maer het [12] gewelt [13] bedeckt den mont der godtloosen.

7 De gedachtenisse des rechtveerdigen [14] sal tot segeninge zÿn: maer de naem der godtloosen [15] sal verrotten.

8 Die wÿs van herten is / neemt de [16] geboden

1 De 9 voorgaende capittelen zijn als een voorreden/ om de menschen te verwecken tot aenhooringe der volgender spreucken/ die meest onderscheyden zijn/ ende niet aen malcanderen en hangen. Sy zijn als regelen rakende het geloove/ de goede zeden/ ende gebreken der menschen.
a Prov. 15. 20.
2 Verstaet onder de name des Vaders, oock de moeder/ ende onder de volgende name der moeder, oock den vader.
b Prov. 11. 4.
3 D. die door ongerechticheyt vercregen zijn / ofte oock godtlooselick misbruyckt worden.
4 Verstaet in't gemeyne de liefde/ ende trouwe/ diemen sijnen naesten nae de tweede tafel / ende voornemelick nae het achtste gebodt schuldich is. Sommige verstaen het woort gerechticheyt in't bysonder van de aelmoessen/ ende wercken der barmherticheyt aen de arme / als Dan. 4. 24.
5 T. w. niet om datse sulcks uyt hare weerdicheyt vermach/ ofte verdient heeft; maer om datse Godt soo genadelick te beloonen belooft heeft / alsoo ond. 11. 4. 6 And. verkeertheyt; dat is/ rijckdom door verkeertheyt gekregen. c Prov. 12. 24.
7 *Hebr.* met eene hant-palme des bedrochs, dat is/ met eene ontrouwe/ slappe/ ende trage hant / ende alsoo door bedroch sijns naesten goet aen sich treckt. Bedroch voor traecheyt/ ond. 19. 15. Jerem. 48. 10. gelijck oock daerom bedroch tegen vlijticheyt gestelt wort/ als hier / ende ond. 12, 24/ 27. want die luy zijn / ende eenen afkeer van den arbeyt hebben/ plegen met bedroch om te gaen / daermede sy de kost soecken te rapen: maer armoede is eyndelick haren loon. Anders/ eene bedriechlicke weech-schale maeckt arm.
8 T. w. sijne vruchten/ ofte gewas dat hy op den velde heeft. Vergel. bov. 6. 8.
9 T. w. hem selven / ende oock sijne ouders: namelick door sijne gebreken / ende quade manieren. Alsoo ond. 12. 4. ende 14. 35. ende 17. 2. ende 19. 26. ende 26. 7. Dese spreucke mach bequamelick verstaen worden by gelijckenisse op een mensche / die terwijle hy noch jonck is/ arbeydt/ om wat in sijnen ouderdom te hebben/ &c. Siet bov. 6. 8.
10 Segeningen, te weten/ soo tydelicke/ als eeuwige. 11 Dit schijnt te sien op het oude gebruyck van eenigen segen uyt te spreken; overmits dit geschiedde met de hant op het hooft des genen / die gesegent wiert / te leggen. Siet Genes. 48. op v. 14. Ofte men kan het alsoo verstaen/ dat de rechtveerdige self gesegent zijnde/ den segen anderen oock mede-deelen/ maer dat de mont des godtloosen vol is van enckel gewelt. 12 Verst. wrevel / onrecht / overlast / ende verdruckinge / daermede sy omgegaen hebben.
13 D. brengtse ter doot. Siet Job 40. op v. 8. ofte bedecktse met schaemte/ als met een kleet. Vergel. Psal. 44. 16. ende 69. 8. ofte vervultse met straffen tot den vollen monde toe. 14 D. dient hem tot prijs / ende een eerlick nagerüchte / alsmen van hem ofte absent/ ofte oock doodt zijnde/ gewach maeckt. 15 Ofte/ vervuylen, ende stinckende worden, ende volgens vergaen.

16 geboden aen; maer [d] die [17] dwaes is van lippen / sal [18] omgeworpen worden.

9 Wie [19] in oprechticheyt wandelt / wandelt [20] seker; maer die [21] sijne wegen verkeert / sal [22] bekent worden.

10 Die [23] met de ooge wenckt / richt smerte aen: ende [24] een dwaes van lippen [25] sal omgeworpen worden.

11 [e] De mont des rechtveerdigen is een [26] sprinck-ader des levens: maer [27] 'tgewelt bedeckt den mont der godtloosen.

12 Haet verweckt krackeelen: [f] maer [28] de liefde [29] deckt [30] alle overtredingen toe.

13 In de lippen des verstandigen wort wijsheyt [31] gevonden: [g] maer op den rugge des [32] verstandeloosen / [33] de roede.

14 De wijse [34] leggen wetenschap wech: maer den monde des dwasen is [35] de verstooringe nae by.

15 Des rijcken goet is een stadt sijner stercke: de armoede der [36] geringen is hare verstooringe.

16 Het [37] werck des rechtveerdigen is [38] ten leven; [39] de inkomste des godtloosen is [40] ter sonde.

17 Het padt [41] tot het leven is desgenen die de tucht bewaert: maer die de bestraffinge verlaet / [42] doet dwalen.

18 [43] Die den haet bedeckt / is van valsche lippen / ende die een quaet geruchte voort-brengt / die is een sot.

19 In de veelheyt [44] der woorden en gebreeckt de overtredinge niet: maer die sijne lippen weder-houdt / is kloeck-verstandich.

20 De tonge des rechtveerdigen [45] is uytgelesen silver: het herte der godtloosen is [46] weynich [weert].

21 De lippen des rechtveerdigen [47] voedender vele: maer de dwase [48] sterven [49] door gebreck van verstant.

22 De [50] segen des HEEREN die maeckt rijck: ende [51] hy en voechter geen [52] smerte [53] by.

23 'T is voor den sot [h] als spel / schendelickheyt te doen: maer voor een man van verstant / [54] wijsheyt [te plegen].

24 De [55] vreese des godtloosen / die sal hem overkomen: maer de [56] begeerte der rechtveerdigen sal [Godt] geven.

25 [57] Gelijck een wervel-wint voor by gaet / alsoo is de godtloose niet [meer]: maer de rechtveerdige [58] is een eeuwich grontvest.

26 Gelijck edick den tanden / ende gelijck roock den oogen is: [59] soo is de luye den genen / die hem uytsenden.

27 [i] De vreese des HEEREN vermeerdert de [60] dagen: maer de jaren der godtloosen worden [61] verkortet.

28 De hope der rechtveerdigen [62] is blijdtschap: maer de [k] verwachtinge der godtloosen [63] sal vergaen.

29 [64] De wech des HEEREN is [l] voor de oprechten [65] stercke; maer voor de werckers der ongerechticheyt [66] verstooringe.

30 De rechtveerdige en sal in eeuwicheyt niet beweecht worden: maer de godtloose en sullen de aerde [67] niet bewoonen.

31 [68] De mont des rechtveerdigen brengt overvloedelick wijsheyt voort: maer de [69] tonge der verkeertheden sal uytgeroeyt worden.

32 De lippen des rechtveerdigen weten [70] wat gevallich is: maer de mont der godtloosen [71] enckel verkeertheyt.

16 T. w. die den menschen leeren hoe hy sijn leven recht sal aenstellen / om Godt te behagen / ende sijnen naesten te stichten / ende alsoo Godts segen te genieten.
d Prov. 10. 10.
17 D. die verkeerde dingen spreeckt / waer door hy met een obstinaten sin alle goet onderwijs / ende vermaninge verwerpt / sich roemende by sijn quaet gevoelen / ende boos voornemen te willen blijven / hebbende volgens by de dwaesheyt der lippen / oock de dwaesheyt des herten: want uyt deses overvloedicheyt spreken de lippen / Matth. 12. 34. Vergel. vov. 2. 12. ende 4. 24. ende 6. 12.
18 Siet van het Hebr. woort Hos. 4. op v. 14. alsoo ond. v. 10.
19 Siet vov. 2. op v. 7.
20 Ofte / gerustelick, dewijle hy weet dat sijne wercken goet zijn / ende dat Godt daer op geene quade uytkomste tot sijnen verderve sal laten komen.
21 Vergel. Genes. 6. v. 12.
22 T. w. door de openbare straffen / die Godt hem in 't aensien van alle toesenden sal / ende dat door middel van de Overicheyt / ofte andersins.
23 D. bedecktelick op de sonde toelecht / ende die behendelick soeckt te bedrijven. Vergel. vov. 6. 13.
24 Siet vov. op v. 8.
25 Siet vov. het selve vs.
e Prov. 13. 14.
26 T. w. daer uyt woorden voortkomen / die niet alleen andere ten eeuwigen leven onderwijsen / vermanen / ende stercken; maer die oock den rechtveerdigen selve die sulcks doet / ten sulcken eynde dienstich zijn. Vergel. ond. 13. 14. ende 14. 27. ende 16. 22.
27 Siet vov. op v. 6.
f 1. Cor. 13. 4. 1. Petr. 4. 8.
28 Namelick des genen / die ongelijck van sijnen naesten geleden heeft / ofte hem siet in eenige swackheyt vervallen te zijn.
29 T. w. met die te verdragen / ofte vriendelick te bestraffen / ende niet uyt te breyden. Verstaet dat van particuliere sonden / ende die met goede conscientie mogen verswegen worden.
30 Verst. niet onse eygene overtredingen begaen tegen Godt / maer van andere begaen tegen ons.
31 Ende daerom behaelt hy oock eere / ende loon; gelijck daer en tegen de onbesinde slagen krijcht / om datmen in sijne lippen dwaesheyt vindt.
g Prov. 20. 30.
32 *Hebr.* die gebreck heeft van herte. Siet vov. 6. op v. 32. Het woort herte is hier voor den sin / ende het verstant des menschen genomen. Siet Job 9. op v. 4.
33 D. de straffe de welcke geschiet door slagen. alsoo ond. 23. 13. ende 26. 3. ende 29. 15.
34 *Hebr.* verbergen. D. gelijckmen eenen schat wech leyt / ofte voorraet van spijse opsluyt / om ter bequamer tijt voort te brengen: alsoo vergaderen de wijse vele wetenschap / om de selve alst tijdich / ende stichtelick is / uyt te spreken / of andersins voor haer selven te gebruycken.
35 Ofte / ontsettinge. verschrickinge; dat is / onheyl / moeyte / swaricheyt / daer door men pleecht verschrickt / ende ontset te worden / veroorsaeckt door dwase / onvoorsichtige / qualick bedachte / ende ontijdige propoosten.
36 *Hebr.* der dunnen; dat is / die gantsch weynich hebben. De sin is / dat die goedeloos is / oock moedeloos is / ende vreese heeft / dat hy sal vergaen / ende dat die bloot is / meest oock is bloode: gelijck ter contrarie / die groot goet hebben gemeenlick haer selven daer op verlaten / ende meynen datse seer wel versekert zijn tegen alle ongeluck.
37 T. w. waer door hy yet eerlicks doet / om de kost te winnen. ofte verstaet al wat hy voorneemt / spreeckt / ofte doet.
38 D. streckt tot sijn welvaren / ende tot sijnen besten. Rom. 8. 28.
39 Verst. sijne middelen / ofte al het gene dat van hem / ende sijn doen voortkomt.
40 D. verstreckt / ofte leydt hem tot quaet doen / ende tot sijn eeuwich verderf. want de besoldinge der sonde is de doot. Rom. 6. 23.
41 T. w. leydende, ofte aldus: Die de tucht bewaert, is een pat des levens, ofte / [op] den pat des levens.
42 T. w. hem selven / ende andere / die soo t'samen in het verderf geraken.
43 De sin is / datse alle beyde qualick doen / soo wel de gene / die haren naesten heymelick haten / hoewel sy niet quaet van hem en spreken / als die sijnen naem vry uyt met openbare laster reden schenden. And. die den haet bedeckt [met] valsche lippen, ende die een quaet geruchte uytbrengt, die is een sot. And. valsche lippen bedecken haet, &c.
44 T. w. die lichtveerdelick / onbedachtelick / uyt ydele sinnen / ende quade genegentheden voortkomen.
45 D. het uytgelesen silver gelijck; te weten / in aengenaemheyt / weerde / ende nutticheyt.
46 Ofte / seker gering. ende daerom oock sijne tonge / die uytgeeft al dat het herte in heeft. *Hebr.* als weynich. De letter caph beteeckenende als, wort by den Hebreen somtijts voor sekerlick, waerlick, vast, alsoo genomen. Siet Genes. 27. op v. 12. ende Nehem. 7. op v. 2.
47 T. w. nae de ziele / door heylsame onderwijsinge / vermaninge / bestraffinge / vertroostinge: waer door de rechtveerdige oock sich selven ten eeuwigen leven goet doet.
48 D. gaen verlooren nae ziele / ende lichaem.
49 *Hebr.* door gebreck des herten; dat is / des verstants; te weten / waer door sy niet alleen andere met goede leere niet en konnen voeden / maer oock sich selven niet en schicken / om Godt te kennen / te vreesen ende te dienen. Van het woort herte, genomen voor verstant / Siet Job 9. op v. 4.
50 Dat is / weldadicheyt. Siet Genes. 12. op v. 2.
51 T. w. de Heere.
52 T. w. gelijck in het herte / ende huys is der gierigen / die nemmermeer te vreden zijn / ende met haren overvloet noch hen selven / nochte anderen deucht doen.
53 T. w. by den segen. Vergel. hier mede Psal. 127. 2. And. aldus: ende de smerte (D. den smertelicken arbeyt) en voechter niet by.
h Prov. 14. 9.
54 T. w. waer door hy Godt vreesende hem wachte schelmerye te doen / ende pooge wat wijselicks ter eere Godts te spreken / ofte uyt te richten / 'twelck sijn plaisier / ende geneuchte is.
55 D. het quaet dat hy vreest. siet vov. 1. v. 26.
56 D. dat de rechtveerdige begeeren / ende wenschen van Godt. Begeerte voor het goet, dat begeert wort. Psal. 21 / 3. ende 78. 29. ond. 12. 19.
57 Ofte / alsoo haest de wervel-wint voor by gegaen is, so en is de godtloose niet meer. De sin is / dat de godtloose seer haestelick / ende schrickelick omkomen / gelijck als offe met eenen seer snellen / ende geweldigen draeywint vande werelt uytgerucket waren. Siet vande selve gelijckenisse des onweders / Job 9. v. 17. ende vov. 1. v. 27.
58 D. staet onbeweechlick / te weten / in sijn geloove / liefde / hope / ende volgens in eenen rechten welstant tot den eynde toe. Vergel. Psal. 125. 1. Matth. 7. 24 / 25.
59 De sin is / dat de luye seer verdrietlick is den genen / die hem te wercke stellen / ende bysonderlick die hem uytsenden / om haest wat te bootschappen / ende bescheyt daer van weder te brengen.
i Prov. 9. 11.
60 T. w. des levens / namelick der gener die den Heere oprechtelick vreesen. Verst. dit ten aensien vande gene / die teer van lichaem / ende swack door sieckte / ende door tegenspoet nedergestort zijnde / evenwel door Godts vertroostinge langer leven / dan de cracht harer natuere soude komen uytgeven / so Godt niet voorgenomen en hadde / de selve langer in 't leven te behouden. Sommige verstaen dit in 't bysonder ten aensien vande uyterliche weldaden / die Godt den Israeliten beloofde / soo lange als sy in 't lant Canaan souden woonen.
61 Want nae de cracht / ende gestaltenisse harer natuere haddense langer konnen leven / maer sy worden door Godts rechtveerdich oordeel geweldichlick van hier wech gerucket. Verst. dese spreucke in 't gemeyne van alle / maer in 't bysonder van eenige / met den welcken het Gode belieft nae sijne onbegrijpelicke wijsheyt alsoo te handelen.
62 D. brengt den rechtveerdigen blijdschap mede / om datse vast gaet / steunende op Godts beloften. Rom. 5. 5.
k Iob 8. 13, 14. ende 11. 20. Psal. 112. 10.
63 D. niet vervult worden / om datse niet en siet / dan op ydele phantasien: ende daerom sullen sy oock eyndelick in droeffenisse komen.
64 Siet Gen. 18. v. 19.
l Prov. 13. 6.
65 Tegen al het gene / dat hare salicheyt soude mogen beschadigen: tegen de werelt / den Satan / ende haer eygen vleesch.
66 T. w. om dat sy weten / dat daer in vele dingen zijn / die haer tegenwoordich leven tegen-spreken / ende hem met de toekomende doot dreygen.
67 Te weten / met stilheyt ende ruste des gemoets / ende niet geduerichlick.
68 Siet vov. v. 11. ende d'aenteeck.
69 Siet vov. 8. v. 13.
70 Het Hebr. woort is niet alleen genomen voor den wille / ende het welbehagen selve / als Psal. 30. 8. en 51. 20. maer oock voor het gene / datmen wel wil / ende dat aengenaem / ofte welgevallich is / Psal. 40. 9. ende 145. 19. ond. 11. 1.
71 *Hebr.* verkeertheden.

Het xj. Capittel.

Van valsche wage / v. 1. hoovaerdye ende nedricheyt / 2. oprechticheyt ende verkeertheyt in wandel / 3 / 20. rijckdom der godtloosen / 4 / 28. huychelye / 9. rechtveerdige ende godtloose / 9 / 10 / 11 / 18 / 21 / 23 / 28 / 30 / 31. verachtinge des naesten / 12. achterclap / 13. raedtslieden / 14. borgh-tochte / 15. eene goede ende quade vrouwe / 16 / 22. goedertierenheyt ende wreetheyt / 17. mildadicheyt ende giericheyt / 24 / 25 / 26. goet ende quaet / 27. ongeregelde huyshoudinge / 29.

1 [a] Eene [1] bedriechlicke weech-schale is [2] den HEERE een grouwel: maer een volcomen [3] weech-steen is [4] sijn welgevallen.

2 [b] Als de hooveerdicheyt komt / [5] sal de schande oock komen: [c] maer met de [6] ootmoedige [7] is wijsheyt.

3 [d] De oprechticheyt der oprechten [8] leydet haer: maer de [9] verkeertheyt der trouwloosen [10] verstoort haer.

4 [e] Goet [11] en doet geen nut ten dage [12] der verbolgentheyt: maer de [13] ge-

a Levit. 19. 36. Deut. 25. 13. Prov. 16. 11. ende 20. 10, 23.
1 *Hebr.* wage des bedrochs. alsoo Hos. 12. 7. Amos 8. 5. item / wagen der ongerechticheyt, Mich. 6. 11. Het tegendeel zijn de wagen der gerechticheyt, Levit. 19. 36. Job 31. 6.
2 *Hebr.* des Heeren grouwel; D. die Godt voor eenen grouwel houdt. Siet Deut. 17. op v. 1. en vov. 3. op v. 32.
3 D. gewichte. siet Lev. 19. op v. 36.
4 D. hem welbehagende / ende aengenaem. Siet vov. 10. op v. 32.
b Prov. 16. 18. ende 18. 12.
5 T. w. door Godts rechtveerdige voorsichticheyt / die gemeynelick de sonden met straffen / die de sonden gelijck zijn / pleecht te straffen. Want om dat de hooveerdige andere menschen / ende voornemelick de nederige / ofte door straffen nedergedruckte menschen / verachten / so worden sy seer dickwijls ten valle gebracht / en alsoo met schande / ende smaetheyt beloont. Vergel. ond. 15. 33. en 16. v. 18. ende 18. 12.
c Prov. 15. 33. ende 18. 12.
6 Ofte / manierlicke, sedige, nederige.
7 T. w. om niet in schande te komen door hooverdye / waer door sy in eere blijven by alle wijse / ende recht oordeelende lieden.
d Prov. 13. 6.
8 T. w. sy stiertse door den rechten wech / dien sy eenvoudelick henen wandelen tot het goede eynde daerse wesen willen.
9 T. w. waer door sy haren naesten willen bedriegen / ende verdrucken.
10 D. verderftse geheelick, And. verwoestse, ofte / schentse.
e Prov. 10. 2. Ezech. 7. 9. Zephan. 1. 18.
11 T. w. den godtloosen.
12 T. w. der goddelicker verbolgentheyt. siet 2. Chron. c. 28. op v. 13. D. ter tijt als Godt sijne gramschap bewijst / met sijne straffen over de menschen uyt te senden. Siet Job 20. op v. 28.
13 Siet vov. 10. op v. 2.

rechticheyt reddet van den doot.

5 De gerechticheyt des oprechten [14] maeckt sijnen wech recht: maer de godtloose [15] valt door sijne godtloosheyt.

6 De gerechticheyt der vroomen [16] salse redden: maer de trouwloose [f] worden [17] gevangen in [hare] [18] verkeertheyt.

7 Als de godtloose mensche sterft/ vergaet [19] sijne verwachtinge: selfs is de [20] alder-sterckste hope vergaen.

8 [g] De rechtveerdige wort uyt benauwtheyt bevrijdt: [h] ende de godtloose komt [21] in sijne plaetse.

9 De [22] huychelaer verderft sijnen naesten door [23] den mont: maer door [24] wetenschap worden de rechtveerdige [25] bevrijdet.

10 [26] Een stadt springt op van vreuchde over [27] het welvaren der rechtveerdigen: ende als de godtloose vergaen/ isser gejuych.

11 [28] Door den segen der oprechten wort eene stadt verheven: maer door [29] den mont der godtloosen wortse verbroken.

12 Die verstandeloos is/ [30] veracht sijnen naesten: maer een man van [31] grooten verstande [32] swijcht stille.

13 [33] Die [als] een achterclapper wandelt/ openbaert het heymelicke: maer die getrouw is [34] van geest/ bedeckt de sake.

14 [i] Alsser geene [35] wijse raetslagen en zijn/ vervalt het volck: maer de behoudenisse is inde veelheyt der [36] Raetslieden.

15 Als [37] [yemant [38] voor] [39] een vreemde borge geworden is/ hy sal [40] sekerlick verbroken worden: maer wie [41] de gene haett die [in de hant] clappen/ is [42] seker.

16 Eene [43] aengename huysvrouwe houdt [44] de eere vast; [45] gelijck de geweldige den rijckdom [46] vast houden.

17 Een [47] goedertieren mensche [48] doet [49] sijne ziele wel: maer die wreet is/ [50] beroert sijn vleesch.

18 De godtloose doet [51] een valsch werck: maer [voor] den genen die [52] gerechticheyt zaeyt/ is [53] trouwen loon.

19 Alsoo is de gerechticheyt ten leven; gelijck die het quade najaecht/ nae sijnen doot [jaecht].

20 De [54] verkeerde van herten zijn den HEERE een grouwel: maer de oprechte van [55] wege/ zijn [56] sijn welgevallen.

21 [k] [57] Hant aen hant/ en sal de boose niet [58] onschuldich zijn: maer het [59] zaet der rechtveerdigen sal [60] ontkomen.

22 Eene schoone vrouwe/ die [61] van reden afwijckt; is een gouden [62] vagge in een verckens snuyte.

23 De begeerte der rechtveerdigen [63] is alleenlick het goede: maer de verwachtinge der godtloosen is [64] verbolgentheyt.

24 Daer is een die [65] uytstroyt/ den welcken noch meer toegedaen wort; ende een die meer inhoudt [66] dan recht is/ maer [67] 't is tot gebreck.

25 [l] De [68] segenende ziele sal [69] vet gemaeckt worden; ende [70] die bevochticht/ sal oock [71] self een vroege regen worden.

26 Wie coorn inhoudt/ dien vloeckt het volck: maer segeninge sal zijn over het hooft des verkoopers.

27 Wie [72] het goede vroech nasoeckt/ [73] soeckt [74] wel-gevallicheyt: maer [m] wie het quade [75] natracht/ dien sal't over-komen.

28 Wie op sijnen rijckdom vertrouwt/ die sal vallen: maer [n] de [76] rechtveerdige [77] sullen groenen als loof.

29 Wie sijn huys [78] beroert/ sal [79] wint erven; ende de dwaes sal een [80] knecht zijn des genen/ die [81] wijs van herten is.

30 [82] De vrucht des rechtveerdigen [83] is een boom des levens: ende [84] wie zielen vangt/ is wijs.

31 Siet/ den rechtveerdigen wort [85] vergolden op der aerde: [o] hoe veel te meer den godtloosen/ ende [86] sondaer?

14 D. maeckt dat hy door den goeden wech recht wandelt/ so dat hy eyndelick geraeckt/ daer hy wesen wil/ te weten/ tot de eeuwige geluckSalicheyt. Vgel. bov. 3. 8. ende d'aent.
15 T. w. in sijnen quaden wech/ so dat hy daer in vergaet/ sonder tot een geluckSalich eynde te komen.
16 T. w. nae de genadige belofte/ die Godt hen gedaen heeft. Vgel. dit met het eynde van het voorgaende 4 vs.
f Prov. 5. 22.
17 D. achterhaelt/ ende verstrickt in het quaet/ dat se anderen aendoen willen/ sulcx dattet hen selven ten verderve dient. Vgel. Psal. 7. 16. ond. 26. v. 27. Eccles. 10, 8.
18 Alsoo wort het Hebr. woort genomen/ ond. 17. 4.
19 T. w. die hy hadde/ om hier door sijne macht/ ende middelen noch voor eenen tijt lanck op sijn gemack geluckichlick te leven; ofte om hier noch eenich quaet aen te richten/ daer mede hy sich/ de sijne/ ende andere die op hem steunen/ soude mogen nae sijne wijse goet doen.
20 *Hebr.* de hope der sterckten, ofte/ vasticheden, ofte/ machten, dat is/ seer stercke/ vaste/ ofte machtige hope/ te weten/ die de godtloose hadden. Ofte/ hope der sterckten. D. aller dingen in welcke hy sijne hope stelde. And. ende de hope der ongerechtigen vergaet.
g Psal. 34. 20.
h Prov. 21. 18.
21 D. in de benautheyt/ even als of hy tot een rantsoen gegeven ware/ tot lossinge des vroomen. Vergel. ond. 21. 18. Jesa. 43. 3.
22 Wat een huychelaer zy/ Siet Job 8. op v. 13.
23 T. w. door sijn geveynst spreken/ hem lockende tot de sonde/ ende sich houdende als of hy sijn vrient ware/ daer hy nochtans sijn groot vyant is.
24 T. w. door de welcke de rechtveerdige verstaen/ datmen de sonden moet schouwen/ om datse van Godt verboden zijn/ ende gestraffet worden/ ende datmen den huychelaer niet en moet gelooven.
25 T. w. van het bedroch des huychelaers.
26 D. de inwoonderen eener stadt/ te weten/ die wel gestelt is zijnde voorsien van goede regeringe/ ende burgerye. Stadt voor hare inwoonderen/ als Genes. 35. 5. 1. Sam. 4. 13. 1. Reg. 1. 41. Jes 4. 31. Matth. c. 21. v. 10/ &c.
27 *Hebr.* in't goede: het welcke men hier verstaen kan van den uyterlicken welstant der vroomen. Siet het woort goet alsoo genomen Job 21. 13. ende vergelijckt d'aenteeck.
28 D. door de segeninge diese van Godt ontfangen/ ende voorts diese spreken/ de gebeden diese doen/ den raet diese geven/ ende de weldaden diese bewysen.
29 T. w. die valsche leere drijft/ quade wetten geeft/ ende schadelicke propoosten tegen het gemeyne beste voert.
30 T. w. niet alleen in sijn herte qualick van hem gevoelende/ maer oock met sijnen mont qualick van hem sprekende.
31 *Hebr.* van verstanden.
32 D. gevoelt het beste/ ende en spreeckt niet qualick/ ja niet met al/ wanneer sulcks met de liefde Godts/ ende des naesten bestaen kan.
33 Siet de eygene beteeckenisse der oorspronckelicker maniere van spreken. Levit. 19. op v. 16.
34 D. van wille/ voornemen/ ende genegentheyt/ om den achterklappers niet gelijck te worden. Siet van het woort geest in dese beteeckenisse genomen. 2. Reg. 19. op v. 7.
i 1. Reg. 12. 1. &c.
35 Siet van dit woort Job 37. op v. 12.
36 T. w. der gener/ die Godt vreesen/ haer stuck wel verstaen/ ende het welvaren des volcks beminnen.
37 Dit woordeken moet meermaels tot vervullinge van den sin in onse tale ingevoecht zijn/ als Exod. 22. 9. ond. 20. 16. ende 27. 13/ &c.
38 Dit woort is hier ingevoecht uyt het c. 6. v. 1.
39 Siet bov. 6. op v. 1.
40 *Hebr.* verbrekende verbroken worden, te weten/ ofte door de sorge/ ende moeyte/ die hy sal hebben/ ofte door de schade/ die hy sal lijden/ ofte door beyde.
41 D. die tot een teecken van de beloofde betalinge in de hant slaen. Siet bov. 6. v. 1. ende d'aent.
42 Ofte/ gerust.
43 *Hebr.* Vrouwe der aengenaemheyt; dat is/ die aengenaem is/ te weten/ door hare deuchden.
44 T. w. van verstandicheyt/ kuyscheyt/ sedicheyt/ vriendelickheyt/ ende kloecke huyshoudinge.
45 Soo wort de letter van somtijts genomen. Siet Job 5. op v. 7.
46 T. w. datse dien hen niet en willen laten ontnemen.
47 *Hebr.* een man der goedertierentheyt, ofte/ goetgunsticheyt, ofte/ weldadicheyt. Alsoo een man der wetenschap; dat is/ een vernuftich/ ende verstandich man/ ond. 24. 25. een man der waerheyt, ofte/ trouwe; dat is/ waerachtich/ of getrouw/ Neh. c. 7. v. 2. een man des vredes; dat is/ die vreedsaem is/ Psal. 41. 10. mannen der heylicheyt. dat is heylige/ Exod. 22. 31/ &c. Vergel. Job 11. op v. 11.
48 Het Hebr. woort beteeckent somtijts yemant goet doen, als hier/ Psal. 13. 6. Jesa. 63. 7. somtijts quaet doen, als Jesa. 3. 9. Eygentlick beteeckent het vergelden, het zy in't goede/ ofte in het quade. Siet 2. Chron. 20. op v. 11.
49 Dat is/ hem selven. Siet 1. Reg. c. 19. op v. 4.
50 T. w. niet alleen door onnoodige bekommeringe/ maer oock door weygeringe van de noodelicke behoefte des voetsels/ der kleedinge/ ende wooninge.
51 *Hebr.* een werck der valscheyt; dat is/ dat niet en deucht/ geen loon/ noch profijt/ nochte voordeel inbrengt/ maer gantsch nietich/ ende te vergeefs is.
52 Dat is/ die goede wercken doet: het welcke geschiet wel met arbeyt/ ende moeyte/ maer oock met verwachtinge van eenen genadigen oogst. Vergel. Hos. c. 10. v. 12. Galat. 6. v. 8. Van het zaeyen des onrechts. Siet Job 4. op v. 8.
53 *Hebr.* loon der trouwe, ofte/ waerheyt.

54 Verst. de gene/ die in materie van geloove/ ende van wandel niet oprecht en zijn. siet van verkeertheyt des herten. Psal. 101. 4. bov. 6. 14. ond. 12. 8. ende 17. 20. Jer. 17. 9.
55 Alsoo Psa. 119. 1. Verst. de gene/ die in het stuck van leere/ ende leven/ recht uyt/ onvervalscht/ suyver van sin/ ende gemoede zijn.
56 D. hem welgevallich/ ende aengenaem/ alsoo bov. v. 1. ende ond. 12, 22, ende 15. 8.
k Prov. 16. 5.
57 D. van hant tot hant. Niet alleen in sijn eygen persoon/ maer oock in sijne nakomelingen/ die sijne boose wegen ingaen. Vgel. Exod. 20. 5. ende Deut. 5. 9. And. [Al ware] hant aen hant. so en sal. &c. D. hoewel de boose in perijckel zijnde/ van allen geholpen wierde/ so en sal hy nochtans de straffe Godts niet ontgaen. Hant is hier voor hulpe/ als 2. Sam. 3. 12. ende 14. 19. Nehem. 2. 18. Psal. 119. 173. ond. 16. 5.
58 D. niet ongestraft blijven. Siet 1. Reg. 2. op v. 9.
59 D. kinderen ende nakomelingen. Siet Genes. 4. 25. ende 9. 9. ende de aenteeck.
60 T. w. door de hant ende hulpe Godts.
61 Ofte/ redelickheyt. *Hebr.* vā smaeck. te weten/ des geestes. Dese is het verstant/ ende het oordeel des menschen. Siet Job 12. op v. 20.
62 Siet van de beteeckeninge des Hebr. woorts/ Genes. 24. op v. 22.
63 T. w. alsse recht wandelen op den wech der gerechticheyt/ ende daer op niet en struyckelen door menschelicke swackheyt.
64 D. haet/ nijt/ spijticheyt/ vyantschap/ ende curselheyt/ waer door sy onruste/ ende moeyte onder de menschen maken/ ende Godts rechtveerdige gramschap verwecken.
65 Uytstroyen is hier/ rijckelick van sijne middelen uytdeelen/ daer het noodich is/ alsoo Psal. 112. 9. in welcken sin oock het woort zaeyen gebruyckt wort/ 2. Cor. 9. 6.
66 Want de rijcke/ ja een yeder nae sijn vermogen/ is schuldich den armen mede te deelen.
67 D. hy en wort daer door niet rijck.
l Psal. 112. 9. 2. Cor. 9. 9.
68 *Hebr.* de ziele der segeninge, D. die met weldoen eenen segen is over andere menschen. Siet bov. op v. 11.
69 D. meer gesegent worden/ ende gantsch welvaren. siet de selve maniere van spreken/ ond. 13. 4. en 15. 30 ende 28. 25.
70 D. die den armen rijckelick mededeelt; gelijckmen eene dorre aerde met water bevochticht.
71 D. overvloedelick met Godes segen overgoten worden/ ende soo bevochticht zijn/ als of hy self oock een regen ware: waer door hy oock meer middel sal krijgen/ om in't weldoen voort te varen.
72 D. sijnen naesten vlijtichlick deucht doet.
73 T. w. alsoo/ dat hyse oock vindt/ ende krijcht.
74 Waer door hy Godt/ ende den vromen menschē behagelick is.
m Psal. 7. 17. ende 9. 16. ende 10. 2. ende 57. 7.
75 Ofte/ besorgt.
n Psal. 1. 3. 4. ende 92. 13.
76 D. die sich op den rijckdom niet en verlaten/ maer op Godt alleen/ nae sijn bevel/ Psal. 62. 11/ 12.
77 D. sullen welvaren/ ende welgelucksalich zijn. Vgel. Psal. 1. 3. ende 72. 7. ende 92. 13. Jes. 27. 6. Hos. 14. 6.
78 Verst. die door ongeregelde huyshoudinge/ ende verquistinge van goederen sijn huysgesin beroept maeckt/ ende bedroeft. Vgel. Gen. 34. 30. ende de aenteeck.
79 D. niet met allen/ maer hy sal tot armoede komen. Vgel. Job 7. op v. 7.
80 D. lijf-eygen/ ofte immers dienstknecht/ om den kost te krijgen. Vgel. Gen. 47. 19.
81 D. wel weet huys te houden.
82 D. sijne onderwijsinge/ ende deuchtsaemheyt.
83 D. gelijck een boom des levens/ die wat goets voortbrengt/ waer door de mensche ten eeuwigen leven gevoedt/ ende gesterckt wort. Vgel. bov. 3. op v. 18.
84 Die de menschen treckt tot Godes kennisse. Vgel. Matth. 4. 19.
85 D. gestraft om sijne sonden. Siet van het Hebr. woort/ Job 21. op v. 19.
o 1. Pet. 4. 17. 18.
86 T. w. die uytsteeckt in't sondigen/ ende sijn werck daer van maeckt. Siet 1. Sam. 15. op v. 18. ende Psal. 1. op v. 1.

Het xij. Capittel.

Tucht/ v. 1. goede/ rechtveerdige/ oprechte/ ende godtloose menschen/ 2/3/5/7/10/12/21/26. kloecke/ ende achteloose vrouwe/ 4. goet ende quaet/ waer ende valsch spreken ende getuygen/ 6/8/13/14/17/18/22. zedige/ ende poch-hansen/ 9. vlijtige ende ledichgangers ofte bedriegers/ 11/24/27. toorn ende roem der dwasen/ ende stilswijgentheyt der verstandigen/ 16/23. becommernisse ende blijtschap des herten/ 25. pat der gerechticheyt/ 28.

1 WIe [1] de tucht lief heeft/ die heeft de [2] wetenschap lief: maer wie de bestraffinge haet/ is onvernuftich.

2 De [3] goede sal [4] een wel-gevallen trecken vanden HEERE: maer eenen man

1 D. de onderrichtinge/ waer door men onderwesen wort/ om tot wetenschap te komen. Siet bov. 1. op v. 2. Ofte verstaet de kastijdingen des Heeren/ die den mensche ten selven eynde toegesonden worden/ als Deut. 11. 2. Job 5. 17. Psal. 94. 12. Jerem. 10. 14. Vgel. bov. 9. d'aent. op v. 7.
2 Tot de welcke men door de tucht/ ende onderwijsinge komt.
3 D. die tot het goede genegen is/ ende het selve doet.
4 Siet bov. 8. op v. 35.

man [5] van [6] schendelicke verdichtselen sal [7] hy [8] verdoemen.

3 De mensche [9] en sal niet bevesticht worden door godtloosheyt: [a] [10] maer de wortel der rechtveerdigen en sal niet beweecht worden.

4 [b] Eene [11] cloecke huysvrouwe is eene [12] kroone hares [13] heeren: maer [14] die beschaemt maeckt / [15] is als verrottinge in sijne beenderen.

5 Der rechtveerdigen gedachten zijn [16] recht: der godtloosen [17] raetslagen zijn bedroch.

6 [c] De woorden der godtloosen zijn [d] [18] om op bloet te loeren: maer de mont der oprechten [19] salse redden.

7 [e] De [20] godtloose worden omgekeeret/ datse [21] niet meer en zijn: maer het [22] huys der rechtveerdigen sal bestaen.

8 Een yeder sal [23] geprezen worden [24] nae dat sijne verstandicheyt is: maer die [25] verkeert van herten is/ sal tot verachtinge wesen.

9 Beter is die sich [f] [26] gering acht/ ende [27] eenen knecht heeft; dan die [28] hem-selven eert / ende des broots gebreck heeft.

10 De rechtveerdige [g] [29] kent het [30] leven sijner beeste: maer de barmherticheden der godtloosen zijn [31] wreet.

11 [h] Die sijn lant bouwt/ sal van broot versadicht worden: maer die [32] ydele [menschen] volcht / is verstandeloos.

12 De godtloose begeert het [33] net der boosen: maer [34] de wortel der rechtveerdigen [35] sal uytgeven.

13 [i] Inde [36] overtredinge der lippen is de [37] strick des boosen: maer de rechtveerdige sal uyt de [38] benauwtheyt [39] uytkomen.

14 [k] [40] Een yeder wort vande [41] vrucht des monts met [42] goet versadicht; ende de vergeldinge [43] van des menschen handen sal hy tot [44] sich weder-brengen.

15 [l] [45] De wech des dwasen is recht [46] in sijnen oogen: maer die nae [47] raet hoort / is wijs.

16 De toorn des dwasen/ wort [48] ten selven dage [49] bekent: maer die [50] kloecksinnich is / bedeckt de [51] schande.

17 [m] Die waerheyt [52] voort-brengt/ maeckt [53] gerechticheyt bekent: maer een getuyge der valscheden / [54] bedroch.

18 [n] Daer is een / die [55] [woorden] als steken van een sweert onbedachtelick uytspreeckt: maer de tonge der wijsen/ is [56] medecijne.

19 [57] Eene waerachtige lippe sal [58] bevesticht worde in eeuwicheyt; maer eene valsche tonge is [maer] voor een oogenblick.

20 Bedroch is in het herte der gener/ die [59] quaet smeden: maer de gene die vrede raden/ hebben [60] blijdtschap.

21 Den rechtveerdigen en sal geen [61] leet wedervaren: maer de godtloose sullen met quaet vervullet worden.

22 [62] Valsche lippen zijn den HEERE een grouwel: maer die [63] trouwelick handelen / zijn sijn [64] welgevallen.

23 [o] Een kloecksinnich mensche [65] bedeckt de wetenschap: maer het herte der sotten [p] roept [66] dwaesheyt uyt.

24 [q] De hant der vlytigen sal heerschen: maer de [67] bedriegers sullen [68] onder cijns wesen.

25 [r] Becommernisse in het herte des menschen buycht het neder: maer een goet woort verblijdt het.

26 De rechtveerdige is [69] overtreffelicker als sijnen [70] naesten: maer de [71] wech der godtloosen [72] doetse dwalen.

27 [73] Een bedrieger/ en sal sijn [74] jacht-vanck [75] niet braden: maer het [76] costelick goet des menschen/ is des [77] vlytigen.

28 [78] In het padt der gerechticheyt is het leven; ende [in] den wech [hares] voetpats en is de doot niet.

5 D. die boosheyt versiert / ende voorneemt in sijn herte/ ofte oock metter daet uytvoert. Vgel. Psal. 5. op v. 7. 6 Het Hebr. woort is hier in het quade genomen. Siet van het selve/ Job 21. op v. 27. Item vgel. ond. 14. 17. 7 N. de Heere. 8 D. is/ verklaren godtloos te zijn / en straf weerdich. Siet van 't Hebr. woort/ Deut. 25. op v. 1. en Job 10. op v. 2. 9 D. en sal het niet lange nae sijnen wensch maken / niet lange voorspoet/ ende geluck hebben. Vergel. bov. 10. 2. ende 11. 4. a Prov. 10. 25. 10 De sin is/ dat de vrome/ vast/ ende onbewegelick blijven in haren stant / gelijck een boom/ welckes wortel sich diep/ ende wijt uytsprent/ ende wel bevochtigt is / Psal. 1. 3. item Vergel. Psal. 15. op v. 5. ende Jer. 17. v. 8. b 1. Cor. 11. 7. 11 D. verstandige/ deuchtsame / ende wel-huyshoudende. *Hebr.* eene vrouwe der kloeckheyt. Siet van het Hebr. woort / Genes. 47. op v. 6. 12 D. cieraet/ ende heerlicheyt. siet van het woort kroone in desen sin genomen / Job 19. op v. 9. 13 D. mans. Alsoo Exo. 21. 3. Joel 1. 8. 14 T. w. haer selven/ ende haren man. door hare onverstandicheyt / ongeschickte manieren/ ende achteloose huyshoudinge. Vergel. bov. 10. op v. 5. 15 D. eene quellinge in 't binnenste sijner ziele / ende teeringe in 't binnenste sijns lichaems / om dat hy sijne schande altijt voor sijnen oogen siet. Siet de selve gelijckenisse/ ond. c. 14. 30. Hab. 3. 16. ende vergelijcke/ Psal. 42. 11. item het tegendeel/ Psal. 51. 10. 16 D. zijn nae den eysch des rechts wel bedacht. Vgel. Num. 27. 11. ende d'aenteeck. 17 Dit woort is hier in 't quade genomen voor listige vonden/ ende spitsvindige bedenckingen om schade te doen. Elders ist in 't goede genomen. Siet van het selve Job 37. op v. 12. c Prov. 1. 11, 18. d Prov. 11. 9. 18 Siet 1. Sam. 22. 9/ 10. Psal. 52. 5/ 6. 19 T. w. de gene/ op welcker bloet de godtloose loeren. Siet exempelen/ 1. Sam. 19. 4. Esth. 7. 2/ 3. e Psal. 37. 36, &c. Prov. 11. 21. 20 *Hebr.* de goddeloose keeren om; D. worden omgekeert. dat is/ uytgeroeyet. 21 D. datse van dese werelt wech genomen worden. siet Gen. 42. 13. ende d'aent. item Psal. 39. 14. ende 103. 16. Jer. 31. 15. Matth. 2. 18. Vgel. oock Gen. 5. 24. 22 D. staet/ rijckdom/ woonplaetse/ ende nakomelingen. alsoo 2. Sam. c. 7. 29. Job 8. 15. Psal. 49. 17. ond. 14. 11. 23 T. w. van de wijse/ ende recht oordeelende. 24 D. nae dat hy met woorden / ende wercken bewijst/ dat hy verstant heeft/ streckende tot de ware godtvruchticheyt. 25 Siet bov. 11. op v. 20. f Prov. 13. 7. 26 And. die gering geacht wort. Maer men kan uyt de tegenstellinge verstaen/ dat hier gesproken wort van den genen/ die sich selven voor kleyn/ ende gering houdt. 27 D. so veel heeft/ dat hy sich mach laten dienen. And. die sich selven een knecht is. D. sich selven dient. 28 T. w. roemende/ dat hy een groot meester is/ ende seer veel goets heeft. g Deut. 20. 4. 29 D. draegt sorge voor het leven sijner beesten: te weten/ om die hare behoefte te geven. Het woort kennen is voor sorgen/ ende toesien dickwijls genomen. Siet Genes. 18. op v. 19. ende Psal. 1. op v. 6. 30 *Hebr.* ziele. 31 *Hebr.* eens wreeden; T. w. menschen; dat is/ gantsch geene: want de wreede en hebben geene barmherticheyt. h Prov. 28. 19. 32 D. ledich-gangers/ behoeftige / ende die ledich van de deucht / ende vreese Godts zijn. Siet Jud. 9. op v. 4. 33 Verst. de schelmsche practijcken/ ende loose tucken/ die de quade gebruycken om de vrome te bedriegen/ van haer goet te berooven/ ende te verdrucken. And. het net der quade dingen, ofte/ van allerley quaet: D. daer mede allerley soorte van onrecht bedreven wort. 34 D. de godtvruchticheyt daer in de vroome vast geworteIt zijn. Vgel. bov. v. 3. 35 D. voortsetten/ uytschieten/ ende vruchten dragen. De sin is/ datse in de vreese des Heeren trouwelick handelende/ genoech sullen hebben. Dit vs wort oock aldus overgeset. De godtloose begeert [wel] eene sterckte tegen alle quaet, maer de wortel der rechtveerdigen geeft [de selve]. i Prov. 10. 14. ende 18. 7. 36 T. w. die de boose met spreken begaet tegen Godt/ ende tegen sijnen naesten. 37 D. het net/ daer in de boose selve gevangen wort. 38 D. uyt groote swaricheyt. 39 T. w. door een goet/ ende voorsichtich gebruyck sijner lippen. k Prov. 13. 2. 40 *Hebr.* van de vrucht des mans mont wort hy met goet versadicht; Dat is/ nae dat een yeder sijn tonge wel gebruyckt/ sal hy goet van Godt ontfangen. 41 Verst. sijne wijse/ ende godtvruchtige proposten. Vergel. ond. 13. 2. ende 18. 20. 42 D. dat het tijdelicke ende eeuwige welvaren aengaet. 43 Verst. van sijne eygene handen. 44 D. weder van Godt uyt genade bekomen. Nae dat een yeder gedaen heeft/ sal hem oock geschieden. l Prov. 3. 7. 45 Siet Gen. 6. op v. 12. 46 D. nae sijn gevoelen/ ende oordeel. Siet Lev. 13. op v. 5. ende Job 18. op v. 3. 47 T. w. die heylich/ ende heylsaem is/ so dat hy sich niet en verlaet op sijn eygen verstant/ ende goetduncken. 48 D. ter selver tijt/ ende stonde/ als hy toornich geworden is/ over het leet/ hem aengedaen. 49 T. w. uyt sijne woorden/ geveerden/ ende daden. 50 Alsoo ond. op v. 23. Siet van dit woort bov. 1. op v. 4.

51 T. w. die uyt haestigen toorn voortkomt. m Prov. 14. 5. 52 *Hebr.* blaest. 53 D. dat recht over-een-komt met het gene dat geschiet is / ofte gesproken wort / op dat niemant ongelijck gedaen en worde. 54 D. niet over-eenkomende met de waerheyt der sake/ die geschiet is / ende dat / om yemant daer mede listichlick schade te doen. n Psal. 57. 5. ende 59. 8. Prov. 16. 27. 55 D. die met lichtveerdige / ende qualick versinde proposten haren naesten quetsen aen sijn gemoet/ eere/ leven/ ende welvaren; gelijckmen aen het lichaem met een sweert gequetst wort. Siet 1. Sam. 22. 9/ 10. Psal. 57. 5. en 59. 8. 56 D. als eene medicine/ niet alleen die het geswackte / ofte gequetste geneest/ maer oock bewaert van geswackt / ofte gequetst te worden. Vgel. bov. 4. op v. 22. 57 *Hebr.* lippe der waerheyt. D. die de waerheyt spreeckt. alsoo lippe der vleyinge, die vleyinge spreeckt / Psal. 12. 3. lippen der valscheyt, die valscheyt spreken / Psal. 31. 19. lippen der wetenschap, die wetenschap voortbrengen / ond. c. 14. 7. alsoo terstont in dit vs / tonge der valscheyt, ofte der leugen, voor eene tonge/ die valscheyt/ ofte leugen spreeckt. item ond. v. 22. item/ lippe der gerechticheyt, die gerechtige proposten voorstelt/ ond. 16. 13. 58 De waerheyt (ende volgens die de selve spreeckt) blijft staende/ ende is altijt vast in haer selven / ofte schoon tegen-gesproken wort. 59 T. w. der oneenicheyt / ende der twistinge. 60 T. w. in haer herte voor Godt / ende in haer leven by de menschen. 61 Ofte/ moeyte, ofte/ verdriet. T. w. dat hem van de godtloose alsoo soude aengedaen worden / dat hy daer onder soude blijven liggen/ ende het sal hem alles ten goede gedijen/ Rom. 8. 28. And. geene ongerechticheyt overkomen, T. w. in de welcke de rechtveerdige soo soude komen te vervallen / dat hy daer uyt niet weder door Godts Geest opgericht en soude worden. Van het Hebr. woort siet Job 5. op v. 6. 62 Siet bov. op v. 19. 63 *Hebr.* trouwe, ofte/ waerheyt doen, D. die in woorden/ ende wercken tegen Gode/ ende haren naesten/ waerheyt ende trouwe oprechtelick onderhouden. alsoo Ezech. 18. 9. 1. Joh. 1. 6. 64 D. hem aengenaem / ende welgevallich. alsoo bov. 11. 20. o Prov. 13. 16. ende 15. 2. 65 D. hy en gietse niet door lichtveerdigen/ ende opgeblasen praet uyt/ om hem selven daermede ten toone te stellen. p Prov. 13. 16. ende 15. 2. 66 D. allerley onwetentheyt/ ende dwalinge/ rakende het geloove / ende den wandel der menschen. q Prov. 10. 4. 67 *Hebr.* het bedroch sal, &c. Siet Job 25. op v. 13. Verstaet door dese bedriegers/ de leuye ledich-gangers/ dewelcke om datse niet arbeyden en willen/ door bedroch/ ende dieverye soecken den kost te rapen. siet bov. 10. 4. ende de aenteeck. item ond. v. 27. 68 D. den genen die heerschen/ ende het gebiedt hebben/ schattinge geven. Siet de selve maniere van spreken / Judic. 1. 30/ 35. Thren. 1. 1. r Prov. 15. 13. 69 T. w. voor de oogen Godts/ ende der vroomen/ die niet aen en sien den uytwendigen voorspoet ende pracht deses levens/ maer het goet dat hier in de vroome begonnen wort/ ende hier na volbracht sal worden. 70 Namelick/ die godtloos is. 71 D. het leven/ bedrijf/ ende maniere van doen. 72 T. w. haer/ ende andere/ namelick door den uyterlicken schijn/ die de godtloose voordoen van gemack/ weelde/ wellust/ rijckdom/ eere/ hooge staten. 73 *Hebr.* het bedroch. Siet op het voorgaende v. 24. 74 Verstaet onder dese eene soorte/ allerley goet/ dat met listige practijcken gekregen wort. 75 D. niet gebruycken/ noch genieten. 76 Soo wort het wel/ ende deuchdelick gewonnen goet genaemt/ om datter den mensche beter by blijft/ ende meer deucht doet / dan dat door bedroch verkregen is. And. het goet eenes neerstigen is kostelick. And. het kostelick goet des menschen is neersticheyt. And. het goet sal zijn des kostelicken (D. vroomen) [ende] vlijtigen menschen. Sommige nement aldus; het goet des kostelicken (D. vroomen) menschen sal gesneden (D. genuttet ende gebruyckt) worden. 77 T. w. sich generende in eenen oprechten geoorloofden arbeyt/ ofte handel. 78 Vergel. bov. 10. 16.

Het xiij. Capittel.

Tucht/ vs. 1/ 18/ 24. wijslick ende dwaeslick spreken/ 2/ 3/ 5/ 14. luyicheyt ende vlijticheyt / 4/ 11/ 23. oprechte / rechtveerdige / goede/ ende godtloose menschen / 6/ 9/ 21/ 22/ 25. rijckdom ende armoede/ 7/ 8. hoovaerdye ende beradenheyt/ 10. hopen ende begeeren / 12/ 19. verachtinge van Godts woort/ ende vreese sijns gebodts/ 13. goet verstant ende kloecksinnicheyt/ 15/ 16. trouwe ende ontrouwe boden/ 17. omganck met wijsen ende sotten/ 20.

1 EEn wijs soon [hoort] de tucht des Vaders: maer een spotter en hoort de [1] bestraffinge niet.

2 [a] [2] Een yeder sal vande vrucht des monts het goede [3] eten: maer de ziele der

1 Ofte/ scheldinge, als ond. v. 8. a Prov. 12. 14. 2 *Hebr.* vande vrucht des mans monts sal hy het goede eten; D. van sijne wijse/ ende godtvruchtige redenen. Vgel. bov. 12. op v. 14. 3 D. gebruycken/ ende genieten. Siet Job 21. op v. 25.

trouw-

trouwloosen [4] het gewelt.

3 Die sÿnen mont bewaert / behoudt [5] sÿne ziele: maer voor hem is verstooringe/ die [6] sÿne lippen wÿt open doet.

4 De ziele des luyaerts is begeerich/ doch [7] daer en is niet: maer de ziele der vlytigen sal [8] vet gemaeckt worden.

5 De rechtveerdige haet [9] leugen-tale/ maer de godtloose [10] maeckt sich stinckende / ende doet sich schaemte aen.

6 [b] De gerechticheyt bewaert den [11] oprechten van wege: maer de godtloosheyt sal [12] den sondaer omkeeren.

7 [c] [13] Daer is een die sich selven rÿck maeckt / ende niet met allen en [heeft]: [ende] een die sich selven arm maeckt/ende [heeft] veel goet.

8 Het rantsoen van yeders [14] ziele is sÿn rÿckdom: maer de arme en hoort de [15] scheldinge niet.

9 [d] [16] Het licht der rechtveerdigen [17] sal sich verblÿden: [e] maer de lampe der godtloosen sal uytgebluscht worden.

10 [18] Door hooveerdicheyt [19] maeckt men niet dan gekÿf: maer [20] by de beradene is wÿsheyt.

11 Goet [21] van ydelheyt [gekomen] [f] sal vermindert worden: maer die met de [22] hant vergadert / [23] sal't vermeerderen.

12 [g] De uytgestelde [24] hope krenckt het herte: maer de [25] begeerte die komt/ is [26] een boom des levens.

13 Die het [27] Woort veracht / [28] die sal verdorven worden: maer wie het gebodt vreest/ dien [29] sal vergolden worden.

14 [h] Des wÿsen leere is een [30] springkader des levens / om af te wÿcken van de stricken [31] des doots.

15 Goet verstant geeft aengenaemheyt: maer de [32] wech der trouwloosen is [33] strange.

16 Al die cloeckstnnich is handelt met [34] wetenschap: maer een sot [i] [35] breydt [36] dwaesheyt uyt.

17 Een [37] godtloos bode sal in't quaet vallen: maer een trouwe [38] gesant [39] is medecine.

18 Armoede / ende schande is des genen / die de [40] tucht [41] verwerpt: maer die de [42] bestraffinge waer neemt / sal [43] geeert worden.

19 De [44] begeerte / [45] die geschiet / is soet voor de ziele: maer 't is [46] den sotten een grouwel van het quade af te wÿcken.

20 Die met de wÿse omgaet / sal wÿs worden: maer die [47] der sotten metgeselle is/ [48] sal verbroken worden.

21 [49] Het quaet sal de sondaers vervolgen: maer den rechtveerdigen [50] salmen goet vergelden.

22 De goede sal sÿner kinders kinderen doen [51] erven: maer het vermogen [k] des [52] sondaers is voor den rechtveerdigen [l] [53] wech-geleyt.

23 [54] Het ploegen der armen [geeft] [m] veelheyt der spÿse: maer [n] [55] daer is een/ die [56] verteert wort [57] door gebreck van oordeel.

24 Die sÿne [o] roede inhoudt/ [58] haet sÿnen sone: maer die hem lief heeft / soeckt hem [59] vroech [met] tuchtinge.

25 [60] De rechtveerdige [61] eet tot [p] de versadinge [62] sÿner ziele toe: maer de buyck der godtloosen sal gebreck hebben.

4 D. eten; D. ontfanghen/ende krijgen de straffe/ die se verdient hebben over het gewelt aen anderen gedaen.
5 D. hem selven. Siet 1. Reg. 19. op v. 4. De sin is/ dat hy sich niet alleen en bewaert voor de sonde/ bov. 10. 19. maer oock voor veel onrustе/ ende moeyte.
6 D. die lichtveerdelick/stoutelick/ende onbeschaemdelick vele spreeckt.
7 D. daer en is niet ten besten voor hem/ 't zy dat hy wijsheyt/ ofte rijckdom soeckt/ overmits hy daertoe geenen arbeyt doen en wil.
8 D. grooten overvloet hebben. Vgel. bov. 11. de aenteeck. op v. 25.
9 Hebr. het woort des leugens, ofte/der valscheyt.
10 N. voor de aenhoorderen door sijne leugenen. Siet van dese maniere van spreken/ Genes. 34. op v. 30.
b Prov. 10. 29. ende 11. 3, 5, 6.
11 Siet bov. 11. op v. 20.
12 Hebr. de sonde. Siet Job 35. op v. 13.
c Prov. 12. 9.
13 D. daer worden menschen gevonden/ die sich selven uytgeven voor rijcke/ ofte sich voor de menschē voordoen / als of sy groote middelē hadden / daerse nochtans beroyt zijn: andere zijn weder waerheyt rijcke / ende gelaten sich arme te zijn.
14 D. van het tijdelick/ende lichamelick leven/ te weten/ als de rijcke in de handen sijner vyanden gevallen is. Ziele voor leven. Siet Genes. 19. op v. 17.
15 T. w. die tegens hem soude mogen geschieden van wegen eenigen rijckdom/om sijn los-gelt daer nae te maken/ ofte hem te beschuldigen van eenigen rijckdom qualick gekregen te hebben. Ofte/ hy en is sulcken haet / nijt/ ende opsprake/ gelijck de rijcken/ niet onderworpen / ende wort dickwijls van wegen sijn armoede vry gelaten. d Prov. 4. 18. 16 D. de welstant/ geluckſalicheyt/ ende vreuchde der vroomen. Siet Job 18. op v. 5. 17 Dat is/ wort vermeerdert/ ende neemt toe/ gelijck het licht der sonne / die op gaet tot datse aen den middach komt. Vergel. bov. 4. 18/ 19. ende 19. 6. e Iob 18. 5, 6. ende 21. 17. 18 De sin is/ dat de hooveerdye nieuwers toe en dient/ dan om oneenicheyt/ende twist te verwecken / als die in geene sake / ende voor niemant en wil wijcken. 19 Hebr. geeft. 20 De reden is / om datse niet en steunen door hoochmoedicheyt op haer eygen verstant/ maer laten sich door den raet van andere onderwijsen / ende geseggen: waer door van twist wech genomen/ ende vrede gemaeckt wort. Vergel. Jac. 3. 16/ 17/ 18. 21 D. door quaden/ ende onrechtveerdigen middel verkregen/ hier te vooren genaemt eene bedriegelicke hant. bov. 10. 4. ende 12. 24. f Prov. 10. 2. ende 20. 21. 22 D. door eerlicken arbeyt des lichaems/ ofte des geestes; die geheeten wort de hant der vlytigen, bov. 10. 4. ende 12. 24. 23 Te weten/ sijn goet. Alsoo 28. 8. g In dit cap. v. 19. 24 Ofte/ de hope die vertrocken wort: dat is/ het goet datmen hoopt/ doch niet en krijgt / dan nae langen uytstel des tijts. Hope voor de sake die gehoopt wort/ Jes. 28. 15. Rom. 8. 24. 25 D. het goet datmen begeert. Siet bov. 10. op v. 24. 26 D. eene sake/ die den mensche seer lief / ende aengenaem is/ hem seer verquickt/ende veel goets doet. Vgel. bov. 3. op v. 18. 27 T. w. het woort Godts ende de onderwijsinge daer uyt genomen / ende daer mede overeenkomende. 28 Hebr. sal sich verdorven worden. D. tot sijn eygen verdriet/ schande/ ende schade. Ofte/ daerom. T. w. om de verachtinge des woorts. 29 T. w. van den goeden Godt eene genadige belooninge, siet van het Hebr. woort/ Job 21. op v. 19. h Prov. 10. 11. ende 14. 27. 30 Dat is/ als eene springende fonteyne ten leven. Verstaet niet alleen dit tegenwoordich / maer insonderheyt het toekomende leven. 31 D. die den tydelicken/ ende den eeuwigen doot medebrengen. Vgel. 2. Sam. 22. 6. Psal. 18. 6. ende ond. 14. 27. 32 D. het doen/ ofte de wyse van doen/ ofte maniere van handelinge. Siet bov. 6. op v. 6. 33 Dat is/ onaengenaem/ rouw/ straf/ ende onvriendelick / sulcks dat niemant met hen en wil te doen hebben. 34 D. met verstant/ oordeel/ ende voorsichticheyt. 35 Dat is/ brengtse soo onbeschaemdelick voort / dat hyse een yeder ten toone stelt. i Prov. 12. 23. ende 15. 2. 36 Siet bov. 12. op v. 23. 37 T. w. die sijn last hem van Godt/ ofte de menschen opgeleght / niet trouwelick uyt en voert. 38 Hebr. een gesant der trouwe: Alsoo is het Hebr. woort zir oock genomen / ond. 25. 13. Jesa. 18. 2. ende 57. 9. Jerem. 49. 14. Obad. 1. 1. 39 D. doet hem selven/ ende die hem senden goet. 40 D. het goet onderwijs / het welck de mensche behoeft om tot de ware wijsheyt te komen. Siet bov. 1. op v. 2. 41 Siet van dit woort bov. 1. op v. 25. 42 T. w. die met woorden der leere/ ende onderwijsinge geschiet. 43 D. dien sal goet geschieden van Godt/ ende de vroome. Siet 1. Sam. 2. 30. bov. 4. 8. ende 8. 18. ende 21. 21.

44 T. w. der vroomen, gelijck dit uyt de tegenstellinge af te nemen is.
45 D. die verbult wort. De sin is/ wanneer de vrome krijcht het gene hy begeert/dat pleeght sijne ziele wel doet/ende seer vermakelick is. Sijne begeerte nu is het quade te vermijden / ende het goede aen te hangen: daer hy de boose een grouwel heeft / veel min eenen lust daer toe.
46 Hebr. 'tis der sotten grouwel.
47 Ofte/ die der sotten voeder, ofte/ onderhouder is: Hebr. weyder. Siet de selve maniere van spreken. ond. 28. 7. ende 29. 3.
48 D. gantsch verdaen/ende verdorven worden/ ofte te niete komen; T. w. om dat hy door het geselschap van de sotten noch sotter worden sal/ ende om sijne sotheyt van Godt gestraft sal worden. 49 T. w. der straffe/ daer van siet Gen. 19. op v. 19. ende Vgel. bov. 5. 22/ 23. Andere verstaen het quaet der schult: D. de sonde/ waer door de boose gejaecht worden tot datse in de straffe vallen / ende vergaen. 50 Ofte/ sal goet vergolden worden. Verst. het goet des tegenwoordigen/ ende des toekomenden levens. 1. Timot. 4. 8. 51 T. w. sijne middelen. k Iob 26. 17. 52 D. des groven/ ende grouwelicken sondaers. Siet 1. Sam. 15. op v. 18. ende Psal. 1. op v. 1. l Iob. 27. 17. 53 Het gebeurt dat de sondaren selve haren rijckdom niet en genieten/ veel weyniger hare kinderen/ ofte kints kinderen: ende dat den vroomen hare goederen ten deele vallen door Godts beschickinge. 54 D. den arbeyt/ die d'arme met neersticheyt doen om 't lant te bouwen. And. daer is veel spijse in het geploecht lant der armen. m Prov. 12. 11. n Prov. 18. 9. 55 D. een soorte van menschen. 56 Ofte/ die sich verteert, verbijstert, ofte/ ruineert, hebbende gebreck van spijse. 57 Hebr. in, ofte/ door niet oordeel, ofte/ recht, ofte/ gerechticheyt: D. om dat hy geen verstant van lantbouwerije en heeft/ ofte geenen goeden regel houdt/ ofte daer in onachtsaem/ ende nalatich is / ofte oock sijn gewin qualick aenleght; ofte om dat hy met onrecht omgaet. o Prov. 23. 13. 58 D. doet het gene/ daer mede hy hem ten verderve brengt, yemant verderven is hem haten. siet bov. 8. op v. 36. 59 D. van sijne jonckheyt aen/ terwijle hy noch bedwingelick is. 60 D. die in de vreese des Heeren door eerlicken arbeyt / ofte handel soeckt dese werelt te passeren. 61 D. heeft door den segen des Heeren soo veel als hy behoeft. p Psal. 34. 11. ende 37. 3. 62 D. sijnes levens.

Het xiiij. Capittel.

Wijse ende dwase vrouwen / v. 1. recht wandelen ende afwijcken / 2/ 14. dwase ende wijse redenen / 3/ 7. ackerbouw / 4. getuygen / 5/ 25. spotters / 6. kloecksinnicheyt / ende slechticheyt/ 8/ 15/ 18. schult-kenninge/ 9. droefenisse ende blijtschap des herten/ 10/ 13/ 30. staet der godtloosen ende vroomen/ 11/ 32. eygen-goet-duncken/ 12. voorsichticheyt ende haestigen toorn/ 16/ 17/ 29. quade moeten de goede ontsien/ 19. armoet ende rijckdom/ 20/ 23/ 24/ 31. verachtinge des naesten/ 21. quaet ende goet doen/ 22. suyren arbeyt ende ydel geclap/ 23. vreese des Heeren/ 26/ 27. heerlickheyt der Coningen/ 28. verdruckinge/ ende liefde der armen/ 31. wijsheyt/ 33. eere ende schande eens volcks/ 34. Conincks knechten/ 35.

1 [1] Elcke wÿse vrouwe [2] bouwt haer huys; maer [3] die seer dwaes is/ breeckt het af met [4] hare handen.

2 [a] Die [5] in sÿne oprechticheyt wandelt / vreest den HEERE: maer die [6] afwÿckt [7] in sÿne wegen / veracht [8] hem.

3 In den mont des dwasen is een [9] roede des hoochmoets: maer de lippen der wÿsen [10] bewaren hen.

4 Alsser geene [11] ossen en zÿn / so is de kribbe [12] reyn: maer door de kracht van den Os is der inkomsten veel.

5 Een [13] waerachtich [b] getuyge en sal niet liegen: maer een valsch getuyge [14] blaest leugenen.

6 De spotter soeckt wÿsheyt / ende daer en is [15] geene: maer de wetenschap is

1 Hebr. de wijse der vrouwen. D. so wie onder de vrouwen wijs is. Vgel. Gen. c. 47. op v. 2. ende Job 12. op v. 7. en ond. v. 9.
2 T. w. met hare kinderen godtvruchtelick op te brengen/ hare dienst-boden wijselick te regeren/ ende den gantschen staet des huysgesins in goede order te houden. Alsoo is het woort bouwen genomen/ ond. 24. 3.
3 Hebr. de dwaesheyt, D. seer dwaes / als of hy seyde: die de dwaesheyt selve is. Siet Job 35. op v. 13.
4 D. met haer doen ende laten. alsoo wort de vergeldinge der handen genoemt 't gene dat yemant voor sijn doen/ ende laten vergolden wort. Jes. 3. 11. a Iob 12. 4. 5 Vergel. bov. 2. d'aenteeck. op v. 7. over de woorden oprechtelick wandelen. 6 T. w. van den rechten wech. Alsoo bov. 2. 15. Siet d'aenteeck. 7 D. in sijn eygen voornemen/ doen/ en laten. siet Gen. 6. op v. 12. 8 T. w. den Heere. 9 D. een hooveerdige/ ende trotsige roede ofte stock/ daer mede hy eensdeels andere slaet / als hyse stoutelick lastert / eensdeels hem selven / als hy in sijn leugenspreken achterhaelt zijnde/ gelijck als met een wederslach geraeckt wort. 10 T. w. door hare beleefde/ voorsichtige / ende redelicke propoosten/ datse in't quaet/ ende onheyl des dwasen niet en vallen. 11 Also is het Hebr. woort genomen/ Deut. 7. 13. ende 28. vss. 4/ 18/ 51. Psal. 8. 8. Verst. dit van de Ossen/ daermede men het ackerwerck dede/ Deut. 22. 10. ende 25. 4. 12 D. ledich van voeder voor de beesten; ende volgens van ackervruchten tot voedinge der menschen. Alsoo is gebreck van broot ofte leeftocht genaemt reynicheyt, D. ledicheyt der tanden. Amos 4. v. 6. Vgel. bov. 12. 11. ende ond. c. 28. v. 19. 13 Hebr. een getuyge der waerheyt. alsoo ond. v. 25. ende in't volg. Hebr. een getuyge der valscheyt. b Exod. 23. 1. Prov. 12. 17. 14 Alsoo bov. 6. 19. ende ond. v. 25. 15 T. w. voor handen/ ofte/ te vinden/ overmits de spotter die niet en soeckt/ alsoo hy behoort/ ende daerse te vinden is.

voor den verſtandigen [16] licht.

7 Gaet wech vande tegenwoordicheyt eens ſotten mans / want ghy en ſoudt [by hem] geene [17] lippen der wetenſchap mercken.

8 De wijſheyt des kloeckſinnigen is [18] ſijnen wech te verſtaen: maer dwaeſheyt der ſotten is [19] bedriegerye.

9 Elck dwaes ſal [20] de ſchult [21] verbloemen: maer onder de oprechte is [22] goetwillicheyt.

10 Het herte kent [23] ſijn eygen [24] bittere droefheyt: ende een vreemde en ſal ſich met [25] deſſelfs blijdſchap niet vermengen.

11 Het [26] huys der godtlooſen ſal verdelgt worden: maer de [27] tente der oprechten ſal bloeyen.

12 [c] Daer is een [28] wech/ die [29] yemant recht ſchijnt: maer [30] 't laetſte van dien/ zijn [31] wegen des doots.

13 Het herte ſal oock [32] in't lacchen [33] ſmerte hebben: [d] ende [34] het laetſte [35] van die blijdſchap is droefheyt.

14 [36] Die afkeerich van herten is / ſal [37] van ſijne [e] wegen [38] verſadicht worden; maer een goet man / [39] van ſich ſelven.

15 De ſlechte gelooft alle [40] woort: maer de kloeckſinnige [41] merckt op ſijnen ganck.

16 De wijſe vreeſt / ende wijckt van 't quade: maer de ſot [42] is oploopende toornich/ ende ſorgeloos.

17 Die [43] haeſtich is tot toorn / ſal dwaeſheyt doen: ende een man [44] van ſchendelicke verdichtſelen ſal gehaet worden.

18 De ſlechte [45] erven dwaeſheyt: maer de kloeckſinnige ſullen ſich [46] met wetenſchap kroonen.

19 De quade [47] buygen voor het aengeſichte der goeden neder: ende de godtlooſe [48] voor de poorten des rechtveerdigen.

20 [f] De arme wort ſelfs van ſijnen [49] vrient gehaet: maer de liefhebbers des rijcken zijn vele.

21 [50] Die ſijnen naeſten [51] veracht/ ſondicht: maer die ſich [52] der nederigen ontfermt/ die is wel geluckſalich.

16 T. w. om vinden: dewijle hy die ſoeckt / daer't ende alſoo 't behoort.
17 D. die verſtandige / ende deuchtſame propooſten voortbrengen: ende volgens en is hy oock niet verſtandich/ ende deuchtſaem / van herten: want de mont ſpreeckt uyt de overvloedicheyt des herten. Mat. 12. 34. Vergel. bov. 12. op v. 19.
18 D. wat hy voornemen/ doen/ ofte laten moet.
19 T. w. om dat ſy niet lettende op het gene / dat wel / ofte qualick gedaē wort/ anderen menſchen ſchadelick zijn / ende ſelve bedrogen uytkomen.
20 Verſt. de ſonde/ daer in hy ſich / ofte de ſijne bevint ſchuldich te weſen.
21 D. met ſchoone woordē/ ende ſchijnbare redenen verſchoonen / bemantelen/ ende ontſchuldigen / op datſe meer deucht dan miſdaet gelijcke. And. Sal de ſonde beſpotten. D. een ſpotwerck daer van maken / uyt het welcke een yeder ſijn tijt-verdrijf neme/ ende geene ſwaricheyt en verwecke.
22 T.w. waer door de eene den anderen niet en beſchadicht noch met woorden/ noch met wercken: ofte / ſo yemant ſich vergrepen heeft/ dat bekent / ende vriendelick afmaeckt/ ſulcks datſe ſoodanige verbloemde onſchuldinge/ eñ toegemaeckte verſchooninge onder malkanderen/ alſſe miſdaen hebben/ niet en behoeven.
23 *Hebr.* ſijner ziele. Vergel. 1. Reg. 19. op v. 4.
24 *Hebr.* bitterheyt. D. bittere droefheyt/ ende treuricheyt. ſiet 2. Reg. 4. op v. 27.
25 T. w. die in eens anders herte verborgen is. want een yeder alleen weet de droefheyt /ende blijtſchap/ die in ſijn herte is. 1. Cor. 2. 11. Apoc. 2. 17. 26 D. de wooninge/ ſtaet/ rijckdom/ ende nakomelingen. ſiet bov. 12. op v. 7. 27 D. hare geringe wooninge. ſiet 2. Reg. 13. op v. 5. c Prov. 16. 25. 28 D. eene maniere van doen/ ofte van leven. Siet bov. 6. op v. 6. alſoo in't volgende lidt van dit vs.
29 *Hebr.* voor het aengeſichte des mans. D. in ſijn oogen/ ende oordeel. alſoo ond. 16. 25. Vgel. Eccleſ. 2. 26. ende 7. 26. 30 Ofte/ het achterſte, het eynde. Siet van het Hebr. woort/ Pſal. 37. op v. 37. 31 D. wyſen van doen/ die ter doot leyden/ ofte den doot/ ende het verderf veroorſaken. Vgel. Jer. 21. 8. 32 D. als de menſche uytwendige teeckenen van vreuchde vertoont. 33 T.w. inwendige/ die bedeckt is met het uyterlick gelaet der blijdſchap. d Prov. 5. 4. 34 Verſt. dit/ ende het voorgaende van 't gene/ dat dickwijls gebeurt/ maer niet altijt. 35 T.w. van het lacchen. 36 D. die in ſijn herte afgeweken is van Godt/ ofte van ſijne geboden/ ende paden. Alſoo Pſal. 44. 19. 37 D. van ſijn doen/ en laten/ ſtrijdende tegen Godts wet. ſiet Gen. 6. op v. 12. e Prov. 1. 31. 38 D. nae ſijne verdienſte met rechtveerdige ſtraffen van Godt opgevoet worden. ſiet Job 7. op v. 4. 39 T.w. ſal verſadicht / ende voldaen worden. D. ſal ſijne genoechſaemheyt hebben/ te weten/ in den loon/ daermede Godt uyt genade ſijne vroomicheyt vergelden ſal. And. maer een goet man [is afkeerich,] ofte/ [wijckt] van hem, T.w. die afkeerich van hertē is/ waer mede hy oock de ſtraffen des ſelven ontgaet. And. van de ſijne. T.w. wegen. 40 Ofte/ dinck; T.w. hoedanich het ſelve ſoude mogen weſen/ te weten/ waer/ ofte valſch/ hem eerlick/ ofte oneerlick/ profijtelick/ ofte ſchadelick. 41 D. wacht hem ſelven/ dat hy in ſijn doen/ ende laten door licht-geloovicheyt op alle mans ſeggen niet aen en gaet.
42 T. w. tegen de gene/ die hem waerſchouwen/ ende van Godts wege dreygen/ hem ſelven wijſmakende/ dat hy geenen noot en heeft. 43 *Hebr.* kort van toornicheden. D. haeſt-toornich/ kort-hoofdich/ curſel; die ond. v. 29. wort genaemt kort van geeſte.
44 Het Hebr. woort/ van het welck te ſien is/ Job 21. op v. 27. is hier in't quade genomen/ als bov. 12. 2. Andere nement in't goede/ voor bedachtſaemheyt, als bov. 1. 4. ende vertalen deſe plaetſe aldus: ende een man der bedachtſaemheden: Dat is/ die alles rypelick verſint/ hem ſelven brekende/ ende intoomende/ wort gehaet, te weten/ van de quade.
45 D. genieten de ſchadelicke vrucht daer van/ de welcke is meer ende meer in dwaeſheyt vervallen / ende alſoo Godts ongenade vermeerderen / ende ſchande behalen by de menſchen/ met het verderf der ziele/ ende des lichaems. 46 Ofte/ met wetenſchap gekroont worden; D. in wetenſchap toenemē/ ende ſoo uytſteken/ datſe daermede als met eene kroone ſullen verciert/ ende vereert weſen. 47 Het welck ſomtijts geſchiet/ om datſe door de krachtige hant Godts hier vernedert/ ende de goede verheven worden/ ofte om dat hare conſcientie hen dwingt de deucht in de deuchtſame te vereeren. Vgel. Gen. 4. d'aent. op v. 7. 48 And. zijn aen de poorten, &c. T.w. om troost/ raet/ ende bijſtant van hen te begeeren/ na datſe door Godts ſtraffen vernedert zijn geweeſt.
f Prov. 19. 4, 7. 49 Het Hebr. woort bereeckent wel allen menſche / daer mede wy te doen hebben/ ende dien wy onſen naeſten noemen/ als Geneſ. 11. 3. Exod. 21. 14. Levit. 19. 18. ende hier in het volgende vs/ &c. maer hier wort het genomen voor een vrient, metgeſelle, ofte/ goede bekende, als 2. Sam. 16. 17. Job 16. 20. Prov. 19. 6. Mich. 7. 5/ &c. 50 And. een ſondaer veracht ſijnen naeſten. 51 T.w. om ſijne armoede/ tegenſpoet/ elende/ nedericheyt/ ofte yet diergelijcke/ alſoo uyt de tegenſtellinge kan afgenomen worden. 52 Oft/ ſachtmoedigen. Verſt. de gene/ die by hare elende ſachtſinnich/ manierlick/ ende nederich zijnde/ niet lichtelisk tot toorn uyt en breken/ ende daerom haeſt verdruckt konnen worden. Siet Pſal. 10. op v. 17.

22 [53] En [54] dwalen ſy niet/ [55] die quaet ſtichten? [g] maer [56] weldadicheyt/ ende trouwe is voor de gene/ die goet ſtichten.

23 [57] In allen ſmertelicken arbeyt is [58] overſchot: maer het [59] woort der lippen [ſtreckt] alleen tot gebreck.

24 Der wijſen [60] kroone is haren [61] rijckdom: de dwaeſheyt [62] der ſotten [63] is dwaeſheyt.

25 Een [64] waerachtich getuyge [65] reddet [66] de zielen: maer die [67] leugens blaeſt/ is [68] een bedrieger.

26 In de vreeſe des HEEREN is een [69] ſterck vertrouwen/ ende hy ſal [70] ſijnen kinderen een toevlucht weſen.

27 De vreeſe des HEEREN [h] is [71] een ſprinck-ader des levens/ om af te wijcken van de [72] ſtricken des doots.

28 In de menichte des volcks is des Coninckx heerlickheyt: maer in gebreck van volck is [73] eens Vorſten verſtooringe.

29 De [74] lanckmoedige [75] is groot van verſtant: maer die [76] haeſtich is van gemoede / [77] verheft de dwaeſheyt.

30 Een [78] geſont herte is [79] 't leven [80] des vleeſches: maer nijdt is verrottinge der [81] beenderen.

31 [i] Die den armen [82] verdruckt / ſmadet [83] deſſelven Maker: [k] maer die ſich des nootdurftigen ontfermt/ die eert hem.

32 De godtlooſe ſal henen gedreven worden in ſijn [84] quaet: maer de rechtveerdige [85] betrouwt [ſelfs] [86] in ſijnen doot.

33 [l] Wijſheyt [87] ruſt in 't herte des verſtandigen: maer dat in't binnenſte der ſotten [88] is/ wort bekent.

34 Gerechticheyt [89] verhoocht een volck: maer de ſonde [90] is eene ſchandvlecke der natien.

35 Het welbehagen des Coninckx is over een verſtandich [91] knecht: maer ſijn verbolgentheyt ſal zijn [over] den genen/ [92] die beſchaemt maeckt.

53 Deſe maniere van vragen verſekert krachtelick het gene geſeyt wort.
54 T.w. niet alleen van het ooch-merck/ datſe hen voorſtellen / maer inſonderheyt van haer eygen welvaren/ ſulcx datſe int verderf geraken.
55 D. ſmeden/ verſinnen/ ende practiſeren / om dat tot hares naeſten ſchade aen te leggen. Siet van 't Hebr. woort/ bov. 3. op v. 29.
g Luce 6. 38.
56 T. w. ſoo wel van de vroome menſchen/ als van Godt ſelve / die volgende ſijne beloften getrouwelick den goeden goet doet.
57 T. w. diemen wel / eñ eerlick doet/ nae ſijne beroepinge.
58 D. gewin/ profijt/ ende veroveringe.
59 Verſt. alle ydele/ ende lichtveerdige propooſten/ die menſchen toe geenen nut en hebben / dan om den koſtelicken tijt met groote ſchade te verlieſen ; van de welcke te ſien is/ bov. 10. 19. Vergel. 2. Reg. 18. 20.
60 D. cieraet / die hen by de menſchen aenſienelick maeckt. Siet bov. 12. op v. 4.
61 T.w. om dat ſy den ſelven wel gebruycken/ daer mede danckbaer zijnde tegen Godt/ weldadich tegen haren naeſten/ ende matich ontrent hen ſelven.
62 T. w. die rijcke zijn.
63 D. blijft / dient hen niet tot eere/ ende aengenaemheyt by de menſchē/ maer tot ſchande ende verachtinge / gelijck de dwaeſheyt by allen ſchandelick / eñ verachtelick is/ ende al wat ſy hebben en baet haer niet/ maer gereyckt hen tot enckel dwaeſheyt. 64 *Hebr.* getuyge der waerheyt. alſoo bov. v. 5. 65 D. vrijdt/ ende verloſt van de doot.
66 D. de menſchen/ diemen door laſteringen/ ende valſche beſchuldingen om hals ſoeckt te brengen. 67 Alſoo bov. v. 5. ende 6. 19. ſiet d'aenteeck. Verſt. hier leugenen/ waer door yemant ter doot beſwaert wort. 68 *Hebr.* bedroch: alſoo bov. 12. v. 24. ende 13. 6. ſonde voor ſondaer. And. maer een bedrieger blaeſt leugenen uyt.
69 *Hebr.* vertrouwen der ſterckte; D. een ſterck vertrouwen, N. voor de gene/ die den Heere vreeſen. alſoo Pſal. 71. 7. 70 Verſt. Godts kinderen; ofte de kinderen der gener/ die hem vreeſen/ ende ſich op hem verlaten / dien hy om der ſelver wille gunſtich is. h Prov. 10. 11. ende 13. 14. 71 D. als een ſpring-ader / uyt den welcken het leven voortvloeyt. Vergel. bov. 10. 11. ende d'aenteeck. 72 Siet bov. 13. op v. 14. 73 And. de verſtooringe, ofte/ het verderf, ofte/ de verbrekinge eens princendoms, ofte/ eener heerſchappye. 74 *Hebr.* lanck van toornicheden: D. niet haeſtich tot gramſchap. Siet Exod. 34. op v. 6. 75 D. ofte / heeft veel verſtants, het welck hy bewijſt/ overmits hy het ongelijck hem aengedaen/ ofte het quaet/ dat hy ſiet geſchieden/ met gedult opnemende/ ſich wachten kan yet te doen/ dat tegens eere ende vroomicheyt ſtrijden ſoude. 76 *Hebr.* kort van geeſte. D. haeſtich tot toorne. Siet bov. op v. 17. ende Vgel. Eccl. 7. 9. 77 D. ſteecktſe gelijck om hooge/ ende brengtſe voor den dach/ om van allen geſien te worden/ dewijle hy door ſijne toornicheyt dingen aenricht / die met de eere ende deucht niet beſtaen en konnen.
78 *Hebr.* een herte der geſontheyt, Verſt. een herte/ ofte gemoet/ dat ſuyver is van alle quade affecten/ paſſien / ende bewegingen tegen ſijnen naeſten / ende voornemelick van den nijdt/ daer van hier eygentlick geſproken wort. 79 D. de geſontheyt / ende het welvaren des lichaems. alſoo leven voor geneſen/ ende geſont worden/ ofte welvaren nae den lichame. 2. Reg. 8. 8. Siet aldaer de aenteeck. 80 Het Hebr. woort ſtaet in 't getal van velen/ om te kennen te geven/ dat een geſont herte niet alleen ſijn eygen lichaem goet doet/ maer oock de lichamen van andere. 81 D. der alder-inwendichſte leden / ende krachten des lichaems / ende volgens oock des geeſtes. Siet Job 7. op v. 15. Vgel. bov. 12. 4. ende de aenteeck. item ond. 17. 22. ende d'aenteeck. i Prov. 17. 5. 82 T. w. door bedroch/ ofte gewelt. Vgel. ond. 22. 16. ende de aenteeck. Ezech. 18. 18. 83 Siet Job 4. op v. 17. k Prov. 14. 21.
84 Verſt. het quaet der ſtraffe; D. in ſijn ongeluck/ elende/ ende tegenſpoet. And. om ſijner quaetheyt ofte booſheyt wille, verſtaende dit van het quaet der ſchult. 85 Te weten/ op Godt. 86 D. niet alleen in allerley tegenſpoet deſes levens/ maer oock in den doot / die hem natuerelick overkomt / ofte geweldelick aengedaen wort. Siet Job 13. 15. l Prov. 10. 14. ende 12. 23. ende 13. 16. 87 T.w. daer in opgeſloten als in een cabinet/ om die in bequamen tijt ende plaetſe voort te brengen.
88 T. w. de dwaeſheyt die in haer herte is / ofte / de wijſheyt die ſy onverſtandelick ende ontijdelick uyt werpen. And. maer in't midden der ſotten wortſe bekent. T.w. wanneerſe overtuycht worden door de vroome in hare conſcientien/ ofte/ wanneer het onderſcheyt gemerckt wort datter is tuſſchen de ſotten ende de wijſen. 89 T. w. dat het geſegent zy van Godt/ ende vermaert onder de menſchen. 90 D. maeckt de volckeren te ſchande. Siet deſe beteeckeninge des Hebr. woorts cheſed. Levit. 20. op v. 17. 91 Siet Geneſ. 20. op v. 8. 92 T.w. ſijnen Coninck/ ende hem ſelven. Vergel. bov. 10. op v. 5.

Het xv. Capittel.

Wijſe ende dwaſe redenen / vſſ. 1/2/4/7/23/26/28. Godts alwetentheyt / 3/ 11. tucht / 5/ 10/ 12/ 31/ 32/ 33. goet des rechtveerdigen ende godtlooſen / 6. Godtſdienſt ende wandel der godtlooſen ende vroomen / 8 / 9/ 29. blijdſchap ende

bekommer-

beroemmernisse / 13/ 15. wijsheyt ende dwaesheyt / 14/21. vergenoechsaemheyt met des Heeren vreese / ende liefde/16/17. toorn ende lanckmoedicheyt / 18. luyheyt / 19. goede ende quade kinderen/ 20. Raetslieden / 22. wech ten hemel / 24. hovaerdye / ende weduwen / 25. gedachten der godtloosen/ 26. giericheyt / ende geschencken / 27. goet geruchte/ 30. vreese Godts ende nedricheyt/ 33.

1 [a] Eene sachte [1] antwoorde keert de grimmicheyt af: maer een [2] smertende woort doet den toorn oprijsen.

2 De tonge der wijsen maeckt de wetenschap [3] goet: [b] maer de mont der sotten [4] stort overvloedichlick dwaesheyt uyt.

3 [c] De [5] oogen des HEEREN zijn in alle plaetse / beschouwende de quade/ ende de goede.

4 [d] [6] De medecine der tonge is een [7] boom des levens: maer de verkeertheyt [8] in de selve/ is eene [9] breucke inden geest.

5 Een dwaes sal de tucht sijns vaders versmaden: maer die de [10] bestraffinge waerneemt sal [11] kloecksinnichlick handelen.

6 [In] het [12] huys des rechtveerdigen is een [13] grooten schat: maer in des godtloosen inkomste is [14] beroerte.

7 De lippen der wijsen sullen de [15] wetenschap [16] uytstroyen: maer het herte der sotten / [17] niet alsoo.

8 [e] Het offer des godtloosen is [18] den HEERE een grouwel: maer het gebedt der oprechten is sijn welgevallen.

9 De [19] wech der godtloosen is den HEERE een grouwel: maer dien die de gerechticheyt na-jaecht / sal hy lief hebben.

10 De tucht is [20] onaengenaem voor den genen / die het [21] padt verlaet/ [ende] die de bestraffinge haet / sal sterven.

11 [f] [22] De helle / ende het verderf zijn [23] voor den HEERE: hoe veel te meer [g] de herten van des menschen [24] kinderen?

12 De [25] spotter en sal niet lief hebben/ die hem bestraft: hy en sal [26] niet gaen tot de wijse.

13 [h] Een vrolick herte sal het aengesichte [27] blijde maken: maer door de smerte des herten wort [28] de geest verslagen.

14 Een verstandich herte sal de wetenschap op soecken: maer de mont der sotten sal met [29] dwaesheyt [30] gevoedt worden.

15 Alle de dagen des bedruckten zijn [31] quaet: maer een [32] vrolick herte is [33] eene geduerige maeltijt.

16 [i] Beter is weynich met de vreese des HEEREN / dan een grooten schat; ende [34] onruste daer by.

17 [k] Beter is een [35] gerichte van groenmoes / daer oock liefde is; dan een gemeste os / ende haet daer by.

18 [l] Een [36] grimmich man sal gekijf verwecken: maer de lanckmoedige sal den twist stillen.

19 [37] De wech des luyaerts is [38] als een doorn-hegge: maer het padt der [39] oprechten is [40] wel gebaent.

20 [m] Een wijs soon sal den vader verblijden: maer een sot mensche veracht sijne moeder.

21 [n] De dwaesheyt is den verstandeloosen blijdschap: maer een man van verstant sal [41] recht wandelen.

22 [o] [42] De gedachten worden vernietticht/ als ser geenen raet en is: maer [43] door veelheyt der raetslieden sal [44] elck een bestaen.

23 [45] Een man heeft blijdschap in de [46] antwoorde sijnes monts: ende hoe [47] goet is een woort op sijnen tijt?

24 De wech [48] des levens is den verstandigen [49] nae boven; op dat hy afwijcke vande [50] helle/ [51] beneden.

25 [p] Het huys der hooveerdigen sal de HEERE afrucken: maer de lant-pale der weduwe sal hy [52] vast setten.

26 [q] Des boosen gedachten zijn den HEERE een grouwel: maer der reynen zijn [53] liefliche redenen.

27 [r] Die [54] giericheyt pleecht / [55] beroert sijn huys: maer [56] die geschencken haet / sal leven.

28 Het herte des rechtveerdigen [57] bedenckt sich/ [58] om te antwoorden: maer de mont der godtloosen sal overvloedelick [59] quade dingen [60] uytstorten.

29 De HEERE [61] is verre vande godtloose: [s] maer het gebedt der rechtveerdigen sal hy verhooren.

30 [62] Het licht der oogen verblijdt het herte: [t] een goet [63] geruchte [64] maeckt het gebeente [65] vet.

31 De oore/ die de bestraffinge des levens hoort/ sal in't midden der wijsen vernachten.

32 Die de tucht verwerpt [66] die versmaedt sijne ziele: maer die de bestraffinge hoort / krijcht [67] verstant.

a Prov. 25. 15.
1 Ofte/ reden: alsoo ond. v. 13. ende 16. 1. gelijck het woort Anah niet alleen beteeckent antwoorden, maer oock een reden aenvangen. siet Jud. cap. 18. op v. 14.
2 Hebr. een woort der smerte, moeyte, ofte/ pijne; D. smertelick/ moeyelick/ pijnelick/ ende hart om hooré.
3 D. aengenaem/ cierlick / stichtelick/ ende nutbaer/ als ter bequamer tijt / ende plaetse / ende op behoorlicke maniere voort-gebracht zijnde. And. de wetenschap verciert de tonge der wijsen.
b Prov. 12. 23. ende 13. 16. ende 15. 28.
4 T. w. gelijck een fonteyne strets met grooten overvloet water uytgeeft. siet van het Hebr. woort bov. 1. op v. 23.
c Iob 34. 21. Prov. 5. 21. Jer. 16. 17. ende 32. 19.
5 Verst. de voorsichticheyt Godts. Siet 2. Chro. 16. op v. 9.
d Prov. 12. 18. ende 13. 14.
6 Ofte / de gesontheyt der tonge, D. de gesonde propoosten/ ende salichmakende leere/ rakende het geloove/ ende den wandel/ die door de tonge voorgestelt wort. Vergel. bov. 12. op v. 18.
7 D. als een boom des levens/ metbrengende het welvaren/ niet alleen des tijdelicken / maer oock des eeuwige levens. Vergel. bov. 3. op v. 18.
8 T. w. inde tonge. siet bov. 11. op v. 12.
9 D. een schade der ziele. And. eene verbrekinge door den wint; D. eene heftige verderbinge: gelijck de schepen door stercke winden in stucken gebroken worden/ Psal. 48. 8. Jer. 18. 17.
10 T. w. sijns vaders.
11 Ofte/ kloecksinnich worden: Alsoo ond. 19. v. 25. Vergel. 1. Sam. 22. 22.
12 Verst. niet alleen sijne wooninge/ maer oock sijne middelen/ gelijck blijckt uyt de tegenstellinge. Vergel. bov. 12. op v. 7.
13 T. w. om dat hy met het inwendich goet wel versien zijnde/ sijne genoechsaemheyt heeft in het uyterlicke dat Godt hem verleent. And. stercke, ofte/ vasticheyt.
14 D. ongenoechsaemheyt / ende onrust des geestes/ om dat hy van het hemelsche goet ledich is. siet van het Hebr. woort/ Genes. 34. op v. 30. ende 1. Reg. 18. op v. 17.
15 D. de goede leere/ diemen weten moet / ende die den mensche wijs / verstandich / ende wetende maeckt: Alsoo Num. 24. 16. Psal. 119. 66. ond. 22. 17.
16 D. voortbrengen/ om die anderen mede te deelen.
17 D. Ten sal de wetenschap niet uytstroyen. Anders/ en is niet recht, ofte/ [stroyt] dat niet recht en is.
e Prov. 21. 27. Iesa. 1. 11. Ierem. 6. v. 20. Amos 5. 21.
18 Hebr. des Heeren grouwel. Alsoo in't volgende vs. Siet bov. 3. op v. 32.
19 D. voornemen/ doen/ ende laten. Siet Genes. 6. op v. 12.
20 Hebr. quaet. D. onaengenaem / hart / moeyelick: hoewelse in haer selven seer goet is. Alsoo is het woort quaet genomen/ 1. Reg. 22. 8/ 18. gelijck oock het woort goet beteeckent / dat aengenaem / ende lieftallich is. Siet 1. Reg. 1. op v. 42. And. een quade tucht. (D. straffe) is voor den genen die het padt verlaet.
21 T. w. het goede / ende rechte padt. Siet bov. 2. op v. 8.
f Iob 26. 6.
22 Vergel. Job 26. 6. ende siet d'aenteeck.
23 Dat is/ naeckt/ ende ontdeckt voor sijnen oogen. Hebr. 4. 13.
g 2. Chron. 6. 30. Psal. 7. 10. ende 44. 22. Ierem. cap. 17. 9. 10. Ioh. 2. 24. 25. ende 21. 17. Actor. 1. 24.
24 T. w. die hier op de aerde in't klare licht der sonne verkeeren. Dit wort menschelicker wijse van Godt geseyt: want by hem is alle dinck even mogelick / ende licht om doen.
25 Siet bov. 1. op v. 4.
26 Te weten/ uyt haet der bestraffinge.
h Prov. 17. 22. ende 18. 14.
27 Hebr. goet maken; Dat is/ blijde. Siet Jud. 16. op v. 25. ende 1. Reg. 21. op v. 7.
28 Verst. den moet/ de couragie / ende de kracht des herten. Alsoo Genes. 41. 8. Jos. 5. 1. 1. Sam. 1. 15. Psal. 34. 10. Jes. 61. 3. ond. 17. v. 22. De sin is/ dat des menschen moet / die hem in het aengesichte pleecht te vertoonen/ door de droefheyt des herten gevelt/ ende nedergeslagen / ja verbroken wort.
29 D. met valsche opinien/ ende propoosten.
30 D. soeckt niet alleen de dwaesheyt / maer heeft daer in sulcken smaeck / dat hy door de selve / als door een aengename spijse/ in sijne dwaesheyt groeyt / ende sterck wort.
31 D. droevich / ende verdrietelick. Siet Genes. 40. op v. 7.
32 Hebr. goet dat is/ vrolick. Siet bov. op v. 13.
33 D. als een stadich banket/ het welck den mensche aengenaem is/ hem vermakende nae den lichame met goede spijse/ ende dranck; ende nae den geest met eerlicke / ende stichtelicke propoosten.
i Prov. 16. 8. Psal. 37. 16.
34 Ofte / beroerte, ofte quellinge: T. w. die voortkomt uyt eene quade conscientie/ ende een mis-vertrouwen vande gunste des Heeren. ende volgens niet vereenicht met de vreese Godts. Vergel. ond. 16. 8.
k Prov. 17. 1.
35 Het Hebr. woort hier overgeset gerichte, beteeckent eygentlick teer-kost/ diemen op de reyse mede neemt / Jer. cap. 40. 5. maer het wort oock voor anderen kost genomen/ 2. Reg. 25. 30. Jer. c. 52. 34. ende hier.
l Prov. 28. 25. ende 29. 22.
36 Hebr. een man der grimmicheyt, ofte/ der hittiger toornicheyt; D. die haest toornich is / ofte lichtelick vergramt wort: alsoo ond. 22. v. 24. ende 29. 22.
37 D. al het gene/ dat hy te doen/ te beschicken/ ende uyt te richten heeft.
38 Want gelijck het seer moeyelick / ende swaer is / door die te passeren: alsoo maeckt de luyaert sich wijs/ dat al 't gene hem te doen staet/ soo swaer is/ als door distelen/ ende doornen te gaē/ ende soeckt volgens alle excusen / om aen het werck niet te komen. Vgel. ond. cap. 26. 13.
39 Dese worden gestelt tegē de luye/ om dat de luye onordentlick wandelē/ ende ydelheyt doen/ 2. Thes. 3. 11. ja op eens anderen arbeyt soecken te leven/ ende tot armoede komende sich tot ongerechticheyt begeven/ Ephes. 4. 28.
40 Ofte / op-gehoocht; D. effen/ licht / gemackelick/ ende sonder swaricheyt/ die den gaendē man soude mogen eenich hinder / ofte moeyte voorwerpen.
m Prov. 10. 1.
n Prov. 10. 23. ende 14. 9.
41 Hebr. sal richten te wandelen; D. sal sijn gantsche leven/ woorden/ ende wercken/ doen/ ende laten/ schicken/ ende stieren nae het gene/ dat goet/ ende Godt aengenaem is. Siet bov. 3. op v. 6.
o Prov. 11. 14.
42 Verst. de aenslagen/ ofte 't gene men voorgeeft aen te grijpen/ voornemelick daer wat aengelegen is.
43 Vergel. bov. 11. op v. 14.
44 T. w. der voorgemelde gedachten.
45 T. w. een wijs/ ende verstandich man.
46 Ofte inde reden/ ende het propoost sijnes monts. Vergel. bov. op v. 1. ende de aenteeck. Hier wort gesproken van het gene/ dat wijselick/ ende stichtelick voort-gebracht is: gelijck de volgende woorden uytwijsen.
47 D. eerlick voor hem/ die het spreeckt/ ende profijtelick/ ofte aengenaem voor de gene die 't hooren.
48 D. die ten leven leydt. siet bov. 2. op v. 19.
49 T. w. nae den hemel/ alwaer het rechte leven/ ende de ware geluckaelicheyt alleen te vinden is. Siet Phil. 3. 20. ende Coll. 3. 1/ 2.
50 D. van de verdoemenisse/ ende het eeuwich verderf.
51 D. die onder om leege/ ofte nederwaerts is.
p Prov. 2. 21, 22. ende 12. 7. ende 14. 11.
52 D. maken datse niet versett / ofte tot harer schade vermindert en sal worden: want de lantpalen in die plaetsen niet door velden/ ofte grachten afgescheyden en waren/ maer met palen/ staken ende steenen.
q Prov. 6. 18.
53 Hebr. de redenen de lieflickheyt, T. w. voortkomende van de wijse/ ende vroome. Verst. propoosten/ die niet dan tot eere/ ende deucht streckende/ Gode behagen/ ende de menschen stichten. Vergel. ond. 16. 24. ende de aenteeck. And. de lieflicke redenen zijn reyn. T. w. voor den Heere / diese voor reyn houdt / ende acht / om datse voortvloeyen uyt een herte/ dat door het geloove gesuyvert is. Actor. 15. 9.
r Prov. 1. 19.
54 Hebr. die giericheyt giert. Siet bov. 1. op v. 19.
55 Siet van de beteeckenisse deses woorts/ 1. Reg. 18. op v. 17.
56 Vergel. Exod. 23. 8. ende Deut. c. 16. v. 19.
57 D. en giet niet onbedachtelick uyt al wat op de lippen komt/ maer bedenckt te vooren rijpelick wat goet/ ende stichtelick is/ om gesproken te worden.
58 D. om eenige reden aen te vangen. Siet Jud. 18. op v. 14.
59 D. onstichtelicke/ ende schadelicke.
60 Siet van het Hebr. woort/ Psal. 19. op v. 3. ende bov. 1. op v. 23.
61 T. w. met sijne genadige verhooringe/ ende vaderlicke hulpe. Vergel. Psal. 10. 1. ende 22. 2. Daerentegen wort Godt geseyt nae by te zijn den genen/ dien hy genadich is/ die hy verhoort/ ende helpt/ Psal. 34. 19. ende 145. v. 18.
s Psal. 10. 17. ende 34. 19. ende 145. 18, 19.
62 D. dat door de klaerheyt der oogen gesien wort/ als daer is de verscheydentheyt der coleuren/ de schoonheyt der landouwen/ de tegenwoordicheyt der gener / die wy lief hebben / ende ons goet doen/ &c. Ofte verstaet het vriendelick gesichte van yemant/ dien wy groot achten/ als ond. 16. 15.
t Prov. 25. 25.
63 Hebr. hooringe. Verst. eene goede tijdinge/ ofte eerlicke naem / die door het gehoor gevatt wort.
64 D. verstraeckt de inwendichste leden sijnes lichaems/ ende verquickt alsoo oock de ziele. Vergel. bov. 11. de aenteeck. op v. 4.
65 Vergel. bov. 11. op v. 25.
66 Vergel. bov. 8. op v. 36.
67 Hebr. een herte; Dat is/ verstant/ ende wijsheyt. Siet Job 9. op v. 4.

33 [v] De vreese des HEEREN is de [68] tucht der wijsheyt: ende [x] de nedericheyt [gaet] voor de [69] eere.

v Prov. 1. 7. ende 9. 10.
68 D. het onderwijs / de vermaninge / ende verbeteringe die ter wijsheyt leydt. Siet vov. 1. op v. 2. x Prov. 18. 12. 69 T. w. soo wel deses tegenwoordigen levens / als des toekomenden.

Het xvj. Capittel.

Godt regeert de tonge / den ganck / ende het lot / vff. 1/9/33. eygen-goetduncken/ 2/25. vertrouwen op Godt/ 3/ 20. het opperste eynde van Godts wercken/4. hooghmoet / 5/18/19. versoeninge/ ende Godts vreese/ 6. bevredinge der vyanden/7. vergenoeghsaemheyt/ 8. van Coningen/ 10/12/13/14/15. weegh-schale/ 11. dierbaerheyt der wijsheyt/16. wandel der vroomen/17. Godts woort/20. wijse redenen/21/22/23/24. arbeydtsaemheyt / 26. Deughnieten/ verkeerde/ ende geweldenaers/ 27/28/29/30. grijsheyt / 31. lanckmoedigheyt/ 32.

1 [a] DE mensche heeft [1] schickingen des herten: maer de [2] antwoorde der tonge [3] is vanden HEERE.

2 [b] Alle [4] wegen des mans zijn suyver [5] in sijnen oogen: maer de HEERE [6] weeght de [7] geesten.

3 [c] [8] Wentelt uwe wercken op den HEERE: ende uwe [9] gedachten sullen bevestiget worden.

4 De HEERE heeft alles gewrocht [10] om sijns selfs wille: [d] ja oock den godtloosen tot den dagh [11] des quaets.

5 [e] Al die [12] hoogh is van herten / is [13] den HEERE een grouwel: [f] [14] hant aen hant / en sal hy niet onschuldigh zijn.

6 Door [15] goedertierentheyt / ende trouwe / wort de misdaet versoent: ende door de vreese des HEEREN wijcktmen af van het [16] quade.

7 Als yemants wegen den HEERE behagen / so sal hy [17] oock sijne vyanden met hem bevredigen.

8 [g] Beter is een weynigh met gerechtigheyt / dan de veelheyt der inkomsten sonder [18] recht.

9 Het herte des menschen [19] overdenckt sijnen wegh: maer de HEERE [20] stiert sijnen ganck.

10 [21] Waer-seggingé [22] is op de lippen des Conincks: [23] sijn mont [24] en sal niet overtreden [25] in't gerichte.

11 [h] Eene [26] rechte [27] wage / ende weegh-schale zijn [28] des HEEREN: alle [29] weegh-steenen des [30] sacks zijn [31] sijn werck.

12 Het is [32] der Coningen grouwel / godtloosheyt te doen: want door gerechtigheyt wort de Throon bevesticht.

13 De [33] lippen der gerechtigheyt [34] zijn het welgevallen der Coningen: ende elck een [35] van haer sal lief hebben / dien die rechte dingen spreeckt.

14 [i] De grimmigheyt des Conincks is [36] [als] de boden des doots: maer een wijs man sal [37] die [38] versoenen.

15 [k] In [39] het licht van des Conincks aengesichte is [40] leven: ende sijn [41] welgevallen is als een wolcke des [42] spaden regens.

16 [l] Hoe veel beter ist / [43] wijsheyt te bekomen / dan [44] uytgegraven gout? ende uytnemender / verstant te bekomen / dan silver?

17 De [45] baene der oprechten is / van het quaet af te wijcken: hy behoedt sijne ziele / die [46] sijnen wegh bewaert.

18 [m] Hooveerdigheyt is voor de [47] verbrekinge; ende [48] hooghheyt des geestes voor den val.

19 Het is beter [49] nederigh van geeste te zijn met de [50] sachtmoedige; [51] dan roof te deelen met de hooveerdige.

20 Die op het [52] woort verstandelick lett / sal [53] het goede vinden: [n] ende die op den HEERE vertrouwt / die is wel gelucksaligh.

21 De wijse van herten sal [54] verstandigh genoemt worden: ende [55] de soetheyt [56] der lippen sal de leeringe vermeerderen.

22 Het verstant [57] der gener / die het besitten / is [o] een [58] sprinck-ader des levens / maer de [59] tucht der dwasen is [60] dwaesheyt.

23 Eens wijsen herte [61] maeckt [62] sijnen mont verstandigh: ende sal [63] op sijne lippen de leeringe vermeerderen.

24 [64] Lieflicke redenen zijn eene honighrate; soet voor de [65] ziele / ende [66] medecine voor [67] het gebeente.

25 [p] [68] Daer is een wegh / die yemant recht schijnt: maer 't laetste van dien / zijn wegen des doots.

26 De [69] ziele des arbeydsamen arbeydt [70] voor hem selven: want [71] sijn mont

a Prov. 16. 9. ende 19. 21. ende 20. 24. Ier. 10. 23.
1 Verst. de gedachten / die de mensche in sijn herte sich ordentlick voorstelt / ende voorneemt / doch de krachtige regeringe Godts / geensins uyt-gesloten zijnde. Siet ond. 21. 1.
2 Het Hebr. woort beteeckent wel eygentlick antwoorde, maer het wort oock voor allerley reden / ende aenspraeke genomen. Siet vov. 15. op v. 1.
3 T. w. sonder den welcken sy niet en konnen uytspreken / datse bedacht hebbẽ / nochte uyt-richten / datse gesproken hebben.
b Prov. 21. 2.
4 D. sijn leven / sijn doen / ende laten. siet Gen. 6. op v. 12.
5 D. in sijn eygen oordeel / ende goetduncken, siet Job 18. op v. 3.
6 D. ondersoeckt / doorgrondt / beproeft / ende bevindt. alsoo ond. 21. 2. ende 24. 12.
7 D. gedachten / genegentheden / bewegingẽ / ende het voornemen. Siet 2. Reg. cap. 19. op v. 7.
c Psal. 37. 5. ende 55. 23. Matth. 6. 25. Luce 12. 22. 1. Pet. 5. 7.
8 Siet Psal. 22. op v. 9. ende 37. op v. 5.
9 Dewelcke schickingen des herten genaemt worden / vov. v. 1. Siet aldaer d'aenteeck.
10 D. om sijner eere wille: te weten / op dat in alle sijne wercken klaerlick schijnen soude sijne wijsheyt / macht / goetheyt / rechtveerdigheyt / ende alle sijne andere goddelicke eygenschappen. Vergel. Rom. 9. 17/ 22/ 23. ende 11. 36. Ephes. 1. 5/ 6/ 12/ 14.
d Iob 21. 30.
11 Verst. het quaet der straffe.
e Prov. 6. 17. ende 8. 13.
12 D. hooghmoedigh / hoovveerdigh / trotsigh. Siet van dese ondeught / vov. 6. 17. ende 8. 13. item v. 18.
13 *Hebr.* des Heeren grouwel.
f Prov. 11. 21.
14 Siet den sin deser woorden / vov. 11. op v. 21.
15 D. door de loutere genade des Heeren / die waerachtigh / ende trouwe is in sijne beloften / wort de sonde / om de versoeninge / die door Christum geschiet is / wegh-genomen / Rom. 3. 24. Ofte verstaet dit van de goetheyt / ende trouwe / die de menschen malkanderen bewijsen / te weten / niet om daermede de vergevinge der sonden voor Godt te verdienen / maer als door vruchten des rechtveerdighmakendẽ geloofs / haer selven te versekeren / ende anderen openbaer te maken / datse met Gode uyt genade versoent zijn. Oock kan de versoeninge hier verstaen worden van de vrede / die wy maken door allerley bewijs van liefde / ende weldadigheyt met hem dien wy misdaen hebbẽ / ende alsoo met hem versoenen. Vgel. vov. 10. 12. ende de aenteeck.
16 T. w. der schult / ende daerom oock der straffe.
17 D. niet alleen sijne vrienden / ende die sijne vyanden noyt geweest en zijn / met hem in vrede houden / maer oock sijne vyanden tot vrede / ende vrientschap bewegen / datse hem niet en beschadigen. Siet Gen. 33. 4. Exod. 12. 36.
g Psal. 37. 16. Prov. 15. 16.
18 T. w. verkregen / ende vergadert.
19 D. versint / overweeght wat het doen / ofte laten wil. Vergel. vov. v. 1. ende d'aenteeck. daer op. item ond. 19. 21.
20 D. schickt / beleydt / ende laet het sijn voornemen uytrichten / ofte achterblijven / tot een sulck eynde / als met de eere sijnes H. Naems over-een-komt.
21 Het Hebr. woort kesem beteeckent meest superstitieuse / ende ongeoorloofde waerseggingé van toekomende / ende verborgene saken / uyt dingen die niet vast en gaen / ja duyvelsch zijn / als Num. 22. 7. ende 23. 23. Deut. 18. 10. 2. Reg. 17. 17. Ier. 14. 14. Ezech. 13. 6. maer hier wort het genomen voor de gissinge / die uyt sekere / vaste / ende scherpsinnige aenmerckinge voortkomt. Soodanige is geweest in David / 2. Sam. 14. 20. ende in Salomo / 1. Reg. 3. 24 / &c.
22 And. zy.
23 N. de mont eens wijsen / ende godtvruchtigen Conincks.
24 And. en overtreet niet / &c.
25 D. in't uytspreken van het recht / ende in't vonnissen / daer toe geseten zijnde op den richterstoel.
h Levit. 19. 36. Deut. 25. 13. &c. Prov. 11. 1. ende 20. 10, 23.
26 *Hebr.* eene balance des gerichtes, ofte / rechts; dat is / eene rechte wage / &c. Alsoo Levit. 19. v. 36. wage der gerechticheyt, dat is / rechte wage.
27 Door dit woort verstaen vele Oversetters eene groote balance / ende door het volgende weegh-schale, de kleyne / diemen in de hant houdt: ende dat overmits Godt geseyt wort de bergen te wegen met de wage / maer de heuvelen / die minder zijn / met de weegh-schale / Iesa. 40. 12. Sommige verstaen dit vers als figuerlick gesproken van alle de deelen ende wercken des gerichtes.
28 T. w. welgevallen / gelijck staet vov. 11. 1. ofte / sijn werck / gelijck in de volgende woorden van dit vs. Anders / zijn van den Heere.
29 Dat is / gewichte. Alsoo vov. 11. 1. Siet Levit. 19. op v. 36.
30 Ofte / buydels. T. w. daer in sy hare steenen staken / op datse te min verslijten / ofte breken souden. Vergel. Deut. 25. op v. 13. Mich. 6. 11.
31 T. w. dat hy heeft geboden / ende dat hem behaeght. Verstaet alsse zijn / soose behooren.

32 D. eene sake / daer van sy grouwel hebben moeten; ofte / het is den Coningen eenen grouwel; D. eene sake daer van sy grouwel hebben; Te weten / de wijse / ende vroome Coningen. siet vov. 3. op v. 32. And. het zy den Coningẽ eẽ grouwel, &c.
33 D. gerechtige / ende deughdelicke propoosten; ofte de mont die rechte dingen spreeckt. Vergel. vov. 12. op v. 19.
34 D. daer in sy een wel-gevallen hebben moeten: ofte / zijn den Coningen een welgevallen; T. w. den godtvruchtigen Coningen. And. dat de lippen der gerechticheyt den Coningen een welgevallen zijn. D. hẽ welbehagende.
35 T. w. Coningen.
i Prov. 19. 12. ende 20. 2.
36 D. als boden verkondigende aen hem / op dẽ welckẽ de Coninck vergramt is / dat hy moet sterven. Het getal van velen toont de sekerheyt der bootschap / indien des Conincks gramschap niet gestilt en wort. siet een exempel / Esth. 7. 7.
37 T. w. grimmigheyt.
38 D. stillen / ende tot vrede brengẽ. siet exempelen / 1. Sam. cap. 24. 10 / &c. ende cap. 25. 32 / 33.
k Prov. 19. 12.
39 Verst. het vriendelick gelaet / waer door de Coninck yemant gunstelick aensiet. Vgel. vov. 15. d'aenteeck. op v. 30.
40 D. als een bode des levens / ofte verquickinge des levens / insonderheyt voor hem / op den welcken de Coninck te vooren vergramt was.
41 D. gunste / ende goetwilligheyt.
42 T. w. die seer aengenaẽ is / vallẽde na eene lange droogte in de lente; om de vruchten te doen swellen / ende tot rijpheyt te brengen. siet Deut. 11. op v. 14.
l Iob 28. 15. Psal. 19. 11. ende 119. 72. Prov. 3. 14. 15. ende 8. 11, 19.
43 Hoe wijsheyt, ende verstant in dit boeck onderscheyden worden / siet vov. 1. op v. 2.
44 Siet vov. 3. op v. 14.
45 Gelijck de gebaende wegh / ofte 's Heeren strate de sekerste is voor de reysende lieden / zijnde de ongebaende by wegen vol perijckels / alsoo is voor den vroomen in hare geestelicke reyse niet sekerder / nochte beter / dan de sonde te schouwen.
46 Siet 1. Reg. 2. op v. 4.
m Prov. 11. 2. ende 17. 19.
47 D. verderf / ondergangh / verstooringe, alsoo ond. 17. 19. Ies. 59. 7. Ier. 14. 17.
48 D. hooghmoedigheyt. Het tegendeel is / nedricheyt des geestes, daer van siet het volgende vs.
49 D. sich nederigh te dragen / als de gene / die van hare vyanden gevangen / ende hen tot eenen roof geworden zijn. Vergel. Iesa. 57. 15. alwaer is de selve maniere van spreken.
50 And. bedruckte, elendige, ofte / arme: die oock gemeynlick sachtmoedigh zijn.
51 'T is te aenmercken / dat hier den hooghmoedigen rijcken de rooverye toegeschreven wort.
52 T. w. des Heeren. Ofte oock / op de onderwijsinge / die met het woort des Heeren over een komt.
53 T. w. het lichamelicke / dat tot het tegenwoordige / ende het geestelicke / dat tot het eeuwige leven behoort / vov. 8. 25. 1. Timot. 4. 8. Vgel. de maniere van spreken / ond. 17. 20. ende 18. 22. ende 19. 18. Het tegendeel is / als het quaet den mensche wort geseyt te vinden, Iob 31. 29. Esth. 8. 6.
n Psal. 2. 12. ende 34. 9. ende 125. 1. Iesa. 30. 18. Ierem. 17. 7.
54 T. w. om dat uyt de ware wijsheyt het verstant komt / waer doormen weet hoemen leven / ende alle dingen recht aenleggen sal.
55 D. de welsprekentheyt / ende de bequaemheyt / om sijn woort wel te konnen doen / is dienstelick om andere vruchtbaerlick te onderwijsen.
56 D. der sprake. Siet Gen. 11. op v. 1.
57 *Hebr.* sijner meesters / eygenaers / heeren / ofte besitters: dat is / der gener / die dat hebben / ofte besitten / ende daermede begaeft zijn / ende gebruyck daer van hebben. Siet Gen. 14. op v. 13.
o Prov. 13. 14.
58 T. w. die gedurighlick verlicht met leeringe / verquickt met troostinge / sterckt met vermaninge / &c. sonder in haer selven vermindert te worden. Siet vov. c. 10. op v. 11.
59 Het Hebr. woort musar is oock voor quade tucht / ofte onderwijsinge genomen / Ier. 10. 8.
60 T. w. die de doot mede brengt.
61 D. stiert / bereyt / ende beleyt sijnen mont / op dat hy anders niet dan verstandelick / voorsichtelick / ende getydighlick en spreke.
62 D. den mont des wijsen.
63 D. in den mont het goet onderwijs / dattet anderen mede deelen wil / overvloedelick uytstorten.
64 *Hebr.* redenen der lieflickheyt. Verstaet de propoosten der wijsen / die aengenaem / ende vermakelick zijn door hare veelvoudige leere / vermaninge / troost / waerschouwinge. Vergel. vov. 15. 26. ende d'aenteeck.
65 T. w. die verstandigh is.
66 Siet vov. cap. 4. op v. 22. Anders gesontheyt.
67 Vergel. vov. c. 14. op v. 30.
p Prov. 14. 12.
68 Siet de verklaringe van dit vs / vov. 14. op v. 12.
69 D. de mensche / die arbeyt / te weten / om den kost te winnen. Ziele voor mensche. siet Genes. 12. op v. 5. Andere vertalen dit vs aldus: Eene moeyelicke ziele, dat is / die met woorden moeyte maeckt; doet haer selven moeyte aen: want hare mont wort weder tegen haer gebogen: dat is / hare moeyelicke propoosten vallen haer selven tegen / ende maken haer moeyte.
70 Dat is / tot onderhoudinge van sijn eygen lichaem.
71 T. w. die de spijse gebruycken / ende nutten moet voor alle de leden des lichaems. Vergel. Eccles. 6. 7.

[72] buycht sich voor [73] hem.

27 Een [74] Belials man [75] graeft quaet: ende [q] op sijne lippen is als [76] brandende vyer.

28 [r] Een [77] verkeert man sal crackeel [78] inwerpen: ende een [79] oorblaser scheydt [80] den voorneemsten vrient.

29 Een [81] man des gewelts [82] verlockt sijnen naesten: ende hy leydt hem in eenen wech/ die [83] niet goet en is:

30 [s] [84] Hy sluyt sijne oogẽ/ om verkeertheden te bedencken: sijne lippen [85] bijtende/ [86] volbrengt hy het [87] quaet.

31 De grijsicheyt is eene [88] cierlicke [89] croone: sy wort op den [90] wech der gerechticheyt gevonden:

32 De [91] lanckmoedige is beter dan de stercke: ende die heerscht over sijnen [92] geest/ dan die eene stadt inneemt.

33 Het [93] lot wort inden [94] schoot geworpen: maer het geheel [95] beleyt daer van is [96] vanden HEERE.

72 T. w. als met eerbiedinge den arbeyder biddende/ dat hy neerstelick wercken soude/ op dat hy altijt wat hebbẽ soude/ om den mont te bieden. 'Tis eene gelijckenisse genomen van de gene/ die yet versoecken by eenige Heeren/ diese groote eere bewijsen/ om in hare goede gunste te staen.
73 T. w. den arbeyder/ ofte/ den mensche die arbeydt.
74 Siet Deut. 13. op v. 13.
75 D. practiseert/ ende lechter op toe/ dat hy sijnen naesten yet quaets rocke: gelijckmen met moeyte graeft nae eenich dinck datmen uyt der aerde hebben wil.
q Prov. 12. 18.
76 T. w. van de lasteringe/ waer door hy met eenẽ hittigen lust den naem sijnes naesten brand-teeckent/ om hem t'eenemael te vernielen. r Prov. 15. 18. ende 26. 21. ende 29. 22.
77 Siet vov. 6. op v. 14. 78 Siet op de selve plaetse. 79 D. heymelick achterklapper/ die in 't verborgene van sijnen naesten quaet spreeckt. alsoo ond. 18. 8. ende 26. 20/22. 80 Ofte leydsman, ende voorganger, T. w. der vrienden: D. den besten/ ende principaelsten vrient. alsoo ond. 17. 9. item vgel. Psal. 55. 14. And. scheydt den Vorst, D. de Vorsten van malkanderen. 81 D. die met gewelt/ wrevel/ ende onrecht omgaet. Siet Job 11. 11. Psal. 5. 7. ende de aenteeck. 82 Hy en doet niet alleen selve anderen overlast/ maer poocht oock sijnen naesten/ ofte met-geselle daer toe te trecken/ om 't selve met hem te doen. siet vov. 1. 11. ende van het Hebr. woort/ Jud. 14. op v. 15. 83 Siet vov. 2. op v. 12. s Prov. 6. 13. 14. 84 T. w. om te beter met sijne verkeerde gedachtẽ besich te zijn/ want door de aenschouwinge der uyterlicke dingen worden de inwendige sinnen in hare werckingen verhindert. vgel. vov. 6. 14. ende de aenteeck. 85 Hebr. insnijdende, ofte haestelick roerende, ende bewegende, ende afbrekende sijne redenen: D. het een deel der selver voorstellende/ het ander dat hy eygentlick voor heeft/ in sijn herte verbergende. 86 T. w. dat ten vollen besluytende/ ende voornemende inde gedachten sijnes herten. 87 T. w. dat hy voor heeft sijnen naesten aen te doen. 88 D. die cieraet toebrengt. Siet vov. 4. op v. 9. Hebr. kroone des cieraets. 89 Vergel. vov. 12. op v. 4. 90 Anders genaemt de paden des rechts, &c. Siet vov. 2. 8. ende de aenteeck. De sin is/ dat de vroome dickwils die kroone krijgen/ T. w. alst hen salich is. ofte verstaet/ dat de grijsicheyt eene kroone des cieraets is aen de gene/ die op het padt der gerechticheyt wandelen. Vergel. Psal. 37. 11/ 18/ 27. ende d'aenteeck. Siet oock vov. 3. op v. 2. 91 Hebr. lanck van toornicheden. siet vov. 14. op v. 29. 92 D. eygenen wille/ genegentheyt/ affecten/ passien/ bewegingen/ die quaet zijn. Siet 2. Reg. 19. op v. 7. 93 'T welck hier voortijden seer gebruyckelick was inde bedeelinge der erffenissen/ Num. 26. 55. Josu. 18. 10. ende 19. 1. Mich. 2. 5. ende anderen goederen/ Psal. 22. 19. vov. 1. 14. item inde uytrichtinge/ ende ordeninge van goddelicke/ ende heylige saken/ Lev. 16. 8/ &c. 1. Chron. 24. 5/ &c. Act. 1. 25. item in 't eyndigen van geschillen/ ende andere twijffelachtige dingen/ Jos. 7. 14. 1. Sam. 14. 41. ond. 18. 18. Jone 1. 7. 94 Ofte/ in een besloten vat/ ofte heymelicke plaetse. Vergel. ond. 17. 23. 95 Het Hebr. woort beteeckent voornemelick oordeel, recht, gerichte: maer hier ist genomen voor het beleyt; D. de stieringe/ ende regeringe eeniger sake: gelijck het woort oordeelen, ofte/ richten, dickwils alsoo in de H. Schrift genomen wort. Siet Jud. 2. op v. 16. item Psal. 96. 13. Mich. 4. 3. Zach. cap. 3. 7/ &c. And. het geheele oordeel desselven, D. 't gene door het lot geoordeelt wort. 96 T. w. die door sijne voorsichticheyt het lot alsoo stiert/ gelijck hy wil dattet valle: sulcks dat hier niet en geschiet by gevalle/ ofte blinde avonture.

Het xvij. Capittel.

Ruste ende twist/ v. 1. kloecke knechten/ 2. het proeven der herten/ 3. leugentale/ vff. 4/ 7. bespottinge der armen ende elendigen/ 5. kints kinderen ende vaders/ 6. treflick spreken ende swijgen/ 7/ 27/ 28. geschencken/ 8/ 23. den naesten vergeven/ 9. Sotten/ 10/ 12/ 16/ 21/ 24/ 25/ 28. wederspannicheyt/ 11. quaet voor goet vergelden/ 13. krackeelicheyt/ 14/ 19. vonnissen/ 15/ 26. vrienden/ 17. borchtochte/ 18, pracht/ 19. verkeertheyt van herte ende tonge/ 20. blijtschap ende treuricheyt des geestes/ 22. gebeerden der verstandigen/ 24.

1 [a] EEne drooge bete/ ende ruste daer by/ is beter/ dan een huys vol van [1] geslachte beesten/ [2] met twist.

2 Een verstandich knecht sal heerschen over eenen soon/ [3] die beschaemt maeckt: ende [4] in't midden der broederen sal hy erffenisse deelen.

3 [b] De [5] smelt-kroes is voor het silver/ ende den [6] oven voor 't gout: [c] maer [7] de HEERE proeft de herten.

4 De [8] boosdoender merckt [9] op de ongerechtige lippe; een [10] leugenaer neycht de oore tot de [11] verkeerde tonge.

a Prov. 15. 17.
1 Hebr. slachtinge. Het Hebr. woort beteeckent wel meest beesten/ die ter offerhãde geslachtet worden/ maer het beteeckent oock die ter spijse/ ende ter maeltijt bereydet zijn/ als hier/ eñ Gen. 31. 54. Siet de aenteeck. aldaer.
2 Hebr. des twistes; D. daer twist by is.
3 Vergel. vov. 10. op v. 5.
4 De sin is/ dat hy onder de broederen des beschaemden soons oock een part des erfdeels wechdragen sal. Andere verstaen/ dat hy als gouverneur sal zijn van de kinderen/ ende van sulcken aensien/ dat hem oock het beleyt harer goederen/ ende volgens het bedeelen harer erffenissen/ sal toevertrouwt worden. b Prov. 27. 21. 5 Verst. een vat/ daer in 't silver gesmolten/ ende gesuyvert wort. alsoo ond. 27. 21. 6 T. w. daer in silver/ tin/ koper/ &c. gesmolten/ ende gesuyvert wort. siet Ezech. 22. 18/ 19/ 20/ &c. c Ierem. 17. 10. 7 Verst. de Heere alleen. De menschen konnen wel/ door hare konste/ gout/ ende silver proeven/ om te weten/ oft goet/ ofte quaet is: maer het herte des menschen en kan niemant doorgronden dan Godt. 8 D. die sijnen naesten quaet doet/ ofte genegen is quaet te doen. 9 Hebr. lippe der ongerechticheyt; T. w. die te kennen geeft hoemen ongerechticheyt bedrijven/ ende sijnen naesten leet doen kan. 10 Hebr. valscheyt, ofte/ leugen; D. die met valscheyt/ ofte leugen omgaet. Siet Job 35. op v. 13. 11 Hebr. de tonge der verkeertheden; D. die verkeertheden spreeckt. Siet vov. 2. op v. 12. And. hoorende de leugen op de verkeerde tonge.

5 [d] Die den armen [12] bespot/ [13] smadet desselven Maker: die sich verblijdt in't [14] verderf/ en sal niet [15] onschuldich zijn.

6 De [16] croone der ouden zijn de kinders [17] kinderen: ende der kinderen cieraet [18] zijn hare vaderen.

7 Eene [19] voortreffelicke lippe en past eenen [20] dwasen niet: veel min eenen Prince een leugenachtige lippe.

8 Het geschenck is in de oogen sijner [21] heeren [22] een aengenaem gesteente: waer henen [23] het sich sal wenden/ [24] sal't wel gedyen.

9 Die de [25] overtredinge [26] toedeckt/ [27] soeckt liefde: maer die de [28] sake weder op haelt/ scheydt [29] dẽ voorneemsten vrient.

10 De bestraffinge gaet dieper in den verstandigen; dan den sot hondertmael [30] te slaen.

11 [31] Sekerlick de wederspannige soeckt het [32] quaet: maer een [33] wreede bode sal tegen hem [34] gesonden worden.

12 [35] Dat een beer/ die van jongen berooft is/ eenen man te gemoette kome; maer niet een sot [36] in sijne dwaesheyt.

13 [e] Die quaet voor goet vergeldt; het [37] quaet en sal van sijnen [38] huyse niet wijcken.

14 [f] [39] Het begin des krackeels is [gelijck] een [40] die het water openinge geeft: daerom verlaet den twist/ eer [41] hy sich [42] vermengt.

15 [g] Wie den godtloosen [43] rechtveerdicht/ ende den rechtveerdigen [44] verdoemt/ zijn den HEERE een grouwel/ [45] ja die beyde.

16 Waerom doch soude in de hant des sots [46] het coop-gelt zijn/ om wijsheyt [47] te coopen/ dewijle hy geen [48] verstant en heeft?

17 [49] Een vrient heeft [50] t'aller tijt lief: ende [51] een broeder wort in de benautheyt [52] geboren.

18 Een verstandeloos mensche [53] clapt in de hant; [54] sich borge stellende [55] by sijnen [56] naesten.

19 [57] Die het gekijf lief heeft/ heeft de

d Prov. 14. 31.
12 T. w. met gebeerden/ woorden/ ofte daden. Vgel. vov. cap. 14. 31.
13 D. onteert Godt/ die den armen niet alleen geschapẽ heeft/ maer oock door de armoede besoeckt/ eñ oeffent.
14 T. w. sijns naesten. siet ond. 24. 17.
15 D. ongestraft blijven. siet 1. Reg. 2. op v. 9.
16 D. cieraet. Siet vov. 12. op v. 4.
17 T. w. die wijs/ ende vroom zijn: inde welcke de oude genieten Godts segen. van den welcken siet Psal. 127. 3. ende 128. 3.
18 Want het is eerlick/ uyt eerlicke ouderen geboren te zijn.
19 Hebr. eene lippe der voortreffelickheyt, ofte/ uytnementheyt, D. een overtreffelick propoost/ ofte/ reden/ handelende van uytnemende dingẽ/ als van wijsheyt/ ende deuchtsaemheyt, also is in't volgende/ Hebr. eene lippe der valscheyt, een valsch propoost.
20 D. eenen quaden sot/ die van alle wijsheyt/ eere/ ende deugt vervallen is. Siet 1. Sam. 25. op v. 25.
21 D. die genegen zijn dat te ontfangẽ/ ofte die 't alreede ontfangen hebben/ ende nu besitten. Siet van dit woort/ Gen. cap. 14. op v. 13.
22 Hebr. gesteente der aengenaemheyt, D. als eẽ aengenaem edel gesteente/ ofte peerle/ dewelcke om hare schoonheyt/ ende kostelickheyt seer lieftallich plegen te zijn.
23 T. w. het geschenck door het beleyt/ ende aenbieden des schenckers. And. waer henen hy, te weten de schencker/ ofte eygenaer sich sal wenden, sal hy voorspoet hebben.
24 D. 't sal wat uytrichten by den genen/ die 't ontfangt/ tot voordeel des genen die 't geeft. Salomo en spreeckt niet van het gene/ datmen doen moet/ maer van het gene/ dat pleecht te geschieden. 25 T. w. die tegen hem van sijnen naesten begaen is. Vergel. vov. 10, 12. 26 T. w. mits die te vergeten ende te vergeven. 27 D. poocht de liefde/ door de welcke hy van sijnen vrient bemint wort/ te voeden/ ende te onderhouden. 28 Ofte/ het woort; te weten/ der overtredinge. 29 Siet vov. 16. op v. 28. 30 T. w. om hem tot beteringe te brengen.
31 Ofte/ De wederspannige soeckt alleenlick het quaet. Hebr. de wederspannicheyt, dat is/ die seer wederspannich is. Siet Job 35. op v. 13. Alsoo vov. v. 4. valscheyt voor valschaert. Verstaet den genen/ die wederspannich is tegen Godt/ ende die over hem gestelt zijn. And. de quade soeckt alleen, oft/ sekerlick, wederspannicheyt. 32 T. w. dat hy sijnen naesten aendoe/ ende voornemelick den vroomen. 33 T. w. de Satan/ ofte eenige sware plage/ die Godt als sijne scherprichters gebruyckt. 34 N. van Godt.
35 De sin is/ dattet min perijckel is eenen beer te gemoeten in sijne woedende wreetheyt/ als eenen sot/ &c. 36 D. als hy door sijne dwaesheyt tot alle onredelicke/ ende rasende passien gedreven wort. e Deut. 32. 35. Prov. 20. 22. ende 24. 29. Rom. 12. 17. 1. Thes. 5. 15. 1. Petr. 3. 9. 37 T. w. der straffe. Siet Genes. 19. op v. 19.
38 D. van sijn huysgesin. siet Gen. 7. op v. 1. ofte van sijn geslachte/ ende nakomelingen. T. w. die sijne sonden navolgen. Siet 1. Reg. 14. op v. 10. f Prov. 20. 3.
39 D. die het krackeel/ ofte geschil begint. 40 D. die het water inlaet/ mits de sluys te openen/ ofte den dam te breken/ daermede het wederhouden wort. want dese openinge/ ende breucke blijvende/ en isser geen houden aen den loop des waters; ja des selven doorganck wort langer so ruymer. 41 T. w. de twist. 42 Ofte/ vermengt worde. T. w. onder vele/ die daerin getrocken/ ende mede gemoeyt worden. ofte/ eer ghy u daer in mengt. g Exod. 23. 7. Prov. 24. 24. Ies. 5. 23. 43 D. vry-spreeckt/ ende rechtveerdich verklaert. siet Gen. 44. op v. 16. ende Deut. 25. op v. 1. 44 D. onrechtveerdich/ schuldich/ ende straf weerdich verklaert. siet Deut. 25. op v. 1. 45 D. d'een soo wel als d'ander/ beyde gelijckelick. Siet de selve maniere van spreken/ ond. 20. 10/ 12.
46 D. de rijckdom/ ende middel/ om konsten/ ende wetenschappen te leeren. 47 Te weten/ gelijck andere dingen/ die voor gelt/ ofte ware altijt konnen gekregen worden: even als of de wijsheyt/ ende geleertheyt in alle manieren oock soodanich ware/ ende van een yeder/ self den sotten/ oock alsoo te verkrijgen ware. 48 Hebr. herte; D. verstant. Siet Job 9. op v. 4. Hy spreeckt van 't verstant/ waer door men bequaem is/ om de wijsheyt eernstelick te begeeren/ grondelick te begrijpen/ ende stichtelick te gebruycken.
49 T. w. die een oprecht vrient is/ D. die weldadicheyt/ ende trouwe doet aen sijnen vrient/ Gen. 24. 49. ende die waerheyt/ ende vrede lief heeft/ Zach. 8. 19. 50 Niet alleen in voorspoet/ maer oock in tegenspoet. 51 D. die ware broederlicke liefde bewijst/ om sijnen vrient uyt den noot te helpen/ ofte immers daer in eenige verlichtinge hem nae sijn vermogen toe te brengen. 52 D. door Godts voorsichticheyt toe-geschickt/ ende ten voorschijne gebracht/ also dat in de benautheyt geopenbaert wort wie een recht broeder is. And. een broeder is tegen de benautheyt geboren, T. w. om in deselve by te staen. ofte; ende hy (t. w. de vrient) wort een broeder in de benautheyt geboren.
53 Siet vov. 6. op v. 1. 54 of Borgtocht belovende. 55 Hebr. voor het aengesichte; D. in de tegenwoordicheyt. And. voor. 56 Verst. den schuldheer/ tot wiens versekeringe de borge sich tot de betalinge verbint. Andere verstaen den schuldenaer/ voor den welcken de borgtocht geschiet. 57 De reden is/ om dat de kijvagie een oorspronck is van vele sonden/ die de twist-gierige met sijn doen schijnt lief te hebben.

obertredinge lief: [h] die [58] sijne deure verhoocht / [59] soeckt [60] verbrekinge.

20 Wie [61] verdraeyt is van herten / en sal [62] het goede niet vinden: ende die [63] verkeert is met sijne tonge / sal in 't quade vallen.

21 Wie [64] eenen sot genereert / [die] sal hem tot droefheyt zijn: ende de vader des [65] dwasen en sal sich niet verblijden.

22 [i] Een blijdt herte sal eene medecine [66] goet maken: maer een verslagen geest sal het [67] gebeente verdroogen.

23 De godtloose sal het geschenck uyt [68] den schoot nemen; [69] om [70] de paden des rechts te buygen.

24 [k] [71] In het aengesichte des verstandigen is wijsheyt: maer [72] de oogen des sots zijn in het eynde der aerde.

25 [l] Een sotten soon is een verdriet voor sijnen vader; ende [73] bittere droefheyt voor de gene / die hem gebaert heeft.

26 Het en is [74] niet goet / den [75] rechtveerdigen [76] oock te doen boeten; dat de Princen [yemant] slaen souden [77] om 't gene dat recht is.

27 Wie [78] wetenschap weet / houdt sijne woorden in; [ende] een man van verstant is [79] kostelick van geeste.

28 Een dwaes selfs / die swijcht / sal wijs geacht worden: [ende] die sijne lippen toesluyt / verstandich.

h Prov. 16. 18.
58 T. w. de deure sijner timmeragie / die hy hooch opgetrocken heeft. 't Is te verstaen als een gemeyn spreeckwoort / van de gene / die sich boven haren staet uytsteken. Want gelijck een huys seer hooch opgetimmert zijnde / dickwijls den val onderworpen is / alsoo sal een mensche / die sich verheft boven sijnen staet / ende veracht sijnen naesten / dien hy door twisten soeckt te verdrucken / seer dickwijls tot eenen schrickelicken val komen.
59 Siet vob. 8. op v. 36.
60 V. schade / ende verderf. alsoo vob. cap. 16. 18.
61 Ofte / verkeert. siet vob. 6. op v. 14.
62 Verg. vob. 16. 20. ende de aenteeck.
63 Siet vob. 2. op v. 12.
64 V. die eenen sot metter tijt worden sal.
65 Siet van dit woort / vob. op v. 7.
i Prov. 15. 13.
66 V. krachtich / datse den lichame deucht doe. Vgel. de maniere van spreken met Prov. 15. 2. And. sal goet doen [als] eene medecine, T. w. den lichame / om dat in goede gesontheyt te onderhouden. Ofte / maeckt goede medecine; T. w. die het lichaem doet welvaren.
67 V. de inwendichste leden / ende krachten des lichaems. Siet Job 7. op v. 15.
68 T. w. des genen / die het aenbiet. V. sal het heymelick / ende in 't verborgene nemen: want niemant geerne bekent is voor eenen die het recht buycht. Vergel. vob. 16. op v. 33.
69 Vergel. ond. 18. 5. ende 21. 14. Iesa. 10. 2. Amos 5. 12.
70 V. de rechte maniere van doen / die in 't gerichte moet gevolcht worden / te verkeeren. Vgel. Exod. 23. 2.
k Eccles. 2. 14. ende 8. 1.
71 V. de wijsheyt siet den verstandigen als ten oogen uyt, te weten / alsmen acht neemt op de gestadicheyt sijner ooge / de manierlickheyt sijnes wesens / ende schaemachticheyt sijnes gelaets. Andere verstaen dit alsoo / dat de wijsheyt de verstandigen altijt by de hant is / en niet verre te soecken: ofte / datse die altijt voor de oogen hebben / om sich nae die te voegen. Eccl. 2. 14.
72 V. het gesichte des sots swceft / ende dwaelt herwaerts / ende ginswaerts nae alle hoecken. De vliegende oogen zijn een teecken van de ydelheyt / ende ongestadicheyt des gemoets. And. de sot siet over al om wijsheyt te vinden / maer te vergeefs / vob. 14. 6.
l Prov. 10. 1. ende 15. 20. ende 19. 13.
73 *Hebr.* bitterheyt. V. een oorsake der droefheyt / die haer herte seer bitter smaeckt. Siet 2. Reg. 4. op v. 27.
74 V. seer quaet / onbehoorlick / ende niet deugende / alsoo ond. 18. 5. item 19. 2. ende 20. 23. alsoo niet quaet, wort geseyt voor het gene / dat goet is / ond. 31. 12.
75 V. die geen schult en heeft.
76 V. niet alleen de boose / maer oock de vroome: ofte / ten is niet goet den rechtveerdigen boete op te leggen / veel min ten onrechte aen het lijf te straffen.
77 Ofte / boven, ofte / tegen het recht.
78 V. goet / ende vast verstant heeft.
79 V. dierbaer / ende spaersaem van gemoede / niet lichtveerdelick / ende onbedachtelick uytstroyende al het gene / dat hy weet / ende in / ofte op sijn herte heeft. And. is koel van geeste, ofte / koelsinnich, dat is / vry van passien / ofte beroeringen / ende traech in 't spreken. siet van het woort geest in desen sin genomen / 2. Reg. 19. 7. ende ond. 29. 11. siet d'aent.

Het xviij. Capittel.

Eensaemheyt tot ondersoeck van wijsheyt / v. 1. daer toe een sot geenen lust en heeft / 2. wijse redenen / 4. Richterampt / 5. sotte redenen / vss. 6 / 7. oorblasinge / 8. traecheyt in arbeyt / 9. vertrouwen op Godt / 10. op rijckdom / 11. van hoochmoet ende nedricheyt / 12. onbedachte antwoorde / 13. kloeckmoedicheyt ende verslagentheyt / 14. toenemen in wetenschap / 15. giften / 16. pleyten / 17. het lot / 18. geschillen tusschen broederen / 19. vruchten der tonge / 20 / 21. goede vrouwe / 22. woorden der armen ende rijcken / 23. vrienden / 24.

1 Die sich [1] affondert / tracht nae [2] wat begeerlicks: hy vermengt sich [3] in alle bestendige wijsheyt.

2 De sot en heeft geenen lust in verstandicheyt; maer [4] daer in [5] dat sijn herte sich ontdeckt.

3 Als de godtloose komt / komt oock de [6] verachtinge; ende [7] met schande / versmaetheyt.

4 De woorden van den mont [8] eens mans zijn [9] diepe wateren: ende de sprinckader der wijsheyt is eene [10] uytstortende beke.

5 [a] [11] Het en is niet goet [12] het aengesichte des godtloosen aen te nemen; om [13] den rechtveerdigen in 't gerichte te buygen.

6 [14] De lippen des sots komē in twist: ende sijn mont [15] roept nae slagen.

7 De mont des sots [b] is [16] hem selven eene verstooringe; ende sijne lippen een [c] [17] strick sijner ziele,

8 [d] De woorden des oorblasers zijn als der gener / [18] die geslagen zijn: ende die dalen [19] in het binnenste des [20] buycks.

9 Oock [21] die sich slap aenstelt in sijn werck; die is een [22] broeder [23] van een doorbrenger.

10 [24] De Naem des HEEREN is [e] [25] eene stercke toren: de rechtveerdige sal [26] daer henen loopen / ende in een hooch vertreck gestelt worden.

11 [f] [27] Des rijcken goet is de stadt sijner sterckte: ende als een verheven muer [28] in sijne inbeeldinge.

12 [g] Voor de [29] verbrekinge sal des menschen herte sich verheffen: [h] ende de nedericheyt gaet voor de eere.

13 Die [30] antwoorde geeft / eer hy sal gehoort hebben; dat [31] is hem dwaesheyt / ende schande.

14 De [32] geest eens mans sal [33] sijne kranckheyt ondersteunen: maer eenen [34] verslagenen geest / [35] wie sal dien [36] opheffen?

15 Het herte des [37] verstandigen becomt wetenschap: ende de oore der wijsen soeckt wetenschap.

16 De gifte des menschen [38] maeckt hem ruymte: ende sy geleydt hem voor het aengesichte der [39] Grooten.

17 [40] Die de eerste is in sijne twist-sake / [schijnt] [41] rechtveerdich te zijn: [i] maer [42] sijn naeste [43] komt / ende [44] hy ondersoeckt [45] hem.

18 Het [46] lot doet de geschillen ophouden; ende maeckt scheydinge tusschen [47] machtige.

19 Een broeder is [48] wederspanniger

1 T. w. van 't geselschap der menschē / genegen zijnde om in stilheyt / ende eensaemheyt te leven.
2 *Hebr.* nae begeerte; V. heeft gemeynelick yet begeerlicks voor en / 't welck hy seer neerstelick najaecht / dat soeckende in die eenicheyt te bekomen. And. soeckt met, ofte / door begeerte.
3 De wijse man spreeckt van den genen / wiens begeerte / ende lust is sich in de ondersoeckinge van alle goede wetenschap / ende ware wijsheyt in te laten / om daer van eene vaste kennisse te hebben / die hy in sijn herte opslupte. Dese sin wort met de tegenstellinge des volgenden vs seer bevesticht. Andere verstaen hier eene quade affonderinge / waer door yemant sich van de ware wijse / ende recht-gevoelende affcheyt / gedreven zijnde door de begeerte van ydele eere / waer toe hy soeckt te geraken / mits sich door archlistige / ende spitsvindige sinnen in alle goede wijsheyt / ende leeringe om te wentelen / daer tegen sich op te werpen / ende sijn vernuft daer uyt te suygen / dat hy by alle gelegentheyt daerna met grooten schijn van hooge wijsheyt over al uytgiete.
4 T. w. sal hy alleen lust hebben.
5 Ofte / in 't ontdecken sijns herten, ofte / dat hy sijn herte ontdecke: te weten / door sotte redenen bekent makende de sotheyt daermede sijn herte vervult is.
6 T. w. waer door hy de vroome niet alleen veracht in sijn herte / maer oock hen schande / ende versmaetheyt aendoet met woorden ende wercken / ofte waer door hy van de vroome veracht wort.
7 Ofte / met den schandelicken; V. oneerlicken mensche komt oock de versmaetheyt. T. w. waer door hy andere versmaedt / ofte van andere versmaedt wort.
8 T. w. van groot verstant / ende aensien.

9 V. als diepe wateren / die niet en konnen uytgeput worden: gelijck oock eenen soodanigen man nemmermeer en ontbreeckt stoffe van goet onderwijs / alsse van hem begeert wort. Vgel. ond. 20. 5.
10 V. die altijt vloeden / ende stroomen heeft uyt te geven / ende nemmermeer uyt en droocht.
a Levit. 19. 15. Deut. 1. 17. ende 16. 19. Prov. 24. 23.
11 V. het is quaet, siet vob. 17. op v. 26.
12 Siet Levit. 19. op v. 15.
13 V. te maken dat hy / die recht heeft / het selve verliese / onderligge in 't gerichte / ende van den Richter veroordeelt worde. alsoo Amos 5. 12.
14 V. de woorden / ende propoosten. alsoo in 't volgende vs; allwaer oock het woort mont in den selven sin genomen is. Siet Job 15. op v. 5. De sot mengt sich door sijne onwijse propoosten in den twist / daer uyt hy met eeren wel hadde konnen blijven.
15 V. brengt de twistende luyden aen malkanderē / ēn hitsse op tot vechterye. ofte / hy en is niet gerust eer hy sijn h uyt vol slagen heeft / hy roepter om.
b Prov. 10. 14. ende 13. 3.
16 V. de oorsake sijner verstooringe / V. sijns verderfs / ende onderganckx.
c Prov. 12. 13.
17 T. w. daer in hy selve gevangen wort. Vergel. vob. 12. 13. ende de aenteeck.
d Prov. 26. 22.
18 V. die sich seer klagelick aenstellen / hen gelatende ongelijck geleden te hebben / om de gene / die sy de oore vol blasen / tot medelijden te verwecken / ende tegen haren naesten op te roepen. And. zijn als slagen; T. w. daermede sy haren naesten quetsen / ēn wonden aen sijnen goeden naem. Vergel. vob. 12. 18. Ofte / zijn als der gener, die vleyen; dat is / pluym-strijcken / ende schoone spreken.
19 *Hebr.* in de binnen-kameren.
20 V. des gemoets. Siet Job 15. op v. 2.
21 Verstaet den luyaert / ende tragerick.
22 V. in gelijcken graet te stellen met den doorbrenger; ofte daer by te gelijcken. Siet van sulcke betreckeninge des woorts broeder, Job 30. 29. ende d'aenteeck.
23 V. van een groot verquister. *Hebr.* des Heeren doorbrengers, ofte / des meesters der doorbrenginge, ofte / verquistinge. Dat is / die daer toe seer genegen is / ende sijn werck daer van maeckt. Siet Genes. 14. op v. 13.
24 V. de Heere selve / wel verstaende voor dien die hem recht kennen / ende aenroepen. Siet 1. Reg. 5. op v. 3.
e 2. Sam. 22. 51. Psal. 18. 3. ende 61. 4. Prov. 29. 25.
25 *Hebr.* een toren der sterckte. V. als eene stercke toren / daer in de gene / die door eenigen noot benauwt zijn / niet alleen beschermt / maer oock vry van alle gevaer der schade gestelt worden. alsoo Psal. 61. 4.
26 T. w. tot den Naem des Heeren / ofte tot den toren der sterckte.
f Prov. 10. 15.
27 Alsoo vob. 10. 15.
28 V. alsoo de rijcke hem selven wijsmaeckt / ende sich laet in sijne gedachten voorstaen.
g Prov. 11. 2. ende 16. 18.
29 V. tegenspoet / onderganck / ende verderf. Siet van het Hebr. woort / Job 31. op v. 29.
h Proverb. 15. 33.
30 *Hebr.* die een woort wederkeert. V. die antwoordt. Alsoo 1. Reg. 12. vss. 6 / 9. 2. Chron. 10. 6 / 9.
31 V. wort hem met recht tot dwaesheyt gerekent: waer over hy van schaemte / ende schande behaelt.
32 V. moet / te weten / die mannelick / ende kloeck is. Siet vob. 15. op v. 13.
33 T. w. ofte sijns selfs / als droefheyt / ende vreese; ofte sijnes lichaems / als sieckte / ende smerte. Dese alle wort de kloeckmoedige geest geseyt te ondersteunen, als hy daer in den mensche sterckt / ende troost / dat hy niet en beswijckt.
34 Die selve door sijn eygen / ofte sijnes lichaems lyden ter neder-geworpen is. Vergel. vob. 15. 13. ende d'aenteeck.
35 Als of hy seyde; Niemant dan Godt.
36 And. dragen?
37 De verstandige / ende wijse zijn hier / die een beginsel der verstandicheyt / ende wijsheyt gekregen hebbende / soecken toe te nemen / mits in 't herte te bedencken / ende te bewaren datse geleert hebben / ende met de oore te luysteren nae 't gene / dat noch te leeren is. Vergel. vob. 1. 5.
38 V. opent hem den wech / om uyt den noot te komen / ofte ten eynde van eenich geschil / ofte moeyte te geraken.
39 V. die groot van staet / ende aensien zijn / ende volgens veel vermogen / om yemants sake te voorderen. Vergel. 2. Reg. 5. 1. ende 10. 6. ende 25. 9. ende d'aenteeck.
40 V. die in het geschil / het welck hy met sijnen naesten uytstaende heeft / in de voorbate is / mits eerst sijne sake den Richter te openen / ende met redenen te bekleeden.
41 V. gelijck te hebben / wel verstaende soo lange als sijne partye noch niet en is gehoort geweest.
i Prov. 25. 8.
42 T. w. de verweerder.
43 T. w. voor den Richter / om hem oock sijne sake aen te dienen.
44 T. w. de Richter / ofte de partye.
45 N. sijnen naesten / dat is / den verweerder / om hem mede te hooren / ende te ondersoecken over het gene dat de eyscher eerst voort-gebracht hadde.
46 Siet vob. 16. op v. 33.
47 V. die sich verharden / stercken / ofte machtich maken in haer geschil tegen elkanderen / ofte die machts genoech hebben om malkanderen te beschadigen / sose niet vereenicht en worden.
48 Ofte / meer door obertredinge verstoort / te weten / tegen sijnen broeder / van den welcken hy meynt verongelijckt te zijn / ende daerom met hem in twist is.

49 T. w. tegen haren Prince/ ofte eenigen Heere aen den welcken sy haer met en wil overgeven/ nochte met hem vrede maken/ steunende op hare stercke. *Hebr.* stadt der stercke.
50 T. w. tusschen de broederen/ ende naebestaende vrienden.
51 D. sy houden seer vast/ ende sluyten de twistige broeders voorgaens van malkanderen.
k Prov. 12. 14. ende 13. 2.
52 Verst. de propoosten/ die uyt yemants mont voortkomen/ en in 't volgende van dit vs/ de inkomste der lippen genaemt wort. Vgel. vov. 12. op v. 14. ende 13. op v. 2.
53 D. hy selve in lichaem/ ende ziele.

dan eene [49] stercke stadt: ende de [50] geschillen [51] zijn als een grendel van een paleys.

20 [k] Van yeders monts [52] vrucht sal [53] sijn buyck versadicht worden: hy sal [54] versadicht worden vande inkomste sijner lippen.

21 Doot/ ende leven zijn in [55] het gewelt der [l] tonge: ende een yeder/ [56] diese [57] lief heeft/ sal hare [58] vrucht [59] eten.

22 [m] Wie eene [60] vrouwe gevonden heeft/ heeft eene goede sake gevonden: ende hy heeft wel-gevallen [61] getrocken van den HEERE.

23 De arme spreeckt smeeckingen: maer de rijcke antwoordt harde dingen.

24 [62] Een man die vrienden heeft/ heeft sich [63] vriendelick te houden: want daer is een lief-hebber/ [n] die meer [64] aenkleeft dan een broeder.

54 D. vervult worden/ ofte met het goet der segeninge door sijne wijse/ ende vroome redenen/ ofte met het quaet der straffe door sijne dwase/ ende godtloose propoosten. Vergel. Job 7. op v. 4. ende vov. 12. op v. 14. 55 *Hebr.* Hant. Vergel. Gen. 16. 6. ende siet d'aenteeck. l Prov. 21. 23. Iac. 3. 2. 56 T. w. de tonge. 57 T. w. om die te gebruycken/ ofte ten goede door wijse/ ende deuchtsame redenen/ ofte ten quade door onwijse/ ende ondeuchdelicke propoosten. doch sommige nemen 't alleen ten goede. 58 Siet vov. 1. op v. 31. 59 D. genieten met vreuchde/ so hy die lief heeft/ om wel te gebruycken/ ofte lijden met smerte/ so hy die bemint om te misbruycken. Siet Job 21. op v. 25. m Prov. 19. 14. 60 T. w. eene goede/ ende godtvreesende. Siet het woort goede moetmen uyt het volgende verstaen. alsoo ond. 22. 1. naem voor goede naem/ item 24. 6. raet-gevers. voor goede raet-gevers/ ende daer v. 20. belooninge. voor goede belooninge. ende 29. 4. Een Coninck, voor een goet/ ende wijs Coninck. 61 D. verkregen. siet vov. 8. op v. 35. ende 12. 2. 62 *Hebr.* een man der vrienden. D. die vrienden heeft. 63 T. w. met de gene daer mede hy in vrientschap getreden is. n Prov. 17. 17. 64 D. inden noot naerder by blijft/ ende trouwelicker bystaet.

Het xix. Capittel.

Arme ende rijcke/ vss. 1/4/7/22. onbedachtsaemheyt/ v. 2. [...]heyt/ dwaesheyt/ spotterie/ 1/3/10/29. vrienden/ 4. valsche getuygen/ leugentale/ 5/ 9/ 22/ 28. Princen ende giften/ 6. verstant ende wijsheyt/ 8/ 11/ 20/ 25. heerschen eens knechts/ 10. sachtmoedicheyt/ 11. Conincks genade ende ongenade/ 12. sotte soon/ 13/ 26. kijfachtige/ ende verstandige vrouwe/ 13/ 14. luyheyt/ 15/ 24. godtsalicheyt ende godtloosheyt/ 16. mildadicheyt aen armen/ 17. tucht/ 18/ 20/ 25/ 27. toornicheyt/ 19. Godts raet/ 21. ydelen roem van weldadicheyt/ 22. vreese des Heeren/ 23.

a Prov. 28. 6.
1 D. in ongeveynsde vroomicheyt levende. Siet vov. 2. op v. 7.
2 Siet vov. 2. op v. 12.
3 Siet vov. 1. op v. 22.
4 D. de lust/ ende genegentheyt/ om yet te doen/ ofte te laten. siet Psal. 27. op v. 12. De Prophete bestraft twee dingen. 1. Tot yet genegen te zijn/ daermen geen verstant van en heeft. 2. Somender verstant van heeft/ met onbedachte/ en haestige sinnen dat aen te gaen/ ende na te jagen.
5 D. die niet en verstaet/ watse doen/ ofte laten moet/ om Godt te behagen/ ende stichtelick met den menschen te verkeeren.
6 D. seer quaet/ ende schadelick. Vergel. vov. 17. 26. ende de aenteeck.

1 [a] DE arme [1] in sijne oprechticheyt wandelende/ is beter dan de [2] verkeerde van lippen/ ende die een [3] sot is.

2 Oock en is de [4] ziele [5] sonder wetenschap [6] niet goet: ende die met de voeten [7] haestich is/ sondicht.

3 [b] De dwaesheyt des menschen sal [8] sijnen wech verkeeren: ende sijn herte sal sich [9] tegen den HEERE vergrammen.

4 [c] Het goet brengt vele vrienden toe: maer de arme wort van sijnen [10] vrient gescheyden.

5 [d] [11] Een valsch getuyge en sal [12] niet onschuldich zijn: ende die [13] leugenen blaest/ en sal niet ontkomen.

6 Vele smeecken het [14] aengesichte des [15] Princen; ende een yeder is een vrient [16] den genen/ die giften geeft.

7 [e] Alle de [17] broederen des [18] armen [19] haten hem: hoe veel te meer gaen [20] sijne vrienden verre van hem? [21] hy [22] looptse na [met] [23] woorden/ die [24] niet en zijn.

7 T. w. ten quade. ofte/ verst. die haestelick voortloopt met sijne onbedachte sinnen/ ende voortdrijvende affecten/ sonder eerst wel beraden te zijn/ Siet vov. 1. op v. 15. b Iac. 1. 13. 14. 15. 8 D. sijn voorstel/ handel/ ende affairen doen misslucken/ qualick slaen/ ende te gronde brengen. 9 D. sal murmureren/ ende sich onstellen met een gevoelen/ als of de schult by den Heere ware/ dat al sijn voornemen/ ende doen verloren gaet. c Prov. 14. 20. 10 Al heeft hy maer eenen vrient/ van dien selfs wort hy oock dickwijls verlaten. d Deut. 19. 19. Prov. 21. 28. 11 *Hebr.* een getuyge der valscheden. 12 D. niet ongestraft. siet 1. Reg. 2. op v. 9. 13 Also vov. 6. 19. Siet de aenteeck. aldaer. 14 D. den persoon. Siet van het Hebr. woort inden selven sin genomen/ Job 11. 19. ende d'aenteeck. 15 Ofte/ des milden. Siet van het Hebr. woort Nadib, Job 12. op v. 21. 16 *Hebr.* den man, ofte/ des mans der gifte; D. die genegen is te geven/ ende mildelick te deelen. e Prov. 14. 20. 17 D. die hem in maegschap bestaen/ hoewel niet toegedaen in oprechte/ ende ongeveynsde liefde. 18 D. des genen/ die verarmt is/ ende afgegaen van goede. 19 D. verlaten hem/ even als of sy hem hateden: ofte sy hebben hem min lief/ dan eer hy arm was. siet Gen. 29. op v. 31. 20 D. sijne bekende/ ende met-gesellen/ hoewel maer tijden schijn. want hoedanich een ongeveynst vrient zy/ Siet vov. 17. 17. ende 18. 24. 21 T. w. de arme. 22 T. w. sijne broederen/ ende vrienden. 23 T. w. waer door hy hen om hulpe roept. 24 D. van geene kracht/ nochte weerde/ overmits sy niet aengenomen/ maer veracht worden. ofte [maer] sy, Te weten/ de broederen/ ende vrienden/ en zijn de selve niet, Te weten/ daer door sy hen uytgaven/ eer de verarmde uyt oorsake sijner armoede hen naliep. And. hy volcht woorden, die niet en zijn, Dat is/ hy steunt op de belosten/ diese hem gegeven hebben/ eer hy arm wiert/ die van geene weerde en zijn.

8 Die [25] verstant bekomt heeft sijne ziele lief; hy neemt de [26] verstandicheyt waer/ om [27] het goede te vinden.

9 [f] [28] Een valsch getuyge en sal niet onschuldich zijn: ende die leugenen blaest/ sal vergaen.

10 De weelde en staet [29] eenen sot niet wel: [g] hoe veel min eenen knecht te heerschen over Vorsten.

11 Het verstant des menschen [30] vertreckt sijnen toorn: ende [31] sijn cieraet is/ [32] de overtredinge voor by te gaen.

12 [h] Des Conincks gramschap is als het brullen eens [33] jongen leeuws: maer [i] [34] sijn welgevallen is als [35] dauw op het kruyt.

13 [k] Een sotten soon is sijnen vader groote [36] elende: ende [l] de kijvagien eener [37] vrouwe/ [als] een [38] gestadich druppen.

14 Huys/ ende goet [39] is eene erve vande vaderen: [m] maer eene verstandige vrouwe [40] is vanden HEERE.

15 [n] [41] Luyheyt doet in diepen slaep vallen: [o] ende [42] eene bedriechlicke ziele sal hongeren.

16 Die het [p] [43] gebodt bewaert/ bewaert sijne ziele: die [44] sijne wegen veracht/ sal sterven:

17 Die sich des armen ontfermt/ leent den HEERE: ende [45] hy sal hem sijne weldaet vergelden.

18 [q] [46] Tuchticht uwen soon/ alsser noch [47] hope is: maer [r] [48] en verheft uwe ziele niet/ om hem [49] te dooden.

19 [50] Die groot is van grimmicheyt/ sal [51] straffe dragen: want so ghy [hem] [52] uyt-reddet/ so sult ghy noch moeten [53] voort-varen.

20 Hoort [54] raet/ ende ontfangt [55] tucht; op dat ghy in u [56] laetste wijs zijt.

21 [57] In 't herte [58] des mans zijn vele gedachten: [s] maer [59] de raet des HEEREN die sal bestaen.

22 De wensch [60] des menschen is [61] sijne weldadicheyt: maer [62] de arme is beter dan een [63] leugenachtich man.

23 De vreese des HEEREN [64] is ten leven: [t] want men [65] sal [66] versadicht

25 D. die verstant soeckt te bekomen. *Hebr.* het herte. welck woordeken dickwils in de H. Schrift voor wijsheyt/ ende verstant genomen wort. Siet Job 9. op v. 4.
26 Siet vov. 1. op v. 3.
27 Siet vov. 16. op v. 20.
f Vov. vs. 5.
28 *Hebr.* een getuyge der valscheden. alsoo vov. v. 5. siet aldaer de aenteeck.
29 De reden is/ om dat hy daer door noch sotter wort/ D. vertelder/ ende moetwilliger.
g Prov. 30. 22.
30 *Hebr.* verlengt; D. vertraecht sijnen toorn/ stelt hem uyt/ houdt hem in. And. 't is een kloeck verstant des menschen dat hy sijnen toorn vertreckt. De selve maniere van spreken is oock Iesa. 48. 9.
31 T. w. des menschen.
32 D. het quaet/ dat hem aengedaen is voor-by te gaen/ met het selve te vergeten/ ende te vergeven/ nae dat de eere Godts/ ende de stichtinge der menschen sulcx lijden konnen.
h Prov. 16. 14. ende 20. 2.
33 Genaemt by den Hebreen chephir die seer moedich/ ende fel is/ zijnde ouder/ ende meerder dan het wulp eens leeuws/ 't welck sy gur noemen. siet Ezech. 19. 2.
i Prov. 16. 15.
34 D. sijne gunste/ ende goetwillicheyt/ die hy yemant toedraecht.
35 Waer door het kruyt vervochticht/ verquickt/ ende gevoet wort.
k Prov. 10. 1. ende 15. 20. ende 17. 25.
36 Het Hebr. woort staet in 't getal van velen/ om de grootheyt/ ofte veelheyt der elende/ en des verdriets uyt te drucken.
l Prov. 21. 19. ende 27. 15.

37 Verst. eene huysvrouwe/ die met haer gekijf veel ongenoechte/ beroerte/ ende schade in de huyshoudinge kan aenrichten. 38 T. w. 't welcke het huys doet verrotten/ den huysraet beschadicht/ den huysgenooten quelt/ ja eyndelick oock uyt den huyse iaecht. 39 D. wort den ge-erft van de ouderen. m Prov. 18. 22. 40 T. w. als eene bysondere gave/ die niet allen gegeven en wort/ nochte niet en komt door erffenisse/ ende successie. Siet vov. 18. 22. n Prov. 6. 9. ende 20. 13. 41 De luyheyt brengt ledich-ganck voort: de ledich-ganck werckt slaep-sucht; waer uyt dan komt ongesontheyt/ vadsicheyt der leden/ ende domheyt des geestes; met de welcke oock armoede pleecht te volgen. o Prov. 10. 4. 42 Verst. een mensche die niet wercken en wil/ ende daerom door quade practijcken soeckt den kost te krijgen. Vgel. vov. 10. op v. 4. p Prov. 3. 21, 22. Luce 11. 28. 43 D. de geboden; T. w. Godes/ ende voornemelick/ die hy gebiet in de wet der seden. Siet Gen. 26. op v. 5. 44 D. geen acht en geeft op sijnen handel/ ende wandel/ doen/ ende laten: om sulcx alles nae den woorde Godts aen te stellen. 45 N. de Heere. q Prov. 13. 24. ende 23. 13. 46 T. w. met woorden/ ende slagen. Siet van het Hebr. woort/ vov. 9. op v. 7. 47 T. w. dat hy door onderwijs/ ende kastijdinge soude mogen gebetert worden. r Ephes. 6. 4. 48 D. en vaert niet uyt met eene quade begeerte/ om/ &c. Het verheffen sijner ziele beteeckent wel somtijts goede/ ende geoorloofde drijvinge des gemoets/ vereenicht met groote begeerte/ ende verlanginge/ als Deut. 24. 15. Psal. 25. 1. Ier. 44. 14. maer het beteeckent oock lust/ ende drijvinge tot het gene/ dat quaet is/ als hier/ Psal. 24. 4. Hos. 4. 8. And. ende u herte en vergeve [hem] niet tot sijn verderf, ofte/ en verheft uwe ziele niet om sijn getier. D. en traechter niet nae. 49 T. w. door gebreck van straffe/ ofte te veel slaen/ ofte andre hardicheyt. 50 T. w. de soon/ die seer moetwillich/ ende korsel is/ ofte om der straffe wille veel getiers/ ende groote beroerte maeckt. 51 Dat is/ en behoort de straffe niet te ontgaen/ selfs oock om sijn onmatich gebaer dat hy aenstelt. 52 Te weten/ uyt de straffe/ die hy verdient heeft. 53 Te weten/ met hem te straffen/ overmits hy los zijnde van de kastijdinge/ booser sal worden/ ende een oorsake van vele quaet. ofte/ hy sal boete betalen. want so ghy hem uythelpt, D. de boete voor hem betaelt/ sult ghy 't meer moeten doen. sommige nemen dese spreucke in 't gemeyn van alle seer grimmige menschen. 54 T. w. goeden/ ende wijsen raet. 55 D. ware onderwijsinge door woorden/ ofte oock kastijdinge door straffen. siet van het Hebr. woort/ vov. 7. op v. 22. ende Vgel. vov. 9. op v. 7. 56 Siet van dit woort/ Psal. 37. op v. 37. 57 T. w. die nemmermeer uyt het herte en komen metter daet/ ja oock niet met woorden; gelijck dese sin uyt de tegenstellinge van het volgende lidt deses vs kan afgenomen worden. 58 D. des menschen. siet Job 12. op v. 10. s Iob 23. 13. Psal. 33. 11. ende 115. 3. Iesa. 46. 10. 59 Dat is/ dat Godt besloten heeft. alsoo Psal. 33. 11. Iesa. 25. 1. Actor. 2. 23. 60 T. w. die geerne rijck soude wesen om een yeder (soo hy seyt) goet te doen/ maer evenwel als hy rijck geworden is/ dat niet en doet. And. de wensch des menschen zy sijne weldadicheyt. 61 D. rijck te zijn/ om goet aen den behoeftigen te doen. 62 D. die niet en heeft om andere te helpen/ ende oock niet geene ydele belosten hem ten toone en stelt. 63 T. w. die kan, ende belooft weldadicheyt te bewijsen/ doch dat metter daet niet en volbrengt. 64 D. profijtelick voor het tijdelicke/ ende het eeuwige leven. 1. Tim. 4. 8. t Psal. 34. 10. 65 T. w. alsmen de ware vreese des Heeren heeft. 66 T. w. met Godts goederen/ ende weldaden.

zijnde [67] vernachten; met het [68] quaet en salmen [69] niet besocht worden.

24 [v] Een luyaert verberght de hant [70] inde boesem: ende hy en salse niet weder aen sijnen mont brengen.

25 [x] [71] Slaet den [72] spotter/ so sal de [73] slechte cloecksinnich worden: ende [74] bestraft den verstandigen/ hy sal wetenschap begrijpen.

26 [75] Wie den vader [76] verwoest/ [ofte] de moeder verjaecht; is een soon die [77] beschaemt maeckt/ ende schande aendoet.

27 Laet af/ [78] mijn soon/ [79] hoorende de tucht/ af te dwalen vande redenen [80] der wetenschap.

28 Een [81] Belials getuyge [82] bespott het recht: ende de mont der godtloosen [83] slockt de ongerechticheyt in.

29 [84] Gerichten zijn voor den spotters bereydet: ende slagen voor den rugge der sotten.

67 D. goede ruste hebben. Vgel. Psal. 25.13. van het tegendeel siet Psal. 59.15/16.
68 T.w. der straffe.
69 N. ten verderve. Van het woort besoecken siet Gen. cap. 21. op V. 1.
v Prov. 16.15.
70 D. hy en wil sijne hant aen geen werck slaen. And. in de schotel: te weten/ om spijse daer uyt te nemen. De sin is/ dat hy soo leuy is/ dat hy nauwelick de moeyte wil doen om te eten. 'Tis eene overtollige maniere van spreken. Vergel. ond. 26.15.
x Prov. 21.11.
71 T. w. om hem over sijne spotterye te straffen.
72 Siet Psal. 1. op V. 1.
73 Dit woort is hier in 't goede genomen voor de onwetende/ ende eenvoudige/ die leersaem zijn. Siet vov. 1. op V. 4.
74 T. w. met woorden. alsoo Gen. c. 21. V. 25. Job 15.3. vov. 9.8.
75 T.w. sijn eygen vader/ ofte moeder.
76 D. bloot/ ende beroyt maeckt. Siet van het Hebr. woort oock/ Jud. 5. op V. 27. Ofte/ die de Vader verwoest, verjaecht de moeder, hy is een soon, &c.
77 Siet vov. c. 10. op V. 5.
78 Siet vov. 1. op V. 8.
79 And. laet af, mijn Sone, van te hooren het onderwijs, [streckende] tot het afdwalen. &c. T. w. quaet onderwijs/ quade tucht. Siet vov. 7. 22. ende 16. 22. ende d'aenteeck.
80 D. die wetenschap voortbrengen.
81 Verst. een deuchniet/ die nae niemant en wil hooren. siet Deut. c. 13. op V. 13.
82 Dewijle hy met valsche getuygenisse den richter bedriecht. And. verbloemt de recht-sake. D. geeft het eenen luyster met sijne schoone woorden/ ende schijnbare redenen. siet vov. 14. op V. 9.
83 Gelijck de dronckaerts haren dranck ingieten. Vergel. Job 15. 16. And. verslint de ongerechticheyt. D. bedecktse/ ofte verbergt se onder eene vermantelinge van woorden. Want dat verslonden/ ende ingeswolgen is/ wort voor der menschen oogen wech gedaen/ ende verborgen.
84 D. straffen/ soo godlicke als menschelicke/ tijdelicke als eeuwige. Alsoo Psal. 119.120. Jerem. 48. V. 47. Luce 24. 20. Rom. 13. 2.

Het xx. Capittel.

Mis bruyck des wijns/ V. 1. Coningen/ Vs. 2/8/26/28. Twist/3. Luyheyt/4/13. Raet/5/18. roem-redicheyt ende trouwe/6. oprechticheyt/7. aller menschen sondige staet/9. gewicht ende mate/10/23. oordeel van kinderlicke wercken/11. hoorende oore/ siende ooge/12. practijcken der koopers/14. dierbaerheyt der wijse redenen/15. borchtocht/16. onrechtveerdich gewin/17. Achterclap/19. Sijne ouders vloecken/20. haestige rijckdom/21. wraeckgiericheyt/ ende wachten op den Heere/22. Godt regeert des menschen ganck/24. Geloften/25. des menschen ziele/27. jeucht ende ouderdom/29. straffe der boosen/30.

1 De [1] wijn is een spotter/ [2] de stercke dranck is [3] woelachtich: al wie [4] daer in dwaelt/ [5] en sal niet wijs zijn.

2 [a] De schrick [6] eens Conincks is als het brullen [7] eens jongen leeuws: die sich tegen [8] hem [9] vergramt/ sondicht [10] tegen sijne ziele.

3 [b] 'T is eere voor een man/ van twist [11] af te blijven: maer een yeder dwaes salder sich in mengen.

4 Om [12] den winter en sal de luyaert niet ploegen: daerom sal hy [13] bedelen in den oogst; maer [14] daer en sal niet zijn.

5 [c] De [15] raet in 't herte eens [16] mans is [als] [17] diepe wateren: maer een man [18] van verstande sal [19] dien [20] upthalen.

6 Elck een van de menichte der menschen/ roept sijne [21] weldadicheyt uyt: maer wie sal eenen [22] recht trouwen man vinden?

7 De rechtveerdige wandelt steets in sijne [23] oprechticheyt: wel gelucksalich zijn sijne kinderen na hem.

8 Een [24] Coninck sittende [25] op den throon des gerichts/ [d] [26] verstropt alle [27] quaet met sijnen oogen.

9 [e] Wie can [28] seggen/ Ick hebbe mijn herte gesuyvert: ick ben reyn van mijne sonde?

10 [f] [29] Tweederley [30] weech-steen/ tweederley [31] Epha/ is [32] den HEERE een grouwel/ [33] ja die beyde.

11 Een jongen sal oock [34] door sijne handelingen sich bekent maken/ of [35] sijn werck suyver/ ende of het recht sal wesen.

12 [g] [36] Een hoorende oore/ ende een siende ooge heeft de HEERE gemaeckt/ ja die beyde.

13 [h] Hebt den [37] slaep niet lief/ op dat ghy niet arm en wordet: [38] opent uwe oogen/ [39] versadicht u met [40] broot.

14 [41] Het is quaet/ het is quaet/ sal de cooper seggen: maer [42] als hy wech gegaen is/ dan sal hy sich beroemen.

15 Gout isser/ ende menichte van [43] robijnen: [i] maer de [44] lippen der wetenschap zijn een costelick [45] cleynoot.

16 [k] Als [46] [yemant [47] voor] eenen [48] vreemden borge geworden is/ [49] neemt [50] sijn cleedt; ende pandt hem voor [51] de onbekenden.

17 [l] Het broot [52] des leugens is den mensche soet: maer daer na [53] sal sijn mont vol van [54] zant-steenkens worden.

18 Elck gedachte wort door raet bevesticht/ daerom voert oorloge met wijse raetslagen.

19 [m] Die [55] [als] een achterclapper wandelt/ openbaert het [56] heymelicke: en vermengt u dan niet met hem/ die met sijne lippen [57] verlockt.

20 [n] Wie sijnen vader/ ofte sijne moeder vloeckt/ diens [58] lampe sal uytgebluscht worden [59] in swarte duysternisse.

21 Als eene [60] erffenisse in 't eerste [o] [61] verhaesticht wort/ so en sal haer laetste niet gesegent worden.

1 D. de wijn ende andere stercke dranck door overdaet misbruyct zijnde/ maeckt dat de menschen/ diese misbruycken/ spotters/ ende gewoelmakers worden.
2 *Hebr.* schechar. Siet van dit woort/ Levit. cap. 10. op V. 9.
3 Ofte/ woelende: ofte/ een gewoel-maker. D. die tot roepen/ tieren/ kijven/ slaen/ vechten/ &c. den mensche verweckt. siet ond. 23. 29. item Hose. 4. 11/18. ende van het Hebr. woort/ vov. 7. 11.
4 D. in het drincken des selven de mate te buyten gaet. Siet de selve maniere van spreken int quade genomen/ Jesa. 28. 7. ende in 't goede vov. 5. 19. op het woort doolt.
5 D. en sal de ware wijsheyt niet leeren/ als daer toe onbequaem zijnde. Ofte/ en is niet wijs. D. niet verstandich/ niet wel bedacht/ niet Godtvreesende/ nochte deuchtsaem.
a Prov. 16. 14. ende 19. 12.
6 T.w. den welcken een Coninck yemant in sijne toornicheyt aenbrengt. Verstaet alsoo de verschrickinge der menschen. Genes. 9. 1. De schrick Godts, Genes. 35. 5. De schrick der Israëliten, Deut. 2. 25.
7 Siet vov. 19. op V. 12.
8 N. den Coninck.
9 T.w. met gramme/ ende toornige propoosten den Coninck bejegent.
10 D. tegen sijn leven/ het welcke hy in groot perijckel brengt. Vgel. Num. 16. 38. ende 1. Reg. c. 2. 23. ende vov. 8. 36. mitsgaders d'aenteeck.
b Prov. 17. 14.
11 *Hebr.* te sitten. Sitten voor blijven. siet 2. Chron. 32. op V. 10.
12 T.w. die in den zaey-tijt nae by is: D. om de koude die dan begint aen te komen/ ofte om het quaet weders wille. And. in den herfst en sal den luyaert. &c. Maer het Hebr. woort choreph is tegen den somer gestelt/ Gen. 8. 22. Psal. 74. 17. Amos 3. 15. Zach. 14. 8. Ende de winter is alsoo genoemt/ om dat hy gelijck de smaet is der aerde/ wechnemende alle schoonheyt/ groenheyt/ ende liefllickheyt der selver.
13 Het Hebr. woort is aldus genomen/ Psal. 109. 10.
14 T. w. dat hy soude mogen maeyen/ gelijck andere/ die geploeget/ ende gezaeyet hebben.
c Prov. 18. 4.
15 D. de wijsheyt waer door men weet sich selven/ ende anderen in alle voorvallende dingen wel te raden.
16 T. w. die wijs/ voorsichtich/ ende kloecksinnich is.
17 Siet vov. 18. op V. 4.
18 D. die verstandich is. alsoo vov. 10. 23. ende 11. 12.
19 T. w. raet.
20 D. uytputten/ ende uyttrecken. T.w. met den wijsen te vragen/ aen te hooren/ ende alsoo te leeren. Vgel. vov. 1. 5. Ofte/ verstaet/ dat eens diepsinnigen/ ende eensamen mans genegentheyt/ ende voornemen/ noch eenichsins van een verstandich man kan ondersocht/ gesondert/ en ontdeckt worden.
21 D. roemt sich over sijne goede wercken/ ende weldaden/ die hy aen andere bewijst; doch dickwils met onwaerheyt/ door enckele eergiericheyt.

22 *Hebr.* een man der getrouwicheden. De vrage geeft hier te kennen/ datter weynige soodanige te vinden zijn. Siet gelijcke maniere van vragen/ ond. 31. 10.
23 Siet Gen. 20. op V. 5.
24 T. w. die wijs/ vroom/ ende gerechtich is.
25 Om onder sijnen volcke het recht uyt te spreken.
d Ond. V. 26.
26 Dat is/ doet van hem/ ende sijn volck alle boosheyt/ ende boose wechruymen/ ende uyt sijnen lande delgen/ gelijck de sonne met haer schijnsel de dicke nevelen/ ende dampen verdrijft. Vergel. Psal. 101. 4.
27 T. w. mits de misdadige voor hem te citeren/ kennisse te nemen van hare boose stucken/ daer over haer te overtuygen/ te veroordeelen/ ende te bestraffen. Ja hy weertse met eene opslach der oogen te verschricken/ ende te verjagen.
e 1. Reg. 8. 46. Iob 14. 4. Psal. 51. 7. Eccl. 7. 21. 1. Ioan. 1. 8.
28 T. w. metter waerheyt. 'Tis eene vrage/ die sterck loochent. siet Gen. 18. op V. 17.
f Deut. 25. 16. Prov. 11. 1. ond. V. 23.
29 *Hebr.* steen ende steen, Epha en Epha. D. tweederley steen/ ende tweederley Epha. T.w. een grootte/ om daer mede in te koopen/ ende een kleyne/ om daer mede te verkoopen. alsoo Deut. 25. 13. Siet de aenteeck. aldaer. item ond. V. 23.
30 D. gewichte. siet Levit. 19. op V. 36.
31 D. mate. wat Epha eygentlick voor een mate geweest zy/ siet Exod. c. 16. op V. 36.
32 *Hebr.* des Heeren grouwel. Siet vov. c. 3. op V. 32.
33 Siet de selve maniere van spreken/ vov. 17. 15. ende ond. V. 12.
34 D. door sijne kinderlicke manieren/ die in sijne eerste jaren haer vertoonen.
35 Verst. sijn leven/ het welcke hy in toekomenden tijt leyden sal.
g Exod. 4. 11. Psal. 94. 9.
36 De sin is/ dat van Godt zijn niet alleen de instrumenten/ ende werck-tuygen der uyterlicke sinnen/ maer oock de macht/ om die te gebruycken/ ende de gave/ om wel te gebruycken. Sommige verstaen dit in 't bysonder vande gehoorsaemheyt die de ondersaten haren overheden schuldich zijn/ ende van de wijse/ ende voorsichtige regeringe/ waer door de overheden trouwe oogen moeten hebben over het welvaren harer ondersaten.
h Prov. 19. 15.
37 T.w. die onmatich is/ ende uyt luyheyt voort komt/ vov. 19. 15.
38 T. w. na dat de nature haren behoorlicken slaep gehadt heeft. Begeeft u dan tot eerlicken arbeyt/ om de kost te winnen.
39 'T is een bevel/ inhoudende de belofte van versadicht te sullen worden. Siet van sulcke maniere van spreken/ vov. 3. op V. 25.
40 Verst. lichamelicken nootdurft. Siet Genes. 3. 19. ende 18. 5. mitsgaders de aenteeck.
41 T. w. het goet/ ofte/ de ware/ die de kooper dingt/ om te koopen; lakende alsoo uyt eygen baet-soeckinge het gene hy geerne hadde.
42 D. als hy tot sijn eygen voordeel den koop gedaen heeft/ gaet hy sijns weechs/ ende prijst sich selven/ dat hy door sijne loosheyt de ware onder hare weerde gekocht heeft.
43 Siet Job 28. op V. 18.
i Prov. 3. 14, 15.
44 D. die wetenschap voortbrengen. verst. wijse/ ende deuchtsame propoosten. alsoo vov. 14. 7. Vgel. oock vov. 12. 19. ende siet de aenteeck.
45 *Hebr.* vat, ofte/ gereetschap. Siet Job 28. op V. 17.
k Prov. 11. 15. en 27. 13.
46 Vande invoeginge deses woordekens Vgel. vov. 11. 15. ende ond. 27. 13.
47 Dit woordeken is hier ingevoecht uyt het volgende lidt van dit Vs. Vgel. vov. 11. 15. ende ond. 27. 13.
48 D. die u onbekent is/ ende van wiens middelen ghy geene sekerheyt en hebt/ om van sijne betalinge onbesorgt te wesen.
49 T. w. ghy/ tot wiens versekeringe de borge gestelt is.
50 T.w. des genen die borge geworden is voor eenen onbekenden/ ende dat tot een pant/ ende sekerheyt/ dat hy voor den vreemden/ so hy in gebreke valt/ sal betalen.
51 T.w. lieden. And. voor eene uytlandische vrouwe. alsoo ond. 27. 13. Verstaet door eene uytlandische vrouwe, eene hoere/ ofte/ die u onbekent is. siet vov. 2. op V. 16.
l Prov. 9. 17.
52 D. het goet door valsche/ ende bedriegelicke middelen gekregen. siet vov. 4. op V. 17. item Vgel. vov. c. 9. 17. ende de aenteeck.
53 De sin is/ dat sulck goet hem in 't eynde sal schadelick zijn/ ende groot verdriet toebrengen.
54 Ofte/ breeck-steenen, ofte/ key-steenkens. siet het Hebr. woort oock/ Thren. 3. 16.
m Prov. 11. 13.
55 Siet Lev. 19. op V. 16.
56 Dat is/ het secreet van een ander/ dat hem toe-vertrouwt is.
57 Ofte/ liefkoost, vleyt, verleyt: D. die met aenlockende/ ende schoone woorden yemant aenkomt/ om wat uyt sijnen mont te trecken/ 't welck hy daer na gaet overdragen. siet van het Hebr. woort/ Judic. 14. 15. op het woort overreden.
n Exod. 21. 17. Levit. 20. 9. Deut. 27. 16. Matth. 15. 4.
58 D. sijn welstant/ voorspoet/ ende welgelucksalicheyt sal vergaen. siet Job 18. op V. 6.
59 *Hebr.* in de swartheyt der duysternisse. D. als de duysternisse soo groot is/ datse gantsch swart/ ende dick is. Vgel. vov. 7. 9. ende d'aent. Verst. daer by eenen seer droevigen/ ende elendigen staet/ in den welcken de Vloecker van Godt sal verlaten worden. siet Gen. 15. op V. 12.
60 Verst. allerley rijckdom/ ende goet/ dat yemant soude mogen aenkomen/ ende hy sijnen erfgenamen nalaten.
o Prov. 13. 11. ende 28. 20.
61 D. in korten tijt met groote woekeringe door allerley middelen/ ende wegen vergadert/ ende opgehoopt wort. Vgel. ond. 21. 5.

p Deut. 32.35. Prov. 17.13. ende 24.29. Rom. 12.17. 1. Thess. 5.15. 1. Pet. 3.9.
62 T. w. by u selven/ ofte oock tegen uwen naesten.
q Bov. v. 10.
63 *Hebr.* steen, ende steen. Siet vov. op v. 10.
64 *Hebr.* de wage des bedrochs, D. daer mede men sijnen naesten bedriecht/ mits hem sijn volle gewichte niet te geven/ ende voor sich selven meer dan het sijne te nemen.
65 D. sy is seer quaet. Siet vov. 17. op v. 26.
r Iob 31.4. Psal. 37.23. ende 139.2,3.
66 D. de gedachten/ het voornemen/ de woorden/ ende wercken/ het doen ende laten.
67 T. w. niet alleen door het werck der scheppinge/ maer oock door de wercken der onderhoudinge/ ende regeringe.
s Ierem. 10.23.
68 D. wat hem in sijn leven sal overkomen.

22 p[62] En segt niet/ Ick sal het quaet vergelden: wacht op den HEERE/ ende hy sal u verlossen.

23 q[63] Tweederley weech-steen is den HEERE een grouwel: ende de [64] bedriechlicke weech-schale [65] en is niet goet.

24 r De [66] treden des mans [67] zÿn vanden HEERE: s hoe soude dan een mensche [68] sÿnen wech verstaen?

25 Het is een [69] strick des menschen/ dat hy [70] het heylige [71] verslindt: ende na [gedane] geloften/ [72] ondersoeck te doen.

26 Een wÿs Coninck [73] verstropt de godtloose: ende hy brengt het [74] radt over hen.

27 De [75] ziele des menschen is een [76] lampe des HEEREN: doorsoeckende [77] alle de binnen-cameren des buycks.

28 [78] Weldadicheyt/ ende waerheyt bewaren den Coninck: ende door weldadicheyt ondersteunt hy sÿnen throon.

29 Der jongelingen cieraet is hare cracht/ ende t der ouden [79] heerlickheyt/ is de grysicheyt.

30 [80] Geswellen der wonde zÿn in den boosen eene suyveringe: mitsgaders v de slagen [81] van het binnenste des buycks.

69 T. w. daer in hy selve gevangen wort. D. het is een schadelick dinck voor den mensche. 70 D. dat door de geloften Gode toegeheylicht is. 71 T. w. met het selve te eten/ ofte te drincken: het welcke tegen de wet was/ Levit. 27.9. Deut. 23.21. 72 T. w. of ghy uwe geloften onderhouden sult/ ofte niet. 73 Siet d'aenteeck. vov. v. 8. 74 D. hy laet eene harde lijf-straffe over hen gaen. Voortijts wierden groote quaet-doenders aldus gestraffet/ datmen eenen wagen met scherpe beslagene wielen over hen liet gaen. Siet 2.Sam. 12. op v. 31. Verst. hier onder allerley soorte van harde straffe. 75 Verst. de redelicke ziele/ die met het natuerelicke licht van vernuft/ en onderscheyt tusschen goet/ ende quaet begaeft is/ ofte oock met het ovennatuerelicke der wedergeboorte/ waer door de mensche verstaen kan/ wat hy gelooven/ ende hoe hy leven moet. 76 D. een klaer-schijnende licht der wetenschap/ gegeven/ ende ontsteken vanden Heere/ waer door de mensche sich selven van buyten/ ende van binnen kent/ ende onder Godes beleyt gestiert wort in al sijn doen/ ende laten. Vgel. Mat. 6.22/23. Luc. 11.34/35. 1.Cor. 2.11. 77 D. alle de binnenste deelen der gedachten/ genegentheden/ affecten/ ende der seer verborgene conscientie. Siet Iob 15. op v. 2. 78 Siet Psal. 101.1. ende ond. 25.5. t Prov. 16.3. 79 T. w. om dat den ouderdom menichmael is een segen/ daer mede Godt de vroome vereert; ende om dat daer by ten meesten deele is wijsheyt/ ervarentheyt/ ende raetsaemheyt. 80 De sin is/ dat aen een mensche/ die tot boosheyt overgegeven is/ geene beteringe te verwachten en is/ dan door sware lijf-straffen. v Prov. 10.13. 81 D. die tot het binnenste van lichaem/ ende ziele doordringen.

Het xxj. Capittel.

's Conincks herte in Godts hant/ v. 1. eygen goetduncken/ ende het wegen der herten/ 2. gerechticheyt/ ende offer/ vss. 3/27. hoochmoet ende bedrijf der godtloosen/ 4/24. vlyticheyt/ ende haesten nae goet/ 5. onrechtveerdigen rijckdom/ 6. godtloose/ 7/10/12/15/18/27/29. verdorventheyt/ ende suyveringe des menschen/ 8. kijfachtige vrouwe/ 9/19. Tucht/ 11. onbarmherticheyt tegen armen/ 13. giften ende geschencken/ 14. rechtveerdige/ rechtsinnige/ weldadige/ 15/18/21/26/29. wijsheyt/ verstant/ ende raet/ 16/20/22/30. wellust/ 17. Tonge/ 23. Luyheyt/ 25. giericheyt/ 26. valsche getuygen/ 28. onwederstaenlickheyt van Godts raet ende wercken/ 30. victorie/ 31.

1 D. in sijn gebiet/ ende macht/ om dat nae sijne wijsheyt te leyden/ ende te stieren.
2 D. gelijck water-beken zijn inde hant der hovenieren/ ende lant-luyden/ om die herwaerts/ ende derwaerts tot nut des lants in/ ofte uyt te laten/ ende voort te leyden.
a Prov. 16.2.
3 Siet de verklaringe van dit vs vov. 16. op v. 2.

1 DEs Conincx herte is [1] inde hant des HEEREN/ [als] [2] water-beken: hy neyght het tot al dat hy wil.

2 a[3] Alle wech des menschen is recht in sÿne oogen: maer de HEERE weecht de [4] herten.

3 b[5] Gerechticheyt/ ende recht te doen/ is by den HEERE uytgelesener dan offer.

4 [6] Hoocheyt der oogen/ ende [7] trotsicheyt des herten/ [ende] de [8] ploeginge der godtloosen/ zÿn sonde.

5 c De gedachten des vlÿtigen zÿn [9] alleen [10] tot overschot; maer eens yeders [11] die haestich is/ alleen tot gebreck.

4 Ofte/ geesten, als vov. 16.2. over sulcx betreckent hier het woort herten so veel/ als daer het woort geesten; T. w. gedachten/ genegentheden/ bewegingen/ ende voornemen. Alsoo Psal. 7.10. ende 26.2. b 1.Sam. 15.22. Psal. 50.8,14. Iesa. 1.11,16. Hos. 6.6. 5 De verklaringe deser maniere van spreken siet Gen. 18. op v. 19. ende 1.Reg. 10. op v. 9. 6 Siet vov. 6. op v. 17. 7 *Hebr.* breetheyt des herten. D. stoutheyt/ ende grootschheyt des herten. siet Psal. 101.5. ende d'aenteeck. 8 D. het bedrijf. Verstaet al wat sy heymelick versinnen/ ende openbaerlick in't werck stellen. alsoo is het woort smeden genomen. Siet vov. 3. op v. 29. alwaer het Hebr. woort oock kan ploegen overgeset worden. Ofte aldus: Hoocheyt der oogen, ende breetheyt des herten, zijn de ploeginge, ofte/ het bedrijf der godtloosen. [ende] sonde. And. de lampe der godloosen. D. haer welvaren/ ende voorspoet/ is sonde. c Prov. 10.4. ende 13.4. 9 And. waerlick, ofte/ gewisselick. alsoo in't volgende lidt van dit vs. 10 D. worden soo gesegent van Godt/ dat de vlytige arbeyder daer van niet alleen sijnen dagelickschen nootdruft en krijcht/ maer oock wat daer en boven voor eenen extraordinaren noot/ ende voor sijne kinderen. 11 D. die met eene schielicke/ ende onvoorsichtige haesticheyt door allerley middelen soeckt rijck te worden. Vergel. vov. 20.21.

6 d[12] Te arbeyden om schatten met een [13] valsche tonge/ is eene [14] voort-gedrevene ydelheyt der gener/ [15] die den doot soecken.

7 De [16] verwoestinge der godtloosen [17] salse doorsnÿden; om datse weygeren [18] recht te doen.

8 De wech des menschen is [19] gantsch verkeert/ ende [20] vreemt: maer [21] het werck des suyveren/ is recht.

9 e 'T is beter te woonen op eenen hoeck [22] des dacks/ dan met eene kÿfachtige huysvrouwe/ ende dat [in] een [23] huys van geselschap.

10 De ziele des godtloosen begeert [24] het quaet: [25] sÿn naesten en krÿcht geene genade in sÿnen oogen.

11 f Als men den spotter [26] straft/ wort de slechte wÿs: ende als men den wÿsen [27] onderricht/ [28] neemt hy wetenschap aen.

12 De rechtveerdige [29] lett verstandelick op des godtloosen huys; als [Godt] de godtloose [30] in't quade stort.

13 Die sÿn oore stopt voor het [31] geschrey des armen; die sal oock [32] roepen/ ende niet verhoort worden.

14 g Eene gifte [33] in't verborgen [34] houdt den toorn onder: ende een geschenck [35] inden schoot/ de stercke grimmicheyt.

15 'T is den rechtveerdigen eene blÿtschap/ [36] recht te doen: maer voor den werckers [37] der ongerechticheyt is het [38] verschrickinge.

16 Een mensche die vanden wech des verstants afdwaelt; sal in de gemeynte der [39] dooden [40] rusten.

17 Die [41] blÿtschap lief heeft/ die sal [42] gebreck lÿden: die [43] wÿn/ ende olye lief heeft/ en sal niet rÿck worden.

18 h[44] De godtloose is een [45] rantsoen voor de rechtveerdige; ende de trouwloose voor de oprechte.

19 i 'T is beter te woonen in [46] een woest lant; dan by een [47] seer kÿfachtige/ ende toornige huysvrouwe.

20 In des wÿsen wooninge is een ge-

d Prov. 10.2,4. ende 13.11.
12 *Hebr.* het werck der schatten, D. de arbeyt die gedaen wort/ om veel goets by een te rapen.
13 *Hebr.* tonge der valscheyt: D. die met valscheyt ende bedrogh ommegaet. Verstaet hier onder/ alle ongerechticheyt. Vergel. vov. 6.17. ende de aenteeck.
14 Verst. ydelheyt/ die seer onwaerdich/ nietich/ ende onachteloos is/ zijnde te vergelijcken by kaf/ ende stof/ dat uyt oorsake sijner lichticheyt door eenen stercken wint herwaerts ende derwaerts verwaeyt wort.
15 D. die sich in gevaer der tijdelicker/ ende eeuwiger straffe begeven.
16 T. w. waer door sy haren naesten verwoesten. ofte/ als sommige/ waer door sy self verwoest sullen worden.
17 Ofte/ salse doorsagen, neder-vellen. gelijck wanneer eenen boom afgesaecht wort. D. sal oorsake zijn/ datse door Gods rechtveerdich oordeel teenemael uytgeroeyet worden. Het schijnt dat hier gesien wort op de maniere van straffe/ waer door de misdadige vande Overheyt met der sage doorsneden wierden. Siet 2.Sam. 12. op v. 31. And. salse by blijven. T. w. tot datse oock verwoest sullen worden. And. den roof der godloosen salse verschricken.
18 D. een yegelick het sijne te geven.
19 T. w. door de verdorventheyt sijner nature.
20 T. w. van Godt ofte vande ware suyverheyt ende heylicheyt.
21 D. die door den geest der heyliichmakinge gesuyvert is. e Prov. 21.19. ende 25.24. ende 27.15. 22 Want de daken in't lant van Canaan waren plat/ inde welcke het niet bequaem en was te woonen/ om datse voor den wint/ ende regen open waren: ende voornemelick in hare hoecken/ daer het regen-water vergaderde/ ende afliep. Vgel. Deut. 22. op v. 8. 23 D. in een wijdt/ ofte ruym huys/ daer in men gemackelick kan woonen met vele geselschap/ niet benauwt zijnde door de engte der plaetse/ als in eenen hoeck. Een huys van geselschap kan men oock verstaen van een huys/ daer in een man met een wijf t'samen woonen onder eene huyshoudinge begrepen zijnde. Vgel. ond. v. 19. 24 Verst. het quaet der schult/ D. de sonde. 25 Ofte/ met-gesellle, ofte vrient. De sin is/ dat de godtloose gantsch genegen is/ om een yeder quaet te doen, ofte/ dat hy oock sijnen eygenen vrient niet en spaert. Siet van het Hebr. woort/ vov. 14. op v. 20. f Prov. 19.25. 26 Te weten/ niet alleen met woorden/ maer oock met opleggingе van boete/ gelijck het woort hier mede brengt/ ofte oock/ met slagen/ gelijck de text luyt/ vov. 19.25. 27 T. w. met woorden. Siet vov. 10. op v. 25. And. als hy. T. w. de slechte/ verstandelick let op den wijsen, &c. 28 D. hy voecht by sijne voorgaende wetenschap noch andere/ dewijle hy de goede leere ontfangt/ ende navolcht. Vergel. vov. 1.5. 29 T. w. om sijn profijt te doen met de aenmerckingen van de oordeelen Godts. 30 T. w. in't quaet der straffe. Anders om het quaet, te weten der sonde/ omkeert. D. om de sonden/ diese dagelicks bedrijven/ verderft/ ende uytroeyt. anders kan dit vs aldus vertaelt worden: Hy, te weten/ Godt/ onderwijst den rechtveerdigen door het huys des godloosen, die de godloose in't quade stort. Ofte aldus: Het welcke (T. w. huys.) de godtloosen in't quade stort. 31 T. w. waer door hy schreyt om hulpe in sijne armoede. 32 T. w. tot Godt/ ofte de menschen/ als hy in eenigen noot gestelt is. g Prov. 17.8. ende 18.16. 33 T. w. gegeven aen den Richter/ ofte yemant die seer vergramt is. 34 D. neemt hem wech/ druckt hem neder/ ofte/ bluscht hem uyt. 35 Siet vov. 17. op v. 23. 36 T. w. ofte in haer gemeyne leven/ ofte in een bysonder officie/ daer in hy gestelt is/ om het recht aen andere te bedienen. 37 T. zy dat hy de ongerechticheyt werckt als een privaet mensche/ ofte als een publijck persoone. 38 Ofte/ verslagentheyt, verstooringe. T. w. ofte/ als hy self recht moet doen/ ofte/ wanneer het van anderen geschiet. 39 Verstaet der dooden/ niet alleen nae het lichaem/ maer oock nae de ziele. Siet van het Hebr. woort vov. 2. op v. 18. 40 Dat is/ gedurichlick blyven. 41 T. w. ongeoorloofde/ godtloose/ ende onmatige blydschap. 42 *Hebr.* een man des gebrecks, ofte/ der behoefte zijn. 43 D. die een wellustich/ ende overdadich leven soeckt. Hier voortijden in vrolicke maeltijden gebruyckt nevens den wijn/ vele olyen/ ende salven/ daermede sy hare leden/ maer insonderheyt het hooft/ bestreken/ tot bewaringe van de gesontheyt/ ende verquickinge van den geest. Siet Ruth 3. op v. 3. Psal. 23.5. ond. 27.9. Cantic. 1.3. Amos 6.6. Matth. 26.7. Boven desen hadde de olye in 't Ioodsche lant noch veel ander gebruyck. Siet Iud. 9. op v. 9. ende ond. v. 20. maer hier wort gesproken van het misbruyck der olye/ ende des wijns/ zijnde onder dese twee dingen oock alle andere begrepen/ die den mensche tot vermakinge gegeven zijn. h Prov. 11.8. 44 De sin is/ dat in vele gemeyne straffen de vroome uyt de perijckelen/ die haer meest plegen te dreygen/ onderseens geraken/ ende de godtloose door Godts wijse/ ende rechtveerdige regeringe/ in hare plaetse komen/ als ofse haer los-gelt waren. Siet vov. 11. op v. 8. 45 Verst. den prijs/ die gegeven wort om yemant uyt eenich lyden te verlossen. i Bov. v. 9. ende ond. 25.24. 46 *Hebr.* In een lant der woestijne. 47 *Hebr.* een huysvrouwe der kijvingen, ende der toornicheyt. Vergel. vov. v. 9. ende 19.13.

wenschte [48] schat / ende olye: maer een sot mensche verslindt sulcks.

21 Die [49] rechtveerdicheyt / ende [50] weldadicheyt najaecht / sal 't leven / [51] rechtveerdicheyt / ende eere vinden.

22 [52] De wijse [53] beclimt der geweldigen stadt; ende werpt de [54] sterckte hares vertrouwens neder.

23 g [55] Die sijnen mont / ende sijne tonge bewaert / bewaert sijne ziele van benautheden.

24 [56] Die een hooveerdich poccher is / [57] sijnen naem is spotter; [58] hy gaet met hooveerdige verbolgentheyt te wercke.

25 De [59] begeerte des luyaerts sal [60] hem dooden: want sijne handen weygeren te wercken.

26 Den gantschen dach begeert hy [61] begeerlicke dingen: maer h de rechtveerdige [62] sal geven / ende niet inhouden.

27 i Het offer der godtloosen is een grouwel: hoe veel te meer als sy 't met een [63] schendelick voornemen brengen?

28 k [64] Een leugenachtich getuyge sal vergaen: ende een man [65] die hoort / sal spreken [66] tot overwinninge.

29 Een godtloos man [67] sterckt sich in sijn aengesichte: maer de oprechte / [68] die maeckt sijnen wech vast.

30 Daer en is geene wijsheyt / nochte daer en is geen verstant / nochte daer en is geen raet [69] tegen den HEERE.

31 l Het [70] peert wort bereydt tegen den dach des strijts: maer de [71] overwinninge [72] is des HEEREN.

48 Dienende tot onderhoudinge / en vermakinge des menschen: waer onder oock was de olye. Siet boven de aenteeck. op v. 17.
49 T.w. waer door men een yeder geeft / datmen hem nae het burgerlicke recht schuldich is.
50 T.w. waer door men den mensche uyt liefde / ende mildicheyt goet doet nae den eysch van de goddelicke / ende natuerlicke wet. Siet bov. 3. op v. 27.
51 D. Godt sal maken / dat hem oock recht van de menschen sal gedaen worden.
52 De sin is / dat wijsheyt meer te achten is dan sterckte. Eccl. 9. 16. gelijck de ervarentheyt leert / dat dickwijls veel meer uytgerecht wort door het wijs beleyt van een Overste / dan door de groote menichte der krijchs-lieden.
53 T.w. in tijt van oorloge.
54 D. de sterckten / daer op de stadt haer verliet.
g Prov. 18. 21.
55 D. die wel toesiet dat hy met quade / lichtveerdige / ende twistgierige propoosten Godt niet en vertoornt / ende sijnen naesten niet tegens hem op en hitst.
56 Ofte / die hooveerdich, [ende] trotsich, ofte / vermeten is, wiens naem is spotter, gaet met, &c. 57 D. gelijck hy inder waerheyt een spotter is / so mach hy oock alsoo wel genaemt worden; overmits hy alle goede vermaningen verwerpt / ende tegen sijnen naesten met verachtingen des selven trotselick uytvaert. Siet een exempel in Haman / Esth. 3. 5/6. 58 D. hy doet alle dingen door hoochmoedige / ende oploopende sinne / volgende niet eenige reden / maer sijne ongebondene passien. 59 T. w. waer door hy wenscht sijnen nootdurft te hebben / sonder daer toe door eerlicken arbeyt te geraken. 60 Niet alleene tot groote armoede brengen / maer oock tot sijnen geheelen ondergangk. 61 *Hebr.* de begeerte. And. begeert de begeerige. D. de mensche die seer begeerich is. T.w. om goet te krijgen. Siet Job 35. op v. 13. h Psal. 37. 26. 62 T. w. aen den armen / ende nootdurftigen / ende dat nae sijn vermoge / van 't gene dat hem Godt verleent heeft. i Prov. 15. 8. Ies. 1. 13. Ier. 6. 20. Amos 5. 21. 63 T.w. expresselick voorhebbende eenige boosheyt daer mede uyt te richten / ende gelijck als Godt aenroepende tot een hulpe van haer schelmerye. siet hier van een exempel in Bileam / Num. 23. 1. k Prov. c. 19. 5, 9. 64 *Hebr.* een getuyge der leugenen. 65 T.w. nae de wet des Heeren / ende sonderling nae 't gebodt van geen valsch getuygenisse te geven. of: die neerstelick toehoort / ende niet anders getuycht dan 'tgene hy gehoort / of gesien heeft. 66 And. altoos. T. w. 't zy dat hy geroepen wort in 't gerichte / om getuygenisse te geven / ofte andersins om yet nae de waerheyt / die hem bekent is / te verhalen / alsoo noodich / ende stichtelick is. 67 Ofte / stijft sich: D. verhardt sijn aengesichte. De sin is / dat hy met groote hartneckicheyt / ende onbeschaemtheyt sijnen eygenen sin volcht / sonder acht te geven op 'tgene dat recht / ende hem bevolen is. 68 T. w. om dat hy alle sijn doen / ende laten nae Godes woort aenrecht. 69 Dat is / die met des Heeren wijsheyt ende verstant / &c. te vergelijcken zy / ende die soude konnen wederstaen. l Psal. 33. 17. 70 Verstaet onder dit woort alle uyterlicke middelen / die tegen de oorloge / ende den strijt plegen aengeleyt te worden. 71 Siet 2. Sam. 8. op v. 6. 72 D. komt van den Heere.

Het xxij. Capittel.

Goede naem ende gunst / v. 1. rijcke en arme / 2/7/16. kloecksinnicheyt / ende slechticheyt / 3. nedricheyt in des Heere vreese / 4. verkeerde / 5. Onderwijsinge ende tucht der Ieucht / 6/ 15. onrechtveerdige / 8. goedich ooge / 9. spotters / 10. reynicheyt des herten / ende aengenaemheyt der lippen / 11. rechte wetenschap / ende trouwloosheyt / 12. luyaert / 13. verleydige vrouwe / 14. onderdruckinge der armen / 16/22/23. woorden der wijsen / 17/18/19. lof deser spreucken / 20/21. geselschap eens toornigen / 24. borchtocht / 26/27. oude palen / 28. veerdicheyt in 't wercken / 29.

1 a DE [1] naem is uytgelesener / dan grooten rijckdom; de [2] goede gunste / dan silver / ende dan gout.

2 b Rijcke / ende arme / [3] ontmoeten malcanderen: de [4] HEERE heeftse alle gemaeckt.

3 c Een [5] kloecksinnich mensche siet het [6] quaet / ende verberght sich: maer de slechte [7] gaen henen door / ende worden gestraffet.

4 De loon der nedericheyt / [8] [met] de vreese des HEEREN / is [9] rijckdom / ende eere / ende leven.

5 [10] Doornen / [ende] stricken zijn in den wech [11] des verkeerden: die sijn ziele bewaert / sal hem verre van die maken.

6 [12] Leert den jongen de eerste beginselen [13] nae den eysch sijns wechs / als hy oock out sal geworden zijn / en sal hy [14] daer van niet afwijcken.

7 De [15] rijcke heerscht over de [16] arme: ende die ontleent / is des leeners [17] knecht.

8 d Die [18] onrecht zaeyt / sal moeyte maeyen: ende de [19] roede sijner verbolgentheyt sal een eynde nemen.

9 e Die [20] goet van ooge is / die sal gesegent worden: want hy heeft van sijn broot [21] den armen gegeven:

10 Drijft den spotter uyt / ende de [22] kijvagie sal wech gaen; ende het geschil met de [23] schande sal ophouden.

11 f Die de [24] reynicheyt des herten lief heeft / [25] wiens lippen [26] aengenaem zijn / diens vrient is de Coninck.

12 [27] De oogen des HEEREN bewaren de [28] wetenschap: maer de [29] saken des [30] trouwloosen sal hy omkeeren.

13 g De luyaert [31] seyt / Daer is een leeuw buyten: ick mocht op 't midden der straten gedoodt worden.

14 h [32] De mont der [33] vreemder vrouwen is eene diepe [34] gracht: op welcken de HEERE vergramt is / sal daer in vallen.

15 i [35] De dwaesheyt is in 't herte des jongen [36] gebonden: de roede [37] der tucht salse verre van hem wech doen.

16 k Die den armen [38] verdruckt om het sijne te [39] vermeerderen; [ende] den rijcken [40] geeft / [komt] [41] sekerlick tot gebreck.

17 [42] Neycht uwe oore / ende hoort de woorden [43] der wijsen: ende stelt u herte tot [44] mijne wetenschap.

18 Want het is lieflick / als ghy [45] die [46] in u binnenste bewaert: sy sullen t'samen op uwe lippen [47] gepast worden.

19 [48] Op dat u vertrouwen op den

a Eccl. 7. 1.
1 Verst. eenen goeden naem / ende eerlicken lof by de menschen. Naem voor goeden naem. Het woort goet, moet hier den sin geven uyt het volgende lidt van dit vs. Vergel. bov. 18. op v. 22.
2 D. het goet gevoelen / dat vrome menschen van yemant hebben / ende de goede genegentheyt / die sy hem toedragen. Vergel. bov. 3. 4. d'aenteeck. op het woort gunste. b Prov. 29. 13. 3 D. sy leven met malkanderen / ende hebben de een den anderen van doen. Vergel. ond. 29. 13. 4 T. w. die den rijcken verbiedt de arme te verachten / ende den armen den rijcken te benyden. De rijcke zijn gehouden de arme uyt liefde te helpen / ende de arme den rijcken voor loon te dienen. c Prov. 27. 12. 5 Dat is / die voorsichtich is / ende kloeck van verstant. Siet bov. 1. op v. 4. 6 Te weten / dat schijnt over de menschen te sullen vallen / ende voorsiet sich daer tegen / om het selve te ontgaen.

7 T. w. om datse niet en voorsien het quaet / dat over hen hangt / ofte het selve verachten.
8 D. die met de vreese des Heeren gevoecht is. In den selven sin konnen de woorden oock overgeset worden / [ende] der vreese des Heere.
9 D. gelijck met de ware nedericheyt de vreese Godts vereenicht is / alsoo heeft de vreese Godts de belofte van het tegenwoordige / ende toekomende leven. 1. Timoth. 4. 8.
10 D. elendicheden ende plagen / daer in de boose door sijne quade wercken soo verwerret / ende verstrickt wort / dat hy sich daer uyt niet en kan redden.
11 D. des onherborenen / ende des genen / die vreemt is vande vreese Godts.
12 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick / yemant van joncks op in eenige wetenschap / ende voornemelick in de fondamenten der heyliger leere tot sijner zielen salicheyt onderwijsen. Vergel. Genes. 14. op v. 14. 'T is hier soo vele als Catechizeren, 't welck dickwijls in 't nieuwe Testament alsoo gebruyckt wort. siet Luc. 1. 4. Act. 18. 25. Rom. 2. 18. 1. Cor. 14. 19. Gal. 6. 6.
13 *Hebr.* nae de mont. D. nae den eysch ofte de gelegentheyt / sijnes weechs, dat is / sijnes ouderdoms / begrijps / ende sijner teerheyt. And. in het begin, ofte / den ingangk sijnes weechs, dat is / in den aenvanck sijnes levens.
14 T. w. van het gene / dat ghy in sijne jonckheyt met de eerste onderwijsinge hem ingestort hebt.
15 T. w. die den armen wat leent / ofte eenige weldaet bewijst.
16 T. w. die vanden rijcken wat geleent / ofte eenige weldaet ontfangen heeft. 17 D. die hem ten dienste staen moet. Hy en spreeckt eygentlick niet van 't gene dat behoort te geschieden / maer van het gene dat ten meesten deele inde werelt geschiet. d Iob 4. 8. Hos. 10. 13. 18 Siet Job 4. op v. 8. 19 D. de plage / waermede hy andere door sijne oploopende grimmicheyt gequollen / beleedicht / ende verdruckt heeft. 'T schijnt eene gelijckenisse te zijn / van eenen stock / daer mede men het zaet / ende gewas placht te dorschen. e 2. Cor. 9. 6. 20 D. die vriendelick / milde, medelydich / ende goetdadich is. alsoo Matth. 20. 15. Want gemeynelick openbaert haer de genegentheyt des menschen inde oogen. De goede ooge wort oock genaemt een eenvoudige ooge. Matth. 6. 22. Siet van eene quade, ofte / boose ooge, Deut. 15. op v. 9. ende ond. 23. 6. 21 *Hebr.* den dunnen. 22 T. w. die hy pleecht te verwecken. 23 T. w. die hy anderen met sijne twistingen aendoet. f Psal. 101. 6. 24 D. de oprechticheyt des gemoets: vande welcke siet Gen. 20. v. 5. 1. Reg. 9. 4. Psal. 51. 12. Matth. 5. 8. 25 D. die soo bespraeckt is / dat hy sijne oprechte gedachten met bevallicheyt kan voortbrengen. De oversettinge kan oock aldus staen: met, ofte / door, ofte om de aengenaemheyt sijner lippe is de Coninck sijn vrient. 26 *Hebr.* aengenaemheyt; D. bevallicheyt. Siet van dese Psal. 45. 3. Eccles. 10. 12. 27 D. de voorsichticheyt ende sorge des Heeren. Siet 2. Chron. 16. op v. 9. 28 D. den genen / die met ware wetenschap / ende godtvruchtige wijsheyt begaeft is / ende nae de selve sijne woorden / ende wercken beleydt. Vgel. de maniere van spreken met Job 35. op v. 13. 29 And. woorden. 30 D. des godtloosen / die het verbont des Heeren niet trouwelick houdende / in woorden / ende wercken sich moetwillichlick verloopt. g Prov. 26. 13. 31 T. w. om den arbeyt te ontgaen. Dan vindt hy lichtelick eene voorwendinge van dit / of dat perijckel / 't welck hy versiert voor handen te wesen. h Prov. 2. 16. ende 5. 3. ende 7. 5. ende 23. 27. 32 T. w. door haer vleyen / pluymstrijcken / ende aenlockende woorden. 33 Siet bov. 2. op v. 16. 34 T. w. der elenden voor het lichaem / ende de ziele. Vgel. ond. 23. 27. i Prov. 13. v. 24. ende 19. 18. ende 23. 14. ende 29. 15. 17. 35 Siet bov. 17. op v. 23. 36 'T is eene gelijckenisse te kennen gevende / dat de sonde soo vast aen de jonge jeucht gehecht is / als de dingen die met touwen / ende reepen aen malkanderen gebonden worden. 37 D. waer door een kint gekastijdt wort. k Prov. 14. 31. ende 17. 5. 38 T. w. door bedroch / ofte gewelt. Vgel. bov. 14. op v. 31. 39 Ofte / sich te vergrooten. 40 T. w. om sijne gunste / hulpe / ende voorderinge te krijgen tegen de arme. 41 And. alleen, ofte / niet dan tot gebreck. Vgel. bov. 21. 5. ende d'aent. 42 Dese vermaninge wort hier ingevoegt / om den Leser tot de rechte betrachtinge van dese spreucken / ja van alle geboden Godts op te scherpen. 43 Salomo naemt dese spreucken niet alleen sijne / maer oock aller andere ware wijsen / die de selve toestonden / van de welcke eenige genaemt worden / ond. capp. 30. 31. 44 D. mijne leere / ende geboden / die ghy weten moet. Siet bov. 15. op v. 7. And. om my te kennen. my] T. w. de wijsheyt. 45 T. w. woorden der wijsen. 46 *Hebr.* in uwen buyck. D. in 't binnenste uwes herten. siet bov. 18. op v. 8. ende 20. op v. 30. Job 15. op v. 2. 47 T. w. op dat ghyse bequamelick / ende stichtelick tot den menschen soudt mogen uytspreken. 48 Vergel. bov. 3. 5/6. Hiermede is het eynde deser spreucken aengewesen / het welcke is in Godt te gelooven / ende alle goet van hem te verwachten / mits dat wy hem oock gehoorsamen.

HEERE zy/ maeck ick u [die] heden bekent/ [49] ghy oock [maecktse bekent].

20 Hebbe ick u niet [50] heerlicke dingen geschreven van [51] allerley raet/ ende wetenschap?

21 Om u bekent te maken de sekerheyt van de redenen der waerheyt; [52] op dat ghy redenen der waerheyt antwoorden mocht den genen/ die u [53] senden.

22 [l] En berooft den armen niet om dat hy [54] arm is: ende [m] en verbrijselt den elendigen niet [55] in de poorte.

23 [n] Want de HEERE sal hare [56] twist-sake twisten/ ende hy sal den genen/ [57] diese berooven/ [58] de ziele rooven.

24 En vergeselschapt u niet met eenen [59] granmoedigen: ende en gaet niet om met een [60] seer grimmich man:

25 Op dat ghy sijne [61] paden niet en leert/ende [62] een strick over uwe ziele haelt.

26 [o] En weest niet onder de gene/die in de [63] hant clappen/ onder de gene/ die voor schulden borge zijn.

27 So ghy niet en hadt om [64] te betalen; [p] waerom soude men u bedde van onder u [65] wech nemen?

28 [q] En set [66] de oude palen niet te rugge/ die uwe vaderen gemaeckt hebben.

29 Hebt ghy eenen man gesien/die veerdich in zijn werck is? hy sal [67] voor het aengesicht der Coningen gestelt worden: voor het aengesicht der [68] ongeachte lieden en sal hy niet gestelt worden.

49 T.w. die de wijsheyt soeckt / hoorende/ ofte/ lesende dese spreucken. And. [doet] ghyse oock. Vgel. de maniere van spreken met het 15. vs van het volgende cap.
50 D. die de Heeren selfs/ ende den Gouverneuren/ ofte Regeerderen dienstich zijn/ om van hen overlecht/gesproken ende in't werck gestelt te worden. Vgel. hoh. 8. op v. 6. And. hebbe ick niet driemael, D. dickwijls geschreven?
51 D. allerley goede aenleydinge/ ende onderwijs / om sich selven nae Godes woort in het publijke/ ende private leven wel aen te stellen.
52 D. op dat ghy niet alleen selve de waerheyt en weet/ maer oock anderen die bekent maken moocht nae de gelegentheyt van uwe beroepinge.
53 T.w. om eenich werck voor hen in't bysondere te doen/ ofte voor allen in't gemeyne eenich ampt te bedienen. And. die [tot] u senden. T.w. om goeden raet/ende rechte onderwijsinge van u te hebben.
l Zach. 7. 10.
54 De rijcke / ende machtige en worden niet uytgesloten: maer de arme worden voornemelick vermeldet / om datse lichtelick verdrucket konnen worden. Job 31. 21. ende om dat wy gehouden zijn hen meest goet te doen. Siet vov. 3. op v. 27. m Exod. 23. 6. Iob 31. 13. Psal. 82. 3. 4. Gen. 22. op v. 17. n Exod. 22. 22. 23. Psal. 10. 18. 55 D. in't gerichte. siet Gen. 22. op v. 17. 56 D. hare saken beschermen/ende voorstaen. Siet de selve maniere van spreken/ 1. Sam. 25. 39. ond. 3. 11. Jer. 51. 36. 57 D. die den elendigen hare goederen/ende middelen afnemen. 58 D. het leven nemen. 59 *Hebr.* Heere, ofte / besitter des toorns. D. die van nature/ende door gewoonte seer tot toorn genegen is. alsoo ond. 29. 22. een Heere der grimmicheyt. Vgel. Genes. 14. op v. 13. 60 *Hebr.* man der grimmicheden, ofte/ der brandende toornicheden, D. die haest met grooten toorn onsteken wort. Vergel. Job 11. op v. 11. ende Psal. 5. op v. 7. 61 Ofte/wegen. siet Gen. 6. op v. 12. 62 D. een quaet/ende verderf over u selven brengt/dat ghy niet ontgaen en kont. Vgel. vov. 18. op v. 7. o Prov. 6. 1. ende 11. 15. 63 T.w. van den schultheere/ tot een teecken/ datmen voor den schuldenaer borge is. Siet Job 17. op v. 3. ende vov. 6. op v. 1. 64 T.w. den schult-heere/ tot wiens versekeringe ghy voor de schuldenaer borge geworden zijt. p Prov. 20. 16. 65 T.w. sooder anders in uwen huyse niet en ware/om den crediteur te voldoen. Verst. dit vanden genen/die sich borge stelde voor de schult van een ander: want daermede verklaerde hy dat hy rijck was/ende de macht hadde om te betalen/so dat hy hem niet en mochte behelpen met de wet/Exod. c. 22. 26/27. Deut. 24. 6. Hoe wel van de wet der liefde beval/datmen des armen nootsakelicke dingen niet en soude te pande nemen nochtans liet het burgerlicke recht sulcx in sekeren gevalle toe/ja oock den schuldenaer voor eenen tijt tot slave te maken. 2. Reg. c. 4. 1. Siet oock vov. 20. 16. q Deut. 19. 14. ende 27. 17. Prov. 23. 10. 66 *Hebr.* de palen der eeuwicheyt. Siet van dese palen, Deut. 19. 14. ende 27. 17. vov. c. 15. op v. 25. ende ond. 23. 10. ende van het woort eeuwicheyt. dat hier voor eenen langen/ende onbepaelden tijt genomen wort. 1. Reg. 1. op v. 31. 67 Voor yemants aengesicht gestelt worden, ofte/staen. is hem te dienen/ ofte / daer toe bevordert ende geroepen te worden. siet Deut. 1. op v. 38. ende 1. Reg. 1. op v. 2. 68 *Hebr.* duystere. T.w. lieden/ofte menschen/ D. gemeene/onbekende/slechte/ende niet van aensien.

Het xxiij. Capittel.

Eten met Heeren / ende met nijdige menschen / vss. 1/2/3/6/7/8. Rijckdom/ 4/5. spreken by sotten/ 9. oude palen / 10. weesen/ 10/11. Tucht/ 12/13/14/23. wijsheyt/ waerheyt / ende verstant/ 15/16/19/23/24. nijdicheyt over boose/ ende des Heeren vreese/ 17/18. goede kinderen/ 24. wijn-suppers/ ende vraten/ 20/21/29/&c. sluymeren / 21. gehoorsaemheyt tegen ouders/22/25. waerschouwinge voor hoeren/26/27/28.

1 ALs ghy aengeseten sult zijn om met een [1] Heerscher te eten; so sult ghy [2] scherpelick letten [3] op den genen die voor u aengesichte is.

2 Ende [4] set een [5] mes aen uwe kele/indien ghy een [6] gulsich mensche zijt.

3 En laet u niet gelusten sijner [7] smaeck-licke spijsen: want het is een [8] leugenachtich broot.

4 En vermoeyt u niet om rijck te worden: staet af van [9] uw' vernuft.

5 Sult ghy uwe oogen laten vliegen [10] op 't gene dat [11] niet en is? want [12] het sal sich [13] gewisselick vleugelen maken; [14] gelijck een arent / die nae den hemel vliecht.

6 En eet het broot niet [15] des genen die boos is van ooge / ende en weest niet belust sijner [16] smaecklicke spijsen.

7 Want gelijck [17] hy bedacht heeft in sijne ziele/ [18] alsoo sal hy tot u seggen/ Eet/ ende drinckt; maer sijn herte en is niet met u:

8 Uwe bete / die ghy gegeten hebt / soudt ghy [19] uytspouwen ; ende ghy soudt uwe liefl icke woorden [20] verderven.

9 [a] En spreeckt niet voor de oore eens sots: want hy soude [21] het verstant uwer woorden verachten.

10 [b] En set de [22] oude pale niet te rugge: ende en komt op de ackeren der [23] weesen niet:

11 Want hare [24] Verlosser is sterck: die sal hare [25] twist-sake tegen u twisten.

12 Begeeft uwe herte tot de [26] tucht: ende uwe ooren tot de redenen [27] der wetenschap.

13 [c] En weert de [28] tucht van den jongen niet: als ghy hem met de roede sult slaen / en sal hy [29] niet sterven:

14 Ghy sult hem met de roede slaen/ ende sijne ziele van de helle redden.

15 Mijn sone / so uwe herte wijs is; mijn herte sal blijde zijn / [30] ja ick.

16 Ende mijne [31] nieren sullen van vreuchde op springen; als uwe lippen [32] billickheden spreken sullen.

17 [d] U herte en sy niet nijdich over de [33] sondaren: maer zijt [34] t' allen dage in de vreese des HEEREN:

18 [e] [35] Want sekerlick daer is eene [36] belooninge: ende uwe [37] verwachtinge en sal niet afgesneden worden.

19 Hoort ghy / [38] mijn sone / ende wort wijs: ende richtet uw' herte op [39] den wech.

20 [f] En zijt niet [40] onder de wijnsuypers; nochte [41] onder de vleesch-vreters.

21 Want een suyper / ende vraet / sal arm worden: ende de [42] sluymeringe doet verscheurde kleederen dragen:

22 [g] Hoort nae uwen vader / die u gewonnen heeft: ende en veracht uwe moeder niet / als sy out geworden is.

23 [h] [43] Coopt de [44] waerheyt / ende en

1 D. Coninck/ Vorst/ Prince/ Heere / ofte die meerder is van ghy zijt/ ende u schade soude konnen aendoen/als ghy hem eenige oorsake van verstooringe geven soudt.
2 *Hebr.* lettende letten, Dat is / scherpelick / ofte neerstelick letten. 3 T.w. dien ghy moet aensien/ ende in eere hebben / op dat ghy hem met geen woort / geveerde/ ofte daet/ en vertoornt. And. op het gene, dat voor u aengesichte is: Te weten/ op dat ghy daer van niet en nutt/ dan met sulcke sedichheyt/ ende maticheyt/ die betamelick is. 4 D. bedwingt uwe begeerlickheyt van onmatelick te eten/ende te drincken/als of uwe kele met een mes daer van afgeschrickt ware. Ofte / anders soudt ghy een mes aen uwe kele setten, &c. D. ghy soudt u in het uyterste perijckel stellen van lichamelicke kranckheyt/ ofte eenige andere groote swaricheyt indien u de leckere gerichten tot onmaticheyt verlockten. 5 Andere vertalen het Hebr. woort doornen: doch de sin komt op een uyt. 6 *Hebr.* een Heere der ziele, Dat is / des lustes / ende der begeerlickheyt. Verstaet eenen/ die seer graech/ ende begeerich is tot spijse/ ende dranck. Vgel. Job 39. v. 1. ende d'aenteeck. op het woort greticheyt. And. indien ghy uwes selfs meester, ofte/ liefhebber zijt. 7 Ofte/ leckernyen / die den monde seer aengenaem / ende smakelick zijn. Alsoo ond. v. 6. Vergel. Genes. 27. 4/ 7/ 9/ &c.

8 *Hebr.* broot der leugenen. D. leugenachtige / ofte bedriegelicke spijse. De sin is / dat de hoofsche weelden als een aes zijn / waermede de menschen verlocket/ ende gemeenelick in hare verwachtingen bedrogen worden. Vgel. vov. 20. 17.
9 T. w. dat ghy soudt mogen aenleggen om rijck te worden.
10 T. w. op den rijckdom / daer van in't voorgaende vs gesproken is.
11 D. gantsch onseker / ende ongestadich / ende in vele nootsaeckelickheden krachteloos. Vgel. Psal. 37. 35/36. ende 49. 13/ 18. 1. Tim. c. 6. 17. And. dat [haest] niet zijn en sal.
12 T. w. het tijdelicke goet/ 't sal seer haestelick daer henen wech-vlienden/ ende u begeven.
13 *Hebr.* makende maken.
14 T. w. die soo snellick nae den Hemel/ ende om hooge vliecht/ dat hy haest uyt der menschen gesichte verdwenen is. alsoo vergaet de rijckdom in korten tijt / datmen niet en weet/waer hy gebleven/ ofte gestoven is.
15 D. des genen/die vreck / afgunstich/ ende nijdich is. Siet Deut. 15. op v. 9. item ond. cap. 28. 22. Marc. 7. 22. Hier tegen is de goede ooge, vande welcke siet vov. 22. 9. ende de aenteeck.
16 Siet vov. op v. 3.
17 And. gelijck hy acht in sijne ziele, soo is hy; D. inwendich-lick by sich selven dencht/ T. w. dat ghy het sijne verteert/ende verdoet.
18 T. w. u niets van herten gunnende/ maer eventwel alsoo/ dat uyt sijne geveerden/ ende woorden sijne vreckicheyt eenichsins kan afgenomen worden; hoewel hy daermede het tegendeel soeckt te bewijsen.
19 D. het soude u leet zijn/ende spijten dat ghy van sijne spijse genut/ ende eenige vriendelicke tafel-redenen met hem gehadt soudt hebben.

20 D. verliesen/ ende geen vrucht daer van krijgen. a Prov. 9. 8. Matth. 7. 6. 21 D. het gene ghy verstandelick/ geleerdelick/ ofte voorsichtelick gesproken hebt. b Prov. 22. 28. 22 Siet vov. 22. op v. 28. *Hebr.* de pale der eeuwicheyt. 23 T.w. om de selve ongelijck te doen: door bedroch/ofte gewelt. 24 T.w. Godt. 25 Siet vov. 22. op v. 23. 26 D. tot de rechte onderwijsinge/ om wijsheyt te leeren. Siet vov. 1. op v. 2. 27 D. door de welcke de ware wetenschap/ ende wijsheyt geleert/ ende verkregen wort. c Prov. 13. 24. ende 19. 18. ende 22. 15. ende 29. 15, 17. 28 Verst. de tucht/ die niet alleen geschiet door woorden/ maer oock door straffen. siet vov. 7. op v. 22. 29 T. w. nochte hier door de tijdelicke straffe der Overicheyt/nochte hierna door de eeuwige straffe van Godt. 30 Gelijcke maniere van spreken / die groote macht heeft om te versekeren dat verhaelt wort/ is vov. 22. 19. 31 Verst. door dit woort de inwendichste krachten der ziele. siet Job 19. op v. 27. 32 Ofte/ rechte dingen. Vgel. vov. 1. op v. 3. d Psal. 37. 1. ende 73. 3. Prov. 24. 1. 33 Die gantsch genegen zijn tot de sonde/ende haer werck daer van maken. Siet Genes. 13. 13. 1. Sam. 15. 18. Psal. 1. 1. ende d'aenteeck. 34 D. gestadelick/ alle den tijt uwes levens. e Prov. 24. 14. 35 Siet van dese 2 eerste woordekens in't *Hebr.* chi im, Job 42. op v. 8. 36 *Hebr.* achterste eynde, ofte/uyterste. D. loon/ofte salich eynde. Soo wort de loon genaemt/om dat hy het eynde van het werck is/ ofte het werck achter na volcht. Godt heeft den loon uyt genade beloofst den genen die in sijne vreese tot den eynde toe volherden. Vgel. Psal. 37. 37. ond. 24. 14/ 20. Elders beteeckent het eenen quaden naloon/ende onsalich eynde. Siet vov. 5. 4. ende d'aenteeck. 37 D. het goet / 't welck ghy van de genade Godts verwacht. siet Job 5. op v. 16. 38 Siet vov. 1. op v. 8. 39 T. w. des Heeren. siet van desen wech, Gen. 18. op v. 19. f Ies. 5. 22. Luce 21. 34. Rom. 13. 13. Ephes. 5. 18. 40 T.w. om die in haer overdadich drincken/ ende gulsich eten na te volgen; 't welck die lichtelick doen/ die met hen veel verkeeren. Siet vov. 13. 20. 41 *Hebr.* onder de gene, die voor sich vleesch slocken, ofte/verslinden. 42 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick (nae eeniger gevoelen) het begin/ ende de genegentheyt tot den slaep. Volgens is door het woort dat wy hier in den text hebben/ te verstaen de slaperichheyt/ te weten / die uyt luyheyt / ende achteloosheyt voortkomt. g Prov. 1. 8. h Prov. 4. 8. 43 D. poochtse op allerley eerlicke maniere te verkrijgen / ende wanneer ghyse verkregen hebt/ en verlaetse/ nochte en vergeetse niet: gelijck de verkoopers voor wat anders hare waren quiteren. 44 D. de rechte / ende ware kennisse van alle dingen/ rakende het geloove/ ende den wandel / die wy moeten weten/ om Godt te behagen/ ende salich te worden.

verkooptse

verkooptſe niet: [mitſgaders] wijſheyt / ende tucht / ende verſtant.

24 [i] De vader des rechtveerdigen ſal [45] ſich ſeer verheugen: ende die eenen wijſen [ſone] gewint / ſal ſich over hem verblijden.

25 [46] Laet uwen vader ſich verblijden / oock uwe moeder: ende laetſe haer [47] verheugen / die u gebaert heeft.

26 Mijn ſone / [48] geeft my u herte: ende laet uwe [49] oogen mijne [50] wegen bewaren.

27 [k] Want eene hoere is een [51] diepe gracht: ende eene [52] vreemde vrouwe is een enge put.

28 Oock [53] loert ſy als [54] een roover: ende ſy [55] vermenichvuldicht de trouwlooſe onder de menſchen.

29 [56] By wien is wee? by wien [57] och armen? by wien kyvagien? by wien het [58] geclach? by wien [59] wonden ſonder oorſake? by wien de rootheyt der oogen?

30 [l] By den genen / die by den wijn [60] vertoeven: by den genen / die komen om [61] gemengden dranck na te ſoecken.

31 En [62] ſiet den wijn niet aen als hy hem root vertoont; als hy in den beker ſijne [63] verwe geeft / [als] hy [64] recht op gaet:

32 [In] ſijn eynde ſal hy als een ſlange bijten / ende ſteken als een [65] adder.

33 Uwe oogen ſullen nae [66] vreemde vrouwen ſien; ende u herte ſal [67] verkeertheden ſpreken.

34 Ende [68] ghy ſult zijn / [69] gelijck een die in't [70] herte van de zee ſlaept; ende gelijck een [71] die in't opperſte van de maſt ſlaept.

35 [72] Men heeft my geſlagen / [ſult ghy ſeggen] ick en ben niet ſieck geweeſt: men heeft my gebeuckt / ick en hebb'et niet gevoelt: wanneer ſal ick [73] opwaken? ick ſal [74] hem noch meer ſoecken.

i Prov. 10. 1. ende 15. 20.
45 *Hebr.* verheugende verheugen. D. ſeer verheugen. T. w. om dat hy eenen rechtveerdigen / ende wijſen ſone heeft / D. die vroom / godtvreeſende / ende verſtandich is.
46 D. maeckt dat uwe vader / ende moeder haer verblijden / inſiende uwe verſtandicheyt / ende deuchtſaemheyt.
47 T. w. voor den weedom / die ſy gehadt heeft met u te baren.
48 D. voecht / ende begeeft u verſtant / ende uwen geeſt hier toe / dat ghy aenhoort / verſtaet / aenneemt / ende onderhoudt mijne geboden.
49 T. w. de oogen uwes verſtants.
50 D. de wijſe / ende maniere van leven / die ick u bevele / ende voorſchrijve / ende inſonderheyt van het vermijden der hoererije / ende des overſpels.
k Prov. 22. 14.
51 T. w. der elenden / daer uyt men niet lichtelick geraken en kan: gelijck oock niet uyt eenen engen put. Vergel. bov. 22. 14. ende de aenteeck.
52 Siet bov. 2. op v. 16.
53 T. w. op de gene dieſe ſoeckt te verleyden / ende in hare onkuyſche liefde te verſtricken.
54 Ofte / [een man] des roofs. Vergel. Job 24. 20. ende cap. 35. 13. ende de aenteeck. And. als [op] eenē roof. Vgel. bov. 7. 10/ 11/ 12/ 13/ 14/ 15.

55 D. ſy is oorſake dat ſeer vele menſchen in booſheyt vervallen / ende haren Godt ongetrouwe worden. 56 Dit is een verhael der plagen / ende elenden / die uyt de dronckenſchap voortkomen / vragenſcher-wijſe voorgeſtelt. De vrage wort beantwoort in't volgende vs. 57 Het Hebr. woort ſchijnt eygen te zijn den genen / die om de armoede daer in ſy gevallen zijn / groot gekerm maken. 58 Ofte ydel geklap / ofte onnut geſwets / ende geſnater. 59 Ofte / ſlagen. T. w. diemen lichtveerdelick op ſijnen hals haelt met quaet te ſpreken door dronckenſchap / ofte de dronckaerts te vergeſelſchappen. l Ieſa. 5. 11, 22. 60 D. lange blijven ſitten / ſonder van het drincken een eynde te konnen maken. 61 *Hebr.* menginge, D. gemengden wijn. Siet bov. 9. op v. 2. 62 T. w. met eene onmatige begeerte. 63 *Hebr.* ooge. Siet Num. 11. op v. 7. 64 *Hebr.* in. ofte / met richticheden gaet, ofte / ſich doet gaen, D. als hy ſich in den beker beweecht / ende door ſijne kracht / als met ſandekens opſpringt / ende recht om hooge ſtijgt. And. recht ingaet. 65 And. Baſiliſck. 66 D. die uwe niet en zijn. Siet bov. 2. op v. 16. 67 D. alle dingen / dewelcke dienen om uwen wellust te verſadigen; ofte ydele / lichtveerdige / ende onnutte propooſten / ofte redenen / die haet / nijt / ende twiſt verwecken. 68 T. w. die u met den dranck overlaedt. 69 T. w. om dat u hooft ſal ontſtelt zijn door de dampen des drancks uyt de mage rijſende / gelijck de zee door de winden / die over de ſelve waeyen. 70 D. in't midden der zee. ſiet Exod. 15. op v. 8. De verklaringe is Exod. 14. 22/ 29. alſoo het herte des hemels, Deut. 4. 11/ &c. ſiet aldaer de aenteeck. 71 T. w. als in de meerſſe. Verſtaet / eenen die in groot perijckel is van in eenich ſwaer ongeluck te vallen. 72 Dit zijn de woorden / die Salomo den dronckaerts toe-eygent / kortelick te kennen gevende / datſe ſonder gevoelen zijn / niet alleen des lichaems / om datſe de ſlagen niet en gevoelen / maer oock des geeſtes / om datſe den dranck nauwelicks uytgeſlapen hebbende / terſtont weder daer aen willen. 73 T. w. van den wijn. 74 T. w. den wijn.

Het xxiiij. Capittel.

Benijdinge / ende geſelſchap der godtlooſen / ſpotteren / ende dwaſen / mitſgaders haren aert ende conditie / vſſ. 1/2/8/9/15/16/19/20. wijſheyt ende raet / 4/5/6/7/13/14. ſlapherticheyt / 10. reddinge der onſchuldigen / 11/ 12. ſtaet der rechtveerdigen / 15/16. vreuchde over eens anderen ongeval / 17/ 18. vreeſe Godts / ende des Conincks / item oproericheyt / 21/ 22. Richter-ampt / 23/ 24/ 25. richtige antwoort / 26. huyshoudinge ende acker-bouw / 27. getuygen / wraeckgiericheyt / 28/ 29. luyheyt / 30/ &c.

1 [a] [1] En zijt niet nijdich over [2] de booſe lieden; ende en laet u niet geluſten om by hen te zijn.

2 Want haer herte bedenckt [3] verwoeſtinge; [b] ende hare lippen ſpreken moeyte.

a Pſal. 37. 1. Prov. 3. 31. ende 23. 17.
1 Siet Pſal. 37. op v. 1.
2 *Hebr.* mannen der boosheyt, ofte / des quaets, D. menſchen die de booſheyt toegedaen / ofte tot alle quaet genegen zijn. Siet Job 11. op v. 11. 3 D. ſchade / ende verderf / datſe haren naeſten willen aendoen / ja oock alſoo over ſich ſelven brengen. b Pſal. 10. 7.

3 Door wijſheyt wort een [4] huys gebouwt; en door verſtandicheyt beveſticht:

4 Ende door wetenſchap worden de binnen-kameren vervullet met alle koſtelick ende lieflick goet.

5 [c] Een wijs man is [5] ſterck: ende een man van wetenſchap [6] maeckt de cracht vaſt.

6 [d] Want door [7] wijſe raetſlagen ſult ghy [8] voor u den krijch voeren: ende in de [9] veelheyt der raet-gevers is de [10] overwinninge.

7 [e] [11] Alle wijſheyt is voor den dwaſen [12] te hooch: hy en ſal in de [13] poorte ſijnen mont [14] niet open doen.

8 Die denckt om quaet te doen / dien ſalmen eenen [15] Meeſter van [16] ſchendelicke verdichtſelen noemen.

9 De gedachte [17] der dwaeſheyt is ſonde: ende een ſpotter is den menſche een grouwel.

10 Vertoont ghy u [18] ſlap ten dage [19] der benautheyt / uwe cracht is [20] nauwe.

11 [f] [21] Reddet de gene / die ter doot [22] gegrepen zijn: [23] want ſy [24] wanckelen ter doodinge ſo ghy u onthoudt.

12 Wanneer ghy ſegt / Siet / [25] wy en weten dat niet; ſal hy niet / [26] die de herten weecht / [dat] mercken? ende die uwe [27] ziele gade ſlaet / ſal hy't [28] niet weten? [g] want [29] hy ſal den menſche vergelden nae ſijn werck.

13 Eet [30] honich / mijn ſone / want hy is goet: ende honich-ſeem is ſoet voor u [31] gehemelte.

14 [h] [32] Soodanich is de kenniſſe der wijſheyt voor uwe ziele: als ghyſe [33] vindt / [i] ſo ſalder [34] belooninge weſen: ende uwe [35] verwachtinge en ſal niet afgeſneden worden.

15 En loert niet / ô godtlooſe / op de wooninge des rechtveerdigen: [36] en verwoeſt ſijne leger-plaetſe niet.

16 Want de rechtveerdige ſal [k] [37] ſevenmael [38] vallen / ende [39] opſtaen: maer [l] de godtlooſe ſullen in't [40] quaet nederſtruyckelen.

17 [m] En verblijdt u niet / als uwen vyant [41] valt: ende als hy nederſtruyckelt / laet u herte ſich niet verheugen:

4 Verſtaet dit niet alleen van een materiael huys / maer voornemelick van de huyſhoudinge / ende van de middelen / waer door een huys / ofte huyſgeſin onderhouden wort. Alſo is het woort huys genomen / Gen. 39. 4. ende het woort bouwen, bov. 14. 1. Siet de aenteeck. De ſin is / dat eene goede huyſhoudinge door wijſheyt / ende verſtant wort aengeſtelt / ende tot grooten voordeele onderhouden.
c Prov. 21. 22.
5 *Hebr.* in ſterckte, D. met ſterckte begaeſt. Verſtaet niet de uytwendige / ende lichamelicke ſterckte / maer de inwendige / ende geeſtelicke.
6 D. indien hy uyterlicke ſterckte heeft / de wetenſchap maeckt hem noch ſtercker. Daerom overtreft hy oock eenen / die ſterck is / ende geen verſtant en heeft. Somma / wijſheyt is beter dan ſterckte. Vgel. bov. 21. 22. Eccleſ. cap. 9. 15.
d Prov. 11. 14. ende 15. 22. ende 20. 18.
7 Siet van het Hebr. woort / Job cap. 37. 12.
8 D. u ten goede / ofte tot uwen beſt / ende het welvaren des lants.
9 T. w. van goede raetgevers. Siet bov. 18. op v. 22. ofte / in de grootheyt, D. weerdicheyt / bequaemheyt / ende kloeckheyt der ſelver.
10 Ofte / behoudeniſſe. Siet van de beteeckeniſſe des Hebr. woorts teſchuah 2. Sam. 8. op v. 6.
e Prov. 14. 6.
11 *Hebr.* wijſheden.
12 D. boven ſijn begrijp. maer den verſtandigen is de wijſheyt licht. bov. 14. v. 6.
13 D. in't raethuys / ofte de vergaderinge der Heeren. Siet Geneſ. 22. op v. 17.

14 T. w. om yet byſonders voort te brengen / dewijle hy ſonder wijſheyt ende raet is. Vgel. Job 33. ende d'aenteeck. op v. 2. 15 D. practiſijn / ende qua-konſtenaer / die tot ſchelmerye genegen is / ende de ſelve weet in't werck te ſtellen. ſiet van het Hebr. woort Baal, Gen. 14. op v. 13. 16 Siet van het Hebr. woort Job 21. op v. 27. 17 D. des menſchen / die dwaes is. Vgel. Job 24. op v. 20. ende 35. op v. 13. Ofte / de dwaſe gedachte. 18 T. w. dat ghy onder den tegenſpoet ende de aenvechtingen beſwijckt. 19 D. alſmen alderbeſt proeve van ſijne ſterckte moet hebben. 20 D. kleyn / geringe / benepen / verkrompen / ingedwongen. Dit vs wort oock alſus vertaelt / Vertoont ghy u ſlap, dat is / onachtſaem om wijſheyt te leeren / ende ſorgeloos / om Godt te vreeſen / uwe kracht ſal ten dage uwer benauwtheyt nauwe, ofte / benauwt weſen. f Pſal. 82. 4. 21 Dit raeckt eygentlick de Richteren / ende Overicheden / die van haer officie wegen gehouden zijn de onnooſele te beſchermen / ja oock ſelfs alſſe door gegevene ſententie ter doot veroordeelt zijn / ſo dan eyndelick hare onnooſelheyt bleecke. Voorts raeckt het oock alle vroome in't gemeyn / die / nae den eyſch hares beroeps / ende door wetlicke middelen ſchuldich zijn de onnooſele voor te ſtaen ende te helpen. 22 N. ten onrechte. 23 D. ſy ſtaen in perijckel om gedoodt te worden. And. Want ſoudt ghy u onthouden van de gene die worden wech-geruckt om gedoodt te worden? Deſe vrage loochent ſterckelick / dat dit ſoude mogen nagelaten worden van de gene / dien ampts halven door wettelicke middelen ſulcx te doen toeſtaet. 24 Ofte / worden wechgevoert, ofte / hellen ter doodingen. 25 N. dat hy onſchuldich is / ofte / hoe dat wy hem ſouden mogen helpen. And. wy en kennen hem, ofte / deſen niet. 26 D. Godt. ſiet bov. 16. 2. ende d'aenteeck. 27 T. w. niet alleen ten opſien van de tijdelicke / maer oock van de eeuwige doot. 28 N. of uwe excuſe waerachtich / ende welgegront zy. g Iob 34. 11. Pſal. 62. 13. Ier. 32. 19. Rom. 2. 6. Apoc. 22. 12. 29 T. w. Godt / die de herten weecht / &c. 30 Den honich was in Paleſtina eene gemeene / ende ſeer aengename ſpijſe. Vergel. Exod. 3. op v. 8. De Prophete verklaert nu / datmen dien wel nutten mochte voor het lichaem / maer datmen voornemelick moeſte trachten nae de wijſheyt / die eene ſpijſe is aengenaem voor de ziele. 31 D. in uwen mont. Het gehemelte wort de ſmaeck toegeſchreven / Job 12. 11. ende 34. 3. h Pſal. 19. 11. ende 119. 103. 32 And. alſoo kennet de wijſheyt voor uwe ziele. 33 D. bekomt / ofte verkrijght. Alſoo bov. 8. 9. Siet Geneſ. 26. op v. 12. i Prov. 23. 18. 34 *Hebr.* een laetſte, ofte / achterſte, D. een goet naloon. Siet ond. v. 20. 35 D. het goet dat ghy van de genade Godts verwacht. ſiet Job 5. op v. 16. 36 Hy verbiet neffens de liſtige aenſlagen / oock het openbaer geweld. k Iob 5. 19. Pſal. 34. 20. 37 D. dickwijls. Een ſeker getal voor een onſeker. ſiet Lev. 26. op v. 8. 38 T. w. in elenden / ende ſwaricheden. alſoo in't volgende vs. item Pſal. 37. 24. ofte oock in ſonden / en gebreken / inde welcke de vroome oock worden geſeyt te vallen 1. Cor. 10. 12. 39 D. daer uyt verloſt / ende opgeholpen worden / te weten / door Godts genadigen byſtant / Job 5. v. 19. Pſal. 34. 20. l Amos 5. 2. ende 8. 14. 40 T. w. der ſtraffe / ende der tegenheyt. D. ſullen daer in ſoo geſtort worden / datſe niet weder en ſullen konnen opſtaen. m Iob 31. 29. Prov. 17. 5. 41 T. w. in eenich ongeluck / ofte ſwaricheyt.

18 Op dat het de HEERE niet en sie/ ende [42] quaet zy in sijne oogen: ende sijnen toorn van hem [43] afkeere.

19 [n] En ontsteeckt u niet over de boosdoenders: en zijt niet nijdich over de godtloose:

20 Want de quade en sal geene [44] belooninge hebben: [o] [45] de lampe der godtloosen sal uytgebluscht worden.

21 Mijn sone/ vreest den HEERE/ ende den Coninck: en vermengt u niet met [46] hen/ die nae veranderinge staen.

22 Want haer verderf sal haestelick ontstaen: ende [47] wie weet haerder [48] beyder onderganck?

23 Dese [spreucken] zijn oock [49] der Wijsen: [p] [50] Het aengesichte in't gerichte te kennen en [51] is niet goet.

24 [q] Die tot den godtloosen seyt/ Ghy zijt rechtveerdich; dien sullen de [52] volckeren vervloecken / de natien sullen hem gram zijn:

25 Maer voor de gene die [53] [hem] bestraffen/ sal [54] liefelickheyt zijn; ende de [55] segen des goets sal op [56] hen komen.

26 [57] Men sal de lippen kussen des genen/ die rechte woorden antwoordt.

27 [58] Beschickt u werck daer buyten/ ende bereydt het voor u op den acker / ende [59] bouwt daer na u huys.

28 En weest niet [60] sonder oorsake getuyge tegen uwen naesten; want soudt ghy [61] verleyden met uwe [62] lippe?

29 [r] En segt niet/ Gelijck als hy my gedaen heeft/ soo sal ick hem doen: ick sal een yeder vergelden nae sijn werck.

30 Ick ginck voor by den acker eens luyaerts/ ende voor by den wijngaert van [63] een verstandeloos mensche:

31 Ende siet [64] hy was gantsch opgeschoten van distelen; sijn gedaente was [met] netelen bedeckt/ ende sijn [65] steenen scheydt-muer was afgebroken.

32 Als ick dat aenschouwde/ [66] nam ick't ter herten/ ick sach't/ [ende] [67] nam onderwijsinge aen.

33 [s] [68] Een weynich slapens/ een weynich sluymerens/ een weynich hantvouwens/ al nederliggende:

34 So sal uwe armoede [u] overkomen [als] een wandelaer/ ende u veelderley gebreck als [69] een gewapent man.

42 D. hem mishage. Siet Genes. 21, op v. 11.
43 T.w. om den selven over u te senden.
n Psal. 37.1. ende 73.3. Prov. 3.31. ende 23.17. ende bov. v. 1.
44 Verst. geene goede / ofte gewenschte belooninge/ ofte geen goet eynde. Siet bov. 18. op v. 22. *Hebr.* achterste, ofte/ uyterste, ofte/ eynde. Van het Hebr. woort is oock voor loon genomen, siet bov. 23. op v. 18. And. nakomelingen: sal geene nakomelingen hebben / ende so hyse krijcht sullense vergaen. waer op het volgende vs van sommige geduydet wort.
o Iob 18.5, 6. Prov. 13.9. ende 20.20.
45 Siet bov. c. 20. op v. 20. Job 18. op v. 6.
46 *Hebr.* met de gene die veranderen, D. die veranderingen/ ende nieuwicheden soecken/ afwijckende vande gehoorsaemheyt Godts/ ende harer wettelicker Overicheyt/ ende sich tegen de selve opmaken.
47 Als of hy seyde; Hen sal een straffe overkomen daer sy niet op en dencken: of daer van men qualick kan weten / of gissen hoe swaer datse sal wesen.
48 Soo wel der genen/ die Godt niet en vreese/ als der gener/ die de Overicheyt niet en ontsien. ofte/ 't ongeluck van die twee. T. w. dat hen soo van Godt / als van den Coninck toegesonden sal worden.
49 Ofte/ [behooren] tot de wijse, ofte/ voor de wijse, ofte/ raken de wijse.
p Exod. 23.3, 6. Lev. 19.15. Deut. 1.17. ende 16.19. Prov. 18.5. ende 28.21. Ioh. 7.24. Iac. 2.1.
50 Siet Deut. 1.7. ende d'aenteeck. item cap. 16.19. Het selve woort elders genaemt het aengesichte aennemen, ende vereeren. Siet Lev. 19.15. ende de aenteeck.
51 D. ten deucht niet/ 'tis seer quaet. Siet bov. cap. 17. op v. 26.
q Prov. 17.15. Iesa. 5.23. ende 24.24.
52 T. w. die goet zijn/ Godt vreesen/ de boosheyt haten/ ende de vroomicheyt lief hebben. Vgel. bov. 18.22. op 't woort vrouwe.
53 T. w. den godtloosen.
54 D. het sal hen wel gaen/ hen sal materie van blijdschap/ ende vermakinge gegeven worden.
55 D. alle goet sal hen wedervaren van Godt/ ende de menschen.
56 T. w. die de godloose bestraffen.
57 De sin is/ dat de gene/ die goede/ ware/ ende stichtige dingen ter bequamer tijt voortbrengt/ ge-eert/ ende bemint sal zijn van de gene die hem hooren/ even als of se hem met eenen vriendelicken kus ontfingen. Eertijts was het kussen een teecken van eerbiedinge / ende bewijs van goetwillicheyt. Siet Genes. 27. op v. 26. ende 41. op v. 40. And. hy kust de lippen, die rechte woorden antwoort. D. hy bewijst de meeste vrientschap.
58 D. gedenckt eerst u huys te voorsien van het gene noodichst is/ om eerlick den kost te krijgen / als door middel van de lantbouwinge: daer na machmen dencken op 't gene dat tot de vermakinge van de huysgenoten/ ofte tot cieraet van het huys soude mogen dienen.
59 Verst. dit niet soo seer van de timmeringe eenes huys / als van de opschickinge / ende stofferinge des selven.
60 D. sonder redelicken / ende merckelicken noot / die eenen mensche verbindt om getuygenisse te geven/ ofte sonder goede sekerheyt van het gene / datter te getuygen is.
61 T. w. met een valsch/ ofte onvast getuygenisse te geven/ ofte andersins met getuygen te misdoen.
62 D. met uwe woorden/ ende redenen. siet Job 2. op v. 10.
r Rom. 12.17, 19.
63 Siet bov. 6. op v. 32.
64 T. w. de acker/ ofte wijngaert.
65 In Palestina wierden de velden/ ackeren/ ende wijngaerden meest afgeschoten met eenige lichte mueren van t'samen gestapelde steenen sonder eenich kalck/ ofte moortel/ op dat het wildt gedierte/ die niet en soude beschadigen. Vergel. Num. 22, 24. Ezr. 9. op v. 9. Psal. 80.13.
66 *Hebr.* settede ick mijn herte [daer op.] D. ick namt waer/ ende betrachtedet. Vergel. de maniere van spreken met Job 1.8. ende d'aenteeck. daer op.
s Prov. 6.10, 11.
67 D. ick wiert met eens anderen mans schade wijser.
68 Siet de verklaringe van dit vsken/ ende het volgende/ bov. c. 6. op vss. 10/11.
69 *Hebr.* een man des schilts.

Het XXV. Capittel.

Godts eere/ ende raet/ v. 2. item / der Coningen eere/ diepsinnicheyt/ ampt / ende ommeganck met hen / 2/ 3/ 4/ 5/ 6/ 7. pleyten/ 8/ 9/ 10. wel te passe spreken ende bestraffen/ 11/ 12. valschen roem van weldadicheyt / 14. lanckmoedicheyt / sachte tonge/ 15. honich eten / ofte rechte maticheyt in't lichaemlicke ende geestlicke / 16/ 27. ommeganck met vrienden/ 17. valsch getuyge / 18. trouwloose / 19. treuringe / 20. weldadicheyt aen haters/ 21/ 22. huychelende tonge / 23. kijfachtige vrouwe/ 24. goede tijdinge/ 25. slappicheyt der vroomen tegen godtloose/ 26. haestigen toorn / 28.

1 DIt zijn oock Salomons spreucken / die [1] de mannen Hizkia des Conincks van Juda [2] uytgeschreven hebben.

2 [3] Het is Godts eere eene [a] [4] sake te verbergen; maer de eere der Coningen eene [5] sake te doorgronden.

3 Aen de hoochte des hemels/ ende aen de diepte der aerde / ende [aen] het herte der Coningen/ en is [6] geene doorgrondinge.

4 [7] Doet het schuym van het silver wech; ende daer sal een vat voor den smelter uyt komen:

5 [b] Doet den godtloosen wech van het aengesichte des Coninckx: ende [c] sijn throon sal door gerechticheyt bevesticht worden.

6 [8] Praelt niet voor het aengesichte des Conincks: ende [9] en staet niet in de plaetse der Grooten.

7 Want het is beter/ datmen tot u segge: [d] [10] Comt hier boven aen; dan datmen u vernedere voor het aengesichte eens [11] Princen/ [12] dien uwe oogen gesien hebben.

8 [e] En vaert niet [13] haestelick voort om te twisten: op dat ghy misschien in't laetste [14] daer van niet [15] wat en doet / als [16] uwen naesten u soude mogen [17] beschaemt hebben.

9 [18] Twist uwe twist-sake met uwen naesten: maer [19] en openbaert het heymelicke eens anderen niet:

10 Op dat de gene die het hoort / u niet en [20] smade/ want u quaet geruchte en soude niet [21] afgekeert worden.

11 Een reden [22] op sijn pas gesproken/ is [als] gouden appelen [23] in silvere gebeelde schalen.

12 Een wijs bestraffer by een [24] hoorende oore/ is een [25] gouden oorciersel/ ende een [26] hals-cieraet van 't fijnste gout.

13 [f] Een trouw gesant is [27] den genen/ die hem senden / als de koude des sneeuws [28] ten dage des oogstes: want hy [29] verquickt sijns heeren ziele.

14 Een man die sich selven roemt over eene [30] valsche gifte / is [31] [als] wolcken/ ende wint / daer geen [32] regen by en is.

15 [g] Een Overste wort door lanckmoedicheyt [33] overreedt: ende een [34] sachte tonge breeckt [35] het gebeente.

1 Verst. wijse/ ofte propheten/ die geleeft hebben ten tijde des Coninckx Hizkie/ ende die hy dit werck gelast heeft/ het welcke sy door ingevinge des Heyligen Geests volbracht hebben.
2 Dit meyntmen geschiet te zijn / als de Coninck Hizkia den kerckelicken/ ende den burgerlicken staet sijns rijcks in order stelde: want Salomo hadde 3000 Spreucken gesproken, 1. Reg. cap. 4.32.
3 D. het dient tot Godes eere.
a Rom. 11.33.
4 T. w. van het gene/ dat hy by hem selven besluyt / ende te sijner tijt uytvoert/ 't welck dickwijls voor aller redelicken creaturen verstant onbegrijpelick is/ ende dat wy niet en moeten curieuselick ondersoecken / maer ootmoedelick aenbidden; waer mede hy vereert wort. Vgel. Deut. 29.29. Rom. 11.33.
5 T.w. die hare regeringe aengaet/ ende daer van sy kennisse/ ende verstant moeten hebben / op datse haren onderdanen goet recht doen/ ende hare regeringe wijselick aenleggen mogen.
6 T.w. die by geene menschen volkomelick geschieden kan/ ende maer stuckwijse by velen/ ende by den meesten deel gantsch geene.
7 Gelijck het silver gereynicht van schuym/ en droessem/ een bequame masse wert/ daer den silversmit een schoon stuck wercks van maeckt: alsoo een Coninck/ het schuym van boeven/ ende onrechtveerdige menschen van hem weerende/ maect sijn hof eerlick/ ende sijn rijcke wort bevestigt.
b Prov. 20.8.
c Prov. 20.28.
8 Ofte/ en stelt u niet heerlick, of/ grootsch, T. w. in woorden/ ofte gelaet/ ofte kleedingen/ ofte op eenige andere wijse.
9 T.w. dewijle ghy van het getal der Grooten niet en zijt. Verstaet door de Groote, die groot zijn door hare afkomste / staet/ officie/ gaven/ weerdicheyt. Siet 2. Reg. 10. op v. 6.
d Luce 14.7, 8, 9, &c.
10 Vergel. Luce 14.10.
11 Siet van het Hebr. woort Job 12. op v. 21.
12 D. by wien ghy u te nae gevoecht hebt/ om hem met al te groote vryheyt in't aengesicht te sien. And. dat het uwe oogen sien. D. dat ghy 't voor uwen oogen moet sien / sonder het selve te konnen keeren.
e Prov. 18.17.
13 D. lichtveerdelick / onbedachtelick.
14 T. w. van haestelick tot twistingen/ ende pleytingen te komen.
15 T. w. dat onredelick/ ende strafbaer soude wesen/ als met kijven/ vechten / quetsen/ ende dooden.
16 T. w. die tegen u twist/ ofte pleyt.
17 T.w. mits u door het recht te verwinnen / ende te bewijsen / dat ghy hem met onrecht/ ende valscheyt hebt beklaecht.
18 D. indien ghy geschil hebt met uwen naesten / poocht dat eerst af te doen tusschen u beyden/ ende en verhaest u niet/ om dat voor den Richter te brengen.
19 D. draecht u soo beleeft in u geschil/ dat ghy uwen naesten in sijne eere niet en quetst/ mits te ontdecken/ dat wel verswegen mochte zijn. Of/ ontdeckt niet dat u een ander in 't secreet gesept heeft: 't zy dat hy u raet in uwe sake heeft gegeven; ofte dat hy andersins niet en wil hebben dat het een ander weten sal.
20 T. w. mits u voor eenen oorblaser/ ofte achterklapper te schelden.
21 D. niet op houden/ maer u steets by blijven.
22 D. te sijner tijt/ ende plaetse/ ende ten propooste. *Hebr.* nae sijne wijsen, ofte/ raderen.
23 Ofte/ silvere schilderijen, ofte / beeltenissen. And. met silveren loofwerck verciert.
24 D. die gewillich / ende neerstich is / om nae goede vermaninge te luysteren.
25 D. gelijck een gouden oorciersel. Siet van het Hebr. woort/ Genes. 24. op v. 22.
26 And. halsbant. And. juweel, ofte/ cieraet.
f Prov. 13.17.
27 Hy siet op de wijse der gener die in heete landen woonen / ende haren dranck in de hitte des somers verkoelen met ijs/ of snee / welcke sy in diepe kelders onder d'aerde daer toe bewaren.
28 T. w. den maeyers is/ als sy door de hitte des daechs/ ende de swaerheyt van haren arbeyt/ dorstich zijnde/ verlangen nae koelen dranck.
29 T.w. als hy goede tijdinge wederbrengt. Siet van het Hebr. woort/ Psal. 19. op v. 8.
30 D. die hy wel met woorden belooft / maer metter daet niet en geeft. *Hebr.* gifte der valscheyt.
31 Van de selve gelijckenisse kanmen oock sien / 2. Petr. 2.17. ende Judæ v. 12.
32 Het Hebr. woort geschem beteeckent wel meest eenen plas-regen / die met grooten overvloet / ende gewelt nedervalt / als Genes. 7.12. ende 8.2. Ezr. 10.9. maer hier schijnt het allen regen te beteeckenen / gelijck 1. Reg. 17.7.
g Prov. 15.1. ende 16. v. 14.
33 D. beweecht/ als door redenen/ om te doen 't gene daer hy andersins niet toegestemt en is.
34 D. sachtmoedich propoost.
35 D. het gemoet/ dat soo hart is als been/ of (gelijck wy seggen) als steen.

16 Hebt ghy [36] honich gevonden/ eet [37] dat u genoech is: op dat ghy misschien daer van niet [38] sat en wordet/ ende dien uytspouwet.

17 [39] Spaert uwen voet van het huys uwes naesten/ op dat hy niet sat van u en worde/ ende u hate.

18 Een man tegen sijnen naesten een valsch getuygenisse [40] sprekende/ is [h] een hamer/ ende sweert/ ende scherpe pijl.

19 [41] Het vertrouwen op eenen trouwloosen/ ten dage der benautheyt/ is [42] [als] een gebroken tant/ ende [43] verstuyckte voet.

20 [i] Die liedekens singt by een [44] treurich herte/ is gelijck hy/ die [45] een kleet af-leyt ten dage der koude/ [ende als] [46] edick op salpeter.

21 [k] Indien de gene/ [l] die u haet/ hongert; geeft hem [47] broot te eten: ende so hy dorstich is/ geeft hem water te drincken:

22 Want ghy sult [48] vyerige kolen op sijn hooft [49] hoopen: ende de HEERE sal't [50] u vergelden.

23 De noorde wint [51] verdrijft den regen: ende een [52] vergramt aengesichte de [53] verborgene tonge.

24 [m] [54] 'T is beter te woonen op eenen hoeck des dacks/ dan met eene [55] kijfachtige huysvrouwe/ ende dat in een huys van geselschap.

25 Eene goede tijdinge uyt verren lande/ is als cout water op eene vermoeyde [56] ziele.

26 De rechtveerdige [57] wanckelende voor het aengesichte des godtloosen/ is eene beroerde [58] fonteyne/ ende verdorven sprinck-ader.

27 Veel honichs te eten en is [59] niet goet: maer de ondersoeckinge vande heerlickheyt [60] sulcker dingen [61] is eere.

28 [n] Een man/ [62] die sijnen geest niet wederhouden en can/ is een open-gebroken stadt sonder muer.

36 Verstaet onder dit woort allerley lieflick voetsel/ daer van wy onse bekomste mogen nemen/ met vermijdinge van het onmatich misbruyck. Sommige verstaen hier door de ondersoeckinge van hooge/ ende hemelsche saken/ die den geest des menschen wel aengenaem zijn/ maer de mate sijns begrijps te boven gaen. Men kan dit vs oock verstaë van het rechte gebruyck der ware vriendschap/ die seer lieflick is/ daer van in het volgende vs gesproken wort.
37 *Hebr.* uwe genoechsaemheyt, D. uwe bekomste; soo veel als uwe gesontheyt verdragë mach.
38 T. w. so ghy meer aet/ dan u genoech is.
39 Ofte/ ontreckt uwen voet. *Hebr.* hout uwen voet kostelick, D. spaersaem/ van in uwes naesten huys al te vrijelick te komen/ ende sijne gemeynsaemheyt/ die hy u toont/ onbeleefdelick te misbruycken. Vgel. 1. Sam. 3. op v. 1.
40 *Hebr.* antwoordende. siet Jud. 18. op v. 14.
h Psal. 11. 2. ende 57. 5. ende 59. 8. ende 120. 4. Prov. 12. 18.
41 *Hebr.* het vertrouwen des trouwloosen, D. datmen op eenen trouwloosen vrient stelt/ ofte dat de trouwloose selve pewers op heeft inden tijt des noots.
42 T. w. om daer mede te kauwen alsmen hongerich is.
43 T. w. om daer mede te loopen alsmë wech moet. Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick eenen voet, die door verstuycktheyt wanckelende gemaeckt is.
i Rom. 12. 15.
44 *Hebr.* quaet, ofte/ boos, dat is/ droevich/ ofte treurich. Siet Genes. 40. op v. 7. Alsoo wort goet, voor blijde genomen. Siet 1. Reg. 21. op v. 7. De sin nu hier is/ dattet niet wel en past blijde liedekens te singen by den droevigen; want by desen salmen droevich zijn/ ende by den blijden blijde/ Rom. 12. 15.
45 'T welck buyten tijts is.
46 Die het salpeter dissolveert/ of/ doet smelten.
k Rom. 12. 20.
l Exod. 23. 4, 5.
47 Verstaet door broot, ende water, den geheelen lichamelicken nootdruft. T. w. spijse/ ende dranck. siet 1. Reg. 13. 8. ende d'aenteeck.
48 D. ghy sult hem daer toe dryven/ dat hy de vyantschap/ die hy tegens u heeft/ haest van hem werpe: gelijck yemant die gloeyende kolen op 't hooft geleght souden werden/ de selve terstont soude afschudden. Ofte/ ghy sult sijn herte vermorwen/ ende gedweech maken/ dat hy van sijn ongelijck overtuyght sal zijn. gelijck de Smeden het yser met gloeyende kolen vermorwen.
49 *Hebr.* nemen D. nemende hoopen. De Hebreen begrijpen dickwijls onder een woort noch de beteeckenisse van een ander. Siet Genes. 12. op v. 15.
50 T. w. het goet/ dat ghy uwen vyant gedaen hebt/ hoewel hy tegen u ondanckbaer is.
51 *Hebr.* doet smerte, ofte/ weedom aen. 'Twelck sommige verstaen van verdrijven/ andere van baren.
52 T. w. van een wijs/ en vroom man/ die daer in geen behagen en heeft.
53 *Hebr.* eene tonge der verborgentheyt. D. die niet recht uyt en spreeckt/ maer omgaet met bedroch/ vleyinge/ achterklap/ stekinge/ ende terginge/ &c.
54 Siet de verklaringe van dit vs/ vov. 21. op v. 9.
m Prov. 21. 9. en 19.
55 *Hebr.* eene huysvrouwe der kijvagien.
56 D. mensche/ ofte persoone. Siet Gen. 12. op v. 5. De sin is/ dat een mensche met eene goede tijdinge so wel verquickt is/ als een die vermoeyt is/ met versch koel water.
57 T. w. eenige faute doende voor d'oogen des onvroomen. Of/ niet durvende sijn ampt doen/ om den onvroomen te bestraffen. Vergel. Job 4. op v. 4.
58 Der vroomen monden/ ende leeringen worden vergeleken by fonteynen/ ende sprinck-aderen/ daer uyt alle goede onderwijsingen vloeyen/ vov. 10. 11. ende 12. 14. ende 16. 22. Wanneer sy dan door eenige swaricheyt in sulck haer ampt komen te faelgeeren/ soo is dat als of de fonteyne beroert/ ende modderich ware/ ende de sprinck-ader verstopt.
59 Maer wel quaet/ ende schadelick. Vergel. vov. v. 16.
60 T. w. die den hooch gelijck zijn. D. die soet/ lieflick/ ende vermakelick zijn/ als de ondersoeckinge der nature der wercken Godts/ der geschiedenissen inde werelt/ &c.
61 T. w. alsmen daer in behoorlicke mate houdt/ de rechte streke der waerheyt volcht/ ende het rechte gebruyck/ ende eynde bekomt. Dit vs is anders aldus overgeset: Veel honichs te eten en is [den menschen] niet goet, ende [geene] eere de nasoeckinge van hare eygene eere.
n Prov. 16. 32.
62 Dat is/ die sijn gemoet/ affecten/ ende bewegingen niet intoomen/ nochte vermeesteren en kan. *Hebr.* wiens geest geene wederhoudinge, ofte/ heerschappye en heeft.

Het XXVj. Capittel.

Sotten eeren/ vss. 1/8. onverdiende vloeck/ 2. tucht der sotten/ 3. Sotten t'antwoorden/ 4/5. sotte boden/ 6. schoone spreucken der sotten/ 7/9. overlast van de Groote door quade knechten/ 10. wederhaelde dwaesheyt/ 11. eygen-wijsheyt/ 12. Luyaert/ 13/14/15/16. onnoodige twist/ 17. bedroch/ met voorwendinge vä jockernye/ 18/19. oorblaser/ 20/22. kijfachtige lieden/ 21. huychelye/ bedeckten haet/ ende practijcken/ 23/ &c.

1 GElijck de sneeuw in de somer/ ende gelijck de regen in den [1] oogst; alsoo en past den sot de [2] eere niet.

2 Gelijck eene [3] mussche is tot wechsweven/ gelijck eene swaluwe tot vervliegen; alsoo en sal een vloeck/ [4] die sonder oorsake is/ [5] niet komen.

3 [a] Een sweepe is voor het peert/ een toom voor den esel; ende [b] eene roede voor den rugge der sotten.

4 [6] En antwoordt den sot nae sijne dwaesheyt niet: op dat ghy oock hem niet gelijck en wordet.

5 Antwoordt den sot [7] nae sijne dwaesheyt: op dat hy [8] in sijne oogen niet wijs en zy.

6 [9] Hy snijdt [sich] de voeten af/ [ende] [10] drinckt gewelt/ die [11] bootschappen sendt [12] door de hant van een sot.

7 Heft de beenen van den creupelen [13] op: alsoo is eene spreucke in de mont der sotten.

8 Gelijck [14] hy/ die een [15] [edel-] gesteente in eenen slinger bindt: alsoo is hy/ die den sot [16] eere geeft.

9 [Gelijck] een doorn [17] gaet inde hant eens dronckaerts; alsoo is eene spreucke inden mont der sotten.

10 De [18] groote doen een yegelick verdriet aen: ende hueren [19] de sotten/ ende hueren de [20] overtreders.

11 [c] Gelijck een hont tot sijn uytspouwsel [21] weder keert: [alsoo] her-neemt de sot sijne dwaesheyt.

12 Hebt ghy eenen man gesien/ [22] die wijs in sijne oogen is? [d] van [23] eenen sot is meer [24] verwachtinge dan van hem.

13 [e] [25] De luyaert seyt/ Daer is een felle leeuw op den wech; een leeuw is op de straten.

14 Een deure keert om op hare [26] herre; alsoo de luyaert [27] op sijn bedde.

15 [f] [28] De luyaert verbercht sijn hant in [29] den boesem: hy is te moede/ om die weder tot sijnen mont te brengen.

16 De luyaert [30] is wijser in sijnen oogen/ dan [31] seven die [32] [met] reden antwoorden.

17 De voorbygaende die sich vertoornt in eenen twist/ [33] [die] hem niet aen en gaet/ is [gelijck] [34] die eenen hont by de ooren grijpt.

18 Gelijck een [35] die sich veynst te ra-

1 T. w. niet en voegen/ maer ongetijdich/ ende schadelick zijn. In het Joodsche lant en regende 't niet op den tijt vanden oogst/ ofte seer selden. Siet 1. Sam. 12. 17.
2 D. staet/ ende regeringe/ daer mede hy hem selven te schande maken/ ende andere verdrucken soude.
3 Siet van het Hebr. woort/ (het welcke hier voor eene mussche genomen wort) Genes. 7. op v. 14. ende Lev. 14. op v. 4.
4 D. diemen tegen eenen onschuldigen gedaen heeft.
5 D. den genen/ die gevloeckt wort niet treffen/ maer van hem als een vogel wech-vliegen.
a Psal. 32. 9, 10.
b Prov. 10. 13.
6 T. w. op die wijse dewelcke hy in sijn reden gebruyckt/ namelick met smaet-woorden/ lasteringen/ valsche redenen/ ende bespottingen; ende alsoo/ dat ghy u door den twist laet wech-rucken tot onbehoorlicke passien.
7 T. w. nae dat sijne dwaesheyt eyscht; datse namelick met goeden vasten gront bestraft/ ende wederleydt worde.
8 D. in sijn eygen oordeel/ waer door hy sich laet duncken/ dat hy wijs is. alsoo ond. vss. 12/16.
9 D. hy maeckt dat hy met sijne saken niet voortkomen en kan. Ofte/ hy beneemt hem selven de occasie/ eñ bequaemheyt om sijne dingen uyt te voeren/ gemerckt hyse veel beter door hem selven/ ofte door andere/ dan door den sot doen soude.
10 D. doet sich selven ongelijck/ ende behaelt schande/ ende schade by den genen/ tot den welcken hy den sot uytsendt. De maniere van spreken beteeckent soo veel/ als eenich quaet lijden/ ofte daermede gestraft wordë. Vgel. Psal. 75. d'aenteeck. op v. 9.
11 *Hebr.* woorden.
12 D. door den dienst. Siet Exod. 3. op v. 13.
13 T. w. op dat hy die in eenich werck wel soude mogen gebruycken. doch gelijck dit niet bequamelick geschieden en kan/ alsoo en kan oock een sot een wijse spreucke niet wel verhalen. And. De beenen des kreupelen zijn opgeheven. Verstaet het eene meer dan het andere/ so datse ongelijck zijn. De sin is/ gelijck de beenen/ ofte schenckelen eens kreupelen geene proportie en hebben/ alsoo zijn de propoosten eens sots/ ongerijmt/ ende en passen op malkanderen niet. Men kan oock dit vs aldus vertalen: Nemet de beenen van den kreupelen wech; ende de spreucken [die] in der sotten mont zijn. Sommige verstaen oock door de beenen de verciersels der selver/ die den kreupelen niet wel en schijnen te voegen. De sin soude zijn/ dat wijse redenen in den mont der dwasen niet beter en passen/ dan de beenen/ ofte der selver cieraet aen den kreupelen.
14 *Hebr.* gelijck het binden, ofte/ bindsel van een edel gesteente. T. w. gantsch ongerijmt is/ om dat de kostelicke steen geslingert zijnde/ niet bysonders en kan uytrechten/ ende oock verloren wort/ alsoo is hy, &c.
15 Het Hebr. woort wort oock voor edel gesteente genomen/ Exod. 31. 5. Siet d'aenteeck. And. die een [edel] gesteente bindt in een steen-hoop.
16 D. staet/ officien/ rijckdom/ die de sot niet en kan recht gebruycken/ maer laet verloren gaen.
17 *Hebr.* opgaet. D. gelijck een dronckaert hem selven/ ofte andere beschadicht/ als hy eenen doorn handelen soude: alsoo en kan een sot eene goede spreucke niet wel gebruycken.
18 *Hebr.* De groote doet een yegelick verdriet aen: ende huert eenen sot, ende huert de overtreders. Verst. Tyrannen/ ofte Heeren/ ende Vorsten/ ofte soodanige Groote, die by de selve sulck aensien hebben/ datse een yeder moeyte/ ende verdriet aendoen. Tot welcken eynde sy sotten/ ende overtreders in haren dienst hebben/ waer van de eerste niet en konnen/ ende de andere niet en willen goet doen.
19 Siet vov. 1. op v. 22.
20 And. de voorbygaende, wiese souden mogen zijn/ die slechts maer genegen en zijn/ het voornemen der Grooten/ die hen hueren/ te volgen.
c 2. Petr. 2. 22.
21 T. w. om dat weder in te slocken/ hebbende vergeten dat het uytgespogene hem qualick bequam.
22 Siet vov. op v. 5.
d Prov. 29. 20.
23 Siet vov. 1. op v. 22.
24 T. w. van wijs/ ende deuchsaem te worden.
e Prov. 22. 13.
25 Vergel. vov. 22. 13.
26 D. henckse/ ofte gehinge/ daer aen sy hangt/ ende vast is.
27 T. w. sonder daer van af te komen/ om sijn behoorlick werck te doen.
f Prov. 19. 24.
28 Siet vov. 19. 24. ende d'aenteeck. daer op.
29 And. inde schotel.
30 Siet vov. op v. 5. item ond. 28. 11.
'T is een seker getal voor een onseker. Siet vov. 6. op v. 31.
31 D. van bele. ...
32 D. die redelick/ ofte vernuftelick/ ofte met goet verstant/ ende recht oordeel konnen spreken. Van het Hebr. woort siet Job 12. 20. op het woort oordeel.
33 *Hebr.* niet sijne. D. die sijne niet en is.
34 D. die sich selven sonder oorsake in perijckel van moeyte/ ende schade werpt: gelijck die eenen hont by de ooren treckt/ den selvë tergt/ om hem te bespringen/ ende te bijten.
35 D. hem gelaet of hy onsinnich/ of slecht ware. Gelijck onder sulck decksel niemant sich en kan ontschuldigen/ als hy yemant leet gedaen heeft/ alsoo en is die niet te ontschuldigen/ die onder het decksel van jocken/ ende spelen/ sijnen naesten beschadicht. And. die sich veynst amechtich te zijn.

sen / die [36] vyer spranckelen / pijlen / ende [37] doodelicke dingen werpt:

19 Alsoo is een man/ die sijnen naesten bedriegt: en seyt; [38] Jock icker niet mede?

20 Asser geen hout en is/ gaet het vyer uyt: [g] [39] ende alsser geen [40] oorblaser en is/ wort het gekijf [41] gestilt.

21 De doove kole is om de vyerige kole / ende het hout om het vyer: alsoo is een [h] [42] kijfachtich man / om twist te ontsteken.

22 [i] [43] De woorden des oorblasers zijn als der gener / die geslagen zijn / ende die dalen in het binnenste des buycks.

23 [44] Brandende lippen/ende een boos herte / zijn [als] [45] een pot-scherf met schuym van silver overtogen.

24 Die haet draecht / [46] gelaet sich vreemt met sijne lippen: maer in sijn [47] binnenste stelt hy bedrooch aen.

25 Als [48] hy met sijne stemme smeeckt/ gelooft hem niet: want [49] seven [50] grouwelen zijn in sijn herte.

26 [Wiens] haet [51] door bedrooch bedeckt is / diens boosheyt sal [52] inde gemeynte geopenbaert worden.

27 [k] Die eenen kuyl [53] graeft / salder in vallen; ende die eenen steen wentelt / op [54] hem sal hy wederkeeren.

28 [55] Eene valsche tonge haett de gene/ die sy [56] verbrijselt: ende een [57] gladde mont/ [58] maeckt omstootinge.

36 Ofte/ vyer-fackelen, ofte/ vlammen. And. boeyen, banden, ofte/ stricken, daermede yemant / voornemelick aen sijne handen / vast gemaeckt wort.
37 *Hebr.* doot, D. die den doot yemant komen aenbrengen.
38 *Hebr.* ben ick niet jockende, ofte/ geeckende? D. 'tgene ick gedaen hebbe/ is niet uyt moetwille/ ende een quaet opset/ maer uyt jockernije / ende genoechte / ende al spelende gedaen.
g Prov. 22. 10.
39 Verg. vov. 22. 10.
40 Siet vov. 16. op v. 28.
41 *Hebr.* Swijcht, D. wort stil / ende houdt op. Siet van het Hebr. woort/ Jos. 10. op v. 12.
h Prov. 15. 18. ende 29. 22.
42 *Hebr.* een man der kijvingen, ofte der geschillen.
i Prov. 18. 8.
43 Siet vov. 18. 8. alwaer de selve spreucke met de selve woorden voorgestelt wort.
44 Verst. de mensche / die uyt vyerige liefde/ ende goede toegenegentheyt schijnt te spreken/ maer nochtans tegen hen / die se toespreken/ een quaet herte dragen.
45 Het welcke van sich selven wel van kleyner weerde is/ maer van buyten door den schijn/ ende gelijckheyt des silvers/ eenen schoonen luyster geeft/ die de menschen bedrieght/ meynende dat den pot-scherf daermede overtrocken/ goet massijf silver zy. 46 D. veynst sich anders van buyten door sijne woorden/ dan hy van binnen in sijn herte is. 47 D. in sijn herte. Siet Job 20. op v. 14. 48 T. w. de hater/ van den welcken in't voorgaende vs gesproken is. 49 D. vele. als vov. v. 16. ende 24. 16. Siet vov. 6. op v. 31. 50 D. grouwelicke gedachten/ ende practijcken om quaet te doen. 51 And. [als] in eene woestijne, D. in eene plaetse daer geen mensche in en is/ die boosheyt siet/ of hoort. 52 D. openbaerlick voor al de werelt/ 't zy in dit leven (gelijck het dickwijls geschiedt) of immers ten jonckster dage in't algemeen oordeel/ ten zy datmen sich bekeere. k Psal. 7. 16. ende 9. 16. ende 10. 2. ende 57. 7. Eccl. 10. 8. 53 T. w. om eenen anderen daer in te doen vallen. 54 T. w. op hem/ die den steen opwaerts tegen een hoochte gewentelt heeft/ om op yemant te doen vallen. 55 *Hebr.* eene tonge der valscheyt, D. een mensche die met eene valsche tonge omgaet. 56 Ofte/ verbrijselen sal, D. verderven ende uyttroepen. 57 D. vleyende / ende pluymstrijckende. Vgel. vov. 5. 3. ende d'aenteeck. 58 D. slaet een mensche te gronde.

Het xxvij. Capittel.

Vermetelheyt/ v. 1. eygen lof/ 2. toorn der sotten/ 3. nijdicheyt/ 4. getrouwe bestraffingen/ en geveynsde liefde/ 5/6/14. satheyt ende honger/ 7. lichtveerdige veranderinge sijns staets ofte beroeps/ 8. trouwe vrienden ende gebueren / 9/10. wijsheyt ende slechticheyt / 11/12. borchtocht / 13. kijfachtich wijf / 15/16. scherpsinnige t'samen-sprekingen / 17. trouwe knechten / 18. de herten der menschen tegen malcanderen/ 19. onversaedlickheyt der oogen/ 20. beproevinge door lof / 21. hartneckige dwase/ 22. kloecke huys houdinge / 23/25/26/27. tijtlick goet/ 24.

1 [a] EN beroemt u niet over den dach van morgen: want ghy en weet niet wat [1] de dach sal [2] baren.

2 Laet u eenen vreemden prijsen / ende niet uwen mont: eenen onbekenden/ ende niet uwe lippen.

3 Een steen is swaer / ende het zant gewichtich: maer de toornicheyt des dwasen is [3] swaerder dan die beyde.

4 Grimmicheyt / ende [4] overloopinge van toorn is [5] wreetheyt: [6] maer wie sal voor nijdicheyt bestaen?

5 Openbare bestraffinge is [8] beter dan [9] verborgene liefde.

6 De [10] wonden des lief-hebbers zijn [11] getrouwe; maer de [12] cussingen des haters [13] zijn af te bidden.

a Iac. 4. 13, 14.
1 T. w. niet alleen de dach van morgen/ maer oock niet van alle toekomende: gelijck selfs niet het overige van den huydigen dach.
2 D. te voorschijne brengen / waer door het gene / het welcke ghy in't toekomende voorneemt / ofte wacht / soude mogen verhindert worden. Vg. Iac. 4. 13/14/&c.
3 D. onverdragelicker; T. w. niet alleen om datse onbillick / ende onrechtveerdich is / maer oock onmatich/ ongetoomt/ en met wreetheyt vereenicht. siet het volgende vs. *Hebr.* daer is swaerte van een steen, ende gewichte van het zant. 4 T. w. als de mensche met sijne onstuymige/ ende woedende affecten/ niet anders dan eenen vloet/ sich geweldelick uytstort. 5 D. brengt wreede daden ende wercken voort. 6 De sin is/ dat nijdicheyt erger is dan toorn/ ende grimmicheyt/ om datse dieper in't herte is / ende eene verhardinge der boosheyt daermede vermengt is. 8 D. profijtelicker/ ende meer te begeeren. 9 T.w. waer door yemant sijnen naesten wel gunstich is/ ende alle goet toewenscht/ maer evenwel hem/ alst noodich is/ niet en bestraft/ om alsoo sijne trouwe liefde te bewijsen. 10 D. berispingen/ die met ernstige/ ende harde woorden gedaen zijnde/ als eene wonde in de ziele geven. 11 D. sy komen voort uyt eene trouwe/ ende gestadige liefde/ ende dienen tot het welvaren/ ende de behoudenisse des genen/ die se krijcht. Vgel. Psal. 141. 5. 12 Verst. allerley geveynst bewijs van liefde. 13 D. men moet door yverige/ ende gedurige gebeden van Godt begeeren/ dat hy ons die niet en late bejegenen/ soo wel om datse ons schadelick souden zijn/ als om datse uyt een valsch herte voortkomen, And. veelvoudich.

7 Eene versade [14] ziele / [15] vertreedt [16] het honich-seem: maer eene hongerige ziele is alle bitter / soet.

8 Gelijck een vogel [17] is / die uyt sijnen nest omdoolt: alsoo is een man / [18] die omdoolt uyt sijne plaetse.

9 [19] Olye / ende reuckwerck verblijdt het herte: alsoo is de [20] soeticheyt van yemants vrient / [21] van wegen den raet der ziele.

10 [b] En verlaet uwen vrient / nochte den vrient uwes vaders niet; ende en [22] gaet ten huyse uwes [23] broeders niet op den dach uwes tegenspoets: beter is een gebuer die nae by is / dan een broeder / die verre is.

11 Zijt wijs / mijn sone / ende verblijdt mijn herte; op dat ick mijnen [24] smader [25] wat te antwoorden hebbe.

12 [c] [26] De cloecksinnige siet het quaet/ [ende] verberght sich: de slechte gaen henen door / [ende] worden gestraft.

13 [d] [27] Als [yemant voor] eenen vreemden borge geworden is / neemt sijn kleet: ende pandt hem voor eene onbekende [vrouwe].

14 Die sijnen vrient [28] segent met [29] luyder stemme / sich 's morgens vroech opmakende; [30] 't sal [31] hem tot eenen [32] vloeck gerekent worden.

15 [e] Eene geduerige druppinge ten dage des slach-regens; ende [33] eene kijfachtige huysvrouwe [34] zijn even gelijck.

16 Elck een [35] diese verberght / soude den wint verbergen / ende [36] de olye [37] sijner rechter hant / [38] [die] roept.

17 Yser scherpt men met yser: alsoo scherpt een man het [39] aengesichte sijnes naesten.

18 Die [40] den vijge-boom bewaert / sal sijne vrucht eten: ende die sijnen heere waerneemt / sal [41] ge-eert worden.

19 [42] Gelijck [in't] water het aengesichte is tegen het aengesichte: alsoo is des menschen herte tegen den mensche.

20 [43] De helle / ende het verderf en worden [44] niet versadiget: alsoo en worden [f] [45] de oogen des menschen niet versadiget.

14 D. een mensche/ ofte persoon. Alsoo in't volgende. Siet Genes. 12. 5. ende de aenteeck. Ofte verstaet den lust / die de mensche tot de spijse heeft. als Ezech. 7. v. 19. Siet d'aent.
15 D. veracht/ heeft een afkeer / afkeer/ ende de walge daer van.
16 Verstaet onder desen naem alle aengename/ leckere/ ende delicate spijse. Vgel. vov. 24. op v. 13.
17 T. w. veel perijckels onderworpē/ ende in geduerige onruste / tot dat hy eenmenulv nest heeft/ het welck hy dickwijls qualick make/ ofte bekomen kan.
18 T. w. lichtveerdelick / sonder noot/ ende wettelicke beroepinge.
19 Vergel. vov. 21. op v. 17.
20 D. sijne vriendelickheyt / behulpsaemheyt / ende lieflicke aensprake.
21 D. uyt oorsake van den goeden raet/ dien hy hem geeft voor sijne ziele / ofte die uyt het goet herte des vrients voortkomt. And. meer dan den raet sijner eygener ziele.
b Prov. 17. 17. ende 18. 24.
22 De reden is/ om dat een vrient altijts lief heeft / vov. 17. v. 17. ende bysonder in den noot: maer tusschen de broeders is dickwils oneenicheyt. vov. 18. 19. voornemelick in tegenspoet/ vov. 19. 7. daerom heeft een vrient veelmaels vaster liefde dan een broeder/ vov. 18. 24. Sommige verstaen het alsoo / datmē een getrouwe nabuer moet in weerde houden / om dat hy nae by is / daer een broeder verre van der hant kan zijn / ende niet soo gereet om te helpen.
23 D. uwes bloetvrients. Siet Gen. c. 24. op v. 27.
24 Verstaet onder dit woort alle de gene/ die den Ouders/ Meesters/ ofte Leeraers plegen te verwijten/ dat hare kinderen/ ofte school-jongeren/ &c. niet wel en zijn onderwesen/ ofte sich niet wel en dragen. 25 *Hebr.* een woort. c Prov. 22. 3. 26 Siet de verklaringe van dit vs/ vov. 22. op v. 3. d Prov. 6. 1, 2. ende 11. 15. ende 17. 18. ende 20. 16. 27 Siet de verklaringe van dit vs/ vov. 20. op v. 16. 28 D. groet/ hem wenschende Godes segen/ ende alle goet. Siet Genes. 31. op v. 55. 29 *Hebr.* groote. D. onmatelick/ onhebbelick/ ende ontijdichlick/ gelijck de flatteerders plegen te doen. 30 T.w. sulcke segeninge/ ofte groetenisse. 31 T. w. die soo ontijdelick met openbare pluymstrijckinge / om soo yet van sijnen vrient te krijgen/ sijne segeninge/ ofte groetenisse gedaen heeft. 32 T. w. van Godt/ die de vleyinge haet: Ofte/ van den gesegenden vrient / die den vleyer niet gunstich wesen en sal / maer veel eer een quaet nadencken van hem hebben sal. e Prov. 19. 13. 33 *Hebr.* eene huysvrouwe der kijvagien, ofte/ geschillen, D. die tot gekijf/ ende geschil genegen/ ofte kijfachtich is. 34 D. t'samen te gelijcken. Men kan oock het vs aldus vertalen/ met eene geduerige druypinge ten dage, &c. is eene kijfachtige huysvrouwe te gelijcken. Siet breeder verklaringe hier van/ vov. 19. op v. 13. 35 T. w. de kijfachtige vrouwe. De sin is / sa yemant haer verbergen/ D. bedwingen konde/ hy soude den wint wel verbergen/ ende vast sluyten. Hy wil seggen/ dat noch het eene/ noch 't andere/ niet doenelick en is. 36 Verst. de olye/ die sulcke groote reucke van haer geeft / dewelcke niet en kan voor de menschen verborgen blijven/ alsse voor hare neusen komt. 37 D. daermede hy sijne rechterhant bestreken heeft. Dese wort hier bysonderlick vermelt / om dat in allen handel / ende bedrijf der menschen / die eerst ten voorschijne komt / waer uyt dan de reucke der bestrekener olye kan gevaet worden. 38 D. haer selven meldt/ ofte bekent maeckt door hare reucke/ de welcke gelijckse niet en kan ingehouden/ ende verborgen worden/ alsoo oock niet het gekijf van eene quade vrouwe. 39 Verst. het gelaet/ ofte wesen des aenschijns/ tot droefheyt/ vreese/ toorn/ &c. gestelt zijnde/ het welcke een ander/ nae gelegentheyt der sake/ door t'samensprekinge opweckt/ als hy met goet onderwijs troost/ ende raet het herte nae behooren stiert/ ende sterckt. And. aldus: yser verblijdt (D. maeckt blinckende) het yser, alsoo verblijdt een man het aengesicht sijns naesten. 40 Verst. hier mede allen vroomen/ ende trouwen dienst/ dien de knechten haren Heeren schuldich zijn. 41 D. sal vergeldinge/ ende weldaet ontfangen. Vgel. vov. 13. op v. 18. 42 D. gelijck de gedaente van een mensche/ die in't water siet/ haer daer in eenichsins vertoont/ doch niet volkomelick; alsoo maeckt het herte des menschen sich anderen wel ten deele kenbaer door sijne woorden/ gebeerden/ ende wercken, doch niet alsoo/ datmen sekerlick daer van kan oordeelen. Jerem. 17. 9. 1. Cor. 2. 11. Dit vs kan oock aldus vertaelt worden: de aengesichten zijn tot de aengesichten. Dat is/ de menschen in hare uytterlicke gestaltenisse met andere menschen vergeleken/ zijn gelijck wateren. T. w. die malkanderen seer gelijck zijn/ hoewelse in koleur/ dickte/ smaeck/ &c. verschillen: alsoo is het herte des menschen tot den mensche. D. alsoo is de mensche inwendelick met sijnen naesten te gelijcken / overmits sy alle van verdorvene nature zijn / ende gelijcke swackheden onderworpen. Sommige nemen 't alsoo/ dat gelijck het aengesicht des menschen sich vertoont in't water/ alsoo is den eenen vrient tegen den anderen. 43 And. het graf. Siet Job 26. 6. ende Vgel. vov. 15. 11. 44 T.w. om dat al wat daer in komt/ verslonden wort/ ende verloren gaet. f Eccles. 1. 8. 45 D. de begeerten/ die door de oogen in't herte des menschen comen,

46 Siet bov. 17. op v. 3.
47 D. het geruchte dat van hem gaet/ ende gestropt wort/ rakende sijne woorden/ ende wercken: want alsmen merckt/ hoe hy dat geruchte neemt / so wort hy daer uyt geoordeelt hoedanich hy is.
48 Dit is eene overtollige maniere van spreken/te kennen gevende / dat eenige dwase soo hartneckelick by hare dwaesheyt blijven / datse door geene middelen daer van en konnen afgebracht worden.
49 *Hebr.* kennende sult ghy kennen. Het woort kennen is hier genomen voor besorgen, ende waernemen. Siet Genes. 18. op v. 19.
50 D. staet / ende gelegentheyt. Dit woort schijnt mede te brengẽ/ dat een huysvader selve moet bywijlen nae sijne kudde sien / ende alle de sorge op andere alleen niet laten staen.

21 [46] De smelt-kroes is voor het silver/ ende den oven voor het gout: alsoo is een man nae sijnen lof [47] [te proeven] .

22 [48] Al stiet ghy den dwaes in een mortier met een stamper in't midden van het gestooten graen ; sijne dwaesheyt en soude van hem niet afwijcken.

23 [49] Zijt neerstich / om [50] het aengesichte uwer schapen te kennen: [51] set u herte op de cudden.

24 Want den schat en is niet tot in eeuwicheyt: ofte sal [52] de croone van geslachte tot geslachte zijn ?

25 Als het gras sich openbaert / ende de gras-scheuten gesien worden / [53] laet de kruyden der bergen versamelt worden.

26 De [54] lammeren sullen g zijn tot uwe kleedinge ; ende de bocken [55] de prijs des velts.

27 Daer toe sult ghy genoechsaemheyt van geyten melck[hebben]tot uwe [56] spijse/ tot spijse van u [57] huys/ ende [58] leeftocht uwer maechden.

51 De sin is/ dat elck een neerstelick letten moet op de winninge/bewaringe/ende regeringe van sijn goet ; 'twelck in oude tyden veel bestont in vee/ende beesten. Vergel. de maniere van spreken met Iob 1. 8. ende d'aenteeck. 52 D. de hoocheyt/staet/ende heerlickheyt/ die den rijckdom plegen te vergeselschappen. Hy wil seggen : Gantsch niet. 'Tis eene vrage/die sterckelick loochent. 53 T. w. tot voorraet van voeder voor u vee. 54 T. w. hare vellen/ende wolle. g 1. Tim. 6. 8. 55 D. om eenen acker/ofte weyde/ofte andere nootdurft daermede te koopen/of te betalẽ. 56 *Hebr.* broot. alsoo in't volgende. Siet Genes. 3. op v. 19. 57 D. huysgesin. Siet Genes. 7. op v. 1. 58 *Hebr.* leven, D. al wat tot de onderhoudinge deses levens noodich is.

Het xxviij. Capittel.

Quade ende goede conscientie / v. 1. veranderinge / ende lanck leven der Regenten / 2. Wreetheyt des eenen armen over den anderen / 3. godtloose prijsen / ende hen tegen te staen/4. recht verstant/ 5. arme ende rijcke /6/ 11. goede ende quade sonen/ 7. woecker/ 8. gebedt der godtloosen/ 9. verleydinge/10. eygen wijsheyt / goede ende quade regeringe / 12/ 15/ 16/28. bekentenisse van sonden/ 13. vreese Godts / ende verhardinge/14. doodslager/17. oprechten ende verkeerden wandel/ 18. vlijticheyt ende luyheyt/19. rijckdom/ 20/22. Richter-ampt / 21. bestraffen ende vleyen / 23. ouders te berooven/ 24. stoutheyt/ende vertrouwen op Godt/ 25. eygen-vertrouwen / ende wijsheyt / 26. aelmoessen / ende onbarmherticheyt/ 27.

a Levit. 26. 36. Deut. 28. 28. Iesa. 57. 21.
1 T. w. door het vast vertrouwen/ datse op den Heere stellen. And. de rechtveerdige zijn als een jonge leeuw. [die] moedich is. *Hebr.* vertrouwt.
2 Die ordinaerlick moediger/ende onbevreesder is dan een leeuwen welp / ofte oudachtich leeuw. Vergel. bov. 19. de aenteeck. op v. 12.
3 D. der inwoonderen des lants.
4 T. w. om dat de eene haest sijne naturelicke doot sterft/ de andere vermoort/ ende uytgeroept wort, siet exempele. 1. Reg. cap. 16. ende 2. Reg. c. 24/ &c. Hier door komen groote veranderingen in een lant/ dewelcke dẽ inwoonderen seer sorgelick/ende schadelick zijn.

1 [a] DE godtloose vlieden / daer geen vervolger en is: maer elck rechtveerdige [1] is moedich / als een [2] jonge leeuw.

2 Om de overtredinge [3] des lants [4] zijn des selven Vorsten vele: maer om verstandige [ende] wetende menschen sal insgelijcks [5] verlenginge wesen.

3 Een [6] arm man / die de geringe verdruckt / is [7] een wech-vagende regen / so datter geen broot en zy.

4 Die de wet verlaten/ prijsen den godtloosen: maer die de wet bewaren/ [8] mengen sich [in strijt] tegens [9] hen.

5 De [10] quade lieden en verstaen het [11] recht niet : maer die den [12] HEERE soecken / verstaen [13] alles.

6 [b] De arme/ [14] wandelende in sijne oprechticheyt/ is beter/ dan die [15] verkeert is van [16] wegen/ al is hy rijck.

5 T. w. van het leven eens goeden Regents/ ende van de goede regeringe. 6 Dese wort hier voornemelick genaemt / om dat hy meer dan de rijcke behoorde medelijden te hebben met de arme / als welcker elende hy mede gevoelt/ende om dat de arme het goet/ datse den armen ontnomen hebbẽ/ niet en konnen/ gelijck wel de rijcke/ wedergevẽ/ ja oock om datse behoeftiger zijnde/ met weynich vernoegelijckens dickwijls niet te vreden en zijn. 7 Verst. dit van eenen regen/ die door sijne grootte ende geduericheyt eenen vloet maeckt/ waer door het koorn met andere granen ende vruchten worden nedergeslagen/ uytgeroept/ ende wechgesleept : so datter op het velt geen voorraet van broot/ ende andere leeftocht overgelaten en wort. 8 T. w. met de bestraffinge van hare godtloosheyt door woorden / ende goede wandelinge/ ende andersins / nae dat hare beroepinge uytwijst. 9 T. w. die de wet verlaten. 10 *Hebr.* de mannen , ofte/ lieden des quaets. D. die het quaet toegedaen zijn / ende het selve bedrijven. siet Iob 11. op v. 11. 11 D. het gene sy schuldich zijn te gelooven/ te doen/ ende te laten. 12 Siet 2. Chron. 11. op v. 16. 13 T. w. dat hen ter salicheyt noodich is/ rakende de saken des geloofs/ ende des wandels. b Prov. 19. 1. 14 Vergel. bov. 2. 7. ende d'aenteeck. 15 Vergel. bov. 2. op v. 15. 16 Het Hebr. woort beteeckent twee wegen. Het schijnt dat de H. Geest alsoo spreeckt/ om dat de rechte wech/ die in't midden van twee uyterste gebreken gestelt is/ van de onvroome verlaten wort / mits niet alleen tot het eene van de twee uyterste gebreken / maer oock dickwijls tot beyde af te wijcken. Men kan 't oock alsoo verstaen / dat eenige onvroome sich alsoo gelaten/ als ofse vroom waren/ ende nochtans onvroomelick wandelen/ ende handelen : het welcke twee wegen zijn : de eene is/ sich met woorden / ende gebeerden te gelaten datmen niet en is: de andere/ sich metter daet te betoonen/ datmen in der waerheyt is. Ofte/ twee wegen zijn/ sich by de vroome te veynsen als ofmen oock vroom ware / ende by de boose sich te dragen/ als die recht boos is/ Vgel. ond. v. 18.

7 [c] Die de wet bewaert / is een verstandich soon: maer die [17] der vraten [18] metgeselle is / [19] beschaemt sijnen vader.

8 Die sijn goet vermeerdert met [20] woecker / ende met [20] overwinste/ [21] vergadert dat voor den genen / die sich des armen ontfermt.

9 Die sijn oore afwendt vande [22] wet te hooren/ diens gebedt selfs sal [23] een grouwel zijn.

10 Die de oprechte doet dwalen op eenen [24] quaden wech/ [d] sal selve in [25] sijne gracht vallen: maer de vroome sullen het goede beerven.

11 Een rijck man is wijs in sijne oogen: maer de arme die verstandich is / [26] doorsoeckt hem.

12 [e] Als de [27] rechtveerdige [28] opspringen van vreuchde / isser groote [29] heerlickheyt: [f] maer als de godtloose opkomen / [30] wort de mensche nauw gesocht.

13 Die sijne overtredingen bedeckt/ en sal niet voorspoedich zijn: maer [g] [31] diese bekent / ende laet / sal barmherticheyt verkrijgen.

14 Wel geluckſalich is de mensche/ [32] die geduerichlick vreest: maer die sijn [33] herte verhardt / sal in't quaet vallen.

15 De godtloose heerschende over een arm volck / is een brullende leeuw / ende beer / [34] die gins / ende weer loopt.

16 Een [35] Vorst / die van alle verstant gebreck heeft / is oock [36] veelvoudich in verdruckingen: [maer] [37] die de giericheyt haet / sal [38] de dagen verlengen.

17 Een mensche [39] gedruckt om het [40] bloet eener [41] ziele / [42] sal nae den kuyl [43] toe vlieden ; [44] men en ondersteune hem niet.

18 Die [45] oprecht wandelt/ sal behouden worden : maer [46] die sich verkeerdelick draecht in [47] twee wegen / sal [48] in den eenen vallen.

19 Die sijn lant bouwt / sal met broot versadicht worden: maer [49] die ydele [menschen] volcht / sal niet armoede [50] versadicht worden.

20 Een [51] gantsch getrouw man sal [52] veelvoudich zijn in segeningen : [h] maer die haestich is om rijck te worden / en sal [53] niet onschuldich wesen.

21 [i] De [54] aengesichten te kennen / en is [55] niet goet : want een man sal [56] om een stuck broots overtreden.

c Prov. 29. 3.
17 Siet van dese oock Deut. 21. 20. ende bov. 23. 20/ 21. ende verstaet onder deselve alle grove overtreders der wet.
18 D. voeder / ende onderhouder. *Hebr.* weyder. Vgel. bov. 13. op v. 20.
19 Siet bov. 10. op v. 5. onder den naem des vaders begrijpt oock de moeder. siet bov. 15. 20.
20 Siet van dese 2 woorden/ Levit. 25. op v. 36.
21 T. w. door de hemelsche beschickinge der godtlicker voorsichticheyt / sonder dat hy daer op denckt.
22 T. w. Godts.
23 T. w. Gode. siet bov. 3. op v. 32. ende Vergel. bov. 15. 8. ende 21. 27.
24 Siet bov. 2. op v. 12.
d Prov. 26. 27.
25 T. w. die hy voor den rechtsinnigen gemaeckt hadde. Siet bov. 26. 27.
26 D. let op hem (T. w. op den rijckẽ) siende meer op sijn doen/ ende laten; dan op den luyster sijner rijckdomme/ die noch wijsheyt/ noch deugt en konnen geven.
e Prov. 11. 10, 11.
27 Verst. insonderheyt de vroome Regeerders van landẽ/ ende steden.
28 D. welvaren/ gelucckich zijn/ floreren/ ende bloeyen.
29 Ofte/ cierlickheyt, D. goede/ welgestelde order in kercelicke/ ende politijcke saken/ trouwe bedieninge van alle ampten/ met allerley segen des Heeren.
f Ond. v. 28.
30 T. w. om dat hy sich versteeckt / ende verberght/ uyt vreese van vervolch/ ende verdruckinge / die de onvroome Regeerders aenrichten / bysonderlick tegen de rechtveerdige. Vgel. ond. v. 28.
g Psal. 32. 3, 5. 1. Ioh. 1. 9, 10.
31 T. w. voor den Heere/ ofte oock voor de menschen / als de sake sulcks vereyscht.
32 D. die oprechtelick bekeert zijnde door ware eerbiedinge / die hy Godt toedraecht/ hem vreest te vertoornen/ ende voor oogen nemende de straffen/ die den quaden bereydt zijn/ sich in ootmoet / ende kinderlicke vreese/ nae de geboden Godts aenstelt/ om niet verloren te gaen. 33 D. sich gantsch moetwillich aenstelt/ ende tot wederspannicheyt overgeeft. Vgel. Exod. 4. op v. 21. ende 8. op v. 15. ende 32. op v. 9. ende 2. Reg. 17. op v. 14. 34 T. w. van honger/ om eenen roof te krijgen : gelijck van den duyvel wert geseyt/ 1. Petri 5. 8. 35 Ofte/ voorganger, ofte/ Leydsman, ofte/ Overste , die het volck voorgaet in't ampt der regeringe. Siet Nehem. 11. 11. ende d'aenteeck. 36 D. een groot onderdrucker/ ofte doet veelderley overlast aen sijne onderdanen/ ende is daerom oock self Godts straffe ende velerley onderdruckinge onderworpen. 37 Ofte/ elck een, te weten/ der Voorgangeren/ die het vuyl gewin, ofte/ de giericheyt haten. 38 T. w. sijns levens. D. een lanck leven hebben door de middelen daer toe van Godt verordineert. Vergel. bov. 3. op v. 2. 39 D. vervolcht van de bloetwreker/ ende beangst van sijne conscientie. And. die gewelt heeft gedaen aen het bloet eener ziele. T. w. dat hy moetwillens/ ende ten onrechte vergoten heeft. 40 D. den doodslach. siet Genes. 37. op v. 26. 41 D. eens menschen. Siet Gen. 12. op v. 5. 42 D. nae het verderf/ ofte nae sijnen ondergancк. Alsoo is het woort kuyl genomen Psal. 7. 16. ende 28. 1. ende 30. 4. ende 40. 3. 43 T. w. uyt vreese der godtlicker wrake / so dat hy herwaert / ende derwaert de vlucht nemende/ onvoorsiens in eenich verderf vallen sal. 44 And. laet niemant hem vast houden. T. w. op dat hy in den kuyl immers gerake/ daer in hy moet wesen. D. niemant soecke hem te verlossen/ ofte te verbergen / ofte op eenige andere maniere van de straffe vry te maken. 45 Siet bov. 2. op v. 7. 46 Siet bov. 2. op v. 15. ende bov. v. 6. 47 Siet bov. op v. 6. 48 D. sal in eenen van beyden verloren gaen/ te weten/ 't zy dat hy hem by de vroome voecht in sijnen uyterlicken wandel/ om deselve gelijck te schijnen/ ofte door eenigen schijn sich vergeselschapt by de quade / om van hare profijten te genieten. 49 Siet bov. 12. op v. 11. 50 Siet Iob 7. op v. 4. 51 *Hebr.* een man van waerheden, ofte/ van trouwheden. siet bov. 11. op v. 17. Verstaet eenen/ die waerachtich/ oprecht/ ende trouw in sijnen handel is. 52 D. sal seer gesegent worden. Godt sal hem goet doen / ende de vroome sullen hem goet toewenschen. h Prov. 13. 11. ende 20. 21. ende 23. 4. 53 D. niet sonder nadencken van ongerechtige handelingen / misbruycken/ ende sonden ; ende daerom oock niet onstrafbaer gehouden worden. i Prov. 18. 5. ende 24. 23. 54 Siet Deut. 1. 17. ende d'aenteeck. dit is even soo veel/ als de aengesichten, ofte/ persoonen aen te nemen. Levit. 19. 15. Siet oock aldaer d'aenteeck. 55 D. gantsch quaet. siet bov. 17. op v. 26. 56 De sin is/ indienmen de persoonen in't gerichte mochte aensien/ de menschen en souden gantsch geen werck van overtredingen maken : om een stuck broots / (alsoomen seyt) ja om niet met allen soudemen groote schelmerye bedrijven.

57 Verst. eene verhaestinge / die met groote beroeringe/ ende bekommeringe des geestes vereenigt is : gelijck oock het Hebr. woort voor beroert worden, overgeset wort/ 2. Sam. 4. 1. inde aenteeck. Job cap. 4. 5. ende 21. 6. ende 23. 15.

58 D. die eene boose ooge heeft. Verst. een nijdich / stuer / ende gierich mensche. siet Deut. 15. op v. 9. ende vov. 23. op v. 6.

59 T. w. soo wel van Godt / dien hy vergramt door sijne gierichheyt / en wreetheyt: als vande menschen / die hy daermede beschadicht.

60 T. w. met woorden. Siet vov. 15. op v. 31.

61 T. w. als hy / die bestraft is geweest / bevinden / ende bemercken sal / dat de bestraffinge hem goet gedaen heeft. And. my navolgende.

22 Die [57] sich haestet nae goet / is [58] een man van eene boose ooge: maer hy en weet niet [59] dat het gebreck hem overkomen sal.

23 Die eenen mensche [60] bestraft / sal [61] achter na gunste vinden ; meer dan die [62] met de tonge vleyt.

24 Die sijnen vader / ofte sijne moeder berooft / ende seyt / [63] 'Ten is geene overtredinge; die is [64] des verdervenden mans geselle.

25 [k] Die [65] grootmoedich is / verweckt gekijf: maer die op den HEERE vertrouwt / [66] sal vet worden.

26 Die [67] op sijn herte vertrouwt / die is een sot: maer die [68] in wijsheyt wandelt / die sal ontkomen.

27 [l] Die den armen geeft / en sal geen gebreck hebben: maer die sijne [69] oogen verbercht / [70] sal veel vervloeckt worden.

28 [m] Als de godtloose opkomen / [71] verbercht sich de mensche : maer als sy omkomen / vermenichvuldigen de rechtveerdige.

62 Vergel. vov. 2. 16. ende de aenteeck. op het woort vleyen. 63 Als of hy seyde : 'Ten is geene dieverije / die Godt in sijne wet verbiedt / overmits het goet my na haren doot toekomt. 64 Ofte / den verdervenden man ; ofte / des mans der verdervinge. D. ofte des moordenaers. om dat hy sijnen vader / ofte moeder / ofte beyden / de middelen beneemt / daermede sy haer leven moeten onderhouden / ofte des verquisters, ende doorbrengers, vanden welcken siet vov. 18. 9. van het woort verderven. Siet Judic. 20. op v. 21. k Prov. 13. 10. ende 15. 18. ende 29. 22. 65 Hebr. breet. ofte / wijt van ziele. 66 D. rijck / ende welvarende aen lijf / ende ziele / T. w. overmits hy nederich zijnde / ende sich op Godt alleen verlatende / niet anders dan in vrede met sijnen naesten soeckt te leven. 67 D. die op sijnen eygenen sin staet / ende sijn eygen goetduncken alleen volcht. 68 D. nae de leere / die de rechte wijsheyt is / ons in Godts woort voorgeschreven / ende nae den raet der gener / die de selve volgen. l Deut. 15. 7. 8, 10. Prov. 19. 17. ende 22. 9. 69 T. w. vanden armen / door onbarmhertichheyt / ende gierichheyt. 70 Hebr. sal veelvoudich zijn van vervloeckingen , D. sal seer vervloeckt worden : alsoo vov. v. 20. Veelvoudich in segeningen, voor de gene / die seer gesegent wort. m Bov. v. 12. 71 Vergel. boven de laetste aenteeck. op v. 12.

Het xxix. Capittel.

Hartneckicheyt / v. 1. goede ende quade regeringe / 2 / 4 / 12 / 14 / 16. wijsheyt ende hoeren / 3. vleyen / 5. boose / godtloose / ongerechtige / ende rechtveerdige / 6 / 7 / 27. spotters / sotten / ende wijsen / 8 / 11. pleyt eens wijsen met eenen dwaes / 9. haet / ende liefde der oprechten / 10. redenen / 11 / 20. arme ende woeckeraers / 13. Tucht / 15 / 17 / 19 / 21. Prophetie / 18. Toornicheyt / 22. hoochmoet ende nedricheyt / 23. gemeenschap met dieverye / 24. onmatige vreese / ende vertrouwen op Godt / 25. Godts regeringe / over rechts-saken / 26.

1 Hebr. een man der bestraffinge , D. die veel / ende dickwijls bestraft wort. alsoo een man der smerten, Jesa. 53. 3. voor den genen / die veel smerten lijdt. een man der begeerten , Dan. 10. op v. 11. voor den gene / die seer begeert wort.

2 Siet Exod. 32. op v. 9.

3 Siet vov. 6. op v. 15.

a Prov. 11. 10. ende 28. 12, 28.

4 D. alsse tot grooten aensien komen / ende inde regeringe sitten : gelijck af te nemen is uyt het andere lidt van dit vs. Vergel. 2. Reg. 5. 1. ende 10. 6. ende 25. 9. met d'aenteeck. And. vele worden , ofte / vermenichvuldigen.

5 T. w. onder den last der tyrannye / daermede het vande godtloose Heerschers verdruckt wort. Siet een exempel Exod. 2. 23.

1 [1] EEn man / die dickwils bestraft zijnde / [2] den necke verhardt / sal schielick verbroken worden / so [3] datter geen genesen aen en zy.

2 [a] Als de rechtveerdige [4] groot worden / verblijdt sich het volck : maer als de godtloose heerscht / [5] sucht het volck.

3 [b] Een man / die de wijsheyt bemint / verblijdt sijnen vader: [c] [6] maer die een metgeselle der hoeren is / brengt het goet om.

4 [7] Een Coninck houdt [8] het lant staende / [9] door 't recht: [10] maer een die tot geschencken genegen is / verstoort het selve.

5 Een man / die sijnen naesten [11] vleyt / [12] spreydt een net uyt voor desselven gangen.

6 In de overtredinge eens boosen mans is een [13] strick : maer de rechtveerdige [14] juycht / ende is blijde.

7 [d] De [15] rechtveerdige [16] neemt kennisse vande recht-sake der armē: [maer] de godtloose en begrijpt [17] de wetenschap niet.

8 [18] Spot-drijvende lieden [19] blasen een stadt aen [brant] : maer de wijse keeren den [20] toorn af.

9 Een wijs man met een dwaes man in rechte sich begeven hebbende / 't zy dat [21] hy beroert is / ofte lacht / so en isser doch geene [22] ruste.

10 [23] Bloetgierige lieden haten den [24] vroomen: maer de oprechte soecken sijne [25] ziele.

11 [e] Een sot laet [26] sijnen gantschen geest uyt: maer de wijse [27] wederhoudt dien achterwaerts.

12 Een [28] Heerscher / die op [29] leugentale [30] acht geeft / alle sijne dienaers [31] zijn godtloos.

13 [f] De arme / ende [32] de bedrieger / [33] ontmoeten malcanderen : de HEERE [34] verlicht harer beyder oogen.

14 [g] Een Coninck / die de [35] arme in trouwe [36] recht doet / diens throon sal in eeuwicheyt bevesticht worden.

15 [h] De [37] roede / ende de [38] bestraffinge geeft wijsheyt : [i] maer een kint [39] dat [sich selven] gelaten is / beschaemt [40] sijne moeder.

16 Als de godtloose [41] vele worden / wort de overtredinge veel : maer [k] de rechtveerdige sullen [42] haren val aensien.

17 [l] [43] Tuchticht uwen sone / ende hy sal u gerustheyt aendoen: ende hy sal uwe ziele vermakelickheden geven.

18 Alsser geen [44] prophetye en is / wort het volck [45] ontbloot: maer wel gelucksalich is hy / [46] die de wet bewaert.

19 Een [47] knecht en sal door de woorden [48] niet getuchticht worden : [49] hoe wel hy [u] verstaet / nochtans en sal hy [50] niet antwoorden.

20 [51] Hebt ghy eenen man gesien / die haestich in sijne [52] woorden is? [m] van eenen sot is meer [53] verwachtinge dan van hem.

21 Als men sijnen knecht van joncks op weeldich houdt; hy sal in sijn laetste een [54] sone willen zijn.

17 N. waer door hy behoort te verstaen / soo wel sijnen schuldigen plicht / die hem verbindt tot de hulpe der armē / als de rechte maniere / ende wijse / om de selve wel / ende getijdelick te betoonen.

18 Hebr. mannen, ofte / lieden der spotterije, ofte / bespottinge.

19 T. w. mits het vyer der godtlicker wrake aen te steken door hare grouwelicke sonden / ofte oock het vyer der oneenicheyt / ofte der muyterije / ende oorlooge door haren quaden raet / ende ontrouwe. And. verstricken eene stadt.

20 T. w. Godts / door hare godtvruchtige gebeden : ende der menschen / door hare voorsichticheyt / sachtmoedicheyt / manierlickheyt / &c.

21 T. w. de wijse man. De sin is / 't zy dat hy sich toornichlick / 't zy vriendelick aenstelt / 'tis even eē. Andere verstaen dit van den dwasen / die nu gram wort / ende dan lacht / maer al met eenderley beswaerlicke uytkomste.

22 T. w. van het geschil. want de dwase sal altijt noch uytvlucht soecken / ende wat in te brengen hebben.

23 Hebr. mannen, ofte / lieden der bloedē, D. de bloetgierige menschen / ofte die tot doot-slagen genegen zijn. Siet Psal. 5. op v. 11.

24 Siet Gen. 6. op v. 9. ende Job 1. op v. 1.

25 T. w. om die van het verderf te bevrijden. Vgl. Psal. 142. 5. And. is de ziele van yemant te soecken, nae sijn levē te staen. Siet Exod. 4. op v. 19. ende 2. Sam. c. 4. op v. 8.

e Prov. 14. 33.

26 D. alle sijne gedachten. Vgel. vov. 1. op v. 23. item affecten / bewegingen / genegentheden. Siet 2. Reg. c. 19. op v. 7. 27 D. houdt / ende bindt sich selven in / dat hy alle sijne gedachten / wetenschap / ende voornemen niet seffens en openbaert. 28 Verst. eenen / die over eenich lantschap / ende volck de opperste regeerder is. Siet 2. Sam. 23. op v. 3. 29 Hebr. het woort der valscheyt. alsoo vov. 13. 5. 30 T. w. alsoo / dat hyse genegen is te glooben / ende voor te staen. 31 Wel verstaende ten meesten deele / overmits een godtloos regeerder sijns gelijcke begeert / ende gemeynelick krijcht door het beleydt der sijner / die hem gelijck zijn / ofte soose vroom zijn / die hy krijcht / poocht de selve nae sijnen sin te formeren / ofte af te richten. f Prov. 22. 2. 32 Hebr. de man der bedriegeryen. ofte / der woeckeringen, ofte / loosheden. Verst. eenen onrechtveerdigen rijcken / die sijnen rijckdom wint met loose / ende onrechtveerdige practijcken. And. een man der loose vlyticheden. Dat is / die door neerstichheyt / vermengt met behendicheyt / middelen vergadert. 33 D. leven / ende handelen met malkanderen. Vergel. vov. 22. 2. ende d'aenteeck. 34 T. w. met het licht der sonnen / so dat hyse beyde in 't leven behoudt / soo lange alst hem believt. Matth. 5. 45. sommige verstaen 't van de verlichtinge des natuerlicken verstants. Vgel. Joh. 1. 9. g Prov. 20. 28. eñ 25. 5. 35 T. w. die lichtelick konnen verdruckt worden door de onrechtveerdicheyt / ende het gewelt van andere / ende swaerlick hulpe vinden / door haer eygen onvermogen / ende armoede. 36 D. kennisse neemt van hare sake / recht daer van oordeelt sonder aensien van persoonen / ende so hyse bevindt recht te hebben / de selve voorstaet tegen hare verdruckers / met sententie / ende executie / sonder daer in te verslauwen / door des eenen kleynheyt / ende armoede / ofte omgekeert te worden door des anderen grootheyt / ende rijckdom. Alsoo Psal. 82. 3. Jes. 1. 17 / &c. h Prov. 13. 24. ende 22. 15. ende 23. 13. 37 Verst. de straffe / die geschiet door slagen. siet vov. 10. op v. 13. 38 T. w. die geschiet door woorden; hoewel het woort inden oorspronck somtijts oock beteeckent de straffinge / de welcke dadelick geschiet door slagen. siet vov. 3. op v. 11. i Prov. 10. 1. ende 17. 21, 25. 39 D. datmen toelaet sijn selfs te zijn / sonder onder yemants opsicht / onderwijs / ende bedwanck te staen. 40 Ja oock sijnen vader: maer voornemelick de moeder / om datse meest in des selven opbrenginge besich is geweest / gelijck oock het vrouwelick geslachte de versmadinge der quaetwilligen meest onderworpen is / ende sich de selve lichter aentreckt. 41 Ofte / vermenichvuldigen, ofte / groot worden. Vergel. vov. v. 2. k Psal. 37. 36. ende 58. 11. ende 91. 8. 42 Vergel. Psal. 37. 34. l Prov. 13. 24. ende 22. 15. ende 23. 13, 14. 43 T. w. met woorden / ende slagen / na dat de sake vereyscht. siet vov. 9. op v. 7. 44 Hebr. gesichte. Verstaet geene verkondinge van Godts woort / waer door de wille Godts tegen ons / ende onse schuldige plicht tegens hem / ons aengedient / ende verklaert wort. alsoo is het woort gesichte genomen / 1. Sam. 3. 1. 1. Chron. 17. 15. 45 T. w. van Godes genade / segen / ende bescherminge / ende alsoo va[illegible]elick / ende eeuwich welvaren. Vgel. Exod. 32. 25. ende d'aenteeck. And. ver[illegible], ofte / verworpen , ofte / keert sich te rugge[illegible]. 46 D. die den wech des Heeren houdt. Siet Genes. 18. op v. 19. 47 Verstaet alle de gene / die eenen slaefschen geest hebbende / niet en komen tot haren schuldigen plicht gebracht worden door goede vermaninge / maer behoeven daer toe oock harde slagen. 48 T. w. om te doen dat sijn Heere hem beveelt / ende daer toe oock verbonden is. 49 Ofte / als hy [u] verstaet, ende niet en antwoort. 50 T. w. noch met ongeveynsde woorden / noch met gehoorsame daet. 51 Vergel. vov. 26. 12. 52 Ofte / wercken, ende daden. m Prov. 26. 12. 53 T. w. van voorsichtelick / ende getijdelick te spreken / ofte yet met goeden raet in 't werck te stellen. 54 Een sone des huysgesins / die het recht der kintschap / ende der erffenisse tot sich wil trecken. Vgel. de exempelen van Abner / 2. Sam. 3. 7 / 8. van Jerobeam / 1. Reg. 11. 26 / 27 / 28. van Simri / 1. Reg. 16. 9.

22 [n] Een [55] toornich man verweckt gekijf: ende [56] de grammoedige is veelvoudich in overtredinge.

23 [o] De hoochmoet des menschen sal hem vernederen: maer de nederige van geeste sal de eere [57] vast houden.

24 Die met eenen dief deelt/ [58] haet sijne ziele; [p] [59] hy hoort eenen vloeck/ ende hy en geeft het niet te kennen.

25 De [60] tsitteringe des menschen [61] legt eenen strick: maer die op den HEERE vertrouwt/ sal [62] in een hooch vertreck gestelt worden.

26 [q] Vele [63] soecken het aengesichte des Heerschers: maer eens yeders recht [64] is vanden HEERE.

27 [65] Een ongerechtich man is den rechtveerdigen een grouwel: maer [66] die recht is van wege/ is [67] den godtloosen een grouwel.

n Prov. 15. 18. ende 26. 21.
55 *Hebr.* een man des toorns, D. die tot toorn genegen is. siet Job. 11. op v. 11.
56 *Hebr.* een heere der grimmicheyt. Vergel. vov. 22. op v. 24.
o Iob 22. 29. Prov. 15. 33. ende 18. 12. Iesa. 66. 2. Matt. 23. 12. Luce 14. 11. ende 18. 14. Jac. 4. 6. 10. 1. Petr. 5. 5.
57 D. sekerlick verkrijgen / ende steets behouden/ T. w. by Godt/ by de vroome/ ende by het getuygenisse sijner conscientie. Siet gelijcke maniere van spreke/ vov. 11. 16. And. maer de nederige van geeste sal de eere ondersteunen.
58 D. is sijns selfs vyant/ sich aenbrengende groote schande/ ende schade. Siet gelijcke manieren van spreken/ vov. 8. 36. ende inde aenteeck. p Lev. 5. 1. 59 De sin is/ dat hy gemaent zijnde vanden Richter met be-eedinge / ende verbloeckinge des genen/ die de dieste weet/ ende niet te kennen en geeft; nochtans daer hyse weet / die loochent te weten. And. [alsoo] die eenen vloeck hoort, ende niet te kennen en geeft, (gelijcker staet Lev. 5. 1.) die haet oock sijne ziele. 60 T. w. die al te groot/ ende overmatich is/ waer door men inde perijckelen/ en gedreyghde swaricheden niet en vertrouwt op Godt/ alsoomen behoort. 61 D. brengt den bevreesden mensche in groot gevaer van meer te sondigen tegen Godt / ende door veelderley ongeluckige bejegeningen meer van Godt gestraft te worden. 62 T. w. daer hy seker / ende vry van alle perijckelen sal zijn. q Prov. 19. 6. 63 T. w. om yet te begeeren tot hanthavinge/ ende voorderinge van het recht/ datse tegen yemant uytstaende hebben. 64 T. w. die volkomentlick de gerechticheyt bemint / ende oock der heeren herten in sijne hant heeft/ vov. 21. 1. ende daerom voor al moet aengesproken wesen. Siet exempelen hier van Nehem. 1. 4. Esth. 4. 16. 65 *Hebr.* een man des onrechts, D. die onrecht lief heeft. Vgel. vov. 6. op v. 14. 66 D. die wijs/ ende vroom is. Vgel. Psal. 37. 14. ende 119. 1. 67 *Hebr.* des godtloosen grouwel. siet vov. 3. op v. 32.

Het xxx. Capittel.

Agur bekent sijne ende aller menschen onwetentheyt in godtlicke saken / buyten Godts woort/ v. 1/ &c. ende verclaert dat de wijsheyt /scheppinge/ ende regeringe aller dingen is Godts des Vaders/ ende sijns Soons/ 4. hy roemt de reynicheyt ende volmaecktheyt van Godts woort. 5/6. Sijn gebedt om twee dingen/ 7/8/9. van eenen knecht 't achterclappen by sijnen Heer/ 10. vier quade geslachten/ 11/ &c. vier onversadelicke dingen/ 15/16. verachtinge der ouderen/ 17. vier dingen/ swaer om te weten/ 18/19. vier ondraechlicke dingen/ 21/22/23. vier kleyne/ maer wijse dieren/ 24/ &c. viere/ statelick in haren ganck/ 29/ 30/31. afstant / ende voorkominge van toorn/ 32/ 33.

1 DE woorden van [1] Agur sone van Jake; een [2] last; de man spreeckt tot [3] Jthiël: tot Jthiël/ ende Uchal.

2 [4] Voorwaer ick ben onvernuftiger [5] dan yemant: ende ick en hebbe geen menschen [6] verstant:

3 Ende ick en hebbe [7] geene wijsheyt geleert; nochte de wetenschap der [8] heyligen gekent.

4 [9] Wie is ten hemel opgeclommen/ ende nedergedaelt? [a] [10] wie heeft den wint in sijne vuysten versamelt? wie heeft [11] de wateren in een kleet gebonden? wie heeft alle [12] de eynden der aerde gestelt? hoe is [13] sijnen naem/ ende hoe is den naem sijnes soons? so ghy het weet.

1 Eenige verstaen/ door dese name Salomo selve / van wegen het vergaderen sijner spreucke. want de naem komt van een woort/ 'twelck beteeckent vergaderë, ende t'samenbrengen: andere verstaen/ dat Agur de naem is van een Propheet/ die de spreucken deses Capittels gestelt/ ende den tween persoone hier by genaemt/ toegeschreve heeft.
2 D. de leeringe. Siet van het Hebr. woort/ 2. Reg. 9. op v. 25. alwaer het beteeckent een prophetisch dreygement: maer hier ist genomen voor allerley goet onderwijs/ daermede de mensche gesticht wort. 3 Dit houden sommige voor namen ofte titulen onses Heeren Iesu Christi, van welcken gesproken wort v. 4. Ithiel is soo veel als/ Godt is met my : komende ten naesten by over een met den naem Immanuel, Jes. 7. 14. Uchal, D. ick sal vermogen, ofte/ konnen. andere verstaen/ dat het namen souden zijn van Agurs met-gesellen/ ofte discipulen/ ofte (gelijck eenige meynen) sonen/ die de volgende spreucken van hem souden ontfangen hebben. 4 De Propheet begint sijne spreucken met een voorrede vande kleynheyt / ende nieticheyt sijns verstants/ soo wel om sich selven mate te stellen in 't ondersoecken van verborgene dingen/ als oock om andere te vermanen/ datse de hooge materien/ die het verstant des menschen te boven gaen / niet en moesten curieuselick nasoecken / maer sich houden binnen de palen der nederige leersaemheyt. 5 Agur door het kleyn gevoelen/ dat hy van sich selven heeft/ maeckt sich ten aensien van hooge/ ende diepgrondige questien/ geringer dan eenich mensche. 6 T. w. niet alsoo het nu is / maer alsoo het in Adam geschapen was. 7 T. w. dat ick soo hooge dingen soude konnen begrijpen. 8 Siet Job 15. 15. ende de aenteeck. And. soude ick dan de wetenschap der heyligen weten? 9 'T is soo veel als of hy seyde: Wie is de wijsheyt Godts/ ende de kracht Godts / als Godts eeuwich-geboren Sone / de Messias / in welcken alle schatten der wijsheyt ende kennisse verborgen zijn? Vergel. vov. 8. van v. 22. tot v. 32. toe. ende 1. Cor. 1. 24. Col. 2. 3. ende siet wijders dese selve woorden op den Heere Christum alleen geduydt/ Joh. 3. 13. Eph. 4. 9/ 10. a Iob 38. 4. Psal. 104. 3. Ies. 40. 12. 10 Als Godt de Vader en sijn eeuwich-geboren Soon / sonder uyt te sluyten den Heyligen Geest/ die van haer beyden uytgaet/ ende de Geest des Vaders/ ende des Soons is: Vgel. Joh. 1. 3. Hebr. 1. 3/ &c. 11 Verst. de boven-wateren/ dat is/ de wolcken/ die Godt alleen in de lucht houdt hangende/ als offe in een kleet beslotë waren/ het welcke hy los maeckt/ ende ontvouwt nae sijn welbehagen. 12 T. w. datse in 't midden der lucht op haer eygen gewichte gevesticht staen. 13 T. w. Godts des Vaders / ende sijns eeuwigen Soons. (Vergel. Psal. 2. 7. ende 80. 16. Jesa. 9. 5.) welcker naem / (D. eeuwich Godtlick wesen) geen creatuere en kan begrijpen. Siet Exod. 3. 13/ 14. Jud. 13. 17/ 18.

5 [b] [14] Alle reden Godts is doorloutert: hy is [15] een schilt den genen / die op hem betrouwen.

6 [c] [16] En doet niet tot sijne woorden/ op dat hy u niet en bestraffe; ende ghy leugenachtich bevonden wort.

7 Twee dingen hebbe ick van [17] u begeert: en onthoudtse my niet / [18] al eer ick sterve:

8 [19] Ydelheyt/ ende [20] leugentale [21] doet verre van my; [22] armoede/ nochte rijckdom en geeft my niet: voedt my met het broot [23] mijnes bescheydenen deels:

9 Op dat ick [24] sat zijnde/ [u] dan niet en verloochene/ ende segge/ Wie is de HEERE? ofte dat ick verarmt zijnde/ dan niet en stele; ende den [25] Name mijns Godts aen en taste.

10 [26] En achterklapt niet van den knecht by sijnen heere/ op dat hy u niet [27] en vloecke/ ende ghy [28] schuldich wordet.

11 [29] Daer is een [30] geslachte dat sijnen vader verbloeckt / ende sijne moeder [31] niet en segent:

12 Een geslachte dat reyn [32] in sijnen oogen is; ende van sijnen [33] dreck niet gewasschen en is:

13 Een geslachte [d] [34] wiens oogen hooge zijn/ ende diens oogen-leden verheven zijn:

14 [e] Een geslachte [35] wiens [36] tanden sweerden/ ende wiens [37] back-tanden messen zijn / om de elendige van der aerde ende de nootdurftige van onder de menschen [38] te verteeren.

15 [39] De [40] bloet-suyger heeft twee [41] dochters / [42] Geeft/ Geeft: Dese [43] drie dingen en worden niet versadicht: [ja] [43] viere en seggen niet / 'T is genoech:

16 [44] Het graf / [45] de geslotene baer-moeder/ de [46] aerde / [die] van water niet versadicht en wort: ende het [47] vyer/ en [48] seyt niet / 'T is genoech.

17 De [49] ooge/ [die] den vader bespot/

b Psal. 12. 7. ende 18. 31. ende 19. 9. ende 119. 140.
14 Verst. het woort Godts ons inde H. Schrifture geopenbaert/ inhoudende de leere / die wy geloo ven/ ende de gebodë/ die wy nakomen moeten / sonder ons al te seer te bekommeren met de verhoolentheden/ die Godt voor sich selven behouden heeft/ en ons verstant te boven gaen. Deut. 29. 29.
15 Vergel. Genes. c. 15. 1. ende d'aent.
c Deut. 4. 2. ende 12. 32. Apoc. 22. 19.
16 Hy en verbiedt niet yets af te doen vande woorden Godts/ niet om dat sulcx geoorloofst zy: want dat is mede verboden/ Deut. 4. 2. ende 12. 32. Apoc. c. 22. 19. maer om dat de menschen meest tot toedoen genegen zijn / ende dat onder den schijn van goede uytlegginge / ende uytgesonderde heylicheyt.
17 N. ô Godt.
18 D. al eer ick scheyde uyt dit verganckelick leven: int welcke des menschen ziele den sondigen aert altijt onderworpen is / ende sijn lichaem den tijdelicken nootdurft behoeft.
19 Verst. alle wangeloove / dwalinge/ ende valscheyt inde leere. alsoo is het woort genomen/ Thren. 2. 14. Ezech. cap. 12. 24. ende 13. vss. 6/7. Zach. 10. 2.
20 Verst. allerley valscheyt / huychelrije/ bedroch/ vleyinge / uytstrijckinge/ snootheyt/ ende verkeertheyt in 't leven. alsoo Psal. 4. 3. ende 62. 5. vov. 19. 22. ende 23. 3.

21 T. w. door de verlichtinge/ ende heylichmakinge uwes Geestes. Dit is het eerste dat hy begeert. 22 Dit is de tweede begeerte. 23 Siet Job 23. op v. 12. 24 D. vol zijnde vande besittinge grooter middelë/ ende vertel van 't overdadich misbruyck der selver. Vgel. Deut. 31. 20. ende 32. 15. Neh. 9. 25/26. ond. v. 27. 25 T. w. door ydel misbruyck des selven / ofte valsch eedtsweeren / om goet te vergaderen / ofte dieverye te loochenen; ofte door murmureringe tegen Godt/ om dat hy my met armoede besoeckt. 26 D. en bedraecht hem niet lichtveerdelick/ en buyten sijn schult. siet Ps. 101. op v. 5. 27 D. wrake over u van Godt begeere/ die de arme verdruckte menschen beloost heeft voor te staen/ Exod. 22. 23. maer de beschuldinge ten rechten gedaen zijnde/ heeft hy niet te vreesen. vov. 26. 2. maer oock segen te verwachten/ 2. Sam. 16. 12. 28 D. niet alleen overtuyght van uwe sonde / maer oock daer over van Godt gestraft wort. Vgel. Gen. 41. 21. Lev. 4. 22. Num. 5. 6/7. 29 De Prophete verhaelt hier/ ende inde volgende 3 vss. eenige soorten van sondaren/ die seer grouwelick zijn voor Godt. 30 D. een aert/ ofte soorte van menschen: alsoo Deut. 1. 35. ende 32. 5. Psal. 14. 5. ende hier in de volgende vss. 12/ 13/ 14. 31 D. oock sal verbloecken. Het selve dat verhaelt was/ wort wederom vernieuwt met loocheninge van het tegendeel des genen/ dat verhaelt was. alsoo Deut. 33. 6. Jes. 38. 1/ &c. 32 D. in sijn eygen gevoelen/ ende oordeel. Vgel. Job 18. 3. ende siet d'aenteeck. Verst. hier de schijn-heylige / ende geveynsde / die sich gelaten suyver van sonden te zijn / ofte immers seer weynich daermede besmet / ten aensiene van andere. 33 D. sonden/ dewelcke hier genaemt worden met een woort het welcke beteeckent den mist/ die door de kamergauck uytgeworpen wort. alsoo Jes. 4. 4. d Prov. 6. 17. 34 Verst. hoovveerdige menschen/ die veel gevoelen van haer selven/ een yeder verachten/ en over 't hooft sien willen. siet vov. 6. op v. 17. e Prov. 12. 18. 35 Verst. in 't gemeyne/ die geheel wreet/ ende sonder medelyden zijnde/ haer aensien ende vermogen misbruycken/ om de kleyne te vermelen: als daer zijn de achter-klappers/ faem-roovers/ ende lasteraers: item/ die met gewelt de elendige verdrucken. mitsgaders de gierigaerts/ die haren naesten door bedriegelicken handel verdrucken/ ofte door woecker uytsuppen. 36 Vergel. Psal. 57. 5. 37 Siet Job 29. op v. 17. 38 D. te verslinden/ ende te vermelen. siet Exod. cap. 15. 7. ende d'aenteeck. Deut. 32. 42. 2. Sam. 2. 26. 39 Door gelijckenissen wort hier nu afgemaelt de onversadelicke begeerlickheyt der gener/ die in 't voorgaende vs zijn voorgestelt geweest. 40 Verst. eenen dicken water-worm/ anders oock eeckel genaemt/ die in poelen/ ende morasschen is/ hebbende een scherp tongsken in 2 tacken gekloven / waermede hy aen een lichaem gevoecht zijnde/ des selven vel doornijpt/ ende van soo veel bloet intreckt / dat hy van selfs daer van afvalt / zijnde de lust wel niet versadicht/ maer het lichaem soo opgevult/ dattet niet meer en vermach. De gelijckenisse is wel te verstaen. 41 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick dochters, maer het is oock voor tacken genomen/ om datse als dochters zijn vande stam/ daer uyt sy voortkomen/ Gen. 49. 22. Verstaet hier het gespletene tongsken/ daer van inde voorgaende aenteeck. gemelt is. 42 D. welcker elck een segt Geeft, ofte/ Brengt, ofte/ die beyde soo genaemt mogen worden/ om hare onversadelickheyt daermede uyt te drucken. 43 Siet vov. 6. op v. 16. 44 Vergel. vov. 1. 12. ende 27. 20. 45 *Hebr.* de sluyt-moeder baer-moeder. D. de geslotene/ ende onvruchtbare baer-moeder. siet Gen. 20. op v. 18. de Israelitische vrouwen waren in dien tijt over de mate begeerich/ om kinderen te krijgen. siet Gen. 30. 1/ 23. met d'aenteeck. 46 T. w. de dorre/ en sandige aerde. want hoewelse seer bevochticht wort/ so wortse nochtans in korten tijt weder soo dorstich/ datse niet en schijnt bewatert geweest te zijn. 47 Dat nemmermeer moede is van branden / hoe veel brandelicke stoffe oock daer in geworpen wort. 48 Vergel. Job 14. 7. ende d'aenteeck. 49 D'ooge wort voornemelick in dese straffe vermelt / om dat daer in meest haer openbaren de teeckenen van spot/ spijt/ verachtinge/ ende quaetwillicheyt.

ofte

ofte de gehoorsaemheyt der moeder veracht/ die sullen de [50] raven der beke uytpicken; ende des arents jongen sullense eten.

18 Dese drie dingen zijn voor my te wonderlick: ja viere / die ick niet en weet:

19 De [51] wech eens [52] arents in den hemel: de [53] wech eener slange op eenen rotzsteen: [54] de wech eens schips [55] in't herte der zee: ende de [56] wech eens mans by eene maecht.

20 [57] Alsoo is de wech eener overspeliger vrouwe: [58] sy eet/ ende [59] wischt haren mont / ende seyt / Ick en hebbe geene ongerechticheyt gewrocht.

21 Om [60] drie dingen ontroert haer [61] de aerde: ja om viere / [die] sy niet dragen en can:

22 Om eenen knecht/ als [62] hy regeert: ende [63] eenen dwaes/ als [64] hy van [65] broot versadicht is.

23 Om eene [66] hatelicke [vrouwe] als sy getrouwt wort; ende eene dienstmaecht/ als [67] sy erfgename is van hare vrouwe.

24 Dese viere zijn vande kleynste der aerde: doch de selve [68] zijn wijs/ [69] met wijsheyt wel versien.

25 De Mieren zijn [70] een onsterck volck: evenwel [f] bereyden sy inde somer hare [71] spijse.

26 [72] De Conijnen zijn een machteloos volck: nochtans stellen sy haer [73] huys inden [74] rotzsteen.

27 De Sprinckhanen en hebben geenen Coninck: nochtans gaen sy alle uyt/ [75] sich verdeelende [in hoopen].

28 De [76] Spinnecoppe grijpt met [77] de handen; ende is [78] in de paleysen der Coningen.

29 [79] Dese drie maken eenen goeden tradt: [80] ja viere zijnder / die eenen goeden ganck maken.

30 De [81] oude leeuw [82] geweldich onder de gedierten; die [83] voor niemant en sal wederkeeren:

50 D. die haer ontrent de beken / rivieren / ende waterstroomē houden/ om aldaer te drincken/ ofte haer aes te soecken vande doode lichamen / ende andere dingen / die daer dickwijls in drijven. And. de ravē des dals, ofte/ der valeye. hoedanich daerna was het dal Hinnoms, daer somwijts vele doode lichamen/ende andere buylicheden lagen/ 2. Reg. 23. 10. De sin is / dat de moetwillige kinderen/ die hare ouderē bespotten/ eyndelick aen een galge geraken/ ofte onbegraven den vogelen tot een aes plegen voorgeworpen te wordē.
51 D. de maniere van doen. siet bov. 6. op v. 6.
52 Deses maniere van doē is wonderbaer/ om dat hy t'samen seer snellick/ ende hooge opvliecht. Anders / om dat hy met sijn vliegen de locht scheurende / eñ doorsnijdende/ nochtans daer in geene spore / nochte lijckteecken na en laet.
53 Die wonderlick is / om datse sonder voeten haestelick kruypt / ende klimt op glatte rotzen. And. om datse op de rotze/ daer op sy kruypt / geene groeve en maeckt; nochte geen slijm achter haer en laet / gelijck de water-slangen / nochte pluymen/ gelijck de vogels/ nochte mist/ gelijck meest alle andere gediertē.
54 Die wonderlick is / om dat een schip in't midden der zee/ nu in eenen diepen afgront nederdaelt/ ende daerna weder opklimt / sonder om te vallen / ende te versincken. And. om dat het wel in een stil water een streke achter hem nalaet/ maer die haestelick verdwijnt/ ende oock soo niet en kan gespeurt worden in het herte van de zee/ uyt oorsake der groote baren / ende golven / die de schepen op/ ende neder drijven.
55 D. in't midden der zee. Siet bov. 23. op v. 34.
56 Die wonderbaer is/ soo wel om de seltsame verbindinge syns herten met de maecht/ als oock om de wonderlicke middelen/ die hy gebruyckt om haer te genieten.
57 D. soo wonderbaer/ ofte verborgen/ als de vier voorverhaelde dingen. T. w. om de groote boosheyt/ eñ behendicheyt/ diese weet te gebruycken / soo wel in't plegen van hare onkuysheyt / als in't onschuldigen / ende bedecken der selver.
58 Sy geniet de onkuysche byslapinge. Vgel. bov. 9. 17. ende 20. 17.
59 D. sy gelaet haer van geen quaet te weten/ als of sy eene vande alder eerbaerste ware.
60 Vergel. bov. 6. op v. 16.
61 D. de inwoonderen der aerde. Vgel. Gen. 41. 30. ende d'aenteeck.
62 D. eenen aensienelicken staet / ende weerdich ampt bedient / waer door hy groote macht krijcht/ dewelcke hy misbruyckt tot verdruckinge van andere/ eñ sijn eygen verderf.
63 Siet 1. Sam. 25. op v. 25.
64 Siet bov. op v. 9.
65 D. allerley goet / het welcke dient tot onderhoudinge deses tijdelicken levens. Siet bov. 4. op v. 17.
66 Verst. eene vrouwe / die van een yeder gehaet wort / ende weerdich is gehaet te worden/ om hare quade manieren/ ende boose conditien. want getrouwt zijnde/ is sy onverdragelick voor haren man/ kinderen/ dienst-volck/ gebueren/ &c. Sommige verstaen door dese gehatede, de vrouwe van een man/ die haer onder andere vrouwen/ dewelcke hy nae het gebruyck van dien tijt / seffens hadde/ eerst minst/ maer daerna meest beminde/ waer door sy haren metgesellinnen onverdragelick wiert.
67 D. als sy met haren Meester trouwt na het overlijden van hare vrouwe. Hebr. als sy hare vrouwe erft. Vgel. Jud. 11. 23/24.
68 D. zijn vernuftich/ het welcke sy bewijsen door eenige wercken/ die sy uyt nature doen/ waer door de menschen behooren opgeweckt te worden tot verscheydene deuchden.
69 Hebr. wijse gemaeckt. D. met wijsheyt versien/ ende begaeft. T. w. van Godt/ die de selve door het werck der scheppinge in hare nature ingestort heeft.
70 D. een soorte van onredelicke dieren. alsoo in't volgende vs. Aengaende de toe-eygeninge deses exempels gepast op de menschen / siet bov. 6. 6/ &c.
f Prov. 6. 8.
71 Hebr. broot.
72 Siet Levit. 11. op v. 5. ende van 't selve gedierte/ Deut. 14. 7. ende Psal. 104. 18. And. berg-muysen, ofte/ beer-muysen: om dat het konijn hier te lande inde steenrotsen sijne holen niet en heeft.
73 D. hol/ ofte nest. Vgel. Job 8. 14. Psal. 84. 4. ende 104. 17.
74 T. w. met aerde/ ende sant vermengt.
75 D. gelijck in slachorder te velde treckende/ op dat sy hare benden/ ende kracht by een houdende/ te vreeselicker zijn souden/ ende van hare weyde niet afgedreven en worden. And. t'samen vergadert, ofte/ in een versamelt; ofte/ sy gaen alle schietende uyt, ofte/ alle [gelijck] een pijl, ofte/ alles doorsnijdende, D. vermalende/ af-etende.
76 And. Simme.
77 Verst. hare pooten/ diese gebruyckt niet alleen om daer op te gaen/ maer oock om daer mede haer net te maken/ ende daer in vliegen/ ende muggen te vangen.
78 T. w. alwaer haer meeste perijckel is/ om verjaecht/ ofte gedoot te worden/ ende met meerdere vreese/ om haer werck te doen.
79 Na het verhael van vier kleyne/ swacke/ ende vreesachtige creatuerkens/ worden hier nu voorgestelt vier groote/ stercke/ ende onvertsaechde schepselen / ons vermanende tot kloeckheyt in onse beroepinge.
80 Vergelijckt dese maniere van spreken met Job 5. 19. ende de aenteeck.
81 Het woort in den oorspronck beteeckent eygentlick eenen leeuw/ die by den grooten ouderdom/ oock groote moedicheyt heeft.
82 D. de geweldichste der gedierten. Alsoo Jos. 14. 15. groot onder de Anakims. dat is/ de grootste der Anakims. Item Cant. 1. 8. schoone onder de vrouwen. dat is/ de schoonste der vrouwen.
83 Hebr. van aller, ofte / van al aengesichte. D. voor niemant en sal wederkeeren/ te weten / noch voor menschen/ noch voor beesten/ die hem tegen komen,

31 [g] Een [84] wint-hont van goede lendenen: ofte een [85] bock: ende een Coninck/ die niet tegen te staen en is.

32 So ghy dwaeslick gehandelt hebt/ met u [86] te verheffen / ende so ghy quaet bedacht hebt; de [h] [87] hant op de mont!

33 Want de [88] druckinge des melcks brengt boter voort; ende de [89] druckinge der neuse brengt bloet voort; ende de [90] druckinge des toorns brengt twist voort.

g Iob 39. 22. ende volgens.
84 Het woort heeft sijnē oorspronck van het Hebr. zarah, D. spreyden, ofte/ als andere meynē/ van't Chaldeeusche zeraz, D. opschorten, opschicken: ende daerom wort daer by verstaen eē dier/ dat van hem selven moedich/ wel in't lijf/ ende op de beenen is/ ende veerdich tot sijn werck/ het welcke andere meynen op het peert wel te passen. Siet Job 39. 22. Andere vertalent eenen haen. ofte/ luypaert van goede lendenen.
85 Die seer trots/ moedich/ eñ met een opgeheven hooft gaet voor sijne kudde. Het Griecksche Rijcke/ 'twelck het Persische t'ondergebracht heeft/ wort by eenen bock vergeleken / Dan. 8. 3/ &c.
86 T. w. tot gramschap/ daer van in't volgende vs. het welcke aen dit vs hangt/ gesproken wort.
h Iob 21. 5.
87 D. bedwingt u/ ende wacht u te seggen/ veel min te doen/ het quaet dat ghy voor hadt/ ende en onschuldigt uwen voorgaenden toorn niet. siet Job 21. op v. 5.
88 D. de kerninge.
89 D. de harde snuytinge.
90 D. de ontsteeckinge des toorns/ T. w. soo wel des genen / die yemant door toorn tot toorn verweckt/ als des genen/ die tot toorn verweckt wort.

Het xxxj. Capittel.

Lemuels lesse / van kuyscheyt / ende maticheyt der Coningen / v. 1/ &c. bedroefde ende verdruckte te troosten/ ende by te staen/ 6/ &c. lof/ ende eygenschappen eener deuchdelicker huysvrouwe / 10/ &c.

1 DE woorden [1] des Coninckx [2] Lemuëls: de [3] last / daer mede [4] syne moeder hem [5] onderwees.

2 [6] Wat/ ô mijn sone? ende wat/ ô sone [7] mijns buycks? ja wat/ ô sone [8] mijner geloften?

3 En geeft [a] den wijven u [9] vermogen niet; nochte [10] uwe wegen / [11] om Coningen te verdelgen.

4 [12] 'Ten komt den Coningen niet toe/ ô Lemoël / 't en komt den Coningen niet toe [13] wijn te drincken; [14] ende den Princen stercken dranck te begeeren.

5 Op dat hy [15] niet en drincke/ ende het [16] gesette vergete; ende de recht-sake aller [17] verdruckten verandere.

6 Gevet stercken dranck den genen die [18] verloren gaet; ende wijn den genen/ die [19] bitterlick bedroeft van ziele zijn:

7 Dat [20] hy drincke / ende syne armoede vergete; ende syner moeyte niet meer en gedencke.

8 [21] Opent uwen mont voor [22] den stommen; voor de recht-sake van alle [23] die omkomen souden.

9 Opent uwen mont / [b] [24] oordeelt gerechtelick: ende doet den verdruckten ende nootdurftigen recht.

10 [25] Aleph. Wie sal [c] eene [26] deuchde-

1 D. die desen Coninck tot eene vermaninge gegeven zijn geweest / ende van hem aengenomen / opgeteeckent/ ende aldus na-gelaten tot aller menschē onderwijsinge.
2 Die oock genaemt wort Lemoël, ond. v. 4. welck woort beteeckent soo veel/ als tot, ofte/ voor Godt, D. die Godt toebehoort/ ofte toegeeygent is. Het gemeyne gevoelen is/ dat door desen te verstaen zy de Coninck Salomo / die oock genaemt was Jedidja / D. de beminde des Heeren. siet 2. Sam. 12. 25. ende de aenteeck.
3 Siet bov. 30. op v. 1.
4 N. Bathseba: vande welcke siet 2. Sam. cap. 11. 3. 1. Reg. 1. 11. ende cap. 2. 13/ &c.
5 T. w. eer hy Coninck geworden was/ ofte terstont daerna.
6 Dit zijn de woorden van de onderwijsinge der moeder; als offe seyde/ wat [sal ick seggen,] ofte/ wat. ofte/ hoe sal 't zijn, ô mijn sone, ick moet u onderrichten van het gene ick u achte noodich te wesen.
7 Vergel. Jes. 49. 15. Soo worden de kinderen oock genaemt ten aensien van haren vader/ Job 19. 15. alsoo oock de vrucht des buycks, T. w. harer ouderen. Deut. 28. 4/ 18/ 53.
8 D. om wien ick den Heere soo vele geloften gedaen / ende volbracht hebbe / op dat ghy tot het Coninckrijcke soudt mogen komen/ ende daerin u quijten / gelijck eenen godtvreesenden Coninck betaemt.
a Deut. 17. 17.
9 D. de krachten uwer ziele/ ende uwes lichaems/ mitsgaders uwe tijdelicke middelen. Vgel. bov. 5. 9/ 10.
10 D. uwe genegentheden/ handel/ ende wercken.
11 D. om vermetelick/ ende sonder oorsake der Coningen landen/ ende steden/ te veroveren / oorloge tegens hen voerende uyt enckele verwaentheyt/ hoochmoet/ ende gierichevt. And. en geeft uwe genegentheden niet den vrouwen / 't welcke dient om de Coningen te verdelgen. D. te verderven / ende uyt te roeyen.
12 And. Het zy verre van den Coningen, &c. wijn te drincken, &c.
13 T. w. onmatelick.
14 Ofte / nochte den Princen stercken dranck, ofte/ ende [te vragen] waer is stercken dranck?
15 T. w. elck een der Coningen ende Princen.
16 Het Hebr. woort beteeckent het gene/ dat als eene wet/ niet alleen eens geordineert/ eñ vast gestelt is om onderhouden te worden/ maer dat oock tot sulck een eynde in steen/ koper/ ofte yet anders ingegraveert / gesneden/ ofte geschreven is/ daerna de uytsprake des Richters ten allen tijden moet geformeert zijn.
17 Hebr. kinderen der verdruckinge. D. verdruckte menschē. alsoo kinderen des doots. Psal. 79. 11. voor menschē die ter doot geeygent zijn. kinderen der veranderinge, ofte des onderganckx v. 8. kinderen der gevanckenisse. Ezr. 4. 1. voor menschen die gevangen waren geweest. kinderen der vervloeckinge. 2. Pet. 2. 14. voor vervloeckte menschē.
18 D. versmelt/ ende als uytteert/ uyt oorsake van eenige swaricheyt/ daer in hy steeckt. Vg. Deut. 26. 5.
19 Hebr. bitter van ziele. D. die in haer herte bitterlick bedroeft zijn. Siet 2. Reg. 4. op v. 27.
20 T. w. die vergaet/ ende bitter van ziele is. Hier is veranderinge des getals. Vg. Job c. 24. op v. 8.
21 Alsoo in't volgende vs. siet Job 33. op v. 2.
22 D. voor hem/ die sijn woort niet en kan voeren van wegen sijne onbequaemheyt/ ofte/ niet en derf uyt vreese vande macht sijner partije.
23 Hebr. kinderē der veranderinge, ofte/ uytroeyinge. D. die in perijckel staen/ van ten onrechten eenige schadelicke veranderinge/ D. groot nadeel/ te sullen lijden in haer goet/ lichaem/ ofte eere/ ja die tot sijn verderf soude mogen dienen. And. van alle kinderen des doorganckx. D. van alle menschen/ welcker leven hier anders niet en is/ dan gelijck eenen korten doorganck / overstap / ofte passeringe tot de doot.
b Lev. 19. 15. Deut. 1. 16.
24 Hebr. oordeelt gerechticheyt. D. gerechtelick/ ofte recht; Alsoo Deut. 1. 16. And. in, ofte/ met gerechticheyt: gelijck dese volle maniere van spreken gevonden wort/ Lev. 19. 15. Psal. 9. 9.
25 Desen lof/ ende verklaringe vande deuchden eener kloecke/ ende vlijtige huysmoeder / is hier gestelt in de eerste letteren van elck vs nae de ordre vande Hebr. A. B. ende daerom worden de namen der letteren voor aen gestelt. siet Psal. 25. op v. 1.
c Prov. 12. 4.
26 Hebr. eene huysvrouwe der deucht, ofte/ vromicheyt. ofte/ kloeckheyt. Alsoo Ruth 3. 11. siet Gen. cap. 47. 6. d'aenteeck, op het woort kloecke.

licke huysvrouwe vinden? want hare weerdye is verre boven de [27] robynen.

11 Beth. Het herte hares [28] heeren vertrouwt op haer; so dat hem geen [29] goet en sal ontbreken.

12 Gimel. Sy [30] doet hem goet/ [31] ende geen quaet/ alle de dagen hares levens.

13 Daleth. Sy soeckt wolle/ende vlas/ ende [32] werckt met [33] lust harer handen.

14 He. Sy is [34] als de schepen eens koopmans: sy doet haer [35] broot [36] van verre komen.

15 Vau. Ende sy staet op/alst noch nacht is/ende geeft haren [37] huyse [38] spijse; ende hare dienstmaegden het [39] bescheyden deel.

16 Zain. Sy [40] denckt om eenen acker/ ende [41] krijcht hem: van de [42] vrucht harer handen plant sy eenen wijngaert.

17 Cheth. [43] Sy gordet hare lendenen met cracht: ende [44] sy versterckt hare armē.

18 Teth. Sy [45] smaeckt dat haren coophandel [46] goet is: [47] hare lampe en gaet des nachts niet uyt.

19 Iod. Sy steeckt hare handen uyt nae [48] de spille: ende hare hant-palmen [49] vatten den spinrock.

20 Caph. Sy [50] breydt hare hant-palm uyt tot den elendigen: ende sy steeckt hare handen uyt tot den nootdurftigen.

21 Lamed. Sy en vreest voor haer [51] huys niet van wegen de [52] sneeuw: want haer gantsche huys is [53] met dobbele kleederen gekleedt.

22 Mem. Sy maeckt voor haer [54] tapijt-cieraet: hare kleedinge is [55] fijn linnen/ ende [56] purper.

23 Nun. Haer man is bekent inde [57] poorten; als hy sit met de [58] Outste des lants.

24 Samech. Sy maeckt [59] fijn lijnwaet/ ende verkoopt'et: ende sy levert den [60] koopman [61] gordelen.

25 Ain. [62] Sterckte / ende [63] heerlickheyt zijn [64] hare cleedinge: ende [65] sy lacht over [66] den nacomenden dach.

26 Pe. Sy doet haren mont open met wijsheyt: ende op hare tonge is [67] leere der goetdadicheyt.

27 Tsade. Sy beschouwt de [68] gangen hares huys: ende het broot [69] der luyheyt en eetse niet.

28 Koph. Hare [70] kinderen [71] staen op/ ende roemense wel gelucksalich: [oock] [72] haer man; ende hy prijst haer: [seggende/]

29 Resch. [73] Vele [74] dochteren hebben [75] deuchdelick gehandelt: maer ghy gaet die alle te boven.

30 Schin. [76] De bevallicheyt [77] is bedroch / ende de schoonheyt [78] ydelheyt: [maer] eene vrouwe / [79] die den HEERE vreest/ die sal gepresen worden.

31 Tau. [80] Gevet haer van [81] de vrucht harer [82] handen: ende laet hare wercken haer prijsen [83] in de poorten.

27 Siet Job 28. v. 18. ende d'aent.
28 D. hares mans. siet 2. Sam. 11. 26. ende d'aenteeck.
29 Het Hebr. woort Salal, beteeckent eygentlick roof/ ende buyt/ dat is/ alle roerlicke goederen/ dewelcke in tijt van oorloge den vyanden ontnomen worden: maer verstaet hier by gelijckenisse alle goet/dat tot de huyshoudinge noodich is/ende door arbeyt/ ofte handel gewonnen wort. Vgel. hier mede ond. v. 15. de beteeckeninge van 't woort tereph, spijse.
30 Ofte / vergelt hem goet, &c. Siet van het Hebr. woort/ 2. Chro. 20. op v. 11. Prov. 11. op v. 17.
31 De nature der Hebr. tale is / het selve met loochenninge van het contrarie weder te verhalen/ Psal. 102. 18. Luce cap. 1. 20/ &c.
32 Het Hebr. woort asah is oock elders voor wercken genomen. Siet Gen. 30. op v. 30. Exo. 31. 4. Ruth 2. 19. ende de aent. 2. Chron. 2. 7.
33 Alsoo is den handen weygeringe/ ofte ongenegentheyt / ende onwille toegeschreven/ bov. 21. 25.
34 D. gelijck de koop-vaerders.
35 D. al wat dienstich is tot de onderhoudinge deses tijdelicken levens. Vgel. bov. 4. op v. 17.
36 D. sy versiet haer getijdelick/ niet alleen van 't gene dat daer binnens lants te bekomen is/ maer dat uyt verre gelegene lantschappen gekregen moet worden: waer voor sy/ ofte gelt geeft/ ofte waren van haer huys-volck gemaeckt.
37 D. haren huys-gesinne. siet Gen. 7. op v. 1.
38 Het Hebr. woort tereph beteeckent wel eygentlick roof, ofte/ kost, die met rooven gekregen wort, als Num. 23. 24. Job 24. 5. maer het is oock voor anderen kost genomen/ als hier/ ende Psal. 111. 5. Malach. 3. 10. gelijck oock het woort hitriph, bov. 30. 8. soo veel is/ als voeden met ordinare spijse.
39 Siet Job 23. op v. 8.
40 Het woort zamam is ten meesten deele in't quade/ ende voor schelmsche gedachten/ genomē/ als Deut. 19. 19. Psal. 37. 12. bov. 30. 32/ &c. maer hier ist in 't goede genomen voor vlijtige / kloecke / ende vroome gedachten. Vgel. Zach. 8. 15. alsoo is het woort mezimmah gedachte/ beyde in't goede/ ende in 't quade genomen. siet Job 21. op v. 27.
41 T. w. met meyninge/ om noch meer gewin voor haren huyse te trecken. Vgel. bov. 24. 27.
42 D. van het gewin/ 't welcke sy van haer hant-werck/ ende koop-handel geniet.
43 D. sy schickt haer met vlijt/ ende kloeckmoedicheyt tot het werck. Siet Exod. 12. op v. 11.
44 D. sy maeckt hare armen veerdich tot het werck/ ofte/ (gelijck wy seggen) sy stroopt hare armen op. Hier wort vande lendenen, ende armen specialick gewach gemaeckt / om dat daer in de meeste kracht/ noodich tot den arbeyt/ gelegen is.
45 D. oordeelt/ gevoelt/ bevindt/ ende wort gewaer. Verstaet dit van dē smaeck des herten. Vgel. Psal. 34. op v. 9. eñ Job 12. op v. 20.
46 D. profijtelick, alsoo Jer. 5. 25. 1. Cor. 7. 1.
47 T. w. om datse die lange inden nacht gebruyckt.
48 T. w. daer mede sy haer garen draeyt. And. wervel.
49 T. w. om dien bywijlen te keeren/ ende haer vlas/ ofte wolle daer van te halen/ ofte te trecken. Men meynt dat de oude maniere van spinnen geschiedde niet met een wiel/ maer gelijck noch heden veel met een spille/ eñ spinrock.
50 T. w. om die te helpen. want sy neerstich is/ niet alleen voor haer eygen huysgesin/ maer oock om den armen mede te deelen.
51 D. huysgesin. alsoo bov. 15. ende terstont weder in dit selve vs.
52 Verstaet hier onder/ allerley soorte van ongemack/ het welcke uyt de lucht komt.
53 D. met twee pack kleederen. And. met scharlaken. D. niet alleen ter noodsakelickheyt/ om de koude te weeren/ maer oock ter vercieringe der gener/ die tot het huysgesin eener groote vrouwe behooren. Sommige verstaen door haer huys niemant van haren man/ ende hare kinderen. Niet te min also het schijnt dat het scharlaken in die landen redelick gemeen is geweest 2. Sam. 1. 24. ten is niet ongelooflick/ dat eenige dienaren/ ende staet-vrouwen sulcker huys-gesinnen / die kleederen mede gebruyckt mogen hebben / ende daerom noch veel meer versien waren van de andere kleederen/ die hen tegen den noot der koude dienden.

54 Siet bov. 7. op v. 16.
55 Siet Gen. 41. op v. 42.
56 D. een kleet dat van doncker / ofte hooch-root/ ofte carmosijn coleur is.
57 D. Richt-huysen. Siet Genes. 22. op v. 17.
58 D. de Regeerders des lants / die gemeynelick uyt de oude van jaren (immers van verstande) genomen worden. siet 2. Reg. c. 23. 1.
59 Siet hier van/ Jud. 14. op v. 12.
60 *Hebr.* den Canaaniter. Siet Job c. 40. op v. 25.
61 De welcke dienden in de oorloge / om daermede / als met een krijchs-teecken tot het gebruyck der wapenen ontfangen te worden / 2. Reg. 3. 21. om het sweert daer aen te hangen / 2. Sam. cap. 20. v. 8. ende om de leden des lichaems tot eenich werck veerdich / vast / ende sterck te maken. Siet Exod. cap. 12. op v. 11. Eph. 6. 14. De gordel diende oock tot een cieraet des lichaems. Jesa. c. 3. op v. 24.
62 D. kloeckheyt / dapperheyt / vertrouwen op Godt/ ende onversaechtheyt des geestes.
63 D. cieraet van godtsalicheyt / ende eerlicke seden.
64 Dat is/ daermede is sy wel versien / ende gestoffeert / ende houdt haer daer aen vast / als aen eene ordinare/ ende dagelicksche kleedinge. Vergel. Job 29. op v. 14.
65 D. sy is gerust/ onbekommert/ ende sonder vreese ten aensien van den toekomenden tijt/ ende dat door het gevoelen van Godts gunste/ ende segen/ door eene goede conscientie/ ende de order/ diese in hare huyshoudinge gestelt heeft. lacchen is hier genomen voor onbevreest zijn/ ende verachten. siet Job 5. op v. 22.
66 Verst. den toekomenden tijt/ tegen den welcken sy soude mogen besorcht zijn van tegenspoet/ gebreck/ ofte armoede. Andere verstaen den tijt des ouderdoms/ ofte des stervens/ ofte den dach des toekomenden oordeels.
67 D. sprake van allen wel te willen doen/ ende vermaninge/ om andere daer toe op te wecken.
68 D. hoe 't in haren huyse toegaet/ hebbende acht op hare kinderen/ op haer dienstvolck/ op de wercken die sy te doen hebben/ ende op de meubelen/ mitsgaders middelen/ die haer van haren man toevertrouwt zijn.
69 D. dat sonder eerlicken arbeyt gekregen is. Vergel. bov. 4. op v. 17.
70 Ofte / sonen.
71 D. zijn bereydt/ ende veerdich / om haer te prijsen; gelijckse dat oock dadelick volbrengen. Al soo is opstaen, ofte/ sich opmaken, so veel/ als sich veerdich maken/ ende begeven tot eenich werck. Genes. 37. 35. Exod. 2. 17. Jos. 18. 4. 1. Sam. 25. 29/ &c.
72 T. w. maeckt sich op.
73 Dit zijn de woorden des mans/ ende sijner sonen.
74 Dat is/ vrouws-persoonen. Alsoo Genes. 30. 13. Luce 23. 28.
75 T. w. in de huys-houdinge. Alsoo is het woort chail genomen / Ruth 3. 11. ende hier bov. v. 10. And. hebben deucht gedaen, ofte/ rijckdom vergadert.
76 Verst. de uyterlicke aengenaemheyt / ende goede gratie / die eenige vrouws-persoonen over haer souden mogen hebben. Siet Nah. 3. 4.
77 *Hebr.* leugen, ofte/ valscheyt. Te weten / om datse bedrogen worden die haer daer op / als op een vast goet verlaten; ende om dat groote / ende grove ondeuchden dickwijls daer onder schuylen.
78 Dat is/ verganckelick / ende licht verdwijnende. Siet Job 15. op v. 31.
79 Ofte/ eene vrouwe van de vreese des Heeren. Dat is / die met de vreese des Heeren begaeft is.
80 Yet in woorden geven / is prijsen. Jerem. 13. 16. Hy wil seggen/ datmen uyt de vrucht harer handen stoffe nemen moet/ om haer te prijsen.
81 Siet bov. 1. op v. 31.
82 D. wercken.
83 Dat is/ in de openbare vergaderingen des volcks / die in de poorten plachten te wesen/ daermen het gerichte hielt.

Eynde der Spreucken SALOMONS.

Het

Het Boeck ECCLESIASTES, Ofte PREDIKER, In't Hebreeusch genaemt KOHELETH.

Inhoudt deses Boecks.

VEle onder de Geleerde houden het daer voor, dat *Salomo* dit Boeck geschreven heeft in sijnen grooten ouderdom, na dat hy vele jaren van het rechte padt der ware godtsalicheyt was afgetreden, maer nu wederom tot Godt bekeert. (Siet de aenteeck. 2.*Chron.* 11.op vers. 17.) In het welcke hy door het ingeven des heyligen Geestes, voor de gantsche Gemeynte des Heeren, is betuygende sijn eernstich berouw ende leetwesen over sijn voorgaende leven, versoeyende het selve, als zijnde ydelheyt der ydelheden, door de welcke de mensche niet en can verkrijgen de tijdelicke ruste, ende 't genoegen des gemoets, veel weyniger het hoochste goet, 't welck is de eeuwige salicheyt. Te gelijcke is sijn voornemen, Alle menschen met sijn exempel ofte voorganck aen te leyden tot vromicheyt ende godtsalicheyt. Tot desen eynde beschrijft hy voor eerst in het corte den loop sijnes levens, ende waer in dat hy principalick sijn genoechte ende vermaeck genomen hebbe. Daerna verhaelt hy oock, dat hy gelett heeft op den handel ende wandel daer mede haer vele menschen in dit leven meest becommeren, zijnde meestendeels ydelheden, ja oock wel godtloose overdenckingen, hy betuygende, dat de Alwijse ende Almachtige Godt, alles stiert ende regeert nae sijnen wille ende wel behagen, ende dat de saken in de werelt geensins by gevalle toe en gaen, gelijck vele menschen haer selven inbeelden. Eyndelick vermaent Salomo alle menschen, dat sy Godt sullen vreesen ende oprechtelick dienen, ende alle goede wercken oeffenen, met eere ende vroomicheyt haer verheugende in't gene dat sy van de milde hant Godes ontfangen hebben, Insonderheyt dewijle sy noch jonck, sterck, ende by verstande zijn, het gestrenge oordeel Godes altijt voor oogen hebbende.

VVat den Titel deses Boecks aengaet, die is in't Hebreeus *Koheleth*, in't Griecks *Ecclesiastes*. *Koheleth*, komt van *Kahal*, dat is, vergaderen, ende 't beteeckent so veel als *vergaderende*, T. w. Een vergaderende ziele: D. persoone. Alle menschen zijn van natuere als verstroyde schapen; doch Godt sendt sijne dienaers uyt, als herders, om de selve te vergaderen. Eenige meynen, dat *Koheleth* is een van de eygene namen des Coninex *Salomo*, 't welck sy daer uyt besluyten, om datter in dit Boeck doorgaens in het mannelick geslachte staet, *amar Koheleth*. Dit is mede d'opinie veler onder de Ioodsche Rabbinen.

VVat nu aengaet den Grieckschen Titel deses Boecks, *Ecclesiastes*, dat is, *Prediker*, dien en moetmen hier alsoo niet verstaen, als of *Salomo* sich daer toe begeven hadde, om voor de Gemeynte te prediken, (dit was eygentlick het ampt der Propheten, Priesteren ende Leviten) maer ten dien aensien, dat hy hier als een predicatie doet in dit Boeck, vol van goede stichtelicke leeringen ende onderwijsingen: Ende het can wel wesen, dat hy de selve heeft gelesen, of lesen laten in een volle vergaderinge der Gemeynte. Andre verstaen door het woort *Ecclesiastes*, eenen die in de Gemeynte een Reden doet, gelijck die plachten te doen, die voor de vergaderinge der Geloovigen hare begangene sonden opentlijck belijden.

Het Eerste Capittel.

Alle dinck is ydelheyt ende onruste / soo ten aensien der menschen selfs / als ten aensien der dingen / die in de werelt geschieden / zijnde al te samen onbestendich / verganckelick / ende vol becommernisse / vss. 1 / 2 / &c. Dit bewijst de Prediker met sijn eygen exempel / 12.

1 DE woorden des Predikers / des soons Davids / des Coninex [1] te Jerusalem.

2 [2] Ydelheyt der ydelheden / seyt de Prediker / ydelheyt der ydelheden / [a] 'T is [3] al ydelheyt.

3 [4] Wat [b] [5] voordeel heeft de mensche van al sijnen [6] arbeyt / dien hy arbeydet [7] onder de Sonne?

4 [8] Het een geslachte gaet / ende het ander geslachte komt / [c] maer de aerde [9] staet in der eeuwicheyt.

5 [10] Oock rijst de Sonne op / ende de Sonne gaet onder / ende [11] sy hijgt nae hare plaetse / daer sy opreês.

6 [12] Sy gaet nae 't Zuyden / ende sy gaet omme [13] nae 't Noorden: de wint gaet [14] steets omgaende / ende [15] de wint keert weder tot sijne ommegangen.

7 [d] Alle de [16] beken gaen in de zee / nochtans en wort de zee [17] niet vol: nae de plaetse [18] daer de beken henen gaen / derwaerts [19] gaende keeren sy weder.

8 Alle dese dingen [20] worden [soo] moede / dat het niemant [21] soude kunnen uytspreken: de ooge en wort niet versadicht met sien / noch de oore en wort niet vervult van hooren.

9 [e] 'T gene datter geweest is / 't selve salder zijn: ende 't gene datter gedaen is / 't selve salder gedaen worden: so datter [22] niet nieuws en is onder de Sonne.

10 Isser eenich dinck / daer van men soude kunnen seggē / Siet dat / 't is nieuw? [23] het is alreets geweest in de eeuwen / die voor ons geweest zijn.

1 Te Jerusalem was de Coninckliicke sit-plaetse: Doch Salomo is Coninck geweest over de 12 stammen des volcks van Israel. siet ond. v. 12.

2 D. de aldergrootste ydelheyt: gelijckmen seyt Coninck der Coningen, D. de aldergrootste Coninck: liedt der liederen, D. het alderhoochste liedt. Siet d'aenteeck. Gen. 9. op v. 25. ende Lev. cap. 2. op v. 3. ende verstaet dese woorden alsoo / dat Salomo te kennen geeft / dat alle aerdsche dingen ons niet en konnen helpen om tot de ware gelucksalicheyt te komē.

a Psal. 62. 9. ende 144. 4.

3 T. w. al wat onder de Sonne geschiet / v. 3.

4 Als of hy seyde / geen / gantsch geen profijt.

b Eccl 2. 22. ende 3. 9.

5 Of / overschot, overblijffsel, profijt, gewin, T. w. om gerusticheyt des gemoets te bekomen / daer in eygentlick de gelucksalicheyt gelegen is.

6 Of / moeyelicken arbeyt, T. w. soo des geestes / als des lichaems.

7 D. aengaende de verganckelicke dingen der tegenwoordiger werelt.

8 De sin deser woorden is / De menichte der menschen die nu leeft / vergaet: alsoo sullen die oock vergaen / die van eeuwe tot eeuwe na haer komen sullen. Siet Psal. 12. 8. ja al wat in de werelt is / dat is verganckelick ende veranderlick: derhalven en kan het den mensche geene bestendige gelucksalicheyt aenbrengen.

c Psal. 104. 5.

9 Of / is bestendich / sy en vergaet niet / 't is soo veel als of hy seyde / de aerde / of de werelt en vergaet alsoo niet / gelijck die dingen vergaen die daer op zijn / leven en sweven. Anders is 't seker / dat de werelt oock eyndelick vergaen sal. Siet Psal. 102. 27. ende 104. 5. ende 119. 90. ende 1. Pet. 3. 10.

10 De sin deses / ende der naestvolgende Versen / schijnt te zijn: Allen arbeyt soo des geestes als des lichaems in werelt sche dingen maeckt den mensche vol bekommernisse ende sorge / so dat hy geduerichlick in bewegingē ende beroerte is / gelijck de sonne / de lucht / ende de rivieren: so en maecktse van den mensche niet gelucksalich.

11 Dit is by gelijckenisse gesproken / genomen van eenen mensche / die seer loopt (also dat hy nae sijnen adem hijgt) om te komen ter plaetse daer hy begeert te wesen. siet Psal. 56. op v. 2.

12 T. w. van dien tijt af / datse in het hemels-teecken cancer gaet / tot dat sy in het teecken capricornus gaet / T. w. in dē somer ende herfst.

13 T. w. het ander halve jaer / van dien dach af als sy in capricornus gaet / tot dat sy in cancer gaet / namelick in de Winter ende Lente.

14 *Hebr.* ommegaende ommegaende.

15 Waeyende van uyt het eene / van uyt het ander geweste of quartier.

d Iob 38. vs. 8, 9, 10, 11. Psal. 104. 9, 10.

16 Verst. hier onder / ja insonderheyt / oock de Rivieren / ende water-stroomen.

17 T. w. soo vol / datse over het aerdrijck henen loopen soude / maer sy blijft al in eenen staet. Siet Iob 38. 10 / 11. Psal. 104. 9.

18 De Prediker wil seggen / dat de rivieren in geduerigen loop ende wederkeeringe zijn.

19 T. w. door de aderen / die onder de aerde loopen.

20 Of / zijn [soo] vol arbeyts, of / woelinge.

21 Ja oock met sijn verstant ofte sinnen niet en soude konnen begrijpen. Ende volgens dien / en konnen die dingen diemen in de werelt siet ende hoort / den menschen geen recht genoegen noch te ruste des gemoets aenbrengen.

e Eccles. 3. 15.

22 T. w. belangende die dingen / die op der aerde geschieden nae den gemeynen loop der natuere: maer het heeft een andre gelegentheyt met de extra-ordinare wercken Godes.

23 De sin is / daer en is niet / al schijnt het nieuw / of het is oock voor desen d'een tijt of d'ander tijt geweest.

11 [24] Daer en is geen gedachtenisse van de voorgaende dingen: ende van de navolgende dingen die zijn sullen / van de selve en sal oock geen gedachtenisse zijn by de gene die namaels wesen sullen.

12 [25] Ick Prediker was Coninck over Israël te Jerusalem.

13 Ende ick begaf mijn herte om met wijsheyt te ondersoecken / ende nae te speuren [26] al watter geschiet onder den hemel: dese [27] moeyelicke besicheyt heeft Godt den kinderen der menschen gegeven / [28] om haer daer in te bekommeren.

14 Ick sach alle de wercken aen / die onder de Sonne geschieden: ende siet / het was al ydelheyt / ende [29] quellinge des geestes.

15 Het kromme [30] en kan niet recht gemaeckt worden: ende [31] 't gene dat ontbreeckt / en kan niet geteld worden.

16 Ick sprack met mijn herte / seggende / Siet / [32] ick hebbe wijsheyt vergroott ende vermeerdert / boven alle die voor my te Jerusalem geweest zijn: ende mijn herte heeft veel wijsheyts ende wetenschaps [33] gesien /

17 Ende [34] ick begaf mijn herte om wijsheyt ende wetenschap te weten: onsinnicheden ende dwaesheyt: ick ben gewaer geworden / dat oock dit [35] een quellinge des geestes is.

18 Want in veel wijsheyt [36] is veel [37] verdriets: ende [38] die wetenschap [39] vermeerdert / die vermeerdert [40] smerte.

24 Als of hy seyde / datter yet gevonden wort / 't welck de menschen nieuwe heeten te zijn / dat komt daer uyt / dat sy niet wel en weten al 'tgene dat in voorledene tijden ende eeuwen gebeurt is / overmits daer geen gedachtenisse van gehouden en is.
25 Als of hy seyde / Ick een machtich Coninck zijnde / hebbe goede gelegentheyt gehadt / om te doen 'tgene dat stracx volcht / veel meer dan yemant anders / die de macht / rijckdom / gelegentheyt / nochte wetenschap niet gehadt en hebben / om dit alles te doorgronden / gelijck ick gehadt hebbe. siet ond. 2. 5/6/7/8/&c.
26 Soo 't gene dat nae d'ordre der natuere voort quam / 1. Reg. 3. ende 4. als 't gene dat tegen den gemeynen loop der natuere was geschiedende.
27 *Hebr.* quade besicheyt. of / moeyte, of / bekommernisse: die boos, of / moeyelick genoemt wort / om dat sich de mensche daer in besich houdt / ende evenwel het rechte profijt daer van niet en geniett / overmits men nimmermeer komen en kan tot eene volkomene kennisse aller dingen / nochte der oorsaken daerse uyt spruyten / als oock om dat de te werckstellinge der menschelicker wetenschap geheel swaer is.
28 Of / om daer in, of / daer mede besich te zijn. of / om haer daer in te quellen, ofte / om haer daer door te vernederen.
29 D. niet een slechte hooft-brekinge / maer een quellinge / knaginge / verbrekinge / of verteeringe des herten ofte des gemoets. And. weydinge. ofte / voedinge des wints, D. een sake daer de mensche niet meer van gesterckt en wort in sijn gemoet / als of hy sijn lichaem met wint woude voeden / of onderhouden. Siet dergelijcke maniere van spreken Jer. 22. 22. Hose. 12. 2.
30 T. w. door eygen vernuft / of menschelicke kloeckheyt / maer Godt vermach alles / daerom bidt David / Heere, schept in my eenen nieuwen geest. Siet ond. 7. 13.
31 D. daer zijn soo veel gebreckelickheden ende onvolkomenheden in de saken deser werelt / datse niet te tellen en zijn.
32 Of / Ick ben groot ende overvloediger geworden in wijsheyt, T. w. in de wetenschap der natuerlicker dingen / ende der saken die in de werelt geschieden. Siet 1. Reg. 3. 12. ende 4. 29. ende 10. 7/23. Eccles. 2. 9.
33 D. ervaren / ende ondervonden. Siet Job 7. op V. 7.
34 D. ick hebbe my beneerstight / om noch beter te verstaen wat het van de uytnementheyt der wijsheyt is / mits daer tegen stellende / ende als opwegende de dwaesheyt / het tegendeel der wijsheyt. Siet Eccl. 2. 12.
35 Siet bov. V. 14.
36 T. w. overmits de gene / die in wijsheyt ende verstant uytsteken / vele dingen bemercken / die tegen de wijsheyt strijden / ende hen derhalven op 't hooghste mishagen: Ofte oock / om dat de geest des menschen (oock der alderwijsten) sijne bedenckingen niet en kan uytvoeren.
37 Of / toornicheyt, onmoet, of / onmoedicheyt.
38 D. die veel weten wil / die heeft oock veel bekommernisse.
39 *Hebr.* toevoecht, of / toedoet.
40 Of / pijne, quale, bekommernisse.

Het ij. Capittel.

Salomo wijst aen met sijn eygen exempel / dat de ware geluckſalicheyt niet en bestaet in de dingen die het vleesch aengename zijn / als statelicke timmeragien / plantinge van boomen / wijngaerden / hoven / vss. 1/2/&c. maer in vredige ende vrolicke genietinge der gaven / die Godt den mensche geeft / V. 24/ &c.

1 Ick seyde in mijn herte / [1] Nu welaen / [2] ick sal u beproeven door vreuchde / derhalven [3] [a] siet het goede aen: maer siet / [4] oock dat was ydelheyt.

2 [5] Tot het lacchen seyde ick / Ghy zijt onsinnich: ende tot [6] de vreuchde / [7] Wat maeckt dese?

3 Ick hebbe [8] in mijn herte [9] nagespeurt / om [10] mijn vleesch [11] op te houden in den wijn / [12] (nochtans leydende mijn herte in wijsheyt) ende om de dwaesheyt vast te houden / tot dat ick soude sien wat den kinderen der menschen best ware / dat sy doen souden onder den hemel / [gedurende] het getal der dagen hares levens.

4 [13] Ick maeckte my groote [14] wercken / ick bouwde my huysen / ick plantede my [15] wijngaerden.

5 Ick maeckte my [16] hoven / ende [17] lusthoven / ende ick plantede boomen in de selve / van [18] allerley vrucht.

6 Ick maeckte my [19] vyvers van wateren / om daer mede te bewateren het wout / dat met boomen groende.

7 [20] Ick kreech knechten ende maechden / ende ick hadde [21] kinderen des huyses: oock hadde ick een groot besit van [22] runderen ende [22] schapen / meer dan alle die voor my te Jerusalem geweest waren.

8 [23] Ick vergaderde my oock silver ende gout / ende cleynodien [24] der Coningen / ende der lantschappen: [25] ick bestelde my sangers ende sangeressen / ende wellusticheden der menschen kinderen / [26] snarenspel / ja allerley snaren-spel.

9 Ende ick wiert groot / ende nam toe / meer dan yemant / die voor my te Jerusalem geweest was: oock [27] bleef [28] mijne wijsheyt my by.

10 Ende al wat mijne oogen begeerden / dat en ontrock ick haer niet: ick en wederhielt mijn herte niet van eenige blijtschap / maer mijn herte was verblijt [29] van wegen al mijnen arbeyt: ende [30] dit was mijn deel van al mijnen arbeyt.

11 Doe wendde ick my tot alle mijne wercken / die mijne handen gemaeckt hadden / ende tot den arbeyt dien ick werckende gearbeydt hadde: siet 't was al ydelheyt / ende [31] quellinge des geestes / ende daer in en was geen voordeel [32] onder de Sonne.

12 [33] [b] Daerna wendde ick my / [34] om te sien wijsheyt / oock onsinnicheden ende dwaesheyt / want [35] hoe soude een mensche / die [36] den Coninck nakomen sal / [doen] 't gene dat alreede gedaen is?

13 [37] Doe sach ick / dat de wijsheyt uytnementheyt heeft boven de dwaesheyt / gelijck het licht uytnementheyt heeft boven de duysternisse.

14 [38] De oogen des wijsen zijn in sijn hooft / maer de sot [39] wandelt in de duysternisse: doe bemerckte ick oock / [40] dat eenerley geval [41] hen allen bejegent.

15 [42] Dies seyde ick in mijn herte / Gelijck 't den dwasen bejegent / [43] sal 't oock my

1 *Hebr.* gaet nu.
2 Hier spreeckt Salomo sijn eygen herte aen / als of hy seyde / Ick wil eens besoecken / of de wellusten ende wereltsche genoechten / het ware ende het hooghste goet zijn / die de gene die daer in baden / een recht vernoegen des geests / ende rechte geluckſalicheyt souden kunnen aenbrengen.
3 *Hebr.* siet in 't goede. D. versadicht u met het goede: dat hier te seggen is / met lichamelicke genoechten.
a Luce 12. 19.
4 T. w. alsoo wel; als het gene dat te vooren cap. 1. verhaelt is / namelick de ondersoeckinge van wereltsche dingen.
5 Verstaet dit alsoo / dat het vele ende onmatelicke lacchen / singen / en springen / meer eenen gecken ende onwijsen / dan eenen wijsen ende verstandigen man betaemt / Prov. 20. V. 1. Maer om sekere oorsaken somtijts matelick te lacchen / en is niet te berispen.
6 Verst. hier vleeschelicke / of wereltsche vreugt.
7 Of / waerom doet ghy dit? De sin is / wat voordeel brengt dese wereltsche vreucht mede? Immers en deucht noch en dient sy niet om de ware geluckſalicheyt te erlangen.
8 D. by my selven.
9 Of / ondersocht, of gesocht, of beraetslaecht.
10 D. mijn lichaem. De sin is / Ick hebbe my beneerstight / om te gelijcke in lichamelicke genoechten / ende in wijsheyt te leven / voegende alsoo de wijsheyt ende de genoechte t'samen / want men moet hier onder den name van wijn verstaen / allerley leckere spijse / ende dranck / ja allerley wellusten.
11 Of / te trecken den wijn. dat is / tot den wijn te gewennen. And. mijn vleesch den wijne over te geven.
12 Hy wil seggen / Ick hebbe voorgenomen de wijsheyt die my Godt gegeven heeft / alsoo in mijn herte te bewaren / dat ick nochtans uyterlick de dwaesheyt (t. w. met leckerlick te eten / ende te drincken / ende met wellusten te plegen) oock plaetse geven woude / die grijpende ende vasthoudende.

13 *Hebr.* Ick maeckte mijne wercken groot, T. w. niet alleen ter nootdurft / maer oock tot eenen toon van mijne heerlickheyt / ende tot genoechte.
14 D. Gebouwsselen / als stracx volgt / ende oock vss. 5/6.
15 T. w. in Baal-Hamon / Cant. 8. 8. V. 11.
16 T. w. daer allerley kruyden ende bloemen in wiessen.
17 *Hebr.* pardesim, D. paradijsen. het welcke beteeckent niet alleen gemeyne hoven / maer hoven van playsier / principalick boomgaerden.
18 *Hebr.* alle.
19 Verstaet sodanige vyvers / in de welcke steets water was / so regen-water / als opwellende water.
20 Of / ick besat, of / veroverde.
21 D. kinderen binnens huys geboren / T. w. van mijne knechten ende maegden. Vgel. Gen. 12. 5. ende Genes. 14. 14. ende 15. 3. ende 17. V. 12.
22. 22 Onder dese specien worden oock andere beesten verstaen / soo groote / als kleyne.
23 Siet 1. Reg. cap. 9. 28. ende 10. vss. 14/21/22/26.
24 D. die men by eenige Coningen / ofte in vreemde lantschappen konde vinden: Ofte / 't gene dat by de Coningen / ende in yder provintie voor het kostelickste gehouden wert.
25 *Hebr.* ick maeckte.
26 Of / musicael accoort, of / verscheydene melodyen van Musijck-instrumenten, of / karossen, of / uytgelesene seer schoone vrouwen, in den krijch gevangen. T. w. om my te dienen in alle dingen daer toe de vrouwen bequaem zijn. Het hebr. woort en wort nergens anders gevonden als hier / daerom wort het soo verscheydelick overgesett.
27 *Hebr.* stont. D. bestont, of / bleef bestendich by my. De sin is / of ick schoon alle die boven verhaelde rijckdommen ende heerschappyen hadde: nochtans en liet ick daerom de wijsheyt niet varen / maer ick volherdde even wel in mijne wijse regeringe. Vgel. bov. V. 3.
28 D. de wijsheyt met de welcke my Godt boven alle andere begaeft hadde.
29 D. van wegen de goederen / die ick met mijnen arbeyt te wege gebracht hadde.
30 D. al dat ick genooten hebbe van al mijne moeyte / is geweest eene verganckelicke ende haest passerende vreucht. Siet ond. 5. op V. 17.
31 Siet bov. 1. 14.
32 D. in eenige sichtbare ende verganckelicke dingen.
33 D. ick begaf my tot overleggingе van de wijsheyt ende dwaesheyt / die ick beyde beproeft hadde / om te oordeelen by my selven by welcke de uytnementheyt was.
b Eccles. 1. 17. ende 7. 23.
34 D. om te dege te mercken op de wijsheyt.
35 And. want wat [soude] de mensche [doen] / die na den Coninck komen sal? Even 't selve dat alreede gedaen is. De sin is: So daer yemant is / die meynt dat ick / die soo een machtich ende wijs Coninck ben / alles niet wel verstaen noch ervaren en hebbe / ende datter over sulcx eenich ander middel soude mogen zijn / om tot de geluckſalicheyt te komen / die dwaelt grovelick / hy en sal niet anders vinden / dan 't gene dat ick daer van verklare / een yeder mach sich hier inne op mijn woort wel verlaten.
36 D. my: hy wil seggen / die soude komen doen dat ick / die een machtich Coninck ben / gedaen hebbe.
37 Die sin is / of schoon al ons bedrijf ydelheyt is / nochtans is de wijsheyt soo veel meer dan de dwaesheyt te achten / als het licht boven de duysternisse.
38 D. de wyse is welbedacht / ende hy gaet voorsichtelick in al sijnen handel / maer een dwaes mensche is onbedachtsaem / ende onvoorsichtich in al 'tgene dat hy te doen heeft. siet Prov. 8. 1. ende 17. 24.
39 D. hy en weet niet hoe hy sijne saken sal aenstellen.
40 T. w. soo veel aengaet 't gene dat hen overkomt in dit tegenwoordige leven: gelijck daer zijn verscheydene elendicheden / kranckheden / ende smerten des lichaems / als oock de doot selve. Vergel. hier mede Psal. 49. 11.
41 D. hen beyde / soo wel den wijsen / als den dwasen.
42 T. w. oordeelende nae de gelegentheyt der saken / diemen dagelicks voor oogen siet gebeuren.
43 D. ick ben soo wel allerley elenden onderworpen / ende ick sal soo wel sterven / als de dwase / ja als alle andre menschen.

my selve bejegenen: [44] waerom hebbe ick dan doe meer nae wijsheyt gestaen? doe sprack ick in mijn herte / dat oock 't selve ydelheyt was.

16 [45] Want daer en sal in eeuwicheyt niet meer gedachtenisse van eenen wijsen / dan van eenen dwaes zijn: aengesien 't gene dat nu is / dat wort in de toecomende dagen altemael vergeten: ende [46] hoe sterft de wijse [47] met den sot?

17 Daerom [48] hatede ick dit leven / want dit werck [49] docht my quaet / [50] dat onder de Sonne geschiet: want het is al ydelheyt / ende quellinge des geestes.

18 [51] Ick hatede oock al [52] mijnen arbeyt / dien ick bearbeydt hadde onder de Sonne: dat ick dien soude achter laten aen eenen mensche [53] die na my wesen sal.

19 Want [54] wie weet / of hy wijs sal zijn / ofte dwaes? evenwel sal hy heerschen [55] over al mijnen arbeyt / dien ick bearbeydt hebbe / ende dien ick wijselick beleydt hebbe onder de Sonne: Dat is oock ydelheyt.

20 Daerom [56] keerde ick my omme / om mijn herte te doen wanhopen over al den arbeyt dien ick bearbeydt hebbe onder de Sonne.

21 Want [57] daer is een mensche wiens arbeyt in wijsheyt / ende in wetenschap / ende in geschickelickheyt is: nochtans sal hy [58] dien overgeven tot sijn deel / aen eenen mensche / die daer aen niet gearbeydt en heeft: Dit is oock ydelheyt / ende een groot [59] quaet.

22 c Wat heeft doch die [60] mensche van al sijnen arbeyt / ende van de quellinge sijns herten / dien hy is bearbeydende / onder de Sonne?

23 Want alle sijne dagen [61] zijn smerten / ende sijne besicheyt is verdriet: selfs 's nachts en rust sijn herte niet: dat selve is oock ydelheyt.

24 d [62] Isset [dan] [63] niet goet voor den mensche / [64] dat hy ete ende drincke / ende dat hy [65] sijne ziele [66] het goede doe genieten [67] in sijnen arbeyt? Ick hebbe oock gesien / [68] dat sulcx van de hant Godes is.

25 (Want [69] wie souder van eten / of wie soude sich [daer [70] toe] haesten / meer dan ick selve?)

26 Want [71] hy geeft wijsheyt / ende wetenschap / ende vreucht / den mensche die [72] goet is voor sijn aengesichte: maer [73] den sondaer geeft hy besicheyt / om [74] te versamelen ende te vergaderen / e op dat hy 't geve dien die goet is [75] voor Godes aengesichte: [76] Dit is oock ydelheyt ende quellinge des geestes.

44 D. waerom hebbe ick my dan meer bevlijticht om wijsheyt te verkrijgen / dan andre? of / waerom soude ick dan meer nae wijsheyt staen? Als of hy seyde / Dewijle de doot my soo wel overkomen sal / als allen anderen / waer toe sal my de menschelicke wijsheyt voordelick zijn?
45 *Hebr.* Daer en is geen gedachtenisse des wijsen met den dwase in eeuwicheyt. Dit dient tot bevestinge van 'tgene dat stracx geseyt is: De sin is / Gelijck alle menschen sterffelick zijn / so vergaet oock metter tijt des eenes gedachtenisse so wel als des anderen in't gemeen. Hoewel de memorie der gener welcker namen ende daden in Godts woort ende de historien gedacht worde / by velen overblijft.
46 Een vrage met verwonderinge. als of hy seyde / 'Tis een droevige sake / dat een treffelick wijs man soo wel / ende soo haest sterven moet / ende dickwijls / nae 't oordeel der werelt / gelijcke uytkomste heeft / als een sot. *And.* Ende hoe de wijse sterft met den sot
47 D. soo wel als de sot. siet Psal. 49. vss. 11 / 12.
48 D. 't verdroot my te leven.
49 *Hebr.* was quaet in, by, ofte over my.
50 D. alle de wercken ende hanteringen der menschen.
51 D. ick hebber een weersien in gehadt / T. w. lettende op de ydelheyt der rijckdommen / ende de vergaderinge der dingen / diemen met soo groote moeyte verkrijcht: Ende insonderheyt ten aensien van de onsekerheyt wat erfgenaem datmen hebben sal.
52 D. mijn goet / dat ick met mijnen arbeydt verkregen ende t'samen gebracht hadde.
53 D. die my in't Rijcke sal navolgen.
54 Rehabeam de sone ende navolger Salomons / heeft door sijn dwaesheyt ende onvoorsichticheyt / het meeste deel sijnes Coninckrijcks verloren / 1. Reg. 12. Men kan eeniger mate uyt dit vs afnemen / dat Salomo wel gemerckt heeft / dat sich Rehabeam niet wel en soude aenstellen in de regeringe des Rijcx.
55 D. over alle de goederen ende voortreffelicke groote dingen / die ick met veel moeyte verworven ende vergadert hebbe.
56 Als of hy seyde / Ick ben in dese mijne gedachten eyndelick daer toe gekomen / dat ick in't minste geen genoegen gehadt en hebbe aen al 't gene dat ick door mijnen arbeyt verworven hadde. Siet vs. 18.
57 De sin is / 'ten is geen wonder dat my dit verdriett / aengesien datter niemant soo kleyn van middelē en is / of 'ten soude hem wel verdrieten / dat sijne goederen in vreemde handen souden vervallen.
58 T. w. arbeyt / D. al 't goet / dat hy met sijnen arbeyt vergadert ende gewonnen heeft.
59 D. verdriet / of quellinge / als Mat. 6. 34.
c Eccl. 1. 3. ende 3. 9.
60 T. w. van den welcken vs. 21. gesproken is.
61 D. vol droeffenisse ende swaricheyt. siet Job 14. d'aent. op vs. 1.
d Eccl. 3. 12, 22. ende 5. 18. ende 8. 15.
62 *And.* Daer en is [dan] niet beter voor den mensche, [als] dat hy ete ende drincke, &c. *And.* 'Ten is niet goet voor den mensche dat hy ete ende drincke. D. dat hy in eten ende drincken al sijnen lust ende genoechte neme.
63 T. w. soo veel het tijdelicke goet / ende dit verganckelicke leven aengaet.
64 De sin is / dat hy alle onnutte sorge ende bekommernisse besijden stellende / geniete ende gebruycke 'tgene dat hem Godt gegeven heeft.
65 D. hemselven.
66 *Hebr.* het goede doe sien. D. welvare / wat goets geniete van sijnen arbeyt?
67 Of / van sijnen arbeyt, D. van sijne goederen.
68 D. dat het eene besondere gave Godes is / die alle man niet en heeft / T. w. datmen sich late genoegen / ende sich vrolick make met sulcx alsmen van de milde hant Godes ontfangen heeft.
69 Als of hy seyde / Indien der eenich ander beter genut uyt die tijdelicke dingen te halen ware / wie soude dat lichtelicker ende beter konnen doen / dan ick?
70 T. w. daer van te eten / ofte 't genut daer van te nemen / namelick / met vrolickheyt.
71 T. w. Godt.
72 D. die vroom ende godtsalich is.
73 D. den godtloosen / aen den welcken hy geen welgevallen en heeft. siet Psal. 1. 1. van het woort sondaer.
74 T. w. tijdelicke goederen ende rijckdommen.
e Eccl. 3. 13. Iob 27. 16, 17. Prov. 28. 8.
75 D. voor sijn aengesichte.
76 T. w. soo seer sich te bekommeren om rijckdom te vergaderen / die ghy selfs niet en mooght genieten / oock niet nalaten dien ghy wilt / ende vermoedt / datse wel sal weten te gebruycken.

Het iij. Capittel.

De Prediker leert hier / hoe dat alle dinck in de werelt sijnen tijt ende beloop heeft / soo als het Godt verordineert heeft / vss. 1 / 2 / &c. daer uyt besluytende / dat de mensche niet beter doen en can / dan dat hy in dit leven de gaven Godes met vreucht geniete / doende goet aen sijnen even naesten / 12. Daer na spreeckt hy van de ongerechticheyt diemen in't gerichte siet plegen / 16 / &c. Hy wijst oock aen / dat de menschen soo wel moeten sterven / als het vee / 18 / 19. als oock dat sy uyt de gemeyne conditien der stervenden niet verstaen en kunnē / of hare ziele onsterflick zy / 19 / &c. besluytende vs. 22. als boven.

1 [1] Alles heeft eenen bestemden tijt: ende alle [2] voornemen onder den Hemel heeft sijnen tijt.

2 Daer is een tijt om geboren te worden / ende een tijt om te sterven: een tijt om te planten / ende een tijt om 't geplantte uyt te roeyen.

3 Een tijt [3] om te dooden / ende een tijt om [4] te genesen: een tijt om [5] af te breken / ende een tijt om te bouwen.

4 Een tijt om te weenen / ende een tijt [6] om te lacchen: een tijt [7] om te kermen / ende een tijt [8] om op te springen.

5 Een tijt [9] om steenen wech te werpen / ende een [10] tijt om steenen te vergaderen: een tijt a om te omhelsen / ende een tijt om verre te zijn van omhelsen.

6 Een tijt [11] om te soecken / ē een tijt om [12] te laten verloren gaen: een tijt om te bewaren / ē een tijt om [13] wech te werpen.

7 Een tijt [14] om te scheuren / ende een tijt om toe te naeyen: een tijt om te swijgen / ende een tijt om te spreken.

8 Een tijt om lief te hebben / ende een tijt om te haten: een tijt van oorloge / ende een tijt van vrede.

9 [15] Wat b voordeel heeft hy die werckt / van 't gene dat hy bearbeydt? [16]

10 Ick hebbe gesien de besicheyt / die Godt de kinderē der menschē gegevē heeft / om haer selven daer mede te becommeren.

11 [17] Hy heeft yeder dinck [18] schoon gemaeckt in sijnen tijt: oock heeft hy [19] de eeuwe [20] in haer herte geleyt / sonder dat een mensche 't werck dat Godt gemaeckt heeft / [21] can uytvinden / [22] van 't begin tot het eynde toe.

12 Ick hebbe gemerckt / datter niet beters [23] voor haerlieden en is / dan sich te verblijden / ende [24] goet te doen in sijn leven.

13 Ja oock dat yeder mensche [25] ete ende drincke / ende 't goede [26] geniete van al sijnen arbeyt: [dit] is een gave Godts.

14 Ick weet / dat al wat Godt doet / dat sal inder eeuwicheyt [27] zijn / daer en is niet toe te doen / noch daer en is niet af te doen: ende Godt doet [dat] / op datmen vreese voor sijn aengesichte.

15 'T gene dat geweest is / dat is nu / ende wat wesen sal / dat is alreede geweest: ende [28] Godt soeckt het wech-gedrevene.

1 D. alle saken ende handelingen deser werelt zijn veranderlick / ende verscheydene verwisselingen over ende weder over onderworpen / die Godt alleene regeert / ende van geenen mensche vervroecht ofte verhaestet en kunnen wordē. Uyt dese veranderlickheyt blijckt klaerlick / datmen in dit wanckelbare leven de ware geluckSalicheyt niet soeckē en moet.
2 *Hebr.* behagen, of / wille, begeerte T. w. der menschen. Siet Psal. 27. op vs. 12.
3 Het zy door den wille ofte beschickinge Godes / Exod. c. 21. 13. Ofte by last / ofte bevel der Overicheyt. *And.* om te quetsen.
4 T. w. den gequetsten.
5 *Hebr.* in te breken, of / te scheuren.
6 Siet bov. 2. 2.
7 Of / om misbaer te maken, of / om leet te dragen.
8 Of / om te huppelen. Te weten / van vreucht eñ van blijtschap. siet 1. Chron. c. 15. 29. eñ Act. 3. 8.
9 T. w. alsmen den hof of acker suyvert / ofte een huys af-breeckt.
10 T. w. alsmen eē huys / of ander gebouw maken wil.
a 1. Cor. 7. 5.
11 Om te besorgen / ofte te behouden. *And.* om te soecken. T. w. wijsheyt / of rijckdom / ofte yet datmen verlooren heeft. Verstaet hier by / ende om te vinden / als Jes. 65. 1.
12 *And.* om te verliesen. T. w. ter tijt alsmē daer door soude komen in perikel der ziele / ofte des levens.
13 Als by exempel / wanneermen is in perikel van schipbreucke op der zee / Jon. 1. 5. Act. 27. vss. 18 / 19
14 T. w. de kleederē / gelijck by de Joden seer gebruyckelick was / om te betoonen de droeffenisse des herten.

15 De sin is / wanneer de ure ende tijt niet daer en is / men doe watmen wil / men sal niet kunnen uytrechten.
b Eccles. 1. 3.
16 Verstaet hier by / Geen.
17 T. w. Godt: die maeckt alle dinck alsoo / dat het schoone ende fraey is / ende alles ter bequamer tijt geschiet / alhoewel by de menschen groote veranderingen vallen.
18 Of / fijn / huys / fraey / wel gemaeckt.
19 D. eene natuerlicke genegentheyt tot d'ondersoeckinge der eeuwen ende tijden / ende wat daer in geschiet is. *And.* de eeuwicheyt. D. eene genegentheyt streckende tot ondersoeckinge van het gene dat eeuwich ende oneyndelick is: ofte / een genegentheyt streckende tot de eeuwicheyt.
20 T. w. in't herte der menschen.
21 T. w. volcomelick / ende door sijn eygen vernuft ende verstant.
22 *Hebr.* van 't hooft tot het eynde.
23 T. w. de menschen. of / In die. T. w. dingen.
24 D. vroomelick ende godtsalichlick te leven. siet ond. 12, 13.
25 T. w. met genoechte ende vrolickheyt.
26 *Hebr.* sie.
27 D. bestaen. D. 't sal altijt geschieden / gelijck hy besloten ende verordineert heeft / want het besluyt Godes is onveranderlick. Conde het schepsel de minste veranderinge maken in 't gene dat Godt doen wil: Conde het schepsel den segen verminderen: ofte vermeerderen: het kruys verlichten ofte verswaren: so souden de menschen het schepsel eeren en vreesen / ende niet den schepper: Daerom heeft Godt alles wat hy over ons wil brengē / of wat hy van ons wil weere / 't zy goet ofte quaet / alsoo bepaelt / dat de schepselen niet de minste veranderinge daer in maken en kunnen / op dat wy ons alleen voor het aengesichte des scheppers vreesen / ende in alle ootmoedicheyt alleen aen sijne voorsichticheyt hangen souden.
28 Verstaet hier by / ende hy brengt weder te voorschijn / het gene dat gepasseert ofte voor-by / ofte vergaen is / vernieuwende door sijne almogentheyt ende voorsichtige regeringe de soorten der gedierten / ende anderer schepselen / hy doet de lente / somer / herfst / ende de winter / elck op haer sayssoen weder-komen: Van gelijcken de bloemen / kruyden / ende vruchten soo der boomen / als des aerdrijcx: Alsser menschen eñ beesten sterven ende vergaen / so laet hy andre wederom inder selver stede geboren worden ende opwassen / &c.

16 Voorder [29] hebb' ick oock gesien onder de Sonne/ [30] ter plaetse des gerichts/ aldaer was godtloosheyt: ende ter plaetse der gerechticheyt/ aldaer was godtloosheyt.

17 Ick seyde in mijn herte/ Godt sal [31] den rechtveerdigen/ ende den godtloosen oordeelen: [32] want [33] aldaer is de tijt voor alle voornemen/ ende over alle werck.

18 Ick seyde in mijn herte [34] van de gelegentheyt der menschen kinderen/ dat Godt hen [35] sal verclaren/ ende dat sy sullen sien/ dat sy [als] de beesten zijn aen haer selven.

19 Want wat den kinderen der menschen wedervaert/ dat wedervaert oock den beesten/ ende [36] eenerley wedervaert hen [beyden]: gelijck [37] die sterft/ alsoo sterft [38] dese/ ende [39] sy alle hebben [40] eenerley adem/ ende de uytnementheyt der menschen boven de beesten/ [41] is geene: want [42] alle zijnse ydelheyt.

20 Sy gaen alle [43] nae eene plaetse: sy [44] [c] zijn alle uyt den stof/ ende sy keeren alle weder tot den stof.

21 Wie merckt dat [45] de adem van de kinderen der menschen [46] opvaert nae boven/ ende de adem der beesten [47] nederwaerts vaert in de aerde?

22 Dies ick gesien hebbe/ datter niet beters en is/ dan dat de mensche hem verblijde [48] van sijne wercken/ want [49] dat is sijn deel: want [50] wie sal hem daer henen brengen/ dat hy siet 't gene dat na hem geschieden sal?

29 T.w. een andere ydelheyt.
30 D. In 't richthuys/ ofte richtbanck/ daermen behoorde 't recht ende de Justitie te hanthaven/ daer ginck het geheel contrarie toe.
31 D. den onschuldigen/ ende schuldigen. De sin is/ Als ick aensach de ongerechticheyt die onder de menschen regeerde in het uytspreken der oordeelen/ so trooste ick my hier mede/ gedenckende/ dat Godt de opperste en rechtveerdichste Richter/ alle menschen te sijner tijt rechtveerdelick sal oordeelen/ eenen yegelicke vergeldende nae sijne wercken.
32 And. maer, als of hy seyde/ De godloose hebben eenen tijt alhier/ maer Godt sal oock eenen tijt hebben aldaer.
33 T.w. daer Godt sijnen richter-stoel ten jongsten dage sal oprichten/ daer alle menschelicke daden sullen geoordeelt worden.
34 D. aengaende of belangende het wesen/ de gelegentheyt/ of conditie/ handel en wandel der menschen/ T.w. als ick de selve te dege aensie en doorgronde.
35 Of/ klaricheyt geven sal. hy wil seggen/ Overmits de ydelheden der menschen soo vele/ ende soo groot zijn/ ende sulck een menichte ende verscheydenheyt van bekommeringen/ daer inne sy haer soo diepe/ ende met sulck behagen steken/ als of het met hen eeuwich werck wesen soude: So heb ick my laten voorstaen/ dat Godt hen klaerlick ende oogenschijnelick wil te sien ende te verstaen geven/ wat sy in haer selven/ ende nae de gelegentheyt van dese beneden werelt zijn/ T.w. als de beesten. Psal. 49. 13/ 21. 36 T.w. wanneermen op niet anders en siet/ dan op het gene dat den menschen ende den beesten uyterlick wedervaert: Want de menschen trecken adem/ sy eten/ drincken/ slapen: Sy zijn oock sieckten ende pijnen/ ja oock eyndelick de doot selfs onderworpen/ niet anders dan de beesten. Maer andersins is de voortreffelickheyt der menschen groot boven de beesten. 37 T.w. beeste. 38 T.w. mensche. 39 D. sy beyde/ Te weten soo de menschen/ als de beesten. 40 Verstaet hier door den adem, den geest des levens. 41 T.w. soo veel men aen het uyterlicke mercken kan/ of/ soo veel het sterven aengaet. 42 T.w. soo de menschen/ als de beesten. And. 'Tis al ydelheyt. 43 T.w. in d'aerde. Dit is te verstaen/ van het lichaem/ gelijck uyt het volgende is blijckende. *Hebr.* een yeder, ofte/ alles gaet, &c. 44 Siet Genes. 1. 24. ende 2. 7. c Gen. 3. 19. 45 Dat is hier te seggen de ziele, gelijck Luce 23. 46. De sin is/ Wie kan dit mercken ofte weten/ uyt de gemeene uyterlicke toevallende gelegentheden/ der gener/ die sterven? 46 Ende volgens dien/ in wesen blijft/ na dat hy uyt het lichaem gescheyden is. Siet hier van breeder ond. 12. 7. Daer seyt Salomo duydelick/ dat de ziele wederkeert tot Godt diese gegeven heeft. So datmen Salomo niet en kan toedichten/ dat hy hier wil leeren/ dat de ziele sterffelick is. 47 Daer hy te niete gaet/ niets meer zijnde/ na dat hy uyt het lichaem gevaren is. 48 D. met 't gene dat hy met sijnen arbeyt verdient. 49 D. sijne portie/ die hy genieten sal/ Eccles. 2. 24. en 3. 12. ende 5. 18. Als of hy seyde: De mensche sterbende en sal niet met hem nemen: hy en sal oock na sijne doot niet weten wat hier op aerden omme-gaet: Daerom ist best/ dat hy hem selven niet en quelle met onnutte sorge/ hoe het na hem sal gaen/ wat erfgenaem hy hebben sal/ of hoe sy 't met sijne goederen maken sullen: ofte hoe sy haer leven aenstellen sullen: maer dat hy met een gerust ende vrolick herte (in de vreese Godes) gebruycke 't gene dat hy besitt/ want hy en sal daer niet anders van hebben. Siet bov. 2. 3. 50 Als of hy seyde/ Niemant.

Het iiij. Capittel.

Salomo verhaelt in dit Capittel/ hoe de arme van de machtige deser werelt onderdruckt worden/ v. 1/ &c. hoe de voortreffelicke lieden benijdt worden/ 4. Onaerdicheyt der luyaerts/ 5. Dat eenige het herte niet en hebben haren arbeyt te genieten/ 6. Noemt boven dese de gene die haer vergesellen met andre lieden/ 7. Hoe eenige roemen op hare macht/ maer dat wijsheyt meer te achten is/ 13. De gunste der ondersaten tegen hare overicheyt is onbestendich/ 15.

1 DAer na wendde ick my/ ende sach aen alle de onderdruckingen die onder de Sonne geschieden: ende siet/ daer waren de tranen der verdruckten/ ende [1] der gener die geenen trooster en hadden: ende [2] aen de zijde harer verdruckers was macht/ sy daerentegen en hadden geenen vertrooster.

2 [3] Dies prees ick de doode/ die alreede gestorven waren/ boven de levendige/ die tot noch toe levendich zijn.

3 Ja hy is beter dan die beyde/ die [4] noch niet geweest en is/ die niet gesien en heeft het boose werck dat onder de Sonne geschiet.

4 Voorder [5] sach ick al den arbeyt/ ende alle geschicklickheyt des wercks/ [6] dat het den mensche nijdt van sijnen naesten [aenbrengt]: Dat is oock ydelheyt/ ende quellinge des geests.

5 [7] De [a] sot vouwt sijne handen te samen/ ende [8] eet sijn eygen vleesch:

6 [9] Een hant vol [met] ruste/ is beter dan beyde de vuysten vol [met] arbeyt/ ende quellinge des geestes.

7 Ick wendde my wederom/ ende ick sach een ydelheyt onder de Sonne:

8 [10] Daer is eener/ ende geen tweede/ hy en heeft oock geen [11] kint/ noch [12] broeder: nochtans en is alles sijnes arbeyts geen eynde/ [13] oock en wort sijn ooge niet versadicht van den rijckdom/ [14] ende [en seyt niet] Voor wien arbeyde ick doch! ende [15] doe [16] mijne ziele gebreck hebben van't goede! Dit is oock ydelheyt/ ende 't is een moeyelicke besicheyt.

9 [17] Twee zijn beter dan een: want [18] sy hebben eene goede belooninge van haren arbeyt:

10 Want indien [19] sy [20] vallen/ d'een recht sijnen medegeselle op: maer wee den eenen die gevallen is; want daer en is geen tweede om hem op te helpen.

11 Oock/ indien twee t'samen [21] liggen/ so hebben sy warmte: maer hoe soude een [alleen] warm worden?

12 Ende indien yemant den eenen mochte overweldigen/ so sullen de twee tegen hem bestaen: ende [22] een drie-voudich snoer en wort niet haest gebroken.

13 [23] Beter is een arm ende wijs jongelinck/ dan een out ende sot Coninck/ die niet en weet van meer vermaent te worden.

14 Want [24] een komt [25] uyt het gevangen-huys/ om Coninck te zijn/ daer [26] oock een die in sijn Coninckrijcke geboren is/ [27] verarmt.

15 [28] Ick sach [29] alle de levendige

1 Of/ ende sy en hadden geenen vertrooster.
2 *Hebr.* aen de hant. De sin is/ Sy hebben een machtige partye tegen/ die haer kan overweldigen ende verdrucken.
3 T.w. om datse bevrijt zijn van alle dese elenden ende swaricheden. Siet Job c. 3. 17/ &c.
4 D. die noyt geboren en is: Dit spreeckt Salomo ten aensien van de elendicheden deses levens. Siet Job 3. vss. 11/ 12/ 13/ 16/ ende 21.

5 D. betrachtte ick.
6 De sin is/ Die haer selven in haer beroep neerstelick quyten/ ende kloeck in hare handelingen ende wercken zijn/ die sijn den nijdt der boosen ende onachtsame onderworpen. 't welck van de vrome dickwijls seer moeyt ende verdriet.
7 De Schriftuere noemt sotheyt, ofte dwaesheyt/ alle het gene dat tegen Godts woort strijdt/ hier is een sot soo veel te seggen/ als een luyaert: Ende hier wort de aert der luyaerts en der achteloosen/ die de handen niet uyt en steken tot den arbeyt/ van den Prediker gestelt tegen den aert der neerstigen ende der kloecken/ van de welcke hy v. 4. gesproken heeft: Ende hy wil te verstaen geven/ dat onaengesien het seer verdrietich is den haet der boosen onderworpen te zijn van wegen sijne kloeckheyt ende neersticheyt/ dat het des niet te weyniger groote dwaesheyt is/ luy-ledich zijn leven te verslijten.
a Prov. 6. 10. ende 24. 33.
8 D. (gelijck wy gemeenlick spreken) de dwaes eet hem selven op/ dat is/ hy verteert al wat hy heeft/ ende hy vervalt eyndelick in sulcke armoede/ dat hy in hert-zeer ende armoede/ sijn vleesch ende bloet verteert.
9 *Hebr.* een palm vol. Sommige nemen dit als woorden des sots tot verschooninge sijner luyicheyt/ daer van v. 5. te sien is. Als of hy seyde/ Waer toe sal ick sulcke moeyte/ ende arbeyt doen/ gelijck vele menschen doen? Ick hebbe aen een kleyntjen genoech/ ick wilt sachtjens opnemen. De woorden zijn goet/ het is beter met matigen rijckdom in gerusticheyt te leven/ dan grooten rijckdom te besitten met groote sorge ende bekommernisse. Siet Prov. c. 15. vss. 16/ 17. ende 17. 1. Maer de luyaerts misbruycken de selve tot bedeckinge harer luyicheyt. Siet Ephes. 4. 28. Andere verstaen dese woorden als woorden des Predikers/ dienende tot vermaninge des luyaerts/ dat hy vlytich behoort te arbeyden/ al en soude hy maer een weynich daer van bekomen om eerlick te leven. 10 Dit wort gesproken van de vrecke gierigaerts/ die haer nemmermeer en laten genoegen/ maer altoos liggen en wroeten/ of sy schoon niet en weten wie dat hare goederen sullen erven. 11. 12 By de kinderen worden verstaen de descendenten (soomen die noemt) inde rechte linie: Ende by de broeders alle collaterale, ofte vrienden die ter zijden aenkomen. 13 D. al besate hy al wat hy siet/ so en soude hy noch niet te vreden ofte versadicht wesen. 14 De sin is/ hy en denckt niet by hem selven/ Ist niet een groote dwaesheyt/ dat ick my selven geen goet en doe noch en gunne/ maer steets voor vreemde slave? Siet Psal. 39. 7/ &c. 15 Als of hy seyde/ Waerom en derf ick mijnen nootdruft van mijn goet niet nemen? Of/ waerom tractere ick my selven dus armlick ende kommerlick? 16 D. my selven. 17 D. de staet van tween die t'samen leven/ is beter dan eenes. 't schijnt dat de gierige met dese woorden bestraft worden/ die voor niemant/ als voor haer selven alleen zijn/ ende met geen menschen en begeeren gemeenschap te houden/ uyt vreese dat de vrientschap haer wat soude kosten: daer nochtans goede vrientschap beter is/ dan tijdelicken rijckdom. 18 T.w. voor so vele als sy lichtelicker haer voornemen kunnen volbrengen/ dan dat sy alleen waren sonder yemants hulpe: Want dewijle sy malkanderen helpen/ so gaet haren arbeyt beter voort/ ende hebben beter gewin. 19 D. harer een/ of/ een van haer beyden. Siet Jud. 12. op v. 7. 20 T.w. in sieckte/ of elende/ of/ sonde. 21 Of/ slapen. 22 De sin is/ Indien sy noch meer dan met hen tween zijn/ Jae so sy vele met malkanderen verbonden zijn/ so sullen sy dies te beter haren vyant/ die haer wil beschadigen/ kunnen wederstaen. 23 Als of hy seyde/ De Coninckljjcke staet wort wel seer groot geachtt in deser werelt/ ende die daer toe komen/ achten wel haer selven seer gelucksalich boven andre menschen: Maer daer en is geene rechte gelucksalicheyt in te vinden: Immers als een Coninck geen nootsakelicke wijsheyt en heeft (al is hy tot ouderdom gekomen) om hem selven ende sijne ondersaten wel te regeren/ ende daerenboven van andre/ die wijser zijn dan hy/ niet en wil gestiert ofte vermaent zijn: So is van een arm man/ die verstandich is (hoewel jonck zijnde van jaren)/ meer te houden/ dan van sulcken Coninck. Van het woort jongelinck, siet Genes. 44. op v. 20. 24 T.w. een arm jongelinck/ v. 13. 'T schijnt dat de Prediker hier siet op 't gene dat Joseph is wedervaren/ Genes. 41. 14/ 39/ 43. ende Psal. 105. 18/ 20/ 21. Dit is oock aen Mordechai te sien/ Esth. cap. 6. ende aen veel andre meer. 25 *Hebr.* uyt het huys der gebondenen. 26 D. die een geboren ende Erf-koninck is/ niet een gekoren Coninck. 27 Dit is den Coninck Zedekia overkomen/ 2. Reg. 25. Ende Nebucadnezar den Coninck te Babel/ Dan. 4. 30. Ende anderen meer. so dat het ydelheyt is op de Coninckliche hoocheyt ende macht sich te verhooveerdigen ofte te verlaten/ ten aensien van de ongestadicheyt ende onvastichheyt der selver. 28 D. Ick merckte dat in 't gemeyn al de werelt sich voecht aen de zijde des Jongelincks/ D. des Coninck/ die sijnen vader in't Coninckrijcke sal nae-volgen: ende dat de Coninck oudt geworden zijnde/ soo heel seer niet geacht en wort. Dit is mede een ydelheyt ende moeyelickheyt in den Conincklicken staet. 29 Verstaet hier door alle, die alle die in een Coninckrijcke ofte lant woonen.

[30] wande-

30 wandelende onder de Sonne/ met den jongelinck/ 31 den tweeden/ die 32 in deses plaetse 33 staen sal.

16 34 Daer en is geen eynde van al het volck/ van alle die 35 voor hen geweest zijn: de nacomelingen en sullen sich oock 36 over hem niet verblijden: gewisselick dat is oock ydelheyt/ ende quellinge des geestes.

17 37 Bewaert 38 uwen 39 voet als ghy ten Huyse Godes ingaet/ ende zijt liever nae by 40 om te hooren/ 41 dan om der sotten slacht-offer te geven: 42 want sy en weten niet dat sy quaet doen.

30 D. opentlick converserende/ ofte omgaende/ T.w. om by tijts sijne goede gratie ofte gunste te verwerven.
31 D. die de tweede is/ T.w. van den vader af te rekenen/ de vader zijnde d'eerste/ de oudtste sone de tweede.
32 T.w. nu regerenden Coninckx plaetse.
33 D. regeren sal. Hy wil seggen/ datter tot aller tijt meer geweest zijn/ die de opgaende sonne hebben ge-eert ofte aengebeden/ dan de ondergaende.
34 D. des volcks en is geen getal. De sin schijnt desen te zijn: het ongestadige volck sal altoos nae veranderinge verlangen/ ende als hy sal Coninck geworden zijn daer sy om gewenscht hebben/ dan en sullen sy sijner niet vrolick zijn/ maer sy sullen haest weder nae eenen anderen verlangen. Dit is een verdrietige sake in 't herte der Coningen: Ende derhalven en kan oock de ware gelucksalicheyt in den Conincklicken staet niet gevonden worden.
35 T.w. voor den tegenwoordigen Coninck ende sijnen sone den toekomenden Coninck/ Van de welcke v. 15. gesproken is.
36 Hebr. in hem. D. over desen. Hy wil seggen/ sy en sullen noch geen contentement aen de regeringe van des Coninckx successeur hebben/ als hy sal oudt geworden zijn.
37 Dit 17 vers voegen eenige aen het 5 cap. als sprekende van eenerley materie/ als in het selve verhandelt wort.
38 De sin is/ hebter acht op waer ghy gaet als ghy nae den Tempel gaet/ ghy en gaet niet nae eene gemeyne plaetse/ maer nae een plaetse die heylich is/ ende heyligen dingen toege-eygent: So datmen daer moet verschijnen in ootmoedicheyt/ ende met eerbiedinge/ als voor Godes aenschijn.
39 Of/ voeten, want het Hebr. woort wort tweederley gelesen.
40 T.w. Godes heylige woort/ om daer door in sijne heylige kennisse onderwesen te worden.
41 D. dan om te geven dat de sotten geven/ T.w. Een uyterlick slacht-offer/ sonder geloove ofte boetveerdicheyt. De vroome ende ware Godts-dienstige/ gaven offerhanden/ sulcx deden oock de dwase/ dat is/ de hypocriten ende geveynsde heylige: de Godt-salige en deden sulcx niet/ als meynende Godt den Heere met dat uyterlicke werck te versoenen/ ende voor hare sonden daer mede te betalen: maer dat meynden de dwase. Siet 1. Sam. 15. 22. Psal. 50. 8. Prov. 15. 8. ende 21. 27.
42 T.w. als sy met sulck een herte ende gemoet offerhanden doen. And. gewisselick sy en weten niet [dan] quaet te doen. And. sy en weten niet wat sy quaets doẽ.

Het v. Capittel.

Salomo onderwijst de Gemeynte/ hoe sy haer dragen sal in het oeffenen des uyterlicken Godtsdienstes/ v. 1/ &c. Daer na/ hoemen sich dragen sal/ alsmen siet dat de Regenten geen gerechticheyt en oeffenen/ 7. welck de beste neeringe zy/ 8. ydelheyt des rijckdoms ende der gierichheyt/ 9. Voorder leert hy/ dat des menschen gelucksalicheyt bestaet in het vrolick genieten der gaven Godes/ 17. 't welck te komen doen/ oock een gave Godts is/ 18.

1 1 WEest niet te snel met uwen monde/ ende u herte en haeste niet 2 een woort voort te brengen voor Godes aengesichte: want Godt is inden hemel/ ende 3 ghy zijt op der aerde: daerom 4 laet uwe woorden weynich zijn.

2 Want 5 [gelijck] de droom komt door veel besicheyts: alsoo de stemme des sots door de veelheyt der woorden.

3 a Wanneer ghy eene gelofte aen Godt sult belooft hebben/ en stelt niet uyt de selve te betalen: want hy en heeft geenen lust 6 aen de sotten: wat ghy sult belooft hebben/ betaelt het.

4 b Het is beter dat ghy niet en belooft/ dan dat ghy belooft ende niet en betaelt.

5 En laet uwen monde niet toe/ dat hy 7 u vleesch 8 soude doen sondigen: 9 noch en segt niet voor het aengesichte 10 des Engels/ dat het 11 een dwalinge was: 12 waerom soude Godt grootelicks toornen/ 13 om uwer stemme wille/ ende 14 verderven het werck uwer handen?

6 Want 15 gelijck c inde veelheyt der droomen ydelheden zijn: alsoo 16 [in] vele woorden: 17 maer vreest ghy Godt.

7 18 Indien ghy de onderdruckinge des armen/ ende de beroovinge des gerichtes/ ende der gerechticheyt siet in een lantschap/ 19 en verwondert u niet over sulck een 20 voornemen/ want die 21 hooger is dan de hooge/ 22 neemt'er acht op: ende daer zijn 23 hooge 24 boven haer-lieden.

8 25 Het profijt des aerdrijcks/ dat is 26 voor allen: de Coninck selfs 27 wort van het velt gedient.

9 Die't gelt lief heeft/ en wort des gelts niet satt; ende 28 wie den overvloet lief heeft/ en wort des incomens niet [satt]: Dit is oock ydelheyt.

10 29 Daer het goet vermenichvuldicht/ daer vermenichvuldigen oock die't eten; 30 wat nutticheyt 31 hebben dan de 32 besitters daer van/ 33 dan het gesichte harer oogen.

11 34 De slaep des arbeyders is soet/ hy hebbe weynich ofte vele gegeten: maer 35 de satheyt des rijcken/ en laet hem niet slapen.

12 Daer is een 36 quaet dat cranckheyt aenbrengt/ ['t welck] ick sach onder de Sonne: 37 Rijckdom van 38 hare besitters bewaert tot 39 haer eygen quaet.

13 Ofte de rijckdom selfs vergaet 40 door eene moeyelicke besicheyt: ende 41 hy gewint eenen sone/ ende 42 daer en is niet met allen in sijne hant:

14 Gelijck als 43 hy voort gekomen is uyt sijnes moeders buyck/ [alsoo] sal hy naeckt weder keeren/ gaende gelijck hy gekomen was: ende d hy en sal niet medenemen 44 van sijnen arbeyt/ dat hy met sijne hant soude wech dragen.

15 Daerom is dit oock een quaet/ dat cranckheyt aenbrengt: dat hy in aller maniere gelijck hy 45 gekomen is/ alsoo 46 henen gaet: ende wat voordeel ist hem/ dat hy 47 in den wint gearbeydt heeft?

16 Dat hy oock alle sijne dagen 48 in

1 De sin is/ Als ghy in't huys des Heeren komt/ om Godt te bidden/ so en haest u so seer niet/ dat ghy hem soudt aenbiddẽ sonder aendacht. And. weest niet te snel, &c. Te weten/ om den Heere onbedachtelick eenige belofte te doen.
2 Of/ eenich dinck.
3 Derhalven/ wil hy seggen/ en moeten wy met dien grootẽ hooch-verhevenen Godt niet sprekẽ/ als ofmen met sijns gelijcke te doen hadde: maer mẽ moet voor sijne hooge Majesteyt verschijnen in alle nedericheyt ende ootmoedicheyt/ gedachtich zijnde/ dat wy arme aerd-wormen zijn.
4 T.w. die ghy in't bidden gebruyckt. Den regel van recht ende wel te bidden met weynich woordẽ/ heeft ons de Heere Christus voor-geschreven/ Matt. 6. 7.
5 D. gelijck het veel droomen spruyt uyt de veelheyt der dingen/ daer mede men 's daechs bekommert ende besich is: alsoo spruyt het gesnater der sotten uyt den lust ende gewoonte van veel te spreken.
a Num. 30. 3. Deut. 23. 21.
6 D. aen de geveynsde ofte lichtveerdige menschen/ die in noot zijnde/ groote beloften doen: maer als sy daer uyt verlost zijn/ hare beloften lichtelick vergeten. Ps. 21, 22.
b Deut. 23.
7 D. u/ of u lichaem/ u verdorven vleesch.
8 Mits weygerende uwe gelofte te betalen.
9 T.w. als hy u komt af-eysschen 't gene ghy belooft hebt.
10 Sommige verstaen hier door den Engel, onsen Heere Christum, die genoemt wort de Engel des verbonts, Malac. 3. 1. Siet Exod. 23. op v. 20. Andre/ den Priester/ ofte Leeraer/ die een Engel/ ofte Sendt-bode Godes is/ Malac. 2. 7. 1. Cor. 11. 10. ende 2. 1/ &c.
11 Of/ misverstant/ foute/ onwetenheyt/ D. een foute der onwetenheyt. Als of hy wilde seggen/ Ick en hebt alsoo niet gemeynt/ of/ ick hebbet onvoorbachtsaemlick belooft/ ende daerom begeere ick van die belofte ontslagen te wesen.
12 De sin is/ Waerom wilt ghy het soo maken/ dat Godt sich heftich tegens u vergramme/ om sulcker redenen ende daden wille? Ghy sult voorwaer qualick varen/ indien ghy hier inne niet by tijts voor u en siet/ Exod. 23. 21.
13 Dat is/ over u seggen/ van wegen sulcke lichtveerdige beloften ende onnutte uytvluchten.
14 D. dat Godt soude qualick gelucken laten al wat ghy ter hant treckt.
15 De sin is/ De droomen en hebben dickwijls niet te beduyden/ ende daer en volcht niet na. soo is't dan ydelheyt. And. want [gelijck] wanneer de droomen vermenichvuldigen, oock de ydelheden [vermenichvuldigen] alsoo is't oock met vele woorden.
c Prov. 10. 19.
16 Of/ in vele saken, in vele dingen.
17 Als of hy seyde/ 'T en is niet veel seggen niet te doen/ maer met de daet/ ende met eene ware Godt-vreesentheyt/ wanneermen voor het aengesichte des Heeren verschijnt. And. Daerom vreest Godt. D. dewijle hy de macht heeft u te straffen/ so vreest sijnen toorn.
18 Hy wil seggen/ Isser yemant die meynt dat het te vergeefs is Godt te vreesen ende oprechtelick te dienẽ/ overmits de godtloose doen schier wat sy willen/ sonder daer over gestraft te worden: Daer op is dit de antwoorde/ datter een Godt in den hemel is/ die op de ongerechticheyt wel naeuwe lett/ om die te straffen aen de godloose/ hoe hooge sy oock hier in deser werelt verhevẽ zijn.
19 T.w. niet al te seer/ alsoo dat ghy de moet soudt vallen laten/ ofte aen de voorsichtige regeringe Godes soudt twijffelen/ als of hy alles inde werelt liete loopen so 't loopt/ sonder sijne stieringe ende regeringe.
20 And. bedrijf, opsett, dinck, handel. D. over sodanige maniere van doen, men kan het duydt... op dẽ boosen wille ende bedrijf der godloose menschen/ ofte op Godts wijse ende rechtveerdige regeringe.
21 D. Godt die de alderhoochste is/ veel hooger ende machtiger/ dan de alderhoochste ende machtichste deser werelt/ sy zijn van Keysers/ Coningen/ Princen/ of Vorsten/ of wat sy wesen mogen. And. want de Hoochste neemter acht op van de hoochte.
22 T.w. op de verdruckers der armen/ &c. ende hy neemter alsoo acht op/ dat hyse te sijner tijt straffen sal.
23 T.w. de heylige Engelen/ die onder niemants/ dan alleen onder Godts gebiedt en staen: die nemen oock acht op het doen der godloose Richters.
24 T.w. boven die/ die het recht ende gerechticheyt schenden/ ende d'arme onderdrucken. Siet Dan. 10. 20. ende 11. 1.
25 Dit is een lof der lant-bouwerye boven alle handelingen ende neeringen tot de welcke sich de menschen in dit leven begeven.
26 Of/ is in allen. D. het ... over al plaetse/ ende sijnen nut.
27 De sin is/ Een Coninck selfs is de noodtsakelickheyt der lant-bouwerye onderworpen/ sonder de welcke hy hem selven/ noch sijn hof/ noch sijn heyr/ noch sijne ondersaten/ niet en kan onderhouden. Siet hier van exempelen in Pharao/ Gen. 41. ende 47. ende in Saul/ 2. Sam. 9. 11. And. wort een knechte des velts. D. Coningen/ Princen/ of de Groote deser werelt/ begeven haer somtijts tot de lant-bouwerye.
28 Dit tusken spreeckt van de onversadelickheyt der gierigen/ nae 't gemeene spreeckwoort: veel goets en stopt geen gierichheyt. And. die den overvloet lief heeft en sal geen inkomen hebben. D. die overdadich is in kostelicke kleederen ende huysraet: Die eenen grooten sleep van knechten ende maechden houdt/ ende aen andre onnoodige dingen sijn gelt verspilt/ dien en kunnen sijne renten noch inkomsten niet voeden. Vgel. dit met Psal. 37. 16.
29 D. hoe dat yemant meer goederen besitt/ hoe hy meerder menschẽ dienst ende hulpe behoeft/ om welcke te onderhouden hy groote kosten doen moet: So en streckt dan het goet oock niet tot gerustheyt ofte gelucksalicheyt des genen die het selve in grooten overvloet besitt.
30 And. wat genot, welvaren, profijt.
31 Wel-verstaende van 't gene dat sy meer hebben/ dan haren eygenen nootdurft: daer van en hebben sy geen nutticheyt/ dan het gesichte harer oogen/ D. niet meer dan men van een geschildert taferel heeft. Andre nemen het in desen sin/ de rijcke moeten dagelicks voor hare oogen sien/ dat haren rijckdom van andre verteert ende opge-eten wort.
32 Hebr. Heeren, meesters, of/ eygenaers. T. w. des goets.
33 D. dan dat sy 't met hare oogen aensien.
34 Of/ wie arbeyt dien is de slaep soete. And. wie acker-werck doet, dien is de slaep soete. want het Hebr. woort wort eygentlick gebruyckt van acker-werck/ of lant-bouwerye/ als Gen. 2. 5. ende 2. Sam. 9. 10.
35 T.w. niet alleen ten aensien dat de rijcke niet moede en is van arbeyden/ maer met goet cier maken/ de mage over-ladet: Oock zijn de rijcke ende machtige deser werelt meer perikels onder-worpen dan de arme: By de rijcke gierigaerts is oock een onversadelicke begeerte om 't gelt en schatten te vermeerderen/ ende vreese van de selve te verliesen/ 't welck hen dickwijls den slaep breeckt ende verhindert.
36 Hebr. een kranck quaet. siet ond. op v. 16.
37 De rijckdom wort met sorge bewaert/ dickwijls tot des eygenaers ofte besitters eygen ongeluck: want meer-maels vervallen de rijcke in groote swaricheyt/ van wegen haren rijckdom: Ofte de rijckdom vergaet door een boos bedrijf/ 't zy door een wel-lustich ofte overdadich leven/ of andersins: dat streckt dan tot quellinge ende ongerustichheyt hares gemoets. Siet Eccles. 6. 2.
38 Als vov. v. 10.
39 D. tot schade der gener diese hebben/ Hebr. tot sijn quaet. D. tot quaet/ van elck een der gener diese hebben/ ofte besitten.
40 Siet vov. 1. op v. 13.
41 T. w. de rijcke/ wiens goederen te niete gekomen zijn.
42 T.w. dat hy sijnen sone geve/ ofte/ dat hy sal hebben aen te tasten/ T. w. na sijnes Vaders doot.
43 T.w. de rijcke/ ofte des rijcken sone/ nu verarmt zijnde: Doch dese spreucke is oock waer in't gemeyn van alle menschen/ hoe rijcke datse zijn/ want hoe rijcke dat de menschen zijn/ als sy sterven so en nemen sy niet mede/ Siet Job 1. 21. ende 1. Tim. 6. 7.
d Psal. 49. 18.
44 D. vande goederen die hy met sijnen arbeyt gewonnen ende t'samen gebracht heeft. als vss. 18/19.
45 T.w. naeckt.
46 T. w. uyt deser werelt.
47 Of/ voor den wint. D. te vergeefs/ ofte/ om eene nietige verganckelicke sake/ zijnde van al sijnen arbeyt niet meer verbetert/ dan of het de wint wech dreve ende verwaeyde. Siet Job 6. op v. 26.
48 D. in verdriet ende elende/ vermydende der menschen geselschap.

duysternisse gegeten heeft: ende dat hy veel verdriets gehadt heeft/ oock [49] sÿne cranckheyt/ ende [50] onstuymigen toorne?

17 Siet wat ick gesien hebbe/ [e] een goede sake die schoon is; [51] te eten ende te drincken/ ende te [52] genieten het goede van al sÿnen arbeyt/ dien hy bearbeydt heeft onder de Sonne/ [geduerende] 't getal der dagen sÿnes levens/ 't welck Godt hem geeft: [f] [53] want dat is sÿn deel.

18 Oock yegelick mensche aen den welcken Godt rÿckdom ende goederen gegeven heeft/ ende hy [54] geeft hem de macht/ om daer van te eten/ ende om sÿn deel te nemen/ ende om sich te verheugen van sÿnen arbeyt/ dat selve is een gave Godts.

19 Want [55] hy en sal niet veel gedencken aen de dagen sÿnes levens: [56] dewÿle [hem] Godt verhoort in [57] de blÿtschap sÿnes herten.

49 Dit en is niet so seer van eene lichamelicke kranckheyt te verstaen/ als van eene inwendige ongestelheyt/ ofte sieckte des gemoets/ hertzeer/ ende onwille.
50 *Hebr.* engeuel. schuymigen toorn.
e Eccles. 2. 24. ende 3. 12, 22. ende 9. 7. ende 11. 9.
51 T. w. met vrolickheyt/ sich niet te seer bekommerende met 't gene dat hier na geschieden sal: also nochtans/ datmē nemmermeer en vergete Godt voor oogen te hebben in het genieten sÿner goeder gaven: want sien beteeckent hier genieten. Siet d'aent. Job 7. op v. 7.
52 *Hebr.* sien.
f Eccles. 2. 10.
53 T. w. 't welck hem in dit leven van sÿne tÿdelicke goederen is toe-gelept/ meer en heeft hyder niet van te verwachten. Doch de kinderen Godes hebben verre een ander deel dan dit is/ want Godt selfs is haer deel/ Psal. 16. 5. ende 73. 26. ende Thren. 3. 24. Ja sy zÿn met Christo mede-erfgenamen van een onverganckelick erfdeel. Rom. 8. 17. 1. Pet. 1. 4.
54 D. hy beweecht sijn herte daer toe/ dat hy van sulcks als hem Godt gegeven heeft/ sÿne portie/ ofte deel neme/ ende blydelick geniete.
55 D. hy en sal hem selven niet quellen met vele te peynsen op het verdriet 't welck hy in sijn leven gehadt heeft/ noch met de sorge van het lyden dat hem noch kan overkomen.
56 D. dewijle Godt hem doet genieten de vreucht om de welcke hy in sijn herte gewenscht heeft.
57 Daer is driederley blÿtschap des herten: Voor eerst eene natuerlicke/ rysende uyt het gevoelen van den tÿdelicken welstant. 2. Eene burgerlicke/ herkomende uyt de oeffeninge van eenige voortreffelicke burgerlicke deuchden: gelijck in de heydenen/ die haer in rechtmatige kloeckmoedicheyt/ &c. voortreffelick hebben gequeten. Ten derden/ so isser oock eene geestelicke blÿtschap des herten/ rysende uyt het gevoelen van onsen vrede met Godt. Dit is de treffelickste. Rom. 5. 1.

Het vj. Capittel.

In dit Capittel verhaelt de Prediker de elende der carige ende gierige menschen/ die Godt het herte niet en geeft/ om hare goederen te gebruycken/ oordeelende dat de rÿckdom den selven geensins dienlick en is/ om de tÿdelicke geluckssalicheyt te erlangen; maer datse ter contrarie den selven hinderlick is.

1 DAer is een quaet/ dat ick gesien hebbe onder de Sonne/ ende het is veel onder de menschen:

2 Een man/ den welcken Godt gegeven heeft rÿckdom/ ende goederen/ ende eere: ende hy en heeft [1] voor sÿne ziele geenes dincks gebreck/ van alles wat hy begeert: ende [2] Godt en geeft hem de macht niet/ om daer van te eten/ maer dat [3] een vreemt man [4] dien op etet: Dit is [oock] ydelheyt/ ende een quade smerte.

3 Indien een man [5] hondert [kinderen] gewonne/ ende vele jaren leefde/ so dat de dagen sÿner jaren vele waren/ doch sÿne ziele niet versadicht en wierde van [6] 'tgoet/ ende [7] hy oock geen begraefnisse en hadde: [8] Ick segge dat een misdracht beter is dan hy.

4 Want [9] met ydelheyt [10] comt [11] sy/ ende [12] in duysternisse gaet sy wech/ ende [13] met duysternisse wort haren name bedeckt.

5 [a] Oock [14] en heeft sy de Sonne niet gesien/ noch bekent: sy heeft meer ruste/ dan [15] hy.

6 Ja al leefde [16] hy schoon tweemael duysent jaren/ ende 't goede niet en [17] sage: [18] en gaen sy niet alle [19] nae eene plaetse?

1 D. van al dat sijn herte begeert.
2 D. Godt en geeft hem niet/ dat hy het vrymoedelick ende vredelick geniete/ dewijle hy hem uyt dese werelt haelt/ eer hy verkregen heeft het genoegen/ dat hy hem selven ingebeelt hadde: Of/ dewijle hy by levendigen lyve uyt het besit sÿner goederen gestoot wort/ ende sien moet dat een vreemde sÿne goederen besitt: Of/ al leeft hy lange/ ende behout sÿne goederen/ hy het herte niet en heeft/ om de goederen met genoechte te gebruycken/ ofte te genietē. Vgel. vov. 5. 18.
3 Hy zy dan vyant/ diese met gewelt hem ontneemt: of/ een verre bloet-verwant: Of yemant anders die hem niet en bestaet.
4 T. w. rijckdom.
5 D. vele/ een seker getal voor een onseker.
6 Siet Job 21. op v. 13.
7 D. dat het soo met hem stonde/ dat hem geen eerlicke begraeffenisse en mochte gebeuren: Maer dat hy (die te vooren in groote eere geleeft heeft) onbegraven daer henen geworpen wierde/ Gelijck Saul/ Jesabel/ 2. Reg. 9. 35. Jojakim/ Jer. 22. 19. ende andere meer.
8 T. w. nae 't oordeel des vleesches/ ende in aenmerckinge van de uyterlicke toevallen: Dewÿle een misdracht of misval vry is van alle de elendē/ die sodanich een mensche onderworpen is. siet Job 3. 16.
9 D. te vergeefs/ want sy dit leven/ noch dese werelt niet en genietet.
10 T. w. in dese werelt/ uyt 'smoeders lichaem.
11 T. w. de misdragt.
12 D. sonder datmender van weet te spreken/ ofte datmender eenige kennisse van heeft: gelijck 't gene dat in duysterheyt geschiet/ van de menschen niet gesien en wort.
13 T. w. in 't graf/ onder d'aerde. De sin is/ men gedenckt der selver niet meer.
a Iob 3. 16. Psal. 58. 9.
14 Ende volgens dien/ en valt het de selve niet beswaerlick die t'ontbeeren.
15 T. w. die gierigaert/ van den welcken gesproken is vss. 2/ 3.
16 T. w. die gierigaert.
17 D. genote.
18 Als of hy seyde/ Wat sal hem dan sijn lanck leven baten? Want hy eyndelick soo wel onder d'aerde moet/ als de misdragt/ die niet eenen dach op de werelt geleeft en heeft: Ofte/ als andre/ die maer weynich tijts geleeft en hebben.
19 T. w. in 't graf/ of/ onder de aerde/ daer sy wederom tot aerde worden/ soo veel het lichaem aengaet.

7 Al den arbeyt des menschen [20] is voor sÿnen mont: ende [21] nochtans en wort de begeerlickheyt niet vervult.

8 Want [22] wat heeft de wÿse meer dan de sot? [23] wat heeft [24] de arme [meer]/ [25] die voor de levendige weet te wandelen?

9 [26] Beter is 't aensien der oogen/ dan het wandelen der begeerlickheyt: [27] Dit is oock ydelheyt/ ende quellinge des geestes.

10 [28] Wat oock yemant zy/ alreede is sÿn [29] name genoemt/ ende 't is bekent/ [30] dat hy een mensche is: ende dat hy niet en can rechten [31] met dien/ die stercker is dan hy.

11 Voorwaer/ [32] daer zÿn vele dingen die de ydelheyt vermeerderen: wat heeft de mensche te meer [daer van]?

12 Want [33] wie weet [34] wat goet is voor den mensche in dit leven/ [geduerende] 't getal der dagen des levens sÿner ydelheyt/ [35] welcke hy doorbrengt [b] als een schaduwe? want [c] wie can den mensche [36] aenseggen/ wat na hem wesen sal onder de Sonne?

20 D. daer toe/ ende daerom/ op dat de mont te eten hebbe.
21 De sin is: Of schoon de mensche voor sÿnen mont genoech heeft ter nootdurft/ so en is hy even-wel nimmermeer te dege versadicht/ hy tracht altijt nae meer.
22 Dit is een vreeder bevestinge van 't gene dat v. 7. geseyt is/ T. w. dat al de arbeyt des menschen voor sÿnen mont is: Hier in/ seyt de Prediker/ zÿn alle menschen malkanderen gelijck/ niemant geniett meer/ dan lijfsnoodruft. Anders heeft hy vov. cap. 2, vss. 13/ 14. bekent/ datter een groot onderscheyt is tusschen eenen wÿsen/ ende eenen dwaes.
23 And. wat [voordeel] heeft de arme, die &c. als of hy seyde/ D'een en heeft geen voordeel voor de ander/ niemant geniett meer dan nooduruft.
24 Aldus wort dit woort genomen Exod. 22. 25. Lev. 19. 10. Deut. 24. 12. Anders sins beteeckent het eygentlick elendige, of/ bedruckte.
25 D. die wijs ende verstandich is om onder de menschen te verkeeren ende sÿnen kost te winnen. De Prediker wil dan hier besluyten/ Dat de geluckssalicheyt oock daer in niet en bestaet/ dat yemant een kloeck ende gaeuw broot-winner is/ dewijle een sot mensche soo wel leeft als hy.
26 Als of hy seyde/ 'T is beter sich te laten genoegen met het kleyntjen datmen tegenwoordich heeft/ dan altoos met eene onversadelicke begeerte voorder te trachten/ ende meer te willen hebben. Andre verstaent aldus/ Dat in dese woorden een tegenwerpinge des vleeschs is tegen 't gene dat de wijse-man uytgesproken hadde tegen de gierigaerts/ Als of hy seyde/ Nochtans ist beter wat te hebben/ dan gantsch niet: Daerom setten eenige aldus dese woorden over/ het aensien der oogen, [seggen sy] is beter, dan het wandelen der begeerlickheyt.
27 T. w. dese onversadelicke begeerte.
28 D. van wat staet ofte conditie yemant zy/ hy zy van hoogen ofte van leegen staet/ rijck of arm.
29 T. w. mensche. als in 't volgende geseyt wort: ende 't gene hy worden soude/ is al schoon voor henen van Godt in sijnen alwijsen raet besloten ende verordineert: Daerom ist te vergeefs/ dat yemant poocht rijck/ ende van hoogen staet te zijn/ dien Godt arm ende van nederigen staet wil hebben: Ende derhalven ist ydelheyt datmen bekommert is over toe-komstige saken.
30 D. een swacke ende brossche creature/ T. w. van stof ende aerde gemaeckt/ gelijck het Hebr. woort Adam. ('t welck hier in den text staet) beteeckent.
31 T. w. met of tegen Godt/ als over hem klagende/ om dat hy hem in desen/ ofte in dien staet gestelt heeft. Hoe soude doch stof ende assche met den Richter der gantscher aerde kunnen in 't recht treden? Siet Job 4. v. 17/ &c. ende 9. 2/ 3. ende 14. 1. ende cap. 25. ende 34. 23.
32 De sin is/ Het behoorde den mensche genoech te zijn dat hy selve ydelheyt is/ al en voechde hy tot de ydelheyt niet vele andre dingen die de ydelheyt vermeerderen. And. Alsmen vele dingen heeft (D. vele goederen/ ende hooge ampten besit) so vermeerdertmen de ydelheyt.
33 T. w. van/ ofte uyt hem selven.
34 Verstaet dit alsoo/ namelick/ wat hem oprecht goet is/ sodanich/ dat het hem oprechte gerustichept soude kunnen aenbrengen.
35 And. die hy (te weten Godt) gemaeckt (of gestelt) heeft, als een schaduwe.
b Psal. 144. 4. Iac. 4. 13.
c Eccles. 8. 7.
36 Of/ te kennen geven, aenwijsen, bekent maken.

Het vij. Capittel.

De Wijseman leert ons in dit Cap. hoe wy ons onder soo vele ydele dingen die in de werelt zijn/ sullen bevlijtigen een goet geruchte te hebben ende te houden/ v. 1. Dat wy onse sterflickheyt dickwijls moeten voor oogen hebben/ 2. Daer na geeft hy eenige goede lessen/ hoemen sich sal laten onderrichten van wijse mannen/ 5. tot gedult/ ende bestandichheyt/ 7. ende andre deuchden/ 8. lof der wijsheyt/ 11. ende anderer deuchden/ 14. lof der middelmaticheyt/ 16. der wijsheyt/ 19. Alle menschen zijn sondaers/ 20. Datmen niet al te nauwe alles moet ondersoecken/ 21. Een quade vrouwe salmen mijden/ 26. Godt heeft den mensche goet geschapen/ 29.

1 [1] BEter [a] is een [goede] name/ dan [2] goede olye: ende de [3] dach des doots/ dan de dach dat yemant geboren wort.

2 'T is beter te gaen in het klaechhuys/ dan te gaen in het huys der maeltÿt: [Want] [4] in het selve [5] is het eynde aller menschen; ende de levendige [6] leyt het in sÿn herte.

3 [7] Het treuren is beter dan het lacchen: want door [8] de droefheyt des aenge-

1 T. w. (By Godt ende eerlicke menschen) van wegen hare vroomicheyt ende godtsalicheyt herkomende. Siet Eccles. capp. 44. 45. 46. 47. 48. 49/ &c.
a Prov. 22. 1.
2 Verstaet hier lieflicke wel-rieckende salve of olye/ daer de Joden veel van hielden: Of/ kostelicke salve/ om wonden eñ quetsuren te genesen. siet Psal. 133. 2. Eenige verstaē door de goede salve of olye/ allerley vermakelicke dingen.
3 T. w. alsmen godtsalichlick sterft. Vgel. Rom. 7. 24. Phil. 1. 23. want alsdan erlangtmen het eeuwige geluckssalige/ in plaetse van 't elendige verganckelicke leven.
4 T. w. in 't klaech-huys.
5 D. daer sietmen exempelen vande verganckelickheyt des menschelicken levens/ ende de macht des doots over alle menschen/ wie/ of van wat staet sy oock zijn.
6 T. w. 't gene dat hy daer voor oogen siet/ hebbende wel aengemerckt hoedanich het eynde van het leven der menschen zy/ ende hoemen sich tot het sterven bereyden moet.
7 Of/ verdriet. D. 't is beter een goddelicke droefheyt te hebben/ ende over sijne sonden te treuren/ dan wereltsche vreucht te hebben: want de goddelicke droefheyt is goet voor de ziele/ sy werckt eene onberouwelicke beterschap ter salicheyt. 2. Cor. 7. 10. Anders/ Toorn is beter dan lacchen, want een straf aengesichte doet het herte blijtschap aen. D. 't is beter de sondaers met een gram gemoet/ ende straf gesichte te bestraffen/ dan de selve met lacchende woorden te vleyen/ want de bestraffingen zijn goet/ om de sondaers tot beterschap te brengen.
8 *Hebr.* de quaetheyt, ofte gestoortheyt des aengesichts. Siet Genes. 40. op v. 7.

sichts [9] woort het herte gebetert.

4 [10] Het herte der wijsen is in het klaech-huys: maer het herte der sotten in het huys der vreuchde.

5 [11] Het [b] is beter te hooren het bestraffen des wijsen/ dan dat yemant hoore [12] het gesanck der dwasen.

6 Want [c] gelijck [13] het geluyt der doornen [14] onder eenen pot/ alsoo is [15] het lacchen eenes sots: Dit is oock ydelheyt.

7 Voorwaer [16] de onderdruckinge soude wel eenen wijsen dul maken: ende [17] het geschenck verderft het herte.

8 [18] Het eynde eenes dincks is beter dan sijn beginsel: [19] de lanckmoedige is beter dan de hoochmoedige.

9 [20] Zijt niet haestich in uwen geest om te toornen: want de toorn rust in den boesem der dwasen.

10 [21] En segt niet/ Wat isser dat [22] de voorige dagen beter geweest zijn/ dan dese? want ghy soudt nae sulcx niet uyt wijsheyt vragen.

11 [23] De wijsheyt is goet [24] met een erfdeel: ende [25] de gene die de Sonne aenschouwen/ hebben voordeel [daer van].

12 Wãt [26] de wijsheyt is tot eene schaduwe/ [eñ] het gelt is tot eene schaduwe: maer de [27] uytnementheyt der wetenschap is/ dat de wijsheyt hare besitters het leven geeft.

13 [28] Aenmerckt het werck Godes/ want wie can recht maken/ dat hy krom gemaeckt heeft?

14 [29] Geniett het goede ten dage [30] des voorspoets/ maer ten dage [31] des tegenspoets [32] siet toe; [want] Godt maeckt oock [33] den eenen tegen over den anderen/ ter oorsake dat de mensche niet en soude vinden yets dat [34] na hem sal zijn.

15 Dit al hebbe ick gesien [35] in de dagen mijner ydelheyt: Daer is een rechtveerdige/ die [36] in sijne gerechticheyt [37] ommecomt: daerentegen isser een godtloose/ die in sijne boosheyt [sijne dagen] verlengt.

16 [38] Weest niet al te rechtveerdich/ noch [39] en houdt u selven niet al te wijs: [40] waerom soudt ghy verwoestinge over u brengen?

17 [41] Weest niet al te godtloos/ noch en weest niet [al te] dwaes: [42] waerom soudt ghy sterven buyten uwen tijt?

18 Het is goet dat ghy [43] daer aen vaste houdt/ ende en treckt oock uwe hant [44] van dit niet af/ want die Godt vreest [45] die ontgaet dat al.

19 De wijsheyt versterckt den wijsen meer dan [46] tien Heerschappers die in eene Stadt zijn.

20 [d] Voorwaer daer en is geen mensche rechtveerdich op aerden/ die goet doet/ ende niet en sondicht.

21 [47] Geeft oock u herte niet tot alle woorden diemen spreeckt/ op dat ghy niet en hoort dat uw' knecht u vloeckt.

22 Want [48] u herte heeft oock veel malen bekent/ dat ghy oock [49] andere gevloeckt hebt.

23 Dit alles hebbe ick met wijsheyt versocht: [50] ick seyde/ Ick sal wijsheyt bekomen/ maer [51] sy was [noch] verre van my.

24 [52] 'T gene dat verre af is/ ende seer diep/ wie sal dat vinden?

25 [53] Ick keerde my om/ ende mijn herte/ om te weten/ ende om nae te speuren/ ende te soecken wijsheyt/ ende [54] een sluyt-reden: ende [e] om te weten de godtloosheyt der sotheyt/ [55] ende de dwaesheyt der onsinnicheden.

26 Ende ick vondt [f] een bitterer dinck/ dan de doot; een vrouwe welcker herte [56] netten ende garen/ [ende] hare handen banden zijn: [57] wie goet is voor Godes aengesichte/ sal van haer ontkomen: daerentegen [58] de [g] sondaer sal van haer gevangen worden.

27 Siet dit hebbe ick gevonden/ seyt de Prediker/ het eene by het andere/ [59] om de sluytreden te vinden:

28 [60] De welcke [61] mijne ziele noch

9 T.w. alst door voorspoet buyten 't spoor geweken zijnde/ door droefheyt wederom vernedert/ ende in den rechten wech gebracht woort.
10 De sin is/ De wijse gaen van herte geerne in't klaech-huys of treur-huys: Ende of sy schoon nae den lichame in't klaech-huys niet en zijn/ so zijn sy nochtans droeve met de droeve/ ende medelydende met de verdruckte: In't huys der treuringe leertmen nederich zijn/ maer in't huys der vreuchde leertmen ongeregeltheyt.
11 Hy geeft te kennen/ dat dit mede eene geluckfalicheyt is in dit leven/ datmen sich geerne late bestraffen van de godtsalige ende vrome/ wanneer men gesondicht heeft/ om alsoo de verdoemenisse te ontvlieden: Ende datmen eenen afkeer hebbe van de ydele genoechten ende flatteryen der gener die Godt niet en vreesen.
b Prov. 13.18. ende 15.31, 32.
12 D. de ydele vreuchde/ ende den lof/ de liefkosinge/ vleyinge/ of flatteringe/ die vele soo geern hooren/ als een lieflick gesanck.
c Psal. 58.10.
13 Het luyde gekraeck der doornen onder eenen pot/ en is niet lieflick om hooren: ende 't vyer van doornen en duert niet lange: Alsoo hooren de vrome seer ongeern het pluymstrijcken/ ende luyde lacchen der sotten/ welcke blijtschap haest vergaet.
14 T.w. die op het vyer hangt en siedt.
15 Daer mede hy te kennen geeft/ dat hy een welgevallen heeft aen den genen die quaet doet.
16 D. wanneer selfs een wijs man te hart met vele ende harde smerten geslagen woort/ so doet of spreeckt hy wel somtijts 't gene dat meer eenen dwasen/ dan eenen wijsen mensche betaemt. Exempel in Job/ ende in David. And. wanneer men bedrogen wort, dat doet eenen wijsen de sinnen verliesen, Ofte/ onderdruckinge, D. goet door onderdruckinge bekomen/ &c.
17 Het verduystert het verstant der menschen. T.w. Als de Richter geschencken neemt van de gene die voor 't recht te doene hebben. siet Exod. 23.8. Deut. 16.19.
18 T.w. het eynde van een goede sake: ende daerom siet een wijs man altoos op het eynde der saken die hy by der hant neemt/ ende of schoon de middelen door de welcke men een goede sake uytvoert/ hart ende bitter zijn/ so moetmen nochtans (acht hebbende op het goede oogemerck 't welck men voor heeft) met gedult ende lanckmoedicheyt daer in voort gaen/ de uytganck is somtijts beter als het sich in den beginne liet aensien.
19 Hebr. een die lang van geeste is. Vgel. Num. 14.18. Alsoo in't volgende/ hooch van geeste.
20 Hy spreeckt van eenen onbehoorlicken toorn/ die lange duert/ ende plaetse nemende in 'smenschen herte/ in haet verandert: Anderssins isser oock eene loffelicke toornicheyt by de wijse/ die haer om behoorlicke oorsaken vertoonen/ maer geenen quaden toorn lange in den boesem/ ofte in't herte en dragen. Van 't woort boesem, of schoot. siet Job 19. op V. 27.
21 T.w. als murmurerende tegen Godes regeringe/ ende als willende seggen/ waerom regeert Godt de werelt also? wat is d'oorsake hier van? Anders ist wel geoorloost de boosheyt ende elendicheyt onser tyden te beklagen/ van herten bedroeft zijnde/ dat de werelt hoe langer hoe snooder woort/ ende dat derhalven oock de plagen vermeerdert worden.
22 De gepasseerde jaren/ of tyden.
23 Hy wil seggen/ 'Tis een treffelicke sake in dit tydelicke leven/ wijsheyt ende rijckdom t'samẽ te hebben.
24 D. met rijckdom diemen erft/ of/ door erffenisse verkrijcht.
25 D. die in deser werelt leven/ hebben daer profijt af/ want rijckdom en helpt de gene niet die buyten dese werelt zijn.
26 De sin is/ De wijsheyt ende het tydelicke goet dienen den mensche tot een bescherminge tegen het leet/ dat hem mach over-komen/ gelijck een schaduwe den mensche dient tot een schutsel voor de brandende hitte der sonne. And. want sy zijn inde schaduwe der wijsheyt. ende inde schaduwe des gelts.
27 D. hier in steeckt de wijsheyt uyt ende sy is veel treffelicker dan gelt en goet/ dat sy het leven geeft: verstaende door de wijsheyt/ de rechte wijsheyt/ welcke is de ware kennisse Godes ende sijner geboden/ Dese geeft het leven/ te weten het eeuwige leven: Doch andre verstaen hier door het leven, ruste/ vrede/ genoegen in het herte/ het welck is het rechte leven.
28 Als of hy seyde/ Wilt ghy ruste ende vrede hebben in u herte ende gemoet/ so stelt u daer in te vreden/ dat ghy weet/ dat het Godes werck is/ datter dagelicks geschiet/ ende dat het Gode alsoo believt/ niemant en kan verhinderẽ noch veranderẽ 't gene dat Godt eens besloten/ ofte gedaen heeft. Job 12.14. Derhalven en moeten wy ons niet quellen inde saken die wy dagelicx sien ende hooren/ dewijle sy doch door geenen raet of doen der menschen en kunnen verandert worden. siet Job 12.14. eñ Eccl. 1.15.
29 Hebr. zijt in't goede. D. zijt lustich en vrolick.
30 Hebr. des goets. D. alst u wel gaet/ als Godt u segent met vele goederen.
31 Hebr. des quaets.
32 T.w. alsoo/ dat ghy gedenckt/ dat oock het quaet vanden Heere komt/ ende dat ghy het derhalven met gedult dragen moet. And. merckt aen. T.w. het werck Godes/ daer van gesproken is/ V. 13. And. merckter op. T.w. op de oorsake/ welcke is de rechtveerdige ende wyse regeringe Godes/ die dickwijls de vroome kastijt ende beproeft tot haren besten. And. merckt op den dach des tegenspoets. D. in voorspoet denckt aen tegenspoet die van Godts hant komen kan.
33 Hebr. desen tegen over, of/ nevens dien. T.w. dach. De sin is/ De dach des welvarens/ eñ de dach des qualick-varens/ zijn beyde van Godt/ ende dese twee contrarie tyden heeft hy tegens malkanderen geordineert/ so dat het eenen mensche niet altoos wel/ oock niet altoos qualick en gaet: Daerom hy in voorspoet/ als oock in tegenspoet altoos op veranderinge moet denckẽ/ den voorspoet met vrolickheyt (doch niet sonder omsiensen) geniet ende/ eñ den tegenspoet geduldelick dragende/ met verwachtinge van een beter.
34 T.w. na Godt. D. op dat de mensche alleen op Godes schickinge ende regeringe soude sien/ sonder dit of dat buyten Godt te willen ondersoecken ofte doorgronden. And. na hem. T.w. na dien mensche/ geschieden sal. And. op sulcker wijse, dat de mensche na hem niet soude konnen vinden. D. Godt heeft alles soo wijsselick geordineert/ dat geen mensche na hem yet bequamers soude konnen vinden of bedencken.

35 D. geduerende mijn ydel ende verganckelick leven.
36 D. als hy sich tot deucht hadde begeven/ ende dagelicx daer in voortvoer.
37 Het zy dat hy van de boose menschen (die de vroome niet en kunnen verdragen) woort verdruckt: ofte/ dat hem Godt de Heere vroech uyt dese werelt haelt in een beter leven/ als Josiæ geschiet is/ 2. Chron. c. 35. Vss. 23/24.
38 D. Zijt niet al te strenge/ om uwes naesten woorden ende wercken op het nauwste te ondersoecken/ ende op het hardtste te straffen. Andere nemen't in desen sin. Doet het gene dat u te doen bevolen is/ ende doet dat getrouwelick/ maer en doet oock niet meer dan u bevolen is/ of dan uwe beroepinge medebrengt.
39 Dit is gesproken tegen die curieuse geesten/ die Godes verborgentheden met hare wijsheyt meynen te doorgronden/ Rom. c. 12.3. Ofte/ die meer willen weten als ons Godt in sijn woort geopenbaert heeft.
40 Dat is/ waerom soudt ghy u selven in schade eñ schande brengen/ willende schijnen vroomer/ kloecker/ verstandiger te zijn/ dan andre/ mits al te diepe doorsoeckẽde de verborgentheden Godes. Prov. c. 3.7. Rom. 12.3/16.
41 D. en geeft u niet over tot grove sonden. ofte/ en laet de sonde geen heerschappye hebben in uwen sterflicken lichame/ gelijck de Apostel seyt/ Rom. 6. V. 12.
42 Als of hy seyde/ Ghy soudt anders gewisselick door de overicheyt gestraft/ ende eer de natuerelicke tijt des doots komt/ van der aerde wech geruckt worden. Vgel. Job 15. V. 32. ende Psal. 37. V. 13.
43 T.w. aen 't gene daer van V. 16. gesproken is.
44 T.w. dat geseyt is V. 17. ofte dat ick nu noch seggen sal. sommige duyden beyde de vermaningen op het gene in de twee voorgaende Vss. geseyt is in 't gemeen.
45 D. hy wijckt van beyde de uyterste fouten/ van al te rechtveerdich/ ende al te onrechtveerdich te zijn/ (ontgaende alsoo de elenden die daer op plegen te volgen) ende houdende den middel-wech/ daer in alle deucht bestaet.
46 D. vele. Siet Genes. 31.7. ende Prov. 21.22. ende 24.5. ende ond. 9.16.
d 1. Reg. 8. Vss. 46, 47. 2. Chron. 6.36. Prov. 20.9. 1. Ioh. 1.8.
47 D. En ondersoeckt niet te nauwe/ om te weten wat de menschen al van u seggen/ noch en treckt het u niet te seer aen: want soudt ghy dat doen/ so konde het lichtelick geschieden/ dat ghy t'uwen grooten onwille soudt hooren/ dat uwe eygene knechts qualick van u spreken: men moet vele van datter geseyt woort/ ongemerckt laten henen gaen.
48 D. uwe eygene conscientie.
49 Die u onrecht gedaen hebben/ of/ die ghy gemeynt hebt (door het valsch aenbrengen van andre) datse u ongelijck deden.
50 T.w. by my selven. D. Ick dacht/ Ick liet my voorstaen/ dat ick eene volkomene wijsheyt bekomen soude.
51 Want de mensche nimmermeer en kan komen tot eene volkomene wetenschap aller dingen/ eñ van de oorsaken der selver.
52 And. aldus: 't is verre datter geweest is. D. het gene dat lange voorleden is/ daer en hebbẽ de menschen geene groote kennisse van: Ende wat kennisse sullen sy hebben van dingen die t'eenemael diep-grondich ende verborgen zijn? als/ hoe Godt de werelt regeert/ met al datter in is/ ende insonderheyt watter in toekomende tyden geschieden sal. Siet in het Boeck Jobs de capp. 38. 39. 40. 41. ende Rom. 11. 33/34. seer diep, Hebr. diep diep. Siet Gen. 25. op V. 30.
53 T.w. met mijne gedachten.
54 Het Hebr. woort beteeckent een slot van reden/ 't welck uyt andre voor-gestelde redenen besloten/ ende als reeckenens-wijse gevonden woort.
e Eccles. 1.17. eñ 2.12.
55 And. ende de dwaesheyt. [ende] onsinnicheden.
f Prov. 5.3. ende 6.24. &c. ende 7.6. &c.
56 Gelijckmen voor 't gedierte uyt-spant/ om 't selve daer in te vangen. Hy spreeckt van eene oneerbare vrouwe/ die door hare erglistige ende soete bedriegelicke woorden/ de mannen soeckt in onkuysheyt te verstricken/ in hare netten te vangen/ ende vaste te houden. Siet Prov. 2.16/17. ende 5.3/6. ende 6.24. ende 7.6/ &c. ende 9.13. Dusdanige vrouwe is meer te schouwen ende te myden/ dan de doot selve.
57 Als of hy seyde/ Niemant kan sulcker booser vrouwen bedroch ontkomen/ ten zy dat Godt hem besonderlick door sijne genade ende hulpe/ daer van verlosse: gelijck hy Joseph van de oneerbare huysvrouwe Potiphars verlost heeft: siet c. 2.26.
58 D. sulck een mensche/ die sich dagelicx tot groote sonden begeeft. siet Psal. 1. op V. 1.
g Prov. 6. V. 26. ende 7.23. ende 22.14.
59 D. om tot resolutie ende besluyt te komen.
60 De sin deser/ ende der naestvolgender woorden/ schijnt desen te zijn/ Na dat ick al lange gesocht hadde/ om den rechten gront van alles te weten: So en hebbe ick niet anders gevonden/ dan dat ick noch niets gevonden en hebbe/ D. ick ben door de ervarentheyt daer in bevesticht/ dat de kennisse van seer vele dingen my ontbreeckt. And. 't gene mijne ziele noch soeckt dat en hebbe ick niet gevonden.
61 D. ick,

soeckt/ maer ick en hebbese niet gevonden: [62] eenen man uyt duysent hebbe ick gevonden / maer [63] een vrouwe onder die [64] alle/ en hebbe ick niet gevonden.

29 Alleenlick siet / [65] Dit hebbe ick gevonden / dat Godt den mensche recht gemaeckt heeft / maer [66] sy hebben vele [67] vonden [68] gesocht.

62 *Hebr.* Adam. V. eenen man. De tegenstellinge wijst uyt / dat Adam hier eenen man beteeckent. uyt duysent. T. w. menschen/ ofte mannen.
63 And. maer een vrouwe met alle die dingen [begaeft]. Hy wil seggen/ datmen seer weynich mannen vindt/ die wijs/ goet/ voorsichtich/ ende van groote kennisse zijn / maer noch veel weyniger sulcke vrouwen. Siet Prov. 31. 10. de woordekens een ende geen worden hier genomen/ voor weynich / ende weyniger/ T. w. in vergelijckinge vande andere. dewijle vele godtsalige mannen ende vrouwen andersins inden Ouden ende Nieuwen Testamente vermeldt zijn.
64 T. w. onder de duysent (V. vele) menschen / ofte onder de vrouwen.
65 Als of hy seyde/ Doch dit is een sekere sake/ dat het gantsche menschelicke geslachte / soo mannen als vrouwen/ verdorven ende sondich zijn/ doch dat Godt/ dewijle hy den mensche goet/ ende nae sijn beeldt geschapen heeft / geen schult daer aen en heeft / maer de mensche selve / die hem selven / ende alle sijne nacomelingen / door 't ingeven des duyvels / ende door moetwillige ongehoorsaemheyt / daer in gebracht heeft.
66 T. w. de menschen.
67 T. w. boose/ erge/ quade vonden/ of treken.
68 Ende sy soeckense noch / dewijle sy van dien heerlicken staet afgevallen zijn / in den welcken sy geschapen ende van Godt gestelt waren.

Het viij. Capittel.

Een vermaninge / datmen den Coninck / oft d'Overicheyt alle behoorlicke gehoorsaemheyt bewijse / v. 1 / &c. Datmen sich niet te seer en becommere met het aenstaende quaet / 6. Daerna verhaelt hy noch eenige andre ydelheden deses levens/ als namelick/ hoe de onderdanen vande quade Overicheden onderdruckt worden / 9. Dat vele menschen in sonden blyven steken/ om datse niet stracx gestraft en worden/ 11. Doch de straffe en sullen sy niet ontgaen/ 12. alhoewel het dickwijls den vroomen qualick / ende den boosen in dese werelt wel gaet / 14. daer op besluyt hy/ dat het best is / datmen in dit leven de gaven Godes met vrolickheyt geniete/ 15. verlatende de onnoodige ende overtollige sorge deses levens/ 16.

1 *[1] WIe is gelijck de wijse? ende wie weet de uytlegginge der dingen? [2] de wijsheyt des menschen verlicht sijn aengesichte / ende [3] de stuericheyt sijnes aengesichts wort [4] [daer door] verandert.

2 [a] Ick [segge]; [5] Neemt acht [6] op den mont des Conincks: doch [7] nae de gelegentheyt van den eedt Godes.

3 En haest u niet wech te gaen [8] van sijn aengesichte; [9] en blijft niet staende in eene quade sake: want [10] al wat [11] hem lust/ doet hy.

4 Waer [12] het woort des Conincks is/ daer is heerschappye: ende wie sal tot hem seggen / [13] Wat doet ghy?

5 [b] Wie [14] het gebodt onderhoudt/ [15] en sal niet quaets gewaer worden: ende [16] het herte eenes wijsen sal tijt ende wijse weten.

6 Want een yeder voornemen heeft tijt ende wijse: [17] Dewijle het quaet des menschen vele is over hem.

7 [19] Want hy en weet niet watter geschieden sal: want [c] wie sal't hem te kennen geven / [20] wanneer het geschieden sal?

8 [d] Daer en is geen mensche [21] die heerschappye heeft over den geest / [22] om den geest [23] in te houden: ende hy en heeft geene heerschappye [24] over den dach des doots; oock [25] geen geweer [26] in desen strijt: oock en sal de [27] godtloosheyt hare Meesters niet verlossen.

9 Dit al hebbe ick gesien/ doe ick mijn herte begaf tot alle werck dat onder de Sonne geschiet: [28] Daer is een tijt dat de [eene] mensche over den [anderen] mensche heerscht / [29] hem ten quade.

10 Alsoo hebb' ick oock gesien de godtloose [30] die begraven waren / ende [de gene die] quamen / ende uyt [31] de plaetse des Heyligen gingen / die werden vergeten in die Stadt/ [in] de welcke sy recht gedaen hadden: [32] Dit is oock ydelheyt.

11 [33] Om dat niet haestelick het oordeel [over] de boose daet en geschiet/ daerom is het herte van de kinderen der menschen in hen vol om quaet te doen.

12 Hoewel een sondaer hondert [mael] quaet doet / ende [Godt] hem [de dagen] verlengt: [e] so weet ick doch / dat het dien sal wel gaen / [34] die Godt vreesen / die voor sijn aengesichte [35] vreesen.

13 Maer [36] den godtloosen en sal het niet wel gaen / ende [37] hy en sal de dagen niet verlengen: hy sal zijn [38] gelijck een schaduwe: om dat hy sich voor Godes aengesichte niet en vreest.

14 Daer is [noch] een ydelheyt die op aerden geschiet: Datter zijn rechtveerdige dien het [39] wedervaert [40] nae het werck der godtloosen/ ende daer zijn godtloose dien het wedervaert nae het werck der rechtveerdigen: [41] Ick segge [42] dat dit oock ydelheyt is.

15 Daerom prees ick de blijtschap/ dewijle [f] de mensche niet beters en heeft [43] onder de Sonne/ dan te eten ende te drincken/ ende [44] blijde te zijn: want [45] dat sal hem aenkleven van sijnen arbeyt / de dagen sijnes levens / die hem Godt geeft onder de Sonne.

16 Als ick mijn herte begaf om wijsheyt te weten / ende om aen te sien de besicheyt die op der aerde geschiet/ datmen oock des daechs / noch des nachts [46] den slaep niet en siet met sijne oogen:

17 Doe sach ick al het werck Godes: dat de mensche [47] niet en can uytvinden [48] het werck dat onder de Sonne geschiet: om 't welcke een mensche arbeydt [49] om te soecken/ maer hy en sal't niet uytvinden: ja indien oock een wijse [50] seyde / dat hy't soude weten/ so en sal hy't [doch] niet konnen uytvinden.

* Verscheydene soo hebreeusche/ als oock veel oversettingen/ voegē d'eerste woorden deses vs aen het laetste vs des 7 cap.
1 Als of hy seyde/ 'T is seker ende gewis / dat een wijs man alle andre menschen in weerdicheyt te boven gaet / om dat hy alle dingen wel ende grondelick can uytleggen ende beantwoorden.
2 V. sy maeckt hem beleeft ende vriendelick. And. Sy geeft hem 't licht der kennisse / sulcks dat hy seer klaer ende bescheydelick siet hoe hy heeft te wandelen / ende wat hem staet te doen / of te laten. siet vov. cap. 2. 14.
3 Of / wreetheyt. *Hebr.* sterckheyt, of hardicheyt. V. hy leyt de felheyt of wreetheyt af: die haer gemeenlick in't aengesichte openbaert. Siet Deut. 28. 50. ende Jud. 14. 14. ende de aenteeck. aldaer.
4 T. w. door de wijsheyt.
a Prov. 24. 21.
5 *Hebr.* Ick, bewaert. 't is een kort afgebrokene maniere van spreken.
6 V. op 't gene dat de Coninck seyt/ of/ op 't gene dat hy u gebiet. het woort mont beteeckent dickwijls een reden, of woorden: ende woorden beteeckent dickwijls/ bevelen, of geboden/ als Exod. 17. 1.
7 V. gehoorsaemt also den Coninck ofte Overicheyt / dat ghy midlerwyle niet en verlaet noch en vergeet den schuldigen plicht ende eedt/ daermede ghy principalick aen Godt verbonden zijt. And. om de sake van den eedt Godes.
8 T. w. des Coninex. T. w. uyt onverduldicheyt/ als hy u wat beveelt/ dat u niet en behaecht: met u haestich wech-gaen te kēnen gevende/ dat ghy weygerich zijt te doen dat u de Coninck beveelt. And. wech te gaen, V. uyt sijnen dienst te treden/ ende hem te verlaten. Sommige verstaen dit ende 't gene volcht/ van Godt.
9 V. en houdt u aen geen quade sake/ en staetse niet toe. siet d'aent. 2. Reg. 23. op v. 3. Ofte en blijft niet obstinatelick in 't weygeren van het bevel des Coninex.
10 Soo dat hy sich/ wanneer het hem believt/ aen u wreken kan/ ende toornich zijnde/ soude hy u lichtelick straffen.
11 T. w. den Coninck.
12 V. het bevel. De sin is/ Als de Coninck sijne dienaren beveelt/ dat sy u sullen straffen / niemant en derf sijn heerschappende bevel tegen-staen.
13 V. waerom beveelt ghy my dit?
b Rom. 13. 3.
14 T. w. het bevel des Conincks/ 't welck niet en strijt tegen den wille ende 't bevel Godes.
15 V. hy en sal inde ongenade ende straffe Godes/ ofte des Coninex/ noch der Overicheyt niet vervallen. *Hebr.* en sal niet weten een quaet dinck.
16 V. Een wijs man weet hoe hy sich nae gelegentheyt sal schicken / dat hy Godt / noch den Coninck niet en vertoorne.
17 V. de mensche is veel ongeluex ende swackheyts onderworpen/ daerom moetmen voorsichtich zijn in sijne saken.
19 V. hy en weet niet wat hem Godt toe-schicken sal/ gelijck hy oock niet en weet den tijdt wanneer: Ende derhalven en kan hy 't niet voor komen: Daerom moet hy steets Godt bidden om een heylige voorsichticheyt/ op dat hy sich wel ende nae behooren moge dragen.
c Eccles. 6. 12.
20 Of / hoe.
d Iob 14. 5. Psal. 39. 6.
21 T. w. als den mensche de doot overkomt.
22 V. om den adem ofte ziele/ ofte geest des levens binnen het lichaem te houdē/ dat hy daer niet uyt en vare.
23 Het Hebr. woort beteeckent soo veel als in een gevanckenisse besluytē/ of bewaren.
24 Of/ in den dach des doots. V. als de doot het leven komt bestrijden / ende de sterfdach gekomen is/ so en isser geen middel om de doot te ontkomen.
25 V. vleeschelicke wapenen. And. geene los-latinge.
26 T. w. als leven ende doot met malkanderen strijden.
27 Gelijckmen gemeenlick seyt / onrecht slaet sijn eygen meester. And. het onrustich gewoel, als of hy seyde / Dat yemant in dit / dan dat voorneemt/ ende seer woelende is/ om tot sijn voornemen te geraken / en sal hem al mede niet helpen tegē de doot.
28 Of / [oock sach ick] eenen tijt, in den welckē, &c. T. w. als een onrechtveerdich mensche in hoocheyt / ende in het ampt der overicheyt verheven wort/ daer doch de gene die dit ampt bedienen / harer ondersaten welvaert insonderheyt ende voor al behoorden te soecken/ Rom. c. 13. 4.
29 Ofte/ den heerscher/ ofte dien over welcken hy heerscht.
30 V. die in vergetenheyt gestelt waren.
31 Verst. hier door de plaetse des heyligen, den Tempel/ daer in de heylige Godt woont. komen, ofte ingaen eñ uytgaen is soo vele als in Godts huys te verkeeren / ende sich in godtsalicheyt te oeffenen. Andere verstaen hier door de heylige plaetse, de Gericht-plaetse/ alwaer de Richters sitten in Godes plaetse / ende dē persoon Godes representeren/ Godt daer tegenwoordich by haer zijnde / Ja in't midden van haer presiderende. Andere verstaen dit vers ken van de godtloose/ ende setten't aldus over: Ende doe hebbe ick gesien de godtloose, datse begraven wierden, ende ondergingen, ende uyt de plaetse des heyligen wech gingen, ende werden vergeten in de stadt in de welcke sy also gedaen haddē. V. godtlooselick geregeert hadden.
32 T. w. dese onbestendicheyt ende ondanckbaerheyt des volcks.
33 Als of hy seyde/ Om dat Godt dickwijls sijn rechtveerdich oordeel over de godtloose vertraecht / so meynen sy dat sy altijt ongestraft sullen blijven/ ende derhalven vervallen sy in alle godloosheyt. Vgel. Psal. 50. op v. 21.
e Psal. 37. 9, 10, 11, 12, 18, 19, 20. Prov. 1. 33. Ies. 3. 10.
34 Te weten/ met een kinderlicke vreese.
35 T. w. hem te vertoonen.
36 Verstaet hier by / maer hy sal eyndelick gestraft worden/ het zy hier/ ofte hier naemaels.
37 V. hy en sal niet lange leven/ immers in gerusticheyt/ ende met een goede conscientie/ 't welck het rechte leven is.
38 Die haest voorby passeert. siet Psal. 144. 4. And. hy en sal de dagen niet verlengen, gelijck een schaduwe, die met den onderganck der sonne lanck wort.
39 *Hebr.* aenraeckt, aentreft.
40 V. Als of sy wercken der godloosen hadden/ &c. De sin is/ Somtijts gaet het den vroomen qualick: Ende den godtloosen wel. Siet Psal. 73. 11/ 12/ 13/ 14.
41 Of/ ick seyde.
42 T. w. dewijle geen mensche en kan versekert zijn/ dat het hem van wegen sijne vroomicheyt in deser werelt steets sal wel gaen. And. dit is oock ydelheyt. V. dit is eene ydele ende ongerijmde sake/ nae het oordeel der menschen.
f Eccles. 2. 24. ende 3. 12, 22. ende 5. 18. ende 9. 7.
43 V. soo veel dit tijdelicke leven aengaet.
44 Doch alsoo/ dat hy altijt de vreese des Heeren voor oogen hebbe. Siet ond. c. 12. v. 15.
45 V. dat sal sijn deel zijn.
46 V. niet en slaept. T. w. van wegen de sorge ende bekommernisse die hy heeft over de tydelicke goederen. Siet vov. c. 2. vss. 23/ 24.
47 T. w. met sijn eygen vernuft.
48 T. w. de regeringe Godes over de saken die in de werelt geschieden / als by namen / hoe dat dit met Godes rechtveerdige regeringe over een komt/ dat hy de vroome dickwijls soo swaerlick kastijdt/ ende de godloose dickwijls soo segent.
49 V. om te verstaen/ T. w. hoe alle dinck inder werelt van Godt wijselick ende wel geregeert wort.
50 T. w. By hem selven in sijn herte.

Het ix. Capittel.

De Prediker verhaelt eenige dingen / die soo den vroomen/ als den godtloosen wedervaren / v. 1 / &c. Daerom oordeelt hy/ dat het best is / datmen met vrolickheyt de gaven Godes geniete / 7. ende neerstich zy in sijn beroep / 10. Ende datmen den uytganck Gode bevele/ 11. Daer na leert hy / dat den mensche de tijt sijnes doots/ ofte ongelucks/ onbekent is/ 12. Ten laetsten roemt hy de wijsheyt op het hoochste/ 13.

1 Seker=

1 SEkerlick dit alles hebbe ick in mijn herte [1] gelecht / op dat ick dit al [2] claerlick mochte verstaen; dat de rechtveerdige / ende de wijse / ende hare wercken / [3] in de hant Godes zijn : oock liefde / oock haet / [4] en weet de mensche niet [uyt] al 't gene dat voor [5] sijn aengesichte is.

2 [6] Alle dinck [wedervaert [7] hen] gelijck [8] allen [anderen] : [9] [a] Eenderley [wedervaert] den rechtveerdigen ende den godtloosen / den goeden ende den reynen / als den onreynen : soo [10] dien die offert / als dien die niet en offert : gelijck den goeden / alsoo [oock] den sondaer : dien [11] die sweert / gelijck als dien / [12] die den eedt vreest.

3 [13] Dit is een quaet onder allen dat onder de Sonne geschiet / dat eenderley [14] dinck [15] allen wedervaert / ende dat oock het herte der menschen kinderen vol boosheyt is / ende datter [16] in haer leven onsinnicheden zijn in haer herte : ende [17] daer na moeten sy nae de dooden toe [18].

4 [19] Want [20] voor den genen die vergeselschapt is by alle levendige / isser hope / (want een levendigen hont [21] is beter dan een doode leeuw.)

5 Want [22] de levendige weten / dat sy sterven sullen : maer de doode [23] en weten niet met allen : sy [24] en hebben oock geenen loon meer / maer hare gedachtenisse [25] is vergeten.

6 [26] Oock is alreets hare liefde / oock haren haet / oock hare nijdicheyt vergaen : ende sy en hebben geen deel meer [27] in [de-se] eeuwe / in alles dat onder de Sonne geschiet.

7 [28] Gaet [dan] henen / [29] eet u broot met vreuchde / ende [29] drinckt uwen wijn [30] met goeder herte : want [31] Godt heeft alreets een behagen aen uwe wercken.

8 [32] Laet uwe cleederen [33] t'aller tijt [34] wit zijn : ende en laet op uwen hoofde geen [35] olye ontbreken.

9 [36] Geniett des levens met de vrouwe die ghy lief hebt / alle de dagen [37] uwes ydelen levens / [38] welcke [Godt] u gegeven heeft onder de Sonne / alle uwe ydele dagen ; want [39] dit is u deel in dit leven / ende van uwen arbeyt dien ghy arbeydt onder de Sonne.

10 [40] Alles [41] wat uwe hant vindt om te doen / [42] doet [dat] met uwe macht : want [43] daer en is geen werck / noch [44] versinninge / noch wetenschap / noch wijsheyt in het graf / daer ghy henen gaet.

11 Ick keerde my / ende sach onder de Sonne / dat [45] de loop niet en is der snellen / noch de strijdt der helden / noch oock [46] de spijse der wijsen / noch oock de rijckdom der verstandigen / noch oock de [47] gunste der wel-wetenden / maer dat [48] tijt ende toeval allen desen wedervaert.

12 Dat oock de mensche [49] sijnen tijt niet en weet / gelijck de visschen / die gevangen worden met [50] het boose nette ; ende gelijck de vogelkens / die gevangen worden met den stricke : gelijck die / [alsoo] worden de kinderen der menschen verstrickt / ter booser tijt / wanneer de selve haestelick over haer valt.

13 Oock hebbe ick onder de Sonne dese wijsheyt gesien / ende sy was groot [51] by my :

14 Daer was eene kleyne stadt / ende weynich lieden waren daer in : ende een groot Coninck quam tegen haer / ende hy omcingelde se / ende hy bouwde groote vasticheden tegen haer.

15 Ende men vondt daer eenen armen wijsen man in / die de stadt verloste door sijne wijsheyt : [52] maer geen mensche en gedacht des selven armen mans.

16 Doe seyde ick / [b] Wijsheyt is beter dan cracht / hoe wel de wijsheyt des armen veracht / ende sijne woorden [53] niet en waren gehoort geweest.

17 De woorden der wijsen moeten [54] in stillicheyt aengehoort worden / meer dan het geroep des genen die over de sotten heerscht.

18 De wijsheyt is beter [55] dan de crijchs-wapenen : maer een eenich [56] sondaer verderft veel goets.

1 *Hebr.* gegeven. als bov. c. 7. v. 2. V. ick hebbe dit alles ter herten genomen.
2 Of / mochte verclaren.
3 V. de voorsichtige regeringe Godes onderworpen.
4 V. Alsmen oordeelē sal na het uytwendige / 't welckmē dagelicx soo den vroomen / als den godtloosen siet overkomen : So en can niemant daer uyt oordeelen / of hy in Godes gunste ofte ongunste staet / Veel min can hy salcks van een ander oordeelē : want de vroome worden in dese werelt soo wel geplaecht / ja somtijts meer / dan de godloose / gelijck v. 2. breeder volcht. Aengaende de sekerheyt die de kinderen Godes hebbē van sijne liefde t' henwaerts / daer van wort elders gesproken.
5 T. w. des menschen.
6 *Hebr.* Alles gelijck als allen.
7 T. w. den rechtveerdigen ende wijsen.
8 T. w. onrechtveerdigen ende dwasen.
9 And. een geval, als bov. c. 2. v. 14. ende ond. v. 3. De sin is / den rechtveerdigen overkomt soo wel wat quaets / als den godtloosen : Ende ter contrarie overkomt den godtloosen soo wel wat goets / als den vroomen.
a Psal. 73. ỷ. 12. 13.
10 V. dien die den Godts-dienst wel waerneemt.
11 T. w. lichtveerdelick / of valschelick / geen conscientie makende van meyneedicheyt.
12 T. w. den lichtveerdigen eedt / vreesende Godt daer mede te vertoornen.
13 Als of hy seyde / Dit is 't gene dat de menschē beswaerlick ende verdrietish valt.
14 Siet bov. v. 2.
15 T. w. menschen.
16 V. Geduerende haer leven.
17 T. w. na alle onsinnicheden die sy haer leven lanck gepleecht hebben.
18 T. w. henen varen / dat is / sy moeten sterven. Vgel. Prov. 2. 18. en 9. 18.
19 Eenige nemen de woorden des 4 / 5 / 6 / 7 / 8 / 9 / 10. vss. als gesproken zijnde in den persoone der godtloosen / ende beginnen dit vierde vs alduns : want [seggen de godloose] voor den genen die noch, &c. Andre eygenen dese woorden Salomo toe / welcker gevoelen wy volgen.
20 V. voor dien die noch leeft. Als of hy seyde / Soo lange als yemant noch leeft / so heeft hy hope / dat het hem in dit leven wel sal gaen : maer als hy gestorven is / so is de hope uyt. And. want wie isser die uytgenomen is? T. w. dat hy niet en sterve.
21 Of / heeft'et beter. *Hebr.* het is beter aen, ofte / voor eenen levendigen hont, &c. V. hy is gheluckiger / T. w. om dat hy het leven genieten mach.
22 De sin is / om dat de levende menschen weten / dat sy sterven moeten : So genieten sy met vreucht het tydelicke goet / soo lange alst haer beuren mach.
23 Namelick van 't gene dat hier op aerden geschiet / gelijck Salomo v. 6. breeder verklaert : Want hy en wil hier geensins te kennen geven / dat de zielen der menschen / na de lichamelicke doot / souden te niete gaen. siet Job 14. 21.
24 Sy en genieten geene vermakelickheyt meer van haren arbeyt / met eten en drincken / gelijck sy in haer leven genoten hebben.
25 V. in vergetenheyt gestelt. T. w. by de menschen / namelick soo veel dese aerdsche saken aengaet : niemant is bekommert / ofte geneycht om hen yets ten dienste / ofte te gevalle te doen.
26 V. Sy en weten niet watter in dese werelt geschiet / sy en vragender oock niet nae / derhalven en beminnen sy niemant in dese werelt / sy en haten / noch en benyden oock niemant.
27 Vergel. dit met 't gene datter staet Eccles. 3. 11. ende siet d'aenteeck. aldaer. And. in der eeuwicheyt. V. nemmermeer in desen leven.
28 T. w. dewijle ghy noch leeft.
29. 29 V. geniett met vreuchde 't gene dat u Godt door uwen arbeyt gegeven heeft. want Salomo spreeckt hier de godtsalige aen.
30 V. met vrolickheyt. Siet Judic. 16. op v. 25. ende 1. Reg. 21. op v. 7.
31 T. w. dewijle ghy hem vreest ende uwen kost winnet door den arbeyt daer toe ghy beroepen zijt : volgens dien / so ist onnoodich / dat ghy u met ydele sorchvuldicheyt queelt : weest gerust in de voorsichtige regeringe Godes / ende de liefde die hy u toedraecht.
32 V. zijt vrolick. Hier van was eertijts een teecken / datmen suyvere witte kleederen droech / ende 't hooft met wel-rieckende olye salfde.
33 Wel-verstaende soo lange alst u gebeuren mach. Want daer kan een tijt komen datmen moet droeve zijn met de droeve. Siet bov. c. 7. v. 2.
34 V. suyver / reyn.
35 T. w. wel-rieckende olye. Siet d'aenteeck. Ruth 3. op v. 3. ende Luce 7. 46.
36 *Hebr.* siet het leven. V. geniet de genoechten ende soeticheyt deses levens in alle manieren / so veel als ghy / met Godt ende met eere / kont en meucht. Siet Job 7. op v. 7. hier beteeckent het leven soo veel / als een goet ende genoechelick leven.
37 *Hebr.* des levens uwer ydelheyt. Dat is / geduerende u ydel ende verganckelick leven. Vergel. bov. c. 8. op v. 15. Andre verstaen op welcke, vrouwe.
38 T. w. dagen.
39 V. 't gene dat ghy meucht genieten van de goederen die ghy door uwen arbeyt verworven hebt.
40 T. w. al wat goet is / ende uwe beroepinge voordert.
41 Siet Levit. 25. op v. 28. ende Jud. 9. op v. 33.

42 V. doet dat soo neerstelick ende soo wel als ghy kont.
43 V. als ghy doot zijt / so en sult ghy geen van allen dien kunnen doen / datmen in dit levē doet.
44 Of / Vernuft.
45 Hy spreeckt van eenē geluckigē loop / waer doormen het perijckel ontloopt : Ende van eenen geluckigen strijt / waer doormen de victorie behoudt : die en is niet altijt aen de zijde der snellen : Alsoo en is oock de victorie niet altoos aen de zijde der stercke helden / &c. maer by die / die Godt sijnen zegen geeft.
46 And. neeringe. *Hebr.* 't broot.
47 Als of hy seyde / Om gunste te erlangen by de menschen / daer toe en helpt niet dat yemant kloeck / of wel ervaren zy : Verstaet hier by / Ten zy / dat Godt sijnen zegen daer toe geve.
48 V. T gene dat Godt van eeuwicheyt verordineert heeft / dat moet op sulcke tijden geschieden / als het Godt verordineert heeft / ende oock alsoo / gelijck hy het verordineert heeft. Want Salomo en spreeckt hier van geenen onsekeren toeval / maer van sulcken / die van Godt geregeert wort.
49 T. w. den tijt sijnes doots / ofte / des ongelucks / dat hem wedervarē sal : Ja hy weet het soo weynich / als de visschen weten wat haer is nakende. siet de aenteeck. Psalm 81. op v. 16.
50 V. met het schadelicke nette. Want als de visschen gevangen zijn / so wordense gedoot. Aldus wort straex in dit vs de tijt boos genoemt / ten aensien van het quaet dat den mensche in den selven bejegent.
51 V. in mijn oordeel.
52 V. niemant en danckte hem nae behooren / voor dien goeden raedt op welcken de verlossinge gevolgt is. And. Niemant hadde aen dien armen man gedacht, V. niemant hadde opt gedacht / dat die arme man soo wijs was.
b Prov. 21. 22. ende 24. 5. Eccles. 7. 20.
53 V. niet en waren geacht geweest.
54 *Hebr.* in ruste. Hy wil seggen / met grooteren aendacht dan der dwasen. Of in desen sin / die haer stille houden / moetmen eer ende meer hooren / dan die groot geroep maken / als sy by dwase zijn.
55 *Hebr.* dan de vaten, of / gereetschappen des krijchs.
56 V. een onverstandich man / gevende quaden raet. Ja selfs als een wijs man eenen mis-slach doet / so gaen daer door te schande vele goede saken / ende te gelijcke sijne eygene reputatie / ofte achtbaerheyt. Men kan oock door het woort sondaer hier verstaen / eenen roeckeloosen / of stouten / vermetenen mensche / die op sich selven / het zy op sijne wijsheyt / ofte sterckte / sich verlatende / onbedachtsaemlick sijnen vyant aentast / verroeckeloosende niet alleen hem-selven / maer oock te gelijcke vele andere met sich.

Het x. Capittel.

Salomo recommandeert eenen yegelicken de wijsheyt / ende waerschouwt eenen yegelicken voor de dwaesheyt / v. 1 / &c. Ende hy vermaent / hoemen sich by den Coninck houden sal / als hy vertoornt is / 4. hoe wel het dickwijls geschiet dat loose lieden van den Coninck verheven / ende vroome veracht worden / 5. Daer na spreeckt hy vande onvoorsichticheyt eeniger menschē / 8. Ende hy leert wederom hoe profijtelick de wijsheyt / ende hoe schadelick de dwaesheyt zy / 10 / &c. Insonderheyt in eenen Prince / 16 / &c. diemen niet vloecken en sal / 20.

1 [1] EEne doode vliege doet [2] de salve des Apotekers stincken [ende] opwellen : [3] [alsoo] een weynich dwaesheyts eenen [man] / die kostelick is [4] van wijsheyt / [ende] van eere.

2 [5] Het herte des wijsen is tot sijner

1 *Hebr.* Vliegen des doots doet stinckē. d. elcke doode vliege doet stincken. De sin is / of schoon eē vliege maer een kleyn beestken en is / so doet het even wel eene wel-rieckende olye / of salve / stincken / T. w. indiense in de selve valt / ende blijft liggen.
2 V. eene salve of olye / die van de Apotekers konstelick toebereyt ende gemaeckt wort.
3 De sin is : Alsoo is oock een weynich dwaesheyt oorsake / dat een treffelick beroemt man sijne eere ende reputatie verliest.
4 V. van wegen sijne wijsheyt ende eere.
5 V. een wijs man stelt sijne saken wijselick aen / alles te voren in sijn herte wijselick ende wel overleggende. Men moet geensins uyt dese woorden besluyten / dat Salomo hier wil seggen / dat der wijsen herte in haren boesem anders leyt / als der dwasen / want soo der wijsen / als der dwasen herte / leyt in 't midden der borst / een weynich ken nae de slincker-zyde aen streckende. Het is een gelijckenisse genomen van de rechter ende slincker-hant / in 't uytvoeren eeniger sake / het zy wel / ofte qualick. Het grootste deel der menschen gebruyckt de rechter-hant om yets wel ende te vrege te doen / so dat als yemant yet wel doet ende met wijsheyt (die uyt het herte komt) so schijnt het dat hy het herte aen de rechter-hant heeft liggende / om sijne saken wel te verrichten : Ter contrarie / die sijne saken niet wel / noch bequamelick / of wijselick uyt en richt / schijnt dat hem het herte slincks leyt.

6 D. hy stelt syne saken dwaeslick aen.

7 D. so blijcken/ende openbaren haer sijnes herten gebreken.

8 D. hy geeft opentlick genoech te kennen/ (T.w. door sijnen ganck / gelaet/ kleederen / ende gebeerden) dat hy niet wijs en is.

9 D. tot alle man/ die hem over strate siet gaen / ofte wandelen. And. van een yegelick , dat die dwaes is.

10 D. de toorn. siet de aenteeck. Jud. 8. op v. 3.

11 D. uwe beroepinge / ampt/ staet/ conditie. And. Verlaet uwe plaetse niet, Dat is/ betoont en draecht u/ gelijck het eenen ondersaet betaemt/ N. demoedich ende nederich.

12 And. sachticheyt. of/ sachtsinnicheyt, (D. sachtsinnige toegevinge) stilt, &c.

13 Die anders een Regent in sijnen toorn soude aen u mogen begaen / daerom soeckt liever met soete woorden sijnen toorn te vermurwen ofte versachten. het kan oock in desen sin genomen worden / sachte ende ootmoedige woorden stillen/ D. komen voor/ of nem: wech/ of bedecken / groote offensien ofte misdaden / die ghy aen den Prince moocht begaen hebben.

14 D. Een groote foute/ als zijn desouten die her-komen van de Princen/ofte Groote des lants. want hoe yemant grooter of hooger verheven is/ hoe oock de fouten die hy begaet/ grooter ende schadelicker zijn.

rechter: maer het herte eenes sots [6] is tot sijner slincker hant.

3 Ende oock wanneer de dwaes op den wech wandelt/ [7] syn herte ontbreeckt [hem]: ende [8] hy seyt [9] tot een yegelick/dat hy dwaes is.

4 Als [10] de geest des Heerschers tegen u oprijst/ en verlaet [11] uwe plaetse niet/ want het is [12] medecyne/ het [13] stilt groote sonden.

5 Daer is [noch] een quaet [dat] ick gesien hebbe/ onder de Sonne/ als eene [14] dwalinge die van het aengesichte des Oversten [15] voortcomt:

6 [16] Een dwaes wort gesett [17] in groote hoocheden: maer [18] de rijcke / sitten [19] in de leechte.

7 Ick hebbe [20] knechten te peerde gesien: ende [21] Vorsten/ gaende / als knechten [22] op de aerde.

8 [23] Wie [a] eenen kuyl graeft/sal daer in vallen: ende wie eenen muer doorbreeckt [24] een slange sal hem byten.

9 Wie [25] steenen [26] wech draecht / [27] sal smerte daer door lijden: wie hout klieft/ sal daer door [28] in gevaer zijn.

10 Indien [29] hy [30] het yser heeft stomp gemaeckt/ ende hy en slijpt [31] de snede niet/ [32] dan moet [29] hy meerder cracht te wercke stellen: [33] maer de wijsheyt is een uytnemende sake om [yet] recht te maken.

11 Indien de slange gebeten heeft [34] eer de besweeringe geschiet is / dan [35] en is daer geene nutticheyt voor den alderwelsprekensten [besweerder]. [36]

12 De woorden eenes wijsen monts [37] zijn aengenaem: maer de lippen eenes sots [38] verslinden hem selven.

13 Het beginsel der woorden sijnes monts/ is dwaesheyt: ende het eynde [39] sijnes monts / [40] is boose dullicheyt.

14 [41] De dwaes maeckt wel vele woorden: [maer] de mensche en weet niet wat het zy dat geschieden sal: ende [42] wat na hem geschieden sal/ wie sal't hem te kennen geven?

15 Den arbeyt der sotten maeckt [43] eenen yegelicken van hen moede: [44] dewijle sy niet en weten nae de stadt te gaen.

16 [a] Wee u/ [45] lant/ diens Coninck [46] een kint is: ende [b] diens [47] Vorsten [48] in den morgenstont [49] eten.

17 Wel gelucksalich zijt ghy/ lant/ wiens Coninck [50] een sone der Edelen is: ende diens Vorsten [51] ter rechter tijt eten/ [52] tot sterckte / ende niet tot drinckerye.

18 Door [53] groote luyicheyt [54] verswackt het gebind/ ende [55] door slappicheyt der handen [56] wort het huys door-lekende.

19 [57] Men maeckt [58] maeltijden om te [59] lacchen / ende de wijn/ verheucht [60] de levendige: ende het [61] gelt verantwoort alles.

20 [c] Vloeckt den Coninck niet/ selfs [62] in uwe gedachte / noch en vloeckt den rijcken niet / in het binnenste uwer slaepcamer: [63] want het gevogelte des hemels soude de stemme [64] wech voeren/ende [65] het gevleugelde soude [66] het woort [67] te kennen geven.

43 Hebr. hem. eenen yegelicken van hen.

44 D. een sot mach vergeleken worden met den genen die willende nae een Stadt toe gaen/den wech niet en weet/ ende derhalven met vele moeyte door kromme wegen derwaerts gaet. De sin is / Hy en weet niet hoe/ of op wat wijse dat hy sal uytvoeren 'tgene dat hy voorgenomen heeft. Andre nemen de woorden deses vs in desen sin: De sotten/ of/ vele onverstandige menschen / bekommeren haer met vele sware hooch-wichtige saken / daer sy haer selven seer in quellen/daer sy doch gemeyne dingen niet en weten noch verstaen/ zijnde soo bekent als de strate/ ofte wech nae eene Stadt toe gaende/ die den kinderen ende slechte luyden selfs bekent is. 'tSchijnt een spreeckwoort te zijn / waer door groote onwetenheyt wort te kennen gegeven.

15 D. begaen wort. 16 Of/ de dwase. D. plompaerts/ die geheel onbequaem zijn om andere te regeeren / ende officien te bedienen / worden verheven tot staten ende ampten. Het believt Godt somtijts/dat dusdanige sullen landen ende steden regeeren/ om alsoo de selve te plagen. *Hebr.* de dwaesheyt wort, &c. Dat is / sulcken mensche die de dwaesheyt selve is. 17 Of/ In vele hoocheden. 18 T. w. in wijsheyt/ of/ die sin-rijcke zijn: of/ die rijcke zijn/ ende te gelijcke wijs/ D. die verstants ende wetenschaps genoech hebben/ om de ampten wel te bedienen. 19 D. in een legge plaetse/in nedericheyt. 20 D. sulcke die een knechtelick onwijs gemoet hadden/ ofte die van knechten en slaven afkomstich waren. 21 D. kloecke ende verstandige mannen/ die sodanich een gemoet hadden / als de Princen hebben / of behoorden te hebben. 22 D. te voete gaen/ ja selfs andre dienen. 23 D. wie tegen yemant anders ongelijck rockent / dien sal het qualick gaen door Godes rechtveerdich oordeel. Salomo wijst in dit / ende in't 9 vs aen / met vier gelijckenissen / hoe schadelick dat de onvoorsichticheyt is. Siet Psal. 62. op v. 4. a Prov. 26. 27.
24 De slangen liggen gemeynelick in de reten en spleten/ of in de gaten der mueren: Alsmen de mueren afbreeckt / so komen sy te voorschijn/ ende byten of steken de gene die sy eerst vinden. 'T schijnt dat Salomo hier wil seggen / Dat die de Wetten ende Ordonnantien der kercke / of politijcke wetten verbreken / die en sullen niet ongestraft blyven. 25 T. w. groote steenen/ die hem te swaer zijn om te verroeren. Anders/ de steenen die sijnes naebuers lant-palen van de sijne onderscheyden / om alsoo sijnen acker te vergrooten. Siet Deut. 27. 17. 26 Ofte/ versett. 27 De sin is/ Gelijck de gene die sware steenen verheffen of verwentelen/ of/ van d'eene plaetse tot d'andere dragen / swaren arbeyt doen: Alsoo hebben alle ampten ende bedieningen hare swaricheyt. 28 Also dat hy in't klieven sijne hant/ ofte voet/ ofte een ander lidt sijnes lichaems lichtelick sal quetsen of verseeren. And. hy sal daer door warm worden. In dese beteeckenisse wort het Hebr. woort genomen 1. Reg. 1. 2. De sin is/ Swaerwichtige saken en worden niet uytgevoert/dan met groote moeyte/ veel sweets/ ende swaricheyts. 29. 29 T. w. die met een stompe byle wil hout klieven.
30 Dat is/ een yseren instrument / het zy een byle / ofte diergelijcke instrument.
31 *Hebr.* het aengesichte. D. het voorste deel dat het hout klieft. 32 *Hebr.* dan moet hy de krachten versterken. 33 D. maer de wijsheyt is de beste hulpe om yet te dege richtich te maken. And. maer de wijsheyt is eene treffelicke beslichtinge. D. alsmen yets recht en wel verrichten wil / so en ist niet geweldt niet te doen / gelijck als wanneer men hout klieft/ maer met wijsheyt ende verstant. 34 Of/ voor de besweeringe/ eer sy beswooren wort. *Hebr.* sonder besweeringe. 35 D. Alsdan en helpt den besweerder sijne besweeringe niet/ maer hare steke is doodelick. siet Psal. 58. v. 5. ende 140. op v. 4. *Hebr.* so en isser niet overichs voor den meester der tonge. D. voor dien die sijne tonge tot besweeringe gebruyckt. Siet dergelijcke maniere van spreken Genes. 14. 13. ende Psal. 140. 12. 36 Verstaet hier by/ Alsoo en helpt het eenen ondersaet niet / dat hy alsdan eerst sijnen Prince met smeeckende woorden soeckt te vermorwen/ na dat de Prince begonnen heeft hem in sijnen toorn te straffen. ende alsoo voorts in 't gemeyn/ dat het te vergeefs is/ middelen te gebruycken tegen het quaet/ als het te late is. And. Indien de slange bijt , niet beswooren zijnde , so en is de klappaert niet beter. 37 *Hebr.* zijn gunste. D. sy maken eenen wijsen man aengenaem/ende volgens dien so zijnse hem voordelick ende profytelick. 38 D. sy brengen hem in verdriet. 39 D. der woorden sijnes monts. 40 D. schadelicke dollicheyt. Namelick/om dat sijne dollicheyt meer ende meer toe-neemt. 41 D. hy maeckt wel veel gerels van het gene dat hy te doene voor heeft / seggende tot andere/ hoe ende wat hy al doen wil / als of hy konde uytvoeren al wat hy wil of voorneemt. Maer hy sal sich bedrogen vinden in sijne ydele hope. Siet Jac. c. 4. vss. 13/ 14.
42 Ofte/ hoe.

a Jes. 3. 3, 4. Hos. 13. 11. Amos 6. 4. 45 D. ghy inwoonders des landts. 46 Het zy in jaren/ of in verstant. b Jesa. 5. 11. 47 D. Raets-heeren/ Ampt-lieden/ Richters/ ende diergelijcke hooge ampt-dragende persoonen. 48 D. ter onbequamer tijt. T. w. te dier tijt als sy behoorden te rechte te sitten/ ende raet te houden. Siet Jerem. 21. 12.
49 D. goet chier maken/ ende banquetteren. 50 D. die van Edele stamme ende afkomste is. Verstaet hier by/ Ende die in godtsalicheyt, wijsheyt/ende alle deucht is opgetrocken. *Hebr.* Een sone der witten. D. der Edelen/ die witte kleederen plechten te dragen. Siet Neh. 2. op v. 16. Prov. 22. 29. worden de onedele genoemt verduysterde.
51 D. te dier tijt alsmen gewoone is te eten. T. w. na datmen sijne nootwendige saken heeft uytgericht. 52 D. om het lichaem te versterken/ niet om dronckken te worden. 53 *Hebr.* twee luyicheden. D. dobbele luyicheyt / ofte/ luyicheyt van beyde handen. 54 And. sincken de balcken. D. gaet het huys te niete/ ende alles gaet verloren. 55 Of/ nederlatinge. 56 Of/ Verleckt het huys. Verst. hier by/ hoe veel meer sal het lant te schande komen/ in het welcke onachtsame/ ende tot alle ongeregeltheyt begevene Princen/ regeren. 57 *Hebr.* sy zijn makende, &c. 58 *Hebr.* broot. als Dan. 5. 1. 59 D. tot vrolickheyt/ om lustich ende vrolick te zijn. 60 Of/ het leven. 61 Of/ het gelt doet alles antwoorden. D. het maeckt dat alle dinck daer is: Alle dinck staet onder de gehoorsaemheyt des gelts / derhalven behoorde sich een yeder te beneerstigen/ dat hy door sijnen arbeyt / ende door bevoorlicke middelen/ yet mochte vergaderen/ ende in voorraet hebben. b Exod. 22. 28.
62 Of/ in u geweten, of/ herte. Als of hy seyde/ Al gaet het aldus toe in de hoven der Coningen ende Princen/ en denckt noch en spreeckt even-wel niet qualick van de selve: Ja selfs niet in 't binnenste ende secreetste uwes huys. 63 D. ten sal niet lange verborgen blijven/ al souden 't de vogelen des hemels uytbrengen. De Coningen ende Princen hebben vele ooren / ende vele oogen / gelijck sy oock lange handen hebben.
64 T. w. tot den Coninck/ die het wonderbaerlick soude wijs worden. 65 *Hebr.* de Heere, of/ de besitter der vleugelen, of/ der vederen. D. die vleugelen hebben. Als Prov. c. 1. op v. 17. 66 Of/ de sake, &c. 67 T. w. aen den Coninck/ die u straffen soude/ vernemende dat ghy hem gevloeckt hebt.

Het xj. Capittel.

Vermaninge tot mildadicheyt aen den armen / sonder aen te sien hare onweerdicheyt / v. 1/ &c. altijt voor oogen hebbende de voorsichticheyt Godes/ 5. sonder nochtans den arbeyt te versuymen / 6. het leven is den menschen soet / nochtans zijn der quader dagen meer / dan der goeden / 7. Vermaninge aen de jonge lieden / dat sy in hare genoechten altijt aen het oordeel des Heeren moeten gedencken/ 9.

1 [1] Werpt u broot uyt [2] op het water: want [3] ghy sult het vinden [4] na vele dagen.

2 [5] Geeft [a] een deel aen [6] sevene/ ja oock aen [6] achte: [7] want ghy en weet niet wat quaet op der aerde wesen sal.

3 [8] Als de wolcken vol geworden zijn/ [9] so stortense plas-regen uyt op der aerde: ende [10] als de boom nae het zuyden / of als hy nae het noorden valt / in de plaetse daer de boom valt daer sal hy wesen.

1 D. doet wel aen een yegelicken / soo bekende / als onbekende.

2 *Hebr.* op het aengesichte des waters, of/ der wateren. Verstaende by het water, de arme / die niet en hebben om wederom te vergelden / so dat het schijnt verloren te zijn watmen hare geeft. Aldus spreken wy oock / het is soo veel als ofmen 't in 't water / of inde zee wierpe.

3 D. Godt sal't u weder-geven: ja veel-licht oock wel de mensche selve/ dien ghy over lanck eenige weldaet ofte hulpe gedaen hebt. 4 *Hebr.* na veelheyt van dagen. D. na dat vele dagen of jaren sullen verbloten zijn. 5 T. w. uwe aelmissen/ of/ u broot. a 2. Cor. 9. 10. 6. 6 Een seker getal voor een onseker/ als Prov. 6. v. 16. Mich. 5. 5. Christus seyt/ geeft eenen yegelicken die 't begeert. Luce 6. 30. Vergel. Deut. 15. 7/ 8. 7 Als of hy seyde/ de tijt kan komen/ dat ghy van al het uwe sult berooft/ ende tot eenen bedelaer gemaeckt worden: Dan sult ghy wel wenschen/ dat andere u oock milden bystant deden: Doet dan oock alsoo by andre. siet Luc. 16. 9. Gal. 6. 9.
8 Hy wil seggen/ dat de rijcke aen de arme hare miltdadicheyt rijckelick behoorden te betoonen/ gelijck de regen het dorre lant rijckelick bevochticht / sonder onderscheyt van plaetsen of ackeren: Godt doet sijnen regen vallen soo wel over de quade / als over de goede. 9 *Hebr.* so ledigense. 10 De sin is/ Gelijck een boom die eens valt/ of gevelt wort/ niet wederom op en staet/ noch geene vruchten meer en draecht: Alsoo oock/ wanneer wy eens gestorven zijn/ het zy in wat staet het mach zijn nae de ziele/ so en staen wy niet weder op/ om wederom in dit tijdelicke leven te komen/ so dat wy na onse doot den armen niet meer yet geven ofte mede-deylen en kunnen. ende behooren derhalven goet te doen in dit leven. Siet Gal. 6. 10.

4 [11] Wie

4 [11] Wie op den wint acht geeft / die en sal niet zaeyen: ende wie op de wolcken siet / die en sal niet maeyen.

5 [b] Gelijck [12] ghy niet en weet welck de wech des wints zy / [of] hoedanich [13] [c] de beenderen zijn in den buyck van [14] eene swangere [vrouwe]: alsoo [15] en weet ghy het werck Godes niet / [16] die het alles maeckt.

6 Zaeyt u zaet [17] in den morgenstont / ende en treckt uwe hant des avonts niet [18] af: want ghy en weet niet [19] wat recht wesen sal / of dit / of dat / of dat die beyde [20] t'samen goet zijn sullen.

7 [21] Voorder / [22] het licht [23] is soet / ende 't is den oogen [24] goet de Sonne te aenschouwen.

8 Maer indien de mensche vele jaren leeft / [ende] verblijdt hem in die alle; so laet hem oock gedencken [25] aen de dagen der duysternisse: want die sullẽ vele zijn; [ende] [26] al wat gekomen is / [27] is ydelheyt.

9 Verblijdt u / ô jongelinck / in uwer jeucht / ende laet u herte u [28] vermaken in de dagen uwer jongelinckschap / ende [29] wandelt in de wegen uwes herten / ende [30] in de aenschouwinge uwer oogen: maer wetet / dat Godt / om alle dese dingen [31] u sal doen komen voor 't gerichte.

10 So doet dan [32] de toornicheyt wijcken van u herte / ende doet [33] het quade wech [34] van uwen vleesche / want de jeucht ende [35] de jonckheyt [36] is ydelheyt.

11 Salomo wil seggen / die al te curieuselick op wint en weder past / ende vã tijt tot tijt noch al beter weder verwacht / niet willende zaeyen tot dat hy weder heeft 't welck geheel nae sijnen wensch ende wille is / die en sal niet lichtelick aen het zaeyen komen / maer hy sal den bequaemsten zaey-tijt versuymen: Alsoo oock die in den maey-tijt al te seer op wint en weer lett. Eenige duyden dese woordẽ op het uyt-deylen der aelmissen / aldus / Alsoo oock / indien yemant al te scrupuleuselick soude willen dencken op alle veranderingen van tydẽ / denckende / dat hy selfs konde arm worden / &c. Ofte op de onwaerdicheyt ofte ondanckbaerheyt der armen / &c. die en sal nimmermeer aelmissen geven / ende hy sal soo doende / nimmermeer doen dat hy te doene schuldich is.
b Ioh. 3. 8.
12 T.w. van waer hy komt / waer hy henen vliecht / hoe lange eñ hoe sterck / dat hy uyt een geweste waeyen sal. Joh. 3. 8.
13 Door de beenderen moetmen hier verstaen de geheele masse ofte vrucht / ofte 't kint in smoeders lichaem. c Psal. 139. vss. 15, 16.
14 *Hebr.* eener volle [vrouwe.]
15 D. Ghy en weet noch en kont de regeringe Godes niet weten / nochte verstaen wat hy in sijnen alwysen raet besloten hebbe: hoe lange ghy uwe goederen sult hebben ende behouden. laett derhalven uwe onnutte sorge varen / ende doet den armen goet / soo lange als u Godt het leven ende de macht geeft.
16 Ofte / dat hy aen, of / met allen doet.
17 D. vroech.
18 T.w. van zaeyen / of / van het zaet in d'aerde te werpen.
19 D. of dat wel opwassen sal / dat ghy des avonts gezaeyt hebt / ofte / of dat beter opwassen sal / dat ghy des morgens gezaeyt hebt.
20 *Hebr.* als een. D. even goet.
21 Of / trouwens, of / sekerlick. Als of hy seyde / 'Tis wel waer / &c.
22 D. dit tydelicke leven / datmen het licht der sonne moge aenschouwen.
23 D. 'T is den mensche aengenaem.
24 D. lieflick.
25 D. aen de doot. want de doode legtmen in 't graf / daer het duyster is.
26 D. al wat hem bejegent is.
27 Hy sal moeten bekennen / datter in dit leven niets bestendich en is / daer in men sich volkomelick moge verblijden.
28 *Hebr.* goet doen.
29 D. doet wat u herte lust / ende wat uwe oogen behaecht. uyt dese woorden blijckt genoechsaem / dat Salomo hier niet in eernst en spreeckt / maer ironicè, ofte schimps-wyse / tegens de gene die sulcx als hier staet / met eernst spreken ende geboelen / namelick / datmen de jonge jaren met wellusticheyt moet ofte mach doorbrengen. Num. 15. 39. verbiedt Godt te wandelen in de wegen des herten.
30 D. in al wat uwe oogen behagelick ende aengenaem is / volcht dat vry / neemt u genoechte in dit leven.
31 Als of hy seyde / Ghy sult daer wel ongeern aenkomẽ / maer Godt sal u wel doen komen / om rekenschap te geven van al dat ghy gesproken eñ gedaen hebt. siet ond. 12. 14.
32 Onder de toornicheyt begrijpt hy alle quade bewegingen des herten / die het selve ontroeren / als sy vermaent worden de wellusten te verlaten / ende de vreese Godes aen te nemen. Andre verstaen door de toornicheyt de sonde / die den toorn Godes verweckt over de menschen. And. verdriet, moeyelickheyt, treuricheyt.
33 D. allerley quade begeerlickheyt / ende quade lusten / of sonden.
34 D. van u lichaem. Siet Rom. 6. 13. ende 1. Cor. 6. 15.
35 Het woort het welck in den Hebr. text staet / beteeckent eygentlick den dageraet. De jonckheyt / ofte kintsche jaren / zijn als de morgen-stont van 'smenschen leven: De morgen-stont is haest voor-by / de dach passeert snellick / ende dan komt straex de nacht / in welcken niemant wercken en kan.
36 Dewyle sy verganckelick / haest passerende / ende vol dwaesheyt is.

Het xij. Capittel.

De wijse man leert de jonge lieden / dat sy haer tot godtsalicheyt sullen schicken ende wennen / eer de ouderdom aenkomt / v. 1. welcken hy met velerley gelijckenissen beschrijft / 2 / &c. hier op volcht het besluyt deses Boecks / dat het al ydelheyt is / 8. ende hy seyt / dat de somme aller leere dese is / Godt te vreesen / ende sijne geboden te houden / 13.

1 Ende [1] gedenckt aen [2] uwen Schepper in de dagen uwer jongelinckschap / eer dat [3] de quade dagen komen / ende de jaren naederen / van de welcke ghy seggen sult / Ick en hebbe geenen lust in de selve.

2 [4] Eer dan de Sonne / ende het licht / ende de Mane / ende de Sterren [5] verduystert worden / ende [6] de wolcken weder komen na den regen.

3 In den dage wanneer [7] de wachters des huyses sullen beven / ende [8] de stercke mannen haer selven sullen krommen: ende [9] de maelsters sullen [10] stille staen / om dat sy [11] minder geworden zijn: ende [12] die door de vensteren sien / verduystert sullen worden.

4 Ende [13] de twee deuren [14] nae de strate [15] sullen gesloten worden / [16] alsser is een nederich geluyt [17] der malinge / ende [18] hy [19] opstaet [20] op de stemme des vogelkens / ende alle [21] de sangeressen [22] neder gebogen sullen werden.

5 Oock [wanneer] [23] sy haer [24] voor de hoochte sullen vreesen / ende datter [25] verschrickingen sullen zijn op den wech / [26] ende d'amandel-boom sal bloeyen / [27] ende dat de sprinckhane sich selven een last sal wesen / ende dat [28] de lust sal vergaen: [29] want de mensche gaet [30] nae sijn eeuwich huys / ende [31] de rouw-klagers sullen in der strate omgaen.

6 [32] Eer dan de silveren coorde ontketent worde / ende [33] de guldene schale in stucken gestooten worde / ende [34] de kruycke aen de sprinck-ader gebroken worde / ende [35] het radt aen den bornput in stucken gestooten worde:

7 [a] Ende dat [36] het stof wederom tot aerde keere / als het geweest is: ende [37] de geest weder [38] tot Godt keere / [b] [39] die hem gegeven heeft.

8 [c] [40] Ydelheyt der ydelheden / seyt de Prediker: 't is al ydelheyt.

9 Ende voorts / dewijle de Prediker wijs geweest is / [41] so leerde hy het volck noch [42] wetenschap / ende [43] merckte op / ende [44] ondersocht / [45] hy stelde vele [d] spreucken in orden.

10 De Prediker socht aengename [46] woorden uyt te vinden: ende het geschrevene is [47] recht / woorden der waerheyt.

11 [48] De woorden der wijsen zijn gelijck

1 D. schickt u tot de vreese des Heeren / ende tot het onderhouden sijner Geboden.
2 Het Hebr. woort staet in 't getal van velen. Vgel. de aenteeck. Genes. 1. op v. 26.
3 D. de dagen des ouderdoms / die veel ongemacks mede brengen / want de ouderdom is als eene geduerige sieckte.
4 Dit versken / ende eenige der naestvolgende / begrijpen eene beschrijvinge des ouderdoms / nae de wyse der Poëten / 't is een geduerige Allegorie tot het sevende vs toe.
5 Niet ijder daet / maer den ouden half blinden dunckt het soo te zijn.
6 D. d'eene elende na d'andere / gelijck het eene onweder na het andre komt.
7 D. de armen met de handen / die 't lichaem (daer in de ziele / als in een huys woont) bewaren / dienende om het quaet af te weeren / ende het goede aen te nemen.
8 D. de beenen of schenckelen / die 't lichaem dragen / als twee stercke mannen.
9 D. de tanden / die de spijse als vermalen / de selve kauwende / ende in stucken bytende.
10 T.w. van malen / D. van kauwen. de sin is / Als de tandẽ soo gaen niet zijn en sullen / om de spijse te kauwen.
11 T. w. minder in getale.
12 D. de oogen / die van tusschen de ooge-leden sien.
13 D. de twee lippen door de welcke de spijse passeert / als tusschen twee deuren. Vgel. Job 41. 5. Andre verstaen hier door de deuren, den gurgel / ofte strote daer de spijse ende dranck door passeren.
14 D. diemen uyterlick aen het lichaem siet. daer zijn oock deuren inwendich / diemen niet en siet / als het decksel der kele / ende het decksel vã het blaeskẽ der galle.
15 T. w. in plaetse van die te openen / als sy harde spijse souden in-nemẽ. Eenige verstaen dit alsoo / Als de deuren, D. de lippen / sullen gesloten worden / om dat de oude persoonen belemmert spreken / niet so wel kunnende hare woorden formeren noch voortbrengen als de jonge lieden.
16 Ofte / van wegen. D. de wijle de tandẽ swaerlick knaeuwẽ / alsso datmender niet tusschen of onder en hoort kraken noch breken / gelijckmen wel hoort als de jonge liedẽ / harden kost kaeuwen ende in stucken byten / hebbende goet gebit / het welck de oude persoonen selden / ofte niet hebben.
17 T.w. als de tanden de spyse vermalen.
18 T.w. de oude man.
19 T.w. van sijn bedde.
20 D. des morgens vroech / als de vogelkens beginnen te singen / want hy niet slapen en kan.
21 *Hebr.* de dochters des liedts. Dat is / de sangeressen / Verstaet hier by oock de sangers / ofte musicanten. And. Alle dochters des gesancks. D. alle de deelen ofte leden des lichaems die de stemme formeren.
22 Of / bucken sullen. D. vergaen / afnemen / hare kracht verliesen: Of / kleyn geachtt / ende van geener weerde zijn en sullen / dewyle de oude man daer geen werck van en maeckt / als geen genoechte meer in de musijcke nemende. Siet hier van een exempel in Barsillai. 2. Sam. 19. 35.
23 T. w. de oude persoonen.
24 Of / voor de hooge plaetsen. D. voor hooch-verhevene / of on-effene plaetsen / die de oude persoonen niet geern en betreden / van wegen de swackheyt harer beenen / vreesende haer daer aen te stooten / ofte daer van te sullen vallen: Ofte / om dat het haer suer valt de hooge trappen / ofte heuvelen op te klimmen.
25 Ofte / verslagentheden. T. w. groote, ofte / vele. Vreesende / dat sy ergens hare voeten / ofte teen aen stooten mochten.
26 Als de grijse / of graeuwe hayren daer zijn.
27 D. de oude man / die soo mager / krom / ende dorre geworden is / als een sprinck-haen. Andere / ende hem een sprinck-hane, Dat is / een licht dinck / als een sprinck-hane / lastich valt.
28 T.w. der lichamelicker genoechten eñ wellusten / oock belust tot eten / drincken / &c.
29 Als of hy seyde / Als de mensche alle die ongemacken gevoelt / so mach hy wel dencken / dat hy nae by de doot is / ja alreets den eenen voet in 't graf heeft.
30 D. nae het graf / want daer sal de mensche lange blyven.
31 D. die luyden / die de verstorvene ten grave bestellen / beschreyen / ende beklagen / daer toe men luyden pleecht te hueren. Siet d'aenteeck. Jerem. 9. op v. 17.
32 D. eer het merch ofte pit in den rugge-strang los worde. Dit merch is wit als silver / ende 't gaet van de hersenen af langst den rugge-strang / als een zeel of touwe. Andre verstaen hier door de silveren koorde, de puls-aderen. And. wech-gedaen. And. geketent, ofte / gebonden. Dat is / verdroocht / verstijft.
33 D. dat dunne huyfken / velleken / daer de hersenen in liggen / ofte 't welck goutverwich is. Andre verstaen hier door de guldene schale, het bekkeneel daer de hersenen in besloten liggen. Het welcke mede door den doot vergaet / ende als gebroken wort.
34 D. de voornaemste bloet-ader aen den lever.
35 D. de longe / die door hare geduerige beweginge den adem dan van sich stoott / ende dan wederom tot haer treckt / gelijck het rat aen eenen water-put nu den emmer tot sich optreckt / dan van sich in den put neder laett.
a Gen. 3. 19.
36 D. het lichaem / 't welck in den beginne van aerde genomen ende gemaeckt is. Gen. 3. 19. Siet Job 7. v. 5.
37 D. de ziele. Siet Num. 16. 22. ende 27. 16.
38 T. w. in den hemel / verstaende dat Salomo hier het volck Godes alleen aen spreeckt. Sommige verstaen het van de zielen / soo wel der ongeloovigen als der geloovigen / die beyde van Godt als richter / terstont als de mensche sterft / gewesen worden elck aen hare plaetse / der geloovigen ten hemel / der ongeloovigen ter hellen. Vgel. Luce 16. 22.
b Genes. c. 2. op v. 7. Num. 16. 22.
39 Siet Genes. 2. 7.
c Eccles. 1. 2. Psal. 62. 9. ende 144. 4.
40 Siet hov. 1. 2.
41 Na dat hy bekeert was so bekeerde ende leerde hy oock andre.
42 D. goede leeringen.
43 And. hy heeft gewegen. T.w. met de schale der wijsheyt.
44 And. examineerde.
45 Salomo heeft vele spreucken gesproken / 1. Reg. 4. 32. waer van alleen het Boeck Proverbiorum, ofte der Spreucken / ende dit Boeck Cohelet, tot ons gekomen is: Ende verstaet hier onder den name van Spreucken, deftige / wijse sententien / handelende van het leven ende seden der menschen / ende van den loop der werelt. Siet de aenteeck. 1. Reg. 4. op v. 32.
d 1. Reg. 4. 32.
46 Of / saken.
47 Of / rechtmatich: Dat is / soodanich / op het welcke niemant met reden te spreken en hadde.
48 Hy wil seggen / dat / gelijck de ossen tot het ploegen / met het steken van prickelen of scherpe pinnen worden voort gedreven / dat oock alsoo de menschen door scherpe ende eernstachtige vermaningen moeten aengeporret worden tot vroomicheyt ende Godtsalicheyt / ende tot afkeer van de wereltsche ydelheyt.

prickelen / ende gelijck nagelen / diep [49] ingeslagen [van] de meesters der [50] versamelingen / [51] [die] gegeven zijn [52] van den eenigen Herder.

12 Ende wat boven [53] de selve is / mijn Sone / weest gewaerschouwt: [54] van vele Boecken te maken / en is geen eynde; ende [55] veel lesens [56] is vermoeyinge [57] des vleesches.

13 Van [58] alles dat gehoort is / is [59] het eynde van de sake: [e] Vreest [60] Godt / ende houdt sijne geboden; want [61] dit [betaemt] alle menschen.

14 [f] Want Godt sal [62] yeder werck [63] in't gerichte brengen / met al dat verborgen is / 't zy goet / of / 't zy quaet.

49 *Hebr.* ingeplant.

50 Ofte / der gemeynte. V. van de leeraers der Gemeynte.

51 Die, of welcke. T. w. woorden der wijsen / of / die, Te weten / nagelen.

52 *Hebr.* Van eenen herder. Te weten / van Godt / die sijnes volcks Herder ende Hoeder is / Psal. 23. ende die sijne Propheten ende dienaren uytsendende / de selve met sijnen Geest verlicht ende bekrachticht. Siet Joh. 10. 11. 1. Petr. 1. 11. ende cap. 5. v. 4. And. van den eersten herder.

53 T. w. de woorden der wijsen ende des eenigen Herders. And. voorts mijn sone, weest hier uyt vermaent, ofte / gewaerschout. *Hebr.* eygentl. weest verlicht. T. w. uyt de spreucken / die in dit Boeck staen / ende insonderheyt oock in het Boeck mijner spreucken / ende andre Boecken meer: Ghy hebt hier genoech aen / bewaert dit maer wel / ende wacht u van aen te nemen 't gene dat de Philosophen / ofte werelt-wijse geschreven hebben van 't opperste goet ende geluckſalicheyt der menschen / want dese en zijn van den Geest Godes niet geregeert geweest / daerom zijn sy wijt van den rechten wech afgetreden.

54 Te weten / gelijck de werelt-wijse Philosophen gedaen hebben.

55 Of / Te veel lesens. And. te veel studeren.

56 V. het maeckt het hooft ende de hersenen moede.

57 V. des menschen.

58 V. Al 't gene daer toe dese mijne predicatie gericht is / aengaende het opperste goet.

59 V. het besluyt / ofte somme.

e Deut. 6. 2. en 10. 12. Prov. 3. 7.

60 Vreest Godt, door den welcken alleen ghy het hoochste goet ende salicheyt kont vercrijgen / Maer niet door eenich aerdsch ofte verganckelick dinck.

61 And. want dit is het gantsche [werck] of / ampt des menschen. V. daer behoorde hy sijn gantsch werck van te maken: dit is het principaelste eynde van des menschen leven: of / dit is 't geheele des menschen. V. de volkomene geluckſalicheyt: of / hier in bestaet sijn welvaren ende salicheyt. And. des geheelen menschen.

f 1. Cor. 4. 5. ende 2. Cor. 5. 10.

62 Of / alle daet / V. alle daden ende wercken der menschen.

63 Want ten jongsten dage sal Godt selfs de verborgene gedachten oordeelen / Rom. c. 3. v. 16. Hebr. 1. 34.

Eynde des Boecks *Ecclesiastes*, of, *Prediker*.

Het

Het
Hooge Liedt
SALOMONS.

Inhoudt deſes Boecks.

DE Autheur ofte beſchrijver deſes Boecx is *Salomo*, die het ſelve beſchreven heeft door ingeven des H. Geeſts. Het is een geſpreck tuſſchen CHRISTUM als Bruydegom, ende de Bruyt ſijne Kercke, onder het voorbeelt van *Salomo* ende ſijne Bruyt: in voegen, als in den 45 *Pſalm*. Oock ſpreken in dit Hooge liet ſomtijts de Vrienden des Bruydegoms, ende de Speel-maechden der Bruyt. Onder den name van de *Vrienden* des Bruydegoms canmen verſtaen de oprechte, vroome, Godtſalige Propheten des Ouden, ende d'Apoſtelen des Nieuwen Teſtaments, mitſgaders alle getrouwe Predicanten ofte Leeraers ende voorſtanders der Kercke. Onder den name der *Speel-maechden*, of Vriendinnen der Bruyt, can men verſtaen, de belijders des naems IESU CHRISTI, ende der warer Religie. Onder den name *des Bruydegoms*, ende *der Bruyt*, worden in dit Hooge liedt, onder verbloemde woorden, beſchreven de hertelicke liefde, ende de voor-treffelicke weldaden des Heeren IESU CHRISTI des Bruydegoms, tot de Chriſtelicke Kercke ſijne Bruyt: Ende aen d'ander zijde, der Bruyt, ſijner H. Kercke, hertelick verlangen nae haren lieven Bruydegom den Heere IESUM CHRISTUM. Oock wort in dit Boeck ons voor oogen geſtelt de gelegentheyt die het met de kercke Godes hier op aerden heeft: Als oock derſelver deuchden, oock hare vlecken ende onvolmaecktheden.

De Leer-meeſters der Ioden hebben gewilt, dat niemant het eerſte Capittel van *Geneſis*, nochte *dit Hooge liedt Salomons*, nochte *'t begin, nochte het eynde des Propheten Ezechiels* leſen en ſoude, tot dat hy dertich jaer out ſoude weſen, doch t'onrechte, ende uyt ſuperſtitie; hoe wel de diep-grondige redenen ende ſaken die in de ſelve ſtaen ende verhandelt worden, vereyſſchen een mannelick, geſett, ende wel geoeffent verſtant, als oock gematichde ende geheylichde affecten, gantſch nootwendich om de diepe verborgenthedē die daer inne ſtaen, grondelick te begrijpen: Met de verclaringen die tot verlichtinge hier by gevoecht zijn, en worden nochtans niet verworpen andere ſchriftmatige uytleggingen, die daer op ſouden mogen gepaſt worden.

Het Eerſte Capittel.

In dit Capittel wort ons door eerſt beſchreven / het groot verlangen der Kercke nae Chriſti genade / v. 1 / &c. hare uytwendige verachtſame geſtalteniſſe / maer inwendige ſchoonheyt / 5. mitſgaders haer perijckel onder de valſche broederen / 6. ende haer verlangen nae Chriſtum. 7. Een vertrooſtinge ende onderrichtinge Chriſti aen ſijne Gemeynte / 8. de groote blijtſchap der Bruyt van wegen de liefde Chriſti tot haer / 12. Het welbehagen Chriſti aen ſijne Gemeynte / 15. Ende de liefde der Gemeynte tot haren Bruydegom / 16.

1 [1] HET Hooge liedt / [2] 't welck Salomōs is.

2 [3] Hy [4] kuſſe my [5] met de kuſſē [6] ſijnes mōts / want uwe [7] uytnemende liefde is [a] beter dan [8] wijn.

3 Uwe [9] olyen zijn goet tot reucke / [10] uwen Naem is [11] eene olye die uytgeſtort wort: [12] daerom hebben u de maechden lief.

4 [13] Treckt my / wy ſullen u naloopen: [14] de Coninck heeft my gebracht [15] in ſijne binnen-cameren / [16] wy [b] ſullen ons verheugen / ende [17] in u verblijden; [18] wy ſullen uwe uytnemende liefde vermelden / [19] meer dan den wijn: [20] de oprechte hebben u lief.

5 [21] Ick ben ſwart / doch [22] lieflick / [23] (ghy dochteren Jeruſalems) [24] gelijck de tenten Kedars / [25] gelijck de gordynen Salomons.

6 [26] Siet my niet aen / dat ick ſwartachtich ben / om dat my [27] de Sonne heeft beſchenen: [28] de kinderen mijner moeder

1 *Hebr.* het liedt der liederen, dat is / een ſeer ſchoon ende boven maten treffelick liedt. ſiet d'aenteeck. Geneſ. 9. 25.
2 And. 't welck Salomo aengaet. Verſtaende door Salomo Ieſum Chriſtum, wiens voor-beeldt Salomon geweeſt is in Coninclicke hoocheyt ende glorie / als oock in wijſheyt / ende in 't onderwijſen des volcx.
3 T.w. mijn Bruydegom Ieſus Chriſtus, het zijn de woorden der Bruyt / D. der Gemeynte Ieſu Chriſti.
4 D. hy bewyſe my ſijne liefde. And. Och dat mijn Bruydegom my kuſte! Malcanderen te kuſſen / is tot aller tijt gehouden voor een teecken van liefde / vrientſchap / ende beleeftheyt. tot een teecken waer van / de mannen oock malkanderen plachten te kuſſen / Exod. 4. 27. ende 18. 7. Rom. 16. 16. ende 1. Thes. 5. 16. Chriſtus kuſt ſijne Bruyt / D. ſijne gemeynte / ofte uytverkorene / als hy de ſelve bewijſt ende laet gevoelen die groote liefde die hy haer is toe-dragende: Wy kuſſen Chriſtum, als wy met een oprecht geloove / hertelicke liefde / ende kinderlicke vreeſe ende eerbiedinge / hem kennen te zijn onſen Heere ende Salichmaker / ende wy ons hem teenemael onderwerpen ende gehoorſamen / Pſal. 2. 12.
5 In 't getal van velen / waer mede uytgedruckt wort de rijckdom der menichvuldige genaden ende weldaden / die Chriſtus ſijnen uytverkorenen is bewyſende. Ephes. 1. 7 / 8 / 9 / &c.
6 Onſe Heere Ieſus Chriſtus openbaert den geloovigen de liefde die hy haer toedraecht / door ſijn woort. daerom ſtaet Pſal. 45. 3. Dat ſijne lippen ſeer lieflick (of / genaden-rijcke) zijn. Siet Cant. 5. 15. ende Jeſ. 50. v. 4. Petrus ſpreeckt oock / Heere, Ghy hebt de woorden des eeuwigen levens.
7 D. vriendelickheyt / minnelickheyt. *Hebr.* liefden. Hier ſpreeckt nu de Bruyt / D. de gemeynte Godes / Chriſtum haren Bruydegom aen. Verſtaet hier door het woort liefden, de uytnemende liefde ende affectie / mitſgaders de weldaden ende genaden / die Chriſtus ſijnen uytverkorenen bewijſt.
a Cant. 4. 10.
8 Door het woort wijn, moetmen hier verſtaen alle aerdſche verheugingen ende genoechten. Vgel. Jud. 9. 13. Pſal. 104. 15.
9 Verſt. welrieckende olyen / koſtelicke ſalven / of / balſemen. Hier by worden de geeſtelicke gaven dickwijls vergeleken / als Pſal. 45. 8. Jeſ. 61. 1. ende 1. Joh. 2. 27.
10 Verſtaet den name / perſoon / ende het ſalichmakende ampt Chriſti, alſoo ons de ſelve in den Euangelio zijn geopenbaert.
11 Salomo ſchijnt hier geſien te hebben op den name Meſſias, D. Chriſtus, Geſalfde, die met den H. Geeſt geſalft is / niet alleen voor hem-ſelven / maer dien H. Balſem is gevloeyt van hem / die ons hooft is / op ons ſijne ledematen. ſiet Pſal. 133. 2. en Joh. 1. 16. Deſen name is na de hemel-vaert Chriſti, wijt uytgebreyt / want van Chriſto hebben alle Chriſtenen haren name.
12 D. (gelijcker ſtaet v. 4.) De oprechte hebben u lief. Meermaels worden inde H. Schrift de uytverkorene vergeleken by maechden / als Matth. 25. 1. 2. Cor. 11. 2. Apoc. 14. 1 / 4 / 5. ende dat daerom / om dat de kinderen Godes ſoo nauwe moeten letten op hare conſcientie / datſe van de ſonde ende werelt niet beſmett en worden / als eene eerlicke maecht op hare eere ende kuyſheyt moet paſſen.
13 D. treckt mijn herte ende gemoet / dat het u aenhange met geloove en liefde, want dit trecken en geſchiet niet met uyterlicke kracht en gewelt: Maer door het woort der predicatie uyterlick / ende inwendelick door de krachtige werckinge des Geeſts Chriſti / daer door der kinderē Godes verſtāt alſoo verlicht / ende onſen wille alſoo gebetert wort / dat wy gewillichlick / ende met vreugde / onſen Heere ende Bruydegom Ieſum Chriſtum na-volgen / ja na-loopen. Siet Jeſ. 40. 31. Jer. 31. 3. Joh. 6. 44 / 45. ende 12. 32. Phil. 2. 13. Hebr. 12. 1 / 2.
14 Verſtaet hier door den Coninck / Chriſtum, den Coninck der gerechticheyt / ende des vredes / Hebr. 7. 2. daer van Melchizedeck ende Salomo voor-beelden geweeſt zijn.
15 Door deſe binnen-kameren worden verſtaen de verborgentheden van het Rijcke Chriſti, die in 't oude Teſtament bedeckt waren onder de ſchaduwen van de ceremonien der Wet: maer nu in den Nieuwen Teſtamente ſien wy de klaerheyt des Heeren / als in eenen ſpiegel. 2. Cor. 3. 18. Siet oock Rom. 16. 25. ende 1. Cor. 2. vſſ. 9 / 10 / 16. ende 2. Cor. 1. 20. Hebr. 8. 10 / 11. Ofte verſtaet door de binnen-kameren, het Coninckrijcke der hemelen / in 't welcke vele woningen zijn / Joh. 14. 2. die wy alreets door 't geloove beſitten / Ephes. 2. 6.
16 T.w. ick / ende mijne maechden / ofte ſpeel-genooten. D. alle geloovige. Sy wil ſeggen / hoe wy meer toe-nemen in uwe kenniſſe / ende den ſmaeck van uwe genade / hoe wy inde geeſtelicke vreucht meer ſullen geſterckt worden.
b 1. Petr. 1. 8.
17 ô Coninck / ende in u. D. van uwent wege.
18 D. wy ſullen de genade Chriſti roemen ende verkondigen / die ons uyt de duyſterniſſe tot ſijnen wonderlicken lichte geroepen heeft. 1. Petr. 1. 9. Siet oock Pſal. 45. 18. ende 71. 16. Jeſ. 12. 3 / 4. ende 63. 7.
19 Sy wil ſeggen / Heere / wy ſullen uwe genade met meerdere vreucht roemen en pryſen / dan de wereltſche menſchen haer verheugen in aerdſche dingen. Want de vrede Godes gaet alle verſtant te boven. ſiet Pſal. 4. 8.
20 *Hebr.* de rechtheden, of / richticheden. D. de gene die met oprechticheyt begaeſt zijn / die v. 3. maechden genoemt worden / die namelick inde welcke geen bedrooch en woont / Pſal. 32. 2. Joh. 1. 47.
21 Verſtaet hier by de ſwarticheyt, de uyterlicke miſmaecktheyt van den ſtaet der kercke / die veroorſaeckt wort door de tyrannen ende vervolgingen: Item van wegen / de ketteryen / ſcheuringen / ende ergerniſſen die de ſelve overkomen. ſiet Pſal. 119. 83. Thren. c. 4. 8. ende 5. 10.
22 De gemeynte Chriſti is lieflick / overmits ſy geſuyvert is door het bloet ende den Geeſt Chriſti. 1. Cor. 6. 12. Alſoo datſe ten dien aenſien blinckt ende ſchoone is / als de duyven. Pſal. 68. 14. Siet oock Pſal. 45. 14 / 15 / &c.
23 D. ghy geloovige kinderen Godes. Jeruſalem die daer boven is / is onſer aller moeder / Galat. 4. 26. Alſoo worden oock de particuliere kercken / ende Chriſtenen hier dochters Jeruſalems genoemt / ende maegden. 2. Cor. 11. 2. Apoc. 14. 4. ende Pſal. 45. vſſ. 13 / 14. wort de Kercke genoemt de dochter des Conincks. Dusdanige worden hier getrooſt ende geſterckt tegen de ergerniſſen des kruyces / en de ſwackheden die het kruys in deſe werelt vergeſelſchappen.
24 Verſt. hier by de tenten Kedars, de nakomelingen van Kedar / den tweeden ſone Iſmaels / Geneſ. 25. 13. die in tenten woonden / geen vaſte woon-plaetſe hebbende / maer ſy ſwarmden om-her door Arabien / van d'eene plaetſe tot d'andere. Siet d'aenteeck. Pſal. 120. op vſſ. 5 / 6. De kinderen Godes en zijn oock nae de werelt ende uyterlicken ſchijn / niet ſchoone / noch cierlick / ſy en hebben oock hier geene blyvende plaetſe / maer ſy verwachten het hemelſche Jeruſalem.
25 Als of ſy ſeyde / ick ben wel als de tenten Kedars / maer oock ſoo ſchoon als de gordijnen Salomons: (van welcker ſchoonheyt ſiet *Ioſephum in Antiq. lib. 8. c. 2.*) want de kinderen Godes zijn inwendich verciert met de gaven des H. Geeſtes / als zijn Godtſalicheyt / liefde Godes / ende des naeſten. And. gelijck de pavilioenen Salomons, die van buyten (van wegen den regen / wint / ende der ſonnen brant) niet ſeer ſchoone en waren / maer van binnen warenſe treffelick en ſchoone.
26 De ſin is / En ſiet niet op mijne uyterlicke ſlechticheyt ofte miſmaecktheyt / en veracht my daerom niet / maer ſiet mijne inwendige ſchoonheyt aen.
27 *Hebr.* de Sonne my heeft aengeſien. Verſtaet hier by de ſonne (die de gene dieſe beſchijnt / ſwart maeckt) de vervolgingen ende verdruckingen / als Matt. 13. 6 / 21.
28 Hier wort geſproken van valſche broederen / als Pſal. 69. 9. Jeſ. 48. 1 / 2. Actor. 20. 30. die wel roemen / dat de kercke hare moeder is / maer te vergeefs / dewyle ſy Godt tot geenē Vader en hebbē. ſiet Deut. 32. 5. Joh. 8. 44.

waren tegen my [29] ontsteken/ sy hebben my gesett tot eene hoederinne [30] der wijngaerden: [31] mijnen wijngaert dien ick hebbe/ en hebbe ick niet gehoedt.

7 [32] Segget [c] my aen/ [ghy] [d] dien mijne ziele lief heeft/ [33] waer ghy weydet/ waer ghy [de kudde] legert/ in den middage: want [34] waerom soude ick zijn als eene die haer bedeckt by de kudden uwer metgesellen?

8 [35] Indien ghy't niet en weet/ [e] [d] ghy [36] schoonste onder de wijven: [37] so gaet uyt op de voetstappen der [38] schapen/ ende weydet uwe geyten [39] by de wooningen der herderen.

9 [f] Mijne Vriendinne/ Ick gelijcke u [40] by de peerden in de wagens van Pharao.

10 [g] Uwe wangen zijn lieflick in [41] de spangen/ uwen hals [42] in de peerl-snoeren.

11 [43] Wy sullen u goudene spangen maken/ met [44] silveren stipkens.

12 [45] Terwijle dat [46] de Coninck aen sijne [47] ronde tafel is/ [48] geeft mijn [49] nardus sijnen reuck.

13 [50] Mijn Liefste is my een bundelken myrrhe/ [51] [dat] tusschen mijne borsten vernacht.

14 Mijn Liefste is my [52] een tros van Cyprus/ in de wijngaerden van [53] Engedi.

15 Siet/ [54] ghy zijt schoone/ mijne Vriendinne/ siet [55] ghy zijt schoone/ uwe oogen zijn [56] duyven-[oogen].

16 [h] Siet [57] ghy zijt schoon/ mijn liefste/ [58] ja lieflick: [59] oock groent onse bedstede.

17 [60] De balcken onser huysen zijn Cederen/ onse [61] galeryen zijn [62] Cypressen.

29 T.w. met toorn. D. sy hebben my verdriet ende quellinge aengedaen. de vyantschap en vervolginge der valsche broederen/ wort 2. Cor. c. 11. v. 26. gestelt onder de swaerste perijculen ende kruycen/ die de Christenen over komen. siet Galat. 2. v. 4.

30 By wijngaerden worden in de Heylige Schrift/ dickwijls verstaen versamelingen der menschen/ soo der goeden/ als der quaden. Van d'eerste siet een exempel Psal. 80. Jes. 5. 1/7. Matth. c. 20. Van de versamelinge der quaden/ siet exempel Deut. 32. 32. Apoc. 14. 18. Hier verstaen sommige door de wijngaerdẽ, de vervalschte kercken in 't gemeyn/ ende de gevynsde ledematen in 't besonder/ tot de welcke hares moeders sonen ofte kinderen/ haer sochten te brengen/ willende dat sy achtinge soude geven op de instellingen ende geboden der menschen. siet Marc. 7. 13. Actor. 15. 1/10. Galat. 6. 12/13. Colos. 2. vss. 20/21/22/23. Immers klaecht alhier de kercke/ datse van de valsche broeders dickwijls soo verre overmeestert wort/ dat hare Regeerders ende op-sienders/ de bocken meer voorstaen/ als de rechte schapen: de ketters ende scheur-makers meer dan de rechtsinnige. Daer uyt dan niet dan grooten onheyl ende verstooringe der kercke ontstaen en kan.

31 D. ick en hebbe dien niet in achtinge genomen nae behooren/ verhindert ende te rugge gehouden zijnde/ of door mijne eygene swackheyt/ of door tyrannye/ ende vervolginge. Andre nemen die woorden aldus/ als of de Bruyt/ ofte (Leeraers der eerster kercke) dit woude seggen/ Ick wiert gestelt om opsicht te hebben over andre kercken/ Ick hebbe d'eerste kercke/ die ick geplant hadde/ verlaten/ ende zijn andre kercken van my gezaeyt geworden door de gantsche werelt: De eerste kercke die te Jerusalem geplant weert/ en mocht ick daer niet behouden/ nochte by blyven/ van wegen de vervolginge der Joden/ ende anderer tyrannen.

32 Of/ Geeft my te kennen. Hier spreeckt wederom de Bruyt haren Bruydegom aen/ ende sy versoeckt van hem den geest des onderscheyts/ om van de valsche leeraers niet bedrogen te worden. Want daer sullen valsche Propheten komen/ die seggen sullen/ Hier is Christus, daer is Christus Marc. c. 13. v. 21. Ende somtijts verberght Godt sijn aengesichte/ Deut. 31. 20. ende seyt/ Ick en sal u niet weyden. Zach. 11. 9. c Deut. 12. 5. d Cant. 3. vss. 1, 2, 3.

33 Christus is de opperste Herder der schapen/ Psal. 23. 1. die beloofst is Ezech. 34. vss. 23/24. De Propheten/ Apostelen/ ende alle oprechte Leeraers/ zijn sijne Gesanten ofte boden/ die hy uytsent/ om in sijnen name sijne schapen te weyden in de weyden des levens. Joh. 21. vss. 15/16/17. Hier vraecht de kercke seer eernstlick/ waer datse ruste ende weyde vinden sal op den middach/ D. in 't heetste van de vervolginge/ der ketteryen/ ende scheuringen/ als de schapen door de hitte des kruyces schynen te versmachten. Vergel. Jesa. 49. 10. Joh. 16. 33.

34 D. waerom soudt ghy toelaten/ dat ick soude zijn/ als eene vrouwe die van wegen droeffenisse bedeckt is/ om dat ick u niet en soude vinden/ herwaerts ende derwaerts gaende in treurichheyt? het bedecken des aengesichts is of een teecken van droeffenisse/ of van schaemte. So wenscht dan hier de Bruyt te weten/ waer dat de Bruydegom sijne schapen weydet/ om haer stracks by de selve/ of/ by hem te vervoegen/ op dat sy herwaerts ende derwaerts gaende/ niet en soude veracht worden ofte verdwalen: Anders/ Als eene die ter zijden afwijckt tot de kudden uwer gesellen? Als of sy seyde/ Indien ick sulcx dede/ (by soute van uwe presentie) Ick soude kunnen bedrogen worden/ overmits datter vele zijn/ die den name van uwe metgesellen/ dienaers/ ofte vrienden voeren (Matth. 24. 5/24. ende 2. Pet. 2. 1/2.) daer sy in der daet uwe vyanden/ ende afleyders van Christo zijn/ 2. Cor. 11. 3. Dit is den Galaten wedervaren/ Galat. 1. 6/7. Alle die haer verblijf niet en hebben in het erfdeel des Heeren/ die staen in perickel van tot anderer Goden dienst te vervallen. siet 1. Sam. 26. 19.

35 And. Dewijle ghy dat niet en weett. T. w. waer ick mijne schapen weyde. Dit is een antwoorde Iesu Christi. op de voor-gaende vrage sijner Bruyt v. 7. bestraffende vriendelick hare onwetenheyt in dese noodige ende gewichtige sake. And. Indien ghy het u, of/ voor u selven niet en weet, als of hy seyde/ dewyle ghy van u selven onwetende zijt/ so sal ick u onderwijsen. e Cant. 5. 9. en 6. 1.

36 Hebr. ghy schoone onder de wyven. D. ghy/ die de schoonste zijt. Aldus spreeckt de Engel tot de H. Jonckvrouwe Mariam/ Ghy zijt gesegent onder de Vrouwen. D. de aldergesegenste/ of/ meer gesegent dan andre vrouwen/ Luce 1. 28/42. Alsoo wort de leeuw geseyt sterck te zijn onder de beesten, D. de sterckste/ Prov. 30. 38. Siet de aenteeck. aldaer. De kercke Godes wort de schoonste genoemt/ om datse door Iesu Christi bloet ende Geest gewasschen ende gesuyvert is van alle hare sonden/ Eph. 5. 26/27. ende begaeft met allerley schoone geestelicke deuchden/ alhoewel in haer selven zijnde van natuere leelick ende verachtsaem. Ezech. 16. 3/4. Siet vov. vss. 5/15/16.

37 Als of hy seyde/ Let op de exempelen der H. Patriarchen/ ende andere mijne uytverkorene/ die inde H. Schriftuere met treffelicke getuygenissen verciert zijn. Hebr. c. 11. Volcht haer geloove ende hare wercken na: Volcht die na die van den aenbeginne der werelt my gekent ende gevolcht hebben/ aenmerckende de uytkomste haerder wandelinge. Hebr. 13. 7. ende 11. 1/2/&c. ende 12. 2. Siet oock Jerem. 6. 16. ende 1. Cor. 11. 1.

38 Verstaet hier door de schapen ende geyten. de Christenen/ die haer tot Godts kercke begeven. Joh. 21. 15/16. ende 1. Pet. 2. 2. Dese wil de Bruydegom dat de Bruyt/ D. de kercke/ sal aennemen ende besorgen/ dat sy met de geestelicke spyse gevoet worden.

39 D. brengt uwe kudden in de weyde ende koye/ die de Propheten ende Apostelen gevolcht ende aengewesen hebben/ ende die sy in hare Schriften der Gemeynte nagelaten hebben. siet Psal. 77. 21. ende Psal. 78. vss. 70/71/72. ende 1. Petr. 1. 19. ende 3. 2. f Cant. 2. vss. 2, 10, 13. ende 4. 1, 7. ende 5. 2. ende 6. 4. Ioh. 15. vss. 14, 15.

40 Daer wort op verscheydene plaetsen der H. Schriftuere gesproken van de schoone peerden/ ende de macht der wagens van Egypten, als Exod. 14. 17. 2. Chron. 9. 28. Jesa. 31. 1. Ezech. 17. 15. By dese wort de kercke Christi vergeleken/ soo ten aensien van hare schoonheyt/ als van wegen hare kracht ende vermogen/ die sy van Christo ontfangen heeft om hare vyanden te overwinnen/ 2. Corint. 10. 4. Onder dese Ruyterye blincken by namen de Propheten ende Apostelen: Daerom oock Elias genoemt wort de wagen Israels/ ende sijne Ruyteren/ 2. Reg. 2. 12. als oock Elisa/ 2. Reg. 13. 14. Dewyle sy door hare gebeden meer konden uytrichten/ dan een groote macht van wagens ende Ruyteren. Siet Apoc. 19. vss. 14/15. g Ezech. 16. vss. 11, 12, 13.

41 Het Hebr. woort/ 't welck hier/ ende v. 11. gevonden wort/ beteeckent eygentlick tortel-duyven/ als Levit. c. 12. ende elders. Doch hier bedieđt het eenigen cieraet der vrouwen/ gelijck zijnde de tortel-duyfkens/ die aen den hals verciert zijn met een halsbandeken. Dus schoone zijn de wangen ofte kaken der Bruyt Christi, dewyle hy de selve met sijn bloet heeft gewasschen/ ende verciert met kostelicke peerlen van geestelicke gaven/ insonderheyt met ootmoedicheyt ende sachtmoedicheyt/ die kostelick zijn voor Godt. 1. Petr. 3. 4.

42 De Christelicke deuchden worden seer bequamelick vergeleken by peerl-snoeren/ overmits dat alle vruchten der weder-geboorte als met een snoer aen malkanderen geregen zijn. Prov. 1. 9. ende 20. 15.

43 Dit wort gesproken in den name van de Heylige Drie-eenicheyt/ want die de geboden Christi houden/ die worden bemint van den Vader ende den Sone/ Joh. 14. 21/23. Ende de H. Geest sal oock in der eeuwicheyt by haer blyven/ Joh. 14. 16.

44 Of/ doppen/ of puckelen/ of knoopkens. Verstaet hier door/ allerley Christelicke deuchden/ welcker vele genoemt staen Galat. 5. 22/23. ende Col. 3. 12.

45 Of/ Soo lange als, &c. Hier spreeckt de Bruyt wederom tot hare maechden/ prysende hare Bruydegom by de selve.

46 By den Coninck wort Christus de Coninck aller Conningen verstaen/ als boven v. 4.

47 Siet 1. Sam. 16. op v. 11. By de tafel wort verstaen de Hemelsche heerlickheyt/ daer Christus door sijn lyden is in-gegaen/ Siet Matth. 8. 11. ende 26. 29. Luce 24. 26. Apoc. 3. 20. Hier wil de Bruyt seggen/ Terwyle Christus Iesus is in de hemelsche glorie/ omringt van de gene die met hem rontom in sijn Rijcke aen sijne tafel sitten: So geeft mynen Nardus, &c.

48 D. de H. Geest/ dien hy my van den Vader sendt/ troost my in alle benauwtheyt. Andre nemen die woorden in desen sin/ als of de Bruyt seyde/ So beneerstige ick my om goede wercken te doen/ die den Coninck mogen aengenaem zijn: Ick legge de gaven/ die ick van hem ontfangen hebbe/ wel aen/ ick en verbergese niet/ maer laetse haren reuck geven/ D. goede ende Gode aengename wercken voortbrengen/ die dẽ Coninck aengename zijn.

49 Nardus is een seer kostelick kruyt/ met welckes olye/ men de Princen ende treffelicke persoonen pleecht te overstorten/ als sy over tafel saten. Siet Marc. 14. 3/8. Joh. 12. 3/7. Hier by wort de H. Geest vergeleken/ van wegen sijne wel-rieckende gaven/ dewelcke na Christi hemelvaert veel overvloediger zijn uytgestort/ als daer te vooren/ Joh. 7. 39.

50 D. de gedachtenisse van Christi liefde/ die hy met sijn bitter lyden aen my is bewysende/ is my als een lieflick tuylken/ of rieckerken van myrrhe/ om mijn herte te verquicken. Myrrhe is een seer goede ende lieflicke specerie/ droge/ ofte gomme/ welcke eertijts gebruyckt wiert om de kleederen der Princen te parfumeren/ ende andersins. Siet d'aenteeck. Exod. 30. op v. 23. ende Psal. 45. 9. Gemengt zijnde met wijn/ maecktse eenen seer lieflicken dranck/ om het herte te versterken/ ende het bloet te suyveren/ soo Plinius getuycht. Sy wiert oock/ nevens andre speceryen/ gebruyckt om de doode lichamen te balsemen/ Joh. 19. 39. In somma/ het is een Edel kruyt/ 't welck weerdich is Coningen tot een present te schencken. Siet Genes. 37. 25. ende 43. 11. ende Matth. 2. 11. Daerom en ist geen wonder/ dat de liefde Christi daer by vergeleken wort.

51 Hier mede wort beduydt/ dat de kercke Godes de gedachtenisse hares Bruydegoms steets wil behouden/ insonderheyt geduerende den duysteren nacht der vervolgingen ende benauwtheden/ haer selven daer mede vertroostende ende versterckende/ Ephes. 3. 17.

52 Cyprus is een sekere plante/ die eene welrieckende vrucht/ of gomme/ als eenen bloeyenden druyf-tack/ voortbrengt/ soo Hieronymus getuycht. Eenige meynen/ dat hier by eenen natuerlicken tros druyven verstaen wort/ genoemt met den name Cyprus. *Hebr.* Copher. om dat de druyven van Engedi den smaeck hadden van Cyprus, welck kruyt daer ontrent vele groeyde. Siet de Herbarien. Hoe dat het zy/ daer wort by verstaen eene uytnemende lieflicke vrucht/ by de welcke de Heere Christus vergeleken wort/ van wegen sijne welrieckende verdiensten/ ende heylsame gaven: het bloet Iesu Christi reynicht ons van alle sonden/ 1. Joan. 1. 7. Hy is de versoeninge voor onse sonden. 1. Joh. 2. 2.

53 Van dese Stadt siet de aenteeck. 1. Sam. c. 24. op v. 1.

54 De schoonheyt die de kercke Godes heeft/ komt uyt genade/ verworven door het bloet Iesu Christi, ende sijne gerechticheyt. Siet ond. cap. 4. v. 1.

55 De verdobbelinge der woorden dient om de kercke des te meer tegen de vervolgingen harer vyanden te versterken.

56 D. eenvoudich/ ende kuysch. Siet ond. c. 4. v. 1. Hier mede wort te kennen gegeven de geestelicke suyverheyt/ eenvoudicheyt/ ende kuyschheyt der Gemeynte Iesu Christi, diens oogen alleen op hem sien/ ende in hem alleen de salicheyt ende het eeuwige leven soecken. Siet Psal. 123. vss. 1/2. Matth. 10. 16. Doch eenige verstaen hier by de oogen/ de Leeraers ende Opsienders der kercke/ ende wech-wijsers der onwetenden/ die de scherpste oogen in de Gemeynte moeten hebben. Siet oock Job 29. 15. Psal. 32. 8. Num. 10. op v. 31. Cant. 4. 1. h Cant. 4. 1. ende 5. 12.

57 Christus is schoon van natueren/ want hy is het lam sonder vlecke/ Exod. 12. Maer de Bruyt is schoon uyt genade/ door de verdiensten Christi. Joh. 1. 16.

58 D. niet stuer/ noch trots. Hy noodicht ons seer vriendelick/ seggende/ Komt tot my die belast ende beladen zijt, ick sal u verquicken. Matth. 11. 28.

59 D. daer worden dagelicx vele geestelicke kinderen in uwe Gemeynte geboren/ uyt het onsterffelicke zaet uwes woorts/ 1. Petr. 1. 23. Hierom wort de kercke genoemt de Moeder aller geloovigen. Galat. 4. 25.

60 De kercke prijst hare wooninge/ om andre daer toe te noodigen ende aen te brengen. Sy noemt de versamelinge der Geloovigen huysen, in 't getal van velen/ om datter vele particuliere kercken zijn. By de balcken wort verstaen de leere der Propheten ende der Apostelen/ want daer door wort de kercke vast t'samen gebondẽ/ in Christo, als het fondament/ Eph. 2. 20. Dese balcken zijn van Cederen. D. sterck ende onverganckelick/ want Godts woort blijft inder eeuwicheyt/ Jes. 40. 8. 1. Pet. 1. 25. Van de duersaemheyt des Cederen-houts/ siet Jud. 9. op v. 15. Christus sprekende van de vasticheyt ende duersaemheyt sijner kercke/ seyt/ de poorten der helle en sullen daer tegen niet vermogen. Matth. 16. 18.

61 Of/ wandel-plaetsen, of welffselen. als Genes. 30. 38/41.

62 Dit hout is seer lieflick/ daerom wort met rechte Christus by het selve vergeleken. And. van Boratin, in 't Latijn Bruta genoemt/ 't welck een boom is den Cypres-boom gelijck/ seer lieflick van reucke/ *Plin. nat. hist. lib. 12. c. 17.* Het Hebr. woort dat hier in den text staet/ en wort nergens in de H. Schriftuere gevonden/ dan hier alleen.

Het ij. Capittel.

De weerdicheyt Christi, v. 1. ende sijner Gemeynte/ 2. De sorge Christi over sijne Bruyt/ ende de troost diese van hem ontfangt/ 3. Eene opweckinge tot openbare belijdenisse Christi, dewijle de winter der vervolginge voor by was/ 11. Waerschouwinge voor de heymelicke vyanden der kercke/ 15. onderlinge liefde tusschen den Bruydegom/ ende de Bruyt/ 16.

1 [1] Ick ben [2] een Roose van [3] Saron/ een lelie der dalen.

1 Hier spreeckt de Bruydegom weder/ so sommige meynen. Maer andre meynen dat het de woorden der Bruyt zijn.

2 De Roose is de edelste onder de bloemen/ ende haren reuck verquickt de hersenen. By de Roosen van Saron. D. die te Saron wassen/ worden verstaen uytnemende schoone Roosen/ gelijck by de lelien der dalen/ D. die inde dalen wassen/ verstaen worden schoone wel-rieckende lelien. Salomon en is soo schoone niet verciert geweest/ als eene van dese/ Mat. 6. 29. maer overmits hier gesproken wort van de Roose wassende inde velden van Saron/ ende van de lelien inde dalen/ maer niet van sulcke die in betuynde ofte beslotene hoven wassen: Soo schijnt het/ dat hier mede wort te kennen gegeven/ dat de kercke Christi verdruckinge onderworpen is/ gelijck de bloemen des velts van een yeder die daer voor-by gaet/ lichtelick afgepluckt/ en van de beesten vertreden ende afgebeten wordẽ. Desen sin blijckt recht te zijn uyt v. 2.

3 Saron is eẽ lustige/ schoone lant-strecke/ streckende van Cæsarea tot Joppe/ niet verre van de Middellantsche Zee. Aldus wort oock genoemt eene stadt aldaer gelegẽ. siet breeder van Saron/ 1. Chron. 5. 16. ende Jes. 33. 9. ende 35. 2. ende 65. 10. Actor. 9. 35.

2 [4] Gelijck een lelie onder [5] de doornen/ alsoo is mijne Vriendinne onder de [6] dochteren.

3 [7] Als een appel-boom onder [8] de boomen des wouts/ so is mijn Liefste [9] onder de sonen: Ick hebbe grooten lust [10] in sijne schaduwe/ ende sitter [onder]: ende [11] sijne vrucht is mijn gehemelte soete.

4 [12] Hy voert my [13] in het wijn-huys/ ende [14] de liefde [15] is sijne baniere over my.

5 [16] Ondersteunt ghy-lieden my [17] met de flesschen/ [18] versterckt my met de appelen: want [19] ick ben kranck van liefde.

6 [a] Sijne [20] slinckerhant zy [21] onder mijn hooft/ ende sijne rechter hant [22] omhelse my.

7 [23] Ick besweere u/ [24] ghy dochteren Jerusalems/ [25] [die] by de rheen/ ofte by [26] de hinden des velts zijt/ dat ghy die liefde niet op en weckt/ nochte wacker en maeckt/ [27] tot dat het [de selve] luste.

8 [28] [Dat] is de stemme mijnes Liefsten/ siet hem/ [29] hy komt/ [30] springende op de bergen/ huppelende op de heuvelen.

9 Mijn Liefste is gelijck een rhee/ ofte een welp der herten: siet/ hy staet [31] achter onsen muer/ [32] kijckende uyt de vensteren/ [33] blinckende uyt [34] de tralien.

10 [35] Mijn Liefste antwoordt/ ende seyt tot my: Staet op/ mijne Vriendinne/ mijne schoone/ ende [36] komt.

11 Want siet/ [37] de winter is voor by: [38] de plas-regen is over/ [39] hy is over gegaen.

12 De bloemen [40] worden gesien in den lande/ [41] de sang-tijt genaeckt: ende de stemme der tortel-duyve wort gehoort in onsen lande.

13 [42] De vyge-boom brengt sijne [43] jonge vijgskens voort/ ende [44] de wijn-stocken [45] geven reuck [met hare] jonge [46] druyfkens: staet op mijne Vriendinne/ mijne schoone/ ende [47] komt.

14 [48] Mijne Duyve [49] zijnde in de kloven der steenrotsen [50] in't verborgene eener steyler plaetse/ [51] toont my uwe gedaente/ doet my [52] uwe stemme hooren: [b] want uwe stemme [53] is soete/ ende uwe gedaente is lieflick.

15 [54] Vangt ghy lieden ons [55] de [c] Vossen/ de kleyne Vossen/ die de wijngaerden verderven: want onse wijngaerden [hebben] [56] jonge druyfkens.

16 [57] Mijn Liefste is mijn/ ende ick ben sijn/ [58] die weydet onder de lelien:

17 [d] Tot dat [59] dien dach [60] aen komt/ ende [61] de schaduwen vlieden: [62] keer om mijn Liefste/ [63] wort ghy gelijck een rhee/ ofte een welp der herten/ op de Bergen van [64] Bether.

4 De sin is/ soo seer als de lelie (vergeleken sijnde met de doornen) de selve in schoonheyt en heerlickheyt verre overtreft: Alsoo overtreft mijne Liefste alle andere dochteren/ by de selve vergeleken zijnde. D. de ware kercke vergeleken zijnde by andere vergaderingen/ gaet alle de selve in treffelickheyt verre te boven.

5 De boose en godloose worden in de schrifture (ende oock/ nae veler gevoelen/ in dese plaetse) doornen genoemt/ eensdeels ten aensien harer onvruchtbaerheyt in't voort-brengen van goede vruchten: Anderdeels van wegen hare stekelige boosheden tegen de kinderen Godes. siet Num. 33.55. Prov. 22.5. Ezech. c. 28. v. 24.

6 Dochteren worden in de H. Schrift genoemt de versamelingen der menschen/ somtijts der goeden/ als/ de dochter Zions, D. de gemeynte Godes/ Jesa. 36. 22. Somtijts der quaden/ als/ de dochter Babels. Psal. 137. 8. De dochter Edoms. Thren. 4. 21.

7 Dit zijn nu wederom de woorden der Bruyt. Onse Heere Iesus Christus wort dickwijls by eenen boom vergeleken/ als Apoc. 2. 7. ende c. 22. v. 2. Hier by eenen appel-boom. Gelijck hy alle wilde boomen verre te boven gaet: Alsoo/ seyt hier de Bruyt/ overtreft oock Christus mijn Liefste/ alle menschen/ die van natuere maer als wilde boomen en zijn. Ende gelijck een appel-boom/ met sijne breede ende lage tacken/ goede schaduwe ende schuylinge geeft tegen de hitte/ ende lieflicke vrucht voort-brengt/ tot verquickinge van den mensche; alsoo vinde ick oock schaduwe/ beschermminge/ ende verquickinge onder de vleugelen sijner genade/ soo tegen den toorne Godes/ als oock in de hitte der vervolginge: Alsoo dat ick wensche ende poge altijt daer onder te schuylen.

8 D. die in't wout/ ofte in't wilde wassen. Buyten Christum zijn alle menschen wilde ongehavende boomen/ Rom. 11. 17/24. die derhalven of geene/ of quade/ of suere/ of vruchten van onaengenamen smaeck voortbrengen: ten zy datse door den geloove Christo worden ingegrifft/ so en kunnen sy geene goede vruchten voortbrengen/ Matth. c. 7. v. 18. Joh. 15, 4.

9 T. w. Adams/ ofte der menschen. Of/ sonen. D. jongelingen. Dese alle overtreft Christus verre/ Psal. 45. 3.

10 T. w. onder des appel-booms schaduwe/ D. onder sijne bescherminge. Gelijck de boomen ons beschaduwende/ bevryden van den brant ende hitte der sonne: Alsoo bevrijdt ons Christus voor de hitte des toorns Godes/ ende de vervolgingen der booser werelt. Siet Psal. 121. vss. 5/6/7. Jesa. 25. 4. Siet oock Psalm 91. d'aenteeck. op v. 1.

11 Dit is noch eene weldaet/ die de Bruyt verkrijcht door Christum. T. w. datse niet alleen van het quade verlost is/ maer datse oock sijne lieflicke vruchten deelachtich wort/ als sijner doot/ verrijsenisse/ hemel-vaert/ ende anderer weldaden. Andre verstaen hier door de vruchten, de vertroostingen Christi, die 't herte der geloovigen soete zijn.

12 Of/ hy voerde.

13 Hebr. in het huys des wijns. D. in het huys der vreucht ende der blijtschap/ die wy door de kracht ende werckinge des H. Geestes in onse herten ontfangen. 2. Cor. 1. 5. Vermits halven dat de wijn den dorst verslaet/ so maeckt hy oock het herte vrolick/ Psal. 104. 15. ende hy doet het sijne droeffenisse vergeten. siet Prov. 31. 6/7. Tot dit huys der vreucht worden alle kinderen Godes genoodicht. Prov. 1. 3. Siet oock Prov. 9. 1/ &c.

14 Verstaet hier/ de liefde daer mede Christus ons lief heeft ende bemint/ Ephes. 5. 2. Daerom lesen eenige de laetste woorden deses vs aldus/ Sijne baniere is liefde over my, ofte/ te mywaerts. Siet 2. Thes. 2. 16. ende Rom. 5. 5.

15 Gelijck de soldaten van malkanderen onderschevden worden door banieren ofte vaendelen: Alsoo worden de ware ledematen der Gemeynte Iesu Christi onderkent ende onderschevden van de Hypocriten/ door den Geest der aenneminge ende sijne vruchten/ Rom. 8. 14. 1. Joh. 3. 24. De baniere beteeckent oock beschuttinge ende bescherminge tegen alle de geestelicke vyanden/ den duyvel/ de doot/ ende verdoemenisse.

16 De kercke spreeckt hier tot de vrienden des Bruydegoms/ welcke zijn de rechte Leeraers/ Joh. 3. 29. biddende/ dat sy haer versterken met den troost des H. Euangelij, eer sy beswijcke van verlangen.

17 D. met wijn die in de flesschen is/ als Luce 22. 10. ende Hos. 3. 1. D. met de H. Schrifture/ in de welcke Christus sijnen wijn ende melck/ dat is/ alle sijne beloften ende geestelicke vertroostingen besloten heeft. Siet Psal. 94. 19. ende 119. 92.

18 Ofte/ onderstroyt my appelen. T. w. op dat ick door den reuck der selver verquickt worde/ daer toe de Oraengie-appelen ende Citroenen/ insonderheyt seer dienstich ende bequaem zijn. Hier by worden verstaen de troostelicke leeringen der H. Schrift/ aengaende de genade ende verdiensten Christi.

19 D. ick ben flauw ende amechtich door het geduerich verlangen nae de vertroostingen mijnes Bruydegoms/ ende de teeckenen sijner genade. siet Psal. 63. v. 2. ende 42. 2. Cant. 3. 1/2. ende 5. vss. 6/8. Het is Godt die alle onse kranckheden geneest/ Psal. 103. 3.

a Cant. 8. 3.

20 De Gemeynte wenscht ende verwacht de genadige ende goedertierene hulpe/ die de Bruydegom haer in der noot soude bewysen/ haer troostende door den H. Geest/ ende sijn woort. Siet Cant. 8. 3. Ephes. 5. 29.

21 T. w. als een peulu/ om op te rusten. door de sonde wort het gantsche hooft kranck/ ende het herte mat/ Jes. 1. 5. Maer door de vertroostingen des H. Geestes/ worden onse conscientien versterckt/ ende onse sonden (oorsaken onser elenden) vergeven. siet Rom. 14. v. 17. ende 1. Joh. 2. 12. ende 3. 24.

22 Dit is een uytwendich teecken van liefde. Siet Genes. 29. 13. ende 48. 10.

23 Dit nemen sommige als woorden des Bruydegoms/ andere als woorden der Bruyt. De sin is/ Ick vermane ende betuyge u op het hoochste.

24 D. ô ghy speel-genooten. siet c. 3. 5. ende 8. 4.

25 Andre/ Ick besweere u by de Rheen, &c. D. soo lief als u de rheen ende de hinden zijn: dat ghy die liefde niet op en weckt. D. dat ghy de ruste des Bruydegoms/ ofte der Bruyt/ D. de Gemeynte/ niet en verstoort/ T. w. door ketterye/ scheuringe/ of/ met ergernisse te geven.

26 Hinden zijn wijfkens der herten.

27 D. nimmermeer der selver ruste en stoort.

28 T. w. de stemme die ick daer hoore. dit spreeckt de Bruyt. Sy wil seggen/ dat is sijne onderwysinge/ die ick daer hoore. siet Joh. 18. 37. ende 10. vss. 3/4. Actor. 13. 46/47. Hebr. 3. 7.

29 T. w. tot mijne hulpe ende bystant/ als Jesa. 35. 4. Joh. 14. 23. Apoc. 22. 20.

30 Een gelijckenisse genomen van de snelle rheen ende hinden/ by de welcke de Bruydegom wort vergeleken v. 9. om aen te wysen de vry-willicheyt Christi in het helpen ende redden sijner Bruyt.

31 Verstaet hier den uyterigen muer der kercke/ D. de bewaringe ende beschuttinge die Godt sijne kercke bewijst door sijne H. Engelen. Siet 2. Reg. 6. 17. Psal. 34. 8. Zach. 2. 5. Als hier staet onsen muer, daer mede wort te kennen gegeven/ dat dese muer is een bolwerck/ dat de kercke eygen is/ ende der selve alleene toekomt. Andre verstaen die woorden hy staet achter onsen muer, aldus/ datse beteeckenen eene nadere gemeynschap met Christo, dan doe hy noch verre af was, komende al springende op de bergen/ v. 8. maer evenwel soo nae noch niet/ of daer was noch eenen muer tusschen beyden. So dat hier aengewesen worden de trappen/ daer mede Christus sijne liefde tegen sijne kercke is bewysende/ niet gelijckelijck/ maer nae dat hy achtet ons goet te wesen.

32 Dit is eene gelijckenisse genomen van eenen wachter/ die op eenen toren de wacht houdt. siet 2. Reg. 9. 17. Ezech. c. 33. v. 2. De Heere Christus is de rechte wachter ende hoeder Israels/ die nimmermeer en slaept noch en sluymert. Psal. 121. 4. hy siet ende bespot alle de raetslagen der godloosen tegen sijne kercke/ Psal. 2. 4.

33 Of/ glinserende als een bloeme. D. hem selven als een bloeme vertoonende/ T. w. lieflick ende aengenaem. Het is vast het selve dat stracks geseyt is. de wederhalinge dient tot versterckingen en bevestinge van het voor-seyde.

34 Meermaels worden de tralien ende vensters by een gevoecht/ als Jud. 5. v. 27. Prov. 7. 6. ende elders.

35 Met dese woorden geeft de Bruyt te kenne d'oorsake van de snelle komste hares Bruydegoms/ T. w. om haer door sijnen Geest ende sijn woort te roepen uyt haren bedroefden staet tot eenen beteren.

36 Hebr. komt u. Alsoo oock v. 13. Siet Gen. 12. d'aenteeck. op v. 1. Ende/ komt herwaerts, te weten om my te dienen.

37 D. de tijt van de verdruckinge der gemeynte. Vergel. Zach. 14. 8.

38 D. de tijt der beproevinge in tegenspoet/ is door Christum verlicht. Siet Jes. 4. 6. ende 32. 2. Matth. 7. 27.

39 Of/ hy is henen gegaen.

40 Of/ vertoonen haer. Dit is eene beschrijvinge der lente/ geestelick verstaen zijnde/ beteeckent het de weder-op-richtinge der kercke/ na dat de swaricheden verdwenen zijn. siet Psal. 72. 16. Jes. 27. 6. Hos. 14. vss. 4/5/6.

41 Of/ de tijt des gesangs, of/ de tijt van quinckeleren. D. de lente/ of/ de Mey-tijt/ wanneer de vogelkens singen. D. de geloovige beginnen te verquicken/ ende van vreuchde te singen. And. de snoey-tijt.

42 D. de menschen die te vooren als dorre boomen waren/ beginnen nu geestelicker wyse te bloeyen door mijne genade: De Gemeynten die te vooren woest gelegen hebben/ geven nu beginselen van schoone vruchten door de kracht van mijnen Geest ende woort/ ende sy geven van haer eenen lieflicken reuck/ 2. Cor. 2. 15. Siet de gelijckenisse van den vyge-boom. Matth. 24. 32. Luce 13. 6.

43 Of/ onrype vijgen. Het Hebr. woort dat hier gebruyckt wort/ vintmen alleen hier.

44 Door de wijnstocken worden hier de particuliere kercken verstaen, als Jes. 5. 1. Hos. 9. 10.

45 T. w. eenen treflicken reuck/ als Cant. 7. 13.

46 Of/ teedere, kleyne, groene, onrijpe druyven. Het Hebr. woort is hier alleen/ ende ond. v. 15. ende c. 7. v. 12.

47 Als hov. v. 10.

48 Aldus wort de Gemeynte Christi genoemt/ van wegen hare kuyscheyt ende eenvoudicheyt. siet Matth. 10. 16. ende bov. 1. 15.

49 Daer schuylende/ uyt vreese der vyanden. Siet Jerem. 48. 28. And. die u onthoudt in de scheuren der steen-rotsen, beschaemt zijnde van wegen de mismaecktheyt uwer sonden.

50 Die u in onbewoonde plaetsen/ in holen ende spelonken/ van wegen de vervolginge verbercht. Als 1. Reg. 18. 4. Psal. 55. 7/8. ende 68. 14. Apoc. 12. 6. sommige setten 't over/ een verborgenen trap. duydende sulcx op den Heere Christum, die den trap ende leder is nae den hemel. Genes. 28. 12. Joh. 1. 52.

51 D. komt tot my/ wandelt voor my oprechtelick. als Genes. 17. 1. Rom. 12. 1. Ephes. 5. 27. T. w. na dat ghy door mijnen geest ende bloet sult gereynicht zijn.

52 D. uwe gebeden ende lof-sangen. Siet Psal. 5. 4. ende 28. 2. ende 42. 5. ende 50. 15. ende elders.

b Cant. 5. 15.

53 D. sy is my aengename. T. w. als sy uyt een waer geloove is spruytende.

54 Dit zijn de woorden des Bruydegoms tot sijne medegesellen/ D. Christi tot de Leeraers ofte Herders der kercke: Ende tot de Christelicke Overicheden. Ende vangen, is hier te seggen/ dat de Leeraers/ der Vossen loose ende boose leeringe moeten tegenstaen ende wederleggen; Ende dat de Overicheden die moeten toomen.

55 De Vossen bederven de wijngaerden met het af-eten der druyven: Alsoo bederven ende ruyneren de valsche Leeraers/ Ketters/ ende bedriechlicke regeerders de ware Religie ende kercke Godes. Sy worden by Vossen vergeleken/ hier/ ende Ezech. 13. 4. Luce 13. 32. Eensdeels van wegen hare bedriechlickheyt/ 2. Cor. 11. 13. anderdeels van wegen hare schadelickheyt/ dewijle haer woort verteert als een kancker. 2. Tim. 2. 17. Siet diergelijcke beschrijvingen ende waerschouwingen/ Jerem. 12. 10. Ephes. 4. 14. Tit. 1. vss. 10/11. Hebr. 13. 9. 2. Pet. 2. 1/12.

c Ezech. 13. 4. Luce 13. v. 32.

56 Of/ kleyne/ teedere.

57 Dit zijn de woorden der Bruyt/ als Cant. 6. 2. ende 7. 10. De sin is/ Hy is mijnen Herder/ ende ick ben de kudde sijner schapen/ daerom en kan my niet ontbreken. Siet Psal. 23. 1. 1. Joh. 4. 13.

58 De sin is/ Hy en weydet sijne kudde niet alleen op een gesonde/ maer oock op eene genoechelicke weyde/ soo lieflick ende genoechelick/ als of sy vol lelien stonde. Verstaende hier by/ de weyde des goddelicken woorts/ 't welck soet is/ als honich ende honich-raten: Ende in 't geselschap der godsaligen/ die als lelien onder de doornen zijn.

d Cant. 4. 6.

59 D. de tijt der wetenschap/ heylicheyt/ des troostes/ vredes/ ende der geestelicke blijtschap. Siet Rom. c. 13. vss. 12/13. ende 1. Thess. 5. 5. 2. Pet. 1. 19.

60 Hebr. aenblase. Aldus spreken de Hebreen/ om dat de dach gemeynelick met eenige koelte opgaet.

61 D. al 't gene dat noch onvolmaeckt is.

62 T. w. tot my/ het zijn de woorden der Bruyt tot haren Bruydegom/ hem biddende ende aenroepende/ dat hy haer wil bystaen in haren noot ende swaricheden.

63 T. w. in snellicheyt/ om my te helpen. Siet v. 8.

64 Of/ Bitrons, of/ der scheydinge. Dit zijn de bergen Gileads/ die door de Jordane van Iudæa afgescheyden worden. Dese bergen waren vol wildts/ ende seer bequaem tot de jacht. Siet d'aenteeck. 2. Sam. 2. 29.

Het iij. Capittel.

De Bruyt vertelt/ hoe neerstelick dat sy haren Bruydegom gesocht heeft/ doch te vergeefs/ v. 1/2/3. eyndelick vindt sy hem/ ende houdt hem vaste/ 4. Hy en wil niet datmen sijne Bruyt sal opwecken/ 5. de cieraet der Bruyt/ na datse gekomen was uyt de verdruckinge/ 6. het bedde/ of de koetse des Bruydegoms/ onder

onder de figuere van Salomons bedde ende koetse / 7. De geloovige worden genoodicht / onder verbloemde woorden van Salomons bruyloft met sijne bruyt / tot het Rijcke der heerlickheyt / 11.

1 IK socht [1] des nachts op mijn leger hem / [2] dien mijne ziele lief heeft: ick socht hem / maer [3] ick en vondt hem niet / [ick seyde] /

2 Ick sal nu opstaen / ende [4] in de stadt ommegaen / in de [5] wijcken ende in de straten / ick sal hem soecken die mijne ziele lief heeft: ick socht hem / maer ick en vondt hem niet.

3 [6] De wachters die in de Stadt ommegingen / vonden my: [ick seyde /] [7] Hebt ghy dien gesien / dien mijne ziele lief heeft?

4 Doe ick [8] een weynichsken van hen wech gegaen was / [9] vondt ick hem dien mijne ziele lief heeft: [10] ick hieldt hem vaste / ende en liet hem niet gaen / [11] tot dat ick hem in mijnes moeders huys gebracht hadde / ende in de binnenste kamer van de gene [12] die my gebaert heeft.

5 [13] Ick besweere u / ghy dochteren Jerusalems / die by de reen / ofte by de hinden des velts zijt / dat ghy de liefde niet op en weckt / nochte wacker en maeckt / tot dat het [haer] luste.

6 [a] [14] Wie is sy / die daer opkomt uyt [15] de woestijne / [16] als roock-pilaren / beroockt met [17] myrrhe / ende wieroock / [ende] met allerley [18] poeder [19] des kruydeniers?

7 [20] Siet / [21] het bedde [22] dat Salomo heeft / daer zijn tsestich helden rontom [23] van de helden Israëls /

8 [24] Die altemael sweerden houden / [25] geleert ter oorloge / elck [26] hebbende sijn sweert aen sijne heupe / [27] van wegen den schrick des nachts.

9 De Coninck Salomo heeft sich [b] een [28] koetse gemaeckt van [29] den houte Libanons.

10 [30] De pilaren der selve maeckte hy [van] silver / haren [31] vloer [van] gout: haer [32] gehemelte [van] purper: het binnenste was [33] bespreydt met de liefde van de dochteren Jerusalems.

11 [34] Gaet uyt / ende aenschouwt / [35] ghy dochteren Zions / den Coninck Salomo / met de Kroone [36] daer mede hem sijne moeder kroonde op den dach [37] sijner bruyloft / ende op den dach der vreuchde sijnes herten.

1 *Hebr.* in de nachten. Hier door worden te kennen gegeven de groote aenvechtingen ende bekoringen der kercke / als Jes. 21. 12. ende 26. 9. Amos 5. 18. Ende te gelijcke wort hier aengewesen / dat de kercke ten tyde van aenvechtinge en vervolginge / als het schijnt datse verlaten is / Christum soeckt door 't gebedt. Siet Deut. 4. 29. Jer. 50. 4. Hos. c. 3. 5. ende 5. 15. Zeph. 2. v. 3. Matth. c. 7. v. 7.
2 Te weten / mijnen Bruydegom Iesum Christum, sijne genade ende goedertierenheyt, die van ons gevonden wort / als wy sijne gerade in ons herte gevoelen tot onser vertroostinge.
3 Dit en strijdt niet tegen de belofte Christi. Matt. 7. 7. Want die en stelt geenen precisen tijt van vinde / maer die staet alleene in Godes hant / hy alleene weet den bequamen tijt der hulpe / Hebr. 4. 16. onder v. 4. staet / dat de Bruyt / na een weynich tijts / haren liefsten gevonden heeft.
4 D. inde Gemeynte Godes / Psal. 87. v. 3. ofte in 't geestelicke Jerusalem. siet Hebr. 12. 22.
5 Ofte / merckten, breede plaetsen. Siet Luce 14. 21/22/23.
6 Verstaet hier onder den name van wachters, sodanige Leeraers / als die waren / van de welcke Jesaias seyt / c. 56. v. 10. Sy zijn stomme honden, sy en kunnen niet bassen, ofte / men kan hier door de wachters verstaen / de Groote ende wyse deser werelt / dewelcke / ofmense schoon vraecht waer Christus zy te vinden / sulcks niet en weten te seggen. Siet Matth. 2. vss. 3/4. Vergel. ond. 5. v. 7.
7 De sin is / Weet ghy my mijnen Vrient / ofte Bruydegom niet te wysen?
8 T. w. een weynich tijts / of plaetse. *Hebr.* Een weynich dat ick van hen was voorby gegaen, tot dat ick vondt, &c.
9 Hier is vervult de belofte onses Heeren Iesu Christi, Matth. 7. 7. Soeckt, ende ghy sult vinden, &c.
10 T. w. met de hant des geloofs. Siet Prov. 4. 13. Ephes. 3. 18. Col. 1. 23. Siet oock Genes. 32. 26.
11 De kercke geeft hier te kennen / datse / de genade Christi weder gevoelende / in sijne gemeenschap volstandichlick wil blyven.
12 Of / die my ontfangen heeft.
13 Dit geheele vsken is verklaert c. 2. v. 7.
a Cant. 8. 5.
14 Dit is eene verwonderinge der swack-geloovigen / sprekende van de kercke / als van het volck van Israel / dat uyt de woestijne opginck nae het beloofde lant / haer verwonderende over de vrymoedicheyt ende heerlickheyt der kercke / na datse ontworstelt was uyt de verdruckinge ende sware aenvechtinge / daer van vov. c. 2. gesproken is / als oock in het begin van dit capittel.
15 By de woestijne wort hier verstaen / de verwoestinge van de uyterlicke gedaente der kercke / soo door tyrannie / als door ketterye / scheuringe / ende sware ergernissen: Gelijck het woort woestijne, oock genomen wort Jesa. cap. 32. v. 15. ende Apoc. 12. 6.
16 Als eenen stercken roock / die recht op gaet / als een pilaer / of / palm-boom, welcke beteeckenisse het Hebr. woort oock heeft. Dit beteeckent de vrymoedicheyt der kercke in 't oeffenen van den waren Godts-dienst / sonder dien na te laten uyt vreese der booser menschen / ofte andre insichten. Hebr. 12. 1.
17 Door Myrrhe ende Wieroock, moetmen verstaen de verdiensten Iesu Christi, die Godt den Vader eene welrieckende reucke zijn / Ephes. 5. 2. Apoc. 8. vss. 3/4/5.
18 Men kan by dit poeder verstaen de vruchten der weder-geboorte / Als oock / ende insonderheyt / de gebeden ende danck-seggingen der geloovigen / Malach. 1. 11.
19 Of / der droguisten. Aud. Des Apotekers, der parfuym-bereyders.
20 Dit schijnen woorden van de Bruyt te zijn.
21 Aud. Sijn bedde is als het bedde Salomons.
22 Hier door wort afgebeeldt / dat de kercke Godes van Christo bewaert wort / maer noch veel beter ende treffelicker / als de Coninck Salomon van alle sijne trauwanten is bewaert geworden: Want de Engelen Godes / die dienstbare geesten zijn / worden van Christo uytgesonden / om haer te beschutten ende beschermen. Siet Hebr. 1. 14. De geloovige kinderen Godes aldus bewaert ende bewaeckt zijnde / en vreesen niet voor den schrick des nachts, noch voor den pijl die 's daechs vliecht, Psal. 91. v. 5. Hier by kan men oock verstaen de Herders ende Leeraers die de kercke Godts moeten bewaken ende bewaren.
23 Wat al kloecke dappere helden datter in Israel geweest zijn / is te sien 1. Chron. 11. vss. 10/11/.....47. ende cap. 12. vss. 1/2/....38.
24 Alsoo zijn oock de H. Engelen gewapent / met Godes rechtveerdige wrake / als met sweerden / om de goede te beschermen / ende om de quade te straffen / 1. Chron. c. 21. v. 16. Alle getrouwe Herders der kercke / zijn gewapent met het woort Godes / ende de Christelicke discipline / hebbende bereyde wrake tegen alle ongehoorsaemheyt / 2. Corint. c. 10. 6. Psal. 149. 7. Hoewel oock andersins / alle Christenen gewapent zijn met het sweert des Geests / Ephes. 6. 17.
25 Te weten / van Godt / die de handen sijnes volcks leert stryden / 2. Sam. 22. 35. Ende sijne Engelen ende Leeraers kracht geeft om de kercke te bewaken ende te bewaren. Aud. ervaren, geschickt, geoeffent.
26 T. w. gereedt ende veerdich staende om te vechten / als Exod. 32. 27.
27 Des nachts isme meer perikels onderworpen / van des daechs / het zy van dieverye / moordrye / verraderye / ofte dergelijcke ongemack / het welck meest by nachte geschiet / so datmen als dan moet goede wacht houden / Matth. c. 24. vss. 43/44. Alsoo moet elck Christelick Ridder gewapent staen / gelijck d'Apostel ons leert Ephes. 6. vss. 12/13/14. Insonderheyt ten tyde van vervolginge.
b Cant. 6. 12.
28 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick eene bruyt-koetse, of / bedde-stede. Doch het beteeckent oock eenen Koets-wagen. 'T schijnt dat hier gesproken wort van dien triumph-wagen daer van Psal. 45. 5. geschreven staet / daer by den wagen verstaen wort / het woort der waerheyt / of / de predicatie des H. Euangelij. Andere verstaen door het Hebr. woort / een cierlick gebouw.
29 D. van cederen houte / 't welck op den berch Libanon overvloedelick pleech te wassen. Siet de aenteeck. Jud. 9. op v. 15. Dit houdt en verrott niet. so dat de Leere des H. Euangelij bequamelick by het selve mach vergeleken worden. Want het is een eeuwich Euangelium, Apoc. 14. 6. siet Cant. 1. 17.
30 Door de pilaren ofte colommen wort de stantvasticheyt beteeckent / Apoc. 3. 12. Ende door de pilaren van silver / kanmen hier verstaen de getrouwe Herders der kercke / doch insonderheyt de Propheten ende Apostelen. Siet Gal. 2. 9.
31 Of / bodem, gront, onderlage, Aud. stoel, T. w. daer Salomon op satt in sijn Koetse. Christus die de grontslach / ofte het fondament sijner Kercke is / wort ten rechten by gout vergeleken / maer de pilaren by silver. Siet 1. Cor. 3. 9. Apoc. 21. 21.
32 Verstaet by dit gehemelte / de Coninckliche bescherminge Godes over sijne Kercke.
33 Of / geplaveyt, gevloert, of / beset met lieflickheyt, of / geplaveyt met liefde, D. lieflick gewrocht / T. w. met lieflicke beelden / of / schoone figueren geborduert / of konstelick met de naelde gewrocht van de dochteren Jerusalems. Aud. ontsteken. Nae de geestelicke beduydinge / kanmen hier door de liefde verstaen / die innerlicke liefde die Godt sijnen kinderen toedraecht / gevende sijnen Sone voor het leven der selve / mitsgaders die liefde / die wy Godt / ende onsen naesten toedragen: want wy kunnen Godt niet lief hebben / of hy moet ons eerst sijne liefde bewijsen / 1. Joh. 4. 10. sommige verstaen het 9 ende 10 vs / als een beschrijvinge van de hemelsche heerlickheyt.
34 In dit vs wort onder den name ende heerlickheyt Salomons / die een voorbeelt op Christum geweest is / beschreven de glorie die alle kinderen Godes sullen aenschouwen op de bruyloft des Lams die voor de uytverkorene kinderen Godes bereyt is. Als wy vermaent worden uyt te gaen / daer mede wort te kennen gegeven dat het de pijne weert is / datmen wat moeyte daerom doe / gelijckmen doet om eenen Coninck in sijne triumphe te aenschouwen.
35 De dochteren Zions beteeckenen hier de Christenen / ofte de Kercke Christi, als Jes. 49. 14/22. dese worden hier vermaent / dat sy Christum (den rechten Salomon) sullen aenschouwen ende aennemen / met sijne Croone / D. in glorie ende heerlickheyt. siet Psal. 149. 2. Matth. 21. 5. Apoc. 6. 1/3/5/7.
36 Het schijnt uyt dese woorden / dat Bathseba haren sone Salomon met eene seer schoone ende cierlicke kroone vereert heeft op sijnen Bruylofts dach: ende door dese Kroone wort afgebeeldt de heerlickheyt Christi, daer toe hy verheven is door sijne Hemel-vaert / ende die hy sijne Kercke sal laten aenschouwen in den Hemel. Siet Luce 24. 26. Joh. 17. 24. Phil. 2. 9.
37 Aud. sijner onder-trouwe. T. w. doe Salomon trouwde met sijne Bruyt. Geestelicker wyse machmen hier verstaen het houwelick Christi met sijne Kercke / 't welck geschiet als sy de predicatie des H. Euangelij met waren geloove aen-neemt / alsdan wort sy geseyt aen Christum te hylicken / 2. Cor. 11. 2. Gelijck hem een Bruydegom over sijne Bruyt verheucht / alsoo verheucht hem Godt over sijn volck / siet Jes. 62. 1/5.

Het iiij. Capittel.

De Bruydegom prijst de Bruyt van wegen hare schoonheyt / v. 1 / &c. Geeft te kennen / dat hy eenen tijt lanck van haer wesen sal / 6. Hy roept haer / datse tot hem afkome / 8. betuygende sijne liefde tot haer / 9. ende haer noch voorder prijsende / 10. De Bruyt biddet haren Bruydegom / dat hy snellick tot haer wille komen / ende door sijnen H. Geest krachtelick in haer wercken / op dat sy vruchten drage die hem mogen aengenaem wesen / 15.

1 SIet [1] ghy zijt schoone / mijne Vriendinne / siet [2] ghy zijt schoone / uwe oogen zijn [3] duyven [oogen] [a] [4] tusschen uwe vlechten: [b] u hayr [5] is als een cudde geyten / die ['t gras] van den [6] berch Gileads [7] afscheeren.

2 [8] Uwe tanden zijn als een cudde [schapen] die [9] geschoren zijn / [10] die uyt de waschstede opkomen: die al t'samen tweelingen voort-brengen / ende geene onder haer en is [11] jongeloos.

3 [12] Uwe lippen zijn [13] als een scharlaken snoer / ende uwe sprake [c] is lieflick: den slaep uwes hoofts is als [14] een stuck van eenen granaet-appel [15] tusschen uwe vlechten.

1 De Bruyt Christi, wort schoone genoemt / niet alleen ten opsiene datse in Christo wort aengemerckt / maer oock / om datse nae het beelt Christi verandert wort van klaerheyt tot klaerheyt / als van des Heeren Geest. 2. Cor. 3. 18. siet vov. 1. op v. 15.
2 Siet vov. c. 1. v. 15.
3 Siet de aenteeck. c. 1. 15.
a Cant. 4. 3. ende 6. 7.
4 Ofte / tusschen uwe tuyten. als ond. v. 3. Aud. uwe hayrbintselen.
b Cant. 6. 5.
5 D. het is schoon / glat / en teeder / als der geyten hayr / die op den berch Gileads weyden / ofte ergens in eene goede vette landouwe gaen / ende daer van vett worden / ende teeder sachte hayr krijgen. Dat is / ghy zijt verciert met goede wercken.
6 Dese lant-streke was seer bequaem om het vee te weyden / van wegen hare vetticheyt / als blijckt uyt Genes. 31. 21. Num. 32. 1. Jer. 22. v. 6.
7 Het Hebr. woort / vintmen alleen hier / ende onder c. 6. 5. het beteeckent afscheeren / of kael maken / D. af-eten. Aud. die glinsteren van den berch Gileads.
8 T. w. uwe geestelicke tanden / met de welcke ghy de spijse der ziele moet herkauwen / hebben al den cieraet diemen in de tanden soude mogen vereyschen / ende zijn volgens dien bequaem om de Geestelicke spijse te kauwen ende herkauwen.
9 Of / afgesneden zijn, of / die malkanderen gelijck gemaeckt zijn / alsoo dat d'een niet grooter en is als d'ander / andersins soude het qualick staen / ende hinderlick zijn in het kauwen der Geestelicker spyse.
10 Of / die opkomen van het wasschen / ende vechalven schoone; ende wit zijn.
11 D. onvruchtbaer.
12 De lippen zijn de instrumenten om de woorden voort te brengen: Ende hier beteeckenen sy de Leeraers des woorts / ende der selver lieflicke leeringen / het welck met de naest-volgende woorden (ende uwe sprake is lieflick) breeder wort te kennen gegeven.
13 D. root / 't welck inde lippen geprezen wort. Het beteeckent / dat hare leere den ledematen der Gemeynte aengenaem is.
c Psal. 147. 1. Col. 4. 5.
14 Daermen roode corlen ofte granen in siet. onder den slaep moetmen mede verstaen de roode bloosende wangen / zijnde een deel van de schoonheyt des aensichts. Doch hier beteeckent het schaemte ende eerbaerheyt in de lidmaten der kercke / haer nauwe wachtende van yets te doen / ofte te spreken / daer sy schaemroot van worden.
15 Als vov. v. 1.

4 [d] [16] Uwen hals is als Davids toren/ die gebouwt is [17] tot op-hanginge van wapen-tuych / daer [18] duysent rondassen aen hangen/ altemael zijnde schilden [19] der Helden.

5 [e] Uwe [20] twee borsten [21] zijn gelijck twee welpen / tweelingen van een rhee/ [22] die onder de lelien weyden.

6 [23] Tot dat dien dach aenkomt/ ende de schaduwen vlieden/ sal ick/gaen tot den myrrhe-berch / ende tot den wierooch-heuvel.

7 [24] Geheel zijt ghy schoone / mijne Vriendinne / ende daer en is geen [25] gebreck aen u.

8 [26] By my van den Libanon af/ [27] ô Bruyt/komt by my van den [28] Libanon af: siet van den [29] top van [30] Amana / van den top [31] Senirs ende [32] Hermons/ van de wooningen [33] der Leeuwinnen / van de bergen der Luypaerden [34].

9 Ghy hebt [35] my 't herte [36] genomen/ [37] mijne suster / ô Bruyt: [38] ghy hebt my 't herte genomen / [39] met eene van uwe oogen / met een [40] keten [41] van uwen hals.

10 [42] Hoe schoone is uwe uytnemende liefde / mijne Suster / ô Bruyt ? hoe veel beter is uwe uytnemende liefde / dan [43] wijn ? ende de reuck [44] uwer olyen / dan alle [45] specerpen ?

11 [46] Uwe lippen / ô Bruyt / [47] druppen van honich-zeem/ [48] honich ende melck is onder uwe tonge/ende [49] de reucke uwer cleederen is als [50] de reucke van Libanon.

12 Mijne suster/ ô Bruyt/ ghy zijt een [51] besloten hof/ [52] eene beslotene welle/ [53] eene versegelde fonteyne.

13 [54] Uwe scheuten zijn [55] een Paradijs van granaet-appelen/ met [56] edele vruchten / [57] Cyprus met Nardus.

14 Nardus / ende Saffraen / [58] Calmus / ende Caneel / met allerley [59] boomen van wierooch/ myrrhe/ ende [60] Aloë / mitsgaders [61] alle voornaemste specerpen [62].

15 [63] O fonteyne der hoven / put [64] der levende wateren / [65] die uyt Libanon vloeyen!

16 [66] Ontwaeckt Noorden wint/ ende komt ghy Zuyden wint / [67] doorwaeyt [68] mijnen hof / [69] dat sijne specerpen uytvloeyen: ô dat mijn Liefste tot sijnen hof quame / ende [70] ate sijne [71] edele vruchten!

d Cant. 7. 4.

16 D. uwen hals is recht op/ hooge ende sterck/ende met cieraet omhangen/ gelijck dien schoonen toren/ dien David gebouwt heeft/ Siet Neh.3. V.19. ende 25. ende Mich. 4. 8. Doch andre verstaen dit van de Burcht Davids / 2.Sam. 5.7/9. Dit beteeckent de couragie / kloeckmoedicheyt/ ende sekere have der Kercke Christi, die met Christo haer hooft vereenicht zijnde / haren necke niet meer en buycht/om den duyvel te dienen / of de sonde. Rom. 6. 17/ 18. Of de menschen/ 1.Cor.7.23. Maer door de wapenen hares krijchs (die niet vleeschelick en zijn/ maer machtich door Godt/ om de sterckten neder te werpen/ 2.Cor. 10. 4.) staetse vaste inden boosen dach / gewapent gelijcker geschreven staet Eph.6.11/&c. 17 Of/ tot eene wapen-kamer, of/magazijn van allerley wapen-tuych. Het Hebr. woort wort alleen hier gevonde. Ende het schijnt dat hier sulcke wapenen worden te verstaen gegeven / die tot quetsinge / ofte verzeeringe des vyants dienen / gelijck door de rondassen ende schilden soodanige wapenen / daer mede men sijn lichaem beschermt/ ende de slagen afweert. 18 Het getal van duysent/ staet hier ende elders voor een groot getal. 19 Van de Helden Davids / ende hare kloecke daden/ siet 2.Sam. 23. 8. ende 1.Chron. 11. 10/. . . . 47. welcker schilden ter eeuwiger memorie in Davids toren opgehangen wesende / hier beteeckenen alle die gene/ die door den schilt des geloofs / vele groote ende treffelicke dingen hebben uytgericht/ welcker eenige d'Apostel verhaelt Hebr.c.11. e Cant.7.3. 20 Verstaet hier by de twee borsten/ die leeringen ende vertroostingen / die in't Oude ende Nieuwe Testament te vinden zijn / daermede de geloovige gespijst ende gelaeft worden. Siet Jesa.66. 11. ende 1.Petr. 2. 2. Andre verstaen door de twee borsten der Bruyt/ de bedieninge des woorts Godes/ende der H. Sacramenten/daer mede de schapen ende lammeren Christi, als op eene goede vette weyde gevoedt worden. 21 D. sy zijn beyde schoon/ vol/ vaste/ ende malkanderen gelijckformich : Alsoo zijn in aller maniere het Oude ende Nieuwe Testament malkanderen gelijck / het een met het andre in alles accorderende ende over een komende. 22 T. w. in vette ende gesonde weyden/ beteeckenende de goede gesonde leere der kercke. siet Cant. 5. 13. 23 De Bruydegom beantwoort hier de swaricheyt die sijne Bruyt mochte voor-werpen/seggende/Heere Iesu Christe ben ick soo schoone in uwe oogen/ waerom wacht ghy soo lange met het houden van onse bruyloft? Hier op antwoort de Bruydegom/ Ghy moet verwachten den tijt die hier toe van eeuwicheyt bestemt ende besloten is / T. w. den tijt van de oprichtinge aller dingen/ Actor. 3. 21. D. tot dat des werelts avont ofte eynde komt/dan sal ick u tot my opnemen/middler wyle sal ick tot den myrren-berch gaen/ D. ten hemel opvaren/ daer henen de geloovige dagelicks hare gebeden (die als een wel-rieckende myrrhe ende wierooch zijn / Cant. 5. 13.) op-offeren ende henen senden: Ick aldaer zijnde ende blyvende uwen voorspreker by mijnen hemelschen Vader. 24 Boven V. 1. ende c. 1. 15. wort de Bruyt schoone genoemt/ hier wortse geheel schoone genoemt/ dewijle sy in Christo geheel schoone ende volmaeckt is / Ephes. 5. Vss. 25/26/27. Coloss. 1. 22. ende 2. 10. Apoc. 14. 5. 25 Siet van dit woort Prov. 9. op V. 7. 26 Dit spreeckt Christus tot sijne Bruyt/ die hy stracx geseyt heeft heel schoone te zijn/ de sin is / Komt tot my in den hemel / dien ghy nu door 't geloove aenschouwt / als of ghy 't beloofde lant Canaan saegt van boven de omliggende bergen / die hier genoemt worden / zijnde noch onder de tyrannen geseten/ diemen hier moet verstaen door de leeuwen ende luypaerden. Siet Psal.57. 4. Eenige verstaen hier door dese bergen aen verscheydene hoecken des Joodschen lants liggende/ niet allen de beroepinge der Joden/ maer oock der Heydenen in die vier hoecken der werelt verstroyt. 27 Aldus wort de Kercke hier ende in't volgende genoemt/ ten aensien van het geestelicke houwelick met haren Bruydegom Christo, 't welck in den dach der bruyloft in den hemel sal voltrocken worden. Siet Apoc. 21. 2/ 9. ende 19. 7. ende Joh.3. 29. 2.Cor.11. 2. Eph.5.25. 28 Libanon, of Libanus, is wel geweest eene seer lustige plaetse Deut. 3.25. Maer by andere vruchtbare plaetsen vergeleken zijnde/ was het een wildernisse/ Jes. 29. 17. ende als een wilt-bane / ofte jacht-plaetse. 2.Reg. 14. 9. Waer op hier gesien wort. Doch op andere plaetsen der heyliger Schriftuere beteeckent Lebanus treffelicke ende liefllicke dingen / ten aensien van de menichte der schoone boomen die daer op wiessen/ als Cant.5.9. ende 5.15. 29 Of/ spitse, Hebr. het hooft. 30 Dit is een berch in Syria, daer een valeye ende Rivierе was / die den selven name hadden/ anders genoemt Abana, 2. Reg. 5. 12. Strabo seyt lib. 14. dat desen berch is beseten geweest van verscheydene tyrannen. 31 Van de bergen Senir ende Hermon, siet Deut.3.V.9. Senir is hier te nemen voor een deel des berchs Hermon. 32 Hermon is eenen vermaerden berch / van den welcken te lesen is Psal. 42. 7. ende 89. 13. Hy wort anders Sion genoemt/met eẽ S. Deut.4.48. 33 Of/ der Leeuwen. 34 Hier by verstaen eenige/ Verlost eñ gevryet zijnde, sult ghy sien het perijckel daer ghy in geweest zijt. Ende aen d'ander zijde sult ghy sien den gelucksaligen staet daer ghy toe gebracht zijt: Ofte yet dergelijcke. siet 1.Cor.6. Vss.9. 10/ 11. 35 Of/ mijn herte hebt ghy genomen. 36 Of/ berooft, of gewondet, T. w. door liefde. Siet Jes. 62. 5. Het Hebr. woort beteeckent / Ghy hebt my gehert, of/ onthert. De sin is / Ghy hebt mijne gunste eñ liefde verworven/ niet tegenstaende uwe veelvoudige gebreecken. 37 Aldus wort de Kercke genoemt/ ten aensien dat Christus onser aller Broeder is/ hebbende ons vleesch ende bloet aengenomen/ ende ons door het geloove tot Godts kinderen ende sijne broeders ende mede-erfgenamen gemaeckt. Siet Matth. 12. 50. Joh. 1. 13. Rom. 8. 16/ 17. Hebr. 2. 11. 38 Ende derhalven moocht ghy wel gerust ende versekert zijn/ dat ick u voor altoos niet verlaten en sal. 39 D. door het ware geloove/ daer mede ghy my aenschouwt ende omhelst/ als uwen lieven Bruydegom/ wint ghy my 't herte af. Sonder geloove en kunnen wy Godt niet behagen/ Hebr. 11. 6. 40 D. met den cieraet uwer goeder wercken / uyt een waer geloove spruytende. Siet Prov. 1. 9. Dese keten en hebben wy van ons selven niet / maer door de genade Godes/ als te sien is Cant. 1. 11. Godt kroont in ons sijne eygene gaven. 41 T. w. hangende. 42 D. hoe vermakelick/ ende hoe aengenaem is't my/ dat ick uwe liefde te mywaerts speure. Siet bov. c. 1. V. 2. Dese liefde is gelegen in't onderhouden der geboden Christi, 1. Joh. 2. Vss. 3/ 4/ 5. 43 Siet d'aenteeck. bov. c. 1. op V. 2. ende V. 4. 44 Verstaet door de olyen ofte salven/ de gaven des H. Geestes / welcke de kercke ontfangen heeft. Siet Phil. 4. 18. 1. Joh. 2. 20. ende 27. Cant. 1. 3. roemt de Bruyt den reuck der olyen ofte salven/ siet d'aenteeck. aldaer: Alsoo roemt hier de Bruydegom de olyen der Bruyt. Siet Jesa. 62. 4/ 5.

45 D. wel-rieckende kruyden / als die waren / daer de heylige salve / ofte olye van gemaeckt was/ Exod. 30. 23. Siet oock 2. Chron. c. 9. Vss. 1/ 9. ende 16. V. 14. Esth. 2. 12. 46 Met de welcke ghy Godt aenroept/ sijn woort predickt/ sijnen name looft ende prijst / ende uwen naesten sticht. 47 D. uwe redenen zijn my soo liefllick ende aengenaem/ als den menschen het honich-zeem. Siet dese gelijckenisse oock Psal. 119. 10/ 103. 48 Dit beteeckent het selve dat stracks geseyt is. siet 1. Pet. c. 2. V. 2. 49 D. uwe goede wercken. 50 Op den berch Libanon wiessẽ veel wel-rieckende boomen ende cruyden/ insonderheyt wierooch-boomen/ daer de berch Libanon sijnen name van heeft/ want Lebona beteeckent wierooch. Hos. 14. 5/ 6/ 7. belooft Godt Israel/ dat sijnen reuck soude zijn/ als de Libanon, door den dauw sijner genade. Siet 2.Cor. 2. 14/ 15. 51 Of/ gegrendelden, toegeslotenen, in slot gedanen hof. Hier mede wort de onbevleckte geestelicke reynicheyt ende kuysheyt der kercke beduydt / die de vreemde vryers ofte verleyders geenen toe-ganck en geeft. Doch andre verstaen dit van de beschermingе Godes/ die sijne kercke bewaert voor de wilde dieren / D. voor de wreede tyrannen. Jes. c. 5. vergelijckt Godt sijne kercke by eenen beslotenen wijn-stock, ende Zach. 2. 5. belooft hy rontom Jerusalem te sullen zijn/ eenen vyerigen muer. 52 Uyt de welcke het klare water des H. Evangelij is spruytende/ daer mede de bedroefde herten ende gemoederen verquickt ende gelaeft worden / Psal. 23. 2. achtervolgens de belofte die Godt sijner kercke doet Jesa. 58. 11. Ende daerom wort dese welle/ of sprinck-ader geseyt besloten te zijn / om dat dit water der genade alleen den ledematen der kercke toe-komt. Niemant komt daer toe dan door Christum. 53 Verstaet hier door / de versekeringe ofte bevestinge der genade die Christus sijner Gemeynte bewijst. siet 2.Cor. 1. 22. Ephes. 1. 13. ja sijner Gemeynte alleen / want datmen versegelt/ dat en maecktmen anderen niet deelachtich. Siet Jes. 8. 16. 54 Of/ uwe planten, of/ rancken, of/ plantsoenen. D. de geloovige ende ledematen der kercke/ zijn overvloedelick met goede wercken verciert ende vervult / gelijck een granaet-appel vol corlen is. sy zijn als vruchtbare boomen geplant by een versch water/ Psa. 1. 3. ende 92. V. 13. 55 Of/ lust-hof, schoonen boomgaert. het beteeckent eygentlick een plaetse met boomen beplantt/ als blijckt uyt Eccles. 2. 5. het wort oock somtijts genomen voor een bosch/ ofte forest/ Nehem. 2. 8. 56 Of/ uytnemende/ treffelicke vruchten. Verstaet hier door / de goede wercken der geloovigen / die Godt aengename zijn/ gelijck granaet-appelen/ ende andre liefllicke vruchten den menschen zijn. 57 Siet bov. c. 1. 14. Hebr. Cyprussen met Nardussen, of/ veel Cyprus met veel Nardus. Daerom wort het woort Nardus hier gestelt in't getal van velen / ende V. 14. in't getal van een/ om datter verscheydene soorten van Nardus zijn/ ofte verstaet hier de bladen van Cyprus ende Nardus, die oock wel riecken. 58 And. soet-riet. Calmus ende Caneel werden gebruyckt in de heylige olye / Exod. 30. 23. gelijck de myrrhe in de olye der salvinge/ Exod. 30. 23, ... 34. 59 D. van sulcke boomen die wierooch geven. 60 Ofte / sandel-boom. Siet Num. 24. 6. Prov. 7. 17. ende Psal. 45. 9. 61 Hebr. Alle hooft-speceryen. D. allerley voornaemste specerpen. Siet Exod. 30. op V. 23. 62 Verstaet hier by uyt V. 13. zijn uwe scheuten, of/ rancken. Ende door dese liefllicke/ wel-rieckende kruyden / of specerien/ worden te kennen gegeven/ de veelderleye gaven des H. Geestes/ daer mede de Godtsalige begenadicht zijn. Siet 1. Cor. c. 12. Vss. 5/ 6/ &c. Galat. 5. 22/ 23. 1. Petr. 4. 10. 63 Met dese woorden roemt de Bruyt haren Bruydegom/ die haer begiftícht met overvloet van wateren/ dat is/ met vele treffelicke geestelicke gaven/ daer mede alle de hoven / D. alle de Gemeynten bewatert ende bevochticht worden/ om overvloedige vruchten te dragen. Siet Jes. c. 58. V. 11. 64 D. der geduerige wateren/ altijt loopende/ nimmermeer verdroogende / noch verbuylende / maer de menschen met hare liefllickheyt ververschende. Siet Genes. 26. op V. 19. Dusdanich water geeft Christus den sijnen. Siet Joh. 4. Vss. 10/ 14. ende 7. 38/ 39. ende Jes. 12. 3. 65 'T schijnt dat hier gesien wort op de Riviere der Jordane/ die haren oorspronck neemt aen den voet van Libanon/ ende sy liep langs door het beloofde lant / het selve bevochtigende. Daer staet Apoc. 22. 1. Datter uyt den throon Godes/ ende des Lams (het welck Christus is) eenen suyveren stroom des levendigen waters voort-quam. 66 Of/ Rijst op, staet op. Dit is oock eenen segen dien Godt over sijnen hof / D. over sijne kercke sendt/ te weten/ dat de winden daer op waeyen / om dien te ververschen / ende de lucht te suyveren / ende alsoo den selven vruchtbaerder te maken. Verstaet hier door den wint, den H. Geest/ als Joh. c. 3. V. 8. ende Actor. 2. 2. Ende of wel de Zuyd ende Noorde wint van verscheyde qualiteyten ende werckingen zijn/ den eenen zijnde kout/ den anderen warm / den eenen vochtich/ den anderen drooge: So zijnse nochtans beyde desen hof/ ofte der kercke Godes voorderlick/ die somtijts scherpe bestraffingen/ somtijts oock kalmte ende soete vertroostinge van doene heeft. 67 Het is Godt die de winden voort-brengt uyt sijne schat-kameren/ Psal. 135. 7. 68 Merckt/ dat de kercke desen hof noemt haren hof, oock sijnen. T. w. Christi hof, ten verscheyden opsien. Christus is de eygenaer ende erfgenaem van desen hof/ maer de opsienders der kercke / zijn Godes acker-lieden ende mede-werckers in desen hof / D. Gemeynte/ daer aen yegelick litmaet de Geestelicke gemeenschap mede heeft. 1. Cor. 3. 9. 69 D. op dat de reucke verspreydt worde. 70 D. dat hy de vruchten genoote/ die wy hem/ door de werckinge ende kracht sijnes Geestes/ voort-brengen/ daer door wy schuldich zijn hem te eeren / Rom. c. 6. V. 22. 71 Siet bov. V. 13.

Het v. Capittel.

Hier antwoort de Bruydegom op de noodinge der Bruyt / capit. 4. 16. ende geeft te kennen/ dat hy een sonderlick behagen heeft aen de vruchten der Bruyt / V. 1. Sy bekent / datse eens versuymt heeft haren Bruydegom in te laten/ 2. Doch dat sy daer na opgestaen zijnde om hem in te laten / 5. hy wech gegaen was / 't welck haer seer moeyde / 6. in wat ongemack sy geraeckt was doe sy hem socht/ 7. Sy geeft haren speel-genooten te kennen hare uytnemende groote liefde tot hem / 8. met een beschrijvinge sijner schoonder gestaltenisse/ 10.

1 Ick ben [1] in mijnen hof gekomen/ [2] ô mijn Suster / ô Bruyt/

1 D. in mijn Gemeynte. Hier antwoort de Bruydegom op het versoeck der Bruyt cap. 4. 16. hy is veerdich om te doen de begeerte der gener die hem vreesen/ Psal. 145. 19. Siet oock Exod. 20. 24. 2 Siet bov. c. 4. Vss. 8/ 9.

[3] Ick hebbe [4] mijne myrrhe gepluckt / met mijne specerye / Ick hebbe mijne [5] honich-raten met mijnen honich [6] gegeten / Ick hebbe mijnen wijn / mitsgaders mijne melck gedroncken: [7] Etet / [8] [a] Vrienden / drincket / ende [9] wordet droncken / ô liefste.

2 [10] Ick sliep / [11] maer mijn herte waeckte: de stemme mijnes Liefsten die [12] klopte / was; [13] Doet my open / [14] mijne Suster / mijne Vriendinne / mijne Duyve / mijne Volmaeckte / want [15] mijn hooft is vervult met dauw / mijne hayr-locken met nacht-druppen.

3 [16] Ick hebbe mijnen rock uytgetogen / [17] hoe sal ick hem weder aentrecken? [18] ick hebbe mijne voeten gewasschen / hoe sal ickse weder besoetelen?

4 Mijn Liefste [19] trock sijne hant van 't gat [der deure] / ende [20] mijn ingewant [21] wert ontroert [22] om sijnent wille.

5 [23] Ick stont op / om mijnen Liefsten open te doen: ende mijne handen druypten [24] [van] myrrhe / ende mijne vingers [van] [25] vloeyende myrrhe / [26] op de [27] hanthaven des slots.

6 [28] Ick dede mijnen Liefsten open / maer mijn Liefste [29] was geweken / [29] hy was door-gegaen: [30] mijne ziele ginck uyt [31] van wegen sijn spreken / [b] ick socht hem / maer [32] ick en vondt hem niet / ick riep hem / doch hy en antwoordde my niet.

7 [33] De wachters die in de Stadt omgingen / [34] vonden my / [35] sy sloegen my / sy verwondden my: de wachters op de mueren namen mijnen [36] sluyer van my.

8 [c] [37] Ick besweere u / ghy [38] dochters van Jerusalem / [39] indien ghy mijnen Liefsten vindt / [40] wat sult ghy hem aenseggen? Dat ick kranck ben van liefde.

9 [41] Wat is uw' Liefste meer [42] dan een [ander] Liefste / [43] ô ghy schoonste onder de wijven? [44] wat is uw' Liefste meer dan een [ander] Liefste / dat ghy ons soo beswooren hebt?

10 [45] Mijn Liefste is [46] blanck ende root / [47] hy draecht de baniere [48] boven tien duysent.

11 Sijn hooft is van [49] 't fijnste gout: van [49] het dichtste gout: sijne hayr-locken zijn [50] gekrult / [51] swart / als een rave.

12 [d] Sijne oogen zijn [52] als der duyven [53] by de water-stroomen: [54] met melck gewasschen / [55] staende [als] in kaskens [der ringen].

3 D. ick hebbe genooté de gebeden eñ danckseggingen der Geloovigen / mitsgaders de goede ende liefelicke vruchten der goede wercken / die ick in u te wege gebracht hebbe door de krachtige werckinge des Heyligen Geestes. Van de kostelickheyt der myrrhe siet vov. c. 1. op v. 13.

4 Merckt hier aen / dat Christus alle dese gerichten noemt sijne gerichten, hy seyt / mijne myrrhe, mijne specerye, &c. want sonder hem en kunnen wy niet doen / Joh. 15. 5. ende 1. v. 16. ende 1. Cor. 4. 7. Apoc. 3. 18.

5 Het woort Godes / ende de Leere / mitsgaders de gehoorsaemheyt des selven / ende 't gebruyck der H. Sacramenten / worden vergeleken by spijse / honichraten / wijn ende melck / Psa. 19. v. 11. ende 119. 103. Jes. 55. 1. Joh. 4. 34. ende 1. Petr. 2. v. 2. Om dat / gelijck honich / wijn / ende melck / lieflick ende bequaem zijn tot voedtsel des lichaems: Alsoo zijn oock de voorgemelde saken lieflick ende bequaem / om de ziele te laven ende te verquicken. 6 D. ick hebbe eenen lust ende welgevallen aen uwe goede vruchten in 't voorgaende verhaelt / ende goede wercken. Ter contrarie so worden de quade vruchten der sondaren genoemt vergiftige wijn-druyven, die bittere bezyen hebben. Deut. c. 32. vss. 32/33. 7 Hier noodicht de Bruydegom Christus sijne vrienden / de Engelen ende alle geloovige menschen / dat sy haer met hem verheugen van wegen de schoone ende lieflicke vruchten / D. de gehoorsaemheyt sijner kercke op aerden. Siet Luce 2. vss. 13/14. ende c. 15. vss. 7/10. 8 Die zijn vrienden Christi, die daer doen den wille sijnes hemelschen Vaders / Joh. 15. 14. a Iesa. 41. 8. Iac. 2. v. 23. 9 Siet d'aenteeck. Genes. 43. 34. Weest droncken, is hier te seggen / weest vervult met liefde tot my / ende tot malkanderen / ofte / weest overvloedelick versaedt met Geestelicke vreucht / die daer blijft tot in het eeuwige leven. Siet Prov. 9. v. 5. Jesa. 25. 6. ende 55. vss. 1/2. 10 Hier wort aengewesen / dat de Bruyt / ofte eenige ledematen der kercke / na dat sy wel gegeten ende gedroncken hebben / dat is / overvloedelick de weldaden Christi genooten hebben / somtijts in slaep of sluymer vallen / D. trage ende slap in yver ende goede wercken worden / ende in vleeschelicke gerustigheyt ende sorgeloosigheyt vervallen. Siet Matth. 25. 4. Rom. 13. 11. 1. Thes. c. 5. vss. 6/7. 11 D. ick en vergat even-wel mijnen Bruydegom niet / maer hielt hem steets in mijn herte. Verstaet hier door het herte / den inwendigen mensche / ofte den weder-geboorenen mensche / die gestelt wort tegen het vleesch / ofte den uyterlicken mensche / Rom. 2. vss. 28/29. Siet oock Matth. 26. 41. Galat. 5. 17. 12 De Bruyt vertelt hier de liefde ende sorge hares Bruydegoms / die haer niet en woude rusten laten in het bedde des wereltschen gemacks. Christus klopt aen de deure onses herten door sijn woort / door sijnen Geest / ende door cruys ofte castijdinge / Apoc. c. 3. v. 20. 13 Of / opent my. T. w. de deure uwes herten: Staet op van den slaep der sonde / laet my in u herte woonen door den geloove / het selve opweckende. 14 Dese lieflicke namen die Christus sijne Bruyt hier geeft (sy noch zijnde in hare swackheyt) geven te kennen sijne uytnemende affectie ende liefde tot haer / haer beminnende / onaengesien sy noch in dit sondige vleesch leeft ende wandelt / haer hare sonden ende onvolmaecktheden niet toerekenende. 15 D. ick hebbe veel ongemacks geleden. Hier mede wort te kennen gegeven / dat Christus veel lyden / ende veel swaricheyts uytstaen soude / om sijne Bruyt te verlossen / ende haer van hare sonden te reynigen. Want nat te zijn van den dauw des hemels / is groot ongemack / Genes. 31. 40. ende het beduyt hier / elende lyden / als Dan. 4. 25. Gelijck oock de regen / alsmen niet overdeckt en is: Alsoo beteeckenen oock droppelen, inwateringe / D. quellingen of tegenspoeden / Amos 6. 11. Andre nemen dese woorden aldus / Gelijck de dauw ende regen het lant vruchtbaer maken: Also maeckt de leere Christi, dat sijne kercke vele vruchten voortbrengt. siet Deut. 32. 2. Psal. 72. 6. Hos. 14. 5. 16 Dit antwoort de Bruyt haren Bruydegom / weygerende op te staen / om hem in te laten / doe hy aenklopte. Door het uyt-trecken des rocks / ende het liggen in 't bedde / kannen hier verstaen het gemack deser werelt / welcke oock somtijts de ware geloovige kinderen Godes verhinderen / ende ophouden / dat sy Christum ende sijn woort / soo stracx niet opentlick noch vrymoedelick en belyden / als hy aenklopt / ende sijne genade haer aenbiedt / vreesende het ongemack dat daer mede vermengt is. 17 Als of sy seyde / ick en kan hem niet aentrecken sonder moeyte. 18 Dit is noch een argument / aenwysende / dat de Bruyt haer tot ruste ende gemack begeven hadde / want in die heete landen / daer sy gemeynlick baervoets gingen / plechten sy des avonts / als sy op hare ruste gingen / hare voeten te wasschen: 'T welck de Bruyt gedaen hebbende / so en woude sy (gelijckse hier seyt) niet geern van het bedde opstaen / om haren Bruydegom in te laten / vreesende de selve vuyl te maken. Van sulcke onnutte uytvluchten / Siet Luce 14. 18 / &c. 19 Sijne hant / die aen 't gat der deure geweest was / trock hy nu af / om wech te gaen / als volcht v. 6. And. stack sijne hant door 't gat der deure. T. w. om de deure te openen / ende alsoo soude hier gesproken worden van de deure des herten / ende te kennen gegeven worden / dat Christus by sijne uytverkorene aenhoudt met prediken ende vermanen / als sy hem niet stracx en volgen / hare herten alsoo aenroerende door de kracht ende werckinge des H. Geestes / dat hy in hen eene brandende liefde ende verlangen tot sich verweckt. 20 *Hebr.* Mijne ingewanden. 21 Met dese woorden geeft de Bruyt te kennen / hare ongerustheyt / hertelicke droefheniße / ende leetwesen / om dat sy haren Beminden soo onbeleefdelick afgesett hadde / als hy aenklopte / v. 3. Siet dergelijcke maniere van spreken Jerem. 4. 19. ende 31. 20. 22 Of / van sijnent wege. T. w. van wegen den Bruydegom. *Hebr.* over hem. 23 Hier bewijst de Bruyt haer leetwesen / met uyterlicke teeckenen van berouw ende beterschap (vruchten die der bekeeringe weerdich zijn) met op te staen / de deure te openen / te soecken / roepende haren Bruydegom / die van haer was wech gegaen. 24 Verstaet hier door Myrrhe, myrrhen-olye / waer mede te kennen gegeven wort / dat de aenroeringe ende werckinge Christi door sijnen H. Geest / in de herten der geloovigen groote kracht heeft / ende dat sy sulcks in hare herten gevoelende met geloove eñ voortvaerdicheyt / (als welrieckende specerijen) haer bereyden om haren Bruydegom te ontfangen. 25 Of / vlietende. *Hebr.* voorby gaende, of / voort-gaende myrrhe, of / overtreffende myrrhe, Dat is / die andere te boven gaet in weerdicheyt. 26 D. die aen de hanthaven van het slot was. 27 *Hebr.* handen, of / palmen. D. hanthaven / daermen de hant aen slaet. And. Grendelen, ende verstaet hier de grendelen / daer mede de deure van binnen was gegrendelt geweest / Christum buyten de deure houdende / ende hem verhinderende binnen te komen / welcke nu met myrrhen-olye bestreken zijnde. D. haer herte met de genaden-olye gesalft zijnde / ende alsoo alle sloten en grendelen / D. alle verhinderissen geweert zijnde / de Bruydegom onverhinderlick mocht by haer binnen komen / om te genieten de vruchten sijner genade / die sy van hem ontfangen hadde.

28 Dit gaet noch eenen trap voorder / T. w. dat sy opgestaen zijnde / selfs de deure opent / op dat de Coninck der eere soude mogen tot haer in komen / besijden stellende alle uytvluchten / haer verhinderende van het genieten sijner lieflicker tegenwoordicheyt.

29. 29 Door de verdobbelinge deser reden / met de welcke de Bruyt claegt over het wech gaen hares Bruydegoms / wort te kennen gegeven hare hertelicke droefheniße / overmits sy sijne tegenwoordicheyt niet en mocht genieten / gelijck sy in voorige tijden gedaen hadde.

30 D. ick was als doot / T. w. van schrick en vreese. siet Genes. 35. 18. ende 42. 28. ende de aenteeck. aldaer. als oock 1. Reg. 10. 5. Of / mijne ziele ginck uyt, T. w. van wegen de groote liefde ende 't hertelick verlangen dat ick nae hem hadde.

31 D. om dat hy / soo troostelick / met my gesproken hadde / v. 2. het welck ick te vooren soo niet ter herten en nam / maer nu seer daer door bewogen wierde. b Cant. 3. 1. 32 Dit is eene van de grootste swaricheden die den kinderen Godes over komen / dat het schijnt / dat Godt haer gebedt niet en verhoort / al roepen sy dach ende nacht tot hem / Psal. 22. 3. Jes. 59. vss. 1/2/3. 33 Siet vov. c. 3. v. 3. hier mede wort te kennen gegeven / dat Godt somtijts gehengt / dat sijne kercke van de Tyrannen ende boose Regenten deser werelt / Ja oock wel van valsche Leeraers / vervolcht ende benauwt wort / om haer te tuchtigen van wegen hare traecheyt ende onachtsaemheyt / ende op datse in het toekomende des te wackerder ende yveriger soude zijn. 34 Hier uyt is af te nemen / dat de Bruyt niet alleen tot aen de deure gegaen en is / om haren Bruydegom te soecken / maer oock verder / hem soeckende aen alle hoecken der Stadt. 35 Men slaet niet alleen met de hant / ofte met stocken en sweerden / &c. maer oock met de tonge / als te sien is Jerem. 18. 18. Ja slaen beteeckent oock somtijts yemant quellen ende verdriet aen doen / het zy door wat middel het geschiet. Psal. 69. 27. Jes. 53. 4. 36 Of / lampers. Het Hebr. woort heeft sijnen oorspronck van uytspreyden / om dat de vrous-persoonen de sluyers over haer hooft uytbreyden / eens-deels tot cieraet / Jes. 3. 23. ander-deels om eerbaerheyts wille / Gen. c. 20. 16. ende 24. 65. Jer. 2. 32. Oock tot een teecken van onderdanicheyt / 1. Cor. c. 11. vss. 6/7/10. Datmen sulck deckſel een vrouwe van het hooft afneemt / is tot hare groote schande gereeckende. so dat de Bruyt hier reden heeft om daer over te klagen / als ofmense geacht hadde voor eene oneerbare lichte vrouwe. Siet Ezech. 23. 26. Eenige verstaen hier / door den sluyer / de vrymoedige belijdenisse des geloofs / ende der ware Religie. van desen Sluyer soecken de ontrouwe herders / of valsche leeraers / ende de tyrannen / altijt de kercke ende de ledematen der selver te berooven. c Cant. 3. 5. 37 D. ick bevele het u op uwen eedt. Dit spreeckt de Bruyt / na dat sy uyt de handen van de wachters was ontkomen / versoeckende hulpe ende troost by de ware ledematen der Gemeynte Christi. 38 Siet de aenteeck. vov. c. 1. 5. ende 2. 7. 39 Als of sy seyde / So wanneer ghy met uwe gebeden voor hem verschijnt / so geeft hem doch te kennen den soberen staet daer sijne Bruyt in is / T. w. dat ick soo hertelicke seer verlange nae sijne barmhertichheyt / dat hy de wonden mijner sonden wille genesen / dat ick door 't verlangen moet beswijcken / indien ick de teeckenen sijner liefde noch lange ontbeeren moet. 40 And. Dit sult ghy hem aenseggen. 41 Dit zijn woorden sulcker ledematen der kercke / die Christum noch niet ten vollen en kenden. 42 D. dan de andre Vrienden die oock bemint worden ende lief zijn / siet vov. v. 1. als de Patriarchen / Propheten / ende godtsalige Leeraers / die de Bruyt niet en hebben / maer sy zijn vriende des Bruydegoms / die haer verheugen in sijne stemme / Joh. 3. 29. 43 Siet de aenteeck. vov. c. 1. 8. ende merckt hier / dat of wel / (gelijck v. 7. ende 8. geseyt is) de Bruyt soo swaerlick is geslagẽ ende gewondet geworden / vervallẽ zijnde in den duysteren nacht der vervolginge / so wort sy nochtans hier genoemt de schoonste onder de wijven. Siet Hebr. 11. 26. 44 Dat sy dese vrage ten andren male verhalen / daer mede wort te kennen gegeven de seer groote genegentheyt die sy hebben / om Christum recht te kennen. 45 Dit zijn de woorden der Bruyt / tot de gene die haer nae haren Bruydegom gevraecht hadden / v. 9. 46 Dese twee verwen in eenen mensche te gelijcke zijnde / vercieren hem seer. Het witte coleur beduydt suyverheyt ende triumpherende heerlickheyt. Daerom stater / dat de Engelen verschenen zijn in witte cleederen / Matth. 28. 3. Act. 1. 10. Ja oock Christus selfs Matth. 17. Siet oock Apoc. 6. 2. ende 19. 14. By het roode coleur wort verstaen het Priester-ampt Christi, overmits hy ons gewasschen heeft in sijnen bloede / Apoc. 1. 5. siet oock Apoc. 19. v. 13 / &c. ende Jes. 63. 1/2/3 / &c. 47 *Hebr.* hy is gebaniert, of / hy baniert. Het is een gelijckenisse genomen van eenen vaen-drager / eñ sijn vaendel / datmen boven alle d'andere sien kan. De sin is / dat de Heere Christus uytsteeckt boven alle Engelen / ende andre creaturen / overmits hy in sijne hant draecht / ende alleen staende houdt / door sijne goddelicke cracht / de baniere van sijn H. Euangelium. Jes. 11. 12. ende 49. 22. And. hy is verciert met een baniere van tien duysent. 48 D. over veel duysent / een seker getal voor een onseker. De sin is / alhoewel Christus eenen ontallicken leger van uytverkorene onder sich heeft (Apoc. 7. 9. ende 19. 14.) dat hy nochtans uytmuntt boven alle de selve / als haer hooft / Prince / Vaen-drager. 49. 49 Hier staen twee woorden by malkanderen / met de welcke de Hebreen twee soorten van 't beste gout noemen / Chethem ende Phaz. Ende hier wort te verstaen gegeven / dat het hooft / D. het Goddelicke Coninckrijcke des Bruydegoms seer uytnemende schoon ende voortreflick is / oock geduerich / Dan. 7. 14. 50 Of / krol, of / krouws. 51 Hier mede wort de schoonheyt der jeucht te kennen gegeven / want in die tyden hieltmen 't daer voor / dat swart hayr de jongelingen wel stont ende vercierde: zijnde een teecken van eene heete ende stercke naturere. d Cant. 1. 15. ende 4. 1. 52 Cant. 1. 15. ende 4. 1. wort geseyt / dat de Bruyt duyven oogen heeft / hier staet dat de Bruydegom duyven oogen heeft / D. suyvere / klare / schoone oogen. Dan. 10. 6. worden Christo toe-geschreven oogen als yverige lampen. ende Apoc. 1. 14. als vlammen vyers. alle beteeckenende / dat hy aller menschen wegen siet / ende dat hy de secreten der menschen in het licht brengt / 2. Chron. 16. 9. Psal. 11. 5. ende 90. 8. ende 94. 9. Jer. 16. 17. Hebr. 4. 13. 53 D. die haer by de water-beken onthouden. 54 D. soo wit als of sy met melck gewasschen waren. 55 *Hebr.* sittende in de vullinge. D. gelijck de steenen in de caskens der goudene ringen staen / of sitten / D. sy zijn seaey ingevoecht / ende staen gelijck eenen edelen steen in eenen schoonen rinck ingevatt: Dusdanige zijn de suyvere ende aengename oogen des Bruydegoms Christi Iesu.

13 [56] Sÿne wangen zÿn als een beddeken van specerye/ [als] [57] wel-rieckende torenkens/ [58] sijne lippen zÿn [als] lelien/ druppende van [59] vloeyende myrrhe.

14 [60] Sÿne handen zÿn [als] goudene ringen/ gevult met [61] Turkoys: [62] sijn buyck is [als] [63] blinckende elpen-been [64] overtogen met Saphiren.

15 [65] Sÿne schenckelen zÿn [als] marmer-pilaren/ gegrondet op voeten van het dichtste gout: sÿne gestalte is [66] als de Libanon/ [67] uytverkoren als de cederen.

16 [68] Sÿn gehemelte is enckele soeticheyt/ ende [69] al wat aen hem is/ is gantsch begeerlick: Sulck een is mÿn Liefste/ [70] ja sulck een is mÿn Vrient/ ghy dochters van Jerusalem.

56 Des Bruydegoms wangen worden vergeleke by een hof-bedde ken van specereyen/ niet van sulcke die verdort ofte drooge zijn/ maer die bloemen en bladen hebben/ gevende eenen soeten reuck. waer mede te verstaen worden gegeven de liefl icke ende aengename gratien Christi, der welcker deelachtich worden alle de gene die hem met waren geloove aen-nemen. Siet ond. c. 6. 2.

57 Of/ specerye-torenkens. Verstaet sulcke doosen der Apoteekers/ die hooge zijn/ als torenkens/ daermen specerye/ droguen/ of poederen/ of parfuym in bewaert.

58 D. sijne lippen geven eenen soeten reuck/ als of de reuck van lelien ende myrrhe t'samen vermengt waren. D. sy brengen troostelicke ende verquickende leeringen voort.

59 D. van olye gemaeckt van de wel-rieckende lelien ende myrrhe onder malkanderen vermengt/ Als bov. v. 5. Dit beteeckent de gratien ofte genaden (of/ woorden der genade/ Luce 4. 22.) uytgestort in de lippen Christi. Psal. 45. 3.

60 And. aen sijne handen zijn goudene ringen. Verstaet hier door de handen verciert met goudene ringen/ daer kostelicke steenen in staen/ de dierbare/ suyvere/ ende heerlicke wercken des Bruydegoms. aldus wort het woort handen genomen voor werckinge ofte macht 1. Chron. 29. 12. ende 2. Chron. 20. 6.

61 In 't Hebr. staet Tharsis. als Exod. 28. 20.

62 Hebr. sijn ingewanden. maer hier moetmen door de ingewanden verstaen den buyck ende de borst/ in de welcke het ingewandt besloten leyt. Hier door worden te kennen gegeven de innerlicke ofte hertelicke genegentheden des Bruydegoms. T. w. sijne liefde/ genade/ ende mede-doogentheyt. Siet Luce 1. 78. 2. Cor. 7. 15. Phil. 2. 1.

63 Hebr. de glants des tants. T. w. des tants eenes Oliphants/ verstaet dit van het schoonste/ gepollijste/ blinckende yvoir of elpenbeen.

64 D. verciert met Saphiren. eenige Saphiren zijn wit/ ende klaer-blinckende/ als een diamant: Andre zijn blaeuw. Verstaet hier witte Saphiren/ daer mede de suyverheyt des Bruydegoms wort aengewesen. Van den Saphir siet oock Job 28. 6.

65 Onder den name van schenckelen, ofte beenen/ worden oock de dyen verstaen/ ja het geheele onder lijf des lichaems tot de voeten toe/ zijnde de instrumenten ofte deelen/ die het lichaem dragen/ onder-stutten/ ende bewegen van d'eene plaetse tot de andere. Dese gelijckenisse wort oock gebruyckt Apoc. 1. 15. Siet Psal. 147. v. 10. de sterckte ende macht Christi, of de machtige ende gestadige hulpe die hy sijne kercke bewijst/ worden vergeleken by marmer-pilaren/ die cierlick ende vaste staen/ zijnde gegrondet op suyver/ ofte dichte massijf gout/ beteeckenende/ dat de belosten ende wercken des Heeren/ zijn suyver/ vaste/ bestendich/ Ja oock tegen de poorten der helle. Ten desen aensien wort Christus genoemt de steen-rotse/ daer de kercke op gebouwt staet/ Matth. 16. 18. 1. Pet. 2. 6.

66 D. heerlick/ sterck/ ende lieflick/ gelijck de schoone/ groote/ hooge boomen/ welcker vele op den berch Libanon wiessen/ van den welcken siet de aent. bov. c. 4. v. 8.

67 D. schoon ende aensienlick als de cederen. Dingen die andre overtreffen in schoonheyt ende grootheyt/ worden gemeynelick by de menschen uytgekipt ende uytverkoren.

68 D. sijne woorden/ sprake/ redenen/ (als Prov. 5. 3. ende 8. 7.) Item leeringen/ vertroostingen/ belosten. siet Rom. 15. 4. Col. 3. 16.

69 Hebr. hy is geheel begeerlickheden. D. alles wat aen hem is/ is gantsch lieflick/ ende weerdich datmen begeere het selve te mogen genieten. Dusdanich is Christus sijner Gemeynte/ ende allen uytverkorenen: maer den godtloosen ende verwerpelingen/ is hy eene ergernisse ende dwaesheyt/ 1. Cor. 1. 23. Siet oock Psal. 22. 7. Jes. 52. 14. ende 53. 2.

70 Met dese woorden wil de Bruyt besluyten de uytnementheyt des Heeren Christi boven alle andere.

Het vj. Capittel.

De speelgenooten vragen de Bruyt nae haer Lief/ v. 1. den welcken sy haer aenwijst/ 2. De Bruydegom verhaelt de gestaltenisse sijner Bruyt/ 4. als oock/ dat hy sijnen hof besoeckt/ 11. De Bruydegom noodicht sijne Bruyt tot sich/ 13.

1 [1] WAer is uw' Liefste henen gegaen/ ô ghy schoonste onder de wÿven? waer henen heeft uw' liefste [2] het aengesichte gewendt/ [3] op dat wy hem met u soecken?

2 [4] Mÿn Liefste is afgegaen [5] in sÿnen hof/ tot [6] de specery-beddekens/ [7] om te weyden [8] in de hoven/ ende [9] om de Lelien te versamelen.

3 [10] Jck ben mÿnes Liefsten/ ende mÿn Liefste is mÿn/ [11] die onder de Lelien weydet.

4 [a] [12] Ghy zÿt schoone/ mÿne Vriendinne/ gelÿck [13] Thirza/ lieflick als [14] Jerusalem: [15] schrickelick [16] als [slach-ordens] met banieren.

5 [17] Wendt uwe oogen [18] van my af/ want [19] sy doen my gewelt aen: [20] u hayr is als een cudde geyten/ die ['t gras] [21] van Gilead afscheeren.

6 [22] Uwe tanden zÿn als eene cudde schapen/ die uyt de wasch-stede opkomen/ die al t'samen tweelingen voort-brengen/ ende onder de selve en is geene jongeloos.

7 [23] Uwe wangen zÿn als een stuck van eenen granaet-appel tusschen uwe vlechten.

8 [24] Daer zÿn [25] tsestich Coninginnen/ ende [25] tachtentich [26] by-wÿven: ende [27] maechden sonder getal.

9 [28] Een eenige is mÿne duyve/ mÿne volmaeckte/ [29] de eenige hares moeders/ sy is [30] de suyvere [31] der gener die haer gebaert heeft: als [32] de dochters [33] haer sien/ so sullen sy haer welgelucksalich roemen/ de Coninginnen/ ende de by-wÿven; ende [34] sullense [35] prÿsen.

10 [36] Wie is sy die daer [37] uytsiet/ [38] als de dageraet: schoone gelÿck [39] de Mane/ [40] suyver [41] als de Sonne/ [42] schrickelick

a Cant. 1. 15. ende 4. 1. Psal. 45. 12.

1 Dit zijn de woorden der dochteren van Jerusalem/ daer van gesproken is cap. 5. v. 16.

2 T. w. van u tot andere/ of/ tot een ander plaetse.

3 Of/ ende wy sullen hem met u soecken. De dochteren van Jerusalem hebbende gehoort hoe de Bruyt haren Bruydegom geprezen hadde/ zijn daer door beweecht geworden/ om eernstlick tot tweemael toe nae hem te vragen (alsoo haren grooten yver uyt-druckende) ende sy beloven datse hem met haer willen soecken/ op datse sijner genade ende segeningen mochten mede-deelachtich worden. Dusdanich is de kracht der Predicatie des H. Euangelij in de herten der uytverkorenen/ siet Actor. 2. 37. ende 4. 4. ende c. 11. vss. 20/ 21.

4 De Bruyt die eerst haren Bruydegom gesocht/ maer niet gevonden en hadde/ weet nu waer hy is/ ende sy onderwijst andre daer van: So dat wy hier sien vervult 't gene dat Christus belooft Matt. 7. 7. Soeckt ende ghy sult vinden. siet Deut. 4. 29.

5 Den hof Christi is sijne Gemeynte/ als bov. c. 4. 16. ende 5. 1. Daer is hy te soecken/ ende te vinden.

6 'T schijnt dat hier mede te kennen gegeven worden de hoopen/ of geselschappen der Geloovigen/ in welcker herten/ als in eene goede aerde/ het goede soet-rieckende zaet des goddelicken woorts gezaeyt wort/ Matth. 13. 8/ 23. Dit is des Bruydegoms lust-hof/ daer hy met sijne genade ende geest altijt ontrent is/ ende hy schept sijn vermaeck in de goede wercken der geloovigen/ gelijck yemant doet in lieflicke kruyt-beddekens met allerleye kostelicke specerien en bloemen besett ende bezaeyt.

7 D. om gemeynschap met sijne uytverkorene te hebben/ etende ende genietende sijne aengename vruchten. Siet bov. c. 4. 16. als oock om de sijne te weyden/ te voeden/ ende deelachtich te maken der gaven des H. Geestes.

8 D. in de particuliere kercken ende versamelingen der geloovigen/ als Cant. 5. 1.

9 D. om tot sich te vergaderen sijn uytverkoren volck/ 't welck vergeleken wort by de lelien onder de doornen/ Cant. 2. 2.

10 De Bruyt verheught haer hier van wegen de liefde ende vrede tusschen harē Bruydegom ende haer vernieuwt/ onaengesien hare voorige swackheden ende wederweerdicheden. dese selve woorden spreeckt de Bruyt oock van haren Bruydegom/ bov. c. 2. 16. ende ond. 7. 10. Doch een weynichsken in eenen anderen sin.

11 D. niet alleen op eene gesonde weyde/ maer oock op eene overvloedige lustige weyde/ tot verquickinge/ ende tot eeuwigen troost sijner schapen.

12 De Bruydegom sijne Bruyt gevonden hebbende/ roemt de selve van wegen de menichvuldige gaven/ daer mede sy verciert is. Siet bov. 4. 1.

13 Dit was een Stadt in 't lant Canaan/ niet wijt van Samaria gelegen/ in de welcke hof gehoudē heeft een van de Coningē die Josua heeft overwonnen/ Jos. 12. 24. Na der hant hebben de Coningen van Israel daer hof gehoudē/ tot dat Samaria gebouwt was van Omri. Siet 1. Reg. 14. 17. ende 15. 21/ 23. ende 16. 6/ 8/ 23. De Griecksche oversetters vertalen het woort Thirtsa, ende stellen in den text/ Goet vermaeck, of/ gunstige aenneminge. Waer uyt af te nemen is/ dat het eene schoone aengename Stadt geweest is/ in hoedanige plaetsen de Coningen ende Princen plechten te woonen. Dusdanige fraeyicheyt of schoonheyt wort hier der Bruyt toegeschreven/ zijnde schoon ende aengenaem gemaeckt door Christum haren Bruydegom/ Ephes. 1. 6. ende 5. 27.

14 De Stadt van Jerusalem is vermaert van wegen hare schoonheyt ende heerlickheyt. Sy is eertijts geweest de vermaertste Stadt van geheel Orienten/ *Plin. lib. 5. c. 14.* Sy was de stoel vanden suyveren Godts dienst / ende de woonplaetse der Coningen Juda/ Psal. 122. Sy wort genoemt de vreucht der gantscher aerde, Psal. 48. 3.

15 D. vol van majesteyt ende couragie/ vreeselick inde oogen harer vyanden/ als onder v. 10.

16 *Hebr.* als gebanierde. T. w. legers/ of/ slach-ordens. D. als legers/ staende onder hare banieren/ of/ Vaendels in slach-ordre/ veerdich om slach te leveren. Daerom is de kercke Christi schrickelick voor de oogen harer vyanden/ om datse omlegert is met veel krachtige Engelen/ 2. Reg. 6. 17. ende 19. 35. Item om datse gewapent is met geestelicke wapenen. Siet Act. 5. 11. Eph. 6. 13. ende 2. Cor. 10. 4. Siet oock ond. v. 10.

17 Maniere van spreken/ uytdruckende de grootheyt der liefde Christi. And. Wendt uwe oogen nae my toe. Het Hebr. woort beteeckent somtijts sich tot yemant wenden/ als 1. Chron. 12. 23. Somtijts sich van yemant afwenden/ als Ezech. 7. 22.

18 Of/ tegen over my. als Num. 2. 2.

19 And. Sy hebben my opgelicht, of/ verheven.

20 Siet d'aent. Cant. 4. 1.

21 Hier staet alleen Gilead, maer c. 4. 1. staet/ de berch van Gilead. soo op d'eene als op d'andre plaetse wort de geheele lantstreke van Gilead verstaen.

22 Siet de aent. bov. c. 4. op v. 2.

23 Siet bov. c. 4. op v. 3.

24 Dese woorden machmen oock nemen als onder conditie gesproken zijnde/ aldus/ laet daer tsestich Coninginnen zijn. D. al warender 60 Coninginnen/ &c. nochtans is eene mijne duyve/ &c.

25. 25 Dit spreeckt de Bruydegom Christus onder den name van Salomo/ die sijn voorbeelt geweest is: Eenige besluyten hier uyt/ dat Salomo dit liedt gedicht heeft in de eerste jaren sijnes Coninckrijcks/ doe hy noch soo vele wyven ende by-wyven niet en hadde/ als hy nader hant gehadt heeft/ 1. Reg. 11. 3. Doch eenige meynen/ dat hier een seker getal voor een onseker gestelt is/ als Job 5. 19. Mich. 5. 5. ende elders meer. De geestelicke sin is/ dat de ware kercke alleen de kercke Christi te achtē zy/ gelijck hier v. 9. breeder geseyt wort.

26 Van het woort by-wyven siet Genes. 22. op v. 24. Het schijnt dat door dese Coninginnen ende by-wyven verstaen worden die kercken/ die sich voor ware kercken uytgeven/ maer geene inwendige geestelicke gemeenschap met den Bruydegom Christo en hebben/ hoewelse door Godts genade daer toe konnen gebracht worden.

27 Verstaet hier dienst-maechden/ of staet-jonckvrouwen der Coninginnen/ als Esth. 2. 9. Psal. 45. 15. ende by dese dienst-maechden wort verstaen het volck/ dat van de groote dependeert/ ende sich van de selve laet leyden/ 't welck verre de grootste hoop in der werelt is.

28 Of/ [maer] sy alleene is mijne duyve. Dit wort gestelt tegen het groot getal der Coninginnen/ &c. v. 8. Ende hier wort de Bruyt Christi, die maer eene en is (gelijcker maer een lichaem/ eenen Geest/ eene hope/ eenen Heere/ een Geloove en is/ Ephes. 4. vss. 4/ 5.) gestelt ende meer geacht/ dan het groot getal van andere/ die in hare eygene/ ende anderer menschen opinie/ Coninginnen/ ende Princessen zijn. siet wat Godt tot Israel spreeckt Exod. 19. 5. 2. Sam. 7. 23.

29 Alle de particuliere kercken op der aerde/ die rechtsinnich zijn/ en makē t'samen niet meer dan een lichaem/ Eph. 5. 16. De eenige kercke/ zijnde als de eenige ende wettelicke dochter van het hemelsche Jerusalem/ 't welck is de algemeyne kercke/ welcke is onser aller moeder/ Gal. 4. 26.

30 Of/ gesuyverde, of/ uytgelesene, of/ de klare. ende alsoo ond. v. 10. ende 1. Chron. 7. 40. Daer zijn wel vele bastaert-kercken/ maer daer en is niet meer dan eene suyvere/ wettelicke/ uytverkorene kercke. van de welcke siet 1. Petr. c. 1. v. 2.

31 *Hebr.* hares baersters.

32 T. w. de dochters of maechden/ van de welcke v. 8. gesproken is.

33 D. haren staet ende gelegentheyt te bekennen.

34 Of/ sullen haer. T. w. dese Bruyt. Siet Deut. 4. 6. ende 26. 19. Actor. 5. 13.

35 D. sy sullense gelucksalich achten/ De sin is/ of schoon de kercken die in deser werelt soo van andere/ als van haer selven so groot geacht worden/ schynen de ware kercke te zijn/ nochtans sullen sy eyndelick overtuycht worden/ immers (ten zy datse haer bekeeren) ten jongsten dage/ als sy de schapen sullen sien staen aen de rechter-hant des oppersten Richters/ datter maer eene ware kercke en is/ ende dat die wel salich zijn die tot de selve gehooren. Malach. 3. 18.

36 D. wat voor eene is dit? Dit wort gevraecht/ van de gene die in 't eynde van 't voorgaende vsken vermeldet zijn. Sy verwonderen haer over de schoonheyt/ ende heerlickheyt der kercke Godes/ als of sy seyden/ Is dat die kercke die wy versmaet hebben? Siet hoe heerlick is sy nu?

37 Of/ uytkijckt, verschijnt.

38 Gelijck de klare morgen-stont na den duysteren nacht/ alsoo staet de Bruyt op/ ende komt voorts/ na de duysternisse van 't kruyce/ onwetenschap ende dwalinge/ T. w. als de morgen-sterre van de kennisse Christi in haer herte opgaet. Siet Jes. 60. 2. ende 2. Pet. 1. 19.

39 De Mane heeft in het Hebr. haren name van wittigheyt/ ende van haer helder schijnsel. Hier beteeckent het schoon-schijnen der Mane/ den heerlicken staet der kercke Godes. Siet dergelijcke manieren van spreken Jes. 30. 26. ende 60. 20. Ezech. 16. 14. ende 32. 7/ 8. Joel 3. 15.

40 Suyver, of/ klaer, of/ reyn.

41 Christus is de Sonne der gerechticheyt/ Malach. 4. 2. De vrouwe/ T. w. sijne Bruyt/ is met de Sonne bekleedt/ Apoc. 12. 1. Want sy heeft Christum aengedaen door 't geloove/ Gal. 3. 27. door wiens gerechticheyt sy gesuyvert is van hare sonden/ ende alsoo is sy heerlick ende schoon schynende.

42 T. w. haren vyanden/ met de welcke sy te vechten heeft onder de baniere hares Bruydegoms/ aen hebbende niet vleeschelicke wapenen/ maer machtige door Godt/ om de sterckten neder te werpen/ 2. Cor. 10. 4. Siet oock Exod. c. 15. vs. 14/ 15/ 16, Deut. 2. 25. ende 33. 29. Psal. 48. 5/ 6. Siet oock boven d'aenteeck. op v. 4.

als [slach-ordens] met banieren ?

11 [43] Ick ben tot den [44] noten-hof afgegaen / om de [45] groene vruchten [46] der valleye te sien: om te sien of de [47] wijnstock bloeyde / [47] de granaet-boomen [48] uytbotteden.

12 [49] Eer ick het wiste / [50] settede my mijne ziele [op] de wagens [51] van mijn [b] vrywillich volck.

13 [52] Keert weder / keert weder / [53] ô Sulammith / Keert weder / Keert weder / dat [54] wy u mogen [55] aensien. [56] Wat siet ghylieden de Sulammith aen? sy is als [57] eene reye [58] van twee heyren.

43 Dit zijn de woorden des Bruydegoms / aenwijsende hoe hy den hof / sijne Kercke / besoeckt.

44 Het Hebr. woort Egoz wort alleen hier gevonden. De meeste Translateurs nemẽ het voor noten / ende meynen datmen hier moet verstaen niet slechte noten / maer noten-muscaten / hoedanige liefllicke vruchten vele in den hof des Bruydegoms wassen. Siet vov. c. 4. vers. 12/13/14. And. gesuyverden, of / besnoeyden hof. 45 And. nieuwe, of / eerste vruchten, T.w. die in het voor-jaer rijpe worden. De sin is / dat na den winter des tegenspoets / de lieflicke lente der genade in den hof der kercke verschijnt. 46 Of / in de leechte, daer de kercke Christi gewatert ende gevochticht wort met Godes woort ende Geest / om overvloedige vruchten te dragen. 47. 47 Verstaet hier door den wijnstock / ende granaet-boomen / 't volck van Godt geroepen / ende in den hof der kercke geplantt / de welcke bottende en̄ bloeyende in ware ende oprechte kennisse ende wetenschap / daer na voort-brengt vruchten der goede wercken ter eere Godes / ende stichtinge des naesten. Siet vov. c. 2. 13/14. 48 Of / blossemden, of / knopten. 49 Dit schijnen noch de woorden des Bruydegoms te zijn. Als hy seyt / Eer ick het wist, Dat is te seggen / in der haest / onvermoedelick / onvoorsiens / van wegen mijn groot verlangen nae den hof. Alwaer ick / siende ende bevindende so schoone vruchten / heb ick mijn volck als met wagens voortgeholpen: haer oock beschermende tegen hare vyanden. Dit kanmen oock door het woort wagens verstaen / overmits men eertijts wagens in den krijch gebruyckte. Siet Josu. 11. 4. ende 1. Sam. 13. 5. ende elders meer. Sommige verstaen hier de Heylige Engelen. 50 D. ick sette my-selven. Dese maniere van spreken is seer gemeyn in de H. Schrift / siet daer van exempelen Psal. 6. 4. Eccles. 7. v. 28. Cant. 1. 7. Jes. 1. 14. ende 61. 10. ende elders meer. De sin is / Ick wiert beweecht door mijne yverige barmhertichheyt / ende niet door uwe verdiensten. And. mijne ziele. D. mijne begeerte. Siet Psal. 27. op v. 12. 51 Of / Van mijn Edel of Princelick volck. Het Hebr. woort nadib, 't welck hier gebruyckt wort / is te seggen vrywillich / of / goet-willich / of vry / of Edel / of princelick. Eenige hebben hier / op de wagens van Amminadib, makende van twee woorden een: Oock en vintmen nergens in de H. Schrift wie desen Amminadib soude wesen. Daerom is't beter datmen hier stelle / mijn vrywillich volck. T. w. de Christ-geloovige. die geseyt worden vry-willich te zijn ten dage der macht / ofte des heyrs / Psal. 110. 3. Het gepredickte woort met alle genegentheyt ontfangende / Actor. 2. 41. ende 17. 11. b Psal. 110. 3. 52 Dit beteeckent den eernstigen wensch van de bekeeringe der verdwaelden / ende het wort daerom viermael herhaelt / om dat wy van natueren trage van herten ende van ooren zijn / Luce 24. 25. Hebr. 5. 11. Eenige duyden dit op het weder-roepen ende weder-keeren der Joden tot Christum. siet Rom. 11. 25. Andre meynen / dat dit zijn de woorden van de speel-genooten der Bruyt. 53 Salomo / heeft sijnen name van vrede. 1. Chron. c. 22. 9. Jerusalem wort oock Salem genoemt / Psal. 76. 3. D. vrede / Hebr. 7. 2. Alsoo wort de Kercke / ofte het volck / 't welck geroepen wort om weder te keeren / Sulammith genoemt / 't welck so veel te seggen is / als vreedsame / of vredige / of / in vrede levende / Ten aensien van de vrede die sy heeft met Godt door Iesum Christum, Rom. 5. 1. het is dan soo vele / als of de Bruydegom hier seyde / komt herwaerts mijne lieve Bruyt / die nae mijnen name Salomo / Vrede-Vorst / of / vreedsaem / genoemt wort Sulammith. D. vreedsame / keert weder / komt tot my / Ick sal u tot genaden aen-nemen / al hebt ghy my vertoornt. 54 Dese woorden schijnen gesproken te zijn van de vrienden van Sulammith, wenschende te mogen sien / dat de voorige gaven ende genaden wederom op / ofte in haer mochten gesien ende gespeurt worden / want de Engelen selve wenschen te mogen sien die dingen / die der kercke door het Evangelium zijn mede-gedeelt / 1. Pet. 1. 12. Siet oock Psal. 27. 4. Jes. 52. 8. 55 Of / aenschouwen, T. w. met vreucht ende blijtschap. 56 Eenige meynen dat dit de woorden der Bruyt zijn: Andre nemense voor de woorden des Bruydegoms. And. wat siet ghy lieden [doch] aen Sulammith? of / aen de Sulammitische. 57 Of / als een gesellschap, D. eenen hoop der gener die eenen rey maken / die t'samen vrolick zijn. de Israeliten / selfs oock somtijts de godtsalige / plechten met reyen haer te verblijden / ende Godt te dancken voor verworvene victorien / ofte om andere oorsaken / Exod. 15. 20. Jerem. 31. 4/13. Luce. 15. 25. In dese plaetse wort door den rey te kennen gegeven / de blijtschap der geloovigen / als sy tot Christum komen sullen. 58 Door dese twee heyren wort te kennen gegeven / de menichte der gener die haer tot Christum bekeeren souden. Doch andre verstaen door de twee legers de kercke Christi, bestaende uyt Joden ende Heydenen. Andre houden hier in den text het Hebr. woort Machanaim, dat twee heyren / of twee legers beteeckent. Siet Genes. 32. vers. 1/2.

Het vij. Capittel.

De Bruyt wort geroemt van wegen hare schoonheyt ende lieflickheyt / v. 1 / &c. Sy verheucht haer van wegen de gemeynschap met haren Bruydegom / 10. Sy noodicht hem / ende sy begeert met hem de Kercken te gaen besoecken / 11 / &c.

1 [1] HOe schoon zijn [2] uwe gangen in de schoenen / [3] ghy Princen dochter! de [4] omdraeyingen uwer heupen / zijn [5] als kostelicke ketens / zijnde het werck van de handen [6] eenes Konstenaers.

2 [7] Uwen navel is [als] een ronde beker / [8] dien geenen dranck en ontbreeckt: [9] Uwen buyck is [als] een hoop tarwe / [10] rontom besett met lelien.

3 [11] Uwe twee [a] borsten zijn als twee welpen / tweelingen van een rhee.

4 [12] Uwen hals is [13] als een elpenbeenen toren / [14] uwe oogen zijn [als] de vivers te [15] Hesbon [16] by de poorte Bathrabbin: [17] Uw' neuse is als [18] de toren van Libanon / [19] die tegen [20] Damascus siet.

5 U hooft op u / is als [21] Carmel / ende [22] de hayr-bant uwes hoofts als [23] purper: [24] de Coninck is [als] gebonden [25] op de galerien.

6 [26] [b] Hoe schoone zijt ghy / ende hoe lieflick zijt ghy / ô liefde / [27] in wellusten!

7 Dese uwe [28] lengte is te vergelijcken by eenen [29] palm-boom / ende uwe borsten by [30] [druyf-] trossen.

8 [31] Ick seyde / [32] Ick sal op den palmboom klimmen / [33] ick sal sijne tacken grijpen:

1 'T schijnt dat de vrienden der Bruyt dese beschrijvinge van het lichaem der Bruyt gemaeckt hebben. Want v. 5. ende v. 9. wort van Salomo ofte Christo gesproken / als van eenen derdẽ persoon. Evenwel houden 't andre daer voor / dat het de woorden des Bruydegoms zijn.
2 Verstaet hier by / haren wandel in 't geloove aen Iesum Christum, alsoo namelick / dat hare voeten geschoeyt zijn met de veerdicheyt des Evangeliums des vredes / betoonende daer mede / dat sy uyt Godt geboren is / Ephes. 6. 15. Siet oock Jes. 52. 7.
3 Vergel. hier mede Joh. 1. 13. ende Jacob. 1. 18. Dese Bruyt / ofte de kercke / wort oock genoemt eenes Conincks dochter. Psal. 45. 14. Want Godt is een groot Coninck. 4 Het Hebr. woort (dat alleen hier gevonden wort) komt van draeyen / of omdraeyen / ende 't schijnt te beteeckenen de hollicheyt daer in de heupe sich beweecht / of ommedraeyt. Dese omdraeyingen worden vergeleken by kostelicke ketens / of juweelen / beteeckenende de vaste / oprechte / ende schoone gestaltenisse / handel / ende wandel van dese Princelicke / of Edele dochter / wel betamende het Evangelium, daer sy professie van doet. Andre translateren hier het Hebr. woort gordels / ende verstaen hier door / den gordel der waerheyt / die gemaeckt is door het ingeven van den Geest der waerheyt / die de opperste werck-man is van alle goede ende volmaeckte gaven. Desen gordel wort vergeleken by goudene ketens / die met vele schakels t'samen gevoecht zijn / want de waerheyt heeft wel vele deelen / maer sy passen alle op malkanderen / als de schakelen eenes ketens. 5 Of / als hals-ketens, of braseletten, of dergelijcke verciersełen. Siet Prov. 25. op v. 12. 6 Verstaet by desen konstigen werckman / den H. Geest. Siet 1. Cor. 12. 4. Daer staet Iacob. 1. 17. Alle goede gave ende volmaeckte gifte komt van boven van den Vader der lichten.

7 De navel is het instrument daer door het kindeken gevoedt wort terwijle het in sijnes moeders lichaem besloten is. Verstaet hier den navel der wedergeboorte / door den welcken wy des geestelicken levens deelachtich worden / als wy in den buyck der Kercke ontfangen zijn door het zaet des goddelicken woorts. Dese gave wort vergeleken by eenen ronden beker dien geenen dranck en ontbreeckt / D. die nimmermeer uyt en drooght / overmits wy door de wedergeboorte / ontfangen den Geest der aenneminge tot kintschap / die van de uytverkorene nimmermeer en wijckt / Joh. 14. 16. maer hy wort in haer eene springende fonteyne ten eeuwigen leven / Joh. 4. 14.

8 *Hebr.* Die geene vermenginge en ontbreeckt. De dranck wort meermaels vermenginge genoemt by de Hebreen / om dat sy niet altoos den wijn en droncken soo suyver als hy van den wijn-stock of persse quam / maer sy mengden den selven met water / ofte oock wel met speceryen. Siet vov. cap. 5. 1. ende Proverb. 9. 2. ende Cantic. 8. 2. wort mentie gemaeckt van wijn met speceryen gemengt. 9 De geestelicke gaven der Bruyt ofte kercke Christi zijn oock vruchtbaer / andre bekeerende / in sulcken overvloet als de tarwe / die vele vruchten draecht / Psal. 72. 16. 10 *Hebr.* betuynt. Hier mede wort aengewesen / dat de vruchtbaerheyt der Gemeynte gekroont wort met den segen Godes en̄ eene geestelicke vreucht. Het schijnt te sien op de nieuwe vruchten / diemen pleecht te kroonen ofte vercieren met bloemen / of groene kranssen. Siet Hos. 14. 6. 11 Siet de beduydinge deses vs / Cant. 4. 5. a Cant. 4. 5. 12 Door den hals wort te kennen gegeven de kracht ende heerlickheyt der kercke Christi. Andre verstaen door den hals de hope ende lijtsaemheyt. 13 Dat is / schoon / sterck / ende recht op. Siet Cant. 4. 4. ende d'aenteeck aldaer. 14 T. w. de oogen uwes verstants / ende uwes geloofs. die zijn vol wijsheyt ende kennisse des Heeren / gelijck de vivers / vol zijn van klaer ende suyver water / klaer zijnde om de waerheyt te sien / ende om hare eygene / ende anderer wegen ende gangen aen te mercken. Siet vov. c. 4. v. 1. 15 In de Stadt Hesbon heeft eertijts de Coninck Sihon sijn hof gehouden / Num. 21. 26. Sy lach in eene goede vette landouwe / die den Rubeniten is toe-gevallen / Num. c. 32. vers. 3/4/5/... 37. 't schijnt dat in dese Stadt geweest zijn schoone vivers / die de selve vercierden / gelijck de oogen het lichaem doen. And. als vyvers met bedenckinge, ofte / met gedachte. D. konstelick gemaeckt. 16 D. by de poorte daer vele menschen uyt ende in gaen / ofte / by de poorte daer vele menschen t'samen komen. Eenige meynen datter te Jerusalem een poorte geweest zy Bath-Rabbim genoemt / by de welcke oock schoone vyvers waren. Sommige nemen 't voor de schaepspoorte Nehem. 3. 1. Ofte de fonteyn-poorte / Nehem. 3. 15. Andere houden 't voor een poorte van Hesbon. 17 Hier wort door gelijckenisse te kennen gegeven de schoonheyt der neuse / ende voorts des gantschen aengesichts. Sommige nemen die woorden aldus / Dewijle de neuse is het instrument van den reuck / daer door wy de kracht van vele dingen kunnen onderkennen: daerom verstaen sy daer by / het oordeel ende den geest des onderscheyts / daer door wy de verscheydene dingen kunnen onderscheyden / Phil. 1. 10. Siet oock Jes. 11. 3. 18 Dit kanmen verstaen van den toren des huyses 't welck Salomo in het wout van Libanon / of / van de boomen Libanons / getimmert heeft / 1. Reg. 7. 2. ende 10. 17. 19 Damascus was in die tyden de vermaertste Stadt in Syrien / Jesa. 7. 8. Noortwaerts van den berch Libanon gelegen: Een seer schoone Stadt / Jerem. 49. 24/25. Dese Stadt was gemeynelick vyant / ende sy voerde dickwijls krijch tegen het volck Godes / Siet 1. Chron. 18. vers. 5/6. 1. Reg. 11. 24/25. Jes. 7. 5/8. Amos 1. 3. So dat / de toren van Libanon / siende nae Damascus toe / hier mach beteeckenen / de wacht-houdende sorge der Bruyt voor de ruste van haer selven / ende hare kinderen / tegen hare vyanden. Door / die tegen Damascus siet, hebben andre / siende met het aensichte nae Damascus toe.
20 *Hebr.* Dammesek. 1. Chron. 18. 5. ende 6. staet / Darmascus. Maer 2. Reg. 16. 10. ende Actor. 9. 2. Damascus. 21 Siet van den berch Carmel. 1. Sam. 25. 2/5. ende 1. Reg. 18. vs. 19/20/... 42. ende elders meer. Dese woorden nu / u hooft op u, is als Carmel, kunnen beteeckenen / dat de Bruyt met wijsheyt ende verstant treflick begaeft is / Gelijck de berch Carmel seer vruchtbaer zijnde / vele goede vruchten voortbracht. Andre verduytschen hier het woort Carmel door Carmoisin, gelijck een gelijck woort / T. w. Carmil verduytscht wort. 2. Chron. 3. 14. 22 Verstaet hier dien bant / daer mede men den pronck ofte cieraet des hoofts op-bindt. Het Hebr. woort dallath beteeckent eygentlick dunnicheyt / teederheyt / properheyt / so dat het hier oock kan beduyden dunne of teeder hayr. Siet c. 4. 1. 23 Dit coleur / als oock carmoisin / droegen eertijts Coningen ende Princen / ende derhalven dese Bruyt wel passende ende betamende / die eenes Princen dochter genoemt wort v. 1. Ende dese coleuren zijn afbeeldingen van het bloet Iesu Christi. 24 Verstaet hier by den Coninck, den Coninck Salomon / zijnde een figure Christi. De sin is / Als de Coninck wil gaen over de galerye van d'eene kamer nae d'andere / ende in 't gaen u siet / so moet hy stille staen om u te aenschouwen / niet anders dan of hy aen de galerye vaste gebonden ware. And. De Coninck wort [daer van] gebonden aen de gangen. 25 Het Hebr. woort Rehatim is Genes. 30. 38/41. ende Exod. 2. 16. verduytscht goten: maer een gelijck woort Cant. 1. 17. is verduytscht galeryen, gelijck het hier oock alsoo moet genomen worden: Ende verstaet door het woort galeryen, gebouwselen langst de huysen gaende. Ende / op, of / in, de galeryen gebonden te zijn, beteeckent hier / dat Christus eene vaste woonninge / ofte verblijf heeft in het huys sijner kercke / daer desen Coninck gebonden is ende gebonden blijft met de banden der liefde / die hy sijne lieve Bruyt de kercke / is toedragende / Rom. 8. 35. Siet oock Psal. 45. 12. Jes. 62. 4. Ezech. 37. 25/26. ende c. 48. v. 35. Hos. 2. 19. Joh. 14. 23. 2. Cor. 6. 16. Apoc. 22. 3/5. 26 Hier geeft de Bruydegom reden waerom hy met liefde aen sijne Bruyt gebonden is / ende gebonden blijft / gelijck hy v. 5. geseyt heeft. siet vov. c. 1. vers. 15/16. ende c. 4. vers. 9/10. b Cant. 1. 15. ende 4. 1. Psal. 45. 12. 27 D. in allerley vermakelickheyt / alsoo dat alle de gene die dese Bruyt lief hebben / haer met de selve kunnen verheugen / ende verblijden in de schoonheyt harer heerlickheyt / als Jesa. 66. 10/11. 28 Of / stature, gestalte. 29 Dit is eenen schoonen hoogen boom / recht op wassende / altoos groen ende bloeyende / ende schoone vruchten dragende. daerom wort der godsaligen staet by den selven geleken / Psal. 92. 13. Siet oock 1. Reg. 6. 29. ende 7. 36. 30 T. w. by sulcke druyf-trossen / die vol sap en vochticheyt zijn / welcke de geloovige mogen suygen / hemelsche vertroostingen daer uyt ontfangende tot versaedtheyt / Jes. 66. 11. ende Cant. c. 4. v. 5. 31 Te weten / by my selven / Dat is / Ick dachte / ick nam my vaste voor. 32 Te weten / Om de vruchten daer van te plucken. Neemt dese woorden als van den Bruydegom gesproken zijnde / te kennen gevende / dat hy een welgevallen heeft aen de geestelicke vruchten sijner Bruyt. Siet Cant. cap. 5. v. 1. 33 Dat is / Ick sal de tacken van desen palm-boom tot my nemen / reynigen ende bewaren / op datse des te betere vruchten voort-brengen / Joh. 15. 2.

pen: [34] so sullen dan uwe borsten zijn als [druyf-] trossen aen den wijn-stock / ende de reucke [35] uwer neuse als [36] appelen.

9 Ende [37] u gehemelte als goeden wijn / die [38] recht [39] tot mijnen beminden gaet / [40] doende de lippen [41] der slapenden spreken.

10 [c] [42] Ick ben mijnes Liefsten: ende sijne [43] genegentheyt is tot my.

11 Komt / mijn Liefste / [44] Laett ons uytgaen [45] in't velt / [46] laet ons vernachten [45] op de dorpen.

12 [47] Laet ons vroech ons op makē [48] na de wijn-bergen / laet ons sien of de wijnstock bloeyt / [49] de jonge druyfkens [50] haer open doen / de granaet-appel-boomen uytbotten: [51] daer sal ick u [52] mijne uytnemende liefde geven.

13 [53] De Dudaim [54] geven reuck / ende [55] aen onse deuren zijn [56] allerley edele vruchten / [57] nieuwe ende oude: O mijn Liefste / [58] die hebbe ick voor u wech geleyt.

34 Dit is een beloste die de Bruydegom sijne Bruyt doet / dat hyse segenen sal / haer verbullende met het sap oft vochticheyt sijner genade / datse niet onvruchtbaer zijn en sal in de kennisse Christi, 2. Pet. 1. 8. siet oock Jes. 27. 6. Maer andre nemen de woorden des texts / als eenē wensch / in desen sin / Dat doch uwe borsten zijn als / &c. D. dat ghy doch geenen ledigen of onnutten wijnstock en zijt / gelijck van Israel geschreven staet Hos. 10. 1. Maer dat ghy vol des Geestes zijt / op dat de sogelingen mogen suygen ende versadicht worden met de borsten der vertroostinge. Jes. 66. 11.

35 Verg. hov. v. 4. met de aenteeck.

36 Die eenen liefelicken reuck hebben onder andre boom-vruchten / van wat soorte die oock mogen wesen: doch eenige verstaen hier reuck-appelen / die d' Apotekers maken van verscheydene wel-rieckende speceryen.

37 Dat is / de leere der kercken is als goeden wijn / om de bedroefde herten te laven ende te verquicken / Prov. cap. 31. v. 6. Siet oock dese gelijckenisse van den wijn genomen / Jesa. 55. 1. ende Prov. 9. 5.

38 *Hebr.* nae de gerechticheden. Dat is / recht toe / recht aen / gelijckmen gemeynelick spreeckt. Alsoo oock Prov. 23. 31. And. die nae de gerechticheden tot mijnen beminden gaet, D. diens woorden daer toe strecken / om andre tot Christum te brengen / ende alsoo ter gerechticheyt / D. tot alle goede wercken / daer in hy wil dat wy sullen wandelen.

39 D. tot elck een van mijne ledematen.

40 De meyninge is / gelijck de wijn de menschen spraecksaem maeckt / Prov. 23. 29. alsoo maeckt de Geest Godes / dat de gene die den selven hebben rijckelick in haer woonende / spreken van de verborgentheden Godes / ende vertellen de groote daden des Heeren, Actor. 2. 4 / 11 / 13.

41 D. der gener die nu uyt den slaep der sonde geweckt zijn door de predicatie des goddelicken woorts. Eph. 5. 14.

c Cant. 2. 16. ende 6. 3.

42 Dit zijn de woorden der Bruyt / vervult zijnde met den wijn der genade ende des troostes / welcke sy van haren Bruydegom ontfangen hadde: Sy getuyght ende belijdt hare sekerheyt door 't geloove / dat sy Christo toe behoort. Siet Gal. 3. 29. Siet oock de aenteeck. Cant. 2. op v. 16. ende c. 6. op v. 3

43 Ofte / sijne begeerte strecke tot my.

44 De Bruyt versoeckt het geselschap Christi, want sonder hem en kunnen wy niet doen / Joh. 15. 5.

45. 45 De Bruyt versoeckt aen den Bruydegom / dat sy in het velt ende op de dorpen mochte gaen / T. w. om hare lant-bouwerie te besien / hoe het daer mede al ginck / / ende of de boomen goede ende overvloedige vruchten voortbrachten / als geseyt wort vs 12. Dit beteeckent de liefde ende sorge Christi ende sijner Gemeynte / tot voort-plantinge des H. Euangelij, ende wasdom der Kercke door de gantsche werelt / (want het velt ofte acker, is de werelt Matth. 13. 38.) gelijck Christus selve in de dagen sijnes vleesches / is gegaen in alle Steden ende Vlecken / predikende het Euangelium, Matth. 9. 35. Marc. 6. 6. Alsoo zijn oock d' Apostelen uytgesonden om het Euangelium te prediken allen volcken der werelt / Matth. 28. 19. siet oock Act. 15. 36. De opbouwinge der Gemeynte wort oock by een acker-werck vergeleken / 1. Cor. 3. 9. ende de getrouwe Leeraers worden oock aldaer Godes mede-werckers genoemt.

46 Hier mede wort aengewesen de wakende sorchvuldicheyt der kercke / die oock by nachte de wacht is houdende over haren wijn-berch.

47 Dit is wederom een teecken van neerstige sorchvuldicheyt. Siet 2. Chron. 36. 15. ende Jer. 25. 3 / 4.

48 D. tot de kercken ende plaetsen daer het Euangelium is geplant ofte gepredickt geworden. Want het huys van Israel is des Heeren wijn-gaert. Jes. 5. 7.

49 Siet Cant. 2. 13 / 15.

50 Of / haer openen, of / geopent hebben. And. bloeyen. Siet Cant. 6. 11.

51 T. w. in de wijngaerden der Kercke / in de vergaderingen der Heyligen: daer sal ick mijne ziele ende mijn lichaem u opofferen tot eene aengename ende wel-rieckende offer-hande.

52 Dat is / het geniet van de vruchten mijnes geloofs / belijdenisse / danckbaerheyt / goeder wercken / &c. Siet Jes. 27. vss. 3 / 6. ende 65. 9. Ezech. 20. vss. 40 / 41.

53 De rechte beteeckenisse deses woorts is ons onbekent. Siet Genes. c. 30. op v. 14. Ten kan geen Mandragora zijn / soodanich als die by ons bekent is / gelijck sommige meynen / overmits onse Mandragora eenen stinckenden reuck heeft / die het hooft swaer ende slaperich maeckt. De Bruyt wil hier seggen / datter alreets goede hope van bekeeringe aen haer te mercken zy / gelijck het uytspruyten van de bloemen een voor-bereytsel is van toekomende vruchten. Siet hov. cap. 2. v. 12.

54 Te weten / eenen lieflicken aengenamen reuck. De sin is / dat de fame der genaden ende gaven Godes over sijn volck uytgestortt / sich wijt ende breet verspreydt.

55 Of / by onse deuren. Vergel. Matth. 24. vss. 32 / 33.

56 Siet Cant. 4. vss. 13 / 16.

57 Dit beteeckent verscheydenheyt ende overvloet van vruchten. Siet Levit. 26. op v. 10. Siet oock Matth. 13. 52. By de oude vruchten verstaet de eerste gaven ende wercken / die sy te vooren ontfangen hadden / Apoc. c. 2. v. 5. By de nieuwe vruchten kan men verstaen / de versche genaden / die sy eerst korts ontfangen hadden. want die de gave der weder-geboorte wel gebruyckt / die salder door Godts genade noch meer ontfangen. Matth. 25. 29. Apoc. 2. 19. Sommige verstaen hier door / dobbele vruchten op de boomen / oude / rijpe ende afgaende / ende nieuwe / onrype / aenkomende / als aen de orangie-boomen ende verscheyden andere gesien wort.

58 Gelijck het goet / het welck de Heere voor de gene die hem vreesen / heeft wech geleyt / groot is / Psal. 31. 20. Alsoo moeten alle de goede vruchten / die van sijn volck vloeyen / gericht ende aengestelt worden tot sijner eere ende lof / want van hem, ende door hem, ende tot hem zijn alle dingen: hem zy de eere in eeuwicheyt, Amen. Rom. 11. 36. Prov. 16. 4.

Het viij. Capittel.

De Bruyt wenscht dat de Bruydegom inden vleesche mochte verschijnen / ende haer bywoonen / v. 1 / &c. Een verwonderinge van wegen den opganck der Kercke / 5. wensch der Bruyt / om te mogen hebben versekeringe der liefde hares Bruydegoms tot haer / 6 / &c. Daer na spreeckt de Bruyt van hare jonge suster / Dat is / van de Gemeynte uyt de Heydenen / 8. Antwoorde daer op / 9. Daer mede stelt haer de Bruyt gerust ende te vreden / 10. De sorge die de Bruydegom selfs over sijnen wijngaert draecht / 11 / &c. Doch hy wil oock van andere verconDicht wesen / 13. De Bruyt wenscht nae de haestige verschijninge hares Bruydegoms / 14.

1 [1] OCh dat ghy my als een Broeder waert / [2] suygende de borsten mijner moeder! dat ick u op de strate vonde / ick soude u [3] cussen / oock en souden sy my niet [4] verachten.

2 Ick soude [5] u leyden / ick soud' u brengen [6] in mijnes moeders huys / [7] ghy soudt my leeren: [8] ick soude u van specerie-wijn te drincken geven / ende [9] van 't sap van mijne granaet-appelen.

3 [a] [10] Sijne slincker hant zy onder mijn hooft / ende sijne rechter hant omhelse my.

4 [b] [11] Ick besweere u / ghy dochteren Jerusalems / [12] dat ghy die liefde niet op en weckt / noch wacker en maeckt tot dat het [de selve] lust.

5 [13] Wie is sy / die daer op klimt uyt [14] de woestijne / ende [15] haer lieflick leunt op haren Liefsten? [16] Onder den appel-boom [17] hebbe ick u opgeweckt / [18] daer heeft u [19] uwe moeder [20] met smerte voort gebracht / daer heeftse [u] met smerte voort gebracht / [die] u gebaert heeft.

6 [21] Sett my als een segel op u herte / als een segel [22] op uwen arm: want [23] de

1 *Hebr.* Wie sal u my geven als mijn brooder! siet de aenteeck. Deut. 5. 29. ende Psal. 14. 7. Dit is eenen wensch der Bruyt / ofte der godsaligen / wenschende dien dach te mogen sien ende beleven / datse Christum haren Bruydegom (geworden zijnde haren broeder nae dē vleesche) souden mogen aenschouwen / in den vleesche geopenbaert zijnde. hoe seer dat vele Godtsalige inden Ouden Testamente hier nae verlangt hebben, siet Matt. 13. 17. Joh. 8. 56. Hebr. 11. 13.

2 Geestelicker wijse moetmen door de moeder verstaen / de algemeyne Kercke / het hemelsche Jerusalem / dat onser aller moeder is / Gal. 4. 26. Christus heeft de selve borsten gesogen / die wy gesogen hebben / als hy de Sacramenten des Ouden / ende des nieuwē Testaments heeft genooten / de Besnijdenisse / het Paesch-lam / den Doop / ende het H. Avontmael / om alsoo alle gerechticheyt te volbrengen / Matth. 3. 15.

3 Cussen is een bewijs van liefde / somtijts oock van eere / ende gehoorsaemheyt. Siet Psal. 2. 12. Cant. 1. 2.

4 Die persoonen worden versmaedt / die wat doen / ofte geacht worden te doen / 't welck niet eerlick noch betamelick en is / Gen. 38. 23. 2. Sam. 6. 16. Jes. 37. 22. Dewijle dan de Bruyt haren Bruydegom op de strate opentlick kussende / D. openbaerlick hem voor de menschen belijdende ende bekennende haren Salichmaker te zijn / niet onbetamelicks doen en soude / so en soudese des halven van geene godtsalige persoonen met reden veracht ofte bespott worden. Ofte men kan dese woorden (oock en souden sy my niet verachten) in desen sin nemen / als of de Bruyt seyde / Mijne vyanden de ongeloovige menschen / en souden als dan mijne hope / die ick hebbe vande verschijninge des Messiæ inden vleesche / niet meer bespotten gelijck sy plegen te doen / als de beloften Godes wat lange uytblijven / als Psal. 42. 11. te sien is / ende 2. Pet. 3. 4.

5 T. w. met eerbiedinge ende met vreucht; willende Christum, D. de kennisse Christi, verbreyden in de algemeyne Kercke soo der Joden als der Heydenen.

6 D. in de Kercke ofte versamelingen der geloovigen / die Godes huysen ende Tempelen zijn / Gal. 4. 26. 2. Cor. 6. 16. Hebr. 3. 6.

7 Dit spreeckt de Kercke tot Christum. Siet Deut. 18. 15. Jes. 2. 2 / 3. Mich. 4. 1 / 2. Joh. 1. 18. eñ 4. 15. ende 15. 15. Hebr. 1. 1.

8 Dat is / ick soude sulcke goede vruchten tot uwer eere voortbrengen / die u soo aengename souden zijn als wijn met specerien vermengt / of hypocras / of 't sap van granaet-appelen / yemant wesen kan.

9 Desen lieflicken dranck is geheel contrarie den beker daer van gesproken wort Apoc. 17. 2 / 4.

a Cant. 2. 6.

10 De Bruyt aenmerckende hare swackheyt / bidt den Bruydegom / dat hy haer wille troosten ende onderstutten / op datse ruste moge vinden voor hare ziele / Cant. 2. 6. And. sijne slinckerhant is, of leyt / onder mijn hooft. D. hy draecht midlerwijle sorge voor my / toonende sijne kracht in mijne swackheyt / hy ondersteunt my in mijnen grootsten noot / gelijck een getrouwe man sijne huysvrouwe bystaet in haren noot ende benautheyt.

b Cant. 2. 7. ende 3. 5.

11 D. ick bevelet u op eenen eedt. De Bruyt nu gevoelende de genadige vertrostingen hares Bruydegoms / wenscht dat sy der selver steets moge deelachtich zijn ende blyven / verbiedende hare vrienden de selve te ontrusten / ofte te stooren. Siet hov. 2. 7. ende 3. 5. te weten / door ketteryen / scheuringen / ofte ergernisse. Eenige meynen dat de Bruydegom in dit vs spreeckt.

12 Anders / waerom, of / wat soudt ghy-lieden die liefde opwecken, of / wacker maken eer het haer lust? Dese vrage beteeckent soo veel / als offer stonde / En weckt dese liefde niet op / 't en soude u lieden nochte ons t'samen niet voorderlick zijn / dat ghy uwe moeder / de kercke / soudet herten-leet aendoen. Siet dergelijcke maniere van spreken hov. c. 2. v. 7. ende c. 3. v. 5.

13 Dit zijn de woorden des Bruydegoms / hem verwonderende over den op-ganck van eene nieuwe Gemeynte / in eene plaetse daer te vooren geene versamelinge der Geloovigen geweest en was: Ofte / Indien dit zijn de woorden van de oude kercke der Geloovigen / gelijck sommige meynen / so is 't eene verwonderinge der dochteren Jerusalems over den aenwas / sterck onwanckelbaer geloove / ende patientie deser Gemeynte / haer leunende / steunende / alleenlick verlatende op de genadige bescherminge hares Bruydegoms. Vgel. Cant. 3. 6.

14 Men kan hier door de woestyne verstaen de volckeren deser werelt / uyt de welcke het volck Godes is verkoren ende geroepen / Joh. 15. 19.

15 And. haer voegende, of / vergesellende tot haren liefsten. Het Hebr. woort dat in den text staet / en wort nergens meer gevonden / dan hier alleen. Hier wort te kennen gegeven / de swackheyt die de Bruyt by haer selven gevoelt / hare stercke bestaende in Christo haren Bruydegom / aen den welcken sy met den geloove leunende / versterckt wort in alle vreese / twijffelmoedicheyt / tentatien ende gevaerlickheden / als zijnde / door de vereeniginge met hem / gemaeckt deelachtich sijner genaden ende wel-daden / want wie den Heere aenhangt / die is een geest met hem / 1. Cor. 6. 17. die hem volmaeckt / bevesticht / sterckt / ende fondeert / 1. Pet. 5. 10.

16 Verstaet hier by den Appel-boom, den boom der genade / wiens schaduwe ende vruchten der Bruyt aengenaem ende vermakelick zijn.

17 Dit zijn de woorden der Bruyt tot haren Bruydegom / den welcken sy als uyt den slaep opweckt door haer yverich gebedt / als Psal. 44. 24. ende 68. 1. ende 78. 65.

18 T. w. onder dien appel-boom.

19 Ofte aldus; Daer is uwe moeder van u in arbeyt geweest, daer isse in arbeyt geweest die u gebaert heeft: Uwe moeder / dat is / de eerste kercke / ofte versamelinge der geloovigen / in de welcke Christus, by maniere van spreken / geboren is / door het prediken / belijden / ende het practizeren sijnes woorts / oock door het lyden voor de selve.

20 Christum in de werelt voort te brengen door de predicatie des Euangelij, wort ons hier afgebeeldt door de gelijckenisse van eene vrouwe / zijnde in barens smerte / als Galat. 4. 19. Apoc. c. 12. v. 2. gelijck het kinder-baren geschiet met veel pynen ende swaricheyt / alsoo gaet het oock toe alsmen Christum in de herten ende gemoederen der menschen is brengende / op datse in hem gelooven. Dit en geschiet niet / dan met veel arbeyts / sorge / ende swaricheyt. Siet 2. Cor. 6. 4 / 5. ende 4. 8 / . . . . . 11.

21 Met dese woorden bidt de Bruyt Christum om versekeringe ende bevestinge sijner liefde tot haer / dat sy als een segel in ende op sijn herte mochte versegelt zijn ende blyven. Dit siet op den borst-lap des Hoogen-Priesters / in den welcken gegraveert waren de namen vande twaelf stammen van Israel / in twaelf edele steenen / Exod. 28. 21 / 29. Tot allen tyden zijn segels gebruyckt geweest tot bevestinge van sulcks alsmen schrijft of belooft / op dat het niet verbroken en worde. Siet Nehem. 9. 38. Jerem. 22. 24. Hag. 2. 23. Malach. 3. v. 16. 2. Tim. 2. 19.

22 De hooge-Priester droech de namen der twaelf stammen / niet alleen op sijn herte / maer oock op sijne schouders / ter gedachtenisse van de kinderen Israels. Siet Jesa. 49. 16. Eenige meynen / dat door het herte hier beteeckent wort de inwendige liefde des Bruydegoms / ende door den arm het uytwendich bewijs sijner liefde / als Psal. 77. 16. ende 86. 11.

23 Te weten / de geestelicke liefde der Bruyt tot Christum, ende van gelijcke de liefde Christi tot sijne kercke ende uytverkorene.

liefde is sterck/ [24] als de doot: [25] de yver is hart als het graf: [26] hare colen zijn vyerige colen/ [27] vlammen des HEEREN.

7 [28] Vele wateren en souden [c] dese liefde niet kunnen uyt blusschen: ja de Rivieren en soudense niet [29] verdrincken: al gave yemant al 't goet van sijn huys voor dese liefde/ [30] men soude hem teenemael verachten.

8 [31] Wy hebben eene [32] kleyne Suster/ [33] die noch geene borsten en heeft: wat sullen wy onse Suster doen in dien dach [34] alsmen van haer spreken sal?

9 [35] So [36] sy een [37] muer is/ [38] wy sullen [39] een paleys [40] van silver [41] op haer bouwen: ende so [42] sy een deure is/ wy sullense [43] rontom besetten [44] met cederen-plancken.

10 [45] Ick ben een muer/ ende [46] mijne borsten zijn als torens: [47] Doe was ick in [48] sijne oogen [49] als eene die vrede vindet.

11 [50] Salomo hadde eenen wijngaert [51] te Baal Hamon: [52] hy gaf desen wijngaert aen [53] de hoeders/ een yeder bracht voor de vrucht desselven [54] duysent [55] silverlingen.

12 [56] Mijn wijngaert [57] dien ick hebbe/ [58] is voor mijn aengesichte: [59] de duysent [silverlingen] zijn voor u/ ô Salomo/ [60] maer twee hondert zijn voor de hoeders van de vrucht des selven.

13 [61] O ghy bewoonster [62] der hoven/ [63] de metgesellen mercken op uwe stemme: doet[se] [64] my hooren.

14 [d] [65] Komt haestelick/ mijn Liefste/ ende weest ghy gelijck [66] een rhee/ of gelijck een welp der herten op de bergen der speceryen.

24 De sin is/ Gelijck de doot door hare kracht/ oock den alder-sterckxsten mensche overwint/ Psal. 89. 49. alsoo is de onderlinge liefde tusschen ons beyden seer sterck/ ende sy en kan in ons niet uytgebluscht worden door eenigen vyant/ of tegenspoet/ selve oock niet door den doot. 25 Of/ jalousye. dit beteeckent eene heftige brandende liefde. Dese liefde/ of yver wort geseyt hart te wesen als het graf, om dat sy alle swaricheden verslindt en overwint/ Gal. 5. 24. Col. 3. 5. gelijck de doot ende 't graf alles verslinden. 26 Hier wort gesproken vande brandende kolen der liefde/ die het herte ontsteken/ ende niet en kunnen uytgebluscht worden. 27 D. groote krachtige vlammen. Ofte/ vlammen die van den HEERE ontsteken worden. Verstaet de vlamme of het vyer der liefde ende des Geests Christi, 't welck met recht groot mach genoemt worden van wegen de stercktе sijner liefde/ ende de krachtige werckinge sijns Geests in de herten der uytverkorenen. 28 By wateren en stroomen worden dickwijls in de H. Schrift beteeckent tegenspoeden/ vervolgingen/ aenvechtingen/ die de Heere Christus om onsent wille heeft uytgestaen/ ende met de welcke het geloove/ liefde/ ende patientie der kinderen Godes geoeffent ende beproeft worden/ als Psal. 42. 8. ende 69. 2. Jes. 8. 7/ 8. ende 59. 19. Dan. 9. 26. ende 11. 22. Matt. 7. v. 27. Siet d'aent. 2. Sam. 22. op v. 17. Vgel. Rom. 8. 35/ .... 39. c Rom. 8. v. 38, &c. 29 Of/ overstelpen, of/ oversweimmen. 30 *Hebr.* verachtende souden sy hem verachtē. D. hy en soudese daer voor geensins kunnen krygen: of men soude sijn goet niet aen-nemen/ om hem sijne liefde daer voor te geven: Of/ Men soudet t'eenemael versmaden. Gelijck de liefde die daer is tusschen Christum ende sijne kercke/ niet en kan gescheyden worden/ zijnde t'samen gebonden door den bandt des H. Geestes: Alsoo en kan oock de liefde/ noch eenige andre geestelicke gave voor geen gelt gekocht worden/ maer 't is een vry geschenck Godes/ die het geeft wien het hem believt/ Act. 8. vss. 18/ 19/ 20. Rom. 9. 11/ .... 19. 31 De kercke des Ouden Testaments spreeckt hier tot Christum van eene nieuwe opgaende kercke/ die uyt de heydenen soude beroepen worden/ die dickwijls belooft was/ als Psal. 2. 8. ende 72. 8. Jes. 11. 10. De welcke sy hare Suster noemt/ ten aensien van de eenicheyt des geloofs. De Joodsche kercke wort de outste dochter genoemt/ om dat sy eerst beroepen is tot de gemeynschap des verbonts. siet Rom. 9. 4/ 5. 32 Aldus wort de kercke uyt de heydenen bestaende/ genoemt/ niet om dat sy kleyne is ten aensien van 't getal der geloovigen/ maer om dat sy later tot de kennisse Godes in Christo geroepen is/ T. w. in de volheyt des tijts/ Ephes. 1. 10. ende 2. 6. want anders heeft dese kleynste/ of jongste suster/ die soo lange onvruchtbaer geweest was/ veel meer kinderen gebaert/ dan de outste suster. 33 D. sy en is noch niet manbaer/ D. de tijt en is noch niet gekomen/ dat de heydenen tot Christum souden gebracht/ ende aen hem verhouwelickt worden. 34 D. als hare bekeeringe tot Christum sal gekomen zijn: wat sullen wy dan best doen tot hare hulpe/ aenwas/ ende bevestinge in de waerheyt ende 't geloove. Dit geeft te kennen ende wijst aen het ampt ende liefde der eener particuliere kercke tot de andere/ in het mededeelen der gaven/ ende in 't bidden voor malkanderen. Siet Actor. 11. vss. 19/ 22/ 23. Anders/ Alsmen tegen haer spreken sal, gelijck Num. 21. 5. de Hebr. letter Beth genomen wort/ daer aldus staet/ Het volck sprack tegen Godt, ende tegen Mosen, alsoo Psal. 119. v. 25. Vorsten spreken tegen my. Soo haest als sich een volck tot den Heere bekeert/ so stellen haer de godloose daer tegen met woorden ende wercken. 35 Eenige nemen dese woorden voor de woorden Christi: Andre/ voor de woorden der suster-kercken/ wenschende haren wel-stant. 36 Te weten/ de kercke uyt de heydenen. 37 D. Vaste ende sterck/ in 't geloove wel gefondeert op het fundament van de leere der twaelf stammen Israels/ ende der Apostelen. Siet Apoc. 21. vss. 14/ 19. 38 Hier by kan men verstaen de suster-kercken/ of de Joodsche kercken/ want door de ledematen der selver heeft de Heere de heydenen beroepen tot de gemeynschap der Heyligen/ insonderheyt ende by namen door de Apostelen/ die alle geborene Joden waren/ die als wijse timmer-lieden het fundament van dit silveren paleys geleyt hebben/ 1. Cor. 3. 10. 39 Of/ kasteel, of/ stercken toren, gelijckmen pleecht in of aen stercke mueren der Steden te timmeren. 40 Dit beteeckent de suyverheyt/ schoonheyt/ ende geduersaemheyt van dit paleys/ verciert zijnde met de gave van Godes Woort ende Geest/ op de welcke sy gebouwt soude worden tot eene woon-stede Godes/ Ephes. 2. 22. 41 D. Wy sullense meer ende meer versterckеn ende vercieren/ Te weten/ door het woort ende de predicatie des Heyligen Euangelij. 42 D. staet haer herte open/ om de predicatie des Goddelicken woorts tot binnen in haer herte te laten komen/ ende dat met vreuchde te ontfangen. 43 Of/ versterckеn, besluyten, bevryden. Godt de Heere belooft Zach. 2. 5. Dat hy eenen vyerigen muer rontsom sijne kercke wil zijn. 44 Dat is/ met stercke palisaden/ ende andere vasticheden. Cederen-hout/ ende de plancken daer van gemaeckt/ zijn schoone/ sterck/ duersaem/ ende goet van reucke. Van sulck hout was de Tempel Salomons getimmert/ 1. Reg. 6. 15. Door dese Cederen-plancken machmen hier verstaen het woort der waerheyt/ daer tegen de poorten der helle niet en vermogen/ Matth. 16. 18. ende 2. Cor. 13. 8. 45 Dat is/ Ick ben opgewassen/ ende sterck geworden/ in 't geloove ende liefde aen Iesum Christum. Met dese woorden geeft de kleyne suster/ als prophecerende/ te kennen hare bereyt-willicheyt/ om aen te nemen ende te wassen in de Leere des H. Euangelij. Andre nemen dit voor de woorden der Joodsche kercke/ danckende den Heere Christum voor sijne genade/ dat sy eene Stadt Godes geworden was/ ofte tot de Stadt Godes was aengenomen: Ofte/ om dat haer geloove sterck was als een muer. 46 De sin deser woorden is/ Mijne borsten zijn hooge opgewassen/ of vol-wassen/ als Ezech. 16. 7/ 8. Dat is/ de kercken-dienst is in my bevesticht/ genoechsaem om Christo kinderen op te voeden/ deselve spysende met de melck van Godes woort/ 1. Petr. 2. v. 2. de gelijckenisse van torens/ beteeckent oock de stercktе/ macht/ ende heerlickheyt van de bedieninge des Heyligen Euangelij, ende de openbare predicatie des selven uyt predick-stoelen/ ofte hooge plaetsen/ om van allen gehoort te mogen worden. Want het Hebr. woort migdal wort oock genomen voor eenen houtenen predick-stoel/ Nehem. 8. 5. 47 T. w. doe ick die antwoorde kreech van de welcke v. 9. Dit spreeckt de Bruyt tot hare speel-genooten.

48 T. w. in Iesu Christi oogen. Hier mede wil de Bruyt seggen/ dat het eene onverdiende genade is/ die sy van haren Bruydegom ontfangt/ dat sy na langduerige swaricheyt ende verdriet/ van hem getroost wort. Siet Jesa. cap. 54. vss. 7/ 8/ &c. siet oock Ephes. 2. vss. 12/ 13/ &c. 49 Wy zijn al t'samen vyanden Godes/ Rom. 5. 10. Te weten/ aengesien zijnde in onse verdorventheyt: maer wy gerechtveerdicht zijnde door den geloove/ hebben vrede met Godt door onsen Heere Iesum Christum, Rom. 5. 1. Jes. 32. 17. het is als of de Bruyt hier seyde/ de Bruydegom heeft sich mijn geloove ende vlijt laten welgevallen/ ende hy is derhalven met my wel te vreden geweest. Andre nemen die laetste woorden aldus/ met die antwoorde stelde ick my gerust/ ende was wel te vreden. 50 Men kan dese woorden nemen als van Christo gesproken te zijn: Ofte van de Bruyt. Indien het de woorden Christi zijn/ so is het een gelijckenisse tusschen Salomo met sijnen wijngaert/ ende tusschen Christum met den sijnen. Salomon en konde selfs geen achtinge hebben op sijne wijngaerden/ (gelijck oock David niet en hadde konnen doen/ 1. Chron. 27. 27.) maer hy stelde ampt-lieden om op de selve te passen/ die hem eenen jaerlickschen penninck daer voor gaven/ ende selfs genooten sy eenich profijt voor hare moeyte: maer Christus, die altijt by sijne Kercke is/ Matth. 28. 20. Apoc. 2. 1. slaet selfs sijnen wijngaert gade/ ende derhalven komen alle de vruchten daer van hem alleene toe. Indien dit de woorden der Bruyt zijn/ So beteeckenen sy eene grootere sorge ende neerstichevt in haer nu/ dan in voorige tijden/ doe sy bekende/ dat sy den wijnstock dien sy hadde/ dat is/ die haer toe-vertrouwt was/ niet genoechsaem gehoedt/ of in achtinge genomen en hadde/ Cant. 1. 6. Van de wijngaerden Salomons/ siet Eccles. 2. 4. 51 And. in eene vruchtbare plaetse. *Hebr.* een meester ofte heere der menichte. D. eene plaetse die vele vruchten draecht/ verstaende hier by of de werelt/ onder de veelheyt van welckes volckeren/ Christus de sijne heeft/ Psal. 87. 4. Ofte de kercke wort aldus genoemt/ ten aensien van de menichvuldige vruchten die sy Gode geeft/ of behoorde te geven/ zijnde gestelt in eene vruchtbare plaetse/ over de welcke Godt sijnen zegen gestort hadde/ Siet Jes. 5. 1. 52 D. hy verhuerde/ of verpachtte desen wijngaert aende pachters ofte wachters/ op dat sy den selven souden bouwen/ op dat hy vele vruchten soude voort-brengen. 53 Door de hoeders, ofte wachters/ moetmen verstaen de Propheten des Ouden/ ende de Apostelen/ mitsgaders hare navolgers inden Nieuwen Testamente. Siet Matth. 21. 33. 1. Cor. 3. 9. 54 Duysent silverlingen, of/ duysent silveren [sikels], hier by beteeckenende de groote vruchtbaerheyt van desen wijngaert/ die soo vele voor den eygenaer opbracht/ behalven het profijt ofte winste des pachters/ ofte des huermans. Siet oock Jes. 7. 23. 55 Vanden prijs/ of weerdye des Silverlings/ siet Gen. 20. 16. ende c. 23. v. 15. 56 D. mijne Gemeynte/ als Cant. 1. 6. Jes. 5. 1. het zijn de woorden des Bruydegoms. 57 D. die mijner sorge ende opsicht bevolen ende toevertrouwt is. 58 Ick selfs passer steedts op/ Ick selfs drage sorge/ dat hy wel gebouwt worde: niet doende gelijck Salomon/ die het op de wachters liet aenkomen/ ick neme my selfs mijnes wijn-berchs/ ende mijner schapen aen. Ezech. 34. 11/ 12/ &c. Joh. 10. 14. Apoc. 2. 1. 59 Als of hy seyde/ Ghy Salomo sult uwen vollen pacht hebben/ te weten/ duysent silverlingen/ v. 11. 60 D. de arbeyders ende hoeders des wijngaerts sullen oock het hare hebben/ elck nae advenant van sijnen arbeyt. Siet Matth. 20. vss. 1/ 2/ &c. 1. Cor. 3. 8. Verstaet hier by/ Maer my komen de vruchten mijnes wijnstocks geheel ende al toe. Dese eere geven geern alle getrouwe kercken-dienaers haren Heere Christo Iesu, wy mogen planten ende nat maken/ maer het is Godt alleen die den wasdom geeft/ 1. Cor. 3. 6/ 7. ende 15. 10. 61 Hier spreeckt Christus sijne Bruyt aen/ die in de hoven woont/ dat is/ die haer onthoudt in die plaetsen/ daer Kercken geplant zijn/ in verscheydene lantschappen ende Steden. 62 Of/ der gaerden, der lochtingen, der tuynen. 63 'T schijnt datmen hier door de metgesellen moet verstaen/ d'andre geloovige Christenen/ die even dierbaer geloove vercregen hebben/ 2. Pet. 1. 1. ende de Leere der Kercken hooren ende volgen. 64 T. w. uwe stemme. d Apoc. 22. 17, 20. 65 *Hebr.* Vliedt. In dese beteeckenisse en schijnt het hier niet genomen te worden/ want de Kercke en bidt niet dat Christus van haer vliede ofte wijcke/ dat is de bede der Gadarenen/ Matth. 8. 34. maer vliedt beteeckent hier/ komt soo haestelick tot ons/ als yemant die gejaecht zijnde/ is vliedende. De Bruyt bidt ende begeert/ dat sy moge sien het eynde des Kruys Christi in dese werelt (daer hy in sijne ledematen wort vervolcht ende gequelt) ende tegelijcke hare opneminge in de hooge hemelen. Nu regneert Christus in het midden sijner vyanden/ Psal. 110. 2. ende dat sal alsoo voortaen dueren/ tot dat hy alle sijne vyanden onder sijne voeten sal gebracht hebben/ ende tot dat hy het Coninckrijcke Gode sijnen Vader sal over-gegeven hebben/ 1. Cor. 15. 24/ 25. Nae desen dach verlangt de Bruyt/ ende wenscht dat hy haest moge komen/ ende dat de Bruydegom haer wille bystaen/ terwijle sy hier beneden in den strijt is/ Cant. 2. 17. ende dat hy sijne laetste toekomste wille spoedigen tot haerder verlossinge. Ofte alsmen immers het woort Barach in sijne eygene beteeckenisse soude willen behouden/ namelick voor vluchten of vlieden/ so moeste dit de oversettinge ende de meyninge zijn/ vliedt, mijn liefste ..... nae de bergen der speceryen, D. nae de hemelen/ die hier genoemt worden de bergen der speceryen, ten aensien van de hoochte/ de vreucht ende vermakelickheyt/ die eeuwelick sal zijn aen de rechterhant Godes. Cant. 4. 6. wort de hemel genoemt een myrrhe berch, ende een wieroock-bergsken. Het is soo veel als of de Bruyt hier aldus sprake; alhoewel het my seer lief soude zijn/ dat ghy lichamelick by my waert ende stedes bleeft/ So bekenne ick nochtans/ dat het my beter is/ dat ghy in den hemel zijt/ om my van daer den Trooster den H. Geest te senden/ ende my in uwes Vaders huys eene plaetse te bereyden/ op dat ghy my eyndelick tot u neemt in de eeuwige salicheyt/ Joh. 14. 2. ende 16. 7. 66 Dat haestelick henen loopt. D. haest u om tot ons te komen. Siet Cant. cap. 2. vss. 8/ 9/ 17. Gelijck dit hooge Liedt begonnen is met verlangen der Bruyt nae haren Bruydegom/ dat hy haer cusse met de cussen sijnes monts, Alsoo eyndicht het met verlangen nae de tweede komste Christi, als hy sijne Kercke sal op-nemen in de eeuwige vreucht: de Geest ende de Bruyt seggen komt, ende wie het hoort, die segge komt. Christus selve seyt/ Ick kome haestelick, Amen. Ia komt Heere Iesu. De genade onses Heeren Iesu Christi zy met u allen, Apoc. c. 22. vss. 17/ 20/ 21.

Eynde van't Hooge Liedt SALOMONS,

Cort Bericht

VANDE

Prophetiſche Schriften in't gemeyn/

Ende in het byſonder des Propheets

JESAIÆ.

MEEST alle de Overſetters onder de Chriſtenen, volgen deſe ordre, dat ſy na de Boecken des Conincks *Salomo*, ſtellen de Boecken der Propheten, (alhoewel de Joden deſe ordre niet en volgen) waer onder hier verſtaen worden, niet in 't gemeen de Leeraers ende Uytleggers der verborgentheden Godts, (gelijck dat woort wel gebruyckt wort *Rom.* 12. 6. 1. *Corinth.* 14. 1, 3, 32, 39. 1. *Theſſ.* 5. 20.) oock niet alle de byſondere ende extra-ordinare Leeraers, van Godt by oprechtinge ofte verval der kercke geſonden, (hoedanige van *Moſe* af vele geweeſt zijn, diergelijcke oock eertijts Sienders genoemt wierden 1. *Sam.* 9. 9.) maer alleen die Propheten, welcker Prophetiſche Boecken ofte Schriften malkanderen hier in ordre volgen, ende van Godt den Heere, neffens de andere voorgaende Canonijcke Boecken, ſijne kercke zijn overgelevert, ende door ſijne genade ſeer wonderbaerlick, ten beſten der ſelver, tot noch toe voor onderganck bewaert, tegen alle liſten des Duyvels, der Tyrannen, ende der valſche leeraers, ende harer aenhangeren.

Deſer Propheten zijn XVI in getale, namelick, vier groote, ende twaelf kleyne: 't zijn altemael heylige mannen, die door den Geeſt Godts gedreven wierden, ende den volcke predikende, de Afgoderye, ende menigerley andere ſonden beſtraften, ende den wille des Heeren met allerley vermaninge ende vertrooſtinge openbaerden, oock veel toekomende dingen verkondighden, ſoo van ſtraffen, beyde over Godts volck ende over de vyanden, als oock van de verloſſinge der kercke, niet alleen lichaemlick ende tijdelick, maer oock ende principalick, geeſtelick ende eeuwich, door den *Meſſiam*, op welcken ſy alle voornemelick ſien, hem nae ſijn Perſoon, Ampt, Rijck ende weldaden ſeer klaerlick beſchrijvende: (*verg. Actor.* 3. 25. *ende* 10. 43. *Rom.* 10. 4, *&c.*) gebruyckende mede verſcheyden geſichten, exempelen, gelijckeniſſen, voorbeelden, ende figuerlicke reden, in hare beſtraffingen ende vertrooſtinghen: ende dickwijls van toekomende dingen ſprekende meer in den voorledenen ende tegenwoordigen, dan in den toekomenden tijt, ten aenſien vande ſekerheyt der ſaken, als ſullende voorſeker geſchieden, om dat Godt ſulcx in ſijnen raet beſloten ende ſijnen Propheten geopenbaert hadde. Van deſe hare predicatien die ſy tot den volcke deden, hebben ſy door Godts bevel eñ ingeven des H. Geeſts de ſomma in deſe hare Prophetiſche Boecken geſtelt, ende der Gemeynte behandigt, op dat ſy deſelve des te beter ſouden mogen in achtinge nemen: Eñ zijn ons oock noch inden Nieuwen Teſtamente gerecommandeert *Ioh.* 5. 39. *Luc.* 16. 29. *ende* 24. 25, 26, 27. *Act.* 26. 22. 2. *Petr.* 1. 19. gelijcker oock verſcheydene plaetſen uyt hare Schriften inden Nieuwen Teſtamente, van onſen Heere *Chriſto*, de Euangeliſten ende Apoſtelen worden aengetogen. 't Waren mannen vol des Geeſtes Godes, vol van wetenſchap, ende van yver, tot onderhoudinge ende voortplantinge der ware ende beſtraffinge der valſcher religie; wel-ſprekende, vrymoedich ende onvertſaecht om uyt te richten de laſten ende bevelen des Heeren, ſonder haer te ſchromen voor Coningen, ofte Tyrannen. Haer ampt ende bedieninge was onderſcheyden van het ampt der Prieſteren ende Leviten, die ordinaerlick den volcke de Wet verklaerden, ende de dagelicxe offerhanden deden: Maer de Propheten waren mannen extra-ordinaerlick van Godt beroepen, dan uyt deſe dan uyt gene ſtamme, inſonderheyt in die tijden, in dewelcke de Prieſters ende Leviten haer ampt nae behooren niet en bedienden.

Onder de groote Propheten, is de Prophete *Ieſaia*, de eerſte, oock wel de voornaemſte, ſoo ten aenſien der voortreffelicke materien die hy verhandelt, als oock ten aenſien van den uytmuntenden, treffelicken, hoogen ſtijl, die hy doorgaens gebruyckt. In dit ſijn Boeck verhandelt hy inde xij eerſte Capittelen, verſcheydene ſtucken, die eygentlick het volck van Iſraël betreffen, 't welck hy vrymoedelick beſtraft, treffelick onderwijſt, eernſtelick vermaent, ende beweeglick trooſtet. Van het xiij Capittel tot het xxix worden beſchreven de Prophetyen, die de vreemde, ofte uytheemſche Natien, vyanden van Godts volck, als oock de tien ſtammen Iſraëls, die haer van *Iuda* hadden afgeſcheurt, aengaen, verkondigende den ſelven ſeer ſware ſtraffen: nochtans daer onder vermengende ſeer trooſtelicke beloften der genade Godes, voor de boetveerdige, der welcker ſy om des *Meſſiæ* wille ſouden deelachtich worden.

Van het xxix Capittel tot het xxxvj wort gesproken van de verwoestinge der Stadt Ierusalem door de Babyloniers, ende de gevanckenisse ofte wech-voeringe des Ioodschen volcks uyt haer lant nae Babylonien: Daer onder mede vermengt worden treffelicke ende schoone vertroostingen van het Rijcke *Christi*. Van het xxxvj tot het xl wort by occasie ingevoegt de historie des Conings *Hizkia* uyt het 2. *Boeck der Coningen, capit.* 18. ende uyt 2. *Chron. cap.* 32. Van het xl tot het xlix toe voorseyt de Prophete de toekomste *Iesu Christi*, ende de geestelicke verlossinge sijner kercke, afgebeelt door de verlossinge der Ioden uyt de Babylische gevanckenisse, door den Coninck *Cores*: mitsgaders hare herstellinge in haren voorigen staet. Voorts worden in het volgende tot aen het eynde des Boecks, beschreven verscheydene seer clare Prophetyen van de Persoone ende het Ampt *Christi*, van sijn Coninckrijck, 't welck over de gantsche werelt soude uytgebreydt worden, van sijn lijden ende sterven, ende van sijne verheerlickinge, mitsgaders vande Predicatie des H. Euangelij, van de Beroepinge der Heydenen, die door de predicatie des H. Euangelij tot *Christum* souden geroepen, ende sijnen volcke toe-gevoecht worden: Als oock van de groote weldaden, die *Christus* sijnen uytvercorenen heeft verworven, ende vande gelegentheyt der Kercke Godes, soo hier op aerden als in het toecomende leven. Dit alles beschrijft de Prophete soo duydelick ende soo claerlick, dat hy meer schijnt te beschrijven een historie van dingen die geschiet zijn, dan eene voorseggingе van toecomende dingen. Ten welcken aensien eenige Oude Leeraers geoordeelt hebben, dat *Iesaia* met recht so wel een Euangelist, als een Prophete moge genoemt worden, ettelicke hondert jaren voor de comste *Christi* in den vleesche, somtijts by nae soo duydelick sprekende van de Persoone, het Ampt, ende de miraculen *Christi*, als naderhant d'Apostelen, ende Leeraers des Nieuwen Testaments gedaen hebben.

Wat nu aengaet de Persoone des Propheten *Iesaia*; het wort daer voor gehouden, dat sijn Vader *Amoz* geweest zy de broeder van *Azaria* den Coninck van Iuda, alsо dat de Prophete *Iesaia* geweest zy een aensienlick persoon, van Coninckllicke stamme, gelijck dan Godt de Heere t'allen tijden tot het Prophetisch ampt beroepen heeft persoonen van allerley conditien, van hoogen ende leegen staet. Aengaende den tijt in welcken de Prophete *Iesaia* geprophetеert heeft, daer van wort getuygt in het eerste vers des eersten Capittels, dat hy geprophetеert heeft in de dagen van *Vzzia*, *Iotham*, *Achaz*, *Hizkia*, Coningen van Iuda. Alsmen berekent de jaren der regeringe deser vier Coningen, so is daer uyt af te nemen, dat *Iesaia* gepredickt heeft ten minsten xlvij jaer, die beginnende in 't laetste jaer des Conincks *Vzziæ* (in het welcke hy het gesichte gesien heeft, dat hy capit. 6 verhaelt) ende eyndigende met het xiiij jaer des Conincks *Hizkia*, in het welcke de gesanten des Conincks van Babel tot hem gecomen zijn, als te sien is *cap.* 30. ende 2. *Reg. cap.* 20. maer indien de Prophete *Iesaia* geleeft heeft tot inde regeringe des Conincks *Manasse*, door wiens bevel hy door-saegt, ende alsoo gedoodt soude zijn (gelijck eenige schrijven) so heeft hy meer dan LX jaren lanck gepredickt ende geprophetеert, ende is, volgens dien, tot eenen grooten ouderdom gecomen.

FINIS

IESAIA.

Het Eerste Capittel.

De Prophete Iesaia klaecht over de Ioden van wegen hare ongehoorsaemheyt/ v. 2. onaengesien sy van dē Heere wel dapper waren geslagen/ 5. hy vergelijcktse by die van Sodom/ eñ Gomorra/ 10. ende verwerpt haren Godtsdienst/ 11. Hy vermaentse tot beterschap des levens/ 16. met belofte van genade/ 18. ende dreyginge van swaere straffen/ indien sy haer niet en beterden/ 20. Heftige claehte over den afval der Ioden/ 21. met voordere dreygementen/ 24. Doch belooft wederom genade den boetveerdigen/ 25. maer verkondicht straffe over de onboetveerdige Afgodendienaers/ 28.

1 [1] HET [2] gesichte Iesaia des soons [3] Amoz / het welke hy sach over Iuda ende Ierusalem / in de dagen van [4] Uzia / Iotham / Achaz / [ende] Hizkia / der Koningen Iuda.

2 [a] [5] Hoort ghy hemelen / ende neemt ter oore / ghy aerde / want de HEERE spreeckt: Ick hebbe kinderen [6] groot gemaeckt ende verhoocht / maer [7] sy hebben tegen my overtreden.

3 [8] Een osse kent [9] sijnen besitter / ende [10] een esel de cribbe sijnes heeren: [maer] [11] Israël en heeft geen kennisse / mijn volck en verstaet niet.

4 Wee [12] den [b] sondigē volcke / den volcke [13] van swaere ongerechtichheyt / [14] den zade der boos-doenderen / [15] den verdervenden kinderen: sy hebben den HEERE verlaten / sy hebben den [16] Heyligen Israels [17] gelastert / sy hebben [18] sich vervreemdet / [wijckende] achterwaerts.

5 [19] Waer toe soudt ghy meer geslagen wordē? [c] ghy soudt des af-vals des te meer maken: het gantsche [20] hooft is cranck / eñ 't gantsche herte is mat.

6 [21] Van de voet-sole af tot het hooft toe / en isser niet geheels [22] aen het selve / [maer] wonden / ende [23] striemen / eñ [24] etterbuylen / [die] niet [25] uytgedruckt / noch verbonden en zijn / noch geene der selve met olye versachtet is.

7 [d] [26] U aerdrijck is een verwoestinge / uwe steden zijn met den vyere verbrandt: u lant [27] dat verteeren de vreemde in uwe tegenwoordichheyt / eñ eene verwoestinge isser / als eene omkeeringe door [28] de vreemde.

1 Dat is / 't gene dat Godt den Prophete Iesaiæ door een gesichte heeft geopenbaert / ende bevolen den volcke te verkondigen. Doch in dit boeck en woort niet gesproken van een / maer van vele eñ verscheydene Gesichten / die de Prophete gesien heeft.
2 Van het woort gesichte, siet Gen. 15. op v. 1.
3 Het wort daer voor gehouden / dat desen Amoz zy geweest de broeder Uziæ des Conincks in Iuda.
4 Van dese vier Coningen is te lesen / in het tweede Boeck der Coningen / van het 15. c. tot het 21.
a Deut. 32. 1.
5 Siet Deut. 4. op v. 26. Mich. 6. op v. 2.
6 Ofte; opgetogen.
7 Oft: Sy zijn van my afgevallen, ofte; sy hebben afvallichlick tegen my gehandelt. siet van de beteeck. des Hebr. woorts 1. Reg. 12. v. 19.
8. 10. De sin is / hoe-wel een osse eñ esel van de domste dieren zijn / so leeren sy nochtans die kennen / die haer dagelicx haer voeder voorstelt / ende sy betoonen hem / op hare wyse / eenige vrientschap / wanneer hy tot haer in den stal komt / eñ sy voegen haer nae sijne hant.
9 D. den genen die hy toebehoort / ende die hem als sijn eygē besit ende opvoedt.
11 Of. Israël en verstaet niet. die sijnen Godt niet en kent / woort geacht niet te weten ofte te kennē. And. en kent [my] niet. T. w. sijnen besitter / eygenaer / heere: als of hy seyde / Sy die daer roemen Godes volck te zijn / die zijn onvernuftiger eñ onverstandiger dan het vee.
12 D. den volcke dat sich geheelick tot sondigen heeft over-gegeven. b Psal. 78. 8. Ies. 57. 3. 13 *Hebr.* dat swaer is van ongerechticheyt. D. 't welck swaerlick met vele sondē beladen is. 14 D. den genen die gegenereert zijn van boosaerdige ouderen / zijnde derhalven quaet ey quaet kiecken. Vg. Matth. 3. 7. 15 De sondaers verderven haer selfs / haren wech / ende al watse konnen. siet Gen. 6. 12. Prov. 6. 32. &c. 16 D. den waren Godt / die sich Israël heeft geopenbaert / als Psal. 71. 22. 17 And. geterght, veracht. 18 T. weten van den Heere. Ezec. 14. 5. 19 Als of Godt seyde: 'T is doch te vergeefs datmen u veel slaet. And. waer op, D. op wat deel des lichaems salmen u meer slaen? c 2. Chron. 28. 22. Ier. 2. 30. 20 *Hebr.* het gantsche hooft is in cranckheyt. D. soo wel het geestelicke / als het wereltlicke Regiment is in eenē elendigen ende bedroefden staet / ende daer en is noch hulpe / noch raet ter beterschap te vinden. 21 Met de woorden deses vs woort voorder aengewesen de verdorvene staet soo der kercke / als der politye by de Ioden. Vg. de maniere van spreken met Deut. 28. 35. 2. Sam. 14. 25. Iob 2. 7. 22 T. w. lichaem / of / volck. 23 Het hebreeusch woort beteeckent sulck een teeckē / of strieme / of lijckstee / als sich het bloet ergens verheft of vertoont van wegen eenen slach of stoot. 24 Ofte; vochtige plage, quetsure. D. verrotte quetsuren / of zeeren die verbuylē / oft verswéeren: of / quetsuren vol etter. 25 T. w. alsoo / datter het etter eñ vuyl bloet uytgedruckt / eñ de wonde gesuyvert is. d Deut. 28. 51, 52. Ies. 5. 5. 26 De sin is / 't en is geen bouwlant gelijckende / maer veel meer eene wilde ongebouwde woestijne. 27 D. sy eten de vruchten des lants op. dit is geschiet door Hazaël den Coninck van Syrien / eñ Ioas den Coninck Israels / 2. Reg. 12. ende 2. Chron. 25. 28 *Hebr.* omkeeringe der vreemden. D. die door vreemde geschiet / oft sodanige als de vreemde soldaten plechten aen te richten / als sy een lant innemen ende verheerschen. Siet 2. Chro. 28. 18.

8 Ende [29] de dochter Zions is [30] overgebleven [31] als een hutken in dē wijngaert / als een nacht-hutken in den concommerhof / als eene [32] belegerde stadt.

9 [e] So niet de HEERE der heyrscharen ons noch [33] een weynich overblijfsels en hadde gelaten: [34] als [f] Sodom souden wy geworden zijn / wy souden Gomorra gelijck zijn geworden.

10 Hoort des HEEREN woort / [35] ghy Overste van Sodom: neemt ter ooren [36] de wet onses Godts / [37] ghy volck van Gomorra.

11 [38] Waer toe sal my zijn de veelheyt uwer slacht-offeren? seyt de HEERE / [g] Ick ben satt der brant-offerē [39] der rammen / ende des smeers der vette [beesten] / eñ en hebbe geenen lust aen den bloede der varrē / noch der lammeren / noch der bockē.

12 Wanneer ghy lieden [40] voor mijn aengesichte komt te verschijnē / [41] wie heeft sulcx vā uwe hant geeyscht / dat ghy [42] mijne voor-hoven betreden soudt?

13 [43] En brengt niet meer vergeefschen offer / [44] het reuckwerck is my een grouwel: [45] de nieuwe-maenden / ende Sabbathen / [ende] [46] het by-een-roepē der vergaderingen / en vermach ick niet / 't is ongerechtichheyt / selfs [47] de verbodts-dagen.

14 [48] Uwe nieuwe maenden / ende uwe gesette hooch-tyden / [49] hatet mijne ziele / sy zijn my tot eenen [50] last / [51] ick ben moede geworden [die] te dragen.

15 Ende [h] als ghy-lieden [52] uwe handen uytbreydet / [53] verberge ick mijne oogē voor u / oock wanneer ghy het gebedt vermenichvuldicht / en hoore ick niet: [want] uwe handen [54] zijn vol bloets.

16 [55] Wasschet u / reyniget u / doet de boosheyt uwer handelingen van voor mijne oogen wech / [i] laet af van quaet te doen.

17 Leeret goet doen / [56] soeckt het recht / helpt den verdruckten: doet den weesen recht / [57] handelt de twistsake der weduwē.

18 Comt dan / ende laet ons [58] t'samen rechten / seyt de HEERE: [k] Al waren uwe sonden [59] als scharlaken / [60] sy sullen wit wordē / als sneeuw / al waren sy [61] root /

29 D. Ierusalem / 't welck ten deele op dē berch Zions getimmert was / ende daer uyt scheen te spruyten ende hervoor te komen. Siet de aent. 2. Reg. 19. 21.
30 T. w. na dat d'andre steden door 't gantsche lant verwoest zijn.
31 And. als een schaduw-huysken. T. w. daer de bewaerder des wijngaerts onder schuylt. Hy wil seggen / Sy is tot de uyterste elende gebracht. Siet Iob 27. 18.
32 Of / verwoestte, of beslotene stadt.
e Ies. 17. 6. ende 24. 6. eñ 30. 17. Rom. 9. 29.
33 Rom. 9. 29. staet Eē weynich zaets. die comt daerby toe / dat in de Griexsche oversettinge des ouden Testaments (welcke d'Apostelen hier gevolgt hebben) het woort zaet, gelesen wort. De sin komt met het Hebreeusch wel over een.
34 D. wy souden gantsch uytgeroeyt / ende tot inden gront toe vernielt zijn.
f Genes. 19. 24.
35 D. ghy Vorsten van Ierusalem / die waerlick niet beter en zijt / dā de Vorstē / Regenten / ofte leytslieden te Sodoma eertijts geweest zijn. Die zijn sonder genade uytgeroeyt / maer uliede geschiet noch dese genade / dat ghy des Heerē woort moogt hooren / Ey lieve neemt doch dese genade waer. Vg. met dese plaetse Deut. 32. 32. Ezech. 16. 46.
36 D. 'T gene dat ick u lieden uyt Godes bevel aendiene. Van het woort wet siet Psal. 1. 2.
37 D. Ghy volck van Iuda / die in boosheyt den Gomorriten zijt gelijck geworden.
38 Daer staet 1. Sam. 15. 22. Gehoorsamen is beter dan slacht-offer, opmercken dan het vette der rammen. de Heere hadde wel de offerhanden ingestelt ende bevolen te doen / maer als behulp-middelen / om haer in boetveerdicheyt ende geloove wel te doen voortgaen: 'T welck dewyle sy nalieten / so waren hare offerhanden den Heere eenen grouwel / onaengesien hy die hadde ingestelt. g Psal. 50. 8, 9. Prov. 15. 8. ende 21. 27. Ies. 66. 3. Ier. 6. 20. Amos 5. 22. 39 T. w. der rammen die geslachtt worden ter offerhande. 40 D. in den Tempel / daer ick mijn tegenwoordichheyt bysonderlick openbare. 41 Als of Godt seyde / Ick en hebbe daer geen behagen aen / dat ghylieden met uwe offerhanden in den Tempel verschijnt / namelick huychelischer wyse / sonder geloove / sonder boete / ofte aendacht / gelijck ghylieden doet. 42 D. de voorhoven mijnes huyses / of Tempels / die twee waren / een der Priesteren / ende een des volcx / 2. Chro. 4. 9. so dat de prophete hier soo wel de Priesters bestraft / als het volck. 43 *Hebr.* en vaert niet voort te brengen. And. en brengt voortaen niet meer spijs-offer des leugens, of / der ydelheyt. T. w. met den welcken ghy my niet en kont versoenen. 44 Siet Exo. cap. 30. 45 In 't hebreeusch staen dese woorden in 't eenvoudich getal. De eerste dach der maent was den Heere heylich. Num. 28. 46 Alsser boosheyt is by de vergaderingen / so en kan noch en wil de Heere daer niet by wesen / want hy is een vyant van de vergaderingen der boos-doenders / Psal. 5. 5. Sijne getrouwicheyt is in de Gemeynte der heyligen / Psal. 89. 6. 47 Siet de aent. Lev. 23. op v. 36. 48 D. uwe offerhanden / die ghy ten tyde der nieuwe maenden pleecht te doen. 49 D. (gelijck wy spreken) Ick hatese van gantscher herte ende van gantscher ziele. 50 Of / vermoeytheyt. 51 Ick en kanse niet lyden noch verdragen: menschelicker wijse van Godt gesproken. h Prov. 1. 28. 52 Siet 1. Reg. 8. de aenteek. op v. 22. belangende het uytbreyden der handen in het bidden. 53 De Heere en wil niet verhooren de gebeden der gener / die niet van herten gesint zijn van alle quaet haer te bekeeren. Siet Psal. 66. 18. 54 *Hebr.* zijn vol bloeden. siet de aent. Gen. 4. 10. 55 Hy siet op de ceremonien der wasschingen ende reyningingen / die in de wet bevolen waren / daer onder mede verstaende de geestelicke wasschingen ende suyveringen des herten. i Psal. 34. 15. ende 37. 27. Amos 5. 15. Rom. 12. 9. 56 D. beneerstiget u om te weten wat recht en wel gedaen is / ende doet dat. 57 D. verdedicht der weduwen sake voor 't gerichte. 58 D. met redenen malkanderen bewysen / wie dat recht of onrecht heeft: ende volgens dien / wie de oorsake is van uwe elende / Ick / of uwe sonden? k Psal. 51. 9. 60 D. Sy sullen u uyt genade / om des Messiæ wille / volkomelick vergeven worden. 59. 61. Dese woorden sien op 't gene dat v. 15. geseyt is / uwe handen zijn vol bloets. siet Gen. 38. v. 28. van de scharlaken verwe.

als [62] carmoiſijn / ſy ſullen worden als [witte] wolle.

19 Indien ghy lieden willich zijt/ende [63] hoort/ ſo ſult ghy [64] het goede deſes lants eten.

20 Maer indien ghy [65] weygert/ende wederſpannich zijt / ſo ſult ghy van [66] het ſweert gegeten worden / [67] want de mont des HEEREN heeft [het] geſproken.

21 [68] Hoe is [69] de getrouwe Stadt tot [70] eene hoere geworden! ſy was vol rechts/ gerechticheyt [71] herbergde daer in / maer [72] nu [73] dootſlagers.

22 [74] U [l] ſilver is geworde͂ tot ſchuym: [m] Uwen wijn is vermengt met water.

23 Uwe Vorſten zijn [75] afvallige/ende metgeſellen der dieven / [76] een yeder van hen heeft de geſchencken lief/ ende ſy jagen de vergeldingen na: [n] den weeſen en doen ſy geen recht / ende de twiſt-ſake der weduwen [77] en komt voor hen niet.

24 Daerom ſpreeckt de Heere HEERE der Heyrſcharen / de Machtige Iſraels / ô Wee/ [78] Ick ſal my trooſten van mijne weder-partijders/ [o] Ick ſal my wreken [79] van mijne vyanden.

25 Eñ ick ſal mijne hant [80] tege͂ u keere͂/ eñ [p] ick ſal uwe͂ [81] ſchuym op 't alderreynſte afſuyvere͂/ eñ ick ſal al u [82] tin wech-neme͂.

26 Eñ ick ſal [u] uwe Richters [83] wedergeven/ als [84] in 't eerſte / eñ uwe Raetſlieden als in den beginne : daer na ſult ghy een ſtadt der gerechticheyt/ eene [85] getrouwe ſtadt/genoemt worden.

27 [86] Zion ſal [87] door recht [88] verloſt worden : ende hare [89] wederkeerende door [90] gerechticheyt.

28 [q] Maer daer ſal [91] verbrekinge zijn der overtreders/ ende der ſondaers [92] t'ſamen : ende die den HEERE verlaten/ [93] ſullen omcomen.

29 Want ſy ſulle͂ beſchaemt worde͂ [94] om der eycke͂ wille/ die [95] ghy-lieden [96] begeert hebt/ ende ghy ſult ſchaemroot worden/om der [97] hoven wille/die ghy vercoren hebt.

30 [98] Want ghy ſult zijn [99] als een eycke / welckes bladeren af-vallen / ende als een hof die geen water en heeft.

31 Ende [100] de ſtercke ſal weſen tot [101] grof-vlas / ende ſijn [102] werck-meeſter tot eene voncke / ende ſy ſullen beyde t'ſamen brande͂ / ende daer en ſal geen uytbluſſcher weſen.

Het ij. Capittel.

De Prophete ſpreeckt / met verbloemde woorden/ van de comſte des Coninckrijcks Chriſti/ende beroepinge der heydenen/ v.2. mitſgaders van de verſtootinge der Jode͂/ van wegen hare grouwelicke ſonden/ 6. Inſonderheyt van wegen hare afgoderye eñ hoovaerdye/ 8. Ende hy vermaent alle menſchen / dat ſy Godt ſullen vreeſen/ van wege͂ ſijne groote Maieſteyt ende macht over alle dingen/ 10. Voorſegginge van den grooten ſchrick/die over de afgoden dienaers komen ſoude/ 19.

1 HEt [1] woort dat Ieſaia de ſone Amoz geſien heeft [2] over Iuda ende Ieruſalem.

2 Ende het ſal geſchieden [3] in het laetſte der dagen/dat [4] [a] de berch des huyſes des HEEREN ſal vaſte geſtelt zijn [5] op den top der bergen / ende dat hy ſal verheven worden boven de heuvelen/ende tot den ſelven ſullen [6] alle heydenen toe-vloeyen:

3 Ende vele volcken ſullen hene͂ gaen/ ende ſegge͂ / Comt laett ons opgaen tot den berch des HEEREN / tot den huyſe des Godts Iacobs / op dat hy ons leere [7] van ſijne wegen/ eñ dat wy wandele͂ in ſijne paden: [8] want [b] uyt Zion [9] ſal de wet uytgae͂/ eñ des HEEREN woort uyt Ieruſalem.

4 Ende [10] hy ſal richten onder de heydenen/ ende [11] beſtraffen vele volckeren: [12] ende ſy ſullen hare [c] ſweerden ſlaen tot [13] ſpaden/ende hare ſpieſſen tot [14] ſickelen: [15] het [eene] volck en ſal tegen het [ander] volck geen ſweert op-heffen/ noch ſy en ſullen [16] geen oorloge meer leeren.

5 [17] Comt ghy huys Iacobs/ ende laett ons wandelen [18] in den lichte des HEEREN.

6 [19] Maer ghy hebt [20] u volck / het huys Iacobs / verlaten / want ſy zijn vervult [met godlooſheyt] [21] meer dan het Ooſten/ende ſy zijn [22] guychelaers/ gelijck de Philiſtinen / [23] ende aen de kinderen der vreemden [24] toonen ſy haer behagen.

7 Ende [25] haer lant is vervult met ſilver ende gout/ende harer ſchatte͂ en is geen eynde : haer lant is oock vervult met peerden/ ende harer wagenen en is geen eynde.

8 Oock is haer lant vervult [26] met Afgoden: [27] voor het werck harer handen buygen ſy haer neder/ voor 't gene dat hare vingeren gemaeckt hebben.

9 [28] Daer bucket ſich de gemeene man/ ende [29] de aenſienlicke man vernedert ſich/ daerom [30] en ſult ghy 't haer niet vergeven.

---

62 Of/ purper, of/ vermilioen, ſulck coleur als de coccenille geeft.
63 D. gehoorſaemt. T.w. mijne gebode͂.
64 D. het ſchoonſte ende 't beſte deſes lants. ſiet Iob cap. 21. op v. 13/ 25.
65 T.w. my te hooren eñ gehoorſamen.
66 T.w. uwer vyanden.
67 Verhalve͂ ſal het ſekerlick geſchieden.
68 Dit is een vrage met verwonderinge.
69 Verſtaet Ieruſalem/ die eertijts de͂ Heere ſoo getrouwelick aengehangen eñ gedient heeft/ T.w. ten tyde Davids/ Salomons / Ioſaphats/ ende anderer godſaliger Coninge͂.
70 Verſtaet dit van geeſtelicke hoererye/ dat is / Afgoderye: Siet Levit. 17. op v. 7. eñ 20. op v. 5. Ofte/ van vleeſchelicke hoererye: of/ va͂ beyde. Siet Num. 15.39. Pſal. 73. 27. Ezech. 16. 15. &c.
71 Of/ vernachtede.
72 T. w. woonen daer in.
73 Of/ moordenaers, Dat is/ ongerechtige woeckeraers/ gewelt-doenders / onderdruckers der armen/ eñ diergelijcke.
74 De ſin is/ de eerlickſte ende treffelickſte onder u lieden / zijn verandert eñ verbaſtaert: Of/ Al wat te voore͂ reyn eñ klaer was onder u liede͂/ dat is nu verdorven eñ verkeert.
l Ezech. 22. 18, 19.
m Hoſ. 4. 18.
75 Of/ eygenwillich, ongebonden, als een ongebondene koe/ Hoſ. 4. 16.
76 D. ſy laten haer met geſchencke͂ omkoope͂/ om het recht te verdraeyen.
n Ier. 5. 28. Zach. 7. 10.
77 Of/ al komt ſy voor hare vierſchare/ ſy en willenſe niet hooren/ of/ ſy en nemenſe niet ter herte͂/ ſy en helpe͂ſe niet tot haer recht: maer veel meer helpen ſyſe onderdrucken.
78 D. ick ſal wrake neme͂ van de Iſraeliten mijne tegenpartyders eñ vyanden. And. Ick ſal my trooſten door mijne vyanden. De ſin is/ Mijne vyanden de Chaldeen/ende andre Coningen der heydene͂/ſullen wrake doen ende ſtraffen mijn volck van Iſrael/ 't welck dus vyantlick tegens my rebelleert. ſo dat trooſten hier ſoo veel ſoude bedieden/ als door wrake ſich geruſt ſtellen. 't is eene menſchelicke wijſe van ſpreken, ſiet Deu. 28. 63. wat de Heere daer ſeyt. o Deu. 28. 63.
79 T.w. de booſe Ioden / die Godt daerom ſijne vyanden noemt/ om dat ſy van hem afgeweken/ ende wederſpannich tegen hem geworden waren. And. door mijne vyanden T. w. de Chaldeen/ als ſtract te hooren.
80 T.w. om u te tuchtigen/ ô Ieruſalem. And. Ick ſal mijne hant tot u wende͂. om u te ſuyvere͂, &c. p Ier. 6. 29. Mal. 3. 3.
81 Aldus noemt Godt de godlooſe Regente͂ ofte/ de leelicke miſdaden des volcks/ die hy door de͂ Meſſiam ſoude uytſuyvere͂, ſiet Mal. 3. 3.
82 Tin beteekent hier hypocriſie, want gelijck tin het ſilver ſeer gelijck is/ alſoo ſchijnt de hypocriſie godſalicheyt te zijn.
83 T.w. na dat ick u ſal getuchticht eñ geſuyvert hebben. eñ verſtaet/ dat hier geſproken wort van ſodanige Richters oft Regeerders/ als Moſe/ Ioſua/ Samuel/ David/ ende diergelijcke geweeſt zijn. Doch dit is principalick ten tijde des Meſſiæ geſchiet.
84 Of/ in den beginne. T.w. in den beginne uwer Republijcke/ of deſes Coninckrijcks.
85 T.w. uwe͂ Godt.
86 D. de Ioden/ of/ de ſtamme Iuda / ende by namen die van Ieruſalem / woonende op/ ende ontrent den berch Zions.
87 D. door de gerechticheyt Godes : dewyle het recht is by Godt/ verdruckinge te vergelden den genen die andre verdrucken. Siet 2. Theſ. 1. 6.
88 T.w. uyt de Babyloniſche gevanckeniſſe: Of van de boven-verhaelde ſtraffen: Verſtaet dit vorders van de geeſtelicke verloſſinge door Chriſtum, die oock door Godts gerechticheyt geſchiet is.
89 Of/ bekeerde. T. w. tot Godt/ of/ wederkeerende. T.w. uyt de Babyloniſche gevanckeniſſe.
90 Verſtaet hier de gerechticheyt Godes/ D. ſijne waerheyt ende getrouwe/ dewyle hy ſulcx om Chriſti wille belooft heeft/ ende verhalven billick is/ dat hy het doe. q Iob 31. 3. Pſal. 1. 6. eñ 5. 6. ende 73. 27. ende 92. 10. ende 104. 35.
91 D. elende, als Amos cap. 2. v. 6. ſiet Ier. 4. op v. 6.
92 D. den eenen als den anderen.
93 Of/ verteert, of opgegeten worden. Dit kannen oock verſtaen van de oordeelen die de Meſſias ſal uytvoeren over de ongehoorſame. Mal. 4. 1.
94 D. van wegen hare Afgoderye/ die ſy in de Boſſchen onder de eycke͂/ ende andre groote boomen/ plechten te bedryven. ſiet Exo. 34. 13. Deut. 16. 21. Iud. 3. 7.
95 Dit is een veranderinge van perſoone / die men in de ſchoolen noemt Enallage, voor/ die ſy begeert hebben.
96 Of/ gewenſcht hebt. T.w. om afgoderye onder de ſelve te bedryven.
97 D. hagen en boſſchen/ daer ſy afgoderye bedreven/ haer niet latende vergenoegen met die plaetſen/ die de Heere tot ſijnen Godtsdienſt hadde verkoren eñ geordineert.
98 Of/ wanneer ghy ſult zijn als een eycke.
99 De ſin is/ Ghy hebt onder de eycken Afgoderye bedreve͂/ daerom ſal 't u oock gaen als de eycken die verwelckeren.
100 Door den ſtercken/ kannen hier verſtaen de Afgoden / die ſterck zijn / nae de opinie der Afgoden-dienaers/ als Amos 2. 9. Ofte verſtaet hier door den ſtercken, de rijcke ende machtige in den lande.
101 Ofte/ Hiede, werck, ſpijt, ſnuyte : Dit is 't gene dat uyt het vlas gehekelt wort/ twelck ſeer ſnellick van 't vyer verteert wort.
102 D. die het beeldt gemaeckt heeft/ of/ die het heeft laten maken/ om dat te eeren.

1 D. de prophetye die hem van Godt geopenbaert is door een geſichte.
2 Of/ Van. D. hoe het den Ioodſchen volcke gae͂ ſoude van wege͂ hare ſonden eñ onboetveerdicheyt.
3 T.w. ten tyde der verſchijninge Ieſu Chriſti, als het Euangelium door de gantſche werelt ſal gepredickt worden. Verg. Mich. 4. 1. met de aent.
4 D. de berch op welcke͂ het huys des Heere͂/ ofte de Tempel gebouwt is / T. w. de berch Zion of Morija. Eñ dit is te verſtaen van de Chriſtelicke Gemeynte / die eerſt te Ieruſalem is verſamelt geweeſt / ten tyde Chriſti ende ſijner Apoſtolen: Doch daerna is ſy ſeer vermenichvuldicht door den toeloop der heydenen : 't welck hier wort te kennen gegeven door het woort toevloeye͂. ſiet Act. 1. 41/ 47.
a Mich. 4. 1.
5 Of/ ſpitſe. *Hebr.* het hooft. D. hy ſal boven alle andre bergen verheven worden. Dit wort ſtract wederom geſeyt met andre woorden. and. tot een hooft der bergen.
6 D. Eenige uyt alle heydenſche Natyen als blijckt v. 3.
7 T. w. de maniere hoe wy hem ſullen eeren ende diene͂/ om ſalich te worde͂. Dit ſelve wort ſtracks wederom geſeyt met andere woorden.
8 Dit zijn de woorden des Propheten/ niet der volckeren.
b Pſal. 110. 2.
9 Aldus wort hier genoemt de leere des H. Euangelij. ſiet de vervullinge hier va͂ Act. 8. 1/ 4. ende 11. 20, &c. ende 13. 2, &c. Siet oock de aent. Pſal. 1. op v. 2.
10 T.w. de Heere Chriſtus. And. het, T. w. het woort Godes. het komt op een uyt/ want Godt regeert in Chriſto door zijn woort.
11 T.w. door de predicatie ſijnes woorts. D. hy ſal ſe overtuygen/ dat ſy met hare ſonden den eeuwigen doodt verdient hebben / ende dat ſy daer van door geen ander middel en cunnen verloſt worden/ dan door hem.
12 Of/ dan, of/ ſo. D. hier door ſullen ſy beweecht worden hare ſweerden/ &c. c Ioël 3. 10.
13 Of/ houweelen. een inſtrument 't welck de hoveniers ende gardeniers gebruycken / om het onkruyt of wortelen uyt d'aerde te trecken ofte roeden.
14 Of/ ſeyſenen : of/ ſnoey-meſſen.
15 De Prophete wil ſeggen/ dat alle volckeren / die oprechtelick haer tot Chriſtum bekeeren/ met malkanderen eenes ſins ſullen zijn in 't geloobe. ſiet Act. 4. 32. ende datſe in liefde ende eenicheyt met malkanderen ſullen leven/ want uyt het geloobe volcht de liefde. Verg. Ieſ. 11. 6.
16 Sy ſullen met malcanderen in Chriſtelicke vrede leven/ ſonder twiſt en oneenicheyt / derhalven en ſullen ſy niet behoeven den krijch te leeren.
17 D. Ghy Iſraeliten die van Iacob afkomſtich zijt. De Prophete vermaent de Ioden/ dat ſy/ achtervolgende het exempel der bekeerde heydene͂/ 't welck hy hen heeft voorgedragen/ oock de leere des Heeren aennemen ſouden.
18 D. In de ſalich-makende kenniſſe Godes/ die uyt zijn woort is komende.
19 Hier wendt ſich de Prophete tot Godt/ ende hy doet eene wee-clage over de Ioden/ die van Godt verſtooten waren. De ſin is/ Maer waerom vermane ick mijne lantſlieden tot den geloove aen Chriſtum, dewijle het doch te vergeefs is/ want / ô Heere / ghy hebt beſloten haer te verſtooten.
20 T.w. Een deel uwes volcx/ want Iſraël is eenſdeels blintheyt toegekomen, ſeyt d'Apoſtel Rom. 11. 25.
21 Of/ van ooſten. D. der volckeren die tegen 't ooſten / ofte den opganck der ſonne woonen: verſtaende de Chaldeen / Syriers/ Meſopotamiers / ende andre Orientaelſche Natien/ die tot ſuperſtitie/ tooverye/ ende waer-ſegginge/ ſeer geneygt waren.
22 Siet de aent. Lev. 19. 26 ende 2. Reg. 21. 6.
23 D. aen de vreemdelingen/ aen hare zeden ende manieren. Eenige verſtaen dit geſproken te zijn van de houwelicken harer dochteren aen de vreemde Natien/ die verboden waren. ſiet Deut. 7. 1/ 2/ 3.
24 Het hebreeuſch woort beteeckent ſoo veel/ als met hant-gebeer / of als met in de hant te cloppen/ een welgevallen ofte behagen te toonen/ ofte te doen blijcken.
25 Te weten/ des volcx Iacobs. and. ſijn, T. w. Iacobs lant. alſo voorder in dit v. ende volgende.
26 *Hebr.* met ydelheden, of nieticheden. Aldus worden d'Afgoden genoemt/ 1. Cor. 8. 4. ſiet Ieſ. 44. 10. ende de aent. Levi. 9. 4.
27 D. voor de Afgoden/ die ſy ſelfs gemaeckt hebben.
28 T.w. voor de Afgoden.
29 Siet de aent. Pſal. 4. v. 3. ende 49. 3.
30 And. en vergeeft het haer niet, ende aldus zijn 't woorden des Propheten/ Godt den Heere aenſpreekende / ende biddende dat hy de Afgodendienaers wille ſtraffen van wegen hare Afgoderye.

10 [31] Gaet in den rotzsteen / ende verberght u [32] in den stof/ van wegē den schrick des HEEREN / ende om de heerlickheyt sijner Majesteyt.

11 [d] De [33] hooge oogen der menschen sullen vernedert worden / ende de hoocheyt der mannen / sal nedergebogen worden/ ende de HEERE alleen sal [34] in dien dage [35] verheven zijn.

12 Want [36] de dach des HEEREN der heyrscharen sal zijn tegen allen hoovaerdigen / ende hoogen / ende tegen allen verhevenen/ op dat [37] hy vernedert worde.

13 Ende tegen [38] alle hooge ende verhevene [39] cederen van Libanon/ende tegen alle eycken van [40] Basan.

14 Ende tegen alle hooge bergen/ ende tegen alle verhevene heuvelen.

15 Ende tegen allen [41] hoogen toren/ ende tegen allen vasten muer.

16 Eñ tegen alle [42] schepen van Tharsis/ ende tegen alle [43] gewenschte schilderyen.

17 Ende de hoocheyt des menschen sal gebogen / ende de hoocheyt der mannen sal vernedert worden / ende de HEERE alleen sal [44] in dien dage verheven zijn.

18 Eñ elck een der Afgoden sal gantschelick vergaen.

19 Dan sullen [45] sy [46] in de speloncken der rotzsteenen gaen/ende [47] in de holen der aerde / van wegen den schrick des HEEREN / ende van wegen de heerlickheyt sijner Majesteyt / wanneer hy sich opmaken sal om [48] de aerde te verschricken.

20 In dien dage sal de mensche sijne silvere Afgoden / ende sijne gouden Afgoden / welcke sy sich gemaeckt hadden om haer [daer voor] neder te buygē/ wech-werpen voor [49] de mollen/ eñ de vleder-muysen:

21 Gaende in de reten der rotsen/ ende in de [50] cloven der steenrotsen/ van wegen den schrick des HEEREN/ ende van wegē de heerlickheyt sijner Majesteyt/ wanneer hy sich opmaken sal / om de aerde geweldelick te verschricken.

22 [51] Latet ghylieden [dan] af van den mensche / wiens adem in sijnen neuse is/ want [52] waer in is hy te achten?

31 Hier wendet sich de Prophete tot de verstockte Joden/ ende hy verkondicht hen de straffe Godes als of hy seyde/ De Heere sal u vyanden op den hals stueren/ die u soo bange sullē maken / dat ghy u in de holen ende steenrotsen sult versteken. siet onder v. 19. ende 21.
32 D. in de speloncken onder d'aerde.
d Ies. 5. 15.
33 Ps. 101. 5. noemt David eenen hoovaerdigen/ eenen die hooge van oogen is. siet oock Prov. 21. 4.
34 T.w. als Godt de Joden door de Chaldeen sal verslaen eñ vernederen. Siet voorts op v. 12.
35 T. w. als een machtich overwinnende wrekker.
36 D. de straffe des Heeren in den ouden ende nieuwen Testamente. Siet Job cap. 23. op v. 1. ende Jes. 13. 6.
37 D. een yeder onder hen.
38 Dat is/ over alle hoocheyt / geweldt/ macht / eñ heerlicheyt / daer de menschē haer op verlatē.
39 D. die op den berch Libanon in grooten getale wassen.
40 Een lant over de Jordane.
41 Siet de aent. Jes. c. 41. op v. 15.
42 Verstaet hier niet alleen de schepen / maer oock den rijckdom ende costelicke waren/ die met schepen over de zee ende waterē gevoert worden.
43 Ofbeelden ende ander cieragien/ diemen aen de schepen/ ofte in de huysen hadde.
44 T. w. na dat de hoovaerdige sullen uytgeroeyt wesen.
45 T. w. de afgodendienaers. Siet Hos. 10. 8. Luc. 23. 30. Apoc. 6. 16. ende 9. 6.
46 T. w. uyt vreese eñ schrick haer verbergende voor 't aengesicht des Heeren.
47 T. w. in de holicheden/ cloven en reten. 48 Of/ het lant te verbreken. T. w. het aerdrijck selfs/ als oock de inwoonders des selven. ende verstaet dit eerst van het Joodsche lant/ ende de inwoonders des selven / ende wijders van de oordeelen des Messiæ in de gantsche werelt. ende alsoo v. 21. 49 *Hebr.* des gravers der putten, ofte der holen. 'T is een beschrijvinge des mols. Ende de Prophete wil met dese woorden te kennen geven / datmen de Afgoden in onreyne ende verachtsame hoecken wech-werpen soude. 50 *Hebr.* tacken.
51 De sin is/ dewyle ghy hoort/ dat selfs de groote niet helpen en kunnen/ so en sett u betrouwen niet op de menschen / welcker adem ende leven in haren neuse is. stopt haren neuse ende mont / so moeten sy sterven. Verg. Job cap. 2. v. 22. 52 Of/ waer voor. De sin is/ wat isser doch aen/ of in den mensche/ waerom yemant sijn vertrouwen op hem soude stellen? hy is gansch niet. Siet Psal. 39. 12.

Het iij. Capittel.

Swaere ende menigerley dreygingen ende straffen/ die de Joden souden over comen / soo 't gemeyne volck / als den regenten / van wegen hare menichvuldige sonden/ v. 1 &c. Maer de rechtveerdige worden getroost/ 10. Insonderheyt worden de vrouw-persoonen grootelicks gedreyght / van wegen haren pracht ende hoovaerdye/ 16.

1 WAnt siet/ de Heere HEERE der heyrscharen sal van Jerusalem / ende van Juda wech-nemen den [1] stock / ende den staf / allen [2] stock des broots / ende allen stock des waters.

2 Den heldt/ ende den crijsch-man/ den Richter / ende den Propheet / ende den [3] waer-segger/ ende [4] den ouden:

3 Den Oversten van vijftich / ende [5] den aensienlicken / ende den [6] Raets-man/ eñ den [7] wijsen onder de werck-meesters/ ende [8] dien die cloeck ter tale is.

4 Ende ick sal [9] jongelingen stellen [tot] hare Vorsten / ende [10] kinderen sullen over haer heerschen.

5 Ende 't volck sal [11] gedrongen worden; d'een sal zijn tegen d'ander / ende een yegelick tegen sijnen naesten: de jongelinck sal [12] stout zijn tegen den ouden / [13] de verachte tegen den eerlicken.

6 Wanneer yemant [14] sijnen broeder [15] [uyt] den huyse sijnes vaders / sal aengrypen [seggende] [16] Ghy hebt een cleedt/ weest ons Overste / laet doch [17] desen aenstoot [18] onder uwe hant wesen:

7 [So] sal hy [19] in dien dage [sijne hant] [20] opheffen / seggende / Ick en can geen [21] heel-meester wesen / daer [22] en is oock geen broot / noch geen cleet in mijnen huyse: en sett my niet tot een Overste des volcks.

8 Want Jerusalem [23] heeft aengestooten / ende Juda is gevallen / dewyle hare tonge ende handelingen tegen den HEERE zijn / om de oogen sijner heerlickheyt te verbitteren.

9 [24] Het gelaet hares aengesichts getuyght tegens haer / eñ hare sonden [25] spreken sy vry uyt/ [26] gelijck Sodom/ sy en verbergense niet: wee haerlieder ziele / want [27] sy doen haer selven quaet.

10 Segget den rechtveerdigen / [28] dat het [hem] wel gaen sal: dat sy de vrucht harer wercken sullen [29] eten.

11 Wee den godloosen/ [30] het sal [hem] qualick gaen: [31] want de vergeldinge sijner handen sal hem geschieden.

12 De [32] dryvers mijns volcx zijn [33] kinders/ eñ [34] wyven heerschen over het selve: O mijn volck/ die [35] u leyden verleyden [u]/ ende den wech uwer paden [36] slocken sy in.

13 De HEERE stelt sich [37] om te pleyten/ ende hy staet om [38] de volckeren te richten.

14 De HEERE comt ten gerichte tegen [39] de Outste sijnes volcx / ende des selfs Vorsten / want ghylieden hebt [40] desen wijngaert [41] verteert: de roof des elendigen is in uwe huysen.

15 [42] Wat is u lieden/ dat ghy mijn volck verbrijselt / ende [43] de aengesichten der elendigen [44] vermaelt? spreeckt de Heere HEERE der heyrscharen.

16 Voorder seyt de HEERE/ Daerom dat de [45] dochteren Zions [46] haer ver-

1 D. al 'tgene daermen sich op verlaet/ 't zy cleyn of groot/ aensienlick of slecht. And. den steunenden [man] ende de steunende [vrouwe].
2 D. al de voedsame cracht des broots/ also dat sy niet en sullen versadicht worden/ of sy schoon veel broots eten/ ende veel waters drincken. Dese straffe dreyght oock Godt den overtreders sijner wetten Lev. 26. 26. siet de aent. aldaer: ende siet daer van een exempel Hag. 1. 6. 3 D. verre-sienden/ voorsinnigen/ voorsichtigen / die een sake van verre siet comen / ofte voorsiet eer sy geschiet. siet Prov. 16. 10.
4 T. w. niet alleen oudt van jaren / maer oock wel ervaren / wijs/ cloeck in de regeringe / het zy der kercke / ofte der Republijcke.
5 *Hebr.* dē verhevenē vā aengesichte. D. den aensienlicken / of die in authoriteyt is.
6 And. Raetgever.
7 Of/ constigen, ervarenen.
8 Die wel ter tale is/ of verstandich in redeninge / een welsprekende man.
9 T. w. jonck van jaren / of / jonck in verstant/ of in beydē. siet Eccl. 10. 13/16.
10 And. kinderachtige lieden.
11 Of/ hart gedreven wordē, t.w. tot betalinge / ofte/ tot swaren dienst eñ arbeyt.
12 Of/ trots, moedich.
13 D. slechte / ongeachte onder den volcke.
14 D. sijnen bloetverwant.
15 D. die van sijnes Vaders huys / ofte geslachte is.
16 D. Ghy zijt welhebbende / of/ ghy hebt middelen om te leven: Ghy zijt een vande aensienlickste onder ons: gemeynlick openbaert sich de rijckdom in de cleederen.
17 Of/ Dit verderf, of ruyne, of ondergancк. De sin is/ Neemt doch de vervallene sake van onsen staet by der hant/ ende helptse onderstuttē/ soo veel het u mogelick ende doenlick is. And. doch laet uwe hant onder dese ruyne zijn. Een maniere van spreken genomen van een vallende huys.
18 D. onder u beleyt.
19 D. stracx/ sonder hem lange te beradē.
20 T. w. nae dē hemel/ D. hy sal sweeren. siet Gen. 14. 22. And. hy sal [sijne stemme] opheffen.
21 *Hebr.* verbinder, T. w. uwer wonden/ of / geen chirurgijn/ wonde-meester / of medicijnmeester zijn. Als of hy seyde/ De saken zijn in onsen staet te seer verloopen / de wonde onser Republijcke is te seer verbuylt/ Ick en sal het vervallene werck niet connen redden. In somma/ de Propheet wil seggen/ dat het soo elendelick met de Joden soude gestelt wesen/ dat onaengesien een yeder geern groot is/ nochtans niemant het regiment soude willen aen-nemen/ of het hem schoon wierde gepresenteert. Siet oock Job 34. op v. 17.
22 Als of hy seyde/ ick ben soo arm/ dat ick my selven/ ende de mijne van nootdruft niet en kan versorgen/ veel weyniger kan ick dan ulieden helpen. 23 D. het sal gewisselick op een corts vallen. 24 D. men can het uyt haers aengesichts gelaet speuren/ dat sy boose onbeschaemde menschen zijn. And. de hardicheyt hares aengesichts, in welcke beteeck. het hebreeusch woort oock genomen wort Job 19. 3. 25 D. roemen sy/ *Hebr.* vercondigen sy. 26 D. gelijck de inwoonders van Sodom. siet Gen. cap. 13. 13. ende 18. 20. ende 19. 5. 27 T. w. met Godt den Heere door hare sonden tot straffe te verwecken. Siet van 't hebreeusch woort gamal, Psa. 13. op v. 6. 28 Siet van sulck gebruyck des hebr. woorts Tob. Jer. 22. 15/16. 29 D. genieten/ D. Godt de Heere sal uyt genade hare godsalicheyt beloonen. siet. Prov. cap. 1. de aent. op v. 31. 30 In het hebr. staet alleen het woort quaet. of boos, And. als hy boos is, D. als hy boos blijft. 31 D. hem sal wedervaren ofte overcomen even het selve dat hy anderen gedaen heeft: hy sal gestraft worden om sijner boosdaden wille. 32 D. strenge Regeerders/ of onderdruckers.
33 D. onervaren/ hare lusten volgende / als de kinders. 34 D. Verwijfde mannen/ die geen couragie en hebben. 35 Of/ uwe Leyders, D. uwe Leeraers ende Regeerders. And. Die u gelucksalich achten, of roemen: Verstaende sulcke predikers / die de lieden kussens onder den elleboge leggen/ roepende/ 'T en heeft geen noot. 36 D. den wech / dien ghy behoort te wandelen/ verderven sy / gelijck als die yets verslint ende inslockt: ofte/ sy bedecken ende verduysteren den wech / gelijck het ingeslockte verborgen ende als ingewonden is. Vg. Num. 4. 20. ofte/ sy vareнder heel lichtelick over henen. Vg. Job 39. 27. met d'aent. 37 D. om in het recht te treden. als Jes. 1. 18. 38 T. w. het volck van Israel/ 't welck groot is/ ende veel in getale/ als Act. 4. 27. 39 D. de Richters/ Regeerders/ magistraten/ diemen uyt oude bedaechde mannen pleegt te kiesen. Dese sal de Heere voor het recht stellen / om dat sy sijn volck door ongerechticheyt onderdruckt hebben.
40 D. de Gemeynte Godes/ ofte het volck Godes/ dat u toevertrout was. siet Jes. 5. 1. Mat. 21. 22. 41 *Hebr.* verbrandt, of/ met den vyere verslonden. siet Num. 24. 22. De sin is / in plaetse van mijnen wijngaert te bouwen / ende my goede vruchten daer van te brengen/ so maeckt ghy den selven te schande. 42 D. wat recht of reden hebt ghylieden daer toe? dat ghy &c. 43 D. de persoonen. 44 D. gantsch wreedelick ende onmenschelick tracteert / ofte mishandelt. And. als in eenen vysel stootet, of/ met krabben ende vuylicheyt schendet. 45 D. de vrouwen/ ende jonge dochters te Jerusalem/ de welcke hier gedreygt worden van wegen hare hoovaerdye. 46 Den cop om hooge steken uyt hoovaerdye.

47 *Hebr.* uytgestreckt van halse, of/ van kele.
48 *Hebr.* bedriegende met de oogen, of lonckende met de oogen, D. met de oogen hare loosheyt te kennen gevende.
49 And. sy gaen al trippelē, als of sy cleyne kinders waren, makende de kleyne treden.
50 Of / geboeyt. And. Ia aen hare voeten dragen sy boeykens. And. makende een geluyt, of geril met hare voeten, als offer schellekens aen waren. Andere nemen het aldus/ Sy gaē half dansende, houdende sekeren pas ofte mate in haren tredt. Maer de meeste ende voornaemste verstaen het van costelicke boeykens / of vercierselen aen de voeten / hebbende het fatsoen van boeykens.
51 Of schurft. And. cael. Op de schurftheyt volcht gemeynelick caelheyt/ ofte uytvallinge des hayrs. Andre verstaent aldus/ dat sy in der vyanden hant ende geweir vervallen souden/ die hen het hayr cael af scheeren souden / gelijckmen de slaven ende lijf-eygene plecht te doen.
52 D. de Heere salse latē berooven van hare cleederen/ alsoo datse sullen moeten naeckt gaen / ende niet soo veel hebben en sullen/ datse hare schaemte bedecken cunnen.
53 Wat het 18/ 19/ 20/ 21/ 22/ 23/ ende 24 verskens aengaet/ die worden seer verscheydentlick overgesett: de hoovaerdige

heffen / ende gaen 47 met uytgestreckten halse / ende 48 lonckken met de oogen: 49 al gaende ende trippelende daer henen treden / ende als of hare voeten 50 gebonden waren.

17 So sal de Heere u dē schedel der dochteren Zions 51 schurfdich maken: ende 52 de HEERE sal hare schaemte ontblooten.

18 Ten selven dage sal de Heere wechnemen 53 den cieraet der coussebanden/ ende 54 de netkens / ende 55 de maenkens.

19 56 De rieck-dooskens/ ende de cleyne ketenkens / ende 57 de glinserende cleedingen.

20 58 De hooft-krooninge / ende de 59 armvercierselen/ ende de 60 bindselen/ ende 61 de reuck-ballekens/ ende de oor-ringē.

21 De ringen / ende 62 de voorhooft-vercierselen.

22 63 De wissel-cleederen / ende 64 de mantelkens / ende de hoedekens / ende 65 de buydels.

23 De spiegels / ende de fijne linnen-decksels/ ende 66 de hulle-doecken/ ende 67 de sluyers.

24 Ende 't sal geschieden / datter voor 68 specerye / 69 stanck sal zijn / ende 70 lossicheyt voor eenen gordel / ende caelheyt in plaetse van 71 hayr-vlechten / ende omgordinge eenes sacks in plaetse van eenen 72 wyden rock : ende 73 verbrandinge in plaetse van schoonheyt.

25 74 Uwe mannen sullen door het sweert vallen / ende 75 uwe Helden in den strijt.

26 Ende 76 hare 77 poorten sullen treuren / ende leet dragen / ende sy sal 78 ledich gemaeckt zijnde 79 op de aerde sitten.

proncksters hebben oock in die tyden al veel ander proncksel gehadt/ als heden ten dage onse Jonckvrouwen hebben/ soo dat vele van die namen ons onbekent zijn/ vele der selver den name mede brengende uyt dat lant daerse eerst zijn bedacht geweest. Sy zijn hier gesett soo nae alsmense heeft cunnen treffen. Voor cieraet der kousebanden, hebben andre/ de netwercken, ofte vertalyde kleederen, die doorschynich gebreyt/ of gepijckeert waren/ 't welck eenige noemen vensteren der oneerbaerheyt. 54 Of sluyeren, of / schakel-werck, als daer zijn de fijn-gebreyde netkens / dunne doeck/ ende allerley gebreydsel/ of geweessel/ dat door-luchtich is. 55 Dit was een cieraet als maenkens. siet Jud. 8. op v. 21. heden ten dage dragen oock eenige in de oor-lapkens kleyne maenkens van gout/ silver/ of eenich gesteente/ of peerlen. 56 Verstaet hier de goudene of silveren dooskens/ daer muscus, of andre welrieckende specerye in warē/ die de Jonckvrouwen aen dē hals/ of op de borsten/ of tusschen de selve droegen/ And. hals-ketenkens, of yet diergelijcx. 57 D. de cleederen bezaeyt met dunne goudene of silvere schubbekens of flitteren/ die eenen glans gaven alsser de sonne op scheen/ als of het glinserende sterrekens geweest warē. And. flitterende, of/ bevende loverkens. 58 siet Ezech. 24. op v. 17. eñ 44. op v. 18. 59 siet 2. Sam. 1. 10. 60 Of hooft-snoeren. siet Jerm. 2. op v. 32. 61 *Hebr.* huyskens der ziele, ofte des adems, aldus worden de reuck-ballekens genoemt/ om dat sy het herte verquicken/ ende den adem versterckten. 62 Dit waren eenige vercierselen / die op het voor-hooft tot op den neuse hingen. Gen. 24. 22. 63 Als Jud. cap. 14. vs. 12. 64 *Hebr.* de over-decksels. Het mogen wel groote floersen geweest zijn/ die nu op het Frans genoemt worden la grand voile. 65 Als 2. Reg. 5. 23. And. naelden, Of/ spellen. T. w. van gout of silver/ diergelijcke nu oock eenige jonge dochters in het hayr dragen. 66 Of / top-huyven. 67 And. kedelen. of fyne/ dunne/ ende lichte cleedingen/ dienen in Iudæa, ende d'omliggende heete landen droech. 68 D. is goeden reuck. 69 Ofte uytteeringe, verrottinge. als onder c. 5. 24. 70 Als wanneer de vrouwen ontregen zijn. 71 Of / gefriseert hayr. of/ effen gecamt hayr, of/ net geleyt hayr. 72 Of/ vlieger. 73 Verstaet de verbrandinge of vervellinge des aengesichts/ veroorsaeckt door de hitte der sonne. 74 ô Jerusalem/ of Zion. 75 *Hebr.* uwe sterckte, alsoo seggen wy/ den adel des lants, voor/ de edele des lants. 76 T. w. Jerusalems / of Zions. 77 Dat is/ Raedt-huysen/ openbare Rechthuysen / want de Raetspersoonen souden omgecomen zijn. 78 T. w. van inwoonders/ goederen ende huysraet. siet mede van 't Hebreeusch woort/ Prov. 14. op v. 4. 79 Gelijck bedroefde/ mismoedige/ of verslagene menschen plegen te doen. siet Job 1. 20.

Het iiij. Capittel.

Voordere dreygementen der elenden die de Joden souden overkomen : Insonderheyt datter weynich Mannen souden overich blijvē/ v. 1. met vertroostinge der geloovigen/ die overich blijven souden / dat sy door den toecomenden Messiam souden verlicht/ gereynicht/ ende beschermt worden/ 2. &c.

1 T. w. na de boven verhaelde elendē, waer van onder anderen een merckelick exempel is 2. Chro. 28. 6/ 8. andere voegē dit eerste v. tot het voorgaende capittel.
2 D. vele. hier uyt is af te nemen datter

1 Ende 1 te dien dage sullen 2 seven vrouwen eenen man 3 aengrypē/ seggende / 4 Ons broot sullen wy etē/ ende met onse cleederen sullen wy vecleet zijn/ 5 laett ons alleenlick nae uwen name genoemt worden/ 6 neemt 7 onse smaetheyt wech.

weynich mannē souden over-blyven. siet. cap. 3. 25. 3 D. ten houwelicke versoecken. 4 De sin is/ in plaetse daer de mannen hare vrouwen plegen de cost te winnen / so willen wy voor ons selven cost en cleederen verdienen/ ghy en sult voor ons niet behoeven te sorgē. 5 *Hebr.* laet uwen name over ons uytgeroepen worden, als Gen. 48. 16. De sin is/ laett ons slechts den name hebben/ dat wy uwe wyven zijn. 6 *Hebr.* Raept, of versamelt onse smaetheyt. siet Psal. 26. op v. 9. 7 T. w. die smaetheyt/ dat wy souden leven en sterven sonder eyt kinderen gebaert te hebben. siet Gen. 30. 23. ende Luc. 1. 25.

2 8 Te dien dage sal des HEEREN 9 SPRUYTE 10 zijn tot cieraet/ eñ tot heerlickheyt / ende 11 de vrucht der aerde 12 tot voortreffelickheyt/ ende tot vercieringe 13 den genen die 't ontcomen sullen in Israël.

3 Ende het sal geschieden/ dat de overgebleven in Zion / ende de overgelaten in Jerusalem 14 sal heylich geheeten worden: een yegelick 15 die geschreven is 16 ten leven te Jerusalem.

4 Als de Heere sal afgewasschen hebben 17 dē dreck 18 der dochteren Zions/ ende 19 de bloetschulden 20 Jerusalems 21 sal verdreven hebben uyt het midden 22 der selver/ 23 door den Geest des oordeels/ ende 24 door den Geest der uytbrandinge.

5 Ende de HEERE sal 25 over alle wooninge des berchs Zions/ ende over hare vergaderingē/ 26 scheppen een 27 wolcke des daechs / ende eenen 27 roock / ende den glans eenes vlammendē vyers des nachts/ want over alles 28 wat heerlick is/ sal eene beschuttinge wesen.

6 Ende 29 daer sal een hutte zijn 30 tot eene schaduwe des daechs tegen de hitte/ ende tot een toevlucht/ ende tot eene verberginge tegen den 31 vloet ende tegen den regen.

8 T. w. na de boven verhaelde elendē: Of / na dat vervult sal zijn wat Godt gedreygt heeft. Dit woort hier by gevoecht tot vertroostinge des volcks. siet boven c. 1. v. 26.
9 T. w. Iesus Christus. Verg. Jes. 11. 1. Jer. 23. [illegible]. eñ 33. 15. Zach. 3. 8. ende 6. 12. met d'aent.
10 D. sy sal cieraet/ of heerlickheyt aenbrengen.
11 D. Christus, die mensche van Maria hier op aerden sal geboren worden/ als de stronck Isai / ofte Davids/ tot aen den wortel sal afgehouwen zijn. Jes. 11. 1.
12 Oft / tot uytnementheyt, of / tot hoocheyt. De Prophete voor-seyt hier dat Christus niet alleen in ende voor sich selvē/ maer oock voor sijne Gemeynte/ voortreffelick ende cierlick soude zijn / de welcke hy sijner hemelscher schoonheyt sal deelachtich maken / na dat Israël in verdruckinge eñ verachtsaemheyt soude zijn vervallen. siet het hooge Liet Salomonis op verscheydene plaetsen vā de heerlickheyt ende cieraet der Bruyt sprekende. 13 *Hebr.* de ontcominge Israels. D. den genen die de voorverhaelde straffe ontkomen souden. 14 *Hebr.* heylich sal tot hem geseyt worden. vg. ond. 5. 20. D. hy sal voor Godt heylich gehouden ende geachtt worden van wegen de verdiensten Christi. 15 T. w. van Godt. And. een yegelick die geschreven is ten leven, sal te Ierusalem zijn, T. w. in het geestelicke Jerusalem / ofte Gemeynte der Geloovigen / siet dese maniere van spreken/ Exo. 32. 32. Phil. 4. 3. Siet de aent. Psal. 69. 29. 16 T. w. ten eeuwigen leven/ in het boeck des levens/ want hier wort gesproken van de uytvercorene kinderen Godes. siet Act. 13. 48. Gal. 4. 26. Hebr. 12. 22. 17 Of vuylicheyt. *Hebr.* uytganck. Het beteeckent allerley vuylicheyt die de menschen afgaet/ als Pro. 30. 12. Doch hier wort gesprokē van de vuylicheyt der sonden. 18 D. Der inwoonderen Jerusalems. 19 *Hebr.* de bloeden. Verstaet hier de menichvuldige bloetstortingen die binnen Jerusalem geschiet zijn/ eñ de autheuren van dien : ende verstaet wijders hier onder alle de sonden ende ongerechticheden des volcks : siet Psal. 51. 16. 20 D. der inwoonderen Jerusalems. 21 Of/ gesuyvert, of afgewasschen, of afgedroocht sal hebbē. 22 T. w. Stadt Jerusalem. 23 Door den Geest/ die yverich is om de godloose te straffen/ ende de uytvercorene ter salicheyt te suyveren. 24 Of/ door den afbrandendē Geest. *Hebr.* door den Geest des brants, of / der hitte, ofte/ der wechneminge. 25 D. is over alle de Gemeynten der geloovigē. De Prophete gebruyckt in dit vs ende 't volgende/ veel verbloemde/ ofte oneygene manieren van spreken. 26 D. hy sal de Godsalige beschermen ende voorstaen/ gelijck hy eertijts de Israeliten gedaen heeft / doe sy uyt Egypten gingen / ende door de woestijne troecken. siet Exod. 13. 21. ende 14. 19. 27 27 Dat is / een wolcke soo swart/ of so duyster / als roock. Siet Exod. 13. 21. 28 T. w. voor Godt. D. over alle godsalige / die heerlick gemaeckt zijn door de gemeynschap die sy met Godt hebben. 29 De Prophete wil met dese woorden te kennen geven/ dat de Heere sijne kinderen als een hutte ende beschaduwinge sal wesen. 30 D. om eene beschaduwinge te maken. 31 of/ inbrekenden stroom. D. elenden/ straffen ende plagen.

Het v. Capittel.

De Prophete maeckt het volck / door een liedt van den Wijngaert des Heeren / indachtich de groote weldaden die Godt het selve bewesen heeft/ v. 1. Ter contrarie hare groote ondanckbaerheyt/ 4. 'Twelck een oorsake geweest is/ dat Godt het verstooten heeft/ 5. Wee over de rijcke ende gierige/ 8. Ende over de dronckaerts/ 11. Ende bancketeerders / 12. Een vertroostinge voor de vroome/ 17. wee over de onrechtveerdige/ 18. ende bespotters der dreygementen Godes / 19. ende die alles verkeeren/ 20. over de hoovaerdige/ 21. over de dronckaerts/ 22. ende onrechtveerdige Richters/ 23. hare straffe/ 24. de versamelinge/ het marcherē/ ende grouwelickheyt des legers der Chaldeen tegen de Joden/ 26.

1 Nu sal ick 1 mijnen Beminden 2 een liet mijnes Liefstē singen 3 van sijnen wijngaert: Mijn Beminde heeft eenen wijngaert 4 op eenen vetten heuvel.

2 5 Ende hy heeft dien 6 omtuynt/ ende van steenen gesuyvert / ende hy heeft hem beplant [met] edele wijn-stocken : ende hy heeft in 't midden des selven 7 eenen toren gebouwt/ ende oock eenen 8 wijn-back daer in uytgehouwen: ende 9 hy heeft verwacht/ dat hy [goede] 10 druyven soude 11 voort-

1 Aldus noemt de Prophete Iesū Christum, dryemael in dit vs. De sin is/ hy is de Bruydegom sijner Gemeynte/ Ick ben sijn dienaer ende Vrient. Cant. 2. 2. Joh. 3. 29.
2 D. Eē liedt 't welc hy my selfs heeft ingegeven/ ende in mijnen mont geleyt / dit sal ick singen ende oock beschryven / op dat het niet vergeten en worde / maer van alle man moge onthouden/ gelesen/ ende gesongen worden. gelijck Moses oock tot dien eynde een liedt gemaeckt heeft/ Deut. 32. 3 D. Van sijne Gemeynte. siet der gelijcke maniere van spreken onder v. 7. ende Exo. 15. 17. Psal. 44. 3. ende 80. 9. Jes. 27. 2. Jer. 2. 11. Mat. 21. 33. Marc. 12. 1. Luce 20. 9. Joh. 15. 1. 4 *Hebr.* op eenen hoorn eenes soons der olye, ofte vetticheyt. D. In eene uytnemende plaetse van vetten vruchtbaren gronde. siet Job 5. op v. 7. 5 In dit vs wort met verbloemde woorden beschreven de sorge Godes over sijne Gemeynte. 6 *Hebr.* eygentlick/ gesterckt. T. w. met een muer ofte hegge. siet v. 5. D. beschut ende beschermt tegen het geweit aller sijne ende sijner kercken vyanden. 7 T. w. om de wacht daer in te houden/ om op de dieven ende wilde dieren te passen/ ende die te verdryven. 8 And. Een wijn-persse. 9 Verg. onder met v. 7. 10 Of besyen, of vruchten. 11 *Hebr.* maken, ende soo terstont wederom in dit vs eñ ond. v. 10. twee-mael. D. voortbrengen/ geven/ dragen. als Matt. 3. 8/ 10. ende cap. 7. v. 17/ 18/ 19. vg. Psal. 1. op v. 3.

brengen/

brengen / maer hy heeft [12] stinckende-druyven voort-gebracht.

3 [13] Nu dan / ghy inwoonders van Jerusalem / ende ghy mannen van Juda / oordeelt doch tusschen my / ende tusschen mijnen wijngaert.

4 [a] [14] Wat isser meer te doen aen mijnen wijngaert / 'twelck ick aen hem niet gedaen en hebbe? [15] waerom heb ick verwacht dat hy [goede] druyven voort-brengen soude / ende hy heeft stinckende druyven [16] voort-gebracht?

5 Nu dan / ick sal u lieden nu bekent maken / [17] wat ick mijnen wijngaert doen sal: [18] Ick sal [b] sijnen [19] tuyn wech-nemen / op dat hy zy tot afweydinge / sijnen muer sal ick verscheuren / [20] op dat hy zy tot vertredinge.

6 Eñ [21] ick sal hem [tot] woestheyt maken / [22] hy en sal niet [23] besnoeyt / noch omgehackt worden / maer [24] distelen eñ doornẽ sullen [daer in] opgaen: ende [25] ick sal den wolcken gebiedẽ / dat sy geenen regen daer op en regenen.

7 [c] [26] Want des HEEREN der heyrscharen wijngaert is het huys Israëls / ende [27] de mannẽ van Juda / zijn [28] een plante sijner verlustingen: ende hy heeft gewacht [29] nae recht / maer siet het is [30] schurfdicheyt / [31] nae gerechticheyt / maer siet het is [32] geschreeuw.

8 [d] Wee den genen die huys aen huys [33] trecken / acker aen acker brengen / tot datter [34] geen plaetse meer en zy / ende dat ghylieden alleen inwoonders gemaeckt wort in't midden des lants.

9 [35] Voor mijne ooren [heeft] de HEERE der heyrscharen [gesproken]: [36] So niet vele huysen tot verwoestinge sullen worden / de groote ende [37] de treffelicke [38] sonder inwoonder!

10 [39] Ja tien [40] bunderen wijngaerts / sullen [41] een eenich Bath geven: ende een [42] Homer zaets / sal een [41] Epha [43] geven.

11 [e] Wee den genen die haer vroech opmakende inden morgenstont / [44] stercken dranck na-jagen / [ende] [45] vertoeven tot in [46] de schemeringe / [tot dat] de wijn haer heeft verhittet.

12 Ende harpen / ende luyten / trommelen eñ pypen / eñ wijn zijn [in] hare maeltyden: maer [47] sy en aenschouwen het werck des HEEREN niet / ende [48] sy en sien niet op het maecksel sijner handen.

13 [f] Daerom [49] sal mijn volck [50] gevanckelick wech gevoert worden / [51] om dat het geene wetenschap en heeft: [52] ende des selven heerlicke sullen honger lyden / ende [53] hare menichte sal verdorren van dorste.

14 [54] Daerom sal het graf [55] sich selven wijt op-sperren / eñ sijnen mont open doen / [56] sonder mate: op dat [57] neder-dale [58] hare heerlickheyt / ende hare [59] menichte / [60] met haer gedruys / eñ [61] die in haer van vreucht opspringt.

15 Dan sal [62] de gemeene man nedergebogen worden / eñ [62] de aensienlicke man sal vernedert worden: eñ de oogen der hoovaerdigen [63] sullen vernedert worden.

16 Doch de HEERE der heyrscharen sal verhoocht worden [64] door het recht: ende Godt die heylige / [65] sal geheylicht worden door gerechticheyt.

17 [g] [66] Ende [67] de lammeren [68] sullen weyden [69] nae hare wijse / ende [70] de vreemdelingen [71] sullen de verwoeste plaetsen der [72] vetten eten.

18 Wee den genen die de ongerechticheyt [73] trecken [74] met coorden der ydelheyt / ende de sonde als [met] dicke wagenzeelen.

19 Die daer [75] seggen / Dat hy haeste / dat hy [76] sijn werck spoedige / op dat wy 't sien: ende laet naederen ende comen [77] den raetslach [78] des Heyligen van Israël / [79] dat wy [het] [80] vernemen.

20 Wee den genen [81] die het quade goet heeten / ende het goede quaet: [82] die duysternisse tot licht stellen / ende 't licht tot duysternisse: die 't bitter tot soet stellen / ende 't soete tot bitterheyt.

21 [h] Wee den genen die [83] in hare oogen wijs / ende by haer selven verstandich zijn.

22 Wee den genen die helden zijn om wijn te drincken: ende die cloecke mannen zijn om [84] stercken dranck [85] te mengen.

11 Of suyre, onrype, ontijdige, wilde druyven, of wrangen. Doch het hebr. woort komt van stincken.

13 Hier spreeckt Godt de Heere / ende hy geeft het oordeel over / selfs dien / over de welcke hy claecht.

a Ier. 2. 5. Mich. 6. 3, 8.

14 Als of Godt seyde: Dewijle ick mijn volck soo vele weldaden bewesen hebbe / ende sy soo ondanckbaer zijn geweest / so oordeelt ghy selve / watter in't toekomende anders te doen zy / als dat ick mijnen ondeugendẽ wijngaert verwoeste? vergel. Matth. 21. 40/41. alwaer de Heere Christus bycans de selve gelijckenisse dẽ Overpriesteren ende Outsten der Joden voorgestelt hebbende / aen haer selven het oordeel vraegswijse stelt / ende daer op gelijcke antwoorde vã haer ontfangt / als Godt hier v. 5. geeft. Andere nement aldus / dat Godt met dese woordẽ wil te kennen geven / hy hebbe soo veel goets aen sijn volck / bovẽ andere natien / gedaen / dat sy in alle manieren danckbaer behoorden te zijn; maer / dewijle sy ondanckbaer warẽ / dat sy selfs / soo van hare verdorventheyt / als van de rechtveerdicheyt der verdiende straffen moesten overtuycht zijn. Van de crachtige inwendige werckinge des Heyligen Geests / en wort in dese gelijckenisse / die alleenlick slaet op de uytwendige beroepinge (genomen zijnde van den uytwendigẽ arbeyt des wijngaerdeniers) niet gesproken.

15 Menschelicker wijse gesproken: gelijck menschen haer misnoegen plegen te toonen / wanneerse vele goets aen eenen onweerdigen ende ondanckbaren gedaen hebben / ende seer qualick geloont wordẽ. Hier op volcht het vonnisse Godts v. 5.

16 Hebr. gemaeckt.

17 D. hoe ick de ondanckbaerheyt mijnes volcks straffen sal.

18 D. Ick en sal dit volck voortaen niet beschermen tegen sijne vyanden / maer ick sal het laten verderven ende te schande komen.

b Psal. 80. 13.

19 Of hage, of hegge.

20 Of / op dat hy vertreden worde.

21 Of / ick sal hem woest maken. D. ick sal Juda berooven van sijne policye / die tot noch toe in 't lant is onderhouden geweest / achtervolgende de wijse in mijne wet voorgeschreven.

22 D. de kercken-dienst ende andre heylige oeffeningen sullen ophouden.

23 Of gesuyvert, gewiet worden.

24 De sin is / Van eenen wijngaert sal het een doornbosch worden. D. heel woest en wilt liggen.

25 Als of Godt seyde / Ick en sal dit volck niet meer verquicken / gelijck ick te vooren gedaen hebbe / maer salse in Babylon ende elders in droeffenisse laten verdwijnen. Siet Psa. 137. siet oock Job 36. op v. 32.

c Psal. 80. 9.

26 And. sekerlick. In dit vs verklaert de Prophete de bovenverhaelde gelijckenisse.

27 D. de mannen tot de stamme Juda gehoorende.

28 Of plantsoenen / of plantingen: verstaet het volck over de welcke de Heere / sich plach te vermaken.

29 D. dat de Richters den onderdruckten souden recht doen.

30 D. de Richters zijn schurft / d. godloos / ende quellen het arme verdruckte volck / gelijck de schurftheyt de menschen quelt.

31 Als of hy seyde / Ick hebbe gewacht / datmen weduwen en weesen / als oock andre verdruckte / tot haer recht soude helpen: maer / &c.

32 Of geschrey, geroep, gekrijt. T. w. der armen / die geweldelick onderdruckt worden / tot Godt schreyende / ende hem met tranen klagende den overlast ende 't ongelijck / dat haer wort aengedaen. siet Gen. 18, 20. Eenige verstaen dit van de clachten der armen / die onderdruckt worden door de lange processen / onder pretext van de formaliteyten die in het pleyten gebruyckt worden.

d Mich. 2. 2.

33 Of / doen strecken, of voegen. T. w. onrechtveerdelick / ende met schade hares naesten.

34 T. w. daer de arme moge woonen / ofte ackeren.

35 D. de Heere heeftet my geopenbaert / ofte hy heeft het geseyt / dat ick het gehoort hebbe.

36 Dit is een formulier / of manier van sweeren. siet Gen. 14. 23. And. sekerlick, of voorwaer vele huysen sullen, &c.

37 Hebr. de goede, dat is / treffelicke / schoone.

38 Dewyle daer niemant zijn en sal diese bewoone.

39 Godt de Heere dreycht in dit vs dat hy / van wegen de grouwelicke sonden des volcks / het lant soude onvruchtbaer maken / alsoo dat sy van het gezaeyde ende geplantte / het tiende deel niet inoogsten en souden.

40 Een bunder is soo veel lants / als een paer ossen op eenen dach kan omploegen. And. tien jock ossen. D. soo veel lants als tien jock ossen op eenen dach kunnen omploegen.

41 41 Bath ende Epha waren even groot / maer Bath was een mate daermen natte dingen mede mat / als wijn / olye / &c. ende Epha was een mate daermen drooge dingen mede mat / als coorn / &c. van Bath siet 1. Reg. 7. op v. 26. ende van Epha Lev. 5. op v. 11.

42 Van Homer, (anders Cor) siet de aenteeckeninge 1. Reg. 4. 22. ende Ezech. 45. 11/14.

43 Hebr. maken. als oock in't voorgaende.

e Prov. 23. 29, 30.

44 Hebr. Schechar. siet ond. op v. 22.

45 Of / houden sich op.

46 Het hebreeusch woort beteeckent soo wel de morgenschemeringe / als de avont schemeringe / als Job 7. 4. Prov. 7. 9.

47 D. sy en geven geen achtinge op het werck des Heeren / D. op de gevanckelicke wechvoeringe der tien stammen nae Assyrien / T. w. door Salmanassar / 2. reg. 17. 6. eñ 18. 12. Vergelijckt Amos 6. 6. Andre nemen het woort werck generaler / in desen sin / Sy en sien niet op sijne gerichten / die hy in't werck stellẽ sal / D. op de straffẽ die haer sullen overcomẽ / welcke sy wel behoorden voor te comen met berouw eñ hertelick leetwesen.

48 Dit verstaẽ sommige van het aenschouwen der sonne / mane / sterren / &c. die ons des Heerẽ macht ende wijsheyt voor oogen stellen / ende die ons behoorden te verwecken om Godt te eeren / te loven ende te prijsen.

f Amos 6. 7.

49 Hebr. is mijn volck wech-gevoert. Dit en was wel te deser tijt noch niet geschiet: maer de Propheten zijn gewoon te spreken van toecomstige dingen / als of sy alreets geschiet ende voltrocken waren / ten aensien van de sekerheyt der voorseggingen Godes.

50 T. w. nae Babel.

51 D. dewijle het des Heerẽ werck niet gekent noch in achtinge genomen en heeft.

52 Hebr. ende sijne eere sullen mannen ofte lieden des hongers zijn. Dat is de heerlickste eñ voornaemste onder den volcke sullen honger lijden.

53 D. het gemeyne volck / als v. 14. and. ende haren rijckdom sal verdorren van dorste, alsoo oock v. 14.

54 De Prophete wil seggen / datter vele sullen omcomen / het zy door honger ende commer / ofte door het sweert. And. het graf heeft hem selven wijt opengesperret, ende soo voort-gaens.

55 Hebr. sijne ziele, D. sich selven. And. sijnen lust. (namelick die het graf heeft om vele menschen in te slocken ende te verteeren) als Psa. 27. 12. ende 41. 3. ende 105. 22. Ezech. 16. 27.

56 And. boven gewoonte. siet de aent. Jud. 11. 39.

57 T. w. in het graf.

58 T. w. Jerusalems / doch men kan hier onder het gantsche Joodsche volck verstaen.

59 D. 't gemeyne volck / of haren rijckdom: als boven v. 13.

60 T. w. met die woelinge / ofte 't gedruys / 't welck het heyloose gesinneken maeckt in sijne brasseryen. siet boven vss. 11/12.

61 T. w. vrolick zijnde / in sijne brasseryen ende wellusten binnen Jerusalem / ende voorts in 't Joodsche lant.

62. 62. Siet boven cap. 2. v. 9/11/17.

63 T. w. na dat sy met honger / peste / 't sweert / ende gevanckenisse te huys gesocht sullen wesen.

64 T. w. als hy hem selven sal betoonen Richter te zijn / straffende de boosdaders / van wegen hare sonden.

65 D. Godt sal voor heylich erkent ende geroemt worden / na dat hy recht ende gerechticheyt over de boose menschen sal geoeffent hebben / straffende de boosdaders / ende voorstaende de gene diemen met gewelt is onderdruckende.

g Ies. 14. 30.

66 Hier stelt nu de Prophete eene vertroostinge na de dreygementen / willende te kennen geven / dat Godt sijn volck eyndelick sal redden.

67 And. schapen. D. de vroome / onnoosele arme / die te vooren van de rijcke godloose verdruckt werden.

68 D. Godt de Heere salse in sulcken algemeynen noot onderhouden / ende van nootdruft versorgen.

69 Hebr. nae hare leydinge. D. gelijck sy te voren gewoon waren te doen.

70 Verstaet hier oock de vroome arme / die eenen tijt lanck van de rijcke godloose / als vreemdelingen zijn geacht geweest: of die van de godloose / ofte tyrannen alsoo zijn gequelt geweest / dat sy huys en hof hebben moeten verlaten. And. Ende sy sullen de verwoeste plaetsen der vette vreemdelingen eten.

71 D. genieten / of besitten de woeste plaetsen der vettẽ, D. de huysen ende ackeren die de rijcke hebben moeten verlaten / daer uyt verdreven ende gevanckelick wech gevoert zijnde.

72 Vette voor rijcke weeldige persoonen / wort oock gebruyckt Psal. 22. 30. Jes. 10. 16. Sy wordẽ Amos 4. 1. genoemt koeyen van Basan.

73 And. [tot sich] trecken.

74 Of / met zeelen, of stricken, of banden des leugens. De sin is / die met schoon-schijnende redenen / onder desen of dien deck-mantel / booßheyt oeffenen / ende als aenhalen / ende aenhouden: haer selven inbeeldende / dat het haer altijt wel sal gaen / ende dat alles wat de Propheten haer dreygen en prediken van de aenstaende straffen Godes / maer fantasye en zy. 'T is een maniere van spreken genomen van de gene die een schip ofte wagen met coorden aenhalen.

75 T. w. al spottende, als of sy seyden / men dreycht ons elcke reyse / maer daer en volcht niet op / Ist Gode ernst / so laet hem spoedẽ &c. wy en vragẽ nae uwe dreygementen niet / laet Godt vry komen als hy wil. aldus bespottende de lanckmoedicheyt des Heeren / siet boven v. 12.

76 D. sijne straffen / daer mede ghy ons soo dickwils dreyght.

77 Of / den raedt. D. 't gene dat hy in sijnen raet besloten heeft.

78 D. Godes des Heeren / die daer is die heylige / dien men schuldich is te eeren ende te vreesen. siet bov. 1. op v. 4.

79 Als of sy seyden / Ghy Jesaia / ende andre Propheten / verveert ons met ydele dreygementen: doch Godt en heeft tegen ons niet quaets voor.

80 Of wijs worden, of / weten mogen.

81 Hebr. Die seggen tot, ofte van het quade, goet. &c. vg. bov. 4. 3. D. die door hare arghlistige discoursen de oneervarene wijsmaken / dat het goet quaet / ende het quade goet is.

82 D. die stoutelick en onbeschaemdelick dorven seggen / dat de duysternisse licht zy / ende het licht duysternisse.

h Pro. 3. 7. Rom. 12. 16.

83 D. In haer engẽ oordeel: alsoo in't volgende Hebr. voor haer aengesichte. D. by haer selven.

84 Hebr. Schechar. Eenige meynen dat dit woort oock den wijn insluyt eñ begrijpt. Andre meynen / dat het allerley stercken dranck beteeckent / behalven den wijn. Siet Lev. cap. 10. de aent. op v. 9.

85 De Joden als oock andre natien in de oostersche landen / plachtẽ eertijts / als nu noch / haren wijn met water ofte speceryen te vermengen: maer het hebr. woort beteeckent hier soo veel als uyt-drincken: want daer en is geen kloeckheyt of dapperheyt in het inschencken ofte vermengen des wijns gelegen,

 23 Die

23 Die den godloosen [86] rechtveerdigen om een geschenck/ eñ [i] de gerechticheyt der rechtveerdigen van de selve [87] afwenden.

24 Daeromme [k] gelijck [88] de tonge des vyers den stoppel [89] verteert/ ende het caf door de vlamme [90] verdaen wort: [alsoo] sal haer [91] wortel [92] als eene uyt-teeringe wesen/ ende hare [93] bloeme sal als stof op-varen: om dat sy verworpen de wet des HEEREN der heyrscharen/ ende de reden des Heyligen van Israël versmaden.

25 Daerom is de toorn des HEEREN ontsteken tegen sijn volck/ ende hy heeft tegen het selve sijne hant [94] uytgestreckt/ ende hy heeft het geslagen/ so dat [95] de bergen hebben gebeeft/ ende [96] hare doode lichamen [97] zijn geworden [l] als dreck in't midden der straten: [98] om [m] allen desen en keert sijn toorn niet af/ maer sijne hant is noch [99] uytgestreckt.

26 [100] Want hy sal [101] een baniere [102] op-werpen [103] onder de heydenen van verre/ ende hy salse [herwaerts] [104] tsissen van het eynde der aerde: ende [105] siet/ haestelick/snellick/ [106] sullen sy aencomen.

27 [107] Geen moede/ noch geen struyckelende/ en sal onder hen wesen: [108] niemant sal sluymeren/ nochte slapen/ [109] noch het gordel sijner lendenen ontbonden worden/ noch de schoe-riem sijner schoenen afgescheurt worden.

28 [110] Welcker pylen scherp sullen zijn/ ende alle hare bogen [111] gespannen: harer peerden [112] hoeven sullen als [113] een rotse geachtt zijn/ ende [114] hare raderen als een wervel-wint.

29 [115] Haer gebrul sal zijn als eenes [116] ouden leeuws/ ende sy sullen brullen als de jonge leeuwen/ eñ sy sullen briesschen/ ende [117] den roof aengrijpen ende wechvoeren/ eñ daer en sal geen verlosser zijn.

30 Ende [118] sy sullen [119] tegen 'tselve te dien dage bruysen/ als het bruysen der zee: [120] dan salmen [n] de aerde aensien/ maer siet/ [121] daer sal duysternisse [ende] benautheyt zijn/ ende het licht sal verduystert worden [122] in hare verwoestingen.

86 D. recht geven daer hy onrecht heeft. siet Nu.35.31. Deut. 25. 1.
i Pro.17.15. eñ 24.24.
87 Mits haer onrecht gevende/ als of sy eenige onrechtveerdige sake voor hadden.
k Exod. 15.7. Ies.9. 18.
88 D. de vlamme des vyers/ die eenige gedaente der tonge heeft: oock schijntse te lecken/ gelijck de tonge doet.
89 *Hebr.* op etet. dat is/ verteert/ verslint.
90 *Hebr.* verslapt wort, of afneemt, of/ verswackt wort.
91 Eenige verstaen hier door den wortel, de ouders/ door de bloemen. de kinderen. Andre meynen/ dat hier in't generael te verstaen zy de nieticheyt ende verdwijninge der godloosen: Also dat op-varen/ of op-gaen ('twelck in't hebr. staet) hier beteeckent/ te niete gaen/ verdwijnen/ verswinden/ als eenen opgaendē roock.
92 And. als snotte wordē. D. haer wortel sal verbuylen/ eñ als snotte worden: want de verbuylende wortelen worden als witte snotte.
93 Of/ botte, knoop.
94 T. w. om het selve te slaen. siet bov. 1.5.
95 Dit is eene overtollige maniere van spreken/ hyperbole in de schoolen genoemt. Het is eene voorsegginge van de aenstaende ruyne des Joodschen volcks.
96 T. w. die van de vyandē verslagē zijn.
97 Of/ zijn verscheurt, of/ verdelcht, in 't middē der stratē.
l Ies. 10. 6.
98 Of/ met dit al. Als of hy seyde/ Al ist dat de Heere sijn volck soo swaerlick gestraft heeft/ als straex verhaelt is/ ende mochte schijnē derhalven met het selve versoent te wesen: Nochtans so blijft hy noch evenwel op het selve vertoornt. Aengesien het sich tot Godt niet en keert. alsoo onder cap. 9. v. 11/12. m Ies. 9. 11, 16, 21. ende 10. 4. 99 Om vorder te slaen. siet Lev. 26. v. 14/15/&c. 100 Hier verhaelt nu de Prophete vorder 't gene hy op het eynde des 25 vs begonnen heeft te seggen/ T. w. dat de hant des Heeren verheven is. 101 D. een leger der vyanden. 102 D. hy sal haer een teecken geven datse komen/ eñ het Joodsche volck overvallen. Ofte/ hy sal de Chaldeen/ Babyloniers/ Assyriers (die hier onder den name van heydenen te verstaen zijn) door sijne heymelicke ende rechtveerdige regeringe aenlocken/ ende tegen de Joden opmaken. 103 Of/ onder de heydenen die verre zijn, D. die van verre komen sullen. 104 Of schuyffelen, sijffelen, fluyten. And. hy salse tot hem tsissen. De sin is/ dat het Godt den Heere seer licht is een groot heyr op de beenen te brengē tot executie van sijne oordeelen over de gene die hy straffen wil. siet dergelijcke maniere van spreken/ Ies. 7. 18. Zach. 10. 8. 105 Dit siet op 't gene dat boven v. 19. staet: als of hy hier seyde/ Ghylieden bespott mijne dreygementen/ seggende/ dat hy haeste, dat hy sijn werck spoedige, &c. Siet/ nu sal hy haesten/ te wege brengende/ dat haestelick/ snellick/ de vyant komen sal om u te verdelgen. 106 *Hebr.* sal sy komen, T. w. de baniere met het volck daer onder gehoorende. And. hy T. w. de Coninck van Babel/ met sijn leger. And. het T. w. het volck. 107 Hy wil seggen/ datter niemant in dat leger/ of onder dat krijchs-volck/ moede sal worden in het marcheren op die lange reyse: aldus te kennen gevende de gewillige gehoorsaemheyt der volckeren die Godt te wercke stellen soude. 108 Sy sullen alle gaer wacker/ ende in hare aenslagen voorsichtich zijn. 109 D. sy sullen steets veerdich zijn om te strijden/ staende gewapent tot aller uyre. 110 *Hebr.* welckes. T. w. volcks/ namelick dat in het leger zijn sal. Alsoo wort in 't volgende het getal van eenen gestelt voor 't getal van velen. De Prophete wil seggen/ dat het volck 't welck Godt gebruycken sal om executie te doen/ wel gewapent ende toe-gerustet sal wesen. 111 *Hebr.* getreden, om datmen den voet op den cruys-boge sett/ alsmen hem spant. Siet Psal. 7. 13. 112 *Hebr.* claeuwen. 113 T. w. soo scherp ende soo hart als een key of rotzsteen/ so dat sy van loopen en rennen niet verslytē en sullen. Het contrarie is geschiet Iud. 5. 22. 114 D. hare wagens sullen seer snellick aencomen. 115 Met dese woorden beschrijft de prophete de wreetheyt des volcks 't welck de Heere tegen de Joden soude senden om haer te vernielen. 116 Of fellen, of grouwelicken Leeuws. 117 Het hebr. woort beteeckent eygentlick een dier 't welck met de tanden en claeuwen eenes anderen diers verscheurt is. 118 T. w. die vreemde Natien/ de Chaldeen/ ende andre. 119 T. w. tegen het Joodsche volck/ dat soo jammerlick sal mishandelt wesen. 120 Dit is een gelijckenisse genomen van de gene die in storm ende onweder op zee in groot perikel hares levens zijnde/ van verre het lant aensien/ wenschende dat sy ergens konden aenvaren ende aenlanden. Sy sien oock dickwijls opwaerts ten hemel/ of het weder niet op en claert: Alsoo sullen die van Jerusalem/ als sy van hare vyanden aengevallen worden/ rontom her sien/ offer nergens geen hulpe voor haer te vinden en is/ maer te vergeefs/ sy en sullen geene vindē. n Ies. 8. 22. 121 And. daer is duysternisse der benautheyt. De sin is/ Daer en sal geen hope voorhanden zijn; dat gemeynelick pleecht vreucht aen te brengen/ dat sal haer angst aenbrengen. 122 And. In. ofte aen. ofte onder haren hemel. D. aen den hemel daer onder het lant van Iudæa gelegen is. Van duysternisse, siet Gen. 15. op v. 12. van 't licht, Iob 18. op v. 5. van beyden/ Iob 30. 26.

Het vj. Capittel.

De Prophete siet in een gesichte de heerlickheyt des waren Godts. v. 1. daer over hy sich verschrickt/ 5. hy wort in sijn ampt bevesticht/ 6. sijne gewillicheyt om Godt te dienen/ 8. hy wort tot de Joden gesonden/ om haer/ van wegen hare verstocktheyt/ haren eyndelicken ondergang te vercondigen/ 9. Doch alsoo/ datter noch een heylich zaet onder haer soude overich blijven. 13.

1 IN [a] den jare doe de Coninck [1] Uzia sterf/ [2] so sach ick [3] den Heere sittende op eenen hoogen ende verhevenen throon/ eñ [4] sijne zoomen vervullende den Tempel.

2 [5] De Seraphim [6] stonden boven hem/ [7] een yegelick hadde [b] ses vleugelen: met twee [8] bedeckte [yeder] sijn aengesichte/ ende met twee bedeckte hy sijne voeten/ ende met twee [9] vlooch hy.

3 Ende [10] d'eene riep tot den anderen/ ende seyde: [c] Heylich/ Heylich/ Heylich is de HEERE der heyrscharen: [11] De gantsche aerde is sijner heerlickheyt vol:

4 So [12] dat de posten der dorpelen haer beweegden van de stemme [13] des roependen: ende [14] het huys [15] wert vervult met roock.

5 [16] Doe seyde ick/ Wee my/ want [17] ick vergae/ [18] dewijle ick een man van onreyne lippen ben/ ende ick woone in't midden eens volcx [19] dat onreyn van lippen is: want mijne oogen hebben den Coninck dē HEERE der heyrscharē gesien.

6 Maer eē van de Seraphim [20] vlooch tot my/ ende [21] hadde een gloeyende cole in in sijne hant/ [die] hy met de tange van [22] den Altaer genomen hadde:

7 Ende hy roerde mijnen mont daermede aen/ ende seyde/ Siet [23] dese [d] heeft uwe lippen aengeroert: alsoo is uwe misdaet [van u] geweken/ ende uwe sonde [24] is versoent.

8 Daerna hoorde ick [25] de stemme des Heeren/ dewelcke seyde: [26] Wien sal ick senden? ende wie sal [27] ons henen gaen? doe seyde ick/ Siet/ [28] [hier] ben ick/ sendt my henen.

9 Doe seyde hy/ Gaet henen/ ende segt [29] tot desen volcke/ [e] Hoorende hoort/ [30] maer en verstaet niet/ ende siende siet/ maer [31] en merckt niet.

10 [32] Maeckt het herte deses volcx

a 2. Reg. 15. 7.
1 Heb. Uzziahu.
2 In een prophetisch gesichte. siet Gen. 15. op v. 1.
3 Verstaet den Vader/ Soon/ ende Heylige Geest. vg. v. 3. ende 8. daerom wort dit gesichte op den Heere Christum geduydt. Joh. 12. 40/41. ende op den H. Geest. Act. 28. 25/26/27.
4 D. de zoomen sijner cleederen/ T. w. der Coninckllicker cleederen/ met de welcke de Heere becleet was.
5 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick brandende, aldus worden de Engelen des Heeren genoemt/ om dat sy yverich zijn/ ja in yver brandende/ om het bevel des Heeren uyt te richten. Ofte/ om dat sy de godloose branden ende verteeren/ als een vyer. Ofte/ om dat sy in vyerige verwe verschijnen. T. w. root als vyer.
6 t. w. als dienaers/ passende op dē dienst des Heerē. vg. Dan. 7. 10. Apoc. 4. 6/7.
7 *Hebr.* ses vleugelen. ses vleugelen den eenen. siet de aenteeck. Gen. 7. op v. 2.
b Apoc. 4. 8.
8 Tot een teecken van eerbiedicheyt die sy Godt den Heere toe-droegen: Ofte/ om dat sy den glantz der heerlickheyt Godes niet en conden verdragen.
9 T. w. om het bevel Godes spoedelick uyt te richten. want de Engelē zijn dienstbaere Geesten/ Psal. 34. 8. ende 91. 11. Hebr. 1. 14.
10 *Hebr.* dese riep tot desen.
c Apoc. 4. 8.
11 *Hebr.* de volheyt der gantscher aerde [is] sijne eere, ofte heerlickheyt. D. alle de wercken des Heeren die inden gantschen aerdbodem zijn/ die geven getuygenisse/ ende zijn een bewijs sijner heerlickheyt. Psal. 24. 1. Rom. 1. 20. 12 Hier mede wort te kennen gegeven de heftige toorn Godes/ als boven cap. 5. v. 25. de bergen zijn beweegt. ende verstaet hier de posten des Tempels. 13 D. van een yeder der Seraphim. als v. 3. 14 T. w. het huys Godes/ D. de Tempel. 15 Dit was oock een teecken ofte bewijs des toorns Godes/ roock ende damp uytblasende uyt sijnen neuse. 16 of daerom, T. w. om dat ick die teeckenē des toorns Godes sach/ die veerdich was om sijne oordeelen te oeffenen. 17 Of/ 't is met my gedaen, And. Ick ben verstomt, of/ Ick ben doot. D. Ick moet straex sterven/ T. w. om dat ick/ die onreyn van lippen ben/ den Heere gesien hebbe. siet de aenteeckeninge Gen. 16. 13. ende Deut. 5. 25/26. Exod. 24. 11. Jud. 13. 22. 18 D. Ick ben een arm sondich mensche. door het gebreck der lippen/ D. der woorden/ daer in de mensche lichtelick valt/ verstaet hy sijnen geheelen sondigen staet. vg. v. 7. eñ wyders Jac. 3. 2. 19 D. een volck dat de Afgoden aenbidt/ tot leugen genegē is/ eñ trage om den waren Godt te aenbiddē/ te eeren eñ te dancken/ eñ haren naesten te stichtē. 20 T. w. uyt het bevel Godes/ want sy stondē veerdich nevens den Heere/ om sijne bevelen te ontfangen/ ende uyt te voeren. 21 Dese cole was een teecken van de afbrandinge der sondē/ D. der suyveringe ende vergevinge der sonden. 22 Verstaet hier den Altaer des brantoffers/ op welckē gestadelick vyer was/ zijnde desen Altaer een voorbeelt op Christum/ ende sijne offerhande voor onse sondē. siet Hebr. 13. 10. 23 T. w. gloeyende cole/ die ick van den altaer genomen hebbe. Hier mede wort aengewesen/ dat de vergevinge der sondē hercomt vande offerhande Christi. welcke door de offerhanden des altaers wiert afgebeeldet. Te gelijcke/ dat de H. Geest de sonden/ als een vyer/ verbrant eñ verteert. d Ier. 1. 9. Dan. 10. 16. 24 And. genadelick bedeckt. 25 T. w. de stemme des Vaders den Sone ende den H. Geest aenspreckende, vg. dit met Gen. 1. 26. 26 T. w. Tot het wederspannige Joodsche volck/ om het selve mijn besluyt/ aengaende sijne verblindinge ende ondergang te vercondigen. 27 T. w. tot dienst Godts des Vaders/ des Soons/ ende des H. Geestes/ want Godt ist alleen/ die de Propheten beroept ende sendt. vg. Gen. 1. 26. ende 3. 22. 28 De Prophete presenteert hier nu goetwillichlick sijnen veerdigen dienst/ zijnde van Godt gesterckt/ veel veerdiger nu zijnde/ als Mose Exod. 3. Of Jeremia/ Jer. 1. 29 Hier en seyt Godt niet/ Tot mijn volck, om dat het van hem geweken was/ maer hy seyt/ tot desen volcke. e Matth. 13. 14. Marc. 4. 12. Luc. 8. 10. Ioh. 12. 40. Act. 28. 26. Rom. 11. 8. 30 Als of Godt seyde/ Ghy sult vergeefschen arbeyt doen met dit volck te onderwijsen/ niet te min gaet henen/ ende doet dat ick u bevele/ tot overtuyginge van hare wederspannicheyt. 31 Als of Godt seyde/ Ghyliedē sult de woorden deser Prophetien wel hooren/ maer niet verstaen. ende dit sal geschieden door mijn rechtveerdich oordeel/ die u lieder wederspannicheyt alsoo straffe/ namelick met blintheyt ende verhardinge. In desen sin worden dese woorden gebruyckt in het nieuwe Testament. Mat. 13. 14. 32 T. w. door het predikē van mijn woort. Met dese woorden en wil de Heere niet te kennen geven wat sijn gepredickte woort eygentlick eñ van sijn nature by de menschē wercke/ eñ uytrichte: maer hy voorseyt watter op de vercondinge des selven by de boose Jodē volgen soude/ namelick dat sy haer daer door niet alleen niet en souden bekeeren/ maer noch halstarriger ende obstinater aenstellen/ dewijle Godt haer door sijn rechtveerdich oordeel in eenen verkeerden sin soude overgeven.

vett/ende maeckt hare ooren swaer / ende [33] sluyt hare oogen / [f] op dat het niet en sie met sijne oogen / noch met sijne ooren en hoore / noch met sijn herte en verstae/ noch sich bekeere/ ende [34] hy [35] het [36] genese.

11 Doe seyde ick/ [37] Hoe lange Heere? ende hy seyde : Tot dat [38] de steden [39] verwoest worden / soo datter geen inwoonder en zy / ende de huysen / datter geen mensche en zy/ende dat het lant [40] met verwoestinge verstoort worde.

12 Want de HEERE sal [41] die menschen [42] verre wech doen / ende [43] de verlatinge sal groot wesen [44] in 't binnenste des lants.

13 Doch sal noch [45] een tiende-deel daer in zijn/ ende [46] 'tsal wederkeeren/ ende zijn om af te weyden: [47] [maer] gelijck [48] de eycke/ende gelijck [48] de haeg-eycke/in de welcke na de afwerpinge [der bladen noch] steunsel is : [alsoo] sal [49] het heylige zaet het steunsel [50] daer van zijn.

33 Of/ bestrijckt, bestrijckt, belijmt hare oogen. f Ier. 5. 21. 34 T. w. Godt. 35 T. w. het volck. 36 Namelick door vergiffenisse der sonden. Marc. 4. 12. siet Psal. 30. 3. 37 T. w. sal dese verwoestinge des volcx dueren. And. hoe lange sal dese blintheyt en verstocktheyt des volcks dueren? 38 T. w. de steden in Iudæa. 39 And. sekerlick verwoest worden. T. w. door de vele ende verscheydene overvallen der vyanden des Joodschen volcx. Wat de verblintheyt des volcks aengaet/ die is dickwijls geweest voor de komste Christi : insonderheyt ten tyde Christi. als blijckt Matt. 13. 14. Marc. 4. 12. ende elders meer. Ja sy duert noch heden ten dage/ gelijck aē verre het grootste deel der Joden die nu leven/ te sien is: ende sy sal soo lange dueren/ tot dat de volheyt der heydenen sal ingegaen wesen/ Rom. 11. 25. 40 D. gantsch woest gemaeckt worde/ alsoo datter geen menschen meer in en woonen/ ende het derhalven onbebouwt blyve liggen. Exemplen deser verwoestinge siet onder de Coningen Hizkia/ 2. Reg. 18. Manasse/ 2. Chron. 33. onder Josia/ 2. Chron. 35. onder Joahas/ Jojakim/ Jojachin / ende Zedekia / 2. Reg. 25. ende 2. Chron. 36. ende insonderheyt na den hemelvaert Christi. 41 Of/ die lieden/ T. w. het Joodsche volck. 42 T. w. in de Babylonische gevanckenisse. Hier geeft de Prophete te kennen / dat het Godes werck is / dat de Joden zijn wech-gevoert geweest. 43 Verstaet die verlatinge/ daer mede dit volck van Godt is verlaten/ ende den vyanden is overgegeven/ ten tyde der Babylonische gevanckenisse. 44 Of / in't midden des lants, T. w. des lants van Juda. 45 D. een kleyn hoopken/ ten aensien van het groot getal der gener die wech-gevoert ende vernielt sullen worden. De Prophete wil seggen/ dat dit volck niet al te gelijcke geheelick en sal vergaen. 46 And. maer het sal weder afgeweydet worden. want sommige verstaen door dit tiende deel de gene die na de wechvoeringe des volcx in 't lant Juda zijn overgebleven / ende van daer in Egypten getogen/ ende alle elendichlick omgekomen. andere verstaen door het tiende deel de Joden die uyt de Babylonische gevanckenisse souden wederkeeren/ ende vele hebben te lyden / van de Coningen in Syrien ende Egypten/ ten tyde der Machabeen / ende eyndelick der Romeynen / ende dit alles van wegen hare groote ende menichvuldige sonden. 47 Dit is een belofte tot troost der vroomen/ dat namelick de stamme Juda niet geheelick en soude te gronde gaen/ maer datse van wegen de heylige kinderen Godes die daer in waren / soude behouden ende bewaert blyven / tot dat Christus in den vleesche verschynen soude. 48. 48 Of olm-boom. In het hebr. staen twee woorden die beyde eenen eycken-boom beteeckenen. voor het eene nemen de oversetters eenen olm-boom. and. eenen linde-boom. Andre leggen de hebr. woorden aldus uyt / doch gelijck door de eycken , die aen de [poorte] Schallecheth staen [de ganck] een vast steunsel heeft , [alsoo] sal het heylige zaet sijne vaste stutte zijn. Nae dese uytleggingе vergelijckt hier de Prophete de godtsalige by de eycken / met de welcke des Coninckx ganck ondersttut ende ondersteunt was / ofte by den hoogen opgesmetenen wech ofte strate / over welcken men ginck uyt Salomons huys inden Tempel/ daer van te lesen is. 1. Reg. 10. 5. ende 2. Reg. 12. 21. ende 1. Chron. 26. 6. eñ 2. Chron. 9. 4. ende 11. 49 D. het over-blijfsel der godsaligen. D. de godsalige kinderen van godtsalige ouders afcomstich/ als of hy seyde/ Godt verdraecht noch eeniger mate dien verdorvenen boom/ ten aensien der goede tacken die daer uyt gesproten zijn. Om weyniger goeden wille spaert Godt somtijts veel quade/ Gen. 18. 3. 50 T. w. van dat lant/ D. van de inwoonders dies lants. And. van dat tiende deel, het comt op een uyt.

Het vij. Capittel.

Jerusalem wort belegert van Rezin ende Pekah/ v. 1. Godt sendt Jesaia tot Achaz/ om hem te troosten / ende moet te geven/ 3. voorseggende / dat sy niet uytrichten en souden/ 7. maer dat sy selfs souden verdelcht worden/ 8. Tot versekeringe hier van geeft Godt Achaz een teecken / ende verkondicht hem de ontfanckenisse ende geboorte Christi/ 14. maer dewijle Achaz dese aengebodene genade verwerpt/ laet hem de Heere aenseggen / dat het Coninckrijcke Juda/ door de Egyptenaers ende Assyriers / soude verstoort worden/ 17. Elendigen staet des Joodschen lants/ 22. &c.

1 HEt geschiedde nu inde dagen Achaz [1] des soons Jothams/ [1] des soons Uzia/ [2] des Coninckx Juda/ [a] dat Rezin de Coninck van [3] Syrien/ eñ [4] Pekah/de sone Remalia de Coninck Israëls optooch nae Jerusalem / ter oorloge tegen haer/ maer [5] hy en vermocht met strijden niet tegen haer.

2 Als men [6] den huyse Davids boodschapte/ seggende: [7] De Syriers ruste [8] op Ephraim : so beweechde hem [9] sijn herte eñ het herte sijnes volcx/ gelijck de boomen des wouts beweecht worde van den wint.

3 Ende de HEERE seyde tot Jesaia / Gaet nu uyt/ [10] Achaz te gemoete/ ghy / ende uw' sone [11] Schear-Jaschub/ aen [12] het eynde van den waterganck des oppersten vyvers / aen den hoogen wech/ van het velt des vollers.

4 Ende segt tot hem / [13] Wacht u/ ende zijt gerust / en vreest niet / ende u herte en worde niet weeck / van wegen [14] die twee steerten deser roockender vyerbranden: van wegen de ontstekinge des toorns Rezins/ende der Syriers / eñ [15] des soons Remalia:

5 Om dat [16] de Syrier quaet tegen u beraetslaecht heeft [17] [met] Ephraim/ ende den sone Remalia/ seggende :

6 Laett ons optrecken [18] tegen Juda/ ende [19] haer verdriet aendoen/ [20] ende haer onder ons deylen : ende den sone [21] Tabeals Coninck maken in het midden van haer.

7 Aldus seyt de Heere HEERE: [22] 'T en sal niet bestaen/ noch 't en sal niet geschieden.

8 Maer [23] Damascus sal het hooft van Syrien zijn : ende [24] Rezin het hooft van Damascus: eñ in noch vijf en tsestich jaer/ [25] sal Ephraim verbroken worden/ dat het geen volck en zy.

9 Ondertusschen [26] sal Samaria Ephraims hooft zijn / ende de sone Remalia [27] het hooft van Samaria : [28] indien ghylieden niet en gelooft/ sekerlick ghy en sult niet bevesticht worden.

10 [29] Ende de HEERE voer voort [30] te spreken tot Achaz/ seggende :

11 Eyscht [31] u [32] een teecken vanden HEERE uwen Godt : [33] eyscht beneden inde diepte / of eyscht boven uyt der hoochte.

12 Doch Achaz seyde : [34] Ick en sal't niet eyschen/ noch [35] ick en sal den HEERE niet versoecken.

13 Doe seyde [36] hy/ Hoort ghyliedē nu/ [37] ghy huys Davids/ [38] ist u lieden te weynich / dat ghy de menschen moede maeckt/ dat ghy oock mijnen Godt moede maeckt?

14 [39] Daerom sal de Heere selve u lie-

1. 1. D. welcke Jotham was de sone vā Uzia. 2 Dit siet op Achaz. a 2. Reg. 16. 5. ende 2. Chron. 28. 5. 3 *Hebr.* Aram. die een van de sonen Sems geweest is/ Gen. 10. 22. uyt hem zijn de Syriers gesproten. 4 Hy is een godloos Afgoden-dienaer geweest / die sijnen Coninck Pekaia heeft omgebracht / 2. Reg. 15. 25/ 28. 5 T. w. de Coninck van Syrien/ die den krijch voerde/ ende den Coninck van Israël te hulpe gekomen was/ ende nae sommiger gevoelen/ principael autheur deses crijchs was/ alhoewel het den name hadde / dat hy den Coninck van Israël te hulpe quam. 6 D. den Coninck Achaz/ ende den voornaemsten Heeren des Rijcx. of/ sijnen bloet-verwanten. 7 D. de Syriers verlaten haer op de hulpe der Ephraimiten / sy zijn 't eens geworden/ om gelijckerhant u te overvallen. *Hebr.* Aram, D. Syrien/ rustet op. &c. 8 D. op de tien stammen der Israëliten/ als Psa. 78. 9. ende 80. 6. ende onder v. 17. onder de welcke de stamme Ephraims de voornaemste was / by de welcke oock de Coningen van Israël haer hof hielden/ T. w. binnen Samaria. 9 T. w. het herte des Coninckx Achaz. Dese vreese is gesprotē uyt een quade conscientie/ ongeloove/ eñ misvertrouwen. 10 Daerom wort de Prophete eygentlick tot Achaz gesonden/ om dat hy insonderheyt bevreest was/ ende om dat dit den welstant des Rijcx betrefte.

11 Dit is te seggen/ het overblijfsel sal wederkeeren. T. w. uyt eenen gemeenen ondergang/ ofte/ gevanckenisse. ofte/ sal sich bekeeren. Hier uyt blijckt/ dat desen sone / uyt Godes bevel/ dien name gegeven is/ prophetischer wijse / om 't volck in gedachtenisse te brengen de beloften Godes / aengaende de wederkeeringe van eenige uyt den volcke. Siet ond. 10. 21. ende Hg. ond. cap. 8. 3. ende Hos. 3. 4/ 6/ 9. 12 Siet vande reste deses vs de aenteeck. 2. Reg. c. 18. op v. 17. 13 T. w. van te vreesen. 14 Aldus noemt de Prophete verachtsaemlick dē Coninck van Syrien / eñ den Coninck van Israël/ eñ hy geeft te kennē/ dat haren toorn (die als eē brandende vyer scheen te zijn / ende als of sy de geheele werelt soudē in brant gebracht hebbē) weynich te achten was/ eñ haest vergaen / ofte geene cracht meer hebben en soude/ haer vergelijckende by een hout dat schier verbrant was / eñ weynich ofte geen vyer meer en hadde/ maer alleenlick noch rooch van sich gaf. De Coninck van Syrien was by nae uytgebrant /of t'ondergebracht door Joas dē sone Joahas/ 2. Reg. 13. 25. De Coninck vā Israël was schier te niete gekomē door inlantsche muyterie ende krijch / 2. Reg. 15. vss. 10/ 14/ 16. eñ sy alle beyde door Pul/ den Coninck in Assyrien/ 2. Reg. 15. 19. eñ 1. Chro. 5. 26. 15 De Prophete en weerdicht hem niet by sijnē name te noemen / ofte den titel van Coninck te geven / beteeckenende nochtans Pekah / dē Coninck van Israël sone van Remalia. 16 Aldus noemt de Prophete verachtelick Rezin den Coninck van Syrien. 17 D. met de tien stammen van Israël. 18 T. w. tot in het lant Juda. 19 T. w. door lange belegeringe der stadt van Jerusalem/ alsoo dat sy veroorsaeckt worden haer eyndelick in onse handen over te geven. And. verdrietich maken , of moede maken. 20 Sy geven te kennen/ dat haer voornemen was het lant van Juda in tween te scheuren/ ende onder haer beyden te deylen: ende in harer beyder name den sone Tabeals daer in Stadthouder te maken. 21 Wie desen Tabeal/ of sijn sone geweest zy/ is onseker/ 't is geloovelick dat hy een Syrier van treffelicken huyse/ ende een vermaert crijchsman geweest zy. 22 T. w. het quaet dat die beyde Coningen voorhebben, 'T en sal niet in 't werck gestelt worden. Siet Job 22. v. 28. gelijcke maniere van spreken. 23 D. Damascus sal de hooft-stadt des Coninckrijckx van Syrien zijn. 24 De sin is / Rezin sal hooft / of Regent zijn ende blyven alleen te Damasco / maer niet te Jerusalem / gelijck hy/ ende sijne geconfedereerde haer inbeelden: haer voornemen en sal niet gelucken/ elck een sal binnen de bepalinge sijnes lants blyven. 25 D. sy en sullen geen eygen Coninckrijcke noch staet/ of lants-regeringe op hare eygene hant meer hebben / soo verre ist van daer / dat sy haer Rijcke souden vermeerderen met den aenwas des lants van Judea/ ofte eenich deel daer van. Dese verwoestinge is ten deele geschiet door Salmanassar 2. Reg. 17. 3. maer ten vollen door Esar-haddon/ 2. Reg. 17. 24. den sone Sanheribs / 2. Reg. 19. 37. 26 D. Samaria sal de hoofstadt zijn van Ephraim/ dat is/ van het Coninckrijcke der tien stammen / ende die daer in het opperste gebiet heeft / is Pekah de sone van Remalia. 27 D. Coninck/ of Regent. 28 De sin is/ Indien ghylieden die belofte Godes die ick u verkondicht hebbe / T. w. dat dese twee Coningen u niet en sullen overweldigen / niet en gelooft / so en sult ghy niet bevesticht worden/ of ghy en kont geen versekeringe hebben tegen de groote vreese die ghy hebt van wegen uwe vyanden / maer ghy sult altijts ongerust van herten zijn. And. Indien ghylieden [dit] niet en gelooft, dat geschiet [daerom] om dat ghy niet vaste en zijt, T. w. in 't geloove, And. Gelooft ghylieden [dit] niet, om dat ghy niet versekert noch in u geloove versterckt en wort? T. w. door een teecken/ of mirakel? 29 And. daerom. 30 T. w. door my sijnen Prophete/ om dat hy sach / dat Achaz dese beloften geen geloove en gaf/ noch oock sijn volck / 't welck genoechsaem bleeck aen haer zitteren ende beven. 31 D. Tot uwen besten/ namelick tot versterckinge uwes geloofs in 't gene dat u stracks belooft is. 32 Daer uyt ghy kont vernemen / dat Godt eenen Prophete tot u gesonden heeft die de waerheyt spreeckt. 33 D. biddet / dat u Godt een wonder-teecken geve/ of op der aerde / of aen den hemel. *Hebr.* maeckt den eysch diep , of maeckt [hem] hooge nae boven. 34 T. w. een teecken van den Heere. 35 Dit spreeckt Achaz huychelscher wyse / als een hypocrijt / quansuys ick en wil niet doen tegen Godes gebodt/ Deut. 6. 16. op dat ick Godt niet en vertoorne. Godt verbiet / datmen niet uyt ongeloove/ ofte met een quaet voornemen / een teecken van hem versoecken en sal : Maer hy en verbiet niet/ datmen uyt gehoorsaemheyt / ende nae Godts bysonder bevel / tot versterckinge des geloofs een teecken begeere. Siet de aenteeck. Deut. 6. 16. 36 T. w. de Prophete Jesaia. 37 T. w. ghylieden die ontaerdet zijt/ niet volgende de godsalige voetstappen van David. Hier uyt is af te nemē/ dat de naeste by dē Coninck Achaz soo wel ongeloovige warē/ eñ het teecken soo wel verwierpē/ als hy selve. 38 De sin is/ Tot noch toe hebt ghy my/ ende andre Propheten des Heeren kleyn geacht / ja veracht / onse vermaningen niet geloovende noch aennemende : Maer nu zijt ghy Godt den Heere selfs lastich/ of moeyelick/ dewijle ghy de genade/ die hy u aenbiet/ veracht. 39 T. w. dewijle ghylieden het gepresenteerde teeckē versmaet / eñ evenwel de geloovige versterckinge in 't geloove van doen hebben : so sal Godt een miraculeus teecken geven.

b Mat. 1. 21. Luc. 1.31.

den een teecken geven : b 40 Siet 41 eene Maecht sal swanger worden / en sy sal eenen sone baren / en 42 sijnen name 43 IMMANUEL heeten.

15 Boter ende honich sal 44 hy eten / 45 tot dat hy wete te verwerpen het quade / ende te verkiesen het goede.

16 Sekerlick 46 eer dit knechtken weet te verwerpen het quade / ende te verkiesen het goede : 47 sal 48 dat lant / 49 daer over 50 ghy verdrietich zijt / verlaten zijn 51 van sijne twee Coningen.

17 [Doch] de HEERE sal over u / ende over u volck / ende over uwes vaders huys / dagen doen comen / 52 hoedanige niet gecomen en zijn van dien dage af / 53 dat Ephraim van Juda is afgeweken / 54 [door] den Coninck van Assyrien.

18 Want het sal 55 te dien dage geschieden / dat de HEERE sal 56 toe-tsissen de 57 vliegen die aen 't eynde der rivieren van Egypten zijn / ende 57 de byen / die in den lande Assur zijn.

19 Ende 58 sy sullen comen / ende sy alle sullen 59 rusten in de woeste dalen / en in de clooven der steen-rotsen / en in alle de doornhagen : ende in alle 60 gepresene plaetsen.

20 Te dien dage sal de Heere door 61 een gehuert scheer-mes / ['t welck] aen gene zyde 62 der Riviere is / 63 door den Coninck van Assyrien / afscheeren 64 het hooft / ende het hayr der voeten : ja het sal oock 65 den baert gantsch wechnemen.

21 Ende 't sal geschieden te dien dage / dat yemant 66 een koeyken 67 in 't leven sal behouden hebben / ende 68 twee schapen.

22 Ende 't sal geschieden / dat hy van wegen de veelheyt des melcks die sy 69 geven sullen / 70 boter sal eten : ja een yeder 71 die overgebleven sal zijn 72 in 't midden des lants / die sal 73 boter ende honich eten.

23 Oock sal het te dien selven dage geschieden / dat 74 yeder plaetse alwaer 75 duysent wijn-stocken geweest zijn / 76 van duysent silverlingen / c die sal tot doornen ende distelen zijn :

24 Datmen met pylen ende met den boge aldaer 77 sal moeten gaen : want 78 het gantsche lant sal doornen ende distelen zijn.

25 Oock 79 alle de bergen diemen met houweelen 80 pleecht om te hacken / daer en salmen niet comen [uyt] vreese der doornen ende der distelen : maer 81 die sullen wesen 82 tot insendinge des osses / ende tot vertredinge van 't cleyne vee.

40 Dit woort vermaent tot neerstige op-merckinge van 't gene datter geseyt sal worden : ende dit is de sin : Godt sal sekerlick die belofte van het senden sijnes Soons / die in de volheyt des tijts / uyt den stamme Juda van eene Maecht sal geboren worden / volbrengen : Daerom sal hy oock die belofte noch veel meer cunnen en willen voltrecken / die hy doet belangende de verlossinge uyt de handen ende macht der vyanden : Die gaet de geestelicke en eeuwige verlossinge aen / dese alleen de lichamelicke ende tydelicke verlossinge.
41 Of / die Maecht.
42 And. ende ghy [ô Maecht] sult sijnen name Immanuël heeten : hier mede beduydende / dat Christus nae den vleesche geenen Vader hebben en soude / die hem den name geven soude / gelijck de Vaders haren kinderen te doen plegen. Luc. 1.63.
43 D. Godt met ons / ware Godt / en ware mensche / die de menschen weder met Godt versoenen / ja als vereenigen sal.
44 T. w. de sone der Maecht. De sin is / hy sal opgevoedet worden in sijne kintsche jaren / gelijck andre kinderen / op datmen sie / ende daer uyt mercke / dat hy van de selve natuere is / daer andre kinderen van zijn.
45 D. tot dat hy kome tot de jaren sijnes verstants / en der discretie / dat hy 't goede van het quade wete te onderscheyden.
46 Dese woorden en zijn / nae veler gevoelen / geen continuatie van de naest-voorgaende woorden / sprekende van de menschwerdinge des Soons Godes / maer de Prophete spreeckt hier weder van de verlossinge die hy Achaz beloofte heeft / aengaende de beschermінge der Israeliten tegen hare vyanden. Ende door het jonge knechtken / kan men hier verstaen des Propheten soonken Schear-Jaschub / 't welck hy uyt bevel Godes met sich genomen hadde / v. 3. Of / eenich ander kint / alreede geboren / ofte corts geboren te worden : Want op Christum en kunnen dese woorden niet soo wel passen : de Prophete hier sprekende van eenen corten tijt in welcken die beyde Coningen souden omcomen / daer Christus vele jaren hier na eerst geboren ende in deser werelt verschenen is. Sommige nochtans duyden dit versken oock op den Heere Christum / in sulcken sin / dat dese prophetye in soo korten tijt soude vervult worden / alsser soude wesen tusschen de geboorte Christi ende de jaren sijns onderscheyts.
47 De sin is / die twee Coningen en sullen niet alleen het lant van Juda niet in-nemen : maer sy sullen op een korts selfs omkomen.
48 T. w. het lant van Israël ende van Syria / van waer den Coninck Achaz alle elende ende verderf was over-komende.
49 Of / daer ghy eenen afkeer van hebt. Om de reden stracx verhaelt.
50 ô Coninck Achaz.
51 Hebr. van 't aengesichte sijner twee Coningen. T. w. Pekah ende Rezin. Dese beyde Coningen zijn korts na dese prophetye / als sommige rekenen / met eene geweldige doot omgekomen / als te sien is / 2. Reg. 15. 30. ende 16. 9. eer Achaz vier volle jaren was Coninck geweest.
52 T. w. sware / bedroefde / jammerlicke dagen.
53 D. van dier tijt af / dat de tien stammen gescheurt zijn van de stamme Juda / ten tijde Rehabeams / ende Jerobeams / daer van te lesen is 1. Reg. 12. ende hier wort Ephraim alleen genoemt / maer de tien stammen Israëls gemeynt / niet alleen om dat Ephraim geweest is de voornaemste der tien stammen / maer oock daerom / om dat die scheuringe uyt de stamme Ephraims eerst haren oorspronck genomen heeft / en om dat Jerobeam uyt die stamme afkomstich was / die de eerste Coninck over Ephraim ende d'ander negen stammen geweest is. 1. Reg. 12.
54 T. w. sal de Heere sulcx doen. De Joden verlieten haer seer op de Coningen van Assyrien / en by namen Achaz / als te sien is 2. Reg. 16. 7. Maer hier dreycht haer Godt / dat hyse alder-meest door den Coninck van Assyrien soude straffen en verderven laten / namelick (soo eenige meynen) door Nebucadnezar / die doe oock Assyrien onder sijne heerschappye gebracht hadde. Siet onder v. 20. Doch eenige verstaen hier Tiglath Pilnesser / daer van te lesen is 2. Chro. 28. 20. Andre Sanherib / daer van gesproken wort / 2. Reg. 18. 13. &c.
55 T. w. In welcken hy besloten heeft u ende uwe nakomelingen te straffen.
56 D. hy salse met tsissen / schuyffelen / of fluyten tot sich doen komen. Siet boven 5. 26.
57. 57 Aldus noemt hy de Philistinen / Idumeen / en Mooren / die aen de frontieren of grensen van Egypten hare woonplaetsen hadden. Siet de vervullinge deser prophetye 2. Reg. 19. 9. en 2. Chro. 28. 17. De Prophete noemt dat volck Vliegen, ten aensien van hare groote menichte : Byen, soo van wegen het steken met den angel / ende haer groot getal / als van wegen hare ervarentheyt inden crijch / en konste van een heyr in ordre te stellen. Vg. Deut. 1. 44. Psa. 118. 12.
58 T. w. die Vliegen / ende die Byen.
59 Of / neder-liggen. De sin is / de legers der vyanden sullen haer nederleggen in alle plaetsen des gantschen Joodschen lants / soo inde bequame als inde onbequame plaetsen / sy zijn diepe / of hooge / vruchtbaer of onvruchtbaer.
60 And. lofweerdige, dat is / Vruchtbare.
61 T. w. van den Coninck Achaz gehuert / om hem te beschermen tegen de Syriers ende Israeliten. Siet 2. Reg. 16. 7 / 8. De sin is / Ghy hebt gesondicht / stellende u vertrouwen op den Coninck van Assyrien / maer ick sal u door den selven straffen.
62 Verstaet de Riviere Euphrates.
63 Niet juyst door den selven Coninck van Assyrien / dien Achaz gehuert hadde / T. w. Tiglat-Pilneser : want of hy wel geseyt wort Achaz benauwt te hebben / 2. Chron. 28. 20. ende 21. nochtans en heeft hy het Joodsche volck soo groote schade niet aengedaen / als haer Godt hier dreycht. derhalven is dit te verstaen van eenen anderen Coninck van Assyrien. Eenige verstaen dat hier gesproken wort van verscheydene Coningen van Assyrien / die d'een voor d'ander na / het Joodsche volck jammerlick geplaecht hebben. als gedaen heeft Sanherib / Esar-haddon / ende eyndelick Nebucadnezar. Siet 2. Reg. 18. ende 19. ende 2. Chron. 33. 2. Reg. 24. ende 25. Doch die over-groote schade ende elende daer van hier gesproken wort / schijnt op niemant anders / immers op niemant volcomentlicker te passen / als op Nebucadnezar / die een machtich leger in het Joodsche lant gebracht hebbende / gedaen heeft 't welck de Prophete hier dreycht : siet 2. Reg. 24. ende 25. Desen Coninck Nebucadnezar / Coninck van Babylonien / wort hier genoemt de Coninck van Assyrien / om dat hy Assyrien onder sijne heerschappye gebracht hadde.
64 T. w. het hayr des hoofts / en der voeten / D. hy sal alle man qualick tracteren / niemant verschoonende.
65 Door den baert wort te verstaen gegeven de cieraet en aensienlickheyt onder de Gemeynte des Joodschen volcx. siet de volvoeringe 2. Reg. 24. 25.
66 Of / een jonge koe, of / veers-calf van een runt.
67 Of / opgevoet sal hebben, namelick sonder dat de vyanden hem de selve sullen benomen / of afgeslacht hebben.
68 Of / twee geyten. Hy stelt een seker getal voor een onseker. De sin is / weynich melcbeesten sullen melck genoech geven voor die weynige menschen die daer sullen overich gebleven zijn.
69 Hebr. maken, siet bov. 5. op v. 10.
70. T. w. de volheyt / als niemant wetende aen welcken hy de melck ende boter vercoopen sal / het lant van sijne inwoonders ontblootet zijnde : ofte dewijle hy te huys met vele mede-eters hebben en sal / want sy van de vyanden verslagen ofte verdreven sullen zijn.
71 T. w. na soo vele verwoestingen en moorderyen.
72 T. w. des Joodschen lants.
73 Maer van andre eetwaren en salder niet veel ten besten zijn / het geheele lant onbebouwt liggende.
74 De sin is / 't Gantsche lant / selfs de alder-vruchtbaerste plaetsen / ende die alderbest plechten gebouwt te worden / sullen woest liggen.
75 D. vele, Hebr. duysent wijnstock. gelijck wy seggen / duysent man.
76 Van 1000. silverl. D. weert 1000 silverlingen.
c Levit. 26. 22.
77 T. w. om sich te verweeren tegen de wilde dieren / die haer by menichten in de distelen ende doornen sullen onthouden / na dat het lant verwoest ende ledich / onbewoont ende onbebouwt sal liggen. dit ist dat Godt den overtreders sijner wet dreycht Levit. 26. 22.
78 Ende volgens dien so en salder niet vele ten besten zijn aen coorn ende andre eetwaren.
79 T. w. wijnbergen / ende andre vruchtbare plaetsen die men pleecht te bezaeyen / ofte te beplanten ende te bepoten.
80 T. w. om daer na met wijn-stocken te beplanten.
81 T. w. bergen / ende de landerien / die goede ende vele vruchten plechten te dragen.
82 D. datmender ossen of cleyn vee / het zy schapen of geyten in schicke. Siet Exod. 12. 5. And. aldus. Aengaende alle de bergen die met houweelen sullen omgehackt worden, daer en sal de vreese der doornen ende distelen niet comen, maer. &c. in desen sin / dat de menschen haer nergens en sullen cunnen bergen / als op hooge bergen / daer sy noch plaetse sullen vereyden om eenich vee daer in te senden.

Het viij. Capittel.

Prophetye des ondergancks van Syrien ende van Israel door de Assyriers / v. 1. &c. die oock het lant van Juda doortrecken / en swaerlick plagen / maer niet t'eenemael over-meesteren en souden / 6. &c. met een troostelicke vermaninge aen de godtsalige Joden / dat sy die Coningen niet vreesen en souden / maer dat sy haer op Godt verlaten souden / 12. Of hy schoon den godloosen een steen des aenstoots is / 14. Dat sy by de duyvels-constenaers geenen raet vragen en souden / 19. Den verachters van Godes woort wort haren ondergang gedreycht / 20.

1 VOorder seyde de HEERE tot my / Neemt u eene groote 1 rolle / ende schrijft daer op 2 met eenes menschen griffie ; 3 Haestende tot den roof / is hy 4 spoedich tot den buyt.

2 Doe nam ick my 5 getrouwe getuygen / Uria den Priester / ende Zacharia 6 den sone Jeberechia.

3 Ende ick was tot 7 de prophetinne 8 genaedert / die wert swanger / ende baerde eenen sone : ende de HEERE seyde tot my / Noemt sijnen name 9 MAHER SCHALAL CHAS BAZ.

4 Want eer 10 dat knechtken 11 sal cunnen roepen / Mijn vader / of / Mijn moeder / salmen den rijckdom van 12 Damascus / en 13 den buyt van 14 Samaria dragen 15 voor het aengesicht des Coninex van Assur.

5 Ende 16 de HEERE sprack noch voorder tot my / seggende :

6 17 Dewyle dat 18 dit volck veracht

1 Van het woort rolle siet de aenteeck. Ezra. 6. 2. siet oock Jesa. 34. 4. ende Vg. Hab. 2. 2. Apoc. 5. 1.
2 D. met een schrift 't welck een yeder cunne lesen; of / nae de wijse die in 't gebruyck is : ofte / nae den gemeynen stijl / ofte gewoonte.
3 And. belangende MAHER SCHALAL CHAS BAZ. D. aengaende sulcx als de name dien ghy uwen jongen sone / als hy sal geboren zijn / geven sult / beteeckent.
4 De sin is / De Coninck van Assyrien sal haest comen / ende hy sal de Syriers en de Israeliten berooven. Siet de vervullinge deser Prophetye 2. Reg. 16. 9. De sake die den name van den sone des Propheten Jesaiæ beduyt / wort hier gestelt.
5 Of / Geloofweerdige getuygen. Hebr. ick dede my betuygen getrouwe getuygen. Vg. Jer. 32. 10. D. sodanige mannen die getuygen souden / dat de Prophete dese Prophetye gedaen hadde / op dat het hier na niemant soude kunnen loochenen ofte in twijfel trecken.
6 Dit woort hier by gevoecht / tot onderscheyt van verscheydene andre persoonen van qualiteyt / die oock desen name gehadt hebben / als te sien is 2. Reg. 14. 29. ende 2. Chron. 24. 20. ende 26. 5. ende Ezra 5. 1. ende 6. 14. ende Luc. 1. v. 5. ende 64.
7 D. tot mijne huysvrouwe / aldus genoemt van wegen het ampt hares mans, ofte / om datse mede een Prophetinne was.
8 D. Inde slaepcamer gegaen. Hier mede wort eerbaerlick te kennen gegeven de byslaep des Propheten met sijne huysvrouwe.
9 Siet boven v. 1.
10 Of / desen jongen / T. w. des Propheten jonck soonken. v. 3.
11 D. in corter tijt / want als de kinderen een jaer ofte twee out zijn / so roepen sy met gebrokene woorden haren vader ende moeder. Samaria ende Syria is door de Assyriers / een jaer ofte twee na dese Prophetie / overheert ende verwoest geweest.
12 Damascus was de hooftstadt van Syria. bov. c. 7. v. 8.
13 Merckt wel dat de Prophete hier seyt / dat de Coninck van Assyrien den buyt van Samaria soude wech nemen / maer hy en seyt niet / dat hy de Stadt soude innemen. siet. 2. Reg. 15. 29. en 16. 9.
14 Samaria was de hooftstadt des Coninckrijcx Israels. bov. 7. 9.
15 D. in sijne tegenwoordicheyt en tot sijnen besten.
16 Hebr. de Heere voer voort tot my te spreken.
17 Als of hy seyde / Om dat dit volck veracht de belofte der Goddelicker hulpe tegen die beyde Coningen (van de welcke boven cap. 7. gesproken is) ende sich liever op de groote macht van Assyrien wil verlaten / haer inbeeldende / dat de hulpe die ick hen beloofte hebbe / maer een cleyn beecken en is / gelijck de beke Siloah / maer dat de hulpe der Assyriers is als een geweldige stroom : So sal ickse door de Assyriers plagen ende verderven / gelijck v. 7. geseyt wort.
18 T. w. het Joodsche volck / of immers een groot deel des selven / te weten / die / die den woorde Godes geen geloove en geven. Want onder dit volck waren noch eenige vroome ende godtsalige / die de Heere sijne leer-jongeren noemt / onder v. 16.

19 De

19 de waterē van Siloah/ 20 die sachtkens gaen/ ende 21 daer vreucht is by Rezin/ ende den sone van Remalia:

7 Daerom/siet/so sal de Heere 22 over haer doen opcomen/ 23 die stercke ende geweldige wateren der Riviere/ den Coninck van Assyrien ende 24 alle sijne heerlickheyt/ ende 25 hy sal opcomen over alle 26 sijne stroomen/ende gaen over alle 26 sijne oeveren:

8 Eñ hy sal 27 door-trecken 28 in Juda/ hy sal 29 het 30 overstroomen/ ende daer door gaen/ hy sal 31 tot aen den hals reycken: eñ 32 de uytstreckingen sijner vleugelen sullen vervullen de breette uwes lants/ 33 ô Immanuël.

9 34 Vergesellet u te samen/ ghy volckeren/doch 35 wordet verbroken: ende nemet ter oore 36 alle ghy die in verre landē zijt; 37 omgordet u/ 38 doch wordet verbroken/omgordet u/doch wordet verbroken.

10 39 Beraetslaecht eenē raet/doch hy sal vernieticht wordē: spreeckt een woort/ doch 40 't en sal niet bestaen/want 41 Godt is met ons.

11 Want alsoo heeft de HEERE tot my geseyt met 42 eene stercke hant/ eñ hy onderwees my 43 van niet te wandelen op den wech deses volcks/ seggende:

12 44 Ghylieden en sult niet seggen/ Eene verbintenisse/ van alles daer 45 dit volck van seyt/ 'T is 46 een verbintenisse: ende 47 en vreest ghylieden 48 hare vreese niet/ende 49 en verschrickt niet.

13 Den HEERE der heyrscharen/ dien sult 50 ghylieden 51 heyligen/eñ 52 hy zy uwe vreese/ ende hy zy uwe verschrickinge.

14 53 Dan sal hy [u lieden] tot een heylichdom zijn: maer [a] tot een steen des aenstoots/ende tot een rotzsteen der struyckelinge 54 den tween huysen 55 Israëls/tot een strick/ ende tot een nett den inwoonderen te Jerusalem.

15 Ende 56 vele 57 onder hen sullen struyckelen/ende 58 vallen/ [b] ende verbroken worden/ende sullen verstrickt ende gevangen worden.

16 59 Bindet het getuygenisse toe: versegelt 60 de wet 61 onder mijne leerlingen.

17 62 Daerom sal ick den Heere verbeyden/ 63 die sijn aengesichte verbercht voor den huyse Jacobs/ ende ick sal hem verwachten.

18 64 [c] Siet ick ende de 65 kinderen die my 66 de HEERE 67 gegeven heeft/ 68 zijn tot teeckenen ende tot wonderen 69 in Israël/ van den HEERE der heyrscharen/die op den berch Zions woont.

19 70 Wanneer 71 sy dan 72 tot u lieden seggen sullen/ 73 Vraecht de waerseggers/ ende duyvels-constenaers/ die daer 74 piepen/ ende 75 binnen 'smonts mompelen: [so segget] Sal niet een volck sijnen Godt vragen? 76 [d] salmen voor de levendige de doode [vragen]?

20 77 Tot de wet/ende tot 78 het getuygenisse: 79 so sy niet en spreken nae desen woorde/ 't sal zijn datse 80 geenen dageraet 81 en sullen hebben.

21 82 Eñ een yeder van hen sal 83 daer door gaen/hart-gedruckt/ ende hongerich; ende het sal geschieden wanneer hem hongert/ ende hy seer toornich sal zijn/ dan sal hy 84 vloecken op sijnen Coninck/ ende 85 op sijnen Godt/ 86 als hy opwaerts sal sien:

22 [e] 87 Als hy de aerde aenschouwen sal/ siet daer sal benautheyt ende duysternisse zijn: 88 hy sal verduystert zijn door angst/ ende voort-gedreven door donckerheyt.

23 89 Maer [het lant] dat beangsticht was/en sal niet [gantsch] verduystert worden; gelijck als 90 Hy het in den eersten tijt verachtelick gemaeckt heeft nae het lant 91 Zebulon aen/eñ nae het lant Naphthali

19 Dit was een water-beke te Jerusalem/ daer een fonteyne uytsproot. Siet Psa. 46. 5. ende Joh. 9. 7.
20 Siet de aent. Nehem. 2. 13.
21 D. middelerwijle dat dese beyde Coningen vrolick zijn/ die vaste hope hebbende/ dat sy het Joodsche lant sullen overweldigen: So siet, &c. als volgt v. 7.
22 T. w. over de ongeloovige Joden. siet v. 6.
23 T. w. de waterē van de Riviere Euphrates. Dit is een tegen-stellinge tegen de wateren van Siloah/ v. 6.
24 D. alle sijne treffelicke Vorsten ende krijchs-oversten/ met haer onder-hebbende volck/ daer de Coninck van Assyrien van roemt Jes. cap. 10. v. 8/13.
25 D. hy sal sich verheffen. T. w. Sanherib de Coninck van Assyrien/ van den welcken de Prophete hier spreeckt als van eene groote rivière. And. sy sal opkomen. T. w. de rivière.
26. 26 T. w. des volcks/ of/ hare, T. w. volckeren.
27 Hebr. veranderen, T. w. van plaetse.
28 D. door het Joodsche lant.
29 T. w. het Joodsche lant.
30 D. hy sal alle vaste Steden in Juda soo haestelick overvallen ende innemen/ als of sijn leger een waterstroom ware. siet de volvoeringe door Sanherib ten tyde Hizkia. 2. Reg. 18.
31 D. tot dat hy de hoofstadt/ T. w. Jerusalem/ belegere ende benauwe. Siet 2. Reg. 18. 17. Doch mē kan dit oock verstaen gesproken te zijn van den uytersten noot daer de Joden in vervallen souden/ alsoo namelick datter weynich aen ontbreken soude/ of sy souden allegaer verloren gaen. 32 D. de verscheydene deelen sijnes legers. men noemt noch heden ten dage vleugelen de deelen der legers. 33 Of/ ô ghy Godt, die met ons zijt. aldus wort Christus de Sone Godes genaemt/ die het hooft sijner kercke is/ die te dier tijt in het lant van Juda was. siet bov. cap. 7. v. 14. 34 Dit is een aensprake tot den Coninck van Assyrien/ ende d'andre Natien/ die haer met hem tegen de Joden/ ofte de kercke Godes/ doch insonderheyt tegen de Stadt van Jerusalem verbonden hadden: Te gelijcke ist een voorseggingé tot troost der vroomē/ dat de Assyriers wel souden Jerusalem willen belegeren/ maer dat sy die Stadt/ noch het Coninckrijcke van Juda/ niet en souden overweldigen/ gelijck sy voorgenomen hadden/ maer dat sy met schande souden moeten daer van trecken. Het is eene heylige Ironia, ofte bespottinge/ als oock in 't volgende v. Siet de vervullinge deser Prophetie/ 2. Reg. 19. 35. 35 Of/ ter neder gesmeten, of/ verplettert. ende soo in 't volg. Siet Jes. 7. 7. 36 Hebr. alle verre-heden des lants, ofte/ der aerde. 37 T. w. met u harnasch ende sweert/ D. bereyt u ter oorloge. 38 De sin is/ Doet al wat ghy cont/ 't sal al te vergeefs zijn/ ghy en sult niet uytrichten/ aengesien Immanuël, D. Godt met ons is. 39 T. w. hoe ghy het Joodsche lant sult bemeesteren. 40 Als boven c. 7. v. 7. 41 De Prophete siet op den name van Immanuël den Sone Godes gegeven/ boven c. 7. v. 14. ende hier v. 8. Ende hy wil hier te kennen geven/ dat Christus die de Beschutter ende Beschermer sijner kercke is/ het Coninckrijcke van Juda beschermen soude/ dewijle hy besloten hadde uyt die stamme sijne menschelicke nature aen te nemen/ eer dat al het regiment gantschelick van Juda wech soude genomen zijn ende blijven. Eenige setten 't over: want [hier is] Immanuël. 42 Hebr. met sterkinge, of/ aengrijpinge der hant. waer door men can verstaen de crachtige werckinge des Geests Godts inden Prophete ende de gene die hem volgen souden. 43 D. dat ick met de godtsalige Joden/ de zeden ende manieren van doen deses volcks/ T. w. des meerderen deels des volcks te Jerusalem/ dewijle het godtloos is/ niet en souden navolgen/ mistrouwende der belofte Godes/ ende ons meer verlatende op menschelicke/ dan op Goddelicke hulpe/ gelijck sy doen. 44 T. w. ghy Jesaia/ ende ghy alle die den Heere vreest/ en sult niet stracx seggen/ gelijck de meeste hoop deses volcks/ Wy willen een verbondt maken met den Coninck van Assyrien/ tegen die andre Coningen/ die ons dreygen ende quellen/ haer daer soo seer op verlatende/ dat sy de beloften Godes cleyn achten/ ja versmaden. 45 T. w. dese boose ongeloovige Joden/ die de beloften Godes verachten. 46 Of/ gelijckmen nu spreeckt/ Een ligue. 47 D. en vreest niet het gene daer mede sy u soecken te verschricken. ofte: en vreest niet gelijck dit volck doet. 48 T. w. deses volcx/ 't welck seer bevreest is voor die groote macht dier beyder Coningen. siet boven cap. 7. v. 2. 49 And. En verveert [d'andere] niet. 50 T. w. ghylieden die geloovich zijt/ ende u gantschelick op Godes beloften verlaett. 51 D. dienen/ gelijckmen schuldich is sulcken heyligen Godt te dienen/ te weten/ met kinderlicke vreese ende vertrouwen/ niet twijfelende aen sijne beloften. Dit is te verstaen van den Heere Christo/ die hier genoemt wort/ de HEERE der Heyrscharen, van den welcken wijders in 't volgende gesproken wort. 52 D. hy ist dien ghy vreesen moet/ ende voor den welcken ghy u te verschricken hebt/ als ghy hem vertoornt hebt. 53 De Heere Christus sal u lieden oock heyligen door zijn bloet ende Geest/ ende voorts u lieden eere ende troost/ toevlucht ende bescherminge zijn/ waer van het uyterlick heylichdom een teecken was. a Ies. 28. 16. Luc. 2. 34. Rom. 9. 33. ende 1. Pet. 2. 7. 54 D. den tween Coninckrijcken/ T. w. van Juda/ ende der tien stammen. Doch verstaet dit alsoo/ dat de geloovige dier beyder Coninckrijcken hier onder niet begrepen en zijn. 55 D. des volcks van Israel. 56 T. w. der Israeliten. 57 And. vele sullen aen de selve, of/ tegen de selve. T. w. steen ende rotzsteen/ of/ nette ende strick. of/ vele der selver sullen sneuvelen.

58 T. w. aenloopende/ eñ haer stootende aen dien steen. want dewijle sy de aengebodene genade des Heerē/ door ongeloove souden verwerpē/ so soude haer de selve tot grootere verdoemenisse gereycken. b Mat. 21. 44. Luc. 20. 18.
59 Dit is een vervolch/ ofte aenhanck der woordē Godes v. 11. eñ dat hier staet/ dat beveelt Godt/ Te weten/ Christus de Sone Godes/ den Prophete Iesaiæ. De sin is/ dat het getuygenisse ende de leere die Godt liet verkondigen/ aengaende sijne genade/ ende by namen van den Messia. allen godloosen ende ongeloovigen/ als een toegebonden/ versegelt/ ende verslotē boeck ofte brief soude zijn/ ende alleen van die soude verstaē eñ aengenomen worden/ die als sijne ware discipulen/ van hem inwendich geleert ende verlicht souden zijn door de cracht des Heyligen Geests. Siet Jes. 29. 11. ende 54. 13. Jer. 31. 34. Joh. 6. 45.
60 Ofte/ de leere.
61 And. onder de gene die van my geleert zijn.
62 T. w. om dat de Heere tot my gesproken heeft. &c. v. 11. Als of hy seyde/ Ick wil vaste op dē Heere staen/ ende my op sijne beloften sekerlick verlaten.
63 D. die rechtveerdelick vertoornt zijnde/ sijne weldadicheyt den godloosen Joden onttogē heeft/ dewijle hyse straffen wil.
64 Dit zijn de woorden Christi/ (als claerlick blijckt uyt Hebr. 2. 13.) die hier den Prophete troost ende versterckt tegen den haet der booser menschen/ met sijn eygen exempel/ als of hy seyde: wedervaert my selfs die schande in mijn persoon/ inde bedieninge mijnes leer-ampts: So en laet het u/ ô Jesaia/ geen wonder geven/ dat u smaet en spijt wort aengedaen. c Hebr. 2. 13. 65 T. w. die uyt Godt geboren zijn/ die neerstelick mijn woort hooren ende betrachten. 66 D. Godt de vader/ verweckende in haer door mijne predicatie/ ende de werckinge des Heyligen Geestes/ 't geloove ende gehoorsaemheyt. 67 T. w. om te onderwijsen/ ende te verlossen/ Joh. 6. 37. ende 17. 12. Want hier spreeckt Christus. 68 D. Vele hebben eenen afkeer van ons/ ende haten ons/ om dat hare godtloosheyt van ons gestraft wort. 69 D. onder de Israeliten. 70 Dit zijn noch de woorden Godes tot Jesaiam/ ende tot de Godtvreesende Joden. 71 T. w. de ongeloovige Joden/ of Hierosolymitanen. 72 T. w. tot u/ Iesaia, ende tot andre Godtsalige/ die in den waren Godt gelooven. 73 T. w. hoe ghy ende wy van de vyanden sullen verlost worden. siet van dese waerseggers/ Lev. 19. op v. 3. eñ 20. op v. 6. 74 Of/ kirren. 75 Of/ popelen. D. die hare voorseggingē met een duystere onverstandige stemme voortbrengen. 76 De sin is/ Sullen die/ die leven/ voor haer selven de doode vragen? gelijck Saul gedaen heeft/ 1. Sam. cap. 28. v. 11. Hy wil seggen/ dat sulcx den kinderen Godes geensins en betaemt. and. aldus: vraecht niet een volck sijne godē? voor de levendige de dooden? verstaende dat het zy eene bestraffinge vande ongerijmtheyt der afgodendienaers/ die de doode afgoden vragen tot profijt van de levendigen. d Deut. 18. 11. 77 D. tot de boecken Mosis. siet Luc. 16. 29. 78 D. Tot de openbaringen die Godt de Propheten gedaē heeft. T. w. salmen gaen om te vragen. 79 D. Indien sy Mosen/ eñ de ware Prophetē niet en willen hooren/ eñ haer nae hare leere schicken. 80 Of/ geen licht. het Hebr. woort beteeckent eygentlick den dageraet/ D. het aenbrekende licht/ als de sonne begint op te gaen/ 't welck meer een schemeringe/ dan dach is. D. sy sullen des Hemelschen lichts/ ende des rechten verstants der verborgentheden Godts/ als oock sijner genade/ niet deelachtich worden: maer met allerley geestelicke ende lichamelicke elenden gestraft worden. Siet Job 18. op v. 18. Psal. 84. op v. 12. And. [so ist] om datter geen dageraet by hen en is, And. So niet, laetse nae dat woort spreken, dat geenen dageraet en heeft. D. die het woort der Propheten verachten/ ende alsoo doen blijcken/ datse geen hemelsche verlichtinge en hebben/ laett die spreken nae het woort der waerseggers/ ofte der duyvels-constenaers. 81 Hebr. by hem. of/ in hem, D. hy geen van hen allen. hy spreeckt van alle de godloose Israëliten/ als van eenen. alsoo oock v. 21. ende v. 22. 82 T. w. om dat sy den raedt Godes niet en willen volgen. 83 T. w. door het lant van Juda ende Israel/ hulpe ende troost soeckende. 't schijnt dat dit moet gepast zijn op de tijden des Coninck Zedekiæ, doe de Stadt Jerusalem van de Chaldeen is ingenomen. Siet 2. Reg. 25/6/7. 84 T. w. om dat hijse niet beschut noch beschermt en heeft. 85 T. w. om dat hyse niet verhoort en heeft/ als sy hem/ op hare wijse/ aengeroepen hebben/ namelick door offerhanden ende heeldē-eeringe. And op sijne Goden. 86 And. ende opwaerts sien. T. w. of haer eenige hulpe van Godt soude comen. doch dit om hooge sien en soude niet comen uyt geloove/ maer uyt ongedult/ ende door den uytersten noot daer toe gedrongen zijnde. als 2. Sam. 22. 42. e Ies. 5. 30. 87 And. Oock sal hy de aerde aenschouwen, ende siet. &c. 88 De sin is/ waer hy sich keert of wendt/ hy en sal noch hulpe noch troost vinden. 89 Hier beginnen sommige het negende capittel: Immers begint hier de prophete het volck te troosten/ na dat hy het inde naestvoorgaende versen door swaere dreygementen verschrickt hadde: als of hy seyde/ Alhoewel Godt de Heere sijn lant/ D. het lant van Israel/ swaerlick heeft aengetast/ doe hy het selve eerst door Tiglath Pileser (2. Reg. 15. 29.) heeft laten bederven/ ende daer na noch swaerder het gantsche lant aen de zee/ eñ 't gene dat over de Jordane leyt/ ja oock Galileam, die aen de grensen der heydenen streckt/ door Salmanassar/ gestraft heeft: So en sal hy nochtans niet toelaten/ dat het in de uyterste duysternisse eñ elende verblijve: maer het volck dat in duysternisse sitt/ of wandelt/ sal ten tijde Christi heerlick gemaeckt worden/ gelijck hier in 't gemeyn geseyt wort/ eñ daer na bysonderlick in 't volg. cap. 90 T. w. Godt de Heere. 91 Verstaet hier door het lant Zebulon eñ Naphthali/ het lant der tien stammē/ die de Prophete hier noemt/ om dat de verlossinge eerst in de selve begonnē heeft. T. w. door de predicatie Christi. Mat. 4/12/13/14/15.

92 Of/ ten lesten, inde laetste tyden.
93 Verstaet hier de Galileesche zee / anders de zee Genezareth/ of Tiberiadis genoemt.

ae: alsoo heeft Hy't 92 in't laetste heerlick gemaeckt nae den wech 93 Zeewaerts aen [gelegen] 94 over de Iordane / aen f Galilea / 95 der heydenen.

94 And. aen dese zijde der Iordane. Het Hebr. woort beteeckent soo 't een / als 't ander. And. ontrent de Iordane. f Mat.4.15. 95 Aldus genoemt/ om dat die van Tyro/ Zidon/ ende andre heydensche Natien westwaert/ ende andre oostwaert daer aen paelde. And. aen het volck-rijcke Galilæa, 't welck is neder-Galilæa/ by de zee Genezareth of Tiberiadis gelegen/ 't welck volck-rijck was/ om dat het vruchtbaer was/ als te sie is Deut. 33.23. siet van onder en boven Galilea 1.Reg.9.op v.11.en Ezec.47.op v.8.

Het ix. Capittel.

Een Prophetye van de beroepinge des volcx tot Christum/ v. 1. ende van de groote vreucht des selven van wegen de verlossinge door Christum/ 2. wiens geboorte/ persoone/ ampt/ ende eeuwich Rijcke de Prophete beschrijft/ 5. Daerna comt hy wederom tot de dreygementen over Ephraim/ 7. van wegē den hoochmoet/ 9. ende hartneckicheyt des volcx van Israël/ 12. ende hare godtloosheyt/ 17.

1 HEt 1 a volck dat 2 in duysternisse wandelt/ sal 3 een groot licht sien: de gene die woonen 4 in het lant van de schaduwe des doots/ over deselve sal 5 een licht schynen.

2 6 Ghy hebt dit volck vermenichvuldicht/ 7 [maer] ghy en hebt de blijtschap niet groot gemaeckt: sy sullen [nochtans] 8 blyde wesen 9 voor u aengesichte/ gelijckmen sich verblydt in den oogst/ gelijck men verheucht is wanneer men den buyt uytdeylt.

3 Want 10 het jock hares lasts / ende den stock harer schouderen / ende den staf des 11 genen die haer dreef / hebt ghy verbroken/ b gelijck ten dage der Midianitē.

4 Doe de gantsche strijt der gener die stredē/ 12 met gedruys geschiedde/ eñ 13 de cleederen 14 in't bloet gewentelt/ ende verbrant wierden / [tot] 15 een voedtsel des vyers.

5 16 Want 17 een kint 18 is ons geboren/ 19 een Sone is 20 c ons 21 gegeven/ ende 22 de heerschappye is op sijne schouder: eñ men 23 noemt sijnen name 24 Wonderlick/ d 25 Raedt/ 26 Stercke Godt/ 27 Vader der eeuwicheyt/ 28 Vrede-vorst:

6 Der grootheyt 29 deser heerschappye/ eñ des vredes en sal geen eynde zijn op 30 dē throon Davids/ ende in sijn Coninckrijcke / om dat te bevestigen / ende dat te stercken 31 met gerichte ende met gerechticheyt / van nu aen tot in eeuwicheyt toe: den 32 e yver des HEEREN der heyrscharen sal sulcks doen.

7 33 De Heere heeft 34 een woort gesonden in Iacob/ ende 35 het is gevallen in Israël.

8 Ende al dit volck sal 't gewaer worden / 36 Ephraim / ende de inwoonder van 37 Samaria: 38 in hoochmoet ende grootsheyt des herten seggende/

9 39 De tichelsteenen 40 zijn gevallen/ maer [met] 41 uytgehouwene steenen sullē wy [wederom] bouwen: 42 de wilde vijgeboomen zijn afgehouwen / maer 43 wy sullense in cederen veranderen.

10 44 Want de HEERE sal 45 Rezins tegenpartyders tegē hem verheffen: ende hy sal 46 sijne vyanden 47 te samen vermengen:

11 De Syriers van vooren / ende de Philistinen van achter / dat sy 48 Israël 49 opeten 50 met vollen monde: f 51 om allen desen en keert 52 sijn toorn niet af/ maer sijne hant 53 is noch uytgestreckt.

12 Want 54 dit volck 55 en keert sich niet 56 tot dien die het slaet / eñ den HEERE der heyrscharen 57 en soecken sy niet.

13 Daerom sal de HEERE 58 afhouwen uyt Israël / 59 den cop / ende den steert / 59 den tack/ ende de biese/ 60 op eenen dach.

14 (De oude ende 61 aensienlicke die is de cop: maer de Prophete die 62 valscheyt leert/ die 63 is de steert.)

15 64 Want 65 de leyders deses volcks 66 zijn verleyders/ ende die van haer geleydet worden/ 67 worden ingeslockt.

16 Daerom en sal hem de Heere 68 niet verblyden over hare 69 jongelingen / ende harer weesen ende harer weduwen en sal hy hem niet ontfermen / want sy zijn al t'samē 70 g huychelaers/ eñ boosdoenders/ ende 71 alle mont spreeckt 72 dwaesheyt: 73 om allen desen en keert sijn toorn niet af/ maer sijne hant is noch uytgestreckt.

17 Want h 74 de godtloosheyt brandt als vyer/ 75 doornen ende distelē sal sy verteeren: ende sal aensteken 76 de verwerrede struycken des wouts/ die haer verheven

1 T. w. het volck Godes/ soo in Iuda/ als in Israel.
a Mat. 4. 15, 16. Eph. 5. 14.
2 D. in onwetenschap / of / in groote elende.
3 T. w. de Predicatie des H. Euangelij, Mat. 4. 13/ 16. ten tijde der verschijninge Christi in't vleesch / als af te nemen is uyt v. 5.
4 D. in het lant daer het schrickelick duyster is/ D. in seer groote elende, siet Iob 3. op v. 5.
5 Dat is / vreucht en blijtschap / van wegen de salichmakende kennisse Godes/ haren oorspronck nemende uyt de Predicatie des H. Euangelij. siet Matth. 4. 15. siet oock Psal. 36. op v. 10.
6 Dit woort gesproken tot Godt / aengaende het volck der Ioden / of Israëliten.
7 And. Ende ghy hebt haer de blijtschap groot gemaeckt: ofte/ hebt ghy niet de blijtschap groot gemaeckt? nae d'eerste oversettinge is dit de sin/ De Israëlitē hebben haer wel meermaels verblijt van wegē de treffelicke weldaden eñ verlossingen / die sy van uwe hant / ô Heere/ verkregen hebben/ maer dat alles is kleyn/ ten aensien vande over-groote/ soo lichamelicke/ als geestelicke weldadē die sy van u/ Heere Godt/ noch zijn verwachtende. Nae de andere oversettinge/ is dit de sin/ Heere ghy hebt de blijtschap des volcks groot gemaeckt (sprekende van den stant der kercke des nieuwen Testaments) door dien sy (bestaende uyt Israëliten eñ Heydenen) met malkanderen eenpaerlick u sullen loven van wegen de groote weldaden haer in Christo bewesen. 8 T. w. als sy u sullen dancken voor uwe genade ende weldaden, namelick/ als sy Christum sullen hooren prediken/ ende sijne wonder-wercken sien sullen. 9 Dit schijnt te beteeckenen de geestelicke blijtschap des herten/ 't welck alleen voor Godt open staet. Of/ voor u aengesichte. D. voor u neder buckende/ als sy u komen dancksegen. 10 D. het jock daer mede sy belast/ ofte beswaert waren/ eñ den stock daer mede men haer op de schouderen sloech. Doch dit alles is te verstaen van eē geestelick jock des duyvels eñ der sonde/ van dewelcke Christus sijn volck verlost. Eñ dese geestelicke verlossinge wort hier vergeleken by de lichamelicke/ die tē tijde Midians geschiet is/ Iud. 7. 22. Ies. 10. 26. Wāt gelijck Gideon de Midianiten door het geklanck der basuynen verstroyt eñ verslagen heeft: Alsoo soude Christus door de basuyne des H. Euangelij, het rijcke des duyvels verstooren. 11 Ofte/ des genen die daer mede dreef. b Iud. 7. 22. Ies. 10. 26. 12 T. w. als dien schrick over haer quam/ eñ sy malkanderē omme brachten/ Iud. 7. 22. And. met verwerret gewoel. 13 And. de mantels, T. w. der Midianiten. 14 And. in't vergotene bloet. T. w. der Midianiten. 15 Hebr. spyse. 16 Hier geeft de Prophete reden waerom hy geseyt heeft/ dat het volck 't welck in duysternisse wandelde/ v. 1. grooter vreucht eñ blytschap genieten soude/ als het eertijts gedaen heeft/ eñ waerom hare lasten souden verbroken worden/ T. w. om dat haer een kint soude geboren worden / 't welck haer eene eeuwige vreucht eñ salicheyt soude aenbrengen, vg. ond. c. 10. 27. 17 T. w. Iesus Christus, den vaderen vandē aenbeginne der wereelt belooft. 18 D. sal ons inde volheyt des tijts geborē wordē. De Prophete spreeckt vande geboorte Christi niet anders/ dan of het alreets geschiet ware / van wegen de sekerheyt deser prophetie. siet Ies. c. 53. inde beschryvinge van het lyden Christi. 19 T. w. Iesus Christus de Sone Godes/ Psal. 2. 7. ende de sone Mariæ, Ies. 7. 14. 20 T. w. den volcke Godes: of/ [ons] D. tot onser salicheyt/ Luc. 2. 10/ 11. c Ies. 22. 22. Luc. 2. 10, 11. Ioh. 4. 10. 21 T. w. van Godt. Ioh. 4. 10. 22 And. op wiens schouder de heerschappye sal zijn. D. den welcken vanden Vader alle heerschappye/ eñ insonderheyt der kercke/ wort opgeleyt/ eñ die de selve met ernst aenneemt. Siet Mat. 28. 18. Ephes. 1. 21/ 22. 23 Christus Iesus en heet niet alleen alsoo met den blooten name/ maer hy ist oock inder daet/ eñ sijne kercke kent hem voor sulcx. 24 Christus is wonderlick/ soo wel ten aensien sijnes persoons/ dewyle hy Godt ende mensche is in een persoon: als ten aensien sijner wonderlicke wercken eñ daden. d Ies. 11. 2. Ier. 23. 6. 25 Of/ Raets-man, Raet-gever, Raets-heere. Verstaet dit alsoo/ dat Christus alleē/ den raet eñ 't voornemen sijnes vaders weet/ eñ sijner kercke openbaert eñ mede deylt/ Ioh. 1. 18. soo veel haer ter salicheyt te weten van nooden is/ Act. 20. 27. hy ist oock die ons in allen angst eñ noot raet geeft/ eñ hulpe doet. 26 Die door de stercke sijner Godtheyt den onverdragelicken last des toorns Godes over de sondē aller uytverkorenē/ aen sijne menscheyt gedragen/ ende door sijne eygene kracht vandē dooden is opgestaen/ eñ de herten sijner uytvercorenē wederbaert ten eeuwigen leven: Als oock door de stercke sijner Godtheyt groote wonderen gedaen heeft/ noch doet/ eñ eyndelick alle dooden opwecken sal. 27 D. die selfs van eeuwicheyt is/ ende ons het eeuwige leven geeft. 28 D. die ons met Godt versoent. Siet Ephes. 2. 14. &c. 29 T. w. die op de schouder van den Messia sal geleyt worden. 30 Als zijnde een recht erfgenaem des selven/ ende den welcken hy belooft eñ toegeseyt is/ 2. Sam. 7. 12. Luc. 1. 32/ 33. Hy heeft het tydelick Coninckrijcke verandert in een geestelick ende eeuwich/ Iohan. 16. 36.

31 Want hy straft alle ongerechticheyt/ ende hy bemint ende bewaert de vroome.
32 Dien hy heeft over sijne eere / ende over de salicheyt sijner uyt-verkorenen. siet de aent. 2. Reg. 19. op v. 31.
e 2. Reg. 19. 31. Ies. 37. 32.
33 Hier komt de Prophete wederom tot de dreygementen tegen de Israëliten: als of hy seyde / siet/ Dit is de last dien de Heere bevolen heeft den Ioden te verkondigen / want hy verstaet soo door het woort Iacob, als door het woort Israël, alle de Ioden. alhoewel eenige meynen / dat dit alleen van de tien stammen te verstaen zy.
34 D. sijne dreygementen door sijne Propheten verkondigen laten.
35 D. het sal geschiedē ende vervult worden.
36 D. de Israëlitē/ T. w. de tien stammen/ daer de stamme Ephraims te deser tijt de voornaemste van was.
37 De hooft-stadt der tien stammen.
38 Als of hy seyde/ die soo stout ende overmoedich zijn/ dat sy in plaetse van haer te beteren door de plagen Godes/ de Heere trotsen/ sprekende gelijcker volgt v. 9.
39 D. de gebouwselen van gebackene steenen/ die soo heel sterck niet en zijn/ ooc soo heel vele niet en kosten. als of sy seydē/ Of wy schoon vā de Assyriers groote schade geledē hebben / eñ onse huysen ende goederē seer verdorvē ende verwoest zijn/ (siet 2. Reg. 15. 29.) so en vragen wy daer niet nae / wy willen alles beter eñ stercker opbouwen/ als het te vooren geweest is.
40 D. vergaen.
41 And. gesnedene, geslepene, gepolijste steenen, die stercker zijn ende meer kostē/ van de backsteenen/ oock bestendiger zijn.

42 Siet 1. Reg. 10. 27. De sin is/ de huysen die van wilde-vijge-boomen-hout getimmert waren. 43 D. wy willen nu huysen gaen bouwen van cederhout/ 't welck veel beter eñ duerachtiger is/ als het wilde-vijge-boomē-hout. want het cederhout en vergaet noch en verrott niet/ maer het is seer durabel/ van wegen sijne drooghte. Siet dergelicke grootspreken der trotser booswichten Mal. 1. 4. 44 Hier verklaert de Prophete / hoe dat des Heeren woort op de tien stammen vallen soude / ende hoe sy het souden gewaer wordē/ daer van vss. 7. ende 8. gesproken wort. 45 D. de Assyriers/ dien de Ioden tegen Rezin verweckt ende op de beenen gebracht hadden/ om hem den krijch aen te doen. 2. Reg. 16. 7/ 8/ 9. 46 T. w. Ephraims/ D. der tien stammen der Israëliten. Ende verstaet hier door/ de vyanden der Israëliten, sijne oude vyanden/ die v. 11. genoemt staen. De Prophete wil seggen/ dat allerley Natien t'samen onder malkanderen sullen loopen tot Assur/ om Ephraim te verderven/ na dat Godt Rezin ende sijn Coninckrijcke door den Coninck van Assyrien soude onderdruckt hebben. 47 D. hy salse van alle hoecken ende kanten vergaderen/ ende hier toe doen aen-vliegen. 48 D. de Israëliten/ de tien stammen. 49 Hebr. eten met gantschen monde. 50 Gelijck de leeuwen/ beeren/ tygren/ ende andre wilde wreede beesten doen. f Iesa. 5. 25. ende 10. 5. 51 Siet Ies. 5. de aent. op v. 25. 52 T. w. des Heeren toorn. 53 T. w. om noch meer te slaen / ende te verderven. 54 T. w. de Israëliten. 55 T. w. met berouw ende leetwesen sijner sonden/ eñ met geloovigen gebede. 56 T. w. tot den waren Godt. 57 T. w. door haer gebedt/ als Psa. 34. 5. Ofte/ door onderhoudinge sijner gebodē/ als 2. Chro. 14. 4. 58 T. w. door Salmanassar den Coninck van Assyrien. siet 2. Reg. 17. 3. 59. 59. D. de stercke ende geweldige/ met de kleyne ende geringe. Daerom stelt hier de Prophete den tack / met den boom/ om dat de wortel eñ stamme of stronck des Israëlitischen volcx in wesen geblevē/ eñ weder uytgewassen is/ maer de tacken zijn afgehouwen. 60 D. te gelijcke/ eñ haestelick. 61 Hebr. de verhevene van aengesichte. Siet vov. c. 3. 3. 62 D. een valsche leere/ of Religie. 63 D. beteeckent. 64 Dese woorden hangen aen het 13. vs. 65 D. de Regenten/ soo kerckelicke/ als politijcke. Siet Ies. 3. de aent. op v. 12. 66 Om dat sy het volck/ behalven allerley andere verleydingē/ wijs maeckten/ dat het gene 't welck Godt dreycht/ niet geschieden en soude/ maer dat alles in goedē welstant blyven soude. 67 Ofte/ verslonden. T. w. van hare verleyders, vg. vov. 3. 12. And. zijn bedeckt. D. haer herte is overdeckt met onwetenheyt ende valschen waen. 68 Verstaet hier by / maer hy salse laten gevanckelick wech voeren/ of ombrengen/ dewyle sy boos ende verdorven zijn. 69 Hebr. uytgelesene, uytverkorene. 70 Of/ hypocriten, geveynsde. Siet Iob 8. op v. 13. g Ies. 10. 6. 71 T. w. der Israëliten. 72 Siet Gen. 34. de aent. op v. 7. 73 Siet vov. c. 5. op v. 25. eñ vov. op v. 11. h Ies. 5. 24. eñ 24. 6. 74 D. de godloose sullē van wegen hare boosheyt eñ onvoetveerdicheyt/ als met vyere verteert ende verdelgt worden. 75 D. d'een met d'ander/ groot en kleyn. 76 D. de aensienlicke ende geweldigē/ die haer t'samen verbinden. Hebr. de verwerringe des wouts. Siet Ies. 10. 34. ofte/ sal aengesteken worden in, ofte onder de verwerde struycken des wouts, die om hooge varen sullen als eene verheffinge des roocx. Dat is / door den brant in roock op gaen.

hebben

hebben [als] de 77 de verheffinge des roocx.

18 Van wegen de verbolgentheyt des HEEREN der heyrscharen/ 78 sal 79 het lant verduystert worden: ende 't volck sal zijn als 80 een voetsel 81 des vyers: 82 d'een sal den anderen niet verschoonen.

19 So hy ter rechterhant 83 snijt sal hy doch hongeren/ ende so hy ter slincker-hant eett/ en sal hy doch niet versadicht worden: een yegelick sal het vleesch 84 sij-nes arms eten:

20 85 Manasse den 86 Ephraim/ ende Ephraim den Manasse/ [ende] sy sullen te samen 87 tegen Juda zijn: 88 om allen desen en keert sijn toorn niet af/ maer sijne hant is noch uytgestreckt.

77 Of optreckinge, opstijginge, verhooginge.
78 D. het lant sal aen alle kanten vol elende zijn.
79 T. w. het landt der Israeliten.
80 *Hebr.* een spijse.
81 Siet Job 15. op vs 34.
82 Of/ niemant sal sijnen broeder verschoonen. De sin is/ die het gemeyne lant-verderf ontkomen/ die sullen malkanderen vervolgen/ bederven/ ja oock dooden.
83 T. w. spyse ofte voeder. And. houwet, of/ af houwet. De sin is/ Daer sal sulck gebreck ende hongers noot zijn/ dat een yeder sal toegrypen en toetasten/ houwen en snyden/ waer hy eenichsins kan by komen/ ende noch en sal 't hem al niet helpen. 84 D. sijnes naesten/ op den welcken hy sich te voren verlaten hadde. De sin is/ De inwoonders des lants van Israël/ sullen tegen malkanderen opstaen/ ende sy sullen malkanderen vernielen. gelijck stracx vs. 20. breeder geseyt wort. 85 D. de Manassiten. 86 D. de Ephraimiten. 87 D. tegen de stamme Juda. 88 Siet vov. vs. 11.

Het x. Capittel.

Een dreyginge over de onrechtveerdige Richters/ ende verkeerders des rechts/ vs 1 &c. als oock tegen de Assyriers/ 5/ 12/ 15/ 16/ 17/ 18. die een ander oogemerck hebben in het verderven der Joden/ dan de Heere hadde/ 7. haren hoochmoet wort beschreven/ 8. en Godt belooft dat hy het overblijfsel sijner kercke sal redden/ 21, ende dat haestelick/ 25. De tocht Sanheribs marcherende nae Jerusalem/ 28 &c. Oordeel Godes over den selven/ 33.

1 WEe 1 den genen die ongerechte insettingen 2 insetten/ 3 ende den schrijvers die 4 moeyte voor schrijven;

2 5 Om de arme van 't recht af te wenden/ ende om het recht der elendigen mijnes volcks te rooven/ 6 op dat de weduwen haren buyt worden/ ende op dat sy de weesen mogen plunderen.

3 Maer wat sult ghylieden doen 7 ten dage der besoeckinge/ ende 8 der verwoestinge/ [die] 9 van verre komen sal? 10 tot wien sult ghy vlieden om hulpe? ende waer sult ghy 11 uwe heerlickheyt laten?

4 Dat elck een sich 12 niet en soude buygen onder de gevangene/ ende vallen onder de gedoodde? Om allen desen en keert sijn toorn niet af/ maer sijne hant is noch uytgestreckt.

5 [a] Wee 13 den Assyrier [die] de 14 roede mijnes toorns is/ 15 ende mijne grimmicheyt is een stock in hare hant 16.

6 Ick sal 17 hem senden 18 tegen een huychelsch volck/ ende 19 ick sal hem bevel geven 20 tegen het volck mijner verbolgentheyt: op dat hy 21 den roof roove/ ende plundere de plunderinge/ ende stelle 22 het ter vertredinge/ [b] gelijck het slijck der straten.

7 Hoewel hy het 23 sooniet en meynt/ noch sijn herte alsoo niet en denckt/ 24 maer hy sal in sijn herte hebben te verdelgen/ ende uyt te roeyen niet weynich volckeren.

1 D. den Rechtsgeleerden/ ende wetgeveren.
2 Of/ ordineren, voorschrijven.
3 Die de wetten maken ende voorschryven zijn de Regeerders des lants/ over welcke hier het wee uytgesproken wort.
4 Of arbeyt. D. sulcke wetten of ordinantien/ die den ondersaten moeyte ende swaricheyt aenbrengen.
5 D. op dat sy de arme lieden verhinderen/ dat hare sake (hoe rechtveerdich die oock zy) in 't gerichte niet gehoort noch aengenomen/ noch bevordert en worde.
6 Plat tegen de wet Godes/ Exod. 22. 22.
7 D. als ick u in mijnen toorne kome besoecken. Hier spreeckt de Heere de onrechtveerdige Wetgevers ende Regenten aen.
8 T. w. der verwoestinge uwes lants. Siet 2. Reg. 18. 13.
9 T. w. van den Koninck van Assyrien. Siet vov. 9. vss. 11/ 12.
10 Als of hy seyde/ daer en sullen geen menschen inde werelt zijn/ die u sullen konnen helpen.
11 D. uwen rijckdom/ uwe staten/ ende officien/ die u groot en aensienlick maken voor de werelt: Waer wilt ghy die brengen/ datse uwe blyven/ ende u niet afgenomen en worden? 12 And. Sonder my sullen sy haer buygen, &c. ontbloot zijnde van mijne hulpe. Hier spreeckt Godt noch al de onrechtveerdige Richters aen. And. sonder dien, of behalven dien, die leeger dan de gevangene sich sal buygen/ sullender oock onder de verslagene vallen. D. sy en sullen niet alleen gevanckelick wech-gevoert worden: maer behalven die/ sullender oock eenige doot geslagen worden. a Ies. 36. 1. Ierem. 25. 9. Ezech. 21. 9. 13 *Hebr.* Assur. welck woort somtijts de nakomelingen Assurs beteeckent: somtijts het lant van Assyrien: Hier beteeckent het den Koninck van Assyrien met sijn leger. 14 D. die ick in mijnen toorn wil gebruycken als een roede om mijn volck te castyden. Siet Iob 9. 34. 15 Als of Godt seyde/ Of ick schoon in mijnen toorn de Assyriers de macht gebe om mijn volck te slaen: so sal ickse evenwel oock straffen. 16 And. ô den Assur, de roede mijnes toorns, ende in welcker hant mijne grimmicheyt eenen stock is. 17 T. w. den Koninck van Assyrien met sijn heyr-leger. 18 T. w. tegen de tien stammen Israëls/ ende tegen het volck van Juda/ die haer wel voor mijn volck uytgeven/ en den uyterlicken Godtsdienst eeniger mate oeffenen/ maer inder daet zijn sy huychelaers en spotters. Siet de aenteeck. Job 8. 13. 19 D. ick sal hem door eene heymelicke inwendige bewweginge (volgens mijn rechtveerdich oordeel) alsoo stieren ende regeren. Siet de aent. 2. Sam. 16. 10. 20 D. tegen het volck over het welcke ick verbolgen ben: of/ over het volck over 't welck ick mijne verbolgentheyt sal uytstorten. 21 Of eenen buyt buyte, ende eenen roof roove. 22 T. w. het huychelisch volck. b Iesa. 5. 25. 23 *Hebr.* Sich soo niet inbeeldt. T. w. dat ick hem sende om een huychelisch volck te straffen: Hy heeft veel een ander ooge-merck in desen krych dien hy de Joden aendoet/ dan ick hebbe: maer ick sal het alles regeren nae mijnen heyligen wille ende heymelicken raedt. 24 *Hebr.* maer verdelgen is in sijn herte.

8 Want hy seyt/ 25 Zijn niet mijne Vorsten al t'samen Coningen?

9 26 Is niet 27 Calno gelijck 28 Carchemis? is 29 Hamath niet gelijck 30 Arphad? is niet Samaria gelijck Damascus?

10 Gelijck als mijne hant 31 gevonden heeft de Coninckrijcken 32 der Afgoden/ 33 of schoon hare gesnedene beelden 34 beter 35 zijn/ dan 36 [die] van Jerusalem/ ende dan [die] van Samaria.

11 Gelijck als ick gedaen hebbe aen Samaria/ ende aen hare Afgoden/ soude ick alsoo 37 niet kunnen doen aen Jerusalem/ ende aen 38 hare Afgoden?

12 39 Want het sal geschieden/ 40 als de Heere een eynde sal gemaeckt hebben van al sijn werck op den berch Zion/ ende te Jerusalem: dan sal 41 ick 42 te huys soecken 43 de vrucht der grootscheyt des herten 44 des Conincks van Assyrien/ ende den pracht 45 van de hoocheyt sijner oogen.

13 46 Om dat hy geseyt heeft/ Door de kracht mijner hant hebbe ick 't gedaen/ en door mijne wijsheyt: 47 want ick ben verstandich; ende 48 ick hebbe de lant-palen der volckeren wech-genomen/ ende hebbe 49 haren voorraet gerooft/ ende 50 hebbe als een geweldige 51 de inwoonders doen neder dalen.

14 Ende mijne hant heeft gevonden het 52 vermogen der volcken/ 53 als eenen nest/ en 54 ick hebbe het gantsche aerdrijck te samen geraept/ gelijckmen de eyeren die verlaten zijn/ te samen raept: ende daer en is niemant geweest/ 55 die eenen vleugel verroerde/ of 56 den beck op dede/ of 57 piepede.

15 58 Sal 59 een byle haer beroemen tegen dien die daer mede houwt? sal 59 een sage 60 pocchen tegen dien 61 diese treckt? als of een staf 62 bewegde de gene die hem opheffen? 63 als men eenen stock opheft/ en is 't geen hout?

16 Daerom sal de Heere Heere der heyrscharen onder 64 sijne 65 vette eene 66 magerheyt senden: ende 67 onder 68 sijne heerlickheyt [c] sal hy 69 eenen brant doen branden/ als de brant des vyers.

17 Want 70 het licht Israels 71 sal tot een vyer zijn/ ende 72 sijn 73 Heylige 74 tot een

25 Als of hy seyde/ Ben ick niet die grootmachtige Potentaet/ dien selfs de Koningen onderworpen zijn/ ende te dienste staen moeten? So dat ick ben een Koninck der Koningen. Siet dergelijck pocchen 2. Reg. 18. 24. 33/ &c. ende cap. 19. 10/ &c.
26 Als of hy seyde/ Hebbe niet ick/ ende mijn vader Salmanassar/ ende andere mijne voorsaten/ alle dese machtige steden/ soo wel d'eene als d'andere/ onder onse heerschappye en gebiet gebracht? Siet 2. Reg. 18. 34.
27 And. Calne, Gen. 10. 10. ende Amos 6. 2. Eenige meynen dat dit Seleucia zy.
28 Eene stadt gelegen aen de riviere Euphrates/ 2. Chro. 35. 20. Jerem. 46. 2.
29 Siet Genes. 10. 18.
30 Siet 2. Reg. 18. 34.
31 D. overweldigt/ verkregen/ als Job 31. Siet aldaer de aent. op vs. 25.
32 D. der gener die d'Afgoden eeren. siet van 't Hebr. woort Elilim, Lev. 19. op vs. 4.
33 Of/ ende nochtans, of/ daer doch.
34 D. treffelicker.
35 Of/ waren.
36 T. w. afgoden. siet vs. 11.
37 Als of hy seyde/ Ja ick sal 't aen Jerusalem noch veel lichter en beter konnen doen.
38 Siet 1. Sam. 31. op vs. 9. De Koninck van Assyrien spreeckt hier op sijn heydens/ als of het te Jerusalem met den Godtsdienst sulck eene gelegentheyt gehadt hadde/ als met der heydenen afgoden.
39 Dit past op het wee vs 5. over de Assyriers uytgesproken. Want van vs. 6. tot hier toe heeft de Prophete verhaelt de trotsige woorden des Koninicks van Assyrien/ ende sijnen inval in der Israeliten lant.

40 D. als de Heere sijn volck genoechsaem door de Assyriers sal getuchtigt hebben. 41 De Heere. 42 D. straffen. Siet de aent. Gen. 21. 1. 43 D. sijn Godts-lasterlick en vermetelick roemen en pocchen/ 't welck als een quade vrucht uyt sijn hoovaerdich gemoet spruytet. 44 T. w. Sanheribs. 45 D. sijner hoovaerdiger oogen. 46 Of/ om dat hy sal geseyt hebben. 47 Of/ dewijle ick kloeckheyt gebruyckt hebbe. 48 Als of hy seyde: de Koninckrijcken die te vooren yeder hare palen hadden/ die hebbe ick al in een gesmolten/ ende my onderdanich gemaeckt. 49 Of/ hare gereede schatten, D. hare dierbaerste schatten. 50 D. Ick hebbe de Koningen/ en andere machtige Heeren van hare staten gesett ende vernedert. 51 Of/ de besitters. 52 Of/ de macht, D. den rijckdom. 53 D. als vogelen op de eyeren in haer nest. 54 Als of hy seyde/ ick hebbe alle hare goederen ende rijckdommen in mijne schat-kameren gebracht. 55 T. w. om te vluchten/ ofte/ om my tegenstant te doen: als of hy seyde/ Sy zijn door my soo verschrickt geweest/ dat sy haer tegens my niet en reppen noch en roerden. 56 Ofte/ den mont opende. 57 Of/ kirrede, schaterde, kickte. Te weten om ergens hulpe te gaen soecken/ ofte/ om aen yemant over my te klagen. 58 Tot hier toe zijn beschreven de woorden des Koninicks van Assyrien/ nu spreeckt de Prophete wederom/ ende 't is soo veel als of hy seyde/ Is 't billick dat haer een byle beroeme tegen/ &c. Hy wil seggen/ Geensins. verstaet hier by/ Alsoo en heeft de Koninck van Assyrien geen reden tegen den Heere te pocchen/ die hem gebruyckt heeft als een byle/ sage/ &c. 59. 59. Aldus worden de Assyriers genoemt/ om dat Godt haer als instrumenten gebruyckt heeft/ om de Joden te tuchtigen ende castyden: Te gelijcke verwijt hier Godt de Heere den Assyrier sijne vermetentheyt/ en sijn groot-spreken/ daer van vs. 14. ende 15. te lesen is. 60 Of/ haer verheffen. *Hebr.* groot maken. 61 Of diese beweegt? 62 Verstaet hier by/ alsoo ongerijmt soudet zijn indien sulcx geschiedde. 63 Als of Godt seyde: Soude een stock sich beroemen om dat yemant hem opheft/ daer het doch een stuck houts is ende blijft? 64 T. w. des Koninicks van Assyrien. 65 Verstaet hier door de vette, de Vorsten ende treffelickste Overste des Koninicks van Assyrien/ daer hy soo hooge op pochte. 66 D. eene uyt-teerende sieckte. siet Psal. 106. de aenteeck. op vs. 15. Ofte hy wil seggen/ datse de Heere sal verdelgen ende te niete maken. Siet 2. Reg. 19. 25. 67 And. in plaetse sijner heerlickheyt sal hy, &c. 68 Aldus wort hier genoemt het leger des Conincks van Assyrien/ om dat hy daer op seer pochte. c Ies. 24. 6. 69 T. w. als sy door eenen Engel met pestilentie sullen verslagen worden. Verg. hier mede de historie 2. Sam. 24. 16. 70 D. de Heere/ die sijn volck verlicht door sijn woort ende geest/ als het in duystere elenden/ ende oock in geestelicke dwalingen vervallen sal wesen. Siet Psal. 36. op vs. 10. ende 84. 12. 71 D. de Heere sal de Assyriers verteeren gelijck als vyer en vlamme het hout of stroo verslindt. 72 T. w. des volcks van Israels Heylige. 73 D. Godt/ dien het volck van Israel heylicht ende eert/ ende die hem selven betuycht heylich te zijn. Siet vov. cap. 1. op vs. 4. 74 T. w. om de Assyriers te verbranden ende verdelgen.

vlamme/

vlamme / welcke in brant steken ende verteeren sal [75] syne [76] doornē ende [75] syne [76] distelen [77] op eenen dach.

18 Oock sal [78] hy verteeren de heerlickheyt [79] syner [80] wouts / eñ [81] synes vruchtbaren velts / [82] van der ziele aen tot dē vleessche toe: eñ [83] hy [84] sal zyn / gelyck als wanneer een vaendrager [85] versmelt.

19 Ende [86] de overgeblevene boomen synes wouts / sullen [87] weynige in getale zyn / [88] ja een jonge soudese opschryven.

20 [89] Ende het sal geschieden te dien dage / dat [90] het overblyffsel Israëls / ende [91] de ontkomene des huyses Jacobs / [92] niet meer steunē en sullen [93] op dien diese geslagen heeft: maer sy sullen steunen op dē HEERE [94] den Heyligen Israels / [95] oprechtelick.

21 [96] Het overblyffsel [97] sal weder-keeren / [98] het overblyffsel Jacobs / tot dē stercken Godt.

22 [99] Want [d] ofwel u volck / ô Israël / is [100] gelyck het zant der zee / so en sal [doch maer] het overblyffsel [101] daer van wederkeeren: [102] de [103] verdelginge is vastelick besloten / overvloeyende met gerechticheyt.

23 Want [e] een verdelginge / die vastelick besloten is / sal de Heere HEERE der heyrscharen doen in het midden deses gantschen lants.

24 Daerom seyt de Heere HEERE der heyrscharen alsoo / Eñ vreest niet / ghy myn volck dat te Zion woont / voor Assur / als hy u met de roede sal slaen / [104] ende hy synen staf tegen u sal opheffen / [105] nae de wyse der Egyptenaren:

25 [106] Want noch [107] een kleyn weynich / so sal volbracht worden de gramschap eñ myn toorn tot [108] harer [109] vernielinge.

26 Want de HEERE der heyrscharē sal [110] tegen hem [111] een geessel verwecken / [112] gelyck de slachtinge Midians was aen [113] de rotse Orebs: eñ [114] [gelyck] [f] syn staf over de zee was / den welcken hy verheffen sal [115] nae de wyse der Egyptenaren.

27 Ende het sal geschieden ten selven dage / dat [116] syn last sal afwycken van uwē schouder / ende syn jock van uwen halse: eñ het jock sal [117] verdorven worden / [118] om des Gesalfden wille.

28 [119] Hy komt te [120] Ajath / hy treckt door [121] Migron: te [122] Michmas [123] leyt hy syne gereetschap af.

29 Sy trecken door [124] den doorganck / te [125] Geba houden sy hare vernachtinge: [126] Rama beeft / [127] Gibea Sauls vlucht.

30 [128] Roept luyde met uwe stemme / [129] ghy dochter Gallim / [130] laetse hooren tot [131] Laïs toe / ô elendige [132] Anathoth.

31 [133] Madmena [134] vliedt wech / de inwoonders van Gebim [135] vluchten met hoopen.

32 Noch een dach [136] blyft [137] hy te [138] Nob: [139] hy sal syne hant [140] bewegen [141] [tegen] den berch [142] der dochter Zions / [143] den heuvel Jerusalems.

33 [Doch] siet / de Heere HEERE der heyrscharen / sal [144] met gewelt [145] de tacken [146] af-cappen / ende [147] die hooge van stature zyn / sullen nedergehouwen worden / [148] ende de verhevene sullen vernedert worden.

34 Eñ [149] hy sal [150] met yser [151] de verwerrede-struycken des wouts omhouwen: ende [152] de Libanon sal vallen [153] door den Heerlicken.

75. 75. T. w. des Koninckx van Assyrien.
76. 76. Dat is / syn krijsch-volck / groot en kleyn / heer en knecht / die de Joden gesteken / gekrabt / ende geplaegt hebben. siet bov. c. 9. 17. ende ond. c. 37. 36.
77 D. op eenen korten tijt. onder den dach wort hier oock de nacht verstaen / want 't gene dat hier gedreygt wort / is in der nacht geschiet. 2. Reg. 19. 35. ende Jes. 37. 36.
78 T. w. de Heere.
79 T. w. Sanheribs des Koninckx van Assyrien.
80 Dat is / legers / 't welck schijnt een dorre wout te zijn / van wegen de menichte der spiessen eñ sperren sijner soldaten. Andre verstaen hier door het wout de Princen ende Vorsten des Koninckx van Assyrien / die als stercke boomen geacht wierden.
81 D. sijner vette / geweldige / rijcke Vorsten. And. sijnes Carmels, D. sijnes lants / dat soo schoon ende vruchtbaer is als Carmel. Siet 2. Reg. 19. 23.
82 D. hy en sal haer niet alleen de ziele / D. het leven benemē / maer hy sal oock hare lichamen vernielen. Of verstaet door ziele, de menschen / door vleesch, het vee.
83 T. w. de Koninck van Assyrien.
84 D. 't sal hem gaen.
85 Of / beswijmt, vertsaecht wort, of / beswijckt. D. als hem 't herte in 't lijf van angst en vreese versmelt. Siet de vervullinge 2. Reg. 19. 36. &c. And. wanneer een vluchtige versmelt.
86 D. de overige soldatē sijnes legers / als vs 18. insonderheyt / de Overste / die ontkomen sullen uyt het leger Sanherибs. Siet ond. v. 33. 87 Siet de aent. Gen. 34. op v. 30.
88 Als of hy seyde / Men salder geenen kloecken man / die in 't reeckenen geoeffent is / toe behoeven / een kint salse lichtelick kunnen tellen / want harer sullen weynich zijn.
89 In dit vs wijst de Prophete het overblijffsel / de vrucht ende nuttichept aen / ontstaende uyt de boven-verhaelde tuchtinge des volcx van Juda door Sanherib / als oock der verlossinge uyt sijne macht ende gewelt. 90 T. w. die van de Assyriers niet en sullen omgebracht zijn. 91 *Hebr.* de ontkominge des huyses Iacobs. 92 D. haer voortaen niet meer verlaten op / &c. 93 T. w. op den Koninck van Assyrien / de wijle hyse bedrogen heeft. siet bov. cap. 7. 20. ende 2. Reg. 16. 7. ende 2. Chron. 28. 20. 94 Siet bov. v. 17. ende cap. 1. 4. ende 5. 19 / 24. Ec. 95 *Hebr.* in der waerheyt. D. sonder huychelye. 96 D. de overgeblevene. *Hebr.* Schear Iaschub, siende op den name dien de Prophete sijnen sone gegeven heeft / uyt het bevel Godes / bov. c. 7. 3. siet de aenteeck. aldaer. Ende verstaet hier door de overgeblevene / de uytverkorene Godts onder de Joden / die Godt uyt den algemeynen ondergang gereddet hadde / ende die met waren geloove op Godt vertrouden ende bestandich bleven. 97 Of / bekeert worden. namelick tot den stercken Godt. 98 Als straex. 99 Als of hy seyde / Of schoon des volcx van Israel vele is / so en sullen sy niet alle bekeert noch salich worden: Maer alleen eenige / die Godt in Christo heeft uytverkoren / siet Rom. 9. 27. Even gelijck het toe-gegaen is ten tijde als de Assyriers de Israeliten hebben overvallen ende geslagen / verre het grootste deel is gevangen ende omgekomen. d Rom. 9. 27, 28. 100 Te weten / in grooten getale. 101 Of / des selven. 102 Of de precise verdelginge / ende alsoo vs 23. D. het verderf in den heymelicken raet Godes bestemt / in den welcken hy besloten heeft / hoe vele van de Israeliten datter souden verdelgt worden / ende welcke. 103 T. w. der ongehoorsame Joden / soo uyterlicke ende lichamelicke / als oock inwendige ende geestelicke. gelijck af te nemen is uyt den sin der woorden des Apostels Pauli Rom. 9. 27 / 28. daer d' Apostel dese woorden by-brengt. e Ies. 28. 22. 104 And. want hy (T. w. Godt) sal sijnen staf voor u (D. tot uwer bescherminge) opheffen.
105 Verstaetmen door hy in 't voorgaende lidt den Koninck van Assyrien / so is dit te seggen / Gelijck de Egyptenaren eertijts gedaen hebben: Maer verstaetmen door hy, Godt den Heere / so is dit de sin / Gelijck Godt de Egyptenaren eertijts geplaegt heeft. also oock ond. v. 26. 106 And. Maer noch een weynich, een luttel, so sal de gramschap [over u] een eynde nemē. maer mijn toorn sal [ontsteken] tot harer vernielinge. 107 D. in heel korten tyt / T. w. korts na dat de Koninck van Assyrien met sijn leger in het Joodsche lant sal gekomen zijn. 108 T. w. der Assyriers. 109 Of / uytroeyinge, verdervinge, of verdelginge. 110 T. w. tegen den Koninck van Assyrien.
111 T. w. Voor eerst den slaenden Engel: ende straex daer na des Coninckx van Assyrien eygene sonen / Siet 2. Reg. 19. 35 / 37. 112 D. gelijck eertijts de Midianiten van Gideon plotselick zijn overvallen geweest / Jud. 7. 23. Ec. Jes. 9. vss. 3 / 4. 113 Gelegen by Bethbara aen de Jordane. die de rotse Orebs genoemt wort / om dat Oreb / een van de Vorsten der Midianiten / aldaer van Gideon is verslagen. siet Jud. 7. 24 / 25.
114 De sin is / Gelijck Pharao met sijn leger inde roode zee is om-gekomen / als Moses sijnen staf ophief: Alsoo sullen oock de Assyriers in 't verderf vervallen ende omkomen. f Exod. cap. 14. 115 Siet de aent. boven vs 24. 116 T. w. de last dien de Koninck van Assyrien u lieden heeft opgeleyt.

117 Of / in stucken, gehouwen, of verscheurt worden. D. te schāde / of te niete gemaeckt worden.
118 *Hebr.* om ofte van wegen de olye. T. w. daer mede de Gesalfde des Heeren soude gesalft wordē. D. om Christi wille / den welckē Godt tot eenen Koninck over sijn volck gesalft eñ gestelt heeft. Verg. bov. cap. 9. v. 3 / 5.
119 T. w. Sanherib de Koninck van Assyriē met sijn leger. Hier beschrijft voorder de Prophete den tocht Sanheribs / als hy trecken soude / om Jerusalem te gaē belegerē: mitsgaders wat stedē hy onder wege soude innemen eñ plunderen.
120 Of Ai: siet van dese stadt / Jos. 7. op v. 2. ende cap. 8.
121 Siet 1. Sam. 14. 2.
122 Siet 1. Sam. 13. 2. ende 14. 5.
123 *Hebr.* Michmas beveelt hy sijne vatē, of bagagye. And. Te Michmas monstert hy sijne gereetschap, T. w. den treyn van oorloge.
124 D. de engten der bergen by Michmas / door de welcke men passeren moeste als men uyt Ephraim nae de Stamme Benjamins reysde. siet 1. Sam. 13. 23. And. in de rustplaetse, of / in de herberge te Geba vernachten sy. 125 Van Geba siet 1. Sam. 14. 5.
126 D. de burgers te Rama beven / T. w. van wegen de aenkomste der Assyriers. siet van Rama Jos. 18. 25. 127 D. de burgers te Gibea Sauls. Van dese Stadt wort oock gesproken 1. Sam. 11. 4. aldus genoemt / om dat de Koninck Saul daer geboren was. siet 1. Sam. 10. 26. 128 Hebr. eygentlick / neyet, gelijck de peerden / D. verheft uwe stemme / ende schreeuwt luyde. 129 Jerusalem was de moeder-stadt / de kleyne steden wierden dochters genoemt. Hier wort gesproken van de inwoonders te Gallim / eene stadt in de Stamme Benjamin gelegen / gelijck oock de steden van de welcke vs 31. gesproken wort. 130 And. O ghy arm Anathoth, laet u hooren tot Lais toe. Ofte aldus: merckt op, ô Lais. 131 Een Stadt gelegen aen 't uyterste des Joodschen lants. siet Jud. 18. vss. 14 / 27 / 28. 132 Een stadt in Benjamin / daer de Prophete Jeremias geboren is / drie mijlen van Jerusalem gelegen. Siet Jos. 21. 2. ende Jer. 1. 1. 133 D. burgers van Madmena. 134 T. w. uyt vreese der vyanden die aenkomen marcheren. 135 Ofte / versamelen haer [om te vluchten]. Siet Jer. 4. op v. 6. 136 *Hebr.* staende te Nob. T. w. eer hy op Jerusalem aenkomt. 137 T. w. Sanherib met sijn leger. 138 Een Priesterlicke Stadt in Benjamin / by Jerusalem / 1. Sam. 21. ende 22. 139 Rabsake voor uyt sendende met groote macht van krijchs-volck / van Lachis nae Jerusalem toe / trotsende den Koninck Hizkiam / ende de inwoonders van Jerusalem / Jes. 36. 2. 140 And. opheffen, als dreygende. 141 D. Tegen de stadt van Jerusalem op eñ aen den berch Zions gelegen / als boven cap. 1. v. 8. 142 And. des huyses Zions. 143 Op den welcken Jerusalem gebouwt is. 144 Of / geweldelick. De sin is / Hy sal zijn heyr verdelgen / niet allenckskens / maer subytelick / ende met grooter macht / gelijckmen de groote tacken der boomen met gewelt afhouwt / T. w. door eenen Engel. siet 2. Reg. 19. 35. 145 D. de stercke ende geweldige crijchslieden in het heyr des Coninckx van Assyrien. 146 Het Hebr. woort beteeckent soo veel als de tacken aftacken. And. af-hacken. Vergelijckt boven v. 19. 147 D. de Vorsten in het leger des Coninckx van Assyrien. 148 And. dat is. 149 T. w. de Heere. 150 D. met het sweert des Engels. 151 Als bov. 9. 17. 152 D. de crijchslieden des Coninckx Sanheribs / die daer zijn te vergelijcken by de boomen die op Libanon groeyen / soo in grootte / als in getale. 153 Verstaet hier door den heerlicken, Godt den Heere selfs / of sijnen slaenden Engel. Siet de historie Jes. 37. 36. ofte door den Geweldigen, of machtigen. Siet Psal. 8. op v. 2.

Het xj Capittel.

Voorsegginge dat Christus uyt de stamme Isai soude geboren worden / v. 1. ende treffelick met den Geest des Heeren soude begaeft zijn / 2. een Rijck oprichtende door de predicatie sijnes woorts / 4. Eñ dat de ledematen sijner kercke in goede vrede eñ eenicheyt met malcanderen souden leven / 6. Ende eyndelick de victorie over hare geestelicke vyanden souden vercrijgen / de selve gebracht zijnde tot de kennisse des H. Euangelij / 11 / 12 / Ec.

1 [1] WAnt [a] daer sal [2] een ryssken voortcomen uyt [3] den afgehouwenen [4] tronck [5] Isai / ende [6] een scheute uyt syne wortelen sal [7] vrucht voortbrengē.

2 Eñ op hem sal [8] de Geest des HEEREN [9] rusten: [10] de Geest der wysheyt / ende des verstants / [b] de Geest des raedts / ende der stercke / de Geest [11] der kennisse ende der vreese des HEEREN.

1 Hier geeft de Prophete reden van 't gene hy cap. 10. 27. geseyt heeft. T. w. dat het jock van Juda soude afgescheurt worden / eñ dat Godt die stamme beschermen soude / van wegen des Gesalfden / T. w. Iesu Christi, die uyt de stamme Juda soude geborē wordē. a Ies. 4. 2. Act. 13. 22, 23.
2 Een spruyte / een roede. T. w. Iesus Christus. siet boven cap. 4. v. 2. 3 Ten tyde als Christus geboren is / scheen de stamme Juda geheel afgehouwen te zijn / de wyle sy seer vervallen was / ende hare voorige heerlickheyt schier verloren hadde. Sy en hadde noch Koninck noch Vorst: Joseph de ondertroude man Mariæ, was een timmerman: Dit blijckt oock uyt de gave die Maria offerde / als de dagen harer reyninge vervult warē / Luc. 2. 24. 4 Ofte / stronck, stamme. stomp. 5 Des Vaders Davids. 6 Een verhael van 't gene dat straex met andre woorden geseyt is / op dat het de leser te beter verstae eñ bemercke. In het Hebr. staet het woort Nezer, daer mede sommige meynen / dat te gelijcke wort te verstaen gegeven / dat Christus soude te Nazareth opgevoet worden / ende daer van den name Nazarener bekomen, siet Matt. 2. 23. 7 Ofte / wassen, groeyen. 8 T. w. de H. Geest / die van Godt den Vader / ende den Sone voortgaet. De sin is / Hy sal nae sijne menscheyt / nae de welcke hy een sone Davids is / met alle geestelicke gaven overvloedelick / ende in alle volheyt / begaeft worden, siet Psal. 45. 8. ende Joh. 3. 34. 9 Dit rusten des Geestes des HEEREN op Christum, is afgebeelt ende beteeckent door het nederdalen ende het rusten der duyve op Christum, als hy in de Jordane is gedoopt geweest / Joh. 3. 16. 10 D. de Geest die de wijsheyt werckt / ofte veroorsaeckt, alsoo oock in 't volgende, b Ies. 9. 6. 11 Of / der wetenschap.

3 Ende [12] sijn [13] riecken sal zijn [14] in de vreese des HEEREN: ende hy en sal [15] nae 't gesichte sijner ooge niet richten; hy en sal oock [16] nae 't gehoor sijner ooren niet [17] bestraffen.

4 Maer [18] hy sal de arme met gerechticheyt richten/ ende [19] de sachtmoedige des lants met rechtmaticheyt bestraffen: doch hy sal [20] de aerde [21] slaen [22] met de roede sijnes monts/ ende [23] met den adem sijner lippen sal hy [24] den godtloosen dooden.

5 Want [25] gerechticheyt sal de gordel sijner lendenen zijn: oock sal de [26] waerheyt de gordel sijner lendenen zijn.

6 En [27] c de wolf sal met het lam [28] verkeeren/ ende de luypaert by den geytenbock nederliggen: ende het calf/ ende de jonge leeuw/ ende [29] het mest-vee t' samen/ ende [30] een cleyn jongsken salse drijven.

7 De koe ende de beerinne sullen t'samen weyden/ hare jongen sullen [t' samen] nederliggen/ ende [31] de leeuw sal stroo eten/ gelijck de osse.

8 Ende een sooch-kint [32] sal sich vermaken over het hol van [33] een adder: ende een gespeent kint [34] sal sijne hant uytsteken inden cuyl des Basilisken.

9 [35] Men sal nergens leet doen/ noch verderven op den gantschen berch [36] mijner heylicheyt: want [37] de aerde sal vol kennisse des HEEREN zijn/ [38] gelijck de wateren [den bodem] der zee bedecken.

10 Want het sal geschieden ten selven dage/ dat de heydenen nae [39] den d wortel Isai/ [40] die staen sal [41] tot een baniere der volckeren/ sullen [42] vragen/ ende [43] sijne ruste sal heerlijck zijn.

11 [44] Want het sal geschieden te dien dage/ dat de Heere [45] ten anderen male sijne hant aenleggen sal om weder [46] te verwerven [47] het overblijffsel sijnes volcx/ 't welck overgebleven sal zijn van Assyrien/ ende van Egypten/ ende van [48] Pathros/ ende van Moren-lant/ en van Elam/ ende van Sinear/ ende van Hamath/ ende van de Eylanden [49] der zee.

12 Ende [50] hy sal [51] een baniere oprichten onder de heydenen/ [52] ende hy sal de verdrevene Israëls versamelen/ ende de verstroyde uyt Juda [53] vergaderen van de vier [54] eynden des aerdrijcks.

13 En [55] de nijt Ephraims sal wechwijcken/ ende de tegenpartijders van Juda sullen uytgeroeyt worden: [56] Ephraim en sal Juda niet benijden/ ende Juda en sal Ephraim [57] niet benauwen.

14 Maer [58] sy sullen de Philistinen [59] op de schouder vliegen [60] tegen 't westen/ [ende] [61] sy sullen t' samen [62] die van 't oosten berooven: [63] [aen] Edom en Moab [64] sullen sy hare handen slaen/ ende [65] de kinderen Ammons [66] sullen haer gehoorsaem zijn.

15 [67] Oock sal de HEERE [68] den inham [69] der Zee van Egypten [70] verbannen/ ende hy sal sijne hant [71] bewegen [72] tegen de riviere/ door de stercke sijnes wints: ende hy sal de selve slaen in de seven [73] stroomen/ ende hy sal maken/ [74] datmen [75] met schoenen daer door sal gaen.

16 Ende [76] daer sal een gebaende wech zijn voor het overblijffsel sijns volcx/ dat overgebleven sal zijn van Assur/ gelijck als Israël geschiedde ten dage [77] doe het e uyt Egypten-lant optooch.

12 T. w. des Heeren Christi.
13 D. sijn kennisse ende oordeel. And. Ende hy, T. w. Christus, sal riecken, D. seer wijselick en verstandelick alles vernemen ende gewaer worden.
14 D. hy sal/ als een kender der herten/ weten ende verstaen by wien de vreese des Heeren is/ op wie sy niet en is.
15 Verstaet dit alsoo/ dat Christus niet alleen nae den uyterlicken schijn/ of nae de woorden alleen oordeelen en sal (daer mede d'een mensche den anderen dickwijls bedriegt) maer nae de gelegentheyt des herten/ als zijnde een kender der herten/ ende een door-gronder der nieren. Siet Joh. 2, 24/25. ende cap. 21. vss. 15/16/17.
16 D. hy en sal oock niet lichtelick aennemen de klachten diemen hem aenbrengt/ noch oock de schijn-heylige woorden der hypocriten. ofte/ hy en sal niet oordeelen van hemselven/ maer gelijck hy van sijn Vader sal gehoort hebben.
17 T. w. met woorden. and. straffen. t. w. niet alleen met woorden/ maer oock met plagen.
18 De sin is/ Hy sal wel de arme/ (T. w. de arme van geeste/ als Mat. 5. 3.) richten en straffen/ maer met goedertierenheyt/ ende in billickheyt/ tot haren besten. Ofte/ hy sal den vroomen ende onnoosselen/ die van de godloose ende kinderen deser werelt onderdruckt worden/ recht spreken/ ende verlossen van 't gewelt harer wederpartijders. siet Psal. 72. 4/12. 19 T. w. die sachtmoedige/ nederige/ ende verslagene van gemoet uyt het gevoelen ende de bekentenisse harer sonden. And. Ende hy sal om der sachtmoediger der aerde wille, straffen met rechtmaticheyt. De sin is/ Hy sal straffe oeffenen over de godloose/ op dat hy de sachtmoedige verlosse ende bescherme. 20 D. de menschen op der aerde/ T. w. de godloose/ gelijck straex volgt. 21 T. w. in hare conscientien/ de selve overtuygende van hare sonden/ hen hare elenden ende verdoemenisse te kennen gevende. siet hier van een exempel Act. 2. 37. 22 D. met de kracht der predicatie sijnes woorts/ 't welck is het geestelicke scepter sijnes Coninckrijcks/ scherper dan eenich tweesnydende sweert/ Heb. 4. 12. siet der gelijcke manieren van spreken Psal. 33. op vs 6. Job 22. v. 22. ende 2. Thess. 2. 8. Apoc. 1. 16. ende 2. 16. ende 19. 15. 23 D. met sijn woort/ ofte predicatie des selven/ als straex. 24 D. alle godloose. D. hy sal de leere der godloosen overtuygen van valscheyt/ ende haer leven van godloosheyt/ ende dat sal hy soo krachtelick doen/ dat sy in hare conscientien sullen overtuygt worden/ dat sy der verdoemenisse weerdich zijn/ ofte immers wel verdient hebben verdaen ende te schande gemaeckt te worden/ 2. Thess. 2. 8. ende eyndelick sal hy alle onbekeerlicke metter daet straffen.
25 D. hy sal bekleet ende verciert zijn/ niet gelijck de Coningen deser werelt/ met uyterlicken cieraet van kleederen: maer met gerechticheyt ende met trouwe/ of te met de waerheyt ende bestendicheyt sijner beloften. siet Psal. 45. 4/5. ende 72. 4/12. Christus geeft sijnen uytverkorenen 't gene dat hy haer belooft. 26 Ofte/ trouwe. 27 D. de boose/ quade/ wilde/ woeste menschen/ soo Joden als Heydenen/ sullen door de predicatie Christi ende sijner dienaren/ en de innerlicke werckinge des H. Geestes/ soo verandert worden/ dat sy afleggende hare boose genegentheden/ met den geest der liefde ende der sachtmoedicheyt sullen aengedaen worden/ also dat sy goedertierentlick en beleefdelick met andre sullen leven ende verkeeren/ sonder de selve eenich leet ofte schade aen te doen. Siet Jes. 65. 25. Hos. 2. 18. c Ies. 65. 25. Hos. 2. 18. 28 Of/ woonen, herbergen. 29 Of/ het vette vee. 30 D. de minste discipel ofte dienaer des Heeren Christi/ al is hy slecht inde oogen der menschen/ salse stieren en regeren door de leere des H. Euangelii. want daer sal willige gehoorsaemheyt by de menschen wesen/ zijnde door den Geest Godes innerlick beweecht om het woort des Heeren aen te nemen. 31 D. de Vorsten en Heeren sullen haer soo wel laten leyden en regeren door de predicatie des goddelicken woorts/ als persoonen van minderen staet ende qualiteyt: Sy sullen alle gaer met eenerley spijse ofte voeder/ T. w. met Godes woort/ gevoedet worden.
32 D. het sal spelen. De sin is/ De geringste inde Gemeynte Godes en sullen in geen perikel staen/ dat de machtige haer eenichsins sullen beleedigen ofte beschadigen/ dewijle die soo wel als de geringste/ tot Christum sullen bekeert worden/ als naeder te sien is vs 9.
33 Siet de aenteeck. Deut. 32. op v. 33. ende Psal. 58. 5. 34 D. die/ welcker herten te vooren vol venijn waren/ sullen soo gesuyvert worden/ dat het een vermaeck ende genoechte sal zijn met de selve te verkeeren. 35 Dit vs is verklaert de Allegorien van vss. 6/7/8. De sin is/ Onder de geloovige die tot kennisse des Heeren komen sullen/ en sal d'een den anderen niet beleedigen/ noch beschadigen/ onrechtveerdicheyt of gewelt doen: maer sy sullen haer gelijckelick eenes godsaligen/ oprechten/ ende eerbaren handels ende wandels bevlijtigen. Siet Jes. 26. 25. 36 Of/ mijnes heylichdoms. D. in de Gemeynte der geloovigen. Want in den Tempel die op den berch Zions getimmert was/ plechten de Geloovige te vergaderen. 37 D. de uytvercorene kinderen Godes op der aerde woonende. 38 Hebr. gelijck de wateren de zee bedecken, Hier beteeckent de zee soo veel als de gront der zee. Ende de sin is/ Dat de kennisse des Heeren over al rijckelick sal vloeyen. wortel Isai verstaet Christum, die uyt Isai een Vader Davids/ als uyt eenen wortel spruyten en her-voor comen soude/ siet boven v. 1. ende Rom. 15. 12. d Rom. 15. 12. 39 Door den die opgericht sal worden, T. w. door de predicatie des H. Euangelii. 40 Of/ vande beroepinge der heydenen tot de kennisse Christi. Het is een prophetye len vergaderen ende 't samen comen/ in eenicheyt des geloofs/ 41 D. tot den welcken haer sulbodems. siet Gen. 49. op v. 10. 42 D. de Heydenen sullen de Predicatie des H. Euangelii met lust aenhooren ende sy sullen daer uyt Christum leeren kennen. Andere verstaen dese woorden aldus/ De Heydenen sullen uyt dien wortel/ T. w. Christo, leeren Godt kennen/ ende dienen/ ende alsoo het eeuwige leven verkrygen. 43 Hebr. sijne ruste sal eere, ofte heerlickheyt zijn. D. sijn Gemeynte in de welcke hy rust ende sijn wel-behagen heeft/ die sal vol eere ende heerlickheyt zijn/ namelick geheylicht zijnde door den H. Geest/ ende eyndelick gantsch heylich ende heerlick gemaeckt zijnde aen der ziele ende aen den lichame. And. Sijne ruste sal ter heerlickheyt zijn, dat is/ het sal eere zijn op hem te rusten/ of eere in hem te soecken.

44 Hier geeft de Prophete reden/ ende wijst aen de heerlicke ruste die de Messias sijnen volcke geven sal.
45 Als of hy seyde/ Gelijck hy eertijts sijne hant heeft uytgestreckt/ om sijn volck uyt Egypten-lant te verlossen: Alsoo sal hyse wederom tot harer verlossinge uytstrecken tegen hare vyanden/ namelick soo lichamelicke als oock geestelicke/ de sonde ende den duyvel.
46 T. w. door sijn bloet ende Geest. Act. 20. 28. Eph. 5. 25/26/27. Het Hebr. woort beteeckent koopen, ransoeneren, verkrijgen, verwerven, sich toe-eygenen, ten eygendom maken.
47 T. w. de gene die door de predicatie des H. Euangelii tot Christum souden bekeert/ ende sijnes Rijcks deelachtich gemaeckt worden. siet. Rom. 11. 25/26.
48 Siet Gen. 10. 13. In welck cap. oock van de andre volckeren/ die hier genoemt staen/ gesproken wort. Doch van Hamath siet 2. Sam. 8. 9.
49 D. over/ of aen de Zee gelegen.
50 T. w. de Heere.
51 Als boven v. 10.
52 And. op dat hy versamele, &c.
53 T. w. in Christo, die sijne kercke uyt de vier hoecken der werelt vergadert. also dat in het geestelicker wyse vervult is 't gene dat Godt belooft heeft Deut. 30. 4.
54 Of/ hoecken, gewesten. siet Job 37. 3.

55 Verstaet hier dien nijt/ daer mede Ephraim den stam Juda benijdde: Ende verstaet onder Ephraim de tien stammen Israëls. De sin is/ Daer en sal onder de Christenen sulck geenen haet noch nijt zijn/ gelijcker eertijts tusschen Ephraim ende Juda geweest is.
56 De sin is/ De Gemeynte Christi sal in eene heylige vrede vereenicht worden. 57 Of vyandelick aengrijpen/ beangstigen/ onderdrucken. 58 T. w. Ephraim ende Juda gelijckelick. 59 Dit is geestelicker wijse te verstaen/ alsoo namelick/ dat de geloovige Israëliten de heydenen door de predicatie des H. Euangelii snellick sullen op het lijf vallen/ aengrijpen/ ende overwinnen/ overmits sy eenige der selver tot het Christen geloove brengen sullen/ ende d'andre sullen sy overtuygen/ dat sy geene ontschuldiginge voor Godt hebben en sullen. Immers geeft de Prophete door dese gelijckenisse (genomen van eenen roofvogel ofte vos/ die de hoenderen op het lijf valt) te kennen de victorie/ welcke de Heere sijner kercke tegen hare vyanden verleenen soude. gelijck sulcks door de Apostelen ende andre Leeraers is vervult geworden. 60 Hebr. tegen de zee aen, de middel-lantsche zee leyt den lande Canaan tegen 't westen. De Prophete geeft hier te kennen/ dat het Euangelium soude gepredickt worden in 't oosten en in 't westen. siet Matt. 8. 11. 61 Aldus spreeckt de Prophete oneygentlick van de predicatie des Goddelicken woorts/ willende te kennen geven/ dat de kercke Christi alle hare vyanden soude bestrijden ende overwinnen door de kracht ende segen des Heeren/ om de uytverkorene te brengen onder sijne gehoorsaemheyt.
62 Hebr. de kinderen van oosten. siet Job 1. 3. ende de aenteeck. aldaer. 63 D. aen de Edomiten ende Moabiten. 64 Hebr. sal de sendinge harer handen zijn. 65 D. de Ammoniten. 66 T. w. overmits sy de leere des H. Euangelii met een vast geloove sullen omhelsen. 67 Onder verbloemde woorden geeft de Prophete te kennen/ dat alle hinderissen sullen wechgenomen worden/ die 't volck in den wech souden zijn/ om tot Christum te komen. als of hy seyde/ Eer sal de Heere alle wateren/ als oock onder andere/ de seven stroomen der Riviere Nili, doen opdroogen/ eer de loop des H. Euangelii soude gestuyt ofte opgehouden worden/ gelijck hy eertijts het roode meyr heeft drooge gemaeckt/ op dat sijn volck droochs voets daer door gaen soude. 68 Hebr. de tonge. 69 T. w. der roode zee aen Egypten streckende. 70 D. Te niete doen/ of/ te schande maken.
71 And. opheffen, als dreygende/ gelijck boven cap. 10. van Assur geseyt wort. 72 T. w. Nilus. die seven uytgangen/ ofte stroomen hadde. Doch eenige verstaen hier de riviere Euphrates, andre de Iordane. 73 Het Hebr. woort Nachal beteeckent hier de grachten of diepten door de welcke de wateren vlieten: Of/ den back/ geule/ of gront der Riviere/ zijnde als een valeye na dat de wateren afgeloopen zijn. 74 Of/ dat sy. T. w. de geloovige.
75 Verstaet hier by/ sonder de selve nat te maken/ ofte sonder de selve uyt te trecken op datmense niet nat en make. 76 De sin is/ Alles sal gebaent ende sonder verhinderisse zijn/ als Christus sijne kercke versamelen sal door de predicatie des H. Euangelii.
77 Gaende droochs voets door de roode zee/ Exod. 14. 29. e Exod. 14. 29.

Het xij. Capittel.

Een danck-segginge die de Christenen doen souden voor de verlossinge haer in Christo bewesen/ haer over de selve hertelick verblijdende.

1 ENde [1] te dien selven dage sult [2] ghy seggen/ Ick dancke u/ HEERE/ [3] dat ghy toornich op my geweest zijt: [maer] uwen toorn is afgekeert/ ende ghy troost my.

2 Siet/ Godt is [4] mijn heyl/ ick sal vertrouwen ende niet vreesen: want de

1 T. w. ten tijde des Rijcks Christi, als het Euangelium in de gantsche werelt sal gepredickt worden.
2 T. w. ghy mijn uytverkoren volck/ Ghy Christgeloovige.
3 Dat ghy die op ons toornich waert/ uwen toorn hebt vallen laten. alsoo staeter Rom. 6. 17. Godt zy gedanckt dat ghy knechten der sonde geweest zijt. &c. And. Dat ghy toornich op my geweest zijnde, uwen toorn sich afgewendt heeft, en dat ghy my troostet. 4 Of/ Mijn heylant. of/ mijn salicheyt, D. hy is de Autheur mijner salicheyt.

HEERE HEERE [5] is mijn sterckte / ende [6] psalm / ende hy is my tot heyl geworden.

3 Ende ghylieden [7] sult [a] water scheppen met vreuchde [8] uyt de fonteynen des heyls:

4 Ende [9] sult te dien selven dage seggen/ [10] Dancket den HEERE/ [11] roept sijnen name aen/ maeckt sijne daden bekent onder de volckeren: [12] [b] vermeldt dat sijn naem verhoocht is.

5 [13] Psalm-singt [14] den HEERE/ want hy heeft [15] heerlicke dingen gedaen/ sulcx zy bekent op den gantschen aerdbodem.

6 Juycht ende singt vrolick / [16] ghy inwoonderesse van Zion: [17] want [18] de Heylige Israëls [19] is groot in 't midden van u.

5 D. die my stercktе geeft, siet Exod. 15. 2. Psal. 118, 14.
6 D. het is Godt dien ick Psalmen ende Lofsangen ter eere dichte ende singe.
7 D. u verheugen/ gelijck die doen die groote dorst hebbende/ water vinden om haren dorst te lesschen. Verstaet hier door het water / allerley geestelicke gaven ende weldaden / die Godt sijne wel-beminde geeft / insonderheyt de salicheyt door Iesum Christum. Verg. hier mede Matth. 5. 6. ende Joh. 6, 54. ende 7. 37.
a Ioh. 7. 37, 38.
8 D. uyt de Predicatien des H. Evangelij, in de welcke de salicheyt door Christum verworven/ verkondicht wort.
9 T. w. Ghylieden die tot Christum sult bekeert zijn. 10 Siet Psal. 105. 1. ende 1. Chron. 16, 8. 11 Of/ Roept sijnen name uyt, of/ Verkondicht sijnen name overluyt. 12 D. maeckt dat het by de nacomelingen gedacht worde / dat sijnen name hoochelick zy te loven ende te prijsen. b Ioh. 17. vss. 1, 4, 6, 26. 13 Het Hebr. woort beteeckent soo wel met de stemme singen/ als op instrumenten spelen. 14 D. ter eere Godes. 15 *Hebr.* heerlickheyt, of hoocheyt, of/ voortreffelickheyt gedaen. 16 D. ghy volck Godes te huys gehoorende in sijne kercke/ die hier Zion genoemt wort. 17 Hier wort aengewesen de oorsake ofte materie der lofsangen der godsaligen. 18 D. de ware Godt/ die heylichlick ge-eert ende gedient wort van sijn volck van Israel. Siet Psal. 71. op vs 22. 19 D. hy heeft sijne macht betoont ende doen blijcken door sijne heerlicke daden / die hy onder u lieden gedaen heeft.

Het xiij. Capittel.

De Prophete voorseyt de verstooringe der Babylonische Monarchye/ door de Persen ende Meden/ v. 1. welcke Godt hier aenspreeckt/ ende daer toe vermaent/ 2. Daerna keert hy sich tot het volck / ende geeftet haer te kennen / dat hy de Persen ende Meden tegen Babel opgemaeckt heeft/ 3. Aencomste der Persen ende Meden/ 4 &c. Daerna voorseyt hy dat den Babyloniers seer groote bangicheyt soude over-comen/ 7. Ja dat Babel soo soude verdelcht worden/ dat geen menschen/ maer allerley schrickelicke monster-dieren daer in woonen souden/ 21.

1 [1] DE last Babels / [2] dien Jesaia de sone Amoz gesien heeft.

2 [3] Heft op [4] een baniere/ op eenen hoogen berch: [5] verheft een stemme tot hen; [6] beweecht de hant om hooge/ dat [7] sy [8] intrecken door de deuren [9] der Princen.

3 [10] Ick hebbe [11] aen mijne geheylichde [12] bevel gegeven: oock hebbe ick [13] tot mijnen toorne geroepen [14] mijne helden/ [15] de vrolicke mijner hoocheyt.

4 [16] Daer is een ruysschende stemme [17] op de bergen / [18] gelijck eenes grooten volcx: [19] een stemme van gedruys der Coninckrijcken / der versamelde heydenen: de HEERE der heyrscharen [20] monstert het crijchs-heyr.

5 Sy comen [21] uyt verren lande/ [22] van het eynde des hemels: de HEERE ende [23] de instrumenten sijner gramschap / om dat gantsche lant te verderven.

6 Huylt [24] ghylieden/ want [25] de dach des HEEREN is naeby: [26] hy komt als eene verwoestinge van den Almachtigen.

7 [27] Daerom sullen [28] alle handen slap worden: ende [29] aller menschen herte [30] sal versmelten/

8 Ende [31] sy sullen verschrickt worden / smerten ende ween sullen haer aengrijpen/ sy sullen bange zijn als een barende vrouwe: [32] een yegelick sal over sijnen naesten verbaest zijn/ hare [33] aengesichten sullen vlammende aengesichten zijn:

9 Siet [34] de dach des HEEREN comt / grouwelick / met verbolgentheyt/ ende [35] hittigen toorn: om [36] het lant [37] te stellen tot verwoestinge/ ende [38] des selven sondaers daer uyt te verdelgen.

10 Want [39] de sterren des hemels/ ende sijne [40] gesteernten/ en sullen haer licht niet laten lichten: [a] de Sonne sal verduystert worden / [41] wanneer sy opgaen sal/ ende de Mane en sal haer licht niet laten schijnen.

11 Want [42] ick sal over de [43] werelt de boosheyt [44] besoecken/ ende over de godtloose hare ongerechticheyt: ende ick sal den hoochmoet der stouten doen ophouden / ende de hovaerdye der tyrannen sal ick vernederen.

12 Ick sal maken dat een man [45] dierbaerder sal zijn / dan [46] dicht-gout: ende een mensche / dan fijn gout van [47] Ophir.

13 [48] Daerom sal ick [49] den hemel beroeren/ ende de aerde sal beweecht worden van hare plaetse / van wegen de verbolgentheyt des HEEREN der heyrscharen/ ende van wegen [50] den dach sijnes hittigen toorns.

14 Ende [een yegelick] sal zijn als een verjaecht rhee / ende [51] als een schaep dat niemant en vergadert / [52] een yegelick [53] sal nae sijn volck omsien/ ende een yegelick sal nae sijn lant vluchten.

15 Al wie [54] gevonden wort/ die sal doorsteken worden / ende al [55] wie daer by gevoecht is sal door het sweert vallen.

16 Oock sullen hare kinderkens voor hare oogen [56] verplettert worden: hare huysen sullen geplundert / ende hare wijven geschendt worden.

17 Siet / ick sal [57] de Meden tegen haer verwecken / [58] die het silver niet en sullen achten: ende aen het gout en sullen sy geenen lust hebben.

18 Maer [hare] bogen sullen de jongelingen verpletteren: ende sy en sullen haer niet ontfermen [59] over de vrucht des buycks; hare ooge en sal de kinderen niet [60] verschoonen.

19 Alsoo sal Babel / [61] de cieraet der Coninckrijcken / de heerlickheyt / de hovaerdicheyt der Chaldeen zijn / [62] gelijck [b] als Godt Sodom ende Gomorra omgekeert heeft.

1 Dit is de titel aller beswaerlicker dreygh-prophetyen: het is als eenen ontsegs-brief / den welcken de Heere door sijnen Prophete is sendende. Siet de aent. 2. Reg. 9. op v. 25. Ende dit dreygement en gaet niet alleen den Coninck te Babel aen/ maer oock de Stadt Babel/ ende het geheele Coninckrijck.
2 D. dien Godt hem in een gesichte geopenbaert heeft.
3 Hier spreeckt Godt de Coninck der Persen ende der Meden aen/ hem vermanende dat hy sich ter oorloge soude bereyden tegen de Babyloniers.
4 T. w. tot een teecken dat sich het crijchsvolck versamele.
5 D. Roept met luyder stemme de crijchslieden die 'nae by woonen.
6 T. w. om een leger uyt verre landen aen te locken/ ende te versamelen. 7 T. w. de versamelde crijchslieden der Persen ende Meden. 8 T. w. in de Stadt Babel. 9 T. w. der Princen/ of Vorsten te Babel. aldus noemt de Prophete de Babyloniers/ om dat harer vele/ vanden roof harer nabueren/ ende der treffelijcke trafijcken / machtich ende rijck geworden waren / ja als Princen ende Vorsten: Als oock / om dat sy te dier tijt over vele Coninckrijcken ende landen heerschten. Siet Jes. 10. 8. 10 T. w. Ick de Heere. 11 Verstaet hier de Persen ende Meden die Godt hadde geheylicht/ D. tot een heylich werck geordineert/ namelick tot verdelginge der godtloose Babyloniers. Siet Jer. 22. op v. 7. 12 Niet door een uyterlicke stemme / maer door eene inwendige beweginge / in de herten der Persen ende Meden / door mijne regeringe de sake tot mijne eere stierende. Siet 2. Sam. 16. 11. Jes. 23. 11. 13 D. tot uytvoeringe mijnes toorns. 14 D. de Persen ende Meden/ die ick sterckte ende kloeckmoedicheyt gegeven hebbe/ ende noch voorder geven sal. 15 D. den welcken ick eenen dapperen ende vrolicken moet ende couragie gegeven hebbe / om de Babyloniers aen te tasten. maer hoe de Godloose dit doen/ siet Jes. cap. 10. vss. 6/ 7. 16 Hier spreeckt de Prophete wederom. And. daer is een stemme der menichte, of der veelheyt: Want het Hebr. woort beteeckent sulcx beyde. 17 T. w. op de bergen in Meden. 18 *Hebr.* de gelijckenisse eenes grooten volcx. 19 De sin is/ Daer is/ sulck rumoer / als of alle de Coninckrijcken der heydenen haer vergaderden ende t'samen liepen. 20 Als zijnde velt-Overste/ ofte Generael. 21 T. w. uyt Persia, 't welck van Babel gelegen is ontrent 225 duytsche mylen / gelijck eenige schrijven. 22 And. van het uyterste des hemels, D. van wijt gelegen landen. 23 Of/ de wapenen/ die hy in sijnen toorn gebruycken wil / om het lant der Chaldeen/ ende van Babylonien/ mitsgaders die gantsche Monarchye te verderven. Siet Jer. 50, 25. 24 T. w. ô ghy Babyloniers/ met alle uwe aenhangers. 25 D. de dach in welcken de Heere sijn gestrenge gerichte over Babylon sal oeffenen / als Jes. 2. 12. ende 61. 2. Joel 1. 15. Siet Job 24. 1. ende Psa. 37. 13. 26 Als of hy seyde / 'T sal sulck een schrickelicke verwoestinge zijn/ dat het genoechsaem blijcken sal / datse van de hant des Almachtigen Godes is komende.

27 T. w. om dat dit verderf soo schrickelick ende soo groot is.
28 T. w. aller Babyloniers handen.
29 Hebr. al 't herte eenes menschen.
30 T. w. van angst/ schrick/ en vreese.
31 T. w. de Babyloniers / ende hare aenhangers.
32 Of/ d'een sal sich over, ofte met den anderen verwonderen.
33 D. hare aengesichten sullen soo root zijn als vyer / T. w. van schaemte/ N. om dat sy die te vooren sulcke helden geweest zijn/ die over de geheele werelt hebben willen heerschen / van de Persen ende Meden/ die te vooren soo seer niet geacht en waren/ souden overheert ende verslagen worden. Doch andre verstaen dit alsoo/ dat de aengesichten der Persen ende der Meden als vyerblammen souden zijn / D. vol toorns ende gramschaps / dorstende nae 't bloet der Babyloniers/ 't welck de roodicheyt harer aengesichten soude te kennen geven.
34 Siet v. 6.
35 *Hebr.* Hitticheyt des toorns.
36 T. w. het lant van Babylonien.
37 D. om het lant te verwoesten / ende desolaet te maken.
38 D. de sondaers die daer in zijn.
39 De sin is / het sal de Babyloniers alles tegen zijn / soo dat selfs de sterren des hemels haer sullen onttrecken haer schijnsel. Dese maniere van spreken gebruycken de Propheten/ om daer door te beteeckenen groote elenden. siet Ezech. 32. 7. Joel 2. 31. ende 3. 15.
40 Door sterre wort verstaen een eenige sterre: door gesteernte, verscheydene sterren by malcanderen. And. Orion. siet Job cap. 9. op v. 9.
a Ezech. 32. 7. Ioël 2. 31 ende 3. 15. Mat. 24. 29. Marc. 13. 24. Luc. 21. 25.
41 *Hebr.* als sy uytgaet. T. w. uyt hare slaep-kamer. Psal. 19. 6.
42 Hier spreeckt de Heere wederom.
43 Verstaet hier door de werelt, de landen die onder de gehoorsaecheyt des Coninckx van Babel stonden/ welcker vele waren, siet Dan. 4. 17. &c.
44 D. straffen.
45 De sin is / Ick sal maken dat der Babyloniers weynich sullen worden/ want harer sullen vele verslagen worden. vg. 1. Sam. 3. op v. 1. 46 Siet 1. Reg. 10. op v. 18. 47 Siet de aent. 1. Reg. 9. op v. 28. 48 T. w. van wegen den hoochmoet ende godtloosheyt der Babyloniers/ v. 11. 49 De sin is/ Ick sal soo schrickelicke straffen over de Chaldeen ende Babyloniers comen laten/ dat met reden hemel ende aerde haer daer over ontsetten sullen: Ofte/ dat de Babyloniers sullen meynen/ dat hemel ende aerde beweecht worden. 50 Siet Job cap. 20. de aent. op v. 28. 51 Of/ als een kudde schapen die niemant en vergadert. 52 T. w. die uyt verre landen gekomen is / gehuert zijnde tot hulpe der Babyloniers. 53 D. sal wenschen weder in sijn vader-lant te zijn / gelijcker stracx volcht. 54 T. w. te Babel/ of/ van de Babyloniers. De sin is/ Wie de soldaten der Persen ende Meden vinden sullen/ die sullense dooden / siende dat het Babyloniers zijn. 55 Hy zy burger/ of vreemdelinck/ of/ Verstaet de gene die haer ontrent de Stadt Babel hier en daer in Casteelen of vaste plaetsen begeven hebben. And. Al die uytgeteert is, T. w. van grooten ouderdom. 56 Siet Psal. 137. 9. And. vergruyst worden. 57 D. der Meden heyrleger/ onder het beleyt Cyri, des Coninckx der Persen ende Meden. Hebr. Madai, siet Gen. c. 10. de aent. op v. 2. 58 Of/ die op geen silver dencken/ of passen en sullen. Hy wil seggen / dat de Meden soo bloet-dorstich over de Babyloniers zijn sullen/ dat sy geen gelt noch rantsoen tot verschooninge der selver nemen en sullen/ hoe groot het oock soude mogen wesen/ maer sy sullen der Babyloniers bloet of leven soecken. siet boven v. 12. 59 D. over de kinderen in 's moeders buyck. 60 Of / sparen. 61 D. die nu de schoonste ende treffelickste is onder alle de Coninckrijcken des Aerdbodems. 62 Dese prophetye en is wel van de Persen ende Meden soo datelick niet voltrocken geweest/ doe sy dese Stadt hebben ingenomen/ maer het is van tijt tot tijt voorder en voorder geschiet/ alsoo datmen heden ten dage nauwe en weet waer die machtige ende prachtige stadt gestaen heeft. Ten tijde des Keysers Vespasiani is daer alleen overich geweest Iovis Beli tempel/ Plin. in natur. hist. l. 6. c. 26. b Gen. 19. 25. Ies. 1. 9. Ier. 50. 40. ende 49. 18.

20 [63] Daer [64] en sal geen woonplaetse zijn inder eeuwicheyt / noch sy en sal niet bewoont worden van geslachte tot geslachte: noch [65] de Arabier en sal daer geen tente spannen / ende de herders en sullen daer niet legeren.

21 Maer daer sullen nederliggen [67] de wilde dieren der woestijnen / eñ hare huysen sullen vervult worden / [68] met schrickelicke gedierten / ende daer sullen [69] de jonge struyssen woonen / ende [70] de Duyvelen sullen daer huppelen.

22 Ende [71] wilde dieren der eylanden sullen [72] in sijne [73] verlatene plaetsen [74] malkanderen toeroepen / mitsgaders de draken in de wellustige palleysen: [75] haren tijt doch is nae by om te comen / ende hare dagen en sullen niet vertogen worden.

63 T.w. in de stadt Babel.
64 Ofte; men en salder geen sitplaetse hebbẽ. siet Jer. 17.6. T.w. hoewel sy haer anders inbeelt / van wegen hare groote macht / meynende onoverwinnelick te zijn. And. sy en sal in der eeuwicheyt (D. nimmermeer) niet bewoont wordẽ. D. sy en sal nimmermeer weder in haren voorigen staet komen / T.w. na datse eens te gronde sal afgebroken zijn.
65 De Arabiers en plechten geen vaste woonplaetse / noch blyvende Stadt te hebben / maer hier en daer te wandelen / eñ in hutten te woonen / haer neder-slaende daer sy het beste voeder vonden voor hare

beesten. Dese siende ende bevindende dat het lant ontrent Babylon soo verwoest ende soo desolaet is / datter niet voetsels genoech voor haer vee te vinden en is / sullen het mijden.
67 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick wildernissen. ende hier soodanige dieren / die inde wildernissen / ofte in dorre woeste plaetsen haer onthouden. siet Jer. 50.39. 68 Of / schadelicke dieren. het Hebr. woort beteeckent sulcke dieren / die de menschẽ ach en wee doen roepen van bangicheyt. And. Dieren die een droevich geluyt maken. 69 *Hebr.* de dochters der struyssen. siet Levit. c. 11. de annteeck. op v. 16. ende Job 30.29. 70 Siet Levit. c. 17. op v. 7. als oock 2. Chro. 11.15. Apoc. 18.2. 71 Het Hebr. woort heeft sijnen name van eylanden, maer wat het eygentlick voor dieren geweest zijn / is onseker. Sommige hebben hier [Vogelen] uyt de eylanden. And. wilde dieren uyt de eylanden. And. meer-catten, of wilde catten, And. uylen, om dat de selve geerne in woeste / verlatene / vervallene huysen en plaetsen haer onthouden. Dit woort is oock Jer. 50.39. 72 T.w. des Coninex van Babel. 73 Of / weduwlicke, D. verlatene / of ledige plaetsen / ofte / als eenige palleysen / door verwisselinge van de letter *resch*, in de letter *lamed*, gelijck het is Jes. 34.30. 74 Of / malkanderen toe-schreeuwen. *Hebr.* antwoorden. 75 T.w. der Stadt Babels tijt. Ende verstaet hier dien tijt / in welcken het verderf der Stadt ende des Rijcx van Babylon beginnen soude / als oock het begin des tijts der verlossinge der Joden uyt hare tyrannye. Daer zijn tot de volcomene vervullinge deser prophetye verloopen ontrent twee hondert jaren.

Het xiiij. Capittel.

Beloste van de verlossinge des volcx Godes uyt de Babylonische gevangenisse / mitsgaders van de beroepinge der heydenen / v. 1. woorden met de welcke de Babyloniers bespott worden / 4. Godt porret de Persen ende Meden aen tot haren verderve / 21. ende haren onderganck wort wederom voor-seyt / 22. Een dreygement over de Philistijnen / 29.

1 [1] WAnt de HEERE sal hem [2] over Jacob [3] ontfermen / ende [4] hy sal Israël [5] noch [6] verkiesen / ende hy [7] salse [8] in haer lant setten: ende [9] de vreemdelinck sal sich tot hen vervoegen / ende sy sullen den huyse Jacobs aenhangen.

2 Ende [10] de volcken sullense aen-nemen / ende [11] in hare plaetse brengen / ende [12] het huys Israëls salse erffelick besitten [13] inden lande des HEEREN / tot knechten ende tot maechden: ende [14] sy sullen gevanckelick houden de gene die haer gevangen hielden / ende sy sullen heerschen over hare drijvers.

3 Ende het sal geschieden ten dage / wanneer [15] u de HEERE ruste geven sal van uwe smerte / ende van uwe beroeringe / ende [a] van de harde dienstbaerheyt daer in men u heeft doen dienen:

4 Dan sult ghy dese sprencke [16] opnemen [17] tegen den Coninck van Babel / ende seggẽ: [18] Hoe houdt [19] de Drijver op? [hoe] houdt [20] de Goudene op?

5 De HEERE heeft [21] den stock der godloosen gebroken: den scepter der Heerschers.

6 Die de volckeren plaechde in verbolgentheyt [22] met eene plage sonder ophouden: die in toorn over de heydenen heerschede / die wort [23] vervolcht / sonder dat het yemant afweeren kan.

7 De gantsche [24] aerde [25] rust / sy is stille: sy makẽ groot geschal met gejuych.

8 [26] Oock verheugen haer de dennen over u / [ende] de cederẽ van Libanon: [seggende] Sint dat ghy [27] daer nederligt / en komt niemant tegen ons op / die ons [28] afhouwe.

9 [29] De helle van onder was beroert om uwen't wille / [30] om [u] te gemoete te gaen [31] als ghy quaemt: [32] sy weckt om uwent wille [33] de dooden op / [34] alle de bocken der aerde / sy doet alle de Coningen der heydenen van [35] hare throonen opstaen.

10 Die alle gaer sullen [36] antwoorden / ende tot u seggen / [37] Ghy zijt oock kranck geworden / gelijck wy / ghy zijt ons gelijck geworden.

11 Uwe hoovaerdye is [38] in de helle [39] neder-gestort / [40] [met] het geklanck uwer luyten: [41] de maden sullen onder u gestropt worden / ende [41] de wormen sullen u bedecken.

12 Hoe zijt ghy [42] uyt den hemel gevallen / [43] ô Morgensterre / ghy sone des dageraets? [hoe] zijt ghy ter aerde nedergehouwen / [44] ghy die de heydenen krencktet?

13 Ende seydet in u herte / [45] Ick sal ten hemel opklimmen / ick sal mijnẽ throon boven [46] de sterren Godts verhoogen: ende ick sal my setten op [47] den berch der t'samenkomste / [48] aen [b] de zyden van 't noorden.

14 Ick sal boven de hoochten der wolcken klimmen: ick sal den Alderhoochsten gelijck worden.

15 [49] Ja [50] in de helle sult ghy [51] neder-gestooten worden / aen de zyden van den kuyl.

16 [52] Die u sien sullen / [53] sullen u aenschouwen / [54] sy sullen op u letten / [ende seggen] Is dat die man / die de aerde beroerde? die de Coninckrijcken dede beven?

17 Die de werelt als een woestijne stelde / ende der selver steden verstoorde?

1 Hier geeft de Prophete reden waerom Godt de Babyloniers door de Meden ende Persen verstooren soude / gelijck c. 13. geseyt is. T.w. op dat hy door sulck middel / sijn volck uyt de Babylonische gevanckenisse verlossen soude.
2 D. over de Joden in Babylon gevangen zijnde.
3 Dit en is niet alleen te verstaen van eene lichamelicke verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse: Maer oock van de geestelicke verlossinge des volcx Godes door Christum Iesum.
4 De Heere.
5 Of / voorder, voortaen.
6 D. hy sal sich Israëls sijnes uytverkorenẽ volcx ('t welc hy straex Jacob genaemt heeft) noch voorder aen-nemen / met der daet bewijsende eñ doende blijckẽ / dat hy Israël heeft

uytverkorẽ tot sijn eygen volck. 7 T.w. Jacob eñ Israel / D. de Joden. 8 T.w. in het Joodsche lãt haer verlossende uyt de Babylonische gevanckenisse. 9 T.w. eenige uyt de heydenẽ / selfs uyt de Babyloniers. Dit is een beloste aengaende de beroepinge der heydenẽ tot Christum, door de predicatie des H. Euangelii, siet Rom. c. 11. 10 Dit is eerst vervult als eenige volckeren onder de heydenen / den Joden / doe sy nae Jerusalem weder-optogen / alle hulpe ende dienst bewesen hebben. Ezr. 1.6. Daerna / als vele heydenen door de geloovige Joden (door de Apostelen / hare methulpers / ende navolgers) tot de gehoorsaemheyt des Euangelii, ende tot de gemeynschap der Christelicker kercke zijn gebracht geworden. siet boven cap. 11. v. 14. ende onder cap. 66. v. 20. 11 Of / aen hare plaetse, D. in haer Vaderlant. 12 De Israëliten sullen de volckeren soo onder haer gebiet hebben / als of sy hare dienstboden waren. Doch dit is te verstaen van eene vrywillige dienstbaerheyt / daer hercomende / dat de vreemdelingen de Religie der Joden / ende daer na de Christelicke Religie / souden aen-nemen. 13 D. in Iudæa, 't welck aldus genoemt wort / om dat Godt dat lant ten erve gegeven hadde / ende dat hy sijn ruste in den Tempel te Jerusalem genomen hadde. 14 Dit is voltrocken / als de heydenen door de Predicatie der Apostelen / haer Christo hebben onder-worpen. siet 2. Cor. 10.5/6. 15 ô mijn volck van Israel. a Deut. 28.48. 16 D. gebruycken / in den mont nemen als Psal. 50/16. 17 Of van, of over. 18 Als of men seyde / Hoe ist mogelick / dat sulck een machtich / ende sulck een groot Coninckrijcke / in eener nacht soo vervallen is? Van hier af / tot op het 21. v. worden beschreven de vrolicke woorden des volcx Godes / van wegen den ondergancK der Babyloniers. 19 D. dien tyran / dien wreeden heerscher,

20 Verstaet hier door de goudene / de Stadt Babel / die rijck ende prachtich was / haer inwoonderen kleederen ende huysraet blinckende van gout ende van silver. siet Dan. cap. 2. ende cap. 3. Andre / de gout-dorstige, of / de gout-schatterinne. Het komt van een Chaldeeusch woort / dat gout beteeckent. De Prophete bespot Babel / de hoost-stadt vã Chaldea / met een woort uyt de Chaldeeusche sprake genomen.
21 Of staf. D. die harde ende wreede heerschappye der Babyloniers. Dit is een antwoorde op de vrage v. 4. te kennen gevende / dat Godt de Babyloniers vernielen soude / hoe onmogelick dat het in het oordeel der menschen was.
22 And. met eene plage die niet en is af te weeren, &c.
23 T. w. van de Persen ende Meden / sonder dat hy het kan weeren / ja noch hy / noch yemant anders. And. wiert yemant vervolcht, of verdruckt, hy en belette het niet: Verstaet hier by / maer hy liet een yeder geweldt dryven nae sijn welgevallen.
24 D. de inwoonders der aerde / Daerom volgter / sy maken, &c. int' veelvoudich getal.
25 De sin is / Nu de rooversche Stadt ende 't lant van Babel t'ondergebracht ende verdelcht zijn / so is de gantsche werelt in ruste ende in vrede.
26 Dit zijn de woorden des volcx tot den Coninck te Babel / gebruyckende allegorische ende Poëtische manieren van spreken / die voor eerst aldus konnen genomen worden / als dat na de verstooringe des Babylonischẽ Rijcx / de bosschen en boomen souden oorsake hebben om haer te verheugen / dewijle mense voortaen soo niet afhouwẽ en soude / tot allerley timmeragie ende krijchs-

gereetschappen / gelijck te geschieden pleecht / als dat Rijcke noch in sijnen fleur was: Men kan oock door de dennen ende cederen verstaen de Coningen ende Princen / welcke de Coninck te Babel hadde t'onder gebracht. 27 Of / slaept. D. doot zijt. 28 Of / uytroeye. 29 Of / het graf. 30 Gelijckmen de groote Heeren en Princen pleecht te doen. 31 T.w. doe ghy / doot zijnde / tot haer in het graf / ofte in de helle quaemt. Als of hy seyde / dewyle ghy by de menschen op der aerde alle uwe eere ende aensien verloren hebt / so willen u de doode ende die in de helle zijn / eere bewijsen. Siet dergelijcke oneygene ende Poëtische manierẽ van spreken Ezec. 31.16. ende 32.18. ende elders meer. 32 T.w. de helle / of / het graf. 33 And. de reusen. siet Gen. 14. op vs. 5. ende Job 26. op vs 5. 34 D. Princen / Vorsten / Regenten / die bocken genoemt worden / om dat gelijck de vierboetige bocken of rammen / voor aen de cudde gaen / ende sterck zijn / alsoo oock de Princen &c. siet Jer. 50.8. Dan. 8.5. Zachar. 10.3. Eñ verstaet hier de Princen die in de graven liggen. 35 De graven zijn de throonen / bedden / eñ stoelẽ der doode Coningen. 36 D. spreken. siet Jud. cap. 18. de aent. op vs 14. 37 And. zijt ghy oock kranck, of swack gewordẽ? (D. van uwe groote macht berooft) gelijck wy? D. soo wel als wy: zijt ghy ons gelijck geworden? 'Tis een spotreden met verwonderinge. 38 And. in het graf. 39 Nedergevaren / neder-gestooten / neder-gedruckt. 40 D. met het lieffelick musijck-spel / genoechte ende playsier / die ghy op aerden pleecht te hebben. siet Dan. cap. 3. vss. 5/10/15. 41 41 Als of hy seyde / Dit sullen uwe tapeten / kostelicke spreyden / ende decksels zijn. 42 Of / van den hemel. Door den hemel moetmen hier verstaen de Coninckliche heerlickheyt / glants / ende schoonheyt. 43 Aldus noemt de Prophete den Coninck te Babel / om dat sijne heerlickheyt hier op aerden was / als de glants der morgen-sterre aen den hemel / klaerder schijnende dan eenige andere sterren des hemels / als dat sy alleene schaduwe van haer geeft. 44 And. Ghy zijt verleemt boven andre Natien. D. Godt heeft u harder aengestooten / dan eenige andre Coningen der heydenen. 45 Als of hy seyde / Ick wil den stoel / eere / glorie / eñ macht Godes aen my nemen. 46 D. boven de alderhoochste eñ schoonste sterren. 47 Aldus noemt hy den berch Zion / aen den welcken de stadt van Jerusalem lach / eñ daer nevens de Tempel op den berch Moria / alwaer het volck t'samen-quam tot den Godts-dienst. Eñ met dese woorden wort aengewesen de vermetelheyt der Coningen te Babel / die haer selven inbeeldden / dat wanneer sy Jerusalem soudẽ overmeestert hebben / dat sy alsdan op den throon Godes souden geplant zijn / eñ datmen haer die eere soude doen / diemen den warẽ Godt aldaer pleecht te doen. 48 Hier lach de berch Moria / op welcken de Tempel gebouwt was. b Psal. 48.3. 49 Hier spreeckt de Prophete weder in sijnen eygenen persoon. 50 Of / in't graf. 51 T. w. van de Persen ende Meden. 52 T. w. de doode / die alreets begraven zijn. 53 T. w. met verwonderinge. And. sullen u nauwe besien. 54 Als of hy seyde / Sy sullen seer verwondert staende twijffelen of ghy dien trotsen Coninck van Babel zijt.

[55] die syne gevangene niet en liet los [gaen] nae huys toe?

18 Alle de Koningen der heydenē/ [56] sy alle/ [57] liggen neder met eere/ een yegelick in syn huys:

19 Maer ghy zijt verworpen [58] van u graf/ als [59] een grouwelicke scheute/ [60] [als] een kleet der gedoodden/ die [61] met den sweerde door-stekē zijn: [als] die [62] die neder-dalen [63] in eenen steen-kuyl/ als een vertreden doot lichaem.

20 Ghy en sult [64] by de selve niet gevoegt worden in de begraeffenisse: want ghy hebt [65] u lant verdorven/ [ende] [65] u volck gedoodt: [c] het [66] zaet [67] der boosdoenders en sal [68] in der eeuwicheyt [69] niet genoemt worden.

21 [70] Maeckt de slachtinge voor syne kinderen gereet/ [d] om harer vaderen ongerechticheyts wille: dat sy niet op en staen/ ende de aerde [71] erven/ ende de werelt [72] vervullen [73] met steden:

22 Want ick sal [74] tegen haer opstaen/ spreeckt de HEERE der heyrscharen: ende ick sal van Babel uytroepen den name/ [75] ende het overblijfsel/ [e] ende [76] den sone/ ende den soons sone/ spreeckt de HEERE.

23 Ende ick salse [77] stellen [f] [78] tot een erve [79] der nacht-uylen/ ende [tot] waterpoelen: ende ick salse met eenen besem des verderfs uytvagen/ spreeckt de HEERE der heyrscharen.

24 De HEERE der heyrscharen heeft geswooren/ seggende: [80] Indien niet/ gelijck ick gedacht hebbe/ het alsoo geschiede/ ende gelijck ick [81] beraetslaegt hebbe/ het bestaen sal!

25 Dat ick [82] Assur [83] in mijn lant sal verbreken/ ende hem op [84] mijne bergen vertreden: [85] op dat [86] syn jock [87] van hen afwijcke/ ende [88] syn last van [89] syne schouder wijcke.

26 Dit is de raetslach die [90] beraetslaecht is [91] over dat gantsche lant: ende dit is de hant die uytgestreckt is [92] over alle volcken.

27 Want de HEERE der heyrscharen heeft het in sijnen raet besloten/ [g] wie sal het dan [93] breken? ende [h] syne hant is uytgestreckt/ wie salse dan [94] keeren? [95]

28 In den jare [i] doe de Coninck Achaz sterf/ [96] geschiedde desen [97] last.

29 Verheucht u niet/ ghy gantsche Palestina/ dat [98] de roede [99] die u sloech gebroken is/ want uyt den wortel der slange sal [100] een basiliscus voort-komen/ ende [101] hare [102] vrucht sal [103] een vierige vliegende draeck zijn.

30 Ende [104] de eerst-geborene der armen sullen weyden/ ende de nootdurftige [105] sullen seker nederliggen: [106] Uwen wortel daerentegen sal ick door den honger dooden/ ende u overblijfsel sal [107] hy ombrengen.

31 Huylt [108] ghy poorte/ schreeuwt [109] ghy Stadt/ ghy zijt [110] gesmolten/ ghy gantsch Palestina: want [111] van 't noorden komt [112] een roock/ ende [113] daer en is geen eensame [114] in syne t' samen-comsten.

32 Wat salmen dan antwoordē [115] den boden des volcks? [116] Dat de HEERE [117] Zion gegrondet heeft/ [118] op dat de bedruckte synes volcks eenen toevlucht daer in hebben souden.

55 De sin is/ Die soo wreet ende onbersoenlick was/ dat hy de gene die hy eens gevanckelick kreech/ nimmermeer los en liet.
56 D. soo vele als harer zijn.
57 D. sy zijn in eere gestorven/ ende zijn begraven in de graven die sy/ ofte hare voor-ouders/ voor haer ende voor haer huysgesin bereyt hadden.
58 D. van het graf in het welcke ghy meyndet te sullen begraven wordē: Ofte/ Ghy zijt verworpen of versteken/ dat ghy in geen Conincklick graf/ noch met Conincklicke eere/ begraven en zijt.
59 D. als een buyl/ verrott/ verachtsaem hout. Andre nemen dit alsoo/ Ghy zijt eē onaerdige/ quade spruyte/ D. sone/ of nakomelinck/ niet weerdich by syne voorouderen/ begraven te worden.
60 'Twelc gescheurt ende vol gaten is/ leelick en vuyl-gemaeckt met bloet en slijck/ dat derhalven van geener weerde en is/ maer 't wort met het doode lichaem in het graf geworpen.
61 *Hebr.* de doorstekene des sweerts. And. beladene, ofte toegedeckte des sweerts, die met sweerden beladen of toegedeckt zijn. In onse sprake seggen wy oock/ dat yemant met sweerdē/ of stocken dapper toe-gedeckt/ D. geslagen ende gewont is.
62 D. Ghy en sult niet eerlick/ noch nae de gemeyne wyse begraven wordē/ maer men sal u boven op d'aerde laten liggen/ ende slechs eenen hoop steenen op u werpen/ gelijckmen een doot aes met aerde/ steenen/ en dreck bedeckt.
63 *Hebr.* tot de steenen des kuyls.
64 T.w. by d'ander Coningen der heydenen/ als vs 18. D. ghy en sult met sulcke eere ende pracht niet begraven worden/ gelijck sy zijn begraven geweest.
65. 65 T.w. u eygē lant/ en u eygē volck.
c Iob 18.19. Psal. 21.11. ende 37.28. ende 109.13. 66 D. de kinderen/ of/ het geslachte. 67 Hoedanich geweest is Beltsazar/ ende andre voor-ouderen deses Conincks. Of/ der boosdoenders, D. u zaet, verstaet hier by/ maer het sal uytgeroept worden. 68 D. niet altoos. 69 D. niet gedacht worden/ T. w. ter eere/ of/ met prijs en roem/ maer met verachtsaemheyt ende met smaet en oneere. 70 Of/ bereyt. De sin is/ Ghy Persen ende Meden schickt ende bereyt u daer toe/ dat ghy sijnes/ T. w. des Conincks van Babels kinderen/ ofte sonen slachtet ende doodet: Want Godt spreeckt hier de Persen ende Meden aen/ mitsgaders alle de gene/ die hy nevens haer woude gebruycken/ om den Coninck ende de syne te dooden ende uyt te roeyen. d Exod. 20.5. Mat. 23.35. 71 Of/ erffelick besitten. 72 D. haer soo niet en vermeerderen ende vermenichvuldigen/ dat sy steden bouwen/ die met menschen vervullen/ ende haer gebiedt uyt-breyden. 73 And. met vyanden. T. w. met vyanden ende vervolgers der kercke Godes/ ende aller vroomen. 74 T. w. tegen de kinderen/ des Conincks te Babel. 75 D. de overgeblevene. e Iob 18.19. Psal. 21.11. ende 37.28. 76 And. Soo den sone, als den neve. 77 T. w. de Stadt Babel. f Ies. 34.11. Zephan. 2.14. 78 And. tot een erffelicke besittinge. 79 And. der ysere verckens, oft/ swijn-egels. And. putoors. And. bevers. And. poel-arents. De Prophete wil seggen/ Dat Babel soo woest liggen sal/ datter niet dan wilde wreede beesten woonen en sullen. 80 And. Sekerlick het sal geschieden, &c. het is een maniere van eedt-sweeren, siet Psal. 89. op v. 36. 81 Of/ in [mijnen] raet besloten hebbe. 82 D. de Assyriers onder Sanherib. Andre verstaen hier de Babyloniers/ die hier aldus genoemt worden/ om dat sy doe besaten 't gene dat eertijts de Assyriers beseten hadden/ de selve onder hare gehoorsaemheyt gebracht hebbende. Siet dergelijcke maniere van spreken. Ezr. 6.22. 83 T. w. in het Joodsche lant/ voor Libna/ ofte op den tocht nae Jerusalem. 2. Reg. 19. 8/35. 84 D. op de bergen die in het Joodsche lant/ 't welck Godts lant was/ liggen. Siet Psal. 125.2. 85 And. dan sal sijn jock van haer afwijcken. 86 T. w. het jock des Conincks van Assyrien/ D. de dienstbaerheyt daer mede hy de Joden druckt/ haer dwingende hem tribuyt te geven. 87 T. w. van de Joden/ die daer te lande woonden. 88 T. w. des Conincks van Assyrien. 89 T. w. mijnes volcks. 90 T. w. van den Heere. 91 T. w. over het lant van Babylonien/ ende des selven ondersaten/ ofte inwoonders. 92 T. w. over alle de volckeren/ gehoorende onder de Monarchye des Conincks te Babel/ die schier over alle volckeren ende natien heerschte. g 2. Chron. 20.6. Iob 9.12. Prov. 31.30. 93 Of/ vernietigen. h Dan. 4.32. 94 Of/ afwenden. 95 Eenige eyndigen hier het 14 cap. ende sy maken een bysonder Capittel van de naest-volgende vijf versken. i 2. Reg. 16.20. 96 D. wert geopenbaert/ T. w. aen den Prophete Jesaia/ in een Goddelick gesichte. 97 D. voorsegginge der straffe/ die over de Philistijnen komen soude. Siet Jes. 13.1.

98 Verstaet hier door de roede/ ofte staf/ den Coninck Uzia/ 2. Chron. 26.6. die de Philisteen als een slange gesteke en verzeert heeft. De sin is/ verheugt u daer niet in/ dat ghy meynt vry te zijn van wegen de doot des Conincks Uzia/ want uyt hem sal een ander Coninck/ (T. w. Hizkia) voortkomen/ die u noch harder plagen sal.
99 And. des genen die u sloech.
100 Verstaet den Coninck Hizkia/ Achaz sone/ die sich tegen de Philistijnen soude stellen als een basiliscus/ haer meer beschadigende/ dan syn grootvader Uzia gedaen hadde, siet 2. Reg. 18.8.
101 T. w. dier slange.
102 T. w. de Coninck Hizkia/ die uyt Uzia gesproten is.
103 Dusdanige slangen of serpenten worden der gevonden in Egypten/ Lybien/ ende elders. Siet de aent. Num. 21. op v. 6. 104 D. de voornaemste onder de geringe/ D. de alderarmste/ of geringste/ namelick in het Coninckrijcke Juda. Siet Job c. 18. op v. 13. Ofte verstaet hier door de eerst-geborene der armen, de Joden in 't gemeen/ die eenen tijt lanck de ellendichste onder de elendige geweest zijn. Dese sullen ten tijde des Conincks Hizkiæ seker woonen/ ende wel varen. dit wort te kennen gegeven door het woort weyden. als Jes. 5/17. 105 T. w. gelijck het vee doet/ als het genoech geweydet/ ende sich satt gegeten heeft. 106 De sin is/ O ghy Philistijnen/ ick sal u tot den wortel toe/ door den honger verdelgen/ soo de oude als de jonge/ burgers en boeren. 107 T. w. die Basiliscus/ de Coninck Hizkia. siet de vervullinge deser Prophetye/ 2. Reg. 18.8. 108 Verstaet hier door de poorte, de Regenten ende voornaemste der Philistijnen/ die in de stadts-poorten t' samen quamen. 109 D. ghy Steden/ T. w. in der Philistijnen lant gelegen. 110 T. w. van schrick ende vreese. 111 D. uyt Judæa/ 't welck den Philistijnen tegen het noorden gelegen is. 112 D. een krijchs-heyr/ 't welck door-bijten ende door-dringen sal/ als de roock/ T. w. Hizkia met syn leger. 113 De sin is/ Daer en sal sich niemant absenteren/ maer de Joden sullen u eendrachtelick/ ende met hoopen aenvallen ende overvallen: sy sullen gelijckelick gereet zijn om u te overvallen. 114 D. in syn heyrleger. And. in sijne bestemde tijden, D. als die dach dien de Heere bestemt/ sal gekomen zijn/ om voorts te trecken. 115 Of/ Gesanten, of Ambassadeurs, ende verstaet hier de Ambassadeurs der Philistijnen/ die begeeren souden/ dat Hizkia soude willen af laten van haer te bekrijgen: ofte/ om te disputeren het recht dat sy pretendeerden over het lant van Juda te hebben: Of/ wat actie dat Hizkia op haer hadde. 116 Dit is de antwoorde op de vrage. 117 Siet Psal. 87.1/5. ende Psal. 102.17. 118 Hy wil seggen/ dat Godt het lant Juda sijnen volcke tot een erfdeel gegeven heeft/ ende dat hy het door syne/ kracht/ daer in wel sal weten te handthaven ende te beschermen.

Het xv. Capittel.

Voorsegginge van de grouwelicke verwoestinge ende elenden die den lande der Moabiten souden aengedaen worden van de Assyriers/ door Godes rechtveerdich oordeel/ 't welck de Prophete in 't gemeyn/ ende in het bysonder/ met veel omstandicheden beschrijft.

1 [a] [1] DE Last Moabs. Sekerlick in der nacht [2] is [3] Ar Moabs [4] verwoest/ sy is uytgeroeyt/ sekerlick [5] in der nacht is [6] Kir Moabs verwoest/ sy is uytgeroeyt.

2 [7] Hy [8] gaet op na [9] Baith/ ende [10] Dibon/ [ende nae] [11] Bamoth/ om te weenen: over [12] Nebo/ ende over [13] Medeba sal Moab [14] huylen; [15] op [b] alle hare hoofden is kaelheyt/ aller baert is afgesneden.

3 Op hare wijcken hebben sy [16] sacken aengegordet: [17] op hare daken/ ende op hare straten huylen sy altemael/

a Ier. 48.1. Eze. 25.8. Amos. 2.1.
1 D. de swaere straffe die over de Moabiten comē sal/ namelic door de Assyriers/ tē tijde des Conincx Salmanasser. Siet Jes. 16. op v. 14.
2 And. als Ar Moabs verwoest is, is [hy] T. w. Moab/ uytgeroeyt, want in der nacht als Kir Moabs verwoest is, is [hy] uytgeroeyt. De sin is/ de Moabiten zijn t'eenemael vervallen in dien nacht als hare beyde voornaemste steden/ met andre sterckten hares lants/ van hare vyanden zijn ingenomen ende verwoest. 3 D. Ar in der Moabiten lant gelegen. Dit was de hooft-stadt der Moabiten/ Num. 21.28. Deut. 2.18/29. 4 D. sy sal gewisselick verwoest worden/ T. w. door den Coninck van Assyrien. siet Jes. 16.14. van 't gene dat geschieden soude/ wort gesproken als of het alreets geschiet ware/ soo hier/ als doorgaens by de Propheten: Ende dat van wegen de sekerheyt der voor-seggingen. 5 D. onversiens en onverhoets. And. als not. 2. is aengeteeckent. 6 Anders genoemt Kirheres. ond. 16.11. Jes. 48.31. ende 36. Oock Kirhareseth. Jer. 16.7. Een van de voornaemste Steden der Moabiten. Daer was oock in Meden een stadt of lantschap Kir genoemt/ als te sien is. 2. Reg. 16.9. 7 T. w. Moab. 8 And. Baith ende Dibon zijn opgegaen, T. w. nae Bamoth/ Of/ nae de hoochten/ om aldaer te weenen. 9 Dese Stadt wort anders genoemt Beon, Baal-Meon, ende Beth-Baal-Meon, Num. 32.3. ende 38. Jos. 13.17. Sy was vermaert van wegē d'Afgoderije die daer bedreven wiert. Tot een Afgodt aldaer/ ende tot andre Steden daer Afgoden waren/ namen de beangstichde Moabiten haren toe-vlucht/ om hulpe ende raet te soecken/ clagende den selven haren noot. 10 Een Stadt den Rubeniten toegeleyt. siet Jos. 13.17. ond. v. 9. wortse nae sommiger gevoelen/ Dimon genoemt. 11 Anders genaemt Bamoth-Baal. Jos. 13.17. And. tot de hoochtē, of/ op de hoochten, om aldaer voor de beeldē harer Goden te weenen/ en met tranen tot hare hulpe te bewegen. 12 Dese stadt was den Rubeniten toegedeylt. Num. 32.38. 13 Eene stadt in der Moabiten lant. Num. 21.30. Jos. 13.17. 14 T. w. om dat die stedē verstoort zijn/ of haest sullē verstoort worden. 15 De sin is/ Daer sal droeffenisse zijn door het gantsche lant der Moabitē. Dit/ en datter volgt/ moetmen verstaen nae de manieren van doen der Moabiten/ en eeniger anderer Natien/ die/ tot een teecken van droeffenisse/ haer vleesch door-sneden ende door-kersden: Sy trocken het hayr uyt het hooft/ ende sy sneden den baert cael af. Maer Lev. 19.27. ende Deut. 14.1. heeft Godt sijn volck verboden sulcx te doen. b Ier. 48.37. Ezech. 7.18. 16 D. treur-kleederen. 17 Hy wil seggen/ Dat als sy baden/ dat beden sy op de daken. Zephan. 1.5.

18 Gelijck sy al weenende waren op de daken geklommen/ alsoo komen syder ooc al weenende wederom af/ geenen troost ontfangen hebbende.
19 *Hebr.* ende Chesbon ende Elale.
20 Van Hesbon ende Eleale siet Jos. 13. 17. Num. 32. 37.
21 T. w. van angst ende vreese.
22 Siet Num. 21. 23.
23 Of/ sullen geschrey maken.
24 Ofte/ de gewapende. De sin is/ het geschreeuw der burgeren sal de gewapende soldaten verschricken ende verveert maken.
25 D. sy zijn alle gaer qualick te vreden. And. haer leven is qualick gestelt, ofte /is haer verdrietich.
26 D. in sich selven/ ende verstaet hier Moab/ mitsgaders alle die het met hem houden.
27 Als of de Prophete seyde/ De jammer die de Moabiten sal over komen/ sal soo groot zijn/ dat ick my niet en kan onthouden van hertelick te schreyen/ als icker aen gedencke.

[18] afgaende met geween.

4 [19] Soo [20] Hesbon als Eleale [21] schreeut/ hare stemme wort gehoort tot [22] Jahaz toe/ daerom [23] maken [24] de toe-geruste Moabs een geschrey/ [25] eenes yegelicks ziele [26] in hem is qualick gestelt.

5 [27] Mijn herte schreeuwt over Moab/ hare [28] grendelen zijn nae [29] Zoar toe/ de [30] drye-jarige veerse: want hy gaet op [31] met geween nae den opganck van Luhith/ want op den wech nae Horonaim verwecken sy [32] een jammer-geschrey.

6 Want [33] de wateren van [34] Nimrim sullen enckele verwoestinge wesen: want het gras is verdorret/ het teeder gras is vergaen/ daer en is geen groente.

7 Daerom sullen [35] sy den overvloet [dien] sy [36] vergadert hebben/ [37] ende 't gene dat sy wech-gelept hebben/ [38] aen de beke der wilgen voeren.

8 Want [39] dat geschreeuw [40] sal ommegaen door de lantpale Moabs/ haer gehuyl [41] tot Eglaim toe/ ja [42] tot Beër-Elim toe sal haer gehuyl zijn.

9 [43] Want de wateren Dimons [44] zijn vol bloets/ want [45] ick sal Dimon noch meer toeschicken: [te weten] [46] Leeuwen [47] over de ontcomene Moabs/ mitsgaders over het overblijfsel [48] des lants.

Siet Jes. 16. 18. ende 21. 3. Jer. 48. 5/ 31/ 34/ 38. sommige nement alsoo/ dat de Propheet hier af beelt in sijn persone/ t gene dat Moab in sijn lijden doen soude. 28 D. de overste ende machtige van Moab/ die by grendelen worden vergeleken/ om dat sy de vasticheyt des lants zijn. And. Hare vluchtige [vlieden] &c. And. mijn herte schreeuwt over Moab ende [over] sijne grendelen, tot Zoar toe, [als] eene drie-jarige Koe. Tot Zoar toe. D. datmen 't tot Zoar toe hooren kan/ of het schoon aen de uyterste palen des Moabitischen lants nae Iudæa aen/ gelegen is. 29 Siet Gen. 19. 22. 30 D. sterck/ vulps/ ende dertel. dit kunnen verstaen van Zoar/ ofte van Moab. In Jerem. wortet geseyt van Horonaim. Siet Jer. 48. 34. met d'aent. 31 Of/ al weenende. 32 Of/ verheffen sy een gebroken geschrey. And. een verderffelick geschrey. *Hebr.* een geroep der brekinge, of/ der verbrekinge. D. (gelijck het sommige nemen) soodanich een geroep als die van sich geven/ die van hare vyanden wreedelick worden verbroken ende vernielt. 33 D. de leege ende waterige landen te Nimrim/ of/ ontrent Nimrim/ sullen dorre/ woest/ ende desolaet liggen. De sin is/ Het geheele lant Moabs sal tot d'uyterste ruyne gebracht worden/ alsoo dat selfs in die plaetse daer overvloet van wateren pleecht te zijn/ groote droogte wesen sal. 34 Nimra, ende Beth-nimrah genoemt/ Num. 32. 31/ 36. dese plaetse is den sonen Gads gegeven/ Jos. 13. 27/ 28. 35 T. w. de Moabiten. *Hebr.* hy, T. w. Moab. 36 *Hebr.* gemaeckt hebben. 37 Het Hebr. woort comt van besoecken of wechleggen. 38 Of nae de beke der wilgen, T. w. om 't selve aldaer te verbergen. And. In het dal der Arabiers. Ende dan is dit de sin/ De Arabiers/ die haer by de Assyriers sullen voegen/ sullen de schatten der Moabiten helpen rooven/ ende sullense wech-voeren. 39 D. dat geschreeuw ende gehuyl der vluchtige Moabiten/ van het welcke gesproken is vss. 1/ 2/ 3/ 4. sal door alle de lantpalen der Moabiten gaen/ van het eene eynde tot aen het andere. 40 Of/ gaet omme, of/ is omme-gaen. ende alsoo in 't volgende. 41 Ofte/ tot aen de twee t'samen-vlietende beken. T. w. tot de beke of born-put Arnons (daer van Num. 21. 14. gesproken wort) ende tot Beër-Elim. 42 And. tot den born-put Elim toe: Of/ tot den born-put der machtigen, aldus genoemt/ om dat de Vorsten der Israeliten den selven hebben gegraven/ of graven laten/ Num. c. 21. 43 Of/ selfs zijn de wateren &c. 44 T. w. van de verslagene ende verwondde Moabiten/ welcke de Assyriers souden verslaen. 45 *Hebr.* ick sal over Dimon toe-voechselen voegen, of setten. D. ick salse noch meer straffen. 46 Verstaet hier by/ Ende andere wreede verscheurende dieren/ om haer te verscheuren. Hebr. eenen leeuw, waer door de Coninck Nebucadnezar (die oock elders by eenen leeuw wort geleken) can verstaen worden. Van verscheurende leeuwen onder het ongehoorsame volck/ van Godt gesonden/ siet oock 2. Reg. 17. 25. 47 De sin is/ De Moabiten die hare vyanden ontloopen sullen/ die sullen van de leeuwen verscheurt worden/ en alles watter overich sal gebleven zijn in 't gantsche lant/ dat sal te schande gemaeckt worden. In somma/ Godt de Heere dreycht hier/ dat de vyanden sijner kercke geensins en sullen ongestraft blijven. 48 T. w. der Moabiten.

Het xvj. Capittel.

Vermaninge aen de Moabiten/ dat sy hare lammeren brengen souden/ v. 1. ende dat sy haer tegen de verdrevene Joden/ vriendelick ende goedertierenlick dragen souden/ 3. Maer dewijle sy sulcks niet en deden uyt hooch-moet/ 6. so dreycht haer Godt/ dat sy soo schrickelick souden uytgeroeyt ende verdelcht worden/ 7. dat de Prophete over haer medelijden heeft/ 9. Doch hy gaet voort in het verhalen der elenden die haer nakende waren/ 10. Ende hy noemt den tijt wanneer het geschieden soude/ 14.

1 O ghy Moabiten.
2 *Hebr.* het lam. D. soo veel lammeren als ghy tot tribuyt te geven schuldich zijt. De Moabiten betaelden aen den Coninck van Juda jaerlicks hondert duysent lammeren/ ende hondert duysent rammen met de wolle/ als af te nemen is uyt 2. Sam. 8. 2. vg. met 2. Reg. 3. 4.

1 [1] SEndet [2] de lammeren des [3] heerschers des lants van [4] Sela af/ [5] nae de woestijne henen [6] tot den berch der dochter Zions.

2 [7] Andersins sal 't geschieden/ dat [8] de

3 T. w. des Conincks van Juda/ die een heere ofte heerscher over u lant is geworden/ van dier tijt af doe David u heeft overwonnen. 2. Sam. 8. 2. And. des heerschappers des aerdrijcks, verstaende daer by Godt den Heere/ in desen sin/ als of hy de Moabiten vermaende/ dat sy den waren Godt souden aennemen/ sulcks doende blijcken met hem lammeren op te offeren. 4 D. van u lant af/ 't welck ten deele met clippen ende rotzsen is beset/ ten deele met de woestijne. Sela was de hooftstadt op een rotse gelegen. 5 Hier kan men verstaen die woestijne van Juda/ die daer is streckende tot aen de Jordane/ daer die riviere in de doode zee valt. 6 D. tot Jerusalem 't welck aen den berch Zion leyt. 7 De sin is/ Indien ghy Moabiten den huyse Davids niet en gehoorsaemt/ So salt geschieden/ &c. And. want het sal geschieden. 8 D. de Moabitische vrouspersoonen/ getrouwde ende ongetrouwde/ als Luc. 23. 28. daer staet/ Ghy dochteren Ierusalems, daer onder te verstaen zijn soo wel ongehylickte/ als de gehylickte. Andre verstaen hier door de dochteren/ de kleyne steden des Moabitischen lants.

dochteren Moabs aen de veyren van [9] Arnon sullen zijn/ [10] als een swervende vogel/ [uyt] het nest gedreven zijnde.

3 [11] Brengt eenen raet aen: [12] houdt gerichte/ [13] maeckt uwe schaduwe op 't midden van den middach/ gelijck den nacht: [14] verberght [15] de verdrevene/ [ende] [16] en meldet [17] den omswevenden niet.

4 [18] Laet [19] mijne verdrevene [20] onder u verkeeren/ ô Moab/ [21] weest ghy hen een schuylplaetse voor 't aengesichte [22] des verstoorders: want de onderdrucker [23] heeft een eynde/ de verstooringe is te niete geworden/ [24] de vertreders [25] zijn van der aerde verdaen.

5 Want daer sal [26] een Throon [27] bevesticht worden [28] in goedertierenheyt/ ende op den selven sal [29] bestendelick een sitten [c] [30] in de tente Davids/ een die oordeelt/ ende 't recht soeckt/ ende [31] veerdich zy ter gerechticheyt.

6 [32] Wy [d] hebben gehoort de hovaerdye [33] Moabs/ hy is seer hovaerdich: sijnen hoochmoet/ ende sijne hovaerdye/ ende sijne verbolgentheyt/ [34] en zijn alsoo sijne grendelen niet.

7 [35] Daerom sal [36] Moab over Moab [e] huylen/ altemael sullen sy huylen: over de [37] fundamenten van Kir-Hareseth sult ghylieden [38] suchten/ gewisselick [39] sy zijn gebroken.

8 [40] Want [41] de velden van [42] Hesbon [43] zijn verslaeuwt/ [oock] de wijnstock van [44] Sibma/ [45] de heeren der heydenen hebben hare uytgelesene-planten verplettert/ [46] sy [47] reycken tot Jaëzer toe/ sy dwalen [door] [48] de woestijne: [f] hare [49] scheuten zijn uytgespreyt/ sy zijn [50] gegaen over zee.

9 [51] Daerom beweene ick in de weeninge over Jaëzer/ den wijnstock van Sibma/ [52] ick make u door-nat met mijne tranen/ ô Hesbon/ ende Eleale: want het vreugden-geschrey over uwe somer-vruchten/ ende over uwen oogst/ [53] is gevallen:

10 Also dat de blijtschap ende vrolick-

9 Arnon was het uyterste van der Moabiten lant. Soo dat als de Prophete hier dreycht/ dat de dochteren Moabs aen de veyren van Arnon souden gebracht/ ende overgevoert worden/ dat is te seggen/ dat sy souden verjaecht/ ofte gevanckelick uyt haer lant souden gevoert worden.
10 D. als een vogel die heen en weer vliecht. Alsoo sullen de dochteren der Moabiten uyt haren nest/ D. uyt haer Vaderlant/ ende uyt hare huysen en welvaert gedreven worden.
11 T. w. hoe ghy het aenstaende ongeluck sult cunnen ontloopen.
12 Hier raedt de Prophete de Moabiten/ dat sy oprechtelick handelen souden/ insonderheyt met de arme verdrevene Joden/ met de selve niet handelende gelijck eertijts hare voor-ouderen gedaen hadden/ Deut. 23. Jer. 48.
13 D. maeckt dat uwe schaduwe/ D. de verquickinge die sy van u lieden versoecken/ haer so verquicke in hare grootste vervolginge/ als de schaduwe/ ofte duysternisse des nachts in de heeten somer tijt/ de menschen verquickt.
14 Hier spreeckt de Prophete duydelick uyt/ 't gene hy stracx met verbloemde woorden geseyt heeft.
15 T. w. de Joden die uyt haer lant verdreven zijn.
16 D. en verraetse niet/ geeftse niet over in de handen harer vyanden/ gelijck ghy wel pleecht te doen.
17 D. de Joden die haren toevlucht tot u nemen.
18 Dit spreeckt Godt de Heere.
19 D. die my toebehooren/ alhoewel ickse/ om harer sonden wille/ nu eenen geruymen tijt/ dapperlick gecastijt hebbe. Aengaende de maniere van spreken siet Psal. 37. op v. 22. 20 *Hebr.* in u. D. by u/ in het Moabitische lant. 21 D. oeffent medelijden ende barmherticheyt over de Israeliten/ laetse herberge by u vinden. 22 D. des Assyriers/ die de Joden ende andre Natien seer vervolcht/ ende jammerlick geplaecht heeft. 23 Of/ sal haest een eynde hebben, ende soo in 't volgende. Als of de Heere seyde/ Ghy Moabiten behoordet u beleefdelick tegens mijn volck te dragen/ want het en sal niet altoos onderdruckt worden van sijne vyanden/ Ick sal het eyndelick redden/ ende het Coninckrijcke van Juda alsoo her-stellen/ dat het gelegentheyt ende macht sal hebben/ om u lieden te vergelden de weldaden die sy van uwe hant ontfangen sullen: Daer sy ulieden ter contrarye sullen cunnen vergelden de schade ende onbarmherticheyt/ die ghy haer sult bewijsen. 24 *Hebr.* De vertreder. D. alle/ ende een yegelick vertreder/ D. verdrucker mijns volcx. 25 D. sullen, &c. 26 D. Een Coninckrijcke/ of Coninckliicke weerdicheyt. 27 Of bereyt worden. 28 T. w. door de goedertierenheyt Godes. And. in genade. 29 *Hebr.* in waerheyt. D. stijf en vaste. c Ies. 16. 5. Dan. 7. 14, 27. Mich. 4. 7. Luc. 1. 33. 30 D. Een van 't geslachte Davids/ T. w. Christus, die alleen besit bestendichlick den stoel Davids/ want hy heeft een eeuwich Coninckrijcke. 31 D. haestelick gevende dat recht is/ het zy den goeden/ ofte den quaden. Anders in 't recht wel ervaren, als Ezr. 7. 6. So dat de Prophete in dit versken wederom de Moabiten vermaent/ dat sy haer over de verdrevene Joden ontfermen souden/ dewijle haer vervallen Coninckrijcke wederom soude opgericht worden/ ende in der eeuwicheyt bestendelick blijven soude. 32 T. w. Godt de Vader/ Soon/ en Heylige Geest. sommige verstaen den Prophete/ ende Joden/ ende andre omliggende natien. Eenige voegen hier het woordeken maer, by/ aldus/ [Maer] wy hebben gehoort, &c. als of hy seyde/ Dit voor-verhaelde vereyscht wel Godt van de Moabiten/ ende sy warent wel schuldich te doen/ oock soudet haer profijtelick zijn: Maer sy zijn soo hovaerdich/ dat sy geenen goeden raet/ die andre haer geven/ en willen volgen. d Ier. cap. 48. vss. 29, 30. 33 Dat is/ der Moabiten. 34 D. te vergeefs nochtans verlaet hy hem op de selve/ als op grendelen/ of hantboomen. And. [Maer] sijne leugens en [doen 't] soo niet. 35 T. w. van wegen den grouwelicken inval der Assyriers/ als af te nemen is uyt vs 14. 36 D. d'een Moabiter over den anderen. T. w. de levendige/ soo over de doode/ als over de levendige. e Ier. 48. 20. 37 And. flesschen. van dese plaetse siet boven cap. 15. vs. 1. 38 And. rouwe dragen, And. murmelen. binnen 's monts spreken. 39 Of/ sy sullen gebroken worden, of/ gebroken zijnde, dit nemen sommige op de fundamenten/ sommige op de suchtende lieden. 40 Hier wijst de Prophete nu breeder aen de oorsake van het weenen der Moabiten/ ende hy spreeckt hier/ als elders meer/ als oft alreets geschiet ware 't gene dat noch geschieden soude. 41 Als 2. Reg. 23. 4. And. Wijnstocken. 42 Siet Jos. 13. 17. 43 And. sullen verslaeuwen, of verswacken, D. verwelckeren. 44 Van Sibmah wort oock mentie gemaeckt Num. 32. 38. Jos. 13. 19. 45 D. de Vorsten der Assyriers. 46 T. w. die wijnstocken. 47 Siet Jer. 48. op v. 32. 48 Verstaet hier de woestijne aen de Jordane/ als v. 1. f Ier. 48. 32/ 33. 49 Of scheutelingen, of rancken. 50 Verstaet de zee by Jaëzer/ als blijckt Jer. 48. 32. 51 And. daerom beweene ick het geween Iaëzers (D. het jammer 't welck die stadt sal doen weenen)/ den wijnstock van Sibma. als of hy seyde, Ick hebbe sulck eenen schrick van de destructie van Sibma/ dat so wanneer my de selve in den sin comt/ soo beweecht sy my tot schreyen/ alsoo wel als ick doe over Jaëzer/ Hesbon/ ende Eleale. siet boven 15. 5. ende onder 21. 3. 52 Ofte/ ick bedouwe, begiete, besprenge, bespuyte u. 53 D. heeft een eynde. In den oogst pleechtmen vreuchde-liedekens te singen/ die en hoortmen nu niet meer/ wil de Prophete seggen. Siet. Jer. 25. 30.

hept [54] wech-genomen is [55] van 't vruchtbare velt: ende in de wijngaerden en wort niet gesongen/ [noch]/ eenich gejuych gemaeckt; [56] de [druyve]-treder en treedt [57] geenen wijn uyt [58] in de wijn-backen/ [59] Ick hebbe [60] het vreuchden-geschrey doen ophouden.

11 [61] Daerom [62] rommelt mijn ingewant [63] over Moab/ [64] als een harpe: ende [65] mijn binnenste [66] over [67] Kir-heres.

12 Ende 't sal geschieden alsmen sien sal dat Moab [68] vermoeyt is geworden [69] op de hoochten: dan sal [70] hy [71] in sijn heylichdom gaen om te aenbidden/ maer [72] hy en sal [g] niet vermogen.

13 Dit is het woort/ dat de HEERE tegen Moab gesproke heeft/ [73] van doe af.

14 Maer [74] nu spreeckt de HEERE/ seggende/ [75] Binnen drye jaren [76] (als de jaren eenes huerlincks) dan sal de eere Moabs verachtsaem gemaeckt worden/ [77] met alle die groote menichte: ende het overblijfsel sal kleyn/ weynich/ onmachtich wesen.

54 *Hebr.* versamelt is. siet Psal. 26. 19.
55 And. van Carmel, 't welck is de name van eenen vruchtbaren berch ende contreye. Siet 2. Reg. 19. op vs 23. ende wijders 1. Sam. 25. op v. 2.
56 Siet de aenteeck. Jer. 25. op vs 30.
57 D. hy en treedt geen druyven daermen den wijn uyt perst.
58 Of/ in de cuypen.
59 Dit spreeckt Godt de Heere.
60 Of/ lof-liedekens, als Jud. 9. 27.
61 Dit spreeckt de Prophete.
62 T. w. van treurichept.
63 D. van wegen die elende die Moab over komt. Siet de aenteeck. Jes. cap. 15. op vs 5.
64 T. w. wanneermen der selver snare roert met den vinger.
65 D. mijn herte.
66 T. w. om dat die schoone stadt soo jammerlic verwoest ende geruyneert is.

67 And. oock genoemt Kir, ende Kir-hareseth. Siet bov. cap. 15. op vs 1. ende hier bov. v. 7. 68 T. w. van sijne Goden aen te roepen/ ende de selve offerhanden te doen/ hulpe versoeckende tegen sijne vyanden. 69 Op de hoochten hadden de Moabiten/ ende andre afgodendienaers haer altaren. 70 T. w. Moab/ D. de Moabiten. 71 T. w. in den tempel sijnes Afgodts Chamos. Num. 21. 29. 1. Reg. 11. 7. Hopende/ dat of schoon die andre Goden hem niet geholpen en hadden/ Chamos immers hem soude hooren/ ende uyt den noot helpen. 72 T. w. Chamos/ en sal hem niet kunnen helpen. Ofte/ hy (t. w. Moab) en sal niet vermogen, of/ niet kunnen uytrichten, alsoo weynich als hy op de hoochten uytgericht of afgebede ende verkregen hadde. g Deut. 32. 37. 38. 39. 73 T. w. van dier tijt af/ dat sy den Coninck van Juda zijn onderworpen geweest/ siet 2. Sam. 8. 2. Ofte/ van den tijt af der openbaringe deser Prophetye. 74 T. w. Nu sy alle vermaningen ende dreygementen der Propheten verachten. 75 Of/ over drie jaren, of na den uytganck van drie jaren, T. w. in het vierde jaer des Conincks Hizkia. want de Prophete heeft dit gesproken in het eerste jaer van deses Conincks regeringe/ als te sien is boven cap. 14. v. 28. daer dese predicatie begint. De volbrenginge der selver siet 2. Reg. 18. 9. alwaer geschreven staet/ dat Salmanassar tegen Samarien getogen zy in het vierde jaer van Hizkia/ waer uyt af te nemen is/ dat hy in het door-reysen de Moabiten heeft bedwongen/ waer van hier in desen text gesproken wort. Maer dit en is maer een beginsel hares jammers ende verderfs geweest/ 't welck eenen geruymen tijt hier na volkomelicker geschiet is/ gelijck lange na den Prophete Iesaia, hen de Prophete Jeremia suler voorseyt heeft/ Jer. cap. 48. 76 D. wel getelt/ ende nauwe gerekent. Men geeft eenen gehuerden knecht sijnen bedongenen loon/ als sijnen tijt omme is/ niet eer/ oock niet spader. Verg. Jes. 21. 16. 77 And. met al dien grooten rijckdom, of overvloet. Siet Psal. 37. 16. Eccles. 5. 9.

Het xvij. Capittel.

Prophetie aengaende den ondergang der steden Damascus/ ende Samaria/ v. 1 &c. als oock der steden Isra'ls/ door de Assyriers/ 2. het lyden doet op mercken/ 7. Prophetie van de nederlage der Assyriers/ 12.

1 [1] DE last van Damascus. Siet [2] Damascus sal [3] wech genomen worden/ dat sy geen stadt meer en zy/ maer sy sal [4] een vervallen steenhoop zijn.

2 [5] De steden Aroërs sullen verlaten worden: voor [6] de kudden sullen sy wesen/ die sullen [daer] neder-liggen/ ende [7] niemant salse verschricken.

3 Ende [8] de vestinge sal ophouden [9] van Ephraim; ende het Coninckrijcke van Damascus/ ende het overblijfsel [10] der Syriers: [11] sy sullen zijn gelijck [12] de heerlickheyt der kinderen Israëls/ spreeckt de HEERE der heyrscharen.

4 Ende het sal geschieden te dien dage/ dat [13] de heerlickheyt Jacobs [14] verdunt sal worden: ende dat de vetticheyt sijnes vleesches mager worden sal.

5 Want [15] hy sal zijn gelijck [wanneer] een [16] maeyer 't staende coorn versamelt/

1 Siet boven c. 13. op v. 1.
2 De hooft-stadt in Syrien, siet boven cap. 7. v. 8. Doch hier moetmen verstaen niet alleen het verderf der stadt va Damascus/ maer oock des Coninckrijcx van Syrien.
3 D. sy sal verheerscht/ ende de inwoonders wech-gevoert worden. Dit is geschiet door Salmanassar den Coninck van Assyrien.
4 *Hebr.* een hoop van vervallinge.
5 D. de steden/ die rontom/ ofte ontrent de stadt Aroër liggen/ by de beke Jabbok/ in het lant aen gene zijde der Jordane aen de beke Arnon/ Deut. 2. 36. De Rubeniten/ Gaditen/ ende Manassite hadden se te vooren bewoont.

6 Het Hebr. woort beteeckent soo wel cudden der kleyne/ als der groote beesten/ als te sien is Gen. c. 32. vss. 14/15/16. 7 Dewijle daer geen vyanden in 't lant sullen vallen/ want het sal woest liggen/ na dat Salmanassar de inwoonders gevanckelick wech gevoert sal hebben. Leest de vervullinge hier van 2. Reg. 15. 29. ende 17. 6. ende 1. Chro. 5. 26. 8 Verstaet de vaste stadt van Samaria/ ende andre daer onder gehoorende. 9 D. van het Coninckrijcke/ ofte de tien stammen Israëls. 10 Hebr. Aram. aldus worden de Syriers genoemt/ om dat sy uyt Aram gesproten zijn. 11 T. w. de Syriers. Dese sullen oock van hare heerlickheyt berooft worden/ gelijck de Israëliten/ het sal den eenen gaen als den anderen. 12 Aldus noemt de Prophete alles daer sy haer op verhoovaerdigde ende verlieten/ als haer Coninckrijcke/ hare vaste ende schoone Steden/ Casteelen/ vasticheden/ gelt en goet/ oock hare verbontenissen met andre Coninge. als cap. 16. v. 14. 13 D. de heerlickheyt der Israëliten/ ofte der tien stammen/ als v. 3. 14 D. hare heerlickheyt sal verarmen/ verdwijnen/ verminderen. 15 T. w. Jacob/ De sin is/ dat alle tien stammen Israëls gevanckelick sullen wech-gevoert worden/ gelijckmen inden oogst al het coorn/ selfs de aren/ op leest ende in-voert. Andre verstaen hier door Hy, den Coninck van Assyrien. 16 *Hebr.* den oogst, D. een man des oogsts.

ende sijn arm aren afmaeyt: ja hy sal zijn gelijck [wanneer] yemant aren leest [17] in het dal Rephaim.

6 [18] Doch [19] eene nalesinge sal daer [20] in overich blyve/ gelijck [in] de afschuddinge eenes olijf-booms/ twee [of] drie besyen inden top des opperste twijchs/ ende viere [of] vyve aen [21] sijne vruchtbare tacken/ spreeckt de HEERE de Godt Israëls.

7 [22] Te dien dage sal [23] de mensche [24] sien nae dien die hem gemaeckt heeft/ ende sijne oogen sullen op [25] den Heyligen Israëls sien.

8 Ende [26] hy en sal niet aenschouwen de altare/ het werck sijner handen/ [27] noch 't gene dat sijne vingeren gemaeckt hebbe en sal hy niet aensien/ noch de bosschen/ noch [28] de sonne-beelden.

9 [29] Te dien dage sulle [30] sijne [31] stercke steden zijn/ als [32] een verlaten struyck/ ende [33] opperste-tack/ welcke [34] sy verlaten hebben [35] om der kinderen Israëls wille/ hoewel daer sal [36] verwoestinge wesen.

10 Want [37] ghy hebt [38] Godes uwes Heyls vergeten/ ende niet gedacht [39] aen de Rotzsteen uwer stercke: daerom [40] sult ghy wel liesticke planten planten/ ende ghy sult [41] hem met uytlantsche rancken [42] besetten:

11 Ten dage als ghyse sult geplant hebben/ [43] sult ghy [die] doen wassen/ ende [44] in den morgen-stont sult ghy u zaet doen bloeyen: [doch] [45] 't en sal maer een hoop van 't gemaeyde zijn/ [46] in den dach der kranckheyt/ ende der pijnlicke smerte.

12 [47] Wee [48] der veel-heyt [49] der grooter volckeren/ die daer bruysen gelijck de zeen bruysen: ende [wee] den geruyssche der Natien/ die daer ruysschen gelijck de geweldige wateren ruysschen.

13 De natien sullen [wel] ruysschen gelijck groote wateren ruysschen/ doch [50] hy sal [51] hem [52] schelden/ so sal [53] hy [54] verre wech vlieden/ ja hy sal [55] gejaecht worden/ [a] als [56] het kaf der bergen vanden wint/ ende gelijck [57] een cloot vanden wervel-wint.

14 [58] Ten tyde des avonts/ siet [59] so isser verschrickinge/ eer het morgen is/ en

17 Een lustige ende vruchtbare plaetse gelegen by Jerusalem/ Jos. 15. 8.
18 Sommige besluyten het 6. 7. ende 8. vss. in ().
19 D. Eenige/ doch heel weynige/ (die daer na oock sullen wech-gevoert worden door Esar-haddon) sullen noch in 't lant overich blijven: Doch gelijckme inden herfst de druyven/ diemen eerst is voor-by-gegae/ daer na soeckt ende afpluckt; Alsoo sal het oock met de Israëliten gaen. Siet de vervullinge deser Prophetye 2. Reg. 17. 24. ende Ezr. 4. 2. And. Doch daer sullen druyf-tacken in nagelaten worden. Dan soude dit de sin zijn/ daer sullen weynich menschen in overich blijven/ en die weynige sullen hier en daer van malkanderen gespreyt zijn.
20 T. w. in Jacob/ of in Israel/ in Samaria.
21 Of/ aen de tacke des vruchtbare [olijfbooms].
22 T. w. Als die straffen en plagen 't volck treffen sulle. De Prophete wil hier aenwijsen/ dat de kastijdingen Godes eyndelick noch yets goets in sijne kinderen wercken sullen/ haer vernederende/ ende tot kennisse harer sonden brengende.
23 D. etteliicke menschen/ T. w. de geloovige Israëliten.
24 And. sie de mensche. nemende het voor/ behoorde de mensche te sien nae dien, &c.
25 D. op Godt/ die heylich is/ en heylich maeckt/ helpt/ onderwijst/ troost/ en verlost alle de gene die tot hem comen/ om hulpe ende troost by hem te soecken.
26 And. stellen dit aldus/ Ende dat hy niet en aenschouwe de altaren, &c.
27 And. namelick.
28 Siet Lev. c. 26. de aenteeck. op v. 30.
29 T. w. Als de vyant comt aentrecken.
30 T. w. Israëls/ ende Syriæ.

31 *Hebr.* de Steden sijner sterckte, op de welcke namelick hy sich verlaten hadde/ meer dan op Godt den Almachtigen. 32 *Hebr.* de verlatinge eens struycx. 33 D. als een tack in het opperste des booms/ dien de boomsnoepers of niet en achten/ of daer sy niet by come en kunnen: alsoo sal het met de Israëliten en Syriers toegaen. 34 T. w. de Assyriers. 35 D. dewijle Godt de Heere te dier tijt noch eenige Israëliten verschoonen wilde: d' Assyriers en lieten wel dese weynige Israëliten niet met voorweten en al willens overich blijven/ maer dit wort hier geseyt/ ten aensien des voornemens Godes/ die noch een overblijfsel onder de Israëliten heeft willen behouden. Derhalven heeft Godt de herten der Assyriers alsoo beweecht/ dat sy noch eenige verschoont hebben/ namelick die/ die Godt heeft willen verschoont hebben in Israel. wat de Hebr. maniere van spreken aengaet/ die hier in den text gebruyckt wort/ siet dergelijcke Gen. 36, 6/7. Exo. 9. 11. Job. 37. 18/19. 36 T. w. over Israel ende Syrien. 37 T. w. Ghy dochter Israëls/ D. ghy volck van Israel. 38 D. dien Godt/ die een autheur uwer tijdelicker ende eeuwiger welvaert is. 39 D. aen den stercken Godt/ tot den welcken ghy eenen vasten toevlucht hadt cunnen ende behooren te nemen. 40 De sin is/ Of schoon u lant neerstelick bezaeyt ende beplant is/ op hope van veel schoone vruchten daer van te sullen genieten. 41 T. w. uwen wijnberch. 42 *Hebr.* bezaeyen. 43 D. ghy sult wel u uyterste beste doen om uwe plantingen te doen wassen/ namelick met begieten/ en andersins. 44 D. ter bequamer tijt/ sonder eenige occasie/ ofte gelegentheyt te versuymen. 45 De sin is/ Ghy moogt allen vlijt ende neerstichheyt/ nae u uyterste vermogen/ gedaen hebben/ als het leger der Assyriers u overvalt/ so en sal al dat selve voor sulck een groot leger/ maer zijn als een hoop coorns/ den welcken sy in eenen oogenblick sullen op-eten ende verslinden. 46 D. ten tijde des lant-verderfs/ des invals/ der belegeringe/ die de Assyriers sullen aenrichten. And. in den dach des angstes. 47 Hier beginnen eenige het XVIII Cap. om dat hier begint een Prophetie tegen de Assyriers ende de Mooren. 48 De Prophete voorseyt hier/ dat wel vele vreemde natien Godts volck souden overvallen/ maer dat het ten laetsten tot haer eygen verderf soude strecken. 49 Die den Coninck van Assyrien in sijn leger dienen sullen tegen de Israëliten. 50 T. w. de Heere. 51 T. w. den Coninck van Assyrien. And. Het, T. w. volck. Of/ die, T. w. Natien. 52 Siet de aent. Psal. 9. op v. 6. 53 T. w. de Coninck van Assyrien. Siet 2. Reg. 19. 36. 54 T. w. tot in Assyrien toe. 55 T. w. door den Engel/ die het leger Sanheribs vervolcht/ ende verslagen heeft. a Iob 21. 18. Psal. 1. 4. ende 35. 5. ende 83. 14. Hos. 13. 3. 56 D. gelijck het caf/ of stof dat op de bergen leyt/ daer de wint lichtelick can by comen. 57 Of/ ronde bolle, of bal, of wervel, of clouwen. And. als een ront dinck. Siet Psa. 83. 14. 58 D. des nachts. 59 T. w. ontstaen in het leger Sanheribs/ doe de slaende Engel aenquam.

is [60] hy daer niet meer: [61] Dit is [62] het deel der gener die ons [63] berooven/ ende het lot der gener die ons plunderen.

60 T.w. Sanherib / die gevloden is doe hy vernam / dat sijn heyr van den Engel des Heeren geslagen wert / 2.Reg. 19.35. 61 Woorden des volcks Godes. 62 D. straffe/ die Godt haer toeschickt/ Siet Job cap. 20. op vs 29. 63 Of/ vertreden hebben.

Het xviij. Capittel.

Prophetie tegen de Mooren/ v. 1 &c. belofte van de bescherminge der kercke / ende straffe harer vyanden/ 4. Een Prophetie van de bekeeringe der heydenen. 7.

1 [1] WEe den lande [2] dat schaduwachtich is [3] aen de frontieren/ [4] dat aen de zijde der rivieren van Mooren-lant is.

2 [5] Dat gesanten sendt over de zee/ eñ [6] in schepen van biesen op de wateren: Gaet henen / ghy [7] snelle boden / tot een volck [8] dat getrocken is / ende geplucket / tot een volck dat vreeslick is [9] van dat het was/ eñ voortaen: een volck [10] van regel ende regel / ende van vertredinge / wiens lant de rivieren berooven.

3 [11] Alle ghy ingesetene der werelt/ ende ghy inwoonders der aerde/ als [12] men de baniere sal oprichten [op] de bergen/ [13] sult ghylieden [het] sien/ ende als de basuyne sal blasen / sult ghylieden [het] hooren.

4 Want alsoo heeft de HEERE tot my geseyt: [14] Ick sal stille zijn/ ende sien in mijne wooninge/ als de glinzerende hitte op den regẽ/ als een wolcke des dauws/ in de hitte des oogsts:

5 [15] Want [16] voor den oogst/ als de botte volkomen is / ende de onrijpe druyve rijp wort [na] den bloessem/ so sal hy de rancken met snoey-messen afsnijden / ende de tacken wech doen [ende] af-kappen.

6 [17] Sy sullen t'samen gelaten wordẽ den roof-vogelen der bergen/ ende den dieren der aerde / ende de roof-vogelen sullen [18] op haer oversomerẽ/ ende alle dieren der aerde sullen daer op overwinteren.

7 [19] Te dier tijt sal den HEERE der heyrscharen een geschenck gebracht worden/ [van] [20] het volck / dat getrocken is/ ende geplucket / ende [21] van het volck dat vreeslick is van dat het was / ende voortaen: een volck van regel [ende] regel/ ende van vertredinge / wiens lant de rivieren berooven: tot de plaetse des naems des HEEREN der heyrscharen / tot den berch Zions.

1 De Propheet roept wee over Mooren-lant/ om de Joden te waerschouwen / dat sy op de hulpe der Mooren niet en souden vertrouwen/ dewijle Mooren-lant met Egypten/ ende andere aengrensende landen/ door Godts rechtveerdich oordeel swaerlick soude geplaecht eñ verwoest worden / gelijck geschiet is / eerst door de Assyriers/ daer na door de Babyloniers. siet ond. 20.3/4/5/6. ende 43.3. Ezech. 30. 4/5. ende 38.5. Nah. 3.9/10. Zeph. 2,12. And. ô lant. &c. verstaende/ dat dit gantsche capittel slaet op de tijdẽ des Messiæ/ ende de beroepinge der Joden ende heydenen tot Christum/ onder de baniere des H. Euangeliums/ mitsgaders de verwerpinge/ eñ lanckduerige straffe der hartneckige Joden/ ende hare eyndelicke bekeeringe.
2 D. 't welck vol schaduwen is/ of/ dat schaduwe maeckt.
3 Hebr. aen de vleugelen: D. dat vol schaduwen is aen de frontieren/ ofte grensen/ ofte eynden / als vov. 11.12. ende ond. 24. 16. ende dat/ van wegẽ de veelheyt der hooge bergen/ aldaer gelegen/ die vele schaduwen maeckten. Eenige verstaen hier door de schaduwachtige vleugelen/ de groote menichte van de zeylen der schepen/ die schaduwe aenbrengen: D. wee den lande daer alle die schepen zijn. Andere meynen dat door de schaduwe der vleugelen hier beduydt wort / dat de Mooren eñ Egyptenaers (als nabueren ende bontgenooten) andere volckeren onder haer beschermingẽ gewoon waren te nemen. Vg. ond. 30.2/3. &c.
4 Dit is een beschrijvinge der gelegentheyt van Mooren-lant/ liggende aen beyde zijden der rivieren / Nilus, Astapus, Astaboras. &c. als de Caerten ende lantbeschrijvers aenwijsen. Vg. Zeph. 3.9.
5 And. hy sendt gesanten &c. verstaende dit van Godt / die door sijne regeringe beschickt / dat de Mooren verschrickt worden door de tydingen van de aenkomste des vyants / uyt Vg. van Ezech. 30.9. Andere verstaen 't van de Mooren/ (ofte haren Coninck Tirhaka. 2.Reg. 19.9.) die gesanten sonden/ om t'samen met de Egyptenaers den Assyrier (op der Joden begeerte) den krijch aen te seggen / ofte (als sommige) tot de Joden / om haer hulpe te beloven/ ofte (als andere) tot verscheyden naestgelegene volckeren / om een groot krijchsheyr te versamelen tegen den inval der Assyriers.
6 Dusdanige schepen ende schuyten gebruyckte men in die landen/ van wegen de lichticheyt/ ende om datse soo haest niet en braecken noch borsteden/ als de houtene/ wanneerse ergens tegen de klippen aenstooten / daer de riviere Nilus vol van is. Hebr. in vaten.
7 Hebr. lichte boden. siet Job 7. op vs 6.
8 Dit kan zijn een beschrijvinge van de Assyriers/ die wijt van haer lant waren afgetrocken/ ende door de lanckdurige oorlogen kael ende beroyt. (Vg. Ezech. 29. 18.) Een vreeslick volck van aenbegin ende doorgaens. Gen. 10.8/9. &c. die een yegelick regel ende mate wilden stellen/ andere volcken vertraden, ende in haer lant vele rivieren hadden/ die 't selve (als gemeenlick geschiedt) plegen af te spoelen. Sommige duyden 't op de ingesetene van Mooren-lant ende andere volckeren daer aen gelegen / wijt ende zijdt verspreydt / ranck van lyve/ dun van hayr / wilt ende vreeslick/ d'een aen d'ander verre henen gelegen / ofte/ dat regels wijse soude vertreden worden. Ofte/ daer over Godt het richtsnoer sijner straffe soude trecken. Vg. 2.Reg. 21. 13. Jes. 34. 11. &c. Andere nemen 't als een beschrijvinge van 't Joodsche volck / dat veel hadde geleden/ ende van Godt regel op regel ontfangen. Jesa. 28.10. ende van wegen de groote wonderwercken Godts vreeslick was/ hoewel vele vyanden (als geweldige rivieren. Jes. 8. 7. &c.) haer lant beroofden: van welcker alles de verstandige leser sal mogen oordeelen.
9 D. van dien tijt af dat het een volck geweest is/ ende doorgaens henen. And. van haer beginsel af tot hier toe.
10 Hebr. een volck des regels regels. of/ der linie linie.
11 In dit vs wort te kennen gegeven/ dat dit oordeel Godts/ sekerlick ende in 't openbaer/ als voor de oogen van al de werelt/ soude verbuld worden / so dat d'andere volcken getuygen souden zijn van de waerheyt deser Prophetie/ ende de Joden beschaemt worden in haer vertrouwen op de hulpe der Mooren / Egyptenaers &c.
12 And. wanneer ick (t.w. Godt) de baniere &c. D. als ick het vyantlick krijchsheyr over de Mooren sal doen komen: ofte/ als ick door mijnen Engel de Assyriers sal verslaen: waer van sommige dit vs verstaen.
13 Of/ siet'et: ende alsoo terstont/ hoort'et.
14 Menschelicker wijse van Godt gesproken: gelijck Coningen in hare pal-leysen sittende/ niettemin op alles toesien / ende haer Coninckrijck besorgen: alsoo belooft Godt dat hy sijne kercke/ ondertusschen dat hy sijne oordeelen over dese heydensche volcken (waer van vs 5/6.) uytvoert/ sal verschoonen/ verquicken ende weldoen: gelijck een sonne-schijn na den regen, ende eene dauwige wolcke in den oogst liefelick zijn. Andere verstaẽ/ dat hier begint de beschrijvinge van Godts oordeel/ als of Godt seyde: Ick sal wel toelaten dat de Mooren woelen/ ende haer tot tegenweer versamelen/ ofte (als andere) dat de Assyriers eenen tijt lanck met haer gewelt voortgaen / maer 't sal haer tot haer eygen verderf strecken/ gelijck onmatige hitte na grooten regen het teeder gewas/ ende eene dicke/ natte/ mistige wolcke den oogst bederven.
15 Ofte/ maer. Dit is nu een beschrijvinge van Godts oordeel / tot welckes aenmerckinge de volcken genoodicht zijn. v. 3.
16 Met dese gelijckenisse ende figuerlicke manieren van spreken/ wort te kennen gegeven / dat Godt allen tegenweer der Mooren/ ofte (als andere) al 't gewelt der Assyriers/ eer sy 't tot volkomentheyt sullen brengen / sal te schande maken / ende haer schrickelick verderven.
17 T.w. Mooren/ ofte/ Assyriers.
18 Vergel. Ezech. 31.12/13.
19 In dit vs doet Godt (als elders dickwijls) eene troostelicke belofte / van de genadige beroepinge der Mooren/ ofte Assyriers / ende diergelicke andere vyantlicke heydensche volckeren/ tot de gemeynschap des Heeren Christi ende sijner kercke. Verg. ond. 19. 19. &c. ende siet diergelijcke Prophetien vã de Mooren Psal. 68. 32. ende 87. 4. Jes. 45. 14. Zeph. 3. 9. ende een aenmerckelick exempel Act. 8.27. &c.
20 Waer van vov. v. 2.
21 D. van eenige van dit vreeslick volck. Aldus moetmen oock het woordeken van, nemen ende verstaen/ Matt. 23.34. ende van hen sult ghy dooden. D. Sommige van hen sult ghy dooden.

Het xix. Capittel.

De Prophete voor-seyt den Egyptenaren/ dat de Heere haer op menigerley wijse plagen soude / v. 1. met inlantsche oneenicheden/ 2. dat sy by hare Afgoden noch raet / noch troost vinden souden/ 3. dat strenge Heeren over haer regeren souden/ 4. hy dreyghtse met slappe neeringe / 7. ende dat hy hare raetslagen te niete maken soude / 11. haren schrick voor den Heere/ 16. Prophetie dat de Egyptenaers tot de gemeynschap der Christelicke kercke souden beroepen worden/ 18/ &c.

1 [1] DE Last van Egypten. Siet [2] de HEERE rijdt op een [3] snelle wolcke / ende hy sal in Egypten comen: ende de Afgoden van Egypten [4] sullen beweecht worden [5] van sijn aengesichte/ ende 't herte der Egyptenaren sal smelten in 't binnenste van haer.

2 Want [6] ick sal de Egyptenaren tegẽ de Egyptenarẽ verwerrẽ/ dat sy sullẽ strijden [7] een yegelick tegen sijnen broeder/ eñ een yegelick tegen sijnen naesten: stadt tegẽ stadt/ [8] Coninckrijcke tegẽ Coninckrijcke.

3 Ende [9] de geest der Egyptenaren [10] sal uytgeledicht worden in 't binnenste van haer/ ende haren [11] raet sal ick [12] verslinden: dan sullen sy hare Afgoden vragen / ende de besweerders / ende de waerseggers/ ende de duyvels-constenaers.

4 Ende ick sal de Egyptenaers besluyten in de hant [13] van harde heeren/ ende [14] een strenge Coninck sal over haer heerschen/ spreeckt de Heere HEERE der heyrscharen.

5 Ende [15] sy sullen [16] de wateren uyt [17] de zee doen vergaen: ende [18] de riviere sal versijpen/ ende verdroogen.

6 Sy sullen oock [19] de rivieren verre te rugge drijven/ sy sullense uythoosen/ ende [20] de gedamde stroomen opdroogen: het riet ende het schilf sullen verwelcken.

7 [21] Het papier-gewas by de stroomen / aen de oevers der stroomen/ ende al het gezaeyde aen de stroomen/ sal verdroogen / het sal wech-gestooten worden / ende niet [meer] zijn.

1 Siet Jes. 15. 1.
2 Hy wil seggen/ dat de Heere snellick eñ onversiens de Egyptenaren sal aentastẽ. Verg. Psal. 18.10. eñ 104. 3.
3 Hebr. lichte. Heel selden wordender in Egypten wolcken gesien / dewyle het daer niet en regent/ derhalven is het wat selsaems eñ verschrickelick/ daer wolcken te sien.
4 Hier wort den Afgoden / die niets en zijn/ bewegingе toegeschreven. de meyninge is dese / de Afgoden sullen hare autoriteyt by de Egyptenaren verliesen/ dewyle sy haer uyt de handen harer vyanden niet en hebben kunnen verlossen.
5 D. van wegen sijne aencomste ende tegenwoordicheyt.
6 De sin is/ Ick sal een inlantsche oorloge in Egypten verwecken/ soo dat d'een den anderen sal vernielen. siet dergelijcke geschiedenisse 2. Chron. 20. 23.
7 Hebr. de man tegen sijnen broeder, ende de man tegen sijnen metgeselle.
8 D. lantschap tegen lantschap / provintie tegen provintie. Het schijnt dat de Prophete hier siet op 't gene datter in Egypten geschiet is/ na de doot van den Coninck Sethon, als twaelf Coninckens haer hebben opgeworpen / ende het Coninckrijcke van Egypten hebben gescheurt / ende elck een deel des selven aen haer getrocken hebben.
9 D. de moet/ oft couragie/ of het verstant. siet Prov. 15. op v. 13.
10 Te weten / door die lanck-duerige inlantsche oorlogen.
11 Dat is/ aenslagen/ opstel/ voor-nemen. De sin is/ ick salse soo quellen/ dat sy geenen raet noch uytcomste sullen weten te vinden.
12 D. te niete maken.
13 Verstaet door dese harde Heeren die twaelf tyrannen/ die haer selven voor Coningen in Egypten hebben ingedrongen/ na de doot van Sethon. And. eenes harden Heeren, ende verstaen dit alsoo als of de Prophete hier sprack van den Coninck Nebucadnezar / ende passen dit op 't gene dat geschreven staet Jer. 46.26.
14 D. een wreet/ hart/ fel Coninck/ Verstaende Psammetichum, een van die twaelf tyrannen / die eerst van die andre elve verdreven ende te lande uytgejaecht zijnde / doch daer na met gewelt weder in Egypten geraeckt zijnde/ ende alleen regerende/ groote tyrannye bedreven heeft.
15 T.w. die twaelf tyrannen. Doch eenige duyden dit op Nebucadnezar/ ende sijne navolgers.
16 T.w. door dit middel/ Sy groeven een groote gracht/ daer sy den Nilum inleydden/ welcke geule ende vergaderinge der wateren/ genoemt wort by de oude Schrijventen de zee Mæros, so dat de Prophete hier wil te kennen geven / dat sy de wateren van den Nilus afleyden/ ende den back des selven drooge leggen souden.
17 Dat is / uyt de riviere Nilus: de Hebreen noemen Zeen alle groote vergaderingen van wateren. And. Sy sullen de wateren doen vergaen, dat sy niet in de zee en loopen.
18 Verstaetmen hier door de riviere / den Nilum, so wort hier met een ander woort te kennen gegeven 't gene dat straex de zee genoemt is geweest.
19 Of stroomen, of vlieten, T.w. die uyt den Nilo vlieteden / ende die hier en daer door het lant geleyt wierden / om het lant te bevochtigen met door-vlietinge.
20 Hebr. de stroomen der verwaringe, besluytinge/ of bevestinge/ verstaende daer by de wateren / die met dammen/ of dijcken besloten/ ende door het lant geleyt wierden.
21 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick vellekens, of pellekens. Hier staet te weten/ dat by de Griecken ende Latijnen/ papyrus beteeckent een gewas/ 't welck principalick in de Morassige plaetsen van Egypten wast/ ontrent tien cubiten hooge/ 't welcke met een naelde van malkanderen kan gelicht/ eñ verdeelt wordẽ in dunne breede blaerkens/ die gedroocht ende bereyt zijnde/ seer bequaem schrijf-papier geven. Van dit papier heeft ende houdt het onse nu noch den name/ alhoewel het niet en wast / maer van linnen lompen gemaeckt wort.

8 Ende de visschers [22] sullen treuren/ ende alle die den angel inde stroomen werpen / sullen rouwe maken: ende die het werp-net uytbreyden [23] op de wateren/ sullen quelen.

9 Ende de werckers [24] in 't fijne vlas sullen [25] beschaemt worden / oock de wevers van [26] de witte stoffe.

10 Ende [27] sy sullen [28] [met] hare fondamenten verbrijselt wordē/ alle die [voor] loon / [29] lustige staende wateren maken.

11 Gewisselick de Vorstē van [30] Zoan zijn dwasen / de raet der wijsen/ der raetgevers Pharaos / is onvernuftich geworden: [31] hoe cont ghylieden [dan] seggen tot Pharao / [32] Ick ben een sone der wijsen/ een sone der oude Coningen?

12 [33] Waer zijn nu [34] uwe wijse? datse u nu te kennen gevē/ ofte vernemen/ wat de HEERE der heyrscharen beraetslaecht heeft tegen Egypten.

13 [35] De Vorsten van Zoan zijn [36] sot geworden / de Vorsten van [37] Noph zijn bedrogen / sy sullen oock Egypten doen dwalen/ [38] [tot] den uytersten hoeck sijner stammen.

14 De HEERE [39] heeft [40] eenen seer verkeerden geest in geschoncken in 't midden van haer/ ende sy hebben Egypten doen dwalen in al sijn doen/ gelijck een dronckaert [41] sich om en om wentelt in sijn uytspousel.

15 Ende [42] daer en sal geen werck wesen voor de Egyptenaren / 't welck [a] het hooft / ofte de steert / de tack ofte de biese doen moge.

16 Te dien dage sullē de Egyptenaers zijn [43] als de wijven: ende sy sullen beven ende vreesen [44] van wegen de beweginge der hant des HEEREN der heyrscharen/ welcke hy [45] tegen hen bewegen sal.

17 Ende [46] het lant Juda sal den Egyptenaren tot eenen schrick zijn / so wie het vermelden sal / die sal in sich selven bevreest wesen van wegen den raet des HEEREN der heyrscharen dien hy tegen haer beraetslaecht heeft.

18 Te dien dage sullender [47] vijf steden in Egypten-lant zijn/ [48] sprekende de sprake Canaans/ eñ [b] [49] sweerende den HEERE der heyrscharen / [50] eene sal genoemt zijn/ Een stadt der verstooringe.

19 Te dien dage [51] sal de HEERE eenen altaer hebben in het midden van Egypten-lant/ ende [52] een opgerecht teecken [53] aen hare lant-pale voor den HEERE.

20 Ende [54] hy sal zijn tot een teecken/ ende tot een getuygenisse [55] den HEERE der heyrscharen in Egypten-lande: want [56] sy sullen tot den HEERE roepen van wegen de verdruckers / eñ hy sal hen [57] eenen Heylant ende [58] Meester senden / die salse verlossen.

21 Eñ de HEERE sal den Egyptenaren bekent worden / eñ de Egyptenaers sullen den HEERE kennen te dien dage: ende [c] sy sullen [hem] dienen [met] slacht-offer/ eñ spijs-offer/ eñ sy sullen den HEERE een gelofte beloven / ende betalen.

22 Ende de HEERE sal de Egyptenaers [59] dapper slaen/ [60] eñ genesen: ende sy sullen haer tot den HEERE bekeeren/ ende [61] hy sal sich van hen verbidden laten/ ende hy salse genesen.

23 Te dien dage [62] salder [63] een gebaende wech wesen van Egypten in Assyrien/ dat de Assyriers in Egypten/ ende de Egyptenaers in Assyrien comen sullen: ende de Egyptenaers sullen met de Assyriers [64] [den HEERE] dienen.

24 Te dien dage [65] sal Israël [66] de derde wesen met [67] de Egyptenaren / ende met [67] de Assyriers/ een segen [68] in 't midden van den lande.

25 [69] Want de HEERE der heyrscharen [70] salse segenen / seggende / Gesegent sy mijn volck de Egyptenaers / ende de Assyriers [71] het werck mijner handen/ ende Israël [72] mijn erfdeel.

22 Om dat sy geenen visch meer vangen en kunnen / by gebreck van water/ ende dat derhalven hare wunste en middelen van leven ophouden sullen. Daer wiert veel visch in Egyptē gegeten/ also sy door een superstitie / weynich beesten slachtten en aten.
23 *Hebr.* op het aengesichte, dat is / op het bovenste der wateren.
24 Of/ in 't gehekelt vlas. V. die kostelick/ edel / of fijn lijnwaet maken.
25 Of/ met schaemte bestaen. T. w. om dat sy in armoede vervallen sullen/ hare trafijcke met de vreemde Natien ophoudende / ende dat by gebreck van vlas/ 't welck andersins aen de beken in Egypten seer schoon en vele pleecht te wassen.
26 T.w. van Egyptisch vlas/ van het welcke de Princen en Vorsten kleederen maeckten/ als te sien is Est. 8. 15. die daer van Chorim, dat is/ witte / genoēt wierden.
27 Als of hy seyde/ Sy hueren sich voor grooten loon arbeyders/ om lustige ende genoechelicke vyvers te maken: maer de fondamentē der aerde sullen veler wege in Egypten in valle/ also dat alle die daer in ende daer aen arbeyden/ met het invallē der fondamenten/ sullen verbrysselt ende vermorselt worden.
28 And. met hare raetslagen. anders met hare netten.
29 *Hebr.* poelen der ziele, V. des lusts/ V. lustige/ genoechelicke poelen/ vyvers/ of groote plasschen als meeren/ die de tyrannen pour plaisier. om haer genoechte ende vermaeck deden maken. And. vyvers der visschen, of van levendige dingen. Men meynt dat de Prophete in dit vs spreeckt van dien grooten arbeyt/ die de Tyrannen / in Egypten heerschende/ haren ondersaten opleyden/ haer soo met gelt / als door dwanck dryvende tot het graven van een meer/ poel / canael/ ofte diepte/ groot zijnde 3600 stadien in den ommeganck / daer sy het water uyt den Nilo uytleyden / ende weder daer in leyden konden/ 't welck genoemt wiert de lack/ golve/ of 't meer Mæris: Tot het graven hier van hebben die Coningen ettelicke duysenden/ harer ondersaten gebruyckt. 30 Dese stadt wort by de Griecken ende Latynen genoemt Tanes, nae by de rivière Nilus gelegen. Hier van wort de mont der rivière Nili genoemt Ostium Tanicum. In dese Stadt hielden haer Collegie de Raden des Conincks van Egypten. Van Zoan wort oock mentie gemaeckt Num. 13. 22. ende Psal. 78. 12. 31 Dit is een aensprake aen de Raedts-heeren Sethons die hier Pharao genoemt wort/ Pharao zijnde eenen gemeynen name aller Coningen van Egypten: Ja eenige meynen dat Pharao in de Egyptische sprake soo veel te seggen is als Coninck. Siet Gen. cap. 12. op vs 15. Anders / hoe spreeckt ghylieden in den persoone Pharaonis? als of de Prophete seyde/ Hoe spelt ghylieden den Coninck voor/ ende leert hem dus hoochmoedich spreken? Daer doch desen Sethon een geck was / gelijck Herodotus getuycht. 32 Andere nemen dese woorden aldus/ Hoe kont ghylieden, (V. elck een onder u lieden) seggen tot Pharao, ende al pocchende spreken / Ick ben een sone der wijsen. V. een discipel der wijsen eñ hoochgeleerden. Een sone der oude Coningen zijt ghy, ô Coninck/ V. een sone uyt Coningen gesproten van oude tyden her. 33 And. waer zijn die nu? [waer] zijn nu uwe wijse? 34 T.w. ô Coninck. 35 V. de voornaemste. 36 Dit is geschiet door het rechtveerdich oordeel Godes / die hare wijsheyt in dwaesheyt verandert heeft. 37 And. Moph, Hos. 9. 6. In de historien der heydenen wort dese Stadt Memphis genoemt/ ende heden ten dage Alcaïr, of Caïr, 't welck een treffelicke Stadt in Egypten is heden ten dage. 38 De sin is/ Sy sullen geheel Egypten in roere stellen/ also dat geenen hoeck daer van vry en sal zijn. Andere nemen het aldus / Ja selfs de voornaemste onder de Regeerders/ die hoecken, of hoeck-steenen genoemt worden/ om dat het gemeyne beste op haer/ als op hoecksteenen steunt. 39 And. sal inschencken: Eñ straex/ Sy sullen Egypten, &c. 40 Of/ eenen dwael-geest. eenen werre-geest. *Hebr.* eenen geest der verkeertheden, ofte/ der verdraeytheden. De sin is/ Godt heeft haer van alle wijsheyt eñ verstant berooft/ soo dat sy niet goets raden en kunnen/ oock niet en weten waer uyt of waer henen dat sy haer sullen keeren of wenden. 41 Of/ sich heen en weer werpt. *Hebr.* dwaelt in sijn uytspouwsel. Hoe sich eē dronckaert/ als hy in sijn uytspousel leyt/ meer keert en wendt/ hoe hy sich leelicker en vuyler maeckt: Alsoo oock/ wil de Prophete seggen/ hoe dese verkeerde raetslieden meer voort-varen met raet te geven/ hoe sy meer schade aenrichten. Daerom ware het beter dat sy haer gerust hielden. 42 De Prophete wil met dese woorden te kennen geven/ dat in Egypten alles so verwerret soude staē/ als of noch hooges/ noch leeges staets persoonen/ sinnen of verstant hebben souden/ alsoo datter geene saken tot eenen geluckelicken eynde souden gebracht worden. Herodotus schrijft in Euterpe. dat Psammetichus de Coninck in Egyptē/ xxix jaren lanck met een geweldich leger voor de Stadt Azoto gelegen heeft. a Ies. 9. 14. 43 T.w. vreesachtich/ gelijcker volcht. 44 *Hebr.* van het aengesichte der beweginge, &c. V. van wegen de dreyginge des Heerē die hy te kennen geeft door het opheffen eñ de beweginge sijner handen. 45 T.w. tegen de Egyptenaren. 46 De Prophete wil seggen/ dat die van Egypten hoorende/ dat Sanherib het lant van Juda sal hebben overtrocken / verschrickt ende bevreest sullen zijn / besorgende dat hy sal komen/ en haer lant oock innemen sal / gelijck het oock geschiet is/ als Herodotus in Euterpe getuycht. daer by verhalende/ dat Setho de Coninck van Egypten/ buyten raedt zijnde/ voor sijnen Afgodt is nedergevallē/ den selven klagende in wat perikel eñ benauwtheyt dat hy vervallen was. And. verstaen dese woorden aldus/ de Egyptenaren sullē Godt vreesen/ sy sullē oock voor het volck van Israël verveert zijn/ als sy sullen sien/ dat het selve soo miraculeuslick van Godt wort beschermt, Verg. Exod. 14. 25.

47 D. eenige steden/ V. menschen in eenige stedē woonachtich/ T. w. die / die door den bestemden raet Godes/ ten euwigē leven zijn uytvercoren.
48 *Hebr.* die met de lippe Canaans spreken sullen, als Gen. 11. v. 1. V. sy sullen van Godes woort spreken / 't welck in de sprake Canaans/ V. in de Hebr. sprake beschreven is/ ende sy sullen haer van de geloovige Joden laten onderwijsen in den wech der salicheyt.
b Deut. 10. 20. ende Ier. 12. 16.
49 V. sy sullen haer met eede verplichten aen den warē Godt/ verlatende ende afsweerende de valsche Goden. de sin is/ Sy sullen de ware Religie aennemen.
50 T. w. om dat sy te vooren verstoort was geweest / ofte nae by om verstoort te worden/ maer door de barmherticheyt Godes behouden gebleven. And. elck eene. gelijck Ies. 6. 2.
51 V. de ware Godsdienst sal aldaer verricht worden/ die ten tijde der Propheten by ende op den altaer pleecht verricht te worden.
52 V. sy sullē opentlick den Heere voor haren Godt aennemen ende belijden. tot een teecken waer van sy opentlick dit teecken souden oprichten. Vergelijckt hier mede Gen. 28. 18. Exod. 24. 4. Ios. 4. vss. 8. ende 20. ende c. 22. v. 10.
53 Aen hare, T. w. der Egyptenaren. Of/ aen sijne, T. w. Egyptens lantpale.
54 Of/ dien, T. w. altaer.

55 V. dat de Heere vande Egyptenaren ge-eert wort. Siet Ios. 24. 27. 56 T. w. De Egyptenaers. 57 T. w. den Heere Iesum Christum. 58 And. Grooten, of Oversten. c Mala. 1. 11. 59 *Hebr.* slaende slaen. 60 Of/ doch genesen. V. hy salse slaen/ nochtans niet tot haren verderve/ maer hy salse wederom genesen/ gevende haer 't geloove in Christum / ende den Geest der heylichmakinge. 61 Siet Gen. 25. 21. ende 2. Sam. 24. 25. 62 De sin is / De geloovige uyt de Assyriers ende Egyptenaers/ sullen malcanderen liefde ende vrientschap bewijsen / als sy beyde de Christelicke Religie sullen hebben aengenomen. want hier spreeckt de Prophete van de beroepinge der heydenen tot Christum. 63 V. een gemeyne passagie. 64 Of/ sullen dienst doen, T. w. Gode/ den waren Godt/ met een oprechte affectie ende gemoet. And. de Egyptenaers sullen de Assyriers dienen of te dienste staen, malkanderen in Christelicke liefde omhelsende/ daer sy te vooren malcanderen vyant waren / ende crijch aendeden. 65 De Prophete wijst hier voorder aen / dat de geloovige Joden met de heydenen/ die haer tot den waren Godt souden bekeeren/ goede vrientschap ende broederlicke gemeynschap souden houden. 66 Of/ selfs derde. 67, 67 Onder dese twee Natien worden oock andre heydenen verstaen ende begrepen. 68 Of/ midden op der aerde, V. door de geheele wereldt/ namelick als het Euangelium door de gantsche wereldt sal gepredickt worden. 69 And. welcke de HEERE der heyrscharen sal segenen, seggende, weest gesegent mijn volck van Egypten, ende ô Assyrien, het werck mijner handen, ende ô Israël, mijn erfdeel. 70 Of/ sal haer. T. w. de Israeliten of Egyptenaers/ of Assyriers. And. sal het, Te weten lant/ of/ sal het, T. w. volck/ segenen. 71 Wedergeboren door den Heyligen Geest/ ende zijnde derhalven nieuwe creaturen. 72 V. mijn seer lieve ende beminde/ die ick van outs als mijn erfdeel besitte.

Het xx. Capittel.

Godt dreycht de Egyptenaren ende Mooren/ door een uytwendich teecken / dat sy gevanckelick van de Assyriers souden wechgevoert worden / v. 1/ &c. 't welck de Heere den Joden laet voorhouden / op dat sy haer vertrouwen op de selve niet setten en souden/ 5.

1 IN den jare doe [1] Thartan nae [2] Asdod quam/ als hem [3] Sargon de Coninck van Assyrien gesonden hadde/ doe hy crijch voerde tegen Asdod / ende [4] het innam:

2 Ter selver tijt sprack de HEERE [5] door den dienst van Jesaia den sone A-

1 Eē van de krijchsoversten in het leger Sanheribs / 2. Reg. 18. 17.
2 Eertijts eē hooftstadt van eene der vijf vorstendommen der Philistinen/ Jos. 13. 3. daer de Afgodt Dagon geeert wiert/ 1. Sam. 5. 2.
3 Hy wort gemeynelick Sanherib genoemt / als 2. Reg. 18. 13. ende elders. 4 Van het in-nemen der Stadt Asdod/ rekenen eenige de drie jaren / waer van v. 3. Siet Levit. 8. op vs 36. 5 *Hebr.* door de hant Iesaia.

6 T.w. om te predikken/ofte te propheteren.
7 *Hebr.* opent den sack. men moet eenen sack dien men aen heeft / ofte een cleet/ alsmen 't uyttrecken sal / eerst openen of ontbinden.
8 D. u treur-kleet/ 't welck / soo het schijnt / de Prophete hadde aengetrocken/ tot een teecken van de elende / die de Joden/ eñ andre natien was nakende. sommige meenen dat het een Prophetisch cleet zy geweest/ 't welck hy ordinaris droech.
9 D. bloot / T.w. sonder sack/ of treur-cleedt / ende sonder schoen. want heel naeckt te gaen soude oneerbaer eñ schandelick zijn. De sin is/ dat de Prophete bloot ginck/ als een arme slave / die gevanckelick wech-gevoert wort / ende tot een teecken dat den Mooren eñ Egyptenaren sulcx was aenstaende / gelijck vs. 4. breeder wort uytgedruckt. Andre nemē hier het woort naeckt, voor bloot van sijn Prophetisch kleet. Siet 1. Sam. cap. 19. vs. 24. ende de aenteeck. aldaer.

mor/ seggende/ [6] Gaet henen / ende [7] ontbindt [8] den sack van uwe lendenen / ende doet uwe schoenen van uwe voeten: ende hy dede alsoo / gaende [9] naeckt ende [10] barvoets.

3 Doe seyde de HEERE/ Gelijck als mijn knecht Jesaia naeckt ende barvoets [11] wandelt; [12] drye jaren [13] [tot] een teecken ende wonder over Egypten ende over Mooren-lant:

4 Alsoo sal [14] de Coninck van Assyrien [15] voort-drijvē [16] de gevangene der Egyptenaren / ende [17] de Mooren die wech-gevoert sullen worden/ jonge eñ oude/ naeckt/ ende barvoets/ eñ met bloote billen/ [18] den Egyptenaren [tot] schaemte.

5 Ende [19] sy sullen verschricken / ende beschaemt zijn [20] vande Mooren [21] op de welcke sy sagē/ ende van de Egyptenaers/ [22] haren roem.

6 Ende de inwoonders [23] deses Eylants sullen te dien dage seggen: Siet alsoo ist [gegaen] dien [24] op welcken wy sagen/ derwaerts henen wy vloden om hulpe / om gereddet te worden [25] van het aengesichte des Coninex van Assyrien ; hoe sullen wy dan ontcomen?

10 Of ontschoeyt, sonder hoosen of schoen. siet 2. Sam. 15. 30. ende Jer. 2. 25. 11 Of/ gewandelt heeft. sommige nemen dit als een prophetisch gesichte/ andere/ datter inder daet alsoo geschiet zy. 12 D. om aen te wijsen 'tgene dat over / ofte na drie jaren Egypten ende Mooren-lant sal overcomen: Ofte/ om aen te wijsen/ dat de elende die Egypten ende Mooren-lant sal treffen / drie jaren dueren sal. 13 And. een teecken ende wonder is over &c. 14 T.w. Sargon/ of Sanherib. 15 Of wech-leyden, of wech-voeren, of henen drijven, of leyden. T.w. als eenen hoop beesten/ gelijck het Hebr. woort gebruyckt wort Gen. 31. 18. Exod. 3. 1. 1. Sam. 30. 20. ende elders meer. 16 *Hebr.* de gevangenisse. siet Num. 31. op v. 12. Ende verstaet hier de gebangene Egyptenaren / die van de slachtinge souden over-blijven. 17 *Hebr.* de wech-voeringe der Mooren. D. een groote menichte der Mooren/ die gevanckelick nae Assyrien toe sullen gevoert worden. 't welck eenige verstaen van die Mooren / die onder het beleyt van Thirhaka tegen de Assyriers ten strijde uytgetrocken waren. 18 Of/ tot versmaetheyt van Egypten: Verstaet hier by/ ende van Mooren-lant. 19 T.w. de Philistinen/ ende oock de Joden/ die vastelick hoopten/ dat de Egyptenaers Sanherib souden verdrijven. siet 2. Reg. 18. 21. 20 D. van wegen de Mooren. 21 *Hebr.* hare aenschouwinge. D. toeversicht. D. van de welcke sy hulpe waren verwachtende/ ende op de welcke sy haer verlieten. 22 D. op welcker hulpe sy roemden en pochten. 23 D. deses lants, T. w. der Philistinen ende der Joden. het Hebr. woort beteeckent eygentlick ende gemeynlick een Eylant/ maer 't en can hier in sijn eygene beteeckenisse niet genomen worden / ten zy ten desen aensien / dat de Joden ende Philistinen afgesondert waren van alle andre Natien / gelijck de Eylanden van alle andre landen/ door de zee/ ofte rivieren / afgesondert worden. Of / de Prophete noemt der Philistinen ende der Israeliten lant een eylant / om dat sy van hare vyanden rontom omcingelt waren / gelijck een Eylant rontom in het water leyt / ende daer van omcingelt is. Siet wijders Gen. 10. op v. 5. ende Psal. 72. op v. 10. 24 *Hebr.* onse aenschouwinge. Ec. siet op v. 5. D. op welcken wy onse oogen geslagen hadden. 25 Of/ van den Coninck van Assyrien.

Het xxj. Capittel.

Prophetie van den onderganck der Babyloniers door de Persen ende Meden/ v. 1. tot troost des volcx Godes / 't welck van haer was geplaecht geworden/ 2. bangicheyt hier uyt rijsende/ 3. de Prophete spreeckt de Babyloniers spottelick aen/ 5. Gesichte des Propheten/ 6. aengaende den val Babels / 9. aensprake aen de Joden / 10. Prophetie van de straffen die de Edomiten souden overcomen / 11. als oock het steenachtich Arabien/ 13. barmhertichheyt des volcx van Thema/ aen de vluchtige Dedaniten/ 14. Onderganck van Kedar/ 16.

1 D. Een sware prophetie over de woestijne aen de zee. siet Jes. 13. 1.
2 Dat hier mede Babel beteeckent wort/ is af te nemen uyt v. 9. Eñ 't wort aldus genoemt / om dat het lant daer ontrent woest eñ ledich soude gemaeckt worden / ja als een zee liggē soude / door diē de Coninginne Nitocris de groote riviere Euphrates, daer heeft laten inleyden/ om door dat middel hare vyanden daer uyt te houden. Vg. boven c. 19. v. 5. Sy heeft laten graven de breedte van cccxx stadyen/ behalven noch veel kreken hier en daer/ bederbende veel lant en lieden. Andre meynen/ dat Babel daerom een woestijne der zee genoemt wort/ om datter van nature veel poelen/ meeren/ en staende wateren warē / die oock zeen by de Hebreen genoemt wordē. Andre/ ten aensien van de menichte der menschen die daer in woonden/ ende alle dage uyt en in gingen en vloeyden.

1 [1] DE Last [2] der woestijne aen de zee. Gelijck de wervel-winden in 't zuyden [3] henen door-gaen / sal [4] hy [5] uyt de woestijne comen / uyt [6] een vreeslick lant.

2 [7] Een hart gesichte is my te kennen gegeven: [8] Die trouwloose handelt trouwloosliek / ende die verstoorder verstoort: [9] treckt op/ [10] ô Elam/ [11] belegertse/ [12] ô Media/ [13] ick hebbe alle [14] hare suchtinge doen ophouden.

3 [15] Daerom zijn mijne lendenen vol van groote cranckheyt / bange-ween hebben my aengegrepen / gelijck de bangeween eener die baert: ick cromme my [16] van hooren/ ick worde ontstelt van 't aensien.

4 [17] Mijn herte dwaelt/ grouwen verschrickt my / [a] [18] de schemeringe [19] daer ick nae verlangt hebbe / [20] stelt [21] hy my tot bevinge.

5 [22] Bereydt de tafel / [23] siet toe ghy [24] wachter / eett / drinckt: [25] maeckt u op ghy Vorsten/ [26] bestrijckt den schilt.

6 [27] Want aldus heeft de Heere tot my geseyt/ Gaet henen/ [28] sett eenen wachter/ laett hem [29] aenseggen wat hy siet.

7 Ende [30] hy sach [31] eenen wagen/ een paer ruyters/ [32] een wagen [met] esels/ een wagen [met] kemels: ende [33] hy merckter seer naeuwe op / met groote opmerckinge.

8 Ende [34] hy riep/ [35] Een Leeuw: Heere/ [b] [36] ick stae op den wacht-toren geduerichlick by dage / ende op mijne hoede sette ick my gantsche nachten.

9 [37] Ende siet nu/ [38] daer komt een wagen mannen / [ende] [39] een paer ruyters: doe antwoordde [40] hy/ eñ seyde/ [c] Babel is gevallen/ sy is gevallen/ ende alle de gesnedene beelden harer Goden heeft [41] hy verbroken tegen d'aerde.

10 [42] O mijne dorsschinge / ende [43] de tarwe mijnes dorsch-vloers! wat ick gehoort hebbe van den HEERE der heyrscharen / den Godt Israëls / dat hebbe ick u lieden aengeseyt.

11 [44] De Last van [45] Duma. Men roept [46] tot my [47] uyt Seir: [48] Wachter [49] wat isser van de nacht? wachter wat isser van de nacht?

12 D. Ghy Meden. hier noemt Godt de Heere die Natien (T. w. de Persen ende Meden) door de welcke hy 170 jaren daer na / soo eenige rekenen / het Coninckrijcke van Babylonien verstooren soude.
13 Of / ick sal al hare suchtinge doen ophouden.
14 T.w. des Joodschē volcks/ 't welck soo in de stadt/ als in het gantsche Rijcke van Babel was suchtende van wegen de lang-duerige gevanckenisse / uyt de welcke sy eyndelijck door den Coninck Cyrum zijn verlost geworden / latende haer na haer Vaderlant toetrecken / na dat hy Babel hadde ingekregen. Doch eenige nemen het laetste lidt deses vs in desen sin / Ick sal een eynde maken van al het suchten der Babyloniers. T. w. der godloose Babyloniers. ende soo ist van soo veel geseyt/ als/ Ick sal het suchten door de godloose Babyloniers veroorsaeckt / doen ophouden. dusdanige maniere van spreken is oock Gen. 18. 20. het geroep van Sodom, D. door die van Sodom veroorsaeckt.
15 T.w. om dat ick hoore/ dat de Persen ende Meden komen aē gemarcheert / om de stadt Babylon te belegeren / te bestormen/ in te nemen/ te plunderen / te verwoesten/ ende te vernielen alles watter in of ontrent is.

16 D. als ick 't hoore. 17 D. mijne gedachten wandelen omher/ ick en weet niet waer henen ick my van schrick ende van benautheyt sal keeren ofte wenden. a Iob 7. 3. 18 Of/ mijne gewenschte schemeringe. And. de duysternisse, D. de nacht/ dien ick begeerde / T. w. om te mogen gerustelick slapen. And. verstaen hier door de schemeringe, den morgenstont/ daer men nae wenscht ende verlangt/ alsmen des nachts niet heeft kunnen slapen/ want dan valtmen gemeynlick in den slaep. 19 *Hebr.* eygentlick/ mijner omhelsinge. 20 D. verandert hy my. 21 T.w. Godt. Andre/ de vyant/ die aenkomt met sijn schrickelick leger. 22 Stelt alles op de tafel in goede ordre. Hier spreeckt Godt/ of de Prophete/ de Babyloniers ironicè aen/ ende 't is so veel als of hy seyde / Maeckt vry goet cier/ als ghy maer de wacht bestelt/ so ist genoech. Maer eer ghy het vermoedt/ sal u de vyant op den hals komen/ also dat Coninck ende Vorst sal moeten op de beenen zijn met de wapenen in de hant. 23 Als of hy seyde/ Laett de wacht de sorge bevolen zijn/ maeckt ghy lieden u vrolick/ zijt onbekommert. 24 *Hebr.* wacht. 25 Eenige nemen dese woorden als tot de Vorsten van Babel ironicè gesproken te zijn/ gelijck straex geseyt is / in desen sin/ Terwijle ghy lieden banketeert/ sal onversiens de wachter roepen / maeckt u op/ de vyant is voor handen / &c. Andre verstaen hier de Vorsten der Persen ende der Meden / als of Godt / of de Prophete tot hen seyde/ Maeckt u op ten stryde / terwyle de Babyloniers goet cier maken ende sorgeloos zijn/ tastse aen/ over-valtse/ &c. 26 De krijchslieden plechten hare schilden/ of rondassen/ met oly te besmeeren/ om die glat ende klaer te maken. ende onder het woort schilt, kan men hier bequamelick verstaen alle krijgsrustinge ende wapenen / so dat bestrijckt den schilt, soo veel te seggen is / als Bereyt u ten strijde. 27 Hier spreeckt de Prophete wederom in sijnen eygenen persoon/ verhalende het visioen 't welck hy gesien heeft. 28 Als of de Heere tot den Prophete seyde/ op dat ghy des te meer moogt versekert wesen van den onderganck der Babyloniers/ so neemt noch een getuyge tot u/ het zy een Propheet/ of discipel der Propheten/ of yemant uyt den volcke / die u bericht doe van 't gene dat hy gesien heeft. 29 T. w. u ô Jesaia/ ofte/ de Babyloniers. 30 T. w. de wachter dien ick gestelt hadde/ ende Hy sach, D. hy riep of bootschapte dat hy sach. 31 And. wagenen, twee rijgen, of benden, ruyters, &c. 32 D. een wagen van esels [of muylen] ende een wagen van kemelen getrocken. Hier wort beschreven de aenkomst van den heyr-tocht Cyri, als hy soude marcheren om Babylon te gaen belegeren. want door de wagens moetmen hier verstaen heyr-wagens. 33 *Hebr.* Hy merckter op met merckinge, met veelheyt, of/ grootheyt der opmerckinge. 34 T. w. de wachter. 35 T. w. isser voor handen / verstaende door den leeuw den Coninck Cyrum, comende om Babylon te belegeren. And. [als] een leeuw, D. met een groote ende vervaerlicke stemme. b Hab. 2. 1. 36 Of/ ick sal geduerichlick op de wacht-plaetse staen. 37 Of / ende siet dit aen. 38 And. Siet daer is alreets een wagen eenes mans met twee peerden ingecomen, T. w. inde stadt Babel. 39 Of/ twee hoopen ruyters. alsoo oock vs 7. 40 T. w. de wachter/ of/ die inden wagen was. c Ier. 25. 2. ende 51. 8. Apoc. 14. 8. ende 18. 2. 41 T. w. Godt de Heere/ of Cyrus, door het bevel des Heeren. 42 Hier spreeckt de Prophete het volck Godes aen/ ende noemt het sijne dorsschinge, of zijn dorsch-gewas, om dat hy het selve voorseyt hadde/ dat het nae Babylonien gevoert/ eñ aldaer gedorscht/ D. gequelt eñ jammerlick geplaecht soude worden/ geduerende de lxx jaren harer gevanckenisse. Siet dier gelijcke manieren van spreken Jes. 25. 10. ende 41. 15. Jer. 51. 33. Mich. 4. 13. 43 Of/ het koorn mijnes dorsch-vloers. *Hebr.* de sone mijnes dorsch-vloers. siet de aent. Job c. 5. op v. 7. 44 Siet Jes. 13. 1. 45 D. Idumea/ of Edom/ alsoo staeter Job 32. 2. Ram. voor Aram. 46 Den Propheete Iesaiam, die tot een wachter over het Joodsche volck gestelt was. 47 D. eener uyt Seïr roept tot my / D. een Edomiter. De Prophete neemt hier den berch Seïr (gelegen in het lant der Edomiten/ Gen. 36. ende Deut. 2.) voor het geheele lant der Edomiten. 48 D. ghy Prophete Jesaia / die u selven uytgeeft voor eenen wachter over Juda ende Israel/ siet Ezec. 3. 17. 49 De woorden der Edomiten spots-wijse gesproken/ als of sy seyden / Ghy Prophete hebt voor desen vele geseyt van den nacht/ ofte 't ongeluck / dat ons/ ende onse nabueren soude over-komen/ maer wy genieten al vast den morgen/ dat is/ den gelucksaligen tijt/ in welcken wy u lieden niet meer onderworpen en zijn/ maer van de tijden af/ dat wy uwes Coninex Jorams jock afgeworpen hebben/ tot nu toe/ hebben wy onsen eygenen Coninck, 2. Reg. 8. 20.

3 D. plegen door te dringen/ T. w. met groote kracht ende ongestuymicheyt, *Hebr.* om door te gaen, T. w. gestelt zijn. And. gelijck de wervel-winden in 't zuyden, doortreckende komt hy uyt de woestijne, uyt het vreeslicke lant. 4 T. w. Cyrus: of/ de last, D. de straffe/ T. w. over Babel. And. het, T. w. het leger Cyri. 5 D. uyt Persen ende Meden. tusschen dese landen ende Babylonien/ is een groote woestijne/ die Cyrus met sijn leger moste passeren / als hy nae de stadt Babylon woude comen. 6 Aldus noemt de Prophete het lant der Persen ende der Meden / om dat het lant van Babylonien van Cyro den Coninck der Persen ende Meden is overwonnen / ende jammerlick verwoest geworden. 7 De eerste woorden deses vs. zijn de woorden des Propheten. die hier sijnen last/ D. 't gene hem in een gesichte van Godt was te kennen gegeven/ hart noemt/ om dat Godt de Babyloniers daer door dreychde swaerlick te sullen straffen. 8 Hier spreeckt Godt van den Coninck te Babel/ die in sijne gewoonlicke trouwloosheyt ende verstooringe van andre Natien/ dagelicx was voort-varende/ ende vele onder sijne tyrannie dede suchten. 9 T. w. om de Babyloniers te straffen. 10 D. ghy Elamiten/ D. Ghy Persen/ als Act. 2. 9. 11 T. w. de stadt van Babel. Of/ belegert hem, T. w. den Coninck te Babel.

12 [50] De

12 [50] De wachter seyde/ [51] De morgen-stont is gekomen / ende [52] 't is noch nacht: wilt ghylieden [53] vragē/ [54] vraecht; [55] keert weder/ [56] komt.

13 De Last tegen Arabia. [57] In den woude van Arabia sult ghyliedē vernachten / ô ghy reysige-geselschappen [58] van Dedanim.

14 Komt den [59] dorstigen te gemoete [met] water: de inwoonders [60] des lants van Thema zijn [61] den vluchtigen [62] met sijn broot bejegent.

15 Want sy vluchten [63] voor de sweerden / voor het uytgetrockene sweert / ende voor den gespannenen boge / ende voor de swaricheyt des krijchs.

16 Want alsoo heeft de Heere tot my geseyt/ [64] Noch binnen een jaer/ [65] gelijck de jarē eens dachlooners zijn/ so sal al [66] de heerlickheyt [67] van Kedar t'onder gaen.

17 Ende het overgebleven getal [68] der schutters/ [69] de helden der Kedarenen/ sullen [70] weyniger worden/ want de HEERE de Godt Israëls heeft het gesprokē.

50 D. ick Iesaia spreke u liedē/ ô ghy Edomiten/ dit toe.
51 Als of hy seyde/ Het is waer/ ghylieden hebt nu lange in goede ruste geseten/ Maer dit sult ghy wetē / dat ghy korts van de Assyriers sult over-vallen worden. T.w. als sy uwe nabueren sullen aentasten.
52 Ofte/ 't sal oock nacht worden, als of hy seyde / na dese ruste sal u elende overkomen.
53 T.w. den Heere/ namelijck / door my/ hoe het u gaen sal. And. soecken. T. w. den Heere.
54 D. so doet het met eernst / en drijft den spot niet met Godt nochte met my sijnen dienaer.
55 Bekeert u van uwe boose wegen tot den wech der gerechticheyt / welcke de rechte wech is.
56 Komt tot ons/ die het volck Godes zijn.
57 D. van bangicheyt voor de Assyriers sult ghylieden u in de woestyne by nachte versteken. 58 D. der Dedaniten. Dese waren nakomelingen Dedans / des soons Joksans / des soons Abrahams uyt Ketura/ Gen. 25.3. And. in de paden van Dedanim, of/ in de wegen van Dedanim. Siet wyders Jer. 25. op vs 23. 59 T. w. den Dedaniten. 60 In woest Arabien gelegen / eertijts de Ismaeliten toekomende. Want Thema was een sone Ismaëls/ Gen. 25.15. 61 Of/ den omme-dolenden. 62 D. met het broot 't welck Hy (te weten de Dedaniter) van doene hadde / op dat hy van honger niet sterven en soude/ ende de Prophete noemt het sijn broot (T. w. des Dedaniters) om datmen schuldich was hem het selve in sijnen noot mede te deylen. Immers wort hier beschreven de groote noot daer in de Arabiers souden vervallen/ die vluchtende voor hare vyanden/ souden genootsaeckt zijn hare naebueren om water ende om broot te bidden. 63 *Hebr.* voor het aengesichte der sweerden, &c. ende alsoo in 't volgende. Ende verstaet hier de sweerden eñ bogen der Assyriers/ der krijchslieden Sanheribs. 64 Of/ noch binnen 's jaers, T. w. van dien tijt te rekenen in welcken dit gesproken wort. 65 Siet Jes. 16.14. 66 Of eere. Siet Job 19. op vs 9. 67 D. der Kedarenen. Kedar was een sone Ismaëls/ Gen. 25. beteeckenende somtijts 't geheele steenachtich Arabien. Psal. 120.5. 68 Dese mannen hebben noch behouden den aert hares voor-vaders Ismaëls / die een treffelick schutter was/ Gen. 21.20. 69 *Hebr.* de helden der kinderen Kedars. 70 Hare vele zijn van de Assyriers doot-geslagen.

Het xxij. Capittel.

Prophetie / dat het Joodsche lant van de Assyriers soude overheerscht ende verdorven worden. de bangicheyt daer uyt ontstaende / v. 1/ 2/ &c. hoe de Assyriers in het Joodsche lant souden huys houden/ 5 &c. wat de Joden doen souden/ 9. waerom Godt haer alsoo soude straffen/ 12. Sebna wort bestraft/ ende gedreycht/ van wegen sijne hooveerdye/ 15. Eliakim wort in sijne plaetse geset/ 20. wiens heerlickheyt verhaelt wort/ 21 &c.

1 [1] DE Last van [2] het dal des Gesichtes. [3] Wat is u nu/ [4] dat ghy alle gaer op de daken klimt?

2 [5] Ghy die vol van groot gedruys waert/ ghy woelige Stadt / ghy vrolick-huppelende Stadt: [6] Uwe [7] verslagene en zijn niet verslagen met den sweerde / noch gestorven in den strijt.

3 Alle uwe Overste zijn te samē [8] wech-gevlucht : sy zijn van de [9] schutters gebonden/ [10] alle die in u gevonden zijn/ zijn t'samen gebonden/ [11] sy zijn van verre gevloden.

4 Daerom segge ick/ [12] Wendt het gesichte van my af / [a] [13] laet my bitterlick weenen : [14] en dringt niet aen om my te troosten over de verstooringe [15] der dochter mijnes volcx.

1 Siet Jes. 13. op vs 1.
2 Het Joodsche lant wort eē dal genoemt/ om dat het rontomher tusschen vele bergen leyt / ende selfs heeft / Psal. 125.2. Eñ Jerusalem wort genoemt, een dal des gesichts, om dat in die Stadt veel Sienders, dat is / veel Propheten waren/ den welckē sich Godt de Heere in visioenen / of door gesichten pleecht te openbaren. So dat de Prophete hier principalick die van Jerusalem aenspreeckt/ haer voor-seggende de elende die haer was nakende.
3 Eenige duydē dese prophetie op de tijden des Conincks Hizkia, als Sanherib in Juda was ingevallen : andere verstaent van de belegeringe der twee Coningē/ Pekah ende Rezin. siet boven cap. 7. 4 T.w. uyt schrick ende verbaestheyt/ om aldaer rouwe te bedrijven. Siet Jes. 15.3. ende Jer. 48.38. 5 D. ghy stadt in de welcke groot rumoer/ geraes en gekraeck/ ende groot geruysch pleecht te zijn van vrolickheyt/ van singen eñ fluyten/ van dansen en springen/ eñ alderley ander gewoel. 6 Als of hy seyde/ hoe zijn de saken dus verandert? ghy pleecht te vooren kloeckmoedich te zijn in den strijt/ eñ tegen uwe vyandē te staen/ nu zijt ghy alle vluchtende eñ moedeloos/ ofte laet u gevanckelick wech-voeren/ als volcht. And. aldus [namelick daerom dat] uwe verslagene niet en zijn verslagen met den sweerde, noch gestorven in den strijt? ende soo in 't volgende vs. als of hy seyde/ verblijt ghy u daer in/ dat vele uwer mitburgers niet door de scherpte des sweerts omgekomen en zijn/ als eerlicke ende dappere krijchslieden plegen/ maer dat sy haer van hare vyanden hebben laten gevanckelick wech voeren / die se seer schendelick hebben mishandelt? Siet het volgende vs. 7 And. gequetste. 8 Niet wetende waer sy haer sullen keeren / of wenden / of / wat sy beginnen sullen. 9 *Hebr.* boge. D. booch-schutters/ ofte mannen des booghs. And. sy zijn van den boge gebonden. D. als of haer de handen gebonden waren/ dat sy den boge niet spannen en kunnen. 10 *Hebr.* alle uwe gevondene, D. alle de gene diemen van den uwen vindt. 11 D. terwijle de vyant noch verre van haer was/ ja eer sy den vyant sagen. And. verre wech gevloden. 12 T. w. ô ghy lieden alle gaer/ die my troosten wilt. a Ier. 9.1. 13 *Hebr.* Laet my verbitteren met weenen. 14 Of/ En bemoeyt u niet verder, en doet geen moeyte meer / om my te troosten. 15 D. van yeder kleyne stadt in het Joodsche lant/ van de welcke Jerusalem als de moeder-stadt is.

5 Want het is een dach [16] van beroeringe/ ende van vertredinge/ ende van verwerringe [17] van den Heere / den HEERE der heyrscharen / in [18] het dal des gesichtes / [19] [een dach] van ontmueringe [20] des muers / ende [21] van geschreeuw nae het geberchte toe.

6 Want [22] Elam heeft den pijl-koker genomen/ [23] de man is op den wagen/ daer zijn ruyters : ende [24] Kir [25] ontbloot den schilt.

7 Ende het sal geschieden / dat [26] uwe [27] uytgelesene dalen vol wagenen sullen zijn / eñ dat de ruyters haer [28] gewisselick sullen setten [29] ter poorten aen.

8 Ende [30] hy [31] sal [32] het decksel van Juda ontdecken : ende te dien dage sult [33] ghy [34] sien nae de wapenen [35] in het huys des wouts.

9 Ende ghylieden sult [36] besien de reten [37] der stadt Davids/ om datse vele zijn: ende ghy sult de wateren des [38] ondersten vyvers vergaderen.

10 Ghy sult oock [39] de huysen Jerusalems tellen : ende ghy sult huysen afbreken/ om de mueren te bevestigen.

11 Oock sult ghy een [40] gracht maken [41] tusschen beyde de mueren/ voor de wateren [42] des ouden vyvers : maer ghy en sult niet [43] opwaerts sien op dien die sulcx gedaen heeft/ nochte aenmercken dien/ die dat van verre [tijden] geformeert heeft.

12 Ende [44] te dien dage sal de Heere/ de HEERE der heyrscharen/ [45] roepen tot geween/ ende tot rouwklage/ ende [46] tot kaelheyt/ ende tot omgordinge des sacks.

13 Maer siet/ [b] daer is vreucht eñ blijtschap met runderen te dooden/ ende schapen te kelen / vleesch t' eten/ ende wijn te drincken/ [ende te seggen] [c] [47] Laet ons eten ende drincken / [48] want morgen sullen wy sterven.

14 [49] Maer de HEERE der heyrscharen heeft sich voor mijne ooren geopenbaert/ [seggende] [50] Indien u lieden dese ongerechticheyt versoent wort [51] tot dat ghy sterft! seyt de Heere/ de HEERE der heyrscharen.

15 Alsoo seyt de Heere/ de HEERE der heyrscharen/ Gaet henen / gaet in tot dien [52] Schatmeester/ tot [53] Sebna [54] den hof-meester/ [ende spreeckt/]

16 Of / van getummel, van gedruys, of van gequel, D. een tijt in welcken mijn volck van sijne vyanden gequelt ende beroert wort. Siet 2. Reg. 19.3
17 D. de welcke Godt de Heere als een rechtveerdich richter door verslagentheyt / van wegen der vyanden inval/ over haer sal doen komen.
18 Siet boven v. 1.
19 D. een dach die de mueren verbreken sal.
20 Of der mueren. T. w. der vaste steden in Juda. 2. Reg. 18.13.
21 Als of hy seyde/ De Joden sullen een eysselick geschrey maken/ loopende nae de bergen / om haer aldaer te versteken voor hare vyanden.
22 Verstaet hier door Elam, de Persianen / als Jes. 21.2. De sin deses vs is/ dat de Persen ende Meden/ mitsgaders andre Natien / al veerdich / eñ in wapenen warē / om het Joodsche lant aen te tasten ende te overheeren.
23 And. de peerden zijn al aen des mans wagens. Verstaet hier leger-wagens/ of strijt-wagens der Assyriers.
24 D. de Meders. Kir was een treffelicke stadt in Meden / die hier gestelt wort voor geheel Meden-lant / ofte de inwoonders des selven. Siet Jes. 15. op vs 1.
25 D. het brengt de schilden (verstaet hier onder oock andre wapenē) te voorschijn / eñ het schickt sich tot den oorloge.
26 O ghy dal des gesichtes.
27 *Hebr.* de keure uwer dalen. D. uwe alderbeste eñ vruchtbaerste leege landen. in 't Hebr. staet dit/ ende eenige volgende vss. inden voorledenen tijt / nae de wijse der Propheten.
28 *Hebr.* settende hebben sy gesett.
29 Door de poorten moetmen verstaen de vaste steden.
30 T.w. de Coninck Sanherib. 31 De Prophete spreeckt in 't Hebr. als van een sake die alreets geschiet was/ alhoewel 't gene daer hy van spreeckt noch eerst geschieden soude. And. Eñ men heeft het decksel van Iuda ontdeckt. 32 Aldus noemt de Prophete hier de vasticheden aen de palē des Joodschen lants: So dat het decksel van Iuda ondecken, is te seggē/ de vaste plaetsen in Juda innemen. 33 T. w. Ghy volck van Jerusalem. 34 D. Ghy sult siē wapenen te krijgen uyt het wapen-huys / om u te verdedigen / op hope dat ghy u selven uyt uwē noot sult kunnen redden. verstaet hier by/ doch het sal al te vergeefs zijn. 35 Men meynt dat hier het rust-huys/ of het wapen-huys des Rijcks verstaen wort vg. 1. Reg. 7.2. met d' aent. 36 Of/ versien. dat is/ beteren. 37 Van de stadt Davids siet 2. Sam. 5.7. ende 9. 38 Aldus genoemt ten aensien van den oppersten vyver, van den welcken gesproken wort 2. Reg. 18.17. ende Jes. 7.3. 39 D. de mannen in de huysen/ om te weten hoe sterck van volcke ghy zijt / om den vyant te kunnen wederstant doen/ ende hoe veel provande ghy sult behoeven. Ofte nae de letter/ Ghy sult de huysen/ die aen/ ofte by de stadts-muerē staen/ niet alleen besichtigen/ maer oock tellen ende aenteeckenen/ welcke ende hoe vele datmen der sal behoeven af te breken / alsmen de stadts-mueren sal verbeteren. 40 *Hebr.* Een vergaderinge. T. w. van wateren. als Gen. 1.9. 41 T. w. om het water Gions uyt den opper-vyver te brengen in den onder-vyver. Vgel. 2. Reg. 20.20. ende 2. Chron. 32.30. De sin van dese woorden / ende van die woorden vs 8. (Ende ten dien dage, &c.) tot hier toe/ is dese / Ghylieden sult letten op alle stucken seer nauwe / ende ghy sult verbeteren aen de steden 't gene dat ten tyde uwer vaderen vervallen ende versuymt was : maer ghy en sult niet sien opwaerts &c. als of de Prophete seyde/ Ghy sult u al verlaten op menschelicke hulpe ende middelen / daerentusschen sult ghy vergeten den Heere uwen noot-hulper. 42 Siet bov. cap. 7. v. 3. 43 T. w. tot Godt in den hemel : van welcken dese plagen over u besloten zijn / ende tot welcken ghy u moestet bekeeren/ wildet ghy van hem geholpen zijn. 44 Siet op v. 1. 45 T. w. door yemant van sijne Propheten. 46 And. tot caelmaken. dit pleecht te zijn een bewijs van hertelijcke droefheusse. Siet Mich. 1.16. b Ies. 56.12. c 1. Cor. 15.32. 47 *Hebr.* eten en drincken, T. w. willen wy. 48 Dit spreken de godloose spots-wijse / als of sy seyden / Onse Propheten seggen / dat wy haest sullen omgebracht worden / laet ons dan lustich ende vrolick zijn soo lange alst ons heuren mach. 49 And. 't Is geopenbaert voor mijne ooren , die ick ben de Heere der Heyrscharen. 50 Een maniere van eedt-sweeren/ siet de aent. Gen. 14. op vs. 23. De sin is/ Sekerlick die misdaet en sal ulieden niet bedeckt/ D. niet vergeven worden. 51 D. u leven lanck niet/ of/ nimmermeer. Siet Gen. 28.15. Verstaet hier by / Ten zy dat ghy by tijts van sonden af-staet. 52 Of/ Thresorier, of besorger des huyses. And. help-meester, of helper, D. goetgunner deser Godtloosen. 53 Desen Sebna is na der hant van hofmeester geworden Secretaris : als te sien is 2. Reg. 18.18. 54 *Hebr.* die over het huys is, T. w. over des Conincks huys, siet de aenteeck. 1. Reg. 4. op vs. 6.

16 [55] Wat hebt ghy [56] hier? of wien hebt ghy hier / dat ghy u hier een graf [57] uytgehouwen hebt? [als] die sijn graf in de hoochte uythouwt / die een wooninge voor sich op eenen rotzsteen laet af teeckenen.

17 Siet / de HEERE sal u wech-werpen met eene mannelicke wech-werpinge: ende [58] hy sal u gantschelick over-decken.

18 [59] Hy [60] sal u gewisselick voort-rollen / gelijck men eenen bal rolt / [61] in een lant wijt van begrijp: aldaer sult ghy sterven / ende aldaer sullen [62] uwe heerlicke wagenen zijn / [63] ô ghy schantvlecke des huys uwes heeren.

19 Ende [64] ick sal u af-stooten van uwen staet / ende van uwen stant sal [65] hy u [66] verstooren.

20 Ende het sal te dien dage geschieden / dat ick mijnen knecht / [c] Eliakim / den sone Hilkia / roepen sal.

21 Ende ick sal hem [67] met uwen rock becleeden / en ick sal hem met uwen [68] gordel [69] stercken / ende uwe [70] heerschappye sal ick in sijne hant geven: ende hy sal den inwoonderen te Jerusalem / ende den huyse Juda tot een vader zijn.

22 Ende ick sal [71] den sleutel des huys Davids op sijne schouder [72] leggen: ende [73] hy sal open doen / ende niemant sal sluyten / ende hy sal sluyten / ende niemant sal open doen.

23 Ende ick sal hem [74] [als] eenen nagel in slaen in een vaste plaetse: ende hy sal wesen [75] tot eenen stoel der eere den huyse sijnes vaders.

24 Ende men sal [76] aen hem hangen alle heerlickheyt des huyses sijnes vaders / [77] der uytspruytelingen [78] ende der afkomelingen / [oock] [79] alle kleyne vaten / van de vaten der bekers af / selfs tot alle de vaten [80] der flesschen.

25 Te dien dage / spreeckt de HEERE der heyrscharen / sal [81] die nagel / [82] die aen eene vaste plaetse gesteken was / wech-genomen worden: ende hy sal afgehouwen worden / ende hy sal vallen / ende de last [83] die daer aen is / [84] sal afgesneden worden: want de HEERE heeftet gesproken.

55 Als of hy seyde / Ghy en hebt hier te Jerusalem / noch erfgoederen / noch bloet-vrienden / maer ghy zijt hier een vreemdelinck / derhalven en behoordet ghy hier u soo magnifyckelick niet te houden.
56 T.w. te Jerusalem.
57 D. hebt laten uythouwen.
58 *Hebr.* over-deckende over-decken, T. w. met oneere, doch andre verduytschen ende verklaren dit geheele vers aldus: Siet, de Heere deckt u met het decksel eenes treffelicken mans, ende hy over-deckt u heerlick, so dat het is een verhael van de weldaden die Godt hem bewesen heeft.
59 T.w. de Heere.
60 *Hebr.* hy sal u rollende rollen, [met] rollinge eens bals.
61 Als Gen. 34.21.
62 *Hebr.* de wagens uwer heerlickheyt.
63 Of / [tot] een schant-vlecke des huys uwes heeren.
64 T.w. ick de Heere.
65 T.w. de Coninck Hizkia u heere. Dit is verbuelt eer Sanherib Jerusalem belegerde, 2. Reg. 18. 18.
66 Of / verstooten, af-trecken.
c 2. Reg. cap. 18. vers. 18, 26, 37.
67 T. w. met dien rock / dien ghy als hofmeester des Coninck draecht. D. ick sal hem u officie geven. Het kleet was eertijts aen de hoven der Coningen een aenwijsinge van het ampt 't welck sy te hove bedienden, siet Jes. 3.6.
68 Verstaet hier den sweertgordel / waer mede de eere ende weerdicheyt eenes persoons wiert aengewesen.
69 And. bevestigen, T. w. in sijn ampt.
70 Gebiet / gewelt / macht.
71 Als men in der Coningen hoven yemant den sleutel geeft / dat beteeckent / dat hem in sijne dienst / macht ende autoriteyt gegeven wort. Jesaie cap. 9. vers. 5. wort dergelijcke maniere van spreken van Christo gebruyckt / wiens voor-beelt desen Eliakim geweest is. Siet oock Apoc. 3.7. alwaer dese woorden des Propheten mede op Christum gepast worden.
72 *Hebr.* geven.
73 Siet Job 12.14. de aent.
74 Hier wort Eliakim belooft / dat Godt hem in sijne regeringe bevestigen sal / door een gelijckenisse genomen van eenen nagel / die vaste ende diepe in eenen muer of hout geslagen zijnde / niet lichtelick kan uytgetrocken worden. Siet dese maniere van spreken oock Ezr. 9. 8.
75 Gelijck ghy Sebna ter contrarie een schant-vlecke den huyse uwes heeren geweest zijt. Siet v. 18.
76 Of / daer aen, T. w. aen dien nagel.
77 Vergelijckt de aent. Job 5. op vers 25.
78 Andre Oversetters hebben hier voor die twee naest-voor-gaende woorden / sonen ende dochters. And. kinderen ende kints kinderen, het is al eenen sin.
79 Of / al de geringe gereetschap, D. vaten van kleynen gebruycke.
80 Andere houden het Hebr. woort Nebalim. De sin deses 24 vers is / dat alle groote ende kleyne saken dien nagel / namelick den Eliakim / souden toe-vertrouwt worden: Als oock / dat alle groote ende kleyne persoonen haren toevlucht tot hem souden nemen / ende troost by hem vinden souden.
81 T.w. Sebna. Dit is het tegen-deel van het xxiij vers.
82 Nae het oordeel aller menschen / was Sebna in soo groote authoriteyt / dat hy nemmermeer en soude kunnen vallen / noch te schande komen: maer Godt kan de hooge van den throon af-stooten / ende den nagel / hoe vaste hy schijnt ingeslagen te zijn / uyt-trecken.
83 Of / die daer aen [hangt] D. die hem opgeleyt was.
84 Vergel. 2. Reg. 4.13. met d'aent.

Het xxiij. Capittel.

Prophetie van de verstooringe der stadt Tyrus / v. 1 / &c. dat de Heere die verstooren soude / 8. ende dat / om hares prachts wille / 9. hy wijst oock aen hoe lange dat dese verdruckinge der Tyriers dueren soude / 15. hare weder-opcomste / 17. ende hare bekeeringe tot Christum / 18.

1 [1] DE last van [a] Tyrus. Huylt [2] ghy schepen van [3] Tharsis / want [4] sy is verwoest / [5] datter geen huys meer en is / dat niemant daer meer in en gaet / [6] uyt den lande Chittim is't aen hen openbaer geworden.

2 [7] Swijcht ghy inwoonders [8] des eylants / [9] ghy / die de kooplieden van [10] Zidon / over zee varende / [11] vervulden.

3 Ende wiens inkomste was [12] het zaet van [13] Sichor over [14] de groote wateren / [15] de oogst [16] der riviere: ende sy was [17] de marckt der heydenen.

4 Wordet beschaemt / [18] ô Zidon / want [19] de Zee spreeckt / [ja] [20] de sterckte der zee / seggende / [21] Ick en hebbe geenen barens noot gehadt / ick en hebbe oock niet gebaert / noch ick en hebbe geen jongelingen [22] groot gemaeckt / [noch] geene jonge dochters opgebracht.

5 Gelijck als geweest is [23] de tydinge van Egypten / salmen oock [24] in weedom zijn / [25] alsmen van Tyrus hooren sal *.

6 [26] Vaert over nae Tharsis / huylet ghy inwoonders [27] des Eylants.

7 [28] Is dit uwe vrolick-huppelende [stadt]? welcker outheyt [wel] van oude dagen af is / [maer] hare eygene voeten sullense verre wech dragen / [29] om in vreemdelinckschap te verkeeren.

8 Wie heeft dit beraetslaecht over Tyrus [30] die croonende [stadt] / welcker kooplieden Vorsten zijn / welcker [31] handelaers de heerlickste [32] in den lande zijn?

9 De HEERE der heyrscharen heeft het beraetslaecht / op dat hy [33] ontheylige [34] de hoovaerdye alles cieraets / om alle de heerlickste [35] der aerde [36] verachtelick te maken.

10 [37] Gaet door [nae] u lant / [38] als een riviere: [39] ghy dochter van Tharsis / [40] daer en is geen gordel meer.

1 De sin is / Dit is een beswaerlicke Prophetie / voorseggende wat elende dat Tyro sal overkomen. siet Jes. 13. op vers 1.
a Ierem. 47.4. Ezech. capp. 26. 27. 28. Zach. 9. 3, 4.
2 D. schippers en kooplieden die over zee met Tyrus handelen.
3 Siet 1. Reg. 10. op vers 22.
4 D. sy sal verstoort worden. Dit heeft de Prophete gesproken / doe Tyrus noch in haren fleur / ende grootste heerlickheyt was. Ende dit dreyght hier de Prophete niet alleen der stadt Tyrus, maer oock het gantsche Eylant.

5 *Hebr.* Van huys en van incomen, ofte / ingaen. Vg. ond. 24. 10. Dese / ende de naestvolgende woorden verduytschen ende verklaren sommige aldus: Sy is verstoort van [hare] huysgenooten, ende van de incomelingen. D. niet alleen van de vreemdelingen / maer oock van hare eygene knechten en slaven. Want als dese sagen / dat harer heeren macht en vermogen schier tot niet gecomen was / so hebben sy t'samen gespannen / ende hebben hare heeren ende alle vrye persoonen vermoort / de regeringe aen haer genomen / ende eenen / genoemt Strato, Coninck gemaeckt. Iustin. in sijn historie. lib. 18.
6 D. 't sal hen T.w. schippers ende kooplieden / uyt den lande Chittim openbaer worden. D. uyt Cilicia, ofte Macedonia, (Siet Gen. cap. 10. op v. 4.) van waer de tydingen van Tyri eerste verwoestinge door Nebucadnezar souden verspreyt worden / door de vluchtige die van daer nae Cilicien souden overvaren / ende van waer het verderf haer naderhant overkomen soude. De sin dan deser woorden is / Dese verwoestinge sal die van Tyro overcomen eerst door den Coninck Nebucadnezar / Jer. c. 47. Ezech. 26. 14. en 29. 18 / 19 / 20. en lange daer na door de Griecken en Macedoniers / t. w. door Alexandrum Magnum, die veel jaren hier na Tyrus ingenomen / ende over hoop geworpen heeft.
7 Als of hy seyde / En roemt niet meer van wegen uwen grooten rijckdom ende heerlickheyt / sy sullen haest een eynde nemen.
8 T. w. des eylants Tyri. Dese stadt lach in een Eylant doe Jesaias dit heeft geprophetееrt.
9 *Hebr.* de koopman van Zidon over zee varende vervulden u.
10 Dit is oock eertijts een treffelicke koop-stadt geweest / nae by Tyrus gelegen / onder eenes Heeren gebiet gehoorende. Siet Ezech. 27. 8.
11 T.w. met allerley waren ende koopmanschappen / die sy met hare geladene schepen daer in brachten.
12 Hier wort het zaet gestelt voor het vlas dat uyt het zaet wast.
13 Dit is de name eener riviere die Egypten van Canaan scheyt / Jos. 13. 3. Siet de aent. aldaer. Egypten selfs wort somtijts Sichor genoemt nae dese riviere.
14 Eenige verstaen hier door de groote wateren de Oceanische zee / andre de groote rivieren van Egypten.
15 D. het koorn-gewas.
16 D. het koorn 't welck langs de beken wast / daer van het bevochticht wort / als de Nilus over-loopt. And. der beke [Egypti.] De Prophete wil seggen / dat Tyrus rijck wiert door het verhandelen der vruchten die in andre landen wiessen.
17 D. de handel-plaetse, siet Ezech. 27. 3 / 12.
18 D. ô ghy Zidoniten. Dese hebben eerst de stadt Tyrus gebouwt.
19 D. de inwoonders der Eylanden / die in de zee liggen / als Psal. 65. 6.
20 Verstaet de stadt Tyrus, die van wegen de zee / daer sy in lach / scheen onwinbaer te zijn.
21 De sin deser woorden is / als of Tyrus seyde / het is met my / die soo volckrijcke pleecht te zijn / nu soo gestelt / als of ick heel onvruchtbaer ware geworden / ja als of ick voor desen geen kinderen / of inwoonders gehadt of opgevoet en hadde / ick ben heel doots geworden / het is met my uyt.
22 D. tot vollen wasdom gebracht.
23 Verstaet hier die straffe die eertijts de Egyptenaren ten tyde Mosis is overcomen / als Exod. 15. 14. Ofte die straffe Egypti, daer van Jesaie cap. 19. gesproken wort.
24 Het Hebr. woort dat de Prophete hier gebruyckt / beteeckent eygentlick het wee ende de benautheyt / die een barende vrouwe overkomt.
25 T. w. alsmen hooren sal / dat Tyrus, die rijcke machtige stadt / die onoverwinnelick scheen te wesen / soo geheelick is verwoest en verdelcht. Want alle andre steden sullen vreesen / dat het haer oock alsoo sal gaen / denckende / heeft die seer stercke stadt Tyrus niet kunnen bestaen / hoe sal het ons dan gaen? * Eenige verduytschen dit vers aldus / Als het geruchte tot de Egyptenaren [sal gekomen zijn] sy sullen droevich zijn van wegen 't gene dat sy van Tyrus hooren sullen.
26 D. vlucht uyt Tyro, soeckt nieuwe landen en steden / daer ghy u moocht nederslaen.
27 T. w. des Eylandts Tyri, als boven v. 2.
28 Van de treffelickheydt ende seer groote magnificentie Tyri, siet Ezech. 27. 3 / 4. &c.
29 Of / om haer in vremtheyt te onthouden. D. om andre woonplaetsen te gaen soecken, doe de Tyriers uyt hare stadt en lant verdreven waren / soo hebbense wat omgeswermt / ende gelegentheyt gesocht waer sy haer best souden nederslaen / ende hebben metter tijt gebouwt de steden Carthago, Leptis, Utica, ende Gades.
30 Of / die Croonster, T. w. die stadt / die niet alleen haer selven voor een gekroonde Coninginne uytgaf / maer oock alle hare inwoonders ende kooplieden met rijckdom ende heerlickheyt kroonde / vele der selver als tot Princen en Vorsten makende.
31 Of kooplieden. *Hebr.* Canaaniten, siet de aent. Job cap. 40. op v. 25.
32 Of / op der aerde.
33 D. besoetele / in verachtsaemheyt ende tot kleynachtinge brenge.
34 Of / den prael, T. w. der voortreffelicke Tyriers.
35 And. des lants.
36 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick ontladen, licht maken, gelijckmen de schepen verlicht van hare vracht. het wort hier gestelt tegen een woort 't welck wy hier verduytschen de heerlickste, maer 't welck eygentlick beteeckent de geladene, doch oock heerlicke.
37 Dit is een aenspraké aen de uytlantsche kooplieden, ofte aen de inwoonders van Tyrus / aldus / Gaet door uyt u lant.
38 D. haestelick / T. w. soo snellick als een riviere die van boven af vallende en vlietende / in de zee loopt. And. Als een riviere, D. geduerichlick / sonder op houden.
39 D. Ghylieden / die op de zee nae Tyrus toe seylt / ende gewoon zijt daer te handelen. Eenige verstaen hier door de dochter van Tharsis, ofte des meers, de stadt Tyrus, die midden in de zee lach / ende daer uyt scheen gesproten te zijn / oock / daer in levende / swevende / en haer generende.
40 D. Tyrus heeft alle hare macht / heerlickheyt ende koop-handel verloren. want men gebruyckt den riem / of / gordel / ten deele tot cieraet / ten deele om de lendenen en rugge te stijven. siet Job 12. 18 / 21 ende 40. 2. Prov. 31. 24. met de aent. Item Jes. 11. 5. ende 22. 21. met de aent. Andre verstaen hier door den gordel, de mueren der stadt Tyri, daer mede sy omcingelt / ende als omgordet was.

11 [41] Hy heeft sijne hant [42] uytgestreckt [43] over de zee; hy heeft de Coninckrijcken [44] beroert: de HEERE [45] heeft bevel gegeven [46] tegen Canaan/ om hare sterckten te verdelgen.

12 Ende [47] hy heeft geseyt/ Ghy en sult niet meer vrolick huppelen/ [48] ô ghy verdruckte maecht/ ghy dochter Zidons: [49] Nae Chittim toe/ maeckt u op/ vaert over; [50] oock en sult ghy aldaer geen ruste hebben.

13 [51] Siet/ het lant der Chaldeen/ dit volck en wasser niet/ [52] Assur heeft het gefondeert voor de gene die in de wildernissen woonden: sy richteden hare sterckten op/ [ende] bouwden hare paleysen/ [maer] [53] hy [54] heeft het [55] tot eenen vervallenen hoop gestelt.

14 Huylet ghy schepen van Tharsis/ want [56] u lieder sterckte is verstoort.

15 Eñ het sal geschieden te dien dage/ [57] dat Tyrus sal vergeten worden [58] tseventich jaren/ [59] gelijck eenes Coninckx dagen: [maer] ten eynde van tseventich jaer/ [60] sal in Tyro als een hoereliet zijn.

16 Neemt de harpe/ gaet in de stadt rontom/ [61] ghy vergetene [62] hoere/ [63] speelt wel/ [64] singt veel liedekens/ op dat uwer gedacht werde.

17 Want het sal geschieden ten eynde van tseventich jaer/ dat de HEERE Tyrus sal besoecken/ ende dat sy wederkeeren sal tot haren hoeren-loon/ ende sy sal [65] hoererye bedrijven met alle Coninckrijcken der aerde/ die op den aerdbodem zijn.

18 Ende [66] haren koop-handel ende haren hoeren-loon/ sal dẽ HEERE [67] heylich zijn/ [68] het en sal niet ten schatte vergadert/ nocht opgesloten worden: maer haren koop-handel sal wesen voor die/ [69] die voor den HEERE woonen/ op datse eten tot versadinge/ ende dat sy [70] duerich decksel hebben.

41 T. w. de Heere. 42 T. w. om te slaẽ. 43 D. over de stadt Tyrus in de zee gelegen. And. over de schepen der zee/ die gewoon zijn te Tyrus te handelen. 44 D. in roere gestelt/ of beweecht tegen Tyrum op te staẽ. 45 T. w. den vreemden Coninckrijcken/ of Coningen. D. Godt heeft sulcx dien volckeren ingegevẽ/ ende hy drijftse daer toe/ als boven cap. 13.3. eñ 2. Sam. 16. 11/ 12. siet de aent. aldaer. 46 D. tegen de Tyriers/ Canaans nacomelingen uyt Zidon/ Gen. 10.15. Andre/ de Heere heeft eenẽ koopman bevel gegevẽ, verstaende Nebucadnezar/ of den Grooten Alexander. Andre/ tegẽ de koopstadt. In de beteeckenisse van koopman wort het woort Canaan genomen boven vs. 8. ende elders. 47 T. w. de Heere Godt. 48 And. ô ghy verdruckte, maecht der dochter Zidons. Aldus noemt de Prophete de stadt Tyrus, om dat sy van de Zidoniers eerst gebouwt is. Ende de Prophete noemt hier Tyrus eene verdruckte/ ofte geschende maecht/ om dat sy voorseker soude geschent eñ verkracht/ D. verdelcht eñ uytgeroeyt worden. 49 Door dese afgekortte maniere van spreken wort te kennen gegeven/ dat de Tyriers seerhaestich souden vluchten/ insonderheyt nae die van Chittim/ ofte het lant der Chitteẽ (want beyds kan het Hebr. woort dragen) daer onder verstaende allerley over zee gelegene plaetsen/ als Cilicien/ Grieckenlant/ oft Macedonien/ Italien &c. waer van oock bov. vs. 1. 50 D. Ghy en sult oock aldaer/ daer ghy henen vluchtet/ niet gerust zijn/ noch in vrede mogen blyven/ maer oock geplaecht ende verdreven worden. Siet bov. vs. 7. And. Ghy Chittim, ofte Chitteers, maeckt u op, treckt voort, &c. nemende het als een goddelicke aensprake aen Alexander den Grooten met sijn krijchs-heyr/ dat hy hem haesten soude/ niet alleen om Tyrus te verderven/ maer oock vorder tegen de Chaldeen ende Babel te trecken. Siet bov. op vs. 1. 51 Godt stelt den Tyriers voor oogen 't exempel van het Assyrische ofte Chaldeeusche Coninckrijck/ als eensdeels t'ondergebracht eñ verwoest zijnde/ anderdeels sullende in 't toekomende verwoest worden/ op dat het den Tyriers niet vreemt en schijne/ dat sy oock verwoest souden worden. 52 D. de Chaldeen die in de wildernissen in tenten plechten te woonen/ zijn door de Assyriers vergadert/ ende in steden by malcanderen gebracht. siet Gen. 10. vs. 10/11. ende 11.2/8/9. ende vgl. Psal. 72. 9. ende 74. 14. 53 T. w. Godt de Heere. van welcken gesproken is bov. vs. 8/9/11/12. 54 T. w. het lant der Chaldeen/ ofte/ hy heeftse, T. w. de Chaldeen heeft hy door de Assyriers t'ondergebracht/ ofte/ prophetischer wijse/ hy sal de Assyriers door de Chaldeen ofte Babyloniers sekerlick t'onderbrengen/ ende daer na de Babyloniers door de Persen/ ende volgens uwe stadt/ ô Tyrus/ ende Coninckrijcke veel lichter verstooren. 55 D. hy heeftse t'onderste boven geworpen. vg. ond. 25. 2. 56 D. de stadt Tyrus, met alle vaste plaetsen daer aen ende daer by gelegen. 57 D. de Tyriers sullen lxx jaer lanck in hare elende blyven steken/ als of Godt harer vergetẽ hadde/ of geen achtinge meer op haer en hadde. 58 T. w. soo lange als de Joden in de Babylonische gevanckenisse blyven soudẽ. 59 D. soo lange als ongeveerlick een Coninck leeft/ of leven kan. Of/ in 't gemeen/ soo lange als een mensche leven kan/ T. w. die tot eenẽ grooten ouderdom komt/ siet Psal. 90. 10. And. Soo lange als een Coninckrijcke dueren sal. Aldus wort het woort melech, voor Coninckrijcke oock genomen/ Dan. 7. 17. eñ 8. 21. eñ wort hier verstaen het Coninckrijcke van Babel/ 't welck lxx jaren gestaen heeft na dẽ ondergang van Tyrus. 60 D. Tyrus sal weder bewoont worden/ ende in goeden welstant komen/ ende dan sullen de inwoonders/ wederom/ rijck ende weeldich geworden zijnde/ haren ouden ganck gaen/ met singen en springen/ ende allerley wellusten des vleeschs te oeffenen/ als vss. 16. ende 17. breeder geseyt wort. Andre/ om het woordeken als, oock sijne kracht te laten toekomen/ verklaren dese woorden aldus: de inwoonders van Tyro, sullen de koopluyden soo liefslick weten aen te locken/ ende te bedriegen/ als de hoeren met haren lieffelicken sanck de hoereerders weten aen te locken. 61 D. die in vergetenheyt gekomen waert. 62 O Tyrus, ghy stadt vol hoererye/ ofte ghy koop-lieden van Tyrus, die met uwen lieffelicken praet ende lieffelicke aenpresenteringe der waeren/ de kooplieden weet aen te locken/ gelijck de hoeren hare boelen. 63 Hebr. maecktet wel met spelen, of/ maeckt het spelen goet. Siet Psal. 33. op vs. 3. 64 Hebr. vermenichvuldicht het Liedt. 65 Vast alle uytleggers verstaen hier door hoererye het vuylgewin der Tyriers/ 't welck sy van hare koopmanschap kregen van alle de rijcke ende machtige persoonen die in de landen rontom haer gelegen/ woonachtich waren. 66 Te weten/ der Tyriers. 67 Of/ geheylicht zijn. Hebr. in heylicheyt zijn. 68 Hier wort voorseyt/ dat eenige der Tyriers in toekomende tijden/ tot den waren Godt/ ende Christelicke Religie bekeert zijnde/ haer goet ende rijckdom niet en souden in hare kisten en kasten besluyten ende behouden/ maer dat sy se mildelick ter eere Godts/ ende tot nootdurft der arme Christenen/ souden uytdeylen. siet Act. 2. 44. ende 4. 34. 69 Verstaet de Christenen in 't gemeen/ eñ by namen de kercken-leeraers. 70 D. decksel dat duersaem zy/ of/ dat lange dueren kan.

Het xxiiij. Capittel.

Een Prophetie van de verwoestinge des Joodschen lants/ vs. 1/6. &c. die den eenen soo wel als den anderen soude over comen/ 2. Reden waerom/ 5. het overblijfsel sal Godt roemen en prijsen/ 13. Vermaninge tot danckseggingen daer voor/ 15. De Prophete spreeckt wederom van de verstooringe des Joodschen volcx van wegen des selven godtloosheyt/ 16 &c. oock wederom van Godes genade over het selve/ 21. heerlickheyt onses Heeren Iesu Christi in sijne kercke. 23.

1 SIet/ de HEERE maeckt [1] het lant [2] ledich/ ende hy maeckt het woeste: ende hy keert [3] des selven gestaltenisse om/ eñ hy verstroyt sijne inwoonders.

2 Ende [4] gelijck het volck/ alsoo sal de [5] Priester wesen; gelijck de knecht/ alsoo sijn heere; gelijck de dienstmaecht/ alsoo hare vrouwe; [a] gelijck de kooper/ alsoo de verkooper: gelijck de leener/ alsoo de ontleener; gelijck de woeckeraer/ alsoo die van welcken hy woecker ontfangt.

3 [6] Dat lant sal [7] gantschelick ledich-gemaeckt worden/ ende het sal [8] gantschelick berooft worden: want de HEERE heeft dit woort gesproken.

4 Het lant treurt/ 't verwelckert/ [9] het aerdrijcke [10] queelt/ [10] 't verwelckert: de hoochste van het volck des lants [11] quelen.

5 Want het lant is bevleckt [12] van wegen sijne inwoonders: want sy overtreden de wetten/ sy veranderen [13] de insettinge/ sy vernietigen [14] het eeuwich verbont.

6 Daerom verteert [15] de vloeck het lant/ ende die daer in woonen/ sullen verwoest worden: daerom sullen de inwoonders des lants [16] [b] verbrant worden/ ende daer sullen [17] weynich menschen overich blyven.

7 De most [18] treurt/ de wijn-stock [19] queelt/ alle die blydhertich waren suchten. [20]

8 [21] De [c] vreucht der trommelen [22] rust/ [23] het gelupt der vrolick-huppelendẽ houdt op/ [21] de vreucht der harpe [22] rust.

9 Sy en sullen geenen wijn drincken [24] [d] met gesanck: de stercke-dranck sal bitter zijn den genen die hem drincken.

10 [25] De woeste stadt is verbroken/ alle de huysen staen gesloten/ [26] datter niemant inkomen en kan.

11 Daer is een klagelick geroep op de straten/ [27] om des wijns wille: alle blijtschap [28] is verduystert/ de vreugt des lants is henen gevaren.

12 Verwoestinge is in der stadt overgebleven/ ende met gecraeck wort de poorte in stucken verbroken.

13 Want in 't binnenste van den lande/ in 't midden [29] deser volckerẽ/ [30] sal 't alsoo wesen/ [31] [e] gelijck de afschuddinge des olijfbooms/ gelijck de na-lesingen/ wanneer de wijn-oogst geeyndicht is.

14 [32] Die sullen hare stemme opheffen/ sy sullen vrolick singen: van wegen [33] de heerlickheyt des HEEREN sullen sy juychen [34] van der zee af.

1. T. w. het Joodsche lant/ ende der gener die het met de Joden houden. Dit soude geschiedẽ eerst door de Assyriers/ daer na door de Chaldeen. 2 Of/ hy puttet uyt. 3 Hebr. zijn aengesichte, D. gedaente/ gelaet/ gestaltenisse. D. hy sal het lant/ met al datter in is/ het onderste boven werpen/ soo datter het selve lant niet gelijcken en sal. 4 De sin is/ dat de elenden daer hy van spreeckt/ alle staten van menschen sullen over-komen den eenen soo wel/ als den anderẽ. siet Hos. 4. 9. 5 Of/ Overste, of Regent. het Hebr. woort Cohen beteeckent het eene soo wel/ als het andre. siet Gen. 41. op vs. 45. a Ezech. 7. vs. 12, 13. 6 T. w. dat lant daer van vs 1. gesproken wort. 7 Hebr. Ledich gemaeckt wordende, ledich gemaeckt worden. 8 Hebr. berooft wordende berooft wordẽ, D. het sal gantsch en gaer berooft en uytgeplondert worden. 9 T. w. dat deel des lants daer Iudæa in leyt. 10. 10 T. w. van hertzeer en droefenisse. 11 Of/ sy worden swack, matt, flaeuw. 12 And. onder zijne inwoonders. De sin is/ Het volck deses lants/ Te weten des Joodschen lants/ is soo boos ende verdorvẽ/ dat het dat lant/ 't welck het betreet/ bevleckt ende ontheylicht. 13 T. w. Godts. 14 T. w. dat verbont/ 't welck Godt met Abraham/ ende sijnen zade heeft opgericht/ ende door de besnijdenisse heeft bevesticht/ Gen. 17. ende 't welck Godt daer na vernieuwt heeft, Exod. 24. 15 Dien vloeck dien de Israeliten haer hebben onderworpen/ als sy met Godt in 't verbont getreden zijn/ haer verbindende sijne wetten ende geboden te onderhouden/ Exo. 19. ende 24. eñ Deut. 29. And. de eedt des vloecks. van dese maniere van spreken siet Gen. 24. 41. 16 D. sy sullen omcomen/ het zy door 't vyer/ of andersins: Of/ door den brant ende hitte des toorns Godes. b Ies. 9. 18. ende 10. 16. 17 Het grootste deel der menschen is gedoodt/ of te lande uytgevoert geworden in slavernije. siet. Ies. 1. 9. eñ 17. 6. 18 T. w. om dat hy onnuttelick van de vyanden sal gedroncken ende verplengt worden. 19 D. hy verdwijnt/ of verwelckert/ T. w. om dat hy van de vyanden sal vertreden ende vernielt worden. 20 Alle de woorden deses vs. ende eenige der navolgende vss. strecken daer toe, om aen te wijsen/ dat alles seer jammerlick in den lande soude toegaen. 21. 21 D. de vreucht diemen pleecht te scheppen uyt het gelupt der trommelen ende der harpen. c Ier. 7. 34. eñ 16. 9. eñ 25. 10. Ezech. 26. 13. Hos. 2. 11. 22. 22 D. houdt op. Het Hebr. woort beteeckent soo veel/ als Sabbath-houden. 23 Of/ het gerommel, het geruysch. 24 Of/ in 't gesanck, D. als sy lustich en vrolick zijn met singẽ en clingen in hare dronckene gelagen. d Ies. 16. 10. 25 Die woest gemaeckt sal worden door het gewelt harer vyanden/ diese innemen sullen. Ende verstaet hier de stadt van Jerusalem/ mitsgaders andre steden daer omher liggende. siet ond. Ies. 30. 14. 26 Hebr. van inkomen. vg. bov. 23. op vs. 1. 27 Om dat de wijn bedorven is/ of/ om datter geenen meer te bekomen en is. 28 Ofte/ heeft [haren] avont. D. sy neemt af/ sy heeft haer eynde/ gelijck het klaer-schijnende sonne-licht des avonts eñ des nachts verduystert eñ vertreckt. 29 Verstaet hier de stammen des Jodischen volcks/ als oock de Syriers/ Egyptenaers/ Moabiten/ ende andre natien/ tegen de welcke de prophete hier boven geprophetеert heeft. 30 Of/ sal 't alsoo toegaen. dit sal des lants gelegentheyt zijn. 31 De sin is/ Gelijck wanneer een olijfboom afgepluckt/ ende de wijn-oogst gedaen is/ evenwel noch eenige olyven aen de boomen/ of druyven aen de wijn-stocken overich blyven: Alsoo/ ofschoon het lant sal verwoest/ ende mijn volck sal doot geslagen ende verstroyt worden; so sullender nochtans eenige over-blyven/ dien Godt de Heere genade sal bewijsen. e Ies. 17. 6. 32 T. w. die weynige die overgebleven sullen zijn/ ende van Godt genade sullen vercregen hebben. 33 Of/ Majesteyt, of/ hoocheyt. 34 D. zijnde in verre ende vreemde landen/ of waer sy anders wesen mogen.

15 Daerom eeret den HEERE [35] in de valleyen/ inde Eylandē der zee den Name des HEEREN des Godts Israëls.

16 [36] Van het uyterste eynde der aerde hooren wy psalmen/ [tot] verheerlickinge des [37] Rechtveerdigen: [38] doch [nu] segge ick/ [39] Ick worde mager/ ick worde mager/ wee my! de trouwloose handelen trouwlooslick/ ende met trouwloosheyt handelen de trouwloose trouwlooslick.

17 [40] f De vreese/ ende de cuyl/ ende [41] het strick over u/ ô inwoonder des lants!

18 Ende het sal geschieden/ [42] so wie [43] voor de stemme der vreese vliedē sal/ g die sal in den kuyl vallen; ende die uyt [44] den kuyl opklimt/ die sal in het strick gevangen wordē: want [45] de sluysen in der hoochte zijn op-gedaen/ ende de fondamenten der aerde sullen beven.

19 [46] De aerde sal gantschelick verbroken worden: de aerde sal gantschelick van een gescheurt worden/ de aerde sal gantschelick beweecht worden.

20 [47] De aerde sal gantschelick waggelen/ h gelijck een dronckaert/ ende sy sal heen ende weder beweecht wordē/ i gelijck [48] een nacht-hutte/ ende [49] hare overtredinge sal swaer op haer zijn/ ende sy sal vallen/ ende [50] niet weder op staen.

21 Ende het sal geschieden [51] te dien dage/ dat de HEERE [52] besoeckinge doen sal over de heyrschare [53] des hoogen in de hoochte/ ende over de Coningen des aerdbodems op den aerdbodem.

22 Ende sy [54] sullen tsamen vergadert worden/ [gelijck] de gevangene in eenen put/ ende sy sullen besloten worden in eene gevanckenisse/ maer [55] na vele dagē [56] [weder] besocht worden.

23 k Ende [57] de Mane sal schaemroot worden/ ende de Sonne sal beschaemt worden/ als de HEERE der heyrscharen [58] op den berch Zions regeren sal/ ende te Jerusalem/ ende [59] voor sijne Outste [60] sal Heerlickheyt zijn.

35 D. aen alle plaetsen daer geloovige en godtvruchtige personen zijn. And. in de vyeren. D. die ghy noch in groot lyden zijt.
36 *Hebr.* Van den vleugel der aerde.
37 T.w. Godes. siet de voorgaende vss. And. dat den gerechtigen eene heerlickheyt [gegeven zy]/ T.w. allen den genen die Godt uyt genade rechtveerdigmaeckt/ en verstaet van door de heerlickheyt, de heerlickheyt der kinderen Godes/ Rom. 8.30.
38 Hier begint de Prophete wederom te spreken van de verstooringe des Joodschen lants/ als of hy seyde/ Maer als ick aensie de ongeregeltheyt der menschen/ en wel wetende/ dat Godt de selve niet altijt en sal ongestraft laten/ so spreeck ick al klagēde/ als volgt:
39 D. ick neme my dit soo ter herte/ dat ick verdwijne van treuricheyt/ aensiende de trouwloosheyt van den grootsten hoop mijner lantslieden/ daer mede sy den toorn Godes over haer verwecken. And. ick teere uyt. ick teere uyt.
40 Siet Psal. 11. op vs. 6. In dit 17. vs/ staen drye Hebreeusche woorden op eene wijse luydende, t. w. pachad, pachat, pach. welcke aerdicheyt wy in onse sprake niet en kunnen uytdrucken.
f Ier. 48. 43.
41 And. het nett.
42 Vergelijckt Job cap. 20. vs 24/ &c.
43 D. voor de stemme der vyanden/ die schrick ende vreese sullen aenjagen. De meyninge is/ Of schoon yemant het eene ongeluck ontvlieden sal/ so sal hy doch in een ander vervallen. g Ier. 48. 44. verg. Amos 5. 19. 44 *Hebr.* uyt het midden des kuyls. 45 Of/ spuyen, of sassen. De Prophete wil seggen/ dat Godt sijnen toorn over haer uytstorten ende openbaren soude/ boven uyt den hemel/ ende beneden op der aerde/ als ten tijde des sintbloets geschiet is. And. vensters. siet de aent. Gen. 7. op vs. 11. 46 *Hebr.* brekende gebroken worden. De sin is/ het sal al bersten en breken/ het onderste sal op den aerdbodem boven gaen. Doch verstaet hier eygentlick die landen/ daer inde Joden en hare geconsedeeerde in die tijden woonden. 47 Verstaet hier doorgaens door de aerde, ofte het aerdrijck/ de inwoonders des lants. h Ies. 19. 14. i Ies. 1. 8. Iob 27. 18. 48 Die lichtelick van den wint heen ende weder geschuddet/ ofte oock van d'eene plaetse op d'andre kan gevoert ofte gedragen worden/ Siet Jer. 9. 2. alsoo van de herders/ Jes. 1. 8. van kreychsliden/ vob. 10. 29. 49 D. de straffe harer overtredinge. 50 *Hebr.* niet toedoen op te staen. T. w. in sulcken treffelicken welstant ende heerlickheyt als sy te vooren geweest is. 51 D. inden tijt van Godt dē Heere daer toe bestemt. 52 T. w. in sijnen toorn/ D. straffen sal. 53 Of/ der hoocheyt. Hy wil seggen/ der hooge verhevene Coningē deser werelt. 54 *Hebr.* sy sullen vergadert worden [met] de vergaderinge als een gevangene. D. gelijckmen de gevangene in eenen put vergadert/ of by malkanderen sluyt. 55 *Hebr.* na de veelheyt der dagen. 56 T. w. met genade/ ten tijde van de toekomste Christi. k Ies. 13. 10. Ezec. 32. 7. Ioël. 2. 31. ende 3. 15. 57 D. de glants en schoonen schijn der Sonne ende der Mane/ en sullen niet met alle zijn/ ten aensien der heerlickheyt onses hoofdes Iesu Christi in sijne kercke/ ende als hy komen sal in de heerlickheyt sijnes Vaders. 58 Dat is hier te seggen/ In de Christelicke kercke. 59 Die hy tot voorstanders sijner kercke is stellende. 60 And. seer heerlick, of/ ende daer sal heerlickheyt zijn in de tegenwoordicheyt sijner Outsten.

Het xxv. Capittel.

Een dancksegginge des volcks Godes voor het verdelgen harer vyanden/ v. 1. insonderheyt der stadt Babel/ 2. prophetie van de beroepinge der heydenen/ ten tyde des Messie/ 6. ende verlossinge aller geloovigen/ 7. mitsgaders de verdelginge harer vyanden/ 10.

1 [1] HEERE/ ghy zijt mijn Godt/ u sal ick verhoogen/ uwen Name sal ick loven/ want ghy hebt [2] wonder gedaen: [uwe] raetslagen [3] van verre zijn waerheyt [ende] [4] vasticheyt.

2 [5] Want ghy hebt van de [6] stadt/ een a steenhoop [7] gemaeckt/ de vaste stadt tot een vervallen hoop: het palleys der vreemdelingen/ dat het geen stadt meer en zy/ in eeuwicheyt en sal sy niet herbouwt wordē.

3 Daerom sal u [8] een machtich volck eeren/ de stadt [9] der tyrannige volckeren sal u vreesen.

4 Want ghy zijt [10] den armē een sterckte geweest/ een sterckte den nootdurftigē/ als hem bange was: een toevlucht [11] voor den vloet/ een schaduwe voor de hitte/ [12] want [13] het blasen der tyrannen is als een vloet [tegen] eenen wandt.

5 [14] Gelijck de hitte in een dorre plaetse/ sult ghy de ongestuymicheyt der vreemdelingen nederdrucken/ [gelijck] de [15] hitte door de schaduwe eener dicke wolcke/ sal 't [16] gesanck der tyrannen vernedert worden.

6 Ende [17] de HEERE der heyrscharen sal op [18] desen berch [19] allen volcken [20] een vette maeltijt maken/ een maeltijt van [21] reynē wijn/ [22] van vette vol merchs/ van reyne wijnen die gesuyvert zijn.

7 Ende hy sal op desen berch [23] verslinden [24] het bewindsel des aengesichts/ daer mede alle volckeren bewonden zijn/ [25] ende het decksel daer mede alle natien bedeckt zijn.

8 b Hy sal de Doot [26] verslinden/ [27] tot overwinninge/ ende de Heere HEERE sal de tranen van [28] alle aengesichten afwisschen: ende hy sal de smaetheyt sijnes volcks [29] van de gantsche aerde wech nemen/ want de HEERE heeftet gesprokē.

9 Ende men sal te dien dage seggen/ Siet/ [30] dese is onse Godt/ wy hebben hem verwacht/ ende hy sal ons [31] salich maken: dese is de HEERE/ wy hebben hem verwacht/ wy sullen ons verheugen/ ende verblijden [32] in sijne salicheyt.

10 Want [33] de hant des HEEREN sal op desen berch rustē: maer [34] Moab sal [35] onder hem verdorscht wordē/ gelijck het stroo verdorscht wort [36] tot mist.

11 Ende [37] hy sal [38] sijne handen uyt breyden in't midden van haer/ gelijck als een swemmer [die] uytbreydt om te swemmen/ ende c hy sal [39] haren hoochmoet vernederen [40] met de lagen harer handen.

12 Ende hy sal [41] de hooge vesten [42] uwer mueren buygen/ vernederen/ [ja] [43] hy salse [44] ter aerde tot den stof toe doen reycken.

1 Dit is een lofsanck des volcx Godes/ T. w. der gemeynte der geloovigen in het Nieuwe Testament.
2 Of/ wonderlicke dingen.
3 D. van outs af.
4 Ofte trouwe.
5 Claricheyts halven zijn de woorden deses vs in een weynich andre ordre gestelt/ dan so in 't Hebreeus staen. 6 T. w. Babylon ende voorts alle andere vyantlicke steden ende volcken/ insonderheyt Romen. a Iesa. 21. 9. ende 23. 13. Apo. 14. 8. ende 18. 2.
7 *Hebr.* gestelt tot eenen steenhoop.
8 Verstaet dat volck/ dat hem tot u bekeeren sal/ dat u uyt sulcke schrickelicke straffen/ sal leeren vreesen en eeren.
9 Of/ schrickelicke, geweldige, grouwelicke heydenen.
10 Of/ een sterckte der armen.
11 Of/ voor de overvloeyende wateren, als Jes. 4. v. 6.
12 Of/ doe het blasen der tyrannen was als, &c.
13 *Hebr.* de wint (ofte/ als sommige/ geest. D. toorn) der tyrannen, of der grousamē/ of schrickelickē.
14 De sin is/ gelijck de hitte in een dorre plaetse door den regen haest gedempt wort: Alsoo heeft Godt door de wolcke sijner genadiger hulpe/ door de welcke hy sijne kercke heeft willen verquickē/ de ongestuymicheyt der vreemdelingen/ D. der ongeloovigen ende der vyanden sijner kercke/ gedempt.
15 Siet vob. 4. 6.
16 D. de vreucht/ blijtschap/ en triumphe/ die sy over de godsalige plechten te bedryven.
17 Hier spreeckt de Prophete/ als oock vs 7. ende v. 10.
18 D. in de Christelicke kercke/ die door dē berch Zions wort afgebeeldt.
19 Soo wel dē Heydenen/ als den Jodē/ die hy door de predicatie des H. Euangelii tot sijne kennisse roepen sal.
20 *Hebr.* een maeltijt van vetticheden. Geestelicker wijse te verstaē/ is dit/ en datter volcht/ te seggen/ dat Godt sijnen uytverkorenen sijner overgroote genade in Christo sal deelachtich maken/ namelick de eeuwige vreucht ende salicheyt/ die hy ons boven inden hemel heeft bereyt. Vergelijckt hier mede Psal. 22. 27/ 30. Mat. 8. 11. en 22. 2. Siet de aenteeck. Psal. 36. op v. 9.
21 Of/ gesuyverden wijn, D. daer geen hesse in en is: of/ die van de hesse gesuyvert is/ als stracx. And. die op de hesse ligt. 22 D. van vette wel-gemergde beesten. 23 D. te niete doen. 24 *Hebr.* het aengesichte des bewindsels, ofte/ gedeckt, over &c. ende soo in't volgende: ende verstaet de blintheyt ende onwetenheyt in goddelicke ende hemelsche saken/ daer alle heydenen in staken voor de verkondiginge des H. Euangelii. Siet 2. Cor. 3. 16. 25 D. daer mede aller natien/ of aller heydenen oogen des verstants bedeckt/ ende als verblint zijn/ aengaende goddelicke saken. 'T gene dat stracx te vooren geseyt is/ wort met andre woorden wederhaelt. b 1. Cor. 15. 54. 26 D. hare macht benemen/ also dat sy over sijne uytverkorene te heerschen geene macht en hebbe/ ofte haer van sijne liefde niet scheyde en kunne. 27 Alsoo heeft den Apostel dese woorden genomen 1. Cor. 15. 54. And. in eeuwicheyt, ofte eeuwichlick. Siet van't Hebr. woort Psal. 4. op v. 1. ende 13. op v. 2. 28 T. w. van de aengesichten sijnes volcks. Siet Apoc. 7. 17. ende 21. 4. 29 D. in alle landen. 30 T. w. Iesus Christus. 31 Of/ verlossen, behoeden. Dit woort/ ende 't laetste deses vs/ komen beyde van den Hebr. wortel/ of oorspronckelick woort/ daer het woort Iesus van komt. 32 D. in de salicheyt die hy ons te wege brengt. And. in sijne salich-makinge. 33 D. de macht, de sin is/ Godt sal steets sijne kercke beschutten ende beschermen. want door den berch Zions wort hier de kercke Godes verstaen. 34 D. alle vyanden ende vervolgers des volcks Godes. 35 T. w. onder den Heere/ die hem vertreden ende verdelgen sal. 36 Verstaet hier door/ het alder geringste stroo/ 't welck nergens anders toe en deucht/ dan om mist daer van te maken. And. vertreden wort op den mist-hoop. And. te Madmenah. Daer zijn twee steden van dien name geweest/ d'eene in Juda/ 1. Chro. 2. 49. d'andre in der Moabiten lant/ Jer. 48. 2. 'T schijnt datter overvloedich veel koorens gewassen heeft/ Jes. 10. 31. 37 T. w. de Heere. 38 D. hy sal met gantscher macht sijne vyanden aentasten ende verdelgen/ gelijck een swemmer sijne beyde handen uyt-streckt om kloeckelick voort te swemmen. c Ies. 16. 6. 39 T. w. der Moabiten. 40 De sin is/ Moab is hoovaerdich van herten/ ende in sijne handen is bedroch/ wes halven hy sich groote dingen inbeeldt: maer Godt sal se beyde te schande maken/ soo de hoovaerdye sijnes herten/ als de lagen sijner handen. So dat met hier beteeckent soo veel als mitsgaders. And. met sijne loerende handen. als of hy seyde/ met sijne handen/ die daer op loeren/ om de vroome te verscheuren/ gelijck de leeuw op een prooye loert. 41 D. de vasticheden uwer hooger mueren. 42 T. w. Moabs/ D. der vyanden van Godes kercke. 43 T. w. de Heere. 44 D. hy salse te gronde werpen tot in den stof.

Het xxvj. Capittel.

Een lof-sanck daer mede het Joodsche volck Godt danckt voor sijne verlossinge/ v. 1/ &c. mitsgaders een vermaninge van op den Heere te vertrouwen/ 4. ende in sijne wegen te wandelen/ 7. hoe noodich de roeden des Heeren zijn/ 9. maer de godtloose zijn en blijven verhardt/ 10. hoe Godt met de Joden gehandelt hebbe/ 15. hare bekeeringe/ 16. hare hope ende vertroostinge/ 19.

1 [1] TE dien dage sal dit liedt gesongē worden [2] in den lande Juda: Wy [a] hebben [3] een sterckestadt/ [4] [Godt] [5] stelt heyl tot mueren ende [6] voor-schanssen.

2 [7] Doet de poortē open/ dat [8] het rechtveerdige volck daer in gae/ 't welck [9] de getrouwicheden bewaert:

3 'Tis een bevesticht [10] voornemen/ [11] ghy sult [12] allerley vrede bewaren/ want men heeft op u vertrouwt *.

4 [13] Vertrouwt op den HEERE tot in der eeuwicheyt/ want in den HEERE HEERE [14] is een eeuwige rotzsteen.

5 Want hy buycht [15] de hooge geseten neder/ [16] de verhevene stadt: [17] hy vernedertse/ hy vernedertse tot de aerde toe/ hy doetse tot aen den stof reycken.

6 [18] De voet salse vertreden/ de voeten [19] des elendigen/ de treden der armen.

7 Het padt des rechtveerdigen [20] is geheel effen: den ganck des rechtveerdigen weecht ghy [21] recht.

8 [22] Wy hebben oock in den wech uwer gerichten/ u/ ô HEERE/ verwacht: tot uwen name/ ende tot uwer gedachtenisse is de begeerte [onser] ziele.

9 [Met] mijne ziele hebbe [23] ick [24] u begeert inder nacht/ oock sal ick [met] mijnen geest/ [die] in 't binnenste van my is/ [25] u vroech soecken: want wanneer [26] uwe gerichten op der aerde zijn/ soo leeren de inwoonders der werelt gerechticheyt.

10 Wort den godtloosen genade bewesen/ hy en leert [evenwel] geen gerechticheyt/ hy drijft onrecht/ in [27] gantsch richtigen lande/ [28] ende hy en siet de hoocheyt des HEEREN niet aen.

11 HEERE/ [29] is uwe hant verhoocht/ [30] sy en sien 't niet: [maer] [31] sy sullen 't sien/ ende beschaemt worden/ [32] [van wegen] den yver [over u] volck/ oock sal [33] 't vyer uwe wederpartyders verteeren.

12 HEERE/ ghy sult ons vrede [34] bestellen: want ghy hebt [35] ons oock [36] alle onse saken uytgericht.

13 HEERE onse Godt/ [37] [andere] heeren behalven u/ hebben over ons geheerscht: [doch] [38] door u alleene gedencken wy [39] uwes naems.

14 Doodt zijnde/ en sullen sy [40] niet [weder] leven/ [41] overleden zijnde/ en sullen [42] sy [43] niet opstaen: daerom hebt ghyse [44] besocht/ ende hebtse verdelcht/ ende ghy hebt alle hare gedachtenisse doen vergaen.

15 Ghy/ ô HEERE/ [45] hadt [46] dit volck vermeerdert/ [47] ghy hadt dit volck vermeerdert/ ghy waert [48] vereerlickt geworden/ [maer] ghy hebtse [in] alle de eynden des aerdrijcx [49] verre wech gedaen.

16 HEERE/ in benautheyt hebben [50] sy [51] u besocht: sy hebben [haer] [52] stillegebedt uytgestort/ [53] als uwe tuchtinge over hen was.

17 [b] Gelijck eene bevruchte vrouwe/ als sy naedert tot het baren/ smerten heeft/ ende schreeuwt in hare wëen: [54] alsoo zijn wy geweest/ ô HEERE/ [55] van wegen u aengesichte.

18 [56] Wy waren bevrucht/ [57] wy hadden de smerten/ [maer] [58] wy hebben [niet] als wint gebaert: [59] wy en deden [60] den lande geene [61] behoudenisse aen/ ende [62] de inwoonders der werelt [63] en vielen niet neder.

19 [64] Uwe doode sullen [65] leven/ [oock] [66] mijn doodt lichaem/ sy sullen opstaen: waeckt op/ ende juycht/ [67] ghy die in den stof woont/ want [68] uwe dauw sal zijn/ [69] [als] een dauw der moes-kruyden/ ende [70] het lant sal de overledene uyt-werpen.

20 [71] Gaet henen mijn volck/ gaet in uwe binnenste kamers/ eñ sluyt uwe deuren [72] nae u toe: verbercht u [c] als eenen kleynen oogenblick/ tot dat de gramschap over gae.

21 Want siet/ de HEERE sal [73] uyt zijne plaetse uytgaen/ om de ongerechticheyt der inwoonderen der aerde/ [74] over haer te besoecken/ ende de aerde sal [75] haer bloet ontdecken/ ende en sal hare doot-geslagene niet langer bedeckt houden.

1 T.w. als het volck uyt de Babylonische gevanckenisse sal verlost zijn/ ende de kinderen Godes uyt de handen harer vyanden/ soo lichamelicke/ als voornamelick geestelicke.
2 D. In de Gemeynte Godes/ over al waer de selve te dier tijt wesen sal. want onder den name Iuda wort meermaels de kercke Godes verstaen.
a Prov. 18. 10. Psal. 46. 6. eñ 125. 1.
3 Aldus wort de kercke genaemt/ om dat sy onder de bescherminge Godes vast en seker is en blijft. *Hebr.* een stadt der sterckte. D. een stadt van gewelt.
4 *Hebr.* Hy stelt T. w. Godt.
5 De sin is/ Het heyl dat Godt haer geeft/ is haren muer ende vasticheyt/ daer sy haer op mach verlaten. Hy salse daer by wel behouden/ so dat oock de poorten der helle daer niet tegen en sullen vermogen/ Mat. 16. 18. ofte aldus/ Godt die ons heyl, ofte heylant eñ verlosser is/ sal de muer, ofte beschermer deser stadt, dat is/ sijner kercke ende Gemeynte zijn, daerom salse sterck/ ja onoverwinnelick zijn.
6 Of/ voor-mueren, dwingers, bolle-wercken.
7 Met dese woordē vermanen de geloovige malkanderen/ tot aenneminge der gener die haer tot de gemeynschap der heyligen presenterē. Vgl. Psa. 118. vss. 19/20.
8 D. het uytverkorē volck Godes/ 't welc door den geloove aen Christū gerechtveerdigt is/ eñ alle getrouwicheyt onderhout.
9 D. 't welck de trouwe bestendiglick onderhout/ die het Godt eñ de menschen heeft belooft. And. 't welck alle trouwe bewaert, of onderhout.
10 Ofte gedachte, besluyt. T.w. by u/ ô Godt. And. Dat (t.w. volck) het welck bevesticht is van gedachten, sult ghy bewaren in allerley vrede. want het heeft &c. waer van de sin is/ Dat volck/ dat eens rechtveerdich gemaeckt zijnde/ v. 2, niet wanckelbaer of onbestendich en is van gedachten. siet Jac. 1. v. 6/8.
11 ô Godt.
12 *Hebr.* vrede, vrede. D. allerley vrede/ Of/ bestendigen/ vasten/ geduerigen vrede/ eñ verstaet door het woort vrede. allerley heyl ende welstant. Siet Gen. 37. op vs 14.
* Eenige setten dit derde vs aldus over/ [wiens] voornemen vaste [op u] staet: dien sult ghy eenen vasten vrede bewaren, wanneermen sich op u vertrouwt.
13 Hier vermanen voorder de geloovige malcanderen.
14 And. bestaet de steenrotse der eeuwen. D. de eeuwige steenrotse. De sin is/ Hy die waerlick de eeuwige Godt is/ die is de eeuwige vaste rotzsteen aller der gener die haren toe-vlucht tot hem nemen.
15 T. w. de Babyloniers/ mitsgaders andre geweldige ende machtige vyanden sijner kercke. And. die in hoochte wonen. siet boven cap. 25. v. 12.
16 Verstaet de stadt Babel.
17 Van de wederhalinge eenes ende des selven woorts siet Ezec. 21. op vs 9.
18 De sin is: Of schoon de geloovige voor de werelt arm ende verachtsaem zijn/ ende eenen tijt lanck van hare vyanden hart vervolgt ende geperst worden/ so krijgen sy nochtans noch eyndelick de victorie door de kracht Godes/ ende treden hare vyanden als met voeten.
19 And. des uytgeteerden.
20 *Hebr.* zijn gerechticheden, of oprechticheden. D. enckele oprechticheyt. And. het padt des rechtveerdigen is geheel effen, ô ghy rechtveerdige, ghy weegt de spoore (D. den wech) des rechtveerdigen. And. de wech des rechtveerdigen zijn gerechticheden. hy is gerechtich, Ghy sult de spoore des rechtveerdigen wegen: Of/ overweegt ghy de spoore des rechtveerdigen. D. ô Godt/ weegt ghy selve/ of de rechtveerdige niet geheel oprecht en zy/ ende of sijnen wech niet en sy rechtveerdich.
21 D. in een rechte weech-schale.
22 De sin is/ Selfs nu/ nu ghy ons so swaerlick te huys soeckt door de Babyloniers/ wachten en hopen wy/ even-wel op uwe hulpe/ ende wy wenschen van herten/ dat uwen name groot gemaeckt/ ende altoos/ ter eere moge gedacht worden/ so van ons/ als van andere. De godtsalige en slachten de godtloose niet/ by de welcke de Heere heel uyt heeft/ wanneer hyse met sijne roeden slaet. Siet Psal. 44. vss. 18/19/ &c.
23 D. wy u volck/ een yeder van ons.
24 T. w. door 't gebedt.
25 Siet Job cap. 7. op vs 21.
26 D. straffen/ of tuchtingen. De sin is/ door de tuchtingen/ of straffen worden de af-gedwaelde weder op den rechten wech gebracht/ ende leeren op Godes geboden passen. Siet Psal. 119. vs 67. ende v. 71.
27 *Hebr.* in het lant der richticheden. D. in het lant daer Godes woort geleert wort/ 't welck den rechten wech der salicheyt aenwijst. De sin is/ Of sy schoon in de uyterlicke gemeynschap der kercke zijn/ so leyden sy evenwel een boos leven.
28 And. daerom en sal hy de hoocheyt (of heerlijckheyt, of Majesteyt) des Heeren niet sien.
29 D. al zijn uwe groote daden ende wonderwercken openbaer ende oogenschijnlick/ sy en mercken 't niet.
30 T. w. uwe vyanden/ de godloose.
31 Sy sullen 't moeten mercken/ sy willen/ of sy en willen niet/ namelick/ als sy door uwe groote straffen/ ende tot haer uyterste verderf/ bevinden sullen/ hoe machtich dat ghy zijt om uwe vyanden te straffen.
32 *Hebr.* van wegen den yver des volcks. De sin is/ Sy sullen beschaemt staen/ als sy sullen sien den grooten yver/ die ghy betoonen sult in het redden uwes volcks uyt de hant harer vyanden. And. door den yver uwes volcks (D. door den yver daer mede ghy over u volck ontsteken zijt) oock door het vyer uwer vyanden (D. door het welcke ghy uwe vyanden hatet) sult ghyse verteeren. na welcken sin/ hier twee oorsaken worden aengewesen/ die Godt hebben beweegt/ de godloose (van de welcke vs 10 gesproken is) te verdelgen/ voor eerst/ de liefde die hy sijn volck toe-draegt/ ten anderen/ de brant des toorns/ waer mede hy tegen sijne vyanden ontsteken is.
33 Van het woort vyer, voor den toorn ende wrake Godes/ siet Job 20. op vs 26, ende Job 22. op vs 20.
34 D. verleenen/ of geven.
35 Of/ voor ons, of/ in ons.

36 Of/ alle onse wercken gewrocht. D. alles wat ons is van nooden geweest aen der ziele eñ aen den lichame/ dat hebt ghy voor ons te wege gebracht.
37 T. w. de Babyloniers/ ende andre vyandē uwer kercke.
38 De sin is/ Dat wy in het leven zijn gebleven/ des hebben wy u alleen te dancken/ ende zijn derhalven schuldich uwen heyligen name te dancken/ ende te loven/ ende vastelick op u te vertrouwen.
39 Of/ aen uwē name.
40 D. niet weder levendich worden/ ende derhalven en sullen sy ons niet meer verhinderen uwen name te prijsen. siet Exod. 14. ende 15.
41 Siet de aenteek. Job 26. op vs. 5.
42 T. w. die vyanden/ noch andere hares gelijcke.
43 T. w. om hier op aerden te leven.
44 T. w. in uwen toorn.
45 *Hebr.* ghy hadt tot dit volck toegedaen. D. velerley segen gegeven. Ofte/ als sommige/ vele straffen toegevoecht: door welcke beyde Godt eere behaelt.
46 T. w. de Joden.
47 Van diergelijcke wederhalinge eens woorts, siet boven op vs 5.
48 T. w. door de weldaden aen dit volck bewesen. And. beswaert geworden. T. w. door de sonden diese tegen u hebben begaen/ [daerom] hebt ghyse, &c. Het Hebr. woort beteeckent vereerlicken, het beteeckent oock beswaren.
49 D. verstooten/ te lande uyt-gestooten. T. w. om harer sonden wille.
50 T. w. u volck/ als ghy 't gekastijt hebt.
51 D. sy hebben u om hulpe aengeroepen.
52 Het Hebr. woort Lachas beteeckent eygentlick/ een stille mommelinge/ diemen naeuwelicks hooren en kan/ als 1. Sam. 1. 13. Hier mede wil de Prophete aenwysen/ dat sy in hare nooden tot Godt gesucht/ ende in stillicheyt gebeden hebben/ welck by Godt een geroep is Exo. 14. 14.
53 D. als ghyse tuchtigdet.
b Ioh. 16. 21.
54 T. w. in de Babylonische gevanckenisse.
55 D. van wegen uwen toorn. siet Gen. 32. de aent. op v. 20. eñ Psal. 21. op v. 10.
56 D. wy waren in groote noot ende elende.
57 T. w. als een barende vrouwe.
58 D. wy hebben ons te vergeefs bekommert hoe wy uyt de gevanckenisse ofte elende geraken souden. Wint baren, is soo veel geseyt/ als vergeesschen arbeyt doen. *Hebr.* wy hebben als eenen wint gebaert.
59 D. wy en hebben onse vyanden/ die ons lant ingenomen hadden/ door onse eygene kracht niet cunnen verslaen.
60 T. w. den Joodschen lande/ onsen vaderlande.
61 Of/ verlossinge, of/ heyl.
62 D. de Babyloniers/ die ons lant/ mitsgaders noch veel andre Coninckrijcken/ ende landen in hadden.
63 Of/ sy en zijn niet gevallen, D. sy en zijn niet omgekomen.
64 Met dese woorden verklaert de kercke in 't gemeen/ ende elck geloovige in 't bysonder/ een vast vertrouwen van de salige opstandinge uyt den dooden/ tot de heerlickheyt des eeuwigen levens, waer van de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse eē voorbeelt soude zijn/ ende daerom van de Joden met vertrouwen was te verwachten. Vgel. Ezech. cap. 37.
65 D. sy sullen door uwe kracht weder verlost ende opgeweckt worden.
66 Dit spreeckt yeder geloovich mensche voor hem selven.
67 D. Ghy lieden die als in de graven ligt.
68 D. uwe goedertierenheyt daer mede ghy ons ontvangen sult/ sal maken dat wy/ die u kercke/ ofte volck zijn/ alsoo sullen verquickt ende getroost worden/ gelijck de dauw de kruyderen verquickt.
69 D. als een dauw/ die op de moes-kruyden valt/ verstaet hier by/ het gras/ ende alle andre kruyden/ die uyt der aerde wassen.
70 And. Na dat ghy de reusen (D. de machtige ende schrickelicke vyanden uwes volcks) sult ter aerde gevellet hebben.
71 Tot hier toe heeft geduert de lof-sanck des volcks Godes/ Nu voortaen spreeckt Godt de Heere/ of de Prophete in Godes name/ de kercke vermanende/ dat sy noch een weynich gedult hebbe/ tot dat de tijt harer verlossinge gekomen zy.
72 *Hebr.* voor u, als 2. Reg. 4. 4.
c 2. Cor. 4. 17.
73 D. uyt den hemel/ Mich. 1. 3. Rom. 1. 18.
74 D. de Heere sal van den hemel het bloet sijnes volcks 't welck de vyanden vergoten hebben/ wreken.
75 Siet de aenteeck. Gen. 4. op vs 10. ende Job 16. op vs 18.

Het xxvij. Capittel.

Verstooringe der vyanden van Godes kercke v. 1. ende dat hy sijn volck soude beschutten/ ende segenen/ 2. &c. als sy souden ophouden van sondigen/ 9. Hier by voecht de Prophete een dreygement/ belangende de verstooringe van Jerusalem/ 10. Ende eeniger Joden weder-komste uyt de landen daer in sy verstroyt waren/ 13.

1 [1] TE dien dage sal de HEERE met sijnen harden/ ende groo-

1 T. w. als Godt sijn volck uyt de Babylonische gevanckenisse verlossen sal.
2 Dat is/ door de Persen ende Meden/ Jes. 13. 17. ende 21. 2.

ten/

ten/ende stercken sweerde [3] besoecken [4] den Leviathan/ de [5] lang-wemelende slange/ ja den Leviathan / de kromme slomme slange: ende hy sal de [6] drake die in der zee is/dooden.

2 Te dien dage salder [7] een wijngaert van rooden wijne zijn / [8] singt van den selven by beurte.

3 Ick de HEERE behoede dien/ alle oogenblick sal ick hem bevochtigen: op dat [de vyant] [9] hem niet en besoecke / sal ick hem bewaren nacht ende dach.

4 [10] Grimmicheyt en is by my niet/ wie soude my [als] een doorne [ende] distel in oorloge stellen/dat ick [11] tegen hem soude aenvallen / [ende] hem te gelijcke verbranden soude?

5 [12] Ofte hy moeste mijne sterckte [13] aengrijpen / hy sal vrede met my maken; vrede sal hy met my maken.

6 [14] In het toekomende sal [15] Jacob wortelen schieten / [a] Israël sal bloeyen ende groeyen : ende [16] sy sullen de werelt met [17] incomsten vervullen.

7 Heeft [18] hy [19] hem geslagen/ [20] gelijck hy [21] dien geslagen heeft/die hem sloech? is [22] hy gedoodt / gelijck [23] sijne gedoodde gedoodt zijn geworden?

8 [b] [24] Met mate hebt [25] ghy [26] met hem getwist / wanneer ghy hem [27] wech-stiett: [als] [28] hy [hem] wech-nam door sijnen harden wint / in den dage [29] des oosten wints.

9 Daerom sal [30] daer door de ongerechticheyt Jacobs [31] versoent worden / ende dit is de gantsche [32] vrucht / dat [33] hy [34] des selven sonde sal wech doen/ wanneer hy alle de steenẽ [35] des altaers [36] maken sal als verstrooyde kalck-steenen: [37] de [38] bosschen ende [39] de Sonne-beelden en sullen niet bestaen.

10 [40] Want [41] de vaste stadt sal eensaem/de [42] woonstede sal verstooten eñ verlaten worden / gelijck een woestijne : daer sullen de kalveren weyden / ende daer sullen sy neder liggen/ ende sullen [43] hare tacken verslinden.

11 Als hare tacken verdorret sullen zijn/ sullense afgebroken worden/[ende] de wijvẽ/comende/sullen se [44] aensteken: want 't en is geen [45] volck van eenich verstant; daerom en sal hy [46] die het gemaeckt heeft/ [47] sich desselven niet ontfermen; ende [48] die het geformeert heeft / en sal aen het selve geen genade bewijsen.

12 Ende het sal [49] te dien dage geschieden/dat de HEERE [50] dorschen sal/ [51] van den [52] stroom der riviere af / tot aen de riviere van Egypten: [53] doch ghylieden [c] sult opgelesen worden [54] een by een / ô ghy kinderen Israëls.

13 Ende het sal te dien dage geschieden / datter met [55] een groote basuyne geblasen sal worden: dan sullen [56] die comen/ [57] die in den lande Assur [58] verloren zijn/ ende die henen-gedrevene [59] in den lande van Egypten: ende [60] sy sullen den HEERE aenbidden [61] op den heyligen berch te Jerusalem.

3 D. straffen / verdelgen. siet Gen. 21. op vs 1.
4 Hier by verstaen eenige den Coninck te Babel / listich als een slange : vergiftich/ ofte schadelick/ als een drake. Andre verstaen oock hier door Leviathan , den duyvel / Antichrist/ ende alle soo geestelicke/als lichamelicke vyanden der kercke Godes. siet breeder van het woort Leviathan Job c. 40. op vs.20.ende Psal. 74.14.
5 Siet Job 26.13. met d'aent.
6 Of/ de zee-drake.
7 De roode wijn wiert in het Joodsche lant voor den besten ende sterckften wijn gehouden. Siet Gen. 49. 12. Prov. 23. 31. Doch de woorden deses vs zijn te verstaen/ van de Gemeynte der Geloovige/die treffelicke vruchten der godsalicheyt dragen soude. Van de geestelicke beteeckenisse des wijngaerts / siet Jes. c.5. de aenteeck. op vs 1.
8 Het *Hebr.* woort beteeckent eygentlick/ antwoorden. als Exod. 15.21. siet de aenteeck. aldaer. Het beteeckent oock by beurte singen inden reye, als anders/ins. 1. Sam. 18.7. als oock hier/ende elders meer. Het is hier een vermaninge aen alle godtsalige/datse haer verblijden van wegen hare verlossinge door Iesum Christum.
9 D. hem en beschadige. Siet Gen. 21. op vs 1.
10 Dit spreeckt de Prophete in den persoone Godes / als of hy seyde/ Ick ben nu met mijn volck gantschelick versoent/om Christi wille. So dat niemant my wederom tot toorn tegen het selve alsoo aensteken en sal/ dat ick daer tegen oorlogende / het selve als een distel ende doorn soude worden/ ofte het selve verbranden soude. ô dat sy verre van my. sommige verstaen/ dat Godt gesproken hebbende van sijne liefde tot de kercke/ hier nu spreeckt van sijnen toorn eñ de straffen der vyanden/ ten zy sake dat sy haer oprechtelick tot hem bekeeren/ ende settent aldus over: So wie my [als] een doorn eñ distel in oorloge sal stellen, ick sal tegen hem aenvallen. ick sal hem te gelijcke verbranden: Ofte hy moste mijne sterckte aengrijpen , hy most vrede met my maken, &c. 11 T. w. tegen mijnen wijngaert. 12 And. Of hy mijne sterckte aengrepe? T. w. de wijnstock/D. mijn volck/de kercke. 13 D. hy sal sich vaste houden aen mijne sterckte/hy salder sich op verlaten ende rusten/T.w. met berouw over sijne sondẽ/beteringe des levens/eñ door een vast geloove. 14 And. O ghy nakomelingen, Iacob sal wortelen schieten, And. Aengaende de nakomelingen. Iacob sal wortelen schieten. D. de kercke Godes sal vaste staen / groeyen en bloeyen. 15 D. de nakomelingen Jacobs. a Psal.72.16. 16 T.w. de nakomelingẽ Jacobs/of Israëls. 17 Of/vruchtẽ. 18 T.w. de Heere. 19 T.w. Jacob/D. het volck Godes. 20 D. soo hart. 21 *Hebr.* gelijck hy sijnen (T.w. Jacobs) slager (T.w. den Babylonier) geslagen heeft? 22 T.w. Jacob. 23 T.w. des Conincx van Babel. And. sijne gedoode] T. w. Godes/die Godt in sijnen toorn gedoodet heeft. De sin is/ dat Godt veel genadelicker met sijn volck handelt, als hy 't kastijt/ dã hy met de vyandẽ sijnes volcx omme-gaet. b Ierem. 30.11. eñ 46.28. 24 siet van 't Hebr. woort Gen. 18 op vs 6. 25 ô Heere. 26 met uwen wijnstock/met u volck. 27 T.w. door de Babyloniers. Hy spreeckt van een sake die noch geschieden soude / als ofse alreets geschiet ware. And. Doe hem de [vyant] wech-nam, door sijnen harden wint , D. door den krijch / of andre swaere plagen. 28 T. w. de Heere. de Prophete verandert den persoon/'t welck wat duysterheyt in sijne reden veroorsaeckt. 29 D. der vyanden/ welcker een groot deel uyt Oosten quam/ende was een hardt wreet volck/ gelijck de ooste wint in die landen een harde/scherpe/schadelicke wint is. Siet Job 15.2. Psal.48.8. Hos.12.2. 30 T.w. door sulcke straffen/ende vaderlicke kastydingen/ als daer is de Babylonische gevanckenisse. 31 Ten dien aensien/dat de uytverkorene daer door tot berouw ende leetwesen over hare sonden sullen gebracht worden/ende tot beteringe hares levens/ende alsoo souden sy vergevinge harer sonden verkrijgen door een oprecht geloove aen Iesum Christum. 32 T.w. die van de Babylonische gevanckenisse komẽ sal. 33 T.w. Godt de Heere. 34 T.w. Jacobs. 35 Verstaet dat hier gesproken wort van de steenen dier altaren / die hier en daer op de hoochten gesticht waren/ter eere der Afgoden. 36 De sin is/ na dat hy alle de Afgoderye/die een oorspronck is van alle andre sonden/sal wech gedaen hebben. 37 And. Alsser geen bosschen noch Sonne-beelden en sullen staende gebleven zijn : verstaet hier by/maer al te samen sullen afgehouwen ende verbroken zijn. 38 Van de Afgodische bosschen siet Jud.3.op vs 7. 39 Siet de aent. Levit.26.op vs 30. 40 Hier keert de Prophete wederom tot de beschrijvinge der straffen met de welcke Godt de Heere die van Juda te huys soecken soude. 41 T. w. Jerusalem, siet Jes.22.2. ende 24.10. Ezech.c.21. 42 Of/wooningen. 43 Verstaet de tacken/die in haer (te weten/in de stadt van Jerusalem) wassen sullen aen de boomen/ die in hare verlatene huysen/ende op hare straten / in hare hoven en tuynen /van selfs souden opschieten ende wassen. Siet de aent. Job 18.16. 44 T.w. de tacken, ofte/de stadt. 45 Verstaet het Joodsche volck/ by het welcke nu geen verstant en was te soecken, noch te vinden.

46 D. Godt de Heere/*Hebr.* haren maker.
47 Verstaet hier by/ maer hy salse verdelgen, T. w. door de Babyloniers/gelijck straet volcht/ vs 12.
48 *Hebr.* haren formeerder.
49 Te weten/als het Joodsche volck in de Babylonische gevanckenisse zijn sal.
50 *Hebr.* uyt-slaen, of / uyt-kloppen sal. Vgel. ond. 28. 27. alwaer dorschẽ eñ uytslaen onderscheyden worden / maer hier wort het woort dorschen klaricheyts-halven gebruyckt.
51 And. van den ruyschendẽ stroom. And. van den gront. And. vã 't canael dier riviere.
52 D. van de riviere Euphrates af/tot de riviere vã Egypten toe/genaemt Sichor. siet Jos.13.op vs.3. 53 De sin is/ Na dat ghylieden eenen tijt lanck hier en daer sult zijn verstroyt geweest/ so sult ghy weder in u lant gebracht/ ende by malkanderen versamelt worden/gelijck men de aren op het velt inden oogst nae-leest/of op leest. c Ies.17.5. 54 Of/tot een toe, of/een voor een, elck in 't bysonder. 55 Verstaet door dese groote basuyne, voor eerst/het edict ende openbare toelatinge des Conincx Cyri, die de Joden heeft toegelaten wederom in haer Vader-lant te komen: 2. Chron. 36. 22. Ezr.1.1. Ten anderen/geestelicker wijse van de Basuyne des Euangeliums/door de welcke Godt sich een kercke t' samen geroepen ende versamelt heeft uyt alle volckeren ende natien der werelt. 56 Sy sullen in haer Vaderlant/ in het Joodsche lant weder comen. 57 D. de gevangene der tien stammen des Coninckrijcks van Israël. 58 Dat is/die gins en weer om-dwalen. 59 Daer henen waren de overgeblevene van den stamme Juda gevlucht / 2. Reg. 25.26. 60 Siet Gen. 24. de aenteeck. op vs 26. 61 *Hebr.* op den berch der heylicheyt, T. w. in den nieu-herbouden Tempel/ende voortaen in uwe heylige/ ende Christelicke Gemeynte.

Het xxviij. Capittel.

Een Prophetye van de verstooringe des Israelitischen Coninckrijcx door de Assyriers/ v. 1/ &c. maer dat de Heere de overgeblevene sijnes volcx soude ter eere brengen / 5. Een klachte over de dronckenschap van die van Juda / 7/ 8. ende hare onleersaemheyt/ 9/ 10. Dreyginge / dat sy door vreemde natien sullen overheert worden/11/&c. om dat sy het woort des Heeren / ende sijne dreygementen bespotteden/14. Seer heerlicke beschrijvinge van den persoon des Messiæ, 16. Sware dreyginge over het Joodsche volck/17/&c. Vermaninge tot beterschap/22. Gelijck een ervaren ackerman sijnen tijt ende maniere van doen weet / alsoo oock veel meer de Heere die sulcx den ackerman leert/24/ &c.

1 [1] WEe de hoovaerdige Croone der dronckenen van Ephraim/ [2] welckes heerlicken cieraet [3] is een afvallende bloeme / [4] die [5] daer is op het hooft der seer vette valleye/ der [6] geslagenen van den wijne.

2 Siet/ de Heere heeft [7] eenen stercken ende machtigen / daer is gelijck een hagel-vloet [8] een poorte des verderfs : gelijck een vloet der [9] stercke waterẽ die over-vloeyen sal hyse ter aerde neder-werpen [10] met der hant.

3 [11] De hoovaerdige Croonen der dronckenen van Ephraim / sullen met voeten vertreden worden.

4 Ende de afvallende bloeme [12] sijnes heerlicken cieraets / die op het hooft der seer vette valleye is / sal zijn gelijck eene [13] vroech-rijpe vrucht [14] voor den somer/ welcke / [15] wanneerse yemant siet / [16] terwyle sy noch in sijne hant is / [17] slockt hyse op.

5 [18] Te dien dage sal de HEERE der heyrscharen [19] tot een heerlicke Croone / ende tot eenen cierlicken Crans zijn/ [20] den overgeblevenen sijnes volcks:

6 Eñ tot eenen Geest des oordeels/diẽ [21] die ten oordeele sitt/ ende [22] tot eẽ sterck-

1 *Hebr.* wee de kroone der hoovaerdye, &c. Het is een beschrijvinge van het Coninckrijcke der tien stammen Israëls/ daer Samaria de hooftstadt van was/ die hy hier noemt het hooft der vette valleye: om datse lach op eenen berch / ende beneden dien was een seer vruchtbare valleye. Siet onder vs 3. Hos. 5. 5. ende 7.10.
2 D. welckes heerlicken staet (T. w. Ephraims/ ofte des Coninckrijcks van Samaria) die te voren treffelick gebloeyt heeft /maer nu verwelckert / ende haest geheelick vervallen sal.
3 Of/verwelckerende bloeme.
4 T. w. bloeme.
5 Die over een seer vett dal gesett is.
6 D. die van den wijn dagelicks vol en vol zijn/ende welcker hersenen van den wijn als geslagen ende gequetst zijn.
7 T.w. den Coninck van Assyrien / door den welcken de Heere hadde voorgenomen/ de tien stammẽ Israëls te straffen/ ende haer lant te verderven. 8 Dit beteeckent de ruyne ende ondergangk des gantschen staets des Israelitischen Rijcx. In de stadts-poorten plechten de Overicheden te sitten ten gerichte. ofte men kan 't soo nemẽ/poorte des verderfs. D. een wijde openinge tot ondergang. And. een onweder des verderfs. 9 Of/veler wateren. 10 D. met kracht. Salmanassar heeft het Coninckrijcke der tien stammen in weynich jaren vermeestert/ 2. Reg. 18.10/11. 11 Of/met voeten sullen vertreden worden de kroone, de hoovaerdye der dronckenen van Ephraim. 12 Te weten/ Ephraims. 13 Of/ vroechtijdige. 14 Of/ eer het somer is. D. voor haer saysoen. 15 *Hebr.* [wanneer] de siender de selve siet. Of/ soo haest als hyse in sijne hant (*Hebr.* palm) krijcht. 16 D. terstont. 17 Of/ swelcht hyse in. De sin deses vs is, dat Ephraim haestelick/ende met grooten lust van sijne vyanden sal verslonden worden. 18 T.w. als de Heere sijnen toorn over de godloose sal uytgegoten hebben. 19 De Heere salse ter eere brengen/ende heerlick vercieren. 20 *Hebr.* voor het overblijffel. 21 Of/ die over 't oordeel sitten sal. D. Godt sal de Rechteren ende Regenten sijnes volcx/ sijnen H. Geest rijckelick mededeylen/om wel te oordeelen/ ende hare onderdsaten wel voor te staen. 22 D. Godt sal sijnen volcke oock dappere helden geven/om tegen de vyanden te strijden/ ende de selve te rugge te drijven / tot aen de poorten harer vyanden toe. alsmen de vyanden des lants tot aen en in hare eygene poortẽ drijven/ende daer binnen houden kan/ so houden de verdrijvers hare lant-palen vry.

te den genen die den strijt afkeeren tot der poorte toe.

7 Ende [a] oock dwalen [23] dese [24] van den wijn/ende sy dolen van den stercke drank: de [25] Priester ende [26] de Prophete dwalen van den stercken dranck/ [27] sy zijn verslonden van den wijn / sy dolen van stercken dranck/ [28] sy dwalē in't gesichte/sy [29] waggelen in't gerichte.

8 Want alle tafelen [30] zijn vol uytspouwsels/[ende] [31] dreckx: [32] so datter geen plaetse [schoon] en is.

9 Wien soude [33] hy [dan] [34] de kennisse leeren? ende wien soude hy [35] 't gehoorde te verstaen geven? [36] den gespeenden van de melck? den afgetrockenē van de borsten?

10 Want [37] het is gebodt op gebodt/ gebodt op gebodt/ regel op regel/ regel op regel/ hier een weynich/ daer een weynich.

11 [38] Daerom sal hy [39] door belacchelicke lippen/ ende door [40] een [b] ander tonge tot desen volcke spreken.

12 Tot [41] de welcke [42] hy geseyt heeft/ [43] Dit is de ruste / geeft den moeden ruste: ende dit is de verquickinge : doch sy en hebben niet willen hooren:

13 [44] So sal haer het woort des HEEREN zijn gebodt op gebodt/ gebodt op gebodt/ regel op regel/regel op regel/ hier een weynich/daer een weynich: [45] [c] op dat sy henen gaen / ende achterwaerts vallen/ ende verbreken / ende verstrickt / ende gevangen worden.

14 Daerom hoort des HEEREN woort/ [46] ghy bespotters; ghy heerschers over dit volck/ dat te Jerusalem is.

15 Om dat ghylieden segt / Wy hebben een verbont met de doot [47] gemaeckt/ ende [48] met de helle hebben wy een voorsichtich verdrach gemaeckt; wanneer [49] de over-vloeyende geessel [50] door-trecken sal/ en salse tot ons niet comen; want wy hebben [51] de leugen ons tot eenen toevlucht gestelt/ ende onder [52] de valscheyt hebben wy ons verborgen.

16 Daerom/ alsoo seyt de Heere HEERE/ Siet [d] ick legge [53] een gront-steen in Zion/ [54] eenen beproefden steen / eenen kostelicken hoeck-steen / [55] die wel vaste gegrontvest is: [56] wie gelooft [57] die en sal niet haesten.

17 Ende [58] ick sal het gerichte stellē nae het richt-snoer/ eñ de gerechticheyt nae het pas-loot: eñ [59] de hagel sal [60] den toevlucht des leugens [61] wech-vagen/ende de waterē sullen de schuyl-plaetse [62] over-loopen.

18 Ende u lieder verbont met de doot [63] sal te niete worden / ende u voorsichtich verdrach [64] met de helle en sal niet bestaen/ wanneer de overvloeyende geessel door trecken sal / [65] dan sult ghy lieden van de selve vertreden worden.

19 Van dē tijt af als [66] sy door-treckt/ sal sy [67] u lieden wech-nemen/ want [68] alle morgen sal sy door-trecken / by dage eñ by nachte: eñ 't sal geschiedē/dat het [69] geruchte te verstaē / enckel beroeringe wesen sal.

20 [70] Want het bedde sal korter zijn/ dan dat men sich daer op uytstrecken konne: ende het decksel sal te smal wesen/ alsmen sich [daer onder] [71] voecht.

21 Want de HEERE sal sich op-maken/gelijck op den berch [72] Perazim/ [73] hy sal beroert zijn/ gelijck [74] [in] het dal Gibeons: om sijn werck te doen/ [75] sijn werck sal vreemt zijn / ende om sijne daet te doen/ sijne daet sal vreemt zijn.

22 Nu dan en drijft den spot niet / op dat [76] uwe banden niet vaster gemaeckt en worden : want ick hebbe van den Heere HEERE der heyrscharen gehoort eene verdelginge / ja eene die [77] vaste besloten is over het gantsche lant.

23 Neemt ter ooren / ende hoort mijne stemme/merckt op/ende hoort mijne reden:

24 [78] Ploecht de ploeger [79] den geheelen dach om te zaeyen? [80] opent ende egget hy sijn lant [den geheelen dach]?

25 Isset niet alsoo? wanneer hy [81] het bovenste des selven effen gemaeckt heeft/ dan stroyt hy [82] wicken/ ende [83] spreyt comijn/ofte hy werpter van de [84] beste tarwe in/ of [85] uytgelesene gerste/ofte spelte/elck aen [86] sijne plaetse.

26 Ende sijn Godt [87] onderricht hem [88] van de wyse/ hy leert hem.

27 Want men dorscht de wicken niet [89] met den dorsch-wagen/noch men laet het wagen-rat niet rontom over het comijn gaen : maer de wicken slaetmen uyt met eenen staf/ende het comijn met eenen stock/

28 [90] Het broot-[coorn] moet verbry-

a Jes. 5. 11.
23 T. w. velt onder de Joden/ ofte van de stamme Juda.
24 Of / in den wijn. D. sy hebbē haer soo geheelick begeven tot dronckenschap/ eñ vleeschelicke wellustē/ dat sy schier van al haer verstant berooft worden / Dit kan oock van de geestelicke dronckēschap verstaen wordē/ door de welcke men in de sondē versmoort leyt/ als onder 29. 9. Siet Prov. 20. op v. 1.
25 Of/ Overste. siet Gen. 41. op. vs 45.
26 T. w. de valsche Propheten/ als ond. 29. 10.
27 De sin is/ Gelijck sy den wijn ingesopē hebben / alsoo verslindt ende verderft de wijn haer oock.
28 D. de Priesters dolen in het uytleggen der Propheten/ sy keeren en draeyen de selve nae hare eygene lusten ende fantasyen.
29 Of /struyckelen in't oordeelen.
30 Of / zijn vervult met uytbrakinge.
31 Of/ vuylicheyts.
32 Verstaet hier by: maer over al ist bespogen en vuyl gemaeckt. Of/ so datter geen plaetse meer en is. T. w. die niet vuyl gemaeckt / of ontreynicht en is.
33 T. w. de Heere door sijne Prophetē.
34 T. w. der nootwendiger / of kenweerdiger saken.
35 *Hebr.* 't gehoor. De sin is/ 't gene dat ick Jesaia van den Heere gehoort hebbe. Ofte/ predikinge. siet Jes. 53. 1.
36 De Prophete wil seggen/ datse soo vol ende vol zijn van den wijn / datse zijn gelijck de kleyne kinderen/ die tot geen onderwijs bequaem en zijn.
37 Dit zijn Godes woorden door den mont des Propheten/ ende is dit de sin/ Men geeft haer het eene gebodt na 't ander/ ende evenwel helpt het niet, want sy zijn kinderē in't verstant/ soo wel de oude/ als de jonge.

58 Godt de Heere dreygt met dese woorden / dat hy dit volck tracteren soude nae hare werckē. siet 2. Reg. 21, op v. 13.
59 De hagel, als oock straet de wateren, beteeckenen hier het krijgsheyr der Babyloniers/ als vol. v. 2. sommige duyden dit ende eenige nabolgende veersen oock wijders van de eyndelicke verwoestinge der Joden door de Romeynen.
60 D. den valschen toe-vlucht.
61 Als met besemen wech-keeren.
62 Of/ over-vloeyē, over-stelpen.
63 *Hebr.* over-peckt, of/ over-kalckt worden, of/ over-smeert. over-streken worden. D. het sal verdelcht/ ofte te niete gedaen worden.
64 Of/ met het graf.
65 *Hebr.* sult ghy de selve ter vertredinge zijn.
66 T. w. de overvloeyende geessel/ of/ hy] T. w. de vloet.
67 O ghy godloose eñ halstarrige menschen.
68 De sin is/ Sy sal des morgens aenkomen / ende voorts dē dach ende de nacht dueren. D. sy en sal niet ophouden/ maer sy sal dueren van tijt tot tijt. *Hebr.* in morgen in morgen.
69 *Hebr.* het gehoor, D. het geruchte der straffen die over u gaen sullen. De sin is/ Als ghylied? sult te schande gemaeckt ende geruineert zijn/ ende in Babylonien sult gevanckelick wech-gevoert zijn/ so sal dat eenen schrick aenjagen allen die het hooren sullē. And. nemen het aldus/ Het bloot geruchte van de aenkomste des vyants / sal u verschrickinge aenbrengen / also datter noch raet noch daet/ by ulieden sal te vinden zijn.
70 De sin is/ Ghy lieden sult gebreck en commer lyden in de Babylonische gevangenisse. Sommige duyden 't op den toevlucht eñ het decksel der valscheyt/ waer van v. 15. eñ 17.

38 De sin is / Dewyle sich dit volck niet heeft willen onderwysen laten door het klare woort Godes / so sal hy op een andre wyse met haer handelen / hy sal met een onbekende sprake haer aenspreken laten / tot een straffe haver ondanckbaerheyt ende hartneckicheyt. Siet 1. Cor. 14. 21. ende Jes. 33. 19. 39 D. met vreemde spraken/ want men gewoon is die te belacchen/ die men niet en verstaet. and. door belacchelicke van lippen De sin deser woorden Godes / als oock der naest-volgende / is / dat hyse met uytlantsche vyanden ende heyr-legers / welcker sprake sy niet verstaen en souden / te huys soecken wilde.
40 D. een vreemde sprake. b 1. Cor. 14. 21. 41 D. tot het welcke volck. 42 T. w. de Heere / door sijne dienaren de Propheten. 43 Alsoo sult ghylieden tot ruste ende vrede geraken/ ende den segen des Heeren verkrijgen/ indien ghy den vermoeyden troostet/ ende bystant doet. Siet Jes. cap. 1. v. 17. Ofte/ dit is de ruste/ dat ghy Godts geboden houdt/ ende alsoo doende sult ghy u vermoeyde vaderlant tot ruste brengen. 44 De sin is/ Dewyle sy des Heeren woort veracht hebben / so sullen sy in haer onverstant gelaten worden/ ende den kleynen kinderen gelijck zijn / den welcken men 't eene gebodt na het andere/ den eenen regel op den anderen &c. leeren moet. 45 D. op dat sy tot verderf ende allerley elende vervallen souden. want dat volck ter gemeynelick op/ alsmen Godes woort niet en wil aennemen. c 2. Cor. 2. 16. 46 *Hebr.* ghy mannen der bespottinge: ghy heerschers deses volcks. 47 Siet de aent. Gen. 15. op v. 18. 48 Of/ wy hebben een overlegginge met het graf, of helle gemaeckt. Dit souden men seggen / op de hedendaechsche maniere van spreken/ Wy hebben intelligentie, of correspondentie met de helle, of graf. De weelde ende hoocheyt deser werelt/ maeckt de godloose gemeenlick soo verwaent/ ende soo moedich/ dat sy sich laten voorstaen/ datse noch doot/ noch helle hebben te vreesen/ so dat sy selfs den Almachtigen durven uytdagen ende trotsen. Siet Jes. 5. 19. ende Job 5. op v. 23.
49 Hy meynt het heyr-leger des Conincks van Babel / dat als een water-vloet het lant soude over-stelpen/ ende bedecken. 50 And. door [het lant] passeert, ofte door-gaet.
51 Aldus noemt de Prophete deses volcx aenslagen/ die sy meynden dat haer niet en souden misslucken. 52 D. Huychelerye. d Psal. 118. 22. Mat. 21. 42. Act. 4. 11. Rom. 9. 33. ende 10, 11. Eph. 2. 20. 1. Pet. 2. 6, 7, 8. 53 *Hebr.* Ick ben 't [die] eenen steen in Zion grondet. Christus is de rechte gront-steen Zions/ D. sijner kercke/ die ons tegen den doot/ helle/ ende allen onheyl versekert : hy soude niet rechte der Joden troost ende toeverlaet behooren te zijn/ niet hare leugenen ende huychelerye. 54 Ende dien volgens dierbaren eñ kostelicken. Siet 1. Pet. 2. 6. (een gelijckenisse genomen van kostelicke steenen / die men door beproevinge bevint kostelick te zijn) ende bequaem ende genoechsaem om het gebou der gantscher kercke te dragen. And. eenen beproef-steen. 55 *Hebr.* die gegrondet gegrondet is, D. die wel te dege gegront-vest/ of gefondeert is. 56 T. w. in Christum. gelijck het d'Apostel verklaert 1. Pet. 2. 6. 57 And. Die en verhaest hem niet. Verstaet hier by/ Ende derhalven en komt hy niet te schande, Rom. 5. 4, 5. maer hy krijcht eyndelick die salige uytkomste/ die hy met gedult verwacht heeft: gerust ende wel te vreden zijnde/ geenen anderen troost noch te toevlucht soeckende/ dan Christum Iesum. d'Apostel Paulus Rom. 9. 33. ende d'Apostel Petrus. 1. Pet. 2. 6. stellen voor dese woorden/ die en sal niet haesten, dese/ die en sal niet beschaemt worden, stende op den sin der woorden.

71 *Hebr.* versamelt. T. w. met intreckinge der ledē.
72 Op desen berch heeft Godt eertijts de Philistijnen door David geslagen / 2. Sam. 5. 20. ende 1. Chron. 14. 11. 73 Of/ hy sal beweecht worden. D. hy sal sich vertoonen.
74 Siet Jos. 10. 10. ende 1. Chron. 14. 16. 75 Godt is een goedertieren ende barmhertich Godt / die langsaem tot het straffen komt / ende derhalven in vergelijckinge van sijne voorige goedertierenheyt ende weldadicheyt / doorgaens aen sijn volck bewesen/ een vreemt werck genaemt wort. 76 Daer mede de Babyloniers u sullen binden. De sin is/ Door de dagelicksche sonden worden uwe banden dagelicx vaster en vaster gemaeckt/ maer door berouw en leetwesen slapper : Derhalven wenscht ghy verlichtinge ende ontlossinge van uwe banden/ so bekeert u tot den Heere/ ende staet af van sonden. 77 Of/ eene besluytinge, alsoo Jes. 10. v. 22. ende 23. D. die by den onveranderlicken Godt vaste besloten is/ ende voor seker geschieden sal. 78 De sin deses vs is/ Gelijck een ervaren acker-man den tijt weet / wanneer dat hy ploegen/ braken/ zaeyen/ ende eggen sal : Alsoo weet oock Godt de Heere sijnen tijt / wanneer hy 't een of 't ander aen sijn Gemeynte sal voornemen ende verrichten/ om de vroome te behouden/ ende de boose te straffen. 79 D. altoos. 80 Of/ voorent hy, of/ maeckt hy altoos vooren? 81 *Hebr.* haer aengesichte. T. w. der aerde/ of/ sijn aengesichte/ T. w. des lants. 82 Of / vitsen, doch wat het eygentlick voor een zaet geweest is/ is onseker. 83 Of/ hy werpter comijn in. 84 Of edelste, *Hebr.* gevorstede tarwe, of princelicke, vorstelicke tarwe. aldus wort de tarwe genoemt/ om dat sy Prince of Coninck / D. het voornaemste zaet onder alle zaden is.
85 *Hebr.* uytgeteeckende. 86 T. w. des zaets. Of/ aen hare] T. w. der aerde/ of/ des ackers/ D. elck op sijnen acker. 87 D. Godt leert hem (T. w. den lantman) doen/ soo alst behoort/ hoe hy met elckerley zaet/ nae sijnen aert/ sal omme gaen / op wat tijt dat hy het moet zaeyen ende maeyen. 88 D. hoe hy behoort te doen. Het Hebr. woort beteeckent hier een wyse, of maniere, hoe men een yeder dinck moet doen. 89 De Joden hebben eertijts hare zaet-vruchten op verscheydene wijsen uytgedorscht / over sommich zaet sleepten sy eenen dorsch-wagen/ ofte dorsch-slede / over sommich trocken of lieten sy een radt/ sommige deden sy de ossen uyt-treden / 't zaet dat in blaeskens wast / sloegen sy met stocken uyt. So is dan dit de sin deses vs/ Gelijck de ackerman niet alle zaet op eene wijse uyt en dorscht : Alsoo en straft oock Godt niet altoos op eene wijse/ maer den eenen harder dan den anderen/ nae gelegentheyt van saken. 90 Vers 27 heeft hy geseyt/ wat oordeel of discretie dat de lantman gebruyckt in het uytdorschē van die en die zaden: hier wijst hy aen wat discretie de lantman gebruyckt in het hanterē der tarwe: die moet verbrysselt worden/ salse bequaem gemaeckt worden om broot daer van te maken / Nochtans en brysselt hyse niet door het lange ende veel dorschen ende herdorschen / want soo doende soude sy op den dorschvloer verdorven worden/ ende nergens toe oorbaerlick wesen / derhalven moet de tarwe/ na datse uytgedorscht is / met de meulen-steenē kleyn gemalen ende verbrysselt worden: Dewyle de lantman dit wel weet ende verstaet/ so gebruyckt hy discretie ende verstant in het ommegaen met het broot-zaet. Dit oordeel / ofte verstant ende discretie komt oock van den Heere. In het Hebr. staet broot, voor broot-coorn, als Psalm 104. 15.

selt worden/ maer [91] hy en dorscht het niet [92] geduerichlick dorschende: [93] noch hy en breeckt [het niet met] het wiel sijnes wagens/ noch hy en verbrijselt het niet met sijne peerden.

29 [94] Sulcx komt oock voort van den HEERE der heyrscharen: [95] hy is wonderlick van raet/ [96] hy [e] is groot van daet.

91 T. w. de huysman.
92 *Hebr.* Eeuwichlick, altoos.
93 Of/ noch het wiel sijnes wagens en breeckt het niet.
94 T. w. dese lantverderbinge/ daer van v. 22. gesproken is/ comt oock van den Heere. siet 2. Sam. 16. 10. ende 2. Reg. 18. 25.
95 *Hebr.* Hy maeckt wonderlick den raet, hy maeckt groot de daet, ofte/ het wesen. Siet de aent. Job 5. 12. ende 38. 2.
96 De sin is: Godt is heerlick met der daet/ makende dat sijnen raet ende voornemen in het werck gestelt worde/ ende als sijn wesen bekome: Hy voert alles heerlick uyt.
e Ier. 32. 19.

Het xxix. Capittel.

Prophetye van de belegeringe ende verstooringe des Tempels/ eñ der stadt van Jerusalem/ v. 1. der Joden elendigen staet/ 3/ &c. harer vyanden onversadelicken toorn wort door twee gelijckenissen afgebeeldt/ 7/ 8. van wegen der Joden verstocktheyt/ ende verblintheyt/ 9/ &c. Dreyginge datse verstooten sullen worden/ van wegen hare huychelerye/ 14/ &c. belofte van de bekeeringe soo der heydenen/ als der Joden/ 17/ 22/ &c. dreyginge over de tyrannen ende spotters/ 20/ 21.

1 WEe [1] Ariël Ariël/ [2] de Stadt [daer in] David [3] gelegert heeft: [4] Doet jaer tot jaer/ [5] laetse [6] feest-offeren slachten.

2 [7] Evenwel [8] sal ick Ariël beangstigẽ: eñ [9] daer sal treuringe eñ droefheyt wesen/ [10] eñ [die stadt] [11] sal my gelijck Ariël zijn.

3 Want [a] ick sal [12] een leger [13] in't ronde [14] om u slaen/ ende ick sal u belegeren [15] met bolwercken/ ende ick sal vestingen [16] tegen u opwerpen.

4 Dan sult [17] ghy vernedert worden/ ghy sult uyt der aerde spreken/ ende [b] uwe sprake sal uyt den stof [18] sachtkens voortkomen: ende uwe stemme sal zijn uyt der aerde [19] als eenes tooveraers/ eñ uwe sprake/ sal uyt den stof piepen.

5 Ende [20] de menichte uwer vreemde [soldaten] [21] sal zijn gelijck dunne stof/ ende de menichte [22] der tyrannen/ [c] als voor-byvliegende caf/ ende [d] 't sal in eenen oogenblick haestelick geschieden.

6 Ghy sult van den HEERE der heyrscharen besocht worden [23] met donder/ ende met aerdbevinge/ eñ [24] groot geluyt: [met] wervel-wint/ ende onweder/ ende [25] de vlamme eenes verteerenden vyers.

7 Eñ [26] gelijck de droom eenes nachtgesichtes is/ [alsoo] sal de veelheyt aller heydenen zijn/ die tegen [27] Ariël strijden sullen: selfs alle die [28] tegen haer/ eñ hare vestingẽ strijdẽ/ eñ haer beangstigẽ sullen.

8 Het sal alsoo zijn/ [29] gelijck wanneer een hongerige droomt/ [30] ende siet/ hy eet/ maer als hy ontwaeckt/ so is [31] sijne ziele ledich: of/ [29] gelijck als wanneer een dorstige droomt/ eñ siet/ hy drinckt/ maer als hy ontwaeckt/ siet/ so is hy noch [32] mat/ ende [31] sijne ziele is begeerich: alsoo sal de menichte aller heydenen zijn/ die [33] tegen den berch Zion krijgen.

9 [34] Sy [35] vertoeven/ daerom verwondert [36] u: [37] sy zijn vrolick/ derhalven [38] roept ghylieden: [39] sy [40] zijn droncken/ maer [41] niet van wijn/ sy waggelen/ maer niet van stercken dranck.

10 Want de HEERE heeft over [42] ulieden [43] uytgegoten [44] [e] eenen geest des diepen slaeps/ ende hy heeft [45] uwe oogen toe-gesloten: [46] de Propheten/ ende [47] uwe hoofden/ [ende] [48] de Sienders heeft hy [49] verblindet.

11 Daerom is u lieden [50] alle gesichte geworden/ [51] als de woorden eenes versegelden boecks/ 't welck men geeft aen eenen [52] die lesen kan/ seggende/ Leest doch dit/ ende hy seyt/ Ick en kan niet/ want het is versegelt.

12 Of men geeft het boeck aen eenen die niet lesen en can/ seggende/ Leest doch dit/ ende hy seyt/ Ick en kan niet lesen.

13 Want de Heere heeft geseyt/ [53] [f] Daerom dat dit volck [tot my] naedert met sijnen monde/ ende sy my met hare lippen eeren/ doch haer herte verre van my doen: ende [54] hare vreese [daer mede sy] my [55] [vreesen] menschen geboden zijn die haer geleert zijn:

14 Daerom/ siet [56] ick sal voorts wonderlick handelen met dit volck/ wonderlick/ ende wonderbaerlick: [g] want de wijsheyt sijner wijsen sal vergaẽ/ ende het verstant sijner verstandigen [57] sal sich verbergen.

15 Wee den genen [58] die haer diepe versteken willen voor den HEERE/ [haren] raet verbergende: ende welcker wercken in duysterheyt geschieden/ ende sy seggen/ [h] Wie siet ons? ende wie kent ons?

16 [59] Ulieder omkeerẽ is/ als of de Pottebacker geacht wierde als leem/ [i] dat het maecksel seyde van zijnen maker/ Hy en heeft my niet gemaeckt/ ende het geformeerde vat van sijnen pottebacker seyde/ Hy en verstaet het niet.

17 Ist niet noch om een kleyn weynich/ [60] dat de Libanon [61] in een vruchtbaer velt sal verandert worden? ende [61] het vruchtbaer velt voor een wout geacht sal worden?

18 Ende te dien dage sullen [62] [k] de dooven [63] hooren de woorden [64] des Boecks: en-

1 Ariël betekent soo veel als eenen stercken leeuw, of/ eenen leeuw Godes. als Ezech. 43. 15/ 16. maer hier moetmen door Ariël verstaen den brant-offers-altaer inden tempel te Jerusalem/ ja oock den Tempel selfs. De altaer nu/ wort een leeuw Godts genoẽt/ om dat hy dagelicks door het vyer/ dat vã den hemel gekomen was/ veel vee verslondt/ als een stercke leeuw.
2 D. de stadt Davids/ namelick het boven-quartier der stadt Jerusalems/ daer sich David met sijn hof-gesin onthielt: gelijck oock na der hant andre Coningen in Juda gedaen hebben. Doch onder den name van Davids stadt/ wort hier de geheele stadt van Jerusalem verstaẽ/ als elders meer.
3 D. gelogeert/ sijn hof in gehoudẽ heeft.
4 Dit is een Apostrophe ofte aenspraке aen de Joden. De sin is/ houdt jaerlicx uwe feest-dagen.
5 T. w. de Priesters ende Leviten.
6 Of/ den feest-offeren [den kop] afhouwen. of/ de feest-offeren, kelen, of/ de kele afsteken. Siet Psal. 118. de aenteeck. op vs 27. ende Exo. 23. 18. De Prophete berispt de dwaesheyt der gener die haer selven inbeeldẽ/ dat sy haer genoechsaem queten voor Godt/ als sy maer uyterlick den Godts-dienst oeffenden met offerhanden te doen &c. meynende dat sy slechs sulcx doende/ al voort ongestraft souden blijven/ om dat het eene jaer voor/ het ander jaer na/ verloopen was/ eñ sy noch al ongestraft bleven henen gaen. siet 2. Petr. 3. 4.
7 Als of hy seyde/ het is te vergeefs dat ghy my met uyterlicke ceremonien meynt te versoenen. Vergelijckt Jes. 1. 11.
8 D. Ick sal den brant-offer-altaer doen verwoesten: ja oock den tempel.
9 T. w. by de Joden/ van wegen het verbreken van des brant-offers altaer.
10 *Hebr.* Ende sy sal my gelijck Ariël zijn. T. w. die stadt van Jerusalem.
11 D. ick salse oock beangstigen/ latende de selve door de Babyloniers verstooren ende verwoesten: Of/ gelijck in den Tempel voor den Altaer doode beesten liggen die geslachtet waren/ om geoffert te worden: Alsoo sullender oock in ende ontrent de stadt vele doode lichamen der verslagene Joden liggen.
a Ier. 6. 3. Ezech. 17. 17.
12 T. w. het leger der Babyloniers.
13 *Hebr.* met, of/ als met eenen bal. D. bals-wijse/ rontom/ henen in't ronde.
14 Rontom u/ ô Jerusalem.
15 Eygentlick/ met opstaende. of verhevene wercken. And. katten.
16 Of/ rontom u.
17 ô stadt van Jerusalem. D. ghy inwoonders van Jerusalem.
b Ies. 8. 19.
18 Stille/ nederich/ swackelick. Of/ uwe sprake sal diepe ende nederich zijn, gelijck der gener die in eenen put ofte gracht liggen. De sin is/ Ghy sult tot sulck eenen elendigen staet gebracht worden/ dat ghy naeu en sult durven spreken/ of uwen mont openen/ om u te beklagen. And. sal leeger zijn dan het stoff.
19 Ofte toovergeests, waerseggenden geests. De tooveraers/ eñ die van wegen den duyvel/ den genen die haer om raet vragen/ antwoorden/ zijn gewoon den selven stillekens ende onverstandelick te antwoorden/ met eene duystere verwerrede stemme/ als uyt een hol der aerde voort-komende. Siet Jes. c. 8. op v. 19. eñ Levit. c. 19. op v. 31.
20 Dese woorden kan men in tweederley sin nemẽ/ Door eerst aldus/ datmen hier de woordẽ des Propheten verstae/ van het vreemde krijchs-volck dat tegen de Jodẽ comen soude: Andersins/ van de vreemde soldaten/ die de Joden gehuert souden hebben tot harer hulpe. Na meyninge der gener die dit verstaen van de vyanden der Jodẽ/ in soo grooten getale als het duynne vliegende stof: Maer nae den sin van d'andere/ Ten sal gantsch niet te beduyden hebben/ sy sullen verstuyven ende te niete komen.
21 D. nae de
c Psal. 1. 4. ende 35. 5. Ies. 17. 13.
d Ies. 30. 13.
22 Of/ der schrickelickẽ.
e Iob 21. 18.
23 D. met schrickelicke bestorminge eñ overval des vyants/ T. w. der Babyloniers/ die alles sullen verheeren ende verderven. Men kan het oock wel nae de letter verstaen.
24 D. met een groot krijchs-geschrey ende alarm.
25 T. w. der tegenheden ende plagen. Siet Job 15. op vs 30.
26 De sin is/ Het sal den vyanden die u benauwen sullen/ gaen/ gelijck of sy van een nachtgesichte droomden. siet vs 8. ende Psal. 73. op vs 20.
27 Siet vs 1.
28 T. w. tegen Jerusalem.
29. 29 De sin is/ Sy en sullen niet kunnen versadicht worden van de grouwelicke stucken die sy aen u lieden sullen bedrijven/ maer sy sullen noch al begeerich zijn om noch grouwelicker boosheden aen u lieden te oeffenen/ als noch niet genoechsaem haren moet aen u lieden gekoelt hebbende/ alle de tyrannie die sy te vooren gepleecht hebbẽ/ en sal maer zijn als een droom/ vergeleken zijnde by 'tgene dat sy u noch meynen te doen.

30 *Hebr.* dat siet, hy eet, maer als hy ontwaeckt. alsoo straex weder.
31. 31 D. hy selfs: eygentlick te sprekẽ/ sijn lichaem/ Alsoo wort siele voor lichaem genomen Psal. 16. 10.
32 Of/ laf. D. dorstich. Siet Psal. 63. op v. 2. Jes. 32. 2.
33 D. tegen Jerusalem.
34 T. w. de godloose Joden.
35 T. w. van de woorden der Propheten te gelooven/ ende van haer leven te beteren.
36 Ghy vrome ende godsalige.
37 D. sy begeven haer tot alle wellusten.
38 T. w. tot den Heere/ dat hy u genadich zy.
39 T. w. de godloose Joden.
40 De sin is/ Sy zijn soo partiael/ als of sy van al haer verstant/ wijsheyt/ ende voorsinnicheyt berooft waren/ niet willende den raet der Propheten aennemen noch volgen.
41 Maer van eenen tuymel-geest/ die haer het verstant heeft verblint.
42 O ghy godloose Joden.
43 *Hebr.* gemengt.
44 Alsoo dat ghy 't niet en gevoelt/ noch en acht/ ofmen u schoon lange eñ vele dreygt/ en preeckt.
e Rom. 11. 8.
45 T. w. de oogen uwes verstants.
46 Namelick de valsche Propheten.
47 D. uwe Regentẽ.
48 Siet 1. Sam. 9. op vs 9.
49 *Hebr.* bedeckt, T. w. met duysternisse/ D. met blintheyt des gemoets. Vgel. vob. 25. v. 7.
50 D. alle de voorseggingen ende Propheten der waere Propheten/ die Godt tot u liedẽ sent. ofte/ 't gesichte van alles.
51 D. verborgen/ onbekent. Siet Jes. 6. op vs 16.
52 *Hebr.* die letteren, of schrift, of cẽ boeck kent. De sin deses 11. vs/ ende des 12. is/ Dat noch de geleerde/ noch de ongeleerde/ de voor-seggingen Godes door de Propheten verkondicht/ niet verstaen en souden.
53 Dusdanige waren ten tyde Christi, de Pharisẽen ende Schriftgeleerde/ ja oock verre het grootste deel des volcx/ Daerom past Christus dese sprencke op haer/ Mat. 15. 8. Mar. 7. 6.
f Mat. 15. 8. Marc. 7. 6.
54 *Hebr.* hare vreese aen, of/ tot my.
55 D. dienen.
56 Of/ so sal ick oock voort-varen met dit volck wonderbaerlick om te gaen.
g Ier. 49. 7. Obad. vs 8. Mat. 11. 25. 1. Cor. 1. 19.
57 D. 't en sal haer niet te gestade komen.
58 D. die meynẽ dat Godt haer niet en siet/ maer dat hare practijcken voor hem verborgẽ zijn. Ofte aldus: die den raet diepe verbergen voor den Heere.
h Psal. 94. 7.
59 T. w. Dat ghy de natuere der saken verkeert/ willende/ als men seyt/ den meester maken boven Godt/ daer ghy doch sijn schepsel zijt. And. ô uwe verkeertheyt! sal de pottebacker den leeme gelijck geachtt worden? T. w. 't welck niet en doet/ noch niet en verstaet: Indien het leem loochent/ dat het van den pottebacker geformeert is/ ende dat hy yet verstaet/ so wort de pottebacker geachtt als leem. De sin is/ aengaende dat ghylieden sulcke opinie hebt van uwe behendicheyt/ ende subtijlheyt/ als of ghy Godt den Heere soudt kunnen bedriegẽ/ ende sijn voornemen soudt kunnen verhinderen/ is dat niet soo wijt buyten propoost/ als of het leem sich verhieve tegen den pottebacker/ om tegen hem te disputeren/ ende hem te berispen/ dat hy sijn werck niet wel gemaeckt en heeft?
i Ies. 45. 9.
60 De sin is/ onvruchtbare plaetsen sullen vruchtbaer worden. Ende ter contrarie/ &c. de geestelicke sin is/ De wilde woeste herten der uytverkorene heydenen/ sullen ten tyde Christi, vruchtbaer worden/ dat is/ sy sullen door den H. Geest wederboren worden/ Ende ter contrarie de herten der godloose Joden/ die van wegen hare hypocrisie/ schijnen vruchtbaer te zijn/ sullen verstocken/ ende verwilderen.
61. 61 Of/ Carmel. Siet de aent. 2. Reg. 19. 23. ende Jer. 2. op vs 7.
62 De genesinge van dese doofheyt ende blintheyt/ kan voor eerst sien op de miraculen Jesu Christi lichamelick gedaen/ Mat. 11. 5. doch siet bysonderlick op de geestelicke verlichtinge/ waer van de sin is: de gene die te vooren onbequaem waren om Godes woort te hooren/ die sullen bequaem gemaeckt worden/ door de kracht des Heyligen Geestes/ om de verborgentheden der salicheyt te verstaen.
k Matth. 11. 5.
63 D. verstaen.
64 T. w. der Heylige Schrift/ als Psal. 40. 8. Hebr. 10. 7. Siet vs 11. ende 12.

de de oogen [65] der blinden / zijnde [66] uyt de donckerheyt / ende uyt de duysternisse / sullen sien.

19 Ende [67] de sachtmoedige sullen [68] vreucht op vreucht hebben [69] in den HEERE: ende [70] de behoeftige onder de menschen / sullen haer [71] inden Heyligen Israels verheugen /

20 [72] Wanneer de tyran een eynde sal hebben / ende dat het met den bespotter uyt sal zijn / ende dat [73] alle die tot ongerechticheyt waken uytgeroeyt sullen zijn.

21 Die eenen mensche [74] schuldich maken [75] om een woort / ende leggen dien stricken / die [haer] bestraft [76] in de poorte: ende die den rechtveerdigen verdrijven [77] in het woeste.

22 Daerom seyt de HEERE / die Abraham [78] verlost heeft / [79] tot den huyse Jacobs alsoo: [80] Jacob en sal nu niet [meer] beschaemt worden / noch nu en sal sijn aengesichte niet [meer] [81] bleeck worden:

23 Want als [82] hy [83] sijne kinderen / [84] het werck mijner handen / sien sal in het midden van hem / [85] sullense mijnen name [86] heyligen: ende sy sullen [87] den Heyligen Jacobs heyligē / ende den Godt [88] Israëls [89] vreesen.

24 Ende die dwalende van geeste zijn / [90] sullen tot verstant komen: ende [91] de murmureerders [92] sullen de leeringe aennemen.

65 Siet de 62. aent. 66 D. Door den Geest Godes verlicht zijnde. 67 Siet Psal. 10. op vs. 17. 68 *Hebr.* vreuchde toedoen. 69 D. van wegen de salichmakende kennisse des Heeren. 70 D. de arme van geeste. Mat. 5. 3. 71 D. in Godt / den welcken het volck Godes heylicht ende eert. siet Psal. 71. op vs 22. 72 D. wanneer de godloose Joden sullen uytgeroeyt worden. And. want de Tyran sal een eynde hebben, &c. 73 D. alle die neerstich zijn om ongerechticheyt te plegen. 74 *Hebr.* doen sondigen, ofte tot eenen sondaer maken. D. beschuldigen / als of hy een groote sonde begaen hadde. 75 Niet konnende verdragen / dat men hare godtloosheyt ter goeder trouwe ende in eernst bestrafte. Dit is vervult in onsen salichmaker Christo Iesu, eñ in sijne Apostelē. 76 D. voor 'tgerichte / (siet de aent. Gen. 34. 20. eñ 22. 17.) Of / In de poorte, d. openlick / in de openbare versamelinge / Siet Amos 5. 10. And. Eñ leggen dien strickē in de poorte, diese bestraft, D. Ende soecken der selver verderf door valsche beschuldingen. 77 Daer men noch te vyten noch te breken en vindt / ende daer alles verschrickelick is. De sin is / die door hare valsche aenklachte te wege brengen / dat de rechtveerdige door 't gerichte veroordeelt / ende in elende verwesen wort. And. om een nietich dinck. 78 T. w. uyt de Afgoderye. Siet Gen. 12. 1. Jos. 24. 2/3. 79 Of / van het huys Iacobs, D. van de nacomelingen Jacobs. verstaet de vroome ende godtsalige Joden / ofte de kercke. 80 De Joden / nu sy haer tot Godt bekeert / ende haer leven gebetert hebben: ofte de kercke in 't gemeyn. 81 T. w. van schaemte / of / van vreese. 82 T. w. Jacob. D. Jacobs huys / ofte de kercke / als in 't voorgaende. 83 Die hem geboren sullen zijn door de predicatie des H. Evangelii. 84 De kinderen die ick sal weder-geboren / ende als van nieus geschapen hebben door den H. Geest. Siet Jes. 19. 25. Eph. 2. 10. Heb. 2. 10. 85 T. w. de nakomelingen Jacobs. 86 D. loven ende prijsen. 87 D. den waren Godt / dien Jacob heeft geloost ende gepresen. 88 D. der Israeliten. 89 Of / ontsien, D. eere bewijsen. 90 *Hebr.* sullen verstant weten. 91 Die tegen Godt ende sijne Propheten murmureren van wegen de beroepinge der heydenen / Vergel. Mat. 20. 11. Luc. 15. 28. Rom. 10. 19. 92 Of / sullen haer leeren laten, *Hebr.* sullen de onderwijsinge leeren. Siet Job 11. op v. 4.

Het xxx. Capittel.

De Heere dreycht de Joden die by de Egyptenaren hulpe sochten / v. 1. ende voorseyt / datse van geener weerde zijn en sal / 3 &c. de Heere beveelt den Prophete / dat hy sijne prophetye soude beschrijven / 8. eñ hy klaecht over sijnes volcx wederspannicheyt / 9. daerom dreycht hy haer / dat Jerusalem soude verwoest worden / 13 &c. Maer belooft dat hy sich over de boetveerdige soude ontfermen / 18. eñ dat hy haer getrouwe Leeraers geven soude / 20. diese hooren souden / 21. verwerpende de Afgoden / 22. Een beloste van segeninge der vruchten / 23. ende grooter heerlickheyt ende vreucht / 25 &c. Een Prophetye van de verdelginge des Assyrischen krijchsvolcks / door den hestigen toorn des Heeren / 27 &c. ende de blijtschap des volcks Godes daer over / 29.

1 WEe [1] den kinderen die afvallen / spreeckt de HEERE / [2] om eenen raetslach te maken / [3] maer niet uyt my; ende om [haer] met [4] eene bedeckinge te bedecken / maer [5] niet [uyt] mijnen geest: [6] om sonde tot sonde te doen.

2 [7] Die gaen om af te trecken in Egypten / ende [8] en vragen mijnen mont niet: om haer te stercken met de macht van Pharao / ende om haren toevlucht te nemen [9] onder de schaduwe van Egypten.

3 Want de stercke van Pharao sal u lieden tot schaemte zijn / eñ dien toe-vlucht onder de schaduwe van Egypten tot schande.

4 Wanneer [10] sijne Vorsten sullen geweest zijn tot [11] Zoan / ende sijne [12] Gesanten sullen gekomen zijn tot nae by [11] Chanes:

5 [13] Hy salse [14] alle [15] beschaemt maken door een volck [a] dat haer geen nut en kan doen / noch tot hulpe / noch tot voordeel / maer tot schande / eñ oock tot smaetheyt zijn sal.

6 Den [16] last der beesten / [17] van 't zuyden: [18] nae het lant des angstes / eñ der benautheyt / van waer de stercke [19] Leeuw / ende de oude Leeuw is / [19] de Basiliscus / eñ [19] de vyerige vliegende drake; hare goederen sullen [20] sy voeren op den rugge der veulens / ende hare schatten op de bulten der kemelen / [21] tot het volck [dat haer] geen nut en sal doen.

7 Want [22] Egypten sal ydelick / ende te vergeefs helpen: daerom hebbe ick hier over geroepen: Stil sitten sal [23] haer stercke zijn.

8 [24] Nu [dan] gaet henen / [25] schrijft [26] voor hen op een tafel / ende teeckent het in een boeck / op dat het [27] blijve [28] tot den laetsten dach / voor altoos / tot in eeuwicheyt.

9 Want het is [29] een wederspannich volck / 't zijn leugenachtige kinderen: kinderen die des HEEREN [30] wet niet hooren en willen.

10 Die daer seggen [31] tot de Sienders / [32] En siet niet: ende tot de [33] Schouwers / en schouwt ons niet wat recht is; [34] spreeckt tot ons sachte dingen / schouwt ons [35] bedriegeryen.

11 Wijckt af [36] van den wech / maeckt u van de bane: [37] laet den Heyligen Israëls van ons ophouden.

12 Daerom / soo seyt de Heylige Israëls / om dat ghylieden [38] dit woort verwerpt / ende vertrouwt [39] op onderdruckinge / ende verkeertheyt / ende steunt [40] daer op:

13 Daerom sal u lieden dese misdaet zijn [41] gelijck een vallende scheure uytwaerts gebogen in eenen hoogen muer / [b] diens breucke haestelick / in eenen oogenblick komen sal.

14 Ja [42] hy [43] salse verbrekē / [44] gelijck een [c] potte-backers kruycke verbroken wort; [45] in 't brijselen en sal hy niet verschoonen: alsoo dat [46] van hare verbrijselinge niet eenen scherf en sal gevonden worden / om vyer uyt den heert te nemen / of om water te scheppen uyt eene [47] gracht.

15 Want alsoo seyt de Heere HEERE de Heylige Israëls / [48] Door wederkeeringe ende ruste soudt ghylieden [49] behouden worden; in stilheyt ende in [50] vertrouwen soude uwe stercke zijn / doch [51] ghy en hebt niet gewilt;

1 Verstaet de boose eñ onbestendige burgeren binnen Jerusalem. 2 Om een verbont op te richten met den Coninck van Egypten (als vs. 2.) tegen den Coninck van Babel / na dat desen Coninck haer onder sijne heerschappye gebracht hadde. 3 My geenen raet gebraecht hebbende / maer hare eygene fantasye ofte goetduncken volgende. 4 Aldus noemt hy de beschuttinge des Coninck van Egypten. 5 D. Niet door ingeven mijns Geests. 6 Namelick de sonde des vertrouwens op menschelicke hulpe / tot de sonde der meyn-eedicheyt in het afwijcken van den Coninck te Babel. Siet Ezech. cap. 17. vss. 13/14/15. ofte de sonde / van Godt te verlaten / eñ op menschen te vertrouwen. vg. Jer. 2. 13. 7 Hoe de Coningē van Juda hare Ambassadeurs nae Egypten gesonden hebben om een verbont met den Coninck aldaer te maken / siet Jer. 2. 18. ende 37. 7. Ezech 17. 15. 8 T. w. noch door de Propheten / noch door den hoogen-Priester. 9 Dat is / onder de bescherminge: In plaetse van dese maniere van spreken / staeter Ruth cap. 2. vs. 12. onder de vleugelen. 10 T. w. des Coninckx Iudæ. Siet Ezech. 17. 15. Anders hare Vorsten] T. w. des Joodschen volcks.

11. 11 Dit zijn steden in Egypten gelegen. Siet de aent. Num. 13. 22. Psal. 78. 12. Chanes is Daphne. Siet Jer. 2. op v. 16. ende 43. op v. 7. 12 Of / boden. 13 T. w. Godt / ofte de Coninck van Egypten. 14 T. w. alle die van Jerusalem / soo de Gesanten / als de ondersaten. 15 D. Verachtsaē. And. hy salse alle stinkende maken. T. w. de Egyptenaren. siet Jer. 37. 7. a Ier. 2. 36. 16 D. de Prophetie tegen de Joden / aengaende de kemelen / of andre last-dragende beesten / welcke sy nae Egypten schickten / met geschencken beladen / om van den Coninck in Egypten hulpe te versoecken tegen de Chaldeen. 17 D. nae Egypten / aldus genoemt / om dat het den Joodschē lande zuydelick leyt. 18 Aldus wort Egypten genoemt ofte beschreven / om dat den Joden eertijts aldaer veel angst ende benautheyt was over-komen / eñ noch over-komen soude den genen die daer hulpe eñ troost versochten. 19. 19. 19 Sulcke schadelicke / venijnige / verscheurende dieren / worden der in Egypten vele gevonden. Eenige verstaen by dese dieren / de krijchslieden uyt Egypten / van de welcke de Joden niet dan schade ende verderf te verwachten en hadden. 20 T. w. d' Ambassadeurs der Joden / die den Coninck in Egypten groote geschencken brachten. 21 D. Tot de Egyptenaers. als v. 5. 22 D. der Egyptenaren hulpe sal ydel ende te vergeefs zijn. 23 T. w. der Joden. vg. ond. v. 15. *Hebr.* Rahab - hem - schabet. welcke woorden andere aldus verduytschen: Rahab is ophoudinge, of / Rahab sal ophouden, D. Egypten sal stille sitten / of / ophouden / D. ten sal geen hulpe meer bewijsen. siet Jer. 37. 7. Egypten wort meermaels van de Propheten Rahab genoemt / als Jes. 51. 9. ende Psal. 87. 4. siet de aent. aldaer. 24 Dit zijn de woorden des Heeren tot den Prophete.

25 T. w. tot een getuygenisse tegen haer. vergelijckt dit met Deut. 31. 19. ende Jes. 8. 1. 26 Of / by hen. T. w. de burgeren van Jerusalem. 27 *Hebr.* zy. siet Psal. 37. v. 18. 28 Of / tot den toekomenden dach. 29 D. een volck dat elcke reyse van den Heere afvalt / ende tegen hem rebelleert. 30 Of leere. 31 Dat is / Tot de Propheten. siet 1. Sam. 9. 9. 32 D. en propheteert niet / als of sy seyden / Of u schoon Godt wat openbaert / so en verkondicht het niet / maer verswijcht het / als of ghy 't niet gesien noch gehoort en hadt. 33 Of besichtigers, D. Prophetē / 34 Als of sy seyden / Maer predickt ons wat lieflick ende aengenaem is. 35 Of / bespottingen. 36 D. van u ampt ende beroepinge. 37 D. en spreeckt ons niet meer van het woort ende dreygingen des Heeren. 38 D. dese Prophetye / 't gene dat ick u lieden door mijnen Prophete late verkondigen / belangende de hulpe der Egyptenaren / die hy u afraet. 39 D. op uwe quade practijcken / streckende tot onderdruckinge der armen ende onnooselen. And. op onderdruckinge, T. w. der Propheten / die u ten besten raden. siet Jer. 20. 2. ende 26. 11. ende 37. 15/16. 40 T. w. op de onderdruckingen. 41 De sin is / uwe sonden sullen oorsake zijn van uwen subyten onderganck / gelijck een muer die vol spleten en reten is / ende die uytgebogen is / lichtelick instort / ende neder-valt. Vergel. Psal. 62. vs 4. ende de aent. aldaer. b Ies. 29. 5. 42 T. w. de Heere / of de vyant. 43 T. w. Jerusalem ende d' andre steden van Juda / ja oock de gheele Natie der Joden / den Geestelicken ende den wereltlicken stant. 44 *Hebr.* nae de verbrekinge der vlessche eenes potte-backers. c Ier. 19. 11. 45 D. men salse geheelick verbrijselen / datter niet geheels aen blijven en sal. Vergelijckt Jerem. 19. 11. 46 D. uyt hare gebrokene stucken. 47 Of greppe, putt, poel. 48 D. indien ghylieden wederkeerdet / of af-stant dedet / T. w. van u godtloos leven / ende voornemen van hulpe te gaen soecken in Egypten / in geduldicheyt uwe zielen besittende / ende op Godt hopende. siet boven v. 7. 49 Of / verlost worden. 50 T. w. op Godt. 51 D. ghy en hebt desen raet niet willen gehoorsamen.

16 Ende ghy segt/ Neen; maer op peerden [52] sullen wy vlieden/ [53] daerom sult ghy vlieden: ende/ [54] op snelle [peerden] sullen wy ryden/ daerom sullen [55] uwe vervolgers [oock] snel zyn.

17 [56] Een duysent van het schelden eens eenigen/ van het schelden van vyve sult ghy [alle] vlieden: [d] tot dat ghy over-gelaten wort gelijck [57] een mast op den top van eenen berch/ ende als een baniere op eenen heuvel.

18 Ende [58] daerom sal de HEERE [59] wachten/ [60] op dat hy u genadich zy/ ende [61] daerom sal hy verhoocht worden/ op dat hy sich over u lieden ontferme/ want de HEERE is [62] een Godt des gerichtes: [e] welgeluckfalich zyn die alle die hem verwachten.

19 Want [63] het volck sal in Zion woonen/ te Jerusalem: [64] ghy en sult gantschelick niet weenen/ [65] gewisselick sal hy u genadich zyn [66] op de stemme uwes geroeps/ so haest als hy die hooren sal/ sal hy u [67] antwoorden.

20 De [68] Heere sal ulieden [wel] broot der benautheyt/ ende wateren der verdruckinge geven; maer uwe leeraers en sullen niet meer [69] als met vleugelen wech vliegen/ maer uwe oogen [70] sullen uwe leeraers sien.

21 Ende uwe ooren sullen hooren het woort [71] [des genen die] achter u is/ seggende/ Dit is [72] de wech/ wandelt in den selven/ [73] als ghy soudt afwijcken ter rechter/ of ter slincker-hant.

22 Ende ghylieden sult [74] voor onreyn houden [75] het decksel uwer silveren gesneden beelden/ ende [76] het overtrecksel uwer gouden gegoten beelden: ghy sultse wechwerpen gelijck een maen-stondich-kleet/ ende tot elcx van dien seggen/ [77] Henen uyt.

23 Dan sal [78] hy [79] uwen zade/ [80] daer mede ghy het lant bezaeyt hebt/ regen geven/ ende [81] broot van des lants inkomen/ ende dat selve sal vet ende [82] smoutich zyn: U vee sal te dien dage [in] een wyde landouwe weyden.

24 Ende de ossen/ ende esel-veulens/ die het lant bouwen/ sullen [83] suyver voeder eten/ 't welcke [84] verschuddet is met den werp-schoffel/ ende met den wan:

25 Ende [85] daer sullen op allen hoogen berch/ ende op allen verhevenen heuvel [86] beecxkens/ [ende] water-vlieten zyn/ [87] in den dach der groote slachtinge/ wanneer [88] de torens vallen sullen.

26 Ende [89] het licht der Mane sal zyn/ als het licht der Sonne/ ende het licht der Sonne sal [90] sevenvoudich zyn: als [91] het licht van seven dagen/ ten dage [92] als de HEERE de breucke sijnes volcks sal verbinden/ ende [93] de wonde [94] daer mede het geslagen is/ genesen.

22 Siet/ [95] de Name des HEEREN komt [96] van verre/ [97] syn toorn brant/ ende [98] de last is swaer: syne lippen zyn vol gramschaps/ ende syne tonge als een verteerende vyer.

28 Ende [f] syn [99] adem is als een overloopende beke/ [die] tot aen den hals toe [100] raeckt: om de heydenen [101] te schudden [102] met een [103] schuddinge der ydelheyt/ ende als een [104] misleydenden toom in de kinnebackens der volckeren.

29 [105] Daer sal een lof-sanck by u lieden zyn/ gelijck inder nacht wanneer [106] het feest geheylicht wort: ende blijtschap des herten/ gelijck eenes die met pypen wandelt/ om te komen [107] tot den berch des HEEREN/ [108] tot den rotzsteen Israëls.

30 Ende de HEERE sal [109] syne heerlicke stemme doen hooren/ ende [110] de nederlatinge sijnes arms doen sien/ met grimmicheyt van toorn/ ende een vlamme des verteerenden vyers/ stralen/ ende [111] eenen vloet/ ende hagel-steenen.

31 Want [112] door de stemme des HEEREN sal Assur te morsel geslagen worden/ [die] met de roede sloech.

32 Ende [113] al waer die [114] gegrontveste [115] staf doorgegaen sal zyn (op welcken de HEERE dien [116] sal hebben doen rusten)/ [117] [daer] sal men met trommelen ende harpen zyn: want met bewegende bestrydingen sal hy [118] tegen haer stryden. [119]

33 Want [120] Tophet is van gisteren bereydt/ [ja] hy is oock voor [121] den Coninck bereydt/ [122] hy heeft hem diepe [ende] wijt gemaeckt: [123] syns brandt-stapels vyer/ ende hout/ is veel/ de adem des HEEREN sal [124] hem aensteken als eenen swevel-stroom.

52 T. w. als de Babyloniers ons te sterck vallen. And. vlieden, D. hier en daer omme-loopen/ soo lange tot dat wy hulpe vinden.
53 T. w. om dat ghy ons wederspannich zijt/ ende aldus spreeckt. siet de verhullinge/ 2. Reg. 25. 4. Jer. 39. 4. ende 52. 7.
54 Of/ op lichte, ras loopende [peerden].
55 T. w. de Babyloniers.
56 Vergelijckt dit met Levit. 26. 8/36. Deut. 28. 25. ende 32. 30.
d Ies. 17. 6. ende 24. 6, 13.
57 Of/ mast-boom, hooge pale, gedenc-teecken, hooch-verheven gedencteecken, een op-gerecht hout of hoogen boom sonder tacken of bladen. De Prophete wil hier mede te verstaen geven/ dat de gene die over-blijven soude/ wel dunne gezaeyt souden zijn/ ende soo lichtelick om sien en tellen/ als een mast-boom/ of/ hooge pale/ op eenen berch.
58 Dit is een vertroostinge voor de gene die de Heere soude laten overblijven.
59 T. w. op uwe boete ende beterschap.
60 U verlossende uyt uwe gevanckenisse.
61 T. w. door syne oordeelen/ door de welcke ghy sult gebracht worden tot boete ende beterschap.
62 D. die geen dinck lichtveerdelick en doet/ maer alles met reden/ die de straffen weet te matigen: als Jer. 10. 24. daer aldus staet/ Castijt my, Heere, maer met mate, of/ oordeel, gerichte. Godt de Heere straft het gene dat straffens weerdich is/ ende bewijst genade den genen die haer bekeeren.
e Psal. 2. 12. ende 34. 9. Pro. 16. 20. Jer. 17. 7.
63 T. w. het Joodsche volck/ na dat het uyt de Babylonische gevanckenisse sal verlost zijn: 't welck een voorbeelt geweest is der geestelicke verlossinge des volcks Godes door Christum.
64 Of/ Ghy en sult niet meer soo seer, of soo vele weenen. Hebr. Ghy en sult met weenen niet weenen. T. w. met soo veel of soo seer/ als ghy te vooren hebt gedaen/ doe ghy in de Babylonische gevanckenisse zijt gevoert geworden. siet Psal. 137.
65 Hebr. hy sal met genadich zijn genadich zijn. Hy] T. w. de Heere.
66 D. als ghy hem in uwe gevanckenisse om verlossinge sult aenroepen.
67 D. verhooren.
68 D. de Heere sal u lieden wel wederom in cruys en tegenspoet laten vervallen/ maer uwe zielen sal hy met de spijse synes woorts/ ende met den dranck der predicatie verquicken ende versterken/ u en sullen geen leeraers ontbreken/ hy sal maken dat ghy altijt eenige by u hebben sult/ T. w. na dat Christus, in de werelt sal gekomen zijn/ die selfs by u lieden sal prediken/ als oock syne Apostelen ende discipulen/ die hy daer na senden sal in de gantsche werelt om het Euangelium allen volcke te prediken. Mat. 28. 19. And. de Heere sal u [in] droeffenisse broot, ende in verdruckinge water geven, &c. Dit is vervult ten tyde der Machabeen.
69 Of/ gevleugelt zijn. D. soo haestelick als of sy vleugels hadden. Gelijck geschiet is in verscheyden voorgaende tyden/ ende insonderheyt van den tijt des Propheten Malachiæ, tot op Iohannem den dooper. Siet Mal. c. 4. vs 4/5. Psal. 74. 9.
70 And. [geduerichlick] sien. D. steets by u hebben/ met lust en vreucht de selve aenschouwende/ ende met yver hare predicatien aenhoorende.
71 D. Godt sal u als nagaen/ u voeren ende leyden met syn woort ende geest/ gelijck een pædagogus of leermeester/ syne discipulen voor hem gaen laet/ om te beter op haer te passe.
72 T. w. de wech die ten hemel leydt.
73 Als of hy seyde/ Soo haest wooorts wederom op den rechten wech brengen. siet Psal. 23.
74 Of/ als yet onreyns verachten, ende van u weeren. De sin is/ Ghy sult d'Afgoderye t'eenemael verlaten/ als strydende met den suyveren godts-dienst.
75 D. uwe gesnedene beelden/ die met silver ofte gout overdeckt zijn. Hebr. der gesnedene beelden uwes silvers, D. die van u silver gemaeckt zijn. Alsoo stracx/ uwes gouts.
76 D. uwe gegotene beelden met gout overdeckt ofte bekleet/ of verciert. Het Hebr. woort siet op den cierlicken Ephod des hoogenpriesters/ van welcken te lesen is Exod. 28. 6/ &c.
77 Of/ packt u wech, Hebr. gaet uyt.
78 T. w. de Heere.
79 Hebr. hy sal den regen uwes zaets geven, T. w. dien regen/ dien u zaet van doene heeft/ souder wel ende vruchtbaerlick op-wassen.
80 Of/ als ghy het lant bezaeyt hebt.
81 And. broot des lants voort-komste, D. coorn/ dat uyt het lant her-voor-comt.
82 Of/ olyeachtich.
83 Of/ reyn. Hebr. gedeessemt, D. aengenaem/ smakelick. Of/ suyver voeder. T. w. sonder caf/ of andere onreynicheyt/ van wegen den grooten overvloet der vruchten die dan wassen sullen.
84 Of/ verschoten. verwant is, met de schuppe, ofte werp-schoffel.
85 D. Godt sal met syne overgroote genade ende segen alles soo overvloedelick overstelpen/ dat oock die menschen haer sullen bekeeren ende vruchten dragen/ die van nature hart/ dorre/ ende onvruchtbaer waren/ gelijck de hooge bergen ende heuvelen.

86 Of/ waterspruytingen. T. w. om de hooge bergen ende heuvelen te bevochtigen ende vruchtbaer te maken.
87 T. w. na dat de Babyloniers door de Persen ende Meden sullen omgebracht zijn.
88 T. w. de torens der stadt Babel/ of/ de geweldige Vorsten ende tyrannen die daer in zijn.
89 D. uwe vreucht sal seer groot zijn/ Voor eerst als ghy wederom in u vaderlant sult wederkeeren/ maer insonderheyt/ als Christus verschijnen sal/ alsdan sal het licht syner kennisse/ ende de heerlickheyt welcke Godt syne kercke geven sal/ seer voortreffelick zijn. Siet Jes. 24. 23. ende de schrifteur-plaetsen aldaer aengeteeckent.
90 Of/ sevenmael grooter.
91 Of/ schijn, of/ schijnsel. De sin is/ De glans der sonne sal soo groot zijn/ als offer seven sonnen te gelijcke schenen/ ende als of het licht van seven klare dagen in een gesmolten/ of t'samen vereenicht waren: Verstaet dit alles van het overgroote geestelic licht der kennisse in geestelicke saken.
92 D. Als de Heere syn volck uyt Babel verlossen/ ende in het Joodsche lant weder brengen sal: maer insonderheyt als hy hem Christum, den waren medecijn-meester der ziele/ senden sal/ die haer de sonden vergeven/ ende door den H. Geest wederbaren sal.
93 Hebr. de wonde sijner slaginge, of plage.
94 Of/ die hem geslagen is.
95 D. Godt selfs/ of/ syne macht ende heerlickheyt.
96 T. w. van den hemel/ van waer Godt synen Engel gesonden heeft/ om de Assyriers in het leger van Sanherib te verslaen.
97 T. w. tegen de vyanden syner kercke/ ende by namen tegen de Assyriers.
98 Of/ verheffinge, T. w. des toorns Godes. het Hebr. woort wert door verheffinge gebruyckt Jud. 20. 40. ende Jer. 6. 1. ende elders. f Ies. 8. 8.
99 Of/ geblaes.
100 Hebr. deylt, T. w. in twee deelen/ alsoo dat het bovenste, T. w. 't hooft/ uyt-steeckt/ ende het onderste onder 't water is.
101 Of te wannen, te verstroyen, siften.
102 D. tot dat sy te niete comen/ of/ diese te niete maken sal.
103 Of/ sifte, wanninge.
104 Hebr. doende dwalen. D. haer verstroyende/ dat sy niet en weten waer in/ of waer uyt/ 't is een gelijckenisse genomen van de beesten die men met den toom leydet waer men wil.
105 T. w. Als d'Assyriers door den Engel des Heeren sullen verslagen zijn. siet Psal. 42. 9.
106 'T schijnt dat de Prophete siet op het feest der ongesuyerde brooden/ 't welck de Joden hielden des nachts als sy het paesch-lam aten/ daer by sy eenen lof-sanck songen/ Exo. 12. 8. Mat. 26. 30. Siet Psal. 42. 5.
107 D. tot den Tempel/ in welcken de Heere syne wooninge heeft.
108 D. tot den Heere Christum, op welcken sich het volck van Israel hadde te verlaten.
109 Hebr. de heerlickheyt sijner stemme. D. den donder/ ende andere uytwendige teeckenen synes toorns tegen de vyanden syner kercke. siet Psal. 29. op vs 3.
110 T. w. als hy synen krachtigen arm sal nederlaten om d'Assyriers te slaen/ namelick in de belegeringe der Stadt Libna/ ofte/ synen optocht nae Jerusalem. Siet 2. Reg. 19. v. 8. ende 35.
111 Als Jes. cap. 4. v. 6.
112 Als vs 30.
113 T. w. in 't Joodsche lant. Hebr. alle doorganck des gegrontvesten stafs.
114 T. w. van Godt. D. die door Godes ordonnantie gestelt is.
115 D. vyantlicken inval der Assyriers.
116 Of/ geleyt sal hebben.
117 De sin is/ Na dat de Engel de Assyriers sal verslagen hebben/ so sal men over al in het lant Juda den Heere met lofsangen prijsen/ men sal over al vrolick zijn van wegen dese victorie. Siet dergelijcke exempel Exod. 15. 20. ende 1. Sam. 18. 6. And. op welcken de Heere dien sal geleyt hebben met trommelen ende met harpen, of/ sal met trommelen ende met harpen zijn.
118 T. w. tegen het krijchsvolck der Assyriers. And. tegen dien, T. w. staf. in het Hebr. is soo het een als het ander.
119 Dit 32 vs verduytschen eenige aldus: Ende het sal geschieden over al daer die gegrontveste staf, dien de Heere op hem [T. w. den Assyrier] sal doen rusten, sal gepasseert [of/ door-gegaen zijn] met trommelen ende met harpen, dat [lant] sal hy bestryden met stryden der schuddinge. De sin is/ Indien eenich lant dien staf/ dien men wel met droeffenisse ende leetwesen mocht ontfangen/ met trommelen en harpen/ D. met blijtschap ontfangt/ dat sal de Heere bestryden met bestrijdingen der bewegunge. D. dat het alles sal schudden ende beven met een groote bewegunge.
120 Hebr. Tophthe. D. Topheth, als Jer. 7. 31. ende 19. 6. siet 2. Reg. 23. de aent. op v. 10. Verstaet hier door Topheth, niet alleen het graf maer oock het helsche vyer/ dat allen vyanden Godes/ ende vervolgeren syner kercke bereyt is.
121 Verstaet hier Sanherib den Coninck van Assyrien.
122 T. w. de Heere.
123 T. w. des Tophets.
124 Of/ dien, T. w. den brant-stapel, of/ sal die T. w. roede/ of/ dien. T. w. staf/ daer van gesproken is/ vs 31. of verstaet het van Topheth.

Het xxxj. Capittel.

Wee over de Joden die hulpe gingen soecken in Egypten/ ende Godt den Heere niet en sochten/ v. 1. De Heere belooft/ dat hy Jerusalem sal beschutten/ 4. indien sy haer tot hem bekeerden/ 6. Ende dat hy Assur slaen/ ende op de vlucht brengen sal/ 7.

1 WEe [1] den genen die in Egyptẽ [2] om hulpe aftreckẽ/ende steunen [3] [a] op peerden/ende vertrouwen op wagenen/om datter vele zijn/ende op ruyters/ om dat die seer machtich zijn: ende [4] en sien niet op den Heyligen Israëls/ ende [5] en soecken den HEERE niet.

2 Nochtans is [6] hy [7] oock wijs/ ende hy doet het [8] quaet komen/ ende [9] en treckt sijne woorden niet te rugge: maer hy sal sich opmaken [10] tegen het huys der boosdoenders/ ende [11] tegen de hulpe der gener die ongerechticheyt wercken.

3 Want de Egyptenaers zijn menschen/ ende geen Godt/ ende hare peerden zijn vleesch/ende geen geest: ende de HEERE sal sijne hant [12] uytstrecken/dat de helper struyckelen sal/ ende die geholpẽ wort/ sal neder-vallen/ende sy sullen altesamen te niete komen.

4 Want alsoo heeft de HEERE tot my geseyt/ Gelijck als een Leeuw/ ende een jonck-leeuw over sijnẽ roof brult/wanneer schoon [13] een volle menichte der herderen t'samen-geroepen wort tegen hem/ en verschrickt hy voor hare stemme niet/ noch en vernedert hem niet [14] van wegen harer veelheyt: alsoo sal de HEERE der heyrscharen [15] nederdalen/ [16] om te stryden [17] voor den berch Zions/ ende [18] voor haren heuvel.

5 [19] [b] Gelijck vliegende vogelen/ alsoo sal de HEERE der heyrscharen Jerusalem beschutten/ beschuttende sal hyse oock verlossen/ [20] doorgaende/ sal [21] hyse oock uythelpen.

6 [22] Bekeert u [23] tot [hem [24] van] den welcken de kinderen Israëls [25] diepe afgeweken zijn.

7 Want [26] te [c] dien dage sullen sy [27] verwerpen een yeder [28] sijn silvere afgoden/ ende [28] sijn gouden afgoden/ welcke u uwe handen [ter] sonde gemaeckt hadden.

8 Eñ [29] Assur sal vallen door het sweert/ [30] niet eens mans/ ende het sweert/ niet eens menschen/ sal hem verteeren: ende hy sal [31] voor het sweert vlieden; ende sijne jongelingen [32] sullen versmelten [33].

9 Ende [34] [d] hy sal van vreese door-gaen [35] [nae] sijnen rotzsteen/ ende sijne Vorsten sullen [36] voor de baniere [37] verschricken: spreeckt de HEERE/ [38] die tot Zion vyer/ende te Jerusalem eenen oven heeft.

1 Dit beven die van Jerusalem. 2 T.w. tegen Sanherib den Coninck van Assyrien. Verg. 2.Reg. 18.v. 21/24. 3 Verstaet de stercke peerden van Egypten / als blijckt vs.3. a Psal.20.8. Ierem.17.5. 4 Siet boven cap. 29.v.19. 5 T.w. met den gebede / ofte / raetvragen hem niet. 6 T. w. de Heere. 7 Niet weyniger/ maer meer dan ghylieden. als of de Prophete seyde/De Heere weet wel / hoe hy sijne gerichten ende dreygementen sal in 't werck stellen / of schoon de Joden allerley middelen bedencken om te ontcomen: Waren sy wijs/ sy souden hem raet vragen. 8 V. straffen/ongeluck over de ongehoorsame. 9 Maer hy doet wat hy dreyecht. 10 V. tegen de godtloose ende ongehoorsame Joden. 11 Verstaet de Egyptenaers / die de Joden soudẽ ter hulpe komen. 12 Of/ toewenden, neygen. 13 Of/ een groot getal. *Hebr.* de volheyt der herderen. V. al watter voor herders ontrent zijn. 14 Of/ om dat harer een groot getal is. And. van wegen het gewoel. 15 T. w. uyt den hemel. 16 T. w. tegen de Assyriers. 17 V. voor Jerusalem / of voor zijn volck. Siet de vervullinge 2. Reg. 19. 35. And. op den berch Zion. 18 Of/ op haren heuvel. Verstaet hier door desen heuvel/dẽ berch Moria/op den welcken de Tempel stont. hy wort genoẽt een heuvel Zions, om dat hy leeger / of kleynder is / dan de berch Zion / daer de stadt Davids op lach. 19 And. gelijck de vogelen (rontom haren nest) vliegen. T. w. om dat te beschermen. b Deut.32.12. 20 Of/ voor by gaende, of/ overspringende. In het Hebr. is 't selve woort daer Pascha, of/ doortocht, van komt. Verstaet dan dit alsoo/ hy sal de Assyriers in korter tijt verdelgen/ T.w. in eener nacht/ gelijck hy eertijts de Egyptenaers gedaen heeft/ Exo. 12. 12. &c. 21 Of/ sal hy haer, T.w. de burgeren van Jerusalem. 22 Of/ keert weder, T.w. ghy afvallige onder de Joden. 23 T.w. tot den Heere/ den welcken ghy grootelicx vertoornt hebt. 24 *Hebr.* die de afwijckinge. of/ afval diepe gemaeckt hebben. 25 V. seer/ wijt/ verre. 26 T.w. als haer de Heere te huys soecken sal door de Assyriers/ komende om haer te bekrijgen. c Iesa. 2.20. 27 Dewijle sy sullen sien ende bevinden/ datse haer niet helpen en kunnen. 28, 28 *Hebr.* de afgoden sijnes silvers, ende de Afgoden sijnes gouts, als cap 30. v.22. 29 V. De Assyriers. 30 Maer door het sweert des Engels. Siet 2.Reg.19.35. 31 T.w. voor het sweert des Engels. *Hebr.* voor het aengesichte des sweerts. 32 *Hebr.* sullen tot smeltinge zijn. V. 't herte in 't lijf sal haer beven ende versmelten van angst en vreese. 33 Eenige verduytschen dit 8. vs aldus/ Dan sal Assur door het sweert vallen, niet eenes machtigen mans, ende het sweert niet eenes gemeenen mans, sal hem verteeren: Maer hy sal voor het sweert (V. is van vreese des sweerts) vluchten, eñ sijne Iongelingen sullen op tribuyt gebracht worden. 34 T. w. de Coninck van Assyrien. d 2.Reg.19.36,37,38. 35 Of/ tot sijnen rotzsteen. V. hy sal nae sijne vaste stadt Ninevé toevluchten/ Siet 2. Reg. 19.36. And. ende haer rotzsteen sal van vreese wech-trecken. 36 V. voor het trecken des strijts/ 't welck hen de Engel geven sal. Of/ voor den Engel des Heeren/ diese als met eene opgeworpene baniere vervolgen sal. 37 Of/ nedervallen. of/ vernielt worden. 38 V. die te Zion woont/ ende te Jerusalem sijne huys houdinge heeft: Ende die derhalven niet lyden en sal/ dat de Assyriers hem daer uyt sullen stooten.

Het xxxij. Capittel.

Prophetie het Rijcke Christi aengaende / v. 1. ende verhael der weldaden die hy sijne kercke sal aenbrengen/ 2/&c. Een dreygement over de sorgeloose wyven / 9. Ende over 't gantsche lant/ 12. 't welck verwoest sal worden/ 14. daerna spreeckt de Prophete weder van het Rijcke Christi, ende wijst aen wat hy in de herten der uytvercorenen te wege brengen soude door den H. Geest/ 15/&c. Dreygementen over de godloose/ 19. Aensprake aen de leeraers des nieuwen Testaments/ 20.

1 SIet [1] een [a] Coninck sal regeren in gerechticheyt: ende [2] de Vorsten [3] sullen heerschen nae recht.

2 Ende [4] [dien] man [5] sal zijn/ [6] als een verberginge tegen [7] den wint / ende een schuyl-plaetse tegen den vloet: [8] als water-beken in een dorre plaetse/als de schaduwe eenes swaren rotzsteens in [9] een dorstich lant.

3 Ende de [b] oogen [10] der gener die sien/ en sullen [11] niet te rugge sien/ende de ooren der gener die hooren/ [12] sullen op mercken.

4 Ende het herte [13] der onbedachtsamen sal de wetenschap verstaen: ende de tonge der stamelendẽ sal veerdich zijn / om [14] bescheydentlick te spreken.

5 [15] De dwaes en sal niet meer genoemt worden miltdadich: ende de gierige en sal niet [meer] [16] milde geheeten wordẽ.

6 Want [17] een dwaes spreeckt dwaesheyt/ ende sijn herte doet ongerechticheyt/ om huychelerye te plegen/ ende om [18] dwalinge te spreken tegen den HEERE/ [19] om de ziele des hongerigen ledich te laten/ ende [20] den dorstigen dranck te doen ontbreken:

7 Ende [21] eens gierigaerts gantsche [22] gereetschap is quaet: [23] hy beraetslaecht schendelicke verdichtselen/om de elendige te bederven met valsche redenen/ eñ [24] het recht/als de arme spreeckt.

8 Maer een [25] miltdadige [26] beraetslaecht miltdadicheden/ [27] ende staet [28] op miltdadicheden.

9 [29] Staet op/ [30] ghy geruste wijven/ hoort mijn stemme: ghy dochters die soo seker zijt/ neemt mijne redenen ter ore.

10 [31] [Veel] dagẽ over 'tjaer sult [32] ghy [33] beroert zijn/ghy [dochters] die soo seker zijt: want [34] de wijn-oogst [35] sal uyt zijn/ [36] daer en sal geen insamelinge komen.

11 Bevet [37] ghy geruste [wijven] weest beroert [dochters] die soo seker zijt/ [38] treckt u uyt/ende ontbloott u/ende gordet [sacken] om uwe lendenen.

12 Men sal rouw-klagen [39] over de borsten/over de gewenschte ackers/over de vruchtbare wijn-stocken.

13 Op het lant mijnes volcx sal de doorn [ende] de distel opgaen: ja [40] op alle

1 T. w. Christus Iesus. Doch eenige verstaen hier door desen Coninck / den Coninck Hizkiam, voor soo veel hy een voor-beelt op Christum geweest is. a Psal.45.7. Zach.9.9. 2 V. De dienaers deses Conincks in sijn geestelick Rijck. 3 T. w. door het woort Godes. 4 T. w. Iesus Christus. 5 T.w. den geloovigen. 6 V. als een plaetse daer men sich voor den wint verbergen kan. De sin is / De Messias sal zijn de rechte toe-vlucht aller uytverkorenen. 7 Verstaet hier den wint der geestelicker aenvechtinge / ende allerley vervolginge. Vg. Mat. 11.28. 8 V. hy sal den beangstichdẽ eenẽ stercken troost aenbrengẽ door werckinge ende kracht des H. Geestes. Verg. dese woorden met Mat. 5.6. Joh.4.10/14. ende 7. 37/38/39. 9 Of/ moede lant. T.w. mat en moede van dorste. siet Psal. 143.6. Prov. 25,25. Jes.29.8. b Ies.29.18. eñ 30.21. 10 V. der geloovigen / die alle van den Heere sullen verlicht zijn/ Jes. 54.13. Siet oock bov. 29.18. ende 30.21. 11 V. niet elders henen sien / niet mis sien. verstaet hier by / maer sy sullen neerstelick op den Heere sien. And. niet bestreken zijn. ofte/ niet schemeren, niet verduystert zijn. 12 T.w. op 't gene dat de Heere seyt. Siet Matt. 7. 28. Luce 4. 22. 13 Of/ der onvoorsichtigen. *Hebr.* der gener die haer verhaesten. alsoo onder cap. 35. v. 4. 14 *Hebr.* nette T.w. woorden. 15 De sin is/ de quade daden en sullẽ niet meer onder den name van de deuchden schuylen/ maer sy sullen door de predicatie des H. Euangelii openbaer gemaeckt ende eernstlick bestraft worden / het quaet sal quaet / ende 't goede sal goet genoemt worden. 16 Of/ milde gevende. Het Hebr. woort beteeckent oock somtijts Rijcke, als Job 34.19. 17 And. Maer het sal eẽ dwaes zijn die &c. ende soo in 't volg. 18 V. valsche leere/ die den mensche van den rechten wech der salicheyt afleydt/ ende tot dwalinge brengt. 19 V. om de menschen te verhinderen tot de kennisse der waerheyt Godes te komen: Verstaende door de ziele des hongerigen/ die alle gaer/ die begeerte ende lust hebben/ om de hemelsche ende salich-makende waerheyt te weten. Verg. Mat.5.6. Joh. 6.32. &c. 20 *Hebr.* des dorstigen dranck. V. den dranck diemen den dorstigen behoort te geven/ of/ dien de dorstige behoeft/ of dien hy wenscht ende begeert. 21 Dit is de beschryvinge van den gierigaert. 22 Of/ werck-tuych is quaet. V. zijn raetslagen ende handelingen / gewichte/ mate / &c. zijn al te mael schadelick. de giericheyt is een wortel van alle quaet. 1.Tim.6.10. 23 Siet Job 21. de aent. op v. 27. 24 De sin is/ dat de gierigaert niet en past op de woorden die de arme tot haerder beschermingе ofte verschooninge by-brengen/ maer dat hy evẽ stoutelick het recht bederft/ of verkeert. And. Ia oock wanneer de arme spreeckt wat recht is, V. of hy schoon recht heeft in 't gene dat hy seyt. And. wanneer de noorduftige met oordeel spreeckt, V. met goede redenen verstant. 25 Als bov. v.5/6. 26 Of/ doet voor-slagen, of/ neemt voor hem. 27 V. hy is neerstich om liefde ende weldadicheyt aen sijnen naesten te bewijsen. 28 *Hebr.* op liberalicheden. 29 T.w. ter eere van Godes woort. siet Gen. 49.33. ende Jud. 3.20. Of/ staet op. T.w. uyt den slaep der sonde/ namelick om voor te komen de sware plagen met de welcke Godt de Heere u is dreygende. 30 Of/ Sorgeloose, sekere, verwaende wyven, die nu weeldich en vertel zijt/ geen quaet of ongemack nu gevoelende noch vermoedende. Eenige verstaen hier door de wyvẽ/ de steden in het lant Juda/ ende door de dochters verstaen sy de dorpen/ V. de inwoonders der selvẽ. 31 V. veel jaren achter een/ T. w. tseventich jaren/ want soo lange heeft de Babylonische gevanckenisse geduert; sommige streckẽ 't wonders uyt/ tot de laetste verwoestinge der Joden. Vgel. Hos. 3.4. 32 Of/ ghylieden. T.w. die nu dus gerust ende sorgeloos zijt. 33 T.w. van wegẽ de schrickelicke plagen die Godt over u lieden sal sendẽ. 34 Dit is 't gene dat Godt dreygt Levit. 26. vss. 34. ende 43. 35 V. ophouden/ niet zijn. *Hebr.* is uyt, V. hy sal sekerlick uyt zijn. 36 De sin is/ het lant sal soo verwoest worden/ datter niet van te halen sal zijn. 37 Als bov. vs 9. 38 Of/ Treckt uwe kleederen uyt, T. w. uwe gewoonlicke cierlicke kleederen. als of hy seyde / de tijt is nu voorhanden / dat ghy sult moeten uwe schoone cierlicke kleederen uyttrecken / ende in plaetse der selver/ sult moeten sacken/ of treur-kleederen aen doen. siet bov. cap. 3. v. 24. 39 V. om dat de kinderen niet te suygen en hebben / de borsten der moeders / van wegen den grooten honger/ verdroogt zijnde. Sommige meynen / dat hier door de borsten te verstaen zijn / de ackers ende wijnstocken (gelijcker in den text volcht) die als twee borsten zijn uyt de welcke men voetsel tot nootdurft is suygende/ ende dan is dit de sin/ Gelijck de kinderẽ geen melck hebben en sullẽ/ alsoo en sullen de volwassene geen spyse nochte dranck hebben. 40 V. op alle plaetsen daer de huysen gestaen hebben/ in de welcke men plegt lustich ende vrolick te zijn: Want alle die huysen souden van de vyanden afgebrant ende vernielt worden. siet 2. Reg. 25. 9. ende 2. Chron. 36. 19.

vreuchde-

41 D. Jerusalem/ siet bov. cap. 22. v. 2.
42 T. w. des Conincks palleys.
43 Of/ ledich staen.
44 Of/ de menichte.
45 Of/ nae-gelaten worden.
46 Siet 2. Chron. 27. 3. ende de aent. aldaer. ende cap. 33. v. 14. ende Neh. 3. 26. ende 11. 21.
47 *Hebr.* wach-torē: genoemt Neh. 3. 26. de uytstekende torē.
48 D. tot plaetsen daer geen menschen/ maer slangē en padden in woonen sullē.
49 D. eenen langen tijt.
50 De sin is/ De wout-esels/ die geern in woeste plaetse zijn/ sullen aldaer goede weyde hebben.
51 *Hebr.* ontblootet worde. Om dat de bodem eens vats ontbloot wort/ als het water daer uyt wort gegoten.
c Ioel 2. 28. Ioh. 7. 37. 38. Act. 2. 17. 18.
52 T. w. de H. Geest/ den welcken ons de Messias van den Vader senden sal. Siet Luc. 24. 49. Joh. 14. 26.
53 D. uyt den hemel.
54 D. die van natueren onduchtich zijn tot het goede/ die sullen duchtich gemaeckt wordē/ principalick de heydenen.

vreuchde-huysen/ [in] [41] de vrolick-huppelende stadt.

14 Want [42] het palleys sal [43] verlaten zijn/ [44] het gewoel der stadt sal [45] ophouden/ [46] Ophel ende [47] de wacht-torens sullen [48] tot spelonken zijn/ [49] tot inder eeuwicheyt/ [50] een vreuchde der wout-eselen/ een weyde der kudden.

15 Tot dat over ons [51] c uytgegoten worde [52] de Geest [53] uyt der hoochte: dan sal [54] de d woestijne tot [55] een vruchtbaer velt worden/ [56] ende het vruchtbaer velt sal voor een wout geacht worden.

16 Ende [57] het recht sal in de woestijne woonen/ ende de gerechticheyt sal [58] op het vruchtbaer velt [59] verblijven.

17 Ende [60] het werck der gerechticheyt sal [61] vrede zijn: ende [62] de werckinge der gerechticheyt/ sal zijn gerusticheyt ende sekerheyt tot in eeuwicheyt.

18 Ende [63] mijn volck sal in e eene woonplaetse [64] des vredes woonen/ ende in welversekerde wooningen/ ende in [65] stille geruste plaetsen.

19 Maer [66] het sal hagelen [67] daermen afgaet in 't wout/ ende [68] de stadt sal leege worden in de leechte.

20 [69] Wel gelucksalich zijt ghylieden/ die aen alle wateren zaeyt: [70] ghy die den voet des osses ende des esels [derwaerts] henen sendet.

arm [8] alle morgen/ daer toe onse behoudenisse ter tijt der benauwtheyt.

3 [9] Van het geluyt des rumoers sullen [10] de volckeren wech-vlieden: [11] van uwe verhooginge sullen de heydenen verstroyt worden.

4 [12] Dan sal [13] u lieden buyt versamelt worden/ [14] gelijck de kevers versamelt worden: men sal [15] daer in gins en weer huppelen gelijck de sprinckhanen gins en weer huppelen.

5 De HEERE is verheven/ want hy woont [16] [in] der hoochte: [17] hy heeft Zion vervult met gerichte ende gerechticheyt.

6 Ende het sal geschieden/ dat [18] de vasticheyt [19] uwer tijden/ [20] de sterckte van [uwe] behoudenissen/ [21] sal zijn wijsheyt ende kennisse: de vreese des HEEREN [21] sal [22] sijnen schat zijn.

7 Siet/ [23] hare [24] alderstercxte roepen [25] daer buyten/ [26] de boden des vredes weenen bitterlick/

8 [27] De gebaende wegen [28] zijn verwoest/ die door de padē gaet houdt op: [29] hy vernieticht [30] het verbont/ hy veracht [31] de steden/ hy en acht geenen mensche.

9 [32] Het lant treurt/ het queelt/ [33] de Libanon [34] schaemt sich/ [35] hy verwelckert: [36] Saron is geworde als een woestijne; soo [37] Basan als [38] Carmel [39] zijn geschuddet.

10 Nu sal ick [40] opstaen/ seyt de HEERE/ nu sal ick [41] verhoocht worden/ nu sal ick verheven worden.

11 [42] Ghylieden gaet met stroo swanger/ [43] ghy sult stoppelen baren/ [44] uwen geest sal u [als] vyer verslinden.

12 Ende [45] de volckeren sullen zijn [als] de verbrandingen des kalcx: [als] afgehouwene doornen sullen sy met den vyere verbrant worden.

13 [46] Hoort ghylieden die verre zijt/ [47] wat ick gedaen hebbe: ende ghylieden die nae by zijt [48] bekent mijne macht.

14 [49] De sondaren [50] te Zion [51] zijn verschrocken/ bevinge heeft de huychelaren aengegrepen: [sy seggen] Wie isser onder ons die [52] by een verteerende vyer woonen kan? wie isser onder ons die by eenen eeu-

8 *Hebr.* in de morgenstonden. D. alle morgen/ steets/ altoos/ als Psal. 90. 14. Siet de aent. Psal. 73. op v. 14. Of/ Als sy u ter tijt des morgen-offers aenroepē.
9 T. w. als de Engel haer sal overvallē. siet 2. Reg. 19. 35.
10 Te weten het krijchsvolck in het heyr des Conincks van Assyriē/ bestaende uyt verscheydene volckeren en Natiē.
11 Als ghy ô Heere/ u als op uwen richterstoel setten/ ende gerichte oeffenen sult over de vyanden uwes volcx.
12 Een aensprake tot de Assyriers. De sin is/ Ghy Assyriers sult van den Engel des Heeren verslagē/ ende dan van de Joden berooft worden.
13 D. de buyt dien ghy Assyriers van andre volckeren gerooft hebt/ dien sal van u lieden weder genomen worden.
14 *Hebr.* met een versamelinge des kevers.
15 T. w. in uwen roof/ D. in den roof diemen u sal afnemē. Daer in salmē onder en over/ door en weer doorhuppelē en springen/ met vreucht/ met blyschap/ en gejuych.
16 D. in den hemel.
17 Of/ hy sal Zion vervullen, &c. T. w. na de verdelginge der Assyriers ten tyde van Hizkia.
18 Hier wendt de Prophete sijne reden tot de Coninck Hizkia. Andre verstaen/ dat het eene aenspraecke is aen de kercke Godes. Als of de Prophete seyde/ Dat de kercke sal doen vaste staen/ sal zijn de kennisse van de goedertierenheyt ende gunste des Heeren.
19 D. uwer regeringe/ ô Hizkia: Ofte/ ô gemeynte Godes.
20 Of/ [uwe] heylsame sterckte, of/ de stercke des veelvoudigen heyls.
21. 21 Sal zijn] of/ is.

d Ies. 29. 17. 55 Of/ lant, of landouwe. *Hebr.* tot een Carmel, siet de aent. 2. Reg. 19. 23. ende Jer. 2. op v. 7. ende Jes. 29. 17. 56 D. het Joodsche lant ende volck/ 't welck hier genoemt wort het vruchtbare velt, om dat Godt het selve eer dan de heydenen geroepen/ ende tot sijn volck uytverkoren ende aengenomen heeft/ ende om dat Godes woort lange by haer geweest was. Dat sal als woest ende onvruchtbaer zijn. 57 D. de heydenen/ die te vooren als een woestijne waren/ die sullen haer tot den Heere bekeeren/ ende nae sijne rechten ende geboden leven/ zijnde gerechtveerdicht ende geheylicht. 58 D. op de Gemeynte der geloovige Joden ende heydenen. Siet bov. 29. op vs 17. 59 Of/ woonen, of met de wooninge blijven. 60 Het werck, of/ maecksel, dat is de vrucht. Siet Psal. 1. 3. 61 T. w. vrede der conscientie. Rom. 5. 1. 62 Of/ de uytgewrochte vrucht der gerechticheyt. 63 De Prophete geeft in dit achtiende vs met andre woorden/ te kennen/ even het selve dat hy boven in het 15/ 16, en 17. vss. geseyt heeft. e Ier. 33. 16. 64 Verstaet hier de vrede der conscientie/ onder de bescherminge hares oppersten herders des Messiæ. 65 Of/ in stille ruste, of/ in groote stillicheyt [ende] gerusticheyt. 66 D. Godt sal sijne straffen gaen laten over 't wout. D. over de wilde/ woeste ongehoorsame menschen. Verg. Jos. 10. 11. Ezech. 38. 22. Apoc. 8. 7. ende 16. 21. Sommige nemen 't aldus: Dat de hagel/ D. de plage/ soo weynich sal schaden/ als of hy op het wout viele/ daer hy weynich schade kan doen. 67 Andre aldus/ het sal hagelen in den afganck, of/ in het onderste des wouts. als of de Prophete woude seggen/ daermen placht beschermt te zijn voor den hagel/ daer sal hy (T. w. de hagel) even wel doordringen tot den gront/ of tot het onderste toe. And. soo dat het wout nedervallen sal. Verg. Deut. 28. 52. 68 D. het wederspannige Jerusalem/ mitsgaders alle ongehoorsame ende ondanckbare/ sullen vernedert worden. siet bov. vs 14. ende hg. Matt. 11. 23. 69 Hier wendt sich de Prophete tot alle getrouwe leeraers/ en hy vergelijct de selve by de gelucksalige ackerlieden/ die eenen waterigen of vruchtbaren acker bouwende/ eenen goeden oogst verwachten: Als of hy seyde/ Wel gelucksalich zijt ghylieden/ die het woort Godes met vrucht predickt in de Gemeynte des Heeren/ die ten tyde Christi over al sal versamelt worden/ ende die vele vruchten dragen sal/ als eenen acker die aen het water gelegen is: Verg. wyders Psal. 72. op vs 16. ende Luc. 8. 11. Sommige verstaen door de wateren allerley volckeren (als elders meer geschiet) den welcken het Euangelium in den Nieuwen Testamente soude gepredickt worden. 70 D. ghylieden die dien vruchtbaren acker bouwt/ dewijle ghy daer van grooten nut ende voordeel sult te verwachten hebben: want in het Joodsche lant trocken de Ossen ende de Esels den ploech/ ende deden het ackerwerck. Ende verstaet hier door den voet des esels ende des osses, den esel ende den osse selfs.

Het xxxiij. Capittel.

Wort voorseyt de verstooringe Sanheribs/ ende sijnes legers/ v. 1/3/4. Een gebedt der Godtsalige/ 2. Vreucht in Zion over de nederlage der Assyriers/ 5. ellendigen stant van Jerusalem eer Godt Sanherib sloech/ 7/8/9. De Heere staet op tot sijnes volcks hulpe/ 10. ende bespot de Assyriers/ 11. ende verweckt elck een tot verwonderinge over hare verdelginge/ 13. leerende watmen doen sal om Godes segen te verkrijgen/ 15. Voordere belofte van victorie ende vrede/ 17/ &c. insonderheyt ten tyde des Messiæ, 20. bespottende aensprake Godes aen de Assyriers/ 23. Ende troost-reden aen de godsalige/ 24.

1 T. w. ghy Sanherib Coninck van Assyriē. Doch het wort oock gesproken tot alle vervolgers der kercke Godes.
2 Als ghy aen 't eynde/ 't welck u Godt gestelt heeft/ sult gekomen zijn. D. als ghy uwe mate sult vervult hebben/ ende als de straffen/ met de welcke Godt sijn volck sal besoecken/ een eynde nemen sullen.

1 WEe u [1] ghy verwoester/ die ghy niet verwoest en zijt/ en ghy die trouwloosick handelt/ daermen niet trouloosick tegen u gehandelt en heeft: [2] als ghy het verwoesten sult volbracht hebben/ [3] sult ghy verwoest worden; als ghy het trouwloosick handelē sult voleyndt hebbē/ [4] salmen trouwloosick tegen u handelen.

2 HEERE/ weest [5] ons genadich/ [6] wy hebben op u gewacht: weest [7] haren

3 T. w. voor eerst u heyr door den Engel: Daer na ghy selfs door uwe sonen/ Siet 2. Reg. 19. 35. &c. eyndelick uwe stadt Ninive door de Chaldeen. 4 T'schijnt dat dit te duyden zy op de sonen Sanheribs/ die hem in sijnen Afgodischen Tempel hebben vermoort/ 2. Reg. 19. 37. 5 T. w. uwer heyliger kercke/ of/ ons] die wy u volck zijn. 6 T. w. dat ghy ons soudt helpen ende verlossen. 7 T. w. der vroomer Joden arm. De sin is/ Weest uwes volcx voorvechter ende beschermer/ tegen de Assyriers.

22 T. w. des Conincx Hizkia. Als of hy seyde/ Om dat hy den Heere vreest/ so sal hy hem segenen met rijckdom. Siet 2. Reg. 20. 13. en 2. Chron. 32. vss. 27/ 28/ 29. And. sijnen. of/ haren. T. w. der kercke Godes. Indien men dese woorden op den Coninck Hizkia duydet/ so wijsen sy te gelijcke aen/ welck ende hoedanich de wijsheyt des Conincx Hizkia geweest zy/ daer van te lesen is 2. Reg. 19. 1/ 14. ende cap. 18. vss. 4/ 5/ 6. 23 T. w. Sanheribs, ende sijner Vorsten. Siet onder c. 36. 13/ &c. ende 37. 10. &c. 24 Of Ambassadeurs, Gesanten. T. w. die/ welcke Sanherib aen den Coninck Hizkiam/ ende de inwoonders van Jerusalem gesonden heeft/ 2. Reg. 18. vss. 17/ 18/ &c. 25 T. w. buytē de stadt van Jerusalem/ als te lesen is/ 2. Reg. 18. v. 17/ 18/ &c. 26 T. w. die mannen die Hizkia hadde gesonden aen Sanherib/ om hem den vrede af te bidden. 2. Reg. 18. 14. 27 T. w. in het lant Juda. De sin is/ Niemant derf sich in het lant Juda op de gewoonlicke heerstraten vinden laten/ of reysen/ van wegen den inval der Assyriers. vg. Jud. 5. 6. ende d' aent. aldaer. 28 T. w. van de Assyriers. 29 T. w. Sanherib. 30 T. w. 't welck hy gemaecht hadde/ belovende af te trecken/ als Hizkia hem de somme gelts/ die hy hem opgeleyt hadde/ soude betaelt hebben. siet 2. Reg. 18. 14. &c. 31 T. w. de Steden in Juda. 32 T. w. het Joodsche lant/ 't welck van de Assyriers verwoest is. 33 De name eenes berchs ende door desen/ als andre na benaemde plaetsen/ liggende aen de palen des lants/ wort te kennen gegeven/ dat het gantsche lant verwoest was. 34 T. w. om dat hy van sijne schoone hooge cederboomen/ ontblootet is/ die van de Assyriers zijn afgehouwen/ daer mede hy te vooren verciert/ ende als opgepronckt was. 35 Of/ hy is nedergehouwen. 36 Een lant daer goede tarwe pleecht te wassen. Siet 1. Chron. 27. 29. maer het was jammerlick verwoest/ als de Prophete dit schreef. 37 In Basan was goede weyde. siet Deut. 32. 14. Psa. 22. 13. Dit geberchte en lach niet in de stamme Juda/ maer in de halve stamme Manasse/ Jos. 13. 30. 38 Hier was oock goet weyde-lant. Siet 1. Sam. 25. 2. 39 Of/ werpen af. T. w. hare vruchten. And. rucchelt, D. roept als een esel/ dat is/ schreyt schrickelick/ namelick om dat de beesten/ die daer plechten te weyden/ nu verdreven ende gerooft waren. 40 Of/ my opmaken. T. w. tegen de Assyriers. 41 T. w. door het ombrengen der Assyriers. 42 Dit spreeckt de Heere tot de Assyriers: als of hy seyde/ Ghy hebt wel wat groots voor/ te weten/ Jerusalem in te nemen ende te verdelgen: maer ten sal u niet gelucken/ ghy sult selfs te schande ende ten verderve komen. 43 Uwe aenslagen sullen soo weynich vermogen/ als offe van stroo en stoppelen waren. 44 D. uwen hoogen moet sal my bewegen u lieden te verdelgen/ T. w. door mijnen slaenden Engel. Siet 2. Reg. 18. 19/ &c. ende cap. 19. v. 9. &c. 45 T. w. het krijchs-volck in het leger des Assyriers/ sal verdelcht worden/ gelijck de kalck in den kalckoven gebrant wort. Siet 2. Reg. 19. 35. Anders/ sullen in kalckovens geleyt worden, namelick om tot kalck verbrant te worden. 46 Dit is een voorreden op 't gene dat hier volcht/ namelick een vermaninge aen de vreemde Natien/ dat sy den waren Godt souden eeren van wegen het vernielen der Assyriers. 47 T. w. Hoe wonderbaerlick dat ick de Assyriers door eenen Engel verdelcht hebbe. 48 D. merckt ende roemt mijne groote macht. 49 D. de godtloose onder de Joden/ die alle vermaningen veracht hebben. 50 D. te Jerusalem. 51 T. w. als ickse door de Assyriers besocht hebbe/ die haer niet en verschrickten als ickse door den Prophete Jesaiam gedreycht hebbe. siet 2. Reg. 18. 37. ende 19. 14. 52 D. by Godt/ als hy vertoornt is. siet Deut. 4. 24. ende 9. 3. Heb. 12. 29. sommige nemen dese woorden als gesproken zijnde van den Prophete. vg. Psal. 15. 1.

wigen gloet woonen kan?

15 [53] [a] Die in gerechticheden wandelt/ ende die billickheden spreeckt: die [54] het gewin der onderdruckinge verwerpt/ die sijne handen uytschuddet/ datse [55] geen geschencken en behouden/ die sijne ooren stopt/ [56] dat hy geen bloetschulden en hoore/ ende sijne oogẽ toesluyt/ dat hy het quade [57] niet aen en sie:

16 Die sal [58] inde hoochten woonen/ de sterckten der steenrotzsen sullen zijn hooch vertreck zijn: [59] sijn broot wort hem gegeven/ sijne wateren [60] zijn gewis.

17 [61] Uwe oogen sullen [62] den Coninck [63] sien in sijne schoonheyt: [64] sy sullen een verre gelegen lant sien.

18 [65] U herte [66] sal de verschrickinge over-dencken/ [seggende]/ [67] Waer [68] is de schrijver? waer is [69] de betaels-heere? Waer is hy [70] die de torens telt?

19 Ghy en sult [71] niet [meer] [72] dat stuere volck sien/ het volck dat soo diep [73] van sprake is/ datmen 't niet [74] hooren en kan/ van [75] belacchelicke tonge/ 't welck men niet verstaen en kan.

20 [76] Schouwt Zion aen/ [77] de stadt onser byeenkomsten: uwe oogen sullen Jerusalem sien/ een geruste woonplaetse/ [78] [b] een tente die niet te neder geworpen sal worden/ welckes pinnen [79] in der eeuwicheyt niet [80] en sullen uytgetogen worden/ ende welckes zeelen geene en sullen verscheurt worden.

21 Maer de HEERE sal aldaer by ons [81] heerlick zijn/ [82] het sal zijn een plaetse van rivieren/ van [83] wyde stroomen: geen roey-schuyte sal daer door varen/ noch geen treflick [84] schip [85] sal daer over varen.

22 Want de HEERE is onse Richter/ de HEERE is onse Wetgever: de HEERE is onse Coninck/ hy sal ons [86] behouden.

23 [87] Uwe touwen [88] zijn slap geworden/ [89] sy en sullen haren mast-boom niet kunnen [90] recht stijf houden/ [91] sy en sullen het zeyl niet uytspannẽ: [92] dan [93] sal de roof eenes overvloedigen buyts uytgedeylt worden/ [94] [selfs] sullen de lamme den roof rooven.

24 Ende [95] geen inwoonder sal seggen/ Ick ben [96] sieck/ [want] het volck dat daer inne woont/ [97] sal vergevinge van ongerechticheyt hebben.

53 Hier antwoort de Prophete/ of Godt door den Prophete/ op de voorgaende vrage der godtloose Joden: En hy wijst aen/ dat sy geen oorsake en hebben om over Godts gestrengicheyt te klagen/ maer wel over haer godtloos leven/ daer mede sy Godt tot straffen veroorsaken.
a Psal.15.2.ende 24.3.
54 D. het onrechtveerdich gewin/ het welckmen neemt om sijnen naesten te helpen onderdrucken.
55 T.w. die hem/ als Richter/ gegeven worden/ om een goede sake quaet te maken.
56 D. dat hy de raetslagen van onschuldich bloet-vergieten niet by en woone. siet Psal.51. op v. 16.
57 T.w. met lust/ eñ met een behagen. siet Psal. 22. op v.18.
58 D. seker en vaste/ buyten perikel/ onder de beschuttinge des Alderhoochsten/ Verg. Psal.91.1.
59 D. het broot 't welck hy behoeft/ of wenscht te hebben. De sin is/ hem en sal niet ontbreken.
60 D. de Heere sal hem gewisselick van dranck versorgen.
61 Hier spreeckt de Prophete die aen/ die hy v. 16. beschreven heeft/ T. w. de godsalige onder de Joden.
62 Eenige verstaen hier den Coninck Hiskia/ andere den Heere Christum.
63 Of/ aenschouwen. met blijtschap. T.w. na de heerlicke victorie over de Assyriers/ want te vooren doe hem de Assyriers in 't lant gevallen waren/ was hy/ in eenen treurigen ende bedroefdẽ staet. Siet 2.Chro.32.23/27.
64 *Hebr.* het lant der verheden. De sin is/ Sy T. w. de burgers van Jerusalem/ en sullen niet meer so strickteliick binnen hare Stadt moeten besloten/ ende als gevangen blyven/ maer sy sullen mogen reysen ende trecken waer het haer belieft door het gantsche lant. 65 Hier spreeckt de Prophete alle godtsalige Joden in 't besonder aen. 66 Of/ 't sal dichten van die verschrickinge, Te weten/ van die verschrickingen/ daer mede ghy zijt bevangen geweest van wegen de Assyriers/ ende van de welcke ghy wonderbaerlick door Godes kracht ende genade/ sult verlost worden. 67 Dit zijn woorden der Joden/ de Assyriers trotsende/ na verkregene victorie. als of sy seyden/ Waer zijn nu alle die groote meesters ende Officieren des Conincks Sanheribs? Sy zijn nu alle vernielt ende verdelcht/ wy en passen nu niet langer op haer/ sy en kunnen ons niet hinderen noch schaden. sommige nemen dit als woorden van de Joden/ als of sy in de aenkomste der Assyriers uyt verbaestheyt ende radeloosheyt vraegden/ waer zijn nu de Officieren die op onse bescherminge mosten letten/ ende op alles ordre stellen? 68 T.w. monster-schrijver/ ofte krijchs-Secretaris/ T.w. des Conincks Sanheribs. 69 Of/ de penninck-meester, Thresorier, pagadoor. *Hebr.* de weger. of/ die daer weegt, T.w. het gelt. D. die de soldaten hare soudye betaelt. Aengaende het wegen. Siet Gen. 23. op v.16. 70 D. de bouw-meester/ of Ingenieur/ diens ampt het is te tellen eñ te ordineren/ hoe veel torens/ sterckten/ schantsen/ of bollewerckẽ men moet maken tot verdedinge eener belegerde stadt/ of om een stadt te belegeren ende te besluyten. 71 Want de Engel des Heeren salse ten deele verslaen/ ten deele in de vlucht jagen. Siet 2.Reg. 19.35/36. 72 Of/ wreet volck. of/ Barbaris volck. *Hebr.* gestereckte, verhardde volck. siet Jud. 14. op vs 14. ende Psal. 114. 1. Deut.28.50. 73 *Hebr.* van lippe, als Gen.11.1. D. een volck dat een onbekende sprake heeft. 74 D. verstaen en kan. Siet Gen.11.7. 75 Siet Jes.28. op v.11. And. van stamelende tonge. 76 Hier spreeckt de Prophete noch al de godtsalige Joden aen. 77 T.w. Jerusalem/ alwaer het volck Godes gewoon was/ insonderheyt op de hooge feest-dagen/ t' samen te komen. 78 Verstaet hier/ de Christelicke kercke/ die steets vaste blijft staende/ of sy schoon hart woort bestreden van hare vyandẽ. Het aerdsche Jerusalem is van de Romeynen verwoest. b Psal. 46. 6. ende 125. 1, 2. 79 D. nimmermeer. 80 *Hebr.* niet en sullen verreysen. 81 Siet van het woort heerlick, Psal.8. op v.2. 82 T.w. Jerusalem, wel verstaende het geestelicke Jerusalem/ D. de Gemeynte der uytverkorenẽ. 83 Of/ breede. *Hebr.* wijt van handen. D. wijt van ruymte/ als Gen. 34.21. Jud. 18. 10. Psal. 104. 25. Siet de aenteeck. aldaer. 84 Of/ galeye. 85 Of/ daer over komen. De sin deses vs is/ De kercke sal zijn/ als een stadt/ rontom de welcke wyde grachten gaen/ also dat de vyanden tegen de selve niet en sullen vermogen/ maer alle uytverkorene sullen in de selve seker ende gewis zijn. 86 Of/ verlossen, of/ salich-maken. 87 De Prophete spreeckt hier de Assyriers aen/ als of sy alle gaer in een schip waren/ 't welck in groot perikel is: als of hy seyde/ O ghy Assyriers/ al uwe macht ende voor-nemen tegen Godes kercke/ sal ydel ende te vergeefs zijn/ Gelijck men niet seylen en kan/ nochte voortkomen/ als de touwen ende seylen/ by gebreck van wint/ niet en kunnen stijf uyt staen ofte/ door storm gebroken worden. 88 Ofte/ los geworden, geslaeckt. 89 T.w. de vyanden/ ofte/ de touwen. 90 Of/ recht over eynde houden. 91 Of/ de vlagge, ofte/ vane uytbreyden. 92 T. w. als de vyanden die Godes kercke wouden verstooren/ van den Heere sullen verslagen ende te schande gemaeckt worden. 93 And. dan selder uytgedeylt worden tot eenen grooten roof toe. De sin is/ De burgers der Christelicker kercke (T. w. de geloovige) sullen haer grootelicks verheugen, Vergel. dit met Jes. cap.9. v. 2.

94 De sin is/ het sal met de vyanden der kercke Godes alsoo gestelt zijn/ dat selfs de alder-swackste/ machtich genoech sullen zijn om haer te berooben. Siet Psal.68. op v. 13.
95 T. w. der stadt Jerusalem/ D. der Christelicker kercke. 96 Of/ swack, of kranck, want de Heere heelet alle onse gebreken/ ende hy vergeeft ons onse misdaden. 97 *Hebr.* sal ontlast zijn van ongerechticheyt, Godt sal haer ontlasten/ D. Godt sal hen hare sonden vergeven/ ende derhalven maeckt hyse sterck ende wacker. Siet Psal.32. de aent. op vs. 1.

Het xxxiiij. Capittel.

Verstooringe van de vyanden der kercke Godes/ v. 2. onder den name der Edomiten/ 5. welcker lant soo soude verwoest worden/ dat het niet meer van menschen/ maer wel van wilde schrickelicke gedrochten soude bewoont worden/ 10. ende dese verwoestinge soude van stuck tot stuck volkomelick vervult worden/ 16. ende eeuwelick dueren/ 17.

1 NAedert ghy heydenẽ/ om te hooren/ ende ghy volckeren luystert toe: de aerde hoore/ ende [1] hare volheyt; de werelt/ ende [2] alles wat daer uyt voortkomt.

2 Want de verbolgentheyt des HEEREN is [3] over [4] alle de heydenen; ende grimmicheyt [3] over al haer heyr: [5] hy heeftse verbannen/ hy heeftse ter slachtinge overgegeven.

3 [6] Ende hare verslagene [7] sullen wech geworpen worden/ ende van hare doode lichamen sal haren stanck op gaen: ende de bergen sullen [8] smeltẽ [9] van haren bloede.

4 Ende al het heyr der hemelen sal [10] [a] uyt-teeren/ eñ de hemelen sullen [11] toegerolt worden/ gelijck een boeck/ ende al [12] haer heyr sal af-vallen/ gelijck een blat van den wijn-stock af-valt/ ende gelijck [een vyge] afvalt van den vyge-boom.

5 [13] Want mijn sweert [14] is droncken geworden in den hemel: siet het sal [15] ten oordeele neder-dalen [16] op Edom/ ende op het volck [17] 't welck ick verbannen hebbe.

6 Het sweert des HEEREN is vol van bloede/ het is vet geworden van smeer/ [18] van den bloede [19] der lammeren ende der bocken/ van 't smeer der nieren van de rammen: want de [b] HEERE heeft [20] een slacht-offer te [21] Bozra/ ende een groote slachtinge in den lande der Edomiten.

7 Ende [22] de eenhoornen sullen [23] met haer [24] afgaen/ ende de varrẽ met [25] de stieren/ ende [26] haer lant sal door droncken zijn [27] van den bloede/ ende haer [28] stof sal [29] van 't smeer vet gemaeckt worden.

8 Want het sal zijn [30] de dach der wrake des HEEREN/ een jaer der vergeldingen/ [31] om Zions twist-sake.

9 Ende [32] hare beken [33] sullen in pick verkeert worden/ ende [34] haer stof in swevel:

1 D. al watter in is. Siet Psal.24. op vs.1.
2 Of/ al wat daer uytspruyt, *Hebr.* alle hare uytspruytselen.
3. 3. Of/ tegen, of op.
4 T. w. die het volck Godes vervolgen. als daer zijn de Edomiten/ Moabiten/ Philistinẽ/ Syriers/ Assyriers/ Chaldeen/ ende Babyloniers/ onder de welcke oock verstaen worden alle vyanden der kercke Godts.
5 D. hy heeft besloten haer te verbannẽ/ ende alsoo straex wederom. siet Deut. 2. op vs.34.
6 De Prophete beschrijft in dit/ eñ inde naestvolgende vss. met allegorische ofte verbloemde woorden de nederlage der vyanden van Godes volck/ die wel eerst is geschiet aen de Assyriers/ Babyloniers/ eñ andre volckeren/ die de Israeliten jammerlick hadden vervolcht ende beschadicht: maer sy sal eerst volkomelick voltrocken worden/ wanneer Iesus Christus, als opperste Richter de gantsche werelt oordeelen sal.
7 Tot een aes der wilde dieren: Sy en sullen niet begraven worden.
8 Of/ vervlieten, of druppen.
9 D. van wegen haer bloet.
10 D. smelten/ verwelckeren. De sin is/ De menschen sullen van wegen de uytvoeringe deser oordeelen Godts alsoo ontstelt eñ verbaest zijn/ als of het heyr des hemels/ T. w. Sonne/ Mane ende Sterren souden vergaen ofte omgekeert worden.
a Apoc.6.13,14. 11 Dit moetmen verstaen nae de wijse die eertijts by de Joden ende andre Natien is gebruyckelick geweest/ die op lange bladeren van parkement schreven/ die sy dan op rolden. siet Jes.8.1. 12 T. w. het heyr der hemelen. 13 Dit zijn de woorden des Heeren. ende de Prophete beschrijft hier/ ende v.6/7.&c. den ondergange van de vyanden der kercke Godes. 14 T. w. van het bloet der verslagenen. De sin is/ Ick salder in mijnen rechtveerdigen toorn vele verslaen/ achtervolgens het besluyt dat in den hemel genomen is. 15 Ter straffe/ ter wrake. 16 De Edomiten waren de naeste bloetverwanten der Israeliten: Sy hadden ende onderhielden oock de besnijdenisse: maer evenwel waren sy der selver grootste vyanden eñ vervolgers/ eñ sy zijn een voor-beelt van alle de vyanden der kercke Godes/ die haer wel beroemen uyt de selve gesproten te zijn/ eñ gebruycken de selve Sacramenten/ maer in der daedt de rechtgeloovige haten. 17 *Hebr.* het volck mijns bans. 18 Een gelijckenisse genomẽ van de slachtofferen des Ouden Testaments. 19 D. der menschen die kleyne en geringe zijn. of lammeren. beteeckent de jonge/ bocken de oude. b Ies.63.1,2. 20 Of/ een slachtinge. Het Hebr. woort 't welck dickwils een slachtoffer beteeckent/ is oock meermaels voor slachtinge genomen/ als Gen.31.54. ende 1. Sam.28.24. ende 1. Reg.19.21. 21 Dit was de hooft-stadt inder Edomiten lant: Ende sy is geweest een voorbeelt der stadt Romen. Verg. hier mede Apoc. 18.2. van Bozra in Moab/ siet Jer. 48. v.24. 22 D. de machtige ende hooch-verhevene/ die boven alle andre in wreetheyt uytsteken in het vervolgen der godtsaligen. 23 T. w. met de lammeren eñ bocken/ v.6. 24 T.w. ter slachtinge. 25 Siet Psal.22. op v.13. 26 T.w. der Edomiten lant/ daer van boven v.6. gesproken is. 27 T.w. der verslagene eenhoornen/ varren/ ende stieren. Verg. hier mede Apoc.19.21. 28 D. hare aerde/ of aerdrijcke. 29 T.w. dat uyt de verslagene vlieten sal. 30 In welcken de Heere het onnoosel bloet sijnes volcx wreken sal. 31 D. van wegen de sake Zions/ D. der gemeynte Godes/ die swaerlick van hare vyanden is vervolcht geweest. 32 T. w. der stadt Bozra/ ofte/ der Edomiten/ ende vyanden der kercke Godes. 33 Met dese ende de volgende woorden wort te kennen gegeven/ dat het lant t'eenemael sal verdorven worden/ alsoo dat het den lande van Sodoma ende Gomorra sal gelijck worden. 34 Siet Job 18. de aenteeck. op vs. 15.

vel:

vel: ja hare aerde sal tot brandenden peck worden.

10 [35] Het en sal des nachts / noch des daechs niet uytgebluscht worden/ tot in der eeuwicheyt sal [c] [36] haren roock op-gaen: van geslachte tot geslachte sal het woest zijn / tot in eeuwicheyt der eeuwicheden en sal niemant daer door gaen.

11 Maer [37] [d] de roerdomp en nachtuyl sullen het erflick besitten / ende de schuyfuyt/ ende de rave sal daer in woonen/ want [38] hy [39] sal een richtsnoer der woesticheyt over haer trecken/ ende [40] een richt-loot der ledicheyt.

12 [41] Hare [42] Edele (doch sy en zijn daer niet) sullen [43] sy [44] [tot] het Coninckrijcke roepen / maer alle hare Vorsten [45] sullen niets zijn.

13 Ende in hare palleysen sullen doornen [46] opgaen/ netelen/ ende distelen in hare vestingen: ende [47] 't sal een wooninge der Draken zijn/ een sale voor [48] de jongen der struyssen.

14 Ende [49] de wilde dieren der woestijnen sullen [49] de wilde dieren der Eylanden [daer] ontmoeten/ ende [50] de duyvel sal sijnen metgeselle toeroepen: oock sal [51] het nacht gedierte sich aldaer nedersetten/ ende 't sal een rustplaetse voor sich vinden.

15 Daer sal [52] de wilde meerle nestelen [53] ende leggen/ ende hare jongen [54] uytbicken/ ende [55] onder hare schaduwe vergaderen: oock sullen aldaer de gieren [56] met malkanderen versamelt worden.

16 Soeckt [57] in het boeck des HEEREN/ ende leest: [58] niet een van dese en salder feylen/ [59] 't eene noch 't ander en sal men missen: want [60] mijn mont selve heeftet geboden/ ende [61] sijn Geest selve [62] salse te samen brengen.

17 Want hy selve heeft [63] voor haer het lot geworpen / ende sijne hant heeft [64] het hen uytgedeylt met het richtsnoer: [65] tot in der eeuwicheyt sullen sy dat erflick besitten / van geslachte tot geslachte sullen sy daer in woonen.

35 T.w. het brandende peck: of/ het brandende lant/ dat tot peck sal geworden sijn/ Vergel. hier mede Apoc. 18. 2. ende 19. 3.
c Apoc. 14. 11. ende 19. 3.
36 T.w. der Stadt Bozra.
37 De sin is/ Haer lant sal in den gront soo verwoesten verdorven worden/ datter niet dan wilde en verschrickeliche dieren in woonen en sullen. Siet Jes. 14. 23. alwaer van dese ende diergelijcke ondieren oock gesproké wort/ als oock Levi. 11. 17.
d Iesa. 13. 21, 22. Zeph. 2. 14. Apoc. 18. 2.
38 T.w. de Heere.
39 D. hy salse meten om te verderven. siet 2. Reg. 21, 13. ende de aenteeck. aldaer.
40 Hebr. steenen der ledicheyt. D. een meet-snoer daer een steē aenhangt. Zach. 4. 10. staet/ een steen des tins, D. een meet-snoer daer een tinnen gewichte aen hangt. Ende/ een richt-loot der woesticheyt, of/ der ledicheyt, D. tot een teecken dat sy ledich en woest sal gemaeckt worden.
41 T.w. des lants Edoms.
42 Hebr. witte. D. de gene die witte suyverlicke kleederen dragē/ gelijck de Vorsten ende Groote des lants plechten te doē. Siet 1. Reg. 21. de aent. op vs 8. ende Nehem. cap. 2. op vs 16.
43 T.w. de overgeblevene Edomiten/ of de inwoonders der Stadt Bozra.
44 D. tot de regeringe des lants.
45 D. sy sullen alle te schande gekomen zijn / derhalven salse niemant met raet ofte daet ophelpē kunnen. 46 D. wassen. 47 T. w. Bozra. 48 Siet Job cap. 30. op vs 29. 49. 49 Siet van dese ende diergelijcke gedrochten Jes. cap. 13. op v. 21. 50 Hebr. Sagnir. Siet Jes. 13. op v. 21. 51 Hebr. Lilith. 52 Hebr. kippoz. Men kan niet sekerlick weten wat dit voor een vogel zy. 53 T. w. hare eyeren. And. voort-brengen, T. w. de eyeren diese in 't lijf heeft. 54 Hebr. splijten, klieven, namelick de eyer-schalen/ op datter de kieckens uytkomen. 55 D. onder hare vleugelen. 56 Hebr. de vrouwe [met] hare metgesellinne, of/ vriendinne. 57 Hebr. uyt. D. in/ of uyt het Boeck deser Propheten/ dit ick uyt het bevel des Heeren beschrijve. 58 T. w. saken, ofte voorverhaelde wilde dieren. 59 Hebr. de vrouwe [met] hare vriendinne, als bov. vs 15. 60 Dit spreeckt de Heere. 61 T. w. des Heeren. Dit spreeckt de Prophete. And. de mont [des HEEREN]. 62 T. w. de boven-verhaelde dieren ende vogelen. 63 T. w. voor die dieren ende vogelen. 64 T. w. het lant der Edomiten. And. heeftse, T. w. de Stadt Bozra. 65 De sin is / Na dat de Heere selve het lant der Edomiten / ende sijner anderer vyanden / den wilden ende verbaerlicken dieren/ tot hare wooninge sal ingegeven ende uytgedeylt hebben: so sullen sy altoos daer in blyven. Also dat het steets een vervloeckt ende verwoest lant zijn / ende blyven sal / Alsoo sal oock de vloeck des Heeren steets over de vyanden sijner kercke sijn ende blyven.

Het xxxv. Capittel.

Groote vreucht aller creaturen met Godes kercke/ over de verlossinge door Christum, v. 1/ &c. Vermaninge aen de Leeraers/ dat sy de verslagene van gemoede hier mede troosten souden/ 3. Miraculen die de Messias doen soude/ 5. Verder verhael van den stant/ ende vrede des volcks des Heeren/ 8.

1 [1] DE woestijne en [2] de dorre plaetsen sullē [3] hier over vrolick zijn: ende de wildernisse sal sich verheugen / en sal bloeyen als een roose.

2 [4] Sy sal lustich bloeyen / ende sich verheugen / ja [met] verheuginge / ende juychen: [5] de heerlicheyt van Libanon is haer gegeven/ de cieraet van Carmel/ ende Saron: [6] sy sullen sien de heerlickheyt des HEEREN / den cieraet onses Godts.

3 [a] [7] Versterckt de slappe handen/ ende stelt [8] de struyckelende knyen vaste.

4 Segt [9] den onbedachtsamen van herten / Weest sterck / en vreest niet / siet [10] u lieder Godt sal [11] [ter] wrake komen [met] de vergeldinge Godts / hy sal komen/ ende u lieden [12] verlossen.

5 [13] Alsdan sullen [b] der blinden oogen opgedaen worden / ende [c] der dooven ooren sullen geopent worden.

6 Alsdan sal [d] de kreupele springen als een hert / ende [e] de tonge des stommen sal juychen: want in de woestijne sullē [14] [f] wateren [15] uytbersten / ende beken in de wildernisse.

7 Ende het dorre lant sal tot staende water worden / ende het dorstich lant tot sprinck-aders der wateren: in de wooninge der Draken/ [16] daer sy gelegen hebben/ [17] sal gras met riet ende biesen zijn.

8 Ende [18] aldaer sal eene verhevene bane / ende een wech zijn / welck de heylige wech sal genaemt worden: [19] De onreyne en sal daer niet doorgaen/ maer [20] hy sal [21] voor dese zijn: die [desen] wech [22] wandelt / selfs [23] de dwasen [24] en sullen niet dwalen.

9 [25] Daer en sal geen Leeuw zijn/ noch te [26] geen verscheurende gedierte en sal daer op komen/ noch aldaer gevonden worden/ maer de verloste sullen [daer op] wandelen.

10 Ende [27] de vrygecochte des HEEREN [28] sullen wederkeeren / ende [29] [tot] Zion komen met gejuych / ende eeuwige blijtschap sal op haer hooft wesen: [g] vrolickheyt ende blijtschap sullen sy [30] verkrijgen / maer droeffenisse ende suchtinge sullen wech-vlieden.

1 Alle creaturen sullen haer daer over verblyden / dat de Heere sijne rechtveerdige oordeelen sal geoeffent hebben over de vyanden sijnes volcks. Wyders verstaet hier door de woestyne, de geloovige / of de gemeynte Godts/ die te vooren was (als een woestyne) dorre / drooch ende onvruchtbaer / maer door Godts genade verheerlickt / verheven ende vruchtbaer worden soude. Vergel. hov. 32. 15/ 16. ende hier het volg. 2 Hebr. de dorricheyt, of/ de dorre, D. de dorre eensame plaetsen/ of landen. 3 Of/ over dese [dingen] T. w. dat de vyanden des volcks Godes alsoo gestraft ende verdelcht sullen worden/ gelijck in het 34 cap. geseyt is. 4 Hebr. het sal bloeyende bloeyen, of/ Sy, T. w. de woestyne/ verstaende door de woestijne/ de geloovige/ als op v. 1. is aengetreckent. 5 D. de kercke Godes is schoon/ heerlick/ ende vruchtbaer gemaeckt/ gelijck de Libanus/ Carmel/ ende Saron plechten te zijn/ van welcke bergen/ siet Jes. 33. 9.

6 T. w. de geloobige/ sullen sien, D. genieten/ &c. And. die [plaetsen] T. w. de woestijne/ vs 1.
a Hebr. 12. 12.
7 D. troost en versterckt malkanderē/ ô ghy geloobige/ met de over-legginge deser genade Godes/ die hy sijner kercke bewesen heeft. Of/ het is een aensprake aen de Leeraers. siet Hebr. 12, 12.
8 Swacke / waggelende / loterende knyen.
9 Siet Jes. 32. v. 4.
10 T. w. Iesus Christus, in den vleesche geopenbaert.
11 Om de vyanden sijner kercke te straffen. Andere nemen 't aldus: Siet, u lieder Godt, de wrake sal komen, de vergeldinge Godts. hy selve sal komen &c.
12 Of / Behouden, salichmaken.
13 T. w. als Christus sal gekomē zijn/ Jes. 29. 18. en 42. 7. Christus en heeft niet alleen de weldaden die hier in dit ende eenige der volgender vss. verhaelt wordē/ aen veler gebreckelicker menschen lichamen gedaen/ maer oock geestelicker wijse / door dien hy ons met sijnen H. Geest verlicht ende wederbaert / doende alsoo blijcken sijne goddelicke almachticheyt.
b Matth. 9. 27. ende 11. 5. ende 12. 22. en 20. 30. ende 21. 14. Ioh. 9. 6.
c Matth. 11. 5. ende Marc. 7. 32.
d Matt. 11. 5. en 15. 30. ende 21. 14. Ioh. 5. v. 8. 9. Act. 3. 2. ende 8. 7. ende 14. 8.
e Matt. 9. 32. ende 12. 22. ende 15. 30. 14 Door dese wateren moetmen verstaen de verkondinge des Euangelij/ ende de gaven des H. Geestes/ die ten tijde Christi overvloedelick over allerley menschen/ oock over de heydenen (die te vooren als een woestyne ende dorre heyde geweest waren) sullen uytgestort worden. Siet Joh. 7. 38/ 39. f Ioh. 7. 38. 39. 15 Hebr. gespleten worden. De sin is / de steenrotsen ende d'aerde sullen open splijten / op datter wateren uyt-vlieten. 16 Hebr. haer-lieder nederligginge. 17 De sin is/ De Gemeynte der Geloovigen sal met den H. Geest bevochtigt worden / 't welck de selve sal doen groeyen ende bloeyen/ gelijck het riedt ende biesen in vochtige plaetsen wassen. And. sal de voor-hof des riets ende der biese zijn. De sin is/ Het lant 't welck geenen anderen nut noch oorboor en hadde/ dan dat het den draken diende om daer te liggen ende hare woon-plaetse te hebben/ dat sal in een lieflick velt verandert worden/ ende 't sal zijn als een sale vol riedt ende vol biesen. 18 De sin is/ De Christelicke kercke en sal geen wilde onvruchtbare woestyne zijn / maer in de selve sal de rechte wech der salicheyt gewesen worden/ door 't geloove aen Iesum Christum, die ons reynicht van alle onse sonden / ende hy geeft ons den H. Geest / die ons vernieuwt ende herbaert tot een nieuw godtsalich leven. 19 T. w. die noch in sijne sonden leyt. Siet Apoc. 21. 15. 20 T. w. dien wech. 21 T. w. voor de gene die heylich zijn/ gelijck de wech heylich is/ D. voor de ware ledematen der Christelicker kercke/ die vanden Heere vry gekocht zijn vs 10. 22 Reyst/ gaet/ of gaen sal/ T. w. op desen heyligen wech. 23 D. de gene die in goddelicke saken niet en verstaen / of / de eenvoudige Christenen. 24 Dewijle sy eene vaste ende effene bane sullen hebben/ op de welcke haer de Heere sal voeren ende leyden. 25 D. Geenen duyvel en sal de geloovige van den wech der salicheyt trecken noch af-leyden / hoewel hy altoos rontom ons gaet/ als een briesschende leeuw/ soeckende ons te verslinden. Siet Joh. 10, 28. ende 1. Pet. 5. 8. 26 Eygentlick / geen inbreker, of doorbreker der gedierten. 27 Verstaet hier voor eerst de gene die uyt de Babylonische gevanckenisse souden verlost worden: Doch insonderheyt die/ die van den Heere zijn vry gekocht/ D. verlost/ namelick aen der ziele ende aen den lichame / door het bloet Iesu Christi. 28 D. sy sullen haer tot den Heere bekeeren. 29 T. w. in de versamelinge der geloovigen/ eerstelick hier op aerden / daer na in den hemel. Jes. 51. 11. Apoc. 22. 14. g Apoc. 21. 4. 30 Of/ omvangen, vatten.

Het xxxvj. Capittel.

Sanherib valt in Juda/ v. 1. sendt Rabsake/ die den Coninck Hizkia ende 't volck door Godts-lasterlicke redenen tot wantrouwen op Godt/ ende afval tot Sanherib/ soeckt te bewegen/ 2. &c. Vg. 2. Reg. 18. van het 13. vs af/ ende 2. Chron. 32. 1/ &c.

1 [1] ENde het geschiedde in den veerthienden jare des Coninck Hizkia/ dat Sanherib de Coninck van Assyrien optooch tegen alle vaste steden Juda/ ende [2] namse in.

2 Ende de Coninck van Assyrien sondt Rabsake van [3] Lachis nae Jerusalem tot

1 Dit 36 capittel/ als oock de drye naestvolgende / zijn van den Prophete hier in gevoecht/ niet alleen om den voorgaenden capittelen licht te geven / maer oock om aenleydinge daer uyt te scheppen om te spreken van het Rijcke Christi, daer van in de voorgaende capittelen met verbloemde woorden gesproken is: Ende dit alles by occasie van de heerlickheyt des Coninck Hizkia/ die in velen dingen een voor-beelt des Coninckrijcks Christi geweest is. 2 T. w. Eenige der selver. 3 Een Stadt in de stamme Juda gelegen/ de welcke de Coninck van Assyrien te dier tijt belegert hadde. Vergel. Jes. 37. 8. ende 2. Chron. 32. 9.

den

den Coninck Hizkia met een swaer heyr/ ende hy stont [4] aen den water-ganck des oppersten vyvers / [5] aen den hoogen wech van het velt des vollers.

3 Doe ginck tot hem uyt Eliakim de sone van Hilkia de Hof-meester/eñ Sebna [6] de schrijver / ende Joah de sone Asaphs/ de Cancelier.

4 Ende Rabsake seyde tot hen / Segt nu tot Hizkia/ Soo seyt de groote Coninck/ de Coninck van Assyrien / Wat vertrouwen is dit daer mede ghy vertrouwt?

5 Ick mochte seggen (doch het is een woort der lippen) daer is raet ende macht tot de oorloge: op wien vertrouwt ghy nu/ dat ghy tegen my rebelleert?

6 Siet/ [7] ghy vertrouwt op dien [a] gebrokenen riet-staf / op Egypten / op den welcken so yemant leunt / so sal hy in sijne hant gaen / ende die doorbooren: alsoo is Pharao de Coninck van Egypten/ allen den genen die op hem vertrouwen.

7 Maer so ghy tot my segt / Wy vertrouwen op den HEERE onsen Godt: is hy die niet / wiens hoochten ende wiens altaren Hizkia wech genomen heeft / ende [8] tot Juda eñ tot Jerusalem geseyt heeft/ Voor desen altaer sult ghy u [9] neder buygen?

8 Nu dan / [10] weddet doch met mijnen heere den Coninck van Assyrien/eñ ick sal u twee duysent peerden geven/so ghy voor u de ruyters daer op sult kunnen geven.

9 Hoe soudt ghy dan het aengesichte eenes eenigen Vorsten / van de geringste knechten mijnes heeren / afkeeren? maer ghy vertrouwt op Egypten / om de wagenen/ende om de ruyteren.

10 Eñ nu/ ben ick [11] sonder den HEERE opgetogen tegen dit lant / om dat te verderven? de HEERE [12] heeft tot my geseyt/ Treckt op tegen dat lant/ende verderft het.

11 Doe seyde Eliakim / ende Sebna/ ende Joah/tot Rabsake/ [13] Spreeckt doch tot uwe knechten op Syrisch / want [14] wy verstaen't [wel]: ende en spreeckt niet met ons op Joodsch voor de ooren des volcx/ dat op den muer is.

12 Maer Rabsake seyde / Heeft mijn heere my tot uwen heere / ende tot u gesonden / om dese woorden te spreken? ist niet tot de mannen die op dẽ muer sitten/ [15] datse met u lieden haren dreck eten / ende hare pisse drincken sullen?

13 Also stont Rabsake/ende riep [16] met luyder stemme op Joodsch/eñ seyde: Hoort de woorden des grooten Coninex / des Coninex van Assyrien/

14 Alsoo seyt de Coninck/ Dat Hizkia u niet en bedriege / want hy en sal u niet connen redden.

15 Daer toe/ dat Hizkia u niet en doe vertrouwen op den HEERE/seggende/ [17] De HEERE sal ons sekerlick redden / dese stadt en sal niet in de hant des Coninex van Assyrien gegeven worden.

16 En hoort nae Hizkia niet/ want alsoo seyt de Coninck van Assyrien/ Handelt met my [18] door een geschenck / [19] ende comt tot my uyt/ ende etet een yeder [van] sijnen wijnstock/ ende een yeder [van] sijnen vygeboom / ende drinckt een yeder het water sijnes bornputs.

17 Tot dat ick come / ende [20] hale u in een lant/ [21] als u lieder lant is/een lant van koorn ende van most / een lant van broot/ ende van wijngaerden.

4 Siet 2.Reg. 18. 17. ende Jes. 7. op vs 3.
5 Of / aen de strate van des vollers velt. Siet 2.Reg. 18. 17.
6 Siet de aenteeck. 1.Reg.4. op vs 3.
7 Rabsake doet den Coninck Hizkia groot ongelijck/ als hy aldus van hem oordeelt eñ spreeckt: want hy betrouwde op den Heere.
a Ezech. 29. 6. 7.
8 D. tot de inwoonders van Juda ende Jerusalem.
9 T. w. om te aenbidden.
10 Ofte/stelt borge. And. verpandet u mijnen heere, of / sett u selven mijnen heere te pande. als Nehe. 5. 3. T. w. dat ghy u onder sijne heerschappye sult begeven/ Indien ghy niet en vermeugt soo veel ruyteren op te brengen/ als ick u peerdẽ leveren sal.
11 D. sonder 't bevel des Heeren.
12 Siet 2.Reg. 18. op v. 25.
13 Dit begeeren sy/ vreesende dat Rabsake door sijne redenen eenige onder 't volck tot oproerhadde mogen verwecken.
14 *Hebr.* wy hooren't. als hab. cap. 33. vs 19.
15 D. om hen aen te seggen / dat sy tot dien uytersten noot sullen gebracht worden / als Sanherib de Stadt van Jerusalem belegeren sal/ dat sy genootsaeckt sullen wesen haren eygenen dreck te etẽ/ &c. siet 2.Reg. cap. 18. de aenteeck. op vs 27.
16 *Hebr.* met grooter stemme.
17 *Hebr.* reddende sal de Heere ons redden.
18 *Hebr.* door een segeninge, Dat is/ geschenck. Siet 2.Reg. 18. op v. 31.
19 De sin is / Op dese conditie sal ick u lieden toe-laten / dat ghy uytkomt.
20 *Hebr.* neme. Siet Gen. 12. 15. Jer. 37. 17. met d'aent.
21 D. dat soo vruchtbaer is/ &c.

18 Dat Hizkia u lieden niet en verleyde/ seggende/ De HEERE sal ons redden: hebben de Goden der volckeren een yeder sijn lant gereddet uyt de hant des Coninex van Assyrien?

19 Waer zijn de Goden van [22] Hamath ende Arpad? waer zijn de Goden van Sepharvaim? hebben sy oock [23] Samaria van mijner hant gereddet?

20 Welcke zijnse onder alle de Goden deser landen / die haer lant uyt mijne hant gereddet hebben? dat de HEERE Jerusalem uyt mijne hant redden soude?

21 Doch [24] sy swegen stille / ende en antwoordden hem niet een woort/ want het gebot des Coninex was/ seggende/ Ghy en sult hem niet antwoorden.

22 Doe quam Eliakim de sone van Hilkia / de Hof-meester / ende Sebna de Schrijver / ende Joah de sone Asaphs / de Cancelier / tot Hizkia [25] met gescheurde kleederen / ende sy gaven hem de woorden van Rabsake te kennen.

22 Siet van dese Stadt Num. 13. 21.
23 Siet van dese stadt 1.Reg. 16. 24.
24 T. w. de mannen die Hizkia gedeputeert hadde / ende het volck, siet 2.Reg. 18. 36.
25 Die sy selfs gescheurt hadden tot eẽ teecken van verslagentheyt ende verbaestheyt / oock tot een teeckẽ van droefenisse/ van wegen de Godts-lasterlicke woorden die Rabsake gesproken hadde. Aengaende dese maniere van kleederen te scheuren/ siet Gen. 37. 29.

Het xxxvij. Capittel.

Hizkia treurt/ ende laet den Propheet Jesaia versoecken / dat hy Godt wille bidden/ v. 1/ &c. Jesaia troost ende sterckt den Coninck Hizkia met Godts woort / 6. Sanherib hoorende/ dat de Coninck der Mooren quam om tegen hem te strijden/ sendt weder boden tot Hizkia met Godts-lasterlicke brieven/ 9/ &c. Daer op Hizkia in het huys des Heeren een seer yverich gebedt doet / 14. ende ontfangt door Jesaia eene seer troostlicke antwoorde van Godt/ 21. Godts Engel slaet de Assyriers/ 36. Sanherib wort te Nineve van sijn eygen sonen omgebracht/ 37/ 38. vg. 2.Reg. cap. 19.

1 ENde het geschiedde/ als de Coninck Hizkia [1] [dat] hoorde / so [2] scheurde hy sijne kleederen / ende bedeckte sich met eenen sack / ende [3] ginck in het huys des HEEREN.

2 Daerna sondt hy Eliakim den Hofmeester / ende Sebna den Schrijver / ende de Outste der Priesteren / met sacken bedeckt / tot Jesaia den Prophete / den sone van Amoz.

3 Ende sy seyden tot hem / Alsoo seyt Hizkia/ [4] Dese dach is [5] een dach der benautheyt/ ende der scheldinge/ ende [6] der lasteringen: want de kinderen zijn gecomen tot [7] aen de geboorte/ ende [8] daer en is geen kracht om te baren.

4 Misschien sal de HEERE uwe Godt [9] hooren de woorden van Rabsake/ den welcken sijn heere de Coninck van Assyrien gesonden heeft/ om den levendigen Godt te hoonen ende te schelden met woorden/ die de HEERE uwe Godt gehoort heeft: heft dan een gebedt op [10] voor het overblijfsel dat gevonden wort.

5 Ende de knechten des Coninex Hizkia quamen tot Jesaia.

6 Ende Jesaia seyde tot hen: Soo sult ghylieden tot uwen heere seggen; Soo seyt de HEERE; Vreest niet [11] voor de woordẽ die ghy gehoort hebt / daer mede my [12] de dienaers des Coninex van Assyrien gelastert hebben.

7 Siet ick sal eenen geest in hem geven / dat hy een geruchte hooren sal; ende weder in sijn lant keeren: ende ick sal hem [13] door 't sweert in sijn lant vellen.

8 So quam Rabsake weder / ende hy vondt den Coninck van Assyrien strijdende tegen [14] Libna: want hy hadde gehoort/ dat hy van [15] Lachis vertrocken was.

9 Als [16] hy nu [17] hoorde van Tirhaka/ den Coninck van Cusch/ seggen/ Hy is uyt-

1 T. w. die woorden die Rabsake gesproken hadde.
2 Siet boven cap. 36. 22. ende 2.Reg. 19. 1.
3 T. w. om aldaer sijn gebedt voor den Heere op te offeren.
4 D. dit is de tijt in welcken ick/ eñ mijn volck geraeckt zijn in groote benautheyt / vreesende de belegeringe eñ verwoestinge deser stadt.
5 T. w. in welcken de Assyriers ons seer benauwen / ende leelick schelden.
6 In welcken de Assyriers den Heere leelick lasteren en schelden.
7 *Hebr.* tot aen de breuke. Gelijcke maniere van spreken siet Hos. 13. 13.
8 D. wy zijn in het uyterste perikel/ daer uyt wy ons selben niet en kunnen reddẽ.
9 D. in achtinge nemen / ende derhalven staet het te hopen / dat hy de Assyriers van wegen hare Godts-lasterlicke woorden / sal plagen en straffen.
10 T. w. deses volcx Godes. de tien stammen waren alreets nae Assyriẽ gevoert/ oock warender alreets eenige vaste steden in Juda van de Assyriers ingenomen/ daer warender noch weynige overgebleven.
11 *Hebr.* voor het aenschijn der woorden.
12 *Hebr.* jongers. D. de knechten / de dienaers. Alsoo wort Josua genoemt Een jonge Mosis , of hy schoon al verre tot sijne jaren gecomen was. siet Exod. 33. 11. ende Gen. 22. 5.
13 t. w. door 't sweert sijner sonen. Siet ond. vs 38.
14 Siet van dese Stadt de aenteeck. 2.Reg. 8. op vs 22.
15 Daer Rabsake den Coninck gelaten hadde / ende van daer hy hem nae Jerusalem gesonden hadde. siet bov. cap. 36. v. 2. Ende siet van Lachis breeder 2.Reg. 14. 19.
16 T. w. de Coninck van Assyrien.
17 Siet boven vs 7.

getogen om tegen u te strijden: Doe hy sulcx hoorde/ so sondt hy [weder] boden tot Hizkia/ [18] seggende:

10 Soo sult ghylieden spreken tot Hizkia den Coninck van Juda/ seggende/ Laet u uwē Godt niet bedriegen/ op welcken ghy vertrouwt/ seggende; Jerusalem en sal in de hant des Coninckx van Assyrien niet gegeven worden.

11 Siet ghy hebt gehoort wat de Coningen van Assyrien allen landen gedaen hebben/ die [19] verbannende; ende soudt ghy gereddet worden?

12 Hebben de Goden der volckeren die [20] mijne vaders verdorven hebben/ de selve gereddet? [als] Gozan/ ende Haran/ ende Rezeph/ ende de kinderen van Eden/ die in Telassar waren?

13 Waer is de Coninck van [21] Hamath? ende de Coninck van Arpad? ende de Coninck der stadt Sepharvaim/ Hena/ ende [22] Ivva?

14 Als nu Hizkia [23] de brieven uyt der boden hant ontfangen/ ende die gelesen hadde/ ginck hy op in het huys des HEEREN/ ende Hizkia breydde die uyt voor het aengesichte des HEEREN.

15 Ende Hizkia badt tot den HEERE/ seggende;

16 O HEERE der heyrscharen/ ghy Godt Israëls/ die [24] tusschen de Cherubim woont: Ghy selve/ ghy alleen zijt de Godt aller Coninckrijcken der aerden/ ghy hebt den hemel/ ende de aerde gemaeckt.

17 O HEERE/ neycht uwe oore/ ende hoort; HEERE/ doet uwe oogen open/ ende siet: ende hoort alle de woorden Sanheribs/ [25] die gesonden heeft om den levendigen Godt te hoonen.

18 Waerlick/ HEERE/ hebben de Coningen van Assyrien/ [26] alle de landen/ mitsgaders der selver landerye verwoest:

19 Ende hebben hare Goden in't vyer geworpen: want sy en waren geen Goden/ maer 't werck van menschen handen/ hout ende steen/ daerom hebben sy die verdorvē.

20 Nu dan HEERE onse Godt/ verlost ons uyt sijne hant/ so sullen alle Coninckrijcken der aerde weten/ dat ghy alleen de HEERE zijt.

21 Doe sondt Jesaia de sone Amoz tot Hizkia/ om te seggen: Alsoo seyt de HEERE de Godt Israëls/ Dat ghy tot my gebeden hebt tegen Sanherib den Coninck van Assyrien/ [27] [hebbe ick gehoort].

22 Dit is het woort/ dat de HEERE over hem gesproken heeft: De Jonckvrouwe [28] de dochter Zions veracht u/ sy bespot u/ de dochter Jerusalems [29] schudt het hooft achter u.

23 Wien hebt ghy gehoont ende gelastert? ende tegen wien hebt ghy de stemme verheven? ende uwe oogen om hooge opgeheven? tegen den heyligen Israëls.

24 Door middel [30] uwer dienstknechten hebt ghy den Heere gehoont/ ende gesept/ Ick hebbe met de menichte mijner wagenen beklommen de hoochte der bergen/ de zijden Libanons: ende ick sal sijne hooge ceder-boomen/ ende sijne uytgelesene denne-boomen af-houwen/ ende sal comen tot sijne uyterste hoochte/ in het wout sijnes schoonen velts.

25 Ick hebbe [31] gegraven/ ende [32] de wateren gedroncken: ende ick hebbe met mijne voetsolen alle rivieren der belegerde plaetsen verdroocht.

26 Hebt ghy niet gehoort/ dat ick [33] sulcx lange te vooren gedaen hebbe? ende dat van oude dagen af [34] geformeert hebbe? nu hebbe ick dat doen comen/ [35] dat ghy soudt zijn/ om de vaste steden te verstooren/ tot woeste hoopen.

27 Daerom waren hare inwoonders [36] handeloos/ sy waren verslagen ende beschaemt: sy waren [als] het gras des velts/ ende de groene gras-scheutkens/ [als] het hoy [37] der daken/ ende [38] het brandt-koorn/ eer het over eynde staet.

28 Maer [39] ick weet u sitten/ ende u uytgaen/ ende u incomen/ ende u woeden tegen my.

29 Om u woeden tegen my/ ende dat uwe woelinge voor mijne ooren opgecomen is: so sal ick [40] mijnen haeck in uwe neuse leggen/ ende mijn gebitt in uwe lippen/ ende ick sal u doen wederkeeren door dien wech/ door den welcken ghy gecomen zijt.

30 Ende dat zy u [41] een teecken/ datmen [in] dit jaer/ dat van selfs [42] gewassen is/ eten sal/ ende in het tweede jaer/ [43] dat daer van weder uytspruyt: maer zaeyt in het derde jaer/ ende maeyt/ ende plant wijngaerden/ ende etet hare vruchten.

31 Want het ontcomende dat overgebleven is van den huyse Juda/ sal wederom nederwaert wortelen/ ende 't sal opwaert vrucht dragen.

32 Want van Jerusalem sal [44] het overblijfsel uytgaen/ ende het ontcomene van dē berch Zion: [a] Den yver des HEEREN der heyrscharen sal dit doen.

33 Daerom soo seyt de HEERE van den Coninck van Assyrien: Hy en sal in dese stadt niet comen/ nochte daer eenen pijl in schieten: [45] oock en sal hy [met] geen schilt daer voor comen/ ende en sal geenen wal daer tegen opwerpen.

34 Door den wech dien hy gecomen is/ door dien sal hy weder-keeren: maer in dese stadt en sal hy niet comen/ seyt de HEERE.

35 Want [b] ick sal dese stadt beschermen/ om die te verlossen/ om mijnen 't wille/ ē [46] om Davids mijnes knechts wille.

36 [c] Doe voer de Engel des HEEREN [47] uyt/ ende sloech in [48] het leger van Assyrien/ hondert ende vijf-en-tachtentich duysent: ende doe sy hen des morgens vroech op maeckten/ siet die alle waren [49] doode lichamen.

37 So vertrock Sanherib de Coninck van Assyrien/ ende tooch henen/ ende keerde weder/ ende hy bleef te [50] Nineve.

38 Het geschiedde nu/ als hy in het huys van Nisroch sijnen Godt/ sich nederboogh/ dat Adramelech/ ende Sarezer sijne sonen/ [51] hem met den sweerde versloegen/ doch sy ontquamen [52] in't lant van Ararat: ende [53] Esar-Haddon sijn sone wert Coninck in sijne plaetse.

18 Ende haer oock brieven mede gevende van den selven inhout. siet vs 14.
19 D. Ten uytersten toe verderbende; siet Deut. 2. op v. 34.
20 D. mijne voorouders/ ofte voorsaten.
21 Siet Num. 13. 21.
22 Siet de aenteeck. 2. Reg. 17. 24.
23 Welcke de boden des Coninckx van Assyrien hem brochten/ in de welcke geschreven stont even 't selve dat sijne afgesondene hem alreets geboodtschapt haddē.
24 Siet Exod. 25. 22. Num. 7. 89. 2. Sam. 6. 2. 2. Reg. 19. 15. Psal. 80. 2. ende de aent. aldaer.
25 Soo door Rabsake/ als door sijne brieven.
26 2. Reg. 19. 17. staet/ de heydenen eñ haer lant verwoest.
27 Dit is hier in gevoeght uyt 2. Reg. 19. 20.
28 D. de inwoonders der Stadt van Jerusalem/ die de vreemde noch niet geschent en hadden. Siet 2. Reg. 19. op vs 21.
29 Tot een teecken van verachtinge. siet Psal. 22. 8.
30 2. Reg. 19. 23. staet/ uwer boden.
31 T. w. water putten.
32 Daer staet 2. Reg. 19. 24. vreemde wateren. Siet de aenteeck. aldaer.
33 T. w. de onderdruckinge der volckeren/ die ghy nu u selven toeschrijft.
34 D. besloten hebbe te doen. Vergel. 2. Tim. 1. 9. 10.
35 D. dat ick u gebruycken soude om &c.
36 *Hebr.* korthandich. D. sy en hebben geene macht gehadt om u tegenstant te doen/ sijnde als of haer de handen warē afgehouwē geweest.
37 D. dat op de daken wast.
38 'T welck dorre ende verbrant is eer het in d'are schiet. *Hebr.* brant.
39 D. ō Sanherib/ ick weet alle uwe aenslagen.
40 Een verbloemde reden/ genomen van de visschers/ te kennen gevende/ dat Godt de alderquaetste ende ongebondenste vyanden sijner kercke in den toom houden/ stieren/ ende bedwingen kan/ dat sy haer boos voornemen niet en kunnen uytvoeren.
41 T. w. van 't gene dat ick stracx gesept hebbe.
42 Om dat sy haer lant niet en hadden kunnen bouwen/ van wegen de inlegeringen ende door-tochtē der Assyriers in het Joodsche lant.
43 D. de vruchten/ die in dit jaer weder van selfs wassen sullen. hier uyt nemen sommige af dat dit een Sabbath ofte rust-jaer geweest is/ in het welcke de Israeliten het lant niet en bouwden. Siet Levit. 25. 5/ 20.
44 Het overblijfsel der Joden sal uytgaē nae sijn lant/ ende andre plaetsen/ 't welck sy te vooren niet gedaen en hadden uyt vreese der Assyriers.
a 2. Reg. 19. 31. Ies. 9. 6.
45 Hier uyt is af te nemen/ dat Sanherib voor Jerusalem niet gekomen en is/ om die Stadt te belegeren.
b 2. Reg. 20. 6.
46 D. van wegen de belofte/ die ick David gedaen hebbe. Siet 1. Reg. 11. op vs 12/ 13.
c 2. Reg. 19. 35.
47 T. w. uyt den hemel.
48 Siet 2. Reg. 19. 35. met d'aent.
49 *Hebr.* doode doode lichamen. want het *Hebr.* peger beteeckent alleen een doot lichaem/ ende daer wort noch doode bygevoegt. het is als ofmen seyde/ een doot aes.
50 Dit was in die tyden de hof-stadt/ ofte residentie-plaetse der Coningen van Assyrien.
51 T. w. Eerder 55 dagen verbloten waren na dat sijn leger van den Engel geslagen was/ als eenige afnemen uyt Tob. 1. 24.
52 D. in groot Armenien. siet Gen. 8. 4.
53 Anders genoemt Asnappar. Ezr. 4. 10. anders oock Sardanapalus, so sommige meynen/ maer is onseker.

Het xxxviij. Capittel.

Hizkia seer kranck zijnde/ wort door den Prophete Jesaia de doot aengesept/ v. 1. maer op sijn klaechlick gebedt/ verkrijcht hy verlenginge van vijftien jaren/ 't welck Godt door een bysonder wonderteecken bevesticht/ 4/ &c. Hizkie gebedt ende lossanck tot Godt/ 9/ &c. vg. 2. Reg. cap. 20. ende 2. Chron. 32. 24.

1 [1] IN die dagen wert Hizkia kranck tot stervens toe/ ende de Prophete Jesaia de sone van Amoz quam tot hem/ eñ seyde tot hem: Alsoo seyt de HEERE/ Geeft bevel aen uwē huyse/ want ghy sult sterven/

1 Dat hier verhaelt wort/ is geschiet korts na dat het leger der Assyriers van Godt door den Engel verslagen was.

sterven/ende niet leven.

2 Doe keerde Hizkia sijn aengesichte om nae den wandt: ende [2] hy badt tot den HEERE.

3 Ende hy seyde/Och HEERE/ gedenckt doch / dat ick voor u aengesichte in waerheyt / ende met een volkomen herte gewandelt/ende [3] dat goet in uwe oogen is [4] gedaen hebbe : ende Hizkia [5] weende gantsch seer.

4 Doe geschiedde het woort des HEEREN tot Jesaia/seggende:

5 Gaet henen / ende segt tot Hizkia/ Soo seyt de HEERE de Godt uwes Vaders Davids / Jck hebbe u gebedt gehoort/ick hebbe uwe tranen gesien: siet ick sal vijftien jaer [6] tot uwe dagen toe-doen.

6 Ende [7] ick sal u uyt de hant des Conincks van Assyrien verlossen/mitsgaders dese stadt / ende ick sal dese stadt beschermen.

7 Ende dit sal u een teecken zijn van den HEERE/dat de HEERE [8] het woort/ dat hy gesproken/ heeft doen sal.

8 [9] Siet / ick sal de schaduwe der graden / die met de Sonne in de graden van Achaz [sonne-wijser] nederwaerts gegaen is/ tien graden achterwaerts doen keeren: Dies is de Sonne tien graden te rugge gekeert / in de graden die sy nederwaerts gegaen was.

9 [Dit] is de schrift van Hizkia/ Coninck van Juda/doe hy sieck geweest/ende van sijne sieckte [10] genesen was.

10 [11] Jck seyde/[12] Van wegē de afsnijdinge mijner dagen / [13] sal ick tot de poorten des grafs henen-gaen / [14] ick worde berooft van het overige mijner jaren.

11 Jck seyde/Jck en sal [15] den HEERE niet [meer] sien / den HEERE [16] in den lande der levendigen: ick en sal de menschen niet meer aenschouwen [17] met de inwoonders der werelt.

12 [18] Mijns levens-tijt is [19] wechgetogen / ende van my wechgevoert / gelijck [20] eenes herders hutte : ick hebbe mijn leven [21] afgesneden/gelijck een wever [22] [sijn webbe] : [23] Hy sal my afsnijden / [als] van [24] den drom / [25] van den dach tot den nacht sult [26] ghy my [27] ten eynde gebracht hebben.

13 Jck stelde [28] my voor [29] tot den morgenstont toe : gelijck een Leeuw/ alsoo sal [30] hy alle mijne [31] beenderen breken: [32] van den dach tot den nacht sult ghy [33] my ten eynde gebracht hebben.

14 Gelijck een Crane [of] swaluwe/ alsoo piepede ick ; [a] ick [34] kirrede als een duyve : mijne oogen [35] verhieven haer om hooge; ô HEERE / [36] ick worde onderdruckt/ [37] weest ghy mijn borge.

15 [38] Wat sal ick spreken ? gelijck hy het my heeft toegeseyt / alsoo heeft hy het gedaen:ick sal [nu] [39] al soetkens voorttreden [40] alle mijne jaren/[41] van wegen de bitterheyt mijner ziele.

16 Heere / [42] by dese dingen leeftmen/ ende in allen desen is het leven [43] mijnes geestes : want ghy hebt my [44] gesont gemaeckt ende my genesen.

17 Siet/[45] in vrede is my de bitterheyt bitter geweest/[46] maer ghy hebt mijne ziele lieflick omhelst/ datse in [47] de groeve der verteeringe niet en quame: want ghy hebt [48] alle mijne sonden [49] achter uwen rugge geworpen.

18 Want [50] het graf en sal u niet loven/ [51] de doot en sal u [niet] prijsen : die in den cuyl nederdalen/en sullen op uwe waerheyt niet [52] hopen.

19 De levende/ de levende/ die sal u loven/ gelijck ick heden [doe]/ de vader sal de kinderen [53] uwe waerheyt bekent maken.

20 De HEERE [54] was [gereet] om my te verlossen : daerom sullen wy op mijn snarenspel spelen / alle de dagen onses levens/in den huyse des HEEREN.

21 Jesaia nu hadde geseyt/[b] Laetse nemen eenen clomp vygen/ ende tot een plaester [55] op het geswel maken / ende hy sal genesen.

22 Eñ Hizkia hadde geseyt/[56] Welck sal het teecken zijn/ [57] dat ick ten huyse des HEEREN sal opgaen ?

2 Sijn gebedt volgt hier stracx/ van vs. 3. Siet 2.Reg. 20. 1, &c.
3 Dit is als een getuygenisse van een goede conscientie/ berustende alleen op de barmherticheyt Godes / sonder eenige presomtie van eygene gerechticheyt. siet ond. vs 17. eñ Ecclesiasticus 48. 25/26.
4 Siet 2.Reg. 18. 3. &c.
5 *Hebr.* weende een groot geween.
6 D. tot de dagen uwes levens.
7 Godt de Heere belooft desen Coninck/ boven de verlanginge sijnes levens/ oock ruste ende vrede in sijn Coninckrijcke / ende beschermi nge tegen de machtige Assyriers/ die wederom eē heyrleger hadden mogen op de beenen brengen/ om hem te bekrijgen / ende Jerusalem te belegeren.
8 Of/ dese sake.
9 Siet de aent. op dit 8. vs passende/ 2.Reg. 20. vss. 9/10/ 11.
10 *Hebr.* levendich geworden was. als vs 21.
11 D. Jck dacht/ eñ overleyde by my selven aldus.
12 Ofte/ in de affnydinge mijner dagen. D. doe mijne dagen afgesneden ofte verkort wierden : of/ doe my verkondigt wiert / dat mijne dagen haest souden afgesneden worden / Dat is/ dat ick haest sterven soude. het is een gelijckenisse genomen van de wevers/ die hare webbe afgeweven hebbende/ so snyden sy de selve af.
13 D. ick moet haest sterven.
14 D. het overschot mijner jaren wort my benomen/ of men doet my ontbeeren het overschot / of het resterende mijner dagen/ D. datter te kort komt aen mijne jaren : T. w. dier jaren/ die ick / nae den loop der nature/ noch konde leven : Ofte/ noch behoorde te leven/ gelijck ick my selven hadde ingebeelt.
15 D. voor den Heere verschijnen in het heylichdom/ ende by den gantschē Godtsdienst / die gedaen wiert als de godtsalige in den Tempel te samen quamen.
16 D. in deser werelt/ of/ in dit leven. siet dese maniere van spreken oock Job 28. 13. Psal. 27. 13. met de aent. als oock Psal. 142. 6. ende ond. 53. 8. 17 D. by de gene die in de werelt woonen/ by de menschen die nu leven. siet Psal. 27. 13. ende 116. 9. 18 Of/ mijn leeftijt. And. mijne wooninge, mijnen verblijf-tijt. *Hebr.* dor. siet Psal. 12. op vs 8. 19 Of/ wech-geruckt. 20 Die niet vaste noch stedich op eene plaetse en blijft / maer van d'eene plaetse op d'andere gebracht wort/ nae gelegentheyt van saken. siet Job 27. 18. 21 Of/ afgeknipt. afgescheurt , afgebroken. De sin is/ Jck hebbe den Heere / door mijne sonden / daer toe oorsake gegeven / dat hy mijn leven voor den natuerlicken tijt / wil afsnijden. 22 T. w. als hyse afgeweven heeft. 23 T. w. de Heere. hier is veranderinge van persoone/ want hy spreeckt van Godt somwijlen inde derde persoone/ somwijlen tot Godt/ in de tweede persoone. 24 Dit woort beteeckent oock by de Hebreen/ een hayr-bant. Cant. 7. 5. siet de aent. aldaer. And. als eenen dunnen draet. 25 D. haest / in corter tijt/ eer de dach passeert / ende het avont wort. alsoo oock vs 13. 26 ô Heere. 27 Of/ af-weven, ende van af-snyden. alsoo oock vs 13. 28 T. w. in mijne gedachten. D. Jck dachte. And. Ick rekende tot den morgen, dat hy als een leeuw alle mijne beenderen soude breken. Ofte aldus : ick stelde my hem voor tot den morgen toe, als een leeuw, dat hy alsoo alle mijne beenderen soude breken. &c. 29 T. w. mach ick leven/ of/ mochte ick doch tot morgen leven! het volgende nemen andere aldus: [Doch] hy brack gelijck een leeuw alle mijne beenderen. 30 T. w. Godt. of/ sy T. w. de sieckte/ of/ de elende. Siet Job 10. 16. 31 Siet Job 7. op v. 15. 32 D. noch heden/ eer de nacht komt. 33 D. mijn leven/ mijne jaren. a Ies. 59. 11. 34 Of/ korrede, steende. 35 T. w. nae den hemel/ ofte tot Godt dien ick aenriep. And. wierden uytgemergelt, ofte/ uytgeschept. D. de krachten mijner oogen wierden verdorven. Of/ sy besweken, T. w. van opwaerts ten hemel te sien. 36 *Hebr.* my is onderdruckinge. T. w. door dese mijne kranckheyt / die my met gewelt soo onderdruckt / dat ick mijnen loop niet en sal kunnen eyndigen / ten zy dat ghy/ Heere/ u over my ontfermt.
37 D. stelt u tusschē my eñ mijne kranckheyt / gelijck sich een borge stelt tusschen den schult-heere ende den schuldenaer / om hem te bevryden dat hy niet in de gevanckenisse geworpen en worde. siet Psal. 119. vs 122. And. weest my lieflick. and. weest my af. D. streckt mijn leven uyt tot dat ick out en crachteloos worde / ende door natuerlicke swackheyt sterve/ en snijt dē draet mijnes levens niet af eer hy ten eynde geloopen is. Een maniere van spreken van de wevers ontleent.
38 D. hoe sal ick Godt genoechsaem kunnen dancke voor sijne groote genade. Hy heeft my wel de doot laten aenseggē: maer als ick hem badt/ heeft hy my het leven wederom genadelick geschonckē: And. wat ick sprack, dat seyde hy my toe, T. w. door den Prophete Jesaiam/ v. 5. De sin is/ Als ick dē Heere badt / dat hy woude mijn borge blyven/ of/ dat hy my woude af-weven (v. 14). D. dat hy my noch meer jare woude leven laten / hy heeft het my stracx toe-geseyt.
39 Of / al sachtkens. Siet Psal. 42. op vs 5. Eenige meynen dat het beteeckent eenen sachten voortganck/ gelijck wanneer een moeder haer kindeken voort-leydt/ Ende dat dit hier de sin zy/ Mijne voor-gaende benauwtheyt / sal my hier na bedachtsamer doen wandelen. Alsoo wort ter contrarie rasscheyt, gestelt voor onbedachtsaemheyt. of/ onvoorsichticheyt, Jes. 32. 4. 40 D. mijn leven lanck. 41 Dewijle ick die doodelicke ende bittere smerten dier pijnelicke sieckte hebbe uytgestaen. 42 Of/ in, of/ door dese dingen, ofte/ als eenige/ woorden. D. door uwe goedertierenheyt/ beloften/ ende versegelinge uwer beloften ende weldaden. 43 D. mijner ziele. ende het leven mijner ziele , D. een vrolick ende gerust leven. 44 Of/ verquickt. ende levendich gemaeckt. *Hebr.* my levendich maken. ofte / in't leven behouden. het welcke nae de aert van de hebreeusche tale / so veel is / als/ ghy hebt my in't leven behouden, ofte/ genesen. D. ghy hebt my mijn voorige sterckte weder gegeven/ die ick geheelick verloren hadde in die sware sieckte. Andre verduytschen dit duyster vers ken aldus / die sullen leven , voor de welcke (of/ over de welcke) de Heere is, D. welcker beschermer de Heere is / ende alle die daer in zijn, (of/ ende alle die in die saken zijn/ D. die in sulck eenen staet leven/ dat sy Godt met haer hebben) die sullen het selve leven verkrygen dat nu mijn geest heeft. Op dat dit blijcke / maeckt my gesont, ende geneest my. 45 T. w. na dat ghy my vrede gegeven hadt / namelick door het verdelgen der Assyriers/ so quam my eene bitterheyt/ te weten/ dese sware sieckte. And. op den vrede, D. stracx na den vrede. And. tot vrede. D. op dat het ten besten dienen soude/ quam my eene bittere bitterheyt over/ T. w. die sware kranckheyt. 46 And, maer het heeft u behaecht, mijne ziele. D. my [te verlossen] uyt de groeve der verteeringe. 47 D. het graf/ daer in het doode lichaem van de wormen opgegeten ende verteert wort. 48 Door de welcke ick dese kranckheyt ende andre straffen verdient hebbe. hadde hy niet gesondicht / so en soude hy geene kranckte hebben gehadt/ noch gestorven zijn: Want de doot met alle aenclevende elenden haren oorspronck hebben uyt de sonde. Daerom spreeckt Christus/ Sone uwe sonden zijn u vergeven, staet op, &c. 49 D. ghy hebtse my vergeven/ also datse niet meer voor uwe oogen komen en sullen. 50 D. de doode in het graf en konnen uwen lof niet verkondigen hier in deser werelt by de levende. Siet Psal. 6. 6. ende 30. 10. ende 88. 11. ende 115. 17. 51 D. de doode. And. de helle , D. die in de helle / ofte in het graf zijn. 52 Of/ wachten, of/ vertrouwen. 53 Of/ van uwe waerheyt kennisse doen hebben. Het Hebr. woordeken el wort oock voor eth gevonden. Ende uwe waerheyt, D. dat ghy my hebt gesont gemaeckt/ gelijck ghy my belooft hebt. 54 Of/ is gekomen om my te verlossen. of/ sal my verlossen, of/ heeft my verlost. b 2.Reg. 20. 7. 55 Of/ op de sweere, T. w. des Conincks Hizkia. 56 Dit en versocht hy niet door ongeloove/ of mistrouwen op de beloften Godes / maer op dat sijn geloove daer door mochte versterckt worden/ also die belofte geheelick scheen te stryden met Godes dreygement / vs 1. 57 D. dat ick sal gesont worden/ ende in het huys des Heeren gaen/ om hem in het midden sijner Gemeynte voor mijne gesontheyt te loven ende te dancken. Dit is geschiet ten derden dage/ nae de belofte Godes door Iesaiam. 2.Reg. 20. 5.

Het xxxix. Capittel.

De Coninck van Babel sendt gesanten met brieven/ende een geschenck aen Hizkia/ v. 1. die haer alle sijne schatten toont/ 2. waer over Jesaia hem aenspreeckt/ende de Babylonische gevanckenisse voorseyt/ 3 &c. vg. 2.Reg. 20. van het 12 vs af.

1 [1] TE dier tijt sondt [2] Merodach Baladan / de sone Baladans / de Coninck van Babel/brieven / ende een geschenck/aen Hizkia: want hy gehoort hadde / dat hy cranck geweest / ende [weder] sterck geworden was.

2 Ende Hizkia verblijdde sich over haer/ ende hy toonde hen [3] sijn schathuys/ het silver/ende het gout/ende de specerijen/ ende de beste olye/ende sijn gantsch wapenhuys / ende al dat gevonden wiert in sijne schatten : daer en was geen dinck in sijnen huyse/noch in sijne gantsche heerschappye/ dat

1 Dese historie is hier gebracht uyt 2.Reg. 20. v. 12.
2 Hy wort 2.Reg. 20. 12. genoemt Berodach. of/ Brodach.
3 2.Reg. 20. 13. staet / sijn gantsch schat-huys.

dat Hizkia haer niet en toonde.

3 Doe quam de Prophete Jesaia tot den Coninck Hizkia / ende seyde tot hem/ [4] Wat hebben die mannen geseyt ? ende/ Van waer zijn sy tot u gecomen? ende Hizkia seyde / Sy zijn uyt verren lande tot my gecomen/uyt Babel.

4 Ende hy seyde / Wat hebben sy gesien in uwen huyse? ende Hizkia seyde/ Sy hebben alles gesien wat in mijnen huyse is/geen dinck en isser in mijne schatten/dat ick hen niet getoont en hebbe.

5 Doe seyde Jesaia tot Hizkia: Hoort het woort des HEEREN der heyrscharen.

6 Siet de dagen comen / dat al wat in uwen huyse is / ende wat uwe vaders opgeleyt hebben ten schatte tot op desen dach/nae Babel wech gevoert sal worden/ daer en sal niets overgelaten worden / seyt de HEERE.

7 Daer toe sullense van uwe sonen/die uyt u sullen voortcomen/die ghy gewinnen sult / nemen : datse [5] hovelingen zijn in het paleys des Conincks van Babel.

8 Maer Hizkia seyde tot Jesaia/ Het woort des HEEREN dat ghy gesproken hebt/ is goet : oock seyde hy / Doch het zy vrede ende [6] waerheyt in mijne dagen.

4 Door het ingeven des Heeren wist de Prophete wel / wat die mannen geseyt hadden : Maer hy vraegt het / om uyt Hizkia eygenẽ mont dat te hooren / ende daer uyt occasie te hebben om het woort des Heeren hem aen te seggẽ. Aldus heeft oock de Prophete Nathan met David gehandelt / 2. Sam. 12. 1.

5 *Hebr.* Gesnedene. siet Gen. 37. de aent. op v. 36.

6 Of/ vaste welstant, of/ trouwe, D. vaste bestendige vrede.

Het xl. Capittel.

Prophetye van de toekomste Christi, ende de Predicatie des H. Euangelii. v. 1. door Iohannem den dooper/ ẽn de Apostelen/3/ &c. de kracht des goddelicken woorts/ 4/ &c. Wat de verkondigers des woorts predicken souden / 6/ &c. Cracht ende wijsheyt des Heeren in de regeringe der werelt/12. dien men niet afbeelden en kan noch en mach/18. Dwaesheyt der Afgoden-dienaers/19. nieticheyt aller Grooten deser werelt/23. Bestraffinge der gener die klagen dat Godt haer niet en kan noch en wil beschermen/ 26.

1 TRoostet/troostet mijn volck/sal [1] u lieder Godt [2] seggen.

2 [3] Spreeckt [4] nae het herte [5] van Jerusalem/ ende [6] roept haer toe/ dat [7] haer strijt vervult is/ dat hare [8] ongerechticheyt [9] versoent is / [10] dat sy van de hant des HEEREN [11] dobbel ontfangen heeft voor alle hare sonden.

3 [12] [a] Een stemme [13] des roependen inde woestijne: [14] Bereydet dẽ wech des HEEREN / maeckt recht [15] in de wildernisse eene [16] bane voor onsen Godt.

4 [17] Alle dalen sullen verhoocht worden/ende [18] alle bergen ende heuvelen sullen vernedert worden: ende [19] wat crom is/dat sal recht/ ende wat [20] hobbelachtich is/ dat sal tot een [21] valeye gemaeckt worden.

5 Eñ [22] [b] de Heerlickheyt des HEEREN [23] sal geopenbaert worden: ende alle [24] vleesch te gelijck sal [25] sien/ [26] dat [het] de mont des HEEREN gesproken heeft.

6 [27] Een stemme seyt : [28] Roept / ende [29] hy seyt / Wat sal ick roepen ? [30] [c] Alle vleesch [31] is gras / ende [32] alle sijne goedertierenheyt als een bloeme des velts.

7 Het gras verdort / de bloeme valt af/ als de Geest des HEEREN daer in blaest : voorwaer [33] het volck is gras.

8 Het gras verdort / de bloeme valt af: maer het [d] woort onses Godts [34] bestaet in der eeuwicheyt.

9 [35] O Zion/ [36] ghy vercondigster van [37] goede bootschap/ klimt op eenen hoogen berch : ô [35] Jerusalem/ ghy vercondigster van goede bootschap ; heft uwe stemme op met macht / heftse op / en vreest niet / segt den Steden Juda / Siet [hier] is [38] uwe Godt.

10 Siet [39] de Heere HEERE sal comen [40] tegen den stercken / ende sijn arm [41] sal heerschen : siet [e] [42] sijn loon is [43] by hem/ ende [44] sijn arbeytsloon is voor sijn aengesichte.

11 Hy sal [45] [f] sijne cudde [46] weyden gelijck een herder : Hy sal [47] de lammerkens in sijne armen vergaderen/ ende in sijnen schoot dragen: de [48] soogende sal hy [g] sachtkens leyden.

12 [49] Wie heeft de wateren [50] met sijnẽ vuyst gemeten ? ende van de hemelen met de spanne de mate genomen ? ende heeft met [51] een drielinck het stof der aerde begrepen ? ende de bergen gewogen in een wage/ eñ de heuvelen in eene weeg-schale?

13 [h] Wie heeft [52] den Geest des HEEREN [53] bestiert/ eñ [wie] heeft hem [als] sijn raedtsman [54] onderwesen ?

14 [55] Met wien heeft hy raedt gehouden / [56] die hem verstant soude geven / ende hem soude leeren van het padt des rechts? ende hem wetenschap soude leeren / ende hem soude bekent maken den wech des [57] veelvoudigen verstants ?

15 Siet de volckerẽ [58] zijn geacht [59] als een druppel van eenen eemer / ende als een stofkẽ [60] van de weegschale: siet hy [61] werpt de eylanden henen als dun stof.

16 Ende [62] de Libanon [63] en is niet genoechsaem [64] om te branden : ende [65] sijn gedierte en is niet genoechsaem ten brandoffer.

17 Alle volckeren [66] zijn als niets voor hem: ende sy worden by hem geacht minder als [i] niet/ ende [67] ydelheyt.

18 [k] By wien [68] dan sult ghy Godt vergelijcken? of wat gelijckenisse sult ghy hem toe passen?

1 T. w. Christus, waerachtich Godt in den vleesche geopenbaert.
2 T. w. tot de Apostelen/ eñ alle de gene die hy sal uytsenden/ om het Euangelium te prediken.
3 T. w. ten tyde der verschyninge Christi in den vleesche.
4 D. vriendelick eñ troostelick. siet Gen. 34. op v. 3.
5 D. van de burgeren te Jerusalem/ eñ de kercke Godts in't gemeen.
6 Of/ predickt haer.
7 Aldus noemt hy allerley elende ende swaricheyt daer mede sy te strijden hadden gehadt/ doe Godt haer met de selve besocht hadde : in't bysonder kannen hier onder verstaen de sware oorlogen daer mede het Joodsche volck vele jaren voor de tijdẽ Christi is besocht gewreest/ eñ verstaet wijders insonderheyt/ de vyantschap tusschen Godt ende ons/ die door Christum den middelaer is wech-genomen. And. haren gesetten tijt. siet de aent. Job 7. op v. 1. 8 D. alle hare sonden. 9 *Hebr.* aengenaem, ofte/ welgevallich zy geworden: namelick Gode den Heere/ D. de boetveerdige sondaers zijn in genade ontfangen door de voldoeninge onses Heeren Christi/ ende vergevinge harer sonden. vg. vov. 27. 9. 10 Of/ want sy heeft van &c. als Godt sijn volck kastijdt / ende dat dan het selve sich onder sijne slaende hant verootmoedicht / so worden terstont de ingewanden sijner barmherticheyt (gelijck de schrifture menschelick van Godt spreeckt) over het selve beroert / ende het berouwt hem/ dat hyse haer geslagen heeft/ siet Jer. 16. 18. 11 D. overvloedich/ genoech. vg. Jere. 16. 18. ende 17. 18. oock ond. 61. 7. 12 T. w. ten tyde der komste Christi. a Mat. 3. 3. Marc. 1. 3. Luc. 3. 4. Ioh. 1. 23. 13 Of/ des Predikers. T. w. Iohannis des Doopers. Siet Mal. 3. 1. Mat. 3. 3. Marc. 1. 3. Luc. 3. 4. Joh. 1. 23. 14 D. weert uyt uwe herten alle boosheyt ende verdorventheyt / ende soeckt by Christum vergevinge der selver/ op dat hy tot u inkeere/ ende in uwe herten woone. 15 Aldus noemt hy de sondige werelt/ of boosheyt der menschen in de selve. of/ dese woorden kunnen sien op de plaetse daer Iohannis de Dooper gepredickt heeft. 16 Of/ gehoochdẽ wech, strate. 17 D. hy sal alles richtich en effen maken/ de herten der uytvercorenen sullen tot Gode bekeert worden/ T. w. door de predicatie Iohannes des Doopers. Siet Luc. 1. 16/ 17. 18 D. de hoovaerdige ende schijn-heylige sullen gedemoedicht / ende tot kennisse harer sonden gebracht worden. 19 D. de schalckheyt ende boosheyt sal verandert worden in eenvoudicheyt ende oprechticheyt. 20 Of/ hoeckich. 21 D. tot een effen lant. 22 D. de groote genade ende goedertierenheyt des Heeren over sijn volck / ende de eere sijner waerheyt/ doende 't gene dat hy te vooren beloofd hadde. b Ioh. 1. 14. 23 T. w. in den persoon des Messiæ, door sijne mensch-werdinge/ ende goddelicke miraculen. Joh. 1. 14. 1. Tim. 3. 16. 24 D. alle uytvercorene van wat state sy zijn. als ond. cap. 60. v. 23. 25 D. gelooven ende belyden. 26 D. dat de Heere waerachtich zy in alle sijne beloften. Ofte aldus : alle vleesch te gelijcke sal 't sien, want de mont des Heeren heeft het gesproken. ofte/ Alle vleesch te gelijcke sal sien dat de mont des Heeren (t. w. Christi) spreeckt. T. w. leerende in't Joodsche lant. Siet v. 9.

27 T. w. de stemme Godes / die de Propheten / Apostelen/ Euangelisten / ende alle getrouwe Leeraers onderwijst in de leere der waerheyt/ diese sy den menschen moeten voordragen.
28 Of/ predickt. alsoo straex wederom.
29 T. w. elck een der dienaren Godts.
30 D. alle menschen/ soodanige als sy van nature zijn. Psal. 102. 12. ende 103. 15. Siet oock Psal. 56. op v. 5. eñ Jac. 1. 10. 1. Pet. 1. 24.
c Iob 14. 2. Psa. 90. 5, 6. ende 102. 12. ende 103. 15. Iac. 1. 10. 1. Pet. 1. 24.
31 D. soo verganckelick als gras / ende gantsch van geener weerde / so dat sy buyten haer selven hare salicheyt soecken moeten.
32 D. Alles wat het goets vermach / aengaẽde het tijtlicke leven eñ het beleyt van dien. siet 1. Pet. 1. 24.
33 Niet alleẽ de gemeyne hoop des sondigẽ volcx/ maer oock selfs het volc Godes.
d 1. Petr. 1. 25.
34 Want het is een onverganckelick zaet, door het welcke wy wedergeboren worden ten eeuwigen leven, 1. Pet. 1. 23/ 25.
35. 35. Alwaer de Apostelen met de kracht uyt der hoogte souden aengedaen worden / eñ van daer het Euangelium soude uytgaen / om door de gantsche werelt uytgebreydt te worden. siet Jes. 2. 3. Mich. 4. 2. Act. 2. ende. 8.
36 And. verduytschẽ dit vs aldus : O ghy [ziele] die een goede bootschap brengt aen Zion. Of/ O ghy predickster , of/ verkondichster van goede bootschap aen Zion. Ende soo in't volgende lidt.
37 Verstaet hier door de goede bootschap, de salicheyt door Christum.
38 T. w. Iesus Christus. Siet Act. capp. 2. 3. 4. 5.
39 T. w. Christus. Dit zijn nu de woorden des Propheten.
40 T. w. den duyvel van der helle. Mat. 12. 29. Joh. 12. 31. Col. 2. 15. Heb. 2. 14. 1. Joh. 3. 8. And. met een stercke [hant].
41 And. sal over hem [T. w. den Satan] heerschen. D. Christus sal den Duyvel overwinnen. (alsoo wort heerschen voor overwinnen genomen onder cap. 41. 2.) hy sal hem sijne wapenen uyt-trecken/ ende sijne macht benemen. Vergel. Luc. 11. 12. Joh. 12. 31. Col. 2. 15. Heb. 2. 14. e Ies. 62. 11. 42 D. de straffe/ dien hy dien stercken/ ende des selven aenhangers geven sal/ T. w. den Satan/ ende den godloosen menschen / dien sal hy de eeuwige verdoemenisse geven/ ende de genadige belooninge aen sijne uytverkorene. Vergel. Rom. 2. 6. Apoc. 22. 12. 43 T. w. by den Heere, als Jes. 62. 11. 44 *Hebr.* sijn werck. D. werck-loon/ ofte vergeldinge, die hy den menschen nae haer werck geven sal. vgel. Jer. 22. 13. met d'aent. 45 D. sijne schapen/ de geloovige. siet Ezech. 34. 23/ 24. ende Joh. 10. 11. f Ezech. 34. 23. 24. Mich. 7. 14. Ioh. 10. 11. 46 D. onderrichten ende onderwysen door de Predicatie sijnes woorts. 47 D. de nederige ende verslagene van gemoede sal hy vriendelick aennemen ende troosten. Mat. 11. 28. 48 Of/ dragende. g Ies. 49. 10. 49 Als of hy seyde/ Heeft het niet Iesus Christus, als een Almachtich Godt/ gedaen? wiens macht/ wijsheyt/ ende Majesteyt oneyndelick ende onbegrypelick zijn. 50 Of/ met sijne holle hant. 51 Siet de aent. Psal. 80, op v. 6. h Rom. 11. 34. 1. Cor. 2. 16. 52 Vergel. Rom. 11. 34. ende 1. Cor. 2. 16. 53 Of/ afgemeten , of/ afgewogen. D. volkomelick gekent. 54 Of/ geleert. *Hebr.* kennisse gegeven, of/ wetende gemaeckt. 55 Als of hy seyde / Wie derf sich beroemen / dat hy den Heere heeft gewesen den wech die hy ingaen ende houden moet/ om sijne schepselen wijslick eñ rechtveerdelick te regeeren? 56 Of/ die hem verstandich soude maken. 57 *Hebr.* der verstandicheden. 58 T. w. van den Heere/ ende by hem vergeleken zijnde. 59 T. w. als een droppel 't welck aen eenen eemer vol waters blijft hangen / of / als een dropken waters dat in eenen eemer blijft/ na datter het water uytgegoten is. 60 D. dat in de weech-schale blijft/ T. w. alsmen poeyer/ of gestooten kruyt/ ofte yet der gelijcke daer in gewegen heeft. 61 Ofte/ hy licht, ofte/ heft op. T. w. om wech te werpen. 62 D. de boomen des Libanons. 63 D. en soude niet houts genoech kunnen leveren / T. w. alsmen den Heere nae sijne weerdicheyt ende hoocheyt soude vereeren met genoechsame menichte van brant-offeren. 64 And. om [het brant-offer] te verbranden. 65 T. w. des Libanons. D. de dieren die op den berch Libanon weyden. 66 T. w. Vergeleken zijnde by den Grooten ende Almogenden Godt/ Dan. 4. 35. i Dan. 4. 35. 67 Of/ woest. siet Gen. 1. de aent. op v. 2. k Ies. 46. 5. Act. 17. 29. 68 T. w. dewyle hy sulck een groot ende machtich Godt is/ ende soo vol van Majesteyt.

69 Het Hebr. woort beteeckent eenen hant-wercks-man/ in het coper/of in het yser/of in het hout: hier beteeckent het eenen coper-gieter: want daer volcht stracks/dat het de goutsmit vergult: v. 20. beteeckent het eenen timmerman/ ofte beeldesnijder.
70 Het Hebr. woort beteeckent wel eygentlick een gesneden of gegraveert beelt: Maer hier wort het genomen voor een gegoten beeldt.
71 Eygentlick beteeckent het Hebr. woort/eenen gieter/ of smelter.
72 *Hebr.* reckt of spant het uyt. Gen. 1. 6.15 het selve Hebr. woort. De sin is hier/ de gout-smit spreyt het gout eerst uyt/ T. w. als hy 't in dunne platen of bladen slaet: daer na over-treckt hy het beelt daer mede.
73 *Hebr.* hy giett, of smelt silveren ketenen. T. w. om het beelt daer aen vaste te maken/ dat het niet af en valle: Ofte/ om het selve daer mede te vercieren.
74 D. dat hy geen coper en heeft/ 't welck hy den coper-gieter brenge: Noch gout/ noch silver/ dat hy den gout-smit brenge: De sin is/ Die soo arm is/ dat hy niet veel missen en kan/ om een costelick beelt te laten maken. Andre/ die arm is, die kiest ter offerhande een hout uyt, dat niet en verrot. Andre/ is een in perikel: een offerhande, T. w. belooft hy. hoe betaelt hy die? Hy kiest een hout uyt dat niet en verrot/ ende dat offert hy in de plaetse van gout of silver.
75 Of/ dat sich niet en kan bewegen, of/ dat niet beweecht en wort.
76 Als of hy seyde/ Ghy volck van Israël/ dien sich Godt van den aenbeginne heeft geopenbaert/ en sijne wet gegeven heeft/ soudt ghylieden niet weten noch verstaen/ dat de beelden niet dan ydelheyt en zijn/ ende dat Godt niet en kan/ noch en mach afgebeelt worden/ ende datter geenen anderen Godt en is/ dan de eenige/ eeuwige/ ware Godt/ die alles geschapen heeft/ ende noch onderhoudt/ siert/ ende door sijne wijsheyt regeert?

19 [69] De werck-meester giet [70] een beelt/ ende [71] de goutsmit [72] overtreckt het met gout/ en [73] gietter silvere ketenẽ [toe].

20 Die verarmt is/ [74] dat hy niet te offeren en heeft/ die kiest een hout uyt/ [dat] niet en verrotte: hy soeckt sich eenẽ wijsen werckmeester/ om een beelt te bereyden/ [75] [dat] niet en wanckele.

21 [76] En weet ghylieden niet? hoort ghy niet? isset u [77] vanden aenbeginne niet bekent gemaeckt? en hebt ghy op de grontvesten der aerde niet gelett?

22 [78] Hy ist die daer sitt boven den cloot der aerde/ ende der selver inwoonders zijn [79] als sprinckhanen: hy ist die [l] de hemelen uytspant als eenen dunnen doeck/ ende [80] breydtse uyt als een tente/ om te bewoonen:

23 Die de [m] Vorsten te niete [81] maeckt: de Richters der aerde [82] maeckt hy als ydelheyt.

24 Ja [83] sy [84] en wordẽ niet geplant/ ja sy en wordẽ niet gezaeyt/ ja hare afgehouwene stamme en wortelt niet in der aerde: oock als hy op haer blasen sal/ so sullense verdorren/ ende een storm-wint salse [85] als een stoppel wechnemen.

25 By wien dan sult ghylieden my vergelijcken/ dien ick gelijck zy? seyt [86] de Heylige.

26 Heft uwe oogen op om hooge/ ende siet/ wie [87] dese dingen geschapen heeft/ die in getale [88] haer heyr [89] voort brengt: diese alle by name roept/ van wegen de grootheyt [sijner] crachten/ ende [om dat] hy sterck van vermogen is/ daer en wortter [90] niet een gemist.

27 Waerom segt ghy [dan] [91] ô Jacob/ ende spreeckt/ ô Israël/ [92] Mijn wech is voor den HEERE verborgen/ ende [93] mijn recht gaet van mijnen Godt voorby?

28 En weet ghy 't niet? en hebt ghy niet gehoort/ dat de eeuwige Godt/ de HEERE/ de schepper der eynden der aerde/ [94] noch moede/ noch mat en wort? daer en is [n] geen doorgrondinge van sijn verstant.

29 Hy geeft den moeden cracht/ ende hy vermenichvuldicht de sterckte dien die geene crachten en heeft.

30 [95] De jonge sullen moede ende mat wordẽ/ ende de jongelingen sullen gewisselick vallen.

31 Maer die den HEERE verwachten/ sullen de cracht [96] vernieuwen/ sy sullen opvaren met vleugelen/ gelijck [97] de arenden: sy sullen loopen/ ende niet moede worden/ sy sullen wandelen/ ende niet mat worden.

77 *Hebr.* van 'thooft. D. van dien tijt af/ dat het fondament der aerde geleyt was. sommige nemen oock het volgende aldus, En hebt ghy 't van de grontvesten der aerde af niet verstaen? 78 T. w. Godt. 79 T. w. met Godt vergeleken zijnde. Siet dese gelijckenisse oock Num. 13.33. l Iob 9. 8. Psal. 104. 2. Iesa. 44. 24. 80 T. w. de hemelen. Siet Psal. 104. 2. m Iob 12. 21. Psal. 107. 40. 81 *Hebr.* geeft. Verg. Psal. 2. 2. 82 D. hy maeckt dat sy als niet voor hem zijn: of/ datse haest vergaen en te niete komen. 83 T. w. die heerschers/ ende Richters der aerde. 84 En komen/ of sullen niet zijn nochte bestaen/ indien het Godt gelieven sal sijne macht aen haer te betoonen. 85 D. als of sy stoppelen waren. 86 T. w. Godt. 87 T. w. die dingen/ die in de hoochte zijn/ als den hemel/ ende al wat daer in/ ende daer aen is. 88 D. de sterren/ die hy elck in haer order gestelt heeft/ ende als een heyrleger elck op hare beurte doet te voorschijn komen/ ende sy alle zijn hem gehoorsaem. Siet Psal. 147. 4. 89 Of/ uytvoert. 90 T. w. van alle die soldaten in sijn heyr/ D. van alle de sterren. 91 ô mijn volck/ mijn kercke. 92 D. mijne gelegentheyt/ namelick in wat miserie ick ben. als of hy seyde/ de Heere en weet niet hoe het my gaet/ dewijle hy my uyt mijne ellende niet en verlost. 93 D. Godt en doet my geen recht over mijne vyanden/ die my onrechtveerdelick vervolgen. 94 T. w. in het gouverneren der werelt/ ende sijner kercke in de selve. n Psal. 147. 5. 95 D. de jonge ende rappe lieden/ die haer op hare jonckheyt verlaten. 96 *Hebr.* verwisselen, of veranderen. T. w. door de werckinge des H. Geestes/ die in haer woont, alsoo cap. 41. 1. 97 Dese Vogel verheft sich hooger in de lucht/ dan eenich ander vogel. Siet Job 39. 30. Psal. 103. 5. Jer. 49. 16. Obad. v. 4.

Het xlj. Capittel.

De Heere citeert alle Afgodendienaers voor 't recht/ v. 1. Hy spreeckt voorder van Abraham/ met den welcken Godt een verbont heeft opgericht/ ende dien hy treffelicke victorien gegeven heeft/ 2. Waer over de heydenen haer hebben ontsett/ 5. maer zijn evenwel voortgevaren in hare afgoderye/ 6. Vriendelicke aensprake Godes aen de vroome Israëliten/ 8. Met belofte dat hyse verlossen soude/ 10. Verdelgende hare vyanden/ 11. ende de geloovige segenende/ 17. Aensprake Godes aen de Afgoden-dienaers/ 21. Verlossinge om des Messiæ wille/ 25.

1 Dit zijn de woorden des Heeren.
2 D. ghy inwoonders der Eylanden/ D. die verre af/ aen gene zyde der zee woont. siet Gen. 10. op v. 5. en Psal. 72. op v. 10. swijgt/ ende hoort met aendacht/ wat ick/ de Heere/ u seggen sal. met welcke woorden Godt de Heere alle Afgoden-dienaers/ als voor het recht citeert/ om haer te overtuygen van hare dwaesheyt/ dat sy hulpe soecken by de Afgoden.
3 De sin is/ laetse haer beste doen/ datse haer voor my verweeren/ sy sullen eyndelick bevinden/ dat sy tegen my niet en vermogen.
4 Verstaet den opganck der sonne/ namelick/ uyt Ur der Chaldeen lant. Siet Gen. 11. 31. en 12. 1. Jos. 24. 2.
5 T. w. Abraham/ die door 't geloove is gerechtveerdicht geworde/ en wiens gerechticheyt van Mose geroemt wort. siet Gen. 15. 6. en 18. 19. ende 22. 16. *Hebr.* die gerechticheyt verweckt. Siet van sulcke maniere van spreken Job 35. op v. 13.
6 D. vermaent ende daer toe verweckt/ dat hy nae een ander lant trecken soude.
7 D. dat hy hem op den voet soude volgen ende dienen.
8 D. wie gaf hem de victorie over de heydenen/ die Sodom ende Gomorra geplundert hadden? siet Gen. 14. 14.
9 D. gaf hem overwinninge/ T. w. over die vier Coningen/ vã de welcke gesproken wort Gen. c. 14.
10 D. maeckte datse sijn sweert soo lichtelick waren door te houwen/ als of sy stof waren geweest. And. ende heeft hare, T. w. dier Coningen sweerden gemaeckt, als stof, ende hare bogen als stoppelen, die vanden wint [voortgedreven worden].

1 [1] SWijgt voor my/ [2] ghy Eylanden/ ende [3] laet de volckeren de cracht vernieuwen: laetse toe treden/ laetse dan spreken: laett ons t' samen ten gerichte naederen.

2 Wie heeft [4] van den opganck [5] dien rechtveerdigen [6] verweckt? heeft hem geroepen/ [7] op sijnen voet? [8] de heydenen voor sijn aengesichte gegeven/ ende [9] gemaeckt dat hy [over] Coningẽ heerschte? [10] heeftse sijnen sweerde gegeven als stof/ sijnen boge als eenen voortgedrevenen stoppel?

3 Dat hyse najaechde/ [ende] trock door [met] vrede/ door een padt/ ['t welck] hy met sijne voeten [11] niet gegaen en hadde?

4 Wie heeft [dit] gewrocht ende gedaen [12] roepende de geslachten [13] van den beginne? Ick de HEERE/ [a] die de eerste ben/ ende [14] met de laetste ben ick de selve.

5 [15] De Eylanden sagen 't/ ende sy vreesden; [16] de eynden der aerde beefden: sy naederden sich/ ende quamen toe:

6 [17] D'een hielp den anderen/ ende seyde tot sijnen [18] metgeselle/ [19] Weest sterck.

7 Ende de werckmeester [20] versterckte [21] den gout-smit: die met den hamer glat maeckt/ dien [22] die op het aenbeelt slaet/ seggende van het soudeersel/ Het is goet: daer na maeckt [23] hy 't vast met nagelen/ dat het niet en wanckele.

8 Maer [24] ghy Israël/ mijn knecht/ [25] ghy Jacob/ [b] dien ick verkoren hebbe: [26] het zaet Abrahams [27] mijnes [c] liefhebbers:

9 Ghy/ [28] welcken ick gegrepen hebbe [29] van de eynden der aerde/ ende uyt [30] hare [31] bysonderste geroepen hebbe: ende seyde tot u: Ghy zijt mijn knecht/ u hebb' ick uytverkoren/ ende en hebbe u niet verworpen.

10 En vreest niet/ want ick ben met u/ [32] en zijt niet verbaest/ want ick ben uw' Godt/ ick stercke u/ oock helpe ick u/ oock ondersteune ick u [33] met de rechter-hant mijner gerechticheyt.

11 Siet [d] sy sullen beschaemt ende te schande worden/ alle die tegen u [34] ontsteken zijn: sy sullen worden als niet/ [35] ende

11 And. noyt gecomen en was. Sommige duyde dit vs ende het voorgaende op Cyrum/ als een voorbeelt Christi/ sommige op Christum alleen. 12 Ofte [Wie] roept &c. D. wie maeckt dat de menschen 't eene geslachte voor/ 't andere na/ malkanderen volgen/ ende dat alsoo de werelt nemmermeer sonder bewoonders en is. 13 *Hebr.* Van 't hooft af, T. w. van den beginne der werelt. a Ies. 43. 10. ende 44. 6. ende 48. 12. Apoc. 1. 17. ende 22. 13. 14 And. ende by de laetste, ick ben de selve. Dit vierde vs mach oock aldus vertaelt worden/ Wie heeft gewrocht en gemaeckt, [ende] roept de eeuwen, die van den beginne geweest zijn? Ick de Heere die de eerste ben: Ende die nae desen zijn sullen. Ick de selve. 15 De sin is/ De inwoonders der Eylanden/ siende ende bevindende de macht die Godt tot allen tyden heeft betoont tot beschuttinge sijner kercke/ zijn verschrickt ende verbaest geworden/ ende hebben wel eeniger mate haer aengestelt/ als of sy haer den waren Godt wouden onderwerpen: maer in plaetse van haer oprechtelick te schicken om alleen te dienen den waren Godt/ zijn sy ydel geworden in hare gedachten/ noch even wel Afgoden makende/ ende gevende de eere des waren Godts haren Afgoden. 16 D. de gene die aen d'uyterste eynden der werelt woonden. 17 T. w. in het bevoorderen der Afgoderye. *Hebr.* de man hielp sijnen metgeselle. 18 *Hebr.* broeder. 19 Als of sy seyden/ Hebt goeden moet/ valter aen/ laet ons malcanderen lustich bystaen/ T. w. in het maken/ oprichten/ ende vereeren der Afgoden. 20 D. gaf couragie/ vermanende tot vol-treckinge des wercks. 21 *Hebr.* eygentlick/ den smelter. 22 D. die op het gout slaet 't welck op het aenbeelt leyt/ om tot een plate geslagen te worden. and. met het slaen op het aenbeelt. 23 T. w. het beelt. 24 D. ghy mijn volck van Israel. 25 D. ghy nakomelingen Jacobs. b Deut. 7. 6. en 10. 15. ende 14. 2. Psal. 135. 4. Ies. 43. 1. ende 44. 1. 26 D. ghy kinderen Abrahams. 27 D. die my lief gehadt heeft/ 2. Chro. 20. 7. Ofte/ mijns vrients. D. dien ick lief gehadt hebbe. siet Jac. 2. 23. c 2. Chron. 20. 7. Iac. 2. 23. 28 D. welcken ick gegrepen ende uytgeleydt hebbe. 29 D. uyt wijt-gelegene landen/ T. w. uyt Chaldæa, doe ghylieden die nu leeft/ in de lendenẽ Abrahams waert. 30 T. w. der aerde. 31 Of/ uytgelesene. D. van de aensienlickste/ rijckste/ voornaemste lieden. siet Exod. 24. op v. 11. And. voor hare bysonderste] als of hy seyde/ Ick hebbe u geprefereert voor de treffelickste, ende aldergrootste des aerdrijcks. 32 Of/ en ontsett u niet/ zijt niet bedwelmt/ en beswijckt niet/ en verschrickt niet/ en versmelt niet/ T. w. als Was: En vreest niet. Alle dese/ en noch meer verscheydene uytleggingen worden over dit woort bygebracht. 33 Of/ met mijne gerechtige rechterhant. D. door mijne goddelicke kracht/ die gerechticheyt oeffent/ straffende de godloose/ ende beschermende de vroome. d Exo. 23. 22. Ies. 60. 12. Zach. 12. 3. 34 Of/ ontbranden, T. w. met toorn. 35 *Hebr.* de mannen uwes twists, D. die met u twisten, alsoo vs 12. De mannen uwes gekijfs, D. die met u kyven.

die lieden die met u twisten/ sullen vergaen.

12 Ghy sultse soecken / maer en sultse niet vinden: de lieden die met u kyven/ sullen worden als niet/ ende die lieden die met u oorlogen/ als een nietich dinck.

13 Want ick de HEERE uwe Godt grype uwe rechterhant aen/ die tot u segge/ En vreest niet/ ick helpe u.

14 En vreest niet/ [36] ghy wormken Jacobs/ [37] ghy volcxken Israëls: Ick helpe u/ spreeckt de HEERE/ ende u Verlosser is de Heylige Israëls.

15 Siet/ [38] ick hebbe u tot eene [39] scherpe nieuwe dorsch-slede gestelt/ [40] die scherpe pinnen heeft: [41] ghy sult bergen dorschen ende vermalen / ende heuvelen sult ghy stellen [e] gelijck caf.

16 Ghy sultse wannen/ ende de wint salse wechnemen/ ende de storm-wint salse verstroyen/ maer ghy sult u verheugen [42] in den HEERE/ [43] in den Heyligen Israëls sult ghy u roemen.

17 [44] De elendige ende nootdurftige soecken [45] water/ maer [46] daer en is geen/ hare tonge [f] versmacht van dorst: ick de HEERE salse verhooren/ ick de Godt Israëls en salse niet verlaten.

18 Ick [g] sal [47] rivieren op de hooge plaetsen openen/ ende fonteynen in't midden der valleyen/ [h] ick sal de woestijne [48] tot eenen water-poel setten/ ende het dorre lant tot water-tochten.

19 [49] Ick sal in de woestyne den ceder-boom / [50] den sitten-boom/ ende den myrthen-boom / ende den olyachtigen-boom setten: Ick sal in de wildernisse stellen den denneboom/ [51] den beuken/ ende [52] den bus-boom te gelijcke.

20 Op dat sy sien ende bekennen/ ende [53] overleggen/ ende te gelijcke verstaen/ dat de hant des HEEREN [54] sulcx gedaen/ ende dat de Heylige Israëls [54] sulcx geschapen heeft.

21 [55] Brengt u lieder twistsake voor/ seyt de HEERE/ brengt uwe vaste [56] bewijs-redenen by/ seyt de Coninck [57] Jacobs.

22 [58] Laetse voortbrengen ende [59] ons verkondigen de dingen die gebeuren sullen: [60] verkondicht [61] die voorige dingen welcke die geweest zijn/ op dat wy [62] het ter herten nemen/ ende [63] het eynde daer van weten/ of [64] doet ons de toekomende dingen hooren.

23 Verkondicht dingen die hierna komen sullen/ op dat wy weten/ dat ghy Goden zijt / ja [65] doet goet / ende doet quaet/ dat wy verbaest staen/ ende t'samen [66] toesien.

24 Siet / ghylieden zijt min dan niet/ ende u lieder werck is erger [67] dan een adder: hy is een grouwel die u lieden [68] verkiest.

25 [69] Ick verwecke [eenen] van't Noorden / ende hy sal komen van den opganck der Sonne/ hy sal mijnen name aenroepen: ende [70] hy sal komen [over] de [71] Overheden als [over] leem/ ende gelijck een pottebacker het [72] slijck tredet [73].

26 [74] Wie heeft [wat] verkondigt [75] van den aenbeginne / dat wy 't weten mogen/ ofte [76] van te vooren/ dat wy seggen mogen/ [77] hy is [78] rechtveerdich: maer [79] daer en is niemant die 't verkondigt / oock niemant die [wat] hooren doet/ oock [80] niemant [81] die u lieder woorden hoort.

27 [82] [Ick] de eerste [segge] tot Zion/ Siet/ [83] sietse [daer]: ende tot Jerusalem/ Ick sal eenen [84] blyden-bootschapper geven [85].

28 Want [86] ick sach toe / maer daer en was niemant / [87] selfs onder dese / maer [88] daer en was geen raetgever/ dat ick haer soude vragen / ende sy my antwoort geven souden.

29 Siet/ [89] sy zijn altemael ydelheyt/ hare wercken zijn een nietich dinck / hare [90] gegotene-beelden zijn wint/ ende een ydel dinck.

36 D. ghy volck dat afcomstich is van Jacob/ maer nu soo verachtsaem zijt in de oogen uwer vyanden / als een wormken. Siet Psal. 22.7. 37 Of/ ghy menschen Israëls. 38 D. ick hebbe u sulcke macht ende vermogen gegeven/ dat ghy sult vertreden ende vermorselen alle de gene die haer tegen u verheffen, siet 2.Cor.10.4/5. 39 Of snedige, dat is / die bequaem is om scherp te snijden. 40 *Hebr.* die een Heere of besitter der monden is. D. die als met monden/ D. scherpe pinnen / wel versien is / om te byten ofte quetsen/ ende beschadigen. 41 D. de hooge/ groote/ verhevene ende aensienlicke in den lande / sult ghy vernielen / die u bevechten sullen: Of/ ick sal het in uwen name/ ende om uwent wille doen. Verg. Apoc. 17.14. ende cap. 19. v. 1/7. ende cap. 20. v. 8/9. e Ies. 17.13. ende 29.5. 42 D. van wegen den Heere / te weten om dat hy u soo goedertierentlick voor de sijne kent ende aenneemt. 43 D. in dien/ den welcken de Israëliten voor haren heyligen Godt kennen/ eeren/ ende vreesen. 44 T. w. die arm van geeste zijn / ende die honger ende dorst hebben nae de gerechticheyt: D. die hare geestelicke armoede gevoelende ende bekennende / daer by weten / datter geen gerechticheyt by haer en is / ende daerom hongeren ende dorsten nae de gerechticheyt Godes; Desen belooft de Heere dat hyse sal verquicken ende versadigen. 45 D. hulpe/ troost/ verquickinge in haren noodt ende benautheden. 46 Noch by haer selven/ noch by andre menschen/ sy zijn dan Schriftgeleerde/ of Pharizeen/ of hoese heeten mogen. f Mat. 5.6. g Ies. 35.7. ond. 44.3. 47 Verstaet hier door de rivieren, fonteynen, &c. eenen seer grooten overvloet van geestelicke segeningen. siet de aent. Joh. c. 20. op v. 17. De sin is/ Ick salse verquicken door de Predicatie des H. Euangelii, ende de kracht des H. Geestes / haer troostende tegen het aenklagen harer eygener conscientie. siet Jes. 35.7. ende 44.5. ende Joh. 4.10. ende 7.37. h Psal. 107.35. 48 Siet de aent. Psal. 107. op v. 35. 49 De sin is/ Ick sal mijn kercke/ die te vooren als een woestyne was/ vervullen ende vercieren met vele geloovige ende godtsalige persoonen/ die in de selve sullen zijn/ als schoone/ cierlicke/ ende vruchtbare boomen. 50 Dit is een aert van een ceder-boom/ in dese onse landen onbekent. Siet de aent. Exod. 25. op v. 5. van dit hout was gemaeckt de Arke des verbonts/ ende de heylige tafel/ Exo. 25.10. ende 23. 51 Of/ harstboom. 52 And. witten popelierboom. Eenige meynen/ dat hier door te verstaen zijn alle boomen die groote schaduwe geven. het Hebr. woort dat hier in den text staet / wort alleen hier gevonden/ ende Jes. 60.13. 53 Ofte/ ter herten nemen. 54 54 T. w. dat hy sijne kercke wonderbaerlick heeft bewaert ende verciert. 55 Hier spreeckt wederom de Heere de Afgodendienaers aen/ als v. 1. ende hy beroeptse voor sijn gerichte. (siet onder cap. 45. 20. ende cap. 48. 14.) T. w. om haer aen te wijsen de ydelheyt harer superstitien / ende om alsoo de godsalige eenen afkeer te doen hebben van alsulcke grouwelen. 56 *Hebr.* sterckten, vasticheden. D. bewijs-stucken/ documenten. T. w. om te bewijsen ende doen blijcken/ dat uwe Afgoden ware Goden zijn/ ende dat ghylieden recht ende wel doet/ dat ghyse eert ende aenbidt. 57 D. des volcks dat uyt Jacob afcomstich is. 58 T. w. uwe valsche Goden/ ende diese aenhangen/ her-voor-treden / ende bewijsen dat sy Goden zijn/ 'twelck geschieden sal/ indien sy doen blijcken/ dat sy toekomende ende gepasseerde dingen weten. 59 T. w. my den Heere/ ende den geloovigen die my aenhangen. 60 Hier wendt de Heere sijne reden tot de valsche Goden / als oock vss. 23/24. 61 D. wat sich te vooren hebbe toegedragen. And. de eerste dingen, welcke die sullen zijn. T. w. int toekomende. 62 *Hebr.* ons herte leggen, ofte stellen, T. w. daer op/ D. dat wy met ons herte te dege daer op letten. 63 D. op dat wy weten wat daer op volgen sal. 64 D. vertelt ons de toekomende dingen. 65 De sin is/ laett uwe macht blijcken/ doet goet den genen die u eeren: of doet quaet den genen die u verachten. aldus spott hy met de Afgoden / die noch leven / noch macht en hebben/ ende derhalven niemant goet of quaet doen en konnen.

66 Of/ daer op letten. 67 Of/ dan [het werck] eener adder, of eenes Basilisci. ofte aldus: u lieder werck is uyt een adder. D. uyt den duyvel. Andere / Min dan een nietich dinck. 68 T. w. om u lieden als Goden te eeren/ ende te aenbidden. And. Datmen uyt u kiesen sal, is een grouwel. 69 T. w. ick de Vader/ verwecke eenen] T. w. mijnen sone Jesum Christum: die van 't noorden, &c. Dat is/ diens gebiet strecken sal van het eene eynde der werelt tot aen het andre. Vergel. dit met Mat. cap. 8. v. 11. Onder dese twee gewesten moetmen hier alle gewesten verstaen. Andere / Ick verwecke een [volck] T. w. dat volck/ mijne kercke / die uyt alle hoecken der werelt sal versamelt worden/ ten tijde der komste des Messiæ, door den welcken het rijcke des Satans ende der sonde 't eenemael sal te niete gedaen worden. sommige duyden op Cyrum als een voorbeeldt des Heeren Christi. 70 T. w. om haer te beschamen. Siet 2.Cor. 10. vss. 4/5/6. 71 Of/ Regenten, soo kerckelicke/ als politijcke / T. w. tegen alle de gene die haer sullen stellen tegen Iesum Christum. 72 D. cley. 73 Verstaet hier by/ Sal hyse vertreden, ende te schande maken. 74 T. w. onder alle de Afgoden. 75 *Hebr.* van 't hooft. D. van sulcx alsser in den beginne der werelt geschiet is. 76 *Hebr.* van de aengesichten, D. van te vooren/ of van den beginne. 77 Of/ [ghy zijt] rechtveerdich. D. Ghy hebt u met rechte voor eenen Godt uytgegeven. 78 Of / waerachtich] om dat de gerechticheyt de waerheyt vereyscht. Andre verduytschen de eerste woorden deses vs aldus Wie sal de voorige dingen verkondigen? Wy sullen 't vernemen: ende 'tgene dat voor desen geweest is? Wy sullen seggen, hy is waerachtich. 79 T. w. onder de valsche Goden/ of onder de menschen. 80 T. w. onder de afgoden. 81 Want de Afgoden hebben ooren/ maer en hooren niet. Siet Psal. 135.16. 82 D. ick die Godt ben/ kan tot Zion seggen / T. w. ick de Heere/ maer de Afgoden niet. 83 T. w. die dingen die ick te vooren geseyt hebbe. Andre aldus/ Ick de eerste sal Zion ende Ierusalem eenen blyden bootschapper geven, Siet, sietse daer. De ware Godt heeft stracx te vooren alle de Afgoden der heydenen getrotst / datse toekomende dingen souden voorseggen/ glorierende dat niemant van haer alle sulcx konde doen: Maer ick/ (seyt nu Godt) ick sal d' eerste zijn/ die Zion ende Jerusalem eenen geven sal/ die eene blyde bootschap brengende/ seggen sal/ Siet/ sietse daer/ die dingen die Godt voorseyt heeft zijn nu tegenwoordelick daer/ ende geschieden voor onse oogen. 84 Of / eenen Euangelist, eenen verkondiger des H. Euangelii, sprekende van de genade ende barmherticheyt Godes/ over de boetvaerdige sondaers: Ende verstaet dit voornamelick van Christo. Ende wijders uyt het voorgaende/ dat dese belofte soo sekerlick sal voor-gestelt ende volbracht worden/ als of het alreets voor oogen ware. Vergel. onder cap. 42. vs 9. 85 Verstaet hier by/ uyt het naestvoorgaende lidt/ Ende siet hy is daer. 86 T. w. nae eenen man/ die mijn volck soude kunnen helpen/ of salich maken. 87 Of/ oock geen van dese. T. w. die tot mijn volck gehooren. 88 T. w. die de verslagene conscientien eenigen goeden raet soude kunnen geven: De raet-gever die sulcx te rechte soude doen/ was Christus. Siet Jes. cap. 9. vs 6. 89 T. w. die Afgoden. 9[0] Verstaet onder dese/ oock/ beelden van hout ende van steen. And. hare besprengingen zijn wint. &c.

Het xlij. Capittel.

Prophetie van de komste des Messiæ, ende wat sijn ampt zy/ v. 1. hoe hy hem daer in dragen sal/ 2. Bystant welcken hem de Heere doen sal/ 5. die een jaloers Godt is/ 8. ende alles te vooren weet/ 9. Vermaninge tot danckseggingе voor de ontfangene weldaden/ 10. dat oock de bekeerde heydenen sulcx moeten doe/ 11. dewyle de Heere alle hare vyanden overweldigen sal/ 13. Voorder Prophetie van de beroepinge der heydenen/ 16. ende straffe der Afgoden-dienaers/ 17. Wee-klachte over de verstocktheyt der Joden/ soo des volcks/ als der Priesteren/ 19. ende haren elendigen staet/ 22. van wegen hare sonden/ 24. ende verstocktheyt/ 25.

1 [1] SIet mijn knecht/ [2] dien ick ondersteune / mijn uytverkoren [in den welcken] mijne ziele [a] een welbehagen heeft: [b] Ick hebbe [3] mijnen Geest op hem gegeven/ [4] hy sal het recht [5] den heydenen [6] voortbrengen.

1 Dit spreeckt Godt de Vader van sijnen sone Christo, den welcken hy sijnen knecht noemt/ ten dien aensien / dat Christus, als onse Middelaer/ de gedaente eenes knechts heeft aengenomen. Vergel. Jes. 53.11. Matt. 12.11. Phil. 2. vss. 6/7/8. 2 D. dien ick versterck/ dat hy niet en beswijcke onder den onverdragelicken last mijnes toorns / die hy eenen tijt lanck gevoelen moet/ om uwe sonden (voor de welcke hy hem selven heeft over gegeven) uyt te delgen/ ende te versoenen. a Mat. 3. 17. ende 17.5. Eph. 1.6. b Ies. 11. 2. Ioh. 3. 34. 3 T. w. de gaven des H. Geestes / die hy van nooden heeft / om het middelaer-ampt te verrichten. Siet Jes. 11. 2. Matt. 3. 16. 4 D. hy sal de rechte leere van de salicheyt der menschen/ door de predicatie des H. Euangelii, den heydenen voordragen/ ende haer alsoo tot sijne gehoorsaemheyt/ ende tot hare salicheyt brengen. 5 Of/ den volckeren, soo den Joden/ als den heydenen. Siet Rom. 1. 16. 6 T. w. uyt den schoot des Vaders/ Joh. 1. 18. Dit sal hy doen ten deele in eygener persoone/ ten deele door sijne Apostelen/ ende andre leeraers des H. Euangelii.

2 Hy en sal niet [7] schreeuwen/ noch sijne [stemme] verheffen: noch sijne stemme op de strate hooren laten.

3 [8] Het gecroockte riedt en sal hy niet verbrekē/ ende [9] de roockende vlas-wiecke/ die en sal hy niet uytblusschē/ [10] met waerheyt sal hy het recht [11] voortbrengen.

4 [12] Hy en sal niet verdonckert wordē/ ende [13] hy en sal niet verbroken worden/ [14] tot dat hy [15] het recht op aerden sal hebben bestelt: ende [16] de eylanden sullen nae [17] sijne leere wachten.

5 Alsoo seyt Godt de HEERE/die de hemelen geschapen/ eñ [18] de selve uytgebreydt heeft/ die de aerde uyt [19] gespannen heeft/ ende [20] wat daer uyt voortkomt: die den volcke [dat] daer op is/den adem geeft/ ende [21] den geest den genen die daer op wandelen.

6 Ick de HEERE hebbe [22] u [23] geroepen [24] in gerechticheyt/ ende [25] ick sal [u] by uwe hant grypen: ende [26] ick sal u behoeden/ ende ick sal u geven [27] tot een verbont des volcks/ [28] tot een licht der heydenen.

7 Om [29] te openen [30] de blinde oogen: om den gebondenen [31] uyt te voeren uyt de gevangenisse/ [eñ] uyt het gevangen-huys die/die in [32] duysternisse sitten.

8 Ick ben [33] de HEERE/ dat is mijn naem: ende [b] mijne eere en sal ick geenen anderen geven/ noch mijnen lof den gesnedenen beelden.

9 Siet/ [34] de voorgaende dingen zijn gekomen: ende nieuwe dingen verkondige ick/ eer dat sy uytspruyten doe ick u lieden die hooren.

10 [c] Singt den HEERE [35] een nieuw liet/ sijnen lof [36] van het eynde der aerde: ghy [37] die ter zee vaert/ende [38] al wat daer in is/ghy eylandē/ ende hare inwoonders.

11 Laet de woestijne/ende [39] hare stedē [de stemme] verheffen/met [40] de dorpē [die] Kedar bewoont: laetse juychen [41] die in de rots-steenen woonen/[ende] [42] van den top der bergen af schreeuwen.

12 Laetse den HEERE de eere geven/ ende sijnen lof in de Eylanden verkondigen.

13 [43] De HEERE [44] sal uyt-trecken als een helt/ hy sal den yver op-wecken als een krijchsman/ hy sal juychen/ ja [45] hy sal een groot getier maken: hy sal sijne vyanden overweldigen.

14 [46] Ick hebbe van outs geswegen/ [47] ick hebbe my stille gehouden/ [ende] my ingehouden: Ick sal uytschreeuwen/ als eene die baert/ ick salse verwoesten/ ende t'samen opslocken.

15 [48] Ick sal bergen ende heuvelen woest maken/ ende al haer gras sal ick doen verdorren: ende ick sal de rivieren tot Eylanden maken/ ende de poelen uytdroogen.

16 Ende ick sal [49] de blinde [50] leyden [51] door den wech/ [dien] sy niet geweten en hebben/ Ick salse doen treden door de paden/ [die] sy niet geweten en hebben: Ick sal de duysternisse voor haer aengesichte ten lichte maken/ ende [d] het cromme tot recht: dese dingen sal ick haer doen/ ende ick en salse niet verlaten.

17 [Maer] die haer op gesnedene beelden verlaten/ die tot de gegotene beelden seggen/ Ghy zijt onse Goden/ [e] die sullen achterwaerts keerē/ [ende] [52] met schaemte beschaemt worden.

18 [53] Hoort ghy doove/ ende schouwt aen ghy blinde/om te sien.

19 Wie isser blint dan [54] mijn knecht? ende doof gelijck [55] mijn bode [56] [dien] ick sende? wie is blint gelijck [57] de volmaeckte? ende blint gelijck de knecht des HEEREN?

20 Ghy siet [wel] [58] vele dingen/maer [f] ghy en bewaertse niet: of [59] hy [schoon] de ooren open doet/ [60] so en hoort hy doch niet.

21 De HEERE hadde lust [61] [aen hem] [62] om sijner gerechticheyts wille: Hy maeckte [hem] groot [63] [door] de wet/ ende hy maeckte [hem] heerlick.

22 Maer [nu] [64] is het [65] een berooft ende geplundert volck: sy zijn alle verstrickt in de holen/ ende versteken in de gevangen-huysen: sy zijn tot eenen roof geworden/ ende [66] daer en is niemant diese reddet: [tot] eene plunderinge/ ende [67] niemant seyt/ Geeft [se] weder.

23 Wie onder u lieden/ neemt sulcx ter ooren? [wie] merckt op/ ende hoort [68] wat hier na zijn sal?

24 Wie heeft [69] Jacob tot een plunderinge overgegeven/ende [69] Jsraël den roovers? [70] Jst niet de HEERE? hy/ tegen wien wy gesondicht hebben? want sy en wilden niet wandelen in sijne wegen/ ende sy en hoorden niet nae sijne Wet.

7 Of/ roepen, tieren. Siet Matt. 12. 19. De sin is: Hy en sal niet veel pochen/ noch veel rumoers maken/ met veel tumult/ gelijck de prinçen deser werelt doē: Oock en sal hy niet veel uyterlick geprang/ of gedrangs maken: Maer hy sal sich stille/ beleefdelick/ ende ootmoedich dragē: duldende goedertierentlick alle de onvolmaecktheydē sijner uytverkorenen. Siet Mat. cap. 12. vss. 18/19/20. ende Luc. 17. 20.

8 D. hy sal gedult hebbē met de swackheden der arme sondaren/ ende hy sal hare verslagene conscientien verquickē/ ende haer vertroostē door de belofte van de vergevinge harer sonden. Siet Psal. 34. 19. Mat. 11. 28.

9 D. de wiecke die in de lampe schier uytgebrant is/ naeuw schijnsel of licht meer gevende/ maer alleen noch roockende.

10 D. oprechtelick/ getrouwelick/ want waerheyt beteeckent hier trouwe.

11 Of/ uytvoeren. ende dien volgens/ overwinnen, gelijck waerheyt ende recht eyndelick overwinnē. Siet Matth. 12, 20.

12 Maer hy sal helder en klaer lichten en schijnen. Christi licht wort gestelt tegen het roockende eñ smoockende vlas/ ende sijne macht tegen het gecroockte riedt. And. hy en sal niet versmachten. T. w. in het verrichten sijnes ampts. Mat. 26. 39. eñ Luc. 12. 50. 't selve wort stracks met andre woorden geseyt. sommige verstaen dit verdonckert ende gebroken worden, van het lijden eñ sterven onses Heeren Christi/ 't welck niet geschieden en soude eer hy 't Euangelium hadde verkondicht nae den raet sijns Vaders.

13 D. hy en sal onder den swaren last sijner bedieninge niet beswijcken.

14 T. w. door de Predicatie des H. Euangelii in de gantsche werelt: 't welck niet geschieden en konde voor ende aleer dat Christus gestorven/ ende tot sijnen hemelschen Vader opgevaren ware/ ende den H. Geest op d'Apostelen gesonden hadde. Siet Joh. 16. 7.

15 D. de leere/ als stracx volgt.

16 Met dese woorden geeft de Prophete te kennen/ dat de leere des H. Euangelii niet en soude besloten blyven binnen de palen van het Joodsche lant. Gen. 49. 10. Mat. 28. 19.

17 Dit is 't selve dat hy stracx genoemt heeft het recht, namelick het Euangelium.

18 *Hebr.* der selven uytbreyders, ofte/ die de selve uytbreyden. Siet Job 35. 10.

19 T. w. in 't ronde.

20 *Hebr.* hare uytgangen. D. al wat daer uyt spruyt ende wast.

21 Verstaet hier door den geest/ de redelicke ziele. Siet Num. 16. op v. 22.

22 ô Mijn Sone/ Iesu Christe.

23 T. w. tot eenen Middelaer.

24 Of/ met gerechticheyt. D. op behoorlicke wyse/ Want ghy hebt u goetwillichlick tot het Middelaer-ampt overgegeven. siet Psal. 40. 9. Hebr. 10. 7. Of/ met gerechticheyt. D. achtervolgens mijne beloften/ die ick door de Patriarchen ende Propheten/ mijnen volcke dickwijls hebbe gedaen.

25 D. ick sal u bystaen/ mits u gevende nootwendige crachtē tot uytvoeringe uwes Middelaer-ampts.

26 Alsoo dat ghy voor den bestemden tijt niet onderdruckt en wort/ als oock/ dat ghy in de over-groote pijne niet en beswijckt.

27 D. tot eenen middelaer des Verbonts/ namelick des genaden-verbonts/ 't welck ick met Abraham ende sijnē zade gemaeckt hebbe. Dit verbont sult ghy bevestigen/ te weten alsoo/ dat door u mijn volck met my sal worden versoent/ ende voorts alle volckeren in een Verbont sullen vereenicht worden/ niet alleen de Jsraeliten/ maer oock de heydenen/ als stracx volcht.

28 D. op dat ghyse verlicht met de salich-makende kennisse Godes/ ende hares Salichmakers/ waer door de uytverkorene onder alle Natien sullen verheucht worden. Want gelijck het licht den mensche nae den lichame verheucht eñ verquickt/ alsoo verheugt de kennisse Christi het gemoet der kinderen Godes innerlick. Vergel. Jes. 9. 1. ende 49. 6. Luc. 2. 32. Act. 13. 47. ende 16. 34.

29 T. w. door de Predicatie des H. Euangelii, ende de verlichtinge des H. Geestes. Siet Act. 13. 46/47. eñ cap. 26. vss. 17/18.

30 T. w. de oogen des verstants. siet Jes. 35. 5.

31 T. w. uyt de geestelicke dienstbaerheyt der sonde/ ende des duyvels/ de uytverkorene alsoo bevrydende eñ verlossende uyt den schrick ende vreese der helle. siet Jes. 49. 9. eñ 61. 1. Luc. 4. 18. Hebr. 2. 14. ende 15.

32 Verstaet hier de duysternisse der onwetenheyt. Siet bov. 9. v. 1.

33 *Hebr.* Iehovah. D. de eeuwige/ selfstandige/ onveranderlicke Godt.

b Ies. 48. 11.

34 De sin is/ Wat ick mijnen volcke te vooren verkondicht hebbe/ dat is vervult: Nu verkondige ick u lieden wat nieuws/ 't welck oock sekerlick geschieden sal/ namelick/ de verschijninge des Messiæ in den vleesche/ die sal van poinct tot poinct alsoo voltrocken worden/ gelijck ickse door mijne Propheten voorseyt hebbe.

c Psal. 33. 3.

35 D. Een voortreffelick liet, siet Psal. 33. 3.

36 D. ghylieden die aen de uyterste eynden der werelt woont/ alle menschen van wat staet of natie dat ghy zijt/ Aengesien dat het heyl dat de Messias aenbrengt/ allerley volckeren ende Natien aengaet: So hebben sich dan billick alle volckeren ende natien in hem te verheugen ende te verblyden.

37 *Hebr.* nederdaelt op de zee. T. w. in 't schip dat op der zee sal varen.

38 Ghy menschen allegaer die in de eylanden woont/ die rontom in de zee liggen. *Hebr.* de volheyt der selver, als Psal. 24. 1.

39 D. de Steden die in/ of naeby de selve liggen.

40 D. de dorpen der Kedarenen/ D. de Arabiers/ alsoo genaemt van Kedar den sone Jsmaëls/ Gen. 25. 13. Psal. 102. 5.

41 And. die te Sela woonen. welcke is de hooft-stadt van Arabia, siet bov. cap. 16. v. 1.

42 *Hebr.* Van het hooft der bergen.

43 T. w. Iesus Christus.

44 D. hy sal sijne goddelicke macht doen blijcken/ als hy den duyvel ende de werelt overwinnen sal door sijne predicatien/ sijne doot/ sijne verrysenisse/ hemelvaert/ ende 't sitten ter rechterhant sijnes Vaders/ ende wedercomste ten oordeele.

45 Sommige meynen/ dat het Hebr. woort/ beteeckent/ tieren, brullen. of bulderen, gelijck de elephanten.

46 Dit zijn de woorden Godts. Als of hy seyde/ Dit is wel van outs af mijne wijse ende maniere van doen geweest/ dat ick mijne/ ende mijner kercke vyanden eenen tijt lanck hebbe laten begaen.

47 Of/ soude ick [langer] stille swygē? soude ick my [noch] inhouden?

48 D. ick sal de groote ende trotse vyanden mijner kercke verdelgen/ ende ick sal uyt dē wech weeren alle verhinderinge/ die mijne geloovige kunnen hinderen ofte schaden/ om tot my inden hemel te komen.

49 D. die den waren Godt te vooren niet en kenden/ maer van hem ende sijne leere afdwaelden/ ende in groote blintheyt der onwetenheyt/ ende afgoderye staken.

50 T. w. door mijnen Geest/ ende de predicatie des H. Euangelii.

51 D. door den wech der hemelscher eñ salichmakender waerheyt ende godtsalicheyt.

d Ies. 40. 3, 4.

e Psal. 97. 7. Ies. 1. 29. ende 44. 11. ende 45. 16.

52 D. gantsch en gaer te schande worden.

53 Hier spreeckt de HEERE de Joden aen/ die moetwillich doof en blint waren/ niet willende met aendacht sijn woort hooren/ noch in achtinge nemen sijne wercken ende gerichten.

54 D. het volck van Jsraël/ dat ick mijnen wille hebbe geopenbaert/ ende beroepen hebbe/ op dat het my daer na soude dienen/ als bov. c. 41. v. 8. ende stracx weder om in dit vs.

55 De Priesters eñ Levitē/ door de welcke Godt/ den volcke sijnen wille te kennen gaf.

56 T. w. om mijn volck te leeren.

57 Of volcomene. D. het volck van Jsraël/ 't welck ick veel groote/ soo geestelicke/ als lichamelicke weldaden bewesen hebbe/ also dat het selve niets en ontbrack: daer uyt het behoorde te sien ende bekennen/ hoe getrouwelick dat ick het met hen voor hadde.

58 T. w. vele wonderwercken Godes/ die hy tot uwen besten doet.

f Rom. 2. 2. &c.

59 T. w. de knecht des Heeren/ D. het volck van Jsraël. De sin is/ Dit volck stelt sich wel uyterlick alsoo aen/ als of het mijn woort hooren wilde/ maer ten is hem geen ernst/ ten gaet hen niet ter herten wat sy hooren. In het eerste lit des vs wordt gesproken tot de tweede persoone: Maer in het tweede lit van de derde persoone. dit geeft wat duysterheyt in den sin.

60 D. so en behertícht hy het niet.

61 T. w. aen sijnen knecht/ D. aen sijn volck, of/ aen haer. T. w. dese lieden. Sommige duyden 't op de wet ende de uytvoeringe van Godts oordeelen over dit sondige volck.

62 D. van wegen sijne waerheyt ende trouwe/ namelick/ dewijle hy den out-vaderen beloofst heeft/ dat hy haer zaet soude goet doē. siet Psa. 31. op v. 2.

63 Namelick/ die hy haer gegevē hadde door Mose. Siet Deut. 4. 6. Psal. 147. 19/20.

64 T. w. het volck van Jsraël. And. Is hy] te weten de knecht des Heeren. als vs 19. Andre aldus, Ende dat volck is berooft ende geplundert: Alle de jongelingen suchten, of/ sy suchten alle inde spelonken, of holen der aerde.

65 De sin is/ Godt heeft dit volck in sijner vyanden handen over-gegeven/ om dat het sijne genade ende goedertierenheyt niet en heeft in achtinge genomen.

66 *Hebr.* daer en is geen redder.

67 D. daer is niemant diese beschermt of verdedicht/ of die de vyanden dwingt weder te geven/ datse haer afgenomen hebben.

68 Want de straffen eñ plagen des Heeren/ die hier in dit leven komen over de onboetveerdige sondaren/ die en zijn maer beginselen van hare smerten/ so sy niet in tijts opmercken/ ende haer beteren/ ende met belijdenisse harer sonden seggen/ Wie heeft Iacob, &c. v. 24.

69. 69 D. de nacomelingen Jacobs/ de Jsraëliten.

70 D. 't is seker dat de Heere ons/ ende onse goederen/ om onser sonden wille/ in hare handen heeft over-gegeven.

25 Daerom heeft hy [71] over haer uytgestort [72] de grimmicheyt sijnes toorns en [73] de macht der oorloge: en hy heeftse rontomme in vlamme geset/ doch [74] sy en merckent 't niet; en hy heeftse [75] in brant gesteken/ doch [74] sy en nemen 't niet ter herten.

71 *Hebr.* over hem. ende soo in 't volgende. T. w. over Jacob/ of over Israël/ uyt vs 24.
72 D. sijne straffen. Siet de aent. Psal. 79. op v. 6.
73 Het leger der Assyriers/ ende andere vyanden.
74. 74 D. de Israëliten en hebben geen achtinge gegeven op de gerichten Godes/ ende d'oorsaken der selver.
75 D. hy heeftse vernielt door velerley pijnelicke jammeren ende elenden.

Het xliij. Capittel.

Godt de Heere troost sijn volck/ belovende dat hyse wil verlossen/ ende beschutten/ v. 1/ &c. ende dat hy sijne Gemeynte uyt de heydenen soude vermeerderen/ 5. Ende hy bewijst dat de Goden der heydenen ydel zijn/ 9. maer dat hy alleen de ware/ ende almachtige Godt zy/ 15/ &c. die sijn volck verkoren heeft/ niet van wegen hare verdiensten/ maer uyt genade/ 21/ &c.

1 MAer nu/ alsoo seyt de HEERE/ [1] uw' schepper/ [2] ô Jacob/ ende uw' formeerder/ [3] ô Israël: [4] En vreest niet/ want [5] ick hebbe u verlost; ick hebbe u by uwen name geroepen/ ghy zijt mijne.

2 [6] Wanneer ghy sult gaen [a] door het water/ ick sal by u zijn/ en door de rivieren/ sy en sullen u niet overstroomen: wanneer ghy [7] door het vyer sult gaen/ en sult ghy niet verbranden/ ende de vlamme en sal u niet aensteken.

3 Want ick ben de HEERE uwe Godt/ [8] de Heylige Israëls/ uw' heylant: Ick hebbe [9] Egypten/ Mooren-lant/ ende [10] Seba gegeven [11] [tot] u los-gelt/ [12] in uwe plaetse.

4 [13] Van doe af/ [14] dat ghy kostelick zijt geweest in mijne oogen/ zijt ghy vereerlickt geweest/ ende [15] ick hebbe u lief gehadt: daerom hebbe ick [16] menschē in uwe plaetse gegeven/ ende volcken [17] in plaetse van uwe ziele.

5 [b] En vreest niet/ want ick ben met u: Ick sal [18] u zaet [19] van dē opganck [20] brengen/ ende ick sal u [20] versamelen [19] van den onderganck.

6 Ick sal seggē tot het Noorden/ Geeft; ende tot het Zuyden/ En houdt niet te rugge: brengt [21] mijne sonen van verre/ ende mijne dochters van het eynde der aerde/

7 [22] Eenen yederen die nae mijnē name genoemt is/ ende [23] dien ick geschapen hebbe tot mijner eere/ dien ick geformeert hebbe/ dien ick oock [24] gemaeckt hebbe.

8 Brengt voort [25] het blinde volck/ 't welck [26] oogen heeft: ende [27] de doove/ die [28] ooren hebben.

9 [29] Laet alle de Heydenen t'samen vergadert worden/ ende laet de volckeren versamelt worden/ [30] wie onder haer/ [31] sal dit verkondigen? of [32] laetse ons doen hooren [33] de voorige dingen/ [34] laetse hare getuygen voortbrengen/ [35] op dat sy gerechtveerdicht worden/ ende men het hoore/ ende segge/ [36] 'Tis de waerheyt.

10 Ghylieden zijt [37] mijne getuygen/ spreeckt de HEERE/ ende [38] mijn knecht dien ick uytvercoren hebbe/ op dat ghy't wetet/ ende my gelooft/ ende verstaet/ dat ick de selve ben/ [39] [c] [dat] voor my geen Godt [40] geformeert en is/ ende na my geen zijn en sal.

11 Ick/ [41] ick ben de HEERE/ ende daer en is geen heylant behalven my.

12 [42] Ick hebbe vercondicht/ ende ick hebbe verlost/ ende ick hebbe [het] doen hooren/ ende [43] geen vreemt [Godt] en was onder u lieden: en ghy zijt mijne getuygen/ spreeckt de HEERE/ dat ick Godt ben.

13 Oock [44] eer de dach was ben ick/ en daer is niemant die uyt mijner hant redden kan: Ick sal wercken/ ende [d] wie sal het [45] keeren?

14 Alsoo seyt de HEERE uwe Verlosser/ de Heylige Israëls: Om u lieder wille [46] hebbe ick [47] nae Babel gesonden/ ende hebse [48] alle vluchtich doen neder-dalen/ te weten de Chaldeen/ [49] in de schepen/ op de welcke sy juychten.

15 Ick ben de HEERE uw' Heylige: [50] de schepper Israëls/ u lieder Coninck.

16 Alsoo seyt de HEERE/ die in de [51] zee eenen wech/ ende in [52] de stercke wateren een pat [53] maeckte.

17 [54] Die wagenen ende peerden/ heyr ende macht [55] voort-brachte: t'samen zijn [56] sy neder-gelegen/ sy en sullen [57] niet weder op staen/ sy zijn uytgebluscht/ gelijck [58] een vlas-wiecke zijn sy uytgegaen.

18 [59] En gedenckt der vooriger [dingen] niet/ ende en overlegt de oude dingen niet.

19 Siet ick sal [60] [e] wat nieuws maken/ [61] nu sal't [62] uytspruyten/ [63] en sult ghylieden dat niet weten? ja [64] ick sal in de woestijne eenen wech leggen/ [ende] rivieren in de wildernisse.

20 [65] Het gedierte des velts sal my eeren/ de draken ende [66] de jonge struyssen: want ick sal inde woestyne wateren geven/ [ende] rivieren inde wildernisse/ om mijn volck/ mijnen uytvercorenen drincken te geven.

21 [f] Dit volck hebbe ick my geformeert/ sy sullen mijnen lof vertellen.

22 Doch [67] ghy en hebt my niet aengeroepen/ ô Jacob/ [68] als ghy u tegē my vermoeyt hebt/ ô Israël.

23 [69] My en hebt ghy niet gebracht [70] het cleyne vee uwer brantofferen/ noch

1 D. die u geschapen/ tot sijn volck gemaeckt/ ende wedergeboren heeft door sijnen H. Geest/ u roepende tot sijne kennisse/ nae sijn welgevallen/ op dat ghy hem soudt zijn een uytverkoren volck/ ge-eygent tot sijner eere. Siet Eph. 2. 10.
2. 3. O ghy mijn uytverkoren volck van Israël.
4 Of ghy schoon een tijt lanck in de Babylonische gevangenisse/ ende in uwer vyanden lant sult moeten zijn.
5 T. w. uyt het gewelt des duyvels/ namelick door Christum: Ende ick sal u verlossen uyt de Babylonische gevangenisse.
6 D. als ghy in noot ende gevaer zijt/ so sal ick u verlossen/ en ick sal altijt u beschutter ende beschermer zijn. siet 2. Sam. 22. de aent. op. v. 17.
a Psal. 66. 12.
7 T. w. het vyer der tegenheden ende der plagen/ als Job 15. 30.
8 D. dien heyligen Godt/ dien de Israëliten/ als hare eygenen Godt/ behoorden heylichlick te eeren ende te dienen.
9 De sin is/ Ick heb u verschoont/ ende ick hebbe de Mooren als de Egyptenaers (gelijck tot u losgelt) overgegeven/ ende latē onderdrucken. Siet vov. 20. 4/ 5.
10 D. de Sabeers/ die vā Seba afkomstich zijn. Siet Gen. 10. 7.
11 Of/ tot u rantsoen. Siet Job 21. op v. 18.
12 Ofte/ voor u, siet Prov. 11. 8. ende de aent. aldaer.
13 T. w. Van dien tijt af/ doe ick u uyt Egypten gevoert hebbe.
14 D. dat ghy mijn lief eygendom geworden zijt. Siet Exo. 19. 5.
15 Ick hebbe u mijne liefde bewesen/ door vele ende menigerleye weldaden.
16 T. w. de Egyptenaers/ Mooren/ ende Sabeers/ v. 3.
17 D. Voor u leven.
b Ies. 44. 1. Ier. 30. 10. ende 46. 27.
18 D. uwe nakomelingen. T. w. in 't geloove/ die ick tot de gemeynschap mijner kercke roepen sal.
19. 19 D. Ick sal my een gemeynte versamelen uyt alle gewesten des aerdbodems.
20. 20 Niet alleen nae den vleesche uyt de Babylonische gevangenisse: Maer oock nae den geest/ ende uyt de helsche gevangenisse.
21 D. de geloovige.
22 D. alle kinderen Godes/ Want de kinderen dragen den name hares vaders.
23 Als vov. vs 1.
24 Ofte die ick heerlick ende treffelick gemaeckt hebbe. Siet de aenteeck. Psal. 100. op vs 3.
25 D. het volck/ dat van nature blint is/ ende niet en siet in goddelicke saken.
26 T. w. vleeschelicke/ of lichamelicke/ maer geen geestelicke oogen/ die door den H. Geest verlicht zijn.
27 T. w. die van nature het woort ende wille Godes niet en hooren/ noch en verstaen.
28 T. w. lichamelicke ooren/ maer geen geestelicke ooren.
29 Dit zijn de woorden des Heeren.
30 Wat Godt isser onder haer/ ende onder alle de gene die de Afgoden aenhangen/ die &c?
31 T. w. 't gene ick u liedē voor-segge van de verlossinge uyt de Babylonische gevangenisse/ ende voorts van de geestelicke verlossinge door Christum.
32 T. w. de Afgoden der heydenen.
33 D. watter gepasseert is. veel weyniger kunnen sy voor-seggen watter noch geschieden sal. Siet vov. cap. 41. vs 22. De Heere bewijst met dese woorden/ dat hy alleen de ware Godt is.
34 T. w. om aen te wysen ende te betuygen/ dat sy toekomende dingen voor-seyt hebben.
35 D. op dat het blijcke/ dat sy met der waerheyt haer voor Goden uytgeven.
36 T. w. dat sy Goden zijn.
37 Om te betuygen/ dat ick een waerachtich Godt ben/ overmits ick sulcke dingen gedaen ende voor-seyt hebbe/ die geene Afgoden en kunnen doen/ noch voor-seggen.

38 T. w. de Prophete Jesaias/ ende andere Propheten/ die sulcks uyt mijnen mont te vooren hebben verkondicht. Eenige verstaen hier door desen knecht Iesum Christum, als boven cap. 42. vs 1.
39 De sin is/ Ick alleen ben de eenige/ en eeuwige ware Godt.
c Ies. 41. 4. ende 44. 8. ende 45. 21. Hos. 13. 4.
40 Verstaet hier by/ gelijck de Afgoden/ die van menschen handen geformeert zijn/ niet van of uyt haer selven bestaende/ gelijck ick de ware Godt van eeuwicheyt bestae.
41 T. w. de ware/ ende van sich selven eeuwich bestaende Godt. siet vov. cap. 42. 4. Gen. 2. op v. 4.
42 T. w. mijne volcke/ dat ick het soude helpen.
43 T. w. heeft het verkondicht/ nochte gedaen/ dat ick u lieden hebbe verkondigt/ en dat ick onder u lieden gedaē hebbe.
44 D. voor dien tijt eer de eerste dach geworden is/ D. Voor den aenbeginne der werelt.
d Ies. 14. 27.
45 Of/ afwenden. D. wie sal my verhinderē te doen 't gene dat ick te doen eens besloten/ ende voor my genomen hebbe. Job 9. 12. en Ies. 14. 27.
46 D. ick sal sekerlick senden. De Propheten spreken dickwijls van 't gene dat noch geschieden sal/ als of het alreets geschiet ware.
47 T. w. Cyrum, met de Persen ende Meden. Dese heeft Godt daerom nae Babel gesonden/ ende heeft die stadt laten verdelgen/ op dat de Jodē uyt de Babylonische gevanckenisse soudē verlost wordē.
48 And. grendelen, D. de macht der Chaldeen/ die de Joden als met deuren en grendelen besloten ende vast hieldē.
49 *Hebr.* In de schepen hares gejuychs, ofte geschreys. aldus noemt hy die groote en treffelicke schepē/ der Chaldeen/ met de welcke sy de Euphrates. Tigris. ende andre Rivieren bevoeren/ ende bedwongen: Doch daer na in ende met de selve mosten vluchten voor de Persen ende Meden/ sonder twijfel niet geschrey ofte geween.
50 Als v. 1.
51 Siet Exo. cap. 14.
52 Verstaet de roode zee ende Jordane. Siet Exod. 14. Jos. 3.
53 *Hebr.* gat.
54 Dit schijnt te sien op den optocht van Pharao tegen Israël nae 't roode meyr. And. Die. &c. voortbrengt. duydende dit op Godt door wiens macht alle die haer stellen tegen de verlossinge welcke het hem believē sal sijnen volcke te bewijsen/ sullen t'samen te schande ende ten verderve gebracht worden.
55 Die door sijne goddelicke voorsichticheyt/ Pharao ende de Egyptenaren daer toe gebracht heeft/ dat sy met hare wagenen en peerden tot in het roode meyr de Israëliten zijn nagevolgt/ alwaer sy t'samen zijn verdroncken ende omgekomen. siet Exo. 14. 3/ 4. &c.
56 T. w. de Egyptenaers. And. sy sullen nederliggen. t. w. de Chaldeen/ ende Babyloniers.
57 T. w. hier in dit tydelick leven.
58 Verg. vov. cap. 42. v. 3.
59 Hy wil seggen/ dat de verlossinge door Christum, die door de verlossinge uyt de Babylonische gevangenisse wiert afgebeelt/ soo heerlick ende treffelick sal zijn/ dat de verlossinge der Israëliten uyt Egypten/ die eertijts geschiet is/ by de selve niet en soude te vergelijcken zijn. siet Jer. 16. 14. &c. en 23. 7.
60 D. wat treffelicks/ yets dat te vooren noyt en is gehoort noch gesien geweest.
e Apoc. 21. 5.
61 D. in corter tijt.
62 D. in 't werck gestelt worden. een maniere van spreken genomen van de kruyden en bloemen/ die uyt d'aerde spruyten.
63 D. sekerlick ghylieden sult het wetē.
64 De sin is/ Ick sal mijne kercke wonderbaerlick verlossen/ en bewaren/ gelijck ick eertijts mijn volck wonderbaerlick door de woestijne hebbe gevoert/ ende hebbe het uyt een steenrotze water gegeven. Exo. 17. 6.
65 Hy wil seggen/ Alle creatueren/ selfs de onvernuftige dieren/ sullen my/ elck op hare wijse/ des halven roemen en prijsen. het is een oneygene ende verbloemde maniere van spreken/ daer toe dienende/ om aen te wijsen de overgroote genade/ die Godt sijnen uytvercorenen in Christo bewijsen soude.
66 Als Jes. 13. 21.
f Luc. 1. 74. 75.
67 De Heere wil seggen/ Dat sy 't met hare vroomicheyt niet verdient en hadden/ dat hyse verlossen soude/ want sy hem nae behoorē niet gedient en hadden. als of hy seyde/ 'Ten heeft tot mijner eere/ noch tot mijnen dienste niet gestreckt/ dat ghy soo veel moeyte gedaen hebt/ met soo vele offerhanden te slachten/ onderhoudende seer naeuwe de ceremonien der wet; so veel het uyterlicke aen gaet/ dit hebt ghy gedaen/ om den sleur te houden/ sonder geloove/ ende dien volgens tegen my. D. met overtredingen tegen my/ ende tot mijn verdriet. siet v. 24. And. om mijnent wille. siet Jes. 1. v. 11. ende 1. Sam. 15. 22.
68 Of/ maer ghy zijt mijner moede geweest.
69 T. w. als ghy veel offerhanden hebt geslacht/ ende alsoo scheent my te dienen/ aengesien het sonder geloove ende boetveerdicheyt des herten geschiet is.
70 T. w. schapen ende geyten.

[met] uwe slachtofferē en hebt ghy my niet ge-eert: Ick en hebbe u [my] niet doen dienen met [71] spijs-offer / noch ick en hebbe u niet vermoeyt [72] met wieroock.

24 My en hebt ghy geen [73] Calmes voor gelt gekocht / ende met het vette uwer slacht-offeren en hebt ghy my niet [74] gedrenckt: maer ghy hebt my [75] arbeyt gemaeckt [76] met uwe sondē / ghy hebt my vermoeyt met uwe ongerechticheden.

25 Ick / Ick ben het / die [77] uwe overtredingen uytdelgt / [78] [g] om mijnent wille / ende ick en gedencke uwer sonden niet.

26 [79] Maeckt my indachtich / [h] laett ons t'samen richten / vertelt ghy [uwe redenen] op dat ghy moogt [80] gerechtveerdicht worden.

27 [81] Uw' eerste Vader heeft gesondicht: ende [82] uwe uytleggers hebben tegen my overtreden.

28 Daerom [83] sal ick [84] de Overste des Heylichdoms ontheyligen / ende [85] Jacob ten banne overgeven / ende [85] Israël tot beschimpingen.

71 *Hebr.* mincha. siet Levit. cap. 2.
72 D. met veel offerens van u te eysschē. Siet Jes. 1.11. by de offerhanden pleechtmen wieroock te gebruycken. siet Lev. 2.
73 Dit gebruyckte men in het reuckwerck. Siet Jer. 6. 20.
74 Of / bevochticht, droncken gemaeckt. D. met vreucht ēn genoechte verheugt ēn vervult. als Pro. 5. 19. Jer. 31. 14.
75 Of / moeyte gemaeckt. *Hebr.* doen dienen, D. ghy zijt my lastich geweest. Siet Jes. 1.13.
76 D. met uwe huychelye / met onderdruckingē uwes naesten / &c. Verg. Jes. 1. 15 / &c.
77 Verg. Psa. 51.3.
78 Niet om uwer verdiensten wille / maer om mijner eere wille / op dat ick worde bekent te zijn een barmhertich ēn getrouwe Godt. g Ezech. 36. 22, &c. 79 Of / doet my gedencken, T. w. indien ghy meynt dat het soo niet en is / maer meynt dat ghy het met my wel-gemaeckt hebt: Is dit u meyninge / so brengt my in den sin uwe goede wercken / die ghy meynt dat ick vergeten hebbe. Maer men sal bevinden / dat ghy arme sondaers zyt / gelijck uwe voor-vaders van den beginne geweest zijn. h Ies. 1. 18. 80 T. w. indien ghy het procés tegen my wint. 81 T. w. Adam / van welcken u lieden de sonde is aengeerft. 82 Verstaet de priesters / die verordineert waren / om offerhanden te doen / voor het volck te bidden / ende om het volck uyt de Wet te onderwysen. And. uwe middelaers, D. de gene die als tusschen-sprekers / tusschen my ende u lieden haer stellen / om my met u lieden te versoenen / gelijck eertijts zijn geweest Moses ende Aaron / de Hooge-priesters / ende andre Priesters ende Levîten. 83 Of / mochte ick wel. T. w. als ick met u lieden / ende met haer soude handelen nae verdiensten / ende niet nae mijne goedertierenheyt. 84 D. de Priesters. Siet Jer. 35. op vs 4. 85. 85 D. de Joden / ofte het volck van Israel.

Het xliiij. Capittel.

Voorder belofte van geestelicke weldaden / v. 1 / &c. De Heere bewijst / dat hy een waerachtich Godt zy / 6 / &c. maer dat de Afgoden ydel / ēn van geener weerde en zijn / als oock hare makers / 9. ende diese aenbidden / 17. Derhalven vermaent Godt de Joden / dat sy hem alleen aenhangen / 21. haer tot hem bekeerende / 22. ende worden voorder tot lof des Heeren vermaent d'ander creaturen / 23. De Heere spreeckt voorder van sijne macht / ende daden / 24. bevestigende sijne beloften / aengaende hare lichamelicke / ende geestelicke verlossinge / 26.

1 MAer hoort nu [a] mijn knecht [1] Jacob / ende [1] Israël dien ick verkoren hebbe.

2 Soo seyt de HEERE [2] uw' maker / ende [2] uw' formeerder [3] van den buyck af / [4] die u helpt: En vreest niet / ô Jacob mijn knecht / ende ghy [5] Jeschurun / dien ick uytverkoren hebbe.

3 Want ick [b] sal [6] water gieten op [7] den dorstigen / ēn [8] stroomen [9] op het drooge: Ick sal mijnen Geest [10] op u zaet gieten / ende mijnen segen [11] op uwe nakomelingen.

4 Ende sy sullen uytspruyten [12] tusschen in het gras / als de wilgen aen de water-beken.

5 [13] Dese sal seggē: Ick ben des HEEREN / ēn [13] die sal [sich] noemen met den name Jacobs: ēn gene sal [met] sijne hant schrijven / [Ick ben] des HEEREN / ēn sich toenoemen [14] met den name Israëls.

6 Soo seyt de HEERE / de Coninck Israëls / ende [15] sijn verlosser de HEERE der heyrscharen; [16] [c] Ick ben de eerste / ende ick ben de laetste / ende behalven my en isser geen Godt.

7 Ende [17] wie sal / gelijck als ick / [18] roe-

a Ies. 41.8. ende 43.5. Ier. 30.10. ēn 46.27.
1. 1. Door Jacob ende Israël worden hier verstaen de uytverkorene onder de Joden.
2. 2. Siet vov. 43. op vs 1.
3 Hy wil seggen / vā dien tijt af doe ghy in uwes moeders lichaem zijt ontfangen: Ofte / van dat ghy uyt uwes moeders buyck zijt inde werelt gekomen. Siet Jud. 13. op v. 5.
4 D. die u gewoon is te helpen.
5 Siet de aenteeck. Deut. 32.15. alwaer Moses desen name den volcke Godes geeft.
b Ies. 35.7. Ioel 2. 28. Ioh. 7. 38. Act. 2.18.
6 D. den H. Geest / gelijck stracks verklaert wort.
7 Die nae de gerechticheyt dorsten / Mat. 5.6.
8 Dit is 'tselve dat stracks geseyt is.
9 D. op die / die van natuere noch salichmakende kennisse Godes hebben / noch tot eenige goede wercken bequaem en zijn. 10 D. op uwe nakomelingen / sonen ende dochters.
11 Ofte spruyten. Siet Job 5. op vs 25. Siet oock Jes. 22. 24. 12 Of / als tusschen het gras. 13. 13. De sin is / soo de geloovige Joden / als de geloovige Heydenen / sullen toeloopen tot den Heere / hem kennende voor haren Heere ende meester / ende haer onder hem begevende / als mede tot sijne kercke gehoorende. Siet Psal. 87. 4. &c. 14 D. een Israëlijt / een geloovich / of een Christen / gelijck de geloovige in het nieuwe Testament genoemt worden: sy zijn geestelicker wijse Israëliten / ēn kinderen Abrahams. siet Rom. 4. 11 / 12. ēn cap. 11. v. 26. item Gal. 3. 19. ende 6, 16. 15 T. w. Israëls. 16 Godt is sonder begin / ende sonder eynde. c Ies. 41.4. ende 48.12. Apoc. 1, 8. 17. ende 22. 13. 17 Wat Godt / onder de Goden der heydenen. 18 Als Godt yet roept / so ist stracx daer / met sijn woort kan hy voortbrengen selfs 't gene dat noch niet en is / hy geeft allen creatueren het wesen door sijn woort / hy onderhout ende regeert oock alle dingen door sijne almachtige voorsichticheyt / oock voorseyt hy / alst hem believt / toekomende dingen.

pen / ende het verkondigen / ende het [19] ordentlick voor my stellē / sedert dat ick [20] een eeuwich volck gestelt hebbe? [21] ēn [22] laetse de toekomstige dingen / ende die komen sullen / [23] haer verkondigen.

8 [24] En verschrickt niet / ende en vreest niet / hebb' ick 't u [25] van doe af [26] niet doen hooren / ende verkondicht? want ghylieden zijt [27] mijne getuygē: [d] isser oock een Godt behalven my? immers en isser [28] geen [ander] Rotzsteen / ick en kenner geenen.

9 De formeerders van [29] gesnedene beelden zijn al t'samen ydelheyt / ende [30] hare gewenschte dingen en doen geen nut: ja sy [31] selve zijn [32] hare [33] getuygen: sy en sien niet / ende sy en weten niet / [34] daerom sullen [35] sy beschaemt worden.

10 [36] Wie formeert [37] eenen Godt / ende giett [38] een beelt / [39] dat geen nut en doet?

11 Siet / alle [40] hare medegenooten [e] sullen beschaemt worden / want de werckmeesters zijn [41] uyt de menschen: datse sich [42] altemael vergaderen / datse opstaen / sy [43] sullen verschricken / sy sullen t'samen beschaemt worden.

12 [f] De yser-smit [maeckt] [44] een byle / ende werckt [45] in den gloet / ēn formeert 'et met hameren / [46] ende werckt 'et met sijnen sterckē arm / [47] hy lijdt oock honger tot dat hy krachteloos wort: hy en drinckt geen water tot dat hy [48] amechtich wort.

13 [49] De timmerman [50] treckt het richtsnoer uyt / hy teeckent [51] het af [52] met den draet / [53] hy maeckt het [effen] met de schaven / ende teeckent het met den passer / ende maeckt het nae de beeltenisse eenes mans / nae de schoonheyt van een mensche / [54] dat het in den huyse blyve.

14 Als hy sich cederen afhouwt / so neemt hy eenen cypressen-boom / of een eycke / ende [55] hy versterckt sich onder de boomen des wouts: hy plant eenen [56] olmboom / ende de regen maeckt [dien] groot.

15 [57] Dan ist voor den mensche om te verbranden / dan neemt hy daer van / ende warmter hem by / oock ontsteeckt hy 't / ēn backter broot by: daerenboven maeckt hyder [58] eenen Godt [59] van / ende buygt sich [daer voor] / hy maeckter een gesnedē beelt van / ende knielter voor neder.

16 [60] Sijne helft brandt hy in 't vyer / by [d'ander] helft daer van [61] eet hy vleesch; hy braet een gebraet / ende hy wort versaet: oock warmt hy hem selven / ende hy seyt / [62] Hey / ick ben warm geworden / [63] ick hebbe het vyer gesien.

17 Het overige nu daer van / maeckt hy tot eenen Godt / tot sijn gesneden beelt: hy knielt daer voor neder / ende buygt sich /

19 T. w. gelijck ickse eerst geschapen / ende in verscheydene landē uytgespreyt hebbe.
20 T. w. een uytverkoren volck / 't welck in eeuwicheyt by my sal leven / ende sonder onderlaet van my onderhouden worden / beroepen door de predicatie mijnes woorts.
21 And. trots, datse haer, &c. Jes. 41. 22.
22 T. w. die valsche Goden.
23 Haren dienaren.
24 Of / weest niet verveert, ô ghy mijn volck / maer vertrout op my.
25 T. w. van dien tijt af / doe ick my een eeuwich volck gesett hebbe, vs 7.
26 T. w. dat ick de eenige / eeuwige / ware Godt ben / gelijck ick sulcx tot aller tijt hebbe doen blijcken.
27 Als cap. 43. 10.
d Deut. 4.35, 39. ende 32. 39. 1. Sam. 2.2. Ies. 45. 21.
28 D. geen ander Godt onder wiens bescherminge men vrypelick schuylen en blijven kan. Siet Deut. 32.4.
29 Verstaet hier onder allerley Afgodische beelden.
30 D. haren schoonsten ende kostelicksten cieraet / met den welcken sy verciert ende behangen zijn. Of verstaet hier door gewenschte dingen, hare beeldē / daer sy om wenschen ende daer sy haren lust in hebben.
31 T. w. de Afgoden / aen de welcke de afgodendienaers haren lust hebben.
32 T. w. der afgodendienaren.
33 D. sy overtuygense in hare conscientien / datse ydele ende nietige dingen zijn / dewyle sy niet en sien noch en verstaē. Siet Psal. 115. 5.
34 Of / op dat sy beschaemt worden. Dit geschiet aldus door de regeringe Godes / op dat de Afgodendienaers te schande komen souden.
35 T. w. de Afgodendienaers.
36 Dit schijnt te zijn een vrage van d' Afgodendienaers / die in de naeste vss. wort beantwoort. ofte mē can 't nemen voor Godts woorden / die de dwaesheyt der afgodendienaers aldus bespot.
37 D. eenen Afgodt / die nae d'opinie der Afgodendienaers een Godt is / maer niet inder daet ēn waerheyt.
38 Siet vov. cap. 40. v. 19. 39 D. 't welck in der daet niet als ydelheyt en is. 40 Of / hare medegesellen, T. w. der Afgoden-dienaers / ofte der gener die sich beelden maken om Godt te representeren. e Psal. 97.7. Ies. 1.29. ēn 42.17. ēn 45.16. 41 Verg. Hos. 8, 6. Of / ende de werck-meesters meer dan [andre] menschen. Ofte aldus: de werckmeesters en sullen geen menschen meer zijn. D. uyt de menschen wech-geruckt worden. 42 T. w. alle afgoden-dienaers / als vov. cap. 43. 9. 43 T. w. wanneerse Godt te huys sal soecken / ende hare Afgoden vernielen sal. f Ier. 10. 3. 44 Met de welcke de timmerman eenen boom afhouwe / om eenen afgodt daer van te timmeren. 45 And. in de colen. 46 Of / ende arbeydt daer aen met de kracht sijnes arms. *Hebr.* met den arm sijner kracht. 47 De sin is / Hy is soo yverich ende soo neerstich in het smeden sijnes Afgodts / ende hy isser soo besich mede / dat hy der honger ende gebreck by lijdt / (versuymende sijn ander werck) of / dat hy den tijt niet en neemt om te eten ofte te drincken. 48 Of / moede is. 49 *Hebr.* de graver. of ackerer der boomen. 50 T. w. over den boom / daer hy eenen afgodt van meynt te maken. 51 T. w. het hout / of / hem] T. w. den boom / ende soo voortaen. 52 T. w. die met crijt bestreecken is. And. met eenen geverwden draet. And. met roode aerde. 53 Of / hy behouwt het met de byle. 54 Of / om in 't huys te woonen. Dat is / dat het in den Tempel der Afgoden gestelt worde: ofte oock wel in een eygen huys eenes yverigen Afgoden-dienaers. 55 Of / verdoeckt sich, of gebruyckt sijne stercktе. T. w. om de boomen af te houwen. Of / hy laet de boomen sterck worden in het wout, T. w. eer hyse afhouwt ende tot timmeren gebruyckt. 56 Of esschen-boom. 57 D. van dienen dese boomen tot brant-hout. 58 D. eenen afgodt / een beeldt / 't welck hy voor sijnen Godt houdt. 59 T. w. van dien boom / of / van dat hout. 60 T. w. de helft des booms. 61 De sin is / hy koockter het vleesch by / 't welck hy eten wil. of / hy sit by 't vyer ende eet sijne spijse. 62 Of Hejah, ick hebbe my gewarmt. 63 D. ick hebbe de warmte des vyers gevoelt, alsoo staet Joh. 8, 51. den doot sien, voor / den doot gevoelen / &c.

ende bidt het aen / ende seyt / Reddet my / want ghy zijt mijn Godt.

18 [64] Sy en weten niet / noch en verstaen niet / want [65] het heeft hare oogen [66] bestreken / dat sy niet en sien / [ende] hare herten / dat sy niet en verstaen.

19 [67] Ende niemant [van hen] en brengt het in sijn herte / ende daer en is noch kennisse / noch verstant / dat hy seggen soude / [68] De helft daer van hebbe ick verbrant in 't vyer / ja oock [69] op de kolen daer van hebbe ick broot gebacken / ick hebbe vleesch [daer by] gebraden / ende hebbet gegeten: eñ soude ick het overblijfsel daer van [70] tot eenen grouwel maken? soude ick nederknielen [71] voor 't gene dat van eenen boom gecomen is?

20 [72] Hy [73] voedt sich met assche / het bedrogen herte heeft hem [74] [ter zijden] afgeleydt: so dat hy sijne ziele [75] niet redden en kan / noch seggen / Isser niet [76] een leugen [77] in mijne rechterhant?

21 Gedenckt aen dese dingen ô Jacob / ende Israël / want [78] ghy zijt mijn knecht / ick hebbe u geformeert / ghy zijt mijn knecht / Israël / [79] ghy en sult van my niet vergeten worden.

22 [80] Ick delge uwe overtredingen uyt / [81] als eenen nevel / ende uwe sonden / als een wolcke: keert weder tot my / want ick hebbe u verlost.

23 Singt met vreuchden / [82] ghy hemelen / [83] want de HEERE heeft 'et gedaen: juycht ghy benedenste-deelen der aerde; ghy bergen maeckt een groot gedreun met vreuchden-gesanck / ghy bosschen / ende alle geboomte daer in / want de HEERE heeft Jacob verlost / ende sich heerlick gemaeckt in Israël.

24 Alsoo seyt de HEERE uw' Verlosser / ende die u geformeert heeft [84] van den buyck af: Ick ben de HEERE die alles [85] doet / [g] die den hemel uytbreydt / ick alleen / ende [h] die de aerde uytspant door my selven.

25 Die de teeckenen [86] der leugendichters vernieticht / ende [87] de waerseggers dul maeckt: die [88] de Wijse [89] achterwaerts doet keeren / ende [90] [die] hare wetenschap verdwaest.

26 Die [91] het woort sijnes knechts bevesticht / ende [92] den raet [93] sijner bodẽ volbrengt: [94] die tot Jerusalem seyt / [95] Ghy sult bewoont worden / ende tot de steden Juda / Ghy sult herbouwt wordẽ / ende ick sal [96] hare verwoeste plaetsen oprichten.

27 [97] Die tot de diepte seyt / Verdroogt: ende uwe rivieren sal ick verdroogen.

28 Die van [98] Cores seyt / Hy [99] is mijn herder / ende hy sal [100] al mijn welgevallen volbrengen: seggende oock tot Jerusalem / Wort gebouwt / ende [tot] den Tempel / Wort gegrondet.

64 T. w. de Afgoden-dienaers. 65 T. w. het beelt / of / de Afgodt. 66 T. w. met valschen waen ende bygeloove / die hare oogen t'eenemael verblinden. And. want [Godt] heeft hare oogen gesloten, &c. als zijnde een antwoorde op het vragẽ der gener / die met verwonderen vragẽ / hoe het mogelick zy / dat eenich mensche soo blint is / dat hy sulcke schrickelicke Afgoderye begae. 67 De sin is / Het herte der Afgoden-dienaers hangt soo vaste aen de Afgodẽ / dat sy schynen verruckt van sinnen te zijn. 68 T.w. de helft des booms / daer van ick dese Godt gemaeckt hebbe. 69 *Hebr.* op sijne colen, D. op de colen die van dat hout gekomen zijn. siet Job 41. op v. 12. 70 D. tot eenen Afgodt / daer de ware Godt eenen afkeer van heeft. 71 D. voor dẽ block / of tack / of stamme des booms. 72 T. w. de afgoden-dienaer. 73 Of / weyt sich met assche] D. hy soeckt verquickinge by sijne Afgoden / maer te vergeefs / het is even soo veel als of hy assche ate / om daer vã versadigt te worden. Siet Job 13. op v. 12. ende Hos. 12. 2. 74 T. w. van den warẽ Godt / Religie / ofte Godts-dienst. Ofte aldus: het herte is bedrogen, het heeft hem afgeleyde. 75 T. w. uyt de dwalinge / ende valsche Religie. 76 Of / valscheyt, of / bedriegerye, D. een bedriechlicke sake / of bedriechlick dinck. 77 D. by desen valschen Godt daer mede ick omgae. 78 Alle menschẽ zijn geschapen om Godt te eeren ende te dienen / maer insonderheyt hadde Godt de Heere hier toe Abraham eñ sijn zaet uytvercoren / eñ sijne wet gegevẽ. Lu. 1. 74/75. 79 And. en vergeet mijner niet, of / en toont u niet vergetelick van my. 80 Vergel. Psa. 51. 3. ende Jes. 43. 25. 81 D. gelijck ick maken kan / dat de dicke duystere wolcken haest verdwynen / alsoo delge ick oock uwe sondẽ uyt.

82 In dit vs wendt de Prophete sijne aenspraecke tot de ongevoelicke schepselen / als of hy seyde / Het werck dat de Heere aen sijn volck bewysen sal / dat sal soo groot zijn / dat selfs de ongevoelicke eñ onredelicke schepselen haer daer over sullen ontsetten. Verg. Jes. 35. 1. 83 Of / dat de HEERE [sulcx] gedaen heeft. T. w. dat hy sijn volck verlost heeft / gelijck stracx volgt. 84 Siet bov. v. 2. 85 Of / doe, ende alsoo in het volgende deses vs / ende vss. 25/26. g Iob 9. 8. Psal. 104. 2. h Ies. 40. 22. ende 42. 5. ende 45. 12. 86 D. der afgoden-dienaers. Ofte / der teecken-bedieders / prognostikeurs, &c. op welcker ydele voor-seggingen de Babyloniers ende heydenen / groote achtinge gaven. 87 Siet Prov. 16. op v. 10. 88 D. die meynen wijs te zijn. siet Job 5. op vs 13. 89 D. hare aenslagen te niete doet. 90 Of / die hare konste dwaes maeckt. 91 'Twelck hy door den mont sijnes knechts Iesaiæ gesprokẽ heeft / T. w. dat hy de stadt van Babel door Cyrum soude laten innemen / eñ sijn volck weder in haer Vader-lant brengen soude. 92 T. w. sijnen raet van het weder-brengen sijnes volcx uyt de Babylonische gevangenisse. 93 Welcken sijne boden / de Propheten / sijn volck verkondigt hebben / ende noch verkondigen sullen. 94 Hier verklaert de Heere hem selven / te kennen gevende van wat raetslach hy stracx gesprokẽ hebbe. 95 T. w. na de verlossinge uyt de Babylonische gevangenisse / na datse 'tseventich jaer in d'assche ende puyn seer jammerlick soude gelegen hebben. 96 T. w. des lants Iudæ verwoeste plaetsen. 97 De sin is / Ick ben het die tot de diepte seyt / &c. D. ick sal alle verhinderrissen die de weder-komste mijnes volcks verhinderen / zijnde als groote water-diepten door de welcke sy souden moeten passeeren / wech-nemẽ. Eenige meynen dat Godt hier siet op 't gene dat Cyrus gedaen heeft / als of hy seyde / Ick ben het die den Coninck Cyro sal in den sin geven / dat hy den Euphrates van by Babel afleyden sal / om alsoo in de Stadt met sijn heyr-leger te komen. 98 And. Cyrus genoemt / een voortreffelick Coninck in Persen / die noch eerst ontrent hondert jaer na dese Prophetie geboren is. 99 D. hy is van my gestelt / dat hy sich als een herder / D. als een goedertieren Prince / tegen mijn volck bewyse / by namen om het selve uyt de Babylonische gevangenisse weder om in sijn lant te her-stellen. Vergel. Dan. 9. 25.

100 Belangende de wederbrenginge mijnes volcks uyt Babel in haer Vaderlant.

Het xlv. Capittel.

Prophetie dat de Coninck Cyrus de stadt Babel innemen / ende de Joden uyt de gevanckenisse verlossen soude / v. 1 / &c. Bestraffinge der gener die tegen Godt murmureren / 9. Die almachtich is / 12. hy belooft Cyro sijnen bystant / 13. Voorsegginge van de bekeeringe der heydenen / 14. Dreyginge over de Beeldemakers / 16. ende beelden vereerders / 20. De heydenen worden geroepen ende genoodicht haer tot Christum te bekeeren / 22. De Heere voorseyt / dat hy van alle volckeren soude bekent ende ge-eert worden / 23.

1 Alsoo seyt de HEERE [1] tot [2] sijnen gesalfden / [1] tot Cores / wiens rechter hant ick vatte / [3] om de volckeren voor sijn aengesichte neder te werpen / ende ick sal [4] de lendenen [5] der Coningen [6] ontbinden: om [7] voor sijn aengesichte de deuren te openen / ende de poorten en sullen niet gesloten worden.

2 [8] Ick sal voor u aengesichte gaen / eñ ick sal [9] de cromme-wegen recht maken: de coperen deuren sal ick verbreken / ende de yseren grendelen sal ick [10] in stucken slaen.

3 Ende ick sal u geven [11] de schatten die in de duysternissen zijn / [12] ende de verborgene rijckdommen: op dat ghy moocht weten / dat ick de HEERE ben / [13] die [u] by uwen name roept / de Godt Israëls:

4 [14] Om Jacobs mijnes knechts wille / ende Israëls mijnes uytvercorenen: ja ick riep u by uwen name / [15] ick toenaemde u / [16] hoewel ghy my niet en kendet.

5 [a] Ick ben de HEERE / eñ niemant meer / buyten my en isser geẽ Godt: [17] Ick sal u gorden / hoewel ghy my niet en kent:

6 Op datmen wete / van den opganck der Sonne / eñ van den onderganck / [18] datter buyten my niets en is: Ick ben de HEERE / ende niemant meer.

7 [19] Ick formere het licht / ende scheppe [20] de duysternisse / Ick make [21] den vrede / eñ scheppe [22] [b] het quaet / Ick de HEERE doe alle dese dingen.

8 Druppet [23] ghy hemelen van boven af / ende dat de wolcken vloeyen [24] van gerechticheyt: ende de aerde opene haer / ende dat alderley [25] heyl uytwasse / ende gerechticheyt [26] t' samen uytspruyte: Ick de HEERE [27] hebbese geschapen.

9 [28] Wee dien die met sijnen [29] formeerder twist; gelijck een potscherf met aerdene potscherven: [c] sal oock het leem tot sijnen formeerder seggen / Wat maeckt ghy? Of [sal] u werck [seggen] / [30] Hy en

1. 1 Of / van. 2 D. tot / of van dië Coninck welcken Godt heeft vercorẽ / gesalft / ende verheven tot Coninck in Persia, ende oock in Babylonia, op dat hy de Joden uyt de Babylonische gevangenisse verlossen soude. 3 De Chaldeen / eñ andre volckeren. 4 D. den gordel / daer mede hare lendenen omgort zijn. 5 Des Conincks van Babylonien / mitsgaders anderer Coningen ende Vorsten / die hem toe-gedaen zijn. 6 D. ick salse crachteloos / ende onweerbaer maken / benemẽde haer alle macht ende middelen van haer tegen Cores te kunnen stellen. Siet Job 12. op vs 18. 7 D. alle steden ende vasticheden / insonderheyt de Stadt Babel / sal hy in-nemen / sy en sullen hem sulcx niet kunnen verhinderen. 8 Eẽ aenspraecke Godes aen Cores. 9 *Hebr.* het hoeckige, of / de krommicheden. D. ick sal door mijne kracht wech-nemen alles wat u eenichsins indẽ wech soude mogen liggen / ofte hinderlick zijn. 10 Of / af-snyden, afhouwen. 11 *Hebr.* de schatten der duysternissen. D. die in het duystere verborgen liggen. 12 *Hebr.* de schatten der schuyl-plaetsen. D. die in hoecken eñ winckelen verstopt zijn / ende verborgen liggen. 13 D. die u tot dit werck geroepẽ / ende verordineert hebbe. 14 D. op dat ghy de nakomelingen Jacobs uyt de gevangenisse verlost / of verlaet / datse weder nae haer vader-lant keeren.

15 D. ick heb u volkomelick gekent / gelijck wy in onse tale seggen / by name eñ toename. 16 Of / doe ghy my niet en kendet. alsoo oock v. 5. a Deut. 4. 35, 39. ende 32. 39. Ies. 44. 8. 17 D. Ick sal u stercke geven in het stryden tegen de Babyloniers. Siet Jes. 22. op vs 21. 18 D. datter behalven my geen Godt is / noch yets anders buyten my zijn / ofte bestaen en kan. Want in Godt zijn wy / wy leven ende sweven in hem. And. datter niemant is, buyten, of / behalven my. 19 D. Ick ben het die geluck ende voorspoet / de menschen doe over-komen. Licht voor vreucht en welstant / Siet Est. cap. 8. vs 16. ende de aenteeck. aldaer. siet oock Job 18. op vs 6. ende Psal. 27. op vs 1. 20 D. jammer ende elende. Siet Gen. 15. de aenteeck. op v. 12. 21 Vergel. Psal. 46. 10. 22 D. de straffen ende plagen. siet Gen. 19. op v. 19. ende Amos 3. op v. 6. b Amos 3. 6. Thren. 3. 38. 23 Wat Godt hier den hemel ende de aerde beveelt / dat belooft hy te gelijcke sijn volck te geven. (eygentlick te spreken / en verstaen de aerde noch hemel niet wat dat Godt haer beveelt) Godt belooft sijn volck / dat hyse met de vreucht der verlossinge uyt Babylonien overvloedelick segenen ende versadigen soude. 24 De verlossinge uyt de Babylonische gevangenisse / is een werck der gerechticheyt Godes / soo tẽ aensien sijner beloftenissen / als ten aensien / dat het billick is / dat het volck Godes verquickinge / de Babyloniers straffe ontfangen / ende verstaet hier by / de geestelicke verlossinge door Christum. Ende alsoo meer-maels in 't volgende. 25 D. verlossinge mijnes volcks. 26 And. Ende dat sy, T. w. de wolcken / heyl voortbrengen, ende syse / T. w. de aerde / doe uytspruyten met malkanderen. 27 Of / hebbe hem / T. w. Cores, geschapen. D. daer toe geordineert / T. w. om mijn volck uyt de gevangenisse te verlossen: ofte / hebbe het geschapẽ. 28 Hier scheldt en bestraft de Heere de gene die daer murmureerden / om dat hyse soo lange in de Babylonische gevangenisse liet blyven / eñ ter contrarie / hare vyanden liet lustich ende vrolick zijn. Hy stelt haer voor oogen sijne macht ende hoochste vryheyt / die hy over sijne creaturen heeft. Hy seyt dat sulck haer murmureren is / even als of een potscherf met den pottebacker woude twisten / 't welck niet en betaemt: d'eene potscherf mochte met den anderen twisten / als met sijns gelijcke: maer dat een mensche / die maer als een potscherf is / met Godt soude twisten / dat en betaemt gantsch niet. de volgende woordẽ worden oock aldus overgeset: Dat een potscherf met aerdene potscherven [twiste]. ofte / als [oft] een potscherf met aerdene potten [twistede]. 29 Godt heeft in dẽ beginne Adam / eñ ons in hem / altemael uyt aerde geschapen. c Ier. 18. 6. Rom. 9. 20. 30 T. w. om yet wel te maken.

heeft geen handen?

10 Wee dien die tot den vader seyt/ Wat genereert ghy? ende [31] tot de vrouwe/ Wat baert ghy?

11 Alsoo seyt de HEERE de Heylige Israëls/ ende des selven formeerder: [32] Sy [33] hebben my van toecomende dingen gevraecht: [34] van mijne kinderen/ soudt ghy my van 't werck mijner handen bevel geven?

12 [35] Ick hebbe de aerde gemaeckt/ en ick hebbe den mensche daer op geschapen: Ick ben 't/ mijne handen hebben de hemelen uytgebreydt/ ende ick hebbe [36] allen haren heyre bevel gegeven.

13 Ick hebbe [37] hem [38] verweckt in gerechticheyt/ ende [39] alle sijne wegen sal ick recht maken: [40] hy sal [41] mijne stadt [d] bouwen/ ende hy sal [42] mijne gevangene [43] los laten/ [44] niet voor prijs/ noch voor geschenck/ seyt de HEERE der heyrscharen.

14 Alsoo seyt de HEERE/ [45] de arbeyt der Egyptenaren/ ende [46] de koophandel der Mooren/ ende der Sabeen/ [47] der mannen van groote lengte/ sullen [48] tot u overcomen/ ende [49] sy sullen uwe zijn/ sy sullen u navolgen/ [50] in boeyen sullen sy over-comen: ende sy sullen haer voor u buygen/ sy sullen u smeecken/ [seggende] [51] Gewisselick Godt is in u/ ende [e] daer en is anders geen Godt meer.

15 [52] Voorwaer ghy zijt een Godt/ [53] die sich verborgen houdt: de Godt Israëls/ de Heylant.

16 [54] Sy sullen beschaemt/ ende oock tot schande worden/ sy alle: 't samen sullen sy met schande henen gaen [f] die [55] de afgoden maken.

17 [Maer] [56] Israël [57] wort verlost door den HEERE/ [58] [met] eene eeuwige verlossinge: [59] Ghylieden en sult niet beschaemt/ noch tot schande worden/ [60] tot in alle eeuwicheden.

18 Want alsoo seyt de HEERE/ [g] die de hemelen geschapen heeft/ die Godt/ die de aerde geformeert/ ende diese gemaeckt heeft: hy heeftse bevesticht/ hy en heeftse niet geschapen/ [61] datse ledich zijn soude/ [maer] heeftse geformeert/ [62] op datmen daer in woonen soude: [h] Ick ben de HEERE/ ende niemant meer.

19 [63] Ick en hebbe [i] niet in 't verborgen gesproken/ in eene donckere plaetse der aerde: Ick en hebbe tot den zade Jacobs niet geseyt/ [64] Soeckt my te vergeefs: Ick ben de HEERE/ [65] die gerechticheyt spreeckt/ die rechtmatige dingen verkondicht.

20 Versamelt u/ en comt/ tredet [66] hier toe te samen/ [67] ghylieden die van de heydenen ontkomen zijt: [k] sy en weten niets/ die [68] hare houtene gesnedene beelden dragen/ ende eenen Godt aenbidden [die] niet verlossen en kan.

21 [69] Verkondiget ende [70] tredet hier toe/ ja [71] beraetslaecht t' samen: wie heeft dat laten hooren [72] van outs her? [wie] heeft [73] dat [l] van doe af verkondicht? [m] Ben ick het niet de HEERE? ende daer en is geen Godt meer behalven my/ een rechtveerdich Godt/ ende een Heylant/ niemant isser dan ick.

22 [74] Wendet u nae my toe/ wordet behouden/ [75] alle ghy eynden der aerde: want ick ben Godt/ ende niemant meer.

23 Ick hebbe geswooren by my selven/ daer is een woort [76] der gerechticheyt uyt mijnen monde gegaen/ ende [77] 't en sal niet wederkeeren: dat [n] [78] my [79] alle knye sal gebogen worden/ [80] alle tonge [my] sal sweeren.

24 [81] Men sal van my seggen/ Gewisselick [82] in den Heere zijn [83] gerechticheden/ ende [84] stercke: [85] tot hem salmen comen; maer [86] sy sullen beschaemt worden/ [o] alle die tegen hem ontsteken zijn.

25 [Maer] [87] inden HEERE sullen gerechtveerdicht worden ende sich beroemen/ [88] het gantsche zaet Israëls.

31 T. w. tot sijnes vaders vrouwe/ D. tot sijne moeder.
32 T. w. de godloose onder den volcke/ en in 't gemeen alle ongeloovige. Het zijnde woorden des Heeren.
33 Dit hebben sy gedaen met eene onheylige stoutheyt en onbeschaemtheyt/ als willende een proeve hebben van mijne goddelicke wetenschap.
34 And. aldus: vraegt ghy my van toekomende dingen? van mijne kinderen?
35 Als of Godt seyde/ T'en sal my aen de macht niet ontbreken u lieden uyt Babel te verlossen/ dewijle ick dien almachtigen Godt ben/ die den hemel ende de aerde uyt niet geschapen hebbe.
36 T. w. de sonne/ mane/ sterren. Siet Gen. 2. 1.
37 T. w. Cores mijnen gesalfden/ vs 1.
38 T. w. om mijn volck uyt Babel te verlossen.
39 T. w. die hy tegen de Babyloniers trecken sal. De sin is/ Ick sal hem in sijne aenslagen geluck/ ende goeden voorspoet geven.
40 T. w. Cores. siet Dan. 9. 25.
41 T. w. Jerusalem/ die ick my uytverkoren hebbe om daer in te woonen. Siet Jes. 31. 9.
d 2. Chro. 36. 22. Ezr. 1. 1. Ies. 44. 28.
42 De Joden/ die mijn volck zijn/ onaengesien sy in Babylonien gevangen zijn. *Hebr.* mijne gevangenisse.
43 T. w. om nae Iudæam haer Vaderlant te trecken.
44 Maer vergeefs/ uyt mildadicheyt/ om mijnent wille/ die hem sulck eene treffelicke victorie tegen de Babyloniers geven sal. Siet Jes. 52. 3.
45 D. de rijckdom die de Egyptenaers met haren arbeyt gewonnen ende vergadert hebben.
46 D. het gelt dat sy met koophandel gewonnen hebben.
47 *Hebr.* mannen van mate, D. groote stercke mannen. siet Num. 13. vs 32.
48 o Jerusalem/ D. tot u mijn volck/ T. w. na dat sy de Christelicke Religie sullen hebben aengenomen.
49 T. w. die volckeren.
50 Overwonnen zijnde niet met sweert of spiesse/ of met uyterlick gewelt/ maer door de kracht der hemelscher waerheyt/ en des H. Geestes in hare conscientien overtuycht zijnde. 51 And. Godt is alleen by u, of in u, o ghy stadt Godes. Verstaet hier door eerst Jerusalem/ daer na de Christelicke kercke. e boven vs 5. 52 Dit zijn woorden des Propheten. 53 D. die onsichtbaer ende onbegrijpelick zijt/ ende tot welcken men niet comen en can/ als woonende in een onaenkomelick licht: ende die voor de heydenen verborgen hebt gehouden het secreet der verlossinge/ 't welck de Messias den Joden ende heydenen soude aenbrengen/ ende voorts die u als verborgen houdt/ dewijle ghy uwe kercke laet aenvechten/ niet opstaende noch u vertoonende tot verlossinge der selver voor den bestemden tijt. 54 T. w. alle de beeldemakers, en de afgodendienaers. f Ies. 44. 11. 55 *Hebr.* D. pijnen, smerten, benauthedem, sulcx brengen de Afgoden haren dienaren aen. vergel. 1. Sam. 31. op vs 9. ende 2. Sam. 5. op v. 21. 56 D. de ware kercke Godes. 57 Of/ is behouden, D. sal behouden worden. 58 *Hebr.* met eene verlossinge, of behoudinge der eeuwicheden. 59 T. w. ghy Israeliten/ mijn volck/ alle geloovige/ sy zijn Joden/ of heydenen. 60 *Hebr.* tot in eeuwicheden der eeuwicheyt. g Ies. 42. 5. 61 *Hebr.* ledicheyt, ofte ydelheyt. 62 En insonderheyt mede tot dien eynde/ op dat hy sich uyt de menschen op aerden/ eene kercke versamele/ in de welcke hy bekent ende beleden worde. h Alsoo vs 5. ende 14. 63 D. de beloften die ick u lieden gedaen hebbe/ zijn klaer/ derhalven en hebt ghy geen oorsake om aen de selve te twijffelen. Andre meynen/ dat de Prophete hier siet op de verkondiginge der wet Godes door Mosen/ Exo. 19. i Deut. 30. 11. 64 And. soeckt my als of ick een nietich dinck ware. *Hebr.* [met] ledicheyt, of ydelheyt. 65 Godes woort is een regel aller gerechticheyt/ ende al wat hy sijn volck beloost/ dat gaet seker ende vaste. 66 T. w. tot de Gemeynte Godes. 67 *Hebr.* ghy outcomene der heydenen. k Ies. 44. vs. 18, 19.

68 Gelijck in de processien geschiet. *Hebr.* het hout des gesnedenen beelts.
69 Segget malcanderen aen/ wat ghy van de groote daden des Heeren/ ende van sijne waerheyt in sijne beloften bevonden hebt.
70 Te weten/ tot de Gemeynte Godes.
71 T. w. hoe ghylieden malkanderen tot de Gemeynte Godes sult brengen.
72 T. w. van dier tijt af doe sich de Heere sijner kercke heeft geopenbaert: het zy dat wy dit nemen van de verkondiginge der wet/ het zy datmen 't duyr op het Verbont dat Godt met Abraham heeft opgericht/ ofte met onser aller Vader Adam in 't paradijs.
73 T. w. 't gene in de voorgaende aent. is vermeldt/ ende voorts dat Christus den geloovigen de salicheyt soude toebrengen/ welcke door de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse is voorgebeelt geweest.
l Iesa. 41. 22, 26, 27. ende 43. 9, 10.
m Boven vs 5, 14, 18.

74 Of/ siet my aen. 75 D. ghylieden alle die aen de eynden der aerde woont. 76 Of [in] gerechticheyt, D. in trouwe ende geloove/ D. een woort/ dat seker/ vaste/ ende onfeylbaer is. 77 D. T'en sal niet wederroepen worden. n Rom. 14. 11, Phil. 2. 10. 78 D. tot mijner eere. Rom. 14. 11. Phil. 2. 10. 79 De sin is/ Alle volckeren ende natien sullen door den Messiam, tot de ware kennisse Godes beroepen/ ende vele daer toe gebracht worden. 80 D. alle natien sullen my kennen ende belijden. Dat is/ Godt eeren ende belijden/ alsmen in 't gerichte oprechtelick by sijnen name sweert. 81 T. w. een yegelick der geloovigen. Ofte aldus: Gewisselick, in den Heere, (sal men seggen) hebbe ick gerechticheyt ende sterckte. 82 D. de Heere heeft dese goederen in hem selven/ ende hy geeftse sijnen uytverkorenen. 83 Of/ alle, ofte/ volkomene gerechticheyt. 84 T. w. om sijne kercke te bewaren/ ende in de gerechticheyt te behouden. 85 Of/ voor hem, T. w. voor sijnen richterstoel/ om te ontfangen loon nae wercken. Rom. 14. 11/ 12/ 13. 86 T. w. alle godloose/ die tegen hem murmureren/ ende met toorn ontsteken zijn/ of/ ontsteken worden/ of/ die tegen hem opstaen. o Ies. 41. 11. 87 T. w. door den Heere Christum, die onse gerechticheyt is voor Godt. 88 Alle de kinderen Israëls/ T. w. de geestelicke kinderen Israëls/ D. de geloovige uyt de Joden ende heydenen. Siet boven cap. 44. vs 5.

Het xlvj. Capittel.

Prophetie van den ondergauck der Babyloniers/ ende harer Afgoden/ v. 1/ &c. Godt maeckt de Joden indachtich sijner liefde ende trouwe tot haer/ 3. ende hy vermaentse dat sy hem niet af en beelden/ 5. haer voor oogen stellende de dwaesheyt der Afgoden-dienaers/ 6. De Heere bewijst uyt sijne wercken/ die hy eertijts/ ende noch korts by sijne kercke gedaen heeft/ dat hy alleen de ware Godt zy/ 8/ &c.

1 [1] BEl is gecromt/ [2] Nebo wort nedergebogen/ [3] hare [4] Afgoden [5] zijn geworden voor de dieren ende voor de beesten; [6] uwe opgeladene packen zijn een last voor de vermoeyde [beesten].

2 [7] T' samen zijn sy neder-gebogen/ sy zijn gecromt: [8] sy en hebben den last niet kunnen redden/ maer [9] sy selve [10] zijn in de gevangenisse gegaen.

3 Hoort nae my/ o huys Jacobs/ ende het gantsche overblijffsel des huys Israëls/ [11] die ghy [van my] gedragen zijt [12] van den buyck aen/ [ende] opgenomen [13] van de baermoeder af.

4 Ende [14] tot den ouderdom toe sal ick de selve zijn/ ja tot de grysicheyt toe/ sal ick [u lieden] [15] dragen: Ick hebb' et gedaen/ ende ick sal [u] opnemen/ ende ick sal dragen/ ende [16] redden.

5 [a] Wien soudt ghylieden my naebeelden/ ende even-gelijck maken/ ende my ver-

1 Bel, is de name van den voornaemsten Afgodt der Babyloniers. siet Dan. 1. 2. in de aenteeck. Als de stadt Babel van de Persianen is ingenomen geweest/ soo zijn oock de Goden der Babyloniers verstoort/ ende als gevanckelick nae Persen gevoert geworden.
2 Nebo, is oock de name eenes Afgodts by de Babyloniers.
3 T. w. der Babyloniers.
4 *Hebr.* smerten, om dat de Afgoden den genen diese dienen/ smerten veroorsaken.
5 D. sy zijn geladen op de dieren ende beesten/ namelick/ dat syse in Persien souden brengen.
6 De sin is/ De lastdragende beesten/ die de Persen gebruycken sullen om uwe Afgoden te vervoeren/ sullender soo swaer mede geladen zijn/ dat syder moede van worden sullen. 7 De sin is/ sy t. w. de Afgoden van Babel/ en hebben niet kunnen beletten/ dat de Persianen eenen grooten buyt uyt Babylonien uytvoeren souden/ Ja sy moeten selve mede in de gevanckenisse: sulcke kraeye ende dappere Goden zijn sy. Andre verstaen 't aldus: De lastdragende beesten/ die de beelden droegen/ waren daer mede soo overladen/ dat sy krom ende gebogen gingen. 8 T. w. de Afgoden/ ofte de Babyloniers. 9 *Hebr.* hare ziele. D. sy selve, alsoo cap. 47. vs 14. 10 D. sy sullen gevanckelick wech gevoert worden nae Persen. 11 D. voor die ick steedts sorge drage/ wiens schut en scherm ick altoos geweest ben. Siet Exod. 19. 4. Deut. 1. 31. ende 32. 11. Psal. 22. 11. ende 71. 6. 12 Of/ van [smoeders] buyck af. De sin is/ ick ben met u beswaert geweest/ als een moeder met haer kint/ ende hebbe u beschermt ende versorcht van uwen eersten oorspronck af. 13 D. soo haest als ghy geboren zijt. 14 D. tot dat ghy oudt en grijs sult geworden zijn. 15 Gelijck een moeder ofte voedster haer jonck kint draecht. D. ick sal u wel versorgen. 16 T. w. uyt de Babylonische gevanckenisse/ of/ uyt allen noot. a Ies. 40. 18, 25.

gelijcken/

gelijcken / dat wy malkanderen gelijcken souden?

6 [17] Sy [18] verquisten het gout uyt de beurse / ende wegen het silver met [19] de wage: sy hueren [20] eenen gout-smit / ende die maeckt het [21] tot eenen Godt / sy knielen neder / oock buygen sy haer [daer voor].

7 [b] Sy nemen hem op den schouder / sy dragen hem / ende setten hem [22] aen sijne plaetse / daer staet hy / hy en wijckt van sijne stede niet / ja roept [yemant] tot hem / so en antwoordt hy niet / hy en verlost [23] hem niet uyt sijne benautheyt.

8 Gedenckt [24] hier aen / ende [25] houdt u kloeckelick / [26] brengt het weder in 't herte / [27] o ghy overtreders.

9 Gedenckt [28] der vooriger dingen [29] van ouden tyden af: dat ick Godt ben / [c] ende daer en is geen Godt meer / ende daer en is niet [30] gelijck ick:

10 [31] Die van den beginne aen verkondige het eynde / ende van outs af die dingen / die noch niet geschiet en zijn: die segge / [d] Mijn raet sal bestaen / ende ick sal al mijn wel-behagen doen.

11 Die [32] eenen roof-vogel roepe [33] van het Oosten / [34] eenen man mijnes raets uyt verren lande: ja ick hebbe [het] gesproken / ick sal 't oock doen komen / ick hebbe [het] [35] geformeert / ick sal het oock doen.

12 Hoort nae my / [36] ghy stijve van herten: [37] ghy die verre van der gerechticheyt zijt.

13 [38] Ick brenge [39] mijne gerechticheyt nae-by / sy en sal niet verre wesen / ende [40] mijn heyl en sal niet vertoeven: maer ick sal heyl geven in Zion / [41] aen Israël mijne heerlickheyt.

17 T. w. Afgoden-dienaers.
18 Of / sy verquisten onnuttelick. het Hebr. woort beteeckent eygentlick het gelt overvloedelick verquisten, als geen werck daer van makende / of 't selve niet achtende / So dat hier te kennen wort gegeven der Afgodendienaren dwaesheyt / ende beroovinge haerer sinnen.
19 Of / waeg-penne, evenaer, of tonge der weech-schale.
20 *Hebr.* eenen smelter, als Jes. 41. 7.
21 D. tot eenen afgodt.
b Ies. 54. 20.
22 *Hebr.* onder sich.
23 T. w. den Afgodendienaer.
24 Of / aen dit, of dese.
25 Of / houdt u mannelick, ofte / zijt gefondeert: Siet toe dat ghy u niet en laet bedriegen / noch bewegen / of brengen tot den dienst der afgoden / door vreese / of door het exempel der Babyloniers.
26 Of / brengt het de overtreders weder in 't herte.
27 Die mijn verbont verlaet / ende u van de afgodendienaers laet verleyden.
28 T. w. der weldaden ende wonderwercken / die ick u treden / of / mijne kercke eertijts bewesen hebbe.
29 De reden soude aldus voller zijn / die geschiet zijn van ouden tijden af.

c Ies. 45. vers. 5, 14, 18, 21, 22. ende cap. 41. v. 22. 30 Of / my gelijck. 31 D. Ick die de toekomende dingen voorsegge lange te voren eer sy geschieden / doende daer mede blijcken / dat ick alleen de ware Godt ben. d Psal. 33. 11. Prov. 19. 21. ende 21. 30. Heb. 6. 17. 32 Verstaet Cores, die soo snellick met sijn heyr-leger uyt Persen in Babylonien sal komen / ende haer berooven / als of hy een snel-vliegende vogel ware / ende vloge. 33 T. w. uyt Persia, dat de Babyloniers tegen 't Oosten leyt. 34 D. eenen man die mijnen raetslach doe ende in het werck stelle / Babel verwoeste / ende mijn volck uyt de gevangenisse verlosse. 35 T. w. in mijnen sin / of in mijnen secreten raet / ick hebbet geresolveert / ick hebt voor my genomen. 36 Of / ghy stoute, stege, hartneckige, obstinate van herten, ghy boosaerdige Joden. 37 Als of Godt seyde / Ghylieden die mijner genade gantsch onweerdich zijt / om dat ghy de vroomicheyt ende ware godtsalicheyt nae behooren niet en behertigt. 38 Of / Ick sal brengen, of / Ick hebbe gebracht, ende aldus dickwijls by de Propheten / die van wegen de sekerheyt harer Prophetien / dickwijls van een sake die noch aenstaende is / spreken als of sy alreets voltrocken ware. 39 D. het werck mijner gerechticheyt / T. w. de verlossinge mijnes volcks uyt de Babylonische gevangenisse / ende voorts door den Heere Christum uyt hare geestelicke elende. Siet bov. cap. 45. vs. 8. 40 D. de verlossinge die ick mijn volck bewijsen sal / haer uyt de gevangenisse verlossende. 41 D. sulck eene verlossinge / door de welcke mijn volck Israël grootelicx sal verheerlickt worden. And. [Tot] mijne heerlickheyt; T. w. die door dit heerlick werck der verlossinge / sal openbaer gemaeckt ende geroemt worden. And. om Israëls wille, dat mijne heerlickheyt is.

Het xlvij. Capittel.

Voorder Prophetie van de verstooringe der Babylonischer Monarchie / v. 1 / &c. van wegen hare wreetheyt ende onbarmhertichheyt over Godes volck / 6. hare hoovaerdye / 7. ende andere sonden / 9. hare tooveryen en sullen haer niet kunnen redden / 12.

1 [1] DAelt af / ende [2] [a] sittet in den stof / [3] ghy Jonckvrouwe / [4] dochter Babels / sitt op der aerde / [5] daer en is geen throon [meer] / [6] ghy dochter der Chaldeen: want [7] ghy en sult niet meer genaemt worden de teedere / noch de wellustige.

2 [8] Neemt den meulen / ende maelt meel: [9] ontdeckt uwe vlechten / ontbloot [10] de enckelen / [11] ontdeckt de schenckelen / [12] gaet door de rivieren.

1 T. w. van uwen Coninckicken stoel; als of hy seyde / Uwe Coninckicken staet / uwe pracht / uwe heerlickheyt / sal u nu haest benomen worden.
2 Of / set u in den stof, gelijck die te doen plegen die treuren / van wegen eenich groot leet dat haer is over gecomen. siet Job 2. v. 8. ende 13.

a Ies. 26. 5. 3 Aldus noemt de Prophete het Coninckrijcke der Babyloniers / dat doe ten hoochsten floreerde / ende dewijle het tot desen tijt toe noch van geene vyanden was overheert geweest / daer het seer hoovaerdich op was / zijnde een voor-beelt van het Babel des nieuwen Testaments / of het rijcke des Antichrists. 4 D. ghy volck van Babel. Siet 2. Reg. 19. op v. 21. 5 Of / daer geenen stoel en is, T. w. geenen Coninckicken stoel / of throon. 6 D. Babylon / die van de Chaldeen bewoont wort. 7 De sin is / Uwen wellust / dertelheyt / overdaet / sal haest een eynde nemen / ende in eenen elendigen bedroefden staet veranderen. *Hebr.* ghy en sult niet toe doen, datse u sullen noemen. 8 D. slaet de hant aen den hant-meulen. Met dese woorden dreygt ende voor-seyt de Heere de Babyloniers / dat sy der Persen lijf-eygene knechten ende maechden worden souden / moetende den swaren arbeyt doen van het malen des coorns met hant-meulens. siet Exo. 11. 5. Jud. 16. 21. 9 T. w. gelijck de vrouwen plechten te doen / die tot een teecken van droefheyt het hayr van het hooft afrocken / ende lieten hangen tot over het aengesichte: Of / ontbloot u hayr, T. w. gelijck de slavinnen. 10 Of / de koten. De slaven / knechten / ende maechden plechten baervoets te gaen. 11 D. schort u hooge op. 12 T. w. de rivieren van Persen, een dreygement, datse souden gevanckelick wech gevoert worden.

3 [b] Uwe [13] schaemte sal ontdeckt worden / oock sal uwe schande gesien worden: [14] ick sal wrake nemen / ende ick en sal [op u] niet aenvallen [15] [als] een mensche.

4 [16] Onses verlossers name is HEERE der heyrscharen / de Heylige Israëls.

5 [17] Sitt stil-swijgende / ende gaet in de duysternisse / ghy dochter der Chaldeen: want [18] ghy en sult niet meer genoemt worden [19] Coninginne der Coninckrijcken.

6 Ick was op mijn volck seer toornich / [20] ick ontheylichde [21] mijne erve / ende ick gaffse over in uwe hant: [doch] ghy en beweest hen geen barmhertichheden / [ja selve] [22] over den ouden [23] maecktet ghy u jock seer swaer.

7 Ende [24] ghy seydet / Ick sal [25] [c] Coninginne zijn in eeuwicheyt: tot noch toe en hebt ghy dese dingen niet in u herte genomen / [26] ghy en hebt aen 't eynde van dien niet gedacht.

8 Nu dan / hoort dit / ghy weeldige / [27] die soo seker woont / die in haer herte seyt / [28] Ick ben 't / ende niemant meer dan ick: [29] ick en sal geen weduwe sitten / noch de beroovinge van kinderen [30] kennen.

9 Doch [d] dese beyde dingen sullen u in eenen oogenblick over-comen op eenen dach / de beroovinge van kinderen / ende weduwschap: [31] volcomelick sullen sy u overcomen van wegen de veelheyt uwer tooveryen / [32] van wegen de menichte uwer besweeringen.

10 Want ghy hebt op uwe boosheyt vertrouwt / ghy hebt geseyt / Niemant siet my: [33] Uwe wijsheyt ende uwe wetenschap die heeft u [34] afkeerich gemaeckt: ende ghy hebt in u herte geseyt / Ick ben 't / ende niemant meer dan ick.

11 Daerom salder over u een quaet comen / ghy en sult [35] den dageraet daer van niet weten / ende een verderf salder op u vallen / [36] 't welck ghy niet en sult kunnen versoenen: want daer sal snellick een onstuymige verwoestinge over u comen / dat ghy 't niet weten en sult.

12 Staet nu met uwe besweeringen / ende met de veelheyt uwer tooveryen / [37] waer inne ghy gearbeyt hebt van uwer jeucht af / [38] of ghy misschien voordeel kondet doen / of ghy misschien u [kondet] stercken.

13 Ghy zijt moede geworden in de veelheyt uwer raetslagen: laet nu opstaen [39] die den hemel waernemen / die in de sterren kijcken / [40] die nae de nieuwe manen voor-seggen: ende laetse u verlossen van die dingen die over u komen sullen.

14 Siet / [41] sy sullen zijn als stoppelen / het vyer salse verbranden / sy en sullen [42] haer selven niet kunnen rucken [43] uyt de macht

b Ies. 3. 17. Nah. 3. 5.
13 *Hebr.* naecktheyt.
14 D. Ick de Heere sal aen u / ghy dochter Babels / wrake doen / om dat ghy soo onbarmhertich over mijn volck geweest zijt / vs 6.
15 Maer als Godt. De sin is / Ick sal mijne stercke aen u bewijsen / also dat ghy sult moeten te gronde gaen. Of / Ick sal u aentasten / niet als een mensche / maer als een leeuw ofte beer / of een ander wreet verscheurende dier: Also dat men uyt de grootheyt of swaricheyt der straffen / die ick over u brengen sal / wel lichtelick sal kunnen af-nemen / dat het meer dan eene menschelicke kracht is / die u t'onder brengt.
16 *Hebr.* Onse Verlosser. Heere der heyrscharen is sijn name, &c.
17 Verbergt u gelijck de desolate menschen doen / die van nergens hulpe noch troost en verwachte: Of / weest in vergetenheyt gestelt / als yet dat van geener weerde en is.
18 Dit is verbult geworden / als Cyrus de Babylonische Monarchie op de Persen gebracht heeft.
19 Of / Vrouwe, Regente, Souvereyne, Princesse, overste Gebiedster. Siet Jer. 13. de aenteeck. op vs 18.
20 Ick liet se verstooren ende verwoesten / de selve niet anders achtende / als eene onheylige / ontreynichde / of ontwyede sake / de selve den onheyligen Natien overgevende.
21 D. mijn volck van Israël.
22 De oude persoonen plechten wel somtijts van hare vyanden selfs verschoont te worden: Maer dese barmhertichheyt en is by de Babyloniers niet te vinden geweest.
23 D. ghy hebtse seer beswaert / ende benauwt / ende wreedelick getracteert.
24 T. w. in u herte, d. ghy dacht / als v. 10.
25 Siet vs. 5.
c Apoc. 18. 7.
26 T. w. wat het eynde wesen soude / na dat ick mijn volck soude gekastijdt hebben in mijn rechtveerdich oordeel. *Hebr.* aen 't laetste.
27 Siet Prov. 1. de aenteeck. op vs 33.
28 Of / Ick ben 't, ende isser behalven my eenige meer? of / ick ben 't, ja noch ick alleenelick.

29 D. ick en sal des Coninckx die als mijn man is / noch mijner burgeren / of ondersaten / die als mijne kinderen zijn / niet berooft worden. De sin is / ick sal altoos in de Coninckicke weerdicheyt blijven / sy en sal nimmermeer van my genomen worden. 30 Of weten, D. onderbinden. d Ies. 51. 19. 31 *Hebr.* in, of nae hare volmaecktheyt. 32 Of / om der grooter menichte wille van uwe besweeringen. 33 D. uwe tooveryen ende sterre-konst / op de welcke sich de Chaldeen seer verlieten / als of het de grootste wijsheyt ware geweest. Siet Dan. 2. 2. ende 5. 7. 34 T. w. van den rechten wech / of / van wat goets te doen. 35 D. sijnen oorspronck / aenvanck / begin. aldus bespot hy de Babyloniers / die op des hemels loop / (D. op den opganck ende ondergange der sterren) achtinge gaven / om yets daer uyt te prognosticeeren. 36 D. daer uyt ghy u selven niet sult weten te ontwickelen / noch uyt te redden. of / ghy en sult het niet kunnen versachten. 37 And. waer mede. of / met de welcke ghy u bemoeyt hebt van, &c. 38 Dit is spots-wyse gesproken / om de ydele hope der Babyloniers te openbaren. 39 De menschen wijs-makende / dat sy uyt het aenschouwen der sterren / toekomende dingen konden voor-seggen. 40 Of / die maentlick, of / nae de maenden prognosticeeren. *Hebr.* te kennen geven. 41 *Hebr.* sy zijn geweest: beteeckenende de sekerheyt deser prophetie. 42 *Hebr.* hare ziele, als cap. 46. vs 2. Ende kunnen sy haer selven niet verlossen / veel weyniger sullen sy andere kunnen verlossen uyt de elenden die Babylon sullen overkomen. 43 *Hebr.* uyt de hant.

[44] der vlamme: [45] 't en sal geen cole zijn om [by] te warmen/ [geen] vyer om daer voor neder te sitten.

15 Alsoo sullense u zijn [46] met de welcke ghy gearbeyt hebt/ [47] uwe handelaers van uwer jeucht aen/ elck sal [48] sijns weechs dwalen/niemant sal u verlossen.

44 D. des vyantlicken aenvals ende invals harer vyanden der Persen eñ Meden.
45 De sin is/dat de vlamme in 't voorgaende vermelt/haer gewisselick verteerē sal/ zijnde geen vyer om by te warmen/ maer om te verteeren ende te verslinden. Ofte/ als andere/ Gelijck de stoppelen geenen bestendigen gloet noch warmte en gevē: Alsoo en isser by de tooverye noch by de sterre-kijckerye geen hulpe/noch bestendigen troost te soecken/ noch te vinden. And. 't en sal geen cole zijn haerder spijse, D. om daer by te coken. 46 D. met de welcke ghy soo lange groote moeyte gedaen hebt/ haer vragende van toekomende dingen / dat ghy daer eyndelick moede van geworden zijt. Hy verstaet de sterre-kykers. 47 Met de welcke ghy dagelicks zijt omgegaen, Verstaende de Astrologijns. 48 Of/ sijnen pas, sijnen ganck.

Het xlviij. Capittel.

De Heere klaecht over der Joden huychelerye / v. 1. hartneckicheyt/ 3. ende verachtinge sijner voorseggingen/ 5/ &c. nochtans verschoont hyse om sijnes naems wille / 9. op dat sy hem recht leeren kennen/12. hy belooft Cores sijnen segen/ 14. ende vermaent de Joden tot onderhoudinge sijner geboden /met beloste sijnes segens/ 18. ende met beloste van eene gelucksalige verlossinge uyt Babel/ 20. gelegentheyt der godtloosen/ 22.

1 HOort dit ghy huys Jacobs / die genoemt worden met den name Israëls/ eñ [1] uyt de wateren Juda voortgecomen zijn: die daer [2] sweeren by den name des HEEREN/ ende [3] vermelden den Godt Israëls/ [4] [maer] niet in waerheyt/ noch in gerechticheyt.

2 [5] Ja van [6] de heylige stadt worden sy genoemt / ende [7] sy steunen op den Godt Israëls: HEERE der heyrscharen is sijn naem.

3 [8] De voorige dingen hebbe ick verkondicht [9] van doe af / eñ uyt mijnen monde zijn sy voortgecomen / ende ick hebbese doen hooren : Ick hebse snellick gedaen/ ende sy zijn gecomen;

4 Om dat ick wist / [10] dat ghy hart zijt/ ende uwen necke [11] een yseren zenuwe is/ende u voorhooft [12] koper:

5 Daerom hebbe ick 't u van doe af verkondicht/ eer dan het quam hebbe ick 't u doen hooren : op dat ghy niet misschien soudt seggē/ [13] Mijn Afgodt heeft die dingen gedaen / of mijn gesneden beelt / of [14] mijn gegoten-beelt heeftse bevolen.

6 Ghy [15] hebt [het] gehoort / [16] aenmerckt dat alles: sult [17] ghylieden het oock niet [18] vercondigen ? van nu af doe ick u [19] nieuwe dingen hooren ende [20] verborgene dingen / ende die ghy niet geweten en hebt.

7 [21] Nu zijnse geschapen/ende niet van doe af/ende voor [desen] dach en hebt ghyse oock niet gehoort: op dat ghy niet misschiē seggen en soudt/ Siet/ick hebse geweten.

8 Oock en hebt ghyse [22] niet gehoort/ oock en hebt ghyse niet geweten / oock van doe af en is uwe oore niet geopent geweest: want ick hebbe geweten/ [23] dat ghy gantsch trouwloostlick handelen soudt/ eñ dat ghy [24] van den buyck af een overtreder [25] genaemt zijt.

9 Om mijns naems wille sal ick mijnen toorn [26] langer uytstellen/ende [a] [om] mijnes roems [wille] sal ick [27] u te goede/ [my] [28] bedwingen : op dat ick u niet [29] af en houwe.

10 Siet/ick hebbe u [30] geloutert/doch [31] niet als silver/ ick hebbe u [32] gekeurt in den smelt-kroes der elende.

11 Om mijnen 't wille / om mijnen 't wille sal ick 't doen/ want hoe soude [33] hy ontheylicht worden ? ende [b] ick en sal mijne eere aen geenen anderen geven.

12 Hoort nae my/ [34] o Jacob/ende ghy [34] Israël mijn geroepene: Ick bē de selve/ [c] ick ben de eerste/oock ben ick de laetste.

13 Oock heeft mijne hant de aerde gegrondet/ eñ mijne rechterhant heeft de hemelen [35] met de palme afgemetē: wanneer ickse roepe/ [36] staen [37] sy daer te samen.

14 Vergadert u ghy alle / ende hooret/ wie [38] onder hen [d] heeft dese dingen verkondicht? de HEERE heeft [39] hem [40] lief/ [41] hy sal [42] sijn welbehagen tegen Babel doen / ende [43] sijn arm sal [tegen] de Chaldeen zijn.

15 Ick / Ick hebbe [het] gesproken/ oock [44] hebbe ick [45] hem geroepen/ Ick sal hem doen comen / ende hy sal voorspoedich zijn [op] sijnen wech.

16 [46] Naedert ghylieden tot my/ hoort dit/ [47] Ick en hebbe [48] van den beginne niet in 't verborgen gesproken/ [maer] van dien tijt af [49] dat het geschiet is/ben ick daer: eñ nu/ de Heere HEERE/ ende sijn Geest/ [50] heeft my gesonden.

17 Alsoo seyt de HEERE uwe verlosser de Heylige Israëls : Ick ben de HEERE uwe Godt / die u leert wat nut is / die u leydt op den wech [dien] ghy gaen moet.

18 [e] Och dat ghy nae mijne geboden geluystert hadt! so soude [51] uwe vrede geweest zijn [52] als een riviere/ende [53] uwe gerechticheyt [54] als de golven der zee.

19 Oock soude [55] u zaet geweest zijn/ [56] als het zant/ende [57] die uyt [58] uwe ingewanden voortcomē/als [59] desselven [60] steenkens : diens name niet en soude worden [61] afgehouwen/ noch verdelcht van voor mijn aengesichte.

20 [f] Gaet uyt van Babel/ [62] vliedt van de Chaldeen / vercondiget / met de stemme des gejuychs/doet sulcx hooren/ brengt het uyt tot aen het eynde der aerde/ segget/ De HEERE heeft sijnen knecht Jacob [63] verlost.

21 [64] Ende/ [65] Sy [66] en hadden geenen dorst/ [doe] [67] hyse leydde door de woeste plaetsen: [68] hy dede hen water uyt dē rotz-

1 D. die uyt de stamme Juda / als uyt een spring-ader /gesproten zijt. Siet Deut. 33. 28. Psal. 68. 27. ende de aent. aldaer.
2 Daer mede betuygende/ dat sy dē Heere voor den waren Godt kennen, want eenen rechtmatigen eedt/ is Godt tot getuyge aenroepen.
3 T. w. als sy by hem sweeren. Siet Exod. 23. 13.
4 D. niet oprechtelick gelijck het de Heere vereyscht / maer huychelisch. siet Jer. 4. 2.
5 Of/ hoewel.
6 T. w. Jerusalem. *Hebr.* de stadt der heylicheyt. D. sy roemē haer/ dat sy burgers ende inwoonders der heyliger Stadt van Jerusalem zijn.
7 T. w. so veel den uyterlicken schijn belangt. Maer of sy schoon met woorden hier van roemen/ so en zijn sy het in der daet niet / maer haer herte is verre van hem.
8 T. w. soo segeningen/ als straffen.
9 T. w. van dier tijt af doe ick u lieden tot mijn volck hebbe aengenomen, of/ van dier tijt af doe ick u uytgeleyt hebbe uyt Egypte/ende dat ick u mijne wet gegevē hebbe. alsoo oock v. 5.
10 Siet de aent. Exod. 32. 9. eñ 33. 3. ende Deut. 9. 13. eñ 31. 27. ende 32. 5.
11 D. soo hart als een yseren senuwe.
12 D. hart ende onbeschaemt.
13 *Hebr.* mijn smerte.
14 *Hebr.* mijne gietinge.
15 T. w. 't gene dat ick te vooren verkondicht hebbe / eñ oock wat daer na geschiet is.
16 *Hebr.* aenschouwt, ofte/ siet. D. neemt ter herten / betracht wel.
17 Die u beroemt mijn volck te zijn / dat ick vercoren hebbe / op dat ghy als Propheten dese dingen my ter eere soudt verkondigen/ T. w. dat ick soo vaderlick ende soo vriendelick met u ben omgegaen. 18 D. roemen en prysen. 19 T. w. den onderganck der Babyloniers / ende uwe verlossinge uyt de Babylonische gevangenisse door Cores. 20 *Hebr.* verwaerde, bewaerde. 21 D. 't is nu eerst door de Propheten geopenbaert / ende aen den dach gegeven 't gene dat te vooren als verborgen was in mijnen heymelicken raet. 22 T. w. van uwe sterre-kijckers ende waer-seggers. 23 *Hebr.* dat ghy trouwloosélick handelende, trouwloosélick handelen soudt, T. w. aen my. 24 D. van dien tijt af dat ghy ontfangen ende geboren zijt/ ende voorder oock van den tijt af/ dat ick u geroepen/ ende tot mijn volck aengenomen hebbe. 25 Verstaet hier by/ Ende ghy zijt het oock in der daet geweest / Of: ghy hebt u alsoo gehouden ende gedragen/ datmen u wel met rechte alsoo mach noemen. 26 Of/ verlangeren, of/ vertrecken. a Ies. 43. 21. ende 25. 27 Of/ uwent halven. And. tegens u. 28 And. versegelen, D. inhouden/ toomen/ te rugge houden. 29 Gelijckmen eenen boom afhouwt/ diemen uytroepen wil.

30 T. w. door cruys/ elende / ende tegenspoet.
31 T. w. niet soo dickwijls noch soo naeuwe alsmen het silver loutert / op dat ghy niet heel en vergaet. Of / Niet met het silver, D. Ick en sal u in den smeltcroes met het silver niet te gelijcke beproeven / gelijck men het valsch silver door het goede / in eenen ende den selvē smeltcroes te gelijcke beproeft. De sin is: Ick sal u wel met kruys besoeckē/ maer ick sal het matigen. Siet 1. Pet. 1. 7.
32 T. w. als gereynicht/ geloutert ende uytgelesen gout / of silver/ dat mēe smeltoven geloutert is. siet Prov. 17. 3. ende 27. 21. De sin is/ Als ick u door mijne genade soo lange in 't kruys sal hebben steken laten / tot dat ghy u met ware hertgrondelicke boete tot my bekeert/ sal ick u weder weldadicheyt bewijsen.
33 T. w. mijn name/ vs 9. ontheyligt worden, D. bespot ende gesmaet wordē/ als of ick niet getrouwelick met mijn volck gehandelt en hadde / maer dat ick het geheelick verlatē hadde / daer ick het doch anders beloofst hadde.
b Ies. 42. 8.
34. 34 D. ghy nakomelingen Jacobs/ die ick tot mijn volck uytvercoren ende geroepen hebbe.
c Ies. 41. 4. ende 44. 6. Apoc. 1. 17. eñ 22. 13.
35 *Hebr.* gepalmt, of/ omspannen. siet Ies. 40. 12.
36 D. sy verschijnen ende staen stracx veerdich tot mijnen dienst. Een maniere van spreken genomē van der Coningen eñ Princen dienaers. siet 1. Reg. 10. 8. ofte aldus: als ickse riep, stondense daer te samē. T. w. in de scheppinge.
37 T. w. de hemelen/ ende alle creaturen. Siet Psa. 147. 4.
38 T. w. de Afgoden der heydenen/ van de welcke mentie gemaeckt is/ bov. v. 5.
d Ies. 41. 22, 23.
39 T. w. Cores.
40 T. w. soo verre/ dat hy hem sijnen segen ende voorspoet tegē de Babyloniers geven sal. Siet Ies. 45. 1. 41 T. w. Cores. 42 T. w. des Heeren welbehagen. De sin is/ Cores sal/ nae des Heeren welbehagen / Babel verstooren/ ende de Joden uyt de Babylonische gevangenisse verlossen. 43 T. w. Godes arm/ D. macht: of/ sijnen, T. w. Cores arm. And. hoewel de Chaldeen sijnen arm geweest zijn. De sin is/ Of schoon Godt de Heere de Chaldeen gebruyckt heeft/ om sijn volck te castyden / ende om sijne macht te doen blijcken: So sal hyse evenwel/ als een roede of slaenden staf verbrecken / ende door Cores onderdrucken. 44 D. Ick sal hem ter bequamer tijt roepen/ want Cores en was doe noch niet geboren als Jesaias dit van hem propheteerde. Siet de aenteeck. Ies. 44. op v. 28. 45 T. w. Cores. als bov. 45. 1. 46 Dit spreeckt de Prophete tot de Joden/ haer tot sich roepende/ om haer meer ende meer te versterrcken ende te bevestigen in 't gene dat hy haer te voorē verkondicht heeft. 47 Als of de Prophete seyde/ Ick en hebbe u lieden niet verswegen van sulcx als my de Heere bevolen heeft u te verkondigen: Maer ick hebbet u al t'samen klaerlick ende duydelick te kennen gegeven. 48 *Hebr.* van 't hooft. 49 D. dat het de Heere my geopenbaert heeft. And. dat het daer geweest is, ben ick. of/ was ick, D. ick hebbe met vlijt ende neerstichept op mijn prophetisch-ampt gepast. Siet Ies. 21. 8. 50 Dewyle ick een Ambassadeur ben van onsen grooten Godt/ so behoordemen my te hooren ende geloove te geven. e Deut. 32. 29. Psal. 81. 14. 51 D. uwen welstant. Siet Psal. 37. op v. 11. 52 D. overvloedich/ ende altijt duerende/ gelijck een riviere altijt vliet. 53 De vrucht uwer gerechticheyt/ T. w. de geluckSalige staet uwer regeringe / die gevolgt soude hebben / indien ghy u ter gerechticheyt hadt begeven. Siet Psal. 24. de aent. op v. 5. 54 D. overvloedelick/ boven maten veel. 55 D. uwe kinderen. 56 T. w. in menichte. 57 D. de kinderen die uyt u souden voortkomen. Siet de aenteeck. Job cap. 5. op v. 25. 58 D. u lichaem. 59 T. w. zants. 60 And. grof-zant, of/ keeseling-steenen. 61 Siet vs 9. f Ies. 52. 11. Ier. 50. 8. ende 51. 6, 45. Apoc. 18. 4. 62 D. treckt haestelick wech/ als ontvluchtende / op dat ghy niet mede ingewickelt en wort in het gestrenge oordeel / 't welck Godt over de Babyloniers sal brengen. Siet Jer. 51, 6. Apoc. 18. 4. 63 T. w. uyt de Babylonische gevangenisse/ eñ uyt andre elende meer. 64 T. w. segt oock. 65 T. w. de Joden die uyt Babel nae Iudæam door de woestyne trecken souden. 66 De Heere heeft eertijts sijn volck met allerley nootdurft versorgt/ doe hyse door de woestijne nae het lant Canaan voerde: Alsoo belooft hier de Heere/ dat hy sijn volck oock versorgen soude/ als hy het uyt Babel nae het Joodsche lant wederom brengen soude / ende voorts sijne kercke geestelick verlossen ende salich maken. Siet bov. cap. 43. v. 19/20. 67 T. w. de Heere. 68 Siet Exod. 17. 6. Num. 20. 11. Psal. 105. 41.

steen

steen vlieten: als hy den rotzsteen cloof/ so vloeyden de wateren daer henen.

22 [Maer] [69] de [g] godtloose en hebben [70] geen vrede/ seyt de HEERE.

69 D. de ongeloovige / de Afgodendienaers/ sy zijn van Babyloniers/ of Joden. g Ies. 57. 21. Siet boven vs 18. ende onder cap. 57. v. 21.

70 D. geen wel-vaert/ noch nae der ziele/ noch nae den lichame.

Het xlix. Capittel.

Christus verkondicht allen volckeren sijn beroep/ v. 1. hy klaecht over der Joden ongeloovicheyt/ 4. ende spreeckt van de beroepinge der heydenen / 6. ende troost de gevangene ende bedruckte/ 9. Belooft alles wat hinderlick is om tot hem te comen/ wech te nemen/ 11. hy troost de mismoedige Joden/ 14. met belofte van haer geestelick zaet te sullen vermeerderen/ 18. ende dat de Coningen des selven Voester-heeren souden zijn / 23. ende hy belooft / dat hyse uyt de hant soo der lichamelicke / als geestelicke vyanden verlossen soude/ 24.

1 [1] HOort nae my/ [2] ghy Eylanden/ ende luystert toe / ghy volckeren van verre / de HEERE heeft [3] my geroepen van den buyck aen / van [4] mijnes moeders ingewant af heeft hy [5] mijnen name [6] gemeldet.

2 En hy heeft mijnen mont [7] gemaeckt als een scherp sweert/ [8] onder de schaduwe sijner hant [9] heeft hy my bedeckt : ende hy heeft my [10] tot eenen suyveren [11] pijl gestelt/ in sijnen pijl-koker heeft hy my verborgen.

3 Ende hy heeft tot my geseyt/ [12] Ghy zijt mijn knecht; Israël/ [13] door welcken ick verheerlickt sal worden.

4 Doch [14] ick seyde / Ick hebbe [15] te vergeefs gearbeydt / Ick hebbe mijne kracht [16] onnuttelick ende ydelick [17] toegebracht: [18] gewisselick [19] mijn recht is by den HEERE/ ende mijn werckloon is by mijnen Godt.

5 Ende nu seyt de HEERE die my sich van ['smoeders] buyck af tot eenen knecht geformeert heeft / dat ick [20] Jacob tot hem wederbrengen soude : [21] maer Israël en sal sich [22] niet versamelen laten: [23] nochtans sal ick vereerlickt worden in de oogen des HEEREN/ ende mijn Godt [24] sal mijne sterckte zijn.

6 Voorder seyde hy / [25] 'T is te geringe / dat ghy my een knecht soudt zijn / om [26] op te richten de stammen Jacobs / ende om weder te brengen [27] de bewaerde in Israël : Ick hebbe u oock gegeven [28] ten lichte der heydenen/ om [29] mijn heyl te zijn tot aen het eynde der aerde.

7 Alsoo seyt de HEERE / de verlosser Israëls / [30] sijn Heylige / tot [31] de verachtte ziele/ tot dien aen welcken [32] het volck eenen grouwel heeft/ [33] tot den knecht der gener [34] die heerschen; Coningen [35] sullen 't sien/ ende [36] opstaen/ [oock] Vorsten/ ende [37] sy sullen haer [voor u] buygen: [38] om des HEEREN wille / [39] die getrouwe is/ [40] des Heyligen Israëls/ [41] die u vercoren heeft.

8 Alsoo seyt [42] de HEERE/ [a] [43] In den tijt des welbehagens [44] hebbe ick [45] u verhoort / [46] ende ten dage des heyls [47] hebbe ick u geholpen : ende [48] ick sal u bewaren/ ende ick sal u geven [49] tot een verbont [50] des volcx/ om [51] het aerdrijck op te richten/ om [52] de verwoeste erffenissen te doen be-erven:

9 Om te seggen [53] tot de gebondene/ Gaet uyt: tot die [54] die in duysternisse zijn/ [55] Comt te voorschijn: [56] sy sullen [57] op de wegen weyden / ende op alle hooge plaetsen sal hare weyde wesen.

10 [58] Sy en sullen niet [b] hongeren/ noch dorsten / ende de hitte / ende de Sonne / en salse [59] niet steken : want haren [60] ontfermer salse leyden / ende [61] hy salse aen de sprinck-aders der wateren sachtkens leyden.

11 Ende [62] ick sal alle mijne bergen tot eenen wech maken : ende mijne banen sullen verhoocht [63] zijn.

12 Siet/ dese sullen van verre comen: ende siet/ die van 't noorden / ende [64] van 't westen/ en gene uyt den lande [65] Sinim.

13 [66] Juycht ghy hemelen/ ende verheucht u ghy aerde/ ende [67] ghy bergen maeckt gedreun met gejuych : want de HEERE heeft sijn volck vertroost/ ende hy sal sich over sijne elendige ontfermen.

14 Doch [68] Zion seyt/ De HEERE heeft my verlaten : ende de Heere heeft mijner vergeten.

15 Kan oock eene vrouwe [69] hares suygelincks vergeten / dat sy haer niet en ontferme over den [70] sone hares buycks? [71] Of schoon dese [72] vergaten / so en sal ick doch [73] uwer niet vergeten.

16 Siet/ [74] Ick hebbe u in de beyde hant palmen [75] gegraveert; [76] uwe mueren [77] zijn steets voor my.

17 Uwe [78] sonen sullen haer haesten: [maer] [79] uwe verstoorders/ ende uwe verwoesters

1 Dit spreeckt Christus.
2 Siet bov. cap. 41. v. 1.
3 T. w. tot eenen Middelaer en Heylant sijnes volcx.
4 D. soo haest als mijn moeder my heeft ontfangen/ ende ter werelt gebracht. siet Mat. 1. 20/ 21. Luc. 1. 31. ende 2. 9.
5 D. my.
6 T. w. by sijn uytverkoren volck in Juda. Siet Luc. 1. 70.
7 Hebr. gestelt. D. hy heeft my bevolen te prediken boete ende vergevinge der sonden / ende hy werckt alsoo door mijne predikatien / datse de toehoorders door het herte snyden. Vergel. Luc. 24. 32. Act. 2. 37. Heb. 4. 12. Apoc. 1. 16.
8 Of/ met de schaduwe etc. Siet Jes. 51. 16.
9 D. hy heeft my bewaert tegen de listen der Schriftgeleerden ende Phariseen / dat sy my tegen mijnen wille / en eer het tijt was / niet en hebben kunnen vangen noch dooden.
10 Eenen suyveren gladden pijl gaet lichter ergens door/ dan eenen beroesten doet.
11 Pijl, beteeckent hier so veel als stracx te vooren sweert. siet Psal. 45. 6.
12 Siet bov. 42. 1. ende 51. 16. De sin deser woorden is / ô Christe, Ghy en zijt niet alleen mijn knecht/ maer ghy zijt oock de rechte Israël/ die met Godt en sijne machtigen toorn strijdende / de victorie behouden sult / waer van Jacob alleen een voorbeelt geweest is / als hy met den Engel des Heeren strydende / den selven over-wonnen heeft/ daer van hy den name Israël gekregen heeft.
13 Of/ in welcken. And. Israël [is de gene] van welcken ick my door u roemen sal. De sin is/ Ick bevele u/ dat ghy voor eerst mijn heerlick woort sult voor-dragen den Israëliten / of dat ghy onder haer alder-eerst mijne heerlickheyt sult verkondigen. Siet Matt. 10. 6. ende 15. 24. Act. 13. 46. ende 28. 25/ &c.
14 T. w. de Heere Christus, die hier klaecht over het ongeloove en de boosheyt van het grootste deel der Joden.
15 T. w. met mijne predicatien/ by de verstockte Joden.
16 Hebr. In 't woeste.
17 Hebr. verteert, Dat is/ gebruyckt.
18 Of/ nochtans is mijn recht by den Heere.
19 D. mijnen loon / die my met rechte toe-komt. Als of Christus seyde / Hoewel mijnen arbeyt sulcke vruchten niet en heeft voortgebracht/ als ick wel wenschte : So getrooste ick my daer mede / dat ick mijnen hemelschen Vader getrouwelick hebbe gedient in het ampt dat hy my heeft opgeleyt/ ende het is hem oock wel bekent. Vergel. Mat. 23. 37. in 't volgende werckloon. Hebr. eyg. werck ofte/ arbeyt, ende 't woort voor arbeyts loon genomen. siet Jer. 22. op v. 13.
20 D. de Joden.
21 Anders/ en Israël dat niet versamelt en wort, op dat ick vereerlickt worde in de oogen des Heeren, ende dat mijn Godt mijne stercktesoude wesen. Israël dat niet versamelt en wort] D. het verstroyde Israël. Siet Matt. 23. 37.
22 Sich tot my bekeerende. Mat. 23. 37. Joh. 1. 11. And. Israël en versamelt sich niet. And. ende Israël sal tot hem vergadert worden.
23 De sin is / Onaengesien de onboetveerdicheyt van het grootste deel des volcx van Israël / sal mijnen getrouwen arbeyt en neerstichheyt in de bedieninge mijnes predickampts/ by mijnen hemelschen Vader in weerde zijn ende blijven.
24 Of/ is mijne stercktegeworden. D. Godt troost my door sijnen H. Geest tegen de ondanckbaerheyt der Joden. Vergelijckt Mat. 11. v. 25/ 26. Joh. 6. 36/ 37. ende c. 10. v. 26/ 27.
25 Hebr. 't is te licht. Als of hy seyde / De weerdicheyt uwes persoons/ als die daer zijt de eeuwige ende eenige sone Godes des Vaders : als oock het hooge ampt daer toe ick u beroepen hebbe / Vereyscht wat meer ende wat treffelijckers/ dan dat ghy alleen het volck van Israël soudt oprichten ende weder te rechte brengen/ ick hebbe u tot eenen Salichmaker der gantscher werelt verordineert : Daerom of u schoon het grootste deel onder de Joden niet en wil kennen noch aennemen: so sullender vele onder de heydenen gevonden worden/ die het doen sullen: Ende en sal de Christelicke kercke des te minder niet zijn / maer veel meer sal sy daer door vermeerdert worden.
26 T. w. door de predicatie des H. Euangelii.
27 D. de gene die ick tot noch toe met groote sorge en neerstichheyt bewaert hebbe/ als zijnde mijn erfdeel/ ja de oog-appel mijner ooge. Deut. 32. 10.
28 Dit is een klare prophetie van de bekeeringe der heydenen tot Christum. siet bov. cap. 42. 6. Luc. 2. 32. Act. 13. 46/ 47. en 26. 17/ 18.
29 D. een heyl der heydenen/ van my verordineert.
30 D. die de heylige Israëls is/ als bov. cap. 10. vs 17.
31 Hebr. den verachten van ziele. D. Tot Christum, die in dese werelt van alle godloose (die tot aller tijt verre de meeste zijn geweest) is veracht geweest. And. dien een yeder veracht. And. tot [dien] welcken de ziele (D. schier yeder man/ de grootste en voornaemste hoop der Joden) veracht. siet Jes. 53. 3. Joh. 7. 48. Mat. 27. vss. 22/ 23/ 29/ 40.
32 T. w. het boose Joodsche volck.
33 D. tot Christum, die in de gedaente eenes knechts in deser werelt verschenen is.
34 T. w. te Jerusalem / als Herodes, Pontius Pilatus, etc.
35 Of/ sullen u sien. D. kennen ende eeren voor den Heylant en Salichmaker der werelt. Siet Psal. 72. 10/ 11.
36 Tot een teecken van eerbiedinge. als Levit. 19. 32.
37 Of/ ende sullen u aenbidden.
38 Godt den Vader in den Sone eerende.
39 Die sijne belofte van de sendinge sijnes soons Iesu Christi in den vleesche/ getrouwelick houden sal.
40 D. om des genen wille/ die de Heylige Israëls is. siet bov. in dit vs.
41 T. w. tot sijnen knecht/ ende Middelaer der uytverkorenen. Hier is veranderinge van persoon/ want te vooren heeft hy van Christo gesproken in de derde persoone/ hier in de tweede.
42 T. w. Godt de Vader.
a 2. Cor. 6. 2.
43 D. ter tijt als ick mijne genade ende goedertierenheyt hebbe willen openbaren door de predicatie des H. Euangelii, ende ick u gesonden hebbe tot eenen Heylant der werelt/ om te lijden voor de sonden mijns volcx. 2. Cor. 6. 2.
44 Dit woort gesproken in den verleden tijt : maer het is te verstaen in den toekomenden tijt.
45 ô Christe.
46 Dit is met andre woorden 't gene dat stracx geseyt is.
47 D. ick hebbe u onderstutt doe ghy in de pijnen der helle waert / ende hebbe u lichaem voor verderf bewaert doe ghy in het graf laegt : ja ick hebbe u van den dooden opgeweckt/ ende aen mijne rechterhant gestelt. Siet 2. Cor. 6. 2.
48 T. w. tegen alle uwe vyanden / dat ghy van geene der selver overwonnen en wort.
49 D. tot eenen Middelaer des Verbonts / als boven cap. 42. 6.
50 T. w. des volcx Godes.
51 D. de inwoonders der aerde/ T. w. de uytvercorene. De sin is/ Op dat ghy/ Iesu Christe, uwe kercke/ die uwe erve is/ wederom oprichtet/ ende daer in woont.
52 Men can hier door de verwoeste erffenissen verstaen eerst het lant Canaan/ dat ten tijde der Babylonische gevanckenisse verwoest was/ Siet v. 19. ende voorts de salicheyt/ daer van de duyvel de uytvercorene poochde te onterven/ te berooven/ ende hen de selve woest te maken.
53 D. tot de gevangene. als boven cap. 42. 7.
54 D. die in onwetenheyt/ ende in geestelicke treuricheyt leven.
55 Of/ comt her-voor, openbaert u. Hebr. eygentlick/ wort ontdeckt, of/ geopenbaert.
56 T. w. die van u crachtelick sullen beroepen zijn.
57 D. aen alle hoecken ende canten. De sin is/ Na dat sy uyt de geestelicke gevanckenisse der sonden ende des duyvels verlost zijn/ sullen sy rijckelick aen der ziele ende aen den lichame gesegent worden / ende sy sullen de selve segeningen over al genieten.
58 'T gene dat Godt hier seyt / dat sal in den hemel vervult worden. siet Apo. 7. 16. de meyninge is/ dat de uytvercorene in den hemel geen ongemack lyden en sullen/ maer dat sy volkomelick gelucksalich zijn sullen/ waer van de genietinge der Manna, ende des waters uyt den rotz-steen in de woestijne/ een voorbeelt geweest is.
b Apoc. 7. 16.
59 Hebr. niet slaen.
60 D. de Heere Christus salse leyden gelijck een herder sijne schapen leydet. als Jes. 40. 11.
61 D. hy salse verquicken door den troost des H. Geestes/ daer toe gebruyckende de troostelicke beloftenissen die Godt den sijnen is doende.
62 D. ick sal alle verhinderinssen uyt den wech nemen: Daerentegen sal ick alle behulp en bevorderinge doen / op dat mijne uytverkorene uyt alle hoecken en eynden der gantscher werelt/ tot de gemeynschap des volcx Godes gebracht worden. Het zijn de woorden Godes des Vaders.
63 Of/ worden.
64 Hebr. van de zee. siet de aent. Gen. 12, 8.
65 Of/ der Siniten. Deser woort oock gedacht Gen. 10. 17. Eenige meynen/ dat dese volckeren wel mochten zijn de Sinesen, of Chinesen.
66 Siet Rom. 8. 19.
67 Siet Jes. 44. 23. ende 35. 1.
68 D. de geloovige Joden/ die dit spreken hart geperst zijnde door de groote ende menichvuldige elenden die haer over-vielen.
69 Of/ hares suyg-kints, of/ hares kleynen kints. als Jes. 65. 20.
70 Siet gelijcke maniere van spreken Jer. 31. 2.
71 Of/ Ia de selve. T. w. vrouwen. And. noch konnen dese vergeten, Of/ maer of syse vergaten, so en sal ick nochtans, etc.
72 T. w. haer kint/ of kinderen. siet Psal. 27. 10.
73 ô Zion/ ô Jerusalem. D. ô mijn kercke/ mijn volck. verstaet dit niet soo seer van eene lichamelicke/ als van eene geestelicke verlossinge. Rom. 9. vss. 6/ 7.
74 D. ick sal uwer altijt gedachtich zijn/ en sorge voor u dragen.
75 Of/ geschreven, geteeckent.
76 ô Jerusalem.
77 Als of de Heere seyde/ Gelijck ick de mueren Jerusalems van de Chaldeen geruyneert zijnde/ sal herbouwen: alsoo sal ick het geestelicke Jerusalem/ mijne kercke/ die nu kleyne/ ja schier geheel vervallen is/ weder ophouwen/ ende beschermen.
78 Of/ kinderen. D. de uytverkorene/ die in u door 't zaet des woorts Godes/ sullen geboren worden/ die sullen met groote begeerte haestelick komen tot de gemeynschap der Gemeynte.
79 D. de valsche Leeraers ende twistmakers/ als Schriftgeleerde ende Pharizeen/ mitsgaders alle de gene die door hare valsche leere/ ende ergerlick leven/ u schadelick zijn/ ende afbreuck doen,

woesters sullen [80] van u uytgaen.

18 [c] Heft uwe oogen op rontom / ende siet/ [81] alle dese vergaderen haer / sy comen [82] tot u: [Soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de HEERE / sekerlick / ghy sult u [83] met alle dese / [84] als met een cieraet bekleeden / ende ghy sultse [u] aenbinden/ [85] gelÿck eene bruyt.

19 Want [86] [in] uwe woeste ende uwe eensame plaetsen / ende u [87] verstoorde lant ; gewisselick [88] nu sult ghy [89] benaeuwt worden van inwoonderen / ende [90] die u verslonden/ sullen sich verre van u maken.

20 Noch sullen [91] de kinderen daer van ghy berooft waert/ seggen voor uwe ooren: [92] De plaetse is my te naeuwe / [93] wÿckt my/ dat ick woonen mach.

21 Ende [94] ghy sult seggen in u herte/ Wie heeft my dese gegenereert? aengesien ick van kinderen berooft/ eñ eensaem was: ick was [95] in de gevangenisse gegaen/ ende [96] wech geweken : wie heeft my dan dese opgevoedt? siet / ick was alleene overich gelaten; waer waren dese?

22 Alsoo seyt de Heere HEERE/ Siet / [97] ick sal mÿne hant opheffen tot de heydenen/ ende tot de volckeren sal ick mÿne baniere [98] opsteken: [99] dan sullen sy uwe sonen inde armen brengen / ende uwe dochters sullen op de schouder gedragen worden.

23 Ende [100] Coningē sullen uwe Voester-heeren zÿn / [101] hare Vorstinnen uwe [102] soog-vrouwen : [103] sy sullen haer voor u buygen met het aengesichte ter aerde/ ende sy [104] sullen den stof uwer voeten lecken : ende ghy sult weten/ dat ick de HEERE ben/ datse niet beschaemt en sullen worden die my verwachten.

24 [d] [105] Soude oock eenen machtigen den vanck ontnomen worden? of souden de gevangene [106] eenes rechtveerdigen ontcomen?

25 Doch alsoo seyt de HEERE/ [107] Ja de gevangene des machtigen sullen [hem] ontnomen worden/ ende de vanck des tyrans sal [108] ontcomen: want [109] met uwe twisters sal ick twisten / ende uwe kinderen sal ick [110] verlossen.

26 Ende [111] ick sal uwe verdruckers spÿsen met haer eygen vleesch/ ende [e] van haer eygen bloet sullen sy droncken worden/ als van soeten wÿne: eñ [112] alle vleesch sal gewaer worden/ dat ick de HEERE

80 Of/ uyt u.
c Ies. 60. 4.
81 Verstaet / de bekeerde heydenen / die de kercke sullen vermeeren ende vercieren/ haer t'samen onder eenen herder vervoegende.
82 Of/ uwent halven.
83 T. w. met alle de uytverkorene / die de Heere onder sijne gehoorsaemheyt brengen sal / soo uyt de Joden / als uyt de heydenen.
84 Het groot getal der ware Christgeloovigen / is de cieraet der kercke.
85 D. gelÿck een Bruyt haren cieraet aen doet/ of/ om haer bindt/ als sy haer opproncht.
86 De sin is/ De menichte der gener die haer tot de Christelicke Gemeynte begevē sullen/ sal soo groot zijn / dat de kercke / die te vooren als een woeste ende eensame plaetse geweest is/ die sal vervult / ja schier te enge wordē/ om alle de aenkomende Christgeloovigen uyt de heydenen te begrypē/ want de Geloovige sullen door de gantsche werelt verspreyt worden.
87 Het Joodsche lant is verstoort geworden / soo door de Babyloniers / als door de Romeinen/ ende andre Natien.
88 D. van / of / al haest. Siet de aent. Hos. 10. op vs 3.
89 Of/ geprangt, geperst worden. T. w. als de uytverkorene heydenen tot u sullen in komen / ende haer tot de Gemeynte vervoegen sullen.
90 D. die u te vooren schenen te willen verslinden door hare tyrannische vervolginge/ ende leere/ als daer waren de Schrift - geleerde / Pharisen / ende tyrannen/ &c.
91 *Hebr.* de kinderen uwer kinder-beroovinge, D. uwer onvruchtbaerheyt / namelick de heydenen/ die wel eygentlick uwe kinderen niet en zijn/ als van u lichamelick niet gegenereert zijnde / maer nu door den geloove kinderen der Gemeynte geworden

Het L. Capittel.

De Heere betuycht/ dat hy geen oorsake en is van de verwerpinge der Joden / maer hare sonden / v. 1. &c. met verhael sijner macht/ 2. Christus verhaelt hoe getrouwelick dat hy sijn ampt bedient hebbe/ 4. selfs met versmaetheyt ende smerten/ 6. door de hulpe sijnes hemelschen Vaders / 7. hy vermaent de geloovige Joden op den Heere te vertrouwen/ 10. ende dreycht de godtloose met de helsche smerten/ 11.

1 Alsoo seyt de HEERE/ [1] Waer is [2] de scheyd-brief van u lieder moeder / daer mede ickse [3] wech-gesonden hebbe? of wie isser van mÿne [4] schult-eysschers/ [5] dien ick u vercocht hebbe? siet/ om uwe ongerechticheden zÿt ghy verkocht/ ende om uwe overtredingen is uwe moeder wech gesonden.

2 Waerom quam ick / ende [6] daer en was niemant? [waerom] riep ick / ende niemant en antwoordde? [a] is mÿne hant dus [7] gantsch kort geworden / dat sy niet verlossen en can? of en isser in my geen cracht om uyt te redden? siet / door mÿne scheldinge [8] make ick de zee drooge/ ick stelle de rivieren [tot] eene woestÿne / dat haren visch stinckt/ om datter geen water en is/ ende sterft van dorste.

3 [9] Ick becleede den hemel met [10] swartheyt / ende stelle [11] eenen sack [tot] sÿn decksel.

4 [12] De Heere HEERE heeft my een tonge [13] der geleerden gegeven / op dat ick wete [14] met den moeden een woort [15] ter rechter tÿt te spreken: [16] Hy weckt [17] alle morgen / [18] hy weckt my de oore / dat ick hoore/ [19] gelÿck die geleert worden.

5 De Heere HEERE [20] heeft my de oore geopent/ ende [b] ick en ben niet wederspannich/ ick en wÿcke niet achterwaerts.

6 [21] Ick gheve mÿnen rugge den genen die [my] slaen / ende mÿne wangen den genen [22] die [my] 't hayr uytplucken : mÿn aengesichte en verberge ick niet [23] voor smaetheden ende [24] speecksel.

7 Want de Heere HEERE helpt my / daerom en worde ick niet te schande/ daerom [25] hebbe ick mÿn aengesichte gestelt als eenen key-steen / want ick weet/ dat ick niet en sal beschaemt worden.

8 [26] Hy is naeby [c] die my rechtveerdicht / wie sal met my twisten? laet ons te samen staen: [27] wie heeft eene rechtsake tegen my? [28] hy come herwaerts tot my.

9 Siet de Heere HEERE helpt my/ wie is't [29] [die] my sal verdoemen? siet/ [30] sy sullen altemael als een cleet verouden/ de motte salse eten.

1 Godt spreeckt hier de boose Joden aen/ by de welcke het eertÿts eene wyse was/ dat sy hare wyven eenē scheyd-brief gaven/ als sy nae haren sin niet en waren/ Deut. 24. 1. Alsoo en heeft Godt met het Joodsche volck niet gehandelt / dat hyse sonder groote oorsake soude nae Babel hebben wech gesonden / maer sy hebben grouwelick ende menichmael tegen hem gesondicht.
2 Wat het gebē van eenen scheydt-brief aengaet. siet Deut. 24. op v. 1.
3 D. verlaten hebbe/ dat is hier te seggen / gevanckelick hebbe wech-voeren laten.
4 Of/ schult-heeren.
5 Het pleegt by de Joden geoorloost eñ gebruyckelick te zijn/ dat een Vader die verschuldet was/ eñ niet betalen en konde / mocht sijn dochter tot eene dienstmaecht verkoopen/ Exod. 21. 7. ende 2. Reg. 4. 1. of schoon de kinderē sulcx niet verdient en hadden: maer alsoo en heeft Godt met de Joden niet gehandelt/ maer hy heeftse om hare ongerechtichedē verkocht/ D. in handen der Babyloniers overgelevert.
6 T. w. die mijn woort hoorde / ende gehoorsaemde / doe ick u lieden door de Prophetē mijne dienaers liet tot boete roepen / ende mijne genade aenbieden.
a Num. 11. 23. Ies. 59. 1.
7 *Hebr.* kort wordende kort geworden. als of de Heere seyde/ Hebt ghy my daerom niet willen hooren noch gehoorsamen/ om dat ghy aen mijne almachticheyt getwyffelt hebt? als of ick u uyt uwe ellende niet soude kunnen verlossen?
8 Gelÿck gebleken is aē de roode zee Exo. 14. 21. ende aen de

zijn/ na dat ghy Joden / van wegen de ongeloovicheyt ende onboetveerdicheyt / als kinderloos ende onvruchtbaer voor 't meeste deel te achten zijt. Andre verduytschen dit vs aldus / de kinderen die ghy krijgen sult, doe ghy uwer kinderen berooft waert, sullen noch seggen voor uwe ooren. D. dat ghy 't hoort. 92 Dit beteeckent den grooten aenwas der Christelicke kercke. 93 Of/ geeft my plaetse. 94 T. w. ghy Joodsche kercke/ sult u by u selven verwonderen/ over de groote menichte der heydenen/ die haer tot de kercke Godes vervoegen sullen. 95 T. w. in de Babylonische gevangenisse. 96 T. w. uyt mijn lant. 97 D. Ick sal de heydenen krachtelick beroepen door de predicatie des H. Evangelii, ende innerlicke werckinge des H. Geestes. 98 Of/ opwerpē, of/ verheffen. 99 D. jonge ende oude/ mannen ende vrouwen sullen komē/ ende haer in de gemeynschap der heyligen begeven/ ende d'een sal den anderen met goede vermaningen ende onderwijsingen/ ende oock met een goet exempel/ voor gaen. Ies. 60. 4. ende 66, 12. 100 De sin is/ dat de Coningen niet alleen haer tot de Gemeynte Christi sullen vervoegen: Maer sy sullē oock hare macht ende authoriteyt gebruycken tot aenwas/ ende bescherminge der selver. 101 D. der Coningen huysvrouwen. 102 Of/ soog-ammen. 103 D. sy sullen u burgerlicke eerbiedinge doen/ sy sullen haer voor u demoedigen/ ende haer u onderwerpē. Dit sullen sy doen om Christi wille/ die het hooft sijner kercke is. 104 De sin is/ Sy sullen haer so leege voor u buygen/ dat haren mont tot aen d'aerde naken sal / als of sy de aerde wouden oplecken. Siet Psal. 72. 9. d Matth. 12. 29. 105 Dit spreeckt de vervolgde / eñ van de tyrannen bedrangde kercke/ ten aensien van het gewelt der vervolgers. 106 Die met eenich recht/ 't zy van oorloge ofte andersins yemant in vaste gevanckenisse houdt. 107 Verstaet dit gesproken te zijn niet alleen van de gevangene Joden in de Babylonische gevangenisse/ die de machtige Coningē van Babel door krijgs-recht of gewelt onder hare heerschappye alsoo gebracht hadden / dat het onmogelick scheen de selve daer uyt te verlossen: Maer verstaet dit oock onder een voorbeelt gesproken te zijn van den Duyvel/ helle/ doot/ onder welcker heerschappye Godt ons door zijn rechtveerdich oordeel hadde overgegeven om onse sonden: Christus heeft ons uyt haer gewelt verlost/ Gode sijnē hemelschen Vader voor ons betalende: hy is stercker dan alle onse vyanden. 108 Of/ vry en los gemaeckt worden. 109 Siet Psal. 35. op vs 1. 110 Of/ bewaren, behouden. 111 D. Ick sal maken/ dat uwe vyanden ende vervolgers/ T. w. de vyanden mijner kercke/ haer eygen vleesch sullen eten/ datse malkanderē sullen verscheuren ende verslinden/ Ick sal met haer handelen/ gelijck ick eertijts met de Midianiten/ ende andere mijne vyanden gehandelt hebbe. e Apoc. 16. 6. 112 D. alle menschen/ van wat staet of conditie dat sy zijn.

Jordane/ Jos. 3. 16. als of de Heere seyde/ Dewyle ick sulcx doen kan/ so en ontbreeckt my oock geen macht om u lieden te redden. Van Godts scheldinge / Siet Psal. 9. op vs 6. ende 18. 16. ende 104. 7. 9 D. ick overtrecke den hemel met duystere wolcken/ alst my belieft. Siet Exod. 20. 21. 10 D. donckerheyt. 11 D. een duystere wolcke/ als eenen sack/ of hayren kleedt. 12 Dit spreeckt de Heere Christus, of de Prophete in Christi name ende verstaet hier door dē Heere HEERE, Godt den Vader. 13 D. der gener/ die Godes woort wel neerstelick geleert hebben/ ende die door sijnen Geest geregeert worden. Siet Mat. 10. v. 19/20. 14 D. met de gene die in haer gemoet verslagen zijn/ die trooste ende verquicke ick. Siet Mat. 11. 28. 15 Het Hebr. woort dat hier gebruyckt wort/ beteeckent so vele/ als yets ter rechter/ of ter bequamer tyt spreken/ of doen. 16 D. hy maeckt my geduerichlick mijnes ampts indachtich/ door de inwendige werckinge sijnes H. Geestes/ ende hy maeckt my willich om sijnen wille te doen. 17 *Hebr.* in morgenstont in morgenstont. 18 D. hy maeckt dat ick sijn woort geerne hoore/ ende 't selve recht verstae/ hy onderwijst my neerstelick/ als een meester sijnen discipel/ my leersaem ende onderdanich makende. 19 D. met vlijt ende aendacht/ gelijck die doen/ die wenschen ende begeeren geleert te worden. 20 D. hy heeft my willich ende bequaem gemaeckt/ om te doen dat hy my beveelt. b Ioh. 14. 31. Phil. 2. 8. Heb. 10. 5, &c. 21 De sin is/ Ick lyde alle leet/ smaet/ ende schande/ diemen my aendoet/ met gedult ende patientie. Siet Mat. 26. v. 27/67/ &c. ende cap. 27. v. 26. 22 Of/ die [my] de hayren uytpluckten. of/ ploten. 23 Of/ voor menigerley smaet. 24 Siet de aenteeck. Job cap. 30. op v. 10. 25 D. ick overwinne al het leet datmen my aendoet/ met standvasticheyt. Siet gelijcke maniere van spreken Jer. 1. 18. ende 15. 20. Eze. 3. v. 8/9. 26 Als of Christus seyde/ Godt mijn hemelsche Vader / sal mijne onschult aen den dach brengen/ namelijck ten deele door de wonderteeckenen die in mijne doot geschieden sullen/ ten deele in mijne opstandinge uyt den grave / ende verhooginge aen sijne rechter-hant. Andre nemen de eerste woorden deses vs aldus/ als of Christus seyde/ Hy staet my by/ eñ hy verdedicht my tegen mijne wederpartyders. c Rom. 8. 32, 33. 27 Of/ wie heeft met my te rechten? *Hebr.* wie is een Heere mijnes gerichts. siet Gen. 14. op v. 13. 28 Of/ hy naedere tot my. als of hy seyde/ Hy stelle voet by steck. 29 T. w. met rechte. *Hebr.* godloos maken sal. 30 T. w. alle mijne tegenpartyders.

10 [31] Wie iſſer onder u lieden / die den HEERE vreeſt / die [32] nae de ſtemme ſijnes knechts hoort? [33] als hy in de duyſterniſſen wandelt / eñ geen licht en heeft; dat hy betrouwe op den name des HEEREN / ende [34] ſteune op ſijnen Godt.

11 [35] Siet / ghy alle [36] die een vyer aenſteeckt / die u met ſprancken omgordet: [37] wandelt in de vlamme van u vyer / ende in de ſprancken [die] ghy ontſteken hebt; [38] Dat geſchiet u [39] van mijne hant / [40] in ſmerte ſult ghylieden liggen.

31 Hier ſpreeckt Chriſtus de vroome eñ geloovige Joodẽ aen. 32 D. mijne ſtemme / die ick des Heeren knecht ben / als bov. 42. 1. eñ 49. 5. 33 Ofte / die. D. of hy ſchoon in elende leeft. ſiet Pſal. 23. 4. Siet oock Jeſ. 9. 1. 34 D. hy verlate ſich op dien Godt / die eẽ genadẽ-verbont met hem heeft opgericht. 35 Hier ſpreeckt Chriſtus de valſche Leeraers aen / te weten / de Schriftgeleerde ende Phariʒeen. 36 D. die wijſheyt voor-geeſt uyt uwe eygene herten / buyten Godes woort / 't welck alleen het licht onſer voeten is: Meynende door uwe eygene wijſheyt ende macht de elende voor te komen / ofte af te wenden. 37 De ſin is / Doet wat ghy wilt of meugt / gebruyckt alle uwe konſten / wandelt nae uwe eygene fantaſie / dewyle ghy immers in het licht des goddelicken woorts niet en wilt wandelen / 't welck ick u lieden voordrage. 38 Of / ſulcx. 39 Door dewelcke ick u rechtveerdelijck overgeve in ſulcke verkeertheyt ende verblindinge des herten / Daerom en ſult ghy oock de ſtraffen niet kunnen ontgaen. 40 T. w. in helſche pijne / in ſmerte ende bekommerniſſe uwer conſcientie: Een quade conſcientie is een knagende worm / die nimmermeer en ſterft.

Het Lj. Capittel.

De Heere trooſt ſijn volck / ende vermaent het tot geloove ende gedult / v. 1 / &c. belovende haer te verloſſen / 4. ende dat haeſtelick / 5. ende dat ſijn heyl beſtendich ſal weſen / 6. maer dat de menſchen verganckelick zijn / 8. een gebedt der bedrangde godſaligẽ / om hulpe ende verloſſinge / 9. de welcke haer de Heere belooft / 11. beſtraffende te gelijcke de ſwackheyt hares geloofs / 12. beſchrijvinge van de macht des Heeren / 15. om haer te helpen / 16. van haer nemende den bitteren drinckbeker / 17. ende 22. ende dien gevende hare vyanden / 23.

1 [1] HOoret nae my ghy die de gerechticheyt najaecht / ghy die den HEERE ſoeckt: aenſchouwt [2] den rotzſteen [daer] ghylieden [3] uyt gehouwen zijt / ende de hollicheyt des bornputs [4] [daer] ghy uyt gegraven zijt.

2 [5] Aenſchouwet Abraham ulieder Vader / ende Sara [die] u lieden gebaert heeft: want [6] ick riep hem [7] doe hy [noch] alleen was / ende ick ſegende hem / ende ick vermenichvuldichde hem.

3 Want de HEERE ſal [8] Zion trooſten / hy ſal [9] trooſtẽ alle hare woeſte plaetſen / eñ hy ſal [10] hare woeſtijne maken [11] als Eden / ende hare wilderniſſe [12] als den hof des HEEREN: vreucht ende blijtſchap ſal [13] daer in gevonden worden / danck-ſegginge ende een ſtemme des geſancks.

4 Luyſtert nae my / mijn volck / ende mijne lieden neyght nae my de oore: want [14] een wet ſal van my uytgaen / ende ick ſal mijn [15] recht [16] doen ruſten [17] tot een licht der volckeren.

5 [18] Mijne gerechticheyt is naeby / [19] mijn heyl [20] treckt uyt / ende [21] mijne armen ſullen de volcken richten: op my ſullen [22] de Eylanden wachten / ende [23] op mijnen arm ſullen ſy hopen.

6 Heft u lieder oogen op nae den hemel / ende aenſchouwet de aerde beneden: want [24] de hemel ſal als een roock verdwijnen / ende de aerde ſal als een kleet verouden / eñ hare inwoonders ſullen [25] van gelijcken ſterven: maer [26] mijn heyl ſal in eeuwicheyt zijn / [26] mijne gerechticheyt en ſal [27] niet verbroken worden.

7 Hooret nae my / ghylieden die [28] de gerechticheyt [29] kent / ghy volck [a] in welckes herte [30] mijne wet is: [b] en vreeſt niet de ſmaetheyt [31] van den menſche / ende voor [32] hare ſmaet-redenen en ontſet u niet.

8 Want [c] de motte ſalſe op-eten als een kleet / ende [33] het ſchiet-wormken ſalſe opeten [34] als wolle: maer [35] mijne gerechticheyt ſal in eeuwicheyt zijn / ende [35] mijn heyl [36] van geſlachte tot geſlachten.

9 [37] Ontwaeckt / ontwaeckt / treckt ſterckte aen / ghy arm des HEEREN: ontwaeckt als in de voorledene dagen / [als in] de geſlachten van outs: zijt [38] ghy 't niet die [39] Rahab [40] uytgehouwen hebt? die [41] de zee-drake [42] verwondet hebt?

10 En zijt ghy 't niet / die de zee / de wateren des grooten afgronts / drooge gemaeckt hebt? [d] die de diepten der zee [43] gemaeckt hebt tot eenen wech / op dat [44] de verloſte daer door gingen?

11 Alſoo ſullen [45] de vry-gecochte des HEEREN wederkeeren / ende met gejuych tot Zion komen: ende eeuwige blijtſchap [46] ſal op haer hooft weſen: vreucht ende blijtſchap ſullen ſy [47] aengrijpen / treuringe ende ſuchtinge ſullen wechvlieden.

12 [48] Ick / ick ben het / die [49] u trooſte / [50] wie zijt ghy dat ghy u vreeſet voor [e] den menſche / die [51] ſterven ſal? ende voor eenes menſchen [kint dat] [52] hoy worden ſal?

13 Ende vergetet des HEEREN / [53] die u gemaeckt heeft / [f] die de hemelen heeft uytgebreyt / ende de aerde gegrondet heeft? ende vreeſet u geduerichlick den gantſchen dach / van wegen de grimmicheyt [54] des benauwers / wanneer hy ſich bereyt om te verderven: [55] waer is dan de grimmicheyt [54] des benauwers?

14 [56] De omſwevende gevangen ſal haeſtelick los gelaten worden: ende hy en ſal [57] in den kuyl niet ſterven / ende [58] ſijn broot en ſal [hem] niet ontbreken.

15 Wãt ick bẽ de HEERE uwe Godt / die de zee [59] klieft / dat hare golven bruyſen: HEERE der heyrſcharen is ſijn name.

16 Ende [60] ick legge mijne woorden in uwen mont / ende [61] bedecke u onder de ſchaduwe mijner hant: [62] om den hemel te planten / ende om de aerde te gronden / ende om te ſeggen tot [63] Zion / Ghy zijt mijn volck.

17 [g] [64] Waeckt op / waeckt op / ſtaet op [65] Jeruſalem / die ghy [66] gedroncken hebt [67] van de hant des HEEREN [68] den beker ſijner grimmicheyt / den droeſſem des

1 Dit zijn de woorden Godes tot ſijne Gemeynte / de ſelve trooſtende in hare droeffeniſſe / daer mede ſy bevangẽ was / aenſiende het kleyn getal der geloovigẽ. 2 D. Abraham / wiẽs lichaem van ouderdom verſtorvẽ was / als hy de belofte ontfinck dat hy Iſaac ſoude genererẽ. Rom. 4. 19. Siet Pſal. 90. de aent. op v. 2. 3 D. door mijne ſterckte voort-gebracht zijt. 4 Verſtaet hier Sara / die onvruchtbaer was / ende wiens lichaem van ouderdom verſtorven was / doe ſy Iſaac ontfangen heeft / Rom. 4. 19. 5 Dit is een verklaringe der naeſt-voorgaende woorden. 6 De ſin is / Gelijck ick Abraham ende Sara / onaengeſien ſy beyde ſtock-out waren / tot een groot volck gemaeckt hebbe: alſoo ſal ick oock mijn kercke wonderbaerlick vermeerderen / onaengeſien ghy Joden nu een verachtſaem / ende hart gedruckt volck zijt. 7 Of / doe hy [noch] eenich was. *Hebr.* Doe hy een was. D. doe hy noch geen kinderen / Ja geen hope van kinderen te krijgen en hadde. Siet Rom. 4. 19. 8 D. ſijn volck / de Chriſtelicke kercke: Of / de gene die uyt de Babyloniſche gevangeniſſe ſullen weder-gekomen zijn. 9 Trooſten is hier ſoo veel te ſeggen / als op-bouwen / ende te rechte brengen / alle hare, T. w. Zions / woeſte plaetſen, *Hebr.* hare woeſtheden. De ſin is / De Heere ſal in plaetſe van de ongeloovige Joden / de heydenen roepen. Vergel. Rom. 11. 11. Gal. 4. 27. 10 D. het kleyne getal der geloovige Joden. 11 D. als den luſthof te Eden / diemen het paradijs naemt. Siet Gen. 2. 8. D. de Heere ſal in ſijne kercke / door ſijne krachtige beroepinge / de uytverkorene uyt de heydenen planten. 12 D. als het paradijs / of verſtaet hier door den hof des Heeren, eenen uytter maten ſchoonen hof. 't is 't ſelve dat ſtracx met andre woorden geſeyt is. 13 T. w. in de kercke des Heeren. 14 Ofte / leere, T. w. de leere des H. Euangelii, als Jeſ. cap. 2. v. 3. 15 Daer in beſtaende / dat alle die in Chriſtum glooven / gerechtveerdicht worden / ende vergevinge aller harer ſonden verkrygen. Andre / Mijn recht, D. mijn leere / die ick als een recht mijnen uytverkorenen voor-ſchrijve. 16 T. w. in mijne kercke / die de kolomne ende vaſticheyt der waerheyt is / 1. Tim. 3. 15. 17 D. tot dien eynde / op dat het de uytvercorene uyt verſcheydene volckeren beſchijne / die verlichtende met de ſalich-makende kenniſſe Godes. Vergel. Luc. 2. 32. Act. 13. 46 / 47. 18 D. mijne genadige verloſſinge / die ick mijnen volcke door haren ſalichmaker Jeſum Chriſtum / achtervolgens mijne belofte / bewijſen ſal. 19 D. mijne ſalicheyt die ick mijnen uytverkorenen geven ſal / komt te voorſchijn. 20 Of / ſal te voorſchijn komen. 21 D. ick ſal de volckeren door mijne goddelicke kracht tot gehoorſaemheyt brengen. 22 D. de vreemde natien. Siet Jeſ. 41. 1. ende 42. 4. ende 60. 9. 23 D. op mijne hulpe ende byſtant. ſiet Jeſ. 53. 1. 24 De ſin is / hemel ende aerde ſullen wel vergaen / maer het Euangelium / ende de ſalicheyt van Godts volck / ſal eeuwichlick vaſt zijn. ſommige nemen 't aldus: offer ſchoon ſoo groote / ende grouwelicke veranderingen in de werelt komen ſullen / als of hemel ende aerde vergaen ſouden: So ſal ick nochtans mijne kercke bewaren / ende haer geven wat ick haer belooft hebbe. Vergel. Pſal. 102. 27. ende Jeſ. 34. 4. 25 T. w. gelijck de roock / ende een kleet vergaen.

26. 26 Alſoo ond. v. 8. voorts: zijn. D. blyven. Siet Pſal. 37. op v. 18. 27 Of / niet beſwijcken. 28 D. hier te ſeggẽ / de vroomicheyt ende godtſalicheyt. 29 D. lief hebt / ende u ſelven daer mede beſich houdt, als Pſal. 1. 6. a Pſal. 37. 31. 30 Als zijnde de regel ende richt-ſnoer nae 't welcke ſich de menſchen hebben te reguleren. b Pſal. 118. 6. onder v. 12. 31 D. die u de menſchen aen doen. 32 T. w. der ſterffelicker menſchen / dat is hier te ſeggen / der godtlooſen die uwe vyanden zijn. c Ieſ. 50. 9. 33 Dit is een ſoorte van wormkens / die in de wolle veelmaels zijn. 34 D. als een wollen kleedt. 35. 35 Als bov. v. 6. 36 *Hebr.* tot geſlachte der geſlachten. 37 Of / waeck op, waeck op. Dit ſpreeckt het volck Godes / Godt biddende / dat hy ſijne macht wille bewijſen / ende haer verloſſen / gelijck hy hare Vaderẽ eertijts uyt Egypten verloſt heeft. 38 Ghy ſtercken arm Godes. 39 D. Egypten. eñ verſtaet hier Pharao met ſijn gantſch heyr. ſiet Pſal. 87. 4. ende 89. 11. 40 Gelijckmen eenen ſteen uyt een ſteenrotze houwt, dat is hier te ſeggen / uyt het getal der levendigen met gewelt heeft uytgeruckt. 41 Of / wal-viſch. D. den Coninck Pharao. Siet Pſal. 74. 13 / 14. Jeſ. 27. 1. Ezech. 29. 3. 42 Of / ſmerte aengedaen hebt. T. w. als ghy hem in 't roode meyr geworpen / eñ verdroncken hebt. Exod. 14. 21. d Ieſ. 43. 16. 43 *Hebr.* geſtelt hebt. 44 D. de kinderen Iſraels / die uyt der Egyptenaren handen verloſt waren. 45 Of / geranſoeneerde. D. de gene voor de welcke de Heere het ranſoen betaelt eñ alſoo verloſt heeft. Eenige verſtaen dit van de verloſſinge uyt de Babyloniſche gevanckeniſſe / andre / uyt het gewelt des duyvels / ſommige / van beyde. Siet Jeſ. 35. 10. daer ſtaen de ſelve woorden die hier ſtaen. 46 T. w. als eenen ſchoonen crans. ſiet Jeſ. 35. 10. 2. Tim. 4. 8. 47 Of / achterhalen. 48 Hier ſpreeckt de Heere wederom. 49 T. w. ô Zion / ghy Gemeynte der geloovigen. 50 Als of de Heere ſeyde / Waerom zijt ghy dan ſoo kleynmoedich / mijn volck? Ghy en kent gewiſſelick de kracht des Heeren niet / die u beſchermt / dewyle ghy dus verveert zijt voor de ſterffelicke menſchen. e Bov. v. 7. ende Pſal. 118. 5. 51 Of / ſterven moet. 52 *Hebr.* [die als] hoy ſal gegeven. ofte / geſtelt worden, D. die afgeſneden ſal worden / ende die verwelckeren ende verdorren ſal gelijck het hoy. ſiet Jeſa. 40. 6. ende 1. Pet. 1. 24. 53 T. w. tot ſijn volck / ende aenſienlick. Vg. Pſal. 100. v. 3. f Iob 9. 8. Pſal. 104. 2. Ieſ. 40. 22. eñ 42. 5. eñ 44. 20. 54. 54. Der booſer menſchen / des Tyrans / des vervolgers: ende oock des duyvels. 55 Als of hy ſeyde / De vervolgers (ſelfs de duyvels) en vermogen niet meer tegen u. Dit ſal eerſt ten jongſten gerichte volkomelick volbracht worden. Andre nemen deſe woorden aldus / als of de Prophete ſeyde / Siet ghy nu niet / dat alle de dreygementẽ uwer vyanden te niete zijn gegaen? Derhalven en hebt ghy geen oorſake gehadt / om dus bevreeſt te zijn. 56 And. die in vreemtheyt omher treckt, ſal haeſtelick verloſt worden, T. w. ſoo van de banden der tyrannen / als van de banden des duyvels / D. van ſonden. ſommige verſtaen dit oock van de verloſſinge uyt de Babyloniſche gevangeniſſe. 57 D. in de Babyloniſche gevangeniſſe. of / in de groeve of put der elende. 58 D. ſijn nootdurft. 59 Of / ſcheurt, deylt. And. beweegt. Siet Job 26. 12. Jer. 31. 35. 60 Eenige meynen dat dit tot Chriſtum, (Vgel. Jeſ. 49. 2 / 3.) andere / dat het tot ſijne kercke geſproken wort. 61 D. ick neme u onder mijne bewaringe. 62 T. w. door de leere / die ick in uwen mont geleyt hebbe. D. om de uytverkorene te trooſten / met de hope des eeuwigen levens / dat ſy beſitten ende genieten ſullen in de nieuwe werelt. Vgel. hier mede Jeſ. 65. 17. ende 66. 22. ende 2. Pet. 3. 13. 63 D. tot de algemeene kercke / als v. 3. g Ieſ. 52. 1. 64 Heft uwe oogen op tot Godt den Heere / ende grijpt weder een herte / ende ſett u vertrouwen op ſijne genadige toeſegginge. 65 O ghy volck Godes. Siet Gal. 4. 26. Heb. 12. 22. 66 D. die door de tyrannen hart getuchticht zijt geworden. ſiet Job 21. op v. 20. Siet oock Pſal. 60. de aent. op v. 5. ende Pſal. 75. 9. Jer. 25. 15 / 16. 67 D. dien ghy van de hant des Heeren ontfangen hebt. 68 D. de ſtraffen / die ghy van den toornigen Godt ontfangen hebt.

bekers [69] der swymelinge hebt ghy gedroncken/[ja] [70] uytgesogen.

18 Daer is niemant [71] van alle de kinderen [die] [72] sy gebaert heeft / [73] die haer sachtkens leydet: ende niemant van alle de kinderen [die] sy opgevoedt heeft / [74] die haer by der hant grijpt.

19 h [75] Dese twee dingen zijn u wedervaren/ [76] wie heeft medelijden met u? daer is verwoestinge / ende verbrekinge / ende honger / ende sweert/ [77] [door] wien sal ick u troosten?

20 i [78] Uwe kinderen [79] zijn in beswyminge gevallen / sy liggen [80] voor-aen op alle straten / gelijck [81] een wilt osse [82] in 't nett: sy zijn vol [83] der grimmicheyt des HEEREN / [84] der scheldinge uwes Godts.

21 Daerom hoort nu dit/ ghy bedruckte: ende ghy dronckene / maer [85] niet van wijn.

22 Alsoo seyt uwe Heere/ de HEERE ende uwe Godt / [86] [die] sijnes volcx sake twisten sal/ Siet/ [87] ick neme den beker der swymelinge van uwe hant / den droessem des bekers mijner grimmicheyt / ghy en sult dien voortaen niet meer drincken.

23 Maer ick sal hem dien [88] die u bedroeft hebben in de hant setten/ [89] die tot uwe ziele seyden/ Buyght u neder/ dat wy over [u] gaen: ende ghy leydt uwen rugge neder als aerde / ende als een strate den genen die daer over gaen.

69 Siet Psal. 60. op v. 5.
70 *Hebr.* uytgedruckt.
71 D. van alle de Joden die te Jerusalem geboren ende opgetogen zijn. Hier verhaelt de Heere den elendigen stant sijner kercke/ eer hy der selver met sijne genade ende hulpe verschenen/ ende Christum in de werelt gesonden hadde; als oock den stant der selver onder de heerschappye des Antichrists/ en wreede vervolginge der tyrannen. Vergel. Matth. 9. 36 / &c. 2. Thes. 2. 11. Apoc. 12. 3.
72 T. w. de Stadt van Jerusalem/ D. de Gemeynte / of/ kercke/ of/ gevangene Joden.
73 T. w. met rechttroostelicke leere. Hier klaecht de Heere/ over de valsche Leeraers/ die d'overhant genomen hadden/ soo ten tyde des bedroefden stants der kercke / als oock ten tyde als Christus in den vleesche verschenen is/ als oock daer na ten tyde des Antichrists.
74 D. die haer hulpe en troost bewijst in 't geestelicke. Of/ die sich onderwinde haer uyt de Babylonische gevangenisse te verlossen.
h Ies. 47. 9.
75 T. w. dat ghy van de vyanden zijt vervolgt geweest / ende van uwe Regenten geenen troost ontfangen hebt/ als vs 18. geseyt is: Maer andre meynen dat het beter past op 't gene dat vs 20. volcht. 76 Of/ wie beklaecht u? D. wie troost u? als Job 2. 11. 77 De sin is/ wiens exempel sal ick by brengen/ daer ick uwe elende by vergelijcke? u doende sien/ datter noch andre geweest zijn/ die so hardelick gestraft zijn als ghy? And. waer mede. And. door wien sal ick u doen troosten? i Thren. cap. 2. v. 11. 12. 78 ô Jerusalem/ D. uwe inwoonders/ of/ uwe burgers. 79 Dewyle sy van hare vyanden zijn ter neder-geslagen. 80 *Hebr.* aen het hooft aller straten, D. aen den inganck aller straten. 81 Of/ buffel. 82 *Hebr.* des nets, of/ des stricks. D. die in 't nette verstrickt is/ ende die derhalven hemselven niet helpen noch redden en kan. 83 Der straffe/ die van de grimmicheyt des Heeren komt, dit is de oorsake harer benautheyt. 84 D. der straffe. als vob. cap. 50. vs 2. 85 Maer van tegenspoet ende elende: of verstaet hier by / maer van den beker der grimmicheyt des Heeren, als v. 17. 86 *Hebr.* die sijn volck twisten sal. De sin is/ De Heere sal sijnes volcx sake aen-nemen te verdedigen tegen hare vyanden. 87 Als of de Heere seyde / Dewyle u niemant helpen en kan/ so wil ick u helpen. 88 Ofte/ smerte aengedaen hebben. And. die u verdruckt hebben. 89 D. die u stoutelick ende trotselick onderdruckt hebben / soeckende u tot de aerde toe te buygen / ende t'eenemael te niete te maken, figuerlicke manieren van spreken.

Het lij. Capittel.

De Prophete spreeckt in dit Capittel van de verlossinge des Joodschen volcx uyt de Babylonische gevanckenisse/ welcke is een voorbeelt der geestelicke verlossinge der kercke door Christum. v. 1/ &c. Aengenaemheyt der predicatie des H. Euangelii, 7. beloste dat de Heere sijn volck beschermen sal/ 10. Eyndelick wort hier aengewesen dat Christus sal verhoocht worden/ 13. na dat hy sich ten uytersten vernedert soude hebben / 14. Prophetye van de roepinge der heydenen/ 15.

1 WAeckt op/ waeckt op/ [1] treckt uwe sterckte aen/ [2] ô Zion/ treckt uwe cierlicke kleederen aen/ ô Jerusalem/ [3] ghy heylige stadt/ want [4] in u en sal voortaen geen onbesnedene / nochte onreyne meer comen.

2 [5] Schuddet u uyt den stof / maeckt u op / sitt neder / ô Jerusalem: [6] maeckt u los [van] de banden uwes hals/ ghy gevangene [7] dochter Zions.

3 Want soo seyt de HEERE / [8] Ghylieden zijt om niet vercocht: ghy sult oock sonder gelt [9] gelost worden.

4 Want soo seyt de Heere HEERE/ [10] In voorige tijden a trock mijn volck af in Egypten / om als vreemdelinck aldaer te verkeeren: ende Assur heeft het selve [11] om niet onderdruckt.

1 D. grijpt eenen moet: hebt couragie. Siet cap. 51. v. 17.
2 D. ghy burgers/ ende inwoonders van 't lichamelicke/ ende voornemelick van 't geestelicke Jerusalem.
3 *Hebr.* ghy Stadt der heylicheyt.
4 D. ghy en sult voortaen niet meer van de godloose ende heydensche tyrannen/ het zy Babyloniers/ of andre / overweldicht worden. Dit is principalick van het hemelsche Jerusalem te verstaen / als Apoc. 21. 27.
5 D. weest verblijt/ ende en draegt geen rouwe meer.
6 D. dient Godt in heylicheyt ende gerechticheyt/ nu ghy verlost zijt van de handen uwer vyanden. Siet vob. 42. 7. Luc. 1. 74/ 75. 7 D. ghy volck van Zion/ D. van Jerusalem. 8 De Heere wil seggen / De Babyloniers en hebben my daer voor niet gegeven/ dat ick u lieden hen tot knechten voor altoos soude geven: Daerom staet het my nu oock vry/ alst my believt/ u lieden uyt hare hant te verlossen/ sonder rantsoen gelt. Siet Psal. 44. 13. ende vgel. Jes. 45. 13. 9 T. w. uyt de Babylonische dienstbaerheyt/ of knechtschap. siet voorts op v. 1. 10 Of/ voor-tijts/ eer-maels / eer-tijts. *Hebr.* in 't eerste. De sin is/ Indien ick de Egyptenaers swaerlick gestraft hebbe / om datse mijn volck grootelicx geplaecht hadden / 't welck doch vry-willich nae Egypten getrocken is: Hoe veel swaerder sal ick de Assyriers ende de Babyloniers straffen / die het selve uyt het lant van Canaan / 't welck ick haer in eygendom gegeven hebbe / wech gevoert / ende soo wreedelick getracteert hebben? a Gen. 46. 6.

5 Ende nu / [12] Wat hebb' ick hier [te doen]? spreeckt de HEERE/ dewyle mijn volck om niet [13] wech-genomen is/ [ende] [14] de gene die over het selve heerschen/ [15] [het] doen huylen/ spreeckt de HEERE/ ende [16] mijn name gedurichlick den gantschen dach b gelastert wort:

6 Daerom [sal] mijn volck/ daerom sal het [17] mijnen name [18] in dien dage kennen/ [19] dat ick het selfs ben die spreke/ Siet [hier] ben ick.

7 c [20] Hoe lieflick zijn [21] op de bergen de voeten des genen / [22] die het goede bootschapt/ [23] die den vrede [24] doet hooren: des genen die goede bootschap brengt van het goede/ die heyl [24] doet hooren: des genen die [25] tot Zion seyt/ [26] Uw' Godt is Coninck.

8 Daer is een stemme [27] uwer wachters; sy verheffen de stemme/ sy juychen t'samen: want sy sullen [28] ooge aen ooge [29] sien/ als de HEERE Zion [30] wederbrengen sal.

9 Maeckt een geschal / juychet t'samen/ [31] ghy woeste plaetsen Jerusalems: want de HEERE heeft sijn volck getroost/ hy heeft Jerusalem verlost.

10 De HEERE heeft [32] sijnen heyligen arm [33] ontblootT voor de oogen aller heydenen; d ende [34] alle de eynden der aerde sullen sien [35] het heyl onses Godts.

11 [36] Vertreckt / vertreckt / gaet uyt [37] van daer/ e [38] en raeckt het onreyne niet aen: gaet uyt het midden van haer/ reynigt u/ [39] ghy die de vaten des HEEREN draegt.

12 [40] Want ghylieden en sult niet [41] met haeste uytgaen / noch met der vlucht [42] henen gaen: want de HEERE sal voor u lieder aengesichte henen trecken / ende de Godt Israëls sal uw' [43] achtertocht wesen.

13 [44] Siet/ [45] mijn [46] knecht sal [47] verstandelick handelen: [48] Hy sal verhoocht ende verheven/ ja seer hooge worden.

14 Gelijck als vele [49] sich over [50] u ontsett hebben; [51] alsoo f verdorven was [52] sijn

11 Ofte/ sonder oorsake.
12 *Hebr.* wat my hier? D. wat heb' ick hier te doen? Of/ wat staet my nu te doen? Als of de Heere seyde / Ick en wil niet langer hier vertoeven/ maer wil terstont nae Babel trecken/ om mijn volck te verlossen/ dewyle de Babyloniers nu hare mate vervult hebben. 'T is menschelicker wyse van Godt gesproken.
13 D. van de Babyloniers gevanckelick wech - gevoert is. Hier staet kortheyts halven een woort voor twee/ genomen, voor / wech - genomen ende wech-gevoert is.
14 And. [Ende] sijne regenten huylen. als of hy seyde / De Babyloniers en verschoonen selfs de Regenten der Joden niet / veel weyniger verschoonen sy het gemeyne volck.
15 Vermits sy het so swaerlick ende ongenadelick plagen.
16 Als of ick mijn volck niet en hadde kunnen tegen haer gewelt beschermen/ ende nu noch niet machtich en ware het selve uyt hare handen te verlossen.
b Eze. 36. 20. 23. Rom. 2. 24.
17 D. my. siet Psal. 9. op v. 11.
18 T. w. als ick het uyt de Babylonische gevanckenisse verlossen sal / lichamelick: maer het is oock voornemelick te verstaen van de geestelicke verlossinge uyt het gewelt des duyvels.
19 D. dat mijn beloste van hare verlossinge/ waer is.
c Nahu. 1. 15. Rom. 10. 15.
20 *Hebr.* hoe schoon. woorden van verwonderinge / met blijtschap/ siende met soo seer op de verkondinge van de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse / als wel op de predicatie der Apostelen en andre Leeraers des Nieuwen Testaments/ die den Joden en heydenen souden verkondigen de geestelicke verlossinge uyt het gewelt des duyvels.
21 Verstaet de bergen van het berchachtige Joodsche lant: en daer onder de kercke Godes so binnen/ als buyten Jerusalem ende Iudæa. 22 D. die een blyde bootschap brengen: namelick voor eerst/ de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse/ ende daer na de geestelicke verlossinge door Iesum Christum. Vergel. Rom. 10. 15. 23 In dit vs verhaelt de Prophete meermaels een ende het selve met verscheydene manieren van spreken/ als niet woorden genoech kunnende bedencken/ noch vinden/ om die over-groote weldaet Godes/ ons in Christo bewesen/ uyt te drucken. 24. 24. D. verkondigt. 25 D. tot de Gemeynte Godes. 26 T. w. Christus Iesus, die onsen eeuwigen Coninck is/ en sijne kercke met sijn woort ende Geest regeert. Siet Psal. 93. de aenteeck. op v. 1. And. uwe Godt regeert als Coninck. 27 D. uwer Propheten/ ende Apostelen/ &c. 28 D. bescheydelick/ klaerlick. Vergel. Num. 14. 14. ofte / ooge by ooge. D. alle oogen. 29 T. w. met lust. 30 Uyt de Babylonische gevangenisse: als oock uyt het gewelt des duyvels/ ende der sonde. And. bekeeren sal. 31 Verstaet hier die plaetsen/ die ontrent Jerusalem/ ende elders in het Joodsche lant / nu eenen tijt lanck hadden woest gelegen / zijnde van hare vyanden verwoest geweest / ende daer onder den woesten stant der kercke/ als Christus haer vergaderde. 32 *Hebr.* den arm sijner heylicheyt. D. sijne Godtlicke almachticheyt/ die hy in het verlossen sijnes volcx bewesen heeft. Vergel. hier mede Luc. 1. 68. 33 D. uytgestreckt/ om de Babyloniers te slaen/ ende sijn volck uyt hare hant te verlossen/ ende de Christelicke kercke van hare geestelicke vyanden. d Psal. 98. 2. Luc. 3. 6. 34 D. alle de menschen woonende aen de uyterste eynden der werelt. Dit is geschiet/ als Christus sijne Apostelen heeft uytgesonden/ om het Euangelium te gaen prediken in de gantsche werelt. Mat. 28. 35 D. het heyl 't welck onsen Godt ons doen ende bewysen sal. 36 Eene vermaninge tot Godts volck/ om met een yver uyt het lichamelick ende geestelick Babel te vertrecken. 37 Van Babel in Chaldea; als cap. 48. 20. oock uyt het geestelicke Babel/ namelick uyt het Rijcke des duyvels/ ende des Antichristes. e 2. Cor. 6. 17. Apoc. 18. 4. 38 Verstaet hier by/ Maer begeeft u tot alle heylicheyt. siet v. 1. 39 D. ghy Priesters ende Leviten: Ende in het nieuwe Testament/ alle ghy geloobige/ als zijnde altemael geestelicke Priesters. siet 1. Thess. 4. 4. 2. Tim. 2. 21. 1. Pet. 2. 5. Apoc. 1. 6. 40 Een beschryvinge van den uyttocht van Godts volck/ ende de genade die haer Godt daer in bewijsen soude. 41 T. w. gelijck uwe Vaders doen mosten / doe sy uyt Egypten trocken / daer sy als uyt-gedreven wierden/ Exod. 12. 33. Verstaet hier by/ Maer ghy sult met gemack/ en sonder vreese uyt trecken/ ja met vreucht. Siet de vervullinge Ezr. cap. 1. 42 T. w. uyt het lichamelick ende geestelick Babel. 43 Of/ achterhoede, of/ achterhoop zijn. *Hebr.* sal u lieden versamelen, of/ t'samen vergaderen. D. hy sal u aen alle kanten beschutten ende verschermen. Siet Num. 10. op v. 25. 44 Hier beginnen sommige het 53. cap. 45 Dit spreeckt Godt de Vader. 46 T. w. Christus. als vob. 42. 1. 47 Of/ geluckelick, voorsichtelick, voorspoedelick handelen, D. hy sal het ampt 't welck ick hem opgeleyt hebbe/ wel ende bequamelick verrichten. 48 Siet Phil. 2. 9. 49 Of/ over u zijn verbaest geweest, of/ verbaest zijn geworden. 50 ô Iesu Christe. 51 Of/ so eysselick sal sijn gelaet wesen, namelick/ van wegen de crooninge met de doornen croone/ de geesselinge/ ende kruycinge/ daer van in het volgende capittel wijtluchtiger sal gesproken worden. Siet Phil. 2. 7. het zijn de woorden Godts/ spreekende in de derde persoon / met de welcke hy reden geeft waerom sich vele over Christum souden ontsetten. sommige houden 't voor ingevoegde woorden des Propheeten. f Ies. 53. 3. 52 Of/ sijn aengesichte, T. w. mijns knechts / Iesu Christi.

gelaet/

gelaet / meer dan yemants : ende syne gedaente meer dan [anderer] menschen kinderen:

15 Alsoo sal [53] hy vele heydenen [54] besprengen / [ja] de Coningen sullen haren mont [55] over hem toe-houden: want [56] den welcken [57] het [g] niet vercondicht en was / die sullen 't sien : ende welcke het niet gehoort en hebben / die sullen 't verstaen.

53 T. w. Christus. 54 T. w. met syn vergoten bloet / ende uytsendinge der gaven syns Geests by de predicatie des H. Euangelii, ende het gebruyck der heylige sacramenten. 55 Of / voor hem, of / om hem. D. synent halven / T.w. als hy door de predicatie des H. Euangelii in hare presentie / ende in hare Coninckrijcken sal verkondicht worden / ende als sy sullen verstaen / dat hy een Coninck des gantschen aerdbodems is. 56 D. de heydenen / den welcken te voren de geheymenisse des H. Euangelii was verborgen geweest. Siet Rom. 15. 21. 57 Of / daer van; als den Apostel Paulus het verclaert Rom. 15. 21. g Rom. 15. 21.

Het liij. Capittel.

Voor eerst wort in dit capittel gesproken van de ongeloovicheyt der Joden / ten tyde der verschijninge Christi in den vleesche / v. 1. Daer na van de vernederinge / van het lyden ende sterven Christi, als oock van syne verhooginge ende heerlickheyt / en van de vruchten die de kercke daer van ontfangt ende geniet.

1 [1] [a] WIe heeft [2] onse predikinge geloooft? ende [3] aen wien is de arm des HEEREN geopenbaert?

2 [4] Want hy is als een rijsken [5] voor syn aengesichte [6] opgeschoten / ende [7] als een wortel [8] uyt een dorre aerde : [9] Hy en hadde geen gedaente noch heerlicheyt : als [10] wy hem aensagen / so en wasser geen [11] gestalte [12] dat wy hem souden begeert hebben.

3 [13] Hy was [b] veracht / ende [14] de onweerdichste onder de menschen / [15] een man van smerten / ende [16] versocht in cranckheyt : ende [een yegelick] was [17] als verbergende het aengesichte voor hem ; [18] hy was veracht / ende [19] wy en hebben hem niet geachtet.

4 [20] Waerlick [c] hy heeft onse cranckheden [21] op sich genomen / ende onse smerten die heeft hy [22] gedragen : doch [23] wy achteden hem / dat hy geplaecht / van Godt [24] geslagen / ende verdruckt was.

5 Maer / [d] hy is om onse overtredingen verwondet / om onse ongerechticheden is hy verbryselt : [25] de straffe die ons den vrede aenbrengt / was op hem / en door syne striemen [26] [e] is ons genesinge geworden.

6 [27] Wy dwaelden alle als schapen / wy keerden ons een yegelick [28] nae syne wech: doch de HEERE heeft onser aller ongerechticheyt [29] op hem doen aenloopen.

7 [Als] [30] de selve geeyscht wiert / doe wiert hy verdruckt: doch [31] [f] hy en dede synen mont niet op: als [g] een lam wert hy ter slachtinge geleydt / ende als een [32] schaep dat stom is voor het aengesichte syner scheerders / alsoo en dede hy synen mont niet op.

8 Hy is [33] uyt den angst / ende [34] uyt het gerichte wechgenomen : ende wie sal [35] synen leeftijt uytspreken? want hy is [36] afgesneden [37] uyt het lant der levendigẽ : [38] om de overtredinge [39] mijnes volcx [40] is de plage op hem geweest.

9 Ende [41] men heeft syn [42] graf [43] by de godtloose [44] gestelt / ende hy is by den rijcken [45] in synen doot geweest / om dat hy [46] geen onrecht gedaen en heeft / [h] noch bedrog in synen monde geweest en is.

10 Doch het behaechde den HEERE [47] hem [48] te verbryselen / hy heeft [hem] [49] kranck gemaeckt : [50] als syn ziele haer [tot] een schult-offer gestelt sal hebben / so sal hy zaet sien / [51] hy sal de dagen verlengen: ende [52] het welbehagen des HEEREN sal [53] door syne hant geluckelick voortgaen.

11 Om den arbeyt syner ziele sal [54] hy 't sien / [ende] [55] versadicht worden: door [56] syne kennisse sal [57] mijn knecht / [58] de rechtveerdige / [59] vele [60] rechtveerdich maken / want hy sal hare ongerechticheden [61] dragen.

1 T. w. onder de Joden. 'T is soo veel als of de Prophete seyde / Daer zijnder seer weynich / schier niemant. in de plaetsen Joh. 12, 38. Rom. 10. 16. wort het woort / ô Heere, in 't begin bygevoecht. om te toonen dat het is eene klachte tot Godt. a Ioh. 12. 38. Rom. 10. 16. 2 Hebr. ons gehoor, D. onse predicatien / als Rom. 10. 16. 't zijn de woorden der Leeraers des nieuwen Testaments / T. w. Christi, ende syner Apostelen / gelijck af te nemen is uyt de woordẽ Christi Joh. 12. 37/38. 3 D. hoe weynich Joden zijnder in welcker herten de H. Geest door de Predicatie des H. Euangelii krachtelick werckt / alsoo namelick / dat hyse begaeft met het ware geloove aen Iesum Christum. 4 Als of hy seyde / uyt de nedericheyt ende uyt den verachtsamẽ staet in welckẽ Christus verschenen is / nemen sy occasie om Christum te verachten : Want de Joden hadden haer selven ingebeelt eenen Messiam, die in Coninckliicke pracht verschijnen soude : Maer dese Christus komt slecht ende geringe / als een spruytken of rijsken. Siet Jes. 4. 2. ende 11. 1. 5 T.w. voor het aengesichte Godts syns Vaders. sommige verstaen 't / voor het aengesichte deses ongeloovigen Joodschen volcx / 't welck niet en dacht / dat dit rijsken metter tijt tot eenen hoogen boom opwassen soude. 6 T.w. nae syne menschelicke natuere. 7 Dit kan men duyden op den nederigen verachten staet des huyses Davids / als Christus daer uyt voortquam / ofte op de kleyne beginselen syns Coninckrijcx / ten aensien van de welcke men niet en soude geloost hebben / dat hy tot eenen grooten vruchtbaren boom soude opwassen / maer veel meer / dat hy t'onder blyven soude / als het zaet / 't welck in een dorre drooge lant geworpen wort / verdroogt / by gebreke van vochticheyt: Ofte / gelijck de wortel eenes booms / die in dorre aerde geplant is / niet en kan opschieten / de boom afgehouwen zijnde. 8 Hebr. uyt een lant der droochte. 9 Van wegen synen nederigen staet / ende de wonden ende striemen / het bloet / ende sweet-droppen / als oock andre menichvuldige elenden / die syn gelaet hebben mismaeckt. 10 T.w. wy Jodẽ. 11 Of / aensien. 12 T.w. nae de oogen des vleesches / ende des menschelicken vernufts. 13 Of / hy was verachtsaem ende verworpen van de mannen, T.w. van sulcke mannen / die in hoocheyt ende weerdicheyt verheven waren. b Psal. 22. 7, 8. Ies. 49. 7. ende 52. 14. Marc. 9. 12. 14 Soo onweert / dat hy van de menschen doorgaens verworpen wiert. 15 D. een man vol smerten. 16 Hebr. een bekende der kranckheyt, D. die wel versocht hadde wat kranckheyt zy. Hebr. 4. 15. Of / die vermaert was door syn elende ende swaricheyt / zijnde gantsch mat ende swack geworden van wegen de pynigingen hem aengedaen. Het Hebreeusch woort dat hier kranckheyt is overgesett / beteeckent oock generalick smerte oft elende. als Eccle. 6. 2. Jer. 10. 19. ende alsoo kan het doorgaens in dit capittel genomen worden. 17 Aud. ende als het aengefichte voor ons verbergende. 18 De sin is / Van wegen synen elendigen ende verachtsamen staet / en heeft men hem niet alleene syne behoorlicke eere niet gegeven / maer men heeft hem geheelick veracht. 19 Wy Joden / wy hebben hem bespott / ofte / niet gerekent. Siet Matth. 27. 39 / &c. 20 Of / nochtans, als of hy seyde / Maer / om de waerheyt te seggen / Wy hebben hem ongelijck gedaen ende wy stekẽ in groot misverstant : Want aldus is de Messias onsen 't halven gestelt / hy heeft alle onse geestelicke sieckten / D. sonden / op sich genomen / om voor de selve te betalen / waer van de lichamelicke gesontmakinge eene afbeeldinge was. Matt. 8. 17. c Mat. 8. 17. 21 Als borge betalende de schult die wy gemaeckt hadden. 22 Of / op sich geladen, ende als eenen swaren last gedragen. 23 T.w. wy Joden / stekende in groot misverstant / ende oordeelende nae ons verkeert oordeel / so meynden wy / dat hy dit al leedt / om dat hy 't met syne eygene sonden ende overtredingen verdient hadde : Maer het is daer mede veel anders gelegen / gelijck vs 5. geseyt wort. Hebr. wy achteden hem eenen geplaechden, geslagenen Godts, ende verdruckten. 24 Of / geraeckt was. Siet Job 19. op v. 21. d Rom. 4. 25. ende 1. Cor. 15. 3. 25 Hebr. de straffe onser vreden, D. hy wert gestraft / op dat wy door hem volkomene vrede krijgen souden by Godt / die met ons t'onvrede was van wegen onse sonden. Verstaet hier by / Ende de kastydinge is op hem blyven liggen / tot dat hy volkomelick voor ons betaelt hadde. 26 So dat wy van sonde ende straffe gevrijt zijn. e 1. Pet. 2. 24. 27 D. wy zijn alle afgedwaelt van den wech dien ons Godt in syne wet heeft voor-geschreven / om daer in te wandelen. 28 Niet nae den wech dien de HEERE ons hadde voor-geschreven; Maer wandelende op den wech dien sich een yeder verkoren hadde. Siet 1. Pet. 2. 25.

29 Of / hem doen ontmoeten. Of / hy, T. w. de Vader / dreef op hem, T. w. Christum / onser aller ongerechticheyt, dewyle hy sich aen onse stede vrywillich tot borge gestelt hadde. 30 T. w. onse ongerechticheyt / D. de straffe onser ongerechticheyt / vã Christo ge-eyscht wiert. 31 Met syn stilswygen betuygende / dat hy gewillichlick alles voor ons geledẽ heeft / synen mont niet openende / om de valsche aenklachten syner vyanden te wederleggen: Oock niet sprekende tot nadeel der gener die hem doodden / maer wel tot voordeel vã ons: ende biddende voor de gene die hẽ kruysichden / Luc. 23. 34. f Mat. 26. 63, ende 27. 12, 14. Marc. 14. 61, ende 15. 5. g Act. 8. 32. 32 Eygentlick een oy-lam, of / sy-lam. Eẽ lam en blijft noch en stoot den genen niet die het kelen sal / maer 't volgt sachtkens synen slachter / die het ter slachtbanck leydt. 33 Of / uyt den kerker, of / uyt dit geweldich benouwen. Hebr. uyt de besluytinge, T. w. uyt de helsche benautheyt / die Christus in den hof te Gethsemane / (daer hy bloet gesweet heeft) doch insonderheyt aen het kruyce / gevoelt heeft / doe hy riep / Mijn Godt, mijn Godt, waerom hebt ghy my verlaten? Verstaet dit oock van syne op-weckinge uyt den dooden / ende als hy tot synen hemelschen Vader ten hemel is op-gevaren. 34 T. w. uyt het gerichte Godes / D. uyt de verdoemenisse / die hy eenen tijt lanck voor ons geleden heeft / zijnde voor ons eenen vloeck geworden / Gal. 3. 13. Doch eenige verstaen hier door 't gerichte / den doot des kruyces / daer toe hy van de Joden ende Pilato veroordeelt was / In desen sin / Of schoon de Messias tot een schandelicke / ja vervloeckte doot verwesen wort / so sal hy nochtans / wil de Prophete seggen / eyndelick ten hemel op-genomen worden / na dat hy voor onse sonden sal genoech gedaen hebben. 35 Of / de geduericheyt sijnes levens, of / sijne eeuwe. Verstaet hier / behalven de eeuwicheyt synes Goddelicken wesens / oock de eeuwich-duricheyt synes Rijcx / dewyle Godt hem opgeweckt / ende aen syne rechter-hant gestelt hebbende in de hemelsche plaetsen / so leeft ende regeert hy in eeuwicheyt / ende de doot en heeft geen gewelt meer over hem. Luc. 1. 33. Rom. 6. 9. Ofte / sijne generatie. D. syne kinderen die geestelick uyt hem sullen geboren worden. 36 D. hy is door eene geweldige doot wechgeruckt / gelijckmen eenen boom met gewelt afhouwt. 37 D. der gener die in de werelt leven. Siet de aent. Job 28. 13. Psal. 27. 13. Jes. 38. 11. De sin is / Hy is gedoot / ende in 't graf geleyt. 38 D. van wegen de sonden / so der Joden / als der heydenen is hy aldus geslagen ende gemartelt / welcke andersins / met rechte / de straffe hadde moeten treffen. 39 Dit zijn woorden des Propheten. 40 Hebr. [was] hem de plage, T. w. die straffe / dat hy aen 't kruyce is genagelt geworden : alsoo wort het Hebr. byvoechsel mo oock in 't eenvoudich getal genomen. Gen. 9. 26/27. Job 20. 23. ende 22. 2. Psal. 11. 7. Jes. 44. 15. 41 Of / 't welck wel sijn graf, &c. 't welck, T. w. volck van Jerusalem. 42 Of / begraefffenisse. 43 Of / met. 44 Of / verordineert. D. men heeft syn graf met godtloose bestelt / die 't bewaken ende bewaren souden. Siet Matth. 27. 63/64/65/66. andere nemen 't in desen sin / De boose Joden meynden wel / datmen het lichaem Christi by / of / met der moordenaren lichamen soude wech-doen / om sulcke ende andere oorsaken alsodanige doot van Pilato voorderende : Maer de voorsichticheyt Godes hadde dit anders geordineert / want Christus is begraven geworden in Josephs van Arimathæa, eenes eerlicken ende rijcken Raets-heeren / graf / Matth. 27. 60. 45 Hebr. in sijne dooden, in 't getal van velen. D. na syne geweltsame doot. Vergel. Ezech. 28. 10. met d'aent. ofte / dooden, om dat Christus niet eene / maer als vele dooden voor ons geleden heeft. 46 Ofte / geen gewelt: maer ter contrarie / oprechtelick / rechtveerdelick / ende eenvoudelick gehandelt ende gewandelt heeft / soo in woordẽ / als in wercken. h 1. Pet. 2. 22. ende 1. Ioh. 3. 5. 47 T.w. Iesum Christum onsen Verlosser. 48 T.w. van wegen onse sonden / die op hem lagen / ende in hem mosten gestraft worden. 49 D. hy heeft hem velerley groote smerten aengedaen / ende als velerley kranckheden opgeleyt. Siet hov. op v. 3. 50 De sin is / als Christus syn ziele (D. synen persoon) tot een schult-offer ter doot over-gegeven sal hebben / (2. Cor. 5. 21.) so sal hy syn zaet sien vermenichvuldigen / D. hy sal sien / dat de geloovige door de predicatie des H. Euangelii, grootelicx sullen aenwassen / namelick alsdan insonderheyt / na dat hy ten hemel op-gevaren zijnde / den H. Geest op syne Apostelen / ende andre Leeraers des H. Euangelii, sal gesonden hebben. Aud. wanneer ghy sijne ziele tot een schult-offer sult gestelt hebben, so sal hy zaet sien, D. een groot getal geloovige kinderen / geboren uyt het onverganckelicke zaet des woorts Godes / Psal. 110. 3. ende 1. Pet. 1. 23. 51 Als of hy seyde / De vrucht die de Heere Christus uyt het voor-verhaelde scheppen sal / die en sal niet kort / noch haest voorby-passerende zijn / maer sy sal eeuwelick dueren. siet Psal. 23. 6. 52 T. w. het werck onser verlossinge / ende het vergaderen der uytverkorenen uyt alle volckeren door de predicatie des H. Euangelii, 't welck alsdan principalick is aengegaen / na dat Christus ten hemel was opgevaren. Matth. 28. 19. 53 D. door synen dienst / of / door syne macht. Siet Eph. 4. 11/12/&c. 54 Of / hy [het] T.w. zaet / sien. De sin is / Christus sal zaet / D. kinderen T.w. geestelicke kinderen sien / D. verkrijgen / ende met lust en vreucht aenschouwen / om synen arbeyt ende moeyte : Verstaet daer door die pynen ende smerten / die hy aen der ziele ende aen den lichame gevoelt heeft / doe de sware toorn Godes van wegen de sonden des menschelicken geslachtes / op hem lach. Aud. van den arbeyt sijner ziele sal hy [vrucht of / synen lust] sien. Siet Psal. 22. op v. 18. 55 D. hy sal synen arbeyt ten hoochsten / ende tot syn genoegen volkomelick genieten / want het billick is / dat een getrouwe arbeyder geniete de vruchten synes arbeyts. Dit sal alsdan geschieden in synen eygenen persoon / als Christus in de heerlickheyt synes Vaders sal opgenomen / ende aen de rechter-hant synes Vaders sal verhoogt worden : Het sal oock synen ledematen wedervaren / als hy de selve syner heerlickheyt sal deelachtich maken. 56 Verstaet die kennisse / door de welcke hy soude bekent ende aengenomen worden als Heylant ende Middelaer tusschen Godt ende de menschen. 57 Dit spreeckt Godt de Vader. Vergel. dit met Jes. 42. 1. ende 52. 13. 58 T.w. hy rechtveerdich lydende voor de onrechtveerdige / 1. Pet. 3. 18. 59 T.w. die alle gaer die in hem gelooven. Siet Rom. 5. 19. 60 Haer te wege brengende de vergevinge der sonden / ende de gerechticheyt die voor Godt bestaet. 61 T.w. op het hout des kruyces / 1. Pet. 2. 24. als zijnde het lam Godes 't welck de sonden der werelt draegt / Joh. 1. 29.

62 Als of Godt de Vader seyde/ Delwijle hy voor de menschen soo vele gedaen ende geleden heeft/ (als boven verhaelt is) so sal ick hem van vele (D. vele) mededeylen / D. ick sal hem vele geestelicke kinderen ende gaven geven. Anders/ daerom sal ick hem een deel geven onder de Groote] alſo dat hy met de Groote ende Machtige sal mogen vergeleken worden. Anders/ daerom sal ick hem de geweldige ten deele geven, namelick de boose geesten. Siet Col. 2, 15.

12 [62] Daerom sal ick hem een deel geven van vele/ ende [63] hy sal de machtige als een roof deylen/ [64] om dat hy syne ziele uytgestort heeft in den doot/ [i] en [65] met de overtreders is getelt geweest: [66] ende hy veler sonde gedragen heeft / ende [k] [67] voor de overtreders gebeden heeft.

63 T. w. de doot/ de sonde/ den duyvel ende helle / die te vooren de over-hant over de menschen hadden / sal hy als een roof deylen. D. overwinnen / ende syne uytvercorene uyt hare hant verlossen. andere nemen't van de heerschappye Christi over de machtige deser werelt / die haer sullen bekeeren ende hem dienen. Vg. hob. 52, 15. 64 D. om dat hy sich vrywillich heeft laten vangen/ martelen/ ende dooden. i Mar. 15. 28. Luc. 22. 37. 65 Also dat hy niet alleen tusschen twee moordenaers is gecruyeicht geworden/ maer Barrabas, die van wegen eenen moort ende oproer gevangen satt/ is weerdiger gehouden/ dan Iesus Christus de Sone Godes. 66 Siet boven V. 11. k Luc. 23. 34. 67 Seggende/ Vader vergeeft het haer, want sy en weten niet wat sy doen. Luc. 23. 34.

Het liiij. Capittel.

Weldaden die de Heere de kercke des Nieuwen Testaments bewijsen soude/ ende voorsegginge dat hyse grootelicx soude vermeerderen/ V. 1/ &c. de selve als syne lieve huys-vrouwe/ met eeuwige genade omhelsende/ 5. ende treffelick met de gavē des H. Geestes vercier ende/ 11. Ende dat hyse tegen hare vyanden beschutten soude/ 14. 'Tis Godt/ die het alles regeert/ 16. Ten besten syner uytvercorenen. 17.

a Gal. 4. 27.
1 Hier spreeckt de Prophete de Gemeynte der geloovige Joden aen / die leven souden ten tyde als het Euangelium soude beginnen gepredickt te worden/ als af te nemen is uyt Gal. cap. 4. V. 27. daer dese woorden geciteert worden.
2 Aldus noemt hy de kercke die in de werelt was / doe Christus in den vleesche verschenen is/ tē aensien des geringen aentals der geloovige.
3 D. seer selden/ of weynich kinderē gebaert hebt/ T. w. kinderen Godes/ uyt het zaet van Godes woort. Vergel. Joh. 1. 12/ 13. en 1. Petr. 1, 23. het getal der geloobige heydenen is veel grooter/ dan het getal der geloobige Joden. Siet Joh. 1. 11. Rom. 9. 27/ &c.
4 Of/ der verwoeste. D. der Joodscher kercke / die ten tyde des Heeren Christi kleyn was in getale/ ten aensien van de groote menichte der Joden die verworpē waren.
5 D. van de oude Gemeynte der Joden/ die Godt eerst beroepen / ende sich als ten houwelicke genomen heeft.
6 T. w. op dat de bekeerde uyt de heydenen plaetse by u binden. Dit is gesproken nae de wijse der oudē in het lant van Canaan/ die in tenten woonden / te kennen gevende / dat de kercke des Nieuwen Testaments seer vermeerderen/ ende haer wijt uytbreyden soude/ haer aen alle zyden vermenichvuldigende. Siet Jes. 49. V. 19/ 20.

1 [a] [1] SIngt vrolick [2] ghy onvruchtbare / [die] [3] niet gebaert en heeft/ maeckt geschal met vrolick gesanck / ende juycht / [die] geen barens noot gehadt en heeft / want de kinderen [4] der eensame zÿn meer / [5] dan de kinderen der getrouwde/ seyt de HEERE.

2 [6] Maeckt de plaetse uwer tente wÿt/ ende datmen de gordÿnen uwer [7] wooningen uytbreyde / [8] en verhindert het niet: maeckt uwe [9] koorden lanck/ ende [10] steeckt uwe [11] pinnen vaste in.

3 Want ghy sult [12] uytbreken ter rechter ende ter slincker hant: ende [13] u zaet sal [14] de heydenen erven/ ende [15] sy sullen [16] de verwoeste steden doen bewoonen.

4 [17] En vreest niet / want ghy en sult niet beschaemt worden / ende en wort niet schaemroot/ want ghy en sult niet te schande worden : maer ghy sult [18] de schaemte uwer jonckheyt vergeten / ende den smaet uwer weduwschap en sult ghy niet meer gedencken.

5 Want [19] uwe maker is uw' man/ HEERE der heyrscharen is s[y]n naem: ende de Heylige Israëls is uw' Verlosser; hy sal de Godt [20] des gantschen aerdbodems [21] genoemt worden.

6 Want de HEERE [22] heeft u geroepen/ als eene verlatene vrouwe / ende bedroefde van geeste : nochtans zÿt ghy [23] de huysvrouwe der jeucht / hoewel ghy versmaet zÿt geweest/ seyt uw' Godt.

7 Voor eenen cleynen oogenblick hebbe ick u verlaten [24]: maer met groote ontfermingen sal ick u vergaderen.

7 Of/ tabernakelen. 8 Of/ En houdtse niet te rugge, of/ houdtse niet in. 9 Of/ touwen, of/ zeelen, met de welcke de tenten gespannen worden. 10 *Hebr.* versterckt uwe pinnen. 11 Of/ nagelen. aen de welcke de touwen vaste gemaeckt worden. 12 T. w. met veelheyt van kinderen. De sin is/ Daer sullen oock onder de heydenen / ende aen die plaetsen daer te vooren geen kercken geweest en zijn / veel geloobige ende ware ledematen der Christelicke kercke gevonden worden. 13 D. uwe nakomelingen / T. w. uwe geestelicke kinderen. 14 D. het lant der heydenen. D. de heydenen sullen oock door het Euangelium, 't welck van Zion uytgaen sal / kinderen Godes worden / ende u toegevoecht worden. 15 T. w. uwe nakomelingen. 16 D. die Steden / in de welcke te vooren geen kinderen Godes en woonden. 17 T. w. van wegen uwe onvruchtbaerheyt / die eertijts voor groote schande gehouden wiert. 18 D. de schande die u eertijts wedervaren is/ T. w. doe ghy van wegen uwe sonden / den Egyptenaren ter dienstbaerheyt zijt overgegeven geworden. Andre nemen het in desen sin/ als of de Prophete seyde/ De heerlickheyt ende geluckfalicheyt/ tot de welcke ghy sult verheven worden / sal maken / dat ghy al het leet / dat u te vooren/ doe ghy als eene verlatene jonckvrouwe / of arme weduwe waert / hebt uytgestaen/ sult vergeten. 19 *Hebr.* uwe makers is uw' man. Vergel. dese maniere van spreken met Gen. 20. op V. 13. 20 Niet alleen de Joden/ maer oock aller anderer Natien / ja der gantscher werelt / 1. Joh. 2. 2. dewyle syne kercke door de gantsche werelt soude uytgespreyt worden. 21 Verstaet hier by/ ende oock in der daet zijn. 22 Voor eerst uyt de Babylonische gevanckenisse : daer na uyt het geestelijcke Rijcke der sonde / ende des duyvels/ tot sijn Rijcke. 23 D. als een huys-vrouwe diemen in syne jeucht getrouwt heeft/ als Prov. 5. 18. D. ghy waert my seer lief ende weert in voortyden. Ende zijt het noch om der voorvaderen wille. 24 Verstaet hier by de laetste woorden des volg. Vs/ seyt de Heere uwe Verlosser.

8 [25] In eenen kleynen toorne hebbe ick [26] mÿn aengesichte van u [27] een oogenblick verborgen : maer met eeuwige goedertierenheyt sal ick my uwer ontfermen / seyt de HEERE uwe Verlosser.

9 Want [28] dat sal my zÿn [als] de wateren Noachs/ [29] doe ick [b] swoer/ [30] dat de wateren Noachs niet meer over d'aerde en souden gaen: alsoo hebb' ick geswooren/ dat ick niet [meer] [31] op u [32] toornen/ noch [33] u schelden en sal.

10 Want [34] bergen [35] sullen wÿcken/ ende heuvelen wanckelen/ maer mÿne goedertierenheyt en sal van u niet wÿcken / eñ [36] het verbont mÿnes vredes en sal niet wanckelen / seyt de HEERE uwe ontfermer.

11 Ghy verdruckte / door [37] onweder voortgedrevene / [38] ongetrooste: siet/ [39] ick sal uwe steenen [40] gantsch cierlick leggen/ ende ick sal u op Saphyren gront-vesten.

12 Ende [41] uwe glaes vensters sal ick cristallinen maken/ eñ uwe poorten [42] van robÿn-steenen : ende uwe gantsche lantpale [43] van aengename steenen.

13 Ende [44] [c] alle uwe kinderen sullen van den HEERE geleert zÿn/ ende [45] de vrede uwer kinderen sal [46] groot zÿn.

14 Ghy sult [47] door gerechticheyt bevesticht worden : weest verre [48] van verdruckinge / want ghy en sult niet vreesen; ende [verre] [49] van verschrickinge / want [50] sy en sal tot u niet naken.

15 Siet/ [51] sy sullen sich sekerlick vergaderen/ [doch] [52] niet uyt my : [53] wie hem tegen u vergaderen sal/ die sal [54] om uwen't wille vallen.

16 [55] Siet ick hebbe den smit geschapen/ [56] die de colen in't vyer opblaest / ende die het instrument voortbrengt [57] tot sÿn werck : oock hebbe ick den verderver geschapen / [58] om te vernielen.

17 [59] Alle instrument [60] dat tegen u bereydt wort/ en sal niet gelucken/ ende alle tonge [die] in't gerichte [61] tegen u opstaet/ sult ghy [62] verdoemen: Dit is de erve der knechten des HEEREN / ende hare [63] gerechticheyt is uyt my / spreeckt de HEERE.

25 D. in eenen toorn die niet lange geduert en heeft. And. Ick hebbe mijn aengesichte voor u verborgen voor een kleyns, op den oogenblick mijnes tooms.
26 Van dese maniere van spreken. Siet Job 13. de aent. op V. 24.
27 Siet de aenteeck. Psal. 30. op V. 6.
28 De sin is / Dat ick nu gesproken hebbe van mijne genade ende barmhertichheyt t'uwaerts/ dat sal soo seker ende bondich zijn / als 'tgene dat ick eertijts gesproken hebbe na den algemeynen sondtvloet / die ten tyde Noachs geweest is. siet Gen. 9. 11.
29 Of/ die ick swoer. b Gen. 9. 11.
30 D. dat de wateren die tot synen tijde gecomen zijn.
31 Dit is van de uytvercorene kinderen Godes te verstaen / die de rechte ledematen der kercke zijn.
32 T. w. soo seer/ dat ick u geheelick soude verstooten / eñ van mijne genade ende gunste gantschelick berooben soude.
33 T. w. so hart/ dat ick u geheelick soude uytroeyen.
34 Vergelijckt dit met de woorden Christi, Mat. 24. 35.
35 Of/ mogen, of/ kunnen wijcken. And. want al versetten haer de bergen, &c. De sin is/ Mijne goedertierenheyt over mijne kercke sal eeuwich dueren / ende onveranderlick blyven / al waert dat in de werelt het onderste boven ginge.
36 D. het verbont daer door ick u vrede/ D. de eeuwige salicheyt beloost hebbe.
37 Verstaet hier door dit onweder/ voor eerst de Babylonische gevangenisse/ ende daer na de groote verwoestinge door Antiochum ten tyde der Machabeē/ ende wijders de geestelicke strijt / swaricheyt / ende vervolginge der kercke in't gemeyn. Rom. 11. 28/ 29. 38 Of/ troosteloose. 39 D. ick sal u herbouwen / veel heerlicker dan ghy te vooren geweest zijt. Dit moetmen verstaen van eene geestelicke herbouwinge der uyt-verkorenen/ die in dit leven begint door de predicatie des H. Euangelii, eñ de heerlicke gaven des H. Geests/ Eph. 4. 11/ &c. ende in het toecomende leven sal volmaeckt worden/ Apoc. 21. 10/ &c. 40 *Hebr.* met ofte in cieraet doen legeren. 41 Of/ ick sal uwe vensters van cristal maken, of van Agathen, of van Peerlen. 42 Of / van carbunckelen. 43 Of/ van lustige, of welgevallige steenen. *Hebr.* van steenen des lusts, of/ des welgevallens. 44 Alle de kinderen der kercke worden uyterlick door het woort/ innerlick door den H. Geest geleert. Jer. 31. 34. c Ioh. 6. 45. 45 Dat is/ welvaert/ salicheyt. als V. 10. 46 Of/ menichvuldich. 47 T. w. door Godes gerechticheyt/ door de welcke hy syne kinderen beschermt. Ofte verstaet hier die gerechticheyt met de welcke Godt syne kinderen begaeft ende verciert/ ende die by de selve is in swanck gaende. 48 D. ghy en sult niet onderdruckt worden / ende geene oorsake hebben van vreese der onderdruckinge : die u uwe vyanden souden mogen aendoen. 49 Of / van verderf. 50 T. w. de vreese/ of verschrickinge. D. dingen die u verschricken souden. 51 And. [maer] wie hem tegen u in u (D. in u lant) vergadert. verstaende de verraders des lants. And. Siet daer sullen sich [eenige] als vreemdelingen [by u] onthouden. 52 D. buyten mijn bevel. 53 And. maer wie sich als een vreemdelinck by u onthouden sal tegen u, die sal moeten vallen. ofte/ die sich met u vergadert, tegen u zijnde, sal vallen. 54 Of / voor u vallen, D. te gronde gaen/ of te schande komen. 55 De sin is/ Ick regere't al door mijne voorsichticheyt: Geen smit en soude eenige wapenen ten kryge kunnen maken/ ofte geen vyant met de selve het lant verderven / ten ware dat ick het te vooren alsoo verordent hadde. 56 Of/ die het kool vyer opblaest. 57 T. w. tot des verderbers werck/ die yet tegen u voorneemt. And. tot sijnen wercke, T. w. des smits. 58 T. w. die/ die ick hem toelate te verderven/ of/ soo verre als ick hem toelate te verderven, of te verdelgen. 59 Niemant sal u kunnen hinderen ofte schaden / maer ghy sult het alles overwinnen door Christum, die u lief heeft/ Rom. 8. 37. 60 T. w. van de vyanden der kercke. 61 T. w. om met u te twisten of/ te rechten. 62 D. overtuygen/ dat sy u onrecht gedaen/ ende u valschelick aengeklaecht hebben. 63 Gerechticheyt is hier so veel te seggen/ als recht, of beschuttinge ende bescherminge/ die een vrucht is der gerechticheyt Godes. Siet Jes. 48. 18. Andre verstaen hier door gerechticheyt, den loon der gerechticheyt, ofte / het recht dat den knechten des Heeren toekomt / 'twelck dit is / dat ickse tegen alle onbillick gewelt beschutte ende bescherme.

Het lv. Capittel.

Christus noodicht alle verslagene van herten tot de genietinge syner weldaden / V. 1. Godt de Vader betuycht waer toe hy Christum gesonden hebbe/ 4. namelick om de heydenen te roepen/ 5. wat het ampt aller bekeerden zy/ 6. Godt belooft dat hy den selven syne genade ende segen rijckelick geven wil/ 10. tot verheuginge aller creaturen/ 12.

1 [1] O [2] Alle ghy dorstige/ comt [3] tot de wateren/ en ghy [4] die geen gelt en hebt / comt koopt ende [5] etet/ ja [6] comt coopt sonder geldt/ ende sonder prijs [7] wijn ende melck.

2 [8] Waerom weecht ghylieden gelt uyt [9] voor 't gene dat geen broot en is? ende [10] u-wen arbeyt [11] voor 'tgene dat niet versadi-gen en can? [12] Hooret aendachtelick nae my / ende [13] etet het goede / ende laet uwe ziele in vetticheyt haer verlusten.

3 [14] Neycht uw' oore/ ende comt tot my/hoort/ende [15] uwe ziele sal leven: want ick sal met u een eeuwich verbont [16] maken/ [17] [ende [b] u geven] de gewisse weldadiche-den [18] Davids.

4 Siet/ [19] ick hebbe [20] hem [21] [tot] een getuyge der volcken gegeven/ eenen Vorst/ ende [22] gebieder der volcken.

5 Siet/ [23] ghy sult een volck roepen/ [24] dat ghy niet en kendet / ende [25] het volck dat u niet en kende / [26] sal tot u loopen/ om des HEEREN uwes Godts wille/ ende [27] om des Heyligen Israëls wille/ [28] want hy heeft u verheerlickt.

6 Soeckt den HEERE [29] terwijle hy te vinden is: roept hem aen terwijle dat hy nae by is.

7 De godtloose verlate sijnen wech/ ende [30] ongerechtige man sijne gedachten: ende hy bekeere sich tot den HEERE/ so sal hy hem sijner ontfermen: ende tot onsen Godt/ want hy [31] vergeeft menichvuldelick.

8 [32] Want mijne gedachten en zijn niet u lieder gedachten/ ende uwe wegen en zijn niet mijne wegen/ spreeckt de HEERE.

9 Want [33] [gelijck] de hemelen hooger zijn als de aerde: alsoo zijn mijne wegen hooger als uwe wegen / ende mijne gedachten dan u lieder gedachten.

10 Want gelijck de regen ende de snee van den hemel nederdaelt/ ende derwaerts niet weder en keert; maer doorvochticht de aerde/ ende maeckt dat [34] sy voortbrenge ende uyt spruyte / en zaet geve den zaeyer/ ende broot den eter:

11 Alsoo sal [35] mijn woort/ dat uyt mijnen monde uytgaet / [oock] zijn / ten sal [36] niet ledich tot my wederkeeren : maer het sal doen 'tgene dat my behaecht / ende 't sal [37] voorspoedich zijn [38] [in] 't gene waer toe ick het sende.

12 Want in blijtschap sult ghylieden [39] uyt trecken/ ende met vrede voortgeleydt worden: [40] de bergen ende heuvelen sullen geschal maken [met] vrolick gesanck/ voor u aengesichte/ ende [c] alle boomen des velts sullen de handen t'samen klappen.

13 [41] Voor eenen doorn sal een denneboom opgaen; voor een distel sal een myrtenboom opgaen: ende [42] 't sal den HEERE wesen tot eenen name/ tot [43] een eeuwich teecken / [dat] niet uytgeroept en sal worden.

1 Het Hebr. woordeken hoi, 't welck elders soo veel is als wee, is hier een woordeken van opweckinge.
a Joh. 7. 37. 38.
2 Ghy alle die nae de gerechticheyt seer verlangt/ gevoelende uwe sonde ende ellende. Psal. 42. 3. Mat. 5. 6. Joh. 7. 37.
3 D. Tot my/ of/ tot de hemelsche goederen / die ick u door 't Euangelium aenbiede / namelick vergevinge der sonden/ ende de gerechticheyt die ons om niet/ ende sonder eenige onse verdiensten van Godt in Christo gegeven worden, item de gaven des H. Geests/ ende eyndelick het eeuwige leven: waer toe wy door het geloove moeten komen. Joh. 7. 37.
4 *Hebr.* die geen gelt en heeft. D. die in of by u selven geene weerdicheyt noch verdiensten en hebt.
5 D. genietet, alsoo oock v. 2. Eten, voor genieten, is seer gemeyn by de Hebreen. Siet Job cap. 21. de aent. op v. 25.
6 D. ontfangt om niet.
7 Wijn en melck beteeckent hier 't selve/ dat straex door water is te kennen gegeven/ T. w. alles wat tot het geestelicke leven van nooden is.
8 D. waerom doet ghy veel vergeefsche kosten ende moeyte/ drijvende uwe afgoderye ende superstitie / daer doch door sulcke middelen geen leven / noch vasten troost te verkrygen en is?
9 *Hebr.* Voor niet broot. aldus noemt hy de valsche leere ende superstitien/ die 't herte der menschen niet en kunnen spijsen noch versadigen, als daer was de leere der Schriftgeleerden en der Phariseen van eygene gerechticheyt / buyten Christum ende sijne gerechticheyt.
10 D. 't gelt dat ghylieden met uwen arbeyt gewonnen hebt.
11 *Hebr.* om niet ter versadinge.
12 *Hebr.* hoort hoorende. D. hoort aendachtelick/ neerstelick/ of eernstelick nae my. 13 Dit is oock al van een geestelick eten te verstaen/ als oock datter volgt. 14 Dit spreeckt Godt de Vader. 15 D. sy sal troost ende vreucht hebben/ alsse my hoort. 16 Siet Gen. 15. op v. 18. ende Jer. 34. 18/ 19. 17 Dese woorden zijn hier by gevoegt uyt de woorden Pauli Act. 13. 34. daer aldus staet/ Ick sal u lieden die heylige ende trouwe [beloften] Davids geven. b Act. 13. 34. 18 D. die ick David hebbe beloofd. Siet 2. Sam. 7. 13. en Psal. 89. 29. Tot voltreckinge deser weldadicheden was het van noode dat Christus van den dooden soude opstaen / en alsoo tot sijn eeuwich Rijck in gaen. tot sulcken eynde verhaelt d'Apostel Paulus dese spreucke. Act. 13. 34. om de opstandinge Christi te bewijsen. Eenige verstaen hier door David/ den Heere Christum. alsoo dat door de weldadicheden Davids te verstaen souden zijn/ de weldadicheden/ die Christus den volcke Godes verwerven en geven soude. Alsoo oock Jer. 30. 9. Ezec. 34. 29. &c. 19 T. w. Godt de Vader. 20 T. w. Christum, den sone Davids die oock Davids Heere ende verlosser is. 21 D. Tot een Propheet ende Leeraer/ die de hemelsche waerheyt betuyge: Of/ die van mijnen wille getuygenisse geve. 22 Om te gebieden en bevelen wat hem believt. 23 ô Iesu Christe. 24 D. nae de welcke ghy niet en vraegdet/ maer lietse op hare wegen wandelen. siet Act. 14. 16. Of/ die ghy voor u volck niet en kendet. 25 *Hebr.* een volck die u niet en kenden, sullen tot u loopen. D. die nae u niet en vraegden/ noch u voor haren salichmaker en kenden. 26 D. met grooten yver ende begeerte uwe leere aen-nemen. 27 Of/ ende tot den Heyligen Israëls. Siet Psal. 71. op v. 22. 28 Of/ Als hy u [ô Christe] sal verheerlickt hebben. namelick door de opstandinge uyt den dooden/ Rom. 1. 4. Ende door de verhooginge aen sijne rechter-hant in de hemelen / van daer hy den H. Geest op de Apostelen senden soude/ Act. 2. doende groote wonderen door de kracht des selven. Act. 3. 13. ende 4. 10. 29 D. terwyle hy sijne goedertierenheyt den armen sondaren aenbiedt / de selve tot boete en bekeeringe noodigende. siet Psal. 32. 6. 'T zijn de woorden des Propheten. 30 *Hebr.* de man der boosheyt of der ongerechticheyt. 31 *Hebr.* hy vermeerdert te vergeven, of/ met vergeven. 32 Hier spreeckt Godt de Heere wederom/ ende 't is soo vele als of hy seyde/ Ghy menschen zijt van sulcken aert/ dat ghy 't niet lichtelick en vergeeft noch en vergetet/ als u yemant vertoornt heeft / insonderheyt als hy 't te grof maeckt; Maer ick vergeve haest allen den genen/ die het leet is dat sy my vertoornt hebben/ ende my om vergevinge bidden. Ick en ben oock niet wanckelmoedich/ noch ongetrouwe / gelijck de menschen/ maer al wat ick belove/ dat doe ick gewisselick. 33 Ofte/ [soo veel.] Vergel. hier mede Psal. 103. v. 11. 34 T. w. de aerde. 35 D. het woort mijner belofte. 36 D. niet sonder yets uyt de richten. 37 Of/ geluck hebben, wel gedyen. 38 Of/ tot welck, of/ werwaerts. 39 T. w. uyt de geestelicke gevanckenisse des duyvels/ na dat ghy door Christum sult verlost zijn/ waer van de Babylonische gevanckenisse een beelt was.

40 Siet Jes. 35. 1. De sin is / dat alle creaturen/ al ist datse ongevoelick zijn/ nochtans het werck des Heeren met vreucht sullen helpen bevoorderen. Siet de aenteeck. Psal. 98. op v. 8.
c 1. Chron. 16. 33.
41 Dat is / die te voren als distelen en doornen waren/ D. onvruchtbaer/ en tot allen goede onbequaem/ sullen vruchtbaer worden/ ende als schoone boomen opwassen/ na dat sy door den H. Geest sullen vernieuwt ende wedergeboren zijn. Siet der gelijcke manieren van spreken. Jes. 41. 19. 42 De sin is / Door de verlossinge en heylinge der kercke / sal Godt sijne oneyndelicke goetheyt ende almogentheyt insonderheyt doen blijcken / daerom hy in der eeuwicheyt sal geloofd ende gepresen worden. 43 T. w. een gedenckteecken.

Het lvj. Capittel.

De Heere vermaent eenen yegelicken tot godtsalicheyt/ v. 1/ &c. belovende de bekeerde heydenen / dat oock haren godtsdienst hem soude aengenaem wesen/ 3. De Heere roept de tyrannen datse comen souden/ om de blinde ende huychelsche wachters/ (die hy stomme honden noemt) te verdelgen/ 9.

1 Alsoo seyt de HEERE / Bewaert [1] het recht/ ende doet [1] gerechticheyt: [2] want [3] mijn heyl is nae by om te komen / ende [4] mijne gerechticheyt / om geopenbaert te worden.

2 Wel-gelucksalich is de mensche / [5] [die] sulcx doet / ende des menschen kint/ [dat] vaste daer aen houdt: die [6] den Sabbath houdt / so dat hy dien niet en ontheylicht / ende die sijne hant bewaert van eenich quaet te doen.

3 Ende [7] de vreemde die hem tot den HEERE gevoecht heeft/ [8] en spreke niet/ seggende/ De HEERE heeft my gantsch en gaer van sijnen volcke gescheyden: ende de gesnedene en segge niet / Siet/ [9] ick ben een dorren boom.

4 Want alsoo seyt de HEERE [10] van de gesnedene / die mijne Sabbatthen houden / ende verkiesen 'tgene daer ick lust toe hebbe/ ende vaste houden aen mijn verbont.

5 Ick sal [11] hen oock [12] in mijn huys ende [13] binnen mijne mueren [14] een plaetse ende eenen name geven/ [15] beter dan der sonen/ ende dan der dochteren: eenen eeuwigen name sal ick [16] een yeder van hen geven/ die niet uytgeroept en sal worden.

6 Ende [17] de vreemde/ die haer tot den HEERE voegen/ om hem te dienen/ ende om den name des HEEREN lief te hebben / om hem tot knechten te zijn: al die [18] den Sabbath houdt / dat hy dien niet en ontheylige/ ende die vaste aen mijn verbont houden/

7 Die sal ick oock brengen [19] tot mijnen heyligen berch / ende ick salse verheugen [20] in mijn bede-huys; hare [21] brand-offers/ ende hare slachtoffers sullen aengenaem wesen [22] op mijnen altaer: want [a] mijn huys sal een bede-huys [23] genoemt worden [24] voor alle volckeren.

8 De Heere HEERE / die de verdrevene [25] Israëls vergadert / spreeckt / Ick

1. 1. Onder den name van recht ende gerechticheyt vervat hy alles wat wy Godt en onsen naesten schuldich zijn.
2 Hier mede komt over een het beginsel der predicatien Christi en Johannis des Doopers / seggende/ Betert u, want het Coninckrijck der hemelen is nae-by. Mat. 3. 1. ende 4. 17.
3 T. w. dat heyl 't welck Christus de Heylant der werelt my brengen sal. Ofte/ indien dit de woorden Christi zijn / so is dit de sin / Mijn heyl daer door ick mijne uytverkorene sal behouden/ of salich maken.
4 De gerechticheyt des Heeren is in den Euangelio geopenbaert/ Rom. 1. 17.
5 Die het recht ende gerechticheyt bewaert/ v. 1.
6 Onder het woort Sabbath moetmen den gantschen Godtsdienst verstaen/ die insonderheyt op den Sabbath moet geoeffent worden: nemende een deel voor het geheele, siet v. 7.
7 *Hebr.* de sone, of/ 't kint des vreemden. D. de vreemdelingen, als vs 6. ende Jes. 60. 10.
8 Christus heeft het onderscheyt tusschen de volckeren ende natien te niete gedaen/ voor hem en gelt nu niet langer het onderscheyt tusschen Jode ende heyden / tusschen heere en knecht. Gal. 3. 28.
9 D. Ick ben eenen dorren boom gelijck: want gelijck die geen vruchten en heeft/ alsoo en hebbe ick geen kinderen.
10 Of/ tot de gesnedene.
11 T. w. die vreemde / ende gesnedene / van de welcke vs 3. ende 4. gesproken is. 12 D. in de Christelicke Gemeynte. 13 T. w. binnen de geestelicke Stadt Jerusalem / D. in mijne kercke. 14 Of/ ruymte. alsoo oock cap. 57. 12. *Hebr.* eene hant. 15 Of/ die beter zy dan, &c. Wat is dat voor een name? Dat sy kinderen Godes heeten sullen / Joh. 1. 12. ende 1. Joh. 3. 1. dat welck een veel treffelicker name is / dan de name van sone of dochter/ diemen van wegen de vleeschelicke geboorte heeft. 16 *Hebr.* hem. 17 Siet vov. v. 3. 18 Siet v. 2. 19 *Hebr.* tot den berch mijner heylicheyt. D. tot mijne kercke / tot de versamelinge mijner uytverkorenen, als Jes. 2. 2. 20 *Hebr.* in het huys mijnes gebedts. D. in den Tempel / die geordineert is tot een huys daer in men my aenbidde / ende voorts de kercke Godts in 't gemeen. 21 Verstaet hier voornemelick (nae de maniere van spreken des ouden Testaments) voor de brant-offers ende slacht-offers / de danckseggingen ende den redelicken godts-dienst/ ende vrywillige overgevinge/ om Godt te gehoorsamen ende te dienen. Dit zijn de geestelijcke offerhanden der geloovigen in den Nieuwen Testamente/ waer van het gebedt het voornaemste is. Vergel. hier mede Mal. 1. 11. Rom. 12. 1. Hebr. 13. 15. 22 D. om van wegen den Middelaer Iesus Christus, die door den altaer wiert afgebeelt. Siet Hebr. 13. 10. a Mat. 21. 13. Marc. 11. 17. Luc. 19. 46. 23 En het behoorde oock sodanich in der daet te zijn. 24 Niet voor de Joden alleen/ gelijck in het oude Testament/ Maer de geloovige heydenen sullen soo wel/ als de geloovige Joden/ Godt aenroepen in den geest ende waerheyt / in de Christelicke Gemeynte / die door den Tempel is afgebeelt geworden. 25 D. des volcx van Israël.

sal [26] tot hem noch meer vergaderen/ [27] nefsens die/ die [26] tot hem vergadert zijn.

9 [28] Al [29] ghy gedierte des velts/ comt om te eten / [ja] al ghy gedierte in het wout.

10 [30] Hare [31] wachters zijn alle [32] blint/ sy en weten niet/ sy alle zijn [33] stomme honden/ sy en kunnen niet bassen: sy zijn slaperich/ sy liggen neder/ sy hebben het sluymeren lief.

11 Ende dese honden [34] zijn sterck van begeerte / [35] sy en kunnen niet versadicht worden/ ja 't zijn herders die niet verstaen en kunnen: sy alle keeren sich nae haren wech/ elck een [36] nae sijn gewin / [37] [elck] uyt sijn eynde.

12 Comt herwaerts/ [seggen sy] [38] ick sal wijn halen / ende wy sullen stercken dranck suypen: [39] ende/ [40] de dach van morgen sal zijn als dese / [41] [ja] grooter / veel treffelicker.

26. 26. T. w. tot Christum. And. tot het selve, T.w. volck van Israel/ ofte/ bede-huys / in mijne Gemeynte / en alsoo in 't eynde deses Hs. 27 Of / tot die, of/ behalven die. 28 Hier beginnen verscheydene oversetters het LVII. cap. 29 Door 't gedierte des velts moetmen hier verstaen/ alle de wreede tyrannen ende verbolgers des Joodschē volcx. Dese roept Godt hier t'samen tegē het selve/ op dat de boose ende de hypocriten door de selve souden uytgeroeyt worden. 30 Hebr. sijne, T.w. des volcx. 31 T.w. de priesters / ende oock de Regenten des volcx. Siet Jer. 6, 13. ende 8. 10. Eze. 3. 17. 32 D. onwetende/ onervaren in mijne wetten. 33 D. sy zijn den stommen honden gelijck: Sy en straffen de sonden des volcx niet/ ende sy en waerschouwen het selve niet voor den toorn Godts / vreesende ongunste by het selve te behalen. 34 Hebr. sterck van ziele, van begeerte/ van lust/ van appetijt/ of gulsich/ of gierich/ ende onversadelick van gelt ende goet. Siet Job 39. de aent. op Hs. 1. And. sterck van lyve. 35 Of/ sy en weten niet satt te worden. of/ sy en weten niet van versadicht te worden. 36 Of/ nae sijne giericheyt. 37 D. van 't een eynde tot het ander. And. [elck] in sijn quartier. And. uyt de voornaemste der selver, als of hy seyde/ niet alleen de geringste onder de Priesters / maer oock de hoogste ende voornaemste. And. uyt sijne (T.w. des volcx) voornaemste, dan soude dit de meyninge zijn niet uyt de arme/ maer uyt de voornaemste/ rijckste/ ende vermogenste persoonen / die de treffelickste offerhanden ende giften konden brengen/ soecken sy haer vuyl gewin. Siet de aent. Gen. 19. op Hs. 4. ende 47. op Hs. 2. Jud. 18. op Hs. 2. 38 Vergel. Jes. 22. 13. ende 1. Cor. 15. 32. 39 Als of sy seyden/ Wy willen morgen lustich zijn / gelijck wy heden geweest zijn / Ja wy willen noch vrolicker ende lustiger zijn. 40 Dese woorden kunnen oock in desen sin genomen worden/ als of sy seyden/ Of wy ons vol en vol suypen/ so en sal des halven geen swaerder straffe op ons komen / 't sal des halven morgen met ons gaen gelijck het heden doet/ Godt en acht op dese dingen niet. 41 Hebr. groot, overvloedich seer.

Het lvij. Capittel.

De Heere verwijt de Joden hare lichtveerdige sorgeloosheyt/ om datse niet en achten den doot der vroome ende godtsalige mannen/ Hs. 1/&c. als oock/ om dat sy de Propheten bespotten/ 4. en afgoderye bedreven/ 5. ende om dat sy haer op menschelicke hulpe verlieten/ 9. Daerom dreycht hyse te straffen/ 12. doch hy troost de boetveerdige/ ende belooft haer genade te bewijsen/ 13. maer de godtloose en hebben geen vrede/ 20.

1 [1] De rechtveerdige comt omme / en daer is niemant die het ter herte neemt: ende [a] de weldadige lieden [2] worden wech geraept/ sonder datter yemant op let/ [3] dat de rechtveerdige wechgeraept wort [4] voor het quaet.

2 [5] Hy sal ingaen [6] [in] de vrede: sy sullen rusten op hare [7] slaepsteden / een yegelick die [in] sijn [8] oprechticheyt gewandelt heeft.

3 Doch naedert ghylieden hier toe/ [9] ghy kinderen der guychelersse: [10] ghy overspelich zaet/ ende ghy die hoererye bedrijft.

4 [11] Over wien maeckt ghy u lustich/ [12] over wien sperret ghy den mont wijt op? [ende] steeckt de tonge lanck uyt? en zijt ghy niet [13] kinderē der overtredinge/ [14] een zaet der valscheyt?

5 Die [15] hittich zijt [16] in de eycke-bosschen/ onder allen [17] groenen boom: [18] slachtende de kinderen aen de beken/ [19] onder de hoecken der steenrotzen.

6 [20] Aen de gladde [steenen] der beken [21] is u deel/ die/ die zijn [22] u lot: oock stortet ghy [23] den selven dranckoffer uyt/ ghy offertse spijsoffer: [24] soude ick my over dese dingen troosten laten?

7 Ghy stelt [25] u leger op eenen hoogen ende verhevenen berch: oock climt ghy derwaerts op/ [26] om slachtoffer te offeren.

8 [27] Ende achter de deure ende posten sett ghy [28] u gedenckteecken: want van my [29] [wijckende] ontdeckt ghy [u]/ en [30] climt op/ [31] ghy maeckt uwen leger wijt/ [32] ende maeckt u [een verbont met eenige] uyt de selve / ghy hebt [33] haer leger lief [34] [in] elcke [35] plaetse [die] ghy siet.

9 Ende [36] ghy treckt [37] met olye tot den Coninck / ende [38] ghy vermenichvuldicht uwe welrieckende salven: ende ghy sendt uwe gesanten [39] verre wech / [40] ende vernedert u [41] tot der hellen toe.

10 [42] Ghy zijt vermoeyt door [43] uwe groote reyse / [maer] ghy en segt niet / [44] 'T is buyten hope: [45] ghy hebt het leven uwer hant gevonden / daerom [46] en wort ghy niet sieck.

11 [47] Maer voor wien hebt ghy geschroomt ofte gevreest? want ghy hebt gelogen/ ende [48] en zijt mijner niet gedachtich geweest/ ghy en hebt [my] op u herte niet geleyt: en ist niet [49] [om] dat ick swijge/ [50] ende dat van outs af / ende ghy en vreest my niet?

12 Ick sal [51] uwe gerechticheyt [52] bekent maken / ende uwe wercken / dat sy u geen nut doen en sullen [53].

13 Wanneer [54] ghy roepen sult/ so laet die / [55] die van u vergadert zijn / u redden: doch de wint salse alle wechvoeren / de ydelheyt salse wechnemen: maer [b] die op my betrouwt / die sal het aerdrijck erven/ ende [56] mijnen heyligen berch erffelick besitten.

1 D. sodanige godtsalige persoonen/ die haer in haer levē beflijticht hebben de wet des Heeren te onderhouden/ sterven henen. a Psal. 12. 2. Mich. 7. 2. 2 Hebr. worden versamelt. ofte/ wechgenomen. D. sy worden uyt dit leven gerucht. Siet Deut. 32. 5. Jud. 18. 25. Psal. 26. 9. ende de aenteeck. aldaer. 3 And. want de rechtveerdige wort wechgeraept. 4 Hebr. voor het aengesichte des quaets. D. eer de elenden komen/ die de Heere bestemt heeft in de werelt te senden. ofte/ uyt het geselschap der boose menschen. Siet 2. Reg. 22. 20. ende Sap. 4. 10. 5 Verstaet hier elck rechtveerdige / die Godt tot sich roept. 6 D. in de vreucht des hemels/ in de hemelsche salicheyt/ om de eeuwige vreucht te genieten: Of/ in vrede. D. in gerusticheyt/ ende met een goede consientie. Vergel. Luc. 2. 29. 7 Of/ bedden. of/ slaep-kameren, of/ legers. ende alsoo hier na meer-maels. D. in hare graven/ daer sy rusten sullen tot hare weder-opstandinge ten jongsten dage. 8 Ofte/ richticheyt, namelick sonder van den rechten wech ter rechter of ter slincker-hant te wijcken. De sin is/ die al sijnen handel ende wandel op het naeuwste nae de wetten ende geboden des Heeren aenstelt. Of/ die richtich/ of/ op den rechten [wech] gewandelt heeft. Of/ die recht voor hem. T.w. voor den Heere/ gewandelt heeft. siet Gen. 5. op Hs. 22. 9 D. ghylieden die met tooverie/ ende met guychelerye omgaet. 10 D. ghy zaet/ of kinderen der overspelers/ of/ kinderen der gener die tot overspel zijn begeven. Aldus noemt hy de Joden/ van wegen haer geestelick overspel/ D. hare afgoderye/ als af te nemen is uyt de naestvolgende Hs. siet Ezec. cap. 16. Christus noemt oock de Joden/ een overspelich geslachte. Mat. 12. 39. om dat sy dickwijls den waren Godt waren afgevallen/ ende de afgoden der heydenen dienden. 11 Of/ Aen wien hebt ghylieden uwen lust? D. met wien te bespotten houdt ghylieden uwe kortswyle: met dese / ende de volgende woorden geeft de Heere te kennen/ hoe sich de Afgodische Joden tegen de Propheten des Heeren gedragen hebbē/ als sy haer Godes woort predictē. 12 Of/ tegen wien? als of hy seyde/ En doet ghy my dit niet te spijte? Siet Job 16. 10. Psal. 35. 21. 13 D. booswichten / die u geheelick tot overtredinge hebt begeven. 14 D. menschen tot valscheyt/ D. tot eenen valschen Godts-dienst begeven. 15 D. ghy voleert ende drijft Afgoderye. 16 In de welcke sy afgoderye bedreven. Siet Jes. 1. 29. And. ghy zijt hittich op de goden. D. afgoden. 17 Of/ looverigen. of/ geblaedden boom. 18 Vergel. Eze. 16. 21/ 26. en 23. 39. ende 24. 7. en vgel. wyders 2. Reg. 16. 3. en 2. Chro. 28. 3. 19 Of/ onder de uytstekende steen-rotzsen.

20 And. aen de gladde beeck-steenen is u deel. Hebr. aē de gladdicheden [der steenē] der beke is uwe portie. D. ghy vereerstlicht u om schoone/ gladde steenen uyt te kiesen/ daer ghy eenē afgodt stelt/ ofte eenē altaer ter eeren van de afgoden. 21 D. ghy hebtse soo lief / als oft u deel ware / dat u door 't lot is toegevallen. Het contrarie is Psa. 16. 5. Siet de aent. aldaer. 22 Of/ uw' portie. 23 T. w. Afgoden, die ghy op die plaetsen stelt. Ofte / op die [plaetsen] stortet ghy, &c. 24 De sin is/ Soude ick het hertzeer dat ick gehadt hebbe / en noch hebbe/ van wegen u lieder Afgoderye/ so kunnen vergeten? menschelicker wijse van Godt gesproken. Siet Gen. 24. 67. ende 2. Sam. 13. 39. De vrage loochent ende dreycht. Als of hy seyde / Ick en sal u lieder Afgoderye geensins vergeten / maer ick sal u om de selve wel dapper straffē. Siet Jes. 1. 24. Ezec. 5. 13. 25 D. uwe altaren/ of capellen / om met de Afgoden aldaer geestelicke hoererye te bedryven / gelijck een hoere op 't bedde doet. siet Ezec. 16. 24. 26 T. w. ter eere van de Afgoden. 27 Eenige nemen dese woorden aldus/ Ghy set uwe gedenckteeckenen achter de deure. D. over al/ in alle de hoecken uwer huysen set ghy een afgodisch beeldt/ zijnde een teecken uwer grouwelicker geestelicke Afgoderye. Andre verstaē hier door de gedenck-teeckenen, ofte gedachtenisse, de wet Godes/ die niet achter de deure behoorde gestelt te worden/ maer Godt beveelt/ datmense voor aen de deuren/ of op de posten der deuren soude schrijven/ Deut. 6. 9. ende 11. 12. 28 Hebr. u gedachtenisse. 29 De sin is/ My/ uwen wettelickē man verlatende/ ontdeckt ghy u/ als eene ontuchtige vrouwe/ voor andere. Hy blijft noch al in de selve allegorie van de geestelicke hoererye / T. w. de Afgoderye. 30 T.w. op eenen hoogen berch/ als Hs 7. And. ghy klimter op. T.w. op u bedde/ als Hs 3. ende verstaet het bedde der geestelicker hoererye. 31 D. ghy bedrijft hoererie met veel Afgoden. 32 T.w. bysonderlick met eenige van de heydensche afgoden/ hoewel ghyse alle lief hebt. And. ende maeckt [een verbont] meer dan sy. T.w. de heydenen/ van de welcke ghy dit geleert hebt. And. ende houwt u [boomen] af, meer dan gene. Ghy houwt u [boomen] af/ T.w. om plaetse te maken in de bosschagie/ daer ghy de Beelden ende altaren der Afgoden mocht setten. ofte / om afgoden daer van te maken. Vgel. bov. 44. 14. 33 T.w. der afgoden. D. ghy begaet met lust afgoderie. 34 And. aen de plaetse die ghy u uytgesien hebt. 35 Hebr. hant. als Jes. 56. 5. 36 D. ghy sendt uwe Ambassadeurs als ghy in noodt zijt/ om hulpe te versoecken. 37 T.w. met kostelicke wel-rieckende balsem-olye (als Hos. 12. 2.) tot een geschenck / soo sommige meenen / aen Tiglath Pilneser/ den Coninck in Assyrien/ 2. Reg. 16. 7. 38 D. ghy bereyt deser olye veel/ om dien Coninck overvloedelick daer mede te beschencken. 39 T.w. tot in Assyrien. 40. 41. D. op dat ghy hulpe van hem soudt mogen verkrijgen/ so vernoedicht ghy u voor hem/ tot der helle. D. op het alder-nederichste/ als Mat. 11. 23. Het schijnt dat de Prophete hier siet op de woorden des Conincks Achaz/ doe hy den Coninck van Assyrien liet aenseggen / Ick ben u knecht, 2. Reg. 16. 7. 42 De sin is/ Alhoewel ghy een beswaerlicke ende verre reyse gedaen hebt in Assyrien / om hulpe aldaer te soecken / so en zijt ghy daer door noch niet afgeschrickt. 43 In Assyrien. Hebr. in de grootheyt, ofte/ veelheyt uwes weegs. 44 'T is verloren arbeyt/ of/ 'T is desperaet-werck, derhalven wil ick het laten berusten. 45 D. 't gene dat u heeft konnen by het leven/ ofte by kracht ende in vigeur houden. And. Ghy hebt een rot (of hoop/ of schare) gevonden (D. ghy hoopt gevonden te hebben) uwer hant, D. die ghy aen de hant / of tot uwen gebiede meynt te hebben/ T.w. de Assyriers. Anders Een versterckinge uwer hant, D. eene vertroostinge der hulpe/ daer door uwe hant gesterckt sal worden. And. den kost uwer hant. De sin is/ Dewijle ghy by de Assyriers vertroostinge gevonden hebt / ende sy beloven uwe hant met hulpe te versterckten/ so en laet ghy u die lange reyse niet berouwen/ maer eer wort ghy daer door in uwe Afgoderie gestijft ende gesterckt / ende ghy gaet al voort nae Assyrien / om aldaer hulpe te soecken. 46 D. ghy en wort niet flaeu/ ghy en geeft den moet niet verloren/ ghy en beswijckt niet in u voornemen. 47 De sin is/ Als mijne Propheten uwe sonden straffen/ so ontkent ghy de selve/ ende bedecktse met leugens: Vergel. ond. 59. 13. En schroomt noch en vreest ghy niemant/ ja selfs uwen Godt niet/ om dat hy u soo lange laet ongestraft henen gaen? 48 D. ghy en hebt op mijne wrake niet gedacht/ noch gevreest / dat ick u soude straffen/ van wegen uwe leugenen. 49 D. om dat ick u niet stracx en straffe/ soo haest als ghy tegen my gesondigt hebt? And. hebbe ick niet geswegen, of my stille gehouden/ u sonder straffe laten henen gaen/ van over lanck/ Ende ghy en hebt my evenwel niet gevreest? ofte aldus: en swijge ick niet, oock van outs, ende sult ghy my niet vreesen? 50 Hebr. van eeuwicheyt. siet Job cap. 22. op Hs. 15. 51 D. uwe schijn-heylicheyt / uwe huychelye / daer ghy mede pronckt / als oft goede wercken waren: maer in der daet ist ongerechticheyt. want men moet weten dat dit ironicè, ofte spots-wijse gesproken is/ dewyle sy voor rechtveerdige vroome lieden woudē geacht ende gehouden wesen/ maer in der daet en waren sy 't niet. 52 D. ick en salse niet langer verswijgen. 53 Verstaet hier by/ maer ter contrarie sullense u grootelicks schadigen. 54 T.w. in noot zijnde/ en de hulpe van my versoeckende. 55 Als of de Heere seyde/ Ick en sal u niet verlossen/ laet sien of de Assyrische soldaten/ die ghy tot uwe hulpe vergadert hebt/ u sullen kunnen redden. b Psal. 34. 9. 56 D. hy sal hier op aerden zijn een litmaet mijner Gemeynte/ ende nae dit leven het eeuwige leven be-erven. Hebr. den berch mijner heylicheyt. Vergelijckt hier mede Jes. 2. 2. ende 56. 7. ende Psal. 37. Hs. 9.

14 Ende [57] men sal seggen/ Verhoocht [de bane]/ verhoocht [de bane]/ bereyt den wech: neemt den aenstoot uyt den wech mijnes volcx.

15 Want alsoo seyt de hooge ende verhevene/ die in de eeuwicheyt woont/ ende diens name heylich is: Ick woone [in] de hoochte/ ende [in] 't heylige: ende by dien [58] die eenes verbrysselden ende nederigen geestes is/ op dat ick levendich make den geest der nederigen/ ende op dat ick levendich make het herte der verbrysselden.

16 Want [c] ick en sal niet [59] eeuwichlick twisten/ noch ick en sal niet geduerichlick verbolgen zijn: want [60] de geest soude van voor mijn aengesichte [61] overstelpt worden/ [62] ende de zielen [d] [die] ick gemaeckt hebbe.

17 Ick was verbolgen over de ongerechticheyt [63] harer giericheyt/ en sloechse; [64] ick verberchde my/ ende was verbolgen: evenwel gingen sy afkeerich henen [65] in den wech hares herten.

18 [66] Ick sie hare wegen/ ende ick salse genesen: ende ick salse geleyden/ ende hen vertroostingen wedergeven/ namelick [67] hare treurigen.

19 [68] Ick scheppe de vrucht der lippen/ Vrede/ Vrede [69] den genen die verre zijn/ ende den genen die nae by zijn/ seyt de HEERE/ ende/ Ick salse genesen.

20 Doch de godtloose zijn [70] als eene voort-gedrevene zee/ want die en can niet rusten/ ende hare [71] wateren [72] werpen slijck ende modder [73] op.

21 [e] De godloose/ seyt mijn Godt/ [74] en hebben geenen vrede.

57 Of/ hy sal seggen. T.w. de roeper/ of/ de Coninck Cyrus, die uytroepen liet/ dat het Joodsche volck weder in sijn lant soude keeren/ sonder dat yemant het selve soude beschadigen. Siet Jes. 40.3. ende 62.10. waer door wijders is afgebeelt de verlossinge door Jesum Christum.
58 Siet Psal. 34. de aenteeck. op v. 19.
c Psal. 103. 9.
59 Of/ tot dẽ eynde.
60 D. het herte/ het gemoet aller menschen/ als ick altijt met haer soude twisten/ of altijt op haer soude even toornich blijven.
61 Siet Psal. 61 op v. 3. en Psal. 102, op v. 1.
62 T.w. souden overstelpt worden/ of in beswijmінge vallen.
d Heb. 12. 9.
63 Hebr. sijner, alsoo staet dit 17. en oock het 18. ende 19. vers/ doorgaens in 't getal van eenen.
64 D. ick ontrock haer mijne genade ende hulpe.
65 D. in den wech die haer herte bedacht ende versierde.
66 And. [maer] als ick hare wegen aensach, so heelde, of genas/ ickse. De sin is/ Doe ick sach dat sy gantsch verdorven waren/ ende haer selven niet helpen en konden/ so hebbe ickse uyt loutere genade geholpen.
67 T. w. die bedroeft zijn/ om datse my vertoornt hebbẽ.
68 D. Ick sal door de lippen mijner dienaren/ die den vrede verkondigen/ veel vruchts en vreuchts/ veel troosts ende danckbaerheyts verwecken/ ende te wege brengen. And. Ick scheppe 'tgene dat met de lippen is voort-gebracht, of/ voort-gebracht wort. 69 D. allen uytvercorenen/ 't zy datse Joden oft heydenen zijn. Siet Eph. 2. 17. 70 Als de zee/ of meeren/ die van de stercke winden beweecht ende beroert worden. Alsoo worden de godtloose tot alle boosheyt voortgedrevẽ/ soo van hare eygene quade conscientie/ als van andre quade menschen. 71 D. golven/ of baren. 72 Alsoo werpen de godtloose/ ende brengen voort/ uyt haer verdorven herte ende gemoet/ alle vuylicheyt ende verdorventheyt. 73 Of/ uyt. e Ies. 48.22. Siet Job cap. 18. op v. 11. 74 T. w. geen vrede der conscientie/ ofte des gemoets.

Het lviij. Capittel.

De Heere beveelt den Prophete/ dat hy de Joden hare huychelerye/ insonderheyt in het vasten soude verwijten/ v. 1/ &c. ende haer leeren wat een recht vasten zy/ 'twelck hy vereyscht/ 6. belovende den genen die hem in oprechticheyt des herten dienen/ ende de boosheyt afleggen/ insonderheyt die sijne Sabbathen oprechtelick onderhouden/ allen welvaert ende segen/ 8/ &c.

1 Roept uyt der kele/ [1] en houdt niet in/ verheft uwe stemme als een basuyne/ ende vercondicht mijnen volcke hare overtredinge/ ende den huyse Jacobs hare sonden.

2 [2] Hoewel sy my [3] dagelicx [4] soecken/ ende [5] eenen lust hebben aen de kennisse mijner wegen/ als een volck dat gerechticheyt doet/ ende het recht sijnes Godts niet en verlaet/ [6] vragen sy my nae de rechten der gerechticheyt/ [7] sy hebben eenen lust tot Godt te naederen.

3 [Seggende] [8] Waerom vasten wy/ ende ghy en siet het niet aen? [waerom] [9] quellen wy onse ziele/ ende [10] ghy en weet het niet? [11] siet/ ten dage wanneer ghylieden vastet/ [12] so vindet ghy [uwen] lust/ ende ghy eyscht strengelick [13] allen uwen arbeyt.

1 En houdt uwe stemme niet op/ of/ niet in.
2 Of/ want sy soecken my dagelicx.
3 Hebr. dach, dach. Siet Psal. 61. op v. 9.
4 D. in den tempel komen/ om my hare offerhanden te brengen/ en hare gebeden aldaer te doen: maer ten gaet haer niet ter herten/ 't geschiet al uyt hyppocrisie.
5 D. haer gelaten als of sy daer eenen oprechten lust aen haddẽ/ dat sy de priesters hooren de wet lesen ende verklaren.
6 T. w. door de Propheten.
7 Hebr. sy hebben lust tot de naederinge Godes. D. Sy stellen haer uytwendelick alsoo aen/ als of sy lust daer aen hadden/ ende als of het hen eernst ware mijne geboden te weten/ en haer leven nae de selve aen te stellen. 8 Dit zijn de woorden der huychelaers/ die door haren huychelischen ende uyterlicken godtsdienst/ vele by Godt meenen te verdienen. 9 T. w. met vasten en honger te lyden. siet Lev. 16. 29. 10 D. houdt u als of ghy het niet en wist. 11 Dit is de antwoorde des Heeren op de voorgaende vrage der Joden, als of hy seyde/ Wilt ghy d'oorsake weten waerom u lieder vasten my niet aengenaem en is? siet/ ick salse u seggen: uwe hypocrisie isser oorsake van/ want terwijle dat ghy vast/ so en laet ghy niet af van boose stucken te bedrijven. 12 D. so richt ghy uyt wat u behaecht. als v. 13. Of/ ghy beneersticht u om te vinden ende te genieten daer ghy lust ende genoechte aen hebt. 13 Hebr. smerten. D. arbeyt die uwe knechten ende maechden met smerte moeten doen. And. allen uwen arbeyt, D. al u goet dat ghy met arbeyt verkregen hebt/ ende voorts uwe schulden die ghy van u goet hebt uytstaen/ vordert ghy strengelick. Siet Prov. 5. 10.

4 Siet/ [14] tot twist ende gekijf vastet ghylieden/ ende [15] om godtlooslick met de vuyst te slaen: en vastet niet [16] gelijck heden/ [17] om uwe stemme te doen hooren in der hoochte.

5 [a] Soude het sulck een vasten zijn/ [18] dat ick verkiesen soude/ dat de mensche [19] sijne ziele eenen dach quelle? dat hy sijn hooft cromme gelijck een biese/ ende eenen sack ende assche onder [sich] spreyde? soudt ghy dat een vasten heeten/ ende [20] eenen dach den HEERE aengenaem?

6 Is niet dit het vasten dat ick verkiese? Dat ghy los maeckt [21] de knoopen der godtloosheyt/ dat ghy ontdoet de banden [22] des jocks/ ende dat ghy vry los latet [23] de verpletterde/ ende alle [24] jock verscheurt?

7 [b] Ist niet dat ghy den hongerigen u broot [25] mede deylt/ ende de arme [26] verdrevene in huys brengt? als ghy [27] eenen naeckten siet/ dat ghy hem [28] deckt/ ende dat ghy u [29] voor u vleesch [30] niet en verberght?

8 Dan sal [31] u licht voortbreken als de dageraet/ ende uwe genesinge sal snellick uytspruyten: ende [32] uwe gerechticheyt sal voor u aengesichte henen gaen: [ende] [33] de heerlickheyt des HEEREN [34] sal uwen achtertocht wesen.

9 Dan sult ghy roepen/ ende de HEERE [35] sal antwoorden/ ghy sult schreeuwen/ ende hy sal seggen/ Siet [hier] ben ick; so ghy uyt het midden van u wech doet [36] het jock/ [37] het uytsteken des vingers/ ende [38] het spreken [39] der ongerechticheyt.

10 Ende so ghy [40] uwe ziele opent voor den hongerigen/ ende [41] de bedruckte ziele versadicht: dan sal [42] u licht in de duysternisse opgaen/ ende [43] uwe donckerheyt sal zijn als de middach.

11 Ende de HEERE sal u geduerichlick [44] leyden/ ende hy sal uwe ziele versadigen [45] in groote droochtẽ/ ende uwe beenderen [46] veerdich maken: ende ghy sult zijn als een gewatert hof/ ende als een [47] sprinckader der wateren/ welckes wateren niet en [48] ontbreken.

12 Ende [49] die uyt u [voortcomen] sullen bouwen [50] de oude verwoeste plaetsen: de fondamenten [51] van geslachte tot geslachte [verwoestet] sult ghy [52] oprichten: ende ghy sult genaemt wordẽ/ [53] Die de bressen toemuert/ die de paden weder op maeckt/ om te bewoonen.

13 [54] In dien ghy uwen voet van den

14 D. om met uwe knechten/ maechden/ schuldenaers/ ende andre te twisten.
15 Hebr. om met de vuyst der godtloosheyt te slaen. Te weten uwe knechten ende maechden.
16 Hebr. als heden, of/ nae desẽ dach. 'twelck eenige uytleggen/ gelijck het desen dach [vereyscht] in den welcken Godt doet blijcken/ dat hy tegen u liedẽ vertoornt is.
17 D. op dat u gebedt verhoort worde in den hemel by Godt.
a Zach. 7. 5.
18 D. dat my aengenaem soude wesen.
19 T. w. alleen uytwendelick/ sonder innerlick met eẽ rechtmatich berouw sijner sonden geraeckt te zijn/ ende sich alsoo oprechtelick voor Godt te verootmoedigen, ofte aldus/ een dach dat de mensche sijn ziele quelle.
20 Hebr. eenen dach der aengenaemheyt des Heeren, of/ den Heere.
21 D. de sware dienstbaerheyt uwer broederen/ die haerselven uyt armoede aen u verkocht hebben/ ende die ghy onbarmhertelick tot swaren arbeyt aendrijft/ als of het vreemde slaven waren/ 'twelck Godt verbiet Lev. 25. 39. siet de aent. aldaer.
22 T. w. des jocks/ ofte der dienstbaerheyt/ die ghy uwe verarmde broederen oplegt/ de selve onderdruckende met uwen woecker ende boose practijcken.
23 Of/ gebrokene, D. tot verderf/ of tot niet gebrachte.
24 Iock) Dat is/ sware/ ende onverdragelicke lasten. In somma/ de Heere leert in dit ende in het volgende vers dat wanneer men recht ende wel vasten sal/ so en moet men sich niet alleen onthouden van lichamelicke spijse/ maer men moet oock wercken des lichts doen.
b Eze. 18. 8. 16. Mat. 25. 35.
25 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick in twee stucken deelen, als wanneer yemant een broot midden door snede/ ende gave sijnen noodurftigen broeder d'eene helft. 26 De sin is/ Die als rebelle uyt haer vaderlant t'onrechte verdreven zijn. And. de elendige, bedruckte. T. w. door de geweldige heerschappye der grooten. 27 D. eenen qualick gecleedden. Siet Job 22. op v. 6. 28 T. w. met kleederen. 29 Voor uwen naesten/ die eenerley vleesch ende bloet heeft gelijck ghy. Siet Neh. 5. de aenteeck. op v. 5. 30 Verstaet hier by/ maer dat ghy door de armoede ende elende uwer broederen u tot barmherticheyt laet bewegen. 31 D. u geluck en vreucht. Siet Est. 8. op v. 16. ende Job 18. op v. 6. 32 D. de vrucht uwer gerechticheyt/ T. w. uwe geluchsalicheyt/ die u de Heere uyt genade geven sal. siet Psal. 24. op v. 5. Andre verstaen hier door de gerechticheyt den Heere Christum selfs/ als Jer. 23. v. 6. 33 D. de gelucksalicheyt/ die haren oorspronck heeft uyt de goetheyt ende macht des Heere/ die daer mede sijne heerlickheyt te kennẽ geeft. 34 Hebr. sal u versamelen. siet de aent. Num. 10. op v. 25. en Jes. 52. op v. 12. 35 D. hy sal u verhooren. 36 Siet boven v. 6. 37 D. het dreygen/ als ghy yemant met de vinger dreycht: of/ als ghy met het opsteken des vingers/ ofte het opheffen van de vuyst te kennen geeft het voornemẽ dat ghy hebt om u gewelt in het werck te stellen. 38 T. w. als ghy uwen naesten scheldt en smaedt. 39 Of/ ondeucht, ydelheyt. 40 Of/ uwe ziele voortbrengt. D. u herte/ u selvẽ/ uwe hertelicke goetgunsticheyt. De sin is/ so ghy u herte den hongerigen opent/ ende uyt medevoogentheyt den armen ende hongerigen goet doen sult. 41 D. den bedruckten mensche. 42 Verstaet hier door het licht, segen ende welstant/ siet boven v. 8. gelijck door duysternisse allerley tegenspoet. Siet Gen. cap. 15. de aenteeck. op vs 12. 43 D. uwe elenden en swaricheden sullen in blijtschap verandert wordẽ. 44 Gelijck een herder sijne schapen leydt. 45 Hebr. in dorricheden, D. in dierе tijden ende hongers noot. 46 Of/ vet maken, D. stercken. siet Prov. 15. 30. 47 Hebr. uytganck. 48 Hebr. liegen. D. den welcken het nimmermeer aen water en ontbreeckt/ ende derhalven niemant te vergeefs en comt om daer uyt te scheppen of putten. Verg. Job 6. op v. 15. en 40. op v. 28. 49 Hebr. die uyt u] D. uwe nakomelingen/ die uyt u sullen geboren worden. 50 Hebr. de woestheden. of dorre woeste plaetsen der eeuwicheyt, D. die plaetsen die lange woest gelegen hebben/ T. w. de vervallene huysen binnen Jerusalem/ ende wat daer om her lange vervallen/ ongebouwt/ verwoest/ ende ledich gelegen heeft/ siet Jes. 61. 4. 51 Dat is/ veel jaren lanck. 52 Hebr. verwecken. ofte doen opstaen. 53 Hebr. een verbeteraer der bressen, of der vervallene [mueren]/ een wederbrenger der stegen, datmen [in 't lant] weder woonen moge. 54 D. indien ghy uwen voet op den Sabbath afhoudt/ dat ghy niet en doet wat u behaecht, ofte/ om des Sabbaths wille.

Sabbath afkeert/ [van] te doen uwen lust op mijnen heyligen dach: ende [55] [indien] ghy den Sabbath noemt eene verlustinge/ [56] op dat de HEERE geheylicht worde/ die te eeren is; ende [in dien] ghy dien eeret/ dat ghy [57] uwe wegen niet en doet/ [noch] [58] uwen eygenen lust niet en vindet/ [59] nochte een woort [daer van] en spreeckt:

14 [60] Dan sult ghy u verlusten in den HEERE/ ende [61] ick sal u doen ryden op de hoochten der aerde: ende [62] ick sal u spysigen met de erve uwes vaders Jacobs: want de mont des HEEREN heeft [het] gesproken.

55 D. so ghy eenen lust hebt den selven nae Godes wet en wille te vieren.
56 And. den geheylichden [dach] des Heeren, den verheerlijckten.
57 D. uwe gewoonlicke wercken niet doende.
58 Siet vs 3.
59 And. nochte yet en spreeckt. T. w. dat onbillick / ofte onbetamelick is. als v. 9.
60 D. dan sult ghy syne goedertierentheyt ende segen genieten.
61 D. ick sal u hooge verheffen ende eeren/ als Deut. 32. 13. Siet de aenteeck. aldaer. Andre nemen 't aldus: Ghy sult alles wat u soude mogen in den wech liggen / ende u aen uwen welstant schadelick zijn/ overwinnen. 62 Of/ Ick sal u te eten geven de erffenisse uwes Vaders Iacobs. D. Ghy sult woonen in het lant/ dat ick uwen Vader Jacob gegeven hebbe/ daer ghy spyse ende dranck in overvloet hebben sult.

Het lix. Capittel.

De Prophete wijst aen/ dat het aen des Heeren hant niet en schortte/ dat de Joden niet verlost en wierden/ maer dat hare sonden sulcx verhinderden/ v. 1/ &c. welcke sonden verhaelt worden van v. 3. tot v. 9. sy belyden hare sonden/ v. 9. daer op volgt de belofte / dat Godt de syne verlossen ende hare vyanden straffen soude/ haer den verlosser senden / ende haer door synen Geest ende woort eeuwichlick regeeren soude/ 16/ &c.

1 SIet [a] de hant des HEEREN en is niet verkort/ dat sy niet en soude konnen verlossen: ende syn oore en is niet swaer geworden / dat sy niet en soude konnen hooren.

2 Maer uwe ongerechticheden maken een scheydinge tusschen u lieden / ende tusschen uwen Godt / ende uwe sonden [1] verbergen het aengesichte van u lieden/ dat hy [2] niet en hoort.

3 Want [3] uwe handen zijn met bloet bevleckt/ ende uwe vingerē met ongerechticheyt: Uwe lippen spreken [4] valscheyt/ uwe tonge [5] dichtet onrecht.

4 Daer en is niemant die voor de gerechticheyt [6] roept/ ende niemant die voor de waerheyt in 't gerichte sich begeeft: sy vertrouwen op ydelheyt/ ende spreken leugen/ [7] [b] met moeyte zijn sy swanger / ende sy baren [8] ongerechticheyt.

5 [9] Sy broeden basiliskus eyeren uyt/ ende [10] sy weven spinne-webben: [11] die van hare eyeren eet / moet sterven; ende [12] als het in stucken gedruckt wort/ daer berst een adder uyt.

6 Hare webben [13] en [c] deugen niet tot kleederen/ eñ sy en sullen haer selven [14] niet kunnen decken met hare wercken: hare wercken zijn werckē der ongerechticheyt/ ende een maecksel [15] des wrevels is in hare handen.

7 [16] [d] Hare voeten loopen tot het quade/ ende sy haesten om onschuldich bloet te vergieten: hare gedachten zijn gedachten der ongerechticheyt / [17] verstooringe ende verbrekinge is op hare banen.

8 Den wech des vredes en kennen sy niet / ende [18] daer en is geen recht in hare gangen: [19] hare paden maken sy verkeert voor haer selven/ [20] al wie daer op gaet die en kent den vrede niet.

a Num. 11. 23. Ies. 50. 2.
1 D. maken dat hy het aengesichte verberge.
2 T. w. uwe gebeden/ D. dat hy u niet en helpt.
3 Hebr. uwe palmen. Siet Ies. 1. 15.
4 Of/ leugen.
5 Of/ spreeckt uyt.
6 Alsoo namelick/ dat hy de gene die tegen de gerechticheyt handelen / afmane: Of / de onschuldige verdedige: Of die een rechtveerdige sake/ eñ de waerheyt / nae syn uyterste vermogen hanthave.
7 Welcke sy geern tegen hare naesten souden aen den dach brengen.
b Iob. 15. 35. Psal. 7. 15.
8 Of/ ydelheyt, ende alsoo vs 6/7.
9 Hebr. sy splijten basiliscus eyeren uyt. Dat is/ sy hebben vergiftelicke ende seer schadelicke aenslagen voor / gelijck de basiliscus niet en kan uytbroeden/ dan dat vergiftich is: Alsoo en comter van den godtloosen niet/ dan dat schadelick is.
10 D. sy maken aenslagen om andre te vangen / ende te verslinden / gelijck een spinne met hare webbe de vliegen en muggen vangt / ende die daer na doodt ende op eet. Siet Job 8. 14.
11 Dat is / die sich haerer aenslagen deelachtich maeckt: of/ die sich familier/ ofte gemeensaem met haer maeckt. 12 T. w. als het ey in stucken gedruckt wort. And. worter yemant mede besprengt, of/ so 't yemant verspreydt. D. so 't yemant niet en wil eten/ maer werpt het daer henen dat het over d' aerde gesprеyt wort/ so berster een adder uyt/ D. So yemant der booser menschen aenslagen ontdeckt ende verhindert/ so vergrimmen sy haer tegen den selven/ ende soecken hem te beschadigen. 13 Hebr. en sullen niet tot kleederen worden. D. hare aenslagen en sullen haer geen profyt aenbrengen. c Iob 8. 14, 15. 14 D. niet cunnen beschermen in tijt des noots. 15 Of/ des gewelts. 16 D. sy zijn soo geneycht tot de boosheyt/ dat als sy ergens weten quaet te doen / sy en gaender niet nae toe / maer sy loopender nae toe. Dese woorden citeert d' Apostel Rom. 3. 15. om te bewijsen / dat de Joden so wel sondaers zijn/ ende van nature verdorven/ als de heydenen. d Prov. 1. 15. Rom. 3. 15. 17 D. sy en trachten nergens anders nae/ dan om haren naesten schade en schande aen te brengen. 18 D. daer en is geen waerheyt noch billickheyt by haer te vinden. Siet Job 34. op v. 4. 19 D. sy maken haer selven cromme paden, 20 D. wie met haer omnegaet/ ofte haren boosen handel navolcht,

9 [21] Daerom is het recht verre van ons / ende de gerechticheyt en achterhaelt ons niet: wy wachten op [22] het licht/ maer siet daer is [23] duysternisse / op eenen grooten glans/ [maer] wy wandelen in donckerheden.

10 [24] Wy tasten nae den wandt/ gelijck de blinde/ ende gelijck die geen oogen en hebben tasten wy: wy stooten ons in den middach/ als in de schemeringe/ wy zijn in [25] woeste plaetsen/ gelijck de doode.

11 Wy brommen alle gelijck als de beerē/ ende wy [26] kirren doorgaens gelijck de duyven: wy wachten [27] nae recht/ maer daer en is geen / nae heyl/ [maer] 't is verre van ons.

12 Want onse overtredingen zijn vele voor u / ende [28] onse sonden getuygen tegen ons: want onse overtredingen zijn [29] by ons / ende onse ongerechticheden die kennen wy.

13 [30] Het overtreden ende 't liegen tegen den HEERE/ ende het achterwaerts wijcken van onsen Godt: [31] het spreken van onderdruckinge ende afval / [32] het ontfangen/ ende [33] het dichten van valsche woorden uyt het herte.

14 Daerom [34] is 't recht achterwaerts geweken / ende de gerechticheyt staet van verre: want [35] de waerheyt struyckelt op de strate/ ende [36] dat recht is en kander niet in gaen.

15 Ja [37] de waerheyt ontbreeckter/ eñ wie van het boose wijckt/ [38] stelt sich tot eenen roof: ende de HEERE sach het/ ende het was quaet in syne oogen/ datter geen recht en was.

16 [d] Dewijle hy sach/ [39] datter niemant en was / so ontsettede hy sich / om datter geen voorbidder en was: daerom [40] bracht hem syn arm heyl aen/ ende syne gerechticheyt die ondersteunde hem.

17 Want [41] hy [e] trock gerechticheyt aen als een pansier/ eñ den helm des heyls [sette hy] op syn hooft / ende de kleederen der wrake trock hy aen [tot] kleedinge/ ende [42] hy dede den yver aen als eenen mantel.

18 Even [43] nae de wercken / even daer nae sal hy vergelden/ grimmicheyt aen syne wederpartyders / vergeldinge aen syne vyanden: [44] den eylanden sal hy [den] loon vergelden.

19 [45] Dā sullen sy dē name des HEEREN vreesen/ van den nederganck / ende syne heerlickheyt van den opganck der Sonne: [46] als de vyant sal comen gelijck eē stroom/ [47] sal de Geest des HEEREN de baniere tegen hem oprichten.

20 Eñ [f] daer sal [48] een Verlosser [49] tot Zion komen/ namelick voor die [g] die haer bekeeren van de overtredinge [50] in Jacob/ spreeckt de HEERE.

21 My aengaende/ dit is mijn verbont met haer/ seyt de HEERE/ Mijn Geest/

21 D. daerom en doet Godt ons geen recht noch wrake over onse vyanden: Maer hy laet de selve noch dagelicx toe/ ons te drucken ende benauwen: so dat recht hier soo veel beteeckent/ als hulpe of verlossinge / als vs 11. ende 14.
22 Siet Ies. 58. de aenteeck. op vs 8.
23 D. droefheniſſe eñ tegenspoet.
24 Siet Job 5. op v. 14. ende cap. 12. vs 25. ende vergel. Deut. 28. 29.
25 And. vetticheđē, ofte vette plaetsen. waer van de sin soude zijn / wy zijn wel in voorspoet ende in overvloet aller dingen/ in een goet eñ vett lant/ evenwel so zijn wy als doode midden in den segen/ wy en kunnen des rijcken segens Godes niet genieten/ van wegen de bangicheyt die wy hebben voor onse vyanden.
26 Of/ piepen, als Ies. 38. 14. Hebr. kirrende kirren wy.
27 Siet boven op vs 9.
28 Hebr. onse sonden getuycht. D. yeder een onser sonden.
29 D. binnen in ons / in onse conscientien/ wy en cunnense niet loochenen/ sy vergeselschappen ende volgen ons over al.
30 Siet bov. 57. 11.
31 Hoemen synen naesten sal onderdrucken / ende hoemē van Godt sal afwijcken.
32 Het ontfangen, T. w. in onse herten/ als in eene baermoeder.
33 Als bov. v. 3.
34 Siet boven v. 9. Doch andre aldus/ Eñ het recht is achterwaerts gedreven. in desen sin/ als zijnde een bekentenisse/ ende voorder verhael hares bedroefden stants / als of sy seyden/ Het is by ons al verdorven werck/ noch recht / noch gerechticheyt / noch waerheyt zijn by ons te vinden.
35 D. de waerheyt wort onderdruckt/ niemant bekommert sich/ noch verdedicht de selve.
36 Of/ de billickheyt, of/ oprechticheyt.
37 D. sy en is niet meer voor handen.
38 And. maeckt dat hy voor onwijs gehouden wort.
d Ies. 63. 5.
39 T. w. die ons holp / of Godt den Heere voor het volck badt/ ofte (gelijck het vele verstaen) datter yemant / maer een bloot mensche zijnde/ konde een middelaer zijn tusschen Godt eñ den mensche.

40 De sin is / Christus heeft door syne Goddelicke kracht syner kercke het heyl te wege gebracht. siet ond. 63. 5. 41 T. w. de Heere. Het is menschelicker wijse van Godt gesproken/ als of hy seyde/ 'Tgene dat den Heere beweecht heeft syn volck te verlossen/ is voor eerst syne gerechticheyt/ of waerheyt/ ende het heyl dat hy syn volck beloost hadde: daer nā synen toorn ende wrake over syne vyanden. e Ephes. 6. 17. 1. Thes. 5. 8. 42 Hebr. hy bewont sich. 43 Of / nae de daden , of verdiensten. 44 D. den genen die in de Eylanden woonen. D. de vreemde ende verre gelegene Natien/ T. w. die het volck Godes vervolgen. Siet Ies. 41. 1. 45 T. w. als sy dese verlossinge des volcks Godes sullen sien. 46 De sin is / De vyanden der kercke sullen wel op de beenen brengen al 't gewelt dat sy eenichsins cunnen/ om Godes volck te ruyneren/ als eene overloopende riviere tegen de kinderen Godes aenvallende: maer sy sullen te rugge / ja ter neder geslagen worden door de macht onses Salichmakers. Siet Psal. 124. 4. Apoc. 12. 15. 47 D. sal met opgerichte banieren tegen hem aenkomen. Ofte / sal hem verjagen. f Rom. 11. 26. 48 T. w. Christus Iesus. 49 Of / Voor Zion , D. voor de uytverkorene Joden/ voor de ware Israeliten / voor de geloovige ende boetveerdige. Vergelijckt Rom. 11, 25. &c. g Ies. 10. vs 21/ 22. 50 D. onder de nakomelingen Jacobs.

die

51 T. w. op u/ ô Chriſte, als hooft der kercke/ van wien de geeſtelicke gaven/ als eenen koſtelicken balſem/ afvlieten/ op alle de ledematen uwes lichaems. Vergel. Pſal. 133. 2.

52 D. uwer uytverkorenen/ die uwe geeſtelicke kinderen zijn. Vergel. Rom. 9. vſſ. 6/7/8.

die [51] op u is/ ende mijne woorden die ick in uwen mont geleyt hebbe/ die en ſullen van uwen monde niet wijcken/ noch van den monde [52] uwes zaets/ noch van den monde des zaets uwes zaets/ ſeyt de HEERE/ van nu aen tot in eeuwicheyt toe.

Het lx. Capittel.

De Heere vermaent ſijne kercke dat ſy haer verheuge/ van wegen de geluckſalicheyt haer door Chriſtum verworven, v. 1. haer verlichtende met ware kennisſe Godes/ 2. welcke oock de heydenen ſouden genieten/ 3. die met groote menichten haer tot de ſelve ſouden vervoegen/ 4. daer door ſy ſoude verciert/ verheerlickt/ ende verrijckt worden/ 15. ende de Heere ſoudeſe beſchutten/ ende haer licht zijn/ 16.

1 [1] MAeckt u op/ [2] wordet verlicht/ want [3] u licht komt: ende [4] de heerlicheyt des HEEREN [5] gaet over u op.

2 Want ſiet/ [6] de duyſterniſſe ſal [7] de aerde bedecken/ ende [6] donckerheyt [7] de volckeren: doch over u ſal [8] de HEERE [9] opgaen/ ende ſijne Heerlickheyt ſal [10] over u geſien worden.

3 Ende de heydenen ſullen [11] tot uwen lichte gaen/ ende Coningen tot den glans [12] die u is opgegaen.

4 [13] Heft uwe oogen rontomme op/ ende ſiet/ [14] alle die zijn vergadert/ ſy komen [15] tot u: [16] uwe ſonen ſullen van verre komen/ ende uwe dochters ſullen aen [uwe] zyde [17] gevoeſtert worden.

5 Dan ſult ghy 't [18] ſien ende [19] t'ſamen vloeyen/ ende u herte [20] ſal vervaert zijn/ ende [21] verwijdet worden/ want [22] de menichte der zee ſal [23] tot u gekeert worden/ [24] het heyr der heydenen ſal [25] tot u komen.

6 Een hoop kemelen ſal [26] u bedecken/ [27] de ſnelle kemelen [28] van Midian ende [29] Hepha/ [30] ſy alle [31] uyt Scheba [32] ſullen comen: [33] goutende wieroock ſullenſe aenbrengen/ ende ſy ſullen [34] den overvloedigen lof des HEEREN [35] bootſchappen.

7 Alle de ſchapen van [36] Kedar ſullen tot u verſamelt worden/ de rammen [37] van Nebajoth ſullen u dienen: ſy ſullen [38] met welgevallen [39] komen op mijnen altaer/ en ick ſal [40] het huys mijner heerlickheyt heerlick maken.

8 [41] Wie zijn deſe/ [die] [42] daer komen [43] gevlogen [44] als een wolcke/ ende als duyven [45] tot hare venſters?

9 [46] Want [47] de Eylanden ſullen my verwachten/ ende [48] de ſchepen van Tharſis voor eerſt/ om [49] uwe kinderen van verre te brengen/ haer ſilver ende haer gout met haer/ [50] tot den name des HEEREN uwes Godts/ ende [50] tot den Heyligen Iſraëls/ dewyle hy u [51] heerlick gemaeckt heeft.

10 Ende [52] de vreemde ſullen uwe mueren bouwen/ ende [a] hare Coningen ſullen u dienen: want in mijne verbolgentheyt hebbe ick u geſlagen/ maer [53] in mijn welbehagen hebbe ick my over u ontfermt.

11 [54] Ende uwe poorten ſullen ſteets openſtaen/ ſy en ſullen des daegs noch te des nachts niet toe-geſloten worden/ op datmen tot u inbrenge het heyr der heydenen/ ende hare Coningen [tot u] geleydet worden.

12 Want het volck ende het Coninckrijcke/ [55] welcke u niet en ſullen dienen/ [56] die ſullen vergaen: ende die volckeren [57] ſullen gantſch verwoeſt worden.

13 [58] De heerlickheyt Libanons ſal tot u komen/ de denneboom/ [59] de beuken/ ende de busboom te gelijcke/ om te vercieren [60] de plaetſe mijnes Heylichdoms/ ende ick ſal [61] de plaetſe mijner voeten heerlick maken.

14 Oock ſullen [62] ſich buygende tot u komen de kinderen der gener die u onderdruckt hebben/ ende alle die u [63] gelaſtert hebben/ [64] ſullen haer nederbuygen aen de planten uwer voeten: ende ſy ſullen u noemen/ [65] de Stadt des HEEREN/ [66] het Zion des Heyligen Iſraëls.

15 In plaetſe dat [b] ghy [67] verlaten en gehaet zijt geweeſt/ ſo [68] dat niemant door [u] henen ginck/ ſo ſal ick u ſtellen tot eene eeuwige [69] heerlickheyt/ [70] [tot] een vreucht van geſlachte tot geſlachte.

16 Ende [71] ghy ſult de melck der heydenen ſuygen/ ende ghy ſult [72] de borſten der Coningen ſuygen: ende ghy ſult weten/ dat ick de HEERE ben/ [c] uw' Heylant/ ende uw' Verloſſer/ [73] de Machtige Jacobs.

17 Voor [74] coper ſal ick gout brengen/

1 Of/ ſtaet op. T. w. uyt de duyſterniſſe ende elende/ in de welcke ghy dus lange gelegen hebt. Vergel. Jeſ. 52. 2. De Heere ſpreeckt hier Jeruſalem/ of Zion/ D. ſijne Gemeynte aen/ als te ſien is onder vs 14.

2 T. w. met volkomender kenniſſe ende wetenſchap/ dan ghy tot noch toe gehadt hebt: gelijck de klaerheyt des daechs verlicht/ of vermeerdert wort/ als de ſonne opgaet.

3 T. w. Chriſtus Ieſus, die het licht der werelt is/ 't welck de herten der uytverkorenen verlicht met ware kenniſſe Godes. Siet Luc. 2. 32. Joh. 1. 9. ende 8. 12. ende Eph. 5. 14. Of/ de tijt uwer verloſſinge is gecomen.

4 Vergelijckt hier mede Apoc. 21. 11.

5 T. w. gelijck eene klaer ſchijnende ſonne/ die haer licht wijt en breet uytſpreyt.

6. 6. D. onwetenſchap/ of/ onverſtant. Vergelijckt Eph. 4. 18. ende cap. 5. v. 11. Apoc. 16. 10. De menſchen zijn vol blintheyt ende onwetenſchap/ ende en kennen haren Godt ende Heylant niet/ tot dat de Heere haer verlicht.

7. 7. T. w. alle inwoonders der aerde/ ende die volckeren/ of alle die Natien/ die in de duyſterniſſe harer onwetentheyt blyven ſteken/ verwerpende de genade der predicatie des H. Euangelii. 8 D. de kenniſſe des Heeren Ieſu Chriſti. 9 Als een ſonne. Siet Pſal. 84. 12. 10 Of/ op u verſchijnen.

11 Of/ in, of/ by u licht. De ſin is/ De heydenen ſullen oock verlicht worden met de ware kenniſſe Godes/ door de predicatie des H. Euangelii, 't welck onder u ſal gepredickt worden. Vergel. Apoc. 21. 24. ſiet oock Jeſ. 49. 6. 12 *Hebr.* uwes op-gancks. 13 Dit ſpreeckt de Prophete/ als ſich verwonderende over het groot getal der menſchen/ die uyt alle kanten der werelt tot Chriſtum ſouden komen. Siet Jeſ. 49. 18/22/23. 14 T. w. heydenen ende Coningen. 15 Of/ uwent halven. 16 D. de geloovige onder de heydenen/ die tot de kercke Godes gehooren. 17 Of/ opgevoet, of/ opgetogen worden. als Jeſ. cap. 49. vs 22, ſiet Num. 11. 12. 18 T. w. met verwonderinge. 19 D. met menichten 't ſamen loopen/ uyt verwonderinge. And. uytbreken, T. w. als een ſtroom/ of als het licht/ of/ als de ſonne: And. ſchijnen, lichten, verlicht worden. Siet Pſal. 34. de aent. op vs 6. 20 Niet als vreeſende yet quaets/ maer van verwonderinge over ſulck eene onverwachte ſake/ T. w. als ghy ſien ſult ſulck een groote menichte van verſcheydene volckeren ende Natien tot den Heere Chriſtum comen. Siet Jer. 33. 9. Hoſ. 3. 5. Siet oock Act. 2. 7. 21 T. w. zijnde vol vreucht ende blijtſchap. 22 D. de menichte der gener die aen de zee woonen. And. de rijckdom der zee: Men can het Hebr. woort hier in beyde de beteeckeniſſen nemen. 23 Of/ tegen u, of t'uwaerts verandert worden, alſoo namelick/ dat de gene die uwe vyanden waren/ uwe vrienden ſullen worden. 24 Of/ de rijckdom der volckeren, Siet Apoc. 21. 26. 25 T. w. om vrientſchap met u te maken/ uwe Religie aennemende. 26 D. u lant. In dit/ ende eenige der naeſtvolgende vſſ. wort met verbloemde woorden voorſeyt/ dat alle Natien haer ſullen geven onder de gehoorſaemheyt des H. Euangelii. 27 Siet Jer. 2. op vs 23. 28 D. uyt het lant der Midianiten/ alwaer groote menichte van kemels ende dromedariſen waren. Siet 1. Chron. 5. 21. Siet oock Jud. 6. 3. ende 5. 29 Hepha was de ſone Midians/ Gen. 25. 4. ſijne nakomelingen woonden onder de Midianiten/ behoudende nochtans den name hares voorvaders Hepha. 30 D. een groote menichte der ſelver. als Mat. 3. 5. 31 D. uyt het lant der Schabeen/ nakomelingen van Scheba, den ſone Raema, den ſone Chus, den ſone Chams, Gen. 10. 6/7. 32 T. w. tot de gemeynſchap der kercke. dit wort oock van hare Coningen geſeyt/ Pſal. 72. 10. 33 D. Sy ſullen hare rijckdommen gebruycken tot den Godtſdienſt/ tot onderhoudinge der kercken leeraers/ als oock der arme ledematen/ der Gemeynte. 34 D. de weldaden Godes/ die lof ende prijs weerdich zijn. 35 D. prediken/ als een blijde bootſchap verkondigen. 36 D. der Kedareenen. Van deſe volckeren ſiet Pſal. 120. de aenteeck. op vs 5. ſy waren Iſmaëliten in Arabia, nacomelingen van Abraham uyt Ketura. Siet Jeſ. 21. vſſ. 13/17. Jer. 49. vſſ. 28/29/32. 37 Dat is/ der Nebathiters/ in het ſteenachtige Arabyen/ ſy waren nakomelingen Nebaiots/ des ſoons Iſmaëls/ Gen. 25. 13. Hier wort geprophetеert/ dat Abrahams zaet nae den vleeſche/ oock ſijne kinderen nae den geloove worden/ ende Godt dienen ſouden met den geeſtelicken godtſdienſt des Nieuwen Teſtaments. Vgel. Mal. 1. 11. 38 Of/ met gunſte, met geneychden wille. alſoo dat my haren godtſdienſt aengenaem zy. 39 D. geoffert worde. De ſin is/ dat die Natien haer ſelven vrywillichlick op den Altaer Chriſtum, ſouden overgeven tot een levendige, heylige, ende Gode welbehagende offerhande, gelijck d'Apoſtel ſpreeckt Rom. 12. 1. 40 Of/ mijn heerlick huys/ D. mijn kercke/ of Gemeynte der geloovigen/ getimmert van levendige ſteenen, 1. Pet. 2. 5.

41 De kercke verwondert haer over haren ſubyten grooten aenwas. Siet Jeſ. 49. 21.

42 D. die daer met hoopen aenkomen/ ende haer uyt de heydenen tot de Chriſtelicke Gemeynte begeven?

43 De Prophete gebruyckt het woort vliegen, om aen te wijſen/ dat de gene die haer tot den Heere Chriſtum bekeeren ſouden/ ſoo ſeer willich en begeerich ſouden zijn om tot hem te comen/ datſe meer ſouden ſchijnen ſnellick te vliegen/ dan tot hem te gaen.

44 D. openlick ende ſnellick/ ende oock in groote menichte, alſoo ſtaet er Hebr. 12. 1. Een wolcke der getuygeniſſen, D. een groot getal van getuygeniſſen.

45 Of/ tot hare gaten, of holen/ daer ſy in woonen/ ende hare neſten hebben.

46 Of/ voorwaer.

47 D. de inwoonders der Eylanden, D. die in verre landen woonen. Siet boven 42. 4. en 51. 5.

48 D. die in de ſchepen van Tharſis varen. ſiet van Tharſis de aenteeck. 1. Reg. 10. 22. Siet oock Pſalm 48. 8.

49 D. de gene die van u/ als van eene moeder ſullen geboren worden door het zaet des goddelicken woorts/ als boven vs 4.

50. 50. Of/ van wegen des naems des Heeren: ende/ van wegen den heyligen Iſraëls. de name des Heeren, beteeckent hier/ den Heere ſelfs. Siet 2. Sam. 7. 13. Vgel. met 1. Chron. 17. 12, ſiet oock act. 9. 15.

51 Of/ ſal heerlick gemaeckt hebben: of/ dewijle hy u verciert heeft, of/ vercieren ſal. T. w. door de predicatie des H. Euangeliums/ die in u ſal gehoort worden/ in ende door de welcke de rechte hemelſche wijſheyt wort voorgedragen/ u ſtreckende tot eenen heerlicken cieraet. 52 Dit is ten deele vervult geworden/ als Cyrus ende Darius den Joden hulpe gedaen hebben tot wederop-bouwinge der ſtadt van Jeruſalem/ ende des Tempels: maer inſonderheyt iſt in den nieuwen Teſtamente vervult geworden/ want vele onder de heydenen/ tot Chriſtum bekeert zijnde/ hebben mede de hant geboden tot opbouwinge van het geeſtelicke Jeruſalem. a Ieſ. 49. 23. 53 Of/ in mijne goedertierenheyt, datmen kan verſtaen van den tijt des welbehagens. Siet Pſal. 69. op vs 14. 54 Dit is te verſtaen van de gelegentheyt der kercke in deſe werelt/ beteeckenende dat de ingang in de Chriſtelicke kercke voor de godtſalige ſoude open ſtaen/ Jeſ. 26. 2. d'Apoſtel Johannes paſt dit op 't hemelſche Jeruſalem/ of triumpherende kercke, Apoc. 21. 25. 55 D. welcke ſich den rijcke Chriſti niet en willen onderwerpen. 56 Want buyten de kercke Godes en is geen ſalicheyt. Die behouden worden/ die worden geſeyt de kercke toegedaen te worden. Act. 2. 47. Apoc. 21. 24. 57 Of/ ſullen gantſch en gaer vergaen, *Hebr.* verwoeſtende verwoeſt worden, of/ met verwoeſtinge verwoeſt worden. T. w. die u niet en willen dienen. Vergel. Pſal. 37. 23. 58 D. de heerlicke hooge boomen/ de ſchoonſte die op den berch Libanus waſſen: Pſal. 29. 5. Gelijck deſe zijn gebruyckt tot den bouw des Tempels te Jeruſalem 1. Reg. 5. 6/9/14. Alſoo ſullen voortreffelicke mannen/ die met ſonderlinge gaven des H. Geeſtes begaeft zijn/ gebruyckt worden tot opbouwinge der Gemeynte Ieſu Chriſti: Ja oock Coningen/ Vorſten/ en Groote deſer werelt. Jeſ. 61. 3. worden de godtſalige genaemt boomen. 59 Of/ pijn-appel-boomen. 60 D. het heylichdom. want aldaer ſat de Heere op de Arke des verbonts. Doch hier wort geſproken van de Chriſtelicke kercke/ in de welcke Godt woont door ſijnen Geeſt/ 2. Cor. 6. 16. 61 Aldus wort de kercke Godts elders genoemt. Siet Ezech. 43. 7. 62 Dat is/ met groote demoedicheyt. Siet Apoc. 3. 9. Siet oock Pſal. 22. 28/30. ende Jeſ. 45. 14. ende 49. 23. 63 Of/ verſmaet hebben. 64 D. Sy ſullen u eeren/ van wegen/ ende inden name uwes hooftes Ieſu Chriſti. 65 Van den Heere gebouwt ende bewoont/ Pſal. 147. 2/9/12. Eze. 48. 35. 66 Aldus wort de kercke Godes onder het Euangelie genoemt. Hebr. 12. 22. Apoc. 14. 1. van den berch Zion/ die een figure der kercke Chriſti geweeſt is. Siet Pſal. 2. 6. b Ieſ. 49. 19. ende 54. 1. 6. 7. 67 T. w. Van Godt/ als van uwen echten man. Verſtaet hier/ ſoo veel het uyterlick belangt/ want Godt en haet noch en verlaet de Gemeynte der uytverkorenen nemmermeer. 68 Hy vergelijckt het volck Godes by een ſtadt/ liggende woeſt/ ende onbewoont. 69 Of hoocheyt, voortreffelickheyt. 70 D. Ick ſal u ſodanich maken/ dat alle heylige haer over u ſteets ſullen verheugen. Siet Pſal. 12. de aenteeck. op vs 8. 71 D. de heydenen/ ende de Coningen die haer tot Chriſtum ſullen bekeeren/ die ſullen u onderhouden/ ende voordерlich zijn/ Siet Jeſ. 49. 23. 72 Apoc. 21. 24. ſtaet/ de heerlickheyt ende eere der Coningen. c Ieſ. 43. 3. 73 Jacob is d'eerſte die Gode deſen titel gegeven heeft Gen. 49. 24. Siet Pſal. 132. 2/5. 74 Een Prophetie van de geluckige verwiſſelinge van den ſtant der kercke/ door Chriſtum vernieuwt zijnde/ dat ſy in plaetſe van vleeſchelicke ceremonien/ ende een werelt lick heylichdom/ geeſtelicke ende hemelſche ordinantien ſullen genieten. Siet Hebr. 9. 1/9/10/11/12/23/&c. ende 12. 18/22/28.

ende voor yser sal ick silver brengen / ende voor hout koper/ende voor steenen yser : eñ sal [75] uwe opsienders [76] vreedsaem maken/ ende [77] uwe dryvers [78] rechtveerdige.

18 [79] Daer en sal geen gewelt meer gehoort worden in uwen lande/ verstooringe/ noch verbrekinge in uwe lant-palen: maer [80] uwe mueren sult ghy Heyl heeten/ [81] eñ uwe poorten Lof.

19 [82] De Sonne en sal u niet meer wesen tot een licht des daegs / ende tot eenen glans en sal u de Mane niet lichten : maer [83] de HEERE sal u wesen tot een eeuwich licht/eñ [84] uw' Godt tot uwe cierlickheyt.

20 [85] Uwe Sonne en sal niet meer ondergaen / ende [86] uwe Mane en sal haer [licht] niet intrecken : want de HEERE sal u [87] tot een eeuwich licht wesen/ ende de dagen [88] uwer treuringe [89] sullen een eynde nemen.

21 Ende [90] u volck sullen alle t'samen [91] rechtveerdige zijn / sy sullen in eeuwicheyt de aerde [92] erffelick besitten: sy sullen zijn een [d] [93] spruyte mijner plantingen/ [e] [94] een werck mijner handen/ [95] op dat ick verheerlickt worde.

22 [96] De kleynste [97] sal tot duysent worden / ende de minste tot een machtich volck : Ick de HEERE sal sulcx [98] tot sijner tijt [99] snellick doen komen.

75 Of/Voorstanders. *Hebr.* opsicht.
76 *Hebr.* vrede, D. mannen der vrede/ voorstanders der vrede/die de vrede predicken/ of/verkondigen/ Rom.10.15. Of/ die tot vrede geneycht zijn, siet Psal.120.7. ende 109.4. siet oock Job 35. op vs 13.
77 Dit is 't selve woort dat Exo. 3.7. gebruyckt wort/ende 't beteeckent hier soo welde zielsorgers/als de Christelicke Overicheden/die het volck ter gerechticheyt dryven ende houden.
78 *Hebr.* rechtveerdicheyt.
79 Dit alles/ ende 'tvoorgaende/sal volkomelick in het eeuwige leven volbracht worden. Vergelijckt Ezech. 45.8.
80 D. uwe mueren (die groot eñ hooge sullen zijn / in welcker fondament de namen van des lams twaelf Apostelẽ zijn/ Apoc. 21. 12/ 14.) sullen uwe inwooners soo wel beschermen/ als of sy in eene stercke wel bemuerde stadt woonden.
81 Welcker twaelve sullen wesen/elck van bysondere peerlen/ Apoc.21.21. De sin is/ Ghy sult steedts oorsake ende aenleydinge hebben den Heere in uwe poorten te loven. Siet Psal.9.15.
82 Die stadt en heeft niet van noode/ dat de sonne of mane daer in schijnen / want Godt sal daer in alles in allen zijn. 1. Cor. 15.28. vergel. Apoc.21.23. ende 22.5. Eenige verstaen hier/door de sonne ende mane al de wereltsche heerlickheyt en glorie/het Coninckrijcke/ het heylichdom / ceremonien / &c. 83 Voor / de Heere , staet Apoc. 21. 23. de klaerheyt Godes. 84 D. het lam Iesus Christus, die het licht/of keerse dier stadt is. Apoc. 21. 23. 85 D. uwe Godt (die uwe sonne wil wesen/ Psal. 84. 12.) en sal niet meer het licht sijnes aenschijns van u nemen. 86 *Hebr.* uwe mane en sal niet versamelt worden. D. haer licht niet inhouden, ofte/niet wechgenomen, niet geweert worden. Vgel. Joel.2.10. 87 *Hebr.* tot een licht der eeuwicheyt. 88 Of uwer rouwe, of/uwes leets. 89 Of/sullen voleynt zijn. *Hebr.* sullen volkomen zijn. Vergelijckt Apoc.21.4. Siet oock Jes. 61.2/3. 90 T. w. alle oprechte ledematen der Christelicker kercke. 91 T.w. door 'tgeloove aen Christum Iesum, die haer sijne gerechticheyt schenckt/ ende sijnen H. Geest medeteylt/op dat sy haer der gerechticheyt ende heylicheyt beneersttigen. Rom.1.17. ende 5.19. 92 Of/als een erve besitten. De sin is/ In dit leven sullen sy in mijne kercke blijven/ende hier namaels sullen sy het eeuwich Coninckrijcke der hemelen be-erven/van welcken deyden het lant Canaan een voorbeelt geweest is. Siet dergelijcke beloftenissen Psal. 37.29. Jes.57.13. Apoc.21.7. d Mat. 15.13. 93 D. u volck sal zijn een plante of spruyte/ van Godt/ als den ackerman/ geplant in Christo den waren wijn-stock/ Joh. 15. 1/ 2. e Ies.29.23. ende 45.11. 94 Geschapen in Christo Iesu tot goede wercken/Eph.2.10. Siet Jes. 29. 23. 95 Of/ om my selven te vereerlicken. Sommige/op dat ick hem vereerlicke. 96 T. w. hoop. 97 D. sal grootelicx wassen/als Gen. 24. 60. De sin is/ de kercke Christi sal in den nieuwen Testamente tot verwonderens toe seer treffelick opwassen/ende vermeerderen. Andre verstaen dese woorden aldus/ Selfs de gene die kleyne gaven hebben sullen/ die sullender door hare onderwijsinge vele andre tot de kercke of Gemeynte aenleyden. 98 Namelick/ter bequamer ende bestemder tijt / dien ick in mijnen raedt besloten hebbe / dien het ons niet en betaemt te weten. Siet Act. 1.6/7. Doch andre meynen / dat dit te verstaen is van den tijt des nieuwen Testaments. 99 *Hebr.* doen haesten.

Het lxj. Capittel.

Christus geeft te kennen dat hy gesalft is/ende waer toe/als oock wat al treffelicke weldaden hy sijne kercke bewijsen soude/ v. 1/&c. hy spreeckt oock wederom van de beroepinge der heydenen/ 5. van de weldaden die Godt den sijnen geven sal / 6. vreucht der kercke Godes daer uyt rysende/ 10.

1 [r] [a] DE Geest des Heeren HEEREN is op my / om dat de HEERE my [2] gesalft heeft/ [3] om een blijde bootschap te brengen [4] den sachtmoedigen : hy heeft my gesonden [5] om te verbinden [6] de gebrokene van herten / om [7] den gevangenen vryheyt [8] uyt te roepen/ ende [9] den gebondenen openinge der gevangenisse.

2 [10] Om uyt te roepen [11] het jaer van 't welbehagen des HEEREN / ende [12] den dach der wrake onses Godts: om alle [13] treurige te troosten.

3 Om den treurigen [14] Zions te beschicken/dat hen gegeven worde [15] cieraet voor [16] assche/ [17] vreuchden-olye voor treuricheyt / [18] het gewaet des lofs voor eenen [19] benaeuwden [20] geest : op dat sy genaemt worden [21] eycken-boomen der gerechticheyt/ eene plantinge des HEEREN / op dat hy verheerlickt worde.

4 Ende sy sullen [b] [22] de oude verwoeste plaetsen bouwen/de voorige verstooringen wederoprechten ende de verwoeste steden vernieuwen / die verstoort waren [23] van geslachte tot geslachte.

5 Ende [24] uytlanders sullen staen/ende uwe [25] kudden [26] weyden : ende [27] vreemde sullen [28] uwe ackerlieden / ende [28] uwe wijngaerdeniers zijn.

6 Doch ghyliedẽ sult [29] [c] Priesters des HEEREN heeten/ [30] men sal u Dienaren onses Godts noemen : [31] ghy sult het vermogen der heydenen eten / ende in hare [32] heerlickheyt sult ghy u roemen.

7 [33] Voor uwe dobbele schaemte / ende schande / [34] sullense [35] juychen over haer deel: daerom sullen [36] sy [37] in haer lant erffelick 't dobbele besitten / [38] sy sullen eeuwige vreucht hebben.

8 Want ick de HEERE hebbe het recht lief/ick hate [39] den roof in het brandoffer/ende ick sal geven/ dat [40] haer werck inder waerheyt sal zijn : ende ick sal een eeuwich verbont [41] met haer maken.

9 [42] Ende haer zaet sal onder de heydenen bekent worden / ende [43] hare nakomelingen in het midden der volckeren: alle die haer sien sullen / [44] sullense kennen/ dat sy zijn een zaet dat de HEERE gesegent heeft.

10 [45] Ick ben seer vrolick inden HEERE / mijne ziele verheucht haer in mijnen Godt / want hy heeft my bekleedt met de kleederen des heyls/ [46] den mantel der gerechticheyt heeft hy my omgedaen: gelijck eenen bruydegom sich met [47] Priesterlicken cieraet verciert / ende als een bruyt haer verciert met hare [48] gereetschap.

11 Want gelijck de aerde hare spruyte voortbrengt/ ende gelijck een hof [49] 't gene in hem gezaeyt is/doet uytspruytẽ: [50] alsoo sal de Heere HEERE gerechticheyt eñ lof doen uytspruyten/voor alle de volckerẽ.

r Dit spreeckt Christus, als af te nemen is Luc.4.17.&c. siet Joh. 1. 33.
a Luc.4.17, 18,19, 20.
2 Door dese salvinge wort verstaen/dat Christus nae sijne menschelicke natuere met de gaven des H. Geestes sonder mate begaeft ende verciert is geworden : Ende nae den gantschen persoon tot onsen Coninck / Priester/ ende Prophete / van den Vader is verordineert geworden. Siet Hebr. 1. 9. 3 Of/ om een goede bootschap te verkondigen/ ofte te prediken. wat tijdinge / ofte bootschap is dat? Van de vergevinge der sonden. Siet Psal. 40.10. ende 96.2. 4 Of nederigen. Luc.4.18. daer dese woorden des Propheten geciteert worden/staet den armen. T.w. den armen van geeste/ Mat.5.3. want den soodanigen wort het Euangelium gepredickt/ Mat. 11.5. 5 Verstaet dit geestelicker wijse / namelick van de vertroostinge der ziele / die door de Predicatie des H. Euangelii geschiet. 6 Dit zijn de gene die bedroeft ende verslagen van herte zijn/ van wegen hare menichvuldige sonden ende overtredingen. siet Psal. 34. op vs 19. ende 51. 19. ende Jesa. 57. 15. 7 D. Den genen die onder het gewelt des duyvels / of sijner aenhangers gevangen liggen / van wegen hare begangene sonden/ Rom. 7. 23. ende 2. Tim. 2.26. ende 3. 6. ende Siet Jes. 42.7. 8 Of / te prediken, te verkondigen. 9 Dit is 'tselve dat straex geseyt is/ met andre woorden. 10 Of/ om te prediken. 11 D. den tijt / ofte het jaer in 't welcke het den Heere behagen of believen sal/sijne genade den bedroefden conscientien te openbaren ende te bewijsen/ te weten/door de predicatie des H. Euangelii. Siet Jes.49.8. 2. Cor. 6. 2. Tit. 3. 4.

12 D. dien dach/ dien Godt verordineert ofte bestemt heeft / in welcken hy alle ongeloovige, onboetveerdige / ende vyanden sijner kercke / mitsgaders den duyvel/inde eeuwige verdoemenisse werpen sal. siet Jes.34.8. ende 63.4. Luc.18.7. ende 2. Cor.10.6.
13 T.w. die treuren over hare sonden/ daer mede sy Godt vertoornt hebben/ 2.Cor.7.10/11. Jac. 4. 9. Of / de gene die treurich zijn van wegen de elenden der kercke / Jes. 66. 10. Want den dusdanigen belooft Christus vertroostinge. Mat. 5.4.
14 D. der kercke Godes.
15 D. schoone kleederen/of heerlicheyt/ welck woort Mat. 6.29. gebruyckt wort voor schoone kleederen. *Hebr.* om hen te geven cieraet, &c.
16 Diemen pleecht op het hooft te stropen/eñ daer in te sitten/ asmẽ treurde.
17 Eertijts pleecht men ten tijde van vreuchde / het aengesichte met olye te salve/ Maer hier wort gesproken van de vreuchden-olye des H. Geestes. Joh.14. v. 26/27. ende 15.11. Vgel. met de woorden des Propheten 'tgene dat geschreven staet. Hebr. 1. 9.
18 D. een kleedt 'twelc prijsens weerdich is van wegen sijne schoonheyt ende cierlickheyt/ Of/een kleet / 'twelckmen aentrock alsmẽ feestdach hielt / ende de Gemeente te samen quam/om Godt voor ontfangene genaden te dancken ende te loven. Doch verstaet hier door het cierlick gewaet/ de gratien en giften des Geestes Godes.
19 Of / beangstichden. *Hebr.* t'samen gewrongenen geest , die van hertzeer en droefseinsse als t samen gecrompen is.
20 D. gemoet.
21 By dese boomen worden verstaen de gene / die door 't geloove Christo Iesu zijn ingeplant / ende die vruchten der gerechticheyt/dat is goede wercken dragen. siet boven 60.21. De eyckenboomen der gerechticheyt worden gestelt tegen de eyckenboomen die sy misbruyckt hadden tot afgoderije. eñ worden de geloovige eyckenboomen genaemt/ ten aensien van hare stercke in Christo. b Ies.58.12. 22 Siet Jes. 58. de aenteeck. op v. 12. Dit geestelicker wijse genomen zijnde/is te seggen/ Sy sullen de ongeloovige heydenen tot Godt bekeeren / die langen tijt in hare sonden als doot gelegen hebben/ Eph.2. v.1. eñ v. 5. 23 D. die van over vele geslachten geschiet zijn. 24 T. w. de bekeerde uyt de heydenen. De sin is/Godt sal oock uyt de heydenen/leeraers ende predicanten verwecken/ tot opbouwinge sijner H. kercke in den Nieuwen Testamente. Actor. 20. 28. 1. Pet. 5. 1/2. 25 Of schapen. D. Gemeynten. 26 T.w. met Godes woort. 27 *Hebr.* de kinderen des vreemden. 28. 28. D. uwe leeraers zijn Mat. 21. 33. &c. 1. Cor.3. 9. 29 T. w. geestelicke priesters/om te offeren de kalveren uwer lippen/ende u lichaem tot eenen redelicken godtsdienst te begeven. siet Exod.19.6. Rom.12.1. Hebr.13.15. 1. Pet.2.5/9. Apoc.1.6. ende 5.10. c 1. Pet. 2. 5. 9. Apoc. 1. 6. ende 5. 10. &c. 30 Of/Ende tot u lieden sal geseyt worden, ô ghy dienaers onses Godts. 31 D. Ghy sult de goederen genieten/die u de heydenen mededeylen sullen/wanneer sy tot Christum sullen bekeert wesen. Siet Jes. 60.5. 32 D. rijckdom. 33 Die ghy geleden hebt van de vyanden der kercke. 34 T.w. de vroome Israëliten/ofte kinderen Godts. 35 Of/over luyt roepen. 36 T.w. dien te vooren sulcke schaemte is aengedaen geweest / ende die vervolcht zijn geworden. 37 T. w. soo haer eygen / als verkregen van de vyanden / van de welcke sy te vooren zijn vervolcht geweest. 38 T.w. de godtsalige. 39 D. die brantofferen hate ick/die door ongerechticheyt geschieden/my uyterlick dienende/maer middeler wijle haren naesten onderdruckende. Siet Prov.15.8. ende 21.27. 40 D. dat den dienst die sy my ter eere doen/in den geest ende inder waerheyt sal geschieden. Joh. 4. 24. And. haer arbeytsloon. 41 Siet Jer.34.18. 42 D. hare nakomelingẽ/ofte/die haer toebehooren/ T.w. die tot de kercke Christi gehooren/ die en sullen niet meer by eene sekere natie bepaelt wesen/ maer sy sullen haer uytbreydẽ onder alle heydenen. 43 *Hebr.* hare uytspruytelingen. 44 Soo aen haren heyligen ende godtsaligen handel ende wandel/als uyt den segen des Heeren/die merckelick by haer sal zijn. 45 Dit spreeckt de Christelicke kercke/ ende een yeder litmaet der selver den Heere danckende voor sijne weldaden aen haer bewesen. *Hebr.* Vrolick zijnde ben ick vrolick. 46 Of/hy heeft my bedeckt met den mantel der gerechticheyt. D. met gerechticheyt als met een kleet/ wel verstaende met sijne gerechticheyt/die hy my toe-ge-eygent heeft. 47 D. heerlicken/ want de priesters waren heerlick eñ cierlick gekleet/ siet Exo.28. And. Princelick, want het Hebr. woort beteeckent het eene soo wel/als het andere. 48 D. Cieraet/ gesmuck/ gesmijde/ tuych/ Hebr. vaten, of/ instrumenten. 49 *Hebr.* sijn gezaeyde, of/ haer gezaeyde. 50 D. de Heere sal maken/dat de kercke Christi, uyt alle heydenen versamelt zijnde / sal in ware gerechticheyt wassen ende toenemen/ ende den Heere meer ende meer loven.

Het

Het lxij. Capittel.

De Prophete voorseyt den geluckigen ende heerlicken stant der Christelicke kercke/ v. 1/ &c. die van Christo sal getrouwt worden/4. ende hy salse met getrouwe wachters versorgen/6. ende haer ruste ende vrede geven/8. ende haer door de bekeeringe der heydenen vermeerderen/10.

1 [1] OM [2] Zions wille/ en sal ick [3] niet swygen/ ende om Jerusalems wille/en sal ick [4] niet stille zyn: tot dat [5] hare gerechticheyt [6] voort-kome als een glans/ ende haer heyl als een fackel die brandt.

2 Ende de heydenen sullen [7] uwe gerechticheyt sien; ende alle Coningen uwe heerlickheyt: ende ghy sult met [a] [8] eenen nieuwen name genoemt worden/ welcken des HEEREN mont [9] uytdruckelick noemen sal.

3 Ende [10] ghy sult een cierlicke croone zyn [11] in de hant des HEEREN/ ende [12] eenen Coninckliken hoet in de hant uwes Godts.

4 Tot u en sal niet meer geseyt worde/ [13] de Verlatene/ ende tot u lant en sal niet meer geseyt worden/ [14] het Verwoeste; maer ghy sult genoemt worden/ [15] Myn lust is aen haer/ ende [16] u lant/ [17] het Getroude: want de HEERE heeft eenen lust aen u/en [18] u lant sal getrouwt worde.

5 Want [gelyck] een jongelinck eene jonckvrouwe trouwt: [alsoo] sullen uwe kinderen [19] u trouwen: ende [gelyck] de Bruydegom vrolick is over de Bruyt/ [alsoo] sal [20] uw' Godt over u vrolick zyn.

6 [21] O Jerusalem/ ick hebbe [22] wachters op uwe mueren bestelt/ die gedurichlick al den dach/ ende al den nacht [23] niet en sullen swygen: [24] ô ghy die des HEEREN doet gedencken/ [25] en laet geen stilswygen by u lieden wesen.

7 Ende en swyght niet stille [26] voor hem/ tot dat hy bevestige/ende tot dat hy Jerusalem stelle [27] een lof op aerden.

8 [28] De HEERE heeft geswooren [29] by syne rechter-hant/ ende [30] by den arm syner sterckte: [31] Indien ick [32] u coorn meer sal geven [33] [tot] spyse voor uwe vyanden/ ende indien [34] de vreemde sullen drincken uwen most daer aen ghy gearbeydt hebt!

9 Maer [35] die het insamelen sullen/ die sullen 't eten/ ende sy sullen den HEERE prysen: ende [36] die hem vergaderen sullen/ die sullen hem drincken [37] in de voorhoven mynes heylichdoms.

10 [b] Gaet door/ gaet door/ door de poorten/ [38] bereydt den wech des volcks: verhoocht/ verhoocht [39] een bane/ [40] ruymt de steenen wech/ [41] steeckt een baniere om hooge tot de volckeren.

11 Siet de HEERE [42] heeft doen hooren/ tot aen het eynde der aerde/ Segget [43] der dochter Zions/ Siet/ [44] u heyl komt: siet/ [45] syn loon is met hem/ ende [46] syn arbeyts-loon is voor syn aengesichte.

12 Ende sy sullen [47] se noemen [48] het heylige volck/ [49] de verloste des HEEREN: ende [50] ghy sult genoemt worden/ [51] de Gesochte/ [52] de Stadt die niet verlaten en is.

1 Dit zyn de woorden des Propheten Iesaiæ, soo in syne/ als in anderer Propheten ende dienaren Godes name.
2 D. der kercke/ ofte des volcx Godes/ straex Jerusalem genoemt: een voorbeelt der kercke des nieuwen Testaments/ Hebr. 12, 22. Apoc. 14. 1. ende 21. 2.
3 D. ick en sal niet ophouden de troostelicke beloftenissen die Godt my geopenbaert heeft/ syner kercke te verkondigen. siet Psal. 122, 6. ende 2. Tim. 4. 2.
4 Of/ niet rusten.
5 T. w. der stadt Jerusalems/ D. der kercke. De sin is/ Tot dat Christus, die onse gerechticheyt ende heylant is/ der werelt geopenbaert worde.
6 Of op-gae. *Hebr.* uyt-gae, T. w. gelyck de sonne uyt hare camer gaet/ als sy op gaet. Siet Psal. 19, 6.
7 T. w. die gerechticheyt/ ô Zion/ of Jerusalem/ met de welcke ghy van uwe bruydegom Christo Iesu sult zyn verciert geworden.
a Ies. 65. 15.
8 D. ghy sult vernieuwt ende in eenen beteren staet gebracht worden/ als ghy te vooren waert/ ende desen nieuwen en beteren staet sal oorsake zyn van den nieuwen name: die van nature zyn kinderen des toorns/ Eph. 2. 3. sullen uyt genade genoemt worden kinderen Godes/ 1. Joh. 3. 1. ende de gene aen de welcke hy een welgevallen ofte lust heeft/ vs 4. desen nieuwen name en kent niemant/ dan die hem ontfangt. Apoc. 2. 17.
9 Siet van het *Hebr.* woort Gen. 30. op vs 28.
10 D. ghy sult den Heere seer lief ende weert zyn. siet Exod. 19. 5.
11 D. ghy sult bewaert ende van Godt bescheremt worden/ Siet Deut. 33. 3. Joh. 10. 28/29. 12 Verstaet hier door den Coninckelicken hoet, of miter, het Coninckliche Priesterdom daer Petrus van spreeckt. 1. Pet. 2. 9. 13 T. w. van Godt haren Bruydegom/ als of ghy niet meer syne Bruydt of syn volck en waert. siet Jes. 60. 15. 14 *Hebr.* verwoestinge. D. het verwoeste. siet Hos. 1. 10. 1. Pet. 2. 10. 15 D. Godt heeft een welgevallen aen haer. T. w. aen Jerusalem. 16 Dat u de Heere gegeven hadde te bewoonen: ofte / u lant. D. de inwoonders uwes lants. 17 D. het bewoonde. 18 D. u lant sal bewoont worden/ gelyck een vrouwe haren man bywoont. 19 T. w. ô ghy lant/ ofte onder u. by u. T. w. ô ghy kercke. 20 Christus wort meermaels in de heylige schrift een Bruydegom genoemt / ende syne Gemeynte een Bruyt/ Joh. 3. 24. Apoc. 21. vss. 2/9. welcker onderlinge liefde en vreucht verhaelt wort Cant. 4. 1. &c. 21 Dit spreeckt de Heere. 22 D. Propheten/ Herders/ Leeraers/ Siel-sorgers. Siet Jes. 21. 11. Eze. 3. 17. ende 33. 7. Apoc. 21. 12. ende 18. 14. 23 Maer sy sullen u steets het woort ende de beloften Godes voorhouden. Siet vs 1. 24 Of/ ô ghy gewachmakers, of/ ô ghy vermelders van den Heere. Dit spreeckt de Prophete tot de Leeraers des H. Euangelii. 25 Maer beruycht steedts/ ende verkondicht vrymoedelick de waerheyt. 26 T. w. den Heere. *Hebr.* En geeft hem, ofte voor hem, geen stilswijgen. De sin is/ En houdt niet op van bidden en smeecken/ maer houdt aen in den gebede/ ja valt hem soo lange lastich/ tot dat ghy verhoort wort / tot dat Godt arbeyders in synen oogst uytstoote/ Matt. 9. 38. ende tot dat hy haren arbeyt segene/ 1. Cor. 3. 6. 27 D. in sulck eenen heerlicken staet/ datse elck een moete loven. 28 Dit zyn nu wederom de woorden des Propheten. 29 D. by syne eygene kracht/ D. by hem selven/ geenen grooteren hebbende om by te sweeren. Hebr. 6. 13. 30 D. by synen sterckeen arm. 31 De sin is/ Sekerlick ick en sal u den moetwille uwer vyanden ende vervolgeren niet overgeven. Siet van dese maniere van eedtsweeren Num. cap. 14. de aenteek. op vs 23. 32 ô Jerusalem. 33 Godt dreycht dickwils dat de vreemde / ende de vyanden synes volcx/ van wegen desselven sonden/ de vruchten hares lants souden eten/ als Deut. 28. vss. 30/33/51. 't welck oock meermaels in der daet alsoo geschiet is/ Jud. 6. v. 3/4. Eccl. 6. 1/2. Dit moetmen verstaen mede begrepen te zyn onder de vloecken der wet/ die door Christum zyn wech-genomen / Gal. 3. 13. Siet oock Psal. 128. 2. ende 1. Cor. 15. 58. 34 *Hebr.* de kinderen des vreemden. 35 *Hebr.* de insamelaers des selven. T. w. des koorns. 36 *Hebr.* de vergaderaers, ofte de t'samen-brengers des selven. T. w. mosts. 37 D. met openbare dancksegginge/ die sy den Heere in syne kercke voor syne weldaden sullen doen. Een maniere van spreken genomen van de Priesters/ die het geheylichde vleesch aten inden voorhof des Tabernakels/ ende na der hant in de voorhoven des Tempels. Siet Levit. 6. 16. ende 10. 18. Ezech. 42. 14.

b Ies. 40. 3. ende 57. 14.
38 Dit is een aensprake tot de inwoonders van Jerusalem / haer vermanende / dat sy de stadtspoorte wyd wijt op souden stellen / en de wegen schoon ende suyver maken souden/ op dat de heydenen / die by groote menichte haer tot de kercke Christi begeven souden/ eene opene bane vinden souden. Siet Jes. 57. 14. And. Bereydt den volcke den wech.
39 Door de welcke sy tot u / ô Ghy burgers van Jerusalem/ D. tot de Christelicke kercke gebracht worden/ en ingaen mogen. siet Jes. 40. 3. 40 Of/ suyvertse van steenen, siet Jes. 57. 14. De sin is/ Weert alle verhinderinssen ende aenstoot uyt den wech. Rom. cap. 14. vss. 13/21. 41 D. predickt het Euangelium openlick. siet Jes. 11. 12. ende 49. 22. 42 T. w. door de predicatie des H. Euangelii. Siet Rom. 10. 18. ende hy heeft doen hooren] T. w. 't gene dat hier volcht / Segget, &c. 43 D. den volcke Zions / D. der kercke Godes/ als Zach. 9. 9. Mat. 21. 5. Joh. 12. 15. 44 D. uwe salicheyt ende verlossinge: Of/ uw' Heylant ende Salichmaker/ T. w. Iesus, die syn volck verlost van hare sonden. Mat. 1. 21. Luc. 2. 30. 45 Dien hy geven sal allen den genen die hem trouwelick dienen. Jes. 40. 10. Apoc. 22. 12. Siet Psal. 127. op vs 3. 46 *Hebr.* sijn werck, D. synen arbeytsloon. Siet Jes. 40. op vs 10. ende Levit. 19. 13. 47 T. w. de geloovige/ die haer tot de Christelicke Gemeynte sullen vervoegen/ soo uyt de Joden/ als uyt de heydenen. 48 *Hebr.* het volck der heylicheyt. 49 D. die van den Heere verlost zyn. 50 ô Zion/ Ghy kercke Godes. 51 Het Hebr. woort/ het welck eenige in den text setten/ beteeckent/ de gesochte, of naegesochte, of besorchde. T. w. die de Heere uyt genaden weder besocht ende vergadert heeft/ daer sy te vooren om harer sonden wille/ eenen tyt lanck was verlaten ende verstroyt geweest. Siet Jes. 54. 6/7. ende de aent. Deut. 11, op vs 12. 52 Of/ de onverlatene Stadt.

Het lxiij. Capittel.

De Prophete beschryft de heerlicke victorie Christi over de vyanden syner kercke/ v. 1/ &c. Lof en prys der groote goedicheyt des Heeren/7. ende bekentenisse der sonden des volcx/ waer over sich Godt vertoornde/10. doch wederom ontfermde / sich indachtich makende syner vooriger barmherticheden/ 11. Een gebedt om voorder genade/ ende bescherminge/ 15.

1 [1] WIe is dese/ die [2] van Edom komt [3] met besprenckelde kleederen/ van [4] Bozra? dese/ die [5] verciert is in syn gewaet? die [6] voort-treckt [7] in syne groote kracht? [8] Ick ben't [9] die in gerechticheyt spreke/ [10] die machtich ben te verlossen.

2 [11] Waerom zyt ghy [a] root aen u gewaet? ende uwe kleederen als eenes [12] die in de wynpersse treedt?

3 [13] Ick hebbe [14] de persse alleene getreden/ ende [15] daer en was niemant van de volckeren met my; ende ick hebse getreden in mynen toorne/ ende hebse vertrapt in myne grimmicheyt: ende [16] haer kracht is gesprengt op myne kleederen/ ende al myn gewaet hebb' ick besoetelt.

4 Want [b] [17] de dach der wrake was in myn herte: ende [18] het jaer myner verlosten was gekomen.

5 [c] [19] Ende ick sach toe/ ende daer en was niemant die hielp; [20] ende ick ontsetrede

1 Dit nemen eenige voor de woorden Iesaiæ, die in een visioen siende de rechtveerdige straffe Godes over syne vyanden/ seer verwondert/ ende als verbaest staet: doch andre meynen/ dat de kercke hier spreeckt / haer verwonderende over 't groot gewelt Christi tegens syne vyanden/ in syne doot en opstandinge uyt de dooden.
2 D. uyt der Edomiten lant/ of van de Edomiten. verstaet dit van de vyanden des volcx Godes in 't gemeyn/ doch insonderheyt van de geestelicke vyanden/ T. w. den duyvel/ en de dienaren des Antichrists/ als vov. 34. 5.
3 *Hebr.* gesuerdeecht van kleederen. siet de aent. Psal. 71. op v. 4. en 73. op v. 21. De Grieckshe oversetters/ ende andre/ met root-geverwde kleederen. beteeckenende synen toorn tegen syne vyanden/ met welcker bloet syn kleederen besprenckelt waren. Vgel. Apoc. 19. 13. 4 Dit was de hooft-stadt inder Edomiten lant / daer van oock mentie gemaeckt wort Jes. 34. 6. en Jer. 49. 13/22. Ende hier can men door Bozra verstaen de hooftstadt aller vyanden van Godes kercke. 5 Verstaet hier door den cieraet / de heylicheyt Christi, ende syne Coninckliche heerlickheyt in syn triumph over de vyanden. 6 Het Hebr. woort beteeckent soo veel/ als in een vreemt lant op en neder trecken, als Jer. 48. 12. 7 T. w. in de kracht syner Godtheyt. 8 Hier antwoort Christus de groote Prophete / die in de werelt comen soude/ gelycker belooft wort Deut. 18. 15. 9 Of/ die met ofte van gerechticheyt spreke. D. die de vyanden des volcx Godes / met de rechtveerdige straffe Godes dreyge. 10 Of/ die genoechsaem ben om te verlossen. want hem is gegeven alle gewelt in den hemel ende op der aerde/ hy is een almachtich Godt met den Vader/ ende den H. Geest. 11 Hier spreeckt de kercke wederom/ of de Prophete/ tot Christum. seggende/ Waerom zijt ghy &c. De sin is/ Waerom zyn de kleederen root die ghy aen hebt? Vergel. Apoc. 19. 13. a Apoc. 19. 13. 12 Verstaet hier by/ en wiens kleederen met rooden wyn besprenckelt zyn. Dese gelyckenisse wort elders meer gebruyckt/ beteeckenende wrake. Thre. 1. 15. Apoc. 14. 19/20. 13 Hier spreeckt Christus wederom/ beantwoordende de voorige vrage/ aengaende zyne macht in het onderdrucken syner vyanden/ ende het verlossen syner uytvercoorenen. 14 T. w. de persse des toorns Godes / gelyck af te nemen is uyt Apoc. 14. 19. ende 19. 15. De sin is/ Ick hebbe alleen/ sonder menschelicke hulpe/ den wille ende het bevel mynes hemelschen Vaders/ aengaende het straffen ende vervolgen der vyanden syner kercke/ uytgericht. 15 Of/ daer en is niemant van de volckeren by my geweest, om my de vyanden te helpen bestrijden ende verwinnen. Verstaet hier soo de Geestelicke/ als lichamelicke vyanden. 16 D. haer bloet/ daer in de stercke des menschen bestaet. Of/ haer bloet] D. het bloet harer stercke helden. And. ende hare victorie is op mijn kleederen gesprenckelt. D. haer bloet/ een teecken myner victorie over haer. b Iesa. 61. 2. 17 T. w. dien dach die van Godt bestemt was ter wrake/ om de vyanden der kercke te straffen/ ende de uytvercoorene te redden. Siet Jes. 34. 8. ende 61. 2. 18 D. het jaer / of de tyt der gener die van my souden vry gekocht of verlost worden: 't schynt dat de Prophete siet op het geestelicke jubel-jaer. c Jes. 59. 16. 19 Of/ doe ick ommesach, ende datter geen helper en was &c. Christus alleen is onsen helper/ Heylant/ ende verlosser/ die ons uyt het gewelt des duyvels/ ende des eeuwigen doots verlost heeft. Siet Jes. 59. 16. ende 61. 2. 20 T. w. nae myne menschelicke natuere. Siet Mat. 26, 38.

tede my / ende daer en was niemant die ondersteunde: [21] daerom heeft mijn arm my heyl beschickt / ende [22] mijne grimmicheyt die heeft my ondersteunt.

6 Ende [23] ick hebbe de volckeren vertreden in mijnen toorn / ende [24] ick hebse droncken gemaeckt in mijne grimmicheyt: ende ick hebbe [25] haer kracht ter aerde doen nederdalen.

7 [26] Ick sal de goedertierenheden des HEEREN vermelden / [27] den veelvoudigen lof des HEEREN / [28] nae alles dat de HEERE ons heeft bewesen / ende de groote goedicheyt aen den huyse Israëls / die hy haer bewesen heeft / nae sijne barmhertichedē / ende nae de veelheyt sijner goedertierenheden.

8 Want [29] hy seyde / Sy zijn immers mijn volck / kinderen [30] [die] niet liegen en sullen: alsoo [31] is hy haer geworden tot eenē heylant.

9 [32] In alle hare benautheyt was hy benauwt / ende [33] de Engel sijnes aengesichtes heeftse behouden; [34] d door sijne liefde / ende door sijne genade heeft hyse verlost: ende [35] hy namse op / ende hy droegse [36] alle de dagen van outs.

10 e [37] Maer sy zijn wederspannich geworden / ende sy hebben [38] sijnen heyligen Geest [39] smerten aen gedaen: [40] daerom is hy haer in eenen vyant verkeert / hy selfs heeft tegen haer gestreden.

11 Nochtans dacht hy [41] aen de dagen van outs / aen Mose / [eñ] sijn volck: [maer nu] [42] waer is hy diese [43] uyt de zee opgebracht heeft / [44] met de herders [45] sijner kudde? waer is hy die sijnen heyligen Geest in het midden [46] van haer stelde?

12 [47] Die den arm sijner heerlickheyt heeft doen gaen aen de rechterhant van Mose: die [48] de wateren voor haer lieder aengesichten kloof / op dat hy sich eenen eeuwigen name maeckte?

13 Diese [49] leydde [50] door de afgronden: als een peert in de woestijne / [51] f en struyckelden sy niet.

14 [52] Gelijck [53] een beest [dat] afgaet in de valleyē / [54] heeftse de Geest des HEEREN [55] ruste gegeven: Alsoo hebt [56] ghy u volck geleydet / op dat ghy u eenen heerlicken name soudet maken.

21 D. mijne Goddelicke kracht heeft my ondersteunt in mijn swaer lijden / dat ick onder den swaren last des toorns Godes niet en ben besweken / maer den selven gedragen / ende mijn volck daer van verlost / ende alle hare vyanden overwonnen hebbe.
22 T. w. de grimmicheyt / daer mede ick ontsteken ben tegen de vyanden mijner kercke.
23 D. ick hebbe de geestelicke vyanden overwonnen / daer toe beweecht zijnde door mijnen yver tot de eere Godes / ende het heyl sijner uytverkorenē.
24 T. w. met den drinckbeker mijner grimmicheyt / tot haren verderve. Siet dese gelijckenisse oock Psal. 60.5. ende Jes. 24.20. ende 49.26. ende 51.17/21. Jer. 51.57. ende elders.
25 Siet boven v. 3.
26 Dit spreeckt het volck Godes / zijnde nu onderwesen van Christo, ende sijne groote daden / hem te gelijcke danckende / voor de weldaden die sy van hem ontfangen hadden / wenschende ende biddende om de continuatie der selver.
27 Of / menichvuldigen, of menigerley lof, T. w. den lof van wegen het goet / 'twelck my de Heere gedaen heeft.
28 *Hebr.* als nae alles, t. w. nae alles goets. Van de beteeck. des woorts bewesen. siet Psal. 13. op v. 6.
29 T. w. doe hy met onse vooroudeeren een verbont maeckte.
30 Of / die niet valsch zijn en sullen, Godt spreeckt hier nae der menschen wijse / die het beste van hare kinderen hopen. Eñ verstaet hier by / maer sy sullen my oprechtelick dienen / als oprechte Israëliten / in de welcke geen bedrogh en is. And. sy en sullen niet ontaerden, of verbastaerden: T. w. na dat ickse sal herboren hebben door mijnen H. Geest.

31 D. hy heeftse van hare vyanden verlost. 32 D. hy was benauwt ofte bedroeft / van wegen hare elenden die sy in Egypten leden, alsoo wort Christus vervolcht in sijne heylige ledematen / Act. 9.4. siet oock Mat. 25.45. ende Zach. 2.8. And. In alle hare benautheyt, en was geē benautheyt: Verstaet hier by / maer eene goedertierene vaderlicke kastijdinge. Ofte aldus; in alle hare benautheyt is hy geē vyant of tegenpartijder geweest, maer de Engel sijnes aengesichts heeftse behouden. De sin is / hy heeftse wel benauwt / maer niet als haer vyant zijnde. 33 D. de Engel die voor sijn aengesichte is / die voor hare salicheyt sorge draecht: T. w. Christus. Siet Exod. cap. 23. de aenteeck. op v. 20. 34 D. hy heeftse verlost / om dat hyse beminde. Deut. 7. v. 7/8. d Deut. 7.7.8, 9. 35 Als of hy seyde / hy heeftse op sijnen rugge geladen ende gedragen / gelijck een Arent sijne jongen draecht. Vergelijckt dit met Deut. 32.11, ende siet oock Jes. 46.4. 36 *Hebr.* alle de dagen der outheyt, ofte eeuwe. als v. 11. eñ 20 / &c. D. van dien tijt af dat ickse geroepen hebbe om mijn volck te zijn. siet van het Hebr. woort. Jer. 2. de aenteeck. op v. 20. e Num. 14.11. Psal. 78.57. ende 95.9, &c. 37 Of / maer sy, sy rebelleerden. Num. 14.22. staet / dat sy den Heere tienmael versocht hebben. Siet de aenteeck. aldaer. Siet oock Psal. 78. vs 40/57. ende Psal. 95.9. 38 *Hebr.* den Geest sijner heylicheyt. Desen bedroefden sy / door dien sy den wille Godes / welcken de H. Geest / door het woort / hen geopenbaert hadde / moetwillichlick tegenstonden. Siet Eph. 4.30. 39 And. bedroeft. Siet Gen. 6. op v. 6. 40 D. hy heeft sich aengestelt als of hy haren vyant geweest ware / doe hyse inde woestijne versloech. siet Psal. 78.31/33/59/60/ &c. 41 In de welcke hy haer wel om harer sonden wille geslagen / maer sich nochtans wederom over de selve ontfermt heeft / sonder dat hyse geheelick heeft verdelcht. 42 Dese ende de volgende woorden schijnt de kercke Godts tot Godt te spreken / klaechswijse. andere nemen't als woorden Godts. Als of Godt seyde / Waer aen soude de heerlickheyt des Heeren blijcken? T. w. indien ick alsoo wilde voort-varen mijn volck nae hare verdiensten te straffen. Aldus soude de Prophete hier Godt den Heere invoeren / als met hemselven disputerende over sijne eere. Vergel. Exod. 32.11/12. 43 T. w. uyt de roode zee. Exod. 14.21 / &c. De sin is / Hoe soude dat staen / dat ickse nu verwerpen of verlaten soude / daer ickse eertijts soo getrouwelick uyt alle noot eñ perijckel gevoert ende verlost hebbe? 44 Aldus noemt hy Mosen ende Aaron / die het volck van Israël door de woestijne gevoert hebben / als de herders hare schapen doen. Siet Psal. 77.21. 45 D. der kinderen Israëls. 46 T. w. van het volck / als v. 14. 47 Of / diese leydde aen de rechterhant Mosis [met] sijnen heerlicken arm. D. die Mosi in sijnen swaren dienst / met sijne heerlicke macht / ende godtlicke hulpe bystont. 48 T. w. des rooden meyrs / Exod. 14.21. ende daer na der Jordane / Jos. 3. v. 15/16. 49 T. w. sachtkens en soetkens / gelijckmen een peert leydt by den toom. 50 Siet Exod. 15.5. Psal. 106.9. 51 And. dat sy niet en souden struyckelen. f Psal. 105.37. 52 Hier spreeckt wederom het volck Godes. 53 Het zy peert of koe. 54 T. w. den volcke. 55 Of / sachte geleydet. 56 ô Heere, De Gemeynte wendt nu hare aensprake tot Godt / ende sy bidden hem / dat hy met sijne gewoonlicke goetheyt wille voortvaren.

15 g Siet van den hemel af / ende aenschouwt [57] van uwe heylige / eñ uwe heerlicke wooninge: waer zijn [58] uwen yver / eñ [59] uwe mogentheden? [60] het gerommel [61] uwes ingewants / ende uwer barmhertichedē? [62] sy houden haer tegens my in.

16 [63] Ghy zijt doch onse Vader / want Abraham en weet van ons niet / ende Israël en kent ons niet: Ghy ô HEERE / zijt onse Vader / [64] onse Verlosser van outs af / is uwen Naem.

17 HEERE / waerom [65] doet ghy ons van uwe wegen dwalen? [waerom] [66] verstockt ghy ons herte / [67] dat wy u niet en vreesē? [68] keert weder [69] om uwer knechten wille / [70] de stammen [71] uwes erfdeels.

18 U heylich volck en heeft [72] [het [73] maer] een weynich tijts beseten: [74] onse wederpartyders hebben [75] h u heylichdom vertreden.

19 [76] Wy zijn [77] geworden [als die] / over welcke ghy van outs niet en hebt geheerscht / ende [78] die nae uwen name niet en zijn genoemt.

g Deut. 26.15.
57 D. van den hemel / die oock Deut. 26.15. genoemt wort de wooninge sijner heylicheyt.
58 Over u volck / eñ tegen uwe vyanden. Menschelicker wijse van Godt gesproken. siet boven cap. 9. vs. 6.
59 Of / uwe machten, D. uwe krachtige wercken / of miraculen / als Mat. 13.59.
60 Of / het gewoel, het geluyt. And. de veelheyt.
61 D. uwes herten.
62 Of / sy houden haer tegens my gesloten: D. sy en laten haer tegen my niet blijcken / als in voortijden. And. houden sy haer tegen my gesloten?
63 Of / Voorwaer ghy zijt onse vader.
64 D. ghy zijt van outs / of van eeuwicheyt af onsen verlosser geweest.
65 De geloovige spreken hier van de meeste menichte des volcks. Van Godt wort geseyt / dat hy de menschen doet dwalen / ende dat hy hare herten verhart / niet dat hy eenige dwalinge instort / maer de menschen rechtveerdichlick in haren verkeerden sin / ende aen den dwael-geest overgeeft / die haer herte vet ende hart maeckt / Joh. 12.39/40. Rom. 11.8. 2. Thes. 2.11. maer de menschen verharden hare herten / ende dwalen af / met sonden te begaen. Psa. 95.8/10. 66 Of / verhart. het Hebr. woort vintmen alleene hier / ende Job 39.19. 67 *Hebr.* van uwe vreese. 68 D. doet ons wederom goet. 69 D. onsent halven / die ghy tot uwe knechten hebt vercoren. Of / die uwe knechten zijn / ten aensien des verbonts / dat ghy met Abraham / Isaac / ende Jacob gemaeckt hebt / haer belovende / dat ghy hares zaets Godt soudet wesen. 70 T. w. de twaelf stammen / in de welcke het volck Godes afgedeylt was. 71 D. die ghy tot uwe erve hebt aengenomen ende besittet. als Deut. 32.9. 72 T. w. u lant / het lant Canaan / 'twelck ghy hen gegeven hadt. of / u heylichdom / gelijck hier straex volcht: zijnde soo het een / als het ander / teeckenen van Godes gunste. 73 Verstaet dit aldus / dat sy het maer eenen korten tijt in ruste ende in vrede beseten hebben. hier van waren hare sonden d'oorsake / als te sien is Deut. 11. v. 8/9/17. 74 T. w. de Babyloniers. 75 D. uwen heyligen Tempel / bestaende neffens de voorhoven / uyt het heylige / ende het heylige der heyligen. h Psal. 74.7. 76 T. w. u volck / of / die / over welcke ghy heerscht. 77 T. w. van wegen onse sonden ende overtredingen. 78 Of / gelijck de Hebr. woorden luyden / over welcke uwen name niet en is aengeroepen geworden. Siet dese maniere van spreken Deut. 28.10. Jes. 4.1. Dan. 9.19.

Het lxiiij. Capittel.

Het volck Godes vaert voort in sijn gebet / 'twelcke het op 't eynde van het 63 capittel begonnen heeft / v. 1. biddende dat Godt haer wille verlossen / gelijck hy voormaels gedaen heeft / 3. bekennende ende belydende hare vuyle sonden / 6. ende onweerdicheyt / 8. biddende insonderheyt om de opbouwinge Jerusalems / 10.

1 [1] OCh dat ghy de hemelen [2] scheurdet / dat ghy neder quaemt / dat de bergen van u aengesichte [3] vervloten;

2 Gelijck [4] een smelt-vyer brandt / [eñ] het vyer de wateren doet op-bobbelen; om [5] uwen name [6] uwe weder-partyders bekent te maken! laet [alsoo] de heydenen van u aengesichte beven.

3 [7] Doe ghy vreeslicke dingen dedet / [die] wy niet en verwachtten: [8] Ghy quaemt neder / van u aengesichte vervloten de bergen.

4 [9] Ja van outs en heeft men't a niet gehoort / noch met ooren vernomen / [10] noch geen ooge en heeftet gesien / behalven ghy / ô Godt / [wat] [11] hy doen sal dien [12] die op hem wacht.

5 [13] Ghy ontmoet [14] den vrolicken / ende

1 Dit hangt noch aē het laetste vs des 63. cap. zijnde een continuatie van het gebet der kercke / dat Godt sijne hulpe soude willen uyt den hemel doen blijcken tot verderf harer vyanden / ende tot harer verlossinge / voornemelick door de comste des Messie in dē vleesche / waer op gesien wort. v. 4.
2 T. w. ontsteken zijnde met yver en grimmicheyt / gelijck de naest-volgende woorden sulcx breeder aenwijsen / alle gaer daer toe streckende / om Godt te bidden / dat hy sich in glorie eñ macht soude willen openbaren / gelijck hy dede doe hy sijne wet gaf / Exod. cap. 19.

3 D. dat sy mochten smelten ende als water afvlieten / als verbaest zijnde van de tegenwoordicheyt uwer Maiesteyt. Siet dergelijcke allegorische maniere van spreken / Deut. 32.2. Jud. cap. 5. v. 4/5/ &c. Psal. 18.8. ende 97.5. 4 *Hebr.* Een vyer der smeltingen. D. gelijck een vyer. 't welck 't gene datmen gieten wil / doet smelten: ende gelijck 't vyer het water doet op bobbelen. 5 D. uwe macht / met de welcke ghy u aen uwe vyanden wreeckt. 6 D. de vervolgers uwer kercke / die ghy houdt voor uwe vyanden / Vgel. Act. 9.4. 7 T. w. ten tijde onser Vaderen / soo in Egypten / als in de woestijne. 8 And. op dat ghy neder quaemt, ende de bergen voor u aengesichte vervloten. 9 Dit is voornamelick te verstaen van de verborgentheden des H. Euangeliums, onbekent ende onbegrijpelick in der menschen verstant / behalven de gene die het Godt door sijnen Geest openbaert / gelijck d'Apostel Paulus dit is bewijsende uyt dese plaetse / 1. Corint. 2. v. 9/10. a 1. Cor. 2.9. Psal. 31.19.20. 10 Ja 't en is noyt in eeniges menschen herte / of gedachte gecomen / gelijck d'Apostel getuycht / 1. Cor. 2.9. 11 Door wat ghy doen sult. D. wat weldaden dat ghy doen sult. d'Apostel seyt wat Godt bereyt heeft: T. w. het Coninckrijcke der hemelen / 'twelck sulck een groote heerlickheyt is / dat sy alle menschelick verstant verre te boven gaet. 12 d'Apostel verklaert dese woorden / voor de gene die hem lief hebben, want op Godt wachten / is een vrucht der liefde. Vergel. met dese plaetse. Psal. 31.20. 13 T. w. met uwe genade ende goedertierenheyt / ende harer hulpe: gelijck de Engelen Jacob ontmoeten / Gen. 32.1. op andre plaetsen beteeckent het eene ontmoetinge tot schade of quetsinge / als Exod. 5.3. 14 Die sich met vreucht begeven om u te dienen / of / die haer in u verblijden.

15 D. die u loven en prijsen van wegen uwe wonderlicke regeeringe ende bescherminge.
16 Ende dechalven hebt ghy ons geslagen.
17 T. w. uwe wegen/ wercken/ en wille: of/ in uwe genade en goedertierenheyt/ die ghy u volck steets bewijst.
18 D. so wy in de selve hadden gewandelt / souden wy behouden zijn geweest. And. Siet ghy waert verbolgen, om dat wy altoos tegen de selve (T. w. wegen) hebben gesondicht, nochtans zijn wy behouden.
19 D. alle onse beste wercken/ of 't gene dat wy souden mogen goets gedaen hebben: Verstaet hier by / indien ghy het nae de strengicheyt uwer rechtveerdicheyt soudt willen examineren / ons aensiende in onse eygene nature/ buyten Christum. siet Phil. 3. 8.
20 Hebr. als een kleet der wech-werpinge: of/ als een vuyl besoetelt kleet: of / een kleet van lompen en lappen t'samen gevlickt. Siet ter contrarie hoedanige wy zijn in Christo Iesu, Apoc. 19. 8.
21 Of / wy verwelckeren. T. w. van wegen uwen toorn tegen ons ontsteken/ dien wy met onse sonden veroorsaeckt

die gerechticheyt doet / [15] den genen die uwer gedencken op uwe wegen: siet/ [16] ghy waert verbolgen / om dat wy gesondicht hebben; in [17] de selve is de eeuwicheyt/ [18] op dat wy behouden wierden.

6 Doch wy alle zijn als een onreyne/ ende [19] alle onse gerechticheden zijn [20] als een wech-werpelick kleet: ende [21] b wy alle vallen af/ [22] als een blat/ ende onse [23] misdaden voerē ons henen-wech/ als een wint.

7 Ende daer en is [24] niemant/ die uwē name [25] aenroept/ die sich opweckt/ [26] dat hy u aengrype: want ghy [27] verberght u aengesichte voor ons / ende ghy doet ons smelten / [28] door 't middel van onse ongerechticheden.

8 Doch nu HEERE/ [29] Ghy zijt onse Vader: wy zijn leem/ ende ghy zijt onse [30] potte-backer / ende wy alle zijn uwer handen werck.

9 HEERE / en weest niet soo seer verbolgen/ ende en c gedenckt niet eeuwichlick der ongerechticheyt: siet/ aenschouwt doch/ wy alle zijn u volck.

10 [31] Uwe heylige steden zijn een woestijne geworden / Zion is een woestijne geworden/ [32] Jerusalem een verwoestinge.

11 [33] Ons heylich / ende ons heerlick huys/ daer in onse Vaders u loofden/ [34] is met vyere verbrant: ende alle onse gewenschte dingen/ zijn tot woestheyt geworden.

12 HEERE / soudt ghy u [35] over dese dingen [36] inhouden? soudt ghy stille swygen/ ende ons soo seer [37] bedrucken?

hebben. Siet Psal. 90.5/6. b Psal. 90.5,6. 22 Vergel. dese plaetse met Iudæ v. 12, het contrarie is Psal. 1.3. 23 Dit woort begrijpt niet alleen de misdaden/ maer oock de straffe der selver. 24 D. heel weynige. 25 T. w. met waren geloove / ende met oprecht berouw ende leetwesen/ gelijck het betaemt. 26 T. w. om u te rugge te houden/ dat ghy niet voort en gaet met ons in uwen toorn te slaen. And. die sich aen u vaste houdt. 27 Siet Deut. 31.17. 28 Of/ door de kracht van onse ongerechticheden, Hebr. door de hant onser ongerechticheden. De sin is / onse sonden hebben het vyer uwes toorns ontsteken/ door het welcke wy versmolten/ ende verdelcht worden. 29 Godt is aller menschen Vader/ ten dien aensien dat hyse alle geschapen heeft: Maer sijner uytvercorenen oock daerom/ om dat hyse uyt genade tot kinderen heeft aengenomen. Siet Rom. 8.15/16. 30 Of/ formeerder, of/ die ons geformeert heeft/ ons herte formeerende/ gelijck een pottebacker uyt cley of leem een vat formeert. c Psal. 79.8. 31 Hebr. de steden uwer heylicheyt, T. w. Zion/ ende Jerusalem / ende verstaet hier door Zion de stadt Davids / die het boven-deel der stadt van Jerusalem was / getimmert op den berch Zions: Ende door Jerusalem woort het beneden-deel der stadt verstaen, ofte men kan door de heylige steden verstaen in't gemeen de steden Juda / als zijnde steden des heyligen lants / ende van Godts heylich volck: ende voorts Zion ende Jerusalem / als volcht. 32 D. Jerusalem is verwoest. Siet Psal. 79.1. 33 T. w. de Tempel/ in welcken de heylige Godtsdienst verricht wiert/ ende daer Godt sijne heerlickheyt ende tegenwoordicheyt sien liet. Siet 1. Reg. 8.13/&c. 34 T. w. van de Babyloniers. want het schijnt/ dat dit gebedt van den Prophete den volcke zy voor-geschreven geweest/ om te spreken ten tijde van de Babylonische gevanckenisse. And. is [ge-eygent] ten vyere. Hebr. is geworden tot verbrandinge des vyers. De eerste Tempel is verbrant door Nebucadnezar/ 2. Reg. 25.9. De tweede door den Keyser Titus. Siet Matt. 24.2. 35 T. w. over desen elendigen staet uwes volcks. 36 Of/ ophouden. T. w. sonder wrake te doen over onse vyanden/ ende sonder ons wederom te Jerusalem te brengen / om den Tempel te herbouwen / ende om uwen H. Gods-dienst te her-stellen? 37 Of/ neder-slaen.

Het lxv. Capittel.

Een Prophetie van de beroepinge der heydenen/ v. 1. ende verstootinge der Joden/ van wegen hare wederspannicheyt/ ende Afgoderie/ 2. ende andre sonden/ 4. doch den boetveerdigen woort belooft / dat sy sullen gereddet worden/ 8. maer de verlaters des Heeren worden swaerlick gedreygt/ 11. Ende de knechten des Heeren getroost/ 13. insonderheyt met de belofte van het eeuwige leven/ 17. Afgebeeldet door het nieuwe Jerusalem/ 18. ende andre figuren/ 20/ &c.

1 Hebr. Eygentlick/ gesocht. Verstaet hier by / ende gevonden, gelijcker staet Rom. 10. 20. Dit spreeckt de Heere/ en 't is een Prophetie van de beroepinge der heydenen/ ende de verwerpinge der Joden. Siet dese maniere van spreken/ T. w. soecken, voor/ soecken en vinden, Eccles. 3. 6. ende Kg. Gen. 12. op v. 15.

1 Ick ben [1] gevonden van die/ [2] die [nae my] niet en vraegden / ick ben gevonden [3] van de gene die my niet en sochten: tot het volck/ [4] dat nae mijnen name niet genoemt en was / hebbe ick geseyt/ [5] Siet [hier] ben ick/ siet [hier] ben ick.

2 Ick hebbe [6] mijne handen uytgebreyt den gantschen dach tot een [7] wederstrevich volck: die wandelen [8] op eenen wech die niet goet en is/ [9] na sijne [eygene] gedachten.

3 Een volck [10] my geduerichlick tergende [11] in mijn aengesichte: [12] in hoven offerende/ ende roockende [13] op tichelsteenen.

4 Sittende [14] by de graven / so vernachten sy [15] by de gene die bewaert worden/ [16] etende swijnen-vleesch/ ende daer is [17] sop van grouwelicke dingen in hare vaten.

5 Die daer [18] seggen/ [19] Houdt u tot u selven/ ende en naeckt tot my niet / want [20] ick ben [21] heyliger dan ghy: Dese [22] zijn een roock in mijn neuse / een vyer [23] den gantschen dach brandende.

6 Siet [24] het [25] is voor mijn aengesichte geschreven: [26] Ick en sal niet swygen/ maer ick sal vergelden/ ja [27] in haren boesem sal ick vergelden/

7 Uwe ongerechticheden / ende uwer Vaderen ongerechticheden te gelijcke/ seyt de HEERE/ die geroockt hebben op de bergen / ende [28] my smaetheyt aengedaen hebben op de heuvelen: daerom [29] sal ick [30] haer voorich werck-loon in haren boesem weder toe meten.

8 Alsoo seyt de HEERE/ [31] Gelijck wanneermē most in een tros druyvē vindt/ men seyt/ En verderftse [32] niet / want daer is [33] een segen in: alsoo sal ick 't [34] om mijner knechten wille doen/ [35] dat ickse niet alle en verderve.

9 En ick sal [36] zaet uyt Jacob [37] voortbrengen/ ende uyt Juda [38] eenen erf-besitter [39] van mijne bergen: ende mijne uytverkorene [40] sullen 't erffelick besitten/ ende mijne knechten sullen aldaer woonen.

10 Ende [41] Saron sal tot een schaeps-kope worden/ ende [42] het dal Achors [43] tot een runder-leger / voor mijn volck dat my gesocht heeft.

11 Maer ghy verlaters des HEEREN/ [44] ghy vergeters van den berch mijner heylicheyt/ ghy [45] aenrichters eener

8 Als Psal. 36. 5. het woort wech woort somtijts in de Heylige Schrift gebruyckt voor Religie, als Act. cap. 18. vs. 25/ 26. ende cap. 22. vs 4.
9 Daer staet Psal. 94. 11. dat des menschen gedachten de ydelheyt selve zijn. Siet oock Psal. 81. 13.
10 T. w. door hare Afgoderye en grouwelen. Siet Deut. 32. 16.
11 D. opentlick/ stoutelick / onbeschaemdelick/ contrarie van Godts verbot/ Exod. 20. 3. siet Job cap. 1. vs 11.
12 T. w. onder de groene boomen / nae de wijse der Afgoden-dienaers. Siet Jes. 1. 29. ende 66. 17.
13 D. op de Afgodische altaren / die van tichelsteenen gemaeckt zijn/ versmadende Godes gouden altaer/ dien Salomo hadde maken laten/ 1. Reg. 7. 48.
14 Om de doode voor de levendige te vragen / Jes. 8. 19. 't welck een grouwel is voor Godt/ Deut. 18. 11/12. Siet Jes. 2. 6. ende 8/19.
15 D. nae sommiger meeninge / by de Afgoden/ of/ beelden der valscher Goden / die niet en bewaerden/ maer mostē bewaert ende bewaeckt worden/ op datse niet en souden gestolen worden. Doch andre verstaen't van de doode lichamen / die de swarte-konstenaers plechten te bewaren/ ende by nachte by de selve te blijven/ om haer wat af te vragen. And. so vernachten sy in woeste plaetsen, of / in bewaerde begraeffenissen.
16 Tegen Godes uytdruckelick verbot / (als zijnde onreyn) Levit. 11. 7. Deut. 14. 8.
17 D. sop van het vleesch der verbodene dieren/ die den Heere eenen grouwel zijn als mense etet. And. stucken van onreyn, of/ stinckende, of/ verrot, [vleesch] is in hare vaten. Siet de aenteeck. Levit. 7. 18. Doch men moet hier onder de boven-verhaelde grouwelen verstaen allerley overtredingen der wet Godes. 18 T. w. tot den Prophete die haer wil straffen / ende tot boete vermanen. 19 D. blijft van my/ en naeckt my niet, bekommert u met u selven.
20 'T zijn de woorden der pochers ende schijn-heylige / andre trotsende/ als seer heylige mannen zijnde/ daer sy doch heel onreyn waren, siet Prov. 30. 12. Luc. 18. 11. Rom. 2. 17. &c.
21 Of/ heylich, ten aensien van u. 22 D. sy zijn my seer beswaerlick/ daerom sal ickse in mijnen toorn verdelgē. And. sy zijn eenē roock in mijnen toorn, D. sy verdienen een groote straffe/ die haer oock overkomen sal in mijnen toorn. alsoo woort roock, voor groote straffe genomen. Jes. 14. 31. Apoc. 18, 9/18. ende 19. 3. ende elders meer. 23 D. geduerichlick brandende. so dat dit te verstaen is van het helsche vyer dat altoos brant / Marc. 9. 45/46/48. 24 T. w. het afgodisch wesen der Joden/ daer van straex gesproken is. 25 T. w. op dat het niet vergeten en worde/ ick sal het te sijner tijt wel straffen. Siet Exod. 17. 14. Deut. 32. 34. Siet de aenteeckeninge aldaer/ ende Jerem. 17. 1. 26 Verstaet dit swygen niet so seer van met woorden te swijgen/ als met de daet sich stille te houden/ als Jud. 18. 9. Siet de aenteeck. aldaer. Siet oock de aenteeck. 1. Reg. 22. op vs 3.
27 D. overvloedelick/ met volle mate, als Psal. 79. Siet de aenteeck. aldaer op vs 12.
28 Of/ gehoont hebben. T. w. met haren valschen gods-dienst. Siet Psal. 106. 20/ 21.
29 D. ick salse straffen/ gelijck sy wel verdient hebben met my tot toorn te verwecken.
30 Of/ haren eersten loon, T. w. dien sy met hare boosdaden verdient hebben. Siet Jes. 40. op vs 10. ende 62, 11. 31 Hier geeft de Heere te kennen / dat/ gelijck wanneer yemant gesinnet is eenen wijnstock uyt te roeyen/ om dat hy geene goede vruchten en draecht/ nochtans den selven verschoont / als hy eenige goede druyven aen den selven vint: Alsoo sal de Heere het kleyn overblijfsel der Israeliten sparen / van wegen het kleyn getal sijner uytvercorenen. Vergel. hier mede Jes. cap. 17. op v. 6. ende Rom. 11. 5. 32 T. w. de druyve. 33 D. goeden wijn/ komende van den segen des Heeren / ende daer voor hy te segenen/ of te loven ende te bedancken is. 34 D. om de godtsalige onder de Joden/ die my getrouwelick dienen. 35 D. dat ick het gantsche volck niet en verderve. And. op dat ick't niet alles en verderve. 36 D. eenige weynige/ als Rom. 9. 29. Siet Jes. 1. 9. met de aenteeck. De sin is/ ick sal mijne kercke vermenichvuldigen/ en segenen. 37 Of/ uytvoeren, T. w. voor eerst uyt de Babylonische gevanckenisse / ende daer na uyt de geestelicke gevanckenisse des duyvels. 38 D. een kleyn hoopken / 'twelck de bergen besitte ende bewoone. 39 D. Van het lant Juda/ 'twelck berchachtich is: De kercken ofte Gemeynten der geloovigen/ ende daer na het rijcke der hemelen/ worden door het berchachtich lant van Canaan/ insonderheyt door den berch Zion/ afgebeelt, siet Ezec. 36. 1. &c. 40 T. w. het lant, als Mat. 5. 5. of/ Jerusalem/ als onder v. 19. 41 D. hare kudden sullen in vruchtbare plaetsen weyden / met welcke woorden te kennen woort gegeven de overvloet der segeningen/ die de kercke/ ende een yeder litmaet der selver van Godt ontfangen soude. Want Saron was een vruchtbare ende lustige valleye/ siet 1 Chron. 5. 16. ende 27. 29. Cant. 2. 1. Jes. 33. 9. 42 Dit was oock een vruchtbaer dal/ by Jericho gelegē, siet Jos. 7. 26. Hos. 2. 15. 43 Of/ tot een leger plaetse der runderen. of / tot een plaetse daer het vee nederliggen en rusten sal. 44 Of/ ghylieden die mijnen heyligen berch vergetet, D. mijnen Tempel / en den waren Godtsdienst/ die in mijnen Tempel behoorde geoeffent te worden. Hy spreeckt de ongeloovige Joden aen, siet Rom. 10. 21. siet oock Psal. 106. 21. 45 De sin is/ Na dat ghy uwen afgodischen offer verricht hebt/ so set ghy u aen de tafel/ ende etet van sulcke offerhanden.

den. 3 D. van de heydenen / die vreemt waren van de burgerschap Israels/ &c. siet Eph. 2. 12. 2 Hebr. die niet en vraechden. 4 Verstaet hier oock de heydenen/ die eertijts Godes volck niet genaemt en wierden/ siet Rom. 9. 24/25/26. 5 D. ick presentere my tot uwen besten/ T. w. in/ ende door de Predicatie des H. Euangelii. 6 D. ick hebbe de Joden door de predicatie der Propheten / ende daer na door de Apostelen steedts laten roepen / ende onderwijsen/ maer sy en hebben't niet ter herten genomen. Als de H. Schrift seyt / dat de menschen de handen uytbreyden/ of uytspreyden / dat beteeckent bidden/ als Exod. 9. 29. ende 1. Reg. 8. 22. Siet de aenteeck. aldaer. Maer alsser geseyt woort/ dat Godt sijne handen uytspreyt/ beteeckent het prediken, als hier/ ende Prov. 1. 24. Siet de aenteeck. aldaer. 7 Siet Jes. cap. 1. op vs 23. d'Apostel Paulus, de Griecksche Translateurs volgende/ heeft, tot een ongehoorsaem en tegensprekende volck, en hy seyt dat dit tot Israel gesproken is/ Rom. 10. 21.

tafel voor die [46] bende/ ende [47] ghy opvullers des dranckx [48] voor dat getal.

12 [49] Ick sal u lieden oock ten sweerde tellen / dat ghy alle u ter slachtinge [50] sult krommen / om dat ick [51] hebbe geroepen/ maer ghy en hebt niet geantwoort / Ick gesproken hebbe/maer ghy en hebt niet gehoort / maer hebt gedaen dat quaet was in mijne oogen / eñ hebt verkoren 't gene daer ick geenen lust aen en hebbe.

13 Daerom seyt de Heere HEERE alsoo / Siet mijne knechten [52] sullen eten/ doch ghy lieden sult hongeren : siet/mijne knechten [52] sullen drincken / doch ghy-lieden sult dorsten: siet/mijne knechten sullen blyde zijn / doch ghylieden sult beschaemt zijn:

14 Siet/mijne knechten sullen juychen [53] van goeder herten / maer ghylieden sult schreeuwen van weedom des herten / ende van verbrekinge des geests sult ghy huylen.

15 Ende ghylieden sult uwen name mijnen uytverkorenen [54] tot eene vervloeckinge laten : ende de Heere HEERE sal [55] u lieden dooden / maer sijne knechten sal hy met [56] eenen anderen name noemen:

16 So dat/ [57] wie sich segenen sal op aerden / die sal sich segenen [58] in den Godt der waerheyt : ende wie [59] sweeren sal op aerden / die sal sweeren [58] by den Godt der waerheyt / om dat [60] de voorige benautheden sullen vergeten zijn/ ende om datse voor mijne oogen verborgen zijn.

17 Want siet/ [61] ick scheppe nieuwe hemelen/ ende [62] een nieuwe aerde : ende de voorige dingẽ en sullen niet [meer] gedacht worden / noch en sullen [63] in het herte niet op-komen.

18 Maer weest ghy-lieden vrolick/ eñ verheucht u tot inder eeuwicheyt [64] [in] 't gene dat ick scheppe: wãt siet/ [65] ick scheppe Jerusalem eene verheuginge/eñ [66] haer volck eene vrolickheyt.

19 Ende [67] ick sal my verheugen [68] over Jerusalem / ende vrolick zijn [68] over mijn volck : ende [69] in haer en sal niet meer gehoort worden [70] de stemme der weeninge/ noch de stemme des geschreeuws.

20 [71] Van daer en sal niet meer wesen [72] een suygelinck van [weynich] dagẽ/ noch een out-man die [73] sijne dagen niet en sal vervullen / want een jongelinck sal sterven [74] hondert jaer out zijnde / maer een sondaer hondert jaer out zijnde / sal vervloeckt worden.

21 Ende [75] sy [76] sullen huysen bouwen ende bewoonen: ende sy sullen wijngaerden planten/ ende der selver vrucht eten.

22 [77] Sy en sullen niet bouwen/ dat het een ander bewoone / sy en sullen niet planten/ dat het een ander ete : want de dagen mijnes volcx sullen zijn [78] als de dagen eenes booms / ende mijne uytvercorene sullen het werck harer handen [79] verslijten.

23 Sy en sullen niet [80] te vergeefs arbeyden / nochte baren [81] ter verstooringe: [82] want sy zijn [83] het zaet der gesegendẽ des HEEREN / ende [84] hare nacomelingen met haer.

24 Ende het sal geschieden [85] eer sy roepen / so sal ick antwoorden : terwijle dat sy noch spreken/ so sal ick hooren.

25 [86] De wolf ende 't lam sullen [87] t'samen weyden / ende [88] de Leeuw sal stroo eten/ als een runt / ende [89] stof sal de [90] spijse der slange zijn : sy en sullen geen quaet doen noch verderven op mijnen gantschen Heyligen berch/ seyt de HEERE.

46 Het Hebr. woort beteeckent een bende/ eẽ troupe/ een hoop/ of heyr: siet Gen. 30. 11. eenige verstaen hier het heyr des hemels / de Sonne / de Mane/ ende de sterren. Vergel. Jer. 7. 18. ende 8. 2. ende 19. 13. Andre houden het woort Gad in den text / ende verstaen daer door/ d'een Iupiter, d'ander Mars, andre de fortune, andere de Sonne , andere/ de gantsche bende der valscher Goden.
47 Of/ ghy vermengers , als Prov. 23. 30.
48 D. ter eere der sterren/ die in grooten getale zijn. Hebr. lameni. dit behouden sommige in den text/ als of het de name eeniges Afgodts ware. Andre nemen het voor een seker getal van sterren by malkanderen / ende setten 't over / voor soo vele alsmen tellen kan. Te weten/ aen soo veel afgoden alsmen soude kunnen tellen/ D. aen een seer groot getal. sommige verstaen door dit woort/ de mane.
49 Of/ wel aen, ick sal u lieden tellen, &c. Dit siet op het woort getal, vs 11. De sin is / Wel aen/ dewijle ghylieden u versondicht aen 't getal / so sal ick u oock straffen met getal/ eñ soo vele als ick er af telle/ sullen door met den sweerde omcomen.
50 D. ghy sult moeten nederbucken / eñ den hals uytstrecken voor de gene die u dooden sullen.
51 T. w. door den mont mijner Propheten/ door de welcke ick u mijnen wille hebbe laten verkondigen. Vgel. hier mede Prov. 1. 24. Jer. 7. 13/27. Jes. 66. 4. ende Mat. 23. 34.
52. 52. Verstaet hier door eten ende drincke/ het genieten der goeder gaven Godes. Siet Psal. 36. op vs 9. siet oock Levit. 26. 10.
53 *Hebr.* Van goetheyt des herten. D. van vrolickheyt. siet Jud. 16. op vs 25.
54 Of / tot eenen eedt. dickwijls wierden de eeden gedaen met quaetwenschinge/ ofte met vervloeckinge. Num. 5. 21. staet/ eenen eedt der vervloeckinge, siet de aenteeck. aldaer. het formulier van sulcke eedt-vervloeckingen was / de Heere stelle u als desen ofte dien : als te sien is Jerem. 29. 22. D. op u moeten comen die plagen ende maledictien die op desen of dien gevallen zijn door Godes rechtveerdich oordeel. Siet ter contrarie het formulier van segeninge by desen ofte dien. Gen. 48. 20. 55 D. eenen yederen onder u lieden. 56 D. sy en sullen niet meer Israëliten genoemt worden/ maer Christenen. Act. 11. 26. siet Gen. 32. 28. oock beteeckent somtijts een nieuwe name, eenen nieuwen ende beteren staet/ als Jes. 62. 2. siet de aent. aldaer. 57 D. wie sich selven alles goets/ heyl/ eñ welvaert sal toewenschen. siet Deut. 29. op v. 19. 58. 58. D. in den waren/ of/ in den gewissen Godt. And. in den Godt Amen, of/ in den Godt van Amen. waer by verstaen wort onse Heere Iesus Christus , die de warachtige Godt eñ het eeuwige leven is/ 1. Joh. 5. 20. ende hy wort Amen genoemt Apoc. 3. 14. ende in hem sullen alle geslachten der aerde haer selven segenen/ Gen. 22. 18. 59 Sweeren is een deel van godtsdienst. siet Psa. 63. op v. 12. 60 D. soo wel de elenden die mijn volck geleden heeft/ als de oorsaken der selver/ te weten/ hare sonden. 61 *Hebr.* ick ben scheppende. D. ick ben gereet om te scheppen. alsoo oock v. 18. De sin is/ Ick sal alles in Christo vernieuwen/ of ick sal den heelen staet der kercke alsoo vernieuwen ende verbeteren / als of ick eenen nieuwen hemel/ ende eene nieuwe aerde schiepe. Dit is wel ten deele geschiet in de eerste comste Christi. door de predicatie des H. Euangelii. ende de werckinge des H. Geestes/ die den geloovigen des nieuwen Testaments rijckelick is medegedeylt geworden : Maer het sal eerst volkomelick geschieden in de tweede toekomste des Heeren/ als hy sijne kercke in het hemelrijcke opnemen sal. siet Jes. 66. 22. 2. Pet. 3. 13. Apoc. 21. 1. 62 D. de aerdsche heydenen sullen als nieuwe gemaeckt worden door de beroepinge tot de kennisse des H. Euangelii. siet Psal. 97. 1. ende 98. 3/4. Apoc. 21. 2. 63 D. in gedachtenisse. Siet de aent. Jer. 3. op vs 16. ende cap. 7. op vs 31. 64 Of/ [over] 't gene dat ick scheppe. And. verheucht u inder eeuwicheyt, ghylieden die ick nieuwe scheppe. T. w. in Christo Iesu. siet Psal. 102. 19. Eph. 2. 10. 65 D. ick sal mijn kercke/ eñ alle ledematen der selver met eeuwige ende hemelsche vreucht vervullen/ want hier wort gesproken van het hemelsche Jerusalem. 66 T. w. der stadt Jerusalems volck. 67 Siet Jes. 62. 5. 68. 68. D. van wegen. Vergel. Deut. 28. 63. 69 In Jerusalem/ T. w. in het hemelsche Jerusalem. 70 Want alle tranen sullen van hare oogen afgewasschen worden. Siet Jes. 25. 8. ende 30. 19. ende Apoc. 7. 17. ende 21. 4. 71 Of/ [daer uyt] T. w. van/ of uyt Jerusalem. 72 Of een sooch-kint. als Jes. 49. 15. *Hebr.* een suygelinck der dagen. D. een jonck kint/ of/ een kint dat een jaer out zijnde sterft : want dagen beteeckent somtijts een jaer. als 1. Sam. 2. 19. daer staet, het offer der dagen. voor/ het jaerlicksche offer. 73 T. w. die dagen/ die tot eenen gemeynen ouderdom gehooren.

74 *Hebr.* een hondert jaers sone. of/ een sone van hondert jaer. siet de aent. Gen. 5. 32. op v. 32. Alsoo strackx/ Een sondaer een sone van hondert jaer. wat nu dẽ sin van dit geheele vers kẽ aengaet/ die is geestelic/ ende schijnt desen te zijn / Die eeuwe sal veel anders zijn / als nu : heden ten dage sterven der vele/ noch kinderẽ zijnde: andre/ wel eeniger mate out zijnde/ het zy 60 of 70 jaren/ maer weynige die haren vollen ouderdom beleven ende tot hare 100 jarẽ komen : Maer alsdan sal het met den eenen gaen/ als met den anderen / met de jongelingen / als met de oude / sy alle sullen hare dagen vervullen. Dit bevestigt hy aldus : Want een jongelinck hondert jaer outzijnde, sal sterven , D. een kint en sal geen kint sterven/ maer het sal den vollen tijt sijnes levens vervullen / maer een sondaer van hondert jaren sal vervloeckt worden , D. een kint sal in 't rijcke Christi geluckiger zijn/ als een out man in het rijcke der werelt/ want een kint sal in het rijcke Christi eene gelucsalige volmaecktheyt des levens verkrijgen: maer in het rijcke der werelt / sal een sondaer / als hy sal schijnen tot de volmaecktheyt des levens gekomen te zijn/ vervloeckt wesen. Andre nemen 't ende verklaren 't aldus : Van daer en sal niet meer wesen een suygelinck [of kindeken] van dagen, noch een out man , wiens dagen niet sullen vervult worden : maer een sondaer van 100 jaren, sal vervloeckt zijn. D. hoe hy langer leven sal/ hoe hy meer vloecks sal onderworpen zijn. 75 T. w. mijne knechten/ v. 13. 76 D. sy sullen met allerley segen Godes verheucht worden. Vergel. Deut. 28. 3. &c. ende Levit. 26. 4.....16. Doch onder den tijdelicken segen die Godt in de wet belooft/ moetmen hier ende elders den geestelicken ende eeuwigen segen verstaen. 77 Dit vs geeft te kennen/ dat sy van die vloecken/ die de wet den ongehoorsamen dreycht/ Deut. 28. 30, sullen gevrijt zijn. 78 D. stijf/ vaste/ bestendich. Siet Psal. 52. 10. ende 92. 13. 79 Of out maken, of bestandich maken. D. sy sullen 't lange genieten/ dewijle sy lange sullen leven. 80 Of/ tot ydelheyt. Siet Levit. 26. 16....20. 81 Alsoo namelick / dat hare kinderen van de vyanden souden omgebracht / ofte gevanckelick wech gevoert worden. Siet Deut. cap. 28. vss. 32....41. 82 Of/ maer sy sullen zijn. 83 D. kinderen. 84 D. hare kints kinderen. Siet Jes. 44. 3. 85 Want Godt weet wat wy van noode hebben eer wy bidden/ Mat. 6. 8. Siet Psal. 145. 18. ende siet een exempel Gen. 24. 15. 86 D. de wreede boose menschen sullen veranderen/ ende als kleyne kinderen worden. siet Mat. 18. 3. ende Jes. cap. 11. verss. 6/7/8/9. 87 *Hebr.* als een. 88 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick eenen verscheurenden leeuw. 89 De sin is/ De slange sal in hare holen verborgen blijven / ende en sal niemant soecken schade te doen/ maer sal te vreden zijn met stof te eten / gelijck Godt haer verordineert heeft Genes. 3. 14. 90 *Hebr.* haer broot.

Het lxvj. Capittel.

De Heere bestraft de Joden die haer op den uyterlicken Tempel verlieten/ v. 1. Ende wijst aen wie dat hem behagen/ 2. dreygement over de wederspannige/ 4. daerna troost hy de godtsalige/ 5. de Heere belooft/ dat hy sijne kercke vermeerderen ende segenen sal/ 7. Tot vreucht ende vermaeck harer lief-hebbers/ 10. Maer hare vyanden sal hy verdelgen/ 15. van de beroepinge der heydenen/ 18. ende helsche straffe der godtloosen/ 24.

1 Alsoo seyt de HEERE/ a [1] De hemel is mijn throon/ ende de aerde is de voetbanck mijner voeten : [2] waer soude dat huys zijn/ dat ghy-lieden my soudet bouwen ? ende [3] waer is de plaetse mijner ruste ?

2 [4] Want mijne [5] hant heeft alle dese dingen gemaeckt/ [6] ende alle dese dingen [7] zijn geweest / spreeckt de HEERE: [8] maer op desen sal ick sien/ op den [9] armen ende [10] verslagenen van geeste / ende [11] die voor mijn woort beeft.

a 1. Reg. 8. 27. 2. Chro. 6. 18. Acto. 7. 48, 49. ende 17. 24.

1 Siet de aenteeck. 1. Reg. 8. 27. ende 2. Chro. 6. 18. Act. 7. 48/49. ende 17. 24. 2 Als of hy seyde/ Ghy en moet niet meynen / dat ick in eenen Tempel kan beslotẽ worden: Vele Joden te dier tijt meynden / dat sy genoech deden / als sy Godt in dẽ Tempel/ aen welcken sy hem specialick hielden verbonden / dienden met den uyterlicken Godts-dienst van hem bevolen / al en leefden sy niet nae alle sijne geboden / maer haer leven godloosslick aenstelden. Doch dese bestraffinge van den uyterlicken Godts-dienst der Joden/ moetmen alsoo verstaen/ dat daer onder mede geprophetéert is van de afschaffinge der ceremonien des Ouden Testaments. 3 Of/ welcke is de plaetse mijner ruste, als Act. 7. 49. de Tabernakel/ ende de Tempel worden genoemt de ruste des Heeren, 1. Chro. 28. 2. ende 2. Chro. 6. 41. ende Psal. 132. 8. Siet de aenteeck. aldaer. Maer van het nieuwe of hemelsche Jerusalem wort er geseyt Apoc. 21. 22. Ick en sach geenen Tempel daer in. want de Heere de Almachtige Godt is haren Tempel, ende het Lam, ende nu is de tijt/ dat de waerachtige aenbidders den Vader sullen aenbidden in den geest / ende in der waerheyt/ aen geen seker huys of plaetse gebonden zijnde/ Joh. 4. 21/23. 4 Dit wort Act. 7. 50. vraechs-wyse gestelt/ Heeft niet mijn hant dit alles gemaeckt? 5 D. macht. 6 Of/ also, dies, daerom. 7 D. bestaen/ T. w. door mijne kracht. Siet Psal. 119. 91. ende Job 41. 2. of/ zijn, is te seggen blijven , als Exo. 24. 12. Ruth 1. 2. Psal. 64. 8. Dan. 1. 21. Siet Psal. 37. op v. 18. 8 Of/ maer wien sal ick aenschouwen ? D. wien sal ick genadich zijn? D. mijne gunste ende hulpe laten genieten? 9 Ende die sijne armoede bekent/ namelick sijne geestelicke armoede / D. de ontbeeringe van gerechticheyt. 10 Van wegen het gevoelen of kennisse sijner sonden. Siet Psal. 34. op v. 19. ende Psal. 35. op v. 15. ende 51. 19. ende Jes. 57. 18. Vergel. Matt. 5. 3. ende 1. Pet. 3. 4. 11 D. die mijne Majesteyt ende hoocheyt in sulcke achtinge heeft / dat hy vreest en beeft voor mijne geboden/ deselve met kinderlicke vreese ende eerbiedinge ontfangende/ ende sich onderwerpende. Vgel. Ezr. 9. 4. ende 10. 3. ond. v. 5. Hose. 11. 10/11. Siet oock Exod. 19. 16. Job 37. 1.

3 Wie eenen osse [12] slacht / [13] slaet eenen man : wie een lam offert / [14] breeckt eenen hont den hals : wie spÿs-offer offert/ is [als die] [15] swÿnen-bloet [offert] : wie [16] wieroock brandt ten gedenck-offer / is [als] die [17] eenen Afgodt [18] segent: [19] Dese verkiesen oock hare wegen/ ende hare ziele heeft lust [20] aen hare verfoeysels.

4 [21] Ick sal oock verkiesen [22] [den loon] harer handelingen/ende [23] hare vreesen sal ick over haer doen komen/ [b] om dat [24] ick hebbe geroepen / ende niemant en antwoordde; ick gesproken hebbe/ ende sy niet en hoorden; maer [c] deden dat quaet is in mÿne oogen/ende vercoren 'tgene daer toe ick geenen lust en hadde.

5 [25] Hoort des HEEREN woort/ ghy die voor sÿn woort beeft: [26] uwe broeders/die u haten/die u verre [27] affonderen/ [28] om mÿnes naems wille / [29] seggen/ [d] [30] Dat de HEERE heerlick worde: [31] doch hy sal verschÿnen tot u lieder vreucht / sy daerentegen sullen beschaemt worden.

6 Daer sal [32] een stemme eenes grooten rumoers [33] uyt der stadt [34] zÿn / een stemme uyt den Tempel/ de stemme des HEEREN / die sÿnen vyanden de verdienste vergeldt.

7 Eer [35] sy barens noot hadde heeft sy gebaert / eer haer smerte over quam / so is sy [36] van een knechtken verlost.

8 Wie heeft [oyt] sulcx gehoort? wie heeft dergelÿcke gesien? soude [37] een lant kunnen geboren worden [38] op eenen eenigen dach? soude een volck kunnen geboren worden op eene eenige reyse? maer [39] Zion heeft ween gekregen / ende sy heeft [40] hare sonen gebaert.

9 [41] Soude ick de baermoeder opbreken / ende niet genereren? seyt de HEERE : soude ick / die generere / voortaen [42] toesluyten? seyt uwe Godt.

10 Verblÿdt [43] u [44] met Jerusalem/ ende verheucht u [45] over haer / alle hare lief-hebbers : [46] weest vrolick over haer met vreucht / ghy alle die over haer [47] zÿt treurich geweest.

11 [48] Op dat ghy moget suygen / ende versadicht worden van de borsten [49] haerder vertroostingen : op dat ghy moget uytsuygen/ ende u verlusten [50] met den glants haerder heerlicheyt.

12 Want alsoo seyt de HEERE / Siet/ick sal [51] den vrede [52] over haer uytstrecken/ [53] als een riviere/ende [54] de heerlickheyt der heydenen/als een overloopende beke: dan sult [55] ghylieden [56] suygen/ ghy sult [e] [57] op de zÿden gedragen worden/ ende op de knyen seer vriendelick [58] getroetelt worden.

13 Als een dien sÿne moeder troostet/ alsoo [59] sal ick u troosten : ja ghy sult [60] te Jerusalem getroost worden.

14 Ende ghy sult [het] sien / ende [61] u herte sal vrolick zÿn / ende [62] uwe beenderen sullen groenen/ [63] als het teedere gras: dan sal [64] de hant des HEEREN bekent worden [65] aen sÿne knechten/ende hy sal sÿne vyanden [66] gram worden.

15 Want siet/ de HEERE sal [67] met vyer comen / ende sÿne [68] wagenen als een wervel-wint: om met grimmicheyt [69] sÿnen toorn hier toe [70] te wenden/ende [71] sÿne scheldinge met vyer-vlammen.

16 Want met [72] vyer/ [73] ende met [74] sÿn sweert sal de HEERE in't recht treden/ [75] met alle vleesch : ende de verslagene des HEEREN sullē vermenichvuldicht zÿn.

17 [76] Die [77] haer selven heyligen/ende haer selven reynigen [78] in de hoven/ [79] achter een [80] in't midden [der selver] : [81] die swÿnen vleesch eten/ende verfoeysel / ende muysen: te samen sullen sy [82] verteert worden/spreeckt de HEERE.

18 [83] Hare wercken/ende hare gedachten! [84] het komt [85] dat ick vergaderen sal alle heydenen ende [86] tongen; ende sy sullen comen/ ende sy sullen [87] mÿne heerlickheyt [88] sien.

19 Ende ick sal [89] een teecken aen haer

12 *Hebr.* keelt. T.w. ter offerhande. T.w. sonder erkentenisse sÿner sonden / ende sonder geloove, ofte/ oock die het uyterlick doet tē tyde des nieuwē Testaments. siet Jesa.1.11. Hebr. 10.1/4/11.
13 Of/ verslaet, D. doodet eenē man. De sin is/ dat is my soo onaengenaem/ ja mē vertoornter my soo seer mede / als of hy eenē man versloege.
14 D. hy is als een die eenen hont den hals breeckt/of/ onthalst / of/ den necke af-snydt. T.w. om my dien te offerē/als Deut. 21.4. Ende verstaet hier onder den name van hont alle onreyne dieren/ die te offeren in de wet verboden warē.
15 Siet Levit. 11. vss.7/8/29. Deut. 14.8. alwaer niet alleen verbodē en wort swÿnen-vleesch te eten/ maer de Joden en mochten het niet aenroerē sonder haer te ontreynigen.
16 T.w. ter gedachtenisse. Siet de aent. Levit. 2. op vs 2. *Hebr.* die eē gedachtenisse van wieroock, of reuckwerck maeckt.
17 Siet van't Hebr. woort 1.Sam 15.op vs.23.
18 Of/ looft. D. danckt/ als of hy een ware Godt ware.
19 De sin is/ Sy en treden niet op de wegē die ick haer hebbe voor-geschrevē/ maer sy verkiesen haer selven wegen. D. wysen ende manieren van Godsdienst/of/ hare boose lusten ende quade begeerlickheden.
20 D. aen hare afgoderyen / ende ceremonien die my eenen grouwel zijn. Siet 2.Chro.18.8. Ezech. 20.7. met d'aent.
21 Als of Godt seyde/Hebbē sy hare wegen gekoren ende ingegaen/ ick sal oock kiesen wat ick doen sal.

46 D. weest hertelick verblijt / als Mat. 2.10.
47 T.w. niet alleen om de destructie des aerdschen Jerusalems / maer veel meer om dat de kercke Godes door hare vyanden by nae geheelick is onderdruckt geworden.
48 Op dat ghylieden moget deelachtich worden der gaven die de Heere over sÿne kercke rÿckelick sal uytstorten. siet de aent. Psa.36.op vs.9.
49 D. hares veelvoudigē troosts/ daer mede sy de verslagene conscientiē vertroost. siet 2.Cor.1.vs.3/4.
50 Of/ met dē overvloet harer glorie, of/ heerlickheyt.
51 Het woort vrede wort verscheydentlick genomen in de H. Schrift / j. voor eene geestelicke vrede / rysende uyt het geloove aen Christū, Rom. 5.1. ij. voor eene broederlicke vrede die d'een mensche met d'ander heeft / als Joha. 14.27. Marc. 9.50. iij. beteeckent het oock benessens ruste van oorloge/ allen heyl ende welvaert/ soo aen der ziele/ als aen den lichame. Siet Psal.37. op vs.11.
52 Of/ tot haer neygen, of buygē/ T.w. tot Zion/ D. tot mÿne kercke.
53 Siet Jes. 48. op vs.18.
54 D. rijckdom. siet Jes.61. op vs.6. ende Apoc.21.26.
55 T.w. Ghy godtsalige Joden.
56 T.w. de onvervalschte melck des goddelicken woorts.
e Iesa.49.22. ende 60.4.
57 D. op de armen. De sin is/ De Christelicke kercke / ende leeraers der selver sullē met u in alle beleefheyt ende vriendelickheyt omme-gaē/ gelÿck een moeder met haer teeder kindeken doet / niet nalatende van alles wat tot uwe onderrichtinge ende godtsalicheyt soude mogen strecken. siet Jes.49.22. ende 60.4/16. ende Num.11.12. ende 1.Thes.2.7. Gal.6. 1/2. Rom.15.1/2. 58 Of/ geliefkoost worden. 59 D. Ick sal u lieden alle vaderlicke ende moederlicke affectie bewysen / ende ick sal u lieden met goedertierenheyt omhelsen. Siet Jes.40.11. 60 D. In de Gemeynte der geloovigen. 61 D. u lieder innerlick gemoet/ of inwendigen mensche. Psal.22.27. ende 69.33. 62 D. ghylieden sult lustich en levendich gemaeckt worden door de kracht van des Heeren geest/ in plaetse daer ghy te voren als verdrooght / ende van droeffenisse verwelckert waert. het woort beenderen beteeckent somtÿts alle de ledematen des lichaems. Siet Psal.35. de aenteeck. op vs.10. ende Psal.51. op vs.10. Siet het contrarie van dit lidt Pro.17.22. 63 'T welck in den couden winter schÿnt doot te wesen / maer met de lente verquickt het weder.
64 D. de stercke ende kracht/ of/ de hulpe des Heeren. 65 D. aen alle godtsalige.
66 Of/ gramschap betoonen. Het Hebr. woort beteeckent oock verfoeyen, als Num. 23. vs.7/8. 67 Of/ in, of/ als vyer komen. Dit is een beschryvinge der wrake/ die Godt oeffenen sal: ende het kan verstaen worden van de lichamelicke straffe die Godt over sÿne vyanden brengen sal hier in haer leven/ als oock van het jongste gerichte / 2.Thes.1. 8/9. Siet oock Jer. 5.14. 68 Verstaet hier krygs-wagens. Vergel. dit met Psal. 68.18. 69 D. sÿne straffen. 70 Of/ aen te leggen. 71 D. sÿnen toorn/ sÿne straffen. Siet Psal.9. op vs.6. 72 Verstaet hier het vyer der goddelicker gramschap ende wrake. Siet Job 22. op vs. 20. 73 Eenige aldus/ Dat is met het sweert.
74 Hier verstaen eenige het sweert der Chaldeen/ ende anderer vyanden/ die de Heere tegen de Joden senden soude/ daerom noemt hyse sijn sweert. Doch andre verstaen hier door het sweert het woort des Heeren/ als Eph.6.17. Hebr.4.12. 75 D. met alle godloose menschen/ die hem ongehoorsaem ende wederspannich sullen geweest zijn. 76 Een verklaringe hoedanige die vyanden waren/ die de Heere verslaen soude/ T.w. die de Afgoden eeren/ ende haer leven nae de wet Godes niet aen en stellen. 77 T.w. nae de wÿse der Afgoden-dienaers/ om hare valsche Goden te behagen. 78 Of/ tot de hoven : D. om in de hoven der Afgoden te gaen offeren. siet Jes.1.29. ende 65.3. 79 D. d'een achter d'ander/ ofte/ na malkanderen. eenige verstaen hier by een, eenen put/ of poel in de hoven gelegen / by ofte achter den welcken sy haer met het water des selven wiesschen / om alsoo haer selven te reynigen. Andre/ Achter eenen [boom] D. achter een gehuchte boomen/ eenigen Afgodt toe-geeygent. Andre/ achter den [tempel] van den eenen. T.w. Godt/ die Een genoemt wort Deut.6.4. oock noemen sommige onder de heydenen Godt/ den Eenen. Andre/ achter [den tempel des Afgodts] Achad, welcken Achad sy meynen te zijn eenen Afgodt by de Assyriers/ representerende de Sonne. 80 D. opentlick. 81 Siet boven vs.3. ende Lev.11.7.&c. 82 D. uytgeroeyt worden. 83 And. Maer my aengaende, ô hare wercken, &c. als of Godt/ na dat hy in't voorgaende vers ken der godtloose Joden grouwelicke afgoderye bestraft hadde / een dreygement hier by voegde / sprekende als de vertoornde/ met kort-af-gebrokene woordē. Of men kan dese woorden aldus stellen/ Soude ick hare wercken. ende hare gedachten [verdragen?] als of hy seyde/ Ick en salse geensins verdragen/ maer op een korts sal ick alle heydenen vergaderen/ &c. 84 D. de tijt komt. 85 D. in de plaetse der boose ende godloose Joden / sal ick de heydenen roepen / ende ick sal den selven mijne heerlickheyt openbaren. 86 D. Allerley volcken/ die verscheydene spraken spreken. 87 Die Godt de Heere in het Euangelie openbaert/ verlossende het menschelicke geslachte door Iesum Christum. 88 D. deelachtich worden. 89 Daer aen men de bekeerde Joden voor mijne kinderen ende dienaren moge kennen. Dit teecken is de belydenisse der leere des Christelicken geloofs/ ende 't gebruyck der H. Sacramenten; ende innerlick de H. Geest/ door den welcken sy versegelt worden/ Ephes.1.13.

22 And. ick sal oock hare veranderlickheyden kiesen. D. ick salse oock straffen van wegen hare hypocrisie/ ende salse hier en daer doen draven/ ende inde gevanckenisse doen gaen. And. om harer bespottingen wille, D. ick sal hare boosheyt ende hypocrisie ontdecken/ met de welcke sy my de oogen meynen te verblinden. 23 T.w. de macht der Chaldeen ende andere vyanden/ daer sy voor vreesen. Siet Job cap.39. op vs.25. b Prov. 1.24. Ierem.7.13. 24 Siet Prov.1.24. Jes.50.2. ende 65.12. ende Jer.7.13. c Ies. 65.12. 25 Hier spreeckt nu Godt/ of/ de Prophete de godtsalige Israeliten aen/ die ten tyde der Propheten geweest zijn/ ende daer na ten tijde Christi in hem souden gelooven/ ende derhalven van hare broederen nae den vleesche souden gehaet ende vervolgt worden. 26 T.w. valsche broeders/ hypocriten. 27 Of/ afscheyden, afkeerich van u zijn, u onweerdich hares geselschaps achtende. Siet Jes.65.5. 28 D. Om dat ghylieden de ware Religie belydt/ die ick u lieden te onderhoudē gegeven hebbe ter eere mÿnes naems. 29 T.w. spottende met de dreygementen die de Heere door sÿne Propheten laet verkondigen. d Ies. 65.12. 30 Als of sy seyden/ Dat de Heere sÿne macht aen ons bewyse met sÿne straffen / daer mede ghy ons dreygt. Dit spreken die godloose menschen spotswyse/ verwerpende onheylichlick alle de dreygementen ende beloften die de Heere door sÿne Propheten dede. Vergel. Jes. 5.19. 31 Of/ voorwaer, hy [T.w. de Heere] sal verschijnen, D. hy sal gewisselick komen/ tot u lieder [T.w. der godtsaliger] vreucht. maer sy [T.w. de godloose] sullen beschaemt worden, D. ick salse straffen ende te schande maken/ sonder dat de valsche Goden/ op de welcke sy haer vertrouwen setten/ haer sullen kunnen verlossen. 32 And. 't geluyt eenes gekraecks. 33 T.w. Jerusalem. 34 D. gehoort worden. Eenige verstaen de woorden deses vs aldus / Daer sal eenen alarm ende wee-klage gehoort worden/ als de Chaldeen sullen komen / om de Stadt van Jerusalem/ ende den Tempel te verstooren: Dit sal zijn de stemme des Heeren/ die de Chaldeen roepen ofte verwecken sal / om de boose Joden te straffen. Andre nemen dese woorden aldus / De stemme der leeraeren des H. Euangelii, die hare stemme als een basuyne verheffen sullen/ sal uyt Jerusalem voort-gaen/ ende uyt den Tempel gehoort worden. Jes. 2. vs. 3. zijnde een genaden-rijcke stemme voor de uytverkorene / maer onaengenaem voor de vyanden Godes/ 2.Cor.2.15/16. 35 T.w. Zion/ vs 8. D. de kercke Godes. ende/ eer sy barens noot, of/ ween hadde, heeft sy gebaert, D. de kercke Christi sal snellick ende onverhoets aenwassen / door dien haestelick / boven verwachtinge / vele uyt de heydenen / het Euangelium sullen aen-nemen/ die haer tot kinderen Godes sullen geboren worden. Siet Act.2.41. ende 47. ende cap.12. vs.24. De heydenen zijn by groote menichten/ in plaetse der godloose ende ongeloovige Joden/ tot de Gemeynte Christi gekomen. Siet Act.11. vs.18. ende vs.23. 36 D. van een groot ende machtich volck/ 't welck vs.8. hare sonen genoemt wort: ende Exod.4.22. wort Godes volck genaemt Godes sone, ende de eerst-geborene. Vergel. hier mede Apoc.12.5. 37 D. de inwoonders eenes lants / een lant vol volcx. 38 D. subytelick/ in eenen korten tijt. 39 D. Zion heeft hare kinderen gebaert/ so haest als haer de ween/ of barens-noot is aengekomen/ sulcx is geschiet/ als de Predicatie des H. Euangelii haestelick is aengenomen geworden. 40 Verstaet dit van een groot getal der heydenen/ die door het geloove Christo aengewonnen zijn. siet vs.7. 41 Of aldus/ Soude ick [andere] de baermoeder opbreken, ende niet maken dat [Zion] soude baren? ofte aldus ; Soude ick tot de geboorte brengen, ende niet doen baren? D. soude ick een volck ten Euangelio bereyden / ende geen genade geven om het selve te ontfangen/ belyden/ ende beleven? Vergel. Jes.37.3. 42 D. onvruchtbaer blyven/ ofte laten blyven. Siet Gen. 16.2. ende 20.17/18. 43 O ghy geloovige kinderen Godes/ Ghy nieuwgeborene Christenen/ van welcker geboorte gesproken is vs.8. 44 D. met de kercke Godes/ het geestelicke Jerusalem / 't welck de Heere weder herbouwt ende seer vermeerdert heeft/ door de beroepinge der heydenen. 45 Of/ met haer, of/ in haer, D. harent halven.

setten/

90 T.w. uyt de verwerpinge des grooten hoops / uyt het gemeyn verderf ende ondergangk der Joden; gelijck verbult is in de Apoſtelen/ eñ andere die 't Euangelium onder de heydenen hebbẽ verkondicht.

91 T.w. tot die/die in Tharſis woonen/ ende ſoo in 't volgende. Van Tharſis ſiet de aenteeck. 1.Reg. 10. op v.22.

92 Dit meyntmen dat de Africanen beteeckent. Pul was oock een naem des Conincks van Aſſyrien, ſiet 2.Reg.15. 19/20. ende 1.Chro. 5. 26.

93 Siet Gen.10. op v.13/ ende 22.

94 *Hebr.* de bogen-treckers,of/de bogen-ſpanners, D. die met

ſetten/ende uyt hen [90] die't ontcomen ſullen zijn/ſal ick ſenden tot de heydenen/ [91] [nae] Tharſis/[92] Pul/ ende [93] Lud/ [94] de bogen-ſchutters/ [nae] [95] Tubal ende [96] Javan/ tot de verre gelegene Eylanden/ die [97] mijn geruchte niet gehoort /noch mijne heerlickheyt niet geſien en hebben:ende [98] ſy ſullen mijne heerlickheyt onder de heydenen verkondigen.

20 Ende ſy ſullen [99] alle uwe broeders uyt alle heydenen / den HEERE [100] [ten] ſpijſ-offer brengen/ [101] op peerden/ ende op wagenen / ende [102] op roſ-baren / ende op muylen/ ende [103] op ſnelle loopers/ [104] nae mijnen heyligen berch toe/ [105] [nae] Jeruſalem/ ſeyt de HEERE / gelijck als de kinderẽ Iſraëls het ſpijſ-offer in een reyn vat brengen ten huyſe des HEEREN.

21 Ende oock ſal ick [106] uyt de ſelve eenige [107] tot Prieſters/[ende] tot Levitẽ nemen/ſeyt de HEERE.

22 Want gelijck als [108] dien [f] nieuwen hemel / ende die nieuwe aerde / die ick maken ſal / voor mijn aengeſichte ſullen ſtaen/ ſpreeckt de HEERE/ alſoo ſal [oock] [109] u lieder zaet/ende u lieder name ſtaen.

23 Ende 't ſal geſchieden / dat [110] van de eene nieuwe mane tot de andere / ende van den eenen Sabbath [111] tot den anderen / [112] alle vleeſch komen ſal om aen te bidden voor mijn aengeſichte / ſeyt de HEERE.

24 Ende [113] ſy ſullen henen uytgaen/ ende ſy ſullen [114] de doode lichamen der lieden [115] ſien / die tegen my overtreden hebben/want [g] [116] haren worm en ſal niet ſterven/ende haer vyer en ſal niet uytgebluſcht worden / ende ſy ſullen [117] allen vleeſche [118] een afgrijſinge weſen.

107 D. tot leeraers ende tot predicanten des H.Euangelii. ſiet Rom. 15.16. Phil. 2.17.

108 Siet Jeſ. 65. op v.17. ende 2.Pet. 3.13. Apoc. 21.1.

f Ieſa. 65. 17. 2.Pet. 3.13. Apoc. 21.1.

109 D. daer ſal altijt op der werelt een kercke ende hoopken der geloovige zijn ende blijven. het rijcke Chriſti wort Hebr. 12. 28. genoemt een onbeweeglick Coninckrijcke.

110 *Hebr.* Van [den tijt der] nieuwe mane tot ſijne nieuwe mane: D. ſteets aen een ander/ſonder onderſcheyt der dagen die in het oude Teſtament verordineert waren. Vergel. Col. 2.28.

111 *Hebr.* tot ſijnen Sabbath.

den boge ſchieten. Vgel. Jer.46.9. 95 ſiet Gen.10. op v.2. 96 D. de Griecken. Siet Gen. 10. 2. 97 *Hebr.* mijn gehoor, of/ hooringe. D. die van my niet gehoort en hebben/ die de predicatie des H. Euangelii noch niet gehoort en hadden. Siet Rom. 10.16/ 17. Andre / die 't geruchte, belangende mijne groote macht/ noch niet gehoort en hadden. 98 Of/ de ſelve. T.w. die ick tot de heydenen ſal ſenden/ namelick d'Apoſtelen/ ende andre leeraers/ als Barnabas, Silas, Timotheus, Titus. Lucas. &c. 99 T.w. uwe broeders in Chriſto , ofte geloofs-genooten / de uytverkorene heydenen / die bekeert zijnde door de predicatie des H. Euangelii. tot Abrahams kinderen ſullen gemaeckt worden/ ende volgens dien/ der Joden broederen zijn ſullen. 100 Of/ tot een offerhande, om den Heere geoffert te worden. And. Tot een geſchenck. Siet Rom. 15.16. alſoo oock onder in dit vs. 101 D. met allen vlijt/ ende behulpelicke middelen. 102 Of/ op bedeckte wagens, op coetſen. 103 Of/ op ſnelle beeſten, of/ op poſt-peerden. 104 D. tot de gemeynſchap der heyligen. ſiet Jeſ. 2.2. 105 Uyt v. 23. is wel af te nemen/ dat dit niet en is te verſtaen van het materiale Jeruſalem / want het is onmogelick / dat alle vleeſch alle maenden/ of alle weken/ daer komen ſoude/ om te aenbidden. 106 T. w. uyt de bekeerde heydenen.

112 D. allerley volckeren op aerden/ ſoo heydenen/ als Joden. Siet Joel 2.28. Act. 2. 17. Siet oock boven op vs 20. 113 T.w. de ware ledematen der Gemeynte/ de geloovige. 114 Dit kan wel nae de letter genomen worden/ als Jeſ. 34.3. ende elders: Doch hier kan het oock genomen wordẽ voor ſodanige die in ſonden doot zijn/ of ſy ſchoon leven nae den lichame/ als 1.Tim. 5.6. ende Apoc. 20.5. 115 Ende haer verblyden van wegen de rechtveerdige ſtraffe des Heeren over de godlooſe / ſoo wel in dit als in het toekomſtige leven. Vergel. Apoc. 12. v. 10. &c. ende cap. 19. vſſ. 1/2. &c. g Marc. 9.44. 116 Chriſtus paſt deſe woorden op de verbloeckte in de helle/ daer de worm der conſcientie niet en ſterft/ maer altijt knaegt/ ende het vyer des toorns Godes nemmermeer uytgebluſcht en wort. Mar. 9.44. 117 T.w. allen uyt-verkorenen kinderen Godes/ of/ allen anderen creatueren. 118 Of/ grouwel, of/ vloeck zijn. Het Hebr. woort wort alleen hier/ ende Dan. 12.2. gevonden. in beyde plaetſen wortter geſproken van hart-neckige ſondaers/ voor de welcke alle vroome ende alle godtſalige perſoonen de walge hebben.

FINIS

De

De Propheet
IEREMIA.

Inhoudt deses Boecks.

DE Propheet *Ieremia*, heeft door Godts bevel ende ingeven des H. Geests, in dit Boeck beschreven, niet alleen sijne predicatien ende propheryen, die hy, gedurende den tijt van meer dan 40 jaren, met eenen heyligen yver, bysondere vrymoedicheyt, ende een exemplare bestandicheyt, onder de Koningen *Iosia, Ioahas, Iojakim, Iojachin* (anders oock genaemt *Iechonia* ende *Chonia*) ende *Zedekia*, by den verdorvenen Ioodschen volcke gedaen heeft: maer oock verscheydene geschiedenissen, die sich ondertusschen hebben toegedragen, dienende tot onderwijs van Godts Kercke, ende bevestinge sijner Prophetyen. In sijne predicatien *bestraft* ende scheldt hy de Ioden doorgaens seer scherp ende heftichlick van wegen de menichvuldige grove sonden, ende grouwelē, strijdich tegen de eerste ende tweede tafel van Godts wet, die dagelicx by grooten ende kleynen, in den kerckelicken, politijcken, ende burgerlicken stant d'overhant namen, ende op't hoochste klommē: met seer eernstige ende beweeglicke vermaningen tot ware bekeeringe. Doch also der geene apparentie van bekeeringe voor handen en was, maer ter contrarie alles van quaet tot erger verliep, dreygt ende voorseyt hy haer allerley sware plagen Godes, insonderheyt de verstooringe der Stadt Ierusalem, des Tempels, ende des gantschen lants, door den Koninck van Babel, mitsgaders seer uytdruckelick, de wech-voeringe des volcx in de tseventich-jarige Babylonische gevanckenisse, met allerleye aenklevende elenden, die hy haer, soo tot overtuyginge der onboetveerdigen ende hartneckigen, als tot onderwijs ende waerschouwinge der vroomen, niet alleen met woorden van sonderlingen nadruck, maer oock met verscheyden Godtlicke teeckenen, als in eenen spiegel, levendich voor oogen stelt ende afmaelt, ende met sijne hertgrondelicke deernisse, medelyden, voor-bidden by Godt, ja bitter weenen ende weeklagen (als alles voor oogen siende) betuygt ende verzegelt, gelijck hyse naderhant met groot hertzeer heeft moeten beleven, ende met sijne oogen aenschouwen. Aen d'ander zijde *troost* ende sterckt hy d' overige bedroefde boetveerdige ende geloovige zielen met seer klare ende schoone prophetyen; *eensdeels*, van de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse, wederkomste in haer lant, ende andere toekomstige weldaden Godts, die hy haer van gelijcken met wonderlicke Godtlicke gesichten ende teeckenen afbeeldt; Item, van sware oordeelen Godes over vele nae-by ende verre gelegene heydensche vyantlicke volckeren, die Godts volck geplaegt hadden, bysonderlick over dat trotze ende tyrannige Babel, een voorbeelt des Antichristischen Babels in den Nieuwen Testamente: *Anderdeels*, ende bysonderlick, met prophetyen van de geestelicke verlossinge door den *Messiam*, onsen Heere *Iesum Christum*, van wiens Persoon, Salichmakende ampt, Genaden-verbont, Predicatie des Euangeliums, algemeyne Kercke uyt Ioden ende Heydenen, ende der selver (soo strijdende als triumpherende) overvloedige segeningen ende geluckfalicheyt, hy wijtloopich, seer heerlick, ende lieflick prophetecrt.

Aengaende de geschiedenissen die de Propheet daer nevens in dit boeck verhaelt, die raken *eensdeels* sijn eygen persoon: als te weten, wat hy om sijne straf-predicatien ende prophetyen vande Koningen, Vorsten, Priesteren, valsche Propheten, ende 't gemeyne volck, insonderheyt sijne boose lants-lieden van Anathoth, hebbe moeten lijden: hoe hem Godt in sijne swackheyt genadichlick gesterckt, in perijckelen ende wreede tractamenten wonderbaerlick bewaert, ende eyndelick uyt de gevanckenisse door 't middel der Babyloniers verlost hebbe; ende hoe hy daer na, geraeckt zijnde onder de gevangens om nae Babel gevoert te worden, vanden Oversten der Babyloniers daer uytgehaelt, vriendelick ende liberalick getracteert, ende in vrydom gestelt zy, ende sich tot den Vorst *Gedalia*, dien de Coninck van Babel tot Gouverneur ende opsiender over de overgelatene Ioden in Iuda gestelt hadde, begeven hebbe, ende na dat die verraderlick vermoort was, van dese rebelle overgeblevene Ioden met *Baruch* mede wech-gevoert zy nae Egypten, ende aldaer onder haer met groot verdriet ten eynde toe verkeert, ende haer het uyterste verderf, van wegen hare vertwijfelde boosheyt, geprophetecrt hebbe. Alwaer eenige oude schryvers houden, datse hem oock ten laetsten, tot loon sijner getrouwicheyt, ter doot souden hebben gesteenigt. *Anderdeels*, beschrijft hy de datelicke vervullinge sijner prophetyen, als naemlick, de belegeringe van Ierusalem, door de Babyloniers, den erbarmelicken toestant, die gedurende de selve, door Godts rechtveerdich oordeel, daer binnen geweest is, de inneminge der selver, ende verwoestinge van stadt, Tempel, ende lant, gevanckelicke wechvoeringe des volcks by partyen, den eenen tijt voor, den anderen tijt na, ende wat sich met de overgelatene Ioden in Iuda ende Egypten hebbe toegedragen.

De Propheet *Ieremia* heeft begonnen te propheteren in't dertiende jaer des Conincks *Iosia*, (cap. 1. 2.) die een kintskint was van *Manasse*, onder welcken sommige schrijven dat de Propheet *Iesaia* soude doorsaecht zijn, hebbende alsoo alleen *Amon* tusschen beyden twee jaren geregeert: sulcx dat Ieremia den Propheet *Iesaiam* al haest gevolcht is. Hoe lange *Ieremia* na de verstooringe van Ierusalem, onder de overgelatene Ioden in Iuda, ende daer na in Egypten, geprophetecrt hebbe, is onseker. 'T is aenmerckelick, dat *Ieremia* onder *Zedekia* te Ierusalem by de Ioden die in Iuda noch waren, ende *Ezechiel* in Babel, by de Ioden die met *Iojachin* gevancklick waren wech-gevoert, beyde even het selve, van Ierusalems ende des lants verwoestinge, op eenen tijt hebben geprophetecrt, gelijck sy oock beyde de vervullinge harer prophetien hebben beleeft. Siet Ezech. capp. 4. 5. 9. 10. 24. ende 33. 21. &c.

Het Eerste Capittel.

Ieremie afkomste / ende tijt sijner prophiteringe / v. 1 / &c. Godt beroept hem tot het Prophetlick ampt / ende versterckt hem met een teecken / tegen sijne excusen / 4. openbaert hem de gesichten / van eene Amandel-roede / ende eenen siedenden pot / 11. geeft hem eene gestrenge Commissie tegen die van Iuda / met beloste sijnes bystants / 17.

1 DE [1] woorde [2] Jeremia / des soons [3] Hilkia: uyt de [4] Priesterē / die te [5] Anathoth waren / in dē lande Benjamins:

2 Tot welckē het woort des HEEREN geschiedde / in de dagen van [a] Josia / sone van Amon / Coninck van Juda: in het dertiende jaer [6] sijner regeringe.

3 Oock [7] geschiedd'et [tot hem] in de dagen van [b] Jojakim / sone van Josia / Coninck van Juda / tot dat volëynt wert het [8] elfste jaer van [c] Zedekia / [9] sone van Josia / Coninck van Juda: tot dat [10] Jerusalem gevanckelick wert wech-gevoert / in de [d] vijfde maent.

4 Het woort des HEEREN dan geschiedde tot my / seggende:

5 Eer dat ick u in [11] [moeders] buyck formeerde / hebb' ick u [12] gekent / ende [13] eer dat ghy uyt de baer-moeder voort quaemt / [e] hebb' ick u [14] geheylicht: ick hebb' u den volcken ten Prophete [15] gestelt.

6 Doe seyd' ick / [f] Ach Heere HEERE / siet / ick [16] en kan niet spreken: want ick ben [17] jonck.

7 Maer de HEERE seyde tot my / En segt niet / Ick ben jonck: want over al waer henen ick u senden sal / sult ghy gaen / ende alles wat ick u gebieden sal / sult ghy spreken.

8 En [g] vreest niet voor [18] haer aengesichte: want [h] ick ben [19] met u / om u te redden / spreeckt de HEERE.

1 And. de geschiedenissen.
2 *Hebr.* Iirmejahu.
3 *Hebr.* Chilkijahu.
4 Hy en wort geen hooge-priester genoemt / als de ander Hilkia was / die het wet-boeck vondt. 2. Reg. 22. 8. ende te Jerusalem woonde.
5 Siet 1. Reg. 2. op v. 26. 1. Chro. 6. 60. ende onder 32. 8.
a 2. Reg. 21. 26. ende 22. 1, &c. 2. Chron. 34. 1, &c.
6 *Hebr.* eygentlick sijns regerens.
7 T. w. het woort des Heeren tot Jeremia / uyt v. 2.
b 2. Reg. 23. 34. 2. Chro. 36. 4.
8 Hier uyt wort afgenomen / dat Jeremia over de 40 jaren in Juda heeft geprophetecrt: daer na noch eenigen tijt in Egypten. siet capp. 43. ende 44.
c 2. Reg. 24. 17. 2. Chro. 36. 10, &c. Ier. 52. 1, &c.
9 Siet 1. Chron. 3. 15 / 16.
10 D. de inwoonders van Jerusalem.
d 2. Reg. 25. 8.
11 Van de inboesinge deses woorts / Siet Jud. 13. op v. 5. eñ Job 3. op v. 10.
12 Siet Exo. 33. op v. 12.
13 Verg. Gal. 1. 15.
e Gal. 1. 15.
14 D. tot dit heylich ampt afgesondert ende verordineert. Vergel. Rom. 1. 1. Gal. 1. 15. ende Exod. 29. 44.
15 *Hebr.* eyg. gegevē.
f Exod. capp. 3. ende 4. ende cap. 6. 12, 30.
16 Ofte / weet niet te spreken.
17 Ofte / een kint, jongen, jongelinck, ende volgens dien hier toe gantsch onduchtich / ende sonder aensien. van 't Hebr. woort siet Gen. 22. op v. 5. het wort alsoo gebruyckt van kinderen, ende jonge, gestelt tegens oude, Jesa. 7. 16. ende 13. 18. ende 3. 5. ende 20. 4.
g Ezech. 3. 9.
18 Der gener / tot welcken ick u sende.
h Deut. 31. 6, 8. Ios. 1. 5.
19 Vergel. Gen. 21, op v. 22.

9 Ende de HEERE stack sijne hant uyt/ende [i] [20] roerde mijnen mont aen: ende de HEERE seyde tot my/ Siet [k] ick geve [21] mijne woorden in uwen mont.

10 Siet/ ick stelle u te desen dage over de volcken/ ende over de Coninckrijcken/ [22] om [l] uyt te rucken/ende af te breken/ende te verderven/ende te verstooren: [oock] om te bouwen/ende te planten.

11 Wyders geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende/ Wat siet ghy/ Jeremia? ende ick seyde/ Ick sie een amandel- [23] roede.

12 Ende de HEERE seyde tot my/ Ghy hebt [24] wel gesien: want ick sal [25] wacker zijn over mijn woort/ om dat te doen.

13 Ende des HEEREN woort geschiedde ten tweeden male tot my/ seggende; Wat siet ghy? ende ick seyde/ Ick sie eenen [26] siedenden pot/ welckes [27] voorste deel tegen het noorden is.

14 Ende de HEERE seyde tot my: [m] Van't noorden sal sich dit [28] quaet opdoen/over alle inwoonders des lants.

15 Want siet/ [n] ick [29] roepe alle geslachten der Coninckrijcken [30] van't Noorden/ spreeckt de HEERE: ende sy sullen komen/ ende [o] [31] setten een yegelijck sijnen throon [voor] de deure der poorten van Jerusalem/ende tegen alle hare mueren rontomme/ende tegen alle steden van Juda.

16 Ende ick sal mijne oordeelen [32] tegen haer uytspreken/ [33] over alle hare boosheyt: dat sy my verlaten hebben/ ende andere Goden geroockt/ende sich gebogen hebben voor de [34] wercken harer handen.

17 Ghy dan/ [35] gordet uwe lendenen/ ende maeckt u op/ ende spreeckt tot hen alles wat ick u gebieden sal: weest niet verslagen voor haer aengesichte/ op dat ick u voor haer aengesichte niet en [36] verslae.

18 Want/siet/ick stelle u heden [p] tot eene [37] vaste stadt/ ende tot eenen yseren pylaer/ende tot copere mueren tegen het gantsche lant: tegen de Coningen van Juda/tegen hare Vorsten/ tegen hare Priesteren/ ende tegen het volck van den lande.

19 Ende sy sullen tegen u strijden/maer tegen u niet vermogen: want ick ben met u/spreeckt de HEERE/om u uyt te helpen.

i Ies. 6. 6. 7.
20 Vergel. Ies. 6. op v. 7. dit was den Prophete een godtlick teecken/ om hem in sijn beroep te bevestigen ende te versterken. Vgel. Ezec. 2. op v. 8.
k Ier. 5. 14.
21 Siet Deut. 18. op vs 18. alsoo ond. cap. 5. 14.
22 De sin is/ om hen in mijnen name aen te dienen/ ende levendich voor oogen te stellē/ dat ick sulcx sal doen: ende ick sal uwe woordē/ die ghy tot hen alsoo sult spreken/ sekerlick volbrengē ende bekrachtigen/ tot straffe der hartneckigen/ ende troost der boetveerdigen. Vgel. ond. 5. 14. ende 18. 7/8. &c. Ezec. 24. 5/9/10. &c. Ioh. 20. 23. 2. Cor. 10. 4/5. Vgel. wyders Ezech. 3. op v. 18. ende 43. op v. 3.
l Ierem. 18. 7. 2. Cor. 10. 4. 5.
23 Ofte/ stock, garde.
24 Hebr. welgedaen, ofte/ goet gemaeckt te sien, ofte met sien, siende. Vgel. Deut. 5. op v. 28. Psal. 33. op v. 3.
25 Gelijck d'ammandelboom vroeg/ wackerlick/ ende haest bloeyt ende vruchten voortbrengt/ alsoo sal ick vlytich/ neerstich/ ende wacker zijn/ om mijn woort over de Joden haest te volbrengen. In't Hebr. wort eē woort gebruyckt/ dat wy in onse tale alsoo niet en konnen navolgen/ als of men seyde: ick sal ammandel-booms-wijse wacker zijn, ofte/ gelijck d'ammandelboom daer van den naem heeft/ dat hy wacker is/ om vroech vrucht te dragen/ alsoo sal ick &c. Vgel. dit gesichte met Am. 8. 2.
26 Hebr. opgeblasen, aengeblasen. verstaet door desen pot/ de stadt Jerusalem ende het Joodsche lant (als Ezech. 11. 3/7. ende 24. 4. &c.) daer in Godt de Joden wilde als sieden ende kockē in sijnen toorne/ door 't vyer der Babyloniers/ welcker lant Noort-waert van Canaan aflach. 27 Hebr. aengesichte van, ofte/ tegen 't aengesichte van 't Noorden, ofte/ van tegen 't Noorden, verstaende dat dese siedende pot ende brandt/ beduyde het quaet dat uyt Chaldæa van Syrien af komen soude. m Iere. 4. 6. 28 Der straffe. n Iere. 5. 15. ende 6. 22. ende 10. 22. 29 D. ick sal door mijne godtlicke regeringe beschicken datse komen/ als op een expres bevel. Vgel. ond. 25. 9. ende aldaer op vs 29. 30 Hebr. nae 't Noorden. Noordwaert. o Iere. 52. 4/5. 31 Siet Iere. 52. 4/5. 32 Hebr. met hen. D. mijne vonnissen/ ofte sententien haer voordragen/ van de straffen die sy met hare boosheyt verdient hebben. Vgel. ond. 4. 12. ende 39. 5. item 48. 21. ende 49. 12. ende 52. 9. 33 Ofte/ om. van wegen. 34 Verstaet de afgodische beelden. 35 D. maeckt u gereet/ om u ampt ende beroep wackerlick/ veerdichlick ende vrymoedichlick uyt te voeren. Vgel. Exod. 12. op v. 11. 36 D. vermorsele, in stucken breke, ofte slae, D. doode. 'T is het selve Hebr. woort/ dat in de voorgaende woorden gebruyckt is in de beteeckeninge van ontsett, verslagen, verschrickt te zijn. Siet gelijcke aerdicheyt in 't verscheyden gebruyck van een woort/ ond. 12. 14. p Iere. 6. 27. ende 15. 20. 37 Hebr. stadt der vestinge, item/ pylaer des ysers. mueren des copers. D. tot een onoverwinnelick fort/ het welcke in 't volgende vs verklaert wort. Vgel. ond. cap. 15. 19/20/21.

Het ij. Capittel.

Godt stelt sijnen volcke seer beweechlick voor oogen/ de weldaden/ die hy haer van den beginne af bewesen heeft/ ende klaecht hefttichlick over hare grouwelicke/ geduerige/ ende gantsch onredelicke afgodische ondanckbaerheyt/ v. 1/&c. diergelijcke onder de heydenen niet te vinden en zy/ 10. over hare schrickelicke ende dobbele boosheyt/ 12. waer door sy selfs d'oorsake zijn van hare elenden/ 14. verwijt van haer vergeefs loopen nae Egypten ende Assur/ 18/36. item/ van hare ongebondene/ onbeschaemde/ hartneckige/ menichvuldige/ ende meer dan heydensche afgoderye/ ende schandelicke vergetinge ende verlatinge Godts/ 20. item bloetvergieten/ ende huychelerye/ 34.

1 Ende des HEEREN woort geschiedde tot my/ seggende:

2 Gaet ende roept voor de ooren van [1] Jerusalem/ seggende: Soo seyt de HEERE; [2] Ick gedencke der weldadicheyt [3] uwer jeucht/ der liefde uwer ondertrouwe/ doe ghy my nawandeldet inde woestijne/ in [4] onbezaeyden lande.

3 Israel was den HEERE eene [5] heylicheyt/ de eerstelingen sijner incomste: alle die hem [6] opaten/ wierden [7] voor schuldich gehouden/ [8] quaet quam hen over/ spreeckt de HEERE.

4 Hooret des HEEREN woort/ ghy huys Jacobs; ende alle geslachten des huyses Israëls.

5 Soo seyt de HEERE; [a] Wat voor onrecht hebben uwe vaders aen my gevonden/ datse verre van my geweken zijn? ende hebben de [9] ydelheyt na-gewandelt/ ende sy zijn ydel geworden?

6 Ende en [10] seyden niet; Waer is de HEERE/ die ons opvoerde uyt Egypten-lant? die ons leydde in de woestijne/ in een lant van [11] wildernissen ende kuylen/ in een lant van dorheyt ende [12] schaduwe des doots/ in een lant/ daer niemant door en ginck/ ende daer geen mensche en woonde?

7 Ende [13] ick bracht u in een [14] vruchtbaer lant/ om de vrucht van dien ende het goede van dien te eten: maer doe ghy daer in quaemt/ verontreynichdet ghy mijn lant/ ende steldet mijne [15] erffenisse tot eenen [16] grouwel.

8 De Priesters en seyden niet/ Waer is de HEERE? ende [b] [17] die de wet handelden en kenden my niet/ ende de herders [18] overtraden tegen my: ende de Propheten propheteerden [19] door Baal/ ende wandelden [nae dingen die] [20] geen nut en doen.

9 Daerom sal ick noch met u lieden twisten/ spreeckt de HEERE: ja met uwe kints-kinderen sal ick twisten.

10 Want/ gaet over in de eylanden der [21] Chittiten/ ende siet toe/ ende sendet [nae] [22] Kedar/ ende merckter [23] wel op: ende siet of diesgelijcx geschiet zy.

11 Heeft oock een volck de Goden verandert/ hoewel de selve geene Goden en zijn? nochtans heeft mijn volck sijne [c] [24] eere verandert in ['t gene dat] geen nut en doet.

12 Ontsettet u hier over/ ghy [d] [25] hemelen: ende [26] zijt verschrickt/ [27] wordet seer woeste/ spreeckt de HEERE.

13 Want mijn volck heeft twee boosheden gedaen: My/ den [e] [28] sprinckader des [29] levendigen waters/ hebben sy verlaten/ om haer selven [30] backen uyt te houwen/ gebrokene backen/ die geen water en houden.

14 Is dan Israel een [31] knecht? ofte is hy een [32] ingeboren des huyses? waerom [33] is hy [dan] ten roove geworden?

15 [f] De jonge [34] Leeuwen hebben over hem gebrullet/ sy hebben hare stemme

1 D. der inwoonderen van Jerusalem. gelijck cap. 1. 3. &c.
2 Hebr. Ick gedencke u, &c. Siet Psal. 79. op v. 8.
3 D. der weldadicheyt. ofte/ goedertierenheyt. die ick u bewesen hebbe in uwe jeucht: alsoo/ der liefde uwes ondertrouws. D. die ick u bewesen hebbe/ als ick u trouwde. D. als ick u eerst tot mijn volck aen-nam in Egypten/ eñ daernae mijn verbont met u maecte aen Horeb. Vgel. Ezech. 16. 8/22. ende siet/ aengaende de maniere van sprekē/ Psal. 59. 11. eñ 106. 4. Iesa. 26. 11. item ond. 51. 35. Ioel 3. 19. Obad. 10. Ion. 2. 9. met d'aent. &c.
4 Vergel. ond. v. 6.
5 Van hem tot sijn volck geheylicht eñ van alle andere volckeren afgesondert: gelijck de eerstelingē der vruchten hem geheylicht waren. siet Exod. 19. 4/5/6.
6 D. sochten op te eten/ D. te verderven/ die hem leet deden. Vgel. Nehem. 6. op v. 9. ende Psa. 14. op v. 4. ende 79. op v. 7.
7 Ende als sodanige gestraft: gelijck de volgende woorden verklaren.
8 T.w. der straffe. D. elende/ verderf: als gebleken is aen d'Egyptenaren/ Amalekiten/ de Coningen Sihon ende Og/ Midianiten/ ende Canaaniten.
a Mich. 6. 3. 4.
9 D. den Afgoden/ die niet dan ydelheyt zijn/ ende Afgoden-dienaers in hare gedachten verydelen/ ende in hare hope bedriegen. Vgel. 2. Reg. 16. op v. 15. Psal. 62. op v. 11. ende ond. v. 8/11.
10 T.w. by haer selven/ D. dachtē niet, alsoo v. 8.
11 Hebr. der wildernisse ende des kuyls, ofte/ der groeve, D. woest ende kuylachtich/ D. onslecht/ oneffen/ ongebaent: sommige verstaen door dē kuyl het graf/ D. sulck een lant/ daer in vermits gebreck van alles (boven v. 6.) voor den passanten niet als de doot ende 't graf te verwachten was/ tē ware Godt het wonderlick versiē hadde.
12 Siet Psal. 23. op v. 4.
13 Dit zijn weder Godts woorden.
14 Hebr. Carmel. siet 2. Reg. 19. op v. 23. alsoo ond. 4. 26. ende 48. 32/ &c. verstaet Canaan.
15 Siet Psal. 68. op v. 10.
16 Bedrijvende daer in allerleye grouwelicke afgoderije/ als volgt. b Rom. 2. 20. 17 Als/ Priesters/ Leviten/ Schriftgeleerde/ die de wet Godts/ ofte/ de H. Schrift/ den volcke souden leeren ende verklaren. Siet Mal. 2. 6/7. item Ezr. 7. 6. Nehe. 8. 1/3/7/8/ &c. 18 And. vielen van my af. Siet 1. Reg. 8. 50. ende 12. op v. 19. 19 D. in Baals name. Siet Jud. 2. op v. 11. 20 D. den Afgoden/ ende menschelicke insettingen. alsoo v. 11. die vov. v. 5. ydelheyt genoemt worden/ ende onder eygen-gehouwene backen, die geen water en houden, v. 13. 21 Siet Gen. 10. op v. 4. ende Num. 24. op v. 24. 22 Siet Gen. 25. op v. 13. ende ond. 49. 27. Psal. 120. 5/6. Cant. 1. 5. men hout het voor contreyen in woest ende steenachtich Arabien. Vgel. Ezech. 27. 21. 23 Hebr. seer. c Psal. 106. 20. 24 D. den waren Godt ende Godts-dienst/ in Afgoden/ ende afgoderye: siet Psal. 106. 20. met d'aenteeck. d Deut. 32. 1. Ies. 1. 2. 25 Siet Deut. 4. op v. 26. 26 Eng. laet de hayren oprysen: ofte/ zijt beweecht. 27 Door intreckinge/ ofte verlies van het hemelsch licht. e Cant. 4. 15. Iere. 17. 13. 28 Den autheur ende oorspronck der ware geluckssalicheyt/ aller saliger ende bestandiger hulpe/ des heylsamen troosts/ ende des eeuwigen levens. Vgel. Ioh. 4. 14. &c. 29 Siet Gen. 26. op v. 19. ende Vgel. Psal. 36. op v. 10. 30 Ofte/ cisternen. Vgel. vov. op v. 8. 31 Dat hy aldus van vyanden gehandelt wort/ als of hy een knecht ende slave ware? 32 D. slave/ knecht/ die oock een sone des huyses genoemt wort. siet Gen. 15. op v. 3. ende 17. 13. 33 Godt spreeckt van de nakende straffen/ als of se bereets sijn volck waren overgekomen/ van wegen de ongetwijffelde sekerheyt van dien. alsoo in 't volgende/ ende elders dickwijls. f Ies. 5. 29. Iere. 4. 7. 34 De vyanden, T.w. de Babyloniers.

[35] verhe-

[35] verheven: ende sy hebben sijn lant gesett in [g] verwoestinge/ sijne stedē zijn verbrant/ datter niemant in en woont.

16 Oock hebben u de [36] kinderen van Noph ende [37] Tachphanes den [38] schedel afgeweydet.

17 En doet ghy u dit niet selfs? [door dien] ghy den HEERE uwen Godt verlaet/ ter tijt als hy u op den [39] wech leydt?

18 Ende nu/ wat [40] hebt ghy te doen met den wech van [h] Egypten/ om de wateren [41] Sihors te drincken? ende wat hebt ghy te doen met den wech van Assur/ om de wateren der [42] Riviere te drincken?

19 Uwe [i] boosheyt [43] sal u kastijden/ ende uwe afkeeringen sullen u straffen: weet dan ende siet/ dat het quaet ende bitter is/ dat ghy den HEERE uwen Godt verlatet/ ende mijne vreese niet by u en is/ spreeckt de Heere/ de HEERE der [44] heyrscharen.

20 [45] Als ick [46] van outs u [47] jock verbroken/ [en] uwe banden [48] verscheurt hadde/ so seydet ghy/ Ick en sal niet [49] dienen: maer op allen hoogen heuvel/ ende onder allen groenen boom [50] loopt ghy om/ [51] hoererende.

21 Ick hadde u doch [k] geplant eenen edelen wijnstock/ een geheel [52] getrouw zaet: hoe zijt ghy my dan verandert [in] [53] verbastaerde-rancken eens [54] vreemden wijnstocks?

22 Want/ al [l] [55] wiescht ghy u met [56] salpeter/ ende naemt u veel zeepe/ so is [doch] uwe ongerechticheyt voor mijn aengesichte [57] geteeckent/ spreeckt de Heere HEERE.

23 Hoe segt ghy; Ick en ben niet verontreynicht/ ick en hebbe de Baals niet na-gewandelt: siet uwen [58] wech in het [59] dal/ kent wat ghy gedaen hebt/ ghy lichte [60] snelle kemelinne/ die hare wegen [61] verdraeyt.

24 Sy is een wout-ezel/ [62] gewennet in de woestijne/ nae dē lust harer ziele [63] schept sy den wint/ wie soude hare ontmoetinge afkeeren? [64] alle diese soecken en sullen niet moede worden/ in hare [65] maent sullen syse vinden.

25 [66] Bedwingt uwen voet van ontschoeyinge/ ende uwe keele van dorst: maer ghy seght/ [67] 'Tis buyten hope/ Neen: want ick hebbe de [68] vreemde lief/ ende die sal ick na-wandelen.

26 [69] Gelijck een dief beschaemt wort/ wanneer hy [70] gevonden wort/ alsoo [71] zijn die van den huyse Israëls beschaemt: sy/ hare Coningen/ hare Vorsten/ ende hare Priesters/ ende hare Propheten:

27 Die tot een hout seggen/ Ghy zijt mijn vader/ ende tot eenen steen/ Ghy hebt my [72] gegenereert: want sy keeren my den [73] necke toe/ eñ niet het aengesichte; maer ter tijt haers [74] quaets seggen sy/ Staet op ende verlost ons.

28 Waer zijn dan uwe Goden/ die ghy u gemaeckt hebt? [75] laetse opstaen/ offse u ter tijt uwes quaets sullen verlossen: want [76] [nae] [m] 't getal uwer steden zijn uwe Goden/ ô Juda.

29 Waerom twistet ghy tegen my? ghy hebt alle [77] tegen my overtreden/ spreeckt de HEERE.

30 Te vergeefs heb ick uwe kinderen [n] [78] geslagen: sy en hebben de [o] [79] tucht niet aengenomen; u lieder [80] sweert heeft uwe Propheten verteert/ als een [81] verdervende Leeuw.

31 [p] O geslachte/ [82] aenmercket [doch] ghylieden des HEEREN woort: [83] Ben ick Israël eene woestijne geweest? of een lant der [84] uyterste donckerheyt? waerom seyt [dan] mijn volck/ [85] Wy zijn Heeren/ wy en sullen niet meer tot u comen?

32 Vergeet oock eene Jonckvrouwe haers verciersels? [ofte] eene bruyt harer [86] bindselen? nochtans heeft mijn volck [87] mijner [q] vergeten/ [88] dagen sonder getal.

33 Wat maeckt ghy uwen wech goet/ daer ghy [89] boeleringe soeckt? [90] daerom ghy oock de booste [hoeren] uwe wegen geleert hebt.

34 Ja het bloet van de [91] zielen der onschuldige nootdurftigē is in uwe [92] zoomen gevonden: Ick hebbe [93] dat niet met opgraven gevonden/ maer aen alle [94] die.

35 Noch segt ghy/ Seker ick ben onschuldich; [95] sijn toorn is immers van my afgekeert: siet ick sal met u [96] rechten/ om dat ghy segt/ Ick en hebbe niet gesondicht.

36 Wat reyst ghy [97] veel uyt/ [98] veranderende

35 Hebr. gegeven. D. geluyt/ geschrey gemaeckt/ gelijck een wilt dier doet over den roof.
g Ierem. 4.7.
36 D. de Egyptenaren. Siet van dese beyde steden. Jes. 19.13. ende 30.3/4. item ond. cap. 43.7.
37 Siet ond. 43.7/8. Item/ Ezech. 30.18. met d'aent. de woorden zijn in 't Hebr. wat anders geschreven.
38 In plaetse dat ghy meent van haer geholpen te worden/ sullense u bederven/ insonderheyt in de Sunder grensen gelegen nae Egypten. And. verbroken, verplettert.
39 Als hy u dē rechten wech/ ofte in sijnen wech leydt/ door de leeringen ende vermaningen sijner dienstknechten.
40 Hebr. wat is u, ofte/ wat hebt ghy, T.w. te doen? Vgel. Jud. 11. op vs. 12. 2. Sam. 16. op v. 10. De sin is/ wat loopt ende reyst ghy dus nae Egypten/ ofte/ Assyrien/ om hulpe/ als of ick u niet helpen en konde? Vgel. onder vs 36.
h Ies. 31. 1.
41 Siet Jos. 13. op vs 3. Jes. 23.3.
42 Euphrates.
i Ies. 3.9. Hos. 5.5.
43 D. ghy sult om uwe boosheyt gestraft worden. Ofte/ laet uwe boosheyt u tuchtigen, &c. D. de vruchten uwer boosheyt u onderwijsen ende overtuygen/ dat ghy misdaen hebt.
44 Siet 1. Reg. 18. op vs 15.
45 Ofte / om dat ick, &c.
46 Ofte / in voortijden. alsoo wort het Hebr. woort olam, (dat anders eeuwicheyt, item/ eenen langen toecomstigen tijt/ oock den tijt van 'smenschen leven beteeckent) oock dickwijls genomen voor lange voorledē tijdē/ saken van outs/ &c. siet Gen. 6.4. Deut. 32.7. Jes. 57.11. ende ond. 6.16. ende 18.15. ende 28.8. Ezech. 26.20. &c.
47 Verstaet/ der dienstbaerheyt ende slavernije in Egypten.
48 Ofte/ afgetrocken. afgeruckt.
49 T.w. den Afgoden. And. ick en sal niet overtreden. Vgel. de beloften/ die sy Godt gedaen hebben, Exod. 19.8. ende 24.3. Jos. 24.16/ &c. maer (wil de Heere seggen) ghy en hebt geen woort gehouden; want &c.
50 Vergel. dese beteeckeninge van 't Hebr. woort. met Jes. 51.14. ende 63.1. ende ond. 48.12. And. ligt ghy, ofte/ streckt ghy u neder, wentelt ghy u.
51 Vergel. ond. v. 23. D. afgoderye bedryvende, siet Levit. 17. op v. 7. ende Deut. 12. op v. 2/3. ofte: ghy hoere.
k Exod. 15.17. Psal. 44.3. ende 80.9.
52 Hebr. zaet der waerheyt, ofte/ getrouwicheyt. D. eenen rechten goeden stock/ eene oprechte plante/ die goet zaet/ dat is/ goede vruchten/ die 't zaet in sich dragen/ voortbrachte. Vgel. Jes. 1.21. ende 5.2. And. welckes gantsche zaet waerheyt [soude zijn]; in eenen sin.
53 Hebr. eyg. afwijckende, D. afaerdige/ bastaert-rancken.
54 Ofte/ uytlantschen.
l Iob. 9.30.
55 D. alle uwe huychelsche pretexten/ excusen/ vyge-bladeren/ daermede ghy uwe boosheyt soeckt te bedecken/ en konnen u niet helpen.
56 Hebr. Nether. D. niter/ salpeter/ bergh-sout.
57 Ofte/ gemerckt. datse voor my niet verduystert kan worden/ gelijck het fijn gout sijn merck heeft. Het Hebr. woort wort alleenlick hier alsoo gevonden/ komende van een ander/ dat fijn gout beteeckent/ ende by den Hebreen oock genomen wort voor een merck, teecken, ofte/ vlecke, daer by men yets kan kennen: sommige settent over/ glintzert, ofte/ blinckt, als gout. item/ gevleckt.
58 D. u afgodisch wesen ende doen.
59 Dit kannen in 't gemeyn verstaen van de dalen. Jes. 57.5/6. ofte in 't bysonder van het dal Hinnoms, dicht by Jerusalem gelegen/ daer sy hare grouwelicke Afgoderie met den Molech bedreven. Siet 2. Reg. 23.10. ende ond. cap. 19.2/ &c.
60 Men houdt/ dat het Hebr. woort/ bichra, beteeckent eene sekere soorte van kleyne, ofte/ jonge kemelinnen, die seer snel waren in 't loopen/ als de post-peerden/ ende alsoo andere voor liepen/ gelijck d'eerst-geborene (waer van Bechor gebruyckt wort) d'andere kinderen voorquamen/ Vgel. Jes. 60.6. Daerom wiert eene sulcke kemelinne met een grieck woort dromas. D. loopster genoemt/ het woort dromedaris, wort in onse tale oock gebruyckt. Hier by vergelijckt Godt Israël/ van wegen hare hittige loopscheyt in alle afgoderije.
61 Het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden/ komende van een ander/ dat een schoeriem beteeckent. Godt wil seggen/ dat Israël heen ende weder/ om ende wederom liep in afgoderie/ gelijck een schoe-riem heen ende weder gesnoert/ geslingert/ ingewickelt/ ofte verdraeyt wort.
62 Hebr. geleert, D. gewent/ geoeffent/ ervaren. als ond. 13.21/23. ende 31.18. Hose. 10.11. De sin is/ dat sy soo wennich in hare hitticheyt te dwingen ofte te temmen is/ als een wilt wout-ezel. Siet Job 39.8.
63 Ofte/ slockt den wint in, Vgel. ond. 14.6. D. verquickt ende verlust sy haer by alle gelegentheyt/ (die sy selve soeckt ende najaecht) in hare geestelicke hoererie/ zijnde soo onbeschaemdelick hittich/ dat niemant haer weeren ofte afslaen kan. And. schept sy den wint nae hare gelegentheyt: wie soude haer afkeeren?
64 De Afgoden-dienaers/ die met haer willen boeleren/ en behoeven geen groote moeyte te doen/ sy is licht te vinden. Vgel. Ezech. 16.33/34. ende 23.40.
65 De nieuwe mane. ofte/ maenstonden: want sy heeft alle eerbaerheyt uytgetrocken. Siet Levit. 20.18. Sommige verstaen dit van d'afgoderie/ die sy op alle nieuwe maenden bedreven.
66 Dit zijn Godts woorden/ die Israël van hare onbeschaemde hitticheyt afroept.
67 'T is vergeefs/ 't is verloren arbeyt/ ick en wil dat niet doen.
68 T.w. Afgoden.
69 Hebr. nae de schaemte eenes diefs, Vgel. ond. 48.27.
70 D. op de daet betrapt ende gegrepen wort.
71 Ofte/ sullen beschaemt wordē. And. hebben sy het huys Israëls beschaemt. D. sullē sy beschamē/ &c. men salse beschamē/ D. sy sullen sekerlick beschaemt worden.
72 Ofte/ gebaert.
73 Sy zijn afkeerich van my/ ende onwillich/ wederstrevich geweest. siet ond. 7.24. ende 32.33. ende Vgel. Exod. 32.9.
74 Der straffe/ als de gedreygde elenden haer overkomen. alsoo in 't volgende vs.
75 Vergel. Deu. 32. 38. Jud. 10.14.
76 D. ghy hebt soo menige bysondere Afgoden/ als ghy steden hebt. laet dan eens sien/ offse al te samen u konnen helpen.
m Ies. 2.8. Ier. 11.13.
77 Siet bov. v. 8.
n Iesa. 1.5. Ierem. 5.3.
78 Siet Jesa. 1.5.
o Ierem. 5.3.
79 Siet Prov. 1. op v. 2.
80 Soo verre ist vā daer/ dat ghy mijne bestraffingen soudt hebben aengenomen/ dat ghy daerentegen de Propheten/ die u van Afgoderie afmaenden/ als woedende wilde beesten vernielt hebt: gelijck geschiet is ten tijde van Asa/ Joas/ ende Manasse. Siet oock Mat. 23.29/ &c. Luc. 11.47/ &c. ende 13.34.
81 Ofte/ vernielende. siet van 't Hebr. woort Jud. 20. op v. 21.
p Mat. 23.29. &c.
82 Hebr. siet.
83 Hebb' ick Israël soo qualick geleydt ende getracteert/ ofte zijnse soo qualick by my gevaren/ gelijck menschen/ die in eene wildernisse ende duystere ongebaende wegen van honger/ kommer/ verdriet/ ende verbijsteringe versmachten ende verdwijnen? Immers (wil de Heere seggen) is het contrarie waerachtich. sulck vragen loochent sterckelick.
84 Hebr. donckerheyt, ofte/ duysternisse des HEEREN. Het woordeken IAH (nae 't meeste gevoelen) tot vergrootinge ofte verswaringe der sake daer by gevoecht zijnde. Vgel. Gen. 13. op v. 10. And. een lant dat de [inwoonders] nederwerpt, ofte/ doet vallen, D. door gebreck versmachten/ omkomen: den sin op een uytkomende.
85 Ofte/ wy heerschen. D. onse saken staen wel/ wy hebben ons Rijck door vreemde hulpe ende verbonden vast gemaeckt/ wy en hebben u nu niet meer van doen/ behoeven u niet meer te soecken.
86 Waermede sy haren cieraet aenbindt, sommige houdent voor den cieraet van 't hooft/ ofte den hals/ ofte keele.
87 Die ick hare eere ende eenigen cieraet ben. Siet 2. Sam. 1. op v. 19. ende bov. op v. 11.
q Ier. 3.21.
88 Eenen seer langen tijt.
89 Hebr. eyg. liefde, minne. De sin schijnt te zijn: wat wilt ghy u afgodisch wesen ende doen noch verbloemen/ daer ghy doch anders niet en doet/ als gelegentheyt over al te soecken/ om gemeenschap met andere afgoden-dienaers te mogen krijge/ ende met hen afgoderie te bedryven, sommige verstaen dit van haer stadich loopen ende reysen/ om gunst by heydensche afgodische volcken te verkrijgen/ ende verbont met hen te maken: waer van v. 36. beyds deden sy/ ende het een hinck aen 't ander.
90 Ofte/ waer door. so dat ghy oock, ja ghy hebt oock, &c. D. ghy zijt soo eene snoode hoere/ dat ghy d'alderarchste uytlantsche ofte heydensche te boven gaet/ om dat ghy die noch met u doen arger maeckt/ als sy van selfs zijn.
91 D. Persoonen. Vgel. Prov. 28.17. met d'aenteeck.
92 T.w. uwer kleederen.
93 T.w. bloet. Het Hebr. woort/ dat bloet beteeckent/ staet wel in 't voorgaende in 't getal van eenen/ maer is gevoecht by een woort dat in 't getal van velen staet/ als of men seyde: het bloet zijn gevonden. D. de bloeden, gelijck de Schrifture dickwils het woort/ bloeden, alsoo gebruyckt: ofte men kan 't verstaen van veel onschuldich bloets/ daer mede sy besmet waren. siet v. 30. dit was soo openbaer/ datmen 't met geen scherp ondersoeck behoefde uyt te vinden/ ende het bloet/ als verborgen in de aerde/ op te graven/ maer het was voor oogen/ klevende noch (om soo te spreken) aen alle de zoomen harer kleederen. Sommige nemen 't aldus: ghy (om dat het Hebr. woort in de eerste persoone van 't manlijck geslacht/ ende in de tweede van 't vrouwlicke kan genomen worden) hebtse (T.w. de onschuldige arme) niet gevonden in 't doorgraven (dat ghyse als schuldige nacht-dieven soudt hebben gedoot. Exod. 22. 2/3.) maer [ghy hebtse gedoot] om alle die dingen. T.w. alle uwe voorverhaelde afgoderie/ die sy bestraften. Siet op v. 30.
94 T.w. zoomen uwer kleederen.
95 N. des Heeren/ als of sy seyden: Wy zijn des genoech versekert/ dat de Heere op ons niet vertoornt en is. And. sijn toorn wende sich slechs van my af, D. ick sal genoech bewijsen/ dat ick onschuldich ben/ als hy maer minnelick met my wilde handelen/ ende soo gestreng ende hart niet zijn: gelijck de huychelaren haer selven ontschuldigende/ Godt altoos beschuldigen.
96 Ofte/ my met u in recht begeven, als elders, siet Ezech. 17.20. ende 20.35. Joel 3.2. &c.
97 Hebr. seer.
98 Nu tot desen/ dan tot genen reysende om hulpe.

derende uwen wech? Ghy sult oock van [t] [99] Egypten [100] beschaemt worden/gelijck als ghy van [101] Assur beschaemt zijt.

37 Ghy sult oock van [102] hier uytgaen met uwe [103] handen op u hooft: want de HEERE heeft [104] al u vertrouwen verworpen / so dat ghy daermede niet en sult bedyen.

t Iesai. 31. 1.
99 D. de Egyptenaers / alsoo Assur/ D. de Assyriers.
100 Vergel. Ies. 30. 3/4/5. ēn onder cap. 37. 7. Hos. 5. 13. &c.
101 Siet 2. Chron. 28. 20/21. de Heere wil seggen / gelijck ghy met den eenen bedrogen zijt uytgekomen / alsoo sal't u oock gaen met den anderen.
102 Om dat ghy van hier alsoo om hulpe uyttreyst / so sult ghy &c. ofte / van desen, T. w. den Egyptenaer. And. om dies wille.
103 D. met rouwe / schaemte ende schande. Siet 2. Sam. 13. 19. met d'aenteeck.
104 Hebr. uwe vertrouwens. in't getal van velen, dat is / allen uwen ydelen toeverlaet / dien ghy buyten Godt soeckt.

Het iij. Capittel.

Godts groote lanckmoedicheyt over de snoode ende hartneckige Afgoderye van Juda / met noodiging tot bekeeringe / v. 1. &c. Vergelijckinge der boosheyt van Israël ende Juda / die sich aen Israëls Exempel niet en spiegelde / maer maeckte't noch erger / 6. Israël wort oock genoodicht tot bekeeringe / 12. met schoone Euangelische beloften / van de vergaderinge der uytverkorene Joden ende heydenen tot Christi kercke / bestellinge des predickampts / afschaffinge der Ceremonien / ende oprechtinge des nieuwen Godtsdiensts: item van den Geest der kintschap / des gebedts / ende der ware bekeeringe (van de welcke Godt sijnen uytverkorenen een voorschrift geeft) ēn de erffenisse des hemelschen Canaans / 14. &c.

1 [1] MEn seyt / So een man syne huysvrouwe verlaet / ende sy gaet van hem / ende wort eens anderen mans / sal [2] hy oock tot haer noch wederkeerē? en soude [3] datselve lant niet [4] grootlicx ontheylicht worden? ghy nu / hebt [met] vele [5] boeleerders gehoereert; [6] keert nochtans weder tot my / spreeckt de HEERE.

2 Heft uwe oogen op nae de hooge plaetsen / ende siet toe / waer en zijt ghy niet [7] beslapen? ghy hebt voor [8] hen geseten aen de wegen / als een [9] Arabier in de woestijne: alsoo hebt ghy het lant ontheylicht met uwe hoereryen ende met uwe boosheyt.

3 Daerom zijn de [10] regens-droppelen [11] ingehouden / ende daer en is geen [12] spaden-regen geweest: maer ghy hebt een [13] hoere voorhooft / ghy [14] weygert schaemroot te worden.

4 Sult ghy niet van nu af [15] tot my roepen / Mijn vader: ghy zijt de [16] leytsman mijner jeucht?

5 Sal hy in eeuwicheyt [den toorn] [17] behouden? sal hy [dien] gestadichlick bewaren? [18] Siet / ghy spreeckt ende doet die [19] boosheden / ende [20] neemt de overhant.

6 Voorts seyde de HEERE tot my / in de dagen des Coninckx [21] Josia; Hebt ghy gesien / wat de [22] afgekeerde Israël gedaen heeft? sy [a] ginck henen op allen hoogen berch / ende tot onder allen groenen boom / ende hoereerde aldaer.

7 Ende ick seyde / na dat sy sulcx alles gedaen hadde / Bekeert u tot my / maer sy en bekeerde haer niet: Dit sach de [23] trouwloose / hare suster Juda.

8 Ende ick sach / als ick ter oorsake van alles / daer in de afgekeerde Israël overspel bedreven hadde / haer verlaten / ende haer haren [24] scheydbrief gegeven hadde; dat de trouwloose / hare suster Juda / niet en [25] vreesde / maer ginck henen ende hoereerde selfs oock.

9 Ja het geschiedde van wegen het [26] geruchte harer hoererije / dat [27] sy het lant ontheylichde: want sy bedreef overspel met [28] steen ende met hout.

10 Ende selfs [29] in allen desen / en heeft haer hare trouwloose suster Juda tot my niet bekeert met haer gantsche herte; maer [30] valschelick / spreeckt de HEERE.

11 Dies de HEERE tot my seyde; De afgekeerde Israël heeft hare [31] ziele gerechtveerdicht; meer dan de trouwloose Juda.

12 Gaet henen ende roept dese woorden uyt tegen't [32] Noorden / ende segt; Bekeert u / ghy afgekeerde Israël / spreeckt de HEERE / so en sal ick mijnen [33] toorn op u lieden niet doen vallen: want ick ben [b] [34] goedertieren / spreeckt de HEERE / ick en sal [35] [den toorn] niet in eeuwicheyt behouden.

13 Alleēn [36] kent uwe ongerechticheyt / dat ghy tegen den HEERE uwen Godt hebt [37] overgetreden; ēn uwe wegen [38] verstroyt hebt tot de vreemde / onder allen groenen boom / maer en zijt mijner stemme niet gehoorsaem geweest / spreeckt de HEERE.

14 Bekeert u / ghy afkeerige kinderen / spreeckt de HEERE / want ick heb u [39] getrouwt: ende ick sal u aennemen / [40] eenen uyt eene stadt / ende twee uyt een geslachte / ende sal u brengen te Zion.

15 Ende ick sal u lieden [c] [41] herders geven nae mijn herte: die sullen u weyden [met] wetenschap ende verstant.

16 Ende het sal geschieden / wanneer ghy [42] vermenichvuldicht ende vruchtbaer sult geworden zijn in den lande / in die dagen / spreeckt de HEERE / en sullen sy niet meer seggen; De [43] Arke des verbonts des HEEREN / oock en sal sy in't herte niet [44] opkomen: ende sy en sullen aen haer [45] niet gedencken / ende [haer] niet besoecken / ende sy en sal niet weder [46] gemaeckt worden.

17 Te dier tijt sullen sy Jerusalem noemen / des HEEREN throon / ende alle de heydenen sullen tot haer vergadert worden / [47] om des HEEREN Naems wille / te Jerusalem: ende sy en sullen niet meer wandelen na het [48] goetduncken hares boosen herten.

18 In die dagen sal het huys Juda [49] gaen tot den huyse Israëls: ende sy sullen t'samen komen uyt den lande van't [50] Noorden / in't lant dat ick uwen vaderen

1 Hebr. om te seggen, ofte / seggende, dat is / men seyt gemeenlick / om soo te seggen / by maniere van spreken / genomen dat / &c.
2 D. sal d'eerste man haer oock weder mogen nemen?
3 Daer in sulcken grouwel mochte gebeuren. siet hier van Deut. 24. 4.
4 Hebr. ontheylicht zijnde ontheylicht zijn.
5 Hebr. gesellē, vrienden.
6 De Heere wil seggen / dat hy evenwel sijn volck in genade sal op ende aen nemen / so sy haer van alle dese grouwelen / ende verbontbrekingen oprechtelick sullen bekeeren.
7 D. daer en zijn geene hoochten / of ghy hebter Afgoderye op bedreven.
8 Om de boeleerders te wachten / als eene gemeyne onbeschaemde hoere. Vgel. Gen. 38. 14. Ezech. 16. 24/25.
9 Gelijck de straetschenders ende roovers wachten op de passanten in woeste plaetsen.
10 Ofte / regen-vlagen, regen-buyen.
11 T. w. van my volgens mijne dreygementen. Levit. 26. 19. Deut. 28. 23/24.
12 Siet Deut. 11. op vs 14.
13 Hebr. eener vrouwe eener hoere: als dickwijls.
14 D. ghy en wilt u niet schamē / dat ghy immers behoordet te doen / als ghy mijne lant-plagen gevoelt.
15 Hebr. roept ghy niet tot my, ofte / noēt ghy my niet &c. als of Godt seyde: sult ghy van nu noch tot my niet wederkeeren? bekeert u noch van nu af.
16 Die my van eersten aen met onderwijs / raet ende daet hebt geleydt ende gestiert / als een goet man syne vrouwe. Vgel. Prov. 2. 17.
17 Vergelijckt ond. vs 12. ende Psal. 103. 9. item Levit. 19. 18. Nah. 1. 2. in welcke plaetsen het woordeken / toorn, tot klaricheyt van den sin verstaen wort. dit kannmen noch nemen als de woorden des volcks / die Godt hen voorschrijft / om hem daer mede boetveerdichlick te bejegenen: ofte / als Godts / ofte des Propheten woorden / verklarende / dat Godt synen toorn sal afwenden / so sy haer bekeeren.
18 Dit zijn Godts woorden tot Israël.
19 Die boven verhaelt zijn.
20 D. ghy dringt met uwe boosheyt hertneckichlick door: als of Godt seyde: maer 't is te vergeefs / dat ick u tot bekeeringe roepe / ghy vraechter doch niet nae / ghy gaet niet dan te moetwilliger voort in uwe boosheyt.
21 Als de tien stammen Israëls nae Assyrien al waren wech gevoert.
22 Hebr. eygentlick / afkeericheyt. And. Afkeerige. in't vrouwelick geslachte / passende op den volgenden text / daer Israël by eene hoere vergeleken wort:
a Ierem. 2. 20.
23 Alsoo noemt Godt die van den stam Juda / van wegen de afgoderye / daer mede sy den geestelicken bant ende trouwe des houwelicks / dat tusschen Godt ende hen was / alsoo wel verbroken hadden / als de andere tien stammen Israëls / die alle bloetverwanten van Juda waren / als zijnde al te samen afkomstich van den Patriarch Jacob: daerom wordense susters genoemt. vergel. Ezech. 16. 46. ende 23. 2/4. &c. alsoo in't volgende.
24 Haer overgevende in de hant der Assyriers / die de tien stammen / als van Godts aengesichte ende uyt syn lant / gevanckelick hebben wech gevoert.

25 Haer niet en ontsach / ofte / niet schroomde het boos exempel van Israël na te volgen / niet tegenstaende datse alle die straffen / die Israël waren overgekomen / als voor oogen gesien hadde. Vgel. onder 44. 10. ende Prov. 28. op v. 14.
26 Hebr. stemme: datmen oock soo kan nemen / dat het eene roepende sonde geweest zy / gelijck de Schrifture elders spreeckt: Vgel. Gen. 4. 10. met d'aenteeck. anders lichtveerdicheyt.
27 Dit duyden sommige noch op Israël / uyt vergelijckinge van het volgēde vs.
28 D. steenen ende houten Afgoden. alsoo Ezech. 20. 32. siet aldaer.
29 Ofte / om. ofte / door, dit alles: D. hoewelse dit alles gesien hadde / dat te vooren van Israël verhaelt is.
30 Hebr. in, ofte / met valscheyt. D. bedriechlic, huychelsch.
31 D. haer selven / haer persoon / als dickwijls. siet Gen. 12. op vs 5. De sin is: Israël mach haer des roemen / dat sy het soo slim noch niet gemaeckt en heeft als Juda siet Ezech. 16. 51/52. ēn 23. 11.
32 Nae Assyrien ēn Meden toe / daer de tien stammen waren henē gevoert. 2. Reg. 17. 6.
33 Hebr. aengesichte. D. mijnen toorn / ofte / mijn toornich aengesicht / waer door Godts strenge straffen verstaē worden. Siet Psal. 21. op vs 10. ēn ond. 4. 26. Levit. 17. op vs 10. And. mijn aengesicht tegen u niet nederslaen, ofte / nederwerpen. D. ick sal u met geen toornich / ofte stuer gelaet aensien (vergelijckt Gen. 4. 5/6.) maer u gunstig ende genade bewijse.
b Psal. 86. 15. ende 103. 8, 9. ēn 145. 17.
34 Siet 2. Chron. 6. op v. 41.
35 Siet boven op vs 5.
36 Of / weet, erkent.
37 Siet bov. 2. op vs 28.
38 D. zijt als eene lichte onbeschaemde hoere hier ende daer henen ende weder geloopen / om afgoderije met vreemde afgoden te bedrijven / als boven v. 2/6. Siet oock Ezech. 16. 24/ &c. ende 23. 5/6/7/ &c.
39 Hebbende het manlick recht over ofte aen u.
40 Ick sal een overblijfsel in genade behouden / ende brengen tot de gemeenschap mijner kercke / door Zion afgebeeldt. Siet 1. Chron. 9. 3. ende Rom. 11. 5. dewijle dit principalick siet op den tijt des Heeren Christi / ende des nieuwen Testaments.
c Ierem. 23. 4. Ezech. 34. 23. Ephes. 4. 11.
41 D. Leeraers / Predicanten. siet breeder dese beloste ond. cap. 23. Ezech. 34. ende vergelijckt Ephes. 4. 11. ende 1. Sam. 13. 14.
42 Door de predicatie des Euangeliums / als geschiet is by den tijt des Heeren Christi ende syner Apostelen / siet eenich begin hier van Act. 1. 15. 1. Corint. 15. 6. ende daer na Act. 2. 41. ende 4. 4/ &c.
43 D. de Ceremonien des ouden Testaments (waer onder de Arcke mede het voorneemste stuck was) sullen ophouden / als zijnde schaduwen ende voorbeelden op den Messiam Iesum Christum / die alsdan gekomen zijnde alles sal volbrengen / ende maken dat syne kercke Godt diene in den geest ende waerheyt / in alle plaetsen. siet Joh. 4. 21/23. 1. Tim. 2. 8, &c.
44 Dit wort door de volgende woordē verklaert. Vgel. Ies. 65. 17. ende ond. 7. op v. 31.
45 Niet soo / als te vooren / ende ten gebruyck des Godtsdiensts. Vgel. ond. 16. op v. 14.
46 Ofte / vermaeckt worden: ofte [dat / ofte / sulcx alles] en salder niet meer geschieden, ofte / gedaen worden. and. sy en sal niet meer groot gemaeckt, D. hooch geacht ēn geroemt worden: om dat de Sone Godts inden vleesche sal geopenbaert zijn. gelijck het woort / maken, alsoo by sommige oock genomē wort Deut. 32. 6. ende 1. Sam. 12. 6. ende elders.
47 Ofte / tot den name des HEEREN. D. tot den Heere selfs / die in den vleesche / ende aen syne kercke / als by Name / sal wesen geopenbaert.
48 Ofte / inbeeldinge, speculatie, gedachte. And. hardicheyt. alsoo Deut. 29. 19. Psal. 81. 13. ende onder 7. 24. ende 9. 14. ende 10. 8. ende 18. 12. &c.
49 Siet boven op v. 14. die te vooren van malkanderen gescheyden / oneens / ende vyanden waren / sullen in goeden vrede / door eenen Geest des geloofs / als leden eens lichaems onder een hooft Jesu Christo / te samen hier in Godts kercke / ende hier na in't hemelsche Canaan / Godts erffenisse besitten. Vgel. Ies. 11. 13. Ezech. 37. 16. &c. ende Hebr. 11. 14/15. ende 12. 22. ende ond. 50. 4.
50 D. harer gevanckenisse: zijnde dit een beelt der geestelicke gevanckenisse / ende verlossinge uyt de selve door Christum.

[51] ten erve gegeven hebbe.

19 [52] Ick seyde wel; Hoe sal ick u onder de kinderen setten? ende u geven het [53] gewenschte lant/ de [54] cierlicke erffenisse/ der heyrscharen der heydenen? maer ick seyde; Ghy sult [55] tot my roepen/ Myn vader/ ende ghy en sult van achter my niet afkeeren.

20 Waerlick/ [gelyck] eene vrouwe trouwloosllick scheydt van haren [56] vrient: alsoo hebt ghylieden trouwlooslick tegen my gehandelt/ ghy huys Israëls/ spreeckt de HEERE.

21 Daer [57] is eene stemme gehoort op de hooge plaetsen/ een geween [58] [ende] smeeckingen der kinderen Israëls: om dat sy haren wech verkeert/ [ende] des HEEREN hares Godts [d] vergeten hebben.

22 [59] Keert weder/ ghy afkeerige kinderen/ ick sal uwe afkeeringen genesen: [60] Siet [hier] zyn wy/ wy komen tot u/ want ghy zyt de HEERE onse Godt.

23 Waerlick/ te [e] vergeefs [verwacht-men't] van de heuvelen [ende] de menichte der bergen: waerlick/ in den HEERE onsen Godt/ is Israëls heyl.

24 Want de [61] Schaemte heeft den [62] arbeyt onser vaderen [63] opgegeten/ van onser jeucht aen: hare schapen/ ende hare runderen/ hare sonen ende hare dochteren.

25 Wy liggen in onse schaemte/ ende onse schande overdeckt ons/ want wy hebben tegen den HEERE onsen Godt gesondicht/ wy ende onse vaderen/ van onser jeucht aen tot op desen dach: en wy en zyn der stemme des HEEREN onses Godts niet gehoorsaem geweest.

51 Ofte/ hebbe doen erven, erflick besitten.
52 D. ick dachte/ als terstont wederom, menschelicker wyse van Godt/ als by sich selven aldus denckende ende beraetslagende/ gesproken/ om de onweerdicheyt deses volcks (waer van wijders V.22.) ende de grootheyt synter genade uyt te drucken: als of Godt seyde: Maer hoe sal ick daer toe komen/ dat ick van sulcken boosen volcke my eene kercke make/ ende haer tot myn kinderen ende erfgenamen des hemelschen/ ende heerlicken Canaans met de menichte der heydenen/ aenneme? waer op Godt als by sich selven aldus antwoort: Ick sal maken door mijnen Geest der bekeeringe ende kintschap/ dat sy haer bekeeren (als volcht) ende in geloove tot my roepen/ Abba. ende van my niet afwijcken. Siet Rom. 8.15. Jerem. 32.40. sommige nemen dit versken als een vervolch van de voorgaende belofte/ ende stellen't aldus: Oock seyde ick, ofte/ Want ick seyde, Hoe sal ick &c. verwonderens wyse. ende in't volgende/ oock seyde ick, Ghy sult tot my roepẽ &c.
53 *Hebr.* lant der begeerte, des wenschs. Siet Psal. 106. op vs 24.
54 *Hebr.* erffenisse des cieraets. aldus was Canaan genoemt/ zijnde een voorbeelt des hemelschen Canaans. siet Ezech. 20.6. Dan. 8.9. ende 11.16/41/45. 55 Ofte/ my noemen. 56 Ofte met-geselle. D. man. Vergel. Hos. 3.1. 57 D. daer sal gehoort worden. Hier begint eene Prophetie ende beschryvinge van de bekeeringe der Israëliten. 58 Ofte/ een geween der smeeckingen. d Ierem. 2.32. 59 Dit is Godts stemme. 60 Dit is d'antwoorde der weenende ende smeeckende boetveerdige Israëliten. e Psal. 121.1. 61 D. den Afgodt Baal, dies wy ons wel mogen schamen/ want hy een vuyl ende schandelick afgodt is/ ende ons beschaemt ende te schande gemaeckt heeft. alsoo ond. cap. 11.13. Hos. 9.10. 62 D. 'tgene sy met arbeyt verkregen hadden/ als in't volgende verclaert wort. 63 D. verteert/ soo van wegen de kostelickheyt der Afgoderye/ als de rechtveerdige plagen die hen daerom zyn overgekomen.

Het iiij. Capittel.

Vermaen tot oprechte bekeeringe/ V. 1/ &c. wijtloopige verkondiginge ende afbeeldinge der toekomstige verstooringe des Joodschen lants door de Babyloniers/ om der sonden wille/ tegen het voorgeven der valscher propheten/ 5/27. waer over de Propheet bitterlick wee-klaegt/ 19. ondertusschen belooft Godt eene genadige matiginge der plagen/ 27.

1 [1] SO ghy u bekeeren sult/ Israël/ spreeckt de HEERE/ bekeert u tot my: ende so ghy uwe [2] verfoeysselen van myn aengesichte sult wech-doen/ so en [3] swerft niet om:

2 Maer [4] sweert/ [Soo waerachtich als] de HEERE leeft/ in [a] [5] waerheyt/ in [6] recht/ ende in gerechticheyt: so sullen sich de [7] Heydenen in [8] hem [b] segenen/ ende sich in hem roemen.

3 Want soo seyt de HEERE tot de [9] mannen van Juda/ ende tot [10] Jerusalem; [11] Braeckt u lieden een braecklant: ende en zaeyt niet onder de [12] doornen.

4 [13] Besnydet u den HEERE/ ende doet wech de voorhuyden uwes [c] herten/ ghy mannen van Juda/ ende inwoonders van Jerusalem: op dat myne grimmicheyt niet uyt en vare als een [d] [14] vyer/ ende brande/ dat niemant blusschẽ en konne/ van wegen de boosheyt uwer handelingen.

5 Verkondiget in Juda/ ende laet'et hooren te Jerusalem/ ende segt het; ja blaset de basuyne in den lande: roepet met [15] voller [stemme]/ ende segget; Versamelt u lieden/ ende laet ons ingaen in de vaste [16] steden.

6 Werpet de baniere op [17] nae Zion/ vluchtet [18] met hoopen/ en blyvet niet staẽ: want ick brenge een [19] quaet aen van't [20] Noorden/ ende eene groote [21] breucke.

7 De [e] [22] Leeuw is opgekomen uyt syne hage/ ende de verderver der heydenen is opgetrocken/ hy is uytgegaen uyt syne plaetse: om [23] u lant te stellen in verwoestinge; uwe steden sullen [f] verstoort worden/ datter niemant in en woone.

8 Hierom gordet [24] sacken aen/ [g] bedryvet misbaer ende huylet: want de hitticheyt van des HEEREN toorn en is niet van ons afgekeert.

9 Ende het sal te dier tyt geschieden/ spreeckt de HEERE/ [dat] het herte des Conincks ende het herte der Vorsten [25] vergaen sal: ende de Priesters sullen sich ontsetten/ ende de [26] Propheten sich verwonderen.

10 Doe seyd' ick/ Ach Heere HEERE/ Waerlick ghy hebt dit volck/ ende Jerusalem/ [27] grootlicx bedrogen/ seggende; Ghylieden sult vrede hebben: daer het sweert tot aen de [28] ziele raeckt.

11 Te dier tyt sal tot desen volcke ende tot Jerusalem geseyt worden; Een [29] dorre wint van de hooge plaetsen in de woestyne/ [30] des weechs der dochter myns volcks: niet om te wannen/ nochte om te [31] suyveren:

12 Daer sal my een wint komen/ die hen [32] te sterck sal zyn: Nu sal ick oock [33] oordeelen tegens hen uytspreken.

13 Siet/ [34] hy komt op als wolcken/ ende syne wagenen zyn als een wervelwint/ syne peerden zyn [35] sneller dan arenden: [36] wee ons/ want wy zyn verwoest.

14 [h] Wascht u herte van boosheyt/ ô Jerusalem/ op dat ghy behouden wordet: hoe lange sult ghy de [37] gedachten uwer ydelheyt in't binnenste van u laten [38] vernachten.

15 Want eene stemme [39] verkondicht van [40] Dan af/ eñ doet elende hooren van't [41] geberchte Ephraims.

16 Vermeldet den volckerẽ/ siet/ doet'et hooren [42] tegen Jerusalem; daer komen [43] hoeders uyt [44] verren lande: eñ sy [45] verheffen

1 Als of Godt seyde: so ghy u t'eenigen tyde van meyninge zyt te bekeeren/ gelyck ghy dickwyls voorgeeft te willen doen/ so doet het nu/ ende doet het oprechtelick/ sonder huychelye ende vermenginge van eenige afgoderye/ als in't volgẽde verklaert wort.
2 Uwe verfoeyselicke ende afschouwelicke Afgoderyen/ ofte/ dreckgoden/ die by de verfoeysselen gevoegt worden/ Deut. 29.17. siet 2. Chron. 15. op V. 8. 3 Op bergen ende heuvelen/ om afgoderye te bedryven. siet bov. cap. 2.20. ende 3.6/13. ofte/ so en sult ghy niet omswerven. D. in ballinckschap gaen/ ende in't volgende: Ende ghy sult sweeren. 4 Bewysende daer mede dat ghy my kent/ ende eert als uwen eenigen Godt/ ende dat oprechtelick/ sonder valschheyt/ ofte huychelerye. vergelyckt onder cap. 5.2. a Ies. 48.1. 5 Dese drie dingen begrypen 'tgene tot den heyligen eedt ende Godts-dienst vereyscht wort/ ten opsien van Godt/ den mensche selfs/ ende synen naesten/ soo in't gemeyn als in een particulier beroep. vergel. de voorgaende aenteeckeningen/ eñ Gen. 18. op V. 19. 1. Reg. 10. op V. 9. 6 Ofte/ oordeel. 7 Die nu met u ende my spottẽ/ om dat ghy u soo schandelick draegt/ dat ick u selfs door de heydenẽ moet straffen/ om de eere myns naems. 8 Namelick den HEERE: siende uwe godtsalicheyt/ eñ daer op Godts beloofden segen over u/ sullen sy genoodicht wordẽ om hen tot den waren Godt te bekeeren/ ende by hem alleen haren welvaert te soecken/ hem alleen die toe te schryven ende sich in hem geluckſalich te achten. Vgel. Gen. 22. op V. 18. ende 49.19/20. b Gen. 22.18. 9 *Hebr.* den man. D. de mannen/ ofte/ eenen yegelicken/ ofte die van Juda: alsoo V. 4. ende cap. 11.9. ende 17.25. ende 18.11. ende 32.33/ &c. 10 D. inwoonders van Jerusalem/ als vs 4. 11 Gelijckmen een braecklant/ ofte dreslant van nieuws wel doorploegt ende suyvert/ op dat het daer na bequaem zy om het goede zaet t'ontfangen ende goede vruchten te dragen/ alsoo suyvert ghy u grondtlick van onreynicheden/ ende wordet vernieuwt/ als eene nieuwe creature/ ende treckt aen den nieuwen mensche/ &c. Vgel. Hebr. 6.7. Gal. 6.15. Ephes. 4.22/23/24.

12 Vergel. Matth. 13.7/22.
13 Siet Deut. 10. op V. 16. ende 30. op V. 6. ende wijders Gen. 17. item ond. cap. 9.26.
c Deut. 10.16. ende 30.6.
d Ies. 65.5.
14 Vergel. Deut. 4. op V. 24.
15 *Hebr.* roepet, vervullet. van sulcke t'samenvoeginge van twee woorden/ Siet Psal. 45. op vs. 5. De sin is/ roepet ten vollen uyt/ over al/ dat alle plaetsen met uytroepinge vervult worden. And. roept, vergadert, ofte/ legt, maeckt, eene volle vergaderinge, op dat het elck een hoore/ eñ wete/ want het eene gemeene elende sal zyn in den gantschen lande.
16 Tegẽ des vyants aenkomste. *Hebr.* steden der vestinge.
17 Tot een teecken datse alle moeten vluchten nae Jerusalem/ als eene Coninckliche vestinge.
18 Ofte/ sterckelick. sterckt u tot de vlucht: alsoo onder cap. 6.1. ende Jes. 10.31. And. hoopt u te samen, vergadert. kuddet u (om soo te spreken) als Exod. 9.19. T. w. om met alleman te vluchten. Het Hebr. woort (dat inde voorengemelde plaetsen gevonden wort) heeft de beteeckeninge van vluchten, vertrecken, sich elders henen begeven, ende van/ vergaderen.
19 D. groot ongeluck/ jammer ende elende/ als de laetste woorden deses verskens verklaren.
20 Uyt Chaldea/ ofte Babylonien.
21 Ofte/ verbrekinge. D. elende/ jammer/ verderf/ verwoestinge/ als ond. V. 20. ende cap. 6.1/14. ende 8.11/21. ende 10.19. ende 14.17. Vgel. oock 17.18. eñ 22.20. eñ 48.3/4/5. eñ elders dickwyls in dit boeck. alsoo Jes. 1.28/ &c.
e Ies. 5.29. Ierem. 2.15. ende 5.6.
22 Nebucadnezar/ Coninck van Babel/ sal met synen heyrkracht/ als een leeuw uyt syn leger eñ hol/ opbreken. vergelyckt Jes. 5.26/27/28/29.
23 O Zion/ ofte Jerusalem/ uyt het voorgaende.
f Ierem. 2.15.
24 Siet Gen. 37. op vs 34.
g Ies. 32.12.
25 D. alle moet eñ courragie sal hen ontvallen. Siet 2. Reg. 25. &c. ende onder capp. 39. ende 52.
26 De valsche. Siet de volgende aenteeck. op V. 10. 27 *Hebr.* bedriegende bedrogen. T. w. door de valsche Propheten/ dien ghy toelaet den volcke onder pretext van uwen name ende dienst/ allen welvaert valschelick te beloven/ daer doch d'uyterste elende voor handen is. Vgel. 1. Reg. 22.21/22/23. ende de aenteeck. aldaer. item Ezech. 14.9. ende onder cap. 6.14. ende 7.4/10. ende 23.1. 28 Vergel. onder vs 18. 29 Of schrale. And. gladde. D. die glat ende onverhindert sal doorgaen/ om alles neder te vellen: verstaet de Babyloniers/ die van 't Noorden souden komen/ over 't geberchte Libani. Siet ond. vs 15. 30 D. nae het Joodsche lant/ ende Jerusalem. 31 Maer om te verwoesten/ wil de Heere seggen. 32 *Hebr.* vol. D. te sterck/ so dat sy hem niet sullen konnen verdragen ende tegenstaen. *Hebr.* voller dan sy. and. een volle wint van die [plaetsen]: T. w. die in't voorgaende zyn beschreven. 33 D. myne vonnissen/ ofte/ sententien over hen: D. ick sal recht over haer houden. Siet bov. cap. 1.16. een ander gebruyck deser maniere van spreken hebt ghy ond. 12.1. 34 De Babylonier sal u soo haestich aenkomen/ als wolcken/ &c. 35 *Hebr.* lichter. 36 Woorden der Joden/ als gevoelende Godts oordeel: ofte/ des Propheten/ als beklagende des volcks elende. h Ies. 1.16. 37 D. uwe ydele gedachten/ daer mede ghy u op ydelheyt ende valschheyt ofte ongerechticheyt verlaet. 38 Ofte/ herbergen, verblijven. 39 De aencomste der Babyloniers/ die van daer door Israël nae Juda toe trecken. 40 De uyterste grenzen van Canaan in't Noorden. 41 De binnenste grenze van Israël/ in't Noordẽ van Juda. 42 Ofte/ tot aen, ofte/ van. 43 Die Jerusalem sullen besetten/ omryngẽ/ eñ wel toesien/ datter niemant en ontkome. siet 2. Reg. 25.4/5. 44 Babylonien. 45 *Hebr.* geven. D. maken een geschrey/ als bov. 2.15.

heffen hare stemme tegen de steden van Juda.

17 Als de [46] wachters der velden/ zijn sy rontom tegen [47] haer: om dat [48] sy tegen my wederspannich geweest is/ spreeckt de HEERE.

18 Uwen [49] wech ende uwe handelingen hebben u [50] dese dingen gedaen: dit is uwe [51] boosheyt/ dat [52] het [soo] bitter is/ dat het tot aen u herte raeckt.

19 [53] O mijn [i] ingewant/ mijn ingewant! ick hebbe barens wee/ ô [54] wanden mijns herten! mijn herte maeckt getier in my/ ick en kan niet [55] swijgen: want ghy/ mijne ziele/ hoort het geluyt der basuyne/ [ende] het krijchs-geschrey.

20 [56] Breucke op breucke wordter uytgeroepen; want het gantsche lant is verstoort: haestelick zijn mijne [57] tenten verstoort/ mijne gordijnen in een [58] oogenblick.

21 Hoe lange sal ick de baniere sien? het geluyt der basuyne hooren?

22 Sekerlick/ mijn volck is dwaes/ my en kennen sy niet; 't zijn sotte kinderen/ ende en zijn niet verstandich: [59] wijs zijnse om quaet te doen/ maer [60] goet te doen en wetense niet.

23 Ick sach het [61] lant aen/ ende siet het was [62] woest ende ledich: oock nae den hemel/ ende sijn [63] licht en wasser niet.

24 Ick sach de bergen aen/ ende siet sy beefden: ende alle de heuvelen [64] schuddeden.

25 Ick sach/ ende siet daer en was geen mensche: ende alle vogelē des hemels waren [65] wech-gevlogen.

26 Ick sach/ ende siet het [66] vruchtbaer lant was eene woestijne: eñ alle [67] sijne steden waren afgebroken/ van wegen [68] den HEERE/ van wegen de hitticheyt sijns toorns.

27 Want soo seyt de HEERE; Dit gantsche lant sal eene [69] woestheyt zijn: (doch ick en sal geene [k] [70] voleyndinge maken.)

28 Hierom sal de aerde treuren: ende den hemel daer boven [71] swart zijn: om dat ick het hebbe gesproken/ ick hebbe 't voorgenomen/ ende 't sal my niet rouwen/ ende ick sal my daer van niet afkeeren.

29 Van 't [72] geroep der ruyteren ende boogschutters [73] vluchten alle de steden; sy gaen in de [74] wolcken/ ende klimmen op de rotzen: alle de steden zijn verlaten/ so dat niemant in de selve en woont.

30 Wat sult ghy dan doen/ [75] ghy verwoestede? al [76] kleeddet ghy u met scharlaken/ al verciedet ghy u met goudē cieraet/ al [77] scheurdet ghy uwe oogen met blanketsel/ so soudt ghy u [doch] te vergeefs opproncken: de [78] boelen versmaden u/ sy sullen uwe [79] ziele soecken.

31 Want ick hoor' eene stemme als eener [vrouwe] die in arbeyt is/ eene benautheyt als eener die in des eersten kindes nooden is/ de stemme der dochter Zions/ sy [80] hijgt/ sy [81] breydt hare handen uyt/ [seggende]: ô wee my nu/ want mijne ziele is moede van wegen [82] de doot-slagers.

46 Die de velden besetten/ op dat het gejaechde wilt nergens ontkome.
47 Belegerende Jerusalem aē alle kanten. 2. Reg. 25. 1. &c.
48 Jerusalem/ uyt vs 14.
49 D. u quaet wesen ende doen. Siet Gen. 6. op vs 12.
50 Veroorsaken alle dese plagen.
51 D. de vrucht eñ 'tloon uwer boosheyt.
52 And. daerom ist soo bitter. T.w. het lijden dat u naeckt. And. dat hy (de vyant) soo bitter is, ende u nae 'tleven tracht/ ende uwen staet gantsch soeckt om te keeren. Vgel. vs 10.
53 Dit zijn de woorden des Propheets/ die sich voor den Heere ontstelt/ als of hy dese elenden voor oogē sage. Vgel. Jes. 15. 5. eñ 16. 11. eñ 21. 3.
i Ies. 21. 4. Ierem. 9. 1.
54 Ofte/ [in] de wanden mijns herten. D. in mijn hert-kolck/ herten-decksel/ in't binnenste/ in mijn herte.
55 Ofte/ stille zijn.
56 D. d'eene elende ofte verwoestinge is niet gepasseert/ of men hoort terstont de tijdinge van eene andere. vergel. Psal. 42. 8. ende siet bov. vs 6.
57 D. woonplaetsen mijns volcks.
58 D. seer haestelick.
59 Arghlistich ende wel ervarē in't quade. Vergel. 2. Sam. 13. op vs 3.
60 Vergel. Amos 3. 10.
61 Het Joodsche lant.
62 Siet Gen. 1. op vs 2. dit is een figuerlicke beschrijvinge ende levendige vertooninge van eene algemeyne ende schrickelicke verwoestinge ende ruyne des Joodschen lants.
63 D. den hemel was donckeer ende swart. vergel. Jes. 5. 30. ende 50. 3. ende ond. vs 28.
64 *Hebr.* maeckten sich licht/ ofte/ snel. D. beweechden haer snellick.
65 *Hebr.* eygentlick/ wechgeswerven/ ofte/ wechgevloden. Siet ond. 9. 10. ende 50. 3.
66 *Hebr.* Carmel. siet boven 2. op vs 7.
67 Des vruchtbaren lants/ die daer in ofte aen gelegen waren.
68 *Hebr.* van wegen het aengesichte des Heeren. het welcke eenige nemen voor sijnen toorn/ sijn toornich aengesichte. siet bov. 3. op vs 12.
69 D. over al seer verwoest. k Ier. 5. 10. 18. ende 30. 11. ende 46. 28. 70 Ofte vernielinge/ verteeringe. Vgel. onder cap. 5. 10/18. Ezech. 11. 13. eñ 20. 17. D. ick en sal 't niet gantsch uytmaken/ maer mijne genade noch onder mijnen toorn mengen/ eñ my een overblijfsel ende zaet behouden in Jacob. siet onder cap. 30. 11. ende 46. 28. dit voegt Godt hier in/ onder dese schrickelicke dreygementen/ tot troost der uytverkorenen ende geloovigen: Sommige verstaen dat de sin deser woorden zy: het en sal hier mede noch niet gedaen zijn/ mijn toorn ende oordeel sal hier mede noch geen eynde hebben/ maer wijders voortgaen/ eñ lange dueren over dit lant/ daer op sy dan passen/ de rouwe der aerde ende des hemels/ waer van in 't volgende. Dese maniere van spreken wort in eenen anderen sin gebruyckt van sondaren die ten uytersten misdaen/ ende de mate vervult hebben. Siet Gen. 18. op vs 21.
71 Als rouwe dragende. siet Psal. 35. op vs 14. 72 *Hebr.* stemme. 73 *Hebr.* is al de stadt/ ofte/ de gantsche stadt vluchtende. D. de stadtlieden ofte inwoonders der steden (als de volgende woorden uytwijsen) sullen vluchten/ ende soo in 't volgende. 74 D. op de hoochten der bergen/ die tot aen de wolcken raken/ om sich aldaer te bergen. And. in dicke/ ofte/ dichte plaetsen/ als/ bosschagien/ heggen. 75 Dochter Zions/ als in 't volgende v. D. die ghy verstoort/ ofte/ verwoest sult worden. 76 Op sijn afgodisch ende heydens/ om u vyanden te behagen eñ te bemorwen: gelijck de hoeren haer op proncken om de boelen te behagen. 77 Al palleerdet ende blancketteder ghy u so seer ende dickwils/ dat u aengesicht ofte wangen daer van quamen te splijten eñ te scheuren. 78 De Babyloniers/ die u weer soecken/ machtich te worden. 79 D. u nae 't leven staen. siet 2. Sam. 4. op v. 8.

80 And. kermt. klaegt. van wegen den overlast eñ benautheyt.
81 Als die plegen te doen/ die in groote rouwe ende de uyterste nooden zijn.
82 De Babyloniers.

Het v. Capittel.

Klachte over den grouwelicken toestant van Jerusalem ende Juda: als/ datter geen vroome onder kleynen noch grooten meer te vinden en waren/ v. 1/4/5. dat allerley grove sonden onder haer in swanck gingen/ als/ valsch ende huychelsch sweeren/ 2. hartneckicheyt ende verstocktheyt/ 3/21/22/23/24. Afgoderie/ 7/19. overspel ende hoererie/ 7/8. verachtinge van Godts woort/ ende sijne Propheten/ 11/12/13. rijckdom door boose dieffsche practijcken/ 26/27. onrecht in't gerichte/ 28. overhant der valsche Propheten ende quade Priesteren/ 31. om welcx alles Godt haer moet ende sal straffen door de Chaldeen/ 9/14/15/ &c. sonder nochtans haer gantsch te verdelgen/ 10/18.

1 GAet om door de wijcken van Jerusalem/ ende siet nu toe/ ende vernemet/ ende soecket op hare straten/ of ghy yemant vindet/ offer een is die recht doet/ die [1] waerheyt soeckt: so sal ick [2] haer genadich zijn.

2 Ende of sy al [3] seggen; [Soo waerachtich als] de HEERE leeft: so sweeren sy [4] doch valschelick.

3 ô HEERE/ [5] en [sien] uwe oogen niet nae waerheyt? ghy hebtse [a] [6] geslagen/ maer sy en hebben geen pijne gevoelt; ghy hebtse verteert/ [maer] sy hebben geweygert de [b] tucht aen te nemen: sy hebben hare aengesichten [7] harder gemaeckt dan eene steen-rotze/ sy hebben geweygert sich te bekeeren.

4 Doch ick [8] seyde; Sekerlick/ dese zijn [9] arm: sy handelen sottelick/ om dat sy den wech des HEEREN/ het recht hares Godts/ niet en weten.

5 [10] Ick sal gaen tot de Groote/ ende met hen spreken; want die weten den wech des HEEREN/ het recht hares Godts: maer sy hadden te samen het [11] jock verbroken/ [ende] de banden verscheurt.

6 Daerom [12] heeftse een [c] Leeuw uyt den woude verslagen/ een wolf [13] der wildernissen salse verwoesten/ een Luypaert waeckt tegen hare steden/ al wie uyt de selve uytgaet sal [14] verscheurt worden: want hare overtredingen zijn vermenich-vuldicht/ hare afkeeringen zijn machtich veel geworden.

7 Hoe soud' ick over sulcx [15] u vergeven? uwe kinderen verlaten my/ ende sweeren by dien die geen Godt en zijn: als ickse versadicht hebbe/ so bedrijven sy overspel/ ende versamelen by hoopen in 't hoerenhuys.

8 [Als] wel-gevoederde hengsten/ [d] zijnse vroech op: sy [16] hunckeren/ een yegelick nae sijns naesten huysvrouwe.

9 [e] Soud' ick over die dingen geene [17] besoeckinge doen/ spreeckt de HEERE? ofte en soude mijne ziele haer niet wreken aen sulck een volck als dit is?

10 [18] Beklimt [19] hare mueren/ ende verderftse/ (doch en maeckt [f] geene [20] voleyndinge): doet hare [21] spitzen wech/ want sy [22] en zijn des HEEREN niet.

11 Want het huys Israëls/ ende het huys Juda/ hebben [23] gantsch [g] trouwloosllick tegen my gehandelt/ spreeckt de HEERE.

12 Sy verloochenen den HEERE/ ende seggen/ [24] Hy en ist niet: ende ons [h] en

1 Ofte/ trouwe/ geloove. de Heere wil seggen/ dat het over al vol huychelaren was.
2 Ofte vergeven. D. ick sal de gantsche stadt Ierusalem verschoonen ende sparen om des vroomen mans wille. vergel. Gen. 18. 24. &c.
3 Wanneer sy somtijts by mijnen Name sweeren tot eenen deckmantel van haer Afgodisch sweeren/ waer van onder v. 7.
4 Ofte/ voor seker/ alsoo. And. daerom. T.w. om dat sy geen recht noch trouwe ofte waerheyt en soecken.
5 D. 't is sonder twijfel waerachtich/ dat ghy acht neemt op geloove eñ waerheyt/ sonder de welcke ghy allen uyterlicken schijn/ als louter huychelwerck/ hatet.
a Ies. 1. 5. ende 9. 13. Ierem. 2. 30.
6 D. geplaecht op verscheydene wijsen/ ende tot verscheydene tijden/ verteerende een groot deel van haer/ als volcht/ doch sy en zijn daer door niet gebetert/ maer even verstockt gebleven.
b Ierem. 2. 30.
7 Soo datse gantsch onbeschaemt zijn. Vgel. bov. 3. 3.
8 T.w. by my selven/ D. ick dachte.
9 Een slechten armen hoop/ geringe ende gemeene onverstandige lieden.
10 *Hebr.* ick sal my gaen. nae de Hebr. maniere van spreken.
11 Vergel. Psal. 2. op vs 3.
12 D. salse &c. prophetischer wijse gesproken van den toekomstigen overval der Babyloniers.
c Ierem. 4. 7.
13 Ofte/ der avondē.
14 Siet van 't Hebr. woort Psal. 50. op vs 22.
15 Jerusalem.
d Ezech. 22. 11.
16 Ofte/ neyen/ brieschen van geylheyt/ als de moetwillige hengsten. vergel. ond. 13. 27.
e Ierem. 9. 9. eñ ond. v. 29.
17 Door straffe. siet Gen. 21. op vs 1.
18 Aenspraké aen de vyanden. 19 Jerusalems. f Ierem. 4. 27. 20 Vergel. boven cap. 4. op vs 27.
21 Ofte/ uytstekingen/ tinnen/ canteelen. and. planten/ rancken/ grontvesten. 22 T.w. het volck/ ofte/ de mueren ende spitzen en hooren den Heere niet toe/ die Jerusalem met alle hare schoone vestingen nu niet meer voor de sijne en kent/ overmits de boosheyt der inwoonderen. 23 *Hebr.* trouwlooslick handelende/ trouwlooslick gehandelt. g Ier. 3. 20. 24 'Tis de Heere niet/ door wiens last de Propheten ons alle quaet dreygen. h Ies. 28. 15.

sal geen quaet overkomen/ wy sullen noch sweert noch honger [25] sien:

13 Ja die [26] Propheten sullen tot [27] wint worden/ want het [28] Woort en is niet by hen: henselven sal [29] soo geschieden.

14 Daerom seyt de HEERE/ de Godt der [30] heyrscharen/ alsoo; Om dat ghy-lieden dit woort spreeckt: Siet ick sal [i] mijne woorden in [31] uwen monde tot vyer [32] maken/ ende dit volck [tot] hout/ ende het salse verteeren.

15 Siet ick sal over u lieden een volck van [k] [33] verre brengen/ ô huys Israëls/ spreeckt de HEERE: het is een [34] sterck volck/ het is een [35] seer out volck/ een volck welckes sprake ghy niet en sult kennen/ ende niet [36] hooren wat het spreken sal.

16 [37] Sijn pijlkoker is als een [38] open graf: [39] sy zijn altemael helden.

17 Ende [40] het sal uwen [l] oogst ende u broot opeten/ [dat] [41] uwe sonen ende uwe dochteren souden eten/ het sal uwe [42] schapen ende uwe runderen opeten/ het sal [43] uwen wijnstock ende uwen vijg-boom opeten: uwe vaste steden/ op dewelcke ghy vertrouwt/ sal [44] het arm maken/ door den sweerde.

18 Nochtans en sal ick oock in die dagen/ spreeckt de HEERE/ [m] geene [45] voleyndinge met u lieden maken.

19 Ende het sal geschieden/ wanneer ghy sult seggen; [n] Waerom heeft ons de HEERE onse Godt alle dese dingen gedaen? dat ghy tot hen [46] seggen sult; Gelijck als ghylieden my hebt verlaten/ ende vreemde Goden in uwen lande gedient/ alsoo sult ghy den uytlandischen dienen: in een lant/ dat uwe niet en is.

20 Verkondiget dit in den huyse Jacobs/ ende laet het hooren in Juda/ seggende:

21 [o] Hooret nu dit/ ghy dwaes/ ende [47] herten-loos volck: die oogen hebbē/ maer en sien niet/ die ooren hebben/ maer en hooren niet.

22 En sult ghylieden my niet vreesen/ spreeckt de HEERE? sult ghy voor mijn aengesichte niet beven? die ick der zee het zant tot eenen [p] pael gestelt hebbe/ met eene eeuwige insettinge/ datse daer over niet en sal gaen: of schoon hare golven sich bewegen/ so en sullense doch niet vermogen/ offse schoon bruysen/ so en sullense doch daer over niet gaen.

23 Maer dit volck heeft een afvallich ende wederspannich herte: sy zijn afgevallen ende henen gegaen.

24 Ende sy en seggen niet in haer herte: Laet ons nu den HEERE onsen Godt vreesen/ die den regen geeft/ [q] soo [48] vroegen-regen als spaden-regen/ [49] in sijnen tijt: [die] ons de [50] weken/ de gesette tijden des oogsts/ bewaert.

25 Uwe ongerechtichedē wenden [51] die dingen af/ ende uwe sonden weeren dat goede van u lieden.

26 Want onder mijn volck wordē godtloose gebonden: [52] een yeder van hen loert/ gelijck haer de vogel-vangers [53] schicken; sy setten een [54] verderflick-strick/ sy vangen de menschen.

27 Gelijck een kouwe vol is van gevogelte/ alsoo zijn hare huysen vol bedrochs: daerom zijnse groot ende [55] rijck geworden.

25 D. onderbinden. Siet Job 7. op v. 7.
26 De ware Propheten: dit zijn noch de woordē des volcx.
27 Hare Prophetien sullen niet volbracht worden/ daer en sal niets van komē/ 't is maer wint. vergel. Mich. 2. 11. ende Job 6. op v. 26.
28 Sy hebben des Heeren woort niet/ hy spreeckt sulcx niet door haer. vergel. 2. Chron. 36. 16.
29 Dat sy ons dreygen sal haer selven overcomen.
30 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
i Ierem. 1. 9.
31 Dit spreeckt Godt tot Jeremia.
32 *Hebr.* geven. Vgel. bov. cap. 1. 9/ 10. alwaer Godt oock sijn eygē werck den Prophete toeschrijft/ om dat hy het woort sijns dienaers wilde bekrachtigen. siet aldaer op v. 10.
k Deut. 28. 49. Ierem. 1. 15. ende 6. 22.
33 Uyt Babylonien. Siet Jes. 5. 26. ende Deut. 28. 49.
34 Ofte/ rouw, hardt.
35 *Hebr.* een volck van outheyt, eeuwicheyt. ofte/ der eeuwe, D. eē machtich volck van outs/ van Nimrods tijt af. siet Gen. 10. 8/ &c. ende boven 2. op vs 20.
36 D. verstaen. siet Gen. 11. op v. 7.
37 Deses volcks/ waer van in 't voorgaende vs.
38 D. sy sullen met hare pijlen menichten van u dootschieten ende in 't graf brengen.
39 De Babyloniers.
40 Dat vreemde volck.
l Levit. 26. 16. Deut. 28. 31-33.
41 And. sy sullen uwe sonen ende uwe dochteren op eten. D. verteerē. Vgel. ond. 8. 16.
42 U kleyn eñ groot vee.
43 D. de vrucht uwer wijnstocken eñ vijgh-boomen.
44 Het Babylonische krijchsvolck.
m Ierem. 4. 27.
45 Siet bov. cap. 4. op vs 27.
n Ierem. 16. 10.
46 In mijnen name/ met mijne woorden/ als blijckt uyt het volgende.
o Iesa. 6. 9.
47 D. dat geen verstant en heeft: geene oogen noch ooren der ziele/ om Godts woort te betrachten ende te gehoorsamen. Vgel. ond. 6. 10.
p Iob 38. 10, 11. Psal. 33. 7. ende 104. 9.
q Deut. 11. 14.
48 Siet Deut. 11. op vs 14.
49 Siet Psalm 1. op vs 3.
50 Hier door verstaen sommige elck sevende jaer/ daer in sy het lant moesten laten rusten/ ende ongebouwt laten/ in welcke jaren hen Godt eenen sonderlingen segen beloofst hadde. Siet Levit. 25. 4/ &c. ende vs 20/ &c. And. de gesette, ofte/ verordineerde weken des oogsts. Siet Levit. 26. 5/ 10. And. de eedtsweeringen der gesette tyden.
51 Den segen/ in 't voorgaende vermelt.
52 *Hebr.* Hy loert. D. elck een van hen.
53 Die sich neder-leggen/ buygen/ crommen/ ende schicken om de vogelen met alle behendicheyt te vangen. And. gelijck de vogel-vangers [stricken] setten.
54 *Hebr.* de verdervinge, ofte/ yets dat verderft. D. dat de menschen vernielt.
55 D. vol van goet/ datse met bedrogh gewonnen hebben.

28 [r] Sy zijn [56] vet/ sy zijn glat/ [57] selfs de daden der boosen gaen sy te boven/ de [s] rechts-sake en richten sy niet/ [selfs] de rechts-sake des weesen/ nochtans zijn sy [58] voorspoedich; oock en oordeelen sy het recht der nootdurftigen niet.

29 [t] Soud' ick over die dingen geene besoeckinge doen/ spreeckt de HEERE? soude mijne ziele haer niet wreken aen sulck een volck/ als dit is?

30 Eene schrickelicke ende [59] afschouwelicke sake geschiet er in den lande.

31 De [60] Prophetē propheteren [v] [61] valschelick/ ende de Priesteren heerschen door [62] hare handen/ ende mijn volck [63] heeft het geerne alsoo: maer wat sult ghy ten [64] eynde van dien maken?

r Deut. 32. 15.
56 Vergel. Deut. 32. 15.
57 D. sy zijn arger in haer doen/ als selfs de alderbooste plegen te wesen. vergel. bov. 2. 33. And. sy overtreden [met] boose stucken. *Hebr.* sy gaen te boven, ofte/ overtreffen de woorden, dingen, saken, ofte/ handelingen des, ofte eens boosen. ofte aldus: sy gaen door, door boose stucken. D. bedrijven allerley boosheyt stoutelick.
s Ies. 1. 23. Zach. 7. 10.
58 Varen wel/ worden rijck/ vet ende glat/ als in 't voorgaende geseyt is.
t Ierem. 9. 9. ende bov. v. 8.

59 Vergel. ond. 18. 13. ende 23. 14. Hos. 6. 10.
60 T.w. de valsche Propheten.
v Ierem. 14. 18. ende 23. 25, 26. Ezech. 13. 6.
61 *Hebr.* in, ofte/ met valscheyt, ofte/ leugen.
62 D. door behulp ende dienst der valsche Propheten: d'een helpt ende stijfft den anderen. ofte/ sy heerschen aen hare zijden. And. nemen in hare handen, te weten/ geschencken.
63 *Hebr.* heeft het soo lief, bemint het soo.
64 *Hebr.* in 't achterste, laetste. ofte/ uyterste van dien/ ofte/ van haer. T.w. Jerusalems/ ofte/ des lants/ D. hoe sult ghy ten laetsten hier over varen/ als ick sulcx/ ofte/ Jerusalem/ ofte/ het lant sal te huys soecken? vergelijckt Deut. 32. 20. And. wat soudt ghy ten laetsten wel doen? wat grove grouwelen soudt ghy ten laetsten niet bedrijven?

Het vj. Capittel.

Godt stelt den volcke levendich voor oogen de nakende aenkomste der Babyloniers/ de belegeringe ende inneminge van Jerusalem/ eñ harer gevanckelicke wechvoeringe/ v. 1/ 11/ 12/ 21/ 22/ &c. vermaentse tot bekeeringe/ 8/ 16. maer bewijst allerleye boosheyt (wrevel ende gewelt/ 7. verstocktheyt/ wederspannicheyt/ hartneckicheyt/ 10/ 16/ 17/ 29/ 30. Giericheyt/ 13. achterclap/ 28. valscheyt ende pluymstrijckerye/ der Propheten ende Priesteren/ 13/ 14/ 15. verachtinge van Godts woort/ ende navolginge hares eygenen goetdunckens/ 19/ 28. huychelschen Godtsdienst/ 20.) d'overhant hadden; so voorseyt hy haer datse alle/ d'een voor/ d'ander na/ ten lande uyt sullen/ 9. ende sterckt den Propheet tegen de boosheyt des volcx/ eñ de vruchteloosheyt sijnes diensts by haer/ 27/ 29.

1 [1] VLuchtet met hoopen/ ghy kinderen Benjamins/ uyt het midden van Jerusalem/ ende blaset de basuyne te [2] Thekoa/ ende heffet een [3] vyerteeckē op te [4] Beth-Cherem: want daer [5] kijckt een quaet uyt van 't [a] [6] Noorden/ ende eene groote [7] breucke.

2 Ick hebbe [wel] de [8] dochter Zions by eene [9] schoone ende wellustige [vrouwe] [10] vergeleken:

3 [Maer] daer sullen [11] herders tot haer komen/ met hare [12] kudden: sy sullen tenten rontomme tegen haer [13] opslaen/ sy sullen/ een yegelick sijne [14] ruymte afweyden.

4 [15] Heyliget den krijch tegen haer/ maeckt u op/ ende laet ons optreckē in den [16] middach: ô wee ons/ want de [17] dach heeft sich gewendt/ want de avont-schaduwen [18] neygen haer.

5 Maeckt u op/ ende laet ons optrecken in der nacht/ ende hare Palleysen verderven.

6 Want soo seyt de HEERE der [19] heyrscharen; Houwet [20] boomen af/ ende [21] werpet eenen wal op tegen Jerusalem: sy is de stadt die [22] besocht sal wordē; [23] in 't midden van haer is enckel verdruckinge.

7 Gelijck een bornput sijn water [24] opgeeft/ alsoo geeft sy hare boosheyt op: gewelt ende verstooringe wort in haer gehoort/ [25] weedom ende plaginge is steedts

1 Siet bov. 4. op v. 6. ende verstaet door de kinderen Benjamins, de inwoonders van Jerusalem/ als het volgende uytwijst. siet Jud. 1. 21. met d'aenteeck.
2 Siet 2. Sam. 14. op v. 2.
3 Gelijckmen d'inwoonders in tijt van perijckel door des vyants aenkomste met alsulcke teeckenen plach te waerschouwē. And. roock-teecken. *Hebr.* verheffinge. vergel. Jud. 20. 38/ 40.
4 Siet Nehem. 3. op vs 9. sommige meynen/ dat dese plaetse gelegen was tusschen Jerusalem ende Thekoa.
5 D. vertoont sich/ breeckt aen.
a Ierem. 1. 13, 14.
6 Siet bov. cap. 1. op v. 13.
7 Als bov. cap. 4. 6.
8 D. Jerusalem/ eñ voorts de inwoonders.
9 Ofte/ gemackelicke t' huys-blijfster, die t' huys blijft in weelde/ om hare voeten te sparen. vergel. Deut. 28. 56.
10 Ofte/ ick hadde [haer] gelijck gemaeckt, &c.
11 De Vorsten der Babyloniers. vergel. ond. 49. 19.
12 Heyr-krachten. Vgel. ond. 49. 20.
13 *Hebr.* vast-maken, hechten: verstaet hier door/ de belegeringe Jerusalems.
14 *Hebr.* hant. D. ruymte/ plaetse/ als elders. siet Job 1. op v. 14.
15 D. rustet u/ bereydet u tot den krijch/ stelt d'oorloge aen/ roeptse uyt datmen tegen Jerusalem optrecke/ als volcht. Vgel. ond. 12. 3. ende 22. 7. ende 51. 27/ 28. dit zijn de woorden der Babyloniers/ die de Prophete aldus sprekende invoert/ als oock wederom vs 5.
16 Als ond. 15. 8. D. by hellen dage/ sonder schroom/ in 't openbaer.
17 D. onse goede dagen zijn uyt/ tegenspoet ende jammer is nakende: somen 't neemt voor tusschen gevoechde woorden der Joden. Anders komen 't oock de woorden der Babyloniers zijn/ die haer beklagen/ datse tijt versuymen/ ende niet genoech en haesten/ hakende nae den roof als hittige krijchs-lieden plegen te doen.
18 Ofte/ breyden, strecken haer uyt, D. worden groot/ het begint doncker te worden: waer door droeffenisse ende ellende verstaen kan worden. Siet Gen. 15. op v. 12.
19 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
20 Om tot een bolwerck te gebruycken. Siet Deut. 20. 19.
21 Als Judic. 20. 15. Siet aldaer.
22 Vergel. bov. cap. 5. 9/ 29.
23 *Hebr.* Sy geheel, verdruckinge is in 't midden van haer. D. aengaende dese gantsche stadt/ daer en gaet binnen haer over al niet in swanck/ dan enckel verdrucken met list ofte gewelt/ sy is vol bedriegers ende geweldenaers.
24 Ofte/ opwelt.
25 Die sy met overlast den naesten aendoen/ makende dat de verdruckte over al kermen ende krijten.

voor mÿn aengesichte.

8 Laet u [26] tuchtigen / Jerusalem / op dat mÿne ziele van u niet [27] afgetrocken en worde : op dat ick u niet stelle [tot] eene woestheyt / [tot] een onbewoont lant.

9 Soo seyt de HEERE der heyrscharen; [28] Sy sullẽ Israëls overblÿffsel [29] vlytichlick nalesen / gelÿck eenen wÿn-stock: [b] Brengt uwe hant weder / gelÿck een [30] wÿnleser / aen de korven.

10 Tot wien sal ick spreken ende betuygen / dat sy 't hooren? Siet / haer [c] oore is [31] onbesneden / dat sy niet en konnen toeluysteren : siet / het woort des HEEREN is hen tot eenen [32] smaet / sy en hebben geenen lust [33] daer toe.

11 Daerom ben ick vol van des HEEREN [34] grimmicheyt / ick ben moede geworden van inhouden; ick [35] salse uytstortẽ over de [36] kinderkens op der strate / ende over de vergaderinge der jongelingen te samen : want selfs de man met de vrouwe sullen gevangen worden / de oude met dien die [37] vol is van dagen.

12 [d] Ende hare huysen sullen [38] omgewendt worden tot anderen / met t'samen de ackeren ende wÿven : want ick sal mÿne hant uytstrecken tegen de inwoonders deses lants / spreeckt de HEERE.

13 Want van haren kleynsten aen tot haren grootsten toe / [e] [39] pleegt een yeder van hen giericheyt : ende van den [40] Prophete aen tot den Priester toe / [41] bedrÿft een yeder van hen valscheyt.

14 [f] Ende sy [42] genesen de breucke der dochter mÿns volcks [43] op 't lichtste / seggende / [44] Vrede / vrede: doch daer en is geen vrede.

15 [45] Zÿnse beschaemt om datse grouwel bedreven hebben? Ja [46] sy schamen sich in 't minste niet / weten oock niet van schaemroot te maken ; daerom sullen sy vallen onder de vallende / ter tÿt als ickse besoecken sal / sullen sy struyckelen / seyt de HEERE.

16 Soo seyt de HEERE ; Staet op de wegen / ende siet toe / ende vraget nae de [47] oude paden / waer doch de goede wech zy / ende wandelt daer in / [g] so sult ghy [48] ruste vinden voor uwe ziele : maer sy seggen / Wy en sullen [daer in] niet wandelen.

17 Ick heb oock [49] Wachters over ulieden gestelt / [seggende] / Luystert nae 't geluyt der basuyne: maer sy seggen / Wy en sullen niet luysteren.

18 Daerom hooret / [50] ghy heydenen / ende verneemt / ô ghy [51] vergaderinge / [52] wat onder hen is.

19 Hoort toe / ghy [53] aerde / siet ick sal eẽ quaet brengen over dit volck / de [54] vrucht harer gedachten : want sy en mercken niet op mÿne woorden / ende mÿne wet die verwerpen sy.

20 [h] Waer toe sal dan de [55] wieroock voor my uyt [56] Scheba komen? ende de beste [57] Calmus uyt verren lande? uwe brantofferen en zÿn [my] niet [58] behaechlick / eñ uwe slachtofferen en zÿn my niet [59] soet.

21 Daerom seyt de HEERE alsoo; Siet / ick sal desen volcke allerley [60] aenstoot stellen : ende daer aen sullen sich stooten t'samen [61] vaders ende kinderen / de nabuer ende sÿn metgeselle / ende sullen omkomen.

22 Soo seyt de HEERE; Siet / daer komt een volck uyt dẽ lande van 't [62] Noorden : ende een [i] groote natie sal [63] opgeweckt worden uyt de zÿden [64] der aerde.

23 Boge ende [65] spiesse sullen sy [66] voeren / 't is een wreet [volck] / ende sy en sullen niet barmhertich zÿn / hare stemme sal bruysen als de zee / ende op peerden sullense rÿden: [67] het is [68] toegerust / als een man ten oorloge tegen u / ô dochter Zions.

24 Wy hebbẽ [69] sÿn geruchte gehoort / onse handen zÿn [70] slap geworden: benautheyt heeft ons aengegrepen / weedom / als eener [k] barender [vrouwe].

25 En gaet niet uyt in 't velt / noch en wandelt niet op den wech : want des vyants sweert isser / [71] schrick van rontomme.

26 O dochter mÿns volcks / [l] gordet eenen [72] sack aen / ende [73] wentelt u in der [74] asschen / maeckt u rouwe [75] eens eenigen [soons] / een [76] seer bitter misbaer : want de verstoorder sal ons snellick overkomen.

27 [77] Ick heb u onder mÿn volck gestelt [tot] eenen [78] wacht-toren / [tot] eene vestinge : op dat ghy haren [79] wech soudet weten ende proeven.

28 Sy zÿn alle de afvalligste der [80] afvalligen / wandelende [in] [81] achterclap / sy zÿn [m] [82] koper ende yser : sy zÿn altemael [83] verderver.

29 [84] De blaesbalck is verbrant / het loot is van 't vyer verteert : te vergeefs heeft [de smelter] soo [85] vlÿtichlick gesmolten / dewÿle de boose niet [86] afgetrocken en zÿn.

30 [87] Men noemtse een verworpen silver : want de HEERE heeftse [n] verworpen.

Het vij. Capittel.

Godt laet zijn volck opentlick vermanen tot ware bekeeringe / ende afstant van haer ydel vertrouwen op den uyterlicken Godtsdienst ende Tempel / met verwijt van het godtloos eñ onbeschaemt misbruyck van dien / v. 1 / &c. dreycht haer met het exempel van Silo / 12. Verbiedt den Propheet voor het volck te bidden / om hare afgodische raserÿen / 16. verwerpt haer offeren / ende eyscht gehoorsaemheyt / in plaetse van voorgaende ende tegenwoordige ongehoorsaemheyt / 21. roept om schrick ende rouwe over de grouwelen van Thopheth / in het dal des soons Hinnoms. 29.

1 HEt woort / dat tot Jeremia geschiet is / van den HEERE / seggende:

2 Staet in de poorte van des HEEREN

---

26 Ofte / onderwijsen.
27 Ofte / los worde, scheyde, ontledet worde, gelijck het eene lidt van het ander: eene seer beweeglicke maniere van spreken / siende op Godts gunste ende weldadicheyt / die hy deser stadt (als een man sijner vrouwe) toegedragen ende bewesen hadde. vergel. vov. 2, 2/3.
28 De Babyloniers.
29 Hebr. nalesende nalesen, soo datter niets / dat weerdich is / over en blijve / maer alles uyt ende wech gevoert worde / gelijckmen de druyven in den wijnoogst naleest. Vgel. 2. Reg. 24. 15/16. ende 25. 11/12. ende ond. 52. 28/29/30. ende siet van dese gelijckenisse Jud. 8. op v. 2. ende 20. op v. 45.
b Ies. 24. 13.
30 Ofte / druyvenleser. die den eenen korf voor / den anderen na met druyven vervult ende wechdraecht / alsoo sullen de Babyloniers tot malkanderen seggen : ghy moet al weder henen / om nu een deel ende dan een deel Joden te halen. sommige houden dit voor Godts woorden / als bevel gevende aen den vyant om sulcks te doen.
c Ierem. 7. 26.
31 Als met een voorhuyt overtogẽ. sulcx datse onbequaem zijn tot toeluysteringe ofte opmerckinge. Vgel. Levit. 26. 41. Act. 7. 51. ende vov. 5. 21.
32 Sy versmaden 't ende drijven haren spot daer mede.
33 T. w. in / ofte aen des Heeren woort: ofte / aen hem, T. w. den Heere.
34 D. van des Heeren grimmicheyt te verkondigen / ofte / prophetceren.
35 And. stort uyt. als of de Heere / ofte de Prophete door den Geest des Heeren / seyde : 't is lang genoech getoeft / segt ront uyt / dat Godts grimmicheyt sal worden uytgestort / sonder eenige verschooninge.
36 Hebr. het kindekẽ. Siet van het Hebr. woort. Psal. 8. op vs 3.
37 D. seer out / welbedaecht / stock-out.
d Deut. 28. 30.
38 D. sullen van u op andere komen diese sullen besitten / als Num. 36. 7.
e Iesa. 56. 11. Ierem. 8. 10.
39 Hebr. als ofmen seyde : Is giericheyt gierende. D. haeckt nae vuyl gewin.
40 Versiaet de valsche Propheten.
41 Hebr. doet. D. gaet om met leugen ende valscheyt. Vgel. vov. 5. 31. ende ond. cap. 8. 10. &c. alwaer vast de selve woorden worden wederhaelt. f Ierem. 8. 11. Ezech. 13. 10.
42 D. so troosten mijn volck tegen de gedreychde elende.
43 Ofte / als eene lichte sake, ofte / breucke. door een lichte reden / met een praetjen / als of het jock ende scherts ware / of de sonden ende de gedreygde straffe niet te beduyden en hadden.
44 D. 't sal wel gaen / 't en heeft geenen noot.
45 And. hebben sy (de Propheten ende Priesters) [mijn volck] beschaemt, wanneer sy grouwel bedreven?
46 Propheten ende Priesteren schaemen haer selven niet / noch en beschamen de boosdoenders niet : so datter by niemanden eenige schaemte gevonden wort. Hebr. schamende en schamen sy haer niet.
47 Hebr. paden der eeuwicheyt. D. die Godt sijn volck in voortijden altoos geleert ende geleydt heeft / om hen tot de salicheyt te brengen. Vgel. vov. 2. op v. 17. ende ond. 18. 15.
g Mat. 11. 29.
48 Troost ende salicheyt.
49 Propheten / die u de nakende straffen sullen verkondigen ende uytroepen / gelijck de wachters / die op hoochten gestelt zijn om verre van haer te sien / ende van des vyants aenkomste / ofte ander onraet / met de basuyne te waerschouwen. Siet Jes. 21. 11. Ezech. 3. 17. ende 33. 7/ &c.
50 Om getuygen te zijn van de grouwelicke ondanckbaerheyt ende hartneckicheyt mijns volcks / ende de rechtveerdicheyt mijner oordeelen over hen.
51 Der natien.
52 Wat boosheyt onder mijn volck in swange gaet.
53 Siet Deut. 4. op v. 26. ende 32. op v. 1.
54 De wel verdiende straffe harer booser wercken ende aenslagen. Siet Prov. 1. op vs 31. ende onder 17. 10.

h Ies. 1. 11. eñ 66. 3. Amos 5. 21. Mich. 6. 6, &c.
55 Die ghy met moeyte ende kosten laet komen / om reuckwerck voor my te maken / quansuys om my te behagen.
56 Siet Gen. 10. op v. 7. eñ Jesa. 60. 6.
57 Ofte / Caneel, welrieckende riet, ofte / pijpe. als Exod. 30. 23.
58 Hebr. tot, ofte / nae welbehagen, ofte / welgevallen, aengenaemheyt. D. ick en heb daer in geen behagen. Vgel. Psal. 19. 15. Jes. 56. 7.
59 D. aengenaem.
60 Hebr. in 't getal van velẽ aenstooten. aldus noemt de Heere alle de instrumenten / middelen / ende occasien van de ruyne der Joden.
61 Alle soorten van menschen / van wat conditie ofte qualiteyt sy zijn.
62 Als vov. vs 1.
i Ierem. 50. 41, 42, 43.
63 Van Godt / om op te trecken nae de palen van Juda / eñ van daer tot binnen in 't lant.
64 Ofte / des lants. D. eynden / uyterste deelen / ofte grenzen.
65 Ofte / standaert-spiesse, stange. Siet Jos. 8. op vs 18.
66 Hebr. aengrijpen. D. houden ende voeren. Vgel. onder 50. 42/ &c. alwaer even het selve geprophetecrt wort van de Meden ende Persen / die over Babel souden komen.
67 T. w. dit volck / ofte / een yder, T. w. van dit volck.
68 Ofte / in order gestelt.
69 Het geruchte van deses volcx aenkomste. dit is eene levendige beschrijvinge des toekomenden ongevals.
70 De moet is ons ontsoncken. Siet 2. Sam. 4. op v. 1.
k Ierem. 4. 31. ende 49. 24. ende 50. 43.
71 Als onder 49. 29.
l Ierem. 4. 8.
72 Als vov. cap. 4. 8.
73 And. besprengt u met, &c.
74 Siet 2. Sam. 1. op v. 2. ende ond. 25. 34.
75 D. als over den doot van eenen eenichgeboornen soon. siet Amos 8. 10. Zach. 12. 10.
76 Hebr. misbaer der bitterheden.
77 Woorden Godts tot Jeremiam.
78 Ofte / proef-toren, eenen toren van bespiedinge, toesicht. Vergel. Jes. 23. 13. And. eenen beproefden toorn. D. beproeft van vasticheyt. D. eenen vasten onverwinnelicken toren. vergel. vov. cap. 1. 18.
79 D. op haer doen soudet letten / dat ondersoecken / ende daer van een recht oordeel spreken / ende hen aenseggen.
80 D. de snootste afvallige / diemen soude konnen vinden : vergel. Gen. 9. op vs 25.
81 Lasterende my / mijn woort / mijne Propheten / u in 't bysonder / ende ruyen malkanderen door achterklap tegen u op. Siet van de maniere van spreken Levit. 19. op v. 16.
m Ezech. 22. 18.
82 D. hartneckich / ofte / van kleyner weerde / daerse als gout ende silver behoorden te zijn. Vgel. Ezech. 22. 18/ &c.
83 Verdervende haer selven ende andere. and. verdorvene [kinderen].
84 De sin deser woorden is / dat al den arbeyt / dien de goede Propheten hebben aengewent om dit volck van het schuym der sonden te suyveren / vergeefsch geweest is. De gelijckenisse is genomen van het reyningen der metalen.
85 Hebr. gesmolten smeltende, om te loutereen. and. te vergeefs heeft de smelter gesmolten.
86 D. van het schuym harer boosheyt niet en hebben konnen afgescheyden worden. and. de boosheden. boose dingen, D. al 't quaet: gelijck het Hebr. woort (dat anders doorgaens / de quade, beteeckent) oock genomen wort Psal. 78. 49. Vgel. onder 15. 19. alwaer de selve gelijckenisse gebruyckt wort / doch by andere gelegentheyt : het zijn twee onderscheydene saken / de boose te suyveren van hare boosheyt / ende de vrome t'onderscheyden van de boose.
87 Hebr. sy noemense. ofte / hebbense genoemt. D. men noemtse / sy worden genoemt: als elders dickwils.
n Ies. 1. 22.

1 D. Tempel/ als ꝟs 4.
2 *Hebr.* Eygentlick u voor den HEERE te buygen, ofte/ neder te bucken. Siet Gen. 24. op ꝟ. 26.

a Iere. 18. 11. ende 26. 13. ende ond. ꝟ. 5.
3 In plaetse / dat uwen wandel ende handel nu quaet is/ so betert de selve alsoo / dat ghy van het quade afwijckende het goede voornemet ende doet / dat is/ u recht beneeret. Siet ond. ꝟ. 5. ende cap. 18. 11. &c. het woort beteren beteeckent andersints / het gene dat goet is noch beter maken/ ende alsoo in't goede toe te nemen / ende te wassen.
4 T. w. van eeuwe tot eeuwe u bevestigen in uwe woonplaetse, als ond. ꝟ. 7.
5 *Hebr.* woorden, ofte/ dingen des leugens, ofte/ der valsheyt. D. daer mede ghy te kort komen ende u selven bedriegen sult. alsoo ond. ꝟ. 8.
6 Als met den vinger wijsende op de deelen van't gebouw des Tempels / daer in het voorhof/ heylige en alderheylichste waren / alle heylige plaetsen ende woningen des Heeren genoemt. Dit was den ydelen troost der valsche Propheten/ daer mede sy het volc in hare boosheyt stijfden tegē de dreygementen Godts ende syner Propheten/ T. w. dat het geenen noot en hadde / om dat sy den Tempel ende Tempel-dienst onder haer hadden/ waer door sy genoech meenden bewaert te zijn/ hoewel sy ondertusschen godtloosl ick leefden / ende daermede alles ontheylichden/ als in't volgēde verklaert wort. and. dese dingen (onse Godtsdiensten) [gehooren tot] den Tempel: de sin op een uytkomende.
7 *Hebr.* goet makende sult goet maken, ende alsoo / doende sult recht doen.
b Ierem. 5. 28.
c Iesai. 10. 1. 2.
d Iesai. 59. 7.
8 Waer over ghy qualick soudet moeten varen.
9 D. van d'eene eeuwe tot d'andere eeuwe. D. altoos.
10 Als bov. ꝟs 4.
11 Als of de Heere seyde : En schaemt ghy u niet soo huychelsch ende godtloosl ick te handelen?

HEEREN [1] huys / en roept aldaer dit woort uyt : ende segt / Hoort des HEEREN woort / ô gantsch Iuda / die ghy door dese poorten ingaet / om [2] den HEERE aen te bidden.

3 Soo seyt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls ; [a] Maket uwe wegen ende uwe handelingen [3] goet : so sal ick u lieden [4] doen woonen in dese plaetse.

4 En vertrouwet u niet op [5] valsche woorden/ seggende : Des HEEREN Tempel/ des HEEREN Tempel/ des HEEREN Tempel/ zijn [6] dese.

5 Maer indien ghy uwe wegen ende uwe handelingen [7] waerlick sult goet maken : indien ghy waerlick sult [b] recht doen tusschen den man ende tusschen sijnen naesten :

6 Den vreemdelinck/ weese/ ende [c] weduwe niet en sult verdrucken / ende geen [d] onschuldich bloet in dese plaetse vergieten : ende andere Goden niet en sult nawandelen/ [8] u lieden ten quade:

7 So sal ick u in dese plaetse/ in't lant/ dat ick uwen vaderen gegeven hebbe/ doen woonen van [9] eeuwe tot eeuwe.

8 Siet ghy vertrouwet u op [10] valsche woorden/ die geen nut en doen.

9 [11] Sult ghy stelen / dootslaen / ende overspel bedrijven / ende valschelick sweeren/ ende Baal roocken/ ende andere Goden na-wandelen / die ghy niet en kennet?

10 Ende [dan] komen ende staen voor mijn aengesichte in dit huys/ [12] dat nae mijnen Name genoemt is/ ende seggen / [13] Wy zijn verlost / [14] om alle dese grouwelen te doen?

11 Is dan dit huys / dat nae mijnen Name genoemt is / in [15] uwe oogen / eene [e] spelonke der [16] moordenaren? [17] siet/ ick hebbe [het] oock gesien/ spreeckt de HEERE.

12 Want gaet nu henē nae mijne plaetse/ die te Silo was/ alwaer ick mijnen Name in't [18] eerste hadde doen [19] woonen: ende siet [f] [20] wat ick daer aen gedaen hebbe/ van wegen de boosheyt mijns volcx Israëls.

13 Ende nu / om dat ghylieden alle dese wercken doet / spreeckt de HEERE: ende ick tot u gesproken hebbe/ [g] [21] vroech op zijnde / ende sprekende / maer ghy niet gehoort en hebt/ en ick u [h] geroepen/ maer ghy niet geantwoort en hebt :

14 So sal ick aen dit huys/ dat nae mijnen Name genoemt is / daer op ghy vertrouwet/ ende aen dese plaetse/ die ick u ende uwen vaderen gegeven hebbe / [22] doen/ gelijck als ick aen Silo gedaen hebbe.

15 Ende ick sal u lieden [23] van mijn aengesichte wechwerpen : gelijck als ick alle uwe broederen / het gantsche zaet [24] Ephraims/ wechgeworpen hebbe.

16 [25] Ghy dan / en [i] bidt niet voor dit volck / ende en heft geen geschrey noch gebedt voor hen op / noch en [26] loopt my niet aen: want ick en sal u niet hooren.

17 En siet ghy niet wat sy doen in de steden van Iuda / ende op de straten van Ierusalem?

18 [k] De [27] kinderen lesen hout op/ ende de vaders steken het vyer aen/ en de wijven kneeden den deech : om [28] gebeeldde-koecken te [29] maken voor de [l] [30] Melecheth des hemels/ ende anderen Goden dranckofferen [31] te offeren/ om my [32] verdriet aen te doen.

19 Doen sy my verdriet aen / spreeckt de HEERE? [33] en [doense't] hen selven niet aen / [m] tot beschaminge haers aengesichts?

20 Daerom seyt de Heere HEERE alsoo ; Siet/ mijn toorn ende mijne grimmicheyt sal uytgestort worden over dese plaetse / over [34] de menschen / ende over de beesten / ende over 't geboomte des velts/ ende over de vrucht des aerdrijcx : ende sal branden/ ende niet uytgebluscht worden.

21 Soo seyt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls : [n] [35] Doet uwe brantofferen tot uwe slachtofferen/ ende etet vleesch.

22 Want ick en hebbe met uwe vaderē/ ten dage als ickse uyt Egypten-lant uytvoerde / [36] niet gesproken / noch hen geboden van saken des brantoffers ofte slachtoffers.

23 Maer dese sake hebbe ick hen geboden / seggende / [o] Hoort nae mijne stemme/ [p] so sal ick u tot eenen [37] Godt zijn/ ende ghy sult my tot een [38] volck zijn: ende wandelet in al den wech / dien ick u gebieden sal/ op dat het u wel gae.

24 Doch sy en hebben niet gehoort/ noch hare oore geneyght / maer gewandelt in de raetslagen / in't [q] [39] goetduncken hares boosen herten : ende [r] sy zijn achterwaerts [40] gekeert/ en niet [41] voorwaerts.

25 Van dien dage af / dat uwe vaders uyt Egyptenlant zijn uytgegaē / tot op desen dach/ so heb ick tot u gesondē alle mijne knechten/ de Propheten/ dagelijcx [42] vroech op zijnde ende sendende.

26 Doch sy en hebben nae my niet gehoort / noch hare oore geneyght : maer sy hebben haren [s] [43] necke verhardet/ sy hebben't erger gemaeckt dan hare vaders.

27 Oock sult ghy alle dese woorden tot hen spreken/ maer sy en sullen nae u niet hooren : ghy sult wel tot hen roepen / maer sy en sullen u niet antwoorden.

28 Daerom segt tot hen ; Dit is het volck/ dat nae de stemme des HEEREN sijns Godts niet en hoort / ende de [t] tucht niet aē en neemt: [v] [44] de waerheyt is ondergegaen/ en [45] uytgeroeyt van haren monde.

29 [x] [46] Scheert u hooft- [47] hayr af [ô Ierusalem] / ende werpt het wech / ende verheft eene wee-klage op de hooge plaetsen: want de HEERE heeft het [48] geslachte sijner [49] verbolgentheyt verworpen ende verlaten.

25 Dit spreeckt de Heere tot Ieremia.
i Exod. 32. 10. Ier. 11. 14. en 14. 11.
26 Met voorbidden / ofte voorspreken, siet Iob 21. 15. alsoo ond. 27. 18.
k Ierem. 44. 19.
27 Sy zijn altemael dul ende rasende van afgoderye.
28 Met afgodische figuren / als eenige het Hebr. woort verklaren.
29 D. backen.
l Ies. 65. 11. Ierem. 8. 2. ende 19. 13. ende 44. 19.
30 Het Hebr. woort/ dat hier in den text gelaten is/ wort verscheydentlick van de geleerde uytgeleyt. sommige settent over Coninginne des Hemels, waer door sommige de Mane / andere eenige groote sterre verstaen. andere setten 't over den wercke , ofte / het maecksel des Hemels. D. het gantsche uytspansel met al 'tgesternte. Vgel. onder 8. 2. ende 19. 13. en 44. 17/18/19/25.
31 Ofte/ proevendē uytgieten, uytstorten. Siet Psal. 16. op ꝟ. 4. alsoo ond. 19. 13. ende 32. 29. ende 44. 17/18/19/&c.
32 Ofte / te tergen, tot toorn te verwecken.
33 Ofte / en ist niet aen, ofte / tegen hen selven?
m Iesa. 65. 13.
34 *Hebr.* Over den mensche , ende over het beest.
n Iesa. 1. 11. Ierem. 6. 20. Amos 5. 21.
35 De Heere wil seggē: offert soo veel/ als ghy wilt/ en versadicht u met het vleesch der danckofferen: dat doet ghy voor u selven/ niet tot mijnen dienst. (Vgel. Hos. 8. 13.) gelijck in't volgende verklaert wort.
36 De sin is/ Dit is geensins het principaelste geweest/ dat ick hen belast hebbe/ gelijck ghy huychelaren dit neemt / maer eene sulcke oprechte gehoorsaemheyt / die sy my niet bewesē en hebben / en ghy noch minder doet / als volcht. siet van sulcken gebruyck des woordekens / niet. Hos. 6. op ꝟ. 6. ende ond. 16. op ꝟ. 14.
o Deut. 6. 3.
p Exod. 19. 5. Levit. 26. 12.
37 Siet Gen. 17. op ꝟ. 7.
38 Siet Deut. 7. op ꝟ. 6.
q Ier. 3. 17. en 16. 12.
39 Siet bov. 3. op ꝟ. 17.
r Ier. 2. 27. en 32. 33.
40 *Hebr.* geworden, ofte/ geweest.
41 *Hebr.* nae , ofte/ voor 't aengesichte. D. sy hebben my den necke ofte rugge toegekeert ende niet het aengesichte/ als bov. cap. 2. 27. ende ond. 32. 33. &c.
42 D. tijdelick ende gestadichlick sendende. Vgel. bov. ꝟ. 13.

12 *Hebr.* over het welcke mijn naem genoemt , ofte / uytgeroepen is. alsoo ꝟs 11/ 14/ 30. ende 14. 9. ende 15. 16. &c. Vgel. de maniere van spreken met Ies. 4. 1. 13 D. 't en heeft nu geenen noot/ wy zijn nu vry ende buyten perijckel/ sullen voor seker ontcomen ende behouden zijn/ nu wy onsen Tempel-ganck gedaen hebben. 14 D. om alsoo u selfs tot dese boosheyt oorlof ende vryheyt te geven / ende daer in meer ende meer te verharden/ ende voort te gaen. and. op dat wy alle dese grouwelen mogen doen. 15 D. houdet ghy het daer voor ; is't nae u oordeel een sulck huys/ &c. e Mat. 21. 13. Marc. 11. 17. Luc. 19. 46. 16 *Hebr.* Eygentlick doorbrekers , inbrekers , dat is / gewelden aers/ straetschenders / moordenaers. Siet Psal. 17. op ꝟ. 4. 17 Als of Godt seyde: Schaemt ghy u niet sulcke grouwelen voor mijne oogen te bedrijven/ soo wetet oock / dat ick het sie/ ende soecken sal. want/ &c. 18 Na dat Iosua het lant Canaan hadde ingenomen. Siet Ios. 18. 1. 19 Siet Psal. 78. 60. ende Vgel. 1. Reg. 8. 13. met d'aenteeck. f 1. Sam. 4. 11. Psal. 78. 60. 20 T. w. hoe ick eerst de Arke hebbe gebanckelick laten wech voeren van de Philistijnen. Siet 1. Sam. 4. 11. Psal. 78. 60/ 61. ende naderhant de tien stammen/ onder welcken Silo gelegen was/ hebbe laten wechvoeren nae Assyrien. Siet ꝟ. 14/ 15. g 2. Chron. 36. 15. ende ond. ꝟ. 25. &c. 21 D. mijne Propheten vroech ende in tijts / steets ende doorgaens tot u sendende / met eene uytnemende vlijticheyt. Siet 2. Chron. 36. op ꝟ. 15. alsoo ond. ꝟ. 25. ende cap. 11. 7. ende voorts dickwijls in dit boeck. h Prov. 1. 24. Ies. 65. 12. ende 66. 4. 22 Voor de Babyloniers. 23 Vergel. 2. Reg. 17. op ꝟ. 18. 24 Verstaet de 10 stammen / onder den naem van Ephraim / als de machtichste ende aensienlickste / dickwijls begrepen / die uyt haer lant nae Assyrien zijn wech-gevoert. Siet 2. Reg. 17. 6/ 23. ende 18. 11.

s Neh. 9. 17, 29. Ierem. 17. 23. ende 19. 15. 43 Siet Exod. 32. op ꝟ. 9. alsoo ond. 17. 23. ende 19. 15. Neh. 9. 17/ 29. t Ier. 5. 3. v Ier. 5. 1. 44 Ofte trouwe, geloove. als boven 5. 1. 45 Ofte/ afgesneden. D. sy gaen altemael met huychelerye/ ontrouwe/ ende valscheyt om/ sy en houden haren Godt geen woort noch geloove. x Iob 1. 20. Ies. 15. 2. Ier. 16. 6. 46 Een teecken van groote rouwe. Siet Iob 1. 20. Ies. 15. 2. ende ond. 16. op ꝟ. 6. 47 Het Hebr. woort beteeckent alsulck hayr/ datmen heeft lanck laten wassen/ ende van welckes afscheeringe men sich heeft onthouden. Van den selven oorspronck komt oock het woort Nezireer, waer van te sien is Num. 6. 2/ 5. ende Iudic. 13. 5. 48 Siet Psal. 12. op ꝟ. 8. 49 Ofte/ oploopentheyt, overloopende toornicheyt. D. op het welcke hy ten hoochsten vertoornt ende ontstelt is. ofte (als sommige) dat sijne verbolgentheyt verweckt hadde, in eenen sin. Vgel. Deut. 32. op ꝟ. 19.

30 Want de kinderen van Juda hebben gedaen / dat quaet is in mijne oogen / spreeckt de HEERE: sy hebben hare [50] verfoeyselen gestelt in het [51] huys / [52] dat nae mijnen Name genoemt is / om dat te verontreynigen.

31 Ende sy hebbē gebouwt de y hoochten van [53] Topheth / dat in den dale des [54] soons Hinnoms is / om hare sonen ende hare dochteren met vyer te verbranden: het welcke ick niet en hebbe [55] geboden / nochte in mijn [56] herte is opgekomen.

32 Daerom siet / de dagen komen / spreeckt de HEERE / dat het niet meer sal geheeten worden Topheth / nochte dal des soons Hinnoms / maer moort-dal: ende [57] sy sullense in [58] Topheth begraven / [59] om datter geene plaetse en sal zijn.

33 z [60] Ende de doode lichamen deses volcks sullen den gevogelte des hemels / eñ den gedierte der aerde tot spijse zijn: ende niemant en salse [61] afschricken.

34 a Ende ick sal uyt de steden van Juda / ende uyt de straten van Jerusalem doen ophouden de stemme der vrolickheyt eñ de stemme der vreuchde / de stemme des bruydegoms / ende de stemme der bruyt: want het lant sal b tot eene verwoestinge wordē.

50 Als vóór.4.1. 51 Den Tempel. 52 Als boven v.10. y 2.Reg. 23.10. Ierem. 2.23. ende 19. 5,6. 53 Siet van desen grouwel 2.Reg. 23. op v.10. 54 2.Reg. 23.10. genoemt het dal der kinderen (Hebr. sonen) Hinnoms. siet aldaer / ende ond. 32, 35. 55 Maer welscherpelick verboden / ende verfoeyt. Siet Lev. 18.21. 56 Ofte / op, over mijn herte opgeklommen: menschelick van Godt gesproken / gelijck wy seggen: Het en is my noyt in den sin gekomen, het is niet eens in mijn herte opgekomen, in mijne gedachten opgeklommen, verstaet dat ick hen sulcke grouwelen soude gebieden / ofte de selve my laten gevallen. Vgel. vóór. 3.16. ende ond. 19.5. ende 32.35. eñ 51.50. item Ezech. 11.5. ende 14.4. ende 20.32. ende 38.10. Luc. 24.38. de selve maniere van spreken wort wat anders gebruyckt ond. 44.21. voor / ter herten nemen, ofte / dat yets in't herte opkomt / om daer op te letten ende dat te straffen. 57 D. men sal. &c. 58 Dese plaetse die de Afgodische Joden door hare grouwelicke afgoderye voor seer heylich hadden gehouden / sal dan door de doode lichamen der verslagenen verontreynicht worden. alsoo ond. 19.11/13. 59 And. tot datter geen plaetse meer en zy. z Deut. 28.26. Ierem. 34.25. 60 *Hebr.* het doode lichaem. alsoo onder 16.4. ende 34.20 / &c. 61 De vogelen ofte beesten van de doode lichamen verjagen. a Iesa. 24.7. Ierem. 16.9. ende 25.10. Ezech. 26.13. Hos. 2.11. b Ierem. 6.8.

Het viij. Capittel.

Voorder Prophetye van de toekomstige wel-verdiende schande / ende benauwtheyt der Joden / soo dooden als levenden / v. 1 / &c. verwijt van hare gedurige domme onboetveerdicheyt (met beschaminge door 't exempel van onvernuftige beesten) sotten ende valschen roem van wijsheyt / verkeeringe der wet / valscheyt / spottelicke vleyingen / ende onbeschaemtheyt der valsche Propheten ende Priesteren / gemeyne overtredinge / ende Afgoderye: welcx alles Godt swaerlick sal straffen door de Babyloniers / 4. waer over de Propheet bitterlick treurt ende weeklaecht / 18.

1 TEr selver tijt / spreeckt de HEERE / sullen [1] sy de beenderen der Coningen van Juda / ende de beenderen harer Vorsten / ende de beenderē der Priesteren / ende de beenderen der Propheten / ende de beenderen der inwoonderen van Jerusalem / uyt hare graven uythalen.

2 Ende sy sullense uytspreyden voor de Sonne / ende voor de Mane / ende voor het gantsche heyr des hemels; [2] die sy lief gehadt / ende die sy a gedient / ende die sy nagewandelt / ende die sy [3] gesocht hebben / eñ voor de welcke sy sich nedergebogen hebben: [4] sy en sullen niet versamelt nochte begraven worden; tot mist op den [5] aerd-bodem sullense zijn.

3 Ende de doot sal voor 't leven [6] verkoren worden / by 't gantsche overblijfsel der overgeblevenen uyt desen boosen geslachte: in alle de plaetsen der overgeblevenen / daer ickse henen gedreven sal hebben / spreeckt de HEERE der [7] heyrscharen.

4 Segt wijders tot hen; Soo seyt de HEERE: [8] Salmen vallen / ende niet weder opstaen? salmen afkeeren ende niet wederkeeren?

5 Waerom keert [dan] dit volck te Jerusalem af [met] eene [9] altoos duerende afkeeringe? sy houden vast aen bedroch / sy weygeren weder te keeren.

6 Ick hebbe geluystert ende toegehoort / sy spreken dat niet recht en is / daer en is niemant / die berouw hebbe over sijne boosheyt / seggende / Wat heb ick gedaen? een yeder keert sich om in sijnen loop / gelijck een [10] onbesuyst peert in den strijt.

7 Selfs een oyevaer [11] aen den hemel / weet sijne gesette tijden / ende een tortelduyve / ende craen / ende swaluwe / nemen den tijt harer aenkomste waer: maer mijn volck en b weet het [12] recht des HEEREN niet.

8 Hoe segget ghy dan / Wy zijn wijs / ende de wet des HEEREN is by ons? Siet / waerlick / [13] te vergeefs werckt de valsche penne der [14] Schriftgeleerden.

9 De [15] wijse zijn beschaemt / verschrickt / ende gevangen: Siet / sy hebben des HEEREN woort verworpen / [16] wat wijsheyt souden sy dan hebben?

10 Daerom sal ick hare c wyven aen andere geven / hare ackeren aen [andere] besitters: want d van [17] den kleynsten aen tot den grootsten toe e pleegt een yeder van hen giericheyt: van den Prophete aen tot den Priester toe bedrijft een yeder van hen valscheyt.

11 Ende sy genesen de breucke der dochter mijns volcx op 't lichtste / seggende / Vrede / vrede: doch daer en is geē vrede.

12 Zijn sy beschaemt / [18] om dat sy grouwel bedreven hebben? ja sy schamen sich in 't minste niet / ende en weten niet schaemroot te worden: daerom sullen sy vallen onder de vallende / ter tijt harer besoeckinge sullen sy struyckelen / seyt de HEERE.

13 Ick salse voorseker [19] wech-rapen / spreeckt de HEERE: [20] daer en zijn geene druyven aen den f wijn-stock / noch geen vygen aen den g vyge-boom / ja het blat is afgevallen; [21] ende [22] [de geboden / die] ick hen gegeven hebbe / die overtreden sy.

14 [23] Waerom blyven wy sitten? h versamelt u / ende laet ons ingaen in de [24] vaste steden / ende aldaer [25] stille swijgen: [26] Immers heeft ons de HEERE onse Godt [27] doen stille swijgen / ende ons met i [28] galle-water gedrenckt / om dat wy tegen den HEERE gesondicht hebben.

15 k [29] Men wacht nae vrede / maer daer en is niet goets: nae tijt van [30] genesinge / maer siet / daer is verschrickinge.

16 l Van [31] Dan af wort het gesnuyf [32] sijner peerden gehoort: het gantsche lant beeft / van het geluyt der briesschingen sijner [33] stercken: ende sy komen daer henen / dat sy het lant op-eten ende de [34] volheyt van dien / de stadt / ende die daer in woonen.

17 [35] Want siet / ick sende [36] slangen / basilisken onder u lieden / tegen de welcke geene m [37] besweeringe en is: die sullen u bijten / spreeckt de HEERE.

1 De Babyloniers.
2 Sonne / Mane / &c. a Ierem. 7.18. ende 19.3. 3 Ofte / raedt-gevraecht. 4 De voorseyde beenderen. 5 *Hebr.* op het aengesichte der aerde. D. op het open lant. 6 D. sy sullen liever wenschen doodt te zijn / als te levē. Vgel. Apoc. 9.6.
7 Siet 1.Reg. 18. op v. 15.
8 *Hebr.* sullen sy / T. w. de menschen / alsoo in 't volgende / sal hy &c. D. daer en is doch niemant soo onsinnich / dat hy niet geerne soude willen wederopstaen / als hy gevallen is / ende dat hy niet tot den rechten wech soude willen keeren / als hy afgedwaelt is. 9 Ofte / stercke, doordringende, immer voortgaende, oneyndelicke, eeuwige. D. eene uytermaten hartneckige afkeeringe. van het Hebr. woort / Siet Psal. 4. op v. 1. ende 13. op v. 2.

10 Dat jaecht / briescht / doorbreeckt / eñ over al doorloopt / gelijck een watervloet, waer van het Hebr. woort eygentlick gebruyckt wort: alsoo vergelijckt oock de H. schrift het brieschen des peerts by eenen donder. Job 39.22. 11 *Hebr.* in den Hemel. D. in de lucht. ofte / een oyevaer weet door den hemel, D. door de gelegentheyt ende veranderinge van lucht. dese beesten weten door een natuerlick ingeven / dat sy van Godt hebben / wat tot haren besten dient. Vgel. Ies. 1.3. b Ierem. 5.4.5. 12 En let niet op 't gene haer van Godt in sijn woort is voorgeschreven. and. oordeel, gerichte. het welcke sy uyt alle teeckenen behoorden te mercken / dat Godt voor hadde over hen te latē gaē / so sy haer niet en bekeerden. 13 *Hebr.* tot leugen. D. te vergeefs. Siet 1. Sam. 25.21. ofte / tot valscheyt, valschelick. 14 Die de wet recht behoorden te verstaē ende uyt te leggen / gaen om met enckele valscheyt. siet Ezr. 7. op v. 6. Dese woorden wordē verscheydentlick overgeset / doch / 't komt al op een uyt / te weten / datse te vergeefs veel schrevē van des Heeren wet / dewijlese alles tot valscheyt eñ leugen misbruyckten / ende in 't minste daer nae niet en deden / noch andere leerden doē. Vgel. Mat. 23.13. Luc. 11.52. Rom. 2.17. &c. 15 De Schriftgeleerde / die haer van wijsheyt valschelick beroemen / als in 't voorgaende is geseyt is. and. hebbē [dese] wijse [yemant] beschaemt? zijn [de lieden] verschrickt ende gevangē geworden? T. w. door hare bestraffingen / soo datse van de boosheyt haer souden bekeert hebben? 16 *Hebr.* welcks [dincks] wijsheyt. c Ierem. 6.12. d Ierem. 6.13,14,15. 17 Siet de selve woorden / die hier eñ in 't volgende tot aen 't 13. v. staen / boven cap. 6.13/14/15. uytgenomen eenige veranderinge. Siet d'aent. aldaer. e Iesa. 56.11. 18 Ofte / wanneerse. &c. 19 Van 't Hebr. woort siet Psal. 26. op v. 9. *Hebr.* versamelende sal ickse versamelen. And. verteeren. 20 Dit kanmen alsoo verstaen / datse gantsch geen goede wercken voortbrachten / ja selfs geenen schijn van dien en hadden. Vgel. Ies. 5. ende Mat. 21.19. ofte / men kant met andere nemen voor de toekomstige generale verwoestinge des lants / ofte, dat het tot een voorteecken van dien / tegenwoordichlick bereets alsoo met de lantvruchten gestelt was / ende watter noch machte overich zijn / dat de vyant voorts alles soude wechnemen. f Ies. 5.1, &c. g Mat. 21.19. Luc. 13.6. &c. 21 Ofte / want. 22 And. ende [de dingen] / die ick hen gegeven hebbe, (T. w. lantvruchten ende andere gaven) sullen van hen wijcken ofte / passeren: ofte / ick hadse hen wel gegeven. [maer] sy sullen van hen wijcken. 23 Woorden van 't benaeude ende vluchtende volck. h Ierem. 4.5. 24 *Hebr.* steden der vestinge. 25 Wachtende op hulpe ofte verlossinge / als sommige dit nemen / siende op het volgende vs / ofte op dat wy daer stille mogen zijn. 26 Woorden des Propheets / daermede hy de woorden des volcx beantwoort / bespottende (als sommige verstaen) de ydele hope der Joden. 27 So dat wy niet en hebben te seggen tegen alle dese plagen / als of ons ongelijck geschiede. i Ierem. 9.15. ende 23.15. 28 D. eene bittere ende doodlicke elende toegeschickt. Siet Psal. 69. op v. 22. alsoo ond. 9.15. ende 23.15. k Ierem. 14.19. 29 Ofte / wy wachten, sy wachten, item; wacht [vry] daer doch, &c. al in eenen sin. 30 Siet Psal. 30. op v. 3. dese ende diergelijcke manieren van spreken worden gestelt tegen andere / die van breucke, slagen, wonden, &c. vermelden. l Ierem. 4.15. 31 Siet boven cap. 4. op v. 15. 32 Des Coninckx van Babel. 33 Dit kanmen verstaen van het gejuych der stercke helden sijns heyrlegers / ofte het gebriesch sijner stercke peerden. Siet Psal. 22. op v. 13. ende onder 47.3. 34 D. al watter in is. Vgel. Psal. 24.1 / &c. 35 Woorden des Heeren. 36 De alderschadelickste vyanden / de Chaldeen / welcker macht ende wreetheyt ghy niet sult konnen afwenden / ofte ontgaen. m Psal. 58.5,6. 37 Siet Psal. 58. op v. 6.

18 Mijne verquickinge is [38] in droefenisse: mijn herte is flaeuw in my.

19 Siet/ de stemme des geschreys der dochter mijns volcx is [39] uyt seer verren lande: Is dan de HEERE niet te Zion? [40] is haer Coninck niet by haer? [41] Waerom hebben sy my [42] vertoornt met hare gesnedene beelden / met [43] ydelheden der vreemden?

20 De oogst is voorby gegaen / de somer is ten eynde: noch en zijn wy niet verlost.

21 Ick ben [44] gebroken van wegen de [45] breucke der dochter mijns volcx: ick gae in't [46] swart / ontsettinge heeft my aengegrepen.

22 En isser geen [n] [47] balsem in Gilead? is geen [48] heelmeester aldaer? want/ waerom en is de [49] gesontheyt der dochter mijns volcx niet [50] geresen?

38 Ofte/ met. D. als ick mijne nature verquicken/ ofte versterckē soude met kost / dranck ofte slaep / so overvalt my de droeffenisse: And. als ick my wil verquicken, ofte/ stercken tegen droefnisse, so wort mijn hert, &c. in eenen sin. De prophete houdt sich/ als of hy de toekomstige elende sijns volcks voor oogen sach.
39 Babel/ daerse henen souden gevoert worden. And. [sal gehoort worden] van wegen [de gene die] uyt verren lande [komen]. T.w. de Chaldeen. Hebr. als ofmen seyde: lant der verreheden.
40 Is dan de belofte uyt/ (mochte yemant seggen) die hy van Zion ende sijn volck soo dickwijls heeft gedaen? 41 Antwoorde Godts op de voorgaende vrage. 42 Ofte/ getergt. 43 Afgoderyen der vreemde heydensche volckeren/ ofte/ met vreemde Goden. Siet 2. Reg. 17. op v. 15. Hebr. des vreemden, onbekenden, uytlantschen. 44 Van hertzeer/ ende innerlicke smerte. Vgel. Psal. 51. op v. 19. 45 Siet vov. 4. op v. 6. 46 Als de rouwdragende. Siet Psal. 35. op v. 14. n Gen. 37. 25. Iere. 46. 11. ende 51. 8. 47 Siet Gen. 37. 25. ende ond. 46. 11. Gelijcker menichte van kostelicke specerien ende kruyden in Gilead geweest is / alsoo datmense oock van daer in andere landen plach te vervoeren: soo schijnt het datter oock kloecke Medecijns ofte chirurgijns geweest zijn. Maer dese manieren van spreken duyden sommige klaechs-wijse op de verachtinge der geestelicke middelen / waer door sy dese elenden souden moeten ontgaen/ T.w. de ware bekeeringe/ ende navolginge van den raet der getrouwe Propheten. andere verstaen 't als eene bespottinge der ydele remedien / door dewelcke het volck te vergeefs dit quaet poogde t'ontgaen. beyds in eenen goeden sin/ maer op het eerste past hier seer wel het begin des volgenden capittels. 48 Chirurgijn/ ofte medecijn-meester. 49 Ofte/ heelinge. 50 Ofte/ waerom en heeftse niet toegenomen. D. waerom en is mijn volck niet gesont geworden/ ofte/ geheelt/ gebetert? siet de selve maniere van spreken 2. Chron. 24. 13. Nehe. 4. 7. ende ond. 30. 13/17. met d'aenteeckeningen.

Het ix. Capittel.

De Propheet vervolcht sijne weeklage/ v. 1. ende wenscht van sijn volck wech te zijn / om de grouwelen die onder haer gemeyn waren/ als overspel/ trouwloosheyt / liegen ende bedriegen/ 2/ &c. ongehoorsaemheyt / ende afgoderye/ 13/ 14. daerom haer Godt moet ende sal straffen/ eñ soo schrickelick verwoesten/ datmē het niet genoech en konne beklagen / 7/ 9/ 10. &c. Godt waerschouwt voor ydel vertrouwen / eñ leert sijn volck op hem alleen te vertrouwen/ eñ te trachten nae 'tgene dat hem behaecht/ 23. dreycht eyndelick niet alleen den Joden / als misbruyckers / maer oock den omliggenden heydenen/ als verachters der besnijdenisse/ 25.

1 [1] OCh [a] dat mijn hooft water ware / ende mijn' ooge een sprinck-ader van tranen! so soud' ick dach ende nacht beweenen de verslagene der dochter mijns volcks.

2 Och dat ick in de woestijne een [2] herberge der wandelaers hadde! so soud' ick mijn volck verlaten / ende van hen treeken: want sy zijn alle [b] overspeelders / een [3] trouloosen hoop.

3 Ende sy [4] spannen hare tonge / [als] haren boge / [tot] [c] leugen; sy worden geweldich in den lande / doch niet [5] tot waerheyt: want sy [6] gaen voort van [d] boosheyt tot boosheyt / maer my en kennen sy niet/ spreeckt de HEERE.

4 Wachtet u / een yegelijck van sijnen vrient/ ende en vertrouwet niet op eenigen broeder: want elck broeder [7] doet niet dan bedriegen / ende elck vrient [e] wandelt [in] achterklap.

5 Ende sy [8] handelen bedriechlick/ een yeder met sijnen vrient / ende en spreken de waerheyt niet: sy leeren hare tonge leugen spreken/ sy maken sich moede met verkeerdelick te handelen.

6 [9] Uwe wooninge is in't midden van [10] bedroch: door bedroch weygeren sy my te kennen / spreeckt de HEERE.

7 Daerom seyt de HEERE der [11] heyrscharen alsoo; Siet ick salse [12] smelten ende salse beproeven: want hoe soud' ick [anders] doen / ten aensien der dochter mijns volcks?

8 Hare [f] tonge is een [13] moort-pijl / sy spreeckt bedroch: [14] een yeder spreeckt met sijnen naesten [van] vrede met sijnen [g] mont/ maer in sijn [15] binnenste leyt hy [16] sijne lagen.

9 [h] Soud' ickse om dese dingen niet [17] besoecken / spreeckt de HEERE? en soude mijne ziele haer niet wreken aen sulck een volck/ als dit is?

10 Ick sal een geween ende eene weeklage opheffen over de bergen / ende een klaechliedt over de [18] herders-hutten der woestijne: want sy zijn [19] afgebrandt/ datter niemant door en gaet/ ende men hoorter geene stemme van vee; van de vogelen des Hemels aen tot de beesten toe / [20] zijnse wech-gesworven/ doorgegaen.

11 Ende ick sal Jerusalem stellen tot [steen] hoopen / [tot] eene wooninge der [i] draken: ende de steden van Juda sal ick stellen [tot] eene verwoestinge / sonder inwoonder.

12 Wie is de [21] wijse man/ die dit verstae? ende tot wien heeft de mont des HEEREN gesproken/ dat hy't [22] verkondige? Waerom het lant vergaen [ende] afgebrant zy als eene woestijne / datter niemant door en gaet.

13 Ende de HEERE seyde; Om dat sy mijne wet/ die ick voor haer aengesichte gegeven hadde / verlaten hebben: ende nae mijne stemme niet gehoort / noch daer nae gewandelt en hebben:

14 Maer hebben gewandelt na het [23] goetduncken haers herten: ende na de [24] Baals / het welcke hare vaders hen geleert hadden:

15 Daerom seyt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls/ alsoo; Siet [25] ick sal dit volck spijsen met [k] [26] alssen: ende ick salse drencken met [l] galle-water.

16 Ende ick salse [m] verstroyen onder de heydenē/ die sy niet gekent en hebben/ sy noch hare vaders: ende ick sal het sweert achter hen senden / [27] tot dat ickse verteert sal hebben.

17 Soo seyt de HEERE der heyrscharen/ Merckt daer op/ ende roepet [28] klaegvrouwen / datse komen: ende sendet henen nae de [29] wijse [vrouwen] / datse komen/

18 Ende haesten / ende een weeklage over ons opheffen: dat onse oogen van tranen [30] nederdalen / ende onse oogen-leden van water vlieten.

19 Want daer is eene stemme van weeklage gehoort uyt Zion: Hoe zijn wy verstoort! wy zijn seer beschaemt / om dat wy het lant hebben verlaten / [31] om datse onse wooningen hebben omgeworpen.

20 Hooret dan des HEEREN woort/ ghy wijven / ende uwe ooren ontfange het woort sijns monts: ende leeret uwe dochteren [32] weeklagen/ ende elck-eene hare metgesellinne klaeg-liederen.

21 [33] Want de doot is geklommen in onse vensteren / sy is in onse Palleysen gekomen: om de [34] kinderkens uyt te roepen van de wijcken/ de jongelingen van de straten.

22 Spreeckt; Soo spreeckt de HEERE / [n] Ja een doot lichaem des menschen sal [35] liggen/ als mist op het [36] open velt: eñ als eene [37] garve achter den maeyer / [38] die niemant op en samelt.

1 Hebr. wie sal geven &c. een maniere van wenschen by den Hebreen gebruyckelick: alsoo in't volgende. Siet Deut. 5. op v. 29.
a Iesa. 22. 4. Iere. 4. 19.
2 Siet Iesa. 24. op v. 20.
b Iere. 5. 7. 8.
3 Hebr. hoop, ofte/ vergaderinge der trouwloosen. And. [op] dē verbots dach. (D. selfs op de bysonderste Feestdagē) handelen sy trouwlooslick. siet Levit. 23. op v. 36.
4 Hebr. treden: gelijckmen den vorsboge doet alsmen diē spant. ofte aldus: Sy spannen hare tonge, haren boge is leugen.
c Iesa. 59. 4, 13. 15.
5 Ofte / in de waerheyt, ofte geloove, trouwe.
6 Vergel. Deut. 29. 19. met d'aenteeck.
d Ierem. 6. 7.
7 Hebr. ondertredende ondertreedt. D. onderdruckt / bedriegt in alle manieren. Siet Gen. 27. op v. 36. ende ond. 17. op v. 9.
e Iere. 6. 28.
8 And. spotten, drijven den spot. Siet het gebruyck des Hebr. woorts. Gen. 31. 7. 1. Reg. 18. 27. Job 31. 9.
9 Dit zijn Godts woorden tot Jeremia.
10 D. van menschē/ die met enckel bedriegerye omgaen: dies alle uwe vermaningen by hen te vergeefs zijn. bedroch voor bedriegers. Siet Job 35. op v. 13. 11 Siet 1. Reg. 18. op v. 15. 12 Door 't vyer der elende/ plagen ende straffen: wantse doch anders tot geen gevoel van hare boosheyt te brengen en zijn.

f Psal. 120. 4. Prov. 30. 14.
13 And. een uytgereckte, uytgeschoten, pijl.
14 Hebr. hy spreeckt. D. een yeder / ofte men spreeckt.
g Psal. 12. 3. eñ 28. 3.
15 D. in sijn herte.
16 Ofte, leyt hy hem lagen. Hebr. lage.
h Iere. 5. 9, 29.
17 Met straffen. siet Gen. 21. op v. 1.
18 Ofte / weyden, daer de herders hare wooningen ofte hutten hebben.
19 D. 't sal alsoo sekerlick gebeuren: eñ soo in't volgende.
20 Als ond. 50. 3.
i Iere. 10. 22.
21 Als of hy seyde: sulcke zijnder seer weynich onder den gantschē volcke/ met tegenstaende / dat ick / neffens andere dienst-knechten des Heeren / dit gedurichlick door Godts bevel uytroepe / tegen de verleydingen der valsche Propheten/ die niet als van vrede spreken. Siet vov. 8. 11/15.
22 Ofte/ verklare.
23 Als vov. cap. 3. 17.
24 Siet Jud. 2. op v. 11.
25 Hebr. ick sal haer spysen, dit volck.
k Iere. 23. 15.
26 D. hen bittere ende verderflicke elenden ende plagen toesenden. Siet vov. 8. 14. Deut. 29. op v. 18. ende Psal. 69. op v. 20.
l Iere. 8. 14.
m Levit. 26. 33.
27 Als ond. 49. 37.
28 Dit siet op de gewoonte van die tijden ende plaetsen/ datmen in tijt van groote rouwe/ Sangers ende Sangersen ontboot/ die konstige klaeg-liederen beweeglick konden singē om de menschē tot weenen te verwecken. siet 2. Chro. 35. 25. ende Job 3. 8. Ezech. 32. 16. Amos 5. 16. Mat. 9. 23. Marc. 5. 38. Godt wil hier door te verstaen geven / datter allesins oorsake van rouwe in den lande wesen sal/ so datmen de elenden van dien tijt niet genoech sal konnen beweenen.
29 Die in dese konst van klaeg-liederen te singen wel ervaren zijn. Vgel. ond. 10. 9.
30 D. tranen in overvloet uyt onse oogen afloopen/ afvallen/ afvlieten/ nederdalen: alsoo ond. 13. 17. ende 14. 17.
31 Ofte/ om dat onse wooningen [ons] hebben uytgeworpen, ofte / wechgeworpen.
32 Hebr. wee-klage, klaeg-liedt.
33 Ofte / sekerlick; ende alsoo konden dese woorden een formulier zijn van een klaeg-liedt.
34 Van 't Hebr. woort/ Siet Psal. 8. op v. 3.
n Iere. 7. 33.
35 Alsoo wort het Hebr. woort/ dat gemeenlick vallen beteeckent/ oock elders voor liggen genomē. Siet Deut. 21. 1. Jud. 4. 22. ende 9. op v. 26. 1. Sam. 31. 8. 2. Chro. 20. 24. ond. 51. 4. Ezech. 6. 7/ &c.
36 Hebr. aengesichte des velts. 37 Eenige koorn-aren / die de maeyer overslaet ende vallen laet/ daermen niet meer nae omsiet. 38 Ofte / ende niemant sal 't (te weten/ het doode lichaem) insamelen, opnemen, wechnemen. om te begraven. Vgel. vov. cap. 8. 2.

23 Soo seyt de HEERE: [o] Een wijse en beroeme sich niet [39] in sijne wijsheyt/ ende de stercke en beroeme sich niet in sijne sterckheyt: een rijcke en beroeme sich niet in sijnen rijckdom.

24 Maer die sich beroemt / beroeme sich hier in/ dat hy verstaet/ ende my kent/ dat ick de HEERE ben/ doende weldadicheyt/ recht ende gerechticheyt op der aerden: want in die dingen hebbe ick lust/ spreeckt de HEERE.

25 Siet / de dagen komen / spreeckt de HEERE/ dat ick [40] besoeckinge sal doen/ over allen besnedenen / met de gene die de [41] voorhuyt hebben.

26 Over [42] Egypten/ ende over Juda/ ende over Edom / ende over de kinderen Ammons/ ende over Moab/ ende over alle die aen de [43] hoecken afgekort zijn / die in de woestijne woonen: want alle de heydenen [44] hebben de voorhuyt / maer het gantsche huys Israëls heeft [p] de [45] voorhuyt des herten.

o 1.Cor. 1.31. 2.Cor. 10.17.
39 Ofte / van, over, om. alsoo in 't volgende.
40 Als v. 9.
41 *Hebr.* met de voorhuyt. D. met den onbesnedenẽ (als Rom. 2.26. Siet wijders Job 35. op v. 13.) over den eenen met den anderen / wil de Heere seggen; mijn volck / dat besneden is/ soo wel als de onbesnedene heydensche natien. Vgel. ond. cap. 25. 17/18/19/20/&c. sommige verstaen/ met, ofte/ in de voorhuyt. D. sodanige/ die wel nae den vleessche zijn besnedẽ/ maer onbesneden van herten / als in 't volgende van Israël geseyt wort.
42 D. de Egyptenaers/ eñ soo voorts.
43 *Hebr.* den hoeck. T. w. haers hoofts/ D. die rontom aen de hoeckẽ des hoofts zijn beschoren / gelijck de Arabiers/ Vgel. Levit. 19.27. alsoo ond. 25, 23. ende 49. 32. And. die in den uytersten hoeck gelegen zijn. D. de heydensche volcken die buyten/ ende aen de uyterste hoecken van Canaan / in't oosten/ zuyden/ ofte/ nae 't roode meyr toe/ ofte aen sekeren uytersten hoeck van dien (als eenige meynen) woonachtich waren. 44 *Hebr.* als ofmen seyde: zijn gevoorhuydet. p Levit.26.41. Rom.2.28,29. 45 D. zijn onbesneden van herten/ hoewelse nae den lichame besneden zijn. Siet bov. cap. 4. op v. 4.

Het x. Capittel.

Godt/ verbiedt sijnen volcke de heydensche vreese voor de hemelsteeckenen/ v. 1/2. beschrijft wijtloopich ende bespot de ydelheyt der Afgoden/ ende dwaesheyt des afgodischen beelden-dienstes/ met tegenstellinge van sijne Godtlicke Majesteyt ende macht/ mitsgaders de dienst/ die Jacob hem bysonderlick schuldich was/ v. 3/&c. prophetéert ende beeldt af door weeklagen/ de verstootinge van Jerusalem ende gantsch Juda / door de Babyloniers/ 17. waer op de Propheet/ in sijnen ende der kercken naem / Godt bidt om matiging deses oordeels/ ende straffe der godtloose vyanden/ 23.

1 Hoort het woort/ dat de HEERE [1] tot u lieden spreeckt/ ô huys Israëls.

2 Soo seyt de HEERE; En leeret [2] den wech der heydenen niet / ende en ontsettet u niet voor de [3] teeckenen des hemels/ [4] de wijle sich de heydenen voor de selve ontsetten.

3 Want de [5] insettingen der volckeren zijn ydelheyt: want [a] het is [6] hout datmen uyt den woude gehouwen heeft / een werck van 's werckmeesters handen/ met de byle.

4 Men [7] proncket het op met silver eñ met gout: sy [b] hechten [8]-se met nagelen/ eñ met hameren/ op dat [9] het niet en [10] waggele.

5 Sy zijn gelijck een [11] palmboom van [12] dichten wercke / maer en [c] konnen niet spreken/ sy [13] moeten [d] gedragen worden/ want sy en konnen niet gaen: En vreeset niet voor hen/ want sy en konnen [e] geen [14] quaet doen / oock so en isser geen goet doen by hen.

6 Om dat niemant [f] u gelijck is / ô HEERE/ so zijt ghy groot/ ende groot is uwen Naem/ in [15] mogentheyt.

7 [g] Wie soude u niet vreesen / ghy Coninck der [16] heydenen? want het [17] komt u toe: Om dat doch onder alle [18] wijse der heydenen / ende in haer [19] gantsche Coninckrijck/ niemant u gelijck en is.

8 [20] In een dinck zijn sy doch [h] [21] onvernuftich ende sot: een [22] hout is een onderwijs der ydelheden.

9 [23] Uyt-gereckt silver wort van [24] Tharsis gebracht / ende gout van [25] Uphaz / [ten] wercke des werck-meesters/ ende der handen des goutsmits: hemelsblaeuw ende purper is [26] hare kleedinge / een werck der [27] wijsen [28] zijnse al te samen.

10 Maer de HEERE Godt is [29] de waerheyt / hy is de [30] levendige Godt/ ende een [31] eeuwich Coninck: van sijne verbolgentheyt beeft de aerde / ende de heydenen en konnen sijne gramschap niet verdragen.

11 [32] (Aldus sult ghylieden tot hen seggen; De Goden/ die den hemel ende aerde niet gemaeckt en hebben / sullen vergaen vander aerden / ende van onder desen hemel.)

12 [33] Die de [i] aerde gemaeckt heeft door sijne kracht / die de werelt [34] bereydt heeft door sijne wijsheyt; ende den hemel [k] uytgebreydt door sijn verstant.

13 Als hy sijne [35] stemme geeft/ so isser een [36] gedruys van wateren in den [37] hemel / ende hy doet de [l] dampen opklimmen van't eynde der aerde: hy maeckt de blixemen [38] met den regen / ende doet den wint voortkomen uyt sijne [39] schatkameren.

14 [m] [40] Een yeder mensche is onvernuftich geworden/ [41] so dat hy geen wetenschap en heeft / een yeder gout-smit is beschaemt van het [42] gesneden-beelt: want sijn gegoten-beelt is [43] leugen / ende daer en is geen [44] geest in [45] hen.

15 Ydelheyt zijnse / [46] een werck van verleydingen: ter tijt [47] harer besoeckinge sullense vergaen.

16 [n] Jacobs [48] deel en is niet gelijck [49] die; [50] want hy is de formeerder van alles / ende Israel / is [o] de [51] roede sijner erffenisse: HEERE der [52] heyrscharen is sijn naem.

17 [53] Raept uwe [54] cramery wech uyt den lande/ ghy inwoonersse der vestinge.

18 Want soo seyt de HEERE; Siet ick sal de inwoonders des lants op ditmael [55] wechslingeren/ ende salse [p] benauwen/ op dat sy 't [56] vinden.

19 [57] ô Wee my over mijne [58] breucke/ mijne plage is smertelick: ende ick [59] hadde geseyt/ [60] Dit is immers eene kranckheyt/ die ick wel dragen sal.

20 Mijne tente is verstoort / ende alle mijne zeelen zijn verscheurt: mijne [61] kinderen zijn van my uytgegaen/ ende sy en zijnder niet; daer en is niemant meer die mijne

1 Ofte/ over, van, u lieden aengaende, gesproken heeft.
2 Ofte/ in den wech der heydenen [te gaen]. D. hare afgodische wijse ende maniere van doẽ te volgen.
3 Sonne / Mane/ Sterrẽ/ &c. siet Gen. 1. op v. 14. die de heydenen tot Afgodẽ maeckten / ende hen de regeeringe der werelt toeschreven: ende uyt haren loop toekomstige dingẽ voorseyden. waer in de Joden haer navolgden / als te sien is bov. 7. 18/ &c.
4 And. hoewel, niet tegenstaende &c. itẽ/ maer laet de heydenen &c.
5 De Afgoden / Afgodische ordinantiẽ/ ceremonien.
a Iesa. 44. 14, &c.
6 Vergel. ond. v. 8. ofte/ [yemant] houwt eenen boom af uyt den woude, [tot] een werck &c.
7 *Hebr.* hy maeckt het schoon, fraey.
b Iesa. 41. 7.
8 De gemaeckte houtene Afgoden maeckense vast aen eenen want/ ofte pylaer.
9 Beelt/ den Afgodt.
10 Ofte/ niet uyt en gae: ofte/ men en laet het niet waggelen, D. men maeckt het soo vaste / dat het buyten perijckel is van los te worden ende te vallen / waer voor desen houten Godt sich selven niet bewaren en kan. 11 Stijf/ ofte/ strack over eynde staende/ van eendrachtich geslagene platen recht opgemaeckt/ als offe leven hadden ende spreken wilden / maer en konnen geen werck van een levendich mensch doen / als volgt.
12 Siet Exod. 25. op v. 31. c Psal. 115.5. 13 *Hebr.* dragende worden sy gedragen. d Iesa. 46.1,7. e Iesa.41.23. 14 Hare vyanden niet beschadigen/ noch hare vrienden helpen. Vgel. Deut. 32. op v. 31. f Psal. 86. 8. 10. 15 Daer ter contrarie alle Afgoden machteloos zijn. g Apoc. 15.4. 16 Selfs regeerende over die volcken/ die u niet en kennen/ maer den Afgoden dienen. 17 Ofte/ past u, datmen u vreese. 18 Die haer meest van wijsheyt plegen te beroemen/ ende doch enckel dwasen zijn/ als in 't volgende vs bewesen wort. 19 D. alle hare Coninckrijcken / die te samen een afgodisch heydensch Coninckrijck uytmaken. 20 Ofte/ te samen. alle in een gerekent. h Iesa. 41. 29. Habak. 2.18. Zach. 10.2. 21 As onvernuftige beesten: alsoo v. 14/21. siet Psal. 49. op v. 11.

22 Door de Afgodische beelden ende haren dienst worden de menschen tot enckel ydelheyt gevoert / 't zijn niet als leermeesters van enckel ydelheyt. siet 2. Reg. 17. op v. 15. ende van 't gebruyck des Hebr. woorts/ dat onderwijs ende tucht beteeckent/ Prov. 16. op v. 22.
23 In platen.
24 Over den Oceaen. Siet 1. Reg. 10. op v. 22.
25 Dit houdtmen een te wesen met Ophir, waer van siet 1. Reg. 9. op v. 28. andere houden 't voor Fez.
26 Der Afgodische beelden.
27 D. ervarene/ konstige werck-lieden. Vgel. bov. 9. op v. 17. ende Exod. 31.6.
28 De Afgoden.
29 And. de Heere is waerachtich Godt: ofte/ [in] waerheyt. D. waerlick, waerachtichlick.
30 Die alder eygentlickst geseyt mach worden te leven, als hebbende van eeuwicheyt tot eeuwicheyt sijn onbegrijpelick / Godtlick leven ende wesen in ende van sich selven / ende levendich - makende wien ende wat hy wil / als zijnde de fonteyn ende autheur des levens. Siet Joh. 5. 21/26. &c. Daerom hy alleen als Godt behoort gekent ende ge-eert te worden.
31 *Hebr.* Coninck der eeuwicheyt. vergel. 1. Tim. 1. 17.
32 Dit vs is gestelt in de Chaldeeusche ofte Babylonische sprake / om de vrome Joden te leeren/ hoe sy/ in de gevanckenisse van Babel zijnde / haer geloove van den ware Godt souden belijden/ ende den Afgodendienaers tegen-spreken.
33 Onse Godt/ dien wy dienen/ van welcken vs 10 gesproken is.
i Gen. 1.6. Iere. 51. 15.
34 Ofte / bevestigt, gevestigt.
k Iob 9. 8. Psal. 104. 2, Iesa. 40. 22. ende 44 22. ende 51. 13.
35 Verst. den donder/ als Psa. 29. 3. &c. ofte / Godts bevel, als sommige.
36 Ofte/ veelheyt, menichte.
37 D. de lucht.
l Psal. 135. 7.
38 Siet Job 37. 11. ende 38. 25. ofte/ tot regen, voor den regen. 39 Siet Job 38. op v. 22. eñ Psal. 135. 7. m Iere. 51. 17, 18. 40 Verst. alle konstige werckmeesters der Afgodische beelden/ zijn soo dom ende onvernuftich geworden als beesten. 41 Ofte/ van, door, ofte/ in. van wegen [hare] konst van beelden te maken/ daer in sy eenen grooten roem meynden te behalen. Vgel. Rom. 1. 22. 42 Ofte/ gegraven. 43 Ofte/ valscheyt: 't is enckel bedrogh. 44 D. adem/ geblaes. Siet Job 9. op v. 18. 45 De gesnedene/ ende gegotene beelden. 46 D. enckel verleydich werck. 47 Als Godt de Afgoden ende Afgoden-dienaers t'samen sal straffen ende verdelgen. n Iere. 51. 19. 48 Alsoo noemt sich de Heere, om dat hy een Godt / bontgenoot/ ende heylant / ende volgens als een onweerdeerlick erfdeel sijns volcx geworden is in den Messia/ wiens mede erfgenamen sy zijn. Rom. 8. 10. Vgel. Psal. 16. op v. 5. 49 T. w. Afgoden. 50 Ofte/ maer. o Psal. 74. 2. 51 Siet Psal. 74. op v. 2. 52 Siet 1. Reg. 18. op. v. 15. 53 *Hebr.* eyg. versamelt, ende voorts/ neemt, ofte/ raept wech. Siet Psal. 26. op v. 9. de woorden staen hier in 't vrouwelick geslachte/ waer uyt by velen afgenomen wort/ Dat Godt hier de dochter Zions/ ofte Jerusalem aenspreeckt/ datse (sonder haer op de vasticheyt der stadt te verlaten) haer goet souden packen ende vluchten / vermits den nakenden overval der Babyloniers/ waer van in 't volgende/ ende klaerlick v. 22. Vgel. bov. cap. 6. 1. ende 8. 14. Ezec. 12. 3/ 4. &c. sommige verstaen 't van Babel. 54 Ofte/ koopmanschap. 55 Door de Babyloniers als met eenen slinger uyt den lande werpen. p Iere. 6. 24. 56 D. wel verdiende straffen ontfangen/ ofte/ de waerheyt mijner Prophetien metter daet bevinden. 57 Woorden des lants/ ofte des volcx van Jerusalem &c. als bov. 4. 31. ofte des Propheten/ sprekende in de persoone des volcx/ als of het sijn eygen lijden ware/ dat hy gevoelde ende drage. Vgel. ond. 14. 17. 58 As bov. cap. 4. 6. ende ond. 14. 17. 59 T. w. by my selven / D. gedacht / dat het soo swaer niet vallen en soude/ of ick soude 't konnen dragen / ende overkomen / maer het valt geheel anders / als ick my hadde ingebeeldt. 60 And. gewislick dit is eene kranckte, nochtans moet ickse dragen. als of hy seyde: Dit is wel te recht eene sware kranckte/ veel swaerder dan ick gemeynt hadde/ evenwel moet icker aen. 61 D. burgers van de stadt Jerusalem / in welcker name dese klachte gedaen wort.

tente

tente uytspanne / ende mijne gordijnen oprichte.

21 Want de [62] herders zijn [63] onvernuftich geworden/ en en hebben den HEERE niet gesocht: daerom en hebbense niet [64] verstandichlick gehandelt / ende hare gantsche [65] weyde is verstropt.

22 Siet / daer komt eene stemme des geruchts / ende een groot beven uyt den lande van't [q] Noorden : datmen de steden van Juda sal stellen tot eene verwoestinge/eene wooninge der [r] draken.

23 Ick weet/ ô HEERE / [s] dat by den mensche sijnen [66] wech niet en is: het en is niet by eenen man / die wandelt / dat hy sijnen [67] ganck richte.

24 [t] [68] Castijdt my / HEERE / doch [v] met [69] mate: niet in uwen toorn / op dat ghy my niet [70] te niete en maket.

25 [x] [71] Stort uwe grimmicheyt uyt over de heydenen/ die u [72] niet en kennen/ en over de geslachten / die uwen Name niet aenroepen: want sy hebben Jacob [y] opgegeten; ja sy hebben hem op-gegeten/ ende hem [z] verteert/ ende sijne wooninge verwoestet.

62 Kerckelicke ende politijcke voorstanders.
63 Als vov. v. 8. ende 14.
64 And. zijnse niet geluckich, ofte/ voorspoedich geweest.
65 D. kudde harer weyde/ de gemeynte.
q Iere. 1. 14. ende 4. 6.
r Iere. 9. 11.
s Prov. 16. 1. ende 20. 24.
66 D. sijn voornemen ende doen niet in sijne macht is. siet Gen. 6. op v. 12.
67 Ofte/ trede, stap. Dien volgens (wil de Propheet seggen) versaecken/ ick/ ende alle geloovige/ alle onse eygene wijsheyt ende krachten / bevelende al ons voornemen ende doen/ in desen noot/ uwe vaderlicke regeringe ; biddende/ dewijl ghy dit lant door den Coninck van Babel wilt straffen/ ende hy met al sijn voornemen ende doen onder uwe regeringe oock besloten is / dat ghy hem perck ende mate wilt stellen/ ende uwen toorn met barmhertichheyt over u volck matigen/ volgens uwe genadige verbonts beloften. Vgel. vov. cap. 4. op vs 27. ende het volgende vs.
t Psal. 6. 1. ende 38. 1.
68 Siet Psal. 6. op v. 2.
v Iere. 30. 11. ende 46. 28.
69 *Hebr.* eyg. met oordeel, D. hier/ met reden ende discretie/ ofte/ op eene redelicke, ofte matige wijse, soo als ghy uwen kinderen belooft hebt / dat ghy oock volgens uwe gerechticheyt houden sult. siet ond. 30. 11. ende 46. 28. ende Vgel. Iesa. 30. 18. Ezech. 34. 16. het contrarie is/ de vernietinge, waer van in't volgende.
70 *Hebr.* vermindert. kleyn, weynich ofte / gering maket. D. niet en verbrijselt ofte vergruyset / ofte / soo kleyn maeckt/ dat ick geen volck meer en zy : het welcke een gevolch is van de uytstortinge des Godtlicken toorns/ waer van in't volgende vs. dit woort gestelt tegen de matige kastijdinge.
x Psal. 79. 6.
71 Als of hy seyde: Wilt ghy immers uwen vollen toorn uytstorten/ doet het doch niet over u eygen volck / maer liever over uwe ende uwes volcx vyanden.
72 Siet Job 18. op v. 21. ende Psal. 79. op v. 6.
y Iere. 8. 16.
z Iere. 9. 16.

Het xj. Capittel.

Godt laet sijn verbondt met Israel door den Propheet uytroepen / v. 1/ &c. straft de voorige / ende tegenwoordige verbontbrekinge van Israel ende Juda/ door veelvoudige afgoderie/ 8. daerom hy een groot ende onvermijdelick ongeluck over hen wil brengen/ 11/ 16/ 17. verbiedt den prophete voor haer te bidden/ 14. klaecht over des volcx huychelsche Godts-diensten / ende sorgloosheyt/ 15. De Propheet klaegt voor Godt over de moordadige conspiratie sijner lantslieden van Anathoth/ tegen hem/ ende begeert Godts wrake/ die hem Godt voorseyt/ 18.

1 HEt woort/ dat tot Jeremia geschiedt is / vanden HEERE/ seggende:

2 [1] Hoort ghylieden de woorden deses verbonts / ende spreket tot de [2] mannen van Juda / ende tot de inwoonders van Jerusalem.

3 [3] Segt dan tot hen ; Soo seyt de HEERE / de Godt Israëls : [a] Vervloeckt zy de [4] man/ die niet en [5] hoort de woorden deses verbonts/

4 Dat ick uwen vaderen geboden hebbe ten dage als ickse uyt Egypten-lant; uyt den [b] [6] yser oven/ uytvoerde/ seggende/ [c] Zijt mijner [7] stemme gehoorsaem / ende doet [8] de selve/ nae alles dat ick u lieden gebiede : so sult ghy my tot een [9] volck zijn/ ende ick sal u tot eenen Godt zijn.

5 Op dat ick den [d] eedt bevestige/ dien ick uwen vaderen gesworen hebbe ; hen te geven een lant / [10] vloeyende van melck ende honich/ als het is te desen dage : Doe antwoordde ick ende seyde / [11] Amen / ô HEERE.

6 Ende de HEERE seyde tot my; Roept alle dese woorden uyt in de steden van Juda / ende in de straten van Jerusalem / seggende : Hoort de woorden deses verbonts/ ende doet de selve.

7 Want ick hebbe uwe vaderen [12] ernstelick betuygt / [13] ten dage als ickse uyt Egypten-lant opvoerde/ tot op desen dach; [e] [14] vroech op zijnde ende betuygende/ seggende: Hoort nae mijne stemme.

8 Maer sy en hebben niet gehoort/ noch hare [f] oore geneycht/ maer hebben gewandelt / een yegelijck nae het [g] [15] goetduncken van [16] haerlieder boos herte: daerom [17] heb ick over hen gebracht alle de [18] woorden deses verbonts/ dat ick geboden hebbe te doen/ maer sy niet gedaen en hebben.

9 Voorts seyde de HEERE tot my: Daer is eene [19] verbintenisse bevonden onder de mannen van Juda / ende onder de inwoonders van Jerusalem.

10 Sy zijn weder gekeert tot de ongerechticheden harer [20] voorvaderen/ die mijne woorden geweygert hebben te hooren; ende [21] sy hebben andere Goden na-gewandelt/ om die te dienen: het huys Israëls en het huys Juda hebben mijn verbont [22] gebroken / dat ick met hare vaderen [23] gemaeckt hebbe.

11 Daerom seyt de HEERE alsoo; Siet ick sal een [24] quaet over hen brengen/ uyt het welcke sy niet en sullen konnen [25] uytcomen : als sy dan tot my sullen [h] roepen/ en sal ick nae hen niet hooren.

12 Dan sullen de steden van Juda/ en d'inwoonders van Jerusalem henen gaen/ ende roepen tot de Goden / die sy geroockt hebben : maer sy en sullense [26] gantsch niet konnen verlossen ter tijt hares [27] quaets.

13 Want [i] [28] [nae] 't getal uwer steden/ zijn uwe Goden geweest/ ô Juda: ende [nae] 't getal der straten van Jerusalem hebt ghylieden altaren gestelt voor die [29] Schaemte ; altaren / om den Baal te roocken.

14 [30] Ghy dan / en [k] bidt niet voor dit volck / ende en heft geen geschrey noch gebedt voor hen op : want ick en sal niet hooren / ter tijt als sy over haer quaet tot my sullen roepen.

15 [31] Wat heeft mijn [32] beminde in [33] mijn huys [te doen] / dewijle [34] sy die [35] schendelicke daet [36] [met] velen doet / en [37] het heylige vleesch van u geweken is? [38] wanneer ghy quaet [doet] / dan springt ghy op van vreuchde.

16 De HEERE hadde uwen naem genoemt/ eenen groenen olijfboom / schoon van [39] lieflicke vruchten : [maer nu] heeft hy met een geluyt van een groot [40] geroep een [41] vyer om [42] den selven aengesteken/ ende sijne [43] tacken [44] sullen verbroken worden.

17 Want de HEERE der heyrscharen/

1 Ghy Jeremia/ en andere mijne vroome Propheten/ ende Priesteren die noch onder den volcke overich zijn / (als sommige dit nemen) hoort dit/ ende draegt het daer na den volcke voor.
2 *Hebr.* man. siet vov. 4. op v. 3. alsoo ond. v. 9.
3 Ghy Jeremia.
a Deut. 27. 26. Gal. 3. 10.
4 D. de mensche/ ofte / een yeder. als Psal. 1. 1. ende elders dickwils. Siet Job 12. op v. 10.
5 D. die der wet Godts niet gehoorsaem en is.
b Deut. 4. 20.
6 Siet Deut. 4. op v. 20.
c Levit. 26. 3. 12.
7 D. woorden/ geboden.
8 T. w. woorden des verbonts / als v. 3. ende ond. v. 6.
9 Als vov. cap. 7. 23.
d Deut. 7. 12.
10 Siet Exod. 3. op v. 8.
11 Siet Num. 5. op v. 22. ende Deut. 27. 15. &c.
12 *Hebr.* betuygende betuygt.
13 D. van der tijt aen.
e Iere. 7. 13, 25.
14 Siet vov. cap. 7. op v. 13.

f Iere. 7. 26.
g Iere. 3. 17. ende 7. 24. ende 9. 14.
15 Siet Iere. 3. op v. 17.
16 Het boos herte van hen allen.
17 D. sal ick sekerlick over hen brengen.
18 T. w. de bygevoegde dreygementen / D. gedreygde straffe. siet daer van Levit. 26. ende Deu. 28.
19 Ligue/ conspiratie / t'samensweeringe/ om quaet te doen/ regelrecht strijdende tegen het verbont, datse met my gemaeckt ende besworen hebben.
20 Die inde woestijne/ ende voorts in de volgende tijden ongehoorsaem geweest zijn.
21 Als boose nakomelingen van hare boose voorvaderen.
22 Ofte/ vernietigt.
23 Siet Gen. 15. op v. 17/ 18.
24 D. straffe/ ongeluck/ elende/ &c. als v. 12.
25 D. haer selven daer uyt redden. Vgel. Mich. 2. 3.
h Prov. 1. 28. Iesa. 1. 15. Iere. 14. 12. Ezech. 8. 18. Mich. 3. 4.
26 *Hebr.* verlossende niet verlossen.
27 Dat ick over haer brengen sal. v. 11. alsoo v. 14/ 17/ 23.
i Iere. 2. 28.
28 Als vov. cap. 2. 28.
29 D. den schandelicken Afgodt Baal. siet vov. cap. 3. op v. 24.
30 ô Jeremia.
k Ier. 7. 16. en 14. 11.
31 Vergel. de maniere van spreken met 2. Sam. 16. 10. ende d'aenteeck. aldaer.
32 T. w. dit volck/ (het Hebr. woort staet in't manlick geslacht / maer de volgende woorden in't vrouwelicke) dat sich alsoo noemt/ ofte des beroemt/ dat het mijn beminde volck is : ofte/ Godt noemtse soo/ niet tegenstaende hare ondanckbaerheyt/ van wegen sijn verbondt/ dat hy met hen ende hare vaderen gemaeckt/ ende de weldaden/ die hy haer bewesen hadde. Vgel. ond. 12. 7/ 8. Rom. 3. 3. en 11. 28. Sommige verstaen hier door/ den Propheet Jeremiam/ en andere dienstknechten Godts/ die dagelijcx in den Tempel tot dit boose volck propheteerden/ Vgel. vov. 7. 2. als of Godt seyde : Wat hebben mijne knechten meer in den Tempel by dit wederspannich volck te doen om haer te onderwijsen/ ofte voor haer te bidden? Siet v. 14.
33 Den Tempel: als of Godt seyde : Wat loopense veel in den Tempel/ daerse doch soo vol aller boosheyt zijn?
34 Verstaet/ de dochter mijns volcx/ ofte de stadt Jerusalem/ D. d'inwoonders.
35 And. grove schendelickheyt, om dat het Hebr. woort / beteeckenende een grouwelickheyt, ofte/ aenslach, (siet Prov. 31. op v. 16.) hier een letter meer heeft/ als ordinaris/ dienende tot verswaringe van de beteeckeninge / Vgel. Psal. 3. op v. 3. verst. hier door / de grouwelicke afgoderie/ waer van v. 13. &c.
36 T. w. met vele Afgoden/ als vov. v. 13. ofte/ men kan 't duyden op de menichte , ofte grooten hoop der gener/ die dese grouwelen bedreven/ aldus; dewijl haerder vele dese schendelicke daet bedrijven : sommige stellen in plaetse van met vele, [ja selfs] de Groote. Vgel. Ezech. 8. 11. ende 23. 39.
37 *Hebr.* het vleesch der heylicheyt, ofte/ des heylichdoms, zijn van u geweken, ofte/ sullen van u wijcken. gelijck het woort / vleesch, by ons in't getal van velen niet gebruycklick en is/ alsoo wort het oock in den Hebr. Bybelschen text niet meer als eens (Prov. 14. 30.) in't getal van velen gebruyckt. de sin is/ alle uwe offerhanden / ô Jerusalem / en deugen niet meer/ ghy en doet geen heylich offer meer / om dat ghy alles met uwe boosheyt ontheylicht. Sommige verstaen t aldus/ Dat Godt haer dreyge/ de tijt zy voorhanden/ datse om hare godtloosheyt gestraft ende uyt haer lant verjaegt zijnde / in den Tempel niet meer en sullen konnen komen / noch offeren / noch hare vrolicke maeltijden van het vleesch der offerhanden houden/ gelijck sy nu deden / doch met eene grouwelicke ontheyliginge van Godts heylige insettingen/ daerom haer Godt uyt sijn huys ende lant verstooten soude. sommige verstaen door het heylige vleesch , de oprechte Israëliten / die uytwendich ende inwendich besneden waren.
38 Ofte/ want [in] uwe boosheyt, &c. And. wanneer u quaet (D. uwe straffe / elende) [voorhanden is / ofte door mijne Propheten voorseyt ofte gedreygt wort] dan verheucht ghy u. D. ghy veracht mijne dreygementen soo seer/ dat ghy oock/ als tot mijnen spijt/ des te meer vreuchde bedrijft/ om te toonen dat ghy der niet op en past.
39 *Hebr.* vrucht van gedaente.
40 Vergel. Ezech. 1. 24.
41 Verstaet de verwoestinge / 't verderf ende de verteeringe van lant ende luyden / door de Babyloniers.
42 Olijfboom. And. een vyer heeft sijne bladeren aengesteken.
43 Ofte/ scheuten, looten, spruyten.
44 And. sullen sy verbreken.

ren / die u heeft [m] [45] geplant / heeft een [46] quaet over u uytgesproken : om der boosheyt wille des huyses Israëls/ en des huyses Juda / die sy onder hen bedreven / om my [47] te vertoornen / roockende den Baal.

18 De [48] HEERE nu heeft'et my te kennen gegeven / dat ick 't wete : Doe [49] hebt ghy my hare handelinge doen sien.

19 Ende ick was als een lam/ [als] een osse / die geleydt wort [50] om te slachten : want ick en wiste niet dat sy [51] gedachten tegen my dachten / [seggende ;] Laet ons [52] den boom met syne [53] vrucht verderven/ ende laet ons hem uyt den [54] lande der levendigen uytroeyen / dat syn naem niet meer gedacht en worde.

20 Maer / ô HEERE der heyrscharen/ ghy [55] rechtveerdige Richter/ [n] die de [56] nieren ende het herte proeft ; laet my uwe wrake [57] van hen sien: want aen u heb ick myne twist-sake [58] ontdeckt.

21 Daerom/ soo seyt de HEERE van de mannen van [59] Anathoth / die uwe [60] ziele soecken/ seggende : En propheteert niet in den Name des HEEREN/ op dat ghy van onse handen niet en stervet.

22 Daerom / soo seyt de HEERE der heyrscharen ; Siet ick sal [61] besoeckinge over hen doen: De jongelingen sullen door 't sweert sterven / hare sonen ende hare dochteren sullen van honger sterven.

23 Ende sy en sullen geen [62] overblyfsel hebben : want ick sal een quaet brengen over de mannen van Anathoth / [in] [63] het jaer harer besoeckinge.

m Iere. 2.21.
45 Als eenen olijfboom : gelijck in't voorgaende vs geseyt is.
46 Het verderf door de Babyloniers.
47 Ofte / tot toorn te verwecken.
48 Als ick in eenvoudicheyt mijn beroep waernam / volgens Godes last / en op geen quaet en dachte.
49 Dit spreeckt Jeremia tot Godt/ dien hy als getuyge neemt/ dat hy hier van niets en spreeckt uyt menschelicke suspicien ofte affecten / maer alleen uyt de Godtlicke openbaringe/ door een gesichte. Vgel. ond. 24. 1.
50 Ter slachtinge/ om geslacht te worden / datmen hem slachte.
51 V. boose aenslagen ende practijcken tegen my voor hadden.
52 T. w. den Propheet Jeremia / met syne leere / ofte Prophetie.
53 *Hebr*. eyg. broot, V. spijse/ en voorts/ vrucht / als die ter spijse dient.
54 Siet Psal. 27. op v. 13.
55 *Hebr*. Richter der gerechticheyt, ofte/ die gerechticheyt richtet.
n 1.Sam. 16.7. 1.Chron. 28.9. Psal. 7.10. ende 26.2. Apoc. 2. 23.
56 De innerste ende verborgene gedachten ende bewegingē. Siet Job 19. op v.27. ende Psal. 7. op v. 10.
57 Die ghy van hen sult nemen/ ofte/ aen hen doen.
58 Als mijnen Advocaet ende Richter voorgedragen/ ende bevolen.
59 Siet vor. cap. 1.1.
60 Nae u leven staen. siet Exo. 4. op v.19. ende 2. Sam. 4. op v. 8.
61 V. haer straffen. Siet Gen. 21. op v. 1.
62 V. niemant salder van hen overblijven/ sy sullen alle omkomen ende uytgeroeyt worden. welverstaende/ so sy haer niet en bekeeren.
63 Ofte/ [te weten] het jaer harer besoeckinge, V. harer straffe, alsoo ond. 23, 12, &c.

Het xij. Capittel.

De Propheet klaegt voor den Heere over den voorspoet syner godtlooser lantslieden / ende bidt dat hyse wechrucke / op dat het lant om hare boosheyt niet langer en lyde/ v. 1/ &c. waertegen de Heere hem onderwijst / ende noch swaerder vervolginge voorseyt/ 5. klagende over de vertwijfelde rebellye syns eygenen erfdeels/ dat hy daerom door de Babyloniers moete verwoesten/ ende met misgewas straffen/ 7. niet willende evenwel ongestraft laten de heydensche nabuerige volckeren / die by dese occasie Israel mede op 't lijf souden vallen : met belofte van de verlossinge syns volcx/ ende genade aen de heydenen/ die haer met syn volck tot hem souden bekeeren/ 14.

1 [1] GHy soudt rechtveerdich zyn / ô HEERE / wanneer ick tegen u soude twisten : [2] ick sal nochtans [van uwe] oordeelen met u spreken : [a] Waerom is der godtloosen [3] wech voorspoedich? [waerom] hebbense ruste / alle die trouwloosliick trouwloosheyt bedryven?

2 Ghy hebtse geplant / sy zyn oock ingewortelt; sy [4] gaen voort/ oock [5] dragense vrucht : ghy zyt [wel] [6] naeby in haren [b] monde/ maer verre van hare [7] nieren.

3 [8] Maer ghy / ô HEERE / [c] kent my / ghy siet my/ ende [d] proeft myn herte/ [9] [dat het] met u is : [10] Ruckt se uyt als schapen ter slachtinge / ende [11] heylichtse tot den dach der doodinge.

4 Hoe lange sal het lant [12] treuren/ ende het kruyt des gantschen velts verdorren? van wegen de boosheyt der gener die daer in woonen / vergaen de [e] beesten ende het gevogelte : dewyle sy seggen ; [13] Hy en siet ons [14] eynde niet.

5 [15] Als ghy loopt met de voetgangers so maken sy u moede ; hoe sult ghy u dan [16] mengen met de peerden ? so ghy [alleenlick] vertrouwt in een lant van [17] vrede/ hoe sult ghy't dan maken inde verheffinge vande Jordane ?

6 Want oock uwe broeders/ ende uwes vaders huys / oock die selve/ handelen trouwlooslick tegen u ; oock die selve roepen u [18] met voller [stemme] achterna : en [f] [19] glooftse niet / wanneer sy [20] vriendelick tot u spreken.

7 Ick hebbe myn [21] huys verlaten/ ick hebbe myne [22] erffenisse laten varen : ick hebbe de [23] beminde myner ziele in de hant harer vyanden gegeven.

8 Myne erffenisse is my geworden als een Leeuw in den woude : sy heeft hare stemme tegen my [24] verheven/ daerom heb ickse [25] gehaet.

9 Myne erffenisse is my [26] een gesprinkelde vogel; de vogelen zyn rontomme tegen haer : komet aen / versamelt al ghy gedierte des velts/ komet [g] om te eten.

10 Vele [h] [27] herders hebben mynen [28] wyngaert verdorven / sy hebben mynen [29] acker vertreden : sy hebben mynen [30] gewenschten acker gestelt tot eene [31] woeste wildernisse.

11 [32] Men heeft [33] hem gestelt tot eene woestheyt / verwoest zynde treurt hy tot my: het gantsche lant is verwoest/ om datter niemant en is/ die't [34] ter herten neemt.

12 Op alle [35] hooge plaetsen in de woestyne zyn verstoorders gekomen ; want het [36] sweert des HEEREN verteert van het [een] eynde des lants tot aen't [ander] eynde des lants : daer en is geen [37] vrede voor [38] eenigen vleesche.

13 [39] Sy hebben tarwe [i] gezaeyt/ maer doornen gemaeyt / sy hebben sich [40] gepynicht/ [maer] niet gevordert: [41] wordet also beschaemt [42] van wegen u lieder inkomsten / van wegen de hitticheyt des toorns des HEEREN.

14 Alsoo seyt de HEERE; Aengaende alle [43] myne boose nabueren / die myne [44] erffenisse [45] aenroeren/ dewelcke ick mynen volcke/ Israël/ erflick ingegeven hebbe : Siet ick salse uyt haer lant [k] [46] uytrucken/ maer het huys Juda sal ick uyt haer-

1 De sin is/ Ghy soudt in al u doen rechtveerdich bevonden worde (als Psal. 51. 6.) in dien ick met u wilde rechten/ pleyten / ofte disputeeren over uwe oordeelen / maniere ofte wijse van regeringe/ die ghy onderhout met godtloosen ende vroomen : waer van in't volgende. Vgel. Psal. 73. 2/ 3. &c.
2 Ofte / laet my nochtans met u pleyten , ofte / rechten, Dat is /mijne klachten u voordragen. Vgel. vor. 4. op v. 12. *Hebr*. oordeelen, ofte rechten met u spreken.
a Iob 21. 7. Psal. 73. 11, 12. Habac. 1. 3.
3 V. haer voornemen ende doen, Siet Gen. 6. op v.12. Dit siet wel in't bysonder op die van Anathoth / waer van in't voorgaende cap. ende ond. v. 5. gesproken wort/ maer past oock wijders op andere diergelijcke in't gemeyn.
4 V. schieten op/ wassen daer henen/ breyden haer uyt.
5 *Hebr*. maken sy. Siet Psal. 1. op v. 3. ende Hos. 8. op v. 7.
6 Sy spreken ende roemen van u. siet Jesa. 29. 13. Matth. 15. 8.
b Iesa. 29. 13.
7 Siet vor. 11. op v. 20.
8 Met dese betrachtinge richt sich de Prophete op/ sterckende hem selven/ door de goede conscientie/ ende 't geloove van Godts voorsichticheyt.
c Psal. 17. 3. ende 139. 1.
d Iere. 11. 20.
9 Ofte/ [dat] met u [is] ofte/ [hoe het selve] tegen, ofte met u [is]. V. ghy weet dat ick het oprechtelick ende getrouwelick met u houde/ ende my van valscheyt ende boosheyt affondere/ en dat ick daerom lyden moet. Vgel. Hos. 9. 8. ende Gen. 5. 8. Mich. 6. 8. met d'aenteeck.
10 And. [maer] haer lieden ruckt ghy wech , T. w. als schapen / onvoorsiens van de kudde om te slachten. Dit gebedt des Propheten is in der daet een Prophetie ende leere van de haestige ende onvoorsiene veranderinge des tijdelicken gelucks der godtloose huychelaren/ ende vervolgeren der vroome Propheten / specialick syner lantslieden van Anathoth.
11 V. sondert se af/ schicktse/ bereytse. Vgel. vor. 6. op v. 4.

12 V. soo jammerlick gestelt zijn?
e Iere. 4. 25. ende 7. 20. ende 9. 10.
13 T. w. de Heere/ ofte / Jeremia / die ons dagelicx propheteren van onser nakende verwoestinge / maer (willense seggen) sy weten der geyde niet van: om welcke verachtinge / hartneckicheyt / sorgloosheyt/ en heyloose verloochgeninge van Godts voorsichticheyt / het lant selfs soo jammerlick verwoest is.
14 *Hebr*. achterste, uyterste, laetste. Siet Deut. 32. 20. ende Prov. 14. 12.
15 Godt wil hier/ ende in't volgende/ den Propheet in syne becommernisse stercken/ gelde moet geven/ als of hy seyde: Zijt ghy soo kleynherrtich ende verlegen om dat uwe lantslieden van Anathoth / die als voetknechten zijn, u soo qualick bejegenen / hoe sult ghy't dan konnen strecken tegen de ongetoomde/ trotze Groote van Jerusalem / die als peerden, ofte ruyters zijn? Dit en moet u niet verdrietē / want ghy sult noch al veel swaerder vervolch moeten uytstaen ende overwinnen.
16 T. w. in strijt ofte twist/ V. met hen te doen hebben?
17 Daer het water (om soo te spreken) in den lande stil ende sacht gaet/ zijnde als vrede ende ruste te rekenen tegen het toekomende / Hoe sult ghy 't dan maken als de wateren aen alle kanten overloopen? men kan hier/ door de verheffinge der Jordane/ verstaē den trotz van Jerusalems inwoonders/ ofte de nakende verwoestinge des gantschen lants, van 't oploopen der Jordane. Siet Josu. 3. 15. 1. Chron. 12, 15. ond. 49. 19. ende 50. 44. And. [soo sy u moede maken] in een lant van vreede, (Vgel. Psa. 41. 10.) [daer] ghy u vertrouwt , V. in u vaderlant / daer ghy meent/ dat ghy buyten perijckel behoort te zijn: ende daer het noch geensins soo grof gaet/ als 't wel te Jerusalem ende te hove sal doen.
18 Ofte/ met eene volle vergaderinge, by hoopen. Vgel. vor. cap. 4. op v. 5.
f Prov. 26. 25.
19 Ofte/ en vertrouwtse niet. Siet vor. 9. 4.
20 *Hebr*. goede dingen. als 2. Reg. 25. 28. ende ond. 52. 32.
21 Den Tempel. V. ick sal 't sekerlick verlaten. ende soo in't volgende.
22 V. mijn volck. siet vor. cap. 10. 16. alsoo in't volgende vs.
23 *Hebr*. de minne, ofte/ liefde mijner ziele. V. die ick/ als een man syne vrouwe/ lief hadde. Vgel. vor. 11. 15. alsoo onrecht voor ongerechtige. Job 24. 20.
24 *Hebr*. gegeven , V. sy is stout/ trotz/ wilt ende onbetoomt/ brullende tegen my/ ende mijne bevelen / waerschouwingen / ende dreygementen / gelijck een leeuw in't wout.
25 Ende volgens / van my verstooten/ verworpen ende verlaten/ als v. 7.
26 V. als een vreemde onbekende vogel/ die (niet mijn leverveye/ maer) vele vreemde verwen heeft/ daer alle andere vogelen sullen nae toe vliegen om dien te vernielen. And. is [niet] mijne erffenisse my een gevingerde, ofte/ geklaeuwde roof-vogel , tegen welcken de roof-vogelen rontomme [vliegen] ? T. w. de vyanden van alle kanten, ofte/ ô ghy vogelen, [vliegt] rontom tegen haer. Vgel. Jesa. 18. 6. Ezech. 39. 17. &c.
g Iere. 7. 33.
h Iere. 6. 3.
27 V. Vorsten van Babel sullen/ &c. Vgel. ond. 49. 19/ 20. met d'aenteeck.
28 Het Joodsche volck/ als Jesa. 5. 1. &c.
29 Ofte/ stuck [lants].
30 *Hebr*. stuck des wenschs , ofte/ der begeerte.
31 *Hebr*. wildernisse der woestheyt, ofte/ verwoestinge.
32 *Hebr*. hy heeft gestelt. V. een yeder der vyanden. ofte/ men heeft &c.
33 Mijnen Acker.
34 *Hebr*. op, ofte/ aen, in 't herte leyt , ofte/ stelt, (Vgel. 2. Sam. 13. 33. &c.) T. w. wat door Jeremia/ ende andere getrouwe Propheten/ door Godts last wort voorgedragen.
35 Daermen andersins gemeynlick plach/ ende nu oock meynde veylich ende vry te zijn.
36 Vgel. ond. 25. op v. 29. ende 47. 6.
37 V. ruste/ welvaert / voor eenige levendige ziele/ ofte/ eenigen mensche. siet Gen. 6. op v. 12.
38 *Hebr*. allen.
39 De Joden.
i Levit. 26. 16. Deut. 28. 38.
40 Ofte/ wee gedaen: met grooten arbeyt.
41 V. soo sult ghy sekerlick beschaemt worden. Vgel. Psal. 37. op v. 3. ende Prov. 3. op v. 4. alsoo spreeckt Godt in syne beloften ende dreygementen / vermits de sekerheyt van dien.
42 V. van wegen het gebreck uwer inkomsten/ die ghy siet dat u feylen.
43 Die rontom mijn volck ende lant woonen/ als/ Syriers/ Ammoniten/ Moabiten/ Philistijnen &c. die Israël by dese occasie / dat ickse tuchtige/ mede mochten op 't lijf vallen.
44 Canaan. siet vor. cap. 2. 7.
45 Siet Gen. 26. op v. 11.
k Deut. 30. 3. Iere. 32. 37.
46 Door de vyanden. Siet ond. capp. 47. 48. ende 49.

lieder midden [47] uytrucken.

15 Ende het sal geschieden/ na dat ickse [48] sal uytgeruckt hebben/ so sal ick wederkeeren/ ende my harer [49] ontfermen; ende ick salse wederbrengen/ eenen yegelijcken tot sijne erffenisse/ ende eenen yegelijcken tot sijn lant.

16 Eñ het sal geschieden/ indien sy [50] de wegen mijnes volcx [51] vlijtichlick sullen leeren/ [52] sweerende by mijnen Name [Soo waerachtich als] de HEERE leeft/ gelijck als sy mijn volck geleert hebben te sweeren by Baal/ soo sullen sy in't midden mijns volcx [53] gebouwt worden.

17 [a] Maer indien sy niet sullen hooren/ so sal ick die selve natie [54] t'eenemael upt-rucken ende verdoen/ spreeckt de HEERE.

47 D. verlossen/ uytredden/ soo dat dese boose naeburen harẽ moet aen Juda niet en sullen koelen. Siet gelijcken gebruyck van eenderley woort vov. cap. 1. 17.
48 Die boose nabueren.
49 Vergel. ond. 48. op v. 47.
50 De salichmakende Religie/ die ick mijner kercke hebbe voorgeschreven/ ende die by haer in swange gaet. Vgel. Jesa. 2. 3. &c. Dit siet op de beroepinge der heydenen.
51 *Hebr.* leerende sullen leeren.
52 D. my recht nae mijn woort kennende ende dienende. Vg. vov. 4. 2. &c.
53 Door de predicatie des Euangelij bekeert/ ende mijner kercke ingelijft zijnde/ sullen sy den segen mijns genaden verbonts met haer genieten. Siet Ephes. 2. 18/19/20/21/22. [l] Iesa. 60. 12.
54 *Hebr.* uytrucken uytruckende, ofte/ uytplucken uytpluckende. Vgel. Jesa. 60. 12.

Het xiij. Capittel.

Godts weldadicheyt/ des volcks ondanckbaerheyt/ ende de toekomstige straffen worden afgebeelt/ door het teecken van een lijnen gordel/ v. 1/ &c. ende door de gelijckenisse van het vullen aller wijn-vlesschen met wijn/ datse Godt met den beker sijns toorns al te samen sal droncken maken van elenden/ 12. noch vermaentse Godt/ door ootmoedige bekeeringe dese straffen voor te komen/ 15. (waer by de Propheet sijne affectie toont/ 17.) bysonderlick den Coninck ende Coninginne/ 18. maer wetende datse haer soo weynich/ als een Moor de huyt/ ende een Luypaert de vlecken/ souden veranderen/ voorseyt hy haer d'uyterste schande/ ende ondergang/ 22.

1 Alsoo heeft de HEERE tot my geseyt; Gaet henen/ ende koopt u eenen linnen-gordel/ ende [1] doet dien aen uwe lendenen/ maer en brengt hem niet in't [2] water.

2 Ende ick kochte eenen gordel nae het woort des HEEREN: ende ick dede dien aen mijne lendenen.

3 Doe geschiedde des HEEREN woort ten tweedenmale tot my/ seggende:

4 Neemt den gordel/ dien ghy gekocht hebt/ die aen uwe lendenen is/ ende maeckt u op/ [ende] gaet henen nae den [3] Phrat/ ende versteeckt dien aldaer in de klove eener steenrotze.

5 So ginck ick henen/ ende verstack dien by den Phrat: gelijck als de HEERE my geboden hadde.

6 Het geschiedde nu [4] ten eynde van vele dagen/ dat de HEERE tot my seyde; Maeckt u op/ gaet henen nae den Phrat/ ende neemt den gordel van daer/ dien ick u geboden hebbe aldaer te versteken.

7 So ginck ick nae den Phrat/ ende groef/ ende nam den gordel van de plaetse/ alwaer ick dien versteken hadde: ende siet de gordel was verdorven/ en dochte nergens toe.

8 Doe geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

9 Soo seyt de HEERE: Alsoo sal ick verderven de [5] hoovaerdye van Juda/ ende die groote hoovaerdye van Jerusalem.

10 Dit selve boose volck/ [6] dat mijne woorden weygert te hoorẽ/ dat in't [7] goetduncken sijns herten wandelt/ ende andere Goden navolcht/ om die te dienen/ ende voor die sich neder te buygen; dat sal worden/ gelijck dese gordel/ die nergens toe en deucht.

11 Want gelijck als een gordel kleeft aen de lendenen eens mans/ alsoo heb ick het gantsche huys Israëls ende het gantsche huys Juda aen my doen kleven/ spreeckt de HEERE/ om my te zijn tot een volck/ ende tot eenen [8] naem/ ende tot lof/ ende tot heerlickheyt/ maer sy en hebben niet [9] gehoort.

12 Daerom segt dit woort tot hen; Soo seyt de HEERE/ de Godt Israëls; [10] Alle vlesschen sullen met wijn gevult worden: dan sullen sy tot u seggen; En weten wy niet [11] seer wel/ dat alle vlesschen met wijn gevult sullen worden?

13 Maer ghy sult tot hen seggen/ Soo seyt de HEERE; Siet ick sal alle inwoonders deses lants/ selfs de Coningen/ die [12] den David op sijnen throon sitten/ ende de Priesters/ ende de Propheten/ ende alle inwoonders van Jerusalem opvullen met [13] dronckenschap.

14 Ende ick salse [14] in stucken slaen/ den eenen tegen den anderen/ soo de vaders als de kinderen te samen/ spreeckt de HEERE: ick en sal niet verschoonen nochte sparen/ nochte my ontfermen/ dat ickse niet en soude verderven.

15 Hoort ende nemet ter ooren/ en [15] verheffet u niet: want de HEERE heeft 'et gesproken.

16 Gevet [16] eere den HEERE/ uwen Godt/ eer dan hy het [17] duyster make/ ende eer uwe voeten sich stooten aen de [18] schemerende bergen: dat ghy nae [a] [19] licht wachtet/ ende hy [20] dat selve tot eene [b] schaduwe des doots stelle/ ende tot eene donckerheyt sette.

17 Sult ghylieden dan noch dat niet hooren/ so sal mijne ziele in verborgene plaetsen weenen van wegen des [21] hoochmoets: ende mijne [c] ooge sal [22] bitterlick tranen/ ja van tranen [23] nederdalen/ om dat des HEEREN kudde gevanckelick [24] is wech-gevoert.

18 [25] Segt tot den Coninck/ ende tot de [26] Coninginne/ [27] Vernedert u/ settet u neder: want u [28] gantsche hooft-cieraet/ de Croone [29] uwer heerlickheyt/ is neder-gedaelt.

19 De steden van't [30] Suyden zijn toegesloten/ ende daer en is niemant diese opene: het gantsche Juda is wech-gevoert/ het is [31] heel ende al wech gevoert.

20 Heffet uwe oogen op/ ende siet die daer van't [32] Noorden komen: waer is de [33] kudde/ die u [34] gegeven was/ de schapen uwer [35] heerlickheyt?

21 Wat sult [36] ghy seggen/ wanneer [37] hy besoeckinge over u doen sal/ daer ghy hen geleert hebt [tot] Vorsten/ tot een hooft over u te zijn? en sullen u de smerten niet aengrypen/ [d] als eene [38] barende vrouwe?

22 Wanneer ghy dan in u [39] herte sult seggen; [e] Waerom zijn my dese dingen bejegent? [40] om de [41] veelheyt uwer ongerechticheyt

1 D. omgort uwe lendenen daermede. Siet d'uytlegginge v. 11.
2 Op dat het niet en verderve: gelijck ick voor Israel gesorgt hebbe/ datse niet mochten verderven/ ofte/ qualick varen.
3 De groote rivière Euphrates/ waer over de Babyloniers souden komen/ ende de Joden daer henen gevanckelick wech-voeren. siet Gen. 2. op v. 14.
4 D. na verloop van eenen geruymen tijt.
5 Ofte/ uytnementheyt, voortreflickheyt. gelijck het Hebr. woort elders oock genomen wort. Vgel. ond. v. 11.
6 *Hebr.* die weygeren, die wandelen. &c.
7 Siet vov. 3. op v. 17.
8 Siet Deut. 26. op v. 19.
9 D. gehoorsaemt als dickwijls.
10 *Hebr.* alle vlessche sal, &c. D. elcke vlessche, als of de Propheet seyde: Ghy verwachtet eẽ overvloedich wijn-jaer/ op dat ghy u vol eñ vol mochtet suypen: maer/ &c. verstaet hier geen lederen vlesschen, maer steenen vlesschẽ ofte vaten/ als afgenomen woort uyt v. 14. Vgel. Thren. 4. 2.
11 *Hebr.* wetende weten wy niet? 'T schijnt dat dit siet op de beloften der valsche Propheten/ die den volcke wijsmaecktẽ/ dat sy vrede eñ overvloet van alles souden hebben/ sulcx sy geerne geloofden: maer Godt prophețeert haer geheel wat anders. Vgel. Mich. 2. 11. met d'aenteeck.
12 D. in hares voorvaders/ Davids/ plaetse.
13 Gevende hen te drincken uyt den drinck-beker mijns toorns/ D. hen alsoo straffende/ datse van verbaestheyt ende angst niet meer sullen weten/ wat te doẽ ofte te laten/ dan een droncken mensch. siet ond. 25. 15/18/27. eñ 51. 7. Jesa. 51. 17/ 21. ende 63. 6. &c.
14 T. w. tegen malkanderen, als steenen vlesschen. Vgel. Jud. 7. op v. 19. ende Psal. 2. op v. 9. and. verstroyen. gelijck de stuckẽ van eene vlessche/ die in stucken geslagen wort/ hier ende daer verstroyt worden.
15 Door hoochmoet ende trotzicheyt uwes herten/ verachtende ende verwerpende 't gene dat in der waerheyt Godts woort is/ ende u/ so ghy u niet in tijts en bekeert/ sekerlick alsoo sal treffen/ als ick u in't voorgaende voorseyt hebbe. Sommige aldus: De Heere heeft gesproken. T. w. de volgende woorden.
16 Bekennende sijne straffingen en dreygementen rechtveerdich te zijn/ eñ u van herten bekeerende. Vgel. Jos. 7. 19. Hos. 11. 7. eñ d'aenteeck. aldaer.
17 D. dese elenden ende plagen u toesende. siet Gen. 15. op v. 12.
18 *Hebr.* bergen der schemeringe. D. die ter tijt der schemeringe met duysternisse als bedeckt worden. dese gelijckenisse schijnt genomen te zijn van de gene die by nachte in oneffene berchachtige plaetsen reysen. [a] Iesa. 59. 9. 19 D. voorspoet/ troost/ ende blijtschap/ siet Job 18. op v. 5/6. 20 T. w. licht. D. dat Godt/ in de plaetse van licht, u overvalle met eene doots-schaduwe. Siet Psal. 23. op v. 4. [b] Psal. 44. 20. 21 Dat ghy tot u eygen verderf/ soo schricklick trots ende hertneckich zijt/ u niet willende buygen noch verneederen voor den Heere/ door ware bekeeringe. Siet v. 15. [c] Thren. 1. 2, 16. 22 *Hebr.* tranende tranen. 23 Als vov. 9. 18. 24 D. dat Juda (zijnde immers des HEEREN eygen volck/ dat hy uyt alle natien voor sich heeft uytgesondert) voorseker sal moeten gevanckelick worden wechgevoert: alsoo in't volgende. 25 Woorden Godts tot Jeremia/ ofte/ als sommige/ des Propheten tot den volcke. 26 Siet van't Hebr. woort 1. Reg. 11. 19. 27 Ofte/ settet u neder om leege. T. w. in't stof/ op de aerde. 28 *Hebr.* uwe hooft-cierselen, ofte/ hooft-cieragien is gedaelt. D. al u Coninckliјcke hooftcieraet is wech/ ende verwisselt met eenen nedrigen staet. And, uwe uytnementheden, hoocheden. 29 D. uwe heerlicke croone/ daer mede ghy pleegt te proncken. 30 T. w. van Egypten/ in't Suyden van Canaan gelegen/ daer de Joden gewoon waren/ ende nu oock mochten meynen haren toevlucht te nemen/ doch te vergeefs: sommige verstaen de steden van Juda/ in't Suyd-eynde gelegen/ als of de Propheet seyde: selfs de uyterste steden van Juda/ die alderverst van Babel afliggen/ zijn van menschen ontbloot/ datter niemant uyt ofte ingaet. 31 *Hebr.* [in] volkomenheden. D. gantsch ende al. and. [de stadt] der gener die in vrede saten. D. die sorgloos waren/ niet dan vrede verwachtende. 32 Van Babel. 33 D. het volck des Heeren/ siet v. 17. dit schijnt tot den Coninck van Juda gesproken te zijn: sy zijn wechgevoert/ wil hy seggen. 34 D. bevolen ende vertrouwt/ om nae mijne wetten te regeren/ ende te beschermen. 35 Ofte/ cierlickheyt. D. daermede ghy verciert waert. 36 ô Juda/ ofte dochter mijns volcx. 37 Godt/ door de Babyloniers/ die sy/ door aensoeck van hulpe/ gewennet ende aengelockt hadden/ om Heer ende meester over Juda te wesen. Vgel. 2. Reg. 16. 7. &c. [d] Iere. 6. 24. 38 *Hebr.* eene vrouwe der baringe, ofte/ des barens. D. die in barens noot is. 39 D. by u selven dencken. [e] Iere. 5. 19. ende 16. 10. 40 Dit is Godts antwoort op sulcke gedachten. 41 Ofte/ grootheyt.

rechticheyt zijn uwe [f] [42] zoomen ontdeckt/ [ende] uwe hielen [43] hebben gewelt geleden.

23 [44] Sal oock een Moorman sijne huyt veranderen? ofte een Luypaert sijne [45] vlecken? [so] sult ghylieden oock konnen goet doen/ die [46] geleert zijt quaet te doen.

24 Daerom sal ickse verstroyen/ als een stoppel die door-gaet/ door eenen wint der [47] woestijne.

25 Dit sal u lot/ het [48] deel uwer maten zijn/ van my/ spreeckt de HEERE: die ghy mijner hebt vergeten/ ende op [49] leugen vertrouwt.

26 So sal ick oock uwe [50] zoomen ontblooten boven u aengesicht: ende uwe schande sal gesien worden.

27 Uwe overspelen ende uwe [51] hunckeringen/ de schendelickheyt uwes hoerdoms/ op [52] heuvelen/ in den velde; ick hebbe uwe [53] verfoeyselen gesien: wee u/ Jerusalem/ [54] en sult ghy niet reyn worden? [55] hoe lange noch na desen?

f Iesa. 47. 2, 3.
42 D. zijt ghy openbaerlick voor al de werelt te schande gemaeckt/ door schandelicke vlucht/ ende seer smadelicke wech-voeringe in gevanckenisse ende slaverne. manere van spreken/ genomẽ van het hooch opheffen der vrouwelickekleederen/ 't zy door gewelt van anderen/ ofte eygene noot/ alsmen sulcx moet doẽ/ om veerdiger te vluchten/ wateren te passeeren &c. Siet ond. v. 26. ende Iesa. 20. 4. ende 47. 2/3. item Ezech. 16. 37. ende 23. 29. Hos. 2, 9. Mich. 1. 11.
43 D. zijn met gewelt ontbloott/ ofte ontschoeyt: ofte/ uwe hielen zijn gewelt-saemlick gehandelt. D. in den stock/ oft in boeyens gedaen/ ofte in gevanckenisse wech-gevoert.
44 Eene vrage/ die sterck loochent, als of Godt seyde: De Moorjaen ende Luypaert en konnen doch sulcx geensins doen. Vgel. Psa. 55. 20. 45 Die hy d'eene by d'andere in menichte t'samen-gevoecht op syn lijf draegt/ daer het Hebr. woort eygentlick op siet. 46 D. gewent/ als vob. v. 21. ende cap. 2. 24. Hose. 10, 11. &c. 47 Eenen vollen/ gladden/ door-gaenden-wint/ siet vob. cap. 4. 12. waer tegen een lichte stoppel doch niet en vermach te blyven: dit bediedt de verstroyinge der Joden uyt haer lant/ die sy door de verleydinge der valsche Propheten hielden voor ongeloofslijck ende onmogelick. 48 D. de straffe/ die ick u toegemeten hebbe/ nae den eysch mijner rechtveerdicheyt ende uwer verdiensten. Vgel. Job 20. 29. Psal. 11. 6. ende 2. Reg. 21. 13. Iesa. 65. 7. item Psal. 78. 50. met d'aenteeck. 49 Valsche Prophetien/ Afgoden/ vestingen/ ende ydele menschelicke hulpe. 50 Siet vob. op v. 22. ende Ezech. 16. op v. 37. 51 Siet vob. cap. 5. 8. 52 Siet vob. 2. 20. 53 Siet 2. Chron. 15. op v. 8. ende Ezech. 20. op v. 7. 54 Ofte/ ghy en zijt niet reyn. 55 *Hebr.* na wanneer noch? D. na hoelangen tijt noch/ soudt ghy u reynigen? als of de Heere seyde: Hoe lange soud ick wachten nae uwe reyninge? het soude doch al te vergeefs zijn/ dewijl ghy dagelijcx erger wort/ dies sal ick met mijn oordeel moeten voortgaen. Vgel. Hose. 8. 5.

Het xiiij. Capittel.

Prophetie van de groote droogte/ ende de elenden die in Juda daer op souden volgen/ v. 1/ &c. een klaeglick ende yverich gebedt des Propheten/ om genade voor Juda/ 7. daer op hem Godt sijn voorbidden met bygevoegde redenen verbiedt/ 10. De Propheet verontschuldicht het volck/ soo veel hy kan/ door de verleydinge der valsche Propheten/ maer ten helpt niet/ Godt wil die Propheten/ ende het volck te samen straffen/ 13. Den Propheet wort bevolen door weeklagen de elenden af te beelden/ 17. hy bidt wederom seer klaeglick voor 't volck/ 19.

1 Het woort des HEEREN/ dat tot Jeremia geschiedt is/ over de [1] saken der grooter droochte.

2 [2] Juda treurt/ ende hare [3] poorten zijn [4] verswackt/ sy zijn in't [5] swart gekleedet ter aerden toe: ende Jerusalems geschrey [6] klimt op.

3 Eñ hare [7] voortreffelicke senden hare [8] kleyne nae water: sy komen tot de [9] grachten/ sy en vinden geen water/ sy komen [met] hare vaten ledich weder; sy zijn beschaemt/ ja worden schaemroot/ ende [10] bedecken haer hooft.

4 Om dat het aerdrijck [11] gescheurt is/ dewijle daer geen regen op der aerden en is: de ackerlieden zijn beschaemt/ sy bedecken haer hooft.

5 Want oock de [12] hinden in't velt werpen jongen/ ende verlaten [die]/ om datter geen jonck gras en is.

6 Ende de wout-ezels staen op de hooge plaetsen/ sy [13] scheppen den wint gelijck de [14] draken: hare oogen versmachten/ om datter geen [a] kruyt en is.

7 [15] Hoewel onse ongerechticheden tegen ons [16] getuygen/ ô HEERE/ [17] doet

1 *Hebr.* eyg. woorden, ofte/ saken der ophoudingen, wederhoudingen, afsnijdingen, verhinderingen, afweeringen. T. w. van regen eñ dauw/ (siet vob. 3. 3.) waer uyt van droogte moet volgen/ ende dierte/ sulcx dat het Hebr. woort daer voor oock genomen wort. Vgel. ond. 17. 8. ende siet de beteeck. des oorspronckelickẽ woorts Gen. 11. 6. Job 42. 2. &c.
2 D. het volck/ ofte/ lant van Juda: hy spreeckt hier van Juda/ als van eene vrouwe.
3 D. steden/ ende voorts/ de inwoonders/ ofte de Richters/ ende het volck dat in de poorten plach by een te komen. siet Gen. 22. op v. 17.
4 Ofte/ flaeuw, amechtich, geworden.
5 Ofte/ liggen ter aerden in't swart. tot teecken van rouwe. siet Job 5. op v. 11. ende Psal. 35. op v. 14. 6 Neemt toe/ wort grooter ende grooter/ van wegen de groote elende/ diemen overal in't lant siet/ vermits droogte ende gebreck by grooten ende kleynen/ als volgt. 7 Ofte/ doorluchtige, heerlicke, &c. Siet Psal. 8. op v. 2. 8 D. dienaers. 9 Ofte/ slooten. 10 Ofte/ bewinden, tot teecken van schaemte eñ rouwe, siet 2. Sam. 15. op v. 30. alsoo in't volgende vs. 11 Ofte/ geborsten, gespleten. 12 *Hebr.* de hinde baert, &c. 13 Als vob. 2. 24. sich daermede verquickende/ in plaetse van vochtich gras ofte water. 14 Die seer sterck uyt ende in-aessemen/ als sommige daer van schrijven. a Iere. 12. 4. 15 Ofte/ dewijle, sekerlick. 16 Vergel. Iesa. 59. 12. Hose. 5. 5. ende 7. 10. 17 Als of de Propheet seyde: Staen onse sonden u in den wege/ dat ghy ons geene weldadicheyt en kont bewijsen/ soo neemt ende vindt d'oorsake in u selven/ ende doet het om uwes dierbaren naems wille/ op dat uwe ondoorgrondelicke barmherticheyt ende ... [illegible] ... goedertierenheyt by de vroome geroemt/ ende uwen naem van de vyanden niet gelastert en worde, dit is des Propheten voorbede voor den volcke.

[het] om uwes naems wille: want onse afkeeringen zijn [18] menichvuldich/ wy hebben tegen u gesondicht.

8 O Israëls [19] verwachtinge/ sijn verlosser in tijt van benauwtheyt! waerom soudt ghy zijn als een [20] vreemdelinck in den lande? ende als een [21] reysiger/ [die slechs] inkeert om te vernachten?

9 Waerom soudt ghy zijn als eẽ [22] versaecht man? als een helt/ [die] niet en kan verlossen? ghy zijt doch in't midden van ons/ ô HEERE/ ende wy zijn [23] nae uwen Name genoemt/ en verlaet ons niet.

10 Alsoo seyt de HEERE [24] van desen volcke; Sy hebben soo lief gehadt te [25] swerven/ sy en hebben hare voeten niet bedwongen: daerom en heeft de HEERE geen welgevallen aen hen/ [26] nu sal hy harer [b] ongerechticheyt [27] gedencken/ ende hare sonden [28] besoecken.

11 Wyders seyde de HEERE tot my: [c] En bidt niet voor dit volck [29] ten goede.

12 [d] Of sy schoon vasten/ ick en sal nae haer geschrey niet hooren/ ende of sy schoon [e] brandoffer eñ spijsoffer offeren/ ick en sal aen haer geen welgevallen hebben: maer door 'tsweert/ ende door den honger/ ende door de pestilentie sal ickse [f] verteeren.

13 Doe seyd' ick; Ach Heere HEERE/ siet/ die [30] Prophetẽ seggen hen/ Ghy en sult geen [31] sweert sien/ ende ghy en sult geenen [32] honger hebben: maer [33] ick sal u eene [34] gewisse vrede geven in dese plaetse.

14 Ende de HEERE seyde tot my; Die Propheten prophetèren valsch in mijnen Name; [g] Ick en hebse niet gesonden/ nochte hen bevel gegeven/ nochte tot hen gesproken: sy prophetèren u lieden een [35] valsch gesichte/ ende [36] waersegginge/ ende [37] nieticheyt/ ende haers herten bedriegerye.

15 Daerom seyt de HEERE alsoo; Aengaende de Propheten/ die in mijnen Name prophetèren/ daer ickse niet gesonden en hebbe/ ende sy [dan noch] seggen/ Daer en sal geen sweert noch honger in desen lande zijn: die selve Propheten sullen door't sweert ende door den honger verteert worden.

16 Ende het volck/ tot welcken sy prophetèren/ sullen op de straten van Jerusalem wech-geworpen zijn van wegen den honger ende het sweert; ende daer en sal niemant zijn diese begrave/ hen/ hare wijven/ ende hare sonen ende hare dochteren: alsoo sal ick hare [38] boosheyt over haer [39] uytstorten.

17 Daerom sult ghy dit woort tot hen seggen; [h] Mijne oogen sullen van tranen [40] nederdalen nacht ende dach/ ende niet ophouden: want de [41] Jonckvrouwe der dochter mijns volcks/ is gebroken [met] eene groote [42] breucke/ eene [43] plage die seer [43] smertelick is.

18 So ick uytgae in't velt/ siet daer de verslagene van den sweerde; ende so ick in de stadt kome/ siet daer de [44] krancke van honger: Ja [45] soo wel de Propheten

18 Ofte/ groot.
19 ô Ghy eenige ware Godt, in welcken alleen uwe kercke hare hope stelt/ ende van welcken sy in hare nooden behoort ende pleegt hulpe te verwachte/ ende t'ontfangen. alsoo ond. 17. 13. ende 50. 7. Vgel. ond. v. 22.
20 D. u houden/ als of ghy niet meer bewogen en waert over onsen staet/ als een vreemde/ ofte yemant die maer door 't lant passeert &c. daer ghy immers onder ons uwe vaste wooninge hebt genomen; als volgt.
21 Ofte/ reysende [man]/ wandelaer.
22 Ofte/ verbaest, die geenen raet en weet. And. afgematt. Het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden.
23 Als vob. cap. 7. 10.
24 Dit is Godts antwoort op de voorbede van Jeremia.
25 Nu nae vreemde heydensche volcken/ dan nae allerley Afgoden/ om hulpe te soecken. siet vob. cap. 2. 36. &c.
26 D. al haest sal hyse straffen. Siet Hose. 10. op v. 3.
b Hose. 8. 13. ende 9. 9.
27 Siet Gen. 8. op v. 1. ende vgel. Hos. 8. 13. ende 9. 9.
28 D. straffen. siet Gen. 21. op v. 1.
c Exod. 32. 10. Ier. 7. 16. ende 11. 14.
29 Tot haren beste/ dat ickse langer soude verschoonen: verstaet dit ten aensien van de onbekeerlicke/ waer door Godt den gantschen volcke wil vertoonen hoe seer hy op haer vertoornt was/ om de bekeerlicke te bewegen tot boetveerdicheyt.
d Prov. 1. 28. Iesa. 1. 15. Iere. 11. 11. Ezech. 8. 18. Mich. 3. 4.
e Iere. 6. 20. ende 7. 21, 22.
f Iere. 9. 16.
30 Verstaet valsche Prophetẽ/ als volgt. Siet vob. 5. 31. ende 6. 13.
31 D. geen gewelt noch overlast van krijch ofte oorloch ondervinden/ ofte/ sulcx en sal u niet overkomen. siet Job 7. op v. 7. ende ond. 42. 14.
32 D. hongers noot.
33 Als of Godt selfs dit gesproken hadde.
34 *Hebr.* vrede der waerheyt, gewisheyt, trouwe. D. eene ongetwijfelde/ gewisse/ vaste vrede/ dat is/ sekeren welstant.
g Iere. 23. 21. ende 27. 15. ende 29. 8, 9.
35 *Hebr.* gesichte der valscheyt, ofte/ des leugens.
36 Siet Deut. 18. 10. Ezech. 13. 2/3/7/ 8/9. met d'aenteeck.

37 Van 't Hebr. woort Elil, dat een nietich dinck, ofte/ nieticheyt beteeckent/ worden de Afgoden oock genoemt Elilim. Siet Levit. 19. op v. 4. 38 Ofte/ haer quaet. D. de straffe harer boosheyt: als vob. cap. 11. 12. beyds in eenen sin. 39 Vergel. vob. 10. op v. 25. h Iere. 13. 17. Thren. 1. 16. ende 2. 18. 40 Als vob. 9. 18. 41 D. mijn volck/ ofte/ mijne lantslieden. ofte/ (als sommige) de staet mijns volcx/ dat hy/ nae den stijl der schrifture/ vergelijckt by een Jonckvrouwe/ van wegen hare schoonheyt/ tederheyt/ ende aengenaemheyt/ ten aensien des staets/ die hen van Godt gegeven was/ ofte (als sommige) om datse noch nooit gantschlick overwonnen eñ verdestrueert en waren. siet 2. Reg. 19. op v. 21. And. de jonckvrouwe. de dochter mijns volcks. 42 Siet vob. 4. 6. 43 Ofte/ wonde, die seer pijnlick, weedoende, zeerich. ende voorts gevaerlick is. alsoo vob. 10. 19. ond. 30. 12. Nah. 3. 19. 44 *Hebr.* kranckheden. siet Job 24. op v. 20. 45 *Hebr.* oock de Propheet, oock de Priester.

als de Priesters loopen om in't lant/ ende en [46] weten niet.

19 Hebt ghy dan Juda [47] gantschlick verworpen? heeft uwe ziele eene walginge aen Zion? waerom hebt ghy ons geslagen/ datter geene [48] genesinge voor ons en is? [i] Men wacht nae vrede/ maer daer en is niet goets; ende nae tijt van genesinge/ maer siet/ daer is verschrickinge.

20 HEERE/ wy kennen onse godtloosheyt/ [ende] onser vaderen ongerechticheyt: want wy hebben [k] tegen u gesondicht.

21 En versmaedt [ons] niet/ om uwes Naems wille; en [49] werpt den [50] throon uwer heerlickheyt niet neder: [51] gedenckt/ en [52] vernieticht niet u verbont met ons.

22 Zijnder onder de [53] ydelheden der heydenen/ die doen regenen? of kan den hemel [54] droppelen [55] geven? zijt [l] ghy [56] die niet o HEERE onse Godt? daerom sullen wy op [57] u wachten; want ghy [58] doet alle die dingen.

46 D. weten geenen raet/ weten niet wat sy sullen doen/ ofte laten/ dien 't betaemde dit quaet te remedieren. And. want beyde Propheten ende Priesters drijven cramerie tegen het lant, ende sy ('t volck) en mercken het niet. T.w. datse haer met valsche Prophetien uytputten ende bedriegen. Vgel. hov. 5.31.
47 Hebr. verwerpende verworpen?
48 Ofte/ medecijne, remedie.
i Iere. 8. 15.
k Psal. 106. 6. Dan. 9. 8.
49 Ofte/ kleyn-achte niet, laet niet vervallen, ofte/ verwelcken, onteert niet.
50 Uwen Tempel/ Jerusalem/ Juda/ daer ghy uwe sitplaetse genomē/ ende uwe eere geopenbaert hebt: ofte/ men kan hier door verstaen de Arke des verbonts/ als Psal. 63.3. ende 78. 61.
51 T.w. uwes verbonts.
52 Ofte/ maeckt niet krachteloos, breeckt niet, het verbont dat ghy met ons gemaeckt hebt.
53 D. konnen d'Afgoden regen geven? siet op 1.Reg. 16.13. ende 2.Reg. 17. 15. hy wil seggen: geensins. siet Gen. 18. op V. 17.
54 Ofte/ regen schuuren.
55 T.w. van sich selven?
l Psal. 135. 7. ende 147. 8. Iesa. 30. 23. Iere. 5. 24. ende 10. 13.
56 D. 't is immers ontwijffelick waer/ dat ghy die zijt/ die sulcx alleen doet. Siet Gen. 13. op V. 9.
57 Dat ghy ons den noodigen regen gevet/ want ghy zijt onse verwachtinge/ (hov. V. 8.) gelijck in alle andere noodē/ alsoo oock in dese droogte/ waer van boven in 't begin des cap. gesproken is.
58 Ofte/ ghy hebt alle die dingen gemaeckt: regen ende droogte &c. komen van u.

Het xv. Capittel.

Godt slaet den Propheet sijne gedane voorbede plat af/ ende belast hem ter contrarie sware plagen den volcke te verkondigen (bysonderlick vier soorten) met vermeldinge der sonden/ waermede sy sulcx verdient hadden/ V. 1/ &c. De Propheet klaegt/ dat een yeder hem vloeckt om dese Prophetien/ ende wort van Godt getroost/ 10. ende het volck weder gedreygt/ 13. De Propheet klaegt over sijne vervolgers/ ende bidt om behoudenisse in sijn lijden/ sich beroepende voor Godt op sijne onschult/ 15. wort daer op van Godt onderwesen ende gesterckt/ 19.

1 [1] MAer de HEERE seyde tot my; [a] Al [2] stont [b] Mose/ ende [c] Samuel/ voor mijn aengesichte/ so en soude [doch] mijne [3] ziele tot desen volcke niet wesen: [4] drijftse wech van mijn aengesichte/ ende laetse uytgaen.

2 Ende het sal geschieden/ wanneer sy tot u sullen seggen/ Waer henen sullen wy uytgaen? dat ghy tot hen sult seggen/ Soo seyt de HEERE; [d] Wie [5] ter doot/ ter doot/ ende wie ten sweerde/ ten sweerde; ende wie ten honger/ ten honger; ende wie ter gevanckenisse/ ter gevanckenisse.

3 Want ick sal [6] besoeckinge over hen doen [met] vier [e] [7] geslachten/ spreeckt de HEERE; met den sweerde/ om te dooden; ende met de honden om te [8] sleypen: ende met [f] het gevogelte des hemels/ ende met het gedierte der aerde/ om op te eten ende te verderven.

4 Ende ick salse [9] overgeven tot eene [g] [10] beroeringe/ allen Coninckrijcken der aerde: van wegen [11] Manasse/ sone van Jehizkia/ Coninck van Juda; om't gene hy te Jerusalem gedaen heeft.

5 Want wie soude [12] uwer [h] verschoonen/ o Jerusalem? ofte wie soude [13] medelijden met u hebben? ofte wie soude [14] aftreden om u nae [15] vrede te vragen?

6 Ghy hebt my [i] verlaten/ spreeckt de HEERE/ ghy zijt achterwaerts gegaen: daerom sal ick mijne hant tegen u uytstrecken/ ende u verderven; ick ben des [16] berouwens moede geworden.

7 Ende ick salse [k] wannen met eenen wan/ in de [17] poorten des lants: Ick [18] hebbe mijn volck van [19] kinderen berooft [ende] verdaen; sy en zijn van hare [20] wegen niet wedergekeert.

8 [21] Hare weduwen zijn my [22] meerder geworden dan zant der zeen; Ick hebbe hen over de [23] Moeder doen komen eenen [24] jongelinck/ een verwoester op dē [25] middach: ick hebbe [hem] haestelick haer doen overvallen; [26] de stadt met verschrickingē.

9 [27] Sy/ die seven baerde/ is [l] swack geworden/ sy heeft hare [28] ziele uytgeblasen/ hare [29] Sonne is ondergegaen als het noch [30] dach was/ sy is beschaemt ende schaemroot geworden: ende haerlieder [31] overblijfsel sal ick ten sweerde overgeven/ voor't aengesichte harer vyanden/ spreeckt de HEERE.

10 [32] Wee my/ mijne Moeder/ dat ghy my [m] gebaert hebt! eenen man des [33] twists/ ende eenen man des krackeels/ den gantschen lande: Ick en hebbe [hen] niet op [34] woecker gegeven/ oock en hebben sy my niet op woecker gegeven/ [noch] vloeckt my een yeder van hen.

11 De HEERE seyde: [35] So niet u [36] overblijfsel ten goede sal zijn! so ick niet in tijt des [37] quaets/ ende in tijt der benautheyt/ by den vyant voor u [38] tusschen kome!

12 Sal oock [eenich] [n] yser het yser van't Noorden ofte [39] koper [40] verbreken?

13 Ick sal u [41] vermogen ende uwe schatten tot eenen [o] roof geven/ [42] sonder prijs: ende dat om alle uwe sonden/ [43] ende in alle uwe lantpalen.

14 Ende ick sal [44] [u] overvoeren met uwe vyanden/ in een lant/ [dat] ghy niet en kent: want een [p] [45] vyer is aengesteken in mijnen toorn/ het sal over u branden.

15 o HEERE/ ghy weet [46] [het]; [47] gedenckt mijner/ ende [48] besoeckt my/ ende [q] wreeckt my van mijne vervolgers; en neemt my niet wech [49] in uwe lanckmoedicheyt

1 Godt antwoordt wijders op de voorgaende voorbede van Jeremia.
a Ezech. 14. 14.
2 D. al waren sy nu in't leven/ ende baden voor dit volck/ so en soud' ickse doch niet verhoorē/ gelijck ick wel eertijts gedaen hebbe. siet Exo. 32.14. 1.Sam. 7.9. ende Vgel. Ezech. 14. 14/ 18/ 20.
b Exod. 32. 14.
c 1.Sam. 7. 9.
3 D. lust, genegentheyt. Vgel. Psal. 27. op V. 12.
4 D. Propheteert haer in mijnen name/ dat ickse uyt mijn huys/ stadt ende lant sal verdrijven. Vgel. hov. 1. op V. 10.
d Zach. 11. 9.
5 D. sterfte/ pest &c. Verstaet/ gestelt ofte verordineert ofte overgegeven (als V. 4.) is/ die sal uytgaē tot &c. als uyt het voorgaende kan worden afgenomen: ende soo in't volgende, alsoo ond. 43. 11.
6 And. ick sal over hen stellen. als officieren ofte opsienders.
e Levit. 26. 16.
7 D. soortē van plagen/ die in't volgende worden opgetelt. Vgel. Ezech. 14. 21.
8 Tot verscheuringe.
f Iere. 7. 33.
9 Ofte/ stellen.
g Deut. 28. 25.

10 Ofte/ omjaginge, omdrijvinge in alle Coninckrijcken, &c. siet Deut. 28. op V. 25.
11 2.Reg. 21. 11/ 12/ 13/ &c.
12 Ofte/ sich over u ontfermen?
13 Ofte/ u beklagen?
14 Gelijckmen van den wech afgaet/ om eenen vrient ofte bekenden aen te spreken/ ende te vragen hoe het met hem al is. siet Judic. 18. 15.
h Iesa. 51. 19.
15 D. nae uwen welstant/ hoe 't u al gaet. Siet Gen. 43. op V. 27. sy en zijn niet weerdich (wil de Heere seggen) datmen sich met hen soo veel soude moeyen/ datmen eens soude vragen/ oft hen wel ofte qualick gaet.
i Ier. 5. 7.
16 D. dat ick de welverdiende straffen langer soude ophouden/ uytstellen/ minderen ofte afwenden/ gelijck ick dickwijls gedaen hebbe/ maer nu des moede ben: menschelick van Godt gesproken. Vgel. Gen. 6. op V. 6.

k Iere. 4. 11.
17 D. in de lantpalen/ uyterste frontier-steden/ stercken/ daer op ghy u nu verlaet: gelijckmen het koorn in ofte voor de deuren wel pleegt te wannen ende te schudden/ om het kaf ende stof by den wint te verstroyen en uyt te wannen: alsoo &c. And. in de steden des lants. D. overal.
18 D. ick sal &c. en soo in't volgende vs.
19 Ofte/ van alles wat sy hebben, ofte/ hen lief is: om dat in 't volgende van de weduwen gesproken wort/ ende het Hebr. woort niet alleen gebruyckt wort van berooving van kinderen, maer oock van andere dingen. Siet 2.Reg. 2. 19. Ezech. 36. 12/ 13/ 14/ 15. met d'aenteeck.
20 D. hebben haer van haren boosen handel ende wandel niet bekeert. Siet Gen. 6. op V. 12.
21 Des volcx.
22 Ofte/ stercker in getal: door dien hare mannen by menichtē souden omgebracht worden.
23 N. Jerusalem. And. over de Moeder der jongelingen eenen verwoester op den middach. D. over de vergaderinge der jongemanschap.
24 Den Coninck van Babel/ wacker ende fetsch zijnde in dit werck/ als een jongelinck.
25 Vergel. hov. 6. 4.
26 Hebr. de stadt, en verschrickingen, ofte/ verbaestheden, de sin kan zijn: ick sal dien jongelinck haer/ T.w. de stadt Jerusalem (te vooren Moeder genoemt) met grooten schrick doen overvallē. ofte/ T.w. de stadt, ende daer sal enckel schrick zijn/ ofte/ so datter grooten schrick sal zijn. Ofte aldus; Ick sal haestelick op haer doē vallen de stadt, ende verschrickingen.
27 N. Jerusalem/ die soo veel volcx uytgaf/ als eene vrouwe die seven/ D. vele (siet Gen. 4. op V. 32.) kinderen voortbrengt.
l Amos 8. 9.
28 Is gestorven van hertseer ende jammer/ ende troosteloos. Vgel. Job 11. 20.
29 D. haer vreuchde/ ofte bloeyende staet/ is verandert in d'uyterste droeffenisse ende elende/ ter tijt als sy noch in haren fleur was/ ofte meende te zijn. Vgel. 2. Sam. 23. 4. Amos 8. 9. Mich. 3. 6.
30 Ofte/ haerlieder dach.
31 Die in't eerste niet en zijn omgebracht.
32 De Propheet/ merckende dat hy Godts oordeel niet konde afbidden/ wort hertelick bedroeft/ ende klaegt over sijnen moeyelicken verdrietigen staet onder sijne boose lantslieden/ waertegen de Heere hem vertroost in't volgende vs.
m Iob 3. 1, &c. Ier. 20. 14, &c.
33 Met welcken een yeder twist ende krackeelt. Vgel. 2. Sam. 8. op V. 10.
34 Waer uyt gemeenlick twisten ende krackeelen/ schelden ende lasteren pleegt te ontstaen. De Propheet wil seggen/ dat hy hen geene oorsake heeft gegeven van twist/ haet ende vloeck/ als niets met hen te doen hebbende/ buyten des Heeren woort ende sijn beroep/ daerom hy alleenlick moest lijden.
35 Een afgebroken reden in't eedtsweeren gebruyckelick. siet Gen. 14. op V. 23. en Deut. 1. op V. 35. Godt sweert Jeremiæ/ dat hy sijn lijden ten besten sal veranderen/ sulcx dat hy't ter tijt van des vyants overval veel beter sal hebben/ als dit boose volck. sommige nemen 't vraegs-wijse/ in eenen sin.
36 Ofte/ het overige van u. de sin schijnt te zijn/ so ick niet sal maken dat het u wel gae in den overigen tijt uwes levens/ daer in ghy sult overblijven, wanneer dit boose volck sal geplaegt worden ende omkomen: ofte/ dat ick den volcke een overblijfsel behoude in't midden der straffen.
37 D. der plagen ende elenden.
38 Ofte/ voorspreke, tusschen spreke, als Jesa. 59. 16. ofte/ den vyant u [ten goede] doe bejegenen! D. make dat de vyant u vriendelick tractere. Siet de vervullinge hier van ond. cap. 40. 1/ 2/ 3/ 4/ &c.
n Iere. 6. 28.
39 Ofte/ stael.
40 Geensins/ wil Godt seggē: (Dewijle het noortsch yser veel harder/ ende als stael is/ gelijck de lantbeschrijvers oock betuygen) zijn van dese lieden die u dus quellen/ hardt/ so ben ick noch harder/ machtich genoech om hare aenslagen tegen u te breken. Doch sommige verstaen/ dat Godt in dit versken wederom begint te spreken van d'aenkomste der Babyloniers van't Noorden/ welcker macht de Joden met haer tegenweer soo weynich souden konnen wederstaen/ als een gemeen yseren sweert een Noortsstaelen sweert soude konnen verbreken: beyds in eenen goeden sin.
41 D. rijckdom.
o Ier. 17. 3.
42 Hebr. niet om prijs, ofte/ niet in koop: D. om niet: sy sullen alles nae haren lust wech nemen/ sonder u yets daer voor te geven.
43 Verst. sal ick sulcx doen/ ofte/ om uwe sonden/ die ghy in alle uwe lantpalen bedreven hebt/ als ond. 17. 3.
44 Ofte/ [de schatten] (waer van in't voorgaende vs) overvoeren tot, &c. And. ick sal uwe vyanden doen overkomen door een lant, dat ghy niet en kent. D. ghy sult van haren pas ende aenkomste niet weten/ sy sullen u overkomen door wegen ende op eene wijse/ die u onbekent zijn. Sommige verstaen 't aldus: Ick sal uwe vyanden over [u] doen henen gaen. D. u tyrannichlick doen tracteren/ Vgel. Job 13. 13. en Psal. 129. 3.
p Deut. 32. 22.
45 Van oorloge/ elende/ plagen/ verwoestinge. Vgel. ond. 17. 4. ende 43. 12. ende Deut. 32. 22. Job 22. 20. met d'aenteec.
46 Mijne onschult/ waer van boven V. 10. dit zijn de woorden des Propheets weder tot Godt.
47 Ten goede/ als Nehe. 5. 19. ende 13. 31. Siet Gen. 8. op V. 1.
48 Genadichlick. Siet Gen. 21. op V. 1.
q Ier. 11. 20.
49 D. terwijlen ghy dus lanckmoedichlick met mijne vervolgers handelt/ dat ghyse niet en verhindert/ maer uwe straffe uytstelt/ so verhoedt nochtans dat sy my ondertusschen niet om 't leven brengen/ gelijck sy voor hebben te doen. ofte na uwe lanckmoedicheyt/ als die sal ten eynde zijn/ ende ghy dit volck sult straffen/ dan behoudt my. and. in, ofte/ by verlenginge uwes toorns. D. terwijle ghy dit boose volck eenen langen tijt sult straffen, so maeckt doch onderscheyt tusschen hen ende my/ dat ick niet met hen omkome. Vgel. Psal. 26. 9.

50 D. soo haest alsse voorhanden waren/ my geopenbaert wierde/ ofte my door uwe openbaringe zijn voorgekomen/ heb ickse met grooten yver aengenomē/ ende seer vlijtichlick behertigt. Vgel. Eze. 2.8. eñ 3.1/2/3. met d'aent. eñ Apo. 10.9.
51 *Hebr.* uwen naem is over my genoemt, ofte/uytgeroepen, dewijl ick uwe knecht ende Prophete ben. Siet vov. 7.10.
52 Siet 1.Reg. 18. op v. 15.
r Psal. 1. 1.
53 Gelijck de Priesters ende valsche Propheten te dier tijt waren.
54 Vergel. Psa. 1.1.
55 T. w. uwe straffende hant/ die ghy over dit volck wilt uytstrecken: ofte/ om uwes bevels wille/ om dat ick my t'eenemael van uwer hant/ ende door uwē Geest der Prophetie/ wilde laten regeren/ ende u gehoorsamen. Siet Ezech. 1. op v. 3.
56 My afscheydende van de boose/ verdrietich zijnde/ ende weenende over hare boosheyt ende de nakende plagen. Vgel. vov. cap. 9. 2. eñ 13. 17. item Exod. 33.7.
57 Eenen heyligen toorn/ die ick uyt uwe Prophetien geschept hebbe over deses volcx hartneckicheyt tegen u/ ende wrevelicheyt tegen my. Vgel. vov. 6. 11.

dicheyt [over haer]: weet dat ick om uwent wille versmaetheyt drage.

16 [Als] uwe woorden [50] gevonden zijn/ so heb ickse opgegeten/ ende u woort is my geweest tot vreuchde ende tot blijtschap mijns herten: want [51] ick ben nae uwen Name genoemt/ ô HEERE/ Godt der [52] heyrscharen.

17 Ick en hebbe in den raet der [r] [53] bespotters niet [54] geseten/ noch van vreuchde opgesprongen: van wegen uwer [55] hant heb ick [56] alleen geseten; want ghy hebt my [met] [57] gramschap vervult.

18 Waerom is mijne [s] pijne [58] steedts durende/ ende mijne plage smertelick? sy weygert geheelt te worden: soudt ghy my [59] gantschlick zijn als een leugenachtige? [als] wateren [die] niet [t] [60] bestandich en zijn?

19 Daerom seyt de HEERE alsoo; So ghy sult [61] wederkeeren/ so sal ick u doen [62] wederkeeren/ ghy sult voor mijn aengesichte [63] staen; ende so ghy [64] het kostelicke van het snoode uyttreckt/ sult ghy als mijn [65] mont zijn: [66] laet hen tot u wederkeeren/ maer ghy sult tot hen niet [67] wederkeeren.

20 Want ick [68] hebbe u tegen dit volck gestelt tot eenen koperen vasten [v] muer; sy sullen wel tegen u strijden/ maer u niet overmogen: want ick ben met u/ om u te behouden ende om u uyt te rucken/ spreeckt de HEERE.

21 Ja ick sal u rucken uyt de hant der boosen: ende ick sal u verlossen uyt de hantpalme der Tyrannen.

s Iere. 30.15. 58 Ofte/ sterck, doordringende. Siet van het Hebr. woort Psal. 13. op v. 2. 59 Ofte/ eenichsins. *Hebr.* zijnde zijn. D. u alle wege tegen my betoonen/ als of ghy met leugen omgingt? dewijle ghy my soo stercke beloften hebt gedaen (vov. 1. 17/18/19.) ende ick nochtans dagelicx van dit volck geplaecht/ ende in perijckel ben. t Iob 6. 15, &c. 60 Die uytdroogen/ verloopen/ ofte wechsijpen/ so dat hy bedrogen wort/ die daer van meynt te scheppen/ Vgel. Iob 6. 15. aldus wort de Propheet met onverduldicheyt/ verdrietsaemheyt/ wantrouwe/ ende murmureringe/ van wegen des volcx boosheyt/ bestreden: waer op Godt hem in't volgende onderwijst ende sterckt. 61 Van dese onverduldicheyt ende murmureringen/ (waer van in't voorgaende) sulcx datse u van u devoir ende ampt niet af en rucken. 62 D. u als van nieuws herstellen ende bevestigen in uwen Prophetischen dienst. And. so ghy u wenden sult daer henen ick u wende. D. mijne bevelen getrouwelick verrichten/ so sult ghy, &c. 63 D. my dienen/ mijn knecht ende Propheet zijn ende blijven. siet 1. Reg. 17. 1. ende 18. 15. ende Deut. 10. op v. 8. 64 Ofte/ den kostelicken van den snooden. D. de godtsalige (die voor my seer dierbaer zijn) onderscheyt van de godtloose/ hen beyden onderscheydentlick eñ vrymoedichlick aenseggende wat ick u belaste. Sommige verstaen hier het onderscheydē van ware eñ valsche leere/ Prophetie/ vertroostinge, &c. 't schijnt eene gelijckenisse te zijn/ genomē van het werck der goutsmeden. Vgel. vov. cap. 6. 29. eñ siet oock Psal. 12. op v. 9. 65 Vergel. vov. 1. 9. D. mijn rechte Propheet ende taelman. 66 Ofte/ sy sullen tot u wederkeeren, raedt ende troost by u soeckende. Siet ond. 37. 3. 67 Dat ghy door kleynherticheyt ofte menschelicke vreese soudt beswijcken/ hen in hare boosheyt toegeven/ voegen ofte byvallen/ item raet ende troost van hen soecken. 68 Ofte/ ende ick sal u stellen, ofte/ ick stelle u. T. w. als van nieuws. Vgel. cap. 1. 18. v Ier. 1. 18.

Het xvj. Capittel.

Godt beveelt den Propheet noch vrouwe/ noch kint te hebben/ in Juda/ noch op rouw-maeltijden/ noch in vrolicke gastmalen te verschijnen/ om de aenstaende elende den volcke daer door af te beelden/ v. 1/ &c. verhael vande sonden/ die d'oorsake deser plagen waren/ 10. Hiertusschen voegt Godt eene genadenbelofte vande verlossinge sijns volcx/ 14. ende gaet daer na voort inde dreygementen/ ende verhael der oorsaken/ 16. De propheet troost sich selven/ ende beschaemt de Joden/ door de toekomstige beroepinge ende bekeeringe der Afgodische heydenen/ 19.

1 D. trouwen. Siet Gen. 19. op v. 14.
2 Die ghy soudt mogen genereren: waer door de elende der toekomstige tijden wordt afgebeeldt.
3 *Hebr.* dooden der sieckten, ofte/ kranckten, pijnlickheden, 't welcke men oock kan verstaen van doodelicke kranckheden.
a Ier. 15. 2.
b Ier. 25. 33.
c Ier. 14. 16.
d Ier. 9. 22.
e Ier. 7. 33. ende 15. 3. ende 34. 20.
4 *Hebr.* doodt lichhaem, als ond. v. 18. ende vov. 7. 33/ &c.

1 ENde des HEEREN woort geschiedde tot my/ seggende:

2 Ghy en sult u geene vrouwe [1] nemen: ende ghy en sult geene sonen noch dochteren [2] hebben in dese plaetse.

3 Want soo seyt de HEERE van de sonen ende van de dochteren die in dese plaetse geboren worden: daer toe van hare moederen diese baren/ ende van hare vaderen diese gewinnen in desen lande:

4 Sy sullen [3] pijnlicke [a] dooden sterven/ sy en sullen niet [b] beklaecht nochte [c] begraven worden/ sy sullen tot [d] mist op den aerd-bodem zijn: ende sy sullen door 't sweert ende door den honger verteert worden/ ende hare [e] [4] doode lichamen sullen 't gevogelte des hemels ende 't gedierte der aerde tot spijse zijn.

5 Want soo seyt de HEERE; En gaet niet in het huys des [5] genen die eene rouw-maeltijt houdt/ eñ en gaet niet henen om te rouw-klagen/ noch en hebt geen medelijden met hen: want ick hebbe van desen volcke (spreeckt de HEERE) [6] wechgenomen mijne vrede/ goedertierenheyt/ ende barmhertichheden.

6 So dat groote ende kleyne in desen lande sullen sterven/ sy en sullen niet begraven worden: ende [7] men salse niet beklagen/ noch sich selven [f] [8] insnijden/ nochte [9] kael maken om harent wille.

7 Oock en salmen hen niets [10] uytdeylen over de rouwe/ om yemant te troosten over eenen dooden: nochte hen te drincken geven uyt den troost-beker/ over yemants vader ofte over yemants moeder.

8 En gaet oock niet in een huys [11] der maeltijt/ om by hen te sitten: om te eten ende te drincken.

9 Want soo seyt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls; Siet [g] ick sal van dese plaetse voor u lieder oogen eñ in u lieder dagē doen ophouden/ de [12] stemme der vreuchde ende de stemme der blijtschap/ de stemme des bruydegoms ende de stemme der bruyt.

10 Ende het sal geschieden/ [h] als ghy desen volcke alle dese woorden sult aenseggen/ ende sy tot u seggen; Waerom spreeckt de HEERE al dit groot quaet over ons/ ende welck is onse misdaet/ ende welck is onse sonde/ die wy tegen den HEERE onsen Godt gesondicht hebben?

11 Dat ghy tot hen sult seggen; Om dat uwe vaders my verlaten hebben/ spreeckt de HEERE/ ende hebben andere Goden na-gewandelt/ ende die gedient/ eñ sich voor die neder gebogen: maer my verlaten/ ende mijne wet niet gehouden en hebben:

12 Ende ghylieden [i] [13] erger gedaen hebt dan uwe vaderen: want siet ghylieden wandelt/ een yegelijck nae sijns boosen herten [k] [14] goetduncken/ om nae my niet te [l] hooren.

13 Daerom sal ick u lieden [m] uyt dit lant werpen/ in een lant/ dat ghy niet [15] gekent en hebt/ ghy noch uwe vaders: ende aldaer sult ghy andere Goden dienen/ dach ende nacht; [16] om dat ick u geene genade sal geven.

14 [17] Daerom/ [n] siet de dagen komen/ spreeckt de HEERE; datter [18] niet meer sal geseyt worden/ [Soo waerachtich als] de HEERE leeft/ die de kinderen Israëls uyt Egypten-lant heeft opgevoert:

5 Ofte/ leedtmeesters, des genen, die het bewint ende bestier heeft in de leedtbancketten, die sy als leetmaeltijden souden houden/ om droevige/ ofte malkanderen/ te troosten over eenen dooden/ maer bedreven daer in allerleye pracht/ weeldicheyt eñ overdaet/ als afgenomen wort uyt Amos 6. 7. alwaer een diergelijck Hebr. woort gebruyckt wort/ ende nergens meer in de H. Schrift/ waerom het oock verscheydentlick wort overgeset. siet wijders van het oogemerck deses bevels op v. 8. eñ Vgel. Iob 27. 15. Psal. 78. 64. Ezech. 24. 22. Amos 6. 10. insonderheyt komt dit alles over een met het gene dat Godt in Babylonien door den Propheet Ezechiel den Joodschen volcke heeft laten propheteren/ ende met een bysonder wonderteecken afbeelden/ ter tijt als Jerusalem belegert wert van Nebucadnezar. Ezech. 24.
6 *Hebr.* eygentl. versamelt. Siet van het Hebr. woort Psal. 26. op v. 9.
7 *Hebr.* sy sullense niet beklagen, D. men salse niet beklagen/ ofte/ sy en sullen niet beklaecht worden. Siet Iob 4. op v. 19. alsoo in't volgende.
f Levit. 19. 28. Deut. 14. 1.
8 T. w. in het vleesch sijns lichaems; als Levit. 19. 27/28. ende 21. 5/6. tot een teecken van rouwe.
9 Tot gelijcken eynde/ nae der heydenen wijse/ die de Joden navolchden/ tegen Godts bevel. Siet Levit. 21. 5. ende Deut. 14. op v. 1. eñ Vgel. ond. 41. 5. ende 47. 5. ende 48. 37.
10 Verst. geen broot. D. spijse/ (het welcke by't Hebr. woort gevoecht wort Jesa. 58. 7. Thren. 4. 4.) die de vrienden ende nabueren plachten te seynden ofte te brengen in het sterfhuys/ ofte ter plaetse daer de vrienden tot het leedtmael by een quamen/ om de treurige te vertroosten ende te verquicken/ etende ende drinckende met hen. Siet

Deut. 26. op v. 14. Ezech. 24. 17/22. dit komt met het volgende (daer van drincken gesproken wort) seer wel over een. Sommige verstaen 't van het verdeelen, ofte/ uytbreyden ende wringen der handen, datmen wel gewoon is te doen in groote rouwe. 11 And. drinckhuys. verst. daermen eene vrolicke maeltijt/ ofte een gastmael/ houdt: als of Godt seyde/ Ghy en sult met hare droeffenisse ende vreuchde niet te doen hebben. uyt het voorgaende ende volgende nemen sommige dese beyde bevelen v. 5. ende 8. als voorseggingen van sulcke menichte der dooden/ ende sulck eene gemeyne elende/ ende daer by sulcken vloeck Godts/ datter geen lust/ tijt/ noch gelegentheyt en sal zijn van rouwe/ noch vrolickheyt. g Ies. 24. 7. 8. Ierem. 7. 34. ende 25. 10. Ezech. 26. 13. 12 Die in vrolicke maeltijden ende bruyloften plach gehoort te worden. h Iere. 5. 19. i Iere. 7. 26. 13 *Hebr.* qualick gedaen hebt, doende, ofte meer dan, &c. k Ier. 3. 17. eñ 9. 14. eñ 13. 10. 14 Siet vov. 3. op v. 17. l Iere. 11. 10. ende 13. 10. eñ 17. 23. m Deut. 4. 27. ende 28. 64. 65. 15 D. niet gesien/ ofte/ daer in ghy niet verkeert en hebt: want anders was hen wel bekent/ datter een lant was Chaldeen ofte Babel genoemt: alsoo elders dickwijls. 16 Ofte/ alwaer ick, &c. and. soo lange ick u geen genade sal geven. D. ter tijt toe dat ick u genade sal geven inde oogen vande Coninck Cyrus die u sal vry laten/ om weder te keeren nae u lant, &c. welcke genade ick u onder de voorgaende Coningen van Babel niet en hebbe willen geven. Vgel. Deut. 28. 65/66/67. 17 Vergel. Vose. 2. 13. met d'aent. n Iere. 23. 7. 8. 18 D. niet soo seer eñ hooge als wel te voren. (Vgel. de maniere van spreken met vov. 3. op v. 16. Prov. 8. op v. 10. ende Hose. 6. op v. 6.) eensdeels/ om dat de elende die sy van de Babyloniers souden lijden/ veel grooter eñ grouwelicker soude zijn/ (het welcke hen Godt in dese beyde vss. inscherpt) als die sy van de Egyptenaers hadden geleden/ ende dien volgens dese nieuwe verlossinge heerlicker: anderdeels/ om dat in desen mede gesien wort op de toekomstige verlossinge uyt het geestelicke Babel/ die de Heylant Christus niet alleen het uytverkoren overblijfsel der Joden/ maer oock den heydenen soude aenbrengen/ waer van in de laetste vss. deses cap. klaerlick gesproken wort; voor welcke overgroote weldaet sy alle haren Salichmaker souden dienen ende eeren/ het welcke door 't volgende formulier des eedts oock wort te kennen gegeven. Vgel. ond. 23. 7/8. Jes. 43. 18/19/ &c.

15 Maer

15 Maer / [soo warachtich als] de HEERE leeft / die de kinderen Israëls heeft opgevoert uyt den lande van't [19] Noorden / ende uyt alle de landen daerhenen hyse gedreven hadde: want ick salse wederbrengen in haer lant / dat ick haren vaderen gegeven hebbe.

16 Siet ick sal [20] senden tot vele visschers / spreeckt de HEERE / die sullense visschen: ende daerna sal ick senden tot vele jagers / die sullense jagen van op allen berge / ende van op allen heuvel / ja uyt de [21] cloven der steenrotzen.

17 Want mijne [o] [22] oogen zijn op alle hare wegē; sy en zijn voor mijn aengesichte niet verborgen / nochte hare ongerechticheyt verholen van voor mijne oogen.

18 Dies sal ick [23] eerst hare ongerechticheyt / ende hare sonde [24] dobbel vergelden / om dat sy [25] mijn lant [p] ontheylicht hebben: sy hebben mijne erffenisse met de [q] [26] doode lichamen harer verfoeyselen ende harer grouwelen vervult.

19 [δ] [27] HEERE / ghy zijt mijne stercke / ende mijne sterckheyt / ende mijne toevlucht / ten dage der benauwtheyt: tot u sullen de heydenen komen van de eynden der aerde / eñ seggen; Immers hebben onse vaders leugen [28] erflick beseten / [eñ] [29] ydelheyt / daer in doch niet en was dat nut dede.

20 [30] Sal een mensche sich Goden maken? [31] sy en zijn doch geene Goden.

21 Daerom / siet ick sal [32] hen bekent maken / op ditmael; ick sal hen bekent maken mijne [33] hant / ende mijne macht: ende sy sullen weten / dat mijn [r] Naem is [34] HEERE.

19 Babel / ende de geestelicke gevanckenisse ende elende / daer door afgebeeldt.
20 D. ick sal hen door mijne godtlicke ende rechtveerdige regeringe vyanden verwecken / die met hen sullen handelē gelijck de visschers met den visch / ende de jagers met het wilt plegen te doen / D. jagen / plagen / vangen ende wechvoeren: sommige verstaen door de visschers de Egyptenaers / die (als in een water-rijck lant) veel met visscherye omgingen / Jes. 19.8. Siet 2. Reg. 23. 29/33. &c. door de jagers / de Babyloniers. vergel. Gen. 10. 8/9. andere verstaen door beyden de Babyloniers. Vgel. Haba. 1.14/15. and. ick sal vele, ofte / groote, visschers uytsenden &c. Sommige verstaen dit van de uytsendinge der Apostelen tot de bekeeringe der Joden. Vgel. Ezech. 47. 9/10. met d'aent.
21 Datse nergens vry sullen zijn / selfs in alsulcke verborgene plaetsen / daer men sich andersins gemeenlick plach te bergen.
o Iob 34.21. Prov. 5.21. Iere. 32. 19.
22 D. ick lette op al haer voornemen ende doen: menschelick van Godt gesproken, hoe sulcke maniere van spreken oock ten goede gebruyckt wort / Siet 1. Reg. 8. op v. 29. 23 Meer ick hen de genade bewijse / waer van vov. v. 15. gesproken is. 24 D. ten vollen / als Jesa. 40, 2. ond. 17. 18.
25 Canaan. Siet Psal. 68. op v. 10. p Iere. 3. 2. q Ezech. 43. 7. 26 *Hebr.* doodt lichaem: als vov. v. 4. T. w. der menschen / die sy den afgoden geslacht ende geoffert hebben. Siet ond. 19. 5. Ezech. 16. 20/21. ofte (gelijck sommige verstaen) met alle hare Afgoden / eñ afgodische offerhanden / die voor Godt stoncken gelijck een aes / om datse onwetlick ende afgodisch waren. Siet Levit. 26. 30. Men kan hiermede oock vgel. Ezech. 43. 7.
27 De Propheet over des volcks grouwelen verstoort / ende over Godts sware oordeelen benauwt zijnde / richt sich op door sijn geloove / ende de sekerheyt van Godts beloften / als of hy seyde: In allen desen houd' ick u nochtans voor mijnen eenigen Godt / ende versoeye alle Afgoderye: ende of ghy van dit volck sult moeten afsnijden ende van u aengesichte wechdoen / so weet ick dat ghy de plaetse weder heerlick sult vervullen door de genadige beroepinge ende bekeeringe der heydenen / die u / met het uytverkoren overblijfsel der Joden / beter sullen kennen ende dienen / als dit boose volck. 28 Ofte / ten erve nagelaten. Eenen seer langen tijt / van hant tot hant / in onkunde des waren Godts / ende afgoderye geleeft / eñ daer in haren troost ende vermaeck genomen / ende sulcx haren kinderen nagelaten.
29 Siet vov. 14. op v. 22. 30 Dit kannmen in't gemeyn nemen / als eene versoeyinge van alle Afgoderye / soo wel der Joden als der heydenen. 31 T. w. de gemaeckte Goden. D. Afgoden. als vov. cap. 2. 11. ofte / (als sommige); daer sy selve (T. w. de menschen) geen Goden en zijn, als of de Propheet seyde: 't is het aldersotste dinck datter soude konnen zijn / dat een mensch / die doch selfs geen Godt en is / sich onderwindt eenen Godt te maken. 32 Desen Afgodischen volcke. 33 D. door mijne oordeelen toonen / dat ick de eenige Almachtige Godt ben. r Iere. 33. 2. 34 Siet Gen. 2. op v. 4.

Het xvij. Capittel.

Vertwijfelde boosheyt ende hartneckicheyt der Joden / blijckende selfs aen hare kindere / daer op straffen moeten volgen / v. 1 / &c. Vervloeckten staet des genen die op menschen vertrouwt / ende gesegenden staet des genen die op Godt vertrouwt / 5. Godt doorgrondt de innerlicke boosheyt van 's menschen herte / daerom en sullen die met arghlistige verborgene practijcken onrechtveerdigen rijckdom versamelen / sijne straffe niet ontgaen / 9. geluckssalicheyt der vroomen in Godts genadige tegenwoordicheyt / ende onsalicheyt der afvalligen / 12. gebedt des Propheten / om sijner behoudenisse / ende straffe sijner vervolgeren ende bespotteren / 14. Predicatie van den Sabbath / 19. &c.

1 De sonde van Juda is [1] geschreven met eene [2] ysere griffie / met het [3] punt eens [4] Diamants: gegraven in de [5] tafel van haerlieder herte / ende aen de hoornen [6] uwer [a] [7] altaren:

2 [8] Gelijck hare kinderen harer altaren gedencken / ende harer [9] bosschen / by't groen [b] geboomte / op de hooge heuvelen.

3 Ick sal mijnen [10] berch / met het velt / [c] u vermogen / [ende] alle uwe schatten / ten roove geven; [11] [mitsgaders] uwe hoochten / om de sonde / [12] in alle uwe lantpalen.

4 Also sult ghy [13] aflaten / (ende dat [14] om u selfs) van uwe [15] erffenisse / die ick u gegeven hebbe / ende ick sal u uwen vyanden doen [d] dienen / in een lant / dat ghy niet en [e] kent: want [16] ghylieden hebt een [f] vyer aengesteken in mijnen toorn / tot in [17] eeuwicheyt sal 't branden.

5 Soo seyt de HEERE; Vervloeckt is de man / die op eenen [18] mensche vertrouwt / ende [19] vleesch [tot] sijnen [20] arm stelt / ende wiens herte van den HEERE afwijckt.

6 Want hy sal zijn als de [21] heyde in de wildernisse / die 't niet en [22] gevoelt wanneer het [23] goede komt: maer [24] blijft [in] [25] dorre-plaetsen in de woestijne / [in] [26] souten ende [27] onbewoonden lande.

7 [g] Gesegent [daerentegen] is de man / die op den HEERE vertrouwt: ende wiens vertrouwen de HEERE is.

8 Want hy sal zijn als een [h] boom / die aen 't water geplant is / ende sijne wortelen uytschiet aen eene riviere / ende en [28] gevoelt het niet wanneerder eene hitte komt / maer sijn loof [29] blijft groen: ende in een jaer van [30] droogte en [31] sorgt hy niet / ende en [32] houdt niet op van vrucht te [33] dragen.

9 [34] Arghlistich is het [35] herte meer dan [36] eenich dinck / ja [37] dootlick is het: wie sal het kennen?

10 [38] Ick de HEERE [i] doorgronde het herte / [ende] [39] proeve de nieren: [40] ende dat / om eenen yegelijcken te geven nae sijne [41] wegen / [42] nae de vrucht sijner handelingen.

11 [Gelijck] een velthoen [eyeren] vergadert / maer en [43] broedtse niet uyt / [alsoo] is hy die rijckdom [44] vergadert / doch [45] niet met recht: in de [46] helft sijner dagen sal hy [47] dien moeten verlaten / ende in sijn [48] laet-

1 Met dese gelijckenisse wil Godt seggen / datse gantsch innerlick ende vertwijfelt boos / hartneckich ende onbekeerlick waren. Vgel. vov. 13. 23.
2 *Hebr.* griffie des ysers.
3 *Hebr.* nagel. 4 And. duerachtigen, ende volgens / seer harden steen, ofte / seer hart yser, om dat sommige meynen / dat het Hebr. woort Schamir komt van bewaren. Vgel. Ezech. 3. 9.
5 Vergel. dese maniere van spreken / met Prov. 3. 3. met d'aenteeck. 6 ô ghy Joden: gelijck sulcke veranderingen van persoonen / ende ingevoegde aenspraken / by den Propheten seer gebruyckelick zijn. a Iere. 11. 13. 7 Die ghy den Afgoden stichtet / ende welcker hoornen ghy met het onreyn bloet uwer afgodische offerhanden in't openbaer bespreengt / waer op het woort / hoornen, kan gedüyt worden. 8 De voorseyde boosheyt der ouderen blijckt aen de kinderen / die sy d'Afgoderye soo ingeplant hebben / datse by alle gelegentheyt / waerse by eenen schoonen groenen boom / ofte op eenen schoonen heuvel komen / niet anders in den mont hebben als de Afgoderye / die d'ouders op sulcke plaetsen bedreven / eñ dat sy niet minder en willen doen. Vgel. vov. 7. 18. and. [sy gedencken] harer altaren &c. gelijck sy harer kinderen gedencken. D. sy beminnen d'Afgoderye / als hare eygene kinderen; soo zijn sy daer op versot.

9 Ofte / boschgoden. b Iere. 2. 20.
10 N. Zion / ofte / mijn geberchte, te weten / van Juda / mitsgaders het effen velt. and. (om dat het Hebr. woort beyds kan beteeckenen) ô ghy berchlooper, ofte / ghy die in't geberchte woont, inden velde sal ick u vermogen &c. D. ghy die u op u berchachtich lāt verlatende / geenen noot meynt te hebben: ofte / ghy die dagelijcx op't geberchte omswerft ende omloopt / om uwe afgoderye te bedrijven / (het welcke met het voorgaende ende volgende oock seer wel overeenkomt) ick sal allen uwen rijckdom den vyant ten roove geven / die alles soo licht sal rooven / ende met gemack wechvoeren / als of het op effenen velde te doen ware. Siet ond. 20. 5. &c.
c Iere. 15. 13.
11 Ofte [te weten] uwe hoochten, daer ghy al u vermogen aen uwe afgoden hebt aengewent / ende daer uwe sonde principalick in bestaet. Vgel. Hos. 10. 8. sommige meynen dat dese woorden in't Hebr. (als wel somtijts geschiet) omgeset zijn / ende setten't over: om de sonde uwer hoochten. uyt Vgel. van vov. 15. 13.
12 Verg. vov. 15. 13.
13 D. den lanthouw van Canaan moeten onderlaten / het lant sal sijnen Sabbath ofte ruste hebben. Vgel. Exo. 23. 10/11. ende Levit. 26. 33/34/35.
14 D. door uwe eygene schult.
15 T. w. dit lant Canaan.
d Deut. 28. 68.
e Iere. 16. 13.
16 Ghy hebt mijnen swaren toorn / ende volgens / dese plage veroorsaeckt. Vgel. vov. 15. 14. f Iere. 15. 14. 17 Ten aensien der onboetveerdigen / die het vyer mijns toorns sullen gevoelen / in alle eeuwicheyt: anders / eenen langen tijt / te weten 70 jaren / gelijck het woort eeuwicheyt somtijts genomen wort. Siet Gen. 13. op v. 15. Deut. 15. op v. 17. &c. 18 Gelijck de afvallige Joden op Egypten / ende op haren eygenen rijckdom vertrouwden. Siet Jesa. 31. 1. ond. v. 11. 19 D. een broos / catijvich mensche. Siet Psal. 56. op v. 5. 20 D. stercke / hulpe / bescherminge. siet 2. Chron. 32. op v. 8. 21 Ofte / een Tamariscboom, ofte / struyck, die somtijts in heel dorre ende drooge plaetsen gevonden wort / daer geen ander geboomte en wast / als de kruytbeschrijvers betuygen. and. [een boom] die gantsch ontbloot is, gelijck het Hebr. woort nae sijne eygentlicke beteeckeninge genomen wort. Psal. 102. 18. 22 *Hebr.* siet. D. gevoelt / verneemt. Sommige verstaen dit ende de volgende woorden / van den godtloosen selfs / die het goede niet en sal sien / maer &c. de sin op een uytkomende. Vgel. Psal. 68. 7. 23 D. goet weder / regen / tijdige warmte / &c. 24 *Hebr.* woont. D. blijft altoos staen. 25 *Hebr.* eygentl. verbrande, aengestekene. D. seer dorre / drooge. 26 D. onvruchtbaren. Siet Psal. 107. 34. ende Deut. 29. 23. *Hebr.* in een lant der souticheyt. 27 *Hebr.* ende [daer] ghy niet en sult, ofte / en soudt woonen: ofte / [dat] niet bewoont sal worden, ofte / bewoont wort, ofte / niet bewoonlick en is. (gelijck het Hebr. woort / dat andersins / sitten, woonen, blijven, beteeckent) alsoo somtijts genomen is / als het van plaetsen gebruyckt wort. Siet ond. 50. 30. ende Jesa. 13. 20. Ezech. 29. 11. &c. g Psal. 2. 12. ende 34. 9. Prov. 16. 20. Iesa. 30. 18. h Psal. 1. 3. 28 *Hebr.* siet, als in't voorgaende v. D. hy en lijdt daer van geene schade / verdrooght daerom niet. 29 *Hebr.* is. Siet Psal. 37. op v. 18. 30 Siet van't Hebr. woort vov. cap. 14. op v. 1. 31 By gelijckenisse gesproken / als te vooren / siet niet, D. gevoelt niet. 32 *Hebr.* en wijckt niet. 33 *Hebr.* maken. Siet vov. 12. op v. 2. 34 Ofte / tuckachtich, bedriechlick, achterhoudich, genegen tot ondertredinge: het Hebr. woort akob is het selve / daer van de Patriarch Jacob sijnen naem gekregen heeft / om dat hy sijnen broeder in de geboorte by de hiele hadde: maer dat het oock de beteeckeninge heeft van list, lage, bedroch, tucken, ondertredinge, &c. blijckt niet alleen hier / maer oock vov. 9. 4. Gen. 27. 36. Jos. 8. 13. 2. Reg. 10. 19. 35 Des menschen na den val / soo lange het door den Geest der wedergeboorte niet en is vernieuwt: ende soo boos van herten waren de huychelaren ende afvallige Joden / die van Godt afweecken eñ op hem niet en vertrouwden / hoe wel sy 't niet en wilden weten / maer haer selven in hare boosheyt liefkoosden / ende de bestraffinge der Propheten verachteden / waer over Godt verklaert haer richter te sullen zijn / in't volgende vs. 36 Ofte / boven al. 37 Ten doode streckende, daer de doot aen vast is, ongeneeslick, vertwijfelt boos. van het Hebr. woort heeft de mensche den naem van Enosch, beteeckenende sijnen sterflicken ofte elendigen staet / in welcken hy door de sonde gevallen is. 38 Ofte / ick de HEERE, (als zijnde een antwoort op de voorgaende vrage) die 't herte doorgrondt, die de nieren proeft: i 1. Sam. 16. 7. Psal. 7. 10. 39 Siet Psal. 7. 10. 40 Alsoo wort de Hebr. lettre Vau oock gebruyckt voor / ende dat, ofte / selfs. vov. 15. 13. Ezech. 17. 9. Joel 2. 12. Amos 4. 10. Mich. 2. 10. Item Josu. 9. 27. Jud. 7. 22. &c. 41 D. voor nemen / handel ende wandel. Siet Gen. 6. op v. 12.
42 D. nae dat sijne wercken / handelingen ofte sijne daden vereyschen. alsoo ond. 21. 14. ende 32. 19. Vgel. Prov. 1. op v. 31. ende vov. 6. 19. 43 *Hebr.* en baert niet: om dat het velthoen gevangen wort / ofte / om dat het manneken de eyeren / die 't wijfken verberght / vindende / de selve breeckt / vertreedt / ofte door hitticheyt in stucken werpt / gelijck de natuerschrijvers betuygen / sulcx dat vele van de eyeren dickwils verlooren gaen. And. Gelijck een velthoen [eyeren] vergadert, die het niet geleyt en heeft, gr. verst. vreemde eyeren van andere vogelen: waerom de voortkomende jongen dese vreemde moeders souden verlaten.
44 *Hebr.* maeckt. 45 D. met onrecht. 46 Vergel. Psal. 55. op v. 24.
47 Rijckdom. 48 D. eynde, op't laetste / ten laetsten.

ste een dwaes [49] zijn.

12 Een throon der [50] heerlickheyt/ eene hoocheyt [51] van den eersten aen/ is de plaetse onses [52] Heylichdoms.

13 o HEERE/ [53] Israëls verwachtinge/ [k] alle die u verlaten/ sullen beschaemt worden/ ende die [54] van my afwijcken sullen in de [55] aerde geschreven worden; want sy verlaten den HEERE/ den [l] [56] sprinckader des levendigen waters.

14 [57] Geneest my/ HEERE/ so sal ick genesen worden/ behoudt my/ so sal ick behouden worden: want ghy zijt [58] mijn lof.

15 Siet/ sy [59] seggen tot my: [m] Waer is het woort des HEEREN? laet het nu komen.

16 Ick en hebbe doch niet [60] aengedrongen/ meer dan eenen [61] herder achter u [betaemde]; oock en heb ick den [62] dootlicken dach niet begeert/ ghy weet [het]: [63] wat uyt mijne lippen is gegaen/ is voor u [64] aengesichte geweest.

17 En weest ghy my niet tot eene [65] verschrickinge: ghy zijt mijne [n] toevlucht ten dage des [66] quaets.

18 [o] Laet mijne vervolgers beschaemt worden/ maer en laet my niet beschaemt worden; laet hen verschrickt worden/ maer en laet my niet verschrickt worden: brengt over hen den [67] dach des quaets/ ende verbreeckt se met eene [68] dobbele verbrekinge.

19 Alsoo heeft de HEERE tot my geseyt; Gaet henen ende staet in de poorte der [69] kinderen des volcks/ door de welcke de Coningen van Juda ingaen/ ende door de welcke sy uytgaen: ja in alle poorten van Jerusalem;

20 Ende segt tot hen/ Hooret des HEEREN woort/ ghy Coningen van Juda/ ende gantsch Juda/ ende alle inwoonders van Jerusalem/ die ghy door dese poorten ingaet.

21 Soo seyt de HEERE; [p] Wachtet u [70] op uwe zielen: ende en draget geenen last op den Sabbath-dach/ noch en brenget [niet] in door de poorten van Jerusalem.

22 Oock en sult ghylieden geenen last uyt voeren uyt uwe huysen op den Sabbath-dach/ nochte eenich werck doen: maer ghy sult den Sabbath-dach [71] heyligen/ gelijck als ick uwen [q] vaderen geboden hebbe.

23 Maer sy en hebben niet [r] [72] gehoort/ nochte haer oore geneyght: maer sy hebben haren [73] necke verhardet/ [74] om niet te hooren/ ende om de [75] tucht niet aen te nemen.

24 'T sal dan geschieden/ indien ghy [76] vlijtichlick nae my sult hooren/ spreeckt de HEERE/ dat ghy geenen last door de poorten deser stadt op den Sabbath-dach inbrenget/ ende ghy den Sabbath-dach heyliget/ dat ghy geen werck daer in en doet:

25 [f] So sullen door de poorten deser stadt ingaen/ Coningen ende Vorsten/ sittende op den throon Davids/ rijdende op wagenen ende op peerden/ sy ende hare Vorsten/ de [77] mannen van Juda/ ende de inwoonders van Jerusalem: ende dese stadt sal [78] bewoont worden in eeuwicheyt.

26 Ende sy sullen komen uyt de steden van Juda/ ende uyt de plaetsen rontom Jerusalem/ ende uyt den lande Benjamins/ ende uyt de leegte/ ende van 't geberchte/ ende van het Zuyden/ aenbrengende brand-offer ende slacht-offer/ ende spijs-offer/ ende wieroock: ende aenbrengende lof-offer/ ten huyse des HEEREN.

27 Maer indien ghy nae my niet en sult hooren/ om den Sabbath-dach te heyligen/ ende om geenen last te dragen/ als ghy op den Sabbath-dach door de poorten van Jerusalem ingaet; so sal ick een [79] vyer in [80] hare poorten aensteken/ dat de Palleysen van Jerusalem sal verteeren/ ende niet worden uytgebluscht.

49 D. daer voor bekent ende gehouden worden, als Joh. 15. 8. 2. Tim. 2. 21. &c.
50 Daer Godt sijne eere/ genade ende macht ten besten, sijner kercke altoos geopenbaert heeft/ ende dien volgens de ondanckbaerheyt der verachters/ die haer op andere hulpe verlaten/ swaerlick sal straffen als volgt.
51 D. van den beginne der stichtinge.
52 D. des Tempels.
53 Wiens hulpe Israel in nooden verwacht: als vov. 14, 8. Siet aldaer.
k Psal. 73. 25. Iesa. 1. 28.
54 D. die afwijcken van my/ als uwen Propheet/ die ick in uwen Name prophetere. *Hebr.* mijne afwijckende, ofte/ afvallige. Vgel. ond. 18. 19. and. die afwijcken. T. w. van u.
55 De Heere Christus seyt Luc. 10. 20. dat sijner discipulen namen inde Hemelen geschreven zijn: daertegen wort hier geseyt/ dat de afvallige in de aerde sullen geschreven worden/ D. alhoewelse op aerden onder Godts volck ende het zaet Abrahams nae den vleesche/ ende voorts uit gemeen uyterlick in Godts kercke gerekent worden/ ende daer onder somtijts den meester maken/ datse nochtans tot het getal der uytverkorenen niet en gehooren/ ende in den hemel geene plaetse sullen hebben/ maer onder die sullen gerekent worden/ welcker deel alleen op aerden is. Vg. Psa. 69. 29. ende dat hare gedachtenisse onder Godts volck op aerden sal vergaen/ gelijck 't gene dat geschreven is inde aerde seer lichtelick vergaet.
l Iere. 2. 13.
56 Siet Iere. 2. 13.
57 De Prophete/ sich ontsettende over de algemeyne ende grouwelicke boosheyt sijns volcks/ daermede hy te doen hadde/ ende overdenckende sijne tegenwoordige ende toekomende perijckelen/ mitsgaders sijne gebreken ende swacheyt/ waer van vov. 15. 18. &c. bidt Godt dat hy hem oprichte/ versterckte/ ende beware nae ziele ende lichaem.
58 D. dien ick alleen prijse ende roeme/ als mijnen heylant. Vgel. Deut. 10. op v. 21.

[f] Iere. 22. 4.
77 Ofte/ een yegelick. *Hebr.* man. als vov. 4. 3.
78 Ofte/ sal blijven in eeuwicheyt. Verg. vov. 7. 3/ 7/ &c.
79 Het oorloch der Babyloniers/ waer door Jerusalem ende gantsch Juda sal verwoest worden. Vgel. vov. v. 4.
80 Jerusalems.

59 Spottende met uwe dreygementen ende uwe lanckmoedicheyt in 't uytstellen der straffe. Vgel. Iesa. 5. 19. Ezech. 12. 22/ 23/ 25/ 27/ 28. 2. Petr. 3. 4. m Iesa. 5. 19. 2. Pet. 3. 4. 60 Als of de Propheet seyde: Sy spreken tot my niet anders/ als of icker op aendreef/ haestede/ ende daer nae wenschte/ dat hen 't verderf mochte overkomen/ daer ghy/ Heere/ doch weet/ dat ick my niet anders gedragen/ noch niet haestiger gestelt en hebbe/ als eenen Propheet toestaet die u na volgt/ alleenlick hen aenseggende/ dat ghy my hebt belast. dit komt met het voorgaende ende volgende seer wel over een. and. Ick en hebbe doch niet aengehouden, dat ick geen herder achter u soude zijn. D. ick en hebbe my niet weygerlick gestelt/ u te volgen. Siet vov. 1. 4. &c. 61 D. meer dan betaemde een Propheet/ weydende ende regerende u volck met u woort. 62 D. den tijt hares verderfs niet gewenscht/ ofte/ daer nae verlangt. siet ond. 18. 20. ofte/ geenen lust gehadt van my selven/ om hen haren ondergang te prophetêren/ 't zijn uwe woorden &c. het Hebr. woort is het selve/ dat v. 9. van des menschen herte gebruyckt is. 63 *Hebr.* den uytganck mijner lippen. 64 D. ick hebbet oprechtelick als in uwe tegenwoordicheyt gesproken/ my verseckerende/ dat icker noch af noch toe en dede/ des ghy getuyge zijt. 65 Ofte/ verslagentheyt. And. ruyne, verbrekinge, verstooringe. dat ghy my soudt nederslaen: gelijck ghy my gedreyght hebt/ indien ick uwe beroepinge soude weygeren te volgen/ vov. 1. 17. n Iere. 16. 19. 66 D. der elende/ als oock in 't volgende vers. o Psal. 35. 4. ende 40. 15. Iere. 15. 15. 67 Siet Psal. 37. op v. 13. 68 D. volkomene: Vgel. vov. 16. 18. 69 Dit siet op eene vande principaelste poorten der stadt/ daer 't meeste volck by een quam/ om dat de Coningen door de selve gewoon waren in ende uyt te trecken. p Nehem. 13. 19. 70 D. soo lief als u uwer zielen salicheyt is, ofte/ wachtet u selven, ofte/ nemet acht op uwe persoonen, lettet op u selven. Vgel. Deut. 4. 15. Josu. 23. 11. 71 Siet Exod. 20. op v. 8. q Exod. 20. 8. ende 23. 12. ende 31. 13. Ezech. 20. 12. r Iere. 11. 10. ende 13. 10. ende. 16. 12. 72 D. gehoorsaemt. 73 Als vov. 7. 26. 74 Als vov. 16. 12. 75 Siet Prov. 1. op v. 2. ende 7. op v. 22. 76 *Hebr.* hoorende sult hooren.

Het xviij. Capittel.

Door de gelijckenisse van het werck eens pottebackers/ stelt Godt sijnen volcke voor/ sijne macht om haer te maken/ ofte/ te behouden/ ende te breken/ ende vermaentse daer op tot bekeeringe/ v. 1/ 2/ &c. maer klaegt over hare wederspannicheyt ende snoode ondanckbaerheyt/ diergelicke noch onder de heydenen/ noch andersins/ te vinden en zy/ daerom hy haer sal moeten straffen/ 12. de Propheet klaegt over hare bloetdorstige raetslagen tegen hem/ ende bidt Godt/ dat hyse daer over straffe/ 18.

1 HEt woort/ dat tot Jeremia geschiet is van den HEERE/ seggende:

2 Maeckt u op/ ende gaet af [in] des [1] potte-backers huys: ende aldaer sal ick u mijne woorden doen hooren.

3 So ginck ick af [in] des pottebackers huys: ende siet/ hy [2] maeckte een werck op de [3] schijven.

4 Ende het vat/ dat hy [4] maeckte/ wert verdorven/ [5] als leem/ in de hant des pottebackers: doe maeckte hy daer van [6] weder een ander vat/ gelijck als het [7] recht was in de oogen des pottebackers te maken.

5 Doe geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

6 [a] En sal ick u lieden niet konnen doen/ gelijck dese pottebacker/ o huys Israëls? spreeckt de HEERE: Siet [b] gelijck leem in de hant des pottebackers/ alsoo zijt ghylieden in mijne hant/ o huys Israëls.

7 [In] een oogenblick sal ick spreken/ over een volck ende over een Coninckrijck; dat ick 't sal [c] [8] uytrucken/ ende afbreken/ ende verdoen.

8 Maer [indien] dat selve volck/ over het welcke ick [sulcx] gesproken hebbe/ sich van sijne boosheyt bekeert; so sal ick [9] berouw hebben over 't [10] quaet/ dat ick [11] het selve gedachte te doen.

9 Oock sal ick [in] een oogenblick spreken over een volck/ ende over een Coninckrijck; dat ick 't sal bouwen ende planten:

10 Maer [indien] het doet dat quaet is in mijne oogen/ dat het nae mijne stemme niet en hoore; so sal ick berouw hebben over 't [12] goede/ [met] het welcke ick geseyt hadde [13] het selve te sullen weldoen.

11 Nu dan/ spreeckt nu tot de [14] mannen van Juda/ ende tot de inwoonders van Jerusalem/ seggende; Soo seyt de HEERE: Siet/ ick [15] formeere een [16] quaet tegen

1 *Hebr.* des formeerders.
2 Ofte/ hy dede [sijn] werck, hy arbeydde.
3 Het Hebr. woort staet in 't getal van tween/ om datter twee raderen of schijven zijn/ die de pottebackers in haren arbeyt gebruycken/ het onderste/ dat grooter is/ ende het bovenste/ dat kleynder is/ gelijck sommige betuygen/ dat alsnoch in de oostersche landen oock gebruycklick is. and. stoelen, formen.
4 And. dat hy van leem maeckte, met sijne handen.
5 D. gelijck leem in de hant eenes pottebackers/ somtijts wel pleegt te misvallen.
6 *Hebr.* Hy keerde weder ende maeckte dat een ander vat.
7 D. alsoo het hem goet dochte/ ofte behaechde.
a Iesa. 45. 9. Rom. 9. 10.
b Iesa. 64. 8.
c Ierem. 1. 10.
8 Als vov. 1. 10.
9 Siet Gen. 6. op v. 6. alsoo v. 11.
10 D. ongeluck/ elende/ plagen. alsoo v. 11.
11 Dien volcke ende Coninckrijcke.
12 D. geluck/ voorspoet/ segen.
13 Dien volcke ende Coninckrijcke.
14 Als vov. 17. 25. ende 4. 3.
15 Het Hebr. woort is het selve/ dat vove eenen pottebacker beteeckende. als of de Heere seyde: ick sal een quaet tegen u bereyden ende backen/ &c.
16 Als v. 9.

gen u lieden/ ende dencke tegen u lieden eene [17] gedachte: [So] [c] bekeert u nu / een yegelijck van sijnen boosen wech / ende [18] maket uwe wegen ende uwe handelingen goet.

12 Doch sy seggen / [f] [19] 'T is buyten hope : maer wy sullen na onse gedachten wandelen / ende wy sullen doen / een yegelijck het [20] goetduncken sijns boosen herten.

13 Daerom / soo seyt de HEERE; [g] Vraget nu onder de heydenen ; wie heeft alsulcx gehoort? De [21] Jonckvrouwe Israëls doet eene seer [22] afschouwelicke sake.

14 Salmen oock [23] om eenen rotz-steen des velts verlaten den sneeuw Libanons? sullen oock de [24] vreemde/ koude/ vlietende wateren verlaten worden?

15 Nochtans heeft mijn volck mijner [h] vergeten/ sy roocken der [25] ydelheyt: want [26] sy hebbense doen aenstooten op [27] hare wegen / [op] de [i] [28] oude paden / op dat sy mochten wandelen in stegen van eenen [29] wech die niet [30] opgehooght en is.

16 [31] Om haer lant te stellen [k] tot eene [32] ontsettinge/ [tot] eeuwige [33] aenfluytingen : al wie daer voorby gaet sal sich ontsetten/ ende met sijn [34] hooft schudden.

17 [35] Als een [l] ooste wint / sal ickse [m] verstroyen voor het aengesichte des vyants: Ick sal hen den [36] necke ende niet het aengesichte laten sien / ten dage hares [37] verderfs.

18 Doe seyden [38] sy; Comt aen/ laet ons [39] gedachten tegen Jeremia dencken; want [n] de [40] wet en sal niet vergaen van den Priester / noch de raet van den wijsen / noch het woort van den Prophete ; Komt aen/ ende laet ons hem slaen [41] met de [o] tonge/ ende en laet ons niet luysteren nae eenige sijne woorden.

19 HEERE/ luystert nae my: ende hoort nae de stemme [42] mijner twisteren.

20 [43] Sal dan quaet voor goet vergolden worden? want sy hebben [44] mijne ziele eenen kuyl gegraven : Gedenckt dat ick voor u aengesichte gestaen hebbe/ om [45] goet voor hen te spreken / om uwe grimmicheyt van hen af te wenden.

21 Daerom/ [46] geeft hare sonen den [p] honger over / ende doetse [47] wechvloeyen door 't [48] gewelt des sweerts/ ende laet hare wijven van [49] kinderen berooft ende weduwen worden / ende laet hare mannen [50] door de doot omgebracht / [ende] hare jongelingen [51] met den sweerde geslagen worden in den strijt.

22 Laetter een geschrey uyt hare huysen gehoort worden / wanneer ghy haestelick eene [52] bende over hen sult [53] brengen: dewijle sy eenen [54] kuyl gegraven hebben om my te vangen / ende stricken [55] verborgen voor mijne voeten.

23 Doch ghy / HEERE / weet allen haren raet tegen my [56] ter doot; en maeckt geene [57] versoeninge over hare ongerechticheyt / ende en delgt hare sonde niet uyt [58] van voor u aengesichte: maer [59] laetse nedergevellet worden voor u aengesichte; handelt [alsoo] [60] met hen/ ten tijde uwes toorns.

27 D. ick hebbe voorgenomen dat quaet over u te brengen. Vgel. 2. Sam. 14.14. ende ond. V.18.
c 2. Reg. 17.13. Iere. 7.3. ende 25.5. ende 26.13. ende 35.15.
18 Siet bov. 7. op V.3.
f Iere. 2.25.
19 Siet bov. 2, 25. ende 6. 16.
20 Als bov. 3.17.
g Iere. 2.10.
21 Vergel. bov. 14, 17.
22 Vergel. bov. 5.30.
23 D. salmen de lieflicke verkoelende sneeuw des berchs Libanons (waer by sich Godt vergelijckt) verlaten om eenen dorren drooghen rotzsteen des velts? waer by d'afgoden ende de afgoderye vergeleken worden.
24 Die uyt andere afgelegene berchachtige plaetsen door verholene gangen afvlieten ende met canalen afgeleydet worden/ ende ten laetsten in eene stadt / ofte naeby/ eene frissche/ koele/ ende seer aengename fonteyne maken ofte uytgeven / so dat het sotheyt soude zijn die te verlaten/ ende elders ander water te soecken. And. sullen oock de stroomen (T. w. die by der hant ofte nae by zijn) verlaten worden [om] vreemde, ofte / uytlantsche, ofte/ schricklick (gelijck het woort vreemt oock genomen wort Jesa. 28. 21.) koude wateren, die onbekent/ ongesont / ende seer schadelick mochten zijn? de meyninge deses versken (dat verscheydetlick wort overgeset) is / dat Godts volck seer dwaeslick handelde/ verlatende den waren Godt ende Godtsdienst daer in haer heyl bestont / ende loopende tot heydensche afgoden ende hulpe/ tot haer eygen verderf.
h Iere. 2.32. ende 3.21. ende 13.25.
25 Den Afgoden/ als bov. 14. 22.

26 De valsche Propheten hebben te wege gebracht / dat het volck sich ergerende aen de rechte Godtsdienst/ tot Afgoderye geweken is. Vgel. Mal. 2.8. 27 Die haer van Godt waren voorgeschreven. i Iere. 6. 16. 28 Hebr. paden der eeuwicheyt. D. outheyt/ die in voortijde van Godt waren geleert/ door Mosen verklaert/ ende van de vrome voorvaderen bewandelt. van dese beteeckeninge des woorts Olam, siet bov. 2. op V. 20. ende 6. 16. 29 Ofte/ ongebaenden wech: als daer zijn rotzsteenen ende sneeuw-achtige bergen/ waer van in 't voorgaende V. 30 D. niet gebaent/ daer op het onbequaem ende gevaerlick is te wandelen. 31 Ofte/ stellende &c. D. dese straffen daer door veroorsakende ende over haren hals halende / ofte / op dat ick daer door vertoornt zijnde/ haer lant/ &c. Vgel. ond. 27. 10/15. Thren. 2.14. Mich. 6.16. met d'aent. k Iere. 12.11. ende 19.8. ende 49.13. ende 50.13. 32 D. materie van schrick ende verwonderinge. And. verwoestinge. alsoo ond. 19.8. ende 25.9. ende 29.18. &c. 33 Ofte schuyfelingen, sijfelingen, pijpingen der eeuwicheyt: teeckenen van smaetheyt ende schande. Siet 1. Reg. 9. op V. 8. ende ond. 19.8. ende 25.9. 18. ende 29.18. &c. 34 Siet 2. Reg. 19. op V. 21. 35 D. als of ick een ooste wint ware. Ofte/ als [met] eenen oosten wint: die seer sterck ende doordringende was in die landen. Siet Exod. 10. op V. 13. ende Job 27. op V. 21. l Ies. 27.8. ende 29.6. Iere. 4.11, 12, 13. m Iere. 13.24. 36 D. my afkeerich / ende niet goetwillich ofte gunstich tegen hen toonen / gelijck sy tegen my oock gedaen hebben. Hebr. ick sal haer den necke, ende niet het aengesichte sien. 't welck eenige alsoo verstaen/ dat Godt haer vluchtende/ van achter sal na sien/ of vervolgen. Siet ond. 32. 33. 37 Ofte/ dootlicken ongevals. 38 Tot de welcke Jeremia dit alles door Godts bevel gesproken hadde. siet bov. V. 11. ofte/ sy hebben geseyt, ofte/ seggen. 39 D. aenslagen tegen hem maken/ practijcken practizeren/ om hem van kanten te helpen. Vgel. de maniere van spreken met V. 11. n Malach. 2. 7. 40 Ofte/ leere. siet Psal. 1. op V. 2. Sy willen seggen/ dat Jeremia een valsch Propheet is/ om dat vast alle / die onder Godts volck in aensien zijn / als Priesters/ Outsten/ ende andere Propheten/ hem tegenspreken/ van welcken sy nochtans geloven/ dat Godts Geest hen niet en verlaet/ ende datmense moet gehoorsamen. Siet Deut. 17.9/10. Mal. 2.7/8. Joh. 7. 48/49. 41 Hem met valsche getuygenissen overvallen/ ende als eenen valschen Propheet ter doot helpen. And. om der tongen wille. D. om sijne verdrietlicke ende ondraechlicke prophetien. o Iere. 9.8. 42 D. der gener die met my twisten/ van de welcke hy boven geklaegt heeft/ datse van hem afweecken. cap. 17. 13. 43 Is dat betaemlick? Heb ick dat met mijne getrouwicheyt aen haer verdient? wil de Prophete seggen. 44 D. eenen aenslach gemaeckt om my het leven te benemen. 45 Ofte, het goede, ten besten. D. om voor hen te bidden: sulcks dat ghy my hebt moeten bevelen/ dat ick geene voorbeden meer en soude doen. siet bov. 7. 16. ende 14/13/21/22, &c. 46 Vergel. dit gebedt met Psal. 69. 23/ &c. ende 109. 6/ &c. ende siet d' aent. aldaer. p Psal. 109. 10. 47 Hare krachten vergaen als water dat uytgestort is: ofte/ haer bloet wechvloeyen/ &c. Vgel. 2. Sam. 14. 14. Psal. 22. 15. ende 63. 11. Ezech. 35. 5. 48 Ofte/ middel des sweerts. Hebr. handen des sweerts. alsoo Job 5, 20. Siet aldaer. 49 Vergel. bov. 15. 7/8.

50 Hebr. gedoodde des doots zijn.
51 Hebr. Geslagene des sweerts.
52 Een hoop van roovende ende verdervende krijchsliden. T. w. de Babyloniers.
53 Ofte / gebracht hebben.
54 Vergel. Psal. 7. 16. ende 9. 16. ende 35. 7. ende 57. 7. &c.
55 D. in 't verborgen geleyt/ om my te doen vallen.
56 Streckende om my te dooden.
57 Ofte/ en bedeckt niet genadichlick. Vgel. Psal. 65. 4. met d'aenteeck.
58 Datse niet soude voor u blijven in gedachte ende rekeninge/ om gestraft te worden. 59 Hebr. laetse nedergevellede, nedergestortede, ofte/ nedergestootene zijn : alsoo datse tot aenstooten ende struyckelen gebracht zijnde / voorts nedergestort worden. 60 Ofte/ tegen hen.

Het xix. Capittel.

By het teecken van eene pottebackers kruycke / die den Propheet bevolen wort te breken in 't dal des soons Hinnoms / stelt Godt eerst de Politijcke ende kerckelicke Regeerders/ ende daerna den gantschen volcke in den voorhof des Tempels / door den Propheet/ voor oogen/ eene seer grouwelicke verstooringe van Jerusalem/ van wegen de grouwelen / die sy in dat dal / ende voorts over al bedreven.

1 SOo seyt de HEERE; Gaet henen/ ende koopt een [1] pottebackers [2] kruycke; ende [3] [neemt tot u] van de Outsten des volcx / ende van de Outsten der Priesteren.

2 Ende gaet uyt nae het dal des [4] soons Hinnoms / dat voor de deure der [5] Sonnepoorte is : ende roept aldaer uyt de woorden/ die ick tot u spreken sal :

3 Ende segt/ Hoort des HEEREN woort/ ghy [6] Coningen van Juda / ende inwoonders van Jerusalem: Alsoo seyt de HEERE der [7] heyrscharen / de Godt Israëls; Siet ick sal een [8] quaet brengen over dese plaetse / [van] het welcke eenen yederen/ die 't hoort/ sijne [9] ooren [a] klincken sullen.

4 Om dat sy my [b] verlaten / ende dese plaetse [10] vervreemdet / ende anderen Goden daer in geroockt hebben/ die sy niet gekent en hebben/ sy/ noch hare vaders/ noch de Coningen van Juda ; ende hebben dese plaetse vervult met [c] bloet der onschuldigen.

5 Want sy hebben de hoochten [11] Baals gebouwt/ om hare sonen met [12] vyer te verbranden / den Baal [tot] brant-offeren : [13] het welcke ick niet geboden / noch gesproken en hebbe/ noch in mijn herte is opgekomen.

6 Daerom / siet [d] de dagen komen/ spreeckt de HEERE / dat dese plaetse niet meer sal genoemt worden / het Topheth/ ofte/ dal des soons Hinnoms ; maer Moort-dal.

7 Want ick sal den [14] raet van Juda ende Jerusalem in dese plaetse [15] verydelen / ende salse voor het aengesichte harer vyanden doen vallen door het sweert/ ende door de [16] hant der gener die hare ziele soecken : ende ick sal hare [17] doode lichamen [e] 't gevogelte des hemels / ende 't gedierte der aerden tot spijse geven.

1 Hebr. kruycke, kanne, ofte/ vlessche eens formeerders van een potscherf, ofte aerden vat, D. eene vlessche die van eenen pottebacker gemaeckt is. and. eene pottebackers aerden vlessche, alsoo dat het woort/ dat een potscherf/ ofte / aerden vat beteeckent/ gevoegt worde by het woort kruycke, ende het woort formeerder (gelijck elders) alleen voor eenen pottebacker gebruyckt worde/ de sake op een uytkomende.
2 Hebr. Bakbuk, dat eene kruycke , vlessche , ofte ander drinck- ofte/ water-vat, beteeckent / hebbende den naem van de holle ledicheyt, ofte/ het ledigen : Siet ond. op V.7. wat dese aerden vlessche beteeckene/ siet V. 10/ 11.
3 Siet ond. V.10.
4 Als bov. 7.31. siet 2. Reg. 23. op V. 10.
5 Alsoo genoemt (nae sommiger gevoelen) om datse was in het oosten van des Tempels voorhof/ waer van ond. V. 14. siet oock Nehe. 3.29. doch andere verstaen veel meer/ datse alsoo genoemt is/ om datse stont in 't Suyden tegen de hitte van de middach Sonne/ alwaer het dal Hinnoms lach. Jos. 15.8.
6 D. Coninck met sijne Vorsten ende Regenten/ als eenige dit verstaen. Vgel. ond. 46. 25. anders kannen 't oock passen op den tegenwoordigen Coninck ende sijne navolgers/ tot de Babylonische gevanckenisse toe.
7 Siet 1. Reg. 18. op V.15.
8 D. plage van ellende/ ongeluck.
9 Siet 2. Reg. 21. op V.12. a 1. Sam. 3, 11. 2. Reg. 21. 12. b Iesa. 65. 11. Iere. 2. 13, 17, 19. ende 5. 7, 19. ende 15. 6. ende 17. 13. 10 Van my/ anderen Goden die toe-eygenende/ ende met alsulcke grouwelen vervullende/ dat ickse niet meer voor de mijne en kenne. c Iere. 7. 6. 11 Een gemeene toenaem der Afgoden. Siet Judic. 2. op V. 11. de welcke hier oock den Moloch gegeven wort. 12 Siet Levit. 18. op V. 21. 13 Siet bov. cap. 7. 31/32. d Iere. 7. 32. 14 Waer door sy 't gewelt der Babyloniers meynen t' ontgaen. 15 Hebr. ledich maken, ofte/ ledigen, gelijck eene vlessche wort geledicht/ datter geene vochticheyt meer in en is. De sin is/ Ick sal se gantsch radeloos maken/ alle hare raetslagen te niete maken. dit schijnt te sien op de kruycke ofte vlessche (waer van bov. V. 1. ende ond. V. 10.) hebbende den naem van ledigen. 16 D. 't gewelt der gener/ die nae haer leven staen. siet 2. Sam. 4. op V. 8. alsoo ond. V. 9. 17 Hebr. doot lichaem: als dickwijls. e Ier. 15. 3. ende 16. 4.

8 Ende ick sal dese stadt setten tot eene [18] ontsettinge/ ende tot eene aenfluytinge: al wie voorby haer gaet / sal sich ontsetten ende fluyten over alle hare plagen.

9 [f] Ende ick sal haerlieden het vleesch harer sonen / ende het vleesch harer dochteren doen eten/ ende sy sullen eten/ een yegelijck het vleesch sijnes naesten: in de belegeringe / ende in de benauwinge / daermede hen hare vyanden / ende die hare ziele soecken/ benauwen sullen.

10 Dan sult [19] ghy de [20] kruycke verbreken; voor de oogen der mannen die [21] met u gegaen zijn:

11 Ende sult tot hen seggen / Soo seyt de HEERE der heyrscharen: Alsoo sal ick dit volck ende dese stadt verbreken/ gelijck als men een pottebackers vat verbreeckt/ dat niet weder [22] geheel kan worden: ende sy [23] sullense in Topheth [g] begraven / om datter geene [andere] plaetse sal zijn om te begraven.

12 Soo sal ick deser plaetse doen / spreeckt de HEERE/ende haren inwoonderen: ende dat/ om dese stadt te stellen als een [24] Topheth.

13 Ende de huysen van Jerusalem/ ende de huysen der Coningen van Juda/ sullen gelijck de plaetsen van Topheth/ onreyn worde: [25] met alle de huysen/ op welcker [26] daken sy allen [27] heyre des hemels geroockt ende vreemden Goden [h] dranckofferen [28] geoffert hebben.

14 Doe nu Jeremia van Topheth quam/ daer henen hem de HEERE gesonden hadde / om te propheteren/ [29] stont hy in den voorhof van des HEEREN [30] huys/ ende seyde tot al het volck.

15 Soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls ; Siet ick sal over dese stadt/ ende over alle [31] hare steden / al het [32] quaet brengen / dat ick over haer gesproken hebbe : om datse haren [i] [33] necke verhardet hebbē/om mijne woorden niet [34] te hooren.

18 Siet bov. 18.16.
f Levit. 26. 29. Deut. 28. 53. Thren. 4. 10.
19 Woorden Godts tot Jeremia.
20 Waer van bov. v. 1.
21 Siet bov. v. 1.
22 *Hebr.* geheelt, genesen.
23 Siet bov. 7. 32.
g Ierem. 7. 32.
24 Eene onreyne afschouwelicke plaetse. siet het volgende vs/ ende bov. 7. op v. 32.
25 And. om. ofte/van wegen.
26 Om datse plat waren. Siet Deut. 22, op v. 8. ende ond. 32. 29.
27 Als bov. 8. 2.
h Ierem. 7. 18.
28 Als bov. 7. 18.
29 Ofte/ stelde hy sich. ginck. ofte/bleef staen.
30 D. Tempel: in welckes voorhof de gemeynte vergaderde.
31 Die onder haer/ als hooftstadt van Juda/ gehooren.
32 Als bov. v. 3.
i Ierem. 7. 26. ende 17. 23.
33 Siet bov. 7. 26.
34 D. gehoorsamen.

Het xx. Capittel.

Om de voorgaende Prophetie wort Jeremia van den Priester Pashur geslagen/ ende gevangen gestelt/ v. 1/2. losgelaten zijnde/ verkondicht hy hem/ sijnen vrienden / ende den gantschen volcke/ Godts schrickelicke straffen door den Coninck van Babel/ 3. hy klaegt den Heere/ sijn lyden/ verdriet/ende inwendigen strijt/ 7. troost sich in Godts bystant/ ende wrake / tot verheugens toe/ 11. verhaelt hoe onverduldich hy geweest zy/ 14/ &c.

1 ALs [1] Pashur/ de [2] sone van [3] Immer / de Priester / (dese nu was [4] bestelde voorganger in den huyse des HEEREN) Jeremiam hoorde die selve woorden propheterende/

2 Soo [5] sloech Pashur den Propheet Jeremia : ende hy stelde hem in de [6] gevanckenisse / dewelcke is in de [7] bovenste poorte [8] Benjamins/ die aen den huyse des HEEREN is.

3 Maer het geschiedde des anderen daegs / dat Pashur Jeremia uyt de gevanckenisse voortbrachte : Doe seyde Jeremia tot hem; De HEERE noemt uwen naem niet Pashur / maer [9] Magor-missabib.

4 Want soo seyt de HEERE/ Siet ick [10] stelle u tot eenen schrick voor u selven/ ende voor alle uwe [11] liefhebbers ; die sullen vallen door 't sweert harer vyanden/ dat het uwe oogen aensien : ende ick sal gantsch Juda geven in de hant des Coninckx van Babel / diese nae Babel gevanckelick sal wechvoeren / ende [12] slaense met den sweerde.

5 Oock sal ick geven al 't vermogen deser stadt/ ende allen haren [13] arbeyt/ ende alle hare kostelickheyt / ende alle schatten der Coningen van Juda/ ick salse geven in de hant harer vyanden / die sullense [a] rooven/ sullense nemen / ende sullense brengen nae Babel.

6 Ende ghy Pashur / eñ alle inwoonders van u huys/ ghylieden sult gaen in de gevanckenisse: ende ghy sult te Babel komen / ende aldaer sterven / ende aldaer begraven worden / ghy ende alle uwe vrienden / den welcken ghy [14] valschlick geprophetéert hebt.

7 HEERE / ghy hebt my [15] overredet/ ende ick ben overredet geworden/ ghy zijt my te sterck geweest/ ende hebt [16] overmocht: Ick ben den gantschen dach tot eén belacchen/ een yeder van hen bespott my.

8 Want sint dat ick [17] spreke / roep ick uyt/ ick [18] roepe gewelt ende verstooringe: om dat my des HEEREN woort den gantschen dach [b] tot smaet eñ tot schimp is.

9 Dies [19] seyde ick/ Ick en sal sijner niet [20] gedencken / ende niet meer in sijnen name spreken; maer [21] het wert in mijn herte als een [22] brandende vyer / besloten in mijne beenderen : ende ick [23] bemoeyde my om te verdragen/ maer en konde niet.

10 Want ick hebbe gehoort de [24] naspraake van velen / [van] [25] Magor-missabib/ [seggende;] [26] Geeft [ons] te kennen/ ende wy sullen 't te kennen geven ; [27] alle mijne vrede-genooten nemen acht op mijne [28] hinckinge: [sy seggen] Misschien sal hy [29] overredet worden / dan sullen wy hem overmogen / ende onse wrake van hem nemen.

11 Maer de HEERE is [c] met my als een verschrickelick helt/ [d] daerom sullen mijne vervolgers struyckelen / ende niets vermogen: [30] sy zijn seer beschaemt geworden/ om dat sy niet [31] verstandichlick gehandelt en hebben : [e] 't sal eene [32] eeuwige schande zijn/ sy en sal niet vergeten worden.

12 Ghy dan/ ô HEERE der [33] heyrscharen/ die den rechtveerdigen [f] proeft/ die de [34] nieren ende het herte siet; Laet my uwe [g] wrake van hen sien / want ick hebbe u mijne twistsake [35] ontdeckt.

13 Singet den HEERE/ prijset den HEERE : want hy heeft de ziele des nootdurftigen uyt de hant der boosdoenders verlost.

14 [h] [36] Vervloeckt zy de dach/ in welcken ick geboren ben : de dach / in welcken mijne moeder my gebaert heeft / eñ zy niet gesegent.

15 [i] Vervloeckt zy de man / die mijnen vader geboodtschapt heeft/ seggende ; U is een [37] jonge soon geboren/ [38] verblijdende hem grootlick.

16 Ja de selve man zy/ als de [39] steden/

1 *Hebr.* Paschchur.
2 D. nakomelinck.
3 Op wiens geslacht het sestiende lot in de afdeylinge der Priesteren gevallen was, siet 1. Chro. 24. 14.
4 Ofte/ een bestelde (of overste) een voorganger. D. (als sommige verklaren) de tweede na den hooge-priester / als Eleazar was by sijns vaders Aarons levē/ Num. 4. 16. gestelt tot opsicht ende regeeringe in Godts huys.
5 Siet 1. Reg. 20. op v. 35.
6 *Hebr.* eyg. omkeeringe. als streckende tot subversie ofte/ omkeeringe van der misdadige welstant. siet wijders 2. Chro. 16. op v. 10. sommige meynen dat dese gevanckenisse alsoo genoemt zy / van wegen de engicheyt der plaetse/ als daerinne men sich naulicx konde omkeeren: alsoo ond. 29. 26.
7 And. Hooge poorte, als 2. Chron. 23. 20. Vgel. ond. 26. op v. 10. van desen naem / bovenste. ofte/ hooge. is verscheyden gevoelen.
8 D. staende nae 't lant Benjamins toe.
9 D. schrick, ofte, vreese van rontomme, om reden als volgt.
10 Ofte/ ick geve u den schrick, ofte/ der vreese over.
11 Ofte/ vrienden. alsoo v. 6. ende elders.
12 D. ombrengen. siet Gen. 8. op v. 21.
13 D. al wat sy met haren arbeyt verkregen heeft.
a Ierem. 15. 13. ende 17. 3.
14 *Hebr.* in, ofte/ met valscheyt.
15 Ofte/ verlockt, bepraet, becout, alsinē seyt. eenige verstaen dit van sijn beroep eñ den last hem gegevē. Vgel. bov. cap. 1. 6/ 7. ende siet van het Hebr. woort Judic. 14. op v. 15. ende Vgel. ond. v. 10. het selve woort wort gebruyckt vā het rechtveerdich oordeel Godts / in 't overreden der valsche Propheten. Ezech. 14. 9. siet aldaer.
16 Vergel. de maniere van spreken met v. 10.
17 Propheterende tot den volcke.
18 Vergel. Job 19. 7. ende d'aenteeck. aldaer.
b Iesa. 57. 4.
19 By my selven. D. ick dachte.
20 D. niet meer van den Heere vermeldē/ geene mentie meer van sijnen last maken.
21 Des Heeren woort/ ofte/ sijn last: door de krachtige werckinge des H. Geests. ofte / daer was, &c.
22 Siet alsulcke gelijckenisse / Job 32. 18. Psal. 39. 4.
23 Ofte/ wierde vermoeyt van, &c. ende en konde niet, T. w. langer in houden/ ofte/ den Geest des Heeren wederstaen / ick moest in mijnē dienst voortgaen.
24 Ofte/ naklap, boos geruchte.
25 Siet v. 3. Desen nachmen nemē voor een aenleyder van 't gene waer van vorder in dit vs gesprokē wort. And. schrick, ofte/ vreese [grijpt my aen] van rontomme, [sy seggen] &c.
26 D. verneemter nae / ende letter op/ wat ghy van Jeremia hoort/ eñ brengt het ons aen / op dat wy 't den Oversten/ soo kerckelijcken als politijcken/ aenbrengen/ om tegen hem te beraetslagen.
27 *Hebr.* alle menschen mijnes vredes. alsoo ond. 38. 22. Vgel. 2. Sam. 8. op v. 10. ende Psal. 41. op v. 10.
28 Of ick my ergens in mijn ampt ofte leven mochte vergrijpē ofte struyckele/ ende sy my daer over ten val ofte in lijden brengen. Vgel. Psal. 35. 15. ende 38. 18.
29 Sich met soete woorden laten misleyden/ om het een tegen het ander te seggen/ ofte andersins feylen/ ende occasie geven tot sijn verderf.
c Ierem. 1. 8, 19. ende 15. 20.
d Ier. 17. 18.
30 Prophetischer wijse van het toekomende gesproken/ voor/ sy sullen sekerlick beschaemt worden: waer over de Prophete sich door 't geloove alsoo verheugt / als te sien is v. 13. verhalende ondertusschen hoe hy aen d'ander zijde zy bestredē door de swackheyt des vleesches.
31 Vergel. bov. 9. 24. Ofte/ om datse niet geluckich, ofte/ voorspoedich zijn geweest, ofte/ sullen zijn : om dat hare aenslagen haer sullen feylen.
e Ierem. 23. 40.
32 Ofte/ eene eeuwige schande ! als een afgebroken reden/ verwonderens wijse.
33 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
f Ierem. 11. 20. ende 12. 3.
34 Als bov. 11. 20. siet aldaer.
g Ierem. 11. 20. ende 15. 15. ende 18. 18.
35 Als mijnen advocaet ende patroon.
h Ierem. 15. 10.
36 Vergel. dese klage der onverduldicheyt met Job 3. 3. &c. ende siet d'aenteeck. aldaer. De Propheet verhaelt hier/ hoe onverduldich hy geweest zy/ als hem al de werelt vloeckte ende smaedde. Siet bov. v. 8. ende cap. 15. 10.
i Iob 3. 3.
37 *Hebr.* een manlick kint. ofte/ sone.
38 *Hebr.* verblijdende verblijdde hy hem.
39 Dit schijnt te sien op de steden Sodom/ Gomorra/ &c. Gen. 19.

die de HEERE heeft [k] omgekeert/ ende 't en heeft hem niet [40] gerouwt: ende hy hoore in den [41] morgen-stont een [42] geroep/ ende op den [43] middachs-tÿt een geschrey.

17 [44] Dat hy my niet gedoodt en heeft van de baermoeder aen! ofte mÿne moeder mÿn graf geweest en is/ ofte hare baermoeder [als eener] die [45] eeuwichlick swanger is!

18 [l] Waerom ben ick doch uyt de baermoeder voortgekomen/ om moeyte ende droeffenisse te [46] sien? ende dat mÿne dagen in beschaemtheyt vergaen?

k Gen. cap. 19.
40 Siet Gen. 6. op v. 6.
41 D. vroech/ onversiens/ als hyder niet op verdacht en is. Vgel. Hos. 10. 15.
42 Een gekerm sÿner medeburgeren ofte naebueren/ die omgebracht worden/ ofte in levens perÿckel zÿn/ gelÿck ten tÿde van des vyants overval pleegt te geschieden.
43 Alsmen plach maeltÿt te houden/ ende te rusten.
44 Als of hy seyde: waerom en is dat niet geschiet? waerom en heeft de Heere my niet gedoodt? als in 't volgende vs.
45 Hebr. eener swangere der eeuwicheyt, D. altoos swanger blÿvende/ ende nemmermeer barende.
l Iob 3. 20.
46 D. ondervinden. siet Iob 7. op v. 7.

Het xxj. Capittel.

De Coninck Zedekia laet in de belegeringe den Propheet vragen/ offer hope ende troost by Godt zy/ v. 1/ &c. krÿgt voor antwoort/ van neen/ maer gantsch het contrarie/ 3. Godt geeft nochtans den volcke raet/ wat voor hen best zy/ 8. ende den huyse des Conincks eene lesse/ met een scherp dreygement/ 11.

1 HEt woort/ dat van den HEERE geschiet is tot Jeremia: als de Coninck Zedekia tot hem sondt Pashur den [1] sone van Malchia/ en Zephania den sone van Maaseja/ den Priester/ seggende:

2 Vraegt doch den HEERE voor ons; want [2] Nebucadrezar/ de Coninck van Babel/ strÿdt tegen ons: misschien sal de HEERE met ons doen [3] nae alle sÿne wonderen/ dat [4] hy van ons optrecke.

3 Doe seyde Jeremia tot hen: Soo sult ghylieden tot Zedekia seggen:

4 Soo seyt de HEERE de Godt Israëls; Siet ick sal de [5] krÿgs-wapenen [6] omwenden/ die in u lieder hant zÿn/ met dewelcke ghy strÿdet tegen den Coninck van Babel ende tegen de Chaldeen/ die u belegeren/ van buyten aen den muer: ende ick [7] salse versamelen in 't midden van dese stadt.

5 Ende ick selfs sal tegen u lieden strÿden/ met een' uytgestreckte hant/ ende met eenen stercken arm: ja met toorne/ ende met grimmicheyt/ ende met groote verbolgentheyt.

6 Ende ick sal de inwoonders deser stadt slaen/ soo wel [8] de menschen als de beesten: door eene groote pestilentie sullense sterven.

7 Ende daerna/ spreeckt de HEERE/ sal ick Zedekia den Coninck van Juda/ ende sÿne knechten/ ende het volck/ ende die in dese stadt overgebleven zÿn van de pestilentie/ van het sweert/ ende van den honger/ geven in de hant Nebucadrezars des Coninckx van Babel/ ende in de hant harer vyanden/ ende in de hant der gener die hare [9] ziele soecken: ende [10] hy salse slaen [11] met de scherpte des sweerts; hy en salse niet sparen/ noch verschoonen/ noch sich ontfermen.

8 Ende tot dit volck sult ghy seggen; Soo seyt de HEERE: Siet ick stelle voor u lieder aengesichte/ den wech des levens/ ende den wech des doots.

9 Die in dese stadt [a] blÿft/ sal sterven door het sweert/ ofte door den honger/ ofte door de pestilentie: maer dieder uyt gaet ende [12] valt tot de Chaldeen/ die u lieden belegeren/ die sal leven/ ende sÿne [13] ziele sal hem tot eenen buyt zÿn.

10 Want ick hebbe mÿn aengesicht tegen dese stadt [14] gestelt ten [15] quade/ ende niet ten [16] goede/ spreeckt de HEERE: Sy sal gegeven worden in de hant des Conincks van Babel/ ende hy salse met vyer verbranden.

11 Ende aengaende het huys des Coninckx van Juda/ hooret des HEEREN woort.

12 O Huys Davids/ soo seyt de HEERE; [b] Richtet des morgens recht/ ende verlost den beroofden uyt de hant des [17] verdruckers: op dat mÿne gramschap niet uyt en vare als een vyer/ ende brande dat niemant blusschen en konne; van wegen de boosheyt uwer handelingen.

13 Siet ick [18] [wil] aen u/ [19] ghy inwoonersse des dals/ ghy rotze [20] der pleyne/ spreeckt de HEERE: ghylieden die segget/ Wie soude tegen ons afkomen? ofte/ wie soude komen in onse wooningen?

14 Ende ick sal [21] over u lieden besoeckinge doen [22] nae de vrucht uwer handelingen/ spreeckt de HEERE: ende ick sal een [c] [23] vyer aensteken in [24] haer wout; dat sal verteeren al wat rontom haer is.

1 Van de nakomelingen deses Malchia, op wiens geslachte het vÿfde lot in de afdeelinge der Priesteren by Davids tÿt gevallen was 1. Chro. 24. 9. gelÿck op het geslacht van Maaseja het vier ende twintichste 1. Chro. 24. 18.
2 Alsoo ond. v. 7. en dickwÿls by desen Propheet/ anders genoemt Nebucadnezar.
3 Gelÿck hy voor dese soo menichmael heeft gedaen/ tot bescherminge ende verlossinge van sÿn volck.
4 Nebucadnezar opbreke/ ende de belegeringe verlate.
5 Hebr. instrumenten, ofte/ gereetschap des krijchs.
6 Datse u onnut/ ja u selven schadelick sullen zÿn/ hoewel ghy u door de selve meynt te beschermen/ ende de Chaldeen af te keeren.
7 Ick sal de Babyloniers ofte Chaldeen laten inkomen/ ofte inlaten/ innemen. siet van het Hebr. woort Judic. 19. op v. 15.
8 Hebr. ende den mensche ende het beest.
9 D. die nae haer leven staen. siet Exod. 4. op v. 19. ende 2. Sam. 4. op v. 8.
10 De Coninck van Babel.
11 Hebr. aen den mont des sweerts.
a Ierem. 38. 2.
12 D. die sich gewillichlick tot haer begeeft.
13 D. leven/ ofte/ persoon/ D. sÿner behoudenisse sal hy hebben als tot eenen buyt/ diemen met perÿckel van den vyant haelt/ ofte/ die yemant onversiens in handen valt/ ende dessmen sich verheugt, alsoo ond. 38. 2. ende 45. 5.
14 Siet Levit. 17. op v. 10.
15 Tot haerer straffe ende verderf.
16 Om haer wel te doen/ ofte te segenen.
b Ierem. 22. 3.
17 Die hem met list ofte gewelt verdruckt.
18 Ofte/ ick [ben] tegen u. ofte/ sal tegen u zijn. D. uwe tegenpartye zÿn/ ick sal my tegen u kanten. alsoo ond. 23. 30/ 31/ 32. Ezech. 13. 8. ende 21. 3. ende 29. 3/ &c. elders wort dese maniere van spreken oock in 't goede ofte ten besten genomen. Siet Ezech. 36. 9.
19 Verstaet de stadt Jerusalem waer van het onderste deel inde leegte lach/ het hoverste op den berch Zion/ daer Davids stadt ende slot was.
20 Alwaer de Tempel op de pleyne van den berch Morija stont: ofte/ voor welcke rotze buyten een effen velt leyt/ als eenige dit verstaen.
21 D. ick sal u straffen. Siet Gen. 21. op v. 1.
22 Als vov. 17. 10.
c Ierem. 17. 27.
23 Siet 1. Chron. 36. 19. ende ond. 52. 13.
24 Jerusalems/ waer van in 't voorgaende vs. door het wout kannen verstaen de schoone gebouwen der stadt/ die getimmert waren van hout/ dat uyt den woude Libanons gehouwen was. Vgel. ond. 22. 7/ 23. ofte/ de gantsche stadt/ met het lant/ zÿnde vol volcx/ als een wout vol boomen. Vgel. Ezech. 20. 46. met d'aenteeck. aldaer.

Het xxij. Capittel.

Godt sendt den Propheet te Hove/ om aldaer te prediken/ watse moesten doen/ sose wel wilden varen/ v. 1/ &c. ende dewÿle sy het contrarie deden/ dreygt hy den huyse des Conincks ende Jerusalem het uyterste verderf/ 6. Prophetie van Sallum/ 10. Jojakim/ 13. ende Chonia/ 24.

1 ALsoo seyt de HEERE; Gaet af [in] het huys des Coninckx van Juda/ ende spreeckt aldaer dit woort/

2 Ende segt/ Hoort het woort des HEEREN/ ghy Coninck van Juda/ ghy die sitt op Davids throon/ ghy/ ende uwe knechten/ ende u volck/ die door dese poorten ingaen.

3 Soo seyt de HEERE; [a] [1] Doet recht ende gerechticheyt/ ende reddet den beroofden uyt de hant des verdruckers: ende den [b] vreemdelinck/ den weese/ noch de weduwe/ en [2] onderdruckt niet/ en [3] doet geen gewelt/ en en vergietet geen onschuldich bloet in dese plaetse.

4 Want indien ghylieden [4] dese sake [5] eernstelick sult doen/ [c] so sullen door de poorten van dit huys Coningen ingaen/ sittende [6] den David op sÿnen throon/ rÿdende op wagen ende op peerden/ [7] hy/ ende sÿne knechten/ ende sÿn volck.

5 Indien ghy daerentegen dese woorden niet en sullet hooren/ so hebbe ick by my geswooren/ spreeckt de HEERE/ dat dit huys tot eene woestheyt worden sal.

6 Want soo seyt de HEERE van den huyse des Conincks van Juda; Ghy zÿt my een [8] Gilead/ eene [9] hoochte Libanons: [maer] so ick u niet en sette [als] eene woestÿne/ [ende] onbewoonde steden! [10]

7 Want ick sal [d] verderbers tegen u [11] heyligen elck met sÿn gereetschap: die sullen [12] uwe uytgelesene cederen omhouwen/ ende [13] in 't vyer werpen.

8 Dan sullen vele [14] heydenen voor by dese stadt gaen/ ende sullen seggen een yeder tot sÿnen naesten; [e] Waerom heeft de HEERE alsoo gedaen/ aen dese groote stadt?

a Ierem. 21. 12.
1 Siet 1. Reg. 10. op v. 9.
b Ierem. 7. 6.
2 Ofte/ plaget, berooft niet.
3 Aen hen/ ofte/ aen yemant.
4 Ofte/ dit woort.
5 Hebr. doende doen sult.
c Ierem. 17. 25.
6 D. in Davids plaetse.
7 De Coninck/ die der zÿn sal.
8 D. soo van my gesegent met alles wat gewenscht ende lieflick is/ dat ghy den lande Gileads gelÿck zÿt. Siet Gen. 37. 25. ofte/ (als sommige) ghy [sult] my [zÿn] &c. D. ick sal u soo weynich verschoonen/ als ick Gilead gedaen hebbe. Siet 2. Reg. 15. 29.
9 Soo verheven in eere ende hoocheyt/ als de spitze Libanons/ ofte de hoochste cederen/ die daer op staen. Hebr. hooft.
10 Een afgebroken reden in 't eedtsweeren gebruyckelick. siet Deut. 1. op v. 35.
d Ier. 15. 6.
11 D. daer toe afsonderen/ verordineren/ beschicken/ bereyden/ toerusten. Siet Jes. 13. op v. 2. ende vgel. vov. 6. op v. 4.
12 Hebr. de keure uwer cederen. D. (als het volgende uytwijst) uwe beste ende uytgelesenste huysen van cederen-hout getimmert. Vgel. vov. 21. op v. 14. en ond. v. 14. 15. ende de maniere van spreken met Gen. 23. 6.
13 Ofte/ nedervellen ten vyere.
14 Ofte/ natien.
e Deut. 29. 24. 1. Reg. 9. 8.

9 Ende sy [15] sullen seggen; Om dat sy het verbont des HEEREN hares Godts hebben verlaten; ende hebben sich voor andere Goden nedergebogen/ende die gedient.

10 En weenet niet over den [16] dooden/ ende en beklaget hem niet: Weenet [17] vry over dien [18] die wech gegaen is/want hy en sal nemmermeer wederkomen/dat hy het lant syner geboorte sie.

11 Want soo seydt de HEERE van [19] Sallum den sone van Josia/ Coninck van Juda/ die inde plaetse van synen vader Josia regeerde; die uyt dese plaetse is uytgegaen: Hy en sal daer nimmermeer wederkomen.

12 Maer in de plaetse/ daer henen sy hem gevancklick hebben wechgevoert/ sal hy sterven: ende dit lant en sal hy niet meer sien.

13 [20] Wee [f] dien die syn huys bouwt [21] met ongerechticheyt/ende syne oppersalen [22] met onrecht: die [23] syns naesten dienst om niet gebruyckt/ ende en geeft hem syn [24] arbeydts-loon niet.

14 Die daer seyt; Ick sal my een [25] seer hooch huys bouwen/ ende [26] doorluchtige oppersalen: [27] ende hy houwt sich vensteren uyt/ ende het is [28] bedeckt met Ceder/ ende [29] aengestreken met [30] Menie.

15 Soudt ghy [31] regeren/ om dat ghy u [32] mengt met den Ceder? heeft niet uw' [33] vader [34] gegeten ende gedroncken/ ende [35] recht ende gerechticheyt gedaen/ [ende] [36] het ginck hem doe wel?

16 Hy heeft de rechtsake des elendigen ende nootdurftigen gerichtet/doe ginck het [hem] wel: is dat niet my te [37] kennen/ spreeckt de HEERE?

17 Maer uwe oogen ende u herte en zyn niet dan op [38] uwe giericheyt: ende op onschuldich bloet om dat te vergieten/ende op verdruckinge ende [39] overlast/ om [die] te doen.

18 Daerom seyt de HEERE alsoo van Jojakim/ sone van Josia/ Coninck van Juda; [f] Sy en sullen hem niet [40] beklagen/ [41] Och mijn broeder/ ofte/ och suster! sy en sullen hem niet beklagen; Och Heere/ ofte/ och syne Majesteyt!

19 Met eene [42] ezels-begraeffenisse sal hy begraven worden: men sal [hem] [g] sleypen ende daer henen [h] werpen/ [43] verre wech vande poorten Jerusalems.

20 [44] Klimt op den [45] Libanon ende [46] roept/ ende [47] verheft uwe stemme op den Basan: roept oock van de [48] veyren; [49] maer alle uwe liefhebbers zyn [50] verbroken.

21 Ick sprack u aen in uwen [51] grooten voorspoet/ [maer] ghy seydet/ Ick en sal [i] niet hooren: Dit is uwen [52] wech van uwer [53] jeugt aen/ dat ghy myner stemme niet en hebt gehoorsaemt.

22 [54] De wint sal alle uwe herders weyden/ ende uwe [55] liefhebbers sullen in de gevanckenisse gaen: dan sult ghy sekerlick beschaemt ende te schande worden/van wegen alle uwe boosheyt.

23 ô Ghy die nu in den [56] Libanon woont/ [ende] in de Cederen nestelt; [57] hoe begenadigt sult ghy zyn/ als u de smerten sullen aenkomen/ het wee als eener barender [vrouwe]!

24 [Soo waerachtich als] Ick leve/ spreeckt de HEERE/ of schoon [58] Chonia/ de sone Jojakims/ des Conincks van Juda/ een [59] zegelrinck ware aen myne rechterhant; so sal ick [60] u doch [61] van daer wechrucken.

25 Ende ick sal u geven in de hant der gener die uwe [62] ziele soecken/ ende in de hant der gener/ voor welcker aengesichte ghy schrickt: naemlick in de hant Nebucadrezars/ des Conincks van Babel/ende in de hant der Chaldeen.

26 Ende ick sal u/ ende uwe moeder/ die u gebaert heeft/ uytwerpen in een ander lant/ daer in ghylieden niet geboren en zyt: ende daer sult ghy sterven.

27 Eñ in het lant/ nae 't welcke [63] hare ziele verlangt om daer weder te komen/ daer henen en sullen sy niet wederkomen.

28 [64] Is dan dese man Chonia een veracht verstropt [65] afgodisch beelt? of is hy een [66] vat/ daer aen men geenen lust en heeft? Waerom zyn/ hy ende [67] syn zaet/ uytgeworpen? ja wechgeworpen in een lant/ dat sy niet en kennen?

29 ô Lant/ lant/ lant! Hoort des HEEREN woort.

30 [68] Soo seyt de HEERE; [69] Schryvet desen selven [70] man [71] kinderloos; eenen man [die] niet voorspoedich en sal zyn in syne dagen: want daer en sal niemant van synen zade voorspoedich zyn/ [72] sittende op den throon Davids/ ende heerschende meer in Juda.

15 D. men sal antwoorden.
16 N. den vroomen Coninck Josia/ die onlancx in den slach tegen Pharao Necho gebleve ende van den volcke seer beklaegt was/ 2. Reg. 23. 29. 2. Chron. 35. 23/24. desen Coninck wert wechgeruckt voor dese grouwelicke verwoestingen/ als voorseyt was. 2. Reg. 22. 20.
17 *Hebr.* weenet weenende.
18 T. w. Ioahas, die Pharao Necho gevanckelick nae Egypten gevoert hadde. 2. Reg. 23. 33/34. alwaer hy oock gestorven is. Dit duyden sommige op den Coninck Iojáchin, die daer na gevanckelick gegaen is nae Babel/ ende aldaer gestorven. 2. Reg. 24. 15. ende 25. 29. als oock Zedekia 2. Reg. 25. 7. ende setten't over/ den wechgaenden, ofte/ dien die wechgaen [sal], doch men heeft te lette op de volgende woorden.
19 Dese is (nae sommiger gevoelen) Ioahas, oock genoemt Iehoahaz, ende Iohanan, sone van Josia/ Siet 2. Reg. 23. 31. 2. Chro. 36. 1/2. Vgel. 2. Reg. 15. 13. ende 23. 31. 1. Chro. 3. 15. wort oock een vierde soon van Josia met desen name genoemt.
20 Ofte/ hey, ô ghy, die &c. dit/ als oock het volgende/ siet op den Coninck Jojakim (siet onder vs 18.) die beschuldicht wort van pracht/ overdaet / onrechtveerdicheyt / giericheyt/ende tyrannie.
f Lev. 19. 13. Deut. 24. 14, 15. Habac. 2. 9.
21 *Hebr.* met niet gerechticheyt. D. met geene gerechticheyt/ ofte / sonder gerechticheyt.
22 *Hebr.* met niet recht.
23 Ofte / sich dient van sijnen naesten, gebruyckende sijnen arbeyt/ ofte/ hē dwingt te dienen. Vgel. ond. 25. 14. eñ 27. 7. ende 30. 8. ende 34. 9.
24 *Hebr.* syg. werck, ofte / arbeyt, D. arbeyts-loon/ als Nu. 22. 7. waerseggingen, ofte / voorseggingen, voor / loon der waerseggingen. Siet wyders Levit. 19. 13. Jes. 49. 4. Eze. 29. 20.
25 *Hebr.* een huys der maten. D. sonderlinge ofte boven maten hooch ofte groot. Vgel. Num. 13. op v. 32.
26 Daer in men lucht kan scheppen/ ofte/ daer de wint kan door waeyen/ D. wijde/ luchtige.
27 And. die mijne vensteren voor sich daer uyt scheurt. ende dat met ceder beschoten is, ende bemaelt het met Menie, &c. verstaende dat Jojakim uyt Godts huys hebbe laten uytbreken / tot gerijf van sijn gebouw/ wat hem beliefde/ latende het daer na met allerleye verwen soo overstrijcken/ datmen 't niet konde mercken.
28 Sijn huys is overal gesoldert ende beschoten met cederen balcken ende plancken.
29 *Hebr.* gesalft: ofte/ salvende. D. hy laet bestrijcken/ bemalen ofte beschilderē.
30 Ofte/ vermilioen, ofte/ purper-blaeuw, sommige meynen dat het eygentlick zy het Indisch-blaeuw, gemaeckt van Indische weedt, ofte/ (als sommige schrijven) gewassen in 't Indisch riet/ eñ in 't Hebr. Schaschar genoemt/ van een volck in Indien (Sasuri genoemt) van waer het soude komen. De sin is/ dat hy sijn huys met allerleye vreemde uytstekende kostelicke verwen ende schilderijen verciert heeft. Vgel. Ezech. 23. 14. alwaer het selve Hebr. woort gevonden wort.
31 D. u Coninckrijck tegen Godts dreygementen vast ende bestandich maken.
32 D. aldus/ om strijt (alsmen spreeckt) boven uwen vader pronckt ende praelt met cederen-gebouwen?
33 De vroome Coninck Josias/ als ond. v. 18.
34 D. bequamelijck ende vrolick geleeft, siet Eccl. 3. 13.
35 Als vov. v. 3.
36 *Hebr.* doe [was] hem goet, ofte/ wel: alsoo in 't volgende. Vgel. Jes. 3. 10/11. alwaer de Hebr. woordekens beteeckenende goet eñ quaet, oock alsoo gebruyckt worden/ voor wel eñ qualick gaen.
37 D. een bewijs ende vrucht van mijner ware kennisse?
38 Ofte/ u gewin.
39 *Hebr.* loop, als 2. Sam. 18. 27. ende voorts aenloop, verst. van gewelt, overval, vertredinge, verplettefinge, als hier.
f Ierem. 16. 4, 5, 6.
40 Ofte/ misbaer bedrijven, over sijnen doot. siet Gen. 23. op v. 2. ende van Jojakims vader 2. Chron. 35. 24/25.
41 Dit zijn formulieren/ gebruyckelick in 't beklagen eens verstorvenen.
42 D. men sal hem onbegraven/ als een ezels-aes/ wechwerpen.
g Ier. 15. 3.
h Ier. 36. 30.
43 Buyten dit lant/ in Babel/ ofte onderweegs/ als hy nae Babel gevoert wort. Vgel. 2. Reg. 24. op v. 6. ende 2. Chron. 36. op v. 6. ende ond. 36. 30.
44 Ghy dochter mijns volcx. D. ghy volck van Juda.
45 Dese bergen waren in 't Noorden ende Noord-oosten van Canaan gelegen/ nae Assyrien toe.
46 Aen de Assyriers om hulpe: dit is spots wijse gesproken/ als volgt.
47 *Hebr.* geest.
48 Ofte/ overvaerten, T. w. der Rivieren / die men passeren moest nae Egypten/ dat d' Egyptenaers u te hulpe komen: *Hebr.* Abarim, dat sommige nemen voor 't geberchte Abarim, waer van Num. 33. op v. 47.
49 'Tis te vergeefs/ wil de Heere seggen/ want beyde Assyriers ende Egyptenaers zijn van den Coninck van Babel t'ondergebracht/ verwoest / ende machteloos gemaeckt. Vgel. vov. 2. 36. Ezech. 16. 26/ 28. ende 23. 7/8.
50 Siet vov. 4. op v. 6.
51 *Hebr.* voorspoedicheden, ofte/ gerustheden, D. ick waerschouwde u/ doe 't u noch seer wel ginck.
i Ierem. 5. 23. ende 7. 23, 24, 25, 26, 27, 28. ende 11. 7, 8. ende 13. 10, 11. ende 16. 12. ende 17. 23. ende 18. 12. ende 19. 15.
52 D. maniere van doen. Siet Gen. 6. op v. 12.
53 Zedert dat ick u tot mijn volck heb aengenomen / ende mijne wetten gegeven.
54 D. alle uwe geestlicke eñ wereltlicke Regeerders sullen beschaemt staen in hare ydele inbeeldingen / raetslagen ende hope/ &c. die hen niet meer sullen stercken / als wanneer yemant van den wint meynt te levē. Vgel. Eccle. 1. op v. 14. Hos. 12. 2. And. afweyden, D. sy sullen verdwijnen / als roock voor den wint.
55 Priesters ende valsche Propheten / daermede ghy geboeleert hebt.
56 D. nu aldus praelt met gebouwē van Cederen/ die ghy van den Libanon haelt. Dit schijnt principalick te sien op des Conincks huys/ waer van in 't volgende.
57 Als of de Heere seyde: u en sal gantsch geene genade noch gunst wedervaren van de Babyloniers/ maer 't contrarie/ als volgt. And. Hoe gunstrijck, ofte/ aengenaem sult ghy zijn? ofte / hoe sult ghy smeecken?
58 *Hebr.* Chonjahu: oock genoemt Iechonia. 1. Chron. 3. 16. eñ Iojachin. 2. Reg. 24. 6/8.
59 D. noch soo lieven ende aengenamen Jongelinck / met verscheyden weldadē van my verciert ende gecroont/ ende van Davids zaet/ dies sy meynden dat de successie ongetwijffelt soude zijn / ende datse van Babel geenen noot en hadden. Siet gelijcke maniere van spreken Cant. 8. 6. Hag. 2. 23.
60 Hier spreeckt Godt den Chonia selfs aen.
61 Dit kanmen verstaen van de rechterhant/ ofte/ van Jerusalem/ uyt het Coninckliche hof ende uyt Judea / vermits sijne wechvoeringe nae Babel/ als volgt.
62 U nae 't leven staen: als dickwijls.
63 *Hebr.* sy hare ziele opheffen. D. begeerte/ lust/ verlangen nae hebben. siet Deut. 24. op v. 15. ende Psal. 24. op v. 4. alsoo ond. 44. 14.
64 Dit woort vraegs-wijse/ als in des volcx name/ voor gestelt/ waer op Godts antwoort volgt. 't blijckt datmen veel van hem gehouden heeft / van wegen sijne bevallicheyt.
65 Ofte/ beelt, dat veracht is, ende in stucken behoort geslagen te worden, alsoo dat de stucken verstroyt worden. van het Hebr. woort / beteeckenende eenen Afgodt, ofte/ Afgodisch beelt. Siet 1. Sam. 31. op v. 9. ende 2. Sam. 5. op v. 21.
66 Ofte/ daer niet behaechlicx in en is. Vgel. ond. 48. 38. Hos. 8. 8.
67 D. kinderen/ die hy soude mogen krijgen/ ofte/ gehadt heeft/ (als eenige besluyten uyt Matth. 1. 12.) hoewelse hem in 't Coninckrijcke niet en zijn gesuccedeert/ als ond. v. 30. te sien is.
68 Dit is Godts antwoort op de voorgaende vrage des volcx.
69 Teeckent het op ter gedachtenisse/ als een gewis ende onwederroepelick besluyt Godts.
70 Chonia.
71 *Hebr.* geheel ontbloot, ofte/ d'alderontblootste. T. w. van nakomelingen ofte successeurs/ als sommige; ofte/ als andere/ van lant ende goet. in plaetse datse haer inbeelden/ dat sijn zaet voor altoos soude regeren. Siet hier van 1. Chron. 3. op v. 16.
72 Sommige gevoelen/ dat na de Babylonische gevanckenisse niet Salomons/ maer Nathans (Salomons broeders) nakomelingen het regiment gehadt hebben. Andere verstaen dat Salathiel sijn eygen rechte sone door geboorte geweest is / doch Zerubbabel / die hem gevolcht is na de gevanckenisse/ en is niet meer als een Vorst ofte Gouverneur geweest/ als te sien is Hag. 1. 1. ende in 't boeck Ezra/ ende geensins Coninck/ sittende op den throon Davids.

Het xxiij. Capittel.

Prophetie tegen de quade herders / met belofte van de vergaderinge ende herstellinge der kudde Godts door Christum / onse gerechticheyt/ v. 1/ &c. wijtloopige prophetie tegen de valsche propheten / ende droomers / met getrouwe waerschouwingen / ende swaere dreygementen/ 9. tegen de gene die met Jeremia/ ende des Heeren last/ haren spot dreven/ 33.

[1] Wee den [a] herderen / die de schapen mijner weyde [1] ombrengen ende verstroyen / spreeckt de HEERE.

2 Daerom seyt de HEERE / de Godt Israëls / alsoo / van de herderen / die mijn volck weyden; Ghylieden hebt mijne schapen verstroyt / ende hebtse verdreven / ende en hebtse niet [2] besocht: siet ick sal over u [3] besoecken de boosheyt uwer handelingen / spreeckt de HEERE.

3 Ende ick sal het overblijfsel mijner schapen selfs [4] vergaderen / uyt alle de landen / daer ickse henen verdreven hebbe: ende ick salse wederbrengen tot hare [5] kooyen / ende sy sullen vruchtbaer zijn ende vermenichvuldigen.

4 Ende ick sal [b] herderen over haer [6] verwecken / diese weyden sullen: ende sy en sullen niet meer vreesen / noch verschrickt worden / noch [7] gemist worden / spreeckt de HEERE.

5 Siet / [c] de dagen komen / spreeckt de HEERE / dat ick den David / eene [8] rechtveerdige [9] SPRUYTE sal verwecken: die sal [10] Coninck zijnde regeren / ende voorspoedich zijn / ende [11] recht ende gerechticheyt doen op der aerden.

6 [d] In [12] sijne dagen sal [13] Juda verlost worden / ende Israël [14] seker woonen: ende dit sal sijn naem zijn / daer mede [15] men hem sal noemen / [16] de HEERE ONSE GERECHTICHEYT.

7 Daerom / siet [e] de dagen komen / spreeckt de HEERE / datse [17] niet meer sullen seggen / [Soo waerachtich als] de HEERE leeft / die de kinderen Israëls uyt Egyptenlant heeft opgevoert:

8 Maer / [Soo waerachtich als] de HEERE leeft / die het zaet des huyses Israëls heeft opgevoert / ende die 't aengebracht heeft uyt den lande van 't Noorden / ende uyt alle de landen / daer [18] ickse henen gedreven hadde: want sy sullen woonen in haer lant.

9 [19] Aengaende de Propheten; mijn herte wort in mijn binnenste [20] gebroken / alle mijne beenderen bewegen sich; ick ben als een droncken man / ende als een man dien de wijn [21] te boven gaet: van wegen den HEERE / ende van wegen de woorden sijner [22] heylicheyt.

10 Want het lant is [f] vol overspeelders / want het lant treurt van wegen den [23] vloeck / de weyden der woestijne verdorren: om dat haren [24] loop boos is / ende hare macht [25] niet recht.

11 Want [26] beyde Propheten ende Priesters [g] [27] zijn huychelaers: selfs in mijnen huyse vinde ick hare boosheyt / spreeckt de HEERE.

12 Daerom sal hen haren wech zijn / als seer [h] [28] gladde plaetsen in de [i] donckerheyt; sy sullen aengedreven worden ende [29] daer in vallen: want ick sal een [30] quaet over hen brengen / [31] [in] het jaer harer besoeckinge / spreeckt de HEERE.

13 Ick hebbe wel [32] ongerijmtheyt gesien in de Propheten van Samaria / [die] [33] door den Baal propheteerden / ende mijn volck [34] Israël verleydden:

14 Maer in de Propheten van Jerusalem sie ick [35] afschouwelicheyt; sy bedrijven overspel / ende [36] gaen om met valscheyt / ende [37] stercken de handen der boosdoenders / op datse sich niet en bekeeren / een yegelick van sijne boosheyt: Sy alle zijn my als [k] [38] Sodom / ende [39] hare inwoonders als [40] Gomorra.

15 Daerom seyt de HEERE der [41] heyrscharen van dese Propheten alsoo; Siet ick salse met [l] [42] alssen spijsigen / ende met [m] galle-water drencken: want van Jerusalems Propheten / is de [43] huychelye uytgegaen in 't gantsche lant.

16 Soo seyt de HEERE der heyrscharen; En hoort niet nae de woorden der Propheten / die u propheteren; sy maken u [44] ydel: sy spreken het gesichte [45] hares herten; niet uyt des HEEREN mont.

17 Sy [n] seggen [46] steedts tot de gene die my [47] lasteren: De HEERE heeft 'et gesproken / Ghylieden sult [48] vrede hebben: ende [tot] allen / die nae sijns herten goetduncken wandelt / seggen sy; U lieden en sal geen quaet overkomen.

18 Want [49] wie heeft in des HEEREN raet gestaen / ende sijn woort [50] gesien ofte gehoort? wie heeft sijn woort aengemerckt ende gehoort?

19 Siet / een [o] onweder des HEEREN / eene grimmicheyt / is uytgegaen / ja een [51] pijnlijck onweder: het sal [52] blijven op der godtloosen kop.

20 Des HEEREN toorn en sal sich niet afwenden / tot dat hy sal hebben gedaen / ende tot dat hy sal hebben daer gestelt de gedachten sijns herten: In 't [53] laetste der dagen sult ghy [54] [met] verstant daer op letten.

21 Ick en hebbe die Propheten [p] niet gesonden / nochtans hebben sy geloopen: ick en hebbe tot hen niet gesproken / nochtans hebben sy gepropheteert.

22 Maer so sy in mijnen [55] raet hadden gestaen / so souden sy mijn volck mijne woorden hebben doen hooren / ende soudense afgekeert hebben van haren boosen [56] wech / ende van de boosheyt harer handelingen.

23 [57] Ben ick een Godt van naeby / spreeckt de HEERE? ende niet een Godt van verre?

24 Soude sich yemant in [q] verborgene plaetsen konnen verbergen / dat ick hem niet en soude sien / spreeckt de HEERE? en vervulle ick niet den hemel ende de aerde / spreeckt de HEERE?

25 Ick hebbe gehoort / wat de Propheten seggen / die in mijnen name leugen propheteren / seggende: Ick hebbe [58] gedroomt / ick hebbe gedroomt.

26 [59] Hoe lange? Isser dan [60] [een

---

a Ezech. 32. 2.
1 Ofte / vernielen, doen omkomen, vergaen, verderven, in 't verderf brengẽ. Vgel. dese prophetie met Ezech. 34.
2 Geen opsicht op haer gehadt / haren welstant niet besorgt.
3 D. straffen. Siet Gen. 21. op V. 1.
4 Als ick voor eerst mijn volck uyt Babel / ende daer na (dat het principaelste / eñ daer door afgebeeldt was) mijne kercke sal vergaderen uyt Joden ende Heydenen door den Messiam / die van beyden eenen schaepstal sal maken. Joan. 10. 16.
5 Hebr. wooningen, percken.
b Ezech. 34. 11, 12.
6 Ofte / stellen, setten.
7 D. geene van haer salder ontbrekẽ. And. besocht. D. gestraft / geplaegt worden. als vov. V. 2.
c Ierem. 33. 14, 15. Ies. 4. 2. ende 40. 11. Dan. 9. 24. Luc. 1. 32. 33.
8 Zijnde sonder sonde / onbevleckt / heylich / ende rechtveerdich / ja onse gerechticheyt, als volgt / die Godt in hem voor ons heeft overvloedelick als doen groenen ende bloeyen.
9 Ofte / spruytsel, uytspruytsel, scheute. N. den Messiam onsen Heere Jesum Christum / dewelcke / zijnde Godts eeuwige ende eenichgeboren Sone / in de volheyt des tijts / door de wonderbare ende onbegrijplicke werckinge des H. Geests / onse nature heeft aengenomen / voortspruytende uyt Maria (die van den huyse Davids was) gelijck een nieuw uytspruytsel uyt eenen Stam / stomp / ofte stobbe / die vergaen ende verstorven scheẽ te zijn. Vgel. Ies. 4. 2. ende 11. 1. ende siet ond. 33. 15 / 16. Zach. 3. 8. ende 6. 12. Hebr. 7. 14. alwaer een grieck woort gebruyckt wort / dat wel eygentlick ende meest past op het opgaen, oprijsen ende opschieten der Sonne / maer van de Griecksche oversetters hier ende elders gebruyckt is tot vertalinge van dit woort / spruyte, gelijck het oock van den Euangelist Luca gehouden is / Luc. 1. 78. daer Zacharias den Heere Christum noemt den opganck uyt der hoochte: Alsoo gebruycken wy oock dit woort / opgaen, opkomen, rijsen, niet alleen van de Sonne ende sterren / maer oock van kruyden ende gewassen: daer op het Hebr. woort Tsemach, spruyte, ofte / uytspruytsel eygentlick siet: hoewel het grieck woort Luc. 1. 78. aldaer schijnt te sien op den opganck der Sonne in 't Oosten / als eenige afnemen uyt V. 79. aldaer. 10 De selve maniere van spreken is ond. 37. 1. siet d' aenteeck. aldaer / ende Vgel. Hose. 3. 4 / 5. 11 Als een Coninck ende rechtveerdich richter der gantscher werelt / verdoende de godtloose / eñ behoudende de sijne. Siet 1. Reg. 10. op V. 9. d Deut. 33. 28. 12 Des Heeren Christi: D. in den tijde des Nieuwen Testaments. Siet Act. 3. 24. 13 Verstaet door Iuda ende Israël, Godts kercke / oock Ierusalem genoemt ond. 33. 15. ende Jesu Christi volck. Mat. 1. 21. 14 Gerechtveerdicht zijnde uyt den geloove, ende dien volgens vrede hebbende met Godt door onsen Heere Jesum Christum / &c. Rom. 5. 1. 15 Hebr. hy sal, &c. D. men sal hem noemen / ofte hy sal genoemt worden / (als elders dickwijls) T. w. van sijn volck / als het volgende woort / onse, verklaert. 16 Vergel. Deut. 11. op V. 16. ende Jud. 6. op V. 24. ende wyders 1. Corinth. 1. 30. ende Dan. 9. 24. item ond. 33. 16. Hebr. Iehova Tzidkenu: het welcke van sommige oversetters / als een eygen naem / alsoo in den text gestelt wort. e Ier. 16. 14, 15. 17 Siet vov. 16. 14 / 15. ende d' aenteeck. aldaer. 18 D. de Heere. 19 Ofte / om der Propheten (verst. de valsche) wille is mijn herte, &c. Dit zijn de woorden des Propheets. 20 Van droeffenisse ende onstelteniss. Vgel. Psal. 51. op V. 19. 21 Soo dat hy sijn verstant ende leden niet recht gebruycken en kan. 22 D. sijne heylige woorden / die de valsche Propheten verachten / ende voor leugen houden. f Ier. 5. 7, 8. ende 9. 2. 23 Ofte / het vloecken: men kan 't duyden op Godts vloeck over 't lant / ofte / op het vloecken ende valsch sweeren der inwoonderen. Siet vov. 5. 2. ende 12. 4. ende gelijcken gebruyck des Hebr. woorts Hos. 4. 2. 24 D. maniere van leven / den loop harer handelingen / ofte / haren overlast. siet van het Hebr. woort / vov. 22. op V. 17. 25 Sy misbruyckense tot enckel onrecht. 26 Hebr. oock Propheet, oock Priester. g Ier. 6. 13. ende 8. 10. ende 14. 18. 27 Ofte / zijn onheylich, profaen, handelen onheylichlick.
h Psal. 35. 6. ende 73. 18.
28 Hebr. slibbericheden, gladdicheden. Siet Psal. 35. 6. ende 73. 18.
i Ierem. 13. 16.
29 In de donckerheyt.
30 Der straffe / ongeluck / elende.
31 Als vov. 11. 23.
32 Hebr. eygentl. onsmaecklickheyt, D. ongerijmde / dwase dingen. Siet Job 1. 22. met d' aenteeck.
33 Ofte / van.
34 D. de 10. stammen.
35 Als vov. 5. 30.
36 Hebr. wandelen in, ofte / met valscheyt.
37 Gevense goeden moet / belovende hen Godts segen ende vrede. siet ond. V. 17. ende Vgel. Ezech. 13. 22.
k Ies. 1. 9.
38 D. als de inwoonders van Sodom eertijts waren / T. w. ten hoochsten godtloos.
39 Jerusalems.
40 D. de inwoonders van Gomorra.
41 Siet 1. Reg. 18. op V. 15.
l Ierem. 9. 15.
42 Als vov. 9. 15. siet aldaer.
m Ierem. 8. 14. ende 9. 15.
43 Ofte / onheylicheyt, profaenheyt.
44 Met valsche eñ ydele beloften bedriegense u / so dat ghy bedrogen sult uytcomen / als ghy u daer op verlaet. Vgel. Psa. 62. op V. 11.
45 Datse selfs versiert / ende niet van my ontfangẽ en hebbe. Vgel. Ezech. 13. 2.
n Ierem. 6. 14. ende 8. 11. Ezech. 13. 10. Zach. 10. 2.
46 Hebr. sy zijn seggende seggende.
47 Ofte / smadelick verachten, tergen.
48 D. 't sal u lieden wel gaen.
49 Anders als wy / willen sy seggen. Vg. V. 22. ofte / sy willen seggen / dat niemant Godts verborgen raet kan weten / ende volgens oock niet Jeremia: spottende alsoo godtloosselick met de getrouwe waerschouwingẽ die Godt door sijne Propheten hen dede. Sommige verstaen hier de vergaderinge der H. Engelen / met dewelcke Godt geseyt wort als te beraetslagẽ. siet 1. Reg. 22. 19 / &c.
50 D. vernomen; ofte / wien ist door prophetische gesichtẽ geopenbaert? Vgel. Am. 1. 1. Mich. 1. 1.
o Ierem. 30. 23, 24.
51 Ofte / smertelick, beswaerlick, verdrietelick: item / aenstaende, aenhoudende. Vgel. ond. 30. 23.
52 Vergel. 2. Sam. 3. 29. And. het sal pijnlick vallen.
53 In den toekomstigen tijt / als Gen. 49. 1. als dese Prophetien sullen vervult worden / die ghy nu bespottet.
54 Ofte / verstant daer van bekomen. And. sult ghy het klaerlick verstaen. Vgel. ond. 30. 24. p Ierem. 14. 14. 55 Waer van vov. V. 18. 56 Siet Gen. 6. op V. 12. 57 Geensins / wil de Heere seggen / maer ick ben een Godt van nae by ende van verre. dit woort in 't volgende verklaert. q Psal. 139. 7, &c. Amos 9. 2, 3. 58 Godt heeft my dit ende dat door eenen droom geopenbaert, siet Num. 12. 6. ende Gen. 20. op V. 3. ende 28. op V. 12. 59 Sullen sy alsoo spreken / ende mijn volck bedriegen? 60 Verstaet eenen godtlicken droom, dit woort is hier uyt het voorgaende ende volgende ingevoegt.

droom] in't herte der Propheten/ die de leugen prophetceren? Ja 't zijn Propheten van hares herten bedriegerye;

27 Die daer [61] dencken om mijn volck mijns naems te doen [r] vergeten/ door hare droomen/ die sy/ een yder sijnen naesten/ vertellen: gelijck als hare vaders mijns naems vergeten hebben door den Baal.

28 De Propheet/ by welcken een [62] droom is/ die vertelle den droom; ende by welcken mijn woort is/ die spreke mijn woort [63] waerachtichlick: [64] wat heeft het stroo met het koorn te doen/ spreeckt de HEERE?

29 Is mijn woort niet alsoo/ als een vyer/ spreeckt de HEERE? ende als een hamer/ [die] eē steenrotze [65] te morsel slaet?

30 Daerom/ siet [s] [66] Ick [wil] aen de Propheten/ spreeckt de HEERE; die mijne woorden stelen/ een yeder van sijnen [67] naesten.

31 Siet ick [wil] aen de Propheten/ spreeckt de HEERE; die [68] hare tonge nemen/ ende spreken/ [69] Hy heeft [het] gesproken.

32 Siet ick [wil] aen de gene die [70] valsche droomen prophetceren/ spreeckt de HEERE/ ende vertellen die/ ende verleyden mijn volck met hare leugenen ende met hare [t] lichtveerdicheyt: daer ickse niet gesonden/ ende hen niets bevolen en hebbe/ ende sy desen volcke [71] gantsch geen nut en doen/ spreeckt de HEERE.

33 Wanneer dan dit volck/ ofte een Propheet ofte Priester u [72] vragen sal/ seggende; Wat is des HEEREN [73] last? so sult ghy tot hen seggen/ Wat last? dat ick ulieden [74] verlaten sal/ spreeckt de HEERE.

34 Ende aengaende den Propheet/ ofte den Priester/ ofte het [75] volck/ dat seggen sal/ [76] Des HEEREN last; dat ick [77] besoeckinge sal doen over dien man/ ende over sijn huys.

35 Aldus sult ghylieden [78] seggen/ een yegelijck tot sijnen naesten/ ende een yegelijck tot sijnen broeder: Wat heeft de HEERE geantwoordt/ ende wat heeft de HEERE gesproken?

36 Maer des HEEREN last en sult ghy niet meer [79] gedencken: want eenen yegelicken sal [80] sijn eygen woort een last zijn/ dewijle ghy verkeeret de woorden des levendigen Godts/ des HEEREN der heyrscharen/ onses Godts.

37 Aldus sult ghy seggen tot den [81] Prophete: wat heeft u de HEERE geantwoordt? ende wat heeft de HEERE gesproken?

38 [82] Maer dewijle ghy segget/ Des HEEREN last; daerom/ soo seyt de HEERE; Om dat ghy dit woort segget/ Des HEEREN last/ daer ick tot u gesonden hebbe/ seggende/ Ghy en sullet niet seggen des HEEREN last;

39 Daerom siet/ ick sal uwer [83] oock gantschlick vergeten/ ende u mitsgaders de stadt/ die ick u ende uwen vaderen gegeven hebbe/ van mijn aengesichte [84] laten varen.

40 Ende ick sal u [85] eeuwige smaetheyt [86] aendoen: ende [v] eeuwige schande/ die niet en sal worden vergeten.

61 Voor hebben eñ practizeren/ datse mijn volck mogen brengen tot een godtloose onachtsaemheyt ende onwetenheyt van my/ mijn woort/ wille ende wercken. r Iudic. 3. 7. ende 8. 33.
62 Een godtlicke droom van my hem toegesondē; sommige meynē de Heere wille seggen/ Dat die eenen valschen ende versierden droom heeft/ dien sal vertellen ofte voorstellen/ als sijn eygen versiersel ende vondt/ niet als van Godt gekomen zijnde.
63 Ofte/ getrouwelick. *Hebr.* eyg. [in/ ofte/ met] waerheyt, ofte/ getrouwicheyt.
64 D. wat gemeenschap hebben valsche leere/ ofte/ menschen gedichtselen (die geē nut en konnen doen) met mijn salichmakende woort ende waerheyt? siet de maniere van spreken 2. Sam. 16. op v. 10/ &c.
65 Alsoo in stucken slaet/ dat de stucken verstuyt worden/ ofte dat de steenrotze als gruys verstuyt wort: waer op de beteeckeninge van 't Hebr. woort siet. Hyel. vob. 22. op v. 28. ende ond. 51. 19. met d'aenteeck.
s Deut. 18. 20. Ierem. 14. 14, 15.
66 Als vob. 21. 13.
67 Ofte/ metgeselle. D. die heymelick eñ steelswijse niet malkanderen t'samen spannen/ ende d'een den anderen leeren wat sy t'samen den volcke als mijn woort ende op mijnen naem sullē voorstellen/ ofte die wel weten dat de ware Propheten mijn woort zijn/ ende onkennē 't even wel voor den volcke/ ofte houden 't achter/ stelende alsoo mijn woort uyt de herten der menschen/ ende benemende haer de gedachtē/ die sy daer van mogen hebben/ op dat het in den wint geslagen worde. Sommige meynen dat dit siet op de arglisticheyt der valsche Propheten/ die eenige woorden eñ manieren van spreken/ die de ware Propheten gewoon waren in hare Prophetien te gebruycken/ hen ontstalen/ ende tot eenen deckmantel hares bedrogs in hare valsche prophetien gebruyckten/ ende de ware Propheten alsoo/ als men seyt/ nae aepten: waer van in't volgende.
68 D. hare tonge stoutelick hier toe misbruycken/ ofte/ [met] hare tonge vangen. D. de menschen met soete woorden verstricken ende overreden/ stoutelick ende valschlick seggende/ dat het mijn woort zy/ 'tgene haer eygen versiersel is.
69 N. de HEERE; gelijck de ware Propheten/ by ende in't verhael van Godes woorden/ seer dickwijls dese woorden plegen te gebruycken: spreeckt, ofte/ seyt de HEERE. *Hebr.* eyg. het geseyde, ofte/ gesprokene des HEEREN. Mat. 22. 44. uyt Psal. 110. 1. wort daer voor gestelt (gelijck als hier) heeft geseyt, ofte/ gesproken, ofte/ sprack, in dese woorden: de HEERE heeft geseyt, ofte/ gesproken tot mijnen Heere. alwaer dit woordeken oock in den Hebr. text staet/
70 *Hebr.* droomen der valscheyt, ofte/ des leugens, leugen-droomen.
t Zeph. 3. 4.
71 *Hebr.* nut doende, geen nut en doen.
72 T. w. spottender wijse/ ende niet uyt eene heylige bekommeringe.
73 Alsoo wierden de Prophetien genoemt/ die Godts dreygementen/ straffen ende plagen inhielden. siet 2. Reg. 9. op v. 25/ &c. als of sy seyden: hebt ghy al weder wat quaets in't hooft? hebt ghy niet anders als swaricheyt te prophetceren?
74 Als ond. v. 39.
75 D. die van den volcke/ dewelcke/ &c.
76 Noemende alsoo des Heeren woort/ uyt enckel spotternije/ boosheyt ende verkeertheyt/ als offer in Godts woort geen getrouw onderwijs ende overvloedigen troost en ware/ maer enckel dreygen/ vloecken ende straffen/ om de menschen desperaet te maken.
77 Voor straffe. siet Gen. 21. op v. 1.
78 In godtvruchtigen eernst ende nedricheyt vragende nae des HEEREN woort.
79 D. vermeyden/ sulcke woorden niet meer in den mont voeren/ gelijck ghy nu spottende dagelijcx doet.
80 Door sijne spotterien/ ende verkeeringen van Godts woort sal hy hem selven den vloeck ende 't verderf over den hals halen/ soo seker/ als offer eene uytgedruckte Prophetie tegen hem geprophetcert was.
81 Eenen waren Propheet/ als Jeremia was.
82 Ofte/ Sult ghy dan noch seggen des HEEREN last? blijft ghy noch even obstinaet/ niet vragende nae alle waerschouwingen ende dreygementen.

83 *Hebr.* vergeten vergetende.
84 Ofte/ laten henen gaen, sulcke beteeckeninge van 't Hebr. woort is in de H. Schriftuere gemeen. And. (door verwisselinge eener letter in't Hebr.) uyt, ofte/ wech-rucken, wech-rijten.
85 *Hebr.* smaetheyt der eeuwicheyt. ende soo in't volgende.
86 Ofte/ op u leggen.
v Ierem. 20. 11.

Het xxiiij. Capittel.

Godt toont Jeremie twee vijgekorven/ den eenen met seer goede/ ende den anderen met seer quade vijgen/ v. 1/ &c. onderwijst hem daer door/ van de genade/ die hy sommigen gevangenen wilde bewijsen/ ende de straffen die hy wilde laten gaen over de reste/ 4/ 5/ &c.

1 DE HEERE dede my [1] sien/ ende siet daer waren twee vijgekorven/ gesett voor den Tempel des HEEREN: na dat [a] Nebucadrezar/ Coninck van Babel/ gevanckelick hadde wechgevoert [2] Jechonia den sone Jojakims/ den Coninck van Juda/ mitsgaders de Vorsten van Juda/ ende de [3] timmerlieden/ ende de smeden/ van Jerusalem/ ende hen te Babel gebracht hadde.

2 [In] den eenen korf waren seer goede vijgen/ als de [4] eerste rijpe vijgen zijn: maer [in] den anderen korf waren seer boose vijgen/ die van wegen de boosheyt niet en konden gegeten worden.

3 Ende de HEERE seyde tot my; Wat siet ghy Jeremia? ende ick seyde/ Vijgen: de goede Vijgen zijn seer goet/ ende de boose seer boos/ die van wegen de boosheyt niet en konnen gegeten worden.

4 Doe geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

5 Soo seyt de HEERE/ de Godt Israëls; [5] Gelijck die goede vijgen; alsoo sal ick [6] kennen de [7] gevanckelick wechgevoerde van Juda; die ick uyt dese plaetse nae 't lant der Chaldeen hebbe wechgeschickt/ [8] ten goede.

6 Ende ick sal mijn [9] ooge op haer stellen ten goede/ ende salse [b] wederbrengen in dit lant: ende ick salse [10] bouwen/ ende niet afbreken/ ende salse planten/ ende niet uytrucken.

7 [c] Ende ick sal haer een herte geven om my te kennen/ dat ick de HEERE ben: [d] ende sy sullen my [11] tot een volck zijn/ ende ick sal haer [12] tot eenen Godt zijn: want sy sullen sich tot my met haer gantsche herte bekeeren.

8 [e] Ende gelijck de boose vijgen/ die van wegen de boosheyt niet en konnen gegeten worden; ([13] Want aldus seyt de HEERE) alsoo sal ick [14] maken Zedekia den Coninck van Juda/ mitsgaders sijne Vorsten/ ende het overblijffsel van Jerusalem/ die in desen lande zijn overgebleven/ ende die in Egypten-lant [15] woonen;

9 [f] Ende ick salse [16] overgeven tot eene beroeringe ten quade/ allen Coninckrijcken der aerde: tot smaetheyt/ ende tot een spreeckwoort/ tot eene spotrede/ ende tot eenen vloeck/ in alle de plaetsen/ daer henen ickse gedreven sal hebben.

10 Ende ick sal onder haer senden het

1 T. w. een gesichte, ofte/ in een gesichte/ sulcx als volgt. Hyel. vob. 11. 18. eñ siet Gen. 15. op v. 1. ende 46. op v. 2. Amos 7. 1/ 4/ 7. ende 8. 1.
a 2. Reg. 24. 15. 2. Chron. 36. 10.
2 Siet vob. 22. 24.
3 *Hebr.* den timmerman, ofte/ werckmeester (beteeckenende beydes timmerlieden ende smeden) ende den smidt, ofte/ eyg. den slotmaker. And. poortier. item/ rijcken koopman, als die vele koopwaren opsluyt, ofte/ opgesloten te koope houdt. alsoo 2. Reg. 24. 16. ende ond. 29. 2.
4 Verg. Mich. 7. 1. met d'aenteeck.
5 Sommige vervullen dese woorden aldus: gelijck dese vijgen [goet zijn]: ofte/ gelijck [ghy] dese goede vijgen [kent] &c. alsoo v. 8.
6 Voor aengenaem houden/ sorge voor haer dragen. Siet Psal. 1. op v. 6.
7 *Hebr.* gevanckelicke wechvoeringe, vervoeringe, vervaringe. als elders dickwijls.
8 Dese woordē konnen in eenen goeden sin gevoegt worden by het woort/ kennē, ofte/ by het woort/ wechgeschickt: want Godt kent de sijne ten goede, ende hy hadde de sijne (die hy onder de gevangenen hadde) tot haren besten versonden ende gecastijdt/ sullende daer uyt sijne kercke noch weder oprichtē ende bouwen/ als volgt.
9 Vergel. 1. Reg. 8. op v. 29. ende Psal. 32. op v. 8. item ond. 39. 12. ende 40. 4. gelijck ter contrarie het ooge tegen yemant te setten of te stellen/ ten quade genomen wort. siet Amos 9. 4. De maniere vā spreken is in't Hebr. eenderley/ maer wort door het bygevoegde verclaert. ende het Hebr. woordeken beteeckent op, over. eñ oock/ tegen, nae gelegentheyt van saec.
b Ierem. 16. 15.
10 Vergel. Psal. 28. op v. 5.
c Deut. 30. 6. Ierem. 32. 39. Ezech. 11. 19. ende 36. 26, 27.
d Ier. 30. 22. ende 31. 33. ende 32. 38.
11 Siet Levit. 26. op v. 12.
12 Siet Gen. 17. op v. 7.
e Ierem. 29. 17.
13 Ofte/ sekerlick.
14 Ofte/ stellen, toerichten: And. overgeven, ende 't volgende vs aldus begonnen: Ick salse, segg' ick, overgeven, &c. Hyel. ond. 29. 17.
15 D. alsdaen sullen woonen. siet 2. Reg. 25. 26. ende ond. capp. 43. 44.
f Deut. 28. 25, 37. 1. Reg. 9. 7. 2. Chro. 7. 20. Ier. 15. 4. ende 29. 18. eñ 34. 17. eñ 42. 18.
16 Ofte/ stellen &c. siet vob. 15. 4. ende Deut. 28. op v. 25.

sweert/ den honger ende de pestilentie: tot dat sy verteert sullen zijn uyt den lande/ dat ick haer ende haren vaderen gegeven hadde.

Het xxv. Capittel.

De Propheet stelt den volcke voor/ door Godts last/ sijnen/ ende anderer propheten/ geduerigen dienst in't vermanen tot bekeeringe/ ende daertegen hare geduerige ongehoorsaemheyt/ v. 1/ &c. daerom Godt haer (als oock andere volcken) sal straffen/ door den Coninck van Babel/ met tseventich-jarige dienstbaerheyt/ 8. Doch als dan oock den Coninck van Babel vergelden nae sijne verdiensten/ ende dese prophetyen/ 12. bevestiging deser Prophetyen door 't gesichte van den drinckbeker des godtlicken toorns daeruyt de volcken/ by de rijge om/ moeten drincken/ 15. Afbeeldinge van de schrickelickheyt deser straffen/ 30.

1 HEt woort/ dat tot Jeremia geschiet is over het gantsche volck van Juda; in den vierden jare van Jojakim/ sone van Josia/ Coninck van Juda/ (dat was het eerste jaer van Nebucadrezar Coninck van Babel.)

2 [1] Het welcke de Propheet Jeremia gesproken heeft tot den gantschen volcke van Juda/ ende tot alle de inwoonders van Jerusalem/ seggende:

3 Van den dertienden jare Josie/ des soons Amons/ des Conincks van Juda/ tot op desen dach toe ([2] dit is het drie en twintichste jaer) is het woort des HEEREN tot my geschiedt: ende ick hebbe tot ulieden gesproken/ [3] vroech op zijnde ende sprekende/ maer ghy en hebt niet [4] gehoort.

4 Oock heeft de HEERE tot u gesonden alle sijne knechten de Propheten/ [a][5] vroech op zijnde ende sendende; (maer ghy en hebt [b] niet gehoort/ noch uwe oore geneygt om te hooren.)

5 Seggende; [c] Bekeeret u doch/ een yegelijck van sijnen boosen [6] wech/ ende van de boosheyt uwer handelingen; en [7] woonet in't lant/ dat de HEERE u ende uwen vaderen gegeven heeft/ van eeuwe tot in eeuwe.

6 Ende en wandelt andere Goden niet na/ om die te dienen/ ende u voor die neder te buygen: ende en vertoornet my niet door uwer handen werck/ op dat ick u geen [8] quaet en doe.

7 Maer ghy en hebt nae my niet gehoort/ spreeckt de HEERE: op dat ghy my vertoorndet door 't werck uwer handen/ u selven ten quade.

8 Daerom/ soo seyt de HEERE der heyrscharen: Om dat ghy mijne woorden niet en hebt gehoort:

9 Siet ick sal [9] senden/ ende nemen alle [10] geslachten van 't Noorden/ spreeckt de HEERE; ende [11] tot Nebucadrezar den Coninck van Babel/ mijnen [12] knecht; ende salse brengen [13] over dit lant/ ende over de inwoonders van dien/ ende over alle dese volcken rontomme: ende ick salse [14] verbannen/ ende salse stellen tot eene [15] ontsettinge/ ende tot eene [d] aenfluytinge/ ende tot [16] eeuwige woestheden.

10 Ende ick sal van hen doen vergaen [e] de [17] stemme der vrolickheyt: ende de stemme der vreuchde; de stemme des bruydegoms/ ende de stemme der bruyt: het geluyt der [18] meulens/ ende het licht der [19] lampe.

1 Woort des Heeren.
2 Ofte: dese drie-entwintich jaren.
3 D. seer vlijtichlick/ in tijts ende geduerichlick. Vg. bov. 7. op vs 13. ende hier het volgende vs.
4 D. gehoorsaemt/ als oock in 't volgende/ ende elders dickwijls.
a Ierem. 7. 13, 25. ende 11. 7.
5 Vergel. bov. 7. op v. 13.
b Ierem. 11. 7, 8, 10. ende 13. 10, 11. ende 16. 12. ende 17. 23. ende 18. 12. ende 19. 15. ende 22. 21.
c 2. Reg. 17. 13. Ierem. 18. 11. ende 35. 15. Ion. 3. 8.
6 Siet Gen. 6. op vs 12.
7 D. so sult ghy sekerlick woonen/ ick sal maken/ dat ghy/ &c. siet Psal. 37. op vs 3.
8 Verst. quaet der straffen. D. geen ongeluck ofte elende toesende/ als dickwijls.
9 D. door mijne verborgene godtlicke regeringe sal ickse doen vergaderen ende opkomen/ als offe door boden ende expres bevel quamen aentrecken. Vgel. ond. 49. 14.
10 D. alle natien/ die tegen 't Noorden woonen. Vgel. bov. 1. 15.
11 Verst. sal ick senden, als in 't voorgaende. ofte/ ende Nebucadrezar, T. w. sal ick nemen/ &c.
12 Dien ick voorgenomen hebbe te gebruycken tot uytvoeringe mijner oordeelen over vele volcken. Vgel. Jes. 44. 28. en 45. 1. alsoo ond. 27. 6. en 43. 10. Vgel. oock ond. 29. 4/ 7/ 14/ 20. ende 51. 7.
13 Ofte/ tegen, ende soo in 't volgende.
14 Siet Deut. 2. op vs. 34.
15 Oft/ schrick. and. verwoestinge. siet bov. 18. 16. ende ond. v. 18.
d Ierem. 19. 8.
16 Hebr. woestheden der eeuwicheyt. D. lanckduerige. e Ies. 24. 7. Ierem. 7. 34. ende 16. 9. Ezech. 26. 13.
17 Als bov. 7. 34. 18 Ofte/ meulensteenen. verstaet der hantmeulens/ die in soo eene groote volckrijcke stadt in groote menichte waren. siet Exod. 11. op v. 5. ende Deut. 24. op v. 6. item Apoc. 18. 22. de sin is/ dat Godt allen gerijf van leeftocht soude wechnemen.
19 Ofte/ keersse: waerdoor men verstaen kan/ dat Godt hare bancketten ende gastmalen/ die sy in de diepe nacht by groote lampen/ ofte keerssen ende fackelen/ hielden/ soude doen ophouden: ofte simpelick/ datter geene nacht-waken meer en souden zijn/ ten opsien van de welcke in soo eene groote stadt/ den gantschen nacht door/ licht plach te zijn: ofte/ in 't gemeyn/ datter geen voorspoet/ vreuchde/ noch troost soude zijn/ gelijck sulcx in de H. Schrift door duysternisse/ ofte/ gebreck van licht/ verstaen wort.

11 Ende dit gantsche lant sal worden tot eene woestheyt/ [20] tot eene ontsettinge: ende dese volcken sullen den Coninck van Babel dienen tseventich jaer.

12 Maer 't sal geschieden/ als de [f] tseventich jaren vervult zijn/ [dan] sal ick over den Coninck van Babel/ ende over dat volck/ spreeckt de HEERE/ hare ongerechticheyt besoecken/ mitsgaders over het lant der Chaldeen: ende sal [21] dat stellen tot [22] eeuwige verwoestingen.

13 Ende ick sal over dat lant brengen alle mijne woorden/ die ick daer over gesproken hebbe: al wat in dit boeck geschreven is/ dat Jeremia geprophetèert heeft/ over alle dese volcken.

14 Want [g][23] van haer sullen sich doen dienen/ die oock machtige volcken ende groote Coningen zijn: alsoo sal ick haer vergelden nae haer doen/ ende nae 't werck harer handen.

15 Want alsoo heeft de HEERE/ de Godt Israëls/ tot my [24] geseyt; Neemt [25] desen beker des [h] wijns der grimmicheyt/ van mijner hant/ ende geeft dien te drincken allen den volcken/ tot welcken ick u sende:

16 Datse drincken/ ende beven/ ende dul worden van wegen des [26] sweerts/ dat ick onder hen sal senden.

17 Ende ick nam den beker van des HEEREN hant: ende ick gaf te drincken allen den volcken/ tot welcken de HEERE my gesonden hadde:

18 [Naemlick] Jerusalem/ ende de steden van Juda/ ende haren Coningen/ ende haren Vorsten: om die te stellen tot eene [27] woestheyt/ tot eene ontsettinge/ tot eene aenfluytinge/ ende tot eenen vloeck/ [28] gelijck het is te desen dage:

19 [29] Pharao/ den Coninck van [i] Egypten/ ende sijnen knechten/ ende sijnen Vorsten/ ende al sijn volck:

20 Ende den gantschen [30] gemengden hoop/ ende allen Coningen des lants van [31] Uz: ende allen [32] Coningen van der [k] Philistijnen lant/ ende [33] Askelon/ ende Gaza/ ende Ekron/ ende het [34] overblijfsel van Asdod:

21 [l][35] Edom/ ende [m][36] Moab/ ende den [37] kinderen [n] Ammons.

22 Ende allen [38] Coningen van [o] Tyrus/ ende allen Coningen van Zidon: ende den Coningen der [39] eylanden/ die aen gene zijde der zee zijn:

23 [p][40] Dedan/ ende Thema/ ende [41] Buz/ ende allen die aen de [q][42] hoecken afgecortt zijn.

24 [43] Ende allen Coningen van Arabien: ende allen Coningen des [r][44] gemengden hoops/ die in de [45] woestijne woonen.

25 Ende allen Coningen van [46] Zimri/ ende allen Coningen van [f][47] Elam/ ende allen Coningen van Meden:

20 Ofte/ tot ontsettens, ofte/ schrickens toe. alsoo v. 18.
f 2. Chron. 36. 22. Ezr. 1. 1. Ierem. 29. 10. Dan. 9. 2.
21 Volck, ofte/ lant der Chaldeen.
22 Hebr. verwoestingen der eeuwicheyt.
g Ierem. 27. 7.
23 Hebr. hebben sich gedient: D. sullen sich sekerlijck van haer laten dienen/ gebruyckende haer als slaven. de sin is: gelijck de Chaldeen ofte Babyloniers andere groote volcken ende Coningen t'ondergebracht/ ende tot dienstbaerheyt gedwongen hebben/ alsoo sal haer wederom van alsulcke volcken ende Coningen geschieden/ die alsoo wel machtich ende groot zijn als sy: T. w. de Persen ende Meden. siet deselve maniere van spreken bov. 22. op v. 13. en ond. 27. 7. ende 30. 8. Ezech. 34. 27/ &c.
24 In een gesichte.
25 Ofte/ den beker des wijns deser grimmicheyt: waermede afgebeelt wierden/ Godts toorn/ oordeelen ende plagen/ die hy desen volcken bereydt hadde ende toesenden wilde/ met last aen Jeremia/ om sulcx alles voor hen openlick te verkondigen/ ende aen te seggen/ tot Godts eere/ onderwijs ende waerschouwinge sijns volcks/ ende overtuyginge der godtloosen. Vg. Psal. 75. 9. Jesa. 51. 17. Apoc. 16. 19.
h Ierem. 13. 12.
26 D. krijch en oorloch/ met alle bittere gevolgen van dien. Vgel. Psal. 22. op v. 21. alsoo ond. v. 27/ 29.
27 Als bov. vss. 9/ 11.
28 Vergel. Deut. 4/ 20/ 38. ende 8. 18. 1. Reg. 8. 24. hier uyt wort by sommige afgenomen/ dat Jeremia dit beschreven heeft ten tijde van de vervullinge deser Prophetie. And. als [of het ware] te desen dage. D. 't sal soo sekerlick geschieden/ als ofmen 't nu voor oogen sage. De aendachtige leser kan oock Vgel. 2. Chron. 29. 8.
29 Siet Gen. 12. op v. 15. en ond. cap. 46.
i Ierem. cap. 46.
30 Hier door verstaen sommige eene vermenginge van alleley natien onder ende door malkanderen woonende/ sonder onderscheydinge ofte bepalinge van steden ofte bysondere grenzen. alsoo v. 24.
31 Siet Job 1. op v. 1. ende Gen. 10. op v. 23.
32 Verst. kleyne Coningen/ Vorsten/ Gouverneurs/ Drosten/ ofte hooft Baillieuwen. Vgel. Jer. c. 47. ende siet Judic. 3. op v. 3. k Ier. 47. 4, &c.
33 Steden der Philistijnen in de Schriftuere bekent.
34 Om dat dese stadt door een goet deel bereets verdorven en verwoest was door eene seer lanckduerige belegeringe des Conincks van Egypten/ Psammetichi/ die vader was van Pharao Necho: als sommige historien vermelden: siet van Asdod. 1 Sam. 5. op v. 1. l Ier. 49. 7, &c.
35 Siet ond. 49. 7/ &c. m Ier. c. 48.
36 Siet ond. cap. 48.
37 Siet ond. 49. 1, &c. n Ier. 49. 1, &c.
38 Den eenen voor den anderen na: ofte/ allen Regenten/ overheden/ ofte/ overrijcke machtige Coopliedeu ende inwoonderen/ die haer als Coningen droegen. Siet Jes. 23. 8. ende ond. 47. 4. ende voorts Josu. 19. op v. 29. o Ier. 47. 4.
39 Hebr. des eylants. Siet Psal. 72. op v. 10. And. de contreye die aen den overvaert van de zee is. Vgel. ond. 49. 23. p Ier. 49. 28.
40 Volcken van steenachtich Arabien/ uyt Kethura: Siet Gen. 25. 3/ 15. Jes. 21. 13. van eenen anderen Dedan, uyt Cham/ door Cush/ in rijck-Arabien ofte Moorenlant. siet Gen. 10. op v. 7 en van Dedan in Edom, siet ond. 49. 8.
41 Siet Gen. 22. 21. q Ier. 9. 26.
42 Siet bov. 9. op v. 26.
43 Ofte/ te weten, ofte/ naemlick, verstaende/ dat dese gemeynt zijn door de afgecortte aen de hoecken. v. 23. r Ier. 49. 31.
44 Als bov. v. 20.
45 Verstaet de Arabiers/ die niet in vaste steden/ maer in tenten woonden. siet ond. 49. 31/ &c. ende Judic. 8. 11.
46 D. (als eenige meynen) daer de nakomelingen van Simran woonden/ die Abrahams sone was uyt Kethura. Gen. 25. 2.
f Ierem. 49. 34.
47 Siet Gen. 10. op v. 22. ende ond. 49. 34/ &c.

26 Ende allen Coningen van't Noorden/ die naeby ende die verre zÿn/ [48] den eenen met den anderen/ ja allen Coninckrÿcken der aerde/ die op den aerd-bodem zÿn: Ende de Coninck van [49] Sesach sal na hen drincken.

27 Ghy sult dan tot hen seggen/ Soo seyt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls; [50] Drincket ende wordet droncken/ ende spouwet ende vallet neder/ [51] dat ghy niet weder op en staet: van wegen des sweerts/ dat ick onder u sal senden.

28 Ende 't sal geschieden/ wanneer sy weygeren sullen den beker van uwer hant te nemen om te drincken; dat ghy tot hen seggen sult; Soo seyt de HEERE der heyrscharen/ Ghy sult [52] sekerlick drincken.

29 Want siet/ in de [t] [53] stadt/ die [54] nae mÿnen Name genoemt is/ beginne ick te [55] plagen/ ende soudet ghy [56] eenichsins onschuldich gehouden worden? ghy en sult niet onschuldich worden gehouden: want ick [57] roepe het sweert over alle inwoonders der aerde/ spreeckt de HEERE der heyrscharen.

30 Ghy sult dan alle dese woorden tot hen propheteren: ende ghy sult tot hen seggen; De HEERE sal [v] [58] brullen uyt der hoochte/ ende sÿne stemme [59] verheffen uyt de [60] wooninge sÿner heylicheyt/ hy sal [61] schricklick brullen [62] over sÿne woonstede; hy sal een [63] vreuchdengeschrey/ als de [64] [druyven-] treders/ uyt-roepen/ tegen alle inwoonders der aerde.

31 [65] Het geschal sal komen tot aen het eynde der aerden; want de HEERE heeft eenen [66] twist met de volcken/ hy sal [67] gerichte houden met allen [68] vleesche: de godtloose die heeft hy den sweerde overgegeven/ spreeckt de HEERE.

32 Soo seyt de HEERE der heyrscharen: Siet een [69] quaet gaetter uyt [70] van volck tot volck: ende een groot onweder salder verweckt worden van de zÿden [71] der aerde.

33 Ende de verslagene des [72] HEEREN sullen te dien dage [liggen] van het [een] eynde der aerde tot aen't [ander] eynde der aerde: sy sullen niet [x] beklaegt/ nochte [73] opgenomen/ nochte begraven worden; tot mist op den aerd-bodem sullense zÿn.

34 [y] Huylet ghy [74] herders/ en schreeuwet/ ende wentelt u [75] [inder asschen] ghy [76] heerlicke vander kudde; want [77] uwe dagen zÿn vervult/ datmen [z] [78] slachten sal: ende van uwe [a] [79] verstropingen; dan sult ghy vervallen als een [80] kostelick vat.

35 Ende de vlucht sal [81] vergaen van de herders/ ende de ontkominge van de heerlicke der kudde.

36 Daer sal zÿn eene stemme des geroeps der herderen/ ende een gehuyl der heerlicken van der kudde: om dat de HEERE hare weyde verstoort.

37 Want de [82] Landouwen des vredes sullen uytgeroept worden: van wegen de hitticheyt des toorns des HEEREN.

38 [83] Hy heeft/ als een jonge leeuw/ sÿne [84] hutte verlaten: [85] want haerlieder lant is geworden tot eene verwoestinge/ van wegen de hitticheyt des [86] verdruckers/ ja van wegen de hitticheyt sÿns toorns.

48 *Hebr.* den man aen, by, ofte/ met sijnen broeder. D. den eenen soo wel als de anderen/ ofte die d'een aen d' ander/ aen malkanderen/ gelegen zijn.
49 *Hebr.* Schefchach. D. Babel/ ofte eenige andere der voornaemste Steden van 't Coninckrijck van Babylonien/ als afgenomen wort uyt ond. 51, 41. Den oorspronck des naems is onseker.
50 T. w. uyt dien beker der grimmicheyt/ waer van vov. v. 15.
51 Ofte/ ende en staet niet weder op.
52 *Hebr.* drinckende drincken.
t 1. Pet. 4. 17.
53 N. Jerusalem/ genoemt Godts stat.
54 *Hebr.* over dewelcke mijn naem genoemt, ofte, uytgeroepen is. Vgel. vov. 7. op v. 10.
55 *Hebr.* eyg. quaet te doen.
56 *Hebr.* onschuldich zijnde, ofte/ gehouden wordende, onschuldich gehouden worden? D. eenichsins ongestraft blijven? Vgel. ond. 30. 11. en 46. 28. ende 49. 12. ende siet 1. Reg. 2. op v. 9.
57 D. ick beschicke door mijne Godtlicke regeringe/ dat het/ als op een expres bevel/ komen sal. alsoo Ezech. 38. 21. Vgel. oock Jesa. 13. 3. ende 46. 11. en 48. 15. Ezech. 36. 29. Amos 5. 8. ende 9. 6. Hag. 1. 11. hierom wort het oock des Heeren sweert genoemt/ als hebbende van hem bevel. ond. 47. 6/7. siet wijders 2. Reg. 8. op v. 1.
v Ioel 3. 16. Amos 1. 2.
58 Als een leeuw: figuerlick gesproken/ om de schrickelicke gevolgen van Godts toorn uyt te drucken. Siet Joël 3. 16. Amos 1. 2.
59 *Hebr.* geven.
60 D. sijne heylige wooninge/ te weten/ den hemel.
61 *Hebr.* brullende brullen.
62 Ofte/ tegen sijne lieflicke woonstede. D. den Tempel: als Psal. 79. 7.
63 *Hebr.* Hedad. seer nae overeenkomende met Hed. D. wederklanck. Ezech. 7. 7.
64 Ofte/ hy sal doen uytroepen, ofte/ malcanderen doen toeroepen de [druyven-] treders, ofte/ [persen-] treders, die ter tijt des wijnoogsts/ in den arbeyt malkanderen toeroepen/ ofte by beurten toesingen/ tot onderlinge vrolickheyt ende verwackeringe in't werck/ (siet Jes. 16. 9/10.) alsoo/ wil Godt seggen/ sal hy maken/ dat de Babyloniers ende andere/ malkanderen sullen lust ende courage aenspreken/ om als met een gemeyn velt-geschrey landen ende lyden te overvallen ende te verwoesten/ sonder selfs Jerusalem ofte den Tempel te verschoonen. vergelijckt ond. 48, 32. ende 51, 14. Sommige nemen't aldus: hy sal [sich selven] met een vreuchden-geschrey antwoorden, als of de Heere wilde seggen/ dat hy niet van doen en heeft/ dat yemant hem tot dit oordeel aendrijve ofte wacker make/ dat hy van selfs daer toe genegen ende wacker is/ sich selven door sijnen yver daer toe drijve.
65 Ofte/ een gekraeck, groot, ofte/ vreeslick gedruys. salder comen, &c.
66 Ofte/ pleyt, twistsake.
67 Ofte/ sich in recht begeven, rechten, pleyten.
68 D. menschen. siet Gen. 6. op v. 12.
69 Der straffe/ D. ongeluck/ ellende. siet Gen. 19. op v. 19.
70 D. van't een volck tot het ander.
71 And. des lants. alsoo in't volgende vers.
72 D. die door des Heeren rechtveerdich oordeel ende regeringe zijn omgecomen.
x Ierem 16. 4.
73 *Hebr.* eyg. versamelt, siet Psal. 26. op v. 9.
y Ierem. 4. 8. ende 6. 26.
74 Regeerders in Politye ende kercke.
75 Dit is hier ingevoecht uyt vov. 6. 26.
76 Alsoo noemt Godt de voortreffelickste ende machtichste onder den volcke: alsoo v. 35/36. siet van't hebreeusch woort Psal. 8. op v. 2.
77 Die u van Godt verordineert zijn. siet Psal. 37. op v. 13.
z Iesa. 65. 12. Ierem. 12. 3.
78 T. w. u/ ofte/ d'een den anderen.
a Ierem. 9. 16. ende 13. 14, 24. ende 18. 17.
79 Verst. de dagen uwer verstropingen (D. dat ghy verstrout sult worden) ofte/ uwe verstroyingen zijn naeby.
80 *Hebr.* vat der begeerte, ofte/ des lusts, des wenschs. D. schoon/ lustich/ kostelick/ gewenscht. (siet 2. Chron. 32. op v. 27.) de sin is/ dat alle hare schoonheyt ende heerlickheyt vergaen sal/ gelijck (by exempel) een schoon ende kostelick glas/ ofte yet anders/ dat van seer breeckliche stoffe gemaeckt zijnde/ in stucken valt/ ende nergens meer toe en deucht/ nochte weder t'samen geset ofte hermaeckt kan worden.
81 Ofte/ verloren zijn voor, &c. D. daer en sal geen ontvlieden zijn voor de Regeerders/ noch ontkomen voor de machtige des volcx. Vgel. Psal. 142. 5. Amos 2. 14/15/16, &c.

82 Ofte/ koyen, herders-hutten, lieflicke wooningen (om dat het Hebr. woort alsoo genomen wort) des vredes. D. daermen in vrede te vooren ginck weyden/ ofte/ in alle sekerheyt ende voorspoet woonde/ ende meende te sullen blijven woonen.
83 Namelick/ de HEERE/ van welcken in't eynde des voorgaenden verskens gesproken is.
84 Ofte/ hol. dit kanmen alsoo verstaen/ dat Godt/ als een leeuw uyt sijn hol/ is uytgegaen als ten roove/ om landen ende luyden in grooten toorn te verderven/ ende als te verscheuren ende te verslinden: ofte/ dat hy de plaetse sijner residentie/ Zion ende den Tempel (van waer hy als een jonck leeuw de vyanden plach te verschricken ende te verscheuren) nu verlaten heeft/ ende over sulcx den vyant licht om doen sal zijn/ het Joodsche lant te vermeesteren/ &c.
85 Ofte/ Sekerlick.
86 Ofte/ Roovers, datmen op Godt/ ende oock op den Babylonier kan duyden. *Hebr.* verdruckende. t. w. sweert. als ond. 46. 16. ende 50. 16. ofte/ lant, ofte/ stadt. als Zeph. 3. 1. Sommige setten 't over: van wegen de hitticheyt der duyve. om dat het Hebr. woort sulcx oock beteeckent: (siet Psal. 74. op v. 8.) als of Godt wilde seggen/ die te vooren soo lieflick ende minnelick was als eene duyve/ is nu geworden als een jonck verscheurende leeuw/ ende dat om de groote sonden des volcx. Sommige verstaen door de duyve de Assyriers/ van dewelcke eenige schrijven datse in hare vaneren het beelt eener duyve voerden. dan mostmen door de Assyriers verstaen de Babyloniers/ als hebbende doe ter tijt de heerschappije over Assyrien. Vgel. Ezr. 6, 22.

Het xxvj. Capittel.

De Propheet dreygt/ door Godts last/ den gantschen volcke in des Tempels voorhof/ dat Godt/ so sy ongehoorsaem blijven/ den Tempel sal maken als Silo/ ende het lant tot eenen vloeck aller volcken/ v. 1/ &c. wort daer over gegrepen/ ende des doots schuldich verclaert/ 8. maer de Vorsten/ &c. daer komende/ ende d'aenklachte/ als oock Jeremie antwoort gehoort hebbende/ spreken hem vry/ met het exempel vanden Propheet Micha/ 10. Ahikam wort in't bysonder geroemt/ van Jeremiam geredt te hebben/ dat het hem niet en ginck/ als eenen anderen Prophete/ genaemt Uria, 20.

1 IN 't begin des Coninckrÿcks Jojakims/ des soons Josia/ Coninckx van Juda/ geschiedde dit woort van den HEERE/ seggende:

2 Soo seyt de HEERE; Staet in den voorhof van het huys des HEEREN/ ende spreeckt tot alle steden van Juda/ die komen om [1] aen te bidden/ [in] den huyse des HEEREN; alle de woorden/ die ick u geboden hebbe tot hen te spreken: en doetter niet een woort af.

3 Misschien sullense hooren/ ende sich bekeeren/ een yegelÿck van sÿnen boosen wech: so soud' ick [a] [2] berouw hebben over het [3] quaet dat ick hen dencke te doen/ van wegen de boosheyt harer handelingen.

4 Segt dan tot hen; Soo seyt de HEERE: So ghylieden nae my niet en sult hooren/ dat ghy wandelet in mÿne wet/ die ick voor u aengesichte gegeven hebbe:

5 Hoorende nae de woorden mÿner knechten/ der Propheten/ die ick tot u sende/ selfs [b] [4] vroech op zÿnde ende sendende; doch ghy niet gehoort en hebt:

6 So sal ick dit huys stellen als [c] [5] Silo: ende dese stadt sal ick stellen tot eenen vloeck/ allen volcken der aerde.

7 Ende de Priesters/ ende de [6] Propheten/ ende al 't volck/ hoorden Jeremia dese woorden [7] spreken in den huyse des HEEREN.

8 So geschiedde't/ als Jeremia geeyndigt hadde te spreken alles wat de HEERE geboden hadde tot al het volck te spreken; dat de Priesters ende de Propheten ende al het volck hem grepen/ seggende/ Ghy sult [8] den doot sterven.

9 Waerom hebt ghy inden name des HEEREN geprophetеert/ seggende; Dit huys sal worden als Silo/ ende dese Stadt sal woeste worden/ datter niemant

en woo-

1 *Hebr.* eyg. sich te buygen, ofte/ neder te bucken. siet Gen. 24. op v. 26.
a Ierem. 18. 8.
2 Siet Gen. 6. op v. 6. alsoo v. 13. ende 19.
3 Der straffe. Siet Gen. 19. op v. 19.
b Ierem. 7. 13. 25. ende 11. 7. en 25. 3.
4 Siet vov. 7. op v. 13.
c 1. Sam. 4. 12. Psal. 78. 60. Ierem. 7. 12, 14.
5 Siet vov. 7. 12/14.
6 Verst. de valsche Propheten/ ofte/ valsche leeraers: ende alsoo in't volgende. siet vov. 2. 13.
7 *Hebr.* sprekende.
8 *Hebr.* stervende sterven.

en woone? ende het gantsche volck wert vergadert tegen Jeremia / in den huyse des HEEREN.

10 Als nu de Vorsten van Juda dese [9] woorden hoorden / gingen sy op uyt den huyse des Conincks [nae't] huys des HEEREN: ende sy setteden sich by de deure der [10] nieuwe poorte des [11] HEEREN.

11 Doe spraken de Priesters ende de Propheten tot de Vorsten / ende tot al 't volck / seggende: Aen desen man is een [12] oordeel des doots; want hy heeft geprophetеert tegen dese stadt / gelijck als ghy met uwe ooren gehoort hebt.

12 Maer Jeremia sprack tot alle de Vorsten / ende tot al 't volck / seggende: De HEERE heeft my gesonden / om tegen dit Huys / ende tegen dese stadt te prophеteren alle de woorden / die ghy gehoort hebt.

13 Nu dan / [d] maeckt uwe wegen ende uwe handelingen goet / ende gehoorsaemt der stemme des HEEREN uwes Godts: so sal't den HEERE berouwen over het quaet / dat hy tegen u gesproken heeft.

14 Doch ick / siet / ick ben in uwe [13] handen: doet my als het [14] goet / ende als het recht is in uwe oogen.

15 Maer [15] wetet voorseker / dat ghy / so ghy my doodet / gewisselick onschuldich bloet sult [16] brengen op u / ende op dese stadt / ende op hare inwoonders / want in der waerheyt / de HEERE heeft my tot u gesonden / om alle dese woorden voor uwe ooren te spreken.

16 Doe seyden de Vorsten / ende al 't volck tot de Priesteren ende tot de Propheten: Aen desen man en is geen oordeel des doots; want hy heeft tot ons gesproken in den name des HEEREN onses Godts.

17 Oock stonden der mannen op / van de [17] Outsten des lants; ende spraken tot de gantsche gemeynte des volcks / seggende:

18 [e] Micha / de [18] Morasechtiter / heeft in de dagen van Hizkia / Coninck van Juda / geprophеteert; ende tot al 't volck van Juda gesproken / seggende; Soo seyt de HEERE der [19] heyrscharen; [f] Zion sal [als] een acker geploegt / ende Jerusalem [tot steen] hoopen worden / ende de [20] berch deses Huyses tot [21] hoochten eenes wouts.

19 Hebben oock Hizkia / de Coninck van Juda / ende gantsch Juda hem [22] oyt gedoodet? en vreesde [23] hy niet den HEERE? ende smeeckte des HEEREN aengesichte / so dat het den HEERE [24] berouwde over het quaet / dat hy tegens hen gesproken hadde? wy dan / doen een [25] groot quaet tegen onse zielen.

20 Daer [26] was oock een man / die in den name des HEEREN prophеteerde / [27] Uria de sone van Semaja / van [28] Kirjath-Jearim: die prophеteerde tegen dese stadt / ende tegen dit lant / [29] nae alle de woorden van Jeremia.

21 Ende als de Coninck Jojakim / mitsgaders alle sijne Geweldige / ende alle de Vorsten / sijne woorden hoorden / sochte de Coninck hem te dooden: Als Uria [dat] hoorde / so vreesde hy / ende vluchtede / ende quam in Egypten.

22 Maer de Coninck Jojakim sondt mannen [nae] Egypten / Elnathan den sone [30] Achbors / ende [andere] mannen met hem / in Egypten.

23 Die voerden Uria uyt Egypten / ende brachten hem tot den Coninck Jojakim / ende hy [31] sloech hem met den sweerde: ende hy wierp sijn doot lichaem in de [32] graven der kinderen des volcks.

24 Maer de [33] hant Ahikams / des soons Saphans / was met Jeremia / datmen hem niet over en gaf in de hant des volcks / om hem te dooden.

9 Ofte / dingen, saken.
10 Wesende (nae sommiger gevoelen) de grootste van alle / vernieuwt ende vermaeckt van den Coninck Jotham / anders genaemt de hooge poorte. Item de poorte Sur, ende fondament-poorte, in 't oosten des Tempels. Siet 2.Chron. 27. op v.3. en 2.Reg. 11. op v.6. ende 15. op v.35. ende vgel. bov. 20. op v.2.
11 T. die voor aen des Heeren huys was.
12 Ofte / recht. T. hy is schuldich ter doot verwesen / ofte / metter doot gestraft te worden. alsoo ond. v.16. siet Deut. 19. op v.6. ende 21, 22. Luc. 24.20.
d Ierem. 7.3.
13 T. macht / ofte geweldt.
14 T. soo als ghy oordeelt goet en recht te zijn.
15 Hebr. wetende wetet.
16 Hebr. eygentl. geven, stellen, siet Jud. 9. op v.24. Ezech. 7. op v.3/4/8.
17 T. voortreflickste / amptdragende / persoonen van state. siet Num. 11. op v.16. en vg. Gen. 50.7.
e Mich. 1.1.
18 T. geboren te Morescheth, dat eenige houden voor Marescha. uyt Mich. 1.14/15. om dat de oorspronckelicke beteeckeninge der woorden eenderley schijnt te zijn. Siet d'aenteeck. aldaer / ende wijders Jos. 15.44. Doch andere houden Morescheth voor een dorp / niet verre van de stadt Marescha, gelegen aen de wester-grenzen van Juda: ofte voor eene andere stadt / gelegen by Gath / den Philistijnen toebehoorende / ende misschien vande Benjaminiten ingenomen / 1.Chro. 8.13. siet wijders Mich. 1. op v.14. ende van een ander Prophеet Micha. 1.Reg. 22. ende 2.Chron. 18.
19 Siet 1.Reg. 18. op v.15.
f Mich. 3.12.
20 Moria, daer de Tempel stont.
21 T. tot eene gantsch wilde / woeste / woudachtige hoochte.
22 Ofte / enckelick gedoodet. Hebr. doodende gedoodet.
23 N. Hizkia.
24 Als bov. 18.8. ende elders dickwijls.
25 T. doen eene groote sonde / waermede wy ons selven het verderf op den hals halen. Vgel. Num. 16. op v.38. &c.
26 Ofte / daer was, ofte / is oock een man geweest: so dat dit een verhael zy des Propheten Jeremia / dienende tot aenmerckinge van Godts genadige regeringe / in't beschermen van Jeremia door Ahikam / sonder welcke hy lichtelick van Jojakim gedoodt soude geweest zijn / als dese Uria.
27 Hebr. Urijahu-Schemajahu. van desen wort nergens elders vermeldt.
28 Siet Judic. 18. op v.12.
29 T. op gelijcke wijse / even alsoo / als Jeremia.
30 Vergel. 2.Reg. 22.12/14. ende ond. 36.12.
31 T. dede hem slaen / T. ombrengen / ende sijn lichaem werpen / &c.
32 T. in een van de graven des gemeynen volcx: (siet Jud. 12. op v.7.) sonder hem (als een Prophеet des HEEREN wel weerdich was) eenige gewoonlicke uyterlicke eere te bewijsen.
33 T. hy beschermde Jeremia met sijne macht / aensien / beleyt ende authoriteyt / die hy hadde. Siet van desen Ahikam 2.Reg. 22.12/14. ende 25.2. item ond. 39.14.

Het xxvij. Capittel.

Den Prophеet wort belast / een jock aen den hals te dragen / ende van gelijcken vijf naebuerige Coningen toe te senden / met ontbiedinge / datse hare halsen met Juda onder het jock Nebucadnezars sullen moeten buygen / hoe gewilliger hoe beter / sonder te luysteren nae valsche propheten / v. 1/2/&c. Al 't selve houdt hy nadechant den Coninck Zedekia wijtloopich voor / daerneffens prophеterende / dat de overgeblevene vaten des Tempels oock nae Babel souden gevoert worden / ende aldaer tot den bestemden tijt toe blijven / 12.

1 IN [1] 'tbegin des Coninckrijcks van Jojakim / sone van Josia / Coninck van Juda / geschiedde dit woort tot Jeremia / van den HEERE / seggende:

2 Alsoo seyde de HEERE tot my; Maeckt u banden ende [2] jocken / ende [a] doet [3] die aen uwen hals.

3 Ende sendtse tot den Coninck van Edom / ende tot den Coninck van Moab / ende tot den Coninck der kinderen Ammons / ende tot den Coninck van Tyrus / ende tot den Coninck van Zidon: door de hant der [4] boden / die te Jerusalem tot Zedekia / den Coninck van Juda / [5] komen.

4 Ende beveelt hen hare Heeren te seggen: Soo seyt de HEERE der [6] heyrscharen / de Godt Israëls: Soo sult ghy tot uwe Heeren seggen:

5 Ick hebbe gemaeckt de aerde / den mensche / ende het vee / die op den aerd-bodem zijn / door mijne groote kracht / ende door mijnen uytgestreckten arm: [7] ende ick [b] gevese aen welcken het [8] recht is in mijne oogen.

6 Ende nu / ick hebbe alle dese landen gegeven in de hant [9] Nebucadnezars des Coninex van Babel / [c] mijns [10] knechts: selfs oock het [11] gedierte des velts / heb ick hem gegeven om hem te dienen.

7 Ende alle volcken sullen hem / ende sijnen [12] sone / ende sijns soons [13] sone dienen: tot dat oock de tijt [14] sijns eygenen lants kome; dan sullen sich machtige volcken ende groote Coningen van hem [15] doen dienen.

8 Ende 't sal geschieden; Het volck ende het Coninckrijck / die hem / Nebucadnezar den Coninck van Babel / niet en sullen dienen / ende [16] dat sijnen hals niet en sal geven onder 't jock des Coninex van Babel; over dat selve volck sal ick / spreeckt de HEERE / besoeckinge doen door het sweert / ende door den honger / ende door de pestilentie / tot dat ickse sal verteert hebben door sijne [17] hant.

9 Ghylieden dan / en hoort niet nae uwe [18] Propheten / ende nae uwe waerseggers /

1 Elf jaren voor het Coninckrijck van Zedekia / als Nebucadnezar noch geen Coninck van Babel en was / als afgenomen wort uyt cap. 25.1. Doe ontfinck Jeremia bevel van 'tgene hy doen ende seggen soude ter tijt des Conincks Zedekia / als uyt het volgende blijckt. Siet v.3. ende 12.
2 Alsoo wort het Hebr. woort oock genomen ond. 28.10/12/13. anders beteeckent het oock diesselen ofte zeelen, daer mede men aen 't jock ofte den diessel gebonden wort. Siet Levit. 26.13. met d'aent.
a Ierem. 28.10.
3 T. een van dien / (siet Judic. 12. op v.7. ende bov. 26. op v.23.) ende draegt dat / om den volcke levendich af te beelden de toekomstige dienstbaerheyt onder den Coninck van Babel: (siet ond. v.8/12. ende cap. 28.14.) en doet met d'andere als volgt.
4 Ofte / gesanten.
5 Ofte / sullen komen, zijn gekomen, om verbont met hem te maken tegen de Babyloniers / ofte hem in sijne rebellye te stijven. siet 2.Chro. 36.13.
6 Siet 1.Reg. 18. op v.15.
7 Ofte / daerom geve ick die, ofte hebbese gegeven, &c. T.w. de aerde.
b Dan. 4.14,22.
8 T. dien 't my beliest / ofte beliefde.
9 In't voorgaende dickwils genoemt Nebucadrezar.
c Ierem. 25.9.
10 Siet bov. 25. op v.9.
11 Maniere van spreken / beteeckenende eene absolupte ende volcomene heerschappye. Vgel. ond. 28.14. Dan. 2.38.
12 Evilmerodach, van welcken siet 2.Reg. 25.27. ende ond. 52.31.
13 Belsazar. siet Dan. 5.
14 Ofte / de rechte tijt sijns lants, Hebr. de tijt sijns lants, oock, ofte / selfs. ofte / ja sijns. T.w. lants / ofte / oock dien, T.w. tijt sijns lants / dat sijn lant onder 'tgewelt van anderen door Godts regeringe sal gebracht werden / ende de Babylonische Monarchye een eynde nemen. Vgel. Dan. 5.26.
15 Ofte / hem dwingen te dienen. siet bov. 25. op v.14.
16 T.w. volck ofte Coninckrijck.
17 T. door sijnen dienst / ofte / sijn gewelt.
18 Verst. valsche Propheten / ende alsulcke / die voorgeven datse godtlicke openbaringen ende droomen hebben. siet bov. 23.25. &c.

gers /

gers / ende nae uwe [19] droomers / ende nae uwe [20] guychelaers / ende nae uwe toovenaers: de welcke tot u spreken / seggende; Ghy en sullet den Coninck van Babel niet dienen.

10 Want sy prophetheren u [21] valscheyt: [22] om u verre uyt uwen lande te brengen / ende dat ick u uytstoote / ende ghy omkomet.

11 Maer het volck / dat sijnen hals sal brengen onder 't jock des Conincks van Babel / ende hem dienen; dat selve sal ick in sijnen lande laten / spreeckt de HEERE / ende het sal dat bouwen ende daer in woonen.

12 [23] Daerna sprack ick tot Zedekia / den Coninck van Juda / nae alle dese woorden / seggende: Brenget uwe halsen onder 't jock des Coninckx van Babel / ende dienet hem ende sijnen volcke / so sullet ghy [24] leven.

13 Waerom soudet ghy [25] sterven / ghy ende u volck / door het sweert / door den honger / ende door de pestilentie? gelijck als de HEERE gesproken heeft van het volck / dat den Coninck van Babel niet en sal dienen.

14 En hooret dan niet nae de woorden der Propheten / die tot u spreken / seggende; Ghy en sullet den Coninck van Babel niet dienen: want sy prophetheren u [d] valscheyt.

15 Want ick en hebse niet gesonden / spreeckt de HEERE / ende sy prophetheren valschlick in mijnen Name: [26] op dat ick u uytstoote / ende ghy omkomet / ghy ende de Propheten die u prophetheren.

16 Oock sprack ick tot de Priesteren ende tot [27] dit gantsche volck / seggende: Soo seyt de HEERE / En hooret niet nae de woorden uwer Propheten / die u prophetheren / seggende; Siet / de [28] vaten van des HEEREN huys sullen nu [e] haest uyt Babel wedergebracht worden: want sy prophetheren u valscheyt.

17 En hooret niet nae hen / [maer] dienet den Coninck van Babel / so sult ghylieden [29] leven: waerom soude dese Stadt [tot] een woestheyt worden?

18 Maer so sy Propheten zijn / ende so des HEEREN woort by hen is / laetse nu by den HEERE der heyrscharen [30] voorbidden / op dat de vaten / die in den huyse des HEEREN / ende den huyse des Conincks van Juda / ende te Jerusalem zijn overgebleven / niet nae Babel en komen.

19 Want soo seyt de HEERE der heyrscharen van de [31] Pilaren / ende van de Zee / ende van de Stellingen; ende van het overige der vaten / die in dese stadt zijn overgebleven /

20 Die Nebucadnezar / de Coninck van Babel / niet heeft wechgenomen / als hy Jechonia / den sone Jojakims Coninck van Juda / van Jerusalem nae Babel [f] gevanckelick wechvoerde: mitsgaders alle de [32] Edelen van Juda ende Jerusalem.

21 Ja soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls; van de vaten / die [in] den huyse des HEEREN / ende den huyse des Coninckx van Juda / ende te Jerusalem zijn overgebleven:

22 Nae Babel sullense [g] gebracht worden / ende aldaer sullense [33] zijn: tot den dach toe / dat ickse [34] besoecken sal / spreeckt de HEERE; dan sal ickse op voeren / ende salse [h] wederbrengen tot dese plaetse.

19 *Hebr.* droomen: alsoo ond. 29. 8. gelijck / gevanckelicke wechvoeringe, ofte / gevanckenisse, door / gevanckelick wechgevoerde, gevangene, ond. 28.4/6. ende 29. 1/4. siet Job 35. op v. 13.
20 Siet Levit. 19. op v. 26.
21 Ofte / eenen leugen: alsoo v. 14/16.
22 Siet ond. op v. 15.
23 T.w. ter tijt des Conincks Zedekia. Vgel. bov. v. 1. ende ond. 35.1. met d'aentreck.
24 D. levendich blijven: alsoo v. 17.
25 Dat sekerlick geschieden sal / so ghy den Coninck van Babel niet en wilt dienen. alsoo ond. v. 17. Vgel. 1. Sam. 2. 22.
d Ierem. 14.14. ende 23.21. ende 29.8.
26 Dit was wel het oogemerck der valsche Propheten niet / maer 'tsoude sekerlick daerop volgen / wilde de Heere seggen / als sy de valsche Propheten souden gelooven / die oock met hare valsche Propheteyen onder Godts heylige ende rechtveerdige regeringe stonde. Siet 1. Reg. 22.19. &c. ende bov. 18. op v. 16.
27 Dat den Priesteren ende valsche Propheten aenhinck.
28 Die ter tijt van Jojakim ende Jechonia nae Babel gevoert waren 2. Chro. 36.7/10.
e Ierem. 28.3.
29 Als v. 12.
30 *Hebr.* bejegenen, aenloopē, tusschen comen. T.w. met voorbiddingen: als bov. 7.16. siet aldaer.
31 Siet 2. Reg. 25. 16/17.
f 2. Reg. 24.14.15.
32 *Hebr.* witte. siet Nehem. 2. op v. 16.
g 2 Reg. 25.13. 2. Chron. 36.18.
33 D. blijven: alsoo ond. 32. 5. Psal. 37. 18. &c.
34 Dit ende het volgende kannen duyden op de genadige besoeckinge der Joden / die Godt uyt de gevanckenisse van Babel wilde verlossen / ende met de vaten doen wederkomē: ofte oock (by gelijckenisse van menschen genomen) van de vaten selve / dien Godt / (om soo te spreken) dese weldaet soude bewijsen / dat hyse uyt de handen der gener diese met gewelt onderhielden en schandelijck misbruyckten / (Dan. 5. 2/3/4.) weder aen hare rechte plaetse en tot haer recht gebruyck soude brengen. alsoo wort Godt geseyt het lant te besoecken. Psal. 65. 10. &c.
h 2. Chron. 36.22. Ierem. 29.10.

Het xxviij. Capittel.

Hananja prophetheert valschlick tegen Jeremia / v. 1 / &c. waer tegen sich Jeremia verdedigt / 5. Hananja verbreeckt het jock vanden hals Jeremie / 10. die een ysseren / door Godts last / in desselven plaetse maeckt / met wederhalinge sijner Propheteye / ende aensegginge des doots aen Hananja / in den selven jare / gelijck hy oock daer in sterf / 12.

1 VOorts geschiede 't in 't [1] selve jaer / in 't begin des Coninckrijckx van Zedekia Coninck van Juda / in 't [2] vierde jaer / in de vijfde maent / [dat] [3] Hananja / sone van [4] Azur / de [5] Prophete / die van [6] Gibeon was / tot my sprack / in den huyse des HEEREN / voor de [7] oogen der Priesteren ende des gantschen volcks / seggende:

2 Soo spreeckt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls / seggende: Ick hebbe het jock des Conincks van Babel verbroken.

3 In noch [a] twee [8] volle jaren / sal ick tot dese plaetse wederbrengen alle de vaten van het huys des HEEREN; die Nebucadnezar / de Coninck van Babel / uyt dese plaetse heeft wechgenomen / ende de selve [nae] Babel gebracht.

4 Oock sal ick Jechonia / den sone van Jojakim / Coninck van Juda / ende alle die gevanckelick [9] wechgevoert zijn van Juda / die te Babel gekomen zijn / tot dese plaetse wederbrengen / [10] spreeckt de HEERE: want ick sal het jock des Conincks van Babel verbreken.

5 Doe sprack de Propheet Jeremia tot den Propheet Hananja: voor de [11] oogen der Priesteren / ende voor de oogen des gantschen volckx / die in het huys des HEEREN stonden.

6 Ende de Propheet Jeremia seyde; [12] Amen / de HEERE doe alsoo: de HEERE bevestige uwe woorden / die ghy geprophetheert hebt / dat hy de vaten van [13] des HEEREN huys / ende alle die gevancklick zijn [14] wechgevoert / van Babel wederbrenge tot dese plaetse.

7 Maer [15] hoort nu dit woort / dat ick spreke voor uwe ooren; ende voor de ooren des gantschen volckx.

8 De Propheten / die voor my ende voor u van outs geweest zijn; die hebben [16] tegen vele landen ende tegen [17] groote Coninckrijcken geprophetheert / van krijch / ende van [18] quaet / ende van pestilentie.

9 [19] De Propheet / die geprophetheert sal hebben van vrede; als het woort van diē Prophete [20] komt / [dan] sal die Propheet bekent worden / dat hem de HEERE in der waerheyt gesonden heeft.

10 Doe nam de Propheet Hananja [21] het Jock van den halse des Propheten Jeremia: ende hy verbrack het.

11 Ende Hananja sprack voor de [22] oogen des gantschen volcks / seggende; Soo seyt de HEERE; Alsoo sal ick verbreken het jock Nebucadnezars des Coninckx van Babel / in noch twee [23] volle jaren / [24] van den halse aller der volcken; Ende de Propheet Jeremia [25] ginck sijns weechs.

12 Doch des HEEREN woort geschiedde tot Jeremia / (na dat de Propheet Hananja het jock van den halse des Propheten Jeremia verbroken hadde) seggende:

13 Gaet henen ende spreeckt tot Hananja / seggende; Soo seyt de HEERE;

1 Als hy Zedekia / de Priesteren / ende 't volck vermaent hadde (als bov. cap. 27. 12. &c.) haren hals te buygen onder 't jock des Coninckx van Babel.
2 In welcken de Coninck Zedekia oock een gesante gesonden heeft nae Babel. siet ond. 51. 59.
3 *Hebr.* Ghananja.
4 *Hebr.* Azzur.
5 Verst. valsche Propheet / alsoo in 't volgende.
6 Eene stadt der Priesteren. Josu. 21. 13/17.
7 D. in de tegenwoordicheyt / ende soo dickwijls in 't volgende.
a Ierem. 27.16.
8 *Hebr.* jaren der dagen. siet Gen. 41. op v. 1. alsoo ond. v. 11.
9 *Hebr.* gevanckelicke wechvoeringe, vervoeringe: alsoo ond. v. 6. ende 29. 1/10. en elders dickwijls.
10 Dit sprack hy valschelick. siet bov. 23.31.
11 Als bov. v. 1.
12 D. het worde waer. siet Num. 5. op v. 22.
13 D. van sijn huys; als dickwijls.
14 Als v. 4.
15 Ghy Hananja.
16 Als de sonden de overhant hadden / en rijp waeren ter straffe / is suler ordinaerlick de last der Propheten geweest: nu doet ghy (wil Jeremia seggen) het contrarie / stijvende het volck in boosheyt / daer de getrouwe Prophetē door dreygementē van Godts straffen haer tot bekeeringe sochten te bewegen / met beloften van de genade voor den boetveerdigen.
17 Ofte / machtige.
18 D. allerleye plagen / ongeluck ende elende / die gemeenlick by den oorloge zijn / als honger / verwoestinge van landen ende lieden / &c.
19 Ofte / aengaende eenen Propheet, &c.
20 D. nakomt / vervult wort. alsoo Judic. 13.12.
21 Siet bov. 27. op v. 2.
22 Als bov. v. 1/5.
23 Als bov. v. 3.
24 Verst. nemende dat van de halse / &c. uyt v. 10. alsoo in 't volgende vs.
25 Verwachtende naerder openbaeringe ende last van Godt.

Houtene [26] jocken hebt [27] ghy verbroken: nu sult [28] ghy in plaetse van dien ysere jocken maken.

14 Want soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls; Ick heb een yseren jock gedaen aen den hals van alle dese volcken / om Nebucadnezar den Coninck van Babel te dienen / ende sy sullen hem dienen: ja ick heb hem oock het [b] [29] gedierte des velts gegeven.

15 Ende de Propheet Jeremia seyde tot den Propheet Hananja; Hoort nu Hananja: de HEERE en heeft u niet gesonden / maer ghy hebt gemaeckt dat dit volck op leugen vertrouwt.

16 Daerom / soo seyt de HEERE; Siet ick sal u [30] wechwerpē / van den aerdbodem: dit jaer sult ghy sterven / om dat ghy eenen [c] [31] afval gesproken hebt tegen den HEERE.

17 Also sterf de Propheet Hananja in dat selve jaer: in de [32] sevende maent.

26 Dit kan men alsoo verstaen / dat Hanania het een houtene jock van Jeremia brekende / daer door te verstaen wilde geven / dat alle d'andere / waer van capit. 27. 2 / 3. &c. gelijcken souden gebroken worden. ofte / men kan 't hier oversetten / houtene dieselen. (Siet bov. 27. op v. 2.) om dat in't volgende een ander Hebr. woort / dat oock een jock beteeckent / gebruyckt wort. Vergel. wijders Deut. 28. 48.
27 ô Hanania.
28 ô Jeremia: dit zijn de woorden die Godt tot Jeremia gesproken hadde / om Hanania deselve in sijnen name aen te seggen.
b Ierem. 27. 6.
29 Siet bov. 27. op v. 6.
30 Uyt het lant der levendigen wechnemen (als de Schrift elders spreeckt) ende versenden nae uwe plaetse. Vergel. Act. 1. 25. c Deut. 13. 5. Ierem. 29. 32. 31 Het volck door uwe valsche Prophetyen in afvallicheyt ende boosheyt stijvende. Vergel. Deut. 13. 5. 32 De tweede maent / na dat hem de doot van Jeremia was aengeseyt. siet bov. v. 1.

Het xxix. Capittel.

Jeremia sendt brieven nae Babel aen de Joden / die met Jechonia gevanckelick derwaerts waren gevoert / ende vermaent datse haer daer in ruste willen begeven / voor Babels vrede bidden / hare valsche Propheten ende droomers niet gelooven / noch verlossinge verwachten eer de 70 jaren om zijn / v. 1 / &c. prophetEert met eenen / hoe qualick d'andere overgeblevene in Juda varen sullen / 16. met eene bysondere harde prophetye tegen twee valsche Propheten in Babel / Achab ende Zedekia / 20. Item / Semaia / die uyt Babel na Jerusalem hadde geschreven / datmen Jeremia over sijn schrijven soude straffen / 24.

1 VOorts zijn dit de woorden des briefs / dien de Propheet Jeremia sondt van Jerusalem / tot [1] de overige Outsten / die gevanckelick waren wechgevoert / mitsgaders tot de Priesteren / ende tot de Propheten / ende tot den gantschen volcke / dat Nebucadnezar van Jerusalem gevanckelick hadde wechgevoert nae Babel;

2 (Na dat de Coninck [a] Jechonia / ende de Conninginne / ende de [2] Camerlingen / de Vorsten van Juda ende Jerusalem / mitsgaders de [3] timmerlieden ende smeden / van Jerusalem waren [4] uytgegaen.)

3 [5] Door de hant van Elasa / den sone Saphans / ende Gemarja den sone van Hilkia: die Zedekia de Coninck van Juda / nae Babel sondt / tot Nebucadnezar den Coninck van Babel / [6] seggende:

4 Soo seyt de HEERE der [7] heyrscharen / de Godt Israëls: tot alle [8] die gevanckelick zijn wechgevoert / die [9] ick gevanckelick hebbe doen wechvoeren van Jerusalem nae Babel:

5 Bouwet huysen / ende woonet [daerin]: ende plantet hoven ende etet de vrucht van dien.

6 Nemet wijven / ende gewinnet sonen ende dochteren / ende nemet wijven voor uwe sonen / ende gevet uwe dochteren aen mannen / dat sy sonen ende dochteren baren: ende wordet aldaer vermenichvuldicht / eñ en wordet niet vermindert.

7 Ende soecket den [10] vrede der stadt / daer henen ick u gevanckelick hebbe doen wechvoeren / ende biddet voor haer tot den HEERE: want in haren [11] vrede sullet ghy vrede hebben.

8 Want soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls; En latet uwe Propheten / ende uwe waersseggers / die in't midden van u zijn / u niet [b] [12] bedriegen: noch en hooret niet nae uwe [13] droomers / die ghy [14] doet droomen.

9 Want sy prophEteren u [15] valschelick in mijnen name: Ick en hebse niet gesonden / spreeckt de HEERE.

10 Want soo seyt de HEERE; Sekerlick / [16] als tseventich jaren [17] te Babel sullen vervult zijn / sal ick u lieden [18] besoecken: ende ick sal mijn [19] goet woort over u [20] verwecken / u wederbrengende tot dese plaetse.

11 Want ick weet de gedachten / die ick over u dencke / spreeckt de HEERE: gedachten des [21] vredes / ende niet des quaets / dat ick u geve het [22] eynde / ende de [23] verwachtinge.

12 Dan sullet ghy my [c] aenroepen / ende henen gaen / ende tot my bidden; ende ick sal nae u hooren.

13 Ende ghy sullet my soecken / ende vinden: wanneer ghy nae my sullet vragen met u gantsche herte.

14 Ende ick sal van u lieden [24] gevonden worden / spreeckt de HEERE / ende ick sal uwe gevanckenisse wenden / ende u [d] vergaderen uyt alle de volcken / ende uyt alle de plaetsen / daer henen ick u gedreven hebbe / spreeckt de HEERE: ende ick sal u wederbrengē tot de plaetse / van waer ick u gevanckelick hebbe doen wechvoerē.

15 Om dat ghy segget: De HEERE heeft ons Propheten [25] nae Babel verweckt:

16 Daerom seyt de HEERE alsoo / [26] van den Coninck die op Davids throon sitt / eñ van al 't volck / dat in dese [27] Stadt woont: [te weten] uwe broederen die met u niet en zijn uytgegaen in de gevanckenisse.

17 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen; Siet ick sal [e] het sweert / den honger / ende de pestilentie onder hen senden: ende ick salse maken / als de [28] afschouwelicke vijgen / die van wegen de boosheyt niet en konnen gegeten worden.

18 Ende ick salse achter na jagen met den sweerde / met den honger / ende met de pestilentie: ende ick salse [f] [29] overgeven tot eene beroeringe / allen Coninckrijcken der aerde; tot eenen vloeck / ende tot eenen [30] schrick / ende tot eene aenfluytinge / ende tot eene smaetheyt / onder alle de volcken daer ickse henen gedreven sal hebben.

19 Om dat sy nae mijne woorden niet gehoort en hebben / spreeckt de HEERE: als ick mijne knechten / de Propheten / tot hen sondt / [31] vroech op zijnde ende sendende / maer ghylieden en hebt niet gehoort / spreeckt de HEERE.

20 Ghy dan / hooret des HEEREN woort: [32] ghy alle die gevanckelick zijt wechgevoert / die ick van Jerusalem nae Babel hebbe wechgesonden.

21 Soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls / van Achab / sone van Kolaja / ende van Zedekia / sone van Maaseja / die u-lieden in mijnen name [33] valschelick prophEteren: Siet / ick salse geven in de hant Nebucadrezars des Conincks van Babel / ende hy salse voor uwe oogen [34] slaen.

1 Hebr. het overige der Outsten der gevanckelicke wechvoeringe. als boven cap. 28. 4. ende ond. v. 4. 22 / 31.
a 2. Reg. 24. 12. &c.
2 Ofte / hovelingen. siet Gen. 37. op v. 36.
3 Hebr. de timmerman ende de smidt. siet bov. 24. op v. 1.
4 Siet 2. Reg. 24. 12 / 14.
5 Dit hangt aen dese woordē van 't eerste vs / dien de Propheet Ieremia sondt, door de hant, &c. V. door den dienst: dese gesanten namen dien brief mede.
6 T. w. in den brief / als volgt: alsoo onder v. 25 / 28. &c.
7 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
8 Hebr. tot de gantsche gevanckelicke wechvoeringe: als v. 1.
9 De Heere.
10 V. welvaert ende voorspoet. siet Gen. 37. op v. 14.
11 Alst haer wel gaet / salt u oock wel gaen.
b Ierem. 14. 14. ende 23. 21. ende 27. 15.
12 U lieden wijsmakende / dat ghy binnen twee jaren sult verlost worden.
13 Hebr. droomen, siet bov. 27. op v. 9.
14 Die ghy door uwe ydelheyt / ende lichtgeloovicheyt occasie ende oorsake geeft / om u met valsche droomen te verleyden.
15 Hebr. in, ofte, met valscheyt.
16 Hebr. aen, ofte / nae den mont van vervult te worden, ofte / zijn, Dese plaetse is seer aenmerckelick voor 't gevoelen der genen / die de tseventichjarige gevanckenisse aenvangen te rekenen / met vande verwoestinge Jerusalems onder den Coninck Zedekia / maer vande wechvoeringe des Conincx Jechonie / ende veler andere Joden. (waer van boven v. 2.) die nu inde gevanckenisse waren / als Jeremia desen brief aen haer sondt. Vergel. Ezech. 1. 2. ende 33. 21. ende 40. 1. met d'aenteeck.
17 Ofte / aen, met, Babel. V. als ghy 70 jaren aldaer sult geweest zijn / ofte / als Babel u soo lange in gevanckenisse sal gehouden hebben.
18 Verst. in genade. Siet Genes. 21. op v. 1.
19 V. mijne goede genadige ende troostelicke beloften van uwer verlossinge vervullen.
20 Ofte / bevestigen, daer stellen, doen bestaen.
21 Lichamelicken ende geestelicken segen / eñ niet ter contrarie. siet Gen. 37. op v. 14.
22 Hebr. achterste, laetste. V. hier / eynde. siet Psal. 37. op v. 37. ond. 31. op v. 17. eñ Vgl. 1. Pet. 1. 9.
23 V. eene uytkomste die ick beloost hebbe / ende ghy van my verwachten sult / ofte / het verwachte eynde, het eynde daer ghy nae gewacht hebt, een gewenscht eynde.
c Dan. 9.
24 Ofte / my gereedt, ofte / vindelick toonen. Vgel. Psal. 46. op v. 2.
d Ierem. 23. 3.
25 And. in Babel. V. om dat ghy u wijsmaeckt / dat Godt / niet tegenstaende dat hy u nae Babel heeft doen wechvoeren / nochtans oock Prophetē derwaerts gestiert heeft / die u souden troosten / met beloften / dat Godt het Coninckrijck van Juda sal staende houden / ende u binnen twee jaren verlossen / ende weder te Jerusalem brengen: daerom soo hoort nu wat de Heere desen aengaende seyt / op dat ghy de ydele hope / die u uwe valsche Propheten geven / moget verlaten / ende u houden aen de Prophetyen / die ick u hier in Godts naem doe / ende in't volgende verhaelt worden. Andere hechten dit versken aen 't voorgaende / aldus: wanneer ghy gheseyt sult hebben: de Heere heeft ons, &c. V. dese verlossinge sal komen / als ghy met oprechte boetveerdicheyt sult bekennen / dat ick ende andere getrouwe Propheten / van Godt verweckt zijnde / u de rechte waerheyt hebben geseyt / dat ghy nae Babel soudt moeten gaen / ende niet verlost worden voor den tijt / dien Godt daer toe bestemt heeft. 26 Hebr. el. dat somtijts voor van genomen wort. siet Job 42. op v. 7. ende Psal. 2. op v. 7. ende ond. v. 21 / 31. ende 30. 4. 27 Jerusalem: V. die hier gebleven zijn / tot de welcke ghy haest in vrede meynt weder te komen / alsoo u de valsche Propheten wijsmaken. e Ierem. 24. 8. 10. 28 Siet bov. 24. 8. &c.
f Deut. 28. 25. 37. Ierem. 15. 4. ende 24. 9. &c. 29 Siet Deut. 28. op v. 25. ende bov. 15. 4. &c. 30 And. verwoestinge, schrickelicke woestheyt. 31 Siet bov. 7. op v. 13. 32 Hebr. de gantsche gevanckelicke wechvoeringe. als bov. v. 1. 33 Ofte / valscheyt, leugen. 34 V. laten ombrengen / als in't volgende verclaert wort.

22 Ende van [35] hen sal een vloeck genomen worden by alle de gevanckelick wechgevoerde van Juda / die in Babel zijn/datmen segge: De HEERE stelle u als Zedekia / ende als [36] Echab / die de Coninck van Babel aen den vyere [37] briet.

23 Om dat sy eene [38] dwaesheyt deden in Israël / ende overspel bedreven met de wijven harer naesten / ende spraken het [39] woort valschelick in mijnen name / dat ick hen niet gebodē en hadde : ende ick ben de gene die 't weet / ende een getuyge [daer van]/ spreeckt de HEERE.

24 Tot Semaja nu/den [40] Nechelamiter/ sult ghy spreken/ seggende:

25 Soo spreeckt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls / seggende : Om dat ghy brieven in [41] uwen name gesonden hebt tot al 't volck / dat te Jerusalem is / ende tot Zephanja / den sone van Maaseja / [42] den Priester / ende tot alle de Priesteren/ [43] seggende:

26 De HEERE heeft u tot Priester gestelt/ in plaetse van den Priester [44] Jojada/dat ghy [45] Opsienders soudet zijn [in] des HEEREN huys/over allen man/ die [46] onsinnich is/ ende sich voor een Propheet uytgeeft/ dat ghy dien stellet in de [g] [47] gevanckenisse/ende in den [48] stock.

27 Nu dan / waerom en hebt ghy Jeremia/den Anthothiter/niet [49] gescholden/ die sich by u lieden voor een Propheet uytgeeft?

28 Want [50] daerom heeft hy tot ons [nae] Babel [51] gesonden / seggende/ [52] Het sal lange dueren: bouwet huysen ende woonet [daer in]/ ende plantet hoven/ ende etet de vrucht van dien.

29 Zephanja nu/ de Priester / hadde desen brief gelesen voor de ooren des Propheten Jeremia.

30 [53] Daerom geschiedde des HEEREN woort tot Jeremia/ seggende:

31 Sendt henē tot alle die [54] gevanckelick wechgevoert zijn/ seggende ; Soo seyt de HEERE/ van Semaja/ den [55] Nechlamiter : Om dat Semaja u lieden geprophetecrt heeft / daer ick hem niet gesonden en hebbe/ ende heeft gemaeckt dat ghy [g] op leugen vertrouwet:

32 Daerom seyt de HEERE alsoo; Siet ick sal [56] besoeckinge doen over Semaja den Nechlamiter/ende over sijn zaet; hy en sal niemant hebben / die in't midden deses volcx woone / ende en sal het goede niet [57] sien / dat ick mijnen volcke doen sal/ spreeckt de HEERE: want hy heeft eenē [h] [58] afval gesproken tegen den HEERE.

35 T.w. van dese valsche Propheten sullen de gevangene Joden noch een formulier ofte gewoonte van vloecken nemen / ende gebruycken / wanneerse yemant willē vervloecken. Vgel. ond. 42. op v. 18. Jes. 65. 15.
36 In 't voorgaende vs genoemt Achab.
37 D. liet braden/ ofte/ roosten.
38 Siet Gen. 34. op v. 7.
39 Ofte/ een valsch woort, een woort dat valscheyt, ofte/ leugen was. D. sy leerden ende prophetteerden valscheyt/ misbruyckende daer toe mijnen naem ende last.
40 Dit schijnt een naem te zijn van afkomste/ ofte/ geboortplaetse : maer sommige meynen / dat Jeremia/ ofte Godt selfs hem desen naē spottischer wijse gegeven hebbe/ van wegen sijn droomen/ want Chalam beteeckent droomen. vob. v. 8. ond. v. 31/32. is Nechlamiter.
41 Op uwe eygene authoriteyt / niet door mijnen last/ als ghy u valschelick beroemt.
42 Den tweedē Priester. siet 2. Reg. 25. 18. ende Vg. vov. 20. op v. 1.
43 Als vov. v. 3.
44 Sommige meynen / dat hy verstaet den hoogepriester Jojada (van wiens treffelicke dadē te sien is 2. Reg. 11. ende 2. Chron. 23.) om/ nae de wijse der valsche Propheten/ hem te flatteren. andere meynen / dat het een ander zy geweest/ die ofte doot / ofte nae Babel mede wechgevoert was/ sulcx dat Zephania nae d'ordre in sijne plaetse gesuccedeert zy.
45 Ofte/ bevelhebbers.
46 Dit duydt hy op Jeremia. Vg. 2. Reg. 9. op v. 11.
g Ierem. 20. 1, 2, 3.
47 Van 't Hebr. woort siet vov. 20. op v. 2.
48 Het Hebr. woort Tsinok wort alleenlick hier gevonden/ soo dat het onseker is wat voor een soorte van gevanckenisse/ ofte ketenen eñ voeyen/ ofte oock dootstraffe het eygentlick beteeckene. Sommige vergelijckent met Zikkim, dat oock ketenen ende boeyen beteeckent; andere meynen/ het zy 'tsamen gevoegt van Tsi, D. een schip, ende Ianak, D. suygen, ende setten 't over/ suyg-schip. ofte/ suyg-schuyte, zijnde geweest by den Persen (oock misschien by andere aengelegene volckeren) eene seer wreede dootstraffe/ wanneer een mensche tusschen twee op malkanderen gepaste schuytkens gelept ende als ingepackt wierde/ het hooft/ de handen ende voeten alleenlick buyten stekende/ ende alsoo gelaten/ onder anderen met honich ende melck (die hy moest insuygen) gevoedt/ steets met het aensicht nae de Sonne gekeert/ van buyten van de vliegen / eñ van binnen van't gewormte eñ vuylicheyt geplaegt/ seer deerlick ten laetsten verginck. 49 Eñ voorts gestraft nae sijne verdienste. 50 Om te toonen/ dat hy een Propheet zy. ofte/ aldus heeft hy. &c. 51 T.w. eenen brief/ als boven. 52 Ofte/ sy (de gevanckenisse) sal lange dueren. langduerich zijn. *Hebr.* het, ofte/ sy, lange. ofte/ langduerich. 53 Hier wort nu vervolgt/ 'tgene vov. v. 25. was begonnen. 54 *Hebr.* de gevanckelicke wechvoeringe. als vov. v. 1. 55 Vov. v. 24. Nechelamiter siet aldaer. g Ierem. 28. 15. 56 Voorstraffe. siet Gen. 21. op v. 1. 57 D. niet beleven ende genieten. siet Job 7. op v. 7. h Ierem. 28. 15. 58 Siet vov. cap. 28. op v. 16.

Het xxx. Capittel.

Jeremia ontfangt bevel / dese woorden des Heeren in een boeck te schrijven/ v. 1/2. prophetie van de lichamelicke verlossinge uyt Babel / ende de geestelicke door Christum / mitsgaders de genade ende segeningen/ die Godt aen sijne kercke sal bewijsen / niet tegenstaende hare groote elenden / benauwtheden / breucken ende wonden/ 3. maer Godts onweder sal blijven over de godtloosen/ 23.

1 HEt woort / dat tot Jeremia geschiet is/ van den HEERE/ seggende:

2 Soo spreeckt de HEERE/ de Godt Israëls / seggende ; [1] Schrijft u alle de woorden / die ick tot u gesproken hebbe/ in een boeck.

3 Want siet/ de dagen komen/ spreeckt de HEERE/ dat ick [2] de gevanckenisse mijns volcx / Israëls ende Juda / wenden sal/ seyt de HEERE: ende ick salse wederbrengen in het lant dat ick haren vaderen gegeven hebbe / ende sy sullen 't erflick besitten.

4 Ende dit zijn de woorden die de HEERE gesproken heeft van Israël ende van Juda.

5 Want soo seyt de HEERE; [3] Wy hooren eene stemme der [4] verschrickinge: daer is vreese ende geen vrede.

6 Vraget doch ende siet / of een manspersoon [5] baert? Waerom sie ick [dan] eens yegelijcken mans handen op sijne lendenen / als eener [a] barender [vrouwe]? ende alle aengesichtē verandert in [6] bleeckheyt?

7 [b] O Wee! [7] want die [8] dach is soo groot / dat sijns gelijcken niet geweest en is : ende het is een tijt van benauwtheyt voor Jacob ; noch sal hy daer uyt verlost worden.

8 Want het sal te dien dage geschieden/ spreeckt de HEERE der heyrscharen/ [dat] ick [9] sijn jock [10] van uwen halse verbreken/ ende uwe banden verscheuren sal: ende vreemde sullen [11] sich niet meer van [12] hem doen dienen.

9 Maer [13] sy sullen dienen den HEERE haren Godt : ende haren Coninck [c] [14] David/ dien ick hen verwecken sal.

10 Ghy dan / en vreest niet / [d] O mijn knecht Jacob/ spreeckt de HEERE/ en ontsett u niet Israël; want siet/ Ick sal u uyt verre [landen] verlossen/ ende u zaet uyt den lande harer gevanckenisse: ende Jacob sal wederkomen/ende stille ende gerust zijn / ende daer en sal niemant zijn die [hem] [15] verschricke.

11 Want ick ben [16] met u/ spreeckt de HEERE/ om u te verlossen: want ick sal eene voleyndinge maken met alle de heydenen / daer henen ick u verstroyt hebbe ; [e] maer met u en sal ick geene [17] voleyndinge maken : maer ick sal u castijden met [18] [f] mate/ende [19] u niet gantsch onschuldich houden.

12 Want soo seyt de HEERE/ Uwe [20] breucke is [g] dootlick ; uwe [21] plage is smertelick.

13 Daer en is niemant [22] die uwe sake oordeelt / aengaende het [23] geswel : ghy en hebt geen [24] heel-plaesters.

14 Alle uwe [h] [25] liefhebbers hebben u vergeten/ sy en vragen niet nae u: want ick heb u geslagen [met] eens [26] vyants plage/ [met] de castijdinge eens wreeden : om de grootheyt uwer ongerechticheyt; [om dat] uwe sonden machtich veel zijn.

15 Wat [i] krijt ghy over uwe breucke/ [dat] uwe smerte dootlick is? om de grootheyt uwer ongerechticheyt; [om dat] uwe

1 Siet ond. 36. 2.
2 Ofte/ de gevangene weder brengen.
3 Hier worden de inwoonders van Jerusalem ingevoert / aldus klagende ter tijt van het innemen der stadt/ &c.
4 Ofte/ zitteringe.
5 D. baren kan/ als dickwils.
a Ierem. 4. 31. ende 6. 24.
6 Ofte/ geelheyt, de geelsucht : D. misverwich / gelijck de geelsuchtige menschen/ ende de lantvruchten/ wanneerse door veel vochts verrotten ende met honichdauw geslagen zijn. Vgel. Deut. 28. op v. 22.
b Ioël 2. 11. Zephan. 1. 15.
7 Ofte/ immers, sekerlick, is die dach, &c. ofte/ dat die dach soo groot is!
8 D. de bestemde tijt des oordeels / over Jacobs nacomelingen (siet Psal. 37. op v. 13. ende Ioël 1. op v. 15.) datse noyt te vooren soo hart zijn gestraft.
9 Des Coninex van Babel. siet vov. cap. 27.
10 Vergel. vov. 28. 11.
11 Ofte/ dwingen te dienen. siet vov. 25. op v. 14.
12 N. Jacob.
13 Jacobs nacomelingen.
c Ezech. 34. 23, 24. ende 37. 24. Hose. 3. 5.
14 D. den Heere J. Christo. siet 2. Sam. 22. op v. 51.
d Iesa. 41. 13. ende 43. 5. ende 44. 1. Ierem. 46. 28.
15 Ofte / doe zitteren.
16 Siet Gen. 21. op v. 22.
e Ierem. 4. 27. ende 5. 10, 18. ende 46. 28.
17 Siet vov. 4. op v. 27.
18 Siet vov. 10. op v. 24.
f Iesa. 27. 8. Ierem. 10. 24.
19 *Hebr.* onschuldich houdende, en sal ick u niet onschuldich houden. D. hier/ niet t'eenemael / ofte geheelick ongestraft laten/ als ond. 46. 28. Vgel. vov. 25. 29.
20 Als vov. 4. 6. And. aengaende uwe breucke, sy is dootlick.
g Ierem. 10. 19. ende 15. 18. 21 Ofte/ wonde, als vov. 14. 17. 22 D. die de sake van u geswel sich aentreckt/ ende ondersoeckt of ende hoe ghy in dese elende te helpen zijt. 23 Ofte/ de wonde. In dese beteeckeninge wort het Hebr. woort oock gebruyckt. Hose. 5. 13. Obad. 7. ende wort nergens meer in de H. Schrifture gevonden. and. tot verbindinge, ofte/ uytdruckinge. D. dat uwe wonden verbonden/ uytgedruckt/ gesuyvert ende geheelt mochten worden. 24 *Hebr.* heelingen, ofte/ genesingen der opclimminge , ofte / opkominge, opganck. D. men leyt geen pleysters op uwe wonden/ dat de gesontheyt soude mogen opkomen, opclimmen. D. toenemen/ ofte datter litteeckens mochten opkomen, Vgel. Neh. 4. op v. 27. ende ond. v. 17. and. opkominge van genesingen , door omsettinge van de woorden/ gelijck in 't Hebr. somtijts geschiet. h Ierem. 22. 20. 25 Op dewelcke ghy u verlaeten hebt / als Egyptenaers ende andere. 26 D. soo hart en scherp / als of u een vyant geslagen hadde : datmen nae 't uyterlicke aensien soude seggen ; een vyant heeftet 't gedaen: blijvende ondertusschen mijne gedachten des vredes bestandich. siet v. 16/17/18/ &c. i Ierem. 13. 17.

sonden [k] machtich veel zijn / heb ick u dese dingen gedaen.

16 [27] Daerom/alle die u opeten/sullen [l] [28] opgegeten worden / ende alle uwe wederpartijders / sy alle / sullen gaen in gevanckenisse: ende die u berooven/ sullen ter beroovinge zijn/ ende alle die u plunderen/ sal ick ter plunderinge overgeven.

17 Want ick sal u de [29] gesontheyt doen rijsen / ende u van uwe [30] plagen genesen/ spreeckt de HEERE: om dat sy u noemen/ De verdrevene ; 'T is [31] Zion [seggen sy]/ [32] niemant en vraegt nae haer.

18 Soo seyt de HEERE; Siet ick sal [33] de gevanckenisse der Tenten Jacobs wenden / ende my over hare wooningen ontfermen: ende de [34] Stadt sal herbouwt worden op haren [35] hoop / ende het [36] Palleys sal [37] liggen nae sijne wijse.

19 Ende van [38] hen sal [39] danckseggingе uytgaen/ ende eene stemme [m] der [40] spelenden: ende ick salse vermeerderen / ende sy en sullen niet vermindert worden / ende ick salse vereerlicken/ ende sy en sullen niet [41] geringe worden.

20 Ende [42] sijne sonen sullen zijn als eertijts/ende [43] sijne gemeynte sal voor mijn aengesichte bevestigt worden: ende ick sal [44] besoeckinge doen over alle sijne onderdruckers.

21 Ende [45] sijn [46] Heerlicke sal [47] uyt hem zijn/ ende sijn Heerscher uyt het midden van hem voortkomen ; ende ick sal hem [48] doen naederen / ende hy sal tot my genaken: want [49] wie is hy die [50] met sijn herte borge worde/om tot my te genakē/spreeckt de HEERE?

22 Ende ghy sullet [n] my tot een [51] volck zijn: ende ick sal u tot eenen [52] Godt zijn:

23 Siet/ [53] een [o] onweder des HEEREN/ eene grimmicheyt/ is uytgegaen/ een [54] aenhoudend' onweder: het sal [55] blijven op den cop der godtloosen.

24 De hitticheyt van des HEEREN toorn en sal haer niet afwenden / tot dat hy gedaē / ende tot dat hy daer gestelt sal hebben de gedachten sijns herten: in't laetste der dagen sult ghy daer op [56] letten.

k Ierem. 5.6.

27 Om te toonen/ dat ick u eerst om uwer sonden wille tot uwen besten gecastijdt hebbe / ende het daerna mijn tijt is / dat ick uwen vyanden / die't soo niet gemeent en hebben/ vergelde/ ende u weder segene. Vgel. Jerem. 10.25.
l Exod. 23.22. Iesa. 41. 11. Ier. 10.25.
28 Vergel. Ps.14.4. ende 79.7.met d'aenteeck.
29 Ofte/een pleyster opleggen. Vgel. vob. op v.13. ende cap. 8. op v. 22. ende ond. 33.6. item 46.11.
30 Ofte/ wonden.
31 Spotscher wijse/ als offe seyden;dat is nu die Zion/de kercke Godts/ waer van sy altoos soo veel eñ roemelick gesproken/ ende soo grooten gevoelen gehadt hebbē: maer siet nu eens/ &c.
32 Ofte /sy en heeft geenen naevrager:D. niemant becommert sich met haer.
33 D. de gevangene mijns volcks doen wederkeeren tot hare wooningen/ ende voorts mijn kercke verlossen uyt de geestelicke gevanckenisse/door dē Messiam/ ende deselve bouwen ende segenen.
34 Jerusalem/ ende Godts kercke / daer door afgebeeldt.
35 Ofte/ heuvel, T. w.op dē berch Zion/ daerse te vooren in haren fleur stont.
36 Tempel/ofte Coninckx hof.
37 Ofte/ gelegen zijn. D.staen gelijck te vooren op sijne plaetse. Vgel. Cant. 5. 12.
38 Mijn volck / ofte/kercke.
39 Voor delichamelicke / ende principalick/ de geestelicke verlossinge door den Messiam.
m Ierem. 31.4.

40 D. die vrolick zijn / ofte vreuchde bedrijven / over Godts weldaden. alsoo ond.31.4. 41 Ofte/kleyn. D. verkleynt/ kleyn geacht/veracht. 42 Jacobs/ uyt v.18. 43 N. Jacobs gemeynte. 44 Door straffen. siet Gen.21. op v.1. 45 Jacobs/ als in't voorgaende. 46 De Messias / onse Salichmaker Jesus Christus. (van't Hebr. woort siet Psal.8. op v.2.) die in't volgende sijn Heerscher genoemt wort. als Mich. 5. 1. 47 Nae den vleesche uyt Jacob voortkomen/als volgt. 48 D. ick sal hem salven/ ende daer toe beroepen/ dat hy hooge Priester ende Middelaer zy tusschen my ende mijn volck. 49 T.w. anders/ als de Messias/ J. Christus? die mijn Sone is/ alleen daer toe bequaem / van my geroepen / ende sich tot borge gewillichlick presenterende / om mijn volck met my te versoenen ende voor hen als advocaet by my te verschijnen. Vgel. Psal.40.7/8/9. ende 110.4. Hebr.4.14/15. ende 5.4/5/6/&c. ende 7.22/25. eñ 9.14/15/24/ &c. 50 Ofte/ sijn herte borgestelle,verborge, verpande, verplichte, versekere, D. wie soude soo stout derven zijn dat hy sich soude stellen als Middelaer tusschen my ende den sondigen mensche/ als de Messias / van den welcken in't voorgaende gesproken wort. alsoo wort het Hebr. woort oock gebruyckt/ Gen.43. v.9. ende 44.32. Neh. 5.3. Prov. 20,16. ende 27.13. &c. n Ierem.24.7. ende 31.1/33. ende 32.38. 51 Siet Deut. 7. op v.6. 52 Siet Gen.17.op v.7. 53 Siet vob. 23.19. o Ierem. 23. 19. ende 25.32. 54 Ofte/ dat sich vergadert . ofte/ een vergadert onweder : gelijck wy oock seggen : daer vergadert sich een groot onweder / wanneer de lucht swart ende dick wort / in't opstaen van een groot onweder. and. een vreeslick , ofte / schricklick onweder. 55 Ofte/ pijnlick, met pijne vallen, beclijven. 56 Ofte/ verstant daer van bekomen. Vgel. vob. 23. 20.

Het xxxj. Capittel.

Vorder prophetye (onder het voorbeelt van de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse) van de vergaderinge/ oprichtinge/ eñ segeningen der algemeyne kercke der uytverkoren Joden ende heydenen/ door den Messiam Jesum Christum/ v.1/ &c. van't nieuw genaden-verbont/ 31. Van de vasticheyt ende uytbreydinge der kercke/ 35.

1 TEr selver tijt/ spreeckt de HEERE/ sal ick allen geslachten Israëls tot eenen [1] Godt zijn: ende sy sullen my tot een volck zijn.

2 Soo seyt de HEERE; Het volck [2] der overgeblevenē van den sweerde/ heeft [3] genade gevonden in de woestijne: [namelick] Israël/ als ick henen ginck om [4] hem tot ruste te brengen.

3 [5] De HEERE is my verschenen van [6] verre [tijden]: Ja ick heb [7] u liefgehadt [met] eene [8] eeuwige liefde / daerom [9] heb ick u getrocken [met] goedertierenheyt.

4 Ick sal u weder bouwen / ende ghy sult gebouwt worden/ ô Jonckvrouwe Israëls: ghy sult weder verciert zijn met uwe [10] trommelen/ende uytgaen met den rey [a] der [11] spelenden.

5 Ghy sult weder [b] wijngaerden planten op de bergen van Samaria : de planters sullen planten/ende [12] de vrucht genieten.

6 Want daer sal een [13] dach zijn/ [daerin] de [14] hoeders op Ephraims geberchte sullen [15] roepen: [c] Maeckt ulieden op/ende [16] laet ons opgaen [nae] Zion / tot den HEERE onsen Godt.

7 Want soo seyt de HEERE; [17] Roepet luyde over Jacob [met] vreuchde/ ende [18] juychet [19] van wegen het hooft der heydenen: doet het hooren/ lofsinget/ende segget; O HEERE [20] behoudt u volck/ het [21] overblijfsel van Israël:

8 Siet/ ick salse aenbrengen uyt den lande van't [d] [22] Noorden/ ende salse vergaderen van de [23] zijden der aerde; onder hen sullen zijn [24] blinde ende lamme / [25] swangere ende barende te samen : [met] een groote gemeynte sullen sy herwaert wederkomen.

9 Sy sullen komen met [26] geween/ende met [27] smeeckingen sal ickse voeren/ick salse leyden aen de [28] waterbeken / in eenen [29] rechten wech / daer in sy sich niet en sullen [30] stooten: want ick ben Israël tot eenen vader / ende Ephraim / die is mijn [e] [31] eerstgeborene.

10 Hooret des HEEREN woort/ ghy heydenen / ende verkondiget in de eylanden [32] die verre zijn/ende segget; Hy die Israël verstroyt heeft/ sal [33] hem weder vergaderen / ende hem bewaren als een [34] herder sijne kudde.

11 Want de HEERE [35] heeft Jacob [36] vrygekocht: ende hy heeft hem [37] verlost uyt de hant des genen [f] die [38] stercker was dan hy.

12 Dies sullen sy komen / ende op de [39] hoochte van Zion juychen / ende [40] toevloepen tot des HEEREN [41] goet/ tot

1 Als vob. 30. 22. ende ond. v.33. ende 32. 38. &c.
2 D. dat niet mede omgebracht was / soo vā andere vyantlicke volckeren / als insonderheyt/ doe de Leviten door Godts last eene groote menichte harer broederen om de Afgoderye / die sy met het gouden kalf hadden bedreven/ met den sweerde doodden. siet Exod. 32.27/28.

3 Op Mosis voorbede / Exod. 32.30/ 31. &c. alsoo (wil Godt seggen) sullen nu oock de overgeblevene vā het sweert der Babyloniers genade vindē door den Messiam/waer van in't volgende.
4 Om Israel in't lant Canaan te geleyden.
5 Woorden der swackgeloovigē/ die aldus tegenwerpen: Wel is waer dat Godt my in voortijden seer vriendelick ende weldadich geweest is/ maer nu (willen sy seggen) schijnt de liefde verkoudt/ ofte/ verminderd / verandert te zijn. hier op antwoort Godt met de volgende woorden. Ia ick hebbe, &c.
6 D. van outs / in lange verleden tijden. sommige nemen dit voor woorden der kercke/ sprekende van Godt / ende vervullen den sin met het woort/ seggende, aldus: De Heere is my verschenen van verre tijden [seggende] &c.
7 T.w. mijne kercke / Zion. 't woort staet in't vrouwelick geslachte.
8 Hebr. liefde der eeuwicheyt. Vg. Joh. 13.1.
9 Ofte / de goedertierenheyt voortaen over u uytgestreckt, ofte/ gecontinueert, ofte/ daerom vervolge , ofte / continuere ick de goedertierenheyt aen u . ende sal by u doen/ als volgt. Vgel. Psal.36.11. eñ 85.6. Eccl.2.3.
10 D. vreuchde bedrijven / sulcx te dier tijt alsoo gebruyckelick was. siet Psal. 68. op v.26. waer door hier de geestelicke vreuchde der kercke Godts by den tijt des Euangeliums wort afgebeeldt: alsoo in't volgende.
a Ierem.30.19.
11 Siet vob. 30. op v.19.
b Iesa.65.21.
12 Hebr. ontheyligen. D. de vruchten vryelick gebruycken ende eten. siet Deut. 20. op v.6.
13 D. een tijt/ der genade ende vreuchde.
14 De herders van Godts kercke / Predikers des Euangeliums. Hebr. Nozerim, met welck woort sommige meynen/ dat Godt gesien hebbe op den naem der Nazarenen, diemen den Christenen gaf. Act. 24. 5. siet oock Num. 6. op v. 2.
15 Hebr. hebben geroepen. ofte/ roepen. D. alsdan sullen roepen. c Ies. 2.2.3. Mich.4.2.
16 Vergel. Jes.2.2/3. Mich.4.2. met d'aenteeck. 17 Ofte/ singet triumph, juychet. 18 Het Hebr. woort wort eygentlick gebruyckt van het hunckeren, wrenschen ende brieschen der peerden/ maer oock van menschen/ hier/ ende Esth.8.15. Jesa. 10.30. ende 24. 14. beteeckenende eene clare, heldere, vrolicke, stemme van sich te geven. 19 Om dat de Joden onder het hooft der Heydenen, D. de Babyloniers, gevangē zijnde/ evenwel sekerlick souden verlost/ ende van het hooft der Heydenen niet ondergehouden connen worden. And. onder het hooft, ofte/ onder de voornaemste Heydenen. T.w. in Babel ende overal/ daer de Joden onder den Coninck van Babel (die 't hooft der heydenen was) gevangen waren/ gelijck wy alle geestlick onder den Satan / den Prince der werelt / ende vorst der duysternisse. and. in't voorste , vooraen , (D. op de cruysweegen / de ingangen ende uytgangen der wegen/ ofte straten / als Prov. 1.20/ 21.) onder de heydenen : D. opentlick / in't openbaer / voor de gene/ dien't heyl des Heeren sal worden geopenbaert. 20 Ofte/ verlost, maeckt salich. 21 Vergelijckt Rom. 9. 27. d Ierem. 3. 18. 22 D. Babel, siet vob. 1. 14. daer Juda gevangen was : afbeeldende de geestelicke gevanckenisse. 23 D. d'andre landen/ daer de tien stammen gevangen waren/ als/ Assyrien/ Meden/ &c. 24 Vergel. Jesa.35. 5/6. 25 D. selfs van de alderswackste sullender optrecken van Babel lichamelick / ende verstaet dit wijders geestelick/ Beladen met sonden/ ende seer swack. siet Matth. 11. 28. 26 Over hare sonden. siet Matt. 3. 6. Act. 2. 37/ &c. 27 Ofte/ biddingen om genade. T.w. tot my / om vergevinge. 28 Siet Matth. 5. 6. Joh. 4. 14. &c. ende 7.37. &c. item Psal. 23.2. 29 Der Salichmakende leere des Euangeliums. 30 Vergel. Joh. 8. 12. ende 12. 35. e Exod. 4. 22. 31 Siet Exod. 4. op v. 22. 32 Hebr. van verre. Vgel. Prov. 7. op v.19. 33 Israel. 34 Siet Joh. 10.11. 35 D. Christus sal sijn volck soo sekerlick verlossen / als oft alreede geschiet ware. 36 Ofte / geransoeneert. 37 Ofte/ gelost, geredde. f Ies. 40. 10. ende 49. 24,25. 38 T.w. harer vyanden / principalick des Duyvels. Vergel. Jes. 40. 10. Matth. 12. 29. Joh. 12.31. Coloss. 2. 15. Hebr. 2.14. 1. Joh. 3. 8. 39 T.w. in den Tempel. D. in de Christelicke kercke. 40 By menichten / als waterstroomen. Vgel. Psal. 34.6. Jesa. 2.2. Mich. 4. 1. 41 Ofte / goetheyt. alsoo ond. v. 14. D. de weldaden ende gaven des Heeren Christi/ die hier (als elders dickwils) door lichamelicke goederen ende gaven worden afgebeeldt.

41 *Hebr.* kinderen der schapen. ofte/ geyten, ofte/ van kleyn vee.
g Jes. 61. 10.
43 Vervult met geestelijcke gaven ende vertroostingen des H. Geests.
44 *Hebr.* sullen niet toedoen, ofte/ voortvaren meer, ofte/ voortaen treurich te zijn. T.w. uyt mistroosticheyt over hare sonden.
45 D. Jonckvrouwen sullen/ &c.
46 Siet bov. v. 4.
47 Der kerckendienaren. Vgel. Jesa. 66. 21.
48 D. geestelicke gaven: gelijck de Priesters in't oude Testament het schoon vet vleesch van groot ende kleyn geoffert vee plachten te ontfangen. Vgel. de maniere van spreken met Psal. 36.9. ende d'aenteeck.
49 *Hebr.* sullen, &c.
50 Als bov. v.12.
h Matth. 2.17,18.
51 Siet de voornaemste vervullinge deser Prophetye Matth. 2.16/17/18. Godt wil seggen/ dat de groote geestelicke vreuchde over den Messia niet wesen en sal sonder cruys/ maer dat hy sulcx in vreuchde weder sal veranderen/ als volgt.
52 D. inde contreyen tusschen Rama en Bethlehem/ daer Rachel in barens pijne gestorven ende begraven was. Gen. 35. 16/19/20. 1. Sam. 10. 2. van Rama. siet Josu. 18. 21/25. 1. Sam. 1. 1/19. ende 7.17. ende 8.4. &c. en 25.1. &c.
53 *Hebr.* geween der bitterheden.
54 Die over lange doot ende begraven was/ wort hier figuerlick ingevoert/ als weenende/ dat sy gedaen soude hebben/ in dien sy ten tijde vande Babylonische verwoestinge/ ende Herodis kindermoorden geleeft hadde. sommige verstaen door Rachel de moeders daer omtrent woonende/ afcomstich van Rachel. men kan oock wijders Rachel nemen als afbeeldende de kercke.
55 De kinderen van Josephs ende Benjamins (haere sonen) nakomelingen/ eerst vermoort/ ofte wechgevoert nae Babel/ daer na ten tijde der geboorte Christi van Herodes tyrannelick omgebracht te Bethlehem en inde omliggende contreyen.

het koorn/ ende tot den most/ ende tot de olye/ ende tot de [42] jonge schapen ende runderen: ende hare ziele sal zijn als een g [43] gewaterden hof/ ende sy en sullen [44] voortaen niet meer treurich zijn.

13 Dan sal haer de [45] jonckvrouwe verblijden in den [46] rey/ daertoe de jongelingen ende oude te samen: want ick sal haerlieder rouwe in vrolickheyt veranderen/ ende salse troosten/ ende salse verblijden na hare droeffenisse.

14 Ende ick sal de ziele der [47] Priesteren [met] [48] vetticheyt droncken maken: ende mijn volck [49] sal met mijn [50] goet versadicht worden/ spreeckt de HEERE;

15 Soo seyt de HEERE; h [51] Daer is een stemme gehoort in [52] Rama/ eene klage/ een [53] seer bitter geween; [54] Rachel weent over [55] hare kinderen: sy weygert haer te laten troosten over hare kinderen/ om datse niet en [56] zijn.

16 Soo seyt de HEERE; Bedwingt uwe stemme van geween/ ende uwe oogen van tranen: want daer is loon voor uwen [57] arbeyt/ spreeckt de HEERE; want sy sullen uyt des [58] vyants lant weder komen.

17 Ende daer is verwachtinge [59] voor uwe nakomelingen/ spreeckt de HEERE; want [uwe] [60] kinderen sullen wederkomen tot hare [61] lantpale.

18 Ick hebbe [62] wel gehoort/ dat sich Ephraim [63] beklaegt [seggende]; Ghy hebt my getuchtigt/ ende ick ben [64] getuchtigt geworden/ als een [65] ongewennet kalf: i Bekeert my/ so sal ick bekeert zijn; want ghy zijt de HEERE mijn Godt.

19 Sekerlick k na dat ick bekeert ben heb ick berouw gehadt/ ende na dat ick my selven ben [66] bekent gemaeckt/ heb ick op de [67] heupe geklopt: ick ben beschaemt/ ja oock [68] schaemroot geworden/ om dat ick de smaetheyt [69] mijner jeucht gedragen hebbe.

20 [70] Is [niet] Ephraim my een dierbaer sone? is hy [my niet] een [71] troetelkint? want sint dat ick [72] tegen hem gesproken hebbe/ dencke ick noch [73] eernstelick aen hem: daerom [74] rommelt mijn ingewant over hem; ick sal my sijner [75] sekerlick ontfermen/ spreeckt de HEERE.

21 Richt u merckteeckenen op/ stelt u [76] spitze-pilaren/ sett u herte op de [77] bane/ [op] den wech/ [dien] ghy gewandelt hebt: keert weder/ [78] ô Jonckvrouwe Israëls/ keert weder tot [79] dese uwe steden.

22 Hoe lange sult ghy u [80] onttrecken/ ghy afkeerige dochter? [81] want de HEERE [82] heeft wat nieuws op der aerden geschapen; [83] De vrouwe sal den man [84] omvangen.

23 Soo seyt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls; Dit woort sullen sy noch seggen in den lande van Juda/ ende in sijne steden/ als ick hare gevanckenisse wenden sal: De HEERE segene u/ ghy l [85] wooninge der gerechticheyt/ ghy berch der heylicheyt.

24 Ende Juda/ mitsgaders alle sijne [86] steden/ sullen t'samen daer in woonen: de ackerlieden/ ende [die] met de [87] kudden reysen.

25 Want ick [88] hebbe de [89] vermoeyde ziele [90] dronckengemaeckt: ende ick hebbe alle treurige ziele [91] vervult.

26 [92] (Hier op ontwaeckte ick/ en sach toe: ende mijn slaep [93] was my soet.)

27 Siet/ de dagen komen/ spreeckt de HEERE; dat ick het huys Israëls/ ende het huys Juda/ [94] bezaeyen sal/ [met] zaet van [95] menschen ende zaet van beesten.

28 Ende 't sal geschieden/ [96] gelijck als ick over hen [97] gewaeckt hebbe/ om uyt te rucken/ ende af te breken/ ende te verstooren/ ende te verderven/ ende quaet aen te doen: alsoo sal ick over hen waken om te [98] bouwen ende te planten/ spreeckt de HEERE.

29 In die dagen en sullen sy niet meer seggen; m [99] De vaders hebben onrijpe [100] druyven gegeten: ende der kinderen tanden [101] zijn stomp geworden.

30 Maer een yegelick sal om sijne ongerechticheyt sterven: een yeder mensche die d'onrijpe druyven eet/ sijne tanden sullen stomp worden.

31 Siet/ n de dagen komen/ spreeckt de HEERE: dat ick met den huyse Israëls ende met den huyse Juda een [102] nieuw verbont sal [103] maken.

32 [104] Niet nae 't verbont/ dat ick met hare vaderen gemaeckt hebbe/ ten dage als ick hare [105] hant aengreep/ om haer uyt Egyptenlant uyt te voeren: [106] welck mijn verbont sy [107] vernieticht hebben/ hoe-wel ickse [108] getrouwt hadde/ spreeckt de HEERE.

33 Maer dit ist verbont/ dat ick na die dagen met den huyse Israëls maken sal/ spreeckt de HEERE; Ick [109] sal mijne wet in haer [110] binnenste geven/ ende sal die in haer [111] herte schrijven: ende ick sal hen

81 Ofte/ dewijle; item/ sekerlick.
82 D. sal't sekerlick doen: hy sal een ongelooflick ende wonderlick dinck wercken. Vgel. Num. 16. 30. item Jesa. 43.19.
83 Ofte/ eene vrouwe sal eenen man, &c.
84 Ofte/ omcingelen, omringen. D. (als sommige verstaen) de kercke Godts/ die als een swack vrouspersoon is/ sal hare vyanden/ vergeleken by eenen stercken man (daerop het Hebr. woort siet) door de kracht haers Heeren J. Christi/ en het geloove/ overwinnen. Joh. 16.33. 1. Joh. 5.4. Doch de oude Leeraers verstaen dit van de Moeder des Heeren/ Maria (die oock een vrouwe genoemt wort Gal. 4.4.) die den rechten stercken helt ende leeuwe uyt Juda/ den Messiam/ door de verborgene werckinge des H. Geests/ sonder mans toedoen/ in haer lichaem heeft ontfangen/ omvangen, ofte/ omgeven, ende gedragen/ dat wel met recht eene scheppinge van een nieuw groot wonder mach genoemt worden/ en op het voorgaende ende volgende mede niet qualick en past. Het Hebr. woort beteeck. niet alleen vyantlick omcingelen ende belegeren/ maer oock andersins omvangen, omringen, omgeven. siet 1. Reg. 7. 15/24. Psal. 7.8. ende 32.10. &c. men kan't oock verstaen van de kercke uyt Joden ende Heydenen bekeert zijnde/ datse haren bruydegom Christum met grooter liefde sal omhelsen.
l Jerem. 50.7.
85 Als ond. 50.7. verstaet de kercke J. Christi.
86 D. alle die tot de steden van Juda gehooren/ sullen in hare steden weder woonen.
87 Het welcke een teecken is van ruste en vrede in den lande.
88 D. ick salt doen/ als bov. v.22.
89 D. dorstige (gelijck den dorst van arbeydt ende vermoeytheyt veroorsaeckt wort. siet Psal. 63. op v.2.) T.w. nae genade/ vergevinge van sonden ende gerechticheyt. Vgel. Matth. 5.6. ende 11.28/29.

56 *Hebr.* om dat hy niet [en is] dat is/ geen van hen behouden is. 57 U lijden/ ende becommeringsse om kinderen. 58 Ghy sult kinderen genoech weder becomen/ die lichamelick uyt Babel/ ende geestelick uyt het rijcke der duysternisse sullen geroepen ende u toe gebracht worden. 59 Ofte/ in u eynde. D. ghy hebt noch ten laetsten veel goets te verwachten. *Hebr.* achterste, laetste, uyterste. siet Psal. 37. op v.37 ende 109. op v.13. ende bov. 29. op v.11. Amos 4. op v.2. 60 Vergel. Jesa. 29.23. &c. 61 Canaan/ ende de Christlicke kercke. 62 *Hebr.* hoorende gehoort. 63 And. troost. 64 D. onderwesen/ ofte/ geleert van mijnen schuldigen plicht. 65 *Hebr.* ongeleert. siet bov. 2. op v.24. verstaet/ niet gewent tot het jock/ maer weelig ende weeldich. i Thren. 5.21 k Deut. 30.2. 66 Verlicht zijnde door den H. Geest/ tot kennisse van my selfs/ ende Godts genade. 67 D. getreurt/ ofte/ misbaer bedreven/ als de gene doen/ die hertzeer ende grooten weedom gevoelen. alsoo Ezech. 21.17. 68 Ofte/ te schande geworden. 69 Die ick my met mijne grove ende menichvuldige sonden/ in voortijden/ als door jeuchdelicke domnicheyt/ ende bysonderlick inde woestijne/ item in mijnen bloeyenden staet/ op den hals hebbe gehaelt. van Israëls jeucht. siet bov. 2, 2, Hos. 2, 3. ende 11.1.&c. 70 Hy ist sekerlick/ wil Godt seggen: hoewel ick hem castijde: want &c. 71 *Hebr.* een kint der vermakingen, ofte/ vermaecklickheden, playsieren. Vgel. Jesa. 66, 12. 72 And. van hem. 73 *Hebr.* gedenckende sal ick sijner gedencken. 74 D. ick ben innerlick over hem bewogen. siet Jesa. 63. 15. 75 *Hebr.* ontfermende ontfermen. 76 Het Hebr. woort/ Tamrurim, dat boven (van eenen anderen oorspronck genomen) v.15. bitterheden beteeckende/ schijnt hier genomen te zijn van Thamar. D. eenen palmboom, (waer by de afgodische beelden vergeleken worden Ierem. 10,5.) die sijne spitze in de hoochte opsteeckt/ ende alsoo wijders te beteeckenen spitze, om hooge opgerechte pilaren, pyramiden, hooge steen-hoopen (als sommige) ofte/ palmteeckenen, om de wegen te kennen. Godt wil seggen/ dat sy den wech wel sullen onthouden/ dien sy gegaen zijn nae Babel/ om dat sy van daer sekerlick sullen wederkeeren tot haer lant. 77 Ofte/ opgehoochden, gebaenden wech, ofte/ strate. 78 Vergelijckt bov. 14. op v. 17. alsoo Amos 5. 2. 79 Uyt de welcke ghy gewanckelick zijt wechgevoert. 80 Ofte/ uytdraeyen, omdraeyen, omgaen, omwenden: dat ghy u niet recht tot my bekeeret/ maer loopt over al/ heen ende weder/ van my af. Vgel. Cant. 5,6. ende 7,1. daer het Hebr. woort oock gevonden wort.

90 Met geestlicke vertroostinge ende vreuchde. Vgel. bov. v.14. 91 Met geestelicke spijse ende dranck versadigt. 92 Ofte/ hierom. Dit zijn woorden van Jeremia/ die hy hier invoegt om sijne geestelicke vreuchde te betuygen over dese heerlicke Prophetye van den Messia/ die Godt hem in den slaep openbaerde. 93 Ofte/ wert. 94 Wel eenichsins nae de gevanckenisse van Babel/ lichaemlick/ maer insonderheyt mijne kercke met Joden/ die by menschen/ ende heydenen/ die by beesten schijnen verstaen te worden. gelijck Matth. 15.26/27. alle wedergeboren door het onverganckelick zaet des Euangeliums/ 1. Pet. 1.23. Vgel. Ezech. 36,9/10/37/38. Hos. 2.23. met d'aenteeck. 95 *Hebr.* mensch ende beest. 96 Gelijck ick wackerlijck mijne dreygementen door straffen hebbe volvoert/ alsoo sal ick oock daertegens doen in't volbrengen mijner genaden-beloften. 97 Ofte/ wacker ben geweest. Vgel. bov. 1. 12. ende ond. 32. 42. 98 Als bov. 24,6. m Ezech. 18.2.&c. 99 D. onse vooroudershebben in de woestijne ende daerna gesondigt/ ende wy moeten daerom lijden. Dit was het spreeckwoort der spottische huychelaren/ ende onboetveerdige murmurerende Joden/ die Godt van onrecht beschuldigden in sijne dreygementen ende straffen/ ende haer selven rechtveerdigden. siet Ezech. 18.2/3.&c. met d'aenteeck. 100 Ende dien volgens/ suyre, anders genoemt wrangen. 101 Ofte/ worden stomp, eggig. *Hebr.* eygentl. sullen, ofte/ souden stomp worden. n Hebr. 8.8. 102 Siet Hebr. 8.6/13. 103 Siet Gen. 15. op v.17/18. 104 Sommige verstaen dit van't verbont der wet/ ofte/ der wercken geschreven in steenen tafelen; vermits de volgende tegenstellinge/ ende uyt vergelijckinge met 2. Cor. 3. 3/6/7. &c. Andere verstaen het oude verbont der genade/ soo als dat in den ouden Testamente voor de comste Christi in den vleesche is bedient geweest/ onder verscheydene schaduwen/ met veel minderer claricheyt/ ende soberer gaven des H. Geestes/ &c. 105 Om haer door mijne kracht/ ende seer vriendelick/ als hant aen hant t'samen gaende/ te geleyden. 106 Ofte/ om datse mijn verbont vernietigt, ofte/ gebroken hebben. 107 Siet bov. 11. 7/8. 108 Ofte/ haerlieder man, ofte/ heer over hen was, my als haren man, ofte/ heer, gedragen hadde, hebbende over haer het manlick recht/ ende haer weldoende als een man sijner vrouwe. Vgel. bov. 2, 14. ende Hos. 2, 7/8. And. ende soude ick haer man, ofte/ heer, gebleven zijn? als of de Heere seyde: Geensins/ maer ick hebse veracht, gelijck sommige verstaen/ dat d'Apostel dit verclaert hebbe. Hebr. 9.8. 109 *Hebr.* ick heb gegeven. D. ick sal't sekerlick doen: als het volgende verclaert. 110 D. herte/ als in't volgende verclaert wort. Vgel. ond. 32,40. met d'aenteeck. 111 Vergel. ond. 32. 39/40. Ezech. 36. 25/26/27. ende 2. Cor. 3. 3.

o tot

o tot eenen [112] Godt zijn / ende sy sullen my tot een volck zijn.

34 Eñ sy en sullen [113] niet meer / een yegelick sijnen naesten / ende een yegelick sijnen broeder / leeren / seggende; Kennet den HEERE: want p sy sullen my alle kennen / van haren kleynste af tot haren grootsten toe / spreeckt de HEERE; q want ick sal hare ongerechticheyt vergeven / ende harer sonden niet meer [114] gedencken.

35 Soo seyt de HEERE / die de r Sonne te lichte geeft / des daegs / de [115] ordeningen der Mane ende der sterren ten lichte / des nachts: s die de zee klooft / dat hare golven bruysen / HEERE der [116] heyrscharen is sijn naem:

36 Indien dese [117] ordeningen van voor mijn aengesichte sullen [118] wijcken / spreeckt de HEERE; so sal oock het [119] zaet Israëls ophouden dat het [120] geen volck en zy voor mijn aengesichte / [121] alle de dagen.

37 Soo seyt de HEERE; Indien de hemelen daer boven / gemeten / ende de fondamentẽ der aerde beneden / doorgrondt konnen worden; so sal ick oock het gantsche zaet Israëls verwerpen / [122] om alles dat sy gedaen hebben / spreeckt de HEERE.

38 Siet / de dagen komen / spreeckt de HEERE; dat dese stadt den HEERE sal herbouwt worde / van den toren [123] Hananeël af tot aen de [124] hoeck-poorte.

39 Ende [125] het meet-snoer sal wijders neffens [126] de selve uytgaen tot aen den heuvel [127] Gareb: ende sich nae [128] Goath omwenden.

40 Ende het gantsche dal der [129] doode lichamen / ende der assche / ende alle de velden tot aen de beke [130] Kidron / tot aen den hoeck van de [131] Peerts-poorte tegen 't oosten / sal den HEERE eene [132] heylicheyt zijn: daer en sal [133] niets weder uytgeruckt / noch afgebroken worden in eeuwicheyt.

o Ierem. 24.7. ende 30. 22. ende hov. ℣. 1.
112 Als hov. ℣. 1.
113 Hier mede wil Godt den N. kerckendienst / eñ schuldigen plicht van onderling onderwijs eñ vermaninge geensins uyt den nieuwen Testamente wechnemen / waer van hy selfs d'autheur ende insteller is / maer te kennen geven / dat de klaerheyt des H. Euangelij ende de wercking des H. Geests sodanich sal zijn / dat ter gē groote noodtsake ofte dwanck sal van nooden zijn / om de geloovige tot haren plicht aen te drijven / dewijle sy van den H. Geest geleert / daer toe gedreven / ende overvloedelick geneigen sullen zijn. Vgl. dese maniere van spreken met Joh. 16. 26/27. ende 1. Joh. 2. 27. eñ siet Jes. 11. 9. Joh. 6. 45. 1. Cor. 1. 5/7. ende 2. 10. &c. 1. Joh. 2. 20.
p Ies. 54. 13. Ioh. 6. 45.
q Ier. 33. 8. Mich. 7. 18. Act. 10. 43.
114 Siet Psal. 79. 8. Ezech. 18. 22. Mich. 7. 18. met d'aenteeck.
r Gen. 1. 16.
115 Ofte / gesette perken. D. haren verordineerden loop.
s Ies. 51. 15.
116 Siet 1. Reg. 18. op ℣. 15.
117 In 't voorgaende ℣s vermeldet.
118 D. ophouden van haren cours / voor my.
119 D. de kercke.
120 D. gelijck de voorst. saken sullen blijven ende bestaen / alsoo salder altoos op aerden eene kercke zijn / die mijn volck zy. Vgel. Psal. 72. 5/17. ende 89. 37/38. ende 102. 29.
121 Vergel. Matth. 28. 20.
122 D. om harer sonden wille / dewijle die om des Messie wille vergeven eñ vergeten sullen zijn. hov. ℣. 34. de Heere wil seggen / dat hyse gensins daerom en sal verwerpen.
123 Siet Neh. 3. 1. ende Vgel. Zach. 14. 10. &c.
124 Siet 2. Reg. 14. op ℣. 13.
125 And. haer meet-snoer. T. w. der stadt.
126 Hoeckpoorte.
127 D. des grindigen. ofte / schurfden. alsoo (nae sommiger gevoelen) genoemt / om dat aldaer de grindige / ende andere onreyne menschen moesten woonen / buyten de stadt by de gericht-plaetse: so dat de stadt veel wijder ende grooter soude gebouwt worden / als te vooren.
128 Dit houden sommige voor eenen hoogen berch in 't uyterste deel der stadt Davids / tegen 't Westen ende Suyden.
129 Hier door kannen verstaen het dal Hinnoms / daer de kinderen tot asscher verbrandt wierden: (Siet hov. 7. 31.) ofte / eene plaetse voor de doode lichamen der misdadigen. item de velden buyten de mist-poorte. de sin is / dat de kercke Godts sal zijn ter plaetsen / daer te vooren allerley heydensche grouwelen ende onreynicheden gepleegt zijn.
130 Siet 2. Sam. 15. op ℣. 23.
131 Siet Nehem. 3. 28.
132 D. seer heylich.
133 Hier uyt blijckt dat dese Prophetye niet en gae op het herbouwde aerdtsche Jerusalem (dat van de Romeynen is verwoest) maer op het geestelicke / T. w. Godts kercke. Vgel. Ezech. 48. 35. &c.

Het xxxij. Capittel.

Jeremia / inde belegeringe Jerusalems om sijne prophetyen van den Coninck Zedekia gevangen gestelt zijnde / koopt / door Godts bevel / eenen acker / neemt getuygen / maeckt brief en segel daer van / ende geeft die te bewaren tot een teecken dat de Joden uyt Babel weder in haer lant souden komen / ℣. 1/2/ &c. Jeremia bidt ootmoedichlick tot Godt / met verwonderinge over syne Majesteyt ende wercken / ende draeght hem voor / sijnen strijt over dese ongestene sake / 16. waerop hem Godt verseckert / dat hy wel eerst sijn volck sal straffen / over hare groote sonden / maer daerna sijne beloften volbrengen / ende voorts sijne kercke de genade des nieuwen verbonts tijtlick ende eeuwichlick / lichamelick ende geestelick doen genieten / 26.

1 HEt [1] woort / dat tot Jeremia geschiet is van den HEERE; in 't tiende jaer van Zedekia / Coninck van Juda: Dit jaer was het achtiende jaer van Nebucadrezar.

2 (Het heyr nu des Coninckx van Babel belegerde doe Jerusalem: ende de Propheet Jeremia was besloten in het [2] voorhof der bewaringe / dat in 't huys des Coninckx van Juda is.

3 Want Zedekia de Coninck van Juda hadde hem besloten / seggende: Waerom propheteert ghy / seggende; Soo seyt de HEERE; Siet ick geve dese stadt in de hant des Coninckx van Babel / ende hy salse innemen.

4 Eñ Zedekia / de Coninck van Juda / en sal van de hant der [3] Chaldeen niet ontkomen: maer [a] hy sal [4] sekerlick gegeven worden in de hant des Coninckx van Babel / ende [5] sijn mont sal tot des selven mont spreken / ende sijne oogen sullen des selven oogen sien.

5 Ende hy sal Zedekia nae Babel voeren / ende aldaer sal hy [6] zijn / tot dat ick hem [7] besoecke / spreeckt de HEERE: of ghylieden schoon tegen de Chaldeen strijdet / ghy en sult [doch] geen geluck hebben.)

6 Jeremia dan seyde: Des HEEREN woort is tot my geschiet / seggende:

7 Siet Hanameël / de sone Sallums / uwes ooms / sal tot u komen / seggende: Koopt u mijn [8] velt / dat by [9] Anathoth is / want ghy hebt het recht van [10] lossinge / om te koopen [11]:

8 Alsoo quam Hanameël / mijns ooms sone / nae des HEEREN woort / tot my / in den voorhof der bewaringe / ende seyde tot my / Koopt doch mijn velt / het welcke is by Anathoth / dat in den lande Benjamins is; want ghy hebt het erfrecht / ende ghy hebt de lossinge / koopt [het] voor u: Doe merckte ick dat het des HEEREN [12] woort was.

9 Dies kocht ick van Hanameël / mijns ooms sone / het velt / dat by Anathoth is: ende ick [13] woegh hem het gelt toe / seventien silvere [14] sikelen.

10 Ende ick [15] onderschreef den [16] brief ende verzegelde [dien] / ende dede [het] getuygen [17] betuygen: als ick het gelt op de weegschale gewogen hadde.

11 Ende ick nam den koop-brief; die verzegelt was [nae] 't gebodt ende de insettingen / ende den [18] openen [brief]:

12 Ende ick gaf den koop-brief aen [19] Baruch / den sone Nerija / des soons Machseja / voor de oogen van Hanameël mijns ooms [20] [sone] / ende voor de oogen der getuygen / die den koopbrief hadden [21] onderschreven: voor de oogen aller der Joden / die in het voorhof der bewaringe [22] saten.

13 Ende ick beval Baruch voor hare [23] oogen / seggende:

14 Soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls; Neemt dese brieven / desen koopbrief / soo den verzegelden / als desen [24] openen brief / ende doetse in een aerden vat / op datse vele dagen [25] mogen bestaen.

15 Want soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls / [26] Daer sullen [27] noch huysen / ende velden / ende wijngaerden in dit lant gekocht worden.

16 Voorts / na dat ick den koop-brief aen Baruch den sone van Nerija gegeven hadde / badt ick tot den HEERE seggende:

17 Ach Heere HEERE / Siet / ghy hebt de hemelen ende de aerde gemaeckt / door uwe groote cracht / ende door uwen [28] uytgestreckten arm: geen dinck is u [29] te wonderlick.

1 Dat in 't volgende ℣s 7. verhaelt wort.
2 Alsoo ond. ℣. 8/12. ende 33. 1. ende 37. 21. Vgel. Nehem. 12. 39. dit was een milder / ruymer / ende byzer gevanckenisse / als 't gevangenhuys. siet ond. 37. 15/18/20/21.
3 Babyloniers.
a Ierem. 34. 3.
4 Hebr. gegeven wordende gegeven worden.
5 D. sy sullen mont voor mont (als sijnen sept) ofte mondelick met malkanderen spreken. Vg. ond. 34. 3/4. ende siet de verhullinge cap. 39. 5. &c. ende 52. 9.
6 D. blijven / als hov. 27. 22.
7 D. de genade bewijse / dat hy door 't swaert niet omkome / maer in vrede sterve ende eerlick begraven worde. siet ond. 34. 4/5. ende Gen. 21. op ℣. 1.
8 Van de velden der Leviten. siet Num. 35. op ℣. 2.
9 Siet hov. 1. 1.
10 Siet Ruth 2. op ℣. 20.
11 Verstaet hier by Godts bevel aen Jeremia / van dien acker alsdan van hem te koopen / als het volgende uytwijst.
12 D. dat dit nae des Heeren woort geschiede.
13 Siet Gen. 23. op ℣. 16.
14 Hebr. seven sikelen ende tien van silver. van den silveren sikel. siet Gen. 20. op ℣. 16.
15 Hebr. eygentl. schreef in den brief. D. onderschreef. onderteyckende / als te sien ℣. 12.
16 T. w. koop-brief / als volgt.
17 T. w. door onderschrijvinge / ofte / onderteeckeninge / als ℣. 12. alsoo ond. ℣. 25/44. waer voor sy seggen / getuygen daer toe te nemen.
18 Als ℣. 14. waer door sommige verstaen / eene copye / ofte afschrift / uytschrift des koopbriefs / andere / een patent van ratificatie / ofte / publijck bescheyt der Overheyt / dienende tot bevestinge van desen koop / in alle sijne omstandicheden. andere verstaen 't van eenen brief die diende om den koop een pegelick bekent te maken.
19 Den Schrijver / ende dienaer van den Propheet Jeremia. siet ond. 36. 4/5. &c.
20 Dit is hier by gevoegt uyt ℣s 7/8/9. And. mijnes neefs: dewijle het Hebr. woordeken Dod. oock breeder somtijts / ende voor eenen bemindē / ende seer lieven vrient genomē wort / als te sien is in Salomons hooge-liedt.
21 Hebr. in den koopbrief hadden geschreven. als hov. ℣. 10.
22 Ofte / woonden.
23 D. in hare tegenwoordicheyt / als hov. dickwijls.
24 Siet op ℣. 11.
25 D. op datse eenen langen tijt mogen dueren.
26 Hier uyt blijckt / wat Godt met desen vreemden handel / ten tijde der belegeringe van Jerusalem / voor hadde / T. w. sijn volck te versekeren / dat de gevanckenisse van Babel een eynde soude nemen / ende sy noch weder in haer lant komen / ende dat besitten &c. siet ond. ℣. 43/44.
27 Ofte / wederom.
28 Als Exod. 6. 5/ &c.
29 T. w. om te doen. alsoo ond. ℣. 27. Hebr. eygentl. wonderlicker dan ghy. D. soo wonderbaer dat ghy 't niet soudt konnen doen als ghy 't beloofd: geen dinck is u onmogelick. Vgel. Gen. 18. 17. met d'aent. Luc. 1. 37. ende Matth. 19. 26. dit siet op de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse / die by den menschen onmogelick scheen. Vgel. Ezech. 37. 3/11/12. &c.

18 [b] Ghy die goedertierenheyt doet aen duysenden/ende de ongerechticheyt der vaderen vergeldt in den [30] schoot harer [31] kinderen/na hen: ghy groote/ghy geweldige Godt/ wiens [32] naem is HEERE der heyrscharen.

19 Groot van [c] rade ende machtich van dade: (want uwe [d] [33] oogen zijn open over alle [34] wegen der menschen kinderen/om eenen yegelicken te [e] geven nae sijne wegen/ ende nae de [35] vrucht sijner handelingen.)

20 Ghy die teeckenen ende wonderen gestelt hebt in Egypten-lant/ [36] tot op desen dach/ soo in Israël/ als onder [andere] [37] menschen: ende hebt u eenen naem gemaeckt/ als hy is te desen dage.

21 Ende hebt u volck Israël [f] uyt Egypten-lant uytgevoert: door teeckenen ende door wonderen/ ende door eene stercke hant/ ende door eenen uytgestreckten arm/ ende door groote verschrickinge.

22 Ende hebt haer dit lant gegeven/ dat ghy haren vaderen geswooren hadt haer te sullen geven: een lant [38] vloeyende van melck ende honich.

23 Sy zijnder oock ingekomen ende hebben 't erflick beseten/ maer en hebben uwer stemme niet gehoorsaemt/ eñ in uwe wet niet gewandelt; sy en hebben [39] niets gedaen van alles/ dat ghy hen gebodē hadt te doen: Dies hebt ghy hen al dit [40] quaet doen bejegenen.

24 Siet/ de [41] wallen! sy zijn gekomen aen de stadt om die in te nemen/ eñ de stadt is [42] gegeven in de hant der Chaldeen/ die tegen haer strijden; van wegen het sweert ende den honger ende de pestilentie: ende wat ghy gesproken hebt/ is geschiet/ ende siet/ghy siet [het].

25 Evenwel hebt ghy tot my geseyt/ Heere HEERE; koopt u dat velt voor gelt/ ende doet [het] getuygen betuygen: [43] daer de stadt in der Chaldeen hant gegeven is!

26 Doe geschiedde des HEEREN woort tot Jeremia/ seggende:

27 Siet/ Ick ben de HEERE/ de [g] Godt alles [44] vleesches: soude my eenich dinck [45] te wonderlick zijn?

28 Daerom seyt de HEERE alsoo: Siet ick geve dese stadt in de hant der Chaldeen/ ende in de hant Nebucadrezars des Coninckx van Babel/ ende hy salse innemen.

29 Ende de Chaldeen/ die tegen dese stadt strijden/ sullender inkomen/ende dese stadt met vyer aensteken/ ende sullense [h] verbranden/ met de huysen/ op welcker daken sy den Baal geroockt/ ende anderen Goden dranck-offeren [46] geoffert hebben/ om my te [47] vertoornen.

30 Want de kinderen Israëls ende de kinderen Juda hebben van hare [48] jeucht aen [49] alleenlick gedaen dat quaet was in mijne oogen: want de kinderen Israëls hebben my door 't werck harer handen alleenlick vertoornt/spreeckt de HEERE.

31 Want [50] tot mijnen toorn ende tot mijne grimmicheyt is my dese stadt geweest/ van den dach af dat syse gebouwt hebben/ tot op desen dach toe: op dat ick haer van mijn aengesichte wechdede:

32 Om alle de boosheyt der kinderen Israëls ende der kinderen Juda/die sy gedaen hebben om my te vertoornen; sy/ hare Coningen/ hare Vorsten/ hare Priesteren/ ende hare Propheten/ eñ de [51] mannen van Juda/ eñ de inwoonders van Jerusalem:

33 Die my den [i] [52] necke hebben toegekeert ende niet het aengesicht: hoewel ickse leerde/ [k] [53] vroech op zijnde ende leerende/ evenwel en hoorden sy niet/ om [54] tucht aen te nemen:

34 Maer sy hebben hare [55] verfoeysselen gestelt in 't [56] huys/ [57] dat nae mijnen name genoemt is/ om dat te verontreynigen.

35 [58] Ende sy hebben de [l] hoochten Baals gebouwt/ die in den dale des soons Hinnoms zijn/ om hare sonen ende hare dochteren den [59] Molech door ['t vyer] te laten gaen; het welcke ick hen niet en hebbe geboden/ noch [60] in mijn herte is opgekomen/ dat sy desen grouwel souden doen: op datse Juda mochten doen sondigen.

36 Ende nu/daerom seyt de HEERE de Godt Israëls alsoo/ van dese stadt/daer ghy van segget; Sy is [61] gegeven in de hant des Coninckx van Babel/ door 't sweert/ ende door den honger/ ende door de pestilentie:

37 Siet ick salse [62] [m] vergaderen uyt alle de landen/ daer henen ickse sal verdreven hebben/ in mijnen toorn/ ende in mijne grimmicheyt/ ende in groote verbolgentheyt: ende ick salse tot dese plaetse wederbrengen/ ende salse [63] seker doen woonen.

38 [n] Ja sy sullen my tot een [64] volck zijn: ende ick sal hen tot eenen Godt zijn.

39 Ende ick sal hen [65] eenderley herte ende eenderley [66] wech geven/ om my te vreesen alle de dagen: hen ten [67] goede/ mitsgaders haren kinderen na hen.

40 Ende ick sal een eeuwich verbont met hen [68] maken/ dat ick [69] van achter hen niet en sal afkeeren/ op dat ick hen weldoe: ende ick sal mijne vreese in haer herte geven/ datse niet van my af en wijcken.

41 Ende ick sal [70] my over hen verblijden/ dat ick hen weldoe: ende ick salse [71] getrouwelick in desen lande [o] planten/ met mijn gantsche herte/ ende met mijne gantsche ziele.

42 Want soo seyt de HEERE; Gelijck als ick over dit volck gebracht hebbe al dit groote [72] quaet; alsoo sal ick over hen brengen al het goede/ dat ick over hen [73] spreke.

43 Ende daer sullen [74] velden gekocht worden in dit lant/ daer van ghy [75] segget; Het is woest/ datter geen mensch noch beest in en is; het is in der Chaldeen hant [76] gegeven.

44 Velden [77] salmen voor gelt koopen/ ende de brieven [78] onderschrijven/ ende versegelen/ ende getuygen doen betuygen/ in den lande [79] Benjamins/ ende in de plaetsen rontom Jerusalem/ ende in de steden van Juda/ ende in de steden van 't geberchte: ende in de steden der leegte/ ende in de steden van 't Zuyden: want ick sal hare gevanckenisse wenden/ spreeckt de HEERE.

Het xxxiij. Capittel.

Godt prophetee rt wijders/ van Jerusalems inneminge/ des volcx wechvoeringe/ ende wederbrenginge uyt Babel/ mitsgaders eenen saligen/ vrolicken ende gerusten toestant/ v. 1/&c. van de sendinge Christi/ sijn eeuwich ende vast Coninckrijck/ Priesterdom/ ende gebenedijt zaet/ 14.

1 Voorts geschiedde des HEEREN woort ten tweeden mael tot Jeremia/ als hy [1] noch in den voorhof der bewaringe was opgesloten/ seggende:

b Exod. 34.7.
30 Siet Psal. 79. op v. 12.
31 Die der vaderen sonden deelachtich zijn/ ende hare voetstappen na-volgen. siet Exod. 20.5/6.
32 Als vov. 31.35. siet 1. Reg. 18. op v. 15.
c Iesa. 28. 29.
d Iob. 34. 21. Prov. 5. 21. Ierem. 16. 17.
33 Dit beteeckent somtijts Godts bysondere voorsorge/ als 1. Reg. 8. op v. 24. ende Psal. 32. op v. 8. somtijts Godts voorsichticheyt ende toesicht op alles watter omgaet/ als hier. Vgel. Prov. 5. 21. ende 15. 3. item 2. Chron. 16. op v. 9.
34 Siet Gen. 6. op v. 12.
e Ierem. 17. 10.
35 Siet vov. 17. op v. 10.
36 Welcker gedachtenisse duert tot op desen dach.
37 Hebr. mensch. V. menschen/ als dickwijls.
f Exod. 6. 6. 2. Sam. 7. 23. 1. Chron. 17. 21.
38 Siet Exod. 3. op v. 8.
39 Hebr. al wat ghy &c. en hebbense niet gedaen. V. niets van 't gene ghy hen geboden hadt. siet 1. Reg. 11. op v. 34.
40 Der straffe.
41 Opgeworpene hoochten/ schansen/ bolwercken/ trencheen/ buytē de stadt. siet 2. Sam. 20. op v. 15. sommige verstaen andere krijchsinstrumenten/ opgericht ende dienende om mueren eñ groote stercke gebouwen te verbreken ende onder voeten te werpē/ ofte uyt ende van de selve met allerley geweer den vyant te beschadigen. Vgel. ond. 33. 4.
42 Ofte wort gegeven: alsoo vers. 25/ 36/ 43. V. sy is soo goet (alsmen seyt) als gegeven/ sy sal doch sekerlick gegeven worden: de saken zijnder soo binnen gestelt/ datmen tastlick mercke kan/ dat u woort in alles waerachtich is/ ende voorts vervult sal worden.
43 Als of hy seyde: Dit is voor het menschlick vernuft/ eene vreemde ende wonderlicke sake.
g Num. 16. 22.
44 Siet Gen. 6. op v. 12. ende Num. 16. op v. 22.
45 Siet vov. op v. 17.
h Ierem. 21. 10.
46 Als vov. 7. 18.
47 Ofte/ te tergen. alsoo in 't volgende.
48 Siet vov. 2. op v. 2.
49 V. anders niet gedaen/ als &c.
50 V. Sy heeft niet anders gedaen/ als dat dienende om mijnen toorn ende grimmicheyt te verwecken/ daerover zijn sy (alsmen seyt) altoos uyt geweest/ daer op hebben sy toegeleyt. and. in mijnen toorn. V. ick ben op haer vertoornt geweest/ &c.
51 Hebr. man. als vov. 4. 3.

i Ierem. 2. 27. ende 7. 24.
52 Siet vov. 2. 27.
k Ierem. 7. 13, 25. ende 25. 3. ende 26. 5. ende 29. 19.
53 Siet vov. 7. op v. 13.
54 Siet Prov. 1. op v. 2. &c.
55 Siet vov. 4. op v. 1.
56 Den Tempel.
57 Als vov. 7. 10.
58 Siet vov. 7. 10. met d'aenteeck.
l Ierem. 19. 5.
59 V. ten dienste ende ter eeren deses Afgodts. siet Lev. 18. op v. 21.
60 Siet vov. 7. 31.
61 Als vov. v. 24.
62 T. w. mijn volck.
m Ierem. 23. 3. ende 29. 14. ende 31. 10.
63 Hebr. in sekerheyt, ofte/ in vertrouwen. V. gerust/ seker/ ende veylichlick/ als elders dickwijls.
n Ierem. 24. 7. ende 30. 22. ende 31. 1, 33.
64 Als vov. 30. 22. ende 31. 1.
65 Ick sal door mijnen Geest alsoo in de herten van mijne uytvercorene wercken/ datse door een geloof ende eenen Godtsdienst in liefde aen malkanderen sullen verbonden ende vereenigt zijn.
66 V. eenderley Godtsdienst/ ofte Religie/ eenderley maniere ofte wijse van geloove ende leven. siet Iesa. 30. 21. ende 35. 8. vov. 6. 16. Matth. 22. 16. Act. 9. 2. eñ 18. 25/ 26. &c.
67 V. tot haren besten/ heyl ende salicheyt.
68 Als vov. 31. 31. &c.
69 V. dat ickse nimmermeer en sal verlaten/ maer salse gedurichlick by woonen ende volgen met mijne weldadicheyt/ siet vov. 31. op v. 33. eñ vg. wijders Rom. 8. 30. 1. Pet. 1. 5/ 9. 1. Ioh. 2. 19/ 20/ 27. ende 3. 9. ende 5. 18.
70 Vergel. Deut. 30. 9.
71 Hebr. in, ofte/ met getrouwicheyt, ofte/ waerheyt.
o Ierem. 24. 6. Amos 9. 15.
72 T. w. Der straffe/ V. elende/ ongeluck/ tegenspoet.
73 V. hen beloove/ ofte/ beloofst hebbe.
74 Hebr. een velt sal. &c. V. velden als in 't volgende vs.
75 V. alsdan sullet ghy seggen/ alst sal verwoest zijn: alsoo ond. 33. 10.
76 Als vov. v. 24.
77 Hebr. sullen sy, &c. als dickwijls.
78 Siet vov. v. 10/ 12.
79 Vergel. vov. 17. 26.

1 Siet vov. 32. 2/ 3.

2 Soo seyt de HEERE/ die 't [2] doet: de HEERE/ die dat formeert/ op dat hy 't bevestige/ HEERE is syn naem:

3 [3] Roept tot my/ ende ick sal u antwoorden: ende ick sal u bekent maken groote ende [4] vaste dingen/ die ghy niet en weet.

4 Want soo seyt de HEERE/ de Godt Israëls/ van de huysen deser [5] stadt/ ende van de huysen der Coningen van Juda; die door de [6] wallen ende door het sweert zyn afgebroken:

5 [7] Daer zynder [wel] [8] ingekomen om te stryden tegen de Chaldeen/ maer 't is om [9] die selve te [10] vullen met doode lichamen van menschen/ die [11] ick verslagen hebbe in mynen toorn ende in myne grimmicheyt: ende [12] om dat ick myn [13] aengesicht van dese stadt verborgen hebbe/ om alle [14] haerlieder boosheyt:

6 Siet ick sal [15] haer de [16] gesontheyt ende de genesinge doen rysen/ ende sal [17] haerlieden genesen: ende sal hen [18] openbaren overvloet van [19] vrede ende waerheyt.

7 Ende ick sal de [a] gevanckenisse Juda/ ende de gevanckenisse Israëls wenden/ ende salse [b] [20] bouwen/ als [21] in 't eerste.

8 Ende ick salse reynigen van alle hare ongerechticheyt/ [met] dewelcke sy tegen my gesondicht hebben: ende ick sal [c] vergeven alle hare ongerechticheden/ [met] dewelcke sy tegen my gesondicht/ ende [met] dewelcke sy tegen my overtreden hebben.

9 Ende [22] het sal my zyn tot eenen [23] vrolicken [24] name/ tot eenen roem/ ende tot eenen cieraet/ by allen heydenen der aerde/ die al het goede sullen hooren/ dat ick hen doe; ende sy sullen vreesen ende beroert zyn over al het goede/ ende over alle den vrede/ dien ick [25] haer [26] beschicke.

10 Alsoo seyt de HEERE; In dese plaetse/ (daer ghy van [27] segget; Sy is woest/ datter geen mensch noch geen beest in en is:) in de steden van Juda/ ende op de straten van Jerusalem/ die [soo] verwoestet zyn/ datter geen mensche/ noch geen inwoonder/ noch geen beest in en is/ sal wederom gehoort worden/

11 [d] De stemme der vrolickheyt ende de stemme der blytschap/ de stemme des bruydegoms ende de stemme der bruyt/ de stemme der gener die seggen/ Lovet den HEERE der [28] heyrscharen/ want de HEERE is goet/ want syne goedertierentheyt is in eeuwicheyt; [de stemme] der gener die [29] lof aenbrengen ten huyse des HEEREN: want ick sal [30] de gevanckenisse des lants wenden/ [31] als in 't eerste/ seyt de HEERE.

12 Soo seyt de HEERE der heyrscharen/ In dese plaetse/ die [soo] woest is/ datter geen mensch/ selfs tot het vee toe/ in en is/ mitsgaders in alle der selver steden/ [32] sullen wederom wooningen zyn van herderen/ die de kudden doen [33] legeren.

13 In de steden van 't geberchte/ in de steden der leechte/ ende in de steden van 't Suyden/ ende in den lande Benjamins/ ende in de plaetsen rontom Jerusalem/ ende in de steden van Juda/ sullen de kudden wederom onder de handen des [34] tellers doorgaen/ seyt de HEERE.

14 Siet de dagen komen/ spreeckt de HEERE; dat ick het [e] [35] goede Woort [36] verwecken sal/ dat ick [37] tot het huys Israëls/ ende over het huys Juda gesproken hebbe.

15 In die dagen/ ende te dier tyt sal ick den David eene [f] [38] SPRUYTE der gerechticheyt doen uytspruyten: ende hy sal [39] recht ende gerechticheyt doen op aerden.

16 [40] In die dagen sal Juda verlost worden/ ende Jerusalem seker woonen: ende dese is die haer roepen sal/ de [41] HEERE ONSE GERECHTICHEYT.

17 Want soo seyt de HEERE: David en sal niet worden [42] afgesneden een man die op den throon des huyses Israëls sitte.

18 Oock en sal den Levitischen Priesteren/ van voor myn aengesichte niet worden afgesneden een man die brantoffer offere/ ende spysoffer aensteke/ ende slachtoffer bereyde [43] alle de dagen.

19 Ende des HEEREN woort geschiedde tot Jeremia/ seggende:

20 Alsoo seyt de HEERE; Indien ghylieden myn [44] verbont van den dach/ ende myn verbont van de nacht/ kont vernietigen: so dat dach ende nacht niet en zyn op haren tyt:

21 So sal oock vernieticht konnen worden myn verbont met mynen knecht David/ dat hy geenen sone en hebbe/ die op synen throon regere: ende [45] met de Leviten de Priesteren/ myne dienaren.

22 Gelyck het heyr des Hemels niet getelt/ ende het zant der zee niet gemeten kan worden: alsoo sal ick vermenichvuldigen het zaet myns knechts Davids/ ende [46] de Leviten/ die my dienen.

23 Voorts geschiedde des HEEREN woort tot Jeremia/ seggende:

24 En hebt ghy niet [47] gesien/ wat [48] dit volck [49] spreeckt? seggende; De [50] twee geslachten/ die de HEERE verkoren hadde/ die heeft hy nu verworpen: ja sy versmaden myn volck/ so dat het geen volck [51] meer en is voor haerlieder aengesichte.

25 Soo seyt de HEERE; Indien myn [52] verbont niet en is van dach ende nacht: [Indien] ick de [53] ordeningen des Hemels ende der aerde niet gestelt en hebbe:

26 So sal ick oock het zaet Jacobs ende myns knechts Davids verwerpen/ dat ick van synen zade niet en neme die daer [54] heerschen over het zaet Abrahams/ Isaacs/ ende Jacobs: want ick sal haer gevanckenisse wenden/ ende my harer [g] ontfermen.

2 T. w. 't gene hy door my openbaert ende belooft/ aengaende de herstellinge van Jerusalem ende syne kercke, siet Exod. 2. 14/15. And. haer (N. Jerusalems ende syner kercke/ waer van in 't voorgaende ende volgende gesproken woort) maker diese formeert, ofte/ haer formeerder, &c. den sin op een uytkomende.
3 D. bidt yverichlick: ghy myn volck/ ofte/ ghy Jeremia/ die ghy hier gevangen sitt. siet Job 36. op v. 16.
4 Die vast by my besloten/ ja in mynen raet als opgesloten zyn/ ende daerom vast ende seker gaen. Vgel. Deut. 32. 34.
5 Niet tegenstaende (wil de Heere seggen) dat de staet deser stadt ende harer inwoonderen sooelendich sal zyn/ datse buyten alle menschelicke apparentie van herstellinge sal wesen/ nochtans sal ickse herstellen als volgt v. 6.
6 D. die haest ende sekerlick sullen afgebroken worden/ als de Chaldeen van hare opgeworpene wallen ofte bolwercken door krijsch-middelen/ ende gewapender hant (vg. Ezech. 26. 9.) de stadt sullen hebben ingenomen. vg. vov. 32. op v. 24. And. tot de wallen, ende tot het sweert. D. de huysen die afgebroken zyn/ om bolwercken daer van tegen den vyant te maken/ ende tegenweer daer uyt te doen.
7 T. w. seyt de HEERE/ uyt v. 4.
8 In de stadt Jerusalem/ om die tegen de belegeraers te beschermen/ gelyckmen tegen tyt van belegeringe de hoofsteden met kloecke krijchslieden pleecht te vervullen.
9 Chaldeen/ die niet en soecken als te dooden ende te moorden. andere verstaen/ de huysen, D. (soo sy verclaren) huysgesinnen/ waer van in 't voorgaende vs.
10 D. te versadigen/ datse haren moet koelen door 't ombrengen der Joden. aengaende sulcken gebruyck des woorts vervullen, vgel. Exod. 15. 9. Job 16. 10. met d'aenteeck.
11 Door 't sweert der Chaldeen verslaen sal/ in plaetse dat sy de Chaldeen (om soo te spreken) tegen mynen danck meynen te verslaen.
12 And. om welcker (T. w. huysgesinnen) alle boosheyt ick mijn aengesicht van dese stadt verborgen hebbe.
13 Siet Deut. 31. op v. 17.
14 Der inwoonderen. 15 Der stadt Jerusalem/ ende mijne kercke. 16 Ofte/ een pleyster ende medecijne opleggen. Siet vov. 30. 13/17. 17 De inwoonders van Jerusalem/ ende leden mijner kercke. 18 Ontvoorsiens/ ende daer 't buyten alle hope scheen te zyn. 19 Door den Messiam/ vgel. Johā. 1. 17. And. eene bestandige, vaste, ofte/ gewisse vrede. a Ier. 32. 44. b Ier. 24. 6. ende 31. 4. 20 Siet vov. 31. 28. 21 Ofte/ in den beginne: alsoo v. 11. D. als te vooren. c Ier. 31. 34. 22 Ofte/ sy. N. Jerusalem/ ende mijne kercke. 23 Hebr. naem der vrolickheyt, D. die my seer aengenaem zy ende verheuge. 24 Vergel. Deut. 26. 19. met d'aenteeck. 25 Jerusalem/ mijner kercke. 26 Hebr. make. doe. 27 Als vov. 32. 41. d Ierem. 7. 34. 28 Siet 1. Reg. 18. op v. 15. 29 Ofte/ dancksegginge, lof-offer, danck-offer. 30 Ofte/ de gevangene des lants doen wederkeeren: alsoo ond. v. 26. ende elders dickwijls. 31 D. dat sy uyt de gevanckenisse wedergekomen zijnde/ vredelick in dit lant woonen/ als te vooren. vgel. v. 7. 32 Hebr. sal een wooninge zyn/ &c. 33 Ofte/ nederliggen. een teecken van vredigen toestant ende welbestelde regeeringe in den lande/ als oock het volgende. vgel. vov. 31, 24.

34 D. des versien ders/ die het tiende schaep/ ofte geyte/ met de roede sloech/ ende den Heere afsonderde. Siet hier van Levit. 27. op v. 32. ende Ezech. 20. op v. 37.
e Ierem. 29. 10.
35 D. genadige ende segenrijcke belofte van Christo/ in welcken alle beloften ja ende amen zyn. 2. Cor. 1. 20.
36 Ofte/ bevestigen, daer, stellen, D. houden/ als wy spreken.
37 Ofte/ over, van.
f Ierem. 23. 5.
38 Siet vov. 23. op v. 5.
39 Als een Coninck. Siet vov. 23. 5.
40 Siet vov. 23. op v. 6.
41 T. w. de Heere Christus/ die syne kercke sal roepen. T. w. uytwendichlick door de Predicatie des Euangeliums/ ende inwendichlick door de krachtige werckinge syns H. Geestes/ ende syn genaden werck in haer voltrecken tot den eynde toe. Siet vov. 23. op v. 6.
42 Siet 1. Reg. 2. op v. 4. met dese ende de volgende woorden/ die van den staet des Ouden Testaments/ (belangende het Coninckrijcke ende Priesterdom) ontleent zyn/ wort (als elders) te kennen gegeven de bestandicheyt ende onveranderlickheyt des Coninckrijcks ende Priesterdoms onses Heeren Jesu Christi. siet Luc. 1. 32/33. Hebr. 7. 1/2/3/11/12/15/16/17/24/28/ &c. die daerenboven onder sich heeft/ niet alleen de herders ende leeraers syner kercke/ maer oock alle der selver leden/ die hy alle tot Coningen ende Priesters gemaeckt heeft/ daerom oock syne kercke een Coninckliick Priesterdom genoemt wort. Siet 1. Pet. 2. 5/9. Apoc. 1. 6. ende 5. 10. item Rom. 12. 1. Hebr. 13. 15/16.
43 D. Voor altoos.
44 D. de ordre/ die ick op de beurten ende 't gevolg van dach ende nacht gestelt hebbe. vgel. Gen. 8. 22. Psal. 89. 37/38. ende 119. 89/90/91. ende vov. 31. 35/36.
45 Verstaet hier by/ het verbont met/ &c.
46 And. der Leviten. T. w. zaet.
47 D. gemerckt/ ofte/ gehoort.
48 T. w. de spottische Joden/ die Godts belosten verachteden/ ende tegen syne oordeelen murmureerden; ofte/ (als sommige) de godloose Chaldeen ende andere heydenen/ op dewelcke sy specialick de laetste woorden deses verskens duyden. 49 Hebr. spreken: als dickwijls.
50 Juda ende Israel, van welcken boven gesproken is. andere verstaen Juda ende Benjamin. 51 Ofte/ weder en sal worden. om datse soo gering ende elendich waren/ datter nae haer oordeel geen hope en was van herstellinge/ sulcx datter geen andere rekeninge op te maken en was/ als datse souden vergaen ende te niete worden. vgel. ond. 48. 2/42.
52 Siet op vs 20. dese dingen wederhaelt Godt tot oprichtinge ende versterckinge syner geloovigen/ willende seggen/ hoe seer oock dese sake buyten alle menschlicke apparentie mochte zijn/ datse nochtans soo weynich soude feylen/ als 't gevolg van dach ende nacht op malkanderen/ &c. 53 Siet vov. 31. 35/36. 54 Dit is wel eerst vervult in Zerubbabel ende andere volgende Regenten van Davids geslachte/ maer principalick ende geestelick in onsen Heere Jesu Christo/ Davids Spruyte, ende den eeuwigen Coninck syner kercke. g Ierem. 31. 20.

Het xxxiiij. Capittel.

Godt laet den Coninck Zedekia door den Propheet aenseggen/ wat Jerusalem/ ende syn persoon sal over komen/ ende wat eynde hy sal hebben / v. 1. &c. Ende dewijle het volck met een solemneel verbont alle dienstboden/nae de wet/hadden vrygelaten/ maer daerna/ als de Babyloniers van de stadt eens waren opgebroken/ weder in dienstbaerheyt getrocken/voorseyt haer Godt/dat hy den vyant sal doen wederkomen/ Jerusalem ende 't gantsche lant verwoesten/ende dese verbontbrekers bysonderlick straffen/ 8.

1 HEt woort / dat tot Jeremia geschiet is van den HEERE; [a](als [1] Nebucadnezar Coninck van Babel / ende syn gantsche heyr / ende alle Coninckrijcken der aerde/die [onder] de heerschappye syner hant waren / ende alle de volcken tegen Jerusalem streden ende tegen alle hare steden/) seggende:

2 Soo seyt de HEERE de Godt Israëls; Gaet henen ende spreeckt tot Zedekia den Coninck van Juda/ende segt tot hem; Soo seyt de HEERE; Siet ick geve dese stadt in de hant des Conincks van Babel/ eñ hy salse met vyer [b] verbranden.

3 Ende ghy en sult van syner hant niet ontkomen/maer [2] sekerlick [c] gegrepen/ ende in syne hant gegeven worden / ende uwe [3] oogen sullen de oogen des Conincks van Babel sien / ende syn mont sal tot uwen monde spreken / ende ghy sult te Babel komen.

4 Maer hoort des HEEREN woort / o Zedekia Coninck van Juda: Soo seyt de HEERE van u; [4] Ghy en sult door het sweert niet sterven.

5 Ghy sult sterven in vrede/ende [5] nae de brandingen uwer vaderen / der voorige Coningen / die voor u geweest zijn / alsoo sullen sy over u branden/ ende u beklagen/ [seggende/] [6] Och heere! want ick hebbe 't woort gesproken/spreeckt de HEERE.

6 Ende de Propheet Jeremia sprack alle dese woorden tot Zedekia dē Coninck van Juda te Jerusalem:

7 [7] Als het heyr des Conincks van Babel streedt tegen Jerusalem / ende tegen alle de overgeblevene steden van Juda; tegen [8] Lachis/ ende tegen [9] Azeka: want dese/ [zijnde] [10] vaste steden / waren overgebleven onder de steden van Juda.

8 Het woort/dat tot Jeremia geschiet is/van den HEERE: na dat de Coninck Zedekia een verbont [11] gemaeckt hadde met den [12] gantschen volcke dat te Jerusalem was/ om [d] vryheyt [13] voor hen uyt te roepen:

9 Dat een yegelick synen knecht/ende een yegelick syne maecht / zijnde een Hebreer ofte eene Hebreerinne / soude laten vry gaen: so dat niemant sich van hen/van eenen Jode / synen broeder / soude [14] doen dienen.

10 Nu [15] hoorden alle de Vorsten/ ende al 't volck/die 't verbont hadden ingegaen/ dat sy/ een yegelick synen knecht / ende een yegelick syne maecht souden laten vry gaen/ so datse sich niet meer van hen souden doen dienen: sy hoorden dan / ende lietense gaen:

11 Maer sy keerden daerna wederom/ende deden de knechten ende maechden [16] weder komen / die sy hadden laten vry gaen: ende sy brachtense t' onder/tot knechten/ende tot maechden.

12 Daerom geschiedde des HEEREN woort tot Jeremia / van den HEERE/ seggende:

13 Soo seyt de HEERE / de Godt Israëls: Ick hebbe een verbont gemaeckt met uwe vaderen / ten dage als ickse uyt Egypten-lant/uyt den [17] diensthuyse/ uytvoerde / seggende:

14 [e] Ten eynde van seven jaren sullet ghy laten gaen / een yegelick synen broeder / eenen Hebreer / die u sal [18] verkocht zijn/ende u ses jaren gedient heeft; ghy sult hem dan van u laten vrygaen; maer uwe vaders en hoorden niet nae my / noch en neyghden hare oore niet.

15 Ghylieden nu waert heden [19] wedergekeert / eñ haddet gedaen dat recht is in mijne oogen / vryheyt uytroepende / een yegelijck voor synen naesten: ende ghy haddet een verbont gemaeckt voor mijn aengesichte / in 't Huys / dat [20] nae mijnen name genoemt is.

16 Maer ghy zijt weder omgekeert/ ende hebbet mijnen [21] name ontheylicht/ ende doen [22] weder komen/ een yegelick synen knecht / ende een yegelick syne maecht die ghy haddet laten vry gaen / nae haren [23] lust: ende ghy hebtse t' onder gebracht/om u lieden te wesen tot knechten ende tot maechden.

17 Daerom seyt de HEERE alsoo; Ghylieden hebt nae my niet gehoort / om vryheyt uyt te roepen/een yegelick voor synen broeder / ende een yegelick voor synen naesten: Siet soo roep ick uyt tegen u lieden/spreeckt de HEERE / eene [24] vryheyt ten sweerde / ter pestilentie / ende ten honger/ ende sal u overgeven ter [f] [25] beroeringe/allen Coninckrijcken der aerde.

18 Ende ick sal de mannen overgeven/ die mijn verbont hebben overgetreden / die niet [26] bevesticht en hebben de woorden des verbonts / dat sy voor mijn aengesichte gemaeckt hadden; [27] [met] het kalf / dat sy in [28] twee hadden gehouwen / ende waren tusschen syne stucken doorgegaen.

19 De Vorsten van Juda / eñ de Vorsten van Jerusalem / de [29] Camerlingen/ ende de Priesteren/eñ al 't volck des lants/ die door de stucken des kalfs zijn doorgegaen.

20 Ja ick salse overgeven in de hant harer vyanden / ende in de hant der gener die hare [30] ziele soecken: ende hare [g] [31] doode lichamen sullen den gevogelte des hemels ende den gedierte der aerde tot spijse zijn.

21 Selfs Zedekia den Coninck van Juda/ende syne Vorsten/sal ick overgeven in de hant harer vyanden / ende in de hant der gener die hare ziele soecken; te weten/ in de hant des heyrs des Conincks van Babel/ die [h] [32] van ulieden [nu] zijn opgetogen.

22 Siet ick sal [33] bevel geven/spreeckt de HEERE / ende salse weder tot dese stadt brengen / ende sy sullen tegen haer strijden/ende sullense innemen/ende sullense met vyer verbranden: ende ick sal de steden van Juda stellen [tot] eene verwoestinge/datter niemant in en woone.

a 2.Reg. 25. 1. &c. Ierem. cap. 52.
1 Anders in dit boeck / ende by Ezechiel/ meest genoemt Nebucadrezar.
b Ierem. 21. 10. ende 32. 29.
2 *Hebr.* grijpende gegrepen worden.
c Ierem. 32. 4.
3 Vergel. bov. 32. 4. eñ ond. 52. 9/10/11.
4 Vergel. bov. 32. 5. met d'aenteeck.
5 Ofte/met de brandingen. V. gelijckmen uwe voorsaten by hare begraefenisse bereert heeft met vyeren ofte branden vā allerleye kostelicke speceryen/alsoo sal u oock geschiedē. siet hier van 2.Chro. 16. 14. met d'aenteeck.
6 Vergel. bov. 22. 18/19.
7 Hiermede wort te kennen gegevē de gehoorsaemheyt/ godtsalige hrymoedicheyt/ ende het vertrouwen van Jeremia / die niet geschroomt en heeft in sulcke gelegentheyt van saken den Coninck Zedekia aen te seggen 't gene hem van Godt belast was.
8 Siet 2.Reg. 14. op v. 19.
9 Siet 1.Sam. 17. op v. 1.
10 *Hebr.* steden der vestinge.
11 Siet de maniere van dit verbont maken / ond. v. 18/19. ende vgel. Gen. 15. op v. 17/18.
12 Verst. alle die dienstboden hadden.
d Exod. 21. 2.
13 T.w. alle knechten ende maegden/ in 't sevende jaer/volgens de wet/ ond. v. 13/14. Dit dede Zedekia / om door dit uyterlick werck van gehoorsaemheyt verlossinge ende overwinninge van Godt te verkrijgen / maer hoe sy 't/nae der huychelaren wijse / hebben gemeynt ende onderhouden/ wort in 't volgende verhaelt.
14 Siet bov. 22. op v. 13.
15 V. gehoorsaemden/ als teestont wederom / ende elders dickwijls.
16 Tot haren voorigen dienst / alsoo v. 16. dit schijnen sy gedaen te hebben/ om dat de Babyloniers van Jerusalem aftrocken tegen de Egyptenaers/ haer selven ydelick inbeeldende/ dat sy 't perijckel al waren ontkomen/ daer sy ter contrarie Godts toorn van nieuws verweckten. siet ond. v. 21/22.
17 *Hebr.* huyse der diensknechten.
e Exod. 21. 2. Deut. 15. 12.
18 Ofte/die sich aen u verkocht sal hebbē.
19 Ofte/ haddet u bekeert. T.w. nae 't uyterlick aensien/soo veel het uyterlick werck aengaet.
20 Siet bov. 7. op v. 10. verst. den Tempel.
21 Dien ghy in den eedt des verbonts gebruyckt hebt.
22 Als v. 11.
23 Ofte/ begeerte, wensch, welgevallen, wille. *Hebr.* ziele. siet Psal. 27. op v. 12. And. voor haer selvē, voor hare persoonen, V. om haer selfs eygen ende vry te zijn.
24 Eene aerdige veranderinge / ofte omkeeringe der woordē van/ vryheyt uyt te roepen. te vooren ten goede / maer hier ten quade / dat is / tot straffe / die Godt door syn rechtveerdich oordeel over hen wil uytvoeren/ ende onder hen laten woedē. sommige stellen/ aen 't sweert, &c. als of Godt seyde/ ick sal het sweert / de pestilentie / &c. vryheyt geven om onder u lieden te woeden.
f Deut. 28. 25. Ierem. 15. 4. ende 24. 9. &c.
25 Siet Deut. 28. op v. 25.
26 Metter daet niet volbracht / niet gehouden en hebben. *Hebr.* eyg. niet hebben doen rijsen . ofte/ opstaen. Siet Deut. 27. 26. ende ond. 35. 14.
27 And. [als] het kalf, &c. V. ick salse in stuckē doen scheuren / van 't gevogelte/ &c. als v. 20.
28 Siet Gen. 15. op v. 17/18.
29 Ofte / hovelingen. Siet Gen. 37. op v. 36.
30 V. die nae haer leven staē. siet Exod. 4. op v. 19. ende 2.Sam. 4. op v. 8. alsoo in 't volgende vs.
g Ierem. 7. 33. ende 16. 4. ende 19. 7.
31 *Hebr.* doot lichaem: als bov. 7. 33.
h Ierem. 37. 1.
32 V. van Jerusalem afgetogen / opgetrocken / (siet bov. op v. 11. ende ond. cap. 37. 5/ 11.) tegen den Coninck van Egypten / die tot hulpe van Zedekia in aentocht was.
33 V. ick sal door mijne voorsichticheyt ende regeringe beschicken dat de Chaldeen weder-komen. Vgel. Levit. 25. op v. 21. ende bov. 25. op v. 29. Amos 6. 11. ende 9. 9.

Het xxxv. Capittel.

Jeremia vergadert/ door Godts bevel/ de Rechabiten/ende noodichtse tot wijn drincken/ v. 1/ &c. maer sy weygeren 't selve/ van wegen 't verbodt hares vaders Jonadabs/ 6. met welck exempel Godt syn ongehoorsaem ende onboetveerdich volck beschaemt / ende hen 't verderf voorseyt/ 12. maer den Rechabiten belooft hy synen segen/ 18.

[1] HEt woort / dat tot Jeremia geschiet is / van den HEERE; in de dagen [1] Jojakims / des soons Josia: des Conincks van Juda / seggende:

2 Gaet henen tot der Rechabiten [2] huys / ende spreeckt met hen / ende brengtse in des HEEREN huys / in eene der [3] cameren / ende [4] geeftse wijn te drincken.

3 Doe nam ick Jaazanja / den sone Jeremia / des soons Habazinia / mitsgaders sijne broederen / ende alle sijne sonen / ende het gantsche huys des Rechabiten /

4 Ende brachtse in des HEEREN huys / in de kamer der sonen Hanans / des soons Jegdalia / des [5] mans Godts; [6] welcke is by der [7] Oversten Camer / die daer is boven de kamer Maaseja des soons Sallums / des dorpel-bewaerders.

5 Ende ick settede den kinderen van der Rechabiten huyse [8] koppen vol wijns ende bekers [9] voor: ende ick seyde tot hen / Drincket wijn.

6 Maer sy seyden / Wy en [10] sullen geenen wijn drincken: want Jonadab de sone Rechabs / onse [11] vader / heeft ons [12] geboden / seggende: Ghylieden en sult geenen wijn drincken / ghy / noch uwe kinderen / tot in [13] eeuwicheyt.

7 Oock en sult ghylieden geen huys bouwen / noch zaet zaeyen / noch wijngaert planten / noch [14] hebben: maer ghy sult in tenten woonen alle [15] uwe dagen; op dat ghy [16] vele dagen levet [17] in den lande / alwaer ghy als vreemdelingen verkeert.

8 So hebben wy der stemme Jonadabs / des soons Rechabs / onses vaders / gehoorsaemt / in alles dat hy ons geboden heeft: so dat wy geenen wijn en drincken alle onse dagen / wy / onse wijven / onse sonen / ende onse dochteren:

9 Ende dat wy geene huysen en bouwen tot [18] onse wooninge: oock en hebben wy geenen wijngaert / noch velt / noch zaet:

10 Ende wy hebben in tenten gewoont: Also hebben wy gehoort ende gedaen nae alles dat ons onse vader Jonadab geboden heeft.

11 [19] Maer het is geschiet / als Nebucadrezar / de Coninck van Babel / nae dit lant optooch / dat wy [20] seyden; Comt / ende laet ons nae Jerusalem trecken [21] van wegen het heyr der Chaldeen / ende van wegen het heyr der [22] Syriers: also zijn wy te Jerusalem gebleven.

12 Doe geschiedde des HEEREN woort tot Jeremia / seggende:

13 Soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls; Gaet henen ende segt tot de [23] mannen van Juda / ende tot de inwoonders van Jerusalem: En sult ghylieden geene tucht [24] aennemen / dat ghy hooret nae mijne woorden / spreeckt de HEERE?

14 De woorden Jonadabs / des soons Rechabs / die hy sijnen kinderen geboden heeft / dat sy geenen wijn en soudẽ drincken / [25] zijn bevesticht; want sy en hebben geenen gedroncken tot op desen dach / maer het gebodt haers vaders [26] gehoort: ende ick hebbe tot u lieden gesproken / [a] [27] vroech op zijnde ende sprekende / maer ghy en hebt nae my niet gehoort.

15 Ende ick hebbe tot u gesonden alle mijne knechten / de Propheten / vroech op zijnde ende sendende / om te seggen / [b] Bekeeret u doch / een yegelick van sijnen boosen [28] wech / ende [29] maket uwe handelingen goet / ende wandelt andere Goden niet na / om hen te dienen; [30] so sullet ghy in den lande blijven / dat ick u ende uwen vaderen gegeven hebbe: maer ghy en hebt uwe ore niet geneyght / nochte nae my gehoort.

16 Dewijle [dan] de kinderen Jonadabs / des soons Rechabs / het gebodt haers vaders / dat hy hen geboden heeft / [31] bevesticht hebben; maer dit volck nae my niet en hooren.

17 Daerom alsoo seyt de HEERE / de Godt der heyrscharen / de Godt Israëls; Siet ick sal over Juda ende over alle inwoonders van Jerusalem brengen al het [32] quaet dat ick tegen hen gesproken hebbe: om dat ick tot hen gesproken hebbe / maer sy niet gehoort en hebben / ende ick tot hen geroepen hebbe / maer sy niet en hebben geantwoordt.

18 Tot het huys nu der Rechabiten seyde Jeremia; Soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls; Om dat ghylieden den gebode uwes vaders Jonadabs zijt gehoorsaem geweest / ende hebt alle sijne geboden bewaert / ende gedaen nae alles wat hy u lieden geboden heeft:

19 Daerom alsoo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls: Daer en sal Jonadab / den sone Rechabs / niet worden [33] afgesneden een man / die voor mijn aengesichte [34] stae / [35] alle de dagen.

1 Siet vov. 1. 3. eñ 21. 1. ende 25. 1. ende 26. 1. ende 27. 1/12. ende 28. 1. ende 32. 1. uyt welcker vergelijckinge blijckt / dat in het by een brengen deser Prophetien niet altijts gesien is op den order des tijts. Vgel. ond. 45. op v. 1. ende Ezech. 30. op v. 20.
2 D. het familie / ofte geslachte der Rechabiten, alsoo terstont v. 3. Siet van dese 1. Chron. 2. op v. 55.
3 Die aen dẽ Tempel warẽ. siet 1. Reg. 6. op v. 5.
4 D. presenteert / biedt / schenckt se / &c.
5 D. Propheten. siet Deut. 33. op v. 1. eñ Jud. 13. op v. 6. dese omstandicheden dienden / om der sake te meer aensienlijckende geloofs te maken by de hartneckige Joden.
6 T.w. camer.
7 Ofte / Princen. D. Regeerders. Verstaet des Tempels ofte des heylichdoms. (siet Jes. 43. 28.) als daer waren de hoofden der Priesteren ende Leviten / ende principalick de Hooge-priester ende de naeste aen hem. Sulcke Hebr. woorden worden gebruyckt van kerckelijcke ende Politijcke dienstẽ. Vgel. vov. 20. op v. 1. ende 29. 26. item Gen. 41. op v. 45. Num. 3. 32. 1. Cor. 12. 28/ &c.
8 Ofte / schalen. Het Hebr. woort komt seer nae over een met een ander / dat eenen heuvel beteeckent / ende kan derhalven hebben de beteeckeninge van eenen verhevenẽ cop, schale, ofte, beker, &c. siet Gen. 44. op v. 2. Het volgende woort beteeckent oock bekers, ofte diergelijcke drinckvaten / welcker onderscheyt nu onseker is.
9 Hebr. voor het aengesichte der, &c. als Gen. 18. 8/ &c.
10 D. mogen ofte moeten geenen wijn drincken.
11 D. voorvader. dewijle vele het daer voor houden / dat hy deselve is / die 2. Reg. 10. 15/23. vermeldt wort; zijnde geweest een seer Godtvruchtich / aensienlick / ende seer vermogend personagie / so dat oock Iehu sich in sijnen wagen / ende nieuwen staet door des selven geselschap ende tegẽwoordicheyt heeft willen stercken. Dese Jonadab / nae sommiger gevoelen / wijslick overdenckende / sijne afkomste / ende de verdorventheyt die al te dier tijt in swange ginck / mitschien oock door eenen Prophetischen geest voorsiende de toekomstige straffen ende verwoestingen / heeft sijne nakomelingen door dese particuliere ofte bysondere bevelen willen inscherpen / dat sy / te vreden zijnde met dese genade / dat sy tot de gemeenschap Godts ende sijner kercke waren aengenomen / door de reste haer soo ingetogen / nedrich ende slecht souden dragen / dat sy (als vreemdelingen in Israël / afkomstich van Jethro / Mosis schoonvader) den Israëliten niet mochten onaengenaem ofte aenstootelick worden / gelijck het van vreemdelingen somtijts haest (alsmen seyt) plegen te verkeeren: item / dat sy oock niet door giericheyt / ofte wellust ende weelde met andere verdorven ende gestraft mochten worden / ofte, door besit van huysen ende erffenissen vervallen in verrouwen op tydelick goet / ende belett worden ten tijde van ballinckschap / berooving van goederen / &c. wat Godt wijders met dit exempel der Rechabiten hebbe voorgehadt / blijckt uyt desen gantschen handel / dien Jeremia / door sijnen last / met hen gehadt heeft.
12 Ofte / heeft 't ons verboden. Siet Levit. 4. op v. 2. 13 D. nimmermeer. Vgel. 1. Cor. 8. 13. 14 D. besitten. 15 D. de dagen uwes levens. alsoo in 't volgende vers. 16 D. langen tijt. 17 Hebr. op het aengesichte des lants. 18 Ofte / tot ons verblijf. 19 Hier geven sy reden / waerom sy in dese eene sake (namelick datse nu niet in hutten en woonden / maer haer binnen Jerusalem hadden begeven) haers voorvaders bevel / voor desen tijt / niet zijn naegekomen: toonende daermede / dat het een menschelicke ordonnantie was / die sy ter noot ende nae gelegentheyt der saken / sonder tegen haren plicht te doen / wel mochten verlaten / om Godts wet niet t'overtreden / sulcx oock Jonadabs intentie / ende Gode aengenaem was. 20 T.w. tot malkanderen. 21 Hebr. van, ofte / voor 't aengesichte. D. om haer t'ontgaen / uyt vreese van haren overlast ende Tyrannie. 22 Hebr. Aram. siet Gen. 10. op v. 22. 23 Hebr. man. siet vov. 4. op v. 3. 24 Als vov. 32. 33.

25 Hebr. is bevestigt. D. elck een sijner woordẽ is volbracht ofte gehoudẽ / niet tegenstaende dat sy door noot in een eenich stuck nu anders hadden gedaen / waer in sy geexcuseert zijn, alsoo v. 16. Vgel. wijders Deut. 27. 26. met d'aenteeck. ende ond. v. 18. item vov. 34. 18. ende ond. 44. 25.
26 D. gehoorsaemt.
a Ierem. 11. 7. ende 25. 3. ende 26. 5. ende 29. 19. ende 32. 33.
27 Siet vov. 7. op v. 13. ende 2. Chron. 36. op v. 15.
b Ierem. 18. 11. ende 25. 5.
28 Siet Gen. 6. op v. 12.
29 Siet vov. 7. op v. 3.
30 Hebr. ende blijvet, ofte / woonet in 't lant. D. so sult ghy sekerlick daer in blijven woonen. Siet Psal. 37. op v. 3.
31 Siet vov. v. 14.
32 Der straffe.
33 Vergel. de maniere van spreken met vov. 33. 17.
34 D. dien ick dese genade doe / dat hy in mijn huys / D. onder mijn volck / ofte in mijn kercke / plaetse hebbe / ende my nae mijn woort diene. De maniere van spreken schijnt genomen te zijn van de Priesters ende Leviten / die in den Tabernakel ende Tempel voor den Heere stonden te dienen / eñ voorts in 't gemeyn van dienaers ende dienaresse / die steets ontrent ende onder de oogen harer Heeren moesten zijn / eñ op passen. siet Deut. 10. op v. 8. item Deut. 1. op v. 38. ende 1. Reg. 1. op v. 2. Sommige verstaen dit slechtelick van de onderhoudinge / ende continuatie deses geslachtes der Rechabiten onder Israël / soo lange als de Joodsche Politie soude dueren / uyt vergelijckinge van vov. v. 7. van den Priesterlicken ofte Levitischen stant en kan 't niet worden verstaen / dewijle sy uyt den stam Levi niet en waren / selfs geen Israëliten / maer vreemdelingen / als vov. verhaelt is / ende heydenen van afkomste / waerom sy oock by sommige aengemerckt worden / als een voorteecken van de beroepinge der heydenen / ende als een geestelick Priesterdom door den geloove. 35 Als vov. 33. 17.

Het xxxvj. Capittel.

Jeremia laet / op Godts bevel / Baruch sijne Prophetyen in eene groote rolle schrijven / ende op den vastendach in het huys des Heeren / den gantschen volcke daer uyt voorlesen / v. 1 / &c. Dit wort den Vorsten des Conincks aengedient / die Baruch met de rolle terstont ontbieden / ende hebbende haer daer uyt laten voorlesen / brengen sy de sake by den Coninck Jojakim / 11. die de rolle laet halen / ende hebbende een gedeelte daer uyt hooren lesen / versnijt hy de rolle / ende werptse in 't vyer ende verbrantse / niet tegenstaende dat eenige van de Vorsten hem daer van afmaenden / 21. beveelt Jeremia ende Baruch te vangen / dat Godt voorkomt / 26. Jeremia laet alle dese ende meer diergelijcke prophetyen / door Godts bevel / weder in een ander rolle schrijven / ende voorseyt den Coninck / Stadt / ende lant / hare straffen / 27.

1 HEt gebeurde oock in den [1] vierden jare Jojakims / des soons Josia / des Conincks van Juda / [dat] dit woort tot Jeremia geschiedde van den HEERE / seggende:

2 Neemt u eene [a] rolle des [2] boecks / ende [b] schrijft daer op alle de woorden / die ick tot u gesproken hebbe / over Israël / eñ over Juda / ende over alle de volcken: van den dach aen [dat] ick tot u gesproken hebbe / van

1 Siet vov. 25. 1.
a Ies. 8. 1.
2 Het woort / Sepher, dat voor een boeck genomẽ wort / heeft oock eene gemeyner beteeckeninge van allerley schriften, brieven, patenten, caerten, &c. Siet vov. 32. 11/12/ &c. Deut. 24. 1. 2. Reg. 5. 5/6. ende kan hier eene rolle des boecks, soo veel zijn / als eene groote schrijfrolle, in plaetse van een boeck / dienende om beschreven / ende t'samen gerolt te worden. Siet wijders Ezr. 6. op v. 2. hier van komt dese maniere van spreken: de hemelen sullen worden t'samen gerolt als een boeck. Jes. 34. 4. Apoc. 6. 14. Vgel. Jes. 8. 1. b Ierem. 30. 2.

he / van de dagen [3] Josia aen / tot op desen dach.

3 [4] Misschien [5] sullen die van den huyse Juda hooren al het [6] quaet / dat ick hen gedencke te doen : op dat sy haer bekeeren / een yegelick van sijnen boosen wech / ende ick hare ongerechticheyt ende hare sonde vergeve.

4 Doe riep Jeremia Baruch den sone van Nerija : ende Baruch schreef uyt den mont van Jeremia alle woorden des HEEREN / die hy tot hem gesproken hadde / op eene rolle des boecks.

5 Ende Jeremia geboodt Baruch / seggende : Ick ben [7] opgehouden / ick en sal in des HEEREN huys niet konnen gaen.

6 So gaet ghy henen / ende leest in de rolle / [in] de welcke ghy uyt mijnen monde geschreven hebt / de woorden des HEEREN / voor de ooren des volcks / in des HEEREN huys / op den [8] vastendach : ende ghy sultse oock lesen voor de ooren des gantschen Juda / die uyt hare steden [9] komen.

7 Misschien sal haerlieder smeeckinge voor des HEEREN aengesichte [10] nedervallen / ende sy sullen haer bekeeren / een yegelick van sijnen boosen wech : want groot is de [11] toorn / ende de grimmicheyt / die de HEERE tegen dit volck heeft uytgesproken.

8 Ende Baruch / de sone van Nerija / dede nae alles dat hem de Propheet Jeremia geboden hadde : lesende in dat boeck de woorden des HEEREN / [in] het huys des HEEREN.

9 Want het geschiedde in den vijfden jare Jojakims / des soons Josia / des Conincks van Juda / in de [12] negende maent / [dat] sy een vasten [13] voor des HEEREN aengesichte / uytriepen / allen volcke te Jerusalem : mitsgaders allen volcke / die uyt de steden van Juda te Jerusalem [14] quamen.

10 So las Baruch in dat boeck de woorden van Jeremia [in] des HEEREN huys ; in de [15] kamer Gemaria / des soons Saphans / des [16] Schrijvers / in den [17] bovensten voorhof / [aen] de deure der [18] nieuwe poorte van 't huys des HEEREN / voor de ooren des gantschen volcx.

11 Als nu Michaja / de sone Gemaria des soons Saphans / alle de woorden des HEEREN uyt dat boeck gehoort hadde ;

12 So ginck hy af ten huyse des Conincks in de Camer des [19] Schrijvers ; ende siet / aldaer saten alle de Vorsten : Elisama de Schrijver / ende Delaja de sone van Semaja / ende [20] Elnathan de sone Achbors / ende [21] Gemaria de sone Saphans / ende Zedekia de sone van Hananja / ende alle de Vorsten.

13 Ende Michaja [22] maeckte hen bekent alle de woorden / die hy gehoort hadde : als Baruch uyt dat boeck las voor de ooren des volcks.

14 Doe sonden alle de Vorsten Jehudi / den sone Nethanja / des soons Selemia / des soons Cuschi / tot Baruch / om te seggen ; De rolle / daer in ghy voor de ooren des volcx gelesen hebt / neemt die in uwe hant / ende komt : Also nam Baruch / de sone van Nerija / de rolle in sijne hant / ende quam tot hen.

15 Ende sy seyden tot hem ; Sitt doch neder / ende [23] leestse voor onse ooren : ende Baruch las voor hare ooren.

16 Ende het geschiedde / als sy alle de woorden hoorden / [dat] sy verschrickten / [24] d'een tegen den anderen : ende sy seyden tot Baruch ; [25] Voor seker sullen wy alle dese woorden den Coninck bekent maken.

17 Ende sy vraechden Baruch / seggende : Verklaert ons doch / hoe hebt ghy alle dese woorden uyt sijnen monde geschreven?

18 Ende Baruch seyde tot hen ; Uyt sijnen monde [26] las hy tot my alle dese woorden / ende ick schreefse met [27] inckt in dit [28] boeck.

19 Doe seyden de Vorsten tot Baruch ; Gaet henen / verbergt u / ghy ende Jeremia : ende niemant en wete / waer ghylieden zijt.

20 Sy dan gingen in tot den Coninck in den [29] voorhof ; maer de rolle [30] leydense wech in de Camer Elisama des Schrijvers : ende sy verklaerden alle die woorden voor de ooren des Conincks.

21 Doe sondt de Coninck [31] Jehudi om de rolle te [32] halen ; ende hy haeldese uyt de kamer Elisama des Schrijvers : ende Jehudi lasse voor de ooren des Conincks / ende voor de ooren aller der Vorsten / die [33] omtrent den Coninck stonden.

22 (De Coninck nu satt [in] den [34] winterhuyse / in de [35] negende maent : [36] ende daer was [een vyer] voor sijn aengesichte [37] op den heert aengesteken.)

23 Ende 't geschiedde / als Jehudi drie [38] stucken / ofte vier gelesen hadde / versneedt [39] hyse met een [40] schrijfmes / ende wierpse in 't vyer / dat op den heert was : tot dat de gantsche rolle verteert was in 't vyer / dat op den heert was.

24 Ende sy en verschrickten niet / noch en [41] scheurden hare kleederen niet / de Coninck / noch alle sijne [42] knechten / die alle dese woorden gehoort hadden.

25 Hoewel oock Elnathan / ende Delaja / ende Gemaria by den Coninck daer voor spraken / dat hy de rolle niet en soude verbranden : [43] doch hy en hoorde niet nae hen.

26 Daer toe geboodt de Coninck Jerahmeël den sone [44] Hammelechs / ende Zeraja den sone Azriëls / ende Selemia den sone Abdeëls / om den Schrijver Baruch / ende den Propheet Jeremia te [45] vangen : Maer de HEERE hadse verborgen.

27 Doe geschiedde des HEEREN woort tot Jeremia : na dat de Coninck de rolle ende de woorden / die Baruch geschreven hadde uyt den mont van Jeremia / verbrandt hadde / seggende :

28 [46] Neemt u weder eene andere rolle :

3 Siet vov. 1. 2.

4 Menschelicker wijse van den alwetenden Godt gesproken / om te toonen / hoe aengenaem hem de ware bekeeringe zy. Vgel. Deut. 5. op v. 29. alsoo oock terstont in 't woort / dencken, ende elders / dickwijls.

5 *Hebr.* sullen het huys Iuda hooren.

6 Der straffe. dit dient tot bewijs van des volcx vertwijfelde hartneckicheyt / die nu soo verre waren vervallen / datter geen middelen resteerden / als dreygementen van quaet.

7 Ofte / opgesloten : dat sommige verstaen van eenige gevanckenisse / ofte confinatie / uyt vov. 33. 1. alwaer het selve Hebr. woort gebruyckt wort. maer andere oordeelende / dat sulcx niet wel over een komt met ond. v. 19. nemen 't voor eenich ander beletsel / als door een bysonder bevel Godts / ofte eenige uyterlicke onreynicheyt der wet / ofte eene religieuse gelofte. Siet Num. 19. 11 / &c. 1. Sam. 21. op v. 7. ende Nehem. 6. op v. 10.

8 Dien sy extraordinaerlick door haer eygen goetvinden hadden aengestelt / merckende sonder twijfel uyt verscheyden teeckenen / dat Godt vertoornt was / Siet ond. v. 9.

9 Te Jerusalem / op den vastendach : als ond. v. 9.

10 D. misschien sullense met ootmoedich smeecken ende bidden voor Godt nedervallen / ofte / haer smeecken hem voordragen. men kan 't oock aldus nemen / dat / gelijck het gebedt geseyt wort op te climmen, ten aensien van 't geloove / alsoo oock met recht geseyt wort voor den Heere neder te vallen, ten aensien der nedricheyt / ende bekentenisse onser onweerdicheyt. Sommige nemen / vallen, voor bevallen, gevallen, welgevallen. D. aengenaem zijn / als ond. 37. 20. Vgel. oock 38. 26. ende 42. 2 / 9.

11 De straffen / plagen / ende elenden / die hy haer gedreygt heeft / indien sy haer niet bekeeren.

12 Des loopenden jaers / genoemt (in 't kerckelick jaer) de maent Chisleu / ofte / Casleu / passende op onsen November ende December.

13 Om in sijn huys voor hem belijdenisse te doen van sonden / ende hem om genade te bidden / waer toe het vasten een dienstich behulp-middel was. maer wat Godt van het vasten der godtloosen ende huychelaren hieldt / siet daer van Jes. 58. 3 / 4 / 5 / &c.

14 Ofte / gekomen waren.

15 And. aen, ofte / by de camer. Siet van 't gebouw deser cameren. 1. Reg. 6. 5 / 6. met d'aenteeck.

16 D. die de publijcke acten van Godts huys / ende de Prophetien die aldaer wierden gelesen ofte uytgesproken / opteeckende / als eenige meynen : ofte des Schrift-geleerden. waer van te sien is Ezr. 7. op v. 6. anders wort het Hebr. woort genomen v. 12. alwaer het eenen politijcken Secretaris des Conincks beteeckent.

17 Anders / nae sommiger gevoelen / genoemt het voorhof der Priesteren / onderscheyden van het groote voorhof der Gemeynte / dat daer aen was. Siet 2. Chron. 4. op v. 9. Doch sommige verstaen dit van 't binnenste ende bovenste deel des voorhofs des volcx. 't kan zijn dat hy in 't venster van eene der cameren die in 't voorhof waren gelegen / ende den volcke / 't welck in den voorhof was / voorgelesen hebbe.

18 Siet vov. 26. op v. 10.

19 D. des Conincx Secretaris / ende in de Schrijvers-kamer, D. in de Secretarie / Cantzelrye / ofte raet-camer. siet 1. Reg. 4. op v. 3. Dese Schrijver wort terstont genoemt Elisama.

20 Siet vov. 26. 22.

21 Of dese de selve zy / die vov. v. 10. vermeldt is / ende vermits sijn aensien ende ervarentheyt (als een kerckelick historie-schrijver ofte Schriftgeleerde / gelijck Ezra was) in desen raet / ofte raetpleginge / op de Vastendach / gebruyckt zy ; dan of het een ander zy geweest van de Vorsten / van de welcke eenige meynen dat de principaelste hier genoemt worden / kan de verstandige leser nadencken.

22 Of hy dit gedaen hebbe ter goeder meyninge / om den Vorsten in bedencken te geven / hoemen Godts toorn soude mogen afwenden / gelijck sommige daer uyt willen afnemen / dat de Vorsten sijn rapport gehoort hebbende / haer met van beleefdelick tegen Baruch hebben gedragen / over de saken zijn bewogen geweest / ende hebben sorge gedragen voor de behoudenisse van Jeremia ende Baruch / als volgt : dan of hy Jeremia in lijden heeft willen brengen / is onseker. Vgel. vov. 20. 10.

23 Leest de rolle. D. 't gene ghy daer in geschreven hebt.

24 *Hebr.* de man, ofte / een yegelijck tegen sijnen naesten, ofte / metgeselle. D. sy sagen malkanderen met verschricktheyt aen / d'een sach op den ander.

25 Ofte / wy moeten gantschelick, &c. *Hebr.* wy sullen bekent makende bekent maken.

26 Ofte / hy riep, hy sprack luyde uyt sijnen mont tot my. D. (alsmen spreeckt) hy dicteerde my van woort tot woort.

27 Het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden.

28 D. in dese schrijfrolle.

29 Van 't Coninckliick Palleys.

30 T. w. onder yemants hant / gelijck dese maniere van spreken gevonden wort. 2. Chro. 12. 10. ofte / bewaerden, sy gaven te bewaren, als Levit. 6. 4. ende ond. 37. 21.

31 Van welcken vov. v. 14.

32 *Hebr.* nemen. D. nemen ende brengen / waer voor wy seggen / halen, siet Gen. 12. op v. 15.

33 Ofte bezijden, tegen over, om.

34 Gelijck de Coningen / ende andere Groote / verscheyden vertrecken / selfs winter-huysen ende Somer-huysen hadden. siet Jud. 3. 20. Ezr. 6. 2. Amos 3. 15. met d'aenteeck.

35 Als vov. v. 9.

36 *Hebr.* eyg. ende de heert was voor sijn aengesichte aengesteken, ofte / brandende : D. een vyer op den heert,

37 Sommige verstaen een vyer-panne vol gloeyende kolen daer men hout op aenstack. Het Hebr. woort wort alleenlick in dese plaetse alsoo gevonden.

38 *Hebr.* Deuren. D. columnen : waer voor wy nu gebruycken / de zijden, ofte / bladen ende capittelen eens boecks.

39 De Coninck sneedt de rolle in stucken.

40 *Hebr.* eyg. een schrijvers scheermes, D. een pennemes / als wy nu spreken.

41 Gelijckmen in rouwe ende hertenleet gewoon was te doen / (siet Gen. 37. v. 29. ende 2. Reg. 18. 37. ende 19. 1. ende 22. 11.) maer sy voechden haer nae den Coninck / vergeten hebbende hare voorgaende bewegingе / v. 16.

42 D. niemant van sijne officieren ende hovelingen / die omtrent hem waren.

43 Ofte / so en hoorde hy doch niet nae hen.

44 Ofte / des Conincks. D. sijnen eygenen sone : alsoo ond. 38. 6.

45 Alsoo wort het Hebr. woort / dat anders / nemen ende voorts halen beteeckent / oock gebruyckt Prov. 24. 11. ende ond. 39. 5.

46 *Hebr.* keert weder neemt. D. neemt weder, als dickwijls.

ende

ende schrÿft daer op alle de eerste woorden/ die geweest zÿn op de eerste rolle/ die Jojakim/ de Coninck van Juda/ verbrandt heeft.

29 Ende[47] tot Jojakim/ den Coninck van Juda/ sult ghy[48] seggen; Soo seyt de HEERE: Ghy hebt dese rolle verbrandt/ seggende; Waerom hebt ghy daer op geschreven/[49] seggende; De Coninck van Babel sal[50] sekerlick komen/ ende dit lant verderven/ ende maken dat mensch ende beest[51] daerin ophouden?

30 Daerom seyt de HEERE alsoo/ van Jojakim/ den Coninck van Juda; Hy en sal[52] geenen hebben/ die op Davids throon sitte: ende sÿn [c] [53] doot lichaem sal wechgeworpen zÿn/ des daechs in de hitte/ ende des nachts in de vorst.

31 Ende ick sal over hem/ ende over sÿn zaet/ ende over sÿne[54] knechten/ haerlieder ongerechticheyt[55] besoecken: ende ick sal over hen/ ende over de inwoonders van Jerusalem/ ende over de mannen van Juda/ al het quaet brengen/ dat ick tot hen[56] gesproken hebbe/ maer sy en hebben niet gehoort.

32 Jeremia dan nam eene andere rolle/ ende gaffse aen den Schrÿver Baruch/ den sone van Nerÿa; die schreef daerop uyt den mont van Jeremia/ alle de woorden des boecks/ dat Jojakim/ de Coninck van Juda/ met vyer verbrandt hadde: ende tot de selve werden noch vele diergelÿcke woorden toegedaen.

47 And. van. D. ghy sult in uwe Prophetien van hem schrijven door mijnen last.
48 Verst. daerna/ in volgenden tijt: also hy te deser tijt door der vorsten raet/ ende Godts voorsorge/ verborgen was. siet v. 19/26. maer Godt konde lichtelick (alst hem beliefde) des Coninckx hoochmoet ende wreetheyt alsoo bedwingen/ dat hy Jeremia voor sijn aengesicht moeste loden/ ende hooren spreken.
49 D. aldus.
50 *Hebr.* komende komen.
51 *Hebr.* daer uyt. ofte/ daer van. D. datter geene meer en zijn.
52 Verst. sone/ die hem in de Conincklicke regeringe succedere: alsoo te weten/ dat het den naem van successie ende regeringe met recht soude mogen hebben: want sijn sone Iechonja, ofte/ Iojachin maer drie maenden Coninck geweest en is/ (het welcke voor geen sitten gerekent en wort.) ende doe nae Babel gevoert 2. Reg. 24.8/12. ende Zedekia/ die in sijne plaetse quam/ was niet Jojakims sone/ maer broeder/ te vooren genoemt Mattania. 2. Reg. 24,17. c Ier. 22. 19.
53 Vergel. vob. 22,19. met d'aenteeck.
54 Als vob. v. 24.
55 D. straffen. siet Gen. 21, op v. 1.
56 Ende in de voorige rolle begrepen was.

Het xxxvij. Capittel.

Zedekia/ hoewel ongehoorsaem zÿnde/ laet nochtans Jeremiam versoecken om voorbede by Godt/ dewÿle het scheen/ als of de Chaldeen met Pharao te doen krijgende/ de belegeringe wel gantsch mochten verlaten. v. 1/2. &c. maer krijcht voor antwoort/ dat Pharao daer uyt sal scheyden/ ende de Chaldeen wederkomen/ de stadt innemen ende verbranden sullen/ al warense noch soo weynich ende machteloos/ 6. Jeremia/ by occasie van 't opbreken der Chaldeen/ soeckt uyt de stadt te gaen/ maer wort gegrepen/ tot de Vorsten gebracht/ geslagen/ ende in snoode gevanckenisse gestelt/ 11. waer uyt hem Zedekia heymelick laet halen/ om yets troostelicks te hooren/ maer krijcht al 't oude bescheyt: laet hem nochtans in de voorige gevanckenisse/ op sijn begeeren/ wederbrengen/ 16.

1 ENde Zedekia/ sone van Josia/ regeerde/[1] Coninck zÿnde/ in plaetse van[2] Chonja Jojakims sone: welcken[3] [Zedekia] Nebucadrezar/ de Coninck van Babel/ Coninck gemaeckt hadde in den lande van Juda.

2 Maer hy en hoorde niet/ hy/ noch sÿne[4] knechten/ noch het volck des lants/ nae de woorden des HEEREN/ die hy sprack door den[5] dienst des Propheten Jeremia.

3 Nochtans sondt de Coninck Zedekia/ Juchal den sone van Selemja/ ende Zephanja den sone van Maaseja/ den Priester/ tot den Propheet Jeremia/ om te seggen: Bidt doch voor ons/ tot den HEERE onsen Godt[6].

4 (Want Jeremia was [noch][7] ingaende ende uytgaende in 't midden des volcks: ende sy en hadden hem [noch] in 't[8] gevangenhuys niet gestelt.

5 Ende[9] Pharaos heyr was uyt Egypten uytgetogen: ende de Chaldeen/ die Jerusalem belegerden/ als sy 't geruchte van[10] hen gehoort hadden/ so waren sy [a] van Jerusalem[11] opgetogen.)

6 Doe geschiedde des HEEREN

1 Siet de selve maniere van spreken vob. 23. 5. And. ende de Coninck Zedekia regeerde in plaetse, &c. Sommige houden/ dat dese maniere van spreken hier van Zedekia alsoo gebruyckt wort/ om dat Chonia, (anders genoemt Iechonia, ofte/ Iojachin) sijn voorsaet/ niet meer als drie maenden hadde geregeert/ ende als voor geenen Coninck gehouden en was. Vgel. vob. 36. 30. met d'aent.
2 Siet vob. 22, op v. 24.
3 Siet 1. Reg. 24. 17.
4 D. officieren/ ende hovelingen.
5 *Hebr.* hant.
6 Siet het vervolg deser sake, v. 6.
7 D. hy verkeerde noch vrÿelick onder den volcke/ doende sijn ampt onverhindert. Vgel. Deut. 31. op v. 2.
8 *Hebr.* eyg. huys der besluytinge, ofte/ ophoudinge. bedwanck: alsoo ond. v. 15/18. als ofmen seyde/ Sluyt huys: v. 15. oock genoemt het huys des bants. D. der banden: als ofmen seyde binde-huys.
9 Des Conincks van Egypten/ dien Zedekia ende de Joden tegen Nebucadrezar te hulpe hadden geroepen. van desen naem Pharao, siet Gen. 12. op v. 15.
10 Van de Egyptenaren. a Jerem. 34. 21.
11 D. afgetogen/ opgebroken. als vob. 34. 21. en ond. v. 11.

woort tot den Propheet Jeremia/ seggende:

7 Soo seyt de HEERE/ de Godt Israëls; Soo sult ghylieden seggen tot den Coninck van Juda/ die u tot my gesonden heeft/ om my te vragen; Siet/ Pharaos heyr/ dat u ter hulpe uytgetogen is/ sal wederkeeren in sÿn lant/ [in] Egypten.

8 Ende de Chaldeen sullen wederkeeren/ ende tegen dese stadt strÿden: ende sy sullense innemen/ ende sullense met vyer verbranden.

9 Soo seyt de HEERE; En bedrieget uwe[12] zielen niet/ seggende/ De Chaldeen sullen[13] sekerlick van ons wechtrecken: want sy en sullen niet[14] wechtrecken.

10 Want al sloegt ghylieden het gantsche heyr der Chaldeen/ die tegen u strÿden/ ende daer bleven van hen [eenige][15] verwondde mannen over/ so souden sich die/ een yegelick in sÿne tente/ op maken/ ende dese stadt met vyer verbranden.

11 Voorts geschiedde 't als het heyr der Chaldeen van Jerusalem was opgetogen/[16] van wegen Pharaos heyr;

12 Dat Jeremia uyt Jerusalem uytginck/ om te gaen [in] den lande[17] Benjamins: om van[18] daer te[19] scheyden door 't midden des volcks.

13 Als hy in de poorte[20] Benjamins was/ so was daer de Wacht-meester/ wiens naem was Jerÿa/ de sone Selemja/ des soons Hananja: die greep den Propheet Jeremia/ seggende: Ghy wilt tot de Chaldeen[21] vallen.

14 Ende Jeremia seyde/ 'Tis valsch/ ick en wil niet tot de Chaldeen vallen; Doch[22] hy en hoorde niet nae hem: maer Jerÿa greep Jeremia aen/ ende bracht hem tot de Vorsten.

15 Ende de Vorsten werden seer toornich op Jeremia/ ende[23] sloegen hem: ende sy stelden hem in 't[24] gevangen-huys/ ten huyse Jonathans des Schrÿvers; want sy hadden dat tot een[25] gevangen-huys gemaeckt.

16 Als Jeremia in de[26] plaetse des kuyls/ ende in de[27] kotjens gekomen was;[28] ende Jeremia aldaer[29] vele dagen geseten hadde:

17 So sondt de Coninck Zedekia henen/ ende[30] liet hem halen; ende de Coninck vraechde hem in sÿn huys/ in 't verborgen/ en seyde/[31] Isser oock een woort/ van den HEERE? ende Jeremia seyde/ Daer is/ ende seyde/ Ghy sult in de hant des Coninckx van Babel gegeven worden.

18 Voorts seyde Jeremia tot den Coninck Zedekia: Wat heb ick tegen u/ ofte tegen uwe knechten/ ofte tegen dit volck gesondicht/ dat ghylieden my in 't[32] gevangen-huys gestelt hebt?

19 Waer zÿn nu u lieder[33] Propheten/ die u geprophetеert hebben/ seggende: De Coninck van Babel en sal niet tegen u lieden/ noch tegen dit lant komen.

20 Nu dan/ hoort doch/ ô mÿn heer Coninck:[34] laet doch mÿne smeeckinge voor u aengesichte nedervallen/ ende en[35] brengt my niet weder [in] Jonathans des Schrÿvers huys/ op dat ick aldaer niet en sterve.

21 Doe gaf de Coninck Zedekia bevel; ende sy[36] bestelden Jeremia in den[37] voorhove der [b] bewaringe/ ende men gaf hem des daechs eene[38] volle broots uyt de

12 D. u selven. Siet ond. 38. op v. 17.
13 *Hebr.* wechtreckende wechtrecken.
14 T. w. teenemael/ ende alsoo/ datse de belegeringe niet en souden herbatten/ ofte/ ghy hare wederkomste niet en soudt hebben te verwachten.
15 Ofte/ gestekene.
16 Als vob. v. 5.
17 Zijnde sijn vaderlant/ daer Anathoth gelegen was.
18 Van Jerusalem.
19 Ofte/ te ontslibberen, sackskens te ontgaen, onder de menichte van 't volck/ die nu nae hare woonplaetse/ vermits den optocht der Babyloniers/ wederkeerden.
20 Daermen nae 't lant Benjamins ginck.
21 D. overgaen/ afwijcken tot de vyant. *Hebr.* ghy zijt vallende, &c.
22 Jeria en hoorde niet nae Jeremia/ en geloofde hem niet.
23 D. sy lieten hem slaen/ ende stellen/ &c.
24 *Hebr.* huys des bants. Siet vob. op v. 4.
25 *Hebr.* huys der besluytinge. als vob. v. 4.
26 *Hebr.* huys, dat voor plaetse, oock genomen wort. verstaet hier eene diepe/ vuyle/ onder-aerdsche gevanckenisse.
27 Ofte/ cellekens, camerkens. die in sulcke gevanckenissen plegen te zijn.
28 Ofte/ so bleef Ieremia aldaer vele dagen: daerna, &c.
29 D. eenen geruymen tijt.
30 *Hebr.* nam hem. D. liet hem van daer nemen ende tot sich brengen, siet Gen. 12. op v. 15. ende vob. 36. 21. ende ond. 38. 14. ende 40. 1/2/ &c.
31 Heeft u Godt eenige nieuwe Prophetie geopenbaert/ aengaende desen onsen elendigen toestant? hier uyt blijckt/ dat de Coninck Jeremiam voor een waerachtich Propheet Godts hielt: desen niet tegenstaende liet hy toe/ dat men hem soo qualick tracteerde. Siet ond. 38. 5. ende Vgel. Marc. 6. 20/ &c.
32 Als vob. v. 4.
33 Verst. valsche.
34 D. laet my doch met smeecken voor u nedervallen: ofte/ laet mijn smeecken voor ofte by u gelden/ bevallen/ aengenaem zijn. siet vob. 36. op v. 7.
35 D. laet my niet wederbrengen: ofte/ doet my niet wederkeeren.
36 Ofte/ gaven te bewaren, bevalen. Vgel. vob. 36. op v. 20.
37 Siet vob. 32. op v. 2. b Ier. 32. 2.
38 Siet Judic. 8. 5. met d'aenteeck.

backers-

backers- strate / tot dat al 't broot van de stadt [39] op was/ alsoo [40] bleef Jeremia in den voorhove der bewaringe.

39 Ofte / ten eynde was, verteert was.
40 Ofte/ satt.

Het xxxviij. Capittel.

Jeremia/ prophetecrende in de gevanckenisse soo wel als te vooren/ wort van de Vorsten/ met 's Conincx toelating / in eenen diepen modderigen kuyl geworpen/ v. 1/ &c, maer van Ebedmelech/ met 's Conincx consent / daer weder uytgetrocken/ 7. Zedekia ontbiedt Jeremiam wederom / ende bekomt al de selve antwoorde/ 14. beveelt den Propheet / wat hy den Vorsten sal seggen/ als sy hem nae desen handel vragen/ 24. De Propheet blijft gevangen/ tot dat Jerusalem was ingenomen/ 28.

1 ALs Sephatja de sone Matthäns/ ende Gedalia de sone Pashurs/ ende Juchal de sone van Selemja / ende Pashur de sone van Malchia/ de woorden [1] hoorden / die Jeremia tot [2] al 't volck sprack/ seggende:

2 Soo seyt de HEERE/ [a] Wie in dese stadt blijft / sal door het sweert / door den honger / ofte door de pestilentie sterven: maer wie tot de Chaldeen uytgaet / die sal [3] leven / want hy sal sijne [4] ziele tot eenen [5] buyt hebben/ende sal leven:

3 Soo seyt de HEERE: Dese stadt sal [6] sekerlick gegeven worden inde hant des heyrs des Coninckx van Babel / dat selve salse innemen:

4 So seyden de Vorsten tot den Coninck; Laet doch desen man gedoodt worden; want aldus maeckt hy de handen der krijchs-lieden/ die in dese stadt zijn overgebleven / en de handen des gantschen volcx/ [7] slap/ alsulcke woorden tot hen sprekende: want dese man en soeckt [8] deses volcx [9] vrede niet/ maer het [10] quaet.

5 Ende de Coninck Zedekia seyde: Siet hy is in uwe hant: want de [11] Coninck en soude geen dinck tegen u vermogen.

6 Doe namen sy Jeremia / ende wierpen hem in den [12] kuyl Malchie/ des soons [13] Hammelechs/ die inden voorhove der bewaringe was / ende sy lieten Jeremia af met zeelen: inden kuyl nu en was geen water/ maer slijck: ende Jeremia sonck in den [14] slijck.

7 Als nu Ebed-melech / de [15] moorman/ een [16] der Camerlingen/ die doe in des Coninckx huys was/ hoorde/ datse Jeremia inden kuyl gedaen hadden : (de Coninck nu satt inde [17] poorte Benjamins.)

8 Soo ginck Ebed-melech uyt den huyse des Coninckx uyt: ende hy sprack tot den Coninck/ seggende:

9 Mijn heer Coninck / dese mannen hebben qualick gehandelt in alles dat sy gedaen hebben aen den Propheet Jeremia / dien sy inden kuyl geworpen hebben: daer hy doch [18] in sijne plaetse soude gestorven zijn van wegen den honger/ dewijle geen broot meer inde stadt en is.

10 Doe geboodt de Coninck dē Moorman Ebed-Melech/ seggende: Neemt van hier dertich mannen [19] onder uwe hant/ ende [20] haelt den Propheet Jeremia op uyt den kuyl / eer dat hy sterve.

11 Also nam Ebed-Melech de mannen onder sijne hant / ende ginck in des Coninckx huys tot onder de schat-kamer/ ende nam van daer [21] eenige oude [22] verscheurde ende oude [23] versletene lompen: ende hy lietse met zeelen af tot Jeremia indē kuyl.

12 Ende Ebed-Melech / de Moorman seyde tot Jeremia; Legt nu dese oude verscheurde ende versletene lompen onder de [24] oxelen uwer [25] armen / van [26] onder aen de zeelen: ende Jeremia dede also.

13 Ende sy trocken Jeremia by de zeelen / ende haelden hem op uyt den kuyl: ende Jeremia bleef in den [27] voorhove der bewaringe.

14 Doe sondt de Coninck Zedekia henen/ende [28] liet den Propheet Jeremia tot sich halen/ in den [29] derden inganck/ die aen des HEEREN huys was: ende de Coninck seyde tot Jeremia; Ick sal u [30] een dinck vragen / en verheelt geen dinck voor my.

15 Ende Jeremia seyde tot Zedekia; Als ick [het] u verklaren sal / en sult ghy my niet [31] sekerlick dooden? ende als ick u raet sal geven / ghy en sult [doch] nae my niet hooren.

16 Doe swoer de Coninck Zedekia aen Jeremia in 't verborgen / seggende: [Soo waerachtich als] de HEERE leeft/ die ons dese [b] [32] ziele gemaeckt heeft / Indien ick u sal dooden / of indien ick u sal overgeven in de hant deser mannen / die uwe [33] ziele soecken [34]!

17 Jeremia dan seyde tot Zedekia/ Soo seyt de HEERE / de Godt der [35] heyrscharen/ de Godt Israëls; Indien ghy [36] gewillichlick tot de Vorsten des Coninckx van Babel sult uytgaen / so sal uwe [37] ziele leven / ende dese stadt en sal niet verbrandt worden met vyer : ende ghy sult leven/ ghy/ ende u [38] huys.

18 Maer indien ghy tot de Vorsten des Coninckx van Babel niet en sult uytgaen/ so sal dese stadt gegeven worden in de hant der Chaldeen / ende sy sullense met vyer verbranden : oock en sult ghy van haerlieder hant niet ontkomen.

19 Ende de Coninck Zedekia seyde tot Jeremia : Ick ben bevreest voor de Joden / die tot de Chaldeen [39] gevallen zijn/ dat [40] sy my niet misschien in [41] der selver hant overgeven/ ende sy den spot met my drijven.

20 Ende Jeremia seyde / Sy en sullen [u] niet overgeven : zijt doch gehoorsaem der stemme des HEEREN / nae de welcke ick tot u spreke ; so [42] sal 't u wel gaen/ ende uwe [43] ziele sal leven.

21 Maer indien ghy weygert uyt te gaen: [so] is dit het woort / dat de HEERE my heeft doen [44] sien:

22 Siet daer/ alle de wijven/ die in den huyse des Coninckx van Juda zijn [45] overgebleven/ sullen uytgevoert worden tot de Vorsten des Coninckx van Babel : ende [46] de selve sullen seggen ; Uwe [47] vrede-genooten hebben u [48] aengehitst/ en hebben u [49] overmocht/ uwe voeten zijn in de [50] modder gesoncken/ sy zijn [51] achterwaerts gekeert:

23 [52] Sy sullen dan alle uwe wijven/ en alle uwe [53] sonen tot de Chaldeen uytvoeren: oock en sult ghy selfs van hare hant niet ontkomen: maer ghy sult door de hant des Coninckx van Babel gegrepen worden / ende ghy sult dese stadt met vyer [54] verbranden.

24 Doe seyde Zedekia tot Jeremia; Dat niemant en wete van dese woorden/ so en sult ghy niet sterven.

25 Ende als de Vorsten sullen hooren/ dat ick met u gesproken hebbe / ende tot u

1 Siet het vervolg deser redenen v. 4.
2 Die tot hem in dē voorhof der bewaringe quamen / ende van daer sijne woorden onder al 't volck verspreydden.
a Ierem. 21. 9.
3 T. W. levendich blyven/ Godt sal maken dat de Chaldeen hem sullen verschoonen/ ende het leven (alsmen seyt / schencken.
4 D. sijn leven. siet Gen. 19. op v. 17.
5 Als bov. 21. 9.
6 Hebr. gegeven wordende gegeven worden.
7 Siet 2. Sam. 4. op v. 1.
8 Ofte / voor dit volck geē vrede, maer quaet.
9 D. welvaert/ behoudenisse. siet Gen. 37. op v. 14.
10 D. verderf/ ongeluck.
11 D. ick. And. de Coninck en is die niet. [die] yets tegen u lieden soude vermogen.
12 Soeckende hem heymelick om den hals te brengen.
13 Ofte / des Coninckx. als bov. 36. 26.
14 Vergel. Psal. 69. 3. ende 40. 3.
15 Hebr. Cuschi, een vreemdelinck / maer vroomer als Jeremie eygen lantslieden. siet Gen. 2. op v. 13. ende 10. op v. 6.
16 Hebr. een man een Camerlinck, ofte/ hovelinck. siet Gen. 37. op v. 36.
17 Misschien om gericht te houden / datmen doe gewoon was te houden in de stadtpoorten. Siet Gen. 22. op v. 17. ende vgel. oud. v. 10. misschien oock / om in de belegeringe yets te besichtigen/ ofte ergens ordre op te stellen.
18 Daer hy was: vgel. 2. Sam. 2. 23. met d'aenteeck. als of hy seyde: Hy was doch soo goet als doot / waer toe hem dan dus wreedelick het leven te nemen?
19 Hebr. in uwe hant. D. neemtse met u / onder u belept/ bevel/ tot uwen dienst. siet van dese maniere vā spreken. 2. Sam. 8. op v. 10. also in 't volgende vs.
20 Hebr. doet opkomen, opklimmen.
21 Hebr. oude der verscheurde &c. D. eenige van de outste &c. vgel. de maniere van sprekē/ met Jud. 5. 29. Prov. 14. 1. Ezech. 28. 7. &c.
22 T. W. van uytgetreckene, afgeleyde kleederen/ als sommige meynen/ om dat het Hebr. woort van trecken ende sleepen komt / ofte / versleepte/ over hoop / ofte hier ende daer verworpene lompen.
23 Ofte/ verrotte, vervuylde, vergaene: vgel. Jes. 51. 6. alwaer een gelijck woort gebruyckt wort van 't vergaen der hemelen.

24 And. ellebogen. als Ezech. 13. 18.
25 Hebr. handen: een deel voor 't geheel/ gelijck elders.
26 Dit dede dese vroome man/ op dat Jeremia sich door de zeelen / ofte koorden / niet en soude quetsen. het is aenmerckelick / dat het den H. Geest belieft heeft dit werck / ter eeren van Ebed-melech/ soo omstandichlick te beschrijven.
27 Inde plaetse daer hy te vooren geweest was. vgel. bov. v. 9.
28 Hebr. nam tot sich. als bov. 37. 17.
29 Ofte/ Vorstelicksten, principaelsten, dit kanmen verstaē van de galerye / door de welcke de Coninck op ginck in des HEEREN huys. Siet 1. Reg. 10. 5. met d'aent.
30 Ofte/ nae 't woort vragen, T. w. des HEEREN. siet Ezech. 3. 17. en 33. 7. ende boven 37. 17.
31 Hebr. doodende dooden.
b Iesa. 57. 16.
32 Siet Jes. 57. 16.
33 D. nae u leven staen. Siet Exod. 4. op v. 19. en 2. Sam. 4. op v. 8.
34 Een afgebroken reden/ in 't eedtsweeren gebruyckelick. verst. daer op / soo doe my Godt soo ende soo &c. Siet Gen. 14. op v. 26.
35 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
36 Hebr. uytgaende uytgaen sult.
37 D. ghy selfs/ uwe persoon sal levendich blijven / des ghy u sult hebben te verheugen: alsoo v. 20. siet Gen. 12. op v. 5. en vgel. Gen. 19. 20.
38 D. huysgesin/ vrouwē/ kinderē/ &c.
39 Als bov. 37. 13.
40 De Chaldeen.
41 Afgevallene Joden.
42 Hebr. u sal wel zijn, ofte/ 't sal u goet zijn.
43 Als bov. v. 17.
44 D. in een Prophetisch gesichte geopenbaert heeft.
45 Ende te vooren met Chonia ofte Jojachin niet zijn wechgevoert. siet 2. Reg. 24. 14/ 15.
46 Uwe wijven/ sullen tot u verwijts wijse/ seggen.
47 Hebr. mannen uwes vredes: D. uwe vrienden ofte bontgenooten. alsoo bov. 20. 10.
48 Om te rebellerē. Siet 2. Reg. 24. 20. 2. Chron. 36. 13. ende bov 27. op v. 3.
49 Verruckende u/ door haren raet ende ophitzinge/ van u devoir. vgel. Obad. 7.
50 Ghy hebt u in swaricheyt gebracht/ daer uyt ghy u niet en kont reddē. 't kan zijn dat met dese woorden gesien wort op 't gene de Coninck aen Jeremia hadde laten geschieden. bov. v. 6.
51 Ghy zijt afgeweken van de Coninck van Babel / tegen uwen eedt. 2. Chron. 36. 13. vgel. dese klachte over Zedekia/ met Jes. 8. 21. eenige verstaen 't van sijne vredegenooten / die hem verlaten hebben.
52 'T voorseyde woort tot versterckinge wederhaelt.
53 Van de dochteren / siet ond. 41. 10. met d'aenteeck. ende 43. 6.
54 D. maken/ ofte een oorsake daer van zijn/ datse verbrandt worde. Siet bov. 21. 10. ende 32. 29. ende 34. 2/ 22. And. dese stadt sal door 't vyer verbranden, ofte/ verbrandt worden: hoewel het Hebr. woort in sulcke beteeckeninge nergens alsoo meer en wort gevonden.

komen/

komen/ ende tot u seggen; Verklaert ons nu/ wat hebt ghy tot den Coninck gesproken? en verheelt'et niet voor ons/ so en sullen wy u niet dooden: ende wat heeft de Coninck tot u gesproken?

26 So sult ghy tot hen seggen; Ick [55] wierp mijne smeeckinge voor des Coninckx aengesichte neder: dat hy my niet en soude weder laten brengen in Jonathans [56] huys/ om aldaer te sterven.

27 Als dan alle de Vorsten tot Jeremia quamen/ ende hem vraechden/ verklaerde hy hen/ [57] nae alle dese woorden/ die de Coninck geboden hadde: ende sy [58] lieten van hem af/ om dat de sake niet en was [59] gehoort.

28 Ende Jeremia bleef in den voorhove der bewaringe/ tot op den dach/ dat Jerusalem wert ingenomen: ende hy [60] wasser [noch]/ als Jerusalem was ingenomen.

55 Siet vov. 36. op v. 7. D. ick badt ende supplieerde ootmoedelick.

56 Siet vov. 37. 15.

57 D. op sulcke wijse als de Coninck hem bevolen hadde.

58 Sonder meer met hem te spreken/ ofte/ hem yets te doe. *Hebr.* sy swegen. ofte/ hielden haer stille van hem af. Vgel. 1. Reg. 22. op v. 3. ende wyders Psal. 28. op v. 1. ende Job 13. op v. 13.

59 D. bekent ofte ruchtbaer geworden: sy hadden niets daer van vernomen/ ende dien volgens hadden sy geen stoffe om Jeremia wyders te ondersoecken.

60 Siet ond. 39. 14.

Het xxxix. Capittel.

Jerusalem wort van de Chaldeen ingenomen/ v. 1/ &c. Zedekia gevangen/ ende geblindt/ sijne sonen ende alle Edele van Juda/ gedoodt/ de stadt verbrandt/ het voornaemste volck wechgevoert/ 5. Nebucadrezars last van Jeremia/ 11. volgens dien wort hy uyt de gevanckenisse verlost/ 13. Godts belofte aen Ebed-melech/ 15/ &c.

1 IN den [a] negenden jare van Zedekia/ Coninck van Juda/ in de tiende maent/ quam Nebucadrezar/ de Coninck van Babel/ ende al sijn heyr/ [1] tegen Jerusalem/ ende sy belegerdense.

2 In den elfsten jare van Zedekia/ in de vierde maent/ op den negenden der maent/ wert de stadt [2] doorgebroken.

3 Ende alle Vorsten des Conincks van Babel togen henen in/ ende [3] hielden by de [4] middelste poorte: [naemlick] Nergal-Sarezer [5] Samgar-Nebu/ Sarsechim [6] Rab-Saris; Nergal-Sarezer [7] Rab-Mag/ ende alle de [8] overige Vorsten des Coninckx van Babel.

4 Ende het geschiedde/ als Zedekia/ de Coninck van Juda/ ende alle de krijchslieden hen sagen/ so vloden sy/ ende togen by nacht uyt de stadt/ [door] den wech [9] van 's Conincks hof/ door de [10] poorte tusschen de twee mueren: ende [11] hy tooch uyt [door] den wech des [12] vlacken velts.

5 Doch het heyr der Chaldeen jaechdese achterna; ende sy achterhaelden Zedekia in de vlacke velden van Jericho/ ende [13] vingen hem/ ende brachten hem opwaerts tot Nebucadnezar den Coninck van Babel nae [14] Ribla/ in den lande van Hamath: die sprack [15] oordeelen tegen hem uyt.

6 Ende de Coninck van Babel [16] slachtede de sonen van Zedekia te Ribla voor sijne oogen: oock slachtede de Coninck van Babel alle [17] Edelen van Juda.

7 Ende hy [18] verblindde de oogen van Zedekia/ ende bondt hem met twee kopere ketenen/ om hem nae Babel te voeren.

8 Ende de Chaldeen verbrandden het huys des Conincks ende de [19] huysen des volcks met vyer: ende sy braken de mueren van Jerusalem af.

9 Het overige nu des volcks/ die in de stadt waren overgebleven/ ende de afvallige die tot [20] hem gevallen waren/ met het overige des volcks/ die overgebleven waren/ voerde Nebuzaradan/ de Overste der [21] Trauwanten/ gevanckelick [nae] Babel.

10 Maer van den volcke/ die arm waren/ die niet met allen en hadden/ liet Nebuzaradan/ de Overste der Trauwanten/ [eenige] overich in den lande Juda: ende hy [22] gaf hen te dien dage wijngaerden ende ackers in.

11 Maer van [23] Jeremia hadde Nebucadrezar/ de Coninck van Babel/ bevel gegeven [24] in de hant van Nebuzaradan/ den Oversten der Trauwanten/ seggende:

12 Neemt hem/ ende [25] stelt uwe oogen op hem/ ende en doet hem niet quaets: maer gelijck als hy tot u [26] spreken sal/ alsoo doet met hem.

13 So sondt Nebuzaradan/ de Overste der Trauwanten/ mitsgaders Nebuschasban [27] Rab-saris/ ende Nergal-Sarezer Rab-Mag/ ende alle de Overste des Conincks van Babel:

14 Sy sonden dan henen ende namen Jeremia uyt den [28] voorhove der bewaringe/ ende gaven hem over aen [29] Gedalia/ den sone Ahikams/ des soons Saphans/ dat hy hem henen uyt brachte nae huys: also [30] bleef hy in 't midden des volcks.

15 Het woort des HEEREN was oock tot Jeremia geschiet/ als hy in den voorhove der bewaringe besloten was/ seggende:

16 Gaet henen/ ende spreeckt tot Ebedmelech den Moorman/ seggende; Soo seyt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls; Siet ick sal mijne woorden [31] brengen over dese stadt/ ten quade ende niet ten goede: ende sy sullen te dien dage [32] voor u aengesichte zijn.

17 Maer ick sal u te dien dage redden/ spreeckt de HEERE: ende ghy en sult niet overgegeven worden in de hant der mannen/ voor welcker aengesichte ghy vreest.

18 Want ick sal u [33] sekerlick bevrijden/ ende ghy en sult door 't sweert niet vallen: maer ghy sult uwe [34] ziele tot eenen buyt hebben; om dat ghy op my [35] vertrouwt hebt/ spreeckt de HEERE.

a 2. Reg. 25. 1. Jerem. 52. 4.

1 Ofte/ by/ tot. D. (alsmen nu seyt) voor Jerusalem.

2 Vergel. 2. Reg. 25. 4. ende ond. 52. 7. verstaet den uyterste muer van de stadt.

3 *Hebr.* saten. settenden sich/ ofte/ bleven. D. sy hielden stil/ bleven daer staen/ T. w. by/ ofte/ voor de poorte van den middel-muer/ die de bovenste stadt van de onderste onderscheydde.

4 *Hebr.* poorte des middens.

5 Dit vertalen sommige/ Thresorier/ ofte/ schatmeester: het welcke andere duyden op Sarezer.

6 D. opperste Camerlinck/ ofte/ hovelinck. D. hoofmeester/ als eenige meynen.

7 Dat is/ veltmaerschalck/ ofte/ veltoverste/ als andere. Vgel. ond. v. 13.

8 *Hebr.* al het overblijfsel. D. hier/ alle de andere/ de gantsche reste.

9 Die aen/ ofte/ by des Coninckx hof was. Vgel. 2. Reg. 9. op v. 27.

10 Siet 2. Reg. 25. op v. 6.

11 N. de Coninck.

12 Ofte/ der woestijne: dese woestijne/ ofte/ dese vlacke velden/ waren gelegen tusschen Jerusalem ende Jericho/ ofte de Jordane. Siet 2. Sam. 15. op v. 23. ende hier het volgende vs.

13 Siet van 't Hebr. woort vov. 36. op v. 26. hoewel het hier oock slechtlick kan worden overgeset/ ende sy namen hem/ &c. doch sulcx is in dese manieren soo veel als by ons/ sy vingen hem.

14 Siet 2. Reg. 23. op v. 33.

15 Ofte/ vonnissen/ in 't getal van velen/ waer voor 2. Reg. 25. 6. oordeel/ in 't getal van eenen staet. Siet d'aenteeck. aldaer/ ende Vgel. vov. 1. 16. ende 4. 12. alsoo ond. 52. 9.

16 D. liet slachten.

17 *Hebr.* witte. siet Nehe. 2. op v. 16.

18 Ofte/ hy maeckte blint: doende d'oogen hem uytsteken/ ofte immers alsoo bederven/ dat hy blint was: gelijck men houdt/ dat noch hedensdaechs eenige natien in 't oosten den gevangenen in d'oorloge d'oogen wel bederven/ ende 't gesichte gantsch benemen/ sonder de oogen uyt te steken.

19 *Hebr.* het huys: D. de huysen der ingesetenen/ doch principalick der Grooten. Siet 2. Reg. 25. op v. 9.

20 Die tot den Coninck van Babel/ ofte/ desen Nebuzaradan waren overgegaen/ ofte/ overgevallen. Siet 2. Reg. 25. 11.

21 Siet Gen. 37. op v. 36.

22 Om te bouwen.

23 Van wiens Prophetien de Coninck sonder twijfel/ door de overloopers ofte andersins/ vernomen hadde. Vgel. ond. 40. 2/ 3/ &c.

24 Dit kanmen verstaen van schriftelicken last ofte commissie/ ofte slechtelick nemen voor/ door/ ofte/ aen hem.

25 D. draegt sorge voor hem/ past wel op hem. siet vov. 24. op v. 6.

26 D. van u begeeren sal.

27 Siet van dese namen vov. op v. 3.

28 Siet vov. 38. 28. maer naderhant wert hy gehaelt uyt het midden der gevangenen/ die op den wech waren om nae Babel gevoert te worden.

29 Siet 2. Reg. 25. op v. 22.

30 Ofte/ woonde/ verkeerende onder de volcke/ ende woonende in sijn eygen huys/ want hy daerna eerst tot Gedalia te Mizpa gekomen is. Siet ond. 40. 4/ 5/ 6. alwaer verhaelt wort/ dat Jeremia/ om dat hy sich tot Gedalia noch niet en hadde begeven/ met andere gevangene al een stuck weegs was wechgevoert.

31 Dat ick gedreygt ende voorseyt hebbe/ sal ick volbrengen.

32 D. mijne woorden sullen vervult worden voor uwe oogen/ dat ghy 't aensiet.

33 *Hebr.* bevrijdende bevrijden.

34 D. leven/ als vov. 38. 2.

35 Dat ick u soude beschermen tegen alle de vyanden van mijnen knecht Jeremia/ dien ghy om mijnent wille hebt by gestaen ende verlost uyt sijne noot. siet vov. 38. 7/ 8/ &c.

Het xl. Capittel.

Tot eenen inganck van Jeremie vordere prophetien tot d'overgeblevene Joden/ wort hier verhaelt/ hoe hy uyt het midden der gevangenen gehaelt/ ende seer gunstichlick bejegent zijnde/ sich begeven hebbe by Gedalia te Mizpa/ v. 1/ &c. alwaer alle gevluchte/ ende in 't lant overgelatene haer vervoegen/ ende worden van Gedalia getroost ende vermaent/ 7. sommige van dien (bysonderlick Johanan) waerschouwen Gedalia voor Ismaël/ maer hy en gelooftse niet/ 13.

1 HEt [1] woort/ dat van den HEERE geschiet is tot Jeremia; na dat Nebuzaradan/ de Overste der Trauwanten/ hem [2] hadde laten gaen van [3] Rama: als hy hem hadde [4] laten halen/ daer hy met ketenen gebonden was in 't midden aller [5] gevangenen van Jerusalem ende Juda/ die nae Babel gevanckelick wierden wechgevoert.

2 Want de Overste der Trauwanten liet Jeremia halen/ ende seyde tot hem; De [6] HEERE uwe Godt heeft dit [7] quaet over dese plaetse gesproken:

1 De woorden deser Prophetie volgen eerst cap. 42. 7/ &c. maer hier wort in 't volgende ingevoecht een verhael van de geschiedenissen/ die tot de voorseyde Prophetie d'occasie hebben gegeven.

2 Ende de andere dingen oock geschiet waren/ die onder/ na Jeremie los latinge/ worden verhaelt/ te weten/ dat Gedalia verraderlick was omgebracht/ ende de Joden nae Egypten wilden trecken.

3 Siet 1. Reg. 15. op v. 17.

4 *Hebr.* genomen hadde. Siet vov. 37. op v. 17. alsoo terstont v. 2.

5 *Hebr.* gevanckenisse/ ofte/ gevanckelicke wechvoeringe: als elders dickwijls.

6 Aldus spreeckt een heyden/ tot beschaminge der Joden. Hier uyt blijckt dat de Coninck van Babel verstaen hadde/ wat Jeremia geprophetceert hadde. Vgel. vov. 39. 11.

7 Ongeluck/ ellende/ quaet der straffe.

3 Ende de HEERE heeft'et doen komen / ende gedaen gelijck als hy geſproken hadde: want ghylieden hebt geſondicht tegen den HEERE / ende ſijner ſtemme niet gehoorſaemt ; daerom is u lieden [8] deſe ſake geſchiet.

4 [9] Nu dan / ſiet ick hebbe u heden los gemaeckt van de ketenen / die aen uwe [10] hant waren / indien 't [11] goet is in uwe oogen met my nae Babel te komen / ſo komt / ende ick ſal mijn [12] ooge op u ſtellen ; maer indien 't [13] quaet is in uwe oogen met my nae Babel te komen / ſo laet het: Siet het gantſche lant is [14] voor u aengeſichte / waer henen het goet ende recht in uwe oogen is te gaen / daer gaet :

5 Ende dewijle [15] hy noch niet en ſal wederkeeren / ſo keert ghy tot Gedalia / den ſone Ahikams / des ſoons Saphans / dien de Coninck van Babel over de ſteden van Juda geſtelt heeft / ende woont by hem in 't midden des volcks ; ofte over al daer 't in uwe oogen recht is te gaen / gaeter henen: Ende de Overſte der Trauwanten gaf hem [16] reyſ-koſt ende een geſchenck / ende liet hem gaen.

6 Alſo quam Jeremia tot Gedalia / den ſone Ahikams / te [17] Mizpa: ende hy woonde by hem in 't midden des volcks / die inden lande waren overgelaten.

7 Doe nu alle [18] Overſte der heyren / die in 't velt waren / ſy ende hare [19] mannen / hoorden / dat de Coninck van Babel Gedalia den ſone Ahikams / over het lant geſtelt hadde / ende dat hy aen hem bevolen hadde de mannen / ende de wijven / ende de kinderkens / ende van de [20] armſte des lants / van de gene die niet nae Babel gevanckelick waren wech gevoert :

8 So quamen ſy tot Gedalia te Mizpa : naemlick / [21] Jſmaël de ſone van Nethanja / ende Johanan / ende Jonathan / de ſonen van Kareah / ende Seraja / de ſone van Tanhumeth / ende de ſonen van Ephai den Netophatiter / ende Jezanja / de ſone eens Maachathiters / ſy ende hare mannen.

9 Ende Gedalia de ſone Ahikams / des ſoons Saphans / ſwoer hen ende haren mannen / ſeggende ; En vreeſet niet van den Chaldeen te dienen: [22] blijvet in den lande / ende dienet den Coninck van Babel / ſo ſal't u wel gaen.

10 Ende ſiet ick woone te Mizpa / om te [23] ſtaen voor 't aengeſichte der Chaldeen / die tot ons ſullen komen : Ghylieden dan verſamelt wijn / ende ſomer-vruchten / ende olye / ende doetſe in uwe vaten / ende woonet in uwe ſteden / die ghy hebt [24] ingenomen.

11 Als oock alle de Joden / die in Moab / ende onder de kinderen Ammons / ende in Edom / ende die in alle die [25] landen waren / hoorden / dat de Coninck van Babel in Juda een overblijfſel [26] gelaten hadde: ende dat hy Gedalia den ſone Ahikams / des ſoons Saphans / over [27] hen geſtelt hadde :

12 So keerden alle de Joden weder uyt alle de plaetſen / daer henen ſy gedreven waren / ende quamen in den lande Juda tot Gedalia te Mizpa : ende ſy verſamelden ſeer veel wijns ende ſomer-vruchten.

13 Doch Johanan de ſone van Kareah / ende [28] alle Overſte der heyren / die in 't velt waren / quamen tot Gedalia te Mizpa;

8 Ofte / dit woort aen u geſchiet. D. dit woort des Heeren aen u vervult. Vgel. vov. 39. 16.
9 Dewijle ghy gebonden zijt een waerachtich Propheet te zijn.
10 And. handen.
11 D. in dien 't u behaecht.
12 Siet vov. 39. 12.
13 D. u miſhaegt / niet bevalt.
14 D. ſtaet voor u open. Siet Gen. 13. op v. 9.
15 N. Gedalia, die terſtont genoemt wort / die ſoo haeſt niet en ſal weder hier komen / dat ghy daer nae ſoudt dienen te wachten / want hy te Mizpa noch vele te doen heeft. and. Ende dewijle hy (naemlick Jeremia) noch niet en was wedergekeert [ſeyde hy / naemlick / Nebuzaradan wijders:] ofte keert &c. met welcke weynige tuſſchen in gevoegde woorden ſoude worden aengewesen / hoe het zy bygekomen / dat Jeremia onder andere gevangenen mede geraeckt ende wech-gevoert zy : T. w. om dat hy ſich te vooren noch niet begeven hadde tot Gedalia / als hy uyt den voorhof der gevanckeniſſe verloſt was / maer was gebleven onder 't volck / ende alſoo mede neffens andere gebonden / ende tot hier toe gebracht : daerom ſlaet hem Nebuzaradan nu voor / dat hy tot Gedalia ſoude mogen trecken / om onder ſijne beſcherminge verſekert te zijn. And. Dewijle hy (T. w. Zedekia ; door verachtinge geſproken) niet meer en ſal wederkeeren, &c.
16 Het Hebr. woort beteeckent ſulcx eygentlick : maer wort oock generalick genomen voor dagelicx onderhout / datmen yemant toelegt / ond. 52. 34. Siet wijders. Prov. 15. op v. 17.
17 Gelegen in den lande Benjamins / als ſommige meynen. Siet Jud. 10. op v. 17.
18 D. Capiteynen / hoplieden: alſoo dickwijls in 't volgende. Vgel. dit verhael met 2. Reg. 25. 23 / &c. die in 't velt waren. D. in 't velt haer onthielden.
19 D. de krijchſlieden die ſy by haer hadden. alſoo v. 8.
20 *Hebr.* armoede, ofte / dunheyt des lants. Siet 2. Reg. 24. op v. 14.
21 Siet 2. Reg. 25. op v. 23.
22 Ofte / woonet.
23 D. om hen te dienen. Siet Deut. 1. op v. 38. ende 1. Reg. 1. op v. 2.
24 D. genomen tot uwe woonplaetſen.
25 D. inde contreyen daer ontrent gevlucht waren.
26 Ofte / geſtelt, toegelaten. Hebr. eygentl. gegeven.
27 De overgelatene.
28 Uytgenomen Iſmaël, van welcken in 't volgende.

14 Ende ſeyden tot hem ; [29] Weet ghy wel dat Baalis / de Coninck der kinderen Ammons / Jſmaël / den ſone van Nethanja / uytgeſonden heeft / om u [30] aen 't leven te ſlaen ? Maer Gedalia de ſone Ahikams / en geloofde hen niet.

15 Johanan nochtans / de ſone van Kareah / ſprack tot Gedalia / in 't verborgen / te Mizpa / ſeggende : Laet my doch henen gaen / ende Jſmaël / den ſone van Nethanja / ſlaen / ende niemant en ſal't weten: waerom ſoude hy u aen 't leven ſlaen / ende gantſch Juda / die tot u vergadert zijn / verſtroyt worden / ende het overblijfſel van Juda verloren gaen ?

16 Maer Gedalia / de ſone Ahikams / ſeyde tot Johanan den ſone van Kareah ; En doet deſe ſake niet : want ghy ſpreeckt valſch [31] van Jſmaël.

29 *Hebr.* weet ghy wetende.
30 *Hebr.* om u te ſlaen [aen] de ziele. D. u om 't leven te brengen. ſiet Deut. 19. 6. met d'aenteeckeninge. alſoo in 't volgende vs.
31 Ofte / tegen. dit was een teecken van Gedalia vroomhertichheyt : maer hy hadde de waerheyt van de ſake wel behoorlick mogen onderſoecken / ende op ſijne hoede zijn / om het onheyl voor te komen / dat hem daer na van deſen verrader is overgekomen. Siet het volgende cap.

Het xlj. Capittel.

Gedalia / ende meer andere / ſo Joden als Chaldeen / worden / onder ſchijn van vrientſchap / vermoort van Jſmaël / v. 1 / &c. Die de reſte van 't volck meynt gevangen te voeren nae de Ammoniten / maer ſy worden uyt ſijne hant verloſt van Johanan / 10. Die met het gantſche overblijfſel voorneemt te trecken nae Egypten / 16.

1 MAer 't geſchiedde in de [a] [1] ſevende maent / [dat] Jſmaël de ſone Nethanja / des ſoons Eliſama / van [2] Coninckliicken zade / ende de [3] Overſte des Coninckſ / te weten / tien [4] mannen met hem / quamen tot Gedalia / den ſone Ahikams te Mizpa: ende ſy [5] aten aldaer broot te ſamen / te Mizpa.

2 Ende Jſmaël de ſone van Nethanja maeckte ſich op / mitſgaders de tien mannen / die met hem waren / ende ſy ſloegen Gedalia den ſone Ahikams / des ſoons Saphans / met den ſweerde : alſoo doodde [6] hy hem; dien de Coninck van Babel over 't lant geſtelt hadde.

3 Oock ſloech Jſmaël alle de Joden / die met hem [naemlick] met Gedalia te Mizpa waren / ende de Chaldeen / de krijchſlieden die aldaer gevonden wierden.

4 Het geſchiedde nu op den tweeden dach / na dat hy Gedalia gedoodt hadde / ende niemant [het] [7] wiſte;

5 So quamender lieden van [8] Sichem / van [9] Silo / ende van [10] Samarja / tachtentich man hebbende den baert afgeſchoren / ende de kleederen geſcheurt / ende haer ſelven [11] geſneden : ende ſpijſoffer ende wieroock waren in hare [12] hant / om ten huyſe des HEEREN te brengen.

6 Ende Jſmaël de ſone van Nethanja ginck uyt van Mizpa hen te gemoete / [13] al gaende ende weenende : ende het geſchiedde / als hyſe aentrof / dat hy ſeyde ; Komet tot Gedalia den ſone Ahikams !

7 Maer 't geſchiedde als ſy in 't midden der ſtadt gekomen waren ; dat Jſmaël de ſone van Nethania haer keelde / [14] [ende wierpſe] in 't midden des [15] kuyls / hy / ende de mannen die met hem waren.

8 Doch onder hen werden tien mannen gevonden / die tot Jſmaël ſeyden / En doodt ons niet; want wy hebben verborge-

a 2. Reg. 25. 25.
1 Na den handel (als eenige meynen) Gedalie met de Vorſten / waer van in 't voorgaende cap. geſproken is : ofte / na dat Gedalia gewaerſchouwt was / ofte / na dat hy over 't lant geſtelt was.
2 *Hebr.* van 't zaet des Coninckrijcks : als 2. Reg. 11. 1. Ezech. 17. 13. Dan. 1. 3. hier uyt is af te nemen dat deſen Jſmaël verdroten heeft / datter yemant anders in Juda het bewint van ſaken ſoude hebben / als hy / ſiet 2. Reg. 25. 25.
3 Die onder de Groote waren geweeſt by den Coninck Zedekia : ſommige verſtaen tien overſte des Coninckx der Ammoniten / ſiet vov. 40. 14.
4 Elck de ſijne by ſich hebbende / als uyt het volgende is af te nemen.
5 D. Sy hielden maeltijt / aten ende droncken met malkanderen (ſiet Gen. 31. op v. 54.) om Gedalia onder ſchijn van vrientſchap te vermoorden / Als Abſalom ſijnen broeder Amnon dede / 2. Sam. 13. 28 / 29.
6 Jſmael / met de ſijne.
7 Verſt. dat het huyten noch niet ruchtbaer en was geworden.
8 Siet Judic. 8. op v. 31.
9 Siet Joſ. 18. 1.
10 Siet 1. Reg. 16. op v. 24.
11 Ofte / haer ſelven inſnijdingen gemaeckt hebbende, T. w. in haer vleeſch / met meſſen ofte priemen: hebbende deſe verbodene wijſe (van baertſcheeren ende inſnijdingen des vleeſchs te maken) van den heydenen aengenomen / ofte / willende in ſlechte eenvoudicheyt extraordinare droeffeniſſe betoonen over den extraordinaerlick erbarmelicken toeſtant van Godts volck. Vgel. vov. 16. op v. 6.
12 D. hadden ſy mede genomen / hadden ſy by haer. Siet 2. Sam. 8. op v. 10. om hare genegentheyt te toonen / ter plaetſe daer men plach te offeren / die nu verbrandt was. 2. Reg. 25. 9.
13 *Hebr.* gaende met gaen ende weenende, veynſende met hen te treuren over de gemeyne elenden : gelijck hy ter contrarie te vooren goede ciere maeckte met Gedalia / als hy hem wilde vermoorden.
14 Dit is hier ingevoegt / uyt het 9 vs. And. haer keelde by, ofte, omtrent het midden, &c.
15 Ofte / backs, poels, puts, groeve, ciſterne.

ne ſchat-

ne schatten in 't velt/ van tarwe/ ende gerste/ ende olye/ ende honich: so liet hy af/ ende en doodde se niet in 't [16] midden harer broederen.

9 De kuyl nu/ daer in Ismaël alle de doode lichamen der mannen/ die hy aen de [17] zijde van Gedalia geslagen hadde/ henen wierp; is de selve dien de Coninck Asa maeckte [18] van wegen Baesa/ den Coninck Israëls: desen vulde Ismaël/ de sone van Nethanja/ met de verslagene.

10 Ende Ismaël voerde het gantsche overblijfsel des volcks/ dat te Mizpa was/ gevanckelick; [te weten] des Conincks [19] dochteren/ ende al 't volck/ die te Mizpa waren over gelaten/ die Nebuzaradan de Overste der Trauwanten/ aen Gedalia den sone Ahikams bevolen hadde: Ismaël dan/ de sone van Nethanja/ voerde se gevanckelick wech/ ende tooch henen om over te gaen tot de kinderen [20] Ammons.

11 Doe nu Johanan de sone van Kareah/ ende alle de Overste der heyren/ die met hem waren/ al het quaet hoorden/ dat Ismaël/ de sone van Nethanja/ gedaen hadde:

12 So namen sy alle de [21] mannen/ ende togen henen om met Ismaël den sone van Nethanja/ te strijden: ende sy vonden hem aen 't groote water/ dat by [22] Gibeon is.

13 Eñ het geschiedde als al het volck/ dat met Ismaël was/ Johanan sach/ den sone van Kareah/ ende alle de Overste der heyren/ die met hem waren; so werden sy verblijdt.

14 Ende al 't volck/ dat Ismaël van Mizpa gevanckelick hadde wech gevoert/ wendde sich om: ende sy keerden sich ende gingen over tot Johanan den sone van Kareah.

15 Doch Ismaël de sone van Nethanja/ ontquam van Johanans aengesichte/ met acht mannen: ende hy tooch tot de kinderen Ammons.

16 Doe nam Johanan/ de sone van Kareah/ mitsgaders alle de Overste der heyren die met hem waren/ het gantsche overblijfsel des volcks/ dat hy weder gebracht hadde van Ismaël/ den sone van Nethanja/ [23] van Mizpa/ (na dat hy Gedalia/ den sone Ahikams geslagen hadde) [te weten] de [24] mannen die krijchslieden waren/ ende de wijven/ ende kinderkens/ ende [25] Camerlingen/ die hy van [26] Gibeon hadde wedergebracht:

17 Ende sy togen henen/ ende [27] sloegen haer neder te [28] Geruth Chimham/ dat by Bethlehem is: om voort te trecken/ dat sy in Egypten quamen;

18 [29] Voor 't aengesichte der Chaldeen; want sy vreesden voor haerlieder aengesichte: om dat Ismaël/ de sone van Nethanja/ Gedalia den sone Ahikams geslagen hadde/ dien de Coninck van Babel over 't lant gestelt hadde.

16 D. met ende onder de andere hare lantslieden/ eñ bloetverwanten.

17 *Hebr.* aen de hant. D. neffens hem: hant voor zijde. Siet 2. Sam. 18. op v. 4. Prov. 8. op v. 3. and. om Gedalja wille: ofte/ [die] onder de hant (D. belept) van Gedalja [waren].

18 D. uyt vreese van Baesa/ *Hebr.* van, ofte/ voor 't aengesichte. Dit heeft Asa vermoedelick gedaen/ als hy dese stadt Mizpa verbouwde ende vastmaeckte met de steenen vã Rama/ daermede Baesa Rama hadde gesocht vast te maken. Siet 1. Reg. 15. 22. waertoe desen kuyl eygentlick hebbe gedient/ is onseker/ tot fortificatie/ ofte tot wateringe/ voor menschen ende beesten/ by noot/ &c.

19 Als ond. 43. 6. Sommige verstaen hier door/ eenige jonge dochterẽ van Coninckliicken bloede/ ofte Staetjonckvrouwen/ die Nebucadnezar mach hebben laten blijven/ ofte/ eerst verborgen geweest zijnde/ naderhant te voorschijn komende/ Gedalia mede bevolen zijn. Vgel. vov. 38. 22. met d'aenteeck.

20 Vergel. vov. 40. 14. ende ond. v. 15.

21 Haer by-hebbende krijchsvolck.

22 Vergel. 2. Sam. 2. 13. met d'aenteeck.

23 Dit kannmen verstaen van 't volck dat Ismael van Mizpa hadde wech-gevoert.

24 *Hebr.* mannen krijgs-lieden. Vgel. Iudic. 4. op v. 4. and. manlicke, ofte/ kloecke krijchslieden.

25 Ofte/ hovelingen. Siet Gen. 37. op v. 36.

26 Siet vov. v. 12.

27 *Hebr.* saten, ofte/ bleven.

28 D. woonplaetse, herberge, ofte/ contreye der vreemdelinckschap, daer Chimham als vreemdelinck verkeert ofte gewoont hadde: zijnde hem dese plaetse (als sommige meynen) by Bethlehem/ van David/ uyt sijn eygen goet geschoncken/ tot eene recompense der weldaden/ die hy van sijnen vader Barsillai ontfangen hadde ter tijt sijns vluchtens voor Absalom. siet 2. Sa. 19. 38/ &c.

29 D. uyt vreese/ als vov. v. 9. sorgende dat de Coninck desen moort aen hen allen soude willen wreken.

Het xlij. Capittel.

Johanan ende al 't volck begeeren van Jeremia/ dat hy Godt voor haer raet vrage/ met stercke beloften van gehoorsaemheyt/ v. 1/ &c. Jeremia prophetceert haer door Godts bevel/ de behoudenisse in Judea/ maer 't verderf in Egypten/ met verwijt van hare huychelerie ende obstinaetheyt/ 7.

1 Doe traden toe alle Overste der heyren/ Johanan de sone van Kareah/ ende Jezanja de sone van Hosaja/ ende al 't volck/ van den kleynsten tot den grootsten toe:

2 Ende seyden tot den Propheet Jeremia; Laet doch onse smeeckinge voor u aengesichte [1] neder vallen/ ende bidt voor ons tot den HEERE uwen Godt/ voor dit gantsche overblijfsel: want wy zijn weynich van veel overgelaten/ gelijck als uwe oogen ons sien:

3 Dat ons de HEERE uwe Godt bekent make den wech/ dien wy sullen ingaen/ ende de sake die wy sullen doen.

4 Ende de Propheet Jeremia seyde tot hen/ Ick hebbe 't [2] gehoort; Siet ick sal tot den HEERE uwen Godt bidden nae uwe woorden: ende 't sal geschieden/ 't gantsche woort/ dat de HEERE u sal antwoorden/ sal ick u bekent maken/ ick en sal u niet een woort veronthouden.

5 Doe seyden sy tot Jeremia; De HEERE zy [3] tusschen ons tot een [4] waerachtich ende gewis getuyge: Indien wy niet nae allen woorde/ [met] welcken u de HEERE uwe Godt tot ons sal senden/ alsoo en sullen doen! [5]

6 'T zy dan goet ofte [6] quaet/ wy sullen der stemme des HEEREN onses Godts/ tot welcken wy u senden/ gehoorsaem zijn: [a] op dat het ons wel gae/ wanneer wy de stemme des HEEREN onses Godts sullen gehoorsaem zijn.

7 Ende het gebeurde ten eynde van tien dagen/ dat des HEEREN woort tot Jeremia geschiedde.

8 Doe riep hy Johanan den sone van Kareah/ ende alle Overste der heyren/ die met hem waren; ende al 't volck van den kleynsten af/ tot den grootsten toe.

9 Ende hy seyde tot hen; Soo seyt de HEERE/ de Godt Israëls: tot welcken ghy my gesondẽ hebbet/ om uwe smeeckinge voor sijn aengesichte [7] neder te werpen.

10 Indien ghylieden in dit lant sult [8] blijven woonen/ so sal ick u [b] [9] bouwen ende niet afbreken/ ende u planten/ ende niet uytrucken: want ick heb [10] berouw over het [11] quaet/ dat ick u aengedaen hebbe.

11 En vreeset niet voor het aengesichte des Conincks van Babel/ voor wiens aengesichte ghy vreest: En vreeset niet voor hem/ spreeckt de HEERE; want ick sal met u zijn/ om u te behouden/ ende u van sijne hant te redden.

12 Ende ick sal u lieden [12] barmhertichheyt geven/ dat hy sich uwer erbarme/ ende u weder in u [13] lant brenge.

13 Maer so ghy-lieden sult seggen; Wy en sullen in dit lant niet blijven: op dat ghy der stemme des HEEREN uwes Godts niet gehoorsaem en zijt;

14 Seggende; Neen/ maer wy sullen gaen in Egyptenlant/ alwaer wy geenen [14] krijch en sullen sien/ noch 't geluyt der basuyne hooren/ noch nae broot hongeren/ ende daer sullen wy blijven.

15 Nu dan/ daerom hooret des HEEREN woort/ ghy overblijfsel van Juda: Soo seyt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls; Indien ghy [15] gantschelick uwe aengesichten sullet stellen om in Egypten te gaen/ ende sullet henen ingaen om aldaer als vreemdelingen te verkeeren:

16 So sal 't geschieden/ dat het sweert/ daer ghy voor vreeset/ u aldaer in Egyptenlant sal achterhalen: ende den honger/ daer ghy voor sorget/ sal u aldaer [in] Egypten achter aen kleven/ ende ghy sullet aldaer sterven.

17 [16] Soo sullen alle de mannen zijn/ die hare aengesichten stellen om in Egypten

1 Siet van dese maniere van sprekẽ vov. 36. op v. 7. de sin is/ Laet onse ootmoedige bede voor u geldẽ/ plaetse by u hebben/ verwerpt se niet. Vg. ooch ond. v. 9.

2 D. wel verstaen: Siet Gen. 11. 7. in d'aenteeck. ofte/ ick hoore. D. ick ben bereyt uwe begeerte te voldoen.

3 Ofte/ tegen ons, onder ons.

4 *Hebr.* getuyge der waerheyt ende gewis, ofte/ getrouw.

5 Afgebrokene maniere van eedtsweeren/ als vov. 38. 16. siet aldaer.

6 T. w. in onse oogen: D. het bevalle ons wel ofte qualick/ het come met onsen sin ende vernuft over een ofte niet/ het gae ons mede of tegen/ 't zy lief ofte lastich eñ leedt.

a Ierem. 7. 23.

7 Vergel. vov. v. 2.

8 And. stille blyven, ofte/ wederkeerende (T. w. van u voornemen) sult blijven. *Hebr.* blijvende sult blijven, ofte/ woonende sult woonen.

b Ierem. 24. 6. ende 31. 4. ende 33. 7.

9 Siet Psal. 28. op v. 5.

10 Siet Gen. 6. op v. 6.

11 Der straffe.

12 T. w. voor het aengesichte des Conincx van Babel. siet de selve maniere van sprekẽn/ Gen. 43. 14. ende Vgel. Nehe. 1. 11. Psal. 106. 46. Dan. 1. 9. eñ 1. Reg. 8. 50. Ezr. 7. 28.

13 D. in u lant met vreden late woonen/ om uwe velden/ ackers/ wijnbergẽ/ &c. te gebruycken/ die ghy in den voorleden tijt van oorloge hebt moeten verlaten ende niet konnen gebruycken. Siet vov. 40. 11/ 12.

14 Vergel. vov. 14. 13.

15 *Hebr.* stellende sult stellen. D. uwe oogen t'eenemael op Egypten slaen/ gantschelick ende vastelick gesint sult zijn derwaerts te gaen. alsoo dickwijls in 't volgende. Vg. 1. Reg. 2. op v. 15.

16 D. soo sal 't hen gaen.

ten te gaen / om aldaer als vreemdelingen te verkeeren: sy sullen stervē door 't sweert/ door den honger / ende door de pestilentie: ende sy en sullen [17] niemant hebben / die overblÿve ofte ontkome / [18] van het quaet/ dat ick over hen sal brengen.

18 Want soo seyt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls/ Gelÿck als mÿn toorn/ eñ mÿne grimmicheyt is [c] uytgestort over de inwoonders van Jerusalem / alsoo sal mÿne grimmicheyt over u lieden uytgestort worden / als ghy in Egypten sult gekomen zÿn: ende ghy sult wesen [d] tot eene [19] vervloeckinge/ ende tot eene [e] ontsettinge/ ende tot eenen [f] vloeck/ ende tot [g] smaetheyt / ende en sult [20] dese plaetse niet meer sien.

19 De HEERE heeft [21] tegen u lieden gesproken/ ghy overblÿffsel van Juda: en gaet niet in Egypten / [22] wetet sekerlick/ dat ick hedē [23] tegen u betuygt hebbe.

20 Gewisselick ghy hebt [24] uwe zielen verleydet : want ghy hebt my tot den HEERE uwen Godt gesonden / seggende ; Bidt voor ons tot den HEERE onsen Godt: ende nae alles/ wat de HEERE onse Godt sal seggen/ alsoo maecktet ons bekent/ ende wy sullen 't doen.

21 Nu heb ick 't u heden bekent gemaeckt: maer ghy en hebt niet gehoort nae de stemme des HEEREN uwes Godts/ [25] noch nae al 't gene [met] het welcke hy my tot u gesonden heeft.

22 So wetet nu [26] sekerlick/ dat ghy door 't sweert / door den honger / ende door de pestilentie stervē sult; ter plaetse/ daer 't u gelust heeft henen te gaen/ om aldaer als vreemdelingen te verkeeren.

17 *Hebr.* geenen overigen noch ontkomenen hebben. verst. behalve eenige weynige cap. 44.14/28.
18 Ofte/ van wegen. *Hebr.* van 't aengesichte des quaets.
c Ierem. 7. 20.
d Iesa. 65. 15.
19 Ofte/ sweeringe, datmen yemant met eedtsweere vervloeckende/ u exempel daer toe gebruycken sal/ wenschende dat het hem alsoo moge gaē als het u gegaen is. Vgel. bov. 29. 22. ende ond. 44. 12. ende Jes. 65. 15.
e Ierem. 18. 16. ende 19. 8. ende 25. 9. ende 29. 18.
f Ierem. 24. 9. ende 25. 18. ende 26. 6. ende 29. 18.
g Ierem. 24. 9. ende 29. 18.
20 Het Joodsche lant.
21 Ofte/ over, van u lieden.
22 *Hebr.* wetende sult ghy weten.
23 Ofte / onder u. V. dat ick u ernstelick als voor den Heere vermaent ende gewaerschouwt hebbe: des Godt ende ghy selfs getuygen sult zijn. Ick protestere mijn devoir gedaen te hebben.
24 V. ghy hebt u selven bedrogen / meynende door uwe huychelerye Godt te bruygen nae uwe sin. And. ghy hebt [my] verleydt, ofte/ doen doolen tegen uwe zielen. V. tot u eygen verderf: ofte/ door ['t gene in] uwe zielen [was,] V. anders tot my sprekende/ als uwe herten dachten te doen/ handelende als huychelaers tegen my.
25 Ofte/ nochte yets van 't gene daerom hy, &c. nu hadden sy bov. v. 5. het contrarie met eenen stercken eedt beloost.
26 *Hebr.* wetende sult ghy weten.

Het xliij. Capittel.

De Overste ende alle trotse onder den volcke / straffen Jeremia over sijne Prophetye/ van leugen/ trecken nae Egyptē/ ende voeren hem ende Baruch mede derwaerts/ v. 1/2. &c. Jeremia propheteert te Thahpanhes / met een godtlick teecken / de verwoestinge van Egypten door Nebucadrezar/ 8.

1 ENde het geschiedde als Jeremia ge-eyndigt hadde tot den gantschen volcke te spreken alle de woorden des HEEREN hares Godts/ [met] dewelcke hem de HEERE haer Godt tot hen gesonden hadde; [te weten] alle [1] die woorden:

2 So sprack Azaria de sone van Hosaja ende Johanan de sone van Kareah/ ende alle de trotze mannen/ [2] seggende tot Jeremia; Ghy spreeckt leugen; de HEERE/ onse Godt / en heeft u niet gesonden/ om te seggen; Ghy lieden en sult niet gaen in Egypten / om aldaer als vreemdelingen te verkeeren.

3 Maer Baruch / de sone van Nerÿa/ hitst u tegen ons op/ op dat hy ons overgeve in de hant der Chaldeen / datse ons dooden / ende ons gevanckelick [nae] Babel wechvoeren;

4 Alsọ en gehoorsaemde Johanan / de sone van Kareah / noch alle de Overste der heyren/ noch al 't volck/ der stemme des HEEREN niet: om in den lande Juda te blÿven.

5 Maer Johanan de sone van Kareah/ ende alle de Overste der heyren/ namen het gantsche overblÿffsel van Juda/ die van alle de heydenen/ daer sy waren henen gedreven/ wedergekeert waren/ om in den lande Juda te woonen;

1 In 't voorgaende cap. verhaelt.
2 In 't getal van velen.

6 De mannen / ende de wÿven/ ende de kinderkens/ ende des Conincks [3] dochteren/ ende alle [4] ziele die Nebuzaradan/ de Overste der Trauwanten / by Gedalia den sone Ahikams / des Soons Saphans gelaten hadde; oock den Propheet Jeremia/ ende Baruch den sone van Nerÿa:

7 Ende sy togen in Egyptenlant: want sy en waren der stemme des HEEREN niet gehoorsaem : ende sy quamen tot [5] Thachpanhes.

8 Doe geschiedde des HEEREN woort tot Jeremia te Thachpanhes / seggende:

9 Neemt groote steenen in uwe hant/ ende verberchtse in de kley in den [6] Tichel-oven/ die by de [7] deure van [8] Pharaos huys te Thachpanhes is ; voor de oogen der Joodsche mannen.

10 Ende segt tot hen/ Soo seyt de HEERE der heyrscharen de Godt Israëls; Siet ick sal henen senden/ ende Nebucadrezar/ den Coninck van Babel/ [a] mÿnen [9] knecht/ [10] halen / ende ick sal sÿnen throon setten boven op dese steenen / die [11] ick verborgen hebbe : ende hy sal sÿne [12] schoone tente daer over spannen.

11 Ende hy sal komen ende Egyptenlant [13] slaen: [b] wie [14] ter doot/ ter doot; ende wie ter gevanckenisse / ter gevanckenisse; ende wie ten sweerde/ ten sweerde.

12 Ende ick sal een [15] vyer aensteken in de [16] huysen der Goden van Egypten/ ende hy salse [17] verbranden / ende gevanckelick wechvoeren : ende hy sal [18] Egyptenlant aentrecken / gelÿck als een herder sÿn kleet aentreckt / ende hy sal van daer uyttrecken in vrede.

13 Ende hy sal de [19] opgerichte beeldē van [20] Beth-Semes/ [21] welck in Egypten-lant is/ verbreken: ende hy sal de huysen der Goden van Egypten met vyer verbranden.

3 Siet bov. 41. 10.
4 V. menschen/ personen. siet Gen. 12. op v. 5.
5 Siet bov. 2. op v. 16. dese plaetse wort gehouden voor deselve stadt / die by de heydensche schrijvers genoemt is Daphne.
6 Ofte / tichelrye, tichel-huys.
7 Ofte/ den inganck.
8 Siet Gen. 12. op v. 15. dese schijnt geweest te zijn Pharao Hophra, als ond. 44. 30.
a Ierem. 25. 9. ende 27. 6.
9 Siet bov. 25. op v. 9.
10 *Hebr.* nemen. siet bov. 37. op v. 17.
11 Door den dienst van mijnen knecht Jeremia.
12 Ofte / Conincklicke tente, pavillioen. het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden / ende schijnt den naem te hebben van sonderlinge schoonheyt.
13 Als ond. 46. 13/ &c.
b Ierem. 15. 2. Zach. 11. 9.
14 Verst. gestelt ende verordineert is. Siet bov. 15. 2/3.
15 V. verwoestinge/ verstooringe aenrechten. Vgel. bov. 15. 14.
16 V. afgodische tempelen.
17 Nebucadrezar sal de Afgoden der Egyptenaren ende hare huysen of tempelen verbranden/ ende de Egyptenaers gevanckelick wechvoeren.
18 V. den rijckdom ende roof van Egypten tot sijn gerijf ende voordeel tot ende met sich nemen / soo licht/ soetjens / ende gemackelick/ als een herder sijnen herders rock aentreckt / om sich daer mede te bedecken ende te bewinden tegen de koude: hy sal geladen / bedeckt ende als rontom bewonden zijn met den roof.
19 Als 1. Reg. 14. 23.
20 V. der Sonnen-huys, genoemt by de heydensche schrijvers/ Heliopolis, V. Sonnen-stadt/ alwaer men grouwelicke Afgoderye bedreef. dese stadt meyntmen dat by den Hebr. oock On genoemt zy. Gen. 41. 45/50.
21 Een ander Beth-semes was ser in Israël aen der Philistijnen grenzen. 1. Sam. 6. 12.

Het xliiij. Capittel.

Jeremia stelt den volcke in Egypten voor oogen/ de voorgaende sonden ende straffen van Juda / v. 1/ &c. propheteert haer van gelijcken het verderf in Egypten/ 11. Der Joden vertwijfelde obstinaetheyt tegen dese prophetye/ 15. waer over de Propheet haer andermael swaerlick dreycht / ende tot een teecken voorseyt/ wat den Coninck van Egypten sal overkomen/ 20.

1 HEt [1] woort/ dat tot Jeremia geschiedde/ aen alle de Jodē/ die in Egyptenlant woonden : die te [2] Migdol woonden/ ende te [3] Thachpanhes / ende te [4] Noph / ende in den lande [5] Pathros/ seggende :

2 Alsoo seyt de HEERE der [6] heyrscharen de Godt Israëls; Ghy hebbet gesien al het [7] quaet / dat ick gebracht hebbe over Jerusalem / ende over alle steden van Juda : ende siet sy zÿn eene woestheyt te desen dage ; ende niemant en woont daer inne:

3 Van wegen hare boosheyt/ die sy gedaen hebben om my te tergen / gaende om te roocken / [ende] anderen Goden te dienen/ die sy niet en kenden ; sy/ ghy/ noch uwe vaders.

4 Ende ick hebbe tot u gesonden alle mÿne knechten de Propheten / [8] vroech op zÿnde ende sendende/ om te seggen: En doet [9] doch dese grouwelicke sake niet / die ick hate.

5 Maer sy en hebben niet gehoort/ noch hare

1 N. des Heeren.
2 Siet Exod. 14. 2.
3 Als bov. 43. 7.
4 Siet Jes. 19. 13.
5 Siet Gen. 10. op v. 14.
6 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
7 Der straffe.
8 Siet bov. 7. op v. 13.
9 *Hebr.* de sake deses grouwels.

haer oore geneyght om haer van hare boosheyt te bekeeren: datse anderen Goden niet en roockten.

6 Daerom is mijne grimmicheyt ende mijn toorn [a] uytgestort / en heeft gebrandt in de steden van Juda / ende in de straten van Jerusalem: so datse tot eensaemheyt [ende] tot verwoestinge geworden zijn / gelijck het is te desen dage.

7 Ende nu / soo seyt de HEERE / de Godt der heyrscharen / de Godt Israëls; Waerom doet ghy [sulck] een groot [10] quaet tegen uwe [11] zielen / [12] op dat ghy u den man ende de vrouwe / het [13] kindeken ende den suygelinck uyt het midden van Juda uytroeyet? op dat ghy u geen overblijfsel over en laetet?

8 Tergende my door de wercken uwer handen / roockende anderen Goden in 't lant van Egypten / alwaer ghy gekomen zijt om daer als vreemdelingen te verkeeren: op dat ghy [14] u selven uytroeyet / en op dat ghy wordet tot eenen vloeck / ende tot eene smaetheyt onder alle volcken der aerde?

9 Hebbet ghy vergeten de [15] boosheden uwer vaderen / ende de boosheden der Coningen van Juda / ende de boosheden harer wijven / ende uwe boosheden / ende de boosheden uwer wijven; die [16] sy gedaen hebben in den lande van Juda / ende in de straten van Jerusalem?

10 Sy en zijn tot op desen dach [noch] niet [17] verbrijselt [van herten]: ende sy en hebben [18] niet gevreest / nochte gewandelt in mijne wet / ende in mijne insettingen / die ick voor u lieder aengesichte / ende voor 't [19] aengesichte uwer vaderen gegeven hebbe.

11 Daerom / soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls; Siet [b] ick sal mijn [20] aengesichte tegen u lieden stellen / ten quade / ende om gantsch Juda uyt te roeyen.

12 Ende ick sal het overblijfsel van Juda wechnemen / die hare [21] aengesichten gestelt hebben om in Egyptenlant te gaen / om aldaer als vreemdelingen te verkeeren; ende sy sullen alle in Egypten-lant verteert worden / door 't [c] sweert sullen sy vallen / door den honger sullen sy verteert worden / van den kleynsten tot den grootsten toe; door 't sweert ende door den honger sullen sy sterven: ende sy sullen worden tot eene [22] vervloeckinge / tot eene ontsettinge / ende tot eenen vloeck / ende tot eene smaetheyt.

13 Want ick sal besoeckinge doen over de gene die in Egyptenlant woonen / gelijck als ick besoeckinge gedaen hebbe over Jerusalem; door 't sweert / door den honger / ende door de pestilentie.

14 So dat het overblijfsel van Juda / die in Egypten-lant gekomen zijn om aldaer als vreemdelingen te verkeeren / geenen en sal hebben die [23] ontkome ofte overblijve: te weten om weder te keeren in den lande Juda / [24] waer nae hare ziele verlangt weder te keeren om aldaer te woonen; maer sy en sullender niet wederkeeren; behalven die [25] ontkomen sullen.

15 Doe antwoordden aen Jeremia / alle de mannen / die wisten dat hare wijven anderen Goden roockten; ende alle de wijven die daer stonden / zijnde eenen grooten hoop: mitsgaders al 't volck / die in Egypten-lant / in Pathros / woonden / seggende:

16 Aengaende het woort / dat ghy tot ons in des HEEREN name gesproken hebt; wy en sullen nae u niet hooren.

17 Maer wy sullen [26] gantschlick doen al het [27] gene dat [28] uyt onsen monde is uytgegaen; roockende [d] [29] Melecheth des hemels / ende haer dranckofferen offerende / gelijck als wy gedaen hebben / wy / ende onse vaders / onse Coningen / ende onse Vorsten / in de steden van Juda / ende in de straten van Jerusalem: doe wierden wy met broot versadicht / ende waren [30] vrolick / ende en [31] sagen geen quaet.

18 Maer van doe af / dat wy opgehouden hebben Melecheth des hemels te roocken / ende haer dranckofferen te offeren / hebben wy van alles gebreck gehadt / ende zijn door 't sweert ende door den honger verteert.

19 Oock wanneer wy Melecheth des hemels roocken / ende haer dranckofferen offeren; maken wy haer gebeeldde [32] koecken / om haer [33] af te beelden / ende offeren wy haer dranckofferen / [34] sonder onse mannen?

20 Doe sprack Jeremia tot al 't volck; tot de mannen / ende tot de wijven / ende tot al 't volck / die hem [35] sulcks geantwoort hadden / seggende:

21 Het roocken dat ghylieden in de steden van Juda ende in de straten van Jerusalem geroockt hebt / ghy / ende uwe vaderen / uwe Coningen ende uwe Vorsten / ende het volck des lants / en heeft de HEERE daer aen niet gedacht / ende [36] en ist [niet] in sijn herte opgekomen?

22 So dat het de HEERE niet meer en konde verdragen; van wegen de boosheyt uwer handelingen / van wegen de grouwelen die ghy dedet: daerom is u lant geworden tot eene woestheyt / ende tot [37] ontsettinge / ende tot eenen vloeck / datter niemant in en woont / gelijck het is te desen dage:

23 Van wegen dat ghy geroockt hebt / ende dat ghy tegen den HEERE gesondicht hebt / ende des HEEREN stemme niet gehoorsaem en zijt geweest / en in sijne wet / ende in sijne insettingen / ende in sijne getuychenissen niet en hebt gewandelt / daerom is u dit quaet wedervaren / gelijck het is te desen dage.

24 Voorts seyde Jeremia tot al het volck / ende tot alle de wijven: Hooret des HEEREN woort / ghy gantsch Juda / die in Egypten-lande zijt.

25 Soo spreeckt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls / seggende; [Aengaende] u ende uwe wijven / [38] sy hebben doch met uwen monde gesproken / ende ghy hebtet met uwe handen [39] vervult / seggende; Wy sullen onse geloften / die wy belooft hebben / [40] gantschelick houden / roockende Melecheth des hemels / ende haer dranckofferen offerende: [nu] [41] sy hebben uwe geloften [42] volkomelick bevesticht / ende uwe geloften [43] volkomelick gehouden.

26 Daerom hooret des HEEREN woort / ghy gantsch Juda / die in Egypten-lande woonet: siet ick sweere by mijnen grooten Name / seyt de HEERE / so mijn Naem met den mont eeniges [44] mans van Juda in gantsch Egyptenlant meer sal genoemt worden / die segge / [Soo warachtich als] de Heere HEERE leeft [45]!

27 Siet ick sal over hen [e] [46] waken ten quade / ende niet ten goede: en alle [47] mannen van Juda / die in Egyptenlant zijn / sullen door 't sweert ende door den honger verteert worden / tot datse ten eynde zijn:

28 Maer die [48] van den sweerde ontkomen /

a Ierem. 7.20. ende 42.18.

10 Der schult. D. sonde.

11 D. tot u eygen verderf / tegen u selven / tegen u leven / &c. Vgel. Num. 16. op v. 38.

12 Dit alles / wil de Heere seggen / sult ghy veroorsaken door dese uwe boosheyt / ghy draegt u anders niet / als of ghy selfs lust daer toe haddet / om u sulcx op den hals te halen: alsoo in 't volgende. Vgel. vov. 18. op v. 16.

13 Siet van 't Hebr. woort Psal. 8. op v. 3.

14 Ofte / u lieden [allen overblijfsel] uytroeyet.

15 And. quaden. D. plagen. alsoo in 't volgende. Doch vgel. het volgende vs.

16 N. de vaders / Coningen / &c. anders / de plagen / die sy (de vyanden) geoeffent hebben in u lant / het quaet dat sy daer bedreven hebben.

17 D. sy en zijn niet vermorselt / noch gebroken van herten / sy hebben geen hertelick berouw ende leedtwesen gehadt / noch om genade gebeden. siet Psa. 51. op v. 19.

18 Vergel. Prov. 28. op v. 14. en vov. 3. 8.

19 D. die ick u ende uwen vaderen claerlick ende in 't openbaer voorgeleyt hebbe / op dat ghy uwen wandel daer nae soudet richten.

b Ierem. 21. 10. Amos 9. 4.

20 T. w. mijn toornich aengesichte: als of Godt seyde: gelijck sy haer aengesicht hertneckichlick stellen tegen alle mijne geboden / alsoo sal ick mijn aengesichte tegen haer stellen tot haren verderve. Vgel. Levit. 17. op v. 10. ende Psal. 21. op v. 10.

21 Siet vov. 42. op v. 15.

c Ierem. 42. 15, 16, 17, 22.

22 Siet vov. 42. op v. 18.

23 Hebr. geenen ontkomenen, ofte overgeblevenen. als vov. 42. 17.

24 Hebr. waer nae sy hare ziele opheffen. siet vov. 22. op v. 27.

25 Hebr. de ontkomene. T. w. eenige vroome / die tegen haren danck in Egypten gevoert zijn: ofte / andersins / die 't Godt sal believen genadelick te bekeeren ende over te laten / om getuygen te zijn van de waerheyt deser sijner Prophetien. Vgel. ond. v. 28.

26 Ofte / sekerlick. Hebr. doende doen.

27 Hebr. woort, dinck, sake.

28 D. wy sullen onse geloften volbrengen. siet Num. 30. 2. Judic. 11. 36. ende ond. v. 25.

d Ierem. 7. 18.

29 Siet vov. 7. d'aenteeck. op v. 18.

30 Hebr. goet. D. vrolick. Siet Jud. 16. op v. 25.

31 D. ons en wedervoer geen ongeluck ofte tegenspoet. Siet Job 7. op v. 7.

32 Siet vov. 7. op v. 18.

33 T. w. curieuslick ende met moeyte: het Hebr. woort beteeckent eyg. smerte ende verdriet aendoen. waer van voorts de Afgodische beelden den naem hebben / om dat sy de menschen in smerte ende verdriet brengen: (siet 1. Sam. 31. op v. 9. ende 2. Sam. 5. op v. 21.) ende wyders het woort / dat hier staet / genomen wort voor curieuslick afbeelden, ende tot eenen afgodt formeren. Vgel. Job 10. op v. 8. And. om haer te vereeren, item / tot verdriet, becommernisse, ende voorts tot medelijden te bewegen.

34 D. sonder wille ende consent / ofte / geselschap ende hulpe onser mannen: als of haer dat verschoonen konde: door hare mannen verstaet hare echte mannen / als v. 15 / 25.

35 Hebr. een, ofte / het woort.

36 D. en heeft hy 't niet ter herten genomen / soo dat hy u daerom dus swaerlick gestraft heeft? Vgel. vov. 7. op v. 31.

37 Siet vov. 18. op v. 16.

38 De wijven / siet vov. v. 16. &c. als of de Heere seyde: ghy zijt deser sake t' samen wel eens / d' een seyt het / d' ander doet het / ghy helpt malkanderen. And. ghy ende uwe wijven, ghy hebbet &c.

39 D. metter daet volbracht.

40 Hebr. doende doen. D. sonder faute in 't werck stellen / volbrengen.

41 Uwe wijven.

42 Hebr. bevestigende bevesticht. Siet vov. 35. 14. met d' aent.

43 Hebr. doende gedaen.

44 D. menschen. siet Job 12. op v. 10. alsoo in 't volgende v.

45 Een afgebroken reden in 't eedt-sweeren gebruyckelick. siet Deut. 1. op v. 35.

e Ierem. 31. 28.

46 Ofte / wacker zijn. Siet vov. cap. 1. 11 / 12.

47 Hebr. alle man. Siet vov. 4. op v. 3.

48 Hebr. ontkomene des sweerts.

komen/ sullen uyt Egyptenlant wederkeeren in 't lant van Juda/ [49] weynich in getale : ende het gantsche overblijfsel van Juda/ die in Egyptenlant gekomē [50] zijn/ om aldaer als vreemdelingen te verkeeren/ sullen [51] weten/ wiens woort bestaen sal/ [52] het mijne of het hare.

29 Ende [53] dit sal u lieden het teecken zijn/ spreeckt de HEERE/ dat ick in dese plaetse [54] over u besoeckinge sal doen: op dat ghy wetet/ dat mijne woorden [55] sekerlick over u bestaen sullen ten quade.

30 Alsoo seyt de HEERE/ Siet ick sal Pharao [56] Hophra/ den Coninck van Egypten/ geven in de hant sijner vyanden/ ende in de hant der gener die sijne [57] ziele soecken: gelijck als ick Zedekia/ den Coninck van Juda/ gegeven hebbe in de hant Nebucadrezars des Coninckx van Babel/ sijns vyants/ ende die sijne ziele sochte.

49 *Hebr.* lieden van getal. Siet Gen. 34. op v. 30. ende vergel. hov. v. 14.
50 And. waren, verstaende de ontkomene.
51 D. ervaren/ vernemen/ onderbinden, alsoo in 't volgende vs.
52 *Hebr.* van my of van hen. D. dat van my is uytgegaen/ of 't gene dat van hen is uytgegaen.
53 Dat in 't volgende vs verhaelt wort.
54 D. u straffen sal, siet Gen. 21. op v. 1.
55 *Hebr.* bestaende, ofte/ oprijsende bestaen sullen.
56 By de heydensche schrijvers genoemt Apries, by andere Vaphres. dese was een kints-kint van Pharao Necho, als Herodotus, in sijn tweede boeck betuygt.
57 Die nae sijn leven staen. Siet Exod. 4. op v. 19. ende 2. Sam. 4 op v. 8. Herodotus schrijft dat hy van sijnen eygenen onderdaen/ Amasis, overwonnen zijnde/ ten laetsten den Egyptenaren/ die tegen hem waren opgestaen/ zy overgelevert/ ende van haer lieden verworgt. Eenige meynen dat desen Apries den Propheet Jeremia heeft laten ombrengen/ misschien om dese Prophetie/ ende ter begeerte deser booser Joden/ dien hy hem mach hebben overgelevert om te steenigen.

Het xlv. Capittel.

Baruch over dese prophetyen weemoedich ende kleynhertich zijnde/ wort van Godt door den Propheet daer over berispt/ ende getroost.

1 HEt woort/ dat de Propheet Jeremia gesproken heeft tot Baruch/ den sone van Nerija: als hy [1] die woorden uyt dē mont van Jeremia in een boeck schreef; in den [2] vierden jare Jojakims/ des soons Josia/ des Coninckx van Juda/ seggende:

2 Alsoo seyt de HEERE/ de Godt Israëls/ van u/ ô Baruch.

3 Ghy segt/ [3] Wee nu my; want de HEERE heeft [4] droeffenisse tot mijne smerte gedaen : Ick ben moede van mijn suchten/ ende en vinde geene ruste.

4 Soo sult ghy tot hem seggen ; Soo seyt de HEERE; Siet/ dat ick gebouwt hebbe/ [5] breeck ick af/ ende dat ick geplant hebbe/ ruck ick uyt; selfs dit gantsche lant.

5 Ende soudt ghy u [6] groote dingen soecken ? en soecktse niet : want siet ick brenge een [7] quaet over [8] allen vleesche/ spreeckt de HEERE; maer ick sal u uwe [9] ziele tot eenen [a] buyt geven/ in alle plaetsen/ daer ghy sult henen trecken.

1 Siet boven 36. 2/ 4. &c.
2 Hier blijckt klaerlijck/ dat in 't stellen ende vergaderen deser Prophetyen de order des tijts niet over al gevolgt en is. Vergel. hov. 35. op v. 1. ende alsoo in 't volgende cap. &c.
3 Uyt het volgende antwoort kannen afnemē dat Baruch/ als een godtsalich man/ alle dese Prophetyen van de verwoestinge Jerusalems ende des gantschen lants &c. geloovende/ daer over seer bedroeft ende benauwt is geweest/ doch ondertusschen/ uyt menschelicke swackheyt/ te seer bevreest ende bekommert over den staet van het Joodsche volck in 't gemeyn ende voor sijn eygen persoon in 't bysonder/ waer over hy van Godt berispt/ ende niet te min getroost wort.
4 Want der vroomen waren weynich/ de boosheyt hadde d' overhant/ ende de tegenwoordige elenden waren schricklick/ maer de toekomende noch veel meer.
5 D. ick gae het afbreken/ ick sal 't haest doen; alsoo in 't volgende.
6 D. eenen gerusten voorspoedigen/ eñ florerenden staet voor het Joodsche volck/ ende voor u selven/ begeeren?
7 Der straffe.
8 D. eene gemeene elende/ over allerley stants menschen. Siet Gen. 6. op v. 12.
9 D. u leven, als hov. 21. 9. als of Godt seyde/ laet u mijne genade/ met dese weldaet/ genoech wesen/ dat ghy/ als in eenen gemeenen sundtvloet/ behouden wort.
a Ierem. 21. 9. eñ 38. 2. ende 39. 19.

Het xlvj. Capittel.

Tytel der volgende prophetyen/ v. 1. prophetye van de nederlage des Coninckx van Egypten/ Pharao Necho/ 2. ende wijders van de geheele verwoestinge van Egypten door Nebucadrezar/ met eene bygevoegde belofte/ 13. Godts volck wort getroost in hare kastijdingen/ 27.

1 HEt woort des HEEREN/ dat tot den Propheet Jeremia geschiet is/ tegen de heydenen.

2 [1] Tegen Egypten : tegen het heyr van Pharao Necho/ Coninck van Egypten; [2] dat aen de riviere [3] Phrath/ [4] by Carchemis was : dat Nebucadrezar/ de Coninck van Babel/ [5] sloech/ in den vierden jare Jojakims/ des soons Josia/ des Coninckx van Juda.

3 Rustet den schilt ende de rondasse toe/ ende [6] naederet tot den strijt.

4 [7] Spannet de peerden aen/ eñ klimmet op/ ghy ruyters/ ende stellet u met helmen : [a] vaecht de spiessen/ trecket de pantziers aen.

5 Waerom [8] sie ick/ [dat] sy vertsaecht [ende] achterwaerts gedreven zijn ? selfs hare helden zijn verslagen/ ende [9] nemen de vlucht/ ende en sien niet om: daer is schrick van rontomme/ spreeckt de HEERE.

6 De [10] snelle en ontvliede niet/ ende de heldt en ontkome niet : tegen 't Noorden/ aen den [11] oever der riviere Phrath zijnse gestruyckelt ende gevallen.

7 Wie is dese/ [die] optreckt als een [12] stroom? wiens wateren sich bewegen als de rivieren.

8 [13] Egypten treckt op als een stroom/ ende [sijne] wateren bewegen sich als de rivieren : ende hy seyt; Ick sal optrecken/ ick sal de aerde [14] bedecken/ ick sal de [15] stadt/ ende die daer in woonen/ verderven.

9 Trecket op/ ghy peerden/ ende [16] raset/ ghy wagens ; ende laet de helden uyttrecken: de [17] Mooren/ ende de Puteers/ die den schilt [18] handelen/ ende de Lydiers/ die den [b] boge handelen [ende] [19] spannen.

10 Maer dese dach is des Heeren/ des HEEREN der [20] heyrscharen; een dach der wrake/ dat hy sich wreke van sijne wederpartijders/ ende het sweert sal vreten/ ende versadicht/ ende droncken worden van haer bloet : want de Heere HEERE der heyrscharen/ heeft een [21] slachtoffer in den lande van 't [22] Noorden aen de riviere Phrath.

11 Gaet henen op nae [c] [23] Gilead/ ende [24] haelt [25] balsem/ ghy [26] Jonckvrouwe dochter van Egypten : te vergeefs vermenichvuldicht ghy de medicinen/ daer en is geen [27] heelinge voor u.

12 De volcken hebben uwe schande gehoort/ ende het lant is vol van u gekrijt: want sy hebben sich gestooten/ helt [28] tegen helt/ sy zijn beyde t' samen gevallen.

13 [29] Het woort/ dat de HEERE tot den Propheet Jeremia sprack ; van de aenkomste Nebucadrezars/ des Coninckx van Babel/ om Egypten-lant te [30] slaen.

14 Verkondiget in Egypten/ ende doet 'et hooren te [31] Migdol; doet 'et oock hooren te Noph/ ende te Thachpanhes: segget ; [32] Stelter u nae/ ende maeckt u gereet ; want het sweert heeft [33] verteert wat rontom u is.

15 Waerom [34] zijn uwe stercke wechgeveecht ? sy en [35] stonden niet/ om datse de HEERE [36] voortdreef.

16 Hy [37] maeckte der struyckelenden

1 Ofte/ van Egypten, ofte/ de Egyptenaers.
2 Ofte/ die, T. w. Pharao Necho.
3 Euphrates. Siet Gen. 2. op v. 14. alsoo in 't volgende.
4 Ofte/ te Carchemis: verstaende sulcx van den Coninck Pharao Necho selfs/ hebbende sijn leger daer omtrent: also het onseker is/ of hy ter tijt van Josia/ dien hy overwon/ dese stadt (die Sanherib den Syriers afgenomen hadde) na de victorie hebbe ingenomen/ dan of hy nu wederom met sijn leger daer voor is geweest/ om die te winnen/ ofte van dien tijt af de belegeringe gecontinueert hebbe. siet 2. Reg. 23. op v. 29. ende 2. Chron. 35. 20. item Jes. 10. 9.
5 By 't leven sijns vaders Nabopolassars/ na dat Jeremia sulcx alles te vooren geprophetеert hadde/ als volgt : na welcke nederlage de Coninck van Egypten t' huys bleef/ hoewel hy ten tijde van Zedekia noch eenen tocht voornam/ maer te vergeefs. siet 2. Reg. 24. 7. ende hov. 37. 5/ 11.
6 Om slach te leveren, aldus spreeckt de Propheet de Egyptische krijchslieden aē/ bespottender wijse: als of hy seyde/ bereydt u vry op 't beste dat ghy meugt/ 't sal maer te vergeefs zijn/ ghy sult evenwel geslagen worden. Vergel. ond. 51. 11.
7 T. w. aen de wagens/ van de welcke de wagen-ruyters te dier tijt plachtten te vechten. siet 2. Sam. 10. op v. 18. *Hebr.* bindet. Vergel. Gen. 46. 29. ende Exod. 14. 6. 1. Reg. 18. 44/ &c. alwaer het selve Hebr. woort gebruyckt wort. And. sadelt de peerden.
a Ierem. 51. 11.
8 In 't prophetisch gesichte/ dat hem Godt desen aengaende vertoonde.
9 *Hebr.* vluchten de vlucht.
10 *Hebr.* lichte. T. w. op de voeten : als 2. Sam. 2. 18. dat is/ snel in 't loopē. Godt wil seggen/ dat haer noch snelheyt noch stercktе sal helpen. And. de snelle en sal niet ontvlieden, ende de helt en sal niet ontkomen.
11 *Hebr.* aen de hant, ofte/ zijde : siet hov. 41. 9.
12 Dese gelijckenissen sien op de gelegentheyt van Egyptenlant/ dat vele rivieren ofte waterstroomen hadde, verstaet hier door/ de menichte sijner krijchslieden/ met de welcke Pharao seer prachtich aenquam.
13 D. de Egyptenaers.
14 Met de menichte van mijn krijchsvolck/ als met eene wolcke.
15 Indien men dit duyt op Carchemis/ waer van hov. v. 2. so en heeft hy dese stadt noch niet ingehadt/ maer nu gemeent te vermeesteren. andere verstaen door/ de stadt, in 't gemeyn/ steden ende inwoonders: alsoo ond. 47. 2.
16 Als of ghy dul eñ onsinnich waert.
17 *Hebr.* Chusch. siet hier van/ ende van de Puteers, ende Lydiers. Gen. 10. op v. 6/ 13. dese waren gehuert van dē Coninck van Egypten. siet v. 16/ 17/ 21.
18 D. voeren/ daermede omgaen.
b Ies. 66. 19.
19 *Hebr.* eyg. treden. Siet Psal. 7. 13.
20 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.
21 Ofte/ slachtmael. D. hy sal sijne vyanden laten slachten/ ende dit sijn rechtveerdich oordeel sal voor hem soo aengenaem zijn als een slacht-offer/ want sijn naem sal daer door vereerlickt worden. Vergel. Jes. 34. 6. Ezech. 39. 17/ &c. met d'aenteeck.
22 Want Carchemis tegen 't Noorden van Egypten af gelegen was.
c Ierem. 8. 22.
23 Siet Gen. 37. 25. met d'aenteeck.
24 *Hebr.* neemt. Siet hov. 37. op v. 17.
25 Om de geslagene wonden te genesen. Vergel. hov. 8. 22. ende ond. 51. 8.
26 D. ghy volck ofte inwoonders van Egypten/ die met uwe menichte/ macht/ weelde ende onverwinnelickheyt praelt/ als of u niemant en soude konnen overweldigen ofte schofferen : gelijck eene jonge dochter praelt met hare schoonheyt ende maegdelicken staet. Vergel. 2. Reg. 19. op v. 21.
27 Ofte/ plaester. *Hebr.* opganck, rijsinge, opkomen, &c. (siet hov. 30. op v. 13. ende 17.) so dat al u medicineeren niet helpen en sal.
28 Ofte/ heeft gestruyckelt over den anderen. *Hebr.* helt tegen helt hebben sich gestooten, ofte/ helt by, ofte/ over helt zijn gestruyckelt.
29 Dit is nu eene Prophetie van Nebucadrezars optocht nae Egypten. Vergel. Jes. 19. 1/ &c. ende Ezech. capp. 29. 30. ende 32.
30 D. 't lant te overweldigen ende de inwoonders te verslaen. Vergel. hov. 43. 11. ende ond. 47. 1/ &c.
31 Siet van dese plaetsen hov. 44. op v. 1.
32 Tot tegenweer/ als hov. v. 4.
33 D. sal 't sekerlick doen : ofte/ gelijck het sweert der Babyloniers verslonden heeft wat rontom u is/ alsoo sal 't nu uwe beurte zijn.
34 *Hebr.* staet het woort stercke, (in 't getal van velen) wech-geveecht (in 't getal van eenen) D. elck een van uwe stercke krijchslieden : alsoo in 't volgende.
35 D. sy konden noch dorsten niet staen blijven tegen de Babyloniers.
36 Ofte/ aenstiet, nedersliet.
37 *Hebr.* hy vermenichvuldichde den struyckelenden.

vele:

vele: ja [38] d'een viel op den anderen; so datse [39] seyden/ Staet op/ ende laet ons wederkeeren tot ons volck / ende tot het lant onser [40] geboorte/ [41] van wegen het [42] verdruckende sweert.

17 Daer riepen sy: Pharao de Coninck van Egypten / is [maer] een [43] gedruys; hy heeft den [44] gesetten tijt laten voor by gaen.

18 [Soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de Coninck / wiens naem is HEERE der heyrscharen; hy sal voorseker/ [45] als Thabor onder de bergen/ ende als Carmel by de zee/ aenkomen.

19 Maeckt voor u [46] gereetschap der gevanckelicke wechvoeringe / ghy [47] inwoonersse / ghy dochter van Egypten: want [48] Noph sal ter verwoestinge worden/ ende sal [49] verbrant worden / datter niemant in en woone.

20 Egypten is een seer schoone [50] veerse: de [51] slachter [52] komt / hy komt van 't Noorden.

21 Selfs hare [53] gehuerde / in haer midden/ zijn als [54] gemeste kalvers; maer die [55] hebben sich oock gewendt / sy zijn t' samen gevlucht/ sy en hebben niet gestaen: want de dach haers [56] verderfs is over hen gekomen / de tijt harer [57] besoeckinge.

22 [58] Haer stemme sal gaen als eener slange: want [59] sy sullen met krijchsmacht daer henen trecken / ende tot haer met bijlen komen/ gelijck houthouwers.

23 Sy hebben haer [60] wout afgehouwen/ spreeckt de HEERE / hoewel het niet en is te [61] ondersoecken: want sy zijn meerder dan de sprinckhanen/ so datmense [62] niet tellen en kan.

24 De dochter van Egypten is beschaemt: sy is gegeven in de hant des volcx van 't [63] Noorden.

25 De HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls/ seyt; Siet ick sal besoeckinge doen over de [64] menichte van No / en over Pharao/ ende over Egypte/ ende over hare Goden / ende over hare [65] Coningen: Ja over Pharao / ende over de gene die op hem vertrouwen.

26 Ende ick salse geven in de hant der gener die haer lieder [66] ziele soecken / ende in de hant Nebucadrezars / des Conincks van Babel / ende in de hant sijner knechten: Maer daerna [67] salse [68] bewoont worden als [in] de dagen van outs/ spreeckt de HEERE.

27 Maer [d] ghy/ mijn knecht Jacob/ en vreest niet/ ende en ontset u niet / o Israël; want siet ick sal u verlossen uyt verre [landen]/ ende u [69] zaet uyt den lande harer gevanckenisse: ende Jacob sal wederkomen/ ende stille ende gerust zijn / ende niemant en sal [hem] [70] verschricken.

28 Ghy [dan] / mijn knecht Jacob/ en vreest niet/ spreeckt de HEERE; want ick ben met u: want ick sal eene [71] voleyndinge maken met alle de heydenen/ daer ick u henen gedreven sal hebben/ doch met u en sal ick geene voleyndinge maken / maer u [e] castijden met [72] mate / ende u [73] niet gantsch ontschuldich houden.

38 *Hebr.* de man op, ofte / met sijnen naesten.
39 Die Pharao uyt andere landen waren te hulpe gekomen seyden alsoo tot malkanderen. Vgel. Jes. 13. 16.
40 D. ons vaderlant.
41 Ofte slechtelick/ voor. van. *Hebr.* van 't aengesichte.
42 And. van wegen het sweert des verdruckenden [lants]. siet vov. 25. op v. 38.
43 D. een poccher ende snorcker/ die een groot Baha ende gewoel maeckt/ maer 't heeft met hem in der daet niet te beduyden: hy heeft sijnen tijt sorgloosllick versuymt / hy is te laet op: dat moeten wy nu mede ontgelden. And. is verwoest, ofte/ geruyneert. *Hebr.* een groot gedruys, ofte/ eene verwoestinge die met groot gedruys, ofte/ gekraeck geschiet.
44 Ofte/ bequamen tijt / om te krijgen/ ofte dit onheyl / volgens de gedaene waerschouwinge / voor te komen.
45 D. gelijck de berch Thabor boven andere bergen / ende de berch Carmel in zee uytsteeckt / alsoo sal Nebucadrezar alle sijne vyanden te boven gaen/ ende haer onder sich brengen. Andere nemen 't als een afgebroken reden van eedtsweeringe in desen sin: soo seker als die bergen vast ende wel gewortelt zijn/ sal oock dit mijn werck volbracht worden. van Thabor, siet Judic. 4. op v. 6. van Carmel/ 1. Reg. 18. op v. 19.
46 D. packt ende sackt (alsmen seyt) ende maeckt u bagagie gereedt / die ghy van doen meugt hebben/ als ghy passeren sult in gevanckenisse. Vgel. Ezech. 12. 4/&c.
47 Die ghy soo seker ende vast meynt te woonen. Vgel. Jes. 47. 8. en ond. 48. 18.
48 Als boven v. 14.
49 And. sal verwoest, ofte/ desolaet worden.
50 D. gelijck een jonck koe-kalf / eene jonge veerse/ vet/ vertel/ ende weeldich.
51 Ofte / kerver, houwer. *Hebr.* de kervinge, snijdinge, versnijdinge. D. de kerver/ (dien wy noemen/ slachter) ofte/ houwer. Siet Job 35. op v. 13. ende 33. op v. 6.
52 Ofte/ de slachter van 't Noorden, die komt, die komt, D. sal gewisselick ende haest komen.
53 Die soldaten/ die Egypten (de jonge veerse/ die weeldige dochter) om gelt ofte soudye gehuert ende aengenomen heeft / die onder haer krijchsvolck zijn.
54 *Hebr.* kalvers der mestinge.
55 D. sullen sich om wenden ende soo in 't volgende.
56 Ofte/ onderganck, dootlicken ongevals.
57 D. straffe. siet Gen. 21. op v. 1.
58 D. Egypten sal niet meer soo blasen ende snorcken als te vooren/ maer wel kleyn pijpen / ende ootmoedich spreken / als de Babyloniers haer sullen overkomen. Vgel. Jes. 29. 4.
59 De Babyloniers.
60 D. de steden ende dorpen/ item het volck/ ofte/ de krijchsteden van Egypten / die van wegen de dichte menichte der menschen by een wout vol boomen worden vergeleken. Vgel. Jes. 10. 18/19.
61 T. w. het getal der boomen. D. der menschen.
62 *Hebr.* sy hebben geen getal: alsoo Jud. 6. op v. 5.
63 D. der Babyloniers.
64 Ofte/ gemeen volck. het Hebr. woort Amon, wort oock alsoo in dit boeck genomen ond. 52. 15. voor Hamon, D. menichte. hoop volcks, ofte/ schare, die door gewoel en menichte gedruys maeckt: Vgel. Ezec. 30. 15. gelijck van de stadt No, D. nae 't gemeen gevoelen/ Alexandria, een seer vermaerde volckrijcke zee ende coopstadt in Egypten was. anders beteeckent/ Amon, een voeder/ voesterheer/ ofte/ voesterlinck, die yemant voet en opqueeckt/ ofte van yemant gevoedt wort: daerom sommige hier oversetten; den voesterheer, ofte / de voesterlingen, D. die haer geneeren van No, gelijck sulcx oock met waerheyt van groote koopsteden geseyt mach worden/ dat vele menschen daer van leven. Vgel. Nah. 3. 8.
65 D. niet alleen desen Coninck/ maer oock sijne navolgers/ ofte/ de Vorsten ende regenten van Egypten die op haren Coninck vertrouwden/ ende mede als kleyne Coningen in soo een machtich Coninckrijck waren. Vgel. vov. 19. op v. 3. ende wijders Gen. 14. op v. 1. en Deut. 33. op v. 5. item Jos. 12. 9/ &c.
66 D. die nae haer leven staen: als vov. dickwijls.
67 N. de dochter van Egypten/ D. Egypten-lant. siet v. 24. ende 11. met d'aenteeck.
68 Vergel. Ezech. 29. 11/13/14. ende siet het contrarie/ van Babel/ ond. 50. 39.
d Jes. 41, 13. ende 43. 5. ende 44. 1. Jer. 30. 10.
69 D. nakomelingen.
70 Ofte/ doen zitteren, beven.
71 Siet vov. 4. op v. 27.
e Jerem. 10. 24. ende 30. 11.
72 Siet vov. 10. op v. 24.
73 *Hebr.* onschuldich houdende, niet onschuldich houden. als vov. 30. 11. D. niet t'eenemael ongestraft laten.

Het xlvij. Capittel.

Prophetye tegen de Philistijnen/ Tyriers/ Zidoniers ende andere/ die aen de zee gelegen waren.

1 [1] Het woort des HEEREN / dat tot den Propheet Jeremia geschiedde / tegen de Philistijnen: eer dan [1] Pharao [2] Gaza [3] sloech.

2 Soo seyt de HEERE; Siet/ [4] wateren komen op van 't Noorden/ ende sullen worden tot eene overloopende beke / ende overloopen het lant ende de [5] volheyt van dien / de [6] stadt ende die daer in woonen: ende de [7] menschen sullen schreeuwen/ ende alle de inwoonders des lants sullen huylen;

3 Van wegen het geluyt van 't geklater der [8] hoeven [9] sijner [a] [10] stercke [peerden]/ van wegen het geraes sijner wagenen/ [ende] het bolderen sijner [b] raderen: De vaders en sien niet om nae de kinderen / van wegen de [11] slappicheyt der handen:

4 Van wegen den dach / die der komt om alle Philistijnen te verstooren / [12] om [c] Tyrus ende Zidon allen overgebleven helper af te snijden: want de HEERE sal de Philistijnen / het overblijfsel des [13] Eylants van [14] Caphtor/ verstooren.

5 [15] Kaelheyt is op Gaza gekomen; [d] [16] Askelon is uytgeroeyt/ [met] het overblijfsel hares dals: hoe lange sult ghy u selven [e] insnijdingen maken?

6 O Wee / ghy [17] sweert des HEEREN / [18] hoe lange en sult ghy niet stille houden? [19] vaert in uwe scheyde/ rustet ende weest stille.

7 [20] Hoe soudt ghy stille houden? De HEERE heeft doch den [sweerde] bevel gegeven: tegen Askelon / ende tegen de Zee-haven/ aldaer heeft [21] hy 't bestelt.

1 Sommige meynen dat Pharao Necho/ al by 't leven van Josia / der Philistijnen lant soude hebben ingenomen/ ende behouden tot de aenkomste Nebucadnezars toe/ eer hy d'eerste mael optrock nae Carchemis / waer van hier gepropheteert wort. siet vov. 46. 2. alsoo soude Jeremia dit gepropheteert hebben ter tijt als Josia noch in fleur was.
2 Siet vov. 25. 9/20. ende Jud. 1. op v. 18. ende 16. op v. 1. ende Am. 1. 6.
3 Verg. vov. 46. 13.
4 Verst. het groot ende schricklick Babylonisch krijgsheyr. (siet dese maniere van spreken Jes. 8. 7.) gelijck doorgaens in dese Prophetien door 't Noorden Babel verstaen wort: Vgel. insonderheyt vov. cap. 25. 9/&c. hoewel eenige meynen (uyt v. 1.) dat Pharao Necho dit alles gedaen hebbe/ als hy uyt Syrien van 't Noorden na den doot ende de nederlage Josiæ weder quam nae 't Suyden.
5 D. al watter in is. Vgel. Psal. 24. 1. ende 89. 12. ende 104. 24.
6 Als vov. 46. 8.
7 *Hebr.* mensch ende inwoonder.
8 D. der clauwen.
9 Des vyants.
a Jerem. 4. 13. ende 6. 23.
10 Siet van 't Hebr. woort Psal. 22. op v. 13. alsoo vov. 8. 16. ende ond. 50. 11.
b Jes. 5. 28.
11 D. vermits hare moedeloosheyt. siet 2. Sam. 4. op v. 1.
12 And. om met, ofte/ neffens Tyrus (*Hebr.* Tsor) ende Zidon, allen overgebleven helper uyt te roeyen. Vgel. vov. 25. 22. ende 27. 3. Ezech. capp. 26. 27. 28. ende siet van dese beyde steden / Josu. 19. op v. 29. ende Gen. 10. op v. 15. *Hebr.* allen overgebleven die helpt.
c Jerem. 25. 22.
13 D. contreye/ aen ofte over de middellantsche zee gelegen. hier van is verscheyden gevoelen: het kan zijn dat dit lant tusschen Egypten van Patros af / ende der Philistijnen lant / gelegen zy geweest. Siet Psal. 72. op v. 10.
14 Siet Gen. 10. 14. Deut. 2. 23. Amos 9. 7.
15 D. d'inwoonders van Gaza sullen sich cael scheeren tot teecken van rouwe: alsoo van 't insnijden. Siet vov. 16. op v. 6.
d Jerem. 25. 20.
16 Gelegen in de leegte aen de zee. Siet Jud. 14. op v. 19.
e Deut. 14. 1. Jer. 16. 6.
17 Vergel. vov. 25. op v. 29. ende Ezech. 21. 8/9/&c. sommige nemen dit als een klachte der Philistijnen over hare elende.
18 D. hoe lange sal 't dueren/ eer ghy stille houdet.
19 *Hebr.* wort versamelt, versamelt u. D. geeft u weder in het decksel uwer scheyde. van het gebruyck deses woorts/ siet Psal. 26. op v. 9.
20 Dit zijn de woorden des Propheets.
21 De Heere heeft den sweerde aldaer sijne plaetse ende tijt verordineert/ om te woeden. Vgel. Mich. 6. 9. ende Ezech. 25. 16. Zephan. 2. 5/6.

Het xlviij. Capittel.

Prophetye tegen de Moabiten / van wegen hare beeldoudige sonden / insonderheyt den ondraechlicken trots ende verachtinge van Godt ende sijn volck/ met een bygevoechde belofte.

1 [1] Tegen [a] Moab seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls / alsoo; Wee over [2] Nebo / want sy [3] is verstoort; Kirjathaim is beschaemt/ sy is ingenomen: [de [4] stadt] des hoogen vertrecks is beschaemt ende verschrickt.

1 Ofte / van Moab. Vgel. Jesa. cap. 15. ende 16. Ezech. 25. 9. Amos 2. 1. ende vov. 25. 21. ende 27. 3.
a Jerem. 25. 21. ende 27. 3.
2 Dese stadt ende de volgende/ waren alle over de Jordane in der Moabiten lant gelegen. siet Num. 32, 34/&c.
3 D. sal sekerlick verstoort worden/ alsoo in 't volgende.
4 Dit duyden sommige op Hesbon, gelegen op eenen grooten hoogen berch/ waer van de Moabiten haer meest beroemden als volgt/ ofte eene van de principaelste fortressen. And. verstaen Bamoth, uyt Jes. 15. 2. ende hier ond. v. 35. And. den rotzsteen Sela/ uyt v. 28. sommige houden 't Hebr. woort Misgab in den text.

2 Moabs roem van [5] Hesbon en isser niet meer ; [6] sy hebben quaet tegen haer [7] gedacht [seggende]/ Komet/ ende laet ons haer uytroeyen/ datse geen [8] volck [meer] en zy: oock ghy/ o [9] Madmen/ sult nedergehouwen worden; het sweert sal achter u her gaen.

3 Daer is eene stemme des gekrijts van Horonaim : verstooringe ende eene groote [10] breucke!

4 Moab is [11] verbroken: [12] hare kleyne [kinderen] hebben een gekrijt laten hooren.

5 Want [in] den opganck van Luhith sal [b] geween by geween opgaen: want in den afganck van [13] Horonaim / hebben [Moabs] wederpartijders een [14] jammer geschrey gehoort.

6 Vluchtet/ reddet u lieder [15] ziele: ende wordet als de [c] [16] heyde in de woestijne.

7 Want om u vertrouwen op uwe [17] wercken ende op uwe schatten / sult ghy oock ingenomen worden : ende [18] Camos sal henen uytgaen [19] in gevanckenisse/ [20] sijne [d] Priesteren ende sijne Vorsten te samen.

8 Want de [21] verstoorder sal komen over elcke stadt / dat niet eene stadt ontkomen en sal/ ende het dal sal verderven/ ende het [22] effen velt verdelgt worden: want de HEERE heeft'et geseyt.

9 [23] Gevet Moab vederen ; want al vliegende sal sy uytgaen : ende hare steden sullen ter verwoestinge worden / dat niemant in de selve en woone.

10 Vervloeckt zy / die des [24] HEEREN werck [25] bedriechlick doet : Ja vervloeckt zy / die sijn sweert van den [26] bloede onthoudt.

11 Moab is van sijner jeugt aen [27] gerust geweest/ ende hy heeft op sijn [e] [28] heffe stille gelegen/ ende en is van vat in vat niet [29] geledigt/ ende en heeft niet gewandelt in gevanckenisse : daerom is sijn smaeck in hem [30] gebleven/ ende sijn reuck niet verandert.

12 Daerom / siet de dagen komen/ spreeckt de HEERE / dat ick hem [31] vreemde gasten sal toeschicken / die hem in vreemde plaetsen sullen voeren ; ende sijne vaten ledigen / ende haerlieder [32] vlesschen in stucken [33] slaen.

13 Ende Moab sal beschaemt worden van wegen [34] Camos : gelijck als het huys Israëls beschaemt is geworden van wegen [35] Beth-El/ [36] haerlieder vertrouwen.

14 Hoe sullet ghy seggen; Wy zijn [f] helden/ ende [37] dappere mannen ten strijde?

15 Moab [38] is verstoort/ eñ [uyt] [39] sijne steden [40] opgegaen / ende de keure sijner jongelingen is ter [41] slachtinge afgegaen: spreeckt de Coninck / wiens naem is HEERE der heyrscharen.

16 Moabs [42] verderf is nae by om te komen: ende sijn [43] quaet haestet seer.

17 Beklaget hem/ alle ghy die rontom hem zijt / ende alle die sijnen [44] name kennet: segget; Hoe is [45] de stercke staf/ de cierlicke stock verbroken?

18 Daelt neder uyt [uwe] heerlickheyt/ ende woont in [46] dorst/ ghy [47] inwoonersse / ghy dochter van [48] Dibon : want Moabs verstoorder is tegen u opgetogen; hy heeft uwe vestingen verdorven.

19 Staet aen den wech / ende siet toe/ ghy inwoonersse van [49] Aroër: Vraegt den vluchtenden [man] eñ d' ontkomene [vrouwe] / segt / [50] Wat isser geschiet?

20 Moab is beschaemt/ want [51] hy is [52] verslagen / [g] huylet ende krijtet; verkondiget te [53] Arnon/ dat Moab verstoort is.

21 Ende het [54] oordeel is gekomen over het [55] vlacke lant : over Holon/ ende over Jaza/ ende over Mephaath/

22 Ende over Dibon/ ende over Nebo/ ende over Beth-Diblathaim/

23 Ende over Kiriathaim / ende over Beth-gamul/ ende over Beth-Meon/

24 Ende over Kerioth/ eñ over [56] Bozra : Ja over alle steden van Moabs lant/ die verre ende die naeby zijn.

25 Moabs [57] hoorn is afgesneden/ ende sijn [58] arm verbroken : spreeckt de HEERE.

26 Maket hem [59] droncken/ om dat hy sich [60] groot gemaeckt heeft tegen den HEERE: so sal Moab [met de handen] [61] klappen in sijn uytspousel/ ende hy selfs sal oock ter [62] belacchinge zijn.

27 Want en is u niet Israël [ter] [63] belacchinge geweest? was hy onder de [64] dieven gevonden / dat ghy u [soo] [65] beweegdet / van der tijt af dat uwe woorden van hem waren?

28 Verlatet de steden / ende woonet in de [66] steenrotze/ ghy inwoonders van Moab : ende wordet gelijck eene duyve / die in de [67] doorgangen van de mont eenes hols nestelt.

29 [68] Wy hebben Moabs [h] hovaerdye gehoort / (hy is seer hovaerdich ;) sijne trotsheyt / ende sijne hovaerdye / ende sijnen hoochmoet / ende sijns herten hoocheyt.

30 Ick kenne sijne [69] verbolgentheyt/ spreeckt de HEERE / [70] maer niet alsoo : sijne [71] grendelen en doen 't soo niet.

31 Daerom sal ick over Moab huylen / ja om gantsch Moab sal ick krijten:

5 Eene Coninckli- ke stadt. Deut. 2. 24/ &c. van de kinderen Rubens herbouwt. Num. 32. 37. And. daer en is geen roem Moabs [meer]; te Hesbon hebben sy, &c.
6 De vyanden hebben besloten Hesbon te vernielen.
7 Dit woort in't Hebr. aerdichlick gepast op het woort Hesbon, *Hebr.* Cheschbon. D. gedachte, ende Chaschab is dencken, practizeren: alsoo wort in't volgende op de stadt Madmen, gepast riddommi. Madmena, wort Jes. 25. 10. (alwaer oock van Moab gesproken wort) genomen voor mist, dreck, eñ het Hebr. woort/ waer van dit riddommi komt/ heet/ afgehouwen, nedergehouwen, uytgeroeyt worden.
8 Vergel. bov. 33. 24. ende ond. v. 42.
9 Siet van een ander madmena Jesa. 10. 31.
10 D. verwoestinge/ moort/ &c. Siet bov. 4. op v. 6. ende 20.
11 Vergel. bov. 17. 18. ende 22. 20/ &c.
12 In't vrouwlick geslachte. in dese Prophetie wort van Moab somtijts in't vrouwlick / somtijts in't manlick geslachte gesproken : alsoo in't volgende cap. van Ammon, Edom, &c. ende voorts van Babel, Medë, &c. somtijts kander gesien worden op het lant, somtijts op het volck: oock wort het Hebr. woort / dat lant ofte aerde beteeckent/ in beyderley geslachten gebruyckt/ doch meest in't vrouwlick. Vgel. ond. 51. op v. 28.
b Ies. 15. 5.
13 Daermen van Luhith afgaet nae Horonaim, gelegen in de leegte / dichte by Luhith.
14 *Hebr.* geschrey eener breucke, ofte/ der verbrekinge. D. een moort, ofte/ jammer geschrey der Moabiten/ roepende tot malkanderen als volgt. alsoo Jesa. 15. 5. And. de vyanden die inbreucke riepen, heeftmen gehoort.
15 D. salveert u selven/ alsmen seyt / ofte/ uwe persoonen.
c Ierem. 17. 6.
16 Soo dorre/ woest / bloot / ende eensaem als de heyde, ofte een Tamarisch-struyck in de wildernisse. siet bov. 17. op v. 6. *Hebr.* Aroër. dat oock wel past op de stadt Aroër, waer van ond. v. 19.
17 Alsoo gebruycken wy oock het woort/ wercken, voor alderleye gebouwen / dienende tot vestingen : daer op Moab / als bewoonende meestendeel een plat ende effen lant/ seer schijnt toegeleyt te hebben/ ende daer op tegen allen aenval vertrouwt/ als hier staet.
18 *Hebr.* Chemosch. der Moabiten Afgodt. Siet Num. 21. 29. als oock der Ammoniten. Judic. 11. 24.
19 Ofte/ onder de gevangene, ofte/ die gevanckelick worden wechgevoert. alsoo ond. v. 11. Vgel. Jesa. 46. 1. met d'aenteeck.
20 Sijne/ T. w. des Afgodts/ Camos, D. die desen afgodt eerden ende aenhingen als haren Heer ende Coninck / dien sijne Vorsten oock worden bygevoegt. alsoo ond. 49. 3. Vgel. Hose. 10. 5. ende Ezech. 43. 7.
d Ierem. 49. 3.
21 De Coninck van Babel.
22 Ofte/ platte lant.
23 Spottenderwijse gesproken. In plaetse van tegenweer te doen (wil de Propheet seggen) sullense in aller snelheyt soecken t'ontvlieden/ als een vogel.
24 T. w. de uytroeyinge der Moabiten/ de Babyloniers van Godt opgeleyt ende bevolen.
25 *Hebr.* [met] bedroch. D. traeglick/ alsoo dat hy sijns meesters last niet en voldoe. Vgel. Prov. 10. op v. 4. ende 12. 24/ 27.
26 Der Moabiten/ dat hy dat selve door 't sweert niet en soude vergieten. Vgel. bov. 47. 6/ 7.
27 D. seker ende sorgeloos/ levende op sijn gemach/ ende in weelde/ (Vgel. Amos 6. 1.) niet vreesende voor eenigen overlast. Vgel. Prov. 1. 32/ 33. ende bov. 46. 27. alwaer den volcke Godes eene andere gerustheyt belooft wort.
e Zepha. 1. 12.
28 Ofte/ droessem, moer.
29 D. niet afgelaten, afgesteken van 't een vat in't ander. eene gelijckenisse van den wijn genomen / de sin is/ dat Moab van den beginne af in sijn lant gebleven zijnde/ rijck ende weeldich/ machtich ende trotz geworden is/ als de volgende woorden verklaren.
30 *Hebr.* gestaen.
31 Ofte/ omloopers, wandelaers, die hem sullen doen omloopen ende swerven in vreemde landen. Vgel. bov. 2. 20. met d'aenteeckeninge.
32 Verst. wijnvlesschen. Siet bov. 13. 12.
33 Ofte/ stroyen. Siet Judic. 7. op v. 19.
34 Siet bov. v. 7.
35 D. over het afgodisch gulden kalf van Bethel/ ende d'afgoderie/ die sy daermede bedreven. Siet 1. Reg. 12. 28/ 29/ &c.
36 D. daer op sy haer vertrouwen stelden.
f 1. Reg. 12. 29.
37 *Hebr.* mannen der dapperheyt, ofte/ kloeckheyt.

38 D. Daer doch Moab haest moet verstoort worden: eñ soo in't volgende.
39 *Hebr.* hare. Siet op v. 4.
40 D. opgebroken/ wechgetogen. And. hare steden zijn in roock opgegaen. D. brandt. ofte/ [de verstoorder] heeft hare steden beklommen.
41 Om geslacht te worden. Vgel. ond. 50. 27.
42 Als bov. 46. 21.
43 Der straffe. D. ondergangk.
44 Die weter / hoe beroemt ende vermaert hy geweest is. Siet Gen. 6. op v. 4.
45 *Hebr.* de staf der stercke, stock der cierlickheyt, ofte/ des cieraets. Dat is/ dat machtich ende magnifijck volck / ofte/ Coninckrijck.
46 D. in dorre plaetsen / in gebreck van alles.
47 Vergel. bov. 46. 19. met d'aenteeck.
48 Oock een stadt der Moabiten/ gelegen op eenen berch. siet Jes. 15. op v. 2.
49 Gelegen aen de beke Arnon. Deut. 2. 36.
50 Om dat ghy dus verbaest vluchtet: eene levendige beschrijvinge van 't gene in sulcken tijt omgaet/ ende aldaer geschieden soude.
51 *Hebr.* sy.
52 Ofte/ verschrickt, ontsett.
g Ies. 16. 7.
53 Een stadt gelegen aen 't geberchte/ daer den oorspronck der beyde beken Arnons was/ hebbende den selven naem.
54 D. de straffe. siet Deut. 19. op v. 6. ende Prov. 19. op v. 29. alsoo ond. v. 47.
55 D. platte lant: sulck een contreye was in Moab/ alsoo genoemt: de volgende namen/ zijn alle namen van steden der Moabiten: men houdt / dat de Moabitë de selve alle/ ofte met gewelt/ ofte met consent des Coninckx van Assyrien weder hebben ingenomen/ na dat de 10 stammë in Assyrien waren wechgevoert: want se by Davids tijt t'onder gebracht zijnde (2. Sam. 8. 2.) ende daer na rebellerende/ weder waren overheert van Ioram, &c. 2. Reg. 3. 4. &c.
56 Niet der Edomiten (als ond. 49. 13. ende elders dickwijls) maer der Moabiten. sommige houden 't voor Bezer, Josu. 21. 36.
57 Siet Deut. 33. op v. 17. ende in't bysonder Psal. 75. 11.
58 Siet Job 22. op v. 8. ende in't bysonder Psal. 37. 17.
59 Ghy Babyloniers. T. w. uyt den beker van Godts toorn. siet bov. 25. 15/ 16. ende Jes. 63. 6.
60 Tegen Godt ende sijn volck met woorden ende wercken gebraveert heeft. Vgel. Psal. 35. 26/ 27. met d'aenteeck. ende ond. v. 42.
61 Als onsinnige dronckaerts/ die ter aerden nederstortende met de handen klappen ende plassen in haer eygen uytspousel. And. sich omwentelen.
62 Gelijck hy te vooren Godts volck plach te belacchen/ als volgt.
63 Ja vrelick / wil de Heere seggen: verst. als Israël wiert gestraft ende gevanckelick wechgevoert.
64 Op de daet van een diefstal ontdeckt ende betrapt / dien men plach te bespotten? Siet bov. 2. 26. ende Job 30. 5.
65 Ofte / schuddedet van vreuchde / als ghy van hem propoosten hieldt / spottende met sijne elenden / gelijck Edom met Iuda.
66 Dit houden sommige voor eene fortresse gelegen in 't Suydt-eynde aen de woestijne van Moab/ die oock vermelt zy / Jesa. 16. 1. ende gemeent bov. v. 1. andere nemen 't in 't gemeyn van steenroetzen, ofte / klippen.
67 Dat is / aen de zijden, in de kloven / spleten/ gaten.
68 Vergel. Jes. 16. 6/ 7.
h Ies. 16. 6.
69 Ofte/ oploopenden, overloopenden toorn.
70 Vergel. Jes. 16. 6. sulcke maniere van spreken gebruycktmen oock in onse tale/ van yemant / die met al sijn voornemen vermetelick meynt door te dringen: soo niet, hy en falder soo niet mede door, 't laet sich soo niet doen, leugens en willen 't hem niet doen, &c. And. (om dat de Hebr. woordekens ken, ende baddim, oock andere beteeckeninge toelaten) aldus: maer daer en is geene vasticheyt, sijne grendels (daer op hy sich verliet) en maken geene vasticheyt. beyds in eenen goeden sin / T. w. dat Moab u et al sijn pracht ende ydelen troost bedrogen sal uytkomen.
71 D. sijne ydele vergeefsche raetslagen/ al sijn ingebeelde toeversicht. Vgel. Psal. 7. 15.

over de lieden van [72] Kir-Heres [73] salmen suchten.

32 [74] Boven 't geween van Jaëzer sal ick u beweenen / ghy wijnstock van Sibma: uwe [75] wijnrancken zijn over zee gegaen / sy hebben gereyckt tot aen Jaëzers zee: [maer] de [76] verstoorder is gevallen op uwe somer-vruchten / ende op uwen wijnoogst.

33 So dat de [i] blijtschap ende verheuginge uyt het [77] vruchtbaer velt / naemlick uyt Moabs lant / [78] wechgenomen is: want ick [79] hebbe den wijn doen ophouden uyt de [80] cuyppen; men sal geen [druyven] treden met [81] vreuchden-geschrey: het vreuchden-geschrey en sal geen [82] vreuchden-geschrey zijn.

34 Van wegen Hesbons gekrijt tot Eleale toe / tot Jahaz toe / hebben sy hare stemme [83] verheven / van [k] Zoar tot aen Horonaim / die [84] driejarige veerse: want oock de wateren van [85] Nimrim sullen tot verwoestingen worden.

35 Ende ick sal in Moab [86] doen ophouden / spreeckt de HEERE / dien die [op] de [87] hoochte offert / ende die sijnen Goden roockt.

36 Daerom sal mijn herte over Moab getier maken als [88] de fluyten; oock sal mijn herte over de lieden van Kirheres getier maken als de fluyten: [89] om dat het [90] overschot / [dat] [91] hy gemaeckt hadde / verloren [92] is.

37 Want [93] alle [l] koppen zijn kael / ende alle baerden afgecort: op alle handen zijn [m] insnijdingen / ende op de lendenen is een sack.

38 Op alle [94] daken Moabs / ende op hare straten is [95] overal misbaer: want ick heb Moab verbroken als een [96] vat daermen geenen lust aen en heeft / spreeckt de HEERE.

39 Hoe is [97] hy [98] verslagen? [99] sy huylen: hoe heeft Moab den [100] necke [met] [101] schaemte gewendt? Alsoo sal Moab allen / die rontom hem zijn / tot belachinge ende tot eene ontsettinge worden.

40 Want soo seyt de HEERE; Siet / [102] hy sal [103] snel vliegen als een [n] Arent: ende hy sal sijne vleugelen over Moab uytbreyden.

41 [104] Elck een der steden is gewonnē / ende elck eene der [105] vasticheden is ingenomen: ende [106] het herte van Moabs Helden sal te dien dage wesen / als het herte eener vrouwe / die in [107] noot is.

42 Want Moab sal verdelgt worden / [108] dat hy geen volck en zy: om dat hy sich [109] groot gemaeckt heeft tegen den HEERE.

43 De [110] vreese / ende de kuyl / ende het strick: over u / ghy inwoonder van Moab / spreeckt de HEERE.

72 Sommige houden dit voor een ander stadts naem in Moab / alsoo genoemt / om datse eenē tichelsteenen muer hadde. Vgel. Jes. 16. 7/11.
73 Ofte mompelen, binnens monts spreken, piepen: gelijckmen wel doet in een onverwacht ongeval / droefsenisse / verwonderinge / &c. And. sal [mijn herte] suchten.
74 D. noch meer als Jesaias geweent heeft over Jaëzer. Siet Jes. 16. 9. And. uyt, ofte / met het geween van Iaëzer: D. gelijck Jesaias gedaē heeft / ick sal mijn geween uyt het sijne nemen / my neffens hem daer in voegen, &c.
75 Ofte / jonge scheuten, looten, planten, gelijckmen met edele wijnstocken pleegt te doen: aldus spreeckt de Propheet / om dat in de contreye der stadt Sibma vele schoone wijngaerden waren / ende niet verre vā daer lach Jaëzer aen de beke Arnon / die van daer voorts liep door de zee / dat is / het meyr / van Iaëzer, tusschen Iaëzer ende Aroër. ende over dit meyr in 't Noord-oosten stellen sommige oock vele wijnbergen / welcker planten van Sibma derwaerts mogen overgebracht zijn: ofte / andersins ten lande uytgevoert.
76 De Babylonier.
i Iesa. 16. 10.
77 Hebr. Carmel. siet vov. 2. op V. 7.
78 Hebr. versamelt. siet Psal. 26. op V. 9.
79 D. ick sal maken datter geen wijn en zy / dit zijn Godts woorden.
80 Of / Wijnbacken. siet Joel 3. op V. 18.
81 Hebr. Hedad. siet vov. 25. op V. 30.
82 Maer veel eer een moortgeschrey gelijck.
83 Hebr. gegeven.
k Iesa. 15. 5, 6.
84 Welcker stadts inwoonders soo lijvich / vet / dertel ende weeldich zijn / als een jonge gladde driejarige veerse. Vgel. Jes. 15. 5. ende vov. 46. 20.
85 Siet Jes. 15. 6. eenige stellen de stadt Nimrim met dese waterē / by de doode zee / tusschen de beke Arnon / ende de beke Zered / in 't Suyd-eynde van Moab. Vgel. oock Num. 32. 3/36. Jos. 13. 27.
86 D. maken datser niet meer en zijn.
87 Den Afgodischen Tempel vā Baal Peor was op eenen hoogen berch / aen welckes voet de stadt Bamoth Baal lach. D. Baals hoochten.
88 Ofte / pijpen, daermen klaechliederen op speelde.
89 Alsoo worden de Hebreeusche woordekens elders oock bequamelick genomen voor om dat, ofte dewijle. siet Gen. 38. 26. Num. 10. 31. ende 14. 43. Psal. 42. 7. Siet oock Psal. 45. op V. 3. ende 8.
90 Ofte / overvloet. T. w. van allerley rijckdom dien hy verkregen hadde.
91 N. Moab.
92 Hebr. verloren zijn. T. w. de overvloedelick verkregene / ofte / overvloeyende goederen, dat in den sin deser woorden is ingesloten.
93 Hebr. alle kop, is kaelheyt, item / baert &c. dit waren alle teeckenen van rouwe ende hertenleet. siet vov. 16. op V. 6. ende Gen. 37. op V. 34.
l Ies. 15. 2, 3. m Ier. 47. 5.
94 Die in die landen plat waren. Siet Deut. 22. op V. 8.
95 Hebr. hy geheel.
96 Als vov. 22. 28.
97 Moab. Hebr. sy.
98 D. in stucken geslagen / verplettert / ofte / verschrickt / ontsett.
99 And. aldus: huylet. ofte / sy huylen, [seggende] hoe is sy verslagen? ofte / hoe is sy verslagen? [hoe] huylense.
100 Vluchtende voor den vyant.
101 And. hoe heeft Moab den necke gewendt? hy is beschaemt. ofte / hoe is hy beschaemt?
102 De vyant / de Babylonier / sal u haestelick overkomen.
103 Siet Psal. 18. op V. 11. ende Vgel. vov. 4. 13. ende ond. 49. 22. Ezech. 17. 3. Hos. 8. 1.
n Ier. 4. 13.
104 Hebr. de steden is gewonnen, ofte / ingenomen. D. elck eene der steden sal &c. als volgt. And. Kerijoth. als vov. V. 24.
105 Ofte / burchten, sloten.
106 Alsoo ond. 49. 22.
107 Van baren / kintsnooden / als vov. 22. 23. ende ond. 49. 22. &c.
108 Als vov. 33. 24. ende in dit cap. V. 2.
109 Siet boven V. 26.
110 Hier zijn drie woorden in 't Hebr. die malkanderen seer gelijcken / pachad, pachath ende pach. welcke aerdicheyt wy in onse tale niet en konnen navolgen, alsoo Jes. 24. 17.

44 Die [111] van de vreese ontvliedt / sal in den kuyl vallen / ende die uyt den kuyl opkomt / sal in 't strick gevangen worden: want ick sal over haer / over Moab / het jaer van haerlieder besoeckinge brengen / spreeckt de HEERE.

45 Die voor ['s vyants] macht vluchteden / [112] bleven staen in de schaduwe van Hesbon: maer een [o] [113] vyer is uytgegaen van Hesbon / ende een vlamme [114] van tusschen Sihon / ende heeft de hoecken Moabs / ende den schedel der [115] kinderen des gedruys verteert.

46 [116] Wee u / Moab: het volck van [117] Camos is verloren: want uwe sonen zijn wechgenomen in gevanckenisse; oock zijn uwe dochters in gevanckenisse.

47 Maer in 't laetste der dagen / sal ick Moabs [118] gevanckenisse [119] wenden / spreeckt de HEERE. [120] Tot hier toe is Moabs oordeel.

111 Hebr. van 't aengesichte der vreese.
112 D. namen haren toevlucht inde Coninckliche stadt Hesbon / meynende aldaer gevercht ende bescheremt te zijn.
o Num. 21. 28.
113 Siet Num. 21. 28. De sin is / gelijck te dier tijt d' overheeringe des lants van Hesbon begon / so sal 't nu oock geschieden / sulcx dat sich daer niemant sal konnen bergen.
114 D. uyt het midden der stadt / die Sihon den Moabiten eertijts benomen / eñ aldaer als Coninck geregeert hadde. Num. 21. 26.
115 Der Moabiten / die soo groot gewoel maeckten / ende soo hooge pochten eñ snorckten. Vgel. vov. 46. 17. met d' aenteek.
116 Siet Num. 21. 29. ende vov. op V. 7.
117 Siet vov. V. 7/13.
118 Ofte / gevangene wederbrengen.
119 Dit mach wel eenichsins mede passen op eenige tijtlicke ofte lichameliche herstellinge / maer siet principalick op de geestelicke verlossinge / welcker sy door de predicatie des Euangeliums neffens andere volcken souden deelachtich worden. Vgel. ond. 49. 6/39.
120 D. (als wy spreken) dus veel zy gesproken van Moabs straffe. Siet vov. op V. 21.

Het xlix. Capittel.

Prophetye tegen de Ammoniten / V. 1 / &c. Edomiten / 7. Damascus ende de Syriers / 23. Kedar ende Hazor / 28. ende tegen Elam / met eene bygevoechde belofte / 34.

1 [1] TEgen de kinderen Ammons / seyt de HEERE alsoo; heeft dan Israël geene [2] kinderen? en heeft hy geenen erfgenaem? waerom is dan [3] Malcam erfgenaem van [4] [a] Gad? ende [waerom] woont [5] sijn volck in [6] des selvē steden?

2 Daerom siet / de dagen komē / spreeckt de HEERE / dat ick over [b] [7] Rabba der kinderen Ammons / een [8] krijchsgeschrey sal doen hooren / ende sy sal tot eenen [9] woesten hoop worden / ende hare [10] onderhoorige plaetsen sullen met vyer aengesteken worden: ende Israël sal [11] erven de gene die hem ge-erft hadden / seyt de HEERE.

3 Huylt ô [12] Hesbon / want [13] Ai is verstoort; krijtet ghy [14] dochteren van Rabba / gordet [15] sacken aen / [c] drijvet misbaer / ende loopet om by de [16] tuynen: want [17] Malcam sal wandelen in gevanckenisse / sijne [d] Priesteren ende sijne Vorsten te samen.

4 Wat roemt ghy op [uwe] [18] dalen? u [19] dal is wechgevloten / ghy [20] afkeerige dochter; die op hare [e] [21] schattē vertrouwt / [seggende] [f] [22] Wie soude tegen my komen?

5 Siet ick sal vreese over u brengen / spreeckt de Heere de HEERE der heyr-

1 Vergel. Ezech. 21. 33. ende 25. 2. Amos 1. 13. Zephan. 1. 8/9.
2 Dat Ammon dus sijn lant besitt / als of hy erfgenaem daer van ware? wil de Heere seggen.
3 Ofte / haerlieder Melech, verstaet der Ammoniten Afgodt / anders genoemt Milcom ende Molech. 1. Reg. 11. 5/7. ende Levit. 18. 21. siet aldaer / ende Vgel. vov. 48. op V. 7. ende ond. V. 3. ende Judic. 11. 24. Sommige setten 't over haer Coninck, T. w. der Ammoniten: datmē oock van den Afgodt kan verstaen / wantse hare Afgoden hare Coningen noemden. Vg. Ezech. 43. 7. Amos 5. 26. met d' aenteeck.
4 D. het lant / dat den stamme Gads van Godt door Mose was toegedeylt ende ingegeven. siet Num. 32. 33/34. Deut. 3. 12/16. Vgel. de maniere van spreken met Judic. 11. 23/24. ende hier in 't volgende Vs.
a Amos 1. 13.
5 Des Afgodts Malcoms. Vgel. vov. 48. 46.
6 N. Gads steden: gelijck als de Moabiten de reste hadden ingenomen, siet vov. 48. op V. 21.
b Amos 1. 14.
7 Der Ammoniten hooftstadt. siet 2. Sam. 11. 1. ende 12. 29/30/31. item Amos 1. 14.
8 Verstaet een velegeschrey van krijchslieden / ofte / een trompetten ofte basuynen geklanck.
9 Hebr. hoop der verwoestinge. D. Rabba sal over hoop liggen / als een steenhoop. Vgel. Deut. 13. 16.
10 Hebr. dochteren: D. de kleyne steden ende dorpen die onder haer gehooren ofte sorteren. Siet 2. Reg. 19. op V. 21.
11 Siet op 't voorgaende Vs. maer dewijle men nergens leest / dat de tien wechgevoerde stammen weder in haer tijdelick besit gebracht zijn (hoewel eenige particuliere van de selve stammē met Juda zijn wedergekeert) moet dit geestelick verstaen wordē / alsoo / dat Godt wel voor eerst het recht der erfsenisse / dat hy sijnen volcke selfs gegevē hadde / tegen de Ammoniten / als onrechtveerdige besitters / heeft uytgevoert / de selve uyt sijns volcx lant verdrijvende / ende Israël daer door voor den recht en erfgenaem van dien verklarende; maer daer na sijn rechte Israël tot haer volkomen besit gebracht / in haren hoofde / den Messia / wiens Coninckrijcke hy alle volcken heeft onderworpen / ende sijne geloovige hem tot broeders ende mede-erfgenamen gegeven. siet Psal. 2. 8. Apoc. 11. 15. ende Rom. 8. 17. &c. ende Vgel. Jes. 11. 14. Ezech. 25. 14. met d' aenteeck.
12 Als eene naeburige stadt / die Gad oock toebehoorde. Jos. 21. 39.
13 Een ander Ai, als Josu. 7.
14 Daer door kanmen hier verstaen de vrouwen ende jonge dochteren te Rabba woonende. Vgel. Luc. 23. 28.
15 Siet Gen. 37. op Vs. 34.
c Ies. 32. 12. Ierem. 4. 8. ende 6. 26.
16 Ofte / heyning-mueren: gelijck verbaesde ende benauwde menschen / niet wetende waer ghy schuylen / ofte henen vluchten sult.
17 Siet gelijcke maniere van spreken van Camos der Moabiten Afgodt. vov. 48. 7. ende Amos 1. op V. 15.
d Ierem. 48. 7.
18 Ofte / diepten, diepe plaetsen, daer in ghy meent besloten ende versekert te zijn.
19 D. uwe leegten / valleyen / ende diepten en strecken u niet voor valleyen / dat ghy u daer in soudt komen bergen / ofte: al 't gewas der dalen is soo licht als water verbloten; ofte / de inwoonders der valleyen zijn als water verloopen. Dal noch berch en kan u niet helpen / wil Godt seggen.
20 Siet Amos 1. 13. ende Zephan. 2. 8. sy waren wel van Lots afkomste / (daerom hadse Godt oock eertijts verschoont) maer daer na zijnse seer bittere vyanden van Godts volck geworden / ende als soodanige scherp gestraft.
e Ierem. 48. 7.
21 And. verborgene, verholene plaetsen.
f Ierem. 21. 13.
22 D. wie soude soo stout ofte machtich zijn / dat hy my soude derven aentasten, Vgel. vov. 21. 13.

scharen/ van alle [23] die rontom u zÿn: ende ghylieden sult/ een yegelÿck [24] voor sich henen/ uytgedreven worden/ ende niemant en sal den omdoolenden [25] vergaderen.

6 Maer daerna sal ick de gevanckenisse der kinderen Ammons [26] wenden/ spreeckt de HEERE.

7 Tegen [27] Edom/ seyt de HEERE der heyrscharen alsoo; [g] [28] Isser dan geene wÿsheyt meer te [29] Theman? Is den raet vergaen van de [30] verstandige? Is haerlieder wÿsheyt [31] onnut geworden?

8 Vliedet/ wendet u/ [32] woonet in diepe [plaetsen]/ ghy inwoonders van [h] [33] Dedan: want ick [34] hebbe Esaus [35] verderf over hem gebracht/ den tÿt [36] [dat] ick hem besocht hebbe.

9 [i] So daer [37] wÿnlesers tot u gekomen waren/ en souden sy niet eene nalesinge hebben overgelaten? So daer dieven by nacht [gekomen waren]/ en souden sy [niet] [38] verdorven hebben [39] soo veel hen genoech ware?

10 Maer ick hebbe Esau ontbloot/ ick hebbe sÿne verborgene-plaetsen ontdeckt/ dat hy sich niet en sal konnen versteken: sÿn zaet is verstoort/ oock sÿne broeders/ ende sÿne naebueren/ ende [40] hy en isser niet [meer].

11 Laet uwe weesen achter/ ende ick salse in't leven behouden: ende laet uwe weduwen op my vertrouwen.

12 Want soo seyt de HEERE; Siet/ de gene/ welcker [41] oordeel het niet en is den [42] beker te drincken/ sullen [43] gantschelick drincken; ende soudt ghy [44] eenichsins onschuldich gehouden worden? ghy en sult niet onschuldich worden gehouden/ maer ghy sult [45] gantschelick drincken.

13 Want ick hebbe by my selven gesworen/ spreeckt de HEERE/ dat [46] Bozra worden sal tot eene [47] ontsettinge/ tot eene smaetheyt/ tot eene woestheyt/ ende tot eenen vloeck: ende alle [48] hare steden sullen worden tot [49] eeuwige woestheden.

14 Ick heb een [k] [50] geruchte gehoort van den HEERE/ ende daer is een [51] gesante geschickt onder de heydenen: [om te seggen;] Vergadert u/ ende komet aen tegen [52] haer/ ende maket u op ten strÿde.

15 Want siet ick hebbe u kleyn [53] gemaeckt onder de heydenen; veracht onder de menschen.

16 Uwe [54] schricklickheyt heeft u [55] bedrogen/ [ende] de [l] trotsheyt uwes herten/ ghy die woont in de kloven der [56] steenrotzen/ die [57] u houdt op de hoochte der heuvelen: al soudt ghy u [m] nest [soo] hooch maken als den arent/ so sal ick u van daer neder stooten/ spreeckt de HEERE.

17 Also sal Edom worden tot eene [58] ontsettinge: [n] al wie voor by haer gaet sal sich ontsetten/ ende [59] fluyten over alle hare plagen.

18 [o] Gelÿck de [60] omkeeringe van Sodom ende Gomorra ende harer [61] nabueren/ [62] sal 't zÿn/ seyt de HEERE: niemant en sal [63] daer woonen/ noch geen menschen kint daer in verkeeren.

19 [p] Siet/ gelÿck een [64] Leeuw van de [q] verheffinge der Jordane/ sal hy opkomen tegen de [65] stercke wooninge; want ick sal [66] hem [67] in een oogenblick [68] daeruyt doen loopen; ende wie [daer toe] verkoren is/ [dien] sal ick tegen haer [69] bestellen: want wie is my gelÿck? ende [r] wie soude my [70] verdachvaerden? ende wie is die [71] Herder/ die [72] voor mÿn aengesichte bestaen soude?

20 Daerom hooret des HEEREN raetslach/ dien hy over Edom heeft beraetslaegt/ ende sÿne [73] gedachten/ die hy gedacht heeft over de inwoonders vã [74] Theman: [75] So de [76] geringste van de kudde [77] hen niet en sullen neder-trecken! Indien [78] hy haerlieder wooninge niet [79] bovẽ hen en sal verwoesten!

21 De aerde heeft gebeeft van 't geluyt hares vals: [van] 't gekrÿt/ welckes geluyt gehoort is by de [80] schelf-zee.

22 Siet hy sal opkomen [s] ende [81] snel vliegen als een arent/ ende sÿne vleugelen over Bozra uytbreyden: ende het [82] herte van Edoms helden sal te dien dage wesen/ als het herte eener [t] vrouwe die in noot is.

23 Tegen [v] [83] Damascus; Beschaemt is [84] Hamath ende [85] Arpad; om dat sy een boos [86] geruchte gehoort hebben/ zÿn sy [87] gesmolten; by de [88] zee is becommernisse/ men en kander niet [89] rusten.

24 Damascus is [90] slap geworden/ sy heeft haer gewendt om te vluchten/ ende zitteringe heeft haer aengegrepẽ: benauwtheyt ende smerten als eener [x] barender [vrouwe] [91] hebben haer bevangen:

25 [92] Hoe en is de [93] beroemde stadt niet gelaten? de stadt [94] mÿner vrolickheyt?

26 [95] Daerom sullen hare jongelingen

23 Ofte/ van alle plaetsen rontom u.
24 *Hebr.* voor sijn aengesichte. D. voor sich henen/ in 't wilde/ waer hy slechs kan henen vluchten.
25 D. sich sijner ontfermen/ dat hy hem op ofte in neme ende herberge.
26 Als vov. 48. 47. ende ond. v. 39.
27 D. nakomelingen van Esau.
g Obad. 8.
28 Verg. Obad. 8/9.
29 Theman ende Dedan waren twee steden der Edomiten/ op bergen gelegen/ aen 't oost-eynde van Esaus geberchte/ achter 't Suyd-eynde van de doode zee/ nae uytwijsen van eenige Caerten. Theman was Esaus soons sone/ uyt Eliphaz/ waer van dese stadt sonder twijffel den naem heeft, siet Gen. 35. 10/11.
30 And. [hare] kinderen.
31 Het Hebr. woort beteeckent gemeenlick/ overtollich, overich, ende geyl worden, en hier voorts/ onnut, vergeeffsch. ydel. ofte/ ondienstlich worden.
32 *Hebr.* verdiepet u om te woonen, ofte/ met woonen, ofte/ blijven. verst. om u te bergẽ. also ond. v. 30.
h Ierem. 25. 23.
33 Siet op 't voorgaende vs van eene contreye in Arabien/ alsoo genoemt/ siet vov. 25. 23. en Gen. 25. 3. 't kan zijn/ dat beyde/ de stadt in Edom/ ende het lant in Arabien/ eenen oorsprongk hebben/ om datse niet verre van malkanderen gelegen waren. Vgel. vov. 25. op v. 23.
34 D. ick sal 't sekerlick doen.
35 Ofte/ ondergang.
36 D. den tijt sijner besoeckinge/ als Godt elders spreeckt: D. sijner straffe. siet Gen. 21. op v. 1.
i Obad. 5.
37 Ofte/ druyvensnijders.
38 D. u ontnomen ofte gestolen hebben (Vgel. Obad. 5.) 't welcke gemeenlick met verderven ende rampaneren van huys ofte goet geschiet.
39 *Hebr.* haerlieder genoechsaemheyt, latende wat over (wil de Heere seggen) ofte/ niet meer nemende als sy bequamelick konden wech brengen/ ofte mede dragen: maer ick sal anders met hem handelen/ hem bloot ende kael makende/ dat hy niets over en hebbe/ gelijck in 't volgende verklaert wort.
40 Sommige hechten dese woorden aen het volgende vs/ met eenige byvoeginge/ aldus: hy en isser niet [die segge:] dan is den sin van 't volgende klaer: T. w. datter niemant sal zijn/ die sich sijner weesen ofte weduwen sal ontfermen. Andere verstaen/ dat Godt met de volgende woorden/ Esau spottender wijse aenspreeckt/ als of hy seyde: ghy en behoeft niet te dencken/ dat uwe weesen ende weduwen by my gunste sullen vinden; laet ghyse na/ ick sal mijne oordeelen voorts vervolgen over u zaet/ ende alles watter van u soude mogen overblijven.
41 D. die 't soo niet verdient en hebben/ als ghy: T. w. de vroome onder mijn eygen volck. Vgel. vov. 25. 29. ende siet Deut. 19. op v. 6.
42 Mijns tooms.
43 *Hebr.* drinckende drincken. D. sullen 't niet ontgaen/ sy sullen moeten gestraft worden.
44 *Hebr.* onschuldich zijnde, ofte/ gehouden wordende, onschuldich worden gehouden. D. eenichsins ongestraft blijven. Siet 1. Reg. 2. op v. 9. ende vov. 25. op v. 29.
45 *Hebr.* drinckende drincken.
46 Der Edomiten hooftstadt/ in de Schrifture dickwijls vermeldt.
47 Ofte/ eensaemheyt, verwoestinge. als vov. 25. 9/18. &c.
48 Plaetsen die onder Bozra gehooren.
49 *Hebr.* woestheden der eeuwicheyt.
k Obad. 1.
50 Ofte/ rumoer, tijdinge. *Hebr.* eyg. een hooringe gehoort. Vgel. Obad. 1. 2/3/ &c. van den HEERE. D. de Heere heeft my dese tijdinge geopenbaert/ ofte/ welck geruchte de Heere beschickt heeft/ verweckende den Coninck van Babel tegens Edom.
51 D. ick hebbet door mijne godtlicke voorsichticheyt beschickt/ dat sy/ als op een expres bevel/ ofte/ mijne aenmaeninge/ sullen doen/ als volgt. Vgel. vov. 25. 9. met d'aenteeckeninge/ ofte/ (als sommige) de Coninck van Babel heeft eenen Ambassadeur uytgesonden/ om de volcken tegen Edom op te maken/ &c. het welcke van Godt alsoo beschickt is.
52 Bozra/ ofte/ Edom: gelijck hier doorgaens van dese volcken ende landen nu in 't vrouwlick dan in 't manlick geslachte gesproken wort. Vgel. vov. 48. op v. 4.
53 *Hebr.* gegeven. gestelt. D. ick hebbe verordineert/ dat ghy tot sulcken elendigen ende verachten staet sult gebracht worden/ dat ghy met geen andere volcken sult mogen vergeleken worden.
54 Daermede ghy andere voor u deedt schricken/ grouwelen/ beven ende schudden/ vermits uwen trotz/ ende u vreeslick verchachticht lant/ dat niemant dorste genaken.
55 Want ghy u daer op te vergeefs hebt verlaten.
l Ierem. 48. 29.
56 *Hebr.* steenrotze, ofte/ klippe. velze.
57 *Hebr.* houdt de hoochte des heuvels.

m Obad. 4.
58 And. verwoestinge.
n Ierem. 50. 13.
59 Ofte/ sijfelen, schuyfelen, pijpen, &c. Siet vov. 18. 16.
o Gen. 19. 25. Ierem. 50. 40. Amos 4. 11.
60 Vergel. ond. 50. 40.
61 Adama ende Zeboim, ende d'omliggende plaetsen/ de gantsche aengelegene contreye.
62 T. w. met Edom. dit ander lidt deser vergelijckinge is tot vervullinge van den sin ingevoegt: gelijck sommige oock doen in 't begin van 't volgende vs.
63 In 't lant der Edomiten: dat van de Babyloniers overheert zijnde/ voorts van tijt tot tijt alsoo sal worden verwoest/ datt'et ten laetsten gantsch desolaet ende onbewoont zy.
p Ierem. 50. 44. &c.
64 Die sijne gewoonlicke legerplaetse moet verlaten/ ende met grimmicheyt al brullende in der haest opklimmen nae 't geberchte/ wanneer de Jordane aen allen kanten overloopt/ ende de leeuwen van daer jaegt. (siet vov. 12. op v. 5. ende Vgel. Zach. 11. 3.) alsoo sal de Coninck van Babel met verstoorden gemoede optrecken nae 't geberchte der Edomitẽ. ofte/ gelijck een leeuw opclimt vermits de opswellinge der Iordane, [alsoo sal hy opkomen] tegen &c. in eenen sin. Vgel. ond. 50. 44. van Cyri aenkomste tegen Babel. And. (want dese plaetse verscheydẽtlick wort overgesett ende verklaert) gelijck een leeuw, sal hy op trecken van de hoovaerdige, ofte/ stoute Iordane tegen, &c. D. Nebucadnezar sal optrecken nae Edom/ als hy het Joodsche lant sal hebben overheert/ het welcke de Edomiten sich niet konden inbeelden/ maer waren vrolick over de elenden van Juda.
q Ier. 12. 5.
65 Ofte/ rouwe, harde. D. het verchachticht lant der Edomiten. anders lieflicke wooningen des Stercken: verstaende dat hier gesproken wort van de stoute aenslagen der Edomiten/ die opgeblasener als de Jordane waren in 't vyantlick optrecken tegen Godts volck ende huys/ doch te vergeefs ende met eene spottelicke uytkomste.
66 Edom.
67 Dat is/ plotslick/ onvoorsiens: alsoo ist Hebr. woort genomen Prov. 12. 9. and. wanneer ick [hem] sal hebben laten rusten. D. na dat Edom lange in ruste sal hebben geseten/ sal ick hem/ &c.
68 *Hebr.* uyt haer. D. uyt de contreye ofte het lant Idumea. Siet vov. op v. 14. alsoo in de volgende woorden.
69 Ofte/ last, commissie, bevel geven over haer. verst. den Coninck Nebucadnezar/ dien Godt daerom sijnen knecht noemt. Siet vov. 25. 9. And. wie uyt gelesen is, dien &c. D. 't sal my niet ontbreken aen dienstige instrumenten/ die ick neme van waer 't my belieft/ om dien stouten Edom te bedwingen ende uyt te roeyen.
r Iob 41. 1. Ierem. 50. 44, 45.
70 In recht betrecken/ ofte/ my tijt/ termijn stellen? dat ick tegen hem soude moeten pleyten? ofte/ wie sal my mate ende tijt stellen in mijne wercken? Siet Job 9. 19. met d'aenteeck.
71 D. Coninck/ regent ofte/ voorstander. Vgel. 2. Sam. 5. 2. ende vov. 6. 3. ende 10. 21. ende 12. 10/ &c.
72 And. tegen. in eenen sin. D. wat Coninck ofte Monarche soude mijn tegenpartye konnen zijn?
73 D. voornemen/ besluyt/ dat hy gemaeckt heeft. Vgel. ond. v. 30.
74 Siet vov. op v. 7.
75 Dit zijn twee afgebrokene redenen/ in 't eedtsweeren gebruycklick. Siet Deut. 1. op v. 35.
76 De minste van Nebucadnezars krijchslieden. Vgel. vov. 6. 3.
77 D. hare vestingen ter aerden slechten. Vgel. 2. Sam. 17. 13. ofte/ hare lichamen langs der aerden sleypen. als vov. 15. 3. ende 22. 19.
78 De vyant/ ofte/ een yeder van hen/ ofte/ indienmen, &c.
79 Gelijckmen seyt/ dat een huys yemanden boven sijn hooft wort afgebroken ofte afgebrandt. Vgel. 1. Reg. 16. 18. met d'aent. and. met hen.
80 D. het roode meyr: de sin is/ dat haer gekrijt seer verre van daer sal gehoort worden/ also de Schelfzee van Edom verre afgelegen was in 't Suyden/ aen Egypten. and. aldus: het geluyt des gekrijts is gehoort by de schelfzee.
s Ierem. 48. 40.
81 Als vov. 48. 40. verst. Nebucadrezar.
82 Als vov. 48. 41.
t Ier. 48. 41.
v Ies. 17. 1.
83 Siet Gen. 14. op v. 15. ende 2. Sam. 8. op v. 5.
84 Siet Num. 13. op v. 21. ende 34. op v. 8.
85 Dese stadt wort oock by Hamath genoemt. 2. Reg. 18. 34. siet aldaer.
86 Als vov. v. 14.
87 D. vertsaecht ende moedeloos geworden. siet Deut. 1. op v. 28.
88 D. by die gene/ die aende zee woonen/ genoemt de zee van Syrien ende Phenicien. daer Damascus ende Hamath oock niet verre van lagen. and. [gelijck die] in de zee [in] becommernisse is, [en] niet rusten en kan.
89 Ofte/ stille zijn.
90 Vergel. 2. Sam. 4. op v. 1.
x Ier. 4. 31. ende 6. 24. ende 30. 6.
91 *Hebr.* heeft.
92 Woorden eens Damasceners/ ofte/ Syriers/ die aldus klagende wort ingevoert/ als of hy seyde/ Ach/ die stadt behoorde de vyandt doch gelaten ende verschoont te hebben/ &c.
93 *Hebr.* stadt des roems, ofte/ lofs. Vgel. ond. 51. 41.
94 D. daer over ick my verheuchde.
95 Op datmen sekerlick wete/ dat Damascus niet verschoont/ ofte gelaten/ ende overgesien sal worden.

[96] vallen/

[96] vallen op hare straten: ende alle [hare] krÿchslieden sullen te dien dage nedergehouwen worden/ spreeckt de HEERE der heyrscharen.

27 Ende ick sal een [y] [97] vyer aensteken in den muer van Damascus: ende het sal [98] Ben-hadads palleysen verteeren.

28 [99] Tegen [100] Kedar/ ende tegen de Coninckrÿcken van [101] Hazor/ die Nebucadrezar/ de Coninck van Babel/ [102] sloech; seyt de HEERE alsoo: Maket u op/ trecket op tegen Kedar/ ende verstooret de kinderen van 't [103] Oosten.

29 Sy sullen hare tenten ende hare kudden nemen/ hare gordÿnen/ ende al haer gereetschap/ ende hare kemelen voor sich wechnemen: ende sy sullen tegen hen uytroepen [104] Schrick van rontomme.

30 Vliedet/ swervet [105] flucx henen wech/ [106] woonet in diepe [plaetse]/ ghy inwoonders van Hazor/ spreeckt de HEERE: want Nebucadrezar/ de Coninck van Babel/ heeft eenen [107] raetslach tegen ulieden beraetslaegt/ ende eene gedachte tegens hen gedacht.

31 Maket u op/ trecket op/ tegen het volck dat ruste heeft/ dat in [108] sekerheyt woont/ spreeckt de HEERE: dat geene [109] deuren nochte grendel en heeft/ [die] alleen woonen.

32 Ende hare kemelen sullen ten roove zÿn/ ende de menichte haers vees sal ten buyte zÿn; ende ick salse verstroyen in [110] alle winden/ [te weten] de gene die aen de [z] [111] hoecken afgecortt zÿn: ende ick sal haerlieder verderf van alle [112] sÿne zÿden aenbrengen/ spreeckt de HEERE.

33 Ende Hazor sal worden tot eene [a] [113] draken-wooninge/ eene verwoestinge tot in eeuwicheyt: [114] niemant en sal daer woonen/ noch geen menschen kint daer in verkeeren.

34 Het woort des HEEREN dat tot den Propheet Jeremia geschiet is/ [115] tegen Elam: in 't begin des Coninckrÿcks Zedekia/ des Conincks van Juda/ seggende:

35 Soo seyt de HEERE der heyrscharen; Siet ick sal verbreken [116] Elams boge; het [117] voornaemste van haerlieder gewelt.

36 Ende ick sal de [118] vier winden uyt de vier hoecken des hemels over Elam aenbrengen/ ende salse in alle die selve winden [119] verstroyen: ende daer en sal geen volck zÿn daer henen Elams verdrevene niet en [120] sullen komen.

37 Ende ick sal Elam vertzaegt maken voor 't aengesichte harer vyanden/ ende voor 't aengesichte der gener die [121] hare ziele soecken/ ende sal een [122] quaet over hen brengē/ de hitticheyt mÿns toorns/ spreeckt de HEERE: ende ick sal het sweert achter hen senden/ [123] tot dat ickse verteert sal hebben.

38 Ende ick sal mÿnen [124] throon in Elam stellen: ende sal den Coninck ende de Vorsten van daer vernielen/ spreeckt de HEERE:

39 Maer 't sal geschieden in 't laetste der dagen/ dat ick Elams [b] gevanckenisse [125] wenden sal/ spreeckt de HEERE.

96 Ofte/ liggen, zÿnde verslagen.
y Amos 1.4, 14.
97 Van plagen ende elenden/ oorloge ende verwoestinge. Siet Job 15. op v. 34.
98 Des machtigen vermaerden Conincr van Syrien. Siet 1. Reg. 15.18/ 20. en 20. 1. &c. verst. de Palleysen der Coningen van Syrien; alsoo Amos 1.4.
99 Ofte/ van.
100 Vermeldt vov. 2.10. siet aldaer.
101 Hebr. Chatsor. Siet Jos. 11.10/ 11. ende 15.23/ 25. ende 19.36. ende 1. Reg. 9. 15. ende 2. Reg. 15. 29. uyt vergelÿckinge van welcke plaetsen blÿckt/ datter verscheydene steden van desen naem geweest zÿn/ soo in 't Noorden/ als in 't Suydē van Canaan: Doch hier verstaen sommige/ dat gemeent worden de contreyen in woest Arabien/ daer henen de Hazoriten sich begeven hebben na dat Josua die stadt verbrandt/ ende oock naderhant Barack Jabin verslagen hadde. het welcke met de bÿvoeginge van kedar ende der kinderen van 't oosten met qualick over een komt. Vgel. vov. 25. 24.
102 Als vov. 46. 2.
103 Siet Judic. 6. op v. 3.
104 Als vov. 6. 25. ende hier voven v. 5. and. eenen schrick rontom tegen haer uytroepen.
105 Hebr. seer.
106 Als voven v. 8.
107 Vov. v. 20.
108 D. seker ende sorgeloos is.
109 Om dat dese Arabiers in tenten woonden/ geene huysen en hadden/ ende geenen vyant en vreesden. Siet Jud. 8. 11. met d' aent. ende vergel. Num. 23. 9. Deut. 33. 28. Mich. 7. 14.
110 Hebr. allen wint. D. in alle hoecken der werelt. alsoo ond. v. 36. Ezech. 5. 10. en 17. 21. &c.
z Ier. 9. 26. ende 25. 23.
111 Siet vov. cap. 9. op v. 26.
112 Des Kedars/ ofte/ Hazors zÿden/ ofte/ passagien.
a Ierem. 9. 11. ende 10. 22.
113 Als vov. 9. 11.
114 Als vov. v. 18.
115 Ofte/ van Elam, Aengaende Elam. D. de Persianē/ ofte een seker volck in Persia. Siet vov. 25. 25. ende Jes. 21. 2.
116 D. der Elamiten: alsoo in 't volgende. Vg. Jes. 22. 6.
117 Ofte/ het beginsel. D. daer in haer principaelste krÿchsmacht bestaet/ ofte/ waer door sy begonnen hebben machtich te worden. T. w. datse kloecke boog-schutters waren. Sommige meynen datse daerom oock nessens andere volcken/ van Nebucadrezar in sÿn heyr-kracht tegen Juda ende Jerusalem gebruyckt zÿn/ ende Godts volck seer getyranniseert hebben/ ende dat dit daerom hier tegen haer geprophetcert zy: gelÿckse oock den Tyriers gedient hebben. Ezech. 27. 10. Doch wanneer dese Prophetie vervult zy/ daer van is verscheyden gevoelen. Sommige meynen/ dat het geschiet zy door de Schytische volcken/ ontrent dien tÿt als Nebucadnezar over al besich was/ om Juda ende andere volcken te vermeesteren/ ende voorts daer na/ siet Ezech. 38. op v. 2. Andere/ dat het zy vervult/ als Alexander de groote den Coninck van Persen overwonnen/ ende de Monarchie aen sich gebracht hadde/ ende voorts na sÿnen doot: 't is altoos seker/ dat sy de waerheyt deser prophetie verscheydentlick hebben ondervonden.
118 D. de vyanden van alle kanten.
119 Als vov. v. 32.
120 Hebr. sal. D. van haer verdreven volck/ salder over al zÿn.
121 D. die hen nae 't leven staen: als vov. dickwÿls/ siet Exod. 4. op v. 19. ende 2. Sam. 4. op v. 8.
122 Der straffe.
123 Als vov. 9. 16. ende 14, 12.
124 Des gerichtes/ als de volgende woorden uytwÿsen.
b Iere. 48. 47.
125 Siet vov. v. 6. ende 48. op v. 47. en Vgel. Act. 2, 9.

Het L. Capittel.

Wÿtloopige prophetye vande verstooringe der stadt Babel ende des lants der Chaldeen/ door de Persen ende Meden/ van wegen hare afgoderye/ tyrannye/ ende hoochmoet: met tusschen ingevoegde schoone beloften van de verlossinge des Joodschen volcks uyt de Babylonische gevanckenisse/ ende der algemeyne kercke uyt de geestelicke gevanckenisse door den Messia.

1 HEt woort/ dat de HEERE gesproken heeft tegen Babel/ tegen 't lant der Chaldeen; door den [1] dienst des Propheten Jeremie.

2 Verkondiget onder de heydenen/ ende doet hooren/ ende [2] werpet eene baniere op/ latet hooren/ en verbergtet niet: segget/ Babel [3] is ingenomen/ [a] [4] Bel is beschaemt/ [5] Merodach is verplettert/ [6] hare [7] afgoden zÿn beschaemt/ hare [8] dreck-goden zÿn verplettert.

3 Want een volck komt tegen haer op van 't [9] Noorden; dat sal haer lant setten in verwoestinge/ datter geen inwoonder in en sal zÿn: van den [10] menschen aen tot de beesten toe zÿnse [11] wechgesworven/ doorgegaen.

4 In de selve dagen/ ende ter selver tÿt/ spreeckt de HEERE/ sullen de kinderen [12] Israëls komen/ sy ende de kinderen Juda te samen: wandelende ende [13] weenende sullen sy henen gaen/ ende den HEERE haren Godt soecken.

5 Sy sullen nae Zion vragen; op den wech herwaert sullen hare [14] aengesichten zÿn: [15] sy sullen komen ende den HEERE toegevoegt worden/ [16] [met] een eeuwich verbont/ [dat] niet en sal worden vergeten.

6 Mÿn volck waren verlorene schapen/ hare [17] herders haddense verleydt/ sy haddense gevoert [nae] de bergen: sy gingen van berch tot heuvel/ sy vergaten hare [18] legeringe.

7 Alle die haer vonden [19] aten haer op/ ende hare wederpartÿders seyden/ Wy en sullen geene schult hebben: daerom dat sy gesondigt hebben tegen den HEERE/ [in] de [b] [20] wooninge der gerechticheyt/ [21] ja [tegen] den HEERE/ de verwachtinge harer vaderen.

8 [c] Vliedet wech uyt het midden van Babel/ ende gaet uyt/ uyt der Chaldeen lant: ende weset als de [22] bocken [23] voor de kudde henen.

9 Want siet/ ick sal eene versamelinge van groote volcken uyt den lande van 't Noorden verwecken/ ende tegen Babel opbrengen; die sullen sich tegen haer [24] rusten/ van daer sal sy ingenomen worden:

1 Hebr. hant.
2 Om elck eenen tot opmerckinge te verwecken/ ende insonderheyt Godts volck/ als door een teecken ofte signael by een te roepen/ ende haer dese vreemde ende andersins ongeloofflicke Prophetye van Babels gewissen val en onderganck/ mitsgaders de verlossinge/ van Godts volck/ tot sÿner eere en aller geloovigē troost/ bekent te maken. De maniere van spreken is genomen van krÿchs-saken.
3 D. sal soo sekerlick worden ingenomen/ als of 't alreets geschiet ware, alsoo in 't volgende.
a Ies. 46. 1. Ierem. 51. 44.
4 De voornemste Afgodt der Babyloniers. Siet Jesa. 46, 1. ende ond. 51. 44.
5 Dit schÿnt oock een naem van eenen Afgodt geweest te zÿn/ hoewelder oock Coningen van Babel vermelt worden/ die dien naem gevoert hebben/ (siet Jesa. 39. 1.) vermoedelick ter eere desess Afgodts/ gelÿck de kinderen Israels den name Godts/ Ia en El, veel in hare namē gebruyckt hebben/ alsoo deden de Babyloniers oock met den name der Afgoden, Bel ende Nebo ofte Nebu, &c.
6 Der stadt Babel.
7 Siet van 't Hebr. woort 1. Sam. 31. op v. 9. en 2. Sam. 5. op v. 21.
8 Siet Levit. 26. op v. 30.
9 Verst. de Persen ende Meden/ welcke Noordtwaert van Chaldeen gelegen waren/ door de welcke dit oordeel Godts over Babylonien begonnen/ ende voorts van tÿt tot tÿt vervolgt soude worden/ tot de eyndelicke en geheele verwoestinge toe.
10 Hebr. van den mensche tot het beest toe. maniere van spreken/ die d' uyterste verwoestinge beteeckent. Siet vov. 4. 25. ende 9. 10.
11 Als vov. 9. 19.
12 Voor soo veel als dese belofte d' uyterlicke verlossinge uyt de gevanckenisse van Babel mach aengaen/ kannen dit verstaen van de gene/ die van de tien stammen in den lande overgebleven zÿnde/ daer na met die van Juda ende Benjamin gevancklick zÿn wechgevoert nae Babel/ ende met deselve uyt de gevanckenisse souden wederkeeren. Siet 1. Chron. 9. 3. ende Nehem. 11. op v. 3. aengaende het geestelicke/ dat in desen het principaelste is/ siet vov. 3. 18. met d' aenteeck.
13 Van wegen hare onweerdicheyt/ ende Godts onverdiende groote genade.
14 D. sy sullen sonder omsien/ ofte/ recht toe recht aen/ (als men seyt) nae Zion trecken: daer haer herte is/ derwaerts sullen sy haesten.
15 And. [seggende:] komt ende laet ons ons voegen tot den Heere, ofte/ vervoegt u tot den Heere.
16 Ofte/ het eeuwich verbont en sal niet vergeten worden. Hebr. verbont der eeuwicheyt. siet vov. 31. 31/ 32/ 33.
17 Kerckelicke en politÿcke Regeerders.
18 Gelÿck de kudden hare rustplaetsen plegen te hebben/ daerse nederliggen. de sin is/ dat Godts volck van geestelicken ende lichamelicken welvaert ende ruste berooft was: als in 't volgende verklaert wort.
19 Vergel. Deut. 7. op v. 16. ende Psal. 14. op v. 4. alsoo ond. 51. 34.
b Ier. 31. 23.
20 N. in Iudea. ende bysonderlick Jerusalem/ daer Godt ende sÿn volck woonden/ en daer Godt de ware gerechticheyt geopenbaert hadde. siet vov. 31. 23.
21 Ofte/ daer, hoewel, de HEERE de verwachtinge harer vaderen geweest is D. die gene/ op welcken hare voorvaders gehoopt hebben/ (siet vov. 14. 8.) welcker voetstappen sy nu niet gevolgt en hebben/ daerom met recht van hem gestraft/ ende van ons oock geplaegt zÿn/ willen sy seggen/ spottender wÿse.
c Iesa. 48. 20. Ierem. 51. 6. Apoc. 18. 4.
22 Cloeckmoedichlick ende onvertsaecht daer henen treckende/ gelÿck de bocken voor de schapen voor aen treden.
23 Hebr. voor 't aengesichte der kudde.
24 Ofte/ in order stellen, alsoo v. 14.

[25] hare

[25] hare pÿlen sullen zÿn als eenes [26] kloeckē helts / geene en sal [27] ledich wederkeeren.

10 Ende Chaldeen sal ten roove zÿn: alle die 't berooven sullen [28] versadigt worden / spreeckt de HEERE.

11 Om dat ghy u verblÿdt hebt / om dat ghy van vreuchde hebt opgesprongen / [29] ghy plunderaers mÿner [30] erffenisse: om dat ghy [31] geyl geworden zÿt als een grasige veerse / [ende] hebt gebriescht als de stercke [32] [peerden]:

12 So is uwe [33] moeder seer beschaēt; die u gebaert heeft / is schaemroot geworden: Siet / sy is gewordē de [34] achterste der heydenen / eene woestÿne / dorheyt ende wildernisse.

13 Van wegen de verbolgentheyt des HEEREN en sal sy niet bewoont worden / maer sy sal geheelick eene verwoestinge wordē: [d] al wie aen Babel voor by gaet / sal sich ontsetten / ende [35] fluyten over alle hare plagen.

14 Rustet u tegen Babel rontomme / alle ghy die den boge [36] spannet / schietet [37] in haer / en sparet de [38] pÿlen niet: want sy heeft tegen den HEERE gesondigt.

15 Juychet over haer rontomme / sy heeft hare [39] hant gegeven; hare fondamenten zÿn gevallen / hare mueren zÿn afgebroken: want dat is des HEEREN wrake / wreket u aen haer / [40] doet haer / gelÿck als sy gedaen heeft.

16 Roeyt uyt van Babel den [41] zaeyer / ende dien die [42] den sickel handelt in den oogst-tÿt: [43] laetse van wegen het [44] verdruckende sweert / sich keeren / een yegelÿck tot sÿn volck / ende vlieden / een yegelÿck nae sÿn lant.

17 Israël is een verbystert lam / [dat] de Leeuwen verjaegt hebben: De eerste / [die] hem heeft [45] opgegeten / was de Coninck van [46] Assur / ende dese de laetste / Nebucadrezar de Coninck van Babel / heeft hem de [47] beenderen verbrÿselt.

18 Daerom / soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls; Siet ick sal [48] besoeckinge doen over den Coninck van Babel / ende over sÿn lant: gelÿck als ick besoeckinge gedaen hebbe over den [e] Coninck van Assur.

19 Ende ick sal Israël [49] weder tot sÿne wooninge brengen / ende hy sal weyden [op] den [50] Carmel ende [op] den [50] Basan: ende sÿne ziele sal op het geberchte Ephraims ende Gileads versadigt worden.

20 In die dagen eñ te dier tÿt / spreeckt de HEERE / sal Israëls ongerechtichheyt [51] gesocht worden / maer sy en salder niet zÿn; ende de sonden van Juda / maer en sullen niet gevonden worden: want ick salse den genen vergeven / dien ick sal doen [52] overblÿven.

21 [53] Tegen het lant [54] Merathaim / treckt tegen 't selve op; ende tegen de inwoonders van [55] Pekod: Verwoest ende [56] verbannet achter hen / spreeckt de HEERE; Ende doet nae alles dat ick u geboden hebbe.

22 Daer is een krÿchs-geschrey in den lande: ende een groote [57] breucke.

23 [58] Hoe is den [59] hamer der gantscher aerde [soo] afgehouwen ende verbroken? hoe is Babel geworden tot eene [60] ontsettinge / onder de heydenen?

24 [61] Ick heb u een strick gestelt / dies zÿt ghy oock [62] gevangen / ô Babel / [63] dat ghy 't niet en wistet: ghy zÿt [64] gevonden / ende oock gegrepen / om dat ghy u tegen dē HEERE [65] [in strÿt] gemengt hebt.

25 De HEERE heeft sÿn [66] schatkamer opgedaen / ende de [67] instrumenten sÿner gramschap voortgebracht: want dat is een [68] werck des Heeren / des HEEREN der heyrscharen / in den lande der Chaldeen.

26 Komet aen tegen [69] haer van 't [70] uyterste / opent hare schueren / [71] vertredet haer als koorn-hoopen / ende [72] verbannetse: En laetse geen overblÿffsel hebben.

27 [73] Doodet met den swaerde alle hare [74] varren / laetse [75] afgaen ter slachtinge: wee over hen / want haren [76] dach is gekomen / de tÿt harer besoeckinge.

28 Daer is eene stemme der [77] gevluchten ende ontkomenen uyt den lande van Babel: om in Zion te verkondigen de wrake des HEEREN onses Godts / de wrake sÿns [78] Tempels.

29 Latet [u] hooren tegen Babel / ghy [79] schutters / alle ghy die den boge [80] spannet / legert u tegen haer rontomme / [81] laet niemant van haer ontkomen / vergeldet haer nae haer werck / [82] doet haer nae alles dat sy gedaen heeft: want sy heeft trotslick gehandelt tegen den HEERE / tegen den [83] Heyligen Israëls.

30 Daerom sullen hare [f] jongelingen vallen op hare straten: eñ alle hare krÿchslieden te dien dage uytgeroeyt worden / spreeckt de HEERE.

31 Siet ick [wil] [84] aen u / ghy [85] trotse / spreeckt de Heere / de HEERE der heyrscharen: want uwen [86] dach is gekomen / de tÿt dat ick u besoecken sal.

32 Dan sal de trotse aenstooten ende vallen / ende daer en sal niemant zÿn die hem oprichte: Ja ick sal een vyer aensteken in sÿne steden; dat sal alle plaetsen rontom hem verteeren.

33 Soo seyt de HEERE der heyrscharen; De kinderen Israëls ende de kinderē Juda zÿn t'samen verdruckt geweest: ende alle diese gevangen hadden hebbense vast gehouden / sy hebbense geweygert los te laten.

34 [Maer] haer verlosser is sterck / HEERE der heyrscharen is sÿn naem: hy sal haren twist [87] sekerlick twisten / op dat hy het [88] lant in ruste brenge / maer de inwoonders van Babel beroere.

35 Het sweert sal zÿn over de Chaldeen / spreeckt de HEERE: ende over de inwoonders van Babel / ende over hare Vorsten / ende over hare Wÿsen.

36 Het sweert sal zÿn over de [89] leugenaers / datse sott worden: Het sweert sal zÿn over hare helden / datse vertzagen.

25 Der voorseyde versamelinge.
26 Ofte / ervarenen. And. eens helts die van kinderen berooft. D. dieselfs de jongelingen / ofte jonge manschap nedervelt.
27 Geen van hare pÿlen sal vergeefs geschoten worden. Vgel. 2. Sam. 1.22. ofte / [die] (T. w. helt) niet ledich wederkeert, sonder nederlage sÿns vyants.
28 Van roof ende buyt vol op hebben.
29 Ofte / plunderende, ofte / als ghy plunderdet.
30 Des lants Canaan / ende mijns volcks.
31 Ofte / gegroeyt zijt, aen den lichaem toegenomen hebt, als eene jonge veerse / die in jonck teder gras gaet weyden.
32 Als bov. 47.3.
33 Babylon / de hoofstadt van Chaldea.
34 D. de snootste / vuylste / slechtste onder alle natien. *Hebr.* het achterste.
d Ier. 49. 17.
35 Ofte / schuyffelen. siet bov. 18.16.
36 *Hebr.* tredet.
37 Ofte / op, tegen.
38 *Hebr.* pijle.
39 D. haer den Persen ende Meden onderworpen. Siet 2. Chron. 30.8. met d'aenteeck.
40 Als onder v. 29.
41 Selfs de lantlieden / die meest weerloos zijn / ende nochtans seer noodich in den lande.
42 D. den maeyer.
43 Ofte / sy sullē sich keeren - vlieden, &c. T. w. die uyt andere landen gekomen waren / om aldaer (als in een seer rijck lant) te verkeeren / ofte die sy in dienstbaerheyt getrocken hadden / ofte haer te hulpe mochten gekomen zijn.
44 Vergel. bov. 25. 38. ende 46. 16. met d'aenteeck.
45 Als bov. v. 7.
46 D. Assyrien. T. w. Pul / Tiglath Pileser / ende Salmanassar. Siet 2. Reg. 15. 19 / 20 / 29. ende 16. 7. ende 17. 3. &c.
47 *Hebr.* als ofmen seyde: heeft hem gebeendert, ofte / ontbeent. dat is ten uyttersten verdorven / ende machteloos gemaeckt.
48 Met straffen, siet Gen. 21. op v. 1.
e 2. Reg. 19. 35. 37. Ies. 37. 36, 38.
49 Dit kanmen eenichsins duyden op het lichamelicke / maer siet principalick op de geestelicke versamelinge tot Godts kercke door den Messiam / als bov. dickwils.
50. 50 Beyde in seer vette ende vruchtbare landouwen gelegen / ende daer van vermaert. van Basan siet Deut. 32. op v. 14. ende Psal. 22. op v. 13. van Carmel siet 1. Reg. 18. op v. 19. ende een ander Carmel. 2. Sam. 25. 7 / &c. alwaer Nabal sÿne schapen hadde: selfs wort het woort Carmel oock in 't gemeyn gebruyckt tot beteeckeninge van eene vruchtbare landouwe. Siet bov. 2. op v. 7.
51 De Heere wil seggen / dat hy volkomelick met sÿn volck sal versoent zÿn door den Messiam Jesum Christum. Vgel. bov. 31. 34. ende 33. 8 / &c.
52 Vergel. Jes. 10. 22. Rom. 9. 27 / 28 / 29.
53 Godts bevel aen den Coninck Cyrum, van sÿn optocht tegen Babel. Vgel. Jesa. 45. 1 / &c.
54 Dit vertalen vele / lant der rebellyen. ofte / rebellen, T. w. der Babyloniers / die wederspannich ende bitter tegen Godt ende sÿn volck geweest waren / siet v. 24 / 29. ofte / der twee rebellen, T. w. Assyriers ende Babyloniers. Andere houden 't voor een eygen naem van seker lant in Assyrien / alwaer een seker volck Mardi genoemt / gewoont hebben / ende verstaende / dat Godt hier den Coninck Cyro last ende instructie geeft / dat hy door Merathaim ende Pekod sal optrecken / ende al wat achter dese landen gelegen was verwoesten.
55 Siet Ezech. 23. 23. alwaer deses lantschaps oock gedacht wort.
56 Siet Deut. 2. op v. 34. alsoo ond. v. 26.

57 Siet bov. 4. op v. 6.
58 Eene vrage / die uyt verwonderinge voortkomt: als ond. 51. 41.
59 De Babyloniers / door welcken Godt sÿne oordeelen over vele volcken hadde uytgevoert / die hy door hem / als met eenen hamer / geslagen eñ verplettert heeft. Vgel. onder 51. 20. ende bov. 25. op v. 9. Jes. 41. 7.
60 Ofte / verwoestinge.
61 Dit is Godts antwoort op de voorgaende vrage / die voortquam uyt verwonderinge over eene sake / die den menschen scheen onmogelick te zijn.
62 Als een groot wilt.
63 D. onvoorsiens / sonder dat ghy 't dachtet ofte verwachtet: want Cyrus / de riviere Euphrates afgeleydt hebbende / over het drooge onvoorsiens in de stadt is gevallen / by nachte. Vgel. ond. v. 38. Dan. 5. 30 / 31.
64 D. betrapt / achterhaelt. Vgel. bov. 2. 26.
65 D. tegen Godt gestredē hebt / wiens volck ghy geplaegt hebt. de maniere van spreken wort alsoo vol gevonden Deut. 2. 9 / 24 / &c.
66 D. wapenhuys.
67 D. wapenen / die hy gebruycken sal tot uytvoeringe sÿns rechtveerdigen ende schrickelicke oordeels over Babel: alsoo Jes. 13. 5. Vgel. Psal. 7. 13 / 14 / &c.
68 Als bov. 48. 10.
69 N. Babel / ofte / tegen het, te weten / lant der Chaldeen / alsoo in 't volgende.
70 Der aerde: ofte / des lants / alsoo dat ghy van het eynde af begint. and. van dat / ofte / tegen dat [haer] eynde voor handen is / ofte / van wegen het eynde. men kan dit oock vergelijcken met ond. 51. 31.
71 Gelijck de dorschende ossen het koorn treden. Vgel. Jes. 21. 10. ende ond. 51. 33. and. werptse op als hoopen. dat is / maeckt groote hoopen der verslagenen / ofte / werpt alles overhoop / maecktse tot enckel opgeworpene hoopen.
72 Als bov. v. 21.
73 In 't Hebr. is een woort / als ofmen seyde / sweerdet. D. slaet / doodet met den sweerde.
74 D. rijcke / geweldige / stoute hansen. Vgel. Psal. 22. 13. ende 68. 31 / &c.
75 Als bov. 48. 15.
76 D. de tÿt harer straffe / hen van Godt verordineert. Siet Psal. 37. op v. 13. alsoo v. 31.
77 Der Joden / die van daer souden ontkomen / om Godes wonderwerck te bootschappen.
78 Die Godt aen de Chaldeen geoeffent heeft / om datse den Tempel verstoort ende verbrandt hadden. 2. Reg. 25. 9. alsoo onder 51. 11.
79 Alsoo wort het Hebr. woort oock genomen Gen. 49. 23. Job 16. 13. Siet oock Psal. 18. op v. 15.
80 *Hebr.* tredet.
81 *Hebr.* haer en zy, ofte / sy en hebbe geene ontkominge.
82 Als bov. v. 15.
83 Siet Psal. 71. op v. 22.
f Ierem. 49. 26.
84 Siet bov. 21. op v. 13.
85 *Hebr.* trotsicheyt, hoovaerdye, hoochmoet. siet van sulcken gebruyck der Hebreeusche sprake / Job 35. op v. 13. de sin is: die soo trotz is / dat hy de trotsicheyt selve is ofte genoemt mach worden: alsoo in 't volgende v.
86 Als bov. v. 27.
87 *Hebr.* twistende twisten. Siet Psal. 35. op v. 1. alsoo onder 51. 36.
88 Het Joodsche lant / ofte sÿne kercke principalick: ende voorts andere landen / die van Babel zÿn geplaegt.
89 Ofte / leugendichters, verstaet waerseggers / sterrekijckers / daer Chaldea vol van was. alsoo Jesa. 44. 25.

37 Het sweert sal zijn over [90] sijne peerden / ende over sijne wagenen / en over den gantschen [91] gemengden hoop die in't midden van haer is / datse tot [92] wijven worden; het sweert sal zijn over hare schatten / datse geplundert worden.

38 [93] Droogte sal zijn over hare wateren / datse uytdroogen: want het is een lant [94] van gesnedene beelden / ende sy [95] rasen nae de [96] schrickelicke [Afgoden].

39 Daerom so sullen de [97] wilde dieren der woestijnen met de wilde dieren der eylanden [daer in] woonen; oock sullen de [98] jonge struyssen daerin woonen; ende men salder geen [99] verblijf meer hebben in eeuwicheyt / noch sy en sal niet [99] bewoont worden [100] van geslachte tot geslachte.

40 [g] Gelijck Godt Sodom ende Gomorra / ende hare nabueren heeft [101] omgekeert / spreeckt de HEERE; [alsoo] en sal niemant [102] aldaer woonen / nochte geen menschen kint in haer verkeeren.

41 Siet / [h] daer komt een volck uyt het [103] Noorden: ende eene groote natie / ende [104] geweldige Coningen sullen van de zijden dar [105] aerde opgeweckt worden.

42 Boge ende spiesse sullen sy voeren / wreet zijnse / ende en sullen niet barmhertich zijn; hare stemme sal bruysen als de zee / ende op peerden sullense rijden: [106] het is toegerust als een man ter oorloge / tegen u / ô dochter van Babel.

43 De Coninck van Babel heeft haerlieder geruchte gehoort / ende sijne handen zijn slap geworden: [i] benauwtheyt heeft hem aengegrepen / weedom als eener barender [vrouwe].

44 [k] [107] Siet / gelijck een Leeuw van de verheffinge der Jordane / sal hy opkomen tegen de stercke wooninge; want ick [108] salse in een oogenblick daer uyt doen loopen; ende wie [daer toe] verkoren is [dien] sal ick tegen haer bestellen: want [l] wie is my gelijck? ende wie soude my verdachvaerden? ende wie is de Herder / die voor mijn aengesichte bestaen soude?

45 Daerom hooret den [m] raetslach des HEEREN / dien hy over Babel heeft beraetslaegt / ende sijne gedachten / die hy gedacht heeft over het lant der Chaldeen: so de geringste van de kudde hen niet en sullen nedertrecken! So hy de wooninge boven hen niet en sal verwoesten!

46 De [n] aerde is bevende geworden van't [109] geluyt der inneminge van Babel: ende het gekrijt is gehoort onder de volckē.

90 Het vrouwelick geslachte (hier meerendeels gebruyckt) wort hier tweemael verandert in 't manlicke: men kan dit duyden op den Coninck / ofte sijn volck. 91 Krijchslieden / en ander gemeyn volck uyt allerleye natien bestaende. 92 Moedeloos ende weerloos. alsoo ond. 51.30. Vgel. Jes. 19.16. Nahum 3.13. &c. 93 Vergel. boven d'aenteeck. op v. 24. 94 Vol van Afgoderije / diese met de gesnedene beelden bedrijven. 95 Als dulle / onsinnige menschen. Siet van 't Hebr. woort Psal. 5. op v. 6. 96 *Hebr.* verschrickingen. alsoo de Afgoden met recht worden genoemt / om datse sommige schrickelick van gedaente zijn / ende in 't gemeyn den Afgoden dienaren schrick aenbrengen. Gelijckse elders om gelijcke oorsake / smerten, genoemt worden. Siet 2. Sam. 5. op v. 21. met den selvē naem / Emim, zijn eertijts van wegen haer schrickelickheyt / eenige Reusen genoemt. Siet Gen. 14.5. ende Deut. 2. 10. met d'aenteeck. Ende sodanige plegen haer wel de macht ende heerschappye over andere aen te nemen / ende voorts nae der heydenen wijse tot Afgoden gemaeckt te worden. Sulck een is oock sonder twijfel geweest Nimrod / de eerste stichter der Assyrische ende Babylonische heerschappye. Siet Gen. 6.4. ende 10.8. 97 *Hebr.* Tsijm ende Iim. het eerste heeft den naem van dorre woeste plaetsen / het ander van eylanden. siet Jesa. 13/21/22. met d'aenteeck. 98 *Hebr.* struys-dochteren. and. jonge uylē. 99 Siet van sulcken gebruyck des Hebr. woorts / bov. 17. op v. 6. 100 *Hebr.* tot geslachte ende geslachte toe. g Gen. 19. 25. Jerem. 49. 18. 101 *Hebr.* gelijck de omkeeringe Godts van Sodom, &c. Vgel. bov. 49. 18. 102 In Babel. h Jerem. 6, 23, &c. 103 Siet bov. op v. 3. 104 Ofte / vele. 105 Ofte / des lants. Siet bov. 6. 22/23/24. alwaer eene gelijcke Prophetye is van Babels aenkomste tegen Juda / als hier van de Meden ende Persen, tegen Babel. Siet d'aenteeck. aldaer. 106 T. w. volck: ofte een yeder van hen is toegerust. als bov. 6. 23. van Babel / tegen de dochter van Zion. i Jer. 49. 24. k Jer. 49. 19, &c. 107 Siet bov. 49. 19. ende de volgende vss. tot het 22. vs toe / alwaer vast met de selve woorden geprophetéert wort van den optocht des Coninckx van Babel tegen Edom / die hier staen van Cyri optocht tegen Babel / om te kennen te geven datmen Babel weder soude doen gelijck sy andere volcken gedaen hadde. Siet d'aenteeck. aldaer. ende vgel. Apoc. 18.6. 108 T. w. de Babyloniers uyt Babel. l Job 41.1. Jerem. 49. 19. m Jer. 49. 20. n Jer. 49. 21. 109 Ofte / geruchte, *Hebr.* stemme.

Het Lj. Capittel.

Vordere Prophetye van den val ende verstooringe des weeldigen / gierigen / tyrannigen ende afgodischen Babels / ende van de genadige verlossinge des Joodschen volcks uyt de Babylonische gevanckenisse / v. 1 / &c. Jeremia beveelt den Seraia het boeck / daer in hy dese Prophetyen hadde geschreven / by Babel in de Riviere Phrath / met eenen aengebondenen steen / te werpen / tot een teecken van Babels eeuwige versinckinge / 59.

1 Soo seyt de HEERE; Siet ick sal eenen [1] verdervenden [a] wint opwecken / tegen Babel / ende tegen de gene die daer woonen in't [2] herte van de gene die tegen my opstaen.

2 Ende ick sal Babel [b] [3] wanners toeschicken / diese wannen / ende haer lant uytledigen sullen: want sy [4] sullen ten dage des [5] quaets van rontomme tegen haer zijn.

3 De [6] schutter spanne sijnen boge tegen [dien] die [7] spant / ende tegen [dien] die sich verheft in sijn [8] pantzier: ende en verschoonet [9] hare jongelingen niet / [10] verbannet al haer heyr:

4 Dat de verslagene [11] liggen in den lande der Chaldeen / ende de doorstekene op hare [c] straten.

5 Want Israël noch Juda en sal niet in [12] weduwschap gelaten worden van sijnen Godt / van den HEERE der [13] heyrscharen; (hoewel [14] haerlieder lant vol van [15] schult is /) van den [16] Heyligen Israëls.

6 [d] Vliedet uyt het midden van Babel / en reddet / een yegelick sijne ziele / en wordet niet uyt geroept in hare [17] ongerechticheyt: want dit is de tijt der [e] wrake des HEEREN / die haer de [18] verdienste betaelt.

7 Babel was een gouden [19] beker in de hant des HEEREN / die de gantsche aerde droncken maeckte: de volcken hebben van [20] haren wijn gedroncken; daerom zijn de volcken [21] dul geworden.

8 Schielick is Babel [f] gevallē en verbroken: huylet over haer / nemet [g] [22] balsem tot hare pijne / misschien salse genesen worden.

9 Wy hebben Babel [23] gemeestert / maer sy en is niet genesen: [h] verlaetse [dan] / ende [24] laet ons / een yegelick in sijn lant trecken: want haer [25] oordeel reyckt tot aen den hemel / ende is [26] verheven tot aen de [27] bovenste wolcken.

10 [28] De HEERE heeft onse [29] gerechticheden hervoor gebracht: komet ende laet ons te Zion het werck des HEEREN onses Godts vertellen.

11 [i] [30] Suyvert de pijlen / [31] rustet de schilden volkomelick toe: De HEERE heeft den geest der Coningen van [32] Meden opgeweckt; want sijn voornemen is tegen Babel / dat hyse verderve: want dit is de wrake des HEEREN / de [k] wrake sijns [33] Tempels.

12 Verheffet de baniere op de mueren van Babel / versterecket de wacht / stellet wachters / bereydet de [34] lagen: want gelijck de HEERE heeft [35] voorgenomen / alsoo heeft hy gedaen wat hy over de inwoonders van Babel gesproken heeft.

13 Ghy die aen vele [36] wateren woont / die machtich zijt van schatten: u [37] eynde

1 Verstaet de Meden ende Persen. ende vgel. bov. 4. 11. a Jerem. 4. 11. 2 Gelijck wy oock in onse tale seggen: in 't herte van 't lant. verstaet d'inwoonders van Babel / die de hooftstadt was van Chaldea / ende als het midden des lants. Siet Deut. 4 op v. 11.

b Jer. 4. 11. ende 15. 7. 3 And. vreemdelingen toeschicken, diese verstroyen sullen. 4 *Hebr.* zijn geweest. prophetischer wijse gesproken. D. sullen haer van alle kanten bestrijden. 5 D. hares ongelucks / ongevals / dat over haer bestemt is. 6 *Hebr.* de treder trede. D. de spanner spanne. Woorden Godts tot de schutters van de Meden ende Persen. 7 Tegen de Schutters van Babel. 8 Zijnde swaerder gewapent als de schutters. 9 Babel. 10 Siet Deut. 2. op v. 34. en bov. 50. 21. 11 *Hebr.* eygentlick vallen: maer het Hebr. woort wort oock somtijts voor liggen genomen. Siet bov. 9. op v. 22. alsoo ond. v. 47. ende 49. &c. c Jerem. 49. 26. 12 And. geen weduwer, ofte / geene weduwe gelaten wordē, Het Hebr. woort Alman wort alleenlick hier gevonden / beteeckenende yemant die in den weduwelijcken staet gestelt, ofte / gelaten is, gelijck Almana eene weduwe beteeckent. De maniere van spreken siet op het geestelick houwelick dat Godt met sijn volck gemaeckt hadde: als of hy seyde; Al ist dat mijn volck eenen tijt lanck alsoo gehandelt is / als of het niemant toe en hoorde / of haer man ende beschermer doot ware / ende sy van hem / ende van een yeder verstooten ende verlaten waren / so en sal nochtans sulcx niet altoos dueren: Ick sal noch toonen / datse mijne getrouwde is / ende hare sake ter hant nemen / ende het ongelijck / dat haer gedaen is / wreken. Vgel. Joha. 14. 18. 13 Siet 1. Reg. 18. op v. 15. 14 T. w. Israels ende Juda. And. dewijle haerlieder lant. (T. w. der Chaldeen / &c. 15 Ofte / verwoestinge, die sy met hare sonden verschuldet hebben. Andre duyden dit op de Chaldeen / aldus: want haer (der Chaldeen) lant is vol schults, tegen, ofte / van wegen den heyligen Israëls: D. om de sonden / die de Chaldeen tegen Godt gedaen hebben / daerom hyse straffen sal. Vgel. bov. 50. 29. 16 Siet Psal. 71. op v. 22. d Jer. 50. 8. Apoc. 18. 4. 17 D. wachtet u / dat ghy niet om en komet in de straffe harer ongerechticheyt. Siet Levit. 5. op v. 1. Psal. 31. op v. 11. ende ond. v. 45. ende bov. 50. 8. e Jerem. 50. 15. 28. 18 Alsoo wort het Hebr. woort oock genomen Judic. 9. 11. siet wijders 2. Chron. 20. op v. 11. 19 De sin deser verbloemde maniere van spreken is / dat Godt Babel gebruyckt heeft / als sijnen knecht ende instrument / om sijne rechtveerdige oordeelen over de inwoonders der aerde uyt te voeren. Vgel. bov. 25. 9. met d'aenteeck. item 25. 15 / &c. ende 49. 12. ende ond. v. 20/21/ &c. 20 Babels. 21 Van de plagen / die hen door de Babyloniers van Godts hant zijn toegesonden. Vgel. bov. 25. 27. van 't Hebr. woort / siet Psal. 5. op v. 6. f Jes. 21. 9. Apoc. 14. 8. ende 18. 2. g Jer. 8. 22. 22 Siet bov. 8. op v. 22. 23 Het Hebr. woort beteeckent beyds / meesteren, medicineren, remedien gebruycken, en genesen, ofte / gesont maken: beyde beteeckeningen worden in dit vers ken gebruyckt. als offe seyden: wy hebben ons beste gedaen om haer te helpē / maer te vergeefs. h Jer. 46. 11. 24 Als bov. 46. 16. Dit zijn woorden van het gehuerde krijchsvolck der Babyloniers. 25 D. straffe. siet bov. 48. op v. 21. 26 Ofte / verheft sich. 27 Ofte / dunste. 28 Woorden van Godts volck. 29 D. de rechtveerdicheyt onser sake tegen Babel, want of wel Godt met recht sijn volck gestraft heeft / so en was Babel daerom niet onschuldich. Vgel. Jes. 10. 7. Mich. 7. 9 / &c. i Jer. 46. 4. 30 Maecktse schoon / Spottender wijse tot de Babyloniers gesproken. Vgel. bov. 46. 4. ende hier v. 12. 31 *Hebr.* eyg. vullet, vervullet, D. maecktse ten vollen gereedt. ofte / vattetse met voller hant / ofte / (als sommige) versameltse, brengtse ten vollen by een, item / volmaecktse, offer yets aen feylde. And. vullet de pijlkokers. 32 Verstaet daer by oock / Persen. alsoo ond. v. 28. k Jer. 50. 28. 33 Siet bov. 50. op v. 28. 34 Ofte / leg-leggers, loerers, die op den vyant mogen passen / ende dien onvoorsiens / een voordeel af sien (alsmen seyt): 't sal altemael niet helpen / wil de Heere seggen / want ghy en sult met alle uwe krijchs-preparatie Godts voornemen ende werck niet konnen beletten. 35 *Hebr.* oock heeft de HEERE gedacht, ofte / voorgenomen. oock heeft hy gedaen, &c. D. gelijck, alsoo, &c. ofte / hy heeftet niet alleen voorgenomen / maer oock gedaen / D. sal 't oock gewisselick doen. Vgel. ond. v. 49. 36 Om dat de groote Riviere Euphrates niet alleen aen Babel / maer oock daer door liep / ende rontom vele water-grachten waren. Vgel. Apoc. 17. 1/15. 37 D. tijt uwes ondergancks / dien Godt over u bestemt heeft.

is gekomen / de [38] mate uwer gierichheyt.

14 [l] De HEERE der heyrscharen heeft geswooren [39] by syne ziele: Of ick u [40] schoon met menschen als [met] [41] kevers vervult hebbe / nochtans sullen sy malkanderen een [42] vreuchden-geschrey [43] over u toeroepen.

15 [44] Die de [m] aerde gemaeckt heeft door syne kracht / die de werelt bereydt heeft door syne wysheyt; ende den hemel [n] uytgebreydt door syn verstant:

16 Als hy syne stemme geeft / so isser een gedruys van wateren inden hemel / ende hy doet de dampen opklimmen van 't eynde der aerde: hy maeckt de blixemen met den regen / ende doet den wint voortkomen uyt syne schat-cameren.

17 Een yeder mensche is onvernuftich geworden so dat hy geen wetenschap en heeft / een yeder goutsmit is beschaemt van het gesneden-beelt: want syn gegoten-beelt is leugen / ende daer en is geen geest in hen.

18 Ydelheyt zynse / een werck van verleydingen: ter tyt harer besoeckinge sullense vergaen.

19 Jacobs [o] deel en is niet gelijck die; want hy is de formeerder van alles / ende [45] [Israël] is de roede syner erffenisse: HEERE der heyrscharen is syn naem.

20 [46] Ghy zyt my [p] een [47] voor-hamer / [ende] krijchs- [48] wapenen: ende door u [49] sal ick volcken in stucken slaen / ende door u sal ick Coninckrijcken verderven.

21 Ende door u sal ick in stucken slaen het peert ende synen ruyter: ende door u sal ick in stucken slaen den wagen ende synen [50] ruyter.

22 Ende door u sal ick in stucken slaen den man ende de vrouwe / ende door u sal ick in stucken slaen den ouden ende den jongen: ende door u sal ick in stucken slaen den jongelinck ende de jonckvrouwe.

23 Ende door u sal ick in stucken slaen den herder ende syne kudde / ende door u sal ick in stucken slaen den ackerman ende syn [51] jock-[ossen]: ende door u sal ick in stucken slaen Lantvoogden ende Overheden.

24 [52] Maer ick sal Babel ende allen inwoonderen van [53] Chaldeen vergelden alle hare boosheyt / die sy gedaen hebben aen Zion / voor [54] u lieder oogen / spreeckt de HEERE.

25 Siet ick [55] [wil] aen u / ghy verdervende [56] berch / (spreeckt de HEERE) die ghy de gantsche [57] aerde verderft: ende ick sal myne hant tegen u uytstrecken / ende u van de [58] steenrotzen afwentelen / ende sal u stellen tot eenen berch des [59] brants.

26 Eñ sy en sullen uyt u geenen [60] steen nemen tot eenen hoeck / oock [geenen] steen tot fondamenten: [61] want ghy sult [tot] [62] eeuwige woestheden zyn / spreeckt de HEERE.

27 Verheffet de baniere in den lande / blaset de basuyne onder de heydenē / [63] heyliget de heydenen tegen haer / [64] roepet tegen haer by een de Coninckrijcken van [65] Ararat / [66] Minni ende [67] Askenaz: bestellet eenen [68] krijchs-oversten tegen haer / brenget peerden opwaerts / als [69] ruyge [70] kevers.

28 Heyliget tegen haer de heydenen / de Coningen van [71] Meden / [72] hare Lantvoogden / ende alle hare Overheden: ja het gantsche lant [73] harer heerschappye.

29 Dan sal het lant beven ende pyne lyden: want [74] elck eene van des HEEREN gedachten staet vaste tegen Babel / om Babels lant te stellen tot eene verwoestinge / datter geen inwoonder en zy.

30 Babels helden hebben opgehouden te strijden / sy zyn [75] gebleven in de vestingen / hare macht is beswecken / sy zyn tot [q] [76] wyven geworden: [77] Sy hebben hare wooningen aengesteken / hare [78] grendels zyn verbroken.

31 [79] De looper sal den looper te gemoete loopen / ende de kuntschapper den kuntschapper te gemoete: om den Coninck van Babel bekent te maken / dat syne stadt [80] van 't eynde is ingenomen;

32 Ende [dat] de [81] veyren ingenomen / ende de [82] rietpoelen met vyer verbrandt zyn: ende [dat] de krijchs-lieden verbaest zyn.

33 Want soo seyt de HEERE der heyrscharen / de Godt Israëls; [83] De dochter van Babel is als een dorschvloer / 't is tyt datmense [84] trede: noch een [85] weynich / dan sal haer de tyt des [86] oogsts overkomen.

34 [87] Nebucadrezar / de Coninck van Babel / heeft my [88] opgegeten / hy heeft my verplettert / hy heeft my gestelt [als] een ledich vat / hy heeft my verslonden als een Draeck / hy heeft synen [89] balch gevult van myne leckernyen: hy heeft my [90] verdreven.

35 Het gewelt / [91] dat my ende mynen [92] vleesche is aengedaen / [93] zy op Babel / [94] segge d' inwoonersse van Zion: ende myn [95] bloet zy op de inwoonders van [96] Chaldeen / segge Jerusalem.

36 Daerom / soo seyt de HEERE; [97] Siet ick sal uwen [98] twist twisten / ende uwe wrake wreken: ende ick sal haer [r] [99] zee droogе maken / ende hare [100] sprinckader opdroogen.

38 *Hebr.* elle, ofte / *cubijt*, verstaet hier door / het perck dat Godt hare onversadelicke begeerlickheyt gestelt hadde / dat sy niet en souden konnen overtreden / maer daermede souder uyt ende ten eynde zijn.

l Amos 6.8.

39 Menschelick van Godt gesproken: dat is / by hem selven: gelijck Godt spreeckt vov. 22. 24. ende 49. 13. Siet Gen. 22. op v. 16.

40 Gelijck de Hebreeusche woordekens genomen zijn vov. 2. 22. eñ 37. 10. item 1. Sam. 14. 39. And. so ick u [niet] vervulle, ende sy. &c. verstaende het groote krijchs-heyr der Meden eñ Persen / daer mede Godt hier sweeren soude haer te sullen vervullen.

41 Eene soorte van ongedierte / hebbende in 't Hebreeusch den naem (als eenige meynen) van het verderven der vruchten door leckinge. Siet Psal. 105. 34. onder v. 27. Joel 1. 4. ende 2. 25. Nah. 3. 15/16. sommige noemense kanker-wormen, ofte / kruyt-wormen.

42 Siet hier van boven 25. op v. 30. ende verstaet dit van de vyanden die Babel souden overvallē.

43 Triumpherende over u: ofte / tegen u, een veltgeschrey maken om malkanderē tot den aenval ende overwinninge van u te verwackeren / al waer 't ghy noch soo vol volcks.

44 Siet vov. 10. 12/13/14/15/16. alwaer vast de selve woordē gevonden worden / die hier staē tot aen 't 20. v. Siet d' aent. aldaer.

m Gen. 1. 6. Ierem. 10. 12. &c.

n Iob 9. 8. Psal. 104. 2. Iesa. 40. 22. ende 44. 22. ende 51. 13. Ierem. 10. 12.

o Ierem. 10. 16.

45 Dit is hier ingevoegt uyt vov. 10. 16. And. ende [hy] (T. w. Godt) is de roede sijner (T. w. Jacobs) erffenisse. D. die sich selven sijnen volcke tot een erfdeel gegevē heeft.

46 Godts woorden tot den Babyloniër. Andere verstaen dit als een aenspraké aen den Coninck Cyrum / die de Babyloniers soude overweldigen / eñ setten over v. 24. ende ick sal, &c.

p Ierem. 50. 23.

47 Ofte / drijfhamer: verstaet sulcken hamer Godts / die alles / selfs de rotzsteenen / in stucken ende te morsel slaet. Vgel. vov. 23. op v. 29. De gelijckenisse (als blijckt uyt het volgende) is genomen van de krijchs-lieden / bysonderlick van de Curassiers, die hare vuysthamers, ofte / heythamers plegen te hebben / om de ysere wapenen daermede door te houwen / ende te verbreken / ende den vyant neder te vellen.

48 Ofte / gereetschap, instrumenten. dat is / ghy sult een instrument ende roede zijn mijns toorns ende rechtveerdigen oordeels over vele volcken.

49 Hier spreeckt Godt met eygentlicke woorden / te weten / in den toekomenden tijt, ende niet in den verledenen tijt / gelijck anderssins prophetischer wijse in dese voorsegginge veel geschiet.

50 Ofte / die daer op rijde. van wagen-ruyteren / die in die tijden van de wagens plachten te vechten / Siet 2. Sam. 10. op v. 18.

51 Ofte / koppel. paer ossen. D. de ossen / die in 't jock t' samen gaen arbeyden.

52 Als of de Heere seyde: Als ick de Babyloniers in alle de voorgemelde oordeelen / als mijn instrument / sal gebruyckt hebben / dan sal ick niet na laten te straffen de boosheyt die sy ondertusschen daer in gepleegt ende bedreven hebben / bysonderlick aen mijn volck. Vgel. boven op v. 10.

53 D. des lants der Chaldeen / ofte / van Chaldea. also v. 35.

54 Dit spreeckt Godt tot sijn volck / voor welcker oogen hy dit oordeel over Babel wilde laten gaen.

55 Als vov. 50. 31.

56 Alsoo wort Babel genoemt van wegen de Coninckliche hoocheyt ende pracht / ende de gelijckheyt die sy hadde met eenen berch, vermits hare hooge dicke mueren / ende hooge Coninckliche gebouwen. Vgel. Apoc. 17. 9.

57 Vergel. Apoc. 11. 18 / ende 13. 14.

58 Uyt uwe hooge vestingen nederstorten / dat ghy daer henen sult tuymelen ende rollen / gelijck een vat ofte yet anders / dat van eene klippe wort afgewentelt / in stucken berst / ende als verbrijselt wort.

59 Daer alles als in der asschen sal liggen / ende niet dan enckel assche eñ verbrande steenhoopen (als in afgebrande plaetsen) overich sullen zijn. siet ond. v. 58.

60 D. ghy sult niet weder gebouwt worden / ofte soo woest ende verdorven zijn / datmen niet eenen steen onder uwe overige steenhoopen sal vinden / die bequaem zy tot eenen hoeckſteen ofte grontsteen.

61 Ofte / maer.

62 *Hebr.* woestheden, ofte / verwoestinge der eeuwicheyt. alsoo onder v. 62.

63 D. sondertse af / bereydtse / rust toe / tot dit werck des Heeren tegen Babel. Vgel. vov. 6. 4. met d' aenteeck. alsoo in 't volgende v.

64 *Hebr.* Eygentl. doet, ofte / laet hooré. D. somtijts / door uytroepinge vergaderen.

65 Groot Armenien. Siet Gen. 8. op v. 4.

66 Kleyn Armenien.

67 Siet Gen. 10. op v. 3. welcke landen men hout dat Cyrus ingenomen hadde / eer hy Babel veroverde. ofte datse ten deele sijne bont-genooten waren.

68 Het Hebr. woort wort alleenlick hier ende Nah. 3. 17. gevonden / beteeckenende (als sommige meynen) eenen sulcken Commandeur / ofte / Oversten / die de bevelen des Coninck ontfangt / ende aen 't krijchs-volck overdraegt eñ verklaert: andere verstaen den Coninck Cyrum selfs / ofte Darium (nae haer gevoelen) sijn schoon-vader.

69 Ofte / rouwe, hayrige, die de hayren over eynde steken / als offe te berge stonden / ende eysselick daer uyt sien: Vgel. Job 4. 15. Psa. 119. 120. als waer het selve woort gebruyckt wort. *Hebr.* peert als kever, [die] ruych is.

70 Peerden in menichte / als sprinckhanen. siet vov. op v. 14.

71 Als vov. v. 11.

72 Verst. lantvoogden ofte Vorsten van Media.

73 *Hebr.* sijner: T. w. eens yederen Coninckx / ofte / de geslachten worden verwisselt om dat het Hebr. woort / dat een landt ende d' aerde beteeckent / in beyderley geslachten gebruyckt wort.

74 *Hebr.* de gedachten des Heeren staet vast. D. elck eene sijner gedachten. D. al sijn voornemen.

75 Sy sullen geenen moet hebben om te velde / ende den vyant onder oogen te trecken.

q Ierem. 50. 37.

76 Siet vov. 50. 37. ende Vgel. Jes. 3. 12.

77 De vyanden / Meden eñ Persen.

78 Van huysen / eñ kleyne poorten / die by menichte nae de Rivviere toe waren. Herodot. lib. 1.

79 Gelijck in eenen onvoorsienen ofte onverwachten inval eñ inbreucke des vyants plach te geschieden.

80 Daer de Persen ende Meden inbraken ende de stadt innamen / eer men 't in 't midden ende op 't ander eynde van de stadt (vermits hare grootheyt) eens wiste. dit selve betuyght Herodotus even alsoo geschiet te zijn, als hier geprophetееrt is.

81 Dewijle Cyrus het water van Euphrates hadde afgeleydt / so dat het krijchs-volck daer door in de stadt passeerde: and. slechtelick / passen, passagien.

82 Ofte / biese poelen. uyt de Rivviere hier ende daer afgeleyt / die den vyant merckelick hinder hadden konnen doen. Sommige verstaen / dat het slechtelick van de waterpoelen by gelijckenisse gesproken zy / datse uytgedroogt waren / als offe met vyer uytgebrandt ende verdroogt waren.

83 D. Babel / die eener schooner wellustiger Jonckvrouwe gelijck is / sal nu getracteert worden als een dorschvloer / ende het koorn daerop.

84 Ofte / doe treden, D. effene / hart ende gelijck make om het koorn daer op te dorschen / ofte / datmense dorsche. want de dorsschende ossen ofte runderen traden het koorn.

85 T. w. tijts: 't sal haest zijn / niet lange uytblijven.

86 Eñ volgens / de dorschtijt: verstaet den tijt haers ongevals / door de Meden ende Persen / diese als vertreden ende uytdorschen souden / gelijck sy Godes volck ende anderen te voren gedaen hadden. Siet Jes. 21. op v. 10.

87 Dit is eene klachte van Godts volck / als het volgende v. uytwijst.

88 Verg. Deut. 31. 17. met d' aent. item Jes. 30. 14. eñ vov. 19. 11. ende 50. 7.

89 Ofte / Pensse, ingewant. het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden.

90 Uyt mijn lant; ofte / hy heeft my wech gespoelt, in eenen sin.

91 *Hebr.* mijn gewelt eñ mijns vleesch, dat is / 't gewelt dat my ende mijnen vleesche is aengedaen. Vgel. vov. 2. op v. 2. ende Judic. 9. op v. 24. Obad. op v. 10.

92 D. mijnen broederen ende bloetverwanten. Vgel. Rom. 11. 14. ende Lev. 18. 6.

93 Ofte / is. D. leyt. siet Judic. 9. op v. 24.

94 Het volck dat te Jerusalem te huys hoort / ofte / Godts kercke.

95 Vergel. Mat. 27. 25.

96 D. van Chaldea: als vov. v. 24.

97 Godts antwoort op de voorgaende woorden sijnes volcks.

98 Siet vov. 50. 34.

r Ierem. 50. 38.

99 De wateren van Euphrates / die rontom ende in haer midden zijn: Siet van 't gebruyck des woorts zee, Gen. 1. op v. 10. ende Vgel. vov. 50. 38. met d' aenteeck.

100 D. de Rivviere / die uyt haren sprinckader voortkomt.

37 Ende Babel sal worden tot [steen]-hoopen / eene wooninge der Draken / eene ontsettinge / ende [101] aensluytinge / datter geen inwoonder en zy.

38 [102] Sy sullen t'samen brullen als jonge Leeuwen / [103] briesschen als Leeuwen-welpen.

39 Als sy [104] verhittet zijn / sal ick haren [105] dranck opsetten / ende salse droncken maken / op datse [106] opspringen: maer sy sullen eenen [107] eeuwigen slaep slapen / ende niet opwaken; spreeckt de HEERE.

40 Ick salse afvoeren als lammeren om te [108] slachten: als rammen [109] met bocken.

41 [110] Hoe is [f] [111] Sesach [soo] verovert / ende den [t] [112] roem der gantscher aerde ingenomen? hoe is Babel geworden tot eene [113] onsettinge onder de heydenen?

42 [114] Een zee is over Babel geresen / door de veelheyt harer golven is sy bedeckt.

43 Hare steden zijn geworden tot verwoestinge / een dorre lant / ende wildernisse: een lant / [115] daer in [116] niemant en woont / ende daer door geen menschen kint door en gaet.

44 Ende ick sal besoeckinge doen over [117] Bel te Babel / ende ick sal uyt sijnen muyl uythalen dat hy [118] verslonden heeft / ende de heydenen en sullen niet meer tot hem [119] toevloeyen: [want] oock Babels muer gevallen [120] is.

45 Gaet uyt mijn volck / uyt het midden van haer / ende reddet een yegelick sijne ziele; [121] van wegen de hitticheyt des toorns des HEEREN:

46 Ende op dat ulieder herte misschien niet weeck en worde / ende ghy vreeset / van 't [122] geruchte dat gehoort sal worden in den lande: want daer sal een geruchte komen in 't [123] [eene] jaer / ende daerna een geruchte in 't [ander] jaer: ende daer sal gewelt zijn in den lande / [124] heer over heer.

47 Daerom / siet de dagen komen / dat ick besoeckinge sal doen over de [125] gesnedene beelden van Babel / ende haer gantsche lant sal beschaemt worden: ende alle [126] hare verslagene sullen in 't midden van haer [127] liggen.

48 Ende den [128] hemel ende d'aerde / mitsgaders al wat daer in is / sullen juychen [129] over Babel: want van 't [130] Noorden [131] sullen haer de verstoorders aenkomen / spreeckt de HEERE.

49 Gelijck Babel geweest is [132] tot eenen val der [133] verslagenen Israëls: alsoo sullen [134] te Babel de verslagene des gantschen lants vallen.

50 [135] Ghy ontkomene van den sweerde / gaet wech / en blijvet niet staen: gedencket des HEEREN van [136] verre / ende laet Jerusalem in u lieder herte [137] opkomen.

51 [Ghy mochtet [138] seggen:] Wy zijn beschaemt geworden / want wy hebben versmaetheyt gehoort / schaemroodtheyt heeft ons aengesichte bedeckt: om dat [139] uytlantsche over de heylichdommen van des HEEREN huys gekomen zijn:

52 [140] Daerom / siet de dagen komen / spreeckt de HEERE / dat ick besoeckinge doen sal over [141] hare gesnedene beelden: ende de dootlick verwondde sal [142] kermen in haer gantsche lant.

53 Al klom Babel ten hemel op / ende [143] al maeckte sy vast de hoochte harer sterckte; so sullen haer [doch] verstoorders van my overkomen / spreeckt de HEERE.

54 Daer is eene stemme des gekrijts uyt Babel: ende eene groote [144] breucke uyt den lande der Chaldeen.

55 Want de [145] HEERE verstoort Babel / ende sal de [146] grootsche stemme uyt haer doen vergaen: want [147] haerlieder golven sullen bruysen als [148] groote wateren / het [149] geruysch van haerlieder geluyt [150] sal sich verheffen.

56 [151] Want de verstoorder komt over haer / over Babel / ende hare helden sullen gevangen worden / haerlieder bogen [152] zijn verbroken; want de HEERE / de Godt der vergeldinge / sal [haer] [153] sekerlick betalen.

57 Ende ick sal hare Vorsten / ende hare Wijsen / hare Lantvoogden / ende hare Overheden / ende hare helden [154] droncken maken; ende sy sullen eenen [155] eeuwigen slaep slapen / ende niet opwaken; spreeckt de Coninck / wiens naem is / HEERE der heyrscharen.

58 Soo seyt de HEERE der heyrscharen; Die [156] breede [157] muer van Babel sal t'eenemael [158] ontbloott worden / ende hare hooge poorten sullen met vyer aengesteken worden: so dat de [159] volcken [160] te vergeefs / ende de natien ten [161] vyere sullen gearbeydt hebben / datse mat wierden.

59 Het [162] woort / dat de Propheet Jeremia beval aen Seraja / den sone Nerija / des soons Machseja / als hy [163] van Zedekia / den Coninck van Juda / nae Babel tooch / in 't vierde jaer sijner regeringe: en Seraja was een [164] vreedsaem Vorst.

60 Jeremia nu schreef al het quaet / dat

101 Siet 1. Reg. 9. op v. 8. ende bov. 18. op v. 16.

102 De Babyloniers sullen in haer Feest-bancket juychen / rasen ende tieren / als dertele jonge wilde leeuwen: daer op het volgende vs past. ofte / (als sommige) sy sullen als verhongerde jonge leeuwen brullen ende briesschen / om dat haer den roof benomen is. Andere verstaen 't van de Persen ende Meden / die over den roof van Babel als leeuwen souden brullen.

103 Ofte / rucchelen. D. een onvolkomen gebrul voortbrenge / dat der Eselen geluyt gelijck zy. and. sich uytschudden ofte / het hayr verschudden. Vgel. Jud. 16. 20. met d'aenteeck.

104 Van dronckenschap in haer godtloos bancket. dan sal ick haer eenen anderen dronck opsetten. siet de verbullinge / nae sommiger gevoelen / Dan. cap. 5.

105 *Hebr.* drinckingen, ofte / droncken, elck eenen sijnen dronck / die ick eenen yederen in mijnen beker des toorns bereyt hebbe / ende haer sal doen drincken.

106 Doch niet van vreuchde / maer van schrick ende zitteringe.

107 *Hebr.* slaep der eeuwicheyt. D. den langen slaep / den doot / sterven / omgebracht worden / ende op aerden / ofte / in dit leven niet wederkeeren. Vgel. Psal. 76. 6. en Eccl. 12. 5. met d'aenteeck. ende ond. v. 57. item Psal. 13. 4.

108 D. ter slachtinge / tot den slachtbanck / om geslacht te worden. als bov. 11. 19. ende 25. 34. ende 48. 15. ende 50. 27.

109 D. ende als bocken.

110 Als bov. 50. 23.

f Ierem. 25. 26.

111 Siet bov. 25. op v. 26.

t Ies. 13. 19.

112 D. beroemt door de gantsche werelt. Vgel. bov. 49. 25. ende Jes. 13. 19.

113 Dat sich een yeder daer over verwondert ende ontsett / als bov. v. 37. ende dickwijls in 't voorgaende.

114 Antwoorde op de voorgaende vrage: waer van de sin is / dat Babel die onoverwinnelick scheen te zijn / door een onwederstaenlick gewelt soude worden overrompelt: te weten / door het groote heyrleger der Meden ende Persen / zijnde aengevoert ende gesterckt door Godts machtige hant.

115 *Hebr.* in welckes. ofte / in des selfs [steden.]

116 *Hebr.* niet alle man. D. niemant / niet een mensche.

117 Siet bov. 50. 2.

118 *Hebr.* sijne verslindinge. sommige duyden dit op de offerhanden / diemen desen Afgodt moeste doen / waer van men mach lesen de Apocryphe stucken van Daniel / ende Herodotus. Andere verstaen den roof ende de ondergebrachte landen / van welcker overwinninge sy desen Afgodt de eere gaven. Vgel. bov. 49. 1. Jud. 11. 24.

119 Als waterstroomen / waer van het Hebr. woort komt. Vgel. Psal. 34. 6. met d'aent.

120 D. sal sekerlick vallen / niet tegenstaende datmen 't houdt voor een eeuwich ende onverbreecklick werck. Siet ond. v. 58.

121 Dat ghy in hare straffe niet mede om en komet. Vgel. bov. v. 6. ende op dat ghy ontgaet de perijckelen / waer van in 't volgende.

122 D. tijdinge diemen hooren sal van den optocht / aenkomste / ende den voortganck der Coningen van Meden ende Persen tegen Babel. *Hebr.* eyg. hooringe.

123 *Hebr.* in 't jaer ende in 't jaer: ofte / 't jaer door ende 't jaer door. D. in 't een jaer ende in 't ander jaer / ofte / het een jaer voor / ende 't ander jaer na / jaer op jaer / 't gantsche jaer door / soo in 't eerste jaer / als in 't tweede jaer. De historien vermelden dat Cyrus in 't eerste jaer sijns optochts noch niet voor Babel gekomen is / maer in 't tweede.

124 Ofte / heerscher tegen heerscher. T. w. de Heeren van Meden ende Persen / sullen zijn over ende tegen de Babyloniers.

125 Ofte / gegravene.

126 D. die van haer volck dootlick verwondet ende nedergehouwen sullen zijn.

127 Siet bov. op v. 4. alsoo in 't volgende.

128 Vergel. Apoc. 12. 12. ende 18. 20. ende 19. 1 / &c.

129 D. over Babels onderganck.

130 Siet bov. 50. op v. 3.

131 *Hebr.* sal haer verstoorders. &c. D. alle / ende een yeder van de gene / die haer verstooren sullen.

132 *Hebr.* tot vallen. D. sy heeft daer toe gearbeyt / is daer toe gestelt geweest / 't is haer herte ende sin geweest / sy heeft daer toe gedient. ofte aldus: Gelijck Babel de verslagene Israëls heeft doen vallen. de sin is eenerley.

133 Dat het overal vol lach van verslagene Joden / (siet bov. v. 4. met d'aenteeck.) alsoo sal Babels lant weder vol worden van verslagene. *Hebr.* oock [19] Babel, oock sullen te Babel, &c. Vgel. bov. v. 12. met d'aenteeck.

134 Ofte / der Babel; in Babel.

135 Aenspraeke aen de gevangene overgeblevene Joden in Babel.

136 Uyt Babylonien: gedenckt alsdan wat Babel aen Jerusalem gedaen heeft / ende hoe 't haer vergolden wort: ende voorts / stelt u herte om weder te keeren nae Jerusalem / &c.

137 Vergel. bov. 3. 16. ende 7. 31. met d'aenteeck.

138 Als ghy aen Jerusalem gedencket.

139 De Babyloniers / die den Tempel verbrandt hebben.

140 Godts antwoorde op de voorgaende klachte van sijn volck.

141 Babels Afgoden: alsoo in 't volgende.

142 Ofte / stenen; suchten. D. haer gantsche lant sal vol zijn van 't kermen ende krijten der verwondden / die / als verslagene / sterven sullen. Vgel. v. 49. het Hebr. woort beteeckent beyds / eenen dootlick verwondden, ende verslagenen.

143 And. al maeckte sy hare sterckte vast [in] de hoochte. Vgel. bov. 49. 16. Obad. 4.

144 D. verwoestinge / jammer / elende / &c. siet Jerem. 4. op v. 6. and. gekraeck.

145 Als den autheur deses krijchs / ofte / de opperste krijgs-overste der Meden ende Persen.

146 D. den hoogen roem / het hooch-spreken ende pocchen der Babyloniers / dat sy gewoon waren te gebruycken / als hare Monarchie in fleur was. and. het groot gedruys, D. 't gewoel / dat binnen Babel was van wegen de veelheyt der volckeren daer binnen.

147 Der Meden en Persen / die Babel / als een zee / sullen overloopen. Siet bov. v. 42. and. hoewel haerlieder (der Babyloniers) golven, &c. D. hoewel se m sulcken gewoel maken / &c.

148 Ofte / vele.

149 Ofte / gedreun, groot gedruys harer stemme, T. w. der Babyloniers / die groot getier ende geroep maeckten over hare elenden.

150 *Hebr.* is; ofte / wort gegeven, uytgegeven. D. sal verheven worden / sal sich verheffen / sal sich uyt geven / so datmen hare aenkomste van verre sal komen hooren.

151 Ofte / wanneer de verstoorder, &c. dan sullen, &c.

152 *Hebr.* is verbroken. D. elck een van hare bogen / alle bogen sullen verbroken worden.

153 *Hebr.* betalende betalen.

154 Uyt den beker mijns toorns.

155 Siet bov. op v. 39.

156 Die vijftich Coninckicke Cubiten ofte ellen dick ende breedt was / soo datter twee wagens neffens malkanderen bequamelick op rijden konden / blijvende noch eene goede spatie tusschen beyden / als de historien betuygen.

157 *Hebr.* mueren, in 't getal van velen / om dat die muer soo uytermaten dick was / als of het vele mueren geweest waren: gelijck / Behemoth, beesten, genomen wort voor een groot beest, als een Elephant / &c. siet Psal. 73. 22. Job 40. 10.

158 T. w. tot de fundamenten toe. Vgel. Psal. 137. 7. And. verbroken.

159 Welcker arbeyt de Babyloniers gebruyckt hebben in 't maken van desen muer.

160 Ofte / tot uytlediginge. D. dat alles weder mochte wechgenomen / verdorven / ende bestropt worden / wat daer toe aengevoert ende t'samen gebracht was.

161 Ofte / om des vyers wille. D. op dat haren arbeyt met vyer mochte verbrant worden: niet dat dit de meninge ofte het oogemerck der bouwlieden geweest zy / maer dat haren arbeyt door Godts regeringe alsoo uytgevallen zy / ende daer toe gedient hebbe. Vgel. Hab. 2. 13.

162 Ofte / de sake die, &c.

163 Ofte, van wegen. het Hebr. woordeken wort somtijts genomen voor / van, van wegen, uyt, als te sien is Gen. 4. 1. ende 44. 4. Exo. 9. 29. Ezech. 6. 9. Mich. 3. 8. ende in dese plaetse. and. met Zedekia: maer sulcx en wort nergens elders in de Schriftuere vermeldt / ende 't schijnt niet wel geloofslick / dat Zedekia / gerebelleert hebbende tegen den Coninck van Babel / selfs in persoon nae Babel soude hebben derven trecken / maer wel / dat hy door desen vreedsamen ende vroomen legaet versoeninge ende vrede gesocht mach hebben te bemiddelen.

164 *Hebr.* vorst der ruste. D. een vroom / stil ende vreedsaem man / dien Jeremia dese sake heeft mogen vertrouwen / waer mede een ander te dier tijt den spot soude hebben gedreven / ofte / sulcx geweygert hebben / als vol perijckels ende swaricheyts zijnde. And. overste der ruste des Conincks / D. overste Camerlinck. sommige houden 't voor eenen naem van sekere contreye / waer van te sien is 1. Chron. 2. op v. 52.

over Babel komen soude/ in een [165] boeck/ [te weten] alle dese woorden/ die tegen Babel geschreven zijn.

61 Ende Jeremia seyde tot Seraja: Als ghy te Babel komt / so sult ghy [166] sien/ ende lesen alle dese woorden/

62 Ende sult seggen; ô HEERE/ ghy hebt over dese plaetse gesproken / dat ghyse sult uytroeyen / soo datter geen inwoonder in en zy / van den mensche tot op het beest / maer datse worden sal [tot] [167] eeuwige woestheden.

63 Ende het sal geschieden/ als ghy geeyndigt sult hebben dit boeck te lesen; [dan] sult ghy eenen steen daer aen binden / ende werpen het in 't midden des [168] Phrats/

64 Ende sult seggen; Alsoo sal Babel sincken / ende niet wederopkomen/ [169] van wegen het quaet / dat ick over [170] haer sal brengen / ende [171] sy sullen mat worden. [172] Tot hier toe zijn de [173] woorden van Jeremia.

165 Versl. een bysonder boeck / ofte dobbel / coppe / afschrift / dat hy desen Seraja mede gaf.
166 Ofte/ [haer N. Babel] aensien. ofte/ aenschouwen, besien, om dese Prophetye met Babels tegenwoordigen staet te vergelijcken. ofte/ als ghyse sult sien, &c.
167 *Hebr.* woestheden. ofte/ verwoestingen der eeuwicheyt. als bov. v. 26.
168 De riviere Euphrates, die aen ende door Babel liep.
169 *Hebr.* van 't aengesichte des quaets. D. van/ ofte / van wegen het quaet der straffe/ des ongevals/ ongeluks/ verderfs/ &c.
170 Babel.
171 N. de Babyloniers/ sullen aemechtich / machteloos worden ende beswijcken/ datse niet weder sullen konnen rijsen/ ofte opkomen / hoe seer sy oock haer daerom bemoeyen.
172 Vergel. boven 48.47.
173 T.w. van Babels straffe/ ofte/ in 't gemeyn van de Prophetyen Jeremie/ die in dit boeck begrepen ende t'samen gebracht zijn. hier uyt wort by sommige afgenomẽ/ dat het volgende capittel van eenigen anderen man Godts / daer by gevoegt is/ als tot een zegel / ende naeder verklaringe van de voorgaende Prophetyen. Siet d'aenteeck. op het 34 cap. Deut.

Het Lij. Capittel.

Wederhalinge van Zedekie regeringe/ Jerusalems belegeringe/ inneminge/ ende verstooringe/ met d'oorsaken van dien/ ende van 't gene sich wijders daer by heeft toegedragen/ v. 1/ &c. Jojachin wort van Evil-Merodach uyt de gevanckenisse verlost / ende vriendelick getracteert/ 31.

1 [1] Zedekia was [a] een ende twintich jaer [2] out/ als hy Coninck wert/ ende hy regeerde elf jaer te Jerusalem: ende sijner moeder naem was Hamutal / een dochter van Jeremia/ van Libna.

1 Siet 2. Reg. 24. 18/19/20. eñ voorts 25. 1. ende het volgende. item bov. 39. 1/2/ &c. alwaer dese gantsche historie eerst is verhaelt/ die hier wederhaelt wort om redenen op 't laetste vs van 't voorgaende cap. vermeldt: siet d'aenteeckeningen op de voorseyde capp. des tweeden boecks der Coningen.
a 2. Reg. 24. 18.
2 *Hebr.* een soon van 21 jaer.

2 Ende hy dede dat quaet was in de oogen des HEEREN: nae alles wat Jojakim gedaen hadde.

3 Want het geschiedde om den toorn des HEEREN tegen Jerusalem ende Juda / tot dat hy haer van sijn aengesichte wechgeworpen hadde: Ende Zedekia rebelleerde tegen den Coninck van Babel.

4 Ende het geschiedde in 't [b] negende jaer sijner regeringe/ in de tiende maent/ op den tienden der maent / [dat] Nebucadrezar / de Coninck van Babel/ quam tegen Jerusalem/ hy/ ende sijn gantsche heyr / eñ sy legerden sich tegen haer: ende sy bouwden tegen haer sterckten rontom.

b 2. Reg. 25. 1. Ierem. 39. 1.

5 Also quam de stadt in belegeringe: tot in het elfste jaer des Conincks Zedekia.

6 In de vierde maent/ op den negenden der maent / als de honger in de stadt sterck wert; ende het volck des lants geen broot en hadde:

7 Doe wert de stadt door gebroken/ eñ alle de krijchs-lieden vloden / ende trocken uyt des nachts / uyt de stadt door den wech der poorte tusschen de twee mueren/ die aen des Conincks hof waren (de Chaldeen nu waren tegen de stadt rontom) ende sy togen [door] den wech des vlacken velts.

8 Doch het heyr der Chaldeen jaegde den Coninck na/ ende sy achterhaelden Zedekia in de vlacke velden van Jericho: ende al sijn heyr wert van by hem verstroyt.

9 Sy dan grepen den Coninck / ende voerden hem opwaert tot den Coninck van Babel nae Ribla / in den lande van Hamath: Die sprack [3] oordeelen tegen hem.

10 Eñ de Coninck van Babel/ [4] slachtede de sonen van Zedekia voor sijne oogen: ende hy slachtede oock alle de Vorsten van Juda te Ribla.

3 Sententien ofte vonnissen over hem/ ende de sijne/ van wegen hare meyneedicheyt / rebellie / ende ondanckbaerheyt. alsoo bov. 39. 5.
4 D. lietse slachten: als voorgaens.

11 Ende hy [5] verblinde de oogen van Zedekia: ende hy bondt hem met twee kopere ketenen; also bracht hem de Coninck van Babel nae Babel/ ende stelde hem in 't [6] gevangenhuys / tot den dach sijns doots toe.

5 D. liet hem dẽ oogen uytsteken / ofte/ alsoo verderven / dat hy niet en konde siẽ.
6 *Hebr.* huys der besoeckingen, ofte straffen, opsichten, bewaringen, &c. daer hy hem liet blijven tot op den dach sijns doots toe.

12 Daer na in de vijfste maent op den [7] tienden der maent (dit jaer was het negentiende jaer des Conincks Nebucadrezars/ des Conincks van Babel) als Nebuzaradan de Overste der Trauwanten / die [8] voor het aengesichte des Conincks van Babel stont / te Jerusalem gekomen was:

7 2. Reg. 25. 8. staet/ dat hy op den sevenden der maent te Jerusalem gekomen zy. De vergelijckinge deser verscheydenheyt is/ dat hy op den sevenden in de stadt zy aengekomen / maer op den tienden begonnen heeft sijnen last te verrichten. waer van in 't volgende.
8 Die den Coninck diẽde/ oppaste/ steets omtrent hem was: siet Deut. 1. op v. 38. ende 1. Reg. 1. op v. 2. hier voor staet 2. Reg. 25. 8. de knecht, ofte/ dienaer des Conincks van Babel: 't een verklaert het ander.

13 So verbrandde hy het huys des HEEREN / ende het huys des Conincks: mitsgaders alle huysen van Jerusalem / [9] ende alle huysen der Grooten verbrandde hy met vyer.

9 Ofte / te weten, sulcx dat het voorgaende woordeken alle verclaert worde/ door / alle huysen der Grooten. *Hebr.* allen huys des Grooten. And. elck groot huys. D. alle huysen der grooten / ofte / alle groote huysen, dẽ sijn op een uytkomende/ want groote huysen den Grooten / ofte machtigen gemeenlick toe behooren. siet 2. Reg. 25. op v. 9.

14 Ende het gantsche heyr der Chaldeen / dat met den Oversten der Trauwanten was / brack alle mueren van Jerusalem rontom af.

15 Van de [10] armste nu des volcks/ ende het overige des volcks / die in de stadt overgelaten waren/ ende de afvallige / die tot den Coninck van Babel gevallen waren/ ende het overige der [11] menichte/ voerde Nebuzaradan / de Overste der Trauwanten/ gevanckelick wech.

10 *Hebr.* dunheden. ofte/ armoeden. Siet 2. Reg. 24. op v. 14. alsoo bov. 40. 7. ende in 't begin van 't volgende vs.
11 *Hebr.* Amon, waer voor 2. Reg. 25. 11. staet Hamon, D. menichte, schare volcx: met verwisselinge van een letter. siet alsoo bov. 46. op v. 25.

16 Maer van de armste des lants liet Nebuzaradan / de Overste der Trauwanten/ [eenige] overich/ tot wijngaerdeniers ende tot ackerlieden.

17 Voorder braken de Chaldeen de kopere [c] pylaren/ die in het huys des HEEREN waren/ ende de stellingen/ ende de kopere zee / die in het huys des HEEREN was: ende sy voerden al het koper daer van nae Babel.

c Ierem. 27. 19.

18 Oock namen sy de potten / ende de schoeffelen/ ende de gaffelen/ eñ de sprengbeckens/ ende de roock-schalen/ ende alle de kopere vaten [12] daermen den dienst mee dede.

12 *Hebr.* met de welcke sy diendẽ. D. daermen in het huys des Heeren plach den dienst mede te verrichten. ofte/ diemen tot den dienst plach te gebruycken.

19 Ende de Overste der Trauwanten nam wech/ de schalen/ ende de wieroockvaten/ ende de sprengbeckens/ ende de potten/ ende de kandelaers/ ende de roock-schalen/ ende de [13] kroesen; [14] wat geheel gout/ ende wat geheel silver was.

13 Siet Exod. 25. 29. ende Num. 4. 7.
14 And. ende die geheel gout, ende die geheel silver waren. *Hebr.* gout gout, silver silver.

20 De twee pylaren / de eene zee/ ende de twaelf kopere runderen / die [15] in de plaetse der stellingen waren / die de Coninck Salomo voor het huys des HEEREN gemaeckt hadde: het koper daer van/ [te weten] van alle dese vaten / was sonder gewichte.

15 D. die in die plaetse des Tempels stonden daer de kopere stellingen der waschvaten waren: dese runderen stondẽ onder de zee. Siet 1. Reg. 7. 25. 27.

21 Aengaende de [d] pylaren/ achtien ellen was de hoochte eenes pylaers/ ende een draet van twaelf ellen omvinck hem: ende sijne dickte was vier vingeren/ [ende] hy was hol.

d 1. Reg. 7. 15. 2. Reg. 25. 17. 2. Chron. 3. 15.

22 Ende het capiteel daer op/ was koper/ ende de hoochte des eenen capiteels was [16] vijf ellen / ende een net/ eñ granaetappelen op het capiteel rontom / alles koper: ende [17] desen gelijck hadde de ander pylaer/ met granaetappelen.

16 2. Reg. 25. 17. staet/ drie ellen. Siet de verklaringe daer van 1. Reg. 7. op v. 16.
17 Ofte / met den anderen pylaer ende granaetappelen was het desgelijcx.

23 Ende de granaetappelen waren ses ende tnegentich / [gesett] [18] nae den wint: alle granaetappelen waren hondert/ over het net rontom.

18 Nae de vier winden / so datter op elcken hoeck noch een was / ende alsoo met de 96. hondert t'samẽ.

24 Oock nam de Overste der Trauwanten Seraja den hooft-Priester / ende Zephanja den tweeden Priester / ende de drie dorpel-bewaerders.

25 Ende uyt de stadt nam hy eenen [19] hovelinck / die over de krijchs-lieden gestelt

19 Ofte / Camerlinck. Siet Gen. 37. op v. 36.

stelt was/ ende [20] seven mannen uyt de gene/ die des Coninckx aengesichte sagen/ die in de stadt gevonden werden/ mitsgaders den oversten Schrijver des heyrs/ die het volck des lants ter oorloge opschreef: ende tsestich mannen van het volck des lants/ die in't [21] midde der stadt gevonden werde.

26 Als Nebuzaradan de Overste der Trauwanten/ dese genome hadde; so bracht hyse tot de Coninck van Babel nae Ribla.

27 Ende de Coninck van Babel sloechse ende doodde se te Ribla/ in't lant van Hamath. Also wert Juda uyt sijn lant gevanckelick wechgevoert.

27 Dit is het volck/ dat Nebucadrezar gevanckelick heeft [22] wechgevoert: In't sevende jaer/ drie duysent ende drie ende twintich Joden:

29 In't achtiende jaer Nebucadrezars/ [voerde [23] hy gevanckelick wech] acht hondert/ twee ende dertich [24] zielen uyt Jerusalem:

30 In't drie ende twintichste jaer Nebucadrezars voerde Nebuzaradan/ de Overste der Trauwante/ gevancklick wech/ van de Joden seven hondert/ vijf ende veertich zielen: Alle zielen zijn vier duysent/ ende ses hondert.

31 [e] [25] Het geschiedde daer na in't seven ende dertichste jaer der gevanckelicke wechvoeringe Jojachins/ des Coninckx van Juda/ in de twaelfde maent; op den [26] vijf en twintichsten der maent; dat Evil-Merodach/ de Coninck van Babel/ [27] in't [eerste] jaer sijns Coninckrijckx/ het hooft Jojachins/ des Coninckx van Juda/ verhief/ ende hem uyt het [28] gevangenhuys uytbrachte.

32 Ende hy sprack vriendelick met hem; ende stelde sijnen stoel boven den stoel der Coningen/ die by hem te Babel ware.

33 Ende hy veranderde de kleederen sijner gevanckenisse: ende hy at geduerichlick broot voor sijn aengesichte/ alle de dagen sijns levens.

34 Ende aengaende sijne teeringe/ eene geduerige teeringe wert hem van den Coninck van Babel gegeven/ elck dagelicx bestemde deel op sijnen dach/ tot op den dach sijns doots; alle de dagen sijns levens.

20 Vergel. 2.Reg. 25.19. met d'aenteeckeninge/ ende vergel. de maniere van spreke met Mat. 18.10.
21 D. binnen de stadt.
22 Verst. op verscheyden tijden/ als het volgende uytwijst. Vergel. hov.6.9.
23 Ofte/ men voerde, &c.
24 D. persoonen, siet Gen. 12, op v. 5.
e 2.Reg. 25:27; &c.
25 Siet 2.Reg. 25. 27/ &c. ende d'aent. aldaer.
26 2.Reg. 25.27. staet/ op den seven ende twintichsten: datmen bequaemlick aldus kan vergelijcken/ dat hy op den 25 zy verlost uyt de gevanckenisse/ ende dat de Coninck van Babel hem (na dat ondertusschen sijne kleederen verandert waren) op den 27 heeft voor sich laten komen/ &c.
27 Ofte/ in't jaer als hy Coninck wert.
28 *Hebr.* huys der besluytinge, ofte/ des bedwancks. siet hov, 37. op v. 4.

De Claeg-Liederen JEREMIA.

VOOR-REDEN.

DIT Boeck heeft den titel van *Claech-liederen*, dewelcke schijnt genomen te zijn uyt 2. *Chron.* 35.25. ende geeft genoechsaem te kennen, wat den inhout deses Boecx zy, namelick treurige weeklachten, die de Prophete in sijnen, ende der gantscher Gemeynten name doet over de jammerlicke verstooringe des Coninckrijcks van Iuda, ende der stadt Ierusalem, mitsgaders over der Ioden seer erbarmlicken stant, die meesten-deels omgekomen waren door het sweert, honger, ende pestilentie.

Dit boecxken is soo destich in woorden, ende stijl van spreken, dat geen Schriften van de alder-welsprekenste Scribenten onder de Heydenen daer by en kunnen, noch en mogen vergeleken worden.

Daer zijn wel meer Claech-liederen in de Heylige Schrifture beschreven, als 2.*Sam. cap.* 1. 19. *&c.* over de doot *Sauls*, ende *Ionathans*: Item over de uytroeyinge der stadt *Tyri, Ezech.* 29.17. Maer dit boeck *Ieremiæ*, sprekende van eene algemeyne elende, die de volcke Godes is overgecomen, heeft alleen den name van *Claech-liederen* bysonderlick gekregen ende behouden, vast by alle volckere ende Natien van Christenrijck: Gelijck het hoogeliet Salomons alleen dien name voert, onaengesien datter in de H. Schrifture noch meer seer treffelicke liederen staen, als *Exod. cap.* 15. het liedt *Mosis* ende der kinderen Israëls. *Miriams* ende der Israëlitischer vrouwen, voor hare verlossinge, ende *Pharaos* onderganck in de Roode zee: Als oock *Deboræ*, in't Boeck der Richteren, *c.* 5. ende *Hannæ*, 1. *Sam. c.* 2. Ende der heyliger jonckvrouwe *Mariæ*, *Luc. c.* 1.

VVanneer de Prophete *Ieremia* dit Boeck geschreven hebbe, is onseker: Eenige meenen, dat het ten deele geschreven is, stracx na de doot van den seer Godtsaligen Coninck *Iosia*, na wiens doot de saken der Ioden dagelicx meer ende meer vervallen zijn: uyt 2. *Chro.* 35.25. ende *Zach.* 12. 11. Maer andre meynen, dat het eerst na de destructie der stadt van Ierusalem, ende des Tempels door de Chaldeen, geschreven zy, namelick na dat de overgeblevene Ioden by groote menichten gevanckelick uyt haer vaderlant in slavernye nae Babylonien zijn gevoert geworden, gelijck de woorden doorgaens daer op slaen. Siet *cap.* 1. 3. &c. ende 2. 2. &c.

'Tis dan alsoo, dat de Prophete *Ieremia*, hebbende voorgenomen te beschrijven den erbarmlicken stant des Ioodschen lants ende volcx, so begint hy sijne klachte met dese uytroepinge, *Hoe sitt*, &c. Doch daer neffens stelt hy den volcke voor oogen hare groote ende menichvuldige sonden, ende vermaentse tot oprecht berouw, gebeden om genade, ende gedult, met vertrouwen ende verwachtinge van een genadige uytkomste.

Het eerste Capittel.

De prophete verhaelt met suchten/ de treffelickheyt/ ende oock den elendigen stant der stadt Jerusalem/ v. 1/ &c. ende oock des Joodschen lants/ 3. hy bekent dat sy sulcke straffe met hare sonden wel verdient hadden/ 8/ 18. Vernieuwende elcke reyse wederom het verhael harer elende/ 9/ 10/ &c. De prophete bidt Godt/ dat hy des volcks groote elende wille aensien/ ende sich daer over ontfermen/ 20. want sy nergens anders troost vinden en konden/ 21.

1 [1] ALEPH. [2] Hoe sitt [3] die stadt [4] [soo] eensaem/ die [5] vol volcx was! sy is [6] als eene weduwe geworden/ sy die groot was onder de heydenen/ [7] eene Vorstinne onder de lantschappen/ is [8] cijnsbaer geworden.

2 Beth. [a] [9] Sy [10] weent [11] steets [12] des nachts/ ende hare tranen [loopen] over hare kinnebacken: Sy en heeft geenen trooster [13] onder alle hare lief-hebbers; alle hare [14] vrienden hebben trouwloosliek [15] met haer gehandelt/ [16] sy zijn haer tot vyanden geworden.

3 Gimel. [17] Juda [18] is in gevanckenisse gegaen van wegen de elende/ ende van wegen [19] de veelheyt der dienstbaerheyt: [20] sy

1 De Capp. 1. 2. 4. 5. deses Boecks/ zijn elck van XXII vss. elck vs beginnende nae de ordre des hebr. A. B. gelijck dit in meer andre psalmen ende gedichten der H. Schrifture geschiet. Siet de aent. Psal. 25. op den titel des Psalms. 2 Als of hy seyde: O wat zijn de oordeelen Godes wonderlick ende onbegrypelick? hoe leyt die Stadt soo eensaem/ die eertijdts soo volckrijcke plach te zijn? Vergel. ond. cap. 4. 1. 3 Die treffelicke/ wijt-vermaerde/ machtige/ heylige Stadt/ daer die groote Coningen/ David/ Salomon/ ende andre/ eertijts haer hof in groote magnificentie gehouden hebben! Ende van de welcke Godt spreeckt Psal. 132. 14. dit is mijne rust-plaetse tot in eeuwicheyt. hier sal ick woonen. want ick hebbese begeert. siet Cant. 6. op v. 4. ende Psal. 48. 2. ende Thren. 2. 15. 4 Soo woest/ soo ledich van burgers/ ende inwoonders. 5 Daer eertijts alle huysen bewoont waren/ en de straten dagelicx vol van menschen waren/ die dese Stadt uyt ende in gingen/ komende uyt verre ende naeby gelegene Natien. 6 Treurende ende weenende van wegen haren bedroefden ende eensamen staet/ verlaten zijnde van den Heere/ haren echten ende rechten bruydegom/ ofte man: hebbende daerenboven geenen Coninck noch Coninckrijcke. 7 Hebbende vele volckeren ende natien onder haer gebiet/ die aen de selve jaerlickschen cijns ende schattingen mosten betalen. Dit is insonderheyt ten tyde Davids ende Salomons geschiet/ 1. Chron. 18, 6, ende 2. Chron. 8, 7.

8 *Hebr.* tot tribuyt geworden. D. hoe moetse nu haren necke onder andre heydensche Natien buygen/ ende tot een teecken van onderdanicheyt/ schattinge ofte tribuyt aen de selve betalen; siet 2. Reg. 23. 24. ende 25. ende 2. Chro. 36. en Prov. 12. op v. 24.
a Psal. 6. 7.
9 T.w. de Stadt van Jerusalem.
10 T.w. van hertseer over haren verlorenen welstant/ en de elende daer sy in vervallen is. 11 *Hebr.* sy weent weenende, D. steedts/ sonder ophouden. 12 Als andre lieden gerustelick liggen en slapen. Siet Job 7. op v. 3. Men kan oock door den nacht verstaen tegenspoet ende elende. siet de aenteeck. Job 34. op v. 25. 13 T.w. die naebuurige volcke/ die met haer plechten te handelen. v. 16. klaegt sy/ datse oock van Godt verlaten is. 14 De omliggende volckeren/ die met Juda een verbont gemaeckt hadde. 15 Of/ by haer, of/ tegen haer. 16 Siet v. 19. 17 D. de inwoonders des Coninckrijcks Juda. 18 And. verhuyst. so dat de sin soude zijn/ datter in de gemeyne wechvoeringe des Joodschen volcx nae Babylonien/ noch eenige by oog-luyckinge by huys en hof gebleven zijn/ maer datse van de garnisoenen ende vreemde soldate soo zijn geplaegt geweest/ dat sy van selfs haer Vaderlant/ haer huys en hof verlaten hebben/ op hope van de elende te ontvluchten. Andre duyden dit op de Joden die uyt Jerusalem/ ende het lant Juda gevlucht waren uyt vreese van de aenstaende elende ende dienstbaerheyt/ eer noch de Chaldeen Jerusalem ingenomen hadden. 19 Of/ grootheyt der dienstbaerheyt, D. van wegen de groote dienstbaerheyt. 20 T.w. de Joodsche Natie. het hebr. woort staet in het vrouwelicke geslachte, alsoo wort oock v. 1. de Stadt van Jerusalem by een weduwe vergeleken.

stelt was/ ende [20] seven mannen uyt de gene/ die des Conincks aengesichte sagen/ die in de stadt gevonden werden/ mitsgaders den oversten Schrijver des heyrs/ die het volck des lants ter oorloge opschreef: ende tsestich mannen van het volck des lants/ die in't [21] midde der stadt gevonden werde.

26 Als Nebuzaradan de Overste der Trauwanten/ dese genome hadde; so bracht hyse tot de Coninck van Babel nae Ribla.

27 Ende de Coninck van Babel sloechse ende doodde se te Ribla/ in't lant van Hamath. Also wert Juda uyt sijn lant gevanckelick wechgevoert.

27 Dit is het volck/ dat Nebucadrezar gevanckelick heeft [22] wechgevoert: In't sevende jaer/ drie duysent ende drie ende twintich Joden:

29 In't achtiende jaer Nebucadrezars/ [voerde [23] hy gevanckelick wech] acht hondert/ twee ende dertich [24] zielen uyt Jerusalem:

30 In't drie ende twintichste jaer Nebucadrezars voerde Nebuzaradan/ de Overste der Trauwante/ gevancklick wech/ van de Joden seven hondert/ vijf ende veertich zielen: Alle zielen zijn vier duysent/ ende ses hondert.

31 [e] [25] Het geschiedde daer na in't seven ende dertichste jaer der gevanckelicke wechvoeringe Jojachins/ des Conincks van Juda/ in de twaelfde maent; op den [26] vijf en twintichsten der maent; dat Evil-Merodach/ de Coninck van Babel/ [27] in't [eerste] jaer sijns Coninckrijcks/ het hooft Jojachins/ des Conincks van Juda/ verhief/ ende hem uyt het [28] gevangenhuys uytbrachte.

32 Ende hy sprack vriendelick met hem; ende stelde sijnen stoel boven den stoel der Coningen/ die by hem te Babel ware.

33 Ende hy veranderde de kleederen sijner gevanckenisse: ende hy at geduerichlick broot voor sijn aengesichte/ alle de dagen sijns levens.

34 Ende aengaende sijne teeringe/ eene geduerige teeringe wert hem van den Coninck van Babel gegeven/ elck dagelicx bestemde deel op sijnen dach/ tot op den dach sijns doots; alle de dagen sijns levens.

20 Vergel. 2.Reg. 25.19. met d'aenteeckeninge/ ende vgel. de manere van spreke met Mat. 18.10.

21 D. binnen de stadt.

22 Verst. op verscheyden tijden/ als het volgende uytwijst. Vgel. hov. 6.9.

23 Ofte/ men voerde, &c.

24 D. persoonen, siet Gen. 12, op v. 5.

e 2.Reg. 25:27; &c.

25 Siet 2.Reg. 25. 27/ &c. ende d'aent. aldaer.

26 2.Reg. 25.27. staet / op den seven ende twintichsten: datmen bequaemlick aldus kan vergelijcken/ dat hy op den 25 zy verlost uyt de gevanckenisse / ende dat de Coninck van Babel hem (na dat ondertusschen sijne kleederen verandert waren) op den 27 heeft voor sich laten komen/ &c.

27 Ofte/ in't jaer als hy Coninck wert.

28 *Hebr.* huys der besluytinge, ofte / des bedwancks. siet hov. 37. op v. 4.

De Claeg-Liederen JEREMIA.

Voor-Reden.

DIT Boeck heeft den titel van *Claech-liederen*, dewelcke schijnt genomen te zijn uyt 2. *Chron.* 35. 25. ende geeft genoechsaem te kennen, wat den inhout deses Boecx zy, namelick treurige weeklachten, die de Prophete in sijnen, ende der gantscher Gemeynten name doet over de jammerlicke verstooringe des Coninckrijcks van Iuda, ende der stadt Ierusalem, mitsgaders over der Ioden seer erbarmlicken stant, die meesten-deels omgekomen waren door het sweert, honger, ende pestilentie.

Dit boecxken is soo destich in woorden, ende stijl van spreken, dat geen Schriften van de alder-welsprekenste Scribenten onder de Heydenen daer by en kunnen, noch en mogen vergeleken worden.

Daer zijn wel meer Claech-liederen in de Heylige Schrifture beschreven, als 2. *Sam. cap.* 1. 19. *&c.* over de doot *Sauls*, ende *Ionathans*: Item over de uytroeyinge der stadt *Tyri*, *Ezech.* 29. 17. Maer dit boeck *Ieremiæ*, sprekende van eene algemeyne elende, die de volcke Godes is overgecomen, heeft alleen den name van *Claech-liederen* bysonderlick gekregen ende behouden, vast by alle volckere ende Natien van Christenrijck: Gelijck het hoogeliet Salomons alleen dien name voert, onaengesien datter in de H. Schrifture noch meer seer treffelicke liederen staen, als *Exod. cap.* 15. het liedt *Mosis* ende der kinderen Israëls. *Miriams* ende der Israëlitischer vrouwen, voor hare verlossinge, ende *Pharaos* onderganck in de Roode zee: Als oock *Deboræ*, in't Boeck der Richteren, *c.* 5. ende *Hannæ*, 1. *Sam. c.* 2. Ende der heyliger jonckvrouwe *Mariæ*, *Luc. c.* 1.

VVanneer de Prophete *Ieremia* dit Boeck geschreven hebbe, is onseker: Eenige meenen, dat het ten deele geschreven is, stracx na de doot van den seer Godtsaligen Coninck *Iosia*, na wiens doot de saken der Ioden dagelicx meer ende meer vervallen zijn: uyt 2. *Chro.* 35. 25. ende *Zach.* 12. 11. Maer andre meynen, dat het eerst na de destructie der stadt van Ierusalem, ende des Tempels door de Chaldeen, geschreven zy, namelick na dat de overgeblevene Ioden by groote menichten gevanckelick uyt haer vaderlant in slavernye nae Babylonien zijn gevoert geworden, gelijck de woorden doorgaens daer op slaen. Siet *cap.* 1. 3. &c. ende 2. 2. &c.

'Tis dan alsoo, dat de Prophete *Ieremia*, hebbende voorgenomen te beschrijven den erbarmlicken stant des Ioodschen lants ende volcx, so begint hy sijne klachte met dese uytroepinge, *Hoe sitt*, &c. Doch daer neffens stelt hy den volcke voor oogen hare groote ende menichvuldige sonden, ende vermaentse tot oprecht berouw, gebeden om genade, ende gedult, met vertrouwen ende verwachtinge van een genadige uytkomste.

Het eerste Capittel.

De prophete verhaelt met suchten/ de treffelickheyt/ ende oock den elendigen stant der stadt Jerusalem/ v. 1/ &c. ende oock des Joodschen lants/ 3. hy bekent dat sy sulcke straffe met hare sonden wel verdient hadden/ 8/ 18. Vernieuwende elcke reyse wederom het verhael harer elende/ 9/ 10/ &c. De prophete bidt Godt/ dat hy des volcks groote elende wille aensien/ ende sich daer over ontfermen/ 20. want sy nergens anders troost vinden en konden/ 21.

1 [1] ALEPH. [2] Hoe sitt [3] die stadt [4] [soo] eensaem/ die [5] vol volcx was! sy is [6] als eene weduwe geworden/ sy die groot was onder de heydenen/ [7] eene Vorstinne onder de lantschappen/ is [8] cijnsbaer geworden.

2 Beth. [a] [9] Sy [10] weent [11] steets [12] des nachts/ ende hare tranen [loopen] over hare kinnebacken: Sy en heeft geenen trooster [13] onder alle hare lief-hebbers; alle hare [14] vrienden hebben trouwloosliek [15] met haer gehandelt/ [16] sy zijn haer tot vyanden geworden.

3 Gimel. [17] Juda [18] is in gevanckenisse gegaen van wegen de elende/ ende van wegen [19] de veelheyt der dienstbaerheyt: [20] sy

1 De Capp. 1. 2. 4. 5. deses Boecks/ zijn elck van XXII vss. elck vs beginnende nae de ordre des hebr. A. B. gelijck dit in meer andre psalmen ende gedichten der H. Schrifture geschiet. Siet de aent. Psal. 25. op den titel des Psalms. 2 Als of hy seyde: O wat zijn de oordeelen Godes wonderlick ende onbegrypelick? hoe leyt die Stadt soo eensaem/ die eertijdts soo volckrijcke plach te zijn? Vergel. ond. cap. 4. 1. 3 Die treffelicke/ wijt-vermaerde/ machtige/ heylige Stadt/ daer die groote Coningen/ David/ Salomon/ ende andre/ eertijts haer hof in groote magnificentie gehouden hebben! Ende van de welcke Godt spreeckt Psal. 132. 14. dit is mijne rust-plaetse tot in eeuwicheyt. hier sal ick woonen. want ick hebbese begeert. siet Cant. 6. op v. 4. ende Psal. 48. 2. ende Thren. 2. 15. 4 Soo woest/ soo ledich van burgers/ ende inwoonders. 5 Daer eertijts alle huysen bewoont waren/ en de straten dagelicx vol van menschen waren/ die dese Stadt uyt ende in gingen/ komende uyt verre ende naeby gelegene Natien. 6 Treurende ende weenende van wegen haren bedroefden ende eensamen staet/ verlaten zijnde van den Heere/ haren echten ende rechten bruydegom/ ofte man: hebbende daerenboven geenen Coninck noch Coninckrijcke. 7 Hebbende vele volckeren ende natien onder haer gebied/ die aen de selve jaerlickschen cijns ende schattingen mosten betalen. Dit is insonderheyt ten tyde Davids ende Salomons geschiet/ 1. Chron. 18, 6, ende 2. Chron. 8. 7.

8 *Hebr.* tot tribuyt geworden. D. hoe moetse nu haren necke onder andre heydensche Natien buygen/ ende tot een teecken van onderdanicheyt/ schattinge ofte tribuyt aen de selve betalen; siet 2. Reg. 23. 24. ende 25. ende 2. Chro. 36. en Prov. 12. op v. 24.

a Psal. 6. 7.

9 T.w. de Stadt van Jerusalem.

10 T.w. van hertseer over haren verlorenen welstant/ en de elende daer sy in vervallen is. 11 *Hebr.* sy weent weenende, D. steedts/ sonder ophouden. 12 Als andre lieden gerustelick liggen en slapen. Siet Job 7. op v. 3. Men kan oock door den nacht verstaen tegenspoet ende elende. siet de aenteeck. Job 34. op v. 25. 13 T.w. die naebuurige volcke/ die met haer plechten te handelen. v. 16. klaegt sy/ datse oock van Godt verlaten is. 14 De omliggende volckeren/ die met Juda een verbont gemaeckt hadde. 15 Of/ by haer, of/ tegen haer. 16 Siet v. 19. 17 D. de inwoonders des Coninckrijcks Juda. 18 And. verhuyst. so dat de sin soude zijn/ datter in de gemeyne wechvoeringe des Joodschen volcx nae Babylonien/ noch eenige by oog-luyckinge by huys en hof gebleven zijn/ maer datse van de garnisoenen ende vreemde soldate soo zijn geplaegt geweest/ dat sy van selfs haer Vaderlant/ haer huys en hof verlaten hebben/ op hope van de elende te ontvluchten. Andre duyden dit op de Joden die uyt Jerusalem/ ende het lant Juda gevlucht waren uyt vreese van de aenstaende elende ende dienstbaerheyt/ eer noch de Chaldeen Jerusalem ingenomen hadden. 19 Of/ grootheyt der dienstbaerheyt, D. van wegen de groote dienstbaerheyt. 20 T.w. de Joodsche Natie. het hebr. woort staet in het vrouwelicke geslachte. alsoo wort oock v. 1. de Stadt van Jerusalem by een weduwe vergeleken.

[21] woont onder de heydenen / sy en vindt geen ruste: alle hare vervolgers [22] achterhalense [23] tusschen de engten.

4 Daleth. [24] De wegen Zions [25] treuren/ om dat niemant [26] op het feest en comt/ alle [27] hare [28] poorten zÿn woest/ hare Priesters [29] suchten: hare jonckvrouwen zÿn bedroeft/ ende [30] sy selfs is in bitterheyt.

5 He. Hare tegenpartÿders zÿn [31] ten hoofde geworden/ hare vyanden [32] zÿn gerust: [33] om datse de HEERE bedroeft heeft van wegen [34] de veelheyt harer overtredingen: hare [35] kinderkens [36] gaen henen [in] de gevangenisse voor het aengesichte des tegenpartÿders.

6 Vau. Ende [37] van de dochter Zions is [38] al haren cieraet wechgegaen: hare Vorsten [39] zÿn als de herten/ [die] [40] geen weyde en vinden / ende [41] sy gaen crachteloos henen voor het aengesichte des vervolgers.

7 Zain. Jerusalem is [42] [in] de dagen harer elende / ende harer [43] veel-voudiger ballingschap/ indachtich [44] aller harer gewenschter dingen/ die sy [45] van ouden dagen af gehadt heeft: dewÿle haer volck door de hant des tegenpartyders valt/ ende sy geenen helper en heeft: de tegenpartyders [46] siense aen/ sy spotten [47] met hare Rustdagen.

8 Cheth. Jerusalem [48] heeft swaerlick gesondicht/ daerom is sy [49] als eene afgesonderde [vrouwe] geworden: [50] alle diese eerden/ achtense onweert/ dewÿle sy [51] [b] hare naecktheyt gesien hebben/ [52] sy sucht oock/ ende [53] sy is achterwaerts gekeert.

9 Teth. [54] Hare onreynicheyt [55] is in hare zoomen/ sy en heeft niet gedacht [56] aen haer [c] uyterste: daerom is sy [57] wonderbaerlick om leege gedaelt/ [58] sy en heeft geenen trooster: [59] HEERE/ [60] siet mÿne elende aen/ want de vyant [61] maeckt sich groot.

10 Iod. [62] De tegenpartÿder heeft sÿne hant aen alle [63] hare gewenschte dingen uytgebreydt: immers heeft [64] sy aengesien/ dat [65] de heydenen [66] in haer Heylichdom gingen/ [67] daer van ghy geboden hadt/ [68] datse in uwe Gemeynte niet komen en souden.

11 Caph. [69] Al haer volck suchten/ [70] [d] broot soeckende/ sy hebben hare gewenschte dingen voor spÿse gegeven/ [71] om de ziele te verquicken: [72] Siet HEERE/ ende aenschouwt/ dat [73] ick [74] onweert geworden ben.

12 Lamed. [75] En gaet het u lieden niet aen/ ghy alle die over wech gaet? schouwt het aen/ ende siet/ [76] offer eene smerte zy gelÿck mÿne smerte die my aengedaen is/ daermede de HEERE [my] bedroeft heeft ten dage der hitticheyt sÿnes toorns.

13 Mem. [77] Van de hoochte heeft [78] hy [79] een vyer [80] in mÿne beenderen gesonden/ [81] daer over hy geheerscht heeft: [82] hy heeft mÿnen voeten een nett uytgebreydt/ [83] hy heeft my achterwaerts doen keeren/ hy heeft my woest ende sieck [84] gemaeckt den gantschen dach.

14 Nun. [85] Het jock mÿner overtredingen is aengebonden door sÿne hant/ [86] sy zÿn t'samen gevlochten/ [86] sy zÿn op mÿnen hals [87] geklommen: hy heeft mÿne kracht doen [88] vervallen; de Heere heeft my [89] in [hare] handen gegeven/ [90] ick en kan niet/ opstaen.

15 Samech. De Heere heeft alle [91] mÿne stercke [92] in't midden van my vertreden/ [93] hy heeft eene byeenkomste [94] over my uytgeroepen/ om mÿne [95] jongelingen te verbreken: [96] de Heere heeft de wÿnpersse der Jonckvrouwe der dochter Juda getreden.

16 Ain. [97] Om deser dingen wille weene ick / [e] mÿn ooge/ mÿn ooge [98] vliedt af van water/ om dat [99] de trooster/ die mÿne ziele soude [100] verquicken/ verre van my is: [101] mÿne kinderen [102] zÿn verwoest/ [103] om dat de vyant d' overhant heeft.

17 Pe. Zion [104] breydt hare handen uyt/ daer en is geen trooster voor haer: de [105] HEERE heeft van Jacob [106] geboden/ dat die rontom hem zÿn/ sÿne tegenpartyders souden zÿn: Jerusalem [107] is als eene afgesonderde [vrouwe] onder hen.

18 Tsade. [108] De HEERE is rechtveerdich / want ick ben [109] sÿnen monde wederspannich geweest: [110] hoort doch alle

21 D. Sy is gedwongen te woonen onder d'Afgodische/ en van Godt vreemde volckeren.
22 D. besettense/ tastense aen.
23 Dat is/ op sulcke plaetsen/ daer het alder-engst is/ daermen noch voor uyt/ noch te rugge en kan. Andre verstaen dit van de angsten ende benauwtheden daer sy in vervallen waren.
24 D. de wegen die nae Jerusalem gaen/ gelegen op den berch Zions.
25 D. sy liggen woest/ sy en worden niet betreden / gelijck sy plachten/ als de menschen by menichten te Jerusalem tot den godts-dienst quamen. Den ongevoelicken ende onverstandigen dingen worden menschelicke affectien toegeschreven/ soo in dit / als elders meer.
26 T.w. op die dagen die geordineert waren tot de offerhanden / insonderheyt op die hooge feest-dagen/ op de welcke een yeder moste verschijnen. Siet Exod. 23. 14. Deut. 16. 16. ende Vgel. hier mede Psal. 42. 5.
27 T.w. Zions/ D. Jerusalems.
28 D. daer en is geen uyt noch ingaen door de stadts-poorten / als door desen plegt te zijn. Of verstaet dit aldus / daer en wort noch recht/ noch justitie geoeffent: wat sulcx pleegt in de stadts-poorten te geschieden. Siet Gen. 34. 20. Ruth. 4. 1/10. 2. Sam. 15. 2. ende 18. 4. ende 19. 8. Psal. 9. 14.
29 Om dat de Godts-dienst vervallen is/ ende de Stadt dus elendelick verwoest is.
30 *Hebr.* haer is bitter, D. sy (T.w. de Stadt van Jerusalem) is vol groote droeffenisse/ Ja de gantsche Natie der Joden/ van wat staet of ouderdom datse sijn/ is vol hertseer ende jammer. 31 D. hebben de heerschappie over haer. Vergel. Deut. 28. 13/44. ende Psal. 18. 44. ende 66. 12. ende Jes. 9. 13. ende 10. 15. 32 Of/ leven gerustelick/ of/ hebben goede ruste. 33 Of/ want de Heere heeftse. (T.w. de Sadt van Jerusalem) bedroeft, &c. 34 Of/ grootheyt. 35 Van de beteeckenisse deses woorts siet Psal. 8. op V. 3. 36 Als in triumphe/ om tot slaven gemaeckt te worden/ of/ gelijckmen een kudde beesten/ diemen geroofst heeft/ voor sich henen drijft. daer wort niemant aengesien nochte verschoont/ van wat ouderdom/ geslachte/ ofte staet hy zy. 37 D. Van het volck van Jerusalem. 38 Of/ al hare heerlickheyt, insonderheyt de Tempel/ ende godts-dienst: mitsgaders alle die voortreffelicke gaven ende weldaden/ die sy van Godt meer-maels seer rijckelick ontfangen hadden. 39 D. sy hebben alle couragie verloren / sy vluchten ende loopen / gelijck de herten voor de honden ende jagers doen. 40 D. sy loopen door het lant t'eene-mael verarmt / ja verhongert zijnde. 41 Geene kracht noch middel hebbende/ om eenigen tegenstant te doen. 42 T.w. nu sy met cruys ende tegenspoet beangstigt is. 43 And. harer kermingen. Vgel. 3. 19. 44 T.w. Eere en goet/ mitsgaders allerley soo geestelicke/ als lichamelicke gaven/ die sy overvloedichlick pleegt te genieten. 45 T.w. doe sy in haren fleur was. *Hebr.* die van ouden dagen geweest zijn. 46 Sy staen ende gapense aen als een monster. 47 Dit kanmen verstaen van den gantschen Godts-dienst/ Religie/ ende ceremonien/ die de Joden hadden/ nae de instellinge van Godes wet: Ofte/ van de verwoestinge des Joodschen lants / 't welck ter tijt der Babylonische gevanckenisse/ sijne Sabbathen ofte vier-dagen alsoo hielt/ gelijck Godt gedreygt hadde Levit. 26. V. 34. ende 43. namelick/ dat het lant woest/ ende onbebouwt lach. 48 *Hebr.* heeft een sonde gesondicht, D. swaerlick ende lange gesondigt. Anders en is daer geen mensche die niet en sondicht/ 1. Reg. 8. 46. siet gelijcke maniere van spreken Exod. 32. 30. 49 *Hebr.* tot eene afgesonderde. D. als een vrouwe die van wegen hare onreynicheyt van de menschen haer moet onthouden/ achtervolgens de wet Levit. 15. 19. Anders/ als een omswervende [vrouwe] ofte/ men heeft [het hooft] over haer geschudt. Siet 2. Reg. 19. op V. 21. 50 D. Alle diese in weerde hielden/ T.w. doe sy den Heere vreesde/ ende heerschappye hadde over andre volcken ende Natien. 51 Beroofst zijnde van hare vercierselen / insonderheyt van alle godtsalicheyt ontbloott zijnde. Vergel. Jer. 13. 22/26. Ezech. 16. 37. Hos. 2. 10. Nah. 3. 5. b Ies. 47. 3. 52 T.w. nu sy indachtich wort hoe leelick dat sy Godt verlaten heeft/ hulpe soeckende daer geene te vinden en was. 53 D. sy is beschaemt geworden/ dewijle sy van den Heere/ haren rechten man/ verstooten wiert. 54 D. hare leelicke sonden. een maniere van spreken genomen van de onreynicheyt der vrouwen. Dit zijn de woorden der godtsalige Gemeynte / belijdende de rechtveerdicheyt Godes in het straffen der obstinate onboetveerdige sondaers. 55 D. Is merckelick te sien: De teeckenen der schandelicker sonden die sy begaen hebben / hangen haer noch aen. Siet de aenteeck. Levit. 18. op V. 6. ende Vgel. Jer. 13. 22/26. 56 Of/ aen haer eynde. D. sy ginck voort in hare godtloos leven/ niet denckende/ dat haer eens rekeninge soude afgeeyscht worden van hare doen ende laten / ende dat sy alsdan hare straffe soude te dragen hebben. Siet Eccles. 7. 40. c Deut. 32. 29. 57 D. op eene schrickelicke ende vreemde maniere. Het Coninckrijcke van Juda is na de doot des Conincks Iosiæ in XXII jaren te niete gegaen. 58 Daer is niemant diese met raet ofte daet bystant doet/ V. 7. 59 Dit zijn de woorden der overgeblevene burgers van Jerusalem / of/ des volcks Godes aldaer. 60 Verstaet hier by/ ende verlost my uyt de selve. siet Psal. 31. 8. Act. 7. 34. 61 D. de vyant verheft sich. Siet Psal. 35. de aenteeck. op V. 26. ende Psal. 38. 17. 62 Dit zijn wederom woorden des Propheten. 63 Hier door moetmen insonderheyt verstaen de heylige gereetschap / of kostelicke vaten des Tempels / welcke de Chaldeen wech gevoert hebben/ Jer. 52. 17/18.

64 T. w. de Stadt van Jerusalem / D. de burgers ende inwoonders van Jerusalem.
65 De Chaldeen eygentlick.
66 Verstaet hier door het heylichdom niet alleen het Joodsche lant / 't welck een heylichdom genoemt wort Exod. 15. 17. maer oock den heyligen Tempel / ja het heylige der heyligen / daer de heydenen ingebroken zijn.
67 Of/ van de welcke ghy geboden hadt.
68 D. datse onder u volck niet en souden gerekent worden: Of/ datse geen ampt onder u volck bedienen en souden. siet Deut. 23. de aenteeck. op V. 3. ende Vgel. Act. 21, 28.
69 Al het volck van Juda ende Jerusalem / van wat staet ofte conditie dat het zy.
70 Het woort broot beteeckent dickwijls al 't gene dat de mensche tot onderhoudinge des lichaems behoeft/ insonderheyt alles watmen eet/ So dat broot oock somtijts vleesch beteeckent.
d Ierem. 52. 6.
71 *Hebr.* om de ziele weder te brengen, ofte/ te herstellen, D. om haer te verquicken/ alsoo oock V. 16. ende 19. Verg. 1. Sam. 30. 12. Psal. 23. 3.
72 Van hier af tot het eynde des capittels zijn 't de woorden der burgeren van Jerusalem.
73 D. een yeder onder ons.
74 D. geringe/ ende verachtsaem. Siet Psal. 12, de aenteeck. op V. 9. alsoo oock hov. V. 8.
75 Als of hy seyde/ Roert u mijnen elendigen staet niet? hebt ghy geen medelyden met my? letter wyp op/ ende neemt het ter herte. And. 'T en gaet u lieden niet aen. D. ghy laet u lieden wel duncken dat u dit niet aen en gaet/ maer/ so ghy wijs zijt / neemt het ter herte / letter wel te dege op / ende spiegelt u aen my.
76 Verg. Ezec. 5. 9. ende Dan. 9. 12.
77 D. van den hemel. 78 T.w. de Heere. 79 D. groote pijnen ende smerten/ die de menschen als een vyer verteeren. 80 D. in de sterckste deelen mijnes lichaems/ als Psal. 6. 3. Siet de aenteeck. Job 7. 15. 81 D. de welcke de Heere/ niet eenige menschelicke kracht/ bestiert/ ende sulcke kracht geeft/ dat het my verteert. 82 D. hy heeft my so vaste in sijne stricken/ dat icker niet uytgeraken en kan. 83 D. doe ick hem meynde te ontvluchten/ heeft hy my in sijn net gevangen / ende te rugge doen keeren. 84 *Hebr.* gegeven. D. hy heeft my alle middelen van verlossinge benomen. 85 Het sware pack mijner menichvuldiger sonden/ is als met touwen vaste gebonden/ ende de Heere lecht my dat op den hals / 't welck soo swaer om dragen is / dat het my mijne krachten breeckt. Vergel. Deut. 28. 48. De menschen zijnde als muylen ende peerden/ Psal. 32. so temtse het jock ende de banden des tegenspoets. 86. 86 T.w. mijne overtredingen/ die zijn al t'samen als in een bondelken gevlochten. 87 D. gelept. 88 *Hebr.* struyckelen. 89 D. in de macht der vyanden. 90 D. alle kracht ende vermogen is my t'eenemael benomen/ nae het oordeel van vleesch ende bloet: maer wat by de menschen onmogelick is / dat is mogelick by u/ o mijn Godt. 91 D. mijne kloecke helden/ T.w. op de welcke ick my meest verliet. 92 D. die in my woonden. 93 D. hy heeft vele vyanden tegen my doen t'samen komen/ om de bloeme mijnes volcx te niete te maken. Vgel. Zeph. 1. 7/8. 94 Of/ tegen my. 95 Eygentlick/ keurlingen, of/ uytgelesene, op de welcke ick my noch eenichsins hadde mogen verlaten. Siet Hos. 9. Vss. 12/13. 96 De Heere heeft hare inwoonders door den vyant verplettert/ ende in stucken gebroken/ gelijck de druyven in de persse verbroken worden. Vergel. Jes. 63. 3. Apoc. 14. Vss. 19/20. ende cap. 19. V. 15. Anders/ de Heere heeft de dochter Iuda vertreden, [als in] eene wijn-persse. 97 T.w. van wegen mijne groote ende menichvuldige sonden/ weshalven ick nu soo vele en soo groote straffen moet dragen. e Ierem. 13. 17. 98 Of/ daer vliett water uyt. 99 D. de Heere selfs de Godt aller vertroostinge/ 2. Cor. 1. 3. Of/ verstaet door den trooster/ hare vrienden diese troosten souden. Siet V. 2. ende V. 7. 100 *Hebr.* wederbrengen. 101 Dit is d'oorsake waerom sy so grootelicx troost van doene heeft. 102 D. sy zijn in eenen desolaten staet. 103 Of/ want de vyandt heeft d'overhant. Vergel. hov. V. 5. 104 Siet Jer. 4. 31. 105 D. Godt heeft den genen die Jerusalem haten/ macht gegeven / haer aen alle zijden te benauwen. 106 Door heymelicke ingevinge beweegt. ende sulcx doet hy door sijn rechtveerdich oordeel/ hy alleen wetende het quade wel te gebruycken. 107 Siet hov. V. 8. 108 In alle dese dingen moet ick bekennen/ dat de Heere rechtveerdelick handelt. Vergel. Psal. 119. 137. Dan. 9. 7. 109 Sijne geboden / die door den mont sijner Propheten my zijn aengedient. Siet hov. V. 5. ende 8. 110 D. Ick wensche dat alle volcken der aerde/ de vreeslicke oordeelen Godes over my/ mochten waernemen.

ghy

gy volckeren/ en siet mijne smerte: [111] mijne jonckvrouwen/ ende [111] mijne jongelingen zijn in de gevanckenisse gegaen.

19 Koph. Ick riep tot [112] mijne liefhebbers/ [maer] f [113] sy hebben my bedrogen: [114] mijne Priesters/ en mijne Outste/ hebben in de Stadt den geest gegeven/ als sy spijse voor sich sochten/ op datse [115] hare ziele mochten verquicken.

20 Resch. [116] Aensiet HEERE/ want my is bange: g mijn ingewant is [117] beroert/ mijn herte [118] heeft sich omgekeert in 't binnenste van my/ want [119] ick ben seer wederspannich geweest; van buyten heeft [my] [120] het sweert van kinderen berooft/ [121] van binnen is als de doot.

21 Schin. Sy hoorden dat ick suchte/ [maer] ick en hebbe geenen trooster: alle mijne vyanden hoorden [122] mijn quaet/ [ende] sy zijn vrolick/ [123] dat ghy 't gedaen hebt: [als] ghy [124] den dach sult voortgebracht hebben/ [125] [dien] ghy uytgeroepen hebt/ [126] so sullen sy zijn gelijck ick ben.

22 Thau. [127] Laet al haer quaet voor u aengesichte comen/ ende [128] doet hen gelijck als ghy my gedaen hebt van wegen alle mijne overtredingen: want mijne suchtingen zijn vele/ ende mijn herte is [129] mat.

111. 111 D. de gene daer de toekomende eeuwe van soude geplantt worden. siet Deut. cap. 28. ende cap. 49.
112 D. mijne bontgenooten/ op de welcke ick my hadde verlaten/ en by de welcke ick hulpe ende troost plege te soecken. T. w. de Egyptenaers en Assyriers. Siet Jer. 2,36. ende 22,20. Andre nement in desen sin/ Mijne liefhebbers, D. de gene welcken de sorge ende opsicht over my van Godt bevolen was/ T. w. mijne Priesters ende Oudtste/ die haer selven niet en hebben connen redden/ want sy zijn versmacht/ als sy &c.
f Ierem. 30.14.
113 D. ick hebbe te vergeefs troost by haer gesocht/ sy en hebben my noch met woorden/ noch met wercken bystant gedaen.
114 De Regeerders der kercke ende des lants.
115 Als vooren v. 11.
116 Siet my aen met uwe barmhertige oogen.
g Ies. 16.11. Ierem. 48.36.

117 Of/ omgeroert, of/ bemoddert, of/ werpt dreck op, gelijck een water dat omgeroert wort, siet Job 16. op v. 16. en Psal. 46. op v. 4. 118 Van benauwtheyt ligt mijn herte in my en rolt/ om dat ick so grootelick gerebelleert hebbe tegen den Heere mijnen Godt. 119 Hebr. wederspannich zijnde ben ick wederspannich geweest. 120 Siet Deut. 32. 25. Jer. 14.18. ende 1[illegible].7. ende 18.21. 121 Of/ binnen 's huys is als de doot, of/ is de doot selve. Hebr. in 't huys. 122 D. mijnen onderganck: of/ mijn geklach 't welck ick dagelicx doe van wegen mijne elende/ jammer/ en verdriet. 123 D. dat ghy my sulcke elende ende swaricheyt hebt opgelegt/ o Heere. 124 T. w. dien dach of tijt der verstooringe Babels. 125 D. dien ghy door uwe Propheten/ namelick Jesaiam/ Jeremiam/ ende andere/ verkondicht hebt/ namelick/ dat Babel op den selven soude verstoort worden. 126 D. hare elende sal dan in dese werelt soo groot zijn/ als de mijne nu is: behalven de straffen en pijnen die sy in der eeuwicheyt te verwachten hebben. 127 D. doet u ter gedachtenisse alle hare boosheden. T. w. om de selve te straffen/ als ghy op uwen throon sult geseten zijn/ om recht te doen. Vergel. Psal. 7.8. 128 En laetse niet ongestraft henen gaen/ gemerckt ghy my dus swaerlick plaegt van wegen mijne sonden. 129 Of/ swack, of/ flaeuw. Vergel. vooren v. 13. ende Job 10. 20/21. ende Jes. 1. 5. ende ond. 5. 17.

Het ij. Capittel.

Bedroeffelicke klachte over de verwoestinge der stadt Jerusalems/ ende des Joodschen volcks/ 1/ &c. 't welck hy wederom indachtich maeckt de oorsaken deser straffen/ 14. spot harer vyanden in hare elende. 15. Vermaninge tot oprecht berouw ende leetwesen over hare sonden. 18. met vyerigen gebede/ 19. waer van hy haer een voorschrift geeft/ 20.

1 ALeph. [1] Hoe heeft de Heere [2] de dochter Zions [3] in sijnen toorn [4] bewolckt? hy heeft de [5] heerlickheyt Israëls [6] van den hemel [op] de aerde nedergeworpen: ende hy en heeft [7] aen de voetbanck sijner voeten niet gedacht [8] in den dach sijnes toorns.

2 Beth. De Heere heeft [9] alle de woningen Jacobs [10] verslonden/ en en heeftse niet verschoont: hy [11] heeft de vasticheden [12] der dochter Juda afgebroken [13] in sijne verbolgentheyt/ hy heeft gemaeckt/ datse de aerde raken: [14] hy heeft het Coninckrijcke/ ende des selven Vorsten ontheylicht.

3 Gimel. Hy heeft [15] in ontstekinge des toorns/ [16] den geheelen hoorn Israëls afgehouwen/ [17] hy heeft sijne rechterhant achterwaerts getrocken/ [18] voor de vyant quam: ende hy is [19] tegen Jacob ontsteken/ als een vlammende vyer/ [dat] rontom verteert.

4 Daleth. Hy heeft sijnen boge [20] gespannen [21] als een vyant/ hy heeft sich [met] sijne rechter-hant [22] gestelt als een tegenpartyder/ dat hy doodde [23] alle de begeerlicke dingen der oogen: hy heeft sijne grimmicheyt [24] in de tente der dochter Zions [25] uytgestort als een vyer.

5 He. [26] De Heere is geworden als een vyant/ hy heeft Israël [27] verslonden/ hy heeft alle [28] hare paleysen [27] verslonden/ hy heeft [29] des selven vasticheden verdorven: ende hy heeft by de dochter Juda [30] het klagen ende kermen vermenichvuldicht.

6 Vau. Ende hy heeft sijne [31] hutte [32] met gewelt afgeruckt/ als eenen hof/ hy heeft [33] sijne vergader-plaetse verdorven: de HEERE heeft in Zion doen vergeten [34] de hooch-tijt ende den Sabbath/ ende hy heeft in de gramschap sijns toorns [35] den Coninck ende den Priester smadelick verworpen.

7 Zain. De Heere heeft sijnen altaer verstooten: hy heeft [36] sijn Heylichdom [37] te niete gedaen/ hy heeft de mueren [38] harer paleysen/ in des vyants hant [39] overgegeven: [40] sy hebben in het huys des HEEREN een stemme [41] verheven als op den dach eenes gesetten hooch-tijts.

8 Cheth. De HEERE [42] heeft gedacht te verderven [43] den muer der dochter Zions/ hy heeft [44] het richt-snoer [daer over] getogen/ hy en heeft sijne hant [45] niet afgewendt/ [46] dat hyse niet en verslonde: ende hy heeft [47] den voormuer/ ende den muer t' samen [48] treurich gemaeckt/ sy zijn [49] verswackt.

9 Teth. Hare poorten zijn [50] in de aerde versoncken/ hy heeft [51] hare grendelen verdorven ende gebroken: [52] haren Coninck/ ende hare Vorsten zijn onder de heydenen/ [53] daer en is geene wet: hare Propheten [54] en vinden oock geen gesichte van den HEERE.

10 Iod. [55] De Outste der dochter Zions sitten op der aerde/ sy [56] swijgen stille/ [57] sy werpen stof op haer hooft/ sy hebben [58] sacken aengegordt: [59] de jonge dochters van Jerusalem laten haer hooft ter aerde hangen.

11 Caph. [60] Mijn oogen zijn verteert door tranen/ mijn ingewant wort [61] beroert: [62] mijn lever is ter aerde uytgeschudt/

1 Siet vooren cap. 1. 1.
2 D. het volck van Jerusalem/ 't welck Gode soo lief ende weert pleecht te zijn/ als een dochter haren ouderen. Siet Psal. 87. 2.
3 Zijnde over haer ontsteken van wegen hare sonden ende menichvuldige overtredingen.
4 Of/ met een wolcke bedeckt. De sin is/ In plaetse daer Godt de Heere eertijts sijn volck met eene dicke wolcke ten goede bedeckt heeft/ daer bedeckt hyse nu met een dicke wolcke van menigerley elende.
5 D. den heerlicken staet daer in hy sijn volck geplantt hadde. Of/ verstaet hier door de heerlickheyt Israëls, de Arke des verbonts/ als 1. Sam. 4. 21/22. 6 D. van den hoochsten trap der treffelicke heerlickheyt/ tot den nedrichsten stant der elende. Vergel. Obad. v. 4. Psal. 102. 11. Matth. 11. 23. 7 D. aen sijnen Tempel/ ende aen den godts-dienst die men daer in oeffende. ofte verstaet door de voet-banck, de Arke des verbonts/ siet 1. Chro. 28. 2. siet oock Exod. 25. 18/19/20. 2. Sam. 6. 2. 2. Reg. 19. 15. Psal. 99. 5. ende 132. 5. 8 T. w. als hy in sijnen toorn Jerusalem door de Chaldeen heeft laten verdelgen. 9 D. alle de schoone behuysingen daer in hy sijn volck/ T. w. de nakomelingen Jacobs/ geplaetst hadde. 10 D. subytelick te schande gemaeckt/ so dat sy schijnen opgeslockt/ of verslonden te zijn. 11 D. Alle de bolwercken/ Casteelen/ torens/ die in het Joodsche lant opgericht waren tot bescherminge des lants. Vergel. Luce 19. 44. 12 D. der nacomelingen Jacobs. 13 Ontsteken zijnde over sijn volck van wegen hare menichvuldige overtredingen. 14 D. hy heeft de gantsche Natie der Joden/ hooges ende leeges stants persoonen als onreyn verworpen/ ende overgegeven in de handen der godloose volckeren/ om van de selve mishandelt/ ende van alle heerlickheyt berooft te worden. Vergel. Jes. 47. 6. 15 D. in sijnen grooten toorn. als Deut. 29. 24. 16 D. alle de macht ende heerlickheyt des Joodschen volcx. Siet Deut. 33. op v. 17. ende 1. Sam. 2. 1. Jer. 48. 25. 17 D. hy heeft ons sijne macht/ bystant/ ende gunstige hulpe onttrocken. 18 Hebr. Van, of/ voor het aengesichte des vyants. De sin is/ dat hy de Israeliten niet helpen en woude/ doe sy voor den vyant vluchtten.

19 Tegen de nacomelingen Jacobs/ doch insonderheyt tegen de stamme Juda.
20 Hebr. getreden. siet Psal. 7. op v. 13.
21 De sin is/ de Heere maeckt sijne wapenen noch veerdich/ om ons noch meer te verderven/ als de vyanden doen/ die malkanderen soecken te beschadigen.
22 T. w. tegen Zion.
23 Siet 1. Reg. 20. op v. 6. Vergelijckt Ezech. 24. 16/21/25. Verstaet hier/ door de begeerlicke dingen der oogen, de jonge manschap/ de bloeme des volcks/ Item de Priesters/ de Vorsten/ ende al wat lieflick ende aengename was.
24 D. in 't midden van sijn volck/ of/ in de Stadt van Jerusalem.
25 D. seer overvloedelick komen laten. siet de aenteeck. Psal. 79. op v. 6.
26 Den menschen kan men eenichsins tegenstant doen/ maer Gode geensins.
27. 27. Siet v. 2.
28 T. w. der dochter Zions/ D. Jerusalems.
29 T. w. Israëls. De sin is/ de Heere heeft alle de sterckten ende fortressen geraseert/ die gebouwt waren tot bescherminge der Israeliten.
30 Of/ de treuringe ende droefheyt: als Jes. 29. 2.
31 Of/ tuyn. D. Tabernakel/ of Tempel. siet Psal. 76. op v. 3. ende Psal. 80. 13. ende 89. 41. Jes. 5. 5.
32 Of/ met wrevel. het Hebr. woort beteeckent yet met onstuymicheyt wech-rucken. Vergelijckt Psal. 80. 13. ende 89. 41. &c. En Jes. 5. 5.
33 Of/ de plaetse sijner t' samen-komste, daer sijn volck placht te vergaderen/ om den Godts-dienst te oeffenen/ T. w. den Tempel/ en de Synagogen.
34 D. het houden van de gewoonlicke ordinare feesten alle jaren/ ende den Sabbath alle weke.
35 D. de Regeerders van landen ende steden/ als oock de Leeraers der kercke. De sin is/ Hy heeft soo den kerckelicken/ als den politijcken staet het onderste boven gekeert. 36 D. sijnen Tempel. 37 And. versoeyt. als of het een vervloeckte plaetse ware geworden/ weerdich dat men der een afgrijsen van hebbe. De sin is/ Hy en kan nu die plaetse niet lijden noch verdragen in de welcke hy voor desen eenen lust ende wel-gevallen gehadt heeft. Vergel. Psal. 89. 40. 38 T. w. der dochter Zions/ D. Jerusalems. 39 Of/ besloten. 40 T. w. hare vyanden/ ende by namen de Chaldeen/ doe sy de stadt ende Tempel hadden ingenomen ende verwoest/ hebben met groote triumphe gejuycht/ geschreeuwt/ ende geroepen/ even gelijck het volck Godes pleegt te doen op de feest-dagen/ insonderheyt op de hooge feest-dagen/ den Heere met vreuchden-gesanck inden Tempel lovende. Siet Psal. 74. 4. 41 Hebr. gegeven. 42 D. hy heeft besloten ende verordineert. 43 D. de bescherminge Jerusalems. 44 D. hy heeft ontworpen de sekerheyt van der stadt Jerusalems onderganck. Siet 2. Reg. 21. 13. Jes. 34. 11. 'Tis een maniere van spreken genomen van de metselaers ende timmerlieden. 45 D. niet te rugge getogen. 46 D. hy en heeft niet opgehouden tot dat hyse t' eenemael verwoest heeft. 47 Of/ voor-schanse/ dwinger/ bolwerck/ vestinge/ voor-burcht/ wal/ fortresse. Siet Psal. 122. 7. 48 D. hy heeft selfs den ongevoelicken creatueren oorsake van treuren gegeven. 49 T. w. door een geweldich verderf. And. verwoest, geruyneert. 50 Alsoo dat de vyanden eenen vryen pas daer door gekregen hebben/ om in de stadt te komen. 51 D. alle sterckten en sloten/ so datse nu geen gewelt kunnen tegenstaen. 52 D. Sy moeten nu leven ende verkeeren onder de volcken die de ware Religie vyant zijn. 53 And. de wet en is niet meer. D. sy en hebben geene ordinarise oeffeninge harer Religie/ door den dienst der Priesteren en Leviten: want van de Propheten wort stracx gesproken. 54 D. Sy en hebben oock soo overvloedige openbaringen niet/ als sy plachten te hebben. Siet Psal. 74. op v. 9. 55 D. de wijste ende statelijckste onder den volcke/ die wel eertijts op koets-wagens/ of schoone peerden door de stadt/ ende over lant plachten te rijden ende reysen. 56 Als verbaest ende versuft zijnde van wegen hare groote elende. 57 Sy betoonen groote teeckenen van verslagentheyt ende van droefheyt. Siet Job 2. 12. 58 D. roef-kleederen/ als Joel 1. 8/1[illegible]. Jon. 3. 5/9. Siet de aenteeck. Gen. 37. op v. 34. 59 Die gemeynelick plechten om hooge te sien (Jes. 3. 17.) ende met hare schoonheyt te proncken/ die sien nu nederwaerts/ als zijnde beschaemt over haer selven. 60 D. ick weene soo vele/ dat mijn oogen daer door by-nae vergaen zijn. wy souden seggen/ ick schreye my de oogen uyt. Siet Psal. 6. vss. 6. 7. ende de aenteeck. aldaer. 61 Siet voor. cap. 1. op v. 20. 62 D. mijne inwendige deelen zijn versmolten/ ende sy ontvallen my/ of/ het bloet vliet wech uyt mijnen lever. Siet Job 16. op v. 13.

van wegen [63] de breucke der dochter mijnes volcks: om dat het kindeken/ ende de suygelinck op de straten der Stadt [64] in onmacht smcken;

12 Lamed. [Als] [65] sy tot hare moeders seggē/ Waer is [66] koorn ende [67] wijn? als sy op de straten der Stadt in onmacht sincken/ als de verslagene: [68] als sich hare ziele uytschuddet inden schoot harer moederen.

13 Mem. [69] Wat getuygen sal ick u brengen? wat sal ick [70] by u vergelijcken/ [71] ghy dochter Jerusalems? wat sal ick by u vergelijcken/ dat ick u trooste/ ghy jonckvrouwe/ dochter Zions? want [72] uwe breucke is [soo] groot als de zee: [73] wie can u heelen?

14 Nun. Uwe [74] propheten hebben u [75] ydelheyt/ ende [76] ongerijmtheyt [77] gesien/ ende [78] sy en hebben [u] uwe ongerechticheyt niet geopenbaert/ [79] om uwe gevangenisse af te wenden: maer [80] sy hebben u gesien ydele [81] lasten/ ende [82] uytstootingen.

15 Samech. [83] Alle die over wech gaen/ [84] clappen met de handen over u/ [85] sy fluyten ende schudden haer hooft over de dochter Jerusalems: [seggende] Is dit die Stadt [86] daermen van seyde/ datse volkomen van schoonheyt was/ eene [87] vreuchde der gantscher aerde?

16 Phe. Alle uwe vyanden [88] sperren haren mont op over u/ sy fluyten ende [89] knerssen met de tanden/ sy seggen/ [90] Wy hebbense verslonden/ [91] dit is immers de dach/ dien wy verwacht hebben/ wy hebben [hem] gevonden/ [92] wy hebben [hem] gesien.

17 Ain. [93] De HEERE heeft gedaen wat hy gedacht hadde/ hy heeft sijn woort [94] vervult/ dat hy [95] bevolen hadde [96] van ouden dagen/ hy heeft afgebroken ende niet gespaert: ende [97] hy heeft den vyant over u verblijdt/ [98] hy heeft den hoorn uwer tegenpartijders verhoocht.

18 Tsade. Haer herte schreeuwde [99] tot den Heere: [100] ô [a] ghy muer der dochter Zions/ [101] laet dach ende nacht tranen afvlieten/ als een beke: en geeft u selven geen ruste/ [102] uwen ooch-appel [103] en houde niet op.

19 Koph. [104] Maeckt u op/ [105] maeckt geschrey des nachts [106] in den beginne der nachtwaken/ [107] stort [108] u herte uyt voor het aengesichte des Heeren/ als water: heft uwe [109] handen tot hem op/ [110] voor de ziele uwer kinderkens/ [111] die in onmacht gevallen zijn van honger/ [112] vooraen op alle straten.

20 Resch. Siet HEERE/ aenschouwt doch/ [113] aen wien ghy alsoo gedaen hebt: [b] sullen dan de wijven [114] hare vrucht eten? de kinderkens [115] diemen op de handen draecht? sullen dan de Prophete/ ende de Priester [116] in het heylichdom des Heeren gedoodt worden?

21 Schin. De jonge ende de oude liggen op d' aerde [op] de straten: [117] mijne jonckvrouwen/ ende mijne jongelingen [118] zijn door 't sweert gevallen: [119] Ghy hebtse in den dach uwes toorns gedoodt/ ghy hebtse geslacht/ [ende] niet verschoont.

22 Thau. Ghy hebt [120] mijne verschrickingen van rontom geroepen/ als [121] [tot] eenen dach eenes gesetten hooch-tijts: ende daer en is niemant aen den dach des toorns des HEEREN ontcomen/ of overgebleven: die ick op de handen gedragen/ ende op-getogen hebbe/ die heeft mijn vyant omgebracht.

63 D. wanneer ick aenmercke de elendicheden/ ende verbrekingē die de kercke Godes lijdet. siet Jer. 4. v. 6.
64 Of/ beswijmen, beswijcken, T.w. van honger en dorst/ ende gebreck van alle nootdruft. Siet Jes. 57. 16.
65 T. w. de kleyne kinderkens.
66 D. broot/ nootwendich voetsel.
67 Om ons in onse swackheyt te verquicken.
68 De sin is/ Als sy haer levē weder over geven aen hare moeders/ overmits sy hen geen voetsel en geven/ om haer in het leven te behouden.
69 Of/ wat getuygenisse, Als of hy seyde/ Wat exempel sal ick u voor oogen setten/ door het welcke ick u soude mogen troostē? Ick en vinde nergens geen volck/ dat oyt soo hart is gestraft geworden/ als ghy gestraft wort. Andre nemen 't in desen sin/ Wat sal ick nemen om te getuygen/ dat ghy geen groote redenen hebt/ om dus te roepen ende te tieren. Siet Jes. cap. 51. de aenteeck. op v. 19.
70 T.w. in dese uwe elende.
71 D. Ghy volck Godes.
72 D. uwe elenden zijn breedt/ diepe/ krachtich/ ende schier onbegrijpelick/ als de scheure ofte inbreucke die de zee maeckt: ghy zijt sulck eē spiegel van Godes hevigen toorn/ alsser noch noyt te vooren in der werelt geweest is.
73 Wat middelen zijnder in der werelt te vinden/ om u te redden? Nae het oordeel van een yeder/ is uwē staet desperaet/ daer en is geen helpen meer aen.
74 Verstaet dit van de valsche Propheten die de boose Joden haer selven vercoren hadden/ of/ die haer selven uytgaven voor leytslieden/ of stierlieden/ ende onderwijsers/ maer niet van Godt gesonden/ noch de rechte Propheten niet zijnde. Siet Jer. 2, 8. ende 5. 31. ende 14. 14. ende 23. 16. ende 27. 10. ende 29. 8/9. Ezech. 13. 2. 75 D. sodanige dingen/ die gantschelick niet en streckten ten goede/ noch tot godtsalicheyt: als by exempel/ Sy hebben u den vrede ende alles dincks overvloet verkondicht/ als Godt het contrarie dreygde. Siet Jer. 28. 2/3/15. ende 29. 8. 76 *Hebr.* onsmakelicke dingen. Siet Job 1. op v. 22. ende Jer. 23. 13. 77 D. geprophetéert. want Prophetien zijn goddelicke gesichten den Propheten geopenbaert. 78 D. sy en hebben u uwe sonden ende overtredingen niet oprechtelick voor-gedragen/ om u in uwe conscientie te overtuygen. 79 D. datse u daer door tot oprecht berouw ende leetwesen souden gebracht hebben/ om alsoo de oordeelen Godes voor te komen. 80 D. sy hebben u/ als in Godes name geleert dingen die valsch ende nergens toe nut noch oorbaerlick en waren. 81 D. prophetien. Siet Jes. 13. op v. 1. 82 De sin is/ Nae welcke te luysteren de gereetste wech was/ om u uyt u lant te brengen. Want dwalingen te leeren ende te gelooven/ is de fonteyne van alle de sonden/ om welcker wille Godt gemeynelick de kinderen der menschen strafe. 83 T.w. van wat staet of qualiteyt datse zijn/ doch verstaet die/ die vreemt zijn van de ware Religie. 84 Tot uwen spot. *Hebr.* met de palmen. siet de aenteeck. Job 27. op v. 23. 85 Siet 1. Reg. 9. 8. ende 2. Reg. 19. 21. ende Job 16. 9. ende Jer. 18. 16. 86 D. diemen noemde/ de volmaeckte in schoonheyt. 87 Vergel. Psal. 48. 3. ende 50. 2. 88 Siet Psal. 22. 14. And. doen haren mont wijt open. 89 Of/ sy byten op de tanden. 90 D. wy hebbense nu tot sulck eenen staet gebracht/ datse niet weder opstaen en sullen. 91 De sin is/ Wy hebben lange gewenscht desen dach te sien/ dien wy nu sien/ ende beleven. 92 Of/ wy sien [hem nu]. T.w. met lust en met vreucht. 93 De Heere heeft over u laten komen al wat hy besloten hadde over u te brengen. Vergel. Levit. 26. 17. Deut. 28. 15. 94 Aldus wort het Hebr. woort oock genomen Jes. 10. 12. ende Zach. 4. 9. 95 D. die hy door sijne Propheten te vooren verkondicht ende gedreygt hadde. siet Lev. 26. ende Deut. 28. 96 Als cap. 1. v. 7. 97 Hem gevende macht ende victorie over u. 98 D. hy heeft den genen die u haten/ groote sterckte ende macht gegeven. Siet van het woort hoorn bov. v. 3. 99 T.w. doe sy, T.w. Godes volck/ dus van de Chaldeen wierden geplaegt. And. tegen den Heere. De sin is/ Sy, T.w. de boose Chaldeen/ die niet u lieden/ maer den Heere lasterden. Siet 2. Reg. 19. 22. Jes. 36. 4. 100 Dit zijn woorden des Propheten, als of hy seyde/ O ghy volck woonachtich binnen de mueren Zions/ ofte Jerusalems/ op de welcke sich Juda/ als op eenen stercken muer/ verlaten heeft. a Jerem. 14. 17. ende bov. 1. 16. 101 Vergel. bov. cap. 1. vers. 2. ende 16. 102 *Hebr.* de dochter uwer ooge en swijge niet. Dat is/ uwen oog-appel. Siet Psal. 17. op v. 8. 103 T. w. van tranen uyt te storten. 104 Een gebodt aen de godtsalige/ tot bidden. 105 D. klaecht den Heere opentlick ende ootmoedelick uwen noodt. 106 *Hebr.* aen het hooft der [nacht] wachten. Dat is/ te dier tijt als de nacht begint.

107 Verg. Psal. 22. 15. ende 42. 5. ende 62. 9. ende 102. 1.
108 D. al de swaricheyt die ghy in u herte hebt.
109 *Hebr.* palmen. alsoo v. 20. ende 22.
110 D. voor het leven, als Psal. 6. 4. De sin is/ om te bidden/ dat Godt uwe cleyne kinderen wille verschoonen.
111 Of/ die versmacht zijn.
112 *Hebr.* aen het hooft aller straten. D. aen alle hoecken/ wegen en stegen der Stadt. Vergel. Jes. 51. 20. ende ond. 4. v. 1.
113 T. w. niet aen de heydenē/ maer aen uwen eerst-geborenen sone Exod. 4. 22. aen u uytvercoren volck van Israel/ Exod. 19. 6. Deut. 4. 7. ende 7. 6.
b Thren. 4. 10.
114 D. hare kinderen/ de vrucht hares buycks. de Prophete beklaecht hier de wreetheyt die onder Godts volck gebeurde. Vgel. ond. 4. 10.
115 Alsoo oock ond. v. 22. And. die aen de palme geleydt wordē. Men leest twee-mael/ dat de moeders in het Joodsche lant hare kinderen gegeten hebben. T.w. in de belegeringe van Samaria/ 2. Reg. 6. 26. ende in de belegeringe van Jerusalem door Vespasianum ende Titum. Iosephus. 116 D. in den Tempel/ in die plaetse/ Heere/ die ghy selfs tot een heylich gebruyck verordineert hebt. 117 Die selfs de wreede soldaten plechten te verschoonen. 118 Zijn wreedelick omgebracht. 119 Ghy o Heere/ in uwen rechtveerdigen toorn. 120 D. al 't gene dat my mochte verschricken. 121 Siet bov. cap. 1. v. 15.

Het iij. Capittel.

De prophete vaert voort in het beklagen van den elendigen staet des Joodschen volcks/ v. 1/ &c. ende den Spot der vyanden/ 14. Daerna troost hy sich met overlegginge van Godes barmherticheyt/ gerechticheyt/ ende voorsienicheyt/ 21/ &c. Hy verweckt hem selven ende alle menschen tot boete/ gedult/ ende het gebet tot den Heere/ 40. met wederhalinge harer elenden/ 43/ &c. ende troost der genadiger verhooringe Godes/ 55/ &c. vertrouwende dat Godt wrake over hare vyanden doen soude, 64/ &c.

1 [1] ALeph. [2] Ick ben de man/ [die] elende gesien heeft door de roede [3] sijner verbolgentheyt.

2 Aleph. Hy heeft my geleydet ende gevoert [4] [in] de duysternisse/ ende niet [in] 't licht.

3 Aleph. Hy heeft sich immers tegens my gewendt/ hy heeft sijne [5] hant den gantschen dach [6] verandert.

4 Beth. [7] Hy heeft mijn vleesch/ ende mijne huyt out gemaeckt/ hy heeft mijne [8] beenderen gebroken.

5 Beth. Hy [9] heeft tegen my gebouwt/ ende hy heeft [my met] [10] galle ende moeyte omringt.

6 Beth. [11] Hy heeft my gesett in duystere plaetsen/ [12] als de gene die over lange doodt zijn.

7 Gimel. Hy heeft [13] my toegemuert/ dat icker niet uytgaen en can: hy heeft [14] mijne kopere boeyen verswaert.

8 Gimel. Oock wanneer ick roepe ende schreeuwe/ [15] sluyt hy [de ooren voor] mijn gebedt.

9 Gimel. [16] Hy heeft mijne wegen toegemuert met [17] uytgehouwene-steenen/

1 In dit cap. zijn doorgaens drie vers. na malkanderen met de selve letter beginnende. siet bov. cap. 1. op v. 1.
2 De Prophete en spreeckt hier van hemselvē alleen niet/ onder den name van een man/ maer van de geheele kercke/ die maer een lichaem en maeckt.
3 T.w. des Heeren. Vgel. Jes. 10. 5.
4 D. in groote elenden ende swaricheden. Siet Gen. 15. op v. 12. Alsoo betreckent licht hier/ grooten welstant. Siet Psal. 27. op v. 1.
5 D. plage/ straffe. Siet Psal. 32. 4.
6 Of/ omgekeert. De sin is/ nu slaet hy my met die hant/ met de welcke hy my te vooren heeft beschut ende beschermt. In somma/ hy stelt sich heel anders tegens my/ dan hy pleecht te doen. Siet Psal. 77. de aenteeck. op v. 11.
7 D. de teeckenen van sijne sware hant tegen my/ van wegē mijne sonden/ blijcken daer aen/ dat mijn vleesch vergaet/ ende mijne huyt verschrimpelt. 8 D. hy heeft my al mijne kracht benomen. Siet oock bov. cap. 1. 13. ende Psal. 6. 3/4. ende 32. 3. ende 51. 19. ende 141. 7. Jes. 38. 13. 9 D. hy heeft my rontom besett ende besloten/ als met bolwercken der elenden/ so dat ick sijne hant niet en kan ontkomē/ noch tegen staen. siet Job 10. op v. 17. 10 De galle beteeckent/ van wegen hare bitterheyt/ groote elenden ende quaet/ dat den menschen over komt. alsoo v. 19. ende Jer. 8. 14. ende 9. 15. ende 23. 15. siet Psal. 69. op v. 22. 11 D. hy heeft my in groote swaricheden gebracht, siet v. 2. ende Ezech. 37. 13. Andre verstaen dit van de gevanckenisse daer in Jeremia heeft besloten gelegen. Andre verstaen 't van de graven. 12 *Hebr.* als de doode der eeuwicheyt. D. gelijck de gene die over langen tijt gestorven zijn/ ende nu al vergeten zijn. Vergel. Psal. 88. 5/6/7. ende Psal. 143. 3. ende de aenteeck. aldaer. 13 Siet Job 19. op v. 8. siet oock bov. v. 5. ende ond. v. 7. 14 Of/ mijne stalene boeyen, And. mijne ysere. D. hy heeft mijne elenden die my omcingelen/ van tijt tot tijt meer ende meer vergroott. 15 Of/ hy sluyt mijn gebedt uyt. D. hy en neemt mijn gebedt niet aen/ immers en gevoele ick geene verlichtinge. Vgel. Psal. 22. 1. ende 77. 8/ &c. 16 D. hy heeft my alle wegen van uytkomste afgestopt met onoverwinnelicke verhinderissen. 17 Of/ gesnedene. siet 1. Chro. 22. op v. 2. siet oock Jes. 9. op v. 9. ende Job 19. 8. Hos. 2. 6. ende Num. 22. 24.

hy [18] heeft mijne paden verkeert.

10 Daleth. [19] Hy is my een loerende Beer/ [20] een Leeuw in verborgene plaetse.

11 Daleth. [21] Hy heeft mijne wegen afgewendt: [22] ende hy heeft my [23] in stucken gebroken; [24] hy heeft my woeste gemaeckt.

12 Daleth. [25] Hy heeft sijnen boge [26] gespannen / ende [27] hy heeft my den pijle als ten doele gestelt.

13 He. Hy heeft [28] sijne pijlen [29] in mijne nieren doen ingaen.

14 He. Ick ben [30] allen mijnen volcke [31] tot belacchinge geworden / haer [32] snaren-spel den gantschen dach.

15 He. Hy heeft my [33] met bitterheden versadigt / [34] hy heeft my met alssen dronckén gemaeckt.

16 Vau. [35] Hy heeft mijne tanden met zant-steenkens verbrijselt / [36] hy heeft my in de assche neder-gedruckt.

17 Vau. Ende ghy hebt [37] mijne ziele verre van den vrede verstooten / [38] ick hebbe 't goede vergeten.

18 Vau. Doe seyde ick/ [39] Mijne stercke is vergaen / ende [40] mijne hope van den HEERE.

19 Zain. [41] Gedenckt aen mijne elende/ ende aen mijn [42] ballinckschap / [43] aen den alssen ende galle.

20 Zain. Mijne ziele [44] gedenckter wel te dege aen / ende [45] sy buckt haer neder in my.

21 Zain. [46] Dit sal ick my ter herten nemen/ daerom sal ick hopen.

22 Cheth. [47] Het zijn [a] de goedertierentheden des HEEREN / dat wy niet vernielt en zijn / [48] dat sijne barmhertichheden geen eynde en hebben.

23 Cheth. [49] Sy [b] zijn alle morgen nieuwe / [50] uwe trouwe is groot.

24 Cheth. [51] De HEERE is mijn deel/ [52] seyt mijne ziele / [c] daerom sal ick op hem hopen.

25 Teth. De HEERE is goet den genen [53] die hem verwachten / [54] der ziele die hem soeckt.

26 Teth. [55] 'Tis goet datmen hope/ ende stille zy [56] op het heyl des HEEREN.

27 Teth. 'Tis goet [57] voor eenen man/ [58] dat hy het jock [59] in sijner jeugt draegt.

18 D. hy heeft alle mijne aenslagen te niete gemaeckt / die ick voor-genomen hadde tot mijner verlossinge. 'T is eenerley sin met vss. 5. ende 7.
19 Of / hy heeft op my geloert als een Beer, &c. Vgel. Job cap. 10.16. Iesa. 38. 13. Hos. 5.14. ende 13. 8. Amos 5.19.
20 Een leeuw schuylende in sijn hol/ ende loerende op de menschen/ ofte beesten die voor-by gaen/ om die te betrapen ende te verslinden. Siet dese gelijckenisse oock Hos. 5.14. ende 13.7.
21 D. hy heeft mijne daden geheel tot eenen anderen eynde gewendt als ick gemeent hadde. And. Als mijne wegen wederspannich (of afwijckende) zijn, so verbreeckt, of verscheurt hy my.
22 D. hy heeft soo den kercken-stant/ als de politye / verscheurt/ ende te schande gemaeckt.
23 Gelijck een schaep/ dat in de klauwen der leeuwen / ofte der beeren vervalt.
24 D. hy heeft my beroost van mijne vrienden / goederen/ ende alle behulpsame middelen / so dat ick niets behouden en hebbe.
25 D. hy heeft sijne wapenen tegens my bereydt/ om gestrengelick met my te handelen. Gode worden hier ende elders figuerlicker wijse/ materiale wapenen toegeschreven. siet Iud. 7.20. Job 16. 12. Psal. 21.13. Hab. 3. 9/11. Jes. 27.1. ende 34. 5/6.
26 Hebr. getreden. Siet Psal. 7.13. ende Thren. 2.4.
27 Siet Job 16.12. ende Vgel. Job 7.20. siet oock Psal. 64. 4.
28 Hebr. de sonen, of kinderen sijnes pijl-kokers. Siet Job 6. op v. 4. daerom worden de pijlen aldus genoemt/ om datse in den pijl-koker besloten zijn. Psal. 127.5. worden oock de sonē by pijlen vergeleken.
29 D. hy heeft de pijlen sijner plagen doen gaen tot in de binnenste deelen mijnes lichaems ende mijner ziele. Siet Job 16. op v. 13. ende 19. op v. 27. Psal. 139. op v. 13.
30 T.w. allen den genen die mijne vrienden ende bekende geweest zijn: Insonderheyt den genen die afgevallen zijn van wegen dese swaere elenden / die ghy/ Heere / ons toeschickt.
31 D. een materie van belacchinge ende bespottinge.
32 Hebr. snaren-slaginge. De sin is/ Sy dichten liedekens van my / ende sy hebben hare genoechte daer in datse my dagelicks in hare liedekens mijne elende verwijten ende voorwerpen. Siet Job 17. 6. ende 30. op v. 9. ende Psal. 69.13. ende ond. v. 63. Vgel. Deut. 28.37.
33 Of/ met groote bitterheyt, of/ met gantsch bittere spijse. D. met grooten angst/ kruys/ ende droefheyt. Siet vov. v. 5. ende ond. v. 19.
34 T.w. de Heere heeft my / door de veelheyt van droefenissen ende smerten / schier van mijne sinnen ende verstant berooft.
35 D. Hy heeft my sulck broot te eten gegeven/ dat vol zant-steenen was/ 't welck my de tanden gebroken heeft. Siet Prov. 20. 17.
36 D. hy heeft my tot den alder-nederichsten ende verachtsaemsten staet gebracht.
37 D. allen welstant ende vreucht hebt ghy/ o Heere/ verre van mijn herte wechgedaen.
38 Hy wil seggen/ Ick hebbe nu soo lange in elende geleeft/ dat ick vergeten hebbe wat dat wel-stant ende genoechte is: my en heugen geene goede dagen meer.
39 T.w. om dese elende langer te kunnen verdragen.
40 T.w. dat ick van de selve een-mael soude komen verlost worden/ gelijck ick van den Heere gehoopt hadde.
41 And. gedenckende, of/ als ick gedacht.
42 Vergel. vov. 1.7.
43 D. aen de bitterheyt/ die daer inne was. siet v. 5. ende 15.
44 Hebr. gedenckende gedenckter mijne ziele aen. D. sy over-denckt ende overlegt wel ernstelick de elenden die my zijn over-komen van wegen mijne sonden.
45 Sy wortter door vernedert/ ende gedweege gemaeckt.
46 Als of hy seyde/ Als ick dese dingen/ (T.w. die straex sullen verhaelt worden) wel over-wege/ so sal ick daer uyt besluyten/ dat Godt my noch eyndelick sal genadich zijn.
47 D. het is de over-vloeyende genade Godes toe te schrijven. a Iesa. 1. 9. Hab. 3. 13.
48 D. dat hy ons nu noch sijne genade bewijst.
49 Siet Psal. 73. op v. 14. De sin is/ Wy gevoelen alle dage nieuw bewijs uwer goedertierenheyt t'onswaert. b Psal. 30.6.
50 O Heere/ uwe trouwe is groot in 't volbrengen uwer belosten. 1.Cor. 10. 13. 2.Tim. 2. 13.
51 De Heere ist die my aen ziele ende aen lichaem onderhoudt / zijnde in aller maniere voor my genoechsaem/ Gen. 17.1. Psal. 16.5. ende 73.26. Jer. 10.16.
52 D. Ick ben in mijn herte daer van genoechsaem verseckert. siet Rom. 8.32. ende Psal. 16. de aenteeck. op v. 5. ende Psal. 18.3. ende 73.25/26. c Hab. 2. 3.
53 D. die vastelick haer op hem verlaten/ ende met waren geloove op hem vertrouwen.
54 D. den mensche die sich van gantscher herte benerstiicht om Godt te genaken door de middelen die hy verordineert heeft om tot sijne kennisse te komen.
55 Hy is gelueckich/ die sijne hope vast op den Heere gestelt heeft / ende in stillicheyt verlossinge van den Heere is verwachtende. Siet Psal. 37. op v. 7. siet oock Jes. 30.7. And. het is goet, alsmen smerte lijdt, datmen stille zy, &c.
56 D. Op de verlossinge die de Heere bewijst den genen die op hem vertrouwen.
57 D. Voor een yegelick. Andre verstaen door Man, eenen treffelicken man.
58 D. dat hy kruys ende tegenspoet lijdt / ende sich der discipline onderwerpe / op dat sijne boose ende verdorvene nature getoomt ende getemt worde. Vergel. Psal. 119. 71.
59 Eer de sonde te diepe in sijn herte wortele/ ende t'eene-mael over hem heersche.

28 Iod. [60] Hy [61] sitte eensaem / ende swijge stille/ om dat [62] hij 't hem opgeleyt heeft.

29 Iod. [63] Hy steke sijnen mont in den stof / [seggende/] [64] [d] Misschien isser verwachtinge.

30 Iod. [65] Hy geve sijne wange dien die hem slaet / [66] hy worde sat van smaet.

31 Caph. [67] Want de Heere en sal niet verstooten in eeuwicheyt:

32 Caph. Maer als hy bedroeft heeft/ so sal hy sich ontfermen [68] nae de grootheyt sijner goedertierentheden.

33 Caph. Want hy en plaegt / nochte en bedroeft [69] des menschen kinderen [70] niet van herten.

34 Lamed. [71] Datmen alle de gevangene der aerde onder sijne voeten [72] verbrijselt:

35 Lamed. Datmen het recht eenes mans [73] buygt voor het aengesichte des Alderhoochsten:

36 Lamed. Datmen eenē mensche [74] verongelijckt in sijne [75] twist-sake: [76] soud'et [77] de Heere niet sien?

37 Mem. [e] [78] Wie seyt wat / 't welck geschiet/ [so 't] de Heere niet en beveelt?

38 Mem. [79] [f] Gaet niet uyt [80] den mont des Alderhoochsten [81] het quade/ ende het goede?

39 Mem. [82] Wat klaegt [dan] een levendich mensche? een yeder [klage] van wegen sijne [83] sonden.

40 Nun. Laet ons onse [84] wegen ondersoecken/ ende door-soecken/ ende [85] laett ons weder keeren tot den HEERE.

41 Nun. Laet ons onse herte opheffen/ [86] mitsgaders de handen / [87] tot Godt in den hemel/ [seggende/]

42 Nun. Wy hebben overtreden/ ende wy zijn wederspannich geweest / [88] [daerom] en hebt ghy niet gespaert.

43 Samech. [89] Ghy hebt [ons met] toorn bedeckt / ende ghy hebt ons [90] vervolgt: Ghy hebt [ons] gedoodt / [91] ghy en hebt niet verschoont.

44 Samech. Ghy hebt u [92] met een wolcke bedeckt / [93] so datter geen gebedt door en quam.

45 Samech. Ghy hebt ons [94] [tot] een

60 T.w. die het jock in sijne jeucht heeft leeren dragen. And. hy sal sitten, &c. ofte/ [dat] hy sitte.
61 Hy neme het kruyce in sijne eensaemheyt stillekens op / sonder groot gebaer te maken/ gedachtich zijnde/ dat het de Heere hem tot sijnen besten heeft opgeleyt. Siet Psal. 39. 10.
62 T.w. de Heere.
63 D. hy werpe hem selven seer deemoedelick ter aerde voor het aenschijn Godes/ bekennende dat hy hem met gerechticheyt alle die elendē oplegt. Verg. 1.Cor. 14.25. ende Job cap. 42. 6. Psal. 22. 16. ende 30. het contrarie siet Psal. 73. v. 8/9.
64 Als of hy seyde/ Of ick schoon geene uytkomste en sie/ alle middelen my ontstaende/ ende de hant des Heerē dus swaer op my zijnde / nochtans sal ick hopen/ vertrouwende dat Godt my doch eyndelick sijne genade sal laten smaken. Het woort misschien en beteeckent niet altoos twijffelinge / of onsekerheyt / maer oock dickwijls een vertroostinge / ofte aenporringe in swaerwichtige saken, als Jos. 14.12. Siet de aenteeck. Joel 2. op v. 14.
d Actor. 8. 22.
65 D. dat hy met patientie aenneme de slagen ende plagen / die hem de menschen onverdient / of sonder wettelick oorsake aendoen.
66 Siet Job cap. 7. op v. 4. 'T is hier te seggen / met gedult allerley quaet verdragen.
67 De sin is / Of schoon Godt de Heere somtijts eenen tijt lanck schijnt sijne goedertierenheyt sijnen kinderen te onttrecken / nochtans en sal sulcx niet altijt dueren. siet 1.Cor. 10,13. siet dergelijcke spreucken/ Psal. 30.6. ende 73.24. ende 126.5/6. ende 130.7. ende 135. 14. Jes. 27.6/7/8, ende 54.7/8. Jer. 10.24. ende 30.11. ende 46.28. Hab. 3.2. 2.Cor. 4.17. 1.Petr. 1.6.
68 Of/ nae de veelheyt. s. g. D. sijne goedertierenheyt is sonder eynde.
69 Hebr. des mans kinderen, mans, voor menschen. siet Job cap. 12. op v. 10.
70 Hebr. niet uyt sijn herte. D. hy en heefter geenen lust aen/ maer de sonden der menschen zijn oorsaken daer van. Vgel. Jes. 28. op v. 21. Ende als hy sijne kinderen castijdt/ dat doet hy om haer van sondigen af te trecken.
71 De sin is/ Of schoon de Heere dickwijls de tyrannen/ als roeden gebruyckt/ so en heeft hy nochtans daer geen welgevallen aen/ datmen alle de gene die door de macht ende 't gewelt in de gevanckenisse geworpen zijn / soude/ sonder aensien van persoonen ende daden/ te schande maken. siet Psal. 109.16. Zach. 1.15. Luce 6.36.
72 D. vertredet. siet exempelen hier van Jos. 10. 24. ende Vgel. Job 5. 4. Psal. 143. 3. ende 44. 20.
73 D. vertreckt/ verwijlt/ het zy door valsche getuygen/ of andre onbetamelicke middelen. siet een exempel/ Luce 18. 4. ende Vgel. Exod. 23. 6/7. Deut. 16. 19. 2.Chro. 19.6/7.
74 Het zy door gewelt/ authoriteyt/ of arch-listicheyt. Hebr. verkeert.
75 Of/ rechts-voorderinge, proces.
76 Souder de Heere geen achtinge op geven?
77 Die rechtveerdich is. siet Psal. 11. 7. ende Vgel. Psal. 94. 5/6/ &c. e Psal. 33. 9.
78 Wat creatuere in den hemel/ of op der aerde/ kan met sekerheyt seggen/ Sulcx sal geschieden/ daer het doch niet en kan geschieden/ 't en zy dat het den Heere belieft het selve te doen? De voorsichtige regeringe Godes streckt haer over alle dingen dieder geschieden in den hemel/ of op der aerde.
79 Ist niet Godt die alle dingen in sijnen raet besluyt/ ordineert/ ende in 't werck stelt? f Ies. 45. 7. Amos 3. 6.
80 D. besluyt/ of bevel. Siet Gen. 41. op v. 40.
81 Hebr. quaden. De sin is/ alle tegenspoet ende voorspoet/ die den mensche overkomt. Siet Amos 3.6.
82 De sin is/ Dewyle de mensche by sich selven genoechsaem overtuygt is waerom dat Godt sijne straffen over hem laet komen/ T.w. om sijner sonden wille / waerom quelt hy sich / ende klaecht / in plaetse van raet te soecken? Waerom siet hy meer op sijne elende/ dan op de oorsaken der selver?
83 T.w. met de welcke hy de slaende hant Godes op sijnen hals gehaelt heeft / ende hy bidde de selve af/ op dat hy daer van verlost ende gevrijet worde.
84 D. onse gedachten/ woorden/ ende wercken/ gedenckende wat de selve wel verdient hebben/ nae de weech-schale van Godes rechtveerdich oordeel.
85 Hebr. eyg. laett ons wederkeeren tot den HEERE toe. D. laett ons hertelick berouw hebben van wegen onse menichvuldige sonden/ ende om vergiffenisse der selver bidden / met een vast vertrouwen van 't selve te sullen verkrijgen: ende met een voornemen van ons leven voortaen te beteren. Vergel. Hos. 14.2. Joel 2. op v. 12. ende 2.Cor. 7.9.
86 And. tot de wolcken. Siet Job 36. de aenteeck. op v. 32.
87 Die alleen kan ende wil vergeven de sonden der boetveerdige sondaren.
88 Verstaet hier by/ maer ghy hebt ons wel dapper gecastijdt/ T. w. soo lange als wy volherdt hebben in onse sonden/ ende overtredingen.
89 Eygentlick nae de Hebr. letter/ Ghy hebt ons met toorn, als met een tente, overdeckt, of/ ghy hebt ons over-tentet, of/ overhuttet. siet Psal. 5. v. 12.
90 T.w. met uwe rechtveerdige oordeelen/ over al waer wy henen gingen.
91 Ghy en hebt geen medelijden gehat over ons/ noch over onse kinderkens. Siet vov. cap. 2. 2/17.
92 Als met eenen scheyt-muer. Vergel. Jes. 59. 1/2.
93 So dat ons gebedt voor u aengesichte niet en konde komen.
94 Of/ tot eene afschueringe. D. tot sulck eene vuylicheyt ofte onreynicheyt diemen afschuert/ D. tot sulcke menschen/ daer men eenen afkeer ofte schouw van heeft. Vergel. 1.Cor. 4.13.

uptvaegſel / ende wech-werpſel geſtelt/ in 't midden der [95] volckeren.

46 Pe. Alle onſe vyanden [96] hebben haren mont tegen ons opgeſperret.

47 Pe. [97] De vreeſe / ende de cuyl zijn over ons gecomen/de verwoeſtinge ende de verbrekinge. [98]

48 Pe. [99] [Met] [100] waterbeken loopt mijn ooge neder van wegen de breucke [101] der dochter mijnes volcks.

49 Ain. Mijn ooge [102] vliet / ende en kan niet ophouden/ om datter [103] geen ruſte en is.

50 Ain. [104] Tot dat [het] [105] de HEERE van den hemel aenſchouwe / ende [106] [het] ſie.

51 Ain. [107] Mijn ooge [108] doet mijne ziele [moeyte] aen/ [109] van wegen alle de dochteren mijner ſtadt.

52 Tſade. Die mijne vyanden zijn [110] ſonder oorſake / hebben my [111] als een vogelken [112] dapperlick gejaegt.

53 Tſade. [113] Sy hebben [114] mijn leven in eenen kuyl uytgeroeyt / ende ſy hebben [115] eenen ſteen [116] op my geworpen.

54 Tſade. [117] De wateren ſwommen over mijn hooft / [118] ick ſeyde / [119] Ick ben afgeſneden.

55 Koph. HEERE / Ick hebbe uwen name aengeroepen [120] uyt den onderſten kuyl:

56 Koph. [121] Ghy hebt mijne ſtemme gehoort: [122] En verbergt uwe oore niet [123] voor mijn ſuchten/ voor mijn roepen.

57 Koph. Ghy hebt u [124] genaedert ten dage als ick u aenriep / ghy hebt geſeyt/ En vreeſt niet.

58 Reſch. Heere/ [125] Ghy hebt de twiſtſaken mijner ziele getwiſt / [126] ghy hebt mijn leven verloſt.

59 Reſch. HEERE / Ghy hebt geſien [127] de verkeertheyt diemen my aengedaen heeft/ [128] oordeelt mijne recht-ſake.

60 Reſch. Ghy hebt alle [129] hare [130] wrake geſien / alle hare gedachten tegen my.

61 Schin. HEERE / Ghy hebt [131] haer ſmaden gehoort / [ende] alle hare gedachten tegen my:

62 Schin. [132] De lippen der gener die tegens my opſtaen / ende [133] haer dichten tegens my den gantſchen dach. [134]

63 Schin. Aenſchouwt [135] haer ſitten ende opſtaen/ick ben [136] haer ſnaren-ſpel.

64 Thau. HEERE / geeft [137] haer weder die vergeldinge/ [138] nae het werck harer handen.

65 Thau. Geeft haer [139] een deckſel des herten/uwen vloeck zy over haer:

66 Thau. Vervolgtſe met toorn/ ende verdelgtſe [140] van onder den hemel des HEEREN.

95 Over de welcke wy eertijts geheerſcht hebben.
96 Sy hebben vrymoedelick uytgegevelt al wat ſy bedencken konden / dat het eenichſins tot onſer oneere was streckende. ſiet voo. cap. 2. 16. ende vgel. Pſal. 22, 14.
97 Vergel. Pſal. 11. 6. ende Jeſa. 24. 17. Jer. 48. 43. De ſin is / wy zijn in eenen elendigen ſtaet / in grooten ſchrick ende benauwtheyt / ende wy en ſien geen uytkomſte.
98 T. w. zijn over ons gekomen.
99 D. daer komt ſulcken overvloet vã tranen uyt mijne oogen / als of ſy geheelick in water verſmolten waren. Vergel. cap. 1. 16.
100 Siet Pſal. 1. op v. 3.
101 D. mijnes volcx/ 't welck ick benimme als mijn dochter. als cap. 1. 6. ſiet oock cap. 2. 11/13.
102 T. w. van tranen. And. wort vlietende.
103 De groote elende der dochter mijnes volcks en houdt niet op.
104 D. Tot dat de HEERE met der daet doe blijcken/ dat hy ons gunſtich is. ſiet boven v. 8. item vſſ. 43/44. ende cap. 2. 1.
105 Aldus noemt oock d' Apoſtel Paulus den Heere Chriſtum 1. Cor. 15. 47.
106 T. w. mijne elende.
107 D. de elende die ick met mijne oogen aenſchouwe.
108 Ofte/ werckt in mijne ziele. D. beweegt mijne ziele/ of/ doet mijne ziele wee. of/ verteert mijne ziele.
109 Die namelick van de vyanden zijn geſchendet ende gevanckelick wech-gevoert. Siet ond. cap. 5. 11. And. boven alle de dochteren mijner ſtadt. D. meer dan eenige vrouws-perſoonen gewoone zijn te doen over 't gene dat ſy alder meeſt beminnen.
110 D. ſonder dat ick haer oyt eenich quaet hebbe gedaen/ of geſocht te doen. Ofte/ Sonder dat ſy eenich voordeel daer van hebben te verwachten. ſiet Pſal. 35. op v. 7. ende 69. 5. en 109. 3. ende 119. 161. 111 D. gelijck een vogel-vanger de vogelkens ſoeckt te vangen. Vergel. Pſal. 11. 1. ende 102. 8. ende 124. 7. Eccleſ. 9. 12. 112 T. w. om my 't eene-mael ten verderve te brengen. *Hebr.* jagende gejaegt. 113 T. w. de vyanden daer van v. 52. geſproken is. 114 D. my in eygener perſoon. De ſin is / Sy en hebben my niet alleen gevanckelick genomen/ ('t welck waerlick geſchiet is aen den perſoon Ieremiæ, Jer. 37. 16. ende cap. 38. 6.) Maer ſy hebben oock groote wreetheyt gebruyckt/ pogende my het leven te benemen. Vergel. Gen. 37. 24. 115 Het zy om den mont des grafs toe te ſluyten/ op dat icker niet en konne uytkomen/ ofte/ om my te verſmachten ende te dooden. 116 D. op het graf daer ick in ligge/ of/ voor de deure des puts daer ſy my in beſloten hebben. Vergel. Joſ. 10. 18. Dan. 6. 18. Mat. 27. 60. 117 Verſtaet hier door de wateren, vele ende groote elenden. ſiet Pſal. 69. op v. 2/3. ende Pſal. 124. v. 4/5. de Propheteſpreeckt in de perſone van Godts volck/ doch alſoo/ dat hy ſomtijts (als een lidt van Godts volck) ſijn lijden voorſtelt/ dat hem was overgekomen / ende de genade die hem Godt bewesen hadde/ zijnde een exempel ende vertrooſtinge voor Godts volck. 118 Ick beeldde my ſelven in/ ende ſpraeck. 119 'T is 't eenemael met my gedaen/ ick en ſie geen middel van verloſſinge / maer veel meer het contrarie. Vergel. Pſal. 31. 23. met d' aent. 120 *Hebr.* uyt den kuyl der benedenheden. D. doe ick in de unterſte benauwtheyt was. Siet Pſal. 88. op v. 7. ende Pſal. 120. 1. 121 D. ghy hebt my gegeven daer ick u om gebeden hebbe. 122 En weygert doch voortaen niet/ achtinge te geven op mijn yverich ende hertgrondelick gebedt. 123 And. op dat ick adem moge ſcheppen. 124 D. uwe gunſtige hulpe laten ſmaken/ 't welck ghy my ſoo duydelick hebt te kennen gegevẽ/ als of ghy met uytgedruckte woordẽ tot my geſeyt hadt / En vreeſt niet Jeſ. 41. 10. 125 D. ghy hebt my beſchermt ende verloſt/ alſmen my ſocht te dooden. Vergel. Jer. cap. 38. Siet oock Pſal. 35. op v. 1. 126 D. ghy hebt my verloſt uyt de handen der gener die my wreedelick ſochten te dooden. 127 *Hebr.* mijne verkeertheyt. D. die my aengedaen is. ſiet Jer. cap. 2. op v. 2. 128 D. neemt mijne ſake aen/ ende oordeelt my nae mijne oprechticheyt/ helpt my tot mijn recht. Vergel. Pſal. 43. v. 1. 129 T. w. mijner vyanden. 130 D. hoe wraeck-gierich/ ja oock hoe bloet-gierich dat ſy tegen my zijn. 131 D. hare ſpijtige ende ſmadelicke woordẽ/ die ſy over my uytgeſtort hebbẽ. 132 De woorden mijner vyanden daer mede ſy my dreygen. 133 D. de gedachten hares booſen hertes. 134 Verſtaet hier by. Hebt ghy gehoort. 135 Siet Pſal. 1. op v. 1. ende Pſal. 139. op v. 2. ende Vergel. Jeſa. 37. 28. 136 Siet vov. de aent. op v. 14. ende Job 30. op v. 9. 137 T. w. welcker liedeken ende ſnaren-ſpel ick ben, als v. 63.

138 Siet Pſal. 28. 4. ende 94. 2.
139 D. ſulcke bedwelminge ende mist des herten / die haer beroove vã alle manhaftichheyt ende couragie/ alſo dat ſy ons geen quaet en kunnen doen.
140 D. over al ſoo wijt als de hemel ſtreckt/ als Exod. 17. 14. ende Deut. 17. 24. ende 25. 19. ende 29. 20. 2. Reg. 14. 27.

Het iiij. Capittel.

Voordere klachte over den erbarmlicken ſtaet des Joodſchen volcx/ v. 1/ &c. met belijdeniſſe dat het harer ſonden ſchult is/ 6. Elenden den voornaemſten overgekomen/ 7. De vrouwen hebben hare kinderen gedoodt/ ende gekoockt/ 10. Sonde der valſche propheten ende prieſteren/ 13. Vergeefſche hope des volcks/ 17. De Coninck des Joodſchen volcks gevangen/ 20. Voorſegginge der wrake Godes over Edom/ 21. ende vertrooſtinge des volcks Godes/ 22.

1 A Leph. [1] Hoe is [2] 't gout [3] [ſoo] verdonckert! het goede fijne gout [ſoo] verandert! [hoe] zijn [4] de ſteenen des heylichdoms [5] voor aen op alle ſtratẽ [6] verworpen!

2 Beth. [7] De koſtelicke kinderen Zions / tegen fijn gout geſchatt / [8] hoe zijnſe [nu] gelijck gerekent den aerdenen fleſſchẽ/ het werck van de handen eens pottebackers!

3 Gimel. Selfs laten de [9] zee-kalveren de borſten neder / ſy ſoogen hare welpen: [maer] de dochter mijnes volcks is [10] als een wreede geworden / gelijck de ſtruyſſen in de woeſtijne.

4 Daleth. De tonge des ſoog-kints kleeft aen ſijn gehemelte [11] van dorſte: de kinderkens eyſſchen [12] broot / daer en is niemant die [het] hen [13] mededeyle.

5 He. Die [14] leckernyen aten / verſmachten [nu] op de ſtraten: [15] die in [16] carmoiſin opgetrocken zijn / [17] die omhelſen den dreck.

6 Vau. Ende de [18] ongerechticheyt der dochter mijnes volcks/ [19] is grooter dan de ſonde van Sodom / die als [20] in eenen oogenblick omgekeert wiert / ende [21] geen handen en hadden arbeyt over haer.

7 Zain. [22] Hare [23] byſonderſte [24] waren reyner dan de ſneeuw/ ſy waren witter dan melck: ſy waren rooder van lichaem / dan robijnen / [25] gladder dan een ſaphyr.

1 Dit is een vrage met droefheniſſe ende verwonderinge / als cap. 1. 1.
2 Dien heerlicken Tempel / blinckende van gout / daer mede hy verciert / ende ten deele overdeckt ende overtrockẽ was van binnen. Siet 1. Reg. 6. 20/21/ &c. ende 2. Chro. 3. 4/5/6.
3 Door die de Chaldeen den Tempel afbrekende/ alles beſtoven/ ende verduyſtert is geworden. *Hebr.* bedeckt.
4 Of/ de ſteenen der heylicheyt. D. die aẽ het gebouw des Tẽpels geweeſt zijn/ die aerdich ende conſtelick gehouwen ende gepolijſt waren/ 1. Reg. 5. 17/18. ende 6. 7. Verg. hier mede de ſteenen des tweeden Tempels/ Mat. 24. 4. Luce 19. 44.
5 D. aen de eynden ende hoeckẽ der ſtratẽ verſtroyt/ als van geener weerde zijnde. Vergel. vov. cap. 2. v. 11/12/19. ende den Pſal. 79.
6 *Hebr.* uytgeſtort.
7 D. de treffelickſte ende geachtſte mannen der Stadt ende des lants, ſiet dusdanige gelijckeniſſen Job 28. 16/ &c.
8 Hoe zijnſe nu ſoo onweert en verachtſaem geworden / als aerdene vaten. Vgel. Jeſ. 30. 14.

9 And. zee-honden. Eenige verduytſchen hier het Hebr. woort draken, maer dat en ſchijnt hier niet wel te paſſen/ overmits daer geen ſpecie van aerdſche draken en is/ die borſten heeft. anders beteeckent het Hebr. woort allerley kruypende monſter-dieren/ die op d' aerde/ of in de wateren zijn. De Phocæ, of/ zee-calveren zijn van ſulcken aert / datſe in het water/ en oock op het lant leven/ ende ſy leggen hare jongen aen den oever der wateren/ ende ſy komẽ tot de ſelve/ ende gevenſe de mamme/ de ſelve ſoo lange op het lant latende liggen tot datſe het water verdragen kunnen. Siet Plin. lib. 9. c. 13. Als de Prophete hier ſeyt/ dat de zee-calveren de borſten neder-laten om hare welpen te ſoogen/ dat is/ als of hy ſeyde/ De zee-calveren komen vrymoedelick aen den oever des waters / ende geven haren welpen de mamme / die ſy daer eenen tijt lanck geruſtelick mogen liggen laten / maer de dochter mijnes volcks / D. de moeders/ die onder mijn volck ſuygende kinderen hebben/ lijden ſulcken hongers-noot datſe hare kinderen niet en konnen ſoogen / ende worden oock met hare kleyne kinderen ſoo gejaegt / verdreven / ende vervolgt van d' eene plaetſe tot de andere / datſe geen plaetſe / noch ruſte en hebben / om hare kinderen met vrede te ſoogen: maer ſy is gelijck de ſtruyſſen (of uylen) die van d' andre vogels in de wilderniſſen worden gejaegt/ gejaecht/ ende vervolgt. Vergel. Job 30. 29. 10 *Hebr.* tot eenen wreeden. And. moet onbarmhertich zijn. And. Van wegen de wreede. T. w. tyrannen/ Vervolgers. 11 Om dat harer moederen borſten drooge ende ſonder melck zijn. 12 D. ſpijſe. als vov. 1. 11. 13 Siet Jeſ. 58. op v. 7. van de beteeckeniſſe des Hebr. woorts. Hier is de ſin/ Niemant deylt de kinderkens broot mede / door dien ſy het ſelfs niet en hebben/ en derhalven moeten de kleyne kinderkens van honger ende van dorſt vergaen. 14 Leckere ſpijſe/ het alder-leckerſte. 15 D. die op het alder-koſtelickſte plechten gekleet te gaen. 16 Siet Jeſ. 1. op v. 18. 17 D. die liggen nu ende wentelen op de miſthoopen/ en in de vuylicheden der ſtraten: Of/ ſyeten dreck. Vgel. 2. Reg. 6. 25. 18 Men kan door de woorden ongerechticheyt ende ſonde hier verſtaen/ ofte de ongerechticheyt ende ſonde ſelfs/ ofte de ſtraffen van dien. ſiet Lev. 5. op v. 1. 19 Soo ten aenſien der ſtraffe ſelfs/ als ten aenſien der geduerſaemheyt der ſelver. 20 D. haeſtelick/ ſubytelick/ onvoorſiens/ als Pſal. 6. 11. Siet Gen. 19. 25. ende Ezech. 16. 46/47/ &c. 21 D. menſchen handen en hebben geen moeyte gehadt om Sodom uyt te roeyen/ maer Godt heeft het gedaen ſonder middel van menſchen; maer met Jeruſalem iſt geheel anders geweeſt. And. daer en bleven geen handen aen, ofte/ in haer. D. geen kracht: ſy wierden in der haeſt geheel vernielt/ daer tegens in 't Joodſche lant ende in Jeruſalem/ zijn de legers der Chaldeen lange gebleven/ het volck ſteets quellende ende plagende: Sodom wert ſubytelick/ en als in eenen oogenblick 't onderſte boven gekeert (Gen. 19.) door de hant Godes / ſonder datter legers der ſoldaten toe zijn gebruyckt geworden. 22 T. w. der dochter mijnes volcks. 23 D. de voortreffelickſte ende aenſienelickſte/ afgeſonderſte. *Hebr.* Nezirim, Nezireen. Aldus wierden die genoemt onder de Joden/ die een byſondere maniere van leven te onderhouden beloofte hadden/ ſekere ſpijſen niet etende/ geenen wijn/ noch droncken makenden dranck nuttigende/ ende het hayr niet af-ſcheerende. Num. 6. 2/3/4/ &c. Siet Jud. 13. op v. 5. ende 16. 17. ende 1. Sam. 1. 11. Luc. 1. 15. Maer ſomtijts beteeckent het ſodanige perſoonen / die andere overtreffen in weerdicheyt ende treffelickheyt. aldus wort Joſeph genoemt een afgeſonderde onder ſijne broederen, Gen. 49. 26. 24 T. w. eer het Joodſche lant in deſen elendigen ſtaet vervallen was. 25 *Hebr.* hare ſuijſtinge. of. polijſtinge, of/ graveringe, was als des ſaphyrs/ D. ſoo ſuyver/ als of ſy uyt eenen ſaphyr geſneden waren. Of/ ſy waren als glat ſaphyr.

8 Cheth.

8 Cheth. [Maer nu] is [26] hare gedaente verduystert [27] van swarticheyt / [28] men kentse niet op de straten: hare huyt kleeft aen hare beenderen/ [29] sy is verdorret/sy is geworden als een hout.

9 Teth. De verslagene van den sweerde/ die zijn [30] geluckiger / dan [31] de verslagene van den honger: want [32] die [33] vlieten daer henen / [als] doorsteken zijnde [34] om datter geen vruchten der velden en zijn.

10 Iod. [35] De handen der barmhertige wijven hebben hare kinderen gekoockt: sy zijn haer [36] tot spijse geworden [37] in de verbrekinge der dochter mijnes volcks.

11 Caph. De HEERE heeft sijne grimmicheyt [38] volbracht: hy heeft de hitticheyt sijnes toorns uytgestort: ende [39] hy heeft te Zion een vyer aengesteken/ 't welck hare fondamenten verteert heeft.

12 Lamed. [40] De Coningen der aerde en souden 't niet geloost hebben / noch alle de inwoonders der werelt/ dat [41] de tegenpartyder ende vyant / [42] tot de poorten van Jerusalem soude ingaen.

13 Mem. [43] 'T is van wegen de sonden harer Propheten/ [ende] de misdaden harer Priesteren / [44] die in 't midden van haer / het bloet der rechtveerdigen vergoten hebben.

14 Nun. [45] Sy [46] swerfden [47] [als] blinde op de straten/ sy waren [48] met bloet besmett / so datmen [49] niet en konde [50] zijn [of] men raeckte hare kleederen aen.

15 Samech. [51] Sy riepẽ tot hen/ Wijckt/ [hier is] een onreyne / wijckt / wijckt / en roert niet aen: [52] Sekerlick sy zijn wechgevlogen / ja wechgeswerven: [53] sy seyden onder de heydenen / [54] Sy [55] en sullender niet langer woonen.

16. Pe. [56] Des HEEREN [57] aengesichte heeftse [58] verdeylt / hy en salse voortaen [59] niet meer aensien: [60] sy en hebben het aengesichte der Priesteren [61] niet ge-eert / sy en hebben [62] den ouden geen genade bewesen.

17 Ain. [63] Noch besweken ons onse oogẽn/ [64] [stende] [65] nae onse ydele hulpe: [a] wy gaepten met ons gapen [66] op een volck/ [dat] niet en konde verlossen.

18 Tsade. [67] Sy [68] hebben onse gangen nagespeurt/ dat wy op onse straten niet gaen en konden: [69] Ons eynde is genaedert/ [70] onse dagen zijn vervult/ ja ons eynde is gekomen.

19 Koph. [71] Onse vervolgers zijn [72] sneller geweest/ dan de Arendẽ [73] des hemels: [74] sy hebben ons op de bergen hittichlick vervolgt/ in de woestijne hebben sy ons lagen geleyt.

20 Resch. Den [75] adem onser neusen/ [76] de Gesalfde des HEEREN / [77] is gevangen in hare groeven: [78] [van] welcken wy seyden / [79] Wy sullen onder sijne schaduwe leven [80] onder de heydenen.

21 Schin. [81] Weest vrolick / ende verblijdt u / [82] ghy dochter Edoms / die [83] in 't lant [84] Uz woont: [doch] [85] de beker sal oock tot u comen/ [86] ghy sult droncken worden/ ende [87] ontbloot worden.

22 Thau. [88] Uwe ongerechticheyt [89] heeft een eynde / ô ghy dochter Zions: [90] hy en sal u niet meer gevanckelick doen wech-voeren: [maer] uwe ongerechticheyt/ [91] ô ghy dochter Edoms/ [92] sal [93] hy besoecken / [93] hy sal uwe sonden [94] ontdecken.

26 D. hare schoonheyt.
27 Spruytende uyt den grooten honger/ sieckte / mitsgaders andere elendẽ en quellagien die sy geleden hebben. Vergel. Job 30.30. And. duysterer dan de swarticheyt selve.
28 *Hebr.* Sy en worden niet gekent, &c. sy zijn soo verandert/ dat wiese op de strate ontmoett / die en kentse niet voor die lieden diese te vooren waren.
29 Of/ sy zijn verdorret, sy zijn als een hout/soo dorre/en soo hart als of het een stuck houts ware. Siet onder cap. 5. 10.
30 *Hebr.* beter.
31 Want die door/ of met het sweert om gebracht worden / en lyden soo lange pijne niet als die allenxkens van honger sterven.
32 T. w. die van honger sterven.
33 D. sy sterven allenxkens.
34 D. by gebreck van 't voetsel 't welck d' aerde gewoone is den menschen te geven/ zijn zy dorre ende soo mager geworden/ dat haer de beenderen schier het vel door-steken. Vergel. Psalm 109.24.
35 Of/ de barmhertige wijven hebben hare kinderen met [hare] handen gekoockt. Siet boven cap. 2. op V. 20. ende V. 22. ende Levit. 26. 29. Deut. 28. 53. 1. Reg. 6. 29.
36 *Hebr.* om te eten of/ te spijsen.
37 D. te dier tijdt als Jerusalem is uytgeroeyt geworden.
38 D. hy en heeft niets na-gelaten 't welck diende tot bewijs sijnes toorns over sijn volck nae de voorseggingе sijner Prophetien.
39 D. hy heeft een verteerende vlamme in Jerusalem gesonden/ die niet alleen de dakẽ der huysen/ maer oock de fondamenten selve verteert heeft/ geen overblijfsel daer van overich latende/ noch eenige hope van weder op bouwinge. 40 Doe het Joodsche lant / ende de stadt van Jerusalem in haren fleur waren / wierden sy seer groot geacht ende seer gevreest van alle de omliggende Coningen ende Natyen: Siet Deut. 28. ende Psal. 48. de belosten ende oock de dreygementen / die Godt den Joodschen volcke is doende. 41 T. w. der Joden. 42 Zijnde Jerusalem niet alleene sterck van situatie ende gebouw/ maer oock hadde de Heere vele jaren krachtelick beschermt/ tot verwonderinge van de gantsche werelt. 43 De sin is/ d' oorsake die Godt bewogen heeft aldus met Jerusalem te handelen/ was de groote sonde / die niet alleen 't gemeyne volck begaen hadde / maer oock de Propheten/ ende de Priesters (verstaet de valsche Propheten ende Priesters) die het volck hadden behooren t' onderwijsen/ ende in alle gerechticheyt voor te gaen. Siet Jer. 5. 31. ende 23. 21. 44 D. die tot sulcke hoochte ende grouwel der sonden zijn opgeklommen / dat sy door de Magistraten ende andersins gedoodt hebben de gene / die rechtveerdiger waren dan sy. Jer. 26. 11. ende Mat. 23. 34. 45 T. w. die boose menschen/ daer van V. 13. gesproken is. 46 Of/ swierden, gingen heen en weder. 47 Die noch de waerheyt haer van Gode geopenbaert/ noch de straffe die haer nakende was/ en sagen. Siet Jes. 42. op V. 18/19. 48 T. w. der rechtveerdigen/ 't welck sy vergoten hadden. 49 Nergens en konde gaen noch staen. Of/ niet voor by en konde, of vermijden en konde. 50 Doordien dese (T. w. die 't rechtveerdich bloet vergoten hadden) hare met burgeren soo dickwijls/ ende soo vele/ op de straten ontmoeteden. Andre verstaen dit 14 versken aldus/ Sy. T. w. de burgers van Jerusalem waren van wegen de wreetheyt der vyandẽ soo verbaest/ dat sy als blinde menschen/ niet en wisten / waer sy haer keeren of wenden souden. Sy besmetteden haer met bloet, dewijle sy dus verbaest waren/ so en konden sy niet voorsichtelick gaen/ maer sy traden/ als of sy blint waren/ in het bloet der doodẽ/ haer selvẽ alsoo besmettende. sy roerden met hare kleederen aen, dat haer niet geoorloft en was, namelick de doode lichamen/ die niemant/ sonder sich te besmetten/ aenroeren en mocht. 51 De sin schijnt te zijn/ Sy, T. w. die met bloet besmet waren/ riepen tot hen. T. w. tot de gene diese ontmoeteden/ wijckt, wijckt (siet Levit. 13. 45.) aldus van selfs/ door overtuyginge van hare eygene conscientie bekennende ende belijdende/ dat sy onreyn waren. (Vergel. Jes. 52. 11. 52 De sin schijnt te zijn/ Gelijck de gesonde der melaetscher aenroeringe vermijden/ alsoo en willen de vroome ende eerbare persoonen by de godtloose menschen niet langer woonen noch verkeeren/ maer sy vliedense/ ende trecken van haer wech/ soo haestelick/ als of sy wech vlogen/ op dat sy der straffen/ haer over het hooft hangende/ niet mede deelachtich en souden worden. ofte men can 't alsoo verstaen / dat haer hier spottender wijse wort toegeseyt de Godtlicke straffe harer verstroyinge ende wechswervinge. 53 T. w. de godtsalige woonende onder de heydenen/ by de welcke sy haren toevlucht genomen hadden. And. men seyde onder de Heydenen, &c. D. de heydenen selfs seyden tot malkanderen/ dat de Joden van wegen hare godtloosheyt noch in haer eygen lant noch elders souden konnen verblijven. 54 T. w. die godtloose boeven. 55 Verstaet hier by / Maer d' aerde salse verslinden/ dewijle sy soo leelick met onnoosel bloet bevleckt zijn. 56 Dit spreeckt de Prophete in den persoone der heydenen. 57 D. des Heeren toorn. Siet Levit. 6. de aenteeck. op V. 24. ende Psal. 21 op V. 10. 58 Of/ verstroyt. T. w. onder de vreemde ende wijtgesetene heydenen ende Natien. 59 T. w. met een blijde gelaet: Of/ om haer in genade aen te nemen. 60 T. w. de Joden/ en hebben de Leeraers der Wet/ die sy hadden/ niet gerespecteert. And. sy) T. w. de Chaldeen/ en hebben de Priesters niet verschoont. 61 *Hebr.* niet op genomen. 62 Of/ de Outste. D. de Overicheden/ noch Priesters.

63 D. niet tegenstaende alle onse elenden/ so gaepten wy noch seer nae sulcke hulpe / die ons niet voorderlick en konde wesen. And. doe wy noch waren) T. w. in ons Vaderlant/ ende in goeden welstant.
64 Ofte/ van wegen onse ydele hulpe.
65 Nae de hulpe die ons uyt Egypten ende van elders komen soude. Siet Jer. 37. 7/9.
a Ezech. 29. 16.
66 T. w. op de Egyptenaers.
67 T. w. de Chaldeen.
68 De sin is/ Sy hebben catten / of hoochten opgeworpẽ voor onse Stadt/ uyt de welcke sy in onse Stadt sien konden/ ende ons uyt de selve alsoo benauwen/ dat wy onse straten niet vrylick gebruycken en konden. Vergel. 2. Reg. 25. 4.
69 Als of hy seyde/ Die boven-verhaelde swaricheden / die ons over-komen zijn gewisse teeckenen en voor-boden / dat wy haest sullen uytgeroeyt worden.
70 T. w. de dagen onses levens: Of/ de dagen onses verderfs: of / de dagen onses welstants. 71 T. w. de Chaldeen. 72 *Hebr.* lichter. Vergel. Jer. 4. 13. 73 D. der lucht/ als Matt. 6. daer staet/ de vogelen des Hemels, D. der lucht/ die in de lucht/ ofte inde hoochte vliegen. 74 De sin is/ of wy onsen toevlucht tot de bergen namen/ of dat wy ons in de bosschen verberchden/ so konden onse vyanden ons over al wel vinden. 75 D. hy door wien wy den asem halen/ op welcken wy ons verlieten/ ende hoopten ruste/ ende welvaert door hem te verkrijgen. 76 D. onsen Coninck. T. w. Zedekia/ die van Godt tot onsen Coninck verordineert was. sommige verstaen 't van den Coninck Josia / andere van Jechonia. van de salvinge der Coningen / Siet 1. Reg. 1. op V. 34. 77 D. hy is gevallen in de stricken/ ofte lagen sijner vyanden/ Jer. 52. 8/9. Dat hier den quaden Coninck Zedekia dien heerlicken titel gegeven wort/ dat en moet niemant wonder geven/ Saul wort oock genoemt de Gesalfde des Heeren. Dit en geschiet niet ten aensien hares persoons/ maer ten aensien des ampts 't welck sy bedienden. 78 D. daer wy sulcke hope van hadden/ dat wy by ons selven dachten ende ons selven inbeelden. wy sullen door hem verquickt worden in de sware hitte der grooter vervolgingen. 79 D. siet dese selve gelijckenisse Dan. 4. 9. 80 T. w. of wy schoon onder vele vreemde Natien der heydenen verstroyt worden. 81 Dit spreeckt de Prophete spots-wyse tot de vyanden der Joden / als of hy seyde / Neemt uw genoechte van ons / so lange als Godt u gewelt over ons geeft. 82 De sin is/ Verblijdt u alle onse vyanden/ doch insonderheyt ghy Edomiten/ die ghy so wreet over ons geweest zijt. siet Psal. 137. 7. 83 Of/ By het lant Uts. 84 Van het lant Uz, siet Gen. 10. 23. en Job 1. op V. 1. 85 T. w. de beker des toorns Godes. De sin is / De slaende roede van des Heeren hant/ en sal niet alleen ons treffen/ maer ghy sulter u deel oock van hebben. Siet Psal. 11. de aenteeck. op V. 6. Siet oock Jer. 25. op V. 15. ende Mich. 7. V. 8. Obad. V. 16. 86 D. ghy sult oock Godes straffen overvloedichlick gevoelen. 87 D. uwe schande ende oneere sal voor alle mans oogen openbaer worden. And. ende ghy sult u ontblooten] gelijck de dronckene menschen plegen te doen. Siet Gen. 9. 21. 88 D. de straffe uwer ongerechticheyt. Siet boven op V. 6. 89 D. sy sal voor seker haest een eynde nemen. Siet de aenteeck. Jes. 40. op V. 2. De Prophete schijnt hier te sien op de tseventich jarige gevanckenisse der Jodẽ/ daer mede des Heerẽ toorn voor dat mael gestilt was. 90 T. w. de Heere en sal u niet gedurichlick noch altoos in dese gevanckenisse ende ballinckschap blijven laten/ maer hy sal u eyndelick daer uyt verlossen / ende weder in u vaderlant brengen / ende hier na niet wederom aldus met sulcke gevanckenisse/ ofte wech-voeringe straffen / gelijck hy nu gedaen heeft. Doch verstaet hier by/ ten zy dat ghylieden hem wederom met uwe grouwelicke en lang-durige sonden daer toe dwingt/ gelijck geschiet is ten tijde als Godt in sijnen rechtveerdigen toorn door Vespasianum ende Titum de stadt van Jerusalem geheelick heeft laten verwoesten/ den Tempel verbranden/ de geheele Natie verdelgen / wech-voeren/ verkoopen/ ende door de gantsche werelt verstroyen. 91 Ghy die nu machtich ende weeldich zijt. 92 T. w. in sijnen toorn. 93. 93 *Hebr.* hy heeft besocht, hy heeft ontdeckt. Prophetischer wijse gesproken. 94 D. aen den dach brengen door de straffen/ daer mede hy u straffen sal: Ter contrarie wort de Heere geseyt dien de sonden te bedecken , dien hyse vergeeft/ Psal. 32. 1.

Het v. Capittel.

Dit is een ootmoedich gebedt / daer in de prophete den Heere de groote elende des Joodschen volcx te gemoete voert/ V. 1, &c. bekennende hare sonden ende overtredingen/ 16. Ende biddende om genade/ ende verlossinge/ 19.

1 [1] GEdenckt HEERE/ wat ons geschiet zy/ aenschouwt 'et/ ende siet [2] onsen smaet aen.

2 [3] Ons erfdeel is tot de vreemdelingen gewendet / onse huysen tot de uytlanders.

3 Wy zijn weesen [4] sonder vader / onse moeders [5] zijn als de weduwen.

4 [6] Ons water moeten wy voor gelt

1 Dit is menschelicker wijse van Godt gesproken / den welcken geen dinck en vergeet. Siet Gen. cap. 8. op V. 1. Sommige meynen dat dit capittel een klachte ende gebedt is / van den Prophete den Joden voor-geschreven / om dagelicx gesproken / ende Gode voor gedragen te worden.

2 D. den smaet die ons wort aengedaen. Siet van dese maniere van spreken Jer. cap. 2. de aenteeck. op V. 2 3 D. onse landeryen ende huysen in het lant Canaan gelegen / zijn ons afgenomen/ ende anderen gegeven/ T. w. den Chaldeen ende Assyriers. 4 Onse vaders zijnde of door het sweert gedoodt/ of aen de peste gestorven/ ofte in slavernye wech gevoert/ ende in armoede vergaen. 5 D. het gaet haer gelijck het de weduwen pleecht te gaen. 6 Het water onser fonteynen/ ende onser water-putten/ dat ons eygentlick toecomt / daer moeten wy gelt voor geven. Eenige verstaen dit van den tijdt geduerende de belegeringe der stadt van Jerusalem.

drinc-

drincken: [7] ons hout comt [ons] op prijs te staen.

5 Wy lijden vervolginge [8] op onse halsen: [9] zijn wy moede / men laet ons geen ruste.

6 [10] Wy hebben den Egyptenaer de hant gegeven / [ende] den Assyrier / [11] om [met] broot versadigt te worden.

7 [12] Onse Vaders hebben gesondigt / [13] ende [14] en zijn niet [meer] / [15] ende wy dragen hare ongerechticheden.

8 [16] Knechten heerschen over ons / daer is niemant die [ons] uyt hare hant [17] rucke.

9 Wy moeten [18] ons broot [19] met perikel onses levens halen / [20] van wegen het sweert der woestijne.

10 [21] Onse huyt is swart geworden / gelijck een oven / [22] van wegen den geweldigen storm des hongers.

11 Sy hebben de wijven te Zion [23] verkracht / [ende] de jonge dochters in de steden van Juda.

12 [24] De Vorsten zijn door haerlieder hant opgehangen / [25] de aengesichten der ouden en zijn niet ge-eert geweest.

13 [26] Sy hebben de jongelingen wech genomen / [27] [om] te malen / ende [28] de jongers struyckelen onder het hout.

14 De [29] oude houden op van de poorte / de jongelingen [30] van haer snarenspel.

15 Onses herten vreucht [31] houdt op / [32] onsen rey is in treuricheyt verandert.

16 [33] De kroone onses hoofts is afgevallen / ô wee nu onser / dat wy [soo] gesondicht hebben.

17 Daerom is ons herte [34] mat / [35] om dese dingen zijn onse oogen duyster geworden /

18 [36] Om des berchs Zions wille / die verwoest is / daer [37] de vossen op loopen.

19 [38] Ghy ô HEERE / [39] sitt in eeuwicheyt / uwen throon is van geslachte tot geslachte.

20 Waerom soudt ghy ons [40] steets [41] vergeten? [42] [waerom] soudt ghy ons [43] [soo] langen tijt verlaten?

21 HEERE / [44] bekeert ons tot u / so sullen wy bekeert zijn: [45] vernieuwt onse dagen / [46] als van outs.

22 [47] Want soudt ghy ons [48] gantschelick verwerpen? soudt ghy soo seer tegen ons verbolgen zijn?

7 D. ons eygen hout / dat in onse bosschagien gewassen is / moeten wy den vreemdelingen / ofte soldaten afkoopen. Verstaet dit oock vã andre behoeften ende nootwendichedẽ / als coorn / wijn / kleederen / &c.

8 D. van de gene die ons op den hals liggen / gelijck het sommige hier oversetten: D. van de gene die ons hart perssen / ende onbarmhertelick tot den arbeyt dryven. siet het contrarie Hos. 11.4. And. op onse halsen, T.w. dragende een seer swaer jock der harde dienstbaerheyt op onse halsen.

9 Of / wy zijn moede.

10 D. wy hebben met de Egyptenaren vrede ende verbondt gemaeckt / hopende door haer te sullẽ beschermt / ofte verlost worden.

11 D. dat hy ons slechs so vele geve / dat wy onse hongerige mage mogen versadigen.

12 D. onse voor-ouders.

13 Als of sy seyden / onse voor-ouders zijn veel verdrageliicker getracteert als wy / want als sy gesondicht hebben soo in de woestijne / als in het lant Canaan / so zijn sy stracx daer over niet de doot gestraft geworden / want / of de vyanden hebbense gedoot / of de fenijnige slangen hebbense gesteken / of sy zijn van de aerde verslonden / of aen de peste gestorven / (siet 1.Cor.cap.10.) maer wy moeten harer / ende onser sonden straffen dragen (siet vov. 3.39. ende 4.6/22.) niet alleen met eene / maer met verscheydene belegeringen / niet alleen met wechvoeringe in de Babylonische gevanckenisse / maer oock met alle de elendẽ die wy daer lyden ende uytstaen moeten / So dat het ons beter ende verdragelicker ware eens te sterven / dan aldus te leven / ende vele dooden te sterven in langduerige elende. 14 Dit moetmen alsoo verstaen / dat sy niet meer voor-handen en zijn / of / dat sy niet meer op aerden en zijn / als Jerem. 31.15. Psal. 39.14. Matt. 2.18. ende Job 3.16. Siet de aenteeckeninge aldaer. 15 De sin is / Wy / zijnde het sondich zaet van het sondich geslachte / dragen de straffe harer sonden / achtervolgens 't gene datter geschreven staet Exod. 20.5. Jerem. 32.18. Datter staet Ezech. 18.20. T.w. De ziele die sondicht sal sterven, is ende blijft waer / als oock / dat de sone de ongerechticheyt des Vaders niet dragen en sal: Maer 't gene dat hier in dit versken staet / is te verstaen van die sonen / of kinderen / die harer vaderen voetstappen in het sondigen na-volgen / ende alsoo de mate harer ongerechticheyt opvullen. 16 Wy en moeten ons niet alleen buygen onder den Coninck / ende de Groote des lants / maer oock onder hare knechten. Siet Prov. cap. 30. op v. 22. 17 Siet Psal. 136. de aenteeck. op v. 24. 18 D. al 't gene dat wy tot onderhoudinge onses levens behoeven. 19 *Hebr.* op onse ziele. D. met perikel ofte gevaer onses levens / als 2. Sam. 23.17. ende 1. Chron. 11.19. 20 D. van wegen het sweert der vyanden / die het gantsche lant verheert / ende tot een woestijne gemaeckt hebben / eñ daer als straet-schenders op ons loeren / als wy daer henen trecken om nootdruft te soecken / ende te halen / ofte om de vruchten in te samelen. 21 D. ons lichaem is swart gelijck een oven / die swart wort van wegen den roock. Siet cap. 4. v. 4/8. 22 D. van wegen den grouwelicken honger: van wegen dat onse lichamen soo verswackt zijn door den honger. *Hebr.* voor het aengesichte der buyen, of / vlagen, of / stormen des hongers. 23 Siet Gen. 34. op v. 2. 24 Sy en hebben de aldertreffelickste niet meer geacht / dan de alderveringste / sy hebben soo wel den eenen opgehangen / als den anderen. Het is geloovelick / dat dit velen treffelicken persoonen wedervaren is / als den Coninck d'oogen zijn uytgesteken of verblindt geworden. 25 Als vov. cap. 4.16. 26 T.w. de Chaldeen.

27 D. datse malen souden: Niet in wint-meulens / of water-meulens / gelijck men nu doet / maer met hant-meulens / of met het coorn in groote mortiers te stampen. Dit was eenen swaren arbeyt / die de slaven plachten te doen. Siet Exod. 11.5. Jud. 16.21. ende Jes. 47.2.

28 D. sy doẽ de jongers die noch swack van leven zijn / sulcke sware blocken houts dragen / dat syder onder beswijcken / ende neder vallen.

29 D. de oude grijse ende wijse mannen en sitten niet meer in de poortẽ / om de Justitie te bedienen / eñ tusschen partyen te oordeelen / gelijck eertijts pleegt te geschieden. Siet Gen. 34.20. eñ Psa. 127.5.

30 D. de jongelingen en hebben noch vreucht noch vermakinge meer: sy en singẽ noch en quinckeleren nu niet meer / gelijck sy in tyde van vrede ende wel-stant plechten te doen. Siet Amos 8.10. 31 D. heeft een eynde genomen. 32 D. in plaetse daer wy vrolick plegten te zijn / en hebben wy nu niet dan oorsake van droeffenisse. siet Exod. 15.20. Job 30.31. Psal. 68. op v. 26. Dat sy hier klagen haer over-kome te zijn / dat dreygt haer Godt / Jer. 7.34. ende 16.9. ende 25.10. 33 Al de eere ende heerlickheyt soo des kercken-stants / als der politie / is te niete gekomen. siet Job 19. op v. 9. siet oock Prov. 4.9. eñ 12.4. ende 14.24. Jes. 28.5. ende 62.3. Ezech. 16.12. ende 1. Cor. 11.7. Phil. 4.1. 1. Thess. 2.19. 34 Of / flaeuw. T.w. om dat wy u / ô Heere / soo grouwelick vertoornt hebben. 35 Van wegen ons dagelicx schreyen over onse sonden / ende groote elenden / die ons van wegen onse sonden over komen / zijn onse oogen verduystert geworden. Vergel. 1. Sam. 14.28. Job 17.7. Psal. 6.8. ende 31.10. 36 Dit insonderheyt doet mijn herte wee / dat die plaetse daer de Godts-dienst pleegt geoeffent te worden / ter eere van Godes H. name / nu soo woest ende verlaten leyt. 37 D. dat de archlistige bedriechlicke menschen / nae haren lust / haer daer vermaken / ende haren moetwille drijven. Vergel. Psal. 12.9. ende Jes. 34.11 / &c. De archlistige menschen worden oock vossen genoemt Cant. cap. 2.15. ende Luce 13.32. Doch hier kan het oock wel nae de letter genomen worden. als of de Prophete seyde / Ick bedroeve my hertelick seer daer in / dat die schoone treffelicke Stadt van Jerusalem / mitsgaders dien schoonen Tempel / nu dus verwoest liggen / dat de Vossen / die andersins voor de menschen verveert zijn / daer vrylick loopen en spelen. Vergel. hier mede Hos. 9.6. ende 16.8. Psal. 102.7/8. belangende grouwelicke verwoestingen. 38 De sin is / Offer schoon in de wereldt / ja oock in uwe kercke / dickwijls veranderinge voorvalt / so blijft ghy nochtans als opperste Richter op uwen richter-stoel vaste sittende / in alle eeuwicheyt: Psal. 9.8. ende 29.10. ende 102.13. ende 145.13. 39 And. blijft. 40 Siet Psal. 13.2. 41 Vergel. Gen. 8. v. 1. ende 31. op v. 17. 42 Aengesien / Heere / dat ghy onse Godt zijt / ende wy u volck / hoe is uwe hant soo swaer op ons / eñ druckt ons soo hart als of wy u volck niet en waren? 't schijnt dat ghy besloten hebt ons altijt te vergeten / eñ steets in dese elende te laten steken. Vergel. Psal. 103. vss. 8/9/10/&c. 43 *Hebr.* in lanckheyt der dagen. 44 Als Jer. 31.18. De sin is / Geeft dat wy recht berouw ende leetwesen mogen hebben ende betoonen over onse leelicke ende menichvuldige sondẽ / met de welcke wy u vertoornt hebben. 45 Het believe u onsen elendigen bedroefden staet te veranderen in dien welstant / daer in onse Vaderẽ / ende wy eertijts geleeft hebben onder David / Salomon / ende andre onse Coningen. 46 Als vov. cap. 1.7. ende c. 2.17. 47 Als of sy seyden / Heere / het schijnt / dat ghy ons gantschelick verworpen hebt / door dien ghy ons dus swaerlick ende dus lange straft: Wy bidden u ontfermt u eyndelick over ons / ende vermindert onse elenden / dewijle wy met hertelick berouw ende leetwesen onsen toevlucht tot u nemen. 48 *Hebr.* verwerpende verworpen hebben.

FINIS

De

De Propheet EZECHIEL.

Inhoudt deses Boecks.

AL hoewel Godt de Heere den Coninck *Iechonia* ofte *Ioiachin* met vele Ioden (waer onder *Ezechiel* mede was) gevanckelick hadde laten wech voeren nae Babel, so en heeft hy haer nochtans daer mede niet teenemael verlaten, maer, om te toonen dat hy sijne kercke noch onder haer, selfs in Babel, wilde behouden, ende naderhant genadichlick verlossen ende herstellen, heeft hy tot haren dienst verweckt desen voortreffelicken Propheet, door den welcken hy desen gevangenen in Babel even het selve, in verscheydene gesichten, Prophetyen ende Predicatien, heeft voorgestelt, dat hy door den Propheet *Ieremiam*, haren broederen, die in 't lant ende te Ierusalem onder den Coninck *Zedekia* waren gebleven, dagelicks liet voordragen, hoewel by beyden (soo wel die te Ierusalem, als die in Babel waren) gelijcke ongeloovicheyt ende hartneckige ontboetveerdicheyt gevonden wiert. Te Ierusalem en geloofden sy den Propheet *Ieremia* niet, maer spotteden met de gene, die haer aen den Coninck van Babel hadden overgegeven, ende gevanckelick laten wech-voeren, meynende dat sy nu alleen erfgenamen des lants souden zijn, ende hare wech-gevoerde broeders daer van versteken blijven. In Babel en geloofdense den Prophete *Ezechiel* niet, maer murmureerden tegen Godt, ende hielden haer veel ongeluckiger als hare broeders die in 't lant gebleven waren, den welcken Godt nochtans soo door *Ezechiel* als door *Ieremia* veel swaerdere plagen, beneffens de uyterste ruijne van de stadt, den Tempel ende 't lant voorseyde, doch allesins met byvoegingen van seer schoone beloften ende vertroostingen, voor den boetveerdigen ende geloovigen, van sijne toekomstige gewisse genade, soo in 't lichamelicke als insonderheyt in 't geestelicke, ende sijne strenge oordeelen over alle hare vyanden, ende verdruckers. Hier op slaet principalick dit gantsche boeck van *Ezechiel*, waer in hy in de eerste drie Capittelen beschrijft een seer uytnemend ende wonderbaer gesichte, door het welcke hem Godt in sijn Propheetlick ampt heeft bevesticht, onderwesen ende gesterckt. In 't volgende, tot aen 't 25. cap. toe, worden de grouwelicke sonden, principalick der Ioden, die te Ierusalem ende in Iuda waren, mitsgaders hare nakende straffen, door verscheydene Godtlicke teeckenen, gesichten, gelijckenissen, ende Prophetische straf-predicatien seer levendich afgemaelt. Daer na tot aen 't 33. Capittel, voorseyt Godt de naburige vyantlicke heydenen, als Ammoniten, Moabiten, Edomiten, (van de welcke oock gehandelt wort cap. 35.) Philistijnen, Tyriers, Zidoniers ende Egyptenaren, haren ondergang. Voorts van 't 33 tot aen 't 40 Capittel, worden heftichlick van Godt bestraft de sonden, murmureringen ende huycheleryen der Ioden, die in Babel gevangen waren, met vermaningen tot ware bekeeringe, ende geloovige verwachtinge der toekomstige verlossinge, vergaderinge, ende segeninge sijner kercke, niet alleen door de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse, maer oock voornemelick door 't groot genaden-werck dat Godt aen sijne algemeyne kercke der Ioden ende heydenē soude bewijsen door haren eenigen heylant ende Coninck *Iesum Christum*, met waerschouwinge van den swaren strijt ende vyantschap, die haer van Gog, ende Magog, met haren gantschen aenhanck, soude bejegenen, ende met belofte van eene eyndelicke blijde uytkomste. In de 9 laetste Capittelen besluyt ende verzegelt Godt dese Prophetyen, in Babylonien, met een seer groot gesichte van 't gebouw eens nieuwen Tempels, nieuwen Godtsdienst, nieuwe regeringe van Godts volck, nieuw erflant, ende eene nieuwe stadt, alles voor Israël ende de vreemdelingen: afbeeldende onder figuren, nae den eysch van dien tijt, den toekomstigen begenadigden ende gesegenden staet der strijdende ende triumpherende kercke onder haren Coninck den Messia Iesu Christo, die met den Vader ende den Heyligen Geest, als de eenige ware Godt Israëls, geloofst moet zijn in alle eeuwicheyt. *Amen.*

Het Eerste Capittel.

Wanneer ende waer Ezechiel geprophetеert hebbe/ v. 1/ &c. Godt toont hem een seer wonderbaerlick gesichte/ van vier dieren/ 4/ 5/ &c. van vier raderen/ 15. ende van eenen throon/ daer op de Heere in eens menschen gedaente sich vertoonde/ als Regent ende Richter van de gantsche werelt/ 26.

1 IN het [1] dertichste jaer/ in de [2] vierde [3][maent] op den vijfden der selver maent/ [4] als ick in 't midden [5] der wechgevoerden was/ by de riviere [a] [6] Chebar; so geschiedde/ [dat] de Hemelen [7] wierden geopent/ ende ick [8] gesichten Godes sach.

2 Op den vijfden der selver maent/ (dat was het [9] vijfde jaer van de wech-voeringe des Conincks Jojachins/)

3 [10] Geschiedde het woort des HEEREN uytdruckelick tot [11] Ezechiel den sone Buzi/ dē Priester/ in 't lant der Chaldeen by de riviere Chebar: ende [12] de hant des HEEREN was daer op hem.

4 Doe [13] sach ick/ ende siet/ een stormwint [14] quam van [15] het Noorden af/ eene [16] groote wolcke/ ende een [17] vyer [daer in] [18] vervangen/ ende een [19] glants was rontom die [wolcke]/ eñ uyt het midden [20] daer van was als [21] de verwe van [22] Hasmal/ [23] uyt het midden des vyers.

5 Ende uyt het midden [24] daer van [quam] de gelijckenisse van [25] vier dieren: ende dit was hare gedaente; sy hadden de gelijckenisse van [26] een mensche.

6 [b] Ende elck een hadde [27] vier aengesichten: insgelijcks hadde elck een van haer [28] vier vleugelen.

1 Sommige reeckenen dit jaer van de regeringe Nabochonosors des eersten/ anders genaemt Nebopolassar/ de vader van Nabochodonosor/ ofte Nebucadnezar de Groote/ die Syrien/ ende Judeen onder hem gebracht heeft/ onder wiens gebiedt de Propheet Ezechiel te deser tijt leefde/ in welcken tijt eenige meynen dat oock het Wet-boeck in het achtiende jaer des Conincks Josie indē Tempel gevonden is. 2. Reg. 22. 8. ende 23. 21. Andere hebben andere rekeningen.
2 Die meest met onsen Junio over een komt/ eñ by den Joden Tamuz genaemt wort: wel verstaende in 't kerckelick jaer/ want de vierde in 't borgerlick jaer Tebeth genoemt wort. 3 Dit woort is hier ingevoegt uyt het volgende vidt. 4 Want als Jojachin in Babilonien gevanckelick wech gevoert weert/ met veel volcx/ was de Prophete Ezechiel oock daer onder. siet ond. 33. 21. eñ 40. 1. 5 T. w. als gevangene nae Babilonien. *Hebr.* wechvoeringe. Alsoo 2. Reg. 24. 15. Ezr. 11/11. item alsoo gevanckenisse voor gevangene, siet Num. 31. op v. 19. a Psal. 137. 1. 6 Sommige verstaen eenen arm van de riviere Euphrates/ oock genoemt Chaborra, van sekeren Oversten Chabor, die den Euphratem soude verdeylt hebben: andere/ eene riviere in Mesopotamia/ van den bergh Masius in de riviere Euphrates in vloeyende nae eene stadt van den selven naem. 7 T. w. op eene over natuerlicke wijse/ waer door de Prophete uyt hem selven opgetrocken zijnde/ met een nieuw gesichte begaeft is geweest/ om sonder eenich beletsel/ het gene hem vertoont wiert/ te aenschouwen. Vgel. Apoc. 4. 1. ende 19. 11. 8 D. die my Godt vertoonde/ ofte/ daer in Godt door sekere gedaenten hem van my in den geest liet aenschouwen. alsoo ond. 8. 3. eñ 40. 2. siet van de gesichten Godts/ Gen. 15. op v. 1. Aengaende dit gesichte/ daer over vallen in Godts kercke verscheydene uytleggingen/ onder de welcke hier gevolgt is 't gene schijnt bequaemst te zijn. 9 Alsmen tot dese vijf jaren noch doet de elf jaren van Jojakims regeeringe/ 2. Reg. 23. 36. de 3 maenden van Joahas/ 2. Reg. 23. 31. ende de 14 laetste jaren van Josias/ so bintmen de 30 met 3 maenden van de welcke in 't voorgaende vs gesproken is. 10 *Hebr.* geschiedende geschiedde.
11 *Hebr.* Iechezkel. dese naem beteeckent/ de sterckte Godts, ofte/ de gesterckte van Godt.

12 D. de kracht om te prophetеeren wiert hem van Godt gegeven. Siet 2. Reg. 3. op v. 15. alsoo onder 3. 22. ende 37. 1. ende 40. 1. Voor hant/ staet Geest, ond. 11. 5. De sin is eenderley/ want Godts Geest geeft de kracht/ ende de gave om te prophetеeren/ 1. Cor. 12. 4/ &c.
13 Vergel. dit gesichte met het gene/ dat ond. cap. 10. beschreven is.
14 T. w. niet alleen om den Propheet tot aendacht op te wecken/ maer oock om de schrickelicke cracht des alder-oppersten Richters/ die hy tegen Jerusalem/ door hare vyanden in 't wreck stellen soude/ af te beelden. siet van sulcke gelijckenisse/ Job 9. op v. 17. 15 T. w. van waer der Joden vyanden/ dat is/ de Chaldeen voortcomen souden. Vgel. Jer. 1. 13/ 14/ 15. 16 Verstaet hier door/ het heyrleger der Chaldeen. siet Jer. 4. 13. Vgel. Ezec. 30. 18. eñ 38. 9. 17 'T welck beteeckende de verbrandinge van de stadt Jerusalem/ ende den Tempel. 18 Ofte/ sich inwickelende. T. w. in die wolcke: ofte/ die omvangende: Vergel. Exod. 9. 24. 19 Verstaet hier mede/ de eere der gerechticheyt die Godt verkrijgt door sijne straffen ende oordeelen/ Psal. 51. 6. Jes. 5. 16. 20 D. van het vyer/ gelijck te sien is uyt het eynde van dit v. 21 *Hebr.* ooge, dat is/ coleur/ ofte verwe/ daer op de ooge hare werckinge heeft/ alsoo Levit. 13. 55. Num. 11. 7. ond. v. 7. 22 Vele verstaen hier door/ eene soorte van hars/ amber, ofte/ ember/ ofte brantsteen/ by den Latinen Succinum genaemt; andere nemen 't voor eene soorte van metael genaemt Electrum, bestaende uyt gout/ waer van het vijfde deel silver is/ ende van coleur als bleeck gout. Andere verstaen het woort van het reynste brandende koper ofte stael: eenige nemen 't voor de verwe van seer vyerige kolen: hebbende den naem (als sommige meynen) van haestichlick doorsnijden, verteeren, &c. sulcx wel past op gloeyende stael ende koolen. 23 D. alsoo de gedaente daer van haer uytgeeft/ eñ vertoont/ alst midden in 't vyer ligt gloeyende. 24 T. w. van 't vyer/ in 't welcke was de verwe van Hasmal. Dat nu de vier dieren daer uyt voortquamen/ beteeckent de helderheyt harer nature/ ende de vyericheyt harer werckinge. Hier mede comt over een de naem Seraphim, komende van Saraph, D. branden. Jes. 6. 2/ 6.
25 Door dese dieren zijn te verstaen de heylige Engelen/ overmits sy Cherubim genaemt worden: ond. 10. v. 15/ 20. 26 T. w. nae het meeste deel hares lichaems. want sy hadden eens menschen aengesicht/ handen/ ende beenen/ v. 7/ 8. By den menschen worden de Engelen vergeleken/ om datse verstant/ eñ wille hebben/ doch veel volmaeckter van de menschen/ 2. Sam. 14. 20. Psal. 103. 20. 1. Pet. 1. 12. b Ezech. 10. 14. 27 Van de welcke siet ond. v. 10 28 T. w. twee om te vliegē/ diese nochtans in dit gesichte nae 't uytspansel hebben verheven/ eñ eenichsins hare aengesichten bedeckt/ beteeckenende eensdeels hare snelheyt int uytvoeren van Godts bevelen/ anderdeels hare gewillige gedienstichheyt/ eñ genegentheyt tot Godt haren Heere: eñ twee andere vleugelen om haer lichaem te bedecken/ aenwijsende hare eerbiedinge tot Godt/ ende de onsichtbaerheyt harer nature/ eñ wesen/ voor den mensche. Jes. 6. 2. ende Apoc. 4. 8. worden den Engelen 6 vleugelen toegeschreven/ te weten/ noch 2 boven dese 4/ daer mede sy hare aengesichten bedeckten/ overmits sy voor den throon Godts waren/ wiens glants/ ende Majesteyt sy niet verdragen en konden.

7 Ende hare [29] voeten waren [30] rechte voeten/ ende hare [31] voetplanten waren gelijck de voetplanten eenes [32] kalfs/ ende [33] glintserden/ gelijck de verwe van [34] glat koper.

8 Ende [c] menschen [35] handen waren [36] onder hare vleugelen/ aen hare [37] vier zijden/ ende die viere hadden hare aengesichten/ ende hare vleugelen.

9 Hare [38] vleugelen waren t'samen gevoecht/ [39] de een aen den anderen: sy en [40] keerden sich niet om alsse gingen: [41] sy gingen elck een recht uyt voor sijn aengesichte henen.

10 [d] De gelijckenisse nu van haer aengesichte/ was het aengesicht eens [42] menschen; ende het aengesicht eenes [43] leeuws hadden [44] sy viere aen de rechter zijde: ende ter slincker zijde hadden die viere eens [45] ossen aengesicht: oock hadden die viere eens [46] arents aengesicht.

11 [47] Oock waren hare aengesichten/ ende [48] hare vleugelen opwaert [49] verdeelt: [50] elck een hadder [51] twee [52] t'samen gevoegt/ aen d'andere/ [53] ende twee bedeckten hare lichamen.

12 [54] Ende sy gingen elck een recht uyt voor sijn aengesicht henen: waer henen de [55] Geest was om te gaen/ gingen sy: [56] sy en keerden sich niet om als sy gingen.

13 Aengaende de gelijckenisse der dieren/ hare gedaente was als [57] brandende kolen des vyers/ als de gedaente der [58] fackelen: dat selve [vyer] [59] ginck steets tusschen die dieren: ende het vyer hadde [60] eenen glants/ ende uyt het vyer quam een [61] blixem voort.

14 De dieren nu liepen/ ende [62] keerden weder als de gedaente van een weerlicht.

15 Als ick die dieren sach/ siet/ so was daer een [63] Radt op der aerden [64] by die dieren/ nae [65] vier aengesichten [66] des selven.

16 [e] De gedaente der raderen/ ende der selver [67] maecksel was als de verwe van een [68] Turkoys; ende die viere hadden [69] eenderley gelijckenisse: daer toe was hare gedaente/ ende haer maecksel/ [70] als oft ware een radt in 't midden van een radt.

17 Als sy gingen/ sy gingen [71] op hare vier zijden: sy [72] en keerden sich niet om alsse gingen.

18 Ende hare [73] velgen/ [74] die waren soo hooge/ datse vreeselick waren; ende [f] hare velgen waren vol [75] oogen rontom aen die vier [raderen].

19 [g] [76] Als nu de dieren gingen/ gingen de raderen by hen: ende als de dieren vander aerde opgeheven wierden/ wierden de raderen opgeheven.

20 Waer henen de [77] Geest was om te gaen/ gingen [78] sy: [79] waer henen de Geest was om te gaen: ende de raderen wierden tegens over [80] hen opgeheven; want [81] de Geest der [82] dieren was in de raderen.

21 Als [83] die gingen/ gingen [84] [dese]/ ende als die [85] stonden/ stonden sy: ende [86] als die van der aerde opgeheven wierden/ wierden de raderen tegen over hen opgeheven; want de [87] Geest [88] der dieren was in de raderen.

22 Ende over de hoofden [89] der dieren was de gelijckenisse eens [90] uytspansels gelijck [91] de verwe van het [92] vreeslicke kristal: van boven af over hare hoofden uytgespreydt.

23 Ende onder dat uytspansel waren hare vleugelen [93] recht op/ [94] de een aen den anderen: [95] yder hadder twee/ [96] die herwaert hare lichamen bedeckten/ ende [97] yeder hadder twee/ [98] diese derwaert bedeckten.

24 Ende als sy gingen/ hoorde ick een [99] geruysch harer vleugelen/ als het geruysch van vele wateren/ als [100] de stemme des Almachtigen/ [als] de stemme eens geroeps/ als het gedeun eenes heyrlegers: als sy [101] stonden/ so lieten sy hare vleugelen neder.

25 Ende daer geschiedde eene [102] stem-

me van

29 D. beenen/ ofte schenckelen. *Hebr.* Ende hare voeten, de voet was recht.
30 Beteeckenende de rechtmaticheyt harer wercken.
31 Verstaet het deel des beens dat eygentlick de voet genaemt wort.
32 Die ront/ ende vast zijn/ tot een teecken van der Engelen wackerheyt/ ende veerdicheyt in 't uytvoeren van haren dienst.
33 Om te toonen/ dat de wercken/ die Godt door de Engelen doet/ klaer/ ende heerlick zijn.
34 Ofte/ gepolijste/ geschuerden, ende gesuyverden kopers, beteeckenende de reynicheyt der Engelen. Vergel. Apoc. 1, 15.
c Ezech. 10, 8.
35 Verstaet door dese/ de wercken der H. Engelen/ die sy nae den bevele Godts doen/ ende de bequaemheyt/ die sy daer toe hebben.
36 T. w. om te beteeckenen dat hare wercken den menschen onsienlick/ ende onbekent zijn.
37 *Hebr.* vier vierhoecken, ofte/ vier vierzijden. waermede afgebeelt wort/ datse in/ ende over alle de vier hoecken der werelt/ Godts bevelen uytvoeren. Vgel. ond. 43. 16/ 17.
38 Verstaet dit van de vleugelen/ daermede sy vlogen; ende Vgel. onder v. 11.
39 *Hebr.* de vrouwe aen hare suster. D. aen malkanderen/ alsoo Exod. 26. 3/ 5/ 6. ond. v. 23. ende 3. 13. Dese t'samen-voeginge schijnt te beteeckenen de onderlinge vrientschap/ ende vrede/ die onder de H. Engelen is in 't uytvoeren van hare diensten.
40 D. sy en weecken niet af van den wech/ dien Godt hen bevolen hadde/ maer gingen gelijckelick daer in voort, alsoo ond. v. 12. ende 17.
41 D. sy gingen recht henen door/ eene eenparige streke houdende/ nae de plaetse/ die voor haer aengesichte was/ ende tot de welcke sy komen moesten. De beteeckeninge is/ dat de H. Engelen in het werck/ hen van Godt bevolen/ sonder eenich omsien voortgaen/ ende door geen beletsel afgekeert en worden. d Ezech. 10. 14. Apoc 4. 7. 42 T. w. van vooren. Siet de beteeckeninge boven op 't v. 5. merckt dat elck dier hadde vier aengesichten/ van vooren het aengesicht eens menschen: van achter het aengesicht eens arents; ter rechter zijde het aengesicht eenes leeuws. ter slincker zijde het aengesicht eenes Ossen. 43 Te weten/ om daer mede te beteeckenen/ dat de Engelen seer sterck zijn. Vander leeuwen stercke siet/ Jud. 14. 18. Prov. 30. 30. Vander heyliger Engelen/ 2. Reg. 19. 35. Col. 1. 16. die oock stercker zijn van de duyvelen/ overmits sy die overwinnen tegen hen strijdende/ Dan. 10. 13. Apoc. 12. 7/ 8/ 9. 44 T. w. dieren. 45 Dit beteeckent de dienstbare volherdinge der H. Engelen in 't uytvoeren der lasten hen van Godt opgelegt. 46 T. w. van achter/ gestelt tegen des menschen aengesicht/ dat vooren was. Verstaet hier door der Engelen snelheyt ende wackerheyt in 't wercken. 47 And. Dit, ofte/ Soo waren hare aengesichten: maer hare vleugelen waren oppewaerts, &c. 48 Verstaet de twee vleugelen/ daer mede sy vloogen/ die sy ophieven als offe vliegen wilden. 49 D. onderscheydelick opgeheven/ ende uytgestreckt tot Godt/ die boven de vier dieren op eenen hoogen throon in eens menschen gedaente sat. waer mede beteeckent is/ dat de H. Engelen met alle hare sinnen/ ende genegentheden wacker zijn/ om de bevelen Godts te ontfangen/ ende uyt te voeren. 50 T. w. der dieren. 51 T. w. vleugelen. 52 Siet bov. v. 9. ende de aenteeck. 53 Siet bov. de aenteeck. op v. 6. 54 Siet bov. op v. 9. 55 Verstaet den Geest/ ende de kracht Godts/ die van den Vader door den Sone werckt/ Zach. 4. 6. ende waer door dese dieren bewogen ende geregeert wierden. Vergel. ond. 2. op v. 2. ende cap. 3. v. 14. ende 8. 3. ende 11. 1/ 5. ende 43. 5. 56 Siet bov. op v. 9. 57 De welcke niet alleen den Prophete toonden/ dat hier wat Goddelicks geschiedde/ ende dat dese dieren geen slechte dieren/ maer Engelen Godts waren/ dan oock beteeckenden den brant der Goddelicker wrake/ daer van dese Engelen snelle/ ende schrickelicke uytvoerders souden wesen. Vergel. Psal. 18. 9. ende 140. v. 10. alwaer brandende kolen Godts straffen beteeckenen. 58 Vergel. Dan. 10. 6. 59 Ofte, dede sich selven gaen. D. ginck voort ende voort/ met steets nieuwe vlammen vyers uyt te schieten. waer mede kan verstaen worden de geduerige beweginge der Engelen/ om Godts toorn uyt te richten/ mitsgaders het gestadich voornemen Godts/ genegen om de boosheyt der Joden te straffen. 60 Beteeckenende de suyverheyt van Godts gerechticheyt/ die in sijne oordeelen klaerlick blijckt. 61 Verstaet hier door/ eensdeels de vreeselicke verschrickingen die uyt de rechtveerdige straffen Godts over de menschen vallen: anderdeels de onbegrijpelicke snelheyt/ die de Engelen gebruycken in 't uytvoeren der selver straffen. Vgel. Matt. 24. 27. 62 T. w. niet met sich van eenich begonnen werck af te wenden door vermoeytheyt/ maer met sich weder te vertoonen voor Godt/ als haer werck gedaen is/ bereyt zijnde weder nieuwe bevelen te ontfangen. Van het eerste wordense vry gesproken/ boven v. 9. ende 12. ende dit laetste wort hen hier toegeschreven. 63 Het welcke nae sommiger gevoelen/ beteeckende de werelt/ die hier op der aerde vele veranderingen onderworpen is/ gelijck een loopende radt/ daer in dickwils het bovenste onder/ ende het onderste boven komt. siet ond. 10. 13. 64 Verst. dat elck dier een radt hadde/ so datter vier raderen waren. siet ond. v. 16. ende 10. 9/ 12. 65 D. zijden/ ofte hoecken/ met de welcke sy tegen de 4 winden der werelt sagen. want elck radt was tweevoudich/ zijnde een radt in een ander over dwers t'samen gevoegt/ so dat die 2 t'samen gevoechte raderen de forme van eenen kloot/ ofte kogel hadden/ ende vier zijden/ op de welcke sy van de Engelen nae de 4 hoecken der aerde konden gerolt/ ende bewogen worden/ nu nae den eenen/ ende dan nae den anderen hoeck. 66 T. w. radts, ofte/ van elck een der dieren. e Ezech. 10. 9, 10.

67 Ofte/ werck. D. forme/ ende fatsoen. alsoo is dit woort genomen. 1. Reg. 7. 17/ 19/ 26/ 33. soo oock hier in 't navolgende.
68 Siet Cant. 5. op v. 14.
69 Waer door beduyt wiert/ dat de werelt over al haer selven gelijck is/ te weten/ ongestadich/ ende verganckelick. sommige duyden dese gelijckheyt op de dieren.
70 Siet het voorgaende vs op de woorden/ vier aengesichten. De beteeckeninge hier van is/ hoe wel de werelt door Godts beleyt seer wijselick geregeert wort/ dat nochtans daer in over al vele dingen/ wanneer 't Godt nae sijn rechtveerdich oordeel believt/ int gemeyne ende in 't bysondere/ seer haest verwerret/ ende omgekeert worden/ die hy wel weet tot sijner eere/ ende der sijner salicheyt te rechte te brengen.
71 T. w. ofte nae het voorste deel/ daer het menschen aengesicht was/ ofte nae het achterste deel/ daer des arents aengesicht stont/ ofte nae het rechter deel/ dat des leeuws aengesicht hadde/ ofte nae het slincker deel/ daer des ossen aengesicht stont/ so datter in 't gaen geene omkeeringe en was/ volgende het aengesichte des Diers/ ofte Cherubs. 'T selve wort oock boven van de dieren geseyt v. 9. ende 12.
72 Siet boven op v. 9.
73 *Hebr.* ruggen. Verstaet de randen/ ofte het yseren beslach van elck radt/ die het uyterste/ ende hoochste deel daer van zijn: beteeckenende de grootste/ hoochste/ ende vreeselickste dingen der werelt: ende dat dese alle onder Godts macht staen/ ende van hem door den dienst sijner Engelen geregeert worden.
74 *Hebr.* ende hoochte hadden sy, ende vreeselickheyt hadden sy. D. sy waren soo hooge/ datse vreeselick waren/ ofte vreese veroorsaeckten. f Ezech. 10. 12. 75 Dese wijsen ons op de voorsichticheyt Godts/ die alle dingen op der aerde siet/ ende regeert. Vergel. 2. Chro. 16. 9. Job 34. 21. Psal. 33. 18. Jer. 16. 17. Zach. 3. 9. ende 4. 10. g Ezech. 10. 16. 76 Dit beteeckent ons/ dat de veranderingen/ die in dese werelt geschieden/ van Godt door den dienst sijner H. Engelen geregeert worden: waer van het beleyt/ hoewel het voor ons ten meestendeel onbegrijpelick zy/ nochtans rechtveerdich is. 77 Siet bov. v. 12. ende de aenteeck. 78 T. w. de raderen. 79 Hy verhaelt het selve/ om de sake te meer te verklaren ende te versekeren. 80 T. w. de dieren/ met welcker opheffinge de raderen onder hen oock opgeheven wierden. 81 De sin is/ dat de raderen bewegt/ ende gedreven wierden door eenen Geest/ waer door de dieren beweecht ende gedreven waren/ namelick door den Geest Godts. 82 *Hebr.* des diers. Een enckel getal voor een veelvoudich. alsoo ond. v. 21. ende 22. Anders een geest des levens was in de raderen. 83 T. w. dieren. alsoo in 't volgende. 84 T. w. raderen. alsoo volgens. 85 D. niet meer beweegt en wierden/ nochte voort en gingen. Verstaet hier by/ dat de Engelen haer werck uytgerichtet hebbende/ in stilheyt verwachten andere lasten/ die Godt hen soude mogen opleggen. 86 Siet bov. op 't eynde van v. 20. 87 Siet op v. 12. 88 *Hebr.* des diers, als v. 20. 89 *Hebr.* des diers. als vooren. 90 Wat het uytspansel van Godt in den beginne geschapen/ eygentlick zy/ kanmen sien/ Gen. 1. op v. 6. Hier wort nu gesproken van eene gelijckenisse des selven uytspansels/ die den Prophete in dit gesichte vertoont is geweest/ ende volgens niet en was eene sake/ die in hare nature ende wesen geduerich bleef/ maer eene gedaente daer van. 91 *Hebr.* ooge. siet bov. op v. 4. 92 Ofte/ van vreeselick ys. want het woort kerach wort meest voor ys genomen. maer het is hier vande uytleggers kryftal overgeset: gelijck oock het selve is als ys in een steen verhardt/ seer helder/ klaer/ ende doorluchtich: so dat de gedaente deses uytspansels is geweest/ als een doorschijnende ys/ van sulcke nette helderheyt/ datter schrickelick was om sie/ waerom oock het selve hier vreeselick genaemt wort. Dit uytspansel was over de hoofden der dieren/ ofte Engelen: te verstaen gevende/ dat de Heere/ al wat daer onder was/ daer door bequamelick konde sien/ ende dat de Engelen sijne Maiesteyt/ die daer boven was/ eenichsins konden aenschouwen. 93 D. opwaerts verheven. Siet bov. op v. 6. ende Vgel. bov. v. 11. 94 *Hebr.* de vrouwe aen hare suster. Siet bov. op v. 9. 95 Verstaet dit vande andere 2 vleugelen/ die elck een deser dieren hadde nederwaerts hangende tot bedeckinge van hare lichamen. Siet bov. op v. 6. 96 D. waer van de eene bedeckte hare eene zijde/ te weten/ de voorste/ ende de ander de andere zijde/ te weten/ de achterste. want dese dieren hadden maer vier vleugelen; waer van de twee opperste verheven stonden/ daer mede sy vlogen/ ende de ander twee nederhingen/ om daermede hare lichamen te bedecken. 97 Het verhael van een ofte meer woorden geschiedt nae de wijse van spreken der Hebreen/ wanneerse eenige bedeelinge maken. Siet Gen. 7. op 't v. 2. 98 D. waer van de ander vleugel de achterste zijde harer lichamen bedeckte. 99 Dit veelderley geluyt beteeckent eensdeels een heylige toestemminge ende lof-segginge der Engelen/ anderdeels/ dat de oordeelen Godts die hy tegen de godtloose door sijne Engelen uytvoert/ seer schrickelick zijn/ sulcks dat een yeder sich daer voor moet ontsetten. 100 Verstaet hier by/ wanneer hy spreeckt, siet ond. 10. v. 5. sommige verstaen 't van het geklater/ ofte gerommel van den donder: Siet Psal. 29. 3. 101 Siet bov. op v. 21. 102 T. w. waer door de Prophete opgeweckt wiert/ om toe te luysteren/ ende de bevelen Godts met eerbiedinge/ ende gehoorsaemheyt te ontfangen. Vergel. Exod. 19. 16. Apoc. 1. 10.

me van boven het uytspansel / het welcke boven [103] hare hoofden was; als sy stonden / [ende] hare vleugelen neder gelaten hadden.

26 Ende boven het uytspansel 't welck was boven hare hoofden / was de gelÿckenisse eens [104] throons / als de gedaente eens [105] saphÿrsteens: ende op de gelÿckenisse des throons was de gelÿckenisse / als de gedaente eens [106] Menschen daer [107] boven op zÿnde.

27 Ende ick sach [108] als de verwe van [109] Hasmal / als de gedaente [110] van vyer [111] rontom daer binnen / vande gedaente sÿner lendenen ende opwaerts: ende van de gedaente sÿner lendenen ende nederwaerts / sach ick als de gedaente van vyer / ende [112] glants aen hem rontom.

28 Gelÿck de gedaente vanden Boge / die inde wolcke is ten dage des plasregens; [113] alsoo was de gedaente vanden glants rontom: dit was de gedaente van de gelÿckenisse der [114] heerlickheyt des HEEREN: ende [h] als ick 't sach / [115] viel ick op mÿn aengesicht / ende ick hoorde een stemme eenes / die sprack.

103 T. w. der vier dieren. 104 Dese betreckende eene Coninckliicke Majesteyt / ende de macht eens oppersten richters / Gen. 41.40. 1. Reg. 1. 13. ende 7.7. Prov. 20.8. 105 Welckers coleur is hemelsch-blaeuw / blinckende met goude stipkens. Siet Job 28. op v. 16. Hy beteeckende eenen hemelschen throon vol Majesteyt / en heerlickheyt. Vergel. Exod. 24.10. 106 Dewelcke was eene af-beeldinge van de Majesteyt Godts. Vgel. Jes. 6. op v. 1. sommige duyden bysonderlick op de Majesteyt onses Heere Jesu Christi / waerachtich Godt ende mensche / in eenicheyt des persoons / de eenige Middelaer aller geloovigē / ende Richter aller menschen; die ond. c. 8.6. den Tempel sijn Heylichdom noemt / en hier v. 28. de Heere geheeten wort. 107 T. w. als een eeuwich Coninck / en overste Richter. 2. Sam. 7.13. Psal. 45.7. Matt. 25.31. Luc. 1.32/33. Joh. 5.22/27. Act. 10.42. ende 17.31. 108 Namelick / rontom dien / die boven het uytspansel in den throon sat. 109 Siet bov. op v. 4. 110 Waermede beteeckent wiert de eeuwige Godtheyt / die een verteerende vyer genaemt wort / Deut. 4.24. siet de aenteeck. aldaer. 111 D. rontom binnen het coleur van Hasmal: so dattet scheen / dat die inden throon sat / van sijne lendenen af tot het hooft toe opwaerts / ende tot de voetē nederwaerts / omgeven was met brandēde Hasmal. 112 'T welck beteeckende / dat Godt woont in een licht / tot het welcke niemant toegaen en can / 1. Tim. 6.16. ende evenwel een licht der vertroostinge ende salicheyt blijft allen den sijnen / dat is / den waren geloovigen / Psal. 27.1. Jes. 60.20. Mich. 7.8. 113 De gelijckenisse van den Regenboge diende / om de Majesteyt des genen / die op den throon sat / ende de eerbiedinge des Propheten tegen de selve te vermeerderen. Men kan daer door oock verstaen een teecken der genade / die Godt in 't straffen den boetveerdigen bewijsen soude. 114 T. w. daermede Godt sich in dit gesichte vertoonde / vande welcke siet oock ond. 3.23. ende 8.4. ende 9.3 / &c. Exo. 16.7. Levit. 9. op v. 6. Num. 14. op v. 10. So is dan hier mede Godts heerlicke tegenwoordicheyt te verstaen / ende volgens hy selve. h Dan. 10.9. 115 T. w. ontset zijnde door die schrickelicke vertoonınge der goddelicker Majesteyt / ende genegen zijnde om de selve met aenroepinge te vereeren. Vergel. Gen. 17. op v. 3.

Het ij. Capittel.

De Propheet verschrickt zijnde door 't voorgaende gesichte / wort van Godt opgericht / v. 1/2. ende beroepen tot het Propheetlick ampt onder de kinderen Israëls / met onderwijs ende versterckinge tegen hare hartneckicheyt / 3. ende 't gesichte van eene rolle / die van binnen ende buyten beschreven was / 9.

[1] ENde hy seyde tot my; [2] Menschen kint / [3] staet op uwe voeten / ende ick sal met u spreken.

2 [a] So quam in my / als hy tot my sprack / [4] de Geest / die my stelde op mÿne voeten: ende ick hoorde [5] dien die tot my sprack.

3 Ende hy seyde tot my; Menschen kint / ick sende u tot de [6] kinderen Israëls / tot de rebellerende [7] volckeren / die tegen my gerebelleert hebben: [b] sy / ende hare vaderen hebben overtreden tegen my [8] tot op desen selven huydigen dach.

4 Ende dese kinderen zÿn [9] hart van aengesichte / ende [10] stÿf van herten: ick sende u tot hen; ende ghy sult tot hen seggen / [11] Soo seyt de Heere HEERE.

1 T. w. hy / wiens stemme hy gehoort hadde / bov. 1.28. dewelcke sonder twijffel was die op den throon sat / v. 26. des selven cap. 2 Soo naemt hem de Heere / op dat hy sich niet verheffen en soude door de uytnemende openbaringe van het voorbeschreven hemelsch gesichte / maer veel meer vernederē door de bedenckinge sijner menschelijcker swackheyt. Ook diende dese naem den Propheet tot vertroostinge: als of Godt seyde: Ick weet / dat ghy een swack mensche zijt / ende daerom door mijne Majesteyt vreesende / ja dat ghy oock ontstelt sult zijn door de verachtingen / die u vande Joden sullen wedervaren: maer siet op my / die u beroepe tot dit ampt / ende niet op u selven / die maer een swack mensche en zijt. 3 Want de Propheet lach nedergevallen op sijn aengesichte / verslagen door het vreeselick gesichte / dat hem vertoont wiert. a Ezech. 3.24. Dan. 10.10. 4 Verstaet den Geest Godts / die hem bequaem maeckte / om te doen dat Godt hem beval. Jes. 48. 16. ende 61. 1. alsoo ond. 3. 24. 5 T. w. den Heere / die op den throon sat. 6 Verstaet de Joden / die uyt haer vaderlant Judea / in Babylonien met Jojachin gevanckelick wechgevoert waren / ond. 3. v. 11. hoewel daer onder oock begrepen komen zijn de 10 stammen / die uyt haer lant onder de Heydenen verstroyt waren. Sommige verstaen daer by oock de Joden / die noch in haer vaderlant woonden / tot de welcke de Prophete Jeremias van Godt gesonden was. 7 Hier is het woort Goijm, beteeckenende Heydenen, Soo schijnt de Heere sijn volck hier te noemen / om dattet soo verre door de afgoderije van hem afgeweken was / dattet niet beter en was van de Heydenen: hoewel het oock in 't goede den Israëliten toegeschreven wort / Exod. 19.6. Jos. 3. 17. ende 5.8. &c. b Ierem. 3. 25. 8 Hebr. tot op het been. ofte wesen deses selven daegs. alsoo Gen. 7. 13. ende 17. 26. Lev. 23. 14. ende ond. 24. 2. ende 40. 1. Vergel. Jerem. 3. 3. ende 5. 3. ende ond. 3. 7. 9 D. sonder schaemte. 10 Stijf van herten zijn / die haer herte verstijven / ofte verstocken. Wie dese zijn / siet Exod. 4. op v. 21. 11 Dit was gemeynelick de voorrede der Propheten / als sy yets nae Godts bevel verkondigen moesten. Ezechiel nu tot een Propheet beroepen zijnde / wort hier mede het vermogen gegeven / om aldus te spreken / ende oock verplicht om niet anders te spreken / dan dat Godt tot hem gesproken hadde.

5 Ende sy / [12] het zy datse 't hooren sullen / ofte het zy datse 't laten sullen / (want sy zÿn een [13] wederspannich huys): [c] [14] so sullen sy weten dat [15] een Propheet in 't midden van hen geweest is.

6 Ende ghy / menschen kint / [d] en vreest niet voor hen / ende en vreest niet voor hare woorden; hoe wel wederwillige / ende [16] doornen by u zÿn / ende ghy by [17] scorpioenen woont: en vreest voor hare woorden niet / [e] ende en ontset u niet voor haer aengesichte; want sy zÿn een wederspannich huys.

7 Maer ghy sult mÿne woorden tot hen spreken / het zy datse hooren sullen / ofte het zy datse 't laten sullen: want sy zÿn [18] wederspannich.

8 Doch ghy / menschen kint / hoort het gene dat ick tot u spreke; en weest ghy niet wederspannich / gelÿck dat wederspannich huys: opent uwen mont / [f] ende [19] eet / dat ick u geve.

9 Doe sach ick / ende siet / daer was een hant tot my uytgesteken: ende siet / daer in was de [20] rolle eenes boecks.

10 Ende hy spreydde die voor mÿn aengesichte uyt; ende [21] sy was beschreven [22] voor / ende achter: ende daer in waren geschreven [23] claeg-liederen / ende suchtinge / ende wee.

12 De Heere wil dat de Prophete alleen sie op sijn bevel / ende niet op de uytkomste. alsoo onder v. 7. ende 3. 11/27. 13 Hebr. een huys der wederspannicheyt. Te weten / tegē den Heere sijnen Godt. Huys voor volck / alsoo onder v. 6. en 3. 26/ 27. &c. item / kinderen der wederspannicheit, Num. 17. 10. een volck der wederspannicheyt. Jesa. 30. 9. c Ezech. 3. 17. 14 D. overtuyght zijn / dat de Heere hen door sijnen Dienaer gewaerschout heeft / ende vermaent tot bekeeringe / ende sy nochtans hartneckich gebleven zijnde / gantsch geē onschult en hebben. 15 D. een persoon onmiddelick van Godt gesonden / om sijnen wille te verkondigen / den vervallenen stant der kercke op te richten / de godtloose te dreygen / de vroome te vertroosten / toekomende dingen te voorseggen / voornemelick van dē Messias / ende oock politijcke ofte burgerlicke persoonen hares ampts te vermanen, &c. d Ier. 1. 8, 17. Luc. 12. 4. 16 Verstaet menschen / die steken / ende quaet doen met woorden / ofte wercken. 17 And. distelen. verstaet seer listige / ende schadelicke lieden / die het verderffelick venijn haerer boosheyt weten behendelick uyt te schieten. e Ezech. 3. 9. 1. Pet. 3. 14. 18 Hebr. wederspannicheyt. alsoo Prov. 17. 11. ende hier in 't volgende v. Vergel. Job 24. op v. 20. ende 35. op v. 13. f Apoc. 10. 9. 19 Met dit teecken wort Ezechiel het Prophetisch ampt overgegeven / ende belast de openbaringē Godts niet alleen geerne te hooren / maer oock neerstelick te overleggen / ende trouwelick uyt te richten. Alsoo zijn oock andere mannen Godts voor sekere teeckenen in haer officie ingestelt / ende bevestigt geweest / siet Exod. 4. 2/3/ 4. Jes. 6. 6/7. Jer. 1. 9. Apoc. 10. 8/ 9/ 10. 20 Ofte / een 't samengerolden brief. Voortijts wierden de schriften / ofte boecken in pampieren / ofte parckement aen een gehecht / rontom eenen stock gewonden / ende 't samen ingerolt: uyt welcke oorsake sy eene rolle genaemt worden. Siet Psal. 40. op 't v. 8. item Jes. 8. 1. ende 34. 4. Jerem. 36. 2. Ezr. 6. op 't v. 2. 21 T. w. de rolle des boecks. 22 Dat beteeckende / dat de straffen / die Godt over de Joden senden wilde / veelderhande waren. 23 T. w. die te kennen gaven den jammerlicken staet / die door Godts rechtveerdich oordeel over de Joden komen soude.

Het iij. Capittel.

De Propheet eet die rolle op / door Godts bevel / v. 1/ &c. die hem wederom last / onderwijst ende sterckt tegen des volcks hartneckicheyt / 4. vertoont hem weder sijne heerlickheyt / ende bericht hem van 't ampt eens getrouwen Propheten / ende de nutticheyt van dien / 12. de heerlickheyt des Heeren wort hem weder vertoont / 22. Godt sluyt ende opent des Propheten mont / 25 / &c.

[1] DAerna seyde hy tot my / Menschen kint / [a] [1] eet [2] dat ghy vinden sult: eet dese [3] rolle / ende gaet / spreeckt tot het [4] huys Israëls.

2 Doe opende ick mÿnen mont; ende hy gaf my die rolle te eten.

3 Ende hy seyde tot my / Menschen kint / geeft uwen buyck te eten / ende vult u ingewant met dese rolle / die ick u geve: doe att ick / [b] [5] ende het was in mÿnen mont als honich / van wegen de soeticheyt.

4 Ende hy seyde tot my; Menschen kint / [c] gaet henen / comt tot het huys Israëls / en spreeckt tot hen met mÿne woordē.

5 Want ghy en zÿt niet gesonden tot een volck [6] diep van sprake / ende swaer van [7] tonge: [maer] tot het huys Israels:

6 Niet tot vele volckeren diep van sprake / ende swaer van tonge / welcker woorden ghy niet en cont [8] verstaen: souden sy niet / so ick u tot hen gesonden hadde / [9] nae u gehoort hebben?

a Ierem. 15. 16. Ezech. 2. 8. Apoc. 10. 9. 1 Siet boven 2. op v. 8. 2 D. dat hier voorhanden is / te weten dese ingerolden brief / gelijck de volgende woorden uytdrucken. Siet de selve maniere van spreken / Gen. 19. 15. 2. Reg. 19. 4. Jerem. 15. 16. 3 Siet bov. 2. op 't v. 9. 4 Siet bov. 2. op v. 3. b Psal. 19. 11. ende 119. 103. Apoc. 10. 10. 5 Hiermede geeft hy te verstaen / dat de openbaringen Godts hem aengenaem zijn geweest. want hoewel het inhoudt daer van hem bedroefde / nochtans stemde hy het eynde der selver gantsch toe / het welcke was de rechtveerdicheyt Godts in 't straffen der sonden bekent te maken. Vergel. Jerem. 15. 16. Apoc. 10. 9. c Ier. 1. 17. 6 Hebr. Diep van lippe. D. van donckere / onbekende / ende vreemde sprake. want wat diep is / is oock doncker: ende wat doncker is / en is niet wel bekent. alsoo Jesa. 33. 19. ende hier in 't volgende v. 7 D. tale. Verstaet weder eene tale die vreemt / uytheemsch / ende onbekent is. want die den onervaren swaer valt. Exod. 4. 10. naemt Moses sich selven swaer van tonge, om dat hy niet welsprekēde en was. 8 Hebr. hooren. siet Genes. 11. op v. 7. 9 D. sy en souden soo ongeloovich / halstarrich / ende ondanckbaer niet geweest zijn / als hen de Israëliten wel zijn: gelijck het oock wel gebleken is uyt de bekeeringe der Ninevyten door de predicatie Jone. Verg. Matt. 11. 21/23. And. so dat niet en ware. T. w. dat ghy hare sprake niet en verstaet / ende sy de uwe niet / ick hadde u tot hen gesonden, ende sy souden nae u gehoort hebben.

7 Maer het huys Israëls en wil nae u niet hooren / om dat sy nae my niet en willen hooren: want het [10] gantsche huys Israëls is [11] stijf van voorhoofde ; ende [12] hardt van herten zijnse.

8 [d] Siet / ick hebbe u aengesichte [13] stijf gemaeckt tegen hare aengesichten/ ende u voorhooft stijf tegen haer voorhooft.

9 U voorhooft heb ick gemaeckt als een [14] Diamant / harder dan [e] een rotse: [f] en vreest hen niet/ende en onset u niet voor hare aengesichten; [15] om datse een wederspannich huys zijn.

10 Voorder seyde hy tot my; Menschen kint/ vaett alle mijne woorden/ die ick tot u spreken sal / in u herte / ende hoortse met uwe ooren.

11 Ende gaet henẽ/ comt tot de [16] wechgevoerde/ tot de [17] kinderen [18] uwes volcx/ ende spreeckt tot hen / ende seght tot hen; Soo seyt de Heere/ HEERE: [g] [19] het zy datse hooren sullen / ofte het zy datse 't laten sullen.

12 [h] Doe nam de [20] Geest my op / ende ick hoorde achter my [21] eene stemme van groote ruysschinge/ [seggende]: [22] Gelooft zy de Heerlickheyt des [23] HEEREN [24] uyt sijne plaetse.

13 Ende ick [25] [hoorde] [26] het geluyt van der dieren vleugelen / die [27] de een den anderen [28] raeckten / ende [29] het geluyt der raderen tegen over [30] hen ; ende het geluyt eener grooter ruysschinge.

14 Doe hief de [31] Geest my op / ende [32] nam my wech / ende ick ginck henen [33] bitterlick bedroeft [34] door de hitte mijns [35] geestes ; maer de [36] hant des HEEREN was sterck op my.

15 Ende ick quam tot de [37] wech gevoerde te [38] Tel-Abib / die aen de riviere [39] Chebar woonden/ [40] ende ick bleef daer sy woonden: ja ick [41] bleef daer [42] verbaest [43] in 't midden van hen / [i] [44] seven dagen.

16 Het gebeurde nu ten eynde van seven dagen / dat het woort des HEEREN tot my geschiedde/ seggende:

17 [k] Menschen kint/ ick hebbe u tot eenen [45] Wachter gestelt over het huys Israëls : so sult ghy het woort uyt mijnen monde hooren/ ende hen [46] van mijnen 't wegen [47] waerschouwen.

18 [l] Als ick tot den godtloosen segge; Ghy sult [48] den doot sterven / ende ghy en waerschouwt hem niet / ende en spreeckt niet/ om den godtloosen van sijnen [49] godtloosen wege te waerschouwen / op dat ghy [50] hem in 't leven behoudet: die godtloose sal [51] in sijne ongerechticheyt sterven / maer sijn [52] bloet sal ick van uwer hant eysschen.

19 Doch als ghy den godtloosen waerschouwt / ende hy sich van sijne godtloosheyt / ende van sijnen godtloosen wege niet en bekeert / hy sal in sijne ongerechticheyt sterven ; maer ghy hebt uwe ziele [53] bevrijdt.

20 [m] Als oock een [54] rechtveerdige sich van sijne [55] gerechticheyt afkeert/ ende onrecht doet / ende ick eenen [56] aenstoot voor sijn aengesichte legge / hy sal sterven: om dat ghy hem niet gewaerschouwt en hebt/ sal hy [57] in sijne sonde sterven; ende sijne gerechticheden / die hy gedaen heeft/ [58] en sullen niet gedacht worden : maer sijn bloet sal ick van uwer hant eysschen.

21 Doch als ghy den rechtveerdigen waerschouwt/ op dat de rechtveerdige niet en sondige / ende [59] hy niet en sondicht ; hy sal [60] sekerlick leven/ om dat hy [61] gewaerschouwt is; ende ghy hebt uwe ziele bevrijdt.

22 Ende de hant des HEEREN [62] was [63] daer op my: ende hy seyde tot my: Maeckt u op / gaet uyt inde [64] valleye/ ende ick sal daer met u spreken.

23 Ende ick maeckte my op / ende ginck uyt inde valleye/ ende siet de [65] heerlickheyt des HEEREN stont aldaer/ [n] gelijck de heerlickheyt / die ick gesien hadde by de riviere Chebar: ende [66] ick viel op mijn aengesichte.

24 [o] Doe [67] quam de Geest in my / ende stelde my op mijne voeten : ende [68] hy sprack met my/ ende hy seyde tot my; Gaet/ besluyt u [69] binnen in u huys.

25 Want u aengaende/ menschen kint/ siet/ [70] sy [71] souden [72] dicke touwen aen u leggen / ende sy souden u daermede binden: daerom en sult ghy niet uytgaen [73] in 't midden van hen:

10 Wel verstaende uytgenomen de ware geloovige / ende uytverkorene/ hoedanige waren Jeremias/ Baruch/ Daniel/ sijne metgesellen / ende vele andere.
11 D. onbeschaemt. alsoo bov. 2. 4. hart van aengesichte.
12 Alsoo bov. 2. 4. stijf, ofte / verstockt van herten. Vergel. Exod. 4. op v. 21. item Prov. 28. op v. 14.
d Mich. 3. 8. Ierem. 1. 18.
13 Verstaet eene stijfte/ voortkomende niet uyt de verkeerde nature/ die in eẽ wrevelich gemoet bestaet / ende haer vertoont in een onbeschaemt aengesicht / maer uyt Christi Geest / bestaende in een vast vertrouwen op Godts genadige hulpe/ vereenigt met wackerheyt in het werck / ende kloeckmoedicheyt in het uyterlick gelaet.
14 Siet van het Hebr. woort Schamir. het welcke vele een Diamant oversetten/ Jerem. 17. op v. 1.
e Ierem. 5. 3.
f Ierem. 1. 8. 17. Ezech. 2. 6. 1. Pet. 3. 14.
15 De Heere geeft reden / waerom hy sijnen Propheet met stercke voorsiẽ hadde / op dat hy niet en soude vreesen / te weten / om dat hy met een seer moetwillich volck te doen hadde/ het welcke met eene onvertsaeghde kloeckmoedicheyt bejegent moeste worden. And. hoewelse een wederspannich huys zijn. Alsoo soude de reden uytgedruckt zijn/ waerom de Propheet soude mogen sich ontstelt vinden. Hebr. een huys der wederspannicheyt. alsoo in 't volgende.
16 Hebr. wechvoeringe. Siet bov. 1. op v. 1.

45 Soo worden de Propheten / ende andere Bedienaers des goddelicken woorts genaemt / om datse van Godt gestelt zijn om sijn volck te waerschouwen van alle perijckelẽ/ voortcomende uyt valsche leere/ ofte ergerlicken wandel. siet Jes. 21/ 11. ende 52. 8. ende 56. 10/11. Jer. 6. 17. ond. 33. 2. Act. 20. 28/29. 'T is eene gelijckenisse genomen vande wachters / die op hooge torens/ ofte elders gestelt worden / om de inwoonders der plaetse te waerschouwen tegen de aenkomste der vyanden / ofte eenigen anderen onraet / ten eynde datse daer tegen op hare hoede souden wesen. Siet 1. Samuel 14. 16. 2. Sam. 13. 34. ende 18. 24. 2. Reg. 9. 17.
46 Hebr. van, ofte uyt my. D. van mijnen 't wege / uyt mijnen naem / last / ende bevel.
47 Siet van dit woort Psal. 19. op v. 12.
l Ezech. 33. 8.
48 Hebr. stervende sult ghy sterven. Vergel. Gen. 2. 17. ende 3. 4. met de aenteeck.
49 Siet Prov. 2. op v. 12.
50 T. w. niet als Godt / de eenige werck-meester door sijne eygene kracht/ maer als sijn instrument door de bedieninge sijns woorts/ 't welcke de macht Godts genaẽt wort/ 1 Corint. 1. 18. Siet 1 Cor. 3. 5/6/7/8/9. Alsoo worden de Dienaren Godts geseyt/ vele rechtveerdich te maken. Dan. 12. 3. visschers der menschẽ te zijn. Matt. 4. 19. een licht, ende salicheyt der Heydenen. Act. 13. 47. de oogen der menschen te openen, om sich van de duysternisse tot het licht te bekeeren, &c. Act. 26. 18. sich selven, ende die hen hooren, te behouden. 1 Tim. 4. 16. de ziele vande doot te behouden, ende de menichte der sonden te bedeckẽ. Jac. 5. 20. &c. Vergel. Jer. 1. op 't v. 10.

17 D. tot u volck/ ende natie/ namelick de wechgevoerde Joden. Vergel. Gen. 23. 11. 2. Chron. 25. 5. &c. 18 Godt en noemt de Israeliten niet sijn volck, om dat sy hem wederspannich waren/ maer Ezechiels volck. D. die van sijn natie waren. Vergel. Exod. 32. 7. g Ezech. 2. 5, 7. 19 Siet bov. 2. op v. 5. h Ezech. 8. 3. 20 Siet bov. 2. op v. 2. 21 T. w. gemaeckt van de dieren/ Engelen/ ofte Cherubim. Siet het volgende v. 22 Vergel. Jes. 6. 3. Luc. 2. 13/14. Apoc. 4. 8. 23 Die boven op den throon sat. Siet bov. cap. 1. 26. De sin is/ dat sijne heerlickheyt niet en soude vermindert worden door de verwoestinge der stadt Jerusalems / ende des Tempels / maer veel meer verheven door de bewijsingen sijner gerechticheyt tegen de afvallige Joden. 24 T. w. verhuysende / ende scheydende. Verstaet door dese plaetse Jerusalem/ ende voornemelick den Tempel / dien Godt tot sijne wooninge/ als een teecken sijner tegenwoordicheyt onder dat volck verkoren hadde. 1. Reg. 8. 13. 2. Chron. 6. 2. Psal. 132/13/14. Dese plaetse soude Godt voor een tijt lanck verlaten. Hos. 5. 15. Mich. 1. 3. 25 Dit woort is hier ingevoegt uyt het voorgaende v. 26 Hebr. stemme. alsoo in 't volgende. Dit was een teecken dat de H. Engelen met een heerlick geluyt van toestemminge de oordeelen des oppersten Richters vereert/ eñ groot gemaeckt hebben. 27 Hebr. de vrouwe aen hare suster. D. de een den anderen. Siet bov. 1. op v. 9. 28 Hebr. kusseden. D. aenstieten / aenraeckten/ ofte aenroerden. 29 Hier mede was te verstaen gegeven dat den ondergancк der Joden haestelick comen/ ende daer toe seer schrickelick wesen soude. 30 T. w. de dieren / ofte de vleugelen der dieren. 31 T. w. de H. Geest. Siet bov. 1. op v. 12. ende 2. op v. 2. 32 T. w. uyt de plaetse / in de welcke hy het gesichte sach/ tot de wooninge der gevangenen. met het gesichte sijns geests/ konde oock wel geschieden de vervoeringe sijns lichaems. 33 Hebr. bitter. D. innerlick seer bedroeft. Siet 2. Reg. 4. op v. 27. 34 D. door de hittige ontsteltenisse/ ende verdrietichеyt mijns gemoets/ veroorsaeckt in my/ om dat ick tot desen Prophetischen dienst beroepen wiert / ende soo schrickelicke dingen verkondigen moeste. Ezechiel bekent sijne swackheyt. Siet gelijcke Exempelen van swackheyt in Mose/ Exod. 3. 11/ &c. ende 4. 1/ 10. in Jeremia / Jer. 1, 6. 35 Verstaet des Propheten eygen wille/ genegentheyt/ ende drijvinge / die hier tegen de kracht des H. Geestes gestelt wort. Siet 2. Reg. 19. op v. 7. 36 Verstaet de kracht des Heeren/ die den tegenstant van Ezechiels swacke nature heeft overwonnen. Andere verstaen den Geest der Prophetie/ als bov. 1. 3. Siet de aenteeck. 37 Hebr. de wechvoeringe. Siet bov. 1. op v. 1. 38 De woorden beteeckenen eenen hoop van groene aren. Vergel. Exo. 9. 31. Levit. 2. 14. dat is/ van nieuwe vruchten. Doch Tel-Abib, wort hier genomen voor eene lantstreke alsoo genaemt / gelegen in Mesopotamien ontrent de riviere Euphrates/ Siet Ezr. 2. op v. 9. 39 Siet bov. 1. op v. 1. 40 And. ende [aen] Haëscher, daer sy woonden. Alsoo is Haëscher de naem eener andere riviere/ genaemt by de Lantbeschrijvers Saocora, tusschen de welcke/ ende de riviere Chebar, de lantstreke van Tel-Abib soude gelegen zijn. 41 Het Hebr. woort beteeckent dickwijls niet alleen woonen, maer oock blijven. siet 2. Chron. 32. op v. 10. 42 T. w. over de schrickelicke oordeelen Godts/ die over de Israëliten souden vallen/ ende die ick moeste verkondigen. 43 Onder hen. i Iob 2. 13. 44 Soo lange sat hy stille sonder yet te openbaren/ ofte om dat hy als bedwelmt zijnde niet en wiste/ hoe hy zijnen dienst aenvangen soude / ofte/ om dat hy eenen schroom daer van hadde/ ofte om dat hy naeder/ ende breeder bevel van Godt verwachtede. k Ies. 62. 6. Ezech. 33. 7. 1 Tim. 3. 1.

51 D. om sijne ongerechticheyt. Vergel. Lev. 15. 3. ond. v. 19. ende 20. ende cap. 18. v. 25. 52 Siet Genes. 42. op v. 22. 53 T. w. van mijne wrake / ende straffe/ die anders over u soude gekomen zijn. alsoo ond. v. 21. m Ezech. 18. 24. ende 33. 12, 13. 54 T. w. in den schijn voor de menschen/ niet inder waerheyt voor Godt. alsoo is het woort rechtveerdich genomen. Prov. 18. 17. ond. 18, 24/26. ende 33. 13. Matt. 9. 13. Luc. 18. 9/14. item geloove voor een schijn-geloove/ Luc. 8. 13. Act. 8. 13. ende liefde, voor schijn-liefde. 1. Joh. 3. 18. ende kinderen des rijcks voor de gene / die schenen soodanige te zijn. Matt. 8. 12. 55 D. schijn-gerechticheyt: T. w. die den uytwendigen luyster daer van heeft/ maer niet den verborgen wortel. alsoo ond. 18, 24/26. ende 33. 13. Matt. 5. 20. 56 Dit woort Godt geseyt te doen/ niet met den mensche eygentlick tot de sonde te bewegen / ende aen te drijven / maer mits hem inden wech sijner ongerechticheyt te laten/ ja sijnen boosen vrijen wille over te geven/ ende de occasien te latẽ voorkomen/ waer door hy sich selven in 't verderf brengt. And. so sal ick eenen aenstoot voor sijn aengesichte leggen, (D. hem om sijne sonde straffen) hy sal sterven. 57 D. om sijne sonde. Siet bov. op v. 18. 58 D. en sullen in geene rekeninge komen/ noch Godt bewegen om hem van de straffe vrij te houden. alsoo ond. 18. 24. ende 33. 13. 59 Verstaet dit vande heerschende sonde/ ende daer van de mensche geen oprecht berouw en heeft/ 1. Joan. 3. 6/9. want de ware rechtveerdige sondigen oock/ maer hebben berouw daer van/ Eccles. 7. 20. Joh. 8. 7. 1. Joh. 1. 8. 60 Hebr. levende leven. alsoo ond. 18, 28. 61 T. w. daetlick/ metter daet, effectuelick/ krachtichlick/ wercklick/ ende mitsdien sich voor gewaerschouwt houdende/ de waerschouwinge aennemende / ofte/ sich latende waerschouwen / de rechte vrucht der waerschouwinge door Godts genade verkrijgende / waer door hy het perijckel ontgaet / ende behouden wort. 62 Ofte/ quam. Siet bov. 1. op v. 3. 63 T. w. te Tel-Abib. Siet daer van bov. op v. 15. 64 Het Hebr. woort beteeckent een leeg velt / dat tusschen de bergen ligt / ende vande selve schijnt afgesneden te zijn. Siet oock ond. 8. 4. 65 Siet bov. 1. op v. 28. n Ezech. 1. 3. 66 Siet bov. 1. op v. 28. o Ezech. 2. 2. 67 Siet bov. 2. op v. 2. 68 T. w. de Geest Godts. Andere nemen 't op het woort Heere, uyt het voorgaende v. 69 Hebr. in 't midden van u huys. 70 De wechgevoerde Joden/ die in Tel-Abib aende riviere Chebar woonden. siet bov. v. 15. 71 T. w. indien ghy tot haer uytgingt. And. sy sullen. Hebr. sy hebben dicke touwen aen u gegeven. dat is/ gelegt. maer dat de voorleden tijt/ na de Prophetische wijse van spreken/ hier moet genomen zijn voor den toekomenden/ is af te nemen uyt de volgende woorden/ die op den toekomenden tijt passen. 72 T. w. om u te verhinderen/ dat ghy niet meer en soudt tegens hen / ende die van Jerusalem propheteren. Sommige verstaen dit by gelijckenisse vande moetwillige hartneckicheyt der Joden/ die de Predicatien des Propheets soude onvruchtbaer maken; ja doen ophouden. 73 Onder hen, als boven v. 15.

26 Ende [74] ick sal uwe tonge [75] aen u gehemelte doen kleven / dat ghy stom worden sult / ende en sult hen niet zijn tot een bestraffende man: p want sy zijn [76] een wederspannich huys.

27 Maer als ick met u spreken sal / sal ick uwen [77] mont open doen / ende ghy sult tot hen seggen / Soo seyt de Heere HEERE: q [78] Wie hoort / die hoore / ende wie het laet / die late het; want sy zijn een wederspannich huys.

74 De Heere geeft hiermede te verstaen / dat hy de moetwillicheyt der Joden niet bedwingē / maer eenen tijt lanck toelaten soude tot hare meerdere straffe.
75 Dit kan verstaen worden / ofte van lichamelicke stomheyt / ofte van onbequaemheyt / eñ verslagentheyt des geestes / die Godt sijnen Prophete heeft laten overkomen / om dat de Joden sijner Predicatien onweerdich waren. Sommige verstaen 't als of de Heere seyde / Ick en sal u niets openbaren in dien tijt. p Ezech. 2. 5. 76 Siet boven 2. op v. 5. *Hebr.* een huys der wederspannicheyt. alsoo in 't volgende. 77 D. door mijnen Geest / ende mijne kracht u de bequaemheyt weder geven / om u Prophetisch ampt te bedienen. q Ezech. 2. 5/7. 78 Vergel. bov. 2. op v. 5/7.

Het iiij. Capittel.

Den Prophete wort van Godt bevolen de toekomstige belegeringe van Jerusalem op eene tichelsteenen-plate af te beelden / v. 1 / &c. mitsgaders den tijt der verdraechsaemheyt Godts over den afval van Israel ende Juda / 4. item den grooten hongers noot / die / geduerende de belegeringe / binnen Jerusalem soude zijn / 9 / &c.

1 ENde ghy menschen kint / neemt u eenen [1] tichelsteen / ende legt dien voor u aengesichte: ende [2] bewerpt daerop de stadt Jerusalem.

2 Ende [3] maeckt eene belegeringe tegen haer / ende bouwt tegen haer [+4] sterckten / ende [5] werpt tegen haer eenen [6] wal op: ende stelt legers tegen haer / ende set tegen haer [7] storm-rammen rontom.

3 Voorder / neemt ghy u [8] eene yseren panne / ende steltse tot eenen yseren muer tusschen u / ende tusschen die stadt; ende [9] richt u aengesichte tegen haer / datse in belegeringe [10] come / ende ghy sultse belegeren: dit zy den huyse Israëls een [11] teecken.

4 [12] Ligt ghy oock neder op uwe [13] slincker zijde / ende legt daer op de ongerechticheyt van het huys Israëls: [14] [nae] 't getal der dagen / dat ghy daer op sult liggen / sult ghy [15] hare ongerechticheyt dragen.

5 Want / ick hebbe u [16] gegeven [17] de jaren harer ongerechticheyt / nae het getal der dagen / [18] drie hondert ende tnegentich dagen / dat b ghy de ongerechticheyt van het huys Israëls dragen sult.

6 [19] Als ghy nu dese voleynden sult; [20] ligt ten andermale neder op uwe [21] rechter zijde; ende ghy sult d' ongerechticheyt van het huys Juda [22] dragen [23] veertich dagen: ick hebbe u gegeven [24] elcken dach / voor elck jaer.

7 Daerom sult ghy u [25] aengesichte richten tegen [26] de belegeringe Jerusalems / ende uwen arm [27] sal ontbloot zijn: ende ghy sult tegens haer propheteren.

8 Ende siet / [28] ick sal dicke touwen aen u leggen / dat ghy u niet om en keert [29] van uwe [eene] zijde tot uwe [andere] zijde / tot dat ghy de dagen [30] uwer [31] belegeringe voleyndt hebt:

9 Ende [32] neemt ghy voor u / tarwe / ende gerste / ende boonen / ende linsen / ende [33] heerse / ende spelte; ende doet die [34] in een vat / ende maeckt die u tot broot: [nae] het getal der dagen die ghy op uwe zijde nederliggen sult: [35] drie hondert ende tnegentich dagen sult ghy dat eten.

10 Uwe spijse nu / die ghy eten sult / sal in gewichte zijn twintich [36] sikelen 's daegs: [37] van tijt tot tijt / sult ghy die eten.

11 Ghy sult oock water nae [sekere] mate drincken / het seste deel van een [38] Hin: van tijt tot tijt sult ghy 't drincken.

12 Ende ghy sult [39] een gersten-coeck eten / ende die sult ghy met [40] dreck van 's menschen afganck backen / [41] voor hare oogen.

13 Ende de HEERE seyde; Alsoo sullen de [42] kinderen Israëls haer broot c [43] onreyn eten; onder de [44] heydenen / daer henen ickse verdrijven sal.

14 Doe seyde ick / Ach Heere HEERE / Siet / [45] mijne ziele en is niet [46] verontreynigt geweest: want ick en hebbe van mijner jeugt af tot nu toe / geen [47] doodt aes / nochte dat [48] verscheurt is gegeten / nochte geen [49] versoeyelick vleesch en is in mijnen mont gekomen.

15 Ende hy seyde tot my; Siet / [50] ick hebbe u runderen mist gegeven voor menschen dreck / so sult ghy u broot daermede bereyden.

16 Daer nae seyde hy tot my; Ghy

1 Verstaet eene platformige effene tafel van tichelsteen gemaeckt / daer op men yet schrijven / graveren / ofte afbeelden konde: gelijck by o is de schalien tot sulcken eynde gebruycket worden.
2 Het woort beteeckent hier eygentlick uytdrucken / insnijden / afmalen / graveren met eene greffie. Vergel. ond. 23. 14.
3 T. w. in afbeeldinge / ofte afmalinge.
4 Siet vā het Hebr. woort, 2. Reg. 25. op v. 1.
a 2 Reg. 25. 1.
5 *Hebr.* stort, ofte / Gietuyt.
6 Siet 2. Sam. 20. op v. 15.
7 T. w. daer mede de mueren der steden / ende sterckten gebroken wierdē: genaemt by den Latijnen arietes. Het woort beteeckent oock hooftmannen, ofte krijchsoverste, als 2. Reg. 11. 4/19. in welcken sin het hier oock van eenige genomē wort / als oock ond. 21. 22. 8 T. w. tot een teecken van Godes vast / ende onbeweeglick voornemen / dat hy hadde om Jerusalem te verderven / ende niet te verschoonen. 9 D. hebt een vast voornemen / om die door de belegeringe uyt te roeyen. Vergel. de maniere van spreken met Levit. 17. 10. ende siet de aenteeckeninge. De Prophete wort hier belast / in maniere van afbeeldinge het werck te doen tegen Jerusalem / dat Godt selve voor hadde / Jerem. 21. 10. 10 *Hebr.* worde, ofte / zy. 11 T. w. dat Jerusalem sal belegert / ingenomen / ende verstoort worden. 12 T. w. tot een teecken dat Godt soo lange was gelijck stil / ende slapende geweest / verdragende sijns volcks misdaden. Nu men hout dit van den Prophete geschiet te zijn niet dadelick in sijnen persoon / maer in een Prophetisch gesichte / ende afbeeldinge des selven / die hy in 't Predicken den volcke vertoonen moeste. Doch eenige meynen dat oock yets van desen inder daet den volcke vertoont zy. 13 T. w. om daer mede te beteeckenen dat dese eerste nederligginge was ten aensien der kinderen Israëls / (hoewel sommige hier niet alleen de tien stammen / maer oock Juda verstaen / van wegen de gemeenschap harer sonden / insonderheyt der afgoderije.) welcker hooftstadt Samaria den genen / die tusschen de selve ende de stadt Jerusalem met hare aengesichte nae het oosten stonden / aen de slincker zijde was / dat is / noordwaert; gelijck Jerusalem de hooftstadt der Joden aen de rechter zijde / dat is suydwaert. Ofte / verstaet door de slincker zijde, dat de Israeliten de onweerdichste waren van Godts volck / om datse onder Jerobeam van den rechten Godtsdienst afgevallen waren. Siet ond. v. 6. 14 Dit woordeken is hier ingevoegt uyt het volgende vs. 15 T. w. niet als Christus / om de schult / ende straffe der ongerechticheyt door voldoeninge wech te nemen: maer als een goddelick teecke hen door dese afbeeldinge voorgestelt / beduydende Godes lanckmoedicheyt / waer door hy vele jaren hare moetwillicheyt verdragen hadde: ende de swaerheyt der straffe / die sy nu hadden te verwachten. 16 D. bescheyden / geordineert / ende bevolen / om soo veel dagen / als die jaren zijn / hare ongerechticheyt te dragen. 17 De welcke hier door de dagen der nederligginge des Propheten / als volgt / te kennen gegeven worden. Sy zijn in getale 390 / beginnende van den afval der 10 stammen onder Jerobeam / 1. Reg. 12. 26. 2. Chron. 10. 16. Waer op oock terstont gevolgt is den afval der Joden / 1. Reg. 14. 22. 2. Chron. 12. 1 / ende eyndigende met de belegeringe / ofte inneminge der stadt Jerusalem / ende de verstooringe des Tempels geschiedt door Nebucadnezar / 2. Reg. 25. 2. Chron. 36. wel verstaende / dat onder de voorgemelte 390 jaren oock begrepen zijn de 40 jaren gemelt in 't volgende vs / van welcker begin siet aldaer: Dit is af te nemen uyt het volgende 9. vs / alwaer de Propheet de leeftocht voorgeschreven wort / alleen voor 390 dagen. Eenige beginnen de jaren / door dese dagen beteeckent / van het 27 jaer des Conincks Salomo / als hy / ende het lant begonnen in openbare afgoderije te vervallen / 1. Reg. 11. 4. 18 Dit getal wort alsoo precieselick gestelt / om dat de vaste / ende nauwe belegeringe Jerusalems soo veel tijts dueren soude / over een komende met den tijdt der jaren / in de welcke de Israëliten / ende Joden hen met de Afgoderije besmet hadden / tot een openbaer bewijs van Godts rechtveerdich oordeel. Uyt Jerem. 52. 4/5/6. blijckt datter meer dagen zijn verloopen van 't beginsel der belegeringe tot het innemen der stadt: maer men moet weten dat de belegeringe een tijdt lanck gestaeckt is geweest om het optrecken der Egyptenaren. Jerem. 37. 5. welcken tijdt hier van Ezechiel wort overgeslagen ende niet gerekent. b Num. 14. 34.

19 D. als ghy niet verre van het voleynden deser dagen en sult wesen / hebbende der selver 350 afgedaen / so datter maer 40 resteeren.
20 Siet boven op v. 4. Dese tweede nederleggingе was ten aensien van de sonden der Joden.
21 Juda / ten opsiene van Samaria eñ de Israëliten / was suydwaert gelegen / dat is / aen de rechter zijde der werelt. Siet boven op v. 3. De rechter zijde kan oock beteeckenen de weerdicheyt / die de Joden boven de Israëliten hadden / om dat by hen was de Tempel / de Godtsdienst / ende het huys Davids.
22 Siet boven op v. 4.
23 Dese dagen / die 40 jaren beteeckenden / worden begonnen van het 18 jaer des Coninckrijcks Josie / inde welcke de Joden wel het verbont met Godt vernieuwt hebben / maer alsoo / datse terstont daer na weder tot afgoderije vervallen zijn: Sy worden geeyndiget met de belegeringe / ofte verstooringe der stadt Jerusalem / ende des Tempels / ofte de laetste verhoeringe nae Babel geschiet door Nebuzaradan, 2. Reg. 25.
24 *Hebr.* eenen dach voor een jaer, eenen dach voor een jaer. Siet Gen. 7. op v. 2. ende Lev. 24. op v. 8.
25 Siet boven op v. 3.
26 Dat is / het belegerde Jerusalem.
27 Tot een teecken / dat de Chaldeen seer veerdich / wacker / eñ bereydt sullen zijn / om Jerusalem met gewelt / ende met louterе kracht haestelick in te nemen / Vergel. Jerem. 21. 5.
28 Hy geeft hier mede te verstaen / dat sijn besluyt / van de stadt te verderven / onveranderlick was / ende dat daerom de Propheet moeste volherden in dit sijn propheteren / ende in 't voorstellen sijner prophetischer afbeeldinge. 29 *Hebr.* van uwe zijde tot uwe zijde. 30 Sijne woortse genaemt / om dat hem de afbeeldinge / ende de voorseggingе daer van bevolen was / ofte om datse sijne stadt aengingen. 31 And. belegeringen, in 't getal van vele / uyt oorsake datter doemaels twee belegeringen der stadt Jerusalems geweest zijn. want als de Chaldeen gehoort hadden / dat de Coninck van Egypten den Coninck Zedekiæ te hulpe quam / zijn sy van de belegeringe afgetrocken / maer als sy vernamen / dat hy weder in Egypten gekeert was / hebben sy de belegeringe herbattet. 32 Hier mede / ende met het volgende wort beteeckent de groote benauwtheyt / ende hongers-noot / die den belegerden overkomen soude. 33 Anders genaemt / geerse, ofte girse. 34 D. niet elcke soorte in een onderscheyden vat / maer alle onder een gemengt in een eenich vat: 't welck pleegt te geschieden in tijt van noot / als groot gebreck van broot-koorn is. 35 D. ontrent de 14 maenden sal de belegeringe Jerusalems dueren. 36 Verstaet gemeyne / ofte burgerlicke sikelen / welcker een dede ontrent een oort van eenen rijcks-daelder. Gen. 20. op v. 16. Viere van dese maeckten het gewichte van een once / D. van eenen rijcks-daelder. So was dan het gewichte van 20 sikelen vijf oncen. 37 D. telcken dage sult ghy maer soo veel eten / te weten / tot een teecken van hongers noot / die in Jerusalem wesen sal. alsoo in 't volgende vs / vanden dagelickschen dranck. Vergel. 2. Reg. 25. 3. Jerem. 37. 20. 38 Een mate van natte waren / inhoudende soo veel / als in 72 gemeene eyerschalen soude mogen gaen. Siet Levit. 19 op 't v. 36. alsoo was de mate vanden dranck soo veel als in 12 hoender-eyeren gaen konde. 39 And. ghy sult dat [als] gerste koeck eten. Verstaet de spijse vermeldt v. 9. ende 10. D. in sulcken forme bereydt / ende toegemaeckt / als gersten koecken. 40 Het welcke hen in plaetse van hout soude moeten wesen / om daer mede haer spijse te koocken / ofte oock hare koecken te backen op eenen heert met menschen-dreck heet gemaeckt. Soo wort beteeckent / datse inde belegeringe groot gebreck van hout souden hebben: ja oock van vee / overmits den mist daer van min versoeyelick gehouden wiert. 41 Hier uyt nemen sommige af / dat dese dingen den Prophete niet alleen en zijn in een gesichte vertoont geweest van Godt / maer dat hy oock de selve in eene afbeeldinge den volcke vertoont heeft. 42 D. de Joden / mitsgaders die van de 10 stammen onder hen woonden. Siet 2. Chron. 21. op v. 2. c Hos. 9. 3. 43 Soo wort het genoemt om de maniere / ofte wijse der voorgemelter koockinge / ofte backinge. Vergel. Deut. 23. 12 / &c. 44 Verstaet de Chaldeen / onder de welcke de Joden souden zijn / alsse van hen belegert / ende daer na wech gevoert souden worden. 45 D. mijn persoon. Siet 1. Reg. 19. op v. 4. 46 T. w. met eenige ceremoniale onreynicheyt / die veelderley is geweest / welcker drie soorten hier genaemt worden / waer onder alle de andere te verstaen zijn / ende die den Priesteren verboden waren / Levit. 21. ende 22. 47 Siet van dese soorte der onreynicheyt / Levit. 11. 40. 48 Siet van dese soorte / Exod. 22. 31. Siet Levit. 7. op v. 18. 49 *Hebr.* vleesch des versoeysels, ofte des stancks. 50 Alsoo versoett de Heere sijn voorgaende bevel ten aensien vanden persoon des Propheten / die dit voor de oogen des volcks afbeelden moeste / vob. v. 12. maer niet ten aensien vande Joden / die binnen Jerusalem belegert souden worden.

menschen kint / Siet / ick [d] [51] breke den staf des broots in Jerusalem/ ende sy sullen het broot [52] met gewichte / ende met [53] commer eten / ende het water met [sekere] mate / ende met [54] verbaestheyt drincken :

17 Op [55] datse des broots / ende des waters gebreck hebben; ende [56] de eene met den anderen verbaest worden / ende [57] in hare ongerechticheyt uyt-teeren.

d Levit. 26:26. Ies. 3.1. Ezech. 5. 16. ende 14. 13.
51 Siet Lev. 26. op 't v. 26.
52 Gelijck Godt gedreyght hadde / Levit. 26. 26.
53 T. w. waer door sy noch meerdere elende sullen vreesen.
54 D. waer door sy soo verslagen sullen zijn / datse verdwelmt sullen staen / als wanhopende menschen.
55 Ofte / so datse des broots, &c. gebreck sullen hebben. 56 Hebr. de man, ende sijn broeder. 57 Vergel. Levit. 26. 39. Ezech. 23. 24. ende 33. 10.

Het v. Capittel.

Den Prophect wort van Godt bevolen sijn hooft ende baert te scheeren / het afgeschorene in vieren te deylen / ende met de vier deelen verscheydentlick te handelen / vs 1 / &c. afbeeldende de verscheydentheyt ende schricklickheyt der plagen / die den Joodschen volcke souden overkomen / om der sonden wille / die hier verhaelt worden / 5 / &c.

1 ENde ghy menschen kint / neemt u een scherp [1] mes; [2] een scheermes [3] der barbieren sult ghy u nemen : [4] 't welcke ghy sult laten gaen over u hooft / ende over uwen baert : daernae sult ghy u een [5] weechschale nemen / ende die [hayren] [6] deylen.

2 [7] Een derden deel sult ghy in't midden [8] der stadt met [9] vyer verbranden / [10] nae dat de dagen der belegeringe vervullet worden: dan sult ghy een derde deel nemen / [11] slaende met een sweert rontom [12] het selve: ende een derden deel sult ghy [13] inden wint stroyen; want ick sal het [14] sweert achter hen uyt trecken.

3 Ghy sult oock weynige in getale [15] daer van nemen / ende in [16] uwe slippen binden.

4 Ende noch sult ghy [17] van die nemen / ende die [18] werpen in't midden des vyers / ende sultse verbranden met vyer : daer uyt sal voortcomen een [19] vyer tegen [20] het geheele huys van Israël.

5 Alsoo seyt de Heere HEERE: [21] Dit is Jerusalem / [22] de welcke ick in't midden der Heydenen geset hebbe; ende [23] landen rontom haer henen.

6 Doch sy heeft mijne rechten verandert in godtloosheyt [24] meer dan de Heydenen / ende mijne insettingen meer dan de landen die rontom haer zijn : want sy hebben mijne rechten verworpen / ende in mijne insettingen / en hebben sy [25] niet gewandelt.

7 Daerom seyt de Heere HEERE alsoo; [a] Dewijle ghylieden [26] dies meer gemaeckt hebt dan de Heydenen die rontom u zijn / in mijne insettingen niet gewandelt en hebbet / ende mijne rechten niet gedaen en hebbet / selfs nae de [27] rechten der Heydenen die rontomme u zijn niet gedaen en hebbet :

8 Daerom seyt de Heere HEERE alsoo; Siet / [28] ick [wil] aen [29] u / [30] ja Ick: want ick sal [31] gerichten in't midden van u oeffenen / voor de oogen van [32] die Heydenen.

9 Ende ick sal onder u [33] doen 't gene ick niet gedaen en hebbe / ende desgelijcx ick voortaen niet doen en sal / om aller [34] uwer grouwelen wille.

10 Daerom sullen de vaders de [b] [35] kinderen eten in 't midden van u; ende de kinderen sullen hare vaderen eten: ende ick sal gerichten onder u oeffenen / ende sal al [36] u overblijfsel in [c] [37] alle winden verstroyen.

11 Daerom [soo waerachtich als] ick [38] leve / spreeckt de Heere HEERE; (om dat ghy mijn [39] Heylichdom verontreynicht hebbet met alle uwe [40] verfoeysselen / ende met alle uwe grouwelen) so ick oock niet daerom [u] verminderen / ende [d] mijne [41] ooge [42] [u] niet verschoonen en sal / ende ick oock niet en sal [43] sparen?

12 [e] [44] Een derde deel van u sal vande pestilentie sterven / ende sal door honger [45] in 't midden van u te niete worden / ende een derde deel sal [46] in het sweert vallen rontom u : ende een derden deel sal ick in [47] alle winden verstroyen / ende ick sal [48] het sweert achter hen [49] uyttrecken.

13 Also [50] sal mijnen toorn volbracht worden / ende ick sal mijne grimmicheyt [51] op hen doen rusten / ende my [52] troosten : ende sy sullen [53] weten / dat ick de HEERE in mijnen [54] yver gesproken hebbe / als ick mijne grimmicheyt tegen hen volbracht sal hebben.

14 Daer toe sal [55] ick u ter woestheyt / ende ter [56] smaetheyt setten / onder de Heydenen / die rontom u zijn; voor de oogen van allen den genen / die voorby gaet.

15 So sal de [f] smaetheyt / ende hoon / een [57] onderwijs / ende ontsettinge den Heydenen zijn die rontom u zijn; wanneer ick over u [58] gerichten in toorne / ende grimmicheyt / ende [59] in grimmige straffen oef-

1 Het Hebr. woort is voor een mes genomen / Jos. 5. 2.
2 Dit beteeckent hier de vyanden der Joden / die Godt rechtveerdelick gebruyckte / om door middel der selver sijn volck te straffen. Vergel. Jes. 7. 20.
3 D. 'T welck de Barbieren gebruycken / alsse yemant scheeren.
4 D. ghy sult daermede het hayr uwes hoofts / ende uwen baert laten afscheeren. Siet de selve maniere van spreken / Num. 6. 5. ende 8. 7. en vergel. Jud. 13. 5. Verstaet nu door het hayr des baerts / de borgeren / ende inwoonderen Jerusalems / die in seer grooten getale waren / en door de afscheeringe daer van / de uytroeyinge der selver burgeren.
5 Als een teecken van Godts rechtveerdicheyt.
6 Vergel. dit vers met het volgende twaelfde.
7 T. w. in drie gelijcke deelen / beteeckenende / dat de Joden door verscheydene sooorten van straffen souden uytgeroeyt worden / ende omcomen. So wie de eene ontquame / die soude in d'andere vallen. Vergelijckt Jes. 24. 18. Jer. 15. 2.
8 T. w. der stadt Jerusalem / alsoo hy die op eenen tichelsteen afgemaelt hadde / vov. 4. 1. daer op nu soude hy dit droevich specktakel met de verklaringe daer van / den volcke dat in Chaldeen woonde / al waer de Propheet was / vertoonen.
9 Het welcke beteeckende alle de straffen / waer door een derden deel des volcks / duerende de belegeringe / in de stadt soude omcomen / als door honger / commer / peste, geschut / ende dergelijcke plagen. Siet van het woort vyer voor plagen / ende elenden genomen / Job 15. op 't v. 34. alsoo onder v. 4.
10 Dat is / ghy en sult dat derdendeel niet al seffens verbranden / maer nu / ende dan tot het eynde der belegeringe. And. als de dagen der belegeringe sullen vervullet zijn.
11 Hier mede wort beteeckent / dat een ander derde deel der Joden buyten de stadt door den vyant verdaen soude worden / te weten / als sy souden tegen hem uytvallen / ofte oock de vlucht nemende / in sijne handen geraken. 2. Reg. 25. 4.
12 T. w. derde deel des hayrs.
13 Verstaet door dese / het overige derde deel der Joden dat ten deele in de omliggende landen verstroyt is / ten deele gevanckelick vervoert nae Ribla, ende Babel / 2. Reg. 25. 11 / 20 / 21.
14 T. w. der vyanden / 't welck de gevluchte / ende gevangene Joden hier ende daer achtervolgen / plagen / ende verslinden soude. Hebr. achter hen ledich maken: alsoo Exod. 15. 9. Lev. 26. 33. onder v. 12. ende 12. 14.
15 T. w. van het laetste derde deel.
16 Tot een teecken dat een seer kleyn getal der geringste / ende slechtste Joden in den lande overblijven soude / die Nebuzaradan daer laten soude tot wijngaerdeniers / ende ackerlieden. 2 Reg. 25. 12. Jerem. 52. 16.
17 T. w. van die weynige overgeblevene.
18 'T welcke beteeckende / dat van de overgeblevene onder de regeringe van Gedalia noch vele elendichlick omkomen souden / ende verstroyt worden. 2 Reg. 25. 25 / 26. Jerem. 41. 3.
19 Verstaet het vyer der elenden / ende plagen. Siet bov. op 't v. 2. alsoo in 't volgende van dit vs.
20 T. w. dat het geheele overblijfsel van Juda / ende Israël daer onder vermengt / waerse oock zijn / ten uytersten toe plagen / ende verderven sal. Siet Jerem. 42. 16. ende 44. 27 / 28.
21 T. w. de stadt die de Propheet op den Tichelsteen afgebeeldt hadde. vov. 4. 1. Ten was de stadt / die in Judea was / selve niet / maer het teecken daer van / ende de afbeeldinge. Siet van dese maniere van spreken / waer door het teecken den naem draegt van het beteeckende / Gen. 17. op 't v. 10.
22 D. ick hebbese meer weldaet bewesen dan eenige andere steden onder de Heydenen / op datse dese tot een exempel van deucht / en eerbaerheyt wesen soude. Vergel. Deut. 4. 6 / 7 / 8. Psal. 48. 2 / 3 / &c. ende 87. 1 / 2 / 3 / &c.
23 D. heydensche landen / ende volckeren / die sy moeste voorlichten in't goede. Ofte / ende der landen, die rontom haer zijn.
24 Siet 2. Reg. 21. op v. 9. Vgel. 2. Chron. 32. 9. Jer. 2. 10. Siet oock op het eynde van het volg. vs.
25 Wat het zy in de wet / ofte insettingen des Heeren te wandelen / siet 2. Chron. 6. op v. 16.

a Lev. 18. 14, 28.
26 T. w. met sondigen / ende overtreden. Hebr. om u te vermenichvuldigen. D. om dat ghy vermenichvuldicht / te weten / in sonden / ofte vermenichvuldicht wort in sonden. Andere verstaen / dese vermenichvuldinge van hare groote menichte / ende geweldigen rijckdom / daer in sy de omliggende Heydenen overtreffen / ende even wel tegen Godt ondanckbaer waren. Vergel. Deut. 32. 15.
27 Die niet toe en lieten / datmen sijne Goden / ende Godsdienst lichtveerdelick veranderen soude / Jer. 2. 10, 11. Men can dit oock vande natuerlicke en burgerlicke wetten verstaen (die van Godt in aller menschen herten zijn ingeschreven Rom. 1. 32. ende 2. 15.) die vele Heydenen beter dan de Joden onderhouden hebben. Onder dese is oock / datmen sijn woort / ende beloften / diemen houdẽ mach / moet houden / het welcke de Joden niet gedaen en hebben / 2. Reg. 24. 1. ende 20.
28 T. w. om u te verderven. And. ick [come] tegen u : als Apoc. 2. 5 / 16. en 3. 3.
29 Namelick / o ghy stadt Jerusalem.
30 Dit verhael dient tot versekeringe / ende versweringe vande straffe / die voorseyt wort.
31 D. straffen onder u uytvoeren : alsoo Psal. 119. 84. ond. 11. 9. ende 25. 11. Vergel. 2 Chro. 20. 12. ende de aenteeck.
32 T. w. die ghy in boosheyt te boven gaet / dien ghy met u doen ergernisse gegeven hebt / ende die uwe vyanden zijnde / sich verheugen sullen in u verderf.
33 D. sulcke straffen seynden / die ick hier te vooren niet gesonden hebbe.
34 T. w. van afgoderye / ende andere boosheden tegen de eerste / ende de tweede tafel / als oock tegẽ de Ceremoniale / ende burgerlicke wetten.
b Levit. 26. 29. Deut. 28. 53. 2 Reg. 6. 29. Thren. 4. 10.
35 T. w. uyt oorsake van haren grooten honger / en gebreck van leeftocht. Siet het dreygement Godts hier van / Levit. 26. 29. Deut. 28. 53. ende de vervullinge Thren. 2. 20. ende 4. 10.
36 Siet boven op 't v. 2.
c Ier. 49. 32, 36.
37 D. in alle deelen der werelt. alsoo Jerem. 49. 32 / 36. ende onder 12. 14. ende 17. 21. ende 37. 9. Zach. 2. 6.
38 Vergel. Num. 14. 28. Ruth 3. 13. 1 Sam. 14. 39 / 45. ende 19. 6. 2 Sam. 22. 27. Jerem. 46. 18.
39 D. den Tempel / daer in de Godesdienst geschiedde.
40 T. w. der grofste afgoderijen in den Godts-dienst / ende boosheden in 't leven.
d Ezech. 7. 4.
41 Overmits de oogen getuygen zijn van het herte / so wort de selve toegeschreven het gene / dat het herte toekomt. alsoo wort de ooge hier geseyt niet te verschoonen / dat is / geen medelijden te hebben / ende niet genadich te zijn. Siet oock Deut. 7. 16. ende 13. 8. 1. Sam. 24. 11. ond. 7. 4. ende 16. 5.
42 Dit woort is hier ingevoegt uyt het volgende 7. cap. v. 4. Siet Num. 14. op 't v. 23. ende Deut. 1. op 't v. 35.
e Ierem. 15. 2.
44 Siet breedere verklaringe van dit v. bov. op 't v. 2.
45 D. in uwe belegerde stadt Jerusalem.
46 T. w. der Chaldeen / die buyten de stadt sullen 't zijn / ende de selve belegeren. Siet van dese maniere van spreken / Levit. 26. op 't v. 7.
47 Vergel. boven v. 10. ende de aenteeck.
48 Siet bov. op 't v. 2.
49 Hebr. ledich maken : als bov. v. 2.
50 D. mijne dreygementen / die ick in mijne rechtveerdige gramschap door mijne Propheten uytgesproken hadde / sullen alsoo vervult worden. Vergelijckt de maniere van spreken met Jes. 10. 25. Thren. 4. 11. onder 7. 8. alsoo in 't eynde van dit vs.
51 D. mijnen moet aen haer koelen / ende mijne toornicheyt soo aen haer versadigen / ende genoech doen: dat ick gerust sal zijn / siende haer soo deerlick door mijne straffe gestelt / dat ick niet en sal behoeven de selve te vernieuwen. Nahum 1. 9. Dit is menschelicker wijse van Godt gesproken. alsoo ond. 16. 4. ende 21. 17. ende 24. 13.
52 D. my wreken / ende in de verklaringe mijner gerechticheyt mijnen moet koelen / en my vermaken. 'T is menschelicker wijse van Godt gesproken, alsoo Jes. 1. 24.
53 D. metter daet bevinden / ende met hare schande / ende schade gewaer worden. Siet Job 5. op 't v. 24. item ond. 6. 7 / 10. &c.
54 Verstaet heftige / ende jeloersche toornicheyt / als eens mans / die verongelijcht is van sijne vrouwe, alsoo Psal. 79. 5. Prov. 6. 34. Jes. 59. 17. ond. 16. 42. ende 38. 19.
55 Siet Godts dreygement hier van / Lev. 26. 31. ende de vervullinge Thren. 2. 2. &c.
56 T. w. waer door ghy veracht / gelastert / en versmaet sult wesen van de omliggende volckeren / alsse seggen sullen dat ghy weerdich zijt geweest / soo getracteert te worden om uwer groote sonde / ende grouwelen wille.
f Deut. 28. 37.
57 T. w. waer door de Heydenen sullen konnen geleert worden / wat een groot quaet de sonde zy / ende hoe vreeselick het is van wegen de selve in Godts handen te vallen.
58 D. rechtveerdige straffen uytvoere. alsoo ond. 25. 11.
59 Hebr. in bestraffingen der grimmicheyt.

senen sal: Ick de HEERE hebbe [het] gesproken.

16 Wanneer ick de [60] boose pijlen des hongers tegen hen uytsenden sal / die ten verderve zijn sullen / die ick uytsenden sal om u te verderven; so sal ick den [g] honger over u vermeerderen / ende [h] [61] u den staf des broots breken.

17 Ja honger / ende [i] [62] boos gedierte / die u van kinderen berooven sullen / sal ick over u senden; oock sal pestilentie / ende [63] bloet onder u ommegaen; ende het sweert sal ick over u brengen: Ick de HEERE hebbe [het] gesproken.

60 Verstaet alle plagen / ende geesselen / waer door dien tijt / ende honger veroorsaeckt wort. Sy worden boos genaemt / om datse doodelick souden worden / ende het verderf medebrengen; gelijck de volgende woorden verclaren. Siet Deuter. 32. op vs 23.
g 2 Reg. 6. 25. Ies. 3. 1. Ezech. 4. 16. ende 14. 13.
h Levit. 26. 26. Ezech. 4. 16. ende 14. 13.
61 Siet Levit. 26. op 't v. 26. ende bov. 4. 16.
i Levit. 26. 22.
62 Siet Levit. 26, 22.
63 D. doodslagen / ende moorderyen. Siet Gen. 37. op 't vs 26.

Het vj. Capittel.

Prophetye van de verwoestinge des lants / om de grouwelicke afgoderye des volcks / v. 1/ &c. beloften van genade aen een kleyn boetveerdich overblijfsel / 8. den Prophete wort belast door gebeerden van ontsteltenisse ende rouwe / af te beelden des volcks sonden ende plagen / 11.

1 ENde het woort des HEEREN geschiedde tot my / seggende:

2 Menschen kint / [1] set u aengesichte tegen [a] [2] de bergen Israëls / ende propheteteert tegen de selve.

3 Ende segt / Ghy [3] bergen Israëls / hoort het woort des Heeren HEEREN: Soo seyt de Heere HEERE tot de bergen / ende tot de heuvelen / tot de [4] beken / ende tot de dalen / Siet ick / ick brenge over u het [5] sweert / ende ick sal uwe [6] hoochten verderven.

4 Daer toe sullen uwe [7] altaren verwoest / ende uwe [8] Sonnebeelden verbroken worden: ende ick sal [9] uwe verslagene nedervellen voor 't aengesichte uwer [10] dreck-goden.

5 Ende [11] ick sal de doode lichamen der kinderen Israëls voor het aengesichte harer dreck-goden [12] leggen / ende ick sal uwe beenderen rontom uwe altaren stroyen.

6 [13] In alle uwe wooningen sullen de steden verwoestet / ende de hoochten ter wildernisse worden / op dat uwe altaren woest ende eensaem zijn / ende uwe dreckgoden verbroken worden / ende ophouden / ende uwe Sonne-beelden afgehouwen / [14] ende uwe wercken uytgedelgt worden.

7 Ende de verslagene sullen in 't midden van u [15] liggen; op dat [16] ghy wetet / dat ick de [17] HEERE ben.

8 Ick sal dan noch een overblijfsel laten / als ghy [eenige] sullet hebben / [18] die het sweert ontkomen onder de Heydenen / wanneer ghy inde landen sullet verstroyt worden.

9 Dan sullen uwe ontkomene [19] mijner gedencken onder de Heydenen / daer sy gevanckelick sullen geworden zijn / om dat ick [20] verbroken ben door haer [21] hoerachtich herte dat van my afgeweken is / ende door hare [22] oogen / die hare dreckgoden nahoereren: ende sy sullen [23] eene walginge [24] aen sich selven hebben / [25] over de boosheden die sy in alle hare grouwelen gedaen hebben.

10 Ende sy [26] sullen weten / dat ick de HEERE ben; ick en hebbe niet [27] te vergeefs gesproken / van hen dit quaet aen te doen.

11 Soo seyt de Heere HEERE; [b] [28] Slaet met uwe hant / [29] ende stampt met uwen voet / ende segt / Ach / over alle grouwelen der boosheden van het huys Israëls: want sy sullen door het sweert / door den honger / ende door de pestilentie [30] vallen.

12 Die [31] verre af is / sal door de peste sterven; ende die [32] nae by is / sal door het sweert vallen; maer die overgebleven / ende [33] belegert is / sal door honger sterven: alsoo sal ick mijne grimmicheyt tegen hen volbrengen.

13 Dan sult ghy weten / dat ick de HEERE ben / als hare verslagene in 't midden harer dreckgoden / rontom hare altaren wesen sullen op [34] alle hooge heuvelen / op alle toppen der bergen / ende onder allen groenen boom / ende onder alle [35] dichte eycken / de plaetse / alwaer sy allen haren dreckgoden [36] lieflicken reuck maeckten.

14 Daeromme sal ick mijne hant over hen uytstrecken / ende sal het lant woest maken / ja woester dan [37] de woestijne nae [38] Diblath henen / in alle hare wooningen: ende sy sullen bevinden dat ick de HEERE ben.

1 D. neemt een vast voornemen / ende maeckt u veerdich om onbeschroomt daer tegen te propheteren. alsoo ond. 13. 17. ende 20. 4. ende 21. 2. ende 25. 2. ende 28. 21. en 35. 2. ende 38. 2.
a Ezech. 36. 1.
2 Te weten / die ontrent / ende rontom Jerusalem waren. Siet Psal. 125. 2. Verstaet het lant / ende Coninckrijcke van Juda / het welcke Israël genaemt wort / niet alleene om dat de Joden soo wel als de Israëliten vanden Patriarche Israel / dat is / Jacob afcomstich waren / maer oock om andere oorsaken vermelt / 2. Chron. 15. op v. 17. ende 21. op vs 2.
3 Verstaet de menschen / die op de bergen woonden. alsoo moeten in 't volgende de woorden / heuvelen, beken / ende dalen genomen worden / namelick voor de gene / die daer op / ofte daer by / ofte daer in hare wooninge hadden. Vergel. Jud. 1. 19. Psal. 98. 8. ond. 36. 1. Mich. 6. 1/2.
4 Ofte / stroomen, vloeden, rivieren, kolcken, die haren loop sterckelick in 't lant uytspreyden. alsoo ist woort genomen / Job 6. 15. onder 31. 12. ende 35. 8.
5 D. de oorloge. siet Levit. 26. 6. ende 2 Chron. 20. 9. ende de aenteeck.
6 Siet Levit. 26. op v. 30.
7 T. w. diese ter eere van hare afgoden opgericht hadden.
8 Siet van dese Levit. 26. op 't v. 30.
9 Ofte / uwe dootlick gewondde. Verstaet de Joden / die van hare vyanden verslagen / ende vermoort souden worden / selfs als sy tot hare afgoden gevloden souden zijn / om in haren noot van die geholpen te worden.
10 Siet Levit. 26. op 't v. 30.
11 D. ick en salse niet alleen laten vermoorden voor hare afgoden / maer sal oock hare doode lichamen / ende de stucken daer van laten liggen / ende maken verstroyt te worden ontrent hare afgodische altaren / om die daermede te verontreynigen. want de doode lichamen der menschen waren seer versoeyelick gehouden ontrent de altaren / ende offerhanden.
12 Hebr. eyg. geven.
13 D. in alle plaetse / daer ghy soudet mogen woonen.
14 Verstaet de beelden / ende afgoden met al haer afgodisch getuych / door menschen handen gemaeckt. Siet 2. Reg. 22. op 't v. 17.
15 Hebr. vallen. vallen voor liggen. Siet Jerem. 9. op 't v. 22.
16 Siet bov. 5. op 't v. 13.
17 D. de eenige / ende ware Godt / die dit door mijne Propheten gesproken hebbe / ende metter daet betoonen sal / dat ick warachtich ende rechtveerdich ben. alsoo ond. v. 10. ende 11. 10. ende 12. 15. &c.
18 Hebr. ontcomers des sweerts. Verstaet de gene / die wel ballingen souden moeten worden in vreemde landen / maer door Godts genade tot haren besten in 't leven souden overblijven / op dat Godt hem hier altijt een seker volck in 't midden van alle verwoestingen behielde.
19 T. w. dien sy / in haren voorspoet zijnde / ende in wellusten levende / vergeten hadden. Godt te gedencken is hier tot hem weder te keeren / met versakinge van het voorgaende leven. Vergel. Jer. 51. 50.
20 D. my bekommert / ofte / gequelt hebbe. Soo wort menschelicker wijse van Godt gesproken / om te toonen dat de sonden der Joden hem seer mishaegden / ende den loop sijner weldaden aen hen verhinderden / ende afbraken.
21 Verstaet dit van het geestelick hoerdom / 't welck is afgoderye. Siet Levit. 17. op 't v. 7. ende 20. op 't v. 5.
22 Vergel. ond. 20. op 't vs 24.
23 D. sich selven met smertelicke droefheyt / ende doorsnijdinge des herte verfoeyen / van wegen haer voorgaende leven / ende sich tot Godt bekeeren. Vergel. ond. 20. vs 43. ende 36. 31.
24 Hebr. in hare aengesichten. D. aen sich selven.
25 Het Hebr. woordeken is oock alsoo genomen / 1. Reg. 21. 22. 2 Reg. 7. 7. ende hier in 't vs 11.
26 Siet boven 5. op vs 13.
27 T. w. om dat mijne trouwe vereyscht / dat ickse soo vermaenen / ende dreygen soude door mijne Propheten / ende mijne gerechticheyt / dat ickse soo verderven soude door hare vyanden.
b Ezech. 21. 17.
28 T. w. tot een teecken van droefheyt / en swaricheyt / die ghy maken sult over de sonden des volcks / ende de straffen / die daer op volgē sullen. Vergel. Num. 24. 10. ende de aenteeck. Het hantslaen / ofte clappen (doch met andere woorden inden oorspronck) is oock gebruyckt geweest in teecken van verachtinge. Siet Job 34. op 't v. 37. Thren. 2. 14. ja selfs in teecken van vreuchde / Psal. 47. 1. ende 98. 8. ond. 25. 6. ende van contracten / Job 17. op 't v. 3.
29 Oock tot een teecken van droefheyt. Een gelijck teecken is / op de dije / ofte heupe cloppen / Jer. 31. 19. ond. 21. 12.
30 D. vergaen / ende omcomen. Siet Gen. 14. 10. ende de aenteeck. Levit. 26. 7. ende de aenteeck.
31 Verstaet de gene / die in de omliggende landen souden gevlucht zijn / ofte hier ende daer in bosschen ende spelonken sich versteken souden.
32 D. die in der Chaldeen handen vallen souden.
33 T. w. in de stadt Jerusalem. And. behoedt is.
34 Siet Deut. 12. op 't v. 2. 1. Reg. 14. 23. 2. Reg. 16. 4.
35 D. seer dicht getackte.
36 Hebr. den reuck der ruste. T. w. van offerhanden / ofte reuckwerck / daer in sy meynden / dat hare afgoden ruste / vermaeck / ende welbehagen hadden: ende nabotsten alsoo dat Godt ingestelt hadde. Siet Gen. 8. op 't v. 21. ende Lev. 26. op 't v. 31.
37 Men meynt dat dese woestijne gelegen zy geweest in 't lant der Moabiten / seer afgrijselick van wegen hare extraordinaire woesticheyt / waer door de Israëliten passeerden / alsse eerst in 't lant van Canaan souden comen. Num. 33. 47. Jer. 48. 22.
38 Eene stadt in 't voorgemelde lant der Moabiten / soo men meynt / anders genaemt Diblathaim. Jerem. 48. 22.

Het vij. Capittel.

Vorder Prophetye vande eyndelicke ende seer schrickelicke verwoestinge des gantschen lants van Juda. v. 1/ 2/ &c. het deerlick weeklagen der ontkomenen / 16. om harer sonden wille sullense als verbaesde, desperate / misdadige menschen / soo wel hooge als leege / moedeloos / troosteloos ende radeloos / in gevanckenisse worden gevoert / sulcks haer door het teecken van een keten wert afgebeelt / 17/ &c.

1 DAerna geschiedde het woort des HEEREN tot my / seggende:

2 Vorder ghy menschen kint / soo seyt de Heere HEERE / van [1] het lant Israëls; Het [2] eynde isser: het eynde [3] is gekomen over de vier [4] hoecken des lants.

3 Nu is het eynde over u; want ick sal mijnen [5] toorn tegen u senden / ende ick sal u [6] richten nae uwe [7] wegen: ende ick [8] sal op u brengen alle uwe grouwelen.

4 [a] Ende [9] mijne ooge en sal u niet verschoonen / nochte ick en sal niet sparen: maer ick sal uwe wegen op u brengen / ende [10] uwe grouwelen sullen in 't midden van u

1 Verstaet het Coninckrijck van Juda / 't welck in dit boeck dickwils Israël genaemt wort. Vergel. 2. Chron. 15. 17. ende 21. 2.
2 T. w. van het voorgemelde lant. Verstaet door het woort eynde, des lants ondergancк / ende verderf. Siet Gen. 6. op 't vs 13. Vergel. Thren. 4. 18.
3 D. is seer naeby: want dese voorsegginge geschiedde in 't 5 jaer des Coninckrijcks Zedekiæ / ende in 't elfde de vervullinge. Siet gelijcke maniere van spreken / 1 Sam. 2. 31. Psal. 102. 14. Jes. 13. 22. Jer. 50. 31.
4 Hebr. vleugelen. D. zijden / palen / ofte gewesten van het lant Juda: als daer waren de West / Oost / Suyt / ende Noortpalen. Christus naemt dese / de 4 winden. Matth. 24. 31. De sin is / dat geen deel des lants van Godts straffe soude vry wesen.
5 Dat is / mijne straffen / die ick in mijne gramschap tegen u sal uytgieten, alsoo Exod. 15. 7. Job 20. 23. Psal. 78. 49.
6 D. straffen. Siet Gen. 15. op 't v. 14.
7 D. wercken. Siet Gen. 6. op 't v. 12.
8 Hebr. sal op u geven. D. brengen / leggen / stellen. alsoo v. 4. Dat is / sal u straffen van wegen alle uwe grouwelen ende boose wercken. Siet gelijcke maniere van spreken / 1. Reg. 8. op 't v. 32. Jerem. 26. 15. ond. v. 8. ende 9/ 10. ende 11. 21. ende 16. 43. ende 22. 31. en 23. 48.
a Ezech. 5. 11. ende 8. 18.
9 Siet bov. 5. op 't v. 11.
10 D. de straffen uwer grouwelen. want de schult der grouwelen was lange te vooren onder hen geweest, alsoo ongerechticheyt voor de straffe der selver. Siet Lev. 5. 1. ende de aenteeck.

zijn: ende ghy-lieden ſult weten dat ick de HEERE ben.

5 Soo ſeyt de Heere HEERE; Een [11] quaet/ eē [12] eenich quaet/ ſiet/ is gekomē.

6 [13] Een eynde iſſer gekomen/ [14] dat eynde is gekomen/ [15] het is [16] opgewaeckt tegen u: ſiet/ [17] het [quaet] is gekomen.

7 [18] De morgenſtont is tot u gekomen/ ô inwoonder des lants: de tijt is gekomen/ die dach [19] der beroerte is nae by/ ende dach en is geen [20] weder-klanck der bergen.

8 Nu ſal ick [21] in korten mijne [22] grimmicheyt over u uytgieten/ ende mijnen toorne [23] tegen u volbrengen/ ende u richten nae uwe [24] wegen/ ende ſal op u brengen alle uwe grouwelen.

9 Ende mijne ooge en ſal niet verſchoonen/ nochte ick en ſal niet ſparen: ick ſal u geven nae uwe wegen/ ende [25] uwe grouwelen ſullen in 't midden van u zijn: ende ghylieden ſult weten/ dat ick de HEERE ben/ [26] die ſlaet.

10 Siet/ [27] de dach/ ſiet [28] [de morgenſtont] is gekomen; de morgen-ſtont is voortgekomen/ de [29] roede heeft gebloeyt/ [30] de hoovaerdye heeft gegroent.

11 Het [31] gewelt is opgereſen tot een roede der godlooſheyt: niet [32] van hen en ſal [overblijven]/ nochte van [33] hare menichte/ nochte van [34] haer gedruys/ ende [35] geene klage en ſal over hen zijn.

12 [36] De tijt is gekomen/ de dach is genaeckt: de kooper [37] en zy niet blijde/ ende de verkooper [38] en bedrijve geen rouwe: want een [39] brandende-toorn is over de geheele menichte [40] van het [lant].

13 Want de verkooper en ſal tot [41] het verkochte niet [42] wederkeeren/ [43] of ſchoon haer leven noch onder de levendige ware; overmits [44] het geſichte/ aengaende de geheele menichte [45] van het [lant]/ niet en ſal [46] te rugge keeren; eñ [47] niemant en ſal door ſijne ongerechticheyt ſijn levē ſterckē.

14 Sy hebben met de trompette getrompettet/ ende hebben [48] alles bereydet: maer niemant [49] en treckt ten ſtrijde: want mijn brandende-toorn is over de geheele menichte [50] van het [lant].

15 Het ſweert is [51] buyten/ ende de peſte/ ende den honger van [52] binnen: [53] die op het velt is/ ſal door [54] het ſweert ſterven/ ende die inde ſtadt is/ dien ſal den honger/ ende de peſte verteeren.

16 Ende hare [55] ontkomende ſullen [wel] ontkomen/ maer ſy ſullen op de bergē zijn/ ſy alle ſullen zijn gelijck duyven [56] der dalen [57] kermende/ een yeder om ſijne ongerechticheyt.

17 Alle handen ſullen [b] [58] ſlap worden; ende alle knyen [59] ſullen henen vlieten [als] water.

18 Oock ſullen ſy ſacken [c] [60] aengorden/ [61] grouwen ſalſe bedecken/ ende over alle aengeſichten ſal ſchaemte weſen/ ende op alle hare hoofden [62] kaelheyt.

19 Sy ſullen haer ſilver op de ſtraten [63] werpen/ ende haer gout ſal tot [64] onreynicheyt zijn; [d] haer ſilver/ ende haer gout en ſal haer niet konnen uythelpen ten [65] dage der verbolgentheyt des HEEREN: hare [66] ziele en ſullen ſy niet verſadigen/ ende hare ingewanden en ſullen ſy niet vullen: want [67] het ſal den [68] aenſtoot harer ongerechticheyt zijn.

20 Ende [69] hy heeft de [70] ſchoonheyt ſijnes cieraets/ ter [71] overtreffelickheyt geſet: maer ſy hebben daerin beelden harer grouwelen [ende] harer verfoeyſelen gemaeckt: daerom hebb' ick [72] dat hen tot [73] onreynicheyt geſtelt.

21 Ende ick ſal [74] het in de hant der [75] vreemden overgeven ten roove/ ende den [76] godtlooſen der aerde ten buyte: ende ſy ſullen 't [77] ontheyligen.

22 Oock ſal ick mijn aengeſichte van [78] hen omwenden/ ende ſy ſullen mijne [79] verborgene plaetſe ontheyligen: want [80] inbrekers ſullen daer [81] inkomen/ ende die ontheyligen.

23 Maeckt [82] een keten: want het lant is vol van [83] bloetgerichten/ ende de ſtadt is vol van [84] gewelt.

24 Daerom ſal ick de [85] quaetſte der Heydenen doen komen/ die hare huyſen [86] erflick beſitten ſullen/ ende ſal den

11 Verſt. het quaet der ſtraffe. Gen. 19. op 't v. 19.
12 'T welck met een reyſe u gantſch/ ende t'eenemael vernielen/ ende uytroeyen ſal. Vergel. de maniere van ſpreken met 1. Sam. 26. 8. Nahum 1. 9.
13 Siet boven op v. 2.
14 T. w. dat ick u ſteets gedreycht hebbe door mijne Propheten. een dinck is tweemael geſeyt/ om de waerheyt/ ende ſwaerheyt daer van uyt te drucken.
15 Verſt. het voornoemde eynde. And. hy is opgewaeckt, te weten/ de Heere/ ende dat om u te ſtraffen.
16 D. bereyt/ ende veerdich/ om u te overvallen. Vgel. 2 Pet. 2. 3.
17 T. w. daer van in 't voorgaende vs geſproken is.
18 D. die tijt/ in den welcken ghy ſekerlick vroech/ ende haeſtelick ſult uytgeroeyet worden. Sommige meynen/ dat hier geſien wort op den tijt vande openbare burgerlicke ſtraffen/ die by den Iſraeliten in den morgenſtont geſchiedt zijn/ daer toe gebruyckende dat ſtaet/ Pſal. 101. 8.
19 Verſtaet eenen ſekeren/ ende beſtemden tijt/ inden welcken het lant vol beroerte ſoude zijn door het gewoel/ ende gewelt der oorloge: eñ door het geklach/ eñ gehuyl der menſchen. *Hebr.* Nae by is de dach, de beroerte.
20 Verſt. het wedergeluyt/ komende van het vreugdengeroep/ het welcke gemaeckt wort alſmen met blijtſchap den moſt/ ende andere vruchten uyt het velt inſamelt. Sommige oock verſtaen dit vā het blijde geluyt/ het welcke de Afgodendienaren op de bergen by hare altaren maeckten. Verg. Jer. 25. op v. 30.
21 *Hebr.* van nae by.
22 D. de ſtraffen mijner grimmicheyt in groote menichte/ ende met gewelt over u ſenden. alſoo ond. 20. 8/13. Siet Pſal. 79. op v. 6.
23 Vergel. bov. 5. op v. 13.
24 D. wercken/ doen/ ende laten. als bov. v. 3.
25 Siet boven op v. 4.
26 D. die rechtveerdelick ſtraft. Siet van dit woort/ Gen. 8. op v. 21.
27 D. de tijt der ſtraffe/ ende wrake Godts. ſiet bov. v. 7. eñ ond. v. 12.
28 Dit woort is hier ingevorgt uyt het voorgaende v. 7. ofte uyt het volgende van dit v. Men kan oock inde plaetſe daer van ſtellen/ het quaet, uyt het v. 5.
29 Door deſe wort van velen verſtaen de Coninck Nebucadnezar/ door wien de Joden ſoudē geſtraft worden/ tot welcken eynde ſijne macht toenam/ ende groeyde. Vergel. Jeſ. 10. 5.
30 Verſtaet de ſtoute ende hartneckige moetwillicheyt der Jodē in 't ſondigen tegen Godt/ de welcke oorſake was der voornoemder bloeyende roede. ſiet het volgende v.
31 Verſt. de ongerechticheyt ende wrevel/ voortkomende uyt de gemelde hooveerdie: Want uyt de verachtinge Godts ſpruyt alle ongerechticheyt/ ende wreetheyt/ die de menſchen tegen malkanderen plegen. Deſe nu brengt de roede voort/ waer door de godlooſheyt der menſchē nae Godts rechtveerdich oordeel geſtraft wort. Men kan oock hier het gewelt verſtaen ten aenſien vande Chaldeen/ die de Heere in korten opwecken ſoude/ om der Joden booſheden te ſtraffen.
32 T. w. vanden Joden: wel verſtaende met uytneminge van het overblijfſel/ daer van geſproken is bov. 6. 8.
33 D. van het gemeyne volck.
34 Verſtaet de Heeren/ ende Machtige des lants/ die met een gedruys van volck/ dat hen vergeſelſchapt/ ofte ten dienſte ſtaet/ ſich voor de gemeynte vertoonen. Anders/ nochte van hen, die uyt hen zijn: dat is/ van hare nakomelingen.
35 D. geene rouwe/ alſſe geſtorven ſullen zijn. De ſin is/ dat het verderf ſoo groot ſoude weſen/ datter weynige hier toe ſouden overich zijn: ofte dat een yeder met ſijne eygene droefheyt genoech ſoude te doen hebben. Siet Jerem. 16. 4/5/6/7.
36 Siet bov. op v. 7.
37 T. w. om dat hy het gekochte goet niet en ſal genieten.
38 T. w. om dat hy door gebreck/ ende armoede ſijn lant/ ofte ander goet heeft moeten verkoopen; want ſo hy het niet verkocht en hadde/ ſoudet evenwel niet hebben konnen behouden. Siet het volgende vs.
39 Verſtaet den brandenden toorn des Heeren. Siet 2. Chron. 28. op v. 13. ende ond. v. 14.
40 T. w. van het lant Juda.
41 *Hebr.* verkoopinge. alſoo bov. 1. 1. wech-voeringe, voor wech-gevoerde.
42 Gelijck wel in 't jubel-jaer geſchiedde/ in 't welcke een yeder die ſijne erve verkocht hadde/ tot de ſelve moeſte wederkeeren. Siet Levit. 25. 13. maer deſe wet en ſoude inde 70 jarige gevanckeniſſe niet konnen onderhouden worden.
43 D. of ſchoon de kooper/ eñ de verkooper noch leefden.
44 D. deſe Prophetie/ voorſeggende den ondergancK van het Jodiſche rijcke/ eñ des volcx 70 jarige gevanckeniſſe. Siet van het woort geſichte, Gen. 15. op v. 1. ende 46. op v. 2.
45 T. w. van het lant Juda. als in 't voorgaende vs.
46 D. niet wederroepen worden van Godt/ nochte ydel zijn/ maer ſal volbracht worden/ alſoo is het woort wederkeeren genomen/ Jeſ. 55. 11. Vergel. oock 2. Sam. 1. 22.
47 De ſin is/ dat de Joden hoe boos oock ende ſnoode datſe mochten zijn/ om Godts wrake achter te houden/ die nochtans niet ontgaen en ſouden. Men kan deſe woordē oock aldus vertalen, niemant wiens leven is in ſijne ongerechticheyt, en ſal ſich verſtercken, oft/ niemant in ſijne ongerechticheyt zijnde, en ſal ſijn leven ſtercken. Ofte/ ſich [in] ſijn leven ſtercken. D. ſoo lange hy in ſijne ongerechticheyt voortgaet/ en ſal hy ſijn leven van het verderf niet behouden konnen.
48 T. w. dat ter oorloge noodich/ ende dienſtich is.
49 T. w. om dat hy niet en wil door ſorgelooſheyt/ ofte niet en derf door vreeſe/ ofte niet en kan door ſwackheyt.
50 T. w. van het lant Juda/ als in de twee voorgaende vſſ.

51 T. w. buyten de ſtadt van Jeruſalem.
52 T. w. binnen de ſtadt van Jeruſalem.
53 Verſtaet de gene/ die uyt Jeruſalem vluchten/ om in haer verderf niet om te komen.
54 T. w. der Chaldeen/ die de ſtadt ſouden belegeren.
55 Verſtaet de gene/ die de gemeyne plage der ſtadt/ ende de hant der Chaldeen ontgaen ſullen zijn.
56 T. w. daerin ſy haer verbergen uyt vreeſe van eenich tempeeſt/ ende onweder/ ofte van eenige grijp-vogelen.
57 Het Hebr. woort beteeckent hier ſoo veel/ als een gewoel maken met ſuchten/ jancken/ ende huylen. Vergel. Jeſa. 38. 14. ende 59. 11.
b Ieſ. 13. 7. Ierem. 6. 24.
58 Siet 2. Sam. 4. op vs 1.
59 *Hebr.* henen gaen. D. hare kracht verlieſen/ bevende van vreeſe/ ende niet bequaem zijnde/ nochte om te beſtaen tegen eenich gewelt/ nochte om daer voor te vluchten. alſoo ond. 21. 7. Van ſlappe knijen/ ſiet oock Job 4. 4. ende de aenteeck.
c Ieſ. 15. 2, 3. Ier. 48. 37.
60 Siet Gen. 37. op vs 37.
61 Siet de ſelve maniere van ſpreken/ Pſal. 55. 6.
62 T. w. om datſe door de grootheyt harer droefheniſſe het hayr hares hoofts ſouden uyttrecken/ het welcke de Heere verboden hadde/ Deut. 14. 1. niet willende dat ſijn volck onmatige/ ende ongemanierde rouwe als de Heydenen ſouden maken: op welck gebodt/ nadien deſe luyden niet achten en ſouden/ ſo ſchijnt wel dat de bekeeringe by hen niet geweeſt en is.
63 Te weten/ om datter hen een beletſel mochte worden inde vlucht/ ofte om datſe wan-hopen ſouden van het ſelve langer te ſullen konnen beſitten.
64 Dat is/ 't welck ſy niet meer en ſullen achten van het gene/ dat nae de wet onreyn is/ ende daer van men ſich moeſte affcheyden/ ende affonderen/ *Hebr.* affonderinge. Siet van dit woort/ 2. Chron. 29. op vs 5.
d Prov. 11. 4. Zephan. 1, 18.
65 D. als Godt de Joden door eene rechtveerdige gramſchap ſeer ſwaerlick ſtraffen ſal.
66 Het woort ziele is hier genomen voor den luſt/ ende begeerte tot de ſpijſe. Deſe wort geſeyt niet verſadicht te zijn/ door gebreck van leeftocht/ die oock den alderrijckſten overkomen ſoude. de maniere van ſpreken is oock Jerem. 31, 25
67 T. w. gout ende ſilver.
68 D. de occaſie ende oorſake van haren val/ ende ondergancK/ om dat ſy 't qualick gekregen/ ende qualick gebruyckt ſullen hebben/ ende voornemelick mits daer mede hare afgoden te vereeren. ond. 16. 17. Siet van 't woort aenſtoot oock ond. 21. 15. ende de aenteeck.
69 T. w. Godt.
70 Verſtaet den Tempel te Jeruſalem/ die niet alleen met gout/ ende veelderley koſtelick tuych/ ende kleynodien/ maer oock met de oeffeninge van den waren godts-dienſt was verciert geweeſt.
71 Dat is/ om daer door/ als door een uyterlick teecken ſijne uytnemende heerlickheyt te vertoonen/ ende ſijn volck/ als ſijne weerde bruyt ſeer koſtelick verciert/ boven alle natien te verheffen.
72 T. w. de ſchoonheyt mijns cieraets.
73 Siet op het voorgaende v. And. ter affonderinge gemaeckt. D. verre van hen gemaeckt/ ofte gedaen.
74 T. w. die ſchoonheyt mijns cieraets.
75 T. w. volckeren/ als der Chaldeen/ ofte Babyloniers/ die den Tempel berooft/ verſtoort ende verbrandt hebben/ 2. Reg. 25. 9. &c. 2. Chron. 36. 18/19.
76 Verſtaet de ſelve Chaldeen/ by den welckē geene vreeſe Godts/ geene gerechticheyt/ nochte medelijden tegen de menſchen ſoude zijn.
77 T. w. met plonderen/ moorden/ ſchenden/ ende branden: item met het gout/ ſilver/ coper/ ende de heylige vaten daer uyt te nemen/ ende tot onheylige gebruycken te eygenen. 1. Reg. 25. 13/14/15. &c. Dan. 1. 2. ende 5. 3.
78 T. w. vande Chaldeen/ die mijnen Tempel innemen/ ende ſchenden ſullen. De Heere wil ſeggen/ dat hyſe ſoude laten geworden/ ende haer boos bedrijf niet verhinderen/ nochte tegenſtaen. Andere verſtaen dit vande Iſraeliten.
79 Verſtaet het heylige der heyligen/ daer de Arcke des verbonts was; ende wort eene verborgene plaetſe genaemt/ om datter het binnenſte deel des Tempels was/ ende niemant daer in mochte komen dan de Overprieſter/ ende dat eens mael des jaers.
80 Siet van dit woort Pſal. 17. op vs 4.
81 Namelick/ in Ieruſalem, ende van daer in den Tempel/ ende in het Heylige der heyligen.
82 Ofte/ koorde. T. w. tot een teecken/ dat de Joden als miſdadige/ die met ketenen ende koorden gebonden zijnde/ nae de gevanckeniſſe/ ofte richt-plaetſe plegē geleydt te worden/ ſouden ten deele door het ſweert omkomen/ ten deele na Chaldeen gevanckelick wech gevoert worden.
83 D. ſonden/ die de doot verdient hebben; anders genaemt/ gerichten des doots. Siet Deut. 19. op v. 6. Jerem. 26. 11. Andere verſtaen openbare gerichten/ inde welcke de onſchuldige ter doot veroordeelt zijn vande ongerechtige Richters.
84 Verſtaet hier door alleeley ongerechticheyt bewesen tegen den naeſten door openbare verdruckinge/ ofte heymelicke bedriegerije/ om rijckdom op te hoopen.
85 D. de Chaldeen/ die dan de machtichſte waren onder de Heydenen/ ende geſlagene vyanden der Joden.
86 Het Hebreeuſch woort beteeckent wel meeſt yet beſitten uyt recht van wettelicke erffeniſſe/ maer het is oock genomen voor beſittinge in eygendom/ hoe/ ende op wat wijſe/ dat de ſelve ſoude mogen verkregen zijn. 1. Reg. 21. 15. Hab. 1. 6.

[87] hooch-

[87] hoochmoet [88] der stercken doen ophouden / ende die [89] haer heyligen / sullen ontheyliget worden.

25 Den [90] ondergang komt: ende sy sullen de vrede soecken / maer sy en salder niet zijn.

26 Elende sal op elende komen / ende daer sal geruchte / op geruchte wesen: dan sullen sy het gesichte [91] van een Propheet soecken: maer de [92] wet sal vergaen vanden Priester / ende de raet vande [93] Outstē.

27 De Coninck sal rouwe bedrijven / ende de Vorsten sullen [94] met verwoestinge bekleedet zijn / ende de handen van [95] het volck des lants sullen [96] beroert zijn: ick sal hen doen [97] nae haren wech / ende [98] met hare rechten sal ickse richten: ende sy sullen weten / dat ick de HEERE ben.

87 D. de hoovaerdye / stoutmoedicheyt / pracht en prael. 88 D. der machtigen inden lande: machtige in afkomste / staet / rijckdom / ofte een der selver. 89 T.w. de voorgemelde stercke. Die dese nu heylichden / waren de Priesters / die voor de selve offerhandē deden / maer door sy meynden geheyliget te worden. 90 Ofte / uytroeyinge, destructie. *Hebr.* afsnijdinge. Vgelijckt Jesa. 38.12. 91 Om van hem te verstaen de uytkomste harer elende. maer het soecken sal wesen sonder vinden / om datse de Propheten ter rechter tijt niet gehoort en hadden. 92 D. de ordinare kerckelicke persoonen sullen de ware / ende onvervalschte leere / die alleene recht onderwijsen / ende troosten kan in allen noot / verliesen / ende de borgerlicke Regenten sullen radeloos worden: ende dat alles tot vermeerderinge vande straffe die de Joden verdient hadden. Vergel. Jes. 29.14. 93 D. vande Raetsheeren / Regeerders des lants. 94 D. gantsch seer vervullet zijn met ontsettinge / verbaestheyt / ende wanhope. Siet gelijcke maniere van spreken / Job 8.22. ende inde aenteeck. *Hebr.* de Vorst sal bekleedt zijn, &c. 95 D. van het gemeene volck. alsoo Jerem. 44.21. Hag. 2.5. 96 D. door beroeringe / ende ontsettinge des herten gantsch onbequaem zijn om yet tot afkeeringe des vyants uyt te richten. Vergel. 2. Sam. 4.1. ende de aenteeck. 97 D. nae de verdiensten harer wercken. 98 D. met de straffen / die sy verdient hebben. Recht voor straffe. Siet 2. Chron. 20. op v. 12. ofte / nae de wijse, alsoose verdienen. Recht voor wijse. Siet Gen. 40. op v. 13.

Het viij. Capittel.

Wanneer / waer / ende hoe dit gesichte den Prophete geopenbaert zy / vss. 1/2/3/4. Godt voert hem in den Tempel te Jerusalem / ende toont hem de grouwelicke afgoderye die de Joden aldaer bedreven met het beeldt der Jalousie / ofte terginge Godts / 5. met verscheydene kruypende dieren / versoeyelicke beesten / ende Dreckgoden / 8. toont hem oock de vrouwen / die den Afgodt Thammuz beweenden / 13. de mannen / die de Sonne aenbaden / 15. welcke grouwelen alle sy licht achteden / 17. dies haer Godt sonder genade wil straffen / 18.

1 HEt geschiedde nu in het [1] seste jaer / inde [2] seste [maent] / op den vijfden der maent / als ick in [3] mijnen huyse satt / ende de [4] Outste van Juda voor mijn aengesichte [5] saten; dat [6] de hant des Heeren HEEREN daer over my viel.

2 Doe [7] sach ick / ende siet / eene [8] gelijckenisse / als de gedaente van vyer: vande gedaente sijner lendenen / ende nederwaert / was [9] vyer: ende van sijne lendenen / ende opwaert / als de gedaente [10] eener klaerheyt als de verwe [11] van Hasmal.

3 Ende [12] hy stack [a] de gelijckenisse eener hant uyt / ende nam my by [13] den hayre mijns hoofts: ende de [14] Geest [15] voerde my op tusschen de aerde / ende tusschen den hemel / ende bracht my [16] inde gesichten Godts te Jerusalem / tot de deure der poorte des binnensten [17] [voorhofs] dewelcke siet nae 't Noorden / alwaer de sit-plaetse was van [18] een beelt der [19] yveringe / dat [20] tot yver verweckt.

4 Ende siet / [21] de heerlickheyt des Godts Israëls was aldaer / nae de gedaente / die ick inde [b] [22] valleye gesien hadde.

1 Te weten / na de wechvoeringe Jojachins. Siet bov. 1. op v. 2.
2 Genaemt by den Hebreen Elul. Siet Nehem. 6.15. ende de aenteeck.
3 T. w. in Babylonien / onder de wech-gevoerde Joden.
4 D. de Regeerders der Joden. siet Exod. 3.16. ende Lev. 4.15. ende de aenteecken. Eenige verstaen de gene die in Jerusalem woonachtich waren: andere / die daer onder de wech-gevoerde woonden. verg. ond. 14.1. ende 20.1.
5 T. w. om eenich bericht / raet / onderwijs / ofte troost over den staet van het lant Juda / ende Godts kercke vanden Prophete te mogen ontfangen. Vergel. Exod. 3.16. ende 2. Reg. 6.32. ende de aenteeck.
6 Siet boven 1. op vs 3.
7 Te weten / in den geest / ende in optreckinge der sinnen. Siet vande Prophetische gesichten Gen. 15. op v. 1. ende 46. op v. 2. 8 T.w. vande forme eens menschen. 9 'T welck beteeckende Godts wrake en̄ rechtveerdige gramschap / die onsteken was tegen der Joden godloosheyt. Vergel. Deut. 4. op vs. 24. 10 Beteeckenende Godts Majesteyt / ende aengename vriendelickheyt tegens de gene / die met eene geloovige eerbiedinge sijn woort ontfangen. 11 Siet bov. 1. op vs. 4. 12 T. w. welcke gelijckenisse ende gedaente beschreven is in 't voorgaende v. a Dan. 5.5. die hem dit gesichte vertoonde. 13 Ofte / hayrlocken. Siet bov. 1. op vs 12. 14 D. des H. Geest / 15 Dit is geschiet in den geest / niet in het lichaem / door optreckinge der sinnen / ende niet door veranderinge der plaetsen. want de Propheet verclaert hem selven terstont / seggende / in de gesichten Godts. Vergel. ond. 11.24. 16 Te weten / die Godt door sijnen Geest in mijne sinnen wrochte. alsoo bov. 1.1. ende ond. 40.2. 17 Dit woort is inden Hebr. text uytgedruckt / ond. 10.3. Siet van dit Voorhof / 1. Reg. 6. op vs 36. Sommige verstaen dit van het binnenste deel des grooten Voorhofs genaemt anders het Voorhof des volcks: andere van den ingang des grooten Voorhofs. 18 Men houdt dit beelt het beelt van Baal geweest te zijn / die Achaz eenen altaer opgericht hadde / 2. Reg. 16.10. &c. welcken Hizkia daer na verstoort / maer Manasse weder opgericht heeft / 2. Reg. 21.3. Is daerna weder afgebroken van Josia / ende herstelt van Joahaz / ende sijne broederen. 19 Soo genaemt / om dat den afgodes-dienst daer aen van den Joden gedaen / Godt tot yver verweckte / dat is / vergramde / ende terchde / overmits de eere / ende den dienst / die sijn volck hem alleen / als den eenigen bruydegom des selven / schuldich was / desen afgodt toegedragen wiert. Siet Exod. 20. op v. 5. ende Levit. 20. op v. 5. 20 Namelick / den Heere. 'T is menschelicker wijse gesproken. Siet Deut. 4. op v. 24. 21 Siet bov. 1. op v. 28. b Ezech. 3.23. 22 Siet bov. 3. op v. 23.

5 Ende [23] hy seyde tot my / Menschen kint / heft nu [24] uwe oogen op / [25] nae den wech van 't Noorden: ende ick hief mijne oogen op / nae den wech van 't Noorden / ende siet / tegen 't Noorden [26] aen de poorte vanden Altaer was dit beelt der yveringe inden ingang.

6 Ende hy seyde tot my; Menschen kint / siet ghy wel wat sy doen / [27] de groote grouwelē die het huys Israëls hier doen / [28] op dat ick van mijn heylichdom verre wech gae? doch [29] ghy sult noch wederom groote grouwelen sien.

7 So bracht hy my tot de deure des [30] voorhofs: doe sach ick / ende siet / daer was een [31] hol inde wandt.

8 Ende hy seyde tot my / Menschen kint / graeft nu in dien wandt: ende ick groef in dien wandt / ende siet [32] daer was eene deure.

9 Doe seyde hy tot my / Gaet in / ende siet de boose grouwelen / die sy hier doen.

10 So ginck ick in / ende ick sach / ende siet / daer was [33] alle beeltenisse van cruypende dieren / ende [34] versoeyelicke [35] beesten / ende alle [36] dreckgoden van het huys Israëls / [37] geheel rontom aen den wande [38] gemaelt.

11 Ende [39] 't seventich mannen uyt de Outste van [40] het huys Israëls / met [41] Jaazanja den sone Saphans staende in 't midden van hen / [42] stonden [43] voor hare aengesichten; ende een yeder [hadde] sijn roockvat in sijne hant: ende een [44] overvloedige wolcke des reuckwercks ginck op.

12 Doe seyde hy tot my; Hebt ghy gesien / menschen kint / wat de Outste van het huys Israëls doen [45] inde duysternisse / een yeder in sijne [46] gebeelde binnencameren? want sy seggen / [c] [47] De HEERE en siet ons niet / de HEERE heeft het lant verlaten.

13 Ende hy seyde tot my: [48] Ghy sult noch wederom groote grouwelen sien / die sy doen.

14 Ende hy bracht my [49] tot de deure der poorte van het huys des HEEREN die nae 't Noorden is / ende siet daer saten [50] wijven beweenende den [51] Thammuz.

15 Ende hy seyde tot my; Hebt ghy / menschen kint / [dat] gesien? ghy sult noch wederom grooter grouwelen sien dan dese.

16 Ende hy bracht my tot het [52] binnenste Voorhof van het Huys des HEEREN; ende siet / [aen] de deure vanden Tempel des HEEREN tusschen [53] het

23 T. w. de Geest / van den welcken gesproken is / bov. v. 3.
24 T. w. de oogen des geestes / niet des lichaems. want Ezechiel was binnen Jerusalem niet nae den lichame / maer in de optreckinge der sinnen.
25 *Hebr.* Den wech nae 't Noorden, of / Noordtwaert.
26 Verstaet de poorte des Tempels / by de welcke den koperen altaer (anders genaemt de brandtoffer altaer) nae Godes bevel staen moeste / gestelt was. vg. 2. Reg. 16. op v. 14.
27 Verstaet de grouwelicken afgodesdienst / dien sy Baal daer ter eere deden.
28 De sin is / dat de grouwelen / die sy bedreven / hem een oorsake souden geven / om van sijn heylichdom te wijcken.
29 *Hebr.* ghy sult wederkeeren, ghy sult sien. D. ghy sult weder sien. siet Num. 11. op v. 4. And. keert u noch weder. [ende] ghy sult grooter grouwelen sien.
30 T. w. des binnensten Voorhofs. daer van siet bov. op v. 3. Andere verstaen 't buytenste Voorhof.
31 Verst. eene openinge inden muer / de welcke de Prophete bevolen wort te doorgraven / ende meerder te maken / op dat eene deure daer van worden soude / waer door de Prophete mochte ingaen / ende sien / wat daer binnen geschiedde / het welcke al in het gesichte des geestes geschiedt is / ende niet door eenich werck des lichaems.
32 Ofte / wiert eene deure. T. w. die de Heere van die openinge maeckte.
33 D. van allerley soorte der gedaenten / beeltenissen / ofte gestalten. Het woordeken alle is dickwils soo genomen. Siet Gen. 7. op v. 14. alsoo hier in 't volg.
34 *Hebr.* beesten verfoeyinge. D. die versoeyelick zijn: T. w. niet alleen om dat eenige niet en mochten gegetē worden / Lev. 11. maer om datse alle in 't gebruyck vande selve godesdienstige eere te bewijsen / voor Godt een grouwel waren. Deut. 27.15. 35 Het Hebr. woort beteeckent viervoetige dieren / niet alleen tamme / maer oock wilde / ende voornemelick die van eenige grootte zijn. siet Gen. 6. op v. 7. 36 Siet Levit. 26. op v. 30. 37 *Hebr.* rontom, rontom. 38 T. w. ofte door schilderije / ofte door graveringe. 39 Sommige verstaen door dese de 70 Raets-heeren / vande welcke gesproken is / Num. 11.17. welcker President Jaazania soude mogen geweest zijn / maer men kan oock door dese wel verstaen andere persoonen die een aensien hadden onder het volck / ofte door harē ouderdom / ofte officie / ofte eenige reden / om de welcke sy anderen een exempel tot het goede behoorden te zijn. 40 D. van het volck Juda. siet bov. 7. op v. 2. 41 Men leest ond. 11.1. van eenen anderen Jaazania / die de sone Azzurs was. 42 D. dienden die afgodische beeltenissen. siet Deut. 10. op v. 8. 43 T. w. der afgemaelde beelden. 44 *Hebr.* de overvloedicheyt van een wolcke, D. een overvloedige wolcke / ofte / nevel. 45 D. in heymelicke ende verborgene plaetsen / nae de grouwelen der Heydenen. 46 *Hebr.* binnenkameren sijner afbeeldinge. dat is / daer in een yeder sijne afgodische schilderijen hadde / die hy in 't verborgen eerde. Dit kan verstaen worden vande cameren der Priesteren / die aen den Tempel gebouwet waren. 1. Reg. 6.5. ofte van de heymelicke plaetsen / die sy in hare huysen tot den dienst der afgoden bescheyden hadden. c Ezech. 9.9. 47 Dese onschult hebben sy voorgewendet / als sy reden wilden geven / waerom sy de afgoden dienden. Vergel. 2. Chron. 28.23. Jerem. 44.18. &c. Daer toe verklaerden sy aldus / Datse niet en vreesden voor Godes gramschap / dewijle hy op hen geen acht en nam / ja hen niet en sach / als verre van hen gescheyden zijnde. Vergel. Psal. 10.4/11. ende 94.7. 48 Siet bov. op v. 6. 49 De plaetse / daer dese afgoderye gepleegt wiert / meyntmen geweest te zijn by de poorte vander Priesteren Voorhof / in de cameren die voor de Priesteren aenden Tempel gebouwet waren. In dese en mochte geene vrouwen comen: maer de Prophete heeftse daer in gesien. 50 Verstaet Priesterinnen / welcker afgodes-dienst vol oneerlickheyt / ende onkuysheyt was / gedaen ter eeren van den afgodt Tammuz. 51 De naem van een Heydensch afgodt / de welcke van velen gehouden wort geweest te zijn der Egyptenaren afgodt genaemt Osiris, die de man geweest was van eene Isis / de welcke desen haren man in Egypten verloren hebbende / hem door eene soorte van seer onreynschen afgodes-dienst jaerlicks hadde doen beweenen. Andere verstaen den afgodt Adonis, met de welcke de Heydenen gelijcke afgoderye bedreven hebben. 52 Siet boven op vs. 3. 53 Siet hier van / 1. Reg. 6. op vs 3.

Voorhuys/ ende tussché [54] den Altaer/ waren ontrent [55] vijf en twintich manné: hare achterste [leden] waren nae [56] den tempel des HEEREN/ ende hare aengesichten [57] nae het Oosten; ende dese [58] boogen sich neder nae het Oosten voor de Sonne.

17 Doe seyde hy tot my; Hebt ghy menschen kint [dat] gesten? [59] isser yet lichter geacht by den huyse Juda/ dan dese grouwelen te doen/ die sy hier doen? alsse het lant met [60] gewelt vervult hebben/ so keeren sy sich/ om my [61] te vertoornen: want siet/ sy steken de [62] wijnrancken aen haren neuse.

18 Daerom sal ick oock handelen in grimmicheyt; [d] mijne ooge en sal niet verschoonen/ ende ick en sal niet sparen; hoewelse voor mijne ooren met luyder stemme roepen/ [e] [63] nochtans en sal ickse niet hooren.

54 T.w. den brandoffer-altaer. Andere verstaen den Reuckaltaer/ die in het Heylige was.
55 De welcke eenige meynen geweest te zijn de gene daer van gesproken wort/ ond. 11. 1. alwaer sy Vorsten des Volcks genaemt worden/ dat is/ Regeerders/ ende Oversten in den lande.
56 D. nae het Heylige/ ende Heylige der heyligen/ daer in de Arcke was/ een teecken van Godts genadige tegen-woordicheyt onder dien volcke.
57 D. met haren rugge nae het weste/ even gelijck de heydenen/ maer de Joden moesten sich wenden met het aengesichte nae het westen/ daer de Arke Godts was in 't Heylige der heyligen.
58 D. riepen de sonne aen/ ende bewesense godes-dienstige eere tegen het uytgedruckte bevel Godts. Deut. 17. 2/3/ &c.
59 Dese vrage loochent sterckelick. siet Gen. 18. op v. 17. De sin is/ dat by den Joden niet lichter geacht en was; hoewel dese grouwelen tegen de eerste tafel begaen/ de aldersvaerste/ ende schrickelickste waren: maer daer en was geen gebodt soo swaer/ dat de Joden niet licht en hielden/ om te overtreden.
60 D. met verdruckinge der onschuldigen/ ende der armen/ dewelcke geschiet/ ofte in 't gemeyne door 't gerichte/ ofte in 't bysonder door allerley soorte van onrecht.
61 T. w. door grouwelicke afgoderye/ daer mede sy my tot yver verwecken/ ende mijnen Tempel ontheyligen.
62 Ofte tacken, ofte scheuten, Het Hebr. woort is soo genomen/ Num. 13. 24. ende ond. 15. 2. Te weten ter eere van de sonne/ diese aenroepen/ om datse de vruchten queeckt/ ende rijpe maeckt. Dese plaetse wort verscheydentlick verklaert.
d Ezech. 5. 11. ende 7. 4.
e Prov. 1. 28. Ies. 1. 15. Ier. 11. 11.
63 T.w. om dat hare gebeden niet en sullen uyt een oprecht geloove voortkomen/ nochte met de ware bekeeringe vereeniget zijn/ maer alleene uyt het gevoelen van den tegenwoordigen noot/ ende vreese van meerdere straffe/ sonder een vast voornemen van ware beteringe/ uytgedrongen.

Het ix. Capittel.

Godt geeft ses mannen last om sijne wrake binnen Jerusalem uyt te voeren/ v. 1. De heerlickheyt des Heeren wijckt tot den dorpel des Tempels/ 3. Godt gebiedt eenen man/ in lijnen gekleedt/ alle vroome eerst met een seker teecken te teeckenen/ 4. den anderen/ datse al de reste sullen verdelgen/ 5. welcr beschickt zijnde/ ontstelt sich de Propheet grootelicr/ 8. ontsangt daer op Godts antwoort/ 9. De man in lijnen gekleet/ rapporteert de verrichtinge sijner commissie/ 11.

1 DAerna riep [1] hy [2] voor mijne ooren [met] luyder stemme/ [3] seggende; Doet [4] d'Opsienders [5] der stadt naederen: ende elck een met sijn [6] verdervende wapen in sijne hant.

2 Ende siet/ [7] ses mannen quamen vanden wech [8] der Hooger poorte/ die gekeert is [9] nae het Noorden/ ende [10] elck een met [11] sijn verpletterende wapen in sijn hant/ ende [12] een man in't midden van hen/ was [13] met linnen bekleet/ ende een Schrijvers [14] inctkoker was [15] aen sijne lendenen: ende sy quamen in/ ende stonden by [16] den koperen Altaer.

3 Ende [17] de heerlickheyt des Godts Israels hief haer op vanden [18] Cherub/ daerop [19] hy was/ tot den [20] dorpel van het Huys: ende hy riep tot den Man/ die met linnen bekleedt was/ die den schrijvers inctkoker aen sijne lendenen hadde.

4 Ende de HEERE seyde tot hem; Gaet door/ door het midden der stadt/ door het midden van Jerusalem: eñ [21] teeckent een [22] teecken op de voorhoofden [23] der lieden die suchten/ ende uytroepen over alle die grouwelen die in't midden [24] der selver gedaen worden.

5 Maer tot [25] die [andere] seyde hy voor mijne ooren; Gaet door/ door de stadt achter [26] hem/ ende [27] slaet: u lieder ooge en verschoone niet/ ende en sparet niet.

6 [28] Doodet oude/ jongelingen/ ende maechden/ ende kinderkens/ ende wijven tot verdervens toe: maer en genaecket aen niemant/ [29] op den welcken het teecken is/ ende [30] beginnet [31] van mijn Heylichdom: ende sy begonnen vande [32] oude mannen/ die voor het [33] Huys waren.

7 Ende hy seyde tot hen; [34] Verontreyniget het Huys/ ende vervullet [35] de Voorhoven met verslagene/ gaet henen uyt: ende sy gingen henen uyt/ ende [36] sy sloegen in de stadt.

8 Het geschiedde nu/ als sy [37] se geslagen hadden/ ende [38] ick overgebleven was; dat ick [39] op mijn aengesichte viel/ ende riep/ ende seyde/ Ach Heere HEERE! sult ghy al het overblijfsel [40] Israëls verderven/ met uwe grimmicheyt uyt te gieten over Jerusalem?

9 Doe seyde hy tot my; De ongerechticheyt van het huys Israëls ende Juda is [41] gantsch seer groot/ ende het lant is met [42] bloet vervult/ ende de stadt is vol van [43] afwijckinge: [44] want sy seggen; De HEERE heeft het lant verlaten/ ende de HEERE en siet niet.

10 Daerom oock wat my aengaet/ [a] [45] mijne ooge en sal niet verschoonen/ ende ick en sal niet sparen: ick sal [46] haren wech op haren cop geven.

11 Ende siet/ de Man/ die met linnen becleedt was/ aen wiens lendenen den inctkoker was/ bracht bescheyt weder/ seggende: [47] Ick hebbe gedaen/ [48] gelijck als ghy my geboden hadt.

1 Namelick/ de Heere/ van den welcken siet boven 1. op v. 26.
2 D. dat ick Ezechiel dit geroep hoorde. Verstaet door dit geroep de kracht van Godts voorsichtichheyt/ waer door hy de schepselen beweecht/ om sijnen wille/ ende eeuwigen raet uyt te voeren.
3 T. w. tot de H. Engelen/ die Gode ten dienste staen/ om sijne bevelen/ ende oordeelen uyt te richten/ Psal. 103. 20. Hebr. 1. 14.
4 *Hebr.* opsichten. D. die opsicht hadden. Verstaet sekere H. Engelen/ die van Godt als Opsienders der stadt gestelt waren, want over landen/ volckeren/ ende steden wordense van hem verordent/ niet alleen/ om de selve te bewaren/ 2. Reg. 6. 17. Dan. 10. 20/ 21/ 22. maer oock om die te straffen/ Gen. 19. 12/ 13. 2. Reg. 19. 35. Sy worden Vorsten genaemt/ Dan. 10. 20/ 21. item Heerschappijen, Overheden, Machten. Col. 1. 18. dat is/ Heerschappers/ Overste/ Machtige. Alsoo hier Opsichten, voor/ Opsienders/ Bestelde/ Commissarisen.
5 Namelick/ Jerusalem.
6 *Hebr.* wapen, ofte/ gereetschap der verdervinge. D. daer mede hy de inwoonderen der stadt verderven soude.
7 D. als eenige gevoelen/ ses Engelen in de gedaente van mannen. Vergel. Gen. 18. 2. Marc. 16. 5. Act. 1. 10. Sommige meynen dat door dese mannen verstaen/ ende verteekent worden de Chaldeen ofte de Overste van het heyr dat Jerusalem belegeren soude: andere de volckeren/ ende Coninckrijcken/ die de Chaldeen in dese tocht tot hare hulpe souden hebben.
8 Siet van dese poorte/ 2. Reg. 15. op v. 35. item 2. Chron. 27. 3. Jerem. 26. 10.
9 T. w. van waer de Chaldeen souden comen/ die de stadt/ ende den Tempel verstooren souden.
10 T. w. van die ses mannen.
11 *Hebr.* de gereetschap sijner verpletteringe. D. het wapentuych/ daer mede hy verpletteren/ ende in stucken slaen soude.
12 T. w. onderscheyden vande 6 voorgemelde/ want die waren gesonden/ om te verderven/ hebbende haer wapentuych daer toe veerdich: maer dese/ om te behouden/ hebbende daer toe sijn schrijftuych/ ende bevel om de vroome te teeckenen.
13 Als een Priester. siet Exod. 28. 39. Levit. 6. 10. Sommige verstaen door desen man/ onsen eenigen Overpriester/ den Heere Christum Jesum/ die van den Vader gesonden is/ om de sijne uyt het verderf der ziele te verlossen. Volgens wort hy hier niet aengesien in sijne Godtlicke Majesteyt/ ende Heerlickheyt/ die hy met den Vader/ ende den H. Geest gemeyn heeft/ als vob. 1. 26. maer in den stant sijner vernederinge/ ende het ampt sijns middelaerschaps.
14 T. w. daer uyt de Schrijver met de penne niet neemt.
15 Verstaet aen den gordel sijner lendenen hangende.
16 Soo genaemt/ Exod. 38. 30. 2. Reg. 16. 14. anders/ den Altaer des brandt-offers, Exod. 30. 28. Van sijne plaetse. siet Lev. 1. 3/ 5. breedere beschrijvinge daer van/ siet 2. Chron. 4. op v. 1.
17 Siet bov. 1. op v. 28/
18 Verstaet de Cherubim/ die over de Arke waren in 't Alderheylichste tot een teecken van sijne genadige tegenwoordicheyt by dat volck. sommige verstaen de Cherubim die Ezechiel in 't gesichte gesien heeft. Vgel. ond. c. 10. v. 4. met d' aent. siet vande Cherubim. Gen. 3. op v. 24.
19 T. w. de Godt Israels. ofte/ sy was, namelijck de Heerlickheyt Godts.
20 D. den uytganck van het Alderheylichste. Dit beteeckende/ dat Godt vanden Tempel scheyden wilde.

21. 22 Dese teeckeninge en is niet lichaemlick geschiedt door een sichtbaer/ ende uyterlick teecken aen het lichaem/ maer geestelick/ door een onsienelick/ ende inwendich teecken aen den geest/ het welcke de ware geloovige/ van alle hypocryten/ ende ongeloovige onderscheyt. want dit al is geschiet in een geestelick gesichte/ ende volgens niet door eene lichamelicke daet. Vergel. Apoc. 7. 3.
23 Die het overblijfsel waren van Godts volck/ schuwende onder dat afvallich geslachte.
24 Namelick der stadt Jerusalem.
25 T. w. die ses andere mannen/ die bescheyden waren/ om te verderven/ te dooden/ ende uyt te roeyen/ van de welcke siet bov. vs 2.
26 Te weten/ die het schrijftuych aen sijne lendenen hadde/ ende voorginck. Siet van desen bov. v. 2. ende de aenteeck. De doodinge en mochte niet geschieden voor dat de gene/ die behouden moesten zijn/ geteeckent waren/ ende alsoo uytgenomen van het gemeyne verderf. Vergel. Gen. 19. 22.
27 D. doodet/ verderver/ ende roeyet uyt. Vergel. boven 7. 9.
28 Siet de vervullinge/ 2. Chron. 36. 17.
29 Dewijle dat van de uyterlicke straffe eenige geteeckende mede geleden hebben/ als Jeremias die in Egypté ballinck geworden is/ ende andere meer: verstaet dit/ als vooren/ vande geestelicke behoudenisse ter salicheyt.
30 T.w. de doodinge.
31 D. van mijnen Tempel. Siet 2. Chron. 20. op vs 8.
32 Siet van dese bov. 8. 11. ende de aenteeck.
33 D. voor den Tempel, alsoo in 't volgende.
34 Het welcke geschiedde door de doode lichamen/ die daer in verslagen wierden. Vergel. Num. 19. 11. 2. Reg. 23. 16.
35 Siet van beyde de Voorhové/ het binnenste/ ende het uyterste 1. Reg. 6. op v. 36.
36 D. sy maeckten eene groote slachtinge/ ende doodinge van allerley menschen door de gantsche stadt. Siet van het woort slaen voor/ dooden/ genomen. Gen. 8. op v. 21.
37 T. w. de inwoonderen Jerusalems.
38 T. w. meynende alleen overgebleven te zijn. Vergel. 1. Reg. 19. 10. Rom. 11. 3.
39 T. w. door groote verslagentheyt voor Godts strenge wrake/ eñ door medelijden over het verslagene volck. Vergel. Gen. 17. op v. 3.
40 D. van Juda/ ende Benjamin/ ende die van de andere stammen onder die mochten vermenget zijn. Siet 2. Chron. 11. 2. ende de aenteeck.
41 *Hebr.* In seer seer groot. dat is/ uytermaten groot. Vergel. Gen. 17. 6/ 20. ond. 16. 13.
42 *Hebr.* bloeden: dat is/ doodslagen/ ende moorderyen. siet Gen. 4. op v. 10. ende 1. Reg. 2. op v. 33.
43 Ofte/ verkeertheyt, ofte omkeeringe, ofte buyginge [des rechts].
44 Siet bov. 8. op v. 12.
a Ezech. 5. 11. ende 7. 4. ende 8. 18.
45 Hy spreeckt in den toekomenden tijt/ om dat het voor verhaelde noch niet en was geschiet inder daet/ maer alleen in een gesichte/ het welcke in den geest des Propheten was eene afbeeldinge/ ende voorseggïnge/ van het gene dat dadelick te sijner tijt geschieden soude.
46 D. hen straffen/ gelijckse met alle hare boose wercken verdient hebben. Siet 1. Reg. 8. op v. 32. ende bov. 7. op v. 3.
47 Vergel. Psal. 40. 9. Joh. 4. 34. eñ 5. 30. ende 6. 38. eñ 17. 4.
48 And. nae alles dat, &c.

Het x. Capittel.

Vorder gesichte van de heerlickheyt des Heeren/ zijnde gelijck het voorgaende/ dat de Propheet aende riviere Chebar gesien hadde/ ende vande vyerige kolen/ die de man/ met linnen bekleet/ ontfinck om over de Stadt te stroyen/ v. 1/ &c. de heerlickheyt des HEEREN schijnt hier driemael hare plaetse verandert te hebben/ ten eersten/ vande Cherubim tot den dorpel des Tempels/ 4. ten tweeden/ van daer weder op de Cherubim/ 18. ten derden/ op de Cherubim tot de Oost-poorte/ ofte voorste poorte/ om uyt te gaen uyt sijn huys/ 19.

1 DAerna [1] sach ick/ ende siet/ boven het [2] uytspansel/ het welcke was over het hooft der [3] Cherubim/ was als een [4] Saphijrsteen/ als de gedaente vande gelijckenisse eens [5] throons: [ende] [6] hy

1 T.w. in den geest. want de Propheet was in optreckinge der sinnen.
2 Siet bov. 1. op. v. 22. ende Vgel. aldaer v. 26.
3 D. de gelijckenisse van Cherubim. Siet van dese Genes. 3. op v. 24. sy worden bov. 1. 5. dieren genaemt/ ende waren in getale viere. Siet de aenteeck.
4 Siet bov. 1. op v. 26.
5 Siet bov. 1. op. v. 26.

6 T. w. Godt / die onder genoemt wort / de Heere, v. 18. ende de Godt Israëls, v. 14.
7 T. w. het uytspansel ende den throon, ofte / boven de selve.
T. w. Cherubim.
8 Siet van desen / bov. 9. op v. 2. Als men door hem hier verstaet den Heere Christum / so wort hy hier aengesien als de Richter der godtloosen.
9 *Hebr.* tot de tusschenheden der wielen: Dat is / tot in het midden der selver. alsoo in 't volgende.
10 Verstaet door dese / de raderen / welcker beschrijvinge / ende beteeckeninge siet bov. 1. op v. 15.
11 Want de wielen / ofte raderen by de Cherubim waren.
12 De welcke waren afbeeldingen van Godts rechtveerdige straffen. Siet bov. 1. op v. 13. ende Vgel. Psal. 18. 9.
13 *Hebr.* vande tusschenheden der Cherubim. Dat is / vande plaetse die tusschen de Cherubim is.
14 Tot een teecken datse verteert sal worden door eenen brant van 't sweert / honger / ende peste / ja oock met materiael vyer. 2. Reg. 25. 9.
15 N. de man met linnen bekleedt.
16 D. dat ick hem met mijnen oogen in dit gesichte aenschoude.
17 D. aen de noortzijde: de welcke sach nae 't lant der Chaldeen / tot een teecken / dat des Tempels / ende der Joden verderf vã daer komẽ soude.
18 Dat is / van den Tempel des Heeren / welverstaende in 't binnenste Voorhof / gelijck blijckt uyt de volgende woorden van dit v.
19 De welcke beteeckende Godts gramschap / eñ de verstooringe die den Tempel was nakende. So is de wolcke hier een teecken van Godts toorn / ende de aenstaende swaricheden / als Psal. 18. 12 / 13. ende niet van sijne genadige bywooninge / als wel Exod. 40.

⁶ hy verscheen ⁷ op de selve.

2 Ende hy sprack tot ⁸ den Man bekleedt met linnen / ende hy seyde / Gaet in ⁹ tot tusschen de ¹⁰ wielen / ¹¹ tot onder den Cherub / ende vult uwe vuysten met ¹² vyerige kolen ¹³ van tusschen de Cherubim / ende ¹⁴ stroytse over de stadt: ende ¹⁵ hy ginck in ¹⁶ voor mijne oogen.

3 De Cherubim nu stonden ¹⁷ ter rechter zijden ¹⁸ van het Huys / als die selve Man inginck: ende een ¹⁹ wolcke vervulde het ²⁰ binnenste Voorhof.

4 Doe hief haer ²¹ de heerlickheyt des HEEREN om hooge ²² van boven den ²³ Cherub ²⁴ op den dorpel van het ²⁵ huys: ende het huys wert vervult met eene wolcke / ende het ²⁶ Voorhof was vol van den glants der heerlickheyt des HEEREN.

5 Ende het ²⁷ geruysch der ²⁸ vleugelen der ²⁹ Cherubim wert gehoort tot ³⁰ het uyterste voorhof; ³¹ als de stemme des ³² Almachtigen Godts / wanneer hy spreeckt.

6 Het geschiedde nu / als ³³ hy den Man / bekleedt met linnen / geboden hadde / seggende; Neemt ³⁴ vyer ³⁵ van tusschen de wielen / van tusschen de Cherubim: dat hy inginck / ende stont by ³⁶ een radt.

7 Doe stack ³⁷ een Cherub sijne hant uyt van tusschen de Cherubim tot het vyer / 't welcke was tusschen de Cherubim / ende nam [daer van] ende gaf 't in de vuysten des genen / die met linnen bekleet was: die nam 't / ende ³⁸ ginck uyt.

8 Want ³⁹ daer wert gesien aen de Cherubim de gelijckenisse van eens menschen ⁴⁰ hant onder hare vleugelen.

9 Doe sach ick / ende siet / ⁴¹ vier raders waren by ⁴² de Cherubim; ⁴³ een radt was by elcken Cherub: ende de gedaente der raderen ᵃ was als de verwe van een ⁴⁴ Turkoys-steen.

10 Ende aengaende hare gedaentẽ / die viere hadden ⁴⁵ eenderley gelijckenisse: ⁴⁶ gelijck oft ware geweest een radt in 't midden van een radt.

11 Als ⁴⁷ die gingen / so gingen ⁴⁸ [dese] op hare vier zijden: ⁴⁹ sy en keerden sich niet om alsse gingen: maer de plaetse daer henen het ⁵⁰ hooft sach / die volchdense na; sy en keerden sich niet om alsse gingen.

12 ⁵¹ Haer gantsche ⁵² lijf nu / ende hare ruggen / ende hare handen / ende hare vleugelen; mitsgaders de raderen / waren vol oogen rontom; ⁵³ die viere hadden hare raderen.

13 Aengaende de raderen / elck een der selver wiert ⁵⁴ voor mijne ooren genaemt / Galgal.

14 Ende ⁵⁵ elck een hadde vier aengesichten: het ⁵⁶ eerste aengesichte was het aengesichte eens ⁵⁷ Cherubs / ende het tweede aengesichte was het aengesichte eens menschen / ende het derde het aengesichte eens leeuws / ende het vierde het aengesichte eens arents.

15 Ende die Cherubim hieven sich om hooge: ⁵⁸ dit was even het dier / dat ick by de riviere Chebar gesien hadde.

16 ᵇ Ende als de Cherubim gingen / so gingen die raderen nevens de selve: ende als de Cherubim hare vleugelen ophieven / om sich vander aerde om hooge te heffen / so en keerden haer die selve raderen oock niet om / van by hen.

17 Als ⁵⁹ die stonden / stonden ⁶⁰ [dese] / ende als die opgeheven wierden / hieven haer dese [oock] op: ᶜ ⁶¹ want de Geest der dieren was in hen.

18 Doe ginck ⁶² de Heerlickheyt des HEEREN ⁶³ van boven den dorpel des Huyses wech: ende ⁶⁴ stont boven de Cherubim.

19 Ende de Cherubim hieven hare vleugelen op / ende verhieven haer vander aerde om hooge ⁶⁵ voor mijne oogen / als sy uyt gingen; ende de raderen waren ⁶⁶ tegens over hen: ende elck een ⁶⁷ stont aen de deure ⁶⁸ der oost-poorte van het Huys des HEEREN; ende de heerlickheyt des Godts Israëls was van boven over ⁶⁹ hen.

20 ⁷⁰ Dit is het dier / dat ick sach ⁷¹ onder den Godt Israëls / ᵈ by de riviere Chebar: ende ick ⁷² bemerckte dat het Cherubim waren.

21 ᵉ Elck een hadde vier aengesichten / ende elck een hadde vier vleugelen: ende de gelijckenisse van menschen handen was onder hare vleugelen.

22 Ende aengaende de gelijckenisse van hare aengesichten / het waren de selve aengesichten / die ick gesien hadde by de riviere Chebar: hare gedaenten / ende sy selven: ⁷³ sy gingen / yeder recht uyt voor sijn aensichte henen.

53 T. w. Cherubim; Siet op v. 15. item hier v. 9. De sin is / dat yeder Cherub een radt hadde.
54 D. dat ick het hoorde / wiert elck radt genoemt Galgal; D. wiel, ofte / kogel, ofte / kloot, ofte / aldus: daer wert tot haer geroepen, ô wiel: ofte / het wiel, &c.
55 In dit gesichte is eenich onderscheyt inde ordre ende benaminge / van 't gesichte bov. cap. 1. hoewel het inder daet het selve geweest is. siet ond. 15. 22.
56 T. w. van elck een der Cherubim. Nu dit eerste aengesicht des Cherubs was / dat voorwaert uytsach / het tweede dat nae de rechterhant / het derde / nae de slinckerhant / het vierde / achterwaert uytsach. Sulcke vier aengesichten haddense alle viere. *Hebr.* Het aengesichte des eerstẽ.
57 Sommige meynen dat hier in de plaetse van eens ossen aengesichte gestelt wort het aengesichte eens Cherubs, om te toonẽ / datse alle Cherubim geweest zijn. Andere stellen andere redenen.
58 Ofte / dit waren even de dieren. Een eenvoudich getal / voor een veelvoudig. Hy spreeckt van de vier dieren / daer van te sien is bov. 1. 5.
b Ezech. 1. 19.
59 T. w. de Cherubim.
60 T. w. de raderen, alsoo in 't volgende.
c Ezech. 1. 20.
61 Te weten / de H. Geest. Siet bov. 1. op v. 12. Anders de Geest des levens.
62 Dat is Godt / die heerlick is. Siet bov. 1. op v. 28.
63 T. w. daer op sy te vooren vande Cherubim gecomẽ was. Siet boven v. 4. ende de aenteeck.
64 Ofte / stelde haer.
65 D. dat ick 't aensach / te weten / met de oogen mijns geestes / zijnde in optreckinge der sinnen.
66 Ofte / neffens hen.
67 Ofte / bleef staen.
68 Ofte / voorste poorte. Sommige verstaen door dese poorte / de poorte van het Voorhof der Priesteren. Andere / de poorte van het Voorhof des volcks. Dit beteeckende / dat Godt eyndelick t' eenemael uyt sijn huys verhuysen soude. Vergel. bov. 9. de aenteeck. op v. 3. ende in dit cap. op v. 4. 69 Namelick over de Cherubim. 70 Siet bov. op v. 15. 71 Want dese dieren stonden onder het uytspansel / boven het welcke de heerlickheyt Godts haer vertoonde. Siet bov. 1. 26. ende hier v. 1. d Ezech. 1. 3. 72 Sulcks dat dit gesichte den Prophete gedient heeft tot verklaringe van het eerste / beschreven boven cap. 1. e Ezech. 1. 6, 8. ende 10. 8, 14.
73 Siet bov. 1. op v. 9.

34. Numer. 9. 15. 1. Reg. 8. 10 / 11. 20 'T welck was het Voorhof der Priesteren.
siet 1. Reg. 6. op v. 36. 21 Siet bov. 1. op v. 28. 22 T. w. daer op de Heere in
het Heylige der heyligen sijne ordinare wooninge gehadt hadde. 1. Sam. 4. 4. Psal. 80. 2.
Jes. 37. 16. ofte / van op dese vier Cherubim / tot den dorpel des huyses. 23 Ofte / Cherubim: want het eenvoudich getal is hier voor het veel voudich genomen. Siet bov. op
v. 1. ende 9. op v. 3. 24 Tot een teecken / dat Godt vanden Tempel / ende van dat volck
verhuysen wilde. 25 D. van het deel des Tempels genaemt het Heylige. Eerst is
Godt gescheyden van het Alderheylichste / bov. 9. 3. nu scheyt hy oock uyt het Heylige.
26 T. w. het binnenste / anders genaemt het Voorhof der Priesteren. 27 Dit wort
breeder by gelijckenissen beschreven / boven 1. 24. 28 Siet bov. 1. op v. 6. 29 T. w.
die alsoo dese rechtveerdige verhuysinge des Heeren / als met lofseggginge toestemden. ofte
de schrickelicke swaricheyt / die daer op soude volgen / als met ontsettinge voorseyden.
30 Anders genaemt het groote Voorhof. Siet 1. Reg. 7. 9. ende de aenteeck. 31 Siet
bov. 1. op v. 24. 32 Siet Gen. 17. op v. 2. 33 Namelick / de Heere / wiens heerlick-
heyt beschreven is / bov. v. 4. 34 Genaemt bov. v. 2. vyerige kolen. Het vyer beteeckent
Gods toorn / ende wrake. Siet Job 22. op v. 20. 35 Siet bov. op v. 2. 36 T. w.
van die vier raderẽ / ofte wielen / die by de Cherubim waren. Anders: by de raderen. Eñ soo
wort hier het eenvoudich getal voor het veelvoudige genomen. Vergel. bov. v. 4. de aent.
op het woort Cherub. 37 T. w. een van die viere / vande welcke siet bov. 1. 5. ende de
aenteeck. 38 T. w. om dat te stroyen over de stadt Jerusalem: het welcke hier wel ge-
schiet is in een gesichte tot voorsegginge van het toekomende / maer weynich jaren hier na
inder daet / tot vervullinge van het voorseyde. 39 Siet bov. 2. op v. 8. 40 Verstaet
ebenwel datse elck twee handen hadden. Een enckel getal voor een veelvoudich. Vergel.
bov. v. 4. op 't woort Cherub. itẽ ond. v. 21. 41 Siet bov. 1. op v. 15. 42 De welcke
oock viere waren in getale / bov. 1. 5. alwaer sy dieren genoemt worden. Siet de aenteeck.
43 *Hebr.* een radt by eenen Cherub, ende een radt by eenen Cherub. D. by elcken Cherub
een radt. siet van dese maniere van spreken / Gen. 7. op v. 2. eñ Num. 7. v. 11. eñ 13. op v. 2.
a Ezech. 1. 16. 44 Een edel gesteente / van 't welcke siet bov. 1. v. 16. 45 De welcke
beteeckent / dat in alle Godts wercken eene wonderbare gelijckheyt is van wijse / order / eñ
volmaecktheyt. 46 Siet bov. 1. v. 15. op de woorden vier aengesichten. Item siet de
aenteeck. inde selve plaetse op v. 16. 47 T. w. de Cherubim / by de welcke de raderen
waren. siet bov. 1. op v. 9. 48 T. w. de raderen. Siet bov. 1. op v. 17. 49 Siet
bov. 1. v. 17. 50 Verstaet een der vier hoofden / die een yeder Cherub hadde / de welc-
ke tegen de 4 winden sagen. 51 T. w. der Cherubim / den welcken hier oogen toege-
schreven worden / (hoewel niet in 't eerste gesichte / bov. cap. 1.) beteeckenende de voor-
sichticheyt Godts / waer door sy verlicht worden / ende al haer werck wijselick gestiert /
ende uytgevoert wort. Vergel. bov. 1. op v. 18. alwaer van de oogen der raderen
gesproken is. 52 *Hebr.* vleesch. want het lichaem des menschen uyt vleesch bestaet.
Siet Job 12. op v. 10.

Het xj. Capittel.

Godt toont den Propheet de boosheyt der voorneemste Regenten binnen Jerusalem / die met Godts Prophetien den spot dreven / v. 1 / &c. de Propheet moet prophèteren van hare sonden ende straffen / 4. Een der voorseyde Regenten sterft / waer over de Propheet ontstelt wort / 13. Godt toont hem de spotterye / die sy te Jerusalem dreven met hare broederen / die nae Babel waren wech-gevoert / den welcken Godt ter contrarie geestelicken ende lichamelicken segen belooft / 14. de heerlickheyt des Heeren verlaet de stadt / 22. Godt brengt den Propheet weder (in gesichte) tot sijne mede gevangene broederen in Chaldeen / 24.

1 DOe hief my ¹ de Geest op / ende bracht my tot de ² oostpoorte van het Huys des HEEREN / de welcke siet oostwaert: ende siet / aen de deure der poorte waren ³ vijf en twintich mannen: ende

1 Verstaet dẽ Geest Godts / die hem dit gesichte vertoonde. Siet bov. 8. op v. 3.
2 Siet bov. 10. op v. 19.
3 Men meynt dese geweest te zijn de selve / vande welcke gesproken is / bov. 8. 16. Soo veel ist / datse van grooten aensien onder het volck geweest zijn / ende voornemelick welcker namen hier uytgedruckt worden. Sy camen hier uyt het huys des Heeren / van den afgoden-dienst / die sy daer de sonne bewesen hadden / ende spreken t' samen vande versterckinge der stadt.

in 't

in't midden van hen sach ick [4] Jaazanja den sone van Azzur / ende [5] Pelatja den sone van Benaja / [6] Vorsten des volcks.

2 Ende [7] hy seyde tot my; Menschen kint / dese zijn de mannen / die ongerechticheyt bedencken / ende die quaden raet [8] raden in dese stadt.

3 Die seggen / Men moet geene huysen [9] nae by bouwen : [10] dese [Stadt] [11] soude [12] de pot / ende wy het vleesch zijn.

4 Daerom propheteert tegen hen; propheteert / o menschen kint.

5 So [13] viel dan de Geest des HEEREN op my / ende [14] hy seyde tot my; Segt / Soo seyt de HEERE : [15] Alsoo segget ghy lieden / o huys [16] Israëls: want ick weet elck een der [17] dingen die in uwen geest opklimmen.

6 [18] Ghy hebbet [19] uwe verslagene in dese stadt vermenichvuldiget : ende ghy hebbet der selver straten met de verslagene vervullet.

7 Daerom; soo seyt de Heere HEERE / [20] Uwe verslagene / die ghy in't midden der selver nedergeleyt hebbet / die zijn dat vleesch / ende dese [stadt] is de pot : maer u lieden sal ick uyt het midden [21] der selver [22] doen uytgaen.

8 Ghylieden hebt het [23] sweert gevreest : ende het sweert sal ick over u brengen / spreeckt de Heere HEERE.

9 Oock sal ick u lieden uyt het midden der selver doen uytgaen / ende ick sal u overgeven inde hant [24] der vreemden: ende ick sal [25] recht onder u doen.

10 Ghy sullet [26] door het sweert vallen ; inde [27] lantpale Israëls sal ick u [28] richten : ende ghy sullet weten dat ick de HEERE ben.

11 Dese [stadt] en sal u lieden niet tot [29] eenen pot zijn / ende ghy en sullet in't midden der selver [30] [niet] tot vleesch zijn: [31] inde lantpale Israëls [32] sal ick u richten.

12 Ende ghy sullet weten dat ick de HEERE ben / om dat ghy in mijne insettingen niet gewandelt / ende mijne rechten niet gedaen en hebbet : maer nae de [33] rechten der Heydenen / die rontom u zijn / gedaen hebbet.

13 Het geschiedde nu / als ick [34] prophetеerde / dat Pelatja de sone van Benaja sterf: doe [35] viel ick neder op mijn aengesichte / ende riep met [36] luyder stemme / ende seyde / Ach / Heere / HEERE [37] sult ghy gantsch eene voleyndinge maken met het overblijfsel Israëls?

14 Doe geschiedde het woort des HEEREN tot my / seggende:

15 Menschen kint / [38] 't zijn uwe [39] broederen / uwe [40] broederen / de mannen [41] uwer maegschap / ende het gantsche huys Israëls / [ja] dat [42] gantsche / tot welcke de inwoonderen Jerusalems [43] geseyt hebben: [44] Maeckt u verre af van den HEERE / dit selve lant is ons tot eene erf-besittinge gegeven.

16 Daeromme segt: Soo seyt de Heere HEERE / Hoewel [45] ickse verre onder de Heydenen wech gedaen hebbe / ende hoewel ickse inde landen verstroyt hebbe; nochtans sal ick hen een [46] weynich [tijts] tot een heylichdom zijn / [47] in de landen / daer in sy gekomen zijn.

17 Daerom segt / Alsoo seyt de Heere HEERE; ja [48] ick sal u lieden vergaderen uyt de volckeren / ende ick sal u versamelen uyt de landen daerin ghy verstroyt zijt / en [49] ick sal u het lant Israëls geven.

18 Ende sy sullen daer henen komen / ende alle des selven [50] verfoeysselen / en alle des selven grouwelen van daer wechdoen.

19 Ende ick sal hen [a] [51] eenderley [52] herte geven / ende sal eenen [53] nieuwen geest in't binnenste van u geven : ende ick sal [54] het steenen herte uyt [55] haren vleesche [56] wechnemen / ende sal hen een [57] vleeschen herte geven.

10 [58] Op datse wandelen in mijne insettingen / ende mijne rechten [59] bewaren / ende de selve doen : [60] ende sy sullen my tot een [b] volck zijn / ende ick sal hen [61] tot een Godt zijn.

21 [62] Maer welcker herte [63] het herte harer [64] verfoeysselen ende harer grouwelen [65] na-wandelt / derselver wech sal ick [66] op haren [c] kop geven / spreeckt de Heere HEERE.

22 Doe hieven de [67] Cherubim [68] hare vleugelen op / ende de [69] raderen tegens over hen: ende de [70] heerlickheyt des Godts Israëls was over hen van boven.

23 Ende de heerlickheyt des HEEREN [71] rees op van het midden der stadt / ende [72] stont op den berch / die tegen het Oosten der stadt is.

24 Daerna nam my de Geest op / ende

4 Onderscheyt desen van eenen anderen Jaazania / de sone Saphans / vov. 8.11.
5 Die oock te onderscheyden is van andere deses naems / 1. Chron. 3.21. ende 4.42.
6 D. voortreffelicke persoonen / die inde regeringe des lants uytstekende / by den volcke aensienelick waren / ende volgens een exempel der godtvruchticheyt allen billick moesten geweest zijn. Vergel. Exo. 3.16. Lev. 4.15. 2. Reg. 23.1. ende de aenteeckeningen.
7 T. w. de Geest / die hem voerde. waer uyt blijckt / dat het woort niet en moet van den wint verstaen zijn. Andere verstaen door dese sprekende persoon den Heere / die sich over de Cherubim vertoonde / boven 10.19.
8 T. w. van de stadt niet over te geven in der Chaldeen hant / tegen den raet des Propheten Jeremie / maer die te beschermen.
9 T. w. nae by de stadt. D. inde voorstadt.
10 D. Jerusalem.
11 D. de Chaldeen komende om dese stadt te belegeren / souden in de huysen der voorstadt bequamelick mogen woonen / en als een vyer / de stadt als een pot zijnde / doen sieden / en ons / die daer in souden zijn / als het vleesch door honger verteeren. Vgel. onder 24. 4. &c. Sy spotten met de Prophetie Jerem. 1.13. diese met haren raet soecken te schande ende leugenachtich te maken. And. [ons verderf] en is niet nae by. laet ons huysen bouwen. te wete / om hier te blijven woonen: ende soo zy dese stadt de pot, ende wy het vleesch. want zijn wy het vleesch inde pot / wy moeten daer in blijven : so dat Jeremias tegen hem selven prophetеert / als hy ons spreeckt van wechgevoert te sullen worden.
12 T. w. daer van Jeremias geprophеteert heeft / Jerem. 1.
13 Siet bov. 1. op v. 3.
14 Siet boven op v. 2.
15 Te weten / gelijck recht te vooren v. 3. verhaelt is.
16 Dat is / Juda / Siet 2. Chron. 15.17. en 21.2. met de aenteeck.
17 *Hebr.* de opklimmingen uwes geestes. D. dat in de gedachten uwes herten opkomt. Siet van gelijcke maniere van spreken / Jerem. 7. op v. 31.
18 T. w. Vorsten / ende Regeerders der stadt / van de welcke siet bov. op v. 1.
19 D. die ghy door allerley sorte van ongerechticheyt inde stadt verdrucket hebt. Vergel. bov. 7.23. ende 9.9.
20 Dat de Joden seyden tot bespottinge van de woorden Jeremia / keert Ezechiel tegens hen / als of hy seyde: Seker is de stadt Jerusalem de pot / maer het vleesch daer in siedende / zijn de gene / die ghy daerin wreedelick verdrucket hebt / om welcker oorsake / ende alle uwe godtloosheden / Godts toorn u / ende uwer gelijcke noch grouwelicker verslinden sal.
21 T. w. stadt Jerusalem. and. sal hy, salmen, doen uytgaen. verst. den vyant.
22 Namelick door middel der Chaldeen / diese gevanckelick nemen / ende nae hare verdiensten straffen souden. Siet de 4. volgende vss.
23 D. de oorlooge. Siet Levit. 26. op v. 6.
24 Namelick der Chaldeen.
25 Siet bov. op v. 8.
26 D. door de oorloge omkomen. Siet Levit. 26. op v. 7.
27 Namelick / in Ribla. Siet van dese stadt 2. Reg. 23. op v. 33. ende 25.6. Sy lach in't lant van Hamath / 't welcke benoorden was aen de pale van Palestina / Num. 33. Jos. 13.5.
28 D. Straffen. Verg. Genes. 15. op v. 14. alsoo hier in't volgende vs.
29 T. w. om daer in te sieden. D. daer in te blijven / en uwe meeste straffe / dit leven aengaende / te dragen.
30 Dit woordeken moet hier uyt het voorgaende lidt weder by gestelt zijn.
31 Als bov. in 't voorgaende v. 5.
32 Siet de vervullinge hier van / 2. Reg. 25.21. Jerem. 52.10.
33 Ofte / wijsen. Verstaet hare afgodische rechten / die Godt hen verboden hadde eenichsins na te volgen. Levit. 18.3. ende 20.23. Deut. 12. 29/30. ende 18.14. bov. cap. 5. v. 7. worden de Joden bestraft / om datse nae der heydenen rechten niet en leefden. doch siet daer van de aenteeck. aldaer.
34 Het schijnt dat dit prophеteren Ezechiels / ende het sterven van Pelatia eerst in 't gesichte geschiedt is / ende daer na in de daet / alsoo dat Ezechiel den Israeliten / die in Chaldeen waren / dadelick verkondicht heeft / dat hy gesien / ende inden geest gedaen hadde / ende dat de doot van Pelatia dan oock dadelick geschiedt is / tot de bevestinge deser voorseggingе.
35 T. w. uyt verslagentheyt / ende om voor het overblijfsel des volcx te bidden. Vergel. Num. 14. op v. 5.
36 *Hebr.* grooter.
37 De Propheet en siet niet eygentlick in dese klachte op Pelatia / die een godtloos mensche was / maer op de weynige / die noch overich waren denckende / indien de Heere soo voortginge / dat hy haest een eynde soude maken / daer hy nochtans beloost hadde een overblijfsel te behouden. siet van dese maniere van spreken / Jer. 4. op v. 27.

38 Verstaet de gene / die met Jojachin door den raet Jeremia als ballingen in Chaldeen verhuyst waren. 2. Reg. 24.12 / &c.
39 Dat is / uwe bloetvrienden / ende naebestaende. Siet Gen. 24. op v. 27.
40 Dit herhael geschiet / om den yver Godts / ende de gewichticheyt der sake uyt te drucken.
41 *Hebr.* uwer lossinge. D. die uyt cracht van hare maechschap het recht hebben / om uwe goederen te lossen / ende volgens uwe nae-bestaende bloetvrienden zijn. Siet Lev. 25.25.
42 T. w. dat daer in Chaldea was / meest behoorende tot den stam Juda.
43 T. w. de selve bespottende / om datse haer vaderlant verlaten hadden / ende als ballingen in Chaldeen woonden; daer sy andere noch besaten ende gebruyckten het lant / dat Godt haren Vaderen tot een erffelick goet gegeven hadde.
44 Als offe seyden: Wy zijn allеen Godts volck / die sijn lant / dat hy onsen Vaderen gegeven heeft / bewoonen. wy en hebben met u / die van ons gescheyden zijt / niet te doen / ende ghy en sult geen deel met ons hebben / in dit lant / dat ghy verlaten hebbet.
45 T. w. die hy in 't voorgaende vs des Propheten broederen / ende het huys Israels genaemt hadde. alsoo in 't volgende.
46 Ofte / Ick ben haer een weynich tijts tot een heylichdom geworden. And. ick sal hen tot een kleyn heylichdom zijn. T. w. in plaetse van den sichtbaren Tempel in Jerusalem / die een teecken was van mijne tegenwoordicheyt / sal ick nu hen voor eenen kleynen tijt by zijn / sonder dat uytwendich teecken / met mijnen Geest ende genade onder hen woonende / hare gebeden verhoorende / ende haer beschermende. And. een heylichdom der weynicheyt. D. van weynige. Vgel. Jes. 8.14.
47 T. w. van Chaldeen / en andere daer in sy verstroyet zijn.
48 Het welcke vervult is / als de Joden wedergekomen zijn uyt de Babylonische gevanckenisse nae haer Vaderlant / en noch volmaeckter / als de Heere Christus sijne gemeynte door den dienst der Apostelen / uyt alle volckeren vergadert heeft.
49 T. w. na de gevanckenisse van 70 jaren.
50 D. afgoden / die men verfoeyen moet / ende daer van men eenen grouwel hebben moet. a Ier. 32.39. Eze. 36.26.
51 D. 't welck niet dobbel / nochte valsch en zy / maer oprecht / ongeveynst / my alleen aenhangende / en niet verdeelt tusschen my / en de afgoden. siet wijders. Jer. 32.39. met d' aent.
52 D. wille / genegentheyt / bewegingе. Soo is 't woort herte meest genomen / alst by het woort geest gestelt wort: het welke dan beteeckent den sin / het verstant / en de gedachten des menschen / Psal. 51.12. onder 18.31. ende 36.26.
53 D. andere sinnen / en de gedachten / dan te vooren in u waren. Verstaet eene veranderinge des geestes / niet in wesen / maer in hoedanicheden / ende krachten. Vergel. de voor-aengewesene plaetsen / item Rom. 7.6. ende 12.2. 2. Cor. 4.13. Ephes. 4.23. Col. 3.10.
54 *Hebr.* het herte des steens. D. een steenen / ofte steenich herte. Het herte des onherboren menschen wort hier by eenen steen vergeleken / ten aensien van sijne natuerlicke hardicheyt. De gelijckenisse bestaet voorts hier in : dat / gelijck een steen uyt sijne nature de kracht niet en heeft / om sich in vleesch te veranderen / dat oock alsoo een onherboren mensch uyt sijne eygene onherborene nature de kracht niet en heeft / om sich tot Godt te bekeeren / maer gelijck Godt kan uyt steenen Abrahams kinderen verwecken / Matt. 3.9. soo kan hy oock steenachtige herten door sijnen heylichmakenden Geest vermorwen.
55 D. haren lichaem / daer in de ziele woont. siet Job 12. op v. 10.
56 T. w. mits uyt de ziele de quade hoedanicheden / ende krachten / daer mede sy door hare verdorvene nature my wederstaen / uyt te roeyen en van hen door den Geest der wedergeboorte wech te doen / op datse my niet meer en wederstreven.
57 *Hebr.* een herte des vleesches. D. een vleeschen herte. Het herte eens herboren menschẽ wort hier by vleesch vergeleken / het welcke niet hart en is als een steen / maer buygelick / ende gedweechsaem is / en sich gewillichlick van Godts Geest laet leyden. Soodanich is des menschen herte / na dat Godt het steenen herte wechgenomen / ende een nieu herte gegeven heeft.
58 Hy en seyt niet / op datse konnen, ofte mogen wandelen, &c. maer hy spreeckt van de dadelicke gehoorsaemheyt / die de wedergeborene tegen Godt bewijsen.
59 Dit woort siet op de sekere volstandicheyt der gener die tot Godt waerlick bekeert zijn.
60 Siet Lev. 26. op v. 12. b Ier. 24.7. ende 30.22. ende 31.1. en 32.38.
61 Siet Gen. 17. op v. 7. ende Levit. 18. op v. 2.
62 And. maer aengaende die, welcker herte het herte harer verfoeyselen, ende grouwelen nawandelt.
63 D. 't welck sy meynen / dat hare afgoden begeeren / ende wenschen.
64 D. afgoden.
65 Verg. 1. Reg. 11. op v. 5.
66 Siet bov. 9. op v. 10. c Ierem. 9.10.
67 Siet bov. 1.6. op het woort dieren.
68 T. w. daer mede sy vlogen. Siet boven 1. op v. 6.
69 Siet bov. 1. op v. 15.
70 Siet bov. 1. op v. 28. alsoo in't volgende v.
71 Vergel. bov. 10. op v. 4.
72 D. bleef / ofte ginck staen / stelde haer op den berch. Verstaet den Olijfberch / van den welcken siet / 2. Sam. 15.30. Zach. 14.4. Matt. 24.3.

bracht my in gesichte [73] door den Geest Godts in Chaldea tot [74] de gevanckelick-wechgevoerde: ende het gesichte dat ick gesien hadde/ voer [75] van my op.

25 Ende ick sprack tot de gevanckelick-wechgevoerde alle de [76] woorden des HEEREN/ die hy my hadde doen sien.

73 D. dat my van den Geest Gods gewesen was. Vergel. bov. 4. op v. 4. De sin is/ dat dit al hem geschiedt is in het gesichte sijns geestes/ en niet dadelick in sijn lichaem/ het welcke nu vast in Chaldea bleef.
74 *Hebr.* gevanckelicke wechvoeringe. alsoo in 't volgende vs. Siet bov. 1. op v. 1.
75 D. hielt op/ ofte verdween.
76 Ofte/ saken, dingen.

Het xij. Capittel.

Den Propheet wort van Godt bevolen/ het heymelick vluchten/ ende de gevanckelicke wechvoeringe des Conincks Zedekia/ ende des volcks (weynige uytgesondert) in sijn persoon af te beelden/ v. 1/&c. oock sijn broot eten ende water drincken met kommer ende angst/ den Joden tot een teecken/ 17. Godt verwerpt het spottisch spreeckwoort der Joden/ ende voorseyt daer tegens eene haestige ende gewisse vervullinge sijner Prophetyen/ 21.

1 VOorder geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

2 Menschen kint/ ghy [1] woont in 't midden van [2] een [a] wederspannich huys/ dewelcke oogen hebben om te sien/ ende [3] niet en [b] sien/ [c] ooren hebben om te hooren/ ende [4] niet en hooren/ want sy zijn een wederspannich huys.

3 [5] Daerom ghy menschen kint/ maeckt u [6] gereetschap van vertreckinge; ende vertreckt by dage [7] voor hare oogen: ende ghy sult vertrecken [8] van uwe plaetse tot een [9] ander plaetse voor hare oogen/ [10] misschien sullen sy het [11] mercken/ [12] hoewelse een wederspannich huys zijn.

4 Ghy sult dan uwe [13] gereetschap by dage voor hare oogen uyt brengen/ [14] als de gereetschap der gener die vertrecken: daer na sult ghy in [15] den avont uytgaen voor hare oogen/ [16] gelijck sy uytgaen/ die vertrecken.

5 [17] Doorgraeft u den wandt voor hare oogen: ende brengt daer door [18] [uwe gereetschap] uyt.

6 [19] Voor hare oogen sult ghyse op de schouderen dragen/ in donckeren sult ghyse uytbrengen; [20] u aengesichte sult ghy bedecken/ dat ghy het lant niet en siet: want ick hebbe u den huyse Israëls tot een [21] wonderteecken gegeven.

7 Ende ick dede alsoo/ gelijck als my bevolen was; ick bracht mijn gereetschap uyt by dage/ als de gereetschap [22] der gener die vertrecken: daerna inden avont doorgroef ick my den wandt [23] metter hant; ick bracht- [24] se uyt in donckeren/ [ende] ick droegse op de schouder voor hare oogen.

8 Ende des morgens geschiedde het woort des HEEREN tot my/ seggende:

9 Menschen kint/ Heeft niet het huys Israëls/ het wederspannich huys/ tot u geseyt/ [25] Wat doet ghy?

10 Segt tot hen/ Alsoo seyt de Heere HEERE: [26] Dese last is [tegen] den [27] Vorst te Jerusalem/ ende het gantsche huys Israëls/ dat in het midden van [28] haer is.

11 Segt/ Ick ben ulieder [29] wonderteecken: gelijck als ick [30] gedaen hebbe/ alsoo sal [31] hen gedaen worden: sy sullen door [32] wechvoeringe inde gevanckenisse [33] henen gaen.

12 Ende de [34] Vorst/ die in 't midden van [35] hen is/ sal [36] [de gereetschap] op den schouder dragen [37] in donckeren/ ende hy sal [d] uytgaen; sy sullen door den [38] wandt graven/ om [hem] daer door uyt te brengen: hy sal sijn [39] aengesichte bedecken/ op dat hy met d'ooge de aerde niet en sie.

13 [e] Ick sal oock mijn net over hem [40] uytspreyden/ dat hy in mijn jacht-garen gegrepen worde: ende ick sal hem brengen in Babylonien/ het lant der Chaldeen; oock en sal hy dat [41] niet sien/ hoewel hy daer sterven sal.

14 Ende [42] alle die rontom hem zijn [tot] sijner hulpe/ ende alle sijne [43] benden sal ick in [44] alle winden [f] verstroyen: ende ick sal [45] het sweert achter hen uyt trecken.

15 Also sullen [46] sy weten/ [47] dat ick de HEERE ben/ wanneer ickse onder de Heydenen verspreyden ende haer inde landen verstroyen sal.

16 Doch ick sal van [48] hen [49] weynige lieden doen overblijven vanden sweerde/ vanden honger/ ende vande pestilentie: op datse alle [50] hare grouwelen [51] vertellen onder de Heydenen/ daer henen sy komen sullen; ende [52] sy sullen weten/ dat ick de HEERE ben.

17 Daerna geschiedde het woort des HEEREN tot my/ seggende:

18 Menschen kint/ [53] Ghy sult u broot eten met beven/ ende u water sult ghy met beroerte/ ende met commer drincken.

19 Ende ghy sult tot het volck [54] des

1 T. w. in Chaldea onder de Joden/ die met den Coninck Jojachim uyt haer vaderlant in Babylonien wechgevoert waren/ onder de welcke/ hoewel Godt de sijne hadde/ bov. 11. 16/17. &c. nochtans blijckt uyt dese plaetse/ dat harer vele ongeloovige/ ende moetwillige waren.
2 Siet boven 2. op v. 5. alsoo in 't volgende.
a Ezech. 2. 3. ende 5, 6, 7. 8. ende 3. 26/ 27.
3 T. w. inwendichlick door den geest/ om te bemercke/ wat straffen sy selve geleden hebben/ ende andere noch te verwachten stonden/ ten eynde datse hen bekeeren souden. Vgel. Jes. 6. 9. ende 42. 18.
b Iesa. 6. 9. Ierem. 5. 21.
c Ierem. 5. 21.
4 D. niet en gelooven/ nochte gehoorsaem en zijn/ nae alle de vermaningen/ ende dreygementen/ die Godt door sijne Propheten hen gedaen heeft.
5 Om datse niet en willen sien/ nochte hooren/ sal ick hen noch een ander teecken voorhouden.
6 T. w. een maelken/ ofte kofferken/ staf/ reysmantel/ schoenen/ ofte/ ander reys-tuych. Vergel. Matt. 10. 9/10. Andere verstaen den huysraet/ als bedde/ bulster/ stoelen/ tafelen/ kisten/ tresooren/ &c.
7 D. alsoo datset met haren oogen aenschouwen. want de Heere wilde dese wechgevoerde/ door het gene/ dat de Prophete openbaerlick doen soude/ een seker teecken geven van 'tgene sekerlick dien van Juda/ ende Jerusalem in korten wedervaren soude/ overmits sy niet en geloofden/ dattet qualick met hen gaen soude/ ja hoopten haest daer henen weder te keeren. Jerem. 28. 3. scheldende den Prophete Jeremiam/ door wiens vermaninge sy sich in Chaldeen hadden laten wechvoeren.
8 T. w. daer ghy woont.
9 T. w. daer ghy in de selve stadt niet gewoont en hebt: ende dat om u allesins te schicken nae de wijse van doen der gener die waerlick verhuysen/ ende vele wooningen plegen te doorloopen/ het welcke den volcke tot een teecke moeste zijn/ dat de Coninck Zedekia met de sijne haest souden moeten verhuysen uyt Juda en Jerusalem/ ende gevanckelick wechgevoert worden nae Babel.
10 Hy gebruyckt dit woordeken/ om den Propheet in twijfelinge te laten van de vruchtbare uytkomste deses teeckens/ op dat hy leeren soude te vreden te zijn/ met alleen zijn bevel nae te komen. Het schijnt oock dat hy in den Prophete wat goede hope wil opwecken/ om hem tot neerstichheyt op te scherpen.
11 Te weten/ hoe ickse om hare wederspannicheyt straffen wil.
12 Dat is/ niet tegenstaende datse seer moetwillich/ ende ongehoorsaem zijn/ soo datter niet veel beteringe aen is te verwachten/ nochtans sal ick dit sichtbaer teecken hen voorstellen/ tot harer meerdere overtuyginge. And. om datse een wederspannich huys zijn. Alsoo soude Godt de reden aenwijsen/ om de welcke van der Joden bekeeringe niet veel te verwachten en was. Ofte/ mogelick sullense sien, dat is/ in haer herte overtuycht worden/ datse een wederspannich huys zijn, nae dien sulcke straffen haren volcke sullen overkomen/ ende sy door de hare in de welcke sy staken/ noch niet gebetert en wierden.
13 T. w. daer van in 't voorgaende vs gesproken is.
14 *Hebr.* als de gereetschap der vertreckinge. D. diemen mede neemt in 't vertrecken/ verhuysen/ ofte verreysen.
15 Het schijnt dat de Prophete gelast is eerst sijn gereetschap uyt te brengen in een plaetse voor sijn huys binnen den muer zijnde/ ende daer na den muer door te breken ende in donckeren met het selve wech te gaen. Tot een teecken dat de Joden souden soecken heymelick te ontkomen/ ende dat de Coninck Zedekias met sijne krijchs-luyden des nachts uyt Jerusalem trecken/ ende vluchten soude/ gelijck oock geschiet is/ 2. Reg. 25. 4. Jerem. 39. 4. ende 52. 7. Avont is hier voor den nacht genomen. siet Job 7. op v. 4.
16 *Hebr.* nae de uytgangen der vertreckinge. D. nae de wijse van het uytgaen der gener/ die eenige reyse aennemen.
17 T. w. om te beteeckenen/ dat de Coninck Zedekia de mueren der stadt soude laten breken/ om door de breucke met sijne krijchs-lieden uyt het perijckel te komen. 2. Reg. 25. 4. Jerem. 52. 7.
18 Dit is hier ingevoegt uyt het voorgaende 4. v. ende uyt het volgende 7.
19 Siet bov. op v. 3.
20 Dit beteeckent dat de Coninck Zedekia soo snellick/ ende verslagen soude vluchten/ om de handen der Chaldeen te ontkomen/ dat hy het lant door het welcke hy vluchtede qualick soude sien. Daer na dat Zedekia sijn gesichte benomen soude worden/ door de verblindinge sijner oogen/ alsoo dat hy 't lant van Babilonien niet sien en soude/ Siet de vervullinge/ 2. Reg. 25. 7. Jerem. 39. 7. ende 52. 11. Oock is bedeckinge van 't aengesichte een teecken geweest van schande/ ende droefheyt diemen alreede heeft/ ende van swaricheyt/ die te verwachten is. Vergel. 2. Sam. 15. op v. 30. Esth. 7. 8. Jerem. 14. 3.

21 T. w. om te beteeckenen dat toekomende was: namelick den ondergangk des Conincks Zedekia/ ende der stadt Jerusalem. alsoo onder v. 11. ende 24.
24. Vgel. Psal. 71. 7. met d' aenteeck.
22 *Hebr.* der vertreckinge.
23 D. niet met eenige ysere instrumenten/ ende openbaer geweldt/ maer als met eene dieflicke behendicheyt/ ende stilheyt/ tot een teecken/ dat de Coninck Zedekia met sijn geselschap souden soecken heymelick de handen der Chaldeen te ontvlieden. Siet 2. Reg. 25. 4.
24 T. w. de reysgereetschap.
25 D. wat wilt zijn/ dat ghy aldus op eene vreemde maniere in haeste verhuyst?
26 D. dese prophetie/ die u door het teecken mijner verhuysinge voorgestelt wort. Siet 2. Reg. 9. op v. 25. ofte aldus/ dese last is [tegen] den Vorst, tegen Ierusalem, &c.
27 D. den Coninck Zedekiam. De sin is/ dat de last/ dien hy op sijne schouderen droech/ een teecken was van den last der grooter ellenden/ die korts over den Coninck/ sijne Heeren/ en het gantsche volck komen souden.
28 T. w. de Joden die binnen Jerusalem woonden/ ofte/ de stadt Jerusalem/ in de welcke Joden ende Israeliten vergadert waren.
29 Siet boven op v. 6.
30 T. w. met dese gereetschap aldus te dragen/ om te verhuysen.
31 Namelick den Coninck van Juda/ ende sijn volck.
32 Ofte/ vertreckinge.
33 T. w. nae Babel. Siet de vervullinge hier van 2. Reg. 25.
34 Namelick de Coninck Zedekia/ van den welcke in 't voorgaende 10. v. gesproken is.
35 Dat is/ van die van Jerusalem/ ende gantsch Juda.
36 T. w. die ter verreysinge noodich is/ als bov. v. 4.
37 Vergel. bov. v. 4/ 6/ 7.
d 2. Reg. 25. 4.
38 D. muer: Vgel. boven het v. 5.
39 Vergel. bov. het v. 6.
e Ezech. 17. 20.

40 T. w. door de Chaldeessche krijchs-lieden/ die hem inde vlucht zijnde najagen/ ende vangen sullen. Siet van de vervullinge/ 2. Reg. 25. 5/6. ende vande maniere van spreken/ Job 19. op v. 6.
41 T. w. om dat door een gestreken oordeel de oogen te vooren hem sullen verblint worden/ 2. Reg. 25. 7.
42 T. w. die den Coninck Zedekiam in sijne vlucht vergeselschapten. siet de vervullinge hier van 2. Reg. 25. 5. Verstaet oock de Egyptenaren/ die den Coninck te vooren inde belegeringe te hulpe gekomen waren/ Jerem. 37. 6. item, die na de doot van Gedalia in Egypten gevluchtet waren/ Jer. 42. 16/17/18. ende 43. 5/6/7. &c.
43 Het woort beteeckent eygentlick vleugelen/ ende hier/ benden/ ende scharen van krijchs-volck. alsoo ond. 17. 21. ende 39. 10.
44 Siet bov. 5. op v. 10.
f Ezech. 5. 10, 12.
45 Siet bov. 5. op v. 2.
46 Siet bov. 5. op v. 13.
47 Siet bov. 6. op v. 7.
48 T. w. van de Joden/ ende andere Israeliten/ die in Jerusalem/ ende daer buyten onder malkanderen vermenget waren.
49 *Hebr.* lieden van getal, D. weynige lieden/ diemen lichtelick tellen kan. Siet Gen. 34. op v. 30.
50 Tegen de eerste/ ende de tweede tafel. siet van de selve/ 2. Reg. 16. 3/4. &c. ende 21. 2/3. &c. 2. Chro. 33. 2/3. &c. ende 36. 14/16.
51 T. w. niet slechts alleen met woorden/ maer oock met de daet harer verstroyinge in alle omliggende landen/ waer door sy als op een tonneel gestelt souden worden tot een openbaer bewijs van Godts wrake tegen de sonde.
52 T. w. niet alleen de Joden/ bevindende metter daet/ dat ick warachtich/ rechtveerdich/ ende een vyant der sonden ben/ maer oock de Heydenen/ onderricht zijnde van de Joden/ ende siende de rechtveerdige plagen/ daermede Godt hare sonden strafte.
53 T. w. om te beteeckenen/ de benauwtheyt/ vreese/ ende verslagentheyt/ daer toe de Joden in Jerusalem/ ende over al in 't lant gebracht souden worden. Vergel. bov. 4. 16.
54 Namelick/ van Chaldeen. Hy verstaet de Joden/ ende Israeliten/ die daer als gevangene woonden. Desen wast seer profijtelick te hooren/ hoe 't noch met Jerusalem vergaen soude. want het was hen leet/ verleydet zijnde door de valsche Propheten/ datse door den raet Jeremie haer vaderlant verlaten/ ende sich haren vyanden overgegeven hadden.

lants seggen: Alsoo seyt de Heere HEERE / vande inwoonderen Jerusalems / in het lant Israëls; Sy sullen haer broot [55] met commer eten / ende haer water sullense met [g] verbaestheyt drincken: [56] om dat [57] haer lant woest sal worden [58] van syne volheyt / van wegen het gewelt aller der gener die daer in woonen /

20 Ende de bewoonde steden sullen woest worden / ende het lant sal een wildernisse zyn / ende ghy sult weten / dat ick de HEERE ben.

21 Wederom geschiedde het woort des HEEREN tot my / seggende:

22 Menschen kint / wat is dit voor een [59] spreeckwoort [dat] [60] ghy lieden hebbet inden lande Israëls / seggende: De dagen sullen verlenget worden / ende al het [61] gesichte sal vergaen.

23 Daerom segt tot hen; Alsoo seyt de Heere HEERE: Ick sal dit spreeckwoort doen ophouden / dats'et niet meer ten spreeckwoorde gebruycken en sullen in Israël: maer spreeckt tot hen / [62] De dagen zyn nae by gekomen / ende [63] het woort van [64] yeder gesichte.

24 Want geen [65] ydel gesichte / en salder meer wesen / nochte [66] vleyende waersegginge / in't midden van't huys Israëls.

25 Want ick ben de HEERE: ick sal spreken; het woort / dat ick sal spreken / sal gedaen worden / [de tyt] en [67] sal niet meer [68] uytgestelt worden: want in [69] uwe dagen / ô wederspannich huys / sal ick een woort spreken / ende het selve doen / spreeckt de Heere HEERE.

26 Voorder geschiedde het woort des HEEREN tot my / seggende:

27 Menschen kint / siet / die vanden huyse Israëls seggen: Het gesichte / dat hy siet / is [70] voor vele dagen: ende [71] hy propheteert van tyden / die verre zyn.

28 Daerom segt tot hen: Alsoo seyt de Heere HEERE; Geene myner woorden en sullen meer uytgestellet worden: Het woort / 't welck ick gesproken hebbe / dat sal gedaen worden / spreeckt de Heere HEERE.

55 D. seer becommert / verslagen / ende verbaest zynde over de onverwachte / ende vreeselicke elenden / die hen seffens sullen overvallen.
g Ezech. 4. 16.
56 D. op datse daer uyt verstaen mochten / dat niet alleen de stadt belegert / maer oock het gantsche lant verwoest soude worden.
57 Verstaet het lant van Jerusalem. T. w. daer in dese stadt gelegen was / ende daer over sy heerschede.
58 D. van het gene daer het vol van is / alsoo Psal. 24. 1. Verstaet allerley overvloet / ende rijckdom / die vanden vyant wechgenomen soude worden.
59 Het Hebreeusch woort beteeckent hier een gemeen seggen / met weynige woorden vele beteeckenende / en den meesten deel der lieden soo bekent / dattet hen met de eerste occasie stracks op de tonge comt. Siet 1. Sam. 10. 12. ende 24. 14. en ond. 18. 2.
60 T. w. die onder u met myne dreygementen den spot houdet.
61 De sin van dit spreeckwoort is / datse met de voorseggingen der Propheten / rakende haren ondergancк / niet te doen en hadden / overmits Godt nae sijne lanckmoedicheyt den tijt vande aenkomste hares verderfs / dien de Propheten kort maeckten / verlengen soude / ofte dat hare prophetien nemmermeer en souden waerachtich bevonden worden.
62 D. den tijt van haren ondergancк.
63 D. de Prophetie / van hare uytroeyinge door de Chaldeen.
64 D. den inhout / de uytvoeringe van elcke prophetie / rakende u voorseyde verderf.
65 D. valsche ende leugenachtige voorsegginge. Alsoo Thren. 2, 14. ond. 13. 6/7. Zach. 10. 2. ydelheyt voor valscheyt. Siet Job 31. op V. 5.
66 *Hebr.* glatte, ofte / des genen die glat is, te weten / van monde / door vleyinge / ende schoon spreken. Vergel. Prov. 5. 3. ende 26. 28. ende de aenteeck. Hy spreeckt van de valsche Propheten / die den waren Propheten tegenspraken / ende het volck met soete / ende aengename voorseggingen in haer ongeloove / afgoderye / ende quaet leven voedden. And. slibberige. D. twijfelachtige.
67 Want de belegeringe Jerusalems door Nebucadnezar is corts daer na gevolgt.
68 *Hebr.* eygentlick vertrocken, of / vertogen.
69 D. in u leven.
70 D. voor langen tijt / eer het vervult sal worden / so dat de straffe op onse dagen niet aencomen en sal. Sy en loochenen niet openbaerlick de waerheyt der prophetie / maer om sich selven in slaep te wiegen / stellense de selve lang geuyt.
71 Sy meynen den Propheet Ezechiel.

Het xiij. Capittel.

Godt beveelt den Propheet te prophetеren tegen de valsche Propheten / ende hare loose plaesteringen / V. 1 / &c. item tegen de valsche Prophetessen / ende hare armkussens ende hooft-deckſels / 17.

1 ENde des HEEREN woort geschiedde tot my / seggende:

2 Menschen-kint / propheteert tegen de [1] Propheten Israels / [2] die prophetеren: ende segt tot de gene / die [3] uyt haer herte prophetеren; Hoort des HEEREN woort.

3 Soo seyt de Heere HEERE; Wee over die dwase Propheten: die [4] haren geest nawandelen / ende 't gene sy [5] niet gesien en hebben!

4 Uwe Propheten / ô Israël / zyn [6] als vossen inde woeste plaetsen.

5 [7] Ghy en zyt [8] inde bressen niet opgetreden / nochte en hebbet [9] den muer [niet] toegemuert voor het huys Israëls; om in den stryt te staen / [10] ten dage des HEEREN.

6 [11] Sy sien [12] ydelheyt / ende [13] leugenachtige voorsegginge / die daer seggen / De HEERE heeft gesproken / daer de HEERE haer niet gesonden en heeft: ende sy geven hope van het [14] woort te sullen bevestigen.

7 [15] En siet ghy niet een [16] ydel gesichte / ende spreket [17] eene leugenachtige voorsegginge / als ghy [18] segget / De HEERE spreeckt / daer [19] ick niet gesproken en hebbe?

8 Daerom soo seyt de Heere HEERE / Om dat ghy lieden ydelheyt spreeckt / ende leugen siet: daerom / siet / [20] ick [wil] aen u / spreeckt de Heere HEERE.

9 Ende [21] myne hant sal zyn tegen de Propheten / die ydelheyt sien / ende leugen voorseggen; sy en sullen [22] inde vergaderinge myнes volcks niet zyn / ende in het [23] schrift [24] van het huys Israëls niet geschreven worden / ende [25] in het lant Israëls niet komen: ende ghy sullet weten dat ick de Heere HEERE ben.

10 Daerom / ja [26] daerom datse myn volck [27] verleyden / [28] seggende / Vrede / daer geen vrede en is; ende [dat] [29] d'een eenen [30] leemen-wandt bouwt / ende / siet / [31] de andere den selven [32] plaesteren met [33] loosen-kalcke:

11 Segt tot de gene die met loosen-kalcke plaesteren / dat [34] hy omvallen sal: daer sal een [35] overstelpende plasregen zyn; ende ghy / ô groote hagelsteenen / sullet vallen / ende eenen grooten stormwint / sal [hem] splyten.

12 Siet / als die wandt sal gevallen zyn; [36] sal dan niet tot u [37] geseyt worden / Waer is de plaesteringe / daer mede ghy geplaestert hebbet?

13 Daerom alsoo seyt de Heere HEERE; Ja ick sal [38] [hem] door eenen grooten stormwint in myne grimmicheyt splyten / ende daer sal een overstelpende plasregen zyn in mynen toorn / ende groote hagelsteenen in [myne] grimmicheyt / [39] om [dien] te verdoen.

1 T. w. die daer in Chaldea waren onder de wechgevoerde Joden / diese wijs maken wilden / datse in haer vaderlant haest wederkeeren souden. Siet van de selve oock / Jer. 29. 8. Sy hadden oock hare metgesellen in Jerusalem / Jerem. 23. 16/17.
2 D. die het prophetisch ampt / doch valschelick / sich aentrecken.
3 *Hebr.* den Propheten uyt haer herte. D. die prophetеren het gene dat uyt hare eygen goetduncken / oordeel / ende drijvinge voortkomt / ende niet van Godt. Sulcke Propheten worden geseyt valsche gesichten, ende de bedriegerye hares herten te prophetеren, Jer. 14. 14. hares herten gesichten te spreken, Jer. 23. 16. Propheten te zijn van de bedriegerije hares herten, Jerem. 23. 26. haren geest na te wandelen, hier in't volgende V. Siet het tegendeel / Num. 16. 28. ende de aenteeck. aldaer.
4 D. haer eygen verstant / ende ingevinge volgen in't voorstellen van hare gewaende prophetien. Vergel. de aenteeck. op't voorgaende vs.

5 T. w. dat hen in eenich gesichte van Godt vertoont soude zijn / om dat uyt sijnen naem den volcke te verkondigen. Het woort sien is dickwils aldus genomen / als Num. 24. 4. Jes. 30. 10. Thren. 2. 14. en hier ond. V. 6/7/8. Hier van worden de Propheten Sienders genaemt. Siet 1. Sam. 9. op V. 9. ende 2. Chron. 9. op V. 29.
6 Te weten / die in woeste / dorre / ende verlatene plaetsen zijnde / daer seer weynich te rooven is / seer gretich zijn / om het aldersllechste / waerse't krijgen konnen / op te snappen.
7 T. w. valsche Propheten.
8 'T is een gelijckenisse genomen van den krijchs-handel / alwaer de kloecke soldaten sich in de bresse / die in de stadtmuer van den vyant gemaeckt is / moedichlick stellen / om den vyant daer uyt te houden: 'twelck de valsche Propheten moesten nagevolget hebben met gebeden tot Godt / ende de vermaningen tot de Gemeynte / om de oordeelen / ende straffen Godts af te keeren. siet de selve maniere van spreken / Psal. 106. 23/30. en onder 22. 30.
9 T. w. als hy gebroken was / 'T is eene andere gelijckenisse genomen vande hoven / welcker heyningen ende mueren alsse beschadiget zijn van de wilde dieren / moeten versien zijn tegen nieuwen inval der selven. Siet van de selve gelijckenisse onder 22. 30.
10 Verstaet den tijt / inden welcken de Heere de Chaldeen over den Israeliten uytsenden soude / om de selve te verderven. Dach des Heeren voor dach der straffe / ofte wrake. siet Job 24. op V. 1.
11 T. w. de valsche Propheten / die Ezechiel in de tweede persone toegesproken hadde V. 5. van de welcke hy nu spreeckt in de derde persoone / als oock boven V. 4. Siet van dergelijcke veranderinge in persoone / Job 18. V. 4.
12 Siet bov. 12. op V. 24.

13 *Hebr.* voorsegginge des leugens.
14 Ofte / de sake. T. w. die sy als eene prophetie van Godt voortkomende / valschelick uytgegeven hebben.
15 Dese vrage versekert sterckelick.
16 *Hebr.* een gesichte der ydelheyt. alsoo bov. 12. 24. siet de aenteeck.
17 *Hebr.* eene voorsegginge des leugens.
18 T. w. tot het volck.
19 Namelick / ick de Heere.
20 Te weten / om u te straffen. Vergel. Jerem. 21. 13. met d'aenteeck.
21 D. myne kracht om te straffen / ende te verderven / alsoo Exod. 9. 3. Jud. 2. 15. 1. Sam. 12. 15.
22 Alsoo wort het woort sod genomen Psal. 89. 8. ende 111. 1. De sin is / dat de valsche Propheten niet en souden onder Godts uytvercoren volck gerekent / nochte sijner geestelicker goederen mede deelachtich worden.
23 D. in't register der ware kinderen Godts. Vergel. Exod. 32. 32. ende de aenteeck. item Psal. 69. 29. ende de aenteeck. Luc. 10. 20. Apoc. 13. 8. ende 17. 8. ende 20. 15. ende 21. 27.
24 D. vande ware kercke niet bevonden worden.
25 D. in't lant van Juda niet wederkeeren uyt de Babylonische gevanckenisse: gelijck oock die onboetveerdich blijven / om niet comen en sullen in't Hemelsche Canaan.
26 Dese verdobbelinge geschiedt / om den sin te meer kracht te geven. siet dergelijcke Gen. 7. op V. 2. ende 14. op V. 10. Num. 3. 9. ende Deut. 16. 20. Joel 3. 14. ende de aenteeck.
27 T. w. alsoo / datse myne dreygementen niet geloovet / myne godtsdiensten niet suyverlick gehouden / ende myne wetten / voorschrijvende de maniere des levens / niet gehoorsamet en hebben / Jerem. 28. 15/16.
28 D. hen wijsmakende / dat alle dingen wel waren / ende geene straffe en was te verwachten. Vergel. Jerem. 6. 14. ende 28. 9. ende ond. V. 16.
29 T. w. valsch Propheet.
30 D. een slecht / ende swack schutsel / om een huys vry te houden van geweldigen aenstoot / ende inbreucke. Verstaet de ydele / ende flatterende Prophetyen der verleyders / die sy het volck voorhielden / op datse de dreygementen / die Godt door de ware Propheten liet verkondigen / niet gelooven en souden.
31 T. w. valsche Propheten.
32 D. hielpen des eersten voorgestelde Prophetie door ydele / ende den menschen aengename schijnredenen te bevestigen / ende te volmaken.
33 Verstaet eene qualick gemaeckte / ofte getemperde materie van leem / ofte moorter / dat lichtelick afvalt / ende vergaet. Vgel. ond. 22, 28.
34 T. w. de leemen wandt.
35 Verstaet hier door / ende het volgende / het gewelt der Chaldeen / 'twelck sich over Jerusalem / ende het geheele Coninckrijcke van Juda grouwelick uytstorten soude. de selve gelijckenissen worden oock elders gebruyckt. Siet Jes. 25. 4. Jer. 47. 3. ond. 38. 22.
36 Dese vrage versekert sterckelick.
37 T. w. van de lieden / die voorbygaende / den inval van 't huys sien sullen / ofte die daer van eenige kennisse sullen hebben.
38 T. w. dien leemen wandt.
39 *Hebr.* tot vernielinge.

14 So sal ick den wandt afbreken/ dien ghy-lieden met loosen-kalcke geplaestert hebt/ ende sal hem [40] ter aerde nederwerpen/ dat [41] sijnen gront sal ontdeckt worden: also sal [42] [de stadt] vallen/ ende [43] ghy sullet in't midden van haer omkomen: ende ghy sullet weten/ dat ick de HEERE ben.

15 So sal ick mijne grimmicheyt tegen den wandt voortbrengen/ ende tegen de gene die hem plaesteren met loosen kalcke: ende ick sal tot [44] u-lieden seggen/ Die wandt en [45] isser niet [meer]/ nochte die hem plaesterden en [46] zijnder niet:

16 [Te weten] de Propheten Israëls die van Jerusalem propheteren/ ende voor haer een gesichte [47] des vredes sien: daer geen vrede en is/ spreeckt de Heere HEERE.

17 Ende ghy/ menschen kint/ [48] set u aengesichte [49] tegen de dochteren uwes volcks/ de welcke propheteren uyt haer herte: ende [50] propheteert tegen haer.

18 Ende segt/ Soo seyt de Heere HEERE; Wee [die vrouwen] die [51] kussens naeyen voor [52] alle oxelen der armen/ ende maken [53] hooft-decksels voor het hooft [54] van alle stature/ om de [55] zielen te jagen: sullet ghy de [56] zielen mijns volcks jagen/ ende sullet ghy [57] u de [58] zielen [59] in't leven behouden?

19 Ende sullet ghy my [60] ontheyligen by mijn volck/ [a] voor hantvollen van gerste/ ende voor stucken broots [61] om zielen te dooden die niet en souden sterven/ ende om zielen [62] in't leven te behouden die niet en souden leven/ door u liegen tot mijn volck/ dat [63] de leugen hoort?

20 Daerom/ soo seyt de Heere HEERE; Siet/ [64] ick [wil] aen uwe kussens/ daermede ghy aldaer de zielen jaget nae [65] de bloemhoven/ ende ick salse uyt uwe armen [66] wechscheuren: ende ick sal die zielen [67] los maken/ de zielen die ghy jaget nae de bloemhoven.

21 Daertoe sal ick uwe hooftdeckselen scheuren/ ende mijn volck uyt uwe [68] hant redden/ so datse niet meer in uwe hant en sullen zijn [69] tot eene jacht: ende [70] ghy sullet weten/ dat ick de HEERE ben.

22 Om dat ghylieden het herte des rechtveerdigen [door] valscheyt hebbet [71] bedroeft gemaeckt/ daer ick [72] hem geene [73] smerte aengedaen en hebbe: ende om dat ghy de [74] handen des godtloosen gesterckt hebt/ op dat hy sich van sijnen boosen wech niet afkeeren en soude/ dat ick hem in't leven behielde.

23 Daerom en sullet [75] ghy niet meer [76] ydelheyt [77] sien/ nochte [78] waersegginge gebruycken: maer ick sal mijn volck uyt uwe hant redden/ ende ghy sullet weten dat ick de HEERE ben.

Het xiiij. Capittel.

Sommige Outsten des volcks komen tot den Propheet/ om Godt/ quansuys/ raet te vragen/ v. 1. Godt antwoortse door den Propheet nae de verdienste harer Afgoderye en huychelrye/ ende dreyght alle sulcke vragers/ oock de verleydde Propheten/ die den vrageren nae der selver appetijt propheteerden/ het verderf/ met eene beloste voor de boetveerdigen/ 2/ &c. Godt verclaert dat de voorbiddingen/ selfs van de aldervroomste (als daer waren Noa/ Daniël/ ende Job) Jerusalem/ noch geen volck/ dat hy vastelijck besloten heeft te straffen/ souden konnen helpen/ maer alleenlick hare eygene zielen redden/ 12. Voorseyt dat eenige sullen overblijven/ ende tot de andere Joden in Babel oock gevoert worden/ haerlieden tot een exempel ende spiegel van Godts rechtveerdicheyt/ 22.

1 DAerna quamen tot my mannen uyt de [1] Outste Israëls/ ende [a] [2] saten neder voor mijn aengesichte.

2 Doe geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

3 Menschen kint/ dese mannen hebben hare dreckgoden in haer herte [3] opgeset/ ende hebben [4] den aenstoot harer ongerechticheyt recht voor hare aengesichten gestelt: worde ick dan [5] eernstlick van hen gevraegt?

4 Daerom spreeckt met hen/ ende segt tot hen; Alsoo seyt de Heere HEERE/ [6] Een yeder man uyt den huyse [7] Israëls/ die de dreckgoden in sijn herte opset/ ende den aenstoot sijner ongerechticheyt recht voor sijn aengesichte stelt/ ende [8] komt tot den Prophete; Ick de HEERE [9] sal hem/ [10] als hy komt/ antwoorden [11] nae de menichte sijner dreckgoden:

5 Op dat ick het huys Israëls [12] in haer herte grijpe/ dewijle sy alle door hare dreckgoden van my vervreemdet zijn.

6 Daerom segt tot het huys Israëls; Alsoo seyt de Heere HEERE/ Bekeeret u/ ende keeret u af van uwe dreckgoden: ende keeret uwe [13] aengesichten af van [14] alle uwe grouwelen.

7 Want [15] yeder man uyt den huyse Israëls/ ende uyt [16] den vreemdelinck die in Israël verkeert/ die sich van achter my afscheydt/ ende sett sijne dreckgoden op in sijn herte/ ende [17] stelt den aenstoot sijner ongerechticheyt recht voor sijn aengesichte/ ende komt tot den Prophete [18] om my door hem te vragen; Ick ben de HEERE/ hem sal geantwoordt worden [19] door my:

8 Ende ick [20] sal mijn aengesichte tegen dien selven man setten/ ende sal hem

40 *Hebr.* aen d'aerde doen genaken.
41 D. tot den gronde toe sal hy uytgeroeyt worden. Siet de selve maniere van spreken/ Psal. 137.7. Mich. 1.16. Habac. 3.13. Vgel. 2. Sam. 22.16.
42 Namelick/ Jerusalem.
43 T. w. ghy Joden.
44 Verstaet de gene/ die de valsche Propheten geloofden/ en van hare ydele ende toesmeeckende prophetien alle goet verwachteden.
45 D. hy is omgeworpen.
46 T. w. in't leven. Siet Gen. 42. op v. 13. ende Prov. 12. op v. 7.
47 Siet vov. op v. 10.
48 Siet vov. 6. op v. 2.
49 D. tegen de vrouwen uwes lantvolcx/ die haer voor Prophetessen/ ende waersegsters uytgevende/ de menschẽ door eenhele ydelheden/ ende leugenen wijsmaeckten/ dat Godt over hen niet vergramt en was/ gelijck de ware Propheten leerden. Daer toe flatteerden ende stijfden sy de menschen in hare sonden/ hen Godts genade/ ende segen/ hoewelse in de selve sonden voortgingen/ toeseggende. om nu een yder daer van te versekeren/ maeckten sy/ soo eenige meynen/ armkussens/ en hoofthuyvẽ/ de welcke sy den persoone/ diese bedrogen/ toestelden voor seker gewin/ dat dese Prophetessen daer van trocken.
50 Siet vov. in dit cap. op v. 2.
51 Sommige verstaen dit niet eygentlick/ maer figuerlick/ vande pluymstrijckeryen ende beloften van vrede ende ruste/ andere verstaen 't eygentlick/ datse sulcke dingen maeckten/ en verkochten/ om gebruyckt te worden van de gene die hare prophetien geloofden/ tot een teecken/ datse soo waerlick ruste/ ende vrede in den lande soudẽ hebben/ als hare armen daer op gemackelick souden leunen/ en rustẽ.
52 *Hebr.* alle oxelen der handen. T. w. aller der gener/ diese ten voorgemelden eynde souden willen koopen/ ende gebruycken. 53 And. slaephuyven of overdeckselen. Dese dienden tot een teecken van altijt vasten ende gerusten slaep te sullen hebben. 54 D. van allen ouderdom/ ofte hoochte. Sy passen hare guychelrye op alle soorten van menschen/ kleyne/ ende groote/ om een yeder te verleyden/ ende van elck een te trecken.
55 Ende alsoo te vangen. D. de menschen in't tijdelicke/ ende eeuwige verderf te brengen/ mits de selve in grouwelicke afgoderye ende onboetveerdicheyt te stijven. Vergel. Prov. 6. 26. ende de aenteeck. 56 Verstaet de redelicke ende onsterffelicke zielen.
57 Ofte voor u. D. u ten besten. 58 D. uwe persoonen. alsoo Genes. 9.5. op de woorden/ uwer zielen. 59 D. voeden/ ende onderhouden/ mits oneerlick gewin te trecken van uwe valsche prophetien. 60 Te weten/ misbruyckende mijnen naem/ als of ick u last gegeven hadde/ door valsche prophetien mijn volck te verleyden. Vergel. Levit. 18. op v. 21. a Mich. 3.5. 61 D. om door uwe voorseggingen den doot te verkondigen aen de gene/ die niet en sullen sterven/ om datse aen my gelooven/ ende uwe waerseggingen versoeyen. 62 D. het leven toe te seggen/ die niet leven en sullen/ om datse my afgaen/ ende u aenhangen. 63 Te weten/ uwen leugen/ daer mede ghy het selve bedriegt. 64 Te weten/ om die te scheuren/ ende te verderven. Vergel. boven v. 8. ende de aenteeck. 65 *Hebr.* bloeyende [hoven]. te weten/ inde welcke sy hare afgoden hadden/ om die van toekomende dingen te vragen/ ende die nae de selve dingen nieuwsgierich waren/ daer henen aen te locken/ om die te verleyden. Jesa. 65.3. And. op datse wechvliegen: Te weten/ los zijnde van uwe bedriegelijcke kussens. 66 Ofte/ wechrucken. 67 T. w. uyt de netten/ daer in ghyse gevangen houdet/ op datse het verderf/ het welcke ghy haer socket aen te brengen/ mochten ontkomen. 68 D. gewelt/ ende macht. Siet Genes. 16. op v. 6.
69 T. w. als eene proye/ om van u gejaget te worden. 70 T. w. ghy valsche Prophetessen/ van de welcke gesproken is/ vov. v. 17. 71 T. w. hem dreygende met het tijdelicke/ ende eeuwige verderf/ om dat hy u niet en geloofde/ nochte volchde.
72 T. w. den rechtveerdigen/ ofte het selve. T. w. herte des rechtveerdigen. 73 T. w. mits hem door mijne straffen te dreygen: ja hebbe hem meer getroost met de beloste mijner genade. 74 D. in sijne afgoderye ende onboetveerdicheyt gestijft/ ende moedich gemaeckt hebbet. Siet van dese maniere van spreken oock Jud. 9. 24. ende de aenteeck. Hy wort oock in't goede genomen/ als Jud. 7. 11. 1. Sam. 23.16. Jes. 35.3.

75 Te weten/ valsche Prophetessen.
76 Siet boven op v. 6.
77 T. w. overmits ghy omkomen sullet.
78 Ofte/ met waersegginge omgaen. *Hebr.* waerseggende waerseggen, alsoo Deut. 18. 10. 2. Reg. 17. 17. ende 21. 21. Siet van het woort waersegginge breeder/ Prov. 16. op v. 10.

1 D. Regeerders/ en hoofdẽ der Gemeynte/ die in Chaldea woonden. siet Exo. 3. op v. 16. ende Levit. 4. op v. 15.
a Ezech. 20.1.
2 T. w. om door den Prophete Godt raet te vragen van den toekomenden stant sijnes volcks/ soo wel in Jerusalem/ als daer in Chaldea. siet het volgende 3. vs. Vergel. vov. 8.1. ende ond. 20.1.
3 D. hebbense in haer gemoet de hoogste plaetse gegeven (gelijckse oock buyten het herte plegen op hoochten opgericht te worden) sa dat syse boven alle andere dingen/ ja oock boven my hooch achten/ ende vereeren. alsoo in 't volgende.
4 Verstaet de afgoden. want als sy dese voor hare aengesichten oprichteden tegen Godts bevel/ so zijnse hen een oorsake geweest van vieresins tegen Godt te sondigẽ/ en tot vele grouwelen te vervallen. alsoo in't volgende. item alsoo worden de afgodẽ eenen strick genaemt/ Exo. 23.33. Deut. 7.16. Jud. 2.3.
5 *Hebr.* gevraecht zijnde gevraecht. D. met eernst ofte oprechtelick. Hy wil seggen/ Neen. Dit en kan t'samen niet bestaen/ datmen de afgoden soude aenhangẽ/ ende evenwel den waren Godt om raet vragen. And. soude ick eenichsins van hen gevraecht worden? D. ick en begeere van sulcken volck niet gevraecht te zijn. De Heere wiert om raet gevraecht ordinaerlick door den Hoogenpriester met den Ephod bekleet zijnde. Siet Num. 27. 21. ende de aenteeck. Jud. 1. op v. 1. ofte door een Prophert, 1. Sam. 23. op v. 2. ende 6. ende 28. 6. 2. Sam. 2. 1. 2. Chron. 18. 7. 6 *Hebr.* man man. D. een yeder. Siet Levit. 15. op v. 2. alsoo ond. v. 7. 7 D. Juda. siet vov. 6. op v. 2. Verstaet de Joden/ die daer in Chaldea woonden. 8 T. w. om door hem Godt raet te vragen. 9 Ofte/ hebbe hem geantwoort. 10 And. in dien [tijt].
11 D. ick salse antwoorden/ niet datse geerne hooren souden/ maer gelijck hare groote/ ende menigerley afgoderije verdient heeft. And. van de menichte sijner dreckgoden. D. ick en salse anders niet antwoorden/ dan dat aengaet eensdeels de menichvuldicheyt harer afgoderije/ anderdeels de straffen/ die sy daer door verdient hebben. 12 D. ick salse soo antwoorden/ dat ick in't licht brengen sal/ dat in haer herte verborgen was. want sy willen haer als godtvruchtige uytgeven/ als sy comen/ om my raet te vragen/ maer ick sal met mijne antwoorde ontdecken de godtloosheyt die in haer herte schuylt. 13 Verstaet onder dit woort oock de herten/ sonder welcker afkeeringe de aengesichten qualick afgekeeret konnen worden. Dit is het tegendeel van den aenstoot recht voor sijn aengesicht te stellen, vov. v. 3. 14 D. niet alleen van uwe afgoderije/ ende sonden begaen tegen de eerste tafel/ maer oock van alle uwe schelmerijen/ bedreven tegen de tweede tafel der wet.
15 *Hebr.* man man, als vov. v. 4. 16 D. den Jodengenoot/ die soodanich geworden was/ ofte te vooren in Judea/ ofte daer na in Chaldea/ hebbende aengenomen de Religie der Joden/ met de onderhoudinge van hare ceremonien. Siet van sulcke vreemdelingen/ Levit. 17. 8. ende 25.35. 17 Siet vov. op v. 4. 18 Anders/ om aen, ofte/ van hem my aengaende te vragen. 19 Dat is/ niet alleen door den Prophete/ dien hy vraecht/ maer door/ ofte van my selven/ die hem antwoorden sal/ niet soo seer met woorden/ als met plagen/ ende straffen/ gelijck de volgende woorden uytwijsen.
20 Siet Levit. 17. op v. 10.

stellen tot [21] een [b] teecken/ eñ [22] tot spreeck-woorden/ ende sal hem [23] uytroepen uyt het midden mijns volcks: ende ghylieden sult weten/ dat ick de HEERE ben.

9 Als nu een Propheet [c] [24] overredet sal zijn/ ende [25] yet gesproken sal hebben/ ick de HEERE hebbe dien selven Propheet [26] overredet/ ende ick sal [27] mijne [d] hant tegen hem uytstrecken/ ende sal hem verdelgen uyt het midden mijns volcx Israëls.

10 Ende sy sullen [28] hare ongerechticheyt dragen: gelijck de ongerechticheyt des vragers sal zijn/ alsoo sal zijn de ongerechticheyt des Propheten:

11 Op dat het huys Israëls niet meer van achter my af en dwale/ ende sy sich niet meer en verontreynigen met alle hare [29] overtredingen: alsdan sullen sy my [30] tot een volck zijn/ ende ick sal hen [31] tot eenen Godt zijn/ spreeckt de Heere HEERE.

12 Voorder geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

13 Menschen kint/ als een lant tegen my gesondicht sal hebben/ [32] swaerlick overtredende/ so sal ick mijne hant daertegen uytstrecken/ ende sal het selve [33] den [e] staf des broots breken/ ende eenen honger daer in senden/ dat ick daer uyt menschen ende beesten uytroeye:

14 Of schoon dese drie mannen [34] Noach/ Daniel/ ende Job/ in't midden des selven waren; sy souden door [35] hare gerechticheyt [36] [alleen] hare [37] ziele bevrijden/ spreeckt de Heere HEERE.

15 So ick [38] het boos gedierte maecke door het lant door te gaen/ 't welcke dat van kinderen beroove/ so dattet woest worde [39] datter niemant door en gae/ van wegen het gedierte:

16 Die drie mannen in't midden des selven zijnde/ [soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de Heere HEERE/ sose sonen/ ende sose dochteren [40] redden souden! [41] sy selve alleen souden bevrijdet worden/ maer het lant soude woest worden.

17 Ofte/ [als] ick [42] het sweert brenge over dat selve lant/ eñ segge/ [43] Sweert/ gaet door/ door dat lant/ so dat ick daer van uytroeye menschen ende beesten:

18 Of schoon die drie mannen in't midden des selven waren/ [soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de Heere HEERE/ sy en souden sonen/ noch dochteren bevrijden/ maer sy selve alleene souden bevrijdet worden.

19 Ofte [als] ick de pestilentie in dat selve lant sende/ ende mijne grimmicheyt daer over [44] met bloet [45] uytgiete/ om daer van menschen/ ende beesten uyt te roeyen:

20 Of schoon Noach/ Daniel/ ende Job in 't midden des selven waren/ [soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de Heere HEERE; sose eenen sone/ [ofte] sose eene dochter [46] souden bevrijden! sy souden [alleene] hare ziele [47] door hare gerechticheyt bevrijden.

21 Want alsoo seyt de Heere HEERE/ [48] Hoe veel te meer/ als ick mijne vier [49] boose gerichten/ het sweert/ ende den honger/ ende het boose gedierte/ ende de pestilentie gesonden sal hebben tegen Jerusalem/ om daer uyt/ menschen ende beesten uyt te roeyen?

22 Doch siet/ [50] daer in sullen [51] ontkomene overblijven/ die uytgevoeret sullen worden/ sonen ende dochteren; siet/ sy sullen tot [52] u lieden [53] uytkomen/ ende ghy sullet haren [54] wech sien/ ende hare handelingen: ende ghy sullet [55] vertroostet worden over het quaet/ dat ick over Jerusalem gebracht sal hebben [ja] al wat ick sal gebracht hebben over haer.

23 So sullen sy u vertroosten/ als ghy haren wech/ ende hare handelingen sien sullet: ende ghy sullet weten/ dat ick niet/ sonder oorsake gedaen en hebbe/ al wat ick [56] in haer gedaen hebbe/ spreeckt de Heere HEERE.

21 Te weten/ van mijne rechtveerdige wrake tegẽs de huychelaers. Want ick sal met die in't straffen soo vreeselick/ ende seltsamelick omgaen/ dat een yeder daer over verschrickt sal zijn/ als over een openbaer teeckẽ mijner wrake een yeder van my voorgestelt tot sijner waerschouwinge. Vergel. Deut. 28. 46. And. sal hem verwoesten tot een teecken. D. dat hy tot een teeckẽ zy/ &c.

b Deut. 28. 37. Ezech. 5. 15.

22 Siet Deut. 28. op v. 37. item Job 17. op v. 6. Siet oock 1. Reg. 9/7/8. 2. Chron. 7. 20/21. Psal. 44. 14/15. ende 69. 12. Jer. 24. 9. Hab. 2. 6.

23 Siet Levit. 20. op v. 3.

c Ezech. 13. 1, 2, &c.

24 Te weten/ vande hypocriten/ diese raet vragen/ ende begeeren/ dat hen wat goets geprophetèert worde. Siet van het Hebr. woort. Jud. 14. op v. 15.

25 T. w. dat de vrager geerne hoort/ maer valsch is.

26 Te weten/ niet met den Propheet eenich quaet in te geven/ maer met de hypocrisie des vragers door des Propheten lichtveerdicheyt/ ende giericheyt/ die van den Prophete/ ende den Satan komen/ rechtveerdelick te straffen. Vergelijckt 2. Samuel 12. 12. 1. Reg. 12. 15. ende 22. 22. Jerem. 4. 10. met de aenteeck. item 2. Thess. 2. 11/12.

27 T. w. tegen dien Propheet/ om hem te straffen. alsoo Exod. 7. 5. Jes. 5. 25. Jer. 15. 6. onder v. 13. eñ 25. 7/ &c.

d Ezech. 13. 9.

28 Het Hebr. woort beteeckent hier de straffe/ die door de ongerechticheyt eñ misdaet verdient is. siet Levit. 5. op v. 1.

29 De welcke meermaels onreynicheden inde H. Schrift genaemt worden/ als Ezr. 9. 11. ond. 24. 13. ende 36. 17. ende 39. 24. 1. Thess. 4. 7. Jac. 1. 21.

30 Siet Levit. 26. 12.

31 Siet Gen. 17. op v. 7.

32 *Hebr.* overtredinge overtredende. D. overtredinge begaende.

33 Siet Levit. 26. op v. 26.

e Levit. 26. 26. Ezech. 4. 16. eñ 5. 16.

34 Hy naemt dese 3 persoonen/ om datse hem onder andere aengenaem geweest waren/ ende groote weldaden van hem ontfangen hadden. Vergel. Jerem. 15. 1.

35 T. w. aengesien/ ende gewaerdeert in den middelaer Christo/ wiens volmaeckte gerechticheyt/ de onvolmaecktheyt/ die in aller vromen gerechticheyt is/ wechneemt/ ofte toedeckt/ soo datse met segeninge uyt genade beloont wort.

36 Dat dit woort hier ingevoeght moet zijn/ is af te nemen uyt de volgende vss. 16/18.

37 D. haer leven uyt het gemeyne verderf des lants vry houden.

38 Dese plage wort den sondigen volcke gedreygt/ Levit. 26. 22. vov. 5. 17. ende dadelick toegesonden/ 2. Reg. 17. 25.

39 *Hebr.* sonder doorganger.

40 Verstaet/ dat syse niet redden en souden: gelijck de volgende woorden uytwijsen: ende vgel. het volgende 18. v.

41 Hier wort gesproken van een onwederroepelick vonnis Godts over de grouwelicke hartneckicheyt ende ondanckbaerheyt des volcks/ ende dat nae sijn rechtveerdich oordeel. siet ond. v. 23.

42 D. de oorloge. siet Lev. 26. op v. 6.

43 Godt spreeckt de levenloose/ eñ onvernuftige schepselen toe/ als ofse leefden/ ende verstant hadden/ om te toonen sijne almogentheyt/ ende de heerschappie die hy over alle dingen heeft/ eñ datter niet en geschiet in eenige dingen/ hoe groot ofte kleyn datse mogen zijn/ by gevalle/ maer alles door sijne over al tegenwoordige voorsichticheyt. vgel. Deut. 4. op v. 26.

44 D. met het dooden/ ende ombrengen van vele menschen/ ende beesten. Want bloet wort voor doodinge/ doot-slach/ moordt dickwijls genomen. Siet Gen. 37. op v. 26. siet vande slachtinge/ die Godt door sijnen Engel gedaen heeft/ 2. Sam. 24. 15/16.

45 Siet vov. 7. op v. 8.

46 Hy wil seggen/ Neense/ Siet vov. op v. 16.

47 Siet vov. v. 14.

48 De sin is/ Indien de voorgenaemde mannen in't leven zijnde/ als ick een lant maer met eene plage en straffe/ haer selven alleen souden konnen vande straffe vry houden/ hoe veel te meer souden sy voor haer selven alleen dat connen doen/ als Godt vier plagen over Jerusalem t'seffens sendẽ soude. and. hoe veel te min, T. w. soudẽ sy het volck konnen bevrijden wanneer Godt vier plagen over haer sendt.

49 Ofte/ oordeelen. D. straffen/ ofte plagen. Siet Exod. 6. 5. ende 7. 5. ende de aenteeck. vgel. 2. Chron. 20. 12. Boos ofte quaet wordense genaemt/ om datse den mensche swaer/ pijnlick/ ende seer schadelick valle. Siet oock van 4. soorten der plagen/ genaemt geslachten, hoewel van dese ten deele onderschepden/ Jerem. 15. 3.

50 D. in Jerusalem.

51 *Hebr.* eene ontcominge. D. die het verderf vande 4. voorgemelde plagen ontkomen sullen. Ontcominge, voor ontcomene/ als 2. Reg. 10. 30. 1. Chron. 4. 43. alsoo het overblijffsel voor overgeblevene/ 2. Chron. 36. 20. gevanckenisse voor gevangene. Num. 31. 12.

52 Die hier in Chaldea woonet.

53 T. w. uyt Jerusalem/ ende Judea/ herwaert nae Babel gevanckelick gevoert zijnde.

54 D. maniere van doen/ zeden/ leven/ ende wandel: waer uyt ghy sult konnen bemercken/ wat het voor een volck zy/ namelick gantsch verkeert/ ende verdorven.

55 Te weten/ niet met woorden die ghy van hen hooren sullet/ maer met de elende/ boosheyt ende smaetheyt/ die ghy aensien sullet. Want ghy sult daer uyt mercken/ dat Godt meer dan reden heeft gehadt/ om haer aldus te straffen/ sulcks dat ghy u over sijne oordeelen te vreden sult houden.

56 Ofte/ aen, met, ofte/ tegen haer, T. w. Jerusalem.

Het xv. Capittel.

Door de gelijckenisse van het hout des wijnstocks/ voorseyt Godt Jerusalem d'uyterste ruyne/ van wegen alle hare boosheyt.

1 ENde des HEEREN woort geschiedde tot my/ seggende:

2 Menschen kint/ wat is het [1] hout des wijnstocks [2] meer/ dan alle hout/ [3] [ofte] de wijnrancke [meer dan] dat onder het hout eenes wouts is?

3 Wort daer van hout genomen/ om een stuck-wercks te maken? [4] neemtmen daer van [5] een pinne/ om eenich vat daer aen te hangen?

4 Siet/ het wort den vyere overgegeven/ [6] op dattet verteert worde: het vyer verteert [7] beyde sijne eynden/ ende sijn middelste wort verbrant: [8] soudet deugen tot een stuck-wercks?

5 Siet/ doe het geheel was/ en wiert het tot geen stuck-wercks gemaeckt: hoe veel te min als het vyer dat verteert heeft/ so dat het verbrant is/ sal 't dan noch tot een stuck-wercks gemaeckt worden?

6 Daerom/ alsoo seyt de Heere HEERE; Gelijck als [9] het hout des wijnstocks is onder [10] het hout des wouts/ 't welck ick den vyere overgeve/ op dattet verteert worde: alsoo sal ick de inwoonderen Jerusalems overgeven.

7 Want ick sal mijn aengesichte tegens hen setten; als sy van het [11] [een] vyer uytgaen/ sal het [ander] vyer haer verteeren: ende ghy sullet weten/ dat ick de HEERE ben/ als ick mijn aengesichte tegens hen gestelt sal hebben.

8 Ende ick sal het lant woest maken; om datse [12] swaerlick overtreden hebben/ spreeckt de Heere HEERE.

1 T. w. na dat het afgehouwen is. And. boom.

2 D. beter/ weerdiger/ oorbooriicker. Hy wil seggen/ niet/ maer is oock slechter/ soo wel in de forme/ die krom/ slom/ knobbelachtich/ ende leelick is/ als inde materie/ die onbequaem is/ dat daer uyt eenich houten vat/ ofte stuckwerck soude mogen gemaeckt worden.

3 And. [ofte] dan een tack, die onder, ofte/ inde boomen eenes wouts is.

4 *Hebr.* nemense daer van. D. salmen daer van bequame stoffe konnen nemen/ om slechts eenen houten nagel te maken/ aen welcken men soude mogen eenigen huysraet/ ofte wercktuyg hangen.

5 D. eenen houten nagel.

6 And. ter verteeringe, ofte/ ter spijse, alsoo ond. v. 6.

7 Sommige verstaẽ door de eynden/ alle de palen des lants die rontom verwoest waren: ende door het middelste Jerusalem.

8 Dese vrage loochent sterckelick. Want behalven dat het wijnstockhout onverseert zijnde seer onbequaem is/ om yet daer van te maken/ so ist noch veel onbequamer/ alst door den brant bedorven/ ofte beschadigt is.

9 Hier by zijn de Joden/ eñ die van Jerusalem/ vergeleken: die Godt hem tot een eygẽ volck afgesondert hadde/ op datse goede vruchten souden dragen. siet Jes. 5. 1/2/ &c. Joh. 15. 1. 2. &c.

10 Verst. de Heydenen/ eñ volckeren/ die ongeloovich zijn/ eñ volgens onvruchtbaer tot alle goede wercken. Met dese woorden nu de Joden gevoeget in een gelijck oordeel/ om datse het voordeel/ het welcke sy door Godts genade over die hadden/ door hare moetwillige ondanckbaerheyt te niete maeckte.

11 T. w. der elenden/ ende plagen. siet Job 15. op v. 34. De sin is/ datse de eene plage niet soo haest en souden ontgaen zijn/ of sy souden inde andere vallen/ als vanden honger inde peste/ ofte in het sweert/ ofte van het sweert inde gevanckenisse. Vergel. Jes. 24. 18. ende Jerem. 48. 43.

12 *Hebr.* overtredinge overtreden hebben. Vergel. vov. 14. 13.

Het xvj. Capittel.

Door de gelijckenisse van een nieuwgeboren ende elendichlick verlaten dochterken/ &c. stelt Godt den Joden voor oogen/ hare onweerdicheyt/ende sijne bysondere liefde ende weldadicheyt/die hy haer uyt louter genade bewesen heeft / v. 1/2/3/ &c. Daer tegen hare snoode ondanckbaerheyt ende ontrouwe / bewesen door allerleye grouwelicke afgoderye ende heydensche verbonden / 15. Voorts/de rechtveerdicheyt sijner gestrenge oordeelen over haer/35. die sy (arger zijnde als hare susters / Sodom ende Samaria) wel verdient hadde / 45. met belofte nochtans vande genadige herstellinge/ welcker sy/ met de uytverkorene heydenen/in den Messia souden deelachtich worden / 60.

1 VOorder geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

2 Menschen kint / maeckt [1] Jerusalem hare [2] grouwelen bekent:

3 Ende segt / Alsoo seyt de Heere HEERE tot Jerusalem; Uwe [3] handelingen/ ende uwe [4] geboorten zijn uyt het lant der Canaaniten: u vader was [5] een Amoriter / ende uwe moeder eene [6] Hetitische.

4 Ende aengaende uwe geboorten / [7] ten dage / als ghy geboren waert / [8] en wiert uwe navel [9] niet afgesneden; ende ghy en waert niet met water gewasschen [10] doe ick [u] aenschouwde: ghy en waert oock [11] geensins met sout gewreven/ nochte in windelen gewonden.

5 [12] Geene ooge en hadde medelijden over u/om u een [13] van dese dingen te doen/ om sich over u te erbarmen: maer ghy [14] zijt geworpen geweest op het vlacke des velts/ om de walgelickheyt [15] van uwe ziele / ten dage / doe ghy geboren waert.

6 Als ick by u voorby ginck / so sach ick u vertreden zijnde [16] in uwen bloede / ende ick seyde tot u [17] in uwen bloede / [18] Leeft; [19] ja ick seyde tot u in uwen bloede/ Leeft.

7 Ick hebbe u tot [20] tien duysent / als het gewas des velts / gemaeckt; ende ghy zijt gegroeyt / ende groot geworden / ende zijt gekomen tot [21] groote cierlickheyt: [uwe] borsten zijn vast geworden / ende u hayr is gewassen / doch ghy waert [22] naeckt / ende bloot.

8 Als ick nu by u voorby ginck/ sach ick u / ende siet / uwen tijt was de tijt [23] der minnen: so [24] breydde ick mijnen vleugel over u uyt / ende deckte uwe [25] naecktheyt: ja [a] ick swoer u/ ende quam met u in [26] een verbont / spreeckt de Heere HEERE / ende ghy wiert mijne.

9 Daer na [27] wiesch ick u met water/ ende ick spoelde [28] u bloet van u af / ende [29] salfde u met olye.

10 [30] Ick bekleedde u oock met [31] gestickt-werck / ende ick schoeyde u met [32] dassenvellen/ ende omgordde u met [33] fijn linnen / ende bedeckte u met sijde.

11 Oock vercierde ick u met cieraet / ende dede [34] arm-ringen aen uwe handen/ ende een [35] keten aen uwen [36] hals.

12 Desgelijcx dede ick een [37] voorhooft-ciersel [38] aen u aengesichte/ ende [39] oor-ringen aen uwe ooren/ ende [40] eene kroone der heerlickheyt op u hooft.

13 [41] So waert ghy verciert met gout/ ende silver / ende uwe cleedinge was fijn linnen/ ende sijde/ ende [42] gestickt-werck: ghy aett [43] meel-bloeme/ ende honich/ ende olye: ende ghy waert [44] gantsch [45] seer schoone / ende waert voorspoedich / [46] dat ghy een Coninckrijck wierdet.

14 Daer toe [47] ginck van u eenen naem uyt onder de Heydenen om uwe schoonheyt: want die was volmaeckt door mijne [48] heerlickheyt / die ick op u geleyt hadde/ spreeckt de Heere HEERE.

15 Maer ghy hebt [49] vertrouwt op uwe schoonheyt / ende hebt [50] gehoereert [51] van wegen uwen naem: ja hebt uwe hoererpen uytgestort aen een yeder/ die voorby ginck; voor hem was [52] sy.

16 Ende ghy hebt van uwe kleederen genomen / ende u gemaeckt geplecte [53] hoochten / ende hebt daer op gehoereert: [54] [sulcks] en is niet gekomen / ende en sal niet geschieden.

17 Daer toe hebt ghy genomen [55] de vaten uwes cieraets van [56] mijn gout ende van mijn silver / dat ick u gegeven hadde; ende ghy hebt u [57] mans-beelden [58] ge-

1 D. den inwoonderen van Jerusalem/ delwelcke hier volgens om dese oorsake in 't eenvoudich getal/ende int vrouwelicke geslachte toegesproken worden.
2 D. grouwelicke wercken/ voornemelick door afgoderye bedreven.
3 Vele verstaen hier door / al het bedrijf des geheelen Israelitischen volcks,' in 't stuck van de religie/ ende den godesdienst: waer onder oock te begrijpen zijn de wercken rakende den wandel des levens. Andere vertalen dit woort Afcomsten, ofte geslachten, oorsprongen, wooningen, ofte verkeeringen.
4 D. de beginselen/ ende de oorspongen van uwe voorgemelde handelingen en zijn niet uyt Abraham/ ende Sara / vande welcke ghy u beroemt afkomstich te wesen / maer uyt de afgodische / ende godtloose Heydenen/ welcker doen ghy nagevolcht hebt/af-aerdende van het geloove / ende de wercken uwes vaders Abraham. Vergel. Joh. 8. 39. Rom. 2. 28. ende 9. 7/8. Sommige meynen dat het Hebr. woort hier in 't getal van velen gestelt wort/ om aen te wijsen dat de Israeliten altijt verscheydene afgodische religien nagevolget hebben/met eene niet te vreden zijnde. 5 Siet van deses volcx afkomste/Gen. 10. 16. ende van des selven boosheyt/Genes. 15. 16. 6 Van der Hittiten afkomste. Siet Genes. 10. 15. ende van hare boosheyt/ Gen. 27. 46.
7 D. ten tijde / als ick Abram / die een afgodendienaer was / Jos. 24. 2. doe ghy in sijne lendenen waert / riep uyt Ur in Chaldeen / om in het lant van Canaan te komen / bracht sijn zaet in Egypten/ ende leyddet door de woestijne in 't beloofde lant. Vergel. Hos. 2. 3.
8 Des volcks Israels elende wort hier beschreven door eene gelijckenisse genomen van een nieuwgeboren kint/ dat uyt sijns moeders lichaem voortgekomen zijnde/ van niemant gade geslagen en wort. 9 Dit beteeckent / dat geene bloote creatuere dit volck van sijn aengeboren elende/ sonde en doot verloste/ nochte verlossen en konde/ om het selve tot de eeuwige salicheyt te brengen. 10 *Hebr.* met mijn aenschouwen. D. soo haest / als ick u aenschouwde. Alsoo verduytschen oock eenige de woorden by ofte met mijnen voet. Gen. 30. 30. soo haest als ick in quam. And. tot mijn aenschouwen. D. tot een welgevallen van mijn aenschouwen / sulcks dat ghy mijn gesichte soudt aengenaem geweest zijn. And. tot verschooninge. T. w. waer door de huyt des nieuwgeboren kints wort sacht/ suyver/ net/ en glat gemaeckt / als de selve na de afwasschinge met eenige substantien daer toe gebruyckelick bestreken is geweest. 11 *Hebr.* gesouten wordende, gesouten geworden. Het sout wiert in voortijden oock gebruyckt tot verstijvinge des huyts / ende versterckinge der inwendige partijen. Dit alles geeft te verstaen dat Godt inde Israeliten / als hyse voor sijn volck aennam / niet anders gevonden en heeft dan elende/ vuylnisse/ ende swackheyt/ ende volgens de selve verkoren heeft niet uyt aensien van hare weerde / maer door sijne genade/ inden beloofden Middelaer. 12 T. w. niet alleen/ om datse niet en wilden/ maer oock niet en konden. *Hebr.* Geen ooge en spaerde, ofte verschoonde over u. 13 T. w. die aen een sodanich nieuwgeboren kindeken nootsakelick tot sijner behoudinge gedaen moeten worden. 14 D. als van allen verlaten/ ende van niemant te helpen dan van Godt.
15 Want het herte des menschen is boven alle dingen bedriechlick, en verkeert. Jer. 17. 9. Sijn verstant is eene vyantschap tegen Godt. Rom. 8. 7. ende hy geheel als een made ende worm. Job 25. 6. ja lichter dan de ydelheyt/ Psal. 62. 10. 16 T. w. dat aen uwen lijve was/ doe ghy eerst ter werelt quaemt. Dit bloet beteeckent ons de verdorventheyt der natuer/ welcke wy alle ontfangen/ ende geboren zijn/ ende die ons den tijdelicken / ende eeuwigen doot onderworpen maeckt. 17 D. daer ghy in uwen bloede waert. 18 D. ghy sult leven/ niet tegenstaende/ dat ghy seer verdorven/ ende elendich zijt. 'Tis een bevel inhoudende eene belofte des levens: van welcke maniere van spreken siet/ Psal. 37. op v. 3. en Prov. 3. op v. 25. De Heere wil seggen/ Hoewel ghy seer onreyn ende mismaeckt zijt/ en ligt als in 't midden des doots / nochtans sal ick maken / dat ghy sult leven. Dit is voorgaens verbeelt / volgens het verbont der genade 'twelck Godt met Abraham / heeft opgericht.
19 Dit wort tweemael geseyt / om te toonen / dat Godt sijne beloften menichmael heeft herniewt/ ende datse vast gaen. Siet van dese beloften/ Gen. 12. 1/2/3. ende 13. 15/16. ende 15. 1/&c. ende 17. 1/2/&c. ende 22. 17. &c. ende 24. 7. en 26. 3. ende 28. 13/&c. 20 D. tot eene seer groote menichte. siet Exod. 1. 7. ende 12. 27. Een seker getal voor een onseker.
21 *Hebr.* tot de cierlicheyt der cierlijckheden. D. tot seer groote/ ofte de aldermeeste frisheyt. siet van dese maniere van spreken. Lev. 2. op v. 3. Verstaet dit van eene geestelicke cierlicheyt / ende frisheyt. welcker oorsake siet Deut. 7. 7/8. ende is volgens voortgekomen uyt de eerste weldaet hier vermelt / begrepen inde belofte des levens / boven v. 6.
22 *Hebr.* naecktheyt. Alsoo onder v. 22. Verstaet de beroovinge der oorspronckelicker gerechticheyt/ ende de ledicheyt van alle salichmakende goet. siet vande geestelicke naecktheyt oock/ Apoc. 3. 17.

23 D. dat ghy houbaer waert / ofte bequaem / om ten houwelicke begeert te worden. De Heere spreeckt hier menschelicker wijse van het geestelick houwelick / het welcke hy uyt enckele genade/ en liefde aengegaen heeft met het Joodsche volck/ als hy het selve van alle andere volckeren der aerde heeft afgesondert / en daermede een verbondt der genade inden Messia opgericht.
24 D. ick nam u in mijne bewaringe/ om u tot mijne Bruyt te nemen. Vgel. Ruth 3. op v. 9.
25 Ofte/ schaemte.
a Gen. 22. 16. en 24. 7.
26 T. w. des geestelicken houwelicks/ dat ick u Godt/ ende ghy mijn volck soudt wesen. Siet Gen. 17. 1/2/ &c.
27 Hier door verstaen vele de weldaet van de vergevinge der sonden / vloeyende uyt het genadenverbondt / ende die dickwils door afwasschinge afgebeeldt/ en uytgedruckt wort. Exod. 24. 8. Lev. 15. 13. Psal. 51. 4/9. ond. 36. 25. Act. 22. 16. 1. Cor. 6. 11. Apoc. 1. 5. Doch verstaet oock dit ende het volgende / vande wedergeboorte ende heylichmakinge/ ten opsien vande kinderen der belofte / ende de uytverkorene/ die onder den volcke waren.
28 T. w. dat in uwe geboorte aen u gebonden wiert.
29 Te weten/ om u behagelick te maken. Vergel. Esth. 2. 12. Dit beteeckende de geestelicke salvinge met de olye der wedergeboorte / waer door de mensche tot een beter leven geheylicht wort. Siet van dese olye / ende salvinge/ 2. Cor. 1. 21/ 22. 1. Joh. 2. 20/27.

30 D. ick hebbe u overvloedelick voorsien niet alleen nae den lichame van al het gene dat u noodich was/ maer met geestelicke goederen/ ende weldaden soo verrijckt/ ende vervult/ dat ghy onder andere volckeren uytsteeckt/ Gen. 12. 2/3. Num. 24. 5/6/7/17/18/19. Deut. 4. 6/7/8. Psal. 132. 13/14/15/ &c. ende door mijn houwelick eene Coninginne geworden zijt. Siet Psal. 45/11/12/13/14/&c. Siet oock onder op v. 13. 31 Ofte/ borduerwerck, alsoo onder v. 18. 32 Siet van dese Exod. 25. op v. 5. 33 Siet Gen. 41. op v. 42. 34 Siet Gen. 24. op v. 22. 35 Siet van dit woort oock Gen. 41. 42. 36 *Hebr.* kele, ofte gorgel. 37 Siet Gen. 24. op v. 22. 38 Ofte/ over uwen neuse, ofte / aen u voorhooft: Siet Genes. 24. op v. 47. 39 Siet het selve woort inde selve beteeckeninge/ Genes. 35. 4. 40 Ofte / eene kroone des cieraets. D. een eerlicke/ ofte cierlicke kroone. Siet Prov. 4. 9. ende de aenteeck. 41 Door alle dese gelijckenissen genomen van lichamelicken cieraet / nootdruft / schoonheyt / ende voorspoet/ wort afgebeeldt den overvloet der geestelicke gaven / daer mede Godt het Israelitische volck boven andere natien verheven hadde / als daer waren de gevinge der wet / de openbaringe der hemelscher leere / de gave der Prophetie / het Priesterdom/ den suyveren Godes-dienst/ de miraculen/ de hope des toekomenden levens / &c. 42 Ofte/ borduerwerck. 43 Verstaet onder de sorten van leeftocht hier verhaelt / al wat noodich is tot onderhoudinge des levens / ende aengenaem tot des selven vermakinge.
44 *Hebr.* in seer seer. 45 D. seer aengenaem / ende van allen volckeren met verwonderinge aengesien. 46 D. dat ghy uwe eygene Coningen gehadt hebt/ die u regeerden. Ofte/ ghy hadt voorspoet in 't Coninckrijcke. T. w. meest onder de regeeringe van den Coninck David / ende Salomo. De Coninckliche hoocheyt was den Israeliten beloofst/ Gen. 17. 6. ende 49. 10. 47 Siet de belofte hier van / Gen. 12. 2. Deut. 4. 6/7/8. De vervullinge/ Num. 23. 8/21. &c. Jos. 2. 9. 1. Sam. 3. 7. 1. Reg. 10. 1. &c. 24. &c. 2. Chro. 32. 23. 48 Siet boven op vs 10. ende 13. 49 Even als of ghy die altijt behouden soudt / hoe ghy het oock met my maecktet. 50 D. afgoderye bedreven/ eensdeels in uwen afgodendienst / anderdeels in uwe snoode verbintenissen met de afgodische volckeren. Siet van de geestelicke hoererye / door afgodendienst / Lev. 17. op v. 7. ende 20. op v. 5. ende van de ongeoorloofde verbintenissen door Godt verboden/ Exod. 23. 32. ende 34. 12. Deut. 7. 2. ende van de Joden gemaeckt / 2. Chron. 19. 2. ende 20. 25/&c.
51 D. om dat ghy den naem hebt seer schoon te zijn/ ende uyt sulcke oorsake den wille u gemeyn te maken / tot versadinge van uwen hoerachtigen aert. 52 Te weten / uwe schoonheyt. Vergelijckt Jes. 57. 5. Jer. 2. 20/ 23/36. ende 3. 6. 53 Verstaet altaren in hooge plaetsen den afgoden opgericht/ ende met bonte / ofte breetgeplecte cleederen behangen / op datse van verre gesien zijnde / de passanten tot afgoderye souden aentrecken. Dese worden hier vergeleken by de bedden der hoeren / dewelcke schoon/ ende kostelick opgepronckt worden / om de minnaers aen te locken / Prov. 7. 16. waerom oock dese afgodische plaetsen / der afgodendienaren bedden genaemt worden. Jes. 57. 7. 54 De sin is / dattet de Joden soo grof maeckten met hare afgoderye / datse hares gelijcke niet en hadden/ nochte hebben en souden. 55 Het Hebreusch woort wort in 't gemeyne genomen voor allerley vatentuych / gereetschap / ofte huysraet / dat van gout / silver/ &c. gemaeckt is. Vergelijckt Levit. 15. op v. 4. 56 Dat is / 't welck ick u gegeven hadde tot nootsakelick gebruyck/ ende matigen cieraet. Vergelijckt Hos. 2. 8. 57 Het schijnt dat hier mans-beelden genaemt worden/ ende niet vrouw-beelden, om dat Jerusalem hier ingevoert wort onder de persoone van eene hoere / die haer met alle man vermengt. Ofte / om datse eenige beelden hebben gehadt inde forme van een man / seer onkuysschelick ende eysselick afgemaelt. 58 Te weten / van dat gout / ende silver.

maeckt: ende ghy hebt met deselve [59] gehoereert.

18 Ende ghy hebt uwe gestickte kleederen genomen / ende [60] hebtse bedeckt: ende ghy hebt [61] mijne olye / ende mijn [62] reuckwerck voor hare aengesichten gestelt.

19 Ende mijn broot / het welcke ick u gaf / meel-bloeme / ende olye / ende honich / [daermede] ick u spijsde / dat hebt ghy oock voor [63] hare aengesichten gestelt tot eenen [64] liefflicken reuck; soo ist geschiet: spreeckt de Heere HEERE.

20 Voorder hebt ghy uwe sonen / ende uwe dochteren / die ghy [65] my gebaert hadt / genomen / ende hebtse [66] den selven geoffert [67] om te verteeren: [68] Ist wat kleyns van uwe hoererven /

21 Dat ghy mijne kinderen [a] [69] geslachtet hebt / ende hebtse overgegeven / als ghy de selve [70] voor hen door ['t vyer] hebt doen gaen?

22 Oock en hebt ghy by alle uwe grouwelen / ende uwe hoereryen niet gedacht aen de dagen [71] uwer jonckheyt / als [72] ghy naeckt / ende bloot waert / [als] ghy [73] vertreden waert in uwen bloede.

23 Het is oock geschiet na alle uwe boosheyt (wee / wee u / spreeckt de Heere HEERE);

24 Dat ghy u een [74] verwelffsel gebouwt hebt / ende u eene hooge plaetse gemaeckt hebt in elcke strate.

25 [75] Aen elck hooft des wechs hebt ghy uwe hooge plaetse gebouwt / ende hebt uwe schoonheyt grouwelick gemaeckt / ende [76] hebt met uwe [77] beenen gegerdet voor een yeder / die voor by ginck / ende hebt uwe hoereryen vermenichvuldicht.

26 Ghy hebt oock [78] gehoereert met de [79] kinderen van Egypten uwe nabueren / die [80] groot van vleesche zijn: ende ghy hebt uwe hoererye vermenichvuldicht / om my tot toorn te verwecken.

27 Siet / daerom [81] streckte ick mijne hant over u uyt / ende verminderde u [82] bescheyden-deel: ende ick [83] gaf u over inden lust der gener / die u haten / [84] der dochteren [b] der Philistijnen / die van wegen [85] uwen schendelicken wech beschaemt waren.

28 Voorder hebt ghy [86] gehoereert met de [87] kinderen van Assur / om dat ghy [88] onversadelick waert: ja / als ghy met hen gehoereert hebt; en zijt ghy oock niet versadicht geworden.

29 Maer ghy hebt uwe hoererye vermenichvuldicht [89] in't lant van Canaan tot in Chaldeen: ende daermede oock en zijt ghy niet versadicht geworden.

30 Hoe [90] swack is u herte (spreeckt de Heere HEERE) als ghy alle dese dingen doet / [zijnde] het werck van eene [91] heerschende hoerachtige vrouwe?

31 Als ghy u [92] verwelffsel bouwt [93] aen het hooft van yeder wech / ende uwe hooge-plaetse maeckt in elcke strate / ende niet en zijt geweest / als [94] eene hoere / den hoerenloon beschimpende.

32 ô Die [95] overspelige vrouwe! sy neemt in plaetse van [96] haren man de [97] vreemde aen.

33 [98] Men geeft loon aen alle hoeren: maer ghy geeft [99] uwen loon allen uwen [100] boelen / ende ghy beschencktse / op datse tot u [101] van rontom [102] souden ingaen [103] om uwe hoereryen.

34 So geschiet met u in uwe hoereryen [104] het tegendeel [105] vande wijven / [106] dewijle men u niet na en loopt / om te hoereren: want als ghy hoeren-loon geeft / ende het hoerenloon u niet gegeven en wort / so zijt ghy tot een tegendeel geworden.

35 Daerom / ô hoere / hoort des HEEREN woort.

36 Alsoo seyt de Heere HEERE / om dat u [107] vergift uytgestort is / ende uwe schaemte door uwe hoereryen met [108] uwe boelen ontdeckt is; ende met alle de dreckgoden [109] uwer grouwelen; ende nae het [110] bloet uwer kinderen / dat ghy hen gegeven hebt;

37 Daerom / siet / ick sal alle uwe [111] boelen vergaderen met de welcke ghy [112] vermengt zijt geweest / ende alle die ghy lief gehadt hebt / met alle die ghy gehaet hebt: ende ick salse van rontom vergaderen tegen u; ende ick sal voor hen [113] uwe naecktheyt ontdecken / datse uwe gantsche naecktheyt sien sullen.

38 Daertoe sal ick u [nae] [114] de rechten der overspeelderssen / ende [115] der bloetvergieterssen richten: ende ick sal u overgeven [116] den bloede der grimmicheyt / ende des [117] yvers.

39 Ende ick sal u in hare hant overgeven / ende sy sullen u verwelffsel afbreken / ende uwe hooge-plaetsen ommewerpen / en uwe kleederen u uyt trecken / ende uwe [118] cierlicke juweelen nemen / ende u naeckt / ende bloot laten.

40 Daerna sullen sy tegen u eene vergaderinge doen opkomen / ende sullen u met steenen steenigen / ende u met hare sweerden doorsteken.

41 Sy sullen oock uwe huysen [119] met [b] vyer verbranden / ende oordeelen tegen u uytvoeren voor veler [120] wijven oogen / ende ick sal u doen ophouden van een hoere te zijn; ende ghy en sult oock niet meer hoeren loon geven.

42 So sal ick [121] mijne grimmicheyt op

59 Te weten / met die offerhanden te doen / aen te roepen / ende alle godtsdienstige eere te bewijsen.
60 T. w. uwe beelden / ende dat / om die oock met costelicken cieraet te vereeren. Het welcke mede afgoderye is.
61 Die ick u tot anderen gebruycke gegeven hebbe / ende onder andere tot mijnen dienst. Siet Gen. 28. op vs 18. Exod. 27. 20/21. en 30. 7. Lev. 2. 1/2. en 8. op v. 2. ende Jud. 9. op v. 9.
62 Van het reuckwerck uyt verscheydene specerven tot het gebruyck van den Godtsdienst gemaeckt / siet Exod. 30. 34/35.
63 T. w. der beelden.
64 Vergelijckt Gen. 8. op v. 21.
65 Te weten / die my toequamen uyt cracht van het verbont dat ick met u / ende uwen zade gemaeckt hebbe. Want hoewel het Jodische volck Godt verlaten hadde / ende weerdich was van Godt verlaten te worden: nochtans dewijle dit noch niet geschiet en was / genereerde het kinderen / die hy oock door de besnijdenisse voor de syne noch weerdichde te kennen / niet willende de kinderen om de misdaet der ouderen straffen. alsoo ond. 23. 37.
66 T. w. afgoden / ende beelden.
67 D. op datse die met den vyere verslinden souden.
68 T. w. in uwe oogen / ofte oordeel / dat ghy sulcke grouwele doet als in't voorgaende ende volgende verhaelt worden / voortkomende uyt uwe hoererye?
a Ies. 57. 5.
69 Het Hebreeusch woort beteeckent eygentlick kelen. ofte de kele afsteken / Levit. 1. op v. 5. maer hier wort het simpelick genomen voor dooden, mits door het vyer te doen gaen. Siet Lev. 18. op v. 21. 2. Reg. 23. op v. 10. 2. Chron. 28. op v. 3. ende onder 23. 37.
70 D. ter eere der afgoden.
71 Siet boven op v. 4.
72 Siet boven op v. 7.
73 Siet boven op v. 6.
74 Dat is / verhevene plaetse / om daer op uwe afgoderije te bedrijven. Vgel. Lev. 26. op v. 30. item Jes. 57. 7. &c. Jerem. 3. 6.
75 Ofte / op elcken hooftwech, ofte / voor aen op allen wech. D. op alle kruyswegen / en aenvangen der straten. alsoo ond. 21. 21. Vergel. Prov. 8. vs 2. ende de aenteeck. alwaer de scheydtwech een huys der paden wort genoemt.
76 D. ghy hebt u overgegeven tot allerley soorte vande aldersnootste / en onbeschaemste afgoderye / van wat volckeren dat ghyse oock ontleent soudt mogen hebben. Het Hebr. woort wort gebruyckt vanden mont / ende vande beenen: vanden mont / voor die wijt open sperren / om lichtveerdelick / ende onbeschaemdelick te spreken / Prov. 13. 3. vande beenen / voor open te setten tot onkuyschheyt / als hier.
77 *Hebr.* voeten.
78 T. w. met ongeoorloofde verbonden met hen te maken / vgel. Jes. 30. 2. ende 31. 1. tegen het bevel des Heeren / Deut. 17. 16. Alsoo is oock ond. v. 28. het woort hoereren genomen.
79 D. Egyptenaren. alsoo kinderen van Assur, voor Assyriers / ond. v. 28. kinderen Babels. ond. 23. 18.
80 D. die seer geweldich / ende machtich zijn: selfs in onkuyschheyt. Vgel. ond. 23. 20.
81 T. w. om u te straffen / gelijck volgt. Siet bov. 14. op v. 9.
82 T. w. van spijse / ende dranck / ende ordinaer onderhoudt. Siet Job 23. op v. 12.
83 Siet de verklaringe deser maniere van spreken / Psal. 27. op v. 12.
84 D. des volcks der Philistijnen. Siet 2. Reg. 19. op v. 21.
b 2. Chron. 28. 18.
85 *Hebr.* uwen wech van schendelickheyt.
86 Siet bov. op v. 26.
87 Siet 2. Reg. 16. 7. ende 2. Chron. 28. 16.
88 T. w. van hoereren.
89 Sommige verstaen dit alsoo: dat de Joden niet alleen de afgoderye der Canaaniten nagevolget en hebben / maer oock der Chaldeen / ende dat sulcks soude mogen geschiedt zijn vande gene die met Jechonia nae Babel zijn gevanckelick wechgevoert geweest.
90 Ofte / flauw, weeck, mat, T. w. vermoeyt, en overarbeyt zijnde door die onversadelicke hoerachtige begeerlickheyt.
91 Dat is / die niet alleen eene hoere is / maer in de hoererije soo overdadich / vecrtel / en moetwillich / datse de meestresse boven allen is.
92 Siet boven op v. 24.
93 Siet boven op v. 25.
94 Dewijle ghy geen loon en begeert / maer toegeeft. Siet v. 33/34.
95 T. w. die andere mannen tot haer lockt / sonder eenigen loon te begeeren.
96 Die Godt selve is / Hos. 2. 19. 2. Cor. 11. 2.
97 T. w. boelen / en hoereerders. Dat is / vreemde / ende valsche Goden. Psal. 44. 21. Jer. 2. 25. ende 3. 13.
98 *Hebr.* sy geven. Te weten / de hoereerders.
99 T. w. soo wel int bekomen / ende verkrygen vande vreemde Goden / ende de wijse om die te dienen / als om afgodische verbonden met de Heydenen te maken.
100 *Hebr.* liefhebbers, ofte minnaers, alsoo in 't volgende.
101 D. van alle steden / ende landen.
102 Siet van dese maniere van spreken Gen. 6. op v. 4.
103 D. om met u hoererije te bedrijven.
104 *Hebr.* omkeeringe.
105 T. w. die onkuysch zijn / ende haer lichaem gemeyn maken. Wantse hoerenloon begeeren te ontfangen / ende niet te geven.
106 *Hebr.* ende achter u om en wert niet gehoereert. D. dewijle u niemant en vervolcht / ofte na en loopt / om met u hoererije te bedrijven.
107 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick / koper / kopercoest / kopergroen / spaensgroen / 't welcke vergiftich is / ende wort hier by gelijckenisse genomen voor den vuylen bloet / die eene hoere met veel hoereren krijcht aen haren lichame. Waermede te verstaen gegeven wort hoe vuyl / ende schandelick de afgoderije voor Godt is. Nae anderer gevoelen wijst het woort op de onversadelicke begeerlickheyt der hoeren. Siet van het Hebr. woort oock ond. 24. 11. dit vertalen andere / vuylicheyt, leelickheyt, schamelheyt, ofte / fielterye.
108 Hier wort verhaelt tweederley geestelicke hoererije: de eerste met vreemde volckeren door ongeoorloofde verbonden: als daer waren de Assyriers / Egyptenaren / ende Babyloniers: de andere met de afgoden door valsche Godtsdiensten.
109 De afgoden worden soo genaemt / om dat in haren afgodesdienst vele grouwelen geschieden.
110 *Hebr.* de bloeden. Dat is / doodslagen. Siet Gen. 4. op v. 10. waer door ghy uwe kinderen wreedelick vermoort hebbet / den afgoden ter eere. Siet bov. v. 20. 21. And. by, ofte ontrent het bloet van uwe kinderen, &c. D. als ghy uwe kinderen vermoort hebt.
111 Uyt het welcke het heyrleger der Babyloniers bestont.
112 T. w. in geestelicke afgoderye / soo wel der goddeloose verbonden / als der valscher godsdiensten. And. wellust, ofte / vermaeck genomen, ofte gedreven hebt, ofte wellustich geweest zijt, ofte / tsoet gehadt hebt.
113 Ofte / uwe schaemte. Dit beteeckent de snootste ende vileynste schande / diemen yemant soude mogen voor de menschen aendoen. Vergel. 2. Sam. 10. 4. Jesa. 20. 4. ende 47. 3. Jerem. 13. op v. 22/26. Nah. 3. 5.
114 Siet van dese rechten / Levit. 20. 10. ende Deut. 22. 22.
115 Siet Genes. 9. 6. Exod. 21. 12. Matt. 26. 52. Apoc. 13. 10.
116 D. den doot die voortkomen sal uyt mijne grimmicheyt / ende yver.
117 Siet boven 5. op v. 13.
118 *Hebr.* varen, ofte gereetschappen uwes cieraets, ofte uwer heerlickheyt.
119 Dese straffe is hier misschien oock vermeldt ten aensien van de sonde des overspels / die alsoo door eenige oude wetten is gestraft geweest. Vergel. Genes. 38. 24. Levit. 21. 9. Jerem. 29. 22/23. onder 23. 45/47. Siet dese verbrandinge vervult / 2. Reg. 25. ende 2. Chron. 36. ende Jerem. 52.
b 2. Reg. 25. 9. Ierem. 52. 13.
120 D. volckeren. alsoo is het Jodische volck in desen geheelen handel voorgestelt onder den naem van eene overspelige vrouwe. Soo worden oock door dochteren inde H. Schrift volckeren verstaen, siet bov. op v. 27. Hier nu wort gesproken vande omliggende volckeren / den welcken de Joden in haren ondergangh tot een openbaer exempel van Godts wrake / ja velen tot eenen spot geworden zijn. Siet Psal. 137. 7. Thren. 1. 8/21. ende 2. 15/16. onder 25. 3/ &c. ende 26. 2/ &c.
121 Siet boven 5. op v. 13.

u doen rusten / ende [122] mijnen yver sal van u afwijcken : ende ick sal stille zijn / ende niet meer toornich wesen.

43 Daerom dat ghy niet gedacht en hebt [123] aen de dagen uwer jonckheyt / ende my [124] tot beroeringe geweest zijt met allen desen : siet / so sal ick oock [125] uwen wech op [uwen] [c] cop geven / spreeckt de Heere HEERE ; ende ghy en sult [126] die schendelicke daet niet doen boven alle uwe [127] grouwelen.

44 Siet / een yeder / die spreeckwoorden gebruyckt / sal van u een [128] spreeckwoort gebruycken / seggende : [129] Soo de moeder is / is hare dochter.

45 [130] Ghy zijt de dochter uwer moeder / die de walge hadde [131] van haren man / ende van hare kinderen : ende ghy zijt de suster [132] uwer susteren / die de walge gehadt hebben van hare mannen / ende van hare kinderen : [133] uwe moeder was een Hetitische / ende uw' vader een Amoriter.

46 Uwe [134] groote suster nu is Samaria / sy / ende hare [135] dochteren / de welcke woont [136] aen uwe slinckerhant : maer uwe suster / die kleynder is dan ghy / die tegen uwe rechterhant woont / is Sodom / ende hare dochteren.

47 Doch ghy en [137] hebt in hare wegen niet gewandelt / nochte nae hare grouwelen gedaen : [138] het was wat gerings / [139] een verdriet : maer ghy hebt'et [140] meer verdorven / dan sy / in alle uwe [141] wegen.

48 [Soo waerachtich als] ick leve spreeckt de Heere HEERE / indien Sodom uwe suster / sy met hare dochteren / gedaen heeft gelijck ghy gedaen hebt / ende uwe dochteren [142] !

49 Siet / dit was de ongerechticheyt uwer suster Sodom : hoochmoet / [143] satheyt van broot / ende [144] stille gerustheyt hadde sy / ende hare dochteren ; maer sy en sterckte de hant des armen / ende nootdurftigen niet.

50 Ende sy verhieven sich / ende deden [145] grouwelickheyt [146] voor mijn aengesichte : daerom [d] dede ickse wech / [147] na dat ick't gesien hadde.

51 Samaria oock en heeft nae de helft uwer sonden [148] niet gesondicht : ende ghy hebt uwe grouwelen meer dan sy vermenichvuldicht / ende hebt uwe susters [149] gerechtveerdicht door alle uwe grouwelen die ghy gedaen hebt.

52 Draecht ghy [dan] oock uwe schande / ghy die voor uwe [150] susteren [151] geoordeelt hebt / door uwe sonden / die ghy grouwelicker gemaeckt hebt dan sy ; sy zijn rechtveerdiger dan ghy : weest ghy dan oock beschaemt : ende draecht uwe schande / om dat ghy uwe [152] susters gerechtveerdicht hebt.

53 Als ick hare [153] gevangene wederbrengen sal [namelick] de gevangene van Sodom / ende hare dochteren / ende de [154] gevangene van Samaria / ende hare dochteren ; [155] dan sal [ick wederbrengen] de gevangene uwer gevanckenissen in't midden van hen :

54 Op dat ghy uwe schande draecht / ende te schande gemaeckt wort / om al het gene dat ghy gedaen hebt : als ghy [156] haer [157] troosten sult.

55 Als uwe susters / Sodom ende hare dochteren sullen wederkeeren tot haren voorigen staet / mitsgaders Samaria / ende hare dochteren / sullen wederkeeren tot haren voorigen staet ; sult ghy oock / ende uwe dochteren wederkeeren tot uwen voorigen staet.

56 Ja uwe suster Sodom [158] en is in uwen mont niet gehoort geweest ; ten dage [159] uwes grooten hoochmoets /

57 Aleer uwe boosheyt [160] ontdeckt was. Als de tijt was [161] der versmadinge van de dochteren van Syrien / ende van alle de gene die rontom [162] dat selve waren / [163] de dochteren der Philistijnen / die u [164] verachteden [165] van rontom /

58 Hebt ghy [166] uwe schendelicke daden / ende uwe grouwelen gedragen : spreeckt de HEERE.

59 Want alsoo seyt de Heere HEERE ; [167] Ick sal u oock doen gelijck als ghy gedaen hebt / die den [168] eedt [e] veracht hebt / brekende het [169] [f] verbont.

60 Evenwel sal ick [170] gedachtich wesen mijnes verbonts [171] met u / inde dagen uwer jonckheyt / ende ick sal met u een [172] eeuwich verbont oprechten.

61 Dan sult [173] ghy uwer wegen gedencken ende beschaemt zijn / als ghy [174] uwe susteren / die grooter zijn dan ghy / met de gene / die kleynder zijn dan ghy / [175] aennemen sult : want ick sal u de selve geven [176] tot [g] dochteren / maer niet uyt [177] u verbont.

62 Want ick sal mijn [178] verbont met u [179] oprechten : ende ghy sult weten / dat ick de HEERE ben :

63 Op dat ghy 't gedachtich zijt / ende u schaemt / ende [180] niet meer uwen mont en opent / van wegen uwe schande / wanneer ick [181] voor u versoeninge doen sal over al 't gene dat ghy gedaen hebt / spreeckt de Heere HEERE.

122 Te weten / na dat ick alle mijne schrickelicke oordeelen tegens u sal uytgevoert hebben / sulcx dat ick my daer mede te vreden houden sal sonder my over uwe snoodheyt meer te stooren. Godt spreeckt van hem selven menschelicker wijse.
123 D. aen uwe eerste elende / ende mijne weldadicheyt daer in tegen u : Siet boven v. 4. &c.
124 T. w. tot toorn. alsoo is dit woort voor toornige beroeringe genomen / Gen. 45.24. Prov. 29.9. Siet de aenteeck.
125 Siet bov. 9. op v. 4.
c Ezech. 9. 10. ende 11. 21.
126 Verst. de vergetinge van hare jonckheyt / daer van in't begin deses Cs gemeldt is. And. de vermoordinge harer kinderen / daer van siet boven v. 20/21. Sommige nemẽ het Hebr. woort in't goede / ende vertalen dese woorden aldus: Ende ghy en hebt niet een gedachte gemaeckt, ofte gehadt. dat is / niet eens gedacht aen alle uwe grouwelen.
127 D. grouwelicke afgoderyen.
128 Siet bov. 12. op v. 22.
129 D. de dochter volgt seer dickwils den aert / ende de zeden van hare moeder.
130 D. ghy aerdt nae haer / ende zijt haer in manieren / ende wercken gelijck.
131 D. van Godt / dien sy door de afgoderye verliet / ende van hare eygene sonen / ende dochteren / die sy den afgoden ter eere vermoordde.
132 Genaemt Samaria, ende Sodom, in't volgende v. Hebr. suster. dat is / van elck eene uwer susteren, alsoo in 't volgende.
133 Siet boven op v. 3.
134 Samaria / waer door de 10 stammen te verstaen zijn / wort Jerusalems groote suster genaemt / om dat haer Coninckrijcke meerder was dan het Coninckrijcke van Juda / alsoo Sodom hare kleyne suster / om dat haer Coninckrijcke minder was.
135 Het woort dochteren, beteeckent wel dickwijls de onderhoorige plaetsen der grootste steden (Siet 2. Reg. 19. op v. 21.) maer hier cannen't verstaẽ van de inwoonders deser steden ende landen.
136 D. noordtwaert van u. want die in Jerusalem waren staende met het aengesichte nae het oosten / hadden Samaria aen de slincker hant / dat is / benoorden / ende Sodom aen de rechterhant / D. besuyden. 137 D. hare sonden en zijn noch by de uwe / die veel meerder ende grouwelicker zijn / niet te vergelijcken. 138 T. w. niet anders te sondigen / dan die van Samaria / ende Sodom gesondiget hadden. 139 T. w. dat ghy niet meer en soudt doen als sy gedaen hadden. 140 D. erger gemaeckt / ende godtlooslicker geleeft. alsoo is het woort verderven, ofte verdorven maken genomen / Deut. 31.29. Jud. 2.19. anders heet dit de H. Schrifture sijnen wech verderven. Gen. 6.12. sijne handelingen, ofte wercken verderven. Zephan. 3.7. 141 Dat is / wercken. 142 Een afgebroken reden / in't eedtsweeren gebruyckelick. 143 Verstaet alle de sonden / dewelcke uyt den overvloet van lichamelicken nootdruft plegen inden godtloosen voort te komen / alsoo in 't volgende: geruste, voor het quaet / dat daer uyt komt. 144 Ofte / geruste stilheyt. And. overvloedige ledicheyt. 145 Siet hier van Gen. 13.13. ende 18.20. ende 19.5. 146 Siet Gen. 6. op v. 11. d Gen. 19.24. 147 T. w. hoe grouwelick sy leef den. Verg. Genes. 18.21. ende de aent. 'Tis menschelicker wijse van Godt gesproken. 148 T. w. om uwe ondanckbaerheyt / waer door ghy de weldadicheyt die van my aen u veel meerder dan aen Samaria geweest is / smadelick verworpen hebt : ende om uwe sorgeloosheyt / waer door ghy de straffen / die ick over Samaria gesonden hebbe / u tot een exempel / ende waerschouwinge / hebt inden wint geslagen. 149 D. is / verklaert vroomer te zijn dan ghy / om datse soo grouwelick niet gesondicht en hebben. Vergelijckt Jerem. 13.11. 150 *Hebr.* suster. Siet boven op v. 45. 151 D. gerechtveerdicht / ende vroomer / dan u selven gesproken hebt / als in't voorgaende v. And. die uwe suster, te weten / Samaria / veroordeelt hebt, verklarende datse om haren afval rechtveerdelick van Godt gestraft / ende verlaten was. And. ghy die uwe susters geoordeelt hebt, draecht oock uwe schande, om uwe sonden, &c.

152 *Hebr.* suster. Siet bov. op v. 45.
153 *Hebr.* gevanckenisse. alsoo in't volgende. siet Num. 31. op v. 12.
154 Het woort gevanckenisse wort genomen voor allerley plagen / ende straffen die den mensche overkomen. siet Job 42. 10. ende de aenteeck.
155 D. nemmermeer. Wãt Sodom / ende Samaria waren gantsch uytgeroeyt sonder eenige hope van in haren voorigẽ staet herstellet te worden. alsoo in't volg. 55. v. Verstaet dit met uytneminge vande gene / die Godt uyt genade verkoren hadde / tot een heylich zaet / ende overblijfsel sijner kercke / van de welcke siet ond. v. 60.
156 T. w. Sodom / ende Samaria.
157 Dat is / in hare plagen / diese ontfangen hebben / verlichten / als sy sullen insien / dat gelijcke sonden gelijcke plagen krijgen. Vergelijckt bov. 14. op v. 22.
158 *Hebr.* en is niet tot een gehoor, ofte geruchte geweest in uwen mont. Dat is / ghy hebt qualick eenich gewach gemaeckt van het vreeselick exempel mijner wrake / die ick over de Sodomiten uytgestort hebbe / ten eynde dat ghy met vermijdinge van gelijcke sonden / gelijcke straffen soudt mogen ontgaen.
159 *Hebr.* uwer hoogmoeden. D. als ghy seer hoochmoedich zijt geweest / T. w. als ghy met groote hoovaerdye / ende stoutmoedicheyt / alle waerschouwingen mijner Propheten versmaedt hebt / ende in uwe grouwelen voortgegaen zijt. and. uwer heerlickheden, ofte over-treffelickheden. D. als ghy in uwen hoochsten welstant / weelde ende weerdicheydt waert. Het hebreeusch woort wort in't quade voor hoochmoet, ofte / hoovaerdije genomen. Lev. 26.19. Job 35. 12. bov. 7.24. int goede / voor heerlicheyt, over - treffelickheyt, hoocheyt. Exo. 15.7. Job 40.5. Psal. 47.5.
160 T. w. door mijne straffen / die ick over u gesonden hebbe. Anders zijn de sonden van Godts volck door de Predicatie / ende vermaningen der Propheten altijts ontdeckt geweest. 161 D. waer door ghy vande Syriers zijt versmaet geweest / als sy u lant afliepen / ende plonderden. 2. Reg. 16. 5/6. 2. Chron. 28. 5/6. 162 T. w. lant van Syrien. 163 D. De Philistijnen. Siet 2. Chron. 28. 18. 164 Verstaet de verachtinge die recht te vooren is versmadinge genaemt geweest. And. beroofden, ende plonderden. want het Hebr. woort beteeckent nae veler gevoelen niet alleen verachten, maer oock berooven. 165 D. van alle zijden. 166 *Hebr.* schendelicke daet, schendelickheyt. D. de straffen der selver : waer door uwe boosheyt heeft begost ontdeckt te worden. 167 D. gelijck ghy het verbondt gebroken hebt / alsoo hebbe ick nu oock de vryheyt het selve te doen. 168 T. w. waer door ghy geswooren / ende u vervloeckt hebt / indien ghy het verbondt dat ick met u gemaeckt hebbe / quaemt te breken. Deut. 27. 15/ &c. Vergel. Nehem. 10. 29. ende de aenteeck. e Ier. 2. 20. 169 Gemaeckt op den berch Sinai. f Boven vers. 8. 170 Siet Gen. 8. op v. 1. 171 Dat is / dat ick met u gemaeckt hebbe ten tijde van Abraham / Isaac / ende Jacob. Want met dese / ende hare nakomelingen / hadde Godt een verbont der genade opgericht / steunende op de verdiensten des toekomenden Messiæ. Gen. 17. 2. 172 Te weten / hangende van het voorgaende verbont der genade / ende eene vernieuwinge daer van zijnde / ende mede openstaende voor alle Heydenen / die in Christum gelooven souden. 173 Namelick / ô Jerusalem / ende Juda. 174 Verstaet de gene die uyt de Israëliten / ofte de 10 stammen / ende uyt de volckeren / soo groote / soo kleyne / inden Messiam gelooven / ende sich tot de ware kennisse Godts bekeeren souden. 175 D. ontfangen tot de gemeynschap der kercke. 176 T. w. als uyt u geboozen door de predicatie des H. Euangeliums. g Gal. 4. 26. 177 T. w. het verbont der wet / dat ick met u gemaeckt hebbe / als of ghy dat wel onderhouden hadt: maer uyt mijn genaden-verbont / het welcke oock mijnen uytverkorenen uyt den Heydenen aengaet. 178 Verstaet het verbont der genade / ende vergelijckt Jerem. 31. 32. 179 Ofte / bevestigen. 180 *Hebr.* niet meer openinge des monts en hebt. D. op dat ghy niet meer de stoutheyt / noch de stoffe en hebt / om u te ontschuldigen / ende uwe sonden te verschoonen. Dese maniere van spreken in't goede genomen / is soo veel als de vrymoedicheyt / ende de stoffe hebben / om yet klaerlijck uyt te spreken. Siet ond. 29. 21. Ephes. 6. 19. 181 D. u met my versoenen sal. alsoo 2. Chron. 30. 18. ofte genadich zijn sal. Deut. 21, 8. Siet de aenteeck.

Het xvij. Capittel.

Door de gelijckenisse van eenen Arent / halende een cedertacrken van den Libanon/ende plantende eenen nieuwen wijnstock, mitsgaders eenen anderen grooten Arent / nae welcken die wijnstock sich neyghde/ stelt Godt sijnen volcke voor / de gevanckelicke wech-voeringe van den Coninck Jechonia ende anderen door den Coninck van Babel/ d' instellinge Zedekie tot Coninck in sijne plaetse / ende desselven meyneedicheyt ende afval tot den Coninck van Egypten/ v. 1/2/3/&c. Dies Godt voorseyt / dat hy van Egypten/ende sijn eygen volck/verlaten/ende nae Babel gevanckelick sal wech gevoert worden / 15. belooft evenwel een ander nieuw Evangelisch Cedertacrken/ tot heyl sijns volcks. 22.

1 ENde des HEEREN woort geschiedde tot my / seggende:

2 Menschen kint/ stelt een [1] raetsel voor / ende gebruyckt eene [2] gelÿckenisse [3] tot het huys Israëls:

3 Ende segt; Alsoo seyt de Heere HEERE: [4] Een Arent die groot was/ [5] groot van vleugelen/ lanck van vlercken/ vol van vederen/die [6] verscheydene verwen hadde; quam op den [7] Libanon/ ende nam den [8] oppersten-tack van eenen [9] Ceder.

4 Hy pluckte den top [10] sÿner jonge tacrkens af/ ende bracht hem in een lant van [11] koophandel/ hy settede hem in [12] een stadt van [13] kooplieden.

5 [14] Hy nam oock van [15] het zaet des lants/ende [16] leyde het in eenē zaed-acker: hy namt/hy settede het [17] by vele wateren/ [18] met groote voorsichticheyt.

6 Ende [19] het spoot uyt/ende wiert tot eenen weeldich-uytloopenden wÿnstock/ [20] [doch] nederich van [21] stamme/ siende met sÿne tacken [22] nae hem/ dewÿle sÿne wortelen onder hem waren: so wiert [23] hy tot eenen wÿn-stock / die rancken voortbracht / ende scheuten uytwierp.

7 Noch wasser een [24] grooten arent [25] groot van vleugelen / ende overvloedich van vederen: ende siet / [26] dese wÿnstock voechde [27] sÿne wortelen nae [28] den selven toe / ende wierp sÿne tacken tot hem uyt/ op dat [29] hy [30] hem bevochtigen soude [31] nae de bedden [32] sÿner plantinge toe.

8 Hy was in eene goede landouwe by vele wateren [33] geplant / om tacken te maken / ende vrucht te dragen / op dat hy tot eenen heerlicken wÿnstock worden mochte.

9 Segt / Alsoo seyt de Heere HEERE/ Sal [34] hy gedÿen? sal [35] hy niet [36] sÿne wortelen uyt-rucken / ende sÿne vrucht afsnÿden/ dat hy drooge worde? hy sal aen alle de bladeren van sÿn gewas verdroogen; [37] ende dat [38] niet door eenen grooten arm / nochte door veel volcks/ om dien van sÿne wortelen wech te voeren.

10 Ja siet/ [39] sal hy geplant zÿnde gedÿen? [40] sal hy niet / als de [41] Ooste-wint hem aenroert/ [42] gantsch verdroogen? [43] op de bedden [44] van sÿn gewas sal hy verdroogen.

11 Daerna geschiedde des HEEREN woort tot my / seggende;

12 Segt nu tot [45] dat wederspannich huys; Wetet ghy niet / wat [46] dese dingen [47] zÿn? Segt / [48] siet / de Coninck van Babel is [tot] Jerusalem gekomen / ende heeft [49] haren Coninck genomen/ende hare [50] Vorsten / ende heeftse tot sich gevoert nae Babel.

13 Daer toe heeft hy van den [51] Coninckclicken zade genomen / ende daer mede [a] een verbont gemaeckt / ende heeft hem tot [52] eenen eedt gebracht; ende de [53] machtige des lants heeft hy [54] wechgenomen /

14 Op dat het Coninckrÿcke nederich soude zÿn / sich niet verheffende: [ende] dattet [55] sÿn verbont houdende bestaen mochte.

15 Maer hy rebelleerde tegen hem/ sendende sÿne boden in Egypten / [b] op datmen hem peerden / ende veel volcks bestellen soude: sal hy gedÿen? sal hy ontkomen die sulcke dingen doet? ja sal hy [56] het verbont breken/ ende ontkomen?

16 [Soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de Heere HEERE/ So hy niet [57] inde plaetse des Coninckx die hem Coninck gemaeckt heeft / wiens eedt hy veracht / ende wiens verbont hy gebroken heeft / [58] by hem in't midden van Babel [59] en sal sterven!

17 Oock en sal Pharao door een groot heyr/ende door menichte van [krÿchs-]vergaderinge met [60] hem in oorloge [c] niet uytrichten / [61] alsmen eenen [d] wal sal [62] opwerpen / ende alsmen [e] sterckten bouwen sal / om [63] vele zielen uyt te roepen.

18 Want [64] hy heeft dē [65] eedt veracht/ brekende het verbont; daer hy / siet / sÿne [66] hant gegeven hadde; dewÿle hy alle dese dingen gedaen heeft / en sal hy niet ontkomen.

19 Daerom/ alsoo seyt de Heere HEERE / [Soo warachtich als] ick leve / So ick [67] mÿnen eedt / dien hy veracht heeft/ ende mÿn verbont/ dat hy gebroken heeft; dat selve [68] niet op sÿnen kop en geve!

---

1 Siet Jud. 14. op v. 12.
2 Ofte / parabel. D. een verhael in't welcke eene sake doorgaens met yet anders vergelekē wort/ om die te meer claerheyt / ende kracht te geven; ende kan anders oock genaemt worden eene allegorie. alsoo ond. 20. 49. ende 24. 3. Matth. 13. 3/ 13/ &c. *Hebr.* parabelt eene parabel.
3 Ofte / rakende het huys Israëls.
4 Verstaet Nebucadnezar dē Coninck van Babel. siet ond. v. 12.
5 D. hebbende groote macht / een wijt-uytgestreckt Coninckrijcke / ē overvloet van allen rijckdom.
6 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick dat met de naelde van verscheydene coleuren gemaeckt wort / als geborduert / ofte gestickt werck. boven 16. 10/ 13/ &c. maer hier wort het by gelijckenisse gebruyckt van schoone gespickelde/ ē door een gekoleurde vederen / als offe geborduert waren.
7 Verstaet het lant van Palestina / het welcke noortwaert met het gebercchte van Libanon bepaelt was. Siet 1. Reg. 4. op v. 33.
8 Door desen is beteeckent de Coninck Jojachin / anders oock Jechonias genaemt. 1. Chron. 3. v. 16. die van Nebucadnezar gevanckelick nae Babylonien wech-gevoert was. 2. Reg. 24. 12. 2. Chron. 36. 10.
9 Die een figure was van het Coninckrijcke der Joden. vg. Num. 24. 6. Amos 2. 9.
10 Dese beteeckenen de Vorsten/ Heeren / ende Edellieden/ die met den Coninck Jojachin inde gevanckenisse nae Babel gingen. 2. Reg. 24. 12.
11 Hier is inden oorspronck het woort Chenaan, 'twelck eygentlick beteeckent/ koopman. siet Job 40. 25. ende de aenteeck. Verstaet nu hier door/ Babylonien/ alwaer veel koophandel ommeginck/ uyt oorsake vande menichte der menschen/ die daer woonden / ende die van alle landen daer verkeerden/ ende handelden.
12 N. Babel.
13 And. kruydeniers, ofte / droogisten, als 1. Reg. 10. 15. Soo soude de stadt van Babel genaemt zijn/ om datse vol was van allerley specerijen/ drogen / ende kostelicke waren / dienende niet alleen tot nootdurft / ofte vermaeck / maer oock tot leckernije / ende overdadicheyt.
14 T. w. de voorgemelde Arent / de Coninck Nebucadnezar.
15 D. vande gene die inden lande Juda geboren waren. Verstaet Matthaniam den oom van Jechonias/ dat is / sijns vaders Jojakims broeder/ genaemt van Nebucadnezar Zedekia. 2. Reg. 24. 17.
16 D. hy stelde Zedekiam tot eenen Coninck over Juda.
17 D. in eene bequame plaetse/ daer het wel konde groeyen.
18 D. met wijse / ende welbedachte conditien. And. [als] eenen wilgeboom, die geerne by het water wast.
19 T. w. dat zaet/ de Coninck Zedekias. De sin is / dat dese Coninck wel voer / ende geluckich was in sijn Coninckrijcke/ soo lange als hy den Coninck van Babel getrouwe bleef.
20 T. w. als die onder het gebiedt was des Coninckx van Babel / dien hy jaerlicks tribuyt moeste betalen.
21 *Hebr.* statuere, hoochte, opstaende gestalte. alsoo ond. 19. 11. ende 31. 3/ 5/ 10.
22 T. w. daer van hy sijnē plantinge hadde / ende onder wiens bescherminge hy schuylde.
23 Namelick de wijnstock.
24 Namelick Pharao / de Coninck van Egypten. Siet ond. v. 15. ende 17.
25 Vergel. boven de aenteeck. op v. 3.
26 D. de Coninck Zedekia.
27 Verstaet door dese / de gesanten / die de Coninck Zedekia nae den Coninck van Egypten heymelick sondt / om een verbont met hem te maken / ten eynde dat hy hem helpen soude tegen den Coninck van Babel / wiens Tributaris/ ende Vassal hy was / ende van welcken hy nu was afgevallen. Vergel. ond. v. 15. Jerem. 2. 18.
28 T. w. arent/ den Coninck van Egypten.
29 Verstaet den selven arent.
30 T. w. den voorgemelden wijnstock / den Coninck Zedekiam.
31 D. nae de ingangen / ende passagien toe / die leydden tot de plaetse sijner plantinge. Het Hebr. woordeken is in gelijcke beteeckenisse genomen/ Jud. 7. 3/ 17. Siet de aenteeck. Dit siet nu op de gewoonte van Egypten/ alwaermen/ als de Rivier Nilus overvloeyde/ waterloopen/ groeven/ ende vorē maeckte/ om het water door het geheele lant uyt te laten/ ende nae alle plaetsen te versprzeyden. Alsoo begeerde/ ofte versocht oock de Coninck Zedekia/ dat de Coninck van Egypten sijne macht / ende krijchs-volck hem toeschicken soude/ om tegen den Coninck van Babel geholpen te worden. Anders / uyt de bedden syner plantinge. Te weten/ alsoo dat sijn lant van den Coninck van Egypten bevochticht zijnde / hy alsdan daer door mocht opwassen.
32 Te weten / des wijnstocks plantinge. D. ter plaetse daer hy geplant was / te weten / in Judea.
33 T. w. van den Coninck Nebucadnezar.
34 Te weten/ de wijnstock/ die vanden eersten arent geplant is.
35 T. w. de eerste arent/ de Coninck Nebucadnezar.
36 T. w. des wijnstocx. Verst. den Coninck Zedekia als boven / met alle zijne macht ende gantsch Coninckrijcke.
37 Alsoo is de letter Vau voor ē dat genomen. Jer. 17. 10.
38 D. sonder dat een seer geweldich leger daer toe sal noodich zijn. want de Heere sal Zedekia tegen zijn / om sijne godtloosheyt/ ende meyneedicheyt.
39 Dese vrage loochent sterckelick.
40 Dese vrage versekert sterckelick.
41 Verstaet den Coninck van Babel/ die den Coninck Zedekiam / alle sijne macht / ende de stadt Jerusalem soude verderven / gelijck de vruchten van den Oostenwint verdorven worden / Genes. 41. 6.
42 *Hebr.* verdroogende verdroogen.
43 Te weten / daer in hy geplant is/ om wel bevochticht te worden / ende wel te groeyen. Ofte/ t'samen met de vooren/ dat is / met het lant Juda mede / daer in hy staet / sal hy verdorren / ē vergaen. ofte/ de vooren/ dat is/ de middelen / waer door hy sal soecken water/ dat is / hulpe uyt Egypten te krijgen/ sullen mede vergaen.
44 D. daer in hy wast / ofte groeyt/ alsoo bov. 7. de bedden sijner plantinge. Dat is / daer in hy geplant was.
45 *Hebr.* dat huys der wederspannicheyt. Verstaet den stam / ofte het Coninckrijcke Juda/ Siet bov. 2. op v. 5.
46 T. w. die ick u voor-gestelt hebbe van twee arenden.
47 Ofte / beduyden, ofte beteeckenen, ofte te kennen geven.
48 Hier volgt de verklaringe der voorgestelder gelijckenisse.
49 Namelick Jojachin/ 2. Reg. 24. 12. 2. Chron. 36. 10. siet bov. op v. 3.
50 De welcke bov. v. 4. vergeleken worden by de opperste teere tacken des Libanons.
51 Genaemt bov. v. 5. het zaet des lants, namelick van Juda. *Hebr.* zaet des Coninckrijcks. Hy verstaet Zedekiam. Siet boven op v. 5.
a Ierem. 34. 18.
52 Ofte / in eenen eedt doen komen. Te weten waer door Zedekias sich vervloeckte / so hy sijn woort niet en hielde / ende niet getrouwe en bleve. Vergel. bov. 16. op v. 59. Sommige meynen dat dese maniere van spreken / inden eedt doen komen siet op het oude gebruyck / waer door de gene / die met elckanderen een verbont maeckten / beesten slachteden / die in stucken deelden / ende dan door de gedeelde stucken doorgingen. Siet Gen. 15. op v. 17.
53 Te weten / die Zedekiam met raet/ ende met daet hadden konnen helpen / om het Coninckrijcke Juda tegen den Coninck van Babel vast te maken / ende eyndelick van hem te doen afvallen.
54 T. w. tot pantlieden / ofte gyselers.
55 Te weten / des Coninckx van Babel. Verstaet de beloften van onderdanicheyt / ende trouwe/ die Zedekia / ende des lants Heeren / aen den Coninck van Babel gedaen hadden.
b Ierem. 37. 5.
56 T. w. dat hy met den Coninck Nebucadnezar gemaeckt heeft.
57 Te weten / daer de Coninck Nebucadnezar woont / dat is / in Babel / gelijck hier in 't eynde van 't vs geseyt wort.
58 D. in de selve plaetse / ofte stadt / als stracks geseyt is / ende volgens niet in sijn vaderlant.
59 De sin is / dat hy daer sekerlick soude sterven: hoewel hy het lant niet sien en soude/ om dat hem te vooren in Riblath de oogen verblindt souden worden. 2. Reg. 25. 6/ 7. Jerem. 32. 5. ende 34. 3/ 5. ende 52. 11.
60 D. met Zedekia / te weten / om hem te helpen/ mits sijne macht by de macht van Zedekia te voegen. ofte/ tegen hem, Dat is/ tegen den Coninck Nebucadnezar/ om hem te wederstaen/ ende van Jerusalem te verdrijven.
c Ierem. 37. 7.
61 Het welcke de Coninck van Babel doen soude.
d Ezec. 4. 2.
62 *Hebr.* uytstorten. alsoo 2. Sam. 20. 15. 2. Reg. 19. 32.
e 2. Reg. 25. 1. Ies. 29. 3. Ezec. 4. 2.
63 Dat is/ vele menschen.
64 Namelick de Coninck Zedekia.
65 Ofte/ vloeck.
66 T. w. aen den Coninck van Babel / tot versekeringe van te sullen vast houden aen het verbont dat hy met hem gemaeckt hadde. siet van sulcke hantgevinge gedaen tot versekeringe van het gene dat men seyt/ ofte belooft/ 2. Reg. 10. 15. 2. Chron. 30. 8. Ezr. 10. 19.
67 Godt naemt den eedt / dien Zedekia aen den Coninck van Babel gedaen hadde sijnen eedt, om dat hy met aenroepinge sijns naems gedaen was: ende in gelijcken sin sijn verbont, dat hy met den selven Coninck gemaeckt hadde. Verstaet onder het woort eedt de straffe van de verbrekinge des eedts.
68 Dat is / met straffen vergelde. Siet 1. Reg. 8. op v. 32. alsoo boven 9. 10. ende 11. 21. ende 16. 43. ende onder 22. 31. een afgebroken maniere van eedtsweeren.

20 Ende ick sal [69] mijn [f] net over [70] hem uytsprepden / dat hy gegrepen sal worden in mijn jacht-garen: ende ick sal hem doen brengen nae Babel / ende sal [71] daer met hem [g] rechten [over] sijne overtredinge / waer door hy tegen my overtreden heeft.

21 Daertoe sullen alle [72] sijne vluchtige met alle sijne [73] benden [74] door het [h] sweert vallen / ende de overgeblevene sullen [75] in alle winden [i] verstroyt worden: ende ghy-lieden sult weten / dat ick de HEERE gesproken hebbe.

22 Alsoo seyt de Heere HEERE; Ick sal oock [76] vanden oppersten tack des hoogen [77] Ceders [78] nemen / dat ick [79] setten sal; van het opperste sijner jonge tacxkens sal ick [80] eenen tederen afplucken / den welcken ick op [81] eenen hoogen / ende verhevenen berch planten sal:

23 Op den berch [82] der hoochte Israëls sal ick hem planten; ende hy sal tacken voortbrengen / ende [83] vrucht [84] dragen / ende hy sal tot eenen [85] heerlicken Ceder worden / dat onder hem woonen sullen [86] alle gevogelte van allerley vleugel; inde schaduwe sijner tacken sullense woonen.

24 So sullen alle [87] boomen des velts weten / dat ick de HEERE [88] den hoogen boom vernedert hebbe / [89] den nederigen boom verheven hebbe / [90] den groenen boom verdroocht / ende den droogen boom bloeyende gemaeckt hebbe: Ick de HEERE hebbe 't gesproken / ende sal 't doen.

69 Siet bov. 12. op v. 13. ende ond. 32. 3.
f Ezech. 12. 13. ende 32. 3.
70 T. w. over den Coninck Zedekiam.
71 T. w. boven het recht / dat ick over hem hebbe laten gaen te Riblath / 2. Reg. 25. 6/7. Want daer na heeft hy te Babel in de gevanckenisse gelegen tot dat hy stierf / Jerem. 52. 11. Godt wort geseyt met den mensche te rechte / ofte / in 't recht sich met hem te begeven / als hy door sijne straffen hem van sijne sonden overtuyght / ende gelijck in een gerichte beschaemt maeckt. alsoo Jesa. 66. 16. ond. 20. 35. en 38. 22. Siet breeder hier van onder 20. op v. 35.
g Jerem. 4. 12. ende 25. 31.
72 Siet van dese / 2. Reg. 25. 5. ende Jerem. 52. 8.
73 Dat is / scharen / ende hoopen van krijchs-volck / Siet bov. 12. op v. 14.
74 D. inde oorlooge / ofte / door wapenen omcomen. Siet Lev. 26. op v. 7.
h Ezech. 16. 40.
75 D. in alle hoecken der werelt. Siet bov. 5. op v. 10.
i Ezech. 5. 10, 12. ende 12. 14.
76 D. vanden Coninckl. licken stam. siet bov. v. 3. ofte aldus: vanden hoogen tack des Ceders. ofte / van den oppersten tack des Ceders die hooge was.
77 D. des Coninckrijcks van Juda. Siet boven op v. 3.
78 T. w. een scheutken / ofte rijsken / het welcke hier terstont eenen teeren tack genaemt wort.
79 D. planten sal.
80 Men verstaet hier door Zerubbabel / ende sijne Successeurs / maer insonderheyt Christum / vanden welcken sy voorbeelden waren. Christus wort een scheute / ofte spruyte genaemt / Jes. 11. 1. ende 60. 21. Zach. 6. 12.
81 Verstaet het ware Zion / dat is / de ware Jodische / ende Christelicke kercke / ende gemeynte der heyligen. Siet Jes. 2. 2. ende 11. 9. ond. 20. 40. Mich. 4. 1.
82 D. die seer hooch sal wesen. Verstaet dese hoocheyt soo wel vande hoochberoemde / ende wijt uytgebreyde vermaertheyt des rijcks Christi / als van de uytnemende hoocheyt / ende waerdicheyt der weldaden Christi / die daer in te becomen sullen zijn.
83 Siet van dese vrucht Psal. 85. 10 / &c. Jes. 11. 2 / &c. Dan. 9. 24.
84 *Hebr.* maken.
85 Verstaet geene uyterlicke / nochte aerdsche / maer inwendige / ende hemelsche heerlickheyt: vande welcke siet / Psalm 110. 1 / &c. Ephes. 1. 20 / &c. Phil. 2. 9 / 10 / 11.
86 D. niet alleen Israeliten / ende Joden / maer oock Heydenen.
87 D. menschen / die soo genoemt worden / om datse goede vruchten moeten dragen. Psal. 1. 3. Jes. 56. 3. Matth. 7. 17 / 18 / 19. Sommige verstaen eygentlick de Coningen / die onder andere menschen in hoocheyt uytsteken. Dan. 4. 17 / 19.
88 Men can dit lichamelick verstaen vande Babyloniers / ende hare Monarchye / die verstoort is door Cyrum: ende geestelick van den Duyvel / ende sijn rijcke / dat door Christum verwoest is.
89 Dit can oock lichamelick verstaen worden van de Joden / doese wederkeerden uyt de Babylonische gevanckenisse / ende geestelick van alle uytverkorene / ende geloovige / die door Christum uyt het gewelt des duyvels verlost zijn.
90 'T voorgaende woort met andere woorden verhaelt.

Het xviij. Capittel.

Godt bestraft scherpelick het spreeck-woort der huychelsche Joden vande suyre druyven, waermede sy hem van onrechtveerdicheyt ende wreetheyt beschuldigen / vss. 1 / 2. &c. aenwysende hoe hy handele met eenen rechtveerdigen Vader / 5. met eenen godtloosen sone eens rechtveerdigen vaders / 10. met eenen rechtveerdigen sone eens godtloosen vaders / 14. met eenen godtloosen / die sich bekeert / 19. met eenen rechtveerdigen / die afvalt / 24. verdedicht sijne gerechticheyt / 25. vermaentse tot bekeeringe / 30.

1 VOorder geschiedde des HEEREN woort tot my / seggende:

2 [1] Wat is u-lieden / dat ghy dit [2] spreeckwoort gebruycket [3] van het lant Israëls / seggende: [4] De [a] Vaders hebben onrijpe druyven gegeten / ende de [5] tanden der kinderen zijn stomp geworden?

3 [So waerachtich als] ick leve / spreeckt de Heere HEERE; [6] Soo 't u lieden meer gebeuren sal dit spreeckwoort in Israël te gebruycken!

4 Siet; alle [7] zielen [8] zijn mijne; gelijck de ziele des Vaders / alsoo oock de ziele des soons zijn mijne: de ziele die sondicht / die [9] sal sterven.

5 Wanneer nu yemant rechtveerdich is / ende [10] doet recht / ende gerechticheyt;

6 Niet en [11] eet op de [b] bergen / ende sijne oogen niet op en heft [12] tot de dreckgoden van het huys Israëls / nochte de huysvrouwe sijnes [c] naesten en [13] verontreynicht / nochte tot [14] de [d] afgesonderde vrouwe en [15] naedert:

7 Ende niemant [e] verdruckt / [16] geeft den schuldenaer sijn [f] pandt weder / [17] geenen roof en rooft / den hongerigen sijn broot [g] geeft / ende den naeckten met cleedinge bedeckt.

8 Niet en geeft op [h] [18] woecker / nochte [18] overwinste en neemt / sijne hant van onrecht afkeert; [19] waerachtich recht tusschen den eenen ende den anderen oeffent;

9 In [20] mijne insettingen wandelt / ende mijne rechten onderhout / [21] om trouwelick te handelen: die rechtveerdige sal [22] gewisselick leven / spreeckt de Heere HEERE.

10 Heeft hy nu eenen sone gewonnen / die een [23] inbreker is / die bloet vergiet / die sijnen [24] broeder doet / een van [25] dese dingen:

11 Ende die [26] alle die dingen niet en doet: maer [27] eet oock op de bergen / ende verontreynicht de huysvrouwe sijnes naesten /

12 Verdruckt den elendigen ende den nootdurftigen / [28] rooft veel roofs / geeft het pandt niet weder ende [29] heft sijne oogen op tot de dreckgoden / doet [30] grouwel /

13 Geeft op woecker / ende neemt overwinste: soude die leven? hy en sal niet leven: alle die grouwelen heeft hy gedaen; hy sal [31] voorseker gedoodt worden: sijn [32] bloet sal op hem zijn.

14 Siet nu / heeft hy eenen sone gewonnen / die alle de sonden sijns vaders / die hy doet / aensiet: ende toesiet / dat hy dergelijcke niet en doet;

15 [33] Niet en eet op de bergen / nochte sijne oogen opheft tot de dreckgoden van het huys Israëls / de huysvrouwe sijns naesten niet en verontreynicht:

16 Ende niemant en verdruckt / [34] het pandt niet en behoudt / ende geenen roof en rooft / sijn broot den hongerigen geeft / ende den naeckten met cleedinge bedeckt /

17 Sijne [35] hant vanden elendigen afhoudt / geen woecker / noch overwinste en neemt / mijne rechten doet / [ende] in mijne insettingen wandelt: die en sal niet sterven om de ongerechticheyt sijnes vaders / [36] hy sal gewisselick leven.

18 Sijn vader / dewijle hy [37] met onder-

1 D. wat reden hebbet ghylieden / om dit spreeckwoort te gebruycken? als of hy seyde: Ick en hebbe u geene oorsake daer toe gegeven.
2 Siet bov. 12. op v. 22.
3 Dat is / van de inwoonderen des lants. Siet Gen. 6. op v. 11.
4 D. de Vaders hebben de sonde gedaen / ende de kinders moeten de straffe dragen. Aldus hebben de Joden den Heere seer onbeschaemdelick van ongerechticheyt beschuldiget.
a Jer. 31. 29.
5 D. onse tanden.
6 Hy loochent sterckelick met eenen eedt / datse de gelegentheyt niet lange en souden hebben / om dit lasterlick spreeckwoort te gebruycken. want sy souden haest met sulcke grouwelicke plagen overvallen worden / dat een yeder oordeelen / ja hare eygene conscientien getuygen souden / datse om hare eygene sonden geplaecht wierden.
7 D. menschen. siet Gen. 12. op v. 5.
8 D. behooren my toe / te weten / om dat ick haren Schepper / ende onderhouder ben. Hier uyt besluyt Godt / dat hy niemant met straffen en can ongelijck doen / dewijle dat hyse alle goet gedaen heeft met die te scheppen / ende doorgaens goet doet met de selve te onderhouden: maer dat hy alleen straft die sondigen / ende dat niet om dat hy sijn schepsel / maer de sonde haet / ende tegen hem diese doet een rechtveerdich richter is.
9 D. sal de straffe harer sonde dragen / te weten / ofte in dese werelt / ofte in 't toekomende oordeel.
10 D. leeft nae de geboden der eerster / ende tweeder tafel / 't zy in een publijck / ofte privaet leven. Siet Gen. 18. op v. 19.
11 T. w. van het gene dat den afgoden geoffert is / ende volgens met de afgoderye geene gemeynschap en heeft. want op de bergen / gelijck oock in de bosschen / ende onder de groene boomen hadden sy hare altaren / daer op sy den afgoden offerhanden deden / 1. Reg. 11. 7. Jes. 65. 7. Hos. 4. 13. van de welcke sy dan oock een deel aten / ende met hare vrienden verbancketeerden. Deut. 32. 38. Jud. 9. 27. Psal. 106. 28. 1. Cor. 8. 1 / 4. &c.
b Jes. 57. 7. ende 65. 7.
12 T. w. om die godtsdienstige eere te bewijsen / overmits sy gemeynelick in hooge plaetsen staen. alsoo ond. v. 15. het tegendeel is / sijne oogen op te heffen tot Godt / die in den hemel is. Psal. 123. 1.
c Lev. 18. 20.
13 T. w. door overspel. Siet dese maniere van spreken / aldus vol gestelt. ond. 23. 17.
14 D. die afgesondert moeste zijn van de byslapinge hares mans / als sy hare maenstonden hadde / op lijfstraffe. Siet Levit. 15. 24. ende 18. 19 / 20. ende 20. 18. ende de aenteeck.
d Levit. 18. 19.
15 T. w. om die te bekennen. Siet Gen. 20. op v. 4.
e Exod. 22. 21. Levit. 19. 13. ende 25. 14.
16 Siet de wet hier van / Exod. 22. 26 / 27.
f Exod. 22. 26. Deut. 24. 12.
17 D. niemant het sijne / ofte door straetschenderye / ofte onder den schijn des rechts en ontweldicht. Siet de selve maniere van spreken / ond. v. 12. 16 / 18. ende cap. 22. v. 29.
g Deut. 15. 7. Iesa. 58. 7. Matth. 25. 35.
h Exod. 22. 25. Levit. 25. 35. 36.
18 Siet van dese woorden / woecker, ende overwinste, Levit. 25. op v. 36.
19 *Hebr.* recht, ofte gerichte der waerheyt doet tusschen den man, tegen den man. D. recht oordeelt / ende handelt tusschen den eenen / ende den anderen. het welcke geschieden moet niet alleen van de gene / die in een publijck officie gestelt zijn / maer oock in 't private leven.
20 Vergel. 1. Reg. 11. 33. ende de aenteeck.
21 *Hebr.* om waerheyt, ofte / trouwe te doen. Siet Prov. 12. op v. 22.
22 *Hebr.* levende leven, D. nae ziele / ende lichame behouden worden. alsoo ond. vss. 17 / 19 / 21.
23 Siet Psal. 17. op v. 4.
24 D. naesten. siet 2. Chron. 11. op v. 4.
25 *Hebr.* uyt een van dese dingen. T. w. die verboden zijn. And. die sijnen broeder [yet anders] doet van / &c. T. w. van die goede wercken / die recht te vooren vermelt zijn. ofte / van de insettingen / ende rechten Godts / van de welcke in 't voorgaende 9 vs gesproken is.
26 T. w. die geboden zijn. And. geene van die dingen en doet.
27 Siet bov. op v. 6.
28 *Hebr.* rooft rooven. D. doet veel gewelts / om sijnen naesten veel te ontnemen. Vergel. bov. v. 7. ende ond. v. 18.
29 Siet bov. op v. 6.
30 Door grouwel wort seer dickwils in de H. Schrifture verstaen de afgoderye. Siet bov. 8. 6. ende de aenteeck. waerom oock de afgoden worden grouwelen genaemt / 2. Reg. 23. 13. ende afgoden der grouwelen / bov. 16. 36.
31 *Hebr.* sal stervende gedoot worden, ofte / metter doot gedoot worden. T. w. ofte hier nae den lichame door middel van menschen / ofte hier na door Godts rechtveerdich oordeel / nae lichaem / ende ziele.
32 *Hebr.* bloeden. D. hy selve is de oorsake van sijne doot. Siet Levit. 20. op v. 9.
33 Siet bov. op v. 6.
34 *Hebr.* geen pant en pandt. Panden en heet hier niet / pant nemen / maer het pant behouden / ende niet wedergeven / gelijck dit af te nemen is bov. uyt de tegenstellinge van het 7 vs / alwaer staet: geeft den schuldenaer sijn pant weder.
35 Verstaet de hant, die gewelt ende onrecht doet. D. die sijne hant afwendt vanden armen gewelt / ende onrecht aen te doen: 't welck bov. v. 8. heet / sijne hant van onrecht af keeren.
36 *Hebr.* sal levende leven.
37 Dat is / wreedelick verdruckt heeft. Te weten / met gewelt / ofte bedroch. Siet Prov. 14. op v. 31.

druckinge onderdruckt heeft / [38] des broeders goet gerooft heeft / ende gedaen heeft dat niet goet en was / in't midden sÿner volckeren ; siet daer / hy sal sterven in sÿne ongerechticheyt.

19 Maer [39] ghy lieden segt: [i] [40] Waerom? draegt de sone niet de [41] ongerechticheyt des vaders? [42] Immers sal de sone [die] recht / ende gerechticheyt gedaen heeft/ [ende] alle mÿne insettingen onderhouden / ende die gedaen heeft / gewisselick leven.

20 [43] De ziele / die sondicht / die sal sterven: [44] de sone en sal niet dragen de ongerechticheyt des vaders / ende de vader en sal niet dragen de ongerechticheyt des soons : [45] de gerechticheyt des rechtveerdigen sal op hem zÿn / ende [46] de godtloosheyt des godtloosen sal op hem zÿn.

21 Maer wanneer de godtloose sich bekeert van alle sÿne sonden/ die hy gedaen heeft / ende alle mÿne insettingen onderhoudt/ ende [47] doet recht/ ende gerechticheyt: hy sal [48] gewisselick leven / hy en sal niet sterven.

22 [49] Alle sÿne overtredingen / die hy gedaen heeft/ en sullen [50] hem niet gedacht worden: [51] in sÿne gerechticheyt/ die hy gedaen heeft/ sal hy leven.

23 [k] Soude ick [52] eenichsins lust hebben aen den doot des godtloosen? spreeckt de Heere HEERE: [53] Ist niet/ als hy sich bekeert van sÿne [54] wegen / dat hy [55] leve?

24 Maer als de [56] rechtveerdige sich afkeert van sÿne gerechticheyt / ende onrecht doet / doende nae alle de grouwelen / die de godtloose doet / soude die leven? alle sÿne gerechticheden/ die hy gedaen heeft/ en sullen [57] niet gedacht worden ; in sÿne overtredinge / waer door hy overtreden heeft/ ende in sÿne sonde/ die hy gesondicht heeft/ in die sal hy sterven.

25 Noch segget [58] ghy lieden: [l] [59] De wech des Heeren [60] en is niet recht/ hooret nu / ô huys Israëls / is mÿnen wech niet recht? zÿn niet uwe wegen [61] onrecht?

26 Als de rechtveerdige sich afkeert van sÿne gerechticheyt/ ende onrecht doet/ ende sterft inde [62] selve: hy sal in sÿn onrecht dat hy gedaen heeft / sterven.

27 Maer als de godtloose sich bekeert van sÿne godtloosheyt die hy gedaen heeft/ ende doet recht/ ende gerechticheyt / die sal [63] sÿne ziele in't leven behouden:

28 Dewÿle hy [64] toesiet / ende sich bekeert van alle sÿne overtredingen die hy gedaen heeft / hy sal gewisselick leven / hy en sal niet sterven.

29 Evenwel seyt het huys Israëls/ [65] De wech des Heeren en is niet recht: souden mÿne wegen / ô huys Israëls / niet recht zÿn? zÿn niet uwe wegen onrecht?

30 Daerom sal ick u richten / ô huys Israels / een yeder nae [66] sÿne wegen / spreeckt de Heere HEERE: [m] Keert weder/ ende bekeert u van alle uwe overtredingen/ so en sal de ongerechticheyt u niet tot eenen [67] aenstoot worden.

31 [68] Werpet van u wech alle uwe overtredingen/ waer door ghy overtreden hebt/ ende [69] maket u een [n] nieuw herte / ende eenen nieuwen geest: want waerom soudt ghy sterven / ô huys Israëls?

32 Want [70] [o] ick en hebbe geenen lust aen den doot des stervenden/ spreeckt de Heere HEERE: daerom bekeert u/ ende [71] levet.

38 D. sÿns naesten/ als vov. v. 10. *Hebr.* des broeders roof.
39 Nam: ghy Joden/ die het voorgemelde spreeckwoort gebruyckt / boven v. 2. Godt valschelick beschuldigende/ dat hy de kinderen/ om der vaderen misdaden straft: Ghy/ segge ick / antwoort my aldus/ waerom? &c. So comt de Prophete hier voor / het gene de boose Joden op sÿne voorgaende leere antwoorden.
i Deut. 24. 16. 2. Reg. 14. 6. 2. Chron. 25. 4.
40 Dit zÿn de woorden der Joden / als offe seyden: Waerom segt ghy dat/ T. w. dat de sone niet en draecht de misdaet sÿnes vaders/ dewÿle het tegendeel aen ons blÿckt : die niet oorloge/ om onser vaderen wille/ gestraft worden?
41 Ongerechticheyt is hier genomen voor de straffe der ongerechticheyt, alsoo in't volgende. Siet Levit. 5. op v. 1. *Hebr.* draecht niet de sone in ofte van de ongerechticheyt, &c. ende alsoo in't volg.
42 Dit is de wederantwoorde/ ende duplÿcke/ die Godt door sÿnen Prophete aen den Joden geeft/ verklarende dat de vroome niet gestraft woort om de godtloose/ ende dat dese sÿne eygene straffe draegt.
43 Siet boven op v. 4.
44 Verstaet dit van sulcken soon die de ongerechticheyt sÿns vaders niet na en volgt. Anders blÿven vast de dreygementen / die wy lesen/ Exod. 20. 5. en Deut. 5. 15.
45 D. de genadige belooninge der gerechticheyt/ ende goeder wercken sal hem geworden. Van het woort gerechticheyt, vg. Gen. 30. 33. en de aenteeck. item Siet Psal. 24. 5. en 85. 14. ende 112. 9. Jes. 58. 8.
46 D. de rechtveerdige straffe / die de godtloose verdient / sal op hem komen. Siet vov. v. 19. op 't woort ongerechticheyt.
47 Siet vov. op v. 5.
48 *Hebr.* levende leven.
49 D. geene sÿner overtredingen en sullen gedacht worden. Siet van dese maniere van spreken, 1. Reg. 11. op v. 34.
50 Ofte/ tegens hem. Siet Psal. 79. op v. 8. De sin is / dat sÿne overtredingen den Heere niet bewegen en sullen / om hem te straffen. 'Tis menschelicker wÿse van Godt gesproken, alsoo Jes. 64. 9. Jerem. 14. 10. Heb. 10. 17. Vergel. vov. 3. op v. 20.
51 Verstaet / niet om dat sÿne gerechticheyt sulcks uyt hare eygene weerde verdient/ maer om datse Godt alsoo uyt genade/ om sÿns Soons wille/ beloont. Rom. 4. 4.
k Ezech. 33. 11.
52 *Hebr.* lustende lust hebben ; Dese vrage loochent sterckelick. So is de sin/ dat hy geensins belust is/ of door eenigē lust gedreven/ om den godtloosen te dooden. want of hy schoon besloten heeft de onboetveerdige te straffen/ nochtans en is eygentlick sÿn eynde niet het verderf sÿns schepsels/ maer de openbaringe sÿner gerechticheyt. Rom. 9. 17. Ten anderen / is hier eygentlick gesproken vanden doot des godtloosen die sich bekeert / ende niet van de gene die sich nemmermeer bekeeren / gelÿck de voorgaende ende volgende woorden uytwÿsen: als of Godt seyde ; Ghylieden meynt dat ick soo belust ben om te vernielen ende te dooden/ dat ick oock den godtloosen/ die sich bekeert / niet en wil sparen / noch sÿne bekeeringe voor aengenaem houden. Maer dat is eene lasteringe/ ende verre van my.
53 Te weten / dat ick lust ende welgevallen hier aen hebbe? Dese vrage versekert sterckelick / dat de bekeeringe des godtloosen Gode soo aengenaem is / dat de bekeerde gewisslick leven sal / ende dat hy geensins lust en heeft om den bekeerden godtloosen te dooden. Verg. onder v. 32. ende cap. 33. 11. And. en [heb ick] niet daer in [lust] dat hy sich bekeere, &c. Ezech. 33. 11. zÿn de Hebr. woorden wat anders gestelt als hier.
54 Te weten / boose wegen/ dat is / quaet leven / het welcke eenen boosen wech genaemt woort. 1. Reg. 13. 33. 2. Reg. 17. 13. Jon. 3. 10. &c.
55 D. mÿne straffen ontgae / ende behouden worde.
56 Siet vov. 3. op v. 20.
57 Dat is / en sullen Godt niet bewegen / om die te beloonen/ ende hem van de straffe vry te houden. Siet boven 3. op v. 20. Vergel. Act. 10. 4.
58 Namelick / ghy wederspannige Joden.
l Ezech. 33. 17, 20.
59 Dat is / de maniere van doen/ die Godt gebruyckt in 't regeren van den mensche. Siet van het woort wech alsoo gebruyckt / Deut. 32. op v. 4. ende Psal. 25. op v. 10. item vergel. Prov. 6. op v. 6.
60 Dat is / niet nae den eysch der gerechticheyt gepast/ ofte geschickt. And. niet recht gemaeckt, ofte / effen. ofte recht gewogen. Sy wilden seggen/ dat Godt geene gelÿckheyt en hielt tusschen de straffen / ende de sonden / dat hy den eenen swaerder strafte dan den anderen/ ende dat hy den eenen de sonden vergaf/ ende den anderen niet/ &c. Dit waren grouwelicke blasphemien.
61 Dat is / niet soose behooren/ nochte recht opgewogen in de weechschale der gerechticheyt.
62 T. w. sÿne boose wegen / van de welcke in't voorgaende vs gesproken is.
63 D. hem selven: te weten mits in den wech / die ten leven leydt / trouwelick te volherden. want het is Godts wille / dat de gene / dien hy uyt genade om Christum de kroone der gerechticheyt belooft/ daer toe komen door den wech der gerechticheyt. Ephes. 1. 4. ende 2. 10. Tit. 2. 11/ 12/ 13/ 14.
64 D. sorge draegt/ dat hy in sÿne sonden / die hy nu gevoelt / ende bekent/ niet en blÿve steken de. Siet seer gelÿcke beteeckenisse van het woort sien, 1. Reg. 12. 16. ende vov. in dit cap. v. 14.
65 Siet boven op v. 25.
66 Siet Gen. 6. op v. 12.
m Matth. 3. 2.
67 D. eene oorsake van uwen val / ende verderf. Vergel. vov. 7. 19. ende de aent.
68 Dit bevel / ende het volgende geven te verstaen / wat wy schuldich zÿn te doē/ ende niet wat wy uyt ons selven konnen doen/ maer bidden moeten / dat wy 't door de genade des genen / die 't beveelt / mogen doen / Psal. 51. 12. Jerem. 31. 18. Joh. 15. 5.
69 Vergel. Ephes. 4. 23.
n Ier. 32. 39. Ezech. 11. 19. ende 36. 26.
70 D. ick en hebbe geenen lust dat yemant onboetveerdich sterve ende vergae / maer dat hy bekeert zÿnde/ leve. Vergel. vov. het v. 23.
o Ezech. 33. 11.
71 Dit bevel begrÿpt in sich eene stercke belofte/ datse sekerlick leven sullen/ die hen van herten tot Godt bekeeren. Siet Psal. 37. op v. 3. ende Prov. 3. op v. 25.

Het xix. Capittel.

Prophetische weeklage over het quaet huyshouden ende den ellendigen uytganck der Coningen Joahas/ Jojakim / ende Zedekia/ mitsgaders over den onderganck des gantschen lants van Juda/ onder de gelÿckenisse van eene leeuwinne / leeuwen-welpen/ ende jonge leeuwen: item/ eenen wÿnstock met sÿne roeden/ &c.

1 [1] VOorder heft ghy een weeklage op over de [2] Vorsten Israëls/

2 Ende segt/ Wat was [3] uwe moeder? eene [4] leeuwinne/ [5] onder de leeuwen nederliggende: sy bracht hare [6] welpen op in't midden der [7] jonge leeuwen.

3 Sy tooch nu [8] een van hare welpen op: 't wiert een jonge leeuw : die leerde [9] roof te rooven / [10] hy at menschen op.

4 Dit hoorden [11] de volckeren van hem/ hy wiert gegrepen [12] in hare groeve: [13] ende sy brachten hem [14] met haken nae [a] Egyptenlant.

5 [15] Sy nu siende / datse in hope was geweest / [doch] hare verwachtinge [16] verloren was/ so nam sy [17] een [ander] van hare welpen / 't welck sy [tot] eenen jongen leeuw stelde.

6 Dese wandelde steets onder [18] de leeuwen / wiert een jonck leeuw / ende leerde [19] roof te rooven / hy att menschen op.

7 [20] Hy bekende hare weduwen / ende hy verwoeste hare steden ; so dat het lant/

1 Dit zÿn de woorden Godts tot den Prophete Ezechiel.
2 Verstaet de Coningen van Juda/ die de Coninck van Babel onder sÿn jock gebracht heeft.
3 Verst. het huys/ de stamme/ ofte het Coninckrÿcke van Juda / ende voornemelick Jerusalem/ alwaer de Coningen haer hof / ende haren stoel hadden ; ende van waer sy voortkomstich warē. And. Hoe was uwe moeder eene leeuwinne onder de leeuwen nederliggende!
4 Dat is / by eene leeuwinne te vergelÿcken/ te weten/ niet alleen om de Coninckliche macht/ ende weerdicheyt / die by de stamme Juda was / maer oock om de stoutmoedicheyt/ fierheyt / ende wreetheyt/ die de selve stam dickwÿls inde regeringe vertoonde.
5 D. in't midden van machtige Coningen/ wreede volckeren / ofte Coninckrÿcken woonende. Vgel. Nah. 2. 11.
6 Verstaet door dese / de jonge sonen der Coningen/ die staen metter tÿt in de plaetse harer vaderen te komen. Hier nu woort gesproken van de sonen des Conincks Josia/ die van de vromicheyt hares vaders gantsch af-aerdich geweest zÿn.
7 T. w. die vry wat ouder/ ende stercker zÿn dan de welpen : gelÿck af te nemen is uyt het volgende v.
8 Namelick Joahaz/ die in de plaetse sÿns vaders Coninck wiert / 2. Reg. 23. 30.
9 Joahaz woort hier beschuldicht van roofgiericheyt / ende overlast / bedreven tegen de bygelegene volckeren/ als de Egyptenaren : daer na van tyrannye/ gewelt/ ende bloetstortinge/ oock tegens sÿne ondersaten bedreven. Vergel. ond. v. 6.
10 Vergel. Deut. 7. op v. 16. ende 31. op v. 17. Psal. 14. op v. 4. ende 27. op v. 2.
11 D. de Egyptenaren / gelÿck te sien is in't eynde van dit v.
12 Men schrÿft dat de leeuwen in verborgene putten / ende oock met netten plegen gevangen te worden.
13 Siet 2. Reg. 23. 33/ 34. Jerem. 22. 11/ 12.
14 D. met ketenen / die uyt vele schakelen / als uyt haken/ bestaen.
a 2. Reg. 23. 33. Ierem. 22. 11.
15 T. w. de leeuwinne / ofte moeder deses jongen leeuws / daer van gesproken is/ vov. v. 2.
16 T. w. van den gevangenen leeuw Joahaz weder te krÿgen.
17 T. w. Joiakim/ den broeder van Joahaz/ der leeuwinne van Pharao gegeven / ende toegelaten/ om in sÿns broeders plaetse te wesen. 2. Reg. 23. 34.
18 Verstaet Coningen/ ofte volckeren/ welcker wreetheyt/ grouwsaemheyt / ende moordadicheyt hy navolchde. Siet vov. op v. 2.
19 Vergel. vov. v. 3.
20 D. hadde vleeschelicke gemeynschap met de weduwen der gener / die hy t' onrechte vermoort/ ende geweldelick verdruckt hadde. Siet van het woort bekennen alsoo genomen / Genes. 4. op v. 1. Andere nemen het woort, Almenoth, het welcke weduwen beteeckent/ onder 22. 25. voor Armenoth, dat is / palleysen. 2. Chron. 36. 19. ofte verlatene palleysen, als Jes. 13. 22. Siet aldaer de aenteeck. ende dat met desen sin/ dat Jojakim oock de goederen der menschen/ ja der machtigē/ die hy verdruckt hadde/ aengetast / ende gerooft heeft/ tot dien eynde die besiende / ende kennisse daer van nemende.

ende

21 D. dat het selve vervult / ofte / dat daer in is. alsoo Psa. 24.1. Jes.6.3. ende onder 32.15.
22 Ofte/ woest ende een saem.
23 D. van sijne tyrannige woedinge/ ende verwoestinge.
24 Siet van dese volckeren / ende landen. 2.Reg.24.2.
25 Siet boven op v.4.
a 2.Chron.36.6.
26 Siet boven op v.4.
27 D. haer voorneme was hem te brengen: maer dit hebben sy niet konnen uytvoeren/om dat hy op den wech gestorven is/ gelijck Jeremias voorseyt hadde/ Jer. 22.18/19. en 36.30.
28 D. nae Babel die seer sterck was/ ende groote vestingen hadde / Jer.51. 25/53.
29 Siet bov. op v.2.
30 Dat is/ soo lange als het Coninckrijcke in vrede ende fleur was / ofte / als andere/ soo lange als ghy den Coninck van Babel gehoorsaem bleeft. and. in u bloet. dat is/ in uwe geboorte / ende eerste voortkomste ter werelt. Vgel. bov.16.6. ende de aenteeck.
31 T.w. de wijnstock.
32 Ofte tacken. ofte stocken der sterckte. Verstaet door dese de Coningen/ en Princen vanden Coninckl icken bloede uyt de welcke de Coningen Juda gemaeckt werden.

ende [21] sÿne volheyt [22] ontsett wiert [23] van de stemme sÿner brullinge.

8 Doe begaven sich de [24] volckeren tegen hem rontom uyt de lantschappen; ende [25] sy spreydden haer net over hem uyt: in hare groeve wiert hy gegrepen.

9 Ende sy stelden hem in gesloten bewaringe [a] met [26] haken / op datse hem brachten tot den Coninck van Babel: [27] Sy brachten [28] hem in vestingen/ op dat sÿne stemme niet meer gehoort en wierde op de bergen Israëls.

10 [29] Uwe moeder was als een wÿnstock [30] in uwe stilheyt / geplant by wateren: hy was vruchtbaer / ende vol rancken van wegen vele wateren.

11 Ende [31] hy hadde [32] stercke roeden tot scepteren der heerschers/ende de [33] stamme elcker [roede] [34] wiert hooge tusschen de [35] dichte tacken: ende [36] hy [37] wiert gesien door sÿne hoochte/ met de [38] menichte sÿner tacken.

12 Maer hy wiert door [39] grimmicheyt uytgeruckt/ [ende] ter aerde geworpen/ ende de [40] ooste wint heeft sÿne vrucht verdroogt: sÿne [41] stercke roeden zÿn afgebroken / ende zÿn verdroogt : het [42] vyer heeftse verteert.

13 Ende nu is hy geplant in [43] eene woestÿne: in een dorre / ende dorstich lant.

14 Daer toe is een vyer uytgegaen [44] uyt eene roede sÿner rancken/ [dat] sÿne vrucht verteert heeft: so dat aen hem geen stercke roede en is / [45] [tot] eenen scepter/ om te heerschen. Dit is een weeklage / ende is tot een weeklage geworden.

33 *Hebr.* stature, ofte hoochte, als bov.17. 6. 34 T.w. soo lange als de segen des Heeren over dien wijnstock was. 35 Verst. door dese de menichte van andere Heeren/Vorsten/ende aensienlicke des lants. 36 T.w. elcke Coninck/ die hier scepteren der heerschers genaemt worden. 37 D. vermaert/ ende wijt bekent. 38 Verstaet het geheele rijcke/ ende de macht des Jodischen volcks. 39 Verstaet de rechtveerdige gramschap Godts. 40 Dese beteeckent hier den Coninck van Babel met sijn gantsche heyrleger / als bov. 17.10. 41 Siet op het voorgaende v. 42 T.w. der goddelicker wrake. 43 Verstaet het lant van Babilonien/ het welcke/ hoe wel het in sich selven waterrijck/ ende vruchtbaer was/ nochtans den gevangenen Joden was als eene dorre/ ende verdrietelicke woestijne; gelijck haren vaderen was geweest de woestijne door de welcke sy reysden nae het beloofde lant. Vgel. onder 20.35. 44 D. uyt den Coninck Zedekia/ die met sijn rebelleren tegen den Coninck van Babel/ over sich/ ende het geheele Joodsche volck een grouwelick verderf gebracht heeft. 2.Reg.24.20. ende 25.1. 45 Siet bov. op v.11.

Het xx. Capittel.

Sommige Outsten des volcks komen weder tot den Propheet/ om Godt raet te vragen/ v.1. Godt laetse door den Propheet seggen/dat hy van haer niet gevraecht wil zijn/ maer houdt haer voor sijne groote lanckmoedicheyt / ende de gedurige hartneckige afgoderyen harer voorvaderen / in Egypten/ 5. inde woestijne / 13. ende in Canaan/ 28. belooft nochtans sijn volck weder te vergaderen ende te herstellen door 't Euangelium / 33. prophetèerende wederom/ onder den naem van't Suyderwout/ de verstooringe van Jerusalem/ ende Juda/ 46. de propheet klaecht over de bespottinge sijner lantslieden/ 49.

1 T.w. na de wegvoeringe van Jojachin. Vergel. bov. 1. op v.2. en 8. op v. 1.
2 Siet van dese maent/ Num.33. op v.38.
3 Siet bov. 8. v.1.
4 T.w. wat uytkomste dat het Jodische volck uyt alle sijne elenden soude hebben / soo wel in Jerusalem/ ende Judea / als daer in 't lant van Babilonien; ende wat hen te doen stont/ om de straffen/ daer mede sy gedreyget wierden / te ontgaen. Hoe de Heere gevraecht wiert / siet bov. 14. op v. 3.
a Ezech.14. 3.
5 D. ick en wil van u niet gevraecht zijn. Siet van dese eedtsweeringe/ Num.14. op v. 23.

1 ENde het geschiedde in't [1] sevende jaer/ inde [2] vÿfde [maent]/ op den tienden der selver maent/ datter mannen uyt de [3] Outsten Israëls quamen om den HEERE [4] te [a] vragen: ende sy saten neder voor mÿn aengesichte.

2 Doe geschiedde des HEEREN woort tot my / seggende:

3 Menschen kint/ spreeckt tot de Outsten Israëls/ ende segt tot hen; Alsoo seyt de Heere HEERE/ Comet ghy om my te vragen? [5] [soo waerachtich als] ick leve/ so ick van u gevraecht worde/ spreeckt de Heere HEERE!

4 Soudt ghyse [b] [6] recht geven/ [7] soudt ghyse recht geven/ ô menschen kint? maeckt hen de [8] grouwelen harer vaderen bekent.

b Ezech.22. 2. ende 23.36. 6 *Hebr.* oordeelen. dat is hier / voorspreken/ ontschuldigen / verdedigen/ verantwoorden/ verweeren. alsoo ond.22.2. ende 23.36. Vergel. Gen.15. de aenteeck. op v.14. over het woort richten: and. sult ghyse [niet] oordeelen, of richten? Fr. Dat is / oordeelende bestraffen / als volcht. 7 Hy verdobbelt de reden / om die te meer kracht te geven : ende wil seggen/ dat hyse geensins en moeste voorspreken / ofte verdedigen. Vergel. Num.17. 12. Jud.5.12.17. 8 T.w. diese met hare vaderen gemeyn hebben : op datse versinnen hoe diepe sy in hare boosheyt steken/ ende hoe lange ick hen daer in verdragen hebbe.

5 Ende segt tot hen / Alsoo seyt de Heere HEERE / Ten dage als ick Israël [9] verkoos / [c] so [10] hief ick mÿne hant op tot het [11] zaet van het huys Jacobs/ ende maeckte my selven hen in Egyptenlant [d] [12] bekent / ja ick hief mÿne hant tot hen op/ seggende; Ick ben de HEERE uwe Godt.

6 Ten selven dage hief ick mÿne hant tot hen op/ dat ickse uyt Egyptenlant uytvoeren soude/ in een lant / dat ick voor hen uytgespeurt hadde/ [13] vloeyende van melck/ ende honich/ [14] 'twelck de cieraet is van alle landen.

7 Ende ick seyde tot hen / Een yeder werpe [15] de verfoeysselen sÿner oogen wech/ ende en [16] verontreyniget ulieden niet met [17] de dreckgoden van Egypten : Ick de HEERE ben uwe Godt.

8 Maer sy waren wederspannich tegen my / ende en wilden nae my niet hooren: [18] niemant en wierp de verfoeysselen sÿner oogen wech/ noch en verliet de dreckgoden van Egypten niet : daerom seyde ick/ dat ick [19] mÿne grimmicheyt over hen uytgieten soude / om [20] mÿnen toorn tegen hen te volbrengen in't midden van Egyptenlant.

9 Doch ick [21] dede't [22] om mÿnes Naems wille / op dat hy niet [23] ontheyligt en wierde voor de oogen der Heydenen / in welcker midden sy waren : aen [24] welcken ick my/ voor [25] der selver oogen/ bekent gemaeckt hebbe / om haer uyt Egyptenlant uyt te voeren.

10 Ende ick voerdese uyt [e] Egyptenlant/ ende brachtse inde [26] woestÿne:

11 [27] Daer gaf ick hen mÿne insettingen/ ende maeckte hen mÿne rechten bekent: [f] [28] dewelcke sose een mensche doet/ sal door de selve leven.

12 Daer toe oock gaf ick hen mÿne [g] [29] Sabbathen/ om een [30] teecken te zÿn tusschen my / ende tusschen hen / op datse souden weten / dat ick de HEERE ben/ [31] diese heylige.

13 Maer het huys Israëls wiert wederspannich tegen my inde woestÿne; sy en wandelden in mÿne insettingen niet / ende verwierpen mÿne rechten / dewelcke sose een mensche doet/ sal door de selve leven: ende sy [h] [32] ontheylichden mÿne Sabbathen seer / dat ick seyde/ mÿne grimmicheyt te sullen uytgieten over hen inde woestÿne/ om hen te verdoen.

14 Maer ick [33] dede't om mÿnes Naems wille / op dat die niet ontheylicht en wierde/ voor de oogen van die Heydenen/ voor welcker oogen ick hen [34] uytvoerde;

15 Evenwel [35] hief ick oock mÿne hant op tot hen inde woestÿne : dat ickse niet en soude brengen in het lant dat ick [hen] ge-

9 D. verklaerde verkoren te hebben uyt alle volckeren / ende natien der aerde / op dattet my tot een heylich volck soude zijn. Vergel. Deut. 4. 37. ende 7.6. ende 14.2. ende 26.18.
c Exod.6.7.
10 D. beloofde met eede dat voor mijn volck te houdē. Gen. 22.16. Exod.6.7. De hant opheffen , voor sweeren. 'Tis menschelicker wyse van Godt gesproken. siet Gen.14. op v.22.
11 D. nacomelingen. Siet Gen.9. op v.9.
d Exod.3.8. ende 4. 31.
12 Te weten / door Mosen/ ende Aaron. Siet Exod.3. ende 4. &c.
13 Siet Exod.3. op v.8.
14 Alsoo ond. v.15. ende 26.20. siet oock van de heerlickheyt des lants Canaan/ Deut.8.7. ende 32. 13. Psal.106.24.
15 Soo naemt Godt de beelden / ende al haer godtloos getuych / om datse verfoeyelick voor hem zijn / ende voor alle menschen zijn moetē/ daer op nochtans de Israeliten met vermakinge hare oogen sloegen. siet 2.Reg.18. op v. 32. 2.Chron.15. op v.8.
16 Het welcke geschiedt met die ter afgoderye op te richten / ende de selve godesdienstige eere inwendelick / ofte uytwendelick te bewijsen. alsoo ond. v. 30. ende 31. ende 23.7. ende 36.25. Afgoderye is geestelicke onreynicheyt. Vergel. Genes. 35. 2. ende 2.Chron.29. 16. &c. hierom wortse oock hoererye, ofte overspel genaemt. Siet Levit.17. op v.7.
17 Die seer grouwelick/ ende belachelick waren / als de kalveren / crocodilen/ simmen/ dē ibis/ welcken men schrijft in Egypten te zijn een vogel als een opvaer / die de serpenten op-eet / &c.
18 *Hebr.* een yeder verwierpen de verfoeyselen harer oogen niet. ofte / en wierpen niet wech. alsoo inde volgende woordē. Dat is/ niemant/ ofte geene van hen / welverstaende van het meeste deel. Siet. 1. Reg.11. op v.34.
19 Siet Psal. 79. op v.6.
20 Siet bov. 7. op v.8.
21 T. w. datick gedaen hebbe / namelick hen belovende uyt Egyptenlant te verlossen. Gen.15.14. Exod.3.8. Vergel. ond. v. 14. ende 22. 22 D. niet om dat sy't verdienden / ofte weerdich waren / maer om dat ick dat uyt loutere genade belooft hadde / ende wilde in mijn woort warachtich bevonden worden. Vergel. ond.14.22/44. &c. Dan.9.19. Rom.9.17/23. Eph. 1.6. 23 Siet Lev.18. op v. 21. ende ond. v.21/ 24/39. ende cap.39.7. 24 N. Israeliten. 25 T. w. der Heydenen / ende voornemelick der Egyptenaren / die alle Godts wonderwercken hadden gesien. Exod.14. 18. Num.33. 3. e Exod.13.18. 26 Die haer verstreckt van de roode zee tot aen de palen van het lant Canaan. 27 T. w. aen den berch Sinai / van den welcken siet Exod.19. op v.1. Siet oock Lev. 7.38. item 25.1. ende de aent. f Lev.18.5. Rom.10.5. Gal.3. 12. 28 Siet Lev.18. op v.5. ende Deut.6. op v.25. g Exod.20.8. ende 31.13. &c. ende 35.2. 29 Siet van dit woort. Lev.25. op v.2. 30 D. een ceremoniale afbeeldinge/ ende beduydinge van den geestelicken / ende eeuwigen Sabbath. alsoo ond. v. 20. 31 D. uyt genade affondere van andere menschen/ op dat ick haer Godt zy / ende sy mijn volck / 'twelck ick my door het bloet des Messiæ reynige / ende door mijn woort ende Geest heylich make. siet Lev.20. op v.8. ende 21. op v.8. h Exod.16.28. 32 T.w. mits daer op te doen/ dat Godt verboden / ende te laten dat hy geboden hadde. 33 T. w. dat ick hen nae mijne genadige belofte gedaen hebbe. Siet bov. op v.9. And. ick dede't T. w. mits hen dickwils te straffen / als sy tegen my in de woestijne murmureerden/ ende sondichden. 34 T. w. uyt Egyptenlant / als bov. v.6. 35 Siet boven op v.5.

geven

geven hadde / [36] vloeyende van melck/ ende honich / 't welck de cieraet is van alle landen:

16 Daerom datse mijne rechten verwierpen/ [37] ende in mijne insettingen niet en wandelden / ende mijne Sabbathen ontheylichden: want haer herte [38] wandelde hare dreckgoden na.

17 Doch mijne ooge verschoonde se/dat ickse niet en verdorf/ ende geene [39] voleyndinge met hen en maeckte inde woestijne.

18 Maer ick seyde [40] tot hare kinderen inde woestijne: [41] En wandelet niet inde insettingen uwer vaderen/ende en onderhoudet [42] hare rechten niet / ende en [43] verontreyniget u niet met hare dreckgoden.

19 Ick ben de HEERE uwe Godt/ [44] wandelet in mijne insettingen / ende onderhoudet mijne rechten/ende doet de selve.

20 Ende [45] heyliget mijne Sabbathen: ende sy sullen tot een [46] teecken zijn tusschen my / ende tusschen ulieden / op dat ghy wetet / dat ick de HEERE uwe Godt ben.

21 Maer die kinderen waren [oock] wederspannich tegen my; sy en wandelden niet in mijne insettingen / ende mijne rechten en namense niet waer / om die te doen; de welcke/ sose een mensche doet/sal door de selve leven: sy ontheylichden mijne Sabbathen; dat [47] ick seyde [48] mijne grimmicheyt te sullen uytgieten over hen/ [49] volbrengende mijnen toorn tegen hen inde woestijne.

22 Doch [50] ick keerde mijne hant af/ ende [51] dedet om mijnes Naems wille / op dat hy voor de oogen der Heydenen niet en soude [52] ontheylicht worden / voor welcker oogen ick hen uytgevoert hadde.

23 Ick [53] hief oock mijne hant tot hen op inde woestijne / dat ickse versprovden soude onder de Heydenen / ende hen verstroyen inde landen.

24 Om datse mijne rechten niet gedaen en hadden / maer mijne insettingen verworpen / ende mijne Sabbathen ontheyliget hadden: ende [54] hare oogen achter de dreckgoden harer vaderen waren.

25 Daerom gaf ick hen oock [55] besluytingen/die [56] niet goet en waren;ende rechten [57] daer by sy niet leven en souden.

26 Ende ick [58] verontreynichde haer in hare giften / om dat sy [59] [door het [i] vyer] deden doorgaen [60] al dat de baermoeder opent: op [61] dat ickse verwoesten soude/ ten eynde datse souden weten dat ick de HEERE ben.

27 Daerom / menschen kint / spreeckt tot het huys Israëls / ende segt tot hen/ Alsoo seyt de Heere HEERE / Hiermede noch hebben my uwe vaderen gesmadet/ datse [62] door overtredinge tegen my overtreden hebben.

28 [63] Als ick hen [64] in't lant gebracht hadde/over het welcke ick mijne hant opgeheven hadde / om het selve hen te geven/ so sagen sy nae allen hoogen heuvel / ende alle [65] dicht geboomte/ende offerden daer hare offeren / ende gaven daer hare [66] tergende offerhanden / ende daer setteden sy haren lieflicken reuck/ ende daer [67] offerden sy hare dranckofferen.

29 Ende ick seyde tot hen/ Wat is die [68] hoochte / daer henen ghy gaet? nochtans is de name daer van genaemt/ Hoochte/tot op desen dach toe.

30 Daerom segt tot den huyse Israëls; Alsoo seyt de Heere HEERE/ [69] Zijt ghy [70] verontreynicht geworden [71] inden wech uwer vaderen/ ende [72] hoereert ghy achter hare versoeyselen?

31 [73] Ja met het offeren uwer gaven/ met uwe kinderen door het vyer te doen doorgaen/ zijt ghy verontreynicht aen alle uwe dreckgoden tot op desen dach toe: ende soude ick van u gevraecht worden/ ô huys Israëls? [Soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de Heere HEERE / so ick van u gevraecht [74] worde!

32 Daerom/dat [75] in uwen geest opgeklommen is / [76] sal geensins geschieden / dat ghy segt / Wy sullen als de Heydenen/ ende als de geslachten der landen zijn / dienende [77] hout / ende steen.

33 [Soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de Heere HEERE: So ick niet met eene [78] stercke hant / ende [79] uytgestreckten arm / ende met eene [80] uytgegotene grimmicheyt [81] over u sal regeren!

34 Want ick sal u [82] uyt de volckeren voeren/ende u vergaderen uyt de landen/ daer in ghy verstroyet zijt / door eene stercke hant / ende door eenen uytgestreckten arm / ende door eene uytgegotene grimmicheyt.

35 Daer toe sal ick u brengen [83] inde woestijne der volckeren: ende ick sal met u aldaer [84] rechten [85] aengesichte aen aengesichte;

36 Gelijck als ick gerecht hebbe met uwe vaderen inde woestijne van Egyptenlant; alsoo sal ick met u rechten/ spreeckt de Heere HEERE.

37 Ende ick sal u lieden [86] onder de roede doen doorgaen: ende ick sal [87] u brengen [88] onder den bant des verbonts.

38 Daer toe sal ick [89] die rebel zijn/ ende die tegen my overtreden/ uyt ulieden [90] uytsuyveren: ick salse [91] uyt het lant harer vreemdelingschappen [92] uytvoeren / ende sy en sullen [93] in't lantschap Israëls [94] niet [weder] komen / ende ghy sullet weten / dat ick de HEERE ben.

39 Ende ghylieden / ô huys Israëls /

36 Siet boven op v.6.
37 Ofte / ende in mijne insettingen, in die niet en wandelden. ofte / ende aengaende mijne insettingen, in die niet en wandelden. De sin is eenderley.
38 Vergel. 1.Reg. 11.op v.5.
39 Siet van dese maniere van spreken/ Jer.4.op v.27. alsoo boven 11.13.
40 D. tot de sonen/ ende dochteren der gener / die ick krachtelick uyt Egyptenlant geleydt hadde.
41 Siet 1.Reg.15. op v.26.
42 D. hare wijse/ende maniere va doen. Vergel. Gen.40.13. ende de aenteeck.
43 Siet boven op v.7.
44 Vergel. 2.Chron. 6.16. ende de aent.
45 D. gebruyckt se tot dat heylich eynde/ daer toe ickse geheylicht hebbe. siet Jer. 17.22.
46 Siet boven op v.12.
47 Ofte / ick dachte. Seggen, voor dencken. Siet Genes.20. op v.11.
48 Siet bov.7.op v.8.
49 Alsoo bov. v.8.
50 T. w. van mijnen toorn over hen te volbrengen.
51 T. w. dat ickse niet inde woestijne en vernielde.
52 Alsoo bov. v.9.
53 T. w. dreygende hen te straffen. Vgel. Psal.10.12. ende de aenteeck.
54 Verst. oock hare herten. want dese 2 dingen malkanderen volgen. Job 31.7. Daerom wordense oock somtijts t'samē gevoegt. Jer.22. 17. bov.6.9.
55 D. gesette vonnissen/ ende ordinantien mijns rechtveerdigen oordeels / inhoudende de straffen/ die sy verdient hadden / ende oock hebben moeten lijden. Soo is oock het Hebr. woort genomē/ Job 23.16. Psal. 2.7. alsoo is in't volgende het woort rechten genomē voor straffen / die hen om hare sonden recht toequamen.
56 D. hen niet aengenaem / ofte welbekomende / maer seer quaet / ende verderffelick. Siet van dese straffen / Num.16. 23.&c. ende 21.6.ende 25.4. &c. Andere verstaen door dese quade insettingen de afgodische wetten der Heydenen / de welcke Godt geseyt wort den Israeliten gegeven te hebben/ om dat hy door een rechtveerdich oordeel de selve daer in heeft laten wandelen tot harē verderve / overmits sy sijne heylige wetten verlieten. Verg. Psa.81.12/13. 2.Thess.2.11.Rom. 1.25/28.
57 'Twelck vervult is / als sy vergaen zijn in de woestijne / ende daer na.
58 Dat is/ ick verklaerde/ bewees/ ende betuychde/ datse onreyn/ dat is / onheylich / grouwelick / ende my onaengenaem waren in't offeren van hare giften / die sy my toebrachten. Siet van het woort verontreynigen alsoo genomen. Lev.13. op v.3.
59 Dit is hier ingevoecht uyt het volgende 31. vs. Het is oock uyt den text gelaten. Levit.18.21. Siet van desen grouwel der Heydenen / Levit.18.op v.21. Sommige meynen / dat de Joden desen grouwel oock den waren Godt ter eere hebben willen doen. i Ezech.16.21.
60 Hebr. alle openinge der baermoeder D. alle eerstgeborene. alsoo Exod. 13. 2/ &c. Num.3. 12.
61 Want Godt hadde hen gedreycht/ indiense de heydensche grouwelen navolchden/ dat hy haer lant verwoesten soude. Lev. 26. 22/31/32. &c.
62 D. eene sonderlinge sonde tegen my begaen hebben. Vergel. de maniere van spreken. Levit.5.15. Num.5.27. Jos.7.1.
63 Hier wort verhaelt de voorgemelde sonderlinge overtredinge.
64 D. in't lant van Canaan / dat ick haren vaderen beloofst hadde.

65 D. dat seer dick/ ende doorvlochten is van tacken/ende bladeren. Vergel. Levit. 23.40. Nehem.8.16.
66 Hebr. de terginge haret offerhande. D. de offerhanden/ daermede sy my tergden / ende tot toorn verweckten.
67 Siet Psal.16.op v.4.
68 Wat de afgodische hoochtē geweest zijn / siet Lev.26. op v.30. De Heere aldus sprekende vraegt spotswijse wat het te beduyden hadde/ datse daer henen gingen om te offeren. want hoewel hy hen sulcks doorgaens door sijne Propheten verboden hadde/ so bleef nochtans met den afgodendienst / selfs den naem der plaetse by hen in eere / ende weerde.
69 T. w. door de eere/ ende den dienst/ die ghy den afgoden doet. Siet boven op v.7.
70 And. en zijt ghy [niet] verontreynicht geworden, &c.
71 D. nae/ ofte met de maniere van doen uwer vaderen. Siet Prov.6.op v.6.
72 Siet Lev.17. op v.7.ende 20.op v.5.
73 And. Want als ghy uwe gaven offeret, [ende] als ghy uwe kinderen door het vyer doet doorgaen, &c. soude ick dan van u gevraegt worden?
74 Vervult den sin gelijck in andere eedt-sweeringen Godts. Siet Num. 14. op v. 23. De sin van is/ als of de Heere seyde: Ick en begeere van u/ die sulcke grouwelicke afgodendienaren zijt/ niet gevraegt te worden.
75 D. in de gedachten uwes herten geresen/ ende opgekomen is/ ofte dat ghy dencket by u selven. Vergel. boven 11. op v.5. ende siet Jer.7. op v.31.
76 Hebr. sal zijnde niet zijn, ofte geschiedende niet geschieden.
77 Soo worden de beelden genaemt/ Deut.4.28. ende 29. 17. Jer.2.27. ende 3. 9. item gebeelde steenen. Lev.26. 1. gout ende silver. Deut.29. 17. Psal.115.4/ &c.
78 D. stercke / ende harde plagen. Siet Exod.3.19.ende 9.3. ende Job 13.21. met de aenteeck.
79 D. geweldige/ wijtloopende / ende lanckduerige straffen. Vergel. Jerem.21.5.ende boven 4.7.
80 Siet bov. .op v.8.
81 D. u Heere/ ende Coninck zijn/ sulcks dattet in uwe vryheyt/ ende vermogen niet staen en sal my af te gaen/ ende te verlaten / om een ander Overheer te verkiesen.
82 Vele verstaen door dese / die met den Coninck Jojachin wech getrocken zijn nae Babel/ 2.Reg. 24.12. hoewel daer onder oock komen verstaen worden / die door de laetste belegeringe onder Zedekia inde omliggende landen verstroyt zijn geworden. Vergel. Jerem.40.11/12.
83 D. in Chaldeen/ ende de omliggende landen/ daer de Joden als in eene woestijne souden wesen. Vgel. bov.19.13. ende de aenteeck.
84 Ofte pleyten. Het Hebr. woort beteeckent eygentlick geoordeelt / ofte gerecht te worden voor eenen richter. Psal.109.7. Prov.29.9. Nu en isser geen ander opperste richter / dan Godt alleen/ maer hy wort geseyt geoordeelt te worden/ als hy door sijne rechtveerdige straffen den mensche alsoo overtuygt van sijne sonden/ dat oock andere menschen oordeelen dat de sondaer om de selve rechtveerdelick gestraft wort. Siet bov. 17.op v.20.
85 D. in tegenwoordicheyt / my hen openbarende door straffen / welcker gerechticheyt alleen soo blijcken sal/ als of ick tegen u in tegenwoordicheyt pleytede. Vergel. Exod.33.11.
86 D. van de andere afsonderen/ ende my tot een heylich volck toe-eygenen. Siet van dese maniere van spreken. Lev.27. op v.32. item Jerem.33.13.
87 T. w. die ick afgesondert hebbe.
88 D. tot de gehoorsaemheyt/ die ghy my schuldich zijt uyt kracht van het verbont/ dat ick met u gemaeckt hebbe.
89 T.w. Israel.
90 Ofte uytvagen. D. afscheyden van de gene / die ick tot mijn eygendom verkoren hebbe / ende mijn woort gehoorsaem zijn.
91 D. uyt het lant Juda. Hy spreeckt vande Joden / die noch met Zedekia in Judæa waren / ende hy naemt dat lant / van het welcke sy sich roemden de rechte erfgenamen te zijn/ het lant harer vreemdelinckschap, om dattet nu meest overheert was van den Coninck van Babel / ende dat sy door hare rebellie tegen hem / ja oock selfs tegen Godt / haer recht daer toe verloren hadden. sommige verstaen door het lant haerder vreemdelinckschappen, het lantschap van Chaldeen / daer wel eenige godtloose souden uytgevoert / maer van Godt verdaen worden/ ende in't lant Israels niet comen.
92 T.w. om gevanckelick gevoert te worden nae Babel.
93 D. in't selve lant.
94 T.w. om datse in de Babylonische gevanckenisse souden sterven.

alsoo

alsoo seyt de Heere HEERE / [95] Gaet henen / dienet een yeder syne dreckgoden / oock [96] hier na / dewyle ghylieden nae my niet en hooret: doch en ontheyliget niet meer [97] mynen heyligen Naem / met [98] uwe giften / ende met uwe dreckgoden.

40 Want [99] op mynen heyligen berch / op den hoogen berch Israëls / spreeckt de Heere HEERE / daer sal my [100] het gantsche huys Israëls inden lande dienen / sy alle: daer sal ick welgevallen [101] aen hen nemen / en daer sal ick uwe [102] hef-offeren eysschen / ende de eerstelingen uwer heffingen met alle uwe [103] geheylichde dingen.

41 Ick sal een welgevallen aen u-lieden nemen [104] om den lieflicken reuck / wanneer ick u vande volckeren uytvoeren / ende u vergaderen sal uyt de landen / inde welcke ghy sult verstroyet zyn / ende ick sal in u [105] geheylicht worden voor de oogen der Heydenen.

42 Ende ghy sullet weten dat ick de HEERE ben / als ick u in't lantschap Israëls gebracht sal hebben: in't lant daer over ick myne hant opgeheven hebbe / om het selve uwen vaderen te geven.

43 Daer [106] sult ghy dan gedencken aen uwe wegen / ende aen alle uwe handelingen / daermede ghy u [107] verontreynicht hebt / ende ghy sult van u selven eene [108] walginge hebben over alle uwe boosheden die ghy gedaen hebt.

44 So sult ghy weten / dat ick de HEERE ben / als ick met u gedaen sal hebben / [109] om myns Naems wille / niet nae uwe boose wegen / nochte nae uwe verdorvene handelingen / ô huys Israëls / spreeckt de Heere HEERE.

45 Voorder geschiedde des HEEREN woort tot my / seggende:

46 Menschen kint / [110] set u aengesichte [111] nae den wech van het Zuyden / ende [112] druypt tegen het Zuyden: ende prophteert tegen het [113] wout van het velt [in't] Zuyden.

47 Ende segt tot het [114] Zuyder-wout; Hoort des HEEREN woort / Alsoo seyt de Heere HEERE / Siet ick sal [115] een vyer in u aensteken / 'twelck in u [116] allen [k] groenen boom / ende allen dorren boom verteeren sal: [117] de vlammende vlamme en sal niet uytgebluscht worden / maer daer door sullen verbrant worden [118] alle aengesichten van het Zuyden tot het Noorden toe.

48 Ende alle [119] vleesch sal sien / dat ick de HEERE dat aengesteken hebbe; 't en sal niet uytgebluscht worden.

49 Ende ick seyde / Ach Heere HEERE! [120] sy seggen van my: Is hy niet een verdichter van [121] gelyckenissen?

95 Een bevel spotscher wijse / ende uyt seer bittere toornicheyt gegeven tot een teecken dat hy dit hartneckich volck verliet / en verwierp. Vergel. Jud. 10. 14. 1. Reg. 22. 15. Job 18. 15. ende de aent.
96 T. w. na dat ghy uyt Judea / sullet gevanckelick wech gevoert zijn.
97 *Hebr.* den naem mijner heylicheyt.
98 T. w. die ghy uwe afgoden geeft / ende offert / ende dat quansuys uyt eene goede intentie / tot mijner eere gelijck ghy voorgeeft.
99 *Hebr.* in den berch mijner heylicheyt. Verstaet de heylige kercke / ende siet bov. 17. op v. 22.
100 Ofte / alle die in den lande zijn, &c. Verstaet het geestelick Israel / het welcke is de vergaderinge van alle uytverkorene / ende ware geloovige. Rom. 9. 6 / 7 / &c. ende 11. 26. Gal. 6. 6 / 16.
101 D. aen hare personen / ende dat uyt genade / om des middelaers wille / in den welcken sy gelooven sullen / ende door wiens geest sy sullen geheyliget / ende geregeert worden / Ephes. 1. 6.
102 Verstaet onder de benaminge van den godesdienst des ouden Testaments / oock den godesdienst van het nieuwe. Vergel. Jesa. 19. 19 / 21. Malach. 1. 11.
103 T. w. die my geheyliget ende toege-eygenet sullen worden.
104 Siet Gen. 8. op v. 21.
105 D. ge-eert / ende groot gemaeckt worden / om de genade / ende weldaet / die ick aen u sal bewesen hebben. siet Lev. 10. op v. 3.
106 Vergel. boven 6. 9. ende de aenteeck.
107 Vergel. bov. 14. op v. 11.
108 Siet bov. 6. op v. 9.
109 siet bov. op v. 9.
110 D. bereydt u / schickt u / neemt vastelick voor om tegen het Zuyden te propheteren. Vergel. boven. 6. 2. ende onder 21. 2. hier beginnen sommige het volgende capittel / in welckes begin dese figuerlicke Prophetie / duydelick verklaert wort.
111 D. nae Jerusalem / ende Judæa: want dit lant was ten aensien van Chaldea / of Mesopotamia / daer in Ezechiel nu was / suydwaert gelegen. Vgel. onder 21. v. 2.
112 Siet Deut. 32. op v. 2.
113 Verstaet het lant van Juda / 't welcke soo vol menschen is geweest / als een bosch vol is van boomen. Vergel. het volgende vs.
114 D. tot de menschen / die in Judea woonen. Siet bov. 17. op v. 24.
115 D. eene geweldige plage van eene grousame oorlooge. Vergel. Job 15. op v. 34. item siet Psal. 78. 63. ende 83. 15.
116 D. rechtveerdige / ende godtloose. Siet dese verklaringe / onder 21. 3. bov. 17. 24. De vrome worden geseyt groen te zijn / ende de boose dorre, Psal. 52. 10. Jer. 17. 8. Luc. 23. 31.
k Luc. 23. 31.
117 *Hebr.* de vlamme der vlamme, ofte de vlamme, vlamme, dat is / de seer geweldige vlamme / ofte / die seer vlamt. Verstaet eene seer groote straffe. Siet Job 15. op v. 30.
118 D. alle menschen van het een eynde des lants tot aen het andere toe. Vergel. onder 21. 4.
119 D. mensche. Siet Gen. 6. op v. 12.
120 Te weten / spottende met mijn persoon / dienst / ende beroepinge.
121 Siet boven 17. op v. 2.

Het xxj. Capittel.

Godt beveelt den Propheet seer scherp te propheteren tegen Jerusalem / den Tempel / ende 't gantsche lant / hoogen ende leegen / van het sweert des Heeren / waer over de Propheet / den volcke tot een teecken / moet suchten ende misbaer drijven / vs 1 / 2. &c. Voorseyt dat de Coninck van Babel in beraet sal staen / of hy eerst Jerusalem / of het lant der Ammoniten sal aentasten / doch dat hy eerst sal treccken nae Jerusalem / om hare meyneedicheyt / 24. prophetyt tegen het Coninckrijck van Juda / ende vande komste Christi / 30. item / tegen de Ammoniten / 33.

1 Ende des HEEREN woort geschiedde tot my / seggende:

2 Menschen kint / [1] set u aengesichte tegen Jerusalem / ende [2] druypt tegen [3] de Heylichdommen / ende prophteert tegen het [4] lant van Israël.

3 Ende segt tot het lant van Israël / Alsoo seyt de HEERE / Siet [5] ick [wil] aen u; ende ick sal myn [6] sweert uyt syne scheede trecken: ende ick sal van u uytroeyen den [7] rechtveerdigen / ende den godtloosen.

4 Om dat ick [dan] van u uytroeyen sal den rechtveerdigen / ende den godtloosen; daerom sal myn sweert uyt syne scheede uytgaen [8] tegen alle vleesch / van het Zuyden [tot] het Noorden.

5 Ende alle vleesch sal weten / dat ick de HEERE myn sweert uyt syne scheede getrocken hebbe: het en sal [9] niet meer wederkeeren.

6 Maer ghy / menschen kint / [10] sucht: sucht voor [11] hare oogen met [12] verbrekinge der lendenen / ende [13] met bitterheyt.

7 Ende het sal geschieden / als sy tot u seggen sullen / Waerom sucht ghy? dat ghy seggen sult / Om het [14] geruchte; want het komt: ende alle herte [15] sal [a] versmelten / ende alle handen [16] sullen [b] verslappen / ende alle [17] geest sal [18] [c] inkrimpen / ende alle [d] knien [als] water [19] henen vlieten: siet het [20] komt / ende 't sal geschieden / spreeckt de Heere HEERE.

8 Wederom geschiedde des HEEREN woort tot my / seggende:

9 Menschen kint / prophteert / ende segt / Alsoo seyt de HEERE: Segt / [21] Het sweert / [22] het sweert is [23] gescherpt / ende oock [24] gevaegt.

10 Het is gescherpt / op dattet [25] eene slachtinge slachte; het is gevaegt / op dattet [26] eenen glinster hebbe: [27] of wy [dan] sullen vrolick zyn? [28] het is [29] de roede [30] myns soons / [31] die [32] alle hout [33] versmaedt.

11 Ende [34] hy heeft [35] het selve te vagen gegeven / op datmen't met de hant handelen soude: dat sweert is gescherpt / ende dat is gevaecht / om 't selve inde hant [36] des dootslagers te geven.

12 Schreeuwt / ende huylt / ô menschen

1 Siet bov. 20. op v. 46.
2 Dat is / stelt leere / straffe / ende vermaninge voor. Siet Deut. 32. op v. 2.
3 Verst. den Tempel des Heeren / over den welcken de Joden alsoo roemden / en pochten / als of hy niet en hadde konnen uytgeroeyt worden / Jer. 7. 4. Het getal van vele wort gebruyckt / om dat desen Tempel verscheydene deelen hadde. siet Lev. 26. op. v. 31.
4 Verstaet het lant van Juda / het welcke een deel was des lants Canaan / dat de Heere den Israeliten tot haer erfdeel beloofst hadde. Siet bov. 6. op v. 2.
5 Als of de Heere seyde: De Babiloniers en hebbent niet alleen tegen u / maer ick selve ben uwe wederpartije / bereyt om u te verderven. siet bov. cap. 13. v. 8.
6 Menschelicker wijse van Godt gesproke / als oock Lev. 26. 33. Sweert voor de straffe der oorlooge Lev. 26. 6. Somtijts schijnt het noch andere straffe te begrijpe / als Job 19. v. 29. gelijck de oorloge een zee van alle plage is. Siet oock Psal. 22. op v. 21.
7 Verst. den rechtveerdigen in den schijn / ende niet inde waerheyt / als boven 3. 20. siet de aenteeck. ofte den rechtveerdigen in vergelijckinge met den godtloosen / die onrechtveerdiger is. Die min godtloos is / wort gerechtveerdicht vanden genen / die godtlooser is / dat is / rechtveerdiger geacht ten aensien van hem. Siet boven 16. 51 / 52. Somen het woort rechtveerdich verstaen wil van den waren vroomen / so wort hy met den godtloosen gestraft / om dat hy by den selven blijft / hoewel de vroome niet en vergaet gelijck de godtloose. Vergel. Apoc. 18. 4.
8 Siet boven 20. op v. 47. ende 48.
9 D. niet weder inde scheede gesteken worden: dat is / niet ophouden te verderven / voor dat het mijne volle wrake sal uytgevoert hebben.
10 T. w. om af te beelden / het gekerm / ende gehuyl / dat de Joden souden maken / als sy de tijdinge krijgen souden van de aenkomste der Chaldeen.
11 T. w. des volcks / by 't welcke ghy woont. Want de daet des Propheten moeste de gemeynte een seker voorteecken zijn van de straffen / die over de Joden in Judæa / ende Chaldea komen souden.
12 D. met sulcke swaere ophalinge des adems uyt de diepte des lijfs / ende met sodanigen ganck / ende wringinge der leden / als of hem de lendenen verbroken waren.
13 D. met seer innerlicke smertende droefheyt. Vergel. 2. Reg. 4. op v. 27.
14 D. de sekere tijdinge vande komste der Chaldeen / om u te verderven.
15 Te weten / door vreese. Siet Deut. 1. op v. 28. ende Jos. 2. op. v. 11.
a Jerem. 49. 23.
16 Door verbaestheyt / ende ontstelteniße. Siet 2. Sam. 4. op v. 1.
b Jerem. 6. 24. Ezech. 7. 17.
17 Dat is / moedt / ende couragie. Siet Prov. 15. op v. 13.
18 D. door het gevoelen sijner elenden / benauwt / geperst / ende geprangt zijn. Het tegendeel is als het herte sich wijt uytbreydt. Psal. 119. 32.
c Ezech. 4. 17.
d Ezech. 7. 17.
19 *Hebr.* henen gaen. D. hare kracht verliesen. Siet boven 7. op v. 17.
20 Te weten / het geruchte rechte te vooren vermelt.
21 Verstaet door het sweert de plage der oorloge. Siet Levit. 26. op v. 6.
22 Het woort is verdobbelt / om de grootheyt / ende sekerheyt der sake / die verhaelt wort / mitsgaders de bewegingе des genen / die het verhael doet / uyt te drucken / als oock om de gene / dien het verhael aengaet / tot hertelicke beweginge te verwecken. Vergel. 2. Reg. 4. 19. Jes. 26. 5. Jerem. 4. 19. ende onder v. 28.
23 T. w. om u te straffen / ende te verderven.
24 Dat is / schoon / net / ende cierlick gemaeckt.
25 Verstaet hier door / de doodinge / ende vermoordinge der Joden door het sweert / ende de wapenen der Chaldeen. Het Hebr. woort is oock soo genomen / Psal. 37. 14. Jes. 34. 6. Jer. 25. 34. Anders beteeckenet de slachtinge der beesten ter spijse / ende bereydinge des menschen / Gen. 43. 16. Prov. 9. 2. Siet de aenteeck.
26 D. bequaem zy om te verschricken / ende te vermoorden. Vergel. Deut. 32. 41. Job 20. 25. ende de aent.
27 Sommige nemen dit voor de woorden des Propheten tot den Joden / met de welcke hy reden geeft / waerom men moeste suchten / gelijck hem belast was boven v. 6. namelick / om datter geen oorsake en was van blijtschap / maer wel van swaer suchten. *Hebr.* Ofte wy sullen vrolick zijn.
28 T. w. het voorgemelde sweert. Dit zijn de woorden Godts tot den Propheet.
29 D. de geessel / ofte straffe. siet Job 9. op v. 34.
30 D. daer ick mijnen sone mede kastijde / te weten / mijn volck Israel / t'welcke soo genaemt wort ten aensien van het verbont der genade. siet Exod. 4. 22. ende de aenteeck. ofte verstaet den natuerlicken / ende eeuwigen Sone Godts / door den welcken de Vader sijne oordeelen uytvoert / Psal. 2. 7 / 8 / 9 / 12.
31 T. w. roede.
32 Sommige / alle geboomte. D. alle menschen / die in Juda overich waren / hooge / ende leege / Vorsten / ende de gemeynte. siet ond. v. 12.
33 D. soo sterck / ende taey is / datse tegen geen hout / hoe hart dat het oock zy / met slaen en wort gebroke. And. De stamme mijns soons versmaet alle hout. D. mijn volck en vraegt nae geene vaderlicke castijdinge / daerom sal ick met het sweert straffen.
34 N. Godt.
35 T. w. sweert.
36 D. des Coninck van Babel en sijns heyrlegers.

kint; want [37] 't ſelve ſal zijn [38] tegen mijn volck / 't ſal zijn tegen alle de Vorſten Iſraëls: [e] [39] verſchrickingen ſullen van wegen het ſweert by mijn volck zijn; daerom [40] [f] klopt op de heupe.

13 Alſſer [41] beproevinge [g] was/ [42] wat waſt doe? [43] ſoude dan [44] oock geen [45] verſmadende roede [46] zijn? ſpreeckt de Heere HEERE.

14 Daerom ghy menſchen kint / propheteert; ende [47] ſlaet hant tegen hant: want het ſweert ſal verdobbelt worden [48] ten derden male/ 't is 't ſweert [49] der gener die verſlagen ſullen worden: 'Tis 't ſweert der [50] Grooten / die verſlagen ſullen worden/ dat [51] tot hen in de binnenſte cameren indringen ſal.

15 Ick hebbe de [52] punt des ſweerts geſet tegen alle [53] hare poorten / op dat het herte [54] verſmelte/ ende [55] de aenſtooten vermenichvuldigen: [56] ach [a] [57] het is toegemaeckt [58] op dattet glinſtere; het [59] is ingewonden om te ſlachten.

16 [60] Houdt u by een [ô ſweert] rechtsom / ſchickt u/ keert u ſlincksom / [61] waer henen u aengeſichte geſtelt is.

17 Ende ick ſelve ſal oock mijne hant tegen mijne hant [62] ſlaen / ende [63] mijne grimmicheyt doen ruſten: ick de HEERE hebbet geſproken.

18 Wederom geſchiedde des HEEREN woort tot my/ ſeggende:

19 Ghy nu/ menſchen kint/ [64] ſtelt u [65] twee wegen voor/ waer door het ſweert des Coninckx van Babel kome: uyt [66] een lant ſullenſe beyde voortkomen; ende kieſt eene [67] zijde; kieſtſe [68] aen het hooft vanden wech der ſtadt.

20 Ghy ſult eenen wech voorſtellen/ waer door het ſweert inkomen ſal tegen [69] Rabba der kinderen Ammons / ofte tegen Iuda/ tot de vaſte [ſtadt] Ieruſalem.

21 Want de Coninck van Babel [70] ſal aen de [71] wech-ſcheydinge [72] ſtaen/ aen [73] het hooft vande twee wegen/ om [74] waerſegginge te gebruycken: hy ſal ſijne pijlen [75] ſlijpen/ hy ſal de [76] Teraphim [77] vragen/ hy ſal de [78] lever beſien.

22 De waerſegginge ſal aen ſijne rechterhant zijn [79] op Ieruſalem/ om [80] hooftmannen [81] te ſtellen / om [82] den mont te openen in't dootſlaen/ om [83] de ſtemme op te heffen met gejuych/ om [84] ſtormrammen te ſtellen tegen de poorten / om [h] ſterckten op te werpen / om bolwercken te bouwen.

23 [85] Dit ſal [86] hen [87] in hare oogen als een [88] ydel waerſeggen zijn/ [om datſe] met eeden be-eediget zijn [89] onder hen: maer [90] hy ſal der [91] ongerechticheyt gedencken/ op [92] datſe [93] gegrepen worden.

24 Daerom ſeyt de Heere HEERE alſoo: Om dat ghylieden uwer ongerechticheyt [94] doet gedencken / door dien uwe overtredingen ontdeckt worden / ſoo dat uwe ſonden geſien worden in alle uwe handelingen: om dat [uwer] gedacht wort / ſult ghy met de [95] hant gegrepen worden.

25 Ende ghy/ [96] ô onheylich / [97] godtloos Vorſt Iſraëls / wiens [98] dach komen ſal / ten [99] tijde der uyterſte ongerechticheyt:

26 Alſoo ſeyt de Heere HEERE; Doet dien hoet [100] wech/ eñ heft die kroone af: deſe en ſal [101] de ſelve niet weſen; ick ſal verhoogen dien/ die [102] nederich is/ende vernederen dien / [103] die hooch is.

27 Ick ſal [104] die [kroone] [105] omgekeert / omgekeert / omgekeert ſtellen / ja [106] ſy en ſal niet zijn / tot dat hy kome / die [107] [daertoe] recht heeft / ende [dien] ick [108] dat geven ſal.

28 Ende ghy menſchen kint / propheteert/ende ſegt/ Alſoo ſeyt de Heere HEERE / van de kinderen Ammons ende van hare [109] ſmadinge: ſo ſegt / Het ſweert / [110] het ſweert is [111] uytgetrocken/ 't is ter [112] ſlachtinge gevaecht [113] om te verdoen / [114] om te glinſteren:

29 Ter wijle [115] ſy [116] u [117] ydelheyt

---

37 T. w. dat geſcherpt/ ende gevaegt ſweert.
38 T. w. om dat te verdelgen / ende uyt te roeyen.
e Ezech.7.27.
39 And. ſy, te weten / de voorgemelde Vorſten / ſullen in't ſweert neder geſtooten worden met mijn volck. D. ſullen in't ſweert vallē/ eñ door oorloge omcomen.
40 T. w. tot een teecken van groote droefheyt. Siet Jer. 31.19.
f Ezech.6.11.
41 Te weten / waer door ick mijn volck hier te vooren beproeft hebbe door de Chaldeen/ ende andere vyanden / dieſe ſeer geplaget hebben/ 2. Reg.23.33. ende 24.1/&c. 2. Chron. 36.3. &c. And. Indien 't een beproevinge ware, wat ſoudet zijn? en ſoude hy [evenwel] niet een verſmadende ſtamme zijn?
g Ieſ.1.5. Ierem.6.28. &c.
42 D. wat heeft het geholpen / te weten/ tot verbeteringe mijnes volcks? hy wil ſeggen/ niet met allē.
43 And. ſoudet dan (T. w. mijn volck) oock [onder] de verſmadende roede niet zijn!
44 T. w. nae dien het volck ſich langs ſoo erger aenſtelt.
45 Siet boven op v.10.
46 Door de welcke ſy nae behooren geſtraft worden.
47 D. ſlaet de handen te ſamen. T. w. tot een teecken van ontſteltenisse ende droefheyt over de moetwillige verkeertheyt der Ioden / ende van haren ſchrickelicken ondergancK. alſoo bov. 6, 11. Siet de aenteeck. 'tkan oock zijn / dat den Prophete dit hantclappen bevolen wort/ om te beteeckenen hoe dat de Chaldeen malkanderen ophitſen ſouden/ om de Ioden aen te vallen. Vergel. het volgende 17. v. ende onder 22.13.
48 D. dickwils gebruyckt worden om de Ioden te verderven. Ofte verſtaet dit van drie groote ſlachtingen / die de Chaldeen onder de Ioden gedaen hebben. ſiet van de eerſte 2. Reg.25.5/6/7. Jerem.52.8/9/10/11. van de tweede/ 2. Reg.25.8/9/10.&c. Jer.52.12/13/14.&c. ende van de derde/ die na de doodt van Gedalia onder de Ioden/ die in Egypten gevlucht waren/ van de Chaldeen oock gedaen is/ ſiet Jer. de capp.41.42.43.44.45.46.
49 D. twelck vele menſchen verſlaen/ ofte ombrengen ſal.
50 D. daer mede niet alleen geringe/ ende gemeene lieden/ maer oock Heeren/ ende Vorſten verſlagen ſullen worden. ſiet van het woort Grooten, aldus genomē/ 2. Reg.5.1. eñ 10.6. ende de aent.
51 D. tot de gene / die ſich inde verborgenſte plaetſen verſteken ſullen / om het ſweert te ontgaen. Vergel. 1. Reg.20.30. ende 22.25. *Hebr.* dat tot hen in't binnenſte incameren ſal. ofte/ is incamerende.
52 Ofte/ ſcherpte, ofte/ glants. Andere vertalen 'twoort / ſchrick, ſlachtinge, ofte geroep. het en wort maer hier gevonden.
53 D. tegen hare ſteden/ ſterckten / de welcke hier voortijden beſtonden in hare poorten. Siet Geneſ.22. op v.17.
54 D. door angſt/ ende vreeſe vergae, eñ alle kracht verlieſe. alſoo Joſ.2.9/24. Job 30.22.
55 D. occaſien van vallen/ daer in ſy ſich ſtorten/ ende verderven ſullen/ ſoeckende wel de pericuylen te ontcomen/ ende haer leven te behouden: maer ſouden ſich van het een ongeluck in het andere vinden. Vergel. bov.7.19.
56 Dit zijn de woorden des Propheten/ beklagende de elende ſijns volcks.
a Ond. v.28.
57 T. w. het ſweert.
58 *Hebr.* ter glinſteringe. D. op dattet bequaem zy/ om de moetwillige Ioden te verſchricken/ ende te verderven. Vergel. bov. v.10. ende ond. v.28.
59 D. wech-gelegt om 't ſelve ter ſlachtinge gereet te hebben. And. geſcherpt.
60 *Hebr.* houdt u by een, gaet ter rechter hant, ſchickt u, gaet ter ſlincker hant. Siet van deſe maniere van ſpreken/ Pſal.45. op v.5. De Heere ſpreeckt hier het ſweert toe / als of het de krijchſman ware / die het gebruycken moeſte. Siet Job 14. op v.7. Hy beveelt het/ dattet ſich voege/ ende t' ſamen vereenige met de andere ſweerden/ ofte krijchſluyden ſijner bende / om met eenen moedt/ ende kracht den vyant op het lijf te vallen/ 't zy ter rechter/ ofte ter ſlincker hant.
61 D. tot welck deel/ ofte oort van Iudea het ſoude mogen weſen dat ghy gelaſt zijt / om daer moorderye / ende verwoeſtinge aen te richten. Spaert niet/ nochte niemant.
62 T. w. om de Chaldeen moedt te geven/ aen te hitſen / ende op te jagen tot het verderven ende uytroeyen der Iodiſcher natie. ſiet bov. de aenteeck. op v.14. Verſt. dat dit ſoo blijcken ſoude door de uytcomſte der ſake/ dat het doen der Chaldeen met Godts rechtveerdigē wille over een quam.
63 D. mijnen moet aen u koelen/ ende mijnen toorn aen u verſadigen. Vgel. bov.5. op v.13.
64 T. w. mits op een taffereel af te malen / ende uyt te drucken / als bov. cap.4. v.1/2.
65 T. w. beyde voortcomende uyt het lant van Babylonien: waer van de eene was ter rechter hant/ om in Iudea te comen/ de andere ter ſlincker hant/ om te comē inder Ammoniten lant. Nebucadnezar nu/ beraetſlaechde ſich/ welck lant hy in deſen tocht eerſt aentaſten ſoude / 'twelck hier met deſe twee wegen beteeckent wort.
66 T. w. Babylonien. ofte/ uyt eenes lant, D. des Coninckx van Babel.
67 *Hebr.* hant. Siet Prov.8.3. ende de aenteeck. Verſt. van waer de Coninck van Babel in't Iodiſche lant invallen ſoude.
68 D. aen het begin des twee-wechs. T. w. aen den wech/ die nae de ſtadt van Ieruſalem loopt. 'Tis eene Prophetie / dat Nebucadnezar eerſt het Iodiſche lant ſoude ſien aen ſich te brengen/ om daer na de Ammoniten te overweldigen.
69 Siet 2. Sam.11. op v.1.
70 T. w. als hy met een heyrleger uyt ſijn lant ſuydwaert optreckē ſal/ om eenen krijchſ-tocht te doen. In't Hebr. wort de voorleden tijt gebruyckt/ heeft geſtaen, om te toonen de ſekerheyt deſes verhaels/ als oft alreede geſchiedt ware.
71 *Hebr.* moeder des wechs. Verſt. een tweeſprong / ofte twee-wech/ die in twee wegen gedeelt wort. de wechſcheydinge is eene moeder der wegen genaemt/ om dat daer uyt andere wegen voortcomen/ gelijck uyt eene moeder kinderen.
72 T. w. gelijck een die twijfelt/ welcken wech hy ingaen ſal / namelick die ter rechter hant leydt / ofte die leydt ter ſlincker hant.
73 D. het begin/ den ingancK. Siet bov. 16.25. ende de aent.
74 *Hebr.* waerſegginge te waerſeggen. D. waerſegginge te gebruycken / ofte met waerſegginge om te gaen. Siet van het woort waerſegginge, Prov.16. op v.10. De ſin is / dat hy de konſte ſijner afgodiſcher waerſegginge ſoude in't werck ſtellen / om te ſien welcken wech hy ingaen ſoude.
75 T. w. ten eynde datſe hem/ als hy die nae ſijne ſuperſtitieuſe maniere gebruyckt ſoude hebben/ te verſtaen mochten geven welcken wech hy kieſen ſoude. Andere vertalen het woort pijlen, meſſen/ de welcke gevaegt ende genettet wierden / als men vele offerhanden daermede gedaen hadde/ uyt de welcke de Heydenen hare waerſegginge maecten.
76 Siet Gen.31. op v.19.
77 T. w. om raet.
78 T. w. harer geſlachtede beeſten. uyt de geſtalteniſſe nu der lever / oordeelden ſy nae hare afgodiſche ſuperſtitie / wat hen te doen / ofte te laten ſtont.
79 D. de waerſegginge ſal uytwijſen/ dat Nebucadnezar de rechterhant moeſte kieſen / om Ieruſalem eerſt te belegeren.
80 Het Hebr. woort is alſoo genomen/ 2. Reg.11.4. maer int volgende van dit vs beteeckent het ſtormrammen, gelijck oock bov.4.2.
81 D. de belegeringe tegen Ieruſalem aen te grijpen/ ende te ordineeren.
82 D. met grooß geroep de krijchſlieden tot het vermoorden / ende verderven der Ioden aen te drijven / ofte / tot openinge, van eenich gat in den muer/ waer door ſy mochten inbreken. het volgende woort/ gejuych, kan oock overgeſet worden / een gebroken geldanck.
83 D. met een vreeſlick velt geſchrey de vyanden te verſchricken/ ende de ſtadt aen te vallen.
84 Siet bov.4. op v.2.
h Ezech.4.2. ende 17.17.
85 D. deſe uwe prophetie.
86 T. w. den Ioden.
87 D. in haer oordeel. ſiet Job 18/ op v.3.
88 *Hebr.* een waerſeggen der ydelheyt, ofte leugen. Vergel. ond. v.29.
89 N. de Ioden met den Egyptenaren/ ofte oock andere omliggende volckeren / die den Ioden met den eedt belooft hadden/ datſe de ſelve tegen de Chaldeen beſchermen ſouden. ſommige verſtaen't van den eedt met de welckē ſy aen den Coninck van Babel verplicht waren; uyt het volgende.
90 Namelick/ de Coninck van Babel.
91 Verſtaet de ontrouwe / ende meyneedicheyt / die de Coninck Zedekia in 't breken des verbonts / gemaeckt met Nebucadnezar / beweſen hadde.
92 Namelick/ de Ioden in Ieruſalem woonende / ende daer onder ſorterende.
93 Ofte/ gevangen, ofte ingenomen worden. D. door wapenen verwonnen / overweldiget / ende gevanckelick wech gevoeret worden.
94 T. w. my / ende den Coninck van Babylonien doet ghyſe gedencken / mits in uwe meyneedicheyt moetwillichlick / ende openbaerlick voort te gaen; ende daer in u te verſtercken door nieuwe verbonden / die ghy met andere volckeren tegen den Coninck van Babel hebt opgericht.
95 T. w. Nebucadnezars / dat is / door ſijn machtich heyrleger.
96 Hy meynt Zedekia den Coninck van Iuda.
97 T. w. door afgoderye tegen Godt / meyneedicheyt tegen den Coninck Nebucadnezar / wreetheyt tegen ſijne onderſaten/ &c.
98 T. w. uwer ſtraffe/ ende ondergancks. Siet Job 18.20. ende de aenteeck. ende Pſal.37. op v.13. item hier ond. v.29.
99 D. als de ongerechticheyt op't hoochſte gecomen ende vol ſal zijn. Gen.15.16. *Hebr.* ten tijde der ongerechticheyt des eyndes, ofte / des uyterſten. D. d'uyterſte ofte eyndelicke ongerechticheyt: ofte/ men kan met ſommige door ongerechticheyt verſtaen (als elders) de ſtraffe der ongerechticheyt ende des eyndes, D. die een eynde met hen ſal maken/ ofte/ die't met hen ſal uytmaken, alſoo onder v.29. ende cap.35.5.
100 T. w. van u hooft. Siet van deſen hoet / Exod.28. op v.4.
101 D. uwe kroone niet meer weſen: dat is / ghy en ſult niet meer Coninck zijn.
102 Verſtaet den Coninck Iojachin / die inde Babyloniſche gevanckeniſſe was / van wiens verhooginge ſiet/ 2. Reg.25.27/ &c.
103 D. Zedekiam / die nu wel Coninck was / maer haeſt ſoude gevangen / verblindt / ende wech gevoert worden. ſiet 2. Reg.25.6/7.
104 T. w. die kroone/ vande welcke in't voorgaende vs gemelt is.
105 D. gantſch uytroeyen/ omwerpen / ende verderven. Het ſelve woort driemael verhaelt, om de ſekerheyt van het verhael/ ende den yver des Propheten aen te wijſen / als oock om den genen/ dien het aenginck / ſterckelick te bewegen. Vergel. Jer.7.4. ende 22.29. Het Hebr. woort is ſoo genomen / Ieſ.24.1.
106 D. daer en ſal geen Coninck zijn uyt de ſtamme Iuda.
107 T. w. om de kroone te hebben. Deſe is onſe Heere Jeſus Chriſtus / die de ware ſone / ende ſucceſſeur is van David.
108 T. w. recht.
109 T. w. die ſy mijn volck aengedaen hebben: vande welcke ſiet ond.25.6. ende Zephan.2.8.
110 Van gelijcke verdobbelinge deſes woorts/ ſiet bov. op v.9.
111 *Hebr.* geopent. ſiet Pſal.37. op v.14.
112 T. w. van u/ ô Ammoniten / die ghy mede van den Coninck Nebucadnezar afgevallen zijt / ende het verderf niet en ſult ontgaen/ of ſchoon Ieruſalem voorgaet.
113 And. om te vatten, of/ te houden.
114 And. om de glinſteringe. D. om dattet ſoo toebereyt is tot glinſterens toe/ dattet met de ſlachtinge oock groote verſchrickinge ſal aenrichten. Vergel. bov. op v.10.
115 Verſtaet de valſche Propheten der Ammoniten.
116 Hy ſpreeckt het Ammonitiſch volck toe.
117 D. valſcheyt propheteren/ te weten/ van vrede, want ter wijle ſy u alſoo pluymſtrijcken / ſullen u de Chaldeen overvallen.

ſten / terwÿle ſy u leugen voorſeggen; om u op [118] de halſen te ſtellen der gener [119] die van de godtlooſen verſlagen zÿn / [120] welcker [121] dach gekomen was ten tÿde der uyterſte ongerechticheyt.

30 [122] Keert [u ſweert] weder in ſÿn ſcheede; inde plaetſe [123] daer ghy geſchapen zÿt / in't lant uwer [124] wooningen ſal ick u [125] richten.

31 Ende ick ſal over u mÿne gramſchap uytgieten / ick ſal tegen u door het [126] vyer mÿner verbolgentheyt blaſen: ende ick ſal u overgeven inde hant van [127] brandende menſchen / [128] ſmeders des verderfs.

32 Den vyere ſult ghy [129] tot ſpÿſe zÿn / u [130] bloet ſal zÿn in het midden des lants: uwer en ſal [131] niet gedacht worden; want ick de HEERE hebbet geſproken.

118 D. om vreeſchde te verwecken over de Joden / die van de Chaldeen verdruckt zijn / even als offe de ſelve verdruckinge niet en hadden te verwachten.
119 *Hebr.* der verſlagene der godtlooſen. Verſtaet de Joden die vande Chaldeen vermoort waren.
120 T. w. verſlagenen.
121 Siet boven op v.25.
122 D. en wederſtaet den Chaldeen niet, want ten ſal u niet helpen. And. ſoude ick [het ſweert] weder in ſijne ſcheede keeren? hy wil ſeggen / Neen, maer in de plaetſe, &c.
123 D. in u vaderlant / daer in ghy geboren zijt.
124 And. uwer handelingen.
125 Dat is / ſtraffen door het ſweert der Chaldeen. Siet Gen.15. op v.14.
126 Vergel. bov. 20,47. ende de aenteeck.
127 T. w. van toorn / ende vyantſchap. And. onvernuftige menſchen.
128 D. die meeſters / ende konſtenaers zijn / om verderbinge aen te rechten.
129 *Hebr.* om te eten. D. om u te eten. Gelijck het vyer het hout verſlindt: alſoo ſullen de vyanden u verſlinden.
130 T. w. wreedelick over al vande vyanden vergoten.
131 T. w. vande menſchen. Soo gantſch ſult ghy uytgeroeyt worden. Vgel. ond. 25,10.

Het xxij. Capittel.

Godt ſtelt een Regiſter vande grouwelicke ſonden / die tegen d'eerſte ende tweede tafel der wet binnen Jeruſalem in ſwanck gingen / vs 1/2/3/ &c. waer over hy haer in ſeer hevigen toorn voorſeyt eene ſchrickelijcke verbaeſtheyt / ende verſtrooyinge onder de heydenen / 13. ende dat hy haer / om datſe tot ſchuym zijn geworden / binnen Jeruſalem / als in eenen oven / ſal ſmelten door 't vyer ſijns toorns / 17. Algemeyne boosheyt / der Propheten / Prieſteren / Vorſten / ende des volcks / 23.

1 VOorder geſchiedde des HEEREN woort tot my / ſeggende:

2 Ghy nu / menſchen kint / ſoudt ghy der [1] bloet-ſtadt recht geven? ſoudt ghyſe [a] [2] recht geven? ja maeckt haer bekent alle hare grouwelen:

3 Ende ſegt; Alſoo ſeyt de Heere HEERE / ô ſtadt / [3] die in haer midden bloet vergiet / op dat haren [4] tÿt kome / ende [5] dreckgoden [6] tegen haerſelven maeckt om haer te verontreynigen.

4 Door [7] u bloet dat ghy [b] vergoten hebt / zÿt ghy ſchuldich geworden / ende met uwe dreckgoden die ghy gemaeckt hebt / hebt ghy u [c] verontreynicht / ende hebt uwe [8] dagen doen naederen / ende zÿt tot uwe jaren gekomen: daerom hebbe ick u den Heydenen [9] overgegeven [tot] eenen [d] ſmaet / ende allen landen [tot] eenen ſpot.

5 Die naeby / ende verre van u zÿn / ſullen u beſpotten: ghy [10] onreyne van name / ende [11] vol van onruſte.

6 Siet / de Vorſten Iſraëls zÿn in u [12] geweeſt / een yeder nae ſÿne [13] cracht / om bloet te vergieten.

7 Vader ende Moeder [14] hebbenſe in u [15] licht-geacht; met den vreemdelinck hebbenſe in't midden van u door [16] verdruckinge gehandelt: ſy hebben in u den weeſe ende de weduwe [17] verdruckt.

8 Mÿne heylige dingen hebt ghy veracht / ende mÿne Sabbathen hebt ghy ontheylicht.

9 [18] Achterclappers zÿn in u geweeſt om bloet te vergieten / ende in u hebbenſe

1 D. die vol van doorſlach ende moort is. *Hebr.* ſtadt der bloeden. alſoo onder 24,6/9. Nah.3.1. ſiet Gen.27. op v.27.
a Ezech.20.4. ende 23.36.
2 Siet boven 20. op v.4.
3 Dat is / welcker inwoonders bloet vergieten / ofte / in de welcke men bloet vergiet: ende ſoo in't volgende.
4 Der ſtraffe / ende des verderfs: haer eynde / dat ſy haer door hare ſonden op den hals halen / ende over haer van Godt rechtveerdichlick is beſtemt. ſiet bov. 7,7/10. met d'aenteeck. alſoo in 't volgende / dagen ende jaren. eenderleye ſake woort met verſcheydene woorden verklaert. Vg. wyders Mich. 6. op v.16. ende bov. 12,23/24/25/27.
5 Siet Levit. 26. op v.30.
6 Ofte / by haer, in haer, voor haer.
7 Dit woort door de bygevoegde woorden verklaert. alſoo ond. v.13.
b 2.Reg.21.16.
c Ezech.20.30,31.
8 Siet op't voorgaende vs.
9 Ofte / geſtelt, gemaeckt, eenen ſmaet by, ofte / voor, onder, &c. (ſiet Deut. 28.37.) D. ick ſal 't ſekerlick doen / gelijck ick het reedts begonnen hebbe te doen.
d Ezech.5.14.
10 D. die eenen ſchandelicken naem hebt / zijnde over al befaemt ende vermaert van de boosheyt / die men in u bedrijft.
11 Ofte / overvloedige in woelinge, beroeringe: binnen de welcke ſulcken geſtadigen gewoel is / om allerleye grouwelicke boosheyt / ende vyantlickheyt te practizeren / waermede ghy over al te ſchande wort. dit woort in 't volgende verklaert.
12 Ofte / zijn. (ende ſoo in't volgende.) dat is / ſy zijn ofte hebben haer daer toe begeven / daer op toegeleyt / daer van haer werck gemaeckt / in plaetſe datſe ſulcks behoorden geſtraft te hebben.
13 *Hebr.* arm. D. nae ſijn vermogen / elck om ſeerſt / die het niet en doet / dien ontbreeckt het aen de macht / niet aen de wille. ſiet Job 22. op v.8.
14 D. men heeft / ende ſoo voorts.
15 D. klein geacht / veracht / verſmaedt.
16 Hem verdruckende door overlaſt ende gewelt / oft met bedroch en liſt.
17 Ofte / berooft.
18 *Hebr.* mannen, ofte / lieden des achterklaps. die met haer looſen ende achterdragen den naeſten in lijden en verderf hebben gebracht. ſiet Lev.19. op v.16.

op de [e] bergen [19] gegeten / ſy hebben ſchendelickheyt in't midden van u gedaen.

10 Men heeft de [20] ſchaemte des vaders in u [f] ontdeckt: die [g] onreyn was door [21] affonderinge hebbenſe in u [22] vercracht.

11 Daertoe heeft de een [h] grouwel gedaen met ſÿns naeſtens [i] huyſvrouwe / ende een ander heeft ſÿns [k] ſoons vrouwe met ſchendelickheyt verontreynicht: noch een ander heeft in u ſÿne ſuſter / ſÿns [l] vaders dochter / vercracht.

12 Sy hebben geſchencken in u genomen / om bloet te vergieten: [23] woecker ende overwinſte hebt ghy genomen: ende ghy hebt giericheyt gepleecht aen uwen naeſten door [24] verdruckinge: maer ghy hebt mÿner vergeten / ſpreeckt de Heere HEERE.

13 Siet dan / ick hebbe mÿne [25] hant [m] geſlagen / om uwe giericheyt / die ghy bedreven hebt: ende om u [26] bloet; [27] die in't midden van u geweeſt zÿn.

14 Sal u herte [28] beſtaen? ſullen uwe handen ſterck zÿn / in de dagen als ick met u [29] handelen ſal? ick de HEERE hebbet geſproken / ende ſal't [n] doen.

15 Ende ick ſal u [o] verſtrooyen onder de heydenen / ende u verſpreyden in de landen: ende uwe onreynicheyt uyt u [30] verteeren.

16 So ſult ghy in u [31] ontheylicht zÿn voor de oogen der heydenen: ende ghy ſult weten / dat ick de HEERE ben.

17 Wÿders geſchiedde des HEEREN woort tot my / ſeggende:

18 Menſchen kint / [32] die vanden huyſe Iſraëls zÿn my tot [p] [33] ſchuym geworden: ſy zÿn alle [34] koper / ofte tin / ofte yſer / ofte loodt / in't midden des ovens; ſilverſchuym zÿnſe geworden.

19 Daerom / alſoo ſeyt de Heere HEERE; Om dat ghylieden alle tot ſchuym geworden zÿt / daerom ſiet / ick ſal u in't midden van Jeruſalem [35] vergaderen.

20 [Gelÿck] ſilver / ofte coper / ofte yſer / ofte loodt / ofte tin in't midden eens ovens [36] vergadert wort / om het vyer daerover op te blaſen / op datmen 't ſmelte: alſoo ſal ick ulieden vergaderen in mÿnen toorn / ende in mÿne grimmicheyt daer laten / ende ſmelten.

21 Ja ick ſal u by een brengen / ende ſal op u blaſen in't vyer mÿner verbolgentheyt / dat ghy in't midden van [37] haer ſult geſmolten worden.

22 Gelÿck het ſilver in't midden des ovens geſmolten wort / alſoo ſult ghylieden in't midden van haer geſmolten worden: ende ghy ſult weten / dat ick / de HEERE / mÿne grimmicheyt over u uytgegoten hebbe.

23 Voorts geſchiedde des HEEREN woort tot my / ſeggende:

24 Menſchen kint / ſegt tot [38] haer; Ghy zÿt een lant / dat niet [39] gereynicht en is / [40] [dat] ſÿnen plaſregen niet en [heeft gehadt] ten dage der [41] gramſchap.

25 [42] De verbinteniſſe [43] harer Propheten is in't midden van haer / als een brullende leeuw die eenen roof rooft: ſy

e Ezech.18.6/11.
19 Siet bov. 18. op v.6. D. daer zijn in u ſulcke geweeſt / ende zijnder noch / die ſulcx doen.
20 D. grouwelicke bloetſchande begaen. ſiet Lev.19. op v.6.
f Levit.18.8.
g Lev.18.19. Ezech.18.6.
21 Siet Levit. 15. op v.24.
22 Ofte / onteert, beſlapen. *Hebr.* vernedert. alſoo in't volgende vs.
h Levit.18.20.
i Jerem.5.8.
k Levit.18.15.
l Levit.18.9.
23 Siet van woecker ende overwinſt. Levit.25. op v.36.
24 Mits hem onrechtveerdich gewin afdringende / afperſende / ofte / hem met liſt ende practijcken vervoordeelende: want het Hebr. woort van beyds gebruyckt wort.
25 T. w. d'eene tegen / ofte / in d'andere. een teecken van ontſteltenisſe / ende d'onverdragelickheyt deſer boosheyt / voornemen van ſtraffe / ende aenhitzinge des vyants. Vgel. boven 21,13. met d'aenteeck. aldaer.
m Ezech.21.22.
26 Als boven v.4.
27 Giericheyt / ende moorderye.
28 Geenſins / wil Godt ſeggen / maer hert ende moet ſullen u alsdan voorſeker ontvallen / ende uwe handen ſullen ſlap worden.
29 Nae mijne gerechticheyt ende uwe verdienſten.
n Ezech.17.24.
o Ezech.12.14,15.
30 Ofte / doen vergaen. D. ick ſal make dat uwe inwoonders die onreynicheyt ſullen moeten laten / als ſy uyt haer lant ſullen verdreven en gevanckelick wech gevoert zijn. Vgel. onder 23. 27.
31 Als eene onheylige / vuyle / verachte ſtadt getracteert zijnde / vermits uwer verwoeſtinge. And. ghy ſult u ten erve geven, ofte / ten erve genomen worden. D. vreemde heydenen ſullen u beſitten ende over u heerſchen.
32 *Hebr.* het huys Iſraëls zijn my &c.
p Ieſa.1.22.
33 Siet Jeſ.1.22. Jerem.6.28/29/30. met d'aenteeck.
34 In plaetſe dat ſy ſijn gout ende ſilver behoorden te zijn / dat is / oprecht / heylich ende vroom.
35 Als in eenen ſmeltoven. dit woort in't volgende verklaert. Vgel. bov. 11,7.
36 *Hebr.* [nae] de vergaderinge van ſilver, &c.
37 Der ſtadt Jeruſalem: alſoo in't volgende vs. Vergel. v.19.
38 Jeruſalem / ende het lant Juda / als volcht.
39 Van godtlooſe ende godtlooſheyt / ghy zijt door mijne oordeelen ende ſtraffen niet gebetert.
40 Ofte / dat niet beregent en is. Dat is / dat niet geſuyvert en is door mijne ſtraffen: gelijck de plaſregen het lant pleecht te ſuyveren / ende de vuylicheyt wech te ſpoelen. And. [dat] niet beregent ſal worden. Dat is / ghy ſult door mijne oordeelen verdorven ende verteert worden / ende niet verlicht ofte verquickt.
41 D. mijner ſtraffen.
42 Ofte / t'ſamenſpanninge, t'ſamenſweeringe, Dat is / conſpiratie. De valſche propheten hebben ſich t'ſamen verbonden tegen de vroome Propheten / ende de gene die de ſelve zijn toegedaen / om die te ruïneren. Vergel. Jerem.20,2. ende 26,8/9. ende 29,25/26. Thren. 4. 13.
43 Jeruſalems / ende ſoo voorts.

eten de [q] [44] zielen op/ den schat/ ende het kostelicke nemense wech; hare weduwen [45] vermenichvuldigen sy in't midden van haer.

26 Hare Priesteren doen mijne wet [46] gewelt aen/ ende sy ontheyligen mijne heylige dingen; tusschen het heylige ende het onheylige/ en maken sy geen [r] onderscheyt/ ende ['t verschil] tusschen het onreyne ende reyne/ en gevense niet te kennen: daertoe [47] verbergen sy hare oogen van mijne Sabbathen; ja ick worde in't midden van hen [48] ontheylicht.

27 Hare [f] Vorsten zijn in't midden van haer als wolven die eenen roof rooven/ om bloet te vergieten/ [ende] om [49] zielen te verderven; op datse giericheyt souden plegen.

28 Hare Propheten nu [t] [50] plaesteren haer met loosen kalcke: [v] siende [51] ydelheyt ende hen leugen voorseggende/ seggende; Alsoo seyt de Heere HEERE; ende de HEERE en heeft niet gesproken.

29 Het volck des lants [52] plegen enckel verdruckinge/ ende bedrijven enckel rooverye: oock [53] onderdrucken sy den ellendigen ende nootdurftigen; ende den vreemdelinck verdrucken sy [54] sonder recht.

30 Ick socht nu eenen man [55] uyt hen/ die den [56] muer mochte toemueren/ ende voor mijn aengesicht in de [x] bresse staen voor het lant/ op dat ick 't niet en mochte verderven: maer ick en vondt niemant.

31 Daerom heb ick mijne gramschap over hen uytgegoten; door 't vyer mijner verbolgentheyt heb ickse verteert: haren wech hebbe ick op haren [y] [57] cop gegeven/ spreeckt de Heere HEERE.

q Matt.23.14.
44 Dat is/ menschen/ (siet Genes.12.op v.5.) mits haer bloot ende kael makende door hare verleydige prophetyen/ voor de welcke sy dier geloont willen zijn: ende de vrome lieden brengen sy om al het hare/ door valsche beschuldigingen ende quade practijcken. Vergel. Mich.3.11. Matt.23.14.
45 Beroovende haer vande mannen/ die sy met hare valsche aenklachten om't leven doen brengen.
46 Onbeschroomt de selve inbreekende/ ende nae haren appetijt treckende. Vgel. Zeph.3.3/4.
r Levit.10.10. Ezech.44.23.
47 Dat is/ sy onttrecken haer van de onderhoudinge mijner Sabbathen/ als offe mijne ordinantie daer van niet eens en wisten.
48 D. onteert/ ende niets geacht/ als of ick geen Godt en ware: soo handelen sy met my/ ende sijn d'oorsake/ dat het andere naedoen.
f Mich.3.11. Zephan.3.3.
49 D. menschen/ als v.25.
t Ezech.13.10.
50 Siet bov.13. op v.10.
v Ezech.21.34.
51 Ofte/ valscheyt: valschelick voorgevende/ dat haer Godt dit ende dat door gesichten heeft geopenbaert. siet bov. 13.6.
52 Hebr. verdrucken verdruckinge, ofte/ [met] verdruckinge, ende rooven rooverye. D. 'tgantsche lant is vol van bedriegerye ende gewelt.
53 Ofte/ quellen, plunderen, berooven.
54 Ofte/ t'onrechte, tegen alle reden, sonder mate. ofte/ sonder dat hem recht gedaen worde. T. w. van de Overicheyt. Hebr. door, ofte/ in. met, niet recht, oordeel, &c.
55 Dat is/ onder hen.
56 Siet bov. 13.5. met d'aenteeck.
x Psal.106.23.
y Ezech.9.10. ende 11.21. ende 16.43.
57 Siet bov. 9. op v. 10.

Het xxiij. Capittel.

Onder de namen van twee wijven/ Ohola ende Oholiba/ stelt Godt wijtloopich voor/ de hoereryen ende overspeelderyen van Samaria ende Jerusalem/ ofte Israel ende Juda/ v.1/2/&c. item 36/&c. Dies dese beyde onversadelicke overspeelderssen geoordeelt ende getracteert moesten worden nae't recht/ dat daer toe staet/ 22/&c. item 45/&c.

1 VOorder geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

2 Menschen kint/ daer waren [1] twee wijven/ eener moeder dochteren.

3 Dese [2] hoereerden in [a] Egypten: in hare [3] jeucht hoereerdense: daer wierden hare borsten gedruckt/ ende daer wierden de tepelen haers maechdoms [4] betast.

4 Hare [5] namen nu waren [6] Ohola de [7] grootste/ ende [8] Oholiba hare suster: ende sy wierden [9] mijne/ ende baerden sonen ende dochteren: dit waren [10] hare namen: Samaria is Ohola/ ende Jerusalem Oholiba.

5 Ohola nu hoereerde/ zijnde [11] onder my: ende sy wert verlieft op hare [12] boelen/ op de [13] Assyriers die [14] nae by waren:

6 Becleedt met hemels-blaeuw/ Vorsten/ ende Overheden/ altemael [15] gewenschte jongelingen: ruyteren/ rijdende op peerden.

7 Also [16] dreef sy hare hoererye met de selve/ die alle de keure der [17] kinderen Assurs waren: ende [18] met allen op de welcke sy verlieft was/ met alle der selver dreckgoden verontreynichde sy haer.

8 Sy en verliet oock niet hare hoereryen [gebracht] uyt [19] Egypten: want sy hadden by haer in hare jeucht gelegen/ ende sy hadden de tepelen hares maechdoms [20] betastet: ende sy hadden hare hoererye over haer uytgestort.

9 Daerom gaf ick haer in de hant harer boelen over: in de hant der kinderen [b] Assurs/ op de welcke sy [21] verlieft was.

10 Dese [22] ontdeckten hare schaemte; hare sonen ende hare dochteren namense wech/ maer [23] haer doodden sy met den swaerde: ende sy kreech eenen [24] name onder de wijven/ na datmen [25] gerichten over haer geoeffent hadde.

11 Als hare suster [26] Oholiba [dit] sach/ so verdorf sy hare minne noch meer dan [27] die/ ende hare hoereryen meer dan de hoereryen van hare suster.

12 Sy wert verlieft op de kinderen [c] [28] Assurs/ de Vorsten/ ende Overheden die [29] nae by waren/ becleedt met [30] volcomen-cieraet/ ruyteren/ rijdende op peerden: altemael [31] gewenschte jongelingen.

13 Doe sach ick datse verontreynicht was: sy [32] hadden beyde eenderley wech.

14 Ja sy dede tot hare hoereryen noch meer toe: want doe sy [33] geschilderde mannen aen de [34] wandt sach/ de beelden der Chaldeen/ geschildert met [35] menie/

15 Gegordet met een gordel aen hare lendenen/ hebbende [36] overvloedich geverwede [hoeden] op hare hoofden/ die alle in't aensien hooftmannen waren/ [nae] de gelijckenisse der kinderen Babels van Chaldeen/ het [37] lant harer geboorte:

16 So wert sy op de selve [38] verlieft [39] met het opsien harer oogen: ende sy sondt boden tot hen/ nae Chaldeen.

17 De kinderen van Babel nu quamen tot haer in tot het [40] leger der minnen/ ende verontreynichden haer met hare hoererye: oock verontreynichde sy haer met hen; daer na wiert hare ziele van [41] hen [42] afgetrocken.

18 Also ontdeckte sy hare hoererye/ ende ontdeckte hare schaemte: doe wert mijne ziele van haer afgetrocken/ gelijck als mijne ziele was afgetrocken van hare [43] suster.

19 Doch sy vermenichvuldichde hare hoereryen/ gedenckende aen de dagen harer jeucht/ [44] als sy gehoereert hadde in't lant van [45] Egypten.

20 Ende sy wert verlieft meer dan [46] derselver bywijven: [47] welcker vleesch is [als] het vleesch der eselen/ ende welcker vloet is [als] de vloet der [48] peerden.

1 Verstaet Juda/ ende de 10 stammen/ beyde afkomstich uyt Israel. Vgel. Jer.3.7/8/10. ende bov.16.44/45.
2 D. bedreven afgoderye. Siet Levit.17. op v.7. ende bov.20.8. ende ond. vss.8/19/&c.
a Ezech.20.8.
3 Als ickse eerst tot mijn volck aennam. siet Jer.2.2. Hos.2.2. met d'aenteeck.
4 Ofte/ gehandelt. Hebr. sy handelden, ofte/ betasteden. Dat is/ men dedet/ het wiert gedaen. Hare afgodische handelingen worden alsoo verbloemder wijse verhaelt. alsoo onder v.8/&c. And. bedorven, ofte/ verbroken.
5 Verstaet figuerlicke namen.
6 D. hare Tente, ofte/ Tabernakel, alsoo noemt Godt de tien stammen/ ende Samaria (hare hoofstadt/ Jes.7.9. als volcht) om dat sy haer van Juda/ Godts Tempel/ ende waren dienst hadden afgesondert/ ende eenen Godtsdienst apart op haer selven aengestelt. Siet 1.Reg.12.16/28/29/&c.
7 Alsoo worden de tien stammen genoemt van wegen hare macht ende aensien.
8 D. mijne Tente [is] in, ofte/ onder haer. Alsoo noemt Godt Ierusalem ende Iuda, om dat sijn Tempel ende Godtsdienst aldaer waren/ die hy selfs hadde verordineert.
9 Ofte/ waren mijne. Hebr. my. D. ick trouwdese/ ofte/ hadse getrouwt/ ende een houwelicx verbont met haer gemaeckt. siet bov. 16.8/20. want dese namen geeft haer Godt van 'tgene onder het staende houwelick gebeurt is.
10 Verstaet eygentlicke/ ende niet figuerlicke/ namen.
11 D. hoewelse mijne getrouwde vrouwe/ ende onder mijne subjectie was/ so wertse my nochtans ontrouw/ ende boeleerde met anderen/ in mijne plaetse. gelijck het Hebr. woort oock kan worden overgesett/ doch niet sonder alsulcke verbullinge van den sin.
12 De heydensche volcken/ met welcken sy verbont maeckte/ ende der selver afgoden aennam. siet v.7/30/&c.
13 Hebr. Assur.
14 Siet 2.Reg.15.19. ende Jesa.7.8/17/18. Hose.8.9/10/&c.
15 Hebr. Iongelingen der begeerte, ofte/ des wenschs. D. begeerlicke/ gewenschte/ ende alsoo/ liefelicke/ aengename/ &c. alsoo v.12/23.
16 Hebr. eygentlick gaf, ofte/ overgaf sy hare hoereryen aen hen. D. sy stelde haer als eene onverschaemde hoere.
17 D. Assyriers. siet bov.16.26. alsoo v.23. en kinderen van Babel. v.15/23.
18 Ofte/ de woorden een weynich versett zijnde/ aldus: ende sy verontreynichde haer met alle der selver dreckgoden, ende met alle, op de welcke sy verlieft was.
19 Als boven v.3. men kan dit specialick duyden op de afgoderye der goudene kalveren/ eerst in de woestijne/ daer na te Dan ende Bethel opgericht/ ende op de verbonden/ met Egypten gemaeckt. siet 2.Reg.17.4.
20 Als bov. v.3.
b 2.Reg.cap.17. ende 18.
21 Ende nochtans van de selve naderhant was afgevallen 2.Reg.17.4.
22 Siet bov. 16.37.
23 Het principaelste corpus vanden volcke. Vergel. ond. v.25.
24 D. sy wert vermaert/ als een bysonder exempel ende spiegel van Godts rechtveerdich oordeel/ onder alle volckeren.
25 D. haer gestraft/ om hare trouwloosheyt/ tegen Godt ende hare bontgenooten begaen.
26 Jerusalem ende Juda/ als bov. v.4.
27 Sy maeckte't arger dan Ohola. D. de 10 stammen/ haer niet spiegelende aen der selver exempel. Vgel. dit met Jerem.3.8/9/10/11/ en bov.16.47/51.
c 2.Reg.16.7.
28 Siet bov. 16.28.
29 Als bov. v.5.
30 Hebr. volcomenheyt. T. w. van cieraet.
31 Als bov. v.6.
32 Juda ginck deselve gangen die Israel gegaen hadde. Siet Gen.6. op v.12. ende onder v.31.
33 Hebr. mannen van't afgemaelde, ofte/ geschilderde, ofte/ gedruckte, gegraveerde. siet bov. 8.10.
34 T. w. in haer eygen lant/ gelijck de uytlantsche schilderyen/ insonderheyt van prachtige natien/ over al plegen omgevoert/ ende naegeschildert te worden/ om de nieusgiericheyt/ curieusheyt/ ende pracht van vele menschen te voldoen.
35 Siet Jer.22. op v.14.
36 Ofte/ geverwde overvloedige, ofte/ seer nederhangende, swaeyende.
37 Van waer sy in Juda gevoert waren/ ofte immers gemaelt ofte geschildert nae het habijt/ datmen in Babel droech.
38 Gelijck onkuysche vrouwen op vreemde prachtige schilderyen ontsteken ende versott worden/ alsoo ginck het Juda met de schilderyen der Chaldeen. Siet een begin ende voncke van sulcks 2.Reg.20.12/13. &c. bov.16.29.
39 D. soo haest als sijse met oogen aensach/ ontbrandde sy met eene heydensche/ vleeschlicke ende afgodische toegenegentheyt.
40 D. om by haer te slapen. D. verbont met haer te maken.
41 Sy verbreende van de Chaldeen/ ende weeck van hen af/ lust krijgende tot Egypten. siet v.21.
42 Ofte/ weeck af, scheyde sich, begaf sich af van hen: (nae den aert des onkuyschen brants:) alsoo vss.18/22/28.
43 Israel/ ofte de tien stammen/ boven genoemt Ohola.
44 Ofte/ [in] de welcke. ofte/ hoe.
45 Als bov. v.3.
46 Egyptenaren D. sy vroech haer veel onmatiger ende sotter als andere volcken/ die van outs met Egypten waren vereenicht geweest. sommige verstaen hier de Babyloniers en Chaldeen.
47 Egyptenaren (siet bov. 16,26.) die boven maten seer genegen en sterck waren/ tot lichamelicke en geestelicke hoererye.
48 Ofte/ henxsten.

21 Also hebt ghy [49] weder opgehaelt de schendelicke daet uwer jeucht: als die van Egypten uwe tepelen betasteden/ van wegen de borsten uwer jeucht/

22 Daerom/ ô Oholiba; alsoo seyt de Heere HEERE; Siet/ ick sal uwe [50] boelen/ vande welcke uwe ziele is [51] afgetrocken/ tegen u verwecken: ende ick salse van rontom tegen u aenbrengen.

23 De kinderen van Babel ende alle Chaldeen/ [52] Pekod/ ende Soa/ ende Koa/ [ende] alle kinderen van Assur met hen: gewenschte jongelingen/ die alle Vorsten/ ende Overheden zijn/ Hooftmannen ende vermaerde [lieden]/ die alle te peerde ryden.

24 Die sullen tegen u komen [met] [53] karren/ wagenen/ ende wielen/ ende met eene vergaderinge van volckeren/ rondassen/ ende schilden/ ende helmen; sy sullen/ haer rontom [54] tegen u setten: ende ick sal voor haer aengesichte het [55] gerichte stellē/ ende sy sullen u richten nae hare [56] rechten.

25 Ende ick sal mijnen [57] yver tegen u setten/ datse in grimmicheyt met u sullen handelen; sy sullen uwē neuse/ ende uwe ooren [58] afnemen/ ende [59] het laetste van u sal door 't sweert vallen: sy sullen uwe sonen/ ende uwe dochteren wechnemen/ ende het laetste van u sal door 't vyer verteert worden.

26 Sy sullen u oock uwe kleederen [d] uyttrecken/ ende uwen cieraet-tuych wechnemen.

27 So sal ick uwe schendelickheyt van u doen [60] ophouden/ mitsgaders uwe hoererye [gebracht] uyt Egyptenlant: ende ghy en sult uwe oogen nae [61] hen niet opheffen/ ende aen Egypten niet meer gedencken.

28 Want alsoo seyt de Heere HEERE; Siet/ ick sal u overgeven in de hant der gener die ghy hatet; inde hant der gener vande welcke uwe ziele is afgetrocken.

29 Die sullen met u handelen uyt haet/ ende allen uwen [62] arbeyt wechnemen/ ende u [e] naeckt eñ bloot laten: dat uwe hoerenschaemte ontdeckt worde/ mitsgaders uwe schendelickheyt/ ende uwe hoereryen.

30 Dese dingen [63] salmen u doen: dewyle ghy den heydenē nagehoereert hebt/ [ende] om dat ghy u met hare dreckgoden verontreynicht hebt.

31 In den [64] wech uwer suster hebt ghy gewandelt: daerom sal ick haren [65] beker in uwe hant geven.

32 Alsoo seyt de Heere HEERE; Ghy sult den beker uwer suster drincken/ die diep ende wijt is: ghy sult tot [66] belacchinge/ ende spot worden; [de beker] houdt [67] veel in.

33 Van dronckenschap ende [68] jammer sult ghy vol worden: [69] de beker van uwe suster Samaria/ is een beker der verwoestinge/ ende der eensaemheyt.

34 Ghy sult hem drincken/ ende uytsuygen/ ende [70] syne scherven sult ghy breken: want ick hebbet gesproken/ spreeckt de Heere HEERE.

35 Daerom/ alsoo seyt de Heere HEERE; Om dat ghy mijner [f] vergeten/ ende my achter uwen [72] rugge geworpen hebt; so draecht ghy oock uwe [73] schendelickheyt/ ende uwe hoereryen.

36 Ende de HEERE seyde tot my; Menschen kint/ soudt ghy [74] Ohola/ ende Oholiba [g] [75] recht geven? ja vertoontse hare grouwelen.

37 Want sy hebben overspel gedaen/ ende daer is [76] bloet in hare handen; ende sy hebben met hare dreckgoden overspel gedaen: daer toe hebbense oock hare kinderen/ diese [77] my gebaert hadden/ voor haer [h] [78] [door 't vyer] laten doorgaen/ tot [79] spijse.

38 Noch hebben sy [80] my dit gedaen: sy hebben [81] mijn Heylichdom ten selven dage verontreynicht/ ende mijne [i] Sabbaten ontheylicht.

39 Want als sy hare kinderen haren dreckgoden [k] [82] geslacht hadden/ so quamense op dien selven dach/ in mijn [83] Heylichdom om dat te ontheyligen: ende siet/ [l] alsoo hebbense gedaen in't midden van mijn huys.

40 Dit isser oock/ datse [84] gesonden hebben tot mannen/ die van verre souden komen: tot de welcke als een bode gesonden was/ siet so quamense/ voor de welcke ghy u wieschet/ uwe oogen blanckettedet/ ende u met cieraet vercierdet;

41 Ende ghy saet op een heerlick bedde/ voor 't welck eene tafel toegericht was: [m] ende op 't welcke ghy [85] mijn reuckwerck ende mijne olye geset hadt.

42 Als nu het geruysch der menichte [86] daerop stille was/ so [87] [sonden sy] tot mannen uyt de [88] menichte der menschen/ [ende] daer werden wijn [89] suypers aengebracht uyt de woestijne: die deden [90] arm-ringen aen [91] hare handen/ ende eene [92] cierlicke kroone op hare hoofden.

43 Doe [93] seyd' ick van dese/ die [van] overspeelderyen [94] veroudert was: [95] Nu sullense hoereren de hoereryen deser [hoere]/ [96] ende die [oock].

44 Ende men ginck tot haer in/ gelijckmen ingaet tot eene vrouwe/ die eene hoere is: alsoo gingen sy in tot Ohola/ ende tot Oholiba/ die [97] schendelicke vrouwen.

45 [98] Rechtveerdige mannen dan/ die sullense [n] [99] richtē [nae] het recht der overspeelderssen/ ende [nae] het [100] recht der bloetvergieterssen: want sy zijn overspeelderssen/ ende [101] bloet is in hare handen.

49 *Hebr.* besocht: welck woort in onse tale somtijts oock in die beteeckeninge gebruyckt wort/ alsmen spreeckt van dit ofte dat eens weder te besoecken. beproeven/ onderleggen.
50 Siet bov. 16.37.
51 Verstaet van de Chaldeen/ als boven v.17.
52 Dit zijn namen van landen ofte contreyen/ gehoorende onder Babel/ ende welcker inwoonderen in het krijchsheyr vande Babyloniers mede gebruyckt zijn tegen Juda ende Jerusalem. Vg. wijders Jer. 50. 21. met d'aenteeck. sommige houden 't voor namen van Vorsten ofte krijchsoversten.
53 Ofte/ strijt-wagens, slach-wagens: eñ van het volgende woort/ rijdt-wagens. In 't Hebr. staen dese woorden alle int eenvoudig getal/ karre, wagen, wiel, rondasse, schilt, helm, nae 't gebruyck der selver sprake.
54 Dat is/ u belegeren.
55 D. ick sal haer het recht voorleggen/ datse over u gebruycken sullen/ ick sal haer gebruycken als executeurs van mijne gerichten over u/ ick salse alsoo regeren/ datse u uwen verdienden loon sullen geven.
56 Ofte/ wijse, gewoonte, manieren van doen: soo als sy afvallige ende meyneedige/ item overspeelderssen/ plegē te straffen: siet daer van het volgende.
57 Mijne eernstige ende rechtveerdige wrake over uwe ontrouwe/ tegen my begaen.
58 Ofte/ wech doen. D. afsnijden: gelijck de Egyptenaers de overspelersssen plachten te doen: waer door vorder verstaen wort alle soorte van wreetheyt/ die de vyanden aen haer souden bewijsen.
59 D. dat laetst van u overich is/ u overblijfsel. And. u laetste sal zijn dat ghy door 't sweert vallen sult. D. het eynde: ofte/ eyndelick sult ghy, &c. alsoo in't volgende.
d Ezech. 16.39.
60 Vergel. bov. 22. 15.
61 T.w. de Egyptenaren.
62 D. al wat ghy met uwen arbeyt verkregen hebt/ al u goet.
e Ezech. 16.39.
63 Ofte/ sal ick u doen, sullen sy u doen, om dat het Hebr. woort (als elders) sonder bepalinge van persoonen gestelt is.
64 Als bov. v.13.
65 Den beker mijns toorns/ dien sy gedroncken heeft/ D. ick sal u met gelijcke straffen straffen/ dewijle ghy gelijcke sonden gedaen hebt. Siet Psal. 11. op v. 6. ende Job 21. op v. 20. Jer. 25. 15. &c.
66 Als de gene/ die haer vol gesopen hebben/ plegen te worden.
67 *Hebr.* Is veel in't houden, ofte/ om te houden. D. daer mach veel dranckx in/ als wy spreken.
68 Het woort/ jammer, ofte/ droeffenisse, dient tot verklaringe: als of Godt seyde/ ghy sult droncken ende vol worden/ maer 't sal van droeffenisse ende elende zijn.
69 And. van, ofte/ met den beker, &c. [die] &c.
70 Gelijck de droncken menschen/ als rasende/ toornich ende ontstelt zijnde/ de drinckvaten wel in stucken smijten: alsoo sult ghy u uytter maten verdrietich ende ontstelt bevinden over mijne straffen.
71 Met de welcke ghy den geestelicken hoerdom gepleecht hebt: Dat is/ ghy sult u selfs van wegen uwe sonden versoeyen/ door 't gevoel der schrickelicke straffen/ die u daerom overkomen.

f Jerem. 2.32 ende 3.21. ende 13.25. ende 18.15. Ezech. 22.12.
72 Siet 1. Reg. 14. op v. 9.
73 D. de straffe der selver/ alsoo ond. v. 49.
74 Siet bov. v. 4.
g Ezech. 20.4. ende 22.2.
75 Siet bov. 20. op v. 4. ende 22.2.
76 Insonderheyt vā hare eygene kinderē. Siet bov. 16.36. ende onder v. 45.
77 Als zijnde Abrahams zaet ende mijne bont-genooten/ item geboren/ staende noch mijn houwelick met haerlieden. Siet bov. 16. op v. 20.
h Ezech. 16.21. ende 20.26, 31.
78 Siet bov. 16.20/ 21/36/45. met d'aenteeck. item 20.31.
79 T.w. des vyers/ D. om door 't vyer verteert te worden. Verg. bov. 16.20. ende 21. 32. met d'aenteeck.
80 Ofte/ tegen my.
81 And. mijne heylichdommen. D. den Tempel/ daer in het heylige ende Alderheylichste waren.
i Ezech. 22.8.
k Ezech. 16.21.
82 Ofte/ gekeelt. T.w. ter eeren der Afgoden. Siet bov. 16. 20/35. met d'aent. item Jesa. 57.5.
83 Als willende my noch quanswijs oock eenichsins dienen ende eeren. Vgel. 2. Reg. 21.4/5. Jer. 7.9/10. ende 11/15. ende bov. 8.3/6. ende ond. 43.8.
l 2. Reg. 21.4. &c.
84 Om ongeoorlofde verbonden te maken met heydensche volckeren/ om welcke aen te locken ende te tracteren/ Godt verhaelt/ datse gelijcke konsten/ practijcken/ manieren ende wijsen van doen gebruyckt hebben/ als de arge snoode hoeren plegen te doen. Vergel. Prov. 7.16/ 17/ &c.
m Prov. 7.17.
85 Dat ick u hadde gegeven/ daermede ick u/ als uwe echte man/ begaeft ende verciert hadde/ ende dat ghy tot mijner eere schuldich waert te gebruycken. Vgel. Hos. 2. 8/9. ende bov. 16. 16/17/18/19.
86 Te weten/ op het voorseyde bedde. D. als dese Susters hare verbonts handelingen met die groote uytlantsche meesters bestiert hadden/ sonden sy nae andere. And. ende in haer (N. Juda ende Israel) was eene stemme van een vrolicke menichte. (D. men hoorder vreuchde (als in hoeren huysen) over de heydensche verbonden) ende met de menichte ofte/ vermits de menichte der menschen (D. van 't gemeyn gepeupel) werden Sabeërs aengebracht, &c.
87 T.w. Ohola ende Oholiba. dit is hier ingevoegt tot vervullinge van den sin/ uyt v. 40.
88 D. van den gemeynen volcke ofte slechte lieden/
89 Ofte dronckaerts, dronckene menschen. And. Sabeërs, om dat het Hebr. woort beyds soude konnen beteeckenen/ ende van de woestijne mede vermelt wort/ so datmen hier door/ allerley gespuys van vijle natien/ als Sabeërs (van de welcke siet Job 1. op v. 15.) Arabers, Mooren, &c. (zijnde oock tot drincken ende suypen genegen) kan verstaen/ tegen de welcke dese twee overspelige Susters haer als snoode vijle hoeren mede gedragen hebben.
90 Ofte/ arm-gesmijde, braseletten.
91 T.w. deser hoeren.
92 *Hebr.* kroone des cieraets.
93 D. ick dachte/ menschelick gesproken/ om de ongetemde boosheyt des volcks uyt te drucken.
94 Ofte/ versleten. Dit kanmen duyden op Ohola/ als welcker hoererye al onder Jerobeam/ na Salomons doot/ begonnen hadde/ ofte van Oholiba/ die langst in haer lant gebleven is/ ofte/ van elck eene deser beyde. And. Ende ick seyde dese oude [hare] overspeelderyen aen. D. ick bestraftese daer over door mijne Propheten/ doch te vergeefs/ als volcht.
95 Als of de Heere seyde. Nu schijnt/ dat niet tegenstaende haren ouderdom/ hare hoererye op 't nieuw weder beginnen sal. And. Nu sullense de hoereryen deser [hoere] uyt hoereren, ende sy selver [oock.] D. Nu sullense immers eens moede worden/ ende ophouden/ soo/ die van buyten komen om met dese hoeren te hoereren/ als dese hoeren selve: maer neen/ 't contrarye is gebleken. And. [dat] sy nu met dese, dan met die hoereren. dese woorden worden/ van wegen de kortheyt verscheydentlick overgesett.
96 Ofte/ ende [oock] der andere. 't sal nu weder aengaen. ofte/ als andere/ 't sal eens ophouden met dese beyde.
97 *Hebr.* vrouwen der schendelickheyt.
98 Dit kanmen int gemeyn nemen/ als of de Heere seyde: alle eerlievende rechtveerdige mannen sullen dese hoeren moeten veroordeelen: ofte/ men kan 't duyden op de Assyriers ende Babyloniers/ die rechtveerdige genoemt worden/ om dat sy d'executeurs geweest zijn van Godts gerechticheyt over Israel ende Juda/ ende selfs occasie ende reden daer toe hadden/ van wegen hare meyneedicheyt ende rebellye: siet het volgende vs.
n Ezech. 16.38.
99 Ofte/ veroordeelen.
100 Siet boven 16. op v. 38.
101 Als boven v. 37.

46 Want alsoo seyt de Heere HEERE: [102] Ick sal eene vergaderinge tegen haer doen opkomen/ ende salse ter beroeringe/ ende ten roove overgeven.

47 Ende de vergaderinge salse met [o] steenen steenigen/ ende deselve met hare sweerden nederhouwen: hare sonen/ ende hare dochteren sullense dooden/ ende hare huysen met den vyere [p] verbranden.

48 Also sal ick de schendelickheyt uyt den lande doen ophouden: op dat alle wijven onderwesen worden/ datse nae uwe schendelickheyt niet en doen.

49 Also sullense uwe schendelickheyt [103] op u leggen/ ende ghy sullet de [104] sonden uwer dreck-goden dragen: ende ghylieden sult weten/ dat ick de Heere HEERE ben.

102 Ofte/ men sal, sy sullen, als boven 16. 40.
o Ezech. 16.38,40.
p Ezech. 16.41.
103 Dat is/ op uwe kop/ vergeldende ende straffende u nae uwe verdiensten.
104 D. de straffen der sonden met uwe dreckgoden begaen/ als bov. v.35.

Het xxiiij. Capittel.

Jaer/ dach/ ende maent van d'aenkomste der Babyloniers voor Jerusalem/ v.1/2. door de gelijckenisse van eenen heet-siedenden pot met stucken vleesch ende beenen/ wort afgemaelt de schrickliche elende die Jerusalem van wegẽ hare boosheyt soude overkomen/ 3. sullende soodanich wesen/ datse selfs over de verstooringe des Tempels (waer vanse soo veel wercks maeckten) geene rouwe souden komen drijven/ welcks dẽ Propheet bevolen wort af te beelden in sijn eygen persoon/ als dien verboden wort leet te dragen over sijne huysvrouwe/ welcker doot hem Godt voorseyt/ 15/ 16/ &c.

1 Wijders geschiedde des HEEREN woort tot my/ in't [1] negende jaer/ in de [2] tiende maent/ op den tienden der maent/ seggende:

2 Menschen kint/ [3] schrijft u den naem van den dach op/ [4] even van desen selven dach; De Coninck van Babel [5] legt sich voor Jerusalem/ even op desen selven dach.

3 Ende [6] gebruyckt eene gelijckenisse tot dat wederspannich huys/ ende segt tot hen/ Alsoo seyt de Heere HEERE: Sett eenen [a] [7] pot toe/ sett [hem] toe/ ende giet oock water daer in.

4 Doet [8] sijne [9] stucken t'samen daer in/ [10] alle goede stucken/ de [11] dye ende de schouder: vult [hem] met de [12] keure der beenderen:

5 Neemt de [13] keure van de kudde/ ende stoockt oock eenen [14] brantstapel van de beenderen daer onder: doet [15] hem [16] wel opsieden; oock sullen [17] sijne beenderen [18] daer in [19] gekoockt worden.

6 Daerom/ alsoo seyt de Heere HEERE; Wee der [b] [20] bloet-stadt/ den pot/ [21] welckes [22] schuym in hem is/ ende van welcken sijn schuym niet en is uytgegaen: [23] treckt stuck by stuck daer uyt; en laet het lot over [24] hem niet vallen.

1 Na de gevanckelicke wech-voeringe des Conincks Jechonie/ beschreven/ 2.Reg.24.12/13/14/15/16. (Vgel. boven 1,2. ende ond. 33.21. ende 40.1.) in wiens plaetse Nebucadnezar Zedekiam tot Coninck maeckte: en in't negende jaer deses Zedekie/ in de tiende maent/ op den tienden dach der maent wert Jerusalem belegert/ Siet 2.Reg.25.1. Jerem. 39.1. ende 52.4.
2 In 't kerckelick jaer genoemt Tebeth, in't Politijck jaer Thamuz.
3 Ter gedachtenisse/ om vergeleken te worden met de uytkomste/ waer van te sien is, 2.Reg.25.1. Jer.52.4. Dit was ontrent by de twee jarẽ voor het innemen en verwoesten van Jerusalem/ waer van hier gepropheteert wort.
4 *Hebr.* de kracht, ofte/ het been des daegs. D. het wesen des daechs/ ende (als wy seggen) even, ofte/ juyst dien selvẽ dach. Siet boven 2.3. met d'aenteeck.

5 Ofte/ is genaedert, heeft sich vervoegt. Het Hebr. woort wort veel gebruyckt voor leunen, steunen, ondersteunen, item van 't opleggen der handen/ welcks alles met eenige t'samenvoeginge/ genakinge/ ofte/ naederinge geschiet: ende in materye van belegeringe seggen wy/ voor eene stadt liggen, sich daer voor leggen, &c. 6 *Hebr.* als ofmen seyde/ parabelt eene parabel. Siet boven 17. op v.2. a Ierem. 1.13. 7 Beteeckenende de belegerde stadt Jerusalem/ als v.6. Siet Jerem. 1.13. ende boven 11. 3. met d'aenteeck. 8 N. des pots: D. alsulcke stucken vleeschs/ als in den pot behooren te zijn. 9 Beteeckenende d'inwoonders/ insonderheyt de rijcke/ vette/ weeldige burgers en Groote van Jerusalem. 10 *Hebr.* alle, ofte elck goet, ofte/ beste stuck. 11 Ofte/ lendenen, heupe, achter bout. 12 D. uytgelesenste beenderen/ als merchbeenen, ofte/ boncken. 13 D. het uyt gelesenste schaep ofte geyte/ neemt 't beste van 't kleyn vee daer toe. 14 Ofte/ een vyer van beenderen. (Vgel. ond. v.9. ende Jes.30.33.) beteeckenende de sware ende geduerige elenden des volcks/ die sy in de belegeringe van sweert/ honger ende pestilentie/ ende daer na souden lijden: gelijck een vyer van beenderen seer heet is/ ende de beenderen hart ende duersaem: sommige duyden 't op het wechwerpen der doode lichamen ende beenderen/ die onbegraven op het open velt souden blijven liggen/ als Godt hen dickwils gedreycht hadde/ soo datter genoech souden te bekomen zijn/ om vyer daer van te stoocken/ door welcke straffen sy nochtans niet en souden worden gebetert/ ofte/ bekeert/ als volcht. 15 Den pot. 16 *Hebr.* siedt sijne soden. 17 Des pots/ als v.4. 18 *Hebr.* in sijn (des pots) midden. 19 Ofte/ sieden, *Hebr.* sijn gekoockt, ofte/ gesoden. b Ezech. 22.2. 20 Als boven 22.2. ende onder v.9. 21 De Heere wil seggen/ dat d'inwoonders van Jerusalem door al dat sieden ende koocken evenwel niet en zijn gesuyvert/ D. bekeert/ maer by hare boosheyt hartneckichlick gebleven. 22 And. roest, als ond. v.11. alwaer oock een ander woort is/ dat roest beteeckent. Het woort dat hier gebruyckt wort/ ende oock onder v.11/12. schijnt te beteeckenen/ het schuym/ dat niet afgegaen/ afgeschuymt ofte versoden zijnde/ aen den rant van den pot beklijft/ ende tot eenige taeye vuylicheyt/ ofte slijm/ wort. 23 *Hebr.* by, ofte/ nae sijne stucken, nae sijne stucken brengt hem uyt: het lot en is over hem niet gevallen. Dit beteeckent het dooden ende wechwerpen van velen/ ende het uytvoeren van de reste inde gevanckenisse van Babel/ sonder verschooninge ofte onderscheyt. Siet boven 11.7. 24 Wat stucken ghy eerst/ ofte laetst/ ofte niet/ soudt hebben uyt den pot te trecken/ sy moeten alle voort/ d'eene doot/ d'ander te lande uyt.

7 Want [25] haer bloet is in't midden van haer; op eene [26] gladde steenrotze heeft sy dat gelegt: sy en heeft het op der aerde niet uytgestort/ om 't selve met [27] stof te bedecken.

8 [28] Op dat ick de grimmicheyt doe opgaen om [29] wrake te oeffenen/ hebb' ick [oock] haer [30] bloet op eene gladde steenrotze geleyt/ op dat het niet bedeckt en worde.

9 Daerom/ alsoo seyt de Heere HEERE/ [c] Wee der [31] bloet-stadt: ick sal oock den [32] brandtstapel groot maken.

10 [33] Draecht veel houts toe/ steeckt het vyer aen/ [34] verteert het vleesch/ ende [35] kruydet [het] met speceryen/ ende laet de beenderen [36] verbranden.

11 Stelt [37] hem daerna ledich op sijne kolen; op dat hy heet worde/ ende sijne roest verbrande/ ende sijne onreynicheyt in't midden van hem [38] versmelte/ sijn schuym verteert worde.

12 [Met] [39] ydelheden heeft sy [my] moede gemaeckt: noch en is haer overvloedich schuym van haer niet uytgegaen; haer schuym [moet] in 't vyer.

13 In uwe onreynicheyt is schendelickheyt: om dat ick u [40] gereynicht hebbe/ ende ghy niet gereynicht en zijt/ so en sult ghy van uwe onreynicheyt niet meer gereynicht worden/ tot dat ick mijne grimmicheyt op u sal hebben doen [41] rusten.

14 Ick de HEERE hebbe't gesproken/ 't sal komen/ ende ick sal't doen; ick en salder niet van wijcken/ ende ick en sal niet [d] verschoonen nochte berouw hebben: nae uwe wegen/ ende nae uwe handelingen sullen sy u [e] richten/ spreeckt de Heere HEERE.

15 Wijders geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

16 Menschen kint/ siet/ ick sal den [42] lust uwer oogen van u wech nemen door eene [43] plage: nochtans en sult ghy niet rouwklagen/ nochte weenen/ nochte uwe tranen en sullen niet voortkomen.

17 [44] Houdt stille van kermen/ ghy en sult geen [45] dooden-rouwe maken/ bindt uwen [46] hoet op u/ ende doet uwe [47] schoenen aen uwe voeten: ende de bovenste [48] lippe en sult ghy niet bewinden/ noch en sult der lieden [49] broot niet eten.

18 Dit sprack ick tot het volck in den morgenstont/ ende mijne huysvrouwe sterf inden avont: ende ick dede in den morgenstont gelijck als my geboden was.

19 Ende het volck seyde tot my; En sult ghy ons niet te kennen geven [50] wat ons dese dingen zijn; dat ghy [aldus] doet?

20 Ende ick seyde tot hen: Het woort des HEEREN is tot my geschiet/ seggende:

21 Segt tot het huys Israëls; Alsoo

25 Jerusalems/ afgebeelt door dese pot.
26 *Hebr.* gladdicheyt, glants, ofte/ spitze, uytstekentheyt eener steenrotze, alwaer sy/ als voor Godts oogen/ het bloet harer kinderen/ den Afgoden ter eeren/ heeft gestort/ en in't openbaer liggen laten/ om Godt te tergen/ als volcht. Vgel. de maniere van spreken met ond. 25.4/14.
27 Dit siet op de Wet Levit. 17. 13. Deut. 12,16/24.
28 Dat is/ om mijne grimmicheyt ende wrake over sulcke grouwelẽ op't hoochste te toonen.
29 *Hebr.* wrake te wreken.
30 Godt wil seggen/ dat hy haer oock int openbaer sal straffẽ/ datter de teeckenen van sullen zijn voor alle mans oogen.
c Nah. 3.1. Hab. 2.12.
31 Als bob. v.6.
32 Vergel. bob. v.5. D. een groot vyer onder Jerusalem (desen pot) stoken/ als volcht.
33 *Hebr.* vermenichvuldicht de houten, ofte/ houteren. eene levendige vertooninge van de elende der belegerde van Jerusalem.
34 Ofte/ maeckt het gaer, doorkoockt het, koockt het volkomelick.
35 *Hebr.* specerijt de speceryen: op dat de vyanden (als sommige verstaen) appetijt ende lust daer toe krijgen.
36 Ofte/ aenbranden.
37 Den pot: D. Jerusalem sal niet alleen van inwoonders ontbloott worden/ maer de stadt oock verbrandt/ op dat de plaetse van die grouwelicke onreynicheyt t'eenemael uytgesuyvert worde.
38 Ofte/ wechvliete, afgestort worde.
39 Drijvende sulcken geduerich gewoel in hare afgoderyen/ heydensche verbonde/ inwendige overlast/ leugen/ huychelerye/ ende allerleye boose practijcken/ met de welcke sy haren verballigen staet heeft willen ondersutten/ ende het gedreychde verderf afweeren/ in plaetse van haer tot my te bekeeren/ waer toe ickse door mijne Propheten met sulcke verdraegsaemheyt vermaent/ ende met sware dreygementen soo getrouwelick ende veelvoudich gewaerschouwt hebbe/ dat/ ick des/ als moede ben geworden/ also sy in't minste daer door niet gebetert/ maer 'telckes niet dã te hartneckiger geworden is/ als in't volgende verhaelt wort. het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden/ komende/ nae 't meeste gevoelen/ van een woort dat ydelheyt, ongerechticheyt, leugen, boosheyt, ondeucht, oock afgoderye beteeckent. And. [met] ydelheden heeft sy [haer] moede gemaeckt. 40 Door de vermaningen/ waerschouwingen/ ende dreygementen mijner Propheten te vergeefs gesocht hebbe te reynigen/ so sal ick nu eenen anderen wech met u ingaen. 41 Siet bov. 5. op v.13. d Ezech. 5.11. e Ezech. 23.24. 42 Ofte/ wensch. D. uwe huysvrouwe. Siet v.18. waer door de Tempel ende stadt van Jerusalem wierdt afgebeeldt. 43 D. eenen haestigen/ van Godt extraordinaerelick toegeschickten/ doot. 44 D. en kermt niet/ maer swijgt stille. 45 Dat is/ geen rouwteeckenen toonen/ gelijckmen over verstorvene vrienden te dier tijt plach te doen. 46 Ofte/ huyve, mutse, bonette, sett op u hooft (als ond. v.23.) Het Hebr. woort heeft den naem van vercieren. ter contrarye plegen de rouwdragende met blooten hoofde te gaen/ ende assche ofte stof daer op te spreyden. Levit. 10.6. ende 21.10. 1.Sam.4.12. 2.Sam.15.32. Jesa.61.3. Thren.2.10. 47 Daer de rouwende ongeschoeyt ofte barvoets plachten te gaen. 2.Sam.15.30. 48 Ofte/ knevelbaert niet verhullen/ bewimpelen/ gelijck die plegen te doen/ die in rouwe waren/ over een groot ongeval. Siet Levit.13.45. Mich.3.7. sommige verstaen niet alleen de bovenste lippe/ maer voorts den mont/ ende de kinne/ met de gantsche plaetse des baerts. 49 Verstaet leed-spijse/ leed/ ofte/ rouw-mael eten met de vrienden ende nabueren. siet Jer.16. op v.7. 50 D. watse ons beteeckenen/ wat ghy ons door dese vreemde maniere van doen wilt te verstaen geven. het woordeken/ zijn/ is hier by gevoecht/ nae den aert der Hebreeuscher tale/ als elders dickwijls, also ond. 35.19.

seyt de Heere HEERE/ siet/ ick sal mijn [51] Heylichdom [52] ontheyligen / de [53] heerlickheyt uwer sterckte/ de [54] begeerte uwer oogen / ende de [55] verschooninge uwer ziele ; ende uwe sonen/ ende uwe dochteren / die ghy verlaten hebt/ sullen door 't sweert vallen.

22 Dan sult ghylieden doen / gelijck als ick [56] gedaen hebbe : de bovenste lippe en sult ghy niet bewinden / ende der lieden broot en sult ghy niet eten.

23 Ende uwe hoeden sullen op uwe hoofden zijn/ ende uwe schoenen aen uwe voeten; ghy en sult niet rouwklagen/ noch te weenen : maer ghy sullet in uwe ongerechticheden f [57] versmachten/ ende/ een yegelick tegen sijnen broeder/ [58] suchten.

24 Also sal u lieden Ezechiel g tot een [59] wonderteecken zijn ; nae alles dat hy gedaen heeft sult ghy doen : als dit komt dan sult ghy weten / dat ick de Heere HEERE ben.

25 Ende ghy menschen kint ; [60] sal't niet zijn/ ten dage als ick van hen sal wechnemen hare [61] sterckte / de [62] vreuchde hares cieraets/ den lust harer oogen/ ende het [63] verlangen harer zielen / hare sonen ende hare dochteren;

26 Dat ten selven dage een [64] ontkomene tot u sal komen/ om [uwe] ooren [dat] te doen hooren?

27 Ten selven dage sal uwe mont by dien die ontkomen is/ [65] opgedaen worden/ ende ghy sult spreken/ ende niet meer [66] stom zijn : also sult ghy hen tot een wonderteecken zijn/ ende sy sullen weten dat ick de HEERE ben.

51 Den Tempel.
52 In handen der Chaldeen overleveren/ om verstoort te worden / als eene gemeyne onheylige plaetse.
53 Ofte / hoocheyt, uytnementheyt uwer sterckte, D. dat heerlick gebou des Tempels / daer op ghy u soo seer verlaett/ meynende dat ick daerom Jerusalem verschoonen sal. sommige verstaen/ Jerusalem ofte het Coninckrijcke.
54 Verstaet al den selven Tempel / in welckes aenschouwinge sy haren lust ende vermaeck plachten te nemen / ende daer nae sy nu soo seer verlangden. sommige verstaen/ hare wijven/ uyt V.16.
55 Welcken Tempel ghy soo lief hebt/ dat het u herttelick deeren ende wee doen soude / indien men hem soude verwoesten : sommige verstaen hier de kinderẽ/ ende naeste vrienden/ die sy / gaende met Jojachin in de gevanckenisse/ te Jerusalem gelaten haddẽ.
56 Ghy en sult alsdan geen rouwteeckenen konnen toonen/ van wegen den vloeck Godts / ende uwe verbaestheyt over de schrickliicke gemeyne elenden eñ verwoestingẽ/ die den Tempel/ stadt/ lant/ ende den gantschen volcke sullen overcomen. Vergel. hiermede de sonderlinge Jer. 16.5/6/7/8. met d'aenteeck. aldaer.
f Ezech.4.17.
57 Ofte/ uyt-teeren, versmelten. van wegen Godes vloeck over u / als onder 33.10.
58 Ofte/ beeren, tieren, uyt onverduldichheyt ende mistroostichheyt.
g Ezech.12.6.
59 Siet boven 12. op V.6.
60 D. 't sal voorseker alsoo geschieden. Dit voorseyt Godt tot meerder bevestiging deser prophetyen, siet de vervullinge ond.33.21/22.
61 Den Tempel/ &c. als boven V.21. D. ter tijt als Jerusalem ingenomen / ende de Tempel met de stadt verwoest sullen worden / ende al 't volck jammerlick gehandelt nae dese prophetyen.
62 D. in welckes cieraet sy haer verheugen.
63 Hebr. de opheffinge. D. het gene daer nae sy herttelick verlangen/ gelijck men om hooge nae yets reyckt ende langt/ dat men geerne soude bereycken ende hebben. Siet Psal.24. op V.4.
64 Die 't ontloopen is / ende door mijne regeeringe tot u sal comen/ om u de tijdinge te brengen.
65 Als of Godt seyde: Ghy hebt nu mijn volck genoech voorseyt van d'aenstaende elendẽ: rust nu eenen tijt lanck in stilte / tot dat alles klaerlick sal vervult ende voor oogen zijn/ dan sult ghy weder spreken/ tot harer vertroostinge ende onderwijsinge/ om alsoo haer ende mijner gantscher kercke op verscheydene wijsen tot een wonderlick voorteecken te zijn van groote toekomstige saken.
66 Vergel. onder 33.22. ende 3.26. met d'aenteeck.

Het XXV. Capittel.

Prophetyen/ tegen d'Ammoniten ende Moabiten/ van wegen hare blijtschap over de verstooringe des Tempels/ ende d'elende van Godts volck/ vs/1/2/ &c. 8/9/ &c. tegen d'Edomiten ende Philistijnen/ van wegen hare wraeckgiericheyt ende wreetheyt tegen Godts volck/12/&c. 15/ &c.

1 ENde des HEEREN woort geschiedde tot my / seggende:

2 Menschen kint/ a [1] sett u aengesichte tegen de [2] kinderen Ammons : ende propheteert tegen de selve.

3 Ende segt tot de kinderen Ammons; Hooret des Heeren HEEREN woort: Alsoo seyt de Heere HEERE / Omdat ghy geseyt hebt/ [3] Heah/ over mijn heylichdom/ als 't [4] ontheylicht wert/ ende over het lant Israëls als 't verwoest wert / ende over het huys Juda alsse in gevanckenisse gingen;

4 Daerom/ siet ick sal u aen [5] die van't Oosten overgeven tot eene besittinge / dat sy hare [6] burchten in u setten/ ende hare wooningen in u stellen : die sullen uwe vruchten eten / ende die sullen uwe melck drincken.

5 Ende ick sal [7] Rabba tot eenen [8] kemel-stal maken/ ende [9] de kinderen Ammons tot eene [10] schaeps-kooye : ende ghy sult weten dat ick de HEERE ben.

6 Want alsoo seyt de Heere HEERE/ Om dat ghy met de hant [11] geclapt/ ende met den voet gestampt hebt; ende [12] van herten verblijt zijt geweest in alle uwe [13] plonderinge/ over het lant Israëls:

7 Daerom/ siet/ ick sal mijne hant tegen u [14] uytstrecken/ eñ u den heydenen ten buyte geven/ ende sal u [15] uyt de volckeren uytroeyen/ ende u uyt de landen verdoen: ick sal u verdelgen; ende ghy sult weten dat ick de HEERE ben.

8 Alsoo seyt de Heere HEERE: Om dat b [16] Moab ende [17] Seïr seggen; Siet/ het huys Juda is [18] gelijck alle de heydenen:

9 Daerom/ siet ick sal de [19] zijde Moabs openen van de steden aen/ van sijne steden/ [die] van sijne [20] grenzen af zijn ; den cieraet des lants/ [21] Bethjesimoth/ Baal-Meon/ [22] ende tot Kiriathaim toe;

10 Voor die van't [23] Oosten/ [24] met [het lant] der kinderen Ammons; 't welck ick ter [25] besittinge sal overgeven ; op dat der kinderen Ammons onder de heydenen niet [meer] c gedacht en worde.

11 Ick sal oock in Moab gerichten oeffenen: ende sy sullen weten dat ick de HEERE ben.

12 Alsoo seyt de Heere HEERE; Om dat [26] Edom met [27] enckele wraeckgiericheyt gehandelt heeft tegen het huys van Juda; ende [28] sy sich seer schuldich gemaeckt hebben/ datse sich aen [29] hen gewroken hebben :

13 Daerom/ alsoo seyt de Heere HEERE; Ick sal oock mijne hant [30] uytstrecken tegen Edom / ende ick sal mensch ende beest uyt [31] haer uytroeyen : ende sal haer [tot] eene woestheyt stellen van [32] Theman aen ; ende sy sullen [tot] Dedan [toe] door 't sweert vallen.

14 Ende ick sal mijne wrake [33] doen aen Edom / [34] door de hant mijns volcks Israëls ; ende sy sullen [36] tegen Edom nae mijnen toorn ende nae mijne grimmicheyt handelen : also sullen sy mijne wrake gewaer wordẽ/ spreeckt de Heere HEERE.

15 Alsoo seyt de Heere HEERE; Om dat de [37] Philistijnen door wrake gehandelt hebben/ ende [38] van herten wrake [39] geoeffent hebben door [40] plonderinge/ om te vernielen [door] eene [41] eeuwige vyantschap :

16 Daerom/ alsoo seyt de Heere HEERE/ Siet/ ick [42] strecke mijne hant uyt tegen de Philistijnen/ ende sal de [43] Cherethim

a Jer.49.1, &c.
1 Siet boven 6. op V.2.
2 Siet Jer.49.1. &c. ende bov. 21.28. &c. Ammoniten/ Moabiten/ Edomiten/ eñ Philistijnen/ waren alle vyanden van Godts volck : Ammon ende Moab/ int oosten over de Jordane / Edom in 't Zuyden/ de Philistijnen in 't westen langs de middelantsche zee.
3 D. uwen lust daer in geschept/ ende daer over gejuycht hebt. siet Job 39.28. Psal. 35.21. met d'aent. alsoo ond.26.2.
4 Als boven 24.21.
5 Hebr. de kinderen van't oosten. Hier door verstaen sommige de Chaldeen ofte Babyloniers : maer om dat de H. Schrift doorgaens seyt/ dat de Chaldeen van't Noorden souden komen / so verstaen 't andere van de oostersche natien/ die oostwaert aen Ammon grensden/ als de Arabiers, die haer in tenten onthielden/ Kedarenen, &c. hebbende menichte van kemelen ende vee / genegen om goede weyden te soecken/ ende in de Schrifture onder die van 't oosten gemeynlick begrepen. Dese (soo vele alsser van Nebucadnezar waren overgelaten ofte oversien) souden het lant der Ammoniten/ van de Chaldeen verstoort/ ende d'inwoonders wechgevoert zijnde/ tot gerijf voor haer vee hebben ingenomen ende beseten. Siet Gen.29.1. Judic.6.3. ende 8.11. Job 1.3. Jes.60.6/7. Jer.49.28/29/31/32. met d'aenteeck.
6 Ofte/ Sloten, palleysen, statelijcke gebouwen, magnifijcke huysen.
7 De Coninckliicke hoofstadt der Ammonitẽ. siet 2. Sam. 11. op V.1.
8 Voor de kemelen van die van't oosten.
9 D. haer lant.
10 Voor de schapen van die van't oosten.
11 Van groote vreuchde / ende vermaeck over der Joden elenden / als offe seyden/ Heah/ soo/ soo/ dat is doch te goet/ dat gaet wel. Vergel. V.3. ende boven 6. op V.11.
12 Ofte / met lust. Siet Psal.27. op V.12. alsoo V.15. ofte aldus : ende verblijt zijt geweest in alle uwe gretige plunderinge. Hebr. in. ofte/ met de ziele. Vergel. ond. 36.5.
13 Ofte/ spijt, item/ versmadinge. als bov. 16.57. eñ ond. V.15.
14 Siet bov. 16. op V.9. alsoo ond. V.13/16.
15 Dat ghy voor geen volck noch lant meer sult gerekent worden.
b Jerem.48.1, &c.
16 Siet Jer.48.1, &c.
17 D. het lant Edom / ende voorts de Edomiten / Esaus nakomelingen / op de welcke dit lant vervallen was van Seïrs nakomelingen. Siet Gen. 36. op V.20. alsoo onder 35.2, &c. ende wyders van Edom Jerem.49.7. Obad.1/ &c.
18 D. sy hebben haer ingebeeldt/ datse een bysonder eygendom ende volck Godts waren / ende eene voortocht by hem hadden boven andere natien / maer 't blijckt nu wel anders/ om datse niet meer van de Babyloniers verschoont eñ worden / als andere: spottende alsoo met Godts verbont ende sijne kercke / ja met den Godt Israel selfs.
19 D. ick sal die van't Oosten (als volcht V.10) in de beste ende sterckste plaetsen eñ contreyen van't lant eenen open intocht bereyden.
20 Hebr. uyterste, ofte/ eynde.
21 Dit waren van de voornaemste steden der Moabiten/ tusschen de beke Arnon ende de Jordane gelegen.
22 Ofte/ ende Kiriathaim.
23 Siet op V.4. Godt wil seggen/ gelijck hy Ammons lant aen die van't oosten heeft overgegeven/ alsoo sal hy oock der Moabiten lant voor haer openen.
24 Ofte / boven, beneffens.
25 Voor die van 't Oosten / als V.4.
c Ezech.21.37.
26 Boven genaemt Seïr. V.8.
27 Hebr. gedaen, ofte/ gehandelt heeft in, ofte/ met wreken van wrake ofte/ met wrake te wreken. Vergel. V.15.
28 De Edomiten.
29 Aen de Joden / uyt den ouden haet, dien sy van haren voorvader Esau geerft hebben. siet Gen.27.41. 2. Chron. 28.17. Psal.137.7. Amos 1.11. Obad 11. &c.
30 Als bov. V.7.
31 Het lant van Edom/ ofte Idumea.
32 Siet Jer.49. op V.7.
33 Hebr. geven, leggen, stellen tegen, ofte/ aen, onder, op. &c. als V.17.
34 D. (als sommige dit verklaren) door de selve hant / met dewelcke ick mijn volck Juda geslagen hebbe (naemlick het heyr der Babyloniers) sal ick mijne wrake oock aen u uytvoeren. Siet Jer.49.19. met d'aenteeck. doch andere nemen 't geestelick/ door de hant. D. door het middel/ den dienst/ ofte/ de macht mijner kercke in haren hoofde Jesu Christo/ die de vyanden sijns volcks sal dempen. Vergel. Jes. 11.14. Jer.49.2. Obad 19. met d'aenteeck. van eenige lichamelicke wraken die de Joden ofte Israeliten aen Edom in volgende tijden souden hebben gedaen/ eñ leesmen mets/ als 'tgene in 't tweede boeck der Machabeen cap.10. V.15/16. ende volgens verhaelt wort.
36 Ofte/ in, met, Edom.
37 Siet 2. Chron.28.18. Joel 3.4. Amos 1.6/7/8.
38 Ofte/ met lust. als V.6.
39 Hebr. gewroken.
40 Ofte/ spijt, versmadinge: als V.6.
41 Hebr. vyantschap der eeuwicheyt. ofte/ outheyt.
42 Als bov. V.7.
43 Dit schijnt de naem geweest te zijn van eene contreye inder Philistijnen lant/ doch daer door worden de Philistijnen in 't gemeyn verstaen / als 1. Sam.30.14/16. siet aldaer/ item Zephan.2.5. Doch in 't Hebr. passen de woorden Cherethim ende uytroeyen, aerdichlick op malkanderen/ als ofmen seyde / Ick sal die uytroeyers uytroeyen.

uytroeyen/ ende het overblijffel van de [44] zeehaven verdoen.

17 Ende ick sal groote wrake met [45] grimmige straffingen onder hen doen; ende sy sullen weten dat ick de HEERE ben/ als ick mijne wrake aen hen [46] gedaen sal hebben.

44 Siet Jer.47.7. Zephan.2.5/6.
45 *Hebr.* straffingen der grimmicheyt.
46 *Hebr.* gegeven &c. als v.14.

Het xxvj. Capittel.

De tijt deser Prophetye/ v. 1. van de verwoestinge der stadt Tyrus/ door de Chaldeen/ om datse haer verheuchde over de verwoestinge van Jerusalem/ 2. beschrijvinge van den schrick/ontsettinge/ ende het wee-klagen datter zijn sal over Tyri haestige ende onverwachte verwoestinge. 15.

1 ENde het gebeurde in't [1] elfste jaer/ op den eersten der [2] maent; [dat] des HEEREN woort tot my geschiedde/ seggende:

2 Menschen kint/ daerom dat [3] Tyrus van Jerusalem geseyt heeft/ [4] Heah! sy is verbroken/ de [5] poorte der volckeren; [6] sy is tot my omgewendt: ick sal [7] vervult worden/ [8] sy is verwoest!

3 Daerom/ alsoo seyt de Heere HEERE; Siet/ ick [9] [wil] aen u/ o Tyrus: ende ick sal vele heydenen tegen u doen opkomen/ [10] als of ick de zee met hare golven dede opkomen.

4 [11] Die sullen de mueren van Tyrus verderven/ ende hare torens af breken; ja ick sal haer [12] stof van haer wechvagen/ ende salse tot eene [13] gladde steenrotze maken.

5 Sy sal in't [14] midden der zee zijn [tot] uytspreydinge van [15] netten: want ick hebbe't gesproken/ spreeckt de Heere HEERE: ende sy sal den heydenen ten roove worden.

6 Ende hare [16] dochteren/ die in't velt zijn/ sullen met den sweerde gedoodet worden: ende sy sullen weten dat ick de HEERE ben.

7 Want alsoo seyt de Heere HEERE; Siet/ ick sal Nebucadrezar den Coninck van Babel/ den [17] Coninck der Coningen/ van het Noorden tegen Tyrus brengen/ met peerden/ ende met wagenen/ ende met ruyteren/ ende [krijchs-] vergaderinge/ ende veel volcks.

8 Hy sal uwe [18] dochteren op den velde met den sweerde dooden: ende hy sal [19] stercken tegen u maken/ ende eenen [20] wal tegen u opwerpen/ ende [21] rondassen tegen u opheffen.

9 Ende hy sal [22] muer-brekers tegen uwe mueren stellen/ ende uwe torens met sijne [23] sweerden af breken.

10 Van wegen de menichte [24] sijner peerden/ sal u der selver stof bedecken: uwe mueren sullen beven van wegen het gedruys der ruyteren/ ende [25] wielen/ ende wagenen/ als hy door uwe poorten sal intrecken/ [26] gelijck [door] de ingangen eener doorgebrokene stadt.

1 Na de gevanckelicke wechvoeringe des Coninck Jechonie. Siet boven 24. op v.1.
2 Wat maent dit geweest zy/ is onseker. uyt het volgende v. kanmen't houden voor de eerste maent nae't innemen van Jerusalem/ het welcke geschiedde op den negenden van de vierde maent/ in't elfste jaer des Conincks Zedekie. Jer. 52.6.
3 D. inwoonders der stadt Tyrus. *Hebr.* Tsor. Siet Josu. 19. op v.29. ende 1.Reg. 5. op v.1. ende wijders Jesa.23.1. &c. Jerem.47.4. Joel 3.4.&c. Amos 1.9/10. Zach.9.2/3. Psal. 83.8. en 87.4. Matt. 11.21/22.
4 Als bov. 25.3.
5 *Hebr.* deuren. D. daer de volcken van alle kanten introcken/ om haren koophandel te drijven. Vgel. ond. 27.3. ende Jes.23.3.
6 D. haren handel sal nu tot my komen.
7 Met koopmanschap ende rijckdom.
8 Als offe seyde: 'tis met haer gedaen: ofte/ [nu/ dewijle] sy verwoest is.
9 Als bov.13.8.
10 Vergel. ond. v. 19. and. gelijck de zee sich verheft met hare golven: sulcx de Tyriers gewoon waren te sien/ als gelegen zijnde inde zee.
11 Heydenen/ ofte volckeren. Siet v.7.
12 Als wanneermen het stof van eene steen-klippe wechveecht/ soo datmen de bloote klippe kan sien/ die te voren met stof bedeckt ofte bestoven was. aldus heeft het Godt believen de verwoestinge der stadt Tyrus met verbloemde woorden seer levendich af te beelden.
13 *Hebr.* stellen tot glattieheyt eener steenrotze. Vergel. bov. 24.7. dit siet op de gelegentheyt der stadt/ die op eene steenrotze gebouwt was/ ende daer van den naem Tsor, (D. rotze) hadde. Godt wil seggen/ dat hy het gebouw/ als stof sal doen verstuyven/ datter niets als de glatte/ kale/ bloote rotze gesien worde/ daer op de prachtige stadt gebouwt was, alsoo v.14.
14 Want Tyrus rontom in de zee lach/ van't vaste lant afgesondert/ Siet 1. Reg.5. op v.1. ende onder v.17. ende 27.34. ende 28.2.
15 Ofte/ visch garen, wandt: sy sal als een bloote weert zijn/ daer de visschers hare netten sullen uytspreyden om te droogen.
16 D. de steden ende dorpen die onder haer gehoorden. D. d'inwoonders van dien. Siet 2.Reg.19. op v.21. alsoo v.8.
17 Dien Monarch/ den grootsten ende machtichsten der aerdsche Coningen. Vergel. Gen.9. op v.25. ende Cant.1. op v.1. en siet Dan.2.37.
18 Als v.6.
19 Als bov.4.2. siet van't Hebr. woort. 2.Reg.25. op v.1.
20 Siet 2.Sam.20. op v.15.
21 D. tegen u strijden/ ofte/ soldaten met rondassen/ ofte rondassiers/ op ende tegen u doen aenvallen: want de schilden in't strijden worden opgeheven/ ofte opgelicht/ om sich daer mede tegen den vyant te bedecken.
22 *Hebr.* een sulck krijchs-instrument/ dat verdelgt, wat voor, ofte/ tegen sich is.
23 Ofte/ houmessen, hackmessen, des Conincks Nebucadnezars.
24 Nebucadnezars.
25 Ofte/ raderen.
26 Ofte/ gelijckmen pleegt in te trecken in eene doorgebrokene, ofte/ gespletene, verscheurde stadt: D. welcker poorten soo verdorven ende open sullen zijn/ door't gewelt der belegeraers/ datser ruym genoech ende by menichten/ als door groote bressen/ konnen doortrecken: ofte/ gelijckmen stormender hant door de gemaeckte bressen in valt/ soo sal hy tot u in trecken/ ende alles ombrengen. Siet v.15. de bressen sullen hem in plaetse van poorten zijn.

11 Hy sal met de [a] [27] hoeven sijner peerden alle uwe straten vertreden: u volck sal hy met den sweerde dooden/ ende [28] elck eene van de colomnen uwer stercke sal ter aerden neder storten.

12 Ende sy sullen u vermogen rooven/ ende uwe coopmans-waeren plonderen/ ende uwe mueren af breken/ ende uwe [29] kostelicke huysen omwerpen: ende uwe steenen/ ende u hout/ ende u stof sullen sy in't midden der wateren [30] werpen.

13 So sal ick het [b] gedeun uwer [31] liederen doen ophouden/ ende het geclanck uwer [32] harpen en sal niet meer gehoort worden.

14 Ja ick sal u maken tot eene [33] gladde steenrotze: ghy sult zijn [tot] uytspreydinge der netten/ ghy en sult [34] niet meer gebouwt worden: want ick de HEERE hebbe't gesproken/ spreeckt de Heere HEERE.

15 Alsoo seyt de Heere HEERE tot Tyrus; [35] Sullen niet de [36] eylanden van het geluyt uwes vals beven/ als de [37] doodtlick verwondde sal [38] kermen wanneermen in't midden van u [39] schricklick sal moorden?

16 Ende alle Vorsten der [40] zee sullen [41] af-dalen van hare throonen/ ende hare mantelen van sich doen/ ende hare [42] gestickte kleederen uyt trecken; met zitteringen sullen sy becleedt worden/ op der aerde sullense nedersitten/ ende t' elcken oogenblick zitteren/ ende over u ontset zijn.

17 Ende sy sullen een [b] klaeg-liet over u opheffen/ ende tot u seggen; [43] Hoe zijt ghy [44] uyt de zeen vergaen/ ghy wel bewoonde/ ghy beroemde stadt/ die sterck geweest is ter zee/ sy/ ende hare inwoonders; die haerlieder schrick gaven aen alle die in haer [45] woonden!

18 Nu sullen de eylanden zitteren ten dage uwes vals: ja de eylanden die in de zee zijn/ sullen beroert worden/ van wegen uwen [46] uytganck.

19 Want alsoo seyt de Heere HEERE; Als ick u sal stellen [tot] eene verwoeste stadt; gelijck de steden/ die niet bewoont en worden: als ick eenen [47] afgront over u sal doen opkomen/ ende de [48] groote wateren u sullen overdecken;

20 Dan sal ick u doen nederdalen met de gene die in den [49] kuyl nederdalen tot het [50] oude volck/ ende sal u doen nederliggen in de [51] onderste-plaetsen der aerde/ in de [52] woeste-plaetsen [die] van outs geweest zijn/ met de gene die in den kuyl nederdalen/ op dat ghy niet bewoont en wordet: ende ick sal den [53] cieraet herstellen in den [54] lande der levendigen.

a Ies. 5. 28. Ier.47.3.
27 *Hebr.* klaeuwen.
28 *Hebr.* de columnen, ofte/ pilaeren uwer stercke (waer door het schijnt dat stercke torens ofte andere vestinge verstaen worden/ die sy tot tegenweer hadden opgerecht) sal nederdalen, te gronde gaen. D. elck eene van dien: sommige verstaen van de magnifijcke statuen/ triumph-teeckenen/ &c. tot een toon haerder grootheyt opgericht.
29 *Hebr.* huysen uwer begeerte: D. costelicke/ gewenschte/ lieflicke.
30 *Hebr.* leggen, stellen.
b Ies.24.7.8. Ier.7.34. ende 16.9.
31 D. al uwe vrolickheyt sal uyt zijn. siet Jes.24.8. Jer.7.34. ende 16.9.
32 And. cythers.
33 Siet boven op v.4/5.
34 D. niet als te voren: ghy sult nemmermeer weder komen tot uwen voorigen wereltlicke fleur/ staet ende heerlickheyt/ ende metter tijt gantsch vergaen/ vg. Jesa.23.15/17. ende onder vs 21. ende 27.36. item Ezr.3.7. Nehe.13.16. Matt. 15.21. Marc.7.24. Act.12.20. ende 21.3/7. Men houdt datse onder den Coninck Cyrus wat weder geresen is/ ende ten tijde van Alexander den Grooten, is notoir/ datse van vermogen was/ als hyse seven maenden belegerde/ ende innam: maer ten huydigen dage betuygen vele datter naeulicx eenige overblijffselen van de herbouwde stadt Palæ-Tyrus gesien worden: niet te min heeftse geestelicke beloften gehadt voor de uytverkorene onder den Messia. Psal.87.4. Jes.23.18. Godt (die alles van eeuwicheyt bekent is) voecht hier (als elders dickwijls) het begin ende 'teynde te samen.
35 Voorseker ja/ wil de Heere seggen.
36 D. d'inwoonders over zee/ die met u gehandelt hebben/ en van u verrijckt zijn. Vergel. onder 27.35. ende siet Psal.72. op v.10.
37 Vergel. ond.30.24.
38 Ofte/ huylen, suchten.
39 *Hebr.* doodinge. ofte/ [met] doodinge dooden, Dat is/ eenen moort aenrichten/ alles vermoorden.
40 Die aen de zee woonen/ met u gehandelt/ ende op u gesteunt hebben. Vgel. ond.27.35.
41 Tot een teecken van ontsettinge ende rouwe/ item vreese voor haren eygenen staet/ door u exempel.
42 Ofte/ geborduerde. *Hebr.* haers stickfels, ofte/ borduersels.
b Apoc.18.9, &c.
43 Eene vrage/ die voortquam uyt verwonderinge ende deernisse.
44 Daer ghy rontom in laegt. Vgel. onder 27.35. And. ghy die bewoont waert van de zeen. D. zeevarent volck/ trafikeerders/ die van over zee quamen/ om in u te woonen, Dat is/ eenen langen tijt/ haers handels halven/ in u te verkeeren. Vergel. Act.2.5. Jac.4.13. ende hier in't eynde van dit vs: woonden. Dat is/ lange verkeerden nae de wijse der kooplieden/ factoors/ &c.
45 D. die met hare uytnemende macht/ pracht ende magnificentie eenen schrick aenjaechden allen den genen/ die by haer van andere plaetsen quamen verkeeren. Vergel. ond. 32.23/&c. ende Jes.23.8.
46 D. om dat u volck sal moeten uytgaen in gevanckenisse: ofte/ uytganck. D. eynde/ deerlicken uytganck/ gelijck wy het selve woort in onse tale oock alsoo gebruycken.
47 Verstaet het Babylonisch krijchs-heyr. Siet boven v.3.
48 Ofte/ vele.
49 D. in't graf/ als dickwijls: dat ghy sult zijn als de doode/ begravene/ ende vergetene.
50 *Hebr.* volck der eeuwicheyt. D. outheyt/ verstaet die van outs af/ in voortijden/ van den beginne der werelt henen ondergevaren zijn. Siet van't woort Olam, Jerem.2. op v.20. alsoo in't volgende.
51 *Hebr.* d'aerde der benedenheden alsoo onder 32.16/&c.
52 Het selve woort met andere woorden geseyt.
53 Dat is/ mijn lant Canaan/ Jerusalem/ ende mijn volck Juda (over welcker elende ende verwoestinge ghy seydet/ Heah v.2.) die sal ick verlossen/ ende in sulcken staet herstellen/ dat sy de cieraet ende heerlickheyt der gantscher aerde sullen zijn/ tot een voorbeelt van 't gene ick mijner gantscher kercke door den Messia sal doen op der aerden/ ende in't hemelsch Canaan. Siet boven 20.6. Psal.48.3. Ephes.5.27. Apoc.21.2. ende onder 37.11. &c.
54 Dat is/ op der aerden/ onder de menschen die leven. Siet Psal.27. op v.13.

21 [Maer] u sal ick tot eenen [55] grooten schrick stellen/ ende ghy en sulter [56] niet [meer] zijn: als ghy [57] gesocht wordt/ so en sult ghy niet meer gevonden worden in eeuwicheyt/ spreeckt de Heere HEERE.

55 *Hebr.* verschrickingen, beroerten, verbaestheden. D. ick sal u soo toerichten/ dat een yeder sal schricken/ als hy daer van hoort/ ende daer aen denckt.
56 Siet boven op v.14.
57 Vergel. Psal.37.35/36. &c.

Het xxvij. Capittel.

Een prophetisch klaeg-liedt over Tyrus/ met beschrijvinge van hare heerlickheyt/ weelde/ en 't gerijf dat vele natien door allerleyen koophandel van haer hadden/ v.1/2/ &c. ende ter contrarie van haren schrickelicken val/ mitsgaders de schade/ ontsettinge/ rouwe/ ende aenschuyringe/ die daer over sal wesen by de volckeren ende der selver Coningen/ 26/ &c.

1 Wijders geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

2 Ghy dan/ menschen kint/ heft een klaeg-liedt op over Tyrus;

3 Ende segt tot Tyrus/ die daer woont aen [1] d'ingangen der zee/ [2] handelende met de volcken in vele [3] eylanden: Soo seyt de Heere HEERE; ô Tyrus/ Ghy segt/ ick ben [a] volmaeckt in schoonheyt.

4 Uwe lantpalen zijn in't [4] herte der zeen: uwe bouwers hebben uwe schoonheyt volkomen gemaeckt.

5 Sy hebben alle uwe [5] denningen [uyt] denneboomen van [6] Senir gebouwt: sy hebben [7] cederen van den Libanon [8] gehaelt/ om [9] masten voor u te maken.

6 Sy hebben uwe riemen [uyt] [b] eycken van Basan gemaeckt: [10] uwe berderen hebben sy gemaeckt [van] [11] wel betreden [12] elpenbeen/ uyt de eylanden der [13] Chittiten.

7 [14] Fijn linnen met [15] sticksel uyt Egypten was u uytbreydsel/ dat het u tot een [16] zeyl ware: [17] hemels-blaeuw ende purper/ uyt de eylanden van [18] Elisa/ was u decksel.

8 De inwoonders van [19] Zidon ende [20] Arvad waren uwe roepers: uwe [21] wijsen/ O Tyrus/ [die] in u waren/ die waren uwe [22] schippers.

9 De outste van [23] Gebal/ ende hare wijsen waren in u/ verbeterende uwe [24] breucken: alle schepen der zee ende hare zee-lieden waren in u/ om [25] onderlingen handel met u te drijven.

10 Persen/ ende [26] Lydiers/ ende [27] Puteërs waren in u heyr/ uwe [28] krijchslieden: schilt ende helm [29] hingen sy in u op; die [30] maeckten uwen cieraet.

11 De kinderen van Arvad/ ende u heyr/ waren rontom op uwe mueren/ ende de [31] Gammaditen waren op uwe [32] torens: hare schilden hingen sy rontom aen uwe mueren; die maeckten uwe schoonheyt volkomen.

12 [33] Tharsis [34] dreef koophandel met u: van wegen de veelheyt van [35] allerley goet; met silver/ yser/ tin/ ende loot [36] handelden sy [37] [op] uwe merckten.

13 [38] Javan/ Tubal/ ende Mesech/ die waren uwe [39] kooplieden: met [40] menschen zielen/ ende kopere vaten/ dreven sy onderlingen handel met u.

14 Uyt den [41] huyse van [42] Togarma/ [43] leverden sy peerden/ ende ruyteren/ ende muyl-ezels [op] uwe merckten.

15 [44] De kinderen van [45] Dedan waren uwe kooplieden; vele eylanden waren den koophandel uwer [46] hant/ hoornen van Elpenbeen ende Ebenhout [47] gaven sy u weder [tot] eene vereeringe.

16 [48] Syrien dreef koophandel met u/ van wegen de veelheyt uwer [49] wercken: met Smaragden/ purper/ ende [50] gestickt werck/ ende zijde/ ende [51] Ramoth/ ende [52] Cadkod/ handelden sy op uwe merckten.

17 [53] Juda/ ende het lant Israëls/ die waren uwe kooplieden: met tarwe van [54] Minnit/ ende [55] Pannag/ ende honich/ ende olye/ ende [56] balsem/ dreven sy onderlingen handel met u.

18 [57] Damascus dreef koophandel met u/ [58] om de veelheyt uwer [59] wercken/ van wegen de veelheyt van [60] allerley goet; met wijn van [61] Chelbon/ ende witte wolle.

19 Oock [62] leverden [63] Dan ende [64] Javan/ de [65] omreyser/ op uwe merckten: glat yser/ Casia ende Calmus/ was in uwen onderlingen koophandel.

20 [66] Dedan handelde met u met [67] kostelick gewant tot [68] wagens.

21 [69] Arabien/ ende alle Vorsten van [70] Kedar/ die waren de kooplieden uwer [71] hant: met lammeren/ ende rammen/ ende bocken/ daermede handelden sy met u.

22 De kooplieden van [72] Scheba ende Rahma/ die waren uwe koop-lieden: met [73] alle hooft-specerye/ ende met alle kostelick gesteente/ ende gout/ handelden sy [op] uwe merckten.

23 [74] Haran/ ende [75] Canne/ ende [76] Eden/ de kooplieden van [77] Scheba/ [78] Assur/ [ende] [79] Kilmad/ handelden met u.

24 Die waren uwe kooplieden met [80] volkomene cieragien/ met [81] packen van hemels-blaeuw ende [82] gestickt werck/ ende met [83] schatkisten van schoone kleederen: gebonden met koorden/ ende in [84] ceder gepackt/ [85] onder uwe koopmanschap.

25 De [86] schepen van [87] Tharsis songen van u/ [88] [van wegen] den onderlingen koophandel met u: ende ghy waert [89] vervult/ ende seer verheerlickt in 't [90] herte der zeen.

26 Die u [91] roepen/ hebben u in

1 D. daermen uyt de zee aenvaert/ ende daer de zee rontom aenslaet. siet 1.Reg. 5. op v.1.
2 Ofte/ die de principaelste is onder de volcken in't handelen, ofte/ koophandel te drijven. *Hebr.* eygentl. de handelersse der volckeren.
3 Siet Psal.72. op v.10.
a Ezech.28.12.
4 D. in't midden/ (als v.32.) ofte/ recht inde zee. Vgel. Deut. 4. op v.11. alsoo ond. Vss.25/26/27. ende cap.28.2/8.
5 *Hebr.* twee tafelen, waer door den overloop der schepen ofte scheeps denninge (alsmen seyt) verstaen wort. Het Hebr. woort staet in 't getal van tween, gelijck de overloop der schepen veel in tween gedeylt is/ afgaende aen beyde zijden.
6 Wassende op dat gebercht. siet Deut. 3.9.
7 *Hebr.* Ceder. Siet Jud.9. op v.15.
8 *Hebr.* genomen. D. genomen ende gebracht ofte gehaelt. Siet Gen.12. op v.15. ende Jerem.37. op v.17.
9 *Hebr.* mast-boom.
b Ies.2.13.
10 *Hebr.* uberdt, ofte/ banck, ofte men soudet konnen oversetten/ banckwerck.
11 *Hebr.* een dochter der treden, ofte/ gangen. D. 't welck lange in d'aerde gelegen/ ende daermen/ volgens/ lange over gegaen heeft/ dat voor het rechte elpenbeen gehouden wort. *Plin. lib.8. cap.3.* siet van dese maniere van spreken Job 5.
op v.7. Jes.5. op v.1. And. uwe [scheeps] bancken, (daer men op roeyde/ ofte daer de
passagiers op saten/ tot pracht) hebben die vande Companie der Assyriers, (ofte/ Aschuriten/
siet 2.Sam.2.9. met d'aenteeck.) gemaeckt van elpenbeen, &c. om dat de Hebr. woorden
Aschur ende Asschur malkanderen seer naekomen. 12 Siet 1.Reg.10. op v.18.
13 Siet Genes.10. op v.4. sommige verstaen de natien/ die westwaert van Palestina gelegen waren. 14 Siet Genes. 41. op v.42. 15 Ofte/ borduersel.
16 Ofte/ vane, vlagge. 17 D. kleederen van die verwe. 18 Siet Gen.10.
op v.4. 19 Siet Gen. 10. op v.15. 20 Siet Gen.10. op v.18. alsoo v.11.
21 Die kloeck/ ervaren ende bedreven waren inde zeevaert: alsoo v.9. 22 Ofte/
piloots, stierlieden: alsoo in't volgende. 23 Siet 1.Reg.5. op v.18. 24 *Hebr.*
breucke, splete, scheure. D. om uwe kostelicke gebouwen/ ende huysen te verbeteren, ofte/
als sommige/ om de gaten te stoppen/ de schepen te kalfateren/ ofte/ te brauwen.
25 *Hebr.* om uwe menginge te mengen. D. om sich met u in koophandel te begeven. De
Hebr. woorden/ zijnde van eenen oorspronck/ worden gebruyckt van trafijcke/ koopmanschap/ yets met malkanderen te verhandelen/ contraheren/ borge worden/ &c. alsoo in't
volgende. 26 Siet Gen.10. op v.13. *Hebr.* Lud ende Put. 27 Siet Genes.
10. op v.6. 28 Die ghy soo voor u garnisoen/ als andersins/ tot hulpe van vrienden/ vreese van vyanden/ ende tot pracht/ in uwen dienst seer statelick onderhieldet.
29 Tot pronck ende cieraet/ gelijckmen noch hedendaechs met schoone wapenen doet.
30 Ofte/ brachten uwen cieraet aen. *Hebr.* eygentl. gaven, hebben gegeven, Dat is/ sy
maeckten u cierlick, vercierden u/ dienden tot uwen cieraet. 31 Dese worden by sommige gestelt in eene contreye van Phenicien/ ofte/ sekere stadt aldaer/ genoemt Gammale,
met verwisselinge van de letter d. in een l. (siet *Plin. lib.2. cap.93.*) niet verre van Tyrus/ Noortwaert. Hebr. Gammadim. Sommige gissen/ dat het komt van't woort gomed.
Judic.3.16. beteeckenende eene elle/ ofte/ cubijt, elleboge. waer van dese den naem souden
hebben gehadt/ als kloecke schutters, ofte/ wachters, garden, die de vestingen bewaerden/
zijnde sterck van ellebogen/ armen ende vuysten/ ende alsoo tot sulcx bequaem ende dienstich. 32 D. stadts sterckten/ ende vestingen.

33 Siet Gen.10. op v.4.
34 Ofte/ was uwe handelersse. alsoo v.16/18.
35 *Hebr.* alle. D. allerley rijckdom/ have/ goederen/ als v.33. alsoo v.18/22.
36 Ofte/ stelden sich in, begaven sich, vervoechde sich: *Hebr.* gaven. ofte/ hebben sy gegeven. en soo dickwijls in't volgende.
37 Dit is hier in gevoegt uyt v.16. ende 19. alsoo in't volgende v.14.
38 D. de nakomelingen van dese drie, siet Genes.10. op v.2.
39 Ofte/ kramers, facteurs, verhandelaers.
40 D. persoonen/ ofte menschen. Siet Gen.12. op v.5. ende Apoc.18.13. Verst. om die tot slaven te verkoopen/ ofte anderssins te verhandelen.
41 D. geslachte ofte volck.
42 Siet Gen.10. op v.3.
43 Ofte/ brachten sy, handelde sy [met] &c. als v.12/&c.
44 D. nakomelingen.
45 Siet Gen.10. op v.7. Jerm.25. op v.23.
46 D. die ghy tot uwen koophandel en trafijcke aen de hant hadt/ ofte/ met de welcke ghy handeldet in koopen ende verkoopen/ waer in het hant geven, ofte, kloppen in de hant, het toeslaen van den koop/ gebruyckelick was/ als noch in andere onderhandelingen. Vergel. ond. v.21.
47 Ofte/ brachten. *Hebr.* brachten sy weder uwe vereeringe. D. u tot eene vereeringe. ofte (als sommige) in betalinge.
48 *Hebr.* Aram. siet Genes.10. op v.22. Verst. de Syriers.
49 Ofte/ maecksellen. D. allerley koopware die in u bereyt wiert/ om te verhandelen, alsoo v.18.
50 Ofte/ geborduert, borduersel.
51 Siet Job 28. op v.18.
52 Siet Jes.54.12.
53 Vergel. 1.Reg. 5.9. Act.12.20.
54 Siet Jud.11.33.
55 Dat sommige houden/ voor balsem, andere voor Phenicien.
56 Siet Genes.37. 25. ende Jer.8.22.
57 Siet Gen.14. op v.15. ende 2.Sam. 8. op v.5.
58 Ofte/ met, in.
59 Als v.16.
60 Als bov. v.12.
61 Dat sommige houden voor Chalibon in Syrien. 62 Ofte/ handelden, als v.12. 63 Nakomelingen van
Dan, woonende te Dan, aen't gebergte van Libanon, siet Jud.18.29. 64 Siet Gen.
10. op v.2. 65 *Hebr.* Muzzal. D. die gedaen, D. gedreven is om te reysen/ af ende
aen/ die omgejaecht, omgedreven wort, T.w. door begeerte van gewin, als kooplieden ende
kramers. sommige houden 't voor een eygen naem eener natie. 66 Dat is/ de nakomelingen Dedans. Siet Genes.25.3. 67 *Hebr.* kleederen der vryheyt, D. die vrye
persoonen/ ende geen knechten ofte slaven gebruycken. D. cierlicke/ kostelicke. 68 Ofte/ rijd-tuych, sadel-tuych. 69 D. de Arabiers. 70 Siet Genes. 25. op v.13.
Jerem.2. op v.10. 71 Siet bov. v.15. 72 Siet van dese beyde Gen.10. op v.7.
73 D. allerleye principaelste ende uytnemende specerye. alsoo in't volgende. Vergel.
boven v.12. 74 Siet Gen.11. op v.31. 75 Dat sommige houden voor
Calne Gen.10.10. 76 Siet Genes.2. op v.8. 77 Sommige houden dit
voor Seba in woest Arabien/ aen Mesopotamien. Siet Job.1/ op v.15. 78 D. de
Assyriers. Siet Gen.10. op v.22. 79 Dit houden sommige voor een lantschap in't
bovenste van Meden/ tusschen Assyria ende Parthia gelegen. 80 Siet boven 23.12.
ofte/ allerley sorteringe, ofte/ in't gros. *Hebr.* volcomenheden, volmaecktheden. 81 Ofte/
balen, gevouwene stucken. *Hebr.* als of men seyde/ voudselen, inwindselen. And. mantels, rocken, tabbaerden. 82 Ofte/ geborduert. 83 Ofte/ kofferen. 84 *Hebr.* gecedert. D. in cederen kisten gedaen/ geleyt/ ofte/ ingemaeckt. ofte/ van cederen gemaeckte
kisten, cederkisten. 85 Ofte/ op uwe beurse. 86 D. het zeevarende volck/
ofte/ de passagiers. 87 De stadt Tharsis/ ofte Oceanische zee. Siet 1.Reg.10.
op v.22. 88 Ofte/ [op] uwe merckten. 89 T.w. met allerleyen rijckdom. 90 Als bov. v.4. ende in 't volgende. 91 D. uwe Regenten/
Coninck ende Vorsten/ die uwe leytslieden zijn/ gelijck de roepers in de schepen.

[92] groote wateren gevoert: De [c] [93] ooste wint heeft u verbroken in't herte der zeen.

27 [d] U goet/ ende uwe merckt-waren/ uwen onderlingen koophandel/ uwe zeelieden/ ende uwe schippers: die uwe breucken verbeteren/ ende die onderlingen handel met u drijven/ ende alle uwe krijchslieden/ die in u zijn/ selfs met de gantsche gemeynte die in't midden van u is/ sullen vallen in't herte der zeen/ ten dage uwes vals.

28 Van 't geluyt des geschreeuws uwer schippers/ sullen de [94] voorsteden [e] beven.

29 Ende alle die den riem handelen/ zeelieden/ [ende] alle schippers van de zee/ sullen uyt hare schepen neder-klimmen: op het lant sullense staen blijven.

30 Ende sy sullen hare stemme over u laten hooren/ ende bitterlick schreeuwen: ende sy sullen [95] stof op hare hoofden [96] werpen/ sy sullen sich [97] wentelen in der asschen.

31 Ende sy sullen sich over u [98] gantsch [f] kael maken/ ende [99] sacken aengorden: ende sullen over u weenen met [100] bitterheyt der ziele/ [ende] bittere rouwklage.

32 Ende sy sullen [101] in haer gekerm een klaegliedt over u opheffen/ ende over u weeklagen/ [seggende]: Wie is geweest als Tyrus/ als de [102] uytgeroeyde in't midden der zee?

33 Als uwe merckt-waren uyt de zeen voortquamen/ hebt ghy vele volcken versadicht: met de veelheyt uwer goederen/ ende uwen onderlingen koophandel/ hebt ghy de Coningen der aerde rijck gemaeckt.

34 Ter tijt/ dat ghy uyt de zeen verbroken zijt in de diepten der wateren; zijn uwen onderlingen koophandel/ ende uwe gantsche gemeynte/ in 't midden van u gevallen.

35 Alle inwoonders der [103] eylanden zijn over u ontsett: ende haren Coningen [104] staen de hayren te berge/ sy zijn verbaest van [105] aengesichte.

36 De handelaers onder de volcken fluyten [106] u aen: ghy zijt eenen [107] grooten [g] schrick geworden; ende en sulter niet [108] [meer] zijn tot in eeuwicheyt.

92 Ofte/ geweldige: D. in groot perijckel ende noot van schipbreucke. Vergel. 2. Sam. 22. op v. 17. ofte ghy zijt tot sulck eene hoochste opgeklommen/ dat uwen val des te swaerder sal zijn/ daer toe ghy d'occasie hebt gegeven door uwe groote pracht/ gelijck schepen/ in sware ruyme wateren met hooge zeylen gevoert/ te lichter vanden storm worden getroffen ende verbroken.
c Ezech. 17.10.
93 Siet Exod. 10. op v. 13. Job 27. op v. 21. Psal. 48. 8. ende boven 17. 10.
d Apoc. 18. 9. &c.
94 And. gedrevene baren der zee.
e Ezech. 26. 10. 15.
95 Siet 2. Sam. 1. op v. 2.
96 *Hebr.* doen opkomen, opbrengen, opwerpen.
97 Als Jerem. 6. 26.
98 *Hebr.* Eygentl. kaelheyt, ofte sich [met] kaelheyt kaelmaken. Siet Jerem. 16. op v. 6.
f Ierem. 48. 37.
99 Siet Gen. 37. op v. 34.
100 Dat is/ bittere droefheyt des herten.
101 And. hare kinderen sullen, &c.
102 T. w. stadt.
103 Vergel. bov. 26. v. 15.
104 Als onder 32. v. 10.
105 Toonende groote verschrickinghe in haer gelaet.
106 Ofte/ over u. Siet 1. Reg. 9. op v. 8. ende Jerem. 18. op v. 16.
107 *Hebr.* verschrickingen: alsoo onder 28. 19.
g Ezech. 26. 21.
108 Vergel. boven 26. 14. met d'aent.

Het xxviij. Capittel.

Prophetye vande verwoestinge des Coninckx van Tyrus/ om sijnen trotz ende hoochmoet/ vs. 1/ 2/ &c. Prophetisch klaech-liedt over hem/ uyt vergelijckinge van sijne voorgaende heerlickheyt/ ende toekomstigen ondergangk/ 11. prophetye tegen Zidon/ 21. met eene belofte vande herstellinge der kercke/ 25.

1 VOorts geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

2 Menschen kint/ segt tot den [1] Vorst van Tyrus/ Soo seyt de Heere HEERE; Om dat u herte sich verheft/ ende [2] seyt/ Ick ben [3] Godt/ ick sitt in Godes [4] stoel/ in't [5] herte der zeen: daer ghy een [a] mensche/ ende geen Godt en zijt/ [6] stelt ghy nochtans u herte/ als Godts herte.

3 Siet/ ghy zijt [7] wijser dan Daniel: [8] Sy en hebben niets toegeslotens voor u [9] verborgen.

4 Door uwe wijsheyt ende door u verstant/ hebt ghy vermogen voor u [10] verkregen; ja ghy hebt gout ende silver verkregen in uwe [11] schatten.

5 Door de grootheyt uwer wijsheyt in uwen koophandel/ hebt ghy u vermogen vermeerdert: ende u herte verheft sich van wegen u vermogen.

6 Daerom seyt de Heere HEERE alsoo: Om dat ghy u herte gestelt hebt als Godts herte;

7 Daerom siet ick sal [12] vreemde over u brengen/ de [b] [13] tyrannichste der heydenen: die sullen hare sweerden [14] uyttrecken over de [15] schoonheyt uwer wijsheyt/ ende sullen uwen glants [16] ontheyligen.

8 Ter groeve sullen sy u doen nederdalen: ende ghy sult sterven den [17] doot eens verslagenen in't [18] herte der zeen.

9 Sult ghy [dan] [19] eenichsins/ voor't [20] aengesichte uwes dootslagers/ seggen/ Ick ben Godt? daer ghy een mensche zijt/ ende geen Godt/ in de hant des genen die u verslaet?

10 Ghy sult den [21] doot der onbesnedenen sterven/ door de hant der vreemden: want ick heb't gesproken/ spreeckt de Heere HEERE.

11 Wijders geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

12 Menschen kint/ heft een klaegliedt op over den Coninck van Tyrus: ende segt [22] tot hem; Soo seyt de Heere HEERE; Ghy verzegelaer der [23] somme/ vol van wijsheyt/ ende [c] volmaeckt in schoonheyt:

13 Ghy [24] waert in Eden/ Godes hof; [25] alle kostelick gesteente was u [26] decksel/ [27] Sardis-steenen/ Topazen/ ende [28] Diamanten; Turckoysen/ [29] Sardonix-steenen/ ende Jaspis-steenen/ Saphyren/ [30] Robijnen/ ende Smaragden/ ende gout: [31] het werck uwer trommelen/ ende uwer pijpen/ was by u; ten dage als ghy [32] geschapen wiert/ warense bereydet.

14 [33] Ghy waert een [34] gesalfde [35] overdeckende [36] Cherub: ende ick hadde u [alsoo] [37] gesett; ghy waert op [38] Godes heyligen berch; ghy wandeldet in't midden der [39] vyerige steenen.

15 Ghy waert [40] volkomen in uwe [41] wegen/ van den dach af dat ghy [42] geschapen zijt/ tot datter [43] ongerechticheyt in u [44] gevonden is.

16 Door de [45] veelheyt uwes koophandels/ hebben [46] sy het [47] midden van u met [48] gewelt [49] vervult/ ende ghy hebt gesondicht: Daerom sal ick u [50] ontheyligen

1 Verstaet den Coninck/ als ond. v. 12. ende siet 2. Sam. 6. 21. ende 2. Reg. 20. 5.
2 Ofte/ ghy geseyt hebt, ofte segt, T. w. by u selven. D. denckt/ maeckt u wijs.
3 U toeeygenende de wijsheyt/ macht/ ende Majesteyt/ die den eenigen waren Godt alleen toe komt.
4 Als in een hemelrijck/ daer my geen vyant kan deeren/ noch eenige heerlickheyt ontbreeckt.
5 Siet boven 27. 4. alsoo v. 8.
a Iesa. 31. 13.
6 Ghy vergelijckt u in wijsheyt/ &c. met Godt.
7 Verstaet/ in uwen sin/ ende alsoo in't volgende: ofte/ bespottender wijse gesproken. 'Tschijnt datter in Babel (daer Ezechiel geprophetéert heeft) sulck een spreeckwoort gebruyckt is/ van Daniels wijsheyt genomen/ die aldaer vermaert was. Siet Dan. 1. 17. &c. 8 D. men heeft niets/ &c. ofte/ daer en is niets/ &c. 9 Ofte/ verduystert. 10 *Hebr.* gemaeckt: alsoo in't volgende. 11 Ofte/ schatkameren.

12 De Babyloniers/ bov. 26. 7. ende onder 29. 20.
b Ierem. 6. 23.
13 Ofte/ verschrickelickste, grousaemste, wreetste, alsoo onder 30. 11. ende 31. 12. ende 32. 12.
14 *Hebr.* ledigen, om dat de scheede in 't uyt-trecken des sweerts geledicht wort. alsoo ond. 30. 11.
15 D. u bloeyende Coninckrijck/ ende staet/ welcker heerlickheyt ghy uwe wijsheyt toeschrijft/ ofte/ tegen u/ die ghy u soo schoon en wijs houdt.
16 D. verontreynigen/ als een onheylich ende vuyl dinck tracteren mits u doodende/ en in den kuyl smijtende/ als volgt: alsoo v. 16. siet bov. 7. op v. 21.
17 *Hebr.* in 't veelvoudich getal/ dooden, ofte/ doodingen. (als Jes. 53. 9.) De sin is/ sy sullen u eenen geweltsamen doot aen doen/ selfs in uwe stadt/ die met wateren omcingelt is/ daer op ghy u vertrouwt.
18 Als boven v. 2.
19 *Hebr.* seggende, seggen.
20 Als ghy uwe onmacht en nieticheyt metter daet sult bevinden/ zijnde inde macht uwes vyants.
21 *Hebr.* dooden, (in't getal van velen als v. 8.) der onbesnedenen. D. als de godtloose/ onheylige/ ende by Godt verachte sterven/ die van sijn volck niet en zijn. siet 1. Sam. 17. 26. Jud. 15. 18. item ond. 31. 18. ende 32. 19/ 21/ 25/ 27/ &c. sommige gissen/ dat dit soude mogen sien/ op de ordinantie van Godts volck/ hebbende bevel van uyt te roeyen onder hen/ die sich niet wilden laten besnijden. Gen. 17. 14.
22 Ofte/ van hem.
23 D. van't getelde ofte gewogene. D. (als sommige verstaen) die't opperste gesach hebt over den gantschen grooten koophandel van Tyrus. ofte/ (als andere) die een mate, patroon, beelt, ofte prente zijt van eenen volkomelick florerenden staet: ofte/ sonder eenich gebreck/ daer niets aen en feylt/ gelijck aen eene somme/ die wel getelt ende verzegelt is. c Ezech. 27. 3.
24 Woondet ende hieldt hof in eene uytermaten playsierige plaetse/ als in een lusthof ofte paradijs. siet Gen. 2. 8. ende 13. 10. ende ond. 31. 8/ 9. ende 36. 35. 25 D. allerley. 26 D. uwe kleederen waren daermede alsoo verciert/ als of ghy met enckel kostelick gesteente gekleedt waert. 27 Ofte/ Robijnen. *Hebr.* staen dese steenen alle in't getal van eenen. siet wijders/ Exod. 28. op v. 17. 28 Ofte/ Carbonckelen. 29 Siet Gen. 2. op v. 12. 30 Ofte/ Carbonckelen. 31 Van kinds been aen/ hebt ghy in alle vrolickheyt ende vertelheyt geleeft/ men heeft u allen plaisier ende ciere aengedaen/ daer toe het trommel ende pijpen-werck diende. 32 D. geboren/ ende door Godts almacht/ goedicheyt ende wijsheyt uyt moeders lichaem eerst te voorschijn wierdt gebracht. Vergel. Gen. 1. op v. 1. alsoo v. 15. ende boven 21. 30. 33 D. ghy waert te vergelijcken in uyterlicke kostelickheyt ende heerlickheyt/ by 'tgene dat op mijnen berch Zion in den Tempel seer kostelick ende heerlick was/ namelick de goudene Cherubim, ende het priesterlick gewaet. dit past bequamelick op dit gantsche vs. andere duyden 't op de Cherubim die't paradijs bewaerden (om dat in't voorgaende van Eden, ende Godts hof gesproken is.) met dewelcke dese Coninck als gesalft/ dat is/ verordineert ende gestelt (als volcht) tot eenen beschermer sijns rijcks/ zy vergeleken. 34 Want het gene inden Tabernakel was/ wiert gesalft met de heylige olye. Exod. 30. 26. &c. 35 T. w. de Arke/ met sijne vleugelen. Exod. 25. 20. 36 Siet Gen. 3. op v. 24. 37 Ofte/ gemaeckt, D. ick had u met sulcke heerlickheyt begaeft. 38 *Hebr.* op den berch der heylicheyt Godts. D. als/ ofte/ gelijck &c. verst. Zion. 39 *Hebr.* steenen des vyers. D. over al/ waer ghy op ende neer gingt in u palleys/ blonck het van glinsterende kostelicke steenen. ofte/ ghy wandeldet in kleederen/ die daer mede verciert waren/ ende als vyer stralen van sich gaven: gelijck de hooge priester blonck met de gesteenten/ die in den priesterlicken borstlap waren. Exod. 28. 15. &c. 40 D. u en ontbrack niets aen pracht ende magnificentie. 41 D. wesen/ voornemen/ ende doen. Siet Genes. 6. op v. 12. 42 Als boven v. 13. 43 And. groote ongerechticheyt, om uyt te drucken/ dat het Hebr. woort/ beteeckenende ongerechticheyt, verkeertheyt, ondeucht, &c. een letter meer heeft als ordinaris. Vergel. Psal. 3. op v. 3. 44 D. klaerlick gebleken/ ende ontdeckt/ ende ghy als op der daet betrapt ende achterhaelt zijt. Vergel. Psal. 36. 3. Jerem. 2. 26/ &c. met d'aenteeck. 45 Ofte/ grootheyt. 46 T. w. die met u gehandelt hebben. 47 D. u herte/ ofte/ het midden van uwe stadt. 48 Dat ghy genegen zijt geworden tot allerley overlast/ ofte/ dat ghy vergadert hebt groote schatten/ door gewelt verkregen. 49 And. zijnse [in't] midden van u vol van, &c. 50 Als onreyn ende onheylich verstooten. Vergel. v. 7.

van [51] Godes berch/ ende ſal u/ ghy [52] overdeckende Cherub/ verdoen [53] uyt het midden der vyerige ſteenen.

17 U herte verheft ſich over uwe ſchoonheyt; ghy hebt uwe wijſheyt [54] bedorven/ van wegen uwen glans: Ick [55] heb u op d'aerde henen geworpen/ ick heb u voor't aengeſichte der Coningen geſtelt/ [56] om op u te ſien.

18 Van wegen de veelheyt uwer ongerechticheden/ door het onrecht uwes koophandels/ hebt ghy uwe [57] heylichdommen ontheylicht: Daerom heb ick een [58] vyer uyt het midden van u doen voortkomen/ dat u heeft verteert/ ende ick hebbe u gemaeckt tot [59] aſſchen op d'aerde/ voor d'oogen aller der gener die u ſien.

19 Alle die u kennen onder de volcken/ zijn over u ontſett: ghy zijt eenen [60] grooten ſchrick geworden/ ende en ſulter niet [meer] zijn tot in eeuwicheyt.

20 Wijders geſchiedde des HEEREN woort tot my/ ſeggende:

21 Menſchen kint/ [61] ſet u aengeſichte tegen [62] Zidon: ende prophetеert tegen haer;

22 Ende ſegt; Soo ſeyt de Heere HEERE; Siet ick [63] [wil] aen u/ ô Zidon/ ende ſal in't midden van u [64] verheerlickt worden: ende ſy ſullen weten dat ick de HEERE ben/ als ick gerichten in [65] haer ſal hebben [66] geoeffent/ ende in haer [67] geheylicht ſal zijn.

23 Want ick ſal de peſtilentie in haer ſenden/ ende bloet in hare ſtraten/ ende de verſlagene [68] ſullen vallen in't midden van haer/ door't ſweert/ [dat] tegen haer ſal zijn van rontomme: ende ſy ſullen weten/ dat ick de HEERE ben.

24 Ende het huys Iſraëls en ſal geene [69] ſmertende doorne/ noch weedoende diſtel meer hebben/ [70] van alle die rontom hen zijn/ die haerlieden [71] berooven: ende ſy ſullen weten/ dat ick de Heere HEERE ben.

25 [72] Alſoo ſeyt de Heere HEERE; Als ick het huys Iſraëls ſal vergadert hebben uyt de volcken/ onder dewelcke ſy verſtroyt zijn/ ende ick onder hen voor de oogen der heydenen ſal [73] geheylicht zijn: dan ſullen ſy in haer lant woonen/ dat ick aen mijnen knecht/ aen Iacob/ gegeven hebbe.

26 Ende ſy ſullen daer in ſeker woonen/ ende huyſen bouwen/ ende wijngaerden [d] planten; ja ſy ſullen ſeker woonen: als ick gerichten ſal hebben geoeffent tegen alle die haerlieden berooft hebben/ van de gene die rontom hen zijn; ende ſy ſullen weten/ dat ick de HEERE haerlieder Godt ben.

51 Van de heerlickheyt/ door dewelcke ghy met mijne berch (boven. v.14.) waert te vergelijcken/ verachtelick verloopen.
52 Als v.14.
53 Dat ghy van alle uwe pracht ſult ontbloot zijn. ſiet v.14.
54 Uwe hoocheyt en heerlickheyt heeft uwe wijſheyt doen vergaen/ ende u verdwaeſt.
55 D. ick ſal't ſekerlick doen: prophetiſcher wijſe geſproken/ ende alſoo in't volgende.
56 Dat is/ tot een ſchouwſpel ofte ſpectakel/ van mijn rechtveerdich ende wonderlick oordeel over u/ over wiens pracht ende vermogen ſich een yeder te vooren verwonderde/ als int volgende verklaert wort.
57 D. u palleys/ ende Coninckllicken throon/ (die Gode behooren geheylicht te worden/ ende dien ghy met Godes woonninge ende throon vergeleeckt. vs. 2.) hebt ghy onheylich/ vuyl/ ende profaen gemaeckt.
58 Mijns toorns/ door u ende d'uwe veroorſaeckt/ ofte/ der plagen ende ellenden. ſiet Iob 22,20. ende bov. 27.27. ende onder 30.8.
59 Dat is/ ſal u tot d'uyterſte nietticheyt brengen. Siet Iob 16,15. &c.
60 Als bov. 27.36.
61 Siet boven 6. op v.2.
62 Oock aē de middellantſche zee/ ofte de zee van Phenicien/ gelegen noordwaert van Tyrus af. Siet Gen. 10. op v.15.
63 Siet bov. 13.8. ende Ierem. 21. op v.13.
64 Door mijne oordeelen ende ſtraffen/ (als volcht) oorſake geven/ van ge-eert ende geroemt te zijn.
65 Zidon.
66 *Hebr.* gedaen. alſoo v. 20. ende cap. 30.19.&c. Siet bov. 5. op v.8.
67 Mijne gerechticheyt/ heylicheyt ende macht onder haer ſal bewesen hebben. alſoo v.25. ende cap. 36.23. ende 38.16.
68 And. gericht worden.
69 Ofte/ ſtekende, D. d'omliggende vyanden en ſullen haer niet meer quellen ende beſchadigen.
70 Ofte/ uyt alle plaetſen, die rontom hen zijn.
71 Ofte/ verſmaden: alſoo v. 26. Vergel. bov. 16.57.
72 Deſe prophetye kan wel eenichſins geduydt worden op de verloſſinge uyt Babel/ maer hare vervullinge gehoort tot het geeſtelick Coninckrijck des Meſſie: ende is geſtelt (als elders dickwijls) nae den ſtijl des Ouden Teſtaments. Vergel. Ierem. 32.37/38/39.&c.
73 Als v.22.
d Ierem. 31.5.

Het xxix. Capittel.

Tijt deser prophetye v.1. tegen Pharao ende gantſch Egypten/ 2. met beloſte van eene kleyne herſtellinge/ 13. op dat Godts volck ſich niet meer op Egypten en vertrouwe/ noch door meyneedicheyt in lijden brenge/ 16. tijt der volgender prophetye/ 17. in de welcke Godt den Coninck Nebucadrezar Egyptenlant geeft tot loon van ſijnen dienſt/ tegen Tyrus/ 18. herſtellinge Iſraels/ 21.

1 IN den [1] tienden jare/ in de [2] tiende [maent]/ op den twaelfſten der maent/ geſchiedde des HEEREN woort tot my/ ſeggende:

2 Menſchen kint [3]/ ſett u aengeſichte tegen [4] Pharao/ den Coninck van Egypten: ende prophetеert tegen hem/ ende tegen het gantſch Egypten.

3 Spreeckt/ ende ſegt/ Soo ſeyt de Heere HEERE; Siet [5] ick [wil] aen u/ ô Pharao/ Coninck van Egypten; dien grooten [a6] Zee-draeck/ die in't midden ſijner [7] rivieren leyt: Die daer ſeyt/ Mijne [8] Riviere is mijne/ ende ick heb die voor my [9] gemaeckt.

4 Maer ick ſal [10] haken in uwe kaken doen/ ende den [11] viſch uwer rivieren aen uwe ſchubben doen kleven: ende ick ſal u uyt het midden uwer rivieren optrecken/ ende al de viſch uwer rivieren ſal aen uwe ſchubben kleven.

5 Ende ick ſal u verlaten/ in de woeſtijne/ u/ ende al den viſch uwer rivieren; op het open velt ſult ghy [12] vallen; ghy en ſult niet [13] verſamelt noch vergadert worden: [14] aen 't gedierte der aerde/ ende aen 't gevogelte des hemels heb ick u ter ſpijſe gegeven.

6 Ende alle de inwoonders van Egypten ſullen weten/ dat ick de HEERE ben: om dat ſy den huyſe Iſraëls eenen [b15] riedt-ſtaf geweeſt zijn.

7 Als ſy u by uwe hant grepen/ ſo wiert ghy [16] gebroken/ ende ſpletet hen alle [17] zijden: ende als ſy op u leunden/ ſo wiert ghy verbroken/ ende [18] lietet alle lendenen op haer ſelven ſtaen.

8 Daerom/ ſoo ſeyt de Heere HEERE; Siet ick ſal het [19] ſweert over u brengen: ende ick ſal uyt u menſch ende beeſt uytroeyen.

9 Ende Egypten-lant ſal worden tot eene wilderniſſe ende woeſtheyt; ende ſy ſullen weten/ dat ick de HEERE ben: om dat [20] hy ſeyt/ [21] De Riviere is mijne/ ende ick heb [die] gemaeckt.

10 Daerom/ ſiet ick [22] [wil] aen u/ ende aen uwe Riviere: ende ick ſal Egyptenlant ſtellen tot [23] woeſte wilde eenſaemheden/ van den [24] toren [25] Syene af/ tot aen de lantpale van [26] Moorenlant.

11 Geen menſchen-voet en ſal door't ſelve doorgaen/ noch geen beeſten-voet en ſal door't ſelve doorgaen: ende het ſal veertich jaer [27] onbewoont zijn.

12 Want ick ſal Egypten-lant ſtellen [tot] eene verwoeſtinge in't [28] midden der verwoeſte landen/ ende ſijne ſteden ſullen eene woeſtheyt zijn in't middē der verwoeſte ſteden/ veertich jaer: ende ick ſal de Egyptenaers verſtroyen onder de heydenen/ ende ſalſe [29] verſpreyden in de landen.

13 Maer ſoo ſeyt de Heere HEERE: ten eynde van [30] veertich jaer/ ſal ick de

1 Na de gevanckelicke wech-voeringe van Iechonias ofte Iojachin. Vergel. boven 1,2. ende onder 33.21. &c.
2 In't kerckelick jaer genoemt Tebeth, in't burgerlicke/ Tamuz.
3 Siet bov. 6. op v.2.
4 Deſen houden ſommige geweeſt te zijn Pharao Hophra, Siet Ierem. 44.30. met d'aenteeck. uyt welcke plaetſe afgenomen wort/ dat hy ſchijnt geleeft te hebben ten tijde als de Ioden/ na Ieruſalems verwoeſtinge door Nebucadnezar/ vluchteden in Egypten. anders was Pharao, een gemeyne naem der Coningen van Egypten. ſiet Gen. 12. op v.15.
5 Als bov. 28.22. alſoo onder v.10. ende cap. 30.22. &c.
a Pſal. 74.13,14. Ieſa. 27.1. ende 51.9.
6 Siet Pſal. 74.13/ 14. Ieſa. 27. 1. ende 51.9. ende ond. 32.2. Sommige verſtaen hier een Crocodyl.
7 Verſt. de verſcheyden armen eñ ſtroomen van de groote ende vermaerde Riviere Nilus, waer door hy meynde ſoo verſekert te zijn/ dat geen vyant/ ja ſelfs geen Godt (als *Herodot. Lib. 2.* ſchrijft) hem uyt ſijn rijck konde verdrijven.
8 Nilus: daer over heb ick alleē te gebieden/ ſy is alleen tot mijn profijt eñ verſekeringe/ niemant anders heeſter geſach over/ ofte cāſe my benemē ofte ontwendē.
9 Alſoo geordineert ende verdeylt/ tot gerijf eñ ſterckte mijns Coninckrijcks.
10 Vergel. Amos 4. op v. 2.
11 D. uwe onderdanen ſal ick met u uyttrecken (gelijck de kleyne viſſchen hangen aen de ſchubben van ſulcke groote) ende u t'ſamen ter plaetſen voeren ende trecken/ daer ghy ſult varen/ als volcht: ick ſal mijn oordeel eensdeels door de Tyreners (als ſommige uyt *Herodot. Lib. 2.* meynen) daerna/ door Nebucadnezar uytvoeren/ van welcken in 't volgende vermeldt is/ v.19. &c. item 30.24/25. &c. Vergel. Ier. 43.10. ende 46. 2. &c. ende ſiet oock Ierem. 44. op v.30. D'ordre deſer geſchiedeniſſen is by de uytleggers wat duyſter/ overmits Pharao Hophra gehouden is voor een kints kint van Pharao Necho. dien Nebucadnezar/ by't leven (alſmen houdt) ſijns vaders/ Nebucadnezars des eerſten/ (anders genoemt Nabopolaſſar) heeft overwonnen/ ende daerna Egypten verwoeſt/ blijvende de ſake ſelfs/ ende de waerheyt van Godts woort buyten allen twijfel. gelijck Godt in ſijne genaden-beloften/ het begin/ vervolch/ ende eynde dickwijls t'ſamen voecht/ ende onder een vermengt: alſoo doet hy oock in ſijne ſtraf-prophetyen/ dewijle alles hem van eeuwicheyt bekent is/ ende het eene ſoo ſeker als't ander: waerop in de ſchriften der Propheten ſonderling dient gelett. Vergel. Ierem. 46,2/13. met d'aenteeck. op beyde vſſ. aldaer.
12 D. geſlagen worden ende omkomen. Siet Geneſ. 14. op v.10. Ofte/ vallen, voor/ liggen. als elders.
13 Ter begraeffeniſſe/ alſoo elders.
14 Vergel. Pſal. 74. 14/ &c.
b 2.Reg. 18.21. Ieſa. 36.6.
15 Haer opruyende tot rebellie tegen de Chaldeen/ met beloſte van groote hulpe/ die ſy niet en hebben gehouden. Siet 2.Reg. 18. op v.21.
16 Ofte/ gekroockt: haer niet alleen niet ondersteunende/ maer oock quetſende/ ende ſtekende.
17 *Hebr.* zijde: ofte/ de gantſche zijde. And. ſchouder: hier wort van lenen, ofte/ leunen ende ſteunen geſproken.
18 *Hebr.* dedet hen alle lendenen ſtaen. Dat is/ ghy verliet ſe/ lietſe ſtaen op haer ſelven/ ende begaen/ ſooſe beſt konden/ ſonder haer te helpen/ ofte t'onderſteunen tegen uwe beloften/ ende hare hope/ ofte verwachtinge. ofte aldus: Ende ſoudt ghy haer alle lendenen doen ſtaen? Dat is/ ſtaende/ ofte/ over eynde houden.
19 Vyantlicke oorloge/ moort ende verwoeſtinge.
20 Pharao.
21 Als boven v.3.
22 Als boven v.3.
23 *Hebr.* woeſtheden der woeſtheyt der eenſaemheyt, ofte/ wilderniſſe. D. ten uyterſten woeſt maken.
24 *Hebr.* Migdol, dat ſommige nemen voor de ſtadt Migdol, waer van ſiet Ier. 44.41. ende 46.14.
25 *Hebr.* Sevench. D. van het een eynde des lants tot het andere/ gelijck eenige dit verklaren. doch Syene was een vermaerde ſtadt in Egypten/ gelegen juyſt onder den kreefts cirkel, ofte/ tropicus Cancri, *Plin. Lib. 2. c.75.* Eenige meynen dat het nu genoemt zy Aſna.
26 *Hebr.* Cuſch. ſiet Gen. 2. op v.13. ende 10. op v.6. dat Moorenlant aen Egypten grenſt/ wort gehouden buyten twijfel. ſiet Ieſa. 18. op vſſ. 1/2. ende vgel. ond. 30.4.
27 Siet van't Hebr. woort Ier. 17. op v.6.
28 D. in ſulcken ſtaet/ als andere verwoeſte landen eñ ſteden plegen te zijn: alſoo ond. 30.7.
29 Ofte/ wannen, verſchudden: alſoo ond. 30.23.
30 Na deſe verwoeſtinge/ als de Monarchie der Babyloniers nae't eynde ſal gaen.

Egyptenaers vergaderen uyt de volcken/ daer henen ſy verſtropt zijn geworden.

14 Ende ick ſal de gevanckeniſſe der Egyptenaren wenden/ ende haer weder-brengen in den lande [31] Pathros/ in't lant hares [32] koophandels: ende aldaer ſullen ſy een [33] nedrich Coninckrijck zijn.

15 Ende het ſal nedriger zijn dan de [andere] Coninckrijcken / ende ſich niet meer verheffen boven de heydenen: want ick ſalſe verminderen / datſe niet en ſullen heerſchen over de heydenen.

16 Ende het en ſal den huyſe Iſraëls niet meer zijn tot een vertrouwen / dat der [34] ongerechticheyt doe gedencken / wanneerſe nae [35] haerlieden [c] omſien: maer ſy ſullen weten/dat ick de Heere HEERE ben.

17 Voorts gebeurdet in't [36] ſeven ende twintichſte jaer/inde [37] eerſte [maent] / op den eerſten der maent; [dat] het woort des HEEREN tot my geſchiedde/ſeggende:

18 Menſchen kint/ Nebucadrezar/de Coninck van Babel / heeft ſijn heyr eenen grooten dienſt doen dienen tegen [38] Tyrus; alle [39] hoofden zijn [40] kael geworden / ende [41] alle zijden zijn uytgepluckt: Ende noch hy/ noch ſijn heyr / en heeft geen loon gehadt van wegen Tyrus / voor den dienſt/ dien hy tegen haer gedient heeft.

19 Daerom / ſoo ſeyt de Heere HEERE; Siet ick ſal Nebucadrezar/ den Coninck van Babel / Egypten-lant geven: ende hy ſal [42] deſſelven [43] menichte wechvoeren / ende deſſelven buyt buyten / ende deſſelven roof rooven/ende het ſal den loon zijn voor ſijn heyr.

20 [Tot] ſijn [44] arbeyts-loon / om dat hy tegen [45] haer gedient heeft/heb ick hem Egyptenlant gegeven / om datſe [46] voor my [47] gewrocht hebben / ſpreeckt de Heere HEERE.

21 Te dien dage ſal ick den [48] hoorn van het huys Iſraëls doen uytſpruyten / ende u [49] openinge des monts geven in't midden van [50] hen / ende ſy ſullen weten/ dat ick de HEERE ben.

31 Siet Gen.10. op v.14.
32 D. daer ſy haren handel plegen te drijven met koopen ende verkoopen. and. verkeeringe, wooninge. De ſin is / haer vaderlant.
33 Onder de Monarchie der Perſen. Vergel. boven 17.14.
34 Die ſy in't handelen met de Egyptenaers begaen/ ende anderſins van ouds af van daer gehaelt hebben. Siet boven 21.24. met d'aenteeck. ende wijders 8.10/14. ende 23.19/ 20/21.
35 Ofte/ als ſy nae haer omſagen: te weten / nae de Egyptenaers : niet op my/ maer op Egypten vertrouwende/ en alſoo van my afwijckende: waer door ſy my oorſake ſouden geven/ om het een met het ander t'ſamen haerlieden te gedencken/ ende te ſtraffen. ſiet Geneſ.8. op v.1.
c Thren.4.17.
36 Siet v.1.
37 Niſan . in't kerckelick jaer. Thiſri. in't burgerlicke.
38 Siet bov. capp. 26.27.28.
39 *Hebr.* hooft-zijde.
40 D. ſijn krijchsvolck is bloot / beropt/ vermoeyt / ende uytgemergelt geworden door de belegeringe van Tyrus/ als hebbende geduert / nae't vermelden van oude hiſtorien / (*Ioſeph. cont. App. lib.1.*) dertien jaer lanck.
41 Ofte/ alle ſchouderen zijn geſtroopt. door het dragen van laſten.
42 Egyptenlants.
43 Ofte / gemeene volck. ofte/overvloet. rijckdom. Siet van't Hebr. woort Pſal.37. op v.16. Jer.46. op v.25. alſoo ond.30. 4/10/15. ende 31/2/ 18. ende 32.12/16/&c.
44 Vergel. Jerem.22. op v.13.
45 De ſtadt Tyrus.
46 Niet dat Nebucadnezars ende ſijns krijchs-volcks oogemerck geweeſt zy / den waren Godt Iſraels in deſen te gehoorſamen (die booſe genoemt worden onder 30.12.) maer om dat Godt haer door ſijne verborgene regeringe tot uytvoeringe van dit ſijn oordeel gebruyckt heeft/als tot ſijnen dienſt. Siet Jerem.25. op v.9. hoewel het ſoude konnen weſen / dat Nebucadnezar van Ezechiels propheye (als in Babylonien geſchiedt zijnde) vernomen hebbende door Godts beſtier / ſijn voornemen te ſtijver vervolcht hebbe. Vergel. Jerem.40.2/3.
47 Siet van ſulcken gebruyck des Hebr. woorts. Ruth 2. op v.19. Prov.31. op v.13.
48 D. d'eere ende 't aenſien mijner kercke/ wederom (als een kruyt uyt der aerde) doen rijſen in't midden der gevanckeniſſe/ſulcks dat ghy vry uyt van my en mijne wercken/ ſelfs in Babel/ſult derven ſpreken/ ende mijnen lof verbreyden: waer toe Godt ontwijfelick gebruyckt heeft / ſoo de vervullinge ſulcker propheyen/ als de aengenaemheyt / hoocheyt ende vermaertheyt van Daniel ende de ſijne. ſiet Dan. 2.46. ende 3.29. ende 4.37. ende 5.29. ofte / men kan't in't gemeyn nemen als eene prophetye van de genade/ die Godt ſijner kercke gewoon is te bewijſen na groote verdruckingen/ als deſe in Babel geweeſt was. waer door hy haer oorſake geeft ſijnen H. naem opentlick te roemen.
49 Siet Pſal.51.17. Prov.33.2. ende boven 16.63. ende onder 33.22. Epheſ.6.19. met d'aenteeck.
50 De Babyloniers.

Het xxx. Capittel.

Noch twee propheyen/ d'eene/ aengaende de verwoeſtinge van gantſch Egypten / ende alle hare omliggende helpers ende bontgenooten/ vſſ.1/2/3/4/&c. d'andere/aengaende de verbrekinge van den arm hares Conincks/ ende de ſterckinge van den arm des Conincks van Babel tegen hem / mitſgaders van de verſtrojinge der Egyptenaren onder de volcken/20.

1 Wyders geſchiedde des HEEREN woort tot my/ſeggende:

2 Menſchen-kint/ propheteert / ende ſegt; Soo ſeyt de Heere HEERE: Huylet / Ach dien [1] dach!

3 Want de dach is naeby; ja de dach des HEEREN is naeby: een [2] wolckige dach; 't ſal der [3] heydenen tijt zijn.

4 Ende het ſweert ſal komen in Egypten/ ende daer ſal groote [4] ſmerte zijn in [5] Moorenlant/ als de verſlagene [6] ſullen vallen in Egypten: want [7] ſy ſullen [8] deſſelven menichte wechnemen / ende hare fondamenten ſullen verbroken worden.

5 Moorenlant/ ende [9] Put/ ende Lud/ ende al den [10] gemengdē hoop/ende [11] Cub/ ende de [12] kinderen van't lant des verbonts/ſullen met [13] hen vallē door 'tſweert.

6 Soo ſeyt de HEERE; Ja ſy ſullen vallen die Egypten [14] onderſteunen / ende de [15] hoovaerdye [16] harer ſterckte ſal nederdalen: van den toren [17] Syene af ſullenſe [18] daer in door't ſweert vallen/ ſpreeckt de Heere HEERE.

7 Ende ſy ſullen verwoeſt worden in't [19] midden der verwoeſte landen: ende hare ſteden ſullen zijn in't midden der verwoeſte ſteden.

8 Ende ſy ſullen weten / dat ick de HEERE ben / als ick een [20] vyer in Egypten ſal hebben geleyt / ende alle hare helpers ſullen verbroken worden.

9 Te dien dage ſullender boden van voor mijn [21] aengeſichte in ſchepen uyt varen/om het [22] ſorgelooſe Moorenlant te verſchricken: ende daer ſal groote ſmerte [23] by hen zijn / [24] als in den dach van Egypten; want ſiet / [25] het komt aen.

10 Soo ſeyt de Heere HEERE; Ja ick ſal de [26] menichte van Egypten doen ophouden / door de [27] hant Nebucadrezars des Conincks van Babel.

11 Hy / ende ſijn volck met hem / de [a] [28] tyrannichſte der heydenen/ſullen [29] aengevoert worden om het lant te verderven: ende ſy ſullen hare ſweerden tegen Egypten [30] uyttrecken / ende het lant met verſlagene vervullen.

12 Ende ick ſal de [31] rivieren [tot] droochte maken / ende het lant [32] verkoopen inde hant der [33] booſen: ende ick ſal het lant/ met ſijne [34] volheyt/ verwoeſten door de hant der vreemden; ick de HEERE hebbe't geſproken.

13 Soo ſeyt de Heere HEERE; Ick ſal oock de [35] dreckgoden verdoen / ende de [36] nietige Afgoden doen ophouden uyt [37] Noph: ende daer en ſal geen Vorſt meer zijn uyt Egypten-lant: ende ick ſal eene vreeſe in Egyptenlant ſtellen.

14 Ende ick ſal [38] Pathros verwoeſten/ ende een vyer leggen in [39] Zoan: ende ick ſal gerichten oeffenen in [40] No.

15 Ende ick ſal mijne grimmicheyt [41] uytgieten over [42] Sin / de ſterckte van Egypten: ende ick ſal de [43] menichte van No uytroeyen.

16 Ende ick ſal een vyer in Egypten leggen; Sin ſal [44] ſeer groote pijne hebben/ ende No [45] ſal geſpleten worden / ende Noph [46] ſal dagelicx ſeer bange zijn.

1 Tijt der ſtraffen ende plagen. ſiet Pſa. 37.13. Joel 1.15. met d'aenteeck.
2 *Hebr.* dach der wolcke, Siet Joel 2.2. met d'aenteeck.
3 D. de tijt/ die tot hare ſtraffe beſtemt is. ofte / de tijt daer in de heydenen Egypten ſullen verwoeſten. Vergel. boven 22.3. met d'aenteeck.
4 Van allerley jammer ſal hen ſoo bang worden/ als eene barende vrouwe. alſoo v.9.
5 Als boven 29.10. ende onder vſſ.5/9. *Hebr.* Cuſch.
6 *Hebr.* de verſlagen ſal.&c.
7 De Chaldeen.
8 Verſtaet den overvloet/ofte de menichte van Egypten: als boven 29.19. ende onder v.10.
9 Als boven 27.10. D. de Mooren/Puteers ende Lydiers.
10 Siet Jerem.25. op v.20.
11 Dit wort gehouden voor eene contreye in Lydia. nae by Egypten gelegen.
12 Dat is/ d'andere bontgenooten der Egyptenaren/ofte/een ſeker nae by gelegen volck / dat in nauwe verbinteniſſe en gemeenſchap ſtont met Egypten. Sommige verſtaen de Joden/ (als bewoont hebbende het lant Canaan , dat hen door Godes verbont gegeven was) die in Egypten gevlucht waren / ende den Coninck van Egypten mede gedient mogen hebben inden oorloge tegen ſijnen vyant. Siet Jerem.43.7. ende 44.27. en vgel. de maniere van ſpreken kinderen des lants , met Job 1.3. ende boven 16.28. ende ſiet d'aenteeck. aldaer.
13 D'Egyptenaren.
14 D. alle hare helpers/ als v.8.
15 Ofte / hoochmoet. pracht , hoocheyt , item uytſtekentheyt. uytnementheyt: alſoo ond. v.18.
16 Van Egypten.
17 Siet bov. 29. op v.10.
18 In Egypten.
19 Siet boven 29. 12.
20 Van oorloge/ elenden ende plagen/ (Siet boven 28. op v.18. ende Job 15. op v.34. Jer.49.27. Amos 1.4/&c.) waer door Egypten ſal verteert worden: alſoo onder v.14/16.
21 D. ick ſal beſchicken / dat de tijdinge van der Chaldeen inval in Egypten overgebracht worde in Moorenlant: Godt ſpreeckt hier als richter / ſittende op ſijnen richtſtoel in Egypten/ ende dit gantſche werck regerende.
22 *Hebr.* Cuſch der ſekerheyt, ofte/ des vertrouwens. D. dat ſeker ende ſorgeloos Moorenlant/dat is/ de Mooren.
23 Te weten/ by de Mooren. Als boven v.4.
24 Gelijcker was in Egypten/ als het verwoeſt wierdt/boven v.4. ofte/ (gelijck ſommige) als Godt de eerſtgeborene in Egypten ſloech. Exod. 12.29/30.
25 D. 'tſal gewiſlick komen/ofte/ ſy (de voorſeyde pijne) ſal hen aenkomen.
26 Ofte/ gedruys.gewoel. Siet boven.29. op v.19. ende hier v.4.
27 D. door de macht / ofte / dienſt.
a Ezech.28.7.
28 Als boven 28.7.
29 Door mijne verborgene regeringe. ſiet boven 29.19/ 20.
30 *Hebr.* ledigen , ofte / ledich , ydel maken , als boven 28.7.
31 Siet bov. 29. op v.3.
32 D. overleveren / geven / gelijck de verkochte ware gelevert wort inde hant ende macht des koopers. Siet boven 29. 19. ende Pſal.44.13.
33 Der Chaldeen/die wel in deſen/als Godts dienaers/ende uytvoerders ſijner oordeelen waren/maer van haer ſelven boos, ende niets voor hebbende / als hare booſe luſten / van ſchade ende overlaſt te voldoen / welcker booſheyt Godt gebruyckte/ om ſijne heylige ende onſtraffelicke oordeelen over de Egyptenaers uyt te voeren. Vergel. bov. 29. op v.20. ende ſiet 2.Sam.12. op v.12.
34 De gaven / met de welcke Godt Egypten begaeft/ verrijckt / ende verciert hadde. Vergel. Pſal.24.1.
35 Siet Levit.26. op v.30.
36 *Hebr.* Elilim , D. Loutere nieticheden. ſiet Levit.19. v.4.
37 Siet Jeſa.19.13. Jerem.44.1. ende onder v.16.
38 Siet Geneſ.10. op v.14. Jerem.44.1. ende boven 29.14.
39 Siet Num.13. op v.22. Pſal.78. op v.12.
40 Siet Jer. 46. op v.25.
41 Siet Job 18. op v.21. Pſal.79. op v.6.
42 Dat ſommige houden voor Peluſium , in't uyterſte van Egypten / over een komende met de namen van de woeſtijne Sin , ende den berch Sinai.
43 Vergel. Jerem.46.25.
44 *Hebr.* als of men ſeyde / ſal pijne lijdende pijne lijden.
45 *Hebr.* ſal zijn om geſpleten te worden.
46 *Hebr.* bangicheden dagelicx , ofte / by dage , des daechs [zijn]. And. door de dagelicxe benaeuwers.

47 Dit houdtmen voor On, dat sommige meynen Heliopolis, D. Sonnestadt te zijn, siet Gen. 41. 45.
48 Dit houdtmen voor: Bubastis, ofte/ Bubastus, daer de Afgodinne Diana geeert wiert.
49 Dit is hier ingevoegt uyt de tegenstellinge. *Hebr.* sy. And. dese [steden] sullen, &c. D. d'inwoonders deser steden / ofte / de onderhoorige, aenliggende / steden ende dorpen / als in't volgende v.
50 *Hebr.* hier Thechaphneches. Siet Jerem. 2, 16. ende 43. 7/8. met d'aenteeck.
51 Ofte/ verhouden, belett.
52 Ofte/ de diesselen, zeelen, daermen het jock met ofte aen vast maeckt / verstaet den last der dienstbaerheyt / dien sy anderen volcken opleyden / ende siet Jer. 27. op v. 2.
53 Als boven v. 6.
54 Tachphanhes.
55 Siet bov. v. 3.
56 Als v. 17. andere verstaen de onderhoorige steden ende dorpen. Dat is d'inwoonders van dien. siet 2 Re. 19. op v. 21.
57 Als bov. 28. 22.
58 And. wast gebeurt.
59 Na Jojachins ofte Jechonias wechvoeringe. Siet bov. 1. 2. ende ond. 33. 21. hier uyt weert afgenomen / dat in't beschrijven ende 't samen-voegen deser prophetyen niet gevolgt is den order des tijts / maer de t'samenvoeginge ende gelijckheyt der saken. Vgel. bov. 29. 17. ende Jer. 35. op v. 1.
60 D. ick heb hem swack en machteloos gemaeckt / door de nederlage van Pharao Necho by Carchemis / Jer. 46. 2/ &c. (waer op dit eenige duyden) na de welcke de Coningen van Egypten niet bysonders hebben konnen uytrichten. Vgel. de volgende figuerlicke woorden met Jer. 46. 11. andere duydent op Pharao Hophra / ende sijne nederlage van de Cyreners.

17 De jongelingen van [47] Aven ende [48] Pi-Beseth sullen door 't sweert vallen: ende de [49] [dochters] sullen gaen in de gevanckenisse:

18 Ende te [50] Tachpanhes sal de dach [51] verduystert worden/ als ick het [52] jock van Egypten aldaer sal verbreken/ ende de [53] hoovaerdye harer sterckte in [54] haer sal ophouden: haer sal eene [55] wolcke bedecken/ ende hare [56] dochters sullen gaen in de gevanckenisse.

19 Alsoo sal ick [57] gerichten oeffenen in Egypten: ende sy sullen weten / dat ick de HEERE ben.

20 Ooch [58] gebeurdet in't [59] elfste jaer / in de eerste [maent] / op den sevenden der maent; [dat] het woort des HEEREN tot my geschiedde / seggende:

21 Menschen kint / ick hebbe den [60] arm Pharaos / des Coninckx van Egypten / verbroken: ende siet / [61] hy en sal niet verbonden worden / met plaesters op te leggen / met eenen windeldoeck aen te doen / om dien te verbinden / om dien te stercken / dat hy het sweert houde.

22 Daerom seyt de Heere HEERE alsoo; Siet ick [62] [wil] aen Pharao / den Coninck van Egypten / ende sal sijne armen verbreken / [beyde] / den [63] stercken / ende den verbrokenen: ende ick sal het sweert uyt sijne hant doen vallen.

23 Ende ick sal de Egyptenaers verstroyen onder de heydenen: ende salse [64] verspreyden in de landen.

24 Ende ick sal de armen des Coninckx van Babel stercken / ende [65] mijn sweert in sijne hant geven: maer Pharaos armen sal ick verbreken / dat hy voor sijn aengesichte sal [66] kermen / [67] gelijck een dootlick verwondde kermt.

25 Ja ick sal de armen des Coninckx van Babel stercken / maer Pharaos armen sullen [68] daer henen vallen: ende sy sullen weten / dat ick de HEERE ben; als ick mijn sweert in de hant des Coninckx van Babel sal hebben gegeven / ende hy dat selve over Egypten-lant sal hebben uytgestreckt.

26 Ende ick sal de Egyptenaers verstroyen onder de heydenen / ende salse verspreyden in de landen: also sullen sy weten / dat ick de HEERE ben.

61 Den arm van Pharao. 62 'Siet bov. 29. 3. 63 D. alle sijne macht / soo die hy noch overich heeft / als die alreedts vervallen is. 64 Als bov. 29. 12. ende ond. v. 26. 65 Als bov. 12. 9. ende hier in't volgende vs / ende ond. 32. 10. siet Jer. 47. op v. 6. 66 Ofte/ suchten, huylen, stenen voor 't aengesichte des Coninckx van Babel. Siet van't Hebr. woort Job 24. op v. 12. 67 *Hebr.* sal kermen de kermingen, ofte / suchtingen, eens dootlick verwondden. Vergel. boven 26. 15. 68 Alle sijne macht ende moet sal hem begeven.

Het xxxj. Capittel.

Tijt deser prophetye / v. 1. in de welcke Godt den Coninck Pharao ende sijn volck voor oogen stelt / de hoocheyt / heerlickheyt / ende pracht des Coninckx ende Coninckrijckx van Assyrien / onder de gelijckenisse van eenen hoogen schoonen cederboom / 2/3/ &c. ende desselven val / van wegen trots ende hoochmoet / 10/11/ &c. allen anderen / tot een exempel / 14. ende dat het Pharao ende sijn volck even alsoo sal gaen / 10/18.

1 Na de wechvoeringe van Jojachin. Siet boven 1, 2, &c.

1 HEt gebeurde ooch in 't [1] elfste jaer / in de derde [maent] / op den eersten der maent; [dat] des HEEREN woort tot my geschiedde / seggende:

2 Menschen-kint / segt tot Pharao den Coninck van Egypten / ende tot sijne [2] menichte: [3] Wien zijt ghy gelijck in uwe grootheyt?

3 Siet / [4] Assur was [5] een [a] Ceder op den Libanon / schoon van tacken / [6] schaduw-achtich van loof / ende hooch van [7] stam: ende sijn top was tusschen dichte tacken.

4 De [8] wateren [9] maeckten hem groot / [10] d'afgront maeckte hem hooch: [11] Die ginck met sijne stroomen rontom sijne [12] plantinge / ende [13] sondt sijne water-leydingen uyt tot alle boomen des velts.

5 Daerom wiert sijn stam hooger dan alle boomen des velts: ende sijne taxkens wierden menichvuldich / ende sijne scheuten lanck / van wegen de [14] groote wateren / als hy [15] uytschoot.

6 [16] Alle [b] vogelen des Hemels nestelden op sijne taxkens / ende alle dieren des velts teelden onder sijne scheuten: ende alle groote volcken saten onder sijne [17] schaduwe.

7 Alsoo was hy schoon in sijne grootheyt / [ende] in de lengte sijner tacken: om dat sijn wortel aen groote wateren was.

8 De [18] Cederen in [c] Godes hof en verduysterden hem niet / de denneboomen en waren sijne tacken niet gelijck / ende de castany-boomen en waren niet gelijck sijne scheuten: [19] Geen boom in Godes hof was hem gelijck in sijne schoonheyt.

9 Ick hadde hem [soo] schoon gemaeckt door de veelheyt sijner tacken / dat alle boomen van Eden / die in Godes hof waren / hem benijdden.

10 Daerom / soo seyt de Heere HEERE; Om dat [20] ghy u verheven hebt over [uwen] [21] stam: Ja hy [22] stack sijnen top op boven het [23] midden der dichte tacken / en sijn herte verhief sich over sijne hoochte:

11 Daerom gaf ick hem in de hant des [24] Machtichsten der heydenen: [dat] [25] die hem rechtschapen soude handelen: ick dreef hem uyt om sijne godtloosheyt.

12 Ende vreemde / de [d] [26] tyrannichste der heydenen / roeyden hem uyt / ende verlieten hem: [27] sijne tacken vielen op de bergen ende in alle valleyen; ende sijne scheuten wierden verbroken by alle stroomen [28] des lants / ende alle volcken der aerde gingen af uyt sijne schaduwe / ende verlieten hem.

13 Alle [29] vogelen des hemels woonden op sijnen [30] omgevallenen stam: ende alle dieren des velts waren op sijne scheuten.

14 Op dat haer [31] geene waterrijcke boomen en verheffen over haren stam / ende haren top niet op en steken [32] boven het midden der dichte tacken / ende geene [boomen] / die water [33] drincken / [34] op haer selven en staen van wegen hare hoochte:

2 D. al sijn volck.
3 Als of Godt seyde: Beeldt ghy u in / datter uwes gelijcke noyt geweest en is / ende dat u derhalven niets kan deeren? lett eens op den grooten Monarch van Assyrien / hoe die gebaren zy / ende maeckt uwe rekeninge. Vergel. Jesa. 23. 13. 4 D. de Coninck van Assyrien. 5 D. was gelijck een cederboom: Door dese gantsche figuerlicke reden wort beduydt de grootheyt / heerlickheyt ende macht der Assyrische Monarchye. Siet Judic. 9. op v. 15. ende Vgel. Psal. 80, 9. boven 17. 3/ 22/ 23. Dan. 4. 10/ &c. a Dan. 4. 10. &c.

6 Ofte / schaduwende, schaduwe makende. [met sijne] struycken, ofte / tacken: item / een schaduw-makende wout, ofte bosch, alsoo het Hebr. woort de beteeckeninge heeft van / wout, en struycken, tacken, ofte loof.
7 Als boven 17. 6.
8 D. de gelegentheyt en toevloeyinge die ick hem beschickte van alles / wat tot wasdom sijnes staets machte dienen. Vgel. bov. 17. 5/8. ende 19. 10/ &c en ond. v. 9.
9 Ofte / brachten, queeckten hem op.
10 D. diepe wateren / groote diepten.
11 Afgront / ofte / diepte.
12 Als boven 17. 7.
13 D. deelde van sijnen overvloet anderen Coningen mede / die minder waren als hy / ende door hem welvoeren.
14 Siet v. 4.
15 Sijne scheuten uytwierp / ende sich uytbreydde. Vgel. boven 17. 6. ofte / als hy uytbottede, ofte / botten kreech.
16 *Hebr.* allen vogel nestelden, ende soo / alle dier wierpen jongen, ofte / teelden: D. allerleye / ofte / vele volckeren waren onder sijn gebiet ende heerschappye, alsoo Dan. 4. 12.
b Dan. 4. 12.
17 Beschuttinge / ofte / protectie / nemende tot hem haren toevlucht. Vergel. Psal. 91. 1. alsoo ond. v. 17.
18 D. d'andere Coningen ende Princen / hoewel oock groot en heerlick zijnde / gelijck de cederen van een Paradijs / gelijck het eerste was / en konden sijnen glants niet verdoncker en / ofte verbergen / gelijck de Sonne het schijnsel van andere sterren by dage verdonckert / alsoo verduysterde hy allen glants van anderen. Vgel. bov. 28. 13. ende onder v. 9/ 16.
c Gen. 2. 8.
19 *Hebr.* alle boom was niet, &c. D. geen boom was / &c. siet 1. Reg. 11. op v. 34. alsoo onder v. 14.
20 Dit kanmen nemen voor eene aensprake aen den Assyrier / van welcken Godt terstont (als elders) weder spreke in de derde persoone: ofte / als een afgebroken reden tot Pharao / waer van de vertreckinge volge ond. v. 18. als of Godt seyde / om dat ghy u soo verheft / siet doch eens wat den Assyrier oock dede / ende hoe ick hem daer over gestraft hebbe / &c. 21 Vergel. v. 14. 22 *Hebr.* gaf. Vgel. (aengaende 't gebruyck des Hebr. woorts dat nae gelegentheyt der saken veelderleye beteeckeningen lijdt /) 1. Sam. 18. op v. 9. ende boven 17. 12. &c. alsoo v. 14. 23 *Hebr.* als ofmen seyde / de tusschenheyt. D. stack uyt onder / ende verhief sich boven andere Coningen / Heeren / Vorsten / &c. Vgel. boven 19. 11. 24 Inde macht des Coninckx van Babel / Berodach, ofte / Merodach Baladan, ende voorts Nebucadnezar / die de Assyrische Monarchie (daer in Esarhaddon, Sanherihs sone / voor den laetsten Coninck gehouden wort) tot de Babyloniers hebben overgebracht. Siet 2. Reg. 19. op v. 37. ende van dien Berodach, 2. Reg. 20 op v. 12. 25 *Hebr.* doende soude hy't hem doen, ofte / handelende met hem handelen, ofte / dede, handelde hy met hem, als sommige: eenige verklaren dese maniere van spreken aldus / nae sijn verdienste, ofte / nae sijn welgevallen, nae behooren. d Ezech. 28. 7. ende 30. 11. 26 Als boven 28. 7. Hier volcht eene figuerlicke beschrijvinge van den ondergang der Assyrische Monarchie. 27 Gelijck het in groote nederlagen over al / op bergen / ende in dalen vol van verslagene ende plunderinge plach te zijn. 28 Ofte / der aerde. 29 *Hebr.* allen vogel, alle dier, &c. als boven v. 10. 30 Ofte / gevallenen. *Hebr.* val. D. d'andere volcken namen sijn rijck in / besaten het selve / ende spotteden sijner. 31 *Hebr.* alle boomen des waters, ofte / der wateren haer niet, &c. Vgel. bov. v. 8. ende soo in 't volgende. De sin is / dat Godt dit exempel aen dien grooten Monarch heeft willen stellen / tot eene waerschouwinge van alle groote ende machtige op aerden / ende hier specialick voor Pharao / op dat sich niemant tegen hem en verhoovaerdige / ende godtloos worde / om niet door gelijcke sonden in gelijcke straffen te vallen / die hy met geene menschelicke macht en sal konnen afweeren. 32 Als boven v. 10. 33 Dat is / met allen overvloet door mijnen segen vervult zijn / ende geen gebreck en lijden, alsoo v. 16. Vgel. boven op v. 4/8. 34 Dese maniere van spreken is oock in onse tale gebruyckelick / voor / op sich selven vertrouwen, ofte / het hoofd stoutelick op ende om hooge steken / waer van het contrarie is / nederich voor Godt te wandelen. Vgel. de maniere van spreken met onder cap. 33. 26.

want sy zijn alle overgegeven ter doot/ tot het [35] onderste der aerde/ in't midden der [36] menschen-kinderen / tot de gene die in den kuyl nederdalen:

15 Soo seyt de Heere HEERE; Ten dage als hy ter [37] hellen nederdaelde/ [38] maeckte ick een treuren/ ick [39] bedeckte om sijnent wille den [40] afgrondt / ende [41] weerde de stroomen van dien/ ende de groote wateren wierden geschutt: ende ick maeckte den Libanon om sijnent wille [42] swart/ ende al 't geboomte des velts was om sijnent wille bewonden.

16 Van 't geluyt sijns vals deed' ick de Heydenen [e] beven / als ick hem ter hellen deed' nederdalen/ met de gene die in den kuyl nederdalen: ende alle boomen van [43] Eden / de keure ende het beste van Libanon / alle [boomen] die water [44] drincken/ [45] troosteden sich in't onderste der aerde.

17 Dieselve daelden oock met hem neder ter hellen / tot de verslagene van den sweerde: ende die sijn [46] arm geweest waren/ [die] onder sijne [47] schaduwe in't midden der heydenen geseten hadden.

18 Wien zijt [48] ghy alsoo gelijck in heerlickheyt ende grootheyt / onder de boomen van Eden? ja ghy sult nedergevoert worden met de boomen van Eden tot het onderste der aerde; in't midden der [f] [49] onbesnedenen sult ghy liggen/ met de verslagene door den sweerde; [50] dat is Pharao/ ende sijne gantsche [51] menichte / spreeckt de Heere HEERE.

35 *Hebr.* de onderste aerde: ofte / de aerde die beneden is. alsoo V. 16/ 18.
36 D. onder de gemeyne/ ofte / slechte lieden. siet Ps.4.op V.3.
37 Siet van het Hebr. woort Scheol Genes. 37. op V. 35. alsoo V. 16/ 17/ 18. ende onder 32,21/ 22. ende het volgende aldaer. uyt vergelijckinge van welcke plaetsen (als oock het voorgaende Vs) blijckt/ dat het hier genomen wort voor het graf, met den aenklevenden elendigen ende smadelicken toestant der verstorvene godtloosen inde helle.
38 Dit is eene figuerlicke beschrijvinge van den gemeenen schrick / die Godt/ door dit sijn oordeel over den Assyrier/ gemaeckt heeft by alle de groote / ende de volcken/ die door sijnen rijckdom (als boven) waren welgevaren. Vgel. vov. 27.29. ende de volgende Vss. aldaer.
39 D. ick stelde hem in sulcken stant / dat hy was / als of hy rouwe droef. (alsoo ond. bewonden) Siet 2.Sam.15.op V.30.
40 Siet boven V.4.
41 Ick onttrock mijnen tijdelicken segen.
42 Als of alle cederen (D. Groote) in rouwe stonden. Siet Psal. 35. op V. 14.
e Iesa. 14. 9.
43 Siet boven V. 8/ 9. 44 Als boven V.14. 45 Figuerlick gesproken / als of men seyde: Het viel hen troostelick: datse sulcken grooten metgeselle / in haer lijden hadden. Vgel. Ies.14.8/ 9/ 10. met d'aenteeck. item bov.14.22. ende 16.54. en ond.32.31/ &c. 46 D. sterckte / die hem gestijft ende gesteunt hadden / ofte aldus: met sijn arm. (D. sijn Coninckrijck) onder welckes schaduwe sy, &c. 47 Als boven V. 6. 48 O Pharao / ghy die meynt / dat uwes gelijcke niet en zy. Siet boven V. 2. f Ezech. 28. 10. 49 Siet boven 28. op V. 10. 50 Als of Godt seyde: Siet daer een levendich beelt ofte patroon van desen trotzen Coninck Pharao: even soo vast ende seker is sijn staet / als des Assyriers / ende alsoo sal hy met al sijnen hoochmoet varen. 51 Verstaet dit van rijckdom / ofte volck: ofte / met al sijn gewoel, rumoer, ofte / gedruys. Siet bov. 29.19.

Het xxxij. Capittel.

Tijt deser Prophetyen/ V. 1/ 17. vervatende een klaech-liedt over Pharaos schrickelicken val/ van wegen sijne hoochmoet/ wreetheyt/ gedurich onrustich woelen/ ende beroeren van andere volcken / 2. item / eene verbloemde beschrijvinge van sijnen ende sijns volcks ondergang ende nederdalinge tot het geselschap van andere onbesnedene/ trotze/ ende tyrannige Regenten/ en volckeren/ 18.

1 HEt gebeurde oock in't [1] twaelfste jaer/ in de twaelfste maent / op den eersten der maent; [dat] het woort des HEEREN tot my geschiedde/ seggende:

2 Menschen kint/ heft een [2] klaegliedt op/ over Pharao den Coninck van Egypten / ende segt tot hem; Ghy [3] waert eenen jongen leeuw [4] onder de heydenen gelijck: ende ghy waert als een [a] [5] Zee-draeck in de zeen/ ende [6] braeckt voort [7] in uwe rivieren/ ende [8] beroerdet het water met uwe voeten / en vermodderdet haerlieder rivieren.

3 Alsoo seyt de Heere HEERE; Ick sal daerom mijn [b] [9] net over u uytspreyden/ door eene vergaderinge van [10] vele volcken: die sullen u optrecken in [11] mijn garen.

4 Dan sal ick u [12] laten op het lant/ ick sal u henen-werpen op het [13] open velt: ende ick sal al 't gevogelte des hemels op u doen woonen/ ende [14] 't gedierte der gantscher aerde van u versadigen.

5 Ende ick sal u vleesch henen geven op de bergen / ende de dalen met uwe [15] hoocheyt verbullen.

1 Na Jojachins wechvoeringe. boven 1,2.
2 Als onder V. 16.
3 Eer uwe macht vermindert was, siet boven 30. op V. 21.
4 *Hebr.* der heydenen, ofte/ natien. D. ghy waert onder ofte tegen hen als een jonge leeuw/ fier ende wreet. Vgel. bov. 19. 2. &c.
a Ezech. 29. 3.
5 Als bov. 29.3. D. ghy waert wreet/ breeslick / ende waelende / te lande ende te water.
6 Ghy deedt u her voor / en braveerdet met u Coninckrijcke / als zijnde machtich / ende rijck door goede gelegentheyt van wateren.
7 Ofte / met.
8 Ofte / vertraptet het water. T. w. van andere volcken/ D. haer lant ende handelingen/ ghy hebt u over al ingesteken/ ende andere volcken beroert/ die oprumende tot rebellye/ ende haer daer in stijvende. b Ezech. 12. 13. ende 17.20. 9 Siet boven 12. 13. en 17.20, Hose.7. 12. met d'aenteeck. 10 Die in't krijchs-heyr der Babyloniers sullen zijn. 11 Ofte / met mijn garen, dat ick over u uytgespreydt hebbe / om u te vangen. 12 Vergel. bov. 29.5. met d'aenteeck. 13 *Hebr.* aengesichte des velts. 14 Vergel. onder 39.17. &c. 15 Dit kannen verstaen van Pharao selfs ende sijnen hoochmoet/ vergeleken by het groot lichaem van een Zee-draeck V.2. ofte (als andere) sijne verslagene menichte/ daer in hy sijne hoocheyt te vooren stelde.

6 Ende ick sal het lant / daer in ghy [16] swemmet / van [17] u bloet [18] drencken tot aen de bergen: ende de stroomen sullen van u vervult worden.

7 Ende als ick u sal [19] uytblusschen/ sal ick den [c] hemel [20] bedecken / ende sijne sterren swart maken: Ick sal de Sonne met wolcken bedecken/ ende de Mane en sal haer licht niet laten lichten.

8 Alle [21] lichtende lichten aen den hemel/ die sal ick om uwent wille swart maken: ende ick sal eene duysternisse over u lant [22] maken/ spreeckt de Heere HEERE.

9 Daer toe sal ick het herte van vele volcken [23] verdrietich maken: als ick uwe [24] verbrekinge onder de heydenen sal brengen/ in de landen die ghy niet gekent en hebt.

10 Ende ick sal maken dat sich vele volcken over u ontsetten / ende haren Coningen sullen de [25] hayren over u te berge staen / als ick [26] mijn sweert sal [27] swaeyen voor hare aengesichten: ende sy sullen [28] elcken oogenblick zitteren / een yeder voor sijne [29] ziele / ten dage uwes vals.

11 Want soo seyt de Heere HEERE: Het sweert des Conincks van Babel sal u overkomen.

12 Ick sal uwe [30] menichte vellen door de sweerden der helden/ die altesamen de [d] [31] tyrannichste der heydenen zijn: Die sullen de [32] hoovaerdye van Egypten verstooren / ende hare gantsche [e] menichte sal verdelgt worden.

13 Ende ick sal alle hare [33] beesten verdoen van by de groote wateren: ende geen menschen [34] voet en [35] salse meer beroeren / noch geene beesten-klaeuwen en sullense beroeren.

14 Dan sal ick [36] haerlieder wateren doen [37] sincken / ende ick sal haerlieder rivieren doen gaen als olye; spreeckt de Heere HEERE.

15 Als ick Egyptenlant sal hebben gestelt [tot] eene verwoestinge / ende het lant van sijne volheyt sal [38] woest zijn geworden / als ick geslagen sal hebben alle die daer in woonen: Alsoo sullen sy weten/ dat ick de HEERE ben.

16 [39] Dat is het klaechliedt / ende dat sullen sy klaechlick [40] singen; De [41] dochteren der heydenen sullen het klaechlick singen: sy sullen het klaechlick singen over Egypten ende over hare gantsche menichte / spreeckt de Heere HEERE.

17 Voorts gebeurdet in het twaelfste [42] jaer / op den vijftienden der [43] maent; [dat] het woort des HEEREN tot my geschiedde/ seggende:

18 Menschen kint / weeklaecht over de menichte van Egypten / ende [44] doetse nederdalen/ (haer / ende de dochteren der [45] prachtige heydenen /) in de [46] onderste plaetsen der aerde / by de gene die in den kuyl zijn nedergedaelt.

19 [47] Boven wien zijt [48] ghy lieflick?

16 Met uwe regeringe nu soo domineert / als een Zee-draeck in zee.
17 Van u selfs/ ende u verslagen volck.
18 Ofte/ te drincken geven.
19 Gelijckmen eene keersse / lampe / ofte vyer uytbluscht. Vg. Job 18. Vss. 5/ 6. met d'aent. item 2. Sam. 14. 7. ende 21, 17.
c Iesa. 13. 10. Ioel 2. 31.
20 D. de werelt door dit mijn oordeel met schrick vervullen/ ende alles als in rouwe setten. Vg. Ies. 13. 10. Ioel 2. 30/ 31. ende boven 31. 15. item Genes. 15. 12. met d'aenteeck.
21 *Hebr.* lichten des lichts.
22 Ofte / brengen. *Hebr.* geven, stellen.
23 Ofte onlustich, pijnlick, door de tijdinge van den val deses grooten Conincx/ ende ter contrarie/ van de verheffinge ende grootheyt des Babyloniers. Het Hebr. woort (anders toorn beteeckenende) wort oock voor verdriet, pijnlickheyt, treuricheyt, onlust, genomen. Psal. 6. 8. ende 10, 14. en 31. 10. Eccles. 7. 3. Ier. 7. 19.
24 Siet Ier. 4. op V. 6. D. hier/ de tijdinge van uwen ondergang.
25 Als boven 27. 35.
26 Als bov. 30. 24.
27 Ofte/ swingen, u door mijn sweert slaende ende nedervellende als voor hare oogen/ welck haer eenen grooten schrick sal aenbrengen / als volcht.
28 *Hebr.* sullen in oogenblicken.
29 D. leven / ofte/ persoon/ voor sich selven, vreesende dat het haer ofte haer leven oock gelden sal. Siet Genes. 19. op V. 17. ende 12, op V. 5.
30 Vergel. boven 29. 19.
d Ezech. 28. 7. ende 31. 12.
31 Als boven 28. 7.
32 Ofte / pracht, heerlickheyt, uytnementheyt, als boven dickwijls.
e Ezech. 31. 2, 18. ende onder ỳ. 16.
33 *Hebr.* beest. ofte groot vee, so datter geene meer aen de groote wateren sullen gaen weyden.
34 Vergel. boven 29. 11.
35 De wateren. Vgel. boven V. 2.
36 Der andere volcken/ die van Pharao beroert waren, boven V. 2.
37 Dat is / ick sal de beroerten stillen ende de landen in ruste brengen/ als ick desen Woel-water sal hebben uytgeroeyt / gelijck de wateren bestillen / ende sachte ende klaer gaen / als het onweder over/ en de beroerde buylicheyt nedergesoncken is. Vgel. ond. 34. 18. 38 D. ontbloot van alles/ waer mede het van Godt te vooren vervult ende verciert was. Vgel. bov. 19.7. 39 In't voorgaende verhaelt. Siet bov. V. 2. 40 Het woort / singen, is in de sake selfs ingesloten: Siet (2. Chron. 35. 25.) gelijck het voorgaende Hebr. woort/ oock een klaech-liedt beteeckent/ waer van de klaech-liederen Ieremie den tijtel voeren. 41 Gelijck de vrouwen te dier tijt plachten triumph ende klaech-liederen te singen. siet Ier. 9. op V. 17. 42 Siet bov. V. 1. 43 Verst. der selver twaelfster maent/ als V. 1. is uytgedruckt. 44 D. propheteert / segt haer aen/ datse sal uyt haren staet/ ende ten grave &c. nederdalen. siet Ier. 1. op V. 10. ende Ezech. 3. op V. 18. Sommige verstaen't/ als of Godt seyde/ Geleydtse ten grave/ volchtse / gelijck men een lijck doet/ met rouwen ende weeklagen/ tot een teecken/ datse sekerlick daer onder sal. 45 Siet van't Hebr. woort Psal. 8. op V. 2. 46 *Hebr.* de aerde, ofte / het lant der benedenheden. Vgel. bov. 26. 19. ende 31, 14. Thren. 3. 55. alsoo onder V. 24. 47 D. wien overtreft ghy al in lieflickheyt / ofte / aengenaemheyt? De sin is / Meynt ghy dat ghy schooner ende aengenamer zijt als alle andere Coningen / dat ick u meer soude hebben te verschoonen / als haer? neen (wil Godt seggen) ghy moetter oock onder / soo wel als sy. 48 Coninck van Egypten.

daelt

daelt neder / ende [49] legt u by de [50] onbesnedene.

20 In't midden der verslagenen van den sweerde sullense [51] vallen: [52] Sy is den sweerde overgegeven; [53] treckt se henen / met alle hare menichte.

21 De [54] machtichste der helden sullen hem / met sijne helpers / [55] toe spreken / uyt het midden der helle: sy zijn nedergedaelt / [56] d'onbesnedene liggender / verslagen van den sweerde.

22 Daer is [57] Assur met haren gantschen hoop / [58] sijne graven zijn rontom hem: sy zijn alle verslagen / gevallen door den sweerde.

23 Welcker graven gestelt zijn in de zijden des kuyls / ende haren hoop is rontom haer graf: sy zijn alle verslagen / gevallen door den sweerde; die eenen [59] schrick gaven in den [60] lande der levendigen.

24 Daer is [61] Elam met hare gantsche menichte / rontom haer graf: [62] sy zijn alle verslagen / de gevallene door den sweerde / die onbesneden zijn nedergedaelt tot de [63] onderste plaetsen der aerde; die haren schrick hadden gegeven in den lande der levendigen; nu dragen sy hare schande met de gene die in den kuyl zijn nedergedaelt.

25 In't midden der verslagenē hebben sy [64] haer een leger-stede gestelt onder hare gantsche menichte; rontom [65] hem zijn hare graven; sy zijn alle onbesneden / verslagene van den sweerde / om dat een schrick [66] van hen gegevē is in den lande der levendigē; nu dragen sy hare schande met de gene die in den kuyl zijn nedergedaelt; [67] hy is [68] geleyt in't midden der verslagenen.

26 Daer is [69] Mesech / [ende] Tubal / met hare gantsche menichte; rontom [70] hem zijn hare graven: sy zijn alle onbesneden / verslagene van den sweerde / om datse haren schrick gegeven hebben in den lande der levendigen.

27 Maer sy en liggen niet met de [71] helden / die onder de onbesnedene gevallen zijn: die ter [72] hellen zijn nedergedaelt met hare [73] krijchs-wapenen / ende welcker sweerden [74] men geleyt heeft onder hare hoofden; welcker [75] ongerechticheyt nochtans op hare [76] beenderen is / om dat der helden schrick in den lande der levendigen geweest is.

28 [77] Ghy oock sult verbroken worden in't midden der onbesnedenen / ende sult liggen met de verslagene van den sweerde.

29 Daer is [78] Edom / hare Coningen ende alle hare Vorsten; die met haerlieder macht geleyt zijn by de verslagene van den sweerde: die selve liggen met de onbesnedene / ende met de gene die in den kuyl zijn nedergedaelt.

30 Daer zijn de [79] geweldige van't [80] Noorden / sy alle / ende alle [81] Zidoniers / die met de verslagene zijn nedergedaelt / beschaemt zijnde van wegen haren [82] schrick / [die] [83] uyt hare macht [voortquam] / ende sy liggen onbesneden / by de verslagene van den sweerde / ende dragen hare schande met de gene die in den kuyl zijn nedergedaelt.

31 [84] Pharao sal haer lieden sien / ende sich [85] troosten over sijne gantsche menichte: de verslagene van den sweerde Pharao / ende sijn gantsche heyr / spreeckt de Heere HEERE.

32 Want ick [86] hebbe [oock] mijnen schrick gegeven in den lande der levendigen: dies sal hy geleyt worden in't midden der onbesnedenen by de verslagene van den sweerde; Pharao ende sijne gantsche menichte / spreeckt de Heere HEERE.

49 *Hebr.* eygentlick / weest nedergeleyt, ofte / gelegen.
50 Siet vov. 28. op V.10. ende 31. op V.15. ende soo vā't volgende.
51 Ofte / liggen. T. w. de Egyptenaers.
52 Egypten. And. het sweert is gestelt, ofte / bestelt, T. w. om haer te slaen. Vgel. vov. 30. 24 / 25.
53 And. sy sullense trecken, sleypen, T. w. nae onderen / in't graf / ende voorts in de plaetse der verstootene godtloosen.
54 Andere Coningen ende Potentaten / die te vooren zijn omgekomen / ende in de selve plaetse henen ondergevaren.
55 Hem / met sijn volck / als verwillekomende / ende sich door sijne aenkomste ende geselschap troostende / gelijck van Pharao geseyt wort / onder V. 31. eene figuerlicke bespottinge. Vgel. Jes. 14. 9.
56 Anders: sy liggen met d'onbesnedene.
57 Verst. Assyria / D. de Assyriers / ende principalick dē Coninck. Siet vov. 31. 3. &c.
58 Des Conincks van Assyrien.
59 Door haren trots / macht / gewelt / ende overlast: alsoo in't volgende / ende boven 26. 17.
60 D. hier op aerden / in desen leven. siet Job 28. op V.13. ende Psal. 27. op V.13. alsoo in't volgende.
61 Verst. Persia ende Media / ofte / een bysonder lantschap daer in / (Siet Gen. 10. op V.22. ende 14. op V.1.) ende principalick den Coninck daer van.
62 De Elamiten.
63 Als boven V.18.
64 N. Elam.
65 Den Elamitischen Coninck.
66 *Hebr.* haerlieder schrick gegeven is, ofte / was.
67 De Elamiter / ofte / Elamitischen Coninck.
68 *Hebr.* gegeven.
69 Siet Gen. 10. op V.2.
70 Den Coninck van die landen.
71 Die victorieus geweest zijnde / met eere ende pracht begraven worden: Dese daerentegen zijn met schande verslagen ende wech-gestopt. And. en souden sy (de Egyptenaers) niet liggen by de helden, &c? Immers ja. want waerom souden sy't beter hebben als sulcke helden / die oock al henen onder gevaren zijn?
72 D. ten grave met hare wapenen / maer wijders / nae de ziele / inde plaetse der verdoemden.
73 Tot een teecken van hare dapperheyt: als noch heydens-daechs wel gebruycklick is in't begraven.
74 *Hebr.* sy geleyt hebben. als dickwijls. Dat is / diemē nae de gewoonte van dien tijt ende landen / de sweerden onder 't hooft leyde / na haren doot / tot een teecken harer dapperheyt.
75 D. straffe harer ongerechticheyt. siet Lev. 5. op V.1. ende bov. 18. op V.20.
76 Die niemant / vermits hare macht ende vreeslickheyt / in haer leven heeft derven roeren / moeten in ende na haren doot de straffe harer ongerechticheyt dragen / verrottende nae den lichaem / ende nae de ziele lijdende / met andere onbesnedene ende godtloose.
77 Ghy Coninck Pharao.
78 Idumea.
79 Ofte / Stadthouders, leenmannen, Vorsten. Princen. siet Josu. 13. 21. *Hebr.* eygentlick overgotene, ofte / gesalfde.
80 Van Syrien / ende daer omtrent / als Tyriers / ende Zidoniers / (als volcht) die alle noordwaert van Egypten afgelegen waren.
81 *Hebr.* Zidonier.
82 Dien sy anderen hebben aengedaen.
83 Ofte / van wegen hare macht. om datse haer door de selve niet hebben konnen salveeren. Siet boven 28. 21.
84 Verg. bov. V.21.
85 Als hebbende medegesellen in sijne elende ende schande. Siet boven 31. 16.
86 Als of de Heere seyde: 'T sal mijn tijt oock eens worden / dat ick de werelt door mijne oordeelen verschricke / dan sal ick mijne schricklicke oordeelen over Pharao ende sijn volck gewisselick uytvoeren. And. als ick mijnen schrick, &c. dan sal hy, &c.

Het xxxiij. Capittel.

Door de gelijckenisse van eenen getrouwen wachter in't lant / stelt Godt den Propheet sijnen / ende aller getrouwer leeraren / plicht voor / V. 1 / 2 / &c. toont den murmureerders ende huychelaren onder de gevangene Joden / dat hy wel ende recht handele met boetveerdige / ende afvallige / ende verdedicht de rechtveerdicheyt sijner wegen / tegen hare beschuldigingen / 10. De Propheet bekomt de tijdinge vande veroveringe ende verstooringe der stadt Jerusalem / ende propheteert hoe d'overgeblevene in den lande sullen varen / 21. Godts oordeel over de huychelsche pluymstrijckers ende bespotters der Propheten / 30.

1 ENde des HEEREN woort geschiedde tot my / seggende:

2 Menschen kint / spreeckt tot de [1] kinderen uwes volcks / ende segt tot hen: [2] Wanneer ick het [3] sweert over eenich lant brenge; ende het volck des lants eenen man uyt hare [4] eynden nemen / ende dien voor hen tot eenen wachter stellen:

3 Ende hy het sweert siet [5] komen over het lant; ende blaest met de basuyne / ende waerschouwt het volck.

4 Ende een die't geluyt der basuyne hoort / [wel] hoort / maer sich niet en laet waerschouwen; ende het sweert komt / ende neemt hem wech: diens bloet is [6] op sijnen cop.

5 Hy hoorde het geluyt der basuyne / maer en liet sich niet waerschouwen / sijn bloet is op hem: maer hy die sich laet waerschouwen / behoudt sijne [7] ziele.

6 Wanneer daerentegen de wachter het sweert siet komen / ende en blaest niet met de basuyne / so dat het volck niet en is gewaerschouwt; ende het sweert komt / ende neemt eene [8] ziele uyt hen wech: [9] die is [wel] in sijne ongerechticheyt wechgenomen / maer sijn [10] bloet sal ick van de hant des wachters eysschen.

7 Ghy nu / ô menschen kint; [11] ick hebbe u tot eenen [a] wachter gestelt over het huys Israels: soo sult ghy het woort uyt mijnen monde hooren / ende hen van mijnent wegen waerschouwen.

8 Als ick tot den godtloosen segge; ô godtloose / ghy sult den doot sterven; ende ghy en spreeckt niet / om den godtloosen van sijnen wech af te manen: die godtloose sal in sijne ongerechticheyt sterven / maer sijn bloet sal ick van uwe hant [12] eysschen.

9 Maer als ghy den godtloosen van sijnen wech afmaent / dat hy sich van dien bekeere / ende hy sich van sijnen wech niet en bekeert: so sal hy in sijne ongerechticheyt sterven: maer ghy hebt uwe ziele bevrijdt.

10 Daerom / ghy menschen kint / segt tot het huys Israels; Ghylieden spreeckt aldus / seggende; Dewijle onse overtredingen ende onse sonden [13] op ons zijn / ende wy in de selve [b] [14] versmachten / hoe souden wy dan [15] leven?

11 Segt tot hen / [c] [Soo waerachtich als] ick leve / spreeckt de Heere HEERE /

1 Siet boven 3. op V.11.
2 *Hebr.* een lant, wanneer ick het sweert over, tegen, ofte / in het selve sal brengen.
3 D. oorloge / vyantlicken inval / met den aenklebe van dien / door mijn rechtveerdich oordeel toeschicke.
4 D. slechtelick soo veel als / uyt, ofte / onder haer, ofte / uyt hare frontieren, uyterste palen / daer de wachters gemeenlick gestelt worden / om op alle aenkomsten te letten. Siet verscheyden gebruyck deser maniere van spreken Genes. 47. 2. Judic. 18. 2. 1. Reg. 12. 31. item Genes. 19. 4. Jesa. 56. 11. in d'aenteeck.
5 *Hebr.* komende.
6 D. hy is d'oorsake / ende draecht de schult van sijn eygen verderf. Vgel. Levit. 20. 9. met d'aenteeck. ende so in't volgende.
7 D. leven, ofte / persoon, sich selfs. Siet Gen. 12. 5. ende 19. 17. met d'aenteeck.
8 D. een persoon / ofte / yemant / als bovē.
9 Ick hebbe hem wel door mijne verborgene regeringe dese straffe rechtveerdichlick toegeschickt: maer dat en sal den trouwloosen wachter niet ontschuldigen.
10 Als boven 3. 18.
11 Vergel. dese plaetse met boven cap. 3. 17. &c. ende siet d'aenteeck. aldaer.
a Ezech. 3. 17. &c.
12 Ofte / soecken.
13 D. wy dragen de straffen van dien. Vgel. boven 32. 27. ende siet Levit. 5. op V.1.
b Ezech. 24. 23.
14 Volgens Godts dreygementen. Vgel. bov. 24. 23. Siet aldaer.
15 Gelijck ghy ons belooft / maer (willense seggen) wy bevinden het contrarie inder daet: alsoo murmureerden sy over Godes plagen / sonder te letten op haerder bekeeringe / waer op de beloften van het leven gingen.
c Ezech. 18. 23. 32.

RE/ [16] So ick lust hebbe in den [17] doot des godtloosen! Maer daer in [hebbe ick lust] dat de godtloose sich bekeere van sÿnen wech/ ende leve: [18] Bekeeret u/ bekeeret u van uwe boose wegen; want [19] waerom soudet ghy sterven/ ô huys Israëls?

12 Ghy dan/ ô menschen kint/ segt tot de kinderen uwes volcks; [d] De gerechticheyt des [20] rechtveerdigen en sal [21] hem niet redden ten dage sÿner [22] overtredinge; ende aengaende de godtloosheyt des godtloosen/ hy en sal om de selve niet [23] vallen/ ten dage als hy sich van sÿne godtloosheyt bekeert: noch de rechtveerdige en sal niet konnen leven door de selve [sÿne [24] gerechticheyt]/ ten dage als hy sondicht.

13 Als ick tot den rechtveerdigen segge/ dat hy [25] sekerlick leven sal; ende hy op sÿne gerechticheyt vertrouwt/ ende onrecht doet; so en sullen alle sÿne gerechticheden niet gedacht worden/ maer in sÿn onrecht/ dat hy doet/ daer in sal hy sterven.

14 Als ick oock tot den godtloosen segge/ Ghy sult [26] den doot sterven: ende hy sich van sÿne sonde bekeert/ ende recht ende gerechticheyt doet:

15 Geeft de godtloose het [27] pant weder/ [28] betaelt hy het geroofde/ wandelt hy in de insettingen des levens/ so dat hy geen onrecht en doet; hy sal [29] sekerlick leven/ hy en sal niet sterven.

16 Alle sÿne sonden/ die hy gesondicht heeft/ en sullen [30] hem niet gedacht worden: hy heeft recht ende gerechticheyt gedaen/ hy sal sekerlick leven.

17 [31] Noch seggen de kinderen uwes volcks; [e] De wech des Heeren en is niet recht: daer doch haer eygen wech niet recht en is.

18 Als de rechtveerdige afkeert van sÿne gerechticheyt/ ende doet onrecht; so sal hy daer in sterven.

19 Ende als de godtloose sich bekeert van sÿne godtloosheyt/ ende doet recht ende gerechticheyt; so sal hy daer in leven.

20 Noch segt ghy; De wech des Heeren en is niet recht: [32] Ick sal u lieden richten/ een yeder nae sÿne wegen/ ô huys Israëls.

21 Ende het geschiedde in het twaelfste jaer [33] onser gevanckelicke-wechvoeringe/ in de [34] tiende [maent]/ op den vÿfden der maent; [datter] een [35] tot my quam/ [f] die van Jerusalem ontkomen was/ seggende/ [g] De [36] stadt is geslagen.

22 Nu was de [37] hant des HEEREN op my geweest des avonts/ eer die ontkomene quam/ ende hadde mÿnen mont opgedaen/ tot dat [38] hy des morgens tot my quam: Also wert mÿn mont opgedaen/ ende ick en was niet meer [39] stom.

23 Doe geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

24 Menschen kint/ de [40] inwoonders van die woeste-plaetsen in den lande Israëls spreken/ seggende; Abraham was een [41] eenich [man]/ ende besat dit lant erflick: maer onser zÿn vele; het lant is ons gegeven tot eene erflicke besittinge.

25 Daerom segt tot hen/ Soo seyt de Heere HEERE; [42] ghy etet [vleesch] met den [h] [43] bloede/ ende [44] heffet uwe oogen op tot uwe dreckgoden/ ende vergietet bloet: [45] ende soudet ghy het lant erflick besitten?

26 Ghy [46] staet op u lieder sweert/ ghy doet grouwel/ ende [47] verontreyniget/ een yeder de huysvrouwe sÿns naesten: ende soudet ghy het lant erflick besitten?

27 Alsoo sult ghy tot hen seggen/ De Heere HEERE seyt alsoo; [48] [Soo waerachtich als] ick leve/ Indien niet/ die in die woeste plaetsen zÿn/ door 't sweert sullen vallen/ ende [so] ick [niet] dien/ die in 't [49] open velt is/ het wilt-gedierte over en geve/ dat het hem vrete/ ende die in de vestingen ende in de [50] spelonckẽn zÿn/ door de pestilentie sullen sterven!

28 Want ick sal het lant [tot] eene [51] verwoestinge ende eenen schrick stellen/ ende de hovaerdye sÿner sterckte sal ophouden: ende de [52] bergen Israëls sullen woest zÿn/ datter niemant over en gae.

29 Dan sullen sy weten/ dat ick de HEERE ben: als ick het lant [tot] eene verwoestinge ende eenen schrick sal gestelt hebben/ om alle hare grouwelen die sy gedaen hebben.

30 Ende ghy/ ô menschen kint; de kinderen uwes volcks/ die spreken steets van u by de [53] wanden/ ende in de deuren der huysen: ende d'een spreeckt met den anderen/ een yegelick met sÿnen broeder/ seggende; Komet doch ende hooret wat het woort zy/ dat van den HEERE voortkomt.

31 Ende sy [i] komen tot u/ gelÿck het volck [54] pleecht te komen/ ende [55] sitten voor u aengesichte [als] mÿn volck/ ende hooren uwe woorden/ maer sy en doense niet: want sy [56] maken liefkosingen met haren mont/ [maer] haer herte wandelt hare giericheyt na.

32 Ende siet ghy zÿt hen als een [57] liedt der minnen/ [als] een die schoon van stemme is/ ofte die wel [58] speelt: daerom hooren sy uwe woorden/ maer sy en doense niet.

33 Maer als dat [59] komt: (siet het sal komen/) dan sullen sy weten/ datter een [60] Propheet in 't middẽ van hen geweest is.

16 Een afgebroken reden in 't eedt-sweeren gebruyckelick. siet Num. 14. op v. 23.
17 Gelijck ghy meynt ende klaecht/ dat ick belust ben om u te dooden/ al schoon ghy u van uwe boosheyt bekeerdet/ als of het evenveel by my zy/ of ghy u bekeert ofte niet/ hoe ghy 't oock maeckt/ wel of qualick/ ghy moetet even seer aen. gelijck godtloose murmureerdeers en huychelaers plegen te spreken. Vgel. bov. 18,23. met d'aenteeck.
18 Dat is de sake/ (wil Godt seggen) daer schort het u/ dat ghy al in uwe godtloosheyt blijft/ ende evenwel tegen mijne plagen murmureert/ in plaetse dat ghy u moestet bekeeren.
19 Als of Godt seyde: hoe blijft ghy soo dwaes/ dat ghy u eygen verderf u op den hals haelt door uwe onbekeerlickheyt? so ghy soo wilt voortgaen/ en kan u doch niet anders overkomen/ als dat ghy in uwe verkeertheyt moet sterven ende verderven. bedenckt dit doch eens ter degen/ tot u eygen beste.
d Ezech. 18. 24.
20 Siet bov. 3,20. en 18.24. met d'aent.
21 Den voorseyden genoemden ende gehoudenen rechtveerdigen.
22 Ofte/ sijns afvals.
23 D. omkomen door mijne straffen/ waer van hier eygentlick gesproken wort. Siet Gen. 14. op v. 10.
24 Vermeldt v. 12.
25 *Hebr.* levende leven: onder conditie van oprechticheyt ende volhardinge tot den eynde.
26 *Hebr.* stervende sterven: so ghy u niet en bekeert.
27 Als boven 18.7.
28 Siet Exod. 22. 1/4. Levit. 6. 2/4. Num. 5.6/7.
29 *Hebr.* levende leven. alsoo in 't volgende vs.
30 Siet Psal. 79. op v. 8.
31 Vergel. bov. 18. 25. met d'aenteeck.
e Ezech. 18. 25. 29. ende ond. v. 20.
32 Dit is een kort ende bondich godtlick besluyt van dit geheel dispuyt tusschen Godt/ ende sijn onboetveerdich murmurerende volck.
33 Met Jojachin/ ofte Jechonia. Vgel. bov. 1. 2. ende 24. 1. ende onder 40. 1. Jer. 29. 10. met d'aent.
34 In 't kerckelick jaer/ genoemt/ Tebeth, passende op onsen December ende Januarius: na dat Jerusalem op den negenden van de vierde maent des voorigen jaers door den Coninck van Babel/ in 't negentiende jaer sijner regeringe/ was gewonnen/ ende sijn Overste Nebuzaradan op den sevenden vande vijfste maent daer binnen was getogen. 2. Reg. 25. 3/8. Jerem. 39. 2.
35 Volgens Gods voorseggingе. boven 24,26.
f Ezech. 24. 26.
g 2. Reg. cap. 25.
36 Jerusalem is ingenomen ende verwoest/ ende vele der inwoonders zijn omgebracht: alsoo 1. Sam. 30. 1. 2. Sam. 15. 14. 2. Reg. 3. 19. 1. Chron. 20. 1. ende onder 40. 1. Vergel. Jerem. 43. 11. ende 46. 13. ende 47. 1. &c.
37 Siet boven 1. op v. 3.
38 De voorseyde bootschapper.
39 Als hem oock van den Heere was voorseyt. boven 24, 26. Vergel. cap. 3. 26. met d'aenteeck.
40 Die overgebleven zijn in 't verwoeste Canaan/ na dat Jerusalem verheert/ het meeste volck wech-gevoert/ en 't lant verwoest was door de Babyloniers.
41 Als offe seyden: Godt heeft Abraham dit lant niet beloofst om sijnen 't wille/ want hy en hadde soo grooten lant niet van doen/ ende heeftet oock noyt geheel bewoont/ maer om sijne kinderen ende nakomelingen/ die wy nu zijn. (Vergel. Jesa. 51. 2. Joha. 8. 33/ &c.) ende of wy nu wel minder zijn in getale als te vooren/ evenwel zijn wy de rechte erfgenamen/ ende sullender wel in blijven. Soo vertwijfelt obstinaet waren dese menschen/ niet tegenstaende/ datse Godts straffende hant voor oogen sagen.
42 Ofte/ soudet ghy? &c. ofte/ om dat ghy bloet, etet. ende soo inde volgende woorden.
h Genes. 9. 4. Levit. 3. 17. &c.
43 Tegen de wet. Gen. 9. 4. Lev. 7. 26. ende 17. 10. en 19. 26. Deut. 12. 16.
44 Siet boven 18. 6.
45 Geensins/ wil Godt seggen: Ick heb u het lant beloofst met conditie van gehoorsaemheyt/ maer uwe ongehoorsaemheyt is openbaer/ als het voorgaende ende volgende uytwijst.
46 Ofte/ hebt gestaen. D. vertrouwt op uwe strijtbaerheyt/ meynende u daer door in 't lant staende te houden: ofte/ ghy zijt steets gereet met uwe sweerden/ als de gene/ die haren naesten gewelt willẽ aendoen. Vgel. de maniere van spreken/ met bov. 31. 14.
47 Door onkuyscheyt ende overspel.
48 Maniere van 't eedt-sweeren/ als boven v. 11.
49 *Hebr.* aengesichte des velts.
50 Daerse haer meenen te bergen ende te verseкeren. siet Jud. 6. 2. met d'aenteeck.
51 Ofte/ tot de uyterste, ofte/ tot enckele verwoestinge, ofte/ ontsettinge. ofte/ tot verwoestinge ende, ofte/ ja verwoestinge. alsoo het Hebr. woort de beteeckeninge heeft van verwoesten, ende sich ontsetten, schricken. alsoo onder 35. 3/7.
52 Israels berchachtich lant.
53 Gelijck naebueren aen de wanden der huysen/ ende inde deuren/ met malkanderen een praetjen plegen te houden.
i Ezech. 14. 1. &c. ende 20. 1. &c.
54 Met menichte inde heylige vergaderinge/ om Godts woort te hoorẽ. *Hebr.* gelijck de inkomste des volcks.
55 Vergel. bov. 8. 1.
56 D. sy vleyẽ u/ roemende uwe prophetyen met huychelse gemaeckte geberden/ van wegen der selver cierlickheyt/ als offe seyden/ ey/ ô/ hoe schoon hoe fraey spreeckt hy/ &c. And. sy maken de selve (woorden) lieflick met haren mont. D. sy bekennen met den mont dat uwe woorden lieflick zijn/ maer &c. den sin op een uytkomende.
57 Ofte/ boelen-liedt, dat lieflick luyt/ ofte vol lieflicheyt is.
58 Op instrumenten van musijcke/ als Psal. 33. 3.
59 Dat ghy hen van mijnent wegen hebt geprophetеert.
60 Een waerachtich propheet van Godt gesonden.

Het xxxiiij. Capittel.

Prophetye tegen de quade herders van Godts volck/ v. 1/2/ &c. Godt belooft sijne schapen selfs te sullen opsoecken/ redden/ ende recht weyden/ met onderscheyt tusschen schapen ende schapen/ rammen ende bocken/ 10. daer toe hy verwecken ende senden sal den Oppersten herder ende Vorst sijner Kercke/ Jesum Christum, onder welcken sijne schapen gesegent ende geluckſalich sullen zijn/ 23.

1 ENde des HEEREN woort geschiedde tot my/ seggende:

2 Menschen kint/ prophetеert tegen de [a] herders Israëls: prophetеert ende segt tot hen/ tot de [1] herders/ Alsoo seyt de Heere HEERE; Wee den herderen Israëls/ die haerselven weyden; [2] sullen niet de herders de schapen weyden?

3 Ghy etet het [3] vette/ ende bekleedet u met de wolle/ ghy [4] slachtet het gemeste/ [maer] de schapen en weydet ghy niet.

a Ierem. 23. 1
1 Kerckelicke ende politijcke regeerders mijns volcks/ Vgel. dese prophetye met Jerem. cap. 23.
2 Behoorense niet (met haer eerlick onderhoudt te vreden zijnde) principalick op hare kudde te passen: immers ja/ gantschelick/ wil Godt seggen.
3 Gelijck van de schapen komen melck/ boter/ keese/ &c. Vgel. Zach. 11. 16.
4 Siet van 't Hebr. woort/ Genes. 31. op v. 54.

4 De [5] swacke en stercket ghy niet / ende het krancke en heelet ghy niet / ende het gebrokene en verbindet ghy niet / ende het wechgedrevene en brengt ghy niet weder; ende het [6] verlorene en soecket ghy niet: maer ghy heerschet over haer [b] met [7] strengichheyt ende met hardicheyt.

5 Also zijnse verstroyt om datter [8] geen herder en is: ende sy zijn al 't wilt gedierte des velts tot spijse geworden / dewijlse verstroyt waren.

6 Mijne schapen doolen op alle bergen / ende op allen hoogen heuvel: ja mijne schapen zijn verstroyt [9] op den gantschen aerd-bodem; ende daer en is niemant dieder nae vraegt / ende niemant diese soeckt.

7 Daerom / ghy herders / hooret des HEEREN woort.

8 [Soo waerachtich als] ick leve / spreeckt de Heere HEERE: [10] So [ick] niet! om dat mijne schapen geworden zijn tot eenen roof / ende mijne schapen al 't wilt-gedierte des velts tot spijse geworden zijn / om datter geen herder en is; ende mijne herders nae mijne schapen niet en vragen: ende de herders weyden haerselven / maer mijne schapen en weydense niet:

9 Daerom / ghy herders / hooret des HEEREN woort.

10 Alsoo seyt de Heere HEERE; Siet ick [11] [wil] aen de herders / ende sal mijne schapen van hare hant [12] eysschen / ende salse van 't weyden der schapen doen [13] ophouden / so dat de herders haerselven niet meer en sullen weyden: ende ick sal mijne schapen uyt haren mont rucken / so datse haer niet [meer] tot spijse en sullen zijn.

11 Want soo seyt de Heere HEERE: Siet ick / ja ick sal nae mijne schapen vragen / ende salse opsoecken.

12 [14] Gelijck een herder sijne kudde opsoeckt / [15] ten dage als hy in 't midden sijner verspreyde schapen is / alsoo sal ick mijne schapen opsoecken: ende ick salse redden uyt alle de plaetsen / daer henē sy verstroyt zijn / ten [16] dage der wolcke ende der donckerheyt.

13 Ende ick salse uytvoeren van de volcken / ende salse [c] vergaderen uyt de landen / ende brengense in haer [17] lant: ende ick salse weyden op de bergen Israëls / by de stroomen / ende in alle bewoonlicke plaetsen des lants.

14 Op eene goede weyde sal ickse weyden / ende op de [18] hooge bergen Israëls sal hare koye zijn; aldaer sullen sy nederliggen in eene goede koye / ende sullen weyden [in] eene vette weyde op de bergen Israëls.

15 Ick sal mijne schapen weyden / ende ick salse legeren / spreeckt de Heere HEERE.

16 Het verlorene sal ick soecken / ende het wechgedrevene sal ick wederbrengen / ende het gebrokene sal ick verbinden / ende het krancke sal ick stercken: maer het [19] vette ende het stercke sal ick verdelgen / Ick salse weyden met [20] oordeel.

17 Want ghy / ô mijne schapen / de Heere HEERE seyt alsoo: Siet ick sal richten tusschen [21] kleyn-vee ende kleyn-vee / tusschen de rammen ende de bocken.

18 Ist u te weynich / dat ghy de goede weyde afweydet? sult ghy noch het overige uwer weyden met uwe voeten vertreden? ende sult ghy de [22] gesonckene wateren drincken / ende de [23] overgelatene met uwe voeten vermodderen?

19 [24] Mijne schapen dan / sullense afweyden [25] wat met uwe voeten vertreden is / ende drincken wat met uwe voeten vermoddert is?

20 Daerom seyt de Heere HEERE alsoo [26] tot hen: Siet ick / ja ick sal richten tusschen het [27] vett kleyn-vee / ende tusschen het mager kleyn-vee.

21 Om dat ghy alle de swacke met de zijde ende met den schouder [28] verdringet / ende met uwe hoornen stootet; tot dat ghy de selve nae buyten toe verstroyt hebt:

22 Daerom sal ick mijne schapen verlossen / datse niet meer tot eenen roof sullen zijn: ende ick sal richten tusschen kleyn-vee ende kleyn-vee.

23 Ende ick sal eenen eenigen [d] Herder over haer verwecken / ende hy sal haer weyden / [naemlick] mijnen [e] [29] knecht [f] David: die salse weyden / ende die sal haer tot eenen Herder zijn.

24 Ende ick de HEERE sal haer tot eenen [30] Godt zijn; ende mijn knecht David sal [g] [31] Vorst zijn in 't [32] midden van haer: Ick de HEERE hebbe 't gesproken.

25 Ende ick sal een [33] verbont des [34] vredes met haer maken / ende sal het boos gedierte uyt den lande doen ophouden: ende sy sullen [35] seker woonen in de woestijne / ende slapen in de wouden.

26 Want ick sal [36] deselve / ende de plaetsen rontom mijnen heuvel / stellen [tot] eenen [37] segen: ende ick sal den plasregen doen nederdalen in sijnen tijt: plasregens van segen sullender zijn.

27 Ende 't geboomte des velts sal sijne vrucht geven / ende het lant sal sijn [38] inkomste geven; ende sy sullen seker zijn in haer lant: ende sullen weten / dat ick de HEERE ben / als ick de [39] disselboomen hares jocks sal hebben verbroken / ende haer geruckt uyt de hant der gener die sich van haer [40] deden dienen.

28 Ende sy sullen den heydenen niet meer ten roove zijn / ende 't wilt-gedierte der aerde en salse niet meer vreten: maer sy sullen seker woonen / ende daer en sal niemant zijn diese verschricke.

29 Ende ick sal haer eene [41] Plante van [42] name verwecken: ende sy en sullen niet meer [43] wechgeraept worden door honger in den lande / ende [h] den [44] smaet der heydenen niet meer dragen.

30 Maer sy sullen weten / dat ick de HEERE / hare Godt / [45] met haer ben: ende [46] dat sy mijn volck zijn / het [47] huys Israëls / spreeckt de Heere HEERE.

31 Ghy nu / ô [i] mijne schapen / schapen mijner weyde / ghy zijt [48] menschen: [maer]

---

5 Verst. schapen / ende soo in 't volgende.
6 *Hebr.* vergaende, verloren gaende, D. dat verbijstert / verdwaelt ende in perijckel is van te vergaen. Vgel. Deut. 26. op v. 5.
b 1. Pet. 5. 3.
7 Vergel. 1. Pet. 5. 3. item Exod. 1. 13/14. ende ond. v. 27. Jer. 22. 13. &c.
8 Die haer recht weydde ende besorchde: noch geestelick / door gesonde en heylsame leeringe / noch lichamelick / door vaderlicke ende vroome regeringe / maer in alles wast contrarie: waer door het volck in geloof ende leven gantsch bedorven / en alsoo in Godts swaren toorn vervallen / ende voorts met allerleye elenden soo deerlick geplaecht is: van welcks alles de boose herders de grootste schult hebben / als volcht.
9 Ofte / in den gantschen lande.
10 Dit is een bysonderlick afgebroken reden / in 't eedtsweeren gebruyckelick (als elders dickwijls) diemen vervullē moet uyt v. 10. Als of de Heere seyde: So ickse niet en straffe! my niet tegen haer en stelle! &c. siet Num. 14. op v. 23. Sulcks is oock in onse tale (ende andere) seer gebruyckelick by goede ende quade menschen: So ick dit ofte dat doe: soo ick dit ofte dat niet en doe, &c. so moet, &c. Vgel. oock Gen. 14. op v. 23 / &c.
11 Siet boven 13. 8.
12 Als boven 3. 18. Siet Genes. 42. op v. 22.
13 D. ick salse van haren staet afsetten / om dat sy slechts den blooten naem / maer niet de daet van herders en hebben.
14 *Hebr.* nae de opsoeckinge eens herders, als elders.
15 Ter tijt als de kudde . jammerlick verstroyt is / ende hy komt om besoeckinge te doen / ende te sien wieder ontbreeckt / en waerse mogen zijn / om de selve weder by een te brengen.
16 D. ter tijt der droevige elenden / daer mede ick haer rechtveerdichlick besocht hebbe. Vergel. Joel 2. 2. met d'aent.
c Ezech. 28. 25.
17 Lichamelick uyt Babel / &c. in 't lant Canaan / ende geestelick tot mijne kercke door den Messiam / &c.
18 *Hebr.* op de bergen der hoochte Israëls.
19 D. die door haren rijckdom ende macht weeldich ende vertel zijn geworden / rebellerende tegen my (als Deut. 32. 15.) ende hare broederen onderdruckende. Vgel. de maniere van sprekē met Psal. 22. 30. Jes. 5. 17. ende 10. 16. Amos 4. 1. met d'aenteeck. &c.
20 Ofte / ick salse recht, bescheydentlick / weyden, Vgel. Jerem. 10. op v. 24.
21 Verst. van schapen ofte geyten. Siet Num. 15. 11. Deut. 14. 4. ende 17. 1. &c. de meyninge is: Ick sal de oprechte geloovige van de huychelaers / die in mijne kercke zijn / onderscheyden / ende haer van 't gewelt der valsche broederen verlossen, alsoo onder v. 22. Vgel. vov. 20. 37/38. Matt. 25. 32. &c.
22 *Hebr.* de sinckinge, ofte / het gesonckene der wateren. D. klare wateren / welcker vuylicheyt neergesett ende op den gront gesoncken is. Vgel. boven 32. 14.
23 Als ghy genoech gedroncken hebt van 't klaer water / dan de reste vuyl maken voor een ander: Als of de Heere seyde: 'Tis onverdraeglick dat ghy mijnen segen soo overvloedelick genietende / daermede noch niet vernoecht en zijt / maer moetet daer en boven uwe arme ende swacke mede-broederen het weynige / dat voor haer soude zijn / bederven ende onnut maken.
24 Met versoeyinge vande onbillickheyt gesproken.
25 *Hebr.* de vertredinge uwer voeten. item de vermodderinge uwer voeten.
26 Ofte / van.
27 Siet vov. v. 16.
28 *Hebr.* stootet. D. quetset met drucken ende dringen / datse by u niet komen dueren.
d Iesa. 40. 11. Iohan. 10. 11.
e Iesa. 42. 1. ende 50. 10. ende 52. 13. ende 53. 11.
29 Den Messiam / onsen Heere Jesum Christum / Davids sone nae den vleesche / ende des vaders knecht / nae sijn middelaers-ampt. Siet Jesa. 42. op v. 1. ende wijders 2. Sam. 22. op v. 51. Jerem. 23. op v. 5. ende 30. 9. ende Vgel. Jesa. 40. 11. onder 37. 24. Johan. 10. 11. &c. Hebr. 13. 20. 1. Pet. 2. 25. ende 5. 4.
f Ierem. 30. 9.
30 D. heylant. Siet Genes. 17. op v. 7. Levit. 18. op v. 2. en dat door sijnen sone / dien hy ons tot eenen Propheet / Priester / ende Coninck gegeven heeft.
g Iesa. 55. 4.
31 Ofte / Prince. Vgel. Josu. 5. 14/15. Jesa. 9. 5. Act. 5. 31.
32 Vergel. Mat. 18. 20. ende 28. 20. Apoc. 1. 13.
33 Siet Jer. 31. 31.
34 Siet Gen. 37. op v. 14. ende Judic. 6. op v. 24. ende Vgel. Jes. 11. 6/9. en 35. 9. Jerem. 33. 6/9. onder 37. 26. Hose. 2. 18.
35 *Hebr.* in sekerheyt, ofte / vertrouwen. als v. 27. 8. ende elders dickwijls.
36 T. w. woestijne ende wouden / daer in mijne schapen legeren / waerop het voorgaende ende volgende schijnt te sien, ofte / deselve. T. w. schapen.
37 D. met mijnen godtlicken segen soo overvloedichlick begenadigen / datse als louter segen ende een patroon daer van sullen zijn. Vgel. Gen. 12. 4. met d'aenteeck. De geestelicke segeningen worden hier door lichamelicke afgebeeldt. Vgel. Joel 2. op v. 23.
38 Vergel. Levit. 26. 4.
39 Siet Jerem. 27. op v. 2. ende verstaet hier het geestelick jock der slavernye onder den Satan ende de sonde.
40 Ofte / die haer dwongen te dienen. Siet Jerem. 22. 13. ende 25. 14. met d'aenteeck.
41 Den Heere Jesum Christum. Vgel. Jerem. 23. 5. met d'aenteeck.
42 D. vermaerde / beroemde. Vgel. de maniere van spreken met Gen. 6. 4. ofte / eene plante tot eenen naem. D. die tot eenen naem (D. roem) sal zijn. Vgel. Deut. 26. 19. Jerem. 33. 9. ende onder 39. 13. met d'aenteeck.
43 *Hebr.* eygentlick versamelt. Siet van sulcken gebruyck des Hebr. woorts. Psal. 26. op v. 9. And. verteert.
h Ezech. 36. 6. &c.
44 Ofte / schande, schaemrootheyt, die u van de heydenen is aengedaen. Vgel. onder 36. 6/7/15.
45 Siet Genes. 21. op v. 22.
46 Verst. (uyt het voorgaende) sy (de schapen) sullen weten dat sy mijn volck zijn. Siet Deut. 7. op v. 6.
47 Mijne ware kercke. Siet Gal. 6. 16. &c.
i Iohan. 10. 11. &c.
48 Op dat de groote ongelijckheyt / die daer is tusschen dien grooten Godt ende ons nietige menschen / ons niet af en schricken nochte de conscientie ende bevindinge onses onvermogens ons vertsaecht make / so versekert ons Godt hier met eene seer lieflicke aensprake / dat hy niet tegenstaende sulcks alles / dat beloofde genaden-werck aen sijne schapen sal voltrecken / of hy seyde: weest getroost ende goedes moets / ghy mijne lieve schaepkens / ick ben ende blijve uwen heylant, Vgel. Johan. 10. 28/29.

[maer] Jck ben uwe Godt/ ſpreeckt de Heere HEERE.

Het xxxv. Capittel.

Prophetye van de uyterſte verwoeſtingen der Edomiten/ om haren gedurigen bitteren haet ende laſteringen tegen Godts volck/ ende hare vreuchde over deſſelven elenden.

1 WYders geſchiedde des HEEREN woort tot my/ ſeggende:

2 Menſchen kint/ [1] ſett u aengeſichte tegen [2] 'tgeberchte Seïr: ende propheteert tegen het ſelve.

3 Ende ſegt tot het ſelve; Alſoo ſeyt de Heere HEERE; Siet ick [3] [wil] aen u/ ô geberchte Seïr: ende ick ſal mÿne [4] hant tegen u uytſtrecken/ ende ſal u ſtellen [tot] eene verwoeſtinge [5] ende eenen ſchrick.

4 Jck ſal uwe ſteden ſtellen [tot] eenſaemheyt/ ende ghy ſult eene verwoeſtinge worden: ende ſult weten/ dat ick de HEERE ben.

5 Om dat ghy een [6] eeuwige [a] vyantſchap hebt; ende hebt de kinderen Jſraëls doen [7] wechvloeyen door [8] 't gewelt des ſweerts: ter tÿt hares [9] verderfs/ ter tÿt der [10] uyterſte ongerechticheyt.

6 Daerom/ [ſoo waerachtich als] ick leve/ ſpreeckt de Heere HEERE; ick ſal u voorſeker ten [11] bloede bereyden/ ende het [12] bloet ſal u vervolgen: alſo ghy het [13] bloet niet en hebt gehaet/ ſal u 't bloet oock vervolgen.

7 Ende ick ſal 't geberchte Seïr tot de [14] uyterſte verwoeſtinge ſtellen: ende ick ſal uyt het ſelve uytroeyen [15] dien dieder doorgaet/ ende dien die wederkeert.

8 Ende ick ſal ſÿne bergen met ſÿne verſlagene vervullen: [16] uwe heuvelen/ ende uwe dalen/ ende alle uwe ſtroomen/ [17] in deſelve ſullen de verſlagene van den ſweerde [18] liggen.

9 [Tot] [19] eeuwige verwoeſtingen ſal ick u ſtellen/ ende uwe ſteden en ſullen niet [20] bewoont worden: alſo ſult ghy weten dat ick de HEERE ben.

10 Om dat ghy ſegt/ Die [21] twee volcken/ ende die twee landen ſullen my geworden/ [b] ende [22] wy ſullenſe erflick beſitten/ [23] al ware ſchoon de HEERE daer.

11 Daerom/ [ſoo waerachtich als] ick leve/ ſpreeckt de Heere HEERE/ Jck ſal oock handelen/ nae uwen toorn/ ende nae uwe nydicheyt/ [24] die ghy uyt uwen haet tegen hen hebt te wercke geſtelt: ende ick ſal by [25] hen bekent worden/ wanneer ick u ſal [26] gericht hebben.

12 Ende ghy ſult weten/ [27] dat ick/ de HEERE/ alle uwe laſteringen gehoort hebbe/ die ghy tegen de bergen Jſraëls geſproken hebt/ ſeggende/ Sy zÿn verwoeſt: ſy zÿn ons ter [28] ſpÿſe gegeven.

13 Alſoo hebbet ghy u met uwen mont tegen my [29] groot gemaeckt/ ende uwe woorden tegen my [30] vermenichvuldicht: Jck heb 't gehoort.

14 Alſoo ſeyt de Heere HEERE/ [31] Gelÿck het gantſche lant verblÿdt is/ [32] [alſoo] ſal ick u de verwoeſtinge aendoen.

15 [33] Gelÿck ghy u verblÿdt hebt over de [34] erffeniſſe des huyſes Jſraëls/ om datſe verwoeſt is/ alſoo ſal ick aen u doen: 'Tgeberchte Seïrs/ ende [35] gantſch Edom/ ſal geheel eene verwoeſtinge worden: ende ſy ſullen weten/ dat ick de HEERE ben.

1 Siet boven 6. op v. 2.
2 Het berchachtich lant der Edomiten/ Eſaus nakomelingen. Siet boven 25. 8/ 12/ &c.
3 Als boven 13. 8.
4 Siet boven 14. op v. 9.
5 Ofte/ tot de uyterſte verwoeſtinge, ofte/ ontſettinge: ofte/ verwoeſtinge ende verwoeſtinge, als boven 33. 28. ende hier onder v. 7.
6 *Hebr.* vyantſchap der eeuwicheyt. T. w. tegen mijn volck. Vgel. bov. 25. 12. &c. Amos 1. 11.
a Ezech. 25. 15.
7 Ofte/ geſtort. D. haer bloet/ als water door moorderyen vergoten/ en doen wechvloeyẽ. Vgel. Pſal. 63. 11. ende Jerem. 18. 21. met d'aenteeck.
8 *Hebr.* de handen des ſweerts. Siet Job 5. op v. 20.
9 Ofte/ ondergancks, door de Chaldeen/ die de Edomiten geholpen ofte aengehitſt hebben om Jeruſalem in den gront uyt te roeyen. Siet Pſal. 137. 7.
10 *Hebr.* ongerechticheyt des eyndes, ofte/ des uyterſten. ſiet bov. 21. op v. 25.
11 D. om gedoodt ofte vermoordt te worden. Siet Gen. 4. op v. 10. ende bov. 16. 36. ende 21. 32. ofte/ ick ſal u tot bloet maken. D. u alſoo toerichten/ dat het lant vol van u eygẽ bloet/ en (om ſoo te ſpreken) niet als louter bloet ſal zijn.
12 D. dootſlach ende moort/ en moorts/ de dootſlagers. ofte/ het bloet ſal u navolgen, als over al geſtort zijnde en vloeyende.
13 D. moort en dootſlach mijns volcks met luſt hebt aengeſien/ ende gevoordert.
14 Ofte/ enckele verwoeſtinge. als v. 3. hoewel de Hebr. woorden (zijnde van eenen oorſprongk) een weynich verſchelen.
15 Jck ſal 't ſoo woeſt maken/ datter niemant woont noch in ofte uytgaen ſal.
16 ô Edom.
17 Ofte/ op, by.
18 Als boven 6. 7.
19 *Hebr.* verwoeſtingen der eeuwicheyt.
20 And. wederkeeren. De ſin is/ datſe niet herbouwt ſullen worden om te bewoonen.
21 Juda/ ende de 10 ſtammen.
b Pſal. 83. 13.
22 Siet onder 36. 5.
23 Ofte/ of ſchoon de HEERE daer geweeſt is. D. gewoont heeft. De ſin is/ over Godt/ over al/ (als godtlooſe vyanden ſpreken) ſy ſullen voor ons zijn/ wy zijnder nu de naeſte toe/ niemant ſalſe ons konnen ontweuden. And. daer de Heere geweeſt is, verſtaende dit van Juda/ daer des Heeren Tempel geweeſt was. Vgel. onder 36. 2. met d'aenteeck.
24 Ofte/ gelijck ghy met, ofte/ tegen haer gehandelt hebt.
25 By mijn volck/ die alſdan ſullen bevinden dat ick haer vrient ben/ als ick hare doodt-vyanden ſal hebben uytgeroeyt.
26 D. geſtraft.
27 Ofte, dat ick de HEERE [ben/ ende dat] ick &c.
28 Siet Deut. 31. op v. 17.
29 D. ſtout ende trotz tegen my geſproken/ my met pocchen ende ſnorcken als gebraveert. Siet van deſe maniere van ſpreken Pſal. 35. op v. 26.
30 D. veel geſnaters tegen my gevoert. het Hebr. woort Athar ofte gnathar heeft de beteeckeninge van menichte ofte overvloet van woorden/ ofte ſaken/ meeſt in 't goede/ wanneer het genomen wort van veel ſmeecken ende eernſtich, ofte heftich bidden. (daer in menichte van woorden gebruyckt wort) ofte overvloet van allerleyen ſegen/ ſiet Geneſ. 25. 21. Exod. 8. 8. &c. Jer. 33. 6. maer hier van de trotſe Edomiters/ in 't quade/ van veel geſnaters ende geſnaps/ gelijck wanneer yemant (alſmen ſeyt) de vlagge voert. alſoo is 't boven 8. 11. gebruyckt van den overvloet des Afgodiſchen reuckwercks.
31 Gelijck het gantſche lant der Edomiten ſich verheugt heeft over Jſraels verwoeſtinge/ alſoo ſal ick haer gantſche lant daerom oock weder verwoeſten/ ſiet het volgende v. And. als de gantſche aerde verblijdt is, [dan] ſal ick, &c. Dat is/ alſſer over al blijtſchap ſal weſen over de weldaden/ die ick mijnen volcke ſal bewijſen/ principalick door den Meſſiam/ Dan ſult ghy geplaecht ende verwoeſt zyn.
32 Dit woordeken is hier tot vervullinge van den ſin ingevoecht uyt het volgende vs.
33 *Hebr.* nae uwe blijtſchap. Vgel. boven vs 11. ende elders dickwijls.
34 Over de verwoeſtinge van 't lant Canaan/ dat ick Jſrael (ende niet u) ten erve gegeven hebbe.
35 Gelijck het gantſche lant Edom over Jſraels elende gejuycht heeft/ als in 't voorgaende vs geſeyt is.

Het xxxvj. Capittel.

Onder d'aenſprake tot de bergen Jſraels/ propheteert Godt/ dat hy in grooten yver wrake ſal doen aen de vyanden ſijner kercke/ die haer beſpott/ verdruckt ende verwoeſt hebben/ v. 1/ &c. ende dat hy haer heerlick ſal herſtellen/ vermenichvuldigen/ ende ſegenen/ 8. verklaert dat hyſe om harer ſonden wille ter eeren ſijns H. Naems hebbe moeten ſtraffen ende tuchtigen/ 16. maer dat hyſe om ſijns naems wille uyt louter genade wederom grootlicks ſal begenadigen/ reynigen/ door ſijnen H. Geeſt heyligen/ ende met allerleye ſegeningen vervullen ende eeuwichlick ſaligen/ 21. &c.

1 ENde ghy/ menſchen kint/ propheteert [1] tot de [a] bergen Jſraëls: ende ſegt; Ghy bergen Jſraëls/ hooret des HEEREN woort.

2 Alſoo ſeyt de Heere HEERE; Om dat de [2] vyant van u ſeyt/ [3] Heah! ſelfs de [4] eeuwige hoochten zÿn ons ten [b] erve geworden!

3 Daerom propheteert ende ſegt; Soo ſeyt de Heere HEERE; Daerom om datmen [5] u van rontomme verwoeſt ende [6] opgeſlockt heeft/ [7] op dat ghy voor 't [8] overblÿffſel der heydenen ten erve ſoudet zÿn/ ende ghy [9] gebracht zÿt op de [10] klapachtige lippe/ ende [in] opſprake des volcks:

4 Daerom/ ghy bergen Jſraëls/ hooret het woort des Heeren HEEREN: Soo ſeyt de Heere HEERE tot de bergen/ ende tot de heuvelen/ tot de ſtroomen/ ende tot de dalen/ tot de verwoeſte eenſame-plaetſen/ ende tot de verlatene ſteden/ die tot eenen roof ende tot eenen ſpot geworden zÿn voor 't overblÿffſel der heydenen/ die rontomme zÿn:

5 Daerom/ ſoo ſeyt de Heere HEERE; [11] So ick niet [12] in het vyer mÿns yvers geſproken hebbe tegen het overblÿffſel der heydenen/ ende tegen het gantſche Edom: die [13] mÿn lant [14] haerſelven ten erve gegeven hebben/ met blÿtſchap des gantſchen herten/ met [15] begeerige plunderinge/ op dat de [16] landerye van [17] dien ten roove ſoude zÿn!

6 Daerom propheteert van den lande Jſraëls: ende ſegt tot de bergen/ ende tot de heuvelen/ tot de ſtroomen ende tot de dalen/ Soo ſeyt de Heere HEERE; Siet ick hebbe in mÿnen yver ende in mÿne grimmicheyt geſproken: om dat ghy den [c] [18] ſmaet der heydenen gedragen hebt:

7 Daerom/ ſoo ſeyt de Heere HEERE; Jck hebbe [19] mÿne hant opgeheven: So niet de heydenen/ die rontom u zÿn/ ſelfs hare ſchande ſullen dragen!

1 Als boven 6. 2. Godt ſpreeckt de bergen/ D. het berchachtich lant (als v. 6.) Jſraels/ aen/ tot onderwijs der menſchen (om welcker ſonden wille ſy woeſt lagen ende beſpott wierden) ende om te toonen/ dat de godtlooſe beſchimpingen ſijns lants en volcks hem ſelven raeckten. Vgel. Joel 2. 18. ende ſiet wijders van ſulcke aenſpraken. boven 14. op v. 17.
a Ezech. 6. 2.
2 Siet onder v. 5.
3 Siet Job 39. op v. 28. ende Pſal. 35. op v. 21. ende Vgel. bov. 25. 3. ende 26. 2.
4 *Hebr.* hoochten der eeuwicheyt. D. oude vermaerde bergen/ item/ vaſte/ duerige/ &c. Vgel. Deut. 33. 15. Hab. 3. 6. met d'aenteeck. men ſoude dit anders oock konnen duyden op den berch Zion ende Moria/ daer Davids ſlot en de Tempel geweeſt waren. Vgel. Pſal. 78. 69. en boven 35. 10. Aldus ſoude dit een godtlooſe roem zijn over Godt en de verſtooringe ſijns heylichdoms/ genoẽt Godts eeuwige woonſtede/ als zijnde nu onder vyanden macht ende beſit vervallen/ in 't volgende/ zijn. *Hebr.* is. verſtaet elck eene der ſelver hoochten.
b Ezech. 35. 10.
5 Ghy bergen Jſraels/ omcingelt met Ammoniten/ Moabiten/ Edomiten/ Philiſtijnẽ/ Tyriers/ Zidoniers/ Syriers/ &c.
6 Vergel. Pſal. 56. 2.
7 Ofte/ ſo dat ghy geworden zijt, &c.
8 Den anderen/ de reſte/ die van de gemeyne verwoeſtingen overich zijn/ ofte ſouden mogen overblyven: alſoo v. 4/ 5. Vgel. oock v. 36.
9 *Hebr.* opgebracht.
10 *Hebr.* lippe der tonge. D. als ofmen ſeyde/ tongachtige lippe. D. klapachtige/ kakelachtige lippe: ſulcks dat een yeder den mont van u vol heeft/ ende ſpottelick van u ſpreeckt/ by-ſpreucken van u maeckt.
11 Siet boven 34. 7. met d'aenteeck. ende vervult deſe reden uyt v. 7.
12 Ofte/ in mijnen vyerigen yver. T. w. Voor mijn lant ende volck; ende tegen mijne ende hare vyanden. Vgel. bov. op v. 1. ende ond. v. 6. ende bov. cap. 5. 13. Deut. 4. 24. met d'aenteeck.
13 Canaan. Siet Pſal. 68. op v. 10. Hoſe. 9. op v. 3. alſoo onder v. 20.
14 Siet bov. 35. 10.
15 *Hebr.* plunderinge, ofte/ verſmadinge der ziele. D. verachtende ofte plunderende mijn volck en lant met eenen innerlicken luſt/ ende yverige genegentheyt ofte begeerte/ ſonder eenich medelijden. Siet Pſal. 27. op v. 12.
16 Het *Hebr.* woort beteeckent voorſteden, landen, ofte velden, vrye ledige ruymten/ plaetſen voor, ofte/ buyten ende omtrent de ſteden/ ofte andere gebouwen/ gelegen/ hoeven, uythoven, erven, &c. om datſe daer van afgeſondert zijn, daer op het oorſpronckelick Hebr. woort ſiet/ beteeckenende oock anderſins/ uytwerpinge, uytdrijvinge. daerom andere dit aldus overſetten: om het ſelve (lant) ten roove uyt te ſetten. *Hebr.* om, ofte/ op dat, deſſelven landerye, ofte/ uytſettinge, uytwerpinge, ten roove [ſoude zijn.]
17 Van mijn lant Canaan.
c Ezech. 34. 29.
18 Als bov. 34. 29. ende ond. v. 15.
19 D. by my ſelven geſwooren: gelijck menſchen by Godt ſweeren met op heffinge/ ofte/ opſtekinge der hant. Siet Geneſ. 14. op v. 22.

8 Maer ghy/ ô bergen Israëls/ ghy sult [weder] [20] uwe tacken geven/ ende uwe vrucht voor mijn volck Israëls dragen: want [21] sy naederen te komen.

9 Want siet ick ben by [22] u: ende ick sal u [23] aensien/ ende ghy sult gebouwt ende bezaeyt worden.

10 Ende ick sal [24] menschen op u vermenichvuldigen/ het [25] gantsche huys Israëls/ [ia] dat geheel: ende de steden sullen bewoont/ ende de eensame-plaetsen bebouwt worden.

11 Ja ick sal menschen ende beesten op u vermenichvuldigen/ ende sy sullen vermenichvuldicht worden ende vruchtbaer zijn: ende ick sal u doen bewoonen/ als in uwe voorige tijden/ ja ick [26] sal't beter maken als in uwe beginselen; ende ghy sult weten/ dat ick de HEERE ben.

12 Ende ick sal menschen op u doen wandelen/ [namelick] mijn volck Israël/ die sullen u erflick besitten; ende ghy sult hen ter erffenisse zijn: ende ghy en sultse [27] voortaen niet meer berooven.

13 Soo seyt de Heere HEERE; Om datse tot u [28] seggen; Ghy zijt [een lant] dat menschen op-eet: ende ghy zijt [een lant] dat [29] uwe volcken [30] berooft.

14 Daerom/ en sult ghy niet meer menschen op-eeten/ ende uwe volcken niet meer [31] doen struyckelen: spreeckt de Heere HEERE.

15 Ende ick sal maken datmen den [32] schimp der heydenen niet meer over u en hoore/ ende ghy en sult dē smaet der natien niet meer dragen: ende ghy en sult uwe volcken niet meer doen struyckelē/ spreeckt de Heere HEERE.

16 Wijders geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

17 Menschen kint/ het huys Israëls/ als sy in haer lant woonden/ doe verontreynichden sy dat selve/ met haren [33] wech ende met hare handelingen: haren wech was voor mijn aengesichte als de onreynicheyt eener [34] afgesonderde [vrouwe].

18 Daerom [35] goot ick mijne grimmicheyt over hen uyt/ om des bloets wille dat sy [36] in den lande vergoten hadden: ende om hare [37] Dreckgoden/ [waermede] sy dat verontreynicht hadden.

19 Ende ick verstroydese onder de heydenen/ ende sy wierden verspreydt in de landen: Ick oordeeldese nae haren wech ende nae hare handelingen.

20 Als sy nu tot de heydenen quamen/ daerhenen sy getogen waren/ [d] ontheylichden sy [38] mijnen heyligen Name: om datmen van hen seyde/ Dese zijn het volck des HEEREN/ ende zijn uyt [39] sijn lant uytgegaen.

21 Maer ick [40] verschoonde [haer] om mijnen heyligen Name/ dien het huys Israëls ontheylichden onder de heydenen/ daer henen sy gekomen waren.

22 Daerom segt tot den huyse Israëls; Soo seyt de Heere HEERE; Ick en doe't niet om uwent wille/ ghy huys Israëls: maer om mijnen heyligen Name/ dien ghylieden ontheylicht hebt onder de heydenen/ daer henen ghy gekomen zijt.

23 Want ick sal mijnen grooten Name [41] heyligen/ die onder de heydenen ontheylicht is/ dien ghy in't midden van hen ontheylicht hebt: ende de heydenen sullen weten/ dat ick de HEERE ben/ spreeckt de Heere HEERE/ als ick aen u voor [42] hare oogen sal [43] geheylicht zijn.

24 Want ick sal [44] u uyt de heydenen [45] halen/ ende sal u uyt alle de landen vergaderen: ende ick sal u in u lant brengen.

25 Dan sal ick reyn [46] water op u sprengen/ ende ghy sult reyn worden: van alle uwe [47] onreynicheden/ ende van alle uwe Dreckgoden sal ick u reynigen.

26 Ende ick sal u een [e] [48] nieuw herte geven/ ende sal eenen nieuwen [f] geest geven in't binnenste van u: ende ick sal het steenen herte uyt u vleesch wechnemen/ ende sal u een vleeschen herte geven.

27 Ende ick sal mijnen Geest geven in't binnenste van u: ende ick sal maken dat ghy in mijne insettingen sult wandelen/ ende mijne rechten sult bewaren ende doen.

28 Ende ghy sult woonen in het lant/ dat ick uwen vaderen gegeven hebbe/ ende ghy sult my tot een [49] volck zijn/ ende ick sal u tot eenen [50] Godt zijn.

29 Ende ick sal u verlossen van alle uwe onreynicheden: ende ick sal [51] roepen tot het koorn/ ende sal dat vermenichvuldigen/ ende ick en sal geenen [g] honger op u leggen.

30 Ende ick sal de vrucht van't geboomte ende d'inkomste des velts vermenichvuldigen/ op dat ghy de smaetheyt des hongers niet meer en ontfanget onder de heydenen.

31 Dan sult ghy [h] [52] gedencken aen uwe boose wegen/ ende uwe handelingen die niet goet en waren: ende ghy sult eene [i] walginge van [53] u selven hebben over uwe ongerechticheden/ ende over uwe grouwelen.

32 Ick en doe't niet om [54] uwen't wille/ spreeckt de Heere HEERE; 't zy u bekent: Schamet u ende wordet schaemroot van uwe wegen/ ghy huys Israëls.

33 Alsoo seyt de Heere HEERE; Ten dage als ick u reynigen sal/ van alle uwe ongerechticheden; dan sal ick de steden doen [55] bewoonen/ ende de eensame-plaetsen sullen bebouwt worden.

34 Eñ het verwoeste lant sal bebouwt worden: in plaetse dat het eene verwoestinge was/ voor de oogen eens yederen dieder door ginck.

35 Ende sy sullen seggen; Dit lant dat verwoest was/ is geworden als een hof van [k] [56] Eden: ende de eensame/ ende de verwoeste/ ende verstoorde steden zijn vast [ende] bewoont.

36 Dan sullen de heydenen/ die inde plaetsen rontom u sullen overgelaten zijn/ weten/ dat ick/ de HEERE/ de verstoorde-plaetsen [57] bebouwe/ [ende] het verwoeste beplante: [l] Ick/ de HEERE/ hebbe't gesproken ende sal't doen.

37 Alsoo seyt de Heere HEERE; Daerenbovē/ sal ick hierom van den huyse Israëls [58] versocht worden/ dat ick't hen

20 D. weder groenen ende vruchtbaer worden.
21 De Israeliten sullen haest wederkomen uyt de gevanckenisse: waerop het principaelste sal volgen/ de verlossinge eñ oprechtinge der algemeyne kercke door den Messiam.
22 O ghy bergen Israels/ om u te redden ende goet te doē. And. ick [wil] aen u. welcke maniere van spreken hier niet (als elders. Siet Jer. 21. op v. 13. ende boven 13. 8.) in't quade/ ofte vyantlick/ maer in't goede ende vriendelick moeste genomen worden: gelijck men oock wel somtijts doet in onse tale/ wanneermen vyantlick aen yemant wil/ ofte/ oock tē besten/ om yemant ofte yets te redden/ &c.
23 Ofte/ mijn aengesichte tot u wenden, ofte/ keeren. Dat is/ my uwer genadelick aennemen/ sendende u den Messiam/ op wiens komste ende weldaden aen sijne kercke dese prophetye meest siet/ als in't vervolch blijckt.
24 *Hebr.* mensch, ende soo in't volgende v/ mensch ende beest. Vgel. onder v. 37/38. Jerem. 31. 27. met d'aenteeck.
25 Mijne gantsche kercke/ 't geheele lichaem/ onder eē hooft/ dē Messia, siet Eph. 2. 12/13/19/20/21/22 Col. 2. 19. ende Vgel. onder 37. 16/17/19/ 24. &c.
26 Daerom wort het nieuw verbont een beter verbont, ende de tijt des Messie/ tijden der verbeteringe, ofte herstellinge genoemt. *Hebr.* 8. 6, ende 9. 10, &c.
27 *Hebr.* niet toedoen haer meer, ofte/ voortaen te berooven. Te weten/ van alles wat haer lief is/ kinderen/ menschen in't gemeyn/ lant-vruchten &c. Siet Jerem. 15. op v. 7. alsoo onder v. 13/14/15. de sin is/ Dat het lant niet meer alsoo soude gestelt zijn, als te vooren/ doe de menschen door krijch/ honger/ ende pestilentie daer in vergingen/ ghy van haer ende sy van u berooft wierdē: daerom de smaetredenen van't lant gebruyckt wierden/ die in't volgende verhaelt worden. Godt spreeckt het lant aen/ als of dat selve sulcx hadde gedaen/ met een verbloemde reden/ ende ten aensien van't seggen der vyanden/ die't hielden voor een verbloeckt lant/ daer in niemant konde welvaren/ ofte met vrede woonen. Vgel. Num. 13. 32.
28 Door schimp ende spot.
29 Der 12 stammen: alsoo inde twee volgende vss. ende onder 37. 22.
30 Siet op't voorgaende v.
31 Ende dien volgens berooven. Siet boven op v. 12.
32 Als boven v. 6. d'aenteeck.
33 Siet Genes. 6. op v. 12.
34 Siet Levit. 15. 19/24. met
35 Siet Psal. 79. op v. 6.
d Iesa. 52. 5. Rom. 2. 24.
36 Ofte/ op de aerde.
37 Siet Levit. 26. op v. 30. ende soo in't volgende.
38 *Hebr.* den naem mijner heylicheyt. De reden is/ om dat de Israeliten selfs d'oorsake waren dat se Godt uyt sijn lant verstooten hadde: het welcke de vyanden duyden tot Godts oneere/ als of hy met machtich genoech en ware geweest om sijn lant ende volck te bewaren/ ofte niet getrouw in sijne beloften. Daer toe quam dit/ datse over al/ waer sy quamen/ alsoo haer droegen/ dat Godt van haer niet als oneere en behaelde: waer door hy veroorsaeckt wiert dit alles om sijns naems wille te redden/ waer van in't volgende.
39 Als boven v. 5. and. sy zijn, d'een voor d'ander na, uyt haer lant uytgegaen. D. hebben't moeten ruymen elck een voor sich/ eerst Israel/ daerna Juda: 't is wat vreemts met dit volck ende lant.
40 Ofte/ ick verschoonde mijnen heyligen naem.

41 Vergel. bov. 28, op v. 22.
42 And. uwe oogen.
43 Ofte/ my geheylicht hebben. D. mijne heylicheyt/ macht/ ende trouwe aen u sal hebben bewesen.
44 Eerst/ ende eensdeels/ u Joden met weynich Israeliten/ uyt Babel/ &c. maer sulcks sal een voorbeelt zijn van't groot geestelick genadenwerck/ dat ick doen sal ter tijt des Messie eñ des nieuwē Testaments/ vergaderende mijne algemeyne kercke uyt de gantsche werelt/ ende die segenende/ als volgt. Vgel. boven 11. 17.
45 *Hebr.* nemen. siet Jer. 37. op v. 17, alsoo onder 37. 21.
46 Het dierbaer bloet des onbevleckten lams Jesu Christi/ sal ick u door mijn woort ende mijnen Geest toepassen tot reynniginge uwer zielen. Siet 1. Pet. 1, 2/19. eñ Ephes. 5. 26. Hebr. 9. 14. 1. Joh. 1, 7/ &c.
47 Vergel. onder 37, 23, ende 43. 7.
e Ierem. 32. 39. Ezech. 11. 19.
48 Siet hier van boven 11, op v. 19.
f Ezech. 11. 20.
49 Siet Deut. 7. op v. 6.
50 Siet Gen. 17. op v. 7.
51 Allerleyen segen door mijne krachtige werckinge beschicken/ dat elders Gods gebieden genoemt wort/ (siet Levit. 25, op v. 21.) gelijck de Heere oock geseyt wort de plagen te roepen. siet Psa. 105, 16. Jer. 25. 29. met d'aenteeck. door dese lichamelicke segenen/ worden meest (als elders) de geestlicke afgebeeldt/ alsoo nochtans dat de Godtsalicheyt oock de belofte hebbe van dit leven/ (siet Joel 2. op v. 23. ende 1. Tim. 4, 8.) maer sonder strijt ende kruys uyt te sluyten/ (siet Psal. 37. op v. 1.) waer van onder cap. 38,
g Ezech. 34. 29.
h Ezech. 16. 61, 63.
52 Siet boven 6, 9, met d'aenteeck.
i Ezech. 6. 9. ende 20. 43.
53 *Hebr.* uwe aengesichten als bov. 6. 9.
54 Ghy en hebt het in't minste niet verdient: maer ick doe't uyt loutere genade/ om de eere mijns heyligen naems. Dit wil Godt ernstlick hebben/ dat sy weten/ ende niet schaemachtige bekentenisse harer onweerdicheyt bekennē sullen. Vgel. 1. Corin. 1. 29/30/31, Ephes. 2. 8/9.
55 Met inwoonders besetten.
k Iesa. 51. 3. Ezech. 28. 13.
56 D. lusthof, Paradijs. Vgel. bov. 28, 13, met d'aenteeck.
57 Ofte/ de verstoorde [steden] bebouwt, beplant hebbe.

l Ezech. 17. 24. ende 22. 14. ende 37. 14.
58 Ofte/ my versoecken, ofte/ vragen laten. D. hier toe gewillich presenteren/ hier in my laten vinden/ (Vgel. Iesa. 65. 1.) dat ick (dewijle de genade overvloedich/ ende de ruymte groot is/ sulcks datter maer menschen schijnen t'ontbreken diese genieten) dese weldaet noch daer toe doe/ dat ick mijne kercke met geloovige menschen/ als schapen/ uyt de Joden eñ principalick uyt de heydenen/ vervulle. Vgel. Joh. 10. 16. Cant. 8. 8. &c. Jes. 49. 19/20. ende 54. 2, &c. ende bov. v. 10.

59 Ofte/als, [met] menschen-kudden.
60 *Hebr.* schapen der heylicheden. verstaet het offer-vee/ dat by groote menichte tegen de jaerlicke feesten binnen Jerusalem ten offer gebracht wierde.

doe: ick salse vermenichvuldigen [59] van menschen/ als schapen.

38 Gelijck de geheylichde [60] schapen/ gelijck de schapen van Jerusalem op hare gesette hoochtijden: alsoo sullen de eensame steden vol zijn van menschen-kudden: Ende sy sullen weten dat ick de HEERE ben.

Het xxxvij. Capittel.

Onder het gesichte vande opstandinge der dooden / versekert Godt sijn volck / dat hyse sekerlick uyt de gevanckenisse van Babel/ daer sy nu als doode ende begravene waren/ sal verlossen/ ende in haer lant wederbrengen. v. 1/&c. prophetèert voorts onder het teecken der t'samenvoeginge van twee houten/ in eene hant/dat hy sijne algemeyne kercke uyt Joden ende heydenen sal vergaderen ende vereenigen onder eenen Coninck ende Herder den Messia Jesu Christo/sijn eeuwich genaden verbont met haer maken/ ende eeuwichlick onder haer woonen/ 15/16. &c.

1 Siet boven 1, op v. 3.
2 D. in een gesichte met optreckinge mijns geests. And. sy (de hant des Heeren) voerde my uyt door den Geest des Heeren.
3 *Hebr.* dede my rusten.
4 Verst. dorre doode beenderen van verstorvene menschē/ als volcht. door dit gesichte ende het volgende teecken van twee stuckens hout/ heeft Godt willen verseekeren de vervullinge der genaden-belofte/die in't voorgaende wijtloopich gedaen zijn / soo van de lichaemlicke verlossinge uyt Babel/ als van de geestelicke door den Messiam/ ende de vergaderinge der algemeyne kercke uyt Joden ende heydenen/ welcks alles 't begrijp ende vermogen des menschen te boven ginck: om sijn volck te leeren/dat het hem (als den Almachtigen Godt) soo licht zy sulcks alles te volbrengen / als dooden op te wecken ende levendich te maken/ (waer van Godt hier een levendich patroon / tot versterckinge van't geloof sijner kercke / voorstelt)ende twee stuckens hout t'samen te voegen.
5 N. de Heere: anders mochte de Propheet eenen natuerlicken schrick daer van gehadt hebben/ ende gevreest hebben voor ceremoniale onreynicheyt.
6 *Hebr.* ront om ront-om.
7 *Hebr.* aengesichte.
8 De Heere.
9 Als of Godt seyde: soudense wel konnen levendich worden? weet ghy daer toe

1 DE [1] hant des HEEREN was op my/ende de HEERE voerde my uyt/ in den [2] geest/ ende [3] settede my neder in't midden eener valleye: Die selve nu was vol [4] beenderen.

2 Ende [5] hy dede my by deselve voorby gaen [6] geheel rontom: ende siet/ daer waren seer vele op den [7] gront der valleye; ende siet/ sy waren seer dorre.

3 Ende [8] hy seyde tot my; Menschen-kint/ [9] sullen dese beenderen levendich worden? Ende ick seyde/ Heere HEERE/ [10] ghy weet [het].

4 Doe seyde hy tot my; Prophetéert over dese beenderen: ende [11] segt tot haer; Ghy dorre beenderen/ hooret des HEEREN woort.

5 Alsoo seyt de Heere HEERE tot dese beenderen/ Siet ick sal den [12] geest in u brengen/ ende ghy sult levendich worden.

6 Ende ick sal zenuwen op u [13] leggen/ ende vleesch op u doen opkomen / ende een huyt over u trecken/ ende den geest in u geven / ende ghy sult levendich worden: ende ghy sult weten/dat ick de HEERE ben.

7 Doe prophetéerde ick gelijck my bevolen was / ende daer wert een [14] geluyt/ als ick prophetéerde/ ende siet / eene [15] beroeringe! ende de beenderen naederden/ [elck] been tot [16] sijn been.

8 Ende ick sach / ende siet / daer werden zenuwen op de selve / ende daer quam vleesch op; ende hy trock eene huyt boven over haer / maer daer en was geen [17] geest in haer.

9 Ende hy seyde tot my; [18] Prophetéert tot den geest: prophetéert/ menschen kint/ ende segt tot den geest/ Soo seyt de Heere HEERE; Ghy geest komt aen van de vier [19] winden / ende blaest [20] in dese gedoodde / op dat sy levendich worden.

10 Ende ick prophetéerde / gelijck als hy my bevolen hadde: Doe quam de [21] geest

in haer / ende sy wierden levendich / ende stonden op hare voeten; een [22] gantsch seer groot heyr.

11 Doe seyde hy tot my/ Menschen-kint/ dese beenderen [23] die zijn het gantsche huys Israëls: Siet/ sy seggen; [24] Onse beenderen sijn verdorret/ ende onse verwachtinge is verloren / wy zijn [25] afgesneden.

12 Daerom prophetéert ende segt tot hen; Soo seyt de Heere HEERE; [26] Siet/ ick sal uwe graven openen / ende sal u-lieden uyt uwe graven doen opkomen/ ô mijn volck; ende ick sal u brengen in't lant Israëls.

13 Ende ghy sult weten / dat ick de HEERE ben: als ick uwe gravē sal hebben geopent/ende als ick u uyt uwe graven sal hebben doen opkomen / ô mijn volck.

14 Ende ick sal mijnen geest in u geven/ ende ghy sult leven / ende ick sal u in u lant setten: ende ghy sult weten / [27] dat ick de HEERE [dit] gesproken ende gedaen hebbe / spreeckt de HEERE.

15 Wijders geschiedde des HEEREN woort tot my / seggende:

16 Ghy nu / menschen - kint / neemt u een [28] hout / ende schrijft daerop/voor JUDA / ende voor de kinderen Israëls/ [29] sijne metgesellen: ende neemt een ander hout/ ende schrijft daer op; voor JOSEPH/ het hout Ephraims / ende des [30] gantschen huyses Israëls / sijner metgesellen.

17 [31] Voegt ghyse dan naederen/het een tot het ander / tot een eenich hout: ende sy sullen tot een worden in uwe hant.

18 Ende wanneer de [32] kinderen uwes volcks tot u sullen spreken / seggende: En sult ghy ons niet te kennen geven/ [33] wat u dese dingen zijn?

19 So spreeckt tot hen; Alsoo seyt de Heere HEERE/ Siet/ick sal het [34] hout Josephs/dat in Ephraims [35] hant geweest is / ende der stammen Israëls / sijner metgesellen/ nemen; ende ick sal deselve met hen voegen tot het hout van Juda/ende salse maken tot een eenich hout; ende sy sullen [36] een worden in mijne hant.

20 De houten nu / op de welcke ghy sult geschreven hebben / sullen in uwe hant zijn [37] voor haerlieder oogen.

21 Spreeckt dan tot hen; Soo seyt de Heere HEERE/ Siet/ Ick sal de kinderen Israëls [38] halen [39] uyt het midden der heydenen/ daer henen sy getogen zijn; ende salse vergaderen van rontomme/ende brengense in haer [40] lant.

22 Ende ick salse maken tot een eenich volck in den lande / op de bergen Israëls; ende sy sullen alle te samen [a] eenen eenigen [41] Coninck tot Coninck hebben: ende sy en sullen niet meer tot twee volcken zijn/ nochte voortaen meer in twee Coninckrijcken [42] verdeylt zijn.

22 *Hebr.* seer seer.
23 D. sy zijn een teecken / ofte afbeeldinge van het huys Israëls / ofte/ sy beduyden dat selve/ ende haren tegenwoordigen staet in Babel.
24 Daer is soo weynich hope van onse verlossinge uyt Babel/ ende de wederkomste in ons lant/ alsser is dat doode/ begrabene / ende verrotte menschen/ ende hare verdorrede beenderen weder souden levendich worden. dese redenen van ongeloove ende mistroostichevt waren d'occasie / ende geven het oogemerck te kennen/ van het voorgaende gesichte.
25 Gelijck tacken die afgesneden zijn/ ende vande wortel geenen sap en konnen trecken / moetende dien volgens vergaē.
26 Godt wederhaelt hier sommierlick de lichamelicke eñ geestelicke beloften/ die inde voorgaende capittelen wijtloopich zijn gedaen/gebruyckende daer toe figuerlicke manieren van spreken / die uyt het voorgaende gesichte/ende hare eygene woorden genomen zijn.
27 Anders/dat ick de HEERE [ben] Ick heb't gesproken, ende sal't doen.
28 Een roedeken/ofte plat hout/ Vergel. Num. 17.2. &c.
29 Verstaet Benjamin ende Levi. Siet 2. Chron. 11, 12/13.
30 Verstaet de tien stammen / die haer aen Ephraim (als de machtichste) gehouden hadden/ ende daer onder dickwijls verstaen worden.
31 D. brengtse nae by/ende tot malkanderen/ datse een worden.
32 Siet boven 3. op v. 11.
33 D. watse beduyden ofte beteeckenen/ ende wat ghy daermede meynt / wat daer door te verstaen zy. Siet bov. 24.19.
34 D. Josephs nakomelingen / ofte de Ephraimiten met hare bygevoechde stammen / die door dit hout te samen beteeckent wierden.
35 Dat is / den tien stammen/ waer van Ephraim het hooft te vooren geweest was/toebehoorde.
36 Gelijck de verdeeltheyt ende vyantschap tusschen Juda ende Ephraim (waer van de hooft-stadt was Samaria) als eene afbeeldinge was der twee vyantlicke gedeelten der menschen/naemlick/Joden eñ heydenen/alsoo was de vereeniginge van de selve eene afbeeldinge ofte voorbeelt van de vereeniginge der algemeyne kercke/ ofte aller uytverkorenen inde gantsche werelt/uyt Joden ende heydenen/door eenen geest/eñ een geloove/onder een hooft/ Coninck ende Salichmaker/ welcke is onse Heere Jesus Christus / de beloofde Messias. of nu wel eenige van de 10 stammen sich met Juda gevoecht hebben / ende alsoo t'samen uyt Babel zijn opgetogen/(1. Chron. 9. 3.) so heeft nochtans de rechte geestelicke vereeniginge haren aenvanck genomen ten tijde des Heeren Christi ende sijner Apostelen/(siet Joh. 4.9/12/23/35/39/41. Act. 2,9/10/11. ende 8,5/14. ende 9.31.) ende is voorts vervolcht onder de Joden/ende principalick onder de Heydenen / ende sal dueren tot aen 't eynde der werelt/tot dat het gantsch geestlick Israel zy beroepen/in Godts hant/ (D. in den Heere Christo/die in desen des Vaders knecht is/ in wiens hant hy alles heeft overgegeven/ ende tot wien hy alle uytverkorene treckt)in een lichaem ofte eene kercke vereenicht ende behouden. Siet Matt. 28. 19. Act. 1. 8. Rom. 11. 25/26. Ephes. 2. 13. &c. 37 Gelijck den Propheten dickwijls belast wiert / 'tgene hen van Godt was geopenbaert / den volcke alsoo levendich / ende als metter daet / af te beelden ende voor oogen te stellen. Vgel. boven 12,3/4. &c. met d'aenteeck. Jerem. 27. 2. &c. 38 Als boven 36.24. 39 Ofte / van tusschen. 40 Het geestelick Canaan / Jerusalem / den berch Zion/ D. in Godts kercke / eerst de strijdende / daer nae de triumpherende / (Siet Gal. 4. 25/26. Hebr. 12. 22.) afgebeeldt door 't aerdsche/ daer Godt de Joden eerst weder in bracht uyt Babel. a Ioh. 10. 16. 41 Den Messiam/ onsen Heere Jesum Christum. 42 *Hebr.* als of men seyde / Gehalveert zijn.

eeuich natuerlick / begrijplick/ middel/ raet/ ofte vermogen? dunckt het u wel menschlick/ mogelick te zijn? vergelijckt dese vrage met Joha. 6. 4/5. Andersins was het artijckel van de toekomstige algemeyne verrijsenisse der dooden onder Godts volck bekent ende buyten twijfel. Siet Matth. 22. 29. &c. *Hebr.* 11, 13/14/35. 10 Als of de Propheet seyde: Ick weet uwe macht wel / maer wat ghy hier nu met dese beenderen voor hebt/ eñ aen deselve sult willen doen / dat is u bekent / ende my van u noch niet geopenbaert : andersins hadde de Propheet in't gemeyn het geloove der vroome voorvaderen. siet Gen. 23. op v. 4. ende 50. op v. 25. Exod. 13. 19. Jesa. 26. 19/ &c. sonder welcks de geloovige de ellendichste aller menschen geweest souden zijn. 1. Corint. 15. 19. Siet wijders Johan 11. 24. 11 Vergel. dese aenspraké met bov. 36. 1. ende 14. 17. met d'aenteeck. item Rom. 4. 17. 12 Dat is/ de ziele/ in een yegelijck lichaem. alsoo v. 8/10. Siet Num. 16. op v. 22. 13 *Hebr.* geven. 14 Dit waren teeckenen ende boden van Godts tegenwoordige Majesteyt ende crachtige werckinge/als in't volgende de wint. 15 Ofte / schuddinge, bevinge, beweginge. And. [aerd]bevinge, waer van het Hebr. woort veel gebruyckt wort: doch oock van andere beroerten / als ond. 38. 19/20. Nah. 3. 2. 16 Soo dat de beenderen/die in't leven by malkanderen in elck lichaem geweest waren / in dit gesichte weder t'samen quamen / eene levendige afbeeldinge van 'tgene Godt sal wercken in de opstandinge der dooden. 17 Als boven v. 5. 18 D. verkondicht in mijnen name dat ick door mijn godtlicke kracht de zielen sal wederbrengen in dese doode lichamen / &c. sommige verstaen door het woordeken/ geest, den wint / ende alsoo in't volgende van dit v. Niet dat de wint den dooden het leven ofte de ziele kan inblasen ofte geven : maer dat het Gode believe den wint te gebruycken tot een voorbode sijner krachtiger werckinge/ om de gelijckheyt / die der eenichsins is tusschen de werckinge Godts ende de kracht des wints / ende 't geblaes des wints / (waer van in't volgende) ende 't geblaes ofte aessem / dien de ziele voortbrengt in den levendigen. Vgel. Act. 2. 2. ende Johan. 20. 22. &c. 19 D. van de vier hoecken ofte deelen der werelt. siet boven 5. op v. 10. 20 Ofte/ op, ofte, blaest dese gedoodde aen. 21 D. ziele, als boven v. 5.

43 Siet Levit. 26. op v. 30.
44 Siet bov. 20. op v. 7.
45 Ofte/ eenige.
46 Naemlick / in Babel/ Egypten/ &c. Siet Jerem. 44. 8. boven 14. 3. ende 20. 30/ 39. &c.
b Iesa. 40. 11. Ierem. 30. 9. Ezech. 34. 23.
47 Siet boven 34. op v. 23.
48 Siet Joh. 10. 16.

23 Ende sy en sullen haer niet meer verontreynigen met hare [43] dreckgoden/ ende met hare [44] verfoeysselen / ende met [45] alle hare overtredingen: ende ick salse verlossen uyt alle hare woonplaetsen/ in de welcke sy [46] gesondicht hebben/ ende salse reynigen; so sullen sy my tot een volck zijn/ ende ick sal hen tot eenen Godt zijn.

24 Ende [b] mijn [47] knecht David sal Coninck over hen zijn; ende sy sullen alle te samen eenen [48] herder hebben: ende sy sullen in mijne rechten wandelen/ ende mijne insettingen bewaren ende die doen.

c Psal. 89. 4. Ezech. 34. 25.
49 Siet bov. 34. 25.
50 Inbrenge/ plaetsen/ ende doen blijven ende beklijven in mijne kercke. *Hebr.* geven.
d 2. Cor. 6. 16.
51 Dese maniere van spreken is genomen van den staet des Ouden Testaments / (als elders dickwijls) beteeckenende de genadenrijcke inwooninge Godts onder ende in sijne kercke / met sijn woort/ Geest/ gunst/ ende segen/ siet Levit. 26. 12. 1. Cor. 3. 16. ende 2. Corint. 6. 16. Eph. 2. 21/ 22. Apoc. 21. 3.
e Ezech. 11. 20. ende 14. 11.
52 Siet boven 20. op v. 12.

25 Ende sy sullen woonen in't lant/ dat ick mijnen knecht Jacob gegeven hebbe/ daer in uwe vaders gewoont hebben: Ja daer in sullense woonen/ sy ende hare kinderen/ ende hare kints kinderen tot in eeuwicheyt/ ende mijn knecht David sal haerlieder Vorst zijn tot in eeuwicheyt.

26 Ende ick sal een [c] [49] verbont des vredes met hen maken: 'tsal een eeuwich verbont met hen zijn: ende ick salse [50] insetten/ ende salse vermenichvuldigen: ende ick sal mijn [d] [51] heylichdom in't midden van hen setten tot in eeuwicheyt.

27 Ende mijn Tabernakel sal by hen zijn/ ende ick sal hen tot eenen [e] Godt zijn: ende sy sullen my tot een volck zijn.

28 Ende de heydenen sullen weten/ dat ick de HEERE ben/ die Israël [52] heylige: als mijn heylichdom in't midden van hen sal zijn tot in eeuwicheyt.

---

* Dewijle Godt inde voorgaende capittelen seer groote / soo lichaemlicke als insonderheyt geestelicke beloften gedaen heeft aen de kercke des Ouden / ende insonderheyt des nieuwen Testaments / op dat van de Joden na de verlossinge uyt Babel/ ende de Christenen na de komste des Heeren Christi / haer daer op d'inbeeldingen niet mochten maken van geduerige aerdsche ruste / ende in tijde van swarigheyt niet en mochten vertzagen/ so heeft hy in dese twee volgende capittelen voorseyt den swaren strijt/ vyantschap ende oorloge/ die de Joodsche kercke / voor Christi komste / ende d'algemeyne kercke na Christi komste / bysonderlick inde laetste tijden / souden bejegené: met seer heerlicke beloften van sijnen getrouwen bystant / vaderlicke regeeringe in desen allen / ende eene eyndelicke blijde uytkomste.

1 Siet boven 6. op v. 2. a Apoc. 20. 8.

* Het xxxviij. Capittel.

Prophetye van Gogs groote toerustinge/ ende gewissen optocht tegen Israel / mitsgaders sijne schrickelicke nederlage door Godts yver ende machtige hant.

1 WYders geschiedde des HEEREN woort tot my/ seggende:

2 Menschen kint / [1] sett u aengesichte tegen [a] [2] Gog/ [3] het lant van Magog; den [4] hooft-vorst van [5] Mesech ende Tubal: ende prophetcert tegen hem /

3 Ende segt/ Soo seyt de Heere HEERE: Siet ick [6] [wil] aen u / ô Gog/ ghy hooft-vorst van Mesech ende Tubal.

4 Ende ick sal u [7] omwenden/ ende [b] [8] haken in uwe kaken leggen: ende ick sal u [9] uytvoeren/ mitsgaders u gantsche heyr / peerden ende ruyteren/ die altemael [10] volkomen wel gekleedt zijn / eene groote vergaderinge/ [met] rondasse ende schilt/ die altemael sweerden handelen.

5 [11] Persen/ Mooren/ en̄ Puteërs met hen: die altemael schilt ende helm [voeren].

6 [12] Gomer/ ende alle sijne benden; het huys van [13] Togarma/ [aen] de zijden van't Noorden / ende alle sijne benden: vele volcken met u.

2 Door desen Gog kannmen voor eerst ende eensdeels verstaen de Coningen van Syrien en̄ kleyn Asien/ bysonderlick den vermaerden Tyran/ Antiochus Epiphanes, die ten tijde der Machabeen het Joodsche volck grouwelick heeft getyranniseert/ ende allerley volck in sijne krijchs-heyren gevoert: te meer/ om dat de wreede Schyten (afcomstich van Magog) ofte Tartaren, &c. niet lange voor den tijt deser prophetyen (*Euseb. in Chron.*) als Nebucadnezar elders besich was/ (Siet Jerem. 49. op v. 35.) waren doorgedrongen tot in Syrien ende aen't Joodsche lant / ende der stadt Schytopolis. D. stadt der Schyten, (*Plin. lib. 5. cap. 18.*) den naem hebben gegeven / ende der Afgodische stadt hierapolis, den naem van Magog. (*Plin. lib. 5. cap. 23.*) nae haren voorvader ende lant/ (Genes. 10. op v. 2.) ende buyten dat/ de naem van den Coninck Gug, ofte Gyg. D. Gyges, over een komende met Gog, aldaer wel bekent was/ ende Antiochus dese sijne vreemde voorsaten in wreetheyt gantsch gelijck. Ten tweeden ende principalick moetmen door Gog ende Magog wyders verstaen alle vyanden der kercke des nieuwen Testaments/ ende bysonderlick den Antichrist met sijnen gantschen aenhanck/ die in Schyptische wreetheyt/ ende bloedige vervolgingen der kercke/ die alle te boven gaet. Vergel. Apoc. 20. 8. &c. Sommige verstaen bysonderlick den Turck. 3 Ofte/ Gog des lants van Magog, ofte/ [suyt] den lande Magogs. 4 And. vorst [ende] hooft, ofte / vorst des hoofts, ofte / der hoofden van, &c. 'Tis soo veel als Souvereyn/ Monarche/ groote Chan. 5 Siet van dese beyde Genes. 10. op v. 2. ende boven 27. 13. 6 Siet boven 13. op v. 8. 7 Wenden ende keeren / gelijckmen een peert met den toom / ofte de visschen met haken ende angels / omwendt. b Ezech. 29. 4. ende 39. 2. 8 Siet boven 29. op v. 4. 9 Door mijne verborgene regeringe sult ghy daer aen willen / ende moeten / op dat ick eere aen u behale. Vgel. onder v. 16/ 17. 10 *Hebr.* gekleedde, ofte/ bekleedde der volkomentheyt. D. uyter maten wel toegerust / ende van alles wel versien. 11 Als boven 27. 10. 12 Siet Gen. 10. op v. 2. 13 Siet Gen. 10. op v. 3. ende boven 27. 14.

7 [14] Zijt bereyt ende maeckt u gereet/ ghy / ende uwe gantsche vergaderinge/ die tot u vergadert zijn: ende weest ghy hen tot eene [15] wacht.

8 Na vele dagen sult ghy [16] besocht worden; in't [17] laetste der jaren sult ghy komen in't lant/ [18] dat weder gebracht is van den sweerde/ dat vergadert is uyt vele volcken; op de bergen Israëls/ die steets tot verwoestinge geweest zijn: als [19] het selve [lant] uyt de volcken sal uytgevoert zijn/ ende [20] sy altemael seker sullen woonen.

9 Dan sult ghy optrecken/ ghy sult aenkomen als eene onstuymige verwoestinge/ ghy sult zijn als eene [c] wolcke / om het lant te bedecken: ghy/ ende alle uwe benden / ende vele volcken met u.

10 Alsoo seyt de Heere HEERE: Te dien dage sal't oock geschieden / datter [21] raetslagen in u herte sullen opkomen/ ende ghy sult eene quade gedachte dencken/

11 Ende sult [22] seggen; Ick sal optrecken nae [dat] [23] dorp-lant / ick sal komen tot de gene die in ruste zijn / die seker woonen: die altemael woonen sonder muer/ ende geenen grendel noch deuren en hebben:

12 Om buyt te buyten/ ende om roof te rooven: om uwe [24] hant te wenden tegen de woeste-plaetsen die [nu] bewoont zijn/ ende tegen een volck dat uyt de heydenen versamelt is / dat vee ende have [25] verkregen heeft/ woonende in't [26] midden des lants.

13 [27] Scheba / ende Dedan/ ende de kooplieden van [28] Tharsis/ ende alle hare jonge [29] leeuwen sullen tot u seggen; Komt ghy om buyt te buyten? hebt ghy uwe vergaderinge vergadert om roof te rooven? om silver ende gout wech te voeren? om vee ende have wech te nemen? om eenen grooten buyt te buyten?

14 Daerom prophetcert / ô menschen kint / ende segt tot Gog; Soo seyt de Heere HEERE: en sult ghy't/ te dien dage/ als mijn volck Israël seker woont/ niet [30] gewaer worden?

15 Ghy [31] sult dan komen uyt uwe plaetse / uyt de zijden van't Noorden/ ghy/ ende vele volcken met u: die altemael op peerden sullen rijden/ eene groote vergaderinge / ende een machtich heyr.

16 Ende ghy sult optrecken tegen mijn volck Israël/ als eene wolcke/ om het lant te bedecken: In't laetste der dagen sal't geschieden; dan sal ick u aenbrengen tegen mijn lant / op dat de heydenen my kennen/ als ick aen u/ ô Gog / voor hare oogen sal [32] geheylicht worden.

17 Soo seyt de Heere HEERE: [33] Zijt ghy die/ [van] welcken ick in voorleden dagen gesproken hebbe / door den [34] dienst mijner knechten/ de [35] Propheten Israëls/ [36] die in die dagen geprophetcert hebben/ jaren [lanck] / dat ick u tegen [37] hen soude aenbrengen?

18 Maer het sal geschieden te dien dage / ten dage als Gog tegen het lant Israëls sal aenkomen / spreeckt de Heere HEERE; dat mijne grimmicheyt in mijne [38] neuse sal opkomen.

14 Dit is eene beschimpinge vā Gogs groote toerustinge.
15 Weest als haerlieder wachter / past op haer / doet u best om haer kloeckelick voor te gaen ende te beschermen: spotscher wijse gesproken.
16 D. gestraft. siet Genes. 21. op v. 1.
17 Ter tijt die van mijne Propheten is voorseyt / na de verlossinge uyt Babel/ ende insonderheyt na de komste des Messie.
18 D. welckes inwoonders wedergebracht sullen zijn/ &c. Dat is / verlost uyt Babel, alsoo in't volgende: ende insonderheyt alle geloovige/ die door de Messiam ten tijde des nieuwen Testaments geestelick sullen verlost zijn / ende in Godts kercke / (door de bergen Israels afgebeeldt) met een geestelick vertrouwē woonen / ende uyt vele vervolgingen behouden zijn.
19 D. d'inwoonders des voorseyden lants.
20 De inwoonders/ sonder achterdencken ende in vrede sullen leven in haer lant. Vgel. v. 11.
c Ezech. 30. 18.
21 *Hebr.* Woorden, dingen: maer het Hebr. woort wort oock elders voor raetslagen genomen. Siet 1. Reg. 1. 7. met de aenteeck.
22 By u selven. D. dencken ende voornemen.
23 Daer geene bemuerde vaste steden in en zijn / als volgt: daermen in ruste ende stilte sonder quaet achterdencken leeft als v. 8.
24 D. uwe macht uyt te strecken: alsoo 2. Sam. 8. 3. Siet aldaer.
25 *Hebr.* eygentl. is makende.
26 Ofte / op de hoochte, *Hebr.* den navel. Siet Jud. 9. 37.
27 Siet van beyden Gen. 10. op v. 7. item boven 27. 15/ 20/ 22.
28 Als boven 27. 12/ 25. siet Genes. 10. op v. 4.
29 Verst. scherpe/ en̄ gewinsuchtige kooplieden ende handelaers / die nae den roof haken als jonge leeuwen / die sullen sich by u voegen / ende u volgen/ om mede deel aen den buyt van Israel te hebben.
30 D. mijnen toorn ende straffe ondervinden ofte ervaren? uyt vergelijckinge van v. 16. ende 18. ja gewisselick / wil de Heere seggen: ghy sult ervaren/ wat het is / mijn gerust ende stil volck te stooten.
31 Ofte ende en sult ghy niet komen? &c. vraegs-wijse/ als in't eynde van't voorgaende v. alsoo in't volgende.
32 Als boven 28. 22. Vgel. onder v. 23. en̄ 39. 27. &c.
33 D. ghy zijt seker-lick dieselve/ ende daerom sult ghy alsoo doen/ ende 'tsal u eyndelick soo gaen / als ick besloten / ende door mijne dienstknechten geprophetcert hebbe / onder verscheydene tytelen ende benaemingen van de vyanden mijner kercke. 34 *Hebr.* hant. 35 Als / specialick door Ezechiel hier / Daniel cap. 8. ende 11. ende vele andere te vooren / in den Ouden Testamente: gelijck voorts in gelijckformicheyt van dien / door de Apostelen Paulus en̄ Johannes in den nieuwen Testamente geschiet is &c. Siet Apoc. 10. 7. 36 And. die in de dagen van die jaren geprophetcert hebben. 37 Israel/ mijn volck. 38 Ofte / aensicht, gelaet. menschelick van Godt gesproken om sijnen yver ende toorn uyt te drucken.

19 Want ick [39] hebbe gesproken in mijnen [d] [40] yver / in't vyer mijner verbolgentheyt: [41] Soder niet / te dien dage / een groot beven sal zijn / in den lande Israëls!

20 So dat van mijn [42] aengesichte beven sullen / de visschen der zee / ende 't gevogelte des hemels / ende 't gedierte des velts: ende al 't kruyppende gedierte dat op het aerdrijck kruypt; ende alle menschen die op den aerd- [43] bodem zijn: ende de bergen sullen nedergeworpen worden / ende de [44] steyle-plaetsen sullen nedervallen / ende alle [45] mueren sullen ter aerden nedervallen.

21 Want ick sal het sweert over hem [46] roepen [47] op alle mijne bergen / spreeckt de Heere HEERE: het sweert eenes [48] yederen sal tegen sijnen broeder zijn.

22 Ende ick sal met hem rechten / door pestilentie ende door [49] bloet: ende ick sal eenen overstelpenden [50] plas-regen / ende groote hagel-steenen / vyer ende swevel / regenen op hem / ende op sijne benden / ende op de vele volcken / die met hem sullen zijn:

23 Alsoo sal ick my [51] groot maken ende my heyligen / ende bekent worden voor de oogen veler heydenen: ende sy sullen weten dat ick de HEERE ben.

39 And. ick sal spreken. d Ezech. 36. 5, 6. 40 Over ende voor mijn volck / ende tegen desselven vyanden. 41 Een afgebroken reden / in 't eedt-sweeren gebruyckelick, siet boven 34. 8. 42 D. schrickelicke tegenwoordicheyt / ofte / toornicheyt (Siet Psal. 21. op v. 10.) die ick door mijne oordeelen over dese vyanden sal bewijsen / waer door sich alles (om soo te spreken) sal ontsetten ende schricken watter is: figuerlicke maniere van spreken. 43 *Hebr.* aengesichte. 44 Ofte / trappen, opgangen, hooge torens. 45 *Hebr.* muer sal, &c. 46 D. krijch / moort ende verwoestinge / sal ick over den Gog beschicken. Siet Jer. 25. op v. 29. 47 Ofte / voor: D. ten besten / om mijner bergen wille. D. mijner kercke. 48 Der vyanden. Dit siet op de vyantschap ende oorlogen / die tusschen de Coningen van Syrien geresen zijn / waer door sy malkanderen verdorven ende verwoest hebben: van gelijcken hebben dickwijls de dienaers des Antichrists gedaen / tot verlossinge ende ruste van Godts kercke. Vgel. wijders de Historien Jud. 7. 22. 2. Chron. 20. 23. 49 D. doodslach ende moort. 50 Siet Psal. 11. 6. ende boven 13. 11. met d'aenteeck. 51 D. bewijsen / dat ick / de Godt Israëls, de eenige ware / almachtige / getrouwe ende rechtveerdige Godt ben / die mijn volck wel om harer sonden wille kastijde / doch niet en verlate / maer eyndelick verlosse / ende alle hare vyanden dempe / ende make datmen my daer voor kenne / ende roeme. Vergel. boven v. 16. ende Apoc. 15. 3 / 4.

Het xxxix. Capittel.

Voorder Prophetye van Godts oordeel over Gog ende Magog / v. 1 / &c. de grootheyt sijner nederlage wort door verscheydene omstandicheden levendich afgemaelt / 9. Godt wil bekent maken / dat hy sijn volck om harer sonden wille gestraft heeft / 23. maer genadichlijck weder / tot eenen toe / sal vergaderen / herstellen / sijnen Geest over haer uytgieten / ende haer eeuwige gunste bewijsen / 25.

1 Voorts ghy menschen kint / prophetéert tegen Gog / ende segt; Soo seyt de Heere HEERE: Siet ick [1] [wil] aen u / [c] Gog / hooft-vorst van Mesech ende Tubal.

2 Ende ick sal u [2] omwenden / ende eenen [3] ses- [a] haeck in u slaen / ende u optrecken uyt de zijden van 't Noorden: ende ick sal u brengen op de bergen Israëls.

3 Maer ick sal uwen [4] boge uyt uwe slincker-hant slaen: ende ick sal uwe pijlen uyt uwe rechterhant doen vallen.

4 Op de bergen Israëls sult ghy [5] vallen; ghy / ende alle uwe benden / ende de volcken die met u zijn: Ick heb u den [6] roof-vogelen / den gevogelte van [7] allen vleugel / ende den gedierte des velts [b] ter spijse gegeven.

5 Op het [8] open velt sult ghy vallen: want Ick hebbet gesproken / spreeckt de Heere HEERE.

6 Ende ick sal een [9] vyer senden in Magog / ende onder de gene die in de [10] eylanden seker woonen: ende sy sullen weten dat ick de HEERE ben.

7 Ende ick sal mijnen [11] heyligen naem in 't midden mijns volcks Israëls bekent maken; en ick en sal mijnen heyligen naem niet meer laten [12] ontheyligen: ende de heydenen sullen weten dat ick de HEERE ben / de Heylige in Israël.

8 Siet [13] het komt ende sal geschieden / spreeckt de Heere HEERE: Dit is de dach / [van] welcken ick gesproken hebbe.

9 Ende de inwoonders der steden Israëls sullen [14] uytgaen / ende [15] [vyer] stoken ende branden van de wapenen / soo [van] [16] schilden als rondassen / van bogen ende van pijlen / soo van hant- [17] stocken / als van spiessen: ende sy sullen daer van vyer stoken seven jaren.

10 So datse geen hout uyt het velt en sullen dragen / nochte uyt de wouden houwen / maer van de wapenen vyer stoken: ende sy sullen berooven de gene die haer berooft hadden / ende plunderen die haer geplundert hadden / spreeckt de Heere HEERE.

11 Ende 't sal te dien dage geschieden / dat ick den Gog aldaer eene graf-stede in Israël sal geven / het [18] dal der doorgangers nae 't oosten der zee; ende dat selve sal den doorgangers [de [19] neuse] stoppen: ende aldaer sullen sy begraven / den Gog / ende sijne gantsche menichte / ende sullen 't noemen / [20] Het Dal van Gogs menichte.

12 Het huys Israëls nu [21] salse begraven / om het lant te [22] reynigen: seven maenden [lanck].

13 Ja al 't volck des lants [23] sal begraven / ende 't sal hen tot eenen [24] name zijn: ten dage als ick sal [25] verheerlickt zijn / spreeckt de Heere HEERE.

14 Oock sullense [26] mannen [27] uytscheyden / die gestadich door 't lant doorgaen / [ende] doodengravers met de doorgangers / [om te begraven] de gene die op den [28] aerdbodem zijn overgelaten / om dien te reynigen: t[en] eynde van seven maenden sullense ondersoeck doen.

15 Ende dese doorgangers sullen door het lant doorgaen; ende [als [29] yemant] een menschen-been siet / so sal hy een merckteecken daer by [30] oprichten: tot dat de doodengravers het selve sullen hebben begraven in 't Dal van Gogs menichte.

16 Oock so sal de naem der [31] stadt / [32] Hamona / zijn: Also sullen sy het lant reynigen.

17 Ghy dan / menschen kint / soo seyt de Heere HEERE; Segt tot het gevogelte van [33] allen vleugel / ende tot al 't gedierte des velts; vergadert u ende komet aen / versamelt u van rontomme / tot mijn [34] Slachtoffer / dat ick voor u geslacht hebbe / een groot slachtoffer / op de bergen Israëls: ende etet vleesch / ende drincket bloet.

18 Het vleesch der Helden sullet ghy eten / ende het bloet der Vorsten der aerde drincken: [35] der rammen / der lammeren / ende bocken / [ende] varren / die altemael [36] gemeste van Basan zijn.

19 Ende ghy sullet het vette eten tot versadinge toe / ende bloet drincken tot dronckenschap toe: van mijn slachtoffer dat ick voor u geslacht hebbe.

20 Ende ghy sult versadiget worden

1 Siet bov. 38. 2 / 3. 2 Als boven 38. 4. 3 *Hebr.* eygentl. als ofmen seyde: Ick sal u sessen: dat verscheydentlick wort overgesett. 'T gene hier inden Text gestelt is / is genomen uyt vergelijckinge met cap. 38. 4. daer Godt seyde: Ick sal u omwenden ende haken in uwe kaken, ofte kuwen, doen. waerop hy hier schijnt te willen seggen / ick sal u als met ses haken, ofte eenen ses haeckigen haeck, alsoo vast houden / voeren ende omleyden nae mijnen wille / dat ghy my niet en sult ontkomen / ofte buyten den cirkel mijner regeringe springen / maer uwe straffe ontfangen ter plaetse / daer henen ick u / als eenen veroordeelden misdadigen / sal voeren: gelijckmen by den heydenen wel gewoon was de misdadige met eenen ingeslagenen haeck te voeren ofte voort te trecken. sommige vertalen 't: Ick sal u sesvoudich straffen, te weten / met de 6 plagen / die cap. 38. 22. verhaelt zijn. Andere / Ick sal maer het seste deel van u / ofte / een deel van sessen over laten, ofte / by sessen slaen, ofte / ick sal u soo tracteren / gelijckmen den sesten (item / tienden / twintichsten / &c.) van de gevangene inden oorloge wel pleecht te doen / dat is / dooden / &c. a Ezech. 38. 4. 4 Dat is / ick sal u alle krijchs-macht ende moet benemen / uwe wapenen verydelen / ofte u als ontwapenen / ende alsoo voor uwen vyant vellen. 5 Ofte / liggen, als elders. 6 *Hebr.* roof-vogel. 7 D. allerley / als onder v. 17. b Ezech. 33. 27. 8 *Hebr.* aengesichte des velts. 9 Der oorloge / plagen ende elenden / voortkomende uyt het vyer mijnes toorns. boven 38. 18 / 19. Siet Amos 1. 4. &c. 10 Siet Psal. 72. op v. 10. 11 *Hebr.* naem mijner heylicheyt. alsoo in 't volgende. D. my selfs / met mijne macht / gerechticheyt / goetheyt / heerlickheyt, &c.

12 Siet Levit. 18. op v. 21. ende boven 20. 9. 13 Sekerlick / sonder feyl / sal dit alles vervult worden. 14 Om den buyt der verslagenen te versamelen. 15 Dit is hier ingevoecht uyt het volgende, ende moetmen dit lange branden ende vyerstoocken / als oock de volgende groote ruymte vande plaetse der begraeffenisse voor Gog ende sijnen hoop / item de moeyte ende langen tijt van 't begraven / nemen als eene figuerlicke afmalinge van de grootheyt ende schrickelickheyt der nederlage. 16 *Hebr.* schildt, rondasse, &c. in 't getal van eenen. 17 Ofte / stangen. 18 Van dese plaetse wort nergens meer in de H. Schrift vermeldt. eenige meynen dat de naem deser plaetse gegeven is vande doorgangers, ond. vss. 14 / 15. ofte / het kan eene valleye geweest zijn / daer den ordinaren pas was langs de zee Kinnereth, oft Genesareth / nae Syrien / &c. in 't noord-oost: ofte / by de doode zee nae Egypten / Arabien / &c. in 't suydoost van Canaan. De leser kan hier mede vergelijcken Joel 2. 20. Sommige verstaen de leechten in Gilead in 't oosten over de Jordane / daer de koopluyden veel door-reysden / ende handelden. siet Gen. 37. 25. 19 Neuse ende mont / van wegen den stanck ofte stercken reuck. Vgel. Joel 2. 20. and. [den pas / ofte / 't gesichte] stoppen, sluyten, van wegen de menichte der dooden: ofte (als sommige) den mont stoppen / so datse Israel niet meer in 't doorgaen en souden bespotten. 20 *Hebr.* Ge Hamon Gog. 21 *Hebr.* sullense. 22 Van de doode lichamen / die nae de wet der ceremonien d'aerde verontreynichden / ende daerom begraven moesten worden. Siet Deut. 21. 23. 23 *Hebr.* sullen. 24 D. roem ende eere. Vgel. bov. 34. 29. ende d'aent. aldaer. 25 Ofte / my sal verheerlickt hebben: T. w. door mijn oordeel over dese vyanden mijner kercke. 26 *Hebr.* mannen, ofte / lieden der gestadicheyt, ofte / geduericheyt, D. die steets rontomme in 't lant trecken / om ordre te stellen op de begravinge van alle die hier ofte daer mogen zijn overgebleven / na de gemeyne begraefsenisse der seven maenden / als volcht. 27 Wantse nae de wet onreyn waren / die met doode te doen hadden. Num. 19. 11. &c. 28 And. die met de doorgangers begraven de gene die op den aerd-bodem zijn overgelaten: verstaende / datse oock den reysenden man daer toe mede souden gebruycken / by occasie. 29 *Hebr.* ende hy siet, Dat is / (in sulcke t'samenvoeginge van woorden) als yemant / ofte / een van hen siet &c. and. ende de doorgangers die door 't lant doorgaen, als yemant van hen, &c. so sal hy / &c. 30 *Hebr.* bouwen: op dat de doodgravers dat siende / het voorseyde been mogen begraven. 31 Die in ofte aen dat dal sal gelegen zijn / daer in de begravers / geduerende dien tijt / by een quamen. and. de stadt (Jerusalem) sal eenen naem [hebben] van de menichte, T. w. deser verslagenen. 32 D. menichte, als bov. v. 11. 33 D. allerley: als bov. v. 4. dit dient al wijders tot afbeeldinge deser grooter nederlage. Vergel. boven v. 9. ende voorts Jesa. 18. 6. Jerem. 12. 9. &c. 34 Siet Jesa. 34. 6. Jer. 46. 10. Zeph. 1. 7 / 8. met d'aenteeck. ende van 't Hebr. woort / Gen. 31. op v. 54. ofte / Slachtmael, Slacht-maeltijt, uyt Apoc. 19. 17. ende hier / onder v. 20. 35 D. uytgelesenste van allerley staet ofte conditie / die tegen Godts volck gestreden hebben. Vgel. Jes. 34. 6. 36 Ofte / vettaerts. D. gelijck vette gemeste beesten van Basan. Vergel. Psal. 22. 13. met d'aenteeck.

aen mÿne tafel van [rÿd] peerden ende wagen- [37] [peerden] / van helden ende [38] alle krÿchslieden/ spreeckt de Heere HEERE.

21 Eñ ick sal mÿne eere [39] setten onder de heydenen: ende alle heydenen sullen mÿn oordeel sien / dat ick gedaen hebbe / ende mÿne hant/ die ick [40] aen hen geleyt hebbe.

22 Ende [41] die van den huyse Israëls sullen weten/ dat ick de HEERE haerlieder Godt ben: van dien dage af/ eñ voortaē.

23 Ende de heydenen sullen weten/ dat die van den huyse Israëls gevanckelick zÿn wechgevoert [42] om hare ongerechticheyt / om datse tegen my hadden overtreden / ende dat ick mÿn aengesicht voor hen [43] verborgen hebbe: eñ hebse overgegeven in de hant harer wederpartÿders / so datse [44] altemael door 't sweert gevallen zÿn:

24 Nae hare onreynicheyt / ende nae hare overtredingen heb ick met haer gehandelt: ende ick heb mÿn aengesicht voor hen verborgen.

25 Daerom soo seyt de Heere HEERE; [45] Nu sal ick Jacobs [46] gevangene wederbrengen/ ende sal my ontfermen over het gantsche huys Israëls: ende ick sal yveren over mÿnen [47] heyligen Name.

26 Als sy hare schande sullen gedragen hebben/ ende alle hare [48] overtredinge/ [met] dewelcke sy tegen my hebben overtreden: doe sy in haer lant [49] seker woonden/ eñ niemant en was diese verschrickte.

27 Als ickse sal hebben wedergebracht uyt de volcken / ende haer vergadert sal hebben uyt de landen harer vyanden: ende ick aen haer [50] geheylicht sal zÿn voor de oogen van vele heydenen:

28 Dan sullense weten / dat ick / de HEERE / haerlieder Godt ben / dewÿl ickse gevanckelick hebbe doen wechvoeren onder de heydenen / maer hebse [weder] versamelt in haer lant: ende hebbe aldaer niemant van haer meer [51] overgelaten:

29 Noch ick en sal mÿn aengesichte voor haer niet meer verbergē: [52] wāneer ick mÿnen [c] [53] Geest over 't huys Israëls sal hebbē uytgegotē/ spreeckt de Heere HEERE.

37 Item / muylen, ezels / &c. Vergel. d'aenteeckeninge op 2. Sam. 8. 4.
38 D. allerley/ ofte/ alle dese / ofte vele dappere mannen van oorloge. *Hebr.* helt-krijchsman.
39 D. klaerlick doen blijckē. *Hebr.* eygentl. geven: doch het Hebr. woort wort alsoo nae gelegentheyt van saken verscheydentlick gebruyckt. Siet wijders op v. 23.
40 Mits hen (de vyanden) te dooden. Siet Genes. 37. op v. 22. ofte/ mijne plagen, die ick hen hebbe aengedaen. siet Job 13. op v. 21.
41 *Hebr.* het huys Israels sullen, &c. alsoo in 't volgende.
42 Het welcke by de heydenen sal strecken tot mijne eere / dewijle ick door de rechtveerdige straffe mijns volcks mijne heylicheyt ende gerechticheyt bewesen hebbe: gelijck daerna/ mijne waerheyt ende trouwe door harer genadige verlossinge.
43 Siet Deut. 13. op v. 17.
44 Eene groote menichte / in alle contreyen des lants/ van allerley stant ofte conditie.
45 D. al haest. Siet Hose. 10. op v. 3.
46 *Hebr.* gevänckenisse.
47 *Hebr.* naem mijner heylicheyt.
48 Dat is/ der selver straffe. Vgel. Lev. 5. op v. 1. &c.
49 Doe het hen wel ginck / by goeden dagen/ als het hen betaemde danckbaer tegen my te zijn.
50 Als bov. 38. 16.
51 Niet eenen van de mijne / van mijn uytverkoren volck/ hebbe ick onverlost gelaten ofte vergeten ende overgesiē/ maer hen alle te samen / eñ eenē yegelickē in 't bysonder/ getrouwelick mijn heyl bewesen.
52 Ofte / want, ofte / om dat ick mijnen Geest sal hebben uytgegoten, &c.

c Ioel 2. 28. Actor. 2. 17.

53 Siet Joel 2. 28. Act. 2. 17. waer uyt blijckt / dat dese ende andere diergelijcke genaden-beloften sien op de algemeyne kercke Jesu Christi: gelijck de straffen der vyanden des Ouden ende Nieuwen Testaments door malkanderen in de prophetische schriften gesprengt ende gemengt worden / alsoo oock de beloften / aen beyde kercken gedaen. ende gelijck de vyanden des Ouden ende Nieuwen Testaments een lichaem maken/ alsoo maken oock de geloovige ofte de kercken van beyden / een lichaem/ ende gehooren tot eenen schaepstal/ (niet tegenstaende de verscheydenheyt der bedieninge / &c.) waer van het hooft ende de herder is/ de Heere Christus / de ware Messias. siet Joh. 10. 16. Rom. 4. 16/ 17/ 23/ 24. Eph. 2. 12/ 13/ 19. &c.

* Het xl. Capittel.

Tijt ende maniere van dit gesichte / v. 1/ 2. een man bericht den Propheet van 't eynde des gesichtes/ 3. van de muer die rontom ginck/ ende de maten / 5. van de poorten ende voorhoven / te weten/ het buytenste voorhof met sijn toebehooren/ daer het volck plach te vergaderen/ 6. Het binnen ofte middelste voorhof/ met sijn toebehooren/ daer de gereetschap der Levijten was / ende de offeren bereyt wierden/ 28. Het derde ofte binnenste voorhof / ofte voorhof der Priesteren/ daer de brantoffers-altaer stont/ 44. Het voorhuys des Tempels/ 48.

* Gelijck Godt in 't begin deses boecx den Propheet Ezechiel met een voortreflick gesicht in sijn ampt heeft ingestelt/ alsoo heeft het hem believt alle sijne prophetyen ende gesichten/ insonderheyt de naest voorgaende vande lichamelicke verlossinge uyt Babel / ende van andere vyanden/ ende de geestelicke door den Messiam/ met alle aenclevende beloofde segeningen/ hier in de negen volgende capittelen als te sluyten eñ te verzegelen met een seer groot/ eñ uytnemende heerlick gesichte/ zijnde vol van geestelicke verborgentheden/ eñ gericht tot vertroostinge sijner kercke/ in eenen seer kommerlicken tijt/ als Godts volck nu al eenen geruymen tijt uyt Canaan was wech gevoert geweest/ Ezechiel met Juda in Babel gevangen/ (gelijck d'Apostel Johannes in Pathmos gebannen/ die in sijne openbaringe/ door ingevinge des selvē Geests/ vele gelijcke dingen geschreven heeft) Jerusalem/ de Tempel/ eñ het Coninckrijck van Juda verstoort / sulcx dat het menschlick met den volcke Godts t'eenemael scheen uyt ende gedaen te zijn. waer tegen Godt hier seer levendich afbeeldt ende voorseyt eene gewisse ende seer volmaeckte herstellinge van sijn huys/ stadt/ volck/ ende lant/ (dat is/ sijne algemeyne kercke inden Nieuwen Testamente/ uyt Joden eñ Heydenen) den geestlicken Godsdienst/ mitsgaders de Christelicke gemeynschap eñ onbegrijplicke geluckSaligheyt der strijdende/ eñ principalick der triumpherende kercke/ met den overvloet harer geestlicke gaven eñ segeningen/ onder haren Hoogepriester/ Coninck/ Vorst/ Hooft eñ Heere Jesu Christo. Eñ sulcx alles onder figueren/ eñ met manieren van spreken/ die genomen zijn vanden staet eñ stijl des Ouden Testaments/ als oock by andere Propheten gebruyckelick/ doch nergens soo uytvoerlick als hier. Sulcx dat de herstellinge van Juda/ Jerusalem/ eñ den Tempel/ die ten tijde van Zerubbabel/ Ezra eñ Nehemia geschiet is/ niet meer als eene kleyne schaduwe is van dit volkomen genaden-werck des Messie/ dat hier den Prophete is geopenbaert. Eñ mach derhalven dit gesichte neffens de gesichten van Daniel/ met reden een Apocalypsis des Ouden Testaments genoemt worden: eñ moet oock wel met Christlicke nedrigheyt ende eerbiedicheyt ondersocht / eñ met andere Schriftueren des Ouden eñ Nieuwen Testaments/ als oock met den aert eñ nature des geestelicken Coninckrijcx Jesu Christi vergeleken worden/ maer niet roeckeloosllick eñ vermetelick in alle particuliere omstandigheden op dit eñ dat gepast sonder aenleydinge der H. Schriftuere. want wanneer de substantie eñ het principael oogemerck al bekent mach zijn/ so salder essen wel noch al veel verborgens blijven/ dat ons sal doen gedencken aen de woorden des Apostels. 1. Corinth. 13. 9/ 10/ 12. met de verklaringen / die hier by gevoecht zijn / eñ worden niet verworpen andere schriftmatige uytleggingen die daer op souden mogen gepast worden.

1 IN den vÿf ende twintichsten jare onser gevanckelicke [1] wechvoeringe / inden [2] beginne des jaers/ op den tienden der [3] maent/ in 't veertiende jaer na dat de [4] stadt [a] geslagen was: [5] even op dien selven dach / was de [6] hant des HEEREN op my / ende hy bracht my [7] derwaert.

2 In de [8] gesichten Godes bracht [9] hy my in 't lant Israëls: ende [10] hy settede my op eenen seer hoogen [11] berch; ende aen den selven was als een gebouw eener stadt tegen 't [12] Zuyden.

3 Als hy my daer henen [13] gebracht hadde / siet so wasser een [14] Man / wiens gedaente was als de gedaente van [15] koper; ende in sÿne [16] hant was een [17] lÿnen snoer / ende een [18] meet-riet: ende hy stont [19] in de poorte.

4 Ende die Man sprack tot my; [20] Menschen kint / [21] siet met uwe oogen / ende hoort met uwe ooren / ende sett u herte op alles wat ick u sal doen sien; want op dat ick u soude doen sien / zÿt ghy herwaerts gebracht: verkondicht [daerna] den huyse Israëls / alles wat ghy siet.

5 Ende siet/ daer was een [22] muer buyten aen den huyse/ [23] rontom henen/ ende in des mans hant was een meet-riet van ses ellen / [24] [elcke elle] van eene elle ende een [25] hantbreet; ende hy mat de [26] breette des gebouws / een riet / ende de [27] hoochte / een riet.

6 Doe quam hy tot de [28] poorte / welcke [29] sach des weechs nae 't Oosten / ende hy ginck by der selver [30] trappen op / ende mat den dorpel der poorte/ een riet de breette/ ende den anderen dorpel/ een riet de breette.

1 Met den Coninck Jojachin. siet boven 1. 2. ende 24. 1. ende 33. 21.
2 *Hebr.* het hooft des jaers. dat de Joden houden voor 't begin des burgerlicken jaers. Andere verstaen 't van 't kerckelicke jaer.
3 Verstaet de eerste maent.
4 Jerusalem. Siet boven 33. 21. ende 24. 1/ 2. met d'aenteeck. aldaer.
a Ezech. 33. 21.
5 Siet boven 2. 3. ende 24. 2. met d'aent. *Hebr.* in het been, ofte / in de kracht dies daechs.
6 Siet boven 1. op v. 3.
7 T. w. in 't lant Israels; verst. in een gesichte/ als volcht.
8 Siet boven 1. op v. 1. ende 8. op v. 3.
9 De Heere.
10 Vergel. Apoc. 21. 10. siet van 't Hebr. woort bov. cap. 37. 1.
11 'Tis aenmercklick dat noch berch/ noch stadt / soo hier/ als in 't volgende/ genoemt wort / maer alleen door het woordeken als, bedecktelick/ als met den vinger / op Zion ofte Moria / ende Jerusalem geweest: het welck dienen konde om onse gedachten te meer van het aerdsche Zion ende Jerusalem af te trecken/ ende te leyden tot het hemelsche ende geestelicke/ te wetē/ Godts kercke / onser aller moeder. Galat. 4. 26. welcker naem sal zijn/ de HEERE is aldaer. onder 48. 35. tot gelijcken eynde konde strecken het onderscheyt datter is tusschen dit gantsche gebouw / ende den voorgaenden Tempel van Salomo / ende den anderen / die na de wederkomste uyt Babel gebouwt is. Daerom oock nergens in Ezra / Nehemia / Haggeus / ende Zacharias gevonden wort / datmen in de weder opbouwinge des Tempels of te der stadt sich soude hebben gereguleert nae dit verborgen gesichte / het welcke selfs verscheydene Joodsche Rabbijnen moeten bekennen te sien op den tijt des Messie.
12 Ezechiel staende in 't noorden / (daer de Tempel geweest was. Siet Psal. 48. op v. 3.) sach eene stadt voor sich in 't Suyden.
13 Ofte / hadde doen ingaen, ingebracht hadde.
14 Men kan hier door/ met de meeste uytleggers verstaen den Heere Christum/ als den oppersten stichter sijnes huyses/ die hier niet verschijnt in schrickliche Majesteyt / als een Richter / maer lieflick als een bouw-meester: ofte immers / eenen Engel / dien 't den Sone Godts geliefst heeft daer toe te gebruycken. Vgel. boven 1. 26. ende 9. 2. ende 10. 2. Zach. 6. 12/ &c. ende Apoc. 11. 1. item onder 43. 6. alwaer het schijnt dat dese man onderscheyden wort van den Heere, sprekende uyt den Tempel.
15 Ofte / stael, zijnde schoon ende net / hardt ende duersaem. Vergel. Apoc. 1. 15. item bov. 1. 7. ende wijders Psal. 45. 3. ende 102. 27/ 28. doch hier niet als een brandende Hasmal, boven 1. 4/ 27.
16 Als hebbende het beleydt ende de bedieninge van dit geestlick gebouw.
17 Als een lantmeter/ wantmen doe met snoeren ofte koorden het lant plach af te meten ende te deylen. Siet onder 47. 3/ 13. met d'aenteeck. ende Vgel. Apoc. 21. 15. Zach. 2. 1. wort het genoemt / een meet-snoer.
18 Als een bouwmeester / om dit nieuwe gebouw pertinentelick af te meten / datmen te dier tijt veel met rieten (zijnde daer toe seer bequaem) gewoon was te doen / waer voor wy het woort meetroede, souden konnen gebruycken. Siet Apoc. 11. 1. alsoo moet Godts huys nae sijnen raet ende woort gesticht ende gericht worden / als nae de eenige regel-mate/ ende het souvereyn richtsnoer aller stichtinge: hierop siet de maniere van spreken Jesa. 28. 10. Galat. 6. 16. Phil. 3. 16. ende daer van worden de boecken der H. Schriftuere Canonijck genoemt. Vgel. Exod. 25. 9/ 40. Act. 7. 44. Hebr. 8. 5. voorts kanmen/ aengaende de gantsche metinge deses geestlicken gebouws/ vgelijcken Ephe. 3. 17/ 18/ 19.
19 Als Heere des huyses / ende erfgenaem van alles / openende ende sluytende: ofte immers / als last van dien hebbende, Siet. Hebr. 1. 2. ende 3. 3/ 6. ende Johan. 10. 2/ 3. Apoc. 3. 7. and. by de poorte, ofte / in eene poorte.
20 Siet boven 2. op v. 1.
21 Dat is/ lett met sonderlingen aendacht op alles wat ghy siet ende hoort/ op dat ghy 't den volcke Godes getrouwelick meucht voordragen / als volcht. Vergel. Matt. 10. 27. Luc. 12. 3. Act. 20. 20/ 27. 1. Corint. 11. 23. &c. ende wijders in 't gemeyn. 1. Corint. 12. 7. alsoo ond. 43. 10/ 11.
22 In 't vierkant omcingelende de geheele plaetse van al dit gebouw. Vgel. Jesa. 26. 1. Zach. 2. 4/ 5. siet van den omganck deses muers / ond. 42. 15/ 16/ 17/ 18/ 19/ 20.
23 *Hebr.* rontom rontom, ende soo in 't volgende.
24 De mate van elcke elle/ was eene gemeyne elle ende een hantbreet / so dat het meetriet was van ses gemeyne ellen / ende ses hantbreeten.
25 Gerekent op de breette van vier t'samengevoechde vingeren/ ofte/ drie duymen.
26 D. de dickte van desen muer.
27 De leechte deses buytenmuers nemen sommige als eene afbeeldinge / ten 1. van Christi uyterste vernederinge, van de welcke hy is voortgegaen ende gewassen / tot dat hy / het werck onser verlossinge volbracht hebbende / is verhoocht ende ingegaen in 't heylige der heyligen. Siet Phil. 2. 7. &c. Johan. 3. 30. Hebr. 9. 11/ 12/ 24. ten 2. van den eersten aenvanck/ ende alsoo het volgende van den voortganck ende wasdom des Christendoms / ende verscheydene maten der gaven aller leden Christi / in desen leven / tot dat hyse voere met hem in de hemelsche plaetsen / die hy haer bereyt heeft. Siet 1. Corint. 13. 9/ 10/ 12. Ephes. 4. 12/ 13/ 14/ 16. item Luc. 17. 5. Rom. 1. 17. Apocal. 22. 11.
28 Verstaet de eerste poorte.
29 *Hebr.* welcker aengesichte [was] des weechs, &c.
30 Hoe vele die geweest mogen zijn / en wort hier niet vermeldt / als wel van d'andere in 't volgende geschiet.

7 Ende [31] [elck] kamerken/een riet de lengte/ ende een riet de breette; ende [32] tusschen de kamerkens / vÿf ellen: ende den [33] dorpel der poorte/ by den [34] voorhuyse der poorte van binnen / een riet.

8 [35] Oock mat hy het voorhuys der poorte van [36] binnen / een riet.

9 Doe mat hy het [ander] voorhuys der poorte/ acht ellen / ende [37] hare posten twee ellen: [38] ende het voorhuys der poorte was van binnen.

10 Ende de kamerkens der poorte des weegs nae't oosten / waren [39] drie van dese / ende drie van gene zÿde; die drie hadden eenderley mate: oock hadden de posten/ van dese ende van gene zÿde / eenderley mate.

11 Voorts mat hy de wÿtte der deure vande poorte/ tien ellen: de lengte der poorte/ dertien ellen.

12 Ende daer was een [40] ruym [41] voor aen de camerkens/ van eene elle/ [van dese]/ ende een ruym van eene elle van gene zÿde: ende [elck] kamerken ses ellen van dese/ ende ses ellen van gene zÿde.

13 Doe mat hy de poorte van het dack [42] eenes kamerkens af tot aen het dack eenes anderen; de breette was vÿf ende twintich ellen: deure was tegen over deure.

14 Oock [43] maeckte hy posten van 'tsestich ellen: naemlick tot den post des [44] voorhofs / rontom de poorte henen.

15 Ende van't [45] voorste deel der poorte [46] des inganckx / tot aen't voorste deel des voorhuyses [47] vande binnen-poorte/ waren vÿftich ellen.

16 Ende daer waren [48] geslotene vensters aende kamerkens/ ende aen hare posten innewaert in de poorte rontom henen; alsoo oock aen de [49] voorhuysen: [50] de vensters nu waren rontom henen innewaert/ ende aende posten waren [51] palmboomen.

17 Voorts bracht hy my in den [52] buytensten voorhof / ende siet daer waren kameren / ende een plaveysel / dat gemaeckt was in den voorhof rontom henen; [53] dertich kameren warender op het plaveysel.

18 Het plaveysel nu was aende zÿde van de poorten / tegen over de [54] lengte van de poorten: [dit] was het [55] benedenste plaveysel.

19 Ende hy mat de breette / van het [56] voorste deel der benedenste poorte af / [57] voor aen den binnensten voorhof / van buyten / hondert ellen: Oostwaert ende Noordwaert.

20 De poorte nu aengaende / die des weegs nae't Noorden [58] sach / aen den buytensten voorhove: hy mat der selver lengte/ ende der selver breette.

21 Ende hare kamerkens / drie van dese ende drie van gene zÿde / ende hare posten ende hare voorhuysen [59] waren nae de mate der eerster poorte: vÿftich ellen hare lengte / ende de breette [60] van vÿf ende twintich ellen.

22 Ende hare vensters/ ende hare voorhuysen / ende hare palmboomen/ waren nae de mate der poorte/ die des weegs nae't Oosten sach: ende [61] men ginck daer in op met seven trappen / ende hare voorhuysen waren [62] voor aen de selve.

23 De poorte nu van't binnenste voorhof / was tegen over de poorte van't Noorden/ ende van't Oosten: ende hy mat van poorte tot poorte hondert ellen.

24 Daerna voerde hy my des weegs nae't Zuyden; ende siet daer was eene poorte des weegs nae't Zuyden: ende hy mat der selver posten/ ende der selver voorhuysen / [63] nae dese maten.

25 Ende sy hadde vensteren/ oock aen hare voorhuysen / rontom henen / [64] gelÿck dese vensteren: de lengte was vÿftich ellen / ende de breette vÿf ende twintich ellen.

26 Ende hare opgangen waren van seven trappen / ende hare voorhuysen waren voor aen de selve: ende sy hadde palmboomen / eenen van dese/ ende eenen van gene zÿde aen hare posten.

27 Oock wasser eene poorte in den binnensten voorhof/ des weegs nae't Zuyden: ende hy mat van poorte tot poorte des weegs nae't Zuyden / hondert ellen.

28 Voorts bracht hy my door de Zuyder-poorte tot den [65] binnen-voorhof: ende hy mat de Zuyder-poorte/ [66] nae dese maten.

29 Ende hare kamerkens / ende hare posten / ende hare voorhuysen waren nae dese maten; ende sy hadde vensteren / oock in hare voorhuysen/ rontom henen: de lengte was vÿftich ellen / ende de breette vÿf ende twintich ellen.

30 Ende daer waren voorhuysen rontom henen: de [67] lengte was vÿf ende twintich ellen / ende de breette vÿf ellen.

31 Ende hare voor-huysen waren aen den buytensten voorhof / oock warender palboomen aen hare posten: ende hare opgangen waren van acht trappen.

32 Daerna bracht hy my tot den binnensten voorhof / des weegs nae't Oosten: ende hy mat de poorte / nae dese maten.

33 Oock hare kamerkens ende hare posten/ ende hare voorhuysen nae dese maten; ende sy hadde vensteren oock aen hare voorhuysen / rontom henen: de lengte was vÿftich ellen/ ende de breette vÿf ende twintich ellen.

34 Ende hare voorhuysen waren aen den buytensten voorhof; oock warender palmboomen aen hare posten/ van dese ende van gene zÿde: ende hare opgangen waren van acht trappen.

35 Daerna bracht hy my tot de Noorder-poorte: ende hy mat nae dese maten/

36 Hare kamerkens/ hare posten/ ende hare voorhuysen; oock hadse vensteren rontom henen: de lengte was vÿftich ellen/ ende de breette vÿf ende twintich ellen.

37 Ende hare posten waren aen den buytensten voorhof; oock warender palmboomen aen hare posten/ van dese ende van gene zÿde: ende hare opgangen waren van acht trappen.

38 Hare [68] kameren nu/ ende hare deuren waren by de posten der poorten: aldaer [69] wieschmen het [70] brandoffer.

39 Ende in het voorhuys der poorte waren twee tafelen van dese/ ende twee tafelen van gene zÿde: om daerop te slachten het

31 *Hebr.* het kamerken. D. elck een der kamerkens/ ofte/ cellekens, die aen beyde zijden in't Noorden ende Suyden/ tusschẽ d'eerste ende tweede poorte tegen malkanderen over waren / tot eenich verblijf van de Poort en dorpelwachters/ ende de gene die van buyten inquamen. het welcke eenige houdẽ voor eene afbeeldinge vande aenkomste/ ingance / inschrijvinge ende opnemmige der leden Christi in sijn huys / ofte (om soo te spreken) onder sijn dack / hoede ende bescherminge op aerden / ende daer na in de hemelsche woonsteden. siet Psal. 22. 31. ende 87. 4/5/6. Jesa. 54. 3. &c. ende 60, 4. &c. Act. 2. 41/ 42. &c. Mat. 25. 10. Luc. 16. 9.
32 D. de plaetse ofte het ruym/ spatie/ tusschen de kamerkens.
33 D. beyde dorpelen (als sommige) gelijck v. 6.
34 Ofte/ portael, en soo in't volgende/ als sommige dit nemen.
35 And. ende als hy gemeten hadde, &c. ende dan v. 9. so mat hy, &c.
36 Ofte/ inwendich, inwaert.
37 T. w. der poorte/ ofte/ sijne/ T. w. des voorhuyses ofte portaels.
38 And. te weten, het voorhuys der poorte van binnen.
39 *Hebr.* drie van hier ende drie van hier, D. van daer / waer van de sin is / nae den aert der Hebr. sprake / sulcks als in den text staet: ende soo in't volgende.
40 *Hebr.* grenze. pale.
41 *Hebr.* voor't aengesichte.
42 And. van het dack der kamerkens af tot haer (der poorten) dack toe.
43 D. hy mat/ als vele dit hier verstaẽ/ alsoo het gebouw al gemaeckt of gereedt was/ siet boven v. 5.
44 De voorhoven des Heeren / daer in Godts volck sich plach te onthouden/ (dieder verscheydene geweest zijn voor desen Tempel / als in't volgende verhaelt wort/) houden eenige / als eene afbeeldinge van de uytbreydinge der kercke des Nieuwen Testaments in vele particuliere kercken door de gantsche werelt vergadert / doch alle gehoorende tot het lichaem der algemeyne kercke / ende gemeynschap hebbende aen den Heere Christo ende sijne weldaden/ door den Tempel afgebeeldt. siet Psal. 87. 4/5/6. Jesa. 54. 2/3/ &c. ende 60, 4/ &c. ende 62. 9. item Psal. 65. 5. ende 84. 3. ende 100. 4/ &c.
45 *Hebr.* aengesichte: ende soo in't volgende.
46 Ofte/ daermen aenkomt.
47 Ofte/ [naemlick tot aen] de binnen-poorte.
48 Verstaet met glas/ ofte/ enge, nauwe, (als offe gesloten waren) doch alsoo/ datse innewaert schoon licht gaven/ (Vgel. 1. Reg. 6. op v. 4.) afbeeldende het ware licht/ dat de Heere Christus in sijne kercke soude inbrengen door sijn woort ende Geest. Siet Jesa. 42, 6/7. ende 49. 6. ende 60. 19/20. Johan. 1. 7/8. ende 8. 12. Apoc. 21. 23/ 24. &c.
49 And. galeryen, bogen.
50 And. [aen] de vensteren nu, &c. ende aen de posten waren palmboomen.
51 Afbeeldende den geestlick-cierlicken / altoos groenenden/ vruchtbaren/ ende onverwinnelicken staet der kercke. siet Psal. 92. 13. Cant. 7. 7/8. Apoc. 7. 9.
52 Dat sommige noemen/ het voorhof der vrouwen.
53 In mijns vaders huys zijn vele wooningen, seyt de Heere Christus. Joh. 14. 2. ende op aerden beschickt hy den sijnen plaetse/ ende berginge tegen onweder / regen / ende der Sonnen hitte. D. bestandigen troost in allen cruyce. Siet Jesa. 4. 5/6. ende 32. 2. &c.
54 Ofte / langs de poorten henen.
55 Ofte/ leege. and. tegen over de lengte vande poorten; [daer was] het leege plaveysel: dit verstaen sommige alsoo/ dat dit plaveysel in't midden verheven ende hooch opgaende was / ende de zijden leech afgaende / om alle onreynicheyt bequaemlick af te spoelen.
56 *Hebr.* aengesichte.
57 *Hebr.* voor't aengesichte, ofte (als sommige) tot aen't aengesichte. D. tot aen't voorste des binnensten voorhofs.
58 *Hebr.* welcker aengesichte was, &c, alsoo v. 22.
59 *Hebr.* was, te weten/ elck een van dien.

60 *Hebr.* vijf en twintich inde elle.
61 *Hebr.* sy gingen, ofte / sy souden opgaen: D. men ginck op, als elders dickwijls. Vgel. ond. v. 38/41/42.
62 *Hebr.* voor't aengesichte van dien. alsoo v. 26.
63 Dat is/ gelijck de voorseyde andere maten waren.
64 Gelijck de andere vensteren waren.
65 Verst. het tweede / ofte middelste voorhof / tot onderscheyt van het binnenste, ofte derde. v. 44.
66 D. gelijck d'andere waren: als vov. ende in't volgende.
67 Sommige versetten dese woorden/ ende lesen vijftich, voor/ vijf ellẽ/ aldus: de lengte was vijftich ellen, ende de breette vijf ende twintich ellen, uyt Vgel. vã vss. 21/ 25/ 33/ 36.
68 *Hebr.* kamer, deure. D. elck eene.
69 *Hebr.* wiesschen, spoelden sy, ofte/ souden sy wasschẽ/ Vgel. boven v. 22. ende siet Exod. 29. 17. Lev. 1. 9/ 13. ende 8. 11/ 21. ende 9. 14. afbeeldende den H. doop/ mitsgaders de geestelicke reyninge ende suyveringe / diese dagelicx alle van nooden hebben/ die Godt welbehaechlick sullen dienen. waer van dickwijls inde Schrifture gesprokẽ wort. siet Act. 22. 16. Tit. 3. 5. ende 1. Cor. 6. 11. 2. Tim. 2. 21. Hebr. 10. 22/ 23. Jac. 4. 8. &c.
70 Siet Gen. 8. 20. Lev. 6. 9. met d'aenteeck. verst. hier het vleesch / dat geoffert soude worden.

het [71] brand-offer/ ende het [72] sond-offer/ ende het schult-offer.

40 Oock warender aen de [73] zijde van buyten des opganck aen de deure der Noorder-poorte/ twee tafelen: ende aen d'andere zijde/ die aen't voorhuys der poorte was/ twee tafelen.

41 [74] Vier tafelen van dese/ ende vier tafelen van gene zijde/ aende zijde der poorte: acht tafelen/ daerop [75] men slachtede.

42 Maer de vier tafelen voor't brand-offer/ waren van gehouwene steenen; de lengte/ eene elle ende eene halve/ ende de breette/ eene elle ende eene halve/ ende de hoochte/ eene elle: op deselve nu/ leydemen het gereetschap henen/ daermede [76] men het brandoffer ende slachtoffer slachtede.

43 De [77] heertsteenen nu/ waren een hantbreet [dick]/ ordentlick geschickt [78] in den huyse rontom henen: ende op de tafelen was het offervleesch.

44 Ende van buyten de binnenste poorte waren de kameren der [79] Sangers/ in den [80] binnensten voorhof/ dat aende zijde van de Noorderpoorte was; ende het voorste deel [81] derselver was des weegs nae't Zuyden: [82] eene/ wasser aen de zijde van d'Oost-poorte/ [83] siende des weegs nae't Noorden.

45 Ende hy sprack tot my: Dese [84] kamer/ welcker [85] voorste deel des weegs nae't Zuyden is/ is voor de Priesteren/ die de [86] wacht des huyses waernemen.

46 Maer de kamer/ welcker voorste deel des weegs nae't Noorden is/ is voor de Priesteren/ die de [87] wacht des Altaers waernemen: dat zijn de kinderen [88] Zadoks/ die uyt de kinderen van Levi tot den HEERE [89] naederen om hem te dienen.

47 Ende hy mat den voorhof/ de lengte/ hondert ellen/ ende de breette hondert ellen/ vierkant: ende den [90] Altaer was [91] voor aen het [92] huys.

48 Doe bracht hy my tot het voorhuys des huyses/ ende hy mat [elcken] post des voorhuyses/ vijf ellen van dese/ ende vijf ellen van gene zijde: ende de breette der poorte/ drie ellen van dese/ ende drie ellen van gene zijde:

49 De lengte van't voorhuys/ twintich ellen/ ende de breette elf ellen; ende 't was met [93] trappen/ [by] de welcke men daer in opginck: Oock warender pylaren aen de posten/ een van dese/ ende een van gene zijde.

71 D. het vee/ dat tot dese offerhanden gebruyckt werd.
72 *Hebr.* sondeschuld/ schult: als in't volgende dickwijls. siet Lev. 4. op V. 3. door dit slachten/ ende voorts door de offerhanden/ aengemerckt in't gemeyn/ wierd afgebeeldt/ ten eersten/ het eenich slacht ende wel-rieckende soen-offer onses hooge-priesters Jesu Christi/ uyt't H. Euangelio voorgedragen/ ende door de H. Sacramenten/ specialick het H. avontmael/ beteeckent ende verzegelt. 2. het werck des H. kerckendiensts/ waer door de menschen geestelick Godt als geslacht ende bereydt worden tot een aengenaem offer. 3. de geestelicke slachtinge/ doodinge ende cruyssinge van ons selven/ D. den ouden mensche/ ende de danckbaerheyt der geloovigen/ die sy selfs/ als geestelicke Priesters/ ja een Coninclick Priesterdom/ haren Salichmaker schuldich zijn/ ende opofferen. Siet Psal. 40. 7/ 8/ 9. Jesa. 53. 7/ 10. Hebr. 10. 1/ 4/ 5. &c. Gal. 3. 1. 1. Cor. 11. 24/ 25. voorts Jes. 66. 20. Rom. 15. 15/ 16. Phil. 2. 17. en Malach. 1. 11. en 3. 3/ 4. 1. Pet. 2. 9. Apo. 1. 6. Rom. 6. 6. ende 12. 1. Colo. 3. 5. Hebr. 13. 15/ 16/ &c.
73 *Hebr.* schouder: dat oock voor zijde genomen wort. alsoo in't volgende.
74 Siet V. 39/ 40.
75 Vergel. boven V. 22/ 38.
76 Vergel. boven V. 22/ 38/ 41.
77 Vergel. Psal. 68. 14. met d'aent. And. haken, T. w. om de beesten daer aen op te hangen/ de huyt af te trecken/ om voorts in stucken te houwen/ &c.
78 Ofte/ van binnen.
79 De Levijten/ die gestelt waren om Godt in sijn huys met singen ende spelen te loven. Siet 1. Chron. 6. 31. ende 16. 4. en 23. 5/ 30/ 31. Door dese ende andere diensten/ die in't volgende/ inde beschrijvinge van dit nieuw huys des Heeren/ vermeldt worden/ wierden afgebeeldt de verscheydene bedieningen/ die in de kercke des Nieuwen Testaments souden zijn/ als oock in't gemeyn verscheydene oeffeningen der godtsalicheyt/ by de litmaten der kercke/ die hare voorgangers ende herders souden assisteren/ ende gehoorsaemlick navolgen. Siet Rom. 12. 6/ 7/ 8. 1. Corint. 12. 5/ &c. Ephes. 4. 11/ 12. 1. Tim. cap. 3. Tit. capp. 1. ende 2. Ephes. 5. 19. Hebr. 13. 7/ 17. &c.
80 Verstaet het alderbinnenste ofte derde voorhof/ dat aen het voorhuys deses Tempels was.
81 T. w. kameren.
82 And. een andere [rijge van kameren] &c.
83 *Hebr.* het aengesichte des weechs, &c.
84 D. kameren/ elcke deser kameren/ als eenige dit verstaen: alsoo in't volgende V. Vgel. onder 42. 1/ 4/ 5.
85 *Hebr.* aengesichte: alsoo in't volgende V.
86 D. den dienst van Godts huys. Vgel. Levit. 8. op V. 35. ende Num. 3. op V. 7. ende onder 44. 8/ 14/ 15. sommige verstaen hier/ ende in't volgende vs/ uyt vergelijckinge van onder 44. 10/ 14. de Leviten, gereekent onder de Priesteren ofte der selver naem/ om datse den Priesteren gegeven ende bygevoecht waren tot haer behulp. Siet 1. Chron. 23. 27/ 28. item Num. 3. 6/ 7/ 8/ 9/ &c. ende 18. 2/ 3/ 4. ofte/ Priesters genoemt/ (als oock 2. Reg. 23. 9.) om datse te voren Priesters geweest waren/ maer gedegradeert/ als van eenige geseyt wort onder 44. 12/ 13/ 14. 'Tschijnt altoos klaer te zijn/ dat hier onderscheyt gemaeckt wort tusschen de wacht des huyses, ende de wacht des Altaers, als in't volgende V. te sien is/ gelijck onder 44. 14/ 15. tusschen de wacht des huyses, ende des heylichdoms.
87 D. de bedieninge des Brantoffers altaers, waer door sommige (als in't voorgaende vs) verstaen den dienst der Leviten/ dien sy den Priesteren in't offeren moesten doen by den brandoffer altaer. Doch d'aendachtige leser kan vergelijcken onder 44. 15.
88 Siet van dese breeder ond. 44. 15.
89 Dit naederen ende genaken tot den HEERE (waer van oock in't volgende dickwijls vermeldt wort) was eene afbeeldinge vande naederinge Jesu Christi onses Middelaers/ tot den Vader voor ons/ ende voorts vande voorbiddingen der herderen voor hare kudde/ ende aller geloovigen (als Geestelicke Priesteren) in't gemeyn/ met hare gebeden en Godts-diensten/ in Christi name. siet Jer. 30. op V. 21. ende Rom. 1. 9/ 10. Eph. 1. 16/ 17. Colos. 4. 12. Hebr. 13. 17. item 10. 19/ 22/ &c.
90 Brandoffers altaer.
91 *Hebr.* voor't aengesichte.
92 Dat is/ den Tempel/ alsoo in't volgende. Siet cap. 41. 1.
93 Sonder te melden/ hoe veel/ als boven V. 6.

Het xlj. Capittel.

De maten/ stucken ofte deelen/ kamers/ ende cieraet des Tempels/ ofte/ van't heylige ende alderheylichste/ met den Reuckaltaer.

1 VOorts bracht [1] hy my tot den Tempel: ende hy mat de posten/ ses ellen de breette van dese/ ende ses ellen de breette van gene zijde/ de breette der [2] Tente.

2 Ende de breette der [3] deure tien ellen/ ende de zijden der deure/ vijf ellen van dese/ ende vijf ellen van gene zijde: oock mat hy [4] de lengte van [5] dien/ veertich ellen/ ende de breette twintich ellen.

3 Daerna ginck hy in nae [6] binnen/ ende mat den post der deure/ twee ellen: ende de deure ses ellen/ ende de breette der deure/ seven ellen.

4 Oock mat hy de lengte van dien/ twintich ellen/ ende de breette/ twintich ellen [7] voor aen den Tempel: ende hy seyde tot my; Dit is de [8] heylicheyt der heylicheden.

5 Ende hy mat den wandt des huyses/ [9] ses ellen: ende de breette van [elcke] [10] zijdkamer/ vier ellen/ rontom den huyse henen rontom.

6 De zijdkameren nu/ waren [11] zijdkamer boven zijdkamer/ drie/ [12] ende dat dertich malen/ ende sy quamen in de [13] wandt die aen den huyse was tot die zijdkamers/ rontom henen/ op datse vast gehouden mochten worden: [14] want sy en wierden niet vast gehouden [15] inde wandt des huyses.

7 Ende het was voor de zijdkameren opwaert nae boven al [16] wijder/ ende gaf sich rontom; want het huys was [17] omcingelt opwaerts nae boven/ rontom den huyse henen; daerom was de breette des huyses nae boven: ende alsoo [18] ginck het onderste op nae't bovenste door het middelste.

8 Ende ick sach des huyses hoochte rontom henen; de fondamenten der zijdkameren waren van een [19] vol riet/ ses ellen/ [de elle] tot den [20] oxel toe [genomen].

9 De breette van de wandt/ die tot de [21] zijdkameren was nae buyten/ was vijf ellen: ende dat ledich-gelaten was/ was de [22] plaetse der zijdkameren/ [23] die aen den huyse waren.

10 Ende [24] tusschen de kameren was eene [25] breette van twintich ellen/ rontom den huyse/ rontom henen.

11 [26] De deuren nu van de zijdkameren waren nae't ledichgelatene toe; d'eene deure des weegs nae't Noorden/ ende d'andere deure/ nae't Zuyden: ende de breette van de ledich-gelatene plaetse was vijf ellen rontom henen.

12 Voorts [van] 't [27] gebouw/ dat [28] voor aen de afgesnedene-plaetse was [in] den hoeck des weegs nae't [29] westen/ was de breette 't seventich ellen/ ende [van] de wandt des gebouws was de breette vijf ellen rontom henen: ende de lengte van dien/ 't negentich ellen.

1 De man/ van welcken boven 40. 3.
2 D. (nae sommiger gevoelen) soo breet/ als de Tente der t'samenkomste/ ofte Tabernakel was/ die van Mose door Godts bevel was opgericht: alwaer de breette was van acht berderen/ elck van anderhalve elle ofte cubijt/ makende t'samen twaelf ellen. Siet Exod. 26. 22/ 23/ 24/ 25. met d'aenteeck.
3 Ofte/ des inganckx.
T. w. van't heylige.
4 Ofte/ (als sommige) eene lengte: item in't volgende/ eene breette. het welcke in den sin met dese woorden de lengte ende breette eenderley kan zijn/ alsser eene andere lengte ende breette volcht/ als hier V. 4.
5 Den Tempel.
6 Nae het heylige der heyligen/ ofte/ Alderheylichste/ als V. 4.
7 *Hebr.* tegen, ofte/ voor aen, het aengesichte.
8 D. het heylige der heyligen/ ofte/ het alderheylichste. Siet Exod. 26. 33. en aengaende de maniere van spreken/ Levit. 2. op V. 3. ende Vgel. Cantic. 1. op V. 1. 'T gebouw van 't heylige ende Alderheylichste wort hier wel vermeldt/ maer niet watter in geweest zy (als wel bekent was van Mosis Tabernakel ende Salomons Tempel) behalven den houten altaer onder V. 22. staende voor't Alderheylichste.
9 In de dickte/ als eenige dit nemen/ ende de sake selfs schijnt uyt te wijsen.
10 Dese zijdkameren waren buyten aen getimmert/ rontom den Tempel. Vergel. 1. Reg. 6/ 5/ 6/ 8/ 10/ ende siet d'aenteeck. aldaer.
11 D. (nae't gemeyn gevoelen) elck kamergebouw hadde drie verdiepingen/ ende over sulcx drie kameren/ d'eene boven d'andere.
12 Ofte/ (als andere) drie ende dertich malen. D. sulcke kameren warender dertich/ ofte (als andere) 33. verdeylt in tien/ ofte (als andere) 11 kamergebouwen/ elck gebouw hebbende drie kameren boven malkanderen.
13 Verst. eenen bysonderen muer/ die aen des Tempels muer was/ gemaeckt voor dese kameren/ als sommige verklaren: hoewel andere meynen/ datse op de balcken gerust hebben/ die op de inkortingen van den muer des Tempels onder elcke verdiepinge quamen te liggen/ sonder in des Tempels muer vast te zijn. Vgel. 1. Reg. 6. 6. met d'aenteeck.
14 Ofte/ maer.
15 Ofte/ aen.
16 Ofte aldus: ende daer was eene verwijdinge ende omwendinge (ofte/ ommeganck. Dat is/ wendeltrappe, als eenige meynen/ uyt Vgel. van 1. Reg. 6. 8.) opwaert nae boven tot de zijdkamers; want de omwendinge des huyses [ginck] opwaert nae boven rontom henen om den huyse. &c. And. want [de wandt] was hoe langer hoe breeder, nadiense boven henen met zijdkameren omgeven was. &c.
17 Met dit kamergebouw.
18 Dat is/ nam allenskens toe/ wies in breette/ dat de zijdkameren al breeder ofte wijder wierden/ vermits d'inkortingen van den muer deser kameren/ ofte des Tempels/ als op V. 6. is aengeteeck. And. men ginck op [van] het onderste, ofte/ de onderste te wesen kamer/ &c.
19 *Hebr.* de volheyt eens riets.
20 Anders was elcke elle des meetriets een gemeyne cubijt/ ofte/ ellenboge/ ende maer een hantbreet meer/ boven 40. 5. And. ses ellen, tot aen't eynde.
21 *Hebr.* zijdkamer.
22 Ofte/ het ruym. *Hebr.* eygentl. huys: dat oock elders voor plaetsen genomen wort. siet 2. Sam. 15. op V. 17/ &c.
23 Ofte/ die nae binnen waren.
24 Dat is/ tusschen de andere kameren ende dese zijdkameren.
25 Dat is/ eene ruymte/ plaetse.
26 *Hebr.* de deure, ofte/ inganck. openinge der zijdkameren. Dat is/ van elck eene.
27 Hier door verstaen eenige/ het muerwerck in 't Oosten/ Zuyden ende Noorden/ met eenen achtermuer in 't westen/ door welcken een gedeelte van't voorhof was afgesneden ende afgesondert. Vergel. onder 42. 1.
28 *Hebr.* voor't aengesichte.
29 *Hebr.* de zee, als voorgaens.

13 [30] Voorts mat hy het [31] Huys/ de lengte hondert ellen: [32] oock de afgesnedene plaetse ende het gebouw / ende de wanden van dien/ de lengte hondert ellen.

14 Ende de breette van't [33] voorste deel des huyses / ende der afgesnedene plaetse tegen't Oosten / hondert ellen.

15 Oock mat hy de lengte des gebouws [34] vooraen de afgesnedene plaetse/ dat achter de selve was/ ende der selver [35] galeryen van dese ende van gene zijde/ hondert ellen: met den binnensten Tempel/ ende de voorhuysen des voorhofs.

16 De dorpelen / ende [36] de geslotene vensters/ eñ de galeryen rontom die [37] drie; tegen over den dorpel / waren [38] beschoten met hout rontom henen: ende [van] der [39] aerde tot aen de vensteren ; ende de vensteren waren [40] bedeckt.

17 Tot 't gene boven de deure was/ [41] ende tot het binnenste ende buytenste huys toe/ ende aen de gantsche wandt rontom henen in't binnenste ende buytenste/ [42] [al by] maten.

18 Ende het was gemaeckt [met] [43] Cherubim ende [44] palmboomen : so datter een palmboom was tusschen Cherub ende Cherub ; ende [elcke] Cherub hadde twee aengesichten.

19 Namelick/ een [45] menschen aengesicht tegen den palmboom van dese / ende eens jongen leeuws aengesichte tegen den palmboom van gene zijde: gemaeckt in't gantsche huys rontom henen.

20 Van de aerde af/ tot boven de deure/ waren de Cherubim eñ de palmboomen gemaeckt: oock [aen] de wandt des Tempels.

21 De [46] posten des Tempels waren vierkant: ende aengaende het [47] voorste deel des heylichdoms/ d'[eene] [48] gedaente was als de [andere] gedaente.

22 De hoochte des houten [49] Altaers was drie ellen / ende sijne [50] lengte twee ellen/ ende hy hadde sijne hoecken ; ende sijne lengte/ ende sijne [51] wandē waren van hout: ende [52] hy sprack tot my ; Dit is de [53] Tafel / die voor des HEEREN aengesichte sal zijn.

23 De Tempel nu ende het heylichdom hadden [beyde] twee [54] deuren.

24 Ende daer waren twee bladen aen de deuren: [te weten] twee bladen diemen [55] omdraeyen konde ; twee aende eene deure/ ende twee bladen aende andere.

25 Ende aen de selve/ [namelick] aende deuren des Tempels/ waren Cherubim ende palmboomen gemaeckt / gelijck alsser aende wanden gemaeckt waren : ende het [56] hout aen't [57] voorste deel des voorhuyses van buyten/ was dick.

26 [58] Ende [aen] de geslotene vensteren waren oock palmboomen van dese ende van gene zijde / aen de zijden des voorhuyses : ende [aen] de zijdkameren des huyses/ ende [aen] de dicke plancken.

30 Ofte/ also, &c.
31 Den Tempel.
32 Ofte / so dat, &c.
33 *Hebr.* aengesichte.
34 Ofte/ tegen over. *Hebr.* aen, ofte/ tegen't aengesichte.
35 Ofte/ afgesonderde wandel plaetsen, wandelingen, met pylaren afgepaelt.
36 Siet boven 40. 16.
37 Ofte / welcke die drie stucken rontom hadden. T.w. (als eenige) het afgesnedene/ de Tempel / ende het buytenste voorhof. And. in hare drie rijgen. Vergel. onder 42. 3.
38 *Hebr.* overdecksel, overtrecksel, beschot.
39 Ofte/ gront. alsoo V. 20.
40 Ofte / overdeckt, overtrocken.
41 Ofte / naemlick.
42 D. 'T was alles pertinent ende wel gemeten.
43 D. gedaenté van Cherubim. D. Engelen. Siet boven 10. 15/ 20.
44 Siet boven 40. op V. 16.
45 Tot een teecken/ dat de Engelen met al haer Engelsch verstant/ wille/ toegenegentheyt/ ende vriendelicken dienst / op Christi bevel / in sijn huys / ontrent de palmboomen (D. de rechtveerdige) steets tegenwoordich zijn/ eñ dat selve als jonge leeuwen / vrymoedichlijck ende met de kracht / die sy van Godt ontfangē hebben beschermen. Vg. boven 1. op V. 5. ende 10. ende siet Hebr. 1. 14/ &c. ende voorts dat alle geloovige/ in't gemeyn/ navolgers moeten zijn van de deuchden der H. Engelen / ende een yeder in't bysonder/ in sijn beroep / van hare gewillige ende yverige gehoorsaemheyt in 't uytvoeren van Godts bevelen/ ende alsoo het huys Godts geestelick te vercieren / tot datse in den hemel worden gelijck als Engelen Godes. siet boven 1. op V. 9. ende 11. item Luc. 15. 7/ 10. Hebr. 12. 22. Apoc. 19. 10. ende 22. 9/ &c.
46 *Hebr.* de post. D. elcke post van't heylige, voor den naem des Tempels hier onderscheyden van't Alderheylichste dat hier genoemt wort heylichdom ofte het heylige , als oock Levit. 4. 6. ende 16. 2/ 3/ 17/ 27. Siet d'aent. aldaer. alsoo oock Psal. 20. 3/ &c.
47 *Hebr.* aengesichte, daer den Altaer voor den voorhanck van't Alderheylichste stont / waer van in't volgende.
48 Dese gelijckheyt van gedaente wort op verscheydene saken geduydt/ doch het naeste schijnt te zijn/ datmen 't verstae/ vande gelijckheyt inde posten ofte stijlen / ende de Cherubim ende palmboomen / waer van inde voorgaende woorden ende V. 20. gesproken wort.
49 Hier door wort verstaen den Reuck-altaer, staende voor't heylige der heyligen/ terstont genoemt het heylichdom : in Salomons Tempel ende Mosis Tabernakel was desen Altaer met fijn gout overtrocken. Siet Exod. 30. 1/ 2. 2. Chron. 4. 19. De maten van dien waren in desen Nieuwen Tempel grooter als te vooren / afbeeldende de voorbiddinge onses Advocaets/ des Heeren Christi/ die voor sijns Vaders aengesichte steets voor ons verschijnt/ niet alleen voor de geloovige Joden, maer oock alle geloovige heydenen in alle hoecken der werelt : mitsgaders de gebeden / die wy in Christi naem doen / ende voor Godts aengesichte opklimmen. Siet hier van 1. Johan. 2. 1/ 2. item Psal. 141. 2. Apoc. 5. 8/ &c.
50 Verstaet het bovenste bert / ofte / blat / daermen 't reuckwerck op stelde.
51 D. zijden.
52 T.w. de man / die den Propheet geleydde ende alles hem vertoonde. Siet boven 40. 3.
53 Een seer liefelicke naem deses Reuck-altaers / te kennen gevende/ dat de Heere Christus niet alleen onsen altaer / maer oock onse weert ende tafel is / noodigende/ onthalende/ eñ versadigende alle rechte geloovige aenbidders met de genietinge ende gemeenschap sijner heylsame verdiensten/ hier aenvanckelick ende hierna volkomelick. Vgel. Psal. 16. 11. ende 23. 5. eñ 36. 9. met d'aenteeck. Prov. 9. 2/ &c. item Mal. 1. 7/ 12. met d'aent. Matt. 8. 11. ende 22. 2/ &c. Luc. 22. 29/ 30. Apoc. 3. 20.
54 Hier door kannen met sommige verstaen den Heere Christum/ voorgedragen in de schriften des Ouden eñ Nieuwen Testaments / door welcke deuren wy alle met een oprecht geloove moeten ingaen tot de salige gemeynschap Christi ende sijner kercke. de Christlicke leser kan vergelijcken Joh. 10. 7/ 9. Actor. 14. 27. 1. Corint. 16. 8/ 9. 2. Cor. 2. 12. Col. 4. 3. Apoc. 3. 8. &c.
55 Ofte/ omslaen, omvouwen , omkeeren.
56 D. balcken, dicke plancken , als in 't volgende Vs.
57 *Hebr.* aengesichte.
58 Ofte aldus: Ende [daer waren] geslotene vensters, ende palmboomen van dese ende van gene zijde, aen de zijdē des voorhuyses : ende aen de zijdkameren, &c.

Het xlij. Capittel.

Beschrijvinge des buytensten voorhofs / daer't achterste des Tempels in stont / met de kameren van dien / V. 1/ &c. Het gebruyck der selver kameren / 13. afmetinge van den geheelen buyten-muer/ 15.

1 DAerna bracht [1] hy my uyt tot den [2] buytensten voorhof / des weegs nae den wech van't Noorden: ende hy bracht my tot de [3] kameren / die tegen over de afgesnedene-plaetse/ ende die tegen over het gebouw tegen't Noorden waren:

2 [4] Voor aen de lengte van de hondert ellen [5] [nae] de deure van't Noorden: ende de breette was vijftich ellen:

3 Tegen over de twintich [ellen]/ die't binnenste voorhof hadde/ ende tegen over 't plaveysel/ dat het buytenste voorhof hadde: [was] galerye [6] tegen galerye/ in drie [rijgen].

4 Ende [7] voor de kameren was eene wandelinge van tien ellen de breette / nae binnen toe ; [ende] een wech van eene elle: ende de deuren van [8] de selve waren tegen't Noorden.

5 De bovenste kameren nu waren [9] nauwer ; (om dat de galeryen [10] hooger waren dan de selve) [11] dan de onderste ende dan de middelste des gebouws.

6 Want sy waren wel van drie [rijgen]/ maer en hadden geene pylaren gelijck de pylaren der voorhoven: daerom [12] warense benauwder dan de onderste ende dan de middelste van der aerden af.

7 De [13] muer nu/ die nae buyten tegen over de kameren was / des weegs nae den buytensten voorhof/ [14] voor aen de kameren; de lengte van dien was vijftich ellen.

8 Want de lengte der kameren / die't buytenste voorhof hadde / was vijftich ellen : ende siet / [15] voor aen den Tempel waren hondert ellen.

9 Van [16] onder dese kameren nu ; was den [17] inganck van't Oosten / als yemant tot de selve ingaet / uyt den buytensten voorhof.

10 [18] Aen de breette van des voorhofs muer/ des weegs nae't Oosten/ [19] voor aen de afgesnedene plaetse / ende voor aen't gebouw/ waren [20] kameren.

11 Ende de [21] wech [22] voor de selve henen was als de gedaente der kameren/ die des weegs nae't Noorden waren ; [23] nae der selver lengte / alsoo [nae] der selver breette : ende alle hare uytgangen waren oock nae der selver wijsen / ende nae der selver deuren.

12 Ende gelijck de deuren der kameren/ die des weegs nae't Zuyden waren; wasser eene deure in't hooft van den wech / des weegs [24] voor aen den rechten muer / des weegs nae't Oosten/ als men daer in gaet.

13 Doe seyde [25] hy tot my ; De kameren van't Noorden / [ende] de kameren van't Zuyden / die [26] voor aen de afgesnedene plaetse zijn / dat zijn [27] heylige kameren/ daer in de Priesters / die tot den HEERE naederen / de [28] alderheylichste dingen

1 Die man. boven 40. 3.
2 Verstaet het achterste buyten-voorhof/ in't westen/ daer het achterste deel des Tempels in stont/ eñ waer van een gedeelte was afgesneden. Vgel. boven 41. 12. met d'aenteeck.
3 *Hebr.* kamer. D. kameren / kamer-gebouw / rijge van kameren / als onder V. 4/ 5. Vgel. boven 40. 45/ 46. allwaer het getal van eenen oock staet / maer en wort aldaer door het getal van velen niet verklaert / als wel hier in't volgende geschiet / ende derhalven in't 40. cap. uyt dese plaetse schijnt verklaert te moeten worden. hoewel sommige hier oock het getal van eenen in den text houden / soo wel als in't 40. cap.
4 *Hebr.* tegen't aengesichte.
5 And. [was.]
6 *Hebr.* tegen't aengesichte.
7 *Hebr.* voor't aengesichte.
8 Wandelingen/ ofte galeryen.
9 Ofte/ enger, *Hebr.* korter.
10 Ofte/ overtroffen de selve, *Hebr.* mochten meer dan de selve, overmochten die: And. aten van de selve. Dat is/ door hare hoochte benamen sy de opperste kameren een goet gedeelte harer ruymte/ als oock het gesichte inden Tempel/ ende maecktense soo nauwe/ datse tot woonige ondienstich waren/ nae sommiger gevoelen.
11 And. uyt de onderste, ende uyt de middelste was't gebouw. D. d'onderste ende middelste waren alleen bequaem tot wooninge.
12 *Hebr.* was het.
13 Verst. een scheydmuer / makende een afschutsel ende bysonder parket. Siet van't Hebr. woort/ Psal. 62. op V. 4. als soo V. 10/ 12.
14 *Hebr.* tegen't aengesichte.
15 *Hebr.* aen , ofte/ voor't aengesichte.
16 Ofte/ vande plaetse.
17 And. als hy, die my van't Oosten ingebracht hadde uyt de plaetse deser kameren tot d'andere [kameren] uyt den buytensten voorhof inginck: (ende van voorts in het volgende Vs.) so warender aen de breette, &c.
18 Ofte / in, op, de dickte.
19 *Hebr.* tegen't aengesichte , ende soo terstont wederom.
20 Verst. andere kameren/ ofte (als sommige) dese voorseyde kameren.
21 Ofte/ wijse, gelegentheyt.
22 *Hebr.* voor haer aengesichte.
23 D. sy waren gelijck die/ in lengte/ breette/ uytgangen/ fatsoen ende deuren.
24 *Hebr.* in't aengesichte van den rechten (ofte/ strack opgaenden, schoonen) muer. And. des weechs recht, ofte/ stracx voor aen den muer.
25 Die man. bob. 40. 3.
26 *Hebr.* tegen't aengesichte.
27 *Hebr.* kameren der heylicheyt.
28 *Hebr.* de heylicheden der heyligheden, alsoo in't volgende. Siet Levit. 2. op V. 3.

sullen

sullen eten: aldaer sullen sy de alderheylichste dingen henen leggen/ [29] ende het [30] spijsoffer/ ende het [31] sondoffer/ ende het schultoffer; want de plaetse is heylich.

14 Als de Priesters [32] ingegaen sullen zijn/ so en sullen sy uyt het heylichdom niet [weder] [33] uytgaen in den buytensten voorhof/ maer [34] aldaer hare [35] kleederen henen leggen/ in de welcke sy gedient hebben/ want die zijn eene [36] heylicheyt: ende sy sullen andere kleederen aentrecken/ ende naederen tot [37] het gene dat voor den volcke is.

15 Als hy nu de maten des binnensten huyses ge-eyndicht hadde/ so bracht hy my uyt/ des weegs nae de poorte die des weegs nae't Oosten [38] sach: ende hy [39] matse rontom henen.

16 Hy mat de Oost- [40] zijde met het meet-riet: vijf hondert rieten/ [41] met het meet-riet/ [42] rontom.

17 Hy mat de Noorder-zijde: vijf hondert rieten/ met het meet-riet/ rontom.

18 De Suyd-zijde mat hy: vijf hondert rieten/ met het meet-riet.

19 Hy ginck om nae de [43] West-zijde: [ende] hy mat vijf hondert rieten/ met het meet-riet.

20 Hy mat het aende vier zijden; het hadde eenen muer rontom henen; de lengte was vijf hondert [rieten]/ ende de breette vijf hondert: om onderscheyt te maken tusschen het [44] heylige ende onheylige.

29 Ofte/ naemlick. 30 Siet Lev. cap. 2. 31 Siet boven 40. op v. 39. 32 Int heylichdom. 33 T.w. in ofte met de heylige kleederen/ in de welcke sy gedient hebben. 34 In dese heylige kameren. 35 Onse Hoogenpriester Christus is bekleedt met welriekende kleederen des heyls/ ende sijner verdiensten/ met den mantel der gerechticheyt/ waermede hy sijne kercke kleedt en deckt. Psal. 45. 9. Jes. 61. 10. ende 63. 1. Sijne dienstknechten/ die tot den Heere naederen/ moeten bekleedt zijn met alsulcke deuchden in't bysonder/ als tot haer ampt vereyscht worden. Siet 1. Tim. 4. 12. Tit. 2. 7. van de geestlicke kleederen der gantscher kercke/ Siet Psal. 45. 14. Cant. 4. 11. Matt. 22. 11. Rom. 13. 14. 2. Corint. 5. 3. Gal. 3. 27. Ephes. 4. 24. Col. 3. 10. Apoc. 3. 4/5/18. ende 16. 15. ende 19. 8/ &c. 36 D. seer heylich. Verstaet de kleederen/ ofte kameren/ die beyde heylich waren/ daerom sy de heylige kleederen haers diensts daer moesten afleggen ende laten. 37 Dat is/ in dese plaetsen inden buytensten voorhof/ (als in't voorgaende geseyt/) dat voor't gemeyne volck is/ sullen sy met andere kleederen moeten komen. 38 *Hebr.* welcker aengesichte [was] &c. 39 Verstaet/ de Oost-poorte mat hy met den muer in sijn vierkant/ die rontom de geheele plaetse van dit gantsche nieuwe gebouw ginck/ in't Oosten/ Noorden/ Suyden ende Westen. D. hy mat den gantschen ommeganck van't Oosten af. Siet bov. 40. op v. 5. 40 *Hebr.* wint. (alsoo in 't volgende) D. de zijde die tegen den Oosten wint gelegen was. 41 Ofte/ nae, van: ende soo in't volgende. 4[2] Langs henen de gantsche zijde. alsoo in't volgende. 43 *Hebr.* der zee. 44 *Hebr.* heylicheyt. verstaet tusschen het geestlicke ofte kercklicke/ ende wereltlicke ofte polityckе. D. tusschen dit gantsche heylich begrijp/ (Siet onder 43. 12.) ende de stadt met haer toebehooren. Siet onder 48. 15. gelijcker oock noch onderscheyt was tusschen het heylichdom/ ende de plaetsen des volcks. Siet boven v. 14.

Het xliij. Capittel.

De heerlickheyt des Heeren komt van't Oosten in desen nieuwen Tempel/ ende vervult dien/ v. 1/2/ &c. De Heere spreeckt den Propheet aen/ ende belooft dat hy eeuwichlick aldaer onder sijn volck sal woonen/ ende haer van sonden (die hem uyt den ouden Tempel hadden doen verhuysen) reynigen/ 7. beveelt den Propheet dit gantsche gebouw den volcke pertinentelick voor te dragen/ op datse haer bekeeren ende aen dit genaden-werck Godes gemeenschap mogen bekomen/ 10. Generale wet van de heylicheyt deser gantscher plaetse/ 12. De maten/ inwyinge/ ende 'tgebruyck des Brandoffers altaers/ 13.

1 DOe leydde hy my tot de poorte: de poorte die des weegs nae't Oosten sach.

2 Ende siet/ de [1] heerlickheyt des Godts Israëls quam vanden wech nae't Oosten: ende sijne [2] stemme was als het [a] geruysch van [3] vele wateren/ ende de aerde wert [4] verlicht van sijne heerlickheyt.

3 Ende [5] alsoo was de gedaente van't gesichte dat ick sach/ gelijck't [b] gesichte dat ick gesien hadde/ doe ick quam om de stadt te [6] verderven; en [']twaren gesichten/ als 'tgesichte dat ick gesien hadde aende riviere Chebar: ende ick [7] viel op mijn aengesichte.

4 Ende de heerlickheyt des HEEREN quam in't [8] Huys: [door] den wech der poorte/ die des weegs nae't Oosten [9] sach.

1 Die te vooren uyt den Tempel was verhuyst. Siet boven 1. 28. en 10. 4/18/19. met d'aenteeck. ende vgel. Mala. 3. 1. 2 Ofte/ geluyt, gedruys. a Ezech. 1. 24. 3 Ofte/ groote. vgel. bov. 1. 24. alwaer de Majesteyt Godts/ als eens richters/ haer droonde/ gelijck hier ter contrarie tot een teecken van genade en weldadicheyt/ als die wederquam om in sijn huys te woonen/ ende dat volkomelick te herstellen ende te segenen. Siet het volgende. 4 *Hebr.* gaf licht, ofte/ blinckte. vgel. Apoc. 18. 1. ende 21. 23. ende siet Jesa. 60. 19/20/ &c. Matt. 4. 16. Act. 13. 47. 2. Corint. 3. 18/ ende 4/6/ &c. Eenige verstaen/ dat het licht gestelt wort tegen de wolcke des ouden Testaments. Siet 1. Reg. 8. 10/11/12. 5 Ofte/ het was als de gedaente van't gesichte. b Ezech. 1. 4. ende 8. 4. 6 D. doe my Godt sondt/ om het verderf van Jerusalem in sijnen name te verkondigen/ waer op het verderf sekerlick soude volgen. Siet boven capp. 9. 10. ende vgel. Jerem. 1. op v. 10. De Propheet wil seggen/ dat de selve Godt sich hier openbaerde in genade/ die sich daer vertoont hadde in groote verbolgentheyt. 7 Siet boven 1. op v. 28. alsoo onder 44. 4. 8 Dat is/ den Tempel. 9 *Hebr.* welcker aengesichte was des weechs. &c. gelijckse door d'Oostpoorte uyt den voorigen Ouden Tempel gescheyden was/ (Siet boven 10. 19.) om daer na in den nieuwen te gaen woonen. Siet 2. Corint. 5. 17. Apoc. 21. 5. item Hag. 2. 7/8/9. oock kan de Christelicke leser vergelijcken Luc. 1. 78/79.

5 Ende de [10] Geest nam my op/ ende bracht my inden binnensten voorhof: ende siet/ de heerlickheyt des HEEREN hadde het huys [11] vervult.

6 Ende ick hoorde [12] eenen die met my sprack uyt den huyse: ende [13] de man was by my staende.

7 Ende [14] hy seyde tot my; Menschen kint/ [Dit] is de plaetse mijns throons/ ende de [15] plaetse der solen mijner voeten/ alwaer ick woonen sal in't midden der kinderen Israëls/ in [16] eeuwicheyt: Ende [17] die vanden huyse Israëls en sullen mijnen [18] heyligen Name niet meer verontreynigen; sy/ noch hare Coningen/ met hare [19] hoererye/ ende met de [c] [20] doode lichamen harer Coningen/ [21] [op] hare hoochten:

8 Als sy [22] haren dorpel stelden aen mijnen dorpel/ ende haren post neffens mijnen post; datter [maer] een [23] wandt tusschen my ende tusschen hen en was: ende verontreynigden mijnen heyligen Name met hare grouwelen/ die sy deden; daerom ickse verteert hebbe in mijnen toorn.

9 [24] Nu sullen sy hare hoererye/ ende de [25] doode lichamen harer Coningen verre van my wech doen: ende ick sal in't midden van hen woonen in eeuwicheyt.

10 Ghy/ menschen kint/ wijst den huyse Israëls [26] dit huys/ op datse [27] schaemroot worden van wegen hare ongerechticheden; ende laetse het [28] patroon afmeten.

11 Ende indiense schaemroot worden van wegen alles dat sy gedaen hebben/ [29] so maeckt hen bekent de forme des huyses/ ende sijne gestaltenisse/ ende sijne uytgangen/ ende sijne ingangen/ ende alle sijne formen/ ende alle sijne ordinantien/ ja alle sijne formen/ ende alle sijne wetten; ende [30] schrijftet voor hare oogen: op datse sijne gantsche forme ende alle sijne ordinantien bewaren/ ende de selve doen.

12 Dit is de wet des huyses: Op de [31] hoochte des berchs sal sijne gantsche grenze rontom henen/ eene [32] heylicheyt der heylicheden zijn; siet dit is de wet des huyses.

13 Ende dit zijn de maten des [33] Altaers nae de [34] ellen/ zijnde de elle/ eene elle

10 Siet boven 2. 2. ende 3. 12. ende 8. 3. met d'aenteeck. 11 Vergel. ond. 44. 4. ende Exo. 40. 34/35. 1. Reg. 8. 10/11. Jes. 6. 1. ende 24. 23. ende 35. 2. ende 60. 1/2. en 66. 18/19. Hab. 2. 14. Hag. 2. 7/9. Zachar. 2. 5. Matth. 17. 5. Johan. 1. 14. ende 6. 12/13. 1. Cor. 15. 28. 2. Thes. 1. 10. 2. Pet. 1. 16/17/18. Apoc. 15. 8. ende 21. 23. ende 22. 5. 12 N. den HEERE/ wiens heerlickheyt den Tempel vervulde/ in't voorgaende vs: ende die in't volgende vs tot de Propheet spreeckt. vgel. boven 1. 28. ende 2. 1. 13 And. een man. siet boven 40. op v. 3. 14 De HEERE/ die uyt de huyse met my sprack/ als in't voorgaende vs geseyt is. 15 Vergel. Lev. 26. 11/12. Jesa. 60. 13. ende siet Joh. 14. 23. 1. Cor. 3. 16/17. ende 6. 19. Apoc. 21. 3. ende 22. 3/ &c. 16 Siet Jerem. 31. 32/33/36. ende 32. 40. ende 33. 20/21/25/26/ &c. 17 *Hebr.* het huys Israëls sullen, &c. de somma is: door de genadige inwooninge mijns H. Geestes sal ick maken/ dat mijn geestlick Israel (D. mijne kercke) my heylichlick sal dienen/ ende vreemt zijn van alles wat daer tegen strijdt/ insonderheyt alle Afgoderye/ waer van eenige specien in't volgende worden verhaelt/ uyt de grouwelen die Gods volck in Canaan bedreven hadde. Dit kannen wel eenichsins duyden (met sommige) op den tijt van Ezra ende Nehemia na de verlossinge uyt Babel (hoewel die mannen Godts met vele grove abuysen des volcx steets hebben moeten strijden/ ende de Joden naderhant van tijt tot tijt schricklicker zijn vervallen/ als by de komste Christi gebleken is) maer het siet alles principalick op den tijt des Messie/ en de uytsendinge sijnes Geestes/ ende sal volkomelick worden vervult in't ander leven/ in't hemelsch Canaan. Apoc. 21. 27. ende 22. 3/ &c. 18 *Hebr.* naem mijner heylicheyt, alsoo in't volgende. 19 D. Afgoderye/ alle superstitie/ eygenwillige menschlicke vonden ende insettingen in den Godtsdienst. siet Lev. 17. op v. 7. en 20. op v. 5. c Ier. 16. 18. 20 D. als eenige meynen/ met de lichamen eeniger verstorven Coningen die ontrent den Tempel begraven waren. andere verstaen de lichamen der menschen/ die sy ter eeren harer Afgoden geslacht ende geoffert hebben/ welcke Afgoden sy/ op sijn heydens/ hare Coningen plachten te noemen/ insonderheyt dien Molech, ofte Milcom, ofte Malcam, ofte Melech, &c. die daer van den naem hadde. Want Melech beteeckent Coninck, siet Lev. 18. 21. Jer. 48. 7. ende 49. 1. Amos 1. 15. ende 5. 26. met d'aenteeck. sommige nemen't van de Afgoden selfs/ die met recht doode lichamen genoemt worden/ om datse geen leven en hebben/ ende als een aes voor Godt stincken. Siet Levit. 26. 30. ende Jerem. 16. 18. met d'aenteeck. 21 Ofte/ [ende] hare hoochten, sulcks dat de hoochten, (als dickwijls) voor eene bysondere specie van Afgoderye genomen worden. 22 D. onverschaemdelick in mijn huys inboerden ende bedreven allerleye afgoderye/ superstitie ende menschelicke insettingen/ willende alsoo my ende den Duyvel t'samen dienen/ Tempel aen ofte in Tempel bouwen/ als tot mijnen spijt. vgel. hiermede boven het 8. cap. ende insonderheyt vss. 7/8/9/10. &c. en wijders 2. Reg. 16. 14. ende 21. 7. en boven 23. 39. 23 Siet boven 8. 8/9. and. ende (stelden) eenen wandt tusschen my ende tusschen hen. D. scheyden haer van my af door hare grouwelen, siet Jes. 59. 2. 24 Ter tijt deses nieuwen Tempels/ als ick mijnen volcke de voorseyde genade sal bewijsen door den Messiam. 25 Als bov. v. 7. 26 D. 'tgesichte van de gedaente deses huyses/ en maeckt haer bekent het oogemerck/ ende de verklaringe van dien. siet boven 40. 4. 27 Door betrachtinge van hare onweerdicheyt (als volcht)/ ende dese mijne groote onverdiende onbegrijplicke genade/ die ick mijnen volcke belove/ ende soo sekerlick in't toekomende sal bewijsen/ als ick u dit nieuw gebouw hebbe vertoont/ ende sy het patroon daer van door u sullen ontfangen/ ende uyt alles klaerlick konnen mercken/ dat het niet u versiersel/ maer mijn werck is. 28 Ofte/ de gestaltenisse, hebbende sijne behoorlicke proportie, fatsoen ofte forme, mate, &c. (vgel. 2. Chro. 24. op v. 13.) soo als ghy't nu gesien hebt. 29 De verborgentheyt des Heeren is voor de gene die hem vreesen, om hen die bekent te maken. Psa. 25. 14. maer niet voor de honden en verckens/ Matt. 7. 6. 30 D. maeckt ofte teeckent het hen af/ en beschrijft het/ op datse door ware bekeeringe levendige steenen deses gebouws/ ende mijn geestlick huys mede mogen soecken te zijn/ &c. siet 1. Pet. 2. 4/5. ende Ephes. 2. 20/21/22. 31 *Hebr.* hooft. Sommige houden/ dat Godt aldus bedecktelick wijst op het Jerusalem/ dat boven is. Gal. 4. 26. vgel. Psal. 15. 1. Mat. 5. 14. Hebr. 12/22. 32 D. seer heylich/ eene seer heylige plaetse: om dat nu de heerlickheyt des Heeren alles geheylicht/ ofte de Vader ende de Sone door den H. Geest aldaer hare wooninge sullen hebben genomen/ heyligende alle uytverkorene/ doch de strijdende aenvanckelick/ by trappen ende maten/ maer de triumpherende volkomelick. 33 Verstaet den Brandtoffers Altaer/ afbeeldende den Heere Christum/ met sijn eenich soenoffer/ waer mede alle geloovige inde vier hoecken der werelt gemeenschap hebben/ item/ in ende op den welcken sy hare geestelicke offerhanden Gode opofferen. Siet Hebr. 13. 10. ende 1. Petr. 2. 5. 34 Siet boven 40. 5.

35 Ofte/ schoot. D. voet ofte bodem / die onder rontom ginck/ ende alles / wat daer op ruste/ als in sijnen schoot ontfinck / vestichde ende ondersteunde/ siet het volgende v. ende v. 17.
36 Verst. in hoochte.
37 Dat is/ dickte.
38 *Hebr.* grenze. D. het uyterste deses boesems.
39 *Hebr.* lippe.
40 D. het onderste deel / het steunsel van al de reste / als wanneer yemant op den rugge leyt.
41 D. uytsteckende/ rontom gaende ende als uytspringende lijste. *Hebr.* behulp.
42 D. de heertstede/ rooster / ofte plaetse boven op den Altaer/ daer 't hout ende de offerhanden geleyt ende verbrant wierden / genoemt Harel. D. Godts berch, van wegen de hoochte (als eenige meynen) om datmen by trappen daer op ginck/ onder v. 17. en Ariel. D. Godts leeuw, om dat hy de offerhanden verteerde/ gelijck een stercke leeuw alles verslindt wat hem voorkomt. Siet Jes. 29. op v. 1. ende vgel. Exo. 27. 4. met d'aent. Alsoo is onse Altaer (de Heere Christus) inder waerheyt als een berch Godts, daer alle geloovige Joden ende heydenen uyt alle hoecken der werelt haren toevlucht nemen ende opgaen, en de leeuwe Godts, uyt Juda/ die alles/ wat ons vyantlick is/ verteert. Siet Jesa. 2. 2/3. ende 60. 7. ende 63. 1. &c. Apoc. 5. 5.
43 Vergel. Exod. 27. 2. met d'aenteeck.
44 *Hebr.* vier vier-zijden. ofte/ vier vierhoecken, ofte/ vierkanticheden: als boven 1. 8. siet aldaer. alsoo in 't volg. vs.
45 Ofte/ [elck] affetsel.
46 Als boven v. 13.
47 Die den Altaer aengaen/ dienen inde makinge ende bedieninge des selve moeste onderhouden.
48 Siet boven 40. 46. ende onder 44. 15. &c.
49 *Hebr.* eenen sone des runts: alsoo in 't volgende.
50 Dewijle noch Altaer / noch offerhande / eenige Ceremoniale reynicheyt ofte heylicheyt van haerselven en hadden / noch den onreynen aenbrengen konden / so moest eerst alles door bloet daer toe gereynicht ende ingewyet worden/ afbeeldende de geestelicke reyninge onser conscientien/ Godtsdiensten/ ende der hemelsche dingen/ door het dierbaer bloet onses Heeren Christi / tot welckes toepassinge ofte toe-eygeninge de dienstknechten Christi/ als sijne instrumenten/ ons bedienstich zijn door de suyvere predicatie des Heyligen Euangeliums van den gekruysten Christo/ en de bedieninge der H. Sacramenten/ gebeden/ &c. gelijck de Levitische Priesters dede in 't ceremoniael. siet Hebr. 9. van het 9. v. tot het 24. toe/ en 2. Cor. 3. 6. ende 4. 5/7. Gal. 3. 1. &c. vgel. boven 40. op 39.
51 Ofte / bevolene.
52 Vergel. Hebr. 13. 11/12.
53 Vergel. Lev. 2. op v. 13. Num. 18. op v. 10. 2. Chron. 13. op v. 5. Voorts Matt. 5. 13. Marc. 9. 49/50. Col. 4. 6.
54 And. gelijck sy, &c. sullen bereydet hebben.
55 D. hem inwyen ofte heyligen/ tot het heylich gebruyck. vgel. Levit. 7. op v. 37. ende 8. 33/ &c. And. sy sullen [een yegelijck] sijne handen vullen. D. haer selven heyligen/ ende tot het offeren op den altaer inwyen.
56 Siet boven 40. op v. 39. ende hier boven op v. 20.

ende een hantbreedt: De [35] boesem van eene [36] elle / ende eene elle de [37] breette; ende sijn [38] eynde aen sijnen [39] rant rontom eene spanne: ende dit is de [40] rugge des Altaers.

14 Van den boesem nu [op] der aerden/ tot aen't onderste [41] affetsel / twee ellen; ende de breette/ eene elle: ende van't kleynste affetsel tot aen't grootste affetsel / vier ellen / ende de breette eene elle.

15 Ende de [42] Harel / vier ellen: ende van den Ariël voorts opwaerts / de vier [43] hoornen.

16 Den Ariël nu / twaelf [ellen] de lengte / met twaelf [ellen] breette: vierkant aen sijne vier [44] zijden.

17 Ende het [45] affetsel/ veertien [ellen] de lengte / met veertien [ellen] breette/ aen sijne vier zijden: ende den rant rontom het selve / de helft eener elle; ende de [46] boesem daeraen/ eene elle rontom; ende sijne trappen stende nae't Oosten.

18 Ende hy seyde tot my; Menschen kint / soo seyt de Heere HEERE; Dit zijn de ordinantien [47] des Altaers / ten dage alsmen hem sal maken: om brandoffer daerop te offeren / ende om bloet daer op te sprengen.

19 Ende ghy sult aen de Levitische Priesteren / dewelcke uyt den zade [48] Zadoks zijn/ die tot my naederen (spreeckt de Heere HEERE) om my te dienen / geven eenen varre/ een [49] jonck runt/ ten sondoffer.

20 Ende ghy sult van desselven bloet nemen / ende doen't aen sijne vier hoornen/ ende aen de vier hoecken des affetsels/ ende aen den rant rontom : alsoo sult ghy hem [50] ontsondigen / ende hem versoenen.

21 Daerna sult ghy den varre des sondoffers nemen : ende hy sal hem verbranden in eene [51] bestelde plaetse des huyses / [52] buyten't heylichdom.

22 Ende op den tweeden dach sult ghy eenen volkomenen geyten-bock offeren ten sondoffer : ende sy sullen den altaer ontsondigen / gelijck als sy [dien] ontsondicht hebben met den varre.

23 Als ghy een eynde sult gemaeckt hebben van't ontsondigen : [dan] sult ghy eenen varre/ een volkomen jonck runt/ offeren/ en eenen volkomenen ram van de kudde.

24 Ende ghy sultse offeren voor't aengesichte des HEEREN: Ende de Priesteren sullen [53] sout daer op werpen/ en sullense offeren [ten] brandoffer den HEERE.

25 Seven dagen / sult ghy dagelijcx eenen bock des sondoffers bereyden : oock [54] sullen sy eenen varre / een jonck runt/ ende eenen ram van de kudde/ [beyde] volkomen / bereyden.

26 Seven dagen sullen sy den altaer versoenen/ ende hem reynigen : ende sijne [55] handen vullen.

27 Als sy nu dese dagen sullen voleyndt hebben; dan sal't op den achtsten dach/ ende voortaen geschieden/ dat de Priesters [56] uwe brandofferen ende uwe danckofferen op den Altaer sullen bereyden; ende ick sal een welgevallen aen ulieden hebben : spreeckt de Heere HEERE.

Het xliiij. Capittel.

Bysonder gebruyck van de Oostpoorte des heylichdoms / voor den Vorst/ v. 1/ &c. De Heere/ wiens heerlickheyt inden Tempel was / spreeckt den Propheet weder aen / vermaent hem tot opmerckinge, met last om sijn volck te straffen over het voorich instellen van onwetlicke ende onduchtige dienaers in sijn huys/ 4. wie daer van t'eenemael moeten geweert worden/ 9. wie in haren dienst vernedert sullen zijn / 10. de kinderen Zadoks worden in haren dienst bevesticht/ van haer ampt onderwesen / ende van haer onderhoudt versekert/ 15.

1 DOe deed hy my wederkeeren des weegs [nae] de poorte des buytensten heylichdoms / die nae't Oosten sach : ende die was toegesloten.

2 Ende de HEERE seyde tot my; Dese Poorte sal toegesloten [1] zijn/ sy en sal niet geopent worden/ noch yemant door deselve ingaen / om dat de HEERE/ de Godt Israëls/ door [2] de selve is ingegaen: daerom salse toegesloten zijn.

3 De [3] Vorst; de Vorst / die sal [4] in deselve sitten / om [5] broot te eten voor't aengesichte des HEEREN: door den wech van't voorhuys der poorte sal hy ingaen/ ende [6] door den wech van't selve sal hy [7] uyt gaen.

4 Daer na bracht hy my des weegs der Noorder-poorte/ [8] vooraen den huyse; ende ick sach / ende siet de heerlickheyt des HEEREN hadde het Huys des HEEREN vervult: doe [9] viel ick op mijn aengesichte.

5 Ende de HEERE seyde tot my; Menschen kint/ setter u herte op/ ende siet met uwe oogen / ende hoort met uwe ooren/ alles wat ick met u spreken sal/ van alle insettingen des huyses des HEEREN/ ende van alle sijne wetten : ende sett u herte op den inganck des huyses/ met alle [10] uytgangen des heylichdoms.

6 Ende segt tot dien wederspannigen/ tot het huys Israëls; Soo seyt de Heere HEERE: [11] 'Tis te veel voor u-lieden/ van wegen alle uwe grouwelen/ ô huys Israëls:

7 Dewijle ghylieden [12] vreemde hebt ingebracht / onbesnedene van herten / ende [13] onbesnedene van vleesche / om in mijn heylichdom te zijn/ om dat te [14] ontheyligen/ [te weten] mijn huys: als ghy mijn [15] broot/ het [16] vette ende het bloet offerdet / ende [17] sy mijn verbont verbraken/ neffens alle [18] uwe grouwelen.

8 Ende ghylieden en hebt de [19] wacht van mijne [20] heylige dingen niet waergenomen: maer ghy hebbet [21] u selven [eenige] tot wachters mijner wacht gestelt in mijn heylichdom.

1 D. blijven. Siet Jerem. 27. op v. 22. alsoo in't volgende.
2 Siet bov. 43. 2/4.
3 Ofte / Overste: waer door men met sommige hier kan verstaen/ den hoogepriester/ (siet Jerem. 35. op v. 4.) afbeeldende onsen Heere Christum, als den eenigen hoogepriester/ item Vorst/ Prince en Coninck (boven 34. 22/23.) sijner kercke. ofte (als andere) den Heere Christum selfs/ die de Heere deses geestelicken huyses is / ende alleen bequaem om tot Godt voor ons te naderen / en voor sijn aengesichte te verschijnen/ (siet Jerem. 30. op v. 21.) die alleen den Vader kent ende openbaert/ alleen sluyt ende opent/ de eenige poorte ende deure des hemels/ die alleen den wech ende inganck in't heylichdom voor ons heeft geopent en bereydt/ ende ter rechter hant der Majesteyt Godts als Coninck geseten is/ nemende sijne vreuchde in sijn genadenwerck en geestlick gebouw/ op welcken dit gantsche gesichte principalick slaet. Vergel. Matt. 3. 17. ende 11. 27. Joha. 1. 18. ende 3. 13. en 10. 9. Hebr. 6. 19/20. en 8. 1/2. en 9. 8. en 10. 19/20. Apoc. 3. 7. ende 5. 5. &c. item Jesa. 53. 11.
4 Anders/ aen de selve.
5 Dat is / maeltijt te houden / (gelijck te vooren geschiedde van de offerhanden) ende voorts gemeensaemlick voor des Heeren aengesichte te verkeeren. vgel. Exod. 29. 32. Levit. 8. 31. ende 24. 9. ende wijders Genes. 31. op v. 54. Dese omstandicheden schijnen onderscheyt te maken tusschen desen Vorst / ende den Vorst / waer van onder capp. 45. ende 46. doch beyde Vorsten (de hoogepriester en Coninck) konnen aengemerckt worden/ als afbeeldende/ elck in't sijne/ ende nae der saken nature/ den Heere Christum. Siet de voorgaende aenteeck.
6 Ofte/ sijnes weechs.
7 Dit duyden sommige op Christi wederkomste ten oordeel. Vergel. Act. 1. 11. Hebr. 9. 28.
8 *Hebr.* tegen't aengesichte.
9 Als boven 43. 3.
10 Ofte / voortgangen.
11 D. ghy hebtet te veel gemaeckt/ 't is te hooch ende te grof geweest/ laetet genoech zijn/ ghy sult moeten af houden van/ &c. vgel. Num. 16. 3. 1. Reg. 19. 4. met d'aenteeck. alsoo onder 45. 9. met dese ingevoechde bestraffinge heeft Godt sijnen volcke/ dien de propheet dit gesichte belast was bekent te make/ van nieuws willen inscherpen hare grouwelicke sonden/ om welcker wille hy den voorigen Tempel/ stadt ende lant verlaten hadde/ op datse door ware bekeeringe ende geloove mochten soecken gemeenschap te hebben met dit nieuw onwerdient genaden-werck / dat Godt door den Messiam soude aenstellen / ende door dit gesichte was afgebeeldt.
12 *Hebr.* kinderen ofte sonen eens vremden, ofte/ uytlantschen. D. die geen Israeliten/ noch Godts bont genooten/ noch sijns volcks leden en waren/ siet 2. Sam. 22. 45. met d'aenteeck. alsoo v. 9. ofte/ die niet van Priesterlicken geslachte en waren/ als Levit. 22. 10. (siet d'aenteeck. aldaer) ende daerenboven godtloos / als volcht.
13 Dit nemen eenige/ als twee soorten van onduchtige bedienaers des heylichdoms: zijnde sommige Israeliten/ maer godtloos / andere uytlantsche ende geen Israeliten / gantsch vreemt van Godt ende sijn volck. andere verstaen hier sodanige / die noch van binnen eenige godtsalicheyt en hadden/ noch van buyten eenigen schijn daer van / zijnde godtloos van herten ende wandel. Siet Deut. 10. 16. Jerem. 4. 4. ende 9. 25/26. met d'aenteeck.
14 Door hare onweerdicheyt/ afgoderyen/ superstitien/ ende menschelicke insettingen. vgel. 2. Reg. 23. 5. 2. Chron. 34. 5. ende boven 43. 7/8. met d'aenteeck.
15 D. spijse, verstaet het geofferde. Siet Levit. 3. op v. 11. ende 21. 8. Num. 28. 1. Malach. 1. 12.
16 Vergel. onder v. 15. ende Levit. 3. 16/17. maer dit hadden sy geoffert door onwetlicke ende godtloose Priesters.
17 De vreemde Priesters / doende tegen alle mijne ordinantien / ende alsoo het verbont des Priesterdoms inbreekende ende vernietigende.
18 Boven de andere grouwelen / die ghy selfs bedreeft : And. om , ter oorsake van , vermits, &c.
19 Vergel. boven 40. 45. met d'aenteeck.
20 *Hebr.* mijner heylicheden.
21 Die ghy selfs daer toe verkoren hebt / buyten ende tegen mijnen last.

22 Hier volgẽ nu dẽ wetten van reformatie inde kerckelicke diensten/ aenwijsende wie daer toe ondüchtich ofte duchtich zijn. Vg. de Apostolische bevelẽ/ insonderheyt in de brievẽ aen Tim. eñ Tit. itẽ Apo. capp. 2. ende 3. &c.
23 *Hebr.* alle kint, ofte/ sone eens vreemden sal niet, &c. D. geen van hen; geen die onduchtich is in geloove ofte leere/ ende leven.
24 Ofte / Ia oock, Selfs, &c.
25 Hier door verstaen sommige de Priesteren uyt de Leviten/ zijnde van Ithamar ende Abjathar afkomstich/ uyt v. 13. ende de tegenstellinge van v. 15. ende boven 40.46. eñ 43.19. siet 1.Reg.2. op v. 27. Dit is eene afbeeldinge van de disciplijne/ dieder in Godts kercke moet ge-oeffent worden over alsulcke bedienaers van Godts huys / die van den waren Godts-dienst ende religie afwijckende/ Gode ende sijner kercke ontrouw zijn geworden / wanneerse haer daer van komen te bekeeren. Vgel. 2.Reg. 23. 9. met d'aente. aldaer.
26 Siet Levit. 26. op v. 30.
27 D. straffe harer ongerechticheyt. siet Levit. 5. op v. 1.
28 Van slechter ende minder diensten / als sy te vooren bedienden. (D. sy sullen gedegradeert worden). siet 1. Chron. 23. 28/ 29. item Num. 3. 7/ 8. ende onder v. 14.
29 Den volcke.
30 Dat is / ick heb geswooren. Siet Gen. 14. op v. 22.
31 *Hebr.* heylicheden.
32 Ofte / inde alderheylichste plaetsen. *Hebr.* heylicheden der heylicheden.
33 D. de straffe van dien / als bov. v. 10.
34 Vergel. bov. 40. 45. met d'aenteeck. ende hier bov. v. 11.
35 And. de Priesters [ende] de Leviten. Vgel. boven 40. 45/ 46. met d'aenteeck.
36 D. nakomelingen van Zadok, die afkomstich was van Aaron door Eleazar ende Pineas / (welcken eẽ eeuwich Priesterdom was toegeseyt Num. 25. 13.) ende in Abiathars plaetse hoogepriester wert. Siet 1. Reg. 2. 27/35. met d'aent. Zadok heet soo veel als recht-veerdich zijn, ofte een gerechtveerdichde. dese kinderen Zadoks worden hier gestelt als een patroon van alle wettlicke / weerdige eñ bequame dienaers

9 [22] Alsoo seyt de Heere HEERE; [23] Geen vreemde / onbesneden van herte/ noch onbesneden van vleesche / sal in mijn heylichdom ingaen: van eenigen vreemden/ die in't midden der kinderen Israëls is.

10 [24] Maer de [25] Leviten die verre van my geweken zijn/ als Israël ginck doolen/ die van my zijn afgedwaelt / hare [26] dreckgoden achterna; sullen wel hare [27] ongerechticheyt dragen:

11 Nochtans sullen sy in mijn heylichdom [28] bedienaers zijn / [in] de ampten aen de poorten des huyses; ende sy sullen het huys bedienen: sy sullen het brandoffer ende het slacht-offer voor den volcke slachten/ ende sullen voor haer aengesichte staen om haer te dienen.

12 Om dat sy [29] haerlieden gedient hebben voor't aengesichte harer dreckgoden/ ende den huyse Israëls tot eenen aenstoot der ongerechticheyt geweest zijn: daerom heb ick mijne [30] hant tegen hen opgeheven / spreeckt de Heere HEERE/ dat sy hare ongerechticheyt sullen dragen.

13 Ende sy en sullen tot my niet naederen / om my het priester-ampt te bedienen/ ende om te naederen tot alle mijne [31] heylige dingen/ tot de [32] alderheylichste dingen: maer sullen hare schande dragen / ende hare [33] grouwelen/ die sy gedaen hebben.

14 Daerom sal ickse stellen [tot] wachters van de [34] wacht des huyses: aen allen sijnen dienst/ ende aen alles wat daer in sal gedaen worden.

15 Maer de [35] Levitische Priesters/ de [36] kinderen Zadoks/ die de [37] wacht mijns heylichdoms hebben waergenomen/ als de kinderen Israëls van my afdwaelden/ die sullen tot my naederen om my te dienen: ende sullen voor mijn aengesichte staen/ om my het vette / ende het bloet te offeren/ spreeckt de Heere HEERE.

16 Die sullen in mijn heylichdom ingaen / ende die sullen tot mijne [38] Tafel naderen om my te dienen: ende sy sullen [39] mijne wacht waernemen.

17 Ende 'tsal geschieden als sy tot de poorten des binnensten voorhofs sullen ingaen/ dat sy [40] linnen kleederen sullen aentrecken: maer wolle en sal op haer niet komen/ als sy dienen in de poorten des binnensten voorhofs / ende innewaert.

18 Linnen [41] huyven sullen op haer hooft zijn / ende linnen onderbroecken sullen op hare lendenen zijn: sy en sullen sich niet gorden in't [42] sweet.

19 Ende als sy uytgaen tot den buytensten voorhof / [namelick] tot den buytensten voorhof tot den volcke/ sullense hare kleederen/ in de welcke sy gedient hebben/ uyttrecken / ende de selve henen leggen in de [43] heylige kameren: ende sullen andere kleederen aentrecken/ op datse het volck niet [44] en heyligen met hare kleederen.

20 Ende sy en sullen haer [45] hooft niet glat [46] afscheerẽ/ oock de locken niet [47] lanck laten wassen: [48] behoorlick sullen sy hare hoofden bescheeren.

21 Oock en sal [49] geen Priester [50] wijn drincken: als sy in't binnenste voorhof sullen ingaen.

22 [51] Oock en sullen sy haer geene [a] weduwe / ofte verstootene / tot wijven nemen: maer jongedochters van den zade des huyses Israëls/ ofte eene weduwe / die eene weduwe sal geweest zijn van eenen Priester / sullense nemen.

23 Ende sy sullen mijn volck [52] [onderscheyt] leeren tusschen het heylige ende onheylige: ende hen bekent maken [het onderscheyt] tusschen het onreyne ende reyne.

24 Ende over eene [53] twistsake / sullen sy [54] staen om te richten; nae mijne rechten sullen sijse richten: ende sy [55] sullen mijne wetten ende mijne insettingen op alle mijne [56] gesette hooch-tijden houden/ ende mijne [57] Sabbathen heyligen:

25 Oock en sal [58] geen van hen tot eenen dooden mensche ingaen / dat hy onreyn worde: maer om eenen vader / ofte om eene moeder/ ofte om eenen sone/ ofte om eene dochter / om eenen broeder / ofte om eene suster / die geens mans geweest en is / sullen sy sich mogen verontreynigen.

26 Ende nae [59] sijner reyniginge / sullen sy hem seven dagen tellen.

27 Ende ten dage / als hy in't heylige sal ingaen/ in den binnensten voor-hof/ om in't heylige te dienen/ sal hy sijn sond-offer offeren: spreeckt de Heere HEERE.

28 [60] Dit [nu] sal hen tot eene erffenisse zijn: [b] Ick ben hare erffenisse: daerom en sullet ghy haerlieden geene besittinge geven in Israël; Ick ben hare besittinge.

29 Het spijs-offer/ ende het sondoffer/ ende het schultoffer/ die sullen sy eten: oock sal al't [61] verbannene in Israël hare zijn.

30 Ende [c] de [62] eerstelingen aller eerste [63] vruchten van [64] alles / ende allen [65] hefoffer van alles/ van alle uwe hef-offeren/ sullen der Priesteren zijn: oock sullet ghy [66] d'eerstelingen uwes deegs den Priester geven / om den [67] segen op uwen huyse te doen rusten.

31 [d] [68] Geen aes/ nochte dat verscheurt is van't gevogelte / ofte van't vee / en sullen de Priesters eten.

45 Niet gantsch kael scheeren / noch het hayr lanck laten wassen / maer matichlick korten / afsnijden/ ofte scheeren. Vgel. Levit. 21. 5. beteeckenende eerbaerheyt / zedicheyt ende maticheyt ind; uytterlicken wandel.
46 T. w. met een scheermes/ als eenige dit nemen.
47 *Hebr.* laten uytschieten, uytslaen, voortschieten. Dat is / lanck laten wassen.
48 *Hebr.* bescheerende sullen sy bescheeren. and. gantschlick, ofte / in alle manieren affsnijden, ende dan in't voorgaende / bescheeren. het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden.
49 *Hebr.* alle Priester sullen niet, &c. Dat is/ geen van hen sal/ &c.
50 Dat is / hy sal sijnen dienst met een nuchteren / aendachtich / opmerckende / ende heylich gemoet verrichten/ ende alles vermijden / wat hem daer in soude mogen hinderen. Vgel. Lev. 10. 9. 1. Tim. 3. 3. Tit. 1. 7. item Mat. 24. 48/ 49. &c.
51 Vergel. Lev. 21. 13. &c. Dese ordinantie wil seggen/ dat Godts dienaers stichtelick ende in den Heere sullen houwelicken / vermijdende 'tgene dat de eere ende weerdicheyt hares diensts soude mogen verduysteren / ofte eene onstichtelicke huyshoudinge veroorsaken. Vgel. 1. Tim. 3. 2/ 4. item 1. Corint. 7. 39. ende 9. 5.
a Levit. 21. 13.
52 Vergel. Lev. 10. 10. ende bov. 22. 26. Malach. 2. 7. ende 1. Tim. 6. 20. ende 2. Tim. 1. 13. ende 2. 15/ 16. Tit. 1. 9. Apoc. 2. 2/ 14/ 15/ 16/ 20/ &c.
53 Vergel. Deut. 17. 8/ 9. &c. 2. Chron. 19. 10/ 11. Dit siet op de kerckelicke Judicature/ ofte d'oordeelen/ die in Godts huys by kerckelicke vergaderingen nae Godts woort moeten gehouden worden / tot onderrichtinge der conscientien in saken

der kercke Christi (des Coninck der gerechticheyt ende hoogepriesters nae d'ordeninge ofte wijse Melchi-Zedeks) die hier van Godt in haren dienst vast gestelt/ vereert ende gesegent worden. 37 Haren bevolenen dienst getrouwelick ende bestandichlick hebben verricht/ ofte reyn ende suyver zijn gebleven in't geloove eñ den waren Godts-dienst. 38 Siet bov. 41. op v. 22. 39 Siet Lev. 8. op v. 35. eñ Num. 3. op v. 7. 40 Dat reyn/ luchtich/ blanck/ lieflick/ eñ niet beswaerlick/ lastich ofte hinderlick is indẽ dienst/ als wel is een wollen kleet. siet vande priesterlicke kleederen bov. 42. op v. 14. ende vgel. Matt. 17. 2. ende 28. 3. Apoc. 4. 4. eñ 7. 13. 41 Het Hebr. woort heeft den naem van vercieren, ende het decken des hoofts wort genomen voor een teecken van onderwerpinge eñ onderdanicheyt, 1. Cor. 11. 10. alsoo is der leeraren cieraet/ haren hoofde Christo onderdanich eñ onderworpen te zijn. Vgel. Exo. 28. 40. eñ 39. 28. 42 Ofte / met sweet. D. alsoo/ ofte met sulcke begordinge/ ofte kleedinge/ datse daer van souden sweeten: ofte/ (als sommige) aen sweeterige plaetsen des lichaems/ daer de mensch gemeenlick meest sweet. And. na het sweet. Dit houden sommige als eene afbeeldinge van de wackerheyt ende kuyscheyt des herten/ die by de bedienaers van Godts kercke in't verrichtẽ des diensts moet zijn. 43 *Hebr.* kameren der heylicheyt: siet bov. 42. 14. 44 Door't aenroeren der heylige kleederen/ die met de heylige olye gesalft/ ende alleen voor de Priesteren waren/ geheylicht tot den Godts-dienst/ welcke heyliginge met de andere niet mochte gemeẽ gemaeckt worden. siet Exod. 29. 37. eñ 30. 29. item ond. 46. 20. Sommige nemen't / als of Godt sijnen dienstknechten daer mede wille verbieden/ eenen huychelschen schijn van heylicheyt voor de gemeente te voeren/ ende ter contrarie bevelen gemeensaemheyt met de broederen. Vgel. Matt. 6. 5/ 6/ 16/ 17/ 18.

van geloove ende leven/ wechneminge ende voorkominge van ergernissen/ ende behoudenisse van vrede ende eenicheyt onder broederen. 54 Ofte/ by recht blijven staen. D. bestandichlick volharden in't gene dat recht ende mijnen woorde conform is. Vgel. 2. Reg. 23. op v. 3. eñ de maniere van spreken gebruyckt Deut. 25. 8. 55 Verg. 1. Tim. 6. 13/ 14/ &c. 56 And. in/ ofte/ met alle mijne byeenkomsten. D. soo wel het een als het ander/ wat van my is ingestelt/ dat sullense onderhouden / bysonderlick wat aengaet de vergaderingen der geloovigen/ ende den publijcken Godts-dienst inde selve. 57 Siet Exod. 20. op v. 8. item Hebr. 4. 9/ 10/ 11. 58 *Hebr.* hy en sal niet, &c. D. geen der Priesteren. Vgel. Lev. 21. 1/ 2/ 3/ 4/ &c. Dese ordinantie beveelt alsulcke maticheyt in rouwe/ dat de Godts-dienst gerespecteert/ ende den bandt der natuere ende des geests onder de Christenen niet veracht/ ende oock de hope des eeuwigen levens niet verduystert en worden: met bekentenisse onser swackheyt ende gebrecklickheyt in desen/ waer van wy vergevinge door Christum moeten versoecken. Vgel. 1. Thess. 4. 13. &c. item Johan. 11. 33/ 35. Act. 9. 39. 59 Des Priesters, die verontreynicht was over eenen dooden. Vgel. Num. 6. 9/ &c. eñ 19. 11/ 12, &c. 60 Vergel. dese wetten met Num. 18. 8/ 20/ 24. Deut. 10. 9. ende 12. 12. ende 14. 27. ende 18. 1/ 2. ende 26. 12. onder de selve wort den kerckendienaren van Godt verordineert haer behoorlick onderhoudt. Siet Matt. 10. 10. ende Luc. 10. 7. 1. Corint. 9. 4/ 6/ 7. &c. ende seer klaerlick. vss. 13/ 14. aldaer. b Num. 18. 20. Deut. 18. 1. 61 *Hebr.* ban, Siet Levit. 27. op v. 21. c Exod. 13. 2. ende 22. 29, 30. Num. 18. 11. 62 *Hebr.* het eerste, het voorneemste van alle eerstelingen uyt alles. Siet Exod. 13. 2. ende 22. 29/ 30. Num. 18. 11. 63 Ofte/ van't gene eerst voortkomt. 64 D. allerley: ende soo in't volgende. 65 Ofte/ alle offerhande, &c. 66 Vergel. Num. 15. 20. Nehem. 10. 37/ &c. 67 Vergel. Deut. 14. 29. ende siet het contrarie boven 5. 13. d Levit. 22. 8. 68 *Hebr.* allen aes, &c. en sullen sy (de Priesters) niet, &c. D. geen aes/ niets verscheurts. Vgel. Exod. 22. 31. Levit. 22. 4/ 8. ende bov. 4. 14. beteeckenende/ dat de kerckendienaers onstraffelick/ ende heylich moeten zijn / niet genegen tot den verderbenden toorn / rooverye/ onrechtveerdich gewin/ &c. Vgel. 1. Tim. 3. 3. Matt. 23. 25. het welcke oock allen geloovigen (als geestlicke Priesteren) bevolen moet zijn / gelijck dese wet oock gantsch Israel gegeven is. Exod. 22. 31.

Het xlv. Capittel.

Afsonderinge van een seker gedeelte des nieuwen Erflants/ voor het heylichdom/ de Priesteren / Leviten / de stadt ende den Vorst/ v. 1/ &c. Beloste ende vermaninge voor de Vorsten Israels/ van recht ende gerechticheyt/ 8/ 9/ &c. ordinantien van menigerleye offerhanden/ voor den volcke/ ende den Vorst/ soo ordinare/ als op Feesten/ 15.

1 [1] Als ghylieden nu het lant [2] sult doen vallen in erffenisse / so sult ghy een [3] hefoffer den HEERE offeren/ [tot] eene [4] heylige plaetse / van den lande; de lengte sal zÿn / de lengte van vÿf ende twintich duysent [5] [meet-rieten]/ ende de breette tien duysent: dat sal [6] in sÿne geheele grenze rontom [7] heylich zÿn.

2 [8] Hier van [9] sullen tot het heylichdom zÿn / vÿf hondert [10] met vÿf hondert/ vierkant rontom: ende het sal vÿftich ellen hebben [tot] een [11] buyten ruym rontom.

3 Also sult ghy meten [12] van dese mate / de lengte van vÿf ende twintich duysent/ ende de breette van tien duysent: ende daer in sal't heylichdom zÿn [met] het [13] heylige der heyligen.

4 Dat sal eene [14] heylige plaetse zÿn van den lande; sy sal zÿn voor de Priesteren die het heylichdom bedienen / die naederen om den HEERE te dienen: ende 't sal hen eene plaetse zÿn tot huysen / ende eene heylige plaetse voor't heylichdom.

5 Voorts sullen de Leviten / de Dienaers des huyses / oock [15] de lengte hebben van vÿf ende twintich duysent / ende de breette van tien duysent/ haerlieden tot eene besittinge / [voor] twintich kameren.

6 Ende [tot] besittinge vande [16] stadt sullet ghy geven / de breette van vÿf duysent/ ende de lengte van vÿf ende twintich duysent/tegen over het [17] heylich hef-offer: voor het gantsche huys Israëls sal't zÿn.

7 De [18] Vorst nu sal [sÿn deel] hebben van dese ende van gene zÿde des heyligen hef-offers ende der besittinge der stadt/ [19] voor aen't heylich hef-offer / ende voor aen de besittinge der Stadt; van den [20] wester-hoeck westwaert/ ende van den oosterhoeck oostwaert: ende de lengte sal zÿn tegen over een der deelen / van de wester-grenze tot de ooster-grenze toe.

8 [21] Dit lant aengaende / 'tsal hem tot eene besittinge zÿn in Israël: ende mÿne Vorsten en sullen mÿn volck niet meer [22] verdrucken/ maer den huyse Israëls het lant [23] laten/ nae hare stammen.

9 Alsoo seyt de Heere HEERE; [24] 'Tis te veel voor u/ghy Vorsten Israëls; doet gewelt ende verstooringe wech / ende doet recht ende gerechticheyt: neemt uwe [25] uytstootingen op van mÿn volck/ spreeckt de Heere HEERE.

10 Eene [26] rechte [a] Wage / ende een recht [27] Epha / ende eenen rechten [28] Bath sult ghylieden hebben.

11 Een Epha/ ende een Bath [29] sullen van [30] eenerleye mate zÿn / dat een Bath het tiende deel van een [31] Homer houde: oock een Epha het tiende deel van eenen Homer; de mate daer van sal zÿn nae den [32] Homer.

12 Ende de [b] [33] Sikel sal zÿn van twintich [34] Gera: twintich sikelen / vÿf ende twintich sikelen / ende vÿftien sikelen/ sal ulieden een [35] pont zÿn.

13 Dit is het [36] hef-offer/ dat ghylieden offeren sult: het [37] seste deel eenes Epha van eenen Homer tarwe; oock sullet ghy het seste deel eenes Epha geven van eenen Homer gersten.

14 Aengaende de insettinge van olye/ van een Bath olye; [ghy sult offeren] het tiende deel van een Bath uyt een [38] Cor/ 'twelck is een Homer van tien Bath: want tien Bath zÿn een Homer.

15 Voorts een lam uyt de kudde / uyt de twee hondert / uyt het [39] water-rÿcke lant van Israël; tot spÿs-offer/ ende tot brand-offer / ende tot danck-offeren / om versoeninge over hen te doen / spreeckt de Heere HEERE.

16 Al het volck des lants/ sullen [40] in dit hef-offer zÿn : [41] voor den Vorst in Israël.

17 Ende het sal den Vorst [42] opliggen [te offeren] de brand-offeren / ende het spÿsoffer/ ende het dranckoffer/ op de Feesten / ende op de nieuwe maenden / ende op de Sabbathen/ [43] op alle gesette hoochtyden des huyses Israëls: hy sal het sondoffer/ ende het spÿsoffer/ ende het brandoffer/ ende de danckofferen [44] doen / om versoeninge te doen voor den huyse Israëls.

18 [45] Alsoo seyt de Heere HEERE; In de eerste [maent] / op den eersten der maent/ sult ghy eenen volkomenen varre/ een [46] jonck rundt/ nemen: ende ghy sult het heylichdom ontsondigen.

19 Ende de Priester sal van het bloet des sond-offers nemen / ende doen't aende [47] posten des huyses/ ende aen de vier hoecken van het affetsel des Altaers: ende aen de posten van de poorte des binnensten voorhofs.

1 Dewijle niet alleen de voorige Tempel verbrandt / maer oock de stadt ende 't gantsche lant verwoest/ ende het volck Godts wechgevoert was / ende in't voorgaende van de Nieuwen Tempel gehandelt is/ so wort nu int volgende gesproken van het lant ende volck / met haren Vorst: afbeeldende eene geheele ende volkomene herstellinge deser geestlicker Republicke onder den Messia.

2 D. voor't vallen ofte werpen van 't lot sult deylen onder u. Siet Psal. 16.5/6. met d'aenteeck. alsoo onder 47. 14/22. ende 48.29. in allen gevalle siet de maniere van spreken op de lotinge / hoewel het lot noch hier / noch in't volgende uytdruckelick vermeldt wort. Ende is aenmerckelick/ dat den stammẽ hare lantpalen niet by lotinge / als in't boeck Josue / maer door Godts expresse ordinantie in 't 48. cap. worden toegeleyt. Vgel. Matt. 25.34.

3 Ofte/ gave. *Hebr.* eene heffinge heffen, waermede gesië wort op de hefofferen der wet / die van de reste als opgeheven ofte opgenomen/ ende den Heere opgedragen eñ geheylicht wierden.

4 T. w. affonderende deselve van de reste des lants tot een heylich gebruyck: ofte/ me kan (met sommige) dese woorden voegen by 't woort offeren aldus: ghy sult den Heere offeren van den lande een heylich deel: alsoo V. 4. *Hebr.* eene heylicheyt.

5 Dit ingevoechde wort genomen uyt/ boven cap. 42. 15/16/ 17/18/19/20. ende hier het volgende vs/ alwaer nae d'eerste mate der rieten/ de ellen in't bysonder gespecificeert worden / voor het ledich / ofte vrye buyten ruym.

6 Dat is/ soo wijt ende verre als het reyckt.

7 *Hebr.* eene heylicheyt. Siet boven 43.12.

8 Dese materie/ die hier begonnen ende V.9. afgebroken is/ wort in't 48. capittel V.8.&c. vervolcht. men kan't in't gros bequaemlick aldus met sommige verstaen / Dat dit afgesondert gedeelte des lants/ van 25000 in lengte ende breette/ ende soo voorts/ aen sÿne vier hoecken/ zy voorder afgedeelt in drie deelen/ d'eerste 10000 in breette / voor het heylichdom met sijn buyten-ruym/ ende de wooningen der Priesteren: de tweede 10000 voor de Leviten: de resterende 5000 voor de stadt: ende watter voorts oostwaert ende westwaert / tusschen de Suyder grenzen van Juda/ ende de Noorder grenzen van Benjamin overschoot/ voor de officieren ofte dienaers der stadt / (onder 48. 18/19.) ende wijders principalick voor den Vorst: waerop in't volgende dient gelett.

9 *Hebr.* sal.

10 Ofte / door, by. D. (nae sommiger gevoelen) vijf hondert rieten in lengte/ met gelijcke vijfhondert in breette: ofte/ vijfhondert correspondeerende met andere vijfhondert in't vierkant rontom gemeten. Vgel. ond. 48.20.

11 Siet van't Hebr. woort (dat anderssins voorstadt wort overgesett / alsser van steden gesproken wort) bov. 36. op V. 5.

12 D. met/ ofte/ nae dese mate.

13 *Hebr.* heylicheyt der heylicheden. siet Exod. 26.33/34. Levit. 4.6. met d'aenteeck.

14 Als V.1.

15 Siet onder 48.13.

16 Die niet genoemt en wort. Siet boven 40. op V. 2.

17 *Hebr.* hefoffer der heylicheyt. waer van boven V.1. alsoo in't volgende.

18 Door desen Vorst/ van welcken in dit ende 'tvolgende cap. veel wort gesproken / verstaen sommige (als boven 44.3.) den hoogepriester / ofte / onsen Heere Christum den Messiam selfs/ die niet alleen in sijn huys woont ende dat met sÿne heerlicheyt vervult/ maer oock rontom het selve sich (om soo te spreken) legert/ om dat/ als Coninck/ te beschermen: ende die als onse hoogepriester ende borge/ alle onse schult op sich genomen hebbende / voor deselve (als oft sijn eygen ware) betaelt / ende sich selven voor ons (als oft ware voor sich selven / om dat hy in onse plaetse stont) vrywillichlick opgeoffert heeft: item/ die niet alleen een Coninck ofte Vorst/ maer oock een broeder/ eñ medegenoot der geloovigẽ/ die hy sÿne mede-erfgenamen maeckt/ zijnde steedts in't midden van hen eñ met hen/ tot aen de voleyndinge der werelt/ biddende voor haer als hare Middelaer/ hebbende alleen de macht ende het privilegie van sijns weechs in ende uyt te gaen/ sijn leven te laten ende weder te nemen/ de poorte des heylichdoms te openen ende te sluyten/ &c. Andere verstaen hier eenen Politijcken Christelicken Vorst ofte regent / ende daer door wijders alle Christelicke Regenten ende Overheden/ die Godt sÿne kercke inden Nieuwen Testamente / nae verscheydene prophetyen des Ouden Testaments / soude verleenen / welcker eerste ende principaelste sorge moet wesen voor den welstant van Godts kercke / die sy met hare beschuttinge moeten als omringen/ in d'oeffeninge des waren Godts-dienst / ende het respect des kerckendiensts/ den volcke met haer exempel voorgaen / oock haer in desen houden ende dragen als broeders / medegenooten ende medeleden der kercke: voorts recht ende gerechticheyt aenstellen ende handthaven / alle onrecht / overlast / tyrannye ende gewelt affschaffen / ende den onderdanen een gerust ende stil leven versorgen/ tot dat de volmaeckte gerechticheyt/ heylicheyt ende vrede in't ander leven daer op volge.

19 *Hebr.* voor, ofte / tegen't aengesichte: soo in't volgende.

20 *Hebr.* hoeck der zee, nae de zee toe. alsoo in't volgende / zee voor't westen.

21 And. hy sal't inden lande hebben tot, &c. ofte/ van't lant sal hy [dit] hebben, &c.

22 Vergel. Psal. 72.2/4/14. Jesa. 11. 3/4/5/ &c. ende 29.18/19/20. ende 42.1/3/4. ende 60. 17/18. Zepha. 3.13.

23 *Hebr.* eygentlick geven.

24 Siet boven 44. op V.6. sommige verstaen dit/ als of Godt seyde: Ghy hebt lants meer als genoech voor u/ aen't gene dat ick u toegeleyt hebbe / daerom &c. andere houden't voor eene verbloemde bestraffinge vande overledene Coningen van Juda/ tot de welcke Godt spreke/ als offe tegenwoordich waren: ofte vande Antichristische kerckelicke eñ politijcke Tyrannen die Godts volck seer ende lange souden plagen.

25 Dat ghyse uyt het hare verdryft / eñ uytstoot / treckende dat aen u: sulcken overlast sult ghy van haer wech-nemen/ haer daer van ontlasten. Siet gelijcke maniere van spreken. Jesa. 57.14.

26 *Hebr.* wage, ofte/ weechschalen der gerechticheyt, ende alsoo in't volgende, als Levit. 19.33.

a Lev. 19.3, 35.36.

27 Siet Levit. 5. op V. 11.

28 Siet 1. Reg. 7. op V. 26.

29 *Hebr.* sal.

30 Eẽ Epha in drooge / ende een Bath in natte waren.

31 De grootste mate van drooge waren. anders oock genoemt Cor. Siet 1. Reg. 4. op V. 22. ende onder V. 14.

32 Als zijnde de grootste mate / nae de welcke d'andere moesten gereguleert zijn.

b Exod. 30.13. Levit. 27. 25. Num. 3. 47.

33 Siet Genes. 23. op V. 15. ende 24. op V. 22.

34 Siet Levit. 27. op V. 26. 'Tis by ons soo veel (gelijck het sommige bequamelick op onse munte gepast hebben) als een halve braspenninch/ welcker twintich een oort rycksdaelders maken / soo veel als eene gemeyne ofte burgerlicke sikel bedroech / van welcken hier gesproken wort.

35 *Hebr.* maneh, D. mina. Siet 1. Reg. 10.17. 2. Chro. 9.16. Ezr. 2.69. met d'aenteeck. de sin is / dat 'tsestich sikelen een pont ofte mina van gout ofte silver souden makẽ. Dit wort gehouden/ by sommige / voor eene nieuwe ordinantie/ dewijle de oude mina maer 50 sikelen des heylichdoms / ende 100 gemeyne / hieldt: maer hier staet van 60 sikelen / het welcke soo veel meer soude moeten zijn in't heylige ende burgerlicke. eenige meynen datter soodanige drye verscheydene soorten van munte geweest souden zijn/ die 'tsamen een pont oft myne souden maken. Godt wil seggen/ dat de gerechticheyt in alles stricktelick ende op 't naeuste sal worden onderhouden.

36 Ofte/ de offerhanden die, &c. *Hebr.* de heffinge die ghy sult heffen. Dit verstaen sommige van't gene dat het volck den gantschen jare door soude opbrengen tot d'ordinare offerhanden des Tempels. (andere duyden't op de inwydinge des Tempels) van de offerhanden in't gemeyn siet boven 41. op V.39.

37 *Hebr.* als of men seyde/ Sessen, D. het seste deel geven: gelijck/ vertienen, het tiende deel geven.

38 Siet boven op V. 11.

39 D. uyt de beste ende vetste weyden. and. boven den wijn, ofte/ den dranck van Israel. D. dien Israel soude opbrengen tot dranckofferen. Vgel. V.17.

40 Ofte/ sullen tot dit hefoffer (waer van in't voorgaende gesproken) [gehouden, ofte/ verplicht zijn]:

41 Ofte/ om des Vorsten wille. Sommige verstaent alsoo / dat sy met dese contributie souden vervullen / 'tgene anderssins de Vorst soude doen. Vgel. 2. Chron. 31.3. met d'aenteeck. and. met den Vorst: item / tot den Vorst toe, sulcks dat de Vorst daer toe niet gehouden zy / als wiens bysondere offerhanden in't volgende verhaelt worden. men soude't oock konnen nemen/ als een inhoudt ofte tijtel van't volgende (ende daer by voegen aldus: Aengaende den Vorst in Israël, ofte / van den Vorst &c. (gelijck sulcke tijtelen by de Propheten gevonden worden/) die sal doen als volgt.

42 *Hebr.* op den Vorst sal zijn. D. 'tsal sijn plicht zijn.

43 Ofte/ in alle gesette byeenkomsten.

44 Ofte/ bereyden, D. geven/ aenbrengen/ laten toemaken.

45 De volgende nieuwe ordinantie hebben eenige wel aengemerckt / dat Mosi nergens te vooren gegeven en was / gelijck oock / buyten dat / het onderscheyt datter is tusschen verscheydene nieuwe offerhanden ende ceremonien die hier worden vermelt, ende de oude voorgaende/ uyt de vergelijckinge klaerlick kan worden afgenomen / tot een teecken der affschaffinge van de oude Ceremonien/ eñ van 't voorige Priesterdom door de komste ende het eenich volkomen offer des Messie/ dat hier door vele offerhanden wort afgebeeldt nae den stijl des Ouden Testaments/ ende den tijd van dien tijt/ als de klaricheyt des lichts / ende de tyt der herstellinge noch niet gekomen en was. siet Gal. 3.23/24/25. ende 4.1/2/3. item/ Hebr. 9. 8/ 10.

46 *Hebr.* kint, ofte / sone eens runts.

47 *Hebr.* post: ende soo in't volgende.

20 Alsoo sult ghy oock doen op den sevenden in die maent; [48] van wegen den afdwalenden / ende van wegen den slechten: alsoo sult ghylieden het huys versoenen.

21 [c] In de eerste [maent] / op den veertienden dach der maent / sal u-lieden het Paeschen zÿn: een Feest van seven dagen; ongesuerde brooden [49] salmen eten.

22 Eñ de Vorst sal op den selven dach / voor sich selven / ende voor al't volck des lants / bereyden eenen varre [50] des sondofferS.

23 Ende de seven dagen des Feests sal hy een brandoffer den HEERE bereyden / van seven varren / ende seven rammen / [die] volkomen zÿn / dagelicx / de seven dagen [lanck]: ende een sondoffer van eenen geyten-bock / dagelicx.

24 Oock sal hy een spÿsoffer bereyden / een Epha tot eenen varre / ende een Epha tot eenen ram: ende een [51] Hin olye tot een Epha.

25 [d] In de sevende [maent] / op den vÿftienden dach der maent / sal hy op het [52] Feest [53] van gelÿcken doen / seven dagen [lanck]: gelÿck het sond-offer / gelÿck het brand-offer / ende gelÿck het spÿs-offer / ende gelÿck de olye.

48 D. voor soodanige / die door eenige afdwalinge / ofte slechticheyt / onwetentheyt / onverstant / het Huys des Heeren mögen hebben ontsticht of verontreynicht / maer niet door moetwille / ende met opgehevene hant. Afbeeldende dese ordinantie / hoe men den swacken gevallenen voorbeerdigen sal te hulpe komen ende oprichten / door't middel van eene wel geregelde ende Christlicke discipline. Vgel. Matt. 16. 19. eñ 18. 18/21/&c. Johan. 20. 23. Rom. 14. 4/10/13. Galat. 6. 1/ &c. Jac. 5. 19/20. 1. Joh. 5. 16. &c.

c Exod. 12. 3. ende 23. 15. Levit. 23. 5. Num. 9. 3. ende 28. 16, 17. Deut. 16. 1.

49 *Hebr.* sal gegeten worden.

50 Eene varre tot een sondoffer. *Hebr.* eenen varre der sonde. D. des sondoffers, als doorgaens in dese materie. Siet Levit. 4. op v. 3.

51 Siet Levit. 19. op v. 36.

d Levit. 23. 33. Num. 29. 12. Deut. 16. 13.

52 Verstaet het Feest der loofhutten, ofte Tabernakelen. merckt / dat des pinxter Feests hier niet gedacht en wort. Vgel. Zach. 14. v. 16/19.

53 *Hebr.* nae. ofte / gelijck die. D. soo als hy op het voorgaende Feest gedaen sal hebben met alle dese offerhanden / die te vooren verhaelt zijn / ende hier kortelick worden aengeroert.

Het xlvj. Capittel.

Ordinantien van den Godts-dienst des Vorstes in't bysonder / ende van't volck des lants ende den Vorst te samen v. 1/2/&c. item van het geduerich brandoffer / 13. ende van de geschencken des Vorsts aen sÿne sonen / ende aen sÿne knechten / 16. Beschrÿvinge van de keuckens voor de Priesters / ende Leviten / 19.

1 ALsoo seyt de Heere HEERE; De poorte des [1] binnensten voorhofs / die nae't oosten siet / sal de [2] ses werckdagen gesloten zÿn: maer op den [3] Sabbath-dach salse geopent worden; Oock salse geopent worden op den dach van de [4] nieuwe maent.

2 Ende de Vorst sal ingaen [door] den wech van't voorhuys derselver poorte van buyten / ende sal staen aen de post van de poorte; ende de Priesters sullen sÿn brandoffer ende sÿne danckofferen bereyden; ende hy sal [5] aenbidden aen den dorpel der poorte / ende [daerna] uytgaen: Doch de poorte en sal niet [6] gesloten worden tot op den avont.

3 [7] Oock sal het volck des lants aenbidden [voor] de deure der selver poorte / op de Sabbathen / ende op de nieuwe-maenden; voor het aengesichte des HEEREN.

4 [8] Het brand-offer nu / dat de Vorst den HEERE sal offeren / sal op den Sabbath-dach zÿn / ses volkomene lammeren / ende een volkomen ram.

5 Ende het spijs-offer / een Epha tot den ram / maer tot de lammeren sal't spÿsoffer eene gave [9] sÿner hant zÿn: ende olye / een Hin tot een Epha.

6 Maer op den dach van de [10] nieuwe-maent / een varre een [11] jonck runt / van de volkomene / ende ses lammeren / ende een ram / volkomen sullense zÿn.

7 Ende [ten] spÿsoffer sal hy bereyden een Epha tot den varre / ende een Epha tot den ram: maer tot de lammeren / soo als sÿne hant [12] bekomen sal: ende een Hin olye tot een Epha.

1 Daer de Brandoffers altaer was.

2 Verg. Exod. 20. 9. Sommige meynen / dat hier door afgebeelt zy / dat wy in desen leven maer van verre ende als door eenen spiegel in een duystere reden sien / maer aengesichte aen aengesichte sullen sien in't ander leven / op den eeuwigen rust ofte Sabbath-dach. 1. Cor. 13. 12. Hebr. 4. 9/10/11.

3 Vergel. Exod. 20. 10/11. voorts Col. 2. 16/17.

4 Vergel. Jes. 66. 23.

5 *Hebr.* sich nederbuygen. siet Gen. 24. op v. 26. alsoo in't volgende v.

6 Vergel. Mat. 25. 10/11/12.

7 Ofte / want het volck, &c. ofte / op dat het volck des lants aenbidde, &c.

8 Vergel. dese nieuwe ordinantie met d'oude. Num. 28. 9/10. D'oude was veel minder: om dat de genade des Nieuwen Testaments (als sommige aenmercke) veel heerlicker is / als de voorgaende / ende haer veel wyder uytstreckt.

9 D. nae sijn vermogen / nae dat de Heere hem gesegent sal hebben / ofte hy van den Heere ontfangen hebben. Vgel. v. 7/11. ende Deut. 16. 16.

10 Vergelijckt dese nieuwe ordinantie met Num. 28. 11. &c. D'oude was meerder / om dat het licht (als sommige dit duyde) doe veel minder was.

11 *Hebr.* een sone eens runts.

12 Ofte / verkregen hebben. Vgel. vob. v. 5. eñ de maniere van spreké / met Num. 6. 21. item Lev. 5. 11. eñ 12. 8. eñ 14. 21 eñ 25. 28. &c.

8 Ende als de Vorst ingaet / sal hy [door] den wech van't voorhuys der poorte ingaen / ende [13] door desselven wech [weder] [14] uytgaen.

9 Maer als het volck des lants voor't aengesichte des HEEREN komt / op de gesette hoochtÿden; die [door] den wech van de Noorder-poorte ingaet om te aenbidden / sal [door] den wech van de Suyderpoorte [weder] uytgaen; ende die [door] den wech van de Zuyder-poorte ingaet / sal [door] den wech van de Noorder-poorte [weder] uytgaen: hy en sal niet [15] weder keeren [door] den wech der poorte / door de welcke hy is ingegaen / maer [16] recht voor sich henen uytgaen.

10 De Vorst nu / sal in't [17] midden van hen ingaen; als sy ingaen; ende als sy [18] uytgaen / sullense [t'samen] uytgaen.

11 Voorts op de Feesten / ende op de gesette hoochtÿden sal het spÿs-offer zÿn / een Epha tot eenen varre / ende een Epha tot eenen ram; maer tot de lammeren / eene [19] gave sÿner hant: ende olye / een Hin tot een Epha.

12 Ende als de Vorst een vrywillich offer sal doen / een brand-offer ofte danckofferen [tot] een vrywillich offer den HEERE / so salmen hem de poorte openen / die nae't Oosten siet; ende hy sal sÿn brand-offer ende sÿne danckofferen doen / gelÿck als hy sal gedaen hebben op den Sabbath-dach: ende als hy [weder] uytgaet / salmen de poorte sluyten / na dat hy uytgegaen sal zÿn.

13 Wÿders sult ghy een volkomen [20] jarich lam dagelicx bereydē [ten] brandoffer den HEERE: [21] alle morgens sult ghy dat bereyden.

14 Ende ghy sult [ten] spÿsoffer daer op doen / alle morgens een sestendeel van een Epha / ende olye een derden deel van een Hin / om de meelbloeme te bedruppen: [tot] een spÿsoffer den HEERE / [tot] [22] eeuwige insettingen / geduerichlick.

15 Sy sullen dan het lam / ende het spÿsoffer / ende de olye alle morgens bereyden / [tot] een [23] geduerich brandoffer.

16 Alsoo seyt de Heere HEERE; Wanneer de Vorst aen yemant van sÿne [24] sonen een geschenck sal geven [van] sÿne erffenisse / dat sullen sÿne sonen [25] hebben: 'tsal hare besittinge zÿn in erffenisse.

17 Maer wanneer hy van sÿne erffenisse een geschenck sal geven aen eenen van sÿne knechten / die sal dat hebben tot het [26] vry-jaer toe; dan sal't tot den Vorst wederkeeren: 'Tis immers sÿne erffenisse / sÿne sonen die sullen't hebben.

18 Ende de Vorst en sal niets nemen van de erffenisse des volcks / om haer van hare besittinge te [27] berooven; van sÿne besittinge sal hy sÿnen sonen erf nalaten: op dat niet mÿn volck / een yegelick uyt sÿne erffenisse / verstropt en worden.

19 Daerna bracht hy my door den ingang / die aen de zÿde der poorte was / tot de [28] heylige kameren / [29] den Priesteren toe [behoorende] / die nae't Noorden sagen: ende siet / aldaer was eene plaetse aen beyde zÿden / [30] nae't westen.

20 Ende hy seyde tot my; Dit is de

13 Ofte / sijnes weechs.

14 Ofte / voortgaen.

15 Dit vergelijcken sommige met Luc. 17. 32. 1. Cor. 9. 24. Philip. 3. 13/14. item Galat. 4. 9. ende 5. 7. 2. Pet. 2. 20/21/22.

16 And. sy sullen recht tegen over hem uytgaen.

17 T. w. onder het volck des lants.

18 And. voortgaen, ende soo terstont wederom.

19 Als vob. v. 5/7.

20 *Hebr.* een sone sijns jaers.

21 *Hebr.* inden morgen, inden morgen. D. alle morgens. alsoo in't volgende. Vgel. dese ordinantie met Num. 28. 3/4. hier en wort des avontoffers niet gedacht. Vgel. Hebr. 9. 26.

22 *Hebr.* insettingen der eeuwicheyt.

23 *Hebr.* brandoffer (eygentl. opklimminge) der geduericheyt.

24 Ofte / kinderen. Aengaende den Heere Christum, die geeft sÿnen uytverkorenen ende waren kinderen bestandige ende eeuwige gaven / een eeuwich-duerende erfdeel / ende dat van sijn eygen / want al wat de Vader heeft is sÿne. Joh. 16. 15. ende hy is erfgenaem van alles Hebr. 1. 2. doende met het sÿne / soo als hy wil. Mat. 20. 15. maer den anderen / die oock wel mede in sijn huys dienen als knechten / geeft hy tijdelicke gaven. Vgel. Mat. 7. 22/23. ende 13. 21/23. ende 25. 14. &c. Luc. 19. 13. &c. ende siet Joh. 8. 35. &c. voor Christlicke Regenten kan't oock eene leere wesen / van mildadicheyt ende belooninge van goede diensten / item van gerechticheyt tegen hare onderdanen. Eñ voorts in't gemeyn de leere van rechtveerdige eygene besittingen / &c.

25 D. 'Tsal sÿnen sonen blÿven / sy sullen't houden: alsoo in't volgende.

26 Anders genoemt het Iubel-jaer. siet Levit. 25. 10/ &c.

27 Ofte / verstooten.

28 *Hebr.* kameren der heylicheyt.

29 Ofte / tot de Priesteren.

30 *Hebr.* nae de zee.

plaetse alwaer de Priesters het [31] schult-offer ende het sondoffer sullen koken: [ende] daer sy het spijs-offer sullen backen/ op dat sy't niet uyt en brengen in den buytensten voorhof/ [32] het volck te heyligen.

21 Doe bracht hy my uyt in den buytensten voorhof/ ende voerde my om in de vier hoecken des voorhofs: ende siet/ [33] in elcken hoeck des voorhofs was een ander voorhofken.

22 In de vier hoecken des voorhofs waren voorhofkens [34] met schoorsteenen; van veertich [ellen] de lengte/ ende dertich de breette: De selve vier [35] hoeck-hofkens hadden eenerley mate.

23 Ende daer was rontom in [36] deselve een [37] rinck-muer/ rontom dese viere: ende daer [38] waren [39] keuckens gemaeckt beneden [aen] de [40] rinck-muren rontomme.

24 Ende hy seyde tot my: Dit zijn de [41] keuckens/ alwaer de dienaers des huyses het [42] slacht-offer des volcks sullen koken.

31 D. het vleesch der selver offerhanden/ alsoo v. 24. *Hebr.* schult ende sonde. siet Lev. 4. op v. 3. hier door wierd afgebeeldt het werck des dienstes in alle particuliere kercken ende kudden Christi, daer de getrouwe leeraers ende herders haerselven en Christi schapen weyden met de gesonde ende salichmakende leere des Euangeliums/ ende die den volcke vereyden/ opdragen/ ende toepassen/ tot spijse der zielen/ neffens de bedieninge der H. Sacramenten/ ende Christlicke kercken-regeeringe/ volgens de vermaninge/ Act. 20. 28. 1. Pet. 5. 2/&c. Siet oock Mat. 24. 45. Joh. 21. 15/16/ 17. 1. Tim. 3. 13. ende 4. 16. Apoc. capp. 2. ende 3.

32 D. waer door het volck soude geheylicht worden: het welcke niet en moest zijn/ alsoo Godt specialick de Priesteren tot de saken sijns H. diensts verkoren ende geheylicht hadde. Vgel. vov. 44. op v. 19. 33 *Hebr.* een voorhof in eenen hoeck des voorhofs, een voorhof in eenen hoeck des voorhofs. D. in elcken hoeck van't groote voorhof was een kleyn voorhof. 34 Ofte/ roockplaetsen. Hebr. als ofmen seyde/ Geschoorsteent, ofte/ geroockt. D. met schoorsteenen ofte roockgaten gemaeckt. And. aengehecht, gelijck de keuckens veel aen't gebouw worden aengehecht: doch dit en kan geen plaetse hebben/ sonder verwisselinge van eene letter in't Hebr. woort. 35 Verst. de voorgemelde vier keuckens/ die in de hoecken des voorhofs waren. *Hebr.* hoeckige, ofte/ gehoeckte. 36 Keuckens/ hoeckhofkens. 37 Het Hebr. woort beteeckent elders eene rijge, ofte/ een verheven gebouw, dat langs henen omgaet als in eene rijge. sommige verstaen't niet van eenen muer, maer van een verheven afdack, tot beschuttinge van't koken. 38 Ofte/ 'twas gemaeckt [met] &c. 39 Ofte/ koock-plaetsen. 40 And. onder de portalen, ofte voorhofkens: verstaende/ datmen onder/ als in kelders/ koockte/ ende boven at. 41 *Hebr.* het huys, ofte/ de plaetse der kokenden, der gener die koken. 42 D. het vleesch der slachtofferen/ als v. 20.

Het xlvij. Capittel.

'Tgesichte vande heylige wateren/ die uyt den Nieuwen Tempel vloten/ v. 1/ &c. Beschrijvinge van de lantpalen des nieuwen erflants/ 13. uyt te deylen door Israel/ ende de vreemdelingen/ 21.

1 DAerna bracht hy my weder tot de deure des [1] Huyses/ ende siet/ daer vloten [2] wateren uyt/ van onder den dorpel des huyses nae't Oosten; want het [3] voorste deel des huyses was [in] 't Oosten: Ende de wateren daelden af van onderen/ uyt de rechter zijde des huyses/ [4] van't Zuyden des [5] Altaers.

2 Ende hy bracht my uyt [door] den wech van de Noorder-poorte/ ende voerde my om [door] den wech van buyten/ tot de buyten-poorte/ des weegs/ die nae't Oosten siet: ende siet de wateren sprongen uyt de rechter zijde.

3 Als [nu] die Man [nae] het Oosten uytginck/ so wasser een meet-snoer in sijne hant: ende hy mat duysent ellen/ ende deed my door de wateren doorgaen/ [ende] de wateren [6] raeckten tot aen de enckelen.

4 Doe mat hy [noch] duysent [ellen]/ ende deed my door de wateren doorgaen/ [ende] de wateren raeckten tot aen de knyen: ende hy mat [noch] duysent/ [ende] dede my doorgaen/ ende de wateren raeckten tot aen de lendenen.

5 Voorts mat hy [noch] duysent; [ende] het was eene beke/ daer ick niet en konde doorgaen: want de wateren waren hooge/ [7] wateren daermen door swemmen moeste; eene beke daermen niet en konde doorgaen.

6 Ende hy seyde tot my/ Hebt ghy't [8] gesien/ menschen kint? doe voerde hy my/ ende bracht my weder tot den [9] oever der beke.

1 Des Nieuwen Tempels/ ende des heylichdoms/ (als v. 12.) dat wel te vooren binnen Jerusalem geweest/ maer nu verstoort was. Vgel. Jes. 2. 3. Mich. 4. 2. Zach. 14. 8. item Luc. 24. 47/ 49. Act. 1. 8. ende 2. 2/4. ende Apoc. 22. 1. alwaer vermeldt wort/ dat dese heylsame stroomen uyt Jerusalem ende Zion/ uyt den Hemel ende uyt den throon Godts ende des Lams zijn voortgekomen.

2 Afbeeldende de gesonde ende salichmakende leere des Euangeliums/ met de overvloedige gaven des H. Geests/ onder den Nieuwen Testamente. Vgel. Jesa. 11. 9. ende 12. 3. ende 51. 1. Jerem. 31. 9. Joel 3. 18. Zach. 14. 8. item Jes. 35. 7. en 41. 18. ende 44. 3. Joel 2. 28. Joh. 7. 38. ende Apoc. 22. 1.

3 *Hebr.* aengesichte.

4 Ofte/ tegen, aen het Suyden. D. de suyd-zijde.

5 Verst. den brandoffers-altaer/ die voor't heylige stont: van welcke siet vov. 43. 13. &c. een voorbeelt onses Heeren Christi ende sijnes eeuwigen offers aen't cruys: alwaer hy ons de gaven des Heyligen Geests verdient heeft/ die hy ons van den Vader toesendt, afgebeeldt (als sommige houden) door't water/ dat uyt sijne zijde vloot. Johan. 19. 34/35.

6 *Hebr.* [het waren] wateren der enckelen, ende soo in't volgende/ wateren der knyen, wateren der lendenen, afbeeldende den voortganck/ loop ende wasdom der openbaringe des H. Euangeliums/ mitsgaders de verscheydene mate der gaven des H. Geests/ in desen/ ende de volkomentheyt in't ander leven. 7 *Hebr.* wateren der swemminge. 8 Dat is/ op alles gelett? waermede de Propheet vermaent wert/ op alles neerstichlick acht te nemen. 9 *Hebr.* lippe: ende soo in't volgende vs.

7 Als ick wederkeerde/ siet so wasser aen den oever der beke seer veel [a] [10] geboomte/ van dese ende van gene zijde.

8 Doe seyde hy tot my; Dese wateren vlieten uyt nae het [11] voorste Galileen/ ende dalen af in't [12] vlacke velt: daer na komen se in de [13] zee; in de zee uytgebracht zijnde/ so worden de [14] wateren gesont.

9 Ja 'tsal geschieden/ [dat] alle [15] levendige ziele/ dieder [16] wemelt/ over al waer henen [17] eene der twee beken sal komen/ leven sal/ ende daer sal seer [18] veel visch zijn: om dat dese wateren daer henen sullen gekomen zijn; ende [19] sy sullen gesont worden/ ende 'tsal leven/ alles/ waer henen dese beke sal komen.

10 Oock sal't geschieden/ datter [20] visschers aen [21] de selve sullē staen/ van [22] En-gedi aen tot [23] En-eglaim toe; Daer sullen [plaetsen] zijn [tot] uytspreydinge der [24] netten: [25] haer visch sal nae sijnen aert wesen als de visch van de [26] groote zee/ seer [27] menichvuldich.

11 Doch [28] hare modderige-plaetsen ende hare morassen [29] en sullen niet gesont worden/ sy zijn tot [30] sout overgegeven.

12 Aen de beke nu/ aen haren [31] oever/ sal van dese ende van gene zijde opgaen [32] allerley spijs-geboomte/ welckes [33] blat niet en sal afvallen/ nochte de vrucht van dien [34] vergaen; [35] in sijne maenden sal't [36] nieuwe vruchten voort-brengen; want sijne [37] wateren/ die vlieten uyt het [38] heylichdom: ende sijne vrucht sal zijn tot spijse/ ende sijn blat tot [b] [39] heelinge.

13 Alsoo seyt de Heere HEERE; [40] Dit sal de lantpale zijn/ [nae] de welcke ghy het lant ten erve sult nemen/ nae de twaelf stammē Israëls: Joseph [41] [twee] [42] snoerē.

14 Ende ghy sullet dat erven/ [43] d'een soo wel als d'ander; [c] [over] het welcke ick mijne [44] hant hebbe opgeheven/ dat ick het uwen vaderen soude geven: ende dit selve lant sal u-lieden in erffenisse [45] vallen.

a Apoc. 22. 2.

10 Afbeeldende de menichte der uytverkorenen/ die door de kracht deser wateren in Godts Huys over al souden wassen en vruchtbaer zijn in alle goede wercken/ tot Godes eere/ en stichtinge des naesten, als v. 12. breeder wort verhaelt. Siet Psal. 1. 3. ende 92. 13. Jesa. 44. 3/4. en 55. 11/13. Jerem. 17. 8. Joh. 15. 2. &c. 1. Corint. 3. 6/ 7/ &c.

11 Ofte/ oost-Galilea. waer door eenige verstaen een gedeelte van Galilea/ liggende over de Jordane/ daer Corazim oock gelegen was/ aen de oostzijde van de Galileische zee/ ofte/ de zee Genesareth/ daer de Jordane doorliep. Doch dit dient bysonderlick vergeleken te worden met Jesa. 8. 23. ende 9. 1. Mat. 4. 12/ 13/ 14/ 15. alwaer verhaelt wort/ dat het licht des Euangeliums/ mede eerst is opgegaen in dese contreyen. Siet wijders van tweederley Galileen. 1. Reg. 9. op v. 11. anders konder oock in't gemeyn genomen worden voor/ de oost-contreyen. ofte/ grenzen/ item de contreye van Gilgal, uyt Josu. 18. 17. vergeleken met Josu. 15. 7. oock gelegen in't Oosten van Jerusalem/ maer daer henen ginckmen door de vlacke velden van Jericho. Jerem. 52. 7/8. item 2. Sam. 2. 29. en 17. 29. en voorts over de Jordane nae de vlacke velden Moabs/ waer van in't volg.

12 Der Moabiten. Siet Num. 22. 1. Deut. 1. 1. ende 3. 17. ende 34. 1/8.

13 De doode zee/ ofte/ Soutzee/ daer Sodom ende Gomorra eertijts geweest waren/ ende daer Engedi ende En-eglaim lagen/ waer van v. 10. Siet wijders Genes. 14. op v. 3. 14 Van de selve doode zee/ die te vooren doodtlick waren. 15 D. alle dieren/ die leven ende gevoelen/ ende over sulcx haer beroeren. Siet Genes. 1. op v. 20. 16 Siet Genes. 1. op v. 20. 17 *Hebr.* de twee beken sal komen. D. eene van beyden. 'tschijnt dat dese wateren sich in't voortloopen in tween gedeylt hebben/ hoewel sulcks hier niet en wort vermeldt/ siet Zach. 14. 8. doch anders kanmen met sommige het getal van tween voor het getal van velen nemen/ (als elders oock wel gebruyckelick is. ende vertalen't/ stroomen. 18 Ofte/ groote, treffelicke: alsoo v. 10. verstaet de menichte der uytverkorenen/ die door de predicatie des H. Euangeliums) ende krachtige werckinge des H. Geests sekerlick souden bekeert worden. 19 D'andere wateren/ door't invloeyen van dese. 20 D. Leeraers des Nieuwen Testaments/ die als instrumenten des krachtichlick werckenden H. Geests/ door het net des Euangeliums de menschen uyt haren sondigen ende doodtlicken staet souden optrecken tot de gemeenschap des Heeren Christi ende sijner weldaden. siet Matt. 4. 19. ende 13. 47. Luc. 5. 10. 21 Doode zee. 22 Te vooren genoemt Hazezon Tamar, gelegen aen de doode zee. Siet Gen. 14. 7. 1. Sam. 24. 1. 2. Chron. 20. 2. met d'aenteeck. 23 Oock gelegen aen de doode zee/ daer de Jordane in de selve loopt. 24 Ofte/ visch-garen: als vov. 26. 5. 25 Der visschers/ dien sy sullen vangen/ ofte/ der voorseyde wateren. 26 De middellantsche/ alsoo onderscheyden vande binnenlantsche zeen ofte meeren. alsoo v. 15/20. 27 Ofte/ groot, heerlick: als v. 9. 28 N. der doode zee. hier door kanmen verstaen het onderscheyt datter soude zijn tusschen d'uytverkorene/ die der voorseyde genade souden deelachtich worden/ ende de verworpene/ die in hare vuylicheyt souden blijven liggen ende verloren gaen. Siet Act. 13. 48. 2. Cor. 2. 15/16/ &c. 29 And. die niet gesont en sullen worden. &c. 30 Siet Deut. 29. 23. Psal. 107. 34. Jerem. 17. 6. Hebr. 6. 8. Sommige hechten dit vs aen't voorgaende in eenen anderen sin/ aldus: hare modderige ende hare morassige plaetsen, segg' ick, die niet gesont en waren, die 'tsout waren overgeven. verst. sullen alle gesont ende visch-rijck worden. And. hare modderige plaetsen ende hare morassen, die niet gesont en waren; zijn gegeven tot sout. D. tot eenigen dienst ende nutticheyt, waer van d'aendachtige leser kan oordeelen. 31 *Hebr.* lippe. 32 *Hebr.* alle geboomte der spijse. D. allerley geboomte vruchten dragende/ die ter spijse bequaem/ ofte eetbaer zijn. siet vov. op v. 7. 33 Siet Psal. 1. op v. 3. 34 Ofte/ opgehouden, verteert worden. 35 D. alle maenden sal dat geboomte nieuwe vrucht dragen. Vgel. Apoc. 22. 2. 36 Ofte/ uytnemende, gelijck de eerste rijpe vruchten/ die seer aengenaem zijn. Siet Mich. 7. 1. 37 Daer't aen wast/ ende daer van het bevochticht wort. 38 Siet vov. op v. 1. daerom sal desselven vrucht vast ende seker gaen. b Apoc. 22. 2. 39 Ofte/ stampinge. stootinge. gelijckmen bladeren ende kruyden pleecht te stooten/ om in dranken ofte pleysters te gebruycken. 40 Vergel. met dese lantpalen Num. cap. 34. en Josu. van't 15. cap. tot het 20. ende siet d'aenteeck. aldaer. uyt de vergelijckinge sal het onderscheyt blijcken/ dat tusschen beyden is/ welck ons voorts aenleydinge kan geven tot de betrachtinge van't geestelick Israel/ en hemelsch Canaan. 41 Een voor Manasse/ en een voor Ephraim. siet ond. 48. 4/ 5. en Gen. 48. 5. 1. Chro. 5. 1/2. 42 D. deelen/ diemen met snoeren plach af te metē. siet Psal. 16. op v. 5/6. 43 *Hebr.* de man gelijck sijn broeder. D. d'een sal soo wel/ ofte soo veel erven als d'ander/ want daer sal ruymte genoech in't Hemelsch Canaan/ ofte het huys onses Hemelschen Vaders/ voor alle geloovige door Christum bereydt zijn. Joh. 14. 2. siet wijders in't volg. cap. c Gen. 12. 7. ende 17. 8. ende 26. 3. en 28. 3. 44 D. gesworen. siet Gen. 14. op v. 22. 45 T. w. door't lot. D. ghy sult het by lotinge deylen. alsoo vov. 45. 1. ende ond. v. 22. tot een teecken/ dat het een genaden-geschenck Godts/ en een kinderlick erf was: doch siet vov. 45. op v. 1. Indien men houdt/ dat het soo veel is/ als of het woort/ Lot, inden text ware uytgedruckt/ so kanmen de lotinge duyden op het bysonder deel van elck eenen/ want de gemeyne lantpalen der stammen worden in't volgende cap. van Godt uytgedruckt.

15 Dit nu sal de lantpale des lants zijn: aen den Noorder-hoeck/ van de [46] groote zee af / den wech van Hethlon / daermen komt te Zedad/

16 Hamath / Berotha/ Sibraim / dat tusschen de lantpale van Damascus ende tusschen de lantpale van Hamath is: [47] Hazer Hattichon / dat aende lantpale van [48] Havran is.

17 Alsoo sal de lantpale van de zee af zijn / Hazar-Enon / de lantpale van Damascus / ende het Noorden Noordwaert/ ende de lantpale van Hamath : ende [dat] sal de Noorder-hoeck zijn.

18 Den Oosterhoeck nu sult ghylieden meten van tusschen Havran / ende van tusschen Damascus/ ende van tusschen Gilead / ende van tusschen het lant Israëls [49] aen de Jordane; van de lantpale af tot de [50] Oost-zee toe : ende [dat] sal de Ooster-hoeck zijn.

19 Ende den Suyder-hoeck [51] suydwaert / van [52] Thamar af/ tot aen't twistwater van Kades/ [voort] nae de [53] beke henen / tot aen de [54] groote zee : ende [dat] sal de Zuyderhoeck suydwaert zijn.

20 Ende den [55] Wester-hoeck/ de groote zee; van de lantpale af tot daermen recht tegen over Hamath komt: dat sal de Westerhoeck zijn.

21 Dit selve lant nu sult ghy u-lieden uytdeylen nae de stammen Israëls.

22 Maer 't sal geschieden / dat ghy [56] het selve sult doen [57] vallen in erffenisse voor ulieden / ende voor de [58] vreemdelingen / die in't midden van u verkeeren / die kinderen in't middē van u sullen gewonnen hebben : ende sy sullen ulieden zijn/ als een inboorlinck onder de kinderen Israëls ; sy sullen met u-lieden in erffenisse [59] vallen/ in't midden der stammen Israëls.

23 Oock sal't geschieden; in de stamme/ by dewelcke de vreemdelinck verkeert/ [60] aldaer sult ghy [hem] syne erffenisse geven / spreeckt de Heere HEERE.

46 Als bov. v. 10. doch in dese quartieren ooch genoemt de zee van Phenicien/ ofte/ Syrien.
47 Ofte / de dorpen die in't midden zijn, die/ &c.
48 *Hebr.* Chavran. ooch eene contreye/ gelegen aen't oost-eynde des Libani / over de Jordane/ daer die haren oorspronck neemt.
49 Daer de Jordane haren oorspronck neemt.
50 D. de Sout-zee/ ofte/ doode zee.
51 And. nae Theman. D. Edom daer een Theman gelegen was. Siet Jer. 49. 7. den sin op een uytkomende/ dewijle Edom in 't Suyden van Canaan lach.
52 Gelegen tegen over het oost-eynde van Edom / in de woestijne Tsin, ofte Kades, daer de stadt Kades ooch van eenige kaerten gestelt wort / by het twistwater, ofte de wateren van Meriba, alwaer Mirjam / Aarons suster/ gestorven ende begraven is. Siet Num. 20. 1/ 13/ 14/ &c. ende 27. 14. alsoo ond. 48. 28.
53 De rivière Sichor. Siet Josu. 13. 3. ende 15. 47. item 1. Chron. 13. 5. met d'aenteeck.
54 De middellantsche zee. als bov. v. 10. ende hier in't volgende v.
55 *Hebr.* hoeck der zee. Siet Gen. 12, op v. 8.
56 Voorseyde lant.
57 Door't lot : als bov. v. 14, ende 45. 1.
58 Door dese nieuwe ordinantie wort te kennen gegeven/ dat de Christelicke kercke / die der weldaden des Heeren Christi soude deelachtich zijn/ ende het hemelsch Canaan erven/ niet alleen soude bestaen uyt Joden/ maer ooch nae de menichvuldige prophetyen des Ouden Testaments/ uyt heydenen/ ofte alle natien/ sonder onderschept, siet Act. 15. 7/ 8/ 9. Rom. 3. 29. ende 4. 11. &c. ende 10. 12. ende 15. 9/ &c. 1. Cor. 12. 13. Gal. 3. 28/ 29. Ephes. 3. 6. Col. 1. 12. ende 3. 11. Apoc. 7. 9/ 10/ &c.
59 D. haer lot hebben soo wel als ghy/ 't lot sal mede voor hen geworpen worden.
60 Alwaer hy sich tot de gehoorsaemheyt des Euangeliums ende de ware gemeynte des Heeren Christi (die 't geestelick Israel ende zaet Abrahams is) sal mogen begeven/ sal hy onder 't gantsche lichaem der kercke gerekent worden/ ende een erfgenaem Godes / ende mede erfgenaem des Heeren Christi zijn.

Het xlviij. Capittel.

Uytdeylinge des nieuwen erflants onder de twaelf stammen Israels / alsoo dat de plaetse (waer van cap. 45. begonnen is te spreken) welcke afgesondert was voor't heylichdom de Priesteren/ Leviten/ stadt/ ende den Vorst/ quam tusschen de seven Noordlicke/ en vijf Suydlicke stammen/ v. 1 / &c. De mate / ende poorten der Nieuwe stadt / met de namen der poorten/ ende der stadt/ 30.

1 DIt nu zijn de namen der [1] stammen : [2] van't eynde Noordwaert/ aen de [3] zijde des weegs van Hethlon/ daermen komt te Hamath/ Hazar Enan/ de lantpale van Damascus/ Noordwaert aen de zijde van Hamath / (ooch sal [4] hy den [5] ooster [ende] [6] wester-hoeck hebben/) [sal] Dan een [7] [snoer hebben].

2 Ende aende lantpale van Dan / van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe/ Aser een.

1 Soo als de selve d'een aen d'ander hare erffenisse sullen hebben.
2 Hier begint de beschrijvinge van't eerste deel dat Dan soude besitten.
3 *Hebr.* hant : alsoo terstont wederom.
4 Dan, uyt het volgende.
5 D. 'Tgene van de voorseyde Noorder lantpale af/ tusschen de Ooster ende wester lantpale in de breette gelegen is: alsoo in't volgende.
6 *Hebr.* der zee, alsoo in 't volgende. Des Suyderhoecks en wert niet gedacht/ behalven in't heylich afgesondert deel / ende in't gemeyn van gantsch Israel/ achter Gad, v. 28.) dat sommige houden voor een teecken vande uytbreydinge des Rijcks Christi, tot aen de eynden der aerde.
7 D. deel. Dit is hier ende v. 23. ingevoecht tot vervullinge van den sin / uyt cap. 47. 13. ende moet in't volg. ooch daer op verstaen worden. hier (ende in't volgende) als ooch bov. 47. 14. blijckt wederom een mercklick onderschept tusschen het voorgaende oudt vleeschlick/ ende dit nieuw geestelick Israel. want te vooren waren de erfdeelen seer ongelijck / hier is gelijckheyt in de gemeenschap aller heyligen / ende geestelicke kinderen Abrahams / hebbende elcken stam even veel / (niet tegenstaende eenich particulier onderschept in de plaetsinge) ende zijn gantsch anders geplaetst/ als te vooren. ooch is d'ordre van de opnoeminge der stammen/ (die in't Noorden van den geringen/ en te vooren seer sondigen Dan wort aengevangen) aenmerckelick. Apoc. 7. 5/ &c. wort Das uyt gelaten/ siet aldaer.

3 Ende aen de lantpale van Aser/ van den ooster-hoeck af tot den wester-hoeck toe/ Naphtali een.

4 Ende aen de lantpale van Naphtali van den ooster-hoeck/ tot den wester-hoeck toe/ Manasse een.

5 Ende aen de lantpale van Manasse/ van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe/ Ephraim een.

6 Ende aen de lantpale van Ephraim/ van den ooster-hoeck af tot den westerhoeck toe/ Ruben een.

7 Ende aen de lantpale van Ruben van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe/ Juda een.

8 Aende lantpale nu van Juda van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe; sal't [8] hef-offer zijn / dat ghylieden sult offeren/ vijf ende twintich duysent [meet-rieten] in breette / ende de lengte/ als van een der [andere] deelen / van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe : ende het heylichdom sal in't midden desselven zijn.

8 Siet boven 45. 1/ 2/ &c. met d'aenteeck. aldaer.

9 Het Hef-offer / dat ghylieden den HEERE sult offeren/ sal wesen de lengte van vijf ende twintich duysent / ende de breette van tien duysent.

10 Ende daer in sal het heylich hef-offer zijn voor de Priesteren / Noordwaert [de lengte] van vijf ende twintich duysent/ ende west-waert de breette van tien duysent / ende oostwaert de breette van tien duysent/ Ende zuydwaert de lengte van vijf ende twintich duysent : ende het heylichdom des HEEREN sal in't midden desselven zijn.

11 'Tsal zijn voor de Priesteren / die geheylicht [9] zijn uyt de kinderen Zadoks/ die mijne wacht hebben waer genomen: Die niet gedwaelt en hebben / als de kinderen Israëls dwaelden; [10] gelijck als de [andere] Leviten gedwaelt hebben.

12 Ende 'tgeofferde van't hef-offer des lants sal haerlieden eene [11] heylicheyt der heylicheden zijn : aende lantpale der Leviten.

13 Voorts sullen de Leviten / tegen over de lantpale der Priesteren/ hebben de lengte van vijf ende twintich duysent/ ende de breette van tien duysent : de gantsche lengte sal zijn / vijf ende twintich duysent/ ende de breette / tien duysent.

14 Ende sy en sullen daer van niet verkoopen/ nochte de [12] eerstelingen des lants verwisselen/ nochte overdragen : want het is eene heylicheyt den HEERE.

15 Maer de vijf duysent/ [dat is] 'tgene overgelaten is in de breette/ [13] voor aen de vijf ende twintich duysent/ dat sal [14] onheylich zijn/ voor de Stadt/ tot bewooninge / ende tot voorsteden : ende de Stadt sal in't midden desselven zijn.

16 Ende dit sullen hare maten zijn ; de noorder-hoeck / vier duysent en vijf hondert [meet-rieten] ; ende de suyder-hoeck vier duysent ende vijf hondert : ende van den ooster-hoeck vier duysent ende vijf hondert ; ende de wester-hoeck vier duysent ende vijf hondert.

17 De voorsteden nu der Stadt sullen zijn / noordwaert twee hondert ende vijftich ; ende suydwaert twee hondert ende vijftich ; ende oostwaert twee hondert ende vijftich/ ende westwaert twee hondert ende vijftich.

18 Ende het overgelatene in de lengte tegen over het [15] heylich hef-offer / sal zijn tien duysent oostwaert / ende tien duysent west-

9 *Hebr.* is. D. elck een van hen / die geheylicht is.
10 Ofte/ als. Dat is/ wanneer de [andere] Levijten dwaelden.
11 Siet Levit. 2. op v. 3.
12 D. 'tgene Gode gegeven ende geheylicht is / gelijck de eerste lant-vruchten hem plegen geheylicht te worden.
13 *Hebr.* aen't aengesichte.
14 D. eene gemeyne plaetse tot gemeynen burgerlicken gebruyck/ zijnde onheylich in vergelijckinge van de andere / die Gode bysonderlick tot den Godts-dienst ende voor de geheylichde persoonen geheylicht ende afgesondert was. Vgel. Deut. 20, op v. 6. en Jer. 31. 5. Dit konde hier dienen tot afbeeldinge van't onderschept datter is tusschen kercklicke ofte geestlicke / ende wereltlijcke ofte politijcke saken. Andersins wort de stadt ooch genomen/ als beduydende het hemelsch Jerusalem/ ofte de kercke, als ond. v. 31. &c. ende v. 35. en elders dickwijls : ende in dien verstande wortse de heylige Stadt genoemt. Apo. 21. 2. &c. Ten ware datmen't alsoo wilde nemen/ dat dese stadt (D. de kercke) op aerden sal zijn in plaetsen/ die te vooren onreyn ende onheylich waren. Siet Jerem. 31. op v. 40. Doch vgel. boven 42. 20. met d'aenteeck.
15 *Hebr.* hefoffer der heylicheyt. alsoo in't volgende.

westwaert; ende het sal tegen over het heylich hef-offer zijn: ende de inkomste daer van sal wesen tot [16] onderhoudt/ voor de gene die der Stadt dienen.

19 Ende die der Stadt [17] dienen; sullen [18] haer dienen uyt alle stammen Israëls.

20 Het gantsch hef-offer sal zijn van vijf ende twintich duysent [19] [meet-rieten]/ met vijf ende twintich duysent: [20] vierkant sult ghylieden het heylich hef-offer offeren/ [21] met de besittinge der Stadt.

21 Ende het overgelatene sal voor den Vorst zijn / van dese ende van gene zijde des heyligen hef-offers/ ende der besittinge der Stadt/ [22] voor aen de vijf ende twintich duysent [meet-rieten] des hef-offers/ tot aen de ooster ende wester lantpale/ voor aen de vijf ende twintich duysent aen de wester lantpale/ tegen over de [23] [andere] deelen/ [dat] sal voor den Vorst zijn: ende het heylich hef-offer / ende het heylichdom des huyses/ sal in't midden desselven zijn.

22 Van de besittinge nu der Leviten/ ende van de besittinge der Stadt af/ zijnde in't midden van't gene dat des Vorsten sal zijn; [dat] tusschen de lantpale van Juda/ ende tusschen de lantpale van Benjamin is/ sal des Vorsten zijn.

23 Aengaende voorts het overige der stammen: van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe / Benjamin een [snoer].

24 Ende aen de lantpale van Benjamin / van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe/ Simeon een.

25 Ende aen de lantpale van Simeon/ van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe / Issaschar een.

26 Ende aen de lantpale van Issaschar/ van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe / Zebulon een.

27 Ende aen de lantpale van Zebulon/ van den ooster-hoeck tot den wester-hoeck toe / Gad een.

28 Ende aen de lantpale nu van Gad / aen den suyder-hoeck [24] suydwaert; daer sal de lantpale zijn van Thamar af/ [nae] het twist-water van Kades / [voort] nae de beke henen / tot aen de groote zee:

29 Dit is het lant / dat ghylieden sult doen vallen [25] in erffenisse / voor de stammen Israëls: ende dat sullen [26] hare deelen zijn / spreeckt de Heere HEERE.

30 Voorts sullen dit de uytgangen der Stadt zijn: van den noorder-hoeck/ [27] vier duysent ende vijf hondert [28] maten.

31 Ende de [29] poorten der Stadt sullen zijn nae de namen der stammen Israëls; drie poorten noordwaert: eene poorte van Ruben / eene poorte van Juda/ eene poorte van Levi.

32 Ende aen den ooster-hoeck / vier duysent ende vijf hondert [maten] / ende drie poorten: namelick / eene poorte van Joseph / eene poorte van Benjamin / een poorte van Dan.

33 De suyder-hoeck oock vier duysent ende vijf hondert maten / ende drie poorten: eene poorte van Simeon/ eene poorte van Issaschar/ eene poorte van Zebulon.

34 De [30] wester-hoeck / vier duysent ende vijf hondert; der selver poorten drie: eene poorte van Gad / eene poorte van Aser / eene poorte van Naphtali.

35 Rontom achtien duysent: ende de naem der Stadt sal van [dien] dage af zijn/ [31] DE HEERE IS ALDAER.

16 *Hebr.* broot, D. tot onderhoudt/ leeftocht.
17 *Hebr.* dient.
18 And. sullen dat (overich deel) bouwen, ofte / bearbeyden, onderhouden. ofte / sullen uyt alle stammen Israels den selven (Israel) dienen. D. die inde stadt dienen / sullen allen anderen Israeliten bevorderlick ende gedienstich zijn in't verrichten harer saken/ ofte/ men sal die Dienaers uyt alle stammen nemen.
19 T. w. inde lengte / met gelijcke veel inde breette: vgel. de maniere van spreken met bov. 45. 2.
20 Aengaende de vierkanticheyt, kanmen dit vergelijcken met Apo. 21. 16. and. het vierde deel, sult ghy van't heylich hef-offer offeren tot de besittinge der stadt, uemende de plaetse des heylichdoms voor t'eerste deel/ der Priesteren voor het tweede / der Leviten voor het derde / ende der stadt/ voor het vierde.
21 D. de stadt daer in mede (nae sommiger verklaringe) begrepen zijnde.
22 *Hebr.* tegen, ofte/ aen, voor't aengesichte: alsoo in't volg.
23 Ofte/ [voorgemelde], and. tegē over de deelen des Vorsten, ende het sal een heylich hefoffer zijn, &c.

24 Ofte / nae Theman henen. Siet van dese plaetsen boven 47. op v. 19.
25 In't Hebr. is de maniere van spreken wat duyster / ende schijnt verklaert te zijn door eene andere/ bov. 45. 1. ende 47. 14/ 22. gebruyckt/ die hier oock om klaerheyts wille in den text gestelt is. *Hebr.* eygentl. van de erffenisse, ofte/ om der erffenisse wille, datmen kan verstaen/ ofte van't uytdeylen der gemeyne erffenisse eicker stamme aen de particuliere onderhoorige / ofte van't werpen des lots over de bysondere erffenissen / zijnde den sin eenderley. And. van de beke (Sichor) af. D. van de lantpale Egypti af.
26 Der stammen.
27 Siet boven v. 16. alwaer verklaert schijnt te worden/ watmen hier door dese uytgangen sal verstaen/ te weten/ het begrijp van de vier deelen der stadt/ uyt de welcke men nae de respective poorten uytginck/ soo verre als elck deel sich uytstreckte / aen welckes uyt-eynde de poorten waren. andere verstaen door de uytgangen de poorten selfs.
28 D. meet-rieten. Siet bov. 40. 5.
29 Waer door men kan verstaen / dat eenen openen ingang in Godts kercke ofte het nieuwe Jerusalem sal zijn / niet alleen voor de uytverkorene uyt Israel / maer oock uyt de heydenen / ofte / alle natien / uyt de vier hoecken der werelt. Vergel. Malach. 1. 11. Matt. 8. 11. Luc. 13. 29. Apoc. 21. 12/ 13/ 14/ 21/ 25. item 7. 9/ 10.
30 *Hebr.* hoeck der zee, als boven dickwijls.
31 Ende dien volgens/ heyl ende salicheyt: *Hebr.* IEHOVAH SCHAMMAH. Siet Jerem. 3. 17. Joel 3. 21. Zach. 2. 10/ 11. Apoc. 21. 3/ 22. ende 22. 3/ 4/ &c.

FINIS

De

De Propheet
DANIEL.

Inhoudt deses Boecks.

DANIEL is een der gener die van *Nebucadnezar* (na dat hy ten tijde des Coninckx *Iojakims* de stadt Ierusalem hadde overwonnen, ende 't gantsche Ioodsche lant onder sijne heerschappye gebracht hadde) is wech-gevoert in de Babylonische gevangenisse. Hy is geweest een der jongelingen uyt Coninckliken zade, aen dewelcke geen gebreck en was, maer schoon van aensien ende verstandich in alle wijsheyt, die door het bevel *Nebucadnezars*, is genomen ende uyt velen verkoren, om onderwesen te worden in de Boecken ende sprake der Chaldeen, om te staen in des Coninckx paleys, ende om te hove op des selven dienst te passen, ende naderhant in hooge ampten gebruyckt te worden, Cap. 1. versf. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Godt de Heere heeft *Daniel* met sonderlinge wijsheyt, ende verstant, boven alle andere, begaeft, insonderheyt in het openbaren ende uytleggen vande droomen ende gesichten, die hy de Coningen van Babel, *Nebucadnezar* ende *Belsazar* heeft laten droomen ende sien, welcke geen and're menschen, hoe wijs ende ervaren dat sy waren, hebben kunnen verstaen, openbaren, nochte verklaren: VVaer over *Daniel* by die Coningen in seer groote achtinge is gekomen, ende oock met treffelicke geschencken vereert, ende tot hooge staten is verhoocht geworden, boven sijne mede-genooten, ende boven vele Vorsten onder de Babyloniers: Doch hy hier over in grooten haet ende afgunste by de Chaldeen, Tooveraers, VVaerseggers, ende Sterre-kijckers gekomen zijnde, is eyndelick, door het arch-listich beleyt der selver (om dat hy, achtervolgens des Coninckx Placcaet, niet en heeft willen onderlaten de gewoonlicke aenbiddinge des waren Godts) in den kuyl der Leeuwen geworpen, om van de selve levendich verscheurt ende verslonden te worden: Maer de Almachtige Godt, dien hy vyerichlick diende ende aenbadt, heeft hem voor de Leeuwen bewaert, ende sijne aenklagers ende grootste vyanden, zijn in den kuyl der Leeuwen geworpen, ende van de selve stracx verscheurt ende verslonden, met hare vrouwen ende kinderen.

De Prophete *Daniel* beschrijft oock, hoe wonderbaerlick dat Godt de Heere sijne met-gesellen *Sadrach*, *Mesach*, ende *Abednego*, (die het opgerichtte beelt des Coninckx *Nebucadnezars* niet en wilden aenbidden) bewaert heeft in den vyerigen oven, also datmen selfs aen hare kleederen den brant niet en konde riecken, verbrandende midlerwijle verscheydene brantstokers deses vyerigen ovens.

Behalven de gesichten ende droomen den Coningen te Babel vertoont, heeft oock Godt de Heere *Daniel* selfs eenige gesichten sien laten, mede den stant der kercke Godes, ende der politye aengaende, die de Engel *Gabriël* hem heeft verklaert ende uytgeleyt, Insonderheyt aengaende de opbouwinge der stadt, ende des Tempels te Ierusalem: Van de verschyninge *CHRISTI* in den vleesche: Van de verstooringe der stadt ende des Tempels door hare vyanden: Van *CHRISTI* predicatien ende miraculen: Ende van de af-schaffinge des Levitischen Priesterdoms: Van den precijsen tijt, in welcke *CHRISTUS* soude gedoodt worden: Mitsgaders hoe Godt de Heere sijn volck eyndelick redden ende verlossen soude, soo tydelick, als eeuwelick. Het streckt tot grooten lof ende recommandatie deses Propheten, ende om den Godtsaligen Leser des te vaster ende ongetwijffelder te doen aen-nemen de prophetyen des selven, Dat *Daniel*, onder de propheten, soo in het Oude, als in het Nieuwe Testament, hoochlick geroemt ende gepresen wort, ende van *Ezechiel* gestelt nevens *Noah* ende *Iob*, als een exemplaer van Godtsalicheyt, ende heyligen yver, cap. 14. versf 14. ende 20. Ende van sijne uytnemende wijsheyt spreeckt de selve prophete *Ezechiel* cap. 28. 3. tot den opgeblasenen Coninck van Tyro, *Siet, ghy zijt wyser dan Daniel, sy en hebben niets toe-geslotens voor u verborgen!*

In het Nieuwe Testament, spreeckt onse Heere *IESUS CHRISTUS* selfs van den Prophete *Daniel* Mat. 24. 15. ende vermaent alle menschen, dat sy goede achtinge op sijne Prophetyen geven sullen. D'Apostel *Iohannes* heeft in sijn Boeck der Openbaringe, niet alleen vele saken met *Daniel* gemeyn, maer hy gebruyckt oock dickwijls deses Prophetes eygene woorden in het verhael sijner Voor-seggingen.

De uytleggingen der Droomen ende Gesichten den boven-genoemden Coningen, ende *Danieli* selfs van Godt vertoont, betreffende den stant der Monarchyen, ende der kercke Godes in de selve, in lange toekomende tijden, door de gantsche werelt, zijn wel swaer om verstaen, maer Godt de Heere heeft al over lange de selve verscheydenen sijner getrouwer Dienaren ten deele geopenbaert, ende hy salse voortaen meer ende meer sijnen Dienaren, die hem daerom vyerichlick bidden sullen, noch klaerder te verstaen geven. VVel ende waerachtelick spreeckt de Oude Leeraer *Irenæus, lib. 4. c. 43. Omnis Prophetia, priusquam impleatur, ænigma est: Quando autem impleta fuerit, manifestam habet intelligentiam, & expositionem.* Dat is, Alle Prophetye is als een raedtsel, tot dat sy vervult is: maer als sy vervult is, so kan sy duydelick verstaen ende verklaert worden.

Het Eerste Capittel.

By wat occasie Daniel ende sijne metgesellen in't hof des Coninckx te Babel gekomen zijn, v. 1, &c. hoe godtsalichlick sy haer aldaer gedragen hebben, 8. hoe wonderlick Godt haer hebbe bygestaen, 17. Ende de uytnemende wijsheyt daer mede de Heere haer begaeft heeft, insonderheyt Daniel, boven alle Wijse ende sterre-kykers der Chaldeen, 19 ende 20.

1 IN [1] het derde jaer des Coninckrijcx [2] Jojakims des Coninckx van Juda, [a] quam [3] Nebucadnezar de Coninck van [4] Babel, [5] te Jerusalem, ende belegerdese.

2 Ende de Heere gaf Jojakim den Coninck van Juda, in sijne hant, ende [6] een deel der vaten des huyses Godes, ende hy [7] brachtse [8] [in] 't lant Sinear, [in] sijnes Godts huys: Ende de vaten bracht hy [9] in het schat-huys [10] sijnes Godts.

3 Ende de Coninck seyde tot Aspenaz, [11] den Oversten sijner [12] Camerlingen, dat hy voortbrengen soude [eenige] uyt de kinderen Israëls, te weten, [13] uyt het Coninckliche zaet, ende uyt de [14] Princen,

4 Jongelingen aen de welcke [15] geen gebreck en ware, maer [16] schoon van aensicht, ende [17] vernuftich in alle wijsheyt, ende ervaren [18] in wetenschap, en [19] kloeck van verstande, ende in de welcke [20] bequaemheyt ware, [21] om te staen in des Coninckx paleys: ende datmense onderwese in [22] de boecken, en [23] sprake der Chaldeen.

5 Ende de Coninck [24] verordineerde haer [25] watmense dach by dach geven soude van [26] de stucken der spijse des Coninckx, ende

1 Te weten, doe het derde jaer ten eynde ginck, ende het vierde begon, doe Jojakim absoluyt Coninck woude zijn, sich onttreckende uyt de gehoorsaemheyt die hy te vooren aen Nebucadnezar beloofst hadde, Jerem. 25. 1. And. na het derde jeer. Vergel. 2. Reg. 24. 1.
2 Hy is geweest een sone Iosiæ, de broeder Zedekiæ, des laetsten Coninckx van Juda.
a 2. Reg. 24. 23. 2. Chron. 36, 6.
3 Hy wort van Iosepho ende andre genoemt Nebucadnezar de Groote, van wegen sijn groot Coninckrijcke, en groot gebiedt: Sijn Vader hiet oock Nebucadnezar.
4 Siet Jes. cap. 13. v. 19.
5 Of, voor, of nae Ierusalem toe. T. w. om de belegeringe te bereyden, doende in het vierde jaer 't gene dat Ieremias voorseyt hadde cap. 1. &c.
6 De reste wiert, door Godes beschickinge, in den Tempel bewaert, tot de wechvoeringe des Coninckx Iechoniæ, Jer. 27. 18, 19, 20. Ja oock bleevender noch eenige tot de destructie der stadt toe.
7 T. w. de vaten, die hy, nae de wijse der heydenen, eerst sijnen afgodt heeft gepresenteert, ende daer na in 't schathuys wech-geleyt, als volcht. Vergel. 2. Chron. 36. 7. Andersins ist waerachtich dat hy oock Jojakim, met vele andere, gevanckelick gesonden heeft nae Babel. Siet het volg. ende ond. 2. 25.
8 And. nae 't lant Sinear sijnes Godts huys. Van Sinear siet Gen. 10. op v. 10. ende cap. 11. 2.
9 'Twelck binnen Babylonien was, siet 2. Chron. 36. 7.
10 T. w. Bels, des grooten Afgodts der Babyloniers, der Assyriers, en der Persen. siet Jes. 46. 1. ende Dan. 4. 8.
11 Of, sijnen grooten hofmeester.
12 Of, hovelingen, eygentlick gesnodene. siet Gen. 37. op v. 36. en 2. Reg. 20. 18.
13 *Hebr.* uyt het zaet des Rijcks. O. uyt, of van de jongelingen, die uyt Coninckliken zade geboren waren. siet Jes. 39. 7. ende Jerem. 41. 1.
14 Of Vorsten, of Overste. Eenige onder de Rabbinen, meynen dat het woort Parthemim beteeckent de Gouverneurs, woonende en regerende ontrent de riviere Perath of Phrath. Andre onder de Joden meynen dat dit woort soo veel beteeckent, als, groote Vorsten, ende Heerschappers.
15 T. w. geen gebreck noch smette des lichaems, maer volmaeckt van lijf ende van leden.
16 *Hebr.* goet van aensien.
17 Of verstandich in alle wijsheyt, niet datse even doe ter tijt alle wijsheyt, &c. mosten hebben, maer sy mosten van goeden aert ende verstant wesen, om sulcx met der tijt te komen begrijpen ende leeren.
18 Of, in kennisse. *Hebr.* kenners der kennisse.
19 *Hebr.* verstant hebbende [in] wetenschap.
20 *Hebr.* kracht. O. aert, vernuft, verstant.
21 O. om te dienen. siet Deut. 1. op v. 38. ende 1. Reg. 10. 8. Dit was van den Prophete Jesaia voorseyt, cap. 39. 7. voor den Coninck staen, kan hier oock verstaen worden, om treffelicke ampten in toecomende tijden te bedienen. Dese jongelingen liet de Coninck tot desen eynde aldus optrecken, op hope dat hy de Joden door de selve, als sy tot hare jaren souden gecomen zijn, te beter in gehoorsaemheyt soude konnen houden.
22 Het Hebr. woort beteeckent alles daer in yet geschreven ofte verhaelt wort, een boeck, een brief, een register, &c. Te vooren waren dese jongelingen van hare godtsalige ouders en leermeesters onderwesen geweest in Godes Wet-boeck: Nu souden sy onderwesen worden inder Chaldeen boecken, die vol van ydele konsten, ende afgodische superstitien waren: En alsoo wierden sy gebracht in het grootste gevaer nae ziele, ende lichaem.
23 Of, tale, *Hebr.* tonge.
24 Of, stelde, verordede, bestelde.
25 *Hebr.* het woort, ofte de sake des daechs op sijnen dach, gelijck Exod. 5, 13.
26 Brocken, portie, gerichten, of overschot,

van

van den wÿn [27] sÿnes dranckx / ende datmense [28] drie jaren [also] optoge / ende dat sy ten eynde der selver souden [29] staen voor het aengesichte des Conincks.

6 Onder de selve nu waren uyt de kinderen Juda / Daniel / Hananja / Misaël / ende Azarja.

7 Ende de Overste der Camerlingen [30] gaf hen [31] [andre] namen / ende [32] Daniel noemde hy [33] Beltsazar / ende Hananja Sadrach / ende Misaël Mesach / ende Azarja Abed Nego.

8 [34] Daniel nu [35] nam voor in sÿn herte / dat hy sich niet en soude [36] ontreynigen met de stucken der spÿse des Conincks / noch met den wÿn [37] sÿnes dranckx: daerom versocht hy vanden Oversten der Camerlingen / dat hy sich niet en mochte ontreynigen.

9 Ende Godt [38] gaf Daniel genade ende barmhertichheyt voor het aengesichte van den Oversten der Camerlingen.

10 Want de Overste der Camerlingen seyde tot Daniel / [39] Ick vreese mÿnen heere den Coninck / die ulieder spÿse / ende ulieder dranck verordineert heeft: [40] want waerom soude hy ulieder aengesichten droever sien / dan der jongelingen / [41] die in gelÿckheyt met ulieden zÿn? [42] also soudt ghy [43] mÿn hooft by den Coninck [44] schuldich maken.

11 [45] Doe seyde Daniel [46] tot Melzar / dien de Overste der Camerlingen [47] gestelt hadde over Daniel / Hananja / Misaël / ende Azarja:

12 [48] Beproeft doch [49] uwe knechten tien dagen lanck / ende men geve ons [50] van het gezaeyde te [51] eten / ende water te drincken.

13 Ende men sie voor u aengesichte onse gedaenten / ende de gedaente der jongelingen / die de stucken van de spÿse des Conincks eten: ende doet met uwe knechten [52] nae dat ghy sien sult.

14 Doe hoorde hyse in dese sake / ende hy beproefde se tien dagen.

15 Ten eynde nu der tien dagen / sach-

27 *Hebr.* sijner drancken, of drinckingen, D. van sulcke wijnen / of dranck / als hy selfs dronck.
28 In welcken tijdt vermoedelick sy de Chaldeeusche sprake / de Religie / ende wetten der Chaldeen souden konnen leeren.
29 D. dienen. Siet Deu. 10.8. ende 1. Reg. 17.1. ende d'aent.
30 T. w. uyt bevel des Conincks / als te sien is ond. cap. 5.22. *Hebr.* stelde.
31 Aldus heeft oock Pharao / Josephs name verandert. Gen. 41.45. Ende Pharao-Necho / Eliakims / 2. Reg. 23.34. ende 24.17. 't schijnt dat dit pleech te geschieden tot een teecken van heerschappye over sulcke persoonen / Oock schijnt het hier geschiet te zijn aen Daniel ende sijne metgesellen / uyt haet van de namen des waren Godts / die inde namen deser jongelingen waren / T. w. El, ende Iah, ende op dat sy alsoo den waren Godt des te eer vergeten ende de namen der Afgoden haer gemeyn ende familier maken souden / haer gevende namen der afgoden / in plaetse des waren Godts. want nae sommiger gevoelen / is Daniel, so veel / als Godt is mijn Richter: Chananjah, Godt heeft my genade gedaen: Misael beteeckent so veel / als eenen die den Heere aengrijpt: Azarjah, de hulpe des Heeren. of / die Godt helpt: Maer Beltsazar beteeckent eenen / die Bels schatten wechleyt ende bewaert: Sadrach, eenen die invloeyingen krijgt van den Coninck der Planeten, D. van de Sonne / Mesach, eenen die de Godinne Sacha toebehoort, AbedNego, beteeckent eenen dienaer van Nego, den Afgod des vyers, het heeft / buyten twijfel / desen godtsaligen jongelingen seer verdroten / datmen haer gedwongen heeft de namen der Afgoden te dragen / in plaetse van die troostelicke namen des waren Godts / die hare godsalige ouders haer gegeven hadden.
32 *Hebr.* hy stelde voor Daniel. ende soo in't volg. Daniel wort eerst genoemt / als zijnde uyt Coninclicken stamme / ofte om dat hy sijne metgesellen in wijsheyt ende verstant overtreffe: Ofte / om datter in dit Boeck voornamelick van hem gesproken wort.
33 Nae den name des Afgodts Bels. siet c. 4.8. Tusschen desen name Daniels / ende des Conincks te Babel / en is maer een letter onderschept / Daniel wiert genoemt Beltschazar, ende de Coninck Belschazar. ond. cap. 5.1.
34 'Tgene dat Daniel gedaen heeft / moetmen verstaen / dat sijne metgesellen oock gedaen hebben / als blijckt V. 11, 12.
35 *Hebr.* settede, of / leyde op sijn herte.
36 D. sijne conscientie besmetten met onreyne spijse te eten: Want de Chaldeen aten van verscheyden spijsen / als van verckens / hasen / ende verscheydene soorten van visschen ende vogelen / die den kinderen Israels te eten van Godt verboden waren / Levit. 11. Deut. 14. Ende sy besmetteden oock de geoorloofde spijsen met Afgodische ceremonien ende aenroepingen harer goden / Dan. 5.4. ende 1. Cor. 10, 7. Immers en konde Daniel sulcx niet doen / sonder sijnen naesten te ergeren. siet Matt. cap. 18.7.
37 T. w. des Conincks / D. des wijns daer de Coninck selfs van dronck. Doch in het Hebr. staet het veelvoudich getal / sijner drancken, waer uyt / nae sommiger meyninge / af te nemen is / dat de Coninck van verscheydene soorten der wijnen dronck / die oock Daniel / ende sijnen metgesellen voorgestelt wierden.
38 *Hebr.* stelde Daniel ter goedertierenheyt, ende ter barmherticheden. Siet dergelijcke maniere van spreken / ende van dergelijcke genade Godes. 1. Reg. 8. op V. 50. ende Psal. 106.46. Siet oock Neh. cap. 1. op V. 11. De sin is / Godt gaf dat Daniel / noch sijne metgesellen niet gedwongen en wierden van des Conincks spijse te eten: Maer Aspenaz sach het door de vingeren / als de Bottelier of spijsmeester haer moes / of hof-spijse te eten gaf.
39 Hy geeft hier te kennen / dat hy Daniel / ende sijnen metgesellen wel soude toelaten 'tgene dat sy van hem begeerden / ten ware dat hy gevreest hadde in perikel sijnes levens te komen / indien de Coninck gemerckt hadde / dat hare gestalte ware vervallen: ende dat hy d'oorsake daer van soude ondersocht hebben.
40 Als of hy seyde / Waerom soude ick d'oorsake daer van zijn / dat de Coninck soude sien / dat uwe aengesichten droever / jammerlicker / mismaeckter / ontstelder / magerder / of treuriger souden zijn? Vergel. Gen. 40.6. ende de aenteeck. aldaer.
41 T. w. van drye jaren / D. die oock / gelijck ghylieden / drye jaren lanck aldus moeten opgetrocken worden. Andere verstaen het aldus / die u lieden in ouderdom gelijck zijn. *Hebr.* nae uwe gelijckheyt. ofte / nae uwe blijtschap, 'twelck soude zijn / die blijde van gelaet zijn / gelijck ghy nu zijt / ende niet droeve.
42 De sin is / dus doende / soudt ghylieden maken / dat ick van den Coninck aen het leven soude gestraft worden: anders / wil hy seggen / soude ick geern ulieden uwe begeerte toelaten.
43 D. mijn leven.
44 *Hebr.* verschulden, D. mijn leven in perikel brengen.
45 Te weten / doe hy merckte dat de overste der Camerlingen sulcks door de vingeren sach / als hy maer buyten perikel ende verwijt mochte blijven.
46 And. Tot den besorger, uytdeelder, Bottelier. keucken-meester, Schaffer.
47 Te weten / om haer spijse ende dranck te geven / ende sorge te dragen over hare opvoedinge.
48 And. versoeckt het doch met uwe knechten.
49 D. ons / my Daniel / ende mijne metgesellen.
50 *Hebr.* van het zaet, D. van 't gene dat uyt het gesaeyde zaet der aerde voort-comt / als allerley moeskruyt / item gerste / erwten / boonen / Rijs / gierse / &c. Natuerlicker wijse is vleesch ende wijn voetsamer dan moes en water / maer vermoedelick sal Daniel / ende sijne metgesellen gesien hebben op 't gene datter geschreven staet Deut. 8.3. De mensche en leeft niet vanden broode alleen, maer. &c.
51 *Hebr.* en wy sullen eten, &c.
52 D. nae gelegentheyt van saken / nae dat ghy sult raetsaem vinden / als ghy een proeve aen ons sult gedaen hebben.

men dat hare gedaenten [53] schoonder waren / ende sy vetter waren van vleesche / [54] dan alle de jongelingen / die de stucken der spÿse des Conincks aten.

16 Doe geschiedde het / dat Melzar de stucken harer spÿse wechnam / mitsgaders [55] den wÿn hares dranckx / ende hy gaf haer [van] 't gezaeyde.

17 Dese vier jongelingen nu / dien gaf Godt [56] wetenschap ende verstant in alle [57] boecken / ende wÿsheyt: maer [58] Daniel gaf hy verstant in allerley [59] gesichten ende droomen.

18 Ten eynde nu [60] der dagen waer van de Coninck geseyt hadde / [61] datmense soude inbrengen / so brachtse de Overste der Camerlingen in voor het aengesichte Nebucadnezars.

19 [62] Ende de Coninck sprack met haer / doch daer en wert uyt haer alle niemant gevonden / gelÿck Daniel / Hananja / Misaël / ende Azarja: ende [63] sy stonden voor het aengesichte des Conincks.

20 Ende [in] alle saken [64] van verstandige wÿsheyt / die de Coninck haer afvraegde / so vondt hyse [65] tien malen [66] boven alle de [67] tooveraers / [ende] sterre-kÿckers / die in sÿn gantsch Coninckrÿcke waren.

21 Ende [68] Daniel [69] bleef [70] tot [71] het eerste jaer des Conincks Cores toe.

53 *Hebr.* goed. of goeder, D. levendiger / beter van coleure / schoonder.
54 D. dan de jongelingen / die van de beste ende voetsaemste spijse gegeten hadden. niet de delicate spijse ende dranck / maer Godes segen maeckt schoon ende vett. Vgel. Jud. 13.4. Siet hier van Godes belofte Exod. 23.25. ende Vgel. voorder Psa. 104.13 / 14 / 15. ende Psal. 145.15 / 16. Hebr. 11. 37 / 38. Matt. 4.4.
55 D. dien sy drincken souden. siet V. 8.
56 T. w. inde drye konsten / in politijcke saken / ende in natuerelicke dingen: maer niet in de conste van tooverye / welcke Godt verboden heeft / Deut. 18.11.
57 Siet hov. V. 4.
58 Daerom heeft Godt Daniel / eenige besondere gaven boven sijne metgesellen gegeven / om hem daer door in aensien te brengen / want hy hem boven sijne metgesellen in voortreffelicke saken gebruycken wilde.
59 Van Gesichten: siet Gen. 15, op V. 1. ende cap. 46. op V. 2. Num. 12.6. ende van droomen, Gen. 20. op V. 3. doch somtijts worden gesichten ende droomen voor een genomen / als Job 33.15.
60 Te weten / dier drye jaren / daer van V. 5. gesproken is.
61 Of / dat hyse, Te weten / de Overste der Camerlingen / soude inbrengen / Te weten / in het palleys.
62 Of / als de Coninck met haer sprack, so en isser niemant, &c.
63 Dat is / als de Coninck hare wijsheyt hoorde / heeft hy geoordeelt / dat sy weerdich waren in het getal sijner officieren aengenomen te worden / ende hem in groot-wichtige saken te dienen. siet V. 4.
64 *Hebr.* van wijsheyt der verstandicheyt.
65 Of / veel mael. *Hebr.* tien handen. Siet Gen. 43. op V. 34. Siet oock 2. Sam. 19.43.
66 Dat is / treffelicker / verstandiger / dan alle de tooveraers.
67 Siet Genes. 41. op V. 8. ende Exod. 7.11.
68 Hier wort Daniel alleen genoemt / niet sijne metgesellen / om dat doorgaens in dit Boeck sal gesproken worden van 'tgene dat Godt door Daniel heeft gedaen ende voorseyt.
69 *Hebr.* was. alhoewel niet altoos in evengrooten aensien ende hooch-achtinge inder Coningen hoven / als blijckt / cap. 5. vss. 13 / 16.
70 Het woordeken tot, en sluyt niet altoos den toekomenden tijt uyt / alsoo dat het hier niet te seggen en is / dat hy sulcks niet en soude gebleven zijn ten tijde des Conincks Cores: wy lesen cap. 10.1. dat hem in den derden jare deses Conincks / noch groote dingen van Godt zijn geopenbaert geworden. In sulcker beteeckenisse moet oock het woordeken tot genomen worden. 2. Sam. 6.23. Psal. 110.1. Matt. 1.25.
71 Daniel heeft over de LXXVII jaren geleeft in het hof der Coningen te Babel / eerst onder Nebucadnezar den Grooten: daer na onder Euilmerodach sijnen sone: ende onder Belsazar. In het eerste jaer van Cores (die Coninck van Persen zijnde / oock Coninck van Babel geworden is /) zijn de Joden uyt hare seventich-jarige gevangenisse ontslagen, soo lange / ende noch daer na heeft Godt Daniel in't leven gespaert / op dat hy sijn volck soude voorstaen / onderwijsen / ende troosten den gantschen tijt harer gevangenisse. een bewijs van Godes sonderlinge sorge over sijn volck.

Het ij. Capittel.

De Coninck Nebucadnezar droomt eenen droom / den welcken hy vergeten hebbende / begeert den selven van de Wijse der Chaldeen te weten / V. 1 / &c. sy dit niet konnende doen / worden ter doot verwesen / 12. De droom wort Daniel in een gesichte geopenbaert / na dat hy ende sijne metgesellen Godt den Heere yverich gebeden hadden / 17. daer voor sy Godt dancken / 23. Ende Daniel openbaert den Coninck den droom / mitsgaders de uytlegginge des selven / 25. daerom wort Daniel van den Coninck verhooght / 46.

1 [1] IN het tweede jaer nu [2] des Coninckrÿcks Nebucadnezars / droomde Nebucadnezar [3] droomen: Daer van wert sÿnen geest [4] verslagen / ende sÿn slaep [5] wert in hem gebroken.

2 Doe [6] seyde de Coninck / datmen roepen soude [7] de tooveraers / ende de sterrekÿckers / ende de [8] guychelaers / ende [9] de Chaldeen / om den Coninck sÿne droomen [10] te kennen te geven: sy nu quamen / ende stonden voor het aengesichte des Coninckx.

3 Ende de Coninck seyde tot haer / Ick

1 Dit en is niet te verstaen van het tweede jaer in het welcke Nebucadnezar heeft begonnen te regeren / want Daniel wort hier met de wijse te Babel gesocht om gedoodt te worden / onder de welcke hy niet en is gerekent geworden / dan nae dat hy drye jaer in het hoff Nebucadnezars was opgevoedt / ende inde schrift der Chaldeen onderwesen geweest. Men kan dit verstaen van het tweede jaer der absolute regeringe Nebucadnezars / sijn Vader doodt zijnde / ende hy nu alleen regerende over de geheele monarchye van Babylonien / na dat hy victorieus uyt Egypten / ende het Joodsche lant was weder-gekomen / ende nu in vrede over de selve regeerde.
2 Niet des Rijcks Cyri, maer Nebucadnezars: want dit wort hier alleene tot onderscheyt by-gevoecht / dewijle van den Coninck Cyro in het laetste vs des voorgaenden Capittels was gewach gemaeckt / dat niemant en meyne / dat dese historye gevallen zy in Cyri rijcke.
3 Aldus spreeckt de Prophete / om dat of het wel maer een droom geweest en is / so worden der in den selven vele deelen of stucken verhaelt / als V. 31, &c. te sien is. And. droomen, D. eenen besonderen / ende voortreffelicken droom.
4 Hier uyt heeft de Coninck vernomen ende kunnen oordeelen / dat het eenen extraordinarisen droom was / dien Godt hem hadde ingegeven / als Josephs / Gen. 37. des Schenckers ende Backers / Gen. 40.6. Pharaonis Gen. 41. Abimelechs / Gen. 20.3. Labans Gen. 31. siet de aent. Gen. 40. op V. 6. ende siet van het Hebr. woort Jud. 13. op V. 25. Vgel. Gen. 41.8.
5 Of / als sijn slaep in hem was, D. doe hy noch sliep.
6 D. geboodt / als cap. 1.3.
7 siet Gen. 41. de aent. op V. 8.
8 Siet Exo. 7. op V. 11.
9 Dit was in die tijden een eere-naem / als of sy al de wijsheyt ende wetenschap alleen gehadt hadden / ende dat in andre landen of menschen / geen wijsheyt en ware te vinden geweest.
10 Verstaet hier by / ende daer na uyt te leggen, V. 5.

hebbe

hebbe eenen droom gedroomt: ende mijn geest is ontstelt/ [11] om dien droom te weten.

4 Doe spraken [12] de Chaldeen/ tot den Coninck [13] in't Syrisch: [14] O Coninck/ leeft in [15] eeuwicheyt/ segt [16] uwen knechten den droom/ [17] so sullen wy de uytlegginge te kennen geven.

5 De Coninck antwoordde/ ende seyde tot de Chaldeen/ [18] De sake is my ontgaen: Indien ghy my den droom ende sijne uytlegginge niet bekent en maeckt/ [a] [19] ghy sult in stucken gehouwen worden/ ende uwe huysen sullen tot eenen [20] dreck-hoop gemaeckt worden.

6 Maer indien ghylieden den droom ende sijne uytlegginge te kennen geeft/ so sult ghy geschencken ende [21] gaven/ ende [22] groote eere van my ontfangen: Daerom geeft my den droom ende sijne uytlegginge te kennen.

7 Sy antwoordden ten tweeden male/ ende seyden/ De Coninck segge sijnen knechten den droom/ dan sullen wy de uytlegginge te kennen geven.

8 De Coninck antwoordde ende seyde/ Ick weet [23] vastelick/ dat ghylieden [24] den tijt uytkoopt/ dewijle ghy siet/ dat [25] de sake my ontgaen is.

9 Indien ghylieden my [26] dien droom niet te kennen en geeft/ ulieder [27] vonnisse is eenderley/ daerom hebt ghy een leugenachtich ende verdicht woort voor my te seggen/ bereydet/ [28] tot dat de tijt verandere: Daerom segt my den droom/ dan sal ick weten/ dat ghy my de uytlegginge des selven sult te kennen geven.

10 De Chaldeen antwoordden [29] voor den Coninck/ ende seyden/ [30] Daer en is geen mensche [31] op den aerdbodem/ die des Conincks [32] woort soude konnen te kennen geven: daerom en isser geen Coninck/ [33] Groote of heerscher/ die sulck een sake begeert heeft van eenigen tooveraer of sterre-kijcker/ of Chaldeer.

11 Want de sake die de Coninck begeert/ [34] is te swaer: ende daer en is niemant anders/ die de selve voor den Coninck te kennen [can] geven/ dan [35] de Goden/ welcker wooninge [36] by 't vleesch niet en is.

12 [37] Daerom wert de Coninck toornich ende seer verbolgen/ ende [38] seyde/ datmen alle de wijse te Babel soude ombrengen.

13 Die [39] wet dan ginck uyt/ ende [40] de Wijse werden gedoodt: [41] men socht oock Daniel/ ende sijne metgesellen/ om gedoodt te worden.

14 [42] Doe bracht Daniel eenen raedt ende oordeel in/ aen Arioch [43] den oversten der trauwanten des Conincks/ die uytgetogen was/ om de Wijse van Babel te dooden.

15 [44] Hy antwoordde ende seyde tot Arioch [45] den bevel-hebber des Conincks/ [46] Waerom soude de Wet van 's Conincks wegen/ [soo] verhaestet worden? [47] doe gaf Arioch aen Daniel de sake te kennen.

16 [48] Ende Daniel ginck in/ ende versocht van den Coninck/ dat hy hem eenen bestemden tijt woude geven/ dat hy den Coninck de uytlegginge te kennen gave.

17 Doe ginck Daniel nae sijn huys/ ende [49] hy gaf de sake sijnen metgesellen Hanania/ Misaël/ ende Azarja te kennen:

18 Op datse [50] van den Godt des hemels [51] barmherticheden versochten over dese verborgentheyt/ dat Daniel/ ende sijne metgesellen met de overige Wijse van Babel/ niet om en quamen.

19 Doe wert Daniel [52] in een nacht-gesichte de verborgentheyt geopenbaert: doe [53] loofde Daniel den Godt des hemels.

20 Daniel [54] antwoordde/ ende seyde: [55] De name Godts zy gelooft van eeuwicheyt tot in eeuwicheyt/ want [56] sijne is de wijsheyt/ ende de kracht.

21 Want [57] hy verandert de tijden ende stonden/ hy [58] set de Coningen af/ ende hy [59] bevesticht de Coningen: hy geeft den wijsen wijsheyt/ ende wetenschap den genen [60] die verstant hebben:

22 Hy [b] openbaert [61] diepe ende verborgene dingen: [62] hy weet wat in het duystere is/ want [63] het licht woont by hem.

23 Ick dancke ende ick lobe u/ ô Godt mijner vaderen/ om dat ghy my wijsheyt ende [64] kracht gegeven hebt; ende my nu bekent gemaeckt hebt/ dat wy van u versocht hebben/ want ghy hebt [65] ons [66] des Conincks sake bekent gemaeckt.

24 Daerom ginck Daniel in tot Arioch/ dien de Coninck gestelt hadde om de Wijse van Babel om te brengen: hy ginck henen ende seyde aldus tot hem: [67] En brengt de Wijse van Babel niet om: [maer] brengt my in voor den Coninck/ ende ick sal den Coninck [68] de uytlegginge te kennen geven.

25 Doe bracht Arioch [69] met haeste Daniel in voor den Coninck/ ende hy sprack alsoo tot hem/ Ick hebbe eenen man van

11 Dit is eene kort afgebrokene reden in verbaestheyt gesproken/ die op dese/ ofte diergelijcke wijse kan vol gemaeckt worden/ Ende ick ben begeerich om dien droom te weten.
12 Onder desen name moetmen hier verstaen alle die soorten van toovenaers daer v. 2. van gesproken is.
13 Hebr. in't Aramisch, want Aram is Syria. siet 2. Sam. 8. de aenteeck. op v. 5. de Syrische sprake was oock de sprake der Chaldeen ende der Babyloniers/ ende sy was in die tijden seer gemeyn in alle de oostersche landen.
14 Van hier af/ tot het eynde des 7 cap. is de text Chaldeeus/ of Babylonisch.
15 D. lange ende geluckelick. Vgl. 1. Reg. 1.31. met d'aenteeck. Hebr. in eeuwicheden.
16 D. ons/ die uwe knechten zijn.
17 Dit is al te stoute eene beloftenisse/ te beloven de uytlegginge eenes drooms/ eer sy den selven gehoort hadden.
18 D. Ick hebbe vergeten wat ick gedroomt hebbe/ als v. 8. And. daer gaet een bevel van my uyt, T.w. 'tgene dat hier volcht/ Ten zy dat ghy, &c. ende alsoo v. 8.
a Dan. 3. 29.
19 Chald. Ghy sult [tot] stucken gemaeckt worden, D. ghy sult in stucken gekapt/ of gehouwen worden. Dit was in hem-selven eene gantsch onrechtveerdige begeerte/ ende sulck een dreygement gantsch tyrannisch: want wat mensche isser/ die eenes anderen menschen droom kan weten? Nochtans dewijle dese sterre-kijckers haer beroemden uyt den loop des hemels verborgene dingen/ oock toekomende te kunnen weten ende voorseggen: So en eyscht de Coninck hier niet meer van haer/ dan sy selve vermaten te kunnen doen/ Godt dese sake alsoo door sijne voorsichticheyt stuerende/ op dat de ydelheyt van hare hooge beroeminge soude openbaer worden.
20 Of/ misthoop, privaet. alsoo cap. 3. 29. ende Ezr. 6. 11.
21 Het Chald. woort beteeckent eene overvloedige of overdadige vereeringe/ alsmen geen gelt en spaert.
44 D. hy sprack/ ofte hy hief sijn reden op. Alsus wort het woort antwoorden dickwijls genomen. Siet Judic. 18. op v. 14.
45 Chald. heerscher. 'twelck hier soo veel is als eenen Gewelthebber/ of Oversten van des Conincks guarde/ als v. 19.
46 D. wat reden isser/ datmen dus haestelick met het dooden der Wijsen voortvaert? En soude het uytvoeren deser sententie niet kunnen of mogen noch wat opgeschort worden? Chald. Waerom haest dese wet of sententie van het aengesichte des Conincks?
47 Hier uyt blijckt/ dat Daniel niet en is ontbodē geweest met de toovenaers/ &c. De Heere en heeft niet gewilt/ dat sijne dienaers onder des duyvels dienaers gemengt/ ofte gerekent souden worden/ tot verkleyninge ofte verdonckeringe van de eere sijner heyliger Majesteyt.
48 Verstaet dit alsoo/ dat Daniel in het palleys des Conincks gegaen is/ ende door eenen van de voornaemste hovelingen versocht heeft/ dat hem eenen sekeren tijt mochte gestelt worden om den Coninck den droom ende de uytlegginge des selven te kennen te geven/ maer selfs en is hy voor dat mael tot dē Coninck niet ingegaen/ noch en heeft hem niet gesproken/ want v. 25. staet/ dat Daniel van Arioch tot den Coninck is gebracht.
49 T. w. tot dien eynde/ op datse met hem Godt souden bidden/ dat hy hem den droom ende de uytlegginge des selven soude willen openbaren/ siet v. 23. ende v. 30. Of schoon Daniel sijne metgesellen in wijsheyt ende verstant verre te boven ginck/ so en veracht hyse nochtans niet/ maer hy versocht/ dat sy hare gebeden tot de sijne souden willen voegen: gelijck Paulus oock gedaen heeft Rom. 15. 30. 2. Cor. 1. 11. Phil. 1. 19.

Hier uyt blijckt/ hoe groot dat des Coninck begeerte was om desen droom te weten.
22 Of/ veel heerlickheyt. T.w. verhooginge van gagien/ privilegien/ vryheden/ vereeringen.
23 Chald. uyt vaste. D. sekerlick/ voor seker.
24 D. uytstel soeckt/ tijt soeckt te winnen/ ende mijn begeerte uyt te stellen soo lange alst ulieden goet duncken sal.
25 Chald. het woort. Siet bov. de aenteeck. op v. 5.
26 Verst. hier by/ met sijne uytlegginge.
27 Chald. wet. Vgel. Esth. 4. 11. Als of de Coninck seyde/ Ghy weet wel/ wat vonnisse datter alreede over ulieden uytgesproken is/ T.w. dat ghy sult in stucken gehouwen worden/ v. 5. Daerom hebt ghy, &c.
28 D. tot dat ick met lanckheyt van tijde vergete ulieden aen te porren: ende ghy midler wijle omkomen meucht.
29 D. inde tegenwoordicheyt des Conincks/ of voor het aengesichte des Conincks. als v. 11.
30 Sy brengen drie redenen van excusen by/ 1. Dat het den mensche onmogelick is. 2. Dat noyt Coninck sulcks ge-eyscht en heeft. 3. Dat het alleen de goden toekomt te weten/ 'tgene dat de Coninck van haer begeerde te weten.
31 Chald. op het drooge, als Gen. 1. 10.
32 D. 'tgene dat de Coninck begeert te weten.
33 Het Chald. woort beteeckent eenen die groot is in macht/ of eere/ of eenige andre sake.
34 Chald. is te dierbaer, te kostelick, D. sy en wort onder de menschen niet gevonden.
35 Dit is gesproken nae de wijse der heydenen/ die vele Goden hadden.
36 D. by de menschen die met vleesch ende bloet bekleedt zijn.
37 Eensdeels om dat sy des Conincks begeerte niet en konden voldoen: Ander-deels om dat sy den Coninck genoechsaem van tyrannye beschuldichden/ om dat hy sulcke onmogelicke/ ongehoorde/ ja goddelicke dingen van haer woude weten.
38 D. geboodt.
39 Vonnisse/ oordeel/ sententie.
40 Eenige der Wijsen. Daniel heeft verhindert datse niet alle en zijn gedoodt geworden/ maer de sententie was aen eenigen al ter executie gebracht/ eer Daniel te voorschijn quam.
41 Hier uyt is af te nemen/ dat Daniel/ ende sijne metgesellen/ niet en zijn geweest in het geselschap der Chaldeeusche toovenaers/ doe sy voor den Coninck quamen.
42 And. doe antwoorde Daniel aen Arioch met raet ende wijsheyt. And. doe schorte Daniel het besluyt ende de commissie, welcke aen Arioch gegeven was. And. doe antwoorde Daniel eenen raet ende voorsicheyt. D. eenen voorsichtigen raedt.
43 Siet Genes. 37. de aenteeck. op v. 36.
50 Chald. van het aengesichte Godes des Hemels.
51 Alhoewel dese mannen soo uytnemende waren in godtsalicheyt/ so en wenden sy geene verdiensten voor/ om welcker wille sy de openbaringe deser verborgentheden souden verdienen.
52 In den slaep/ of wacker zijnde.
53 Hebr. segende, als Gen. 14. 20. ende elders.
54 Siet bov. op v. 15.
55 D. Godt de Heere, als Psal. 7. 18. ende 113. 2. ende 115. 18. ende 116. 4.
56 So dat sijn voornemen op geenderley wijse en kan tegen gestaen ofte belet worden.
57 D. hy ordineert/ stiert/ ende regeert/ alle de saken die in de werelt geschieden/ nae sijn believen ende goddelicke almacht. Also dat alle dinck/ persoone/ ende wat het wesen mach/ sijnen sekeren bestemden tijt van Godt verordineert is/ wanneer/ hoe/ door wien/ dit ofte dat onfeylbaerlick geschieden sal/ of het schoon alle menschen ende duyvelen sochten te verhinderen/ Vgel. Eccles. 3. 1.
58 Of/ versett. Chald. die de Coningen over sett, T.w. van eenen hoogen tot eenen nederigen staet/ Ja oock van het leven in het graf. And. hy doetse voor-by-gaen. hy neemtse wech. Siet d'exempelen van Nebucadnezar/ ende Belsazar/ in dit boeck/ ende vgel. met dese plaetse Job 12. op v. 18.
59 Of/ sett in. T. w. in hare Coninckliche weerdicheyt, siet Psal. 75. op v. 7. ende Job 34. op v. 24.
60 Chald. die verstant kennen, ofte/ weten, Siet Jac. 1. 5/ 17.
b Iob 32. 8.
61 D. 'tgene dat de mensche niet en soude kunnen verstaen noch door-gronden/ ten ware dat hy haer verstant door de werckinge sijnes H. Geestes verlichtte.
62 De sin is/ Daer en is geen dinck soo verborgen/ of 'tis voor sijne oogen openbaer. Siet Hebr. 4. 13. Ja hy weet oock alle toekomende dingen.
63 De H. Schrift getuycht/ dat Godt het licht selfs is/ 1. Joh. 1. 5. Dat hy in het licht is/ 1. Joh. 1. 7. Dat hy woont in het licht/ daer niemant toe komen en kan/ 1. Tim. 6. 16. So dat voor sijne oogen geen dinck duyster noch verborgen en is.
64 Verstaet hier door kracht ofte stercte, couragie ofte moet/ om het wreede voornemen des Conincks te stutten. Sommige verstaen hier door de kracht, het vermogen/ ofte de macht/ om des Conincks droom ende de beduydinge des selven te verstaen. want Daniel en hadde geene uytwendige kracht van wapenen/ gelijck de Coningen ende Princen deser werelt hebben.
65 T.w. my/ ende mijne metgesellen.
66 D. des Coninck droom/ ende de uytlegginge des selven.
67 Daniels meyninge is/ dat de Wyse geensins daer mede de doot verdient en hadden/ om dat sy den Coninck den droom niet seggen noch uytleggen en konden. Maer hy en excuseertse daer in niet/ datse toovenaers/ &c. waren/ ende ten dien aensien weerdich waren aen het leven gestraft te worden: De Coninck ter contrarie liet hare professie goet blijven/ ende hy straftese om dat sy de selve niet te dege en kosten/ nae sijne opinie.
68 Den droom/ ende de uytlegginge des drooms/ want sulcks versocht de Coninck.
69 Of/ op het spoedichste. Chald. met beroeringe, want inde haeste is beroeringe. het kan oock wel genomen worden nae de letter/ alsoo namelick/ dat Arioch in sijn gemoet is ontroert geweest/ om dat hy den Coninck soude kunnen verblijden/ ende om dat hy nu soude ontslagen worden van de commissie/ belangende het dooden der Wijsen.

de [70] gevanckelick-wechgevoerde van Juda gevonden / die den Coninck de uytlegginge sal bekent maken.

26 De Coninck [71] antwoordde ende [72] seyde tot Daniel / wiens name Beltsazar was: [73] Zijt ghy machtich / my bekent te maken den droom / dien ick gesien hebbe / ende sijne uytlegginge?

27 Daniel antwoordde voor den Coninck / ende seyde / De verborgentheyt die de Coninck eyscht / en kunnen de Wijse / de sterre-kijckers / de tooveraers / [noch] [74] de waersegger / den Coninck niet te kennen geven:

28 Maer daer is een Godt in den hemel / die verborgentheden openbaert / [75] die heeft den Coninck Nebucadnezar bekent gemaeckt watter geschieden sal [76] in het laetste der dagen: Uwen droom / ende de gesichten uwes hoofts op u leger / [77] zijn dese:

29 Ghy / ô Coninck / op u leger zijnde / clommen uwe gedachten op / wat [78] hier na [79] geschieden soude: Ende hy die verborgene dingen openbaert / heeft u te kennen gegeven watter geschieden sal.

30 My nu / my is de verborgentheyt geopenbaert / [80] niet door de wijsheyt die in my zy boven alle levendige: maer [81] daerom op datmen den Coninck de uytlegginge soude bekent maken / ende [82] op dat ghy uwes herten gedachten soudet weten.

31 Ghy / ô Coninck / [83] saecht / ende siet daer was [84] een [85] groot beelt / (dit beelt was treffelick / ende [86] des selven glans was uytnemende) staende tegens u over: ende [87] sijne gedaente was schrickelick.

32 Deses Beelts hooft was [88] van goeden goude / sijn borst / ende sijne armen van silver: sijn [89] buyck / ende sijne dyen van coper:

33 Sijne schenckelen van yser: sijne voeten [90] eensdeels van yser / ende eensdeels van leem.

34 [91] [Dit] saecht ghy / tot datter [92] een steen [93] afgehouwen wert [94] sonder handen: die sloech dat beelt aen sijne voeten van yser ende leem / ende vermaeldese.

35 Doe werden [95] t'samen vermaelt het yser / leem / koper / silver / ende gout / ende sy wierden gelijck caf van [96] de dorsch-vloeren des somers / ende de wint namse wech / ende daer en wert geen plaetse voor haer gevonden: maer de steen die het beelt geslagen heeft / wert tot eenen grooten berch / alsoo [97] dat hy de geheele aerde vervulde.

36 Dit is de droom: sijne uytlegginge nu / sullen [98] wy voor den Coninck seggen.

37 Ghy / ô Coninck / zijt [99] een Coninck der Coningen: want de Godt des hemels heeft u [100] een Coninckrijcke / [101] macht / ende sterckte / ende eere gegeven:

38 Ende [102] overal daer menschen kinderen woonen / heeft hy de beesten des velts / ende de vogelen des hemels / [103] in uwe hant gegeven / ende hy heeft u [104] gestelt tot een heerscher over alle de selve: [105] ghy zijt [106] dat gouden hooft.

39 Ende [107] na u sal [108] een ander Coninckrijcke opstaen / [109] leeger dan het uwe: daerna [110] een ander / het derde Coninckrijcke / van koper / 't welck heerschen sal [111] over de geheele aerde.

40 Ende [112] het vierde Coninckrijcke sal hart zijn / gelijck yser: aengesien het yser alles vermaelt / ende verswackt: [113] gelijck nu het yser / dat sulcx alles verbreeckt / [alsoo] sal't vermalen ende verbreken.

41 Ende dat ghy gesien hebt de voeten ende de teenen / ten deele van pottebackers leem / ende ten deele van yser / dat sal [114] een gedeelt Coninckrijcke zijn / [115] doch daer sal van des ysers vasticheyt in zijn / ten welcken aensien ghy gesien hebt yser vermengt met modderigen leem;

42 Ende [116] de teenen der voeten / ten deele yser / ende ten deele leem; dat Coninckrijcke sal [117] ten deele hart zijn / ende ten deele broosch.

43 Ende dat ghy gesien hebt yser vermengt met modderigen leem / sy sullen haer [wel] door menschelick zaet [118] vermengen / maer sy en sullen d'een aen d'ander niet hechten / gelijck als sich yser met leem niet en vermengt.

44 Doch in de dagen van [119] die Coningen / sal de Godt des Hemels [120] een Coninckrijcke verwecken / [c] dat in der eeu-

70 *Chald.* kinderen der gevanckenisse, ofte / gevanckelicke wech-voeringe. als ond. 5. 13.
71 Antwoorden, voor een redē aenvangen / of spreken. siet boven v. 20. eñ Pro. 15. op v. 1/28. eñ Pro. 16. 1.
72 T. w. na dat Daniel tot hem was ingebracht.
73 Dat is / hebt ghy de wetenschap ende verstant?
74 Verst. hier sulcke persoonen / die de Latijnen Haruspices noemen / die uyt het ingewant der opgeofferde beesten / haer vermaten toekomstige dingen te kunnen voorseggen. *Chald.* eygentlick Snyders, om dat sy de geofferde beesten opsneden / tot sulcken eynde als straer geseyt is, siet Ezech. 21. 10.
75 Ten heeft Godt den Heere niet beliest den Coninck Nebucadnezar door Daniel te openbaren even watter in alle particuliere Vorstendommen / ofte alle hoecken der werelt geschiedē soude: maer alleen wat gelegentheyt datter hebben soude met de vier Monarchyen in 't gemeen.
76 *Chald.* in navolginge der dagen. D. hier na / in volgende tyden. als onder vss. 29. ende 45. Vergel. oock Gen. 49. 1. ende Jerem. 23. 20.
77 *Chald.* is dit. D. het beteeckent dit datter geschieden sal in toekomende tijdē.
78 T. w. lange na uwe doot.
79 T. w. van uwe Monarchye / of sy in uwe nakomelingen sal blijven / of datse aen een ander geslachte ofte volck sal overgestelt worden.
80 Daniel en wil geensins hebben / datmen hem die eere soude geven / als of hy door sijne wijsheyt dē Coninck sijnē droom soude kunnen openbaren: maer hy wil datmen daer van al de eere Godt sal toeschrijven.
81 Of / om der gener wille die, &c. Of / deshalven op dat. *Chald.* ter oorsake op dat sy den Coninck bekent souden makē. waer vā de sin soude zijn / nae sommiger gevoelen / dit is my geopenbaert / om der Joden wille uwe gevangene / daer ick een van ben / in dese gevangenisse ofte ballingschap: door welcker gebeden Godt geopenbaert heeft / des Coninckx droom / ende de uytlegginge desselven: op dat sy eenigen troost daer door souden van u verkrijgen: die door my / den droom ende sijne uytlegginge / uwe Majesteyt sullen bekent maken. 82 D. op dat ghy weten meucht wat het zy daer ghy so seer over becommert zijt. 83 *Chald.* waert siende, niet met de vleeschelicke oogen / maer al slapende ende in den droom. 84 In de gedaente eenes mans / representerende de politijcque regeringe onder verscheyden Monarchyen / die op malkanderen souden volgen. 85 In dickte / hooghte / breette / afbeeldende deser Coninckrijcken groote macht ende voortreffelickheyt. 86 Dat is / het blinckte / ende 't hadde een schoon schijnsel en glants inde oogen der menschen. 87 Of / Ende 't was schrickelick aen te sien. 88 Door de verscheydenheyt der materie of stoffe daer dit beelt van gemaeckt was / wiert afgebeeldt de verscheydene gelegentheyt ende staet der Coninckrijcken / die dit beelt representeerde / Waer van het Babylonische het beste geweest is / al hoewel boos ende wreedt genoech. 89 *Chald.* ingewanden. 90 *Chald.* van haer des ysers, ende van haer des leems. D. geen suyver yser / maer yser met leem / of kley vermengt. 91 Dit beelt saegt ghy staen. Siet de verklaringe des 34 ende 35 vss / onder vss. 44. 92 D. Christus, met sijn geestelick lichaem / 't welck sijne kercke is / vss. 35/44. 93 Of uytgehouwen, T. w. van / of uyt eenen berch / onder v. 45. 94 Of / niet door handen, D. niet door eenige menschelicke hulpe / ofte kracht. 95 D. het gantsche beelt bestaende uyt yser / leem / &c. 96 Daer het koorn gedorscht zijnde / het kaf van den wint wech-gewaeyt / ende hier en daer verstroyt wort: Alsoo zijn alle dese Monarchyen / die soo heerlick ende bestendich scheenen / verdwenen / ende tot niet gecomen. 97 D. hy breydde sich uyt door den gantschen aerdbodem: beteeckenende de uytbreydinge van Christi Rijcke over de geheele werelt. Nae den loop der natuere / en kan geen steen die uyt eenen berch gehouwen is / groeyen / of grooter worden / dan hy is: Soo beteeckent dan de groote wasdom deses steens / dat de wasdom ende de vermenichvuldiginge van Christi kercke / gantsch boven-natuerlick is. 98 Aldus spreeckt Daniel / als sprekende niet alleen in sijnen name / maer het woort te gelijck voerende in sijner metgesellen / ende aller Joden name / om welcker wille hem die verborgentheyt was geopenbaert / Siet boven v. 30.

99 D. De grootste Coninck op aerden / den welcken andre Coningen onderworpen zijn ende gehoorsamen / gelijck Jeremias voorseyt. cap. 25. 15. &c. ende c. 17. doorgaens. siet oock Ezech. 29. 19. Ende van dese maniere van spreken / Siet Genes. 9. 25.
100 T. w. De Babylonische Monarchye / die te dier tijt met groot gewelt heerschte over alle andre Coninckrijcken ende landen.
101 Ten aensien van uwe groote ende machtige heyr-legers / ende rijckdommen.
102 D. in alle omliggende Coninckrijcken ende landen die bewoont worden / als Gen. 41. 54.
103 D. hy heeft u heerschappye over alle de selve gegeven.
104 *Chald.* doen heerschen. alsoo ond. v. 48.
105 D. Ghy ende uwe nakomelingen worden beteeckent door het gouden hooft. Want men moet dit hier verstaē gesproken te zijn / niet soo seer van de persoonen / als van hare Monarchyen ende Staten.
106 D. Een Coninckrijcke bloeyende boven alle andre Coninckrijcken sijns tijts in rijckdom eñ macht. siet ond. cap. 3. 1.
107 ô Coninck Nebucadnezar. doch onder hem wort oock begrepen sijn sone Evilmerodach / ende sijn neve Belsazar / want dese beyde zijn oock Monarchen van Babel geweest.

c Siet Jerem. 27. 7. Dan. 5. 108 De Monarchye der Meden ende Perssen / onder den Coninck Cores, afgebeeldet door de borst ende armen van silver / boven v. 32. 109 Of benedender dan ghy, D. van uwe Monarchye / gelijck het silber leeger van weerde is / dan het gout. het Persische Rijcke was groot van rijckdom / siet Jes. 45. 3. Nochtans kan oock ten desen aensien de Persische Monarchye slechter geweest zijn / dan de Babylonische. 110 Verst. de Monarchye der Griecken / afgebeelt door den buyck eñ dyen / v. 32. 111 D. over een groot deel der aerde. T. w. over Chaldæa. ende de Rijcken daer onder gehoorende. Alsoo Luc. 2. 1. de geheele werelt. D. alle de gene die onder het Roomsche Rijcke stonden / 't welck een groot deel der werelt was. Dat nu de derde Monarchy / namelick der Griecken / geseyt wort van coper te zijn / daer mede wort aengewesen / dat dese Monarchye harder soude wesen / dan de twee voorige / want het koper is harder / dan het gout ende silver. Dit komt wel over-een met de Monarchye Alexandri / die door de wapenen de Persische Monarchye heeft 't ondergebracht / ende sijner na-komelingen / (die sommige onder dese Monarchye mede begrijpen) welcke wreede vervolgers der kercke Godes geweest zijn / gelijck de boecken der Machabeen getuygen. 112 Welckes schenckelen zijn van yser / &c. v. 33. Vele duyden dit op de Romeynsche Monarchye: maer andre meynen / datmen door het vierde Coninckrijcke moet verstaen het Rijcke der Seleuciden ende Lagiden, navolgers van Alexander den Grooten / Coningen van kleyn Asien / Syrien / Egypten / na dat sijn Coninckrijcke verdeylt / ende als te niete geloopen was / van de welcke de Joden ten tijde der Machabeen / seer jammerlick zijn geplaecht geweest / siet ond. cap. 8. eñ 11. doch vgel. insonderheyt ond. 8. 21/22. met d'aenteeck. 113 And. Ende gelijck het yser verbreeckt, sal't alles vermalen ende verbreken. Aengaende de Monarchye der Romeynen / hare tyrannye is genoechsaem bekent: Van der Seleuciden ende Lagiden wreetheyt / siet de Boecken der Machabeen / eñ vgel. ond. cap. 7. 23. ende cap. 8. 24. 114 Alexandri des Grooten Monarchye is wel in vier Coninckrijcken verdeylt (siet ond. 8. 22. maer hier worden alleen de twee voornaemste (Egypten ende Syrien) door de twee schenckelen / nae sommiger gevoelen / afgebeeldt. v. 33. om dat dese de kercke Godts meest vervolcht hebben. daer na ist verdeylt geworden in vele lantschappen / 't welck door de teen wort afgebeeldt. doch andre verstaen dit van de Roomsche Monarchye / in 't geheele / onder eene Monarchye / ende by de voeten ende teen / de selve Monarchye na der hant in 't oostersche ende westersche Coninckrijcke verdeylt. 115 Als of hy seyde / Of het schoon verdeylt sal wesen / so sal het even wel sterck ende machtich zijn / Want dese Coningen hebben beseten Syrien / kleyn Asien / ende Egypten / met andre daer toe gehoorige landen. van gelijcken is oock macht gebleven by de Monarchye der Romeynen / maer van andere dit verstaen. 116 *Chald.* De vingeren der voeten. 117 Dit wort geseyt ten aensien des Joodschen volcks / 't welck somtijts van de Coningen van Syrien ende van Egypten hart is geslagen geworden: als oock wel van de Romeynen hart geperst ende gedruckt: hoewel de Joden oock somtijts treffelicke victorien hebben bevochten / als in de Boecken der Machabeen te sien is. 118 Dat is / verhouwelicken sullen. Dit passen sommige op de Romeynen / door houwelicken verstaende eensdeels politijcke verbintenissen / anderdeels eygentlicke houwelicken. op de Seleuciden ende Lagiden past het oock wel / want dese familien hebben meermaels hare vrede-handelingen met houwelicken bevesticht / gelijck in het elfde cap. v. 6/7. geseyt wort / maer te vergeefs. Ptolomæus Philadelphus heeft sijn dochter Bernice aen Antiochum Theum des Soteris sone: Ende Antiochus de Groote heeft sijne dochter Cleopatram aen Ptolomæum Epiphanem gehylickt: maer de vrientschap en is daerom te bestendiger niet geweest: maer ter contrarie hebben die Coningen / door dese houwelicken / gelegentheyt gesocht malkanderen te bedriegen / ende in het lant te vallen. 119 *Chald.* in hare dagen, [namelick] dier Coningen. D. niet lange na de verdelginge des laetsten onder die Coninckrijcken / te weten / na dat Egypten door den Keyser Augustum verheert soude worden. doch andere nemen 't voor den tijt van de Roomsche Monarchye selfs / dewelcke ter tijt Augusti alle die andere Coninckrijcken onder haer hadde / ende onder welcker hoochste fleur Christus gecomen is. 120 T. w. het Coninckrijcke Christi, zijnde een geestelick Coninckrijcke / voort-geplant door de predicatie des. H. Euangelij, hier op heeft Joh. de Dooper gesien / Ja Iesus Christus oock / seggende / het Coninckrijcke der hemelen is nae by. c Dan. 4. 3, 34. ende 6. 27. ende 7. 14, 27. Mich. 4. 7. Luc. 1. 33.

wicheyt niet en sal verstoort worden: ende [121] dat Coninckrÿcke [122] en sal geenen anderen volcke overgelaten worden: het sal [123] alle die Coninckrÿcken [124] vermalen / ende te niete doen: maer selve sal't in alle eeuwicheyt bestaen.

45 [125] Daerom hebt ghy gesien / dat [126] uyt den berch [127] een steen [128] sonder handen [129] afgehouwen is geworden / [130] die het yser / coper / leem / silver / ende gout vermaelde: de groote Godt heeft den Coninck bekent gemaeckt / wat [131] hier na geschieden sal: De droom nu [132] is gewis / ende sÿne uytlegginge is seker.

46 [133] Doe viel de Coninck Nebucadnezar op sÿn aengesichte / ende [134] aenbadt Daniel: ende hy seyde / datmen hem [met] spÿs-offer ende lieflick reuck-werck een dranck-offer doen soude.

47 De Coninck [135] antwoordde Daniel ende seyde / Het is [136] de waerheyt / [137] dat ulieder Godt een Godt der Goden is / ende een Heere der Coningen / ende die de verborgentheden openbaert / dewÿle ghy dese verborgentheyt hebt konnen openbaren.

48 [138] Doe maeckte de Coninck Daniel groot / ende hy gaf hem vele groote geschencken / ende hy stelde hem tot een heerscher over het gantsche lantschap van Babel / ende eenen Oversten der Overicheden over alle de Wÿse van Babel.

49 [139] Doe versocht Daniel van den Coninck: ende hy stelde Sadrach / Mesach / ende Abednego / [140] over [141] de bedieninge des lantschaps van Babel: [142] maer Daniel [bleef] aen de poorte des Conincks.

121 T. w. des Conincks Christi. And. ende de regeringe daer van, en sal, &c. 122 D. Ten sal niet verandert worden / gelijck anderer aerdscher Coningen: Geen stercker en salse overweldigen: De poorten der hellen en vermogen niet tegen Christum. Mat. 16, v. 18. 123 Niet alleen die viere / maer oock alle andere / die na dese sullen opkomen. 124 Hy salse verbrijselen (vgel. Ezech. 44. 10.) tot oprechte bekeeringe / ende gehoorsaemheyt des Euangelij. of / hy salse verpletteren met eenen yseren scepter. Siet Psal. 2. 9 / 10. Jes. 60. 12. en 2. Cor. 10. v. 6 / 7. 125 D. om u dit bekent te maken / is u in den droom getoont / dat / &c. 126 Onse Coninck Christus, die nae sijne Godtlicke natuere van den Vader van eeuwicheyt geboren is (waerop sommige meynen dat hier oock gesien wort) ende uyt de hemel geseyt wort nedergedaelt te zijn. Joh. 3. 13. 1. Cor. 15. 47. sal nae sijne menschelicke natuere uyt het Coninckrijcke van Juda (gelijck Coninckrijcken by bergen in de schrifture worden vergeleken) ende voorts uyt de maecht Maria (die van Davids geslachte is) sonder mans toedoen door de werckinge des H. Geests (Luc. 1. 34 / 35.) voortkomen / ende de voorseyde Coninckrijcken verbrijselen / ende Davids Coninckrijcke in een geestelick ende eeuwich veranderen. Vgel. de maniere van spreken met Jesa. 50. 1. 127 Door desen steen is te verstaen Iesus Christus, vgel. Psal. 118. 22. Jesa. 28. 16. Sommige meynen / dat te gelijcke door den steen wort te kennen gegeven / dat de persoon / ende het Rijcke Christi in 't eerste slecht ende van kleynen aensien by de menschen op aerden wesen soude / gelijck een steen geringe is / vergeleken by gout of silver / die in dat beelt waren. 128 Andre verduytschen de woorden des terts aldus / Die in geen handen en is. D. dat Christus niet door menschelicke wegen ende macht / tot de regeringe sijnes Rijcks sal gebracht worden / noch menschelicker wijse 't selve sal bedienen / maer alleen nae sijn / ende sijnes Vaders wel-behagen ende wille / door werckinge des H. Geests. 129 D. die onversiens sal verschijnen den menschen sittende in duysternisse / ende inde schaduwe des doots. Christus seyt Luc. 17. 20. het Coninckrijcke Godes en komt niet met uyterlicken gebare. D. Ten komt niet met uyterlicken glants van menschelicke Majesteyt / daer uyt het de werelt soude kunnen kennen. 130 D. die te schande maeckte / alle Coninckrijcken / die hem tegenstaen: want hier worden genoemt alle de deelen des beeldts 't welck den Coninck is vertoont geworden. 131 Siet vov. v. 28. 132 Met dusdanige ootmoedicheyt hebben oock de leeraers des Nieuwen Testaments gesproken. Vergel. 1. Tim. 1. 15. ende 3. 16. ende 4. 8 / 9. ende 2. Tim. 2. 11. Tit. 3. 8. &c. 133 Te vooren beval hy / datmen Daniel dooden soude / v. 13. Nu doet hy hem groote eere aen. De natuerlicke mensche aen welcke zijde hy valt / en can geen mate houde. 134 Indien hier door verstaen wort / gelijck sommige gevoelē / eene burgerlicke / of hoofsche eerbiedinge / so en heeft de Coninck sulcx doende niet gesondicht: Als oock Daniel niet / sulcx toelatende. Het betaemt ons dit gevoelen van den H. Prophete Daniel te hebben / dat hy alle goddelicke eere heeft geweygert aen te nemen / veel meer sal hy den Coninck bestraft hebben / als hy soude gemerckt hebbē / dat de Coninck sulcx wilde doē, gelijck de Heydenen wel plegen. Vgel. Act. 14. 11. &c. 135 Wel-verstaende / na dat Daniel hem hadde vermaent / dat hy alleen den waren Godt soude aenbidden / eñ hem alleen de eere geven van dese openbaringe. Of antwoorden is hier te seggen spreken. 136 Chal. uyt de waerheyt. 137 D. dat de Godt dien ghylieden eert ende aenbidt / is een waerachtich Godt / te eeren ende te achten boven alle Goden. De belijdenisse is goet ende waerachtich. Doch dit en is maer eene haest oploopende bewegingé geweest in desen Coninck / gelijck in Pharao / Exod. 9. 28. het herte Nebucadnezars en was noch niet te dege aengeroert / gelijck straex hier na gebleken heeft / doe hy dat groote goudene beelt heeft opgericht / ende woudet van een yeder aengebeden hebben. 138 Sommige meynen / dat dit geschiet zy wel twee jaren eer Jechonias is gevangen geworden / om de godtsalige Joden des te williger te maken in de Babylonische gevanckenisse te gaen / siende dat hare Edele aldaer in sulcke eere ende hooge ampten waren. 139 Dit versocht Daniel ten besten van de kercke der Joden / op dat het die des te verdragelicker in de Babylonische gevangenisse mochte hebben. 140 Daniel was als Gouverneur Generael / de drye jongelingen stonden onder hem / als onder-gouverneurs / of als Thresoriers van de schattingen / inkomsten / ende vruchten der landen eñ landerpen. 141 Het zy over de lant-bouwerye / of andre saken des Conincks. 142 Hebbende last dat sonder sijn verlof niemant tot den Coninck mocht ingaen: wie den Coninck te spreken hadde / die moest sich eerst by Daniel aengeven. Door dese gelegentheyt / die / sonder twijffel / Daniel wel heeft weten waer te nemen / heeft hy de saken der Joden by den Coninck grootelicks weten te bevoorderen.

Het iij. Capittel.

Nebucadnezar richt een beelt op / ende wil het van alle man aengebeden hebben / v. 1 / &c. De metgesellen Daniels sulcks weygerende / ende de dreygementen des Conincks verachtende / worden inden vyerigen oven geworpen op de aenklachte der Chaldeen / 8. Doch miraculeuslick van Godt bewaert ende verlost / maer die het vyer stoockten / verbrandt 22 / 23 / &c. hier over ontsette sich de Coninck uytermaten seer / 24. ende hy prijst Godt van wegen sijne getrouwicheyt / ende mogentheyt / 28.

1 De Coninck Nebucadnezar [1] maeckte een beelt van gout / [2] wiens hoochte was sestich ellen / sÿn breete ses ellen: hy richted'et op in het dal Dura / in het lantschap van Babel.

2 Ende de Coninck Nebucadnezar sondt henen om te versamelen de Stadthouders / de Overicheden / ende de Lantvoochden / de Wet-houders / de Schatmeesters / de Raetsheeren / de Amptlieden / ende alle de heerschappers der lantschappen: dat sy komen souden tot de inwyinge des beelts / 't welck de Coninck Nebucadnezar hadde opgericht.

3 Doe versamelden sich [3] de Stadthouders / de Overicheden / de Lantvoochden / de Wet-houders / de Schatmeesters / de Raetsheeren / de Amptlieden / ende alle de heerschappers der lantschappē / tot inwyinge des beelts / 't welck de Coninck Nebucadnezar hadde opgericht: ende sy stonden voor het beelt dat Nebucadnezar opgericht hadde.

4 Ende [4] een heraut riep met cracht / [5] Men seyt u aen / [6] ghy Volckeren / ghy Natien / ende tongen:

5 Ter tÿt als ghy hooren sult 't geluyt [7] des hoorns / der pype / [8] der cyther / der [9] vedele / der psalteren / [10] des accoord-gesancks / ende allerley soorten van Musÿcke: so sult ghy-lieden neder-vallen / ende aenbidden het gouden beelt / 't welck de Coninck Nebucadnezar heeft opgericht:

6 Ende wie niet neder en valt ende aenbidt / die sal te dier selver ure in 't midden van den oven des brandenden vyers geworpen worden.

7 Daerom te dier tÿt als alle die volckeren hoorden het geluyt des hoorns / der pype / der cyther / der vedele / [11] der psalteren / ende allerley soorten der musÿcke / alle volckeren / natien / ende tongen nedervallende / aenbaden het gouden beelt / 't welck de Coninck Nebucadnezar hadde opgericht.

8 [12] Daerom naederden [13] even ter selver tÿt Chaldeeusche mannen / [14] die de Joden opentlick beschuldichden /

9 [15] Sy antwoordden / ende seyden tot den Coninck Nebucadnezar: ô Coninck / [16] leeft inder eeuwicheyt.

10 Ghy / ô Coninck / hebt een bevel [17] gegeven / dat alle menschen / die hooren souden 't geluyt des hoorns / der pype / der cyther / der vedele / der psalteren / ende des accoord-gesancks / ende allerley soorten van Musÿcke / neder vallen / ende het gouden beelt aenbidden souden:

11 Ende wie niet neder en viele / ende aenbade / die soude in het midden van den oven des brandenden vyers geworpen worden.

12 Daer zÿn Joodsche mannen / [18] die ghy over [19] de bedieninge des landtschaps van Babel gestelt hebt / [20] Sadrach / Mesach / eñ Abednego: dese mannen en hebben / ô Coninck / op u geen achtinge gestelt:

1 Hier uyt blijckt genoechsaē / dat de belijdenisse die hy c. 2. v. 47. gedaen heeft / geen oprechte bestendige belijdenisse geweest en zy. Siet de aent. aldaer.

2 Uyt het vervolch der Historie schijnt / dat de Coninck uyt raet ende aendryven der voornaemste onder de Chaldeen dit beelt heeft opgericht, Vgel. cap. 6. v. 4 / 5 / 6. Sy hebben dit behendelick bedacht uyt haet / insonderheyt van Daniels metgesellen / (benijdende de aensienelickheyt ende hooge-staten die sy bedienden / op dat sy dit weygerende / niet alleen van hare officien beroofst / maer oock aen het leven mochten gestraft worden. Want om andere Babyloniers halven / die van selfs genoechsaem tot afgoderye geneygt waren / en wast niet van nooden / datmense met sulck een wreed dreygement tot dese afgoderije soude dwingen. De tydt wanneer dit beelt zy opgericht / en wort hier niet uytgedruckt / maer het is wel te vermoeden / dat het eenigen tijt na dat hy dien droom gehadt heeft / geschiet zy.

3 De Coninck heeft alle dese hooge officieren verschreven / ende gewilt datse daer souden tegenwoordich zijn / eensdeels ter eere deses beeldts / anderdeels op dat alle ondersaten haer exempel des te bewilliger souden navolgen / oock om de Joden / die weygerlick souden wesen / eenen schrick aen te jagen.

4 Of / uytroeyer, afkundiger, die opentlick van 'sheeren wege yet afkundichde.

5 Of / sy seggen u aen] T. w. de Coninck / ende sijne Raden.

6 D. Ghy volcken / van wat tonge of sprake dat ghy zijt.

7 *Chald.* Karna. in 't Latijn cornu.

8 *Chald.* Kytros, of Katros.

9 *Chald.* Sabbecha, by de Griecken ende Latijnen sambuca genoemt / eenige settent over een harpe, andere een hackebert.

10 *Chald.* sumphoniah. 't welck sommige meenen met het Griecx over een te komen / beteeckenende een gesanck veler stemmen t'samen wel accorderende. doch andere meenen dat het is een Chaldeeusche naem van een seker Musÿck-instrument / als orgel / clavecimbel / te dier tijt bekent.

11 Na Psalteren staet vs 5. des accoord-gesangs, 't welck hier nagelaten is.

12 Hier wort te kennen gegeven / dat die boose officieren des Conincx geloert hebben op dese gelegentheyt / om de Joden / doch insonderheyt de drye jongelingen / in haer nett te krijgen, siet op v. 1. 13 T. w. stracks / soo haest als sy sagen / dat die drye jongelingen het gouden beelt niet aen en baden / niet kunnende soo lange wachten / tot dat dese Afgodische ceremonie ge-eyndicht was. 14 *Chald.* die de beschuldingen der Ioden uytriepen. D. die de Joden met een groot geroep by den Coninck aenklaechden / doch insonderheyt de drye jongelingen / daer het haer meest om te doene was / om dat sy tot hooge staten verheven waren. 15 Dat is / sy spraken. alsoo meer-maels. 16 Siet boven cap. 2. op v. 4. 17 *Chald.* gestelt. D. laten uytgaen. 18 Als of sy seyden / In plaetse daerse u behoorden alle gehoorsaemheyt te bewijsen / van wegen de menichfuldige eere / genaden / ende weldaden / die sy van u ontfangen hebben / so zijn sy u alder-ongehoorsaemst. 19 Of / werck, of / saken. 20 Waerom en beschuldigen sy oock te gelijcke Daniel niet? Of hy en is hier niet by geweest / zijnde ergens verre van der hant om groot-wichtige saken des Conincks te verrichten: Of was hy hier tegenwoordich / soo wisten sy wel / dat hy by den Coninck soo heel groot was / dat sy hem te vergeefs souden beschuldicht hebben. So hebben sy dan van hem stille geswegen / ten minsten voor eenen tijt / soeckende dese drye mannen voor eerst van kante te helpen / die haer in dese generale by-een-komste niet en hebben kunnen of mogen absenteren.

[21] uwe Goden en [22] eeren [23] sy niet/ ende sy en bidden het gouden beelt niet aen/ 'twelck ghy opgericht hebt.

13 Doe seyde Nebucadnezar in toorn ende grimmicheyt/ datmen Sadrach/ Mesach/ ende Abednego voortbrengen soude: doe wierden die mannen voor den Coninck gebracht.

14 Nebucadnezar antwoordde ende seyde tot haer/ [24] Ist met opset/ Sadrach/ Mesach ende Abednego/ dat ghylieden mijne Goden niet en eeret/ ende 't gouden beelt/ dat ick opgerecht hebbe/ niet aen en bidt?

15 Nu dan/ so ghylieden gereet zijt/ dat ghy ter tijt als ghy hooren sult 't geluyt des hoorns/ der pype/ der cyther/ der vedel/ der psalteren/ ende des accoord-gesancks/ ende allerley soorte der Musijcke/ neder-valt/ ende aenbidt het beelt dat ick gemaeckt hebbe/ [25] [so ist wel:] maer so ghylieden het niet en aenbidt/ ter selver ure sult ghylieden geworpen worpen in het midden van den oven des brandenden vyers: ende [26] wie is de Godt die ulieden uyt mijne handen [27] verlossen soude?

16 Sadrach/ Mesach/ ende Abednego antwoordden/ ende seyden tot den Coninck Nebucadnezar/ [28] Wy en hebben niet van nooden u op dese sake te antwoorden:

17 [29] Sal 't soo zijn/ onse Godt dien wy eeren/ is machtich ons te verlossen uyt den oven des brandendē vyers ende hy sal [ons] uyt uwe hant/ ô Coninck/ verlossen.

18 [30] Maer so niet/ u zy bekent/ ô Coninck/ dat wy uwe Goden niet en sullen eeren/ nochte 't gouden beelt dat ghy hebt opgericht/ en sullen aenbidden.

19 Doe wert Nebucadnezar vol grimmicheyt/ ende [31] de gedaente sijnes aengesichts veranderde tegen Sadrach/ Mesach/ ende Abednego: hy antwoordde en seyde/ Datmen den oven [32] sevenmael meer heet maken soude [33] dan men dien pleegt heet te maken.

20 [34] Ende tot den stercxten mannen van crachte [35] die in sijn heyr waren/ seyde hy/ datse Sadrach/ Mesach/ ende Abed-Nego binden souden/ om te werpen in den oven des brandenden vyers.

21 Doe wierden die mannen [36] gebonden in hare [37] mantels/ hare broecken/ ende hare hoeden/ ende hare [andre] cleederen/ ende sy wierpense in het midden van den oven des brandenden vyers.

22 Daerom dan/ dewijle [38] het woort des Coninx aendreef/ ende de oven seer heet was/ so hebben [39] de voncken des vyers/ die mannen/ die Sadrach/ Mesach/ ende Abed Nego [40] opgeheven hadden/ gedoodt.

23 Maer [als] die drie mannen/ Sadrach/ Mesach/ ende Abednego/ in het midden van den oven des brandendē vyers [41] gebonden zijnde/ gevallen waren:

24 [42] Doe ontsettede hem de Coninck Nebucadnezar/ ende [43] hy stont op [44] in der haest/ antwoordde ende seyde tot sijne [45] Raetsheeren/ Hebben [46] wy niet drie mannen in het midden des vyers/ [47] gebonden zijnde/ geworpen? Sy antwoordden ende seyden tot den Coninck/ [48] 'Tis gewis/ ô Coninck.

25 Hy antwoordde ende seyde/ Siet/ ick sie vier mannen los wandelende in het midden des vyers/ ende daer en is geen verderf aen haer: Ende de gedaente des vierden is [49] gelijck eenes soons der Godē.

26 [50] Doe naederde Nebucadnezar tot de deure van den ovē des brandendē vyers/ antwoordde ende sprack: Ghy Sadrach/ Mesach/ ende Abednego/ [51] ghy knechten [52] des Alderhoochsten Godts/ gaet uyt ende komt hier: [53] doe gingen Sadrach/ Mesach/ ende Abednego [54] uyt het midden des vyers.

27 [55] Doe vergaderden de Stadthouders/ de Overicheden/ ende Lant-voochden/ ende de Raetsheeren des Conincks/ dese mannen besiende/ om dat het vyer over hare lichamen [56] niet geheerscht en hadde/ ende dat [57] het hayr hares hoofts niet [58] verbrant en was/ ende hare mantels [59] niet verandert en waren: ja dat de reucke des vyers [60] daer door niet gegaen en was.

28 Nebucadnezar [61] antwoordde ende seyde/ Gelooft zy [62] de Godt/ van Sadrach/ Mesach/ ende Abednego/ die [63] sijnen Engel gesonden/ ende sijne knechten verlost heeft/ die op hem vertrouwt hebben/ ende des Conincks woort [64] verandert/ ende hare lichamen [65] overgegeven hebben/ [66] op dat sy geenen Godt en eerden/ noch aenbaden/ dan haren Godt.

29 Daerom wort van my een bevel gegeven/ dat alle volck/ natie/ ende tonge/ die [67] lasteringe spreeckt [68] tegen den Godt van Sadrach/ Mesach/ ende Abed Nego/ [69] a in stucken gehouwen worde/ ende [69] sijn huys tot een dreck-hoop gestelt worde:

21 Als 1.reg.11.33. And. uwen Godt, D. dit beelt/ daer ghy eenen Godt van maeckt, ofte daer in/ ofte daer door ghy uwen Godt aenbidt.
22 Ofte/ dienen.
23 T. w. die drye jongelingen. In dese historie en wort nergens geseyt/ dat de andre Joden zijn aengeclaecht/ nochte gestraft geworden. sommige meynen/ dat dese boose Chaldeen so blijde waren als sy die drie jongelingē in haer nett hadden gecregen/ dat sy op de reste niet en paste;
24 Als of hy seyde/ Doet ghy dit in goeden eernst/ ende met voor bedachten raet/ of spot en geckt ghy met my/ ende met desen mijnen Godt? And. Ist waer?
25 De sin is/ Indien ghy nu noch mijn bevel gehoorsaemt/ ick sal u genadich zijn. dierge lijcke onvolmaeckte reden vintmen Luc. 13.9. And. in 't begin van het v. alsus: Nu siet, weest ghylieden gereet, &c. bevels wijse.
26 Hier onder begrijpt hy oock den waren Godt: so dat dit een grouwelicke godts-lasteringe is. Vergelijckt hier mede de woorden Senacheribs/ 2. Reg. 19. ende der Pharizeen Matth. 27. 42.
27 Of/ verlossen sal.
28 De sin is/ Wy souden u te vergeefs antwoorden/ want ghy hebt vastelick besloten ons te dooden/ indien wy uwe godē niet en aenbidden/ ende wy hebben een vast voornemen die te versmaden/ dewijle dan ghy van u voornemen/ ende wy van het onse niet te brengen zijn/ so ist te vergeefs dat wy vele woorden gebruycken/ daer en sal geē voordeel van komen. siet gelijcke beteeckenisse van het Hebr. woort Ezr. 6. 9. ende 7. 20.
29 T. w. dat wy in desen vyerigen oven sullen geworpē worden. Ofte aldus/ Siet, onsen Godt dien wy eeren, is machtich, &c.
30 Indien het onsen Godt niet en believt ons te verlossen/ so en sullen wy even wel dese afgoderye niet begaen/ Ja selfs niet met het uyterlick gelaet/ liever willen wy sterven.
31 *Chald.* het beelt, dat is/ het gelaet sijnes aengesichts/ 'tgene daer aen men den mensche kent.
32 *Chald.* een sevenmael boven dan het gesien was dien heet te maken. De oven was alreets heet gemaeckt/ als af te nemen is uyt v. 6. maer dat en was niet genoech/ hy most sevenmael heeter gemaeckt worden.
33 And. dan het behoorlick was dien te heeten. Dit beval dien wreeden/ ende in sijnen afgodischen yver brandenden Coninck/ om anderen hier door eenen schrick aen te jagen/ eñ te maken dat sy hem gehoorsamen souden.
34 *Chald.* tot de mannen, de mannen der stercktе, Of kracht/ D. tot de sterckste mannen.
35 Of/ die in sijn gevolch, of garde, waren. Eertijts plechten de Koningen de executien harer bevelen te laten geschieden door hare soldaten/ ofte trauwanten. siet 2. Sam. 1. 15.
36 Om dies te bequamer in te werpen.
37 D. oppercleederē/ die/ buytē twijffel/ schoon en cierlick waren/ gelijck sulcken mannen betaemde te dragen. Hier wort aengewesen/ dat dese executeurs van des Konincks bevel/ soo yverich geweest zijn/ om den wreeden Koninck te gehoorsamen/ dat sy haer de kleederen/ hoe schoone ende kostelick datse geweest zijn/ niet en hebben afgenomen/ maer sy hebbense terstont met de mannen in 't vyer geworpen.
38 D. het bevel.
39 De sin is/ dat de sprancken/ of/ 't uyterste der vlamme/ of roock en damp/ die stercke kerels/ die het vyer stoockten/ heeft verbrandt/ maer dat die drye jongelingen in 't midden der vlamme/ der kolen/ ende des glants/ onverseert zijn gebleven: De almogende kracht der voorsienicheyt des Heeren/ heeft gemaeckt/ dat die verbrandt wierden/ die de Koninck woude sparen/ ende die hy woude verbrandt hebben/ die wierden gespaert. Vgel. onder cap. 6. 25.
40 Of/ opgenomen hadden. *Chald.* hadden doen opgaen, Dat is/ diese eerst om hooge opgeheven hadden/ om in den vyerigen oven te werpen. want dewijle de oven hooger of verhevender was dan de aerde/ so mosten de dienaers dese jongelingen eerst om hooge heffen/ ende dan in 't vyer vallen laten/ of werpen.

41 Als de Prophete seyt/ dat sy gebonden zijnde/ in den oven vielen/ of geworpen wierden/ So geeft hy te kennen/ dat sy haer door het vyer nergens en konden wachten/ ende derhalven natuerlicker wijse/ noodtsakelick stracx hadden moeten verbranden. Sommige oversetters voegen hier by den lofsanck die dese mannen inden oven gesongen souden hebbē. doch sulcks en wort inden Hebreeuschen Bibel niet gevonden/ ende is volgens dien apocryph.
42 Te weten/ doe hy vier mannen in den oven sach wandelen.
43 Te vooren satt hy/ als een Koninck/ in sijnen stoel/ om de martyrisatie der drye jongelingen aen te sien.
44 Of/ met beroeringe.
45 And. Gouverneurs, of Bystanders, of/ Lijfwachters.
46 T. w. Ick/ op u lieder versoeck/ ende met u lieder raedt.
47 Sy wierden wel met koorden gebonden/ zijnde inden vyerigen oven geworpē/ maer die zijn stracks in stucken gebrandt/ of van den Engel lost gemaeckt ende ontbonden.
48 Sy moeten/ soo wel als de Koninck/ der waerheyt getuygenisse geven.
49 Of/ gelijck eenes soons Godes. D. tresfelick schoon/ uytstekende in schoonheyt/ als of hy niet van menschelicke/ maer van Goddelicke afkomste ware v. 28. noemt hy hem recht/ eenen Engel Godes. hoe de Engelen genoemt worden sonen Godes, siet Job cap. 1. de aenteeck. op v. 6. eñ cap. 38. op v. 7. Desen Engel heeft Godt de Heere desen drie mannen by-gevoecht tot haren troost/ ende tot verlichtinge ende verquickinge/ op dat sy in het midden des vyers/ ende der vlamme/ niet beswijcken en souden. Vergel. 2. Reg. 6. 15. Psal. 34. 8. ende 91. 11. Sommige meynen/ dat het de Heere Christus selve geweest zy die desen jongelingen verschenen is.
50 Hy die te vooren die drie jongelingen strengelick bevolen hadde tot hem te brengen/ v. 13. die gaet nu selfs met verslagentheyt ende verbaestheyt des gemoets tot haer.
51 Wiens knechten waren van de Chaldeen ende Nebucadnezar selve? knechten der valscher Goden ende Afgoden/ die sy haer selven versiert eñ gemaeckt hadden.
52 Aldus noemt hy den waren Godt/ niet soo seer uyt rechte meyninge sijnes gemoedts/ als uyt verslagentheyt des herten/ door aenschouwen des grooten mirakels. die hy te vooren het aldergrootste ongelijck aengedaen hadde/ dien doet hy nu de grootste eere aen. De selve mont diese te vooren hadde verwesen/ ontschuldichtse nu.
53 Godt heeft gewilt/ dat dese mannen niet en souden uytgaen tot dat het haer de Koninck belaste/ door wiens bevel sy inden vyerigen oven geworpen waren/ op dat het wonderwerck te meer mochte bekent zijn/ ende de Koninck ten vollen overtuycht.
54 Godt hadde wel kunnen het vyer uytblusschen/ maer het heeft hem belieft het selve noch te laten branden/ op dat sijne macht des te langer voor aller menschen oogen soude blijcken.
55 D. sy quamen naerder by malkanderen/ spraken van dit mirakel/ 'twelck sy daer sagen. het heeft Godt belieft/ dat de Vorsten der Chaldeen dit mirakel te dege souden sien/ om elck by de hare daer van te mogen spreken/ 'twelck meer kracht hadde/ dan dat alle de Joden daer van gesproken/ ende by de heydenen getuygenisse gegeven hadden.
56 Dat is/ geen macht gehadt en hadde.
57 Of/ geen hayr.
58 Of/ versengt.
59 D. datter niet een noppe/ of wolleken aen en was/ 'twelck van het vyer gequetst was/ of sijn coleur verandert hadde.
60 Het zy door hare lichamen/ of door hare kleederen: De sin is/ Sy en roken niet eens na den brandt/ of het vyer.
61 D. sprack.
62 *Chald.* Gelooft zy deser Godt, van Sadrach. &c. Waerom en seyt hy niet mijn Godt zy gelooft? om dat hy sijne valsche Goden noch niet en woude verlaten/ om den eenen waren Godt/ die een jeloers Godt is/ alleen te dienen.
63 Dat desen heydenschen Koninck hier weet te spreken van den Engel des Heeren/ dat sal hy vermoedelick gehoort ende geleert hebben uyt den mont der drye jongelingen/ na dat sy uyt den oven verlost zijnde/ met hem gesproken/ ende hem alles vertelt hadden. Vergel. dese historie met Dan. 6. 23.
64 D. Niet geacht noch gehoorsaemt en hebben: namelick om dat het streedt met Godes bevel/ die d'Afgoderye verbiet. Siet dergelijcke maniere van spreken. Ezr. 6. 11.
65 T. w. ten vyere.
66 De Koninck prijst wel dese jongelingen hier in/ dat sy so standtvastelick by haren/ D. by den waren Godt gebleven zijn/ maer hy hadde behooren haer na te volgen in het eeren deses waren Godts.
67 Of/ dwalinge, of vergrypinge spreeckt, D. een ydel/ lichtveerdich/ ende dwalende woort spreeckt/ die sich met woorden tegen den Godt Sadrachs/ &c. vergrijpt: Hoe veel meer die een smadelick of lasterlick woort souden gesproken hebben?
68 Hy en doet den waren Godt die eere noch niet/ die hy sijnen beelde/ ofte Afgodt gedaen heeft/ bevelende allen volckeren ende natien het selve aen te bidden: Van den waren Godt gebiet hy alleen/ datmen geen quaet van hem spreken/ noch hem niet lasteren en soude: Oock en noemt hy den waren Godt niet sijnen Godt/ maer den Godt Sadrachs, &c. Waer uyt af te nemen is/ dat Nebucadnezar sijne Afgoden niet verlaten en heeft/ maer de schrick en vreese hebben hem dese belijdenisse uytgeperst. Dit blijckt oock uyt het navolgende capittel/ want doe hy wederom eenen droom/ hadde/ heeft hy de Chaldeen ende Toovenaers wederom aengesocht/ om de uytlegginge daer van te hebben.
69, 69 Siet boven cap. 2. v. 5. a Dan. 2. 5.

want daer en is geen ander Godt [70] die alsoo verlossen can.

30 [71] Doe maeckte de Coninck / Sadrach / Mesach / ende Abed Nego voorspoedich in het lantschap van Babel.

70 Namelick / soo wonderlick / soo snellick / soo machtichlick. And. die verlossen kan gelijck dese.
71 And. Doe herstelde de Coninck Sadrach, &c. T. w. in hare voorige staten ende officien / elck in de provintie daer hy te vooren gewoont / ende gebiedt gehadt hadde. Dit was soo vele / als of de Koninck dry treffelicke Leeraers hadde uytgesonden / om door het gantsche lant te verkondigen de krachten ende wonderheden des waren Godts aen haer bewesen.

Het iiij. Capittel.

Nebucadnezar verkondicht allen volcken / ende hy doet een openbare belydenisse voor de selve van de wonderen die Godt aen hem gedaen heeft / v. 1 / &c. tot dien eynde verhaelt hy den droom dien hy gehadt heeft / 4. ende hoe Daniel dien heeft uytgeleyt / in groote verbaestheyt / 18 / 19 / 20 / &c. Daniel vermaent den Koninck tot boete / 27. hoe de uytkomste de waerheyt van de uytlegginge Daniels / hebbe bevesticht / 28 / &c. waer over de Koninck Godt den Heere wederom prijst ende looft / 37.

1 [1] DE Coninck Nebucadnezar [2] allen volcken / Natien / ende tongen / die op den gantschen aerdbodem woonen / [3] uwe vrede worde vermenichvuldicht.

2 [4] Het behaecht my / te verkondigen [5] de teeckenen ende wonderen / die [6] de Alderhoochste Godt aen my gedaen heeft:

3 Hoe groot zÿn sÿne teeckenen! ende hoe machtich sÿne wonderen! [a] sÿn Rÿcke is een eeuwich Rÿcke / ende sÿne heerschappie is [7] van geslachte tot geslachte.

4 Ick Nebucadnezar [8] gerust zÿnde [9] in mÿn huys / ende in mÿn paleys [10] groenende /

5 Sach [11] eenen droom / die my verveerde / ende de gedachten / die ick op mÿn bedde hadde / ende de gesichten mÿnes hoofdes / beroerden my.

6 Daerom isser een bevel van my [12] gestelt / datmen voor my soude inbrengen alle de wÿse vā Babel / [13] op datse my de uytlegginge van dien droom souden bekent makē.

7 Doe quamen in / de tooveraers / de sterre-kÿckers / de Chaldeen / ende de waersseggers / ende ick seyde den droom voor haer / maer [14] sy en maeckten my sÿne uytlegginge niet bekent:

8 [15] Tot dat ten laetsten Daniel voor my in quam / wiens naem [16] Beltsazar is / nae den name [17] mÿnes Godts; in wien oock [18] de geest der heyliger Goden is: ende ick vertelde den droom voor hem / [seggende]:

9. Beltsazar [19] ghy overste der tooveraers / [20] dewÿle ick weet / [21] dat de geest der heyliger Goden in u is / ende geen verborgentheyt u [22] swaer is: so segt de gesichten mÿnes drooms / dien ick gesien hebbe / [23] te weten / sÿne uytlegginge.

10 De gesichten nu mÿnes hoofts op mÿn leger waren [dese]: Ick sach / ende siet / [24] daer was een boom in het midden der aerde / ende sÿne hoochte was groot.

11 De boom [25] wert groot / ende sterck: ende sÿne hoochte reyckte aen den hemel / ende [26] hy wert gesien tot aen het eynde [27] der gantscher aerde.

12 [28] Sÿn loof was schoon / ende sÿne vruchten vele / ende daer was spÿse aen den selven [29] voor allen / [30] onder hem vondt het gedierte des velts schaduwe / ende de vogelen des hemels [31] woonden in sÿne tacken / ende [32] alle vleesch wiert daer van gevoedt.

13 [33] Ick sach [voorder] in de gesichten mÿnes hoofts / op mÿn leger: ende siet / [34] een wachter / naemlick [35] een heylige [36] quam af van den hemel /

14 Roepende met cracht / ende aldus [37] seggende / Houwt dien boom af / eñ kapt sÿne tacken af / stroopt sÿn loof af / ende verstroyt sÿne vruchten / dat de dieren van onder hem wech swerven / ende de vogelen van sÿne tacken:

15 [38] Doch laet de stamme [met] hare wortelen in de aerde / ende met eenen yseren ende coperen bant in het teere gras des velts: ende laet [39] hem in den dauw des hemels nat gemaeckt worden / ende sÿn deel zy met het gedierte [40] in het cruyt der aerde.

16 [41] Sÿn herte worde verandert / dat het geenes menschen [herte] meer en zy / ende hem worde eenes beesten herte gegeven / ende laet [42] seven tÿden over hem voorbygaen.

17 Dese sake [43] is in't besluyt der wachters / [44] ende dese begeerte is in het woort der heyligen: op dat [45] de levendige bekennen / dat de Alderhoochste heerschappye heeft over de Coninckrÿcken der menschen / ende geeftse aen wien hy wil / ja sett daer over den leegsten onder de menschen.

18 Desen droom hebbe ick Coninck Nebucadnezar gesien: Ghy nu / Beltsazar / segt de uytlegginge van dien: dewÿle dat [46] alle de Wÿse mÿnes Koninckrÿcks / my de uytlegginge niet en hebben konnen bekent maken: maer ghy cont wel / dewÿle [47] de geest [48] der heyliger Goden in u is.

19 [49] Doe ontsette sich Daniel / wiens name Beltsazar is / by een ure lanck / ende sÿne gedachten [50] beroerden hem: de Koninck antwoordde / ende seyde: Beltsazar / [51] en laet u den droom ende sÿne uytlegginge niet beroeren: Beltsazar antwoordde

1 Hier beginnen wy het 4. cap. met meer andre Oversetters / al hoe wel sommige het eerst met v. 4. beginnen. wanneer nu dit placcaet sy gepubliceert / en can men so heel sekerlick niet seggen / 't schijnt dat het geschiet zy / na dat Nebucadnezar verscheydene landen en Koninckrijcken / overwonnen hebbende / (als oock ten laetsten Egyptē) wederom te Babel gecomen was / na welcken tijt tot het eynde sijner regeringe, ten hoochsten tien jaren verloopen zijn / gelijck af te nemen is uyt Ezech. 29. 17. So dat dan dit placcaet gepubliceert is op het eynde van het leven Nebucadnezars / ontrent twee jaren voor sijn doot.
2 T. w. die onder mijn gebiet staen / als cap. 2. v. 39. Siet de aent. aldaer.
3 Verstaet hier ende elders meer door de vrede, allen heyl ende welvaert. Vergel. 1. Tim. 2. 2. als oock 1. Pet. 1. 2. eñ 2. Pet. 1. 2. Jud. v. 2.
4 Of / Het believt my, D. is / ick sie het voor goet aen. Dit souden de Hebreen seggen / 'T is goet in mijne oogē. *Chal.* 'T is voor my schoon.
5 T. w. de sendinge dies drooms / mitsgaders de dingen die daer door wierden te kennen gegeven.
6 T. w. de Godt Israels / die een Godt der Goden is. Gelijck de Koninck sijnen ondersaten desen Godt aenprijst / alsoo hadde hy den selven / ja den selven alleen / oock selfs behooren te omhelsen voor sijnen Godt / verlatende alle andere valsche Goden / maer 'tblijckt dat hy't niet volkomelick noch oprechtelick gedaen en heeft. a Psal. 93. 1, 2. Dan. 6. 27. 7 *Chald.* met geslachte ende geslachte.
8 Of / ruste hebbende, triumpherende over alle mijne vyanden / selfs oock over Egypten.
9 'Tschijnt dat hy seggen wil / daer en was geen occasie of aenleydinge / noch oorsake / om my aldus te doen droomen / derhalven konde ick wel afnemen / dat desen droom van Godt quam. And. In voorspoet zijnde, als Psal. 30. siet aldaer de aenteeck. op v. 7. 9 Dit huys ofte palleys des Konincks was in de stadt Babel / v. 29. 10 Groeyende ende bloeyende als een schoon ende vruchtbaer boom / geenen tegenspoet hebbende. 11 Buyten twijfel is desen droom den Koninck so aengegaen / dat hy wel gevoelt heeft / dat het geenen gemeynen noch ordinarisen droom geweest en is / gelijck de menschen dagelicks wel hebben / spruytende uyt dese ofte die oorsaken: maer dat het eenen goddelicken droom was. daerom heeft hy de uytlegginge des selven begeert te weten. 12 Of / geset, gegeven, aengeslagen. 13 Hier uyt blijckt / dat desen Koninck noch niet van herten tot den waren Godt bekeert en was / anders en soude hy dese lieden geenen raet gebraecht hebben. siet cap. 3. de aenteeck. op vss. 29 / 30. 14 Cap. 2. 4. seggen sy / Segt uwen knechten den droom / so sullen wy sijne uytlegginge te kennen geven: Maer of nu schoon de Koninck haer sijnen droom vertelt / so en kunnen sy hem evenwel de uytlegginge niet seggen / daer uyt blijckt / dat hare konste niet dan ydel bedroch geweest en is / ende 'theeft gebleken / dat Daniel door het ingeven des Geests Godes de droomen heeft uytgeleyt. 15 T. w. doe nu de Koninck noch raet / noch troost by sijne Chaldeen en vondt. 'tschijnt wel / indien hy by de selve (by de welcke hy te vooren geenen troost gevonden en hadde) de uytlegginge sijnes drooms hadde kunnen vinden / datmen Daniel geenen raet en soude gevraecht hebben / die hem nochtans te vooren sijnen droom geseyt / ende d'uytlegginge gedaen hadde.
16 Aengaende den naem Beltsazar. siet cap. 1. de aenteeck. op v. 7. 17 De Coninck noemt sijnen Afgodt / sijnen Godt: waer uyt wederom blijckt / dat hy nu noch te deser tijt tot den waren Godt niet bekeert en was. Ende verstaet hier den Afgodt Bel / van den welcken siet breeder hov. 1. op v. 2. ende Jes. 46. op v. 1. 18 D. eene hemelsche / ende van boven komende wijsheyt ende wetenschap / om te verklaren verborgene dingen / ende te voorseggen toekomende dingen. 19 Dit is wel in deses heydenschen Conincks opinie eenē seer treffelicken eeren-tijtel geweest / maer in der daet was het de schandelickste tijtel die Danieli konde gegeven worden / want hy geensins en woude gerekent wesen onder het getal der Chaldeeuscher tooveraers / die doch bedriegers waren. Maer hy en kondet niet keeren / dat de Koninck hem dien tijtel gaf. Siet hov. cap. 2. v. 48. 20 Of / dien ick weet.
21 Wist hy dit / Waerom en heeft hy dan niet eerst ende voor al sijnen toevlucht tot Daniel genomen / maer is eerst tot de Chaldeen gegaen? Hier uyt blijckt wederom / dat hy niet waerlick tot den waren Godt en zy bekeert geweest.

22 Of / u beswaert, of / u beswaerlick is, of / u en perst, of / druckt, benauwt, beangsticht. T. w. van wegen sijne swaricheyt / ende moyelickheyt. De sin is / Het is u een cleyne moeyte of swaricheyt verborgene dingen uyt te leggen.
23 Dat de Chaldeeusche letter Vau, hier door te weten, moet overgeset worden / blijckt daer af / dat de Coninck hier vā Daniel niet en versoeckt / dat hy hem dē droom soude te kennen geven / ende oock de uytlegginge des selven / gelijck cap. 2. (want hy selfs vertelt Daniel den droom / als oock ond. v. 18.) maer hy versoeckt alleen de uytlegginge des selven / daerom en spreeckt oock Daniel niet van den droom / maer hy seyt den Coninck alleen de uytlegginge des selven; maer indien men hier over sette ende sijne uytlegginge, so soude het schijnen / dat de Koninck hier van Daniel begeert te weten soo wel den droom / als sijne uytlegginge.
24 Siet dese gelijckenisse oock Ezech. cap. 31. v. 3.
25 And. was groot.
26 *Chald.* ende sijn gesichte was tot, &c. Dat is / hy wiert gesien. alsoo oock v. 20.
27 T. w. soo wijt ende so verre als de Babylonische Monarchye streckte.
28 Of / sijne bladeren. And. sijne tacken. *Chald.* sijn loof, of / sijnen tack, D. elck een van sijne bladen / of tacken.
29 D. voor allerley gedierte.
30 Of / onder dien, of / onder den selven, T. w. boom. And. onder haer. Te weten / tacken.
31 D. onthielden sich / schuylden / ende namen haren toevlucht voor de hitte der sonne ende des onweders.
32 D. alle dieren / of beesten / alle levendige ziele op aerden.
33 *Chald.* Ick was siende. alsoo oock v. 10.
34 Aldus noemt hy den Engel die hem verschenen is. De Engelen worden daerom wachters / ofte wakers genoemt / om dat sy met geenen slaep bevangen en worden / gelijck wel de menschen / die met vleesch en bloet beladen zijn. 2. om dat sy sonder ophouden altoos op den dienst Godes ende de bewaringe sijner kinderen passen; ten welcken aensien haer vele oogen worden toegeschreven Ezech. 1. siet oock Psalm 91. 11. ende Psal. 103. 20. 35 Dit woort hier by gevoecht / tot onderscheyt van de quade Engelen. 36 T. w. van Godt gesonden zijnde. 37 T. w. tot d'ander Engelen die van Godt tot uytvoeringe deses oordeels bescheyden waren. 38 Alhoewel Godt de Heere desen Koninck seer swaerlick gestraft heeft van wegen sijne hoovaerdye / so doet hy hem noch die genade / dat hy hem niet teenemael uyt en roeyt / maer laet den stronck of stamme noch blijven / om weder op te wassen / ende tot sijnen voorigen staet te comen. 39 T. w. dien die door den boom beduyt wort. 40 Dat is / van als Levit. 22. 4. 41 *Chald.* datse zijn herte van den menschen veranderen. Hy en is niet in een beeste verandert nae den lichame: Maer hy is soo onvernuftich ende onverstandich geworden / als of hy een beest ware geworden. Sommige meenen / dat hy met eenen boosen geest zy beseten geweest / ende dat hy daerom van de menschen zy verstooten / ofte verlaten soude zijn geweest. Vergel. Marc. 5. 2. 42 Eenige verstaen hier door dese seven tijden, seven weken. And. seven maenden. maer 'tis meer te gelooven / dat het seven jaren geweest zijn. gelijck ond. 11. 13. 43 Wel verstaende voor soo vele / als den Engelen de uytvoeringe bevolen was / want eygentlick te spreken is het Godt / die dit besluyt gemaeckt heeft: de wachters, dat is / de Engelen zijn alleen uytvoerders van des Heeren bevel. 44 Hy wil seggen / dat alle de H. Engelen / eendrachtelick begeeren eñ wenschen / dat het goddelicke besluyt / aengaende de nederhouwinge deses booms / mochte voltrocken worden. 45 De menschen op aerden. 46 D. geene onder de Wijse. 47 De inspiratie / inblasinge / ingevinge. 48 Hy spreeckt als een heydens mensche. 49 D. hy was als buyten hemselven / door verbaestheyt stille swijgende / vernemende de swaere straffe / die den Coninck (wiens ondersaet hy was) boven het hooft was hangende. Siet Jere. 29. 7. 50 Of / verschrickten, of bedroefden hem, alsoo straks wederom. 51 Als of de Coninck seyde / Hebt goeden moet / ende segt my maer de rechte uytlegginge deses drooms / al en is sy sodanich niet / als ick / ende ghy wel wenschen souden.

ende seyde: Mÿn heere / de droom [52] [wedervare] uwe hateren / ende sÿne uytlegginge uwe wederpartÿders.

20 [53] De boom dien ghy gesien hebt / die groot ende sterck geworden was: ende [54] wiens hoochte tot aen den hemel reyckte / ende [55] die over 't gantsche aerdrÿck gesien wiert:

21 [56] Ende wiens loof schoon / ende wiens vruchten vele waren / ende daer spÿse aen was voor allen / onder wien het gedierte des velts [57] woonde / ende in wiens tacken de vogelen des hemels [58] nestelden:

22 [59] Dat zÿt ghy / ô Koninck / die groot ende sterck zÿt geworden: want [60] uwe grootheyt is soo gewassen / [61] dat sy reyckt aen den hemel / ende uwe heerschappye aen het eynde des aerdrÿcks.

23 [62] Dat nu de Koninck eenen wachter / naemlick eenen heyligen gesien heeft van dē hemel afkomende / die seyde / Houw't desen boom af / ende verderft hem / doch laet [63] de stamme [met] hare wortelen in de aerde / ende [64] met eenen yseren ende coperen bant in het teere gras des velts / ende in den dauw des hemels nat gemaeckt worden / ende dat [65] sÿn deel zy met het gedierte des velts / tot datter seven tÿden over hem voorby-gaen:

24 Dit is de beduydinge / ô Koninck / ende dit is een besluyt des Alderhoochsten / 't welck over mÿnen heere den Koninck komen sal:

25 Te weten / [b] men sal u van de menschen verstooten / ende met het gedierte des velts sal uwe wooninge zÿn / ende [66] men sal u kruyt / als d'ossen / [67] te smaken geven: ende ghy sult van den dauw des hemels nat gemaeckt worden / ende daer sullen seven tÿden over u voorby-gaen / [68] tot dat ghy bekent / dat de Alderhoochste heerschappye heeft over de Koninckrÿcken der menschen / ende geeftse wien hy wil.

26 [69] Datter oock geseyt is / [70] datmen de stamme [met] de wortelen dies booms laten soude: [71] u Koninckrÿcke sal u bestendich zÿn / na dat ghy sult bekent hebben / dat [72] de Hemel heerscht.

27 Daerom / ô Koninck / [73] laet mÿnen raet u behagen / ende [74] breeckt uwe sonden af door gerechticheyt / ende uwe ongerechticheden door genade te bewÿsen [75] aen de elendige / [76] offer verlenginge van uwe vrede mochte wesen.

28 [77] Dit alles overquam den Koninck Nebucadnezar:

29 [Want] [78] op het eynde van twaelf maenden / [79] [doe] hy op het Koninckliche paleys van Babel was wandelende:

30 [80] Sprack de Koninck / ende seyde / [81] Is dit niet [82] het groote Babel / [83] dat ick gebouwt hebbe tot een huys des Koninckrÿcx / [84] door de sterckte mÿner macht / ende [85] ter eere mÿner heerlickheyt!

31 [86] Dit woort noch zÿnde in des Konincks mont / vielder een stemme [87] uyt den hemel / [88] U / ô Koninck Nebucadnezar / wort geseyt: Het Koninckrÿcke [89] is van u gegaen:

32 Ende men sal u van de menschen verstooten / ende uwe wooninge sal by de beesten des velts zÿn: men sal u gras [90] te smaken geven / als den ossen / ende daer sullen [91] seven tÿden over u voorby-gaen / tot dat ghy bekent / dat de Alderhoochste over de Koninckrÿcken der menschē heerschappye heeft / ende dat hyse geeft aen wien hy wil.

33 [92] Ter selver ure wiert dat woort volbracht [93] over Nebucadnezar / want [94] hy wiert uyt de menschen verstooten / ende [95] hy att gras als de ossen / ende [96] sÿn lichaem wiert van den dauw des hemels nat gemaeckt / tot dat [97] sÿn hayr [98] wies als der Arenden [vederen] / ende sÿne nagelen als der vogelen.

34 Ten eynde [99] deser dagen nu / [100] hief ick Nebucadnezar mÿne oogen op ten hemel / want [101] mÿn verstant quam weder in my: ende ick loofde den Alderhoochsten / ende ick prees ende verheerlickte den Eeuwich-levenden / om dat sÿne heerschappye / is een eeuwige heerschappye / ende sÿn Koninckrÿcke is van geslachte tot geslachte:

35 Ende [102] alle de inwoonders der aerde zÿn als niet geacht / ende hy doet nae sÿnen wille [103] met het heyr des hemels ende de inwoonders der aerde / ende daer en is niemant die sÿne hant [104] afslaen / of tot hem seggen can / [105] Wat doet ghy?

36 Ter selver tÿt [106] quam mÿn verstant weder in my; oock quam de heerlickheyt mÿnes Koninckrÿcks / mÿne Majesteyt / ende [107] mÿnen glans weder op my; ende mÿne [108] Raetsheeren / ende mÿne [109] Geweldige [110] sochten my / ende ick wiert in mÿn Koninckrÿcke bevesticht: ende my wiert grooter heerlickheyt [111] toegevoegt.

37 [112] Nu prÿse ick Nebucadnezar / ende verhooge / ende [113] verheerlicke den

52 Of treffe, of try. Daniel wenscht / dat die grouwelicke straffe / daer mede de Coninck gedreycht wiert / vā hem mochte afgewent worden.
53 Dit is d'uytlegginge van het eerste deel des drooms / verhaelt bov. vss. 10. ende 11.
54 D. die alles verbulde.
55 Siet bov. v. 11.
56 De sin is / Gelijck een schoon groot vruchtbaer boom / de dieren die onder hem schuylen / ende de vogelen die in sijne tacken sitten of nestelen / bedeckt / ende met sijne vruchten spijst: Alsoo beschut eñ beschermt een goet ende treffelick Coninck sijne ondersaten als onder sijne tacken / eñ door goede ordre ende politye / maeckt hy / dat een yeder door sijne neeringe gerustelick sijn broot winne.
57 Siet bov. v. 12.
58 D. Saten / woonden / rusteden.
59 Dien boom zijt ghy. het teecken wort gegeven de name des beteeckenden dincks.
60 Daer waren te dier tijt noch wel eenige Coningen in de werelt / maer hare macht en was nergens nae te vergelijcken by de macht ende heerschappije deses Conincks.
61 D. datse haer wijt ende breet uytstreckt. een overtollige maniere van spreken.
62 Dit is d'uytlegginge van het tweede deel des drooms v. 13 / &c.
63 Dat is / de stamme / mitsgaders de wortelen / op dat hy tot sijner tijt wederom moge opschieten.
64 Tot een teecken dat hy als met gewelt in dien leegen staet soude vast gehouden worden / tot dat seven tijden over hem soudē gepasseert sijn.
65 T. w. het deel des genen die door dien boom beduydt wiert.
b Dan. 5. 20, &c.
66 *Chald.* Sy sullen. voor / men sal. Dese maniere van spreken is seer gemeyn by de Chaldeen / ende Hebreen. als v. 26.
67 Dat is / te eten geven.
68 Indien Godt de Heere met hoochste gestrengicheyt tegen desen Coninck hadde willen procederen / hy hadde oorsake genoech om hem eñ sijne gedachtenisse t'eenemael te verdelgē: Maer in het midden sijner gestrengicheyt / bewijst Godt noch genade.
69 *Chald.* Ende dat sy geseyt hebben. Sy, T. w. de wachters. Doch inder daet en isser maer eenen Engel / of wachter geweest / siet v. 13. &c.
70 Hier is d'uytlegginge van het derde deel des drooms / verhaelt bov. v. 15.
71 Verstaet hier op / is, ofte / beteeckent dit. gelijck bov. 2, 43. &c.
72 D. de Godt des hemels / als Matt. 21. 25. ende Luc. 15. vss. 18 / 21. De sin is hier / Dat Godt den hemel / ende de aerde regeert / ende het opperste gebiedt over / ende in de selve heeft.
73 *Chald.* mijnen raet sy schoone by u.
74 Als of hy seyde / Ghy hebt nu lange genoech met allerley ongerechticheyt gesondicht / (Siet onder cap. 5. 19.) bewijse u dan Godt de Heere soo genadelick te vooren waerschouwt / voor-komt sijn oordeel ende straffen met boetveerdicheyt / breeckt / of snijdt af / of ruckt af (als Genes. 27. 40. Exod. 32. 2.) door gerechticheyt / (of aelmoessen: want dat beteeckent het Chald. woort oock) uwe ongerechticheyt / ende oeffent genade over Godes volck / 't welck verdruckt wort door de strengicheyt uwer heerschappye.
75 Of / aen de bedruckte, of / aen de arme.
76 And. offer misschien verlanginge mochte wesen, &c. het woort misschien en beteeckent niet altoos twijffelinge / vgel. Jos. 14. 12. 1. Sam. 14. 6. Act. 8. 22. ende siet de aenteeck. aldaer. De sin is hier / Indien ghy mijnen raet volcht / (te weten dien ick u geve / v. 27.) so hebt ghy te hopen / dat sich Godt / over u ontfermende / uwen vrede / ruste / welstant / sal verlangen. And. Siet / dit sal een verlenginge van uwen voorspoet (of ruste) zijn.
77 T. w. wat Godt door dien droom / ende Daniel door d'uytlegginge des selven voorseyt hadde.
78 So lange heeft de goddelicke lanckmoedicheyt de straffe noch uytgestelt / om hem tijt van bekeeringe te geven.
79 'Tschijnt dat de Koninck boven op het platte dack sijnes paleys gewandelt heeft / van waer hy alle de quartieren der stadt konde oversien.
80 *Chald.* antwoordde de Coninck. 'Tschijnt dat de Koninck den droom ende sijne beduydinge / hem door Daniel aengedient / straex vergeten / of lichtveerdelick in den wint geslagen hadde / nu verachtende de lanckmoedicheyt Godes over hem. Vergel. Rom. 2, 4.

81 Als of hy seyde / Wie sal dese groote ende machtige stadt durven bestrijden? Wie sal my daer uyt konnen verdrijven? 'Tschijnt dat de Koninck steunde op de woorden des Propheten Daniels (die hem voor-seyt hadde / dat hy van sijnen Koninckliken stoel soude af-gestooten worden) de stadt Babel noch veel sterckes heeft bevesticht / dan sy te vooren was / ja dat hyse soo sterck gemaeckt heeft / dat hyse achtte onwinbaer te zijn. Maer 'tis gelijcker staet Psal. 18. 28. Prov. 16. 18. Jac. 4. 6. ende 1. Pet. 5. 5.
82 Babel was / (gelijck *Herodotus* schrijft *Lib. 1.*) in 't ronde 480 stadien / dat is / vijftien gemeyne duytsche mijlen / elck van een ure gaens. *Aristoteles* seyt / *Polit. lib. 3. cap. 2.* Dat Babylon soo groot was / dat als sy van de vyanden aen 't eene eynde al drie dagen was ingenomen geweest / die aen d'ander eynde woonde waren / sulcks eerst ten derden dage daer na vernomen hebben.
83 Dit is eenen ydelen eñ valschen roem / tot schande sijner voorsaten streckende: want Babel is straex nae de diluvie gebouwt geweest / Gen. 10. 10. Ende sy is van tijt tot tijt vergroot ende versterckt geworden onder de regeeringe van verscheydene Coningen / die aldaer hebben hof gehouden. Desen Nebucadnezar heeftse alleen stercker gemaeckt / ende met meer huysē vergroot. Siet *Ioseph. Lib. 10. Antiq. Iudaic. cap. 11.*
84 Wat heefter van Godt toegedaen?
85 Of / tot eere mijner Majesteyt: maer niet ter eere Godes.
86 D. Eer hy noch te dege die hoovaerdige woorden uytgesproken hadde.
87 Op dat desen hoovaerdigen Koninck / mits-gaders alle sijne hovelingen ende trauwanten souden sien ende vernemen / datter eenen veel machtigeren Koninck inden hemel was / als hy. Vergel. Psal. 2. vss. 4 / 5.
88 Als of Godt de Heere seyde / Ghy verlaet u op uwe Koninckliche macht / maer ghy sult op een korts bevinden / dat die van geener weerde en is / Ick sal u ter neder stooten / ende sal u het Coninckrijcke seven jaren lanck afnemen. siet de vervullinge v. 33.
89 Of / 't gaet van u wech, of / 't sal van u wech gaen, 't is van u geweken / dit is in mijnen raedt also besloten.
90 Dat is / te eten geven.
91 Siet boven de aenteeck. op v. 16.
92 T. w. in welcke de stemme uyt den hemel gevallen was. Vergel. Psal. 33. 8 / 9.
93 Of / aen.
94 Hy en wiert niet alleen van sijnen Koninckliken throon / ende uyt sijn Koninckliick palleys verstooten / maer oock uyt het geselschap ende bywooninge aller menschen. siet onder v. 34.
95 T. w. die te vooren allerley kostelicke spijse / ende leckerlick toebereydde gerichten op sijne tafel te hebben gewent was.
96 In plaetse van het dack sijnes kostelicken ende Koninckliicken palleys / daer in hy sich verhooveerdicht hadde / leyt hy nu dach ende nacht onder den blauwen hemel in het koude velt / sonder huys / of hutte.
97 Niet alleen het hayr sijnes hoofts / maer alle de hayren sijnes lichaems.
98 D. soo lanck wert / als der Arenden / &c. want hy en hadde geen acht op sijn lichaem / hy en dacht niet op het scheeren sijnes hayrs / noch op het korten sijner nagelen / want hy was van sijn verstant berooft: derhalven zijn sijne hayren ende nagelen soo gewassen / dat hy meer den grouwelicken ende wilden vogelen ende gedierten gelijck scheen / dan den menschen.
99 Siet boven v. 16. ende 32.
100 De ordre der woorden soude / nae den sin / dese zijn / Mijn verstant quam weder in my, doe hief ick, &c.
101 Hier uyt blijckt / dat hy van sijn verstant eenen tijdt lanck is berooft geweest: ende en heeft sijne oogen niet opwaerts ten hemel geslagen / tot dat Godt hem als uyt desen dollen uytsinnigen slaep geredt heeft: Doe heeft hy eerst gedacht / dat Godt een rechtveerdich Rechter was / ende hy heeft sich voor den selven verdemoedicht met verslagentheyt ende nedericheyt des herten.
102 Hoe sterck en machtich dat de menschen zijn / so en zijn sy in geenerley maniere met Godt te vergelijcken / sy zijn ydel en broosch / haer rijcke ende regeringe vergaen haest / maer Godt is en blijft een Heere ende Koninck in eeuwicheyt.
103 D. met de Engelen / oock met de sonne / mane / sterren / ende het gantsche gebouw des hemels / ende der wolcken. Siet Genes. cap. 2. de aenteeck. op v. 1.
104 Verhinderen / weeren / ophouden / afkeeren kan.
105 Of / Wat hebt ghy gedaen?
106 Dit was het grootste ende voornaemste dat hy verloren hadde / daer de Coninckliche weerdicheyt niet by te vergelijcken en was.
107 T. w. de glants / of voorige schoone gestaltenisse sijnes aengesichts. Siet cap. 2, 31.
108 Of / Regenten, of / Vorsten.
109 Of / Edele, of / de Groote des lants.
110 Het schijnt dat de Koninck van sijne Raden is afgeset ende verstooten geworden / doe sy sagen / dat hy uytsinnich was: Maer dat sy hem weder gesocht ende aengenomen hebben / doe sy sagen dat hy wederom tot sijn verstant gekomen was.
111 Te weten / van Godt / ende de Vorsten des Rijcks.
112 T. w. na dat ick al het boven-verhaelde hebbe beleeft ende bevonden. And. daerom prijse ick, &c.
113 Dat nochtans desen Koninck niet gantschelick tot den waren Godt en zy bekeert geweest / blijckt bov. v. 8. daer hy Bel sijnen Godt noemt: Niemant can twee Heeren te gelijcke dienen. Matt. 6, 24.

Koninck des hemels: om dat [114] alle syne wercken waerheyt / ende [115] syne paden [116] gerichten zyn: ende [117] hy is machtich te vernederen de gene die in hoochmoet wandelen.

114 D. alles wat hy belooft / voor-seyt / ende dreycht / dat is waer / seker / ende vaste: Daer is niet bedrieghelicks in.

115 D. syne handelingen / wercken / ende daden.

116 Sy en bestaen niet alleen in het gerichte / maer sy zijn selve een regel ende richtsnoer van alle gerichten: syne handelingen stellen het gerichte. 117 Hier bekent de Coninck openttlick syne sonde der hooveerdye / daer mede hy die straffe wel verdient hadde.

Het v. Capittel.

Belsazar in syne godtloose maeltijt den Godt Israels bespottende / ende misbruyckende de vaten synes Tempels. v. 1 / &c. wort wel dapper verschrickt door een geschrifte aen den wandt / 't welck syne Wyse noch lesen / noch verstaen en konden / 5 / &c. Daniel wort / door raedt der oude Conninginne / geroepen / 10. &c. hy veracht des Conincks geschencken / ende geeft hem een goede lesse / 17 / 18 / &c. Daer na leest Daniel het geschrifte / ende wijst aen / dat het des Conincks ondergancк beduydde / 24 / &c. die oock des selven nachts daer op gevolgt is / 30.

1 DE Koninck [1] Belsazar / [2] maeckte [3] een groote maeltyt synen [4] duysent Geweldigen: ende hy dronck wyn [5] voor die duysent.

2 Als Belsazar [6] den wyn geproeft hadde / seyde hy / [7] datmen de gouden ende silveren vaten voort-brengen soude / die [8] syn Vader Nebucadnezar uyt den Tempel die te Jerusalem geweest was / wech gevoert hadde: op dat de Koninck / ende syne Geweldige / syne [9] wyven / ende syne by-wyven [10] uyt de selve droncken.

3 Doe brachtmen voort [11] de gouden vaten / [12] diemen uyt den Tempel des huyses Godes / die te Jerusalem geweest was / [13] wech gevoert hadde: ende de Koninck / ende syne Geweldige / syne wyven / ende syne by-wyven / droncken daer uyt.

4 [14] Sy droncken den wyn / ende presen [15] de gouden / ende de silveren / de coperen / de yseren / de houten / ende de steenen Goden.

5 Ter selver ure quamen daer [16] vingeren van eenes menschen hant [17] voort / die schreven tegen over [18] den candelaer / [19] op den calck van den wandt des Koninckicken paleys / ende [20] de Koninck sach het deel der hant die daer schreef.

6 Doe veranderde sich [21] de glans des Konincks / ende syne gedachten verschrickten hem: ende de banden syner lendenen [22] wierden los / ende syne knyen stieten [23] tegen malcanderen aen.

1 T. w. Nebucadnetzars des Grooten neve / Evilmerodachs sone. Van dien tijt af te rekenen / dat de Joden in de Babylonische gevanckenisse gebracht zijn / tot het eynde van de Babylonische Monarchye / hebben dese drye Conningẽ te Babel geregeert / Nebucadnezar de Groote / Evilmerodach sijn sone / ende Belsazar / de sone van Evilmerodach. Siet ende vgel. hier mede 2. Reg. 25. 27. Jer. 27. vss. 5 / 6 / 7. Doch andere stellen nae desen Belsazar eenen Nabonidus, die van Daniel soude genoemt zijn Darius Medus, ond. cap. 6. 1. ende het Conincksrijcke ontfangen hebben / door die vrywillige kiesinge der Babyloniers / &c. waer van de verstandige Leser kan oordeelen / ende letten op Jer. 27. 7. &c. item ond. v. 28. ende cap. 6. 1 / 29. ende 8. 3 / 20. ende 9. 1. ende 10. 1. ende 11. 1 / 2.

2 Sommige houden 't daer voor / dat dese maeltijt gehouden zy geduerende de belegeringe der stadt Babel / door de Persen / om te betoonen / dat hy den vyant / die doe voor Babel lach / weynich / ofte niet achtede.

3 *Chald.* maeckte veel, of groote spijse, ofte broot, als Eccles. 10. 19. 4 D. allen den Vorsten / Princen / Grooten / Treffelicken / ende voornaemsten Heeren / ende officieren synes Rijcks / die vele in getale waren. 5 D. inde tegenwoordicheyt der selver. Vgel. Esth. 1. 3. 6 D. doe hy vrolick geworden was van den wijn. *Chald.* In de proeve, of smaeck des wijns. 7 Dit bestraft Daniel onder v. 23. 'Tschijnt wel / dat Nebucadnetzar die geroofde vaten hadde doen opsluyten in syne schat-kameren / sonder de selve te besigen. Men leest oock nergens / dat Evilmerodach de selve gebruyckt hebbe: maer Belsazar doet dit / als Godt braverende. 8 D. sijn Groot-Vader / ende soo in 't volgende. De Oostersche volckeren noemen alle de voor-ouders / Vaders: Gelijck sy oock sonen noemen de neven ofte nakomelingen. 9 Ofte bed-genooten. eenige meenen dat het Chaldeeus woort beteeckent Coninckliche / of Vorstelicke vrouwen. 10 *Chald.* in de selve droncken. T. w. den wijn die in de selve geschoncken was. also v. 3. 11 Het kan wel zijn / datter oock silveren vaten gebracht zijn / maer dat de Prophete hier alleen de schoonste ende kostelickste noemt. 12 Aldus braveert desen Koninck / ende is moedich op den kerck-roof synes Vaders. 13 Siet de historie 2. Reg. capp. 24. en 25. 14 Hier wort aengewesen / dat de overdaet in wijn / dese Afgodẽ-dienaers heeft verweckt den waren Godt te vergeten / ja te lasteren / ende hare valsche Goden te loven ende te prijsen voor den roof uyt het huys Godes / dien sy misbruyckten. 15 Noyt en zijn eenige afgoden-dienaers onder de heydenen soo verblint geweest / dat sy gemeynt hebben / dat het wesen Godes uyt gout / silver / &c. was bestaende / maer sy hebben inde gedaente der beeldẽ / hare Godẽ geeert ende aengebeden. 16 Niet eene geheele handt / maer vingeren / of wat meer van de hant / v. 24. het waren de vingeren Godes die genoemt worden vingeren van eenes menschen hant / om dat sy in de oogen des Conincks waren / als vingeren van een mensche / die genoechsaem waren / om den Coninck / ende alle die de selve sagen / verschrickt ende verbaest te maken. 17 T. w. uyt den muer / of uyt den hemel miraculeuselick. 18 Die vermoedelick gehangen heeft in het midden der sale / of eet-kamer / daer dese groote maeltijt gehouden wiert / welck te gelooven is / dat geduert soude hebben tot diepe inden nacht / hadde se God niet verstoort. 19 D. op den gewitten / gekalckten / of geplaesterden wandt. 20 Dit dient tot bevestinge van dit mirakel. hadde alleen yemant van de aenwesende persoonen dit gesien / die het den Koninck hadde te kennen gegeven / so mocht hy aen de sekerheyt deses mirakels getwijffelt hebben / denckende dat yemant heymelick / ofte met konste / dit aen den wandt geschreven hadde: maer doe hy selfs de vingeren sach gaen / so en hadde hy geen reden om te twijffelen: maer hy wiert in syne eygene conscientie overtuyght / dat het een teecken uyt den hemel was / Godt hem verschrickende / dien hy te vooren getoont hadde / v. 2. 21 *Chald.* de glantsen. 'twelckmen kan verstaen van sijnen heelen glants. Vgel. cap. 4. 36. alsoo oock hier onder v. 9. ende 10. De sin is / Dat al de vreucht subytelick in droeffenisse veranderde. De Koninck en wist noch niet wat dat dit schrift beduydde / goet ofte quaet? Maer syne eygene conscientie heeft hem betuyght / dat het de dreygende hant des Heeren was / van wegen sijn godtloos leven / handel ende wandel. 22 D. sijn kracht beswecck. Of / wierden los gemaeckt, of / wierden gelost. D. als andere / men moeste hem ontgorden / gelijckmen die doet / die beswijmen / of in flauwte / en onmacht vallen. 23 *Chald.* desen aen dien, D. d'een aen d'ander. T. w. uyt schrick en vreese.

7 [So dat] de Koninck [24] met crachte riep: datmen [25] de sterre-kyckers / de Chaldeen / ende de waersseggers inbrengen soude: [ende] de Koninck [26] antwoordde ende seyde / tot de Wyse van Babel / dat alle man die dese schrift lesen / ende der selver uytlegginge my te kennen sal geven / die sal [27] met purper gecleedt worden / met een gouden [28] keten om synen hals / ende [29] hy sal de derde heerscher [30] in dit Koninckryke zyn.

8 Doe quamen alle de Wyse des Konincks in: maer [31] sy en konden dese schrift niet lesen / nochte den Koninck der selver uytlegginge bekent maken.

9 Doe verschrickte de Koninck Belsazar seer / ende [32] syn glans wiert aen hem verandert / ende [33] syne Geweldige wierden verbaest.

10 [34] Om dese woorden des Konincks / ende syner Geweldigen / ginck [35] de Koninginne in het huys der maeltyt: De Koninginne sprack / ende seyde: [36] ô Koninck / leeft in eeuwicheyt / en laet u uwe gedachten niet verschricken / noch uwen glans niet verandert worden:

11 Daer is een man in u Koninckryke / in wien de geest der heyliger Goden is / want [a] in de dagen [37] uwes Vaders is by hem gevonden [38] licht / ende verstant / ende wysheyt / [39] gelyck de wysheyt der Goden is: daerom [40] stelde hem de Koninck Nebucadnezar uw' Vader / tot [41] een Overste der tooveraers / der sterre-kyckers / der Chaldeen / [ende] der waerseggers; [42] uw' Vader / ô Koninck:

12 Om dat een voortreffelicke geest / ende wetenschap / ende verstant eenes die droomen uytlegt / ende der aenwysinge van raetselen / ende eenes [43] die knoopen ontbindt / gevonden wiert / in hem / in Daniel / dien de Koninck den name Belsazar [44] gaf: laet nu Daniel geroepen worden / die sal de uytlegginge te kennen geven.

13 Doe wiert Daniel voor den Koninck ingebracht: De Koninck [45] antwoordde ende seyde tot Daniel / [46] Zyt ghy die Daniel / een uyt de gevanckelick wech-gevoerde van Juda / die de Koninck / [47] myn Vader / uyt Juda gebracht heeft?

14 [48] Ick hebbe doch van u gehoort / dat de geest der Goden in u is / ende datter licht / ende verstant / ende voortreffelicke wysheyt in u gevonden wort:

15 Nu so zyn voor my ingebracht de Wyse / [ende] de sterrekyckers / om dese schrift te lesen / ende der selver uytlegginge my

24 Of / met machte; D. overluyt / dat het alle man bescheydelick hoorde. ten betaemde wel de weerdicheyt des Coninckllicken persoons niet / aen de tafel luyde te roepen: maer hier mede wort aengewesen de bangicheyt ende schrick die den Coninck ombangen hadde.

25 Verstaet onder dese drye soortẽ / oock die alle / die genoemt staen cap. 1. 20. ende cap. 2. vss. 2 / 27. Siet aldaer. Daniel was in vergetenheyt gestelt / onaengesien hy eenige jaren hier te vooren / deses Conincks groot-Vader synen droom hadde uytgeleyt. cap. 2.

26 D. ving aen te spreken, als elders meer.

27 Dit is so veel te seggen / als dat de Coninck dien / die dit schrift konde lesen ende uytleggen / soude rekenen ofte stellen onder het getal syner Vorsten / ende der Grootẽ synes Rijcx: want eertijts droegen de Vorsten / ende de statelickste aen de hoven der Conningen soodanige kleederen / sy / ende geen andre persoonen.

28 Anders / goudene hals-banden. of / goudene ketens; want de Chaldeeusche text wort verscheydentlick gelesen.

29 And. hy sal over het derde deel des Coninckrijcks heerschen. alsoo ond. cap. 6. 2. ende in dit cap. vss. 16 / ende 29.

30 T. w. in het Coninckrijcke van Babel.

31 Godt heeft hare oogen ende verstant verblint / want het was in 't Chaldeeus / dat is / in hare moederlicke tale geschreven / als blijckt v. 25. &c. Vergel. hier mede Jes. 29. v. 10. ende 2. Corint. 3. 14. Al hadden sy dit schrift kunnen lesen / ja al hadden sy het duysentmael gelesen ende her-lesen / so en souden sy den sin daer van niet verstaen hebben.

32 Siet boven v. 6.

33 Om dat dese mede schult hadden aen verscheydene sonden des Conincks / daerom moesten sy oock de straffe mede dragen. oock heeft Godt de Heere gewilt / dat haer dit mede aen 't herte soude treffen / op dat door de selve / dit mirakel in alle Coninckrijcken ende landen soude verkondicht worden. 34 Dat is / doe sy gehoort hadde de woorden des Conincks / ende der Vorsten / ende 'tgene dat daer geschiet was. 35 Niet des Conincks Belsazars huysvrouwe (want vss. 2 / ende 3. staet / dat syne wijven mede op de maeltijt gecomen waren /) daerom moetmen dit verstaen van de naegelatene weduwe des Coninck Nebucadnezars / de groot-moeder van Belsazar / ofte syne moeder. 36 And. de Coninck leve in eeuwicheyt. *Chald.* in eeuwicheden. Van dese maniere van groeten siet boven cap. 2. 4. ende cap. 3. 9. a Dan. 2. 47, 48. 37 D. uwes groot-Vaders. Siet boven v. 2. 38 Of verlichtinge. D. wijsheyt / kennisse / wetenschap om verborgene dingen te openbaren. 39 D. meer dan menschelicke wijsheyt / sodanige namelick / die met der Goden wijsheyt te vergelijcken zy. 40 Siet boven cap. 2. 48. 41 Siet boven cap. 4. 9. 42 Dit diende tot vermeerderinge van Daniels authoriteyt / want Nebucadnezar is geacht geweest te zijn een wijs ende seer verstandich man. 43 D. die ingewickelde ende verwerrede dingen ontknoopt / of / die swaere ende moeyelicke questien / die met banden der donckerheyt als vaste toegeknoopt zijn / kan beantwoorden ende uytleggen. Siet cap. 4. 9. sommige setten het begin van dit vs aldus over: Om dat een voor-treffelicke geest, met wetenschap ende verstant, die (T. w. geest) droomen ende aenwijsinge (ofte voorstellinge) van raetselen uytleyt, ende die knoopen ontbint, &c. ofte droomen uytleggende, ende raetselen aenwijsende, &c. 44 *Chald.* stelde. 45 D. hief aen te spreken / ende alsoo elders meer. 46 Dit vraecht de Coninck met verwonderinge. Hy en kent Daniel niet / die nochtans van sijn Groot-vader gestelt was tot een heerscher over de gantsche provintie van Babel / Dan. 2. 48. Maer daer na schijnt van Belsazar te rugge gestelt / ende vergeten te zijn / so dat desen Coninck hem niet en kent. Het kan wel wesen / dat eenige staet-suchtige hem uyt alle bedieningen te stooten gearbeydt hebben / ende dat hy niet veel tegenweers gedaen en heeft / om daer in te blijven / wetende hoe besmettelick / dat der Conningen hoven zijn. 47 D. mijn grootvader Nebucadnezar. 48 Hy hadde wel wat van Daniel hooren spreken / maer tot noch toe en hadde hy 't niet geacht / maer nu inder noot wort Daniel gesocht / om raet ende troost te geven.

bekent te maken: maer [49] sy en kunnen de uytlegginge [50] deser woorden niet te kennen geven:

16 Doch van u hebbe ick gehoort/ dat ghy uytleggingen cont [51] geven/ ende knoopen ontbinden: nu/ indien ghy dese schrift sult kunnen lesen/ ende hare uytlegginge my bekent maken/ [52] ghy sult met purper becleedt worden/ met een gouden keten om uwen hals/ ende ghy sult de derde heerscher in dit Koninckrÿcke zÿn.

17 Doe antwoordde Daniel/ ende seyde voor den Koninck/ [53] Hebt uwe gaven voor u selven/ ende uwe vereeringen geeft aen eenen anderen: ick sal nochtans de schrift den Koninck lesen/ ende de uytlegginge sal ick hem bekent maken.

18 [54] Wat u aengaet/ ô Koninck/ de Alderhoochste Godt heeft [55] uwen Vader Nebucadnezar het Koninckrÿcke/ ende [56] grootheyt/ ende [57] eere/ ende heerlickheyt gegeven:

19 Ende van wegen de grootheyt die hy hem gegeven hadde/ beefden ende zitterden alle volckeren/ natien/ ende tongen [58] voor hem: dien hy wilde/ doodde hy/ ende dien hy wilde/ behielt hy in't leven/ ende dien hy wilde/ verhoochde hy/ ende dien hy wilde/ vernederde hy.

20 Maer [59] doe sich zÿn herte verhief/ ende sÿn geest verstÿft wiert ter hoovaerdye: [60] wiert hy van den throon sÿnes Koninckrÿcks afgestooten/ ende men nam de eere van hem wech.

21 [b] Ende [61] hy wiert van de kinderen der menschen verstooten/ ende [62] sÿn herte wiert den beesten gelÿck gemaeckt/ ende [63] sÿne wooninge was by de wout-ezelen/ [64] men gaf hem gras te smaken gelÿck de ossen/ ende sÿn lichaem wiert van den dauw des hemels nat gemaeckt/ tot dat hy bekende/ dat Godt de Alderhoochste/ heerscher is over de Koninckrÿcken der menschen/ ende over de selve stelt wien hy wil.

22 Ende ghy Belsazar sÿn [65] sone/ en hebt u herte niet vernedert/ [66] alhoewel ghy dit alles wel geweten hebt.

23 Maer ghy hebt u verheven tegen den Heere des hemels/ ende men heeft de vaten [67] sÿnes huys voor u gebracht/ ende ghy/ ende uwe Geweldige/ uwe wÿven/ ende uwe bywÿven/ hebben wÿn uyt de selve gedroncken/ ende de Goden van silver/ ende gout/ coper/ yser/ hout/ ende steen/ [68] die niet en sien noch hooren/ [69] noch weten/ hebt ghy gepresen: maer dien Godt/ [70] in wiens hant [71] uwen adem is/ ende by wien [72] alle uwe paden zÿn/ en hebt ghy niet verheerlickt:

24 [73] Doe is dat deel der hant [74] van hem gesonden/ ende dese schrift geteeckent geworden.

25 Dit nu is de schrift/ die daer geteeckent is/ [75] MENE MENE, TEKEL, UPHARSIN.

26 Dit is de uytlegginge deser woorden/ MENE, Godt heeft u Coninckrÿcke getelt/ ende [76] hy heeftet voleyndet.

27 [77] TEKEL, Ghy zÿt in weegschalen gewogen/ ende [78] ghy zÿt te licht gevonden.

28 [79] PERES, U Koninckrÿcke is verdeylt/ ende 't is den Meden ende den Persen gegeven.

29 Doe beval Belsazar/ [80] ende sy becleedden Daniel met purper/ met een gouden keten om sÿnen hals/ ende sy riepen over luyt [81] van hem/ [82] dat hy de derde heerscher in dat Koninckrÿcke was.

30 [83] In die selve nacht wiert Belsazar der Chaldeen Koninck [84] gedoodt.

49 T. w. de wijse ende sterrekijckers: Oock en kondet de Coninck/ noch sijne Vorsten niet lesen/ siet wijders vov. op v. 8. maer Daniel heeft het gelesen door het ingeven Godes/ die gewilt heeft/ dat Daniel/ dien men als vergeten hadde/ nu hier door wederom in kennisse soude komen.
50 *Chald.* van dat woort, alsoo ond. v. 26.
51 *Chald.* uytleggen.
52 De Coninck belooft groote dingen/ weynich wetende hoe naeby sijnen ondergang was/ ende tot hem machte gesproken worden/ als tot dien dwaes, desen nacht sal uwe ziele van u genomen worden. Luc.12.20.
53 Aldus spreeckt Daniel/ op dat hy niet en schijne uyt staet of gelt-gierigheyt te prophiteren: hoocheden/ rijckdommen/ ende andere verganckelicke dingen/ waernae de wereltsche menschen gemeenlick soo seer dorsten/ en konden desen heyligen man niet seer vermaken. siet een gelijck exempel in Elisa/ 2.Reg. 5.16.
54 Eer Daniel het schrift leest ende uytleyt/ so geeft hy den Coninck te kennen/ waerom dat Godt hem dit teecken van de schrijvende vingeren vertoont hadde/ namelick/ om hem sijner ondanckbaerheyt/ en sijner godtlasterlicke kerck-rooverye indachtich te maken.
55 D. Groot-Vader/ want Evilmerodach was Belsazars Vader.
56 Of/ soomen nu spreeckt/ magnificentie.
57 Of/ heerlickheyt, ende cierlickheyt.
58 *Chald.* van voor hem.
59 Of/ doe sijn herte verheven wiert.
60 Siet Job cap. 12. op v.18. Daniel repeteert hier die gedenckweerdige historie/ om den Coninck indachtich te maken sijner traecheyt ende vergeetsaemheyt in het gedencken dies grooten wonderwercks/ 't welcke de Heere aen Nebucadnezar sijnen Grootvader bewesen hadde.
b Dan. 4. 25.
61 Siet Dan.4.25.
62 And. hy stelde sijn herte met de beesten. D. hy is een tijt lanck sonder kennisse ende sonder verstant geweest: verstaende dat hy, T.w. de Heere/ des Conincks herte de beesten heeft gelijckmatich gemaeckt.
63 Hy die te voren sijn hof gehouden hadde in de vermaenste stadt/ en in 't schoonste palleys der werelt/ moet nu met de beesten verkeeren.
64 De sin is/ dat hy gras att.
65 D. Nebe. het schijnt dat Evilmerodach des Belsazars vader/ een vroomer Heere geweest zy/ ende dat hy het wonderwerck aen Nebucadnezar geschiet/ wel ter herten hebbe genomen. Vgel. 2.Reg.25.27/28.
66 Ende derhalven 'tgene hem wedervaren is/ wel haddet behooren ter herte te nemen.
67 D. sijnes Tempels.
68 Vergel. Psal.115.5.&c. ende Psal. 135. v. 15/ &c.
69 Of/ noch verstaen.
70 D. die u het leven heeft gegeven/ ende soo lange laet behouden alst hem believt.
71 Of/ uwe ziele, dat is/ u leven.
72 D. al u voornemen/ alle uwe wercken ende daden/ sonder wien ghy niet en kont uytrichten.
73 T. w. doe nu uwe hoovaerdye tegens Godt op het hoochste gekomen was/ ende uwe trots-heyt tegen de menschen onverdragelick geworden was/ ende ghy nu de mate uwer sonden tot boven toe haddet vervult.
74 *Chald.* van voor hem, T.w. van Godt/ ten is geen gespoock/ noch gespens/ maer de hant Godes.
75 D. hy heeft getelt, hy heeft getelt: Hy heeft opgewegen, ende sy verdeylent. And. hy is getelt, hy is getelt: hy is opgewegen, ende sy verdeylen. T. w. hem/ D. hy wort verdeylt/ of/ hy is verdeylt. And. Telt, telt, weecht op, ende sy verdeylen. Het woort Mene staeter tweemael/ tot meerdere vasticheyt ende versekeringe van de dreygementen Godes.
76 T.w. alsoo/ dat nu de dagen uwes Coninckrijcks voor seker een eynde nemen: Ende nu is de dach verschenen in welcke ghy rekenschap van u doen ende laten sult moeten geven. And. ende hy heeftet overgegeven, T. w. u Coninckrijcke/ aen de Persen ende Meden.
77 Tekel, en is maer te seggen/ hy heeft opgewegen, d'ander woorden voechter de Prophete by/ tot breeder verklaringe des woorts tekel. De sin is/ Gelijck de gelt-handelaers hare schalen ende gewichten hebben/ om te proeven of het gelt sijn behoorlick gewichte heeft: Alsoo heeft oock Godt u gewegen in sijne goddelicke weech-schale/ ende ghy zijt te lichte bevonden. Aengaende dese gelijckenisse/ siet Psal.62.10.
78 D. ghy zijt bevonden te zijn als een penninck die te lichte is/ ende derhalven niet ontfanckbaer. And. ghy zijt gebreckelick gevonden, T. w. in u volle gewichte/ D. ghy en hebt u niet gedragen nae vereysch uwes Coninckliicken ampts ende weerdicheyts.
79 Aen de wandt stont Upharsin. Dat is/ ende sy verdeylent: Sy: Te weten/ de Meden ende Persen/ als dienaren Godes in dese verdeylinge: Maer hier stelt de Prophete Peres, dat is/ hy verdeylt. Hy: T. w. Godt. Ende de sin is/ Het Coninckrijcke is van u genomen/ ende aen anderen gegeven/ Te weten/ den Meden ende den Persen.
80 De Coninck heeft aldus willen betoonen/ ende doen blijcken/ niet alleen dat hy sijn beloofte woude houden/ v.16. Maer oock betoonen/ dat hy onverschrocken was.
81 Of/ over, voor hem.
82 Het is vermoedelick/ dat wel Daniel ongeern desen swaren last op sich genomen hebbe/ nochtans heeft hy 't gedaen/ om door dat middel zijne elendige lantslieden te mogen behulpelick zijn/ in de aenstaende veranderinge der Monarchye.
83 Vergel. Psal.37.9/ 10/35. &c. Jesa.21.9. ende 47. 11. Jer. 25.12. &c. ende 51. 39.
84 T. w. van Gobrya ende Gadata, of vande soldaten Cyri, van dese twee Heeren daer toe aengevoert zijnde/ doe Babel wiert ingenomen. Vgel. Jes. 21. 5. Jerem. 51, 39. doch andere meynen dat hy gedoodet zy door een heymelicke verbintenisse van sijne Grooten/ welcker een/ alhier Darius genaemt/ Coninck gemaeckt zy/ ende dat by desselven tijt Babylon van Cyro is ingenomen geweest. Siet boven op v. 1.

Het vj. Capittel.

Darius het rijcke van Babel ontfangen hebbende/ neemt voor/ Daniel boven sijne hondert ende twintich lantvorsten te verheffen/ v. 1/ &c. die hier over met nijdicheyt ontsteken zijnde/ 5. bewegen den Coninck een afgodisch besluyt te maken/ dat in dertich dagen niemant yets bidden en soude/ als van den Coninck/ op peyne van inden kuyl der leeuwen te sullen geworpen worden/ 8. Daniel dit bevel overtredende/ wort inden kuyl der leeuwen geworpen/ 11/12. &c. maer van Godt wonderbaerlick bewaert ende verlost/ 22/23/ &c. Sijn vyanden inden kuyl der leeuwen geworpen zijnde/ worden stracx vande leeuwen vernielt/ 25. weshalven Godt gepresen wort/ 26.

1 *[1] DArius de Meder nu/ [2] ontfinck het Koninckrÿcke/ [3] ontrent twee-en-tsestich jaren out zÿnde.

2 [Ende] [4] het docht Dario goet/ dat hy over het Koninckrÿcke stelde hondert ende twintich Stadthouders/ [5] die over het gantsche Koninckrÿcke zÿn souden:

3 Ende over de selve drie [6] Vorsten/ van de welcke Daniel [7] d'eerste zÿn soude: den welcken die Stadthouders selfs souden rekenschap geven/ op dat de Koninck geen schade en lede.

4 [8] Doe overtrefte dese Daniel die Vorsten/ ende die Stadthouders/ daerom dat een voortreffelicker geest in hem was: ende [9] de Koninck dacht hem te stellen over 'tgeheele Koninckrÿck.

5 [10] Doe sochten de Vorsten/ ende de Stadthouders [11] gelegentheyt te vinden tegen Daniel [12] van wegen het Koninckrÿcke: maer sy en konden geen gelegentheyt noch [13] misdaet vinden/ dewÿle hy getrouw was/ ende geen [14] vergrÿpinge noch misdaet in hem gevonden en wiert.

6 Doe seyden die mannen/ Wy en sullen tegen desen Daniel [15] geen gelegentheyt vinden/ ten zy dat wy tegen hem [yet]

* Enige voegen dit vs aen het eynde des voorgaenden Capittels.
1 *Chald.* Dariaves, hy wort de Meder genoemt/ om hem te onderscheyden van Dario den Perser, van welcken siet Esre cap.4.v.5. en v. 24.
2 Ofte/ nam in, nam aen, kreech. T. w. nae veler gevoelen/ van de hant Cyri, want doe Cyrus, met hulpe van Dario sijnen schoon-Vader/ het rijcke van Babylon hadde ingenomen/ so heeft hy 'tselve Dario overgegeven/ ende hy is nae Persiam getrocken/ om sijne saken aldaer voorder te verrichten/ ende in ordre te stellen. Doch doe Darius ontrent een jaer over het Rijcke van Babel geregeert hadde/ heeft Cyrus de regeringe des Babylonischen Rijcx weder tot sich genomen. doch van't gevoelen van andere siet op v.1. ende 30.
3 *Chald.* een sone van ontrent 62 jaren.
4 Siet Dan. cap. 4. op v. 2.
5 T. w. om het selve wel ende bequamelick te regeren/ een yder in sijne Provintye/ daer in hy van den Coninck soude gestelt worden.
6 Of/ opper-vorsten, of/ over-Vorsten, Presidenten,
7 D. de principaelste/ als blijckt v.4. And. daer Daniel een van was.
8 *Chald.* doe was Daniel overtreffende over de Presidenten, ende de Vorsten. Daniel overtrefte alle de selve in wijsheyt/ voorsichticheyt/ rechtveerdicheyt/ maticheyt, ende andre deuchden.
9 'Tschijnt dat Darius nu out zijnde/ en aenmerckende die voortreffelicke gaven met de welcke Daniel boven alle andere Vorsten begaeft was/ hem meynde te maken Stadthouder over het Coninckrijcke van Babel. hier uyt is gesproten de haet der Vorsten tegen Daniel.
10 Uyt nijdicheyt/ die een moeder is van doodtslach.
11 Of/ oorsake, of/ occasie.
12 *Chald.* van de zijde des Coninckrijcks. D. in de bedieninge die hem vanden Coninck was opgeleyt: sy letteden neerstelick op al sijnen handel ende wandel/ of hy sijn ampt wel ende getrouwelick bediende/ of/ dat hy sich ergens in vergreep: Maer dit was te vergeefs/ sy en konden in hem niet vinden gelijck stracx geseyt wort.
13 Of/ mislach, of corruptie.
14 Of dwalinge, foute.
15 Soo oprecht/ vlijtich, voorsichtich/ ende getrouwe droech hem Daniel in die hooge bedieninge/ dat sijne vyanden selve den moet verloren gaven/ om yets te kunnen uytvinden/ dat eenigen schijn van misdaet hebben soude.

binden [16] in de wet sijnes Godts.

7 [17] So quamen dese Vorsten ende de Stadthouders [18] met hoopen tot den Koninck/ ende seyden aldus tot hem/ ô Koninck Darius/ leeft in eeuwicheyt.

8 Alle de Vorsten des Rijcks/ [19] de Overheden/ende Stadthouders/de Raetsheeren/ ende Lantvoochden/ hebben sich beraetslaecht een Koninckliicke ordinantie te stellen/ende een sterck gebodt te maken/ dat alle die in dertich dagen [20] een versoeck doen sal [21] van eenigen Godt ofte mensche/ behalven van u/ ô Koninck/ die sal in den kuyl der Leeuwen geworpen worden.

9 Nu/ ô Koninck/ ghy sult een gebodt bevestigen/ ende een schrift teeckenen/ [22] dat niet verandert en worde/ [a23] nae de wet [24] der Meden ende der Persen/ die [25] niet en mach weder-roepen worden.

10 [26] Daerom teeckende de Koninck Darius dat schrift/ ende gebodt.

11 Doe nu Daniel verstont/ dat dit schrift geteeckent was/ ginck hy in sijn huys (hy nu hadde in sijne [27] oppersale opene vensters [28] [b] tegen Jerusalem aen) ende hy knielde [29] [c] drie tijden 'sdaechs op sijne knyen/ ende hy badt/ ende [30] dede belijdenisse voor sijnen Godt/ [31] gantschelick gelijck hy voor desen gedaen hadde.

12 Doe quamen die mannen [32] met hoopen/ ende sy vonden Daniel biddende ende smeeckende [33] voor sijnen Godt.

13 Doe quamen sy naerder/ende spraken voor den Koninck van het gebodt des Konincks/ Hebt ghy niet een gebodt geteeckent/ dat alle man die in dertich dagen van eenigen Godt of mensche [yet] versoecken soude/ behalven van u/ ô Koninck/ in den cuyl der Leeuwen soude geworpen worden? De Koninck antwoordde ende seyde/ [34] T'is een vaste reden/ nae de wet der Meden ende Persen/ die niet en mach wederroepen worden.

14 Doe antwoordden sy/ ende seyden voor den Koninck/ [35] Daniel [36] een van de gevanckelick-wech-gevoerde uyt Juda/ [37] en heeft/ ô Koninck/ op u geen achtinge gestelt/ noch op het gebodt dat ghy geteeckent hebt: maer hy bidt [38] op drie tijden 'sdaechs sijn gebedt.

15 Doe de Koninck dese reden hoorde/ [39] was hy seer bedroeft by hem selven/ende hy stelde het herte op Daniel/ om hem te verlossen: ja totden onderganck der Sonne toe/ [40] bemoeyde hy sich om hem te redden.

16 [41] Doe quamen die mannen [42] met hoopen tot den Koninck/ ende sy seyden tot den Koninck/ [43] Wetet/ ô Koninck/ dat der Meden ende der Persen [44] wet is/ dat geen gebodt noch ordinantie die de Koninck verordineert heeft/ en mach verandert worden.

17 Doe beval de Koninck/ en sy brachten Daniel voort/ ende wierpen [hem] in den cuyl der leeuwen: [ende] de Koninck antwoordde ende seyde tot Daniel/ [45] Uw' Godt/ dien ghy geduerichlick eert/ [46] die verlosse u.

18 Ende daer wiert [47] een steen gebracht/ ende op den mont des kuyls geleyt: ende [48] de Koninck versegelde den selven met sijnen rinck/ ende met den rinck sijner Geweldigen/ [49] op dat de wille/ aengaende Daniel/ niet en soude verandert worden.

19 Doe ginck de Koninck nae sijn paleys/ ende overnachte nuchteren/ ende en liet [50] geen vreuchden-spel voor sich brengen: ende [51] sijn slaep weeck verre van hem.

20 Doe stont de Koninck in den vroegen morgenstont met het licht op/ ende hy ginck [52] met haeste henen tot den kuyl der leeuwen.

21 Als hy nu tot den kuyl genaedert was/ riep hy tot Daniel met een droeve stemme: De Koninck [53] antwoordde/ ende seyde tot Daniel: O Daniel/ ghy knecht [54] des levendigen Godts/ [55] heeft oock uwe Godt/ dien ghy geduerichlick eert/ u van de leeuwen kunnen verlossen?

22 Doe sprack Daniel tot den Koninck/ ô Koninck [56] leeft in eeuwicheyt

23 Mijn Godt heeft sijnen Engel gesonden/ ende hy heeft den muyl der leeuwen toegesloten/ [57] dat sy my niet beschadicht en hebben/ om dat voor hem [58] onschult in my gevonden is: oock en hebbe ick/ ô Koninck/ tegen u [59] geen misdaet gedaen.

24 Doe wert de Koninck [60] by hem selven [61] seer vrolick/ ende seyde/ datmen Daniel uyt den kuyl [62] trecken soude: Doe Daniel uyt den kuyl opgetrocken was/ so en wert'er [63] geen schade aen hem gevonden/ [64] dewijle hy in sijnen Godt gelooft hadde.

25 Doe beval de Koninck/ ende sy brachten die mannen voort/ die den Daniel [65] over luyt beschuldicht hadden/ ende [66] sy

---

16 In den Godtsdienst/ die hem in de wet des Heeren voorgeschreven is.
17 T.w. als sy meynden middel gevonden te hebben om Daniel te betrappen in sijnē Godtsdienst.
18 And. met gedruys. ende alsoo hier onder v. 12/16. Siet de aenteeck. Psal. 2. op v. 1.
19 Of/ Magistraten.
20 *Chald.* een begeerte begeeren sal, of/ versoeck versoecken sal.
21 De Groote aen het hof Darij, zijn met sulcke nijdicheyt tegen Daniel ingenomen/ dat sy alle godtsalicheyt en̄ Godtsdienst over hoop werpen/ op dat sy Daniel souden mogen van kant helpē/ want dit is eygentlick met dit placcaet haer oogemerck geweest. Sy verbieden den genen die in noot waren/ Godt aen te roepen: Sy verbieden oock den krancken/ hulpe by de medicijn-meesters te soecken/ 'twelck t'eenemael tegen de nature was: Nochtans heeft de Coninck dit geteeckent. v. 10. &c.
22 Of/ op dat het niet verandert en worde.
a Esth. 1.19. ende 8.8.
23 Of/ volgens het recht der Meden. &c. Vergel. Esth. 4. 19. ende 8. 8.
24 Die beyde volckeren worden hier by malcanderē gevoegt/ om dat sy te dier tijt gelijckelijck van Cyro ende Dario wierden geregeert/ nae sommiger gevoelen. andere houden 't daer voor/ dat dit geschiet zy te Susan/ een provincie van Persia. Dan. 8. 2. (hoewel doemaels den Chaldeen onderworpen) alwaer het recht der Meden ende Persen wiert onderhouden.
25 *Chald.* die niet en passeert, of voor-by-gaet, dat is/ die niet verandert en wort. alsoo onder v. 13. Vergel. dese maniere van spreken met Matt. 24. 35. ende met Marc. 13. 31.
26 Of/ ten desen aensien, of/ in aller maniere. De sin is/ De Coninck en maeckte geen swaricheyt dit placcaet te onderteeckenen/ meynende 't selve te zijn een bewijs/ dat sy hem soo gehoorsaem waren/ dat sy liever alle hare Goden verloochenen ende versaken wouden/ dan hem te vertoornen.
27 Of/ eet-sale, of/ somerhuys.
28 Dit doet Daniel achtervolgens 't gene daer staet 1. Reg. 8. v. 44. Siet de aenteeck. aldaer/ ende Psal. 5. v. 8. met de aenteeck.
b 1. Reg. 8. 44.
29 T. w. des morgens eer hy eenige saken by der hant nam: des middaechs doe hy inquam om te eten: ende des avonts eer hy te bedde ginck. Siet Psal. 55. de aenteeck. op v. 18. Liever woude Daniel sterven/ dan desen sijnen gewoonelicken Godsdienst nalaten.
c Psal. 55. 18.
30 Of/ Loofde, danckte.
31 Of/ in aller maniere, allesins.
32 Of/ met gedruys. als v. 7. Vergel. Psal. 10. v. 8/9.
33 D. opentlick/ voor het aenschijn Godes.
34 De sake is waer/ 'tis een seker ende vaste sake. Sy hadden den Coninck verstrickt/ eer hy wist of merckte dat het haer om Daniel te doene was.
35 Siet de archlisticheyt deser boeven/ hadden sy eerst laten blijcken/ dat het haer om Daniel te doen was/ so souden sy in perikel ende vreese gestaen hebben/ dat de Coninck haer niet en soude gehoort hebben/ maer nu openbaren sy haer selven.
36 Dit voegen sy hier by om Daniel van wegen sijn lant en staet (zijnde een gevangen Jode) by den Coninck hatich te maken: als of sy seyden/ dat een Babylonier/ Persiaen/ of Meder dus ongehoorsaem ware/ hy soude een sware straffe verdienen: hoe veel meer een gevangen Jode.
37 Als of sy seyden/ hy heeft uwe Majesteyt kleyne/ ja van geener weerde geacht/ ende hy en heeft uwe wet niet gehoorsaemt/ staet u dat te lijden Heer Coninck?
38 T. w. gelijck hy gewoone was te doen eer dit placcaet gepubliceert was. siet bov. v. 11.
39 *Chald.* eygentl. was hy seer quaet, of/ was het seer quaet by hem. D. hy wiert seer bedroeft/ ende hy was seer moeyelick in sich selven. Nu verstont hy eerst waer toe sijn placcaet streckte/ namelick om Daniel van kante te helpen.
40 Of/ Was hy arbeydende, of/ bekommert, of/ besich.
41 Te weten/ doe sy sagen/ dat de Coninck wanckelde/ ende sijn beste dede om Daniel uyt hare handen te verlossen/ ende voor het werpen in den kuyl der leeuwen te bevrijden.
42 Dus sterck quamen sy/ op dat haer versoeck des te grooter aensien ende vermogen by den Coninck hebben soude.
43 Dit spreken sy als dreygende/ want de Coninck wist wel wat der Meden ende der Persen wetten mede brachten/ als oock watter in sijn placcaten stont.
44 Ten was haer niet te doen om het recht of wet der Persen staende te houden/ maer om Daniel van kante te helpen. Oock was dit een godtloos recht ofte wet/ want een besluyt niet te willen veranderen/ als de reden sulcx vereyscht/ is tyrannye: ofte/ den Coninck ende sijnen Raedt sulcke volcomene wijsheyt/ ende bestendige rechtveerdicheyt toe te schrijven/ dat sy in het maken van wetten of decreten/ van de gerechticheyt niet en konnen afwijcken ofte missen/ is haer tot Goden maken.
45 Hier wenscht Darius, dat Godt sijnen getrouwen Dienaer Daniel woude verlossen/ bevindende dat hy (alhoewel hy te vooren geordineert hadde datmen van niemant yets als van hem soude versoecken) niet machtich en was Daniel te helpen. Te gelijcke geeft hier Darius genoechsaem te kennen/ dat het hem van herten leedt was/ dat hy Daniel moeste laten werpen in den kuyl der leeuwen/ maer dat hy het niet en konde verhinderen/ zijnde daer toe gedwongen van de Vorsten des Rijcks.
46 Of/ die sal u verlossen.
47 In den text staet expresselick uytgedruckt dat het een, of eē eenich steen was/ T. w. eenen grooten steen/ om den mont/ deure/ of inganck des kuyls dichte ende vaste toe te stoppen/ op dat Daniel allen middel van daer uyt te kunnen komen/ soude benomen wesen/ want Daniel was van wegen sijne Prophetyen/ en̄ uytleggingen der droomen/ in groot credijt/ ende door de bedieninge sijner grooter ampten/ by een yegelick in groot aensien. Het schijnt dat die booswichten stracks gemerckt hebben/ dat de Leeuwen haer van Daniel hebben onthouden/ daerom hebben sy desen grooten steen ende het segel des Conincks/ ende harer aller segel/ daer op geset.
48 Dit is alsoo/ door Godes wonderbaerlicken raet geschiet/ op dat de verlossinge Danielis des te openbaerder soude blijcken.
49 Of/ op datter niets, of/ geen dinck en soude verandert worden, aengaende Daniel. Want sy en vertrouwden den Coninck niet/ dewijle hy alreets so vele moeyte hadde aengewent/ om Daniel te verlossen.
50 Of/ geen vermakelick spel, of/ Musijck-spel, of/ Musijck-instrumenten. And. hy en liet geen tafel, of spijse/ voor sich brengen. De sin is/ hy onthielt sich van alle dingen die vermakelick waren/ ende die hem de droefheyt hadden kunnen benemen/ ofte verlichten/ sulcke sorge ende becommernisse hadde hy over Daniel.
51 D. hy en konde oock geensins slapen/ so becommert was hy/ om datmen hem soo hadde bedrogen/ ende gedwongen Daniel in den kuyl der Leeuwen te werpen. Siet wat de conscientie in de menschen kan wercken! Siet Rom. cap. 2. v. 14/15.
52 And. met beroeringe. Siet bov. cap. 2. de aenteeck. op v. 25.
53 D. sprack. ende alsoo doorgaens.
54 Siet Jerem. 10. de aenteeck. op v. 10.
55 Aen dese twijffelinge blijckt genoechsaem/ dat de Coninck Darius tot den waren Godt noch niet bekeert en is geweest: Want die waerlick aen Godt gelooven/ en twijffelen in't minste aen sijne Almacht niet.
56 And. de Coninck leve in eeuwicheyt. D. Godt verleene den Coninck een lanck leven.
57 Aengaende de Geestelicke bewaringe/ Vergel. Psal. 91. 13. ende 1. Petr. 5. 8.
58 Of/ oprechticheyt, of suyverheyt. Hoewel de Heere door de godtsalicheyt der vroomen beweecht wort haer wel te doen/ aengesien hy selve hem door eene genadige beloste daer toe als verbonden heeft/ ende dat de rechtveerdicheyt vereyscht dat hy sijne genadige beloste volbrenge/ 1. Tim. 4. 8. 2. Thes. 1. 5/7. Hebr. 6. 10. Nochtans en volcht daer uyt geensins/ dat de godtsalicheyt des menschen sulcks verdient. Want door een genadige beloste ergens toe verbonden te zijn/ ende door verdienste daer toe eygentlick verbonden te zijn/ en kunnen 'tsamen niet bestaen. Siet Rom. 11. 6. So dat Daniel hier sijne gerechticheyt niet en roemt/ maer hy geeft te kennen/ dat hem Godt verlost heeft/ om te doen blijcken/ dat dien Godtsdienst hem behaechde/ dien hy (oock met verlies sijnes levens) woude behouden.
59 *Chald.* geen verdervinge. And. ende oock voor u, ô Coninck, en hebbe ick geen leet gedaen, of geen schade, dat de Coninck ofte door mijne onvoorsichticheyt/ ofte door mijne ongetrouwicheyt/ ergens eenige schade soude geleden hebben. Daniel heeft wel het godtloose placcaet des Conincks overtreden/ maer dat en heeft hy niet gedaen uyt kleynachtinge des Conincks/ maer om dat hy den oppersten Coninck voor eerst ende voor al/ moest gehoorsamen. men moet Godt vreesen/ ende den Coninck eeren/ 1. Pet. 2. 17.
60 Of/ over hemselven, of/ daer over.
61 *Chald.* seer goet. Siet Jud. c. 16. de aenteeck. op v. 25.
62 Vermoedelick is Daniel met koorden daer uyt getrocken/ als met Ieremia geschiet is. Jerem. cap. 38.
63 Of/ verseeringe, quetsinge, leet.
64 D. dewijle hy op sijnen Godt vertrouwt hadde. Daniel en sal wel niet geweten hebbē/ dat hem Godt door sulck een mirakel soude verlossen/ maer hy heeft gelooft ende vertrouwt, dat Godt hem niet verlaten en soude. siet Phil. 1. 21. wat het geloove inden Almachtigen Godt vermach/ siet oock Hebr. cap. 11. van v. 7. tot het einde des Cap.
65 Siet bov. cap. 3. op v. 8.
66 Also vallen sy inden put/ dien sy voor Daniel gegraven hadden. Siet Esth. 7. 10. wat Haman wedervaren is. Siet oock Psal. 7. vss. 16/17. ende 9. vss. 16/17. Prov. 26. 27. ende Eccles. 10. 8.

wierpen in den cuyl der leeuwen/ haer/ hare [67] kinderen/ ende hare vrouwen: ende [68] sy en quamē niet op den gront des cuyls/ of de leeuwen [69] heerschten over haer/ sy [70] vermorselden oock alle hare beenderen.

26 Doe schreef de Koninck Darius aen [71] alle volckeren/ natien/ ende tongen/ die op de gantsche aerde woonden/ Uwe vrede worde vermenichvuldicht.

27 Van my is een bevel gegeven/ datmen in de gantsche heerschappye mijnes Coninckrijcks beve ende zittere voor het aengesichte [72] vanden Godt Daniels: want hy is [73] de levendige Godt/ ende bestendich in eeuwicheden/ ende [74] [d] sijn Koninckrijcke en is niet verderffelick/ ende sijne heerschappye [75] is tot den eynde toe.

28 Hy verlost ende reddet/ ende hy doet teeckenen ende wonderen in den hemel/ ende op der aerde: Die heeft Daniel uyt [76] het gewelt der leeuwen verlost [77].

29 Dese Daniel nu [78] hadde voorspoet in het Koninckrijcke van Darius/ ende [79] in het Koninckrijcke van Cores den Persiaen [80].

67 *Chald.* sonen. Onder den name van sonen worden dickwijls in de H. Schrift/ oock de dochteren begrepen.
68 D. eer sy op het onderste van den kuyl/ of op den vloer of bodem des kuyls gekomen waren. siet gelijcke straffe Godes Dan. c. 3. v. 22. Siet oock Amos 5. v. 19.
69 Of/ hadden d'overhant over haer, of/ overweldichdense, of/ waren meesters over haer.
70 Of/ vermaelden.
71 T.w. staende onder sijn gebiedt/ als v. 27 uyt-gedruckt wort. siet Dan. cap. 3. op v. 39. ende cap. 4. op v. 1.
72 De ware Godt (die aller geloovigen Godt is) wort genoemt de Godt Daniels/ gelijck hy genoemt wort de Godt Abrahams/ Isaacs/ ende Jacobs/ om dat Daniel den selven yverlick heeft ge-eert ende gedient.
73 Siet vov. v. 21. 74 Siet Dan. 4. 3. ende Psal. 93. 2. d Dan. 2. 44. ende 4. 3. ende 7. 14. 27. Luc. 1. 33. 75 Of duert. Hier mede wort Godt onderscheyden van alle schepselen of creaturen/ die alle gaer verganckelick ofte verderffelick zijn. 76 *Chald.* de hant. D. uyt de macht/ uyt het gewelt der leeuwen. Alsoo staeter Gen. 9. 5. Van de hant aller gedierten: Ende Job cap. 5. 20. Van de hant des sweerts. Siet dergelijcke exempelen meer in de aenteeck. aldaer. 77 Alle de voorgaende treffelicke eeren/ die Darius den waren Godt geeft/ en zijn geen bewijs/ dat hy den selven voor den eenigen waren Godt hebbe aengenomen/ anders soude hy alle valsche Godts-diensten hebben afgeschaft: maer het is alleen eene eerlicke belijdenisse van den waren Godt/ daer toe hy gedrongen wiert door de groote wonderheden/ die hy voor sijne oogen sach/ sonder dat hy nochtans de Afgoden hebbe verlaten. 78 Dewijle de Godtsalicheyt de belofte heeft niet alleen des toekomenden/ maer oock des tegenwoordigen levens/ 1. Tim. 4. 8. nae dat Godt in sijne onfeylbare wijsheyt oordeelt sijnen kinderen goet te wesen. 79 Siet Dan. cap. 1. op v. 21. 80 De geheele seven-en-dertichste Psalm past wel op de historie deses sesten Capittels.

Het vij. Capittel.

Daniel siet in een gesichte vier dierē uyt de zee opcomē/ v. 1/ &c. Ende den ouden der dagē aen den Sone des menschen/ een eeuwich Rijcke overgevende/ 9. Daniel ontfangt de beduydinge van dat gesichte/ 15. daer over hy seer beroert wert/ 28.

1 [1] IN het eerste jaer Belsazars des Konincks van Babel/ [2] sach Daniel eenen droom/ ende gesichten sijnes hoofts/ op sijnen leger: doe [3] schreef hy dien droom/ [ende] [4] hy seyde [5] de hooftsomme [6] der saken.

2 Daniel antwoordde ende seyde/ Ick sach in mijn gesichte by nachte/ ende siet/ [7] de vier winden des hemels braken voort [8] op de groote zee.

3 Ende daer klommen [9] vier groote dieren op [10] uyt de zee/ [11] 't een van 't ander [12] verscheyden.

4 Het eerste was [13] als een leeuw/ ende [14] 't hadde Arents vleugelen/ Ick sach toe/ tot dat [15] sijn vleugelen uytgeplukt waren/ ende [16] het wiert van de aerde opgeheven/ ende [17] op de voeten gestelt/ [18] als een mensche/ ende [19] aen 't selve wiert [20] eenes menschen herte [21] gegeven.

5 Daerna siet [22] het ander dier/ het tweede/ was gelijck [23] een beer/ ende [24] stelde sich aen d'eene zijde/ ende 't hadde [25] drie ribben in sijnen muyl tusschen sijne tanden: ende [26] men seyde aldus tot het selve/ Staet op/ [27] eet veel vleesch.

6 Daerna [28] sach ick/ ende siet/ daer was [29] een ander [dier]/ gelijck [30] een luypaert/ ende 't hadde [31] vier vleugels eenes vogels op sijnen rugge: oock hadde 't selve dier [32] vier hoofden/ ende [33] hem wert de heerschappye gegeven.

7 Daerna sach ick in de nacht gesichten/ ende siet/ [34] het vierde dier [35] was schrickelick ende grouwelick/ ende seer sterck: ende 't hadde [36] groote yzere tanden/ het at/ ende verbryselde/ ende [37] vertradt het overige met sijne voeten/ ende [38] 't was verscheyden van alle de dieren die voor het selve geweest waren: ende 't hadde [39] tien hoornen.

8 [40] Ick nam acht op de hoornen/ ende siet [41] een ander kleyn hoorn quam op tusschen de selve/ ende drie uyt de voorige hoornen wierden uytgeruckt voor het sel-

1 In dit capit. wort voorgestelt de selve prophetye van de vier Monarchyen (doch met een ander gesichte) die in het tweede cap. voorgedragen is.
2 Tot hier toe zijn verhaelt de gesichten die de Coningen van Babel gehadt hebben/ welcke Daniel heeft uytgeleyt/ Nu volgen de gesichten die Daniel selfs gehadt heeft.
3 Op dat hy nimmermeer in vergetinge komen en soude/ want dit en wiert Daniel niet voor hemselven alleen geopenbaert/ maer tot stichtinge en onderwijsinge der gantscher Gemeynte. 4 Wel verstaende eerst tot de Joden/ doch tot dienst van de kercke/ soo des ouden als des nieuwen Testaments. 5 *Chald.* het hooft. 6 Of/ der woorden, T. w. die hy in dat gesichte gesien ofte gehoort hadde. 7 Een voor-beelt van krijch ende oorloge/ dat namelick het eene Coninckrijcke tegen het andere soude opstaen/ het eene soeckende het andre te onderdrucken/ ende te verdelgen/ 'twelck alles niet by geval en geschiet/ maer gelijck Godt de Heere sulcks in sijnen raet besloten ende verordineert hadde. 8 D. op der aerde/ in dese werelt. De sin is/ Dat de werelt zijn sal als een onstuymige zee/ die met verscheydene winden (tegens malkanderen aenstootende) soude beroert worden/ als of alle de wolcken en winden t' samen tegen malkanderen aenliepen/ allesin roere stellende. Siet Apoc. 17. v. 1/ 15. 9 De vier Monarchyen worden beteeckent door de groote dieren/ v. 17. gelijck oock door het groote beelt/ cap. 2. De groote Coninckrijcken ofte Monarchyen worden by felle beesten vergeleken/ om dat gemeynelick groote Rijcken groote wreetheyt aenrichten/ met moorden/ branden/ rooven/ en andre wreetheden ende ongeregeltheden. Vergel. Jes. cap. 5. 29. 10 D. uyt der aerde/ in de werelt/ die groot/ wijt en breet is/ ende nimmermeer stille, maer altijt woelende/ gelijck de onstuymige zee. Daer en geschiet nimmermeer veranderinge van Rijcken en landen/ dan met groote beroerten/ en bloetstortingen. 11 *Chald.* die van die. 12 T. w. in de maniere van regeringe/ ende andre dingen meer/ gelijck dit oock is afgebeeldt geworden door de verscheydene specien van metallen in de beeltenisse die Nebucadnezar is vertoont geworden/ cap. 2. 13 Hier door wort de couragie/ dapperheyt/ ende roof-gierichept der Babylonische Monarchen afgebeeldt/ insonderheyt Nebucadnezars des Grooten/ die cap. 2. by een gouden hooft/ ende cap. 4. by eenen grooten boom vergeleken wort. Siet dese gelijckenisse oock Jesa. 5. 29. ende Jerem. 4. 7. Vergel. oock Nah. cap. 1. vss. 6/7/8. 14 Hier mede wiert af-gebeeldt Nebucadnezars snellicheyt in den krijch. Siet Jesa. 5. 26. Jer. 4. 13. ende cap. 48. op v. 40. ende Ezech. 17. 3. Hab. 1. 8. 15 D. Landen en steden/ de macht ende heerlickheyt des Rijcks/ door de Meden ende Persen/ hem afgenomen wierden/ gelijck Jerem. 50. 21. voorseyt was. Andre verstaen door de vleugelen/ de couragie ende dapperheyt der Babyloniers/ die alle andre Natien in couragie ende dapperheyt plechten te over-treffen.

16 D. sijn macht/ heerschappye/ ende gebiet/ (daer door het sich boven alle andre menschen verhief) wiert hem benomen. want de Assyriers en Chaldeen en zijn niet t'eenemael uyt d'aerde uytgeroeyt. And. met de welcke het van de aerde opgeheven wiert.
17 D. de Chaldeen/ die te voren/ als met Arents vleugelen hooge in de lucht vlogen/ ende alle andre Natien verachteten/ mosten daer nae als andre gemeyne luyden op der aerde gaen/ ja andre dienen/ niet meer zijnde als leeuwen/ maer als andre private persoonen/ van hare macht beroost zijnde.
18 D. als andre menschen/ die geen heerschappye/ noch gebiet over lant en luyden hadden.
19 T. w. dier/ D. den Chaldeen ende Babyloniers/ als sy nu bloot en sonder vederen waren.
20 D. een vertsaecht herte/ als eenes armē verslagenen menschen herte/ in plaetse van een onvertsaecht leeuwen herte. Xenophon getuycht/ dat Cores de Babyloniers de wapenen heeft doen afleggen/ het lant doen bouwen/ tribuyt doen betalen/ en de Persen doen eeren ende gehoorsamen/ als hare heeren/ ende der selver garnisoenen hare soldyen betalen. Vgel. Jer. 51. 30. 21 T. w. van Godt. 22 D. een ander dier dan het Chaldeeusche by eenen leeuw vergeleken/ v. 1. namelick de Monarchye der Persen/ die stracx de Chaldeeusche Monarchye gevolcht is; by silver vergeleken cap. 2. 32. 23 Hier mede wort het Rijcke der Persen afgebeelt/ om dat sy wreedt/ woest/ wilt/ grousaem/ ende verschrickelick waren/ gelijck de wilde woud-beeren/ niet van sulcken hoogen ende edelen aert als de leeuw/ V. 4. siet vov. cap. 2. 39. Doch de Heere heeft hare wreetheyt bedwongen/ ten aensien van sijn volck. 24 D. het Persische Rijcke heeft eerst aen d'eene zijde der werelt begonnen/ T. w. in Oosten/ zijnde kleyn in 't eerste/ besloten tusschen sijne bergen/ een Natie die niet seer groot geacht en was. Evenwel slockte het eerst de Meden in/ daerna oock de Babyloniers/ ende rmaeckter al eene heerschappye van. And. 'twelck eene heerschappye heeft opgericht. 25 D. nae eeniger uytlegginge/ drye groote tanden/ als ribben. sommige verstaen door de dese drye ribben/ die volckeren/ die van de Persen aen 't Westen/ Noorden/ ende Suyden/ zijn t'ondergebracht/ cap. 8. 4. ja die sy als verscheurt ende verslonden hebben door hare groote krijchs-macht. Sommige meenen dat door dese drye ribben beteeckent worde de over-groote wreetheyt deses diers/ namelick der Persische Monarchye. 26 De sin is/ Dat Godt de Persen/ door sijnen heymelicken raedt daer toe verweckt ende gedreven heeft/ dat sy vele volckeren door krijchsmacht dwingen/ ende t' onderbrengen souden. Vergel. Jes. 21. 2. *Chald.* Ende sy seyden, T. w. de Engelen/ door het bevel Godes. 27 Hier mede wort aengewesen/ de groote wreetheyt ende bloet-dorstichepyt der Persen/ 'twelck Thomyris de Coninginne van Schytia, den Coninck Cyro verweten heeft/ doe sy hem in eenen velt-slach overwonnen/ en sijn hooft afgehouwen/ en in een cuppe vol menschen bloet gesteken hebbende/ overluyt riep/ Versadicht u nu met bloet, daer ghy soo seer nae gedorst hebt. *Iustin. lib. 3. ende Oros. lib. 2.* 28 D. my wiert in een gesichte gewesen. 29 Namelick de Monarchye van Alexander de Groote, of het Macedonische/ ofte het Grieckische Rijcke/ of Monarchye. 30 De pardus of pardeel, is listich ende snel. Jerem. 5. 6. Hos. 13. 7. Hab. 1. 8. Alsoo waren des Conincks Alexandri Magni aenslagen listich/ ende hy was snel en moedich in 't in-nemen van Landen ende steden. 31 Hier mede wort oock te kennen gegeven den snellen voort-ganck Alexandri Magni. Vgel. cap. 8. 5. Doch sommige verstaen door de vier vleugelen op den rugge/ de vier Vorsten die na de doot Alexandri, sijne Rijcken onder haer verdeylt hebben. Dan. 8. 8. 32 Dese vier hoofden beteeckenen oock de verdeylinge der Monarchye Alexandri, onder vier principale Heeren/ of hoofden sijnes legers/ die/ na datse lange met malkanderen om de heerschappyen gestreden hadden/ so hebben sy eyndelick de selve onder haer verdeelt/ alsoo dat Seleucus voor sijn deel heeft gekregen Groot-Asien/ Antigonus kleyn Asyen: Cassander, (den welcken Antipater gesuccedeert is) is geworden Coninck van Macedonia: Ptolemæus, de sone Lagi, heeft Egypten tot sijn deel gekregen. 33 T. w. Alexandro Magno. wert van Godt de heerschappye gegeven/ also dat hy met kleyne legers heel groote overwonnen heeft. 34 Eenige verstaen hier door het vierde dier/ de Monarchye der Romeynen/ ende passen daer op al 'tgene dat in dit capittel van het vierde dier geseyt wort: Maer andre/ duyden het op het Rijcke der Seleuciden, ende Lagiden, die de Rijcken Alexandri des Grooten/ onder haer verdeelt/ ende lange jaren ingehouden hebben/ sy en hare nakomelingen/ die de Joden seer jammerlick geplaecht hebben/ gelijck in de historie der Machabeen te lesen is. 35 Door dien het alle omliggende Natien/ eenen grooten schrick en bangicheyt/ schade ende verderf heeft aengebracht/ 'twelck waerachtich is/ soo van de Romeynen/ als van de Seleuciden, insonderheyt Antiochus Epiphanes. 36 D. Groote velt-legers/ ende machtige Overste/ mitsgaders allerley krijchs-instrumenten/ ende gereetschap. Siet vov. cap. 2. 40. daer wort het genoemt hart als yser. 37 De sin is/ Die het niet 't eenemael en verscheurde/ die beschadichde het ten hoochsten/ ende brachtse onder sijne voeten/ ende maecktese dienstbaer. 38 Ten konde van wegen sijne wreetheyt ende monstreusheyt/ noch met de voorige/ noch met eenich ander dier vergeleken worden/ daerom en geeft het de Prophete hier geenen name. Die dit op het Roomsche Rijcke duyden/ verstaen het woort verscheyden, van de verscheydene wijsen op de welcke het Roomsche Rijcke wiert geregeert/ eerst door Coningen/ daer na door Consules: daerna door decem-viros: daerna wederom door Consules: Ten laetsten door Cæsares, ofte Keysers. 39 Sommige/ die dit van het Roomsche rijck verstaen/ nemen tien voor vele, gelijck Gen. 31. 41. andere verstaen precieselick tien Coningen/ of rijcken/ ofte Provincien/ om dat het Roomsche rijck verscheydene Coningen gehadt/ ende oock verscheyden Coninckrijcken onder sich gebracht heeft: ofte/ als sommige/ om dat het Roomsche rijck daer na in verscheydene bysondere Coninckrijcken is verdeylt: andere duydent op de Seleuciden, ende noemen tien Coningen (nochtans eensdeels uyt de Lagiden, anderdeels uyt de Seleuciden) die malkanderen gevolcht zijn/ ende de Joodsche kercke seer geplaecht hebben. Sy worden met rechts by hoornen vergeleken/ om dat gelijck de gehoornde beesten andre beesten of menschen met hare hoornen aenloopen/ stooten en quetsen: Alsoo hebben oock die Coningen vele menschen/ insonderheyt Godts kercke veel leets gedaen. 40 Alsoo betaemt het ons oock op dese Prophetyen wel te letten/ op dat wyse mogen verstaen. Vgel. Matt. 24. 15. 41 And. het laetste hoorn 'twelck kleyne was. Vele verstaen door dit kleyn hoorn den Roomschen Antichrist/ die by de scheuringe des Roomschen rijcks van kleyne beginselen is opgecomen/ ende sulcks alles gedaen heeft/ als hier ende ond. v. 24/25. voorseyt wort. andere verstaen Antiochus Epiphanes, die de geringste onder die hoornen/ D. Coningen was. Siet ond. cap. 11. v. 21. Eenige verstaen den Turck, &c.

ve: ende siet / [42] in dat selve hoorn waren oogen als menschen oogen / ende [43] een mont groote dingen sprekende.

9 [Dit] sach ick / [44] tot datter throonen gesett wierden/ ende [45] de Oude van dagen sich settede: wiens kleet [46] wit was als de sneeuw / ende 't hayr sijnes hoofts [47] als suyvere wolle: [48] sijn throon was [49] vyervoncken / des selven raederen een brandende vyer.

10 [50] Een vyerige riviere vloeyde ende ginck [51] van voor hem uyt / [a] [52] duysentmael duysenden dienden hem / ende [53] tien duysent mael tien duysenden [54] stonden voor hem: [55] 't gerichte sette sich / ende [56] de [b] boecken wierden geopent.

11 [57] Doe sach ick toe [58] van wegen de stemme der groote woorden / welcke dat hoorn sprack: ick sach toe [59] tot dat dat dier gedoodet / ende [60] sijn lichaem verdaen wiert / ende overgegeven [61] om van 't vyer verbrant te worden.

12 [62] Aengaende oock de overige dieren / [63] men nam hare heerschappye wech / [64] want verlenginge van het leven was haer [65] gegeven [66] tot tijt ende stonde toe.

13 [Voorder] [67] sach ick in de nachtgesichten: ende siet [68] daer quam een met de wolcken des hemels / [69] als eenes menschen sone / ende [70] hy quam tot den Ouden van dagen / ende [71] sy deden hem voor den selven naederen.

14 Ende [72] hem wert gegeven heerschappye / ende eere / ende [73] het Coninckrijcke: dat hem [74] alle volckeren / natien / ende tongen / eeren souden: [c] sijne heerschappye is eene eeuwige heerschappye / [75] die niet vergaen en sal / ende sijn Koninckrijcke [76] en sal niet verdorven worden.

15 [77] My Daniel wert mijn geest [78] doorsteken in 't midden [79] van het lichaem / ende de gesichten mijnes hoofts verschrickten my.

16 Ick naederde [80] tot eenen der gener die daer stonden / ende versocht van hem [81] de sekerheyt over dit alles: ende hy seyde se my / ende [82] gaf my de uytlegginge [83] deser saken te kennen.

17 Dese groote dieren / die viere zijn / [84] zijn [85] vier Koningen / [die] [86] uyt d'aerde [87] opstaen sullen.

18 Maer de heylige [88] der hooge [plaetsen] sullen [89] dat Koninckrijcke ontfangen: ende sy sullen het Rijcke besitten tot in der eeuwicheyt / ja tot in eeuwicheyt der eeuwicheden.

19 [90] Doe wenschte ick nae de waerheyt van het vierde Dier / 't welck verscheyden was [91] van alle d'andere / seer grouwelick / wiens tanden van yser waren / ende sijne claeuwen van koper / het at / het verbryselde / ende vertradt het overige met sijne voeten.

20 Ende [92] aengaende de tien hoornen die op sijn hooft waren / ende het ander dat op-quam / ende voor 't welcke drie afgevallen waren / namelick dat hoorn dat oogen hadde / ende eenen mont / die groote dingen sprack / ende wiens [93] aensien [94] grooter was / [95] dan sijner metgesellen:

21 [96] Ick hadde gesien / dat het selve hoorn [97] krijch voerde [98] tegen de heylige / ende dat het [99] die over-mocht.

22 Tot dat de [100] Oude van dagen [101] quam / ende [102] het gerichte gegeven wert [103] den heyligen der hooge [plaetsen]: ende dat de bestemde tijt quam / dat de heylige [104] het Rijcke besaten.

23 [105] Hy seyde aldus / Het vierde dier / sal [106] het vierde Rijcke op aerden zijn / [107] dat verscheyden sal zijn van alle die Rijcken: ende het sal [108] de gantsche aerde op-eten / ende 't sal de selve [109] vertreden / ende 't salse verbryselen.

24 Belangende nu de tien hoornen; [110] uyt dat Coninckrijcke sullen tien Coningen opstaen / ende [111] een ander sal [112] na haer opstaen: ende [113] dat sal verscheyden zijn van de voorige / ende 't sal [114] drie Coningen vernederen.

25 Ende [b] het sal woorden spreken tegen den Alderhoochsten / ende [115] 't sal de

42 Verstaet dit alsoo / dat de gene die door dit hoorn beduydt wort / sich soo veel den uytwendigen schijn belanght / seer beleefdelick heeft weten aen te stellen / maer dat hy in der daet een gevenijnden boose was.

43 Lasterlicke ende smadelicke redenen tegen Godt / ende sijne H. kercke, siet onder v. 25.

44 D. tot dat de tijdt gekomen was / dat Godt gerichte over die tyrannen gehouden / haer gestraft / ende sijn volck van hare tyrannye verlost heeft. And. tot datsy [T. w. de Engelen] de throonen (te weten / der Coningen der aerden) hebben henen geworpen. Andre nement in desen sin / Tot dat die Coningen hare throonen / of Conincklicke stoelen / verlatende / voor Godt weken / doe Godt was nakende ten gerichte / op dat hy sijnen throon boven alle andere soude oprichten.

45 Dit is eene omschrijvinge des eeuwigen waren Godts / die voor alle eeuwicheyt geweest is / nu is / ende in alle eeuwicheyt zijn sal. alsoo oock v. 13 / ende 22.

46 Coningen ende Vorsten droegen eertijts witte kleederen. siet Gen. 41. v. 42. ende Esth. 8. 15. So dat het hier beteeckent de majesteyt Godes.

47 Afbeeldende de reynicheyt Godes. Vergel. Psal. 51. 6. Rom. 3. 4.

48 Eygentlick te spreken en heeft Godt noch throon / noch stoel / noch hy en wort met geen raderen voort-getrocken: maer het heeft hem beliefst sich sijnen Propheten in verscheydene gedaenten te vertoonen / om haer eenich bewijs sijner tegenwoordicheyt te geven.

49 Of / vyer-sprancken, afbeeldende den toorn / ende het strenge gerichte Godes, want gelijck het vyer alles verslint / alsoo is oock Godt een verteerende vyer / den godtloosen.

50 Of / een riviere van vyer. Dit beteeckent de grootheyt ende strengicheyt der oordeelen Godes / om alle vyanden snellick / ende met gewelt te over-rompelen / ende te verteeren. Gelijck niemant den loop der rivieren kan af-stoppen / of ophouden / maer men moetse haren ganck gaen laten: Alsoo en isser geen creature soo machtich / die de oordeelen Godes kan ophouden / ofte verhinderen. Vergel. Psal. 50. 3. ende 97. 3.

51 Of / van sijne tegenwoordicheyt, T. w. van de tegenwoordicheyt des Richters die op den throon sat.

a Apoc. 5. 11.

52 Vergel. 2. Reg. 6. 17. Psal. 34. 8. ende 68. 18. Matt. 26. 53. Hebr. 12. 22. Apoc. 5. 11. een seker getal wort geset voor een ontelbaer groot getal.

53 Dit getal is hondertmael grooter als het voorige. het getal der Engelen / is voor ons ontelbaer. Siet Hebr. 12. 22.

54 Passende op sijnen dienst. Siet Psal. 103. 20.

55 D. de Richters. T. w. de heylige Engelen. Siet Dan. 4. op v. 17. verstaet oock de geloovigen met haren hoofde Christo. Siet ond. op v. 22. ende Psal. 50. op v. 6.

56 D. alles wiert nauw ondersocht / wat tot beschuldinge ende onschuldinge konde bygebracht worden: op datmen daer uyt name wat die vervolgers aen het volck Godes begaen hadden / om daer uyt een sententie te scheppen / menschelicker wijse gesproken. Siet Psal. 139. 16. Apoc. 20. 12. Eenige verstaen hier door de Boecken, eenes yeders conscientie.

b Apoc. 20. 12.

57 D. mijne gedachten waren noch denckende op dat gesichte / dat my vertoont was.

58 D. van wegen de grouwelicke godtslasteringen / ende smaet-woorden / die hy tegens Godt ende de kercke uytspreken soude.

59 D. tot dat de macht deser Coningen / mits-gaders haer Rijcke te niete gebracht was.

60 D. tot dat het Coninckrijcke deser Coningen geen Coninckrijcke meer en was.

61 *Chald.* tot de verbrandinge des vyers.

62 Daer is v. 11. gesproken van den ondergang des vierden Rijcks / in dit vs spreeckt de Prophete van den ondergang des overblijfsels der anderer Rijcken.

63 D. de overblijfsels der voor-verhaelde drye Rijcken zijn met dit vierde Rijcke oock vervallen.

64 Dit is de reden waerom die Rijcken niet eer en zijn t'onder-gegaen / dan met het vierde Rijcke.

65 T. w. van Godt.

66 Siet vov. cap. 2. op v. 21.

67 Met dese repetitie ofte wederhalinge geeft Daniel te kennen / dat hy nauwe gelet heeft op 't gene dat hem Godt openbaerde.

68 Om / na dat hy op aerden de verborgentheyt onser salicheyt soude verrichtet hebben / ten hemel opgenomen te worden tot sijnen Vader / ende tot sijner rechterhant te sitten / te regeren / ende te oordeelen de levendige ende doode.

69 Hier door wiert de Messias, of Christus afgebeelt / als Apoc. 1. 13. die in den vleesche verschijnen soude / maer noch niet verschenen en was. Siet Galat. 4. 4. Ende merckt dat hier in den Chaldeeuschen text een woort staet / 't welck beteeckent eenen brooschen / ende krancken mensche / beteeckenende / dat Christus de menschelicke nature met alle de kranckheden der selver soude aennemen / de sonde uytgenomen.

70 Of / daer na quam hy, De sin is / dat Christus volbracht hebbende het werck onser verlossinge / tot sijnen hemelschen Vader ten hemel is opgevaren. Vergel. hier mede Joh. 16. v. 16 / 28. ende Act. 1. 9.

71 T. w. de H. Engelen Gods. T. w. om te sitten ter rechterhant sijnes Vaders / ende van den selven te ontfangen eere / heerlickheyt / ende heerschappye over alles wat genaemt mach worden / gelijck v. 14. geseyt wort. Siet oock Actor. 2. 34 / 36. Eph. 1. 20. Phil. 2. 9.

72 T. w. Christo, als middelaer is van den Vader gegeven / &c. Vgel. dit met Matt. 28. 18. Act. 2. 33 / 34 / 36. Hebr. 1. 3 / 4.

73 Niet een wereltsch Coninckrijcke om lichamelick op aerden te regeren: Maer een geestelick Coninckrijcke / op dat hy heersche in het midden sijner vyanden / so door de krachtige predicatie des Euangelij in de herten der uytverkorenen / als door het bedwingen der verworpenen / die de uytverkorene / Christum belijdende / vervolgen. Vergel. Psal. 110.

74 Niet alle hooft voor hooft / maer uyt alle volckeren / natien ende tongen der gantscher werelt / een groote menichte / ende aengaende sijne vyanden / sal hy verheerlickt worden door der selver rechtveerdige straffe. Ten desen aensien comt Christo met rechte toe / ja Christo alleen ende geene creaturen / de tijtel van Coninck der Coningen / ende Heere der Heeren. Vgel. Ps. 2. 8. Eph. 1. 21 / 22. Phil. 2. vss. 9 / 10 / 11. Apoc. 19. 16.

c Dan. 2. 44. Luc. 1. 33.

75 Of / die niet wech genomen en sal worden.

76 Want of 't schoon hier op aerden wort bestreden ende bevochten van sijne vyanden / so en sal noch en kan 't niet uytgeroeyt worden / maer het sal altijt blijven.

77 Ofte / My Daniel aengaende, mijn Geest wert, &c.

78 Of / doorboordt, doorgraven, als of mijnen geest ware doorschoten geweest, namelick / dewijle ick niet en wist wat dat dit gesichte beduydde. And. beroert, ontstelt.

79 *Chald.* der scheede, om dat de ziele des menschen in sijn lichaem bedeckt ende verborgen is / gelijck een sweert in de scheede.

80 T. w. tot eenen van de Engelen / welcker veel duysenden waren / die voor den Heere stonden / om op sijnen dienst te passen / vov. v. 10.

81 Of / de gewisheyt. D. de rechte meyninge, het ware bericht.

82 Dit belooft Christus allen die hem bidden / Mat. cap. 7. v. 7 / 8.

83 *Chald.* deser woorden. D. der dingen my in die gesichten vertoont.

84 Dat is / beteeckenen / of / zijn voorbeelden.

85 D. vier Coninckrijcken / of Monarchyen. Siet vov. v. 3.

86 Vers 3. seyt hy / uyt de zee. Siet de aenteeck. aldaer.

87 Het eene / namelick de Monarchye der Chaldeen / was wel alreets opgestaen / So dat de Prophete seyt / dat sy opstaen souden / ten aensien van de resterende drye Coninckrijcken.

88 Dat is / die van Godt verordineert zijn tot inneminge ende besittinge der hooger plaetsen / dat is / der hemelen / die sy ter bestemder tijdt sullen in-nemen ende besitten. So dat dit is eene beschrijvinge der kercke / welcke is eene vergaderinge der heyligen / tot de hoochsten / of / tot de hooge plaetse / Dat is / ten eeuwigen leven behoorende. And. de heylige des Alderhoochsten sullen. &c. Vergel. Apoc. 1. 6. ende 5. 10.

89 T. w. dat eeuwige Rijcke / v. 14. het heylige ende geestelicke Coninckrijcke Christi op aerden / en sal soo haest niet op-houden / of strack sal dat eeuwich / heerlick / ende hemelsch Coninckrijcke Christi daer op volgen boven in den hemel.

90 D. doe was ick begeerich om de waerheyt te weten van het vierde dier / dat is / aengaende het vierde dier.

91 T. w. van d'andre drye. als vs. 23. Siet breeder tot verklaringe over dit 19. v. de aenteeck. vov. v. 7.

92 Verstaet hier by / begeerde ick de waerheyt te weten.

93 Of / gestalte.

94 Hier mede wort te kennen gegeven / dat de Roomsche Antichrist / ofte / als andere / Antiochus Epiphanes, de andre Coningen in macht ende hoocheyt overtreffen soude / alhoewel haer beginsel slecht geweest is / als onwettelick tot het Rijcke komende / daerom hy een kleyn hoorn genoemt wort v. 8.

95 D. van der anderer hoornen / D. Coningen.

96 In dit 21. ende in 't volgende vs / geeft Daniel reden / waerom hy soo begeerich was / om te weten de gelegentheyt deses Diers / ende sijnes doens / namelick om dat de kercke van dien tijdt af [?] soude geplaecht worden / tot dat de kercke Godes / van hare vyanden soude geredden worden.

97 *Chald.* krijch maeckte.

98 D. tegen 't volck Godes.

99 Wat sware vervolgingen ende elenden de kercke geleden heeft ende noch lijdet van den Roomschen Antichrist / is bekent. Dan gelijcken heeft Antiochus Epiphanes ende andere Asiatische Coningen / van de welcke andere dit verstaen / gedaen aen de Joodsche kercke of haer. Godes volck wiert in het Joodsche lant / als oock die schoone kercken in Asia ende in Africa, soo 't ondergebracht / dat het sich liet aensien / of het met de kercke Godes 't eenemael gedaen was / ende datter geen hope meer en was / datse het hooft weder soude opheffen: Doch dit en duerde maer eenen korten tijt.

100 Siet vov. v. 9.

101 Om sijner kercke sijne hulpe te betoonen. Dit is principalick geschiet na de Predicatie des Euangelij, als de kercke heeft begonnen het hooft boven te krijgen / na vele schrickelicke vervolgingen.

102 T. w. in Christo haer hooft / ten welcken aensien de heylige geseyt worden te zijn richters der werelt / goet vindende ende prijsende het gerichte Christi. Siet Matt. 19. 28. ende 1. Cor. 6. 2 / 3.

103 Siet vov. v. 18.

104 Dat is / dat sy eenen name in de werelt gekregen hadden / door dien het Rijcke Christi in sijne heylige is vermaert geworden.

105 T. w. de Engel dien ick gebeden hadde / dat hy my die gesichten woude verklaren / v. 16.

106 Siet vov. op v. 8.

107 Siet vov. v. 7.

108 D. 't Voornaemste deel der Coninckrijcken / verstaende dit van het Roomsche rijck. And. 't gantsche lant. T. w. 't gantsche Joodsche lant / duydende dit op de Seleuciden. Vergel. vss. 21. ende 25. Ende verstaet hier door het lant / of aerde / de inwoonders die verslonden / en de als opgegeten souden worden.

109 Ofte / dorschen.

110 Siet v. 7.

111 T. w. De Roomsche Antichrist / ofte / als andere / Antiochus Epiphanes, de laetste van die tiene.

112 T. w. na die Coningen / of hoornen.

113 T. w. hoorn. of / die, T. w. Coninck / ende alsoo in 't volgende.

114 Siet vov. op v. 8.

b Dan. 11. 36. ende 1. Mach. 1. 46. &c.

115 T. w. dat hoorn / of hy sal, T. w. de Antichrist / ofte / als andere / Antiochus Epiphanes, die niet alleen Godt souden lasteren / maer oock wreede vervolgers van Godes volck zijn. Siet Dan. cap. 11.

[116] hey-

[116] heylige der hooge [plaetsen] [117] verstooren/ en [118] 't sal meynen de [119] tyden/ en [120] de wet te veranderen/ ende [121] sy sullen in des selven hant overgegeven worden [122] tot eenen tyt / ende tyden/ ende [123] een gedeelte eenes tyts.

26 Daerna sal [124] het gerichte sitten/ ende men sal [125] syne heerschappye wech-nemen/ [126] hem verdelgende ende verdoende/ [127] tot den eynde toe.

27 [128] Maer het Ryke / ende de heerschappye / ende de grootheyt der Coninckrycken [129] onder den gantschen hemel / [130] sal gegeven worden [131] den volcke der heyligen der hooge [plaetsen] / welckes Ryke [132] een eeuwich Ryke zyn sal / ende [133] alle heerschappyen sullen [134] hem eeren ende gehoorsaemen.

28 [135] Tot hier toe is het eynde deser reden: Wat my Daniel aengaet / [136] myne gedachten verschrickten my seer / ende [137] myn glants veranderde aen my / doch [138] ick bewaerde dat woort in myn herte [139].

116 Als vov. vss. 18/ ende 22.
117 Of verslijten, of af-slijten, D. doen verouderen ende vergaen / gelijck kleederen / die door ouderdom verslijten.
118 Of / hy sal onderstaen te veranderen, of / 't sal dencken te veranderen. De sin is / 't sal soo vermetel zijn / dat het voornemen sal / of / hopen / ende vertrouwen sal / de tijden te veranderen / &c.
119 Eenige verstaen hier door de tijden / den Sabbath / ende de andre feest-dagen der Jodẽ / als Paesschen / Pinxteren / het feest der Tabernaculen / ende der nieuwe maenden / &c. Siet 1. Mach. 1. 47. andere / de rekeninge der jaren / die door het Roomsche Rijck soude verandert worden. 't welck geschiet is eerst door Iulius Cæsar, daer na door den Paus Gregorius den dertienden / om alsoo sijne macht over de gantsche Christenheyt te betoonen. 120 Alle de wetten ende Ceremonien Mosis om te stooten / den gantschẽ Godts-dienst af te schaffen / om de heydensche afgoderije in te voeren / so men dit verstaet van Antiocho; ofte verstaet Godts wetten in 't gemeyn / so men dit duydt op den Antichrist. 121 T.w. de heylige / op dat hyse doode. of / de tyden ende de wet / om die te veranderen / nae sijn goet-duncken. 122 Eenige verstaen hier / door een jaer / twee jaren / ende een half jaer. Andre / den tijdt van drye jaren / ende tien dagen: Sommige / 1260 jaren. Andre door eenen tijt, 490 jaren / te rekenen van de weder-opbouwinge des Tempels / tot de verwoestinge des selven. door tijden, 1433 jaren / van de destructie des Tempels tot de ontdeckinge des Antichrists: door eenen halven tijt. 191 jaren / van den tijt der ontdeckinge des Antichrists / tot sijne uytroeyinge toe. andere hebben andere rekeningen. Vgel. Dan. 12. 7. en Apoc. 12. 14. 123 Hier door staet tot verklaringe cap. 11. v. 7. Een halven tijdt, of / een helft, andre een deel des bestemden tijdts. 124 Siet vov. vss. 9/10/22. 125 Of / sy sullen hem, of / haer, T. w. de Romeynen / ofte / als andere / de Seleuciden, de heerschappye benemen. T. w. die / die Godt / tot uytvoerders sijnes oordeels sal stellen. 126 D. hy sal met sijnen aenhanck van het rijcke afgestooten / en verdreven worden. And. Alsoo datse, T. w. de heerschappye / wech-genomen worde. 127 D. sijn Rijcke / ende sijn aenhanck sal eyndelick geheel uytgeroeyt ende gantsch te niete gebracht worden / en nimmermeer weder opstaen. 128 Dit wort hier gestelt tot troost der godtsaligen / om haer indachtich te maken / hoe't in de wereelt toegaet / dat Godt altijt voor sijne kercke sorge draecht / de sijne eyndelick een salige uytkomste gevende. want te spreken van den toestant der Monarchyen / konde den Godtsaligen weynich troostes aenbrengen / ten ware dat sy oock te gelijcke wisten / dat Godt sorge voor haer was dragende. Siet Jesa. 35. 3/4. 129 D. in de gantsche wereelt / na dat het Euangelium allen creaturen soude gepredickt worden. Marc. 16. 15. 130 Het Rijcke Christi, opgericht door de Predicatie des H. Euangelij, sal den godtsaligen gegeven / ofte mede gedeelt worden / namelick als Christus inde herten der godtsaligen by alle Natien regeren sal. Dit rijcke komt wel eygentlick Christo toe / maer den geloovigen door genadige mede-deelinge. Siet 1. Cor. 1. 9. 131 Siet vov. v. 18. 132 't En sal geen eynde hebben / maer 't sal eeuwichlick dueren. 133 D. eenige van allerley Heeren en heerlickheden / die hy daer toe verkiesen sal. Alsoo staeter alle voor allerley, 1. Tim. 2. 4. ende elders meer. 134 T. w. den Heere Christum. 135 D. hier ist eynde deser woorden / dit is 'tgene dat my de Engel heeft geopenbaert van den staet der kercke. 136 D. Ick was seer beroert in my selven / namelick overdenckende de sware vervolgingen die de kercke Godts waren over het hooft hangende. 137 *Chald.* mijne glantzen. T. w. al de glants of het schoon gelaet mijnes aengesichts. De sin is / Ick wiert bleeck ende ontstelt in mijn aengesichte. Siet vov. cap. 5. v. 6. 138 T. w. om 'tselve der kercke Godes getrouwelick mede te deelen. 139 Tot hier toe / T. w. van het vierde vs des 2. Cap. heeft Daniel Chaldeeus gesproken / om dat de boven verhaelde Prophetyen de Chaldeen ofte Babyloniers / oock waren aengaende. Maer van hier af / tot het eynde deses Boecx toe / spreeckt hy wederom Hebreeus / dewijle het den H. Geest alsoo beliest heeft.

Het viij. Capittel.

De Heere vertoont aen Daniel in een gesichte / den strijt tusschen den Ram ende den Bock, ende 'tgene dat na dien strijt volgen soude / v. 1 / &c. De Engel Gabriel vertroost Daniel / ende leyt hem / door Christi bevel / dat gesichte uyt / 15. Daniel is hier over seer ontstelt / 27.

1 IN het derde jaer van het Coninckryck des Conincks Belsazars / [1] verscheen [2] my een gesichte / my Daniel / na 't gene dat my [3] in den eersten verschenen was.

2 Ende ick sach [4] in een gesichte / ('tgeschiedde nu doe ick't sach / dat ick [5] in de burcht Susan [6] was / welcke in het lantschap [7] Elam is) Ick sach dan in een gesichte / dat ick aen den vloet [8] Ulai was.

3 Ende ick hief [9] myne oogen op / ende ick sach: ende siet / [10] een Ram stont [11] voor dien vloet / die hadde [12] twee hoornen / ende [13] die twee hoornen waren hooge / ende [14] 't eene was hooger dan het ander / ende [15] 't hoochste quam in't laetste op.

4 Ick sach dat [16] de Ram met de hoornen [17] tegen't Westen stiet / ende tegen't Noorden / ende tegen't Zuyden / ende [18] geene dieren konden voor syn aengesichte bestaen / ende daer en was niemant die [19] uyt syner hant verloste: maer [20] hy dede nae syn welgevallen / ende [21] hy maeckte sich groot.

5 Doe ick [dit] over-leyde / siet daer quam [22] een geyten-bock [23] van't Westen [24] over den gantschen aerdbodem / ende [25] en roerde de aerde niet aen: ende die bock hadde [26] een aensienlick hoorn [27] tusschen syne oogen.

6 Ende hy quam tot den Ram / [28] die de twee hoornen hadde / dien ick hadde sien staen voor den vloet: ende [29] hy liep op hem aen [30] in de grimmicheyt syner kracht.

7 Ende [31] ick sach hem / [32] nakende aen den Ram / ende [33] hy verbitterde sich tegen hem / ende [34] hy stiet den Ram / ende [35] hy brack syne beyde hoornen: ende [36] in den Ram en was geen kracht / om voor syn aengesichte te bestaen: ende [37] hy wierp hem ter aerde / ende hy vertradt hem / ende daer en was niemant die den Ram uyt syne [38] hant verloste.

8 Ende [39] de geyten-bock maeckte sich uyt der mate groot: maer [40] doe hy sterck geworden was / [41] brack dat groote hoorn / ende daer quamen op / aen des selven plaetse vier aensienlicke / [42] nae de vier winden des hemels.

1 D. wert van my gesien.
2 *Hebr.* aen my.
3 'Tgesichte 't welck c. 7. beschreven staet / is het eerste 't welck Danieli is geopenbaert geweest / namelick in het eerste jaer Belsazars. Dit is geweest drye jaren voor den ondergance van de Babylonische Monarchye / nae sommiger rekeninge / die meynen / dat Belsazar maer vijf jaren geregeert en heeft. maer andre zijn van opinie / dat dit geschiet zy XIIII jaren voor het eynde der Babylonische Monarchye / rekenende / dat Belsazar XVII jaren geregeert heeft. *Joseph. lib. 10. Antiq. cap. 13.* 4 Dit verstaen eenige alsoo / dat Daniel te dier tijt in een gesichte / maer niet met sijn lichaem / in Persen te Susan aen de riviere Ulai was / doch lichamelick te Babel in Chaldæa, aldaer hy aen 's Conincks hof / sijn ampt waer nam / v. 27. Alsoo bleef wel Ezechiel met het lichaem in Babel / maer wert in gesichten in het lant van Israel gevoert. Ezech. 8. 3. ende 40. 2. 't gevoelen van andere siet vov. cap. 6. op v. 9. 5 Hier plegen de Coningen van Persen haer hof te houden. Siet Nehem. cap. 1. op v. 1. ende Esth. cap. 1. v. 2. 6 D. my docht dat ick te Susan was: of / ick was te Susan in een Visioen. 7 Onder Elam wort Persia verstaen. siet Gen. 10. de aenteeck. op v. 22. Jes. 21. 2. 8 Een riviere voor by de Stadt Susan loopende / in de Latynsche historien genaemt Eulæus. 9 Verstaet / in gesichte.

10 Hier door wiert beduyt 't Rijcke der Meden ende Persen / v. 20. 't welck cap. 7. door den beer is afgebeelt geweest.
11 Dat is / aen den oever der riviere Ulai.
12 Dit beteeckent de Coninckrijcken der Meden ende der Persen / die in een gesmolten zijn / en 't waren machtige Coninckrijcken in Asia / doch noch machtiger doe sy Babylonien overwonnen hebben.
13 Dit beteeckent de groote macht der Persen ende der Meden.
14 T. w. het Persische / 't welck grooter ende machtiger wert dan het Rijcke der Meden.
15 Het Rijcke der Meden was wel het outste ende het treffelickste in 't eerste / maer na der hant is het Persische Rijcke veel machtiger geworden onder de regeeringe van Cores, doe hy geworden was / Coninck van Persen / Meden / Babylonien / &c.
16 T. w. de Ram met de twee hoornen / beteeckenende de Meden ende Persen / die allerley volckeren op aerden bekrijchden ende onder haer gebiet brachten.
17 *Hebr.* tegen de zee. Siet Gen. 12. op v. 8. Dit beteeckende dat de Meden ende Persen de volckeren in dat geweste gelegen / onder hare heerschappye brengen souden / als Babylonien / Syrien / Cappadocien / kleyn-Asien / ende Griecke-lant. Van gelijcken hebben sy gedaen in d'ander quartieren der wereelt. Dit ist dat cap. 7. v. 5. wort te kennen gegeven door de drye ribben / die de beer in sijne muyle hadde tusschen sijne tanden. Siet de aenteeck. aldaer. 18 D. geen Coninckrijcken / noch volckeren. 19 D. uyt sijn gewelt. 20 De sin is / Het ginck de Persen na haren wensch. Verstaet dit niet alleen van den Coninck Cyro gesproken te zijn / Maer oock van sijne na-volgers. De Koninck van Persen is in die tijden geweest de grootste ende machtichste Coninck op aerden. 21 Of / Hy dede groote dingen. Siet Psal. 35. de aenteeck. op v. 26. Alsoo onder v. 8. Verstaet het gene dat in dit vs ende elders van den voorspoet ende groote victorien der Persen gesproken wort / also / dat sy nochtans oock dickwijls nederlagen gehadt hebben / als insonderheyt Xerxes in Griecken-lant / ende elders / maer even wel hebben hare vyanden eyndelick moeten den necke onder haer buygen. 22 *Hebr.* een bock der geyten. D. een jonge bock. hier door wort beduyt het Rijcke der Griecken of Macedoniers / onder v. 21. welcker Generael was Alexander Magnus, die noch maer XXI jaer out en was / doe hy Darium den Coninck der Persen heeft aengetast: het Rijck van Macedonien en was oock nergens nae in grootheyt / stercke / ende vermogen / met het Persische Rijcke te vergelijcken. 23 D. uyt Griecken-lant / liggende west-waert van Asia. 24 D. hy nam gantsch Asiam in, als oock dat gantsche lant daer Daniel was doe hy dit gesichte hadde: Aldus plegen de heylige Schrijventen te spreken van het lant daer sy in zijn / of in het welcke geschiet 'tgene dat sy verhalen. Alsoo Marc. 15. v. 33. ende elders. 25 D. hy quam met sijn leger soo snellick aen / als of hy gevlogen hadde / als of hy d'aerde met sijne voeten niet en hadde aengeroert. hy heeft in ses jaren tijdts onder sijne heerschappye gebracht Illyricum / Thraciam / geheel Griecken-lant / de Persen / Meden / Babyloniers / Egyptenaers / Tyriers / ende veel andre volcken te lanck hier te verhalen. 26 *Hebr.* eenen hoorn des gesichts, D. eenen grooten hoorn / die licht om sien was. Dit was Alexander de Groote, die der Griecken Velt-overste was. Hy wort v. 8. genoemt / een groot hoorn. Hy heeft soo groote victorien bevochten / als oyt Coninck gedaen heeft. Hy ist die eerst de Monarchye der Griecken gesticht heeft. 27 Niet boven op het hooft / gelijck alle andere bocken / maer tusschen sijne oogen / gelijck de een-hoorn / om meerder gewelt te kunnen doen / en om te gewisser te kunnen treffen daer hy op mickte. 28 *Hebr.* den heere der twee hoornen. Siet Gen. cap. 14. de aenteeck. op v. 13. 29 Hy liep op hem aen, of / tegen, of tot hem aen. De sin is / dat Alexander Magnus de Persen ende Meden dapperlick den krijch heeft aengedaen / ende haer soo aengetast heeft / dat hy haer haer gantsche Rijcke ende macht benomen heeft. 30 De toorn is de wet-steen der kracht. 31 Hier laet de Heere sijnen Prophete sien de victorien Alexandri des Grooten, die by-nae geheel Orienten onder sijn gebiet gebracht heeft / na dat hy Darium overwonnen hadde. 32 Dat is / tot dichte aen den Ram. Het rijcke Darij was wijt van Macedonien gelegen / ende 't hadde veel stercke voorschansen / ende veel steden / die onwinbaer schenen te zijn: So dat het scheen onmogelick te wesen / dat de Bock aen den Ram soude kunnen komen / die met sulcke stercken en vasticheden omcingelt was. 33 Verstaet dit van de moedige aenslagen Alexandri Magni. 34 *Hebr.* floech. Hy heeft Darium in twee groote velt-slachten overwonnen / na dat eerst de macht der Persen wel dapper in kleyn-Asien verswackt was. 35 D. hy benam de Persen en Meden al hare macht. 36 Darius heeft wel een machtich leger op de beenen gebracht / sijne soldaten blinckende van gout / silver / en kostelicke gesteenten / maer dit alles was maer eenen cierlicken pronck ende pracht / geene bestendige macht om gewelt te doen. 37 Darius is van sijn eygen volck omgebracht / maer Alexander heeft al de heerlickheyt / ende Coninckliicke weerdicheyt der Persianen als onder sijne voeten vertreden. 38 D. macht, gewelt. 39 Het Rijcke der Griecken / onder het beleyt Alexandri, is door de overwinninge der Persische Monarchye / groot ende machtich geworden. 40 Of / so haest als hy sterck geworden was, of doe hy op het sterckste was, hebbende geheel Oosten onder sijne heerschappye gebracht. 41 Of / wert dat groote hoorn (Alexandri des Grooten Rijcke beduydende) gebroken, v. 22. Hy is gestorven aen een hitsige koortse / ofte door dronckenschap / of / soo andre schrijven / vergeven zijnde / in het 32 of 33 jaer sijnes levens / na dat hy ontrent seven jaren lanck als Monarcha geregeert hadde. doch met hem en heeft sijne Monarchye geen eynde genomen / maer sy is in vieren verdeylt geworden onder sijne Velt-oversten / 't welck door die vier aensienelicke hoornen wort te kennen gegeven / siet onder v. 22. 42 D. tegen de vier gewesten der wereelt / T. w. Macedonien tegen't Westen / kleyn-Asien tegen 't Noorden: Syrien tegen't Oosten: Egypten tegen 't Zuyden. zijnde dese Coninckrijcken elck met hare aenhangselen / afdeelingen van de Monarchye Alexandri des Grooten.

9 Ende [43] uyt eenen van die quam voort [44] een kleyn hoorn / 't welck uytnemende groot wert / [45] tegen 't Zuyden / ende tegen 't Oosten / ende tegen [46] het cierlicke [lant]:

10 Ende het wert groot [47] tot aen het heyr des hemels: [48] ende 't wierper [sommige] van dat heyr / naemlick [49] van de sterren / ter aerde neder / ende [50] 't vertradtse.

11 Ja [51] het maeckte sich groot [52] tot aen [53] den Vorst dies heyrs / ende [54] van dat selve wiert wechgenomen [55] het geduerich [offer] / ende [56] de wooninge sÿnes heylichdoms wiert nedergeworpen.

12 Ende [57] het heyr wiert inden afval overgegeven tegen het geduerich [offer]: ende [58] het wierp [59] de waerheyt ter aerde / ende [60] dedet / ende 't gheluckte wel.

13 Daerna hoorde ick [61] eenen heyligen spreken: ende [62] de heylige seyde [63] tot den onbenoemden die daer sprack: Tot hoe lange sal [64] dat gesichte [65] van het geduerich [offer] [66] ende [van] den verwoestenden afval zÿn / [67] dat so het heylichdom / als het heyr / [ter] vertredinge sal overgegeven worden?

14 Ende [68] hy seyde [69] tot my / [70] Tot twee duysent ende drie hondert [71] avonts / [ende] morgens: dan sal het heylichdom [72] gerechtveerdicht worden.

15 Ende 't geschiedde doe ick dat gesichte [73] sach / ick Daniel; [74] so socht ick 't verstant [des selven]: ende siet / daer stont [75] voor my [76] als de gedaente eenes mans.

16 Ende ick hoorde [77] tusschen Ulai [78] eenes menschen stemme: die riep / ende seyde / [a] [79] Gabriel / geeft desen het gesichte te verstaen.

17 Ende [80] hy quam nevens daer ick stont: ende als hy quam verschrickte ick / ende [81] ick viel op mÿn aengesichte: doe seyde hy tot my / Verstaet / [82] ghy menschen kint: want dit gesichte sal [83] zÿn tot den tÿt des eyndes.

18 Als hy nu met my sprack / viel ick in eenen diepen slaep op mÿn aengesichte ter aerde: [84] doe roerde hy my aen / [85] ende hy stelde my op mÿne stantplaetse.

19 Ende [86] hy seyde / Siet / ick sal u te kennen geven watter geschieden sal ten eynde [87] deser gramschap: want [88] ter bestemder tÿt sal 't eynde zÿn.

20 De Ram [89] met de twee hoornen / dien ghy gesien hebt / [90] zÿn de Coningen der Meden ende der Persen.

21 Die [91] hayrige Bock nu / [92] is de Coninck van Griecken-lant: ende het groote hoorn 't welck tusschen sÿne oogen is / is [93] d'eerste Coninck.

22 Datter nu [94] viere aen sÿne plaetse stonden / [95] doe het verbroken was: vier Coninckrÿcken sullen [96] uyt dat volck ontstaen / doch [97] niet met sÿne cracht.

23 Doch [98] op het laetste hares Coninckrÿcks / alst de afvallige [99] op 't hoochste sullen gebracht hebben / so salder [100] een Coninck [101] staen / [102] stÿf van aengesichte / ende [103] raetselen verstaende.

24 Ende [104] sÿne cracht sal sterck worden / doch [105] niet door sÿne cracht; ende hy sal 't [106] wonderlick verderven / ende [107] sal geluck hebben / ende sal 't doen: ende hy sal

43 T. w. uyt Seleuco Nicanore, den Coninck in Syrien.
44 T. w. Antiochus Epiphanes, van wegen sijne wreetheyt genoemt Epimanes, D. den dollen. Siet van desen breeder bov. cap. 7. v. 8. Hy wort cap. 11. 21. genoemt de verachtsame, om dat hy de jongste onder sijne broederen was / ende geen apparentie en was dat hy immermeer tot het Rijcke soude komen / want sijn outste broeder leefde noch / ende die hadde sonen. Doch Antiochus Epiphanes te Roomen in gijselinge gehouden wesende / ende aldaer vernomen hebbende sijnes broeders doot / is hy heymelijck van Roomē ontcomen / eñ hy heeft sijnes broeders sone verdreven / eñ selfs 't Rijcke van Syrien ingenomen.
45 Hy overwon Ptolomæum den Coninck van Egypten in 't Zuyden / ende den Coninck van Armenien in 't Oosten / eñ een deel van Persen / 1. Mach. 3. 31. ende oock het Joodsche lant.
46 Aldus wort het Joodsche lant genoemt / siet 2. Sam. 1. 19. ende Psal. 48. 3. ende Jerem. 3. 19. Ezech. 20. v. 6 / 15. Dan. 11. 16. Andre houden het Hebr. woort Zebi in den text / beteeckenende cieraet / heerlickheyt / als Ezec. 20. 6. eñ Dan. 11. 16. Het Joodsche lant wort genoemt het heerlicke lant. of / het lant des cieraets, niet soo seer van wegen de voor-treffelickheyt ende schoonheyt der landouwe / als ten aensien van de onweerdeerlicke heerlickheyt der kercke Godes in het Joodsche lant. 47 Of / tegen des hemels heyr. Dat is / hy quam so wijt / dat hy selfs het volck Godes aentaste / 't welck hier genoemt wort het heyr des Hemels, om dat de namen der kinderen Godes in den Hemel geschreven staen / Luc. 10. 20. ende hare burgerschap in den hemel is / Phil. 3. 20. Onder v. 24. wort Godes kercke ('t welck doe de Joden waren) genoemt het volck der heyligen, of / het heylige volck. ende cap. 7. v. 18. De heylige der hoochten. 48 Ter aerde werpen, is hier te seggen / dooden. 49 D. van de gene die onder de Regenten / soo in den kerckelijcken / als politijcken stant uytmunteden / ende in hare bedieningen in getrouwicheyt / als de sterren aen den hemel / uytgemunt hebben. 50 Als of hy seyde / Ten sal hem niet genoech zijn / dat hy die schoon-schijnende sterren sal dooden / maer hy salse noch daer en boven vertreden / als het slijck der straten. 51 Of / het vergrootte sich. And. het woude sich verheffen. 52 Of / tegen, ende alsoo v. 12. 53 D. tegen Godt den Heere, die genoemt wert een Vorst der Vorsten. v. 25, ende die het hooft sijner H. kercke is. 54 Van dat selve. T. w. hoorn / D. van Antiocho Epiphane, wiert het offer wech genomen / alsoo dat den volcke Godes wiert verboden te offeren. Siet 1. Mach. 1. 47. 55 Siet Exod. 29. 38 / &c. Num. 28. 3. ende can door den offer, hier verstaen worden de gantsche Godts-dienst. 56 Hier wort voorseyt / dat Antiochus den Tempel soude berooven / verbreken / ende verbranden / als willende Godt den Heere berooven van de eenige plaetse in de gantsche wereldt / die hy hadde uytverkoren tot sijnen uytterlicken Godts-dienst. 57 D. vele van Godes volck wierpen van Godt rechtveerdelick over-gegeven inden afval / also dat sy den gantschen Godts-dienst versaeckten / ende tot de heydensche Afgoderije vervielen / door aendrijvinge van Antiochus, siet 1. Mach. 1. 12 / &c. ende cap. 2. 15. And. Ende het heyr wert [hem] over-gegeven om der over-tredinge wille tegen het geduerich offer. het heyr [T. w. het heyr des Heeren / of des hemels / als v. 10. hem] T. w. Antiocho, om der overtredinge begaen tegen den Godts-dienst. And. het heyr wert hem gegeven tegen het dagelicks- offer (D. tegen den Godts-dienst) om der verdervinge wille, D. een heyr-kracht wert hem gegeven om Godes wrake uyt te voeren aen de overtreders van den Godts-dienst. 58 T. w. hoorn. of hy] T. w. Antiochus. 59 Dat is / den waren Godts-dienst / ende goddelicke leere der wet. 60 Aldus voorseyt de Prophete / dat Antiochus Epiphanes of Epimanes, sijne boose gedachten / ende godtloose voornemens / nae sijn wel gevallen / eenen tijt lanck soude uytrichten. Siet *Ioseph. lib. x. Antiq. Iudaic. cap. 14.* 61 T. w. Eenen heyligen Engel / die van dit gesichte met eenen anderen Engel sprack tot onderwijsinge van Daniel. want de Engelen wenschen in te sien de verborgentheden Godes / 1. Pet. 1. 12. 62 Dien selven Engel. 63 T. w. tot den Heere Christum, den Sone Godes / die aldaer in de gedaente van een man verscheen. Andre / Tot den genen die verborgene dingen vertellen can. Joh. cap. 1. 18. And. Tot den wonderbaerlicken teller, ende die duyden dit oock op Christum, die alles weet. Andre houden het Hebr. woort Palmoni in den text / 't welck nae haer meeninge / een vercortinge is van dese twee woorden / Peloni Almoni, waer van siet Ruth cap. 4. de aenteeck. op v. 1. ende 1. Sam. 21. 4. ende 2. Reg. 6. 2. 64 D. 't gene dat door dit gesichte beduyt wort. 65 Of / des geduerigen offers, D. aengaende het geduerich offer. 66 And. veroorsakende verwoestenden afval, of / ende de verwoestende overtredinge: want het was om der sonden wille / dat Antiochus, de verwoester / over het lant quam. ofte / hoe lange sal de overtredinge verwoesten. 67 De sin is / Hoe lange sal de Godtsdienst / ende alle godtsalicheyt aldus vertreden worden onder desen wreeden tyran Antiocho? want heyr beteeckent hier Godes volck / gelijck bov. v. 10. ende 11. 12. Ende heylichdom (Hebr. heylicheyt) den Tempel. ende alsoo v. 14. 68 Niet de vragende Engel / maer de onbenoemde / T. w. Christus, daer van v. 13. gesproken is. 69 Niet tot den Engel die daer vraechde / want hy niet soo seer om sijnen 't wille / als om Daniels / ende der kercke wille vraechde. Siet 1. Pet. 1. 12. 70 Dat zijn / ses jaren drye maenden / ende xviij dagen / want in het loopende jaer 143 des Rijcks der Seleuciden, is de verwoestinge ofte afval van den waren Godts-dienst begonnen / 1. Mach. 1. 21. ende in het jaer 149 als Antiochus sterf / (1. Mach. 6. 16.) is sy opgehouden. Andre rekenen dese jaren aldus: In 't jaer 142 den 6 dach van de seste maent / doe de hooge Priester Onias (anders Menelaus genoemt) sijnen dienst Antiocho aenboot (*Ioseph. Antiq. lib. 12. cap. 6.*) doe begon de verwoestinge / ende in het 148 / den 25 dach van de negende maent / doe reynichde Iudas Machabæus den Tempel. 1. Mach. 4. 52. Dit zijn net 6 jaren / 3 maenden / ende 18 dagen. 71 D. dagen / want uyt avont eñ morgen bestaet de ordinaris dach. 72 D. van Godt voor rechtveerdich verklaert ende gehouden worden. D. erkent ende aengenomen voor sijn huys / het welcke hy te vooren door sijn rechtveerdich oordeel hadde verstooten eñ laten ontheyligen / ofte / sal gerechtveerdicht worden. D. sal van het onechte ende afgodisch misbruyck gevrijt eñ in sijn wettelick eñ rechtmatich gebruyck herstelt wordē. 73 Ofte / gesien hadde. 74 Ten was Daniel niet geheelick onbekent / maer hy en verstont noch niet genoechsaē waer toe dat hem dit / eñ de gantsche gemeynte der geloovigē dienlick was.

75 Voor my, of / over my, of / als tegen over my, als Gen. 2. 18.
76 Sommige verstaen dit van den Engel Gabriel / die in 't volgende bevel entfangt van den Heere Christo. andere meenen dat het de Heere Christus selfs geweest zy / die sich in de gedaente eens mans geopenbaert / ende den Engel Gabriel bevel gegeven heeft.
77 Of / te Ulai, of / in 't midden van Ulai; D. tusschen de beyde oevers der Riviere Ulai.
78 Of / een menschelicke stemme. dit was de stemme Christi, die over den Engel te gebieden hadde.
a Dan. 9. 21. Luc. 1. 26.
79 Gabriel is de name eenes H. Engels / ende wort van sommige uytgeleyt / Een man Godes: Van andre / de kracht des stercken Godts. Siet oock onder 9. 21. ende Luc. 1. 26.
80 T. w. de Engel Gabriel.
81 Siet Ezec. cap. 1. de aenteeck op v. 28.
82 Alleen worden Daniel eñ Ezechiel (zijnde in goddelicke gesichten) aldus genoemt. Siet Ezech. cap. 2. op v. 1. And. ghy sone Adams.
83 Dat is / sal vervult worden te dier tijt / als de Messias, (die in de laetste dagen is geopenbaert geworden / 1. Pet. 1. v. 20.) ende het eynde der Wet Rom. 10. v. 4. sullen gekomen zijn. Ofte / als sommige / Dit gesichte heeft noch een verder verstant / dan simpelick op Antiochum Epiphanem, daer door oock wort gemeynt noch een ander groot vyant vā Godes kercke aen 't eynde der werelt. And. sal zijn ter bepaelder / ofte preciser, ofte precieselick bestemder tijt: daer van de sin soude zijn / Dit en is geen ydele speculatie / maer 't gesichte sal sijne kracht hebben / ende ter tijt van Godt bestemt voltrocken worden. 84 T. w. om my te wecken / ende te versterckken. Vergel. 1. Reg. 19. vss. 5 / 7. And. So naederde hy tot my, of / so quam hy tot my. 85 Of / hy richtede my op, dat ick stont. 86 T. w. de Engel Gabriel. 87 D. der elende ende des jammers / welcke Godt over de Joden gebracht heeft / of / brengen sal / door hare sonden tot toorne verweckt zijnde. 88 D. de volvoeringe sal geschieden ter bestemder tijt. And. ter bestemder tijt sal [de straffe] een eynde nemen. 89 *Hebr.* de Heere der twee hoornen. Siet Gen. cap. 14. op v. 13. 90 Of / de Coningen der Persen ende Meden zijn de Ram. D. sy worden beteeckent / of afgebeelt door dien Ram / als bov. cap. 2. 38. alsoo oock v. 21. De sin is / het sal geschieden / dat het geheele Coninckrijcke der Babyloniers van de Meden ende Persen sal ingenomen worden. 91 Of / ruygen, rouw van huyde. als Gen. 27. 11. D. dien vreeselicken / of schrickelicken Bock. 92 Dat is / beteeckent het Coninckrijcke van Iauan, D. van Griecke-lant / Verstaet daer onder oock Macedonien. Siet Gen. 10. op v. 2. 93 T. w. Alexander de Groote. ende verstaet dit alsoo / dat hy de eerste Coninck der Griecken soude zijn / die de Persen ende Meden met krijch overwinnen soude. Hier uyt besluyten sommige / dat het derde Coninckrijcke / bov. cap. 2. ende cap. 7. niet en kan geduyt worden alleen op de regeeringe van Alexander de Groote, maer oock op sijne successeurs / de Lagiden, en de Seleuciden. Hier op kan de verstandige leser letten. 94 T. w. hoornen / D. Coninckrijcken / welcke waren Egypten / Syrien / Macedonien / kleyn Asien. 95 D. als Alexander Magnus sal gestorven zijn. Siet bov. op v. 8. 96 T. w. uyt de Griecken. dit en is niet te verstaen van het geslachte ofte kinderen Alexandri Magni, want als geseyt wort hier ond. cap. 11. 4. Ontrent 12 Jaer na sijn doot / zijn sijne sonen Alexander ende Hercules, mitsgaders hare moeders / ende sijn gantsche geslachte omgecomen: Ende sijn Coninckrijcke is verscheurt / ende vier Coningen van andre stammen / hebben sijne Rijcken onder haer gedeelt. 97 D. niet soo machtich als Alexander de Groote, met den welcken sy niet en zijn te vergelijcken. 98 *Hebr.* in den voort-ganck, of / in 't gevolch hares Coninckrijcks. Siet bov. cap. 2. 28. T. w. als haer Coninckrijcke sal beginnen af te nemen / door de groeyende ende dagelicks aenwassende hooge macht der Romeynen. Andre verstaen hier door het laetste hares Coninckrijcks / hare heerschappye over de Joden in het Joodsche lant / want hare regeringe in Syria heeft noch lange geduert. Maer Antiochus Epiphanes is de laetste geweest / die over Iudæa geheerscht heeft. 99 Dat is / de mate harer sonden sullen volbracht hebben. D. als veel Joden van den waren Godts-dienst sullen afgeweken zijn / daer van te lesen is 1. Mach. 1. 12, &c. ende cap. 2. 15. *Hebr.* alst de afvallige volkomen sullen gemaeckt hebben. Van dese afvallige siet boven v. 12. 100 Verstaet dit van Antiocho Epiphane, die het Rijcke met list heeft ingenomen / siet ond. cap. 11. v. 21. 101 D. regeren. 102 Siet Deut. 28. de aenteeck. op v. 50. 103 Siet Psal. 78. de aenteeck. op v. 2. Antiochus Epiphanes is geweest een man sonder schaemte / of eere / durvende doen wat hem inden sin quam / een loos boeve / haest kunnende duystere dingen vatten / ende selfs kunnende verborgene bedriegerijen seer behendelick bedencken. 104 T. w. Antiochi Epiphanis. 105 Maer door toelatinge Godes / willende de sonden sijnes volcks door hem / als een roede / te huys soecken. Siet bov. v. 12. Andre verstaen dit alsoo / dat hy het doen soude niet door kracht / maer door arch-listicheyt / bedroch / verraderye / ende moorderye. Siet v. 25. Hy heeft / als sommige schrijven / sijnes vaders / ende oock sijnes eygenen broeders om-brenginge in eene seditie weten te bestellen / ende hy heeft sijnes broeders Seleuci sone het Rijcke afhandich gemaeckt / ende voor sich selven genomen. Hoe hy door hulpe ende bedroch der Joodscher hooge-Priesteren / ende de Apostasie veler Joden / het Joodsche lant over-heert hebbe / siet het eerste boeck der Machabeen / ende Iosephum.
106 *Hebr.* hy sal wonderheden verderven. Antiochus Epiphanes heeft veler wegen groot verderf gedaen / maer insonderheyt in het Joodsche lant / ende aen den Tempel te Jerusalem, siet 1. Mach. 1. 22. 107 T. w. in het uytrichten sijner booser aenslagen,

[108] de ſtercke / mitſgaders [109] het heylige volck verderven.

25 Ende [110] door ſÿne [111] cloeckheyt [112] ſo ſal hy de bedriegerye [113] doen gedyen [114] in ſÿne hant; ende hy ſal ſich in ſÿn herte [115] verheffen: ende [116] in ſtille ruſte ſal hyder vele verderven/ende ſal ſtaen [117] tegen den Vorſt der Vorſten: doch hy ſal [118] ſonder hant verbroken worden.

26 [119] 'Tgeſichte nu van avont ende morgen / datter geſeyt is / is de waerheyt: ende ghy/ [120] ſluyt dit geſichte toe/ want [121] daer zÿn noch vele dagen toe [122].

27 Doe wiert ick Daniel [123] ſwack/ ende [124] was [eenige] dagen cranck: daerna ſtont ick op / ende dede des Conincks [125] werck: ende ick was ontſett [126] over dit geſichte / maer [127] niemant merckte't.

108 Sommige verſtaen hier door de ſtercke, de Egyptenaers/ ſiet 1. Mach. 1, 20. Maer andre verſtaen hier door/de godtvruchtige onder de Joden / die v. 10. genoemt zijn des hemels heyr. Andre/ niet alleen de Egyptenaren / of Joden/ maer oock andre navuerige Natien/ die hy bekrijgen ſoude. 109 V. de Joden/ ſiet 1. Mach. 1. 25. *Hebr.* het volck der heylicheyt. 110 Of/ nae. of/ vermits. of/ boven. 111 Het Hebr. woort beteeckent/ verſtant, of verſtandicheyt, vernuft, neerſticheyt, gaeuwicheyt, ende cloeck beleyt. 112 V. door ſijne archliſticheyt ſal hyder vele bedriegen/ T. w. die van Aſien/ Syrien/ende Egypten / die hy met geſchencken en gaven heeft aen de hant gekregen/ende gehouden. 113 Of gelucken. 114 Of/ onder ſijne hant. 115 *Hebr.* grootmaken. De ſin is / na dat hy vele groote ſaken gelucklick ende nae ſijnen wenſch ſal hebben uytgerecht / ſo ſal ſijn herte des halven ſich verhovaerdigen. 116 V. terwijle de menſchen ſonder eenich achterdencken van quaet ſullen zijn/ ende meynen/ dat alle dingen ſtille ende wel zijn / ſo ſal hy daer op loeren / ende hy ſalder vele onvoorſiens overvallen. And. door geruſticheyt, V. makende bedriegelicken vrede/ om deſe ende die alſoo te bedriegen. ſiet 1. Mach. 1. 31. 117 V. tegen den Godt Iſraels. Siet bov. v. 11. 118 Maer door eene verſchrickelicke kranckheyt/ komende van Godt den Heere. Siet 1. Mach. 6. 8/ &c. ende 2. Mach. 9. 5/ &c. 119 Siet bov. v. 14. 120 Dat is / verbercht het/ verſegelet/ houdt het ſecreet / T. w. dat het niet ruchtbaer en worde onder de ongeloovige ende vyanden van Godes kercke: ſulcke honden ende ſwijnen / ſouden daer door meer verbittert ende raſender gemaeckt worden. Vergel. Jeſ. 8. 16. Apoc. 10. 4. maer ten wort Daniel niet verboden den Godtſaligen Joden dit te openbaren tot haren trooſt / als cap. 12. 4. Doch alles met diſcretie. 121 T. w. eer deſe Prophetye vervult ſal worden. Daer zijn over de drye hondert jaren verloopen van de doot Belſazars / ofte het beginſel van de Monarchye der Perſen over Babel (doe Daniel dit prophetеerde) tot de doot Antiochi Epiphanis. 122 Tot hier toe is verklaert het eerſte deel des achtſten capittels/ namelick de Prophetye van het Rijcke der Perſen ende Meden/ Alexandri des Grooten, ende der gener die hem in het rijcke gevolcht zijn. 123 Of / ick wiert kranck gemaeckt, &c. 124 T. w. van ſchrick en van verbaeſtheyt. 125 V. ick bediende het ampt 'twelck my de Coninck hadde opgeleyt. ſiet boven de aenteeck. v. 2. 126 Of/ Van wegen dit geſichte. 'twelck Daniel ſo verſchrickt hadde/ dat het uyt ſijnen ſin niet en konde gaen. 127 De ſin is/ Al was ick hier over ſoo ſeer ontſtelt/ nochtans bedwong ick my ſoo/ dat niemant uyt mijn gelaet mijne verſlagentheyt ofte verbaeſtheyt en konde mercken/ Of/ dat niemant en merckte/ waer van dat ick kranck geworden was/ of/ dat ick ſulck een geſichte gehadt hadde/ achtervolgens het bevel 'twelck Godt hem gegeven hadde v. 26.

Het ix. Capittel.

Daniel bidt den HEERE om de weder-oprichtinge Jeruſalems/ v. 1/ &c. De Heere verhoort hem/ ende onderricht hem/ 20. Te gelijcke openbaert hy hem door Gabriel / den tijt van de tſeventich weken / aen't eynde van de welcke/ niet alleen den Joden/ maer oock den gantſchen menſchelicken geſlachte / de ware geeſtelicke verloſſinge door Chriſtum den Vorſt ſoude werden aengebracht/ 24/ &c. oock ſpreeckt de Engel van de ſchrickelicke verdervinge / die over het ondanckbare ende halſtarrige Joodſche volck komen ſoude/ 26/ 27.

1 IN [1] het eerſte jaer Darÿ des ſoons [2] Ahaſueros/ [3] uyt den zade der Meden / [4] die Coninck [5] gemaeckt was over het Coninckrÿcke der Chaldeen:

2 In het eerſte jaer ſÿner regeringe/ [6] merckte ick Daniel [7] in de boecken / dat het getal der jarē/ van de welcke het woort des HEEREN [8] tot den Prophete Jeremiam geſchiet was / [9] in't vervullen der verwoeſtingen Jeruſalems/ tſeventich jaer was.

3 Ende [10] ick ſtelde mÿn aengeſichte tot Godt den Heere/ [hem] te ſoecken [met] den gebede / ende ſmeeckingen/ met vaſten/ ende [11] ſack / ende aſſche.

4 Jck badt dan tot den HEERE mÿnen Godt/ ende [12] dede belÿdeniſſe/ende ſeyde: [13] Och Heere / ghy groote ende [14] verſchrickelicke Godt/ [a] die het verbont ende weldadicheyt houdet / dien die [15] hem lief hebben / ende ſÿne geboden houden.

5 [16] [b] Wy hebben geſondicht/ ende hebben onrecht gedaen / ende godtlooſlick gehandelt / ende [17] gerebelleert / met af te wÿcken van uwe geboden / ende van uwe [18] rechten.

6 Ende wy en hebben [19] niet gehoort nae uwe dienſtknechten de Propheten / die in uwen name ſpraken tot onſe Coningen/ onſe Vorſten / ende onſe Vaders / ende tot allen volcke [20] des lants.

7 [21] By u / ô Heere / is [22] de gerechticheyt / maer [23] by ons de beſchaemtheyt der aengeſichten / gelÿck het is te deſen dage/ by de mannen van Juda / ende de inwoonderen van Jeruſalem/ ende geheel Jſraël/ die nae - by / ende die verre zÿn / in alle de landen daer ghyſe henen gedreven hebt/ om hare overtredinge / daer mede ſy tegen u overtreden hebben.

8 O Heere/ by ons is de beſchaemtheyt der aengeſichten / by onſe Coningen / by onſe Vorſten/ ende by onſe Vaderen: [24] om dat wy tegen u geſondicht hebben.

9 [c] By [25] den Heere onſen Godt zÿn [26] de barmherticheden / ende vergevingen/ alhoewel wy tegen hem gerebelleert hebben.

10 Ende wy en hebben de ſtemme des HEEREN onſes Godts niet gehoorſaemt / dat wy in ſÿne wetten wandelen ſouden: die hy gegeven heeft voor onſe aengeſichten/ [27] door de hant ſÿner knechten de Propheten.

11 Maer geheel Jſraël [28] heeft uwe Wet overtreden / met af te wÿcken / dat ſy uwe ſtemme niet en gehoorſaemden; daerom is over ons [29] uytgeſtort dien [d] vloeck / ende dien eedt / [30] die geſchreven is in de Wet Moſe/ des knechts Godes/ dewÿle wy tegen hem geſondicht hebben.

12 Ende hy heeft ſÿne woorden [31] beveſticht/ die hy geſproken heeft tegen ons/ ende tegen onſe Richters / [32] die ons richteden / brengende over ons [33] een groot quaet/ 't welck niet geſchiet en is onder den gantſchen hemel/ gelÿck aen Jeruſalem geſchiet is.

13 Gelÿck als [34] in de Wet Moſe geſchreven is / [alſoo] is al dat quaet over ons gekomen: ende wy en ſmeeckten het aengeſichte des HEEREN onſes Godts niet/ afkeerende van onſe ongerechticheden / ende verſtandelick acht gevende [35] op uwe waerheyt.

14 [36] Daerom heeft de HEERE over [37] het quade gewaeckt / ende hy heeft het over ons gebracht: want de HEERE onſe Godt is rechtveerdich in alle ſÿne wercken die hy gedaen heeft / dewÿle wy ſÿne ſtemme niet en gehoorſaemden.

15 [e] Ende nu / O Heere onſe Godt / [f] [38] die ghy u volck uyt Egyptenlant uytgevoert hebt / met eene ſtercke hant/ ende [39] hebt u eenen name gemaeckt / gelÿck hy is te deſen dage: [40] wy hebben geſondicht/ wy zÿn godtloos geweeſt.

1 Siet bov. cap. 6. op v. 1. a Verſcheydene Coningen der Perſen hebben deſen name gehadt. 3 Dat is/ uyt het geſlachte/ uyt de Natie der Meden. Dit woort hier bygevoegt tot onderſcheyt van Darius den Coninck in Perſen, in wiens tweede jaer de Tempel is volbouwt geworden/ Ezr. 4. 24. 4 Of / In 't welcke, T. w. jaer/ hy Coninck geworden was. 5 Siet bov. cap. 6. op. v. 1. 6 Of / Verſtont ick Daniel, uyt, &c. 7 T. w. in de ſchriften des Propheten Ieremiæ. Of wel Daniel ſulck een wijs en treffelick Prophete was / ſo en heeft hy evenwel niet nagelaten de heylige Schrift te leſen / gelijck de geeſt-drijvers/ en verachters van Godts woort het ſelve nalaten. 8 Siet Jer. 25. 11/ 12. ende 27. 7. ende 29. 10. 9 Dat is / dat wanneer de verwoeſtinge Jeruſalems een eynde ſoude nemen / tſeventich jaer was. 10 *Hebr.* ick gaf mijn aengeſichte. 11 Dat is/ in een ſack-kleedt / ende in der aſſche. 12 T. w. van mijne eygene ſonden ende van de ſonden mijnes volcks / ond. v. 20. 13 Vergel. dit gebedt met het gebedt Nehem. cap. 1. 5. ende 9. 32. 14 T. w. den godtlooſen. a Deut. 7. 9. 15 Veranderinge van perſoone/ voor / die u lief hebben, ende uwe geboden houden. 16 Siet meer der gelijcke belijdeniſſen/ Pſal. 10. op v. 6. b Ieſ. 64. 5, 6, 7. ende Pſal. 106. 6. 17 Van trap tot trap opklimmende / ende niet ruſtende tot dat wy tot den hoochſten trap der ſonden gecomen waren.

18 Verſtaet hier/ ende elders meer / door rechten, of oordeelen/ die wetten daer mede een yder gegeven wort dat hem toekomt / ende het gelijcke van het ongelijcke onderſcheyden wort. 19 V. niet gehoorſaemt. 20 T. w. des Joodſchen lants. 21 V. aen uwe zijde/ u komt de lof der gerechticheyt toe. ofte/ uwe is, &c. 22 Siet Deut. cap. 6. op v. 25. 23 Met deſe woorden bekent de Prophete / dat de oordeelen Godes over ſijn volck rechtveerdich zijn. Vergel. Jerem. cap. 7. 19. 24 Of / die wy tegen u geſondicht hebben. c Pſal. 130. 3, 7. Thren. 3. 22. 25 V. Aen des Heeren barmhertichеyt ende genadige vergevinge alleen / hangt t'eenemael alle onſe behoudeniſſe; want by ons en is niet dan oorſake van verdervinge te vinden. 26 Hy gebruyckt deſe woorden in het veel-voudich getal/ om te beteeckenen de menich-vuldige genaden des Heeren in het vergeven der veelvuldiger ſonden. 27 Dat is / door den dienſt ſijner dienſtknechten. 28 *Hebr.* hebben overtreden, ſiende op den ſin. 29 Of/ gedrupt. d Levit. 26. 14, &c. Deut. 27. 15, &c. ende 28. 15, &c. ende 29. 20, ende 30. 17, &c. ende 31. 17, &c. ende 32. 19, &c. Thren. 2. 17. 30 Siet Levit. 26/ 14/ &c. Deut. 27/ 15/ &c. en 28. 15/ &c. ende 29. 20. ende 30. 17/ &c. ende 31. 17/ 18. ende 32/ 19. &c. Thren. 2. 17. 31 *Hebr.* verweckt. of / doen opſtaen. 32 V. die ons regeerden. 33 T. w. het quaet der ſtraffe / Dat is/ een groot ongeluck/ 'twelck inde Claechliederen Ieremiæ in't breede verhaelt wort/ ſiet aldaer cap. 1. 12. ende 2. 13 / &c. 34 Siet bov. v. 11. 35 V. op de ſekerheyt uwer dreygementen. 36 Of/ daerom is de HEERE wacker geweeſt met dit quaet. De ſin is / Hy heeft doen blijcken/ dat hy niet en ſliep/ noch ſijne dreygementen niet vergeten en hadde. Terwijlen de ſondaren in hare ſonden geruſtelick ſlapen/ ſo waeckt de Heere al vaſt over hare ſtraffe. Het Hebr. woort en beteeckent niet alleen waken, maer oock vervroegen, verwackeren, verhaeſten, als Jerem. 1. 12. Siet de aenteeck. aldaer. 37 Siet v. 33. e Pſal. 105. 7. ende 106. 47. f Exod. 32. 11. 38 Tot dien eynde heeft Godt de kinderen Jſraels verloſt uyt Egypten-lant / om haer daer door van ſijnen 't wege te verſekeren / dat hy haer Godt woude zijn / ende blijven. Siet Levit. cap. 22. 33. Pſal. 81. 11. Jeſa. 63. 10. Daerom en iſt geen wonder/ dat de geloovige ſoo menich-mael Gode deſe ſijne weldaet voor-houden/ ſoo om haer geloove te ſtercken / als om den Heere te bewegen / aen ſijne oude barmhertichеyt te gedencken. Siet Exod. 32. 11. Nehem. 1. 10. ende cap. 9. 10. Pſal. 77. 8. 39 De ſin is / Ghy hebt ons verloſt ende beſchermt om uwes naems wille / om uwe macht bekent te maken / Pſal. 106. 8. Wendt derhalven uw' toornich gemoet van ons/ op dat uwe eere niet gequetſt en worde. Siet Exod. 32. 12. Pſal. 115. 1. 40 Dit en moetmen ſoo niet verſtaen / als of Godt onſe gebeden verhoorde / ende ons wel dede / om dat wy geſondicht hebben / ende godtloos geweeſt zijn / want daerom is Godt op ons vertoornt / ende daerom ſtraft hy ons: Maer alſdan verhoort hy onſe gebeden / als wy onſe ſonden belijden / ende onſe onweerdicheyt bekennen. Vergel. Pſal. 25. 11. ende 106. v. 4/ 5/ 6.

16 O Hee-

16 O Heere / [41] nae alle uwe gerechticheden / [42] laet doch uwen toorne ende uwe grimmicheyt afgekeert worden van [43] uwe Stadt Jerusalem [44] uwen heyligen berch: want om onser sonden wille / ende om onser Vaderen ongerechticheden / zijn Jerusalem ende u volck tot versmaetheyt [45] by alle die rontom ons zijn.

17 Ende nu / ô onse Godt / hoort nae [46] het gebedt uwes knechts / ende nae sijne smeeckingen / ende doet u aengesichte [47] lichten [48] over u heylichdom / dat verwoest is: [49] om des Heeren wille.

18 [50] Neyght uw' oore / mijn Godt / ende hoort / doet uwe oogen op / ende siet [51] onse verwoestingen / eñ de Stadt [52] die nae uwen name genoemt is: want [53] wy en werpen onse smeeckingen voor u aengesicht niet neder / [54] op onse gerechticheden / maer op uwe barmherticheden / die groot zijn.

19 O Heere hoort / ô Heere vergeeft / ô Heere merckt op / ende doet 'et / en vertreckt het niet; Om uwes selfs wille / ô mijn Godt: Want [55] uwe Stadt / ende u volck / is nae uwen name genoemt.

20 Als ick noch sprack / ende badt / ende beleedt mijne sonde / ende de sonde mijnes volcks van Israël / eñ mijne smeeckinge [56] nederwierp voor het aengesichte des HEEREN mijnes Godts / [57] om des heyligen berchs wille mijnes Godts:

21 Als ick noch sprack in den gebede: so quam [58] de Man [59] Gabriel / dien ick [60] in den beginne / in een gesichte gesien hadde / [61] snellick gevlogen / [62] my aenrakende ontrent den tijt [63] des avont-offers.

22 Eñ hy onderrichtede [my] / eñ sprack met my / ende seyde / Daniel / nu ben ick [64] uytgegaen / om u [65] den sin te doē verstaē.

23 [66] In dē beginne uwer smeeckingen is [67] het woort uytgegaen / eñ ick ben gekomen / om [u dat] te kennen te geven / want ghy zijt [68] eē seer gewenscht [man]: verstaet dā [69] dit woort / eñ [70] merckt op dit gesichte.

24 [71] Tseventich [72] weken [73] zijn bestemt [74] over u volck / ende over uwe heylige Stadt / [75] om de overtredinge te sluyten / ende [76] om de sonden te versegelen / ende [77] om de ongerechticheyt te versoenen / ende [78] om eene eeuwige gerechticheyt aen te brengen / ende om het gesichte / ende [79] den Prophete te versegelen / ende om [80] de heylicheyt der heylicheden [81] te salven.

25 [82] Weet dan / ende verstaet: [83] Van den uytganck des woorts / om te doen weder-keeren / ende om Jerusalem te bouwen / tot op [84] Messiam [85] den Vorst / zijn seven weken / ende twee-en-tsestich weken: [86] de straten / ende de grachten sullen wederom gebouwt worden / doch [87] in benautheyt der tijden.

26 Ende [88] na die twee-en-sestich weken / sal de Messias [89] uytgeroeyt worden / [90] maer 't en sal niet voor hem-selven zijn: ende [91] een volck des Vorsten / 't welck komen sal / sal de Stadt ende het Heylichdom verderven / ende [92] sijn eynde sal zijn met eenen over-stroomenden vloet / ende tot het eynde toe salder crijch zijn / [ende] [93] vastelick-beslotene verwoestingen.

27 Ende hy sal [94] velen het verbont versterecken [95] een weke: ende [96] [in] de helft der weke / sal hy het slacht-offer / ende het spijs-offer [97] doen ophouden / ende [98] g over den grouwelicken [99] vleugel sal een verwoester zijn / oock [100] tot de voleyndinge toe / [101] die vastelick besloten zijnde sal uytgestort worden over den verwoesteden.

41 De sin is / Heere / dat ghy uwe dreygementen hebt waergemaeckt / ons verlatende / eñ onse vyandē sterckte tegē ons gevende / &c. dat is alles geschiet nae uwe gerechticheyt / want wy hebben 't met onse sonden duysentmael over verdient: Maer Heere / en vergeet oock dat deel uwer gerechticheden niet / waer door ghy allen boetveerdigen houdt 't gene ghy haer uyt genade belooft hebt. Gelijck Godt maer een en is / also en isser oock maer eene gerechticheyt of rechtveerdicheyt in Godt / maer daer zijn velerley betoningen der selver: ende onder anderen betoont hy de selve / wanneer hy dē boetveerdigē houdt 't gene hy haer uyt genaden belooft heeft. Vergel. Neh. cap. 1. v. 8/9. ende cap. 9. v. 8. Psal. 51. 16.
42 D. laet doch ophouden die sware straffē / die ghy rechtveerdichlick over Jerusalem ende 't gantsche Joodsche volck hebt uytgestort / om hare sonden te straffen. Siet Mich. 7. 9. Apoc. 15. 7. And. uwē toorn ende uwe grimmicheyt wende sich af van, &c.
43 Als of hy seyde / Dit is uwe Stadt die ghy u verkoren hebt uyt alle de Steden des gantschen aertbodems / wendt derhalven uwē toorn van de selve af.
44 Hebr. den berch uwer heylicheyt. siet Psal. 2. op v. 6.
45 Hebr. by alle onse rontommicheden, D. by alle die rontom ons gelegē zijn. Vergel. Threen. cap. 1. 8. &c. ende cap. 2. 15 / 16. ende cap. 3. v. 14. eñ Ps. 44. vss. 14/15/16/17. ende Psal. 89. vss. 42/51. eñ Psal. 79. 4.
46 D. nae mijn gebedt / die uw' knecht ben. 47 D. aenschouwt u heylichdom met een vriendelick ende gunstich gelaet. Van dese maniere van spreken / siet Num. 6. op v. 25. 48 D. over uwen Tempel / of veel meer / over de binnenste plaetse des Tempels / daer Godt op de Arke / of Cherubim sat. 49 D. doet het niet om onse weerdicheyt / maer om des Heeren Christi wille. Alsoo stater Jes. 10. 27. Het jock sal afgescheurt wordē / om des Gesalfden. of / om des Messiæ wille: Ende Psal. 80. 16. Om des Soons wille. eñ oock Psal. 84. 10. 50 Vergel. de woorden die de Coninck Hizkia gebruyckt / Jesa. 37. 17. 51 D. hoe jammerlick wy verwoest zijn. 52 D. die de stadt des Heerē genoemt wort. siet Deut. 28. op v. 10. ende Amos 9. 12. 1. Reg. 14. v. 21. Hebr. over welcke uwen name is (ofte wort) aengeroepen, ofte / uytgeroepen. 53 Siet van dese maniere van spreken / Jer. 36. op v. 7. ende Psal. 141. 2. 54 D. steunende op onse rechtveerdige daden / ofte wercken, ofte / van wegen. 55 Siet vov. v. 18. 56 Als vov. v. 18. 57 Hebr. over, of / voor den berch der heylicheyt mijnes Godts, D. op dat Godes kercke in haren voorigen stant mochte herstelt worden. 58 Siet vov. cap. 8. op v. 15. 59 Siet van den name ende persoon deses Engels vov. cap. 8. op v. 16. 60 Of / te vooren, of / in 't eerste. T. w. in het gesichte van den Ram met twee hoornen / ende van den Bock / Dan. cap. 8. 61 Hebr. met vermoeytheyt: Niet dat de Engelen kunnen vermoeyt of moede wordē / maer 't wort soo geseyt / om uyt te druckē sulck eene snellicheyt / als / nae ons begrijp / vermoeytheyt moet veroorsakē. And. inde vlucht. 62 By dit aenraken / of aenroeren des Engels heeft Godt den Prophete gesterckt. siet ond. cap. 10. 19. 63 D. in het laetste vierendeel van den dach / ter welcker ure het avont-offer pleecht geoffert te worden / doe de Tempel / ende Joodsche Godts-dienst noch in wesen waren. Siet Exod. 29. 39/41. Num. 24. 4. Te deser tijdt badt oock Elias / 1. Reg. 18. 36. &c. siet oock Act. 3. 1. Hier uyt nemen sommige af dat Daniel hier geopenbaert is / in wat tijt des daechs Christus hem selvē voor onse sonden soude opofferen. 64 T. w. uyt den hemel / van Godt gesonden zijnde. 65 Hebr. het verstant. Namelick / om u te onderrichten van de wederopbouwinge der Stadt van Jerusalem / ende de herstellinge van den staet des Joodschen volcks. 66 D. van dier tijt af / dat ghy hebt begost te bidden voor de verlossinge Israels / hebbe ick bevel ontfangen van u te antwoorden. 67 D. het bevel. 68 Hebr. begeerten, D. een man der begeerten. siet ond. 10. 11. D. een man diemen seer begeert / een man Gode ende den menschen aengenaem / alsoo stater Dan. 10. v. 3. broot der begeerten. ende vaten der begeerten, 2. Chron. 20. 25. ende kleederen der begeerten, Genes. 27. op v. 15. Sommige meynen / dat Daniel genoemt wort een man der begeerten, om dat hy meer dan yet eenich man begeert ende gewenscht heeft de verlossinge sijnes volcks / weder-op-bouwinge des Tempels / ende des Godts-diensts / gelijck sulcks af te nemen is uyt sijn gebedt / ende sijn vasten / cap. 10. 69 Ofte / dese sake. 70 Of / leert dit gesichte, D. dese Prophetye / die ick u sal te kennen geven / wel te dege verstaen. 71 Daniel en hadde maer gebeden om de verlossinge sijnes volcks uyt Babel / de Heere geeft hem dat niet alleen / maer oneyndelick meer / want hy openbaert hem daer en boven den tijdt wanneer niet alleen de Jodē / maer oock sijn gantsche volck uyt de macht des Duyvels / eñ der eeuwiger verdoemenisse / door den Messiam soude verlost worden. 72 Verstaet hier jaerweken, gelijck Lev. 25. 8. elcke weke van seven jaren / t' samen makende 490 jaren: Waer nu dese 490 jaren beginnen / ende waer sy eyndigen / daer van is verscheyden gevoelen. sommige beginnense van het eerste jaer der Monarchye Cyri, ende eyndigense in den doot Christi: het welcke wel de eenvoudichste meyninge schijnt te zijn / uyt Jes. 44. 28. ende 45. 13. item 2. Chron. 36. 22/23. Ezr. 1. 1. &c. doch andere beginnense van het sevende jaer Artaxerxis Longimani, ende eyndigense oock in de doot Christi. andere beginnense van het tweede jaer Darij Nothi, ende eyndigense inde verstooringe Jerusalems door Titum. van welcks alles de verstandige leser sal mogen oordeelen. 73 T. w. van Godt. Hebr. zijn afgehouwen, of / afgesneden, D. bescheyden / besloten.

74 Welcke geduerende / uwen volcke / eñ uwe heylige stadt / sal over-komen 't gene dat ick u stracks sal openbaren.
75 Of / om op te sluyten, of / om te bedwingen de overtredinge. And. dat hy (T. w. Christus) de overtredinge besluyt. Dat is / dat hy voor de sonden des volcks genoech doe / op dat de selve / als in eenen karcker beslotē worden / datse niet meer voor Godes aengesichte en komen.
76 D. om te bedeckē de sonden der uytverkorenen / datse voor het aengesichte Godes niet en comē. Dit heeft Christus door sijne doot te wege gebracht. And. om de sonden te verdelgen.
77 T. w. door de offerhande Christi aen het cruyce.
78 Hebr. eene gerechticheyt der eeuwicheden, door de welcke alleene / die oyt gerechtveerdicht zijn eñ rechtveerdich sullen worden / moeten gerechtveerdicht worden voor Godt. Hebr. 9. 12. Dese gerechticheyt is gelegen in de vergevinge der sonden / ende toerekeninge der gerechticheyt Iesu Christi.
79 Dat is / de Prophetye: T. w. de Prophetyen der Propheten van Christi lydē / ende de heerlickheyt daer op volgende. 1. Pet. 1. 11. welcke Godt den Prophetē door gesichten heeft geopenbaert. 80 Dat is / den Heere Christum, die daer is het waerachtige heylige der heyligen / om dat in hem alle de schatten van heylicheyt / rechtveerdicheyt / ende oock van wijsheyt ende kennisse Godes verborgen zijn / ons te goede: Ende dat hy is de ware Arke des verbonts / door den welcken Godt de woorden des levens tot de werelt spreeckt: De rechte Genadenstoel / door welcken wy de versoeninge hebben / &c. 81 Te weten / met den H. Geest / Dat is / als in te wyen / ende te bereyden tot sijn salich-makende ampt. 82 Onse Heere Iesus Christus doet even dese selve vermaninge / aengaende dese Prophetye / Mat. 24. 15. 83 D. van dier tijdt af / datter een bevel sal uytgaen / datmen het volck / (T. w. het Joodsche volck) wederbrengen / D. los laten sal uyt de Babylonische gevanckenisse / ende 't selve Jerusalem herbouwen sal. Verstaet hier door het woort, het bevel / als v. 23. T. w. het bevel Cyri, nae sommiger gevoelen. Siet 2. Chron. 36. v. 22. 23. ende Ezr. 1. 1. eñ vov. de aenteeck. v. 24. van het begin der 70 weken. Anders / om weder te brengen. D. om weder ter hant te stellen / T. w. de vaten des Tempels / die uyt den Tempel nae Babel gevoert waren. And. om te herstellen, namelick den staet der kercke / ende der politye. 84 D. tot op Christum, het Hebr. woort Messias, ('t welck even het selve / dat Christus beteeckent / namelick eenen gesalfden) staet oock Joh. 1. 42. ende 4. 25. 85 Of / leydsman, als Jes. 55. 4. of hertoge, als 2. Sam. 7. 8. eñ 2. Reg. 20. 5. 86 Hebr. de strate ende de gracht, and. uytgehouwene gracht, verstaet dit van de Stadts-grachten. 87 Want al wat onder Ezra aen de mueren gebouwt was / dat wert korts door de vyanden der Joden / weder om verre geworpen / ende de poorten met vyere verbrandt: Ende onder Nehemia moesten sy bouwen met de truffel in d'eene ende 't geweer in d'ander hant / Neh. 4. 17. daerom de Joden haer soo seer haesteden / dat sy 't gebouw des muers vol-trocken in twee en vijftich dagen. 88 Namelick / na de negen en tsestichste weke / want de seven voorgenoemde weken moeten by dese twee en sestich weken bygevoecht worden. 89 Het Hebr. woort beteeckent somtijts soo veel / als eenen misdader van het leven brengen. Siet Levit. 17. op v. 4. 90 D. niet tot sijnen profijte / maer tot profijt van sijne uytverkorenen / of / niet om sijner sonden wille. And. Doch hy en sal geen [schult] hebben, of / maer sonder sijne [misdaet,] of / sonder eenige [schult.] And. Ende en sal geenen [hulper] hebben. Siet cap. 11. 45. And. Ende niet meer zijn, T. w. onder de menschen / opgenomen zijnde ter rechterhant des Vaders. Vergel. Genes. 5. 24. 91 D. het heyr-leger der Romeynen. 92 T. w. het eynde / 't welck de Roomsche Vorst den Joodschen volcke sal aenbrengen. ofte / het laetste dat hy het Joodsche volck sal aendoen. 93 De sin is / Sy zijn vastelick besloten / ende de tijt precīselick bestemt / wanneer sy comen / ende wanneer sy ophouden sullen. Sommige verstaen dit aldus: Tot dat Godes oorloge tegen sijn volck een eynde hebbe / zijn de verwoestingen precīselick bestemt. 94 Of / voortreffelicken. T. w. den uytvercorenen ende geloovigen. 95 D. seven jaren / in 't midden van de welcke de Heere Christus is gedoodt / ende in den overigen tijt hebben de Apostelen de Joden met den Euangelio Christi bedient. 96 T. w. in het midden der selver seventichste weke. 97 T. w. door sijne doot / die een offerhande ende slacht-offer is / waer door alle heylige in der eeuwicheyt geheylicht worden / door de welcke alle de Levitische offerhanden verdwenen zijn / gelijck de schaduwe voor de sonne. want hoe-wel sy noch een weynich tijts na de hemelvaert Christi geduert hebben / so heeft nochtans met de doot Christi, stracx alle hare wettelickheyt ende nutticheyt opgehouden. 98 Hebr. over den vleugel der verfoeyselen. of verfoeyingen. Verstaet / het versoeyelicke heydensche Rooms crijchs-volck: (Matth. 24. 15.) over het welcke een crijchs-overste sal zijn die dese verwoestinge sal aenrichten nae Godes rechtveerdich oordeel. g Matt. 24. 15. Marc. 13. 14. Luc. 21. 20. 99 Of / benden. Siet Ezech. cap. 12. op v. 14. 100 Siet Jer. cap. 46 de aenteeck. op v. 27. 101 Siet Jesa. cap. 28. op v. 22.

Het x. Capittel.

Daniel hem selven met vasten ende bidden voor Godt vernederende, siet een gesichte / v. 1 / &c. hier door seer verschricke zijnde / wort van den Engel gesterckt ende getroost / 10. Ende hem wert te kennen gegeven / wat den Joodschen volcke bejegenen soude in toekomende tijden / 14. hier over wort hy wederom seer verschrickt ende ontstelt / 15. Doch van den Engel weder versterckt / 19. die hem te kennen geeft / Hoe dat de Vorst van Griekenlant / Alexander Magnus, komen soude / 20.

1 [1] IN het derde jaer [2] Cores des Conincks van Persen / wert aen Daniel /

1 T. w. in het derde jaer nae dat hy het Rijcke van Babylonien hadde ingenomen / gelijck Jesaias voorseyt hadde / cap. 45. 1. 2 Hebr. Coresch.

niel/ wiens naem genoemt wert [3] Beltsazar/ [4] een sake geopenbaert: ende die sake is de waerheyt/ [5] doch [in] eenen gesetten grooten tijt: ende hy verstont die sake/ ende hy hadde verstant [6] van't gesichte.

2 In die dagen [7] was ick Daniel treurende [8] drie weken der dagen.

3 [9] Begeerlicke spijse en att ick niet/ ende vleesch noch wijn en quam in mijnen mont niet/ oock [10] en salfde ick my gantsch niet/ tot dat die drie weken der dagen vervult waren.

4 Ende [11] in den vier-en-twintichsten dach [12] der eerster maent/ so was ick [13] aen den oever der groote Riviere/ welcke is [a] [14] Hiddekel.

5 Ende ick hief mijne oogen op/ ende sach: ende siet daer was [15] een man [16] met linnen bekleedt/ ende sijne lendenen waren [b] omgordt met fijnen-goude van [17] Uphaz.

6 Ende sijn lichaem was gelijck [18] een Turkoys/ ende sijn aengesichte [19] gelijck de gedaente des blixems/ ende sijne oogen [20] gelijck vyerige fackelen/ ende sijne [21] armen/ ende sijne [21] voeten/ [22] gelijck de verwe van gepolijst koper: ende de stemme sijner woorden was gelijck [23] de stemme eener menichte.

7 Ende ick Daniel [24] alleene sach dat gesichte/ maer de mannen die by my waren en sagen dat gesichte niet: doch [25] een groote verschrickinge viel op haer/ ende sy vloden om sich te versteken.

8 Ick dan wiert alleene over-gelaten/ ende sach dit groot gesichte/ ende daer en bleef in my geene cracht overich: en [c] [26] mijne cierlickheyt wiert aen my verandert in eene verderving/ so dat ick geen kracht en behielt:

9 Ende ick hoorde de stemme sijner woorden: ende doe ick de stemme sijner woorden hoorde/ [27] so viel ick in eenen diepen slaep op mijn aengesichte/ met mijn aengesichte ter aerde.

10 Ende siet/ [28] een hant roerde my aen/ ende maeckte dat ick my beweechde [29] op mijne knyen/ ende de palmen mijner handen.

11 Ende hy seyde tot my/ Daniel/ [30] ghy seer gewenschte man/ merckt op de woorden die ick tot u spreken sal/ en [31] staet op uwe stant-plaetse/ want ick ben alsnu tot u gesonden: ende doe hy dat woort tot my [32] sprack/ stont ick bevende.

12 Doe seyde hy tot my/ en vreest niet/ Daniel/ want van den eersten dach aen/ dat ghy u herte begaeft [33] om te verstaen ende om u selven [34] te verootmoedigen voor het aengesichte uwes Godts/ [35] zijn uwe woorden gehoort/ ende [36] om uwer woorden wille ben ick gekomen.

13 Doch [37] de Vorst des Coninckrijcks van Persen [38] stont tegen over my [39] een-en-twintich dagen: ende siet [40] Michaël een van d'eerste Vorsten/ quam om my te helpen/ ende ick wiert aldaer gelaten/ by de Coningen van Persen.

14 Nu ben ick gekomen om u te doen verstaen 't gene dat [41] u volck bejegenen sal [42] in't gevolch der dagen/ [43] want het gesichte is noch voor [vele] dagen.

15 Ende doe hy [44] dese woorden met my sprack/ [45] sloech ick mijn aengesichte ter aerde/ ende [46] ick wert stom.

16 Ende siet [een]/ [47] den menschen kinderen gelijck/ raeckte mijne lippen aen/ doe dede ick mijnen mont open/ ende ick sprack/ ende seyde tot dien/ [48] die tegen over my stont/ Mijn Heere/ om des gesichts wille [49] keeren haer mijne ween over my/ so dat ick geen kracht en behoude.

17 Ende hoe kan de knecht [50] deses mijnes heeren spreken met dien mijnen Heere? want [51] wat my aengaet/ van nu af en bestaet geen kracht in my/ ende geen [52] adem is in my over-gebleven.

18 Doe raeckte [53] my wederom aen [54] een als [in] de gedaente van een mensche: ende hy versterckte my.

19 Ende hy seyde/ En vreest niet/ [55] ghy seer gewenschte man/ vrede zy u/ [56] weest sterck/ ja weest sterck: ende terwijlen hy met my sprack/ [57] wiert ick versterckt/ ende seyde/ Mijn Heere spreke/ want ghy hebt my versterckt.

20 Doe seyde hy/ [58] Weet ghy waerom dat ick tot u gekomen ben? doch nu sal ick weder-keeren [59] om te strijden tegen [60] den Vorst der Persen: ende als ick sal [61] uytgegaen zijn/ siet so sal [62] de Vorst van Griecken-lant komen.

21 Doch ick sal u te kennen geven [63] 't gene dat geteeckent is in't geschrifte der waerheyt: ende daer en is [64] niet een/ [65] die sich met my versterckt [66] tegen dese/ dan uwe Vorst [67] Michaël.

3 Siet Dan. cap. 1. v. 7. in de aent. 4 Of/ Een woort. 5 Of/ doch de bestemde tijt was lanck. De sin is/ Het sal noch lange aenloopen eer het sal vervult worden/ Siet onder v. 14. namelick van het derde jaer Cyri af/ tot aen den jonckster dach/ als af te nemen is uyt cap. 12. 2. Alhoewel dat sommige/ dit duyden op de Joodsche Natie alleen/ desen langen gesetten tijt duyden op het eynde van de vervolginge Antiochi, And. Ende daer was een groot heyrleger. Dan soude de sin wesen/ Ende Daniel sach in desen gesichte een groot heyrleger der Engelen. And. daer sal een groote strijt zijn. Siet de aenteeck. Job cap 7. v. 1. ende 14. 14. Jes. 40. 2. 6 In het welcke hem dese sake geopenbaert wiert/ De sin is/ hy verstont seer wel 't gene hem in dit gesichte geopenbaert wiert. 7 And. was ick Daniel treurende geweest. T. w. om dat het aengevangen werck van 't gebouw des Tempels door de vyanden der Joden verhindert was. siet Ezr. 4. 4. 8 D. drye volle weken. Siet Genes. 29. de aenteeck. op v. 14. dese weken worden hier genoemt weken der dagen. om die te onderscheyden van de jaer-weken/ waer van te sien bov. cap. 9. 24. 9 D. ick en at geene leckere spijse/ of/ Ick en hadde geene leckere spijse gegeten. Hebr. spijse ofte broot der begeerten. 10 Hebr. salvende en salfde ick my niet, gelijck dit by de oostersche volckeren seer gebruyckelick was/ voornamelick als sy vrolick waren. Siet Ruth cap. 3. op v. 3. en Psa. 23. op v. 5. en Psal. 104. op v. 15. 11 N. des selven derden jaers v. 1. 12 Genaemt Abib, of Nisan, over een komende ten deele met onse Maerte/ ten deele met onse April/ zijnde by de Hebreen de eerste maent der lente/ ter welcker tijt in het Joodsche lant/ als oock in Egypte/ de gerste aren pleecht te hebben/ daerom sy oock genoemt wiert/ de maent der eerste vruchten. 13 Hebr. aen de hant, of/ aen de zijde. a Gen. 2. 14. 14 Een riviere in Assyrien/ anders Tygris genoemt. Siet Gen. 2. 14. 15 T. w. Christus, als eenige afnemen uyt cap. 12. 6/ 7. en Apoc 1. 13/ 14/ 15. ende 10. 5. die te dier tijt in de gedaente eenes mans verschenen is. 16 T. w. met kostelick lijnwaet/ gelijck de Coningen en Priesters plegen te dragen. siet Lev. 6. 10. ende 16. 4. b Apoc. 1. 13. 14. 15. 17 Siet van Uphaz, Jer. 10. op v. 9. Sommige verstaen door dit gout/ de heyligheyt/ reynicheyt/ ende heerlickheyt Christi, daer mede hy verciert ende als omgordet is. 18 Hebr. Tharsis. And. beryllus thalassius, die (als eenige meenen) hemels blauw is/ nae sommiger gevoelen beteeckenende/ dat Christus de Heere van den hemel zy/ 1. Cor. 15. 47. 19 Gelijck de blixem schijnt van het eene eynde der werelt tot het andere/ alsoo oock Christus de Heere/ die over al tegenwoordich is. Vgel. Matt. 24. v. 27. 20 Daer en is niet soo verborgen of de scheerpsiende ende vyerige oogen Christi dringender door. Vgel. Apoc. 1. 14. en 19. 12. 21. 21. Met sijne armen ende handen sijne vyanden verbrekende/ ende met sijne voeten de selve vertredende/ als Apoc. 1. 15. 22 Hebr. Gelijck de ooge des gepolijsten. of/ gegladden kopers. ooge voor verwe is oock Levit. 13. 55. Num. 11. v. 7. Siet oock Ezech. cap. 1. op v. 4. Door het gepolijst ofte blinckende koper wort Christi macht beteeckent/ sijne vyanden verslaende ende verpletterende/ als aerdene potten. Vergel. Psal. 2. 9. Apoc. 1. 15. 23 Of/ de stemme eenes gedruys, of bruysens [der zee/ of grooten waters] want het Hebr. woort beteeckent soo wel een gedruys, als een menichte. Apoc. 1. 15. wort van Christo geseyt/ dat sijne stemme was als het geruysch van vele wateren: sy wort wijt ende breet gehoort, ende sy bekeert vele menschen. Vergel. Ezech. 1. 24. 24 Godt heeft Daniel alleene de oogen geopent, sulcks is oock geschiet met Paulo, Act. 9. 7. 25 Sonder twijffel doe sy die groote stemme hoorden. c Dan. 7. 28. 26 Dat is/ de schoonheyt mijnes aengesichts. De sin is/ Dat hy door schrick en vreese wiert als een doot man/ die geen schoonheyt en heeft/ zijnde sijne gedaente geheelick verandert ende verdorven. 27 Als bov. cap. 8. v. 18. 28 T. w. de hant des Engels Gabriels. Siet Dan. 8. 18. ende 9. 21. 29 Hy wil seggen/ dat hy soo swack was/ dat hy op sijne voeten niet staen en konde/ maer dat hy als op handen en voeten kroop/ of steunde. 30 Of/ Ghy alder gewenschte man. Siet boven cap. 9. op v. 23. 31 Dat is/ staet aen/ of op uwe plaetse/ daer ghy stracks gestaen hebt. Siet Nehem. cap. 8. op v. 8. 32 Of/ gesproken hadde.

33 Of/ om aen te mercken. als v. 11. namelick/ om te verstaen wat gelegentheyt dat het in toecomende tijden met de kercke Godes hebben soude/ also de tseventich weken volleyndt/ ende de Tempel/ mitsgaders de stadt van Jerusalem noch niet opgebouwt en wierden. 34 Of/ te quellen. namelick met vasten en treuren. siet Lev. cap. 16. op v. 29. 35 Dat is/ is u gebedt verhoort: T. w. met het welcke ghy begeert hebt te verstaen den staet uwes volcx. Vergel. met v. 14. 36 T. w. om u te onder-richten van den toekomenden staet uwes volcks/ gelijck ghy begeert hebt. 37 D. nae sommiger gevoelen/ eenes quaden Engel. Vg. Eph. cap. 6. 12. Doch andre verstaen door desen Vorst/ Cambysen, die in het afwesen sijnes Vaders het Rijcke regeerde/ terwijle sijn vader Cyrus in andre landen krijch voerde. 38 D. hy stont tegen my/ ende ick hebbe hem tegenstant gedaen/ dewijle hy quade aenslagen tegen u volck voor hadde/ namelick tot verhinderinge van de bouwinge der stadt en des Tempels/ 't welck Godt voor eenen corten tijt heeft toegelaten/ om sijn volck des te meer tot yver inden gebede op te scherpen/ ende tot rechte boetveerdicheyt. 39 D. drye weken lanck/ Siet boven v. 2. ende 3. De sin is/ Dat is d'oorsake waerom ick niet eer tot u gekomen en ben/ gelijck ick gedaen soude hebben/ indien ick hier door niet en ware verhindert geweest. 40 Eenige verstaen door Michael/ den Heere Christum selfs/ die sijne dienaren bystaet/ ende den selven kracht ende stercke geeft. Andre meynen dat Michaël zy de name eenes Arch-Engels/ beteeckenende/ Wie is gelijck Godt? Daerom nemen verscheydene Michaël voor eenen geschapenen Engel/ om dat hier staet/ een van d'eerste Vorsten, ende verklaren dat aldus/ Een van de Engelen/ die tot Vorsten gestelt zijn over de Volckeren/ 't welck op Christum niet en past/ die het hooft aller Engelen is. 41 D. uwen lants-lieden/ den Joden. 42 Of/ in 't laetste der dagen, in toekomende tijden. Siet boven cap. 2. op v. 28. 43 And. want daer is noch een gesichte [voorhanden] van de selve dagen. noch een] T. w. behalven die gesichten/ die ghy te vooren gesien hebt/ cap. 7. ende c. 8. 44 Hebr. nae dese woorden. D. soo en soo. 45 Hebr. gaf ick. 46 Of/ ick was stom. 47 Hebr. nae de gelijckenisse der menschen kinderen. Siet van desen persoon breeder boven v. 5. ende 6. 48 Verstaet hier by/ ende met my sprack. 49 Of/ mijne ween over-vallen my. 't Hebr. woort beteeckent eygentlick die ween/ barengesmerten/ ende pijnen der barender vrouwen. Siet 1. Sam. cap. 4. de aenteeck. op v. 19. And. mijne ingewanden keerden haer in my om. 50 T. w. die soo treffelick/ heerlick/ ende aensienelick is. 51 Hebr. aldus: Ende ick, van nu en staet geen kracht in my. 52 Vergel. Genes. 7. 22. ende Jesa. 2. 22. belangende het woort adem. 53 Of/ noch meer aen, Hebr. ende hy voegder by, ende raeckte aen my. 54 Dat is/ de selve Engel die eenes menschen gedaente hadde aengenomen/ v. 16. 55 Siet boven cap. 9. op v. 23. 56 Of/ vermannen u, jae vermannet u. 57 D. ick greep eenen moet/ ick vermande my. 58 T. w. om aen te wijsen wat u volck sal overkomen/ gelijck voorseyt is boven v. 14. 59 D. om het quaet voornemen tegen de kercke Godes tegen te staen. 60 Siet bov. v. 13. 61 Te weten/ uyt Persen-lant. 62 D. nae sommiger gevoelen/ een quade Engel. Doch andre verstaen door desen Vorst/ Alexandrum den Grooten. 63 D. 't gene dat in den onveranderlicken raet Godes besloten is. 64 Geen mensche. 65 D. die my helpt. 66 T. w. Gouverneurs van Persen/ of/ In dese [sake.] 67 Siet op v. 13.

Het xj. Capittel.

Prophetye aengaende Alexander Magnus, mitsgaders van eenige Coningen van Egypten/ ende van Syrien/ v. 1/ &c. Insonderheyt van eenes Coninckx wreetheyt/ ende godtloosheyt boven alle andere/ 36. Item van eenige andre vyanden van Godes volck/ by nae tot aen de voleyndinge der werelt toe/ 40/ &c.

1 [1] ICk nu/ [2] ick stont in het eerste jaer Darij des Meders/ [3] om hem te versterckten/ ende te strijven.

1 Dit spreeckt noch de Engel/ die in het voorgaende capittel hadde aengevangen met Daniel te spreken. 2 Hebr. mijn staen was. 3 Te weten/ om Dario bystant te doen/ ende sijn rijcke vast staende te houden.

2 Ende nu / Ick sal u [4] de waerheyt te kennen geven : Siet / daer sullen [5] noch drie Coningen in Persen [6] staen / ende [7] de vierde sal verrijckt worden met grooten rijckdom / meer dan [8] alle [d'andere] / ende na dat hy sich in sijnen rijckdom sal versterckt hebben / sal hyse [9] alle verwecken tegen 't Coninckrijcke van Grieckenlant.

3 Daerna salder [10] een geweldich Coninck opstaen / die met groote heerschappye heerschen sal / ende [11] hy sal doen nae sijn welgevallen.

4 Ende als hy sal [12] staen / sal sijn Rijcke gebroken / ende [13] in de vier winden des hemels verdeylt worden / [14] maer niet aen sijne nakomelingen / oock [15] niet nae sijne heerschappye / daer mede hy heerschede : want sijn Rijck sal [16] uytgeruckt worden / ende dat [17] voor andere / dan dese.

5 Ende [18] de Coninck van't Zuyden / die [19] een van sijne Vorsten is / sal sterck worden : doch [20] [een ander] sal stercker worden [21] dan hy / ende hy sal heerschen / sijne heerschappye sal een groote heerschappye zijn.

6 [22] Op het eynde nu van [sommige] jaren / sullen [23] sy sich met malkanderen bevrienden : ende [24] de dochter des Coninex van't Zuyden / [25] sal kome tot den Coninck van't Noorden / [26] om billicke voorwaerden te maken : doch [27] sy en sal de macht des arms niet behouden / daerom en sal [28] hy / noch sijnen arm niet bestaen : maer [29] sy sal overgegeven worden / en die haer gebracht hebben / ende [30] die haer gegenereert heeft / ende [31] die haer gesterckt heeft in die tijdē.

7 Doch [32] uyt de spruyte harer wortelen salder een opstaen [in] sijnen staet / die sal [33] met heyrcracht komen / ende hy sal komen tegen die stercke-plaetsen des [34] Conincks van't Noorden / ende hy [35] sal tegen de selve doen / ende hy salse bemachtigen.

8 Oock sal hy [36] hare Goden / met hare Vorsten / met [37] hare gewenschte vaten van silver ende gout / in de gevanckenisse nae Egypten brengen : ende hy sal [eenige] jaren [38] staende blijven / boven den Coninck van't Noorden.

9 Alsoo sal [39] de Coninck van't Zuyden [40] in't Coninckrijcke komen / ende [41] hy sal wederom in sijn lant trecken.

10 Doch [42] sijne sonen sullen haer [43] [in strijt] mengen / ende sy sullen een menichte van groote heyren versamelen : ende [44] [een van haer] [45] sal snellick komen / ende als een vloet [46] overstroomen ende doortrecken : ende [47] hy sal wederom komen / ende sich [in den strijt] mengen / tot aen [48] sijne stercke-plaetse toe.

11 Ende [49] de Coninck van't Zuyden sal verbittert worden / ende hy sal uyttrecken / ende strijden tegen hem / tegen den Coninck van't Noorden / [50] die [oock] eene groote menichte oprichten sal / doch [51] die menichte sal in sijne hant gegeven worden.

12 [52] Als die menichte sal wechgenomen zijn / sal [53] sijn herte sich verheffen : ende hy salder [54] [eenige] tien-duysenden nedervellen / evenwel [55] en sal hy niet gesterckt worden.

13 Want [56] de Coninck van't Noorden sal wederkeeren / ende hy sal eene grooter menichte / dan de eerste was / oprichten : ende [57] aen't eynde van de tijden der jaren / [58] sal hy snellick komen met eene groote heyrkracht / ende met grooten goede.

14 Oock sullender in die tijden [59] vele opstaen [60] tegen den Coninck van't Zuyden : ende [61] de scheurmakers uwes volcks [62] sullen verheven worden / [63] om het gesichte [64] te bevestigen / doch [65] sy sullen vallē.

15 Ende [66] de Coninck van't Noorden sal komen / ende [67] eenen wal opwerpen / [68] ende vaste steden in-nemen : ende de [69] armen van't Zuyden en sullen niet bestaen / [70] noch sijn uytgelesen volck / [71] ja daer en sal geene kracht zijn om te bestaen.

16 Maer [72] hy die [73] tegen hem komt / sal doen nae sijn welgevallen / ende niemant en sal voor sijn aengesichte bestaen : hy sal

4 De rechte en ware vertellinge van den toekomenden stant des Persischen Rijcx / ende uwes volcks.
5 T.w. na Cores. dese drye zijn (als sommige meenen) Cambyses, Smerdis, Darius Hystaspis. ende de vierde is Xerxes. Andre (die Smerdin voor-by-gaen / om dat hy onwettelick onder den valschen naem van Smerdis den sone Cambysis het Coninckrijck ingenomen / ende maer seven maenden geregeert en heeft) tellen dese Coningen aldus / Cambyses, Darius, Xerxes, die de laetste is vande drye / de vierde van Cyro af te rekenen / die de eerste Monarch in Persen was.
6 D. met macht regeeren over de geheele Monarchye : de Engel en wil niet seggen / datter geen Coningen meer in Persen en souden volgen / maer dat de Coningen die na die viere souden komen / van tijt tot tijt kleynder van moet ende macht souden zijn / en dat Alexander het leer van Xerxes Grieckenlant aengedaen / soude wreken.
7 T.w. Xerxes, de sone Darii Hystaspis, die alle de Coningen der Persen in rijckdom heeft te boven gegaen : Eerst genoemt een schrick. daerna een spot van Grieckenlant.
8 T.w. Coningen van Persen.
9 T.w. alle sijne ondersaten / onder sich hebbende hondert ende seven-en-twintich provintien / Esth. 1. 1.
10 T.w. Alexander de Groote, die de Persische Monarchye onder sijn gebiedt gebracht heeft / mitsgaders noch andre Coninckrijcken meer.
11 D. hy sal geluckelick ende voorspoedelick uytrichten alles dat hy in handen nemen sal / want Godt was met hem / besloten hebbende hem tot eenen Monarch te verheffen. siet Dan. 7. 6. ende cap. 8. 5.
12 D. als hy sal gekomen zijn tot sijn hoochste gewelt ende fleur.
13 Siet bov. cap. 8. v. 8.
14 D. niet aen sijne kinderen noch bloetverwanten of nakomelingen. Alexander de Groote heeft twee sonen nagelaten / T.w. Alexandrum uyt sijn huysvrouwe Roxane. ende Herculem uyt Barsine, welcke beyde van Cassandro gedoodt zijn / op dat hy het rijcke van Macedonien / na de doot van Alexandro Magno, mochte innemen.
15 D. niet met sulcke macht ende heerschappije als hy geheerscht ende geregeert heeft.
16 Het is in vier deelē verscheurt geworden.
17 De sin is / dat de Monarchye Alexandri nae sijne doodt / soude verscheurt ende verdeelt worden / ende dat sijn kinderen ofte nakomelingen / als in't voorgaende gesegt is / geen deel daer van krijgen en souden / maer vier Vorsten / die van sijnen bloede niet en waren / soudense onder haer deelen.
18 D. de Coninck van Egypten / te weten / Ptolomæus, sone van Lagus.
19 T.w. een van Alexandri des Grooten Vorsten. En verstaet hier door Vorsten, Landt-voochden / of Stadt-houders.
20 T.w. Seleucus Nicanor, Coninck van Syrien ende Babylonien.
21 T.w. van Ptolomæus Lagus.
22 T.w. na dat sy eenige jaren tegen malkanderen sullen geoorloocht hebben. T.w. ontrent 70 jaer na de doot van Alexander Magnus, nae sommiger rekeninge.
23 T.w. de Coninck van Egypten Ptolomæus Philadelphus Ptolomæi Lagi soon / ende de Coninck in Syrien / Antiochus Theos, Seleuci Nicanoris neve / of soons sone.
24 Genaemt Bernice, Ptolomæi Philadelphi dochter.
25 D. sal trouwen met Antiochus Theos. D. Antiochus de Godt, Coninck van't Noorden / D. van Asia ende van Syria. aen't Noorden gelegen / ten aensien van't Joodsche landt.
26 Hebr. om billickheden, of richticheden te maken. D. om de saken te beslichten ende effen te maken. andere nement op het houwelick van Bernice ende Antiochus Theos. waer van den Engel soude spreken nae haer lieder meeninge / hoe wel het inder daet geen billick werck en was / maer een grouwelicke bloetschande / want de huysvrouwe die Antiochus Theos doe al hadde / was de suster van Bernice, by de welcke hy twee kinderen hadde / daerom heeft de Heere dit houwelick vervloeckt / ende in stede van vrede isser een bloedige oorlooge uyt ontstaen.
27 D. Berenice en sal niet zijn als eenen stercken arm / om te maken / dat de vrede tusschen die beyde Coningen bestendich blijve. And. Doch de arm en sal de kracht niet behouden. Siet boven cap. 2. op v. 43.
28 T.w. Ptolomæus Coninck van't Zuyden / met Berenice sijn dochter / die hy gebruyckte als eenen arm / om eenen vasten vrede te maken. Andre verstaen door / hy, Antiochum Theum, ende door sijnen arm, sijne kracht.
29 T.w. Berenice, ende 't geselschap dat met haer gekomen was / mitsgaders haer vader / ende haer man / die haer gesterckt / ende groot gemaeckt heeft / verstootende haer suster Laodice, die hy te vooren getrouwt hadde : sy sullen altemael van den Heere gestraft / ende in de handen harer vyanden overgelevert worden. Laodice heeft haren sone Seleucum Callinicum opgeroept / dat hy de Stadt in de welcke Berenice was / belegert heeft / die overwonnen hebbende / heeft hy Berenice met al haer geselschap gedoodt : Oock is Antiochus Theos door venijn van Laodice elendelick omgebracht. Siet *Appianum vande Syrische oorlogen.*
30 And. Ende die van haer geboren is, T.w. haer jonckste sone / die doe noch een kint was / maer hy is even wel mede omgebracht.
31 T.w. Antiochus Theos, die Berenicem verheven heeft tot de Coninckliche macht en grootheyt / verstootende Laodicen haer suster / sijn eerste huysvrouwe / die hem daerom heeft doen vergeven.
32 De sin is / In den staet, Dat is in't Rijcke Ptolomæi Philadelphi, sal Ptolomæus Euergetes sijn sone succederen / als een spruyte ofte tack uyt sijnen stronck / uyt de welcke Berenice oock gesproten is / want Ptolomæus Euergetes was de broeder van Berenice, die in sijnes Vaders Ptolomæi Philadelphi staet gesuccedeert zijnde / sijnes susters doot gewroken heeft aen Seleucum Callinicum den Coninck in Syrien.
33 Om te wreken de doot van sijn suster Berenice,
34 T.w. Seleuci Callinici die Coninck van Syrien was.
35 D. hy sal uytrichten 't gene dat hy voornemen sal te doen / hy sal sijnes susters Berenices doot wreken aen den Coninck van Syrien / hem afnemende het grootste deel sijnes Coninckrijcks.

36 T.w. de afgoden der Syriers. meermaels wort het woort Goden gebruyckt voor Afgoden / of beelden der Afgoden. Vergel. Exod. 12. 12.
37 *Hebr.* vaten harer begeerte.
38 Grooter ende machtiger zijnde / dan de Coninck tegen't Noorden. Siet het volbrengen deser voorseggingen in *Polyb.* in't 5. boeck *Appian.* van de Syrische oorlogen / ende *Ioseph.* in't 5. boeck tegen *Appion.* And. Hy sal eenige jaren langer bestendich blijven, dan de Coninck van het Noorden. Eenige schrijven / dat desen Ptolomæus geregeert heeft 26 jaren lanck.
39 Ptolomæus Euergetes.
40 T.w. in't Coninckrijcke van Seleucus Callinicus den Coninck van't noorden.
41 Daer toe genootsaeckt zijnde door oproeren / die in sijn lant opgeresen waren : anders sins wasser groote apparentie dat hy het geheele Coninckrijcke van Syrien soude hebben ingenomē gehadt. *Iust. lib. 27.* Andre setten dit negende versken aldus over / Ende men sal in het Coninckrijcke des Conincks van't Zuyden komen, wes halven hy wederom keeren sal.
42 T.w. de sonen van Seleucus Callinicus, Coninck van't Noorden. Deses sonen waren Seleucus Ceraunus, ende Antiochus Magnus.
43 Tegen Ptolomæum Euergetem. Het woort strijt, het welck hier in-gevoecht is / is genomen uyt v. 25.
44 T.w. Antiochus de Groote, na dat sijn broeder Seleucus Ceraunus, soude omgekomen zijn door vergift, in het tweede jaer sijner regeringe / als sommige schrijvē.
45 *Hebr.* sal komende komen. Te weten / tegen Ptolomæum Euergetem te oorlogen / als hy 't weynichst was vermoedende. *Appian.*
46 D. doorbreken / overstroomen / T.w. tot aen Egyptenlant treckende door Syrien ende het Joodsche lant / tot Raphiam toe / weder innemende die plaetsen / die sijnen Vader van den Coninck van Egypten waren afgenomen geweest.
47 T.w. in Egypten / tegen Ptolomæus Philopator, den sone van Ptolomæus Euergetes. Hy is met een machtich heyrleger wederom te velde gekomen / en na dat hy den Coninck van Egypten geslagen hadde / is geschiet het gene hier volcht op het eynde van dit vs.
48 T.w. des Conincks van Egypten vaste stadt / genoemt Rabbatamessana, of Raphiam, aen de grensen van Egypten gelegen / welcke vaste stadt hy Ptolomæo sal afnemen. *Polyb. lib. 5.*
49 Ptolomæus Philopater Euergetis sone / sal tegen Antiochum Magnum met bitteren toorn ontsteken worden.
50 D. die oock een groot heyrleger te velde brengen sal.
51 Des Antiochi menichte / of krijchs-heyr sal van Philopatore overwonnen worden, leest *Polyb.* in't 5. boeck, *Strabo* in't 16. boeck *Geogra.*
52 D. als de heyr-kracht Antiochi des Grooten sal verslagen zijn. Siet het derde Boeck der Machabeen / ende *Iosephum* in't 12. boeck vande Joodsche outheyt cap. 3. Desen slach in welcken Antiochus overwonnen is / is geschiet by Raphiam. *Polyb. lib. 5.*
53 Te weten / des Ptolomæi Philopatoris herte.
54 D. veel duysenden / soo van't heyr-leger sijns vyants / als oock van de Joden.
55 Overmits hy uyt hoochmoet / sijnen vyant Antiochum verachten / ende de victorie niet vervolgen en sal : Oock sal hy korts daer na sterven.
56 Antiochus de Groote.
57 D. na die tijden / na eenige jaren / T.w. als Ptolomæus Philopator sal gestorven zijn / ende sijn sone Epiphanes noch een kint zijnde / in sijn plaetse sal gekomen zijn / den welcken hy in zijn lant vallen sal.
58 And. sal hy elcke reyse comen, of / nu en dan komen, of dickwils komen. *Hebr.* sal hy komende komen.
59 T.w. Joden / ofte andere omliggende Coningen ende volckeren met Antiocho aenspannende.
60 Tegen Ptolomæum, haer voegende by Antiochum.
61 *Hebr.* de kinderen des verbrekers, of doorbrekers uwes volcks, ô Daniel / D. uyt de Joden / die met hare factien de Republijcque als in stucken scheuren. Sommige verstaen dit van den Priester Onia. ende sijnen aenhanck / die nae Egypten zijn getrocken / ende hebben aldaer eenen Tempel ende altaer opgericht / voorgevende dat sy dat deden / om te bevestigen het gesichte ofte Prophetye Iesaiæ cap. 19. v. 19/21. Te dien dage sal de HEERE eenen altaer hebben in het midden van Egyptenlant. &c.
62 Namelick / tot eere / ofte / sullen sich verheffen. D. opwerpen / om scheuringe aen te richten.
63 D. op dat / als Godt aldus dese Prophetye Daniels bevesticht / de herten sijner uytverkorenen des te meer van de overige deelen der selver versekert worden. Andere verstaen het van haer voornemen om de Prophetye Iesa. 19. 19/21. nae hare duydinge te vervullen.
64 *Hebr.* te doen staen.
65 *Hebr.* struyckelen, aenstooten. D. sy sullen te niete comen.
66 Antiochus de Groote sal komen tegen Ptolomæum Epiphanem. Ende hier wort gesproken vanden tweeden tocht Antiochi tegen Epiphanem.
67 Siet de aenteeck. 2. Sam. 20. op v. 15. ende Jerem. 32. 24. ende cap. 33. op v. 4. De sin is / hy salse belegeren / ende innemen.
68 *Hebr.* een stadt der vasticheden, Dat is / eenige stadt hoe vaste datse zy / sal hy innemen.
69 D. de kloecke velt-overste ende Capiteynen des Conincks van 't Zuyden : D. van Egypten. Van het woort [armen] voor overste, Siet Ezech. 31. 2 / &c.
70 *Hebr.* noch het volck sijner uytgeleseenen.
71 De sin is / Dat noch d'overste noch de soldaten des Conincks van Egypten / yets tegen Antiochum Magnum vermogen sullen.
72 Te weten / Antiochus de Coninck van 't Noorden.
73 Tegen Ptolomæum Epiphanem.

oock staen [74] in het lant des cieraets / ende [75] de verderbinge sal in syne hant wesen.

17 Ende hy sal syn aengesichte stellen/ om met de kracht synes gantschen Rycks [76] te komen / ende [77] hy sal billicke-voor-waerden mede-brengen / ende [78] hy sal 't doen / want hy sal [79] hem [80] een dochter der wyven geven / [81] om haer te verderven / maer [82] sy en sal niet vaste staen / ende [83] sy en sal voor hem niet zyn.

18 Daerna sal hy syn aengesichte [84] tot de eylanden keeren / ende hy salder vele innemen : doch [85] een Overste sal [86] synen smaet [87] tegen hem doen ophouden / behalven dat hy [88] synen smaet op hem sal doen weder-keeren.

19 Eñ hy sal syn aengesichte keeren nae de sterckte [89] synes lants/eñ hy sal aenstooten/eñ [90] vallen/ eñ niet gevonden worden.

20 Ende [91] in synen staet salder [92] een opstaen/doende [93] eenen gelt-eysscher doortrecken [94] in Coninckliche heerlickheyt/ maer hy sal [95] in eenige dagen gebroken worden / nochtans [96] niet door toornicheden/ noch door oorloge.

21 Daerna salder [97] een verachtte in synen staet staen/dē welckē men de Coninckliche weerdicheyt [98] niet en sal geven; doch hy sal [99] in stillicheyt komē/eñ het Coninckrycke [100] door vleyingen bemachtigen.

22 Ende [101] de armen der overstroominge sullen [102] over-stroomt worden van voor syn aengesichte/eñ sy sullen gebroken worden / ende oock [103] de Vorst des verbonts.

23 Eñ na de vereeniginge [104] met hem/ [105] sal hy bedrooch plegen / ende [106] hy sal optrecken/ende [107] hy sal met weynich volcx gesterckt worden.

24 Met stilheyt sal hy oock in de vette plaetsen [108] des lantschaps komen / ende [109] hy sal doen/ dat syne vaders / noch de vaders syner vaderen / niet gedaen en hebben: [110] roof / en buyt / ende goederen / sal hy [111] onder haer [112] uytstroyen: ende hy sal tegen [113] de vasticheden syne gedachten dencken / doch [114] tot eenen [sekeren] tyt toe.

25 Ende hy sal syne kracht / ende syn herte verwecken [115] tegen den Coninck van 't Zuyden/met eene groote heyrcracht: ende de Coninck van 't Zuyden [116] sal sich inden stryt mengen met eene groote ende seer machtige heyr-kracht: doch [117] hy en sal niet bestaen / want [118] sy sullen gedachten tegen hem dencken.

26 Ende die [119] de stucken [120] syner spyse sullen eten / sullen hem [121] breken/ ende de heyr-kracht [122] des selven [123] sal overstroomen / ende [124] vele verslagene sullen vallen.

27 Ende [125] beyder deser Coningen herte sal wesen om quaet te doen / ende aen eene tafel sullen sy [126] leugen spreken/ ende [127] 'ten sal niet gelucken/ want het sal noch een eynde hebben [128] ter bestemder tyt.

28 Ende [129] hy sal [in] syn lant wederkeeren [130] met grooten goede/ende syn herte sal zyn [131] tegen het heylich verbont / ende [132] hy sal 't doen/ende wederkeeren [133] in syn lant.

29 [134] Ter bestemder tyt sal hy wederkeeren/ eñ [135] tegen 't Zuyden komen/ doch [136] 'ten sal niet zyn gelyck de eerste/noch gelyck de laetste [reyse].

30 Want daer sullen schepen van [137] Chittim [138] tegen hem komen/ [139] daerom sal hy met smerte bevangen worden/ende hy sal [140] wederkeeren/ ende gram worden tegen [141] het heylich verbont/ende [142] hy

74 D. in het Joodsche lant. Siet de aenteeck. vov. cap. 8. op V. 9. Andre/In het lant Zebi. Daniel geeft met dese woorden te verstaen/ dat Antiochus niet alleen Egypten soude aentasten / maer oock Judæam, 't welck hy de Joden te vooren seyt/ op dat sy souden weten / dat het alles geschiet door de voorsichticheyt Godes.

75 Dat is/ hy sal het geheele Joodsche lant kunnen verderven, of de sin is / hy sal kunnen doen ende volbrengen wat hy wil. alsoo wort het woort voleyndinge somtijts genomen voor vervullinge eñ volbrenginge/ maer meest beteeckent het eene uyterste verderbinge. Siet Gen. 18. op V. 21. Siet de vervullinge deser Prophetie by *Iosep. lib. 12. Antiq. cap. 3.* ende *Polyb. lib. 11.*

76 T. w. tegen Ptolomæum Epiphanem den Coninck van Egypten.

77 *Hebr.* Ende billickheden met hem, of/ Ende daer sal richticheyt met hem zijn. Siet vov. V. 6.

78 Hy sal't doen, of/ hy salse doen, D. hy salse voltrecken / T. w. de beloofde conditien/ doch niet oprechtelick/ maer arghlistelick / tot dat hy gelegentheyt soude vinden om syn bedrooch in 't werck te stellen. 79 T. w. Ptolomæo Epiphani, den Coninck van Egypten. 80 D. een huysvrouwe onder de vrouwen in schoonheyt uytstekende/ T. w. syn eygen dochter Cleopatram. And. een dochter [syner] wijven, D. een dochter van eene van syne wyven/ D. eene van syne dochters. 81 Dat en was wel eygentlick syn voornemen niet / maer het souder wel lichtelick uyt ontstaen hebben / indien sy hares Vaders raet gevolcht / ende haren man door venijn/ of anders ins omgebracht hadde. And. haer arghlistichlick verdervende, namelick haer bevelende / dat sy haren man soude van kante helpen : op dat hy dan / als voocht over syn dochter/ Egypten mochte innemen. 82 Sy en sal in dat boos voornemen / 'twelck haer vader van haer begeerde/ende 'twelck sy/ soo het schijnt/ hem eerst belooft hadde/ niet voortvaren: So dat Antiochus van syn eygen dochter is bedrogen geworden. 83 D. sy en sal Antiochi Magni hares Vaders boosen wille niet doen / maer sy sal haren man getrouwe blijven. Dit alles alsoo geschiet te zyn/ betuycht *Livius* in 't derde boeck. *Decad. 4.* 84 Die het Roomsche gebiet onderworpen waren/ als Cyprus, Phocæa, Samus, Rhodus, Colophon, Eubœa, &c. of Eylanden kan hier oock wel beteeckenen verre gelegene landen over zee. 85 T. w. een van de Velt-oversten der Romeynen/ genoemt Marcus Acilius, als oock Lucius Scipio Nasica. van het woort Overste siet Jud. cap. 11. op V. 6. hier beteeckent het eenen Consul der Romeynen. 86 Verstaet dien smaet / dien Antiochus den Romeynen aengedaen heeft/ vallende in haer lant / ende eenige plaetsen des selven innemende: oock eenige van hare bontgenooten beschadigende. 87 D. tegen het volck van Roome/ 'twelck desen oversten representeerde. 88 D. de Roomsche Overste en sal daer mede niet te vreden zyn/ dat hy sal doen ophouden den smaedt/ die Antiochus den volcke van Roome/ende 't gantsche Roomsche Rijcke / mitsgaders haren vrienden/ heeft aengedaen / hem weder-af-genomen hebbende die landen / die hy van de Romeynen ende hare vrienden genomen hadde: maer hy sal noch daerenboven dien smaedt over Antiochum brengen / dat hy hem van een groot deel synes Rijcx beroovende / ende eenen swaren cijns hem op-leggende / hem dwingen sal dat hy sich binnen syne limiten sal moeten houden/ namelick aen gene zijde des berchs Tauri. Siet hier van breeder *Liv. lib. 8. Decad. 4. Appia. in Syriacis*, ende *Memnon* in 't 13 ende 14 boeck. 89 T. w. nae Syrien / daer henen hy vluchten sal / ende sich onthouden binnen syne sterckten/ uyt vreese der Romeynen/ die hem dapper vervolchden met hare heyrlegers. 90 Hy sal van syn eygen ondersatē/ ja vorren omgebracht worden / willende eenen Tempel van den Afgodt Bel in Elam berooven/ of/ so andre schrijven/ den Tempel Dyndimei Iovis, of Iovis Dodonæi. dese geschiedenissen worden breeder beschreven van *Iustino* in 't 32. boeck/ ende van *Polyb.* in 't 5. *Strabone* in 't 16. *Geogra.* vergel. den schandelicken onder-ganck Antiochi Magni met 't gene datter geschreven staet Psalm 52. V. 0. ende Jes. 14. V. 16/ &c. 91 Siet boven V. 7. 92 Te weten/ Seleucus Philopator, anders Soter genoemt / een sone des voorgaenden Antiochi Magni. 93 Of / gelt-voorderaer, pander, schatter, *Hebr.* dryver. Dit is geweest Heliodorus, die het gantsche Joodsche lant door-treckende / den ondersaten veel gelts / voor synen Coninck / heeft afgeperst. Siet 2. Mach. cap. 3. 94 Of/ voor de Coninckliche Majesteyt. 95 Of/ in weynige dagen. Hy is gebroken/ Dat is / omgecomen / korts nae dat hy hadde gepoocht den Tempel te Jerusalem te berooven/ 2. Mach. 4. 96 Niet door openbaren toorn/ maer door heymelicke lagen van Heliodorus, die hem behendichlick vergeven heeft / synen broeder Antiocho Epiphani te gevalle. 97 Antiochus Epiphanes, die te Roome in gijselinge zijnde/ heymelick ontloopen is. hy wiert van de vleyers genoemt Antiochus Epiphanes, D. de Edele, maer andere noemden hem met meerder reden Epimanes, D. den dollen, of rasenden. Siet syn sotte rancken in de Historie *Polybij.* 98 Of/ niet en soude geven: Niet en hadde behooren te geven/ want het Rijcke en quam hem niet toe/ maer Demetrio synes verstorvenen broeders Seleuci soon. And. den welcken sy (T. w. de staten des Rijcks) de eere des Coninckrijcks niet gegeven en hebben. 99 Niet met gewelt als een vyant/ maer als een vrient/ om als voocht het Rijcke te regeren / tot dat Demetrius synes verstorvenen broeders Seleuci Philopatoris sone / soude groot geworden zijn. 100 Of / met gladde woorden, als onder Vss. 32/ ende 34. Siet Psal. 35. de aenteeck. op V. 6. ende Psal. 73. 28. ende Jerem. 23. 12. 101 Of/ de overstroomende armen, dat is/ de Velt-oversten ende Capiteynen des Coninckx in Egypten / die als een vloet in Syrien plechten te vallen / sullen van Antiocho Epiphane, in den strijt verslagen worden. sommige verstaen de armen van de riviere Nilus. 102 D. overwonnen worden. 103 D. de Vorst met welcken het verbont gemaeckt was. T. w. Tryphon, een van de voornaemste Heeren van Egypten/ die met Antiocho Epiphane een verbont gemaeckt heeft/ ende hem raet gaf/ dat hy syne heyrlegers soude achterlaten/ eñ met de Croone van Egypten (also de Coninck Ptolomæus Philometor doe noch een kint was) in een verbont treden/ eñ de voochdye over Philometor synes susters Cleopatræ sone/ aennemen soude : maer hy dit te wege gebracht hebbende/ heeft onder dat decksel selve het rijcke ingenomen/ eerst den voornoemden Tryphon van kante geholpen hebbende. Andre vertalen ende verklaren dese woorden alsoo / Daer toe sal hy een wederpartijder des verbonts zijn: Hy / te weten/ Antiochus. het Hebr. woort wort nae sommiger gevoelen/ somtijts in dese beteeckenisse genomen. Siet Dan. 10. 13.

104 T. w. met den selven Tryphon: Of/ gelijck andre dat nemen / met Ptolomæo Philometore den Coninck van Egypten.

105 Meenende wel met hem weynich krijchs-volck / maer cloecke / getrouwe / wel-geoeffende helden / door de selve hem van de voornaemste sterckten van Egypten verseckerende.

106 T. w. dieper en verder in Egypten.

107 Of / hy sal sich met weynich volcks versterecken. Dit heeft Antiochus uyt arghlisticheyt gedaen/ om d'Egyptenaers des te behendelicker te bedriegen/ ende alsoo met gemack / sonder groot rumoer / dagelicks dieper en dieper in te kruypen/ ende soo de sterckten/ als de ondersaten aen de hant te krijgen: hy door syn persoon te Memphis blijvende / 'twelck de Conincklicke Stadt was / van waer hy d'ooge over al konde hebben.

108 T. w. van Egypten.

109 T. w. het lant van Egypten onder syn gewelt brengende.

110 And. hy sal rooven en buyten, ende hy sal goederen, of rijckdommen onder haer uytstroyen.

111 T. w. onder de gene die hy in de voornaemste steden ende sterckten des lants sal leggen / om alsoo de selve tot sich te trecken / ende aen syne zyde te houden.

112 D. met grooten overvloet genieten laten.

113 Die hy noch niet genoechsaem besitten/ of in syne verseeckeringe en sal hebben in Egyptenlant. 'T gene dat hier van Antiocho voorseyt wort/ is geschiet ontrent het 137 jaer van de regeeringe der Seleuciden. 114 T. w. tot dat Philometor de wettelicke Coninck/ tot syne mannelicke jaren sal gekomen zyn / want alsdoen hebben de Egyptenaers het krijchsvolck ende garnisoenē deses Antiochi uyt haer lant verdreven/ eñ hebben haer selven in vrydom gestelt. 115 T. w. tegen Ptolomæum Philometorem den Coninck van Egypten. Dit is nu den tweeden tocht die Antiochus Epiphanes tegen Egypten doen soude/ welckes beleyt ende voortganck de Engel hier te kennen geeft. 116 D. hy sal krijch voeren/ T. w. tegen Antiochum. siet *Livium* in 't 45 boeck. 117 T. w. Philometor. 118 De sin is/ Syne raets-heeren ende hovelingen/ V. 26. (door geschencken/ eñ beloften van groote dingen/ van Antiocho ingenomen zijnde) sullen Philometorem haren jongen onbedreven Coninck door haren trouwloosen raet bedriegen / ende sy sullen Antiocho aenhangen/ uyt vreese dat hy meester geworden zijnde / haer niet te schande en make noch verdelge. 119 Siet Dan. cap. 1. 5. het Hebr. woort wort alleen hier en daer gevonden / Siet de aenteeck. aldaer. De sin is/ die syn broot eten / T. w. syne raets-heeren ende dienaers. 120 T. w. Ptolomæi Philometoris. 121 D. onderdrucken / T. w. door quaden raet. 122 T. w. Antiochi tegen Philometorem. 123 Of/ sal overvloeyen. of / als een vloet inbreken. 124 In het leger des Coninckx Philometoris. 1. Mach. 1. V. 19. 125 Te weten/ na dat sy 'tsamen sullen vrede gemaeckt hebben voor de tweede reyse. 126 Sy sullen wel malkanderen uyterlick veel groote vrientschap bewijsen / ende alle diensten beloven/ insonderheyt over tafel zijnde / ende goet chier makende / maer sy en sullen het niet meynen / 'tsal uyt een geveynst herte komen. 127 Hare beloften sullen ydel en van geener weerde zijn: De beloften ende contracten van pays en sullen niet bestendich zijn : Of / 'Ten sal geenen voortganck hebben dat sy listichlick tegen malkanderen bedacht hebben/ want Godt sal eenen anderen wech ingaen. 128 Te dier tijt die Godt bestemt ende verordineert heeft/ ende door menschelicke wille niet en kan verandert worden. Siet V. 29. 129 T. w. de Coninck Antiochus Epiphanes. 130 T. w. met grooten buyt/ ende geroofde goederen/ soo in Egypten/ als elders. 131 D. tegen de Joden/ met de welcke Godt een heylich verbont gemaeckt heeft. *Hebr.* tegen het verbont der heylicheyt. 132 T. w. dat hy voor hadde, D. hy sal de Joden plagen. Siet 1. Mach. 1. vss. 22/23/ &c. ende 2. Mach. 5. 11/ &c. 133 T. w. in Syrien. 134 T. w. als eenige meenen/ na twee jaren / als Philometor met synen broeder Physcon versoent was/ ende hulpe van de Romeynen verkregen hadde. 135 T. w. tegen Ptolomæum Philometorem den Coninck in Egypten / den welcken hy belegeren sal. 136 D. 'ten sal Antiocho niet gelucken / gelijck het hem de eerste eñ laetst-voorgaende reyse geluckt heeft. Siet vov. V. 22/25. de reden volcht V. 30. De sin is / Antiochus en sal over Ptolomeum Philometorem sulcke victorien in Egypten niet meer bevechten / gelijck hy in twee voorgaende expeditien gedaen heeft. 137 D. van Cilicien, daer de Romeynen ordinarelick een vlote schepen hielden / om over de middelantsche zee te heerschen. Siet van Chittim Gen. cap. 10. op V. 4. ende Num. 24. 24. Ptolomæus Philometor van Antiocho overheert zijnde/ heeft hulpe aen de Romeynen versocht/ ende verkregen. 138 T. w. tegen Antiochum. 139 Om dat hy door de Romeynen sal gedwongen worden met syn leger uyt Egypten te trecken. C. Popilius Lænas, velt-overste der Romeynen/ heeft Antiochum soo verre gebracht / dat hy hem harde conditien heeft voorgeslagen/ ende rontom hem/ met synen staf in het zant eenen rinck makende/ belaste hem te resolveren ende ront uyt te antwoorden/ of hy Egypten verlaten wilde/ ofte niet / eer hy uyt dien rinck of cirkel treden soude. 140 Te weten / nae Syrien / syn lant / als hy Egypten sal moeten verlaten. 141 Siet vov. V. 28. 142 T. w. dat hy voorgenomen ende in synen toorn besloten hadde te doen / namelick hy sal Jerusalem overvallen/ den Tempel ende de stadt uytplunderen/ ende den Godts-dienst af-schaffen. Siet hier van breeder *Iosephum* in 't 1 boeck *van de Ioodsche oorlogen.* cap. 1.

sal't

sal't doen: want [143] wederkeerende so sal [144] hy acht geven op de verlaters des heyligen verbonts.

31 Ende daer sullen [145] armen [146] uyt hem ontstaen/ ende sy sullen het heylichdom ontheyligen/ [ende] [147] de sterckte/ ende sy sullen [148] het geduerige [offer] wechnemen/ ende [149] eenen verwoestenden grouwel [150] stellen.

32 Ende [151] die godtloosslick handelen tegen het verbont/ sal hy [152] doen huychelen door vleyingen: maer het volck [153] die haren Godt kennen/ sullen sy [154] grijpen/ ende [155] sullen't doen.

33 Ende [156] de Leeraers des volcx sullender vele [157] onderwijsen/ ende sy [158] sullen vallen door 't sweert/ ende door vlamme/ door gevanckenisse/ ende door beroovinge/ [159] [vele] dagen.

34 [160] Als sy nu sullen vallen/ sullen sy [161] met eene kleyne hulpe geholpen worden: doch vele sullen sich [162] door vleyingen [163] tot haer vervoegen.

35 Ende van de Leeraers sullender [sommige] [164] vallen/ [165] om haer te louteren ende te reynigen/ ende wit te maken/ [166] tot den tijt des eyndes toe/ [167] want 't sal noch zijn voor eenen bestemden tijt.

36 [168] Ende die Coninck sal doen nae sijn welgevallen/ ende hy sal hem-selven verheffen/ ende grootmaken [169] boven allen Godt/ ende hy sal [170] tegen den Godt der Goden [a] wonderlicke dingen spreken: ende hy sal voorspoedich zijn/ [171] tot dat de gramschap voleyndt zy/ [172] want het is vastelick besloten/ [173] het sal geschieden.

37 Ende [174] op de Goden sijner vaderen en sal hy geen acht geven/ noch [175] op de begeerte der wijven/ [176] hy en sal oock op geenen Godt acht geven: maer hy sal sich boven alles grootmaken.

38 Eñ hy sal [177] den Godt Maüzzim in sijne stant-plaetse eeren/ namelick den Godt welcken [178] sijne vaders niet gekent en hebben/ sal hy eeren met gout/ ende met silver/ ende met costelick gesteente/ ende [179] met gewenschte dingen.

39 Ende hy [180] sal de vasticheden der sterckten maken met den vreemden Godt; [181] de gene die hy kennen sal/ sal hy de eere vermenichvuldigen/ ende hy salse doen heerschen [182] over vele/ ende hy sal het lant uytdeylen [183] om prijs.

40 Ende [184] op den tijt van't eynde/ sal [185] de Coninck van't Zuyden tegen hem [186] met hoornen stooten; ende [187] de Coninck van't Noorden/ sal [188] tegen hem aenstormen/ met wagenen/ ende met ruyteren/ ende met vele schepen: ende hy sal in de landen komen/ ende hy salse [189] overstroomen/ ende [190] door-trecken.

41 Ende hy sal komen [191] in't lant des cieraets/ ende [192] vele [landen] sullen ter neder geworpen worden: doch dese sullen [193] sijne hant ontkomen/ Edom ende Moab/ ende [194] de eerstelingen der kinderen Ammons.

42 Ende hy sal sijne hant [195] aen de landen leggen: oock en sal het lant van Egypten [196] niet ontkomen.

43 Ende hy sal heerschen over de verborgene schatten des gouts ende des silvers/ ende over alle de gewenschte dingen van Egypten: ende [197] die van Lybien/ eñ de Mooren [198] sullen in sijne gangen wesen.

44 Maer [199] de geruchten van Oosten/ ende van Noorden sullen hem verschricken: daerom sal hy uyt-trecken met groote grimmicheyt om vele te verdelgen/ ende te [200] verbannen.

143 Niet in eygener persoon/ maer hy salder Apollonium henen schicken/ Siet 1. Mach. 1.30. ende 2. Mach. 5.24.
144 D. hy salse tot sich trecken/ verstercken/ ende helpen/ om alsoo de macht der vrome Joden te breken door de trouwloose Joden/ als daer waren/ Iason, Menelaus, ende hare aenhangers.
145 D. crijchs-oversten met hare soldaten/ als boven v. 22. om door de selve de Joden te dwingen. And. ende de armen sullen hem bystaen.
146 D. uyt sijn bevel. ontstaen. D. gestelt worden/ of gesonden worden binnen Jerusalem/ ende het Joodsche lant.
147 D. de stercke Stadt van Jerusalem. And. Sy sullen ontwyen Ierusalem de sterckte. D. Jerusalem/ 't welck de sterckte des Joodschen volcks is. Siet 1. Mach. 1.23. ende 2. Mach. 5.15/16.
148 D. het dagelicx offer. alsoo is oock te verstae 'tgene d'Apostel seyt/ Weest gedurich in den gebede, 't welck niet te seggen en is/ datmen niet anders doen en moet/ dan bidden/ maer datmen de dagelicksche oeffeninge des gebets nimmermeer en moet verlaten. Siet bov. cap. 8. v. 11.
149 D. Soldaten/ die alles verwoesten/ ende de Joden tot d'afgoderie dwingen sullen. Siet hier van breeder. 1. Mach. c. 1, 23 &c. Eñ *Iosep.* Andre verstaen hier door/ een afgodisch beelt/ 't welck Antiochus op den altaer Godes heeft laten stellen/ 1. Mach. 1.57/62. 150 *Hebr.* geven: Verstaet/ dat Antiochi krijchs-overste dit doen souden. 151 Of/ de overtreders des verbonts, namelick de afvallige Joden/ die het verbont Godes sullen verachten/ welcke de Engel v. 30. genoemt heeft verlaters des heyligen verbonts. 152 Of/ doen veynsen, op dat alsoo door haer de vrome mochten ontdeckt/ ende in't net gebracht worden. And. sal hy ontheyligen, Dat is/ hy salse t'eenemael profaen ende godtloos maken/ haer dagelicx meer en meer in hare hypocrisye versterckende. 153 D. die den waren Godt kennen ende eeren/ gelijck vele ten tijde van Judas Machabeus ende sijne broederen geweest zijn. 154 Verstaet hier by/ ende den tyrannen overleveren. 155 D. sy sullen't uytrichten nae haren wille. of/ sy sullen nae haren wille met de selve handelen. Siet 1. Mach. 1.55. 156 Of/ de verstandige onder het volck. als ond. cap. 12.3. De sin is/ offer schoon vele/ selfs oock eenige priesters/ van den waren Godts-dienst afwijcken/ so sullender nochtans altijt eenige leeraers ende godtvruchtige/ in Godes woort ervarene persoonen zijn/ die de swacke sullen onderwijsen ende versterckken/ in het midden der sware vervolgingen. 157 T. w. in de ware Religie/ uyt de Boecken der heyliger Schrifture. 158 D. soo de leeraers/ als hare discipulen/ die volstandich by de ware Religie blijven/ sullen van Antiocho, ende sijne aenhangers/ wreedelick vervolcht worden. Siet 1. Mach. 1.40. &c. ende cap. 2.3/4. ende 2. Mach. capp. 5.6.7.8. *Iosephum lib. 12. Antiq. Iud. cap. 6. ende 7.* Vergel. Hebr. cap. 11. vss. 35/36/37/38. 159 Of/ eenige dagen, alsoo Dan. 8. v. 27. D. eenen tijt lanck van Godt verordineert. 160 D. als de vervolginge op het heetste sal wesen. 161 T. w. door de Machabeen. Siet 1. Mach. 2. v. 39. &c. ende capp. 3. 4. ende 5. ende 2. Mach. cap. 8. ende *Iosephum lib. 12. Antiquit. Iud. capp. 7.8.9.10.11.12.* Die kloecke helden hebben met weynich volcks de kercke Godes gered uyt de handen Antiochi, ende anderer tyrannen. 162 Als bov. v. 21. ende v. 32. Siet de aenteeck. v. 21. Doch hier beteeckent het huychelrye/ geveynstheyt/ schoon gelaet. 163 T. w. wanneer het den Joden wederom sal beginnen wel te gaen. 164 Siet bov. op v. 33. 165 Dit is het oogemerck dat de Heere sal voor hebben. And. op datse [Godt] smelte. D. beproeve/ gelijckmen het gout ende silver beproeft inden smelt-oven. Siet Dan. 12.10. 166 D. tot dat de tijt der vervolginge van Godt bestemt/ sal vervult wesen. 167 And. want noch ter bestemder tijt [sal het eynde wesen]. And. want de bestemde tijt sal noch komen. Vergel. Matt. cap. 24. vss. 6/ ende de volgende tot v. 15. ende siet boven de aenteeck. op v. 27. 168 Van hier af tot het eynde deses capittels verstaen eenige dat de Engel spreeckt van den Antichrist des Nieuwen Testaments, of immers van Antiocho Epiphane, aengemerckt als een voorbeelt des Antichrists/ in sijne opcomste/ hooch-moet/ practijcken/ afgoderije/ ende tyrannye. want vele dingen die hier na verhaelt worden/ insonderheyt v. 42/43. en passen nae sommiger gevoelen/ niet op den Coninck Antiochum: Want na dat hy door den Romeynschen Gesant Popilium gedwongen wiert uyt Egypten te vertrecken/ bov. v. 30. so en heeft hy na der hant noyt durven in Egypten komen. Eenige duyden het op den Turck, andre op het Roomsche Rijcke/ Ende meynen dat de dingen die hier geseyt worden/ te verstaen zijn/ sommige van de Roomsche keyseren/ sommige van de Roomsche Pausen/ die in't Roomsche Rijcke opgeresen zijnde/ met der tijt den keyseren selve vreeselick geworden zijn. 169 Siet 2. Thes. cap. 2. 4. daer d'Apostel dese woorden aldus uytdruckt/ boven al dat Godt, of goddelicke Majesteyt genoemt wort. 170 Die alleen is de eenige ware Godt. And. oock boven den Godt der Goden, hy sal wonderlicke dingen spreken. a Dan. 7.25. 171 D. tot dat de toorne Godes tegen sijn volck ophoude: Of/ tot dat hy sal gedaen hebben 'tgene dat Godt in sijnen toorn door hem wil sijnen volcke aengedaen hebben. 172 Of/ want dat præciselick besloten is, sal geschieden: Niemant en kan het besluyt/ of voornemen Godes verhinderen/ of te rugge houden. 173 *Hebr.* het is geschiet. D. het sal sekerlick geschieden: de voorleden tijt voor den toekomenden/ om te toonen de sekerheyt deser prophetye. And. Als 't gene dat præciselick bestemt is, sal geschiet zijn. 174 Verachtende de Religie sijner voorvaderen/ sal hy alle man belasten sijne instellingen aen te nemen. Verstaetmen dit op Antiochum te passen/ so siet 1. Mach. 1.43. Indien op den Paus, so ist notoir. 175 Verstaetmen dit van Antiocho, so is dit de sin/ Hy en sal selfs sijne wijven (welcker eene den Godt Israels op hare wijse eerde) niet toelaten/ dat sy eenigen anderen Godt sal eeren/ dan sijnen Iupiter Olympius, Ofte/ de begeerte der wijven. D. de gewenschte ende begeerlickste vrouwen. Ofte/ hy heeft wel willen schijnen niet te vragen nae wijven/ maer onder-tusschen grouwelicke hoererye bedreven. Maer verstaetmen dit vanden Antichrist/ so is dit de sin/ Dat hy sijne geestelickheyt het houwelick verbieden sal/ ende geensins toelaten de klooster-belosten te breken/ bedrijvende ondertusschen allerley schandelicke onreynicheyt. Siet 1. Tim. 4. v. 3.

176 Als of de Engel seyde/ Hy sal gantsch godtloos zijn: hy sal soo hoovaerdich zijn/ dat hy sich selven sal verheffen boven alle menschen/ ja oock boven alles wat Godt is/ of genoemt wort: doende alles wat hy doet tot sijn eygen eere ende profijt. Dit selve past oock bequamelick op den Paus. Vgel. 2. Thes. 2. 3/4.
177 De sin is/ Antiochus, sal vast over al eenen nieuwen Godts-dienst invoeren: Ende wat aengaet den Godt der sterckten, (Vg. Jer. 16.19.) of den Godt van groote kracht, den Godt Israels/ hy sal in sijne stede/ T. w. in den Tempel te Jerusalem/ eeren eenen Godt/ te weten dien Godt/ welcken sijne Vaders niet gekent en hebben/ namelick Iovem Olympium, dien sal hy eeren met gout/ &c. siet 2. Mach. 6. 2. wilmen dit op den Antichrist passen (wiens voorbeelt Antiochus geweest is/) dat kan oock bequamelick geschieden. Andre/ Eñ wat aengaet den Godt der sterckten, in sijn plaetse sal hy eeren, sal hy eeren, seg'ick, eenen Godt welcken sijne Vaders, &c. Wat den Godt der sterckten belangt/ siet bov. v. 31. voor den Godt der sterckten/ hebben eenige 't Hebr. woort Maüzzim, of Maozim, in den text gehouden.
178 Antiochi voor-ouders en hebben Iovem Olympium niet ge-eert/ maer Apollinem, Dianam, Atargatidem, gelijck *Strabo* getuycht in't 16 boeck. *Geogra.* Alsoo heeft oock de Paus/ in de stede/ dat is/ in de kercke of Gemeynte des waren Godts/ ingevoert te eeren eenen valschen Godt/ dien sijne voor-ouders niet ge-eert en hebben/ namelick eenen versierden Christum, een ostye/ of een stucken broots/ den welcken hy verciert met gout/ silver/ ende kostelicke peerlen. 179 D. met allerley kleynodien. 180 Of/ hy sal de seer stercke vasticheden eenen vreemden Godt bevelen. De sin is/ Antiochi meeste vasticheyt ende sterckte sal gelegen zijn om te doen eeren dien vreemden Godt/ T. w. Iovem Olympium, als zijnde patroon/ of beschermer der stadt van Jerusalem/ eñ des Joodschen lants. Dit woort gestelt tegen 't begin des 38 vs/ daer de ware Godt genoemt wort/ De Godt der sterckten. hier eñ oock daer/ is het woort Maüzzim. 181 D. de gene die hy weten sal hem ende sijnen afgodt toegedaen te zijn; die hy voor sijne vrienden kennen sal: hy meynt de afvallige die het heydendom sullen byvallen/ indienmen dit op Antiochum duyt. vanden Roomschen Antichrist is de sake klaer: And. die [dien] Te weten/ afgodt/ kennen, Dat is/ aennemen ende eeren. 182 Of/ over treffelicke, over voor treffelicke. De sin is/ Hy salse tot hooge staten bevorderen eñ 'tgebiet over vele andre geven. 183 Of/ om winste, of/ om loon. D. den genen die hem geschencken ende gaven geven. Al het voorgaende kan bequamelick op den Paus gepast worden/ als oock de volgende versskens. 184 D. als de tijt van Godt bestemt/ sal verschenen wesen. Vergel. bov. v. 35. Sommige verstaen hier door den tijt des eyndes, het eynde des Rijcks Antiochi, of/ der vervolginge des volcks Godes. Doch siet bov. 8. op v. 27. 185 De Sarasenen/ die eerst op't Roomsche Rijcke gewelt gedaen hebben, Andere duyden't op Ptolomæus Philometor Coninck in Egypten. 186 Gelijck de stieren/ bocken/ ende andre gehoornde beesten doen. Vergel. Dan. cap. 8. vss. 6/7. De sin is/ hy sal eenen harden krijch tegen hem voeren. 187 Sommige verstaen hier den Turck/ die het Saraseensche Rijcke onder sich gebracht hebbende/ met noch veel meerder gewelt op't Roomsche Rijcke aengevallen is. Andere duyden't op Antiochus Epiphanes. 188 Dat is/ als een stormwint op hem aenkomen/ of overkomen/ of/ op hem aenloopen. 189 D. als met eenen water-vloet haestelick wech spoelen. 190 Of/ passeren, als v. 10. ende elders. 191 Of/ in het cierlick lant. D. in het Joodsche lant. D. in de kercke Godts/ door het selve afgebeeldt. Siet Dan. 8. de aenteeck. op v. 9. Dit voorseyt de Engel den Joden tot haren besten/ op dat sy indachtich zijnde dat haer dit alles over quam door Godes voorsichtige regeringe/ sy haer daer in des te beter souden kunnen schicken: ende van gelijcken de kercke des Nieuwen Testaments in de vervolginge des Antichrists. 192 Siet 't gene datter volcht vss. 42/43. 193 D. van Antiocho, als sommige dit nemen/ niet verdorven worden/ maer sy sullen van hem vriendelick aengenomen worden/ namelick daerom/ om dat sy vyanden van de Joden waren/ ende de selve elcke reyse den krijch aendeden. Sommige verstaen dit van eenige kercken des Nieuwen Testaments/ die het gewelt des Antichrists souden ontgaen/ of hem niet onderworpen worden. 194 And. de voornaemste. *Hebr.* het beginsel der kinderen Ammons. 195 Om die met gewelt hem te onderwerpē. 196 *Hebr.* ten sal niet zijn ter ontkominge. De sin is/ Het sal oock al sijnen moetwille ende wrevel onderworpen wesen/ gelijck v. 43. breeder volcht. 197 *Hebr.* Lubbim ende Cushim. 198 Of/ sullen sijne gangen vergeselschappen: doch nae de letter ist/ Sullen in sijne gangen wesen: D. sy sullen hem ten dienste staen eñ alle gehoorsaemheyt bewijsen. De maniere van spreken is genomen van de slaven ende dienstknechten/ die achter of ontrent hare Heeren gaen en staen/ om by alle gelegentheyt op der selver bevel te passen. Die volckeren hebben van alle kanten met Antiocho (op welcken sommige dit duyden) Egypten aengevallen/ van hem met groote gagien daer toe gekocht zijnde/ want daer te vooren hadden sy Ptolomæo Philometori hulpe gedaen. Oft/ In sijne gangen. D. hy sal door der selver lant passeren/ hy sal voortgaen/ ofte sijne voortgangen sullen zijn in sijne landen/ waer door sommige Oost ende West-Indien verstaen/ om dat het kenlick is/ dat de Mooren eertijts wijt ende breet in Oost-Indien geregeert hebben/ ende oock van Africa lichtelick in America/ tegen over liggende/ hebben konnen overtrecken. 199 De vervullinge deser sake sal van Godt te sijner tijt worden geopenbaert. sommige duyden't op Antiochus Epiphanes als een voorbeelt des Antichrists. doch vele verstaen't eygentlick van den Antichrist. 200 Siet de aenteeck. Deut. cap. 2. op v. 34.

201 De sin is / Als hy besich sal zijn om het volck Godes uyt te royen / so sal sijnen ondergangk komen / ende niemant sal hem kunnen redden / maer hy sal een elendich eynde hebben.

45 Ende [201] hy sal de tenten [202] sijnes paleys planten tusschen de zeen [203] aen den berch des heyligen cieraets: ende hy sal [204] tot sijn eynde komen / ende en sal geenen helper hebben.

202 D. sijnes hofs. Doch sommige duyden dit op het afgodisch Ephods-tuych des Antichrists. Vgel. Jud. 17. 5. &c. ende Hos. 3. 4. met d'aenteeck. verstaende sijne afgodische cleresie ende onreyne afgoderye / waer van Antiochus met sijne heydensche afgoderye een voor-beelt was. 203 Of / op den berch, of / tegen den berch, T. w. den berch Zions. D. Godts kercke. 204 T. w. tot het eynde sijnes staets / dat over hem van Godt bestemt is.

Het xij. Capittel.

De verlossinge van Godes volck / v. 1 / &c. hoe lange de swaricheden noch duren souden / 4. Daniel begeert dit te weten / 6. De Engel geeft het hem te kennen / 7. Maer hy en verstont het niet / 8. hem wort bevolen sich gerust te houden / 13.

1 Te weten / als Antiochus de Joden (en de Antichrist de kercke des Nieuwen Testaments) op het heftichste sal quellen ende bestrijden.
2 Siet vob. 10. op v. 13.
3 Of / hem op maken, om sijne kercke te verlossen / eerst van de vervolgingen Antiochi / ende ten laetsten oock van de vervolgingen des Antichrists.
4 Dat is / die voor de kercke Godts staet / deselve beschuttende ende beschermende tegen alle hare vyanden.
5 D. beginnen verlost te worden / ende de salicheyt ende het heyl Godes sal aenkomen / ende eyndelick meer ende meer vervult worden / door den Heere Christum, tot de opstandinge der dooden toe.
6 D. die in den onveranderlicken raet Godes bestemt is / om deser verlossinge deelachtich te wesen: Het is een maniere van spreken / genomen van de menschen / onder de welcke het gebruyckelick is / dat de gene die in een stadt het burgerrecht ontfangen / hare namē in een boeck opgeteeckent wordē, siet Exod. 32. op v. 32. en Ps. 69. op v. 29. en Eze. 13. op v. 9.

1 Ende [1] te dier tijt sal [2] Michaël [3] opstaen / die groote Vorst / die [4] voor de kinderen uwes volcks staet: als het [sulck] een tijt der benautheyt zijn sal / alsser niet geweest en is / sint datter een volck geweest is / tot op dien selven tijt toe: ende te dier tijt sal u volck [5] verlost worden / al die gevonden wort [6] geschreven te zijn in het Boeck.

2 Ende [7] vele van die / die [8] in het stof der aerden [9] slapen / sullen ontwaken / [a] dese ten eeuwigen leven / ende gene tot versmaetheden / [ende] tot eeuwige [10] afgrijsinge.

3 [11] De Leeraers nu / sullen [12] [b] blincken / als de glans [13] des Uytspansels / ende die der vele [14] rechtveerdigen / gelijck de sterren / [15] altoos ende eeuwichlick.

4 Ende ghy Daniel / [16] sluyt dese woorden toe / ende versegelt dit Boeck / tot [17] den tijt des eyndes: vele sullen't [18] naespeuren / ende de wetenschap sal vermenichvuldicht worden.

5 Ende ick Daniel sach / ende siet / daer stonden [19] twee andere: d'een aen dese zijde van den [20] oever der riviere / ende d'ander aen gene zijde van den [20] oever der [21] riviere.

6 Ende [22] hy seyde tot den [23] man [c] bekleedt met linnen / [24] die boven op het water der riviere was / Tot hoe lange sal't zijn / [25] datter een eynde van dese wonderen sal wesen?

7 Ende [d] ick hoorde dien man bekleedt met linnen / die boven op het water van de riviere was / ende hy hief sijne rechter / ende sijne slincker hant op nae den hemel / ende swoer by dien / die eeuwichlick leeft / dat [26] na eenen bestemden tijt / bestemde tijden / ende [27] een helft / ende als [28] hy sal voleyndt hebben [29] te verstroyen [30] de hant des heyligen volcks / alle dese dingen voleyndt sullen worden.

8 Dit hoorde ick / doch [31] ick en verstont het niet: ende ick seyde / [32] Mijn Heere / wat sal [33] het eynde zijn van dese [dingen]?

9 Ende hy seyde / Gaet henen Daniel / want [34] dese woorden zijn toegesloten ende versegelt / [35] tot den tijt des eyndes.

10 [36] Vele sullender [37] gereynicht / ende wit gemaeckt / ende geloutert worden: [38] doch de godtloose sullen godtloosilick handelen / ende geene van de godtloose en sullen't verstaen / maer de [39] verstandige sullen't verstaen.

11 Ende van dier tijt af / dat [40] het gedurich [offer] sal wech-genomen / ende de verwoestende grouwel sal [41] gestelt zijn / [42] sullen zijn duysent / twee hondert / ende 't negentich dagen.

12 Wel gelucksalich is hy / die verwacht ende [43] raeckt tot duysent / drie hondert / ende vijf-en-dertich dagen.

13 Maer ghy / gaet henen [44] tot het eynde / want ghy sult [45] rusten / ende [46] sult opstaen [47] in u lot / [48] in't eynde der dagen.

7 D. de veelheyt / ofte / alle, gedeelt in twee hoopen zijnde in beyde hoopen vele, als in't volgende verklaert wort. dit moet men verstaen van de algemeyne opstandinge der dooden ten jongsten dage. 8 *Hebr.* in den aerdbodem des stofs. 9 T. w. den slaep des doots / Siet 1. Thess. 4. 16. a Matt. 25. 45. Ioh. 5. 29. 10 Of / walginge, of verfoeyinge. Siet Jes. cap. 66. de aenteeck. op v. 24. 11 Of / de onderwijsers, de verstandige, de kloeck-makers, siet vob. cap. 11. v. 33. 12 Of / glinzeren. b Matth. 13. 43. 13 D. des hemels / des firmaments / der sterren des hemels. Siet Gen. cap. 1. op v. 6. 14 Of / rechtveerdich maken, Te weten / door hare leere ende onderwijsinge. Siet de aenteeck. Ezech. 3. op v. 18. 15 Dit voecht de Engel hier by tot troost der godtsaligen / die hier op aerden veel kruys ende vervolginge onderworpen zijn. 16 Siet vob. cap. 8. op v. 26. 17 *Hebr.* tot den tijdt van't eynde, als v. 9. D. tot dat de tijdt sal gekomen sijn / in welcken het Godt sal believen dit volkomender te openbaren. 18 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick omloopen, omtrecken, heen ende weder loopen, om yets neerstelick te ondersoecken ende uyt te vinden. Siet Job cap. 1. op v. 7. Als of de Engel seyde / alhoewel datter nu weynige zijn / die begeerich zijn om te weten den toekomenden staet der kercke / so sal van noch de tijt komen / datter vele sullen pogen nae de kennisse deser heyliger dingen / ende sullen oock in kennisse toenemen. 19 T. w. Engelen / die begeerich zijn sulcke dingen in te sien / 1. Pet. 1. 12. Dese twee Engelen / waren andere / dan dien Engel / die tot noch toe met Daniel gesproken heeft / oock andre dan van den welcken boven cap. 10. 5. gesproken is. 20. *Hebr.* lippe. 21 T. w. der riviere Hiddekel, siet vob. cap. 10. v. 4. 22 Te weten een van haer / of / sy beyde / d'een voor / d'ander na. 23 Siet boven cap. 10. 5. c Dan. 10. 5.

24 D. die geweldt heeft over alle heydenen / want door wateren worden dickwils volckeren beteeckent in de Heylige Schrift.
25 Wanneer sullen dan dese dingē / welcke in ons verstant wonderlick zijn / een eynde nemen?
d Apoc. 10. v. 5. 6.
26 Siet Dan. cap. 7. de aenteeck. op v. 25.
27 Of / een deel. Te weten / des bestemden tijts.
28 T. w. Godt de Heere.
29 D. sijn volck ende kercke soo vernedert en verswackt sal hebben / dat sy sal schijnen schier geheelick t'onder gebracht te zijn.
30 D. alle macht en vermogen des volcx. Vgel. Deut. 32. 36. Andre verstaen hier door de hant, die hant door de welcke het heylige volck was gedruckt geworden / namelick / de macht Antiochi Epiphanis, sijnes krijchs-volcks / ende sijner nakomelingen / Dat alsdan die groote vervolgingen op het hoochste gekomen souden zijn. Vgel. Dan. 7. 26. ende dat sich Godt opmaken soude / om sijn volck te verlossen. Siet vob. v. 1. Vgel. Dan. 7. 26.
31 T. w. wat dat te seggen was / een bestemde tijt, bestemde tijden, ende een helft, &c.
32 Aldus noemt hy Christum, met den welcken hy sprack.
33 *Hebr.* het laetste.

Daniel begeert duydelick den tijdt te mogen weten / wanneer de kercke Godes van die sware vervolginge soude verlost / ende de ware godts-dienst soude her-stelt worden. 34 Vergel. vob. 8. op v. 26. 35 Dan sal dese gantsche Prophetie open ende klaer wesen / maer voor dien tijdt en kan de rechte meeninge daer van niet vastelick noch sekerlick in alle hare deelen geweten worden. 36 Een weder-halinge van de voor-segginge der elenden die de kercke Godes souden overkomen. Siet Dan. cap. 11. v. 35. 37 Of / gesuyvert worden. Onse Heere Christus gebruyckt hier drye woorden by gelijckenisse / het eerste is genomen van de suyveringe des coorns / Gelijck het koorn met den wan van het kaf gesuyvert wort / alsoo de geloovige met den wan der vervolginge: Het tweede woort is genomen van de Vollers / die het laken schoon en wit vollen: De derde gelijckenisse is genomen van de Gout-smeden / die het gout ende silver in haren smeltoven louteren / het schuym uytsuyverende. Siet Dan. cap. 11. v. 35. 38 De sin is / De godtloose sullen afwijcken ende voort-varen in hare godtloosheyt / ende en sullen dese verborgentheden niet verstaen / hoe dickwils ende hoe duydelick dat haer de selve sullen mogen uytgeleyt worden. Vergel. Apoc. cap. 22. v. 11. 39 Of / de leeraers, als vob. cap. 11. v. 3. 40 Siet Dan. cap. 11. op v. 31. 41 Siet hier van oock / Dan. cap. 11. op v. 31. 42 Dat zijn drye jaer / seven maenden / ende dertien dagen / indien men dit op de vervolginge Antiochi Epiphanis duyt / ende natuerlicke / of gewoonlicke dagen hier verstaet. Doch eenige onder de geleerde nemen dese dagen voor jaer-dagen. 43 Of / reyckt, bereyckt, komt, tot 1335 dagen, Hier zijn 45 dagen meer dan v. 11. ende is dit de sin / gelijck sommige meynen / dat de staet des Joodschen volcks veel beter wesen sal / alsser noch 45 dagen boven de drye jaren / seven maenden / ende 13 dagen sullen verloopen zijn / Want alsdan soude 't Joodsche volck van dien wreeden tyran Antiocho Epiphane, geheelick vry ende ontlast worden: Hy is gestorven in het begin van het 149 jaer des Rijcx der nakomelingen Seleuci, 1. Mach. cap. 6. vss. 8. ende 16. 44 T. w. tot het eynde uwes levens; stelt alle uwe saken daer toe: bestelt u huys / want ghy sult haest sterven. 45 T. w. in de aerde / na uwe doot / ghy sult verlost ende ontslagen worden van alle moeyte / ende rusten van uwen arbeyt / uwe ziele sal opgenomen worden in den schoot Abrahams. 46 T. w. in de opstandinge der dooden ten jongsten dage. 47 D. in u deel. T. w. in het deel uwes hemelschen erfgoets / 'twelck u bereyt ende verordent is / met alle uytverkorene kinderen Godes / nae het goet welbehagen Godes. 48 Dat is / op het eynde der werelt / als uwe ziele met het lichaem vereenicht zijnde / sal opgenomen worden in de vreucht des eeuwigen levens / om ende door de verdiensten Iesu Christi, des waren Messiæ, die geprezen moet zijn in eeuwicheyt: Amen. Rom. 9. 5.

FINIS

De Propheet
HOSEA.

Inhoudt deses Boecks.

DE Propheet *Hosea* (gelijck oock *Amos*, ende meer andere) is bysonderlick van Godt gesonden tot het Coninckrijck Israëls ofte der 10 stammen, (hoewel ondertusschen Iuda oock meermaels van hem bestraft wort) onder de welcke hy tot een bewijs van Godts groote lanckmoedicheyt ende getrouwicheyt, eenen langen tijt, (als cap. 1. vers 1. te sien is) geprophetеert heeft: waer van de H. Geest gewilt heeft, dat het Sommier der kercke Godes in dit boeck schriftelick soude worden nagelaten, begrijpende, *voor eerst*, Prophetische af beeldingen, ende seer scherpe bestraffingen vanden sondigen ende vervalligen staet des gantschen Coninckrijcks, bysonderlick der snoode Afgoderye met de goudene kalveren, die ten tijde van *Rehabeam*, *Salomons* sone, van haren eersten opgeworpen Coninck, *Ierobeam* den sone *Nebats*, waren opgericht, als Israël sich eerst van Iuda ende den waren Godts-dienst afsonderde: (1. *Reg.* 12, 27, 28. &c.) waerop voorts eene afgrijselicke heydensche ongebondenheyt, ende als een over-stroomende vloet van allerley sonden gevolcht is, soo tegen de eerste als tegen de tweede tafel van Godts wet, ende dat onder alles stants persoonen, die daer over van Godt door desen Propheet heftichlick worden gescholden: met veelvoudige ende seer beweechlicke vermaningen ende noodigingen tot oprechte ende tijdelicke bekeeringe. Doch also de godtloosheyt ende hartneckicheyt van de Coningen af, tot den minsten des volcks toe, dagelicks wies ende d'overhant nam, wort haer *ten tweeden* geprophetеert de geheele verwoestinge ende onderganck haers Rijcks ende Staets, gevancklicke wechvoeringe nae Assyrien, mitsgaders eenen seer lanckduerigen desolaten toestant onder de heydensche natien. *Ten derden*, worden de boetveerdige ende geloovige getroost met schoone beloften van Godts genade in haren hemelschen Coninck, IESU CHRISTO, tot welcken sich alle uytverkorene, niet alleen uyt Israël, maer oock uyt de heydenen, souden bekeeren, ende in hem eeuwichlick gesegent ende salich zijn.

Het Eerste Capittel.

Wanneer Hosea geprophetеert hebbe / v. 1. door Godts bevel beeldt hy Israels geestelicke hoererye ende Godts oordeelen af/ door het trouwen van Gomer, 2. ende gewint by haer Iizreël, 4. Loruchama, 6. ende Loammi, 8. Evenwel belooft Godt sijne kercke door den Messiam heerlick weder op te richten uyt Joden ende heydenen / 10.

1 HET woort des HEEREN/ dat geschiet is tot [1]Hosea/ den sone van Beëri; inde dagen van Uzia/ Jotham/ Achas/ Hizkia/ [2]Coninge van Juda: ende in de dagen van Jerobeam/ sone van Joas/ Coninck van Israël.

2 Het begin[3] van't woort des HEEREN door Hosea: De HEERE dan seyde tot Hosea; Gaet henen/ neemt u eene vrouwe der[4] hoereryen/ ende[5] kinderen der hoereryen: want het lant hoereert [6]gantschelick [7] van achter den HEERE.

3 So[8] ginck hy henen/ ende nam[9] Gomer een dochter van[10] Diblaim: ende sy ontfinck/ ende baerde hem eenen sone.

4 Ende de HEERE seyde tot[11] hem; Noemt sijnen name[12] Jizreël: want noch een weynich [tijts]/ so sal ick de [13]bloetschulden Jizreëls[14] besoecken over het huys van[15] Jehu/ ende sal het Coninckrijcke des huyses Israëls doen ophouden.

5 Ende 't sal te dien dage geschieden/ dat ick Israëls[16] boge verbreken sal/ in den[17] dale Jizreëls.

6 Ende sy ontfinck wederom/ ende baerde een dochter; ende[18] hy seyde tot hem; Noemt haren naem[19] Lo-Ruchama: want ick en sal my voortaen niet meer ontfermen over het huys Israëls/ maer ick salse[20] sekerlick wechvoeren.

7 Maer over het huys[21] Juda sal ick my ontfermen/ ende salse verlossen door den[22] HEERE haren Godt/ ende ick en salse niet verlossen door[23] boge/ noch door sweert/ noch door krijch/ door peerden noch door ruyteren.

8 Als sy nu Lo-Ruchama gespeent hadde/ ontfinck sy/ ende baerde eenen sone.

9 Ende[24] hy seyde/ Noemt sijnen naem Lo-Ammi; Want ghylieden en zijt mijn volck niet/ so en sal ick [oock][25] de uwe niet zijn.

1 In den nieuwen Testamente / in't grieckx genoemt Osee, Rom. 9.25. Den selven naem hadde oock eerst Josua / Num. 13. 16. item de laetste Coninck Israels, 2. Reg. 17. 1/6.

2 Hier uyt blijckt/ dat dese Propheet eenen seer langen tijt/ Te weten / ten minsten / nae sommiger gevoelen / ontrent 43 jaren geprophetеert heeft. Ende of hy wel onder de andere Coningen/ die in Israel desen Jerobeam (niet den sone van Nebat / maer van Joas / een kints kint van Jehu) gevolcht zijn / oock geprophetеert heeft/ so wort nochtans dese hier alleen genoemt/ om dat hy 41 jaer geregeert heeft/ ende om te toonen de goddelickheyt deser Prophetye / als dewelcke al geschiet is ter tijt / als het Coninckrijcke der 10 stammen noch in fleur was. siet 2. Reg. 14. 25. en voorts de historien van de regeeringe deser Coningē van Juda 2. Reg. van't 15. cap. tot het 21. en 2. Chro. van't 26. tot het 33. en vgel. Amos 1. 1.

3 Ofte/ van het spreken, van de sprake. D. als de Heere eerst met, door, ende tot Hosea begon te spreken/ sprack hy dit tot hem/ ende door hem tot het volck. And. in Hosea: (ende alsoo elders) om naeder te toonen dat het volgende niet geschiet zy inder daet/ maer door een gesichte inden Geest inwendichlick by maniere van parabel ofte gelijckenisse/ den Prophete van Godt zy geopenbaert/ ende naderhant den volcke alsoo/ als een Prophetisch gesichte/ voorgedragen. Siet van sulcke Prophetische gesichten Genes. 15. op v. 1. ende vgel. ond. 3. 1/ &c. item Ezech. 4. op v. 3. ende 8. op v. 8. ende 11. 24/ 25 / &c.

4 D. gantschelick tot hoererye begeven. vgel. de maniere van spreken/ met Psal. 5. op v. 6.

5 Om dat hier geseyt wort: neemt een hoere met hoerkinderen / ende daer na / dat de Propheet de selve kinderen by die hoere gewonnen heeft/ daer uyt blijckt dat het niet alsoo inder daet geschiet en zy.

6 *Hebr.* hoererende hoereert. D. doet doorgaens niet anders. Siet van geestelicke hoererye Levit. 17. op v. 7.

7 D. alsoo/ dat d'inwoonders des lants den Heere niet meer navolgen, maer van hem afwijcken/ ende den Afgoden onsinnich naloopen. vgel. onder 4. 12.

8 Dit alles is den Prophete in een gesichte vertoont/ ende den volcke (als op v. 2. is aengeteeckent) voorgestelt/ tot eenen spiegel/ ende levendige afbeeldinge hares godtloosen wesens/ in't voorgaende vs vermelt.

9 Gelijck Gomer in't Hebreeusch somtijts de beteeckeninge heeft van volheyt ofte volmaecktheyt, somtijts van verteeringe, alsoo hadde Godt desen volcke alles gaets gedaen / maer sy verteerden alles / ende oock haer selven/ door afgoderye ende andere sonden / waerom sy eyndelick door Godts plagen souden verteert worden.

10 Sommige nemen dit voor een mans naem / andere voor de geboort-plaetse. het woort beteeckent twee klompen vijgen, waer door beduyt kan worden/ de geylheyt/ wellustichcheyt, ende vertelheyt des volcks. Eenige meynen/ dat dese naem siet op de woestijne Dibla, vermelt Ezech. 6. 14. (siet d'aenteeckeninge aldaer) om te toonen de genade/ die Godt sijnen volcke bewesen heeft / haer voerende uyt de woestijne in Canaan. (vgel. Ezech. 16. 5/7. Cant. 3. 6.) Num. 33. 46. wort vermelt Diblathaijm. siet wijders Jerem. 2. 2/6.

11 Hosea.

12 Dese naem moet onderscheyden worden van Israël: ende dit siet op de plaetse Iizreël. Siet het volgende/ en wijders cap. 2. 21/22. met d'aenteeck.

13 *Hebr.* bloeden. D. bloetschulden / doot-slagen / moorderyen/ (Siet Genes. 37. op v. 26.) die aldaer opgeleyt ende bedreven zijn.

14 Met straffen. siet Gen. 21. op v. 1.

15 Die veel bloets vergoten hadde in't dal Jizreel/ op het bevel des Heeren/ maer niet uyt een oprecht herte/ om Achabs afgoderije uyt te roeyē/ gelijck hem Godt bevolen hadde (alsoo hy selfs 2. Reg. 10. 28/ 29/31. wort geseyt aengehangen te hebben de afgoderije Jeroboams / ende niet gewandelt te hebben in de wet des Heeren met sijn gantsch herte) maer om't Coninckrijck. Daerom Godt sulcks houdt voor eene moorderye. vgel. het exempel van Baësa. 1. Reg. 15. 29. ende 16. 7. die Jeroboams huys/ nae Godts woort/ verdelchde/ maer niet uyt vromicheyt.

16 D. de macht der schutterye / ofte/ de krijchs-macht. vgel. Psal. 78. 9. dien volgens sal Israel den vyant ten roove moeten worden. Siet 2. Sam. 1. 18. Jerem. 49. 35. met d'aenteeck.

17 Siet van dit dal Judic. 6. op v. 33. 'Tschijnt dat Israel hier eene groote nederlage gehadt heeft / ten tijde als Salmanasser tegen haer optooch. Siet 2. Reg. 17. 4. &c. And. om het dal Iizreëls. D. om de moorderyen aldaer bedreven.

18 De Heere tot Hosea.

19 Dat is/ niet ontfermde.

20 *Hebr.* wech-voerende, ofte/ opnemende, (dat is, opnemende en wech-voerende) wechvoeren. vgel. onder/ 5. 14. Dese woorden worden verscheydentlick overgeset/ vermits de verscheydene beteeckenissen van't Hebreeusch woort/ dat niet alleen opnemen, wech-nemen, wech-voeren, &c. maer oock vergeven beteeckent. (Siet Psal. 25. op v. 18. Jesa. 2. 9.) Dit is vervult / eerst door Tiglath-Pileser/ daer na door Salmanasser/ Coningen van Assyrien.

21 D. mijne kercke / ofte mijn volck / hier bysonderlick afgebeelt door Iuda, als hebbende den rechten Godts-dienst / ende niet door Israel, die den waren Godts-dienst verlaten hadden: daerom in't volgende oock van't huys Juda geseyt wort / den Heere haren Godt. vgel. ond. v. 9. ende 12. 1. andersins worden Juda ende Israel (t'samen afbeeldende de algemeyne kercke uyt Joden ende heydenen) t'samen-gevoecht/ siet ond. v. 11. &c. item 3. 5.

22 D. door mijnen eenigen eenich geboorenen sone Jesum Christum / dien ick tot eenen Heylant/ Behouder/ Salichmaker / Hooft ende Coninck sijns volcks verordineert hebbe. Vergel. Genes. 19. op v. 24. ende Jesa. 10. 27. Jerem. 23. 4/ 5 / &c. And. door den HEERE haren Godt. D. door my selven/ ick sal't selfs doen/ Te weten / haer lichaemlick verlossen uyt Babel/ ende geestlick door den Messiam/ uyt de gevanckenisse des Duyvels/ &c.

23 Gelijck de verlossinge van Juda uyt de Babylonische gevanckenisse door mijne sonderlinge genade ende regeringe beschickt ende bestiert sal worden / ende niet door menschlick gewelt/ alsoo sal de verlossinge door Christum een gantsch hemelsch ende geestelick heyl zijn/ des sy niemant als my sullen hebben te dancken. Vergel. Mich. 5. 10. met d'aenteeck. Sommige duyden't oock op de wonderlicke regeringe Godts / door de welcke hy Juda heeft verlost van de twee Coningen Pekah Coninck van Israel / ende Rezin Coninck van Syrien. Siet Jesa. 7. 1/ &c. 2. Reg. 15. 29/ 30. ende 16. 9.

24 De Heere.

25 D. ick sal u lieder Godt niet zijn / gelijck dit sommige aldus vervullen / so en sal ick [oock] u lieder [Godt] niet zijn. als Godt elders dickwijls spreeckt. Vergel. boven v. 7. met d'aenteeck. ende siet Genes. 17. op v. 7. ende Deut. 7. op v. 6. door de geboorte van dese drie kinderen meynen sommige afgebeelt te zijn / drieederley staet des volcks Israels / telckens vervalliger in sonden / ende swaerder van Godt gestraft

10 Nochtans sal het getal der [26] kinderen Israëls zijn als het [a] zant der zee/ dat niet gemeten noch getelt kan worden: [b] ende 't sal geschieden / dat ter plaetsen/ daer tot hen geseyt sal zijn / Ghylieden en zijt mijn volck niet / tot hen geseyt sal worden / Ghy zijt kinderen des levendigen Godts.

11 [27] Ende de kinderen Juda ende de kinderen Israëls sullen t'samen [c] vergadert worden/ende sich een eenich hooft stellen / ende uyt den [28] lande optrecken: [29] want de dach Jizreëls sal groot zijn.

12 [30] Segget tot uwe broederen/ [31] Ammi: ende tot uwe [32] susteren / [33] Ruchama.

26 Dien ick in toekomenden tijden sal genadich zijn. Hier spreeckt Godt van 't genadenwerck/dat hy door hadde aen sijn volck te bewijsen by den tijt des Nieuwen Testaments/ T. w. aen Joden en heydenen / het Israel Godts. Siet Rom. 9.24/26. Gal. 3. 28/ 29. ende 6. 16. want nu het vleeschlick Israel/soo wel als de heydenen / Godts volck niet meer en waren/soo moestense beyde door loutere en vrye genade aengenomen worden / dewelcke Godt hier haer beyden toeseyt.

a Genes. 32. 12. b Rom. 9. 25, 26. 27 Hoewel sommige dit eenichsins verstaen van de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse / wanneer de verstroyde ende overgeblevene vroome Israeliten / door alle de geledene plagen bykans te niete geworden zijnde / haer seer geerne souden voegen by de optreckende Joden; so siet het nochtans eygentlick op de versamelinge der kercke des Nieuwen Testaments uyt Joden ende heydenen/ onder een hooft Jesu Christo door geloove ende ware bekeeringe. Vergel. Jerem. 23.6 / &c. ende 31.5/6/9. ende 50.4/ &c. c Iesa. 11.13. Ier. 3.18. Ezech. 37.16, 22. Ephes. 2.14,15,16. 28 Harer gevanckenisse lichamelick / ende eygentlick uyt de geestelicke gevanckenisse haer begeven tot Godts kercke. 29 Ofte / om dat de dach Iizreels groot sal geweest zijn. verstaet Israels nederlage ende verwoestinge / waer van vov. v. 5. de sin is / dat dit oordeel Godts ende alle de volgende ofte gevolchde straffen haer daer toe sullen bewegen. Sommige verstaen door Iizreels dach, den dach van Israels verlossinge / die heerlick sal zijn / gestelt tegen den dach haerder nederlage in Jizreel / ende daeromme oock genoemt Iizreels dach, D. Israels dach. Vergel. ond. 2. 21. Dese verklaringe komt met het voorgaende wel over een. alsoo wort yemants dach in de Schrifture genoemt / de tijt in welcken yemanden yet bysonders goets ofte quaets van Godt nae sijnen bestemden raet wort toegeschickt. 30 O ghy geloovige overgeblevene van Israel/ segget tot de Joden/ ende ghy beyde wijders tot de heydenen/ door een geloove in een lichaem onder een hooft Iesu Christo 't samengevoecht. Siet Jesa. 19.23/24. Rom. 9.25/26. dit versken hechten sommige aen 't volg. cap. 31 D. [ô] mijn volck, Vergel. vov. vss. 7/9. ende 1. Petr. 2. 10. 32 Geloovige vrouwen in Juda / ende onder de heydenen. 33 D. [ô] ontfermde. Vergel. vov. v. 6.

Het ij. Capittel

Godt beveelt den geloovigen / die in Israel overich waren / te twisten met den gantschen af-valligen hoop harer mede-broederen / ende haer Godts straffen voor oogen te stellen / van wegen hare grouwelicke afgoderye ende ondanckbaerheyt/ v. 1/&c. belooft daerna sijne kercke te herstellen ende overvloedichlick te segenen by den tijt des Messie / 14/ &c.

1 [1] TWistet tegen u-lieder [2] moeder/ twistet / om dat sy mijn [3] wijf niet en is / ende ick haer man niet en ben: ende laetse hare [4] hoereryen van haer aengesichte / ende hare overspeelderyen van tusschen hare borsten wechdoen.

2 Op dat ickse niet naeckt [5] uyt en stroope / ende settese als ten dage doe sy [6] geboren wert: Ja [7] makese als eene woestijne / ende settese als een [8] dor lant / ende doodese door [9] dorst:

3 Ende my harer [10] kinderen niet en ontferme: om dat sy [11] kinderen der hoereryen zijn.

4 Want haerlieder moeder hoereert/ die haerlieden ontfangen heeft handelt schandelick: want sy seyt; Ick sal mijne [12] boelen na-gaen / die [my] mijn broot ende mijn water / mijne wolle / ende mijn vlas / mijne olye ende mijnen [13] dranck geven.

5 Daerom/ siet ick sal uwen wech met doornen betuynen: ende ick sal eenen heyning-muer [14] maken / dat sy hare [15] paden niet en sal vinden.

6 Ende sy sal hare boelen [16] naloopen/ maer de selve niet aentreffen; ende sy salse soecken / maer niet vinden: dan sal sy seggen; Ick sal henen gaen ende keeren weder tot mijnen voorigen [17] man; want doe was my beter dan nu.

7 Sy en [18] bekent doch niet / dat ick haer het [19] koorn/ ende den most / ende de olye gegeven hebbe / ende haer het silver ende gout vermenichvuldicht hebbe / [dat] sy tot den Baal [20] gebruyckt hebben.

8 Daerom sal ick wederkomen / ende [21] mijn koorn wechnemen [22] op sijnen tijt/ ende mijnen most op sijnen gesetten tijt: ende ick sal [23] wechrucken mijne wolle ende mijn vlas / [dienende] om hare naecktheyt te bedecken.

9 Ende nu sal ick hare [24] dwaesheyt ontdecken voor de oogen harer boelen: ende niemant en [a] salse uyt mijne hant verlossen.

10 Ende ick sal doen ophouden alle hare vrolickheyt / hare [25] feesten/ hare nieuwe maenden/ende hare Sabbathen: ja alle hare gesette hoochtijden.

11 Ende ick sal verwoesten haren wijnstock / ende haren vygeboom / waer van sy seyt; Dese zijn my een [26] hoeren-loon/ dat my mijne [27] boelen gegeven hebben: maer ick salse stellen tot een [b] wout/ ende het wilt-gedierte des velts salse vreten.

12 Ende ick sal over haer [28] besoecken de dagen des Baals / [29] daerin sy die geroockt heeft / ende haer verciert met haer [30] voorhoofcciersel/ ende haren [31] hals-cieraet / ende is hare boelen nagegaen / maer heeft mijner vergeten/ spreeckt de HEERE.

13 [32] Daerom / siet ick salse [33] locken/ ende [34] salse voeren in de woestijne: ende ick sal nae haer [35] herte spreken.

14 [36] Ende ick sal haer geven hare wijngaerden van [37] daer af/ ende het dal [38] Achor / tot eene deure der hope: ende aldaer sal sy singen/ als in de dagen haerder jeucht / ende als ten dage doe sy optooch uyt Egyptenlant.

15 Ende het sal te dien dage geschieden / spreeckt de HEERE/ dat ghy [my] noemen sult / mijn Man: ende my niet meer noemen sult / mijn [39] Baal.

16 Ende ick sal de namen der Baals van haren mont wechdoen: ende [40] sy en sullen niet meer by hare namen gedacht worden.

17 Ende ick sal te dien dage een verbont [41] voor hen maken met het [c] wilt-gedierte des velts / ende met het gevogelte des hemels / ende het kruypende gedierte des aerdbodems: ende ick sal den boge/ ende het sweert / ende den [42] krijch van der aerden verbreken / ende salse in sekerheyt doen [43] nederliggen.

1 Ofte/pleytet,rechtet. D. ghy vroome propheten en geloovige Israeliten / die noch onder den volcke overich zijt / bestraffet eernstelick ende scherpelick de uyterste boosheyt des volcks/ met voor-stellinge van mijnen toorn ende nakende straffen.
2 D. het volck Israels/de republijcke der 10 stammen/ ofte/ de Synagoge Israels. alsoo ond. v. 4. ende 4.5. Vergel. Jesa. 50. 1. &c.
3 Sy en houdt my geen geloof / kent my niet voor haren man/ so en sal ick haer oock niet meer kennen / ten zy dat sy haer bekeere/als volcht: anders sal ick doen als v. 2. &c.
4 Dat is/d'uyterlicke teeckenen van haer hoerachtich en overspelich herte / als daer zijn / blanketsels des aengesichts/ ende cieraet der borsten/ &c. Dit alles beduyt de openbare/ onbeschaemde ende ongebondene Afgoderye. Vergel. Jer. 4.30. Ezech. 16.11/17/18. ende 23.40/ &c. item Prov. 7.16.
5 Ofte / doe stroopen, uyt-trecken,ontkleeden. D. beroove van allen lichaemlicken ende geestlicken cieraet/ daer mede ick haer soo heerlick verciert hadde. Siet Ezech. 16.10/11/12/13. en 23.26. 6 D. doe ick haer eerst tot mijn volck aennam/ in Egypten/ daer sy in jammerlicke dienstbaerheyt stack: ja dat ick haer noch elendiger make/ door mijne rechtveerdige oordeelen. Vergel. Ezech. 16.4/&c. ende 23.2. 7 *Hebr.* stellese. 8 *Hebr.* lant der dorheyt, ofte/ dorsticheyt. 9 Vergel. Jesa. 5.13. Amos 8.11/13. 10 Der leden des volcx Israels. 11 Onherboren/onreyn/onheylich. (Vergel. Joh. 8.44.) als in on-echt/ en in een afgodisch houwelick gewonnen/dewijle de moeder eene overspelersse/ende my ontrouw geworden is/ als volcht. 12 Afgoden/ ende voorts afgodische volckeren/ daer ick wel by vare. Siet Deut. 8. 12/14/19. Jer. 44. 17. 13 *Hebr.* als of men seyde/ drancken, drinckingen. 14 *Hebr.* als of men seyde: mueren toemueren. 15 D. ick salse van alle kanten soo benauwen/ datse dit hoereeren wel sullen af-leeren/ ofte/ moeten laten aenstaen. Vergel. Job 3.23. ende 19.8. Thren. 3.7/9. item Ezech. 16.41. en 23.22/23/24. 16 Als tegen mijnen danck willende doordringen. 17 Den Heere. 18 Ofte/weet, erkent. D. sy en wille niet weten/ofte bekennen/ 'tis eene moetwillige onwetenheyt; ofte/ sy en neemt het niet ter herte.

19 Allerley segen.
20 Ofte/[daer van] sy eenen Baal gemaeckt hebben. *Hebr.* gedaen, gemaeckt, bereydt. Godt wil seggen/ dat sy alle sijne schoone gaven schandelick ter Afgoderye misbruyckt hebben. van Baal siet Judic. 2. op v. 11. en Vergel. Ezech. 7.20. ende 16.16/17/18/19. ond. 8.4. ende 12.2.
21 Vergel. Ezech. 16. 17/18/19. met d'aenteeck.
22 Als ick dat belooft hadde/ en plach te geven; ofte/ in den oogst / alst rijp sal zijn/ en ghy het koorn ende den most / &c. meynt in te samelen.
23 D. haer ontnemen: als of de Heere seyde: 'tis aen haer qualick besteedt / sy zijns niet weert/ daerom sal ick het redden uyt de handen deser misbruyckers/ die het t'onrechte besitten.
24 Ofte/schandelickheyt. Siet Gen. 34. op v. 7. ende Jer. 13. op v. 22. Ezech. 16. op vss. 36/37.
a Hose. 5. 14.
25 *Hebr.* Feest, Nieuwe maent. Sabbath, gesette hoochtijt. D. sy sullen geene uyterlicke forme van Godtsdienst hebben (als ond. 3. 4.) ende volgens geene vreuchde noch troost in 't houden der Feest-dagen.
26 D. beloonínge mijner afgoderye. Vergel. ond. 9.1. met d'aenteeck.
27 Dat is/Afgoden/ Baals/ &c.
b Psal. 80.13. Iesa. 5. 5.
28 D. salse straffen/ om hare lanckdurige ende menichvuldige afgoderye.
29 Ofte / dien sy roockte, dat is pleegt te roocken. ofte/ om dat sy dien gerooct hebben.
30 Ofte/oor-ringen. siet Gen. 24. op v. 22. gelijck de hoeren haer voor de boelen plegen te proncken / alsoo Israel in 't plegen harer afgoderye. Vergel. vov. v. 1.
31 Ofte/ juweelen, bagge, kostelicke halsketentjes. &c. Siet. Pro. 25.12. Cant. 7.1.
32 Op datse niet t'eenemael en vervalle en verloren gae: het welcke geschiede soude/ indien ick haer met mijne barmhertichheyt niet voor en quam / haer eerst met plagen verootmoedigende / ende daer na door de predicatie des H. Euangelij oprichtende / ende door mijnen H. Geest krachtelick leerende ende troostende. Vergel. Jer. 16.14. Mich. 2.12/13/ &c. 33 Ofte/ over-reden. Dit siet op de liefelicke predicatie des Euangeliums / ende over-redinge der uytverkorenen tot bekeeringe ende geloove. Siet van 't Hebr. woort Judic. 14. op v. 15. ende Jerem. 20. op v. 7. ende vergelijckt Matth. 3.3/5/6/11/ &c. ende 11. 28. item Jes. 50.4/ &c. 34 De sin schijnt te zijn: ick salse eerst plagen / ende daer na/ &c. daerom sommige dit aldus oversetten/ als ickse in de woestijne sal hebben doen wandelen: gelijck Godt Israel in voortijden eerst voerde in de woestijne / ende daer na in 't beloofde lant. 35 D. vriendelick / troostelick. siet Gen. 34. op v. 3. 36 Dit zijn geestelicke beloften des genadenverbonts/ gegrondet inden eenigen Verlosser/ Middelaer ende Messia / onsen Heere Jesu Christo. in welcken wy door 't geloove uyt louter genade hebben vrede met Godt / gerustheyt der conscientie / eene sekere toevlucht/ eene salige bescherminge/ overvloet aller geestelicke gaven / met eenen bestandigen troost / ende in somma/ de gewisse genade deses ende d'eeuwige heerlickheyt des toekomenden levens. dit is 't inhoudt vande volgende vss. deses capittels/ onder lichamelicke beloften/ nae den stijl des ouden Testaments / gehoorende tot de algemeyne kercke der Joden ende heydenen. Vergel. Jes. 65. 9. ende onder 12. 10. 37 Vande woestijne af als sy die sullen door-gegaen zijn. D. haer voorgaende lijden een eynde sal nemen: gelijck ter tijt / als sy de woestijne door-gegaen zijnde / eerst voor den mont van Canaan quamen / &c. 38 Siet van dit dal Josu. 7. 24/26. het was gelegen voor aen in 't beloofde lant by de stadt Jericho/ende alsoo een deure der hope, ofte/ verwachtinge, dat Godt sijn volck door Josua tot daer toe gebracht hebbende / voorts sijne beloften soude volvoeren/ ende haer in volkomen besit van Canaan stellen: gelijck de geloovige in dese valleye des cruyces / door de genade des Heeren Christi / een beginsel des eeuwigen levens / ende een opene deure hebben van de levendige hope des volkomenen besits der eeuwiger heerlickheyt. Siet Hebr. 6. 18/19/20/ &c. ende Vergel. Jesa. 65. 10. 39 Willende quansuys Godt noch door den Baal vereeren. Vergel. Exod. 3.4/5. en Jud. 2. op v. 11. het woort Baal beteeckent wel heer ende meester, maer om dat sy het specialick den Afgoden op sijn heydens gewoon waren te geven / so versoeyt Godt dien tijtel. 40 De Baals. D. mijne kercke sal van alle besmettinge der Afgoderye ende superstitie gesuyvert zijn. 41 D. tot haren besten. c Iob 5.23. Iesa. 11.6. Ezech. 14.21. en 34.25. 42 D. krijchs-wapenen/ instrumenten van oorloge ende vyantlickheyt. Vergel. Jesa. 11.9. Mich. 5. 10/ &c. 43 D. doen slapen. Siet Psal. 3. op v. 6.

18 Ende ick sal u my [44] ondertrouwen in eeuwicheyt: Ja ick sal u my ondertrouwen [45] in gerechticheyt ende in gerichte/ende in goedertierenheyt / ende in barmhertigheden.

19 Ende ick sal u my [46] ondertrouwen in [47] geloove: [d] ende ghy sult den HEERE kennen.

20 Ende het sal te dien dage geschieden / dat ick verhooren sal/ spreeckt de HEERE; Ick sal den hemel [48] verhooren: ende die sal de aerde verhooren.

21 Ende de aerde sal het koorn verhooren / mitsgaders den most/ ende de olye: ende die sullen [49] Jizreël verhooren.

22 Ende ick salse my op der aerden [50] zaeyen/ ende sal my ontfermen over [51] Lo-Ruchama: ende ick [e] sal seggen tot [52] Lo-Ammi: [53] Ghy zijt mijn volck; ende [54] dat sal seggen/ [55] ô mijn Godt.

44 Vergel. Ephes. 5.25/ &c. alwaer de Apostel de verborgentheyt deses geestelicken houwelicks (in de H. Schriftuere dickwijls vermeldt) aenwijst: ende siet voorts het hooge liet Salomons.

45 Ofte/ met, door. D. gerechticheyt en barmherticheyt sullen malkanderen in dit genaden-werck vriendelick ontmoeten en kussen. D'aendachtige leser kan dese woorden vgel. met Psal. 85.10/11/12/13/14. Jes. 1.27. en 45.8/23/24/25. Jer. 23.6. ende 33.14/15/16. Rom. 3.22/23/24/25/26/ &c.

46 Merckt, dat dese genaden-belofte in't 18 ende 19 v. driemael woort verhaelt/ tot onsen troost/ ende versekeringe.

47 Ofte/ trouwe. d Ierem. 31.33,34. 48 Figuerlicke manieren van spreken/ door de welcke Godt te kennen geeft / dat alle creatueren sijne kercke ter salicheyt moeten dienen / wanneer hy met haer versoent ende te vreden is. Vgel. Rom. 8.20/21/22/28. 49 D. Godts volck /alsoo genoemt/niet alleen om dat sy die plaetse bewoont/ ende daer geleden hebben (als boven 1.5.) maer insonderheyt om de beteeckeninge deses naems Iizreël, dat is / gezaeyde Godts, ofte/ zaet Godts, waerop het volgende versken slaet. D. Godts kercke / insonderheyt des Nieuwen Testaments. Siet Rom. 9.24/25/ &c.
50 Siet Matt. 13.1. 1. Petr. 1.23. item Psal. 22. op v.31/ &c. Jerem. 31.27.
51 Dat is / niet ontfermde. als boven 1.6. e Hose. 1.10. Rom. 9.26. 1. Pet. 2.10.
52 D. niet mijn volck: als bov. 1.9. 53 *Hebr.* Ammi atta. D. ghy zijt mijn volck.
54 T. w. volck. 55 Ofte/ [ghy zijt] mijn Godt. Vgel. Zach. 13.9.

Het iij. Capittel.

Door het trouwen / ende lang stil sitten eener overspeelderse/ beveelt Godt den Propheet af te beelden / den toecomstigen langduerigen desolaten staet van Israel/ waer op ten laetsten hare bekeeringe tot Christum sal volgen.

1 ENde de HEERE [1] seyde tot my/ Gaet wederom henen/ bemint eene vrouwe / die bemint zijnde van [haren] [2] vrient/ nochtans overspel doet: [3] gelijck de HEERE de kinderen Israëls bemint / maer sy sien om nae andere goden/ ende beminnen de flesschen der [4] druyven.

2 Ende ick kochtse my voor vijftien [5] silverlingen; ende eenen [6] homer [7] gersten / ende eenen halven-homer gersten.

3 Ende ick seyde tot haer; Ghy sult [8] vele dagen [9] nae my [a] blijven sitten / (ghy en sult niet hoereren/ noch eenen [anderen] manne geworden): ende [10] ick oock nae u.

4 Want de kinderen Israëls sullen [11] vele dagen blijven sitten/ [b] sonder [12] Coninck/ ende sonder Vorst / ende sonder offer / ende sonder [13] opgericht beelt/ ende sonder [14] Ephod / ende [15] Teraphim.

5 Daerna sullen sich de kinderen Israëls bekeeren / ende soecken den HEERE haren Godt/ ende [c] [16] David haren Coninck: ende sy sullen [17] vreesende komen tot den HEERE/ ende tot sijne goetheyt/ [d] in't [18] laetste der dagen.

1 T. w. in een gesichte. Vgel. bov. 1. op vs. 2/3.

2 D. echten man/ als Jerem. 3.20. hier door heeft Godt den 10 stammen willen afbeelden de liefde/ die hy haer toedroech ende bewees / ende daertegen hare ontrouwe en ondanckbaerheyt / die sy met haer schädelick geestlick overspel der Afgoderye tegen hem bewesen / gelijck de volgende woorden verklaren.

3 *Hebr.* nae de liefde des Heeren [met de welcke hy lief heeft] &c. als elders.

4 D. wijn vlesschen: waer door Godt hen verwijt de dronckenschap/ dien sy pleeghden in hare maeltijden/ die sy ter eeren der Afgoden hielden in alle overdaet/ dronckenschap ende wellusticheyt/ nae de wijse der heydenen. Siet ond. 4.18.

5 Siet Genes. 20. op v.16. zijnde dit de helft van den prijs / daerom Judas Christum verriet. item/ de helft van den prijs eens dienstknechts ofte dienstmaechts / die van eenen osse gestooten waren. Exod. 21.32. oock van de lossinge eener vrouwe. Levit. 27.4. ende volgens eenen slechten ende geringen prijs. 6 Anders oock genoemt Cor. Siet 1. Reg. 4. op v.22.
7 Welcks een teecken kan zijn / dat sy by gersten broot soude leven / D. haren weeldigen ende wellustigen stant in eenen seer soberen verandert worden: gelijckse oock om weynich gelts gekocht was / het welcke de onweerdicheyt ende nieticheyt Israëls kan beteeckenen / als Godt haer voor sich kochte ende loste. 8 D. eenen langen tijt. 9 Wachtende tot dat ick u trouwe. (Vgel. Deut. 21.11. ende de maniere van spreken met Exod. 24.14. oock Ruth 3.18.) ondertusschen sal ick uwe boetveerdicheyt / in uwen eensamen toestant/ verwachten. a Deut. 21.11. 10 D. ick beloove u oock mijne trouwe/ ende sal nae u wachten. Siet de beduydinge hier van in't volgende. Dese afgebrokene woorden/ worden vermits hare kortheyt ende duysterheyt / verscheydentlick vervult ende verklaert: het eenvoudichste staet in den text. Vergel. Jesa. 30.18. 11 T. w. van den tijt af / dat Salmanasser de 10 stammen (door dese overspelige vrouwe afgebeeldet) uyt haer lant in Assyrien sal hebben wechgevoert/ ende in verscheydene plaetsen verstroyt/ tot den tijt harer bekeeringe toe/ als in't volgende vs verklaert wort. Desen tijt van bekeeringe nemen sommige in de komste Christi, ende de Predicatie des Euangeliums door de Apostelen: andere duyden dit op den volgenden ende tegenwoordigen toestant des gantschen Joodschen volcks / tot op den tijt harer laetster bekeeringe / uyt Rom. 11.25. het een sluyt het ander niet uyt. b Hose. 10.3. 12 T. w. uyt haren broederen. De sin hier van is / dat sy eenen langen tijt geene forme van politijcke regeeringe ofte Republijcke/ noch van gemeenen openbaren Godts-dienst / ('t zy waren ofte valschen) souden hebben: gelijck het noch ten huydigen dage met haer gestelt is in alle plaetsen daer sy verstroyt op der aerden woonen. 13 Als daer waren de guldene kalveren te Dan ende Bethel/ item de Baals. 14 Siet van Ephod Exod. 28. op v.6. Jerobeam heeft ontwijfelick met sijne nieuwe Priesteren oock nieuwe priesterlicke kleedingen verordineert/ om het volck van Jerusalem af te houden. siet van afgodische Ephods buyten Godts ordinantie gemaeckt/ Jud. 17.5/ &c. 15 Die sy nae de wijse der heydenen hadden/ om die raet te vragen. siet Gen. 31. op v.19. Ezech. 21.21. Zach. 10.2. c Ier. 30.9. Ezech. 34.23. ende 37.22.
16 N. den Heere Christum. haren Messiam/ David genoemt/ om dat hy sijn sone/ nae den vleesche soude zijn / ende David sijn voorbeelt geweest was. alsoo Jer. 30.9. Ezech. 34.23. ende 37.24. gelijck hy nae den Geest Davids ende sijns volcks Godt ende de Heere was.

17 *Hebr.* sullen vreesen tot. &c. D. vreesende aenkomen/ uyt bekentenisse harer onweerdicheyt / ontsettinge over de onverdiende groote goedicheyt Godes / die haer in den Euangelio sal worden voorgedragen/ ende bekommernisse/ om desen genaden-tijt tijdelick waer te nemen ende recht te gebruycken. Vgel. ond. 11.10/11. Mich. 7.17. oock Jesa. 13.8. d Iesa. 2.2. Mich. 4.1. 18 D. nae eenen langen tijt / inden nieuwen Testamente / als de Messias sal verschenen zijn: want dese maniere van spreken niet juyst en siet op den alderlaetsten tijt / die voor de voleyndinge der werelt sal gaen. Siet Genes. 49.1. Jesa. 2.2. Mich. 4.1. Hebr. 1.1/ &c. met d'aenteeck. aldaer.

Het iiij. Capittel.

Godt scheldt ende dreyght Israel hestichlick/ van wegen de gemeyne boosheyt ende hartneckicheyt des volcks/ der Propheten/ ende Priesteren/ v. 1/ &c. bysonderlick/ hare grouwelicke ongebondene geestlicke ende lichaemlicke hoereryen / 12. waerschouwt Juda / dat sy Israëls exempel niet nae en volgen / met voorseggingen van 't verderf/ dat haer over 't hooft hing/ 12.

1 HOoret des HEEREN woort/ ghy kinderen Israëls: want de HEERE heeft eenen [a] [1] twist met den inwoonderen des lants; om datter geene [2] trouwe / noch geene weldadicheyt / noch geene [3] kennisse Godts inden lande en is:

2 [4] [Maer] vloecken / ende liegen/ ende dootslaen / ende stelen/ ende overspel doen; sy breken door/ ende [5] bloetschulden raecken aen bloetschulden.

3 Daerom sal het [6] lant treuren / ende een yegelick / die daer in woont/ [7] queelen/ met het gedierte des velts/ ende met het gevogelte des hemels: Ja oock de visschen der zee sullen [8] wechgeraept worden.

4 Doch [9] niemant en twiste/ nochte bestraffe yemant: want [10] u volck is als die met den [11] Priester twisten:

5 Daerom sult [12] ghy vallen by [13] dage /ja selfs de [14] Propheet sal met u vallen by nachte: ende ick sal uwe [15] moeder uytroeyen.

6 Mijn volck [16] is uytgeroeyt/ om dat het sonder [17] kennisse is: dewijle [18] ghy de kennisse verworpen hebt/ heb ick u oock verworpen/ dat ghy my het Priester-ampt niet en sult bedienen; dewijle ghy de wet uwes Godts vergeten hebt / sal ick oock uwe kinderen [19] vergeten.

7 [20] Gelijck sy meerder geworden zijn/ alsoo hebben sy tegen my gesondicht: Ick sal haerlieder [21] eere in schande veranderen.

a Mich. 6.2.

1 Of / pleyt, proces; niet alleen van woorden/ maer oock van daden. D. straffen: als blijckt v.2/3. siet bov. 2.2. en 1. Sam. 25.38/39. Amos 7.4.

2 Ofte / waerheyt. Godt wil seggē/ datse gantsch niet en deuge/ noch in woorden/ noch in wercken/ ende alsoo genoech bleeck/ datse hem niet recht en kenden.

3 Verst. rechte/ ware/ ende salichmakende kennisse Godts/ gericht nae sijn woort/ vergeselschapt met geloove/ en liefde Godts ende des naesten. Vgel. Jer. 9.24. en 22.16. ende 31.34. 1. Joh. 2.4/ &c.

4 Ofte/ vloecken, ende liegen, &c. breken door. D. nemen d'overhant / gelijck een water-vloet doorbreeckt / met gewelt van veel waters/ item gelijck geweldenaers / ende vyanden door de bressen inbreken / alsoo breken sy met allerley grouwelen stoutlick door/ sonder schroom van Godes wetten ende ordinantien. een ander gebruyck van't Hebr. woort. Siet ond. v.10.

5 *Hebr.* bloeden, raken aen bloeden. D. d'eene moort ofte dootslach volcht op den anderen. Siet boven 1. op v.4. 6 Om den inwoonderen de grouwelicheyt harer sonden en der selver verdiensten voor oogen te stellen / moet het lant/ ende al watter in is / lijden: alsoo dickwijls by den Propheten. 7 Ofte / quijnen, flaeuw, ofte/ aemechtich worden. 8 *Hebr.* eygentl. versamelt. D. vergaen/ sterven/ t'samen geraept ende wechgeworpen worden/ als een stinckend aes. siet van't Hebr. woort Psal. 26. op v.9. 9 Als offe seyden: yemant zy soo stout/ dat hy sich tegen ons reppe ende ons doen bestraffe. Godt verhaelt hier de eygene woorden/ die onder 't volck souden omgaen / voorseggende den Prophete / wat hem / ende andere mannen Godts van de Regenten/ valsche Propheten / ende Afgodische Priesteren/ ende haren aenhanck soude bejegenen/ te weten/ datse hare straf-predicatien souden verbieden / ende den genen die haer acten souden willen bestraffen/ haer proces souden maken / ende de selve als onrustige menschen ende oproermakers straffen. 10 ô Hosea / daer ghy mede te doen hebt. 11 Die sonder eenich respect / ende met opgeblasentheyt den genen lastich ende hart vallen/ die van Godts wegen ende ampts-halven schuldich is hare sonden te bestraffen / ende wiens straffe ende onderwijs sy eerbiedelick behooren op te nemen. Vgel. Deut. 17.12. 12 Een yeder afvallich ende weder-strevich Israelijt / sal aenstooten / struykelen / omkomen. Vgel. ond. 5.5. ende 14.2. 13 Door dese woorden/ by dage, by nachte, kan men verstaen de geduerige nakende elenden / die d'eene op d'ander malkanderen souden volgen / als dach ende nacht, sonder ophouden/ ende ruste. And. heden, desen dach, D. binnen korten tijt / haest. Vgel. Prov. 12.16. ofte/ ghy sult vallen/ terwijlen het noch dach sal zijn. D. als ghy sult meynen in fleur te zijn/ ende geenen noot te hebben. Vgel. Jer. 15.9. Amos 8.9. met d'aenteeck. ende de valsche propheten / die u verleyden / sullen vallen by nachte, ofte in de nacht. D. zijnde in duysternisse / onwetenheyt/ sonder gesichte ende kennisse van't verderf / dat u ende haer selven sal treffen / als sy't niet eens en dencken / beloovende haer selven ende u vrede. Vgel. Mich. 3.5/6/7. Sommige meynen/ dat het daer op siet / dat de Propheten wel gewoon waren by nacht gesichten t'ontfangen van Godt/ Genes. 46.2. Zach. 1.8. ende dat de valsche propheten haer des ydelick oock beroemende/ geseyt souden worden in der nacht te vallen. 14 Verst. de valsche verleydige propheten/ die 't volck door beloften van vrede in hare boosheyt stijfden. 15 Het Coninckrijcke der 10 stammen/ het Israelitisch volck / ofte kercke / Synagoge. als bov. 2.1.
16 D. sal sekerlick worden uytgeroeyt. *Hebr.* mijn volck zijn, ofte/ worden uytgeroeyt.
17 Als bov. v.1. Vgel. Jesa. 5.13. 18 Aenspraecke aen de Afgodische Priesteren ende ander kerckelicke persoonen die Godts woort den volcke behoorden reyn en suyver te leeren. Siet Deut. 33.10. Mal. 2.7. 19 Gelijck Godts gedencken ten goede, sijn gunst ende segen beteeckent/ alsoo beduyt hier sijn vergeten, sijne ongenade ende verlatinge / dat hy den mensche ongesegent laet henen gaen/ ende allerley elende overgeeft. 20 Ofte/ nae hare vermeerderinge, ofte grootheyt. D. hoe sy meer in getal menichte/ eere ende grootheyt gewassen zijn ende toegenomen hebben: (zijnde een bysonder Coninckrijck geworden/ ende hebbende een nieuw bysonder Priesterdom opgericht/ waer op de volgende woorden schijnen te sien / voornemelick op het Priesterdom, (waer van in't volgende vs) hoe sy ondanckbaerer tegen my geworden zijn / ende grouwelicker gesondicht hebben. Vgel. de maniere van spreken met onder 11.2. 21 Coninclicke / ende Priesterlicke.

8 [22] Sy eten de [23] sonde mijnes volcks/ ende [24] verlangen/ een yeder met sijne ziele/ nae hare ongerechticheyt.

9 Daerom/ b [25] gelijck het volck/ alsoo sal de [26] Priester zijn: ende ick sal [27] sijne wegen over hem besoecken/ ende sijne handelingen hem vergelden.

10 c Eñ sy sullen eten/ maer niet sat worden/ sullen hoereren/ maer niet [28] uytbreken [in menichte]: want sy hebben [29] nagelaten den HEERE in achtinge te nemen.

11 Hoererye/ ende wijn/ ende most [30] neemt het herte wech.

12 Mijn volck vraecht sijn [31] hout/ ende sijn [32] stock sal't hem bekent maken: want d de [33] geest der hoereryen verleydtse/ datse [34] van onder haren Godt wech hoereren.

13 Op de [35] hoochten der e bergen offeren sy/ ende op de f heuvelen roocken sy/ onder een eycke/ ende popelier/ g ende [36] yypenboom/ om dat der selver schaduwe [37] goet is: Daerom hoereren uwe dochteren/ ende uwe [38] bruyts bedrijven overspel.

14 [39] Ick en sal over uwe dochteren geene besoeckinge doen/ om datse hoereren/ ende over uwe bruyts/ om datse overspel doen; want [40] sy selfs scheyden sich af met de hoeren/ ende offeren met de snoodtste hoeren: het volck dan/ [dat] geen verstant en heeft/ sal [41] omgekeert worden.

15 [42] So ghy/ ô Israël/ wilt hoereren/ dat [immers] Juda niet schuldich en worde: en komet ghy doch niet te [43] Gilgal/ ende en gaet niet op nae [44] Beth-Aven/ ende en sweert [45] niet/ [so waerachtich als] de HEERE leeft.

16 Want Israël is [46] onbandich/ als eene onbandige koe: [47] Nu sal [48] haer de HEERE weyden/ als een [49] lam inde ruymte.

17 [50] Ephraim is [51] vergesellet met den [52] Afgoden/ [53] laet hem varen.

18 Haerlieder [54] supperye is [55] afvallich: sy en [56] doen niet als hoereren; [57] hare [58] Schilden [59] ('t is een schande!) beminnen [60] [het woort] Geeft.

19 Een [61] wint heeft [62] haer [63] gebonden in sijne vleugelen/ ende sy sullen beschaemt worden van wegen hare [64] offerhanden.

22 De Priesters.
23 D. de sond-offeren. Siet Lev. 4. op v.3. de sin is/ haer ooge-merck en is niet/ dat het volck van de offerhanden, ende voorts van sonden ende der sonden verdiensten: item van den Messia eñ ware gerechticheyt mochte worden onderwesen eñ Gode behaechlick offeren/ maer alleẽ/ dat sy selfs slechs genoech mochtẽ hebben om te eten/ te teeren ende te smeeren.
24 *Hebr.* sy verheffen sijne ziele. D. een yder van hen verheft sijne ziele/ D. verlangt met groote begeerte daer nae dat het volck veel moge sondigen/ ende volgens vele sondofferen aenbrengen/ op dat hy sich daer van moge mesten: hoe 't volck meer sondicht/ hoe't hen liever is/ wil de Propheet seggen. van de Hebr. maniere van spreken siet Psal. 24. op v. 4.
b Iesa. 24. 2.
25 D. de wijle d'een niet beter is als d'ander/ so sal het den eenen oock gaen als dẽ anderen/ sy sullen in eene straffe worden ingewickelt. siet Jes. 24.2. Matt. 15.14.
26 Ofte/ Regent, ofte/ beyde t'samen/ de gene die in kercke ende politye de voorneemste zijn. siet van het Hebr. woort Gen. 41. op v. 45.
27 Des Priesters wesen ende doen straffen. Siet Genes. 6. op v.12. ende 21. op v. 1. ofte/ sijne, D. eens yederen van hen. c Mich. 6. 14. 28 D. niet vermenichvuldigt worden. siet van het Hebr. woort Genes. 28. op v. 14. ende 30. 30. item Job 1. 10. met d'aenteeck.
29 Mits verlatende ende niet bewarende de wegen des Heeren/ ende hem niet voor oogen hebbende. 30 *Hebr.* sal nemen, D. een yeder van desen (Te weten/ hoererye ende dronckenschap) beneemt den mensche het verstant ende oordeel/ ende maeckt hem dien volgens soo dul ende dwaes/ dat hy doet als volcht. Siet Jesa. 28.7. Apoc. 17. 2. ende Prov. 9. op v. 4. 31 D. houten Afgodt, om raet/ ende hoe't hem in 't toekomende gaen sal/ ende die meynt hy/ dat het hem sal konnen voorseggen. 32 Ofte/ staf. D. sijn Afgodt/ daerop hy sich/ als op eenen staf verlaet. sommige verstaen hier door/ het hout, daer den Afgodt Baal van gemaeckt is/ (siet Deut. 28. 36.) andere meenen/ dat het siet op de maniere van waerseggen/ door eenen stock ofte roede/ item/ van de gene/ die op vogel-geschrey acht gaven/ dragende eenen stock in de hant. d Hos. 5. 4. 33 D. de Duyvel/ die een onreyne geest genoemt wort Zach. 13. 2. Matt. 12. 43. ofte/ haren verkeerden sin/ hare verdorvene genegentheyt tot geestelick ende lichamelick hoereren/ waer toe hen de boose Geest ofte Duyvel aendrijft. alsoo ond. 5. 4. Vergel. Rom. 1. 24/ 28/ &c.
34 Ofte/ van in plaetse hares Godts. D. alsoo/ datse haer onder Godt/ als haren Heer ende echten man/ niet willende buygen/ ofte/ hem niet onderworpen zijn/ den Afgoden in alle ongebondentheyt naloopen/ ofte/ alsoo datse in plaetse hares Godts vreemde Goden kiesen ende die aenhangen. Vergel. bov. 1. 2. item Ezech. 23. 5. met d'aenteeck. dese manieren van spreken zijn aenmerckelick/ als uytdruckende den aert ende d'eygenschap der afgoderye. 35 Nae de wijse der heydenen. Siet Deut. 12. 2. met d'aenteeck. aldaer.
e Iesa. 57. 7. f Ezech. 20. 28. g Iesa. 1. 29. 36 Ofte/ olmboom, And. lindeboom.
37 D. sijn/ aengenaem/ verheugende: ofte oock/ eenige donckerheyt veroorsakende/ die haer ter Afgoderye eñ onkuyscheyt dienstich was. Vergel. Jes. 57. 5/ 7. Jer. 3. 6. Ezech. 6. 13. gelijck van de geestelicke hoererye de lichamelicke nae haer treckt/ door een rechtveerdich oordeel Godts. Siet Num. 25. 1/ 2/ &c. Rom. 1. 24. hier op siet het volgende woort/ daerom. 38 Ofte/ schoondochters: 39 D. ick salse nu door straffen niet bedwingen/ maer haer in dese grouwelen laten voortgaen/ tot hare ende u lieder schande ende verderf/ als sommige dit nemen: een teecken van Godts grootste ongenade. siet Psal. 89. 32/ 33/ 34. ende 94. 12/ 13. ofte/ ick en sal de jonge-dochters ende bruyts/ ofte soons jonge wijven/ soo seer (Vergel. ond. 6. 6. Jerem. 7. 22. item 1. Sam. 15. 22.) ende swaerlick niet straffen/ om dat de ouders ende mans met haer godtloos exempel de jonge dochters ende vrouwen sulcks leeren. And. en soud' ick over uwe jonge dochteren, &c. ende dat sy haer/ selven afscheyden &c. als of Godt seyde: Ick en kan sulcken volck niet ongestraft laten/ dat sult ghy selfs moeten bekennen/ het welcke met het besluyt deses verskens oock wel overeenkomt. Vergel. Jerem. 5. 9/ 29. ende 9. 9. &c. 40 De ouders ende mannen scheyden sich by troupen af/ ende gaen/ onder decksel van Afgoderye/ haer voegen by de snoodtste hoeren/ om quansuys met die te offeren/ ondertusschen grouwelicke ontucht bedrijvende/ daerom het hen te doen is. 41 Ofte/ verwerret, verstrickt, verbijstert, gegeesselt, gestraft, omgeworpen worden. het Hebr. woort wort alleenlick hier/ ende Prov. 10. 8/ 10. gevonden/ beteeckenende (als uyt de omstandicheyt deser drie plaetsen blijckt) eene bysondere soorte van straffen/ oft in 't gemeyn/ onderganck/ ende verstooringe. 42 Als of Godt/ verdrietich ende walgich zijnde over Israel/ (Vergel. onder v. 17.) seyde: wil dan Israel verloren gaen ende sich niet laten raden/ siet ghy doch toe/ ô Juda/ dat ghy haer exempel niet na en volget. 'Tis een beklach over Israels hartneckicheyt/ met eene seer beweechlicke vermaninge aen Juda. 43 Siet Josu. 5. 9. 'Tschijnt dat hier grouwelicke Afgoderye aengestelt/ ende bedreven is/ om dat dese plaetse vermaert was van d'eerste besnijdenisse ende 'teerste Paeschen in Canaan/ daerom Godt over de schandelicke verontreyniginge deser plaetse ten hoochsten is vertoornt geweest. siet ond. 9. 15. ende 12. 12. Amos 4. 4. ende 5. 5. 44 D. huys der nieticheyt, ydelheyt, boosheyt, ongerechticheyt, ofte/ des Afgodts. Daer was wel eene plaetse nae by Bethel/ genaemt Beth-Aven Jos. 18. 12/ 13. maer hier wort/ nae 't gemeen gevoelen/ verstaen de plaetse/ die eygentlick Bethel genaemt was/ D. Godtshuys. maer van Godt genoemt Beth-aven, ten opsien van 't gouden kalf/ dat Jerobeam daer hadde opgericht/ ende de afgoderye die aldaer bedreven wert. siet 1. Re. 12. 29. eñ onder 5. 8. eñ 10. 5. Dese plaetse was oock te vooren seer vermaert van wegen Godts bysondere openbaringe aen den patriarch Jacob. Gen. 28. 19. eñ 35. 6/ 7/ &c. beyde dese plaetsen waren nae by Juda gelegẽ/ so dat het niet sonder perijckel en was vã te vervallen in gemeenschap der afgoderye/ waer van de beginselen openbaer waren: daerom Godt Juda hier seer ernstelick waerschouwt. 45 T. w. huychelsch/ afgodisch/ op sulcke wijse/ als de Afgodische Israeliten doen/ die mijnen naem met hare Afgode vermengen/ om de Afgoderye daer mede te bedecken/ ende eenen schijn van ware Godtsdienstichheyt te geven: het welcke een grouwel was by Godt/ die alleen oprechtelick als Godt wil ge-eert ende gedient zijn/ nae sijn voorschrift. Vergel. bov. 2. 15. met d'aenteeck. ende aengaende het woorden/ niet. Vergel. d'aenteeck. op het voorgaende v. ende Zephan. 1. 5.

46 Ofte/ wederstrevich, gaende in 't wilde/ niet willende geleyt zijn op rechte wegen/ ende blijvende in goede weyde/ maer onbedwongen/ ongebonden/ sonder jock/ perck/ ofte bestier door dick ende dun (alsmen seyt) henen loopen: daerom haer de Heere sal doen als volcht.
47 D. in korten tijt/ al haest. siet ond. 10. op v. 3.
48 De Israeliten.
49 Gelijck een jonck ende dom lam/ dat in de ruymte gaet/ lichtelick verbijstert/ hier eñ daer in valt/ ofte de wilde dieren in den mont loopt: alsoo sal ick dit volck/ dat soo geerne ongebonden ende in 't ruyme henen loopt/ in de ruymte voeren/ dat is/ uyt haer lant ende weyde wechvoeren/ ende in alle vier winden verstroyen onder de heydenẽ. Sommige nemen 't alsoo/ dat Godt Israel eerst wilde als een lam vet weyden/ D. weeldich ende rijck maken/ ende dan als uyt de weyde halen/ om gevoert te worden ter slachtinge. 50 D. de 10 stammen/ waer van Ephraim de voorneemste was/ ende het Coninckrijcke hadde. Siet Psal. 78. op v. 9. alsoo ond. 5. 3/ 5/ 9/ 11/ 13/ 14/ &c. die hier oock door Israël verstaen worden.
51 Dat is/ soo vast gekoppelt aen d'Afgoden/ als d'een met-geselle aen den anderen.
52 Siet van 't Hebr. woort. 2. Sam. 5. op v. 21. 53 Vergel. boven v. 15. met d'aenteeckeninge/ ende Matt. 15. 14. 54 De dronckenschap/ die sy by hare afgoderye ende onkuyscheyt plegen. 55 Dat is/ sy worden in haer suypen ende swelgen niet dan te rebeller ende ongebondener in geestelicke ende lichamelicke hoererye. het een drijft ende stijft haer in 't ander. And. haren wijn, ofte dronckenschap/ is afgaende, ofte/ stinckende. dat is/ hare afgodische droncken gelagen zijn vol stancks eñ onreynicheyts/ daer in sy haer als beesten omwentelen. Vergel. de maniere van spreken met Prov. 20. 1. 56 *Hebr.* hoererende hoereren sy. 57 Dit/ hare, staet in 't vrouwlick geslachte/ siende (soo 't schijnt) op de onbandige koe. v. 16. ofte/ de overspelige vrouwe, ofte/ hoere/ uyt cap. 3. 1. eñ 1. 2/ &c. alsoo in 't volgende v. men kan 't oock bequamelick duyden op Ephraim ofte Israel selfs/ nae den aert van de Hebreeusche tale/ ende alsoo oock v. 19. 58 Dat is/ hare Schuts ende Scherm-heeren, hare Regenten/ als Psal. 47. 10. siet d'aenteeck. aldaer. 59 'Tis eene schandelicke sake voor de Regenten van Godts volck: met versoepinge gesproken.
60 Godt wil seggen/ dat de Regenten dit woort geeft, dagelijcks gebruyckten ende in den mont hadden/ onbeschaemdelick de lieden vermanende/ (daer 't doch schandelick genoech is/ d'aengebodene t'ontfangẽ) tot aenbrengen ofte geven van geschencken: 'Tis al/ geeft, geeft, ofte/ brengt aen. T. w. geschencken, ofte/ als sommige/ wijn om te suypen. Vergel. Mich. 7. 3. Siet diergelijcke woorden/ in materie van onversadelickheyt, Prov. 30. 15. Ofte/ aldus: Haerlieder wijn wijckt af: sy bedrijven hoererye; Geeft, hebben sy lief, hare beschermers zijn een schande. 61 Verst. door desen wint/ de Assyriers/ die snellick ende onverhindert/ als een doorbrekende stormwint/ de 10 stammen gevanckelick uyt haer lant souden wechvoeren: het welcke eerst door Tiglat-Pileser, ende daer na volkomelick geschiet is door Salmanasser. Siet 2. Reg. 15. 29. ende 18. 9/ 10/ 11/ &c. ende Vergel. ond. 13. 15. Psal. 55. 9. Jer. 4. 11/ 12. ende 51. 1/ &c. Godt wort oock geseyt te varen op de vleugelen des wints 2. Sam. 22. 11. Psal. 104. 3. 62 T. w. dese koe, ofte hoere, ofte overspelige vrouwe, ofte Israël ofte Ephraim. 63 D. sal haer sekerlick vinden/ ende lichtelick wech-voeren/ prophetischer wijse gesproken. 64 Verst. de Afgodische ende hoerische offerhanden/ als boven vermelt.

Het v. Capittel.

Voorder straf-predicatie/ van Godts oordeelen/ door de vyanden/ over alle standen Israels/ ende mede over Juda/ van wegen tyrannye/ allerley gewelt/ ende afgoderye/ met ontseggingе van alle Godlicke ende menschelicke hulpe in hare nooden/ v. 1/ &c. met eene by-gevoechde prophetye van hare toekomstige bekeeringe/ 15.

1 HOoret dit/ ghy [1] Priesters/ ende mercket op/ ghy huys Israëls; ende nemet ter ooren/ ghy huys des Coninckx; want [2] ulieden [gaet] dit oordeel aen: om dat ghy een [3] strick zijt geworden te [4] Mizpa/ ende een uytgespannen nett op [5] Thabor.

2 Ende die afwijcken/ [6] verdiepen sich [om] te slachten: maer ick sal haer allen een [7] tuchtmeester zijn.

3 Ick kenne Ephraim/ ende Israël

1 De Prophete schijnt hier de drie standẽ des Coninckrijcks van Israel onderscheydentlick aen te spreken: De kerckelicke/ d'oversten des volcks/ ende den Coninck. Doch sommige meynen/ dat het huys Israels hier de 10 stammen beteeckent/ ende door den Coninck de Coninck van Juda verstaen wort.

2 *Hebr.* tot, ofte, voor u lieden [is] dit oordeel. T. w. Godes. D. dese straffe gaet u aen. Siet Jer. 48. op v. 21. And. u betaemde het gerichte. ofte/ recht, Dat is/ ghy behoordet recht te doen: ende dan voorts/ maer ghy zijt een strick. Vergel. Mich. 3. 1. ende Malach. 2. 1/ 4. 3 D. als een strick, item/ als een net. 4 Daer waren verscheydene hoochten ende plaetsen van desen naem aen beyde zijden der Jordane: van Mizpa in Gilead/ siet Jud. 10. 17. met d'aent. dit cannmen aldus nemen/ dat de afgodische Regenten eñ Priesters der 10 stammen aen beyde zijden van de Jordane op de hoochten wachtẽ hebbẽ bestelt/ om te loeren op alle die nae Jerusalem mochten trecken om den waren Godts-dienst te oeffenen/ om die te vermoorden: waer op oock het begin van 't volgende v. is kan sien. Vergel. onder 6. 9. met d'aenteeck. ende 7. 1. item 1. Reg. 15. 17. ende d'aenteeck. aldaer. Andere verstaen 't alsoo/ dat sy met allerleye listen ende vonden d'ingesetene gesocht hebben te trecken tot hare aengestelde afgoderye/ om die als Gode behaechlick te doen goet vinden/ handelende alsoo met de menschen/ gelijck de vogel-vangers ende Jagers met de vogelen ende het wilt op dese beyde hooge bergen plegen te doen. 5 Van den berch Thabor siet Judic. 8. op v. 18.
6 Wanneer de uytgesondene afvallige Israeliten van de hoochten der voorss. bergen eenige vroome passanten hebben gesien/ dan begeven sy haer in de leechten om die onvoorsiens te vangen ende te vermoorden. sommige setten 't aldus over: sy verdiepen haer om de afgaende, ofte/ afwijckende (T. w. van 't afgodisch Israel nae Juda ende Jerusalem) te keelen: den sin op een uytkomende. andere verstaen 't van diep te sondigen door 't moorden der vroomen/ ende setten 't over/ verdiepen, ofte vermenichvuldigen het slachten: (dat van 't voorseyde weynich verscheelt) ofte/ van de diepe practijcken eñ archlistige vonden om het slachten der Afgodische offerhanden (dat Godt voor ommit slachten ofte keelen der beesten hout Jesa. 66. 3.) goet te maken by den volcke/ waer van in de voorgaende aenteeck. het Hebr. woort wort van beyds gebruyckt; van sich in diepe plaetsen te begeven/ versteken/ verbergen/ als Jerem. 49. 8/ 30. ende van diep sondigen, als Jesa. 31. 6. onder 9. 9. ende van beyds t'samen (soo 't schijnt) Jesa. 29. 15. met welcke plaetsen dese beyde vss. het tweede ende derde/ oock bequaemelick konnen worden vergeleken. 7 *Hebr.* tucht. D. tuchter/ tuchtmeester/ welck woort voor tuchtigen met woorden ende slagen gebruyckt wort. Siet Prov. 7. op v. 22. and. hoewel ick haer alleen een tuchtmeester geweest ben. D. haer anders onderwesen ende geleert hebbe door mijne Propheten,

en is voor my niet verborgen: [8] dat ghy/ ô Ephraim/ nu hoereert/ [ende] Israël verontreynicht is.

4 Sy en [9] stellen hare handelingen niet aen om haer tot haren Godt te bekeeren: want [a] de [10] geest der hoereryen is in't midden van haer/ ende den HEERE en [11] kennen sy niet.

5 [b] Dies [12] sal Israëls hoovaerdye in syn aengesichte getuygen: ende Israël ende Ephraim sullen [13] vallen door hare ongerechticheyt; oock [14] sal Juda met hen vallen.

6 Met hare [15] schapen/ ende met hare runderen sullen sy [dan] gaen om den HEERE te soecken/ maer niet vinden: hy heeft sich van hen [16] onttrocken.

7 Sy hebben trouwloosclick gehandelt tegen den HEERE; want sy hebben [17] vreemde kinderen gewonnen: [18] nu sal haer de [19] Nieuwe-maent verteeren met hare [20] deelen.

8 [21] Blaset de basuyne te [22] Gibea/ de trompette te Rama: roepet luyde [te] [23] Beth-Aven; [24] achter u/ Benjamin.

9 Ephraim sal tot verwoestinge worden/ ten dage der [25] straffe: onder de stammen Israëls/ [26] heb ick bekent gemaeckt dat [27] gewis is.

10 De Vorsten van Juda zyn geworden gelijck die de [28] lantpale verrucken: Ick sal myne verbolgentheyt/ als [29] water/ over haer uytgieten.

11 Ephraim is verdruckt/ hy is [30] verplettert met recht: want hy heeft [soo] gewilt; hy heeft gewandelt nae het [31] gebodt.

12 Daerom sal ick Ephraim zyn als eene [32] motte: ende den huyse Juda als eene [33] verrottinge.

13 Als Ephraim syne [34] kranckheyt sach/ ende Juda syn [35] geswel; so tooch Ephraim tot [36] Assur/ ende [37] hy sondt tot den Coninck [38] Jareb: maer die en sal ulieden niet konnen genesen/ noch en sal het geswel [39] van ulieden niet heelen.

14 Want ick sal Ephraim zyn als een felle leeuw/ ende den huyse Juda/ als een jonge leeuw: Ick/ Ick sal [40] verscheuren ende henen gaen; ick sal wechvoeren/ ende [c] daer en sal geen redder zyn.

15 Ick sal henen gaen [ende] keeren weder tot myne [41] plaetse/ tot dat sy haerselven schuldich kennen ende myn [42] aengesichte soecken: als haer bange sal zyn/ sullen sy my [43] vroech soecken.

8 Als of Godt seyde: ghy sult my uwen hoerdom niet verduysteren met ontkennē/ ofte bemantelē/ ick heb u al te veel op de daet betrapt.
9 Ofte/ hare handelingē en geven't niet dat sy, &c. ofte/ sy begeven haer niet [met] hare handelingen, om, &c. beyde manieren van spreken zijn oock in onse tale gebruyckelick. And. hare wercken sullen't niet toelaten, dat sy, &c. Vgel. Psal. 36.3/5. ende 55.20. ende 64.6.
a Hose. 4.12.
10 Siet bov. 4. op v. 12.
11 Hoewel sy hare afgoderye met synen naem soecken te bemantelen. Siet bov. op v. 1. ende 15.
b Hose. 7.10.
12 And. getuygt, ofte/ antwoort. alsoo ond. 7.10. de sin is: hare stoute ende hartneckige verachtinge vā alle getrouwe vermaningen ende waerschouwingen myner Propheten is soo openbaer/ datse niet en kan worden geloochent/ ende sal tegē hen staen ende als onder hare oogen/ ofte hen in't aengesichte beschamen ende tegengetuygen in myn gerichte/ tot haerer overtuyginge/ ende een bewijs/ dat sy met groot recht van my gestraft zijn. Vgel. Jes. 59.12. Jer. 14.7. Amos 6.8. Zeph. 2.10. ende eene gelijcke maniere van spreken van het contrarie. Gen. 30.33. And. Israëls heerlickheyt, hoocheyt, uyt-nementheyt, &c. V. de segen/ door welcken ick haer soo seer verhoocht hebbe/ sal haer overtuygē van hare ondanckbaerheyt.
13 Siet bov. 4.5. ende ond. 14.9.
14 *Hebr.* is gevallen.
15 Om Godt door offerhanden te paeyē/ ende hulpe van hem te verkrijgē/ maer te vergeefs. Vgel. 2. Reg. 23.21/22/26.
16 Ofte/ los-gemaeckt, vrygemaeckt, niet meer met hen willende te doen hebben/ dewijle sy hem met hare grouwelen lastich ende verdrietelick waren.
17 Uyt houwelicken met heydensche vrouwen/ tegen Godts uytgedruckte bevel. Vgel. Ezr. 9.1/2. Nehem. 13.23. Mal. 2.11. aen sulcke houwelicken was dit mede vast/ dat de kinderen in afgoderye wierden opgetrocken.
18 Al haest/ ofte/ daerom.
19 V. d'afgoderye/ die sy op de nieuwe maenden bedreven. Sommige nemen't als eene gelijckenisse van woecker ofte maent-gelt/ dat haestelick oploopt/ ende den schuldenaer verteert. Andere nemen/ een maent, voor eenen korten tijt/ als Zach. 11.8. ofte/ voor eenen gesetten sekeren tijt.
20 Ofte/ portien. V. al haer goet/ besitt ende lant. Vgel. Psal. 16.5. met d'aenteeck. sommige verstaen de offerhanden/ die in veele deelen verdeelt wierden.
21 Hier stelt hen Godt levendich voor oogen de nakende aenkomste des vyants/ wanneermen gewoon is inde naestliggende plaetsen alarm te maken.
22 Gibea ende Rama lagen beyde in Benjamin aen de grenzen van Ephraim. Siet Judic. 19. op v. 13. Dese frontier-plaetsen zijn ontwijfelick sterck ende wel beset/ ende volgens dien haren toeverlaet geweest. te Gibea hadde Saul gewoont/ Samuel was geboren te Rama. 1. Sam. 10.26. ende cap. 1. Siet oock 1. Reg. 15. 17/21/22.
23 Siet boven 4. op v. 15.
24 Hier op kanmen verstaen/ is de vyant, ofte/ daer is't te doen, T. w. in Ephraim is de vyant doende/ ende daer begint hy te verwoesten/ waer van in't volgende vs. Benjamin lach tusschen Juda ende Ephraim. daerom sommige dese woorden nemen als eene beschrijvinge der gelegentheyt van Iuda, als gelegen in't Suyden achter Benjamin: ende dat alsoo Juda oock in alarm soude raken/ met trompetten ende roepen/ gelijck de andere voorsz. plaetsen. ofte/ men kan't slechtelick aldus nemen/ achter u Benjamin, V. Benjamin blase oock alarm/ na/ ofte/ achter u/ om te kennen te geven/ dat d'alarmen van d'eene plaetse souden voortgaen tot d'andere/ ende malkander volgen.
25 Ofte/ bestraffinge. V. ter tijt als ick het oordeel (waer van boven v. 1.) over haer spreken ende uytvoeren sal.
26 Ofte/ make ick bekent, Dat is/ ick voorsegge opentlick/ dat seker ende gewis is/ ende sonder faute geschieden sal/ op dat sy mogen weten/ wanneer't geschiet/ dat ick de Heere ben. And. ick heb de trouwe bekent gemaeckt. V. myne trouwe aen Israel betoont door veelvoudige waerschouwingen van hare aenstaende verwoestinge/ indien sy haer niet en bekeeren.
27 And. dat sy gewis is. sy, T. w. de voorseyde ende gedreychde straffe.
28 Dat Godt scherpelick vervloeckt ende verboden hadde. Deut. 19.14. ende 27.17. Job 24.2. Prov. 22.28. Dierghelijcks deden de Regenten van Juda ter tijt van Achaz/ als sy de palen des reynen godtsdienstes/ van Godt gestelt/ ende van de vroome Coningen bewaert/ verruckten/ ende de palen hares ampts te buyten gingen/ ende alles voorts in verwerringe brachten/ het welcke op de verwerringe der Religie door Godts rechtveerdich oordeel plach te volgen. Siet 2. Reg. cap. 16. ende sulcks treckt met sich eenen Sundtvloet van Godts toorn/ die alles overloopt/ ende in verderf stelt.
29 Siet Psal. 79. op v. 6.
30 Ofte/ verkneuselt, in stucken gebroken, ofte/ gestooten. *Hebr.* een gepletterde des rechts. d'eenvoudichste sin deser woorden schijnt te zijn/ dat hen dit alles rechtveerdichlick sal overkomen nae hare verdiensten: waer op de volgende woorden bequaemlick passen. Sommige nemen't aldus/ dat Ephraim/ die te vooren over andere gewoon was te richten/ sal moeten lijden/ dat andere over hem recht spreken/ ende hem in't gerichte verpletteren.
31 Syns Conincks Jerobeams/ die de stichter der grouwelicke afgoderye/ ende aller gevolchde ongeboondenheyt geweest is/ ende dien syne successeurs hebben nagevolcht. 'Tis hen genoech geweest/ dat haer Coninck sulcks geboot/ daer op zijn sy onbeschroomt ende met lust voortgegaen/ sonder op Godt ende syner Propheten waerschouwinge te letten. And. aldus/ hy heeft gewillichlick gewandelt, ofte/ hy heeft willen wandelen nae het gebodt, ofte bevel. *Hebr.* hy heeft gewilt, hy heeft gewandelt, &c. Siet Psal. 45. op v. 5.
32 Siet Job 13.28. Psal. 39.12. Prov. 12.4. ende 14.30. Jesa. 50.9. ende 51.8.
33 Ofte/ vervuylinge, wormsteeckicheyt. dat is/ gelijck de kleederen door de motten/ ende andere dingen door verrottingen ofte den worm allenckens worden verteert/ alsoo sal ick dese beyde volcken door myn straffen allenckens verteeren/ het welcke aen beydē/ eerst aen Israel/ daerna aen Juda/ alsoo geschiet is.
34 Al dit voorseyde quaet/ ende nakende perijckel gevoelde/ ofte merckte.
35 Vergel. Obad. 7.
36 Tot Pul, den Coninck van Assyrien/ om dien van vyant tot vrient ende helper te maken/ door geschencken: dewijle dit schijnt te sien op de historie van den Coninck Menahem. 2. Reg. 15.19/ &c. Siet wyders onder 7.11/ &c.
37 Dit duyden sommige op Juda/ uyt vergelijckinge met het voorgaende (siet 2. Reg. 16.7.) ende volgende v.
38 Vergl. ond. 10.6. uyt welcke plaetse afgenomen wort dat dit een naem moet geweest zijn van seker Coninck in Assyrien/ (als oock sommige Chronijckschrijvers hebben) ofte in't gemeen een naem/ dien de Joden ende Israeliten die uytlantsche Coningen gewoon waren te geven/ welcker hulpe ende bescherminge sy/ uyt mistrouwen op Godt/ versochten: Iareb is in't hebreeusch soo veel als/ hy sal twisten, rechten, pleyten. V. de sake voor ons opnemen ende uytvoeren. Vgel. Jud. 6.31/32. met d'aenteeck.
39 Alsoo dat hy't van u wechneme/ dat ghy't quijt wordet. And. sal de wonde [van niemant] uyt ofte/ van u heelen.
40 Ofte/ rooven Vgel. ond. 6.1.
c Hose. 2.9.
41 Menschelick van Godt gesproken/ die geseyt wort neder te dalen, wanneer hy yet bysonders op aerden werckt/ ofte syne oordeelen uytvoert/ ende weder in sijne plaetse te keeren, ende sich stille te houden/ als hy de menschen in elende laet/ ofte niet en verlost/ tot dat sy haer bekeeren/ ende synen tijt daer zy: Vgel. Gen. 11.7. Jesa. 26.21. ende 18.4/ &c.
42 Siet 2. Chron. 7. op v. 14. ende 11. op v. 16.
43 V. met grooten vlijt/ yver/ ende tijdelick. Siet Job 7.21. ende 8.5. Prov. 7.15. Psal. 5.4. met d'aenteeck. ende Vgel. Jerem. 29.12/13/14. Dan. cap. 9. ende de boecken Ezre ende Nehemie/ ende voorts den tijt des Nieuwen Testaments/ specialick Matt. 11.12/ &c.

Het vj. Capittel.

De boetveerdige Israeliten worden in-gevoert malkanderen vermanende tot bekeeringe/ met vertrouwen van Godts genade/ v. 1/ &c. Godts klachte over Israels onbestandicheyt in 't goede/ ende hartneckicheyt in't quade/ 4.

1 [1] KOmet ende laet ons wederkeeren tot den HEERE; want hy heeft verscheurt/ ende hy sal ons [2] genesen: hy heeft [3] geslagen/ ende hy sal ons [4] verbinden.

2 Hy sal ons nae twee dagen [5] levendich maken: op den derden dach sal hy ons doen verrijsen/ ende wy sullen voor syn aengesichte [6] leven.

3 Dan sullen wy [7] kennen/ wy sullen vervolgen/ om den HEERE te kennen; syn [8] uytganck is [9] bereyt als de [10] dageraet: ende hy sal [11] tot ons komen als een [12] regen; als de [13] spade regen [ende] vroege regen [14] des lants.

4 [15] Wat sal ick u doen/ ô Ephraim; wat sal ick u doen/ ô Juda? dewyle uwe weldadicheyt is als eene [16] morgen-wolcke/ ende als een vroech-komende dauw/ die henen gaet.

5 Daerom heb ickse [17] behouwen door de Propheten: ick hebse [18] gedoodt door de redenen myns monts: ende [19] uwe oordee-

1 Sommige hechten dese woorden aen het laetste van het voorgaende capittel/ als zijnde een onderlinge aensprake ende vermaninge tot bekeeringe/ die de geloovige alsdan tot malkander sullen gebruycken.
2 Dat Assur noch Iareb niet doen en konde/ bov. 5.13. siet wyders Psal. 30. op v. 3.
3 Vergel. Ezec. 7.9. met d'aenteeck.
4 Siet Job 5.18. Psal. 147.3.
5 Want sy/ (Ephraim ende Juda bov. 5.14.) waren als doode ende begravene/ ter tijt als sy nae Assyrien ende Babel waren wech gevoert: (gelijck wy alle geestelick doot waren door de sonde/ sulcks dat de verlossinge was gelijck eene opweckinge uyt den dooden. Siet Ezech. 37. Jesa. 27.19. met de aenteeck. gelijck nu de verlossinge uyt Babel een voorbeelt was van onse geestelicke verlossinge door Christum, alsoo konnen dese schoone Euangelische woorden van dit ende het volgende vs wyders bequamelick geduyt worden op de verrijsenisse onses Salichmakers ende hoofts Iesu Christi, ten derden dage/ ende op de heerlicke vruchten die 't gantsche lichaem Christi, dat is/ syne kercke/ daer van geniet. Siet Rom. 6.8/11. Coloss. 2.13. ende 3.1/2/3/ &c.
6 Als nieuw geborene kinderen/ een nieuw mensche/ nieuwe creature/ sullen wy in syn huys onder syne vaderlicke gunste/ gelucksalichlick leven ende met vreuchde wandelen in nieuwicheyt des levens/ heylicheyt ende gerechticheyt/ hier/ ende hier na in eeuwicheyt. Siet Genes. 17.1. Psal. 4.7. Ezech. 16.6. met d'aenteeck. item Rom. 6.8/11. 1. Petr. 2.2. Ephes. 2.15. ende 4.24. 2. Cor. 5.17. Gal. 6.15. Rom. 6.4. Luc. 1.75. 2. Cor. 5.15. 1. Thes. 4.17. ende 5.10.
7 Siet van sulcke t'samen-voeginge van twee woorden Ps. 45. op v. 5. De sin is/ wy sullen door des Heeren genade alsdan hem ende synen Messiam kennen/ ende yverichlick yveren ende sorge daer voor dragen/ dat wy in kennisse mogen toenemen ende wassen/ tot dat wy eyndelick na desen de volmaecktheyt bekomen. Siet boven 2.20. 1. Corint. 13.9/10. ende Vgel. hier mede haren voorigen staet bov. 4.1/6. ende 5.4.
8 V. opganck/ als wanneer de Sonne/ gelijck een Bruydegom uyt syne slaepkamer uyt gaet: (Psal. 19.6.) verstaet de aenkomste Godts tot de verlossinge syns volcks uyt de Babylonische gevanckenisse/ ende des Heeren Christi, tot onser geestelicke verlossinge.
9 Ofte/ gericht, geschickt.
10 Soo aengenaem ende lieflick/ item soo seker ende vast/ als het aenbreken des daechs/ ende het rijsen der Sonne/ na de nachtelicke duysternisse.
11 Ofte/ voor ons, tot onsen besten.
12 V. na eene lanckduerige droochte/ wanneermen seer nae regen verlangt heeft. Vgel. Job 29.23. item Deut. 32.2. Psal. 72.6. ende Ezech. 34.26.
13 Siet Deut. 11. op v. 14. de sin is/ dat Godt niet en sal feylen/ om syne weldadicheyt aen syne kercke te bewijsen ende te vervolgen/ telckens op synen tijt/ ende specialick syn genaden-werck door Christum.
14 Ofte/ der aerde.
15 Als of de Heere seyde: hoe kan ick u anders doen/ als ick u dagelijcks dreyge? hoe soude ick u konnen verschoonen? hier komt Godt weder tot de straf-predicatie/ als het gevolch van den text uytwijst.
16 Die haest opkomt ende weder vergaet. Vgel. ond. 13.3. Godt wil seggen/ datse somtijts haer gelieten ende eenen schijn gaven/ als ofse haer wilden bekeeren/ maer dat selfs dien schijn terstont weder verdween: soo verre wast van daer/ datse haer datelick souden bekeeren.
17 V. hardelick ende scherpelick bestraft ende gescholden/ gebruyckende (alsmen seyt) eene scherpe harde vyle/ tot eenen harden quast.
18 V. allen troost ende hulpe ontseyt/ ende ter contrarie het oordeel des doots/ ofte eens doodlicken verderfs/ aengeseyt. Siet Jerem. 1. op v. 10/ &c.
19 Verst. de oordeelen/ vonnissen/ ofte straffen/ die ick over u ô Ephraim ende Juda/ wil laten gaen/ *Hebr.* uwe oordeelen sal, &c. V. elck oordeel/ dat ghy door u veelvoudich ende lanckduerich sondigen voor ende na verdient hebt.

T len

len sullen [20] voort-komen [aen] 't licht.

6 [21] Want [a] ick hebbe lust tot weldadicheyt / ende [22] niet tot offer: ende tot de kennisse Godts / meer dan tot brand-offeren.

7 Maer sy [b] hebben het [23] verbont overgetreden / als [24] Adam: [25] daer hebben sy trouwloosllick tegen my gehandelt.

8 [26] Gilead is eene stadt van werckers der ongerechticheyt: sy is [27] betreden van bloet.

9 Gelijck de [28] benden der straetschenders op yemant [29] wachten / [alsoo] is het geselschap der [30] Priesteren; sy moorden [op] den wech nae [31] Sichem: waerlick / sy doen [32] schendelicke daden.

10 Ick sie eene [33] afschouwelicke sake in den huyse Israëls: aldaer is Ephraims hoererye / Israël is verontreynicht.

11 Oock heeft [34] hy u / ô Juda / eenen [35] oogst geset: als ick de [36] gevangene mijns volcks [37] wederbrachte.

20 D. sullen ten laetsten uytbreken / voor den dach komen ende in 't openbaer voor al de werelt over uwe openbare sonden geoeffent / ende voor rechtveerdich bekent worden. Vgel. de maniere van spreken met Job 12, 22. ende 28, 11. Mic. 7, 9. Zeph. 3, 5. Dit schijnt d'eenvoudichste oversettinge deser woorden te zijn. And. ende, (ofte / op dat) uwer oordeelen licht sal voort-komen.

21 Als of Godt seyde: Ghy soudt mogen seggen / dat ghy immers niet en faillieert in 't offeren / volgens mijn gebodt: maer (wil Godt seggen) 'tis u genoech bekent / wat ick dien aengaende u geboden ende geleert hebbe / als volcht. Vergel. Mich. 6, 6/7/8.

a Matt. 9, 13. ende 12, 7.

22 Dat is / meer dan tot offer / niet tot offer alleen / als in 't volgende lidt geseyt wort: (Vgel. Genes. 32, 28. 1. Sam. 15, 22. Prov. 10, 8. Jerem. 7, 22. ende 16, 14. met d'aenteeck.) ofte simpelick niet tot offer. T. w. een huychelsch offer / het uyterlick offer in sich selven / sonder geloove ende boetveerdicheyt / (Vgel. Psal. 50, 12/13/14/15. Jes. 1, 11/&c.) ende van voorts / meer dan, in 't volgende. D. ende niet tot brantofferen / in gelijcken verstande / als te vooren: (Vgel. Luc. 18, 14.) soo dat het volgende verklaert worde door 't voorgaende. beyde manieren van spreken zijn inde Schrifture van dese materie gebruyckelick: want somtijts wort het uytwendige (als oock in sijn graed van Godt ingestelt zijnde) met het inwendige vergeleken / somtijts in sich alleen ende sonder het inwendige aengemerckt ende simpelick verworpen / ja seer hefich gescholden / als eene trouwloose verbont-brekinge / gelijck hier oock in 't volgende. b Hose. 8, 1. 23 Dat ick met hen / ende sy met my gemaeckt hadden / door tusschen komen van offerhanden. Siet Psal. 50. op v. 8. 24 Volgende de voetstappen hares eersten voor-vaders / die / hoewel overvloedichlick van my begaeft ende gesegent zijnde / nochtans mijn gebodt overtradt ende van my afviel. Vgel. Job 31, 33. ende Jes. 43, 27. met d'aenteeck. And. als menschen. D. als lichtveerdige lieden plegen te doen, ofte / als eens menschen. T. w. verbont. D. als offe met een slecht mensche / ende niet met my / den Almachtigen ende rechtveerdigen Godt / te doen hadden. 25 D. daer in / inde substantie des verbonts ende Godts-diensts my bespottende met hare huychelsche offeren / die sy my hebben willen overdringen / als offe daer mede den verbonde hadden voldaen. And. daer, T. w. in mijn heylich lant / dat ick hen hadde gegeven / om my daer in te dienen / ende gehoorsaem te zijn. 26 Dit wort by sommige gehouden voor Ramoth Gileads, in de stamme Gad, zijnde eene stadt der Leviten / ende verordineert tot eene vry-stadt / aen de Oost-zijde van de Jordane / maer onder decksel van dien / geworden eene speloncke van moetwillige doot-slagers ende Moordenaers. Siet Deut. 4, 43. Josu. 20, 8. ende 21, 38. nochtans wort in sommige kaerten eene stadt met den name van Gilead gestelt aen 't geberchte Gileads / daer Laban Jacob achterhaelde / waer van de verstandige leser kan oordeelen. sommige setten 't over: elcke stadt van Gilead [is eene stadt] van, &c. ofte / Gilead is [als] een stadt, &c. D. 'tgantsche lant Gilead is als een eenige stadt / vereenicht in boosheyt / ende daerom gestraft. siet 1. Reg. 15, 25/29. 1. Chro. 5, 25/26. 27 D. vol van moorderyen / so dat de voetstappen des bloets (om soo te spreken) over al staen. Dit schijnt de eenvoudichste sin deser woorden te zijn. Vgel. ond. 12, 12. 2. Reg. 21, 16. 28 Ofte / stroopende benden, struyckroovers / &c. die in die landen vermits de geberchten ende woestijnen vele waren / insonderheyt by vervalligen staet des lants. 29 Om den reysenden man af te setten / te moorden ende te plunderen. 30 Ofte / Regeerders der Officieren, soo kerckelijcke als politijcke. Siet bov. 4. op v. 9. 31 Ooch eene stadt der Leviten, ende eene vrystadt, aen de west-zijde van de Jordane / in Canaan. Josu. 21, 21. Siet wijders van Sichems gelegentheyt Judic. 8, 31. ende 9, 25. met d'aenteeck. waer uyt blijckt / dat aldaer de roovers op de hoochten der bergen plachten te loeren / op de gene die op de heer-straten voorby reysden: Soo deden nu de Priesteren / gestijft door de godtloose Regenten. Een grouwelick gevolch van Afgoderye. Vgel. bov. 5, 1/2. met d'aenteeck. And. [nae] de wijse van Sichem: item / met [eenen] schouder, D. eendrachtelick. siet Zephan. 3, 9. 32 D. sy en vergrijpen haer niet uyt roeckeloosheyt / haesticheyt ofte onbedachtsaemheyt / maer bedrijven sulcke grouwelicke schelmstucken met voorbedachten opset / daer 't Hebr. woort op siet. 33 Vergel. Jerem. 5, 30. ende 18, 13. ende 23, 14. 34 N. Ephraim. 35 'Tschijnt dat Godt hier wil seggen / dat de 10 stammen (van welcker godtloosheyt in 't voorgaende gesproken is) een quaet zaet der Afgoderye onder die van Juda gezaeyt / ofte / eene plante, tack, loote, affetsel daer van mede gedeelt hebben / waer van Juda niet dan verdriet ende elende heeft inge-oogst: gelijck gebeurt is ten tijde des Conincks Achaz / wanneer Godt / op Juda vertoornt zijnde / haer door Pekah den sone van Remalia / Coninck van Israel / liet vallen / so datter hondert ende twintich duysent van Juda doot geslagen / ende twee hondert duysent vrouwen / sonen ende dochteren gevanckelick wierden wech-gevoert nae Samaria / met grooten roof. Alsoo strafte Godt Juda door Israel selfs / wiens exempel sy in Afgoderye begosten na te volgen. siet 2. Chro. 28, 5/6/ &c. ende Vgel. de maniere van spreken met Jer. 51, 33. Joel 3, 13. Apoc. 14, 15. 36 *Hebr.* gevanckenisse mijns volcks. T. w. van Juda. 37 Door de vermaninge des Propheten Oded, die den Israeliten / by de stadt Samaria, ried / dat sy de gevangene van Juda wel tracteren / ende weder los nae hare woonplaetsen souden laten gaen. want of wel Godt vertoornt was op Juda / om datse Israels afgodische wegen mede begonnen in te gaen / soo was nochtans sijn toorn meer ontsteken over Israel / niet tegenstaende dese victorie / die Godt hen / voor desen tijt / om Juda door Israel selfs te tuchtigen / hadde verleent. Siet 2. Chron. 28, 9/&c. Sommige meenen / om dat het wenden der gevanckenisse, ofte / het wederbrengen der gevangene van Godts volck dickwijls gebruyckt wort van de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse / ende voorts vande geestelicke verlossinge ende den genaden-tijt des Messie / dat Godt daer van hier oock prophetceert / ende setten 't aldus over / nochtans, ofte / evenwel sal Juda u (ô Israel / hoe seer ghy oock nu vervallen ende bedorven zijt) eenen oogst / ofte / plante setten. T. w. van bekeeringe ende geloove / als ick de gevangene mijns volcks sal wederbrengen, ofte doen wederkeeren. door de predicatie des Euangeliums / die uyt Juda ende Zion door Christum ende sijne Apostelen / &c. sal uytgaen. Siet Jesa. 2, 3/ &c. ende Vgel. Joh. 4, 4/5/20/29/30/39/41/42/ &c.

Het vij. Capittel.

Godt klaegt wijders over de gemeyne hitticheyt in allerley grove sonden / die soo te hove onder de Grooten / als onder den gemeynen man / d'overhant hadden / als te weten / valscheyt / stelen / rooven / boosheyt / leugen / godtloose verbintenissen / dronckenschap / spotterye / ende heydensche verbonden / v. 1/ &c. vergeselschapt met eene domme hoovaerdye / verstocktheyt ende ongevoelicheyt / 8. Voorseyt haer sijne rechtveerdige straffen / 12. wijder klachte over hare huychelye / ende onbekeerlickheyt / 13/14/ &c.

1 TErwijlen ick Israël [1] genese / so wort Ephraims ongerechticheyt [2] ontdeckt / mitsgaders de boosheden van [3] Samaria; want sy wercken [4] valscheyt: ende de dief [5] gaetter in / de [6] bende der straetschenders stroopt daer buyten.

2 Ende [7] sy en seggen niet in haer herte / [dat] ick aller harer boosheyt gedachtich ben: nu [8] omcingelen haer hare handelingen / sy zijn [9] voor mijn aengesichte.

3 Sy [10] verblijden den Coninck met hare boosheyt / ende de Vorsten met hare leugenen.

4 Sy bedrijven al te samen overspel; sy zijn gelijck een [11] back-oven die heet gemaeckt is van den backer: [die] ophoudt van wacker te [12] zijn / na dat hy den deech heeft gekneedt / tot dat het doorgesuert zy.

5 [13] 'Tis de dach onses Conincks; De Vorsten maken [14] [hem] kranck [15] [door] verhittinge van den wijn: hy [16] streckt sijne hant voort met de spotters.

6 [17] Want sy [18] voeren haer herte aen / als eenen back-oven / tot hare lagen: haerlieder [19] backer slaept den gantschen nacht; 's morgens brandt hy als een vlammende vyer.

7 Sy zijn al te samen [20] verhittet als een back-oven / ende sy verteeren hare [21] Richteren: alle hare Coningen [22] vallen; daer en is niemant onder hen die tot my [23] roept.

8 Ephraim / die [a] [24] verwerret sich met de volcken: Ephraim [25] is een [26] koeck / die [27] niet is omgekeert:

9 [28] Vreemde verteeren [29] sijne kracht / ende hy en merckt het niet: oock is de [30] graeuwicheyt op hem verspreydt / ende hy en merckt het niet.

10 [b] Dies sal de [31] hoovaerdye Israels in sijn aengesichte getuygen: dewijle sy haer niet bekeeren tot den HEERE haren Godt /

1 D. besich ben door mijne Propheten / om de tien stammen tot bekeeringe te vermanen / ende hen tot geestelicken ende lichamelicken welstant te brengen. Siet Psal. 30. op v. 3. ende onder 11, 3.

2 D. so bevint sich / dat de wortel ende de oorspronck aller boosheyt ende ongebondenheyt tegen de eerste ende tweede tafel / is inden stam Ephraim / ende principalick in 't Conincx hof te Samaria. ofte / hare boosheyt wort ontdeckt / door hare weder-strevicheyt tegen alle mijne vermaningen / sulcks datse haer toonen ongeneeslick.

3 Siet 1. Reg. 16. op v. 24.

4 D. allerley afgoderye ende huychelerye / zijnde enckel bedroch ende valscheyt / waer door sy het verbont met my breken: Siet Psal. 44, 18/21. handelende van gelijcken valschelick met den naesten. siet Lev. 19, 11.

5 Stelen / rooven ende moorden is binnen ende buyten vry / ende heeft d'overhant / soo dat beyde tafelen van Godts wet verbroken zijn.

6 Siet bov. 5. op v. 1/2.

7 D. sy en dencken niet eens dat ick sulcks alles sie ende soecken sal.

8 Als touwen / haer benaeuwende ende verstrickende / soo datse niet sullen konnen ontkomen: ofte / als dienaers van Justitie / om haer als misdadige / te vangen / ende voor 't gerichte te stellen / waer van sy nu (D. al haest) de waerheyt sullen bevinden.

9 Naeckt ende bloot / sy zijn my alle bekent / ende ick salse ter hant nemen / om daerop te letten / ende recht te doen.

10 De godtloosheyt des Conincks ende sijner Vorsten was soo groot / datse vreuchde ende vermaeck namen inde grouwelicke boosheyt der Priesteren ende des volcks / als dienende tot stijvinge der Afgoderye / daer in sy de vasticheyt hares staets stelden / sulcks het volck wetende / maeckten 't soo gelijck haer Coninck het geern hadde / hoe erger hoe liever.

11 Sy zijn soo verhit in afgoderye ende de aenklevende sonden / als een brandende ofte gloeyende oven / ende evenwel soo ongevoelich ende soo sorchloos daer over / als de slapende backer. Siet v. 6. 12 Ofte / wacker te maken. D. hy slaept selfs / ende laet alles slapen / ende in ruste / tot datmen 't broot in den oven sal steken / wanneer 't deech genoech geresen ende doorsuert is. alsoo laten sy den suerdeessem der boosheyt voortgaen / ende den oven der afgoderye heet worden / tot dat alles nae haren sin / op 't alder erchste / gestelt zy. Vgel. Matt. 16, 12. Luc. 12, 1. And. aldus; die heet gemaeckt wort van den backer, als hy ophoudt van op te wercken (T. w. de gene die backen sullen) na datmen den deech heeft gekneedt, tot dat het doorsuert is. 13 Dit kannmen nemen als woorden der Vorsten ende hovelingen. And. [op] den dach onses Conincks, maken de vorsten hem kranck. Door des Conincks dach kanmen verstaen den dach sijner geboorte, als Genes. 40, 20. ofte / krooninge / ofte eenen Feest-dach van hem aengestelt tot der kalveren dienst. siet 1. Reg. 12, 32/33. ende Vgel. Job 1, 4. met d'aenteeck. Mat. 14, 6. 14 Den Coninck: uyt het voorgaende ende volgende. And. maken haer selven kranck. 15 D. door heete wijnteugen, ofte door 't suppen van heeten wijn. And. [met] vlesschen van wijn. 16 Als hy kranck is van den wijn / dan slaet hy op met spotters ende bootsmakers / die hem den tijt ende de wijn-kranckte sullen verdrijven: ofte / wanneer hy droncken is / so doet hy sulcks / so, dat het hof vol van ydelheyt / ende godtloosheyt is. van spotters siet Psal. 1. op v. 1. Pro. 1, 22. ende 9, 7/&c. 17 Ofte / sekerlick, gewislick. 18 *Hebr.* Eygentl. doen haer herte naederen. D. sy geven sich daer op / drijven / yveren / stoocken ende hitzen haer selven aen / om in 't heymelick lagen te leggen den genen / die haer tegen zijn / ende die door practijcken in lijden / verdriet ende om 't leven te brengen / 'tzy datse hare godtloosheyt niet toe en staen / ofte andersins eenen haet op haer hebben. 19 Hier door verstaen sommige den Coninck / die 't beleyt ende bestier van alle boose vonden sijnen Vorsten ende Raets heeren bevele / ende als hy d'uytvoeringe daer van in vollen swange siet / sijn plaisier ende lust daer in scheppe: ofte / terwijlen hy slaept / so zijn sijne Vorsten met hare complicen doende / om tegen hem te conspireren, (waer van in 't volgende v.) ende / eer de Coninck daer op denckt / sulckx in 't werck stellen / settende alles (om soo te spreken) in vyer ende vlamme. 20 In boosheyt ende godtloosheyt. 21 D. hare Coningen / Vorsten / ende Regenten / als de volgende woorden verklaren / ende onder v. 16. Vgel. Judic. 2. op v. 16. 22 D. worden om 't leven gebracht / d'een conspireert tegen den anderen / ende slaet hem doot. Siet Genes. 14. op v. 10. ende de historie hier van. 2. Reg. 15, 8/&c. tot v. 32. also onder v. 16. 23 Die my kent / ende om genade ende hulpe aensoeckt. Vgel. ond. v. 10/13/14. a Psal. 106, 35. 24 Door Heydensche houwelicken / gemeenschap van afgoderye ende andere sonden / item ongeoorloofde verbonden. Siet boven 5, 7/13. ende onder v. 11/&c. 25 D. gelijck een koeck. 26 Siet van 't Hebr. woort Genes. 18. op v. 6. 27 Ende volgens halfgaer / die de hongerige Assyriers evenwel sullen verslinden: ofte / aen d'eene zijde verbrant / aen d'andere raeuw / ofte ongaer / ende over sulcks onsmaecklick ende bedorven / niet veel deugende (alsmen seyt) noch om te houden / noch om wech te werpen / gelijck een koeck moet worden / wanneerse op 't vyer ofte de koolen versuymt ende niet waergenomen en wort. Dese gelijckenisse wort verscheydentlick verklaert / ende op Ephraim gepast. uyt het voorgaende ende navolgende schijnt / dat Godt wil seggen / Ephraim hebbe sijnen eygenen geestelicken ende lichamelicken welvaert verwaerloost / ende nae buyten tot de Afgodische Heydenen loopende / om by de selve sijne behoudenisse te soecken / zy hy door der selver gemeenschap soo bedorven / dat hy naeuwlicks eenich fatsoen / ofte reuck ende smaeck (alsmen seyt) meer en hadde / als een koeck die half raeuw half verbrant / ofte / geheel doorbrant ende verschrockt is. Sommige duyden 't op de onbekeerlickheyt / niet tegenstaende Godts straffen / waer van v. 10. 28 Siet exempelen 2. Reg. 15, 19/20. item aldaer v. 29. 29 Ephraims. 30 D. hy wort swack ende machteloos / ende heefter geen gevoel van: gelijck oude lieden die over al graeuwe hayren krijgen: nochtans blijft hy even stout ende hartneckich / als volcht. b Hose. 5, 5. 31 Om datse in desen haren elendigen toestant noch soo ongevoelich / opgeblasen ende stout tegen my zijn: siet boven 5, 5. met d'aenteeck.

ren Godt /

ren Godt/ noch hem soecken in allen desen.

11 Want Ephraim is als eene [32] botte duyve / sonder [33] herte: sy roepen [34] Egypten aen/ sy gaen henen tot [35] Assur.

12 Wanneer sy sullen henen gaen / sal ick mijn [36] net over haer uytspreyden / ick salse als vogelen des hemels doen [37] nederdalen: Ick salse [38] tuchtigen/ [39] gelijck gehoort is in hare vergaderinge.

13 Wee haer/ want sy zijn van my [40] afgeswoorven; verstooringe over haer / want sy hebben [41] tegen my overtreden: Ick [42] soudse wel verlossen / maer sy spreken [43] leugenen tegen my.

14 Sy en roepen oock niet tot my met haer [44] herte / wanneer sy huylen op hare legeren: [45] om koorn ende most [46] versamelen sy sich/ [maer] sy [47] wederstreven tegen my.

15 Ick [48] hebse wel getuchticht/ [ende] haerlieder armen [49] gesterckt: maer sy dencken [50] quaet tegen my.

16 Sy [51] keeren sich/ [maer] niet [tot] den Alderhoochsten / sy zijn [c] als een [52] bedriechlicke boge: hare [53] Vorsten vallen door 't sweert/ van wegen de [54] gramschap harer tonge: Dit is haerlieder [55] bespottinge in [56] Egyptenlant.

32 D. domme, slechte, simpele duyve, om datmense verlocken/ verleyden ende bepraten kan/ alsoo mē wil/ stellende haer allesins tot eenen spot/ dit woort in't volgende verklaert.
33 D. verstant, siet Job 9. op v. 4.
34 Siet 2. Reg. 17. 3/4. ende boven 5. 13. ende onder 8. 9. ende 12. 1.
35 D. Assyrien/ ofte den Coninck van Assyrien.
36 D. ick salse vangen/ verstricken/ ende ruineren door hare tractaten ofte handelingen met Egypten ende Assur / gelijck men de vogelen bevaet/ vangt ende verstrickt door 't net. Vgl. Job 19. 6. Ezech. 12. 13. ende 17. 20. ende 19. 8. ende 32. 3. met d'aenteeck.
37 Daer sy om hooge meenen te vliegen.
38 Met straffen ende plagē. siet Prov. 7. op v. 22.
39 *Hebr.* nae de hooringe, ofte/ 't gehoor van, ofte/ aen, in hare vergaderinge. D. gelijck ick haer opentlick in mijne wet ende door mijne Propheten in hare byeenkomsten voor de gemeente / hebbe aengeseyt / ende gedreycht. Siet 2. Reg. 17. 13.
40 Hier en daer afgodische ende vleeschelicke hulpe soeckende/ swervende als een verbijsterde vogel/ die nergens ruste en vint. Siet 1. Reg. 8. 50. ende 12. op v. 19. item Jere. 2. 8/29. ende vgel. ond. 8. 1. ende 14. 10.
41 Ofte / zijn van my afgevallen.
42 Ofte/ ick hebse wel verlost. ofte/ ick verlosse haer wel, ofte / als ickse verlosse, &c. so, &c. Siet 2. Reg. 14. 25/26/27/28.
43 Wat hen goets van my geschiet/ daer van geven sy valschlick haren afgoden de eere: ofte / sy beloven wel bekeeringe ende danckbaerheyt/ maer en dencken 't niet.
44 Haer bidden ende kermen tot my/ is enckel huychelerye/ 'tis maer een gehuyl/ uyt verdriet/ murmureeringe/ ende onverduldicheyt / sonder geloove ende bekeeringe. Sommige meenen/ dat het volgende woort legeren, ofte/ bedden, siet op de plaetsen (als hoochten/ Tempelen/ &c.) harer afgoderye/ die een geestelick overspel is. Siet Jesa. 57. 7/8. met d'aenteeck. waer op het volgende woort versamelen, niet qualick en past. Vgel. oock Ezech. 23. 41.
45 And. [wanneer] sy haer om koorn ende most versamelen [ende] tot my keeren.
46 Om sulcks van my te verkrijgen / maer metter daet bewijsen sy alle wederspannicheyt tegen my. And. maken sy haer selven insnijdingen. T. w. in haer vleesch/ nae de wijse der heydenen ende afgodendienaers. Siet 1. Reg. 18. 28. met d'aenteeck.
47 And. sy wijcken van my af, ofte/ wijcken af tegen my. T. w. rebellerende/ dewijle sy even seer blijven hangen aen hare afgoderye/ selfs wanneerse koorn ende most van my quansuys versoecken.
48 Met woorden ende slagen. And. ick binde ende stercke hare armen. T. w. als een goet chirurgijn ende medicijn-meester pleecht te doen. Vgel. v. 1.
49 D. matichlick gekastijt/ gevende haer noch kracht om de kastijdinge te verdragen / ofte alsoo / dat ickse niet en verteerde: ofte / als ick besich was om haer te cureeren / door mijne heylsame tucht / so voechde ick my nae haer vermogen/ ondersteunende haer met noodige krachten / ende hare swackheden dragende. ofte/ ick kastijdde se wel/ maer onderhielt haren staet, datse niet te gronde en gingen.
50 Mijn goet-doen vergelden sy my / (in plaetse van danckbaerheyt) met quade practijcken tegen my: practizerende hoe sy haren bouwvalligen staet/ sonder my ende tegen alle mijne waerschouwingen ende dreygementen/ evenwel/ als tot mijnen hoon ende spijt/ noch souden mogen vast maken door afgodische/ vleeschlicke en heydensche hulpe/ daer sy my schuldich waren te dancken voor al 't gene datter noch van haren staet overich en behouden is. waer op het volgende mede siet.
51 Sy loopen vast over al/ hier en daer/ maer tot my/ by welcken haer heyl te soecken is/ en komen sy niet. Vgel. ond. 11. 7. ofte/ sy toonen somtijts eenen schijn van bekeeringe / maer sy en bekeeren haer niet in der daet. Vergel. bov. 6. 4. met d'aent. and. simpelick aldus: sy bekeeren haer niet tot den Alderhoochsten.
c Psal. 78. 57.
52 *Hebr.* boge des bedrochs. Siet Psal. 78. 57. met d'aenteeck. de sin is/ daer sy haer tot my behoorden te bekeeren / gaen sy geheel andere wegen: daerom varen sy oock/ als volcht.
53 Siet bov. op v. 7.
54 D. om datse mijne Propheten / ende volgens my selven/ met bitterheyt ende toornicheyt bejegenen: Vgel. Psal. 73. 9. ofte / om datse malkanderen schelden/ bitter/ ende scherp toespreken / so conspireert d'een tegen den anderen / ende brengen malkanderen om den hals/ als bov. v. 7.
55 D. d'oorsake haerder bespottinge.
56 Daer sy hulpe soecken / ende groot credijt meenen te hebben.

Het viij. Capittel.

Godt verkondigt Israel des vyants aenkomste / die haer vervolgen/ uytroeyen / wech-voeren / ende hare lant-vruchten verteeren sal / om datse Godt / sijn verbont / wet / ende alle heylsame leeringen/ in somma / het goede / hebben vergeten / verlaten/ veracht / een eygen Coninckrijck sonder Godt op-gericht / allerleye afgoderye/ huychelschen Godts-dienst/ ende insonderheyt den versoepelicken kalver-dienst / ende heydensche verbonden gesticht ende gesocht hebben/ v. 1/ &c. Godt dreygt oock Juda/ 14.

1 De [1] basuyne aen uwen [2] mont; [3] [hy komt] als een [a] [4] arent tegen het [5] Huys des HEEREN: om dat sy mijn [b] verbont hebben overtreden/ ende zijn tegen mijne wet [6] afvallich geworden.

2 [Dan] sullen [7] sy tot my [8] roepen: Mijn Godt / [9] wy Israël / kennen u.

3 Israël heeft het [10] goede verstooten: De [11] vyant sal hem vervolgen.

4 Sy hebben Coningen gemaeckt/ maer niet [12] uyt my: sy hebben [13] Vorsten gestelt/ maer ick en hebb'et [14] niet gekent: van haer silver ende haer gout hebben sy voor haerselven [15] Afgoden gemaeckt/ [16] op datse uytgeroeyt worden.

5 U [17] kalf / ô Samarja / heeft [18] [u] verstooten; mijn toorn is tegen hen ontsteken: hoe lange sullen sy de [19] reynicheyt niet [20] verdragen?

6 Want [21] dat is oock uyt Israël; een werckmeester heeft'et gemaeckt/ ende het en is geen Godt/ maer het sal [tot] [22] stucken worden/ het kalf van Samaria.

7 Want sy hebben [23] wint gezaeyt/ ende sullen eenen [24] wervel-wint maeyen: [25] het en sal geen staende koorn hebben/ het [26] uytspruytsel en sal geen meel [27] maken: of het misschien maeckte/ [28] vreemde sullen het verslinden.

8 Israël [29] is verslonden: [30] nu zijnse onder de heydenen geworden / gelijck een [31] vat daermen geenen lust toe en heeft.

9 Want sy zijn opgetogen [nae] [32] Assur/ eenen [33] wout-ezel die alleen voor sich selven is: die van Ephraim hebben [34] boelen om hoeren-loon gehuert.

10 [35] Dewijle sy [dan] onder de heydenen [boelen] om hoerenloon gehuert hebben/ so sal ick [36] die nu oock versamelen: Ja [37] sy hebben al een weynich begonnen/ van wegen den [38] last des Conincks [39] der Vorsten.

11 Om dat Ephraim de altaren [40] vermenichvuldicht heeft tot sondigen; so zijn hem de altaren geworden tot sondigen.

1 Dit is eene haestige ende onvolkomene maniere van spreken/ die men pleecht te gebruycken in eenen onvoorsienē hastigen overval. men can dit nemen als woorden Godts tot den Prophete/ dien hy gebiede sijne stemme als eene basuyne te verheffen / vermits des volcks ongevoelicheyt ende hartneckicheyt / als Jesa. 58. 1 / &c. ofte / als eene afbeeldinge van d'aenstaende noot ende aenkomste des vyants / wanneermen gewoon is alarm te maken. siet bov. 5. 8.
2 *Hebr.* gehemelte.
3 T. w. de vyant/ de Coninck van Assyrien.
a Deut. 28. 49.
4 Vergel. Jer. 48. 40. met d'aenteeck.
5 T. w. Israel / ofte de 10 stammen/ (als het volgende uytwijst) die dien name mede voerden/ ende Godts volck wilden geacht zijn. Sommige meenen dat Godt hier van Juda spreeckt / ende verstaen den Tempel van Jerusalem / ende door den vyant, Nebucadnezar.
b Hose. 6. 7.
6 Siet bov. 7. op v. 13.
7 T. w. die van Israel/ als 't volgende verklaert.
8 Niet uyt geloove ende bekeeringe/ maer alleenlick uyt gevoel van de voorseyde ende gedreychde elende.

9 Wy voeren immers den naem van u volck Israel/ en hebben u woort gehoort/ ende doen professie van uwen dienst. Vg. Matt. 7. 21/22. Luc. 13. 26/27. and. aldus: wy kennen u, [wy zijn] Israel; in eenen sin.
10 Alle mijne heylsame leeringen ende vermaningen / welcker navolging e hare geestlicke ende lichamelicke behoudenisse soude geweest zijn.
11 Van welckē v. 1. gesproken is.
12 D. sonder my in't opwerpen ende maken harer Coningen raet te vragen / ofte/ mijn bevel te verwachten: alhoewel andersins de scheydinge der 10 stammē van Juda niet sonder Godts rechtveerdich bestier ende regeringe geschiet is. siet 1. Reg. 11. 31/ &c. ond. 13. 11. en vgel. Jesa. 30. 1. ende 54. 14.
13 De woorden/ Coningen ende Vorsten, worden hier verwisselt/ als bov. 7. 7/16.
14 Niet dat den al-wetenden Godt dit eenichsins onbekent soude geweest zijn / maer dese maniere van spreken wil seggen/ dat Godt haer maken van Coningen niet voor goet heeft gekent. Vergel. Psal. 1. 6. met d'aenteeck.
15 Siet van 't Hebr. woort 2. Sam. 5. op v. 21. ende verstaet hier de goudene kalveren te Dan ende Bethel / ende andere afgodische beelden / als ond. 13. 2. ende 14. 9.
16 *Hebr.* op dat hy uytgeroeyt wierde. D. elck een van hen/ ofte/ Israel: de sin is/ datse door dese afgoderie haer eygen verderf hebben veroorsaeckt. Vgel. Jer. 18. 16. Mich. 6. 16. met d'aenteeck.
17 Uwen Afgodischen kalver-dienst/ dien uwe Coningen / ô Samaria / (die binnen u haer hof houden) gesticht ende gevoedt hebben.
18 T. w. ghy Israeliten: de sin is/ gelijck sy het goede van haer verstooten hebben (bov. v. 3.) soo sal het quaet, dat sy verkoren hebben/ te weten/ d'afgoderye/ haer uyt haer lant verstooten, D. d'oorsake daer van zijn. And. u kalf heeft [u] verlaten. moetende selfs/ als in gevanckenisse ten lande uytgevoert wordē. Siet ond. 10. 6. ofte/ aldus/ hy (de Heere) heeft u kalf, ô Samaria, verstooten: gelijck ghy zijn goet verstooten hebt/ alsoo verstoot hy u quaet.
19 Vergel. Jer. 13. 27.
20 Ofte/ vermogen. Het kan oock een afgebroken reden zijn/ uyt verdriet ende toornicheyt/ aldus: hoe lange en sullen sy geene reynicheyt konnen, Te weten/ bekomen/ doen/ plegen?
21 T. w. gouden kalf/ (in't begin van 't voorgaende ende in't eynde van dit vs vermeldt) is van Israel afgekomen / sy hebben't van my niet geleert/ maer 'tis een vondt ende werck van haer eygene godtloosheyt/ gelijck eertijts het kalf inde woestijne een vont geweest is van hare voorvaders.
22 Ofte/ kleyn schaeffsel, gruys, morsel. dit schijnt te sien op de vermalinge van het gouden kalf. Exod. 32. 20. als of Godt seyde: Wat eenen fijnen godt is dat / die sich selven niet beter en kan behouden?
23 Dat is/ Afgoderye ende Heydensche verbonden hebben sy nagejaecht / dies sullen sy de vrucht harer wercken genieten: sodanich haer doen is/ sodanige straffe salder op volgen. Vgel. Job 4. 8. met d'aenteeck. ende ond. 12. 2.
24 Dat is / Godts schrickelicke ende onvermijdelicke plagen. Siet Job 9. 17. Psal. 83. 16. Pro. 1. 27. Jerem. 4. 13. Amos 1. 14. met d'aenteeck.
25 T. w. zaet/ ofte/ hy. T. w. Israel. gelijck sy met ydelheyt hebben omgegaen/ alsoo sal al haer arbeyt ydel zijn: ofte niets voortbrengen/ ofte/ watter van mach voortkomen / sal voor den vyant zijn.
26 Ofte / gewas, soder yets van voortkomt.
27 D. geven/ daer sal geen meel van komen: ende soo in't volgende/ ende ond. 9. 16. Siet Psal. 1. op v. 3.
28 Ofte / uytlantsche. Dat is / heydensche vyanden.
29 Dat is/ sal sekerlick van de vyanden verteert worden/ waer van de beginselen klaer zijn.
30 Sy zijn alvereets veracht by de omliggende heydenen/ ende sullen 't al haest noch meer worden. Vgel. v. 10.
31 Als Jerem. 22. 28. Siet aldaer. item Psal. 31. 13. ende vgel. Jesa. 30. 14.
32 Om haren staet door gunst ende hulpe des Conincks van Assyrien te bevestigen. Siet 2. Reg. 15. 19/20.
33 D. wilden, wreeden/ ende onbeleefden/ roovende voor sich selven/ niet soeckende als sijn eygen profijt / om een ander sich niet bekommerende. Siet Job 24. 5. ende 39. 8. Sommige duyden 't op Israel / over al om hulpe ende verbont loopende/ als een onbetemde wilde wout-ezel/ die over al op de lucht gaet/ ende dommelick voeder soeckt/ doch dickwijls niet en vint/ ende selfs anderen ten roove wort. Vgel. Jerem. 2. 24.
34 D. helpers/ ende vontgenooten / verlatende haren rechten man/ Heere ende vontgenoot / N. Godt. *Hebr.* liefden, minnen, ofte/ boeleryen. D. boelen/ minnaers. Siet Job 35. op v. 13. ende Jerem. 27. op vs. 9.
35 Ofte / schoonse, hoewelse, maer alschoon sy, &c. so sal ickse [doch] versamelen, &c. gelijck de Hebreeusche woordekens genomen zijn / ond. 9. 16. als of de Heere seyde: sy mogen soo veel helpers hueren/ als sy willen/ 't en sal haer doch niet helpen.
36 Die heydensche helpers / die sy gehuert hebben / sal ick tegen haer selfs versamelen/ om / in plaetse van hulpe / haer te bederven. Vgel. Ezech. 16. 37. And. ick salse (de Israeliten) versamelen, T. w. om haer den vyanden over te geven / ende ten lande uyt te drijven/ gelijck dit woort somtijts oock voor versamelen ter straffe, gebruyckt wort. Siet Psal. 26. op v. 9.
37 De boelen/ die sy gesocht ende gehuert hebben/ tot harer hulpe/ hebben haer al begost te plagen/ doch dat is maer een weynich ten aensien vande reste/ die volgen sal. And. datse weynich smerte sullen hebben van, &c. D. het volgende lyden sal soo groot zijn / datse weynich gedencken sullen aen desen last.
38 D. het Tribuyt / dat de Coninck van Assyrien Israel hadde opgeleyt. Siet 2. Reg. 15. 19/ 20. ende 17. 3.
39 Des grooten Conincks van Assyrien/ die vele Vorsten ende Princen onder sich heeft. Vgel. 2. Reg. 18. 19/24. Jes. 10. 8. Ezech. cap. 31.
40 Dewijle sy enckelick de grouwelicke sonde der Afgoderye hebben willen bedrijven/ sonder mate ende eynde/ so sal ickse oock daer in laten voortgaen/ ende alsoo sonde op sonde hoopen/ tot haerder rechtveerdige straffe: ofte / ick salse onder de heydenen wechvoeren / daer sy van der Afgodische altaren genoech ofte de volheyt sullen hebben, ende tot allerleye Afgoderye gedwongen worden. Siet Jerem. 5. 19. ende onder 9. 3. ende van 't woort sonde, in materie van Afgoderye / 1. Reg. 14. 16. ende 15. 30/34. ende 16. 2. item 12. 30. ende 13. 35. met d'aenteeck.

12 Ick schrijve hem de [41] voortreflickheden mijner [42] Wet voor: [maer] [43] die zijn geacht als wat [44] vreemts.

13 Aengaende de offerhanden [45] mijner gaven / sy offeren vleesch / ende [46] eten't / [maer] de HEERE en heeft [47] aen haer geen [48] welgevallen: Nu sal hy harer ongerechticheyt [49] gedencken / ende hare sonden [50] besoecken; sy sullen weder [in] [51] Egypten keeren.

14 Want Israël heeft sijnen [52] Maker vergeten / ende [53] tempelen gebouwt; ende Juda heeft [54] vaste steden vermenichvuldicht: maer ick sal een [55] vyer senden in sijne steden / dat sal [56] haer Paleysen verteeren.

41 D. de uytnemende / groote / heerlicke ende voortreflicke leeringe mijns woorts / hoe ick hen niet alleen mondelick maer oock schriftelick in overvloet laten voordragen / door ondervindinge van de welcke sy groot ende machtich souden worden. Vgl. Jesa. 42. 21.
42 Ofte / leere, siet Psal. 1. op v. 2.
43 Voortreflicke leeringe mijnes woorts.
44 Sy verwerpense / als of alle mijne leeringen haer in het minste niet aen en gingen / ofte daermede niet te doen en hadden: wat haerselven lust / wat sy selfs versieren ende bedencken / ofte van de heydenen aennemen / dat behaecht haer alleen.
45 D. de vrywillige danckofferen / die sy my meenen te offeren (van de gaven / die ick hen inder waerheyt gegeven hebbe /) om quansuys te betoonen / dat sy immers nae my noch vragen / ende my niet en verachten.
46 Veranderende mijne offerhanden / in onheylige mestbancketten / sy zijn niet tot mijnen dienst / maer voor haren mont ende buyck. Vgl. Jerem. 7. 21.
47 T. w. aen de offeraers / welcker boosheyt hy gedencken wil / als volcht. And. daeraen, ofte / aen die. T. w. offerhanden. Vgl. Ezech. 20. 40. ende 43. 27. Hose. 8. 13. Amos 5. 22.
48 Want sy offeren niet ter plaetse / die van Godt daer toe is verordineert / T. w. binnen Jerusalem in den Tempel / maer tegen Godts gebodt / daer't hen believt / tot verachtinge Godts / ende voorts sonder geloof ende bekeeringe.
49 Betoonende sulcx door straffen. alsoo Jerem. 14. 10. ende ond. 9. 9. siet Genes. 8. op v. 1. ende siet het contrarie Psal. 79. 8. Jer. 31. 34. Ezech. 18. 22. &c.
50 T. w. met straffen. siet Gen. 21. op v. 1.
51 D. in Assyrien / daer sy getracteert sullen worden / als voormaels in Egypten / sy sullen weder gevoert worden in een nieuw Egypten. Vgel. ond. 9. 3. ende 11. 5/11. ofte / sy sullen weder keeren nae Egypten, om met den Egyptenaer te handelen / verlatende den Coninck van Assyrien / die daer over verstoort zijnde / haer verderven sal. siet 2. Reg. 17. 3/4/5. (aldus soudemen door hare ongerechticheyt verstaen / de meyneedicheyt ende trouwloosheyt begaen tegen den Assyrier. Vgel. Ezech. 21. 23. ende 29. 16.) van sullender sommige nae Egypten trecken om de verwoestinge der Assyriers te ontgaen. Siet ond. 9. 6.
52 T. w. Godt / die haer niet alleen geschapen / maer oock tot sijn volck gemaeckt / bereydt / ende alsoo groot gemaeckt heeft. Siet Job 4. op v. 17. ende Psal. 100. 3. Jesa. 51. 13. ende 54. 5.
53 Afgodische Tempelen / tot den kalveren dienst / te Dan ende Bethel / ende elders / om daer door sijnen staet vast te maken / het volck van Godts Tempel te Jerusalem af te houden / ende te naederen tot de vrientschap ende gemeenschap met de afgodische heydenen. Vgel. Ezech. 20. 32. And. palleysen. Siet Jesa. 9. 9.
54 Om sich daer door te versekeren tegen des vyants aenkomste / daer van de Propheten soo veel spraken. Siet Jesa. 22. 8/9/ &c.
55 D. vyantlicken oorloch / met de gevolgen van dien / allerleye plagen ende elenden. Siet Job 15. op v. 34. ende Amos 1. 4. &c.
56 In elck eene der steden van het lant Juda: in't Hebr. staet / hare, in't eenvoudich getal / ende 't vrouwelick geslachte / siende op het lant, ofte elcke stadt.

Het ix. Capittel.

Godt verwijt Israel de afgodische vreuchde in den Oogsttijt / v. 1. die hy haer wel sal doen vergaen / door den toekomstigen honger / wech-voeringe nae Assyrien / ontbeeren des openbaren Godes-diensts / treuren / ende verwoestinge haers lants / 2. tegenstellinge van valsche ende ware Propheten / 7. vorder klachte over Israels diepe verdorventheyt / nae het exempel harer ondanckbare afgodische voor-vaderen / 9. Godt dreycht haer onvruchtbaerheyt ende kinder-moort / 11. Gebedt des Propheten om minderinge der straffe / 14. vorder verhael van hare afgoderye / met aenseggingе van Godts toorn ende straffen / 15.

1 VErblijdt u niet / o Israël / tot [1] opspringens toe / gelijck de [2] volcken; want ghy hoereert van uwen Godt af: ghy hebt [3] hoeren-loon lief / op alle dorsch-vloeren des koorns.

2 De [dorsch-] vloer ende de wijn-kuype en sal haerlieden [4] niet voeden: ende de most sal [5] haer [6] liegen.

3 Sy en sullen in des HEEREN [7] lant niet blijven: maer Ephraim sal weder [in] [8] Egypten keeren / [9] ende sy sullen in [10] Assyrien het [11] onreyne eten.

4 Sy [12] sullen den [13] HEERE geene [14] dranck-offeren doen van wijn / oock en soudense hem niet [15] soet zijn / hare offerhanden souden haer zijn als [16] treur-broot; alle die dat souden eten / souden onreyn worden: want haer broot sal voor hare [17] ziele zijn / het en sal in des HEEREN huys [18] niet komen.

5 Wat sult ghy-lieden [dan] doen op eenes [19] gesetten hoochtijts-dach / ende op eenen Feest-dach des HEEREN?

6 Want siet / sy [20] gaen daer henen van wegen de [21] verstooringe; [22] Egypten salse versamelen / [23] Moph salse [24] begraven: [25] begeerte salder zijn nae haer silver / [26] netelen sullen haer erflick besitten / [27] doornen sullen in hare [28] tenten zijn.

7 De dagen der besoeckinge zijn gekomen / de dagen der vergeldinge zijn gekomen; die van Israël sullen't [29] gewaer worden: de [30] Propheet is een dwaes / de [31] man des geests is onsinnich; om de grootheyt uwer ongerechticheyt / is den [32] haet oock groot.

8 [33] De wachter van Ephraim is met mijnen Godt: [maer] de [34] Propheet is een vogelvangers-[35] strick op alle [36] sijne wegen; een [37] haet in den huyse [38] sijns Godts.

9 Sy hebben sich [39] seer diep verdorven / als in de dagen van [40] Gibea: hy sal harer ongerechticheyt [41] gedencken / hy sal hare sonden besoecken.

10 Ick vondt Israël als [42] druyven in de woestijne / ick sach uwe vaderen als d'eerste vrucht aen den vijge-boom in haer beginsel: [maer] sy gingen in [a] [tot] [43] Baal-Peor / ende [44] sonderden sich af tot die

1 Ofte / tot verheugens toe, tot vrolickheyt toe. Siet de selve maniere van spreken Job 3. 22. het Hebr. woort siet op de uyterlicke gebeerden / ende bewijs van vreuchde.
2 Die ter tijt eenes goeden oogsts gewoon waren groote vreuchde te bedrijven ter eeren harer Afgoden / die sy hielden voor d'autheuren van dien / Vgel. Psal. 4. 8. ende hier het volgende. item Joel 1. op v. 12.
3 D. ghy verheucht u over den oogst / als over eene belooninge / die uwe boelen / de Afgoden / u souden hebben gegeven van wegen uwe geestelicke hoererye / dat is / Afgoderye: ende op alle plaetsen / daer ghy koorn stapelt ende dorscht / ende daer ghy den wijn persset / danckt ghy uwen Afgoden voor 'tgene dat ick u gegeven hebbe. Vgel. vov. 2. 4/7/8/11.
4 Hoewel sy haer selven anders beloofden.
5 Ofte / tegen haer, onder haer, Te weten / dese hoere / ofte / overspeelersse: ofte / Ephraim / Israel.
6 Dat is / hare hope / die sy daer van hebben / sal feylen ende haer bedriegen / sy en sullens niet genieten / het sal voor den vyant zijn / ende sy moeten ten lande uyt / als volcht. Vergel. boven 8. 7. ende de maniere van spreken / met Habac. 3. 17. Jesa. 58. 11. ende Job 40. 28. ende siet d'aenteeck. aldaer.
7 Namelick / Canaan, dat Godts lant ende erffenisse dickwijls genoemt wort. siet Psal. 68. op v. 10. ende Joel 1. 6. ende 3. 2/ &c.
8 Siet boven 8. op v. 13.
9 Ofte / maer: indien men't verstaet / van hulpe in Egypten te soecken tegen den Assyrier: als of Godt seyde: sy mogen nae Egypten loopen / soo veel sy willen / sy sullen evenwel nae Assyrien moeten.
10 Daer henen sy gevanckelick sullen worden wech-gevoert.
11 Dat Godt in sijne wet verboden hadde te eten / ende waer van sy etende / nae de wet der ceremonien onreyn wierden. Vgel. Ezech. 4. 12/13. Dan. 1. 8. ende hier het volgende v.
12 Wanneerse in Assyrien sullen zijn wech-gevoert / ende eten dat onreyn is / van welcken elendigen toestant der Israeliten / in't voorgaende ende volgende v. gesproken wort.
13 Als zijnde buyten sijn lant ende de plaetse / &c. die Godt tot offeren verordineert hadde / ende voorts geene gelegentheyt / noch middel hebbende om den Heere wat reyns te offeren / als blijckt uyt de voorgaende ende volgende woorden.
14 *Hebr.* uytstorten, uytgieten, ofte uytspreyden van wijn. Dat is / dranckofferen van wijn offeren. Siet Psal. 16. op v. 4.
15 D. aengenaem ofte behaechlick / als Jerem. 6. 20. Malach. 3. 4.

16 *Hebr.* broot der treurenden, ofte / rouwenden. D. leedspijse diemen eet in sterfhuysen: sulcks alles was nae de wet der ceremonien onreyn. Siet Lev. 21. 1. &c. ende 22. 4. &c. Num. c. 19. 14. Deut. 26. v. 14/ &c. oock warense gehouden te offeren met vreuchde. Deut. 12. 6/7. daerom sommige door broot ofte spijse d'offerhanden verstaen. siet Levit. 3. 11. ende 21. 6. Num. 28. 2. Ezech. 44. 7.
17 D. hare spijse / haer eten / ende drincken / hare maeltijden / sullen alsdan / in hare ballingschap / wesen over hare dooden. die sy verloren hebben / ofte / als over hare dooden / (Vergel. Ezech. 24. 17.) dewijle sy in gedurige rouwe sullen leven / ende over sulcks onreyn zijn. alsoo wort het woort ziele genomen / voor een doot lichaem ofte eenen dooden / Psal. 16. 10. ende Lev. 19. 28. siet d'aenteeck. aldaer. And. voor haer eygene persoonen, ofte / voor haer selven: (gelijck het Hebr. woort oock genomen wort) D. sy eten ende drincken voor haer selven / maer niet my ter eeren; (als vov. 8. 13.) dewijle eenige verstaen dat in dit vs niet gesproken wort vanden staet der ballingschap / maer van 't gene de Israeliten nu deden / ende tot de ballingschap toe doen souden. Vgel. Zach. 7. 5/6.
18 D. sulcks / als zijnde onreyn / en machmen in Godts huys niet brengen / nochte daer van offeren.
19 Wanneermen nae mijn gebodt voor my moest offeren met vreuchde / daer ghy sonder offer / ende in rouwe / sult sitten buyten u lant. Siet Num. 10. 10. ende Deut. 12. 12 / &c. ende Vgel. vov. 3. 4. ende d'aenteeck. op't voorgaende vs.
20 D. sullen voor seker uyt haer lant moeten wech-gaen: ofte / sy gaen henen. D. sy gaen verloren / ofte / verdwijnen.
21 Die d'Assyrier soude aenrechten.
22 Uyt dese woorden / schijnt afgenomen te konnen worden / datter een gedeelte van Israel voor den Assyrier soude vluchten nae Egypten / meynende aldaer wel ontfangen ende geholpen te sullen worden / om dat sy den Assyrier verlatende / met den Coninck van Egypte gehandelt hadden. siet vov. 8. op v. 13. maer hoe sy daer over souden varen / wort hen hier geprophetеert. Sommige gissen / datse eerst tot die van Juda / daerna met de selve nae Egypten getogen zijn.
23 De stadt Memphis in Egypten / anders (nae sommiger gevoelen) oock genoemt Noph. Jesa. 19. 13. Siet d'aenteeck. aldaer.
24 Ende volgens / sullen sy in haer lant niet wederkeeren / maer in ballingschap omkomen.
25 Men sal haer gelt soecken ende rooven. ofte / de plaisierige [plaetsen] ofte / gewenschte [schatten] haers silvers, die sal de netel erflick besitten, begeerte, voor begeerlicke dingen / die uyt silver waren / ofte met silveren cieraet gepronckt.
26 *Hebr.* netel, D. haer landt ende woonplaetsen sullen lange woest liggen / ende onbewoont blijven. Vgel. Jesa. 32. 13. ende 34. 13. ende onder 10. 8. voor / de menschen, verstaet haer lant ofte plaetsen daer sy gewoont hebben. Siet Judic. 11. 23. Jerem. 49. 1. met d'aenteeck.
27 *Hebr.* doorne, ofte / distel. Vgel. Job 31. 40. Jesa. 5. 6. ende 7. 24.
28 Ter plaetsen / daer hare heerlicke wooningen sullen geweest zijn.
29 Ofte / weten, bekennen. D. alsdan daer aen gedencken ende bevinden / dat hen de waerheyt geseyt is / ende dat hare valsche propheten haer bedrogen hebben. waer van in't volgende.
30 De valsche Propheten: die den volcke vrede ende voorspoet propheteeren.
31 De Propheet / die sich valschelick beroemt van Godes Geest gedreven te worden / ofte geestlicke gesichten ende openbaringen van Godt te hebben. Vgel. Ezech. 13. 3. hier seyt Godt selfs van de valsche Propheten / 't gene de verleyders ende wereltsche menschen t'onrechte plegen te seggen van Godts ware Propheten. Siet 2. Reg. 9. 11. ende Jere. 29. 26/ &c. And. de man des wints, D. die met ydelheyt ende leugen omgaet. Vgel. Mich. 2. 11.
32 Dit kanmen verstaen van Ephraims grooten haet ofte wederstant, wrevelicheyt, wederspannicheyt tegen Godt ende sijn h. woort: ofte van Godts haet / die tegen Ephraim groot is / dien hy betoonen sal in de voorgemelde dagen der besoeckinge ende vergeldinge / ende waer uyt oock voortkomt / dat hyse straft door valsche Propheten.
33 De ware Propheten / die Godt onder de 10 stammen heeft verweckt / houde bestandichlick ende vast aen mijnen Godt ende sijnen reynen dienst: als Elias, Elisa, ende andere gedaen hebben / ende ick oock doe. Siet van desen tytel der Propheten Ezech. 3. op v. 17. ende Vgel. wijders Jer. 12. 3. ende ond. 12. 1. item de maniere van spreken / met Godt te wandelen, Gen. 5. 22. Siet d'aenteeck. aldaer. And. Isser een wachter Ephraims met mijnen Godt, de Propheet is een vogelvangers strick op alle desselven wegen. And. Ephraims wachter [behoorde] met mijnen Godt [te zijn] / maer / &c. And. hy (de valsche Propheet / waer van in't voorgaende vs) houdt wacht tegen Ephraim. [die] met mijnen Godt [is]: D. hy loert op de Israeliten / die't met Godt ende sijnen reynen Godts-dienst noch houden / Siet 1. Reg. 19. 18. waer op het volgende oock niet qualick en past. Vgel. vov. 5. 1/2. ende d'aenteeck. aldaer.
34 Verstaet de valsche Propheten / waer van in't voorgaende gesproken.
35 Dit kanmen duyden op't geestlick vangen ende verstricken der zielen / ende van't lichamelick loeren / betrappen / vangen ende moorden der vroomen / als in de voorgaende aenteeckeninge is vermeldt.
36 Op alle straten ende wegen in Israel: ofte / in al sijn eygen doen ende handel is de valsche Propheet niet anders als een strick / &c.
37 Die met recht van Godt ende alle vroome gehaet is / ende niet als Godts haet tegen Israel (boven 8. 1. genoemt des Heeren huys) door alle sijne verleydinge ende godtloosen handel verweckt ende veroorsaeckt.
38 Ephraims, ofte des getrouwen wachters, van welcken in't begin deses verskens gesproken.
39 *Hebr.* sy hebben verdiept, sy hebben verdorven. Siet van sulcke t'samenvoeginge van twee woorden / Psal. 45. op v. 5. ende van't Hebr. woort / vov. 5. op v. 2.
40 Gelijck die van Benjamin te Gibea tot grouwelicke boosheyt vervallen waren / ende een yegelick in Israel dede wat hy wilde. Siet de historie Judic. cap. 19. ende Vgel. ond. 10. 9.
41 Als vov. 8. 13. Siet aldaer.
42 D. doe ick Israel eerst tot mijn volck aennam / warense my soo aengenaem / als eenen wandelaer druyven zijn / die hy vint in eene woestijne / ende soo soet / als de eerste rijpe vygen aen den vygeboom. Vgel. Mich. 7. op v. 1. a Num. 25. 3. Psal. 106. 28.
43 Der Moabiten Afgodt / om met hem geestlick overspel ofte hoererye te bedrijven / waer op de lichaemlicke ontucht gevolcht is. Siet Num. 25. 1/2/3/ &c. ende de navolginge deses exempels harer voorvaderen. 1. Reg. 16. 31/32/ &c.
44 Met eene bysondere afgodische voor-bereydinge tot religieusen dienst deses Afgodts. het Hebr. woort is het selve / daer van de Nazireers, D. d'afgesonderde haren naem hadden. Siet Num. 6. 2/ &c.

[45] Schaemte/ ende wierden [46] gantsch versoeyelick nae hare boelerye.

11 Aengaende Ephraim/ haerlieder [47] heerlickheyt sal [48] wechvliegen als een vogel: [49] van der geboorte/ ende van [50] ['smoeders] buyck/ ende van de ontfanckenisse af.

12 Of sy schoon hare kinderen mochten groot maken/ ick salser doch van berooven/ [51] datse onder de menschen niet en sullen zijn: want oock/ wee hen/ als ick van hen sal geweken zijn.

13 Ephraim is/ gelijck als ick [52] Tyrus aensach/ die [53] geplant is in eene lieflicke woonplaetse: maer Ephraim sal sijne kinderen [54] moeten uytbrengen tot den [55] dootslager.

14 [56] Geeft hen/ HEERE; wat sult ghy geven? Geeft hen eene [b] [57] misdragende baer-moeder/ ende uyt-droogende borsten.

15 [58] Alle hare boosheyt is te [c] Gilgal/ [59] want daer heb' ickse gehaett/ om de boosheyt harer handelingen; ick salse uyt mijnen [60] huyse uytdrijven: Ick en salse [61] voortaen niet meer lief hebben; alle hare [d] Vorsten zijn [62] afvallige.

16 Ephraim is [63] geslagen/ haerlieder wortel is verdorret/ sy en sullen geene vrucht [64] voortbrengen: Ja of sy schoon genereerden/ so sal ick doch de [65] gewenschte [vruchten] hares buycks dooden.

17 [66] Mijn Godt salse verwerpen/ om datse nae hem niet en hooren: ende sy sullen [67] omswervende zijn onder de heydenen.

45 Dien schandelicken Afgodt Baal. Siet Jer. 3.24/25.
46 *Hebr.* verfoeysselen, ofte/ verfoeyelickheden. And. daer waren verfoeyelickheden nae hare begeerte. alle verfoeyelickheden gingen daer in swanck/ nae haren wille ende lust/ nae dat haren boelen lust en wensch opgaf. Sommige nemen 't als of Godt tegen malkanderen stelde/ datse by hem daer door soo versoeyelick wierden/ als hyse te vooren seer bemint hadde.
47 D. haer Coninckrijck/ gesegenden staet/ ende specialick de menichte harer kinderen/ daer mede sy verciert ende vereerlickt zijn/ als in't volgende verclaert wort. siet Ps. 127.5. Prov. 17.6.
48 D. sy sullen snellick daer van berooft worden/ ende deselve soo weynich weder konnen verkrijgen/ als eenen ontvlogenen vogel.
49 D. so haest sy sullen geboren zijn/ ofte terwijlen sy gedragen worden/ ofte so haest sy sullen ontfangen zijn.
50 Van de inboeginge deses woorts siet Judic. 13. op v. 5. ende Job 3. op v. 10.
51 Ofte/ datse geen menschen en sullen zijn, ofte/ dat haer geen mensch over en blijve. Vergel. Prov. 30. 14.
52 *Hebr.* Tsor. Siet van dese stadt Josu. 19. op v. 29. ende 1. Reg. 5. op v. 1. Jesa. 23. Ezech. 27.
53 Dit schijnt te sien op de vasticheyt/ lieflickheyt ende voorspoet in dese beyde vergelekene plaetsen.
54 *Hebr.* als of men seyde: [is/ ofte/ is gestelt/ geschickt/ gereedt] om uyt te brengen, (Vergel. Jesa. 38. 20. met d'aenteeck.) D. salse uyt sijne schoone woonplaetsen selfs moeten uytbrengen/ &c.
55 De Assyriers/ hare vyanden. Vergel. Job 27.14. ende Deut. 28.41.
56 De Prophete seer ontstelt ende benaeuwt zijnde over dese schrickelicke aenstaende elenden des volcks/ en weet niet naeders van den Heere te begeeren/ als datse lieber geene kinderen mochten hebben/ dan dat die/ groot gemaeckt zijnde/ van den vyant souden vermoort worden. Vergel. Luc. 23. 29. And. geeft hen wat ghy geven sult. D. sulcks als hare sonden verdienen/ ende uwe gerechticheyt vereyscht. b Luc. 23.29.
57 *Hebr.* van kinderen beroovende.
58 D. de principaelste Afgoderye wort aldaer bedreven/ ofte/ watter over al van Afgoderye in't lant is/ brengen sy daer t'samen: daer ter contrarie de gedachtenisse der weldaden/ die hen Godt eenmaels in dese plaetse bewesen hadde/ haer van alle Afgoderye behoorde af te schricken. Siet bov. 4. op v. 15. ende ond. 12. 11. c Hose. 4. 15. ende 12. 12.
59 Ofte/ gewisselick.
60 D. uyt mijn lant/ ofte/ uyt mijn huysgesin/ datse niet meer mijne kinderen noch knechten en sullen zijn.
61 *Hebr.* niet toedoen, ofte/ voortvaren haer lief te hebben. D. ick salse niet langer weldoen. d Jes. 1.23.
62 Ofte/ wederstrevich, onbandich.
63 Gelijck een kruyt vander Sonnen hitte gelijck als geslagen/ ofte andersins gequetst wort/ dat het niet en kan groeyen noch bloeyen. (Vergel. Psal. 102. 5.) alsoo is Ephraim van boven (van Godt) geslagen/ dat sijn wortel onder verdorret is. Vergel. Job 18.16. Amos 2.9. Jon. 4.7. en siet het contrarie Job 29.19.
64 *Hebr.* maken, als boven 8. 7. Siet aldaer.
65 *Hebr.* de begeerten haers buycks. Dat is/ hare gewenschte lijfs vruchten.
66 Dien ick diene/ ende aen welcken ick my houde/ als boven v. 8.
67 Vergel. Genes. 4. 12/ 14. Prov. 27.8. 1. Reg. 14.15. ende boven 7. 13.

Het x. Capittel.

Godt klaegt over Israels ondanckbaerheyt/ afgoderye/ (insonderheyt met de goudene kalveren) meyneedicheyt/ godtloosheyt/ verkeertheyt/ ende ydel vertrouwen op hare practijcken ende helden: alles tegen sijne getrouwe vermaningen: Dies hy haer voorseyt/ de vernielinge alles afgodischen gereetschaps/ wechvoeringe der goudene kalveren/ tot harer schande ende schaemte/ mitsgaders den ondergang haers Conincks/ ende weeldigen staets/ met d'uyterste benauwtheyt ende troosteloosheyt in alle dese nakende elenden/ die haer van vyantlicke volckeren/ door sijn rechtveerdich oordeel/ souden overkomen.

1 ISrael [1] is een uytgeledichde wijnstock; [2] hy brengt [weder] vrucht voor sich: [maer] nae de veelheyt sijner vrucht heeft hy de [a] altaren vermenichvuldicht; nae de [3] goetheyt sijns lants/ hebben sy de opgerichte beelden [4] goet gemaeckt.

2 [5] Hy heeft haer herte [6] verdeylt/ nu sullen sy [7] verwoest worden: hy sal hare altaren [8] doorhouwen/ hy sal hare opgerichte beelden verstooren.

3 Want [9] nu sullen sy seggen; Wy en hebben [b] [10] geenen Coninck: want wy en hebben den HEERE niet gevreest; wat soud' ons dan een Coninck [11] doen?

4 Sy hebben [12] woorden gesproken/ [13] valschlick sweerende [in't] verbont maken: daerom sal het [14] oordeel als een [15] vergiftich kruyt [16] groenen/ op de voren der velden.

5 De [17] inwoonders van Samaria sullen verschrickt zijn over het [18] kalf van [19] Beth-Aven: want [20] sijn volck [21] sal over het selve treuren/ mitsgaders sijne [22] Chemarim/ ([die] sich over het selve verheuchden/) over sijne heerlickheyt/ om [23] datse van het selve is wechgevaren.

6 Ja [24] dat selve sal nae Assur gevoert worden/ [tot] een geschenck voor den Coninck [25] Jareb: Ephraim sal schaemte behalen/ ende Israël sal beschaemt worden van wegen sijnen [26] raetslach.

7 De Coninck van [27] Samarien is afgehouwen/ als [28] schuym op't water.

8 Ende de hoochten van [29] Aven/ Israëls [30] sonde/ sullen verdelgt worden: [31] doornen ende distelen sullen op haerlieder altaren opkomen: ende [c] sy sullen seggen tot de bergen/ [32] Bedeckt ons/ ende tot de heuvelen/ Valt op ons.

9 [33] Sint de dagen van [d] Gibea/ hebt ghy gesondicht/ o Israël: daer zijn sy [34] staende gebleven; de strijt te Gibea/ tegen de [35] kinderen der verkeertheyt/ en salse [36] niet aengrijpen.

10 [37] 'T is in mijnen lust/ dat ickse sal

1 Ofte/ was. T. w. door de schattinge des Conincks Menahem, die duysent talenten silvers van sijne onderdanen genomen heeft voor den Coninck van Assyrien/ Pul. siet 2. Reg. 15. 19/20. waer op sommige dit duyden. Vergel. boven 7. 9. andere verstaen't van de onsinnige verquistinge harer middelen in allerleye afgoderye (waer van in't volgende) ende setten't aldus over/ (meenende de eygenschap der Hebreeuwsche woorden wat naeder te komen.) Israël is een wijnstock, uytledigende de vrucht [die] hy voor sich brengt, ofte wechleyt. D. die sich selven door sijne Afgoderye berooft van't gene hy door mijnen segen ontfangt. ofte/ naeder aldus: Israël ledicht den wijnstock uyt, hy leyt de vrucht voor sich wech, T. w. tot Afgodisch gebruyck.
2 D. hy begint weder te bekomen/ door mijnen segen/ dien hy nochtans schandelick misbruyckt. And. hy maeckt de vrucht hem selven gelijck. de vrucht is gelijck de boom/ gelijck hy van anderen wort berooft ende uytgeput/ alsoo put hy sich selven oock uyt van sijne eygene middelen. a Hose. 8. 11.
3 D. vruchtbaerheyt/ goede inkomste/ die ick haer genadichlick verleene.
4 D. schoon ende kostelick: hoe ickse meer segene/ hoe sy verteler ende weeldiger worden in afgoderye/ daer aen sy haer vermogen te kost leggen. Vergel. boven 2. 8. ende 4. 7.
5 Namelick Godt/ van welcken in't volgende klaerlick gesproken wort. dit schijnt het eenvoudichste te wesen.
6 Door den Geest des twists ende tweedrachts/ waer door sy malkanderen vernielen. siet boven 7. 7. ende vergel. Judic. 9. 23. ende d'aenteeck. aldaer.

7 Dit wort in't volgende verclaert: And. schuldich bevonden worden.
8 Gelijckmen eenen misdadigen den necke doorhouwt/ ofte onthalst.
9 D. al haest/ binnen korten tijt (als in't voorgaende vs/ ende vov. 2. 10. ende 4. 16. ende 8. 10/ 13. Jes. 49. 19. Jer. 14. 10. Amos 6. 7. Mich. 4. 10. ende 7. 10.) als haer haer lant/ Coninckrijck/ ende Coninck verwoest sullen zijn/ dan sullen sy/ gevoelende de waerheyt van Godts dreygementen/ ende overtuycht zijnde van hare moetwillige boosheyt/ haerselven moeten veroordeelen. Vergel. ond. 13. 10. b Hos. 3. 4.
10 Vg. ond. vss. 7/15.
11 Al hebben wy eenen Coninck/ wat hulpe ofte voordeel souden wy van hem konnen verwachten/ daer Godt onse tegenpartye geworden is? sy willen seggen/ niet met allen.
12 Dit kan men verstaen van hooge/ bittere en trotze woorden des eenen tegen den anderen in haer onderlinge conspiratien ofte/ tegen Godt ende sijne Propheten. (Vgel. bov. 7. 16. ende d'aenteeck. item Mal. 3. 13.) ofte/ van hare menigerley t'samensprekingen ende beraetslagingen (gelijck woorden oock voor raetslagen genomen wort. Siet 1. Reg. 1. 7. Ezec. 38. 10. met d'aent.) tot stijvinge harer afgoderye en hares staets tegen Godt/ door handelingen met heydensche Coningen/ en verbonden/ die sy lichtelick met hooge woorden besworen/ en weder lichtelick braken/ waer op de volgende woorden sien.
13 Gelijck sy sonder twijffel gedaen hebben/ als sy haer aen den Coninck van Assyrien verbonden/ ende korts weder van hem afvielen tot den Coninck van Egypten. 2. Reg. 17. 3/4. And. ydelick, ofte/ te vergeefs vloeckende. haer selven versweerende, als godtloose menschen plegen te doen. Siet boven 4. 2.
14 D. hare straffe/ mijn oordeel over haer. Siet Jerem. 48. op v. 21. ende boven 6. 5.
15 Siet Psal. 60. op v. 22.
16 De straffen sullen soo overvloedich komen ende toenemen/ als een boos onkruyt wast in 't velt.
17 *Hebr.* d'inwoonder sullen verschrickt worden over, ofte/ vreesen voor, &c. D. elck een der Samaritaensche inwoonderen sal verbaest ende ontset zijn.
18 Verst. het gouden kalf van Bethel: *Hebr.* kalveren, ofte/ veers kalveren. D. dat groote kalf/ gelijck Behemoth, beesten. D. een groot beest/ als een Elephant/ &c. want in't volgende wort van dit kalf gesproken in't getal van eenen/ ende het welcke op't kostelicxste moet gemaeckt ende verciert zijn geweest/ om datser soo seer over verschrickt ende bedroeft zijn geweest/ ende dat het tot een geschenck voor den Coninck van Assyrien is wechgevoert. anders soude dit kalf door verachtinge veers-kalveren, konnen genoemt zijn/ ofte/ om datser meer als een mogen gemaeckt hebben/ het een van tijt tot tijt kostelicker en schooner alst ander/ uyt v. 1.
19 D. Bethel/ als onder v. 15. siet bov. 4. op v. 15.
20 Het volck des kalfs. D. dat het kalf als eenen Godt eerde ende aenhinck. Vgel. Jerem. 48. 7. ende 49. 3.
21 *Hebr.* heeft getreurt, ofte/ treurt. D. sal treuren/ uyt het voorgaende ende volgende.
22 Verstaet des kalfs afgodische Papen ofte Priesters: van dese Chemarim, siet 2. Reg. 23. op v. 5.
23 Om dat sijne (des kalfs) heerlickheyt van hem wech-gevaren is/ ofte/ sy treuren over sijne (des kalfs) heerlickheyt, om dat het [kalf] is wech-gevaren in gevanckenisse, als volcht. Vgel. Jerem. 48. 7.
24 T. w. kalf.
25 Siet boven 5. op v. 13.
26 Dat hy sich met Egypten heeft meenen te stercken tegen den Assyrier/ ofte/ in't gemeen/ van wegen alle sijne boose afgodische vonden ende vleeschelicke practijcken/ waer door hy sich meende als tegen Godts danck (om alsoo te spreken) op de beenen te houden/ ende in't bysonder/ den raet Jerobeams van de twee kalveren/ welcke Afgoderye hy tot bevestinge sijns staets gepractizeert hadde/ 1. Reg. 12. 27/28/29. ende 2. Reg. 17/ 21.
27 Ofte/ aengaende Samaria, haer Coninck is afgehouwen, afgesneden/ uytgeroeyt/ ofte/ vergaen. D. sal sekerlick uytgeroeyt worden. Siet 2. Reg. 17. 4. ende onder v. 15.
28 Dat in't bruysen ende sieden der wateren sich op doet ende verheft/ als of het yets ware/ zijnde doch niet ende haest verdwijnende: alsoo sal de Coninck met al sijn pracht ende hoochmoet vergaen/ ende seer vyl ende verachtelijck in gevanckenisse worden wech-gesteken/ als of hy voor de oogen sijns volcks/ gelijck een schuym/ verdweenen was/, ende met eenen/ het vertrouwen/ dat Samaria op haren Coninck hadde.
29 Dat is/ Beth-aven, boven v. 5. D. Bethel.
30 Dat is/ welcke hoochten de voorneemste materie/ item eene aenleydinge ofte aenritzinge zijn van Israels grouwelicke afgoderye ende allerley andere sonden/ die sy aldaer in hare Tempelen/ by hare altaren/ item onder alle de groene boomen/ ende in bosschen/ bedreven. Vgel. Deut. 9. 21. Jesa. 27. 9. ende siet boven 4. 13. Lev. 26. 30. Ezech. 6. 13. en 20. 29. met d'aenteeck.
31 Vergel. boven 9. 6. c Iesa. 2. 19. Luc. 23. 30. Apoc. 6. 16. ende 9. 6.
32 Woorden van wanhopende menschen/ die van wegen het gevoel ende den schrick der tegenwoordige ende toekomende oordeelen Godts/ mitsgaders het oordeel harer eygener conscientien/ verbaest ende troosteloos zijnde/ niet anders en wenschen/ als maer al even veel hoe/ doot/ ofte uyt den wege te zijn/ hoewel te vergeefs. Vergel. Luc. 23. 30. Apoc. 6. 16. item Jesa. 2. 19.
33 Ofte/ meer dan [in] de dagen van Gibea. Siet boven 9. 9. met d'aenteeck. d Hose. 9. 9.
34 Ofte slechtelick/ daer hebben sy gestaen. men kan dit verstaen van de schrickelicke hartneckicheyt der Gibeoniten/ ende andere van Benjamins stam/ die in hare godtloosheyt onbeschaemt bleven staen/ ende stelden haer in bataille als mannen (soo sy meynden) tegen hare broederen/ maer wierden ten laetsten bykans t'eenemael uytgeroeyt: ofte men kan't alsoo nemen (t'welck Israel in't gemeen aengaet/ ende met de volgende woorden eenvoudichst schijnt over een te komen) dat sy te dier tijdt door Godts genade noch over eynde zijn gebleven. ende niet gantsch uytgeroeyt/ hoewelse van beyden zijden in perijckel waren van door malkanderen geheelick verdelgt te worden.
35 Siet 2. Sam. 3. op v. 35. ende verstaet/ de Gibeoniten met alle andere Benjaminiten.
36 D. sy en sullent nu soo goet niet hebben/ hare straffe sal nu veel swaerder vallen/ sy en sullen nu niet blijven staen/ gelijck te dier tijt.
37 D. ick hebbe't besloten/ ende hebbe lust ofte begeerte dat ick het uytvoere/ ende sal't oock doen. Vgel. Deut. 28. 63. Jesa. 1. 24. ende siet eene gelijcke maniere van spreken/ Job 10. 7.

[38] binden: ende volcken sullen tegen haerlieden versamelt worden / [39] als ickse binden sal in haer twee [40] voren.

11 Dewijle Ephraim een [41] veerse is / [42] gewennet geerne te dorschen / so ben ick over de [43] schoonheyt van haren hals overgegaen: Ick sal Ephraim [44] beryden / Juda sal ploegen / Jacob sal [45] voor hem eggen.

12 [46] Zaeyet u [47] tot gerechticheyt / maeyet [48] tot weldadicheyt; [e] [49] braket u een braeck-lant: dewijle het tijt is den HEERE te soecken / tot dat hy kome / ende over u de [50] gerechticheyt [51] regene.

13 [52] Ghy hebt godtloosheyt geploecht / [53] verkeertheyt gemaeyet / [en] de [54] vrucht des leugens gegeten: want ghy hebt vertrouwt op uwen [55] wech / op de veelheyt uwer helden.

14 Daerom salder een groot [56] gedruys ontstaen onder uwe [57] volcken / ende alle uwe vestingen [58] sullen verstoort worden / gelijck [59] Salman [60] Beth-Arbel verstoorde ten dage des [61] krijchs: De [62] moeder wertter verplettert met de sonen.

15 Alsoo heeft [63] Beth-El ulieden gedaen / van wegen de [64] boosheyt uwer boosheyt: Israëls [65] Coninck is in den [66] dageraet [67] t'eenemael uytgeroeyt.

38 Als of de Heere seyde: dewijle sy haer onder mijn jock met willen buygen / noch aen mijne wetten gebonden / noch van my gedwongen zijn tot haren beste / so sal ickse nu door vreemde volcken / als misdadige ter straffe / ofte als ossen / tsamen binden / en onder een vreemt jock brengen. Siet wijders op 't volgende v. And. tuchtigen.
39 Ofte / alsmense binden sal, ofte / met, mits, haer te binden, ofte / haer bindende, Dat is / dese volcken sullen haer binden / door mijn rechtveerdich oordeel.
40 Gelijck Ephraim en Juda sich t'samen gekoppelt hebben als een paer ossen / gaende nessens malkanderen onder haer eygen jock in gelijcke voren der afgoderye ende andere sonden / so sal ickse oock door hare vyanden 't same koppelen ter straffe / om onder een ander jock te gaen ploegen / &c. And. in hare beyde wooningen, T.w. Ephraims ende Juda. ofte / om hare twee ongerechticheden, stende op de kalveren van Dan ende Bethel.
41 D. gelijck eene jonge / vettele / weeldige koe / die liever het koorn treedt (gelijck in 't dorschen gebruyckelick was. Siet Deut. 25. op v. 4.) ende daer van eet / dan datse onder het jock soude gaen ploegen ende hygen: alsoo (wil Godt seggen) is Ephraim genegen om in weelde te leven nae sijnen eygenen lust ende appetijt / maer niet onder mijn bedwanck. 42 *Hebr.* geleert (Siet Jerem. 2. op v. 24.) liefhebbende te dorschen. Siet eene gelijcke t'samenvoeginge van twee woorden / boven 9. 9. And. aldus: So Ephraim een veerse gewennet ware geweest my lief hebbende, om te dorschen, doe ick nessens sijnen schoonen hals ginck, so soude ick Ephraim hebben doen rijden, &c. siet het eynde van de volgende aenteeck. 43 D. sijnen (des kalfs) schoonen / vetten / gladden / hals. *Hebr.* goetheyt. D. ick sal hem onder 't jock brengen / dat hem die vetticheyt ende schoonheyt van den hals wel vergaen sal gelijck den ploegenden ossen. andere nemen 't alsoo / dat Godt Ephraims schoonen hals eenen langen tijt hebbe als voorby gegaen, overgesien ende verschoont / maer dat hy nu aen hem sal doen / als volcht. sommige nemen oock wijders het volgende: ick hebbe Ephraim doen rijden, Iuda ploegen, Iacob eggen, &c. als of Godt hier verhaelde sijne weldaden aen hem bewesen. 44 D. ick salse altemael straffen / genoech bedwingen ende betemmen / maer Ephraim sal 't quaetst hebben / Juda ende de reste des volcks oock quaet genoech / maer dragelicker als de 10 stammen / gelijck voor de beesten ploegen ende eggen (Dat is / de kluyten breken) wel lastich is / maer daerenboven den acker-man op den rugge te hebben / ofte van eenen straffen ruyter bereden te worden veel harder is. 45 D. soo veel als slechtelick / eggen, zijnde het woordeken / hem, ofte / voor hem, ofte sich, als een overtollich byvoechsel nae 't gebruyck der Hebreeuscher tale / gelijck oock dickwijls in d' onse. And. hem. T.w. Juda / verstaende dat Ephraim / als de machtichste / Juda nu ende dan overmeestert ende bedwongen hebbe. Siet 2. Reg. 14. 13. 2. Chron. 28. 6. ende boven 6. 11. met d' aenteeck. ofte / (als sommige) Jacob (D. Israel ofte Ephraim) sal hem (Juda) de kluyten moeten breken. 46 Verstaet hier op: dit ist / dat ick u steets door mijne Propheten hebbe laten voordragen: Vergel. 2. Reg. 17. 13. Aengaende de maniere van spreken / van zaeyen ende maeyen, vergel. boven 8. 7. ende siet Job 4. op v. 8. de sin is / trachtet nae ware bekeeringe / nae een oprecht geloove / ende ongeveynsde liefde / op dat het u nae ziele ende lichaem wel gae. 47 Ofte / in. 48 And. nae. e Ierem. 4. 3. 49 Siet Jer. 4. op v. 3. 50 D. de vrucht der gerechticheyt: u overvloedichlick begenadigende met sijnen tijtlicken ende eeuwigen verbonts-segen / dien hy belooft heeft den genen / die in geloove ende liefde wandelen. Vgel. Psal. 24. 5. Ezech. 18. 20. ende d' aenteeck. aldaer. Ten ware datmen dit simpelick mochte duyden op den genaden-tijt des Messie / die onse gerechticheyt is voor Godt. Vgel. Jerem. 23. 6. Dan. 9. 24 / &c. ende bov. 2. 18. 51 And. leere. Vgel. Joël 2. 23. 52 De Heere wil seggen / dat alle sijne vermaningen ende bevelen / van haer veracht zijn / ende dat sy regelrecht daer tegen zijn aengegaen. 53 Het Hebr. woort / dat verkeertheyt, ofte / onrechtveerdicheyt, schalckheyt, ondeucht beteeckent / heeft hier een letter meer als ordinaris / dat hier van sommige niet het woordeken / enckel, wort uytgedruckt / Vgel. Psal. 3. op v. 3. men kan hier door verstaen / de straffe der verkeertheyt / als ongerechticheyt, voor straffe der ongerechticheyt. Lev. 5. 1. Psal. 31. 11. sonde voor straffe der sonde. Zach. 14. 19 / &c. ofte door het maeyen hier ende in 't voorgaende vs verstaen / den aenwas / het vervolch ofte de continuatie ende stadigen voortganck in 't quaet ende goet. 54 Dewijle ghy met leugens hebt omgegaen / ende u daer op verlaten / so ontfanckt ghy daer van de rechtveerdige straffe ende belooninge / als een vrucht uwer wercken / der Afgoderye ende heydensche verbonden: ofte / ghy etet leugenvrucht. D. ghy komt bedrogen uyt / ghy bekomt niet dat ghy verwacht hebt / uwen arbeyt ofte vertrouwen liecht u. Vgel. bov. 9. 2. 55 Dien ghy in gegaen zijt om u rijck te bevestigen / T. w. Afgoderye / met allerleye godtloosheyt / ende vleeschlick vertrouwen op u selfs ende de verbonden met uwe boelen. 56 Ofte / rumoer, oproer, gekraeck, groot geroep, als in tijde van grooten overval des vyants plach te geschieden. 57 Der 10 stammen. 58 *Hebr.* sal verstoort worden, D. elck in 't bysonder. 59 And. genoemt Salmaneser, ofte Salmanasser, die wreede ende trotze tyran van Assyrien. siet 2. Reg. 17. 3 / &c. ende 18. 9 / 34 / 35. ende 19. 11 / 12 / 13. 60 'Tis onseker waer dese plaetse zy gelegen geweest. Sommige houden 't voor eene stadt in Israel over de Jordane. *Ioseph. lib. antiq. 12. cap. 18. ende lib. 14. cap. 32.* maeckt mentie van eene stadt Arbela gelegen in Galileen / die mede schijnt vermelt te zijn. 1. Mach. 9. 2. andere voor een lantschap in Assyrien / hebbende den naem van de stadt Arbela, daer ontrent Alexander de Groote, den Persischen Coninck Darium overwon / ende de Persische Monarchie eyndichde. dese historie van Salman ende Betharbel is te dier tijt sonder twijfel onder den volcke seer bekent geweest. 61 Indien tocht / waer van kortelick gesproken wort 2. Reg. 17. 3 / 4. &c. ende 19. 13. als eenige meynen. 62 Siet Gen. 32. op v. 11. 63 D. alle die grouwelicke afgoderye met andere sonden / te Bethel ofte Beth-aven (als bov. v. 5. ofte Aven. v. 8.) bedreven / zijn d' oorsake van dese uwe plagen. 64 D. om dat uwe boosheyt soo veelvoudich ende schrickelick groot is. 65 Op welcken sy vertrouwen. Siet bov. v. 7. ende d' aenteeck. 66 D. vroech / ofte / haestelick / gelijck de dageraet ofte morgen-roode met het rijsen van de Sonne vergaet / ofte onvoorsiens / gelijck wanneer yemant in den morgenstont overvallen wort: dit kannen oock vergelijcken met Ezech. 7. 7 / 10. Siet d' aenteeck. aldaer. 67 *Hebr.* uytgeroeyt, ofte / afgehouwen, afgesneden wordende, is hy uytgeroeyt, &c. D. sal sekerlick / &c.

Het xj. Capittel.

Godts liefde ende vriendelickheyt tegen Israel van Egypten af / (waer onder eene prophetye van Christo verborgen is) met eene tegenstellinge van hare ongehoorsaemheyt / afgoderye / ondanckbaerheyt ende hartneckicheyt / vs. 1 / 2 / 3 / 4 / 7. Daerom sy nae Assyrien gevoert ende getyrannisceert sullen worden / 5 / 6. belofte van genadige matiging der straffe / ende Israels bekeeringe tot Christum, door de predicatie des Euangeliums / 8 / &c.

1 Als Israël [1] een kint was / doe hebb' ick hem lief gehadt: ende [a] ick [2] hebbe mijnen [3] Sone uyt Egypten geroepen.

2 [Maer [4] gelijck] sy haerlieden riepen / alsoo gingen sy van [5] haer aengesichte wech; sy offerden den Baals / ende roockten den gesnedenen beelden.

3 Ick nochtans / [6] leerde Ephraim gaen; [7] hy namse op sijne armen / maer sy en bekenden niet / dat ickse [8] genas.

4 Ick trockse met [9] menschen-zeelen / met touwen der liefde / ende was hen / als de gene die het [10] jock [van] op hare kinnebackens oplichten: ende ick reyckte [11] hem voeder toe.

5 [12] Hy sal in [13] Egyptenlant niet wederkeeren / maer Assur / die sal sijn Coninck zijn: om dat sy haer weygeren te begeeren.

6 Ende het [14] sweert sal in [15] sijne steden blijven / ende sijne [16] grendelen verteeren / ende op-eten: van wegen hare [17] beraetslagingen.

7 Want mijn volck blijft hangen aen de afkeeringe [18] van my: [19] sy roepen [20] het wel tot den Alderhoochsten / [maer] [21] niet een en verhoocht [22] [hem].

8 [23] Hoe soud' ick u overgeven / ô Ephraim? u overleveren / ô Israël? hoe soud' ick u maken als [b] [24] Adama? u stellen als Zeboim? mijn [25] herte is in my omgekeert / [26] al mijn berouw' is t'samen ontsteken.

9 Ick en sal de hitticheyt mijns toorns

1 Siet van 't Hebr. woort Jerem. 1. op v. 6. de sin is / als ick Israel eerst tot mijn volck aen nam / ende met hē mijn verbont maeckte. Vg. Jer. 2. 2. en siet d' aent. aldaer.
a Matth. 2. 15.
2 Ende voerde hem door mijne Godtlicke kracht uyt de slavernye van Egypten / door de woestijne / nae 't beloofde lant.
3 N. Israel / dien Godt dickwijls / maer bysonderlick Exo. 4. 22. door Mose / in d' aensprake aen Pharao / sijnen sone, ja sijnen eerst-geborenen sone noemt. welcke plaetse hier mede dient vergeleken. Maer dat onder dese woorden wijders eene prophetie verborgen is van den eenich-geborenē Sone des Vaders onsen Heere Iesu Christo, die het hooft is van sijn geestlick Israel / ofte / kercke / blijckt Matth. 2. 15. And. om dat Israël een kint was, dat ick lief hadde, so heb ick mijnen sone uyt Egyptē geroepen. ofte / hoewel Israël een kint is, nochtans heb ick hem lief: daerom heb ick, &c. verstaende het eerste lidt vā Israels domme onverstandicheyt / ende het tweede van Christo alleen / dien de vader uyt Egypten geroepen hebbe / om in Judea het werck onser verlossinge te verrichten. Andere aldus: Om dat hy is een kint Israëls, ende ick hem lief hebbe. daerom heb ick mijnen Sone uyt Egypten geroepen. Verstaende beyde leden deses vs van Christo. 4 Dit is hier ingevoecht tot vervullinge van den sin / passende op het volgende woordeken / alsoo. siet Psal. 48. op v. 6. De sin is / hoe Moses ende andere vroome dienstknechten Godts de Israeliten meer riepen / om by haren goeden Godt te blijven / en hem aen te hangen / hoe sy meer daer tegen / onder de oogen der vroome Propheten / afweken / tot alle afgoderye / keerende Godt ende sijnen Propheten den rugge ende het doove oor toe / alsmen seyt. Vgel. ond. v. 7. ende bov. 4. 7. 5 Van het aengesichte der Propheten / die haer tot Godt riepen. 6 D. ick leerdese de voeten setten / gelijck een moeder haer kint doet. 7 Dit zijn de woorden des Propheten / die hy tusschen Godts woorden invoecht / uyt verwonderinge van Godts vriendelickheyt ende goedertierenheyt / als of hy seyde: immers ist waer / dat hyse / als een vader / ofte moeder een kint (siet v. 1.) insonderheyt als het moede is van gaen / op d' armen gedragen heeft. Siet Exod. 19. 4. Deut. 1. 31. ende 32. 11 / 12. Jes. 63. 9. ende van Mose / Num. 11. 12. And. ick namse, ofte / nemende haer lieden by hare (*Hebr.* sijne) armen: om datter in 't volgende diergelijcke verwisselinge van het veelvoudich ende eenvoudich getal van Ephraim gebruyckt wort. 8 D. in alle hare nooden en swaricheden seer lieflick ende gemeensaemlick bystont ende verloste. siet Psal. 30. op v. 3. ende vgel. bov. 7. 1. ende Exod. 15. 26. 9 D. menschelicke / daermen menschen mede treckt / lijdelijcke, lieflicke ende sachte zeelen / om haer niet te quetsen ofte verzeerigen. vgel. de maniere van spreken met 2. Sam. 7. 14. Jes. 8. 1. dese woorden drucken de lieflickheyt / vriendelickheyt ende lanckmoedicheyt Godts in het leyden van sijn volck seer levendich uyt. 10 D. de halfter ofte muylbant / die op de backens der beesten blijft / soo lange sy arbeyden / ende diemen oplicht ofte afneemt als sy ruste ende voeder sullen nemen. Alsoo (wil Godt seggen) heb ick met Israel gehandelt / gevende hem verlichtinge / ruste / ende haer voeder / als volcht. 11 Ephraim. *Hebr.* ick dede spijse, ofte / eten tot hem neygen. D. als wy seggen / ick reyckte 't hem toe. niet tegenstaende sulcks alles / zijn sy soo ongehoorsaem geweest / als in 't voorgaende ende volgende verhaelt is: daerom &c. als volgt. 12 Ephraim. 13 Of sy wel souden mogen wenschen liever in Egypten weder te keeren / gelijck sy haer derwaerts sullen begeven om hulpe ende toevlucht tegen den Assyrier te soecken / so en sal 't hen doch alsoo niet gelucken / maer de tien stammen sullen in 't gemeyn van den Assyrier uyt haer lant worden wech gevoert / ende veel swaerder geplaegt / als te vooren in Egypten. siet bov. 8. 13. ende 9. 6. ende d' aenteeck. aldaer. ende vgel. bov. 10. op v. 9. 14 D. krijch / ende alle gevolgen van dien. Siet Levit. 26. op v. 7. ende Psal. 22. op v. 21. 15 Ephraims. 16 And. litmaten, T. w. sijns lants leden ende deelen / als een wilt dier / verteeren ende verslinden; ofte / sijne rancken (als Ezech. 17. 6.) D. de dorpen / gelegen buyten de steden / zijnde ten opsien van de steden / gelijck tacken van de boomen. 17 Siet bov. 10. op v. 6. 18 *Hebr.* aen mijne afkeeringe. D. aen de afkeeringe / ofte / afwijckinge / daermede sy van my steets afwijcken / ofte / die sy tegen my betoonen. And. hangen, (T. w. in onsekerheyt ende twijfelachticheyt) om [hare] afkeeringe van my. D. sy weten niet waer henen haer te keeren / nu hier dan daer loopende om hulpe. beyds in eenen goeden sin. 19 De Propheten / vgel. bov. v. 2. ende cap. 7. 16. 20 Mijn volck. And. sy roepen hem wel nae boven. 21 D. niemant. Siet van diergelijcken gebruyck des Hebr. woordekens Ezr. 4. op v. 3. And. t' samen en verhoocht het (volck) [hem] niet. verstaet in hare by een komsten en eeren sy Godt niet. 22 Den Alderhoochsten / dat hy hem soude eere geven / sich bekeerende / ende troost ende hulpe by hem soeckende / ofte hem voor sijne weldaden danckende. And. verhoocht, ofte / verheft [sich]. D. niemant heft sich eens op / geeft sich eens daernae / dat hy soude hooren ofte luysteren / gelijck opmerckende plegen te doen / toonende met uyterlicke gebeerden des lichaems de beweginge haers herten. 23 Als of Godt seyde: ghy hadt wel verdient / dat ick u gantsch ende t'eenemael soude uytroeyen / gelijck ick Sodom / Gomorra / &c. gedaen hebbe / Genes. 19. 24. Deut. 29. 23. maer mijne barmherticheyt ende trouwe / die ick u in den Messia (waer van in 't volgende) beloofst hebbe / en laten 't niet toe. b Genes. 19. 24. 24 Verst. ende d' andere nabuerige steden. 25 Menschelicker wijse van Godt gesproken / om eenichsins uyt te drucken de grootheyt ende onbegrijpelickheyt sijner barmherticheyt. siet Thren. 1. 20. Genes. 43. 30. 1. Reg. 3. 26. 26 *Hebr.* als of men seyde / mijne berouwingen, ofte / berouwenissen, ofte / troostelickheden, zijn t'samen ontbrant. And. mijn ingewant. Godt wort geseyt berouw te hebben / als hy de verdiende ende gedreychde straffen / ophoudt / versacht ofte wechneemt / ende kan voorts door berouw het medelijden, ende het ingewant, dat van medelijden beroert ende ontsteken is / verstaen worden. Siet Genes. 6. op v. 6. ende 43. op v. 30.

niet

niet uytvoeren; Ick en sal niet [27] wederkeeren om Ephraim te verderven: want ick ben [28] Godt/ ende geen mensche/ de [29] Heylige in't midden van u; ende ick en sal [30] in de stadt niet komen.

10 Sy sullen den [31] HEERE achterna wandelen/ hy sal [32] brullen als een leeuw: wanneer hy brullen sal/ dan sullen de [33] kinderen [34] van der zee af al bevende aenkomen.

11 Sy sullen bevende aen-komen als een [35] vogelken uyt [36] Egypten/ ende als eene [37] duyve uyt den lande van Assur: ende ick salse doen [38] woonen in hare huysen/ spreeckt de HEERE.

27 D. ick en sal nu niet wederom alsoo aen Ephraim doen/ dat ick hem gantsch soude vernielen/ gelijck ick eenmaels de voorseyde steden gedaen hebbe. Vgel. Jes. 12.6. ende 54.5. Ezech. 16.53. met d'aenteeck. aldaer.
28 Warachtich ende onveranderlick in mijne belofte. Num. 23.19. Malach. 3.6/ &c.
29 Siet Psal. 71. op v. 22. ende dien volgens/ sal ick my noch een volck onder u overich behouden/ dat ick heylige/ om my te dienen/ &c. Vgel. Ezech. 16.60.
30 Als een vyant/ die in eene stadt invalt/ ende alles daer in vernielt: ofte/ gelijck ick eertijts in de stadt Sodom quam/ om die te vernielen/ als v. 8. welck op de voorgaende woorden/ Ick en sal niet wederkeeren. ofte/ wederom komen, &c. seer wel past. Siet d'aenteeck. And. ick en sal in de stadt niet komen, D. in geene materiale plaetsen meer woonen/ maer in uwe herten. Vgel. Joh. 4.21. 31 Iesum Christum, den Messiam/ haer Hooft/ ende Coninck. Vgel. vov. 3.5. 32 Door de openbare/ clare ende heldere predicatie des Euangeliums/ waer door hy sijne uytvercoorene (gelijck een leeuw sijne jongen) by een sal roepen/ als volgt. Vgel. Jes. 27.13. Amos 3.8. item/ waer door hy niet alleen den sijnen sijn genaden-werck sal verkondigen/ maer oock sijnen ende sijner kercken vyanden/ sijne wrake/ ende d'overwinninge/ principalick aller geestelicker vyanden/ die hy/ als de rechte Leeuw van Iuda, sal overwinnen ende in triumphe voeren. Siet Genes. 49. op v. 9. Apoc. 5.5. Col. 2.15. ende vgel. wijders Jes. 31.4/5. Joël 3.16. Amos 1.2.
33 D. uytverkorene/ die hem de Vader gegeven heeft. Joan. 17.6. Hebr. 2.13.
34 *Hebr.* sullen zitteren, ofte/ beven van de zee, (ofte/ het Westen) af. D. zitterende aenkomen tot sijne ende sijner kercken gemeenschap. Vgel. Jes. 24.14. ende 49.12. vov. 3.5. ende siet d'aenteeck. alsoo in't volgende vs. aengaende de maniere van spreken/ zitteren, ofte/ beven, voor zitterende gaen, komen. &c. Vergel. 1. Sam. 13.7. ende 16.4.
35 Dat snellick vliegt nae sijn aes, ofte/ nest. ofte/ het strick ontvliedt. 36 D. in alle plaetsen/ daer sy verstroyt zijn/ sullense haer met yver begeven tot dien/ die haer verlost uyt geestelick Egypten ende Assyrien/ dat is/ de slavernye des Duyvels ende der sonde. Vgel. Jes. 27.13. Zach. 10.10. 37 Siet Jes. 60.8. 38 D. (nae den stijl der Propheten) ick salse planten in mijne kercke/ ende door Christum geven ruste ende vrede in hare conscienten/ ende na dit leven/ hare plaetse in de hemelsche woon-steden. Siet vov. cap. 2.13/17. met d'aenteeck. ende ond. 12.10.

Het xij. Capittel.

Klachte over Ephraim ende Juda/ v. 1/ &c. door voorstellingen van Godts weldaden aen haren voor-vader Jacob/ ende voorts aen haer allen bewesen/ wordense vermaent tot bekeeringe/ 4/ &c. Item/ 13/ 14. hare onrechtveerdicheyt/ ende bedroch in allen koophandel/ trotz/ onbeschaemtheyt/ ende afgoderye/ verwecken Godts swaren toorn/ 8/ 9/ 12/ 15. Hier tusschen wort eene belofte van genade in-gevoegt/ 10/ 11.

1 [1] DIe van Ephraim hebben [2] my omcingelt met leugen/ ende het huys Israëls met bedroch: maer [3] Juda heerschte noch [4] met Godt/ ende was met de [5] Heyligen getrouw.

2 Ephraim weydt sich met [6] wint/ ende jaecht den [7] Oostenwint na; den gantschen dach vermenichvuldigt hy [8] leugen ende [9] verwoestinge: ende sy maken verbont met [10] Assur/ ende de [11] olye wort nae Egypten gevoert.

3 Oock heeft de HEERE eenen [12] twist met Juda/ [13] ende hy sal [14] besoeckinge doen over Jacob nae sijne wegen/ nae sijne handelingen sal hy hem vergelden.

4 In [15] [moeders] buyck [a] hieldt [16] hy sijnen [17] broeder by de [18] versen: ende in [19] sijne kracht [20] droech hy sich vorstelick [b] met Godt.

5 Ja hy droech sich vorstelick tegen den [21] Engel/ ende [22] overmocht [hem]; [23] hy weende/ ende smeeckte hem: [Te] [c] Beth-El vondt hy [24] hem/ ende aldaer sprack hy met [25] ons:

6 [26] Namelick/ de HEERE/ de Godt der [27] heyrscharen: HEERE is sijn [28] gedenck-naem.

7 [29] Ghy dan bekeert u [30] tot [31] uwen Godt: bewaert weldadicheyt ende recht/ ende [32] wacht geduerichlick op uwen Godt.

8 [33] In des [34] koopmans hant is eene [35] bedriechlicke weechschale/ hy bemint te [36] verdrucken:

9 Noch seyt Ephraim; [37] Evenwel ben ick rijck geworden/ ick hebbe my groot goet [38] verkregen: [in] allen mijnen [39] arbeyt en sullen sy my geene ongerechticheyt vinden/ die [40] sonde zy.

10 [41] Maer ick ben de HEERE uwe Godt [d] [42] van Egypten-lant af: [43] Ick sal u noch in tenten doen woonen/ als in de

1 *Hebr.* Ephraim hebben my, &c. D. die van Ephraim/ de Ephraimiten/ waer door de 10 stammen/ ofte/ Israël, (als volcht) verstaen worden.
2 'T zijn soo stoute huychelaers geweest/ datse my alle hare afgoderye/ als met gewelt hebben willen overdringen/ als offe die tot mijner eere ende dienst pleechden/ ende de ware religie hadden. Sommige houden dit voor eene klachte des Propheten over sijn wedervaren by sijne boose lants-lieden: gelijck Godts ende der Propheten woorden somtijts onder malkanderen vermengt worden.
3 Sommige verstaen dat hier gesproken wort van dien tijt als de tien stammen sich eerst van Juda afsonderden/ ende eenen geruymen tijt daer na. And. Maer Iuda is nooh heerschende, &c. Hoewel Juda oock seer vervallen was/ ende daer over van Godt door desen Propheet in verscheydene plaetsen scherpelick bestraft wort/ so hadden sy nochtans/ boven het wetlick Coninckrijck/ oock het wetlick Priesterdom/ ende den uyterlicken Godts-dienst/ die van Godt was verordineert/ sulcx dat de vroome/ onder de tien stammen/ somtijts heymelick nae Jerusalem reysden/ om den waren Godts-dienst/ te oeffenen/ als boven in verscheydene plaetsen is aengemerckt. Maer by de tien stammen en was niets van allen desen. Siet 2. Chron. 12.12. ende 13.6/ &c. ende 15.3. met d'aent. 4 Sich Gode onderwerpende/ ende aen hem ende sijnen dienst vast houdende/ dat waerlick heerschen ende regeeren is/ gelijck het contrarie/ dat de werelt meynt vryheyt ende heerschappye te zijn/ de snoodste slavernye is. Vgel. de maniere van spreken met vov. 9.8. ende d'aent. andersins kannen dese woorden (ten opsien des Coninckrijcks) oock vergelijcken met vov. 8.4. (siet aldaer) ende ond. 13.10/11. 5 D. volgende de voetstappen der heylige voorvaderen/ ende hoorende nae de vroome Propheten ende Priesteren/ die onder hen waren. Sommige verstaen hier de drie persoonen der H. drievuldicheyt/ uyt vergelijckinge van de voorgaende woorden/ ende Jos. 24.19. 6 D. verlaet sich op ydelheyt/ T. w. afgoderye ende heydensche verbonden/ daermede sy sullen varen/ als yemant die van den wint meynt te leven. Vgel. Jer. 22.22. Mich. 2.11. ende vov. 8.7. item Jes. 44.20. met d'aenteeck. 7 D. 'T gene hem hardt ende schadelick sal zijn/ gelijck d'Oostewint in die landen was. siet Exod. 10. op v. 13. ende Job 27. op v. 2. ende ond. 13.15.
8 Valsche Religie/ huychelerye/ liegen ende bedriegen/ tegen Godt ende den naesten.
9 D. 't gene sijner verwoestinge sal veroorsaken: ofte/ hy pleecht dagelijcks verwoestinge ende verderf sijns naesten: ofte/ hy heeft sulcks gedaen/ soo lange sijn Coninckrijcke geduert heeft. 10 D. de Assyriers/ den Coninck van Assyrien. Siet vov. 5.13. ende cap. 7.11. ende ond. 14.4. 11 D. dien kostelicken balsem/ diemen in die landen bereydde/ wort tot den Coninck van Egypten gevoert/ tot een geschenck/ om sijne gunst te verkrijgen. Vgel. 2. Reg. 17.4. Jes. 57.9. ende siet van sulcke olye Psal. 133. op v. 2/ &c.
12 Ofte/ pleyt, proces, rechtsake, van wegen hare sonden/ Vergel. vov. 4. op v. 1.
13 *Hebr.* ende om besoeckinge te doen. D. hy is gereedt/ daer toe gestelt om &c. Vgel. de maniere van spreken met vov. 9. op v. 13. ofte: ende om te besoecken. D. ende dat/ op dat hy besoecke/ &c. als elders. And. maer over Iacob [D. de tien stammen] sal hy &c. verstaende dat Godt met Juda noch twiste/ ende haer eenen tijt lanck noch sal waerschouwen/ maer de tien stammen niet langer en wil verschoonen noch oversien: also het duyster is/ of Jacob het volck van Juda/ ofte de tien stammen/ ofte beyden beteeckene/ waer van verscheyden gevoelen is. Vgel. vov. 10.11/ &c. in allen gevalle worden Jacobs verbastaerde nakomelingen hier swaerlick gedreygt. 14 Door straffen. Siet Genes. 21. op v. 1.

15 Van de invoeginge deses woorts/ siet Judic. 13. op v. 5. ende Job 3. op v. 10. ende vov. 9.11.
a Genes. 25.26.
16 De patriarch Jacob/ haerlieder voorvader/ van welcken hier eenige wonderlicke geschiedenissen/ ende bysondere weldaden Godts/ aen hem/ ende door hem aen haer allen/ bewesen/ verhaelt worden/ om dese sijne afaerdige kinderen van wegen hare ondanckbaerheyt te beschamen.
17 Esau.
18 Tot een teecken dat Godt Jacob het recht der eerst-geboorte door loutere genade toegeleyt hadde/ dat hy door het recht der nature niet en kost hebben.
19 Die hem Godt gegeven hadde om desen kamp uyt te staen.
20 In sijne worstelinge met den Sone Godts. Siet de historie Genes. cap. 32. v. 24/ &c. ende de aenteeck. aldaer.
b Genes. 35.9.10.
21 Den Sone Godts/ die in 't voorgaende vs Godt is genoemt/ ende in't volgende de HEERE, de Godt der heyrscharen, siet Genes. 48. op v. 16. 22 Hy overmocht/ ofte/ hadde d'overhant in den kamp met desen Engel/ T. w. Godts Sone/ die sich van Jacob liet overwinnen/ niet door eenige onvermogentheyt/ ofte gebreck van krachten/ maer om eene seer lieflicke ende troostlicke verborgentheyt daer door te beduyden/ van den strijt ende overwinninge der kinderen Godts. 23 N. Jacob/ weende ende badt eernstelick om eenen segen/ vernemende dat hy met Godt te doen hadde. Dit weenen wort wel in Mosis historie niet vermeldt/ maer hier/ tot verklaringe/ van den Geest des Heeren bygevoecht. c Genes. 28. vs. 12,19. ende 35.7.14.15. 24 De Sone Godts vondt Jacob daer/ ende verscheen hem. Siet Genes. 35.9/ &c. ende soo in 't volgende: sprack hy, T. w. de selve Sone Godts. 25 Die wy in de lendenen Jacobs/ ende onser voorouderen waren, sulcks dat het ons mede aengaet/ wat Godt aldaer gesproken ende te dier tijt by onse voorvaderen gedaen heeft; siet Psal. 66. op v. 6. 26 Om dat de Sone Godts in 't voorgaende onder den name des Engels, ende voorts door het woordeken hem, &c. is gemeent/ so wort dit tot verklaringe sijner Godtlicker Majesteyt hier bygevoecht: dat nu de Hebreeusche letter Vau dickwils alsoo voor namelick, te weten, gebruyckt wort/ is bekent/ ende hier/ op het voorgaende (als de rechtsinnige Godtvruchtige leser sal konnen oordeelen) wel passende. 27 Siet 1. Reg. 18. op v. 15. ende vgel. Gen. 22. op v. 11. ende 48. op v. 16. Psal. 24.10. Jes. 6.1/2/3/5. ende 9.5. ende 25.9/ &c. 28 Ofte/ gedenck-teecken. *Hebr.* gedachtenisse. D. Iehova is de naem/ met welcken (als beteeckenende het eeuwich/ selfstandich/ onveranderlick/ &c. wesen Godes) hy onder sijn volck bekent ende sijner/ mitsgaders sijner eygenschappen/ gedacht wort. Siet Genes. 2. op v. 4. ende vgel. Exod. 3.14/15. met d'aenteeck. Sommige duyden dit op Jacob aldus: De HEERE [was] sijn [N. Jacobs] gedenck-teecken. 29 D. Ephraim. 30 Hier is in 't Hebr. de letter Beth, voor de letter Lamed. ofte de woordekens el ofte gnad, D. tot: gelijck in die maniere van spreken/ 1. Reg. 2.33. Haer bloet sal wederkeeren op den kop Jacobs/ ende op den kop sijns zaets. alwaer de letter Beth tweemael gevoecht by 't woort wederkeeren 't selve beteeckent/ dat het voorgaende woordeken gnal. D. op, ofte/ tot, gelijck oock andersins het woordeken/ in, selfs oock in onse ende andere talen/ genomen wort voor tot, nae toe, als het gevoecht wort by woorden die beteeckenen/ sich ergens heenen begeven/ gaen/ reysen/ wenden/ keeren/ als/ gaen in zee/ in't velt/ in de woestijne/ in een stadt/ lantschap/ &c. D. tot, derwaerts/ &c. Sulcks dat het onnoodich schijnt/ met sommige/ vermits de letter Beth, hier over te setten/ bekeert u met. ofte door uwen Godt. D. met ofte door de genade ofte hulpe uwes Godts/ waer van de verstandige leser kan oordeelen/ ende vgel. de aenteeck. op Joël 2.12. 31 Die uwen voorvader/ ende/ door hem/ u van den eersten aen soo groote genade bewesen heeft/ als voorseyt. 32 Verlatende alle uwe afgoden/ ende ydel vleeschlick vertrouwen/ so sult ghy Godt sijn eere geven/ ende van hem niet verlaten worden. 33 In plaetse van recht ende weldadicheyt [wil de Heere seggen] gaen onrecht ende bedriegerye in swanck. 34 Siet dese beteeckeninge van 't Hebr. woort Canaan. ofte/ Kenaan, Job 40. op v. 25. *Hebr.* de koopman, in sijne hant is, &c. And. [hy is] een Canaaniter, ofte (uyt toornicheyt ende versoeyinge) dien Canaaniter! als of de Propheet seyde: dien bastaert/ hy draegt sich niet als een kint Jacobs/ maer hy aerdt/ ofte slacht ende gelijckt meer eenen heyden/ ende Cams gebroetsel. 35 *Hebr.* weechschalen des bedrochs. Siet Levit. 19.13/35. Deut. 25.13. 1. Thess. 4.6. 36 Soo door archlistige ende onrechtveerdige practijcken in sijnen handel/ als oock door moetwillige rooverye ende gewelt. 37 Als of sy seyden: De Propheten mogen seggen wat sy willen/ wy varen nochtans wel: daerom moet ons doen Gode soo niet mishagen/ als sy ons willen wijsmaken. Dit was een specie van die onbeschaemde huychelerye/ waer mede sy Godt ende sijne Propheten als omcingelden (vov. v. 1.) ende tergden/ misbruyckende alsoo schandelick de groote lanckmoedicheyt des Heeren. Vgel. Amos 6.13. 38 *Hebr.* gevonden, als Genes. 26.12. Ezr. 7.16. Prov. 8.9/ &c. 39 Daer mede ick my bemoeyt hebbe om rijck te worden/ ofte/ in mijnen rijckdom/ die ick met mijnen arbeyt verkregen hebbe. And. al mijn arbeyt en is my niet genoech. (gelijck het Hebr. woort/ vinden, gevonden worden, somtijts gebruyckt wort. Siet Num. 11. op v. 22.) wy begeeren noch al meer te hebben/ wy moeten so noch al voort gaen/ [hy heeft] ongerechticheyt (D. straffe van ongerechticheyt sal dien overkomen) die sonde [heeft/] wy en worden niet gestraft, (souden sy willen seggen) daerom is by ons geene sonde. 40 Als offe seyden: het blijckt uyt onsen voorspoet/ dat wy soo grootlicks niet en sondigen in onse middelen/ die wy gebruycken om rijck te worden/ wat mogen dan dese onrustige menschen (de Propheten) dus roepen ende tieren over onsen handel? 41 Om de geloobige ende uytverkorene door dese scherpe straf-predicatien niet mismoedich te maken/ so voegt Godt (nae sijne wijse) dese vertroostingen hier by/ om den sijnen te versekeren/ dat hy/ desen allen niet tegenstaende/ sijn genaden-verbont in den Messia met sijn uytverkoren Israel getrouwelick sal onderhouden. Doch andere nemen dese twee volgende vss. als een verhael van Godts weldadicheyt in voorleden tijden/ ende nu noch aen sijn volck bewesen/ om haer t'overtuygen/ dat hy d'eenige autheur van allen haren welstant zy/ ende dat sy haer geensins haers vermogens hebben te beroemen/ gelijck sy nochtans soo trotzlick deden/ als in 't voorgaende geseyt is. d Ies. 43.11. 42 D. van der tijt af dat ick u uyt Egypten door Mosen uytgevoert/ mijn verbont met u gemaeckt/ ende u mijne wetten gegeven hebbe/ dat Godt elders hare jeucht noemt. siet vov. 2.14. Jer. 2.2/ &c. 43 Dese beloften/ siende op den genaden-tijt des nieuwen Testaments/ zijn voorgestelt met manieren van spreken/ genomen van den staet des Ouden Testaments. Vgel. vov. 2.13/17. ende 11.11. met d'aenteeck.

dagen der [44] t'samen-komste:

11 Ende ick sal spreken [45] tot de Propheten / ende ick sal 't gesichte vermenichvuldigen: ende door den [46] dienst der Propheten sal ick [47] gelijckenissen voorstellen.

12 Sekerlick is [e] [48] Gilead [49] ongerechticheyt / sy zijn [50] enckel ydelheyt; te [f] [51] Gilgal offeren sy ossen: ja hare altaren zijn als [52] [steen-] hoopen op de vooren der velden.

13 [g] [53] Jacob [54] vloodt doch [nae] het velt van Syrien: ende Israël [55] diende om eene [h] vrouwe / en hoedde om eene vrouwe.

14 Maer de HEERE voerde [56] Israël op uyt Egypten door eenen [57] Propheet / ende door eenen [58] Propheet wert hy gehoedt.

15 Ephraim [daerentegen] heeft [hem] [59] seer bitterlick vertoornt: daerom sal hy sijn [60] bloet op hem [61] laten / ende [62] sijn Heere sal hem sijnen [63] smaet vergelden.

44 Gelijck ick u in de woestijne heflick in uwe Tenten deed legeren rontom de Tente des t'samenkomste, daer ghy by een quaemt om mijnen wille te verstaen ende my te dienen / alsoo sal ick u oock noch by den tijt des nieuwe Testaments in mijne kercke doen legeren by de predicatie mijns Euangeliums / daer ghy sult t'samen komen tot mijnen dienst. And. als inde dagen des gesetten hooch-tijts. T.w. des loof-hutte Feests / wanneer ghy u voor eenen tijt ophieldet in hutten / om uwe wandelinge in de woestijne te betrachten / ende over mijne weldaden vrolijck te zijn. Ofte / men kan 't verstaen in 't gemeyn van alle hooch-tijden / in de welcke sy / van wegen de groote menichte des volcks / oock tenten moesten opslaen buyten de stadt.
45 Ofte / door de Propheten. D. ick sal my van nieuws seer heerlick openbaren door de overvloedige predicatie des Euangeliums / die u geschieden sal door den Propheet aller Propheten / den Messiam / sijne Apostelen ende andere Leeraers des Nieuwen Testaments / met uytsendinge der gaven mijnes Geests. Vergel. Joël 2.28/29. Actor. 2. vss. 16/17/18/&c. 46 *Hebr.* hant. 47 Gemeensaemlick ende klaerlick leeren. Vergel. Matth. 13.34/35/&c. e Hos. 6. 8. 48 Siet vov. 6. 8. met de aenteeck. Hier keert de Propheet weder tot de voorgaende straf-predicatie. Men kan dese woorden oock aldus nemen: is Gilead ongerechticheyt? als off'e den Propheet voorwierpen / soudt ghy dat derven seggen? waer op dan de Propheet in 't volgende antwoorde.
49 D. niet van ongerechticheyt / enckel ongerechticheyt / vol van wrevel ende boosheyt. And. afgoderye, dewijle het Hebr. woort somtijts voor eenen afgodt, afgoderye, afgodendienst / genomen wort. Siet 1.Sam. 15.23. Jes. 66.3. 50 *Hebr.* alleenlick. D. sy zijn niet als tot alle afgoderye genegen: ofte / gewislick sy zijn ydelheyt. f Hos. 4. 15. ende 9. 15. 51 Siet vov. 4. op v. 15. 52 D. harer afgodische altaren is het lant over al vol. g Genes. 28.5. &c. 53 Hier wort haer wederom voor oogen gestelt den soberen ende kommerlicken toestant haers voorvaders Jacobs / om te toonen / wat van haer allen soude geworden zijn / indien niet Godt sulcks alles door sijne bysondere genade ten besten gewendt / ende by haer gedaen hadde als volcht. Vgel. Deut. cap. 26.5/&c. met d'aenteeck. aldaer. 54 Voor sijnen broeder Esau. Siet Gen. 27. vss. 42/43. ende 28. 5/&c. dit schijnt d'eenvoudichste oversettinge ende sin deser woorden te zijn. velt, D. lant. als Obad. 19. 55 Jacob diende den Laban om Lea ende Rachel. h Genes. 29.20,28. 56 Het volck van Israel / Israels ofte Jacobs nakomelingen. 57 Den grooten Propheet Mosen. 58 Godt hoeddese ende bewaerdese door Mosen / als een Herder sijne schapen. Dit wort gestelt tegen Jacobs hoeden der schapen / waer van in 't voorgaende vs. 59 *Hebr.* [met] bitterheden. And. [met] hoochten. ofte / spitze, hooge, afgodische pylaren, ofte / pylaer-beelden. Siet van 't Hebr. woort Tamrurim, Jerem. 31. op v. 21. 60 *Hebr.* bloeden. D. dootslagen ende moorderyen der onschuldigen / ende der selver straffen. siet Gen. 4. op v. 10. ende 37. op v. 26. ende Judic. 9. op v. 14. ofte / bloet op hem laten. D. haer in hare onreynicheyt ende sonden laten / sonder haer daer van te suyveren. Vgel. Ezech. 16.6/9. Joël 3. 21.
61 Ofte / over hem uytspreyden. 62 Godt; dien hy niet gekent / gevreest noch gedient en heeft. Siet Malach. 1. 6. 63 Die hy hem / sijnen Propheten / ende allen vroomen heeft aengedaen.

Het xiij. Capittel.

Ephraims aensien ende heerlickheyt sterft ende verdwijnt door afgoderye / v. 1/&c. Afbeeldinge van Godes schricklicken toorn over Ephraims snoode ondanckbaerheyt tegen haren eenigen ende goedigen Heylant / van den eersten aen / 4. d'oorsake van Israels verderf / ende aenstaende nooden / is afgoderye / ydel vertrouwen ende domme onboetveerdicheyt / 9. Euangelische genaden-belofte voor Ephraim / na de voorgaende verwoestinge / 14.

1 [1] Als Ephraim sprack / so beefdemen; hy heeft sich [2] verheven in Israël: maer hy is schuldich geworden aen den [3] Baal ende is [4] gestorven.

2 Ende nu zijnse voortgevaren te sondigen / ende hebben sich van haer silver een [5] gegoten beelt gemaeckt / [6] Afgoden [7] nae haer verstant / die altemael [a] [8] smieden-werck zijn: waer van [9] sy [nochtans] seggen; [10] De menschen die offeren / sullen de [11] kalveren [12] kussen.

3 Daerom sullen sy zijn [13] als eene morgen-wolcke / ende als een vroech komende dauw / die henen gaet: als kaf van den dorschvloer / ende als roock uyt de [14] schoorsteen wort wech gestormt.

4 [15] Ick ben doch de HEERE uwe Godt [b] van Egypten-lant af: [16] daerom en soudt ghy geenen Godt kennen [c] dan my alleen / want daer en is geen Heylant dan Ick.

5 Ick hebbe u [17] gekent inde woestijne; in seer [18] heeten lande.

6 Daer na zijn sy / nae dat haerlieder [d] [19] weyde was / satt geworden; alsse satt zijn geworden / heeft sich haer [20] herte verheven: daerom hebben sy my [e] vergeten.

7 Dies wert ick hen als een felle [21] leeuw: als een luypaert [22] loerde ick op den wech.

8 Ick [23] ontmoettese als een [24] beyr die van jongen berooft is / ende scheurde het [25] slot hares herten: ende ick verslondtse [26] aldaer als een oude leeuw; [27] het wilt gedierte des velts verscheurdese.

9 [28] Het heeft u bedorven / ô Israël / want in [29] my / [30] is uwe hulpe.

10 [32] Waer is uw' [33] Coninck [34] nu? dat hy u behoude in alle uwe steden: ende uwe [35] Richters / daer ghy van [36] seydet; Geeft my eenen Coninck ende Vorsten?

11 Ick gaf u eenen [f] [37] Coninck in mijnen [38] toorn / ende nam [39] [hem] wech in mijne verbolgentheyt.

12 [40] Ephraims ongerechticheyt is [41] t'samen-gebonden / sijne sonde is opgeleyt.

1 And. als Ephraim bevende, ofte / [met] beven sprack, verhief hy [sich selven] in Israel. Den sin op een uytkomende. *Hebr.* als Ephraim sprack, bevinge. D. de stam Ephraims was in voortijden volgens den segen des Patriarchs Jacobs (Gen. cap. 48. 19/20.) van sulcken aensien ende macht in Israel / dat een yeder / om soo te spreken / beefde als hy met hevicheyt yets dreef / sulcks dat hy oock ter tijt Rehabeams het Coninckrijck der tien stammen eerst aen sich trock / door den eersten Coninck Jerobeam / die uyt Ephraim was. Siet Jud. 8. 1/2/&c. ende 12. 1/2/&c. item 1.Reg. 11. 26/&c. ende 12. 20. 2 T. w. tot het Coninckrijck. van het Hebr. woort dat verheffen beteeckent / komt een ander / dat een Prince / Vorst / Regent / die over andere verheven is beduydt / waer op hier gesien wort. 3 Baals afgoderye. Siet vov. 2. 8/13.
4 D. heeft allen aensien verlooren / is in eenen seer elendigen ende verachtelicken staet vervallen / by Godt ende de menschen / binnen ende buyten. (Vgel. de maniere van spreken / met Psal. 31. 13. ende 88. 4/5/6. ende 143. 3. Jesa. 59. 10. Amos 2. 2. Ephes. 2. 1. Apoc. 3. 1. ende 20. 5.) selfs is de Conincklicke weerdicheyt van hem genomen. Siet 1.Reg. 14. 10/11. ende 15. 27/28/29/30. ende vgel. v. 3. 5 Verst. een Afgodisch kalfs beeldt (waer van in 't volgende) ende diergelijcke andere / nae dat haren sin ende lust opgaf / maer geensins nae Godes sin. siet van 't woort sonde, in materie van afgoderye / vov. 8. op v. 11. 6 Siet vov. 8. 4. 7 Die meesterlick ende kunstichlick fatsoenerende ende op pronckende. Vergel. Jerem. 10. 3/14/&c. a Hos. 8. 6.
8 Eene bespottinge der ydelheyt / dwaesheyt / ende nieticheyt deser afgoderye. Vergel. vov. 8. 6/&c. 9 De Afgodische Priesters ende Regenten. And. sy seggen tot hen, die van Ephraim tot het ander Israelitische volck. 10 *Hebr.* de offerende des, ofte / der menschen. De sin is / de gene die onder de menschen Gode willen offeren / die moeten dese kalveren (als hare Goden) eeren / siet 1.Reg. 12. 28. ende vgel. de maniere van spreken met Jes. 29. 10. alwaer staet: de nootdurftige, ofte / behoeftige des ofte / der menschen. D. onder de menschen / die onder de menschen behoeftich zijn / behoeftige menschen. Item / elendige der schapen, Zach. 11. 7/11. Dat is / elendige schapen / ofte / elendichste onder de schapen / ende diergelijcke veel.

11 Te Dan ende Bethel eerst opgerecht / ende daer na misschien in meer andere plaetsen. Siet 1.Reg. 12. 28. gelijck sy van tijt tot tijt in Afgoderye hebben toegenomen.
12 Met eenen religieusen ofte Godtsdienstigen kus. Vgel. Gen. 41. 40. 1.Reg. 19. 18. Job 31. 17. en siet d'aent. aldaer.
13 D. sy sullen soo haest ende licht met haren gantschen fleur vergaen en verstroyt worden / als dese gelijckenissen medebrengen. Vgel. vov. 6. 4.
14 Ofte / venster, eenich ander roockgat, ofte openinge, daer door den roock wort uytgelaten.
15 Als vov. 12. v. 10. b Iesa. 43. 11. Hose. 12. 10.
16 Ofte / ende ghy en kendet geenen Godt, &c. verst. te dier tijt / als ghy noch in Afgoderye niet en waert vervallen. c 2.Sam. 22. 32. Psal. 18. 32.
17 D. lief gehadt ende besorcht / als Amos 3. 2. Siet Psal. 1. op v. 6.
18 Ende volgens / dorren, onvruchtbaren / uytteringen verdrietlicken. Siet Deut. 8. 15. ende 32. v. 10 *Hebr.* lant der hitticheden. ofte / dorricheden. d Deut. 32. 15.
19 Nae dat sy uyt de woestijne inde vette lantstreke van Gilead / ende voorts in 't lant Canaan / overvloet van alles bekomen ende genoten hebben. Siet Deut. 8. 7/8/9/10. ende 32. 13/14.
20 Daer vanse Godt te vooren gewaerschouwt / ende terstont daerom gestraft hadde. Siet Deut. 8. 11. ende 32. 15/19/20/&c. e Hos. 8. 14. 21 D. ick tracteerdese hart ende schricklick: gelijck eerst dickwijls geschiedt is ten tijde der Richteren / door verscheydene omliggende vyanden / daerna als sy van Juda gescheyden waren / door den Assyrier Tiglat-Pileser/&c. Siet 2.Reg. 15. 29. Doch sommige nemen dit vs ende het volgende in den toekomende tijt / als eene voorseggingе der toekomstige verwoestinge door Salmanassar. Vgel. vov. 5. 14. Thren. 3. 10. 22 Vergel. Jer. 5. 6. 23 Ofte / falsе ontmoeten, ende soo in 't volgende. 24 Vergel. 2. Sam. 17. 8. Prov. 17. 12.
25 D. haer borst / ofte / herten-decksel / om haer herten-bloet te suygen ofte te drincken / gelijck verscheurende wilde beesten plegen te doen. 26 Op de plaetse / alsmen spreeckt / ofte ter plaetsen / daer sy de vooren verhaelde boosheyt bedreven / in Canaan / ofte Gilead. sommige duyden 't specialick op Tiglath-Pilesers inval 2.Reg. 15. 29. 27 And. [ofte als] een [ander] wilt dier des velts, [dat-]se in twee spleet, ofte / kliefde. verstaet de wreede heydensche vyanden / door dewelcke Godt aldus met hen gehandelt heeft / ofte / noch handelen wilde. 28 T. w. uwe afgoderye ende moetwillige boosheyt / waer van vss. 2/6. gesproken is. And. hy heeft u bedorven, N. Ephraim (van welcken in 't voorgaende ende volgende gesproken wort) heeft Israel (D. de tien stammen) in 't verderf gebracht / door sijnen Coninck (waer van in 't volgende vs / ende daer op dit oock sommige duyden. Vgel. ond. 14. 5/6. alwaer / hem, v. 5. staet / ende wie 't zy / in 't 6 vs verklaert wort. N. Israel. Vgel. oock vov. 13. 5/6. alsoo elders.) Jerobeam / die met sijne Vorsten den tijt van 22 jaren / die hy geregeert heeft / (1.Reg. 14. 20.) de grouwelicke Afgoderye met alle practijken ende geweldt gedreven ende gevordert heeft / waer door niet alleen Ephraim selfs (als vov. v. 1.) gestorven is / maer oock gantsch Israel met sich / door sijnen Baals ende kalveren-dienst / mitsgaders allerleye andere daer aen klevende godtloosheyt / in den doot ende 't verderf gestort heeft. Siet 1.Reg. 14. 15/16. ende 15. 30. ende 17. vss. 21/22/&c. het welcke niet anders en kost uytvallen. want by den waren Godt alleen (als hier ende boven v. 4. betuycht wort) allen heyl ende hulpe te soecken ende te vinden is / dien sy verlatende / ende elders heyl ende hulpe soeckende / te samen bedorven ende verloren zijn. And. 'T is u verderf, ofte / 't heeft u bedorven, ô Israel, dat ghy tegen my, tegen uwe hulpe, [gerebelleert hebt]: welcke oversettinge (die hier verscheyden valt / in eenen goeden sin) oock eenvoudich ende onstraflick is. 29 Ende niet in uwe Baals / gouden kalveren / Coningen / Vorsten / Helden / Vasticheden / Verbonden / Overvloet ende Rijckdom/&c. daer in ghy / nae Ephraims exempel ende raet / u heyl gestelt hebt.
30 *Hebr.* eygentl. in my. in uwe hulpe, van sulcke overtollicheyt van de Hebr. letter Beth. Siet Psal. 54. op v. 6. ofte aldus / maer in my is [dat] tot uwe hulpe [dient ofte strecken kan]. 32 Siet van 't Hebr. woordeken / op v. 14. 33 Op welcken ghy u verlaten hebt / meynende dat hy u genoech behouden soude. Alsoo bespot de Heere haer ydel vertrouwen / sprekende van het toekomende / als of het tegenwoordich ware. Vgel. vov. 10. 3.
34 Aldus wort het Hebr. woordeken Epho oock gebruyckt voor nu, ofte / dan, tot vervullinge eens redens / Job 9. 24. ende 17. 15. ende 19. 6. Jesa. 19. 1/2. en 22. And. ick sal, ofte / soude u Coninck zijn, waer is [een ander]? Dat hy u, &c. ofte / die u behoude. &c. ofte: Ick salder zijn, [maer] waer is u Coninck. &c. als of Godt seyde: Ick ben ende blijve eeuwichlick deselve (siet Exod. 3. 14.) daerom ghy by my uwe hulpe ende heyl behoordet gesocht te hebben: maer ghy hebt vertrouwt op uwen Coninck / die nu nergens voor handen is. Vgel. vov. 10. 15. 35 D. Regenten / die den Coninck bystaen souden om u te beschermen. 36 Ter tijt des Propheten Samuels. Siet 1.Sam. 8. 5. ten ware dat die van Ephraim diergelicke woorden / volgens hare trotsheyt / mochten hebben gebruyckt / ter tijt Rehabeams / als sy sich van Juda afscheurden / en eenen eygenen Coninck over de tien stammen maeckten / het welcke Godt door sijnen verborgenen raet alsoo geschiet heeft / ende verklaert / dat hy 't gedaen hebbe. (1.Reg. 11. 31/35.) hoewel de schult des volcx daerom niet te minder is geweest. f 1. Sam. 8. 5. ende 15. 23. ende 16. 1.
37 Saul: sommige duyden 't op den eersten Coninck der 10 stammen Jerobeam / die uyt Ephraim was / ende Israel bedorven heeft / als boven is aengeteeckent. 38 Siet 1.Sam. 8/7/8. ende 1.Reg. 11. 33. vov. 8. 4. 39 Saul. Siet 1.Sam. 15. 23. ende 16. 1. item 31. 4/6. sommige setten 't over: ick sal [hem] wechnemen, &c. duydende dit op den laetsten Coninck der 10 stammen / Hosea, die van Salmanassar is overheert / ende in welcken het Coninckrijcke Israels / een eynde heeft genomen. 2.Reg. 17. Vgel. vov. 10. 3/7/15. andere verstaen 't in 't gemeyn van de Coningen der 10 stammen / met de welcke Godt hier te doen heeft / (Vgel. vov. 8. 4. ende 7. 16.) ende setten 't over: Ick geve eenen Coninck, &c. en neme [hem] &c. 40 Waer van vov. op v. 9/&c. 41 Als in een bondelken ofte sack geknoopt / verzegelt / ende (om soo te spreken) in Godts griffie ofte schatcamer opgeleyt / om te sijner tijt te voorschijn gehaelt / ontdeckt / geoordeelt ende gestraft te worden / Vgel. Job 14. 17. Thren. 1. 14. Deut. 32. 34. ende siet d'aenteeck. aldaer.

13 [42] Smer-

13 [42] Smerten eener barender [vrouwe] sullen hem aenkomen: hy is een onwÿs [43] kint; [44] want [anders] en soude hy geenen tÿt in de kinder-geboorte blÿven staen.

14 [45] [Doch] ick salse van't [46] gewelt der helle verlossen / ick salse vry maken van den doot: [g] ô Doot / [47] waer zÿn [48] uwe pestilentien? helle / waer is u [49] verderf? [50] berouw sal van mÿne oogen verborgen zÿn.

15 Want [51] hy sal vrucht voortbrengen onder de broederen: [doch] daer sal [52] een [53] Ooste-wint komen / een wint [54] des HEEREN / opkomende [55] uyt de woestÿne; ende [56] sÿn [57] springk-ader sal uytdroogen / ende sÿne fonteyne sal verdroogen; [58] die selve sal den schat alles [59] gewenschten [60] huysraets rooven.

42 D. seer groote noot ende bangicheyt / als elders dickwijls.
43 D. als een seer onverstandich / of verkeert / misstaltich kint / dat tot de geboorte niet en arbeyt / ende sich selven (om soo te spreken) in den wech is.
44 Ofte aldus: want hy en staet niet tijdelick, ofte / ter rechter tijt, in de voortbrekinge der kinderen. D. baermoeder / ofte / arbeyt tot de geboorte. Vgel. 2.Reg.19.3. ende siet d'aenteeck. aldaer. sommige verstaen 't van den stoel daer de barende vrouwe op sitt. De sin is / dat Ephraim / in plaetse dat hy in tijts sijn nakende verderf door boetveerdicheyt soude voorkomen / so blijft hy / tegen alle vermaningen / waerschouwingen ende dreygementen / in sijne boosheyt ende onboetveerdicheyt steken / gelijck een kint in de geboorte / dat sich selven ende sijne moeder om den hals brengt: daer doch de kleynste onverstandige creaturen 't perijckel in desen door natuerlick ingeven weten t'ontgaen. 45 Hier voecht de Heere wederom tusschen in / een schoone Euangelische genaden-belofte / tot troost sijner uytverkorenen ende boetveerdigen. Vgel. vov. 12.10/11. met d'aenteeck. als of de Heere seyde: des volcks ontrouwe ende lanckwijlige onboetveerdicheyt / en sal evenwel mijne trouwe / ende de waerheyt mijner verbonts-beloften niet beletten / noch breken. siet Rom. 3.3. ende 11.1/&c. 46 Hebr. van de hant der helle. D. des graefs. Siet Job 5. op v. 20. Psal. 49. op v. 16. de sin is / ick sal mijn uytverkoren Israel door den Messiam / Iesum Christum, verlossen van alle hare geestelicke vyanden / ende uyt den doot / die 't gewelt over haer hadde door de sonde / doen opstaen tot de heerlickheyt des eeuwigen levens. Siet 1.Cor. 15.54/55. g Iesa. 25.8. 1.Cor. 15.55. 47 Nergens (wil Godt seggen) / sy zijn nergens te vinden / als zijnde t'eenemael vernielt. met dese aenspraeke bespott Godt den doot ende het graf / als triumpherende over hare nederlage (Vgel. Ies. 25.8.) het Hebr. woordeken / is hier tweemael (als oock vov. v. 10.) overgesett / waer? uyt 1.Cor. 15.55. alwaer de Apostel dese plaetse alsoo aentreckt ende verklaert / gelijck de griecksche Oversetters (ende de Chaldeeusche oock v. 10.) hadden gedaen / ende sommige der hebreen selfs voor goet kennen. And. oock wel aldus: Doot, ick sal uwe pestilentien zijn, graf, ick sal u verderf zijn. 48 D. waer is al u vergift / ofte / uwe stercke pestilentie / daermede ghy over mijn volck heerschtet? het veelvoudich getal dient tot vergrootinge ofte verswaringe / als elders. 49 Ofte / vernielinge, verdelginge, affnijdinge, afhouwinge. een diergelijck Hebr. woort is Deut. 32.24. Psal. 91.6. Iesa. 28.2. 50 D. het en sal my deses genaden-besluyts nemmermeer berouwen / ick sal 't sekerlick volbrengen: wat voor Godts oogen verborgen is / dat en isser niet / so en salder dan geen berouw by Godt in desen zijn. 51 Ephraim / hoe ongesien ende ongeloofflick het nu schijnt te zijn / sal nochtans in mijne kercke geplantet zijnde / als een goede boom / noch goede vruchten voortbrengen / D. boetveerdich ende geloovich geworden zijnde / goede wercken doen. Siet Matth. 3.8/&c. Dese belofte slaet seer aerdichlick op de gelijckheyt des Hebr. woorts iaphri, D. hy sal vrucht dragen, ofte / vruchtbaer maken, ende des naems Ephraim. Vergel. ond. 14.7/8/9. And. want hy, (de Messias / Ephraims verlosser / van welcken in't voorgaende gesproken is) hy sal [hem] (Ephraim) vruchtbaer maken. verstaende oock wijders het volgende tot aen het eynde deses capittels van Christi gewelt ende macht tegen sijne ende sijner kercken boosseyde vyanden. 52 Hier keert de Propheet weder tot de strafpredicatie. Vg. vov. 12.12. 53 Verst. den Assyrier / ofte de verwoestinge die hy soude aenrichten. Vergel. vov. 4. op v. 19. ende 12. op v. 2. ende Ezech. 19.12. 54 Dien de Heere door sijn rechtveerdich oordeel tot Ephraims straffe verwecken sal / om hem te verstroyen / tot dat haer Christus weder vergadere. 55 Ende dien volgens geweldich / onverhindert ende glat doorgaende. 56 Ephraims / ende der andere stammen / die sijn quaet exempel navolchden. 57 D. van al sijn vermogen / ende rijckdom / dien hy door Godts segen heeft / sal hy berooft worden / als in't volgende verklaert wort. 58 T.w. wint. D. de vyant / d'Assyrier / die by dien Oosten-wint vergeleken is. 59 Als Nah. 2.9. 60 Van 't Hebr. woort siet Levit. 15. op v. 4. ende Ezech. 16. op v. 17.

Het xiiij. Capittel.

Israel wort vermaent tot ware bekeeringe / ende geleert hoe sy die betuygen sullen / v. 1/&c. met schoone beloften van de toekomstige genade ende segeningen onder den Messia / 4. Vermaen tot vlytich op-mercken / betrachten / ende nakomen deser ende aller godtlicke leeringen / 10.

1 [1] SAmaria sal woest worden; want sy is wederspannich geweest tegen haren Godt: [2] sy sullen door't sweert vallen / hare [3] kinderkens sullen [a] verplettert / ende [4] hare swangere [vrouwen] sullen [5] opgesneden worden.

2 [b] Bekeert u / ô Israël / tot den HEERE uwen Godt [6] toe: want ghy zÿt [7] gevallen om uwe ongerechticheyt.

3 Nemet [dese] [8] woorden met u / ende bekeeret u tot den HEERE: segget tot hem; [9] Neemt wech alle ongerechticheyt / ende [10] geeft het [11] goede; so sullen wy [12] betalen de [13] varren onser [c] lippen.

4 [14] Assur en sal ons niet behouden / wy en sullen niet [15] ryden op [16] peerden / ende tot het [17] werck onser handen niet meer seggen / Ghy zÿt onse [18] Godt: [19] Immers sal een [20] weese by u ontfermt worden.

5 [21] Ick sal haerlieder afkeeringe [22] genesen / ick salse [23] vrywillichlick lief hebben: want mÿn toorn is van [24] hem gekeert.

6 [25] Ick sal Israël zÿn als de dauw / hy sal bloeyen als de lelye: ende hy sal sÿne wortelen uytslaen als de [26] Libanon.

7 Sÿne scheuten sullen sich [27] uytspreyden / ende [28] sÿne heerlickheyt sal zÿn als des olijfbooms: ende hy sal eenen reuck hebben als de Libanon.

8 [29] Sy sullen wederkeeren / sittende onder [30] sÿne schaduwe; sy sullen ten [31] leven voortbrengen [als] koorn / ende bloeyen als de wÿnstock: [32] sÿne gedachtenisse sal zÿn als de wÿn van Libanon.

9 [33] Ephraim / [34] wat heb' ick meer met den Afgoden te doen? Ick hebbe [hem] [35] verhoort / ende sal op hem [36] sien / Ick sal [hem] zÿn als een groenende [37] denne-boom; uwe [38] vrucht is uyt my gevonden.

10 [39] Wie is wÿs? die verstae dese dingen; [wie is] verstandich? die [40] bekennese: want des HEEREN [41] wegen zÿn [42] recht / ende de rechtveerdige sullen daer in [43] wandelen / maer de [44] overtreders sullen daer in vallen.

1 So de hooft-stadt als het omliggende lant / siet 1.Reg. 13. op v. 22. ende 16. op v. 24. Dit vs gehoort noch tot het voorgaende capittel. Siet de vervullinge deser Prophetye 2.Reg. 17.5/6/&c.
2 D'inwoonders.
3 Siet van 't Hebr. woort Psal. 8. op v. 3.
a Hos. 10.14.
4 Van Samaria.
5 Vergel. vov. 13.8.
b Hose. 12.7.
6 Siet van dese maniere van spreken / sich tot Godt toe bekeeren, Ioel 2. op v. 12. 7 Vergel. vov. 4.5. ende 5.5. 8 Verst. de belijdenisse uwer sonden met vyerige ende geloovige gebeden om genade / ende oprechte beloften van danckbaerheyt / waer van het voorschrift volgt. 9 D. vergeeft, rekent niet toe. Siet Psal. 25. op v. 18. ende 32 op v. 1. 10 Hebr. neemt. Dat is / neemt ende geeft / neemt om ons te geven / ofte / onder ons uyt te deylen / brengt aen. Siet Genes. 12. op v. 15. ende 24. op v. 22. ende Psal. 68. op v. 19. And. ontfangt [ons] goedichlick, ofte / neemt het goede aen. D. siet aen / ofte ontfangt genadichlick onse bekeeringe ende goede wercken die wy als wedergeborene kinderen doen. 11 D. allerley geestlicken ende lichaemlicken segen / ofte / goetdaden / weldaden. Siet Mat. 7.11. Vgel. met Luc 11.13. 12 Voor uwe onverdiende genade sullen wy u bewijsen onse schuldige danckbaerheyt.

13 Ofte aldus: varren, [T.w. de varrẽ / ofte jonge ossen] onser lippen. And. varren [met] onse lippen, als ofse seyden: wy weten wel / dat ghy met het slachten ende offeren der beesten niet te vreden en zijt / daerom sullen wy u offeren de geestelicke offerhanden van lof ende danckseggingen. Siet Psal. 50.14. ende 69. vss. 31/32. ende 116. vss. 12/13. Hebr. 13. v. 15/&c.
c Hebr. 13.15.
14 Wy sullen ons heyl eñ welvaert niet meer by menschen / ofte / buyten u soecken / want sulcks is ydelheyt / ja ons verderf / Siet vov. 12. v. 2/&c.
15 Wy sullen ons vertrouwẽ niet meer stellen op menschelicke middelen / niet meer hier ende daer reysen om verbont ende hulpe. Vgel. vov. 5.13. ende 7.11. eñ 12.2.
16 Hebr. peert.
17 De afgodische beelden. Siet vov. 13.1/2/&c.
18 Ofte / Goden.
19 Alsoo wort het Hebreeuws woordeken oock gebruyckt. 1.Sam. 15.20. and. want doch, ofte / dat doch, &c. biddender wyse.
20 Een seer beweeglick besluyt deses boetveerdigen ende geloovigen gebedts / waermede sy bekennen / datter voor haer nergens eenich heyl en zy / als by Godt alleen / nadien sy op aerden (als een wees-kint) van alle menschelicke hulpe verlaten zijn / ende vertrouwen dat Godt sulcke weeskens / tot hem om genade schreyende / niet en sal verstooten. Vgel. Thren. 5.3. ende Psal. 10.14. ende 68.6. ende 146.9. Ioan. 14.18. 21 Een seer liefliche ende vaderlicke antwoorde / ende belofte Godes / op het voorgaende boetveerdich gebedt. 22 Vergevende al haer quaet / ende gevende mijn goet / als sy begeert hebben. v. 3. Siet Psal. 30. op v. 3. 23 Ofte / mildelick, uyt goeder herten (alsmen seyt). Vgel. Deut. 30.9. Ier. 32.41/42. Ioan. 16.26/27. ende siet van 't Hebr. woort Levit. 7. op v. 16. Iob 12. op v. 21. 24 Namelick Israel / die terstont in't volgende vs genoemt wort / ende vov. v. 2. 25 Dese beloften / afbeeldende / door seer schoone gelijckenissen / de genade Iesu Christi ende den overvloet der gaven des H. Geests / gehooren alle tot het nieuw genaden-verbondt / gegrondt in den Messia / onsen Heere Iesu Christo, in welcken alle beloften ja, ende Amen zijn. 2.Cor. 1.20. toebehoorende den gantschen Israel / dat is / der gantscher kercke der geloovigen Israeliten ende heydenen. Vgel. vov. 13. op v. 14. 26 D. de boomen die op den Libanon staen / (alsoo v. 7.) alwaer de welrieckende wieroock wast / waer van men houdt dat desen berch sijnen naem heeft: want Lebona heet wieroock, ende dese berch heet in't Hebr. Lebanon. 27 Hebr. gaen. 28 Vergel. Iesa. 60.13. Ierem. 11.16. Ezech. 31.3/7/8/9. 29 De ware Israeliten sullen haer bekeeren / waer toe sy vermaent zijn vov. v. 2. And. sy sullen wederom sitten. 30 Onder des Heeren vaderlicke beschuttinge haer verquickende / ende seker zijnde. siet Ruth 2. op v. 12. Psal. 91.1. 31 D. vruchtbaer zijn ende vermenichvuldigen: verstaet dit insonderheyt van de geestelicke vruchten / die sy als nieuwe ende wedergeborene menschen sullen voort-brengen / ende anderen / by middel van leeren ende stichten / doen voortbrengen door de kracht des H. Geests / die ons eeuwich maeckt ten goede. Vgel. Psal. 72.16. ende siet d'aenteeck. aldaer. 32 Des bekeerden Israels gedachtenisse. D. naem / faem / geruchte / sal soo aengenaem ende welrieckende zijn / als d'edelste wijn van Libanon. And. sijne welrieckentheyt, ofte / reucke, om dat het Hebr. woort beteeckenende gedachtenisse, somtijts schijnt voor reuck genomen te worden / gelijck een lieflick reuckwerck yemant doet gedencken. Siet Ies. 66.3. item Levit. 2.2/9. Num. 5.26. ende Psal. 20.4. met d'aenteeck. Sommige duyden het op de gedachtenisse Godts, die seer lieflick ende aengenaem sal zijn by den geloovigen / van wegen sijne overgroote genade. 33 Dit kannen nemen als woorden Godts / die sich sonderlinge laet gevallen (als yemant die verblijdt is) dat Ephraim alle afgoderye verworpen heeft / ende hem daermede niet meer lastich en valt ofte omcingelt / als te vooren. Siet vov. 12.1/&c. ofte men kan 't nemen voor woorden des bekeerden Ephraims / aldus: Ephraim [sal seggen] &c. 34 Hebr. wat [is] my ende den afgoden. siet 2.Sam. cap. 16. op v. 10. ende van 't woort Afgoden. vov. 8. op v. 4. 35 Dit schijnt te sien op het gebedt / vov. vss. 3/4. And. ick sal [hem] verhooren, ofte / ick verhoore ende aenschouwe, ofte / aensie hem. 36 Mijn oogen sullen steets op hem zijn / ten goede / ick sal mijn aengesichte voor hem niet verbergen. Siet Ier. 24.6. gelijck ick te vooren op hem loerde / ten quade. vov. 13.7. And. ick heb hem aengesien, T.w. genadichlick / ofte / op hem gelett. 37 Die sijne groenicheyt / ofte sijn loof / (als de kruyt beschrijvers betuygen) den gantschen winter doorhoudt / ende met eene lieflicke groote schaduwe verquickt: alsoo (wil Godt seggen) sal ickse verquicken tegen de hitte aller tegenspoeden ende vervolgingen. 38 Waer van vov. 13.15. D. door mijne genadige ende krachtige werckinge sult ghy seer vruchtbaer zijn ten goede / uwe vrucht salder gewis zijn. Siet Ioh. 15.1/&c. Psal. 1.3/&c. ende Vgel. vov. vss. 6.7/8. ende aengaende het woort / gevonden, ofte / niet gevonden worden, Vgel. Mich. 1.13. Zephan. 3.13. Malach. 2.6. 1.Pet. 2.22. item Num. 11. op v. 22. Psal. 46. op v. 2. 39 Een schoon besluyt deser prophetye / ende in't bysonder deses capit. ende der voorgaende Euangelische leeringen ende beloften. De sin is / dat de ware wijsheyt hier in bestaet / ende die wijs willen zijn / datse dit moeten verstaen ende weten / ende haer daer nae reguleren: anders sullense dwaes zijn in alle hare wijsheyt. Siet 1.Cor. 1.18/19/&c. ende 2.2/&c. ende aengaende dese maniere van vragen / Vergel. Deut. 20. vss. 5/6/7/8. Psal. 25.12. ende 34.13. ende 107.43. and. klaechs-wijse aldus: wie [is] wijs, ende verstaet dese dingen? verstandich, ende weetse? als of de Propheet seyde: seer weynich zijnder die dese wijsheyt hebben. Vgel. Ier. 9.12. 40 Ofte, wetese. 41 Sijne leeringe ende regeringe. Siet Genes. 18. op v. 19. ende Psal. 25. op v. 4. item Deut. 32. op v. 4. Psal. 25. op v. 10. 42 Vergel. Psal. 19.9. ende 7.11. 43 Met genoegen / lust / ende vreuchde. Siet Psal. 119. Matth. 11.30. 1.Ioan. 5.3/&c. 44 Ofte / afvallige, sullen haer daer aen ergeren / stooten / sneuvelen / ende vervallen. Siet vov. 7.13. ende Iesa. 8.14. Luce 2.34. 2.Cor. 2.16/&c.

Eynde des Propheets HOSEA.

De Propheet

JOËL.

Inhoudt.

IN dese prophetye wort voor eerst het volck van Iuda opgeweckt tot betrachtinge des jammerlicken stants daer in 't gantsche lant was, vermits de schricklicke plage van allerley ongedierte ende droochte: ende voorts vermaent tot ware bekeeringe, vasten ende bidden: met belofte van genade, wechneminge der lant-straffe, ende toesendinge eenes rijcken segens, indien sy den raet des Propheten achtervolchden: daer na propheteert de Geest des Heeren wijders, by dese occasie, van den gesegenden staet der Kercke onder den Messia, van de uytsendinge des H. Geests, ende behoudenisse der Kercke in de laetste droevige tijden, mitsgaders van Godts oordeel over alle godtloose vyanden, ende de eeuwige geluckfalicheyt sijner Kercke.

Het Eerste Capittel.

De Propheet stelt den volcke/ door Godts bevel/ voor/ de grouwelicke lant-plage van allerley ongedierte/ ende vermaentse tot opwaken/ ende betrachten van dien/ vs. 1/2/ &c. item tot scheuren ende weeklagen/8. beveelt te vasten/ende te bidden/14.

1 HET woort des HEEREN/ dat geschiet is tot Joël/ den sone Pethuels:

2 Hooret dit/ ghy [1] Outsten/ ende nemet ter ooren/ alle inwoonders des lants: Is [2] dit geschiedt in uwe dagen? ofte oock in de dagen uwer [3] vaderen?

3 [4] Vertellet uwen kinderen daer van: ende [laet het] uwe kinderen haren kinderen [vertellen]/ ende der selver kinderen aen een [5] ander geslachte.

4 Wat de [6] rupse heeft overgelaten/ heeft de sprinckhaen afgegeten/ ende wat de sprinckhaen heeft overgelaten/ heeft de kever afgegetē/ eñ wat de kever heeft overgelaten/ heeft de krupt-worm afgegeten.

5 Waket op ghy dronckene/ ende weenet/ ende huylet alle ghy wijnsuppers/ om den nieuwen wijn/ dewijle [7] hy van uwen monde is afgesneden.

6 Want een [8] volck is opgekomen over mijn lant; machtich ende sonder getal: sijne [9] tanden zijn leeuws tanden/ ende het heeft back-tanden eenes ouden leeuws.

7 [10] Het heeft [11] mijnen wijnstock gestelt tot eene verwoestinge/ eñ mijnen vijgboom tot [12] schuym: 't heeft hem gantschlick ontbloot ende nedergeworpen/ sijne rancken zijn [13] wit geworden.

8 [14] Kermt/ als eene jonckvrouwe die met eenen [15] sack omgordt is van wegen den [16] man harer jeucht.

9 [17] Spijs-offer ende dranck-offer is van den Huyse des HEEREN afgesneden: De Priesters/ des HEEREN dienaers/ [18] treuren.

10 Het velt is verwoest/ het lant treurt: want het koorn is verwoest/ de most is [19] verdroocht/ de olye is [20] flaeuw.

11 [21] De ackerlieden zijn beschaemt/ de wijngaerdeniers huylen/ om de [22] tarwe ende om de gerste: want de oogst des velts is vergaen.

12 De wijnstock is [23] verdorret/ de vijgeboom is flaeuw: de granaetappelboom/ oock de palm-boom/ ende appel-boom; alle boomen des velts zijn verdorret; ja de [24] vrolickheyt is [25] verdorret van de menschen kinderen.

13 [26] Omgordet u/ ende rouwklaget/ ghy Priesters/ huylet/ ghy dienaers des altaers; gaet in/ vernachtet in sacken/ ghy dienaers mijnes Godts: want [27] spijs-offer ende dranck-offer is geweert van den huyse uwes Godts.

14 [a] [28] Heyliget een vasten/ roepet een [29] verbots-dach uyt/ versamelet de [30] Outsten/ [ende] alle inwoonders deses lants/ [ten] Huyse des HEEREN uwes Godts: ende roepet tot den HEERE.

15 [31] Ach dien dach! want [b] de [32] dach des HEEREN is [33] naeby/ ende sal als eene verwoestinge komen van den [34] Almachtigen.

16 Is niet de spijse voor onse oogen afgesneden? blijtschap ende verheuginge van den [35] Huyse onses Godts?

17 De [36] granen zijn onder hare kluyten verrott/ de [37] schat-huysen zijn verwoestet/ de schueren zijn afgebroken: want het koorn is verdorret.

18 Hoe sucht het [38] vee! [39] de runder-kudden zijn bedwelmt; want sy en hebben

---

1 Die in Juda de regeringe hebt/ ende ervarentheyt van saken ende tijden. siet Exod. 3. 16. ende Levit. 4. 15. met de aenteeck. ofte slechtlick/ ghy Oude, T.w. van jaren/ die meer beleeft hebt/ als jonge ofte die van middelmatigen ouderdom zijn.

2 Weret ghy/ gedenckt u/ vā sulck eene plage/ als in 't volgende verhaelt wort?

3 Exod. 10. 4/5/6/ 14/15. wort oock van eene grouwelicke plage der sprinck-hanen over de Egyptenaren verhaelt/ maer die en duerde soo lange niet/ noch daer en waren soo vele soorten niet van dat vernielende gedierte/ als hier in het lant van Juda/ het een achter 't ander: hoewel de verstocktheyt des volcx so groot was/ dat sy weynich gevoelens daer van hadden tot bekeeringe: daerom haer Godt door desen Propheet soeckt op te wecken/ als het volgende uytwijst.

4 Verg. Exod. 10. 2. Psal. 78. 4/6.

5 D. het navolgende geslachte/ ofte/ haren nakomelingen.

6 *Hebr.* het overige der rupse: eñ soo in 't volgende. wanneer dese schricklicke ende langduerende plagen der ongedierten/ vergeselschapt met groote droochte/ Juda zy overgekomen/ is onseker. Eenige passen 't op den tijt van Elia/ ende Elisa/ ofte als Joram in Israel/ ende Josaphat in Juda regeerden. siet 1. Reg. 17. 1/ &c. eñ 2. Reg. 4. 38. andere vergelijcken 't met Jer. 14. 1. item Amos 1. 1. ende 4. 6/7/8/9/ &c. Sommige meynen dat door dese schadelicke dieren figuerlick verstaen worden de Assyriers ende Chaldeen/ die 't lant in d'uyterste verwoestinge souden stellen. De Prophete spreeckt/ eensdeels in den verleden ende tegenwoordigen tijt/ anderdeels in den toekomenden: Siet ond. v. 15. ende 2. 1/ &c. om dat dese plage eenige jaren geduert heeft/ ond. 2. 25. Doch sommige meynen/ dat dit oordeel noch toekomstich was/ ende dat de Propheet prophetischer wijse daer van spreeckt/ als of 't voor oogen ware.

7 Door dien alle wijnstocken van 't voorsz. gedierte t'eenemael bedorven waren/ als volcht v. 7. Vgel. Amos 4. 9.

8 Verst. de ontallicke menichte der voorseyde gedierten/ die Godt/ om des volcks sonden vertoornt zijnde/ op sijn eygen heylich lant soude laten komen/ die oneygentlick een volck, ofte/ natie, genoemt worden. Siet ond. 2. 2. ende Vgel. Prov. 30. 25/26. ende siet d'aenteeck. aldaer. van Canaan, dat Godt sijn lant noemt/ siet Hose. 9. 3. met d'aenteeck. alsoo ond. 2. 18.

9 Dit beteeckent deser dieren gretichheyt/ vraticheyt/ ende sterckte. Vgel. Apoc. 9. 8/9/10.

10 Voorsz. volck, D. dat boos gedierte.

11 Vergel. Hose. 2. 8. aldus spreeckt Godt/ om te toonen/ dat hy oock sijne eygene creaturen ende gaven niet en verschoont/ om de sonden der menschen te straffen.

12 D. sy vergaet/ verdwijnt. ofte/ swamme. And. ontpellinge, ontschorssinge, so dat de schorssen ofte schellen afgegeten zijn/ waer door de vijgeboom als naeckt/ bloot/ ende bleeck wort. Vgel. Jes. 24. 7.

13 Ofte/ bleeck: daer ter contrarie de sappige rancken groen ende schoon zijn.

14 O Jerusalem.

15 Siet Genes. 37. op v. 34.

16 D. haren bruydegom/ ofte/ jongen man (als sommige) die gestorve is terwijlen sy met hem in ondertrouw stont/ ofte korts daerna. D. rouwet bitterlick. Vergel. Malach. 2. 14/15.

17 Siet Levit. 2. op v. 1. ende Exod. 29. 40. Num. 15. 5/7/10. ende 28. 7. de sin is/ Dat sulcke offerhanden seer weynich gebracht wierden ten huyse des Heeren/ door gebreck van spijse ende dranck. Alsoo ond. v. 13.

18 Om dat de Godts-dienst verlaten wert/ ende sy die volgens gebreck van onderhoudt hadden.

19 Dewijl de wijnstocken verdort ende bedorven zijn. And. beschaemt. om dat hy sijne vrucht niet voortbrengt. figuerlick gesproken.

20 Gelijck de boomen geseyt worden flaeu/ kranck/ sieck te zijn/ alsse niet en dragen.

21 Ofte/ zijt beschaemt ghy ackerlieden, huylet ghy wijngaerdeniers.

22 Dit siet op de ackerlieden/ gelijck het volgende/ van den wijnstock, op de wijngaerdeniers.

23 Ofte/ beschaemt, als v. 10.

24 Dieder plach te wesen ter tijt eenes goeden oogsts. Siet Psal. 4. 8. Jes. 16. 10. Jer. 48. 33. Hos. 9. 1. met d'aenteeck.

25 Ofte/ beschaemt onder, &c. als in 't begin van dit vs. D. gelijck het lant gestelt is/ alsoo is oock het herte der menschen/ alles is droevich/ drooch ende confuys. De vrolickheyt derf (om soo te spreken) niet te voorschijn komen/ om dat het over al vol treurens is.

26 T.w. met sacken/ tot teecken van rouwe/ als boven v. 8. ende hier terstont inde volgende woorden.

27 Als bov. v. 9.

a Joël 2. 15.

28 D. u voorbereydende door eene heylige betrachtinge van dit swaer oordeel Godts/ so verordineert ende stellet sekeren tijt aen/ in welcken ghy t'samen komende/ ende u van spijse ende dranck onthoudende/ u uytwendichlick ende inwendichlick voor den Heere vernederet/ uwe boetveerdicheyt opentlick betuyget/ ende hem om genade biddet. alsoo ond. 2. 12/15.

29 Siet Levit. 23. op v. 36.

30 D. Regeerders. siet bov. op v. 2.

31 Dese ende de volgende woorden tot aen 't eynde deses capitt. nemen sommige als een voorschrift/ (den volcke van Godt door den Prophete voorgestelt) van eene boetveerdige weeklage tot Godt over de voorgemelde swaere straffe/ in 't eynde van 't voorgaende vs invoegende het woort/ [seggende]: Andere houden 't voor woorden des Propheten selfs/ die met dese sijne klachte den volcke voor gae/ om haer met sijn exempel op te wecken ende te bewegen tot hertelicke betrachtinge van dit oordeel Godts: beyds in eenen goeden sin.

b Jes. 13. 6.

32 D. de bestemde tijt/ daer in de Heere sijn volck wil straffen. alsoo ond. 2. 2/3. Siet Psal. 37. op v. 13. ende Ezech. 30. 2.

33 Uyt dese woorden nemen sommige af/ dat de vooren beschrevene straffe noch toekomstich ofte aenstaende was. Vgel. c. 2. 1. &c. Andere meynen/ dat dit siet op een ander toekomstich oordeel/ dat noch swaerder soude vallen/ als het tegenwoordige/ van wegen des volcks ongevoelicheyt ende onboetveerdicheyt over dese schricklicke plage der ongedierten ende droochte.

34 Die alle macht ende genoechsaemheyt heeft/ om wel te doen/ ofte te straffen/ sulcks dat niemant desen sijnen dach sal konnen ontgaen/ ofte weeren. Siet van 't Hebr. woort Schaddai, Gen. 17. op v. 1. ende Vgel. Jes. 13. 6.

35 Om datter geene danck-offeren worden gebracht noch geoffert: waer uyt men kan afnemen/ dat door spijse, in 't voorgaende vermelt/ niet alleen gemeyne spijse/ maer oock bysonderlick de offerhanden mogen verstaen worden. Vergel. Malach. 1. 7/12. ende siet Levit. 3. 11. Ezech. 44. 7. met d'aenteeck.

36 Het zaet/ datter gezaeyt is/ is bedorven in d'aerde/ door groote hitte/ gebreck van tijdigen regen/ ofte andere schaden.

37 Daer in de schatten, D. lantvruchten (als Jerem. 41. 8/ &c.) plegen opgedaen ende bewaert te worden/ de koorn-huysen/ spijkers/ &c. die zijn ledich ende liggen woest/ wil de Propheet seggen.

38 Van wegen gebreck van voeder. figuerlick gesproken/ als ond. v. 20. schreeuwt tot u.

39 Ofte/ hoe zijn de runder-kudden bedwelmt, ofte/ verbijstert; verbaest! Verst. de kudden van groot vee.

geene

geene weyde: oock zijn de [40] schaeps-kudden verwoestet.

19 Tot u/ ô HEERE/ roepe ick: want een [41] vyer heeft de weyden der woestijne verteert/ ende eene vlamme heeft alle boomen des velts aengesteken.

20 Oock [42] schreeuwt [43] elck beest des velts tot u: want de water- [44] stroomen zijn uytgedroocht/ ende een vyer heeft de weyden der woestijne verteert.

40 De kudden van kleyn vee.
41 D. de groote hitte ende droochte/ ofte de voorgemelde plage, ende 't vyer van Godts toorn. Siet Job 15.30/34. met d'aenteeck. alsoo in 't volgende.
42 Siet van 't Hebr. woort/ Psal. 42. op v. 2. ende vgel. Job 39.3. ende Psal. 147. v. 9. Jon. 3. 8. met d'aenteeck.
43 *Hebr.* beesten des velts schreeuwt. D. elck beest/ &c. 44 Ofte/ kolcken, grachten.

Het ij. Capittel.

De Propheet stelt Zion voor oogen de schrickelickheyt van Godts oordeel/ v. 1/ &c. vermaent tot hertelicke vernederinge ende bekeeringe/ 12. beveelt te vasten/ ende te bidden/ 15. Belooft daer op Godts segen/ ende wechneminge der plage/ 18. Prophetecrt wijders van tegenwoordige ende toekomstige seginngen/ ende den saligen staet der kercke door de komste des Messie/ ende uytsendinge des H. Geests/ 21. met voorseggin ge van vreeslicke beroerten in de werelt voor de laetste toekomste Christi/ ende van de behoudenisse der kercke/ 30.

1 [1] Blaset de basuyne te Zion/ ende [2] roept luyde op den berch [3] mijner heylicheyt; laet alle inwoonders des lants [4] beroert zijn: want [a] de [5] dach des HEEREN komt/ want hy is nae by.

2 Een dach van [6] duysternisse ende donckerheyt/ een dach van wolcken ende dicke duysterheyt/ als de [7] dageraet uytgespreydt over de bergen: een groot ende machtich [8] volck/ desgelijcken van [9] outs niet geweest en is/ ende na [10] het selve [11] niet meer en sal zijn tot in jaren van [12] vele geslachten.

3 Voor het selve verteert een [13] vyer/ ende achter het selve brant eene vlamme: het lant is [14] voor het selve als een [15] Lusthof/ maer achter het selve eene [16] woeste wildernisse/ ende oock en isser geen ontkomen [17] van het selve.

4 De [18] gedaente desselven is als de gedaente van peerden: ende als ruyters soo sullen sy loopen.

5 Sy sullen daer henen springen als een gedruys van [19] wagenen/ op de [20] hoochten der bergen; als het gedruys eener vyervlamme/ die stoppelen [21] verteert: als een machtich volck/ dat in [22] slachorden gestelt is.

6 Van 't aengesichte desselven sullen de volcken [23] in pijne zijn; alle aengesichten sullen [24] betrecken [als] een pot.

7 Als helden sullen sy loopen/ als krijchslieden sullen sy de [25] mueren beclimmen: ende sy sullen daer henen trecken/ een yegelick in sijne [26] wegen/ ende en sullen hare paden niet [27] verdraeyen.

8 Oock en sullen sy [28] d'een den anderen niet dringen: sy sullen daer henen trecken

1 Om de gemeynte by een te roepen ten huyse des Heeren/ tot een vast ende biddach. siet ond. v. 15. ende Levit. 23. op vss. 2/ 24.
2 And. maeckt een gebroken geklanck, blaest alarm. (siet Num. 10. op v. 5.) als wanneer de vyant op handen is.
3 D. mijnen heyligen berch. siet Psal. 2. op v. 6.
4 Ofte/ alle inwoonders des lants sullen beroert zijn, ofte/ beven.
a Ioël. 1. 15. Zephan. 1. 14, 15.
5 Als bov. 1. 15. siet aldaer.
6 D. een tijt van groote droeffenisse/ benauthheyt/ elende en jammer/ die dickwijlsinde Schrifture door duysternisse worden beteeckent. Siet Genes. 15. op v. 12. hier door verstaet de Propheet den schricklicken ende langduerigen honger/ veroorsaeckt door het ongedierte/ waer van in 't voorgaende capittel/ ende hier wederom in 't volgende/ gesproken wort/ om het volck door levendige voorstellinge van de grouwelickheyt deser plage te bewegen tot betrachtinge van Godts toorn/ ende oprechte boetveerdicheyt.
7 Dese straffe sal den gantschen lande over-al soo haestelic overkomen/ als de morgenroode haer uytspreyt over de hoochten der bergen. Vgel. Hose. 10. 15. met d'aenteeck.

8 Siet bov. 1. op v. 6. Sommige verstaen de Assyriers/ ofte Babyloniers: maer het voorgaende ende volgende spreeckt klaerlick van dese boose gedierten/ die uytdruckelick by ruyters ende krijchs-lieden worden vergeleken ond. vss. 4/ 5/ 7. siet wijders ond. v. 20. doch 't kan wel zijn/ dat dese plagen voorboden ende afbeeldingen geweest zijn van de verwoestingen der Assyriers ende Babyloniers/ gelijck Godt voortgaet in straffen als de menschen in sonden. 9 Ofte/ in voortijden. van sulcke beteeckeninge des Hebr. woorts Olam, Siet Jerem. 2. op v. 20. ende vgel. wijders d'aenteeck. bov. 1. op v. 2.
10 T. w. na dat voorsz. volck. 11 *Hebr.* niet sal toedoen, ofte/ voortvaren.
12 *Hebr.* geslachte ende geslachte. D. in langen tijt/ ofte (als sommige) nimmermeer.
13 Siet bov. 1. 19. met d'aenteeck. 14 Voor d'aenkomste/ ofte/ als dit boose gedierte aenquam/ so stont het voor het selve als/ &c. 15 *Hebr.* een, ofte/ den hof van Eden. Siet Gen. 2. 8. met d'aenteeck. 16 *Hebr.* woestijne der wildernisse, ofte/ der woesticheyt, ofte/ ontsettinge, (als sommige) daermen van grouwelt/ ende schrickt. Alsoo ond. 3. 19. 17 D. niets, ofte/ (als andere) niemant sal desen voorsz. volcke/ D. dit ongedierte/ desen vyant/ ontkomen. 18 Ofte/ het aensien. D. sy sien der uyt/ loopen ende rennen of 't peerden ende ruyters waren. 't schijnt datse van eene extra-ordinare/ schricklicke grootte geweest zijn. 19 D. met sulcken gedruys/ als ofmen een hoop wagenen hoorde op de bergen/ daer sy een sulck bolderen ende rammelen maken/ datmen 't verre van daer kan hooren. 20 *Hebr.* hoofden. 21 Dat een groot gerupsch ende gekraeck veroorsaeckt. 22 Siet ond. vss. 7/ 8. 23 Uyt ontsettinge ende verslagentheyt over dese ongewoonlicke schricklicke plage/ ende vreese van hongers noot. 24 *Hebr.* vergaderen, ofte/ hebben vergadert. T. w. de verwe van een pot/ die te vyer gaet ende door vlamme ende roock misverwich is. And. hebben de schoonheyt ingetrocken, t'samen-getrocken: gelijck de vreese ende bangicheyt den menschen den cierlicken coleur uyt het aengesichte doet vergaen/ soo datse bleeck/ peersch/ &c. daer uyt sien. 25 *Hebr.* muer: als v. 9. 26 Als soldaten/ marcherende onder 't beleyt hares oversten. 27 Ofte/ hare tochten niet verachteren: gelijck soldaten wel doen/ die uyt haer gelidt ofte den toch-orden afwijcken/ ofte in confusie geraken. 28 *Hebr.* de man, ofte/ een yegelijck sijnen broeder.

[29] elck in sijne bane: ende al vielense op een [30] geweer/ sy en souden niet verwondet worden.

9 Sy sullen in de Stadt [31] omloopen/ sy sullen loopen op de mueren/ sy sullen klimmen in de huysen: sy sullen door de vensteren inkomen als een dief.

10 [32] De [b] aerde is beroert voor [33] desselven aengesichte/ de hemel beeft: de Sonne ende Mane worden [34] swart/ ende de sterren [35] trecken haren glantz in.

11 Ende de HEERE verheft sijne [36] stemme voor sijn heyrhenen: want sijn leger is seer groot; want [37] hy is machtich/ doende sijn [38] woort: want [c] de [39] dach des HEEREN is groot ende seer vreeslick/ ende wie sal hem verdragen?

12 Nu dan oock/ spreeckt de HEERE/ [d] bekeert u [40] tot my met u gantsche herte: [41] ende dat/ met vasten ende met geween/ ende met rouwklage.

13 Ende [42] scheuret u herte ende [43] niet uwe kleederen/ ende bekeeret u tot den HEERE uwen Godt: want hy is [e] genadich/ ende barmhertich/ [44] lanckmoedich/ ende [45] groot van goedertierenheyt/ ende berouw hebbende over het [46] quade.

14 [f] [47] Wie weet? hy mochte sich wenden ende berouw hebben: ende hy mochte eenen [48] segen achter [49] sich overlaten/ [tot] [50] spijs-offer ende dranck-offer voor den HEERE uwen Godt.

15 [51] Blaset de basuyne te Zion: [g] [52] heyliget een vasten/ roepet een [53] verbotsdach uyt.

16 Versamelet het volck/ [54] heyliget de Gemeynte/ vergaderet de [55] Outsten/ versamelet de [56] kinderkens/ ende die de borsten suygen: de [57] bruydegom gae uyt sijne binnen-kamer/ ende de bruyt uyt hare [58] slaepkamer.

17 Laet de Priesters/ des HEEREN dienaers/ weenen tusschen het [59] voorhuys ende den altaer: en laetse seggen/ Spaert u volck/ ô HEERE/ ende en [60] geeft uwe erffenisse niet over tot eene smaetheyt/ dat de heydenen over hen sou-

29 *Hebr.* de man.
30 Ofte/ een lanck bloot rappier. Siet 2. Chro. 23. op v. 10. ende Nehem. 4. op v. 17. de sin is/ datse met geen tegenweer/ al waert noch soo scherp/ sullen konnen worden afgekeert/ sy souden (om soo te spreken) door bloote sweerden onbeschadicht doordringen.
31 Ofte/ huppelen, springen.
32 Dit zijn figuerlicke manieren van spreken/ beteeckenende de algemeyne ende schricklicke verwoestingen/ ende sware oordeelen Godes/ voor dewelcke sich hemel ende aerde (om soo te spreken) ontsetten. Siet Jesa. 13. 10. Ezech. 32. 7. ende ond. 3. 15.
b Iesa. 13. 10. Ezech. 32. 7.
33 D. van wegen d'aenkomste ende tegenwoordicheyt des voorsz. heyrs.
34 D. verdonckert/ gevende geen licht.
35 *Hebr.* eyg. hebben versamelet. D. ingetrocken/ verhouden/ soo datse geen schijnsel en geven. alsoo ond. 3. 15.
36 Gebiedende ende moetgevende aen dit sijn heyr (als ond. v. 25.) als krijchs-overste, ofte/ dondert voor dit sijn heyrleger henen. siet Psal. 29.
37 De Heere. and. het, T. w. heyrleger.
38 D. uytvoerende dat hy gesproken ende voorseyt heeft: ofte/ het (voorseyde leger des Heeren) is machtich, verrichtende sijn (des Heeren) bevel.
c Ierem. 30. 7 Amos 5. 18. Zephan. 1. 15.
39 Als bov. 1. 15.
d Ierem. 4. 1.
40 *Hebr.* tot my toe: als eenige dit nemen. Alsoo wort het Hebr. woordeken in dese materie oock gebruyckt Deut. 4. 30. Thren. 3. 40. Amos 4. 6/ 8/ 9/ 11. Hose 14. v. 1. beteeckenende (als sommige verstaen) dat Godt niet te vreden is met eenen schijn/ ofte vliegende gedachte/ ende een los opset/ ofte/ half herte/ maer dat hy wil hebben eene oprechte afkeeringe van 't quade/ ende bekeeringe tot hem ende het goede/ geensins tot Afgoden/ ofte andere ydelheden. ende alsoo souden de volgende woorden/ item het scheuren der herten, ende met u gantsche herte, dienen tot verklaringe van den nadruck deses woordekens. Vgel. Hos. 6. v. 4. ende 7. 16. met d'aenteeck. Doch andere nemen 't slechtelick voor het woordeken tot.
41 Alsoo wort de Hebr. letter Vau oock elders gebruyckt/ voor/ ende dat, ofte/ selfs. Siet Jer. 17. op v. 10. ende ond. v. 32. 42 Vergel. Psal. 34. op v. 19. ende 51. op v. 19.
43 D. niet alleen/ sonder de herten te scheuren/ niet soo seer/ niet principalick. siet Hos. 6. op v. 6. e Exod. 34. 6. Psal. 86. 35. Ion. 4. 2. 44 Siet Num. 14. op v. 18.
45 Ofte/ veelvoudich, overvloedich. 46 Verstaet het quaet der straffe/ dat Godt afwendt/ maticht/ &c. wanneer hy menschlick geseyt wort berouw te hebben. Siet Gen. 6. op v. 6. alsoo in 't volgende vs. f Ion. 3. 9. 47 Hier mede treckt de Propheet geensins in twijfel/ of Godt d'oprechtelick boetveerdige sondaers in genaden wil ontfangen/ de sonden vergeven/ ende de salicheyt schencken/ (dat de Schrifture over al buyten twijfel stelt) maer hy geeft met dese maniere van spreken te kennen/ dat hy de hope heeft/ ende wenscht/ dat sy haer mogen bekeeren/ ende dat Godt als dan dese sware tijdelicke plage sal afwenden/ versachten/ matigen/ &c. als het volgende uyt wijst: waer in Godt met de sijne handelt nae sijn vaderlick welbehagen/ soo als hy verstaet te dienen tot sijner eere ende salicheyt der boetveerdigen. Oock gaet de Prophet met dese grove sondaers by trappen/ eerst haer hope gevende van minderinge der straffen/ daer na op het voltrecken van de actie der boetveerdicheyt/ haer daer van versekerende vss. 18/ 19/ &c. welcke voorsichticheyt Godts dienstknechten in sulcken gevalle navolgen. Vgel. Jos. 14. 12. Esth. 4. 14. Jon. 3. 9. Amos 5. 15. Thren. 3. 29. Zeph. 2. 3. 48 Van gewas ende lantvruchten/ dat niet alles bedorven worde. alsoo worden tijdelicke gaven een segen des Heeren genoemt/ Genes. 39. 5. Levit. 25. 21. Jes. 65. 8. Hag. 2. 19. siet oock Gen. 12. op v. 2. ende 33. op v. 11. 2. Reg. 18. op v. 31. 49 Als hy door het lant met sijn oordeel sal doortrecken; vgel. Exod. 12. 12. Amos 5. 17. item Psal. 65. 12. met d'aent. And. achter het selve, T. w. heyrleger/ ofte voorenbeschreven volck/ dat ongedierte/ dat door 't lant doortrecken sal/ sulcr datter noch wat overblijve/ waer van men spijs-offer &c. konne offeren. 50 Siet bov. 1. 9. 51 Siet op v. 1. g Ioël 1. 14.
52 Siet bov. 1. op v. 14. 53 Als bov. 1. 14. 54 Siet Exod. 19. op v. 10.
55 Die met haer goet exempel den jongen behooren voor te gaen/ ende anders doende/ ende gedaen hebbende/ de oorsake worden van een algemeyn verderf. 56 Siet Psal. 8. op v. 3. Dit diende om den ouderen door het aenschouwen harer jonge kinderkens (die oock leden der Gemeynte ende Godes bontgenooten waren) te krachtiger van hare schult t'overtuygen/ ende tot deernisse ende boetveerdicheyt te bewegen/ bewijsle de onmondige kinderkens/ in dese gemeyne lantplage/ door der ouderen sware sonden veroorsaeckt/ mede moesten lijden/ selfs oock de beesten. bov. 1. 18. item/ om Gode den gemeynen noot ende elende der jongen ende ouden/ alle leden sijns volcks/ met boetveerdige bewegingen als voor sijn oogen in sijn huys/ te toonen/ Vergel. 2. Chron. 20. 13. ende Jon. 3. 7. alwaer oock de beesten in desen tot diergelijcken eynde betrocken worden.
57 Stellet alle/ oock andersins geoorloofde/ vreuchde ende vermaeck by zijden/ ende begevet u tot vasten ende bidden. Vgel. 1. Cor. 7. 5. 58 Ofte/ bruydt-kamer, verdeck, vertreck. 59 Siet 1. Reg. 6. op v. 3. ende Joh. 10. 23. Act. 3. 11. ende 5. 12. 60 Ofte/ en stelt uwe erffenisse niet tot, &c. alsoo vs. 19.

den

den [61] heerſchen; waerom ſoudenſe onder de volcken ſeggen; [h] Waer is haerlieder Godt?

18 So [62] ſal de HEERE [63] yveren over [64] ſijn lant: ende hy ſal ſijn volck verſchoonen.

19 Ende de HEERE ſal antwoorden/ ende tot ſijn volck ſeggen; Siet ick [65] ſende ulieden het koorn/ ende den moſt/ ende de olye/ dat ghy [66] daer van verſadicht ſult worden: ende ick en ſal u [67] niet meer over-geven [tot] eene [68] ſmaetheyt onder de heydenen.

20 Ende ick ſal [69] dien van't Noorden verre van ulieden doen vertrecken/ ende hem wech drijven in een [70] dor ende woeſt lant/ ſijn [71] aengeſicht nae de [72] ooſt-zee/ ende ſijn [73] eynde nae de [74] achterſte zee: ende [75] ſijn ſtanck ſal opgaen/ ende ſijne [76] vuylicheyt ſal opgaen; want [77] hy heeft groote dingen gedaen.

21 En vreeſt niet/ [78] ô lant: verheucht u/ ende zijt blijde; want de HEERE [79] heeft groote dingen gedaen.

22 En vreeſet niet/ ghy [80] beeſten des velts; want de weyden der woeſtijne [81] ſullen [weder] jonck gras voortbrengen: want het geboomte ſal ſijne vrucht dragen/ de [82] wijnſtock ende vijgeboom ſullen haer vermogen geven.

23 Ende ghy kinderen van Zion/ verheuget u ende zijt blijde in den HEERE uwen Godt; want hy [83] ſal u geven dien Leeraer ter gerechticheyt: ende hy ſal u den regen doen nederdalen/ den vroegen regen/ ende den ſpaden regen in d' [84] eerſte [maent]:

24 Ende de dorſch-vloeren ſullen vol koorns zijn: ende de perſ-kuypen van moſt ende olye overloopen.

25 Alſo ſal ick ulieden de [85] jaren [86] vergelden/ die de [i] ſprinckhaen/ de kever ende de kruyt-worm/ ende de rupſe heeft afgegeten: [87] mijn groot heyr/ dat ick onder u geſonden hebbe.

26 Ende ghy ſult [88] overvloedelick ende tot verſadinge eten/ ende prijſen den Name des HEEREN uwes Godts/ [89] die [90] wonderlick by u gehandelt heeft: ende mijn volck en [91] ſal niet beſchaemt worden tot in eeuwicheyt.

27 Ende ghy ſult [92] weten/ dat ick in't midden van Iſraël ben/ ende [dat] ick de HEERE [93] uwe Godt ben/ ende niemant meer: ende mijn volck en ſal niet beſchaemt worden in eeuwicheyt.

28 Ende [94] daer na ſal't geſchieden/ dat ick mijnen [k] [95] Geeſt ſal [96] uytgieten over [97] allen vleeſche/ ende uwe ſonen ende uwe dochteren ſullen [98] propheteren: uwe oude ſullen droomen droomen/ uwe jongelingen ſullen geſichten ſien.

29 Ja oock over de dienſtknechten/ ende over de dienſtmaechden/ ſal ick in die dagen mijnen Geeſt uytgieten.

30 Ende ick ſal [99] wonder-teeckenen geven [100] in den hemel/ ende op der aerden: bloet/ ende vyer/ ende roock-pilaren.

31 [l] De Sonne ſal verandert worden in duyſterniſſe/ ende de Mane in bloet: eer dat die groote ende vreeſlicke dach des HEEREN komt.

32 Ende 't ſal [101] geſchieden; [102] al [m] wie den [103] Name des HEEREN ſal aenroepen/ ſal [104] behouden worden: want op den [n] berch [105] Zions/ ende te Jeruſalem ſal ontkominge zijn/ gelijck als de HEERE [106] geſeyt heeft; [107] ende dat/ by de [108] overgeblevene/ die de HEERE ſal [109] roepen.

61 Gelijck eene ſtadt haeſt gewonnē wort/ die met geen lijftocht is verſien/ alſoo konden de omliggende heydenē het Joodſche volck lichtelick overmeeſteren/ wanneerſe in ſulcken langduerigen hongers-noot ende gebreck van alles ſouden blijven/ ende vergaen. And. dat de heydenen ſpreeck-woorden van hen ſouden gebruycken: om dat het Hebr. woort oock alſoo elders gebruyckt wort. Siet Ezech. 17. 2. ende 18. 2/ &c. om dat de ſpreeck-woorden ende ſpreucken in de redenen uytſteken/ ende als heerſchappye hebben. Siet 1.Reg. 4. op v. 32.
h Pſal. 42. 11. ende 79. 10. ende 115. 2.
62 And. ende de Heere yverde, &c. ende verſchoonde, &c. ende antwoordde, &c. ofte/ heeft ge-yvert, ende ſoo voorts: D. hy heeft alreets verhoort/ ende my belaſt ſijnen boetveerdigen volcke aen te ſeggen 't gene volcht/ ofte/ prophetiſcher wijſe/ hy heeft, &c. D. hy ſal alſdan gewiſſelick &c.
63 In medelijden/ liefde ende weldadicheyt aen ſijn boetveerdich volck/ ende wrake over de godtlooſe vyanden/ om de eere ſijns heyligen naems/ die by de vyanden van wegen deſe plage ſijns lants ende ſijns volcks/ gelaſtert is: gelijck hy te vooren yverde over ſijne eere/ ſtraffende de ſonden ſijns volcks. Siet Deut. 4. op v. 24. ende Ezech. 39. 25/ &c.
64 Als vov. 1. 6. ſiet aldaer.
65 D. ſal haeſt geven/ beſchicken/ maken dat ghy 't hebben ſult.
66 D. van elcks genoech ſult hebben/ tot uwes levens onderhoudt/ ende verquickinge/ ofte wolicken gebruyck.
67 Verſt. onder conditie van goorſaemheyt, ofte/ wijders, voortaen niet ſtellen, &c. D. ick ſal niet voortvaren aldus te plagen. Vgel. deſe antwoorde Godts met het gebedt v. 17.
68 Waer van v. 17. Vgel. Ezech. 36. 29/30.
69 T. w. dat voorſeyde heyr van ſprinckhanen/ &c. die van 't Noorden in Juda gekomen waren/ ende voorts wel mogen gehouden worden voor afbeeldingen ende voorboden der Aſſyriers ende Babyloniers/ die van 't Noorden oock ſouden komen/ ende hier van ſommige door dien van 't Noorden, verſtaen worden/ als vov. 1. op v. 4. is aengeteeckent.
70 *Hebr.* een lant der dorheyt ende woeſtheyt. ſiet Deut. 1. 19. ende 8. 15.
71 D. het eene ofte voorſte deel van dit ongedierte/ de voortocht.
72 De doode zee/ in't Zuyd-ooſten van Canaan. de plaetſe/ daer Sodoma/ ende Gomorra/ &c. vergaen zijn: ofte de zee Kinnereth ofte Geneſareth, in't Noord-ooſten, Vgel. de Prophetye van Gog. Ezech. 39. 11.
73 D. achterſte deel/ achtertocht.
74 D. in de middellantſche zee. Siet Deut. 11. op v. 24. ende Zach. 14. 8.
75 Verſt. den vuylen ſtanck deſes heyrlegers der ſprinckhanen/ &c. wanneerſe van Godt weder ſullen vernielt worden/ ende alſdan vergaen ende vervuylen/ als een ſtinckende aes. Vgel. Jeſa. 34. 3.
76 Ofte/ ſwaren, vuylen, ſtercken reuck.
77 T. w. die van 't Noorden/ dat voorſeyde heyr. *Hebr.* hy heeft groot gemaeckt, ofte/ ſich groot gemaeckt, ofte/ hy heeft 'et groot gemaeckt met, ofte/ in doen, ofte/ handelen. D. hy ſal ſtoutelick gehandelt/ Juda als gebraveert/ ende groote elende veroorſaeckt hebben: waer tegen in't volgende geſtelt wort/ dat Godt oock ter contrarie recht groote dingen ſal doen, vernielende dit groot ende machtich heyr/ dat hy ſelfs te vooren in ſijnen toorn over Juda geſonden hadde/ men kan hier mede eenichſins Vgel. Pſal. 35. 26/ 27. alwaer oock tegen malkanderen geſtelt worden/ dat de vyanden ſich tegen David groot maeckten/ ende de vroome daer tegen ſeggen/ De Heere zy groot gemaeckt, ofte/ worde groot/ zy groot. D. als groot/ geroemt. ſiet aldaer. Sommige duyden dit/ ſoo wel als het volgende v. 21. oock op den Heere.
78 Ghy inwooners van 't lant Juda: ofte/ het is een aenſprake aen 't lant/ als in 't volgende aen de beeſten, gelijck elders dickwijls. Vgel. Deut. 32. 1. ende vov. 1. 10. Ezech. 21. 16. met d'aenteeck.
79 D. ſal waerlick groote dingen doen/ die eensdeels in 't voorgaende/ doch meeſt in 't volgende verhaelt ſijn. *Hebr.* als in 't voorgaende vs. Vgel. Jeſa. 28. 29.
80 Vergel. vov. 1. 18/ 19/ 20. dit is als eene antwoorde op het ſchreeuwen der beeſten tot Godt.
81 *Hebr.* eygentl. hebben voortgebracht: ende ſoo in 't volgende/ D. ſullen ſoo ſekerlick voortbrengen/ als of het voor oogen ware.
82 Vergel. vov. 1. 7/ 11/ 12. ende Levit. 26. 4/ 20.
83 *Hebr.* heeft u gegeven dien Leeraer ter gerechticheyt, ofte/ der gerechticheyt, ofte/ dien Leeraer [T. w. den Leeraer] der gerechticheyt. D. hy ſal u ſekerlick geven den belooſden Meſſiam/ Ieſum Chriſtum, den opperſten Propheet ende herder der zielen/ die uytwendichlick ſal leeren door 't woort des Euangeliums/ ende inwendichlick door ſijnen Geeſt/ krachtichlick werckende het rechtveerdich makende geloove in hem/ die alleen onſe gerechticheyt is voor Godt. Jerem. 23. 6. Aldus ſtelt Godt de belofte van den Meſſia voor aen/ als zijnde het fondament van Zions vreuchde/ ēn aller verbonts-segeningen/ die in 't volgende verhaelt worden. Doch alſo het Hebr. woort/ (tweemael in dit vs gebruyckt) niet alleen eenen Leeraer beteeckent/ maer oock den vroegen regen, (om dat Godts heylſame weldaden ende ſijne leeringe/ ende de regen/ in lieflickheyt ende nutticheyt malkanderen ſeer gelijck zijn. Siet Deut. 32. 2. Hoſ. 6. 3. ende 10. 12. met d'aenteeck.) als hier terſtont in dit ſelve vs/ ſo nemen ſommige dit woort hier in eenderleye beteeckeninge/ aldus: hy ſal u lieden geven den vroegen regen; Is hy ſal u doen nederdalen den vroegen regen, ende ſpaden regen recht, ofte/ juyſt te paſſe, ofte/ mildelick. Verſtaende/ dat de geeſtlicke beloften eerſt beginnen v. 28. Vgel. met deſe plaetſe/ Pſal. 85. 11/ 12/ 13/ 14. Jeſ. 30. 19/ 20/ 21/ 23. ende 45. 8. Ezech. 34. 24/ 25/ 26/ &c. ende 36. 24/ 25/ &c. alwaer de geeſtlicke beloften onder de lichaemlicke worden vermengt: gelijckſe elders dickwijls door de lichamelijcke worden afgebeeldt/ ende daer by vergeleken, ſiet Pſal. 22. 27/ 30. ende 36. 9. Hoſ. 2. 21/ &c. ende 6. 3. Amos 9. 13. item ond. 3. 18. met d'aenteeck. waer op d'aendachtige leſer in 't volgende kan letten. Oock wort wel ſomwijls een woort/ in een vs/ in tweederleye beteeckeninge genomen/ als Jud. 10. 4. Aijarim, voor ezel-veulens, ende voor ſteden. Pſal. 74. 19. chaijah, voor eenen wilden hoop, ofte/ wilt gedierte. D. de vyanden/ ende voor eenen hoop elendiger ende vroomer lieden/ D. Godts kercke. Eccl. 7. 6. Sir, voor eene doorne, ende eenen pot, Ezech. 21. 22. Carim, (nae veler gevoelen) voor hoplieden, ēn voor ſtorm-rammen, item aerdichlick/ doode, in verſcheydene beteeckeninge/ Matt. 8. 22/ &c. Voorts ſtaet het woort Moreh in 't tweede lidt van dit vs wat anders/ ēn met byvoeginge van geſchem (dat regē, plasregen, ſtortregen, beteeckent) daer het in 't eerſte lit alleen ſtaet. Dit kan den H. Geeſt alſoo belieft hebbē/ om de beteeckeninge van 't eerſte Moreh t'onderſcheyden van 't tweede.
84 N. Niſan, ofte/ Abib, verſtaende dit van den ſpaden regen/ dien Godt voor den oogſt gaf. Siet Exod. 34. v. 18. ofte (als ſommige) in 't eerſte, metten eerſten. D. vroech/ tijdelick/ ter rechter ofte bequaemer tijt/ metten eerſten/ als 't tijt ſal zijn.
85 D. de vruchten der jaren/ als het volgende uytwijſt. hier blijckt claerlick/ dat deſe ſchrickliche plage eenige jaren geduert heeft.
86 Gevende u ſulcken overvloet van lantvruchten in den volgenden tijt/ dat de geledene ſchade vervult ofte vergoedt ſal zijn.
i Ioël 1. 4.
87 Als vov. v. 11.
88 *Hebr.* eten etende ende verſadicht wordende.
89 Ofte/ om dat hy, dat hy, &c.
90 *Hebr.* met, ofte/ by u gedaen, ofte/ gehandelt heeft wonderlick doende, ofte/ handelende.
91 *Hebr.* ſullen, &c. alſe oo in 't volgende vs. D. ick ſalſe verloſſen van der beſchaemtheyt/ die ſy by de omliggende heydenen/ vermits deſe mijne plage/ geleden ſullen hebben/ ende voorts in 't gemeyn (volgens mijne verbonts-beloften in den Meſſia) beſorgen/ dat mijne kercke nimmermeer in hare boetveerdige gebeden/ ende vertrouwen op my/ ſal bedrogen worden. Vgel. Jeſ. 29. 22/ &c.
92 Ofte/ bekennen. D. ervaren/ ondervinden/ door de tegenwoordicheyt des Meſſie onder u/ ende der ſegeningen/ die ghy in hem genooten hebt/ ende genieten ſult. Vgel. Zeph. 3. 14/ 15/ 16/ 17. Joh. 1. 14. op wiens komſte ende tegenwoordicheyt de uytſendinge des H. Geeſts ſal volgen/ waer van v. 28.
93 Siet Geneſ. 17. op v. 7.
94 In de laetſte dagen/ na de komſte ende verſchijninge des Meſſie in den vleeſche. Siet Act. 2. 17.
k Ieſa. 44. 3. Ezech. 39. 29. Act. 2. 17.
95 D. de gaven mijns H. Geeſts. Vgel. Pſal. 68. 19. Ephes. 4. 8.
96 Met veel grooteren overvloet ende meerder verſcheydentheyt van gaven/ als voor de komſte des Heeren Chriſti ende ſijnen hemelvaert geſchiet was. Siet Joh. 7. 39. Act. 2. 33.
97 D. allerley vleeſch/ menſchen van allerleyen ſtaet ofte conditie/ als in 't volgende verclaert wort/ item van allerleye natien. Vgel. Pſal. 65. 3. ende d'aenteeck. aldaer.
98 D. ſy ſullen de verborgentheden des H. Euangelij door de werckinge ende openbaringe des H. Geeſts verſtaen ende verklaren. Siet Hoſ. 12. 11. met d'aenteeck. Deſe manieren van ſpreken zijn genomen van den ſtaet des ouden Teſtaments/ alwaer Godt ſich aen de Propheten openbaerde door droomen ende geſichten. Siet Num. 12. 6.
99 De manieren van ſpreken/ die in deſe twee verſkens gebruyckt worden/ beteeckenen de vreemde/ ſchrickelicke ende algemeyne beroerten/ elenden/ verwoeſtingen/ ende benauwtheden/ die der werelt ſullen overkomen tot op de toekomſte des Heeren Chriſti/ om te oordeelen de levendige ende de doode. Vergel. vov. 2. 10. ende ond. 3. 15. Matth. 24. 29. Marc. 13. 24/ 25. Luce 21. 25/ 26. ende Apoc. van het 6. c. tot het 20 toe.
100 Ofte/ aen.
l Ioël 3. 15.
101 Onder alle de voorſeyde beroerten.
102 T zy Joden ofte Heydenen. Rom. 10. 12/ 13.
m Rom. 10. 13.
103 D. die den Heere recht dient ende in alle deſe ſwaricheden ſijn toevlucht tot hem neemt door geloovige gebeden.
104 Ofte/ uytgeredt, bevrijdt, ende volgens behouden worden/ van ſonde/ duyvel/ ende doot; ende of hy ſchoon in lichaemlicke elenden mochte worden betrocken/ ofte/ om Chriſti name lijden/ ende ſterven/ ſal hy doch hier eenen genadigen Godt inden Meſſia/ ende eenen beſtandigen trooſt in leven ende ſterven/ ende hier na de eeuwige ſalicheyt hebben.
n Amos 2. 32.
105 D. daer ſal behoudeniſſe ende ſalicheyt zijn alleen in de ware kercke/ die te dier tijt binnen Jeruſalem op den berch Zion tot dē Godtſdienſt placht te vergaderen. Siet Pſal. 2. op v. 6.
106 Tot ofte door my/ ende andere ſijne Propheten; (alſoo ond. 3. 8.) ende dien volgens ſal't ſekerlick alſoo geſchieden/ al ſchoon het ten aenſien van 'ſmenſchen verdienſten ende crachten gantſch onmogelick is.
107 Ofte/ te weten. Siet van ſulcken gebruyck der Hebr. letter Vau. Jer. 17. op v. 10. item Judic. 7. 24. 1. Sam. 17. 40. ende 28. 3. ende vov. 2. 12.
108 De voorſeyde behoudeniſſe ende ontkominge ſal zijn by de gene/ die Godt nae de verkieſinge der genade in de gemeyne verderfinge/ afval/ ende verſtocktheyt der werelt/ voor ſich ſal bewaren ende doen overblijven. Vgel. Jeſ. 10. 22. Rom. 9. 27. ende 11. 4/ 5/ 7/ &c. And. Mitſgaders de overgeblevene. verſtaende hier/ de geloovige Heydenen/ ende in 't voorgaende de geloovige Joden.
109 D. nae ſijn vrij genadich welbehagen door ſijn woort ende Geeſt crachtelick ſal trecken ende brengen tot de ſalige gemeenſchap des Heeren Chriſti ende ſijner kercke/ beyde uyt Joden ende Heydenen. Siet Joh. 6. 44/ 65. ende 10. 16. Act. 2. 39. Rom. 8. 30. ende 9. 23/ 24/ &c.

Het iij. Capittel.

Prophetie van Godts oordeel over de vyanden ſijner kercke/ met eene beſpottinge harer ydele aenſlagen ende toeruſtingen tegen de ſelve/ v. 1/ &c. Eeuwige geluckſalicheyt der kercke/ ende ondergancк der vyanden/ 18.

1 [1] Want

1 [1] WAnt siet / in die dagen / ende te dier tijt; [2] als ick de gevanckenisse van Juda ende Jerusalem sal wenden;

2 Dan sal ick alle [3] heydenen vergaderen / ende salse afvoeren in't [4] dal Josaphats: ende ick sal met hen aldaer rechten; van wegen mijn volck ende mijn [5] erfdeel / [6] Israël / dat sy onder de heydenen hebben verstroyt / ende [7] mijn lant [8] gedeylt:

3 Ende hebben het [9] lot over mijn volck geworpen / ende een knechtken gegeven om eene [10] hoere / ende een meyskken verkocht om wijn / datse mochten drincken.

4 Ende oock / [11] wat hebbet ghy met my te doen / Ghy [12] Tyrus ende Zidon / ende alle grenzen van Palestina? soudet ghy my eene vergeldinge weder-geven? maer so ghy my wilt vergelden; lichtelick / haestelick / sal ick uwe vergeldinge op uwen kop wederbrengen.

5 Om dat ghy [13] mijn silver ende mijn gout hebbet wech-genomen: ende hebbet mijne [14] beste kleynodien in uwe [15] Tempelen gebracht.

6 Ende ghy hebbet de kinderen van Juda / ende de kinderen van Jerusalem verkocht aen de kinderen der [16] Griecken: op dat ghyse verre van hare lantpale mochtet brengen.

7 Siet ick salse [17] opwecken / uyt de plaetse / daer henen ghyse hebbet verkocht: ende ick sal uwe vergeldinge wederbrengen op uwen kop.

8 Ende ick sal uwe sonen ende uwe dochteren [18] verkoopen in de hant der kinderen van Juda / diese verkoopen sullen aen die van [19] Scheba / [20] aen een verre gelegen volck: [21] want de HEERE heeft'et gesproken.

9 [22] Roepet dit uyt onder de heydenen / [23] heyliget eenen krijch: wecket de helden op / laet naederen / laet optrecken alle krijchslieden.

10 [24] Slaet uwe spaden tot sweerden / ende uwe sickelen tot spiessen: de swacke segge / Ick ben een helt.

11 Rottet te hoop / ende komet aen / alle ghy volcken van rontomme / ende vergadert u: [25] (ô HEERE / doet uwe [26] helden derwaerts nederdalen!)

12 [27] De heydenen sullen sich opmaken / ende optrecken nae't [28] dal Josaphats: maer aldaer sal ick [29] sitten / om te richten alle heydenen van rontomme.

13 [a] [30] Slaet den sickel aen: want den oogst is [31] rijp geworden: komet aen / daelt henen af / want de persse is [32] vol / ende de pers-kuypen loopen over: want haerlieder boosheyt is [33] groot.

14 [34] Menichten / menichten in het [35] dal des dorsch-wagens: want de dach des HEEREN is [36] nae by / in het dal des dorsch-wagens.

15 [b] De [37] Sonne ende Mane zijn swart geworden: ende de sterren hebben haren glantz ingetrocken.

16 Ende de HEERE sal uyt [38] Zion brullen / ende uyt Jerusalem syne stemme geven / dat hemel ende aerde beven sullen: maer de HEERE sal de [39] toevlucht sijns volcks / ende de sterckte der [40] kinderen Israëls zijn.

17 Ende [41] ghylieden sult weten / dat ick de HEERE uwe Godt ben / woonende op [42] Zion / den berch mijner heylicheyt: ende Jerusalem sal eene [43] heylicheyt zijn; [c] [44] ende vreemde en sullen niet meer door haer doorgaen.

18 Ende het sal te dien dage geschieden / dat de [45] bergen van [d] soeten wijne sullen druppen / ende de heuvelen van melck vlieten / ende alle stroomen van Juda [vol] waters gaen: ende daer sal eene [46] fonteyne uyt den Huyse des HEEREN uytgaen / ende sal het dal van [47] Sittim bewateren.

1 Hier uyt is af te nemen / dat dese prophetye oock gehoort tot den staet des Nieuwen Testaments / waer van in't ende des voorgaenden capittels gesproken is / beyds (nae der Propheten wijse) met manieren van spreken / die genomen zijn van den staet des Ouden Testaments / als te sien vov. 2. vs. 28/32. ende hier in dit vs ende de volgende.

2 D. als ick mijne kercke door de Messiam sal verlossen / en hare vyanden straffen / bysonderlick ende volkomelick in de voleyndinge der werelt / ende wanneer de vyanden haer met alle macht t'samen sullen opmaken om Godts kercke te dempen. Siet ond. vss. 9/10/11/12. zijnde dese sake afgebeelt door de verlossinge der Joden uyt Babel / ende Godts wrake over hare vyanden.

3 D. vyanden mijner kercke / te rekenen als Heydenen: ende volgens / soo wel Joden als Heydenen: want de Joden de eerste ende bitterste vyanden Christi ende der kercke des Nieuwen Testaments geweest zijn / Psal. 2, 1. Actor. 4. 25/26/27. ende 6, 12/13/ &c.

4 D. in de plaetse mijns oordeels / die een dal kan genoemt worden / ten aensien des Hemels / (gelijck wy gewoon zijn te seggen / het aerdsche dal, in desen jammer dale) daer in Godt geseyt wort te woonen / ende Christus in heerlicheyt sitt ter rechterhant sijns Vaders / ende van waer hy sijne Engelen afsendt tot verdelginge der vyanden / ond. v. 11. doch dit schijnt gantschlick te sien op de historie 2. Chron. 20. alwaer Godt ten tijde des vroomen Conincks Iosaphats, eene seer groote menichte der vyanden / die tegen Juda aenquamen / op de gebeden des Conincks ende des volcks / voor hare oogen / doch sonder haer toedoen / door sijne macht ende sijner Engelen dienst / recht gedaen ende vernielt heeft / in het dal Beracha, ofte / des lofs, alsoo genoemt / om dat de kercke aldaer Godt loofde ende danckte van wegen dese groote ende wonderbare nederlage harer vyanden. Siet 2. Chron. 20. 12/16/22/26. met d'aenteeck. Alsoo (wil de Heere seggen) sal ick in de laetste tijden alle vyanden mijner kercke / in't aenschouwen der selver / richten ende straffen / waer voor sy my sal loven ende dancken. De Hebr. naem Iehosaphat beteeckent / des HEEREN oordeel. ofte / gerichte; ofte / de HEERE oordeelt; ende schijnt hier verklaert te worden door de bygevoechde woorden / ick sal aldaer met hen rechten: daerom sommige het woort Iosaphat, hier niet houden voor eenen eygenen naem / maer setten't over / dal des oordeels des Heeren. Andere meynen / dat tusschen Jerusalem ende den Olijfberch / daer onse Salichmaker ten Hemel opvoer / een dal zy geweest / geheeten / het dal Iosaphats: doch daer van en is geene sekerheyt. siet Zach. 14. 4/5. 5 Siet Deut. 32. op v. 9. 6 D. mijner kercke / des geestlicken Israels / bestaende uyt geloovige Joden ende Heydenen. Siet Galat. 6. 16. 7 Siet vov. 1. op v. 6. 8 T. w. onder malkanderen / als eenen roof. Vergel. Dan. 11. 39. 9 De overheerde ende gevangene mijns volcks door't lot malkanderen toegedeylt / ende tot voldoeninge harer godtlooser wellusten / soo onweerdichlick ende snoodelick geacht ende getracteert als volcht. 10 Sommige meynen dat het Hebr. woort hier beteeckent / spijse. 11 Wat ghy mijn volck / heylichdom / ende lant soo vyantlick hebt gehandelt? hebben ick / ofte sy / u yets misdaen / dat ghy soudet mogen voorgeven sulcks te willen wreken? in't minste niet / wil Godt seggen / het is louter godtloosen haet ende vyantschap die ghy hebt / ende voert tegen my / dien het quaet raeckt ende aengaet / datmen mijner kercke aendoet. And. wat zijt ghy by my? ofte / wat wilt ghy tegen my? D. wat soudt ghy dan oock by my gelden / dewijle ghy mijn volck soo snoode ende schandelick handelt? ofte / wat soudt ghy doch tegen my vermogen / Hebr. wat ghy-lieden my, ofte / met. by, tegen my? 12 Vergel. Amos 1. 7/8/9. de Tyriers / Zidoniers ende Philistijnen waren naest gelegen aen't Joodsche lant / langs de kusten van de middellantsche zee / ende seer bittere vyanden van Godts volck. Doch onder dese moetmen alle vyanden der kercke verstaen / gelijck oock de straffe / die hen voorseyt wort / den vyanden in't gemeyn is rakende; alsoo worden door Moab alle andere vyanden der kercke verstaen Jesa. 25. 10. ende ond. v. 19. door Egypten ende Edom, ende door Edom alleen. Siet Obad. &c. 13 Mijnes Tempels / ofte oock (als sommige) mijns volcks ende mijns lants / gelijck Godt gewoon is te spreken. 14 De vaten mijns Tempels / ofte kleynodien mijns volcks: dit alles wort gesproken nae den stijl des Ouden Testaments / waer door afgebeelt wort allerley smaet ende overlast die de vyanden Godts kercke / om sijnen reynen Godts-dienst / souden aendoen. Siet vov. op v. 1. 15 Der Afgoden / om die met mijn goet te vereeren / ende my alsoo te beschimpen. 16 Hebr. Ievanim, van Iavan. Siet Genes. 10. op v. 2. 17 Gelijck ick mijn volck uyt Babel ende andere plaetsen / daerse verstroyt sullen zijn / sal verlossen / alsoo sal ick met mijne kercke in't gemeyn alsdan handelen / ende hare vyanden straffen. 18 Ick sal beschicken / dat hen dit alles overkome / om mijns volcks wille / als of sy het selfs deden: ende voorts in't gemeyn mijner kercke hare vyanden overgeven / dat syse richte ende oordeele. Siet ond. op v. 11. ende Psal. 50. op v. 6. 19 Siet Genes. 10. op v. 7. 20 And. [om te voeren] tot een, &c. 21 Vergel. vov. 2. 32. 22 Dit spreeckt Godt (bespottender wijse) tot alle vyanden sijner kercke / als of hy seyde: Doet vry al wat ghy kont / brengt alle uwe macht by een / bruyckt u als helden / ghy sulter mede varen als volcht. Vgel. Jesa. 8. 9/10. Jerem. 46. 3/4. Ezech. 38. 7/9/ &c. 23 Siet Jerem. 6. op v. 4.

24 Op dat het u doch aen geene krijgs-wapenen en feyle / die ghy tegen mijne kercke soudt mogen gebruycken. Siet de beloste van het contrarie / in Godts kercke. Jesa. 2. 4. Mich. 4. 3.

25 Een yverich gebedt des Propheten uyt bekommernisse over dit groote gewelt aller vyanden / waer tegen hy geene troost en vindt als by Godt. Vg. vov. 1. v. 19. ende siet eene diergelijcke tusschen ingevoechde aenspraeke tot Godt. Zach. 14. 5. Jesa. 63. 14. Hos. 11. 3/ &c.

26 De heylige Engelen / die oock alsoo genoemt / ende van wegen hare macht geroemt worden. Psal. 78. 25. ende 103. 20. ende welcker dienst Godt placht te gebruycken in't beschermen sijner kercke / ende 't verdelgen harer vyanden. Vgel. 2. Chron. 20. 22. met de aenteeck. aldaer. Sommige verstaen / om Gode in't oordeel / neffens sijne Heyligen t'assisteren. Vergel. Psal. 50. op v. 6. beyds is der Engelen plicht. Dit stelt de Propheet tegen de helden der vyanden. vs 9. als of hy seyde: Heere / als de vyanden doen alles wat sy konnen / doet ghy dan oock wat ghy kont. And. aldaer sal de HEERE uwe (eenes yegelijcken van alle dese vyantlicke volcken) helden nederleggen. D. nedervellen.

27 Ofte / laet de volcken sich, &c. want, &c. ofte / de volcken sullen worden opgeweckt, ende opkomen, ofte / opklimmen, &c.

28 Siet vov. op v. 2.

29 Als Coninck ende richter der werelt. Siet Psal. 9. 5. ende 29. 10. ende 55. 20. door mijnen Sone Iesum Christum. Joan. 5. 22. Actor. 17. 31. a Apoc. 14. 15. 30 Maeyet af / ende dorschet. D. verdelgtse / werptse in't vyer. dit zijn Godts woorden tot sijne Helden / van de welcke vov. v. 11. Vgel. Matth. 13. 30/39. Apoc. 14. 15/19. 31 Hare sonden zijn rijp ter straffe / de mate is vol / (Vgel. Genes. 15. 17. ende 18. 21. met d'aent.) de bestemde dach ende tijt mijns oordeels is daer. 32 Van druyven / om getreden ende geperst te worden. D. de groote persse van Godts toorn is vol / daerin alle godtloose sullen geworpen worden. Siet Apoc. 14. 19. ende Vgel. Jesa. 63. 3. 33 Ofte / veelvoudich, dit verklaert de voorgaende gelijckenissen. 34 D. (als met verwonderinge uytgeroepen) ô hoe seer groote menichten van menschen sullender komen / ofte versamelen! ofte / hoe vol sal 't overal zijn van verslagene, nedergevelde vyanden / siende op het voorgaende vs. Vgel. 2. Chron. 20. 24/ &c. Jes. 66. 24. ende siet van sulcke verdobbelinge der woorden. Genes. 14. 10. Deut. 16. 20. Ezech. 13. 10. in d'aenteeck. And. rumoeren. rumoeren, ofte / gedruys, gedruys. gewoel, gewoel. 35 Verst. het gemelde dal Josaphats / alsoo genoemt / om dat de vyanden van Godts volck aldaer souden gedorscht. D. verbroken ende vertreden worden. dit past wel op het voorgaende vs, daer Godt seyt: Slaet de sickel aen / want den oogst is rijp / daer op het dorschen volcht: ende alsoo wort het Hebr. woort Charuts gebruyckt voor den dorschwagen te dier tijt gebruyckelick. Jesa. 28. 27. Amos 1. 3. ende in eene gelijcke materie als hier / Jesa. 41. 15. Vgel. oock hier mede Jes. 25. 10. Jerem. 51. 33. Habac. 3. 12. Doch alsoo het voorsz. woort oock beteeckent / versneden, ende voorts gedecideert (alsmen nu oock spreeckt) ofte precijslick bestemt, besloten, gearresteert. wort het van sommigen hier overgesett / het dal der versnijdinge. D. der uytroepinge / ofte / het dal des precijslick bestemden / bescheydenen / oordeels / als ofmen seyde / des arrests, der precijser sententie: oock in eenen goeden sin. siet dese beteeckeninge des Hebr. woorts / Job 14. 5. Jes. 10. 22/23. Dan. 9. 26/27. ende 11. 36. 36 Prophetischer wijse / ende ten aensien van Godt gesproken / als of de sake voor de deure was. Vergel. Apoc. 1. 1. ende 2. Petr. 3. 8/9. b Ioël 2. 10, 31. 37 Als vov. 2. 10. siet aldaer. alle teeckenen (wil de Propheet seggen) zijnder / die voor den dach des Heeren sullen voorgaen. 38 Uyt sijne kercke sijn heylich Evangelium door de gantsche werelt laten hooren / met verkondiginge sijner schricklicke oordeelen over alle ongehoorsame / welcks niet en sal geschieden sonder beroerte van de gantsche werelt. Vgel. de maniere van spreken met Jesa. 31. 4/5. Hos. 11. 10. met d'aenteeck. Item Hag. 2. 6/7. Hebr. 12. 26. 39 In alle de voorseyde schricklicke beroerten / ende oordeelen Godts. 40 D. sijner kercke. 41 D. mijne kercke (waer van de geloovige te dier tijt mede-leden waren) sal bevinden / ervaren. Vgel. vov. 2. 27. 42 Als vov. 2. 32. ende ond. v. 21. 43 D. gantsch heylich / volkomelick alsdan geheylicht / siet ond. v. 21. Apoc. 21. 2. ende oock gesuyvert van 't lastich geselschap aller onheylige bocken ende huychelaren / die Christi niet en zijn / ende sijnen Geest niet en hebben / als volcht. c Apoc. 21. 27. 44 Siet Zach. 14. 21. Matth. 7. 23. ende 13. 30. ende 25. vss. 32/46. Apoc. 21. 27. voorts en salse oock van geene vyanden meer geplaegt zijn. 45 Door dese ende de volgende liefflicke ende figuerlicke redenen wort afgebeeldt den seer geluckfaligen stant der kercke onder het Coninckrijcke Christi, insonderheyt der triumpherende kercke in het Coninckrijcke der heerlickheyt / wanneer Godt sijn genaden-werck / in dit leven aengevangen / volcomelick sal voltrecken / ende alles in allen zijn. Vgel. Amos 9. v. 13. d Amos 9. 13. 46 Siet Jesa. 49. 10. Ezech. 47. 1/ &c. Zach. 14. 8. met d'aenteeck. item Apoc. 22. 1. 47 Gelegen aen de oost-zijde van de Jordane / in de vlacke velden der Moabiten / tegen over Jericho / nae by de zout-zee, ofte, doode-zee. (siet Gen. 14. op v. 3.) welcker wateren dootlick waren / ende volgens dien d'aenleggende contreyen drooge ende onvruchtbaer. Vgel. Ezech. 47. 1/2/3. alwaer geseyt wort dat de wateren uyt des Heeren Huys mede liepen oostwaert, ende siet van de plaetse Sittim (Hebr. Schittim) Num. 25. 1. vergeleken met 21. 1. ende 33. 49. Iosu. 2. 1. Mich. 6. 5. And. het dal der uytgelesene cederen. D. der kercke. Vgel. Psal. 92. 13/14. ende siet Exod. 25. op v. 5. Jesa. 41. 19.

19 [48] Egypten sal tot verwoestinge worden / ende Edom sal worden tot eene [49] woeste wildernisse: [50] om het gewelt / gedaen aen de kinderen Juda / in welcker lant sy onschuldich bloet vergoten hebben.

20 Maer Juda sal [51] blijven in eeuwicheyt / ende Jerusalem [52] van geslachte tot geslachte.

21 Ende ick sal haerlieder [53] bloet reynigen / [dat] ick niet gereynicht en hadde: ende de HEERE sal [54] woonen in Zion.

48 Siet vov. op v. 4. 49 Als vov. 2. 3. 50 *Hebr.* om den wrevel. ofte / het gewelt der kinderen van Juda. D. dien sy aen Juda bewesen hebben. vergel. de maniere van spreken met Jerem. 2. 2. ende siet d'aent. aldaer. 51 Ofte / bewoont worden. siet Jer. 17. op v. 6. door Juda / Jerusalem / ende Zion / verstaet Godts kercke. Vergel. vov. 2. 32. 52 *Hebr.* Tot. ofte / in geslachte ende geslachte.

53 D. ick salse volkomelick heyligen / haer suyverende van alle sondelicke onreynicheyt / dat ick te vooren (in desen leven) niet volkomelick en hadde gedaen. Vergelijckt Ezech. 16. vss. 6/9. Hose. 12. 15. met de aenteeck. ende siet boven v. 17. Sommige duyden het op Godts genade aen de heydenen / die te vooren van Godts verbont verbreemt waren. Ephes. 2. 12. And. ick sal haer bloet onschuldich verclaren, [dat] ick niet onschuldich verclaert hadde. D. ick sal alsdan door mijn oordeel doen blijcken / datse onschuldich om 't leven zijn gebracht / die om mijnent wille gedoodt zijn / daer ick te vooren mijnen toorn opgeschort ende my als stil gehouden hadde. Vgel. Apoc. 6. 10. ende vov. v. 19. 54 Vergel. Ezech. 48. 35. Zach. 2. 10/11. Apoc. 21. 3/22. ende 22. 3.

Eynde des Propheets JOEL.

De Propheet
AMOS.

Inhoudt.

A*Mos*, die een herder was van Thekoa, in den lande Iuda, is van Godt beroepen tot het prophetisch ampt, ende specialick gesonden tot de 10 stammen, ofte het Coninckrijck Israëls, alwaer hy onder den Coninck *Ierobeam*, den sone *Ioas*, neffens den Propheet *Hosea*, al het selve door Godts bevel geprophetcert heeft. Na dat hy den omliggenden volckeren Godts oordeelen, van wegen hare vyantschap tegen Godts volck, hadde vercondicht, komt hy cap. 2. vers 4. tot Iuda, ende principalick tot Israël, welcken hy in alle de volgende Capittelen prophetcert Godts rechtveerdige straffen, ende wel uytdruckelick, den geheelen onderganck haers Rijcks ende staets, door vyants gewelt, mitsgaders wechvoeringe uyt haer lant ende verstroyinge onder de heydenen, van wegen de veelheyt harer grouwelicke sonden tegen d'eerste ende tweede tafel, ende hare hartneckicheyt tegen alle godtlicke bestraffingen ende vermaningen tot bekeeringe, als in den inhoudt der Capittelen is te sien: welcke prophetyen door verscheydene gesichten, ende verclaringe van Godts macht ende Majesteyt bevesticht worden. Doch daerneffens belooft Godt een overblijffsel genadichlick te behouden, ende het Coninckrijck des Messie *I. Christi* op te richten, tot salicheyt aller uytverkorene Ioden ende heydenen van't 8 vers des 9 capit. tot aen 't eynde.

Het Eerste Capittel.

Afkomste / ende tijt der propheteringe van Amos / v. 1. hy verkondicht Godts schrickelicke oordeelen / 2. over Syrien / 3. over de Philistijnen / 6. over Tyrus / 9. over Edom / 11. ende over Ammon / 13. principalick om de vervolginge ende verdruckinge sijns volcks.

1 DE [1] woorden van Amos / die onder de vee- [2] herderen was / van [3] Thekoa: de welcke hy [4] gesien heeft over Israël / in de dagen van [5] Uzia Coninck van Juda / ende in de dagen van Jerobeam / sone van Joas / Coninck van Israël; twee jaren voor [a] [6] de aerd-bevinge.

2 Ende hy seyde; De HEERE sal [b] [7] brullen uyt Zion / ende sijne stemme verheffen uyt Jerusalem: ende de [8] wooningen der herderen sullen treuren / ende de [9] hoochte van Carmel sal verdorren.

3 Alsoo seyt de HEERE; [10] Om drie overtredingen van [11] Damascus / ende om viere / en sal ick [12] dat niet afwenden: om datse [13] Gilead met [14] ysere dorsch-wagens hebben gedorscht.

4 Daerom sal ick een [15] vyer in Hazaëls huys senden / dat sal Benhadads paleysen verteeren.

5 Ende ick sal den [16] grendel van Damascus [c] verbreken / ende sal uytroeyen den inwoonder uyt [17] Bikeat-Aven / ende dien die den [18] scepter houdt / uyt Beth-Eden: ende het volck van Syrien sal gevanckelick wech-gevoert worden nae [d] [19] Kir / seyt de HEERE.

6 Alsoo seyt de HEERE; Om drie overtredingen van [e] [20] Gaza / ende om viere / en sal ick dat niet afwenden; Om dat sy [mijn volck] [21] gevanckelick hebben wech-gevoert [22] met eene volkomene wechvoeringe / om aen Edom over te leveren.

7 Daerom sal ick een vyer senden in den muer van Gaza / dat sal hare paleysen verteeren.

8 Ende ick sal den inwoonder uytroeyen uyt [23] Asdod / ende dien / die den scepter houdt / uyt As-kelon: ende ick sal mijne [24] hant wenden tegen Ekron / ende het overblijffsel der Philistijnen [25] sal vergaen / seyt de Heere HEERE.

9 Alsoo seyt de HEERE; Om drie overtredingen van [26] Tyrus / ende om viere / en sal ick dat niet afwenden: om dat sy [mijn volck] met eene volkomene [27] wechvoeringe hebben overgelevert aen Edom / ende niet gedacht aen het [28] verbont der broederen.

10 Daerom sal ick een vyer senden in den muer van Tyrus: dat sal hare paleysen verteeren.

11 Alsoo seyt de HEERE; Om drie overtredingen van [29] Edom / ende om viere / en sal ick dat niet afwenden: om dat hy sijnen [30] broeder met den sweerde

1 Ofte / saken, dingen. 2 Siet ond. 7. 14. het Hebr. woort staet oock 2. Reg. 3. 4. alwaer het van den Moabitischen Coninck gebruyckt wort / voor een veehandelaer. 3 Siet 2. Sam. 14. op v. 2. 4 D. die hem door gesichten van Godt zijn geopenbaert: alsoo Mich. 1. 1. siet Eze. 13. op v. 3/ &c. 5 Hier uyt blijckt / dat dese propheet ten selven tijde oock geprophetcert heeft / als Hosea. Siet Hos. 1. v. 1. a Zach. 14. 5. 6 Verg. Zach. 14. 5. de Joden glooven / dat dese aerd-bevinge geschiet zy ter tijt / als Uzia met meslaetschept van Gode gestraft wert / om dat hy tradt in't ampt der Priesteren. 2. Chron. 26. 19. andere meynen / datse geschiedt zy na deses Jerobeams doot / door de schrickliche conspiratien ende moorderyen / die daer na in Israel (insonderheyt onder de Groote) gevolcht zijn / ende van den Propheet Hosea dickwijls vermeldt worden. b Ierem. 25. 30. Ioël 3. 16. 7 Siet Jerem. 25. 30. Joël 3. 16. met d'aent. 8 Ofte / weyden, schoone Landouwen, daer de herders hare hutten hebben / ende het vee gaen weyden: Die sullen jammerlick gestelt zijn / als lijdende om der menschen sonden. Vgel. ond. 4. 6/7. uyt dese woorden nemen sommige af / dat Godt hier prophetere van eene groote droochte in Israel / die hy door eenen Propheet in Juda soude laten voorseggen / ende uyt Zion (als sijne woonstede) uytsenden. Vgel. ond. 3. 8. 9 *Hebr.* het hooft. van Carmel, siet Jer. 50. op v. 19. 10 D. om vele grove sonden (insonderheyt tegen mijn volck begaen) die sy van tijt tot tijt hebben opgehoopt / mijne lanckmoedicheyt schandelick misbruyckende. een seker getal voor een onseker. Vgel. Job 5. op v. 19. ende 33. 29. alsoo vss. 6/9/11/12. ende cap. 2. 4/6. 11 D. Syrien / ende voorts / de Syriers. van Damascus, siet Genes. 14. op v. 15. 2. Sam. 8. v. 5. 12 T. w. het oordeel / dat in 't volgende verhaelt wort / niet langer ophouden ofte uytstellen. Sommige nemen 't aldus / om drie, &c. ja om viere en sal ick haer niet vergelden. [maer] om dat sy Gilead, &c. als of de Heere seyde: Vele voorgaende sonden soude ick noch hebben oversien / ende haer om die soo hart niet hebben gestraft / maer nu sy soo tyrannichlick met mijn volck hebben gehandelt / sal ick met mijn oordeel voortgaen: alsoo in 't volgende. And. en sal ick hem niet wederbrengen. T. w. soo verre in mijne gunste / dat ick hem soude verschoonen. 13 D. Israel / woonende in Gilead / gelegen over de Jordane / nae Syrien toe. Siet Gen. 31. op v. 21. 14 Vergel. 2. Sam. 12. op v. 31. ende ond. v. 13. dit kannmen verstaen van Hazaëls ende Benhadads wreetheyt (siet 2. Reg. 6. 12. ende 10. 32/33. ende 12. 18. ende 13. 3/7.) welcke twee Tyrannen in 't volgende genoemt worden. 15 Plage van krijch ende verwoestinge / &c. Siet Jerem. 49. 27. met d'aenteeck. alsoo in 't volgende dickwijls.

16 D. de macht / stercke ende vasticheyt des Coninckrijcks van Syrien / ende in 't bysonder van de hooft-stadt Damascus. Siet 2. Reg. 16. 9. ende Jesa. 17. 1. c Iesa. 17. 1, &c. Jerem. 49. 23/ &c. 17 Dit schijnen twee steden ofte Coninckliche lust-plaetsen geweest te zijn in Syrien / uyt vergelijckinge van v. 8. Bikeat-Aven, is te seggen / valleye der ydelheyt, Beth-Eden, huys des wellusts, ofte lust-huys. siet van Eden, Genes. 2. op v. 8. 18 D. den Regent: want sulcr een teecken was van regeringe. Siet Gen. 49. op v. 10. Ezech. 19. 11/14. d 2. Reg. 16. 9. 19 Siet 2. Reg. 16. op v. 9. ende Vgel. ond. 9. 7. e 2. Chro. 21. 16, 17. ende 28. 18. 20 Siet Judic. 16. op v. 1. hier onder worden de andere hooftsteden der Philistijnen mede verstaen. siet v. 8. 21 *Hebr.* om haer gevanckelick wechvoeren, &c. siet 2. Chron. 21. 16/17. ende 28. v. 18. Joël 3. 4/6. 22 Ofte / [in] eene volkomene gevanckenisse, [haer] overleverende aen Edom. 23 Asdod, ende d'andere steden / in dit v. genoemt / waren alle hooft-steden der Philistijnen / inde Schrifture bekent. 24 Dat is / mijne macht uytstrecken. Siet de maniere van spreken 2. Sam. 8. 3. Ezech. 38. 11. 25 *Hebr.* sullen. D. d'overgeblevene sullen vergaen. 26 Siet Jos. 19. op v. 29. ende wijders van Tyrus Jesa. 23. Jerem. 47. 4. Ezech. capp. 26. 27. 28. 27 Vergel. Joël 3. 4/6. met d'aenteeck. 28 Om dat David ende Salomo met Hiram, den Coninck van Tyrus / een verbondt hadden gemaeckt / ende malkanderen broederen genoemt. Siet 2. Sam. 5. 11. 1. Reg. 5. 1. ende 9. 13. 29 Siet Jes. 21. 11. Jerem. 49. 7. Ezech. 25. 12. Obad. 1. 30 D. bloetverwant / N. Israel ofte de Israeliten / afkomstich van Jacob / Esaus broeder / die der Edomiten vader is geweest. Siet Genes. 21. 40. Deut. 23. 7.

heeft

19 [48] Egypten sal tot verwoestinge worden/ ende Edom sal worden tot eene [49] woeste wildernisse: [50] om het gewelt/ gedaen aen de kinderen Juda/ in welcker lant sy onschuldich bloet vergoten hebben.

20 Maer Juda sal [51] blijven in eeuwicheyt/ ende Jerusalem [52] van geslachte tot geslachte.

21 Ende ick sal haerlieder [53] bloet reynigen/ [dat] ick niet gereynicht en hadde: ende de HEERE sal [54] woonen in Zion.

48 Siet vov. op v. 4. 49 Als vov. 2, 3. 50 *Hebr.* om den wrevel. ofte/ het gewelt der kinderen van Juda. D. dien sy aen Juda bewesen hebben. vergel. de maniere van spreken met Jerem. 2, 2. ende siet d'aent. aldaer. 51 Ofte/ bewoont worden. siet Jer. 17. op v. 6. door Juda/ Jerusalem/ ende Zion/ verstaet Godts kercke. Vergel. vov. 2. 32. 52 *Hebr.* Tot. ofte/ in geslachte ende geslachte.

53 D. ick salse volkomelick heyligen/ haer suyverende van alle sondelicke onreynicheyt/ dat ick te vooren (in desen leven) niet volkomelick en hadde gedaen. Vergelijckt Ezech. 16. vss. 6/9. Hose. 12, 15. met de aenteeck. ende siet boven v. 17. Sommige duyden het op Godts genade aen de heydenen/ die te vooren van Godts verbont verbreemt waren. Ephes. 2, 12. And. ick sal haer bloet onschuldich verclaren, [dat] ick niet onschuldich verclaert hadde. D. ick sal alsdan door mijn oordeel doen blijcken/ datse onschuldich om 't leven zijn gebracht/ die om mijnent wille gedoodt zijn/ daer ick te vooren mijnen toorn opgeschort ende my als stil gehouden hadde. Vgel. Apoc. 6. 10. ende vov. v. 19. 54 Vergel. Ezech. 48. 35. Zach. 2. 10/ 11. Apoc. 21. 3/ 22. ende 22. 3.

Eynde des Propheets JOEL.

De Propheet
AMOS.

Inhoudt.

AMos, die een herder was van Thekoa, in den lande Iuda, is van Godt beroepen tot het prophetisch ampt, ende specialick gesonden tot de 10 stammen, ofte het Coninckrijck Israëls, alwaer hy onder den Coninck *Ierobeam*, den sone *Ioas*, neffens den Propheet *Hosea*, al het selve door Godts bevel geprophetcert heeft. Na dat hy den omliggenden volckeren Godts oordeelen, van wegen hare vyantschap tegen Godts volck, hadde verondicht, komt hy cap. 2. vers 4. tot Iuda, ende principalick tot Israël, welcken hy in alle de volgende Capittelen propheteert Godts rechtveerdige straffen, ende wel uytdruckelick, den geheelen onderganck haers Rijcks ende staets, door vyants gewelt, mitsgaders wechvoeringe uyt haer lant ende verstroyinge onder de heydenen, van wegen de veelheyt harer grouwelicke sonden tegen d' eerste ende tweede tafel, ende hare hartneckicheyt tegen alle godtlicke bestraffingen ende vermaningen tot bekeeringe, als in den inhoudt der Capittelen is te sien: welcke prophetyen door verscheydene gesichten, ende verclaringe van Godts macht ende Majesteyt bevesticht worden. Doch daerneffens belooft Godt een overblijffsel genadichlick te behouden, ende het Coninckrijck des Messie *I. Christi* op te richten, tot salicheyt aller uytverkorene Ioden ende heydenen van't 8 vers des 9 capit. tot aen 't eynde.

Het Eerste Capittel.

Afkomste/ ende tijt der propheteringe van Amos/ v. 1. hy verkondicht Godts schrickelicke oordeelen/ 2. over Syrien/ 3. over de Philistijnen/ 6. over Tyrus/ 9. over Edom/ 11. ende over Ammon/ 13. principalick om de vervolginge ende verdruckinge sijns volcks.

1 DE [1] woorden van Amos/ die onder de vee- [2] herderen was/ van [3] Thekoa: de welcke hy [4] gesien heeft over Israël/ in de dagen van [5] Uzia Coninck van Juda/ ende in de dagen van Jerobeam/ sone van Joas/ Coninck van Israël; twee jaren voor [a] [6] de aerd-bevinge.

2 Ende hy seyde; De HEERE sal [b] [7] brullen uyt Zion/ ende sijne stemme verheffen uyt Jerusalem: ende de [8] wooningen der herderen sullen treuren/ ende de [9] hoochte van Carmel sal verdorren.

3 Alsoo seyt de HEERE; [10] Om drie overtredingen van [11] Damascus/ ende om viere/ en sal ick [12] dat niet afwenden: om datse [13] Gilead met [14] ysere dorsch-wagens hebben gedorscht.

4 Daerom sal ick een [15] vyer in Hazaëls huys senden/ dat sal Benhadads paleysen verteeren.

5 Ende ick sal den [16] grendel van Damascus [c] verbreken/ ende sal uytroeyen den inwoonder uyt [17] Bikeat-Aven/ ende dien die den [18] scepter houdt/ uyt Beth-Eden: ende het volck van Syrien sal gevanckelick wech-gevoert worden nae [d] [19] Kir/ seyt de HEERE.

6 Alsoo seyt de HEERE; Om drie overtredingen van [e] [20] Gaza/ ende om viere/ en sal ick dat niet afwenden; Om dat sy [mijn volck] [21] gevanckelick hebben wech-gevoert [22] met eene volkomene wechvoeringe/ om aen Edom over te leveren.

7 Daerom sal ick een vyer senden in den muer van Gaza/ dat sal hare paleysen verteeren.

8 Ende ick sal den inwoonder uytroeyen uyt [23] Asdod/ ende dien/ die den scepter houdt/ uyt As-kelon: ende ick sal mijne [24] hant wenden tegen Ekron/ ende het overblijffsel der Philistijnen [25] sal vergaen/ seyt de Heere HEERE.

9 Alsoo seyt de HEERE; Om drie overtredingen van [26] Tyrus/ ende om viere/ en sal ick dat niet afwenden: om dat sy [mijn volck] met eene volkomene [27] wechvoeringe hebben overgelevert aen Edom/ ende niet gedacht aen het [28] verbont der broederen.

10 Daerom sal ick een vyer senden in den muer van Tyrus: dat sal hare paleysen verteeren.

11 Alsoo seyt de HEERE; Om drie overtredingen van [29] Edom/ ende om viere/ en sal ick dat niet afwenden: om dat hy sijnen [30] broeder met den sweerde

1 Ofte/ saken, dingen. 2 Siet ond. 7. 14. het Hebr. woort staet oock 2. Reg. 3. 4. alwaer het van den Moabitischen Coninck gebruyckt wort/ voor een veehandelaer. 3 Siet 2. Sam. 14. op v. 2. 4 D. die hem door gesichten van Godt zijn geopenbaert: alsoo Mich. 1. 1. siet Eze. 13. op v. 3/ &c. 5 Hier uyt blijckt/ dat dese propheet ten selven tijde oock geprophetcert heeft/ als Hosea. Siet Hos. 1. v. 1. a Zach. 14. 5. 6 Verg. Zach. 14. 5. de Joden geloofden/ dat dese aerd-bevinge geschiet zy ter tijt/ als Uzia met melaetschept van Gode gestraft wert/ om dat hy tradt in't ampt der Priesteren. 2. Chron. 26. 19. andere meynen/ datse geschiedt zy na deses Jerobeams doot/ voor de schrickliche conspiratien ende moorderyen/ die daer na in Israel (insonderheyt onder de Groote) gevolcht zijn/ ende van den Propheet Hosea dickwijls vermeldt worden. b Ierem. 25. 30. Ioël 3. 16. 7 Siet Jerem. 25. 30. Joël 3. 16. met d'aent. 8 Ofte/ weyden, schoone Landouwen, daer de herders hare hutten hebben/ ende het vee gaen weyden: Die sullen jammerlick gestelt zijn/ als lijdende om der menschen sonden. Vgel. ond. 4. 6/ 7. uyt dese woorden nemen sommige af/ dat Godt hier propheteert van eene groote droochte in Israel/ die hy door eenen Propheet in Juda soude laten voorseggen/ ende uyt Zion (als sijne woonstede) uytsenden. Vgel. ond. 3. 8. 9 *Hebr.* het hooft. van Carmel, siet Jer. 50. op v. 19. 10 D. om vele grove sonden (insonderheyt tegen mijn volck begaen) die sy van tijt tot tijt hebben opgehoopt/ mijne lanckmoedicheyt schandelick misbruyckende. een seker getal voor een onseker. Vgel. Job 5. op v. 19. ende 33. 29. alsoo vss. 6/ 9/ 11/ 12. ende cap. 2. 4/ 6. 11 D. Syrien/ ende voorts/ de Syriers. van Damascus, siet Genes. 14. op v. 15. 2. Sam. 8. v. 5. 12 T. w. het oordeel/ dat in 't volgende verhaelt wort/ niet langer ophouden ofte uytstellen. Sommige nemen 't aldus/ om drie, &c. ja om viere en sal ick haer niet vergelden. [maer] om dat sy Gilead, &c. als of de Heere seyde: Vele voorgaende sonden soude ick noch hebben oversien/ ende haer om die soo hart niet hebben gestraft/ maer nu sy soo tyrannichlick met mijn volck hebben gehandelt/ sal ick met mijn oordeel voortgaen: alsoo in 't volgende. And. en sal ick hem niet wederbrengen. T. w. soo verre in mijne gunste/ dat ick hem soude verschoonen. 13 D. Israel/ woonende in Gilead/ gelegen over de Jordane/ nae Syrien toe. Siet Gen. 31. op v. 21. 14 Vergel. 2. Sam. 12. op v. 31. ende ond. v. 13. dit kannmen verstaen van Hazaëls ende Benhadads wreetheyt (siet 2. Reg. 6. 12. ende 10. 32/ 33. ende 12. 18. ende 13. 3/ 7.) welcke twee Tyrannen in 't volgende genoemt worden. 15 Plage van krijch ende verwoestinge/ &c. Siet Jerem. 49. 27. met d'aenteeck. alsoo in 't volgende dickwijls.

16 D. de macht/ sterckte ende vasticheyt des Coninckrijcks van Syrien/ ende in 't bysonder van de hooft-stadt Damascus. Siet 2. Reg. 16. 9. ende Jesa. 17. 1. c Iesa. 17. 1, &c. Jerem. 49. 23/ &c. 17 Dit schijnen twee steden ofte Coninckliche lust-plaetsen geweest te zijn in Syrien/ uyt vergelijckinge van v. 8. Bikeat-Aven, is te seggen/ valleye der ydelheyt, Beth-Eden, huys des wellusts, ofte lust-huys. siet van Eden, Genes. 2. op v. 8. 18 D. den Regent: want sulcx een teecken was van regeringe. Siet Gen. 49. op v. 10. Ezech. 19. 11/ 14. d 2. Reg. 16. 9. 19 Siet 2. Reg. 16. op v. 9. ende Vgel. ond. 9. 7. e 2. Chro. 21. 16, 17. ende 28. 18. 20 Siet Judic. 16. op v. 1. hier onder worden de andere hooftsteden der Philistijnen mede verstaen. siet v. 8. 21 *Hebr.* om haer gevanckelick wechvoeren, &c. siet 2. Chron. 21. 16/ 17. ende 28. v. 18. Joël 3. 4/ 6. 22 Ofte/ [in] eene volkomene gevanckenisse, [haer] overleverende aen Edom. 23 Asdod, ende d'andere steden/ in dit v. genoemt/ waren alle hooft-steden der Philistijnen/ inde Schrifture bekent. 24 Dat is/ mijne macht uytstrecken. Siet de maniere van spreken 2. Sam. 8. 3. Ezech. 38. 11. 25 *Hebr.* sullen. D. d'overgeblevene sullen vergaen. 26 Siet Jos. 19. op v. 29. ende wijders van Tyrus Jesa. 23. Jerem. 47. 4. Ezech. capp. 26. 27. 28. 27 Vergel. Joël 3. 4/ 6. met d'aenteeck. 28 Om dat David ende Salomo met Hiram, den Coninck van Tyrus/ een verbondt hadden gemaeckt/ ende malkanderen broederen genoemt. Siet 2. Sam. 5. 11. 1. Reg. 5. 1. ende 9. 13. 29 Siet Jes. 21. 11. Jerem. 49. 7. Ezech. 25. 12. Obad. 1. 30 D. bloetverwant/ N. Israel ofte de Israeliten/ afkomstich van Jacob/ Esaus broeder/ die der Edomiten vader is geweest. Siet Genes. 21, 40. Deut. 23. 7.

heeft

heeft vervolcht/ ende ſÿne [31] barmherticheden verdorven; ende dat ſÿn toorn eeuwichlick verſcheurt/ ende hy ſÿne [32] verbolgentheyt altoos behoudt.

12 Daerom ſal ick een vyer ſenden in [33] Theman: dat ſal de palleyſen van [34] Bozra verteeren.

13 Alſoo ſeyt de HEERE; Om drie overtredingen der [35] kinderen Ammons/ ende om viere/ en ſal ick dat niet afwenden: om dat ſy de ſwangere [vrouwen] van [36] Gilead hebben [37] opgeſneden / om hare [38] lantpale te verwÿden.

14 Daerom ſal ick een vyer aenſteken in den muer van [39] Rabba / dat ſal [40] hare palleyſen verteeren/ met een [41] gejuych ten dage des ſtrÿts/ met een [42] onweder ten dage des wervel-wints.

15 Ende haerlieder [43] Coninck ſal gaen in gevanckeniſſe: hy/ ende ſÿne Vorſten te ſamen/ ſeyt de HEERE.

31 D. de natuerlicke affectie ende mede-dogentheyt / die bloetverwantē malkanderen behooren toe te dragen/ ende te bewÿſen.

32 Die Eſau eerſt tegen ſÿnen broeder Jacob opgenomen heeſt/ (Gen. 27. 41) ende ſchandelick van de nakomelingen vervolgt ofte gecontinueert is. Siet Pſal. 137. 7/ &c.

33 Siet Jerem. 49. op v. 7.

34 Der Edomiten/ als Jeſa. 34. 6. ende 63. 1. Jerem. 49. 22. want het ſchÿnt gantſchlick/ datter een ander Bozra geweeſt is/ gehoorende tot Moab. Jer. 48. v. 24. anders (nae ſommiger gevoelen) genoemt Bezir, Joſ. 21. 31. daer vele weyden ende ſchapē waren. ſiet Mich. 2. 12. ende vgl. 2. Reg. 3. 4. ten ware dat de Edomiten Moabs Bozra, door krijchſuchticheyt/ als niet verre van hare grenzen gelegen mochten hebben overmeeſtert/ ende aen haer getrocken. 35 Siet Jer. 49. 1. Ezech. 25. 2. 36 Siet bov. op v. 3. 37 Verſt. onder deſe eene grouwelicke ſoorte van tyrannye/ alle d'andere/ als bov. v. 3. ende Hoſe. 14. 1. 38 Dewijle der Ammoniten lant aen Gilead grenzede/ beyde in't ooſten over de Jordane gelegen. 39 Siet 2. Sam. 11. op v. 1. 40 Van de ſtadt Rabba/ der Ammoniten hooft-ſtadt. 41 Ofte/ [baſuynen-] geklanck. velt-geſchrey, alſoo ond. 2. 2. 42 Van oorloch/ dat haer door Godes ſwaren toorn haeſtelick ende ſchricklick ſal overvallen/ als een ſtorm/ wervel/ ofte/ draey-wint. ſiet Job 9. 17. Prov. 1. 27. ende 10. 25. Hoſe. 8. 7. met d'aenteeck. 43 And. Malcam. D. der Ammoniten Afgodt/ ſal wech-gevoert worden in gevanckeniſſe / nae de wijſe der volckeren/ wanneer ſy een lant overwonnen. ſiet Jeſa. 46. 1. Jer. 48. 7. ende 49. 1/3. Hoſ. 10. 6. met d'aenteeck.

Het ij. Capittel.

Godts oordeel over Moab / v. 1/ &c. over Juda/ 4. ende over Iſrael/ wiens grouwelicke ſonden particulierlick vermelt worden / als / onderdruckinge der vroomen ende armen in't gerichte/ 6/7. verſoepelicke onkuyſheyt/ 7. onbeſchaemtheyt in hare ſchenderie ende afgoderie/ 8. ondanckbaerheyt tegen Godts weldadicheyt van outs af/ 9. onheylicheyt ende trotz/ tegen Nazireen / ende Propheten / 12. dies haer Godt dreycht een hart ende onvermÿdelick verderf / 13.

1 ALſoo ſeyt de HEERE; [1] Om drie overtredingen Moabs/ ende om viere / en ſal ick dat niet afwenden: om dat [2] hy de [3] beenderen des Coninckx van Edom tot kalck verbrandt heeft.

2 Daerom ſal ick een [4] vyer in Moab ſenden; dat ſal de palleyſen van [5] Kerÿot verteeren: ende Moab ſal [6] ſterven met groot [7] gedruys/ met [8] gejuych/ met geluyt der baſuyne.

3 Ende ick ſal den [9] Richter uyt het midden van [10] haer uytroeyen: ende alle hare Vorſten ſal ick met [11] hem dooden/ ſeyt de HEERE.

4 Alſoo ſeyt de HEERE; Om drie overtredingen van Juda / ende om viere/ en ſal ick dat niet afwenden: om dat ſy de wet des HEEREN verworpen/ ende ſÿne inſettingen niet bewaert en hebben; ende hare [12] leugenē haer verleydt hebben/ die hare vaders hebben na-gewandelt.

5 Daerom ſal ick een vyer in Juda ſenden / dat ſal Jeruſalems palleyſen verteeren.

6 Alſoo ſeyt de HEERE; Om drie overtredingen [13] Iſraëls / ende om viere/ en ſal ick dat niet afwenden: om dat ſy den [14] rechtveerdigen voor [a] gelt verkoopen/ eñ den nootdurftigen om een paer ſchoenen.

7 Die daer nae hÿgen / dat het [15] ſtof der aerde op het hooft der armen zy / ende den [16] wech der [17] ſachtmoedigen [18] verkeeren: ende de [19] man ende ſÿn vader gaen tot eene jonge dochter / om [20] mÿnen heyligen Name te [21] ontheyligen.

8 Ende ſy [22] leggen ſich neder by elcken altaer op de [23] verpandde kleederen/ ende drincken den wÿn der [24] geboeteden/ [in] 't huys harer Goden.

9 Jck daer-en-tegen hebbe den [b] [25] Amoriter voor haer lieder aengeſichte verdelcht; [26] wiens hoochte was als de hoochte der cederen / ende hy was ſterck als de eycken: maer ick hebbe ſÿne [27] vrucht van boven / ende ſÿne wortelen van onderen verdelcht.

10 Oock heb ick ulieden uyt [c] Egyptenlant opgevoert: ende ick heb u veertich jaer in de woeſtÿne geleydet / op dat ghy des Amoriters lant erflick beſatet.

11 Ende ick hebbe [ſommige] uyt uwe ſonen tot Propheten verweckt/ ende uyt uwe jongelingen tot [28] Nazireen: [29] en is dit niet alſoo/ ghy kinderen Iſraëls/ ſpreeckt de HEERE?

12 Maer ghylieden hebt den Nazireen [30] wÿn te drincken gegeven: ende ghy hebt [31] den Propheten [d] geboden / ſeggende; [32] Ghy en ſult niet propheteren.

13 Siet/ Jck ſal [33] uwe plaetſen drucken: gelÿck als een wagen druckt / die vol garven is.

14 [34] So dat de ſnelle niet en ſal ontvlieden / ende de ſtercke ſÿne kracht niet [35] verkloecken: ende een helt en ſal ſÿne [36] ziele niet bevrÿden.

15 Ende die den boge handelt en ſal niet [37] beſtaen; ende die licht is op ſÿne voeten/ en ſal ſich niet bevrÿden: oock en ſal/ die te peerde rÿdt / ſÿne ziele niet bevrÿden.

16 Ende de [38] kloeck-hertichſte onder de helden/ ſal te dien dage [39] naeckt henen vlieden / ſpreeckt de HEERE.

1 Siet bov. 1. op v. 3.

2 Moab / ende ſpecialick de Coninck der Moabiten.

3 Hier van en wort nergens elders in de H. Schrift vermeldt. Sommige willen 't duyden op de hiſtorie 2. Reg. 3. 27. Siet d'aenteeck. aldaer. andere meynen / dat ſeker Coninck der Moabiten eenē Coninck van Edom hebbe laten verbranden tot aſſche / ende daer van eenen kalck doen maken/ daermede hy de mueren van ſÿn palleys hebbe laten beſtrijcken. In allen gevalle iſſer eene extraordinare onmenſchlicke wreetheyt gepleecht / die Godt niet heeft willen ongeſtraft laten.

4 Als bov. 1. 4. ende ond. v. 5.

5 Eene ſtadt der Moabiten. Siet Jerem. 48. 24.

6 D. ondergaen/ ſÿnen ſtaet verlieſen. Vgl. Hoſe. 13. 1. met d'aenteeck. doch men kan 't hier eygentlick verſtaē / dat de Moabiten omgebracht ſullen worden door den vyant.

7 Van oorloch ende vyantlickē overval.

8 Als bov. 1. 14. ſiet aldaer.

9 Ofte/ Regent.

10 Moabs lant/ ofte/ Kerijoth. 11 Moab/ ſpecialick den Moabitiſchen Coninck. 12 Afgoden/ afgoderye/ ſuperſtitie/ ende alle aenklevende ydelheden. 13 Der tien ſtammen. 14 Den vroomen / onſchuldigen, die eene rechtveerdige ſake heeft/ in't gerichte verdrucken/ ende den armen/ die niets en heeft te geven/ maer ſelfs behoeftich is / om eene kleyne gifte der rijcken / verdoemen / ende in de macht ſijns wederpartijders overleveren. Siet ond. 8. 6. a Amos 8. 6. 15 D. die niet en ruſten/ voor dat ſy den armen / die doch bereets uytgeputt is / als in't ſtof der aerden onder hare voeten vertreden/ ende in d'uyterſte nieticheyt als langs der aerden ſleypen. Vgl. d'aent. op 1. Reg. 16. 2. ende Job 16. 15/ &c. item ond. 5. 11. ofte/ dat d'arme / als ſchuldige ende miſdadige/ met aerde op 't hooft/ voor 't gerichte mogen ſtaen treuren/ den rijcken (die geſchencken gaven) te gevalle.

16 D. het voornemen ende doen des genen / die geern in ſtillicheyt Gode ſoude gehoorſamen / ten erchſten duyden/ verdrayen / hem in alle manieren beletten/ laſtich vallen ende quellen: Item/ heeft hy eene goede ſake voor in 't gerichte/ die buygen ende verderven ſy / wendende ſÿn recht van hem. Sommige nemen 't alſoo / dat ſy met haer gewelt ende ſtouticheyt ſulcken ſchrick onder de lieden maeckten/ dat de vroome haer den weg moeſten wijcken, als niet dervende onder hare oogen komen.

17 Siet Pſal. 10. op v. 17.

18 Ofte/ afwenden, buygen.

19 De ſone ende de vader.

20 *Hebr.* Naem mijner heylicheyt. Dat is / mÿnen heyligen Naem/ nae welcken ſy genoemt zÿn.

21 Door onbeſchaemde onkuyſheyt te onteeren/ ende verachtelick te maken.

22 *Hebr.* buygen ſich. D. Sy zÿn ſoo onbeſchaemt/ dat ſy alle booſheyt aen den nootdurftigen gepleeght hebbende/ dan noch in de Tempelen harer Afgoden derven verſchÿnen/ om aldaer met haer onrechtveerdich gewin te proncken / ende daer van op hare Afgodiſche Feeſtdagen te banketteren / verſwarende haer gewelt door afgoderye/ ende d'afgoderye door haer gewelt.

23 Die aen hen verſett zÿn / die ſy te pande hebben genomen. Siet Exo. 22. v. 26.

24 D. dien ſy koopen voor de boeten der gener/ die ſy onſchuldich hebben veroordeelt. b Num. 21. 24. Deut. 2. 31. Ioſu. 24. 8. 25 D. de Canaanitiſche heydenſche volcken/ alſoo ſomtijts genoemt nae de principaelſte natie/ N. Amoriters. 26 Verbloemde manieren van ſpreken. Siet Num. 13. 29/ 33/ 34. 27 Maniere van ſpreken/ beteeckenende d'uyterſte ruyne. Siet Hoſe. 9. op v. 16. c Exod. 12. 51. 28 Siet Num. 6. op v. 2. 29 Als of Godt ſeyde: Immers is dit waer / ende ghy en kont het ſelfs niet ontkennen. 30 Tegen Godts uyt-gedruckte bevel/ Num. 6. 3. om hem te tergen/ ende met alle godtſalicheyt te ſpotten. 31 *Hebr.* aen, over, ofte/ tegen den Propheten geboden. D. hen verboden. alſoo wort het woort gebieden ſomtijts gebruyckt. Siet Gen. 2. 16. Levit. 4. 2. Deut. 2. 38. ende 4. 23. met d'aent. d Amos 7. 12, 13. 32 Vergel. Jeſa. 30. 10. Jerem. 11. 21. ond. 7. 13. 33 D. het lant met de inwoonders/ met mÿne ſtraffende hant/ door den vyant/ ſoo perſſen ende benauwen/ gelijck een vol geladene wagen met koorn druckt ende perſt dat gene/ ofte den genen/ dien de ſelve overrijdt. Vgel. ond. 6. 14. 34 *Hebr.* ende de toevlucht ſal van den ſnellen, ofte/ lichten, (T. w. op de voeten/ als in 't volgende vs) vergaen, ofte/ verlooren zijn. 35 Hy ſal ſijne kracht niet konnen gebruycken/ ofte/ ſo hyſe aenleyt/ 't ſal vergeefs zijn. 36 D. leven. Siet Gen. 19. op v. 17. alſoo in 't volgende vs. 37 Ofte / blijven ſtaen , die anderſins een kloeck ende dapper krijchs-man plach te zijn. 38 *Hebr.* de ſtercke ſijns herten, ofte/ die ſterck [is met] ſijn herte. Vergel. Pſal. 76. 6. 39 Wapen ende kleet wech werpende/ om te lichter op de vlucht te zijn.

Het iij. Capittel.

Godt wil Iſrael ſtraffen/ om hare ondanckbaerheyt / v. 1/ &c. bewijſt dat ſÿne dreygementen ende ſtraffen rechtveerdich zÿn ende ſeker gaen / 3. verwijt van hare onbeweeglickheyt tegen alle waerſchouwingen / 6. Godt roept de Heydenen tot getuygen tegen Iſrael / 9. ſeyt haer des vyants komſte aen / 11. wiens gewelt ſeer weynige met groot perijckel ſullen ontkomen/ 12. voorſeyt de uytroeyinge harer afgoderye/ eñ pracht/ 13.

1 HOoret dit woort/ dat de HEERE tegen ulieden ſpreeckt/ ghy kinderen van Iſraël: namelick tegen het gantſche geſlachte/ dat ick uyt Egyptenlant hebbe opgevoert / ſeggende:

2 Uyt alle geſlachten des aerd-bodems heb ick ulieden alleen [1] gekent: Daerom ſal ick alle uwe ongerechticheden over ulieden beſoecken.

3 [2] Sullen twee te ſamen wandelen /

1 D. tot mÿn volck uytvercoren eñ aengenomen/ byſonderlick lief gehadt ende beſorgt. Vg. Hoſ. 13. v. 5. ende ſiet Pſal. 1. op v. 6.

2 Godt ſtelt hier ſÿnen volcke door verſcheydene gelijckeniſſen voor / dat de Propheten recht hadden om haer te ſtraffen / dreygen / ende allerleye plagen te voorſeggen: ende dat tot waerſchouwinge/ om het aenſtaende quaet door bekeeringe t'ontgaen; alſo het geene ydele dreygementen en waren.

[3] ten sy datse by een gekomen zijn?

4 [4] Sal een leeuw brullen in den woude/ als hy geenen roof en heeft? sal een jonge leeuw uyt sijn hol sijne stemme [5] verheffen/ ten zy dat hy [wat] gevangen hebbe?

5 Sal een [6] vogel in't strick [7] op de aerde vallen/ alsser geen strick voor hem en is? Salmen het strick vanden aerdbodem opnemen/ [8] alsmen [9] gantschlick niet en heeft gevangen?

6 Sal de basuyne in de stadt geblasen worden/ dat het volck niet en [10] zittere? Salder een [a] [11] quaet in de stadt zijn/ dat de HEERE niet en doe?

7 [12] Gewisslick de Heere HEERE en sal geen dinck doen; ten zy dat hy sijne [13] verborgentheyt aen sijne knechten / de Propheten / [14] geopenbaert hebbe.

8 De [15] leeuw heeft gebrult/ wie en soude niet vreesen? de Heere HEERE heeft gesproken/ wie en soude niet propheteren?

9 [16] Doetet hooren in de palleysen te Asdod / ende inde palleysen in Egyptenlant: ende segget; Versamelet u op de [17] bergen van Samaria/ ende siet de groote [18] beroerten in't midden van haer / ende de verdruckte / binnen in haer.

10 Want sy en [19] weten niet te doen dat recht is / spreeckt de HEERE: die in hare palleysen schatten vergaderen [door] [20] gewelt ende verstooringe.

11 Daerom/ soo seyt de Heere HEERE; De [21] vyant! [22] ende dat / rontom het lant: die sal [23] uwe sterckte van u nederstorten / ende uwe palleysen sullen uytgeplundert worden.

12 Alsoo seyt de HEERE; Gelijck als een herder [24] twee schenckelen / ofte een [25] stuckxken van een oore uyt des Leeuwen muyl reddet: alsoo sullen de kinderen Israëls gereddet worden; die daer [26] sitten te Samaria / in den hoeck van [27] 't bedde/ ende op de [28] sponde vande koetze.

13 [29] Hooret/ ende betuyget in den huyse Jacobs: spreeckt de Heere HEERE/ de Godt der heyrscharen;

14 Dat ick/ ten dage als ick Israëls overtredingen over hem besoecken sal; oock besoeckinge sal doen over de [30] altaren van [31] Beth-El: ende de hoornen des altaers sullen worden afgehouwen / ende ter aerden vallen.

15 Ende ick sal het [32] winter-huys met het somer-huys slaen: ende de [33] elpenbeenen-huysen sullen vergaen / ende de groote huysen een eynde nemen / spreeckt de HEERE.

3 And. 'T en zy datse over-een gekomen zijn. Ick ende mijne getrouwe dienstknechten/ (wil Godt seggen) wy zijn het eens/ (siet Hose. 9. 8. Malach. 2. 6.) ende ghy sult met my ende mijne Propheten moeten eens worden/ so ghy wilt dat ick u vrient en leytsman zy/ anders sal ick u moeten verlaten.
4 Godt ende sijne Prophetẽ en straffen noch dreygen niet sonder groote redẽ/ eñ aenstaende noot: daerom behoorden de Israeliten by tijdts op te waken / eer Godt haer den vyant tot eenen roof overgaf: welcx haer soo sekerlick was nakende/ als het gewis is/ dat de leeuw wat gevangen heeft als hy brult.
5 *Hebr.* geven.
6 De minste ongelucken ende tegenspoeden worden door Godts voorsienicheyt geregeert. Daerom behoorden de Israeliten in allen desen op Godt te sien/ met welcken sy te doene hadden / ende wiens netten ende stricken sy niet en souden konnen ontgaen/ so sy haer niet en bekeerden.
7 Ofte/ strick der aerde. D. dat op de aerde geleyt ofte gestelt is.
8 Ofte/ als het, T. w. strick.
9 *Hebr.* vangende niet sal gevangen hebben.
10 Ende ghy en ontsettet u niet over alle de dreygementen ende straf-predicatien / die ick u laet voor-dragen! And. zitterende, ofte/ haestelick aenkome, toeloope. gelijck Hos. 3. v. 5. ende 11, 11.
a Iesa. 45. 7. Thren. 3. 37, 38.
11 Der straffe. siet Genes. 19. op v. 19. ende vgel. Jes. 45. 7.
12 De twee volgende versen dienen tot verklaringe ende toepassinge vande voorgaende gelijckenissen.
13 D. sijnen raet van bysondere oordeelen ende lant plagen.
14 Om sijn volck te vooren te doen waerschouwen.
15 De Heere heeft sijnen toorn te kennen gegeven / ende sijnen knechten gelast daer van te propheteren. Siet vov. 1. 2. ende Hose. 11. 10. 16 Hier geeft de Heere te kennen/ dat Israels boosheyt ende ondanckbaerheyt soo groot ende schandelick was / dat selfs de Heydensche natien/ daer over/ als Richters geroepen zijnde/ de selve souden versoeyen/ ende Godt in sijne straffen recht geven / vgel. Mich. 1. 2/ &c. 17 Dieder vele / dichte by den berch/ daer Samaria op lach/ in't Oosten/ Noorden ende Suyden gelegen waren: van waer men (om soo te spreken) als hooren ende sien konde/ watter in Samaria omginck. 18 Ofte/ woelingen, rumoeren, disordren. 19 Vergel. Jerem. 4. 22. 20 Verkregen door gewelt/ overlast ende rooverye. 21 Een afgebroken reden/ gelijckmen ter tijt/ wanneer de vyant onversiens ende haestelick aenkomt ende alles besett/ pleecht te roepen; Vyant / vyant / overal / rontom. ofte / verstaet daer op: sal der komen / ende hy sal/ &c. T. w. Salmanassar de Coninck van Assyrien/ siet 2. Reg. 17. 5/ 6. ende vgel. Hose. 8. 1. 22 Siet van sulcken gebruyck der Hebr. letter/ Vau, voor/ ende dat, selfs. Jer. 17. op v. 10. Joel 2. 12/ 32/ &c. 23 ô Samaria. 24 Met dese gelijckenisse geeft Godt te verstaen / datter seer weynige / ende dat met groote swaricheyt ende perijckel/ ontkomen sullen. 25 Het Hebr. woort wort hier alleenelick gevonden. 26 Dit verstaen sommige van de wellustige ende bancketterende Israeliten / die sorgloos leefden ende Godts dreygementen van de aenstaende elenden in den wint sloegen. Siet ond. 6. 4. andere verstaen 't van krancke/ die te bedde mochten liggen/ ofte de gene die sich hier ende daer in hoecken ende verborgene plaetsen mochten versteken/ waer op de vyant in 't moorden ende plunderen somtijts weynich achts geeft/ sulcx datse wel ontkomen. 27 Ofte/ bed-stede. 28 Ofte/ voet, in de zijde. *Hebr.* Demeschek, dat nergens meer in de heylige schrift gevonden wort. sommige nemen 't voor dammeschek. D. Damascus/ ende setten 't over/ in eene koetse van Damascus, ofte/ eene Damasceener / ofte/ Syrische prachtige koetze. 29 Hier spreeckt Godt sijne Propheten ende de geloovige aen / dieder noch in Israel overich waren. 30 Nessens het volck/ sal ick alles wat sy tot afgoderye ende superstitie verordineert hebben/ doen uytroeyen: al haer afgodisch tuych ende gereetschap. 31 Siet Hose. 4. 15. ende 10. 15. met d'aenteeck. 32 Alles wat sy tot playsier ende pracht gebouwt ende gebruyckt hebben/ sal ick vernielen. Dit siet op de gewoonte der Grooten/ die alomme in den lande schoone ende kostelicke vertrecken ende lust-huysen / item Coninckliche palleysen/ gebouwt hadden/ om in den somer sonder belet van hitte/ ende in den winter sonder belet van koude in allerley wellust onverhindert te bancketteren. Vgel. Judic. 3. 20. Jerem. 36. 22. met d'aenteeck.

33 Siet 1. Reg. 22. op v. 39.

Het iiij. Capittel.

Godt sweert den Grooten te Samaria / ende al 't volck/ dat hyse gevanckelick sal laten wech-voeren/ ende verjagen/ om haer gewelt/ supperye/ afgoderye/ ende onbekeerlicheyt in vele toe-gesondene plagen / v. 1/ &c. noodigtse evenwel noch tot bekeeringe/ met voorstellinge sijner Majesteyt ende macht/ 12.

1 HOoret dit woort / ghy [1] koeyen van Basan/ ghy die op den berch van Samarja zijt; die de arme verdrucket/ die de nootdurftige verplettert: ghy die tot [2] haerlieder heeren segget / [3] Brengt aen/ op dat wy drincken.

2 De Heere HEERE heeft gesworen [4] by sijne heylicheyt / datter / siet/ [5] dagen over ulieden sullen komen; [6] datmen u sal [7] optrecken met haken / ende uwe [8] nakomelingen met visch- [9] angelen.

3 Ende [10] ghy sullet [door] de [11] bressen uytgaen/ eene [12] yedere [13] voor haer henen: ende ghy sult [14] 't gene in den palleyse [gebracht] is wech werpen / spreeckt de HEERE.

4 [15] Komt te [16] Bethel / ende overtredet; [17] te [a] Gilgal / maeckt [18] des overtredens veel / ende brengt uwe offeren des morgens / uwe tienden om de [19] drie dagen:

5 Ende [b] [20] roocket van het [21] gedeessemde een lof-offer / ende roepet vrywillige-offeren uyt / doet'et hooren: want alsoo [22] hebt ghy't geerne / ghy kinderen Israëls/ spreeckt de Heere HEERE.

6 Daerom heb ick ulieden oock [23] reynicheyt der tanden gegeven in alle uwe steden / ende gebreck van broot in alle uwe plaetsen: Nochtans en hebbet ghy u niet bekeert [24] tot my/ spreeckt de HEERE.

7 Daer toe heb ick oock den [25] regen van ulieden geweert/ alsser noch drie maenden waren tot den oogst / ende hebbe doen regenen over d'eene stadt / maer over d'andere stadt niet doen regenen: het een stuck-lants wert beregent/ maer het [ander] stuck-lants daer't niet op en regende/ verdorrede.

8 Ende twee drie steden togen om tot eener stadt/ op dat sy water mochten drincken / maer en wierden niet [26] versadicht: nochtans en hebbet ghy u niet bekeert tot my / spreeckt de HEERE.

9 Ick heb uliedẽ geslagen met [c] [27] brant-

1 Verg. Psa. 22. 13. met d'aenteeck. item Jesa. 28. 1. Hos. 4. v. 16. ende verstaet hier de godtloose eñ trotze Regeerders ende Richters / die haer mesteden van de geschencken der rijcken / die d'arme voor 't gerichte betrocken / ende onderdruckten. Sy worden genoemt/ koeyen van Basan, om datter vette weyden ende koeyen in Basan waren.
2 Der armen rijcke schult-heeren / ofte/ crediteuren / die de behoeftige lieden/ als slavẽ/ in hare macht hadden.
3 Brengt ons maer gelt ofte geschencken / op dat wy daer van mogen suypen ende swelgen / ende maeckt ghy het dan met d'arme / soo ghy wilt. Vgel. Hose. 4. v. 18.
4 Siet Gen. 22. op v. 16.
5 D. bestemde tijden van plagen. siet Psal. 37. 13. ende Jerem. 50. 27/ 31. Joël 1. 15. met de aenteeck.
6 *Hebr.* dat hy. D. datmen/ ofte/ de vyant, &c.
7 Ofte/ wechnemen. wechvoerẽ. in't volg. met haken verst. Gelijckmen de groote visschen met haken uyt der zee optreckt/ sal ick u door den vyant uyt u lant wechrucken/ hoe noode ofte ongeerne ghy oock daer uyt soudt willen. Vgel. Jerem. 16. 16. Habac. 1. vs. 14/ 15. eñ voorts Job 40. 21. Jes. 37. v. 29. Ezech. 19. 4. 9. ende 29. 4.
8 Ofte / u laetste. achterste. Dat is/ die overgebleven mogen zijn/ ofte sich achteeslick houden. Siet van het Hebr. woort Jerem. 31. op v. 17.
9 Die scherp ende stekende zijn/ als doornen / ofte / nae de wijse van dien gemaeckt / daer op het Hebr. woort siet. Siet Job 40. 21. 10 Koeyen van Basan/ waer van v. 1. 11 Van de stadts muer/ die de vyant daer in sal hebben gemaeckt/ om te sien/ of ghy soudt komen ontvlieden: ofte / ghy sult door den vyant uytgevoert worden in gevanckenisse. Vgl. Ezech. 12. vss. 5/ 12/ &c. 12 Koe van Basan / D. een yegelick van u lieden / die ghy nu soo weeldich ende stout zijt. 13 Sonder te dencken op d'andere/ siende slechs voor u selven om een heenkomen/ alsmen seyt. Vgel. vov. 2. 15/ 16. ofte/ ghy sult een voor een gevangen henen passeren met u gevangens gereetschap. 14 Dat ghy in uwe palleysen hebt vergadert door gewelt ende rooverye. siet vov. 3. 10. And. ghy sult de palleysen wechwerpen. D. verlaten. 15 Een bevel/ spotscher wijse gegeven. want aldus bespot de Heere den hittigen brandt ende dulheyt der Israeliten in't bedrijven der Afgoderye / die den Afgoden gaven datmen Gode alleen te Jerusalem moeste geven/ ende daerenboven veel meer deden ter eeren der Afgoden/ als Godt voor sich bevolen hadde. Vgel. Jerem. 7. 21. Ezech. 20. 39. met d'aenteeck. 16 Siet Hose. 4. 15. ende 12. 11. ende ond. 5. 5. 17 Verst. hier op: komt/ gaet vry nae Gilgal/ &c. a Hose. 12. 12. 18 *Hebr.* maeckt veel, ofte/ vermenichvuldicht overtredende, ofte / met overtreden. 19 Dat is/ om alle drie jaren der dagen. D. drie volle jaren/ nae 't bevel Godts/ Deut. 14. 28. alsoo wort dagen, voor vele dagen/ ofte een jaer der dagen (D. een vol jaer) genomen / Levit. 25. 29. Num. 9. 22. 1. Sam 27. 7. siet d'aenteeck. aldaer. Sommige verstaen 't van de vrolicke maeltijden/ diese op de drie Feesten/ Paesschen/ Pinxteren/ ende der Loof-hutten/ hielden van hare tienden / Deut. 14. 22. Eenige meynen/ dat sy wel alle drie dagen den Afgoden deden / datmen Gode slechts dede om de drie jaren. b Levit. 2. 1, 15. ende 7. 13. 20 Siet Levit. 2. 1/ 15. 21 Siet Levit. 2. op v. 11. ende 7. op v. 13. Doch het schijnt dat de Israeliten een nieuw reuck-offer uyt suerdeessem hadden versiert / doende alsoo vele sonden 't seffens. 1. gevende den afgoden dat Gode toe quam. 2. in eene andere plaetse als te Jerusalem. 3. nieuwe overtollige diensten tegen Godts wet invoerende/ om quanswijs eenen yver te betoonen. 22 *Hebr.* hebt ghylieden lief. ofte/ beminnet ghy. gelijck elders: als of Godt seyde: ghy wilt het doch soo hebben/ doet het dan/ maer denckt hoe 't u bekomen is/ ende wijders bekomen sal/ als volgt. 23 D. gebreck van spijse/ ofte honger: want daer niets en is te eten/ daer en kleeft geene spijse aen de tanden/ Vgel. 1. Reg. capp. 17. 18. Joel 1. 1/ &c. ende siet wijders d'aenteeck. op Prov. 14. 4. ende Jesa. 3. op v. 26. 24 *Hebr.* tot my toe. Siet van dese maniere van spreken Joel 2. op v. 12. alsoo in't volgende. 25 Dien de Heere pleecht te geven tegen den oogst/ om het koorn swaer ende rijp te maken. siet Joel 2. op v. 23. 26 D. sy en kondens niet genoech bekomen tot hare nootdurft. c Deut. 28. 22. 27 Siet van dese beyde plagen/ Deut. 28. op v. 22.

koorn ende met honich-dauw; de [28] veelheyt uwer hoven/ ende uwer wijngaerden/ ende uwer vijg-boomen/ ende uwer olijf-boomen at de [d] [29] rupse op: nochtans en hebbet ghy u niet bekeert tot my/ spreeckt de HEERE.

10 Ick hebbe de pestilentie onder ulieden gesonden/ nae de [30] wijse van Egypten; Ick heb uwe jongelingē door 't sweert gedoodt/ [31] ende uwe peerden gevanckelick laten wech-voeren: ende ick hebbe den [32] stanck uwer heyrlegeren selfs in uwe neuse doen opgaen; nochtans en hebbet ghy u niet bekeert tot my/ spreeckt de HEERE.

11 Ick heb [sommige] onder ulieden [33] omgekeert/ gelijck Godt [e] [34] Sodom ende Gomorra omkeerde/ die ghy waert als een [35] vyer-brant/ dat uyt den brant gereddet is: nochtans en hebbet ghy u niet bekeert tot my/ spreeckt de HEERE.

12 Daerom sal ick u [36] alsoo doen/ ô Israël: om dat ick u [dan] dit doen sal/ so schickt u/ ô Israël/ [37] om uwen Godt te ontmoeten.

13 Want siet/ die de bergen formeert/ ende den [f] windt schept/ ende den mensche bekent maeckt wat [38] sijne gedachte zy/ die den [39] dageraet duysternisse maeckt/ ende op de [40] hoochten der aerde treedt; HEERE/ Godt der [41] heyrscharen/ is sijn name.

28 *Hebr.* het vermenichvuldigen uwer hoven.
d Ioël 1. 4. ende 2. 25.
29 Siet Joel 1. 4.
30 *Hebr.* in, ofte/ op, nae den wech van Egypten. D. nae de wijse (als Gen. 31. v. 35.) gelijckerwijs/ als ick de sterfte eertijts gesonden hebbe in Egypten. Siet Exod. 9. 3/6. Psalm 78. 50. And. op den wech van Egypten. D. als ghy op den wech waert om in Egypten hulpe te soecken. Siet Hose. 7. 11/ 12.
31 *Hebr.* met gevanckenisse uwer peerden, die de rijcke ende prachtige jongmans by menichten gebruyckt hadden.
32 So van de gestorvene door Godts plage/ als van de geslagene door den vyant.
33 Uwen staet byna geheel geruïneert. Siet 2. Reg. c. 13. 3. ende 14. 26.
e Genes. 19. 24.
34 Met d'andere steden. Siet Gen. 19. 24. Jesa. 13. 19. Jer. 49. 18. Hos. 11. v. 8.
35 Gelijck een hout/ dat half ofte bykans verbrant was/ als ick u genadichlick uyt dat verderf uytruckte ende herstelde door Jerobeam/ den sone van Joas. Siet 2. Reg. 14. 25. ende vgel. Zach. 3. 2.
36 Om uwe sonden ende hartneckicheyt (in 't voorgaende verhaelt) sal ick soo met u handelen/ als ick vov. v. 2. ende 3. gedreygt hebbe.
37 *Hebr.* tot ontmoetinge uwes Godts. D. dat ghy hem ontmoetet met waere bekeeringe/ om sijnen toorn te stillen: ofte/ bereydt u om (so ghy kunt) tegen hem aen te gaen/ ende sijne aenkomste/ als uwes vyants/ af te keeren. Vergel. Ezech. 13. 5. ende 22. 30. op beyds past het volgende/ waerinne die Godt beschreven wort/ met welcken sy te doen hadden/ ende die haer dit alles dreygde.
f Nah. 1. 3.
38 Die het herte des menschen doorgront/ ende sijn verborgenste gedachten weet/ doende sulcx blijcken metter daet/ wanneer hy des menschen aldersecreetste aenslagen ende voornemens dickwijls wonderbaerlick ontdeckt ende belett. ofte men kan 't nemen voor een bewijs van Godts almacht/ dewijle hy toekomende dingen/ die hy in sijnen raet besloten heeft/ den menschen openbaert/ ende evenwel onverhindert in 't werck stelt. Vgel. Jesa. 41. 22/ 26.
39 D. licht in duysternisse verandert/ als 't hem belieft. Siet ond. 5. 8. And. dageraet [ende] de duysternisse, D. dach ende nacht maeckt.
40 D. die verheven is boven alle heerlickheyt/ ende souvereyniteyt/ alle wereltsche hoocheyt als onder sijne voeten hebbende. Vgel. Mich. 1. 3.
41 Siet 1. Reg. 18. op v. 15.

Het v. Capittel.

Onder een klaeg-liedt voorseyt Godt Israëls val/ ende verminderinge haerder menichte/ om dat sy vermaent zijnde/ den machtigen ende vreeslicken Godt te soecken/ ende afgoderye te verlaten/ even seer in grouwelick onrecht/ gewelt/ ende menichte van sonden voortgingen/ hatende alle bestraffingen/ sulcks datter op Godts oordeel niet en sal zijn te seggen/ v. 1/ &c. vermaentse dan noch wederom tot bekeeringe/ 14. maer vermits hare verstocktheyt/ voorseyt hy haer den schricklicken ende onvermijdelicken dach sijner oordeelen/ daerinede sy nu haren spot dreven/ 16. versoept den gantschen huychelschen schijn harer Godts-dienstigheyt/ dewijlse onder decksel van dien niet van afgoderye pleegden/ gelijck hare voorvaders/ 21.

1 HOoret dit woort/ dat ick over ulieden ophesse; een klaech-liedt/ ô huys Israëls.

2 De [1] Jonckvrouwe Israëls [2] is gevallen/ sy en sal niet [3] weder opstaen: sy is verlaten op haer lant/ daer en is niemant diese oprichte.

3 Want soo seyt de Heere HEERE; De stadt/ die [4] uytgaet [met] duysent/ sal [5] hondert over houden/ eñ die uytgaet [met] hondert/ sal tiene over houden/ inden huyse Israëls.

4 Want soo seyt de HEERE tot den huyse Israëls: Soecket my/ ende [6] levet.

5 Maer en soecket [a] [7] Beth-El niet/ noch en komet niet te [8] Gilgal/ noch en gaet niet over [nae] [9] Ber-Seba: want [10] Gilgal sal [11] voorseker gevanckelick worden wechgevoert/ ende Beth-El sal worden tot [12] niet.

6 Soecket den HEERE/ ende levet: op dat hy niet door en brekc [in] den [13] huyse Josephs als een [14] vyer/ dat verteere/ so datter niemant en zy die 't blussche/ [15] in Beth-El:

7 [16] Die 't recht in [17] alssen verkeeren/ ende de gerechticheyt ter aerden [18] doen liggen.

8 [19] Die het [b] [20] seven-gesternte ende den Orion maeckt/ ende de [21] doots-schaduwe in den morgenstont verandert/ ende den dach [22] als de nacht verduystert: die de [c] wateren der zee [23] roept/ ende gietse uyt op den [24] aerdbodem/ HEERE is sijn Naem.

9 Die sich [25] verquickt [door] verwoestinge over eenen stercken: so dat de verwoestinge komt over eene [26] vestinge.

10 Sy haten inde [27] poorte den genen die bestraft/ ende hebben eenen grouwel van dien die [28] oprechtelick spreeckt.

11 Daerom/ om dat ghy den armen [29] vertredet/ ende een [30] last koorns van hem nemet; so hebbet ghy [wel] huysen [31] gebouwt van [d] gehouwenen steen/ maer ghy en sult daer in niet woonen: ghy hebbet [32] gewenschte wijngaerden geplant/ maer ghy en sult der selver wijn niet drincken.

12 Want ick weet dat uwe overtredingen menichvuldich/ ende uwe sondē machtich vele zijn: [33] sy benaeuwen den rechtveerdigen/ nemen [34] soen-gelt/ ende [35] verstooten de nootdurftigen inder [36] poorte.

13 Daerom sal de [37] verstandige te [38] dier tijt [39] swijgen: want het sal een [40] boose tijt zijn.

14 Soecket het goede/ ende niet het boose/ op dat ghy levet: ende alsoo sal de HEERE/ de Godt der heyrscharen/ [41] met ulieden zijn/ gelijck als ghy [42] segget.

15 [c] Hatet het boose/ ende hebbet lief het goede/ ende bestellet het recht inder poorte: [43] misschien sal de HEERE/ de Godt der heyrscharen/ [44] Josephs overblijfsel genadich zijn.

1 Verstaet het Coninckrijck ende den staet der 10 stammē. Vgel. 2. Reg. 19. 21. Jesa. 23. 12. eñ 47. 1. Jerem. 14. 17/ &c. met d'aenteeck.
2 D. sal sekerlick alhaest vallen. Siet Hos. 4. 5. ende 5. 5. ende 14. 2.
3 *Hebr.* niet toedoen op te staen: als wanneer yemant ter aerden is neder-gestooten/ ende niet konnende van selfs weder opstaen/ van allen anderen verlaten wort ende ter aerden liggen blijft: alsoo en soude Israel tot sijnen voorigen bloeyenden staet niet weder komen: al schoonder eenich overblijfsel (als volcht) moge worden gelaten.
4 D. die soo veel volcks in ten oorloge uytsendt/ daermen met soo veel volcks uyttreckt/ ofte die soo veel plach uyt te leveren.
5 D. daer sal nauwlicks van tiene een overblijven. Siet wijders ond. v. 15. ende cap. 6. 9.
6 Dat is/ ghy sult bevinden dat ghy sekerlick sult leven. Siet van sulcke belosten Prov. 3. 3. Psal. 37. 3. Ezech. 16. 6. met d'aenteeck. Alsoo ond. v. 6.
a Amos 4. 4.
7 Om gemeenschap te hebben met d'afgoderye/ diemen aldaer bedrijft. Vergel. dit met Hose. 4. 15. ende 12. 12. item vov. 4. 4.
8 Siet Hos. 4. op v. 15.

9 Alwaermen oock al eenige Afgoderye gesticht hadde/ vermits der oudt-vaderen gesichten. Siet Gen. 26. 24/ 25. ende vergelijckt ond. 8. 14.
10 D'Afgodische inwoonders/ ende die part ende deel hebbē aen d'afgoderye van Gilgal.
11 *Hebr.* sal gevanckelick wech-gevoert wordende, gevanckelick worden wech-gevoert.
12 *Hebr.* Aven, waer van Godt Beth-el genoemt heeft Beth-Aven. Dat is/ huys der nieticheyt, ofte ydelheyt, &c. siet Hose. 4. op v. 15.
13 D. Israel/ ofte/ de 10 stammen; waer van Ephraim/ uyt Josephs soon/ de principaelste was. Vgel. ond. v. 15.
14 Als vov. 1. 4/ &c.
15 Dit kannen met sommige voegen by 't voorgaende woort/ verteere, de sake op een uytkomende.
16 Dit kannen passen op die van Bethel, ofte/ die van den huyse Josephs in 't gemeyn/ in 't voorgaende vs vermeldt. Sommige nemen 't als eene verwijtende aensprake: Ghy die, ofte/ ghy zijt de gene, die, &c.
17 D. in enckel bitterheyt/ doende onrecht ende leedt aen de onschuldige/ die tot het recht (zijnde in sich selven seer soet ende aengenaem) haren toevlucht veylighlick behoorden te nemen/ ende daer door beschermt te zijn. Vgel. ond. 6. 12.
18 Als een onweert ende veracht dinck/ dat vertreden wort.
19 Hier op verstaen sommige de voorgaende woorden/ Soecket dien, die, &c. andere hechtē 't aen 't volgende vs/ beginnende aldus: [die selve is 't] die, &c. beyds in eenen goeden sin. Vgel. vov. 4. 13.
b Iob 9. 9. ende 38. 31.
20 Siet hier van eñ van Orion, Job 9. op v. 9.
21 Siet Job 3. 5. ende Psal. 23. 4. met d'aenteeck.
22 Ofte/ [door] de nacht.
c Amos 9. 6.
23 D. beschickt datse (als op een uytdruckelick bevel) uyt de zee opklimmen nae boven/ ende den regen maken/ die Godt op der aerden uytstort. Vergel. Jerem. 25. 29. met d'aenteeck.
24 *Hebr.* op 't aengesichte der aerde.
25 Als hebbende een welgevallen aen de wercken sijner gerechticheyt. aldus wort het Hebr. woort oock gebruyckt voor/ sich verquicken, Job 9. 27. ende 10. 20. Psal. 39. 14. Vgel. wijders Deut. 28. 63. And. die den verstoorder, ofte/ den verstoorden (die niet en was als enckele verwoestinge, gantschlick verwoest) sterckt, ofte/ moet/ couragie geeft over, ofte/ tegen den, ofte/ eenen stercken. dat hy dien overwinne/ ende sijne vestingen inneme.
26 Daer 't menschlick gantsch ongesien ende onverwacht was. Dien behoorde Israel te vreesen ende te soecken/ om sulcke sijne oordeelen t'ontgaen: maer ter contrarie/ &c. als volgt.
27 D. in 't gerichte/ datmen in de poorten hieldt. siet Genes. 22. 17. Job 5. 10. Psal. 127. 5. met d'aent. alsoo v. 12. ende Vgel. Jes. 29. 21.
28 Ofte/ 't gene dat oprecht is.
29 *Hebr.* op den armen tredet, als of hy stof ende slijck ware. Vgel. vov. 2. 7. met d'aent.
30 D. (als sommige dit bequaemlick verstaen) soo veel als een mensch/ ofte d'arme/ op sijne schouderen kan dragen/ dat hy met sijnen suyren arbeydt verdient ofte verkregen heeft/ meynende daer van met sijn huysgesin te leven/ dat neemt ghy wolven van hem. And. met, ofte/ by lasten neemt ghy het koorn van hem, door gewelt/ ofte/ afdringende hem alsulcke ontijdige voldoeninge/ als u maer belieft/ sonder op eenige billickheyt te sien.
d Zach. 1. 13.
31 Verstaet door veel onrechts/ waer van in 't voorgaende ende volgende. Vgel. met dit vs Mich. 6. 15. Zephan. 1. 13. item Jesa. 65. 21.
32 *Hebr.* wijngaerden der begeerte, ofte/ des wenschs.
33 Ofte/ ghy benaeuwet, &c.
34 Ofte/ los-gelt, rantsoen. om den schuldigen ende straf-weerdigen vry te laten/ tegen Godts wet Num. 35. 31. ofte/ sy nemen het van den onschuldigen/ die 't haer moet geven/ so hy haer gewelt ontgaen wil.
35 T. w. van sijn recht. ofte/ wijsen hem af, doen hem ter zijden af gaen. van sijn recht/ buygende ende verkeerende het selve.
36 Als v. 10.
37 Die Godt vreest/ ende dien volgens recht wijs is. ofte/ de onderwijser, leeraer.
38 Als Godt dit boose volck straffen sal.
39 Niet murmurerende tegen Godts oordeelen ende straffen/ hoewelse seer swaer sullen zijn/ maer hem in alles recht gevende/ om dat de sonden Israels soo veel ende grouwelick waren/ als voorseyt. Vgel. Psal. 37. op v. 7. Sommige verstaen/ dat Godt haer straffen soude met het stil-swijgen der Propheten ofte leeraers/ ende andere vroomen/ die 't met Godt hielde/ om datse niet wilden onderwesen ende gestraft zijn/ maer de bestraffers bitterlick hateden ende vervolchden/ als v. 10. Vergel. Matth. 7. 6.
40 Ofte/ tijt des quaets, D. der straffe/ van groote elende ende verwoestinge/ als Psal. 37. 19. Jerem. 15. 11. Mich. 2. 3. Sommige duyden het op de voorgemelde groote boosheyt des volcks in dien tijt.
41 Siet Genes. 21. op v. 22.
42 D. gelijck ghy u des pleget te roemen/ maer t'onrechte/ soo lange als ghy u niet en bekeeret: ofte/ gelijck ghy voorgeeft te begeeren/ dat Godt met u mochte zijn.
e Psal. 74. 15. ende 79. 10. Rom. 12. 9.
43 Vergel. Joel 2. 14. met d'aenteeck.
44 Als vov. v. 6.

16 [45] Daerom/ soo seyt de HEERE/ de Godt der heyrscharen/ de Heere; op alle [46] straten sal rouw-klage zijn/ ende in alle wijcken sullense seggen/ Och! Och! ende sullen den ackerman roepen tot treuren/ ende [47] rouw-klage sal zijn by de gene [48] die verstant van kermen hebben.

17 Ja in alle [49] wijngaerden sal rouw-klage zijn: want ick sal door't midden van u [50] doorgaen/ seyt de HEERE.

18 [f] Wee dien/ die des HEEREN [51] dach [52] begeeren! waer toe doch sal ulieden de dach des HEEREN zijn? hy sal [g] [53] duysternisse wesen/ ende geen licht.

19 [54] Als wanneer yemant vlode voor't aengesichte eens leeuws/ ende hem ontmoette een beyr: of dat hy quame in een huys/ ende lenede met sijner hant aen de wandt/ ende hem beet eene slange.

20 [55] Sal dan niet des HEEREN dach duysternisse zijn/ ende geen licht? ende donckerheyt/ so datter geen glantz aen en zy?

21 Ick [56] haete/ ick versmade uwe Feesten: [h] ende ick en mach uwe [57] verbots-[dagen] niet [58] riecken.

22 Want of ghy my schoon brand-offeren offeret/ mitsgaders uwe spijs-offeren/ ick en hebber [doch] geen welgevallen aen: ende het [59] danck-offer van uwe vette [beesten] en mach ick niet aensien.

23 Doet het [60] getier uwer liederen van my wech: oock en mach ick uwer [61] luyten [62] spel niet hooren.

24 Maer laet het [63] oordeel sich daer henen wentelen als de wateren: ende de gerechticheyt als eene stercke beke.

25 [i] Hebbet ghy [64] my veertich jaer in de woestijne slacht-offeren ende spijs-offer toegebracht/ ô huys Israëls?

26 Ja ghy [65] droeget de [66] Tente van uwen [67] Melech/ ende den [68] Kijun/ uwe beelden: De [69] Sterre uwes Godts/ dien ghy u selven haddet gemaeckt.

27 Daerom sal ick ulieden gevanckelick wechvoeren/ [70] verre boven Damascus henen: seyt de HEERE/ wiens naem is/ Godt der heyrscharen.

45 Om dat ghy alle vermaningen ende bestraffingen verachtet/ ende geen hope en gevet van bekeeringe.
46 't Sal eene universale ofte gemeyne elende zijn/ ende daerom sal 't overal vol misbaers/ huylens ende weenens zijn.
47 Ofte/ ende ter rouw-klage, die verstant van kermen hebben.
48 Siet Jerem. 9. op v. 17.
49 Daerinnen over den wijn-oogst plach vrolick te singen/ &c. Siet Psal. 4. 8. Jer. 25. 30. met d'aenteeck.
50 Ofte/ als ick sal doorgaen, &c. met mijne plagen: als ick den verwoestenden vyant door 't gantsche lant sal doe passeren: gelijck Godt geseyt wiert door Egypten te passeren/ als hy den Engel sondt om d'eerst-geborene te slaen. Exo. 12. 12.
f Iesa. 5. 19.
51 Den bestemden tijt van Godts oordeel ende straffe. siet Joël 1. 15.
52 Door huychelerye/ als offe onschuldich waren en Godts straffen niet en hadden te vreesen/ ofte door spotterye/ als offe seyden: wy mochten dien dach wel eens sien/ waer blijft hy? siet Jesa. 5. 19. Jerem. 17. 15. met d'aenteeck. item ond. 6. 3.
g Ierem. 30. 7. Ioël 2. 2. Zephan. 1. 15.
53 Siet Joel 2. op v. 2.
54 Sodanich sal des Heeren dach zijn/ dat ghy de straffe niet sult konnen ontgaen/ maer van het een schricklick gevaer in 't ander vallen/ tot dat ghy omkomet. Siet Jesa. 24. 18. Jerem. 48. 44. Hos. 13. 7/8.
55 Ja gewisselick/ wil de Propheet seggen/ ghy meucht het loochenen/ ofte u contrarie inbeelden soo veel ghy wilt/ 't sal nochtans alsoo zijn.
56 Siet Jesa. 1. 11/ 12/ 13/ 14. met d'aenteeck.
h Iesa. 1. 11. Ierem. 6. 20.
57 Siet Levit. 23. op v. 36.
58 Gelijck wy oock in onse tale spreken van persoonen ende saken waer van wy eenen grooten afkeer hebben. And. op uwe verbots-dagen en mach, ofte/ sal ick niet riecken. T. w. u reuckwerck/ dat ghy my alsdan offert/ dat anders in rechten gebruyck een liefflicke reuck was voor den Heere. siet Levit. 26. op v. 31.
59 Ofte/ uwe vette danck-offeren.
60 Het Hebr. woort beteeckent allerley gedruys, ende oock menichte, overvloet. Het singen ende spelen, was mede van Godt te dier tijt in sijnen uyterlicken dienst ingestelt/ maer van hen (als de reste) verdorven door huychelerye ende godtloosheyt/ ende specialick/ door die snode afgoderye/ by de welcke sy haer gesanck gebruyckten. Siet ond. 8. 3.
61 And. harpen.
62 Ofte/ melodie, gesanck.
63 D. weest overvloedich ende yverich in recht ende gerechticheyt/ dat is 't dat ick eyssche. And. Maer het oordeel sal sich, &c. D. mijne straffen sullen u met geweld ende menichte overvallen/ ende over al doordringen/ om alle uwe huychelerye/ afgoderye ende godtloosheyt.
i Actor. 7. 42.
64 Geensins/ wil Godt seggen: want u herte en is niet by ofte met my geweest/ niet oprecht voor my/ in allen dien/ maer &c. als volcht. dese vrage loochent sterckelick. Vergel. Actor. 7. vss. 41/ 42/ 43.
65 Dit kannen alsoo verstaen/ dat sy (als moetwillige ende ongebondene afgodendienaers/) sulcks nae de letter somwijlen mogen hebben gedaen: ofte alsoo/ dat haer herte niet by Godts Tente (die sy met den lichame droegen) ende sijnen Godts-dienst/ maer by hare Afgoden geweest zy/ die sy in 't herte droegen/ sulcks dat haer uyterlicke huychelsche Godts-dienst voor Godt niet dan enckele afgoderye zy geacht geweest.
66 Ofte/ hutte, gehemelte, deckfel. Het Hebr. woort wort alleenlick hier soo gevonden. 'T schijnt dat de Propheet de heydensche afgodische namen verwijtlick hier gebruyckt/ om Israel te beschamen.
67 D. Coninck/ verstaet den Afgodt Molech, ofte/ Milcom, ende siet Jerem. 49. op v. 1. item ond. 7. op v. 13.
68 Dit houden sommige voor den naem eenes Afgodts/ item/ de Planeet Saturnus. Doch men kan het oock bequamelick met andere aldus oversetten/ ende de gereetschap (ofte/ stellinge, stijlen, het gestoelte) uwer beelden.
69 D. de vertooninge van de sterre uwes Afgodts. Vergel. Actor. 7. 41/ 42. item Jerem. 7. 18. met d'aenteeck. eenige meynen dat Molech Saturnus zy geweest/ ende d'andere Baals, d'andere planeten/ ofte/ sterren. And. het gesternte uwer Goden. &c.
70 Tot d'uyterste contreyen van Assyrien/ ja boven Babylonien. Siet Actor. 7. 43. item 2. Reg. 17. 6. van Damascus/ siet Genes. 14. op v. 15. ende 2. Sam. 8. op v. 5. sommige duyden 't oock op de scherpicheyt deser gevanckenisse/ die veel harder soude zijn/ als die van Syrien/ onder Hazaël. 2. Reg. 13. 3/ 7.

Het vj. Capittel.

Wee/ ende gevanckenisse/ over de principaelste van Zion ende Samaria/ van wegen hare vleeschlicke sekerheyt/ godtloose vertelheyt/ ende overdaet/ v. 1/ &c. Godt sweert/ dat hy de stadt/ met al watter in is/ aen den vyant sal overgeven/ ende wie overblijft/ door sijne plagen doen verdwijnen/ sonder Groote ofte kleyne te verschoonen/ 7. om Israels domme verkeertheyt/ ofte hartneckicheyt/ ende dwasen hoochmoet/ sal Godt eenen verdruckenden vyant over haer senden/ 12.

1 Wee [1] den [2] gerusten te [3] Zion/ ende den [4] sekeren op den berch van Samarja: die de [5] voornaemste zijn van de [a] [6] eerstelingen der volckeren/ ende tot de welcke die van den huyse Israëls [7] komen.

2 Gaet over nae [8] Calne/ ende siet toe; ende gaet van daer nae Hamath de [9] groote [stadt]: ende trecket af nae [10] Gath der Philistijnen; offe [11] beter zijn als dese Coninckrijcken/ ofte hare lantpale grooter als uwe lantpale.

3 Ghy die den [b] [12] boosen dach [c] [13] verre stellet: ende den stoel des gewelts [14] naeby brenget.

4 Die daer liggen op [15] elpen-beenen bedsteden/ ende [16] weeldich zijn op hare coetsen: ende eten de [17] lammeren van der kudde/ ende de kalveren uyt het [18] midden van den mest-stal.

5 Die op het [19] geklanck der [d] Luyte quinckeleren: [ende] bedencken haer selven instrumenten der Musijcke/ [20] gelijck David.

6 Die wijn [21] uyt schalen [e] drincken/ ende haer salven met de [22] voortreflickste olye: maer en [f] [23] bekommeren haer niet over de [24] verbrekinge [25] Josephs.

7 Daerom sullen sy [26] nu gevanckelick henen gaen [27] onder de voorste die in [g] gevanckenisse gaen: en het [28] bancket der gener die [29] weeldich zijn/ sal [30] wech wijcken.

8 De Heere HEERE heeft gesworen by [31] sich selven; (spreeckt de HEERE/ de Godt der heyrscharen) Ick hebbe eenen grouwel van [32] Jacobs hoovaerdye/ ende ick hate sijne palleysen: daerom sal ick de Stadt ende hare [33] volheyt [34] overleveren.

9 Ende het sal geschieden/ so daer tien mannen in eenich huys sullen [35] overgela-

1 In 't veelvoudich getal.
2 Ofte/ gemackelicken, die op haer gemack in weelde leven. Vgel. Jer. 48. 11. alwaer van Moab geseyt wort/ dat hy van sijner jeucht af gerust, ofte op sijn gemack/ in stilte geweest is/ geenen overlast lijdende noch vreesende.
3 Dit ginck Juda aen/ waer van Jerusalem de hooft-stadt was/ ende op Zion het Conincklicke Slot.
4 D. sorchloosen: Vgel. Jud. 18. 27. alwaer van Lais geseyt wort/ dat het een stil ende seker volck was. ende Ezech. 30. v. 9. Chus der sekerheyt, ofte/ des vertrouwens. D. dat seker ofte sorgeloose Chus/ ofte/ den sekeren Chus. D. de sekere sorgeloose Mooren. And. die op den berch van Samaria vertrouwen, ofte/ haer verlaten. ende daerop seker zijn ende sorgeloos; den sin op een uytkomende/ doch in den text is gelett op de t'samen-voeginge der beyde leden.
5 Ofte/ vermaertste, beroemste. Siet van 't Hebr. woort Gen. c. 30. op v. 28. dit duyde sommige op de beyde bergen van Zion ende Samaria/ maer het voorgaende ende volgende slaet op de hoofden van Juda ende Israel/ die op dese bergen hare residentie hadden/ in de beyde hooftsteden/ zijnde de principaelste onder de hoofden des volcx.
a Exod. 19. 5. Ierem. 2. 3.
6 De twaelf stammen/ die Godt van alle andere volckeren afgesondert/ ende tot sijn volck hadde aengenomen/ Siet Exod. 19. v. 5. Jerem. 2. 3/ &c. ofte/ de principaelste, de hoofden, van de volcken. D. van de twaelf stammen.
7 Om aldaer van hare hoofden raet ende daet (alsmen seyt) te halen: Juda ende Benjamin te Jerusalem/ ende de 10 stammen te Samaria. *Hebr.* het huys Israëls komen, ofte/ sullen komen. Godt spreeckt het wee over dese hoofden/ om datse haer (als volgt) in dese heerlicke plaetsen/ (diese door Godts goedicheyt bewoonden) ende dese groote weerdicheyt/ soo ondanckbaer tegen hem bewesen.
8 Eene seer oude vermaerde stadt in den lande Sinear ofte Chaldea. Siet Gen. 10. 10. ende Jesa. 10. op v. 9.
9 Ofte/ machtige, geweldige, heerlicke. Siet van Hamath (oock eene vermaerde Conincklicke stadt) Num. 13. op v. 21. ende 2. Sam. 8. 9/ &c.
10 Oock eene Conincklicke stadt. Siet 1. Sam. 21. 10. ende 2. Sam. 8. op v. 1.
11 Dese woorden/ grooter, beter, geven te verstaen dat Godt haer wil voor oogen stellen de heerlickheyt des lants/ dat hy haer hadde ingegeven/ waer voor sy hem danckbaer behoorden te zijn. And. en warense niet beter? &c. in desen sin/ als of Godt haer wilde voorstellen/ dat grooter ende heerlicker plaetsen/ als de hare/ al geruïneert waren/ sulcx dat sy soo seker ende sorgeloos niet moesten zijn/ maer haer spiegelen aen sulcke exempelen/ ende haer bekeeren.
b Amos 5. 18.
12 Den naeckenden tijt der straffe Godes/ waer van vov. 5. 18/ 19/ 20. versl. hier op/ wee u, uyt het voorgaende.
c Eze. 12. 27.
13 Als hebbende/ ofte gantsch niet/ ofte immers by uwen tijt/ daer voor niet te vreesen. Vgel. Ezech. 12. 22. ende ond. 9. 10. ja ghy houdt de propoosten van des Heeren dach, als een onreyn afschuwelick ende versoeyelick dinck. waer op het Hebr. woort schijnt te sien.
14 Als of Godt seyde: Is dat niet eene groote dwaesheyt dat ghy op de Richt-stoelen uwe godtloosheyt pleget/ sulcx dat allerley onrecht nae by u/ ja onder ende in u is/ ende u aen kleeft/ ende dat ghy u evenwel wijs maeckt/ dat de straffen verre zijn/ ofte uytblijven sullen?
15 *Hebr.* tants. Siet 1. Reg. 10. op v. 18. Vgel. de beschrijvinge der Conincklicke pracht/ Esth. 1. 6.
16 Ofte/ overdadich, overvloedich. And. die haer weeldichlick uytstrecken, uytbreyden, (als een weeldige wijnstock/ Ezech. 17. 6.) alsoo v. 7.
17 T. w. de beste/ uyt het volgende.
18 Kiesende de vetste/ uyt de plaetse daer mense gewoon was te mesten.
19 *Hebr.* op, ofte/ nae den mont. Dat is/ nae de wijse ende aenleydinge van het luyten/ ofte/ psalter-spel/ hare stemme op het fijnste ende veerdichste weten te breken/ datmen noemt quinckeleren, ofte/ quincken, quinckelen, quedelen, ende by de Musiciens (recht nae 't Hebr. woort) heet diminueren.
d Iesa. 5. v. 12.
20 Passende (nae de wijse van ydele wereltsche menschen) het geestlick heylich werck des Conincklicken Propheets Davids/ op haer vleeschlicke weelde ende vertelheyt.
21 And. in, ofte/ met beckens des wijns. D. die haer niet laten genoegen met gemeene drinck-bekers/ schalen/ ofte coppen/ maer groote wijde beckens ofte kommen (gelijck spreng-beckens) vol wijns storten ende uytsuypen.
e Iesa. 5. 11.
22 *Hebr.* d'eerstelingen, het eerste, voorste des olyen. D. d'alderbeste ende kostelickste olye. Siet Ruth 3. 3. Psal. 23. 5. Prov. 21. 17. met d'aenteeck.
f Iesa. 5. 12.
23 Ofte/ hebben geene smerte, weedom, hertzeer. Het Hebr. woort wort gebruyckt van kranckheyt des lichaems/ ende oock smerte ende bekommeringe des geestes/ beyds kan hier plaetse hebben/ also het eene gemeynlick op het ander volcht.
24 De particuliere verdruckingen harer broederen/ ende de gemeyne/ soo verledene als aenstaende/ elenden van Godts volck. Siet Jerem. 4. op v. 6.
25 Als vov. 5. 6.
26 D. al haest. Siet Hose. 10. op v. 3.
27 *Hebr.* in, ofte/ onder 't hooft. D. voor aen/ in de spitze der gevangenen sult ghy de eerste ende voorste zijn/ gelijck ghy in hoocheyt ende boosheyt den voorganck hebt gehadt. de voorste in sonden/ soo oock de voorste in straffen.
g Iesa. 5. 13.
28 And. rouw-maeltijden, die sy met groote pracht/ overdaet ende wonderlick bestier plegen te houden. Siet Jerem. 16. op v. 5.
29 Als v. 4.
30 Alle vreuchde/ vertelheyt/ pracht ende overdaet sal ophouden ende haer verlaten/ ende in plaetse van dien sal haer elende ende jammer aenkleven ende volgen.
31 *Hebr.* by sijne ziele. D. by sich selven. Siet Genes. 22. op v. 16. menschlick van Godt gesproken/ ten aensien van 't woort ziele.
32 D. Israels/ der Israeliten.
33 Alles waermede ick de stadt vervult/ verrijckt ende verciert hebbe. Vgel. Deut. 33. 6. Psal. 24. v. 1/ &c.
34 In de hant des vyants.
35 Van den vyant.

ten

ten zÿn/ datse [36] sterven sullen.

10 Ende [37] de naeste vrient sal [38] eenen yegelicken van dien op-nemen/ ofte die [39] hem [40] verbrandt/ om de beenderen uyt den huyse uyt te brengen/ ende sal seggen tot dien/ die [41] binnen de zÿden des huyses is/ Zÿnder noch [42] meer by u? ende hy sal seggen/ [43] Niemant: Dan sal hy seggen/ [44] Swÿcht; want [45] sy en waren niet om des HEEREN naem te vermelden.

11 Want siet/ de HEERE [46] geeft bevel/ ende hy sal het groote huys slaen met [47] inwateringe: ende het kleyne huys met spleten.

12 [48] Sullen oock peerden rennen op eene steenrotze? salmen oock [daer op] met runderen ploegen? [49] want ghylieden hebt het recht in [50] galle verkeert/ ende de vrucht der gerechticheyt in [h] alssen.

13 Ghy die blÿde zÿt over een [51] nietich dinck: Ghy die segget; En hebben wy ons niet door onse sterckte [52] hoornen verkregen?

14 Want siet/ Ick sal over ulieden/ ô huys Israëls/ een [53] volck verwecken/ spreeckt de HEERE/ de Godt der heyrscharen: Die sullen ulieden [54] drucken/ van daermen komt te [55] Hamath/ tot aen de beke der [56] wildernisse.

36 Door de pestilentie/ ofte/ honger/ brandt/ aerdt-bevingen/ &c. gelijck van Godt gedreygt was/ dat/ die d'eene plage ontginck/ in de andere soude vallen. Siet bov. 5. 19/ &c.
37 Ofte/ neve, bloet-verwandt. vrient: nae 't gebruyck des Hebr. woorts.
38 *Hebr.* hem, dat is/ eenen der voorseyde verstorvenen/ den eenen na den anderen.
39 Het lichaem des gestorvenen/ om de beenderen uyt te brengen/ ter begraefenisse: ofte om wech te werpen. Vgel. ond. 8. 3.
40 Het welcke niet gebruycklicken was/ als in extraordinare toevallen/ ende om bysondere redenen/ gelijck te sien is/ 1. Sam. 31. 12. doch nae sommiger meyninge/ oock in tijden van swaere peste/ het welcke op dese plaetse niet qualick en soude passen.
41 *Hebr.* in. de sin is/ in 't binnenste van 't huys.
42 Dooden in het huys?
43 Ofte/ het eynde [isser.] D. sy zijn nu altemael wech/ daer en is geen meer behouden.
44 Murmureert niet tegen Godts oordeelen/ want de verstorvene waren godtloos: Vgel. bov. 5. 13. met d'aenteeck.
45 De verstorvene. And. des HEEREN naem en is niet te vermelden, ofte/ men moet dien niet vermelden. waermede te kennen soude gegeven worden/ de uyterste godtloosheyt deser menschē/ als die op 't swaerste geplaegt zijnde/ evenwel niet souden mogen lijden/ datmen des Heeren gedachte. Sommige verstaen 't van de gemeene gewoonte van rouw-klagen ofte klaech-liederen te gebruycken over de dooden/ in dewelcke de name des Heeren mochte gedacht worden. Vgel. ond. 8. 3.
46 Ofte/ sal gebieden, bevel geven, D. door sijne regeringe beschicken dat de vyant (als op sijn bevel) aenkome ende slae/ &c. siet ond. v. 14. ende cap. 9. 9.
47 *Hebr.* droppen, ofte/ droppelen. D. inwateringe/ so dat de straffen gaen sullen over hooge ende leege/ groote ende kleyne/ als een doordringende ende steets druppende regen/ die niet en sal zijn te keeren. Vgel. bov. 5. 24. Sommige duyden 't op beyde Coninckrijcken/ van Israel/ ende Juda/ waer van Israel door de Assyriers/ ende Juda door de Babyloniers soude bedorven ende verwoest worden. Vgel. Jesa. c. 8. 14.
48 Dit vs kannmen met sommige alsoo verstaen/ dat/ gelijck sulcx op steenrotzen niet en past noch wel en kan gelucken/ Israel oock alsoo niet wel en konde varen/ om dat sy verkeert liepen ende ploechden/ ofte/ om dat al het vermanen ende bestraffen aen haer niet dan vergeefs rennen ende ploegen op steenrotzen en was/ want sy bleven verkeert/ als volgt: ofte/ gelijck sulcx eene omkeeringe soude zijn van alle natuerlicke ordre ende reden-gebruyck/ ende niet anders als loutere ende seer schadelicke dwaesheyt/ alsoo was oock haer doen: dewijle sy de heylige ende seer liefticke ordonnantien Godts/ van recht ende gerechticheyt omkeerden in enckel vergift ende bitterheyt.
49 Ofte/ dat ghy het recht verkeert hebt. &c.
50 Siet Psal. 69. op v. 22. ende Vgel. bov. 5. 7.
h Amos 5. 7.
51 Als daer is/ uwe rijckdom ende macht/ waer van ghy u dwaeslick beroemt: want se u van my gegeven zijn/ ende/ vermits uwe sonden/ tegen mijnen toorn niet sullen helpen.
52 Heerlickheyt ende macht. Siet Deut. 33. op v. 17. ende Job 16. op v. 15.
53 D'Assyriers/ gelijck de Babyloniers over Juda.
54 Ofte/ dringen. Vgel. bov. 2. 13.
55 Gelegen aen de noorder lantpale van Canaan/ gelijck de beke ofte riviere van Egypten ofte Sichor, in 't Suyden. Siet Num. 34. vss. 5/ 8. Jos. 13. 3. de sin is/ sy sullen u plagen van 't een eynde des lants tot het ander.
56 Ofte/ des vlacken velts.

Het vij. Capittel.

Door drie gesichten/ 't eerste van sprinckhanen/ v. 1/ &c. het tweede/ van een verteerende vyer/ 4. in welcke beyde straffen Godt des Propheten voorbede aenneemt, ende het derde/ van een pas-loot ofte richt-snoer/ 7. wort afgebeeldt/ dat Godt/ na lang gedult/ Israel niet meer en wil verschoonen/ ende de nakomelingen des Conincks uytroeyen/ 8. De Priester Amazia beklaegt Amos by den Coninck van conspiratie ende oproer/ 10. gebiedt hem/ dat hy sich van Bethel sal wech-packen nae Juda/ 12. maer Amos verdedicht sich met Godts beroep/ ende seyt Amazia ende den sijnen Godts oordeel aen/ 14.

1 DE Heere HEERE dede my aldus [1] sien; ende siet/ [2] hy formeerde [3] sprinckhanen/ in 't begin des opkomens van 't na-gras: ende siet/ 't was het na-gras/ na des Conincks [4] af-maeyingen.

2 Ende het geschiedde/ als [5] sy het kruyt des lants [6] geheel souden hebben afgegeten/ dat ick seyde; Heere HEERE/ [7] vergeeft doch; wie souder [van] [8] Jacob [9] blÿven staen? want hy is [10] kleyn.

3 [Doe] [11] berouwde sulcx den HEERE: het en sal niet [12] geschieden/ seyde de HEERE.

4 [Wÿders] deed my de Heere HEERE aldus sien; ende siet/ de Heere HEERE riep uyt/ dat hy wilde [13] twisten met [14] vyer: ende het verteerde eenen [15] grooten afgront; oock verteerd' et een stuck lants.

5 Doe seyd' ick; Heere HEERE/ houdt doch op; wie souder [van] Jacob blÿven staen? want hy is kleyn.

6 [Doe] berouwde sulcx den HEERE: oock dit en sal [16] niet geschieden/ seyde de Heere HEERE.

7 [Noch] deed hy my aldus sien; ende siet/ de Heere stont op eenen muer/ [17] die nae 't pas-loot gemaeckt was: ende een [18] pas-loot was in sÿne hant.

8 Ende de HEERE seyde tot my; wat siet ghy/ Amos? ende ick seyde/ Een pas-loot: Doe seyde de Heere; Siet ick sal het [19] pas-loot stellen in 't midden van mÿn volck Israël/ ick en sal [20] het [21] voortaen niet meer [22] voor-by-gaen.

9 Maer [23] Isaacx hoochten sullen verwoest/ ende Israëls [24] heylichdommen verstoort worden: eñ ick sal tegen [25] Jerobeams [26] huys opstaen met den [27] sweerde.

10 [28] Doe sondt Amazia/ de Priester te Beth-El/ tot Jerobeam/ den Coninck Israëls/ seggende: Amos heeft eene [29] verbintenisse tegen u gemaeckt/ in 't midden des huyses Israëls; het lant en sal alle sÿne woorden niet konnen [30] verdragen.

11 Want alsoo seyt Amos; [31] Jerobeam sal door 't sweert sterven: ende Israël sal [32] voorseker uyt sÿn lant gevanckelick worden wech-gevoert.

12 Daer na seyde Amazia tot Amos; Ghy [33] Siender/ gaet wech/ [34] vliedt in 't lant van [35] Juda: ende [36] eet aldaer broot/ ende propheteert aldaer.

13 Maer te Beth-El en sult ghy [37] voortaen [38] niet meer propheteren: want dat is des Conincks [39] heylichdom/ ende dat is het [40] huys des Coninckrÿcks.

14 Doe antwoordde Amos/ ende seyde tot Amazia; Ick en was geen Propheet/ noch ick en was geen Propheten sone: maer ick was een [41] osse-herder/ ende [42] las [43] wilde-vÿgen af.

15 Maer de HEERE nam my van

1 D. openbaerde my dit volgende gesichte. Siet Jerem. 24. op v. 1.
2 De Heere.
3 Beteeckenende eenen grootē aenstaenden hongers noot/ vermits het verderf der lantvruchtē/ door ongedierte/ als Joel 1. 4/ &c. ofte/ (als sommige) den overval der Assyriers/ die alles/ als wilde sprinckhanen/ souden bederven/ so Godt het niet en verhoedde.
4 D. na dat de Coninck hadde laten maeyen/ missschien tot voeder voor sijne peerden/ ofte/ om dat d'eerste maeyinge hem mach hebben toebehoort. *Hebr.* scheeringen: maer het Hebr. woort wort alsoo van afgemaeyt gras oock gebruyckt. Psal. 72. 6.
5 *Hebr.* hy. T. w. de sprinckhaen. D. de voorseyde sprinckhanen.
6 *Hebr.* geeyndicht, ofte/ volbracht soude hebben af te eten. And. als sy 't gantsch afgegeten hadden.
7 T. w. de sonden des volcks/ ende houdt op van dese straffe/ ofte/ en gaet soo niet voort te plagen.
8 De Israeliten/ Jacobs nakomelingen.
9 D. overblijven in 't leven konnen blijven/ wanneer 't lant van vruchten gantsch soude beroofst zijn? And. hoedanich (D. in wat staet) soude Iacob [dan] staen? wie souď hy dan wesen? hoe souď hy der uytsien: ofte/ hoe souď hy konnen opstaen, weder rijsen? alsoo v. 5.
10 Ofte/ gering. D. daer is/ ofte zijn/ weynich overich.
11 Siet Gen. 6. op v. 6.
12 T. w. dat sy 't alles af-eten.
13 Ofte/ pleyten, rechten, ende volgens/ straffen. Siet Hos. 4. 1. met d'aent.
14 Van krijch ende oorloge/ als bov. 1. 4/ 7/ 10. sommige verstaen 't nae de letter van eenen hemelschen brandt/ als Sodom ende Gomorra overquam/ ofte anderen gemeynen brandt/ ofte groote droochte. Siet Joel 1. 19. met d'aenteeck.
15 D. diepte van wateren: waer door eenige verstaen het Coninckrijck van Syrien/ verwoest door Tiglath-Pileser. 2. Reg. 16. 9. ende door het stuck lants/ een gedeelte van Israel/ in Gilead/ over de Jordane. Siet 2. Reg. 15. 29. 2. Chron. 5. 26.
16 Dat het gantsche lant op ditmael soude verteert worden door 't vyer.
17 *Hebr.* eenen muer des pas-loots. D. die nae 't richtsnoer wel gemaeckt was. waer door men (met sommige) kan verstaen de Republijcke Israels/ die Godt door sijne heylige wetten/ ende sijnen genadigen segen/ wel ende heerlick gesticht ende gebouwt hadde: ende door 't pas-loot, dat Godt nu in sijne hant hadde/ sijn streng ende rechtveerdich oordeel/ dat hy na langduerige verdraeghsaemheyt ende verschooninge (waer van in 't voorgaende) over Israel wilde uytvoeren: om dat se alles omgekeert ende geschendt hadden/ als bov. 6. 12/ &c. Vgel. ond. 8. 2.
18 Het Hebr. woort wort alleenlick hier in dese beyde vssen gevonden.
19 Mijns rechtveerdigen oordeels.
20 Mijn volck.
21 *Hebr.* ick sal niet meer voortgaen, ofte voort varen voor by, ofte/ over te gaen.
22 D. ongestraft laten/ oversien/ verschoonen/ gelijck ick tot noch toe gedaen hebbe. Vgel. de maniere van spreken met Prov. 19. 11. Mich. 7. 18. ende siet d'aenteeck. aldaer. alsoo ond. 8. 2.
23 Daer sy hare afgoderye bedreven/ verschoonende de selve met den naem ende het exempel harer voorvaders Isaacx ende Jacobs/ als de welcke aldaer in voortijden den waren Godt altaren opgericht ende geoffert hadden. Siet Genes. 26. 25. ende 35. 7.
24 Afgodische Tempelen.
25 Die een sone was van Ioas. bov. 1. 1.
26 Sijn soon Zacharia (die maer ses maenden regeerde) is van Sallum in 't openbaer/ ter presentie van 't volck/ verslagen. 2. Reg. 15. 10.
27 Het is aenmerckelick/ dat de Propheet hier tegen dit oordeel Godts niet meer en repliceert/ gelijck hy in de twee voorgaende gesichten sijne voorbede hadde gedaen/ ende was verhoort.
28 Als de Propheet dese gesichten den volcke hadde voorgedragen.
29 Ende behoort dien volgens (wil hy seggen) als een conspirateur gestraft te worden: voorts oock als een oproer-maker, om dat hy in 't openbaer voor al 't volck tegen u propheteert.
30 't Volck (wil hy seggen) sal tot oproer tegen u door hem verweckt worden. De staet des lants ende des Conincks autoriteyt vereyschen dan/ dat hier in versien worde. *Hebr.* vatten, houden.
31 Amos hadde gesproken van Jerobeams huys v. 9.
32 *Hebr.* gevanckelick wechgevoert wordende gevanckelick worden wechgevoert.
33 Siet 1. Sam. 9. op v. 9.
34 *Hebr.* vliedt u, ofte/ voor u. het woordeken u, ofte/ voor u, wort gehouden als overtollich ende dienende tot cieraet der sprake/ andersins moestmen 't hier nemen/ voor u, D. tot uwen besten/ om in geen lijden te komen. Vgel. Gen. 12. 1. Jerem. 5. 5. Mich. 1. v. 11/ &c. met d'aenteeck.
35 Daer Thekoa was gelegen/ des propheten vaderlant. bov. 1. 1.
36 D. geneert/ onderhoudt u aldaer. Siet Gen. 3. op v. 19.
37 *Hebr.* niet toedoen, ofte/ voortvaren meer te propheteren.
38 Vergel. bov. 2. 12.
39 D. de plaetse/ die de Coninck voor sijn heylichdom houdt/ daer hy sijnen solemnelen Godtsdienst by 't gouden kalf verricht/ waer tegen men hier geen propheteren en mach lijden. Sommige verstaen hier door den Coninck, Melech, ofte/ Molech, den grooten Afgodt ende Coninck van Israel: siet bov. 5. 26.
40 Dit kanmen verstaen van een Coninckliick hof/ dat de Coninck ontwijfelick te Bethel mede gehadt heeft/ als hy daer resideerde om sijne afgoderye te plegen: ofte/ van de plaetse/ daer het opperste recht ende de Conincklicke Ryck-raedt geweest zijn: ofte men kan 't alsoo verstaen/ dat gantsch Israel hier in den Afgodischen Tempel (huys voor Tempel) gewoon was te komen/ &c. sulcx dat het/ nae sijnen sin/ voor Amos niet alleen niet veylich/ maer oock sulcke propheteyen aldaer gantsch onlijdelick waren.
41 Het Hebr. woort komt/ nae sommiger gevoelen/ van een ander dat runderen, ossen, ofte groot vee beteeckent. Vgel. bov. 1. 1. And. maer ick socht ende las af wilde vijgen: also het Hebreeusch woort eygentlick soecken beteeckent/ ende in 't volgende vs staet dat hy achter het kleyn vee ofte de schapen ginck.
42 Het Hebr. woort wort alleenlick hier gevonden. verst. ofte voor hemselven tot spijse/ ofte voor de beesten tot voedsel.
43 Ofte/ vijg-moerbesien. Sulcke boomen waren der by menichte in Canaan. Siet 1. Reg. 10. 17. Jesa. 9. 10.

achter de [44] kudde: ende de [45] HEERE seyde tot my; Gaet henen/ propheteert tot mijn volck Israël.

16 Nu dan/ hoort des HEEREN woort: Ghy segt; Ghy en sult niet propheteren tegen Israël/ noch [a] [46] druppen tegen het huys Isaaks.

17 Daerom seyt de HEERE alsoo; U wÿf sal inde stadt [47] hoereren/ ende uwe sonen ende uwe dochteren sullen door't sweert vallen/ ende u lant sal door't [48] snoer uytgedeylt worden: ende ghy sult in een [49] onreyn lant sterven/ ende Israël sal [50] voorseker uyt sÿn lant gevanckelick worden wech-gevoert.

44 Het Hebr. woort wort eygentlick van kleyn vee gebruyckt/ maer is hier breeder genomen.
45 Dien ick meer moet gehoorsamen als menschen. Vgel. Acto. 4. 19. hier uyt nemen sommige af/ dat Amos niet zy gevlucht. De Joden meynen/ dat de Coninck Jerobeam d'aenklachte Amazie niet en hebbe aengenomen/ maer den Propheet laten begaen.
a Ezech. 21. 2.
46 Siet Deut. 32. 2. Ezech. 21. 2. met d'aenteeck.
47 D. ofte/ sy sal haer selfs tot hoererye begeven/ ofte als eene hoere van den vyant misbruyckt worden.
48 Te weten/ Door anderen. Siet Deuter. 3. op v. 4. ende Psal. 16. op v. 5.
49 Het afgodisch Assyrien 50 Als vov. v. 11.

Het viij. Capittel.

Door 't gesichte van eenen korf met somer-vruchten wort afgebeeldt/ dat Israels eynde was nakende/ v. 1/ &c. om de onderdruckinge der armen/ godtloose gierichheyt/ bedrieglicken koophandel/ schenderye/ ende afgodisch sweeren/ 4/ &c. (item 14.) sweert Godt Israel d'uyterste algemeyne ruyne ende rouwe/7. met troosteloosheyt/ vermits gebreck van sijn woort/11.

1 DE Heere HEERE deed my aldus [1] sien: ende siet/ een [2] korf met somer-vruchten.

2 Ende hy seyde; Wat siet ghy Amos? ende ick seyde/ Eenen korf met somer-vruchten: doe seyde de HEERE tot my; Het [3] eynde is gekomen over mijn volck Israël/ ick en sal het voortaen niet meer [4] voor hy gaen.

3 Maer de gesangen des [5] Tempels sullen [6] te dien dage huylen/ spreeckt de Heere HEERE: vele doode lichamen sullender zÿn/ in alle [7] plaetsen sal- [8] mense stil-swÿgens wech-werpen.

4 Hooret dit/ ghy die [9] den nootdurftigen [10] opslocket: ende dat om te [11] vernielen de [12] elendige des lants:

5 Seggende; Wanneer sal [13] de nieuwe mane overgaen/ dat wy lÿftocht mogen verkoopen? ende de Sabbath/ dat wy [14] koorn mogen openen? verkleynende den [15] Epha/ ende den [16] Sikel vergrootende/ ende [17] verkeerdelick handelende [a] [met] bedriechlicke weechschalen:

6 Dat wy de arme voor [b] gelt mogen [18] koopen/ ende den nootdurftigen om een paer schoenen: [19] dan sullen wy [20] het caf van't koorn verkoopen.

7 De HEERE heeft gesworen by Jacobs [21] heerlickheyt: [22] So ick [23] alle hare wercken in eeuwicheyt sal vergeten!

8 [24] Soude het lant hier over niet beroert worden? ende al wie daer in woont treuren? Ja [25] het sal geheel oprÿsen als eene [26] riviere/ ende het sal heen ende weder [27] gedreven ende verdroncken worden/ als [door] de [28] riviere van Egypten.

9 Ende het sal te dien dage geschieden/ spreeckt de Heere HEERE/ dat ick de Sonne op den [29] middach sal doen [30] ondergaen/ ende het lant by [31] lichten dage verduysteren.

10 Ende ick sal uwe Feesten in rouwe/ ende alle uwe liederen in weeklage veranderen/ ende op alle lendenen eenen [32] sack/ ende op allen hoofde [33] kaelheyt opbrengen: ende ick sal het [34] [lant] stellen in rouwe/ alsser is over eenen eenigen [sone]/ ende [35] desselven eynde/ als eenen bitteren dach.

11 Siet/ de dagen komen/ spreeckt de Heere HEERE/ dat ick eenen honger [36] in't lant sal senden: niet eenen honger nae broot/ noch dorst nae water/ maer om te hooren de [37] woorden des HEEREN.

12 Ende sy sullen swerven van zee tot zee/ ende van't Noorden tot het [38] Oosten: sy sullen omloopen om het woort des HEEREN te soecken/ maer en sullen't niet vinden.

13 Te dien dage sullen de schoone jonckvrouwen/ ende de jongelingen/ van dorst [39] versmachten:

14 Die daer sweeren by de [40] schult van Samaria/ ende seggen; [Soo waerachtich als] uwe Godt [41] van Dan leeft; ende/ de [42] wech van [c] Ber-Seba leeft: ende sy sullen vallen/ ende niet weder [43] opstaen.

1 Als vov. 7. 1/4/7.
2 Sommige verstaen door 't Hebr. woort/ eenen haeck, daermen de vruchten/ die in de toppen der boomen sitten/ mede afneemt. Jer. 5. 27. wort het genomen voor eenen vogelkorf, ofte kouwe.
3 In't Hebr. comt het woort somer, ofte somer-vrucht, ende het woort eynde seer nae over een/ sulcx dat de naem van het een aen 't ander konde doen gedencken. Vergel. Jerem. 1. 11.
4 Siet vov. 7. op v. 8.
5 Tgesanck/ ofte/ de Musycke/ die sy in den Afgodischen Tempel te Bethel ende elders plachten te gebruycken (vov. 5. 23.) sal in gehuyl verandert worden. Siet ond. v. 10.
6 Ter tijt der straffe.
7 *Hebr.* plaetse.
8 Ofte/ [men sal hooren] werpt wech, swijgt. ofte in alle plaetsen sal hy [diese] wechgeworpen heeft, [segge/] swijgt. Vgel. vov. 6. 10. de sin is/ datter sulcke menichte van dooden sal zijn/ datmen daer van geen werck en sal maken/ noch sich moeyen met begraefenisse/ maer men salse stillekens ende sonder bewegingе wech werpen/ ofte wech-stoppen.
9 Ofte/ [nae] den nootdurftigen hijget.
10 *Hebr.* opslorpt.
11 *Hebr.* doen ophouden, ende voorts wechdoen, vernielen, wechschaffen, gelijck het Hebr. woort oock gebruyckt wort.
12 Ofte/ sachtmoedige, nedrige. 13 Wanneermen moeste vieren ende den Godts-dienst waernemen. Siet Num. 10. 10. ende 28. 11/ &c. Dit was dese wolven verdrietlick/ dat sy soo lange moesten stil staen. And. dese maent, datter een ander mach komen/ daer in alles dierder zy: maer 't volgende van den Sabbath past beter op de nieuwe maent, ofte/ mane. 14 D. de koorn-huysen openen/ om koorn veyl te houden. 15 Siet Levit. 5. op v. 11. Ezech. 45. 10/ 11. gebruyckende kleyne ende valsche mate in't uytleveren ende verkoopen/ ende nemende ter contrarie hoogen prijs ende swaer gelt/ gebruyckende een swaer gewichte in het ontfangen van gelt/ tegen de wet Deut. 25. 13. 16 Siet Gen. 23. 15. ende 24. 22. met d'aent. item Ezech. 45. 12. de sikel wort hier genomen voor het gewichte des sikels. 17 D. dat wy de wage vervalschende/ daer mede bedriegen mogen. ofte/ aldus: verkeerende [den koop] met bedrieglicke, ofte/ valsche weeg-schalen. *Hebr.* verkeerende de weeg-schalen des bedrochs.
a Hose. 12. 8. b Amos 2. 6. 18 Niet alleen haer van goet berooven/ maer oock hare persoonen ons tot slaven mogen maken/ tegen Godts wet. Levit. 25. 39. 40. Vergel. vov. 2. 6. 19 Ofte/ ja dat wy mogen, &c. 20 *Hebr.* den afval. D. het kaf ende andre vuylicheyt die van het koorn af valt. And. kaf [voor] koorn.
21 Ofte/ excellentie, hoocheyt. uytnementheyt. D. by sich selven/ die Israels eere ende roem was/ ende behoorde te zijn. Siet Psal. 106. 20. met d'aenteeck. Vergel. vov. 4. 2. ende 6. 8. met d'aenteeck. 22 Een afgebroken reden in't eedtsweeren gebruycklick. Siet Ezech. 34. op v. 8/ &c. 23 Ofte/ eenige van [dese] hare wercken, &c.
24 Als of Godt seyde: En souden sulcke sonden niet genoech zijn/ om het gantsche lant met plagen te ruyneren/ ende te doen overswemmen/ gelijck de riviere Nilus Egyptenlant jaerlicks overloopt? immers ja. Vergel. ond. 9. 5. verst. door 't lant/ d'inwoonders/ als volcht. 25 Lant. And. en soude't [niet] geheel, &c. ende alsoo het volgende vraegswijse. 26 Die opswelt ende overloopt, ofte/ als de Riviere, naemlick/ Nilus: als in 't volgende.

27 Als de baren van eene golle zee. And. wechgeraept worden.
28 Siet Eze. 29. 3.
29 Als sy sullen meynen in haren fleur te zijn/ sal ickse met d'uyterste elenden overvallen, betceckent door de duysternisse, &c. siet Genes. 15. op v. 12. ende Vgel. Jesa. 59. 9/ 10. Jer. 15. 9. Joel 2. 2/ 30/ 31. met d'aenteeck.
30 *Hebr.* ingaen. T. w. in sijne slaep-kamer. D. ondergaen. Siet Psal. 19. 6.
31 *Hebr.* dach des lichts.
32 Siet Gen. 37. op v. 34. ende Vergel. Jes. 15. 3. Jer. 48. 37. Ezech. 7. 18/ &c.
33 Siet Jer. 16. op v. 6.
34 D. ick sal maken/ dat de inwoonders des lants over mijne plagen soo bitterlick sullen treuren/ als ouders over den doot eens lieven eenigen soons plegen te doen. siet Jer. 6. 26. Zach. 12. 10.
35 T. w. lants/ sal ick stellen/ make/ &c. ofte/ aldus: desselven eynde (*Hebr.* achterste, uyterste, laetste. siet Psal. 37. op v. 37.) [sal zijn] als een bitteren dach.
36 Ofte/ op der aerden.
37 Om door de selve eenigen troost ende verlichtinge te verkrijgen/ ende uyt den mont eens propheten te vernemen/ wanneerder eens een eynde sal zijn van alle dese elenden. Vgel. Psal. 74. 9. met d'aenteeck. 38 *Hebr.* opganck. T. w. der Sonne. D. Oosten. 39 Ofte/ beswijcken, beswijmen. Vgel. Hose. 2. 2. 40 D. by d'afgoden/ door dewelcke de Israeliten haer schuldich maeckten voor Godt/ te Samaria/ Dan, &c. daer deselve Afgoden waren opgericht. Vgel. Deut. 9. 21. Jesa. 29. 9. Hos. 10. 8. met d'aenteeck. 41 Ofte/ ô Dan. 42 D. de Godt/ die te Beer-seba, als Godt/ ge-eert ende gedient wort/ nae den Godts-dienst/ die aldaer gebruycklick is. Siet vov. 5. 5. met d'aenteeck. wech, voor/ Godts-dienst, Religie, wijse van Godt te dienen/ hier in 't quade/ elders in 't goede. Siet Jerem. 32. op v. 39. c Amos 5. 5.
43 Als vov. 5. 2.

Het ix. Capittel.

Door een ander gesichte/ ende de verclaringe van dien/ mitsgaders van syne macht ende Majesteyt/ versekert Godt Israels onvermijdelicke uytroeyinge/ ende wech-voeringe/ v. 1/ &c. van wegen hare af-aerdicheyt/ ondanckbaerheyt ende sorgeloosheyt/ 7/ 10. belooft nochtans een uytverkoren overblijfsel te behouden/ 8/ 9. ende het Coninckrijck Christi op te richten/ tot verlossinge/ ende eene eeuwige vaste gelucksalicheyt aller uytverkorene Joden ende heydenen/ 11.

1 ICk [1] sach den Heere [2] staen op den [3] Altaer: ende [4] hy seyde/ Slaet dien [5] knoop/ dat de [6] posten beven/ ende [7] doorkloofse alle in't hooft; ende ick sal haer [8] achterste met den [9] sweerde dooden: [10] de vliedende en sal [11] onder hen niet ontvlieden/ nochte de ontkomende onder hen behouden worden.

2 [a] Al groeven sy/ [tot] in de [12] helle/ so salse mÿne hant van daer halen: ende al klommen sy in den hemel/ so sal ickse van daer doen nederdalen.

3 Ende al verstaken sy haer op de hoochte van [13] Carmel/ so sal ickse naspeuren ende van daer [14] halen: ende al verbergden sy haer [15] van voor mÿne oogen in den

1 T. w. in een gesichte/ waerinne Godt den prophete vertoonde/ dat hy sijnen Tempel/ Tempel-dienst/ Priesteren ende hoofden des volcx niet en wilde verschoonen/ maer met syne straffen van boven tot beneden/ van de hooge ende voorste tot de leege ende achterste toe doorgaen.
2 *Hebr.* gestelt, staende.
3 T. w. den brand-offers Altaer (nae 't gemeyn gevoelen) die voor 't heylige stont/ waer door Godt te kennen gaf/ dat hy verhuysen wilde. Vg. Ezech. 10. 4. hoewel sommige meynen/ dat dit gesichte te verstaen zy van de Afgodische Tempelen ende Altaren Israels/ als te Bethel/ &c. indien de propheet heeft moeten vluchten in 't lant van Juda (als vov. 7. 12.) kan 't wel zijn/ dat hem dit gesichte aldaer is geopenbaert/ tegen Salomons Tempel: doch andere meynen/ dat de Propheet niet en zy gevlucht/ uyt cap. 7. 15. 4 De Heere/ tot eenen Engel/ die sijn oordeel soude uytvoeren/ ofte/ tot den Prophete selfs. Vergel. Ezech. 9. 1/ &c. ende 43. 3. 5 Ofte/ appel, granaet-appel, die boven op de spitze des Tempels/ ofte den boven-dorpel der poorte mach hebben gestaen/ als in sulcke magnifycke gebouwen wel gebruycklick is. 6 Ofte/ dorpelen, om te toonen, dat Godt alles van boven tot onderen toe wilde vernielen. 7 And. verwondt die, die haer allen ten hoofde zijn. D. de overste ende voornaemste. 8 Sommige verstaen hier de reste van 't gemeyne volck/ andere/ het overblijfsel/ de nakomelingen. Siet Psal. 37. op v. 37. 9 Der Babyloniers ende Assyriers. 10 D. die sich meynt met de vlucht te salveren/ ofte/ die andersins wel plach te ontvlieden/ en sal 't nu niet konnen doen/ ende alsoo in 't volgende. siet vov. 1. 14/ 15/ 16. ende 5. 19. 11 Ofte/ by, van hen. a Psal. 139. 8/ &c. 12 Siet Job 26. 6. Psal. 139. 8. met d'aenteeck. met dese drie volgende versen wil de Heere seggen/ datse in geene plaetsen syne straffende hant sullen konnen ontgaen/ also hy overal met sijn wesen/ almacht ende regeringe tegenwoordich is. 13 Siet 2. Reg. 19. op v. 23. *Hebr.* hooft van Carmel. 14 *Hebr.* nemen. Siet Jerem. 37. op v. 17. 15 Meynende dat ickse daer niet soude konnen sien ende vinden.

gront vande zee / so sal ick van daer eener Slange [16] gebieden / die salse byten.

4 Ende al gingense in [17] gevanckenisse voor't aengesichte harer vyanden / so sal ick van daer den sweerde gebieden / dat het haer doode: Eñ ick sal myn' [18] ooge tegen haer [b] setten ten quade / eñ niet ten goede.

5 [19] Want de Heere HEERE der heyrscharen [20] is die [21] het lant aenroert dat het versmelte / ende alle / die daer in woonen / treuren: ende [dat] [22] het geheel oprijse als eene riviere / ende verdroncken worde als [door] de riviere van Egypten.

6 Die syne [c] [23] oppersalen in den hemel bouwt / ende syne [24] bende / die heeft hy [25] op aerden gefondeert: die de [d] wateren der zee [26] roept / ende gietse uyt op den [27] aerd-bodem / HEERE is syn naem.

7 Zijt ghylieden my niet als de kinderen der [28] Mooren / ô kinderen Israëls / spreeckt de HEERE? [29] En heb ick Israël niet opgevoert uyt Egyptenlant / ende de Philistynen uyt [30] Caphtor / ende de [31] Syriers uyt [32] Kir?

8 Siet / de oogen des [33] Heeren HEEREN zyn tegen dit [34] sondich Coninckryck / dat ick het van den [35] aerdbodem verdelge: behalven / dat ick het huys Jacobs niet [36] gantschlick en sal verdelgen / spreeckt de HEERE.

9 Want siet / ick [37] geve bevel / ende ick sal het huys Israëls onder alle de heydenen schudden: gelyck als [zaet] geschuddet wort in eene [38] seve; [39] ende niet een [40] steenken salder ter aerden vallen.

10 Alle [41] sondaers myns volcks sullen door't sweert sterven: Die daer seggen; Het [42] quaet en sal [43] tot ons niet genaken / noch [ons] [44] voor-komen.

11 [e] Te [45] dien dage sal ick de vervallene hutte Davids weder-oprichten: ende ick sal [46] hare reten vertuynen / ende [47] wat aen haer is afgebroken weder oprichten / ende salse bouwen / als [in] de dagen van outs.

12 Op dat [48] sy erflick besitten het [49] overblyfsel van Edom / ende alle de heydenen / die [50] nae mynen name genoemt worden: spreeckt de HEERE / die dit doet.

13 Siet de dagen komen / spreeckt de HEERE; dat de ploeger den maeyer / ende de druyven-treder den zaet- [51] zaeyer genaken sal: ende de [52] bergen sullen van [f] soeten wyne druppen / ende alle de heuvelen sullen [53] smelten.

14 Ende ick sal de [54] gevanckenisse myns volcks Israëls wenden / ende sy sullen de verwoeste steden [55] herbouwen ende bewoonen / ende wyngaerden planten / ende der selver wyn drincken: ende sy sullen hoven maken / ende der selver vrucht eten.

15 Ende ick salse [g] in haer [56] lant planten: ende sy en sullen niet meer worden uytgeruckt uyt haer lant / dat ick haerlieden gegeven hebbe / seyt de HEERE uwe Godt.

16 D. door mijne regeringe beschicken / barse (als op een expres bevel) sulcx doen. siet Lev. 25. 21. ende vergelijckt 2. Reg. 18. v. 25. met d'aent. alsoo in 't volgende van 't sweert. vs 4. ende het roepen der wateren vs 6.
17 Meynende alsdan vry / ende het sweert ontkomen te zijn.
18 Siet Jerem. 24. op v. 6. ende vgel. Levit. 17. 10. ende Jerem. 44. 11. met d'aenteeck.
b Ierem. 44. 11.
19 De propheet bevestigt dese prophetye met beschryvinge vā de macht ende Majesteyt des autheurs / op datse haer niet en mochten inbeelden / dat de voorgemelde executie hem onmogelick was. Vergel. vov. 4. 13. ende 5. vss. 8/9.
20 Ofte / die sal het lant aenroeren, &c. Te weten Canaan / ofte Juda ende Israel.
21 And. een lant. D. als hy eenich lant met syne strafbare hant ofte vinger maer aenroert / &c. vgel. Psal. 39. 12. met de aenteeck.
22 T.w. lant. Siet vov. 8. op v. 8.
c Psal. 104. 3, 13.
23 Verg. Psal. 104. vss. 3/13. met d'aenteeck. Hebr. trappen, ofte/ opklimmingen, opgangen, daer ende by de welcke men opklimt tot oppersalen ofte opperkameren.
24 Ofte/ heyr, heyr-tocht, troupe, dicht t' samen gevoeechden hoop, als 2. Sam. 2, 25. of bondelken: waer doormen bequaemlick kan verstaen alle schepselen Godes / die hy als in een bondelken ofte op eene troupe t'samen gebonden gereedt houdt / om overal ende specialick op aerden synen wille te verrichten. vgel. Gen. 2. 1. 1. Reg. 18. 15. met d'aenteeck.
25 And. boven. verstaende door het bondelken de elementen, waer van d'aerde als een grontveste zy.
d Amos 5. 8.
26 Siet vov. 5. op v. 8.
27 Hebr. aengesichte der aerde.
28 Hebr. Cuschiim. Godt wil seggen / dat hy Israel wel boven andere volcken uyt genade verheven hadde / (vov. 3. 2.) maer datse van haer selven ende ten aensien harer godtloosheyt ende ondanckbaerheyt nu niet beter ende weerdiger voor hem en waren / als de verachte eñ verbloeckte nakomelingen van Cusch, den sone van Cham. Gen. 10. 6.
29 Als of de Heere seyde: Ick heb u ('Tis waer) uyt de slavernye van Egypten verlost ende Canaan ingegeven / maer ghy weet my des soo weynich danck / als de Philistijnen ende Syriers die ick uyt Caphtor ende Kir hebbe uytgevoert: ofte / de Heere wil seggen / dat hy de verlossinge van Israel / vermits hare ondanckbaerheyt / nu niet meer en achte / als of hy eenen hoop heydenen / als Mooren ende Syriers / verlost hadde.
30 Siet Gen. 10. 14. alwaer de Philistijnen ende Caphtorim gestelt worden onder de nakomelingen van Mizraim, den sone van Cham, Gen. 10. 6. ende vgel. wijders Deut. 2, 23. ende Jerem. 47. 4. met d'aenteeck.
31 Hebr. Aram. D. Syrien / ende voorts / de Syriers. siet Gen. 10. op v. 22.
32 Siet 2. Reg. 16. op v. 9. ende vov. 1. 5. alwaer geseyt wort / dat de Syriers nae Kir gevanckelick souden worden wechgevoert. hier schijnt gesproken te worden van hare verlossinge uyt Kir: waer van elders niet vermeldt en wort / gelijck by de Propheten verscheydene geschiedenissen worden gevonden / die elders nergens en zijn verhaelt / ende in dien tijt bekent waren.
33 D. mijn oogen. siet vov. v. 4.
34 Dat t'eenemael tot sonde is overgegeven. siet Psal. 1. op v. 1. Dit schijnt te sien op Israel / ofte / de tien stammen ende Juda / te samen / welcker beyder Coninckrijck verstoort is. Sommige nemen 't aldus: tegen een sondich Coninckrijck, &c. maer met Jacob sal ick noch genadichlicker handelen / als ick wel met anderen sal doen. siet Jer. 30. 11.
35 Hebr. aengesichte der aerde.
36 Hebr. verdelgende sal verdelgen: maer een overblijfsel der genade behouden / ende dat sonderlinge segenen / als volcht v. 11 / &c.
37 Siet vov. 6. 11.
38 Ofte / wanne.
39 Ofte / maer, doch.
40 D. niets dat eenige swaerte heeft / maer alleen het lichte caf. de gelijckenis wort genomen van de steenkens die altemet onder 't koorn gebonden worden. And. graenken: Als of de Heere seyde: Ick salse altemael schudden / daer en sal niemant ontgaen / maer ick sal 't door mijne voorsienicheyt alsoo regeren / datter niet een van mijne uytverkorene (vergeleken by tarwe) sal verlooren gaen.
41 Siet vov. v. 8. ende Psal. 1. 1.
42 Der straffe.
43 Ofte / omtrent ons.
44 Ofte / verrasschen. bejegenen. vgel. vov. 5. 18. ende 6. 3. met d'aenteeck.
e Acto. 15. 16.
45 Na de voorseyde verstroyinge / &c. sal ick Davids Coninckrijck weder oprichten / veranderende dat in een geestlick ende eeuwich Coninckrijck onder den Messia. siet Act. 15. 16/17. waer uyt claerlick blijckt / dat dese ende diergelijcke prophetyen geestlick te verstaen zijn.
46 Der hutte Davids.
47 Hebr. hare afbrekingen, verstooringen. D. puyne, gebroken steen, kalckscherven, gruys, &c.
48 Het geestlick Israel / mijne kercke / waer van Christus het hooft is.
49 D. alle uytverkorene uyt de heydenen / selfs uyt de alderyyantlicxte / afgebeeldt door Edom / die door de predicatie des Evangeliums ende werckinge des H. Geests sullen gebracht worden onder de gehoorsaemheyt Christi / ende tot de gemeenschap sijner kercke. Siet Jesa. 19. 25.
50 Hebr. over de welcke mijn naem is. ofte / wort uytgeroepen, ofte / genoemt. siet dese maniere van spreken / Jesa. 4. 1. ende Jerem. 7. 10. met d'aent. de sin is / welcke heydenen ick tot mijn volck ende kinderen sal aennemen / ende tot mijne gemeenschap beroepen / waer van sy blijde professie sullen doen. vgel. Jes. 44. 5. Hos. 1. 10. ende 2. 22. Actor. 2. 39. Rom. 9. 25 / &c.
51 Hebr. trecker, ofte / dien die 't zaet treckt, ofte / voort streckt. D. al treckende in de aerde werpt / ofte / uyt den sack treckt, haelt / om te zaeyen. Siet Psal. 126. 6. de sin is / daer sal overvloet van alles zijn. Siet Lev. 26. 5. waer door den rijckdom ende overvloet der geestlicke genade ende segeningen onder het rijcke Christi wort afgebeeldt. Vergel. Hose. 2. 14/20/21. met d'aenteeck.
52 Siet Joel 3. op v. 18.
f Ioël 3. 18.
53 D. sullen schijnen te smelten / door het overvloedich uytgeven van wijn / melck / olye / &c. als offe daer van vloeyden.
54 Uyt de geestlicke gevanckenisse ende macht des Satans verlossen door den Heylant Christum.
55 Vergel. Jesa. 65. 21/22/ &c.
g Ierem. 32. 41.
56 In mijne kercke / strijdende ende triumpherende / het hemelsch Canaan.

Eynde des Propheets AMOS.

De Propheet
OBADJA.

Inhoudt.

PRophetye van Godts schricklick oordeel over Edom, van wegen hare trotsheyt, gewelt, ende wreetheyt tegen Godts volck, vers. 1, &c. ende ter contrarie, vande behoudenisse ende salicheyt der Kercke door haren Heylant CHRISTUM, ende van aller vyanden onderganck, 17.

1 HET [1] gesichte van [2] Obadja: Alsoo seyt de Heere HEERE [3] van Edom; [a] [4] Wy hebben een geruchte gehoort van den HEERE / ende daer is een gesante geschickt onder de Heydenen: Staet op / ende laet ons opstaen tegen [5] haer ten stryde.

2 Siet / ick heb u kleyn gemaeckt onder de Heydenen: ghy zyt seer veracht.

3 [6] De trotsheyt uwes herten heeft u bedrogen; [7] hy die daer woont in de klooven der steenrotzen / [8] [in] syne hooge wooninge: die in syn herte [9] seyt; Wie soude my ter aerden neder stooten?

4 [b] [10] Al verhieft ghy u gelyck den Arent / ende al steldet ghy u nest tusschen de sterren: so sal ick u van daer neder-stooten / spreeckt de HEERE.

1 Siet Jesa. 1. op v. 1.
2 Te onderscheyden van dien Obadja, die by Achabs tijt geleeft heeft / siet 1. Reg. c. 18. op v. 5. ende ond. op v. 11.
3 Ofte / tegen, tot.
a Ierem. 49. 14.
4 Ick / ende andere Propheté / mijne mede-dienaers. hier voor staet Jer. 49. v. 14. Ick hebbe, &c. alwaer eene gelijcke prophetie over Edom verhaelt wort / bykans met de selve woorden. Siet d'aenteeck. aldaer. ende wijders Ezech. 25, 12/ &c. ende 35, 2/ &c. ende Amos 1. vss. 11/12.
5 Idumea.
6 Verg. Jer. 49. 16.
7 D. ghy die / &c. als Jer. 49. 16. ofte / hem die daer / &c.
8 Ofte / [zijnde] (T. w. de voorseyde steenrotzen) sijne hooge wooninge, ofte / sitplaetse. Hebr. de hoogte sijner wooninge.
9 D. denckt / sich inbeeldt / als Psal. 10. v. 16 / &c.
b Ierem. 49. 16.
10 Vergel. Jer. 49. v. 16. Amos 9. 2/3/4.

gront vande zee / so sal ick van daer eener Slange [16] gebieden / die salse byten.

4 Ende al gingense in [17] gevanckenisse voor't aengesichte harer vyanden / so sal ick van daer den sweerde gebieden / dat het haer doode: Eñ ick sal myn' [18] ooge tegen haer [b] setten ten quade / eñ niet ten goede.

5 [19] Want de Heere HEERE der heyrscharen [20] is die [21] het lant aenroert dat het versmelte / ende alle / die daer in woonen / treuren: ende [dat] [22] het geheel opryse als eene riviere / ende verdroncken worde als [door] de riviere van Egypten.

6 Die syne [c] [23] oppersalen in den hemel bouwt / ende syne [24] bende / die heeft hy [25] op aerden gefondeert: die de [d] wateren der zee [26] roept / ende gietse uyt op den [27] aerd-bodem / HEERE is syn naem.

7 Zyt ghylieden my niet als de kinderen der [28] Mooren / ô kinderen Israëls / spreeckt de HEERE? [29] En heb ick Israël niet opgevoert uyt Egyptenlant / ende de Philistynen uyt [30] Caphtor / ende de [31] Syriers uyt [32] Kir?

8 Siet / de oogen des [33] Heeren HEEREN zyn tegen dit [34] sondich Coninckryck / dat ick het van den [35] aerdbodem verdelge: behalven / dat ick het huys Jacobs niet [36] gantschlick en sal verdelgen / spreeckt de HEERE.

9 Want siet / ick [37] geve bevel / ende ick sal het huys Israëls onder alle de heydenen schudden: gelyck als [zaet] geschuddet wort in eene [38] seve; [39] ende niet een [40] steenken salder ter aerden vallen.

10 Alle [41] sondaers myns volcks sullen door't sweert sterven: Die daer seggen; Het [42] quaet en sal [43] tot ons niet genaken / noch [ons] [44] voor-komen.

11 [e] Te [45] dien dage sal ick de vervallene hutte Davids weder-oprichten: ende ick sal [46] hare reten vertuynen / ende [47] wat aen haer is afgebroken weder oprichten / ende salse bouwen / als [in] de dagen van outs.

12 Op dat [48] sy erflick besitten het [49] overblyfsel van Edom / ende alle de heydenen / die [50] nae mynen name genoemt worden: spreeckt de HEERE / die dit doet.

13 Siet de dagen komen / spreeckt de HEERE; dat de ploeger den maeyer / ende de druyven-treder den zaet- [51] zaeyer genaken sal: ende de [52] bergen sullen van [f] soeten wyne druppen / ende alle de heuvelen sullen [53] smelten.

14 Ende ick sal de [54] gevanckenisse myns volcks Israëls wenden / ende sy sullen de verwoeste steden [55] herbouwen ende bewoonen / ende wyngaerden planten / ende der selver wyn drincken: ende sy sullen hoven maken / ende der selver vrucht eten.

15 Ende ick salse [g] in haer [56] lant planten: ende sy en sullen niet meer worden uytgeruckt uyt haer lant / dat ick haerlieden gegeven hebbe / seyt de HEERE uwe Godt.

16 D. door mijne regeringe beschicken / varse (als op een expres bevel) sulcx doe. siet Lev. 25, 21. ende vergelijckt 2. Reg. 18. v. 25. met d'aent. alsoo in 't volgende van 't sweert. vs 4. ende het roepen der wateren vs 6.
17 Meynende alsdan vry / ende het sweert ontkomen te zijn.
18 Siet Jerem. 24. op v. 6. ende vgel. Levit. 17. 10. ende Jerem. 44. 11. met d'aenteeck.
b Ierem. 44. 11.
19 De propheet bevestigt dese prophetye met beschrijvinge vã de macht ende Majesteyt des autheurs / op datse haer niet en mochten inbeelden / dat de voorgemelde executie hem onmogelick was. Vergel. vov. 4. 13. ende 5. vss. 8/9.
20 Ofte / die sal het lant aenroeren, &c. Te weten Canaan / ofte Juda ende Israel.
21 And. een lant. D. als hy eenich lant met syne strafbare hant ofte vinger maer aenroert / &c. vgel. Psal. 39. 12. met de aenteeck.
22 T.w. lant. Siet vov. 8. op v. 8.
c Psal. 104. 3, 13.
23 Verg. Psal. 104. vss. 3/13. met d'aenteeck. *Hebr.* trappen, ofte / opklimmingen, opgangen, daer ende by de welcke men opklimt tot oppersalen ofte opperkameren.
24 Ofte / heyr, heyr-tocht, troupe, dicht t' samen gevoechden hoop, als 2. Sam. 2, 25. of bondelken: waer door men bequaemlick kan verstaen alle schepselen Godes / die hy als in een bondelken ofte op eene troupe t'samen gebonden gereedt houdt / om overal ende specialick op aerden synen wille te verrichten. vgel. Gen. 2. 1. 1. Reg. 18. 15. met d'aenteeck.
25 And. boven. verstaende door het bondelken de elementen, waer van d'aerde als een grontveste zy.
d Amos 5. 8.
26 Siet vov. 5. op v. 8.
27 *Hebr.* aengesichte der aerde.
28 *Hebr.* Cuschiim. Godt wil seggen / dat hy Israel wel boven andere volcken uyt genade verheven hadde / (vov. 3. 2.) maer datse van haer selven ende ten aensien harer godtloosheyt ende ondanckbaerheyt nu niet beter ende weerdiger voor hem en waren / als de verachte eñ vervloeckte nakomelingen van Cusch, den sone van Cham. Gen. 10. 6.
29 Als of de Heere seyde: Ick heb u ('Tis waer) uyt de slavernye van Egypten verlost ende Canaan ingegeven / maer ghy weet my des soo weynich danck / als de Philistynen ende Syriers die ick uyt Caphtor ende Kir hebbe uytgevoert: ofte / de Heere wil seggen / dat hy de verlossinge van Israel / vermits hare ondanckbaerheyt / nu niet meer en achte / als of hy eenen hoop heydenen / als Mooren ende Syriers / verlost hadde.
30 Siet Gen. 10. 14. alwaer de Philistynen ende Caphtorim gestelt worden onder de nakomelingen van Mizraim, den sone van Cham, Gen. 10. 6. ende vgel. wijders Deut. 2, 23. ende Jerem. 47. 4. met d'aenteeck.
31 *Hebr.* Aram. D. Syrien / ende voorts / de Syriers. siet Gen. 10. op v. 22.
32 Siet 2. Reg. 16. op v. 9. ende vov. 1. 5. alwaer geseyt wort / dat de Syriers nae Kir gevanckelick souden worden wechgevoert. hier schijnt gesproken te worden van hare verlossinge uyt Kir: waer van elders niet vermeldt en wort / gelijck by de Propheten verscheydene geschiedenissen worden gevonden / die elders nergens en zyn verhaelt / ende in dien tyt bekent waren.
33 D. mijn oogen. siet vov. v. 4.
34 Dat t'eenemael tot sonde is overgegeven. siet Psal. 1. op v. 1. Dit schijnt te sien op Israel / ofte / de tien stammen ende Juda / te samen / welcker beyder Coninckrijck verstoort is. Sommige nemen 't aldus: tegen een sondich Coninckrijck, &c. maer met Jacob sal ick noch genadichlicker handelen / als ick wel met anderen sal doen. siet Jer. 30. 11.
35 *Hebr.* aengesichte der aerde.
36 *Hebr.* verdelgende sal verdelgen: maer een overblijfsel der genade behouden / ende dat sonderlinge segenen / als volcht v. 11 / &c.

37 Siet vov. 6. 11.
38 Ofte / wanne.
39 Ofte / maer, doch.
40 D. niets dat eenige swaerte heeft / maer alleen het lichte caf. de gelijckenis wort genomen van de steenkens die altemet onder 't koorn gevonden worden. And. graenken: Als of de Heere seyde: Ick salse altemael schudden / daer en sal niemant ontgaen / maer ick sal 't door mijne voorsienicheyt alsoo regeren / datter niet een van mijne uytverkorene (vergeleken by tarwe) sal verlooren gaen.
41 Siet vov. v. 8. ende Psal. 1. 1.
42 Der straffe.
43 Ofte / omtrent ons.
44 Ofte / verrasschen. bejegenen. vgel. vov. 5. 18. ende 6. 3. met d'aenteeck.
e Acto. 15. 16.
45 Na de voorseyde verstroyinge / &c. sal ick Davids Coninckrijck weder oprichten / veranderende dat in een geestlick ende eeuwich Coninckrijck onder den Messia. siet Act. 15. 16/17. waer uyt claerlick blijckt / dat dese ende diergelijcke prophetyen geestlick te verstaen zijn.
46 Der hutte Davids.
47 *Hebr.* hare afbrekingen, verstooringen. D. puyne, gebroken steen, kalckscherven, gruys, &c.
48 Het geestlick Israel / mijne kercke / waer van Christus het hooft is.
49 D. alle uytverkorene uyt de heydenen / selfs uyt de aldervyantlickste / afgebeeldt door Edom / die door de predicatie des Evangeliums ende werckinge des H. Geests sullen gebracht worden onder de gehoorsaemheyt Christi / ende tot de gemeenschap sijner kercke. Siet Jesa. 19. 25.
50 *Hebr.* over de welcke mijn naem is. ofte / wort uytgeroepen, ofte / genoemt. siet dese maniere van spreken / Jesa. 4. 1. ende Jerem. 7. 10. met d'aent. de sin is / welcke heydenen ick tot mijn volck ende kinderen sal aennemen / ende tot mijne gemeenschap beroepen / waer van sy blijde professie sullen doen. vgel. Jes. 44. 5. Hos. 1. 10. ende 2. 22. Actor. 2. 39. Rom. 9. 25 / &c.
51 *Hebr.* trecker, ofte / dien die 't zaet treckt, ofte / voort streckt. D. al treckende in de aerde werpt / ofte / uyt den sack treckt, haelt / om te zaeyen. Siet Psal. 126. 6. de sin is / daer sal overvloet van alles zijn. Siet Lev. 26. 5. waer door den rijckdom ende overvloet der geestlicke genade ende segeningen onder het rijcke Christi wort afgebeeldt. Vergel. Hose. 2. 14/20/21. met d'aenteeck.
52 Siet Joel 3. op v. 18.
f Ioël 3. 18.
53 D. sullen schijnen te smelten / door het overvloedich uytgeven van wijn / melck / olye / &c. als of se daer van vloeyden.
54 Uyt de geestlicke gevanckenisse ende macht des Satans verlossen door den Heylant Christum.
55 Vergel. Jesa. 65. 21/22/ &c.
g Ierem. 32. 41.
56 In mijne kercke / strijdende ende triumpherende / het hemelsch Canaan.

Eynde des Propheets AMOS.

De Propheet
OBADJA.

Inhoudt.

PRophetye van Godts schricklick oordeel over Edom, van wegen hare trotsheyt, gewelt, ende wreetheyt tegen Godts volck, vers. 1, &c. ende ter contrarie, vande behoudenisse ende salicheyt der Kercke door haren Heylant CHRISTUM, ende van aller vyanden onderganck, 17.

1 HET [1] gesichte van [2] Obadja: Alsoo seyt de Heere HEERE [3] van Edom; [a] [4] Wy hebben een geruchte gehoort van den HEERE / ende daer is een gesante geschickt onder de Heydenen: Staet op / ende laet ons opstaen tegen [5] haer ten stryde.

2 Siet / ick heb u kleyn gemaeckt onder de Heydenen: ghy zyt seer veracht.

3 [6] De trotsheyt uwes herten heeft u bedrogen; [7] hy die daer woont in de klooven der steenrotzen / [8] [in] syne hooge wooninge: die in syn herte [9] seyt; Wie soude my ter aerden neder stooten?

4 [b] [10] Al verhieft ghy u gelyck den Arent / ende al steldet ghy u nest tusschen de sterren: so sal ick u van daer neder-stooten / spreeckt de HEERE.

1 Siet Jesa. 1. op v. 1.
2 Te onderscheyden van dien Obadja, die by Achabs tijt geleeft heeft / siet 1. Reg. c. 18. op v. 3. ende ond. op v. 11.
3 Ofte / tegen. tot.
a Ierem. 49. 14.
4 Ick / ende andere Propheté / mijne mede-dienaers. hier voor staet Jer. 49. v. 14. Ick hebbe, &c. alwaer eene gelijcke prophetie over Edom verhaelt wort / bykans met de selve woorden. Siet d'aenteeck. aldaer. ende wijders Ezech. 25, 12/ &c. ende 35, 2/ &c. ende Amos 1. vss. 11/12.
5 Idumea.

6 Verg. Jer. 49. 16.
7 D. ghy die / &c. als Jer. 49. 16. ofte / hem die daer, &c.
8 Ofte / [zijnde] (T. w. de voorseyde steenrotzen) sijne hooge wooninge, ofte / sitplaetse. *Hebr.* de hoogte sijner wooninge.
9 D. denckt / sich inbeeldt / als Psal. 10, v. 16/ &c.
b Ierem. 49. 16.
10 Vergel. Jer. 49. v. 16. Amos 9. 2/3/4.

5 [e] [11] So

5 c [11] So daer dieven/ so daer nacht-roovers tot u gekomen waren; (hoe zijt ghy uytgeroeyt!) en soudense niet gestolen hebben soo [12] veel hen genoech ware? So daer wijn-lesers tot u gekomen waren/ en soudense niet eene na-lesinge hebben overgelaten?

6 Hoe zijn [13] Esaus [goederen] na-gespeurt/ sijne verborgene [14] [schatten] opgesocht!

7 Alle uwe [15] bont-genooten hebben u tot aende lantpale [16] uytgeleydet; uwe vrede-genooten hebben u bedrogen/ sy hebben u [17] overmocht: [18] [die] u broot [eten]/ [19] sullen [20] een geswel onder u setten/ [21] daer en is geen verstant in hem.

8 d En sal't niet te dien dage zijn/ spreeckt de HEERE; dat ick de [22] wijse uyt Edom/ ende het verstant uyt Esaus geberchte sal doen vergaen?

9 Oock sullen uwe e [23] Helden/ ô [24] Theman/ vertzaecht zijn: [25] op dat een yeder uyt Esaus geberchte door den moort worde uytgeroeyt.

10 Om het e gewelt/ [26] begaen aen uwen broeder Jacob/ sal schaemte u [27] bedecken: ende ghy sult uytgeroeyt worden in eeuwicheyt.

11 Ten dage als ghy tegen over [28] stondt; ten dage als [29] d'uytlanders sijn [30] heyr gevangen voerden/ ende de vreemde tot sijne poorten in-trocken/ ende over [31] Jerusalem het lot wierpen; waert ghy oock f als een [32] van hen.

12 Doe en soudt ghy niet [33] gesien hebbē op den [34] dach uwes broeders/ dē dach sijner [35] vervreemdinge; noch u verblijdt hebben over de kinderē van Juda/ ten dage haers onderganckx: noch [36] uwen mont groot gemaeckt hebben/ ten dage der benautheyt:

13 Noch ter poorte mijns volcks ingegaen hebben/ ten dage hares verderfs; noch gesien hebben/ oock [37] ghy/ op sijn [38] quaet/ ten dage sijns verderfs: noch [uwe handen] niet uytgestreckt hebben [39] aen sijn heyr/ ten dage sijns verderfs:

14 Noch gestaen hebben op de [40] wechscheydinge/ om sijne [41] ontkomene uyt te roeyen: noch sijne [42] overgeblevene [43] overgelevert hebben/ ten dage der benautheyt.

15 Want de [44] dach des HEEREN is nae by/ over alle de Heydenen: g gelijck als ghy gedaen hebt; sal u gedaen worden; uwe [45] vergeldinge sal op uwen kop wederkeeren.

16 Want/ gelijck [46] ghylieden [47] gedroncken hebt op den [48] berch mijner heylicheyt; [dan] sullen alle de Heydenen [49] geduerichlick drincken: ja sy sullen drincken ende [50] in-swelgen; ende sullen zijn [51] als offer niet geweest en waren.

17 Maer op den berch Zions sal [52] ontkominge zijn/ ende [53] hy sal eene heylicheyt zijn: ende [54] die van den huyse Jacobs sullen [55] hare erfgoederen erflick besitten.

18 Ende [56] Jacobs huys sal een vyer zijn/ ende Josephs huys eene vlamme/ ende Esaus huys tot eenen stoppel; ende [57] sy sullen tegen [58] hen ontbranden/ ende sullense verteeren: so dat Esaus huys geenen overgeblevenen en sal hebben; want de HEERE heeft'et gesproken.

19 Ende [59] die van't Zuyden sullen Esaus geberchte/ ende die van de leechte sullen de Philistijnen erflick besitten; Ja sy sullen het [60] velt Ephraims ende het velt van Samaria erflick besitten: Ende Benjamin [61] Gilead.

20 Ende de [62] gevanckelick-wechgevoerde deses [63] heyrs der kinderen Jsraëls/ 't [64] gene der [65] Canaaniten was/ tot [66] Zarphath toe; ende de gevanckelick-wechgevoerde van Jerusalem [67] 't gene dat in [68] Sepharad is: sy sullen de steden van't Zuyden erflick besitten.

21 Ende daer sullen [69] Heylanden op den berch Zions opkomen/ om Esaus geberchte te [70] richten: ende het Coninckrijcke sal [71] des HEEREN zijn.

c Ierem. 49. 9.
11 Vergl. Jer. 49. 9.
12 *Hebr.* hare genoegsaemheyt.
13 Ofte/ die van Esau. D. Esaus nakomelingē, ofte/ Esaus [plaetsen] door-gespeurt. Vgel. Jer. 49. v. 10.
14 Ofte/ verborgene [plaetsen.] het Hebr. woort wort alleenlick hier alsoo gevonden/ ende kan worden vergeleken met een ander/ dat van den selven oorspronck komt. Psal. 17. 14.
15 *Hebr.* lieden, ofte/ mannē uws verbonts: alsoo in 't volgende/ lieden uwes vredes. D. met welcken ghy vrede hadt. siet Psal. 41. 10. Jes. 41. 11/12. Jerem. 20. 10. ende 38. 22. met d'aent.
16 Bewijsende uwen gesanten groote eere/ als of sy 't trouwelick met u meynden/ ende uwe sake wilden behertigen/ maer sy hebben u (als volgt) bedrogen: ofte/ sy zijn met u opgetogen ten strijde/ maer hebben u aen de lant-pale verlaten. and. hebben u uytgedrevē. D. helpen uytstooten/ zijnde van vrienden vyanden geworden.
17 Met hare bedriegliche aenradinge. Vgel. Jer. 38. 22.
18 Vgel. Psal. 41. 10. Hebr. (uyt het voorgaende) [lieden/ ofte/ mannē] uwes broots. D. uwe gasten/ uwe gemeensaemste vrienden.
19 Hier/ ende in 't volgende blijckt/ dat dit eene prophetye is van het toekomende/ hoewel in 't voorgaende gesproken is in den voorleden tijt/ nae der propheten wijse/ vermits de sekerheyt der sake.
20 Gelijck schalcken ofte vyanden heymelick yets verbergen ter plaetse/ daer yemant gewoon is te sitten/ liggen/ staen/ gaen ofte verkeeren/ om hem buyten sijn weten te quetsen/ verwonden/ eñ in't verdriet te brengen. hier door kannen verstaen/ eenich verraet/ ofte bedriegliche practijcken tot verwarringe hares staets. Andere aldus: sy hebben u broot [tot] een geswel onder u gesett. D. uwe maeltijdē/ met welcke ghy haer ontfangen hebt/ hebbense tot u verderf gekeert.
21 T. w. in Edom. And. waer van [ghy] geen verstant [en sult hebben.] Ende dien volgens en sult ghy daer van niet konnen genesen worden/ ofte daer tegen voorsien/ hoe kloeck dat ghy oock meynt te wesen: u verstant sal u te dier tijt benomen zijn/ als in't volgende vs geseyt wort.
d Ies. 29. 14. Ierem. 49. 7.
22 Regenten ofte raetslieden. Vergel. Jerem 49. 7.
e Amos 2. 11/13.
23 Gelijck by u alsdan geen verstant noch raet/ alsoo en salder oock geen moet zijn.
24 Siet Jerem. 49. op v. 7.
25 Want als de helden vertzagen/ so wort alles verslagen ende nedergehouwen/ sonder tegenstant.
e Gen. 27. 41. Ezech. 35. 5. Amos 1. 11.
26 *Hebr.* Om, ofte/ van wegen het gewelt uwes broeders Iacobs. D. het welcke ghy aen hem (D. sijnen nakomelingen/ uwe bloetverwandten) gepleecht hebt. Vgel. de maniere van spreken met Jerem. 2. 2. Habac. 2, 8/17. ende siet d'aenteeck. aldaer. ende wijders Psal. 137. 7. Ezech. 25. 12. ende 35. 5.
27 Vergel. Job 8. 22. met d'aenteeck.
28 Om uwen lust te scheppen in 't aenschouwen van uwer broederen elende.
29 De Babyloniers met haer krijchs-volck: waer uyt men afnemen kan/ dat Obadja dit geprophetеert heeft omtrent/ ofte na de inneminge van Jerusalem/ ende de wechvoeringe des volcx nae Babel/ ter tijt als Jeremia te Jerusalem/ ofte onder d'overgeblevene Joden/ in Juda/ ofte in Egypten/ ende Ezechiel in Babel/ onder de gevangene Joden propheteerden.
30 Ofte/ vermogen. T. w. Jacobs. Vgel. ond. v. 13/20.
31 D. den buyt/ ende de gevangens. Siet Joel 3. 3.
f Psal. 137. 7.
32 Als een Chaldeer/ vreemde/ ende vyant.
33 And. Maer en siet niet. &c. ende soo achtervolgens. T. w. met lust ende vermaeck, alsoo v. 13. siet Psal. 22. op v. 18. als of Godt seyde: en verlust u dus niet over uwer broederen elende/ wacht wat/ d'uwe/ die veel swaerder sal vallen/ is voor de deure/ als volcht v. 15. 't is eene verwijtende aensprake ende voorwerpinge van hare bedrevene boosheyt/ die Godt swaerlick wilde straffen/ maer sijnen volcke daer na genade bewijsen.
34 Tijt sijner besoeckinge/ ofte/ straffe/ als in 't volgende verklaert wort. Vgel. Psal. 37. op v. 13.
35 Daerin hy in de hant der vreemden is overgelevert/ eñ uyt sijn lant in een vreemt lant vervoert/ so dat Godt selfs sich als vreemt tegen hem hieldt.
36 D. ghy en sout den mont soo wijt niet opgesperret/ noch soo niet getrotst hebben met spijt ende spot. Vgel. Ezech. 35. 12/13. eñ Psal. 22. 14. item Psal. 35. 26. met d'aenteeck.
37 Dien het/ als bloedtverwandte/ niet en betaemt te doen/ dat de vreemde ende vyanden doen.
38 D. elende/ quaet der straffe. Siet Genes. 19. op v. 19.
39 Jacobs heyr, ofte/ vermogen, als vov. v. 11. sy hebben ontwijflick beyds gedaen/ slaende hare handen aen hare persoonen/ als volcht/ ende aen hare goederen. Vgel. Genes. 37. 22. met d'aenteeck.
40 And. verscheuringe, doorbrekinge. T. w. der stadt: om te beletten datter niemant en ontquame.

41 Om den Joden/ die door den eenen ofte anderen wech voor den vyant sochten te vluchten/ ofte al ontkomen waren/ den wech t'onderscheppen/ ofte den pas te stoppen/ ende haer te vermoorden.
42 Die de vyant mach hebben oversien/ ofte overgelaten/ ende dien ghy het leven niet en gunnet.
43 In des vyants hant.
44 D. de bestemde tijt harer straffe. siet Joel 1. 15. Psal. 37. v. 13. met d'aent.
g Ezech. 35. 15.
45 Siet van't Hebr. woort. 2. Chron. 20. op v. 11. Psal. 13. op v. 6. alsoo Jud. 9. v. 16/ &c.
46 Ghy Joden: zijnde mijn volck ende kercke.
47 Uyt den beker mijns toorns. Siet Jer. 25. 15/18/29. ende 49. 12. met de aenteeck.
48 Zion/ afbeeldende Godts kercke. siet Psal. 2. op v. 6.
49 Sonder ophouden/ mijn toorn sal op haer rusten/ ende liggen blyven.
50 Den gantschen grontsop. Siet Psal. 75. 9.
51 Sy sullen soo drincken/ datse door mijnen toorn ende plagen gantsch vernielt worden. maer by mijne kercke sal ick doen als volcht. Sommige verstaen dit vs alsoo: gelijck ghy (Edomiten) van vreuchde gedroncken hebt over mijnen heyligen berch/ als die verwoest wierd/ alsoo sullen alle Heydenen weder over u drincken/ ja u inswelgen ende verslinden/ dat het sal zijn/ als offer noyt Edomiter geweest en ware.
52 De verstooringe mijns volcks en sal niet algemeyn zijn/ maer ick sal mijn uytverkozen overblijffsel behouden/ ende mijne kercke daer uyt herstellen ende heyligen, &c. onder den Messia.
53 De berch. D. die daer op woonen/ Psal. 15. 1. T. w. de kercke sal seer heylich zijn. siet Ezech. 43. 12. Joel 3. 17. met d'aenteeck.
54 *Hebr.* het huys Iacobs sullen, &c.
55 T. w. hare eygene/ die haer van Godt in den Messia beloofst zijn/ den segen des verbonts/ daertoe mede gehoort de besittinge harer vyanden/ der voorseyde volckeren. siet Amos 9. 12. met d'aenteeck.
56 De kercke sal/ door de kracht haers hoofts Iesu Christi, alle hare vyanden door d'Edomiten afgebeeldt/ verteeren. Vgel. de maniere van spreken met Judic. 9. 15/20. Jesa. 29. 6.
57 Die van den huyse Jacobs ende Josephs.
58 d'Edomiten. Vgel. Psal. 7. 14. ende 10. 2.
59 *Hebr.* het Zuyden, sullen. &c. Juda streckte sich in't Zuyden van Canaan tot aen 't geberchte Esaus. de Jodē/ die in de leechte woonden/ grensden aen der Philistijnen lant/ gelegen westwaert langs de middellantsche zee. And. aldus/ Ende sy sullen erflick besitten het Zuyden [namelick] het geberchte Esaus, ende de leechte [namelick] de Philistijnen, &c. Vgel. Deut. 1. 7. Jos. 10. 40. Judic. 1. 9. 2. Chron. 28. 18. 'Tis een prophetie (nae den stijl ende staet des ouden Testaments) van de uytbreydinge des Euangeliums Christi onder de vyantlicke heydenen. Vgel. Amos 9. 12. Zephan. 2. 7/9/ &c. met d'aent.
60 D. lant. als Hos. 12. 13. D. de principaelste der 10 stammē/ welck Ephraim was/ eene verleyderсse van de reste/ ende Samaria de hooftstadt daer van.
61 Verst. sal Gilead besitten/ gelegen over de Jordane/ toebehoorende Ruben/ den halven stam van Manasse/ ende Gad.
62 *Hebr.* gevanckelicke wechvoeringe, vervoeringe, ballinckschap, als dickwijls, alsoo in 't volgende. D. dit wech-gevoerde heyr.
63 Als vov. v. 11/13.
64 Verst. sullen erflick besitten 't gene/ &c.
65 Der afgodische ende vyantlicke volckeren.
66 Siet 1. Reg. 17. op v. 9.
67 Verst. sullen besitten 't gene dat/ &c. and. die in Sepharad [zijn] sullen de steden, &c.
68 Wat door Sepharad te verstaen zy/ daer van is verscheyden gevoelen/ &c.
69 Die eenige/ groote ende volkomene Heylant/ Verlosser ende Salichmaker der kercke/ Iesus Christus, die daer van den naem Iesus draecht/ afgebeeldt door Josua ende d'andere helden/ de Richteren die Godt sijnen volcke gaf. siet Mat. 1. 21. Judic. 2. 16. ende Hebr. 4. 8. Alsoo wort het veelvoudich getal somtijts genomen voor yet groots ende bysonders. siet Job 40. 10. Prov. 1. 20. Psal. 73. 22. met d'aenteeck. &c. ondertusschen is 't waer/ dat dese Heylant sijne dienstknechten gebruyckt om sijn heyl den menschen te verkondigen tot harer behoudenisse/ waer van haer dan/ als bedienaers des heyls/ ende instrumenten des H. Geests/ wort toe-geschreven/ dat sy de menschen behouden. Siet 1. Timoth. 4. v. 16. Jac. 5. 20. ende Vergel. Jerem. 1. op v. 10. Ezech. 3. op v. 18. gelijck dese Heylant sijnen volcke oock dickwijls lichaemlicke helden/ heylanden ende verlossers geeft/ die haer uyt noot ende verdruckinge der Tyrannen verlossen. Vergel. Mich. 5. op v. 5.
70 De vyanden der kercke nae hare verdiensten te straffen/ ende Godts volck uyt hare hant te verlossen/ gelijck de Richters des ouden Testaments lichaemlick deden. siet Gen. c. 15. op v. 14. Judic. 2. op v. 16. ende verst. wijders het geestlick bestraffen ende overtuygen der werelt/ &c. siet Johan. 16. 8/ &c.
71 Ofte den HEERE toebehooren, de HEERE sal 't Coninckrijck hebben. D. hy sal Coninck ende Regeerder zijn. T. w. de Heere Christus, die van sijnen Vader tot eenen eeuwigen Coninck sijner kercke ende der gantscher werelt gestelt is, Psal. 2, 6/8. Luc. 1, 33/ &c.

Eynde des Propheets OBADJA.

De Propheet
JONA.

Inhoudt.

DIT Boeck begrijpt eene wonderlicke Historie vanden Propheet *Iona*, die van Godt beroepen zijnde tot het Prophetisch ampt onder de 10 stammen, ofte Israël, (als afgenomen wort uyt 2. *Reg.* 14.25.) hier extra-ordinaerlick, tot beschaminge vande hartneckige Israëliten, gesonden wort om de Heydensche Nineviten haren aenstaenden ondergangk te propheteren: Sulcks hy door menschelicke swackheyt soeckende t'ontgaen, vliedt nae Tharsis, maer wort van Godt, door sijne onbegrijpelicke regeringe, gemaeckt tot een voorbeeldt onses Salichmakers IESU CHRISTI, dewijle hy (het onweder, als hy inde zee geworpen was, gestilt zijnde) drie dagen ende drie nachten geweest is inden buyck des walvischs, ondertusschen evenwel nae ziele ende lichaem behouden, ende daer na op't lant weder uytgespogen: gelijck onse Heere CHRISTUS, Godts toorn gestilt hebbende, drie dagen ende nachten geweest is inden buyck der aerde (*Matth.* 12. 40.) ende daer na uyt den grave verresen. *Iona* van Godt alsoo gecastijdt, wonderbaerlick behouden, ende andermael gesonden zijnde, is gehoorsaem: Doch siende der Nineviten bekeeringe, ende Godts genadige verschooninge, toont hy wederom sijne menschelicke swackheyt door't groot verdriet, dat hy daer over hadde, ende wort van Godt daerom berispt, seer lieflick onderwesen, ende overtuycht.

Het Eerste Capittel.

Jona van Godt gesonden zijnde om te prediken binnen Nineve/ vlucht nae Tharsis/ v. 1/ &c. wort op zee van Godt vervolcht met een groot onweder/ ende door 't lot ontdeckt/ 4. ende van't scheeps volck/ op sijnen eygenen raet/ ten laetsten geworpen in de zee/ ende het onweder daer mede gestilt/ 12. Godt beschickt eenen grooten visch/ die Jona inslockt/ in wiens buyck hy blijft drie dagen ende drie nachten/ 17.

1 [1] ENDE het woort des HEEREN geschiedde tot [2] Jona/ den sone van Amitthai/ seggende:

2 Maeckt u op/ gaet nae de [a] groote stadt [3] Nineve/ ende [4] predickt tegen haer: [5] want [6] haerlieder boosheyt is [7] opgeklommen voor mijn aengesichte.

3 Maer Jona maeckte sich op om te [8] vluchten nae [9] Tharsis/ van het aengesichte des [10] HEEREN: ende hy quam af te [11] Japho/ ende vondt een schip gaende nae Tharsis/ ende hy gaf de vracht [12] daer van/ ende ginck neder in't selve/ om met [13] haerlieden te gaen nae Tharsis/ van het aengesichte des HEEREN.

4 Maer de HEERE [14] wierp eenen grooten wint op de zee; ende daer wert een groote storm in de zee: so dat het schip [15] dachte te breken.

5 Doe vreesden de [16] zee-lieden/ ende riepen een yegelick tot [17] sijnen Godt/ ende wierpen de [18] vaten/ die in't schip waren/ in de zee/ om [het] van de selve te [19] verlichten: maer Jona was neder-gegaen aen de [20] zijden van't schip/ ende lach neder ende was met eenen diepen [21] slaep bevangen.

6 Ende de [22] Opper-schipper naederde tot hem/ ende seyde tot hem/ [23] Wat is u/ ghy hart-slapende? staet op/ roept tot uwen Godt/ misschien sal die Godt aen ons [24] gedencken/ dat wy niet en vergaen.

7 Voorts seyden sy/ een yeder tot sijnen metgeselle; Komet/ ende laett ons loten werpen/ op dat wy mogen weten/ [25] om wiens wille ons dit [26] quaet [overkomt]: also wierpen sy loten/ ende het lot [27] viel op Jona.

8 Doe seyden sy tot hem; Verclaert ons nu/ [28] om wiens wille ons dit quaet [overkomt]: wat is u [29] werck/ ende van waer komt ghy? welck is u lant? ende van welcken volcke zijt ghy?

9 Ende hy seyde tot hen/ Ick ben een [30] Hebreer: ende ick vreese den HEERE/ den Godt [31] des Hemels/ die de [32] zee ende het [33] drooge gemaeckt heeft.

10 Doe vreesden die mannen [met] groote vreese/ ende seyden tot hem/ [34] Wat hebt ghy dit gedaen? want de mannen wisten/ dat hy van des HEEREN [35] aengesichte vloodt/ want hy hadd'et hen te kennen gegeven.

11 Voorts seyden sy tot hem/ Wat sullen wy u doen/ op dat de zee stille worde [36] van ons? want de zee [37] wert hoe langer hoe onstuymiger.

12 Ende hy seyde tot hen; Nemet my op/ ende werpet my in de zee/ soo sal de zee stille worden van ulieden: want ick [38] weet dat dese groote storm ulieden om mijnen't wille over [komt].

13 Maer de mannen [39] roeyden/ om [het schip] weder te brengen aen het [40] drooge/ doch sy en konden niet: want de zee [41] wert hoe langer hoe onstuymiger tegen hen.

14 Doe riepen sy tot den HEERE ende seyden; Och HEERE/ en laet ons doch niet vergaen om deses mans [42] ziele/ ende en [43] legt geen onschuldich bloet op

1 Het woordeken ende, wort inden Ouden Testamente/ nae den aert der Hebreeuscher sprake/ veel gebruyckt in 't begin van eenich verhael/ als oock by den Evangelisten in den Nieuwen Testamente: gelijck andere spraken oock hare woordekens hebben/ waermede sy een reden beginnen/ dienende tot cieraet der sprake.

2 Die van Gath-Hepher was/ gelegen in de stamme Zebulon. siet 2. Reg. 14. 25. met d'aenteeck. uyt welcke plaetse afgenomen wort/ dat hy geprophetcert heeft omtrent den tijt der Propheten Hosea ende Amos, item des Coninckx Ierobeams, des tweeden van dien naem/ die een sone was van Joas/ ende Coninck in Israel/ als het Coninckrijck der tien stammen noch in tijdelicken welstant was/ maer sijnen Godt seer ondanckbaer/ ende tegē alle waerschouwingen ende dreygementen hartneckig: daerom het Gode beliefst heeft desen Propheet nae Nineve te schicken/ om door der Ninevyten exempel sijn volck te beschamen ende te overtuygen. Vgel. Mat. 12.41. Luce 11.32.

a Genes. 10. v. 11, 12. Ion. 3. 3.

3 De oude Coninckliicke hooftstadt van Assyrien/ siet Genes. c. 10, 11/ 12, 2. Reg. 19. 36. Nahum 2. 8/ &c.

4 *Hebr.* roept, roept uyt, het welcke in den nieuwē Testamente oock dickwijls door prediken verklaert wort/ selfs van onsen Heere Christo in't verhael van de Ninevyten. Matth. 12.41/ &c.

5 Ofte/ predickt tot haer; dat haerlieder boosheyt, &c.

6 Der inwoonderen.

7 D. hare sonden zijn soo veel/ swaer/ ende openbaer/ dat ickse niet langer en sal konnen verdragen/ maer moeten straffen/ sose haer niet en bekeeren. Vgel. Genes. 18. 20/ 21.

8 Wat hem hier toe bewogen hebbe/ siet ond. 4. 2.

9 De vermaerde Zee haven ende hooftstadt van Cilicia des Apostels Pauli geboort-plaetse. Siet 1. Reg. 10. op v. 22, ende Act. 21. 39. ende 22. 3.

10 Voor wiens aengesichte hy/ als Godts dienstknecht/ schuldich was te staen (gelijck de schrifture gemeynlick spreeckt) om sijne bevelen t'ontfangen ende te verrichten/ sulcx hy hier soeckende t'ontgaen/ geseyt wort van Godts aengesichte te vluchten. D. desen sijnen plicht te verlaten. siet Deut. 10. op v. 8. 1. Reg. 17. 1/ &c.

11 Anders genoemt Ioppe, oock een Zee-haven. Siet 2. Chron. 2. op v. 16.

12 T. w. van 't schip. *Hebr.* het loon desselven. T. w. schips.

13 Het scheeps-volck.

14 Onvoorsiens/ ende alsoo/ dat het zee-volck konde mercken/ dat het wat bysonders/ extraordinaris ende godtlicx was.

15 Eene gemeyne maniere van spreken/ in andere talen oock gebruycklick. D. 'tscheen niet anders/ men meynde gantschlick/ ofte/ de schiplieden dachten/ dat het schip gebroken ende in stucken geslagen soude worden.

16 Ofte/ zeevaerders, als schippers/ boots-volck/ ende passagiers/ die in de soute zee voeren/ daer op het Hebr. woort siet.

17 D. Afgodt/ dien hy nae 't gebruyck sijner woonplaetse gewoon was te dienen.

18 Allerley voerende goet. Siet van 't Hebr. woort Levit. 15. op v. 4.

19 Ofte/ ontlasten.

20 D. eene der zijden. Siet Judic. 12. op v. 7.

21 Als op geene swaricheyt denckende/ ofte/ meynende buyten allen perijckel te zijn.

22 Ofte/ opperbootsman, hooch-bootsman. Het Hebr. woort komt van 't hanteeren der touwen/ ofte kabelen.

23 Ofte/ wat zijt ghy [dus] met diepen slaep bevangen?

24 Ten besten/ om ons te verschoonen. And. sich tegen ons lieflick, ofte vriendelick vertoonen.

25 Wie onder ons de schuldige man zy/ om wiens wille ons dit perijckel overkomt: ofte/ wie ons den schuldigen man sal konnen bekent maken/ om voorts te sien/ wat ons te doē staet/ offer misschien middel mocht zijn van ons te redden. And. waerom.

26 Der straffe: dit perijckel/ ongeluck/ T. weten/ dit onweder. Siet Genes. 19. op v. 19.

27 Door Godts regeringe. Siet Prov. cap. 16. 33. met de aenteeck.

28 Ist om u selfs/ ofte yemant vanden uwē/ ofte/ om de weerdicheyt van yemant/ aen welcken ghy ofte yemant van den uwen sich besondicht heeft? And. waerom, ter sake van wat? de Hebr. maniere van spreken is vast deselve/ die in 't voorgaende vs gebruyckt is.

29 Ofte/ bedrijf, hantwerck, wat doet ghy? wat hanteringe drijft ghy?

30 Siet Genes. 10. op v. 21.

31 Die sijnen throon ende woonplaetse geseyt wort te hebben inden Hemel/ om dat hy aldaer sijne Godtlicke Majesteyt vertoont: ofte/ die de hemelen gemaeckt heeft.

32 Oock dese/ daer wy in varen.

33 D. de aerde. Siet Gen. 1. 9/ 10.

34 Alsoo wort het woordeken/ wat, oock wel in onse tale gebruyckt/ voor: hoe komt ghy daer toe/ wat is dat gedaen? met onsteltenisse des gemoets. And. wat [is] dit, [dat] ghy gedaen hebt, ofte/ waerom hebt ghy, &c.

35 Als vob. v. 3.

36 Ofte/ van tegen ons. T. w. alsoo te gaen. ofte/ stille worde, [ende] van ons [afstate]. in eenen sin. Siet van 't Hebr. woort Josu. 10. op v. 12. ende Prov. 26. op v. 20. And. tegen ons. Vergel. Psal. 28. 1. alsoo v. 12.

37 *Hebr.* ginck ende wert onstuymich. Ofte/ gaet ende wort, &c. (als woorden der zee-lieden) D. neemt/ ofte/ nam in onstuymicheyt toe/ wert van tijt tot tijt onstuymiger/ het onweder nam toe. siet gelijcke maniere van spreken Genes. 8. 3/ 5. ende 26. 13. Judic. 4. 24. 1. Sam. 14. 19. 2. Sam. 3. 1. in d'aenteeck. alsoo v. 13.

38 Door bysonder ingeven Godts/ ende getuygenisse sijner conscientie.

39 *Hebr.* eygentl. groeven. T. w. in de zee, D. roeyden/ vermits de gelijckheyt dieder is tusschen het graven ende roeyen. dese lieden sochten Jona te verschoonen/ soo veel mogelick was.

40 D. lant/ als vob. v. 9.

41 Siet op v. 11.

42 D. persoone. Siet Genes. 12. op v. 5.

43 D. en rekent ons doch niet toe/ ende en strafter ons niet om/ als om eenen dootslach/ dat wy desen man (die ons niet en heeft misdaen/ ende van wiens saken wy niets en weten/ als 't gene hy ons selfs heeft geseyt) moeten over boort werpen; want wy doen 't ongeern/ ende door noot: 'Tblijckt dat dit alles u werck ende bestier is/ ende wy en mogen u niet tegenspreken/ ghy hebt in dese sake gedaen nae u welbehagen. Siet van de maniere van spreken. Judic. 9. op v. 24.

ons: want ghy/ HEERE/ hebt gedaen/ gelijck als't u heeft behaecht.

15 Ende sy namen Jona op/ ende wierpen hem in de zee: Doe stont de zee [stille] van hare verbolgentheyt.

16 Dies vreesden de mannen den HEERE [met] groote vreese: ende sy [44] slachteden den HEERE slacht-offer/ ende [45] beloofden geloften.

17 De HEERE nu [46] beschickte eenen [47] grooten visch [48] om Jona in te slocken: ende Jona was in des visches [49] ingewandt/ [b] drie dagen ende drie nachten.

44 Als sy behouden waren overgekomen/ danckten sy dien Godt/ met offerhanden/ welcke sy bevonden hadden den autheur te zijn van dat groote onweder/ ende de stillinge van dien/ ende volgens van harer wonderlicke behoudenisse. 45 Vergel. ond. 2.9. met d'aent. 46 Ofte/ hadde voorbereydt, beschickt. T. w. door sijne almachtige/ wijse/ vaderlicke regeringe: alsoo ond. 4. 6/7/8. het Hebr. woort is het selve/ daerinen houdt het Man den naem van te hebben/ daermede Godt Israel spijsde in de woestijne. siet Exod. 16. op v. 15. 47 N. eenen walvisch, Mat. 12. 40. 48 Dien volgens geschiede 't alsoo/ dat hy hem inslockte. 49 D. in den buyck ofte balch. hier door heeft Godt desen Propheet gestelt tot een voorbeelt onses Heeren Iesu Christi. siet Mat. 12. 40. en 16. 4. Luce 11. 30. b Matth. 12. 40. ende 16. 4. Luce 11. 30.

Het ij. Capittel.

Het gebedt van Jona/ v. 1/ &c. de visch spouwt Jona/ op Godts bevel/ aen lant/ 10.

1 ENde Jona badt/ tot den HEERE synen Godt: uyt des visches ingewandt.

2 Ende hy [1] seyde; [a] Ick [2] riep [3] uyt mijne benauthe yt tot den HEERE/ ende hy antwoordde my: uyt den buyck des [4] grafs schreyde ick/ [ende] ghy hoordet mijne stemme.

3 Want [5] ghy hadt my geworpen [in] de diepte/ in't [6] herte der zeen / ende de stroom omvinck my: alle uwe [b] baren ende uwe golven gingen over my henen.

4 Ende ick [7] seyde; Ick ben [8] uytgestooten van voor uwe oogen: nochtans sal ick den [9] Tempel uwer heylicheyt [10] weder aenschouwen.

5 De wateren hadden my omgeven tot de [11] ziele toe; den afgront omvinck my: het [12] wier was aen mijn hooft gebonden.

6 Ick was neder-gedaelt tot de [13] gronden der bergen. De [14] grendelen der aerde waren om my henen / [15] in eeuwicheyt: maer ghy hebt mijn leven uyt den [16] verderve opgevoert / ô HEERE mijn Godt.

7 Als mijne ziele in my [17] overstelpt was/ [18] dacht ick aen den HEERE: ende mijn gebedt [19] quam tot u/ in den [20] Tempel uwer heylicheyt.

8 Die de [21] valsche ydelheden onderhouden; [22] verlaten haerlieder weldadicheyt.

9 Maer ick sal u offeren met de stemme [c] der [23] dancksegginge; dat ick [24] belooft hebbe sal ick betalen: [d] [25] het heyl is des HEEREN.

10 De HEERE nu [26] sprack tot den visch: ende hy spouwede Jona uyt op het [27] drooge.

1 T. w. daerna/ als hy verlost was. want het blijckt uyt de volgende woorden/ dat de Propheet dit gebedt na sijne verlossinge by een gestelt heeft/ als een kort begrijp van sijnen inwendigen strijt/ mitsgaders alle heylige gedachten/ bewegingen/ ende gebeden/ die de Geest des Heeren hem in den tijt van drie dagen ende drie nachten in den buyck des walvischs hadde ingegevē/ waer uyt hy wel hadde konnen afnemen/ dat hem Godt in dese harde castijdinge wonderbaerlick bewaerde/ stercktē en eyndelick verlossen soude.
a Psal. 120. 1.
2 Siet Job 36. op v. 13.
3 Ofte/ vermits, van wegen.
4 D. des walvischs/ daer in ick/ als in een graf/ besloten was/ en die als mijn graf scheen te sullen zijn.
5 Door de hant der schippers / welcker doen ghy regeerdet.
6 D. midden in de diepte der zee. Vgel. Deut. 4. 11. Eze. 27. v. 2. met d'aenteeck.
b Psal. 42. 8.
7 T. w. by my selven/ D. dachte. Vgel. Psal. 31. 23. met de aenteeck.
8 Ofte/ uytgedreven, uytgeworpen. 9 D. uwen heyligen Tempel / daer Godt met sijne genade bysonderlick tegenwoordich was. 10 Hebr. ick sal toedoen ofte voortvaren t'aenschouwen. D. weder aenschouwen. Dit bysonder vertrouwen werckte Godts Geest in den Propheet/ waer door hy de victorie behieldt over 't vleesch. And. ick sal nochtans voortvaren te sien nae uwen H. Tempel. D. ick sal evenwel niet laten te wachten op uwe hulpe/ dien ghy my uyt uwen Tempel/ (D. om des Messia wille/ van welcken de Tempel een voorbeelt was) sult toeschicken. Vgel. ond. v. 8. 11 D. soo datse my mijn leven dreygden te benemen my versmoort souden hebbē/ ende mijne ziele uyt my doen gaen/ ten ware ghy daer in genadelick hadt versien. Vgel. Psal. 69. 2. ende siet Gen. 19. op v. 17. anders worden door wateren oock nooden en benauwtheden verstaen. siet 2. Sam. 22. op v. 17. 12 Ofte/ zee gras, was om mijn hooft gewickelt, verst. als ick in de zee dreef/ ofte in den buyck des walvischs lach/ die het wier inslockte. 13 Hebr. afsnijdingen. D. het uyterste/ onderste/ de wortelen ofte gronden der bergen ofte klippen. 14 Hebr. de aerde, hare grendelen. D. ick was in de gront van de zee/ als in eene vaste gevanckenisse/ besloten/ ende aen alle kanten van de aerde / hooge bergen/ ende klippen omcingelt. And. de aerde [met] hare grendelen was, &c. 15 Sulcx datter geene apparentie van uytkomen en was/ ten ware ghy my miraculeuslick hadt verlost. 16 Ofte/ groeve. Vgel. vov. v. 3. ende siet Psal. 7. 16. ende 16. 10. met d'aenteeck. 17 Vergel. Psal. 61. 3. met d'aenteeck. 18 Gelijck/ Godt vergeten, godtloosheyt beteeckent/ (Siet Psal. 9. 18. met d'aenteeck.) alsoo is / sijner niet vergeten maer gedencken, hem voor oogen houden/ dienen/ tot hem toevlucht nemen/ op hem vertrouwen. siet Psal. 20. 8. ende 42. 7. ende 44. 18. ende 77. 4/ &c. 19 Als Psal. 102. 2. 20 Siet vov. v. 5. ende Vgel. 1. Reg. 8. 44. met d'aenteeck. sommige verstaen den hemel/ ende setten 't over Palleys uwer heylicheyt. Siet Psal. 11. 4. mede afgebeeldt door den Tempel.
21 Hebr. ydelheden der valscheyt. ofte/ des leugens, der nieticheyt, vergeefsheyt. D. die de afgoden in noot aenroepen/ ende dancken/ als haer goet is geschiedt. Siet 2. Reg. 16. 15. Psal. 31. 7. ende 62. 11. Jerem. 2. 5/ 8/ 11. met d'aenteeck. 22 D. sy en gedencken noch behertigē de weldadicheyt ofte goedertierenheyt niet/ die ghy haer bewesen hebt/ maer schrijven 't ondanckbaerlick haren afgoden toe: ofte/ sy verlaten u/ die ghy haer weldoender/ ende d'eenige ware Godt zijt. Siet Psal. 59. 11. Jerem. 2. 2. met d'aenteeck. c Psal. 50. 14, 23. ende 116. 7. Hose. 14. 2. Hebr. 13. 15. 23 Ofte/ des lofs. siet Psal. 50. 14/ 23. ende 116. 17. Hose. 14. 2. Hebr. 13. 15/ &c. 24 Siet Psal. 50. v. 14. ende 61. 6. met d'aenteeck.

d Psal. 3. 9.
25 And. al het heyl. D. alle verlossinge/ soo des lichaems als der ziele/ komt alleen van hem. siet Psa. 3. v. 9. ende 36. 6/ 7/ 8.
26 Hebr. eygent. seyde. Godts seggen. is sijn gebieden/ regeren/ beschicken ende doen. siet Gen. 1. op v. 3. de sin is/ hy regeerde desen visch alsoo/ dat hy dat dede. 27 D. op het lant, als vov. 1. 9/ 13.

Het iij. Capittel.

Jona/ andermael van Godt gesonden zijnde/ predickt den Ninevyten haren ondergangk/ v. 1/ &c. sulcx sy gelooevende/ verootmoedigen haer voor den Heere (soo wel de Coninck / als d'onderdanen) met vasten / bidden / ende beteren haers levens/ 5. waer op haer Godt verschoont/ 10.

1 ENde het woort des HEEREN geschiedde ten [1] anderen male tot Jona / seggende:

2 Maeckt u op / gaet nae de groote stadt Nineve: ende predickt tegen haer de predikinge / die ick tot u [2] spreke.

3 Doe maeckte sich Jona op / ende ginck nae Nineve/ [3] nae't woort des HEEREN: Nineve nu was eene groote stadt [4] Godts / [5] van drie dachreysen.

4 Ende Jona begon inde stadt te gaen/ eene dach-reyse: ende hy predickte / ende seyde; [6] Noch veertich dagen / dan sal Nineve worden [7] omgekeert.

5 [8] Ende de [a] lieden van Nineve [9] geloofden aen Godt: ende sy riepen een [10] vasten uyt / ende bekleedden haer met [11] sacken van haren grootsten af tot haren kleynsten toe.

6 Want [12] dit woort [13] geraeckte tot den Coninck van Nineve/ ende hy stont op van sijnen throon / ende dede sijn [14] heerlick overkleedt van sich: ende hy bedeckte sich met eenen sack / ende satt neder [15] in der asschen.

7 Ende hy [16] liet uytroepen / ende men [17] sprack te Nineve / uyt [18] bevel des Conincks ende sijner [19] Grooten / seggende: En laet mensch noch [20] beest / rundt noch schaep/ yet wat smaken/ en laetse niet weyden / noch water drincken.

8 Maer mensch ende beest sullen met sacken bedeckt zijn / ende [21] sullen sterckelick tot Godt roepen: ende sy sullen haer bekeeren / een yegelick van sijnen boosen [22] wech / ende van't gewelt dat in hare [23] handen is.

9 [b] [24] Wie weet? Godt mochte sich wenden / ende [25] berouw hebben: ende hy mochte sich wenden van de hitticheyt sijns toorns / dat wy niet en vergingen.

10 Ende Godt sach hare [26] wercken / dat sy haer bekeerden van haren boosen wech: ende 't berouwde Godt over het

1 Sonder welcks Jona / die sich deses hoogen beroeps door sijn vluchten onweerdig hadde gemaeckt/ dat niet en hadde mogen bestaen.
2 D. te vooren bevolē hebbe/ ende nu van nieuws weder oplegge.
3 Zijnde nu gehoorsaem / dat hy te vooren niet en was geweest / ende daerom soo hardt gekastijdt.
4 Ofte / voor Godt. D. eene uytermaten groote stadt. siet sulcken gebruyck in de Hebr. sprake/ van het woort HEERE, ofte/ Godt, tot beteeckeninge van uytnementheyt by te voegen. Gen. 13. op v. 10. sommige vergelijcken hiermede de maniere van spreken Jesa. 22. 5. Act. 7. 20. ende 2. Cor. 10. 4. Dit was een bewijs/ dat Godt nae geene grootheyt ofte heerlickheyt en vraecht/ (die hy selfs de menschen geeft) als de menschen godtloos zijn. van de uytnemende grootheyt deser stadt betuygen oock verscheydene heydensche schrijvers.
5 Hebr. eene reyse van drie dagen.
6 D. na dien tijt/ als die sal zijn verstreckt/ sal Godt dese stadt uytroepen ende verdoen. voor behouden in Godts raet / de conditie van bekeeringe/ als d'uytkomste heeft geleert/ ende dit prediken van Jona/ mitsgaders het respijt van den voorgesetten tijt bedecktelick gaven te verstaen / ende Godts woort overal betuyght. Dit kannen nemen als een sommier ofte / kort begrijp van Jone predicatie.
7 D. uytgeroeyt / geruineert worden. dese maniere van spreken wort doorgaens in de H. Schrift gebruyckt/ specialick van Sodom/ Gomorra/ &c. 8 In dese vijf volgende versen wort het geloove ende de bekeeringe der Ninevyten beschreven. Siet daer van de woorden des Heeren Christi. Matth. 12. 41. Luce 11. 32. a Matth. 12. 41. Luce 11. 32. 9 Vergel. Exod. 14. 31. 2. Chron. 20. 20. met d'aenteeck. 10 Siet Joel 1. 14. met d'aent. 11 Siet Gen. 37. op v. 34. Joel 1. 8/ 13/ &c. 12 Ofte/ dese sake. T. w. de predicatie Jone. 13 D. drong voor/ quam voor hem. 14 Ofte/ tabbaert, rock, Coninckl icken mantel, ofte/ overkleedt, het selve Hebr. woort wort gebruyckt van den mantel des Propheten Elie. 2. Reg. 2. 8. ende van den Babylonischen mantel/ dien Achan gestolen hadde. Josu. 7. 21. ende beteeckent anders heerlickheyt. Siet Ezech. 17. 8. Zach. 11. 3. ende Vgel. Genes. 25. op v. 25. ende Psal. 8. op v. 2. item Mich. 2. 8. 15 Ofte/ op. Siet Job 2. op v. 8. 16 And. riep [het volck] by een. 17 Hebr. hy seyde. D. men beval / geboodt: als elders. Siet Nehem. 13. 9/ 19. ende Vgel. vov. 2. op v. 11. ofte/ hy (de Coninck) seyde. Dat is/ liet seggen/ uyt bevel des Conincks. Dat is/ sijn bevel. ende sijner Grooten, als volcht. 18 Hebr. eygentl. smaeck. D. oordeel/ goet vinden/ ende volgens bevel. Siet van 't Hebr. woort Prov. 12. op v. 20. Alsoo wort dit woort in Ezra / ende Daniel / dickwijls gebruyckt. 19 Raets-heeren / Vorsten/ voorneemste in den staet. Siet 2. Reg. 10. 6. ende 25. 9. Jerem. 5. 5. met de aenteeck. 20 Niet / als of de beesten eene redelicke ziele/ ende verstant van bekeeringe hadden / maer om datse verscheydentlick van de menschen worden misbruyckt / ende om der menschen sonden mede moeten lijden / so heeft men door dit droevich spectakel d'ingesetenen te meer tot droefenisse ende medelijden willen bewegen/ &c. Vergel. d'aenteeck. op Joel 2. 16. 21 Dit bidden ende bekeeren moetmen verstaen van de menschen. hoewel de beesten op hare wijse somtijts in de H. Schrift geseyt worden tot Godt te roepen. Siet Job 39. 3. Psal. 147. 9. Joel 1. 20. met d'aent. 22 D. handel ende wandel. siet Gen. 6. op v. 12. ende Prov. 2. op v. 12. 23 D. dat sy gewrocht ende bedreven hebben / ende daer aen sy schuldich zijn. Hebr. palmen, als Psal. 7. 4. b Ioel 2. 14. 24 Vergel. Joel 2. 14. met d'aenteeck. 25 Siet Gen. 6. 6. ende Joel 2. 13. met d'aenteeck. 26 Met welcke sy haer geloof ende bekeeringe betuyghden.

27 quaet/dat hy 28 gesproken hadde hen te sullen doen / ende en dede't 29 niet.

27 Der straffe.
28 D. gedreygt hadde door Jona/in voegen als bov. op v. 4. is aengeteeckent.
29 Verschoonende haer voor dien tijt: maer daerna tot deselve boosheyt (insonderheyt tegen Godts volck) weder vervallen zijnde / is dese Coninckliche stadt ende de Assyrische Monarchie uytgeroeyt. Siet Ezech. 31. Nahum 1. 1/ &c. Zephan. 2. 13/ &c.

Het iiij. Capittel.

Jona is hier over seer verdrietich / ende beklaecht sich des voor den Heere / v. 1/ &c. die hem daer over bestraft / ende door den wonder-boom onderwijst ende overtuycht / 6/ &c.

1 DAt 1 verdroot Jone [met] groot verdriet: ende 2 sijn [toorn] ontstack.

2 Ende hy 3 badt tot den HEERE/ ende seyde; Och HEERE/ en was dit mijn 4 woort niet / als ick noch in mijn lant was? 5 daerom quam ick't voor/ vluchtende nae Tharsis: want ick wiste / dat ghy een a genadich ende barmhertich Godt zijt / 6 lanckmoedich / ende groot van goedertierenheyt / ende 7 berouw hebbende over het quaet.

3 Nu dan / HEERE / neemt doch mijne 8 ziele van my: want 9 'tis my beter te sterven dan te leven.

4 Ende de HEERE seyde; 10 Is u [toorn] billick ontsteken?

5 Jona nu 11 ginck ter stadt uyt / ende settede sich tegen 't oosten der stadt: ende hy maeckte sich aldaer een verdeck / ende satt daer onder in de schaduwe tot dat hy sage/ wat 12 van de stadt soude worden.

6 Ende Godt de HEERE 13 beschickte eenen 14 wonder-boom/ ende deed hem op-schieten boven Jona / op datter 15 schaduwe mocht zijn over sijn hooft / om hem te redden van sijn 16 verdriet: Ende Jona verblijdde sich over den 17 wonder-boom [met] groote blijtschap.

7 Maer Godt 18 beschickte eenen worm des anderen daechs in't opgaen van den dageraet: die 19 stack den wonder-boom dat hy verdorrede.

8 Ende het geschiedde / als de Sonne opreés / dat Godt eenen 20 stillen oosten-wint beschickte; ende de Sonne 21 stack op het hooft van Jona / dat hy 22 aemechtich wert: ende hy 23 wenschte sijner ziele te mogen sterven / ende seyde/ 24 'Tis my beter te sterven dan te leven.

9 Doe seyde Godt tot Jona; 25 Is u [toorn] billick ontsteken over den wonder-boom? ende hy seyde / Billick is mijn [toorn] ontsteken 26 ter doot toe.

10 Ende de HEERE seyde; Ghy 27 verschoont den wonder-boom/ aen welcken ghy niet en hebt gearbeydt/noch dien 28 groot gemaeckt: die 29 in eener nacht wert / ende in eener nacht verginck:

11 Ende ick en soude die groote stadt Nineve niet verschoonen? daer veel meer als 30 hondert ende twintich duysent menschen in zijn/ die geen 31 onderscheyt en weten tusschen hare rechter hant / ende hare slincker hant; daer toe veel 32 vee?

1 *Hebr.* ende het was, scheen, ofte/ dede quaet aen. ofte/ by Iona. [met] groote quaetheyt. gelijck wy het woort / quaet, dickwijls gebruycken in materie van toornicheyt ende misnoegen / alsoo wort het oock by de Hebr. veel genomen in beteeckeninge van mishagen. droeffenisse, verdriet, moeylickheyt, &c. siet Gen. 21. op v. 11. ende 40. op v. 7. Prov. 15. 15. Eccl. 7. 3. de sin is/ dat het Jone seer misviel ende quelde/ denckende uyt menschelicke swackheyt/ dat Godts eere ende waerheyt daer door mochte gekrenckt worden/ ende hy voor een valsch Propheet gehouden/ dewijle hy uyt de tusschen-komende bekeeringe ende verloop van tijt af nam / ofte andersins door Godts openbaringe wiste / dat Nineve voor dit mael soude verschoont worden. of dit voor/ ofte nae het eynde der 40 dagen geschiet zy / en wort hier niet verhaelt.
2 *Hebr.* hem ontstack. T. w. de toorn. Siet ond. vss. 4/9.
3 In sijn onverstant ende verdriet begeeft hy sich evenwel tot Godt / van wiens aengesichte hy te vooren gevlucht was.
4 D. mijn seggē/ T. w. by my selvē. D. en dachte ick niet dat het soo gaen mochte? Immers ja/ wil hy seggen: daerom/ &c.
5 Jona wil hier sijn vluchten ontschuldigen / waer over hy nochtans van Godt soo swaerlick was gecastijdt.
a Exod. 34. 6. Psal. 86. 5. Ioël 2. 13.
6 Siet Exod. 34. op v. 6.
7 Als bov. 3. 9/ 10.
8 Siet Genes. 35. op v. 18. ende 1. Reg. 19. op v. 4.
9 *Hebr.* mijn doot is beter dan mijn leven. D. ick woude liever sterven dan leven/ mijn doot soude my aengenamer zijn dan mijn leven. Vgel. Job 10. 1.
10 *Hebr.* is u wel ontsteken? Dit verstaen sommige/ als of Godt seyde: zijt ghy al billick ofte met recht ontsteken? willende seggen/ geensins/ maer 't onrechte/ sonder reden/ ghy besondicht u. Andere verstaen 't als of Godt seyde: zijt ghy soo seer, in eernst, soo dapper ofte hevichlick ontsteken? uyt vgel. van ond. v. 9. ende 't meeste gebruyck des Hebreeuschen woorts/ voor / eernstelick, wel te rechte, volkomelick, wel degelick, gelijck wy oock in onse tale het woordeken/ wel, alsoo gebruycken: hy was wel quaet. ofte/ wel degelick ben ick vertoornt/ D. seer, siet dese beteeck. Deut. 9. 21. ende 13. 14. ende 17. 4. ende 19. 18. ende 23. 8. 2. Reg. 11. 8. Jes. 1. 13. Mich. 7. 3. beyds is eene bestraffinge van des Propheten toorn/ het een siet op de onredelickheyt, het ander op de hevicheyt, die/ om de onredelickheyt/ sondich was.
11 Ofte/ want Iona was ter stadt uytgegaen, ende soo voorts: sulcx dat het volgende verhael eene verclaringe zy van de occasie des geenen / dat voor af in 't gemeyn van Jone toornicheyt ende Godts bestraffinge gesproken is.

12 Ofte/ in de stad soude geschieden, ofte in hare boetveerdicheyt den tijt van 40 dagen soude volharden / ende of Godt na dien tijt de stadt soude verschoonen / ofte niet.
13 Siet bov. 1. op v. 17.
14 *Hebr.* Kikajon. Van dit gewas is seer verscheyden gevoelen. de voornemste uytleggers houden het nu voor den wonder-boom, anders genaemt / mollenkruyt, ofte/ kruys-boom, die in Egypte veel plach te wassen/ ende bekent te zijn/ met den name KIKI. dit wast seer haestichlick en hooger op als de lengte van een man / met groote breede bladeren / zijnde van verkoelende aert. Siet het kruytboeck van *Dodoneus*.
15 Als in sijn eygen verdeck door de hitte vande Sonne mocht verdroocht ende onnut geworden zijn.
16 Om door dese onverwachte verquickinge sijn misnoegen (waer van in het begin deses cap. gesproken is) te verminderen/ ende wat te breken/ ende voorts door het vervolch hem t'onderwijsen ende op te richten: *Hebr.* quaet. ofte/ quaetheyt. siet bov. op v. 1.
17 Van wegen het lieflick ende vermaecklick gerijf dat hy daer van hadde/ maer niet denckende op het eynde/ dat Godt daer mede voor hadde.
18 Als v. 6. ende terstont weder in't volgende vs.
19 *Hebr.* sloech. D. quetste/ stack/ &c. Vgel. Gen. 8. op v. 21. ende Hose. 9. op v. 16. ende hier het volgende vs.
20 Ofte/ swijgenden, dooven, waerop het Hebr. woort schijnt te sien: D. eenen sachten Oosten-wint/ die sich niet liet hooren noch voelen/ ende dien volgens de hitte der sonne niet en brack / waer over de sonne te meer op sijn hooft gesteken heeft.
21 *Hebr.* sloech.
22 Ofte/ besweeck. nae aen 't beswijcken ende versmachten was.
23 Ofte/ begeerde voor sijne ziele. D. sich selven/ sijn persoon. Vgel. Judic. 16. 30/ &c.
24 Als bov. v. 3.
25 Als bov. v. 4.
26 Siet v. 4. met d'aenteeck.
27 D. ghy soudt hem geern hebben verschoont/ ghy hadt geern gesien/ dat hy in fleur ware gebleven/ het deerde u over hem/ &c.
28 D. opgebracht.
29 *Hebr.* die een soon, ofte / kint eener nacht geweest, ofte/ geworden is. ende een sone eener nacht vergaen is. D. die in eener nacht verginck / gelijck hy in eener nacht was opgekomen. eene Hebreeusche maniere van spreken. Vgel. d'aenteeck. op Genes. 5. 32/ &c.
30 *Hebr.* twaelf milioen, ofte/ twaelfmael tien duysent.
31 D. kleyne/ jonge/ onmondige kinderen/ die noch tot de jaren des onderscheyts niet gekomen en zijn/ ende van veel meerder waerdye zijn als uwen wonderboom / daer ghy soo veel werex van maeckt.
32 Dat doch oock veel weerdiger is/ als dien wonderboom. hier op en volcht geene replijcke van Jona.

Eynde des Boecks JONE.

De Propheet

MICHA.

Inhoudt.

De Propheet *Micha*, (ofte *Micheas*) heeft mede ten selven tijde, ende in substantie al het selve, somtijts oock met de selve woorden, geprophetëert, als de Propheet *Iesaia*, gelijck uyt de eerste versen van beyder Boecken, ende den inhoudt harer prophetien is te sien. want *Micha* eensdeels seer heftichlick bestraft, de grove ende menichvuldige sonden van Iuda ende Israël, als te sien is in den inhoudt der capittelen, dreygende haer beyden Godts sware straffen, specialick de verwoestinge door de Assyriers ende Babyloniers. Anderdeels troost hy de geloovige met belofte van de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse, doch principalick met seer klare ende heerlicke Prophetien van de geestlicke verlossinge door haren Coninck CHRISTUM, van wiens komste, geboort-plaetse *Bethlehem*, overvloedige segeningen ende weldaden aen sijne Kercke (die door de predicatie des Euangeliums ende krachtige werckinge des H. Geests, uyt Ioden ende Heydenen soude worden vergadert) hy wijtloopich prophetëert, versekerende de gewisse behoudenisse ende eeuwige salicheyt der Kercke, ende aller harer vyanden eyndlick ende eeuwich verderf.

Het Eerste Capittel.

Miche vaderlant / beroep / ende tijt sijner propheteringe / v. 1. publicatie van Godts aenkomste / om sijn volck te oordeelen van wegen hare afgoderie / 2. prophetie / ende prophetische afbeeldinge van de verwoestinge ende elenden / die Israel ende Iuda in 't gemeyn / ende verscheydene plaetsen in 't bysonder / souden overkomen / ende haer alreeets drucktten / 6.

1 HET woort des HEEREN / dat geschiet is tot [1] Micha den [2] Moraschtiter / in de dagen van [3] Jotham / Achaz / [ende] Jehizkia / Coningen van Juda: dat hy [4] gesien heeft over [5] Samaria ende Jerusalem.

2 Hooret / [a] [6] ghy volcken altemael; merckt op / ghy [7] aerde / mitsgaders der selver [8] volheyt: de Heere HEERE nu / [9] sal tot een getuyge zijn [10] tegen [11] ulieden; de Heere uyt den [12] Tempel sijner heylicheyt.

3 Want siet / [b] de HEERE [13] gaet uyt van sijne [c] plaetse: ende hy sal nederdalen ende [14] treden op de [d] hoochten der aerde.

4 Ende de bergen sullen [e] onder hem [15] versmelten / ende de dalen gekloof worden: gelijck was voor den [16] vyere / gelijck [17] wateren die uytgestort worden in de [18] leegte.

5 [19] Dit alles / om de overtredinge Jacobs / ende om de sonden des huyses Israëls: [20] wie is [[21] 't begin van] [22] de overtredinge Jacobs? Is het niet Samaria? ende wie [van] de hoochten van Juda? is het niet Jerusalem?

6 Daerom sal ick Samaria stellen tot eenen [23] steen-hoop des velts / tot plantingen eenes wijngaerts: ende ick sal hare [24] steenen inde [25] valleye storten / ende hare fondamenten [26] ontdecken.

7 Ende alle hare gesnedene beelden sullen vermorselt worden / ende alle hare [27] hoere-belooningen sullen met vyer verbrandt worden / ende alle hare [28] Afgoden sal ick stellen [tot] eene woestheyt: want sy heeftse van hoeren-loon vergadert / ende sy sullen [29] tot hoeren-loon weder keeren.

8 [30] Hierom sal ick misbaer bedrijven ende huylen; ick sal [31] berooft ende naeckt gaen: ick sal misbaer maken als de [f] [32] draken / ende treuringe als de jonge struyssen.

9 Want hare plagen [33] zijn dootlick: want sy zijn gekomen tot aen [34] Juda; [35] hy is geraeckt tot aen de poorte [36] mijns volcx / tot aen Jerusalem.

10 [g] Verkondicht [het] niet te [37] Gath / en weenet [38] soo jammerlick niet: [h] [39] wentelt u in 't stof [40] in den huyse van Aphra.

11 [41] Gaet door / ghy inwoonersse van Saphir / met [i] [42] bloote schaemte: de inwoonersse van Zaanan en gaet niet [43] uyt; rouw-klage is [te] Beth-haEzel; hy [44] sal sijnen stant van ulieden nemen.

12 Want de inwoonersse van Maroth is kranck om des [45] goets wille: want een

[k] [46] quaet

---

1 Die onderscheyden moet worde van dien anderen Micha, den sone van Iimla, die geprophetëert heeft ten tyde van Achab en Iosaphath. 1. Reg. 22. 8 / &c. 2. Chron. 18. 7 / &c.

2 Siet Jerem. 26. op v. 18. alwaer deses Propheets ende sijner prophetye uytdruckelick gedacht wort. Siet oock ond. v. 14 / 15.

3 Ter tijt deser Coningen heeft Jesaia oock geprophetëert. Jesa. 1. 1. siet van de regeringe deser Coningen 2. Reg. van 't 15. c. tot het 21. ende 2. Chron. van het 22. cap. tot het 33.

4 D. welck woort hem van Godt door gesichten is geopenbaert. siet Ezech. 13. op v. 3. Amos 1. v. 1 / &c.

5 D. het Coninckrijck Israels / ofte der 10 stammen / ende het Coninckrijck van Juda. Samaria was de Conincklicke hooft-stadt van Israel / gelijck Jerusalem van Juda.

a Deut. 32. 1. Iesa. 1. 1.

6 *Hebr.* volcken, die, ofte / syalle, als elders, eene figuerlicke verdachvaerdinge van alle volcken ende creaturen / om te verschijnen ende t' assisteeren in 't oordeel Godts / dat hy over sijn volck wilde uytspreken. Vgel. Deut. 32. 1. Psal. 50. 1. Jesa. 1. 2. Jer. 6. vss. 18 / 19. Amos 3. 9. Vgel. oock ond. 6. 1 / 2. Sommige verstaen door de volcken, alle stammen van Godts volck / ende door d'aerde, 't lant Canaan. 7 And. lant. 8 Als Psal. 24. 1. 9 Ofte / zy ten getuyge. 10 Ofte / onder: siende op de volcken / in welcker tegenwoordicheyt Godt als tegen sijn volck wilde getuygen. 11 Ghy van Samaria ende Jerusalem / om u in vollen gerichte van uwe boosheyt / ende de rechtveerdicheyt sijner straffen / t' overtuygen. Vgel. Psal. 50. 7. met d'aenteeck. 12 D. sijnen heyligen Tempel / ofte / sijn heylich palleys: sullende (om soo te spreken) af komen uyt den hemel, (daer hy met sijne heerlickheyt woont) ofte uyt den Tempel van Jerusalem / (daer hy met sijne genadige tegenwoordicheyt woont) niet om genade te bewijsen / maer om recht te houden. Siet Psal. 11. 4. Jona 2. 4 / 7. met d'aenteeck. b Iesa. 26. 21. 13 Siet Jesa. 26. 21. met d'aenteeck. c Psal. 115. 3. 14 Siet Amos 4. op v. 13. d Deut. 32. 13. ende 33. 29. e Psal. 97. 5. Amos 9. 5. 15 Als niet konnende de tegenwoordicheyt ende toorn deses Richters verdragen. figuerlick gesproken. als Psal. 97. 5. 16 Verst. smelt. 17 Verst. gespleten worden / D. die in kleyne droppelen verdeylt worden / ende sich als verliesen / wanneerse van hooge om leege gestort worden. Vgel. 2. Sam. 14. 14. 18 *Hebr.* afganck, nederdalinge. 19 Dat in 't voorgaende geseyt is / sal alles geschieden. 20 D. wie zijn de principaelste autheurs ende stichters der boosheyt ende afgoderye in Israel? 'T zijn voorseker die van Samaria. 21 Vergel. ond. v. 13. 22 Ofte / afval. D. wie zijn d'autheuren ende stichters der afgodische hoochten / ende die het volck daer toe verleyden ende met haer quaet exempel voorgaen in Juda? (siet Lev. 26. op v. 30. Ezech. 20. 29.) 'T zijn gewisselick die van Jerusalem. 23 Ofte / aerd-hoop. D. de stadt / die nu soo magnifijck ende cierlick bebouwt is / sal ick maken tot eenen aerd-hoop / in 't velt opgeworpen / ofte / als een velt dat omgewroett / ongearbeydt ende overhoop geworpen is: ende als eene plaetse / die omgegraven ende omgeworpen is / om eenen wijngaert daer in te planten. Vgel. ond. 3. 12.

24 Harer mueren ende gebouwen.

25 Dewijle Samaria op eenen berch gelegen was.

26 De stadt omkeeren / dat de fondamenten ontbloot worden / ende niets op sijne plaetse blijve. Siet Ezech. 13. v. 14. met d'aent.

27 Het Hebr. woort wort voor hoerenloon gebruyckt / maer staet hier in 't getal van velen. Verstaet hier door / allen rijckdom ende overvloet / dien haer Godt wel gegeven hadde / maer sy hieldense voor giften harer boelen / dat is / der Baals ofte Afgoden / ende eene belooninge harer hoererye / dat is / afgoderye / waer van sy dan weder geschencken ende presenten vereerden aen de Afgoden / om de selve / ende hare Tempelen op te proncken. Siet hier van Hose. c. 2. vss. 4 / 7 / 8 / 11. ende 9. 1. buyten dat / waren sy soo snoot / datse in plaetse van hoerenloon t' ontfangen / selfs hoerenloon gaven / om nieuwe Afgoden ende afgodische verbonden te verkrijgen. siet Ezech. 16. 31 / 34 / 41. 28 Siet 2. Sam. 5. op v. 21. 29 D. als hoerenloon verdwijnen: gelijck wy seggen: soo gewonnen, soo geronnen: ofte / men kan 't duyden op de Assyriers / die 't weder souden rooven ende buyten / als eene gifte ende belooninge van haerlieder afgoden / ofte / hare hoeren daer van loonen. Vgel. Joel 3. 3. 30 Woorden des Propheets / als Jes. 21. 3. ende 22. 4. Jerem. 4. 19. ende 9. 1 / &c. om het volck te bewegen tot nadencken ende bekeeringe. 31 Ofte / beroyt. (Vgel. Job 12. 17.) ende naeckt. Vergel. Jesa. 20. 2. met d'aenteeck. f Iob 30. 29. 32 Siet Job 30. op v. 29. ende Vgel. Psal. 102. 7. met d'aenteeck. 33 *Hebr.* is. alsoo oock in de volgende woorden. D. elck eene harer / (Samarie) plagen: sy zijn alle ongeneeslick / desperaet. 34 Tot een teecken / dat de tien stammen al verwoest waren / ende dat de vyant voorts voordrong in Juda. Vergel. Jes. 8. 7 / 8. 2. Reg. c. 18. 13. 35 De vyant. ofte / het. T. w. quaet. uyt v. 12. 36 Hier uyt nemen sommige af / dat dese Propheet uyt Juda geweest is / waermede het verhael over een komt / Jerem. 26. 19. ende vov. v. 1. g 2. Sam. 1. 20. 37 Op dat de Philistijnen daer over niet juychen. siet 2. Sam. 1. 20. met d'aenteeck. 38 *Hebr.* weenende en weenet niet. h Ier. 6. 26. 39 Ofte / besprengt u met stof, tot teecken van rouwe. Vgel. Jerem. 6. 26. Ezech. 27. 30. met d'aenteeck. 40 Ofte / over het huys Aphra / om des selven wille. men leest wel van Ophra in Manasse / ende een ander in Benjamin. siet Judic. 6. op v. 11. maer Aphra ofte Beth-Aphra / en wort nergens als hier vermeldt / alsoo oock de volgende plaetsen Saphir, Zaanan, Beth-Ezel, Maroth. waer uyt sommige afnemen / dat het versierde namen zijn / door de welcke de Propheet eenige bysondere notabele plaetsen heeft willen te verstaen geven / siende op de beteeckeninge der woorden. ofte immers / dat hy gesien heeft op de beteeckeninge der namen van dese plaetsen / als oock ond. vss. 14 / 15. Beth-Aphra is soo veel als huys des stofs. ofte / stof huys, stoffich huys, als of de Propheet wilde seggen / wentelt u in 't stof / (ofte / om, over die plaetse) die in 't stof sal nevergeleyt ofte verwoest worden. Saphir is / schoon / fraey. Zaanan daer veel vee is / ofte (als andere) daer veel uytgancks is / Beth-HaEzel, het huys dat nae by, ter zijden ofte afgesondert, bewaert / gespaert is. Maroth bittere [plaetsen] / ofte bitterheden, waer door men dorre magere plaetsen kan verstaen. alle dese plaetsen voorseyt de Propheet de nakende elenden. Sommige gissen / dat Aphra Ephraim beduyde / Saphir Samaria, Zaanan Zion, Beth-Ezel. Beth-el, Maroth Ramoth in Gilead / &c. 41 *Hebr.* gaet u lieden door, gaet over, in gevanckenisse ten lande henen uyt. aengaende het overtollich bywoegsel van het woordeken / u lieden. Siet Amos 7. op v. 12. i Iesa. 47. 3. 42 *Hebr.* ontbloot [aen] de schaemte. Siet Jesa. 47. 2 / 3. Jerem. 13. 22. met d'aenteeck. 43 Met haer vee / om dat nae gewoonte te weyden / als sommige dit nemen: ofte / sal niet konnen uytgaen, als door den vyant benauwt / ofte voor hem bevreest zijnde. Sommige voegen 't by 't volgende aldus / Is niet uytgegaen ter rouwklage van Beth Ezel, als niet konnende hare naburen beklagen ofte troosten / om datse selfs in 't lijden is. 44 D. Godt sal sijnen bystant / ofte residentie / verblijf van u lieden wechnemen. Ofte / hy, T. w. de vyant sal door uwen ondergang gesterckt worden. And. [dat] sijnen stant van u lieden sal ontfangen. T. w. Beth-haEzel. D. nae dat het de voorgemelde schoone vette plaetsen gaet / daer nae sullen de magere naburen oock moeten varen: want als die verwoest worden / so moeten dese / die van haer den leeftocht ontfingen / gebreck lijden / waer van wijders in 't volgende. 45 Dat d'ingesetene verloren hebben / door de verwoestinge van de vette aengrenzende quartieren / selfs tot Jerusalem toe. ofte / dat de vyant die van Maroth selfs benomen heeft.

k [45] quaet is van den HEERE afgedaelt/ tot aen de poorte van Jerusalem.

13 [47] Spant de snelle dieren aen dē wagen/ ghy inwoonersse van [48] Lachis: (dese is der dochter Zions het [49] beginsel der sonde:) want in u zijn [50] Israëls overtredingen gevonden.

14 Daerom geeft [51] geschencken aen [52] Moreschetz-[53] Gaths: de huysen van [54] Achzib sullen den Coningen Israëls tot eenen [55] leugen zijn.

15 Ick sal u noch eenen [56] erfgenaem toe-brengen/ ghy inwoonersse van [57] Marescha: [58] hy sal komen tot aen Adullam/ [59] [tot aen] de [60] heerlickheyt Israëls.

16 Maeckt [61] u [62] kael ende scheert u/ om uwe [63] troetel-kinderen: [64] verwijdet uwe kaelheyt/ als den Arent/ om datse [65] gevanckelick van u zijn wech-gevoert.

k Amos 3.6.
46 Der straffe. T. w. de verdervinge des lants door de Assyriers.
47 *Hebr.* bindt, ofte spant (het Hebr. woort wort alleenlick hier alsoo gevonden) de wagen aen, ofte/ met het snelle dier, ofte/ kemel, ofte/ peert, post-peert, looper, ofte/ muyl-ezel. Siet 1. Reg. 4. op v. 28. de Propheet wil seggen: haest u vry om te vluchten voor de aenkomste des Assyriers/ die u sal komen belegeren/ 't en sal u niet helpē. siet 2. Reg. 18. 14/17. ende 19. 8.
48 Siet 2. Reg. 14. op v. 19.
49 Hier uyt nemen sommige af/ dat dese stadt d'eerste geweest zy in Juda/ die de afgoderye Israëls ofte der 10 stammen hebbe nagevolcht/ ende met haer exempel Jerusalem/ ende alsoo voorts de andere/ verdorven. Andere duyden 't op den afval van Davids huys, waer in sy den 10 stammen gelijck soude geworden zijn/ om dat sy haren eygenen Coninck Amazia (die voor de conspirateurs daer binnen gevlucht was) heeft laten ombrengen. beyds kan onder dese woorden wel begrepen zijn/ alsoo/ dat sy eerst Afgodisch met de 10 stammen geworden zijnde/ oock voorts haren eygenen Coninck ontrouw is geworden/ ende hem/ den Coninck Israëls ende de conspirateurs te gevalle/ verraderlick heeft laten vermoorden/ dewijle de Coninck Israëls tegen Amazia krijch voerde/ ende vermoedelick desen moort (nae de wijse van 't verdorven Israel) gesticht hadde. Siet 2. Reg. 14. 15/19.
50 D. der tien stammen. siet de voorgaende aenteeck.
51 Alsoo wort het Hebr. woort (dat van senden sijnen oorspronck heeft) oock gebruyckt 1. Reg. 9. 16.
52 Siet Jerem. 26. op v. 18. And. aen de besittinge, D. contreye van Gath.
53 Eene Conincklicke stadt der Philistijnen/ (als vov. v. 10.) welcker vrientschap ende hulpe sy souden door presenten soecken/ maer te vergeefs/ wil de Propheet seggen. Daer was oock eene stadt Marescha, toebehoorende Juda/ die by Achzib gestelt wort Josu. 15. 44. oock worden Gath ende Maresa by malkanderen gevoecht. 2. Chron. 11. 8. siet aldaer.
54 Siet van Achzib in Juda/ Josu. 15. 44. ende van een ander in den stam Asers, (gelegen aen de middellantsche zee/ nae sommige Caerten) Judic. 1. 31. het kan zijn dat hier/ door de huysen van Achzib, verstaen worden/ de soldaten/ die de Coningen Israëls nu ende dan gehuert mogen hebbē van de overgeblevene Canaaniten/ ofte datse met d'ingesetenen van die quartieren een verbont mogen hebben gemaeckt/ ende nu met haer hadden/ om haer by te staen tegen den Assyrier/ doch al te vergeefs. De Propheet noemt de stadt Achzib alleen/ om de overeenkominge der woorden Achzib ende Achzab. D. leugen, ofte/ een leugenaer: gelijck in 't volgende Marescha, ende erfgenaem. Andere verstaen door de Coningen Israëls, de Coningen van Juda/ die over Israëls/ ofte der 10 stammen overblijfsel/ souden regeeren/ maer van de Babyloniers uytgeroeyt worden.
55 D. sullen haer faillecren/ bedriegen.
56 Ofte/ erflicken besitter. Verst. den vyant. De Propheet siet op de beteeckeninge van het woort Marescha ende Moreschet, die hy (om de eenderleye beteeckeninge van erffenisse) schijnt voor een te nemen.
57 Siet Josu. 15. 44. 2. Chron. 11. op v. 8. ende 14. op v. 9. item Jer. 26. op v. 18. oock 2. Mach. 12. 35.
58 De nieuwe besitter ofte erfgenaem/ de vyant/ sal doordringen tot in Juda/ daer Adullam gelegen was/ eertijts een Coninckliicke stadt. Siet Josu. 12. 15. ende 15. 35. Nehem. 11. 30.
59 Dit is hier ingevoecht uyt vergelijckinge van vov. versen 9/ ende 12.
60 T. w. Jerusalem/ die de heerlickheyt van gantsch Israel was. om dat dese woorden duyster zijn/ wordense verscheydentlick by de Uytleggers genomen. And. hy (de vyant) sal komen tot aen Adullam, de heerlickheyt Israëls. D. welcke stadt heerlick ende vermaert is in Israel/ diep in 't lant/ daer de spelonck Adullam, Davids toevlucht/ naeby gelegen was.
61 Ghy inwoonderse van Marescha, ende d'andere voorgemelde plaetsen. Sommige duyden 't op Jerusalem ofte Zion/ ende de wechvoeringe nae Babel.
62 Tot teecken van groote rouwe. siet Jer. 16. op v. 6.
63 *Hebr.* kinderen, ofte/ sonen uwer wellusten, ofte/ vermakingen, D. uwe lieve kinderen.
64 D. maeckt u seer kael/ wijdt ende breedt; soo kael/ als den Arent wort/ wanneer hy in 't verveeren is/ ende alle sijne pluymen ende vederen verliest.
65 T. w. uwe troetel-kinderen.

Het ij. Capittel.

Wee/ harde dienstbaerheyt/ ende verdrijvinge uyt Canaan/ over de moetwillige geweldenaers/ roovers ende straetschenders onder den volcke/ vers. 1/2/3/5/8/9/10. klaech-liedt over het vyantlick uyt-deylen haers lants/ 4. Godt scheldt hestichlick de walginge sijns volcks van de bestraffinge sijner Propheten/ ende haren sotten lust tot de pluymstrijckende valsche Propheten/ 6/11. Prophetie van de vergaderinge ende herstellinge der kercke door haren Coninck Christum/ 12/13.

1 WEe dien die ongerechticheyt bedencken/ ende quaet [1] wercken op hare [2] legeren: in 't licht van den [3] morgen-stont doen sy het/ dewijle het [4] in de macht van haer-lieder hant is:

2 Ende sy a [5] begeeren ackeren/ ende roovense/ ende huysen/ ende nemense wech: alsoo doen sy gewelt aen den [6] man ende sijn [7] huys/ ja aen [8] een yegelick ende sijne [9] erffenisse.

3 Daerom/ alsoo seyt de HEERE; Siet ick dencke een [10] quaet over dit geslachte; waer uyt [11] ghy-lieden uwe [12] halsen niet en sult uyttrecken/ ende [13] soo recht op niet gaen; want het sal een b [14] boose tijt zijn.

4 Te dien dage [15] salmen een [16] spreeckwoort over ulieden opnemen; ende men sal eene klagelicke klage klagen/ [ende] seggen/ Wy zijn [17] teenemael verwoest; [18] Hy verwisselt mijns volcks [19] deel: [20] hoe ontwendt hy my! hy deelt uyt/ [21] afwendende onse ackeren.

5 [22] Daerom en sult [23] ghy niemant hebben/ die 't snoer c werpe [24] in 't lot; in de Gemeynte des HEEREN.

6 [25] En [26] propheteert ghylieden niet/ d [seggen sy]/ laet [27] [die] propheteren: [28] sy en propheteren niet als [29] die; men [30] en wijckt niet af [van] [31] smaetheden.

7 O ghy die Jacobs huys [32] geheeten zijt/ Is dan de [33] Geest des HEEREN [34] verkort? zijn dat [35] sijne wercken? En doen [36] mijne woorden geen goet by dien die [37] recht wandelt?

8 [38] Maer [39] gisteren/ stelde sich mijn volck op/ [40] tot vyant/ [41] tegen over een kleet; [42] ghy stroopet eenen [43] mantel van de gene die [44] seker voor by gaen/ [45] wederkomende van den strijt.

9 De wijven mijns volcks verdrijvet ghy/ elck eene uyt het huys harer [46] vermakingen: van hare kinderkens neemt ghy [47] mijnen cieraet in [48] eeuwicheyt.

1 Het Hebr. woort/ dat anders wercken ende doen beteeckent/ wort hier gebruyckt voor overleggen, ende voornemen, om te doen.
2 Als sy behoorden te rusten/ aen Godt te dencken/ ende haren wandel voor hem t' overpeynsen/ &c. alsoo Psal. 36. 5.
3 Haestende ende brandende om hare boose lusten te voldoen. Vgel. Hos. 7. 6.
4 Dewijl het met de Justitie ende politie soo in den lande gestelt is/ dat sy 't vrylick konnen doen: sy zijn meesters ende doen wat sy maer willen/ als volcht. Vgel. de maniere van spreken met Nehem. 5. 5. Prov. 3. 27. And. want haerlieder hant tegen Godt is.
a Iesa. 5. 8.
5 Als sy maer op eenich stuck lants/ ofte op eenich huys/ belust worden/ ofte/ sin daer toe krijgen/ so nemense dat met gewelt. Vgel. 1. Reg. 21. 1/ &c.
6 Dien sy arm maken ende bedroeven.
7 Dat sy den eygenaer ontnemen ende tot haer trecken.
8 Ofte/ den mensche.
9 Die Godt gantschlick niet en wilde den erfgenaem ontwendt/ ofte vervreemdt hebben.
10 Gelijck sy het quaet der sonde moetwillichlick bedencken/ voornemen ende doen/ alsoo denck ick over haer het quaet der straffe.
11 Veranderinge van persoon/ door eene hestige aensprake/ als ond. v. 8. ende elders dickwijls.
12 Om dat het een sterck jock der dienstbaerheyt sal zijn/ daer onder ghy sult moeten bucken. Vgel. Lev. 26. 13. ende Jerem. 11. 11. met d'aenteeck.
13 *Hebr.* [met/ ofte/ in] hoocheyt, verheventheyt. D. met opgerichten halse/ ofte hoofde/ recht op/ om hooge. de sin is/ ghy sult so fier ende stout niet zijn/ als ghy nu zijt.
b Amos 5. 13.
14 Siet Amos 5. op v. 13.
15 *Hebr.* hy sal. D. men sal/ &c.
16 Om u/ in uwe elende ende wee-klagen/ alomme te bespotten: ofte/ het volgende deerlick klagen ende kermen sal soo gemeyn zijn/ datmen een gemeyn spreeck-woort daer van sal maken: dat Israel soo, ende soo klaecht.
17 *Hebr.* verwoestende, ofte/ met verwoesten zijn wy verwoest. Dat is/ 't is gantsch met ons uyt ende gedaen.
18 N. Godt/ (door dē Assyrier) geeft het lant/ dat hy sijnen volcke gegeven hadde/ aen vreemde/ hy verandert het van heeren ende eygenaers.
19 Siet Psal. 16. op vers. 5/ 6. alsoo van 't snoer ende lot in 't volgende vs.
20 Woorden van verwonderinge/ die kort ende afgebroken zijn/ seer levendich afbeeldende het gevoel van 't uytdeylen des lants/ als of sy 't voor oogen sagen geschieden.
21 T. w. tot anderen. ofte/ deylt hy onse velden uyt om [die] ons weder te geven? geensins/ willense seggen: Daer is nu gantsch geene hope toe/ dewijlse aen vreemde besitters voor altoos zijn wechgegeven. Also gevoelden sy de straffe harer ongerechticheyt/ ende rooverye/ waer van vers. 1/ 2. gesproken is: gelijck sy hare broederen berooft hadden/ alsoo geschiedt haer wederom; siet het volgende vs/ ende voorts vers. 8/ 9/ 10.
22 Om de voorgemelde sonden/ ofte/ om dat u lant al aen vreemde is overgegeven/ so dat ghy daer van versteken zijt/ ende geen Iosua u weder van nieuws het lant by lotinge sal uytdeylen. Sommige duyden het geestlick op de verwerpinge uyt Godts kercke/ welcker gemeenschap/ door de uytdeylinge des lants Canaan/ by lotinge ende door snoeren/ was afgebeeldt.
23 Aenspraecke aen een yeder in 't bysonder van die godtloose geweldenaers/ welcken het wee is aengeseyt v. 1.
c Deut. 32. 8, 9.
24 Ofte/ door 't lot. D. die 't lot werpe over u deel: want daer en sal niets voor u onder Godts volck ten besten zijn/ geen plaetse noch deel.
25 Dit vsken is (vermits de afgebrokene woorden) duyster/ ende wort verscheydentlick vertaelt. 't schijnt dat hier de woorden/ ofte het gemeyn seggen des godtloosen volcks verhaelt wort/ waer op eene hestige bestraffinge volcht in 't naeste vs.
26 *Hebr.* Druppet niet. alsoo in 't volgende. D. en propheteert niet. Siet Deut. 32. op v. 2. ende Vgel. Jes. 30. 10/ 11. Jerem. 11. 21. Amos 2. 12. ende 7. 12/ 13/ 16. dit zijn de woorden des volcks tot de ware Propheten.
d Iesa. 30. 10. Amos 7. 16.
27 De valsche Propheten. Vergel. ond. v. 11.
28 De ware Propheten.
29 D'andere/ T. w. de valsche: ofte/ van die dingen, van de welcke de vroome Propheten druppeden.
30 Dat is/ dese Propheten (de ware) en houden niet op van lasteren/ schelden/ beschamen/ ende alles quaets te dreygen: sy zijn ondraechlick. Vergel. 1. Reg. 22. 8.
31 Ofte/ beschamingen, smaet-woorden, (dit stadich ofte dagelicx beschamen/ &c.) en houden niet op. andere vertalen dit vers ken aldus: En druppet niet: (woorden des volcx) sy sullen [doch] druppen; [maer] sy sullen niet druppen voor, ofte/ tot haerlieden (Godts woorden) dat hy (Israel) geene schande en sal behalen, (gelijck de valsche propheten propheteerden) ofte/ op dat sy (mijne Propheten) geene schande behalen, ofte/ haer geene schande overkome. aldus soude 't een dreygement zijn/ dat Godt haer/ om hare grouwelicke ondanckbaerheyt/ van de ware Propheten wilde berooven/ ende sijne dienstknechten verschoonen. Vgel. Iesa. 8. 16. Mat. 7. 6.
32 Ghy voert dien naem (wil de Heere seggen) ende beroemt u des/ maer t'onrechte: sulcke woorden en betamen Iacobs huys geensins. Vgel. Joh. 8. 33/ 37/ 39/ 40/ 44.
33 De H. Geest/ door welcken de ware Propheten gedreven wierden. 2. Pet. 1. 21.
34 Ofte/ benauwt: so dat hy sijne dienstknechten niet recht ende wel en soude konnen leyden ende regeren: ofte/ haer niet soude mogen doen propheteren wat hem believe? ofte/ dat hy nu de macht niet meer en soude hebben/ om u over uwe boosheyt te bestraffen/ ende voorts nae uwe verdiensten te straffen/ dat ghy hem aldus verbittert ende tergt? Vgel. de maniere van spreken met Num. 11. 23. Jesa. 50. 2. ende 59. 1.
35 Te weten/ Godts wercken. D. zijn dat de wercken die Godt u beveelt/ ofte/ die hem aengenaem zijn? (Vgel. Joh. 6. 29.) Dit past seer wel op het volgende. andere duyden 't op Iacobs huys, aldus: Zijn dat wercken/ die Iacobs huys betamen?
36 Godes. de sin is: En zijn mijne woorden niet vriendelick/ liefick ende aengenaem voor ende by den vroomen/ dien sy niet alleen alles goets beloven/ maer oock onderwijsen ende bestraffen tot haren besten? waert ghy vroom/ so souden mijne/ ende volgens mijner Propheten woorden oock liefick tot ende by u zijn/ maer 't is uwe schult/ datse anders moeten propheteren.
37 Siet Psal. 7. op v. 11.
38 Als of Godt seyde: hoe souden mijne woorden vriendelick komen zijn tegen sulck een volck als dit is.
39 D. onlancks/ 't is noch niet lange geleden/ 't is versch daer geschiet. And. [die] gisteren (D. te vooren) mijn volck [waren]/ zijn [tegen my] opgestaen, als tegen eenen vyant.
40 D. vyantlick/ als vyanden/ straet-schenders ende struyck-roovers plegen te doen/ loerende op eenen roof.
41 Om te sien/ of haer yemant mochte ontmoeten/ die een goet kleedt aen hadde/ om dat hem af te stroopen. hier komt Godt weder tot 't gene hy haer vers. 1/ ende 2, verweten heeft.
42 Veranderinge van persoon/ als vov. v. 3.
43 Ofte/ schoon overkleedt. aengaende het Hebr. woort Vgel. Jon. 3. op v. 6.
44 Ofte/ met vertrouwen. (niet denckende op eenigen vyant/ immers op u in 't minste geen achterdencken hebbende) ende u geen leedt en doen.
45 Die op rooven ende vechten niet meer en dencken/ om dat de strijt ge-eyndicht is: And. afkeerich zijnde van den strijt. D. die niet gesinnet en zijn te vechten/ ofte yemanden leet te doen/ passerende alleenlick hares weechs op goet vertrouwen: ofte/ daer ghy van den oorloge afgekeert zijt. D. in vrede ende sonder oorloch in den lande leeft.
46 Daer in sy (als den meesten tijt haer binnens huys houdende) haer verblijf/ playsier ende vryheyt hadden/ met hare mannen ende kinderen: sommige verstaen 't van de weduwen: andere van lichtveerdige ende wreede echtscheydinge/ dat de mannen hare eygene vrouwen door scheytbrieven tyrannelick verstieten ende uytdreven.
47 Als/ kleederen/ leeftocht/ erfgoet/ ende wat des meer is/ dat ick haer uyt sonderlinge vaderlicke voorsorge tot bewijs mijner goedicheyt ende macht gegeven hebbe. ghy maecktse kael ende bloot/ als tot mijner schande. Sommige duyden 't op de verstooringe ende scheydinge van 't houwelick der ouderen/ item/ op slavernye/ daerse Godt uyt Egypten verlost ende tot een vry volck/ ende sijne kinderen/ gemaeckt hadde.
48 D. ghy bedrijft dese stucken sonder ophouden ende berouw/ ofte/ ghy beneemt het haer voor eeuwich ende altoos/ so datter geen verhael op en is om weder te krijgen. Vgel. Jon. 2. 6.

49 In gevanckenisse/ten lande uyt.
50 Dit lant/ dat ick u tot eene ruste gegeven hadde / en sal u niet langer konnen verdragen / van wegen de grouwelen/ daermede ghy het selve hebt verontreynicht/ maer sal u uytspouwen / ende (als wrake van u nemende) u gantsch ende schricklick verderven. Siet Deut. 12. 9. Psal. 95. 11. Hebr. 4. vss. 5/6. item Lev. 18. 25/27/28. Ezech. 36. 13/17/ &c.
51 Ofte/ scherpe. Vgel. 1. Reg. 2. 8.
52 Ofte/ die met wint ende valscheyt omgaende liegt, [seggende:] &c.
53 D. met ydele valsche prophetyen / die de ziele soo weynich konnen stichten ende troosten / als het lichaem van wint gevoedt kan worden. Vg. Job 6. op v. 26.

10 Maket u [dan] op/ ende gaet [49] henen; want [50] dit [lant] en sal de ruste niet zijn: om dat het verontreynicht is/ sal't [u] verderven / ende dat / [met] eene [51] geweldige verdervinge.

11 So daer yemant is [52] die met [53] wint omgaet/ ende valschlick liecht/ [seggende]; Ick sal u [54] prophetyeren voor [55] wijn ende voor stercken dranck; dat is een [56] propheet deses volcks.

12 [57] Voor seker sal ick u/ o Jacob/ gantsch versamelen; voorseker sal ick Israëls overblijfsel vergaderen; ick sal het te samen setten als schapen van [58] Bozra: als eene kudde in't midden harer [59] kooye sullense van menschen deunen.

13 De door-breker [60] sal voor haer aengesichte optrecken; sy sullen door-breken/ ende door de poorte gaen/ ende door de selve uyt-trecken: ende haer [61] Coninck sal voor haer aengesichte henen gaen; ende de HEERE in hare [62] spitze.

Jerem. 5. op v. 13. ende Jesa. 41. 29. Jerem. 22. 22. And. met den Geest. D. sich valschelick beroemt van openbaringen des Geests Godts. siet Ezech. 13. 3. ende Hos. 9. 7. 54 Als vov. v. 6. 55 Ofte/ by den wijn. Vgel. ond. 3. 5. Jesa. 28. 7/8. ofte/ van wijn. &c. D. van een goet wijn-jaer/ geluck/ voorspoet/ ende vrede/ siet Jerem. 13. op v. 12. ende 23. 16/17. ende 29. 8/9. Thren. 2. 14. 56 D. een aengenaem Propheet by dit volck/ ofte/ voor desen volcke. 57 *Hebr.* versamelende sal ick versamelen, ende soo/ vergaderende vergaderen. Dese twee volgende vssen nemen vele uytleggers als eene schoone Euangelische beloste/ van de vergaderinge der algemeyne kercke door haren Coninck / den Messiam Iesum Christum, om dat den prophetischen stijl/ in sulcke materien gebruyckelick/ dat schijnt te vereysschen/ ende Godt dickwijls onder sijn alderswaerste bestraffingen ende dreygementen/ tot troost sijner geloovigen/ seer lieflicke genaden-beloften pleecht in te mengen. (Vgel. insonderheyt Jerem. 16. 14/15. Hose. 2. 13/ &c. siet oock ond. het laetste vs van't 3 cap. ende het eerste van't vierde /&c.) De Christlicke leser kan oock hiermede vergelijcken. Jer. 31. 10. Hose. 1. 11. ende 3. 5/ &c. insonderheyt Ezech. 36. 37/38. Zach. 2. 4. Doch andere/ siende op het voorgaende ende volgende/ houden't voor eene prophetye van de belegeringen/ benauwingen/ ende verwoestinge der tien stammen ende Juda/ door de Assyriers ende Babyloniers/ ende de gevanckelicke wechvoeringe harer beyder Coningen / Hosea ende Zedekia. 2. Reg. 17. 4/ &c. ende 18. 10/ &c. item 25. 6/7. waer van de verstandige leser sal konnen oordeelen/ ende sien eene diergelijcke plaetse Zach. 10. 3/4/5. met d'aenteeck. 58 Eene vee-rijcke plaetse der Moabiten. Siet 2. Reg. 3. 4. ende Jerem. 48. 24. met d'aenteeck. 59 Ofte/ stallinge. 60 *Hebr.* is opgetogen, en soo in't volg. D. sal sekerlick optrecken. Godt sal alle vyantlicke beletselen sijns genaden wercx uyt den wech ruymen/ ende de bane (alsmen seyt) klaer/ ende den wech open maken. maer andere duyden 't op de vyanden / als op't voorgaende vs is aengeteeckent: waer van de woorden/ doorbreker, ende doorbreken veel gebruyckt worden. Siet Psal. 17. op v. 4. Doch wanneer Godt sijn volck lichamelick /ende geestelick verlost/ vernielt hy oock wel geweltsaemlick sijne ende sijner kercken lichaemlicke ende geestelicke vyanden. siet 2. Sam. 5. 20. Jesa. 28. 21. ende 63. 3/4/5/6. Mich. 4. v. 13/ &c. 61 Siet op 't voorgaende vs. 62 *Hebr.* hooft. D. voor aen: als den voortocht nemende onder sijn volck. Vgel. Jesa. 52. 12. andere verstaen/ dat Godt/ als sijns volcx vyant ende tegen-partye geworden zijnde/ met den vyant sal zijn/ ende dien als een velt-overste geleyden tegen sijn verworpen volck. Vgel. Jer. 21. 5. ende Jesa. 63. 10.

Het iij. Capittel.

Godts oordeel over de Regenten / van wegen hare tyrannye ende schenderye/ v. 1/ &c. over de Propheten/ die't volck verleyden ende vrede toeseggen/ 5. van de welcke sich Micha afscheydt / prophetierende met groote vrymoedicheyt Jerusalems ende des Tempels toekomstige verwoestinge / om de gemeyne boosheyt ende verdorventheyt des volcks / der Regenten / Priesteren ende Propheten/ 8.

1 D. Regenten.
2 Siet Judic. 11. op v. 6.
3 *Hebr.* en [is't] niet ulieder, ofte / aen ulieden? D. hoort het/ staet het u niet toe? betaemt het u niet? ist niet uwen plicht/ uwes Godts recht te weten? Gantschlick/ wil de Propheet seggen. Vgel. Jer. 5. 4/5. ende siet van sulck vragen Judic. 4. op v. 6/ &c.
4 Door dese maniere van spreken wort de uyterste wreetheyt/ schenderye/ schrobberye ende tyrannye der Regenten over hare onderdanen ende medebroederen uytgedruckt/ met dewelcke sy handelden als leeuwen/ beeren ende wolven.

1 VOorts seyd' ick; Hooret nu/ ghy [1] Hoofden Jacobs/ ende ghy [2] Overste des huyses Israëls: [3] En betaemt het ulieden niet het recht te weten?

2 Sy haten het goede/ ende hebben het quade lief: [4] sy rooven hare [5] huyt van haer af/ ende haer vleesch van hare beenderen.

3 Ja sy zijn't [6] die het vleesch mijns volcks eten/ ende hare huyt af-stroopen/ ende hare beenderen [7] verbreken: ende [8] van een leggen / gelijck als in eenen pot / ende als vleesch in't midden eenes ketels.

4 [9] Alsdan sullen sy roepen tot den HEERE; doch hy en salse niet verhooren: maer sal sijn aengesichte te dier tijt

5 Sy villen den armen onderdanen de huyt af/ sy mergelen ende suygense uyt / alsmen van sulcke menschen gemeynlick seyt. 6 And. dat sy eten, is 't vleesch van mijn volck, &c. Siet Psal. 14. op v. 4. 7 Ofte/ in stucken klincken. want het Hebr. woort heeft de beteeckeninge van sterck geluyt, gekraeck, geklanck. nae sommiger gevoelen: de sin is / Dat sy al het vermogen der onderdanen/ (over dewelcke sy als vaders ende herders behoorden te zijn) met openbaer gewelt / sonder eenigen schroom ofte deernisse/ verbrijselen/ vernielen / ende tot haer trecken/ doende daermede als volcht. 8 *Hebr.* uytbreyden. D. sy gaen met den menschen ende den roof te werck/ als offe vleesch ende beenen van geslagene beesten in eenen pot leyden/ om te koocken. Vgel. Ezech. 11. 6/7. met d'aenteeck. ende siet gelijcke maniere van spreken in de beschrijvinge van de straffe deser booswichten / Ezech. 24. 3/4/ &c. 9 Als de plagen (in 't voorgaende cap. vss. 3/4/5/10. vermeldt) haer sullen treffen/ dan sullense noch wel soo onbeschaemt zijn/ datse Godt sullen aenroepen/ als of hy haer behoorde te helpen: maer sy doen't sonder ware bekeeringe des herten/ alleen uyt gevoel van straffe/ daerom/ &c.

voor haer [10] verbergen; gelijck als sy [11] hare handelingen quaet gemaeckt hebben.

5 Alsoo seyt de HEERE/ tegen de Propheten die mijn volck verleyden: die met hare tanden [a] [12] bijten/ en roepen vrede uyt; maer die niet en geeft in haren mont/ tegen dien so [13] heyligen sy eenen krijch.

6 Daerom sal het [14] nacht voor ulieden worden van wegen het [15] gesichte / ende ulieden sal duysternisse zijn van wegen de [16] waersegginge: ende de [b] Sonne sal over dese Propheten ondergaen / ende de dach sal over hen [c] [17] swart worden.

7 Ende de [18] Sienders sullen beschaemt/ ende de Waerseggers schaemroot worden; ende sy sullen alle te samen de [19] bovenste lippe bewimpelen: want daer en sal geen [20] antwoort Godes zijn.

8 [21] Maer waerlick/ ick ben vol krachts [22] van den Geest des HEEREN/ ende [vol] van [23] gerichte ende [24] dapperheyt: om Jacob te vercondigen sijne [25] overtredinge / ende Israël sijne sonde.

9 Hooret nu dit/ ghy Hoofden des huyses Jacobs/ ende ghy Overste des huyses Israëls: die van't [26] gerichte eenen [27] grouwel hebbet/ en al wat [28] recht is [d] [29] verkeeret:

10 [30] Bouwende Zion met [e] [31] bloet/ ende Jerusalem met [32] onrecht.

11 [33] Hare Hoofden rechten om [34] geschencken/ ende hare Priesters leeren om [35] loon / ende hare [36] Propheten waerseggen om gelt: noch [37] steunen sy op den HEERE/ seggende; [38] En is de HEERE niet in't midden van ons? ons en sal geen [39] quaet overkomen.

12 Daerom / om [40] uwen't wille / sal [41] Zion [als] een [42] acker geploecht worden: ende Jerusalem sal [tot] steen-hoopen worden/ ende de berch deses [43] Huyses tot hoochten eenes [44] wouts.

10 Siet Deut. 31. op v. 17. en Job 13. op v. 24.
11 Ofte/ haer qualick gedragen hebben [in] hare handelingen, gelijck van de bekeerde geseyt wort / Datse hare wegen goetmaeckten. De sin is/ Gelijck sy d' arme onderdanen geplaegt hebben/ ende sich over die niet en hebben ontfermt / alsoo sal ick haer wederom doen/ &c. Vgel. Jac. 2. 13.
a Mich. 2. 11.
12 Onder pretext van liefde ende vriendelickheyt / als grijpende wolven/ de zielen moorden/ door hare valsche verleydige Prophetyen. Vgel. Ezech. 13. 18/19. ende 22. 25. Mat. 7. 15. ofte, als verhongerde beesten / verscheuren ende verslinden watmen haer geeft/ ende roepen dan/ van vrede, geluck ende voorspoet als sy den buyck vol hebben. Vgel. vov. 2. 11. Jesa. 56. vss. 10/11. Ezech. 13. 3. met d'aenteeck.
13 D. tegen dien rupen ende hitzen sy eenen yegeren op/ rusten toe/ ende nemen oorloch tegen hem aen/ ofte/ verkondigen ende prophetieren hem alle quaet / als zijnde een verachter van Godt ende sijn woort/ dat sy valschlick voorwenden. siet van 't Hebr. woort. Jerem. 6. op v. 4.
14 Met dese maniere van spreken voorseyt Godt dese valsche propheten niet alleen verblindinge haers verstants / (als sommige dat nemen) maer oock sware plagen/ van allerley ongeluck/ lijden ende droefenisse. Siet Gen. 15. op v. 12. ende Jer. 15. op v. 9. Joel 2. 2/31/ &c.

15 D. om uwe valsche prophetyen/ die ghy u beroemt door mijne openbaringen ontfangen te hebben. Vgel. Zach. 13. 4. ofte/ so dat ghy geen gesichte en sult hebben, D. niet meer konnen prophetieren. Alsoo in't volgende; so dat ghy niet en sult konnen waerseggen: ghy sult dan wat anders te doen hebben/ als met uwe voorseggingen ofte waerseggerye om te gaen/ dat sal u dan wel vergaen. Vgel. Ezech. 13. 23. 16 Vergel. Ezech. 13. 6/7/ &c. ende siet van 't Hebr. woort Prov. 16. op v. 10. b Ier. 15. 9. Amos 8. 9. c Ioël 2. 10. 17 D. doncker. 18 D. die valsche Propheten/ die haer van mijne gesichten valschlick beroemen. siet van het woort Siender. 1. Sam. 9. op v. 9. Ezech. 13. op v. 3. 19 Ofte/ knevelbaert. tot een teecken van rouwe. Siet Levit. 13. 45. Ezech. 24. 17/22. met d'aenteeck. 20 Geen Godtlick gesichte ofte prophetie/ datmen Godt mochte raet vragen ofte troost by hem soecken in't lijden. Vgel. Psal. 74. 9. Ezech. 7. 26. Amos 8. 11/12. ofte/ geene verhooringe. als vov. v. 4. 21 De Propheet/ versekert zijnde van sijn beroep/ de waerheyt der godtlicke openbaringen/ ende de gaven des H. Geests/ die hem gesonden hadde/ onderscheyt sich van de valsche Propheten/ bevesticht zijne Prophetyen met de Godtlicke authoriteyt/ tot onderwijs der vroomen ende overtuyginge der wederspannigen / ende toont sijne vrymoedicheyt ende onbeschroomtheyt in't straffen der sonden/ met tegenstaende het contrarie onbeschaemt voorgeven ende pluymstrijcken der valsche Propheten/ en des volcx wederhoorichheyt. Vg. Jes. 50. 4/ &c. Jer. 6. 11. met d'aent. 22 Dat het Hebr. woordeken/ Eth, voor van, somtijts genomen wort/ siet daer van Jer. 51. op v. 59. 23 Om Godts oordeel/ volgens sijnen last/ te verkondigen/ gelijck Jerem. 6. 11. vol van des Heeren grimmicheyt, &c. ofte/ [vol] van recht. D. Godts recht/ als Jerem. 5. 4/5. oock kan 't sien op de Regenten/ vov. v. 1. ond. v. 9. die 't recht behoorden te weten/ maer daer van eenen grouwel hadden: geheel anders was Godts dienstknecht gestelt. 24 Ofte/ macht, kloeckmoedicheyt, om 't quaet te verdragen / ende in mijn ampt onverdrietelick voort te gaen/ als volcht. 25 Met de verdiende straffen. 26 Ofte recht. 27 Ofte/ het gerichte grouwelick maket. T. w. door het godtloos misbruyck van Justitie. 28 Ofte/ richtich, rechtmatich, billick. d Amos 5. 7. ende 6. 12. 29 *Hebr.* verkeeren. D. die gene zijt die verkeeren, &c. als elders dickwijls. 30 *Hebr.* in 't eenvoudich getal. D. elck een van hen is bouwende, sy bebouwen 't met groote huysen ende paleysen. e Ezech. 22. 27. Zephan. 3. 3. 31 *Hebr.* bloeden. D. moort ende doodslach/ (siet Gen. 37. op v. 26. Ezech. 22. 27. Zephan. 3. 3.) ende voorts/ het gelt dat sy daer door/ ofte door het voorstaen ende verschoonen van moordenaers ende geweldenaers bekomen. 32 Rooverye / ende allerleye onrechtveerdige middelen. Siet Jerem. 22. 13. 33 Zions ende Jerusalems Regenten ende Richters. Godt wil seggen/ dat alles in Politijcken ende kerckelicken stant bedorven/ en om gelt te koop was. Vgel. Jesa. 1. 23. 34 *Hebr.* geschenck. 35 Laten haer omkoopen/ om te leeren nae der lieden appetijt/ daerse van Godt haer toegeleyt onderhout hadden/ ende sonder aensien van menschen Godts woort behoorden voor te dragen. Siet Mal. 2. 6/7. 36 De valsche/ waer van boven. 37 Niet met een heylich vertrouwen/ (dat met godtsalicheyt vergeselschapt is) maer met huychelerye/ uyt onbeschaemden hoochmoet ende ydele/ stoute / vleeschlicke vermetelheyt. Siet Jesa. 48. 2. Jerem. 7. 4/8/9/10. hoe ondraechlick sulcx by Godt was/ blijckt in't volgende vs. 38 Dat is doch buyten allen twijfel/ willen sy seggen: niet anders / als of haer Godt verplicht was/ al evenveel hoe sy 't maeckten. 39 D. ongeluck/ elende/ waer van de andere Propheten so veel hebben te seggen. Vgel. Amos 9. 10. 40 Om uwe sonden/ daermede ghy alles vervult ende verdorven hebt. 41 Soo weynich vraegde Godt nae Zion, Ierusalem, ja sijnen Tempel selfs/ alsse verontreynicht waren. 42 D. geheel ende al verwoest worden. Dese scherpe ende schricklicke prophetyen heeft de vroome Coninck Hizkia by sijnen tijt (in welcken Micha dit prophetierde) met een boetveerdich herte aengenomen / Godt om genade gesmeeckt/ ende ontwijffelick alles gedaen/ wat hy kost/ tot verbeteringe. Siet Jerem. 26. 18/19/20. ende Vgel. vov. 1. 6. 43 Des Tempels. 44 Als Jerem. 26. 18. op dese schricklicke prophetye volcht eene uyttermaten heerlicke Euangelische beloste/ van den berch des huyses des Heeren, in't begin des volgenden capittels: van gelijcken in 't eynde des vierden/ ende begin des vijfden cap.

Het iiij. Capittel.

Prophetie vande toekomste / heerlickheyt / uytbreydinge / vredigen ende gesegenden staet van 't Coninckrijck des Messie / onder de uytverkorene Joden ende Heydenen / v. 1 / &c. Vertroostinge der Joodsche kercke tegen d'aenstaende Babylonische gevanckenisse / door versekering vande verlossinge / ende victorie over alle vyanden der kercke / vermits de tegenwoordicheyt ende kracht haers Coninckx Christi, 9.

1 MAer [a] in't [1] laetste der dagen sal't geschieden / dat de berch des Huyses des HEEREN sal vast gestelt zijn op den [2] top der bergen; ende hy sal verheven zijn boven de heuvelen: ende de volcken sullen tot hem toevloeyen.

2 Ende vele Heydenen sullen henen gaen / ende seggen / Komet ende laet ons opgaen ten berge des HEEREN / ende ten huyse des Godts Jacobs; op dat hy ons leere van sijne wegen / ende wy in sijne paden wandelen: want uyt Zion sal de wet uyt-gaen / ende des HEEREN woort uyt Jerusalem.

3 Ende hy sal onder [3] groote volcken richten / ende machtige Heydenen [4] straffen / [5] tot verre toe: ende sy sullen hare sweerden slaen tot spaden / ende hare spiessen tot sickelen; het [6] [een] volck en sal tegen het [ander] volck geen sweert opheffen / ende sy en sullen den krijch niet meer leeren.

4 [7] Maer sy sullen sitten / een yeder onder sijnen [b] wijnstock / ende onder sijnen vijg-boom / ende [8] daer en sal niemant zijn diese verschricke: want de mondt des HEEREN der heyrscharen heeft [het] [9] gesproken.

5 Want [10] alle volcken sullen wandelen / elck inden name sijns [11] Godts; maer [12] wy sullen wandelen in den [13] Name des HEEREN onses Godts / [14] eeuwichlick ende altoos.

6 Te dien dage / spreeckt de HEERE / sal ick haer / [15] die hinckende was / [c] versamelen / ende haer / die verdreven was / vergaderen: ende die ick [16] geplaecht hadde.

7 Ende ick sal [d] haer / die hinckende was / [17] maken tot een [18] overblijfsel / ende haer / die verre henen verstooten was / tot een [19] machtich volck: ende de HEERE sal [e] [20] Coninck over hen zijn op den berch Zions / van [21] nu aen tot in eeuwicheyt.

8 Ende ghy [22] Schaeps-toren / ghy [23] Ophel der dochter Zions / tot u sal komen; ja daer sal komen / de [24] voorige heerschappye / het Coninckrijcke der [25] dochter Jerusalems.

9 Nu / waerom soudt [26] ghy [27] soo grooten geschrey maken? isser geen [f] [28] Coninck onder u? is u [29] Raet-gever vergaen / dat u smerte / als eener barender [vrouwe] / heeft aengegrepen?

10 Lijdt smerte / ende arbeyt [30] om voort te brengen / ô Dochter Zions / als eene barende [vrouwe]: want [31] nu sult ghy [wel] uyt de stadt henen uyt-gaen / ende op den [32] velde woonen / ende tot in Babel komen / [maer] aldaer sult ghy gereddet worden; aldaer sal u de [33] HEERE verlossen uyt de [34] hant uwer vyanden.

11 Nu zijn wel vele heydenen tegen [35] u versamelt; die daer seggen / Laetse [36] ontheylicht worden / ende laet onse ooge [37] schouwen aen Zion.

12 Maer [38] sy en weten de gedachten des HEEREN niet / ende en verstaen sijnen raetslach niet: dat hyse vergadert heeft als [39] garven tot den [g] dorsch-vloer.

13 [40] Maeckt u op ende dorscht / ô Dochter Zions; want ick sal uwen [41] hoorn yser [42] maken / ende uwe klaeuwen koper maken / ende ghy sult vele volcken verpletteren: ende ick sal haerlieder [43] gewin den HEERE verbannen / ende haer vermogen / den [h] Heere der gantscher aerde.

14 [44] Nu / [45] rottet u met benden / ghy [46] dochter der bende; [47] hy sal eene belegeringe tegen ons stellen: sy sullen den [48] Richter Israëls met de roede op't kinnebacken slaen.

a Iesa. 2. 2, &c.
1 In den tijt des nieuwē Testaments / ofte der komste des beloofden Messie / onses Heeren I. Christi. Siet Iesa. 2. 2/3/4/5. alwaer dese Prophetye bykans met de selve woorden is verhaelt. siet d'aent. aldaer.
2 *Hebr.* hooft.
3 Ofte / vele.
4 Ofte / bestraffen.
5 Tot aen d'eynden der aerde. siet Psal. 2. 8. met d'aenteeck.
6 *Hebr.* volck tegen volck en sullen geen sweert opheffen.
7 Door dese verbloemde manieren van spreken (genomen uyt 1. Reg. 4. 25.) wort afgebeeldt het geestlick vertrouwē / ende de vrede der conscientien / die de kercke Christi heeft door het geloove in hem: waer van de staet van Salomons rijck een voorbeelt was. Vgel. Psal. 72. 7/ &c. Zach. 3. 10.
b 1. Reg. 4. 25.
8 Vergel. Levit. 26. 5/6. Iesa. 11. 6/ &c.
9 Daerom sal 't sekerlick volbracht worden.
10 Andere volcken / die haer tot Christi gehoorsaemheyt niet begeven.
11 Dat is / afgodts / Vgel. Ione 1. 5.
12 Die Christi kercke zijn / in hem geloovē / ende hem volgē.
13 D. religie / dienst / aenroepinge / geloove / vertrouwen / &c. Siet 1. Reg. 8. op v. 16. 2. Reg. 2. op v. 24.
14 D. in dit / ende het toekomende leven.
15 Die langen tijt in kruys ende lijden sal hebben geseten. Siet Psal. 35. 15. ende Ierem. 20. 10. Zephan. 3. 19. met d'aenteeck. de Hebr. woorden / hinckende, verdrevene, staen in 't vrouwlick geslachte. Verstaet / de dochter Zions / uyt v. 8. D. het overblijfsel der Joodsche kercke.
c Deut. 30. 3, 4, 5.
16 *Hebr.* quaet gedaen. D. hardt getracteert / geplaecht hadde.
d Zephan. 3. 19.
17 *Hebr.* stellen.
18 So datter noch van de Joden / ofte Israel / een deel geloovē ende behoudē sullen worden door den Messiam. Siet Rom. 11. 5.
19 Door de beroepinge ende toevoeginge der Heydenen / als vov. vss. 1/2.
e Dan. 7. 14. Luce 1. 33.
20 Ofte / over haerlieden regeren.
21 D. van der tijt af / dat de Heere dit genaden-werck verricht. D. sijns Coninckrijckx en sal geen eynde zijn / als Luce 1. 33. alsoo Iesa. 9. 6.
22 *Hebr.* Migdal-eder, dat sommige houden voor de plaetse vermeldt Genes. 35. 21. daer omtrent de Patriarch Jacob sich nedersloech / dichte by / of binnen Jerusalem gelegen. Andere verstaen eenen toren die getimmeert was op de schaeps-poorte. waer van Neh. 3. vss. 1/32. siet aldaer / ende verst. door dese ende de volgende plaetse / Jerusalem / en voorts Godts kercke / Christi, schaepstal.
23 D. heuvel. Siet 2. Chron. 27. 3. ende 33. 14. Nehem. 3. 26/27. 'T kan zijn / dat de kercke Godts / ofte het geestlick Jerusalem / de benaminge van dese beyde plaetsen heeft / van wegen de stercke ende vasticheyt des schaepsstals Christi, ende de verheffinge ofte uytstekinge der kercke in de werelt. Siet Matth. 5. vss. 14/16.
24 Het Coninckrijck Christi, het Coninckrijcke der Hemelen / de kercke / welcker Coninck Christus is / afgebeeldt door het voorgaende Coninckrijcke / van David / ende bysonderlick door het bloeyende ende breed-rijcke Coninckrijck van Salomo. Vgel. vov. v. 4. met d'aenteeck.
25 D. des volcks / der inwoonderen van Jerusalem / D. der kercke.
26 Ghy hinckende dochter Zions.
27 *Hebr.* schreyen schreyende, ofte [met] geschrey schreyen. D. sulcken getier van kermen ende klagen maken / van wegen het lijden dat u eerst sal overkomen.
f Ierem. 8. 19.
28 Als of Godt seyde: het sal wel niet anders schijnen / als of ghy geenen Coninck noch raet-gever en hadt / wanneer ghy in de Babylonische gevanckenisse sult moeten voorgaen: maer hy en is daerom niet verlooren / hy sal sich te sijner tijt openbarē / ende sijn rijck onder u herstellen.
29 Vergel. Iesa. 9. 5. op het woort / Raedt.
30 Als eene vrouwe / die in arbeyt is om de vrucht ter werelt te brengen: ghy hebter reden toe / 't moet voor eerst soo zijn / maer d'uytkomste sal blijde zijn. Vergel. Iesa. 26. 17/18/19.
31 D. al haest. Siet Hose. 10. op v. 3. alsoo ond. 5. 4. en 7. 10.
32 Buyten u lant gaen doolē / ende verstroyt worden.
33 Tot een bewijs / dat u Coninck behouden is / ende tot een voorbeeldt vande geestelicke verlossinge / ende oprichtinge des Coninckrijcx Christi, die de ware losser, ende rantsoeneerder sijns volcks is. siet Gen. 48. 16. Job 19. 25. Iesa. 59. 20.
34 *Hebr.* palme.
35 ô Zion / ofte dochter Zions.
36 Door bloetvergieten / schendē / plunderen / ende allerley verwoesten. Siet Num. 35. 33. Psal. 106. 38. ende Vgel. Ezech. 7. 21. met d'aenteeck.
37 Te weten / onsen wensch ofte lust / in haer ongeluck ende verderf. Vg. Psal. 22. op v. 18.
38 De heydenen / Jerusalems vyanden.
39 Wanneer hy de vyandē sal gebruyckt hebben / om sijn volck door haer te tuchtigen en te verootmoedigen / dat hy dan een schricklick oordeel over de selve vyanden sal uytvoeren. Vgel. Iesa. 21. op v. 10. ende Jer. 51. v. 33. Joel 3. 13/14. met d'aenteeck.
g Ierem. 51. 33.
40 Om uwe verdruckers ende vyanden te vertreden ende te vernielen / door de kracht uwes hoofts ende Coninckx Iesu Christi. Vgel. Iesa. 41. 15/16.
41 D. uwe macht onverwinnelick maken. siet Deut. 33. op v. 17.
42 *Hebr.* stellen, alsoo in 't volgende.
43 Dit siet op 't gebruyck van 't verbannen eener natie / als wanneer het volck vernielt wert / ende haer goet den Heere toebehoorde. Siet Deut. 2. op v. 34. Josu. 6. 17/18/19. ende Vgel. wijders Zach. 14. 20.
h Zach. 4. 14. ende 6. 5.
44 Als of de Heere seyde: maer dewijl 't voor desen tijt / om uwer sonden wille / alsoo moet gaen als vss. 10/11. geseyt is / so sal 't al te vergeefs zijn / wat ghy daertegen met al u gewoel soudt mogen voornemen / want ghy moet doch na Babel. 'T is eene aenspraeke tot de inwoonders van Jerusalem / met dewelcke de Propheet in de volgende woorden sich t'samen voecht / door 't woordeken / ons. Doch sommige houden 't voor eene spottische aenspraeke aen de Babyloniers / als of Godt seyde: Doet vry u beste / ghy krijgersse van Babel / (gelijck ghy dan oock voorseker doen sult) evenwel en sult ghy daer door mijn genaden-werck / dat ick voor hebbe (waer van in 't volgende cap.) niet konnen beletten. And. nu sult ghy met benden t'samen-gehoopt, t'samen-gepackt, worden. T. w. door de belegeringe / als volcht. dit vs hechten sommige aen 't volgende capittel / als het eerste vs van dien.
45 D. doet u beste / met alle uwe krijchs-macht.
46 D. ghy krijgersse / die ghy meynt in den krijch soo ervaren / ende met krijchs-volck soo versien te zijn / dat ghy geenen vyant en hebt te vreesen: ofte / ghy die gewoon zijt met benden ende troupen uyt te loopē / om / als struyckroovers ende straet-schenders / de reysende-lieden te berooven / als vov. 2. 8. Siet van 't Hebr. woort / beteeckenende eene bende, ofte / troupe van soldaten / &c. 2. Sam. 3. op v. 22. Jer. 18. op v. 22. ende Vgel. Israels exempel Hos. 4. 2. ende 6. 9. ende 7. 1. aengaende de maniere van spreken / dochter der bende. Vgel. Job 5. op v. 7. ende Zach. 4. op v. 14.
47 De vyant / de Coninck van Babel. dit zijn woorden des propheten / als of hy seyde: Dit sal ons voorseker overkomen / ghy doetter tegen / wat ghy wilt ofte meucht.
48 D. den Regenten / ofte / Gouverneurs openbare schande ende smaetheyt aen doen. Siet 1. Reg. 22. 24. Job 16. 10. Psal. 3. 8. Thren. 3. 30. met d'aenteeck. dit was een teecken dat haer aerdsch Coninckrijck een eynde soude nemen: waertegen in 't volgende de beloste gedaen wort van eenen nieuwen hemelschen Coninck / den Messia.

Het v. Capittel.

Prophetie van de geboorte onses Heylants Iesu Christi te Beth-lehem / ende de bekeeringe der Heydenen / v. 1. van sijn Coninckliick weyden ende regeeren / ende de macht ende middelen sijner kercke tegen hare vyanden / 4. van den wonderbaerlicken wasdom / vreeslickheyt / victorieusheyt / versekertheyt / ende heylichheyt der kercke / ende Godts wrake over de ongehoorsame / 7.

1 ENde [1] ghy [a] [2] Beth-lehem Ephratha / [3] zijt ghy kleyn om te wesen onder de [4] duysenden van Juda? [5] uyt u sal [6] my voort-komen / [7] die een Heerscher sal zijn in Israël: ende wiens [8] uytgangen zijn

1 D. u aengaende.
a Matth. 2. 6. Ioh. 7. 42.
2 Siet Genes. 35. 16/19. Judic. 12. 8. met d'aenteeck. *Hebr.* Bethlechem. D. huys des broots: gelijck Ephrath ofte Ephratha (welck oock den naem was van Calebs huysvrouwe. 1. Chron. 2. 19/24.) komt van vruchtbaerheyt.
3 D. ghy en zijt geensins kleyn. Matth. 2. 6. Ofte / [hoewel] ghy kleyn zijt. &c. [nochtans] sal, &c. And. aldus: het [is wat] kleyns, ofte / gerings, een kleyne sake, dat ghy zijt onder de duysenden, ofte / voorgangeren, vorsten, van Iuda. (Vgel. de aenteeckinge deser plaetse / gedaen by de Over-priesters ende Schriftgeleerden voor den Coninck Herodes, Matth. 2. 6.) De sin is / ghy zijt wel kleyn nae 't uyterlick aensien / maer ghy sult tot seer groote weerdicheyt verheven worden door de geboorte des Messie ende Salichmakers Iesu Christi.
4 Dit siet op de afdeelinge der stammē in hare duysenden / hebbende elck duysent sijn hooft ende overste / ofte leydtsman / ende voorganger: (siet Jud. cap. 6. v. 15. 1. Sam. 10. 19. met d'aenteeck. item 2. Chron. 12. 20.) Daerom staet by Matth. 2. 6. onder de vorsten, ofte / voorgangers, leytslieden, Hertogen: zijnde daerenboven de twee Hebr. woorden / die duysent ende eenen leytsman, ofte / voorganger beteeckenen / malkander seer nae verwandt / ende van eenen oorspronck.
5 Nae sijne menschlicke natuere / ende ten aensien dat het eeuwich ende selfstandich woort des Vaders vleesch sal worden / so sal hy in u / ô Beth-lehem / geboren worden / ende alsoo uyt u voortkomen. ofte / uytgaen.
6 Woorden Godts des Vaders.
7 *Hebr.* om een heerscher te zijn.
8 Ofte / hoewel sijne uytgangen, &c. gelijck het woort uytgaen, ofte / voortkomen in 't voorgaende gebruyckt is van Christi voortkomste uyt Beth-lehem nae sijne menschheyt / om dat hy aldaer uyt Maria soude geboren worden; alsoo wort het selve Hebr. woort hier in gebruyckt van sijne eeuwige voortkomste, ofte / uytganck van den Vader / tot beteeckeninge sijner eeuwiger Godtheyt / ende Godtlicke geboorte van den Vader / ende dat in 't veelvoudich getal / uytgangen, het welcke niet vreemt en is in de Hebr. tale / insonderheyt tot beteeckeninge van yet groots ende bysonders / (Siet Obad. op v. 21 / &c.) als daer is de eeuwicheyt des Soons met den Vader / ende sijner onbegrijpelicke geboorte van den selven. Siet Hebr. 1. 3.

[9] van outs / van de dagen der eeuwicheyt.

2 Daerom sal [10] hy [11] haerlieden [12] overgeven / totter tijt toe / dat sy / die [13] baren sal / gebaert hebbe: Dan sullen [14] de overige [15] sijner broederen sich bekeeren [16] met de kinderen Israëls.

3 Ende [17] hy sal [18] staen ; ende sal [19] weyden in de kracht des [20] HEEREN / in de hoocheyt des Naems des HEEREN sijns Godts : ende [21] sy sullen woonen / [22] want [23] nu sal hy groot [24] zijn tot aen de eynden der aerde.

4 Ende dese sal [25] Vrede zijn : [26] wanneer Assur in ons lant sal komen / en wanneer hy in onse paleysen sal treden / so sullen wy tegen hem [27] stellen [28] seven [29] Herders / ende acht [30] Vorsten [31] uyt de menschen.

5 Die sullen het lant Assurs afweyden metten sweerde / ende het lant [32] Nimrods in desselven [33] ingangen. Alsoo sal [34] hy [ons] redden van Assur / wanneer deselve in ons lant sal komen / ende wanneer hy in onse lant-pale sal treden.

6 Ende Jacobs overblijfsel sal zijn in 't midden van vele volcken / als een [35] dauw van den HEERE / als droppelen op het kruyt / dat nae [36] geenen man en wacht / noch geen menschen-kinderen en verbeydt.

7 Ja het overblijfsel Jacobs sal zijn onder de Heydenen / in 't midden van vele volcken / als een [37] leeuw onder de beesten des wouts / als een jonge leeuw onder de schaeps-kudden : de welcke / wanneer hy doorgaet / so vertreedt ende [38] verscheurt hy / dat niemant en redde.

8 Uwe [39] hant sal verhoocht zijn boven uwe wederpartijders : ende [40] alle uwe vyanden sullen uytgeroept worden.

9 Ende het sal te dien dage geschieden / spreeckt de HEERE / dat ick uwe [b] [41] peerden uyt het midden van u sal uytroepen : ende ick sal uwe wagenen verdoen.

10 Ende ick sal de steden uwes lants uytroepen : ende ick sal alle uwe vestingen afbreken.

11 Ende ick sal de tooverien uyt uwer hant uyt-roepen : ende ghy en sult geene [42] guychelaers hebben.

12 Ende ick sal uwe gesnedene beelden ende uwe opgerichte beelden uyt het midden van u uytroepen : dat ghy u niet meer en sult nederbuygen voor het [43] werck uwer handen.

13 Voorts sal ick uwe [44] bosschen uyt het midden van u uytroepen : ende ick sal uwe steden verdelgen.

14 Ende ick sal in toorne ende in grimmicheyt wrake doen aen de Heydenen / die niet en [45] hooren.

9 D. Door den beginne der scheppinge / ja van eeuwicheyt / ofte eeuwige tyden af. Vgel. Prov. 8. 22/23/24/30/31. Joh. 1. 1. ende 17. 5. dat het Hebr. woort / Kedem, als het van Godt gebruyckt wort / somtijts eeuwicheyt beteeckent / siet daer van Deut. 33. 27. met d'aent.
10 Godt.
11 De Joden.
12 Ofte / laten. Te weten / onder de heerschappye ende macht harer vyanden / soo Babyloniers / als anderen / tot dat haer Coninck / de Messias / kome.
13 Tot dat de Israelitische kercke door de predicatie der Apostelen eene menichte der geestlicke kinderen sal voortbrengen / soo Joden / als insonderheyt Heydenen. Vgel. Jesa. 54. 1/ &c. ende 66. 7/8. ofte (als sommige) tot dat den arbeyt ende kintsnoot (D. het lyden der Joodsche kercke) over zy / ende blijtschap kome / als wanneer eene vrouwe verlost is / Vgel. vov. 4. 9/ 10. Joh. 16. 20/21. men kan dit oock eenvoudichlick duyden op de geboorte des Messie uyt de Maegt Maria. Vgel. Jesa. 7. 14.
14 *Hebr.* het overige sullen, &c.
15 Des Heeren Christi broederen / N. de uytverkorene uyt de heydenen / die haer tot de gemeenschap Christi, ende sijner kercke / sullen begeven / ende met de Joden onder een hooft door een geloove vereenicht worden. Siet Joh. 10. 16. Hebr. 2. 11/12. Ephes. 2. 11/ 12.
16 And. tot : den sin over-een-komende.
17 De voorseyde heerscher / de Messias.
18 D. steets besich zijn met verrichtinge sijns ampts / als een getrouw herder / die goede wacht houdt over sijne kudde / ende altoos op de beenen is / alsmen seyt : Vgel. ond. 7. 14. Zach. 1. 8. ende 3. 5. ende de maniere van spreken met Zach. 14. 4/12. ofte / hy sal staen. D. bestaen / eene bestandige heerschappye hebben.
19 Als een herder sijne kudde / met den staf sijns woorts ende geests : ofte / weyden. D. regeren / in eenen sin, siet 2. Sam. 5. op v. 2/ &c. daerom oock voor heerschen (boven v. 2.) staet Mat. 2. 6. weyden.
20 Sijns vaders / die oock sijne eygene kracht is. Siet Johan. 10. 38. ende 14. 10. daerom hem de hoocheyt, ofte, voortreflickheyt des Naems sijns Vaders wort toe-ge-eygent. Vgel. Johan. 5. 18. Philip. 2. 6. Hebr. 1. 3/ 5.
21 Sijne ondersaten ofte schapen / sullen eenen gerusten / vasten / ende sekeren staet hebben onder desen heerscher ende herder. Vgel. vov. 4. 4/ &c.
22 Ofte ; wanneer hy nu groot sal zijn, &c.
23 D. al haest / ter gesetter tijt. Siet vov. 4. 10.
24 Ofte / worden : And. groot gemaeckt worden. D. sijne eere ende heerlickheyt sal wassen / uytgebreydt / ende vermaert worden / door de predicatie des Euangeliums / ende werckinge des H. Geests onder de heydenen : ofte / hy sal sijne grootheyt ende heerlickheyt alsoo bewijsen / tot aen de uyterste eynden der aerde.
25 Dit is een reden / waer om de kercke Christi soo vast ende vredich woonen sal / als in 't voorgaende beloofst is : om dat Christus Vrede sal zijn. D. sijne geestelicke ende godtlicke vrede haer onfeylbaerlick ende in alle manieren geven ende beschicken / die haer geen vyant sal konnen nemen / (Vgel. Judic. 6. op v. 24. ende Joh. 14. 27.) hoewelse in de werelt veel sal moeten lyden : waer tegen sy in 't volgende getroost wort.
26 Hier wort de kercke ingevoert / betuygende hare gerustheyt ende 't vertrouwen / dat sy op desen haren Coninck heeft / tegen alle vyantlickheyt / die haer sal mogen bejegenen. Vgel. Jesa. 41. 25. ende 59. 19. met d'aenteeck. De eenvoudichste sin deser figuerlicke woorden schijnt te zijn : wanneer de vyanden der kercke ende de kinderen deser werelt (afgebeeldt door de vyantlicke Assyriers ende Nimrods lant) haer overlast sullen doen / (het welcke sy van te vooren wel weet dat haer sal wedervaren) dat sy alsdan van haren Coninck (die v. 6. geseyt wort van Assur te verlossen) daertegen genoech / ja overvloedichlick / met tegenweer ende wederwrake versien sal zijn / om haren geestelicken staet te mainteneren / ende de vyanden te straffen : (alsoo wel / als osse seven, ofte / acht heyrlegers onder soo vele krijchs-oversten konde te velde brengen tegen de Assyriers ende Chaldeen :) ende dat voor eerst door 't sweert des Godtlicken woorts / ende het middel der kerckelicke discipline (welcke de geestelicke wapenen der kercke zijn) gebruyckt van herders ende Regeerders der kercke / (waer van sommige dit alleen verstaen / als oock van de bekeeringe der voorseyde vyanden tot de gemeenschap der kercke / ende der selver kerckelicke ende geestlicke weydinge ende regeringe.) Daer na oock / nu ende dan / uyterlick ende lichaemlick (als andere hier by voegen) wanneer 't den Sone Godts believen mach sijne kercke van der vyanden overval door sijne helden / die hy ten besten van sijn volck verwecken kan / te verlossen / ende de vyanden te verdelgen / sulcks hy selfs ten laetsten eens volkomelick sal doen. Vergel. vss. 9/ 15.
27 Ofte / over hem verwecken, doen opstaen, verkiesen / beroepen / ordineeren. T. w. door de regeringe ende 't beleyt onses Conincks ende sijns Geests. siet Eph. 4. 11. Actor. 20. 28. item 13. 2/ &c.
28 D. genoech / ofte / vele ; een seker getal voor een onseker. Vergel. Eccles. 11. 2. met d'aent.
29 Kerckelicke / ende polityckе Regenten / oock krijchs-oversten / gelijck het krijchs-volck oock kudden genoemt worden. Siet Jer. 49. 19/ 20. met d'aenteeck.
30 Ofte / principale, Geweldige, Stadthouders. siet Ezech. 32. op v. 30.
31 *Hebr.* des, ofte / eens menschen , ofte / der menschen. D. nae sommiger gevoelen / uyt de gemeyne lieden. Vgel. Psal. 4. op v. 3. so dat de slechtste van Godts kercke / door wettelick beroep ende den Geest des Heeren Christi , bequaem sullen worden tot tegenstant : gelijck Godt Mose ende Aaron, &c. ende Christus sijne Apostelen uyt de menichte / ende voorts d' andere door d' Apostelen / ende sijn volck / beroepen ende daer toe ingestelt heeft. Siet Actor. 4. 13. ofte / men kan 't aldus nemen / de Vorsten der menschen : D. de treflickste ende dapperste / die in 't midden van ons begaeft zijn met den geest der dapperheyt / Vergel. Psal. 149. 6/7/8/9. met d'aenteeck. item 2. Cor. 10. 4/ 5/ 6. item Joh. 16/ 8/ 9/ 10/ 11.
32 Siet Gen. 10. 8/ 9/ 10.
33 Ofte / openingen, deuren des lants. D. frontieren / grenzen / ofte daer 't lant open is. And. met desselven [lants eygene] bloote sweerden, om dat een ander verwandt Hebr. woort alsoo genomen wort. siet Psal. 55. 22. met d'aent.
34 De Heerscher / die uyt Beth-lehem sal voortkomen / sal dat doen / gebruyckende daertoe ende segenende de voorseyde middelen.
35 Om dat uyt Jacobs overblijfsel Christus (nae den vleesche) ende sijne Apostelen / ende voorts uyt d'algemeyne kercke leeraers souden voortkomen / die / door de predicatie des Euangeliums van de salichmakende genade / vele volckeren souden bedruypen ende overgieten / als met eenen hemelschen dauw ende liefflicke regen-droppelen / waer by de Geest des Heeren (wiens werck dat alleen is) alsoo soude wercken in de herten der uytverkorenen / datter menichten van geloovigen ter eeren Godts souden opschieten / ofte geboren worden / wassen / groeyen ende bloeyen / &c. Vgel. Psal. 110. 3. Jesa. 26. 19. ende 66. 8/ 9. Ezech. 47. 7. met d'aenteeck. &c. item 1. Cor. 3. 6/ 7.
36 D. so dat dit gewas puyr ende alleenlick een werck Godes sal zijn van boven. Vgel. Job 38. 26/ 27. met d'aenteeck.
37 Grootmoedich in sijnen wech, ende sijnen vyanden vreeslick / door de onverwinnelicke kracht haers hoofts Christi (des Leeuws uyt Juda / Apoc. 5. 5.) ende sijns Geests. Siet Joh. 16. 33. 1. Joh. 5. 4/ 5. Sommige stellen tegen malcanderen / der kercken dauw, als liefflick voor de boetveerdige / ende den leeuw , als vreeslick / tegen de onboetveerdige ende hartneckige / in 't gebruyck der sleutelen des hemelrijcx.
38 Vergel. Psal. 7. 3.
39 D. macht / ô Jacob / uyt het voorgaende. Vgel. Gen. 49. 8. ende siet Gen. 16. op v. 6.
40 Niet alleen de geestlicke / maer oock ten laetsten / alle lichaemlicke / als v. 15.
b Hose. 14. 4.
41 De Heere wil hier ende in 't volgende seggen / dat hy alles / waermede sijn volck hem nu so lange onteert ende vertoornt hadde / sal wechnemen / te weten / den vleeschlicke arm / allen ydelen / afgodischen / ende duyvelschen toeverlaet : ende sijne kercke alsoo heyligen / datse haer op hem alleen verlate / hem alleen religieuslick eere ende diene / ende onder sijne beschermінge seker zijnde / door sijne macht ende oordeelen over alle hare vyanden triumphere. Vgel. Hose. 2. 7. ende 14. 4. met d'aenteeck.
42 Siet Levit. 19. op v. 26.
43 D'afgodische beelden.
44 Ter eeren der afgoden gesticht / ende ter afgoderye gebruyckt. Siet Deut. 12. op v. 3. ende 16. 21. met d'aenteeck. ende Vgel. hier mede Ezech. 43. 7/ 8/ 9.
45 D. gehoorsamen. Vgel. Jes. 60. 12. Jer. 12. 17. And. d'welcke (T. w. wrake / D. diergelijcke) sy niet en hebben gehoort. D. diergelijcke noyt te voren gehoort en is.

Het vj. Capittel.

Verkondinge van Godts twist met sijn volck / van wegen hare ondanckbaerheyt tegen sijne geduerige weldadicheyt / v. 1/ &c. Godt verwerpt hare offerhanden / ende toont wat sijn eysch ende haren plicht zy / 6. ende dewijle het tegendeel onder haer bekent was / te weten / onrechtveerdicheyt / gewelt / leugen ende bedroch / item den Afgodischen handel van Omri / ende Achab / dreycht hy haer / de verwoestinge / den honger / reddeloosheyt / ende het sweert / 10.

1 HOoret nu / wat de HEERE seyt : Maeckt u op / twist [1] met de bergen / ende laet de heuvelen uwe stemme hooren.

2 Hooret / ghy bergen / den twist des HEEREN / mitsgaders ghy [2] stercke fondamenten der aerde: want de [a] HEERE heeft eenen [3] twist met sijn volck / ende hy sal sich met Israël in recht begeven.

3 O mijn volck / [4] wat heb ick u gedaen? ende waer mede heb' ick u [5] vermoeyt? betuycht tegen my.

4 Immers heb ick u uyt [b] Egyptenlant opgevoert / ende u uyt den [6] dienst-huyse verlost: ende ick hebbe voor u aengesichte henen [7] gesonden / Mose / Aaron ende [8] Mirjam.

5 Mijn volck / gedenckt doch wat [c] Balak / de Coninck van Moab / [9] beraetslaechde / ende wat hem Bileam / de sone Beors / antwoordde : [ende wat geschiet zy] van [d] [10] Sittim aen tot [e] [11] Gilgal toe ; op dat

1 Sommige nemen dit / als tegen de bergen / verstaende door de bergen, de Groote / ende door de heuvelen den gemeynen man : maer 't schijnt dat / met, hier soo veel is / als of de Heere seyde / neemt de bergen als te hulpe / tot getuygen. ofte / doet het / voor, by, in tegenwoordicheyt / &c. want Godt gebiedt den Propheet / in 't volgende / de bergen aen te spreken / tot overtuyginge ende beschaminge der menschē. Vgel. Deu. 4. 26. ende 32. 1. item vov. 1. 2. met d'aenteeck.
2 D. ghy vast-gefondeerde aerde : ofte / ghy gronden / wortelen / afsnijdingen (als Jona 2. 6.) der bergen / rotzen ende klippen / die als eene vastichеyt ofte sterckte des aerdrijcx zijt.
a Hose. 4. 1.
3 Ofte / pleyt, recht-sake. Vgel. Jes. 1. 18. ende 5. 3/ 4. ende 43. 26. met d'aenteeck.
4 Vergel. Jer. 2. 5/ 31.
5 Ofte / moede gemaeckt, ben ick u moeyelick, lastich geweest? als of de Heere seyde : ghy zijt immers in uwe conscientien overtuycht / dat ick u noyt quaet / maer ter contrarie alles goets hebbe gedaen : wat reden hebt ghy dan / dat ghy u soo af keerich ende wrevelich tegen my draecht?
b Exod. 12. 51. ende 14. 30.
6 *Hebr.* huys der dienst-knechten, ofte / slaven, als dickwijls. Siet Exod. 20. 2.
7 Om u in 't geestlicke ende lichamelicke te geleyden ende t'assisteren. Siet Jesa. 63. 11/ 12.
8 Die oock eene Prophetesse was. Siet Exod. 15. 20. Num. 12. 2.
c Num. 22. 5. ende 23. 7.
9 Hoe hy met alle middelen mijnen vloeck over u socht te brengen / ende hoe ick dien in sulcken heerlicken segen veranderde. Siet Num. 22. 5. ende 23. 7. ende 24. 1/ 14. Deut. 23. vss. 4/ 5. Josu. 24. 9/ 10. Apoc. 2. 14.
d Num. cap. 25.
10 Daer ghy soo schandelick hoereerdet met den Baal-Peor. Num. 25.
e Iosu. 5.
11 Daer ick / volgens mijne beloften / u / niet tegenstaende uwe veelvoudige ondanckbaerheyt / droogs voets door de Jordane geleydt ende in het beloofde lant gebracht hebbende / mijn verbont als van nieuws met u bevesticht hebbe / door de besnijdinge. Siet Josu. cap. 3. ende 5. 2/ &c.

ghy

ghy de [12] gerechticheden des HEEREN kennet.

6 [13] Waer mede sal ick den HEERE [14] tegen komen/ [ende] my bucken voor den [15] hoogen Godt? sal ick hem tegen komen met brand-offeren? met [16] een-jarige kalveren?

7 [17] Soude de HEERE een welgevallen hebben aen duysenden van rammen? aen tien duysenden van oly-beken? [18] Sal ick mijnen eerst-geborenen geven [voor] mijne overtredinge? de vrucht mijns buycks [voor] de sonde mijner ziele?

8 [19] Hy heeft u [20] bekent gemaeckt/ ô mensche/ wat goet is: ende wat [f] eyscht de HEERE van u/ als [21] recht te doen/ ende weldadicheyt lief te hebben/ ende [22] ootmoedichlick te wandelen [23] met uwen Godt?

9 De [24] stemme des HEEREN roept tot de [25] Stadt/ (want uwen [26] Naem siet [27] het wesen:) Hoort de [28] roede/ ende [29] wiese bestelt heeft.

10 [30] Zijnder [niet] noch [in] eens yeders [31] godtloosen huys/ schatten der [32] godtloosheyt? ende een [33] schaers [34] Epha/ dat [35] te verfoeyen is?

11 [36] Soud' ick reyn zijn/ met een [37] godtloose [g] weech-schale? ende met eenen sack van bedriechlicke [38] weech-steenen?

12 Dewijle [39] haer rijcke lieden vol zijn van gewelt/ ende hare inwoonders leugen spreken; ende [40] hare tonge [h] [41] bedriechlick is in haren monde:

13 So sal ick [42] [u] oock krencken/ u slaende/ [en] verwoestende om uwe sonden.

14 Ghy sult [i] eten/ maer niet versadicht worden/ ende uwe [43] nederdruckinge sal in 't [44] midden van u zijn: ende ghy sult [45] aengrijpen/ maer niet wech-brengen/ ende wat ghy sult [46] wech-brengen/ sal ick den sweerde over geven.

12 D. de rechtveerdige daden/ die de Heere voor u gedaen heeft tegen uwe vyanden/ verleenende u die heerlicke victorien/ van de Coningen der Midianiten/ item Sihon en Og. Siet Num. 31. 7/8. Deut. 2. 33. ende 3. 3. Sommige verstaen door de gerechticheden des Heeren/ sijne groote getrouwicheyt in 't houden sijner beloften/ ofte/ sijne oneyndelicke barmherticheyt, Vergel. Judic. 5. 11. ende 1. Sam. 12. 7. Dan. 9. 16. met d'aenteeck.
13 Hier wort het volck ingevoert/ als antwoordende op de voorgaende woorden des Propheten/ ende vragende/ watse dan souden moeten doen/ dat Godt behagen mochte.
14 D. bejegenen/ te gemoete gaen. Alsoo wort het Hebr. woort genomen Deut. 23. 4. Nehem. 13. 2/ &c. ofte/ voorkomen, D. sijn toorn ende straffe ontgaen.
15 Hebr. den Godt der hoocheyt.
16 Hebr. sonen, ofte/ kinderen eenes jaers.
17 Dit kannen nemen als d'antwoorde des Propheten op de voorgaende vrage des volcks/ waer op hy met dese maniere van vragen wel uytdruckelick ontkent/ dat het met het uytterlick offeren soude te doen zijn/ al dedense dat noch soo veel.
18 Instantie des volcks/ als ofse seyden: ist met beesten te offeren niet te doen/ sullen wy dan menschen/ ja onse eerstgeborene sonen/ offeren? souden wy daermede den peys met Godt konnen maken? gelijck sy gewoon waren hare kinderen/ op sijn heydensch/ den Afgoden te offeren. Siet Levit. 18. 21. 2. Reg. 23. 10. Jer. 7. 13. ende 19. 5/6. Ezech. 16. 20/21. ende 23. 39. met d'aenteeck. Aldus druckt de Propheet seer levendich uyt/ met hoedanige gedachten sy swanger gingen/ ende waer in sy (als huychelaers) den waren Godts-dienst ende bekeeringe stelden.
19 N. de Heere.
20 Door sijn woort: so dat ghy geene onwetenheyt en kont voorwenden/ ende evenwel doet ghy regel-recht daer tegen/ (als haer in 't volgende verweten wort) ende dan wilt ghy u noch wijsmaken/ dat Godt met u offeren moet te vreden zijn/ als ofter dan niets aen en schorte/ ende niet anders van u te eyschen zy.
f Deut. 10. 12.
21 Ofte/ gerichte. siet Genes. 18. 19. 1. Reg. 10. 9. Jerem. 4. 2. met d'aenteeck. Desen eysch Godes was soo klaer ende overvloedich in sijn woort uytgedruckt/ dat sy/ contrarie doende (gelijck sy dedẽ) sonder alle onschult waren.
22 Hebr. ootmoedich zijn wandelen, ofte/ sich verootmoedigen [met] wandelen, ofte/ wandelende. Siet van sulcke t'samenvoeginge van twee woorden. Psal. 45. op v. 5.
23 Siet Genes. 5. op v. 22.
24 Als of de Propheet seyde: dat ghy nu geheel anders doet/ als ghy wel weet dat Godt van u eyscht/ ende dat ghy daermede sijne straffen verdient ende veroorsaeckt/ sulcks wort u dagelicx door sijne Propheten/ ende nu door my/ gepredickt/ ende opentlick aengeseyt.
25 Jerusalem: sommige duyden 't op Samaria/ uyt v. 16. ofte/ op beyde dese hoofsteden.
26 D. ghy selfs/ ô Heere/ (vol van heerlickheyt ende Majesteyt) weet alles. Siet Deut. 28. op v. 58.
27 Ofte/ watter is. D. alle dinck: ofte, watter omgaet/ hoe 't ter gestelt is/ And. siet nae de wijsheyt. (die in de ware bekeeringe bestaet.) And. de wijsheyt (D. een wijs man) sal uwen name sien. D. sal mercken dat ghy 't zijt/ dat het uwe woorden ende wercken zijn/ ende sich daer nae reguleren. Siet van 't Hebr. woort Job 5. op v. 12.
28 D. de prophetie van Godts roede/ D. straffen ende plagen. Siet Job 9. 34. Jesa. 10. 5. Thren. 3. 7. met d'aenteeck.
29 D. dien die dese roede/ ofte/ dat [quaet] verordineert, plaetse ende tijt bestemt heeft: ofte/ vraegswijse: wie heeftse bestelt? T. w. anders als Godt. siet gelijcke woorden van het sweert des Heeren, Jer. 47. 7. ende vgel. Jesa. 30. 32. met d'aenteeck.
30 Ofte/ [heeft niet] noch een yeder een godtloos huys? (ofte/ een huys eens godtloosen?) [ende] schatten der godtloosheyt. ofte/ (met sommige) aldus: zijnder niet noch, in 't huys des godtloosen, schatten der godtloosheyt? maer 't schijnt dat de Propheet siet op de gemeynheyt der boosheyt/ dat een yeder doorgaens met onrechtveerdicheyt omginck. Vgel. ond. 7. 2/3/ &c. doch het Hebr. woordeken/ (soo alst hier in den Hebr. text staet) kan oock genomen worden/ voor/ is, ofte/ zijn. siet diergelijcks. 2. Sam. 14. 19. in d'aenteeck. waer uyt dese verscheydenheyt ontstaet.
31 Na soo vele godtlicke waerschouwingen/ ende castijdingen/ ist noch evenwel over al vol van godtloosheyt ende onrecht.
32 Die met godtloosheyt/ schenderye ende onrecht verkregen zijn.
33 Ofte/ scherp. D. dat te kleyn is. Hebr. een Epha der magerheyt.
34 Siet Exod. 16. op v. 36. ende Deut. 25. vs. 15/16. Ezech. 45. 10/11/ &c.
35 Ofte/ verfoeyt wort, behoort verfoeyt te worden.
36 D. soude yemant konnen reyn zijn/ &c.
37 Hebr. weechschalen der godtloosheyt. ende alsoo/ weech-steenen des bedrochs.
g Hose. 12. 8.
38 N. van gewichte/ datse in sackens hadden. Siet Levit. 19. op v. 36. ende Deut. 25. 13/ &c. geensins/ (wil de Heere seggen) sal ick sulcke voor reyn houden: maer voor alsulcke houden/ ende alsoo tracteeren/ als volcht.
39 Jerusalems/ uyt v. 9. ofte aldus: welcker (N. stadt Jerusalem) rijcke, &c. ende welcker inwoonders. &c.
h Jerem. 9. 8.
40 Der inwoonderen.
41 Hebr. bedroch.
42 Ghy inwoonders van Jerusalem/ ofte/ ghy volck/ ick sal u krencken/ kranck/ swack maken/ &c.
i Hose. 4. 10.
43 Ghy die nu soo fier daer henen praelt/ ende den kop om hooge steeckt. Siet vov. 2. 3.
44 Ofte binnen in u, in u binnenste. dit kannen duyden op de groote benautheden/ die sy binnen de stadt souden lijden ter tijt der Babylonische belegeringe. Sommige nemen 't als of Godt seyde: Ghy selfs sult d'oorsake zijn van uwe elenden/ ende niemant anders/ ofte/ ghy sult voor uwe oogen moeten sien/ dat ghy van tijt tot tijt sult vervallen/ tot dat ghy te gronde gaet.
45 Ofte/ verrucken, verroeren, verbrengen, van d'eene plaetse in d'andere/ T. w. wijf ende kinderen/ item/ goet ende have/ om die te salveren/ ende daer van te brengen/ ofte te bergen/ maer te vergeefs.
46 D. soudt mogen wech-krijgen/ ende meynen al vry ende geberght te zijn.

15 Ghy sult [k] zaeyen/ maer niet maeyen: ghy sult [47] olijven [48] treden/ maer u met olye niet salven; ende [49] most/ maer geenen wijn drincken.

16 Want de [50] insettingen van [l] Omri worden onderhouden/ ende 't gantsche werck des huyses [m] Achabs; ende ghy wandelet in [51] der selver raedtslagen: [52] op dat ick u stelle tot verwoestinge/ ende [53] hare inwoonders tot [54] aensluytinge; Also sult ghy de [55] smaetheyt mijns volcks dragen.

k Deut. 28. 38. Hagg. 1. 6.
47 Hebr. den olijfboom.
48 D. perssen.
49 D. druyven treden. Vgel. Amos 5. v. 11. Zepha. 1. 13.
50 Verst. d'afgoderyen/ die Omri ende sijn soon Achab onder de tien stammen op 't alderhoochste hebben gevordert. Siet 1. Reg. 16. 16/ 25/ 30/31. met d'aent.
l 1. Reg. 16. 25. 26.
m 1. Reg. 16. 30. &c.
51 Raetslagen van Omri ende Achab/ om by alle wege ende met alle practijcken d'afgoderye te stijven/ ende den gantschen staet van 't lant daernae te formeren.
52 Waer door ghy 't alsoo maeckt/ dat ick u sal moeten stellen/ &c. Vgel. Jerem. 18. 16. ende 27. 10/15. ende 32. 31. Thren. 2. 14. Ezech. 8. 6/ &c. met d'aenteeck.
53 Jerusalems.
54 Siet 1. Reg. 9. op v. 8.
55 D. de straffe der smaetheyt ende schande/ die ghy mijnen volcke/ (bysonderlick den armen ende nootdurftigen) met de voorseyde schandelicke wercken hebt aengedaen. ofte/ de smaetheyt mijns volcks, D. die mijn volck verdient heeft. alsoo/ smaetheyt mijner jeucht; D. die ick in mijne jeucht verdient/ ofte op mijnen hals gehaelt hebbe. Jerem. 31. 19.

Het vij. Capittel.

Klachte der Kercke over haer kleyn getal/ ende de algemeyne verdorventheyt van Grooten ende Kleynen/ dies Godts straffe voor handen is/ v. 1/ &c. sy waerschouwt voor vertrouwen op menschen/ ende stelt haer vertrouwen op Godt/ 5. sy triumpheert door geloove over hare vyandinne/ 8. Godt troost haer met sijn toekomstich genaden-werck door den Messiam haren herder/ hoe wel Canaan woest sal zijn/ 11. waer op de kercke Christum met blijtschap aenspreeckt/ 14. Godt belooft haer wonderen/ 15. sy prophetEert vande beschaminge der vyanden des Evangeliums/ 16. verwondert haer over Godts genade/ ende verwacht in geloove de komste Christi, 18.

1 [1] AY my! [2] want ick ben/ [3] als wanneer de somer-vruchten zijn ingesamelt/ als wanneer de na-lesingen in den wijn-oogst geschiet zijn: Daer en is geene [4] druyve om te eten; [5] mijne ziele begeert [6] vroech-rijpe vrucht.

2 De [a] [7] goedertieren is vergaen [8] uyt den lande; ende daer en is niemant [9] oprecht onder de menschen: Sy loeren altemael op [10] bloet; sy jagen/ een yegelick sijnen broeder/ [met] een [11] jacht-garen.

3 [12] Om [met] beyde handen wel dapper quaet te doen/ so [13] eyscht de Vorst/ ende de Richter [oordeelt] [b] om [14] vergeldinge: ende de [15] Groote/ die spreeckt de [c] [16] verderving sijner [17] ziele/ ende sy [18] draeyense dicht in een.

4 De [19] beste van hen is als een [20] doorn; d'oprechtste is [scherper] als eene [21] doorn-hegge: de [22] dach uwer [23] wachters/ [24] uwe [25] besoeckinge/ [26] is gekomen; [27] Nu sal [28] haerlieder [29] verwerringe wesen.

5 En [30] gelooVet eenen vrient niet; en

1 Dit is eene weeklage des Propheets/ in der kercken name/ over de gemeyne boosheyt des volcx.
2 Ofte/ dat ick ben, &c.
3 Hebr. als de insamelingen der somervruchten. (ofte/ des somers) ende als de nalesingen des wijnoogsts. D. het gaet my als eenen passant/ die na den oogst geene rijpe vruchten en vindt/ om sich te verquicken/ dat hem seer verdrietich valt: alsoo (wil de propheet seggen) verdriet het my ten hoochsten dat ick niet goets onder den volcke sie ofte verneme/ als in 't volgende verklaert wort. Vgel. hiermede Deut. 32. 32. Psal. 12. 1/2. ende 14. 2/3. Jes. 24. 13. Jerem. 5. 1. Ezech. 22. 30. Hos. 11. 7/ &c.
4 Ofte/ tros van druyven: als Num. 13. 23/24.
5 And. [noch] vroegrijpe vrucht, [die] mijne ziele begeert.
6 Die seer aengenaem is/ ende waernae men seer verlangt/ ende verblijdt is/ alsmense vindt. Siet Jesa. 28. 4. Jer. 24. 2. Hose. 9. 10. met d'aenteeck.
a Psal. 12. 2. Hose. 4. 1.
7 Vergel. Psal. 12. 2. Jesa. 57. 1. met d'aenteeck. aldaer.
8 And. van der aerde.
9 Hebr. recht, ofte/ richtich. Siet Psal. 7. op v. 11. 't selve woort staet oock onder v. 4.
10 Hebr. bloeden. D. doodslach ende moorderye. Siet Gen. 4. op v. 10. ende 37. op v. 26.
11 Om hem met practijcken in 't net te krijgen/ te vangen/ ende als een roof te verslinden. Vgel. Psal. 10. 8/9/10. ende Ezech. 19. 3/ 6/ &c.
12 Ofte: De handen zijn tot quaet, om goet te doen, (D. yemants sake te vorderen) eyscht de Vorst (T. w. geschencken) ende de Richter (T. w. eyscht) tot vergeldinge. ofte aldus: voor goet doen, zijn de handen tot quaet doen, &c. Ofte/ Ten quade zijn de handen seer kloeck. &c. Ofte/ op dat beyde handen, &c. quaet mogen doen. Ofte/ beyde handen [zijnder op uyt/ ofte/ zijn besich]/ om degelick, (ofte/ dapperlick, meesterlick, constichlick) quaet te doen. D. te beschadigen. Sy zijn met al haer vermogen daer aen/ met al haer verstant leggen sy haer daerop. van t'Hebr. woort/ dat hier is overgesett/ wel dapper, Siet Jon. 4. op v. 4.
13 T. w. giften, geschencken. Vgel. Hose. 4. 18.
b Mich. 3. 11.
14 D. om geschencken.
15 Siet 2. Reg. 25. op v. 9.
c Mich. 2. 1.
16 D. hy derf wel onbeschaemdelick spreken/ wat verdriet/ schade ende jammer hy voor heeft anderen aen te doen: ofte 't gene daer door hy sijne eygene ziele in 't verderf brengt.
17 D. daer hy lust ofte begeerte toe heeft/ wat hem slechs lust dat derf hy seggen/ practizeren/ ende doen. Siet Psal. 27. op v. 12. ende Vgel. vov. 2. 2.
18 T. w. de schenderye. gelijckmen verscheydene kleyne koorden/ ofte zeelen te samen draeyt om een dick touw daer van te maken/ alsoo draeyen sy hare schendige practijcken met malkanderen vast ende dicht in een/ conspirerende met malkanderen/ ende haer verbindende/ sterckende/ om sonder feyl hare boosheyt uyt te wercken. Vgel. Eccles. 4. 12. Psal. 129. 4. Jes. 5. 18.
19 D. dien men voor den minsten in boosheydt soude rekenen.
20 Siet Ezech. 2. op v. 6.
21 Vergel. Prov. 15. 19.
22 De bestemde tijt/ siet Joel 1. 15.
23 D. Propheten/ verstaet/ dien de Propheten/ u van Godt toegesonden/ geprophetEert hebben. Siet Ezech. 3. op v. 17.
24 Ofte/ uwer besoeckinge. verst. de dach uwer besoeckinge.
25 D. straffe. Siet Gen. 21. op v. 1.
26 D. sal sekerlick komen/ 't is op handen/ dat u Godt besoecken sal.
27 D. al haest. Siet Hose. 10. op v. 3.
28 Deser booswichten/ die boven beschreven zijn.
29 Gelijck sy alle verwerringe hebben ingevoert/ ende alle boosheyt t'samengedraeyt/ alsoo sullense nu in d'uyterste verwerringe ende verbijstertheyt weder ingewickelt worden/ sulcx datse van benautheyt niet en sullen weten wat te doen ofte te laten/ waer uyt ofte waer in/ alsmen seyt. Vgel. 2. Chro. cap. 36. Jerem. cap. 39. Ezech. cap. 4. ende 24. 3/ 4/ 5/ 6/ 9/ 10/ 11.
30 Ofte/ vertrouwet, geloove ende trouwe is wech/ wil de Propheet seggen/ Vgel. Jerem. 9. 4/ 5. Sommige nemen 't als eenen heylsamen raedt/ die de Propheet den vroomen geeft van 't gene sy hadden te vermijden.

vertrouwet niet op eenen [31] voornemsten vrient: [32] bewaert de deuren uwes monts voor [33] haer die in uwen [34] schoot [35] leyt.

6 Want de [d] sone [36] veracht den vader/ de dochter staet op tegen hare moeder/ de schoon-dochter tegen hare schoon-moeder: Eens [37] mans vyanden/ zijn [38] sijne huysgenooten.

7 [39] Maer ick sal [40] uytsien nae den HEERE; ick sal [41] wachten op den Godt mijns heyls: mijn Godt sal my hooren.

8 En verblijdt u niet over [42] my/ ô mijne [43] vyandinne; wanneer ick [44] gevallen ben/ [45] sal ick weder opstaen: wanneer ick in [46] duysternisse [47] sal geseten zijn/ sal my de HEERE een [48] licht zijn.

9 Ick sal des HEEREN [49] gramschap [50] dragen; want ick hebbe tegen hem gesondicht: tot dat hy mijnen [51] twist [e] twiste/ ende mijn recht uytvoere; hy sal my [52] uytbrengen aen't licht; ick sal [[53] mijnen lust] sien aen sijne [54] gerechticheyt.

10 Ende [55] mijne vyandinne sal [het] sien/ ende schaemte sal haer bedecken; die tot my [f] seyt; Waer is de HEERE uwe Godt? mijne oogen sullen aen haer [56] sien; [57] Nu salse worden tot vertredinge/ als [58] slijck der straten.

11 Ten dage als hy [59] uwe [60] mueren sal [g] herbouwen; te dien dage sal het [61] Besluyt verre henen gaen.

12 Te dien dage sal [62] het oock komen tot u toe/ van [63] Assur af selfs [tot] de [64] vaste steden [toe]: ende van de [65] vestingen tot aen de [66] Riviere; ende van [67] zee [tot] zee/ ende [van] geberchte tot geberchte.

13 [68] Maer dit lant sal worden tot eene verwoestinge/ [69] sijner inwoonders halven/ van wegen de [h] [70] vrucht harer handelingen.

14 [71] Ghy [dan] [i] weydt u [72] volck met uwen [73] staf/ de [74] kudde uwer [75] erffenisse/ die [76] alleen woont/ [in] den woude/ in't midden eenes [77] vruchtbaren lants: Laetse weyden [in] [78] Basan ende Gilead/ als in de dagen van outs.

15 Ick sal [79] haer [k] wonderen doen sien; als in de dagen/ doe [80] ghy uyt Egyptenlant uyt-toocht.

16 De [81] heydenen sullen't sien/ ende beschaemt zijn; [82] van wegen alle hare macht: sy sullen de [83] hant op den mont leggen; hare ooren sullen [84] doof worden.

17 Sy sullen het [l] [85] stof lecken/ als de Slange; als [86] kruypende dieren der aerde/ sullen sy [87] haer beroeren uyt hare Sloten: sy sullen [88] met vervaertheyt komen tot den HEERE onsen Godt/ ende sullen voor [89] u vreesen.

18 Wie is een Godt gelijck ghy/ die de ongerechticheyt [m] [90] vergeeft/ ende de overtredinge van het [91] overblijfsel sijner erffenisse [92] voorby gaet? hy en [93] houdt sijnen toorn niet in eeuwicheyt/ [94] want hy heeft lust aen goedertierenheyt.

19 Hy sal sich onser [95] weder ontfermen; hy sal onse ongerechticheden [96] dempen: Ja ghy sult alle [97] hare sonden in de [98] diepten der zee werpen.

20 Ghy sult [99] Jacob de trouwe/ Abraham de goedertierenheyt [100] geven; die ghy onsen vaderen van [101] ouden dagen af geswooren hebt.

31 Ofte/ leytsman, voorganger, leeraer, die met raet ende daet voorgaet ende bystaet/ Siet Psal. 55.14. Prov. 16.28. ende 17.9. met de aenteeck.
32 Dat ghy de secreten uwes herten niet en openbaert/ om niet bedrogen ende verraden te worden.
33 D. u wijf. Vgel. Deut. 13. 6. ende siet d'aent. aldaer. *Hebr.* de liggende, ofte/ liggersche uwes schoots.
34 Ofte/ boesem.
35 Ofte/ slaept, leyt te slapen: gelijck nederliggen voor slapen genomen wort, ende wyders oock voor sterven, ofte/ ontslapen. Siet Deut. 31. op v. 16.
d Ezech. 22. 7. Matth. 10. 21, 35, 36. Luce 12. 53.
36 Ofte/ onteert, acht kleyn, ofte/ gering.
37 Ofte/ eens menschen. Dese plaetse heeft de Heere Christus gebruyckt/ Mat. 10. 35/ 36. hoewel tot een ander eynde.
38 *Hebr.* menschen, ofte/ liedē sijnes huyses. D. die van sijn eygen huysgesin zijn hem ontrouw/ verraden hem.
39 Ofte/ daerom.
40 Ofte/ wacht houden. Vgel. Psal. 5. 4. met d'aenteeck. Dit spreeckt de Propheet inden name der kercke/ ofte/ de kercke selve/ haer oprichtende door geloove op Godts genade ende beloften.
41 Ofte/ hopen.
42 Om dat ick in kruys ende lyden ben.
43 Ghy gemeynte der godloosen/ mijne vervolgersse. de kercke/ vergelijckt haer selven by eene vrouwe/ ende alsoo oock hare vyanden.
44 In cruys ende tegenspoet. Siet Prov. 24. op v. 16.
45 Ofte/ stae ick, &c. *Hebr.* eyg. ben ick weder opgestaen. D. sal ick sekerlick weder opstaen/ T. w. uyt mijn cruys.
46 Siet Genes. 15. op v. 12.
47 Ofte/ sitte, is my de HEERE een licht.
48 Siet Psal. 27. op v. 1.
49 D. plagen/ castijdingen/ uyt sijne gramschap voortkomende. Vgel. Ezech. 7. op v. 3.
50 Met een boetveerdich ende geduldich herte/ als het volgende uytwijst.
51 D. mijne rechtsake/ mijn proces/ dat ick niet tegen Godt/ (voor welcken ick my schuldich kenne) maer tegen mijne vyanden open hebbe staen. siet Psal. 35. op v. 1.
e Ierem. 50. 34.
52 Ofte/ hervoor brengen, uytvoeren, uyt de duysternisse/ als in 't voorgaende vs geseyt.
53 Dit is hier ingevoecht/ om den sin der Hebr. maniere van spreken uyt te drucken. siet Psal. 22. op v. 18. alsoo in 't volgende vs. And. ick sal sijne gerechticheyt aensien.
54 Door de welcke hy my recht sal geven tegen mijne vyandinne/ my verlossende/ ende haer straffende: ofte/ aen sijn heyl dat hy my/ nae sijne beloften/ getrouwelick sal bewijsen. Vergel. vov. 6. 5. met d'aenteeck.
55 And. ghy [ô Heere] sult mijne vyandinne aensien. (T. w. met een toornich aengesicht) ende haer [met] schaemte bedecken.
f Psal. 79. 10. ende 115. 2. Ioël 2. 17.
56 T. w. mijne begeerte/ verwachtinge: ofte/ Godes rechtveerdige wrake. siet Psal. 54. 9. met d'aenteeck.
57 D. al haest/ 'ten sal niet lange dueren. als vov. 4. 10. ende 5. 4.
58 D. tot d'uyterste schande ende versmaetheyt gebracht worden. Siet Iob 30. 19. Iesa. 41. 25. Psal. 40. 3. met de aenteeck. item 2. Sam. 22. 43. ende Psal. 18. 43.
59 Dit is eene aensprake tot de kercke Christi.
60 Verst. heyning-mueren. van 't Hebr. woort. siet Psal. 62, op v. 4. Dit is eene Euangelische beloofte/ vande herstellinge ende versamelinge der kercke te tyde des Nieuwen Testaments door den Messiam. Vergel. Amos 9. 11. item vov. 4. 1/ 2/ 3. ende 5. 3/ 4/ 5.
g Amos 9. 11, &c.
61 Ofte/ insettinge, ordinantie. T. w. Godes/ van sijnen eenichgeboren Sone/ den Messia. D. het Euangelium sal wijt ende verre uytgebreydt worden. Vgel. Psal. 2. 7. met d'aent. Psal. 110. 2. Ies. 2. 3. ende vov. 4. v. 1/ &c. ende siet hier van de verclaringe ond. v. 14/ &c. And. de schattinge, ofte/ het tribuyt/ ofte/ bevel (des vyants tyrannye ende overlast) sal verre [van u] wechgedaen worden. Het Hebr. woordeken dat hier ende Psal. 2. 7. gebruyckt wort van 't Euangelisch genaden besluyt Godts/ wort Ezech. 20. 25. gebruyckt van Godtlicke besluyten/ ofte/ gesette vonnissen sijner straffen ende oordeelen. siet aldaer.
62 T. w. het voorgemelde besluyt. ofte/ men sal tot u komen, verstaende sulcks van den toeloop der volckeren tot de kercke Godts/ Vgel. Iesa. 19. 23/ 24/ &c. And. hy (de Messias) sal tot u komen, &c.
63 Noordwaert van Canaan afgelegen.
64 N. Egypten gelegen in't Suyden/ zijnde seer vast door de natuerlicke gelegentheyt van wateren/ ende grooten arbeyt ende konst der menschen. *Hebr.* steden der vestinge. *Hebr.* Mazor, dat eenige gelijckheyt heeft met Mizraim. D. Egypten. Vgel. Ies. 19. d'aenteeck. op v. 6.
65 *Hebr.* vestinge, ofte/ vasticheyt.
66 Euphrates.
67 *Hebr.* [tot] zee van zee. D. van d'eene zee tot d'andere/ van 't eene geberchte tot het ander: van 't Noorden tot het Suyden/ van't Oosten tot het Westen. Canaan hadde geberchten in't Noorden/ Oosten ende Suyden/ ende de doode zee was in't Oosten/ de middellantsche in't Westen: door welcke gelegentheyt ende greinzen van Canaan/ de uytbreydinge des Euangeliums door de gantsche werelt/ ende de vereeniginge der Joden ende Heydenen in Christo wort afgebeeldt.
68 Ofte/ na dat, ofte/ als dit lant sal geworden zijn, &c. ofte/ evenwel, nochtans sal dit lant, verstaet Canaan. dit is eerst geschiedt ten tijde der Babylonische verwoestinge/ ende naderhant by de tijden des Nieuwen Testaments/ ende continueert noch vast ten huydigen dage. Vergel. Dan. 9. 26/ 27/ &c.

69 Ofte/ met sijne inwoonders.
h Ierem. 21. 14.
70 D. verdienste/ loon. Siet Prov. 1. op v. 31.
71 Hier spreeckt de kercke (verheucht zijnde in den geest) den Messiam/ den oppersten Herder der kercke/ Iesum Christum, aen/ als of sy hem sach staen weyden/ ende sijn Herders ampt verrichten. Vg. vov. 5. 4. dit dient tot verklaringe ende vervolch van het 11. ende 12. vs.
i Mich. 5. 4.
72 D. kercke/ verstroyt op aerden/ ende gehaet van de kinderen deser werelt.
73 D. woort ende Geest. Vergel. Psal. 23. 4.
74 De schaeps kudde/ waer by de geloovige hier ende elders dickwijls wordē vergeleken.
75 Siet Deut. 32. 9. met d'aenteeck.
76 Als een afgesondert volck Godts/ niet vermengt met de werelt/ ketteryen noch secten/ (daeromse oock dickwijls vervolgt ende in eensaemheyt verdreven wort) levende nochtans in sekerheyt ende vertrouwen tegen alle vyandē ende der hellen-poorten/ onder de bescherminge haers herders. Siet Num. 23. 9. Deut. 33. 28. Ioan. 15. 19. 1. Petr. 2. 9. 1. Ioan. 5. 19. ende Vgel. de maniere van spreken met Jerem. 49. 31.
77 *Hebr.* Carmel. Siet Jer. 2. 7. met d'aenteeck.
78 Overvloeyende van schoone weyden. Siet Deut. 32. op v. 14. ende Psal. 22. op v. 13. Jerem. 50. op v. 19. ende van Gilead, Gen. 31. 21. Jerem. 22. 6. met d'aenteeck.
79 Mijne kudde/ D. kercke/ waer van in 't voorgaende vs. dit is Iesu Christi antwoort op de voorgaende aensprake der kercke.
k Ioël 2. 26, 30.
80 ô Israel.
81 Ofte/ natien (T. w. de vyanden der kercke) sullen de heerlickheyt des Coninckrijcx Christi, ofte sijner kercke moeten aenschouwen. Sommige verstaen dit van de uytverkorene onder de heydenen/ die met schaemte ende bekentenisse harer sonden tot gemeenschap der kercke sullen aenkomen/ uyt Vgel. met Hose. 3. 5. ende 11. 10/ 11. item Iesa. 45. 14.
82 Om dat al haer woelen ende woeden tegen Godts werck ende kercke vergeefs is: ofte (als sommige) om de geestlicke macht/ die Godt sijner kercke by de predicatie des Euangeliums sal verleenen. Siet 2. Cor. 10. 4/ 5/ 6. ende Vgel. vov. 5. 5/ 8/ &c. Psal. 149. 6/ 7/ 8/ 9. met d'aenteeck.
83 Niet konnende ofte derven de tegenspreken. Siet Jud. 18. op v. 19. ende Job 21. op v. 5.
84 Van 't gene sy sullen moeten hooren/ ende niet en konnen verdragen: ofte/ (als sommige) de saken/ die sy sullen hooren/ sullen soo vreemt/ wonderlick ende groot zijn/ dat haer de ooren van 't hooren/ vermits verwonderinge/ (om soo te spreken) verdooven sullen.
l Psal. 72. 9. Iesa. 49. 23.
85 Tot een teecken van d'uyterste vreese ende onderwerpinge/ zijnde hare pracht ende hoochmoet als ter aerden nedergeworpen/ gelijck men in de oost-landen sich plach ter aerden neder te buygen/ tot teecken van onderwerpinge ende nedericheyt. Siet Psal. 72. 9. met d'aenteeck. ende Vgel. Iesa. 49. 23. alwaer diergelijcx geseyt wort van de bekeerde Heydenen.
86 Ofte/ slangen, wormen der aerde, &c. Siet Deut. 32. 24. met d'aenteeck.
87 D. met beroerte/ al vreesende bevende ende kruypende uyt hare sloten/ ofte/ vaste/ beslotene plaetsen voortkomen (Vgel. 2. Sam. 22. 46. Psal. 18. 46. met d'aenteeck.) gelijck Slangen/ ofte/ andere kruypende dieren/ uyt hare holen voortkruypen.
88 *Hebr.* sy sullen vervaert zijn, ofte/ vreesen tot den Heere, &c. als Hos. 3. 5. siet aldaer. ende Vgel. Hos. 11. vss. 10/ 11. And. sy sullen vreesen, ofte/ vervaert zijn voor den Heere, &c.
89 Verstaet (veranderende de persone/ als elders) Godt selfs/ den Messiam/ dien de Propheet met opheffinge des herten ende verwonderinge aenspreeckt/ als in 't volgende: ofte/ de kercke, met de heerlickheyt ende macht haers hoofts begenadicht zijnde, Vgel. Ies. 19. 17/ 18/ &c. met d'aenteeck.
m Exod. 34. 6, 7.
90 Ofte/ wechneemt. Siet Psal. 25. op v. 18.
91 D. sijne uytverkorene/ geloovige/ ofte/ kercke/ Siet vov. v. 14.
92 D. oversiet/ niet toerekent/ niet aensiet nae sijne gerechticheyt/ ofte in toorne. Vgel. 2. Sam. 12. 13. met d'aenteeck.
93 Vergel. Jerem. 3. 5/ 12. ende siet het tegendeel ten aensien van Godts ende sijns volcks vyanden. Nah. 1. 1.
94 Ofte/ maer.
95 *Hebr.* hy sal wederkeeren. hy sal sich onser ontfermen. Vergel. Psal. 71. v. 20. ende 85. 7. met d'aenteeck. Item Num. 11. op v. 4. Psal. 45. op v. 5.
96 Ofte/ t'onderbrengen, onderwerpen, soo datse niet en komen opkomen ofte opstaen tegen ons in 't gerichte, ende voorts door sijnen Geest de heerschappye ende tyrannye der sonden (onder de welcke wy als dienst-knechten ende slaven verkocht waren) afschaffen/ ende ons heylichmaken ende vernieuwen/ hier aenvanckelick/ hierna volkomelick/ op welcke laetste weldaet dit sommige alleen duyden. Siet Iesa. 50. 1. Rom. capp. 6. 7.
97 Der uytkorenen ende geloovigen.
98 Eene schoone ende seer troostelicke gelijckenisse/ beteeckenende dat onse sonden van Godt niet aengesien/ maer in eeuwige vergetenisse gestelt/ bedeckt/ ende als ongeacht ende versmoort sullen zijn. Vgel. Psal. 103. v. 12. Iesa. 43. 25. Jerem. 31. 34/ 37/ &c.
99 D. Jacobs ende Abrahams nakomelingen. Siet Rom. 9. 6/ 7/ 8. ofte/ de trouwe, ofte/ waerheyt Iacobs, de goedertierenheyt, ofte/ weldadicheyt Abrahams. D. die ghy hen belooft hebt/ Vgel. Jer. 2. op v. 2. ende verstaet hier door/ den Messiam den Middelaer des genaden-verbonts/ ende alles met hem. Vgel. Luce 1. 68/ 69/ 70/ 71/ 72/ 73. Rom. 8. 22. een heerlick besluyt deser prophetye/ vol van geloove ende verwachtinge des Messie.
100 Ofte/ leveren. D. daer stellen/ metter daet bewijsen/ ende volbrengen.
101 *Hebr.* van de dagen der outheyt. D. voor langen tijt.

Eynde des Propheets MICHA.

De Propheet
N A H U M.

Cort Inhoudt der Propheetye NAHUMS.

WAnneer de Prophete *Nahum* geleeft ende geprophetcert hebbe, en wort ons nergens in de heylige Schrifture te kennen gegeven: Doch het schijnt, nae sommiger gevoelen, dat hy ten tijde des Conincks *Hizkia*, ende corts daer na, geprophetcert hebbe, ontrent tnegentich jaren na *Iona*, door wiens predicatie de Nineviten haer wel tot Godt bekeert hebben, ende heeft derhalven te dier tijt de Heere sijne dreygingen over haer, te rugge gehouden: Maer doe sy haer wederom tot alle boosheyt ende godtloosheyt begeven hadden, vervolgende ende verdruckende Godes volck: So voorseyt hier de Prophete der stadt Nineve, ende te gelijcke den Coninck van Assyrien (wiens Hooft-stadt Nineve was) haren onderganck, ende volgens dien, den Ioden hare verlossinge uyt de hant der Assyriers, haer alsoo troostende in hare elende, 't welck des Propheten name selfs mede brengt, want *Nahum* beteeckent soo veel als, *Vertrooster*. Sijne woorden worden aengetogen in het nieuwe Testament, *Rom.* 10.15.

Het Eerste Capittel.

Een beschrijvinge van de natuere Godes / die tegen sijne / ende sijnes volcks vyanden sterck ende straf is / 2. maer goedertieren tegen de vrome / ende die hem lief hebben / 7 / &c. De Prophete dreycht voorder den Niniviten haren onderganck / 8. Hy troost de vrome Joden / haer voor-seggende / dat haren vyant / de Coninck van Assyrien / soude verslagen worden / 15.

1 [1] DE last [2] van Ninive. Het [3] Boeck des Gesichtes Nahum [4] des Elkositers.

2 Een [5] [a] yverich Godt ende [6] een wreker is de HEERE / een wreker is de HEERE / ende [7] seer grimmich: een wreker is de HEERE aen sijne wederpartijders / ende [8] hy behoudt [den toorn] [9] sijnen vyanden.

3 De HEERE is [10] lanckmoedich / doch van groote cracht / ende [11] hy en houdt [den schuldigen] geensins onschuldich: [12] des HEEREN weech is in wervel-wint / ende in storm / ende [13] de wolcken zijn het stof sijner voeten.

4 Hy [14] scheldet de zee / ende [15] maeckt-se drooge / ende hy verdroocht alle rivieren: [16] Basan ende Carmel quelen: oock [17] queelt [18] de bloeme Libanons.

5 [b] De bergen [19] beven voor hem / ende de heuvelen [20] versmelten: ende de aerde [21] licht haer op voor sijn aengesichte; ende de werelt / ende alle die daer in woonen.

6 Wie [22] sal voor sijne gramschap staen? ende wie [22] sal voor de hitticheyt sijnes toorns bestaen? sijne grimmicheyt is uytgestort als vyer / ende de rotzsteenen worden van hem vermorselt.

7 De HEERE is [23] goet / [c] hy is ter stercke in den dach der benautheyt / ende [24] hy kent die [25] die op hem betrouwen.

8 Ende [26] met eenen doorgaenden vloet sal [27] hy [28] hare plaetse te niete maken: ende [29] duysternisse sal [30] sijne vyanden vervolgen.

9 [31] Wat denckt [32] ghylieden [33] tegen den HEERE? [34] Hy sal [35] selfs een voleyndinge maken: de benautheyt [36] en sal niet twee-mael oprijsen.

10 Dewijle [37] sy in malcanderen gevlochten zijn als doornen / [38] ende droncken zijn gelijck sy plegen droncken te zijn / [39] so worden sy volcomelick verteert / als een dorre stoppel.

11 [40] Van u [41] is een uyt gegaen / [42] die quaet denckt / tegens den HEERE / [43] een Belials raetsman.

12 [44] Alsoo seyt de HEERE: Zijn sy [45] voorspoedich / ende alsoo vele / alsoo sullen sy oock [46] geschoren worden / ende [47] hy sal doorgaen: ick hebbe u wel gedruckt / [maer] ick en sal u niet meer drucken:

13 [48] Maer nu sal ick [49] sijn jock [50] van u breken / ende sal [51] uwe banden [52] verscheuren.

14 [53] Doch tegen [54] u heeft de HEERE [55] bevolen / [56] datter van uwen name niemant meer gezaeyt sal worden: uyt den

1 Dit is de gemeyne Titel of opschrift aller beswaerlicker Prophetyen / Siet Jesa. c. 13. op v. 1. ende 15. 1 / 6. ende 17. 1. ende 19. 1. ende 21. 1 / 11 / 13. Jer. 23 / 33 / 34. Hab. 1. 1. Zach. 9. 1. ende 12. 1. Mal. 1. 1.

2 D. over / of / aengaende de Stadt Nineve / die eertijts geweest is de hooft-Stadt van Assyrien: Ende verstaet hier door Nineve / niet alleen de Stadt selfs / maer oock het geheele Coninckrijcke van Assyrien.

3 D. het Boeck daer in 't gesichte / ofte de Propheteye die Nahum geopenbaert is / beschreven staet.

4 D. die te Elkos geboren is / een dorp gelegen in Galilæa, of soo andere schrijven / in de stamme Simeons / noch in wesen zijnde ten tijde Hieronymi. nergens en wort deser plaetse gedacht inde Heylige Schrift / dan hier alleen. Andere meynen / dat Elkos is de name des geslachtes Nahums.

5 D. Godt is jeloers / T. w. over sijne eere. Siet Jesa. 9. 6. niet konnende lijden / dat nevens hem eenigen Afgodt ge-eert ende aengeroepen worde.

a Exod. 20. 5.

6 Die niet ongestraft en laet de sonde tegen sijne H. Majesteyt begaen: Noch de tyrannye tegen sijn uytverkoren volck. 7 Hem seer vertoornende over de gene die sijn volck mishandelen / of verbolgen. *Hebr.* Een heere, meester, of besitter der grimmicheyt, of des hittigen toorns. Siet Gen. 14. op v. 13. 8 Siet d'aenteeck. Psal. 103. op v. 9. ende Jerem. 3. op v. 5. 9 Maer over sijne uytverkorene ontfermt hy sich als een Vader over sijne kinderen. Siet Psal. 103. 8 / 9 / 10 / &c. 10 Siet Exod. 34. op v. 6. ende Num. 14. 18. 11 Siet Exod. 34. op v. 7. And. hy en sal [die T. w. vyanden] niet onschuldich houden. 12 De sin is / De Heere vertoont hem selven schrickelick ende geweldich. Siet Psal. 18. 8. 13 Vergel. Psal. 104. 3. 14 D. bestraft. De Prophete beschrijft de macht / die Godt heeft over de zee / rivieren / ende velden. waer van siet exempelen Exod. 14. 22. Jesa. 4. ende 2. Reg. 2. Psal. 66. 6. ende 106. 9. ende Psal. 107. Luce 8. 24. De sin is / die sulcke groote dingen doen kan in de wateren / ende op de aerde / die kan oock wel / alst hem belieft / het Rijcke der Assyriers veranderen. 15 D. hy kanse drooge maken alst hem belieft. 16 Siet van Basan Psal. 22. 13. ende van Carmel 2. Reg. 19. op v. 23. 17 T. w. van sijnen toorn / ofte / van wegen de groote ende langwylige droochte / wes halven de aerde geen vruchten en kan voort-brengen. Vergel. Joel 1. 10 / 12. 18 D. de bloemen die op den berch Libanon wassen. b Exod. 19. 18. Psal. 18. 8. ende 29. 5, 6. ende 68. 8. ende 97. 4, 5. ende 114. 4. 19 Of / schudden van hem. 20 Vergel. Mich. c. 1. v. 4. Amos 9. 13. 21 Gelijck in de aerdbevingen pleecht te geschieden. And. de aerde brandt voor sijn aengesichte. De sin is / Indien het Godt den Heere beliefde / hy konde wel de gantsche werelt met den vyere verbranden / gelijck hy eertijts Sodoma ende Gomorra gedaen heeft: Of / hy kan de aerde van droochte ende van dorricheyt doen verbranden / ende tot assche worden. Siet 2. Sam. 5. op v. 21. 22. 22 Of / kan. 23 T. w. over de gene die hem vreesen ende dienen. c Joël 3. 16. 24 D. hy heeftse lief / hy sorgt voor haer / hy neemt sich harer aen / als Psal. 1. 6. 25 Of / die op hem hopen, die haren toevlucht tot hem nemen / die haer op hem verlaten.

26 D. door eenen vyandlicke inval die over al loopen sal / sal hy hare plaetse te niete maken. Of / Ende met den doorgaenden vloet sal hy hare (T. w. Nineves) plaetse ten verderve, [of / tot vernielinge] maken. D. hy sal maken / dat de plaetse van Nineve het verderf selfs zy / ende tot niete gebracht worde / T. w. door de Meden ende Chaldeen.

27 T. w. Godt de Heere.

28 D. de Stadt van Nineve selfs. Het is eene gemeyne wijse van spreken in de H. Schrift / dat eeniges dinghs plaetse wort geseyt te vergaen / als het dinck selfs vergaet, alsoo Dan. 2. 35. Apoc. 12. 8.

29 Duysternisse beteeckent hier allerleye groote jammeren ende elenden / als Joel 2. 2. Mich. 7. 8. ende elders.

30 T. w. des Heeren / of / des volckx Godes / ende verstaet hier door vyanden, de Assyriers. And. ende hy sal de duysternisse sijne vyanden doen vervolgen.

31 Ofte / wat beeldt ghy u in tegen den Heere? De sin is / Godt en sal u / ô ghy Coninck van Assyrien / ofte u / Ghy machtige Stadt van Nineve / niet altijt soo woeden laten. 32 Ghy Assyriers. 33 Of / van den Heere. 34 *Hebr.* hy maeckt een voleyndinge. Dickwijls wort de tegenwoordige tijt gestelt / voor den tijt die haest volgen sal / als Gen. 13. 15. ende 19. 13 / 14. ende 48. 21. ende 50. 5 / 24. Exod. 12. 33. Jone 1. 3. Matt. 3. 10. ende 17. 11. Act. 27. 6. ende 1. Cor. 15. 35. 35 Siet Jerem. 4. de aenteeck. op v. 27. 36 Of / en sal de tweede reyse niet komen. De sin is / Godt sal u / ô Nineve / met desen tocht soo onderdrucken / dat hy niet sal behoeven de tweede mael te komen / hy sal u eens voor al t'eenemael uytroeyen: Andre nemen 't in desen sin / hy en sal sijn volck niet t'eenemael laten plagen. 37 T. w. de Assyriers / met andre Coningen ende volckeren. De sin is / het sal haer gaen als de in malkanderen verwerrede doornen / de welcke als de lantman uyt malcanderen niet trecken of scheyden en kan / so werpt hyse t'samen in 't vier / ende verbrandtse d'een met d'ander. And. want tot de doornen toe zijn sy benaut. D. soo perplex / dat sy haren toevlucht tot de doornen nemen / om haer daer te verbergen. 't Is een teecken van groote perplexiteyt ende benautheyt als yemant daer henen vlucht / daer hy sich voorseker quetsen of verscheuren sal. Vergel. 1. Sam. 13. 6. 38 *Hebr.* ende versopen zijn nae haren wijn, ofte suyperye. Of / ende als [van] haren wijn droncken zijn. D. sy worden door eenen verkeerden geest gedreven / die haer doet suymelen / als of sy droncken waren / dewijle het haer nu lange alles nae haren wensch ende wille gegaen heeft. 39 Of / So sullen sy verteert, (*Hebr.* opgegeten) worden, als geheel, of / volkomelick drooge stoppelen. 40 Of / uyt u, ô Nineve. 41 Voor / sal op een korts uytgaen, siet vov. v. 9. 42 D. die vyer en vlamme uytspouwt tegen het volck Godes. 43 Verstaet hier Sanherib ende Rabsake / die het volck Godes sochten wijs te maken / dat Godt haer niet en soude konnen uyt hare hant verlossen. Siet 2. Reg. 18. 35. ende 2. Chron. 23. ende Jesa. 36. Ende van het woort Belial, Siet Deut. 13. op v. 13. 44 Nu wendt de Prophete sijn reden tot die van Jerusalem / den welcken hy troost met de prophetie van de nederlage ende onderganck der Assyriers. 45 *Hebr.* volkomen, ofte / vrede hebbende. D. volkomen in kracht. Ofte voorspoedich. Godt wil seggen: Of sy wel machtich ende menichvuldich zijn / datse dies niet tegenstaende door sijn Godtlicke hant sullen nedergevelt ende vernielt worden. 46 De Prophete Jesaias gebruyckt dese selve gelijckenisse cap. 7. v. 20. 47 T. w. Sanherib. siet 2. Reg. 19. 35 / 36 / 37. 48 In dit vs spreeckt Godt de Heere noch sijn volck aen / als v. 12. 49 T. w. des Conincks van Assyrien jock. D. slavernye / of dienstbaerheyt. Siet van 't Hebr. woort Jerem. 27. op v. 2. 50 *Hebr.* van op u breken. D. ick sal het u van den hals nemen: ende u daer van verlossen. 51 D. de banden met de welcke u de Coninck van Assyrien is bindende ende in dienstbaerheyt houdende. 52 Alsoo dat ghy den Coninck van Assyrien niet meer en sult onderworpen sijn. Vergel. Psal. 2. v. 3. ende siet de vervullinge 2. Chron. 36. 22. ende Ezr. 1. 4. 53 Of / doch van u heeft de Heere bevolen. 54 ô Ghy Niniviter / of ô ghy Coninck van Assyrien. 55 T. w. aen den Coninck der Meden ende van Babylon / u met u volck t'eenemael uyt te roeyen: Dit heeft Godt alsoo over u besloten te sullen geschieden. 56 D. ghy sult soo gantschelick ende geheelick onderdruckt worden / datter na desen niemant meer uwen name voeren en sal: Of / datmen niet meer van u spreken en sal / gelijckmen tot noch toe gedaen heeft.

57 D. uwe Goden die ghy aldaer pleegt te aenbidden.
58 Te weten/ in het huys uws Godts Nisroch. Siet de voltreckinge deser Prophetye 2. Reg. 19.37. ende Ies. 37. v. 38.
59 T. w. na dat ghy met schande ende met schade uyt het lant Juda sult gevlucht zijn/ waer over ghy in groote verachtsaemheyt sult komen by alle Natien.

huyse uwes Godts sal ick uytroeyen [57] de gesnedene ende gegotene beelden/ Ick sal u [[58] daer] een graf maken/[59] als ghy sult veracht zijn geworden.

15 [d] Siet [60] op de bergen de voeten [61] des genen die het goede bootschapt/ die [62] vrede doet hooren: [63] Viert uwe vier-dagen/ ô Juda/ betaelt uwe geloften/ want [64] de belials[man]en sal voortaen niet meer [65] door u doorgaen/ [66] hy is gantsch uytgeroeyt.

d Iesa. 52.7. Rom. 10.15. 60 Of/ op dese bergen, D. in het lant Juda/ 't welck een berchachtich lant is. 61 Of/ eenes die goede tydinge brengt, of/ eenes Euangelistes, Verstaet dit van de blijde tijdinge aengaende de slachtinge van het leger der Assyriers/ ende korts daer na van de doot hares Coninckx. Doch dit past oock op de geestelicke verlossinge der Joden door Christum. 62 D. victorye ende welstant. 63 Als of hy seyde/ Nu mooght ghy volck van Juda vry en vranck uwen H. Godts-dienst oeffenen/ ende uwen Godt loven ende dancken/ 't welck u eenen langen tijt herwaerts van de Assyriers is verhindert geweest. 64 Siet vov. v. 11. 65 D. hy en sal met sijn verderffelick heyrleger niet meer in/ noch door u lant trecken/ als Joel 3.17. 66 T. w. sijn leger/ waer uyt 185000 man/ van den Engel/ ende hy van sijne sonen Adramelech ende Sarezar verslagen is.

Het ij. Capittel.

Breeder voorsegginge van den ondergangk der Ninebiten door de Babyloniers/ van wegen hare tyrannye tegen het volck Godes/ ende andere Natien.

1 T. w. Nebucadnezar de Coninck van Babel/ die veel Coninckrijcken heeft ingenomen ende verstroyt.
2 ô Ninebe.
3 Dit/ ende datter volcht/ spreeckt de Prophete Ironicè, ofte spots-wijse/ willende te kennen geven/ dat de Assyriers met allen haren tegenweer niet en souden vermogen.
4 Merckter wel te vege op/ wat wech dat de vyant komt.
5 D. uwe kracht ende macht. Siet Job 40.11.
6 Als of hy seyde/ ô Assur/ nu is de tijt/ dat de straffe des Heeren oock over u kome/ aengesien de selve nu eenen geruymen tijt over 't volck Godes gegaen heeft/ waer door de Heere de hovaerdye Jacobs heeft vernedert/ gelijck hy te vooren de hovaerdye Israels vernedert hadde. And. want de Heere is weder gekeert [met] de voortreffelickheyt, ofte/ heerlickheyt Iacobs, D. met Christo

* [1] DE verstroyer treckt tegen [2] u aengesichte op/ [3] bewaert de vestinge/ [4] besichticht den wech/ [5] sterckt de lendenen/ versterckt de cracht seer.

2 Want [6] de HEERE heeft de hoovaerdye Jacobs afgewendt/ gelijck de hoovaerdye Israëls/ want [7] de [a] ledichmakers [8] hebbense ledich gemaeckt/ ende sy hebben [9] hare wijn-rancken verdorven.

3 [10] De schilden [11] sijner helden [12] zijn root gemaeckt/ de [13] kloecke mannen zijn [14] scharlaken-verwich/ [15] de wagens zijn in het vyer der fackelen/ ten dage als hy sich [16] bereyt; ende de [17] spiessen [18] worden geschuddet.

4 [19] De wagens [20] rasen door de wijcken/ sy loopen gins en weder op de straten: [21] hare gedaenten zijn als der fackelen/ [22] sy loopen door malcanderen henen als de blixemen.

5 [23] Hy sal [24] aen sijne voortreflicke gedencken/ [doch] sy [25] sullen struyckelen [26] in hare tochten: [27] sy sullen haesten [28] nae haren muer/ als [29] het beschutsel veerdich sal wesen.

6 [30] De poorten der rivieren sullen geopent worden/ ende [31] het paleys [32] sal versmelten.

7 Ende [33] Huzab [34] sal gevanckelick wech gevoert worden/ men sal haer heeten [35] voortgaen/ ende hare maechden sullense geleyden/ [36] als [met] een stemme der duyven/ [37] trommelende op hare herten.

8 [38] Ninebe is wel als een watervyver/ [39] van de dagen af dat sy geweest is/ doch [40] sy sullen vluchten: Staet/ Staet [sal men roepen]/ maer niemant sal omme-sien.

9 [41] Roovet silver/ roovet gout/ want daer en is geen eynde des [42] voorraets/ der heerlickheyt [43] van allerley gewenschte vaten.

10 [44] Sy is geledicht/ ja uyt-geledicht/ uytgeputt/ ende [b] haer herte versmelt/ ende de knyen [45] schudden/ ende [c] in alle de lendenen is smerte/ ende [46] harer aller aengesichten betrecken/ [als] [47] een pot.

11 [48] Waer is [nu] de [49] wooninge der Leeuwen/ ende die weyde der jonge Leeuwen? alwaer de Leeuw/ de oude Leeuw/ [ende] het Leeuwenwelp wandelde/ ende daer en was niemant die [haer] verschricte.

12 De Leeuw die genoech roofde voor sijne welpen/ ende [50] worchde voor sijne oude Leeuwinnen; die sijne holen vervulde met roof/ ende sijne wooningen met het geroofde.

13 Siet/ [51] Ick [wil] aen u/ spreeckt de HEERE der heyrscharen/ ende [52] ick sal [53] hare wagenen in roock verbranden/ ende het sweert sal [54] uwe jonge Leeuwen verteeren/ ende ick sal [54] uwen roof [55] uytroeyen van der aerde/ ende de stemme [56] uwer gesanten en sal niet meer gehoort worden.

Iesu, als Amos 8.9. T. w. op dat hy voortaen sijn volck by-stae/ ende niet meer door u het selve en late verdelgen/ maer veel meer dat hy u van wegen het selve late verdelgen. Siet 2. Sam. 1. op v. 19. van den cieraet/ of heerlickheyt Israels. 7 D. de Assyriers met hare groote heyrlegers/ die alles geroost ende ledich gemaeckt hebben. a Iesa. 10. v. 12. Psal. 30.13. 8 De sin is/ sy hebben Juda ende Israel ledich gemaeckt/ D. sy hebben haer lant woest gemaeckt/ ende uytgeplondert. 9 Dit kannen bequamelick nae de letter verstaen: Doch sommige verstaen hier door/ de wijn-rancken, de Steden ende dorpen des Joodschen lants: Immers wert het Joodsche volck meermaels vergeleken by eenen wijn-stock/ Siet Mich. 7.1. Andre verstaen hier door/ sonen ende dochteren: Eenige de vruchten des lants. 10 In dit versken/ ende daer na/ beschrijft de Prophete de gestaltenisse ende krijchs-rustinge der gener/ die met groote machtige heyrlegers komen souden tegen Ninebe/ ende de Assyriers/ vyanden der Israeliten/ om de selve te bestrijden ende t'onderdrucken. 11 T. w. des vyants die Ninebe belegeren soude. 12 Van het bloet der omgebrachte menschen/ of/ verstaet dit oock van de root-geverwde kleederen/ die vele/ insonderheyt onder de krijchs-lieden der Meden/ Persen/ Babyloniers/ &c. droegen. siet Ezech. 23.14. 13 Siet van het woort kloecke Gen. 47. op v. 6. ende Exod. 18. op v. 21. 14 Of/ gecarmosijnt. 15 D. hare wagens varen soo snel/ ende met sulck gewelt voort/ dat sy over de steenen loopende/ voncken vyers geven/ daer van vs 4. breeder: Ende verstaet hier de legerwagens/ die ten strijde bereydt waren/ in of op de welcke krijchs-lieden saten/ daer uyt vechtende. Siet Jos. 17.16. ende 2. Sam. 10.18. 16 T. w. ten strijde. 17 Hebr. de denne-boomen. De sin is/ de spiessen die van denne-boomen hout gemaeckt zijn. Andre nemen 't in desen sin/ Die wagens loopen soo snellick ende met sulcken gewelt voort/ dat het wout ende de boomen die daer in staen/ schudden en beven. 18 Of/ worden gedrilt. 19 Verst. wagens, met de gene die op de wagens sitten, siet 2. Sam. 10. op v. 18. 20 D. de wagens sullen met sulcke snellicheyt ende rumoer door de straten en stegen der stadt rollen en hollen/ en bolderen/ als of de voerlieden/ ende die daer op sitten/ dol en rasende waren. 21 De sin is/ het sal schijnen datter vyer uyt hare oogen springt/ als sy toornich zijn. 22 Of/ Sy sullen door-breken als de blixemen. 23 T. w. de Coninck van Assyrien. 24 D. hy sal sijn vertrouwen op haer stellen. And. hy sal sijn geweldige monsteren. 25 D. sy sullen soo haestelick loopen/ ende met sulcke onsinnicheyt/ dat sy over malkanderen sullen tuymelen ende vallen. 26 Of/ in hare gangen. D. op hare straten ende stegen/ over al waer sy henen gaen. 27 T. w. de Assyriers. 28 Verst. de mueren der Stadt Ninebe. 29 Of/ het decksel. Verst. een krijchs-getimmer als een galerye/ onder het welcke de soldaten scheut-vry waren. Hebr. ende het beschutsel sal veerdich gemaeckt worden. 30 D. de water-poorten. hier wort gesproken van het water Tigris, ende andre beeckens daer in ende daer uyt vlietende/ ende dichte onder de Stadt Ninebe loopende. De sin is/ De vyant sal aen dien hoeck in de Stadt vallen/ daer sy schijnt alder-sterckst te wesen/ T. w. daer ter plaetse/ daer de Tigris ende andre beken loopen. Diodor. Siculus seyt lib. 3. Biblioth. cap. 7. dat als de Chaldeen Ninebe belegert hadden/ so is de muer deser Stadt/ door het hooge oploopen van den Tigris, om-geworpen/ de lengte van xx stadien/ door welcke bresse de vyanden in de stadt vielen.

31 Of/ de Tempel/ want het Hebr. woort beteeckent beyde/ soo een paleys/ als eenen Tempel/ ende verstaet hier den Tempel des Assyrischen Afgodts.
32 T. w. door de hitte des vyers/ het zy des materialen vyers/ ofte des brandenden toorns Godes. And. sal wech-vlieten. Dit past wel/ indien men siet op den grooten oploop des waters.
33 Verscheydene verstaen dat Huzab is de name der Conninginne. Andere meynen dat Huzab beteeckent Coninginne, van Iatsab, bystaen, om dat sy dagelicx by den Coninck stont/ of quam, Vergel. Psal. 45.9. And. die vast gestelt is. D. de stadt die meynt vast te staen.
34 Of/ sal ontbloott, of ontdeckt worden, T. w. van hare juweelen ende kostelicken cieraet.
35 Of/ opgaen, T. w. op den wagen in den welcken sy sal gevanckelick wech-gevoert worden uyt haer lant in een ander.
36 D. al schreyende/ al weenende/ ende al suchtende in haer selven/ niet durvende overluyt roepen en schreyen/ uyt vreese der vyanden.
37 Als of hy seyde/ sy en sullen niet op tamboeren/ of trommelen spelen/ gelijck sy in hare vreucht plechten te doen/ maer sy sullen met hare vuysten op hare borsten slaen/ tot een teecken der benauwtheyt hares herten. 38 D. Ninebe is van den aenbeginne seer volck-rijcke geweest. Aldus wort veel waters, voor veel volcks genomen Iesa. 8.7. ende Apoc. 17.15. Vergel. Jonæ 4.11. 39 Hebr. van de dagen sy, sonder meer. 40 T. w. de inwoonders van Ninebe/ sullen vluchten/ als hare Stadt van hare vyanden sal ingenomen worden. 41 Verstaet dit gesproken te zijn tot de vyanden/ die Ninebe souden over-vallen/ het zy datmen het neemt voor de woorden des Propheten: Ofte/ der soldaten/ hare kameraden aenspreekende. 42 Verst. hier door voorraet, allerley schatten/ ende cleynodien/ gelt/ kleederen/ &c. 43 D. van allerley schoonen huysraet diemen soude kunnen, of mogen wenschen. Vergel. 2. Chron. 32.27. 44 T. w. Ninebe. b Deut. 1.28. ende cap. 20.8. Ios. 1.11. ende 5.1,7. Iesa. 13.7. Ezech. 21.7. 45 Ofte/ tegens malkanderen aenslaen, ofte/ stooten. Vergel. Dani. 5.6. ende Jesa. 13.7. c Iesa. 13.8. ende 21.3. 46 Siet de aenteeck. Joel 2.6. 47 T. w. als een pot of ketel daermen spyse in koockt/ ende die over het vyer hangt ende beroockt. 48 Dit zijn de woorden des Propheten/ sprekende in den name Godes/ ende de overwonnene Assyriers beschimpende. 49 Aldus noemt de Prophete de inwoonders van Ninebe/ die roovers/ ende bloet-dorstige menschen geweest zijn/ insonderheyd hare Coningen/ Vorsten/ ende krijchs-overste. Siet Ezech. cap. 19. met de aenteeckeninge op vss. 2/ 3/ &c. d' Apostel noemt oock den Keyser Nero eenen leeuw. 2. Timot. 4.17. 50 Der leeuwen aerdt is/ de dieren die sy gevangen hebben/ te sticken/ ende versmachten. 51 Siet de aenteeck. Jerem. 21.13. And. ick [kome] tot u. T. w. om u te straffen: Hy wendt sijn aenspraken tot de Ninebiten. 52 D. ick sal uwe wagenen verbranden/ ô Ninebe/ so datse in roock sullen verdwijnen. Vergel. Jud. 20.40. 53 T. w. der stadt Ninebe. Hier is een veranderinge van persone/ hare, voor uwe. 54. 54 O Ninebe. Ende uwen roof, D. den roof dien ghy Ninebiten geroost hebt. 55 Of/ af-snyden. 56 Of/ uwer Ambassadeurs, door de welcke ghy den Coningen rontomher den krijch pleecht aen te seggen. Siet 2. Reg. 18.17/ &c.

Het iij. Capittel.

Voordere Prophetie van den ondergangk der Stadt Ninebe/ ende der Assyriers/ nae het exempel der Stadt No, die oock is verdelcht geworden/ om dergelijcke sonden als Ninebe begaen hadde/ 8. De Prophete voecht daer by/ dat hare sterckten ende groote macht/ haer niet helpen en souden/ 12.

1 WEe [1] de bloet-Stadt/ die gantsch vol leugen/ [ende] [2] verscheuringe is: de roof [3] en houdt niet op.

2 Daer is [4] 't geclap der sweepe/ ende 't geluyt van 't bolderen der raderen: ende [5] de peerden stampen/ ende de wagens [6] springen op.

3 De ruyter steeckt om hooge soo het blammende sweert/ als de blixemende spiesse/ ende daer sal de veelheyt der verslagenen zijn/ ende eene sware menichte der

1 Hier wort noch al gesproken van de Stadt Ninebe. Vgel. Ezech. 22. op v. 2. Hebr. Stadt der bloeden. alsoo oock Ezec. 24.9.
2 Het Hebr. woort past eygentlick op de verscheurende dieren/ als Psal. 7.3.
3 Hebr. en wijckt niet, als Exo. 33.11. ende Jesa. 46.7. De sin is/ de Ninebiten waren steets voort in het begaen van allerley rooverye ende gewelt.
4 Hebr. de stemme der sweepe, ende de stemme der beweginge des radts. 5 Of/ der peerden d' aerde met den voet stampende. 6 Of/ opspringende. In dit versken wort afgemaelt de aenkomste van het vyantlick leger/ met seer bequame/ ende aerdige manieren van spreken.

doode

doode lichamen / ja daer en sal geen eynde zijn der lichamen / [7] men sal over hare lichamen struyckelen :

4 [8] Om der grooter hoereryen wille [9] der seer bevallige hoere / [10] der meesterse der tooveryen / die [11] met hare hoereryen volckeren [12] vercocht heeft / ende geslachten met hare tooveryen.

5 Siet / [13] Ick [wil] aen u / spreeckt de HEERE der heyrscharen / ende [14] ick sal uwe zoomen ontdecken boven u aengesichte / ende ick sal den Heydenen uwe naecktheyt / ende den Coninckrijcken uwe schande wijsen.

6 Ende ick sal [15] versoeyelicke dingen op u werpen / ende u tot schande maken / ende [16] ick sal u als eenen spiegel stellen.

7 Ende 't sal geschieden / dat alle die u sien / [17] van u wech vlieden sullen / ende seggen : Nineve is [18] verstoort / [19] wie sal medelijden met haer hebben? van waer sal ick u troosters soecken?

8 [20] Zijt ghy beter dan [21] No [22] de volckrijcke / [23] gelegen in de rivieren? die rontom henen water heeft? welcker [24] voor-muer de zee is / [25] haer muer is van [26] zee.

9 Mooren-lant ende Egypten waren hare macht / en [27] daer en was geen eynde : [28] Put ende Libya [29] waren tot uwe hulpe.

10 Noch is [30] sy gevanckelick gegaen in de gevangenisse : oock zijn hare kinderen [31] op 't hooft aller straten [32] verplettert geworden / ende over hare [33] ge-eerde hebben sy [34] het lot geworpen / ende alle hare Groote zijn [35] in boeyen gebonden geworden.

11 Oock sult [36] ghy [37] droncken worden / [38] ghy sult u verbergen / oock sult ghy een stercke soecken [39] van wegen den vyant.

12 [40] Alle uwe vasticheden zijn vijgeboomen [41] met de eerste vruchten / indien sy geschuddet worden / so vallen sy dien op den mont [42] diese eten wil.

13 Siet / u volck sal in 't midden van u [43] tot wijven worden : de poorten uwes lants sullen uwen vyanden [44] wijt geopent worden : [45] het vyer sal [46] uwe grendelen verteeren.

14 [47] Schept u water ter belegeringe / versterckt uwe vasticheden / [48] gaet in den kley / ende treedt in den leem / [49] verbetert den tichel-oven.

15 [50] Het vyer sal u [51] aldaer verteeren : het sweert sal u [52] uytroeyen / het sal u af-eten / [53] als de kevers : [54] vermeerdert u als kevers / vermeerdert u [56] als sprinckhanen.

16 Ghy hebt meer [57] handelaers als er sterren aen den hemel zijn / [58] de kevers sullen invallen / ende daer van vliegen.

17 [59] Uwe gecroonde [60] zijn als de sprinckhanen / ende uwe [61] crijchs-overste [62] als de groote kevers / die haer in de heyning-mueren legeren [63] in de koude der dagen : wanneer de Sonne opgaet / so [64] vliegen sy wech / also dat hare plaetse onbekent is waer sy geweest zijn.

18 [65] Uwe herders [66] sullen sluymeren / ô Coninck van Assur / [67] uwe voortreffelicke sullen [68] haer leggen / [69] u volck sal hem op de bergen wijt uytbreyden / ende [70] niemant salse versamelen.

19 Daer en is [71] geen t'samentreckinge voor uwe breucke / uwe plage [72] is smertelick : [73] alle die 't geruchte van u hooren / sullen [74] de handen over u clappen : want [75] over wien en is uwe boosheyt niet gedurichlick gegaen?

7 De sin is / Men sal over de straten niet konnen gaen / sonder over de doode lichamen te treden.
8 Of / om de veelheyt der hoereryen, verstaet hier soo wel geestelicke hoererye / D. Afgoderye / als vleeschelicke ontucht.
9 Alsoo noemt hy de Stadt Nineve. *Hebr.* de hoere goet van gunste.
10 Of / der voorstanster, der patronesse der tooveryen.
11 Of / door.
12 D. tot slaven ende lijf-eygene gemaeckt heeft.
13 Siet bov. c. 2. op v. 13. ende Jes. 47. 3.
14 De sin is / Ick sal uwe zoomen / of lijsten / of slippen laten oplichten tot op u aengesichte / D. ick sal u de aldergrootste schande aendoen. Vgl. Jes. 47. 3. Jer. 13. 22. ende v. 26. ende Eze. 16. op v. 37.
15 Als slijck en modder / &c. daer mede men openbare / ende uyt de Steden gebannene hoere pleegt te bewerpen.
16 D. ick sal u soo straffen en soo gantschelick te schande maken / dat ghy andere volcken ende natien tot een spiegel ende exempel sult wesen / also dat als sy van een groote straffe die eenige natie is overkomen / spreken sullen / u tot een exempel sullen noemen en voortbrengen. And. als een gaep-spel. And. als dreck, als vuylicheyt.
17 Als de walge / en eenen afkeer van u hebbende.
18 D. verwoest / verdelgt / geruineert.
19 Vergel. Jesa. 51. op v. 19. ende Jer. 15. 5.
20 Of / soudet u beter gaen dan No?
21 Dit is de name eener Stadt in Egypten / naderhant Alexandria genoemt / om dat sy van Alexandro den Grooten is herbouwt / verbetert / ende vergroott geworden. Siet Jerem. 46. op v. 25. ende Ezech. 30. 14 / 15 / 16.
22 Vergel. Jerem. 46. 25. Of / de voetster. D. die als een moeder ende voetster is van gantsch Egypten / zijnde een groote / volck-rijcke / ende machtige koop-stadt. And. die neerige [stadt.] T. w. die met hare koopmanschap vele landen ende volckeren geneerde. And. No-Amon.
23 Siet *Strabonem lib. XVII.* van Alexandria.
24 Of / voorwerck, vestinge. And. wiens rijckdom de zee is.
25 Of / haren muer bestaet uyt de zee.
26 T. w. de Egyptische zee : of / het meyr Mareias, of / Mareotis.
27 D. hare bontgenooten ende helpers waren ontelbaer.
28 Dat is / Africa, of / Mauritania. Siet Jerem. 46. op v. 9.
29 De sin is / Alle die volckeren hielpen u / ô Stadt No / maer evenwel en kosten sy u niet redden noch verlossen uyt de hant des Coninckx Nebucadnezars.
30 D. hare inwoonders / zijn gevanckelick wechgevoert : D. sy sullen gevanckelick wechgevoert worden, alsoo doorgaens. Dit schijnt geschiet te zijn te dier tijt als Nebucadnezar Egypten heeft verheert. Siet Jerem. cap. 46.
31 D. op de hoecken aller straten.
32 Siet exempelen van dergelijcke wreetheyt / 2. Reg. 8. 12. Psal. 137. 9. Jes. 13. 16. Hose. 14. 1.
33 Of / treffelicke, aensienelicke li[..]en. of / eerweerdige. eersame.
34 T. w. alsmense als gevangene onder de krijchs-lieden uyt-deylde.
35 Of / aen ketenen, of / aen yseren banden.
36 ô Nineve.
37 T. w. van den beker der gramschap Godes / Siet Jerem. 25. 15. ende 27 / &c.
38 T. w. van schaemte / u versteckende ende verbergende / dat u de menschen niet en sien / in plaetse daer ghy pleecht met opgerechten hoofde stout henen te gaen. Vgel. Hose. 10. 8. Luc. 23. 30. Apoc. 6. 16. And. Ghy sult verborgen zijn, Dat is / ghy sult te niete komen.
39 D. om u te verbergen voor uwen vyant : of / om uwen vyant te stutten.
40 De sin is / alle uwe fortressen zijn soo swack / datse den vyant sonder moeyte in de handen sullen vallen / gelijck de vijgen vallen als de vijge-boomen geschuddet worden.
41 And. ende de eerste vruchten, die niet lange en dueren.
42 *Hebr.* des eters, D. diese begeert te eten.
43 D. verbaest zijn / huylen en weenen / gelijck de wijven / weereloos ende machteloos Vgel. Jes. 3. 12. Jer. 5. 37. ende 51. v. 30.
44 *Hebr.* openende geopent worden. siet bov. c. 2. 6.
45 Verst. het vyer des toorns Godes / of 't materiael vyer / ofte het vyer der oorloge.
46 D. uwe vastigheden. Aldus wort het woort grendelen genomen 1. Sam. 23. 7. ende 1. Reg. 4. 13. ende 2. Chron. 8. 5. ende 14. 7. Psal. 147. v. 13. Jerem. 49. 31. ende 51. 30. Thren. c. 2. 9. Amos 1. 5. Jon. 2. 7. ende elders meer.
47 Of / putt water. D. doet provisie van water / hebt water in voorraet / op dat ghy het mocht genieten in den tijt der aenstaender belegeringe. Het is een Ironia, of spot-reden. Men kan hier door water (gelijck elders door broot) verstaen alle noodwendicheyt tot onderhoudt des levens van noode.
48 D. bereydt alles wat tot het metselen van mueren en vasticheden van nooden is.
49 *Hebr.* versterckt. Siet Nehem. cap. 3. op v. 4 / &c. De sin is / Backt veel / ende hebbet in voorraet een groot getal backsteenen / om uwer stadts mueren te verbeteren ende te versterken.
50 Als bov. v. 13.
51 T. w. in uwe sterckten ende vasticheden : Ofte / als ghy sult besich wesen om u te versterken.
52 Of / af-snyden.
53 De sin is / Gelijck de kevers in eenen korten tijt het kruyt des velts af-eten / alsoo sullen de vyanden u haest vernielen. And. Als de kevers. D. Godt sal de Assyriers verteeren ende te schande maken / gelijck de kevers vernielt worden door den regen ende kout onweder.
54 Hier spreeckt de Prophete den Coninck aen / want het woort staet in het manlick geslachte.
55 Hier spreeckt hy Nineve aen / want het woort staet in 't vrouwlick geslachte. Aldus soude de reden volkomender zijn / vermeerdert u, ô Coninck, als de kevers; vermeerdert u, ô Nineve, als de sprinck-hanen. De sin is / O ghy Coninck van Assyrien / ende ghy Ninevijten / doet al wat ghy kont / 't is al te vergeefs / de groote legers en sullen u in tijt des noots niet kunnen helpen. Vermeerdert u. *Hebr.* verswaert u. D. brengt een swaer leger te velde.
56 Groote heyrlegers worden meermaels by sprinck-hanen ende kevers vergeleken / als Jud. 6. 5. ende 7. 12. Jerem. 46. 23.
57 Of / koop-lieden, die haren handel dryven door de geheele werelt / of omliggende landen. *Hebr.* ghy hebt uwe handelaers vermenichvuldicht meer dan, &c.
58 De sin is / De soldaten sullen als kevers by menichte in u lant vallen / dat plunderen / berooven / verderven / vernielen / ende daer van trecken met den buyt. Doch andere verstaen dit alsoo / dat de koop-lieden vluchten en vlieden sullen / als de vreemde kevers in het lant komen.
59 Aldus noemt de Prophete de voortreffelickste Heeren / ende Ampt-dragende persoonen des Coninckx van Assyrien. And. uwe gehayrde, om dat de groote Heeren / lanck hayr plechten te dragen.
60 T. w. in menichte / D. sy zijn soo vele in menichte / als de sprinck-hanen.
61 Siet van dit woort Jerem. 51. op v. 27.
62 *Hebr.* als kevers der kevers. alsoo seytmen / Heere der Heeren, Coninck der Coningen, liedt der lieden, &c.
63 D. ten tyde der koude / namelick des nachts / als de sonne onder is : of Ten dage der koude, D. als het koudt is.
64 D. sy trecken haestelick te lande uyt. Alsoo wort vliegen, voor haestelick komen, genomen Cant. 8. 14. siet d'aenteeck. aldaer / ende Matth. 10. 23.
65 D. uwe Regenten / als Jesa. 49. 19. ende 50. 6.
66 D. sy sullen trage ende onachtsaem zijn / of / Sy sullen doot zijn / als Psal. 76. 6.
67 D. uwe krijchs-overste / uwe Vorsten.
68 D. sy sullen te huys blijven / of / sy sullen ter neder gelept worden : of / de sin is / sy sullen stille sitten / ende sy sullen op hare bedden blyven liggen / sorgeloos zijn / ende haren wellust plegen. of / sy sullen begraven zijn. Vergel. Psal. 94. 17.
69 De sin is / u volck / dat vele in getale is / sal op de bergen verspreyt worden / gelijck de schapen die geenen herder en hebben.
70 Want de herders sullen of slof ende onachtsaem / ofte doodt zijn.
71 D. geen genesinge / D. uwe breuke of quetsuere en kan niet t'samen-getrocken noch genesen worden. Als de wonde begint te genesen / so wortse drooge / alsse drooge wort, so rimpeltse ende treckt te samen.
72 Siet Jerem. 14. op v. 17. Alsoo oock Jerem. 10. 19. ende 30. 12. Mich. 1. 9. De sin is / Ghy zijt alsoo geslagen / dat ghy ongeneselick zijt.
73 *Hebr.* Alle die uwe hooringe hooren, D. het gerucht van uwe breuke / D. alle die hooren sullen hoe ghy verstoort ende geplaegt zijt.
74 Tot een teecken van vreucht en blijtschap over uwen val.
75 De sin is / Daer en is geen volck noch natie die ghy niet gequelt en hebt sonder ophouden : daerom sullen sy alle haer verheugen als sy uwen ondergancк sullen vernemen / de rechtveerdige oordeelen Godes prijsende.

Eynde des Boecks NAHUMS.

De Propheet
HABAKUK.

Inhoudt deser Propheetye.

DE Prophete *Habakuk* voorseyt, dat Godt besloten heeft de Ioden, van wegen hare leelicke ende menichvuldige sonden, te laten vervallen in de handen der Chaldeen, doch alsoo, dat die oock selfs, van wegen hare sonden ende boosheden, van Godt souden gestraft worden. De Prophete voecht hier by een seer beweechlick gebedt, Godt den Heere biddende, dat de elende die den volcke van Israël ende Iuda over quam, mochte zijn een vaderlicke castijdinge, niet eene eyndelicke uytroeyinge, *cap.* 3. VVy en kunnen niet sekerlick weten wanneer dat *Habakuk* geleeft ende geprophteteert hebbe: verscheydene Geleerde meynen, dat hy geprophteteert heeft ten tijde der na-saten van *IoZia*, ofte ten tijde *Manasse*, overmits de sonden die hy bestraft, seer wel over een komen, met de sonden *Manaßis* ende des volcks in die tijden levende. Immers blijckt het, uyt *cap.* 1. *vers.* 6. dat hy geleeft ende geprophteteert heeft, eer Ierusalem van *NebucadNeZar* is verheert geworden: Uyt desen Prophete worden eenige spreucken in het Nieuwe Testament aengetogen, als *Actor.* 13.41. ende *Rom.* 1.17. *Gal.* 3.11. als oock *Hebr.* 10.38.

Het Eerste Capittel.

Clachte des Propheten over de groote boosheyt ende ongerechticheyt des Joodschen volcks/ v. 2. Hy verkondicht dat van wegen sulcke sonden/ de Chaldeen met groote macht ende snelheyt over haer komen/ ende alles verstooren souden/ v. 5. Hy bidt den Heere/ dat hy doch de vyanden/ die swaerlicker van de Joden gesondicht hadden/ haren moetwille niet en late volbrengen/ maer veel meer de selve wille straffen/ 12/&c.

1 [1] DE last/ welcken Habakuk de prophete [2] gesien heeft:

2 HEERE/ hoe lange schreeuwe ick/ ende ghy en hoort niet? [hoe lange] roepe ick/ [3] Gewelt/ tot u/ ende ghy en verlost niet?

3 Waerom laet ghy my ongerechticheyt sien/ ende aenschouwt de [4] quellinge? want verwoestinge ende gewelt is [5] tegen my over/ ende [6] daer is twist/ ende [7] men neemt gekijf op.

4 Daerom wort de wet [8] onderlaten/ ende het recht [9] en komt nimmermeer voort: want [10] de godtloose omringt den rechtveerdigen/ daerom [11] komt het recht verdraeyt voort.

5 [12] Siet onder de heydenen/ ende aenschouwt/ ende verwondert u/ verwondert u; want [a] ick wercke een werck [13] in uliedér dagen/ ['t welck] ghy niet gelooven en sult/ [14] als het vertelt sal worden.

6 Want siet/ ick verwecke de Chaldeen/ een bitter ende [15] snel volck/ treckende [16] door de breedten der aerde/ [17] om erfelick te besitten wooningen die syne niet en zyn.

7 Schricklick ende vreeslick is [18] 'tselve: [19] syn recht ende syne hoocheyt gaet van hem-selven uyt.

8 [20] Want syne peerden zyn [21] lichter dan de luypaerden/ ende sy zyn [22] scherper dan [23] de avont-wolven/ ende syne ruyters verspreyden haer: ja syne ruyters sullen [24] van verre komen/ sy sullen [25] vliegen [26] als een arent/ sich spoedigende om te eten.

9 [27] Het sal geheelick [28] tot gewelt komen/ [29] wat sy insloorpen sullen met hare aengesichten/ [sullen sy brengen] [30] nae't oosten/ ende het sal [31] de gevangene versamelen [32] als zant.

10 Ende [33] hy sal [34] de Coningen beschimpen/ ende de Princen sullen hem een belacchinge zyn: hy sal [35] alle vestinge belacchen/ want [36] hy sal stof vergaderen/ ende [37] hy salse innemen.

11 [38] Dan sal [39] hy [40] den geest veranderen/ ende hy sal [41] door-trecken/ ende sich [42] schuldich maken/ [houdende] [43] dese syne kracht voor synen Godt.

12 En zyt ghy niet [44] van outs af de HEERE myn Godt/ [45] myn Heylige? [46] wy en sullen niet sterven: ô HEERE/ [47] tot een oordeel hebt ghy hem gestelt/ ende [48] ô rotze/ om [49] te straffen hebt ghy hem gegrontvest.

13 Ghy zyt te reyn van oogen/ dan dat ghy [50] het quade [51] soudet sien/ ende [52] de quellinge [53] en cont ghy niet aenschouwen: waerom soudt ghy aenschouwen [54] die trouwloosliick handelen? [waerom] soudt ghy [55] swygen/ als [56] de godtloose dien verslindt/ [57] die rechtveerdiger is dan hy?

14 Ende [58] [waerom] soudt ghy de

1 Siet Jesa. 13. op v. 1. in't volgende: Habakuk, *Hebr.* Chabakkuk.
2 T. w. in een gesichte. Siet Jes. 1. 1.
3 T. w. om dat de geweldige des lants de geringe onderdrucken/ of de godtloose de godtsalige. Siet dergelijcke maniere van spreke Job 19. 7. ende Jer. 20. 8.
4 Of moeyte, als Psal. 10. 14. T. w. die de boose den vromen aendoen.
5 De sin is/ Waer ick my keere of wende/ daer en sie ick anders niet/ dan verwoestinge ende gewelt.
6 T. w. onder het Joodsche volck/ d'een twist met den anderen: ofte/ sy twisten tegen my/ ende d'andere Propheten. siet Hose. 4. 4. Jerem. 15. 10.
7 D. daer zijnder vast overal/ die twist ende gekijf aenrichten/ oock om kleyne ofte geringe oorsaken.
8 Of de Wet is geswackt, de wet Godes/ ende de predicatie der selver en wort niet meer geacht by de godtloose Joden. Siet Ezech. 33. 32. Siet oock Jerem. 11. ende 12.
9 D. Een wort nemmermeer uytgesproken/ de Processen blijven aen den spijcker hangen/ gelijckmen nu spreeckt/ sy dueren veel jaren lanck.
10 Vergel. Psal. 12. op v. 9. ende Psal. 22, 13.
11 De onvrome Rechts-geleerde verdraeyen het recht: of de Richters worden met giften en gaven omgekocht: Of sy verdraeyen en verkeeren het recht door gunste of afgunste. Maer siet wat den sulcken weder-varen sal/ Psal. 125. 5.
12 Hier antwoort de Heere den Prophete op sijne klachte/ ende 't is so veel als of hy seyde/ Lett hier wel op/ of opt dergelijcke groot ende schrickelick oordeel gegaen zy als die sware elende ende het verderf/ dat ick door de Chaldeen over u lieden/ ô ghy boose Joden/ sal komen laten. Doch de Apostel heeft dese woorden wijders uytgestreckt tot de straffe der ongeloobige Joden. Siet Actor. 13. 41.
a Actor. 13. 41.
13 D. geduerende u lieder leven.
14 Of/ als men't vertellen soude. Soo extraordinaris groot sal het wesen.
15 *Hebr.* sich haestende. D. een volck dat snellick ende haestelick voort-vaert in sijne saken. Siet Jesa. 5. 26/ &c.
16 D. wijt en breedt door vele landen.
17 D. om landen ende Steden in te nemen/ ende te gaen besitten/ die andre volcken ende Natien/ ende insonderheyt die de Joden toe-komen.
18 Te weten/ volck.
19 Het doet alles na sijnen lust ende welgevallen/ ende al wat het doet moet recht zijn/ van wegen sijne hoocheyt.
20 Dese woorden sien op het eerste lidt des sevenden vs.
21 D. sneller.
22 Van tanden/ of/ van gesichte.
23 *Hebr.* de wolven des avonts: D. van de wolven die des avonts/ ofte by nachte komen/ om de schapen te stelen/ Vergel. Jerem. 5. 6.
24 T. w. uyt verre landen.
25 D. haestelick en snellick voort marcheren.
26 Vergel. 2. Sam. 1, 23. Job 9. 6. Pro. 30. 19. Jer. 4. 13. Ezech. 17. 2. Mat. 24. 28.
27 T. w. het volck van Chaldæa.
28 D. om gewelt te doen.
29 De sin is/ Al wat de Chaldeers sullen sien/ dat sullen sy als opsloorpen/ of opslocken/ en inswelgen door de begeerlickheyt harer oogen/ verslindende met hare oogen alles wat sy sien of ontmoeten. Siet dergelijcke maniere van spreken/ Job 39. 27. *Hebr.* het opslorpen hares aengesichts sal zijn nae't oosten. Andre/ het aenschouwen hares aengesichts sal zijn, als of yemant de oostewint tegen quame, die in het Joodsche lant seer hefrich ende seer schadelick is.
30 D. nae Chaldeen/ van waer dese soldaten gekomen waren/ want Chaldeen leyt noort-oost van Iudea: daer henen souden sy hare oogen wenden/ om derwaerts te keeren/ met buyt geladē.
31 *Hebr.* de gevangenisse, D. de menichte der gevangenen.
32 D. in ontelbare menichte/ gelijck het zant ontelbaer is. Siet Gen. 41. op v. 49.
33 T. w. de Coninck des boven-genoemden volcks/ T. w. Nebucadnezar.
34 Als onder andere/ de Coningen van Egypten/ van Tyrus/ van Tidon/ van Arabien/ ende insonderheyt den Coninck Zedekiam, als te lesen is 2. Reg. 25. 10. ende Jer. cap. 25. ende 29.
35 D. alle vaste plaetsen/ het zy steden/ of casteelen/ of andre fortereffen.
36 D. hy sal menichte van aerde t' samen voeren laten om de grachten ende wateren te dempen/ of/ om hoochten en katten op te werpen. Andre/ hy sal krijchs-volck in sulcke menichte als stof vergaderen.
37 Siet van de groote victorien des Conincks Nebucadnezars Jesa. 23. Jer. 25. 22. ende 47. 4. Ezech. 26. 3/ 7. ende 27. 2. Amos 1. 9. ende elders meer.
38 T. w. als hy Jerusalem/ ende andere stercke steden sal ingenomen hebben.
39 T. w. de Coninck Nebucadnezar.
40 D. hy sal anders gesint worden dan hy te vooren geweest is/ D. hy sal door desen sijnen voorspoet in schrickelicken hoochmoet vervallen. Vgel. Jesa. 14. 13/ 14. Dan. 4. 27. And. hy sal veranderen [als] een wint.
41 T. w. in Chaldeen/ of nae Babylonien. And. hy sal overtreden.
42 T. w. aen Godt/ door Afgoderye/ stoutichheyt ende vermetenheyt.
43 D. schrijvende hemselven toe godtlicke hoocheyt ende eere/ van wegen sijne groote victorien. Vgel. ond. v. 16. And. [seggende dat] dese sijne kracht zy sijnes Godts. D. hy sal 't sijnen Godt/ T. w. Bel, toe-schrijven/ dat hy die groote dingen hebbe uytgericht door sijne krachtige hulpe ende bystandt. Siet hier van de vijf eerste capp. Danielis.
44 D. van eeuwicheyt.
45 Onder andre namen die Gode gegeven worden/ is oock desen/ de heylige Israëls. Siet Psal. 71. op v. 22. siet oock Jes. 12, 6. ende 43. 3/ 15. ende 49. 7.
46 D. wy en sullen niet gantschelick door de Chaldeen uytgeroept wordē/ maer ghy sult ons door uwe krachtige hant verlossen.
47 D. op dat hy (T. w. de Coninck te Babel) uwe gerichten volvoere.
48 D. O Heere/ op wien wy ons verlaten ende steunen/ als op onsen rotzsteen. Dit zijn woorden des Propheten in sijnen/ ende in des volcks name. Vgel. Deut. 32. 4. ende Psal. 18. 3. ende 19. 15.
49 T. w. ons ende andere/ ofte hemselven. T. w. na dat hy/ als een roede ende staf uwes toorns/ ons sal gekastijdt hebben/ Vgel. Exo. 9. 16.
50 T. w. 't welck de Chaldeen ons aen doen.
51 Godes ooge en is niet verborgen: hy siet het quaet dat de menschen bedrijven/ Psal. 10. 14. maer hy en siet het niet met goede oogen aen/ hy en sal het oock niet altijt ongestraft laten. Doch Obad. v. 13. wort dese maniere van spreken genomen/ voor met lust het quade/ 't welck de vrome overkomt/ aenschouwen.
52 D. den overlast/ T. w. overlast/ quellinge/ moeyte/ die de Chaldeen ons aen doen.
53 Siet d'aenteeck. 51.
54 T. w. de Chaldeen/ die seer trouwloos ende meyneedich geweest zijn, siet Jes. 21. op v. 2.
55 D. de straffe nalaten.
56 T. w. de Chaldeer.
57 T. w. het Joodsche volck/ vergeleken by de Chaldeen. Doch verstaet dit van de godtsalige onder de Joden/ welcke die sijn daer de prophete voor bidt: want de godtloose onder de Joden gingen de heydenen in boosheyt verre te boven. Siet Jerem. 2. vss. 10/ 11.
58 D. waerom soudt ghy lijden/ dat de groote ende machtige deser werelt/ de kleyne ende onnoosele souden vangen/ dooden/ opslocken/ ende verdelgē nae haren appetijt ende goetduncken/ gelijck de groote visschen de kleyne doen/ als of ghy in der werelt alles liett gaen/ als by geval/ ende als of ghy nergens achtinge op en gaeft?

menschen

menschen maken / als de visschen der zee? als het cruppende gedierte / [59] dat geenen heerscher en heeft?

15 [60] Hy treckt se [61] alle met den angel [62] op / hy vergadertse in syn garen / ende hy versameltse in syn net: [63] daerom verblydt ende verheucht hy sich.

16 [64] Daerom offert hy aen syn garen / ende roockt aen syn net: want [65] door de selve [66] is syn deel vet geworden / ende syne spyse smoutich.

17 [67] Sal hy dan daerom [altoos] syn garen [68] ledich maken? ende en sal hy niet verschoonen / met altoos de volckeren [69] te dooden?

59 D. geenen grooten visch / of kruppende dier / 't welck over haer heerscht / ende haer beschermt tegen 't gewelt der gener die haer verslinden.
60 T. w. de vyant / van welcken boven gesproken is / Nebucadnezar.
61 T. w. menschen / of Natien. ofte / hy treckt het, &c. T. w. menschen ende goederen.
62 Of / uyt, D. hy brengtse alle onder syn gewelt. Vgel. Dan. 4. 17/18/ &c.
63 De sin is / Hy en heeft niet alleen geen berouw ende leetwesen over syne boos daet / maer hy verblydt ende verheugt sich daer over / als wel gedaen hebbende. Vgel. Ephes. 4. 19.
64 Als of hy seyde / Als het den Chaldeer so wel ende nae synen wensch gaet / so en schrijft hy sulcx Gode niet toe / maer syne eygene macht ende kloeckheyt. Siet Iesa. 10. 13. ende Dan. 4. 27.
65 T. w. door syn gaern ende nett.
66 D. is / syn portie / staet / conditie verbetert / ende grootelicx vermeerdert.
67 De sin is / Om dat hy dus wreet ende vermeten is / sult ghy daerom altijt dese syne godtloosheyt verdragen ende ongestraft laten voorby gaen? Sult ghy hem steedts het eene lant voor / ende 't ander na laten verheeren ende t'onderbrengen?
68 T. w. om dat weder tot eenen nieuwen vanck te bereyden / ende uyt te werpen.
69 D. te verdelgen / ende uyt te roeyen / sonder dat ghy / als een rechtveerdich Richter / daer op sult achtinge geven / ende hem straffen? D'antwoorde wert verswegen / welcke soude wesen / Geensins / maer ghy sult hem eyndelick een gebidt in den mont werpen / ende straffen. Dusdanige vragen loochenen sterckelick.

Het ij. Capittel.

De prophete antwoordt verwacht hebbende op syn voorgaende gebedt ende clachte / v. 1. Belast hem de Heere / dat hy de prophetie van den ondergangk der Chaldeen / den Joodschen volcke duydelick soude voor oogen stellen / dat die sekerlick soude vervult worden / maer datmen sulcx met gedult moste verwachten / 4. 't welck in de naest-volgende versKens wijtloopiger verclaert wort / 7 / &c van wegen hare hoovaerdie / gierichcyt / tyrannie / gulsicheyt / bloetdorsticheyt / ende afgoderie.

1 [a] [1] Ick stont op myne wacht / ende ick stelde my op de stercke / ende ick hielt wacht om te sien / wat [2] hy [3] in my [4] spreken soude / ende [5] wat ick antwoorden soude op mijne bestraffinge.

2 Doe antwoordde my de HEERE / ende seyde / [b] Schryft [6] het gesichte / ende stelt het duydelick op tafelen / [7] op dat daer in lese die voor by loopt.

3 Want [8] het gesichte sal noch tot eenen bestemden tyt zyn / dan sal [9] hy [10] het [11] op't eynde [12] voortbrengen / ende [13] niet liegen: So [14] hy vertoeft / verbeydt [15] hem / want [16] hy sal [17] gewisselick komen / [18] hy en sal niet [19] achter blyven.

4 Siet / [20] syne [21] ziele [22] verheft haer / sy en is [23] niet recht in hem: Maer [24] de rechtveerdige sal [25] door syn geloove [26] leven.

5 Ende oock dewyle [27] hy [28] trouwloosllick handelt by den wyn / [29] een trotsich man is / ende in syne wooninge [30] niet en blyft / die syne ziele wyt open doet [31] als het graf / ende gelyck de doot is / die niet satt en wort: ende [32] tot sich versamelt alle de Heydenen / ende vergadert tot sich alle volckeren: [33]

6 [34] En souden [dan] niet [35] alle de selve [36] van hem een spreeckwoort opnemen / ende [37] eene uytlegginge der raetselen van hem? ende [38] men sal seggen / Wee dien [39] die vermeerdert 't gene dat syne niet en is; [40] (hoe lange!) ende dien / die op sich ladet [41] dicken slyck.

7 [42] En sullen niet [43] onversiens opstaen die [44] u byten sullen? ende ontwaken die u sullen [45] bewegen? ende en sult ghy haer niet tot [46] plonderingen worden?

8 Om dat ghy vele heydenen berooft hebt / so sullen alle overgeblevene volckeren [47] u berooven; om het bloet [48] der menschen / ende het gewelt aen [49] het lant / [50] de Stadt / ende [51] alle inwoonderen der selver.

9 Wee dien [52] die met quade gierichcyt giert voor syn huys / [53] op dat hy in de hoochte syn nest stelle / [54] om bevrydt te zyn [55] uyt de hant des quaets.

10 [56] Ghy hebt schaemte beraetslaecht voor uwen huyse: [57] uytroeyende vele volckeren / so hebt ghy gesondicht [58] [tegen] uwe ziele.

11 Want [59] de steen uyt de muer [60] roept: ende [61] de balck uyt het hout antwoordt [62] dien.

12 Wee dien die de Stadt [63] met bloet bouwt: ende die de Stadt [64] met onrecht [65] bevesticht.

13 Siet / [66] en isset niet van den HEERE der heyrscharen / dat de volckeren [67] arbeyden [68] ten vyere / ende de lieden haer vermoeyen [69] te vergeefs?

14 Want de aerde sal vervult worden / dat sy [70] de heerlickheyt des HEEREN bekenne / [71] gelyck de wateren [den bodem der] zee bedecken.

15 Wee dien / die [72] synen naesten [73] te drincken geeft / ghy die uwe [74] wyn-flessche daer by voecht / ende oock droncken maeckt /

a Iesa. 21. 8.
1 Dit is by gelijckenisse / als van eenen soldaet of wachter / die op syne sentinelle staet / gesproken / ende is dit de sin / Ick hebbe met verlangen gewacht om te vernemen wat het Godt den Heere believen soude my te openbaren ende te antwoorden op mijne voorgaende klachte. c. 1.
2 T. w. de Heere.
3 Of / door my, als 2. Sam. 24. 2. D. wat my de Heere openbaren soude.
4 D. wat hy my door eene inwendige openbaringe soude te kennen geven ende bevelen. Vergel. Hos. 1, 2.
5 T. w. wat ick den volcke Godes antwoorden soude op de klachte die ick in des selven name gedaen hebbe cap. 1. v. 2 / &c. alwaer de Prophete als in dispuyt komt met den Heere / klagende over des selven regeringe / overmits het den vroomen soo qualick was gaende / ende den godtloosen soo wel.
b Iesa. 30. 8.
6 D. de prophetie van den ondergangk der Babyloniers / daer van in de volgende versKens gesproken wort.
7 Hebr. op dat hy loope die daer in leest. D. schryft het met soo groote letteren / dat hy die maer voor-by loopt / het kunne lesen. Vgel. Deut. 27. 8.
8 D. 't gene dat door dese prophetie te kennen wort gegeven / dat sal noch eenen tyt lanck uytblyven.
9 T. w. de Heere.
10 T. w. het gesichte.
11 D. ten laetsten, welck eynde by Godt besloten is.
12 Hebr. uytblasen. D. syne oordeelen uytgieten tot straffe der godloosen / Vgel. Ezech. 21. 31. Ende syne beloften volbrengen / tot troost ende verlossinge der vromen.
13 Hy sal met der daet bewijsen ende doen blijcken / dat hy niet gelogen en hebbe.
14 Indien de Heere dese prophetye niet stracx uyt en voert / noch soo haest als ghy wel wildet. And. so het vertoeft. T. w. dit gesichte / ofte de volvoeringe des selven. siet Hebr. 10. 37.
15 T. w. den Heere. of het. T. w. het gesichte.
16 T. w. om de vyanden ende vervolgers synes volcks te straffen / ende om syn volck te redden.
17 Hebr. komende komen. Hebr. 10. 37.
18 T. w. de Heere. of sy] T. w. de prophetye.
19 Of / vertragen. uyt blyven. T. w. boven den dach van Godt bestemt.
20 T. w. des Chaldeers ziele / ende onder syn naem elck ongeloovige. And. [wiens ziele] haer ontreckt, sijne (T. w. Godts) ziele en is niet recht met (ofte / tegen) hem. (T. w. den afwijckenden). Vergel. Hebr. 10. 38. alwaer d'Apostel den sin deser woorden verklaert.
21 D. herte / gemoet.
22 And. bobbelt op. al schijnt de godloose wat groots te zijn / so en is hy maer als een bobbel / die wel wat schijnt te wesen / maer in der daet en is sy niet / sy verdwijnt haest.
23 Maer snoodt ende verkeert. Alsoo staeter / het aengesicht in't gerichte te kennen en is niet goet. Prov. 24. 23. D. het is seer quaet.
24 D. die voor Godt rechtveerdich is door Iesum Christum.
25 Of / uyt sijn geloove, namelick by so verre hy door het geloove sich toe-past de beloften Godes / aengaende de gerechticheyt Christi. Ioh. 1. 36 / Rom. 1. 17. Gala. 3. 11. Hebr. 10. 38.
26 D. hy sal versoent zijnde met Godt / troost ende blijtschap door den H. Geest gevoelen hier in dit tydelicke leven / ende hy sal hier namaels het eeuwige leven erven.
27 T. w. de Chaldeer. het zy Nebucadnezar / of Belsazar.
28 Of / [door] den wijn trouwloos wort. Hebr. de wijn is trouwloos. D. dronckenschap maeckt hem trouwloos.
29 Of hoovaerdich.
30 Of / niet blijven en kan. Hebr. en woont niet. D. die sich niet en laet genoegen aen de Coninckrijcken ende landen die hy alreets heeft / maer hy soeckt al vorder te gaen / nimmermeer lants genoech hebbende. siet Dan. 4. 19. And. daerom en sal hy in sijne woon-plaetse niet blijven. D. daerom sal hy selfs uytgestooten worden uyt syne wooninge / hy en sal in ruste ende vrede niet blyven.
31 Of / als de helle, die nimmermeer versadicht noch vervult en is. Vgel. Iesa. 5. v. 14.
32 Door regeer-gierichcyt daer toe aengeporeet zynde. Siet bov. 1. 9.
33 De Prophete wil uyt het voorgaende besluyten / dewyle alle dese groote ondeuchden t'samen in den Coninck zyn / so en isser niet aen te twijfelen / of Godt sal hem op een korts swaerlick straffen / ende ter neder stooten.
34 Of / en sullen niet alle.
35 T. w. alle die heydenen ende volckeren / die de Coninck Nebucadnezar overweldicht ende onder syn gebiedt gebracht heeft / v. 5.
36 D. hem belacchen ende bespotten / T. w. als hem Godt te schande sal gebracht hebben.
37 D. 'Tgene dat sy eerst bedecktelick ende als met verbloemde woorden hem verweten hebben / dat sullen sy daer na met klare ende duydelicke woorden doen. Vgel. Iesa. 14. 9/10.
38 T. w. een yegelick onder de godtsalige / van de welcke v. 4. gesproken is.
39 D. die sich verrijckt met 't gene dat syne niet en is / beroovende andere Heeren en lieden van hare landen ende goederen.
40 T. w. sal 't dueren / ô Heere / dat ghy hem hier over niet straffen en soudet? De sin is / Ghy zijt soo rechtveerdich / dat ghy dese godtloosheyt niet lange en sult konnen ongestraft laten. And. hoe lange? T. w. sal dese syne onverdraeglicke lant ende gelt-rooverye dueren?
41 Alsoo noemt de Prophete het silver ende gout / mitsgaders alle andre aerdsche goederen / die desen Coninck t'samen geschraept ende vergadert hadde.
42 Dese vrage bevesticht sterckelick / ende is soo vele als of hy seyde / sekerlick daer sullender opstaen / die / &c.
43 Of / haestelick.
44 O Coninck te Babel / verstaetmen dit van Nebucadnezar / so ist te seggen / dat hy haest sterven soude / ende dat syn lichaem in het graf van de wormen soude gebeten ende gegeten worden. Maer verstaetmen 't van Belsazar / so is dit de sin / dat de vyanden korts komen souden / die het Rijcke van hem nemen souden: want hy is haestelick in eenen nacht omgekomen / ende 't Rijcke is hem ende de syne benomen. Siet Dan. c. 5. Siet oock Iesa. capp. 13. 14. ende 21, 2. ende Ierem. capp. 50. 51. Soo dat byten hier te seggen zy / vyandtlick overvallen ende aengrypen / gelijck de leeuwen / ende andre wreede beesten doen.
45 Of / wech-stooten, of / verstooten. T. w. uyt / of van uwen throon. And. die u schudden sullen.
46 Ofte / enckele plonderinge, beroovinge.
47 Daer verboegende by de Persen ende Meden / ende verstaet hier alle die overgeblevene volckeren / of (so de Hebr. woorden luyden) al het overblijffsel dier volckeren, die noch souden overich gebleven zijn van de volckeren die hy berooft hadde / ofte die noch in vreese stonden van hem berooft te sullen worden.
48 T. w. het welcke ghy sonder reden of oorsake vergoten hebt. Siet ond. v. 17. ende Iesa. 33. 1.
49 Het zy vast over al aen verscheydene landen / of / by namen aen het Joodsche lant gedaen.
50 T. w. Jerusalem.
51 Vergel. Ierem. 50. 9/10/11/17. ende 51. 2/24.
52 D. die schandelick gewin drijft of soeckt / op dat hy syne vrouwe ende kinderen rijcke make / ende oock syne nakomelingen. Vgel. Prov. cap. 1. ende siet d'aenteeck. aldaer op v. 19. ende Ierem. 22, 13.
53 D. op dat hy ende syn geslachte hier in deser werelt mogen groot ende hooge geacht worden / ende sekerlick woonen / 'T is een gelijckenisse genomen van de vogelen die hare nesten in der hoochte maken. Vergel. Obad. v. 4.
54 Dit was wel syn oogemerck / maer hy is in syne opinie bedrogen geweest.
55 Hebr. uyt de palm des quaets, D. van het gewelt des quaets. Siet Iob 5. op v. 20.
56 D. ghy hebt / alle eere bezyden settende / rijckdom by-een-geschraept / ende hebt daer groote palleysen mede getimmert / ende met kostelicken huysraet verciert. Doch alles gereyckende tot uwe eygene schande / siet v. 11.
57 Om u met haer goet te verrijcken.
58 D. tegen u selven.
59 D. de steenen daer uwe palleysen mede getimmert zijn.
60 D. getuycht tegen u / T. w. dat ghy uwe palleysen met gestolen ende onrechtveerdich goet gebouwt hebt / hy roept wrake voor Godt.
61 Of / knoop, of / noest. die in het hout is / of / uyt het houtene verwelffsel. Het Hebr. woort en wort nergens elders als hier gevonden / daerom en kan men niet sekerlick weten wat het beteeckent.
62 T. w. steen. Dat is / roept ende getuycht soo wel tegen den Babylonier / als de steenen doen.
63 Hebr. met bloeden. D. met doodslach / of / met het goet der gedoodden of vermoorden: Of / met het sweet en bloet der ondersaten. Ezech. 24. 9. Nah. 3. 1.
64 D. met goederen die onrechtveerdelick door roof ende gewelt by-een-geraept zijn. Vgel. Mich. 3. v. 10.
65 Of / gront-vesticht, of / fondeert.
66 D. en geschiet het niet door den verborgenen raet Godes?
67 T. w. in het bouwen van huysen ende Steden.
68 Of / voor het vyer. D. op dat de huysen ende Steden die sy timmeren / van het vyer verbrant worden. Siet Ierem. 51. 58.
69 Of / tot, voor de ydelheyt. D. te vergeefs / overmits het haest te niete ende ten verderve komt dat sy timmeren.
70 Die de Heere bewijsen sal in het straffen der Chaldeen. Siet Iesa. 11. 9.
71 D. soo overvloedelick als de wateren den bodem / of gront der zee bedecken. Siet de aenteeck. Iesa. 11. op v. 9.
72 Synen metgeselle / synen vrient.
73 N. tot dronckenschap toe.
74 D. d'een flessche wyns op d'andere ten besten geeft. And. die u vergift daer by voecht, ofte / daer onder mengt.

[75] op

75 Verstaet hier by / ende op dat ghy van haer tot eenen spot steller/ als ghyse hebt bedrogen / ende van alle hare macht ende middelen ontbloot. 't is een gelijckenisse genomen van onkuyssche daden der dronckaerts.

76 De sin is/ ô ghy Babylonier/ van wegen dese/ ende diergelijcke schandelicke stucken/ sult ghy veel meer schande hebben/ dan ghy eere gehadt hebt van wegen uwe macht ende rijckdom.

77 Gaet soo maer voort in uwe schandelicke daden / maer verwacht 'tgene datter op volgen sal.

78 D. de straffe des Heeren. siet Jer. 25. de aenteeck. op v. 15. ende v. 27.

79 D. die in de rechter-hant des Heeren is.

80 D. de tijt is nu gekomen / dat de beker des toorns Godes vast omgegaen hebbende / nu tot u gekomen is/ ghy sult nu oock uwe beurte hebben / ende uwe portie daer uyt drincken : ja ghy sulter soo vele moeten uyt drincken / dat daer op volgen sal een schandelick uytbraecksel / in de plaetse uwer heerlickheyt.

[75] op dat ghy hare naecktheden aenschouwet.

16 [76] Ghy sult [oock] versadicht worden met schande/ voor eere: [77] drinckt ghy oock / ende ontbloott de voorhuyt : [78] de beker [79] der rechterhant des HEEREN [80] sal sich tot u wenden / ende [81] daer sal een schandelick uytbraecksel over uwe heerlickheyt zijn.

17 Want 't gewelt [82] dat tegen Libanon begaen is/ [83] sal u bedecken/ ende [84] de verwoestinge der beesten salse verschricken / om des bloets wille der menschen / ende des gewelts in het lant/ de Stadt/ ende aen allen inwoonderen der selver. [85]

18 [86] Wat sal het gesneden beelt baten/ dat sijn formeerder het gesneden heeft? [ofte] het gegoten beelt/ [87] 'twelck een leugen-leeraer is / [88] dat de formeerder op sijn formeersel vertrouwt/ als hy stomme afgoden gemaeckt heeft?

19 Wee dien die [89] tot den houte seyt/ [90] Wordet wacker/ [ende] [91] ontwaeckt / [92] tot den swijgenden steen : soude [93] het [94] leeren? siet het is [met] gout ende silver over-trocken / ende daer en is gantsch [95] geen geest in het midden van het selve.

20 Maer [96] de HEERE is [97] in sijnen heyligen Tempel : [98] swijcht voor sijn aengesichte / [99] ghy gantsche aerde.

81 D. ghy sult tot sulcke schande ende oneere vervallen / dat elck een eenen grouwel ende afkeer sal hebben van uwe treffelickheyt / gelijckmen heeft van eenē dronckaert die sich soo vol gesopen heeft/ dat hy moet overgeven. 82 Dat ghy tegen Libanon begaen hebt. Libanon beteeckent hier het Joodsche volck/ 't welck aen den berch Libanon woonde/ als Jesa. 14. 8. ende 37. 24. siet oock Ezech. 17. de aenteeck. op v. 3. Doch eenige verstaen hier door Libanon den Tempel/ die van hout uyt Libanon/ getimmert was. 83 D. overvallen/ op 't lijf vallen: gelijck ghy de Joden ende andere gedaen hebt/ sal u oock ghesschieden. siet breeder hoh. v. 8. ende de aenteeck. aldaer. 84 De sin is/ De verwoestinge der beesten op den berch Libanons/ sal de Chaldeen verschricken/ verstaet door de beesten, of wilde dieren, de Joden/ die van de Chaldeen niet meer geacht en zijn geweest/ als beesten / welcke sy gebruyckelick hebben wech gevoert/ ende gedoodt/ somtijts in haren toorn/ somtijts om hare genoechte. Andre verstaen door de verwoestinge der beesten, de verwoestingen door de groote beesten/ ('twelck tyrannen kan beteeckenen) aengericht. 85 T. w. sal u/ ô Chaldeer/ dit overkomen. 86 Hier bestraft de Prophete de Afgoderye der Chaldeen/ die haer op hare Afgoden ende beelden verlieten. Van de beelden ende afgoden wort breeder gesproken Jesa. c. 40. ende c. 44. ende c. 46. Jer. 2. 8/ 11. ende 16. 19. ende elders meer. 87 Of/ dat is, de leugen-leeraer , of/ leeraer der leugenen. Jer. 10. 8/ 14. Zach. 10. 8. 88 D. dat hy soo geck is/ dat hy 't gene 't welck hy selfs gemaeckt heeft/ daer noch leven/ noch sprake in en is/ voor sijnen Godt houdt/ ende sijn vertrouwē daer op stelt. 89 D. tot het beeldt van hout gemaeckt. De sin is/ Wee den genen die de Afgoden/ ofte hare beelden aenroept. 90 D. staet op/ om ons te helpen in desen onsen noot. 91 Alsoo spreeckt David tot den waren Godt / Psal. 35. 23. 92 D. tot het beeldt van steen gemaeckt/ 'twelck stom is. 93 T. w. het houten/ of steenen beelt. Jesa. 44. 9. 94 Yemant yet goets konnen leeren. 95 Of/ geenen adem, noch der menschen/ ja oock niet der beesten/ veel weyniger eenige Godtheydt. 96 De ware levendige/ ende eeuwige Godt. 97 *Hebr.* in den Tempel sijner heylicheyt. D. in den hemel/ als Psal. 11. 4. van waer hy alle dingen siet : ofte/ in sijne Gemeynte/ die hy door sijne tegenwoordicheyt heylicht door de mededeylinge sijnes Geestes in Christo, ende welcke is de geestelicke Tempel des Heeren. Sommige verstaen hier oock/ den Tempel te Jerusalem/ dien de Heere tot sijne wooninge hadde uytverkozen / om aldaer nae sijne wet ge-eert ende gedient te worden. 98 D. onderwerpt u hem in alle oetmoet ende nedericheyt/ ende bekent de gerechticheyt sijner Goddelicker oordeelen. Vergel. Job 29. 9. ende 21. 5. ende 40. 4. Amos 6. 10. ende 8. 3. Zephan. 1. 7. Zach. 2. 13. 99 D. alle ghy inwoonders des aerdrijcx.

Het iij. Capittel.

Habakuk bidt den Heere / dat hy sijn volck wille bewaren in de Babylonische gevangenisse/ v. 1/ &c. Tot sterckinge van sijn/ ende des volcks geloove / verhaelt hy / hoe crachtelick Godt sijn volck hebbe beschermt/ als hy het selve uyt Egypten door de woestijne geleydt heeft/ v. 3. Voorder verhaelt hy/ hoe seer hy sich verschrickt hebbe/ als hy verstaen heeft/ dat Jerusalem soude verwoest worden / 16. Doch hy troost hem-selven wederom door de overleggunge der hulpe Godes des Almachtigen.

1 D. op menigerley rymen aert gestelt. De sin is / om te singen op de wijse der sangen/ diemen Sigjonoth noemt. Siet Psal. 7. op v. 1. Eenige setten het over/ voor de onbekende,

1 EEn gebedt Habakuks / des Propheten/ [1] op Sigjonoth.

2 HEERE / als ick [2] uwe reden gehoort hebbe/ hebbe ick gevreest; [3] u werck/ ô HEERE / behoudt dat in 't leven [4] in 't midden der jaren / [5] maeckt het bekent in 't

of onwetende, dat is/ om vergiffenisse van Godt te versoecken voor de sonden des volcks/ welcke het door onwetenheyt begaen heeft. maer dit en behaecht anderen niet / om dat sulcx in desen Psalm niet verhandelt en wort. 2 *Hebr.* u gehoor gehoort hebbe, D. als ick gehoort hebbe 't gene dat u belieft heeft my te openbaren / namelick de schrickliche oordeelen daer mede ghy u volck zijt dreygende. Siet vov. c. 1. v. 5/ &c. 3 Sommige verstaen hier door het werck , het volck ende de kercke Godes / welcke is het voornaemste werck onder alle de wercken Godes/ als Psal. 100. 3. Jesa. 29. 23. ende 45. 11. Andre verstaen 't aldus / Heere/ houdt in wesen ende in eere 't gene dat ghy onder u volck gedaen hebt/ 'twelck ghy krachtelick ende wonderbaerlick hebt beschut ende beschermt. het komt vast op een uyt. 4 D. geduerende de tseventich jaren der Babylonische gevangenisse uwes volcks. 5 De sin is/ maeckt door u woort en predicatie / dat u volck dat wete ende verstae/ ende doet het met der daet blijcken onder de Heydenen/ dat ghy u over u volck ontfermt.

midden der jaren : in den toorn [6] gedenckt des ontfermens.

3 [7] Godt [8] quam [9] van Theman / ende [10] de Heylige van den berch [11] Paran / [12] Sela! Sijne [13] heerlickheyt [14] bedeckte de hemelen/ ende het aerdrijck was vol van sijnen lof.

4 Ende daer was een glants [15] als des lichts/ [16] hy hadde hoornen [17] aen sijne hant/ ende [18] aldaer was sijne sterckte verborgen.

5 [19] Voor sijn aengesichte ginck de pestilentie / ende [20] de vyerige kole ginck voor sijne voeten henen.

6 [21] Hy stont / ende [22] mat [23] het lant/ [24] hy sach toe / ende [25] maeckte de heydenen los / ende [26] de geduerige bergen zijn verstroyt geworden ; de heuvelen [26] der eeuwicheyt [27] hebben sich gebogen ; [18] de gangen der eeuwe [29] zijn sijne.

7 [30] Ick sach de tenten [31] Cusans [32] onder de ydelheyt : [33] de gordijnen des lants Midians [34] schudden.

8 Was de HEERE ontsteken [35] tegen de Rivieren? was uwen toorn tegen de Rivieren? was uwe verbolgentheyt tegen de zee? doe ghy op [36] uwe peerden redet ; [37] uwe wagens waren heyl.

9 [38] De naeckte gront wert ontbloot [39] [door] uwen boge/ [om] [40] de eeden aende stammen gedaen [door] het woort/ Sela ! [41] Ghy hebt de Rivieren der aerde gekloven.

10 [42] De bergen sagen u / [ende] [43] leden smerte: [44] de water-stroom [45] ginck door/

6 Menschelickerwijse van Godt gesproken. siet Gen. 8. op v. 1. ende 9. 15. ende 30. 22. Exo. 6. 4. dat nu Godt in sijnen toorn indachtich is sijner barmherticheyt/ blijckt uyt vele plaetsen der Heylige Schriftture/ als Exo. 32. 11/ 12. Num. 14. v. 17. Jesa. 12. 1. Jerem. 14. 7. Thren. 3. 55. Dan. 3. 89/ 90. ende 9. 6/ 16. Psa. 6. 5. ende 9. 10/ 11. ende 25. 6/ 7. ende 51. 3. ende 103. 6/ 7/ 8/ 9. ende elders meer.

7 In dit vs / ende eenige navolgende/ beschrijft de Prophete de Majesteyt ende macht Godes/ die hy betoont heeft als hy sijne wet gegeven heeft : willende daer mede bewijsen/ dat het dien machtigen Godt lichte is / sijn volck / alst hem belieft/ uyt de Babylonische gevanckenisse te verlossen.

8 D. hy verscheen sijnen volcke / T. w. ten tijde Mosis/ doe hy sijne wet haer gaf. *Hebr.* sal komen. Siet Deut. 33. op v. 2.

9 Door Theman verstaen sommige den berch / die anders Seïr genoemt wort. siet Amos 1. 12. ende Obad. v. 9. And. van het zuyden.

10 T. w. de Heylige Israels.

11 Siet van Paran, Genes. 14. op v. 6. 'T is een berch gelegen nae by den berch Sinai/ die in de woestijne Paran gelegen is. Siet Num. 10. 11/ 12. ende 12. 1. ende 13. 27. 12 Dit woort en vintmen nergens/ dan in dit Liedt Habakuks/ ende in de Psalmen Davids. Siet Psal. 3. op v. 3. 13 Of/ Sijne Majesteyt. 14 Dit is te verstaen ten dien aensien/ dat de Heere sijnen volcke / als hy haer sijne wet gaf/ in groote heerlickheyt verschenen is/ met donder ende blixem/ &c. siet Exod. 19. 16. ende 2. Cor. 3. 7. 15 D. als der sonne. De sonne wort het licht genoemt/ om dat sy het grootste licht is / 't welck Godt geschapen heeft. Siet Job 31. op v. [illegible] ende capit. 37. op v. 21. Ende is hier door den glants als des lichts, te verstaen het schijnsel van de vyer-colomne/ die de Israeliten lichtte in de woestijne. 16 T. w. tot een teecken sijner macht. Want door de hoornen wort dickwijls macht beteeckent in de H. Schrifture. Andre verstaen hier door hoornen , sulcke stralen / als de klaer-schijnende sonne uytgeest/ of sulcke / als uyt het aengesichte Mosis voortgingen/ na dat hy met Godt gesproken hadde. siet Exod. 34. op v. 29. 17 D. aen zijne zijde. siet Hab. 3. 2. 2. Sam. 18. 4. Prov. 8. 3. De sin is/ aen elcke zijde was een hoorn/ gelijck de hoorn-beesten aen elcke zijde eenen hoorn hebben. And. daer waren twee hoornen aen sijne zijde. 18 *Hebr.* de verberginge sijner sterckte. De sin is/ Door sulcken glants / gaf wel de Heere sijne Goddelicke macht te kennen/ (Vgel. Psal. 18. 12/ 13/ &c.) alsoo nochtans/ dat hy den geheelen glants sijner Majesteyt ende sterckte niet en liet schijnen voor sijn volck / maer hy lietse slechts blijcken door eenige stralen/ op dat het volck niet gantschelick en soude verbaest ende verslagen worden door het aenschouwen der Majesteyt des Heeren. 19 D. hy verdelgde de Natien die haer tegen sijn volck verhieven/ met allerley plagen / T. w. de Amoriten/ Sihon/ ende Og/ &c. Het is een maniere van spreken genomen van de Coningen ende Princen deser werelt / Gelijck voor de selve veel knechten en lackeyen gaen / alsoo zijnder by Godt/ als hy toornich is/ ende straffen wil / pestilentien/ ende veel andre sieckten/ ende plagen. Siet Exod. 9. 3/ 6/ 23/ 24. Num. 14. 12. 20 Of/ karbonckel. Siet Deut. 32. 24. ende Psal. 78. op v. 48. 21 T. w. Godt de Heere/ gerepresenteert door de Arke/ die veertien jaer lanck te Gilgal bleef/ tot dat de Joden het lant van beloften onder sich hadden gedeylt. 22 'T gene dat uyt Godes bevel geschiet is/ dat schrijft hy Gode selfs toe/ want het lant is/ door Godes bevel / den Israeliten door het lot uytgedeylt geworden. Num. c. 32. ende 34. Josu. capp. 1. 5. 11. 12. Psal. 78. 55. 23 T. w. het lant Canaan. 24 Door een stuer gesichte heeft Godt die natien konnen verdrijven/ hoe vaste dat sy in dat lant geworteIt saten. 25 D. hy verstroyde de heydenen/ ende wierpse uyt/ T. w. de Canaaniten / die te vooren in het lant gewoont hadden. 26 Aldus worden de bergen ende heuvelen genoemt/ om dat sy altijt vast staende blijven. siet Ezech. 36. op v. 2. 27 Als hem eerbiedinge doende. 28 Of/ hy hadde eeuwige gangen. D. sijne wegen sijn eeuwich-duerende / of / de Heere rechtte uyt wat hy van eeuwicheyt besloten hadde : hy is alleen eeuwich / ende sijne besluytingen/ na de welcke hy de werelt regeert/ zijn van eeuwicheyt af. 29 Of/ komen hem toe. 30 T. w. ick/ het volck van Israel. Siet hier van Exod. 15. 14. of/ Ick sach] D. ick houdet soo seker/ als of ick het selfs sage. 31 Of/ der Mooren. verstaet hier by/ ende anderer volckeren rontom gelegen. Siet Jud. 3. 8. 32 Of/ in moeyte. of/ in druck, of/ tot ydelheyt begeven zijnde: D. ydelick ende te vergeefs het volck Godes vervolgende. 33 D. de tenten/ van gordijnen gemaeckt: Siet de historie Judic. 7. 21. 34 Of/ werden beweecht. of / bevende. 'T schijnt dat de Prophete hier siet op de neerlage van Cuschan-Rischataim/ Judic. 3. 10. ende der Midianiten Judic. capp. 6. ende 7. 35 T. w. tegen de Roode-zee/ ende de Jordane / die hy kloof. De sin is/ het scheen wel dat de Heere tegen de rivieren gestoort was/ maer dat en wast eygentlick niet / maer het was hem te doen om sijn volck daer door te laten gaen. 36 Verstaet hier door de peerden , de wolcken/ ende vier-colomne/ die als peerden des Heeren zijn/ die hy beweecht waer henen het hem beli[eft]/ gelijck een ruyter sijn peert doet. Ofte/ op peerden rijden, kan hier beteeckenen/ spoedelick voortvaren. 37 T. w. door de welcke ghy u volck verlossinge hebt aengebracht. 't schijnt dat hy siet op de historie/ die geschreven staet Exod. 13. 21. ende 14. 14. 38 Of/ de naecktheyt [der zee] / T. w. der roode zee ende der Jordane/ ontnaeckte/ of/ wiert naeckt/ door uwen boge. Siet Jesa. 63. 22. Psal. 114. 5. And. naeckt is uwen boge ontwaeckt. om uwer eeden wille [gedaen in 't] woort, &c. 39 Of met uwen boge , D. door uwe kracht ende bevel. And. uwen boge wert naeckt ontbloott. 40 Verstaet de eeden ende beloften die de Heere Abraham / Gen. 15. 14/ 15. ende 17. 8. ende den anderen Patriarchen gedaen heeft. Daerom staet hier eeden , niet eedt , om dat Godt de Heere den eedt meermaels vernieuwt heeft. 41 Of Ghy klooft de aerde met de rivieren. Siet Num. 20. 10/ 11. ende 21. 16. Psal. 78. 15/ 16. ende 114. 5. ende 1. Cor. 10. 4. And. Ghy klooft de rivieren [tot op] d'aerde , op dat het volck van Israel daer soude konnen door gaen. 42 Of / als u de bergen sagen wierden sy bange. Dit verstaen sommige geschiet te zijn doe de wet verkondicht wiert/ Exod. 19. 17. Siet Psal. 114. op vss. 4/ 6. 43 T. w. van wegen de vreese die sy voor u hadden. 44 T. w. der Jordane. And. de overloopinge der wateren. 45 D. vloot daer henen/ dewijle het water dat van boven nederwaerts quam/ staende bleef/ maer het water dat nae beneden liep/ nam af ende verbloot. Siet Josu. 3. 16.

[46] de af-

45 De afgront / of diepte der roode zee wiert gehoort / T. w. met gewelt ende met gedruys nederwaerts loopende / ende het eene deel sich van het ander afscheurende.
47 *Hebr.* Sijne handen, D. de hoopen der wateren / die over eynde staende / waren als handen aen een lichaem, doch dit is hier te verstaen alleen van d'eene zijde / die als een muer onbewegelick over eynde bleef staê / tot datter de Israeliten waren door gepasseert / d'ander zijde liep nederwaerts / makende alsoo eê drooge bane. Andre / de diepte hief hare handen op. hare handê / D. hare groote bergen van water aen d'een ende d'ander zijde over eynde verheven staende / u / o Heere / op hare wyse eerbiedinge ende gehoorsaemheyt bewysende.

[46] de afgront gaf sÿn stemme / hy hief [47] sÿne zÿden op [in] de hoochte.

11 De Sonne / de Mane [48] stonden stille [49] [in hare] wooninge: [50] met het licht gingen [51] uwe pÿlen daer henen / met glans / [52] uwe blixemende spiesse.

12 [53] Met gramschap tradet ghy [54] [door] het lant: met toorne [55] dorschedet ghy [56] de heydenen.

13 Ghy toocht uyt tot verlossinge uwes volcks / [57] tot verlossinge met uwen Gesalfden: Ghy doorwondedet [58] het hooft van het huys des godtloosen / ontblootende [59] den gront tot den halse toe / [60] Sela!

14 Ghy door-boordet met [61] sÿne staven het hooft sÿner dorp-lieden; sy hebben gestormt om [62] my te verstroyen: [63] die haer verheuchden / als of sy [64] de elendige in't verborgen souden op-eten.

15 Ghy betraedt [65] [met] uwe peerden de zee / [66] de geweldige wateren wierden een hoop.

48 T. w. terwijle Josua tegen de Amoriten streedt / Josu. 10. 12. 49 D. in den hemel. 50 Verstaet hier door het licht, den blixem. 51 Pylen is hier te seggen hagel-steenen / Siet Josu. 10. 11. 52 D. de grouwelicke donder-slagen met schrickelicke blixemen ende hagel-steenen vermengt / quetsende ende dootslaende als scherpe spiessen. And. ende met den glants van uwe spiessen. 53 Of / in gramschap.
54 T. w. door het lant Canaan / doe ghy de Canaaniten uytdreeft / om u volck daer in te planten. 55 Siet dese maniere van spreken en straffen / Amos 1. 3. ende Mich. 4. 13.
56 T. w. die in het lant Canaan woonden / zijnde seven in getale. 57 D. om te helpen met of door uwen Gesalfden / D. met Christo, wiens voorbeelt Josua geweest is. Andre verstaen hier David door den gesalfden / die oock een voorbeelt Christi was / wiens victorien beschreven staen 2. Sam. c. 5. ende 8. ende 18. ende elders. And. tot verlossinge uwen gesalfden, D. uwen uytverkorenen. 58 D. de Vorsten ende Heeren des volcks 't welck sich krachtelick tegen de Israeliten stelde / als waren de Philistijnen / Moabiten / Ammoniten / Syriers / Edomiten / &c. 59 Verstaet hier door den gront, het lant selfs / 't welck de Heere van onder tot boven gesuyvert heeft van de vyanden sijnes volcks / onaengesien sy het selve alsoo bedeckt hadden / ende alsoo daer in geworttelt waren / dat het scheen onmogelick te zijn haer daer uyt te roeyen. Siet vov. v. 6. Of de sin is / Ghy hebt uwes volcks vyanden te schande gemaeckt van den hoofde tot de voeten toe / D. van den grootsten tot den kleynsten. 60 Siet vov. vs 3. ende vs 9.
61 T. w. des Gesalfden / of / met uwes volcks staven / of stocken. De sin is: Ghy hebt de gene die op de dorpen ende omliggende plaetsen overich waren / ende u volck quelden: door uwen Gesalfden soo te schande gemaeckt / als of ghy haer het hooft met een door doorboordt hadt. And. met hare. T. w. met hare eygene staven / D. met deselve middelen door de welcke sy u volck dachten te verdelgen. 62 T. w. mijn volck / de Israeliten.
63 *Hebr.* haerlieder verheuginge was, &c. 64 T. w. de elendige verdruckte / ja schier verdruckte Israeliten / die dickwijls uyt vreese der vyanden haer mosten versteken in holen ende speloncken ten tijde der Richteren / want het scheen dat syse met huyt ende met hayr souden op-eten ende verslinden. 65 Siet vov. v. 8. 66 Of / door, of / op, den hoop van vele, [of groote] wateren. Verst. dit van de groote hoopen der wateren der rooder zee / die als mueren over eynde stonden / als de Israeliten daer door gingen. Vgel. Jos. 3. 13.

16 [67] Als ick't hoorde / so wiert [68] mÿn buyck beroert / [69] voor de stemme hebben mÿne lippen gebeeft / [70] verrottinge quam in mÿne gebeenten / ende ick werde beroert in [71] mÿne plaetse: [72] sekerlick ick sal rusten ten dage der benautheyt / als [73] hy optrecken sal [74] tegen het volck / dat hy het met benden aenvalle.

17 [75] Al-hoe-wel de vÿge-boom niet bloeyen en sal / ende geen vrucht aen de wÿn-stock zÿn en sal / [76] dat het werck des olÿf-booms [77] liegen sal / ende de velden geen [78] spÿse voort- [79] brengen: datmen de [80] kudde uyt de kooye af-scheuren sal / ende datter [81] geen runt in de stallingen wesen en sal:

18 So sal [82] ick nochtans in den HEERE [83] van vreuchde opspringen: ick sal my verheugen [84] in den Godt mÿnes heyls.

19 De HEERE Heere [85] is mÿne sterckte / ende [86] hy sal mÿne voeten maken [87] als der hinden / ende [88] hy sal my doen treden op mÿne hoochten. [89] voor den Opper-sang-meester op mÿn Neginoth.

67 Als ick hoorde het oordeel Godes van de verstooringe der Stadt Jerusalems door de Chaldeen / vov. v. 2.
68 D. al wat in my was: of / mijn herte. als Prov. 20. 27. Vergel. Jesa. 16. 11. And. so beefde mijn buyck.
69 D. als ick die prophetie vande verstooringe Jerusalems van den Heere hoorde. Siet vov. 1. v. 6.
70 D. het dede my seer wee / ja soo wee / als of mijne beenen verbuylt ende vol etters waren geworden.
71 D. in de plaetse daer ick tegenwoordelick stae / of stont / doe ick die stemme hoorde.
72 Of / immers. siet van sulcke beteeckenisse des Hebr. woorts / Hose. 14. op v. 4. Oft / ick die rusten sal, oft / op dat ick ruste. Hier richt sich de Prophete weder op door betrachtinge van Godts genadige regeringe. 73 T. w. de Coninck te Babel. 74 T. w. tegen het volck van Juda. Siet de historie 2. Reg. 25. 75 De sin is / Alhoewel het Joodsche lant door de Chaldeen seer jammerlick aen alle kanten sal verwoest worden.
76 D. de vrucht. 77 D. niet te voorschijn komen en sal / maer den lantman in sijn hope bedriegen sal. siet dergelijcke manieren van spreken / Job 40. 28. ende Jes. 58. 11.
78 D. geen vruchten tot spijse ende voetsel der menschen / ende der beesten. 79 *Hebr.* maken. 80 Of / het vee, verst. kleyn vee / als schapen ende geyten. 81 D. geen groote beesten / als ossen en koeyen. 82 Ick Habakuk / ende alle geloovige.
83 Van wegen den troost dien de Heere my toe-gesproken heeft / van de verlossinge sijnes volcks. Siet vov. capp. 2. 3. 84 Of / van wegen Godt mijnen heylandt, of / in den Godt mijnes heyls, D. die my heyl eñ salicheyt heeft te wege gebracht. het Hebr. woort / T. w. salichmakinge. of / salicheyt, heyl; ende het woort Iesus, hebben eenen wortel of oorspronck / soo dat dit bequamelick op Christum gepast wort. 85 D. die my sterckte geeft / sijne macht wort in mijne onmacht volbracht. 86 D. hy sal maken / dat ick allen noot ende perikel sal kunnen ontloopen / mitsgaders alle swaricheyt geluckelick sal konnen over-winnen. Dit staet oock 2. Sam. 22. 34. Siet aldaer de aenteeckeninge / ende Vergel. het met 2. Sam. 1. 23. 87 T. w. soo snel ende soo gaeuw / als der hinden / ofte herten. Siet 2. Sam. 22. 34. ende Vgel. dit met Psal. 18. 34. 88 D. hy sal my weder-brengen in mijn lant / T. w. in het lant Juda / 't welck hooge ende berch-achtich is. Ofte verstaet hier door hoochten, vaste sloten en sterckten. 89 De sin is / Dit gebedt is van Habakuk den opper-sang-meester over-gegeven / om te singen in de versamelinge der Gemeynte op Neginoth, of / op Neginothai. Andre settent over / op mijn snaren-spel, of / op mijn instrument met snaren. Siet hier van breeder Psal. 4. op. v. 1. Dit laetste lidt soudemen oock mogen alleen schrijven / na de woorden op mijne hoochten, eenen nieuwen regel beginnende / als eygentlick tot den Psalm niet gehoorende: maer aldus / op mijne hoochten. - Voor den opper-sang-meester op mijn Neginoth.

Eynde des Propheets HABAKUK.

De Propheet ZEPHAN-JA.

Inhoudt deser Prophetye.

DE Prophete *Zephan-ja*, is een van de kleyne Propheten, die voor de Babylonische gevangenisse geprophetееrt hebben: want de drie naest-volgende Propheten hebben geleeft ende geprophetееrt, soo ten tijde der verlosinge des Ioodschen volcks uyt de Babylonische gevanckenisse, als daer na. *Zephanja* heeft geleeft ten tijde des Conincks *Iosiæ*, doe *Ieremia* begost te prophetеren, ende de prophetesse *Hulda* oock prophetееrde. *Zephanja* voorseyt den inwoonderen van Ierusalem, ende de gantsche stamme van Iuda, dat sy van wegen hare Afgoderie, ende andre sonden, door de Chaldeen souden verstoort worden: Midlerwijle vermaent hyse tot boete: ende hy propheteert tegen eenige uytlantsche volckeren. Daerna keert hy wederom tot de sonden ende hartneckicheyt der inwoonderen van Ierusalem, mitsgaders de straffen die sy te verwachten hadden. Eyndelick vermaent hy de godtsalige tot patientie, ende trooste met Euangelische beloften van de versamelinge ende uytbreydinge der Kercke ten tijde des MESSIÆ, door de beroepinge der Heydenen, mitsgaders hoe Godt de selve soude heyligen, zegenen, ende heerlick maken, ende dat hy ter contrarie alle hare vyanden verdelgen soude.

Het Eerste Capittel.

De Heere voorseyt den ondergancк van Jerusalem / ende de verwoestinge der gantscher stamme Juda door de Babyloniers / van wegen hare afgoderie / ende andre sonden / haer vermanende tot boete / also de wech-voeringe nae Babel voor handen was.

1 HET woort des HEEREN 't welck geschiet is tot [1] Zephanja den sone [2] Cuschi / des soons Gedalja / des soons Amarja / des soons Hizkia / [3] in de dagen Josia / des soons Amon des Coninckx Juda.

2 Ick sal [4] gantschelick alles wechrapê [5] uyt desen lande / spreeckt de HEERE.

3 Ick sal wech-rapen menschen ende [6] beesten / Ick sal wech-rapen de vogelen des hemels / ende de visschen der zee / ende [7] de ergernissen met de godtloose / ja ick sal de menschen uyt desen lande uytroeyen / spreeckt de HEERE.

1 Oock gemeenlick genoemt Sophonias.
2 Wie desen Cuschi, ende die hier na hem volgen / geweest zijn / is ons nu onbekent / maer sy zijn / buyten twijffel / in die tijden geweest vermaerde ende wel-bekende mannen. Ende 't schijnt dat hier dit geslacht-register der voor-ouderen Zephanja gestelt zy / om hem te onderscheyden van Zephanja den sone Mahaseja / die oock ten tijde van Josia geleeft heeft. De Prophete Zephanja heeft oock geleeft ende geprophetееrt ten tijde Ieremiæ ende der Prophetesse Huldæ. Vergel. 2. Reg. 22. 14. ende 2. Chron. 34. 22. ende 35. 25. ende Jerem. 1. 2.
3 T. w. na dat Josia den kercken-dienst ende Religie gereformeert hadde / als af te nemen is uyt v. 4.
4 *Hebr.* wech-rapende wechrapen, T. w. door den Coninck der Chaldeen. Siet van de beteeckenisse des woorts wech-rapen, Psal. 26. 9.
5 *Hebr.* van op het aengesichte deses lants. T. w. des lants Juda.
6 Hier werden oock de dieren vermengt onder de straffen die de menschen met hare sonden verdient hebben / om te doen blijcken hoe grouwelick dat de sonde voor Godt is. Vergel. Hose. 4. 3. Jerem. 4. 23 / 25 / 26 / 27. eñ cap. 9. 10. 7 Of / de aenstootingen. T. w. het overblijfsel van den Baal / v. 4. als waren afgoden / kapellen / ende alle gereetschap gehoorende tot de afgoderije / want hier door wierden de godtsalige ge-ergert ende bedroeft / ende van den waren godts-dienst afgeleyt. Siet Ezech. 14. 3 / 7.

[46] de afgront gaf sijn stemme / hy hief [47] sijne zijden op [in] de hoochte.

11 De Sonne / de Mane [48] stonden stille [49] [in hare] wooninge: [50] met het licht gingen [51] uwe pijlen daer henen / met glans / [52] uwe blixemende spiesse.

12 [53] Met gramschap tradet ghy [54] [door] het lant: met toorne [55] dorschedet ghy [56] de heydenen.

13 Ghy tooght uyt tot verlossinge uwes volcks / [57] tot verlossinge met uwen Gesalfden: Ghy doorwondedet [58] het hooft van het huys des godtloosen / ontblootende [59] den gront tot den halse toe / [60] Sela!

14 Ghy door-boordet met [61] sijne staven het hooft sijner dorp-lieden; sy hebben gestormt om [62] my te verstrooyen: [63] die haer verheuchden / als of sy [64] de elendige in't verborgen souden op-eten.

15 Ghy betraedt [65] [met] uwe peerden de zee / [66] de geweldige wateren wierden een hoop.

16 [67] Als ick't hoorde / so wiert [68] mijn buyck beroert / [69] voor de stemme hebben mijne lippen gebeeft / [70] verrottinge quam in mijne gebeenten / ende ick werde beroert in [71] mijne plaetse: [72] sekerlick ick sal rusten ten dage der benauthept / als [73] hy optrecken sal [74] tegen het volck / dat hy het met benden aenvalle.

17 [75] Al-hoe-wel de vijge-boom niet bloeyen en sal / ende geen vrucht aen de wijn-stock zijn en sal / [76] dat het werck des olijf-booms [77] liegen sal / ende de velden geen [78] spijse voort- [79] brengen: datmen de [80] kudde uyt de kooye af-scheuren sal / ende datter [81] geen runt in de stallingen wesen en sal:

18 So sal [82] ick nochtans in den HEERE [83] van vreuchde opspringen: ick sal my verheugen [84] in den Godt mijnes heyls.

19 De HEERE Heere [85] is mijne sterckte / ende [86] hy sal mijne voeten maken [87] als der hinden / ende [88] hy sal my doen treden op mijne hoochten. [89] voor den Opper-sang-meester op mijn Neginoth.

45 De afgront / of diepte der roode zee wiert gehoort / T. w. met gewelt ende met gedruys nederwaerts loopende / ende het eene deel sich van het ander afscheurende.
47 *Hebr.* Sijne handen, D. de hoopen der wateren / die over eynde staende / waren als handen aen een lichaem, doch dit is hier te verstaen alleen van d'eene zijde / die als een muer onbewegelick over eynde bleef staẽ / tot datter de Israeliten waren door gepasseert / d'ander zijde liep nederwaerts / makende alsoo eẽ drooge bane. Andre / de diepte hief hare handen op. hare handẽ / D. hare groote bergen van water aen d'een ende d'ander zijde over eynde verheven staende / u / o Heere / op hare wyse eerbiedinge ende gehoorsaemheyt bewysende.
48 T. w. terwijle Josua tegen de Amoriten streedt / Josu. 10. 12. 49 D. in den hemel. 50 Verstaet hier door het licht, den blixem. 51 Pylen is hier te seggen hagel-steenen / Siet Josu. 10. 11. 52 D. de grouwelicke donder-slagen met schrickelicke blixemen ende hagel-steenen vermengt / quetsende ende dootslaende als scherpe spiessen. And. ende met den glants van uwe spiessen. 53 Of / in gramschap.
54 T. w. door het lant Canaan / doe ghy de Canaaniten uytdreeft / om u volck daer in te planten. 55 Siet dese maniere van spreken en straffen / Amos 1. 3. ende Mich. 4. 13.
56 T. w. die in het lant Canaan woonden / zijnde seven in getale. 57 D. om te helpen met of door uwen Gesalfden / D. met Christo, wiens voorbeelt Josua geweest is. Andre verstaen hier David door den gesalfden / die oock een voorbeelt Christi was / wiens victorien beschreven staen 2. Sam. 5. 5. ende 8. ende 18. ende elders. And. tot verlossinge uwen gesalfden, D. uwen uytverkorenen. 58 D. de Vorsten ende Heeren des volcks 't welck sich krachtelick tegen de Israeliten stelde / als waren de Philistijnen / Moabiten / Ammoniten / Syriers / Edomiten / &c. 59 Verstaet hier door den gront, het lant selfs / 't welck de Heere van onder tot boven gesuyvert heeft van de vyanden sijnes volcks / onaengesien sy het selve alsoo bedeckt hadden / ende also daer in geworttelt waren / dat het scheen onmogelick te zijn haer daer uyt te roeyen. Siet bov. v. 6. Of de sin is / Ghy hebt uwes volcks vyanden te schande gemaeckt van den hoofde tot de voeten toe / D. van den grootsten tot den kleynsten. 60 Siet bov. vs 3. ende vs 9.
61 T. w. des Gesalfden / of / met uwes volcks staven / of stocken. De sin is: Ghy hebt de gene die op de dorpen ende omliggende plaetsen overich waren / ende u volck quelden: door uwen Gesalfden soo te schande gemaeckt / als of ghy haer het hooft met een door doorboordt hadt. And. met hare. T. w. met hare eygene staven / D. met deselve middelen door de welcke sy u volck dachten te verdelgen. 62 T. w. mijn volck / de Israeliten.
63 *Hebr.* haerlieder verheuginge was, &c. 64 T. w. de elendige verdruckte / ja schier verdruckte Israeliten / die dickwijls uyt vreese der vyanden haer mosten versteken in holen ende spelonken ten tijde der Richteren / want het scheen dat syse met huyt ende met hayr souden op-eten ende verslinden. 65 Siet bov. v. 8. 66 Of / door, of / op, den hoop van vele, [of groote] wateren. Verst. dit van de groote hoopen der wateren der rooder zee / die als mueren over eynde stonden / als de Israeliten daer door gingen. Vgel. Jos. 3. 13.

67 Als ick hoorde het oordeel Godes van de verstooringe der Stadt Jerusalems door de Chaldeen / bov. v. 2.
68 D. al wat in my was: of / mijn herte. als Prov. 20. 27. Vergel. Jesa. 16. 11. And. so beefde mijn buyck.
69 D. als ick die prophetie vande verstooringe Jerusalems van den Heere hoorde. Siet bov. 1. v. 6.
70 D. het dede my seer wee / ja soo wee / als of mijne beenen verbuylt ende vol etters waren geworden.
71 D. in de plaetse daer ick tegenwoordelick stae / of stont / doe ick die stemme hoorde.
72 Of / immers. siet van sulcke beteeckenisse des Hebr. woorts / Hose. 14. op v. 4. Oft / ick die rusten sal, oft / op dat ick ruste. Hier richt sich de Prophete weder op door betrachtinge van Godts genadige regeringe. 73 T. w. de Coninck te Babel. 74 T. w. tegen het volck van Juda. Siet de historie 2. Reg. 25. 75 De sin is / Alhoewel het Joodsche lant door de Chaldeen seer jammerlick aen alle kanten sal verwoest worden. 76 D. de vrucht. 77 D. niet te voorschijn komen en sal / maer den lantman in sijn hope bedriegen sal. siet dergelijcke manieren van spreken / Job 40. 28. ende Jes. 58. 11. 78 D. geen vruchten tot spijse ende voetsel der menschen / ende der beesten. 79 *Hebr.* maken. 80 Of / het vee, verst. kleyn vee / als schapen ende geyten. 81 D. geen groote beesten / als ossen en koeyen. 82 Ick Habakuk / ende alle geloovige.
83 Van wegen den troost dien de Heere my toe-gesproken heeft / van de verlossinge sijnes volcks. Siet bov. capp. 2. 3. 84 Of / van wegen Godt mijnen heylandt, of / in den Godt mijnes heyls, D. die my heyl eñ salicheyt heeft te wege gebracht. het Hebr. woort / T. w. salichmakinge. of / salicheyt, heyl; ende het woort Iesus, hebben eenen wortel of oorspronck / soo dat dit bequamelick op Christum gepast wort. 85 D. die my sterckte geeft / sijne macht wort in mijne onmacht volbracht. 86 D. hy sal maken / dat ick allen noot ende perikel sal kunnen ontloopen / mitsgaders alle swaricheyt geluckelick sal konnen over-winnen. Dit staet oock 2. Sam. 22. 34. Siet aldaer de aenteeckeninge / ende Vergel. het met 2. Sam. 1. 23. 87 T. w. soo snel ende soo gaeuw / als der hinden / ofte herten. Siet 2. Sam. 22. 34. ende Vgel. dit met Psal. 18. 34. 88 D. hy sal my weder-brengen in mijn lant / T. w. in het lant Juda / 't welck hooge ende berch-achtich is. Ofte verstaet hier door hoochten, vaste sloten en sterckten. 89 De sin is / Dit gebedt is van Habakuk den opper-sang-meester over-gegeven / om te singen in de versamelinge der Gemeynte op Neginoth, of / op Neginothai. Andre settent over / op mijn snaren-spel, of / op mijn instrument met snaren. Siet hier van breeder Psal. 4. op. v. 1. Dit laetste lidt soudemen oock mogen alleen schrijven / na de woorden op mijne hoochten, eenen nieuwen regel beginnende / als eygentlick tot den Psalm niet gehoorende: maer aldus / op mijne hoochten. - Voor den opper-sang-meester op mijn Neginoth.

Eynde des Propheets HABAKUK.

De Propheet

ZEPHAN-JA.

Inhoudt deser Prophetye.

De Prophete *Zephan-ja*, is een van de kleyne Propheten, die voor de Babylonische gevangenisse geprophetcert hebben: want de drie naest-volgende Propheten hebben geleeft ende geprophetcert, soo ten tijde der verlosinge des Ioodschen volcks uyt de Babylonische gevanckenisse, als daer na. *Zephanja* heeft geleeft ten tijde des Coninckx *Iosiæ*, doe *Ieremia* begost te propheteren, ende de prophetesse *Hulda* oock propheteerde. *Zephanja* voorseyt den inwoonderen van Ierusalem, ende de gantsche stamme van Iuda, dat sy van wegen hare Afgoderie, ende andre sonden, door de Chaldeen souden verstoort worden: Midlerwijle vermaent hyse tot boete: ende hy propheteert tegen eenige uytlantsche volckeren. Daerna keert hy wederom tot de sonden ende hartneckicheyt der inwoonderen van Ierusalem, mitsgaders de straffen die sy te verwachten hadden. Eyndelick vermaent hy de godtsalige tot patientie, ende troostse met Euangelische beloften van de versamelinge ende uytbreydinge der Kercke ten tijde des MESSIÆ, door de beroepinge der Heydenen, mitsgaders hoe Godt de selve soude heyligen, zegenen, ende heerlick maken, ende dat hy ter contrarie alle hare vyanden verdelgen soude.

Het Eerste Capittel.

De Heere voorseyt den ondergang van Jerusalem / ende de verwoestinge der gantscher stamme Juda door de Babyloniers / van wegen hare afgoderie / ende andre sonden / haer vermanende tot boete / also de wech-voeringe nae Babel voor handen was.

1 HET woort des HEEREN 't welck geschiet is tot [1] Zephanja den sone [2] Cuschi / des soons Gedalja / des soons Amarja / des soons Hizkia / [3] in de dagen Josia / des soons Amon des Coninckx Juda.

2 Ick sal [4] gantschelick alles wechrapẽ [5] uyt desen lande / spreeckt de HEERE.

3 Ick sal wech-rapen menschen ende [6] beesten / Ick sal wech-rapen de vogelen des hemels / ende de visschen der zee / ende [7] de ergernissen met de godtloose / ja ick sal de menschen uyt desen lande uytroeyen / spreeckt de HEERE.

1 Oock gemeenlick genoemt Sophonias.
2 Wie desen Cuschi, ende die hier na hem volgen / geweest zijn / is ons nu onbekent / maer sy zijn / buyten twijffel / in die tijden geweest vermaerde ende wel-bekende mannen. Ende 't schijnt dat hier dit geslacht-register der voor-ouderen Zephanja gestelt zy / om hem te onderscheyden van Zephanja den sone Mahaseja / die oock ten tijde van Josia geleeft heeft. De Prophete Zephanja heeft oock geleeft ende geprophetcert ten tijde Ieremiæ ende der Prophetesse Huldæ. Vergel. 2. Reg. 22. 14. ende 2. Chron. 34. 22. ende 35. 25. ende Jerem. 1. 2.

3 T. w. na dat Josia den kercken-dienst ende Religie gereformeert hadde / als af te nemen is uyt v. 4.
4 *Hebr.* wech-rapende wechrapen, T. w. door den Coninck der Chaldeen. Siet van de beteeckenisse des woorts wech-rapen, Psal. 26. 9.
5 *Hebr.* van op het aengesichte deses lants. T. w. des lants Juda.
6 Hier werden oock de dieren vermengt onder de straffen die de menschen met hare sonden verdient hebben / om te doen blijcken hoe grouwelick dat de sonde voor Godt is. Vergel. Hose. 4. 3. Jerem. 4. 23 / 25 / 26 / 27. eñ cap. 9. 10. 7 Of / de aenstootingen. T. w. het overblijfsel van den Baal / v. 4. als waren afgoden / kapellen / ende alle gereetschap gehoorende tot de afgoderije / want hier door wierden de godtsalige ge-ergert ende bedroeft / ende van den waren godts-dienst afgeleyt. Siet Ezech. 14. 3 / 7.

4 [8] Ende ick ſal mijne hant [9] uytſtrecken tegen Juda / ende tegen alle inwoonders van Jeruſalem : ende ick ſal [10] uyt deſe plaetſe uytroeyen [11] het overblijfſel Baals / [ende] den name [12] der Chemarim [13] met de Prieſters :

5 [14] Ende [15] die haer neder buygen op [16] de daken voor [17] het heyr des hemels / ende die ſich neder-buygende [18] ſweeren by den HEERE / ende [19] ſweeren [20] by Malcham.

6 Ende [a] die te rugge keeren van achter den HEERE : ende die den HEERE niet en ſoecken / ende en vragen nae hem niet.

7 [21] Swijcht [22] voor het aengeſichte des Heeren HEEREN / want [23] de dach des HEEREN is nae by / want de HEERE heeft [24] een ſlacht-offer bereydet / hy heeft [25] ſijne genoodde [26] geheylicht.

8 Ende het ſal geſchieden in den dage des ſlacht-offers des HEEREN / [27] dat ick beſoeckinge ſal doen over de Vorſten / ende [28] over de kinderen des Conincks / ende over alle [29] die haer cleeden met vreemde cleedinge.

9 Oock ſal ick ten ſelven dage [30] beſoeckinge doen [31] over allen / die over den dorpel ſpringt : [32] die 't huys harer heeren vervullen [33] met gewelt / ende bedroch.

10 Eñ daer ſal [34] te dien dage / ſpreeckt de HEERE / [35] een ſtemme des gecrijts zijn van [36] de viſch-poorte af / ende een gehuyl van [37] het tweede gedeelte / ende [38] een groote breucke [39] van de heuvelen af.

11 Huylet ghy inwoonders [40] der leechte: want al het volck van [41] coop-handel is [42] uytgehouwen / alle [43] de gelt-dragers zijn uytgeroept.

8 And. dat is, in welcke beteeckeninge de letter Van dickwijls genomē wort. 9 T.w. om te ſlaen. 10 T.w. uyt Juda / ende Jeruſalem. 11 D. de gereetſchap dienende tot den Afgodiſchen dienſt Baals / welcke de vrome Coninck Joſia niet en heeft konnen teenemael uytroeyen. Doch andre verſtaen dit van het overblijfſel der afgoderije die nae het wech-voeren van de tien ſtammen nae Aſſyrien / onder het volck Godes / ſelfs in Juda / noch overgebleven was. 12 Siet de aenteeck. 2. Reg. 23. op v. 5. wat door de Chemarim te verſtaen zy. 13 Verſtaet hier die Prieſters / die haer met afgoderye beſoetelt ende ontheylicht hadden inden gemeynen afval. Siet 2. Reg. 23. op v. 9. ende Zephan. 3. 4. 14 T.w. ick ſal uytroeyen. 15 D. niet alleen de gene die openbare Afgoden-dienaers warē / maer oock die / die eene vermengde Religie hebben / ende die nevens / of met hare Afgoden / oock den waren Godt dienen willen. 't welck Godt verbiet 1. Reg. 18. 21. ende 2. Reg. 17. 33. Ezec. 20. 39. 16 Die in Iudæa, ende andre landen daerom heuen / plat waren. Siet d'aenteeck. Deut. 22. op v. 8. ende op de welcke ſy dickwijls hare Afgoderye bedrevē. ſiet Jerem. 19. 13. ende 2. Reg. 23. op v. 12.

17 D. voor de ſterren / ſonne / ende mane. Siet d'aenteeck. Deut. 4. 19. ende Jerem. 7. op v. 18. ende 10. op v. 2. 18 Of / den Heere ſweeren, als 2. Chron. 15. 14. het welck beteeckent Gode gehoorſaemheyt / ende onderhoudinge ſijner geboden beloven / ende ſich Gode heyligen ende overgeven. 19 Siet d'aenteeck. Jerem. 49. op v. 1. 20 Of / Melech, of / Moloch, den Afgodt der kinderen Ammons. Doch onder deſen Afgodt kannen oock alle andere afgoden verſtaen / welcke d'Afgoden-dienaers noemden hare Coningen. Melech beteeckent in 't Hebr. eenen Coninck. a Ieſ. 1. 4. ende 59. 13. ende Ierem. 15. 6. 21 D. en murmureert niet tegen den Heere / maer bekent dat hy oprechtelick oordeelt, of / houdt u maer ſtille / ghy ſult op een corts de uytvoeringe ſijner dreygementen ſien. 22 D. van wegen de tegenwoordicheyt des Heeren. 23 T.w. de dach der wrake des Heeren / in welcken hy de godlooſe Afgodiſche Joden ſtraffen ſal, alſoo v. 14. Van de doot des Coninck Ioſiæ af / zijn de Jodē geduerichlick van d'eene elende in d'andere vervallen / tot dat hare Coningen ende ſy met de ſelve t'onder gebracht zijn geworden. 24 Of / een ſlacht-maeltijt, tot de welcke men vee ſlachtede. het Hebr. woort beteeckent oock een beeſt / 't welck geſlacht wiert / om geoffert te worden: Eñ verſtaet hier door deſe ſlachtinge / een ſlachtinge der Jodē / ſiet dergelijcke maniere van ſpreken Jeſ. 34. 6. ende Jer. 46. 10. en Apoc. 19. 17. 25 Verſt. door deſe genoodigde gaſtē / de Chaldeen / ende andere vyanden der Joden / die uyt haer eygen lant nae Jeruſalem komen ſouden / om daer alles te vermoorden / ende te rooven. Doch men kan hier oock wel door de genoodigde verſtaen / de vogelen des Hemels / ende de wilde dieren des velts / die het vleeſch der gedoode Joden eten ſouden / als Ezech. 39. 17. ende Deut. 28. 26. 26 D. bereyt / of afgeſondert. Siet Jer. 12. op v. 3. 27 Voor / dat hy, T. w. de Heere. alſoo oock v. 9. 28 Siet de vervullinge Jerem. 39. 6. 29 *Hebr.* die haer kleeden met de kleederen eenes vreemden [volcks /] den Heydenen te gevalle. andere verſtaen de dertele ende brood-dronckene geſellen / die van weelde niet en weten / hoe ſy haer kleeden ende opproncken willen / niet te vreden zijnde met den gewoonelicken dracht der kleederen in haer lant gebruyckelick / maer willen het alles nae eenen nieuwen ſnof ende uytlantſche faſſoen hebben. 30 D. ick ſal ſtraffen. 31 D. die met gewelt in eenes anderen mans huys invalt / om ſijnen naeſten te berooven. of / die hare palen overtreden / ende in hares naeſten lant overtreden / Hoſe. 5. 10. Of / die met buyt en roof geladen zijnde te huys komen / ende met vreucht daer in ſpringen. 32 D. die mede ſulcke ſtucken helpen verrichten / gelijck der grooter heeren dienaren wel plechten de hant mede te ſlaen aen ſulcke leelicke ſtucken / die hare heeren bedrijven. 33 D. met rijckdom door gewelt ende bedroch t'ſamen gebracht. 34 T. w. als de Chaldeen ſullen komen ende de ſtadt overvallen. 35 T. w. der burgeren te Jeruſalem / ontſtaende uyt den inval / ofte over-val der Chaldeen. 36 Deſer poorte wort oock gewach gemaeckt Nehem. 3. 3. ſy was de naeſte van alle de poorten Jeruſalems nae de zee / aen die zijde der Stadt daermen ginck nae Dioſpolim ende Ioppen. 37 Anders genoemt de middel-ſtadt. ſiet d'aenteeck. 2. Reg. 20. op v. 4. ende 2. Reg. 22. op v. 14. And. de tweede [poorte]. 38 D. een groot jammer / elende / moort-geſchrey. alſmen met ſulck gewelt roept en ſchreeuwt / dat ſchier de kele ſcheurt / of kraeckt / ende datter de lucht van dreeckt en ſcheurt. 39 D. van die zijde der ſtadt daer verſcheydene heuvelen lagen / nae de dreck-poorte aen. ſiet Jerem. 31. 39. ende d'aenteeck. aldaer. aen welcken oort oock de olijf-berch lach. In ſomma / de Prophete wil in dit vs te kennen geven / datter groot jammer ſoude weſen aen alle hoecken ende kanten der Stadt / welcker drie hier genoemt worden / daer onder d'andre verſtaen worden. 40 Eenige behouden het Hebr. woort machtes in den text. Andere verduytſchen 't / in de kramer-ſtrate. of / in de apotekers, of / kruydeniers-ſtrate. 'T Hebr. woort beteeckent eygentlick eenē mortier, 't ſchijnt dat het de name van een ſekere ſtrate binnen Jeruſalem geweeſt is / de mortier-ſtrate genoemt / om datmen daer dagelicks den mortier hoorde klincken / gelijck van d'Apotekers ende Cruydeniers den ſelven dagelicks gebruycken / om hare kruyderen / ofte medicynen daer in te ſtooten. And. in de hollicheyt, of / holle-ſtrate. D. daer veel kelders waren / daer die kooplieden hare waren in leyden. Hier woonden oock de gout-ſmeden / als af te nemen is uyt Nehem. 3. 8 / 31 / 32. 41 Of / Kramer-volck, of / handelaers, koop-lieden. And. het volck van Canaan, 't welck voor koop-lieden genomen wort / om dat de Canaaniten grooten koophandel dreven. 42 Of / uytgedelcht. D. ſullen uytgeroept worden. And. ſullen ſwijgen, of / ſtille zijn, het ſy datter geen neeringe meer weſen en ſal / of dat ſy doot ſullen weſen. 43 Of / alle die met gelt geladen zijn. T. w. de kooplieden / ende hare factoors / kaſſiers / ende wiſſelaers / die gelt over en weer dragen om waren te koopen ende betalen.

12 Ende het ſal geſchieden te dien tijde / [44] Jck ſal Jeruſalem [45] met lanteernen doorſoecken : ende ick ſal beſoeckinge doen over [46] de mannen / [47] die ſtijf geworden zijn op haren droeſem / die in haer herte ſeggen / [48] De HEERE en doet geen goet / noch hy en doet geen quaet.

13 Daerom ſal [49] haer vermogen ten roove worden / ende hare huyſen tot verwoeſtinge: [50] ſy bouwen wel huyſen / maer [51] ſy en ſullenſe niet bewoonen : ende ſy planten wijngaerden / maer ſy en ſullen der ſelver wijn niet drincken.

14 [52] De groote dach des HEEREN is nae by / hy is nae by / ende ſeer haeſtende; [53] de ſtemme des dachs des HEEREN: [54] de heldt ſal [55] aldaer bitterlick ſchreeuwen.

15 Die dach ſal een dach [56] der verbolgentheyt zijn: een dach der benautheyt / ende des angſts / een dach der woeſtheyt ende verwoeſtinge : [b] een dach der duyſterniſſe / ende der donckerheyt / een dach der wolcke / ende der dicke donckerheyt.

16 [57] Een dach der baſuyne / ende des geclancks tegen de vaſte ſteden / ende tegen [58] de hooge hoecken.

17 Ende ick ſal de menſchen bange maken / dat ſy ſullen gaen [59] als de blinde / want ſy hebben tegen den HEERE geſondicht: ende haer bloet ſal vergoten worden [60] als ſtof / ende haer [61] vleeſch [62] ſal worden als dreck.

18 Noch [c] haer ſilver / noch haer gout / en ſalſe niet kunnen redden [d] ten dage der verbolgentheyt des HEEREN / maer [63] door het vyer ſijnes yvers ſal dit gantſche lant [64] verteert worden: want [65] hy ſal eene voleyndinge maken / gewiſſelick eene haeſtige / met alle de inwoonderen [66] deſes lants.

44 T. w. Jck de Heere. 45 D. met groote neerſticheyt : Jck ſal maken / dat de Chaldeē ende andre vreemde ſoldaten al den ſchat en rijckdom ſullen ſoecken : ende alles wech-nemen. of / het beteeckent / dat God op het naeuſte de ſonden des volcks ſal beſoecken / ende ſtraffen. 46 Of / de lieden. 47 Of / die op hare heffe, of gift liggen. D. die geruſt ende ſorgeloos zijn / ende in vleeſchelicke ſekerheyt leven. And. die met hare heffe vermengt zijn. D. die allerley vuylicheyt der ſonden ende der ondeuchden opwerpen / ende als uytgiſtē / gelijck de nieuwe wijn doet. leeſt Jer. 48. 11. 48 De ſin is / Godt en paſt op de regeringe der weerelt niet / hy en ſtraft noch en beloont niemant nae ſijne verdienſten. 49 D. haren rijckdom. Wat deſe dreygementen aengaet / ſiet daer van Levit. 26. 32. Deut. 28. 30. 50 Siet Amos 5. 11. Mich. 2. 2 / 4. ende 3. 10 / 12. 51 D. ſy en ſullenſe niet lange bewoonē. ſiet Deut. 28. 30 / 39. 52 D. de dach in welcken de Heere ſwaerlick ſtraffen ſal. Siet bov. v. 7. 53 Vergel. Pſal. 29. vſſ. 3 / 4 / 5. Jer. 4. v. 19 / &c. 54 Hoe veel meer de ſwacke of kleynhertige mannen / mitſgaders vrouwē ende kinderen. 55 D. alſdan. als Pſal. 14. 5. Of aldaer, D. te Jeruſalem. 56 T. w. der verbolgentheyt des Heeren / als onder v. 18. D. alſdan ſal de Heere in ſijnen toorn vele elenden en ſtraffen uytgieten. dit wort te kennen gegeven met velerley verſcheydene woorden in dit vs. Vergel. Jerem. 30. 5 / 6 / 7. Amos 5. 18 / 19 / 20. Joel 2. 1 / 2 / 3 / .... 11. b Ioël 2. 1, 2. 57 D. een dach in welcken de baſuynen ende trompetten alarm ſullen blaſen / van wegen den inval des vyandts. 58 Of / torens, die gemeynelick aen de hoecken der kaſteelen / of Steden ſtaen : of / der puncten. doch door hoecken worden ſomtijdts de hoofden ende voornaemſte onder den volcke verſtaen / Jud. 20. 2. 59 Die niet en weten waer henen / noch waer nae / noch wat ſy eerſt / of laetſt doen ſullen. 60 D. overvloedelick / in groote menichte / als een ſake van geener weerde. alſoo wert ſtof genomen Matt. 10. 14. Act. 13. v. 51. ende 18. 6. 61 Of / lichaem. Eygentlick ſpijſe. alſoo wort het lichaem genoemt / om dat het ſpijſe der wormen is. 62 De ſin is / hare doode lichamen ſullen in de ackeren ende 't lant geworpen worden / gelijckmen den dreck daer op werpt / om t'ſelve te meſten. c Prov. 11. 4. Ezech. 7. 19. d Bov. vſſ. 14, 15, 16. 63 D. door eenen yver / die als vyer brandt. Siet Ezech. 38. 19. 64 *Hebr.* opgegeten worden. als ond. 3. 8. 65 Siet Jerem. 4. op v. 27. 66 T. w. des Joodſchen lants.

Het ij. Capittel.

De Prophete vermaent de Joden tot bekeeringe / eer haer de ſtraffen overvallen / inſonderheyt de vroome / die noch in het lant overich waren / v. 1 / &c. Dreygementen over eenige uytlantſche heydenſche volckeren / 4 / &c. daerentuſſchen voorſeyt hy de beroepinge der Heydenen tot de kenniſſe Godes / ende den waren Godtſdienſt.

1 [1] DOorſoeckt u ſelven naeuwe / ja [2] doorſoeckt naeuwe / ghy volck [3] dat met geenen luſt bevangen en wort.

2 [4] Eer het beſluyt bare / ([5] gelijck kaf gaet de dach voorby) terwijlen de hitticheyt van des Heeren toorn over u-lieden noch niet en komt : terwijlen de dach des toorns des Heeren over ulieden noch niet en komt.

3 Soeckt den HEERE alle [6] ghy ſachtmoedige des lants / die [7] ſijn recht

1 De ſin is / gaet in u ſelven / ende onderſoeckt al u doen / op dat ghy verſtaet hoe ſwaerlick dat ghy Godt den Heere vertoornt hebt met uwe groote ende menichvuldige ſonden. *Hebr.* verſamelt u. het wort eygentlick gebruyckt voor het verſamelen der ſtoppelen / of houten / als Exod. c. 5. vſſ. 7 / 12. ende 1. Reg. 17. 10. het welck dewijle het niet geſchieden en kan dan met neerſtige naſoeckinge / ſo wort het oock voor ſoecken gebruyckt. 2 Beneerſticht u ten hoochſten / Te weten / om u met Godt te verſoenen. 3 T. w. om ſich met Godt te verſoenen : of / om wat goets te doen. Anders / ô volck, niet weerdich begeert te worden. 4 D. eer 't gene komt dat van Godt tegen u beſloten is : 'T beſluyt Godes baert alſdan / als d'executie geſchiet. Gelijck de baringe niet ſtracx na de ontfanckeniſſe en volcht: maer op den beſtemde tijt / alſoo wort Godts beſluyt uytgevoert ter tijt dien hy daer toe beſtemt heeft. Vgel. Ezech. 20. op v. 25. 5 D. ſnellick: daerom bekeert u dewijle ghy noch tijt hebt / eer de dach / die als kaf voor-by vliecht / het beſluyt bare / D. ten voorſchijne brenge 't gene dat Godt tegen u beſloten heeft. And. [ende] de dach voor-by gae als kaf. 6 D. ghylieden die den Heere vreeſt in deſe verwerrede tydē. 7 T. w. het recht 't welck Godt u gegeven eñ voor-geſchreven heeft. De ſin is / ghy alle die oprechtelick ende vroomelick geleeſt hebt nae den regel ſijner wette.

wercken:

werrcken: soeckt gerechticheyt/ soeckt sachtmoedicheydt/ [8] misschien [9] sult ghy verborghen worden in den dach des toorns des HEEREN.

4 [10] Want Gaza [11] sal verlaten wesen/ ende Askelon sal ter verwoestinghe wesen: Asdod salmen [12] in den middage verdrijven/ ende [13] Ekron sal uytgewortelt worden.

5 Wee den inwoonderen [14] der lant-streke der Zee/ den volcke [15] der Cherethim: [16] het woort des HEEREN sal tegen u-lieden zijn/ ghy Canaan der Philistijnen lant/ ende [17] ick sal u [18] verdoen/ datter geen inwoonder sal zijn.

6 Ende [19] de lant-streke der zee/ sal wesen [tot] hutten/ [20] uytgegravene putten der herderen/ ende betuyningen der cudden.

7 Ende [21] de landt-streke sal wesen voor het overblijffsel des huyses Juda/ [22] dat sy daer in weyden: [23] Des avonts sullen sy in de huysen Askelons legerē/ [24] als de HEERE haer lieder Godt haer sal [25] besocht/ ende hare gevangenisse sal gewendt hebben.

8 Ick hebbe [26] de beschimpinge Moabs gehoort/ ende de scheldt-woorden der kinderen Ammons/ daer mede sy mijn volck beschimpt hebben/ ende hebben [27] sich groot gemaeckt tegen des selfs lant-pale.

9 Daerom/ [28] [soo waerachtich als] ick leve/ spreeckt de HEERE der heyrscharen/ de Godt Israëls/ [29] Moab sal sekerlick zijn [30] als Sodom/ ende de kinderen Ammons als Gomorra/ een netel-heyde/ ende [31] een sout-groeve/ ende eene verwoestinghe [32] tot in eeuwicheydt: de overighe mijnes volcks [33] sullense berooven/ ende het overige mijnes volcks [34] sullense erflick besitten.

10 Dat sullense hebben [35] in plaetse van haren hoochmoedt/ want sy hebben beschimpt/ ende hebben haer groot gemaeckt teghen het volck des HEEREN der heyrscharen.

11 Vreeslick sal de HEERE tegen haer wesen/ want hy sal alle de Goden der aerde [36] doen uyt-teeren: ende [37] een yegheliick uyt sijne plaetse [38] sal hem aenbidden; [39] alle de eylanden der heydenen.

12 [40] Oock ghy Mooren sult de verslagene [41] mijnes sweerts zijn.

13 [42] Hy sal oock sijne hant uytstrecken tegen het Noorden/ ende hy sal [43] Assur verdoen: ende hy sal Ninive [44] stellen tot eene verwoestinge/ [45] drooge als een woestijne.

14 Ende in het midden van haer sullen de kudden legeren/ al 't gedierte der [46] volckeren: oock de [47] roerdomp/ oock de nacht-uyl/ sullen op [48] hare granaet-appelen vernachten: [49] een stemme sal inde venster singen/ verwoestinghe sal [50] in den dorpel zijn/ als [51] hy [52] haer ceder-werck [53] sal ontbloott hebben.

15 [54] Dit is die Stadt die opspringht van vreuchde/ [55] die seker woont/ die in haer herte seyt/ [56] Ick ben't/ ende buyten my en is geene meer: [57] hoe is sy geworden tot woestheyt! een rust-plaetse van't ghedierte! een yeder die daer door treckt/ [58] salse aenfluyten/ hy sal sijne hant [59] bewegen.

8 Siet Joel cap. 2. de aent. op V. 14.
9 Of/ so't ghy u konnen verberghen, ende volgens dien so en sult ghy van de vyanden niet ghequetst nochte beschadicht worden. Vg. Psal. 27. 5. ende Psal. 32. Vss. 6/ 7.
10 De sin is/ Godt sal Gaza/ Askelon/ Asdod/ ende andre volcken/ die rontom ofte ontrent u woonen/ van wegen hare sonden/ swaerlick straffen: Soo condt dan/ ghy Joden/ uwe rekeninge wel maken/ dat hy ulieden oock niet verschoonen en sal/ ten zy dat ghy boete doet. De drie steden die hier ghenoemt worden/ lagen in der Philistijnen Landt/ en het waren hooftsteden/ siet Jos. 13. 3. Vergel. Amos 1. 7.
11 De Burghers daer uyt verdreven/ ofte vernielt wesende door de Chaldeen.
12 Dat is/ openlick/ by schoonen lichten daghe. Siet Jerem. 6. op V. 4.
13 Het luydt in't Hebreeusch als ofmen seyde/ de gewortelde (want dat beteeckent Ekron) sal uytghevvortelt vvorden. Dat is/ met den wortel uytghewortelt worden.
14 Hebr. der koorde, touvve, snoer. Siet Deuter. 32. op V. 4. Also oock hier onder Vss. 6/ 7. Hier is een beschrijvinghe van het landt der Philistijnen/ palende aen de Middellantsche Zee.
15 Of/ der Chereti-ten. siet Ezech. 25. op Vs 16. siet oock 1. Sam. cap. 30. op Vs 14. Sy waren dappere krijchs-lieden/ ende daerom waren sy/ nae sommiger gevoelen/ van David tot sijne lijf-wachters ende hellebardiers verkoren/ siet 2. Sam. 8. 18. ende 15. 18. ende 1. Chron. 18. Vs 17.
16 D. de straffe die de Heere u gedreyght heeft in sijn Woordt/ sal u-lieden overkomen: ghy-lieden die andere tot noch toe gheplaecht hebt/ sult nu oock gheplaecht worden/ na dat de Heere sijn volck sal gekastijdt hebben.
17 T. w. ick de Heere.
18 Of/ verdelgen.
19 T. w. het landt der Philistijnen/ aen de Zee gheleghen.
20 Welcke de herders in de dorre heyden graven/ om water daer in te vergaderen. De Prophete wil in dit vers ken te kennen geven/ dat die groote schoone kasteelen ende gebouwselen/ die daer in die lantstreken plechten te staen/ sullen afghebroken ende gheruineert worden/ ende datter in plaetse der selver niet dan hutten der herderen sullen staen/ ende in plaetse van rijcke treffelicke persoonen/ schaep-herders/ ende andre slechte lieden woonen sullen/ die daer hare huysk ens ende hutkens sullen opslaen/ om voor eenen tijdt langh te verblijven.
21 Dit kan wel eenigher mate aldus verstaen worden/ dat de Joden weder-keerende uyt de Babylonische ghevangenisse/ het landt der Philistijnen/ het welck sy ledich ende woest vinden sullen/ innemen ende besitten sullen: maer principalick is het geestelicker wijse te verstaen/ also namelick/ dat de Philistijnen ende andre Natien der Heydenen/ haer ten tijde Christi den volcke Godes souden onderwerpen/ ende der Ghemeynte Christi souden in verlijft worden. siet Jesa. 11. 14.
22 D. sy sullen aldaer hare weyde ende wooninghe hebben/ gelijck de schapen des nachts hare ruste in hare stallen hebben. Andre verstaen het aldus/ Dat de Joden Christum aengenomen hebbende/ den Philistijnen ende anderen het Euangelium sullen prediken/ want dat heet oock vveyden, als te sien is Joan. cap. 10. ende Joan. 21. 15/ 16/ 17. ende dit is in der daet alsoo ghescheidt/ als Gaza/ Azotus/ ende d'omliggende plaetsen/ door de predicatie der Apostelen tot Christum zijn bekeert geworden/ Actor. 8. 26/ 40. ende 9. 32/ 35/ 36. Vergel. Obad. Vss. 18/ 19/ 20.
23 De sin is/ Daer sal alsdan sulcke ruste ende vrede tusschen haer wesen/ dat selfs des avonts ende by nachte/ wanneer ghemeynlick d'een voor d'ander bevreest is/ elck gerustelick sal woonen ende ommegaen.
24 Of/ vvant de Heere haer Godt salse besoecken, ende, &c.
25 Te weten/ met genade/ als Psal. 8. 5. Eerst haer uyt de Babylonische gevanckenisse verlossende/ daerna uyt de gevanckenisse des Satans/ namelick/ als Christus geleden hebbende/ ende uyt den dooden opstaende/ ten hemel sal gevaren zijn/ ende de menichte der gevangenen gevangen sal genomen hebben. Eph. 4. 8.
26 Of/ de versmadinge, of/ den smaet.
27 Oorloge tegen deselve voerende/ ende haer een deel hares lants afnemende/ pocchende dat sy noch meer lants haer wouden afnemen. Siet d'aenteeck. Psal. 35. op V. 26. ende Vgel. Jerem. capp. 48. ende 49.
28 Hebr. Ick leve.
29 De Moabiten ende haer landt. Siet Jerem. cap. 48. Vs. 1/ &c.
30 Te weten/ eenigher mate/ ende eenen tijdt lanck/ sal haer landt woest ligghen: maer hy en wil niet seggen/ dat het alsoo sal vernielt worden/ noch dat het inder eeuwicheyt soo woest soude blijven liggen/ gelijck Sodoma.
31 Woest en desolaet/ daer niet wassen en sal. siet Judic. 9. 45. Psal. 107. 34. Plin. lib. 31. Natur. Hist. cap. 7.
32 D. eenen langhen tijdt. want dese landen en zijn niet altoos dus desolaet gheblewen.
33 De sin is/ Eenighe uyt de Ammoniten ende uyt de Moabiten/ sullen haer tot de Christelicke Religie bekeeren/ ende sy sullen inden schoot der Gemeynte ontfangen ende aengenomen worden. Vergel. bov. V. 7. ende siet Jesa. cap. 11. d'aenteeck. op V. 14.
34 Of/ sullense erven.
35 Of/ voor haren hoochmoet. van wegen hare hovaerdye/ die sy den volcke Godes betoont hebben/ doe het in swaricheydt ende elende was.
36 D. allenckens te niete maken: Men salse geen offerhanden meer brengen. Dit is ghescheidt in de verschijninge Christi, ende daer nae.
37 Als of hy seyde/ Men sal te dier tijt den waren Godt/ niet alleen in Iudæa eeren ende aenbidden/ maer yder Natie in haer landt en stadt/ sonder dat sy sullen behoeven na Jerusalem te reysen. Siet Joan. 4. 21.
38 Siet Gen. 24. de aent. op V. 26.
39 D. alle de heydensche Natien/ wie/ ende waer die zijn.
40 Of aldus/ vvat oock ulieden, ô Mooren, aengaet, ghy sult door mijn svveert verslagen vvorden. De sin is/ ghy Mooren sult wel eerst verwoest worden/ Siet 2. Chron. 14. 9. maer daerna sult ghy al mede tot Christum gebracht wordē. siet ond. 3. 9. Hebr. Oock ghy Mooren, sy sullen, &c. Vgel. Mich. 1. 2. met d'aent.
41 Hy noemt den Coninck Nebucadnezar sijn svveert, gelijck Assur ghenoemt wordt de roede ofte staf des toorns Godes. Jes. 10. 5.
42 T. w. de Heere.
43 D. de Assyriers.
44 D. maken.
45 Die te vooren water-rijcke was. Siet Nah. 2. 8.
46 D. der omliggende natien/ die haer vee daer sullen legeren. ofte/ als andere/ allerley leelicke verschrickelicke beesten/ die by de verre-gelegene natien inde groote wildernisse gevonden worden. verstaet hier by/ in plaetse van menschen ende allerley liefelickheyt.
47 Of/ Putoor.
48 Die boven aen de balcken/ of op de huysen tot cieraet/ plechten geschildert ofte gemaeckt ende gesneden te worden. Vg. Amos 9. 1.
49 Of/ der selver stemme. T. w. een stemme dier afgrijselicke dieren/ die hier genoemt staen ende Jes. c. 13. Vss. 21/ 22. ende 34. 11/ &c.
50 Of/ aen de posten.
51 T. w. de Heere/ of/ de vyant.
42 Hebr. hare cederen, of/ sijn cederen, D. het beschut-werck van ceder-hout. of/ hare huysen van ceder-hout gemaeckt.
53 Of/ sal afgeruckt hebben.
54 D. alsoo sal't die Stadt Ninive gaen/ die te vooren so vol vreucht en blijdschap geweest is.
55 Die gerust is/ ende niemant en vreest.
56 Ick ben alleene die onoverwinnelicke/ geen stadt is by my te verghelijcken in hoocheyt/ stercke/ treffelickheyt. Vgel. Jes. 47. 8.
57 Siet bov. V. 14.
58 Siet 1. Reg. 9. 8. Thren. 2. Vss. 15/ 17. Ezech. 27. 36. Mich. 6. 16. Nah. 3. 19.
59 Tot een teecken van bespottinge/ of/ verwonderinge.

Het iij. Capittel.

Clachte des propheten over de sonden van alle de standen des Joodschen volcks/ by namen over hare halsterricheyt/ V. 1/ &c. hy dreygtse met de straffe Godes/ 8. Daer na propheteert hy/ hoe Godt de heydenen soude tot sijne kennisse brengen/ sijne kercke van hare sonden soude reynigen/ haer beschermende/ ende hare vyanden verdelgende/ maer haer verheerlicken/ 9/ &c.

1 WEe [1] de eyselicke/ ende [2] de bevleckte: [3] de verdruckende Stadt.

2 Sy en hoort nae de [4] stemme niet/ [5] sy en neemt de tucht niet aen: sy en vertrouwt niet op den HEERE; tot haren Godt [6] en naedert sy niet.

3 [a] Hare Vorsten zijn brullende leeuwen in het midden van haer: hare Richters zijn [7] avont-wolven/ [8] die de beenderen niet en breken [9] tot aen den morgen.

4 [b] Hare propheten zijn lichtveerdich/ gantsch [10] trouwloose mannen: hare Priesters [11] verontreynighen het heylighe/ [12] sy doen de Wet gewelt aen.

5 [13] De rechtveerdige HEERE [14] is in 't midden [15] van haer/ hy [b] en doet geen onrecht: [16] alle morgen [17] geeft hy sijn recht in't licht/ [18] daer en ontbreeckt niet/ doch de verkeerde [19] en weet van geen schaemte.

1 Of/ vervuylde, lasterlicke, of/ gierige. And. vvee den krop. D. de Stadt die eenen grooten krop heeft/ die alles verslint/ gelijck de roof-vogels/ die alles wat sy vinden in-slocken/ het zy rouw of rauw.
2 Of/ roof-stadt. het Hebr. woort beteeckent rooven, ende onderdrucken. And. de besmette stadt. T. w. met allerley grouwelicke sonden. eenige hebben hier/ de duyfstadt, welcke vogel eenen grooten krop heeft/ ende veel spijse opsnapt.
3 Verstaet de Stadt van Jerusalem/ diens Coninghen/ Vorsten/ ende verscheydene machtige/ ende trotsige burgers ende inwoonders/ velen menschē grooten overlast ghedaen hebben. Vergel. met dit Vs het eerste/ ende het vijfde capittel des Propheten Iesaiæ.
4 De vermaningen des Heeren door sijne Propheten.
5 Sy en laet haer niet onderrichten/ 't welck een teecken van d'waerheyt is/ Prov. 1. V. 7. Vg. Jerem. 2. 30. ende 5. 3. ende 7. 28.
6 T. w. van gantscher herten. Verg. Jesa. 29. 13. maer Hose. 6. 1. vermanen de Godtsalighe malkanderen tot den Heere te keeren.
a Prov. 28. 15. Vgel. Ezech. 22. 27.
7 Die des avonts omhenen sluypen/ T. w. om op de schapen te loeren. Siet Hab. 1. 8. Men kan oock door avont verstaen den nacht/ als Hab. 2. 7.
8 Maer terstont hare prooye met vleesch en beenderen opfreten/ niet met allen/ ja selfs de beenderen niet overlatende tot 's anderen-daechs s'morgens. Hebr. die niet en ontbeenen tot 's morgens. Siet Num. 24. op V. 8. ende Vg. Jer. 5. 6.
9 Of/ op den morghen, of/ tot op den morgen.
b Ierem. 23. 11. 32. Hose. 9. 7.
10 Hebr. mannen der trouvvloosheden, die noch Godt/ noch de menschen getrouwe en zijn.
11 D. ontheylighen/ of/ ontwijen het heylichdom/ of 't gene dat den Heere geheylicht ende geoffert wort: of/ sy en prediken het woort Godes niet oprechtelick/ noch en leggen 't niet uyt in sijnen rechten sin.
12 Siet Ezech. 22. d'aent. op V. 26. Vg. Matt. 23. 16. ende Marc. 7. 9/ 10/ &c.
13 Of/ de Heere die rechtveerdich is, is, &c.
14 Ten aensiene dat hy te Jerusalem sijnen Godts-dienst hadde opgerichtt. Eenige meynen dat dit zijn de woorden der Joden/ die den Prophete voor-werpende op sijne woorden V. 4.
15 T. w. van de Stadt van Jerusalem.
b Deut. 32. 4.
16 Hebr. in morghen, in morgen. D. alle dage. Siet 2. Chron. 36. 15. Jer. 5. 13. ende 7. 25. ende 11. 7. ende 25. 3.
17 Dat is/ laet hy sijn recht opentlick leeren/ T. w. door sijne Propheten/ die/ buyten twijffel/ ghedaen hebben het gene dat Paulus sijnen discipel Timotheum vermaent/ 1. Tim. 4. 16. ende 2. Tim. 4. 2.
18 T. w. dat ontbreken kan tot onderrichtinge deses volcks. Jesa. 5. 4.
19 D. hy en vraecht na eere noch oneere. Verg. Jerem. 3. 3/ &c. ende 5. 3.

6 Ick

6 Ick hebbe de Heydenen uytgeroeyt/ [20] hare hoecken zijn verwoest/ ick hebbe hare straten eensaem ghemaeckt/ dat niemant daer door gaet: hare steden zijn verstoort/ soo [21] datter niemandt en is/ datter geen inwoonder en is.

7 [22] Ick seyde/ [23] Immers sult [24] ghy my vreesen/ ghy sult de tucht aennemen/ op dat [25] hare wooninge niet uytgeroeyt soude worden: [26] al wat ick haer besocht hebbe/ [27] waerlick sy hebben haer vroech op-ghemaeckt/ sy hebben alle hare handelinghen verdorven.

8 Daerom [28] verwacht my/ spreeckt de HEERE/ ten dage als ick my opmake tot den roof: want [29] mijn oordeel is/ [30] de Heydenen te versamelen/ de Coninckrijcken te vergaderen/ om [31] over haer mijne gramschap/ de gantsche hitticheyt mijnes toorns/ [32] uyt te storten/ want dit [33] gantsche landt/ sal door het vyer mijnes yvers verteert worden.

9 Ghewisselick/ [34] dan [35] sal ick tot de volcken een reyne [36] sprake wenden: op dat sy alle den Name des HEEREN aenroepen/ op dat sy hem dienen [37] met eene eenparige schouder.

10 Vande zijde der rivieren [38] der Mooren/ sullen mijne [39] eernstighe aenbidders/ [40] [met] de dochter mijner verstroyde/ mijne [41] offerhande brengen.

11 Te dien dage en sult [42] ghy [43] niet beschaemt wesen van weghen alle uwe handelingen/ daer mede ghy tegen my overtreden hebt: want alsdan sal ick uyt het midden van u wechnemen die van vreuchde opspringhen over uwe [44] hoovaerdye/ ende ghy en sult u voortaen niet meer verheffen [45] om mijnes heyligen Berghs wille.

12 Maer ick sal in't midden van u doen overblijven [46] een elendich ende [47] arm volck: die sullen [48] op den Name des HEEREN betrouwen.

13 [49] De overgeblevene van Israël [50] en sullen geen onrecht doen/ nochte [51] geen leugen spreken/ ende in haren mont en sal geene bedriechlicke tonghe ghevonden worden: maer [52] sy sullen weyden ende neder-liggen/ ende [53] niemant salse verschricken.

14 Singht vrolick [c] ghy dochter Zions/ [54] juycht/ Israël: weest blijde/ ende springt op van vreuchde van gantscher herte/ [55] ghy [d] dochter Jerusalems.

15 De HEERE heeft uwe [56] oordeelen wech ghenomen/ hy heeft [57] uwen vyant [58] wech ghevaecht: de Coninck Israëls/ de HEERE [59] is in't midden van u/ ghy [60] en sult geen quaet meer sien.

16 Te dien dage sal tot Jerusalem geseyt worden/ En vreest niet: [61] ô Zion/ [62] en laet uwe handen niet slap worden.

17 De Heere uwe Godt is in't midden van u/ [63] een helt [die] verlossen sal/ hy sal [64] over u vrolick zijn met blijdtschap/ [65] hy sal swijgen in sijne liefde/ hy sal sich over u verheugen met gejuych.

18 [66] De bedroefde om der by-een-komste wille/ sal ick versamelen/ [67] sy zijn uyt u/ de schimpinge is een last [68] op haer.

19 Siet/ ick sal te dien tijde alle uwe verdruckers verdoen: ende ick sal [69] de hinckende behoeden/ ende [70] de uytghestootene versamelen/ ende [71] ick salse stellen tot eenen lof/ ende [72] tot eenen name/ [73] in het gantsche lant daer sy beschaemt zijn geweest.

20 Te dier tijdt sal ick [74] ulieden [75] herwaerts brengen/ ten tijde/ namelick als ick u versamelen sal: [76] sekerlick ick sal ulieden setten tot eenen name/ ende tot eenen lof/ [77] onder alle volckeren der aerde/ als ick [78] uwe gevangenissen voor uwe oogen wenden sal/ seyt de HEERE.

20 Siet boven c. 1. op v. 16. doch eenige verstaen door de hoecken, de uyterste grensen/ ofte/ palen des landts.
21 D. datter gheen mensche in de selve te vinden en is. Vg. bov. 2. 5/6/14/15.
22 D. ick dacht by my selven.
23 T. w. aenmerckende de straffen die den Heydenen zijn over-komen. And. Vreest my nochtans, neemt de tucht aē, &c.
24 O Jerusalem/ sult my vreesen, u aen de Heydenen spiegelende.
25 D. de stadt Jerusalem. Andre verstaen hier door de vvooninghe, de inwooners der Stadt Jerusalem: Of/ hare vvooninghe, voor hare vvooningen.
26 Of/ [door] alles daer mede ick haer besocht hebbe: Door haer, verstaen eenige de Heydenen/ andre de Joden.
27 Of/ nochtans hebben sy haer ghehaest, &c. D. sy hebben haerselvē moetwillichlick vroech in verderf gebracht: of/ van 's morghens vroech hebben sy alle hare vvercken verdorven. Of/ nochtans hebben sy alle hare vvercken verdorven. Siet van dusdanige t'samenvoeginge van twee woorden/ Psal. 45. op v. 5.
28 Hy spreeckt noch de boose onder de Joden aen. De sin is/ passer vry op/ ick sal u gewisselick komen/ eñ sal u door de Chaldeen eñ andere Volckerē besoecken.

29 D. het besluyt mijnes voornemens. 30 T. w. de Chaldeen/ ende andre Volckeren. siet Ezech. 16. 37. 31 T. w. over de Joden/ namelick over de halstarrige Joden. siet bov. cap. 1. 18. 32 Siet Psal. 79. op v. 6. ende vergelijckt Ezech. 22. 31. 33 T. w. het gantsche Joodsche lant/ als bov. 1. 18. Doch verstaet dit hier van het grootste deel der inwoonderen des Joodschen lants. Alsoo stater Genes. 41. 57. Alle landen quamen in Egypten tot Ioseph. D. vele van de inwoonderen der omliggende landen. 34 T. w. na dat ick die volckeren/ ende de Joden alsoo sal besocht hebben. Andre verstaen dat door [dan] hier beteeckent wort de tijdt der verschijninge des Messiæ. 35 Of/ Alsdan sal ick de volckeren de lippen veranderen in reyne [lippen]. D. ick sal mijne uytverkorene onder de Heydenen weder-baren door den Heyligen Geest/ dat haren mont ende herte reyn sullen zijn: dat sy van Godt reynelick sullen ghevoelen ende spreken/ hem heylichlick dienende. siet Jesa. 51. v. 17. 36 Hebr. lippe. 37 D. eendrachtelick: een maniere van spreken ghenomen van de last-draghende menschen of beesten. Siet Hose. 6. in de aenteeck. op v. 9. Vergelijckt Jerem. 32. 39. ende siet de vervullinghe Actor. 1. 14. ende 2. 1/46. ende 4. 32. Siet oock Joan. 10. 16. Ephes. 2. 14/ &c. 38 D. van Mooren-landt. Doch verstaet onder de Mooren/ oock andere verre gelegene Volckeren ende Natien/ Jesa. cap. 18. v. 4. ende 60. 4. 39 Siet d'aent. Genes. 25. op v. 21. ende Ezech. 35. op v. 13. Verst. hier de gene die tot den waren Godt bekeert zijnde/ dagelicks hare gebeden tot Godt doen sullen. 40 D. mitsgaders de Joden/ die in de Babylonische gevanckenisse zijn verstroyt geweest/ die my so lief zijn als een dochter hare moeder is. Vgel. Joan. 11. 52. Sommige Oversetters voegen hier in voor met het woort namelick. in desen sin/ het geschenck 't welck men my brenghen sal/ sullen zijn de Joden/ die verstroyt zijn in de Landen ghelegghen aen de zijde van de rivieren der Mooren. 41 T. w. geestelicke offerhanden/ of gheschencken/ Dat is/ sy sullen my dienen ende gehoorsamen. Vgel. Jesa. 18. 7. ende Malach. 1. 11. Rom. 12. 1. And. van de ander zijde der Riviere der Mooren, sullen my mijne eernstighe aenbidders toegebracht vvorden tot een geschenck. Siet de volvoeringe deser Prophetie Actor. 8. 27/35/36. 42 O mijn Volck/ ô mijn Kercke. 43 De sin is/ dewijle ghy sult geheylicht/ ende van alle uwe sonden gereynicht zijn/ door het bloet/ ende den Geest des Heeren Iesu Christi, so en sult ghy voor den Richterstoel Godes daer over niet beschaemt gemaeckt worden. 44 And. heerlickheyt. want het Hebr. woort wort in het goede/ ende in het quade ghenomen. Ende hier schijnt dit de sin te wesen/ Daer en sullen voortaen geene onder u gevonden worden/ die haer sullen verhoovaerdigen over die uytwendige Ceremonien/ ende dien treffelicken Tempel/ (Jerem. 7. 4.) want het Rijcke Godes ende sijne Ghemeynte/ sal voortaen door de gantsche werelt verspreydt worden. Joan. 4. vss. 21/23. 45 Of/ op mijnen heyligen Bergh. Hebr. op den Bergh mijner heylicheyt. D. om dat ghy offert in mijnen Tempel op den Berch des Heeren/ of van wegen het ydel vertrouwen op de uyterlicke Ceremonien/ sonder te letten op de heyliginge der conscientie.

46 Ten aensien dat ick het wel te deghe sal ghekastijdt ende vernedert hebben.
47 Dat is/ geringh ende veracht by de wereldt/ ende door Godts genade nochtans rijck gemaeckt in't ghelove ende andere gheestelicke gaven.
48 Dat is/ op den Heere/ niet op eenige uytwendige dingen/ het zy Jerusalem/ of de Tempel/ of yet dergelijcke. maer alleen op den Heere. Siet Jer. 9. vss. 33/34.
49 Hebr. het overblijfsel Israëls en sullen gheen onrecht doen. Te weten/ die de Heere uyt den hoop der verworpene ende verlorene Joden uytverkoren heeft.
50 Te weten/ met op-ghesetten moetwille/ of tegen hare conscientie. Siet 1. Joan. 3. 9.
51 D. sy en sullen haer niet begheven noch ghewennen tot liegen en bedriegen/ maer sy sullen haer beneerstighen om te doen al wat heylich/ oprecht/ ende wel gedaen is.
52 Dat is/ Godt de Heere salse beschutten ende bewaren voor al 't quaet/ dat de boose menschen haer soecken aen te doen/ Vgel. Mich. 4. 4.
53 Dat is/ sy sullen sekerlick ende gerustelick leven. De sin is/ De boose boeven en sullense niet beschadigen/ na haren moetwille.
c Zachar. 9. 9.
54 Het Hebr. woort staet in't veelvoudich getal/ ende Israel in't eenvoudighe.

55 D. ghy Israeliten. het beteeckent het selve dat ghy dochter Zions beteeckent: namelick hier/ de ghemeynte der geloovigen des Nieuwen Testaments. d Zach. 9. 9. 56 D. kastijdinghen of straffen van weghen de sonden. Dit is d'oorsake der blijdtschap daer van v. 14. gesproken wort. 57 T. w. de Assyriers/ Chaldeen/ &c. ja oock uwe geestelicke vyanden/ den duyvel/ ende helle/ heeft hy onder uwe voeten geleyt/ 1. Cor. 15. vss. 25/26/56/57. 58 Of/ vvech-geruymt. uyt den wech geweert/ siet Gen. 24. op v. 31. 59 T. w. om u te beschutten ende te beschermen. 60 D. ghy en hoeft u voor geen quaet meer te vreesen. vvant daer en is niet dat ons scheyden kan van de liefde Godes, die daer is in Christo Iesu onsen Heere, Rom. 8. 39. siet Job 7. op vs 7. Levit. 14. 36. Psal. 80. 10. Jesa. 40. 3. ende 57. 14. ende 62. 10. Malach. 3. 1. 61 And. [tot] Zion. 62 D. en geeft den moet niet verloren/ en vertraeght niet in den yver der Godtsalicheydt: de reden is vs 15 gheseyt/ namelick om dat de Heere in't midden van haer was. Siet dese maniere van spreken 2. Sam. 4. 1. ende de aenteeckeningh aldaer. 63 In ende door Christum alleen overwinnen wy. Rom. 8. v. 37. ende 1. Cor. 15. 57. ende 1. Joan. 5. vss. 4/5. 64 Van wegen de sonderlinge liefde die hy u is toedragende. 65 Of/ stille zijn, of gerust zijn. D. hy sal genoegen hebben in de liefde welcke hy t'uwaerts dragen sal/ 1. Petr. 2. 5. Of hy en sal u niet meer alsoo plagen gelijck hy voor desen gedaen heeft/ dewijle hy u in Christo lief heeft/ ende u uwe sonden vergeeft. 66 D. die treurich ende bedroeft zijn om dat sy in den Tempel niet en moghen t'samen komen/ tot oeffeninge des Godts-dienstes. Vgel. Psal. 42. 2/3/5. 67 Dewijle sy oock Godes volck zijn/ of/ uyt u ô Jerusalem/ D. uyt Godes volck. 68 T. w. de bedroefde gemeynte/ namelick als sy by die spot-vogels moeten verkeeren/ die Godt ende sijn woort beschimpen. siet doorgaens den xlij Psalm. 69 D. mijn Kercke/ die nu aenstoot lijdt. siet Mich. 4. d'aent. op v. 6. ende Vg. Ezech. 34. 16. Mich. 4. 7. 70 Door de uytgestootene verstaen eenige de Heydenen/ als oock Mich. 4. 6. Andre die/ die in ballinghschap vervoert ende verstooten waren. 71 T. w. mijn volck/ de kercke/ die hy straex genoemt heeft de hinckende, of/ kreupele, ende uytgestootene. 72 D. tot eere/ als ond. v. 20. 73 Hebr. in het gantsche lant harer schaemte. And. vvelcker schaemte over de gantsche aerde gevveest is. In plaetse daer men haer over al schande ende smaet heeft aenghedaen/ insonderheydt by de Assyriers ende Chaldeen/ die haren spot met Godes volck dreven. 74 O ghy Joden. 75 T. w. in u lant/ daer ghy so seer na verlangt. 76 Of/ vvant, of/ dan. 77 Dit is te verstaen ten dien aensien/ dat de kercke door de gantsche werelt soude uytgebreydt worden ten tijde der verschijninge des Messiæ. 78 D. het groot getal uwer gevangenen. Vergel. Amos 9. 14.

Eynde des Propheets SEPHAN-JA.

De Propheet
HAGGAI.

Inhoudt deser Prophetye.

Haggai, *Zacharia*, ende *Malachia*, hebben alle drie geleeft ende ghepropheteert ten tijde van de verlossinghe der Ioden uyt de Babylonische ghevangenisse: Sy vermanen het volck seer neerstelick tot de vveder-opbouvvinge des Tempels, ende der Stadt Ierusalem: vvant na dat sy de fondamenten des Tempels geleyt hadden, so vvendde sich vast een yeder tot de opbouvvinge van sijn eygen huys, ende lieten de timmeringe des Tempels eenen tijdt lanck berusten, midlervvijle zijnder verscheydene verhindernissen voor-ghevallen, die den voortganck van den bouvv des tempels te rugge gehouden hebben, als te lesen is, *Ezr.* 4. 1, *&c.* ende *cap.* 6. *vers.* 1, 3, *&c.* doch de vermaningen der Propheten hebben eyndelick so veel vermocht, dat de Ioden het gebouvv des Tempels, ('t vvelck na het leggen des fondaments, ontrent XLII jaren, na sommiger rekeninge, hadde stille ghelegen) in vier jaren hebben volbouvvt. siet *Ezr.* 6. *vers.* 14, 15, *&c. Ioan.* 2. 20. De voornaemste Argumenten, ofte bevveegh-redenen, vvelcke de Propheet *Haggai* gebruyckt heeft om het volck tot den verslosten bouvv des Tempels op te vvecken, zijn insonderheyt dese: voor eerst, dat het billick is, dat Goddelicke saken voor aerdsche ende tijdelicke bevordert vvorden, 't vvelck so het niet en geschiedde, so en soude oock Godt sijnen zegen tot de tijdelicke niet geven: Ten anderen, so verclaert de Prophete dat de voortreffelickheyt des tvveeden Tempels veel grooter soude zijn, dan des eersten, namelick daerom, om dat CHRISTUS lichamelick in den selven verschijnen ende prediken soude: Ende voorts in sijne Kercke vvoonen soude met sijne genade ende Geest. Hier komt de derde voortdrijvende spoore by, Dat Godt sijnen zeghen tot dit vverck gevende, het selve lichtelick soude te volvoeren vvesen. Tvvee maenden na *Haggai*, heeft oock de Propheet *Zacharja* begonnen te prophetteren, die oock de trage nalatige Ioden tot den bouvv des Tempels vvel eernstlick vermaent ende voort-gedreven heeft.

Het Eerste Capittel.

De Prophеet bestraft de Overste ende het volck te Jerusalem/ om dat sy in schoone huysen woonden/ maer des Heeren Tempel ongebouwt lieten liggen/ v. 1/ &c. seyt/ dat Godt de Heere van wegen dese slofficheyt haren handel in andre saken niet en zegende/ 5. Daerom vermaent hy haer den naghelatenen bouw des Tempels te hervatten/ ende te volvoeren/ 7. welcke vermaninge in achtinge genomen wort/ 12.

1 [1] IN den tweeden jare des Coninckx [2] Darij/ inde seste maent/ op den eersten dach der maent/ geschiedde het woort des HEEREN [3] door den dienst van Haggai den Prophete/ tot Zerubbabel/ den [4] sone Sealtiëls [5] den Vorst van Juda/ ende tot Josua/ den sone van Jozadak/ [6] den Hoogen-Priester/ seggende:

2 Alsoo spreeckt de HEERE der heyrscharen/ seggende/ [7] Dit volck seyt/ [8] De tijt en is niet gecomen/ de [9] tijt dat des HEEREN huys gebouwet worde.

3 Ende het woordt des HEEREN gheschiedde door den dienst des Propheten Haggai/ seggende:

4 Isset voor ulieden wel de tijt/ dat ghy woont in uwe [10] ghewelfde huysen/ ende sal dit Huys [11] woest zijn?

5 Nu dan/ alsoo seyt de HEERE der heyrscharen/ [12] Stelt u herte op uwe wegen.

6 [a] Ghy zaeyt vele/ ende ghy brenght weynich in: ghy etet/ maer niet tot versadinghe/ ghy drinckt/ maer [13] niet tot droncken worden toe/ ghy cleedet u/ maer niet [14] tot uwer verwarminge: ende die loon ontfanght/ die ontfanght dien loon [15] in eenen door-gebоorden buydel.

7 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen: [16] Stelt u herte op uwe wegen.

8 Climt op 't ghebergchte/ ende brenght hout aen/ ende bouwet dit Huys/ ende ick sal een wel-gevallen [17] daer aen hebben/ ende verheerlickt worden/ seyt de HEERE.

9 Ghy [18] siet omme na vele/ maer siet/ [19] ghy bekomt weynich/ ende als ghy 't in huys gebracht hebt/ [20] soo blase ick daer in: waerom dat? spreeckt de HEERE der heyrscharen; Om mijnes huys wille 't welck woest is/ ende dat ghy loopt elck [21] voor sijn eygen huys.

10 Daerom [b] onthouden haer de hemelen over u [22] datter geen dauw en is/ ende het lant onthoudt sijne vruchten.

11 Want ick hebbe [23] een droochte gheroepen over het lant/ ende over de berghen/ ende over het coorn/ ende over den most/ ende over de olye/ ende over 't gene dat de aerdbodem soude voort-brenghen: oock over de menschen/ ende over de beesten/ ende [24] over allen arbeyt der handen.

12 [25] Doe hoorde Zerubbabel de sone Sealtiëls/ ende Josua de sone Jozadaks/ de Hooghe-priester/ ende [26] al het overblijfsel des volcks/ nae de stemme des HEEREN hares Godts/ [27] ende na de woorden des propheten Haggai/ [28] gelijck als hem de HEERE hare Godt ghesonden hadde: ende het volck vreesde voor het aengesichte des HEEREN.

13 Doe sprack Haggai [29] de bode des HEEREN [30] in de bootschap des HEEREN/ tot den volcke/ seggende: [31] Ick ben met ulieden/ spreeckt de HEERE.

14 Ende [32] de HEERE verweckte den geest Zerubbabels des soons Sealtiëls/ des Vorsts van Juda: ende den geest Josua des soons Jozadaks/ des Hoogen-priesters/ ende den geest van het gantsche overblijffsel des volcx: ende sy quamen ende maeckten het werck in't Huys des HEEREN der heyrscharen hares Godts.

1 Siet de aenteeck. Ezræ cap. 4. op v. 24. ende 5. 1.
2 *Hebr.* Darjavesch.
3 *Hebr.* door de hant: Siet de aent. Exod. c. 9. op v. 35. Act. 11. vs 30. ende 7. 35. voorts Haggai, anders gemeenlick genoemt Aggeus *Hebr.* Chaggai.
4 Sone is hier te seggen neve, want eygentlick te spreken was hy de sone Pedaiæ, die een sone Sealtiëls was. Siet 1. Chro. 3. 17/18/19. Zerubbabel wort oock genoemt de sone Sealtiels Ezre 5. 2. Matth. 1. 12. Eenige meynen/ dat Zerubbabel van Sealtiel zy tot een sone aenghenomen/ uyt Luce 3. 27.
5 V. den Vorst uyt ende over den stamme Juda.
6 *Hebr.* den grooten priester, of/ den grootsten priester.
7 De Heere en seyt hier niet/ mijn volck, maer dit volck, toonende sijn misnoegen daer over/ dat sy den Godts-dienst versuymende/ haer dagelicx bekommerden met haer eygene eere ende profijt te soecken.
8 Dit was d'ontschuldinghe welcke de trage ende eygenbaet-soeckende Joden voorwendden/ waerom sy den bouw des Tempels uyt-stelden.
9 *Hebr.* de tijt van het huys des Heeren om gebouvvt te vvorden.
10 Hier mede wordt haer verweten/ dat sy niet alleen huysen ter nootdurft/ maer oock tot wellust of playsier voor haer selven ghemaeckt hadden/ eer sy het huys des Heeren bouwden.
11 David is veel anders ge-aerdt geweest, siet 2. Sam. 7. 2. ende Psal. 132. 3/4/5.
12 V. merckter wel op/ ende betracht hoe het ulieden gaet van weghen uwe sonden: Vgel. 1. Cor. 11. 30/31. Siet dese maniere van spreken Exod. 9. 21. 2. Sam. 18. 3. Job 1. 8. ende 2. 3. ende 22. 22. ende 34. 14. ende hier ond. v. 7.
a Deut. 28. 38. Mich. 6. 14, 15.
13 V. ghy en gevoelt des wijns kracht alsoo niet/ dat ghyder vrolijck van soudet worden. Siet Genes. 43. op vs 34. Cant. 5. 1. Joan. 2. 10.
14 *Hebr.* om sich te vervvarmen. V. om u te verwarmen. Vgel. Zeph. 2. 12. met d'aenteeck.
15 Of/ in eenen buydel daer geen bodem in en is, of/ die hol is. V. het verswindt/ alsoo dat hy die 't ontfanght/ geenen nut daer van en heeft/ achtervolgens het dreygement der wet Deut. 28. 15/&c. Amos 4. 9. Mich. 6. 14.
16 Als v. 5. Dit wederhaelt de Prophete/ op dat syder immers te dege op letten souden.
17 Aen desen Tempel, het schijnt dat de Prophete hier siet op het ghebedt Salomons/ ende de beloste van Godt hem gedaen/ 1. Regum 8. vss. 18/19/ &c.
18 Of/ vvendet u gesichte nae vele. V. ghy verwacht eenen overvloedige oogst.
19 *Hebr.* [het vvort] tot vveynich.
20 Alsoo dat het verstuyft/ ende uliеden niet te nutte en komt.
21 T. w. om dat op te bouwen/ ende te vercieren. Siet hov. vs 4.
b Deut. 28. 23.
22 Verstaet hier by/ oock geen reghen ter bequamer ende ghewoonlicker tijt. Dit ist dat Godt dreygt/ Lev. 26. 19. Deuter. c. 28. vss. 23/24/38. Amos 4. 7.
23 And. een vvoestheyt, siet 1. Reg. 8. 1. en Jer. 25. op v. 29. Siet oock Deut. 28. vs 22. Joel 1. 10. Amos 1. 2. ende c. 4. vss. 7/19.
24 V. over alle de vruchten die d'aerde door den arbeyt der menschen voortbrengt.
25 Siet Ezr. 5. 2.
26 V. alle die van den krijch waren overgebleve/ (welcken geduerende vele om den hals ghekomen waren) ende die weder gekomen waren uyt de Babylonische gevangenisse/ daerder oock vele gestorven waren.
27 And. dat is.
28 Aenghesien sy wisten dat hem de HEERE gesonden hadde.
29 Of/ Gesante. Ambassadeur.
30 V. in de bootschap/ die hy inden name/ ende uyt het bevel des Heeren dede aen het volck: Of/ uyt kracht der bootschap/ achtervolgens de commissie/ die hy van Godt ontfangen hadde.
31 Of/ ick sal zijn. Derhalven hebt goeden moet/ ende vaert kloeckelick voort in het opbouwen mijnes huyses. Vg. Psal. 56. 11. Mat. 28. 18/20. Rom. 8. 31.
32 V. de Heere heeft door dese vermaninge sijnes Propheten/ de herten der ghenoemde persoonen/ dagelicks meer ende meer verweckt/ ende aengepoorret om in het aengevanghen ghebouw voorts te varen/ tot dat het gheheelick soude voltrocken wesen. Het was gantschelick van noode/ dat dit volck soude versterckt worden/ overmits Thathnai, ende andere vyanden des volcks Godes/ nae haer uyterste vermoghen/ dit werck sochten te verhinderen. Siet Ezr. 5. 3.

Het ij. Capittel.

De Prophete vermaent Zerubbabel/ Josua/ ende 't volck/ dat sy neerstelick souden voortvaren/ in 't opbouwen des Tempels/ v. 1/ &c. haer Godes hulpe belovende/ 5. Te gelijcke haer voorseggende/ dat de Messias in desen Tempel persoonlick verschijnen

schijnen soude/7. Waer door deses Tempels heerlickheyt grooter wesen soude/ dan des eersten/10. Daer na straft hy de gheveynstheyt der gener die haer op het uyterlicke offer/ ende de ceremonien verlieten /11. Hy belooft de oprecht vroome Joden/ dat ghelijck sy te vooren den vloeck des Heeren ghesmaeckt hadden/ dat sy voortaen van den Heere souden gezegent worden/ ende dat hare vyanden verdelcht souden worden/ 16. Hy propheteert oock van de macht Christi, mitsgaders van sijne kracht over alle de gene die hem souden tegen staen/ 21.

1 OP [1] den vier-en-twintichsten dach der maent / in de seste [maent] , in den tweeden jare des Coninckx Darij.

2 [2] In de sevenste [maent] , op den een-en-twintichsten der maent/ [3] geschiedde het woort des HEEREN [4] door den dienst des Propheten Haggai/ seggende :

3 Spreeckt nu tot Zerubbabel den sone Sealtiëls/ den Vorst van Juda/ ende tot Josua den sone Jozadaks / den Hooghen-Priester / ende tot het overblijffsel des volcx/ seggende :

4 Wie is onder ulieden overgheblevven/ die dit Huys [5] in sijne eerste heerlickheydt ghesien heeft / ende hoedanich siet ghy het selve nu? Is dit niet [6] als niet in uwe oogen?

5 Doch nu / weest sterck / ghy Zerubbabel/ spreeckt de HEERE / ende weest sterck/ ghy Josua/ sone Jozadaks/ Hooge-Priester / ende weest sterck / [7] al ghy volck des lants / spreeckt de HEERE : ende [8] werckt ; want ick ben met u / spreeckt de HEERE der heyrscharen/

6 Met [9] het Woort / in het welcke ick met ulieden [een verbont] ghemaeckt hebbe/ als [10] ghy uyt Egypten uyttrockt ; ende [11] mijnen Geest / [12] staende in 't midden van u: En vreest niet.

7 Want alsoo seyt de HEERE der heyrscharen / [13] Noch eens / een weynich [tijts] sal 't zijn ; ende ick sal [14] de hemelen/ ende [15] de aerde/ ende [16] de zee / ende [17] het drooge [18] doen beven.

8 Ja [19] ick sal alle de heydenen [20] doen beven / ende sy sullen komen [tot] den [21] Wensch aller heydenen/ ende ick sal [22] dit huys [23] met heerlickheyt vervullen / seyt de HEERE der heyrscharen.

9 [24] Mijne is het silver / ende mijne is het gout/ spreeckt de HEERE der heyrscharen.

10 De heerlickheyt deses laetsten Huyses sal grooter worden/ dan des eersten/ seyt de HEERE der heyrscharen / ende in dese plaetse sal ick [25] vrede geven / spreeckt de HEERE der heyrscharen.

11 Op den vier-en-twintichsten [dach]

1 Verscheyden oversetters voeghen dit eerste vs aen 't eynde des eersten capittels/ende daer schijnt het toe te gehooren.
2 T. w. des jaers/ daer van v. 1. ghesproken is.
3 T. w. tot het Joodsche volck/ende de voornaemste onder deselve. alsoo oock ond. v. 11.
4 *Hebr.* door de hant Haggai, &c. Also oock v. 10.
5 T. w. in die heerlickheyt daer het in was eer het van de Chaldeen is verwoest geworden.
6 N. vergeleken by dien Tempel welcke Salomo getimmert heeft. siet Ezr. 3. 12. David hadde van langher hant eenen grooten schat van gout/ silver / koper/ ende andre materialen tot den bouw des Tempels vergadert/ ende Salomo dede daer noch eenen grooten schat by/ als hy dien Tempel bouwde : maer de Joden/ die eerst uyt de Babylonische gevanckenisse quamẽ/ waren arm/ ende en hadden geen groote macht / om desen nieuwen Tempel kostelick op te bouwen. And. is [dit] niet by dat als niet, &c.
7 Dit spreeckt hy tot den ghemeynen man onder de Jodẽ.
8 D. gaet voort in het bouwen. Siet van 't woort vvercken, Ruth 2. op v. 19. ende Prov. 31. op v. 13.
9 T. w. met dat Woort/ door 't welcke de hemelen ghemaeckt zijn / Ps. 33. vss. 6/8. D. met Christo , in het vvelcke ick, D. in ende door welcken Christum, ick een verbont met ulieden gemaeckt hebbe, daerom Christus Malach. 3. 1. de Engel des verbonts genoemt wort : Ende de Apostel seyt 2. Cor. 1. 20. dat die belofte in Christo alleen ja ende amen is. And. Na het vvoort , doe ick met ulieden, &c. D. nae de belofte die ick uwen Vaderen ende u lieden ghedaen hebbe / dat ick woude zijn haer Godt / ende haers Zaets Godt na haer/ Gen. 15. 18. 10 T. w. besloten zijnde in de lendenen uwer Vaderen. Siet gelijcke maniere van spreken Act. 7. 53. 11 Verstaet den H. Geest/ die onse swackheyt mede te hulpe komt/ Rom. 8. 26. dit vsken heeft een klaer bewijs van de drie persoonen der H. drievuldicheyt. 12 D. by u tegenwoordich zijnde met sijne krachtige werckinge. And. ende mijnen Geest sal in't midden van u blijven. D. hy sal u lieden in het uytvoeren van het werck deses gebouws krachtelick by-staen/ wijsheyt ende kracht verleenen: derhalven en vreest niet/de sake sal eenen goeden voortganck hebben. 13 D. 't sal in korter tijt geschieden/ dat ick hemel ende aerde wederom/of ten tweeden mael bewegen sal. siet Hebr. 12. 26. dat ons lanck dunckt te wesen/en is by Godt maer als een oogenblick/ Psal. 90. 4. ende 2. Petr. 3. 8. 14 Met de Engelen/ inwoonders des hemels. 15 Met de menschen op der aerde. 16 Met die in de Eylanden woonen. 17 Met de menschen die op 't hooge drooge lant woonen. 18 Alle dese schepselen sullen beweegt worden/ ten tijde der geboorte/ des lijdens/ stervens/ der opstandinge/ ende hemel-vaert Christi , ende als sijne Apostelen dit alles door de gantsche werelt sullen gaen prediken. 19 Dit is een prophetye van de beroepinghe der heydenen als het Euangelium door de gantsche werelt soude gepredickt worden. 20 Of/ doen schudden : T. w. also datse tot den Heere komen. vg. Hos. 3. 5. ende 11. 10/11. met d'aent. 21 T. w. Christum, den welcken alle heydenen ofte Natien souden wenschen te omhelsen / haer tot sijne kercke begevende. vg. Gen. 49. 10. And. aldus: Ende den vvensch der heydenen sal komen. verstaende sulcx van de komste des Messiæ. And. dan sullen komen de gevvenschte aller heydenen. D. mijne uytverkorene/ mijne lieve ende aengename kinderen uyt alle volckeren ende natien/ sullen tot my komen/ ende in my gelooven. Siet Jes. 2. 2. 22 D. desen Tempel. 23 Want Christus, de Coninck der eere, (Psal. 24. 7/ 8.) de Salichmaker der heydenen/ (die grooter is dan Salomon/ Mat. 12. 42.) soude in eygener persoone lichamelick verschijnen/ prediken / ende mirakelen doen/ (ghelijck Malachias dit duydelick voorseyt/ cap. 3. v. 1.) Ende hy sal voorts in sijne Ghemeynte woonen met sijnen Geest ende genade. Verg. Ezech. 43. 5/7. 24 Als of de Heere seyde/ Indien ick desen nieuwen Tempel uytwendelick heerlicker hebben woude van silver en gout / dat ware my licht om doen/want al het silver ende gout des werelts komen my toe/ende ick konde u haest doen hebben / maer ick wil desen Tempel vercieren met eene veel grootere heerlickheyt/ namelick met de tegenwoordicheydt des Messiæ, des Coninckx aller Coninghen/ ende met vele geestelicke gaven/ daer mede ick de kercke des Nieuwen Testaments vercieren sal. 25 N. door/ ofte in Christo Iesu , den Vrede-Vorst. Siet Rom. 5. 1. ende 14. 17. Phil. 4. 7. siet oock Jesa. 11. 6. ende Joan. 14. 27.

[26] der negender [maent] in den tweeden jare Darij / geschiedde het woort des HEEREN door den dienst des Propheten Haggai/ seggende :

12 Also seyt de HEERE der heyrscharen/ Vraecht nu [27] de Priesters de Wet/ seggende :

13 Siet/ [28] yemandt draecht [29] heylich vleesch in de [30] slippe sijnes cleets / ende hy raeckt met sijne slippe aen het broot/ of aen 't moes / of aen den wijn / of aen de olye/ of aen eenige spijse/ sal [31] het heylich worden? ende de Priesters antwoordden ende seyden/ [32] Neen.

14 Ende Haggai seyde / Indien yemant die onreyn is [33] van een doot lichaem/ [34] yet van die dinghen aenroert / sal [35] het onreyn worden? Ende de Priesters antwoordden / ende seyden/ [36] Het sal onreyn worden.

15 Doe antwoordde Haggai / ende seyde / [37] Alsoo is dit volck / ende alsoo is dese natie [38] voor mijn aenghesichte / spreeckt de HEERE/ ende alsoo is al het werck haerder handen: ende wat sy [39] daer offeren/ dat is onreyn.

16 Ende nu/ [40] stelter doch ulieder herte op / van desen dach af / ende [41] opwaerts/ [42] eerder steen op steen geleyt wiert aen den Tempel des HEEREN:

17 [43] Eer die [dinghen] gheschiedden/ quam yemandt tot den [coorn-] hoop [44] van twintich [maten], soo en warender [maer] tiene : komende tot den wijn-back / om vijftich [45] [maten] van de persse te scheppen/ [46] so en warender [maer] twintich :

18 [47] Ick sloech [48] ulieden met brant-koorn / met honich-dauw / ende met hagel/ [a] al het werck uwer handen ; [49] ende ghy en [keerdet] u niet tot my/ spreeckt de HEERE.

19 [50] Stelter doch u herte op / van desen dach af/ [51] ende opwaerts: van den vier-en-twintichsten dach der negender [maent] af/van den dach af [52] als het fondament aen den Tempel des HEEREN is geleyt geworden/ stelter u herte op.

26 Dese maent wort Chisleu ghenoemt Zach. 7. 1. ten deele met onsen December over-een-komende.
27 Den welcken het toekomt de Wet te verklaren, siet Lev. 10. 10/11. en Deut. 33. 10. Mal. 2. 7.
28 In dit dertiende vsken stelt de Prophete twee vraghen voor by gelijckenisse/ leerende voor eerst/ dat de mensche uyt het aenroeren van yet dat heylich is/ geen heylicheyt en verkrijgt: v. 14. leert hy / dat een mensche die onreyn is / niet alleen geen heylicheydt daer van en krijcht / maer ter contrarie / met sijn aenroeren ontreynicht hy 't gene dat heylich is/met welcke gelijckenissen de Heere te verstaen geeft de oorsaken waerom hy nu eenen geruymen tijt de Joden gekastydt hadde/ende waerom hare offerhanden Gode niet aenghenaem gheweest en hadden/ namelick/ om dat sy so onreyn van herten waren / als de gene uyterlick/die uyt het aenroeren van een doot lichaem haer ontreynicht hadden. Siet Levit. 23. 25. Num. 5. 2.
29 *Hebr.* vleesch der heylicheydt . T. w. vleesch 't welck den Heere is geheylicht ghewordeu door de offerhande. Siet Lev. 7. 15.
30 *Hebr.* vleugel.
31 And. hy. De sin is / salder yets anders dat hy aenroert / door hem geheylicht worden?
32 Want het kleedt wort wel door sulcke aenroeringe gheheylicht / Levit. 6. 27. maer niet 'tgene dat van dat selve kleet wert aengeraeckt.
33 *Hebr.* van een ziele. Siet Levit. 19. de aent. op v. 28. ende Num. 19. v. 11.

34 Van dewelcke gesproken is v. 13. 35 T. w. 't welck het aengeroert heeft. 36 Siet de wet Lev. 11. 24/25/&c. ende/15. 4/&c. Num. 9. 10. ende 19. 11/13. 37 De sin is/ Even also ist met dese natie/of met dit volck gestelt/ 't welck alles ontreynicht daer het by of aen komt/dewijle het onreyn van conscientie is/ blijckende daer uyt dat sy mijn bevel aengaende het opbouwen des Tempels/ verachten. vg. Tit. 1. 15. 38 Dese Joden waren wel heylige luyden in haer eygen oordeel/maer niet in de oogen Godes. 39 T. w. op den brant-offer-altaer / die vele jaren was opgebouwt geweest/ eer de Tempel volbouwt is geworden/ Ezr. 3. 2. Godt de Heere hadde wel de offerhanden strengelick bevolen te doen / maer hier verklaert hy door sijnen Prophete/ dat ghelijck alle hare andre wercken/ onreyn waren/ alsoo oock hare offerhanden/ (van wegen dewelcke sy meynden Gode aengenaem te sijn) so lange als sy naelieten des Heeren huys te bouwen / ende om dat sy selfs onreyn / Dat is / godtloos ende huychelisch waren / ende sonder gheloove / want alles wat sonder gheloove gheschiet/ dat is sonde. Rom. 14. 24. 40 De sin schijnt hier te zijn/ Voor desen/ doe ghy versloft hebt de op-bouwinge des Tempels / zijt ghy van Godt gestraft geweest met diere tyden / v. 18. maer nu ghy aen het werck kloeckelick gevallen zijt/ hebt ghy den zegen des Heeren gevoelt: Derhalven neemt ter herten het gene dat in voorighe tijden gheschiet is/ op dat ghy verstaende d'oorsake des tegenspoets/ die u te vooren geperst heeft/ nu oock moocht verstaen d'oorsake des zegens Godes die ghy nu ghevoelt / ende hier na ghevoelen sult/ ende vaert derhalven kloeckelick voort in het op-bouwen van het Huys des Heeren. Eenige oversetters verlichten de duysterheyt deses vs met eenige ingevoegde woorden/ aldus/ Ende nu, stelter doch ulieder herte op [hoe het ulieden gegaen heeft] van desen dach af. &c. Siet 5. 5. ende ond. v. 19. 41 D. op de dagen die voor desen tijt gheweest zijn. 42 D. eer de opbouwinge des Tempels haren voortganck nam/ende ghy-lieden op het fondament ('twelck voor vele jaren ghelept was) voort-gegaen zijt/ ende op het selve voorder ghebouwt hebt. Ten tijde des Coninckx Cyri hadden sy de fondamenten des Tempels geleyt/maer niet voort-gebouwt tot het tweede jaer Darij, v. 11. siet Ezr. 4. 5/24. 43 D. eer men met den bouw des Tempels voort-voer. 44 D. diemen meynde dat twintich mudden/ of schepels/ of sacken uytgeven soude/ of behoorde uyt te geven/ na advenant van 't ghezaeyde. 45 Het zy voeders/ of aemen/ of andre vaten/ groot of kleyn. 46 De sin is/ De oogst des koorns ende des wijns was seer sober ende kleyn / dewijle de Heere u sijnen zeghen ontrocken hadde/ vertoont zijnde over u lieder slofficheyt in het bouwen sijnes huys. 47 Dit is een breeder verhael der plagen die Godt haer heeft toegesonden van wegen hare slofficheyt in het bouwen des Tempels. vg. Deut. 28. op v. 22/&c. Siet oock 1. Reg. 8. 37. Ende insonderheyt Amos 4. vss. 6/7/8/9. ende bov. c. 1. vs 11. ende Psal. 78. 47. 48 D. uwe vruchten. a Hagg. 1. 11. 49 And. ende daer is niemant by ulieden die tot my, spreeckt de Heere: met verswijginge des woorts keert. 50 Of/ stelt nu u herte, &c. Als of hy seyde/ Tot datmen heeft begost wederom te bouwen aen den Tempel/ soo zijn 't elendige bedroefde tijden gheweest/ maer letter nu eens op/ hoe het nu toegaet/ nu dat ghy kloeckelick aen het bouwen zijt. 51 D. die voor desen tijt geweest zijn. 52 D. alsmen heeft begost te timmeren op het fondament/ 't welck geleyt is geworden in het tweede jaer na de wederkomste uyt de Babylonische ghevanckenisse / als d'altaer wiert ghebouwt. Siet Ezr. 3. 11. Doch sommighe nemen dese woorden nae de letter/ zijnde in die meyninghe/ dat de fondamenten des Tempels die ghelept waren stracks nae de wederkomste des volcks uyt Babylonien/ van de vyanden deses wercks uytgheroept waren / alsoo datmen nieuwe fondamenten heeft moeten leggen.

20 [53] Isser noch zaet in de schuere? selfs tot [54] den wÿn-stock/ ende den vyge-boom/ ende den granaet-appel-boom/ ende den olÿf-boom/ [die] niet gedragen en heeft/ [die] sal ick van desen dach af [55] segenen.

21 Het woort des HEEREN nu geschiedde ten tweedē male tot Haggai/ op dē vier-en-twintichstē [56] der maent/ seggende:

22 Spreeckt tot Zerubbabel den Vorst van Juda/ seggende/ [57] Ick sal de hemelen ende de aerde bewegen:

23 [58] Ende ick sal den throon der Coninckrÿcken omkeeren/ ende verdelgen [59] de vasticheyt der Coninckrÿcken der Heydenen: ende ick sal den wagen omkeeren/ ende die daer op rÿden/ ende de peerden/ ende die daer op rÿden/ sullen nederstorten/ [60] een yegelick in des anderen sweert.

24 Te dien dage/ spreeckt de HEERE der heyrscharen/ sal ick [61] u nemen/ ô Zerubbabel ghy sone Sealtiëls/ mÿn knecht/ spreeckt de HEERE/ ende ick sal u stellen als [62] een segel-rinck: want [63] u hebbe ick verkoren/ spreeckt de HEERE der heyrscharen.

53 De sin is/ Isser noch zaet overich in de schuere om te zaeyen/ ick sal het van desen dach af segenen/ ja tot de boomen toe/ die nu in lange tijt geen vruchten gedragen en hebben/ sal ick mijnen segen geven.
54 Alle de boomen ende vruchten die hier genoemt staen/ plechten overvloedelick in het Joodsche lant te groeyen. Siet Deut. 8. 8.
55 D. vruchtbaer maken.
56 N. der negender maent/ T. w. op den selven dach als te vooren het woort des Heeren tot Haggai geschiet is. siet vov. v. 11.
57 Siet vov. v. 7.
58 De sin is/ Ick sal alle macht ende gewelt te niete maken/ die sich tegen Christum ende sijn Rijcke verheffen. Siet 2. Cor. 10. 5. ende 2. Thes. 2. 8. doch andre verstaen dit gesproken te zijn van het werck der weder-op-bouwinge des Tempels/ die door geene menschen en soude konnen verhindert worden: om alsoo de Joden des te meerderen lust ende couragie te geven om kloeckelick in dit werck voort te varen. het kan beyde te gelijcke wel bestaen.
59 Dat is/ sterckte/ macht.
60 *Hebr.* de man in het sweert sijns broeders.
61 Dit is figuerlicker wijse te seggen/ u ô Christe, die nae den vleesche in de lendenē Zerubbabels besloten licht/ Matth. 1. 12/ 13. Alsoo wort Christus Ezech. 34. v. 23. David genoemt. vg. Hebr. 7. 9.
62 Siet Cant. 8. 6. Jerem. 22. 24. De sin is/ Ick sal u liefen weert hebben/ ick sal u bewaren/ gelijck yemant sijnen rinck bewaert/ daer hy sijne secreetste saken mede versegelt.
63 Vergel. 1. Petr. 1. 20.

Eynde des Propheets HAGGAI.

De Propheet ZACHARIA.

Inhoudt deser Prophetye.

Zacharia is de tweede Prophete, die na de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse, onder de Ioden gepredickt heeft, maer twee maenden na den Prophete *Haggai* aenvangende te prediken, te weten in de achtste maent van het tweede jaer des Conincks *Dary*. In dit Boeck worden veel treffelicke stucken verhandelt, waer van dit de voornaemste zijn: Voor eerst, so vermaent hy de Ioden die uyt de Babylonische gevanckenisse weder in het Ioodsche lant gekeert waren, tot boete ende ware bekeeringe: Ten tweeden, so vertelt hy eenige Gesichten, door de welcke de Heere haer leert, hoe vaderlick hy sich harer hebbe aengenomen, ende insonderheyt hoe goedertierentlick hy haer uyt de Babylonische gevanckenisse verlost hebbe, met belofte dat hy voortaen haer in sijne beschuttinge ende bescherminge soude aennemen, indien sy haer oprechtelick tot hem bekeerden, ende neerstelick den Tempel weder op-bouwen souden: Ten derden propheteert *Zacharias* van de verdelginge der vyanden des volcks Godes, als oock van de toekomste des MESSIÆ, ende de weldaden die hy sijne Kercke bewijsen soude, mitsgaders van den aenwas der selver van wegen de bekeeringe der Heydenen tot de selve.

Daer worden uyt den Prophete *Zacharia* verscheydene plaetsen in het nieuwe Testament by-gebracht, soo van CHRISTO IESU selfs, als van de Euangelisten ende Apostelen, *Mat.* 21.5. ende 26. 31. ende 27. 9. *Mar.* 14. 27. *Ioh.* 12. 15. ende 19. 38. *Ephes.* 4. 25. *Apoc.* 1. 7. 'Twelck alles dient om ons het lesen deses Propheten aen te prijsen ende aengenaem te maken.

Het Eerste Capittel.

De Prophete vermaent de Joden tot ware bekeeringe/ op dat sy niet gestraft en worden gelijck eertijts hare vaderen/ v. 1/ &c. daerna beschrijft hy twee gesichten/ het eerste van eenen man op een root peert/ bootschappende dat Jerusalem wederom gebouwt soude worden/ 7. het andre/ van vier hoornen/ ende vier smeden/ beduydende dat de vyanden des volcks Godes souden verslagen worden/ 18/ &c.

1 IN [1] de achtste maent in het tweede jaer [2] Darÿ/ geschiedde het woort des HEEREN tot Zacharja den sone [3] Berechja des soons Jddo/ [4] den Prophete/ seggende:

2 De HEERE is [5] seer vertoornt geweest tegen uwe vaders.

3 Daerom segt tot hen/ Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen/ [6] Keert weder tot my/ spreeckt de HEERE der heyrscharen/ so sal ick weder tot ulieden keeren/ seyt de HEERE der heyrscharen.

4 [7] En weest niet als uwe vaders/ tot de welcke [8] [a] de voorige Propheten riepen/ seggende/ Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen/ Bekeert u doch van uwe boose wegen/ ende uwe boose handelingen: maer sy en hoordē niet/ ende sy [9] en luysterden niet nae my/ spreeckt de HEERE.

5 Uwe vaders [10] waer zÿn die? ende de Propheten/ [11] sullen sy [12] in eeuwicheyt leven?

6 Nochtans mÿne woorden/ ende mÿne insettingen/ die ick mÿnen knechten den Propheten [13] geboden hadde/ [14] en hebbense uwe vaders niet getroffen? so dat sy wederkeerende seyden/ [15] [b] Gelÿck als de HEERE der heyrscharen gedacht heeft ons te doen nae onse wegen/ ende nae onse handelingen/ alsoo heeft hy met ons gedaen.

7 Op den vier-en-twintichsten dach in de elfste maent/ (die is [16] de maent Schebat) in den tweeden jare Darÿ/ geschiedde het woort des HEEREN tot Zacharja/ den sone [17] Berech-ja/ des soons Jddo/ den prophete/ seggende:

8 Ick sach des nachts/ ende siet/ [18] een man rÿdende [19] op een root peert/ ende [20] hy stont tusschen de myrthen/ [21] die in de diepte waren: ende [22] achter hem waren [23] roode/ bruyne/ ende witte peerden.

1 Dit was twee maendē na dat Haggai hadde begost te prediken. Hag. 1. 1.
2 Des Conincks in Persen. siet Ezra 4. op v. 24.
3 Alsoo wort hy in 't Hebr. genoemt/ doch by de Griecken Barachias. sommige meenen dat dese deselve zy/ van welcken gesproken wort/ Mat. 23. 35. andere houdense voor verscheyden. Vgel. 2. Chro. 24. 2. met d'aenteeck. Siet breeder van de persoonen in dit vs genoemt Ezr. 5. 1.
4 Of/ des Propheten.
5 *Hebr.* met toorn vertoornt.
6 Godt keert hem tot ons als hy ons doet gevoelen de vrucht onser gebeden: Wy keeren ons tot den Heere/ als wy in waren geloove ende met hertelick berouw onser sonden/ sijne genade versoecken: Doch dit en hebben wy van ons selven niet/ maer Godt de Heere moet het ons geven/ gelijcker staet Jerem. c. 31. 18. Heere, bekeert my, so sal ick bekeert zijn.
7 T. w. in onbekeerlickheyt: Siet 2. Chron. 36. 15/ 16.
8 Die voor de Babylonische gevanckenisse geprophetēert hebben.
a Iesa. 31. 6. Ierem. 3. 12. ende 18. 11. Ezech. 18. 30. Hose. 14. 2.
9 Sy en luysterden niet nae 't gene dat ick haer door mijne Propheten liet aenseggen.
10 Als of hy seyde/ Sy en zijn wel niet meer voor handen/ ghy behoordet u evenwel aen haer te spiegelen. Siet 1. Cor. 10. 5/ 6.
11 And. leven sy in eeuwicheyt? D. al zijn die voorige Propheten doodt/ so blijven even-wel hare prophetien voor altoos. siet v. 6. ende Vergel. 2. Pet. 1. 15. Andre verduytschen ende verklaren die woorden aldus/ als zijnde de woordē der boose menschen/ Maer de Propheten (die haer berispt hebben) hebben die altoos geleeft? Waer zijn die nu oock? Sy zijn immers oock al gestorven.
12 D. Altoos.
13 T. w. dat syse den volcke verkondigen souden.
14 D. en zijn die straffen haer niet over gekomen/ daer mede ick haer gedreygt hadde? Jase. Derhalven haddet ghylieden u behooren aen de selve te spiegelen.
15 Dit hebben sy gesproken door overtuyginge harer conscientie/ als haer de Heere gestraft heeft soo met andre plagen/ als insonderheyt met de Babylonische gevanckenisse/ daer mede hy haer meermaels gedreycht hadde. Vgel. Psal. 106. 6.
b Thren. 1. 18.
16 Meest overeenkomende met onsen Ianuario, als hebbende de mane die op het eynde van Ianuario komt/ ende op het beginsel van Februario. So dat dese prophetie ontrent drie maenden op de voorgaende gevolcht is.
17 *Hebr.* Berechjahu.
18 Dit was de Sone Godts/ in de gedaente eenes mans. doch andre meynen dat het een geschapen Engel geweest zy. Christus heeft meermaels voor eenen korten tijt de gedaente eenes mans aengenomen/ als Dan. 7. 13. Ezech. 1. 26. ende 40. 3.
19 Hier mede wort aengewesen/ dat de Sone Godes/ als een vyer/ sijne vyanden verteert. of/ gelijck het andre verstaen/ de sonden sijnes volcks. Siet Jesa. 63. 1/ 2/ 3.
20 Of/ hy hielt stille onder de myrthen. Door de myrthen worden afgebeeldt de geloovige/ die voor Godt groeyen/ ende eenen lieffelicken reuck geven/ gelijck de myrthe-boomen: ende door het stille staen deses mans/ wort beteeckent de gereede/ ende altijt tegenwoordige hulpe ende bystant des Heeren.
21 D. in eene diepe/ vochtige plaetse. waer mede afgebeelt wort de gelegentheyt des Joodschē volcx/ het welck te dier tijt ten deele noch in de Babylonische gevanckenisse was/ ten deele in 't lant/ in groote onruste.
22 T. w. achter dien man/ die op het roode peert satt.
23 Roode, bruyne, witte peerden, op de welcke Engelen saten/ die den Heere Christo dienden/ v. 10. Ende dit beteeckent allerley dienaers des Heeren/ die hem dienen om sijne oordeelen uyt te voeren/ het zy om sijne kinderen te verlossen/ of om hare vyanden te straffen.

9 Ende

20 [53] Isser noch zaet in de schuere? selfs tot [54] den wijn-stock/ ende den vyge-boom/ ende den granaet-appel-boom / ende den olijf-boom / [die] niet gedragen en heeft/ [die] sal ick van desen dach af [55] segenen.

21 Het woort des HEEREN nu geschiedde ten tweedē male tot Haggai/ op dē vier-en-twintichstē [56] der maent/ seggende:

22 Spreeckt tot Zerubbabel den Vorst van Juda / seggende / [57] Ick sal de hemelen ende de aerde bewegen:

23 [58] Ende ick sal den throon der Coninckrijcken omkeeren / ende verdelgen [59] de vasticheyt der Coninckrijcken der Heydenen: ende ick sal den wagen omkeeren / ende die daer op rijden / ende de peerden / ende die daer op rijden / sullen nederstorten/ [60] een yegelick in des anderen sweert.

24 Te dien dage/ spreeckt de HEERE der heyrscharen/ sal ick [61] u nemen/ ô Zerubbabel ghy sone Sealtiëls / mijn knecht/ spreeckt de HEERE/ ende ick sal u stellen als [62] een segel-rinck: want [63] u hebbe ick verkoren/ spreeckt de HEERE der heyrscharen.

53 De sin is/ Isser noch zaet overich in de schuere om te zaeyen / ick sal het van desen dach af segenen/ ja tot de boomen toe / die nu in langē tijt geen vruchten gedragen en hebben/ sal ick mijnen segen geven.

54 Alle de boomen ende vruchten die hier genoemt staen/ plechten overvloedelick in het Joodsche lant te groeyen. Siet Deut. 8. 8.

55 D. vruchtbaer maken.

56 N. der negender maent/ T. w. op den selven dach als te vooren het woort des Heeren tot Haggai geschiet is. siet vov. v. 11.

57 Siet vov. v. 7.

58 De sin is/ Ick sal alle macht ende gewelt te niete maken/ die sich tegen Christum ende sijn Rijcke verheffen. Siet 2. Cor. 10. 5. ende 2. Thes. 2. 8. doch andre verstaen dit gesproken te zijn van het werck der weder-op-bouwinge des Tempels/ die door geene menschen en soude konnen verhindert worden : om alsoo de Joden des te meerderen lust ende courage te geven om kloeckelick in dit werck voort te varen. het kan beyde te gelijcke wel bestaen.

59 Dat is/ stercke/ macht.

60 *Hebr.* de man in het sweert sijns broeders.

61 Dit is figuerlicker wijse te seggen/ u ô Christe, die nae den vleesche in de lendenē Zerubbabels besloten licht/ Matth. 1. 12/ 13. Alsoo wort Christus Ezech. 34. v. 23. David genoemt. Vg. Hebr. 7. 9.

62 Siet Cant. 8. 6. Jerem. 22. 24. De sin is/ Ick sal u liefen weert hebben/ ick sal u bewaren/ gelijck yemant sijnen rinck bewaert/ daer hy sijne secreetste saken mede versegelt.

63 Vergel. 1. Petr. 1. 20.

Eynde des Propheets HAGGAI.

De Propheet

ZACHARIA.

Inhoudt deser Prophetye.

ZAcharia is de tweede Prophete , die na de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse , onder de Ioden gepredickt heeft , maer twee maenden na den Prophete *Haggai* aenvangende te prediken, te weten in de achtste maent van het tweede jaer des Conincks *Dary*. In dit Boeck worden veel treffelicke stucken verhandelt, waer van dit de voornaemste zijn: Voor eerst, so vermaent hy de Ioden die uyt de Babylonische gevanckenisse weder in het Ioodsche lant gekeert waren , tot boete ende ware bekeeringe: Ten tweeden , so vertelt hy eenige Gesichten , door de welcke de Heere haer leert, hoe vaderlick hy sich harer hebbe aengenomen, ende insonderheyt hoe goedertierentlick hy haer uyt de Babylonische gevanckenisse verlost hebbe , met belofte dat hy voortaen haer in sijne beschuttinge ende bescherminge soude aennemen , indien sy haer oprechtelick tot hem bekeerden , ende neerstelick den Tempel weder op-bouwen souden: Ten derden prophetcert *Zacharias* van de verdelginge der vyanden des volcks Godes, als oock van de toekomste des MESSIÆ, ende de weldaden die hy sijne Kercke bewijsen soude, mitsgaders van den aenwas der selver van wegen de bekeeringe der Heydenen tot de selve.

Daer worden uyt den Prophete *Zacharia* verscheydene plaetsen in het nieuwe Testament by-gebracht, soo van CHRISTO IESU selfs, als van de Euangelisten ende Apostelen, *Mat.* 21.5. ende 26. 31. ende 27. 9. *Mar.* 14. 27. *Ioh.* 12. 15. ende 19. 38. *Ephes.* 4. 25. *Apoc.* 1. 7. 'Twelck alles dient om ons het lesen deses Propheten aen te prijsen ende aengenaem te maken.

Het Eerste Capittel.

De Prophete vermaent de Joden tot ware bekeeringe / op dat sy niet gestraft en worden gelijck eertijts hare vaderen/ v. 1/ &c. daerna beschrijft hy twee gesichten / het eerste van eenen man op een root peert/ bootschappende dat Jerusalem wederom gebouwt soude worden / 7. het andre / van vier hoornen / ende vier smeden/ beduydende dat de vyanden des volcks Godes souden verslagen worden/ 18/ &c.

1 IN [1] de achtste maent in het tweede jaer [2] Darij/ geschiedde het woort des HEEREN tot Zacharja den sone [3] Berechja des soons Iddo/ [4] den Prophete/ seggende:

2 De HEERE is [5] seer vertoornt geweest tegen uwe vaders.

3 Daerom segt tot hen / Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen / [6] Keert weder tot my / spreeckt de HEERE der heyrscharen / so sal ick weder tot ulieden keeren / seyt de HEERE der heyrscharen.

4 [7] En weest niet als uwe vaders / tot de welcke [8] [a] de voorige Propheten riepen/ seggende/ Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen / Bekeert u doch van uwe boose wegen / ende uwe boose handelingen: maer sy en hoordē niet/ ende sy [9] en luysterden niet nae my/ spreeckt de HEERE.

5 Uwe vaders [10] waer zijn die? ende de Propheten / [11] sullen sy [12] in eeuwicheyt leven?

6 Nochtans mijne woorden/ ende mijne insettingen/ die ick mijnen knechten den Propheten [13] geboden hadde/ [14] en hebbense uwe vaders niet getroffen? so dat sy wederkeerende seyden/ [15] [b] Gelijck als de HEERE der heyrscharen gedacht heeft ons te doen nae onse wegen / ende nae onse handelingen / alsoo heeft hy met ons gedaen.

7 Op den vier-en-twintichsten dach in de elfste maent / (die is [16] de maent Schebat) in den tweeden jare Darij/ geschiedde het woort des HEEREN tot Zacharja / den sone [17] Berech-ja / des soons Iddo / den prophete/ seggende:

8 Ick sach des nachts / ende siet/ [18] een man rijdende [19] op een root peert/ ende [20] hy stont tusschen de myrthen / [21] die in de diepte waren: ende [22] achter hem waren [23] roode / bruyne/ ende witte peerden.

1 Dit was twee maendē na dat Haggai hadde begost te prediken. Hag. 1. 1.

2 Des Conincks in Persen. siet Ezra 4. op v. 24.

3 Alsoo wort hy in 't Hebr. genoemt/ doch by de Griecken Barachias. sommige meenen dat dese deselve zy/ van welcken gesproken wort/ Mat. 23. 35. andere houdense voor verscheyden. Vgel. 2. Chro. 24. 2. met d'aenteeck. Siet breeder van de persoonen in dit vs genoemt Ezr. 5. 1.

4 Of/ des Propheten.

5 *Hebr.* met toorn vertoornt.

6 Godt keert hem tot ons als hy ons doet gevoelen de vrucht onser gebeden: Wy keeren ons tot den Heere/ als wy in waren geloove ende met hertelick berouw onser sonden/ sijne genade versoecken: Doch dit en hebben wy van ons selven niet / maer Godt de Heere moet het ons geven/ gelijcker staet Jerem. c. 31. 18. Heere, bekeert my, so sal ick bekeert zijn.

7 T. w. in onbekeerlickheyt: Siet 2. Chron. 36. 15/ 16.

8 Die voor de Babylonische gevanckenisse geprophetcert hebben.

a Iesa. 31. 6. Ierem. 3. 12. ende 18. 11. Ezech. 18. 30. Hose. 14. 2.

9 Sy en luysterden niet nae 't gene dat ick haer door mijne Propheten liet aenseggen.

10 Als of hy seyde/ Sy en zijn wel niet meer voor handen/ ghy behoordet u evenwel aen haer te spiegelen. Siet 1. Cor. 10. 5/ 6.

11 And. leven sy in eeuwicheyt? D. al zijn die voorige Propheten doodt/ so blijven even-wel hare prophetien voor altoos. siet v. 6. ende Vergel. 2. Pet. 1. 15. Andre verduytschen ende verklaren die woorden aldus / als zijnde de woordē der boose menschen/ Maer de Propheten (die haer berispt hebben) hebben die altoos geleeft? Waer zijn die nu oock? Sy zijn immers oock al gestorven.

12 D. Altoos.

13 T. w. dat sy se den volcke verkondigen souden.

14 D. en zijn die straffen haer niet over gekomen / daer mede ick haer gedreygt hadde? Jase. Derhalven haddet ghylieden u behooren aen de selve te spiegelen.

15 Dit hebben sy gesproken door overtuyginge harer conscientie/ als haer de Heere gestraft heeft soo met andre plagen/ als insonderheyt met de Babylonische gevanckenisse/ daer mede hy haer meermaels gedreyght hadde. Vgel. Psal. 106. 6.

b Thren. 1. 18.

16 Meest overeenkomende met onsen Ianuario, als hebbende de mane die op het eynde van Ianuario komt/ ende op het beginsel van Februario. So dat dese prophetie ontrent drie maenden op de voorgaende gevolcht is.

17 *Hebr.* Berechjahu.

18 Dit was de Sone Godts/ in de gedaente eenes mans. doch andre meynen dat het een geschapen Engel geweest zy. Christus heeft meermaels voor eenen korten tijt de gedaente eenes mans aengenomen/ als Dan. 7. 13. Ezech. 1. 26. ende 40. 3.

19 Hier mede wort aengewesen/ dat de Sone Godes/ als een vyer/ sijne vyanden verteert. of/ gelijck het andre verstaen/ de sonden sijnes volcks. Siet Jesa. 63. 1/ 2/ 3.

20 Of/ hy hielt stille onder de myrthen. Door de myrthen worden afgebeeldt de geloovige/ die voor Godt groenen/ ende eenen lieffelicken reuck geven/ gelijck de myrthe-boomen: ende door het stille staen deses mans/ wort beteeckent de gereede/ ende altijt tegenwoordige hulpe ende bystant des Heeren.

21 D. in eene diepe/ vochtige plaetse. waer mede afgebeelt wort de gelegentheyt des Joodschē volcx/ het welck te dier tijt ten deele noch in de Babylonische gevanckenisse was / ten deele in 't lant/ in groote onruste.

22 T. w. achter dien man/ die op het roode peert satt.

23 Roode, bruyne, witte peerden, op de welcke Engelen saten/ die den Heere Christo dienden/ v. 10. Ende dit beteeckent allerley dienaers des Heeren/ die hem dienen om sijne oordelen uyt te voeren/ het zy om sijne kinderen te verlossen/ of om hare vyanden te straffen.

9 Ende

9 Ende ick seyde / Mijn Heere / [24] wat zijn dese? doe seyde tot my de Engel die [25] met my sprack / Ick sal u toonen [26] wat dese zijn.

10 Doe antwoordde de man die tusschen de myrten stont / ende seyde / Dese zijn't / die [27] de HEERE [28] uytgesonden heeft / [29] om het lant te doorwandelen.

11 Ende sy [30] antwoordden [31] den Engel des HEEREN / die tusschen de myrten stont / ende seyden / Wy hebben [32] het lant door-wandelt: ende siet / [33] het gantsche lant [34] sitt / ende 't is stille.

12 Doe antwoordde [35] de Engel des HEEREN / ende seyde / HEERE der heyrscharen / hoe lange en sult ghy u niet ontfermen over [36] Jerusalem / ende over de steden Juda? op welcke ghy gram geweest zijt / [37] dese tseventich jaren.

13 Ende de HEERE antwoordde den Engel die [38] met my sprack / [39] goede woorden / [40] troostelicke woorden.

14 Ende de Engel die met my sprack / seyde tot my / Roept uyt / seggende / Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen: Ick yvere [41] over Jerusalem / ende over Zion met eenen grooten yver.

15 Ende ick ben met eenen seer grooten toorn vertoornt [42] tegen die geruste heydenen: want ick was een weynich [43] toornich / maer sy hebben ten quade geholpen.

16 Daerom seyt de HEERE alsoo / Ick ben tot Jerusalem weder gekeert met ontfermingen / mijn Huys sal daer in gebouwt worden / spreeckt de HEERE der heyrscharen / ende [44] het richt-snoer sal over Jerusalem uytgestreckt worden.

17 [45] Roept noch / seggende / Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen / [46] Mijne steden sullen noch uytgespreyt worden [47] van wegen het goede: want de HEERE sal Zion noch troosten / ende hy sal Jerusalem noch [48] verkiesen.

18 Ende ick hief mijne oogen op / ende sach: ende siet / daer waren [49] vier hoornen.

19 Ende ick seyde tot den Engel die met my sprack / [50] Wat zijn dese? ende hy seyde tot my / [51] Dit zijn die hoornen / welcke Juda / Israel / ende Jerusalem verstropt hebben.

24 Of / wie zijn dese? T. w. die achter u zijn. De sin is / Wat heeft het te beduyden / dat dese te peerde achter u staen?
25 And. in my, gelijck eygentlick de Hebr. woorden luyden / beteeckenende eene inwendige openbaringe der dingen die hy uytwendelick gesien hadde. Alsoo ond. vss. 13 / 14. ende 2. 3. ende 4. 1 / 4 / 5. ende 5. 5 / 10. ende 6. 4. Siet oock Num. cap. 12. v. 2. ende 2. Sam. 23. 2. Hos. 1. 2 / &c.
26 Of / Wie dese zijn. D. wat sy voor hebben.
27 D. Godt de Vader / want de Sone Godes spreeckt hier.
28 Of / uytgesonden hadde. want sy hadden doe het lant doorgetrocken / ende waren wederom gekomen.
29 Om te sien ende te mercken hoe het over al toe-ginck / ende den Heere daer van te komen bericht doen. Dit wort als by gelijckenisse gesproken / siende op de wijse ende het gebruyck der Coningen / die hare dienaren over al uytschicken. Vergel. Job 1. 7. ende 2. 2. Gode onsen Heere is alle dinck bekent / Psal. 113. 6. Jerem. 23. 24. Hebr. 4. 13. Nochtans belieft'et hem de Engelen te gebruycken / om van sijne wijsheyt ende regeringe te getuygen.
30 Antwoorden is hier / ende elders meer / te seggen / spreken, of / beginnen te spreken. als onder v. 12. ende elders.
31 D. Christo den Heere / die de overste is over alle de Engelen.
32 T. w. het lant van Chaldæa, And. de aerde, D. alle landen.
33 D. alle inwoonders des lants / als af te nemen is uyt v. 15. Of / het gantsche lant: uytgesondert het arme Joodsche lant / het welck van sijne vyanden jammerlick wert verwoest ende verdorven: Ofte / uytgesondert de Joden / die lange jaren in Babel zijn gevangen geweest / ende noch veel aenstoots lijden.
34 D. de Babyloniers / ende andre natien hebben ruste ende vrede.
35 Christus Iesus. de voor-bidder ende middelaer sijner kercke by sijnen Hemelschen Vader / welcke kercke in beroerte ende vervolginge was terwijle alle andre landen rontom haer in ruste waren.
36 Onder Jerusalem ende Juda / moetmen hier verstaen de kercke Godes / hoewel dat dit oock nae de letter te verstaen is.
37 Hier uyt nemen sommige af / dat Zacharia dit gesproken heeft korts na het eynde van de Babylonische gevanckenisse / uyt de welcke de Joden door het voor-bidden Christi zijn verlost geworden: de tijt nu vervult zijnde / daer van geschreven staet 2. Chro. 36. 14 / 15 / 21. Jerem. 25. 3 / 4 / 5 / 12. ende 29. 10.
38 Of / in my. Siet vov. v. 9. ende verstaet / dat de Heere / D. Godt de Vader tot den Sone / ende de Sone tot den Prophete sprack van de liefde Godes tot sijne kercke / ende toorn over de vyanden der selver / als breeder geseyt wort vss. 14 / 15.
39 D. vriendelicke / aengename / soete woorden.
40 T. w. troostelick voor sijne kercke.
41 T. w. om het selve te verlossen uyt de handen harer vyanden. Siet Jesa. 9. 7. Zephan. 1. 4. ende Jer. 31. 20. ende ond. 8. 2. of schoon de Heere eenen tijt lanck / sijne hulpe ende bystant sijner kercke onthouden hadde / nochtans beminde hy de selve als een vader sijne kinderen / of een man sijne vrouwe / ende hy heeftse ter bequamer tijt gereddet uyt allen noot ende wederweerdicheyt.
42 D. tegen de Chaldeen / of Babyloniers / ende hare aenhangers / die nu in ruste ende in vrede sitten / midler-wyle dat mijn volck geplaecht wort. Siet vov. v. 11.
43 T. w. op het Joodsche volck: Als of Godt seyde / sy en sien niet op mijnen wille of voornemen / die was / mijn volck vaderlick te kastijden / om het selve tot boete ende bekeeringe te brengen / maer al haer doen en trachten streckt daer henen / om mijn volck gantschelick te verderven ende uyt te roeyen. siet Jes. 10. 7. ende 47. 6. siet oock Ezech. 25. 3 / 6. Jer. 30. 11. Psal. 83. 4 / 5.
44 Gelijck de timmerlieden doen / als sy een nieuw-gebouw sullen maken. De sin is / Jerusalem sal weder herbouwt worden / de vyanden mogen daer tegen doen al wat sy kunnen. Dit is volbracht door het beleyt ende de aendrijvinge van Nehemia. Vg. Neh. cap. 2. 3 / 4 / &c. ende Hag. 1. 13. onder de opbouwinge der Stadt van Jerusalem / worden oock den godsaligen belooft alle geestelicke genaden ende welbaden.
45 And. predickt voorder.
46 D. de Steden van Juda sullen te enge zijn / sy sullen moeten vergroott ende uytgesett worden.
47 D. van wegen den grooten ende overvloedigen segen / die de Heere haer geven sal. Geestelicker wijse dit genomen zijnde / beteeckent het / dat Godt sijne kercke soo soude segenen / ende doen aenwassen / dat het Joodsche lant te enge soude wesen / om haer te begrijpen / maer dat sy met hare gaven door de gantsche werelt souden verspreydt worden. Vgel. Jesa. 49. 18 / &c. ende 't geheele Boeck van de handelingen der Apostelen.
48 T. w. tot sijn volck. De sin is / hy salse soo overvloedelick met allerley goet segenen / dat het genoechsaem blijcken sal / datse Godt tot sijn volck verkoren heeft: insonderheyt sal hy haer segenen / met her-stellinge des waren Godts-diensts.
49 Beteeckenende de volckeren ende natien / die vyantlick het volck Godes bestreden ende aen-stieten van alle hoecken ende gewesten der aerde. Siet v. 19.
50 Waer van zijn dese hoornen een teecken? wat beduyden sy?
51 D. die beteeckenen de Babyloniers / ende andre machtige Natien die het met de selve houden.

20 Ende de HEERE toonde my vier [52] smeden.

21 Doe seyde ick / Wat komen die maken? ende hy sprack / seggende / Dat zijn de hoornen / die Juda verstropt hebben / so dat niemant sijn hooft ophief: maer dese zijn gekomen / om [53] die te verschricken / om [54] de hoornen der heydenen neder te werpen / [55] welcke den hoorn verheven hebben tegen het lant Juda / om dat te verstropen.

52 Of / timmer-lieden. Dit beteeckent oock de volcken ende natien / die als mede-arbeyders Godes zijn / die Godt de Heere uyt alle hoecken der werelt vergaderen soude / om die stercke hoornen / D. om de vyanden van Godes kercke te breken ende te vernielen / dewijle sy den opbouw des Tempels / ende de kercke Godes verhinderden.
53 T. w. hoornen / D. Coninckrijcken.
54 D. het gewelt / macht / Coninckrijck / te verstooren.
55 D. die het lant Juda met krijchs-macht over-vervallen ende verheert hebben. Vgel. Eze. 34. 21.

Het ij. Capittel.

Het derde gesichte / namelick / een man met een meet-snoer / afmetende de plaetse des nieuwen Jerusalems / vss. 1 / 2. mitsgaders aenwijsinge van de groote menichte der inwoonderen deser Stadt / ende hoe dat Godt de selve soude beschermen / 3 / &c. daer na worden de Joden / die noch in Babylonien gebleven waren / vermaent nae huys te komen / 6. met belofte dat Godt hare vyanden verdelgen soude / 9. van de bekeeringe der heydenen / 11. ende de gedurige sorge Godes over sijn volck / 12.

1 WEderom hief ick mijne oogen op ende ick sach / ende siet / daer was [1] een man: ende in sijne hant was een meet-snoer.

2 Ende ick seyde / Waer gaet ghy henen? ende hy seyde tot my / [2] Om Jerusalem te meten / om te sien hoe groot hare breette / ende hoe groot hare lengte wesen sal.

3 Ende siet / [3] de Engel die [4] met my sprack / [5] ginck uyt: ende [6] een ander Engel [7] ginck uyt / hem te gemoete.

4 Ende [8] hy seyde [9] tot hem / Loopt / spreeckt [10] desen jongelinck aen / seggende: Jerusalem sal [11] dorps-wijse bewoont worden / van wegen der veelheyt der menschen / ende [12] der beesten / die in het midden der selve wesen sal.

5 Ende ick sal haer wesen / spreeckt de HEERE / [13] een vyerige muer rontomme: ende [14] ick sal tot heerlickheyt wesen in't midden van haer.

6 [15] Huy huy / [16] vliedet doch [17] uyt den Noorden-lande / spreeckt de HEERE: [18] want ick hebbe ulieden uyt-gebreydt [19] nae de vier winden des hemels / spreeckt de HEERE.

7 Huy Zion / [20] ontkomet ghy die woont [by] de dochter Babels.

8 Want soo seyt de HEERE der heyrscharen / [21] na de heerlickheyt [over u] heeft hy my gesonden [22] tot die Heydenen / die ulieden berooft hebben: want die ulieden aenraeckt / die raeckt [23] sijnen oog-appel aen.

9 [24] Want siet [25] ick sal mijne hant

1 T. w. de Engel / die Christus was / in de gedaente eenes mans / als blijckt ond. v. 3. ende vov. 1. 8. Siet Ezech. 40. op v. 3. ende 41. ende 42. Apoc. 11. 1 / 2.
2 D. om te ordineren hoe groot, wijt / en breedt / dat Jerusalem wesen soude / 't welck korts soude herbouwt worden. Siet Ezr. 6. 3.
3 Siet vov. 1. 9.
4 Of / in my.
5 T. w. van onder de myrten / daer hy gestaen hadde / c. 1. 8. om nae by met my te spreken.
6 T. w. een van die geschapene Engelen / die achter Christum stonden / cap. 1. 8.
7 T. w. uyt den hoop der Engelen nae de plaetse toe die hy meten soude.
8 T. w. Christus de Heere.
9 T. w. tot dien geschapenen Engel.
10 De Prophete verstaet hem selven / die doe noch een jonck man was, of een jongelinck is hier te seggen een dienstknecht / gelijck dan oock bedaechde persoonen aldus genoemt worden / Exod. 33. 11. Num. 11. 27. 1. Reg. 11. 28. 2. Reg. 4. 12. ende 19. 6.
11 D. sonder mueren / dewijle men de seer groote menichte der menschen met geen mueren en sal konnen omvangen nochte besluyten. And. Ierusalem sal de dorpen bewoonen. D. die van Jerusalem sullen van wegen menichte der menschen / oock in de dorpen haer moeten metter wooninge begeven. Doch men moet dit verstaen gesproken te zijn van de groote menichte der menschen / die in Christum gelooven / ende haer onder sijn geestelick Rijcke begeven souden / want haer de algemeene kercke strecken soude door de gantsche werelt: Siet Jesa. 54. 1 / 2 / 3. ende cap. 60. 4 / 11.
12 Vergel. Jer. 31. 27.
13 D. ick salse alsoo beschutten / dat hare vyanden haer niet sullen konnen genaken / ende soder yemant is diese soude willen aentasten / die sal als met vyer verteert ende vernielt worden. Vergel. Jes. 26. 1. ende c. 60. 18 / 19. Jer. 15. 20. Vgel. oock Psal. 125. 2. ende 2. Reg. 6. 17.
14 D. Ick sal haer tot eere ende heerlickheyt gereycken: Ick sal de burgers ende inwoonders dier Stadt ofte gemeynte met vele ende groote weldaden vereeren ende begenadigen.
15 Of / hey, hey, of ho, ho, of ô, ô. Alsoo oock v. 7.
16 Eene aensprake aen de Joden die noch in Babylonien bleven. De sin is / verlaett haestelick het tegenwoordige perykel / ende 't gene dat de Babyloniers over het hooft is hangende / ende vervoecht u by Godes gemeynte. Siet Jesa. 48. op v. 20.
17 D. uyt Babylonien / 't welck den lande van Juda tegen 't Noorden lach. Siet Jer. 16. op v. 15. ende cap. 6. op v. 22.
18 Of / dewyle ick u lieden (die als een vogelken in een kouwe zijt besloten geweest) nu uyt die Babylonische gevanckenisse hebbe verlost / alsoo dat ghy in het vrye velt mooght reysen / ende trecken waer henen het u belieft. Of / Gelijck ick ulieden door desen in de vier winden of gewesten der werelt verstropt hebbe: Alsoo sal ick u oock weder versamelen ende by malkanderen brengen.
19 D. soo wijt als de vier winden strecken. And. als de vier winden des hemels, of / in de vier winden. Vergel. Ezech. 17. 21.
20 De sin is / Verlaet Babel / ende vervoecht u tot de kercke.
21 D. na dat hy voor-genomen hadde u te vereerlicken door de verlossinge uyt Babel.
22 Of / tegen de Heydenen. T. w. tegen de Chaldeen ende andre uwe vyanden. als of hy seyde / Dewijle Godt heeft begost sijne genade ulieden te bewijsen / so wil hy voortaen sulcx noch meer doen / daerom heeft hy my gesonden om u lieden te beschermen voor 't gewelt uwer vyanden / dat sy u niet en beschadigen noch op den wech / noch te huys.
23 T. w. des Heeren. De sin is / Die u lieden beleedicht / ofte schade aendoet / dat is soo veel als of hy den Heere selfs beschadichde / 't welck hy wreken sal. siet Deut. 32. op v. 10. ende Psal. 17. 8. ende Act. 9. 4.
24 Of / voorwaer.
25 D. ick salse door mijne kracht te huys soecken ende kastyden.

[26] over

26 T. w. over, of/ tegen de heydenen, de Babyloniers/ende andre volckeren / die u beroost hebben.
27 T. w. den Joden/ die sy gevanckelick hebben gehouden gehadt/ende die haer te vooren hebben moeten dienen/ als hare arme onderdanen. Doch verstaet dit geestelicker-wijse aldus/Dat de vyanden der kercke Godes tot Christum bekeert zijnde / alles wat sy hebben/Christo sullen op-offeren.
28 Dit zijn noch al de woorden des Heeren Christi. Ende weten is hier te seggen / met der daet of by ervarentheyt bevinden.
29 Hy wil seggen/ Ghylieden sult weten ende verstaen/dat ick de Sone Godes ben/ die tot ulieden gesonden ben / om ulieden dit nu te vooren te verkondigen/ende ter bestemder tijt in het werck te stellen. Christus, als Middelaer/wort van sijnen Vader ten besten sijner kercke gesonden.

[26] over haerlieden bewegen / ende sy sullen [27] haren knechten een roof wesen: [28] also sult ghylieden weten / [29] dat de HEERE der heyrscharen my gesonden heeft.

10 [30] Juycht / ende verblijdt u / ghy dochter Zions: want siet ick kome / ende [a] ick sal in't midden van u woonen/spreeckt de HEERE.

11 Ende [31] vele Heydenen sullen [32] te dien dage den HEERE toe-gevoecht worden / ende sy sullen my tot een volck wesen / ende ick sal in't midden [33] van u woonen / ende ghy sult weten / [34] dat de HEERE der heyrscharen my tot u gesonden heeft.

12 Dan sal de HEERE [35] Juda [36] erven voor sijn deel / [37] in het heylige lant / ende hy sal Jerusalem noch [38] verkiesen.

13 [39] Swijcht [40] alle vleesch voor het aengesichte des HEEREN: want [41] hy is ontwaeckt [42] uyt sijne heylige wooninge.

30 Dit spreeckt Christus tot de geloovige Joden: Ende is dit de sin/ als of Christus seyde/Ick en sal niet verschijnen in de schaduwen des Ouden Testaments/maer lichamelick. Collos. 2.9. ende 1.Timot. 3.16. Joh. 1.14. a Lev. 26.12. Ezech. 37.27. ende 2. Cor. 6.18. 31 Of/ volckeren/ of/ Natien. Het woort vele siet principalick op die tijden der predicatien der Apostelen. Siet Jesa. 2.2/3. 32 T. w. Ten dage der geestelicke verlossinge der kercke door Christum, die door de lichamelicke verlossinge des Joodschen volcks uyt de Babylonische gevanckenisse is afgebeeldt geworden. 33 O Zion / ô mijn Gemeynte: Ick sal onder u woonen/ predicken/ende miraculen doen. 34 D. dat ick/die de Sone Godes ben/van den Vader gesonden ben / om u lieden dit te bootschappen/ ende om in het midden van u lieden te woonen/ op dat ghylieden met de heydenen my toe-gevoecht zijnde/ mijn volck zijt. 35 T. w. de uytverkorene uyt het Joodsche volck/ de ware Joden/ die in Christum gelooven sullen. 36 D. voor sijn eygen volck hebben en houden ende als sijn eygendom bennimen ende bewaren. And. dan sal de Heere Iuda sijn erfdeel erffelick besitten. Siet Deut. 32.9. 37 *Hebr.* in het lant der heylicheyt. D. in het lant Canaan/af beeldende de kercke Godes. 38 Siet hov. cap. 1. de aenteeck. op v. 17. 39 Siet Hab. 2. op v. 20. Zephan. 1.7. 40 D. alle menschen. Siet Psal. 65. de aenteeck. op v. 3. 41 D. hy heeft sijne goddelicke macht geopenbaert door de verlossinge sijner kercke. And. als hy ontwaeckt sal zijn. T. w. tot verlossinge sijnes volcx. 42 D. uyt den hemel. Siet Psal. 11. op v. 4. ende Deut. 26.15.

Het iij. Capittel.

Het vierde gesichte / te weten / de Hooge-priester Josua / in wiens persoon afgebeeldet wert/ dat Godt sijne kercke lief heeft/ haer hare sonden vergeest / haer heylicht / ende tegen den duyvel beschut/ v. 1/&c. Christus wort belooft / die alle onse sonden verdelcht / ende den waren vrede mede-brengt/ 8.

1 T. w. de Engel/ siet hov. c. 2. vss. 3/4.
2 Van desen Josua wort oock mentie gemaeckt Hagg. 1. vss. 1/12. ende c. 2. 3. Hy wort alhier gestelt als een beelt der kercke/ dewijle hy te dier tijt als de voornaemste opsiender of voor-stander der selver op aerde geweest is/zijnde hooge-priester: Doch andersins/ ten aensien dat hy het volck uyt de Babylonische gevanckenisse geleyt/ ende den Tempel herbouwt heeft/ ende Hooge-Priester was / is hy oock geweest een voorbeelt Iesu Christi, in den name/ ende in de daedt.
3 *Hebr.* den grooten Priester.

1 Daerna toonde [1] hy my [2] Josua [3] den Hoogen-priester / staende [4] voor het aengesichte van den Engel des HEEREN / ende [5] de Satan stont [6] aen sijne rechter hant / [7] om hem te wederstaen.

2 Doch [8] de HEERE seyde tot den Satan / [9 a] De HEERE [10] schelde u / ghy Satan / ja de HEERE schelde u / die Jerusalem [11] verkiest: en is [12] dese niet [13] een vyer-brant [14] uyt den vyere geruckt?

3 Josua nu was bekleedt [15] met vuyle cleederen / als hy voor het aengesichte [16] des Engels stont.

4 Doe [17] antwoordde [18] hy / ende spracK [19] tot de gene die voor sijn aengesichte stonden / seggende / Doet dese vuyle cleederen van hem wech: daerna sprack hy [20] tot hem / [b 21] Siet / ick hebbe uwe ongerechticheyt

4 Josua stont voor dien Engel/ D. Christum, als een beschuldichde voor sijnen Richter/ de Satan zijnde de aenklager. Andre nemen hier staen voor dienen, als Psal. 135.2. 5 Dit beteeckent eenen tegen-partijder/ of weder-stander. Siet Job 1. op v. 6. 6 T. w. aen Iosuæ rechter-hant. 7 D. dat hy hem (T. w. Josua) voor Christo aenklaechde ende beschuldichde/als niet weerdich zijnde/ dat de Tempel onder sijn beleydt soude herbouwt worden. Siet Apoc. 12.10. De Hebr. woorden die hier gebruyckt worden/ luyden soo veel als of wy seyden /De tegenstander stont om hem tegen te staen. Vergelijckt met de woorden des texts/ Ephes. 6.12. 8 T. w. de Sone Godes/ dien hy te vooren den Engel des Heeren genoemt heeft. 9 D. Godt de Vader. a Iudæ v. 9. 10 D. drijve u te rugge met uwe valsche aenklachte / hy make u te schande / verstoote ende verdoeme u/ ende rechtveerdige sijnen getrouwen dienaer Josua. Siet Judæ v. 9. 11 Siet hov. 1, 17. ende 2, 16. 12 T. w. de hooge-Priester Josua. 13 Siet Jesa. 7. op v. 4. And. [als] een vyer brandt, uyt den vyere gereddet? 14 D. uyt de Babylonische gevanckenisse: Of/ uyt den algemeynen onder-ganck gereddet: op dat ick mijne genade aen hem bewijsen soude? waerom begeert ghy dan / dat ick hem soude te schande maken? Siet Amos 4.11. 15 D. met besoetelde / onreyne / bevleckte kleederen/ daer mede sijne sonden ende onreynicheden wierden aengewesen / als blijckt uyt v. 4. 16 T. w. des Engels van den welcken v. 1. gesproken is/ die de Heere Christus was. 17 D. sprack. 18 T. w. Christus, die de sonden vergeeft / ende den onrechtveerdigen rechtveerdich spreeckt: Alsoo oock straex wederom / daer na (T. w. na dat sy hem de vuyle kleederen hadden uytgetrocken) sprack hy, Te weten/ Christus. 19 D. tot d'ander Engelen/ die sijne dienaers zijn/ altijdt veerdich staende om sijne bevelen te verrichten. Hebr. 1.14. 20 T. w. tot Josua. b Mich. 7.18. 21 D. hier uyt sult ghy de waerheyt deser sake vernemen/ dat ick uwe ongerechticheden van u hebbe wech-genomen/ die door het vuyl kleet v. 3. wierden beteeckent. Vergel. Jesa. 6.7. Jerem. 1.9.

van u [22] wech-genomen / ende ick sal u [23] wissel-cleederen aendoen.

5 [24] Dies segge ick / Laetse eenen reynen [25] hoet op sijn hooft setten: ende sy setteden dien reynen hoet op sijn hooft / ende sy togen hem [26] cleederen aen / ende de Engel des HEEREN [27] stont [daer by]:

6 Doe betuyghde de Engel des HEEREN Josua / seggende:

7 Soo seyt [28] de HEERE der heyrscharen / Indien ghy in mijne wegen sult wandelen / ende [29] indien ghy mijne wacht [30] sult waer nemen / [31] so sult ghy oock mijn huys richten / ende oock [32] mijne voor-hoven bewaren: ende [33] ick sal u wandelingen geven onder dese die [hier] staen.

8 Hoort nu toe Josua ghy Hooge-priester / ghy ende [34] uwe vrienden / die voor u aengesichte sitten: want sy zijn [35] een wonder-teecken: want siet [36] ick sal [37] mijnen knecht [38] de [c] SPRUYTE doen comen.

9 Want siet / aengaende [39] dien steen / welcken ick geleyt hebbe voor het aengesichte van Josua / [40] op dien eenen steen sullen [41] seven oogen wesen: siet [42] ick sal sijn graveersel graveren / spreeckt de HEERE der heyrscharen / ende ick sal de ongerechticheyt [43] deses lants [44] op eenen dach wech nemen.

10 Te dien dage spreeckt de HEERE der heyrscharen / [45] sult ghylieden een yegelick sijnen naesten noodigen tot onder den wijn-stock / ende tot onder den vyge-boom.

22 Siet 2. Sam. cap. 12. op v. 13.
23 Aldus worden genoemt nieuwe/ suyverlicke / schoone kleederen/ diemen alleen op feest-dagen aen dede. Siet Jud. 14.12. Hier wort door de wissel-kleederen verstaen de gerechticheyt Christi, ware heylicheyt / of geestelicken cieraet. Vergel. Mat. 22.11. Luce 15.22.
24 And. doe seyde ick, T. w. by my selven/ als zijnde woorden des Propheten/ wenschende dat sulcx door den wille des Heeren mochte geschieden.
25 Van het woort Hoet siet d'aenteeck. Exod. c. 28. op v. 4. De hoet beduydt het priesterlick ampt/ daer toe de Heere Josua heeft verordineert ende bevesticht / na dat hy hem van sijne sonden gereynigt ende geheylicht hadde. Siet 1. Pet. 2.9.
26 T. w. wissel-kleederen/ als v. 4.
27 T. w. veerdich om des Vaders bevel uyt te voeren.
28 T. w. God de Vader / die voor de weldaden daer mede hy de menschen begenadicht / danckbaerheyt is vereyschende/ namelick geduerige oeffeninge inde godtsalicheyt/ Luce 1.74/75. 1. Pet. 1.15/16.
29 D. indien ghy mijne instellingen en geboden neerstelick sult onderhouden/ gelijck ick die wil onderhouden hebben. 30 *Hebr.* sult wachten.

31 D. so sult ghy oock de opsicht ende regeringe over mijne kercke hebben/ gelijck het uwe voor-ouderen gehadt hebben. Siet 2. Chron. 19.11. de kercke wort meermaels Godes huys genoemt/ als Num. 12.7. Jer. 11.15. ende 12.7. Hebr. 3.2. 32 D. ghy sult in u hooge-priester-ampt geduerichlick blijven / ende d'opsicht over mijne kercke hebben/ ende behouden. het is even 't selve 't welck hy straex met andre woorden geseyt heeft. 33 D. na dit leven sal ick u opnemen in het euwich leven / ende sal u doen wandelen onder de heylige Engelen die hier staen/ ende andre hemelsche scharen. Vergel. Matt. 22.30. Hebr. 12.22. ende 1. Tim. 4.8. 34 D. uwe met-gesellen/ de priesters onder uwe opsicht staende. Ofte in't gemeyn/ de vroome die het met u houden. 35 Of/ een wonder. *Hebr.* mannen des wonders. Eenige verstaen dit alsoo/ dat sy voor een wonder by de boose menschen gehouden wierden/ overmits sy des Heeren woort hoorden. siet Jes. 8. v. 18. Doch sommige verstaen / dat sy voor een wonder wierden aengesien/ overmits sy soo wonderbaerlick uyt de Babylonische gevanckenisse verlost / ende in haer lant weder gebracht waren/ zijnde het selve een teecken van de verlossinge door Christum. siet Psal. 71. op v. 7. 36 T. w. de Vader; wiens woorden hier de Heere Christus verhaelt. siet hov. v. 6. 37 D. Christum. Siet Jesa. 42. op v. 1. ende 52.13. De sin is/ desen sal ick in de werelt doen verschijnen in de volheyt des tijts / ende hy sal mijnen wille doen / gelijck een getrouwe knecht den wille ende het bevel sijnes Heeren doet. 38 T. w. den Messiam, die een Spruyte is uyt de stamme Isai. Siet Jerem. 23. op v. 5. ende 33.15. ende Zachar. 6.12. Eenige houden het Hebr. woort / zemach in den text. c Iesa. 4.2. ende 11.1. Ier. 23.5. ende 33.15. Zachar. 6.12. 39 N. Christum, (straex een spruyte genoemt / v. 8.) die het fondament ende de hoecksteen sijner kercke is/ Gelijck Christus eertijts door den hoecksteen des Tempels wiert afgebeeldet/ Psal. 118.22. Jesa. 28.16. Alsoo wederom hier / doe de Tempel is gefondeert ende vernieuwt geworden in de tegenwoordicheyt van Josua. 40 Ofte/ in dien steen, T. w. in Christo, sal zijn/ voor eerst de volheyt der Godtheyt / ende daerna overvloet van geestelicke gaven/ ende voorts volkomene sorge voor sijne kercke. And. over. verstaende de groote sorge des Vaders over Christum ende sijn rijck. 41 Vergel. met de woorden deses vs / de woorden Zachariæ ond. 4.10. ende Apoc. 5.6. 42 D. ick sal hem kostelick uytsouwen/ gelijckmen eenen kostelicken steen seaep polijst ende glat maeckt. D. Ick sal hem (te weten Christum) vercieren met menigerleye geestelicke gaven. *Hebr.* Ick sal sijne openingen openen, welcke woorden eenige duyden op het lijden/ ende op de wonden onses Heeren Iesu Christi, daer mede onse ongerechticheden zijn uytgedelcht/ ende de salicheyt verworven is. 43 T. w. der kercke der Joden ende heydenen. 44 T. w. op dien dach als Christus sal gekruyst worden. 45 D. ghy sult in vrede leven / ende van alles genoech hebben. Siet 1. Reg. 4.25. Mich. 4.4. Doch verstaet dit niet soo seer van eene tydelicke vrede ende welstant / als van eene gerustichept des gemoets / ende vrede der conscientie door 't geloove/ dat Godt met ons om Christi wille versoent is. Vergel. Jesa. 2.4/5. ende 25.6/7. Hos. 2.15/18. ende 14.5/6/7. Joel 3.18. Amos 9.13/14/15. Mich. c. 4. v. 4. ende 5.4/5. In welcke plaetsen/ onder verbloemde redenen/ de vrede der kercke/ ende eenes yederen litmaets der selver wort afgebeeldet.

Het iiij. Capittel.

Het vijfde gesichte/ namelick/ een gouden Candelaer/ ende twee Olijf-boomen daer neven/ v. 1/ &c. 't welck de Engel duydt op den H. Geest / door welckes cracht Zerubbabel den bouw des Tempels volvoeren soude/ 6/ &c. Zacharias bidt om breeder verclaringe deses gesichtes / ende hy vercrijchtse/ 11/&c.

1 Ende de Engel die [1] met my sprack / [2] quam weder: ende [3] hy weckte my op / gelijck eenen man die van sijnen slaep opgeweckt wort.

2 Ende hy seyde tot my / Wat siet ghy? ende ick seyde / Ick sie / ende siet / een geheel goude Candelaer / ende een oly-kruyc-

1 Of/ in my.
2 Want na het voorgaende gesichte was hy wech-gegaen voor eenen tijt lanck.
3 Want de Prophete was als in verwonderinge / ofte in slaep gekomen van groote verwonderinge over die te vooren verhaelde gesichten. Vergel. Dan. 8.17/27. ende 10.8.

ken/

ken / boven des selven hooft / ende hare seven lampen [4] daer op / die lampen hadden seven ende seven [5] pijpen / de welcke boven [6] sijn hooft waren:

3 Ende twee olijf-boomen [7] daer nevens / een ter rechter zijde van het olycruyꝛxken / ende een tot des selven slincker zijde.

4 Ende [8] ick antwoordde / ende seyde tot den Engel die [9] met my sprack / seggende / Mijn Heere / [10] wat zijn dese dingen?

5 Doe antwoordde de Engel die met my sprack / ende seyde tot my / En weet ghy niet [11] wat dese dingen zijn? ende ick seyde / Neen / mijn Heere.

6 Doe antwoordde hy / ende sprack tot my / seggende: [12] Dit is het woort des HEEREN tot Zerubbabel / seggende / [13] Niet door cracht / noch door gewelt / maer [14] door mijnen Geest [15] [sal 't geschieden] / seyt de HEERE der heyrscharen.

7 [16] Wie zijt ghy / ô grooten berch? voor het aengesichte Zerubbabels sult ghy worden [17] tot een vlack velt: want hy sal [18] den hooft-steen voortbrengen / [19] [met] toe-roepingen / [20] Genade / Genade zy den selven.

8 Het woort [21] des HEEREN geschiedde voorder tot my / seggende:

9 De handen Zerubbabels hebben dit huys gegrontvest / sijne handen sullen't oock voleynden: op dat ghy wetet / dat de HEERE der heyrscharen my tot uliedén gesonden heeft.

10 Want [22] wie veracht den dach der cleyne dingen? daer sich doch die [23] sevene verblijden sullen / als sy [24] het tinnen gewichte sullen sien in de hant Zerubbabels: Dat zijn de [25] oogen des HEEREN / [26] die het gantsche lant door-trecken.

11 Voorder antwoordde ick / ende seyde tot hem / [27] Wat zijn die twee olijf-boomen ter rechter zijde des Candelaers / ende aen sijne slincker zijde?

12 Ende andermael antwoordende / so seyde ick tot hem / Wat zijn die twee [28] tacxkens der olijf-boomen / [29] welcke in de twee goudene kruyccken zijn / die [30] gout van haer [31] gieten?

4 Of / die daerboven op waren, T. w. op den kandelaer: of / daerin. Vgel. Exod. 25.31.
5 Of / kranen, of / buyskens, door de welcke de olye quam uyt de olye-kruycke in de seven lampen / op elcke lampe een pijpe passende.
6 T.w. des kandelaers: hooft, Dat is / hoochte.
7 Of / daerby: of / daer op.
8 D. Ick sprack wederom, alsoo oock ond. vss. 11 / 12, ende elders meer.
9 Of / in my, alsoo oock v. 5. siet bov. cap. 1. op v. 4.
10 Als bov. 1, 9.
11 Hebr. wat dese selve dingen zijn?
12 De sin is / Dit is het gene dat afgebeeldt wort door dit gesichte / dat ghy den Vorst Zerubbabel in mijnē name sult aendienen / namelick / Dat desen schoonen goudenen kandelaer (sonder handen der menschen gemaeckt) beteeckent / dat de Tēpel sal herbouwt ende voltrocken worden / alsoo dat de goudenen kandelaer in den selven wedercom sal gebracht worden / gelijck hyder te vooren geweest is. Godt de Heere heeft hier mede den Zerubbabel in sijn ampt ende beroep willen stercken ende troosten / doender uytterlick geringe middelen door handen waren tot opbouwinge des Tempels / ende tot wederstant der vyanden / die sulcx sochten te verhinderen.
13 T.w. niet door menschelicke kracht of gewelt.
14 D. door mijnen H. Geest / door welcken ick dit krachtelick wercken ende uytvoeren sal.
15 T. w. de opbouwinge des Tempels / mitsgaders de behoudenisse / ende de salicheyt mijnes volcks. Dit alles kan Godt / alst hem believt / alleē doen / sonder de hulpe van menschen / de welcke hem nochtans believt somtijts daer toe te gebruycken.
16 Dit is een aensprake aen Sanballat ende de vyanden des volcks Godes / die ten aensien van de geringheyt des selven / ende Zerubbabels / haer selven inbeeldden / dat sy groote bergen waren / ende wederstonden den selven met al haer vermogen / gelijck te sien is Ezræ capp. 3. 4. 5. maer de Heere seyt hier / dat sy tegen Zerubbabel niet vermogen en souden / nochte den bouw des Tempels niet en souden kunnen verhinderen. Alsoo is tot allen tijden te vergeefs geweest het woelen ende rasen der vyanden tegens Christum, ende sijne Gemeynte hier op aerden. Ofte aldus: Wie zijt ghy, ô grooten berch, voor het aengesichte Zerubbabels? ghy sult. &c.
17 Of / tot een valleye.
18 Of / den hoogen steen, T.w. des Tempels. D. hy sal 't gebouw des Tempels ten eynde brengen / v. 9. ja hy en sal niet alleen den Tempel weder op-bouwen / maer hy sal oock een Voor-vader Christi des waren hoeck-steens ofte hooft-steens sijner Gemeynte (Psal. 118. 22.) zijn: want Zerubbabel is geweest een Vorst des volcks Godes / ende een voor-beeldt Christi onses eeuwigen Conincks / uyt den welcken oock Christus, nae den vleesche / afkomstich is / Matth. 1. 12.
19 Hebr. [met] krakinge, als wanneer yemant roept / dat hem de hals kraeckt / of dat de lucht schijnt te kraken ende te bersten.
20 D. geluck / geluck zy den selven / T. w. hooft-steen / ende alsoo oock den geheelen Tempel / ja oock Christo, ende sijne kercke / waer van de Tempel een voorbeelt was. De sin is / daer sal eene algemeyne geluck-wenschinge zijn / soo der Engelen / als der geloovigen / ja aller creaturen / die erkennen sullen / dat in hem / T.w. in Christo, zy de volheyt aller genaden ende gaven / ende sy sullen wenschen ende begeeren / dat de Vader / door sijne genade / het rijcke Christi doch wille voorspoedich maken / Psal. 118. v. 26. And. Het is genade genade. Dan is dit de sin / 'Tis loutere genade / dat ghy ons desen Tempel hebt laten herbouwen / 't en is door onse eygene kracht noch weerdicheyt niet geschiet. De verdobbelinge / of weder-halinge des woorts genade beteeckent seer groote genade. Vergel. Jesa. 26. 3. ende cap. 57. v. 19.
21 Namelick des Soons Godes / die cap. 1. v. 12. genoemt wort de Engel des Heeren, ende cap. 3. v. 2. De Heere. And. want het woort des Heeren was tot my geschiet, seggende: als of de Propheet seyde / dit spreke ick uyt last ende bevel des Heeren.
22 D. den dach van de kleyne beginselen der weder-op-bouwinge des Tempels? als of Christus seyde / De Vader heeft dit door sijne almogende voorsichticheyt alsoo geordineert / wie sal het verhinderen? het behaecht hem / wie sal 't verachten?
23 T. w. oogen / van de welcke gesproken is bov. 3. 9. als oock gesproken sal worden ond. cap. 5. v. 6. ende Apoc. 5. 6.
24 Hebr. den steen des tins, of / den tinnen-steen, D. het meet-snoer / daer een tinnen of looden gewichte aenhangt. Siet Jesa. 34. d'aenteeck. op v. 11.
25 D. de vaste voorsichticheyt des Heeren.
26 Verg. 2. Chro. 16. 9.
27 D. wat beduyden.
28 Of / besyen, of / tacken met besyen. Siet de antwoorde op dese vrage onder v. 14.
29 Hebr. welcke in, ofte / aen de hant der twee goudene kruycken zijn. Het Hebr. woort jad beteeckent somtijts een ruymte, als Nehem. 7. 4. Psal. 104. 25. Somtijts een zyde, als 2. Sam. 15. 2.
30 D. olye / die soo helder / geel ende blinckende is / als of het gout ware: Door dese klare olye worden beduyt de gaven des H. Geestes.
31 T. w. in de schale / ende van haer beteeckent hier soo veel / als van selfs, sonder hulpe of konste der menschen.

13 Ende hy sprack tot my / seggende / En weet ghy niet wat [32] dese zijn? ende ick seyde / Neen / mijn Heere.

14 Doe seyde hy / Dese zijn [33] de twee [34] olye-tacken / welcke voor den Heere der gantscher aerde staen.

32 T. w. Olijf-boominen / of olijf-tacken. And. wat dese dingen zijn; D. wat sy beduyden? alsoo oock v. 14.
33 Verst. den Heere Christum, de fonteyne aller geestelicker gaven / hier afgebeeldt door dese twee getrouwe dienaers des Heeren / T. w. Zerubbabel ende Josua / ten aensien van sijn Conincklick ende hooge-priesterlick ampt.
34 Hebr. sonen der olye, (welcke maniere van spreken oock gebruyckt wort Gen. 49. 22.) D. gesalfde / om dat de Coningen / ende hooge-priesters plachten ge-olyet / ofte / gesalft te worden / 1. Reg. 10. 1. ende 14. 7. ende Exo. 29. 29. ende 30. 30. Heb. 8, 12. Hier mede beantwoort de Engel den Prophete sijne tweede vrage / v. 12. Vgel. dese plaetse / met Apoc. 11, 4.

Het v. Capittel.

Het seste gesichte van de vliegende rolle / v. 1 / &c. Ende het sevende / van eene vrouwe in een Epha sittende / 5 / &c. beteeckenende de straffen / die de Heere over sijn ongehoorsaem volck brengen soude / ende die hy van sijn boetveerdich volck op de vyanden sijner Kercke woude wenden; ende datse in eeuwicheyt op de selve blijven souden.

1 [1] Ende ick hief mijne oogen weder op / ende ick sach: ende siet / [2] een vliegende [3] rolle.

2 Ende [4] hy seyde tot my / Wat siet ghy? ende ick seyde / Ick sie een vliegende rolle / [5] welcker lengte is van twintich ellen / ende hare breette van tien ellen.

3 Doe seyde hy tot my / [6] Dit is de vloeck / die uytgaen sal [7] over het gantsche lant: want een yegelick die steelt / sal [8] van hier / volgens den selven [vloeck] [9] uytgeroept worden: desgelijcks een yegelick die [[10] valschelick] sweert / sal van hier / volgens den selven [vloeck] uytgeroept worden.

4 [11] Ick brenge desen [vloeck] voort / spreeckt de HEERE der heyrscharen / dat hy kome [12] in het huys des diefs / ende in het huys des genen die by mijnen name [13] valschelick sweert: ende hy sal in't midden [14] sijnes huys [15] overnachten / ende [16] hy sal het verteeren / met sijne houten / ende sijne steenen.

5 Ende de Engel [17] die met my sprack / ginck [18] uyt / ende seyde tot my / Heft nu uwe oogen op / ende siet / wat dit zy datter [19] voortkomt.

6 Ende ick seyde / Wat is dat? ende hy seyde / Dit is [20] een Epha / die voortkomt: voorder seyde hy / [21] Dit is de ooge over haer-lieden in't gantsche lant.

7 Ende siet / [22] een plate loots [23] wiert opgeheven / ende daer was eene vrouwe / sittende in't midden der Epha.

8 Ende hy seyde / [24] Dese is de godtloosheyt / [25] ende hy wierpse in't midden van de Epha: ende hy wierp [26] het looden gewichte op den mont [27] der selver.

9 Ende ick hief mijne oogen op / ende

1 Hebr. ende ick keerde weder, ende ick hief mijne oogen op: 't welck na onse maniere van spreken is gelijck hier in den text staet.
2 Die snellick door het geheele lant vlooch / aenwijsende / dat de vloeck snellick komen soude.
3 D. een brief dien men in malkanderen rolt / in den welcken geschreven stonden de straffen Godes over de dieven / ende misbruyckers sijnes naems in het valsch sweeren. Van het woort Rolle, Siet Jesa. 8. op v. 1. ende Ezech. 2. op v. 10. ende Luce 4. 17.
4 T. w. de Engel des Heeren / die met my sprack. Siet c. 1. vss. 8 / 9.
5 De groote lengte ende breedte deser rolle / beteeckent het groot getal der sonden van de menschen bedreven / ende de groote ende langduerige straffen Godes over de selve. Vgel. Deut. 27. ende 28. ende Levit. 28.
6 D. in dese rolle staet de vloeck geschrevē / die het gantsche lant treffen sal.
7 T. w. over het gantsche Joodsche lant. Ofte / over de gantsche aerde. Verstaende dit van de algemeyne oordeelen Godes.
8 And. een yegelick die steelt, sal uytgeroeyt worden, gelijck aen d'eene zijde van de [rolle geschreven is]: ende een yegelick die valschelick sweert, sal uytgeroeyt worden, gelijck aen de andere zijde van de [rolle geschreven is], onder dese twee soorten van grove misdaden moetmen de andere mede verstaen.
9 And. Alle dieven zijn hier uyt (T. w. uyt dit lant) uytgeroeyt, nae luyt deser [rolle]. Of / houdt sich voor onschuldich, namelick sijne boose daden verbloemende / zijnde alsoo onbeschaemt in het verdedigen der selver / als of het den waren Godt noyt gekent en hadde / sondigende soo tegen de tweede / als tegen de eerste Tafel der Wet / 't welck te kennen wort gegeven met de twee sonden die hier tot een exempel genoemt worden.
10 Het woort / valschelick. is hier by gevoecht uyt v. 4. dewijle het de sin hier vereyscht.
11 D. ick sal de sonde mijnes volcks nae behooren straffen.
12 Of / over, of / tot.
13 Hebr. tot valscheyt, of / in valscheyt.
14 Soo des diefs / als des genen die valschelick sweert.
15 Of / blyven.
16 D. hy sal het soo gantschelick te schande maken / datter niet overich blijven en sal. Vergel. Deut. 28. 30. Matth. 24. 2. Luce c. 19. v. 44.
17 Of / die in my sprack.
18 T.w. uyt den hoop der ruyteren / die achter hem stonden / cap. 1. v. 8.
19 D. dat u in dit gesichte vertoont wort. Hier wort gesproken van de voorsichtige regeringe Godes / als v. 6.
20 Een mate van drooge waren. Siet d'aenteeck. Exod. 16. 36. hier beteeckent het / nae sommiger gevoelen / de mate der straffe Godes / nae de welcke hy de sonden straft nae sijne gerechticheyt.
21 Hebr. Dit is hare ooge in het gantsche lant. Dat is: 'T is d'ooge die acht op haer geeft / waer henen sy haer keeren / ofte wenden. Door d'ooge moetmen hier verstaen de voorsichticheyt ende sorge Godes. Als bov. cap. 3. v. 9. ende 4. 10. ende ond. 9. 1. And. dit is de ooge. D. de gestalte des gantschen lants.
22 Hier mede wiert afgebeeldt het sware ende onveranderlicke oordeel Godes tegen de Joden.
23 Of / wiert verheven, of / wierter gebracht.
24 D. dese vrouwe is een afbeeldinge der godloosen onder de Joden / ofte der godloosen in't gemeyn / die t'samen versamelt gehouden ende versegelt worden tot het oordeel Godes / daer van stracks gesproken wort.
25 Of / doe hyse wierp. T. w. die vrouwe.
26 Of / klomp loots. Hebr. den steen loots: Verstaet sulck eenen klomp loots / die plat was / alsoo gemaeckt / dat hy als een decksel op de Epha paste.
27 T. w. der Epha / alsoo dat sy daer in vast en dichte besloten / ende als gehouden wiert / om daer mede aen te wijsen / dat de godloose de straffen Godes niet ontvlieden en souden.

ick sach/ ende siet / [28] twee wijven quamen voort/ ende [29] wint was in hare vleugelen/ ende sy hadden vleugelen / als de vleugelen eenes ovvaers: ende sy voerden de Epha tusschen d'aerde/ ende tusschen den hemel.

10 Doe seyde ick tot den Engel/ die met my sprack: Waer henen brengen sy dese Epha?

11 Ende hy seyde tot my / [30] Om haer een huys te bouwen [31] in den lande Sinear: dat sy daer gevesticht ende gesteit worde op hare grontvestinge.

28 Door het eene wijf wiert/ nae sommiger gevoelen/ verstaen de barmhertichheyt Godes over sijn volck: door het andre de strenge gerechtichheyt Godes over de vyanden desselven. Dese beyde wijven nemen de Epha/ D. de straffe der sonden van het volck Godes/ ende dragense in der vyanden lant/ op dat die straffen haer op den hals blijven liggen.
29 Dit beteeckent/ dat als de tijt gekomen is / in welcken Godt sijne oordeelen wil uytvoeren/ dat sulcks dan snellick/ende sonder uytstel geschieden moet. 30 Beteeckenende/dat de straffen steets op de vyanden blijven souden. 31 D. in het lant van Babylonien/ siet Genes. 10. v. 10. ende 11, 2. Hier door wiert afgebeelt / dat de boose Joden / ende voorts alle godtloose / onder de afgodische snoode Babyloniers souden gerekent ende gestraft worden.

Het vj. Capittel.

Het achtste gesichte van vier wagenen / aenwijsende dat Godt sijne gerichten voltrecken soude over de vyanden sijner Kercke/v.1/&c. Een bevel van kroonen te maken/daer door het Coninckljcke ende het Priesterlicke ampt des Heeren Christi bedupt wort /die den Tempel des Heeren / dat is / sijne Kercke opbouwen soude / daer toe de Heydenen oock souden geroepen worden/9/ &c.

1 [1] ENde ick hief mijne oogen weder op / ende ick sach/ende siet/ [2] vier wagenen gingender uyt [3] van tusschen twee bergen / ende die bergen waren bergen van koper.

2 Aen den eersten wagen waren [4] roode peerden: ende aen den tweeden wagen waren swarte peerden.

3 Ende aen den derden wagen witte peerden: ende aen den vierden wagen/ [5] hagel-vleckige peerden die [6] sterck waren.

4 Ende ick antwoordde/ ende seyde tot den Engel/ die [7] met my sprack: Wat zijn dese/ mijn Heere?

5 Ende de Engel antwoordde/ende seyde tot my: Dese zijn [8] de vier winden des hemels / uytgaende van daer sy [9] stonden voor [10] den Heere der gantscher aerde.

6 [11] Aen welcken [wagen] de swarte peerden zijn/ [die peerden] gaen uyt [12] nae't noorder lant / ende de witte gaen uyt / de selve achter na: ende de hagel-vleckige gaen uyt [13] nae't zuyder lant.

7 Ende die stercke [peerden] / gingen uyt / ende sochten voort te gaen / om 't lant te doorwandelen: want [14] hy hadde geseyt/ Gaet henen / door-wandelt het lant / ende [15] sy door-wandelden het lant.

8 Ende [16] hy riep my / ende sprack tot my / seggende: Siet / dese die uyt gegaen zijn [17] nae het noorder lant / [18] hebben mijnen Geest doen rusten in het noorder lant.

9 Ende des HEEREN woort geschiedde tot my / seggende:

10 [19] Neemt van de gevanckelick-wechgevoerde; van [20] Cheldai / van [21] Tobia/ ende van Jedaja/ende komt ghy te dien dage / ende gaet in ten huyse van Josia / den sone Zephanja / [22] de welcke uyt Babel gekomen zijn:

11 Te weten/ neemt silver ende gout/ ende [23] maeckt kroonen: ende [24] setse op 'thooft van Josua/den sone Jozadaks den Hoogen-priester.

12 Ende spreeckt tot hem/ seggende/ Alsoo spreeckt de HEERE der heyrscharen / seggende: [25] Siet / [26] een man/ wiens Name is [27] SPRUYTE / die sal [28] uyt sijne plaetse spruyten/ ende hy sal [29] des HEEREN Tempel bouwen.

13 Ja hy sal den Tempel des HEEREN bouwen / ende hy sal [30] den cieraet dragen/ ende [31] hy sal sitten / ende heerschen op sijnen throon: ende hy sal Priester zijn op sijnen throon / ende [32] de raet des vredes sal tusschen die beyde wesen.

14 Ende die kroonen sullen wesen voor [33] Chelem / ende voor Tobia / ende voor Jedaja / ende voor [34] Chen den sone Zephanja / [35] tot eene gedachtenisse in den Tempel des HEEREN.

15 Ende [36] die verre zijn/sullen komen/ ende sullen bouwen [37] in den Tempel des HEEREN / ende ghylieden sult weten/ dat de HEERE der heyrscharen my tot u gesonden heeft: Dit sal geschieden/ indien ghy [38] vlytichlick sult hooren nae de stemme des HEEREN uwes Godts.

1 *Hebr.* ende ick keerde weder, ende hief mijne oogen op.
2 Beteeckenende die vier Engelen/die uytgesonden waren /om haestelick het oordeel Godes te volvoeren inde vier hoecken der werelt: de peerden, vss. 2/3. beteeckenen snellicheyt. Sommige verstaen dat dit mede siet op de vier Monarchien.
3 Verst. hier/ door bergen van koper, den eeuwigen ende onbeweeglickẽ raedt ende 't besluyt der voorsichticheyt Godes/die voor alle eeuwicheden heeft bestemt ende besloten watter tot aller tijt geschieden sal.
4 De verscheydenheyt deser verwen beteeckent / nae sommiger meeninge/de verscheydene werckingen der goddelicke voorsichticheyt: swart, droefheyt: wit, blijtschap: root, bloet-vergietinge: hagel-vleckich, onderscheydelicke werckingen.
5 Siet Gen. 31. op v. 10.
6 Ofte/ asch-verwige. alsoo in het volgende.
7 Of/ in my.
8 Ofte/ de vier geesten. D. de vier Engelen / die in alle de vier winden/ of hoecken der werelt / de oordeelen Godts verrichten souden.
9 Of/ daer sy haer gestelt hadden. Siet 1. Reg. 22, 19. ende Job 1, 6.
10 Eene beschrijvinge des waren Godts/ als elders meer.
11 And. die aen desen [wagen] zijn. [ende] de swarte peerden gaen uyt nae, &c. verstaende/dat het eerste lit siet op den eersten wagen met de roode peerden: maer andere/die dit nemen op de vier Monarchien/meynen dat den eersten wagen verswegen wort / om dat de eerste Monarchie voorby was. 12 D. nae Babylonien/ den lande Juda Noort-waerts liggende. 13 D. nae het Joodsche lant/ 't welck Babylonien tegen 't Zuyden leyt. 14 T. w. de Engel die met my sprack/ T. w. Christus. 15 T. w. alle die peerden. 16 Of / hy dede my roepen.
17 Uyt welcken hoeck de Joden alder-meest zijn gequelt geweest van de Babyloniers.
18 D. hebben my te vreden gestelt / namelick door dien sy mijne gerichten tegen de Babyloniers voltrecken / ende mijn volck te degewrecken. Vgel. Ezech. 5. op v. 13.
19 T. w. van de Joden die in Babylonien waren gevanckelick gevoert geworden van Nebucadnezar; ofte/ van hare kinderen/ want vermoedelick warender weynich/ of geene van de wech-gevoerde te deser tijt in het leven. Neemt van de selve T. w. het gout ende silver dat sy brengen/ om in den Tempel te offeren. 20 Vers 14. Chelem genoemt.
21 *Hebr.* Tobijahu. 22 T. w. de voornoemde helden / die van de voornaemste waren/die uyt de Babylonische gevanckenisse weder gekomen waren. 23 T. w. twee kroonen/ eene van gout / ende eene van silver / d'eene beteeckenende het Priesterdom / d'andere het Coninckrijcke Christi. 24 Josua representeerde den Messiam, die beyde Coninck/ ende Hooge-Priester is.

25 Ofte/ Siet, daer sal een man zijn, ofte/ komen.
26 T. w. Christus, ware Godt/ende ware mensche / wiens voor-beelt ghy zijt.
27 Siet vov. 3. 8.
28 T. w. uyt Bethlehem / uyt de stamme / ofte wortel Davids/ dien hy beloost was/ Vgel. Mic. 5. 1. Jesa. 11. 1/ &c.
29 D. de gemeynte der gelooviger/ T. w. door de predicatie des H. Euangelij.
30 Of/ Majesteyt, D. hy sal Coninck ende Hooge-priester zijn/ waer van Josua maer een schaduwe was. Andre verstaen dese woorden aldus: Hy sal alsoo regeeren/ dat yder eere van sal hebben.
31 D. hy sal heerschen/ sittende op sijnen throon/ &c.
32 D. daer sullen vreedsame raetslagen tusschen haer beyden zijn/ T. w. tusschen dien Coninck ende Hoogen-priester/ want hy sal te gelijcke Coninck ende Hooge-priester zijn/ 'twelck door die beyde kroonen wiert aengewesen. siet Hebr. 2. 7. ende 3. 3. Andre verstaen dit alsoo/ als dat hier voorseyt wort/ dat die beyde ampten / het Priesterlicke / eñ het Coninckliche/ steets ende altoos in den persoone Christi souden vereenicht zijn ende blijven. Sommige verstaen door die beyde/ de Joden / ende de heydenen/ welcke Christus in sijne kercke brengen soude/ d'eene soo wel/ als d'andere/ Ephes. 2. 16.
33 Vers 10. Cheldai genoemt. 34 Vers 10. Iosia genoemt. 35 De sin is/ Na datmen dese kroonen den Hoogen-priester Josua sal op het hooft geset hebben/ gelijck vov. v. 11. bevolen wort/ ende als die prophetye sal verricht wesen / so sullen die kroonen hem afgenomen ende in den Tempel gelecht worden / den vier mannen/ die het silver ende gout daer toe gegeven hebben/ ter gedachtenisse. 36 D. de heydenen sullen helpen tot de opbouwinge des geestelicken Tempels. Siet Jesa. 57. 19. Ephes. 2. 19.
37 Of/ aen den geestelicken Tempel / selfs zijnde levendige steenen, Ephes. 2. 19/ &c.
38 *Hebr.* hoorende sult hooren, nae, &c.

Het vij. Capittel.

De Joden vragende de Priesters ende Propheten / of sy de Feest-dagen / welcke hare voor-ouders eertijts hadden ingestelt door nootdrang / schuldich waren noch te onderhouden? v. 1/&c. Antwoordt haer de Heere door Zacharia/dat hy haer sulck vasten niet bevolen en hebbe/4. maer wel/dat sy recht/ gerechticheyt/ ende barmhertichheyt tegen haren even-naesten oeffenen souden/9. 'T welck dewijle sy niet gedaen en hadden / so was hy veroorsaeckt haer te straffen/ 11.

1 HEt gebeurde nu in den vierden jare des Coninckx [1] Darij/ [dat] het woort des HEEREN geschiedde tot Zacharia/ op den vierden der negender maent / [naemlick] in [2] Chisleu.

2 Doeme [3] [nae] het Huys Godes [4] gesonden hadde [5] Sarezer / ende [5] Regem-Melech/ [6] ende sijne mannen / om het aengesichte des HEEREN te smeecken:

3 Seggende tot de Priesters / die in het Huys des HEEREN der heyrscharen waren/ ende [7] tot de Propheten / seggende: Moet ick [8] weenen [9] in de vijfste maent / [10] my afsonderende / gelijck als ick gedaen hebbe nu soo vele jaren?

4 Doe geschiedde het woort des HEEREN der heyrscharen tot my/ seggende/

5 Spreeckt tot den gantschen volcke deses lants / eñ tot de Priesters/ seggende: Doe ghy vastedet/ ende rouw-klaechdet / [11] inde vijfste/ende [12] inde sevenste [maent]/ namelick [13] nu tseventich jaren / hebt ghylieden [14] my/ my [15] eenichsins gevastet?

1 Siet vov. 1. op v. 1.
2 Dese maent komt meeren-deels met onsen November over-een. Siet Nehem. 1. op v. 1.
3 D. nae den Tempel/daer de Priesters ende Propheten waren/ als af te nemen is uyt v. 3. And. Als Bethel, D. de kercke Godes/ gesondẽ hadde Sarezer.
4 T. w. van wegen het volck/ als blijckt uyt v. 5. 't welck uyt de Babylonische gevanckenisse weder-gekomen was: ofte/ so andre meynen/ van wegen 't volck dat noch in Babylonien was.
5. 5 Dit zijn buyten allen twijffel / van de alder-treffelickste mannen onder de Joden in die tijden geweest.
6 D. mitsgaders de andre mannen/ die desen in desz legatie bygevoecht waren. of/ met hare mannen, D. met hare dienaers.
7 T. w. Haggai/ Zacharia/ ende Maleachi. 8 D. treuren/ droeve zijn/ ende vasten. De sin is/ Ismen verbonden dien vasten-dach/ met weenen en treuren te onderhouden/ (nu de Tempel by nae herbouwt is) die voortijts is ingestelt ter gedachtenisse van de verwoestinge des Tempels? siet 2. Reg. 25. 8/ 9. ende Jerem. 52, 13. 9 Ten deele met Iulio over-een-komende. In dese maent is de Tempel ende stadt gedestrueert geworden/ 2. Reg. 25. 9. ende Jer. 52. 12. 10 D. my onthoudende/ T. w. van eten en drincken/ ende andre verquickingen des lichaems/ ende mijne ziele queilende. Siet Joel 2. v. 15/ &c. 11 Ter gedachtenisse van de destructie des Tempels. Jerem. 52. 12.
12 Desen vast-dach was ingestelt ter gedachtenisse van Gedalja/ die in die maent verraderlick vermoort was/ 2. Reg. 25. 25. Jer. 41. 2. 13 N. soo lange als de Babylonische gevanckenisse geduert heeft/ ende daer na tot desen tijt toe. 14 D. my te gevalle/ also dat het my soude behaecht hebben? of/ dat my daer mede eenige besondere eere ofte eenigen Godts-dienst soude aengedaen zijn? De sin is/ dat de ware Godts-dienst niet eygentlick en bestae in 't vasten / ofte in eten ende drincken / maer in het onderhouden der geboden Godes. 15 *Hebr.* vastende gevast?

6 Of als ghy atet/ ende als ghy droncket/ [16] en waert ghy het niet die daer atet/ ende ghy die daer droncket?

7 [17] Zÿn't niet de woorden welcke de HEERE uytriep [18] door den dienst der vooriger Propheten/ [19] doe Jerusalem bewoont ende gerust was/ ende hare steden rontom haer? ende [20] het zuyden/ ende de leegte bewoont was?

8 Voorder geschiedde het woort des HEEREN tot Zacharia/ seggende:

9 Alsoo [21] sprack de HEERE der heyrscharen/ seggende: [22] Richtet [23] een waerachtich gerichte/ ende doet goedertierenheyt/ ende barmherticheden [24] de eene aen den anderen:

10 Ende en verdruckt [a] de weduwe/ noch den weese/ dē vreemdelinck/ noch den elendigen niet: ende en [25] denckt niet in u herte [26] d'een des anderen [27] quaet.

11 Maer [28] sy weygerden op te mercken/ ende [29] togen hare schouder te rugge/ ende [30] sy verswaerden hare ooren/ op dat sy niet en hoorden.

12 Ende sy [31] maeckten haer herte [32] [als] een diamant/ op dat sy niet en hoorden [33] de Wet/ ende de woorden die de HEERE der heyrscharen sondt [34] in sÿnen Geest/ door den dienst der vooriger Propheten/ waer uyt ontstaen is eenen grooten toorn van den HEERE der heyrscharen.

13 Daerom ist geschiet/ gelÿck als [35] hy geroepen hadde/ doch sy niet gehoort en hebben: [b] alsoo riepen sy oock/ maer ick en hoorde niet/ seyt de HEERE der heyrscharen:

14 Maer ick hebse wech-gestormt onder alle Heydenen/ welcke sy niet en kenden/ ende het lant [36] wiert achter haer verwoest/ [37] so datter niemant door en ginck/ noch wederkeerde: want [38] sy stelden [39] het gewenschte lant tot eene verwoestinge.

16 D. hebt ghy-lieden niet voor u selven gegeten ende gedroncken? Ick en hebber geen voordeel van gehadt/ maer ghy-lieden.
17 Als of hy seyde/ uwe vrage is licht te beantwoorden/ leest het gene dat de Propheten hier te vooren meer-maels gepredickt hebben/ so sult ghy daer vinden wat ick van uliede[n] vaste houde. Siet Jesa. c. 58. vss. 3/4. maer andre vertalen de woorden des texts aldus: [Soudt] ghy niet [behooren te doē] de woorden die de Heere uyt-geroepen heeft door, &c. Ofte aldus: [En hebt] ghy niet [gehoort] &c.
18 *Hebr.* door de hant. als ond. v. 12.
19 T. w. voor de Babylonische gevangenisse: of/ doe Jerusalem noch floreerde.
20 Siet Jos. c. 15. vss. 1/2. De sin is/ Doe het Coninckrÿcke van Juda noch in staet was/ ende die stammen in haer geheel.
21 T. w. tot uwe Vaders.
22 De sin is/ Dit is een recht vasten dat my behaecht. Siet van een recht vasten breeder Jesa. cap. 1. vss. 16/17/18. Mat. c. 23. 23.
23 *Hebr.* een gerichte der waerheyt, of/ der trouwe.
24 *Hebr.* de man met sijnen broeder, of/ met sijnen naesten.
a Exod. 22. 22.
25 Want men oock met ghedachten sondicht.
26 *Hebr.* des mans sijnes broeders quaet.
27 D. qualick-vaert/ schade.
28 T. w. uwe Vaders/ ende voor-ouders. Siet vov. cap. 1. v. 4.
29 D. sy en wouden des Heeren jock niet dragen/ *Hebr.* sy gaven eene afwijckende schouder. Siet Neh. 9. op v. 29.
30 Vergel. Jes. 6. 10.
31 *Hebr.* stelden, setteden.
32 D. gantsch hart ende wederspannich. Vgel. Jer. 48. 4. Ezech. 11. 19. ende 36. 26. *Hebr.* als eenen duerachtigen [steen]. Siet de aenteeck. Jerem. 17. op v. 1.
33 T. w. de Wet des Heeren.
34 Hier uyt blÿckt dat sy wederspannich geweest zÿn/ niet soo seer tegen de Propheten/ als tegen den Geest Godes die in ende door de Propheten sprack.
35 T. w. de Heere/ of/ de Prophete des Heeren/ Siet vov. v. 7. ende Hose. 11. 2. ende Mich. 3. 4.
b Iesa. 1. 15. Jerem. 11. 11. ende 14. 2. Prov. 1. 28.
36 Ende het bleef lange woest liggen/ T. w. na dat sy gevanckelick zÿn wechgevoert geworden.
37 Wy souden/ nae onse maniere van spreken/ seggen/ Soo datter niemant uyt noch in en ginck/ Ende dit duerde soo lange tot dat ick u lieden daer wederom inbracht.
38 T. w. uwe Vaders, als vov. v. 11. And. alsoo stelden sy het. &c.
39 T. w. het Joodsche lant. De sin is/ Sy zÿn door hare ongehoorsaemheyt ende wederspannicheyt/ selfs oorsake geweest/ dat het Edele lant/ 't welck ick haer ten erfdeele gegeven hadde/ soo jammerlick is verwoest geworden: Gelÿck sy dit selfs bekennen Dan. 9. 16.

Het viij. Capittel.

De Prophete troost de Joden/ die in het bouwen des Tempels besich waren/ dat Godt de Heere haer rijckelick segenen soude/ ende dat hy sÿne vervallene Kercke door Christum wederom opbouwen soude/ v. 1/ &c. daerna vermaent hyse tot godtsalicheyt/ 16. Met belofte/ dat sy in plaetse van de voorige elenden/ vreucht hebben souden/ 18. Eyndelick spreeckt hy van de beroepinge der Heydenen tot Christum, 20.

1 DAer na geschiedde het woort des HEEREN der heyrscharen [tot my] seggende:

2 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen/ Ick hebbe [1] ge-yvert [2] over Zion met eenen grooten yver: ja met groote grimmicheyt [a] hebbe ick over haer geyvert.

3 Alsoo seyt de HEERE/ Ick ben weder-gekeert tot Zion/ ende ick sal in't midden van Jerusalem woonen: ende Jerusalem sal geheeten worden [3] eene Stadt der waerheyt/ ende de berch des HEEREN der heyrscharen/ een berch der heylicheyt.

4 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen/ [4] Daer sullen noch oude mannen/ ende oude vrouwen sitten op de straten van Jerusalem: ende yeder sal sÿnen stock in sÿne hant hebben/ [5] van wegen de veelheyt der dagen.

5 Ende de straten dier Stadt sullen vervult worden met knechtkens/ ende meyskens/ spelende op [6] hare straten.

6 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen/ Om dat [7] het [8] wonderlick is in de oogen des overblÿfsels deses volcks [9] in dese dagen/ soude het [daerom] oock in mÿne oogen wonderlick zÿn? spreeckt de HEERE der heyrscharen.

7 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen/ Siet [10] ick sal mÿn volck verlossen uyt den lande des opgancks/ ende uyt den lande [11] des nederganckx der Sonne.

8 Ende ick salse herwaerts brengen/ [12] dat sy in't midden van Jerusalem woonen sullen: ende sy sullen my tot een volck zÿn/ ende ick sal haer tot eenen Godt zÿn/ [13] in waerheyt ende in gerechticheyt.

9 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen/ [14] Laet uwe handen sterck zÿn/ ghy-lieden die in dese dagen dese woorden gehoort hebt uyt den mont der Propheten/ [15] die geweest zÿn ten dage als de gront van't Huys des HEEREN der heyrscharen geleyt is/ dat de Tempel gebouwt soude worden.

10 Want [16] voor die dagen [17] quam des menschen loon te niete/ ende de loon [18] des vees [19] en was geen: ende [20] de uytgaende/ ende de inkomende/ en hadden geenen vrede [21] van wegen den vyant/ want [22] ick sondt alle menschen/ een yegelick tegen sÿnen naesten.

11 Maer [23] nu en sal ick aen het overblÿfsel deses volcks niet wesen/ [24] gelÿck in de voorige dagen/ spreeckt de HEERE der heyrscharen.

12 Want [25] het zaet sal voorspoedich zÿn/ de wÿn-stock sal sÿne vrucht geven/ ende de aerde sal haer inkomen geven/ ende de hemelen sullen haren dauw geven: ende ick sal het overblÿfsel deses volcks dit alles [26] doen erven.

13 Ende het sal geschieden/ gelÿck als ghy/ ô huys Juda/ ende ghy/ ô huys Israëls/ geweest zÿt [27] een vloeck onder de heydenen: alsoo sal ick u-lieden behoeden/ ende [28] ghy sult een segeninge wesen: en vreest niet/ laet uwe handen sterck zÿn.

14 Want alsoo seyt de HEERE der heyrscharē/ [29] Gelÿck als ick gedacht hebbe [30] ulie-

1 T. w. om Zion te verlossen van de schande ende schade die hare vyanden haer aengedaen hebben/ Ick ben met grooten toorn ontsteken over de gene diese tyrannichlick vervolgt ende benaeuwt hebben. T. w. de Babyloniers. Vgel. Jesa. 9. 6. ende de aenteeck. aldaer.
2 D. over Jerusalem/ gebouwt op den berch Zions.
a Zach. 1. 14.
3 D. een Stadt in de welcke de lief hebbers der waerheyt ende heylicheyt woonen sullen: Ende daer de waerheyt sal gepredickt ende aengenomen worden. Vgel. ond. vss. 8/ 16. ende Zeph. 3. 13. 1. Tim. cap. 3. v. 15. Siet het contrarie Jesa. 1. 21.
4 D. ick sal de inwoonders van Jerusalem segenen met eenen grooten ouderdom/ ende met vele kinderen/ v. . Desen segen hebben nae de letter genooten Zerubbabel/ Josua/ Ezra/ Nehemias/ eñ andre godtsalige persoonen. Doch dese tijdelicke belosten ende segeningen moeten insonderheyt op de geestelicke weldaden des rijcks Christi geduydt worden/ want de kinderen Godes sullen eeuwichlick in vreuchde in het hemelsche Jerusalem leven.
5 Van wegen sijnen ouderdom.
6 T. w. Jerusalems.
7 T. w. 't welck stracx geseyt is.
8 Of/ onmogelick. als Gen. 18. 14. Wat by de menschen onmogelick is/ dat is mogelick by Godt.
9 D. te deser tijt. alsoo oock ond. v. 9/ ende 23.
10 De sin is/ Ick sal mijn volck versamelen/ ende t'samen brengen/ door de predicatie des H. Euangelij, van alle hoeckē ende kanten der gantscher werelt. Vergel. Matth. 8. 11. ende Luce 13. 29.
11 *Hebr.* des ingancks. T. w. der sonne. siet Psal. 19. 6.
12 D. sy sullen ledematen mijner kercke zijn.
13 D. ick sal haer sekerlick geven 't gene ick haer beloofst hebbe/ ende ick salse rechtveerdich maken door Iesum Christum. Vergel. Hose. cap. 2. vss. 19/ 20.
14 D. vaert dapper voort met den bouw des Tempels/ besydē stellende uw' eygen profijt/ den quaden raet der te seer achterdachtige menschē/ of de vreese der vyanden: hoort ende gehoorsaemt de woorden ende vermaningen der Propheten alleen/ als daer zijn Haggai/ ick Zacharia/ ende andere. siet Ezr. 5. 1/ 2.
15 And. datmen van dien dach aen, als de gront geleyt is aen het huys des Heeren der heyrscharen, dē Tempel soude gebouwt hebben.
16 T. w. in de welcke nu niet voortgevaren en is met den bouw des Tempels.
17 Nae de Hebr. letter/ was de loon des menschen niet. De sin is/ Gelÿck ghy-lieden trage ende spaersaem waert in het opbouwen des Tempels/ alsoo was oock de Heere trage ende spaersaem in ulieden sÿnen segen te geven/ maer alle dinck was diere/ ende ghy wiert van uwe vyanden jammerlick geplaecht: Ja 't was al te vergeefs wat ghy-lieden by der hant naemt/ Godt vervloeckte al uwen arbeyt. Siet Hagg. 1. 6/ 10. ende 2. 16/ 17.
18 Of/ des diers. T. w. des last-dragenden vees of diers/ als daer zÿn peerden/ kemels/ ezels/ ossen/ &c. de menschen en verdienden geen gelt met de selve/ daer en was niet te doen.
19 D. al haren arbeyt was te vergeefs/ het lant en droech geen vruchten/ of het schoon bearbeydt ende gebouwt wiert.
20 D. Niemant mocht of konde met vrede uyt of in Jerusalem komen/ de loopende ende stroopende soldaten/ ja selfs eenige uwer vyanden/ die ulieden uwe welvaert misgunden/ ende niet geern en sagen dat Jerusalem weder opgebouwt wiert/ deden u lieden allen hinder ende schade/ waer sy konden of mochten. Vgel. hier mede de dreygementen Godes Deut. 28. 16/ 19. ende 2. Chron. 15. 5.
21 Of/ van wegen de benaeuwinge. Het Hebr. woort beteeckent eenen vyant/ ende eene vyantlicke benaeuwinge.
22 De sin is/ Ick beschickte door mijn rechtveerdich oordeel/ dat de menschen malkanderen vervolchden/ ende verdorven: Ja ick sondtse tegen malkanderen aen. De Heere gebruyckt dickwijls quade instrumenten/ om sijn goet voor-nemen uyt te voeren. siet Joel 2. 25.
23 T. w. nu ghy in den bouw mijnes Tempels kloeckelick voort-vaert/ betoonende dat u mijnen Godts-dienst ter herten gaet/ so en sal ick my tegen de overgeblevene soo strenge niet bewijsen.
24 T. w. doe de bouw des Tempels stille bleef staen.
25 *Hebr.* 't sal zaet des vredes zijn. D. het sal wel gedyen/ 't sal in vrede gesaeyt worden/ ende in vrede opwassen.
26 D. laten genieten/ te besitten geven/ achtervolgens de belofte Godes Deut. 28. vss. 8/ 11/ 12. Psal. 65. 10. ende 67. 7. Joel 2. 22.
27 D. met allerley vloeck/ jammer/ ende elende als over-stelpt.
28 Dat is/ ghy sult van my gesegent/ ende met allerley goet begenadicht worden. Siet Genes. 12. 2. ende Vergel. Hagg. 2. 19.
29 Siet Ezech. cap. 18. d'aenteeck. op vss. 19/ 20/ &c.

he [30] ulieden [31] quaet te doen / doe my uwe vaders grootelicks vertoornden / seyt de HEERE der heyrscharen / ende 't en heeft my niet berouwen:

15 Alsoo dencke ick wederom in dese dagen goet te doen aen Jerusalem / ende aen den huyse Juda: en vreest niet.

16 Dit zijn de dingen die ghy doen sult / [b] Spreeckt de waerheyt een yegelick met sijnen naesten; oordeelt de waerheyt ende een oordeel des vredes [32] in uwe poorten.

17 Ende [c] en denckt niet d'een des anderen quaet in ulieder herte; ende [d] en hebbet eenen valschen eedt niet lief: want [33] alle dese zijn [dingen] die ick hate / spreeckt de HEERE.

18 Wederom geschiedde het woort des HEEREN der heyrscharen / tot my / seggende:

19 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen / [34] Het vasten der vierde / ende [35] het vasten der vijfde / ende het vasten [36] der sevende / ende [37] het vastē der tiende [maent] / sal [38] den huyse Juda [39] tot vreuchde / ende tot blijtschap / ende tot vrolicke hooch-tijden wesen: hebt dan de waerheyt ende den vrede lief.

20 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen: [40] Noch sal 't geschieden dat de volcken / ende de inwoonders van vele steden komen sullen:

21 Eñ de inwoonders der eene [stadt] sullen gaen tot [de inwoonders] der andere / seggende / [41] Laet ons vlijtich henen gaen / om te smeecken het aengesichte des HEEREN / ende om den HEERE der heyrscharen te soecken: [42] ick sal oock henen gaen.

22 Alsoo sullen vele Volcken / ende [43] machtige Heydenen komen / om den HEERE der heyrscharen te Jerusalem te soecken / ende om het aengesichte des HEEREN te smeecken.

23 Alsoo seyt de HEERE der heyrscharen / 't sal in die dagen geschieden / dat [44] tien mannen uyt allerley tongen der heydenen / grijpen sullen / ja [45] de slippe grijpen sullen van eenen Joodschen man / seggende / [46] Wy sullen met ulieden gaen / want wy hebben gehoort / [dat] Godt met ulieden is.

30 Die van 't Joodsche volck / soo den Vaderen / als die noch uyt de gevanckenisse overich waren. 31 D. te plagen. b Ephes. 4. 25. 32 D. in uwe publijcke tsamen komsten ende gerechtsbancken / diemen eertijts in de Stadts-poorten pleecht te houden. siet Gen. 34. op v. 10. Deut. 22. 15. c Zachar. 7. 10. d Zachar. 5. 3. 4. 33 Of / Alle dese zijn 't die ick hate. Ende derhalven / wil de Heere seggen / behoordet ghy-lieden de selve oock te haten. 34 Ingestelt ter gedachtenisse / dat de Stadt is doorgebroken geworden. Jer. c. 52. 7. 35 Siet hov. c. 7. 3. 36 Siet hov. c. 7. 5. 37 Ingestelt ter gedachtenisse dat Jerusalem is begonnen belegert te worden / Jer. 52. 4. siet oock 2. Reg. 25. 38 D. stamme / geslachte Iudæ. 39 De sin is / Al het leedt 't welck ghy-lieden tot noch toe gehadt hebt / sal in vreucht verandert worden: T. w. by so verre ghy u tot den Heere bekeert / ende neerstich zijt in het opbouwen mijnes huys. 40 Dit is een prophetye vande roepinge ende bekeeringe der heydenē tot Christum. Siet de vervullinge / Act. 2. 5 / &c. ende cap. 8. 27. ende cap. 10. 1. 41 And. laett ons gaen, laett ons gaen. *Hebr.* laet ons gaende gaen. 42 Aldus sal d' een tot d' ander spreken. And. laett my oock henen gaen. 43 Of / machtich vele, D. sterck in getale / groote hoopen. 44 D. vele / als Lev. c. 26. 26. Hier mede wort te verstaen gegeven / dat de heydenen in grooten getale / ende met grooten yver / haer sullen begeven tot de Christelicke kercke / die eertijts alleen by de Joden was. Vgel. Jes. cap. 2. 3. Mich. 4. 2. 45 Of / zoom. *Hebr.* vleugel, T. w. vleugel of slippe des kleedts. 46 Of / laet ons met ulieden gaen.

Het ix. Capittel.

Prophetie van de uytroeyinge der vyanden des volcks Godes / v. 1 / &c. ende van de verlossinge ende bescherminge der kercke Godes door Christum haren eeuwigen Coninck / 8. wiens inkomste in de stadt Jerusalem klaerlick beschreven wort / 9. Vermaninge aen de overige Joden / die noch in Babel waren / dat sy van daer vertrecken / ende nae Jerusalem keeren souden / 12. Ende Godt de Heere belooft haer victorie tegen hare vyanden / mitsgaders allerley segen / 13 / &c.

1 [1] DE Last van het woort des HEEREN [2] over het lant [3] Chadrach / ende [4] Damascus / [5] desselven ruste: want [6] de HEERE heeft een ooge [over] den mensche / gelijck [over] alle de stammen Israëls.

2 Ende oock sal [7] hy [8] Hamath [9] met de selve [10] bepalen: Tyrus ende Zidon / hoe wel [11] sy [12] seer wijs is:

3 Ende Tyrus sich sterckten gebouwt heeft / ende silver versamelt heeft [13] als stof / ende fijn gout als slijck der straten.

4 Siet / de Heere salse [14] uyt het besitt stooten / ende [15] hy sal hare vestinge in de zee verslaen: ende sy sal met vyere verteert worden.

5 [16] Askelon sal 't sien / ende sal vreesen / desgelijcks Gaza / ende sal [17] groote smerte hebben / mitsgaders Ekron / dewijle 't gene [18] daer sy op sagen / [19] [haer] heeft te schande gemaeckt: ende [20] de Coninck uyt Gaza [21] sal vergaen / ende Askelon en sal niet bewoont worden.

6 Ende [23] de bastaert sal te Asdod [24] woonen / ende ick sal [25] den hoochmoet der Philistijnen uytroeyen.

7 Ende [26] ick sal sijn bloet uyt sijnen monde wech doen / ende [27] sijne verfoeyselen [28] van tusschen sijne tanden: alsoo sal [29] hy oock [30] onsen Godt overblijven: ja hy sal zijn [31] als een Vorst in Juda / [32] ende Ekron / als de Jebusiter.

8 Eñ ick sal my [33] rontom [34] mijn huys legeren / van wegē [35] het heyrleger / van wegen den doorgaenden / ende van wegen den weder-keerenden / op dat [36] de drijver niet meer [37] door haer door en gae: want nu hebbe ick [38] [het] met mijne oogen [39] aengesien.

9 Verheucht u seer / [40] ghy dochter Zions / juycht ghy dochter Jerusalems / Siet [41] u Coninck [42] sal u komen / rechtveerdich / ende [43] hy is een heylant: [44] arm / ende rijdende op eenen esel / [45] ende op een veulen / [46] een jonck der eselinnen.

10 Ende [47] ick sal de wagenen uyt [48] Ephraim uytroeyen / ende de peerden [49] uyt Jerusalem: oock sal de strijt-boge uyt-geroeyt worden / ende hy sal den heydenen [50] vrede spreken: ende sijne heerschappye [51] sal zijn van zee tot aen zee / ende van [52] de riviere tot aen de eynden der aerde.

11 U oock aengaende [[53] ô Zion] [54] door

1 D. een lastige ende beswaerlicke prophetie / ofte voorseggingge / die het lant Chadrach overkomen soude. Siet Jes. 13. de aenteeck. op v. 1. 2 Of / in, of tegen. 3 'T schijnt dat dit het lant van Syrien beteeckent / dewijle hier stracx Damascus by-gevoecht wort / zijnde de hooft-stadt van Syrien. Eenige meynen dat Chadrach zy de name eenes Afgodts welcken de Syriers eerden. Andre verduytschē het woort / van het lant der eere, of / der heerlickheyt, of / van het heerlicke lant: Andre / van het lant dat rontom u leyt, ô Iudæa. 4 *Hebr.* Dammesek. And. of schoon Damascus sijne ruste is. 5 D. daer het sich op verlaett, of, al-hoe-wel het sich op Damascus verlaett, ende daer op gerust is. Andre / maer Damascus sal sijne, T. w. des lastes ruste zijn, D. het sal Damascum oock op het laetste noch treffen. Andre / Ende Damascus sal sijne ruste zijn, D. Godes toorn sal op Damascus rusten / D. die stadt alsoo weynich verschoonen / als al de reste. 6 *Hebr.* den Heere is een ooge, D. de Heere heeft een ooge over alle andre menschen in wat lant die zijn / soo wel als over de Joden. Ende verstaet hier door de ooge des Heeren, sijne voorsichticheyt / D. de over al tegenwoordige kracht des Heeren / daer door hy den hemel ende de aerde regeert / met alles dat daer in is. 7 Te weten / de Heere. 8 Siet Num. 13. 21. 9 T. w. ooge. And. Hamath sal de selve bepalen, D. Hamath sal aen de grenzen der selver liggen. Siet Josu. 19. 35. And. door deselve, T. w. ruste des lasts.

10 D. hy sal de Syriers ordineeren hoe wijt ende hoe verre sy sullē gaen eñ staen / ten besten van sijne kercke. And. nemen 't aldus / Oock sal die [last] Hamath bepalen. het is de selve sin. 11 T. w. Tyrus / D. de inwoonders van Tyrus: als oock de Zidoniers. 12 Nae hare opinie. Siet Ezech. 28. de aenteeck. op v. 3 / &c. 13 D. in seer grooten overvloet. Vergel. 1. Reg. 10. 27. ende 2. Chro. 9. 27. Siet oock Psal. 78. 27. 14 Of / arm maken, daerse te vooren de rijckste ende treffelickste was. 15 De sin is / Of wel de Tyriers meynen datsy onwinbaer zijn / ten aensien dat sy rontom in ende aen de zee gelegen zijn / sa en sullen sy nochtans Godes oordeel niet ontgaen: maer sullen met den vyere verteert worden. Dit is geschiet door Alexander de Groote, gelijck *Curtius lib. 4.* ende *Diod. Siculus lib. 17.* getuygen. Eenige verstae hier door hare vestinge, hare stercke eñ machtige scheeps-armaden. 16 D. als Askelon den onderganck van Tyrus siē sal / so sal 't vreesen. Askelon ende d' andre stedē die hier meer genoemt staen / lagen inder Philistijnen lant / ende wordē door de selve de Philistijnē selfs verstaen. 17 Als een vrouwe die in barēs noot is. 18 D. daer sy haer op verlieten / T. w. de Stadt Tyrus, die sy voor onwinbaer hielden. 19 D. haer in hare hope bedrogen heeft. want Alexander de Groote heeft de stadt Tyrus ingenomen eñ verheert. siet een gelijck exempel Jes. 20. vss. 5 / 6.

20 D. de Vorst, want der Philistijnen lant was in vijf Vorstendommen afgedeylt. 21 D. daer en sal geen Vorst / of Coninck meer te Gaza zijn. 23 D. een vreemt uytlantsch Coninck / met allerley vreemt ongebonden ende ongeacht volcxken: die sullen de huysen / hoven / en ackers besitten. 24 T. w. als Heere ende meester der selver Stadt. 25 Hoovaerdye / pracht / heerlickheyt, D. 'tgene daer sy haer op verhoovaerdigen. Vgel. Levit. 16. 19. 26 T. w. na dat ickse sal gestraft / ofte getuchticht / ende tot mijn volck sal aengenomen hebben / dan sal ick hem (T. w. den Philistijn) reynigen van sijne sonden / insonderheyt van de doot-slagen / welcke sy begaen hebben. *Hebr.* bloeden. hier belooft Godt / dat hy oock de heydenen tot sijn volck sal aennemen / ende sijner kercke inlyven. 27 Verst. de Afgoden / ende hare offerhanden. 28 D. ick sal maken / dat syder niet meer van spreken en sullen / Psal. 16. 4. of / ick sal maken / dat sy het vleesch 't welck haren Afgoden geoffert is / niet meer eten en sullen. 29 T. w. de Philistijn / het Philistijnsche volck. of / hy oock. D. niet alleen het gemeyne volck / maer oock de Coninck selfs. 30 D. tot Godes volck ende Gemeynte der geloovigen aengenomen worden. Siet hov. c. 8. v. 23. 31 Of / als een leytsman. D. sy sullen in Godes kercke in grooten aensien wesen / ende andere in godtsalicheyt voorgaen / ende een exempel zijn. 32 D. die van Ekron sullen oock te Jerusalem / T. w. in het geestelicke Jerusalem / woonen / gelijck eertijts de Jebusiten in de materiale stadt van Jerusalem gewoont hebben / ende de Jebusiten sullen oock tot Godes volck aengenomen worden. 33 Of / ontrent, of / by mijn huys. T. w. door mijn Engelen / Psal. 34. 8. ende 121. 3 / 4. ende 124. 1 / 2 / 8. 34 D. rontom mijn kercke / 1. Tim. 3. 15. 35 T. w. van wegen het heyrleger / of het krijchs-volck des vyants / op dat hy mijn huys niet aen en raste / noch en beschadige / als het over ende weer over loopt. Siet Zach. 2. 5. 36 D. de vyant. 37 T. w. mijne huysgenooten / de geloovige. Verstaet dit van eene geestelicke verlossinge der strengicheyt der wet. 38 T. w. mijn huys. 39 Verst. hier een vriendelick / ende genadich aensien. Siet Deut. 12. op v. 13. Vergel. Exod. 3. 7. Actor. 7. 34. 40 D. ghy volck van Jerusalem / Ja ghy volck Godts / soo Joden / als Heydenen. 41 T. w. Christus Iesus. 42 Tot uwen besten / tot uwer hulpe: siet Jes. 62. 11 / &c. Matth. 21. 5. 43 Of / verlosser, die alle sijne uytverkorene verlossen sal uyt het gewelt des duyvels / der doot / ende aller harer vyanden. And. die met heyl versien is. Ofte / behouden is. T. w. uyt sijn lijden / door sijne eygene goddelicke kracht / om sijn kercke salich te maken. Vgel. Jes. 53. 8. Hebr. 5. 7. 44 Slecht / verachtsaem / in de gedaente eenes knechts. Phil. 2. 7 / &c. 45 Ofte / namelick. 46 Dit is 't selve dat hy straex geseyt heeft. siet Matth. 21. 5. Joh. 12. 14. 47 D. ick sal mijne kercke vrede geven / alsoo dat sy noch krijchs-wagenen noch peerden / ofte andre wapenen meer en sal behoeven / de heydenen met de kercke Christi versoent zijnde. siet Jes. 2. 2 / 4. Hos. 2. 18. Act. 10. 34 / &c. Ephes. 2. 17. 48 Onder de stamme Ephraims verstaet hy alle de tien stammen Israels / ende door de selve sijne kercke. 49 D. uyt de stamme Juda. 50 D. vrede leeren / namelick door de predicatie des H. Euangeliums / sal hy de vrede of versoeninge met Godt verkondigen. 51 D. sy sal haer strecken. Siet Psal. 2. 8. 52 Verst. hier de Riviere Phrath / of / Euphrates, ende siet Psal. 72. d' aenteeck. op v. 8. ende Exod. 23. v. 31. Door dese plaetsen by de Joden bekent / moetmen oock andre meer verstaen / Ja de meyninge is / dat de heerschappye Christi haer soude uytbreyden over den gantschen aerdbodem. 53 D. ô mijn volck / mijn kercke. Dit is hier klaerheyts halven / by-gevoecht uyt het 9. vs. 54 Of / in. De sin is / In / of door de kracht des bloets Iesu Christi, daer mede ick het verbont met u ingegaen / bevestigen sal / hebbe ick / of sal ick uwe gevangene / die met de banden der sonden gebonden zijn / verlossen uyt den kuyl / D. uyt het gewelt der helle / ende des duyvels / daer onder sy anders hadden moeten versmachten in eenen geestelicken dorst / door het gevoelen des swaren toorns Godes die op haer lach.

a het bloet uwes verbonts / hebbe ick uwe gebondene uyt den kuyl daer geen water in en is / uyt-gelaten.

12 Keert ghy-lieden weder [55] tot de Sterckte / [56] ghy gebondene die daer hopet: [57] oock heden verkondige ick / [58] dat ick u dobbel sal weder geven:

13 [59] Als ick my Juda sal [60] gespannen / [ende] ick Ephraim den boge [61] sal gevult hebben: ende ick uwe kinderen / ô Zion / sal verweckt hebben tegen uwe kinderen / [62] ô Grieckenlant / ende [63] u gestelt sal hebben als het sweert eenes Helts.

14 Ende de HEERE sal [64] over haer-lieden verschijnen / ende [65] sijne pijlen sullen [66] uytvaren b als een blixem: ende de Heere HEERE sal met de basuyne blasen / ende hy sal voort-treden [67] met stormen uyt den zuyden.

15 De HEERE der heyrscharen [68] salse beschutten / ende sy sullen [69] eten / na dat sy [70] de slinger-steenen sullen t'ondergebracht hebben: sy sullen oock drincken / [ende] [71] een gedruys maken als de wijn: ende [72] sy sullen vervult worden / gelijck het becken / gelijck de hoecken des altaers.

16 Ende de HEERE hare Godt salse te dien dage [73] behouden / als zijnde de cudde sijnes volcks: want [74] gecroonde steenen sullen [75] in sijn lant / [76] als een baniere opgericht worden.

17 Want hoe groot sal [77] sijn [78] goet wesen! ende hoe groot sal [77] sijne schoonheyt wesen! [79] het coorn sal de jongelingen / ende de most sal de jonckvrouwen [80] sprekende maken.

a Matth. 26. 28. 1. Cor. 11. 25. Hebr. 9. 19, 20, 21.
55 De Joden die noch in Babel gebleven waren / worden genoodicht nae de Stadt ende Tempel van Jerusalem haer te begeven. Doch te gelijcke wort hier te kennen gegeven / dat alle de gene / die der verlossinge / welcke Godt door Christum beloost heeft / wenschen deelachtich te worden / ende voor des duyvels geweldt ende listē beschut ende beschermt te zijn / haer tot de kercke Godes begeven moeten / welcke is het rechte hemelsche Jerusalem.
56 *Hebr.* Ghy gebondene der hope, of der verwachtinge / D. Ghylieden dien de hope gegeven is / of die de hope hebt / dat ghy van uwe banden sult verlost worden.
57 Gelijck ick het dickwijls voor desen tijt verkondicht hebbe / alsoo verkondige ick u nu oock het selve.
58 De sin is / Ick sal u veel grootere gaven geven dan de verlossinge uyt de Babylonische gevanckenisse is / namelick geestelicke weldaden / als zijn / vergevinge der sonden / vernieuwinge des gemoets door den H. Geest / ende een eeuwich leven.
59 Hier wort den volcke Godes schut en scherm beloost tegen de vyanden die haer bevechten ende bestrijdē souden / doch alsoo / dat het niet sonder strijt ende gevecht afgaen en soude / gelijck sulcx gebleken heeft in de oorlogen die de Machabeen tegen de Coningen van Asien ende Syrien gevoert hebben.
60 *Hebr.* getreden, want de voet-bogen werden getreden / als mense spant. Andre verduytschen de eerste woorden deses vs aldus / Na dat ick my Iuda [als] eenen boge sal gespannen, ende Ephraim [als eenen pijl-koker] sal gevult hebben.
61 T. w. met pijlen / om tegen de vyanden te strijden.
62 T. w. tegen de nakomelingen van Alexander de Groote, de Coningen in Asien / ende in Syrien / tegen de welcke Godt de Heere de Joden wonderbaerlick beschut ende beschermt heeft. Siet de Boecken der Machabeen / ende de historien Iosephi.
63 ô Zion.
64 T. w. over de Joden: andre / over Juda ende Ephraim. Andre / tegen haer, T. w. de Griecken.
65 *Hebr.* sijnen pijl.
66 T. w. uyt den hemel / tegen de vyanden sijnes volcks.
b Nah. 2. 5.
67 Of / als een onweder, De sin is / Hy sal sich met sulcke ongestuymicheyt op de vyanden der kercke werpen / als de stormen die uyt den zuyden komen. Siet Jesa. 2. de aenteeck. op v. 1. ende vgel. Josu. 10. 11. ende 2. Sam. 5. 24.
68 T. w. de Joden / strijdende tegen de Griecken.
69 D. sy sullen hare goederen met vrede ende met vreucht genieten / na dat hare vyanden sullen verdelgt wesen.
70 D. de vyanden / die met slinger-steenen op haer geworpen hebben. Andre setten dese woorden aldus over / Ende sy sullense [met] slinger-steenen t' onderbrengen. Eertijts plechten de krijchs-lieden niet alleen met pijlen / maer oock met slingers tegen malkanderen te vechten. Siet Judic. cap. 20. 16.
71 Dit woelen / of rumoer make / soude uyt eene heylige vreucht ontstaen.
72 D. sy sullen overvloet hebben van allerleye goederen / gelijck het becken 't welck by den altaer pleecht te staen / vol bloets des geslachtten vees was / ende gelijck men alle de hoecken des altaers met het selve bloet pleecht te begieten / ofte te besprengen / Lev. 2, 2 / 28 / 13, ende 7. 4. Geestelicker wijse dit genomen zijnde / is het te seggen / Sy sullen Godt dancken voor de weldaden die sy van hem ontfangen sullen. Vgel. Ephes. 5. 18 / 19 / 20.
73 Of / verlossen, of / heyl verschaffen, of / salich maken, als zijnde de herder sijnes volcks. Siet Psal. 100, 3. Joh. 10.
74 D. colomnen / of / gedenck-pilaren met kranssen en kroonen verciert. Andre nemen 't in desen sin / Want sy sullen op aerden verheven worden als steenen der kroonen. D. gelijck als kostelicke edele steenen / die de Coningen in hare kroonen dragen. *Hebr.* steenen der kroone.
75 T. w. in het Joodsche lant / 't welck het lant Godes ende het heylige lant genoemt wort.
76 Tot een teecken van victorie die Godt sijn volck over hare vyanden verleent hadde / of / verleenen soude.
77. 77 Te weten / des Heeren: of hare. T. w. der kercke.
78 D. sijne geluckſalicheyt: De sin is / Hoe grootelicx sal de Heere sijne kercke segenen / die vervullende met eere ende met heerlickheyt!
79 D. Godt sal haer overvloet van koorn ende van wijn geven / daer over haer de jonge lieden sullen verheugen ende vrolick zijn. Vergel. Jesa. 9. 2. Vergel. oock Jer. 48. 33.
80 Of / overvloedelick vrucht doen voortbrengen, T. w. de vrucht der lippen. Vgel. Jesa. 57. op v. 19.

Het x. Capittel.

De Prophete vermaent de Joden / dat sy in alle hare nooden tot Godt haren toevlucht nemen souden / die haer sijnen segen geven soude / v. 1. het welck om dat hare Vaders niet gedaen en hebben / maer haren toevlucht tot de Afgoden genomen hebben / so is dat een oorsake geweest van alle de elende die haer is overkomen / 2. Daer na spreeckt de Prophete van geestelicke weldaden / ende van de overwinninge welcke de Heere sijner kercke ten tijde des Messiæ geven soude / 4 / &c.

1 [1] BEgeert van den HEERE regen / ten tijde [2] des spaden regens; de HEERE maeckt [3] de weer-lichten: ende hy sal [4] haer [5] regens genoech geven voor yeder kruyt op den velde.

2 [6] Want de Teraphim spreken ydelheyt / ende de waer-seggers [7] sien valscheyt / ende sy spreken a ydele droomen / sy troosten [met] ydelheyt: [8] daerom zijn [9] sy [10] henen getogen als schapen / [11] sy zijn onderdruckt geworden / want daer en was [12] geen Herder.

3 Tegen [13] de Herders was mijn toorn ontsteken / ende over [14] de bocken hebbe ick [15] besoeckinge gedaen: maer de HEERE der heyrscharen [16] sal sijne cudde besoecken / het huys Juda / ende hy salse [17] stellen / [18] gelijck het peert sijner Majesteyt in den strijt.

4 [19] Van het selve sal [20] de hoeck-steen / van het selve sal [21] de nagel / van het selve sal de strijt-boge / te samen sullen van het selve [22] alle drijvers voort-komen.

5 Ende [23] sy sullen zijn als de Helden / [24] die in 't slijck der straten treden in den strijt / ende sy sullen strijden / want de HEERE sal met haer wesen: ende sy sullen die [25] beschamen [26] die op peerdē rijden.

6 Ende ick sal het huys Juda versterken / ende [27] het huys Josephs sal ick [28] behouden / ende [29] ick salse weder insetten / want ick hebbe my harer ontfermt / ende sy sullen wesen als of ickse niet verstooten en hadde: want ick ben de HEERE haer Godt / ende ick salse verhooren.

7 [30] Ende sy sullen zijn [31] als een helt Ephraims / ende haer herte sal sich verblijden / als [van] den wijne: ende hare kinderen sullen 't [32] sien / ende haer verblijden / haer herte sal sich verheugen [33] in den HEERE.

8 Ick salse [34] toe-tsissen / ende salse vergaderen / [35] want ick salse verlossen: eñ [36] sy sullen vermenichvuldicht worden / gelijck sy [te vooren] vermenichvuldicht waren.

9 Ende [37] ick salse onder de volcken zaeyen / ende sy sullen [38] mijner gedencken in verre plaetsen: ende sy sullen [39] leven met hare kinderen / ende [40] weder-keeren.

10 Want [41] ick salse weder-brengen uyt Egypten-lant / ende ick salse vergaderen uyt Assyrien: ende ick salse in 't lant Gilead / ende Libanons brengen / [42] maer 't en sal haer niet genoech wesen.

1 De sin is / Indien ghy eenich drinck van doen hebt / versoeckt sulcx van den Heere met uwe gebeden / het zy regen om uwe vruchten te doen wassen / ofte yet der gelijcke / maer en loopt niet tot de afgoden / gelijck uwe vaders gedaen hebben / daerom ickse gestraft hebbe.
2 Van spaden regen siet Deut. c. 11. op v. 14. ende Vergel. Hagg. 1. 6. ende 2. 15. Zach. 8. 12. Siet oock Joel 2. v. 23. ende Prov. 16. 15.
3 Of / regen-vlagen, of / plas-regen, regenachtige wolcken. Siet Job 38. 25.
4 Of / hen, T. w. die hem daerom sullen bidden. Het is een veranderinge van persoone / haer of hen, voor ulieden.
5 *Hebr.* Regen des plas-regens, of / regen, [ja] plas-regen, alsoo staet Psal. 40. 3. slijck des modders, voor dicken slijck.
6 Of / sekerlick, gewisselick, &c. Dit is de reden / waerom de godtsalige van Godt versoecken 't gene haer van nooden is / T. w. om dat d' Afgoden niet dan ydelheyt en zijn. Siet Psal. 115. 3 / 4 / &c. Siet oock Jer. 10. 8. Hab. 2. 18. van Teraphim siet Gen. 31. op v. 19.
7 D. hier te seggen propheteren / of voorseggen / T. w. door den mont harer Propheten.
a Eccl. 5. 6.
8 T. w. om dat sy de beelden ge-eert / ende de waerseggers geloost hebben.
9 T. w. de Joden uwe Vaders.
10 T. w. in de gevanckenisse na Babylonien.
11 Of / sy hebben opentlick betuycht, of gesproken / dat sy geenen herder en haddē.
12 Dewijle noch de Priesters / noch de Regenten haer ampt niet en betrachtten / noch het volck van die Afgoderye af en trocken. Vgel. Jer. 23. 1. Ezech. 34. 2. Matth. 9. 36.
13 Van de welcke v. 2. gesproken is.
14 D. Regenten / of de Rijcke / eñ geweldige / als Jes. 14. 9. Ezech. 34. 17. Dan. c. 8. v. 5.
15 T. w. in mijnen toorn.
16 D. na dat hy sijn volck sal gekastijdt hebben / so sal hyse toerusten / als een schoon verciert peert / D. hy salse herte ende couragie geven / om hare vyanden te konnen wederstaen ende te overwinnen. Dit geestelicker wijse verstaen zijnde / beteeckent dat Godt sijne kercke begaeft ende sterckt met de kracht sijnes H. Geestes / dat sy den duyvel / ende andere hare vyanden / dapperen wederstant doen / ende onder haer voeten treden kunnen. Rom. 16. 20.
17 D. toerusten.
18 D. als sijn heerlick eñ verciert peert / op het welcke hy in den strijt of krijch sijnen eygenen persoon vertrouwt.
19 Van / of uyt het huys Juda. D. uyt de kercke selfs sal Godt sijn volck met voorstanders versorgen. And. Van hem. T. w. van den Heere / namelick tot beschuttinge sijnes volcx.
20 *Hebr.* de hoeck. Siet Zephan. c. 1. d'aenteeck. op v. 16. ende 3. 6. De Overste des volcks worden oock 1. Sam. 14. 38. ende Jes. 19. 13. hoecken genoemt.
21 Of / pinne, T. w. met de welcke men de tenten uyt-spant ende vaste maeckt / hier beteeckenende Overste, als Jes. c. 22. v. 23 / 25. doch hier insonderheyt krijchs-overste, als blijckt uyt de naestvolgende woorden.
22 *Hebr.* alle, ofte / elck drijver.
23 T. w. die van den huyse Juda / ende alle ware ledematen der kercke. Want dese woorden passen op het gene dat v. 3. geseyt is.
24 And. Die [hare vyanden] vertreden sullen in den strijt, als het slijck der straten.
25 D. te schande maken.
26 D. de vyanden der kercke Godes / onaengesien sy te peerde ten strijde wel toegerust zijn.
27 Verst. hier door / voor eerst de tien stammen: Daer na / alle ware Israeliten / die mede tot de kercke Christi sullen vergadert worden.
28 Of / verlossen, als vob. 9. 16.
29 Het Hebr. woort het welck in den text staet / schijnt uyt twee in een gesmoltene woorden te bestaen. Ick salse instellen ende wederbrengen. And. Ick salse gerustelick setten. of / doen woonen.
30 And. ende de Ephraimiten sullen zijn als een heldt.
31 D. dapper / ende wel gemoet. Vgel. Psal. 78. 9 / &c.
32 D. met blijtschap aenschouwen / hooren / vernemen.
33 Van wegen den Heere / T. w. van wegen sijne genadige bescherminge.
34 D. beroepen / ende in mijne kercke versamelen door de predicatie des H. Euangelij, Matth. 11. 28. Marc. 16. 20. Joh. 7. 37. Verstaet men dit tsissen / ofte te samen roepen van eene vergaderinge des volcks Godes / om hare vyanden tegen-stant te doen / so is het een bewijs / dat Godt seer lichtelick / als 't hem belieft / groote heyrlegers kan doen vergaderen. siet Jes. 5. d'aenteeck. op v. 26. ende 7. 18.
35 Of / als ickse verlossen sal. T. w. door het bloet ende Geest mijnes soons Iesu Christi.
36 Of / sy sullen vele, ofte groot worden, gelijck, &c.
37 D. ick sal mijne kercke die door de gantsche werelt verstroyt sal zijn / uytbreyden eñ vruchtbaer maken / als het gezaeyde zaet. siet Hos. 2. op v. 23. siet de vol-brenginge Actor. 2. 5. eñ 8. 1 / 4. 1. Pet. 1. 1.
38 D. in my gelooven / my aenroepen / ende dienen: Ja oock mijnen name verkondigen. Dit is insonderheyt geschiet ten tyde der predicatie des H. Euangelij door d'Apostelen / ende hare metgesellen.
39 Dit is te verstaen van een geestelick leven: Doch sommige nemen het / voor wel ende geluckelick hier op aerden leven.
40 T. w. tot Godt door bekeeringe / ofte / tot hare aerdsche besittingen / verlost zijnde uyt de handen harer vyanden.
41 De sin is / Gelijck ick mijn volck Israel eertijts uyt Egypten-lant / ende andre landen / daer het eenen tijt lanck in elende is geweest / hebbe gebracht in 't lant Canaan / Alsoo sal ic mijn uytverkoren volck uyt de blintheyt / afgoderye / eñ dienstbaerheyt des duyvels verlossen / in mijne kercke brengen / ende eeuwich salich maken.
42 And. maer daer en sal niet plaetse genoech voor haer gevonden worden. T. w. om te woonen / sy sullen te machtich in getale zijn. Van de beteeckenisse des Hebr. woorts siet Num. 11. d'aenteeck. op v. 22. Hos. 12. 9.

11 Ende [43] hy sal door de zee gaen/ [44] die benauwende/ ende [45] hy sal de golven in de zee slaen/ ende alle de diepten der rivieren sullen verdrooogen: dan sal [46] de hoochmoet van Assur neder-geworpen worden/ ende [47] de scepter van Egypten sal wech-wijcken.

12 Ende [48] ick salse stercken [49] in den HEERE/ ende in sijnen Name sullen sy wandelen/ spreeckt de HEERE.

Het xj. Capittel.

Eene prophetie van de verstooringe der Stadt Jerusalem/ ende des Joodschen volcks/ v. 1. van wegen hare groote ondanckbaerheyt tegen Christum, die haer als een goet Herder geweydet hadde/ 4. maer sy hebben hem voor dertich silverlingen vercocht/ 12. daerom soude haer de Heere godtloose leytslieden geven/ tot haren verderve/ 15.

1 Doet uwe [1] deuren op/ [2] ô Libanon/ [3] op dat het vyer [4] uwe cederen verteere:

2 Huylet [5] ghy dennen/ dewijle [6] de cederen gevallen zijn/ dewijle die heerlicke [7] [boomen] verwoestet zijn: huylet [8] ghy eycken Basans/ dewijle [9] het stercke wout [10] neder-gevallen is.

3 [11] Daer is een stemme des gehuyls der herderen/ dewijle [12] hare heerlickheyt verwoestet is: een stemme des gebruls [13] der jonge Leeuwen/ dewijle [14] de hoochmoet [15] der Jordane verwoestet is.

4 Alsoo seyt de HEERE mijn Godt/ [16] Weydet [17] dese slacht-schapen:

5 Welcker [18] besitters haer [19] dooden/ ende [20] en houden't voor geen schult: ende [21] een yeder der gener/ diese vercoopen/ seyt/ [22] Gelooft zy de HEERE/ dat ick rijck geworden ben: ende [23] niemant van de gene diese weyden/ verschoontse.

6 Sekerlick ick en sal niet meer [24] de inwoonderen deses lants verschoonen/ spreeckt de HEERE: maer siet/ [25] ick sal [26] de menschen overleveren/ [27] elck een in de hant sijnes naesten/ [28] ende in de hant sijnes Conincks/ ende [29] sy sullen dit lant [30] te morsel slaen/ ende ick en [31] salse uyt hare hant niet verlossen.

7 [32] Dies hebbe ick [33] dese slacht-schapen geweydet/ [34] dewijle sy elendige schapen zijn: ende ick hebbe my genomen twee stocken/ den eenen hebbe ick genoemt [35] LIEFLICKHEYT, ende den anderen hebbe ick genoemt/ [36] T'SAMEN-BINDERS; ende ick hebbe [37] die schapen geweydet.

8 Ende ick hebbe [38] drie herders [39] in eene maent [40] afgesneden/ want [41] mijne ziele was [42] over haer [43] verdrietich geworden/ ende [44] oock hadde hare ziele een walge van my.

9 Ende [45] ick seyde/ [46] Ick en sal ulieden niet [meer] weyden: [47] wat sterft dat sterve/ ende wat afgesneden is/ dat zy afgesneden/ ende [48] dat de overgeblevene d'een des anderen vleesch verslinden.

10 Ende [49] ick nam mijnen stock [50] LIEFLICKHEYT, ende [51] ick verbrack den selven/ [52] te niete doende mijn verbont/ 't welck ick [53] met alle dese volckeren [54] gemaeckt hadde.

11 Dus wiert het te dien dage vernieticht/ ende alsoo hebben [55] de elendige onder de schapen/ die op my wachteden/ bekent/ [56] dat het des HEEREN woort was.

12 [57] Want ick hadde tot haer-lieden geseyt/ Indien't goet is in uwe oogen/ brengt mijnen loon/ ende so niet/ laet het nae: ende [a] sy hebben [58] mijnen loon [59] gewogen dertich silverlingen.

13 Doch de HEERE seyde tot my/ Werptse henen [60] voor den potte-backer/ [61] eenen heerlicken prijs/ welcken ick weert geacht ben geweest van haer: ende ick nam die dertich silverlingen/ ende wierpse [62] [in] het Huys des HEEREN [63] voor den potte-backer.

14 Doe verbrack ick mijnen tweeden stock [64] T'SAMEN-BINDERS, [65] te niete doende de broederschap tusschen Juda/ ende tusschen Israël.

15 Voorder seyde de HEERE tot my/ Neemt u [66] noch eenes dwasen herders [67] gereetschap.

16 Want siet/ ick sal [68] eenen herder verwecken in dit lant/ [69] dat gereet is om

43 T. w. de Heere Christus.
44 Hebr. hy sal door de zee gaen [met] benautheyt, ofte benauwinge. De sin is/ hy sal de zee beangstigẽ/ gelijck hy eertijts de roode zee beangsticht heeft. siet Psal. 114. 3. Jesa. c. 11. 15/ &c. D. Godt sal sijne uytverkorene eenen wonderlicken doorganck openen/ om uyt het geestelicke Egypten deser werelt in het hemelsche Canaan te gaen. Andre/ ende het [T. w. mijn volck] sal door de zee der benautheyt, ofte der beangstinge doorgaen, eer het in het hemelsche Canaan sal gestelt worden. 45 T. w. de Heere. Die sal alle verhinderissen uyt den wech nemen. 46 Of/ de hoocheyt. 47 D. het regiment/ alle regeringe/ als Gen. 49. 10. want de Assyriers/ ende Egyptenaers/ mitsgaders andre heydensche Natien/ die de Gemeynte Godes plechten te vervolgen/ sullen haer den scepter ende regeringe Christi onderwerpen. 48 T. w. Godt de Vader/ sal mijn volck versterken. 49 D. in den geloove aen Iesum Christum. die het hooft sijner kercke is.

1 Poorten/ vastigheden/ sloten/ Casteelen. het is eene Prophetye, dat de Joden uytgeroeyt ende verstroyt souden wordẽ/ die Christum ende de Predicatie des H. Euangelij versmaden souden.
2 De Prophete wendet sijne reden tot de bosschen ende bergen/ hier ende in het volgende vs/ willende te kennen geven/ dat geẽ dinck Godt/ als hy straffen wil/ kan hinderen noch tegenstaẽ. Libanus is een berch gelegen aẽ het noort-eynde van Canaan.
3 D. op dat uwe vyanden/ ende hier by namen de Romeynen/ uwe Steden innemen/ ende u lant verderven.
4 D. de Grootste ende treffelickste onder ulieden. siet Jud. cap. 9. op v. 15.
5 Verstaet hier door/ het gemeyne volck onder de Joden.
6 D. de Overste ende voornaemste onder de Joden.
7 Of/ [persoonen].
8 D. ghy machtige inwoonders van Basan. Vgel. Ezec. 27. 6.
9 T. w. de Libanus.
10 Hebr. neder-gedaelt is, of/ neder gekomen is. D. nedergehouwen/ of afgehouwen is. 11 D. men hoort de herders huylen/ D. de Regenten des volcr/ soo geestelicke/ als wereltlicke persoonen. 12 D. de voornaemste burgerschap/ ende vast al het volck/ daer in de eere der Princen is bestaende/ Prov. 14. 28. Andere verstaen hier door de heerlickheyt, den Tempel/ andre de geheele Stadt van Jerusalem: Sommige oock/ het geheele Joodsche lant: siet Dan. 11. 16/ 41. 13 D. der moedige krijgers. 14 Of/ de voortreffelickheyt. 15 D. des Joodschen lants aen de Jordane gelegen. 16 Dit beveelt de Heere den Prophete Zacharia in een gesichte/ of in een figure/ aenwysende/ dat Christus, de ware ende overste herder sijner kercke/ van sijnen hemelschen Vader bevel ontfangen hadde/ sorge te dragen voor sijn arm volck/ 't welck van de boose Regenten verdruckt wiert. Dit bevel wort oock allen getrouwen Herderen/ staende onder haer hooft Christo, gegeven. 17 Verst. het gemeyne volck onder de Joden/ 't welck van de machtige wiert onderdruckt/ ende als ter slachtinge ge-eygent. 18 D. hare Regenten/ de machtige onder het volck/ als daer waren de Hooge-priesters/ Herodes/ de Schrift-geleerde/ Pharizeen/ Sadduceen/ &c. 19 D. uytmergelen door hare gierichheyt/ woecker/ onrechtveerdigen handel/ ende gewelt. 20 Sy en hebben des halven geen wroeginge in hare conscientien: Ten wort haer oock niet ter misdaet gerekent/ sy blijven ongestraft. Hebr. sy en worden niet schuldich. 21 Het gewelt drijven der Groote over de arme is soo gemeyn geworden/ dat de Groote haer laten duncken/ dat het haer vry staet met de arme te handelen als of het hare eygene slaven waren/ die verkoopende als of het een vrye ende geoorloofde koopmanschap ware. 22 Sy schrijven haren rijckdom den segen Godes toe/ den welcken sy haren broederen met gewelt ende ongerechticheyt afgeperst hadden. Vergel. Matth. 23. 14/ 15/ &c. 23 Geen van hare herders en verschoontse/ noch betoont barmherticheyt aen haer. Siet Ezech. 34. 2/ 3/ 4/ &c. 24 Verst. dit van die boose menschen/ van de welcke v. 5. gesproken is/ die verre het grootste deel onder de Joden waren: Maer Godt de Vader wil even wel hebben/ dat Christus voor die arme slacht-schapen soude sorge dragen/ gelijck hy oock gedaen heeft/ als hy in den vleesche hier op aerden verschenen is. 25 Hebr. ick sal de menschen doen vinden. Siet 1. Sam. 3. op v. 8. 26 T. w. die godloose Joden. 27 D. ick sal den eenen door den anderen verslaen ende ommebrengen. Dit is geschiet/ want door de inwendige seditien ende beroerten/ zijnder veel duysenden onder de Joden omgekomen. Siet Iosephum de bello Iud. lib. 6. cap. 1. ende 4. 28 Na lange oneenicheden tusschen de Hooge-priesters Aristobulus, Alexander ende Hyrcanus, zijn de Romeynen in het Joodsche lant geroepen ende gekomen/ die meester over de Joden geworden zijnde/ hebben Antipater, ende Herodes den Grooten, over het selve tot Coningen gestelt/ die vast alle de voornaemste onder de Joden hebben omgebracht. Doch eenige verstaen hier door den Coninck/ den Roomschen Keyser. 29 T. w. de vyanden des Joodschen volcr/ het zy de Romeynen/ of andre hare vyanden. 30 Als met hameren. 31 Of/ sal het, T. w. het lant.

32 Of/ dies sal ick weyden. het zijn de woorden Christi.
33 Siet vov. v. 4.
34 Of/ ô ghy elendichste van de kudde, verstaende de vrome ende godtsalige onder de Joden.
35 Eenige houden het Hebr. woort Noham in den text/ beteeckenende lieflickheyt, aenwijsende/ dat de Heere vriendelick ende goedertierentlick met den armen sondaer is ommegaende.
36 Andre houden het Hebr. woort Chobelim, of hobelim, D. binders, of banden, t'samen-binders, de stas der t'samen-binders/ beteeckenende dat hy voortijde Juda ende Israel t'samen te verbinden. andre setten't over/ verdervers.
37 T. w. die slacht-schapen.
38 D. alle de Herders of Leeraers des Joodschen volcks/ die in drie secten onderscheyden warẽ/ T. w. Pharizeen/ Sadduceen/ ende Esseen. And. aldus/ Ick hebbe de Coningẽ/ Priesters ende Propheten van haer genomen. Ende merckt dat hier Prophetischer wijse gesproken wort van 't gene dat noch geschieden soude/ als of het alreets geschiet ware.
39 D. in korter tijt. Vergel. Hose. 5. 7. met d'aenteeck.
40 D. overtuycht van valsche leere/ ende dwalinge. maer verstaetmen dit van de boose Coningen/ Priesters/ ende Propheten/ so is afsnijden hier te seggen/ weeren/ of wech-nemen/ of te schande maken/ verdelgen. Ende dit is eene weldaet die Godt sijn volck belooft/ T. w. dat hy de quade regeerders die sy hadden/ wech-nemen soude tot een teecken sijner liefde tot haer.
41 Hebr. Mijne ziele wiert harent-halven verkortet. D. ick en vermocht haer niet/ ende sy en vermochten my niet. 42 T. w. over de ondanckbare Joden/ of van wegen die valsche leeraers/ &c. 43 Siet Jud. 10. de aenteeck. op v. 16. 44 Siet Mat. 27. 21. 45 T. w. tot die ondanckbare Joden, ofte/ gelijck het andre verstaen/ tot het gantsche Joodsche volck/ gelijck Mat. cap. 23. 37. 46 D. Ick (T. w. Ick Christus) en sal geen sorge meer voor ulieden dragen/ Ick en sal ulieden het Euangelium niet meer prediken/ noch prediken laten. hier mede geeft de Heere te kennen/ dat hy de Joden/ van wegen hare groore ondanckbaerheyt/ verwerpen/ ende niet meer voor sijn volck houden en soude. siet Deut. 31. 17. 47 De sin is/ Als mijne tucht versmaet wort/ so weest van onderworpen den verderve/ alle elenden/ soo van buyten/ als van binnens huys. Siet breeder v. 10. ende Jerem. 15. 2/ &c. ende Apoc. 22. 11. 48 Hebr. de vrouwe verslinde het vleesch harer vriendinne, of/ met-gesellinne. 49 T. w. Ick Christus. 50 Siet vov. v. 7. 51 Hier mede te kennen gevende/ dat hyse niet meer met soeticheyt weyden noch regeren en wilde/ gelijck hy wel te vooren gedaen hadde. 52 'T welck ick met dese conditie met haer hadde opgericht/ dat sy in mijne geboden wandelen souden: Exod. 19. 5/ 6. Levit. 26. 3. Deut. c. 28. v. 1. 53 Verst. de twaelf stammen/ die als XII verscheydene volckeren of Natien waren. 54 Siet van dese maniere van spreken Genes. c. 15. op v. 18. 55 Siet vov. v. 7. 56 D. dat dit alsoo geschiet was/ nae des Heeren woort ende wille. 57 Hier geeft de Heere Christus reden/ waerom hy de sorge van de Joden te weyden/ hadde afgeleyt/ ende de Herders hadde verstooten/ Ick hadde/ seyt hy/ haer vermaent/ dat sy my haren loon brengen souden/ dat is/ dat sy my vruchten der bekeeringe weerdich brengen souden/ als zijnde de loon dien ick verdient hadde met haer te weyden: Sy ter contrarie/ uyt eenen bitteren haet dien sy my toe-droegen/ hebben mijnen verrader eenen loon toe-gewogen/ om my door hem t'onder-drucken. siet Matth. 26. 15. ende 27. 9.
a Matth. 26. 15. ende 27. 9. 58 D. den loon dien sy my achtten weerdich te zijn. 59 Siet van de maniere van het gelt te wegen Gen. 23. op v. 16. Ezr. 8. 25. Esth. 3. v. 9. Exod. 22. 17. 60 Ofte tot. D. datse den potte-backer gegeven worden/ ende alsoo stracx weder onder in dit vs. 61 Hebr. die heerlickheyt, of/ treffelickheyt des prijs, of/ der weerdye. Verst. dit als spot-wijse gesproken te zijn/ ende met verontweerdinge. 62 D. in den Tempel. 63 D. op datmen der eenes pottebackers acker voor koopen soude. 64 Siet vov. v. 7. 65 Hier mede wort te kennen gegeven/ dat dewijle Juda ende Israel Godes genade niet en hadden willen erkennen/ als hyse met malkanderen hadde willen vereenigen/ ende beyde voor sijn volck houden/ ende als sijne schapen weyden wilde/ tot welcken eynde hy verscheydene Propheten tot haer gesonden hadde: Dat hy sich voortaen met haer niet meer en soude bekommeren/ maer latense in die scheuringe blijven/ ende beyde gelijckelick te gronde gaen. 66 D. noch hier en boven: ende wijst daer mede/ als in een voorbeelt/ het geckelick ende selsaem regiment des Joodschen volcks/ na de tijden Christi, namelick hoe het onder 't selve soude toegaen voor de laetste verstooringe des selven. 67 Het Hebr. woort beteeckent somtijts eenes Herders tassche, 1. Sam. 17. 40. somtijts een kleet. Deut. 22. 5. Somtijts allerley gereetschap, Lev. 15. v. 4/ &c. 68 Andre/ Herders, verstaende de Schriftgeleerde ende Pharizeen/ als oock andre quade leeraers/ die ten tijde Christi leven ende 't volck leeren souden. Andre verstaen hier door Herders, die quade Regenten/ die het Joodsche lant geregeert hebben. 69 Hebr. die afgesneden zijn. D. gereet om afgesneden te worden.

afgesneden te worden en sal hy niet besoecken / [70] het jonge en sal hy niet soecken / ende [71] het verbrokene en sal hy niet heelen; ende [72] het stil-staende en sal hy [73] niet dragen: maer het vleesch van [74] het vette sal hy eten / ende [75] der selver claeuwen [76] sal hy verscheuren.

17 [b] [77] Wee den nietigen herder / den verlater der cudde / [78] het sweert sal [79] over sijnen arm zijn / ende [79] over sijn rechter ooge: sijn arm [80] sal teenemael verdorren / ende sijn rechter ooge [81] sal teenemael doncker worden.

70 De jonge ende teedere lammeren. Vergel. dit vs met Ezech. 34. 2 / &c.
71 Het beschadichde / het gequetste.
72 T. w. de schapen die staende blijven / om dat sy soo swack zijn / datse d'andere niet en konnen volgen. And. het staende, D. dat noch gesont ende wel te passe is / op sijn beenen over eynde staende ende gaende.
73 Of / niet vatten, onderhouden, versorgen, voeden.
74 Het vette [lam].
75 T. w. der gener die staende blijven / ende niet en konnen voortgaen, dewijle sy swack zijn.
76 T. w. door hart drijven door berch en dal / door bosschen ende steen-klippen. Vgel. Jer. 23. 2. Ezech. 34. 2 / 3 / 4.
b Ier. 23. 1. Ezech. 34. 2. Ioh. 10. 12.
77 And. wee mijnen nietigen Herder.
78 D. de hant ende straffe des Heeren. Anders droochte. siet Deut. 28. 22. of / 't verderf, ondergance / schade.
79, 79 Of / op, of / aen, of / ontrent.
80 *Hebr.* Verdorrende verdorren.
81 *Hebr.* doncker wordende doncker worden.

Het xij. Capittel.

Voorseggingе / dat de Heere de vyanden der Christelicke kercke verdelgen / maer dat hy de sijne soude beschutten ende beschermen / vs. 1 / &c. met voordere belofte / dat hy de uytvercorene Joden door den heyligen Geest met geloove ende boetveerdicheyt begaven soude / 10.

1 [1] De last des woorts des HEEREN [2] over Israël: De HEERE [3] spreeckt / die den hemel uytbreydet / ende de aerde grontvestet / ende des menschen [4] geest in sijn binnenste [5] formeert.

2 Siet / ick sal [6] Jerusalem stellen [tot] een drinck-schale der [7] swijmelinge allen volcken rontom: [8] ja oock salse zijn over Juda / in de belegeringe tegen Jerusalem.

3 Ende het sal te dien dage geschieden / dat ick [9] Jerusalem stellen sal [10] tot eenen lastigen steen allen volcken / alle die sich daer mede beladen / sullen gewisselick doorsneden worden: [11] ende alle de volckeren der aerde sullen sich tegen haer versamelen.

4 Te dien dage / spreeckt de HEERE / sal ick alle peerden [12] met schouwicheyt slaen / ende hare ruyters met sinneloosheyt: maer [13] over het huys Juda [14] sal ick mijne oogen openen / ende alle peerden [15] der volckeren sal ick met blintheyt slaen.

5 Dan sullen [16] de Leytslieden van Juda in haer herte seggen / [17] De inwoonders van Jerusalem [18] sullen my eene sterckte zijn [19] in den HEERE der heyrscharen haren Godt.

6 Te dien dage / sal ick de Leytslieden van Juda stellen [20] als eenen yverigen heert onder het hout / ende als eene yverige fackel onder de schooven / ende sy sullen ter rechter ende ter slincker zijde alle volcken rontom verteeren: ende [21] Jerusalem sal noch [22] blijven [23] in hare plaetse te Jerusalem.

1 D. de Prophetie.
2 Of / belangende Israël, of voor, of aen Israël, Siet vov. 9. vs. 1. verstaet hier door Israël de Christelicke kercke / ofte Gemeynte uyt Joden ende Heydenen bestaende / de welcke de Apostel noemt het Israël Godes, Gal. 6. 16. den welcken hier de victorie over hare vyanden beloost wort.
3 T. w. gelijck hier straex volcht vs. 2.
4 D. ziele.
5 Of / vormt, een maniere van spreken van de potte-backers genomen.
6 Hier beteeckent Ierusalem de Christelicke kercke / ofte Gemeynte / als Gal. 4. vs. 26. Heb. 12. 18 / 22.
7 Of / der bevinge, of tot eenen veninigen beker, of / tot eenen tuymelbeker, of slaep-beker, D. is / vervult met wijn die slaep aenbrengt / tot een vat uyt het welcke alle volckeren / die tegen het Israel Godes strijden sullen / eenen dronck sullen moeten drincken / die haer in swijmelinge / ofte in slaep brengen sal. De sin is / De vyanden uyt allerley volcken bestaende / die mijne kercke sullen bestrijden ende vervolgen / en sullen daer mede niet anders gewinnen / noch uytrichten / dan dat ickse in 't vervolgen der kercke / sal slaen met raserye ende onsinnicheyt / also dat sy haer selven sullen te schande maken / ende in verderf brengen. Vgel. Psal. 60. 5. Jes. 51. 22 / 23. Jer. 25. 15 / 16. met d'aenteeck.
8 T. w. de schale der swijmelinge. T. w. als de Stadt van Jerusalem sal belegert worden. als woude de Heere seggen / niet alleen de heydensche volckeren / maer oock de Joden / die de Christelicke kercke vervolgen sullen / sullen daer over te schande ende ten verderve komen. ofte / ende oock salse zijn in de belegeringe tegen Iuda, tegen Ierusalem.
9 D. de Christelicke kercke.
10 Of / tot eenen gantsch swaren steen. De sin is / Gelijck de gene die hare sterckte daer aen bewijsen willen / dat sy eenen swaren steen opheffen willen / dickwijls door de swaerte des selven onderdruckt worden: Alsoo sullen oock de gene die hare kracht aen Godes kercke versoecken willen / daer over vermelt worden / ende gevoelen hoe swaer dat het is tegen den prickel te stooten. Vergel. Luce 20. 18. Actor. 9. 4.
11 Ofte / al versamelden sich tegen haer alle volckeren, &c. T. w. die mijne kercke bevechten.
12 Of / met verbaestheyt slaen. D. ick sal hare macht te niete maken. Vergel. Psal. 76. vss. 6 / 7 / &c.
13 D. over mijne kercke.
14 D. ick salse gade slaen / medelyden over de selve hebbende. Vgel. Jerem. 39. 12.
15 T. w. der vyanden mijner kercke.
16 D. alle voor-standers der kercke.
17 D. de ledematen der kercke.
18 Of / zijn my een sterckte: Of / dat my de inwoonders van Ierusalem eenen stercken moet hebben.
19 D. dewijle de Heere met haer is / of / om des Heeren wille.
20 *Hebr.* als eenen heert des vyers. D. als. of / tot eenen heert op welcken een vyer brandt / 't welck het hout / datter op leyt / verteert. Alsoo straex / *Hebr.* als een fackel des vyers. De sin is / Sy sullen alle hare vyanden over-winnen / 't welck hier geestelicker wijse te verstaen is / van de victorie der geloovigen over hare geestelicke vyanden. Vgel. Psal. 48. ende 87. ende 125. ende 129.
21 De ware burgers van Jerusalem / de Christelicke kercke.
22 *Hebr.* sitten, of / woonen. D. blyven.
23 In die plaetse daer men Godt in waren geloove aenroept / ende hem nae sijnen wille dient / het zy dan waer het zy in de gantsche werelt.

7 Ende de HEERE sal [24] de tenten Juda [25] ten voorsten [26] behouden / op dat [27] de heerlickheyt [28] des huys Davids / ende [29] de heerlickheyt der inwoonderen van Jerusalem / haer niet [30] en verheffe tegen Juda.

8 Te dien dage sal de HEERE de inwoonders van Jerusalem beschutten / ende die [31] die onder haer struyckelen soude / sal te dien dage zijn [32] als David: ende [33] het huys Davids sal zijn [34] als Goden / [35] als de Engel des HEEREN [36] voor haer aengesichte.

9 Ende 't sal te dien dage geschieden / dat ick sal soecken te verdelgen alle heydenen / die tegen Jerusalem aenkomen.

10 Doch over het huys Davids / ende over de inwoonders van Jerusalem / sal ick [a] uytstorten [37] den Geest der genade / ende der gebeden / ende [38] sy sullen my [b] aenschouwen / [39] dien sy door-steken hebben: ende [40] sy sullen over hem rouw-klagen / als [met] de rouw-clage [41] over eenen eenigen sone; ende [42] sy sullen over hem bitterlick kermen / gelijckmen bitterlick kermt over eenen eerst-geborenen.

11 Te dien dage sal te Jerusalem de rouw-clage groot zijn / gelijck die rouw-clage van [43] Hadadrimmon / in het dal van [c] Megiddon.

12 Ende [44] het lant sal rouw-clagen / [45] elck geslachte bysonder: het geslachte des huys Davids bysonder / ende haerlieder wijven bysonder / ende het geslachte des huys [46] Nathans bysonder / ende hare wijven bysonder.

13 Het geslachte des huys Levi bysonder / ende hare wijven bysonder: het geslachte [47] Simei bysonder / ende hare wijven bysonder.

14 Alle de overige geslachten / elck geslachte bysonder / ende haer-lieder wijven bysonder.

24 D. de kleyne ende onvermogende in Juda / die buyten Jerusalem woonden / en van den huyse Davids niet en waren.
25 Of / ten eersten, of [als] eertijts.
26 Of / salich maken.
27 Ofte / cierlickheyt. D. die van grooteren aensien zijn / als de andere van Juda.
28 D. des geslachtes Davids.
29 D. de rijcke ende geweldige tegen de geringe ende verarmde.
30 *Hebr.* groot en make.
31 D. die swack is.
32 T. w. soo dapper in den strijt / als eertijts David geweest is. Verst. dit van eene geestelicke dapperheyt / welcke de H. Geest in de kinderen Godes te wege brengt.
33 Het huys Davids, D. de voorstanders van Godes volck.
34 And. als Godt. and. als Godes [huys]. men kan hier door Goden / verstaen de Engelen.
35 D. als Christus, als blijckt uyt de navolgende woorden.
36 D. die voor haer aengesichte wandelt / of / henen gaet. Vgel. Mich. 2. 13.
a Ezech. 39. 29. Ioël 2. 28.
37 D. den H. Geest / die de uytverkorene betuyght / dat Godt haer wil genadich zijn: Ende hy verweckt se ten gebede ende smeeckinge / also datse Godt om genade ende vergevinge harer sonden bidden. Vgel. Act. 2. 37.
38 Eensdeels met lichamelicke oogen ten tijde sijns lijdens. Siet Johan. 19. 37. anderdeels door het geloove / ten aensien van de boetveerdige ende geloovige: Act. 2. 37. ende met schrick / ten aensien van de ongeloovige ten jonckstеn dage. Apoc. 1. 7.
b Ioh. 19. 37. Apoc. 1. 7.
39 Dit doorsteken der zijde Christi wort hier gestelt voor de geheele kruyсinge. Siet Joh. 19. 34 / ende 37 / ende of wel maer een soldaet dit gedaen heeft / so wort het nochtans de gantsche Joodsche Natie toegeschreven / als die Pilatum gedrongen hebben Christum te dooden.
40 D. sy sullen hertelick bedroeft zijn over hare schrickelicke sonde.
41 T. w. die gestorven is. siet Jer. 6. op vs. 26. ende Amos 8. 10.
42 *Hebr.* sullen bitter maken.
43 Alwaer de Coninck Josias is omgekomen / die seer is beschreyt ende beklaecht geworden van sijne goede ondersaten. Siet de historie 2. Reg. 23. vss. 29 / 30. ende 2. Chron. 35. 22 / 24 / 25.
c 2. Reg. 23. 29. 2. Chron. 35. 22, 24.
44 Dat is / de inwoonders des lants.
45 *Hebr.* geslachte geslachte bysonder. De sin is / dat dit soude zijn een bysondere wee-klage onder alle geslachten. het siet op de wijse van rouw-klagen onder de Joden gebruyckelick.
46 Siet 2. Sam. 5. 14. 1. Chron. 3. 5. Luce 3. 31.
47 Die / nae sommiger gevoelen / een sone Gersoms was / des soons Levi / 1. Chro. 6. 16 / 17. Dese wort hier tot een exempel gestelt by name / maer van alle de andere stammen ende geslachten wort desgelijcx geseyt in 't volgende vs.

Het xiij. Capittel.

Prophetie van de vergevinge ende afwasschinge der sonden door Christum, vs. 1. Van uytroeyinge des afgodischen dienstes / ende der valscher leere / 2. Van het lijden ende sterven Christi, 7. Van den ondergance der godtloosen / ende behoudenisse der uytvercorenen / na dat sy door het cruyce souden beproeft ende geloutert zijn / 8 / &c.

1 [1] Te dien dage salder [2] een fonteyne [3] geopent zijn [4] voor het huys Davids / ende voor de inwoonders van Jerusalem / [5] tegen de sonde / ende tegen [6] de onreynicheyt.

2 Ende het sal te dien dage geschieden / spreeckt de HEERE der heyrscharen / dat ick uytroeyen sal uyt den lande / [7] de namen der [8] Afgoden / datse niet meer gedacht en sullen worden: ja oock [9] de propheten / ende [10] den onreynen geest [11] sal

1 T. w. als de Messias sal gekomen zijn.
2 Of / Spring-ader, born-quelle. D. de genade Godes van de vergevinge der sonden door het bloet Iesu Christi, in het welcke wy gewasschen zijn.
3 T. w. geopent zijnde / of wordende / door de predicatie des H. Euangelij.
4 D. voor de geloovige kinderen Godes.
5 D. tot afwasschinge der sonde / ende aller onreynicheden uyt ende met de sonde ontstaende.
6 Het Hebr. woort beteeckent eygentlick de afsonderinge van wegen de onsuyverheyt der maent-stonden / van de welcke gehandelt wort Lev. c. 12. ende c. 15.
7 D. alle afgoderye / also datse niet meer onder ulieden en sal genoemt worden. Vgel. Psal 16. 4. Hose. cap. 2. 16.
8 Van het woort Afgoden, Siet 1. Sam. 31. 9.
9 T. w. de valsche Propheten. And. [hare] Propheten, T. w. der Afgoden.
10 D. de valsche Leeraers / die eene onreyne leere dryven door ingevinge des boosen onreynen geestes / T. w. des duyvels. Vergel. 1. Joh. 4. 1 / 2 / 3.
11 Het zy door straffe uytroeyinge / Deut. 13. ofte door over-redinge tot verloocheninge des selven.

ick uyt den lande wech doen.

3 Ende het sal geschieden / wanneer yemant [12] meer propheteert / [13] dat sÿn vader ende sÿne moeder / die hem gegenereert hebben / tot hem sullen seggen / [14] Ghy en sult niet leven / dewÿle ghy valschept gesproken hebt in den name des HEEREN: ende sÿn vader ende sÿne moeder / die hem gegenereert hebben / [15] sullen hem doorsteken / wanneer hy [16] propheteert.

4 Ende het sal geschieden te dien dage / dat [17] die propheten [18] beschaemt sullen worden / een yegelick van wegen [19] sÿn gesichte / wanneer hy propheteert: ende sy en sullen [20] geenen hayren mantel aendoen / om te liegen.

5 Maer [21] hy sal seggen / Ick en ben geen propheet / [22] ick ben een man die het lant bouwt / want [23] een mensche heeft my [daer toe] geworven van mÿner jeucht aen.

6 Ende so yemant tot hem seyt / [24] Wat zÿn dese wonden in uwe handen? so sal hy seggen / Het zÿn [de wonden] daer mede ick geslagen ben [in] het huys [25] mÿner liefhebbers.

7 [26] Sweert / ontwaeckt tegen mÿnen Herder / ende tegen den man / [27] die mÿn metgeselle is / spreeckt de HEERE der heyrscharen: [a] slaet dien herder / ende de schapen sullen verstroyt worden / maer ick sal mÿne hant tot [28] de cleyne [29] wenden.

8 Ende het sal geschieden in den gantschen lande / spreeckt de HEERE / [30] de twee deelen daer in sullen uytgeroeyt worden / [ende] [31] den geest geven / maer [32] het derde deel sal daer in over blÿven.

9 Ende ick sal [33] dat derde deel [34] in 't vyer brengen / ende ick sal het louteren / gelÿckmen silver loutert / ende ick sal 't beproeven / [b] gelÿckmen gout beproeft: [35] [c] het sal mÿnen Name aenroepen / ende ick sal het verhooren / ick sal seggen / [d] Het is mÿn volck / ende het sal seggen / De HEERE is mÿn Godt.

12 T. w. valschelicke makende Godt tot eenen deck-mantel sijner leugenen: ofte wanneer yemant meer propheteert door in-geven des onreynen geestes.
13 De sin is / By de geloovige sal sulcken yver zijn / dat sy geenen valschen prophete ofte leeraer en sullen konnen dulden noch lijden / also dat selfs sijne eygene ouders ofte naeste bloetvrienden hem verwijsen sullen / achtervolgens de Wet Godes Deut. 13. 6/8.
14 D. ghy en zijt niet weert dat ghy leeft / ghy en behoorder niet langer te leven: Maer ghy zijt weerdich gedoodet te worden / achtervolgens de Wet Deut. cap. 13. 1/&c.
15 Gedreven zijnde door eenen goddelicken yver / sullen sy hem den Richteren overleveren om gestraft te worden. Doch andre meynen dat het Hebr. woort hier beteeckent bestraffen, niet alleen met woorden / maer oock met harde slagen.
16 T. w. valschelick.
17 T. w. die valsche propheten.
18 Overtuycht zijnde van valsche leere door het klare licht der waerheyt / ende van hare eygene ouders.
19 D. sijne valsche prophetye.
20 Gelijck eertijts Elias gedaen heeft / 2. Reg. 1. 8. ende Iohannes de Dooper / Matth. 3. 4. Vgel. Iesa. 20. 2. Dit deden de valsche prophetē / om hare woorden des te grooteren schijn van heylicheyt te geven.
21 D. een yegelick deser propheten.
22 Als of hy seyde / ick hebbe die professie verlaten / De lant-bouwerye is de hanteringe die ick geleert ende gedaen hebbe van mijner jeucht aen / daer hebbe ick my nu wederom toe begeven. 23 Ofte / men heeft my gestelt over het vee, of / het vee leeren opvoeden, &c. of / want men heeft my geleert met het vee om te gaen, &c. 24 D. wat beduyden dese wonden / *Hebr.* slagen. D. lijck-teeckenen van wonden. Vgel. 1. Reg. 18. 28. In uwe handen. verstaet hier by / ende oock voorder in u lichaem. Ofte aldus: Waerom zijn dese wonden in uwe handen? so sal hy seggen, Om dat ick geslagen ben, &c. 25 D. der gener die my lief-hebben / of beminnen / T. w. mijner ouderen / of naeste vrienden / die door harde slagen (daer ick noch de lijckteeckenen van drage) my hebben af-gewent / ende afgehouden van leugenen te spreken / ende van valsche prophetyen. Men seyt gemeynlick / harde slagen leeren wel / ende tot eenen harden noest moetmē eenen scherpen beytel gebruycken. 26 Dewijle in het naest-voor-gaende vs geseyt is / hoe de valsche Prophete van sijne eygene vrienden / zy getracteert / So neemt de Heere / namelick Godt de Vader / daer uyt aenleydinge / om te voorseggen / hoe Christus sijn lieve Soon / eñ opperste Herder / als of hy oock een valsch prophete ware / geslagen ende omgebracht soude worden. Doch sulcks en soude niet by gevalle geschieden / maer nae sijne Goddelicke ordonnantie. Vergel. Matth. 26. v. 31. Ioh. c. 14. ende 16. ende 18. Actor. 2. 23. ende 4. 28. 27 Namelick mijn eenich geboren Soon / eenes wesens met my. a Matth. 26. 31. Marc. 14. 27.
28 Door de kleyne worden hier verstaen de Discipulen Christi, die slechte onaensienlicke mannen waren / van de welcke Christus tot de gene die hem vingen / seyde / Soeckt ghy my, so laet dese gaen. Ende na dat sy verstroyt waren / heeftse de Heere wederom vergadert. Ioh. cap. 18. v. 8. Doch men kan hier oock door de kleyne verstaen de uytverkorene kinderen Godes, die kleyn zijn voor de oogen der werelt. Siet Mat. 18. 10/14. 29 T. w. om haer te versamelen / ende in 't geloove te stercken. Van de maniere van spreken / Siet Ezech. 38. op v. 12. And. Ende ick sal mijne hant tegen de kleyne wenden: die mede vervolginge sullen lijden gelijck hare herders. 30 *Hebr.* de mont van tween, als Deut. cap. 21. 17. D. de twee deelen. De sin is / dat verre het grootste deel der menschen soude verworpen worden / ende in sijne sonden ende ongeloove blijven liggen / ende verderven: de kleynste hoop sal salich worden. Siet Mat. 7. 13. Luce 8. 5/&c. 31 Vergel. soo veel de beteeckenisse des woorts belangt / Genes. 6. 17. ende Numer. 17. 12/13.
32 T. w. die ick uyt genade sal verschoonen ende sparen. 33 T. w. dat derde deel / 't welck mijne uytverkorene zijn. 34 Verstaet hier / het vyer der vervolginge / ende des kruyces. Siet Iesa. 1. 25. ende 48. 10. ende 1. Pet. 1. 7. b 1. Pet. 1. 6. 7.
35 Het derde deel / De sin is / Een yegelick deser uytverkorenen die ick alsoo sal beproeft hebben / sal mijnen name aenroepen / &c. c Psal. 50. 15. ende 91. 15. d Psal. 144. v. 15. Ioh. 20. 28.

Het xiiij. Capittel.

Prophetie van de groote elende / die der Stadt Jerusalem soude over komen / v. 1/&c. Doch met belofte / dat de Heere de sijne soude behouden ende salich maken / 3. Voorder wort hier gesproken van de voor-treffelicke gaven die de Heere over sijne kercke soude uytstorten / ende van haren saligen ende heerlicken staet / 8. Ende van de straffe ende ondergang harer vyanden / 12. Ende van de bekeeringe van eenige der selver / v. 16. Mitsgaders van den heyligen yver der kercke.

1 Siet / [1] de dach komt den HEERE / dat uwen roof sal uytgedeylt worden in 't midden van u / [2] [ô Jerusalem].

2 Want ick sal [3] alle Heydenen tegen Jerusalem ten strÿde versamelen / ende de Stadt sal ingenomen / ende [a] de huysen sullen geplondert / ende de wÿven sullen geschendt worden: ende [4] de helft der Stadt sal uytgaen in de gevangenisse / maer [5] het overige des volcks en sal uyt der Stadt niet uytgeroeyt worden.

3 [b] Ende de HEERE sal uyttrecken / ende hy sal strÿden [6] tegen die Heydenen / [7] gelÿck ten dage als hy gestreden heeft / ten dage des strÿts.

4 Ende sÿne voeten sullen [8] te dien dage staen op den olÿf-berch / [9] die voor Jerusalem leyt tegen 't oosten: ende de olÿf-berch sal [10] in tween gespleten worden [11] nae 't oosten / ende nae 't westen / [12] [so datter] eene seer groote valleye sal zÿn: ende d'eene helft des berchs sal wÿcken nae het noorden / ende de helft des selven nae 't zuyden.

5 Dan sult [13] ghy-lieden [14] vlieden [15] [door] de valleye [16] mÿner bergen / (want dese valleye der bergen sal reycken tot [17] Azal) [18] ende ghy sult vlieden / gelÿck als ghy vlodet [19] [c] voor de aerd-bevinge [20] in de dagen Uzzia den Coninck van Juda: [21] dan sal de HEERE mÿn Godt komen / [ende] [22] alle de heyligen [23] met u [ô HEERE].

6 Ende 't sal te dien dage geschieden / [24] datter niet en sal zÿn [25] het costelick licht / ende de [26] dicke duysternisse.

7 Maer [d] het sal [27] een eenich dach zÿn / [28] die den HEERE bekent sal zÿn / 't en sal noch [29] dach noch [30] nacht zÿn: ende het sal geschieden ten tÿde [31] des avonts / dat het licht sal wesen.

8 Oock sal het [32] te dien dage geschieden / [e] datter [33] levendige wateren uyt Jerusalem vlieten sullen / [34] de helft van die nae de oost-zee / ende de helft van die nae [35] de achterste zee aen / [36] sy sullen des somers / ende des winters [37] zÿn.

9 Ende [38] de HEERE sal tot Co-

1 D. daer komt een dach voor den Heere. And. de dach des HEEREN komt: of / de dach van den Heere komt, D. de dach die den Heere bekent is / als onder v. 7. staet. Sommige verstaen dit van den tijt der destructie Jerusalems door Vespasianum ende Titum: Andre / van de vervolginge der kercke onder den wreeden Coninck Antiochus ten tijde der Machabeen: Andre duyden dit op den Antichrist, ende sijne wreede vervolgingen.
2 Verst. hier by / eñ ghy Joodsche lant.
3 Vergel. Ezech. 38. vss. 4/6/9/15. ende Hab. 1. 6. Alle, is hier te seggen / vele, of allerley, als Jon. 2. 3.
a Ies. 13. 16.
4 D. een groot deel van de inwoonders der stadt sal gevanckelick uytgevoert worden / T. w. van die overgeblevene / die door de peste / honger / ofte het sweert niet omgekomen en zijn.
5 Verstaetmen dese Prophetie van de belegeringe Jerusalems door Vespasianum ende Titum: So ist te seggen / dat de godtsalige / door de vaste belegeringe der stadt / sullē uytgaen nae het Stedeken Pella, ende alsoo by het leven blijven sullen. Dit is dat derde deel daer de Prophete van gesproken heeft / cap. 13. vss. 8/9.
b Iesa. 42. 13.
6 T. w. tegen die volckeren / die vyanden zijn van Godes kercke.
7 Ofte / Gelijck hy [voor u liedē] pleecht te strijden in den dach des strijts. namelick ten tijde van Mose / Josua / Gideon / Debora / David / Asa / eñ op andre tijden meer.
8 T. w. ten tijde Christi die op dē olijfberch verkeert heeft / aldaer sijn lijden aengevangen ende ten Hemel gevaren. siet Luce 22. 39. Actor. 1. 12. 9 *Hebr.* die voor het aengesichte Ierusalems is tegen het Oosten. siet Actor. 1. 12. 10 *Hebr.* in sijn midden. of / in sijn helft gespleten worden.
11 D. in de lengte van het Oosten tot het Westen toe. 12 D. So datter een seer groot dal tusschen die twee helften des berchs sal wesen / ende datmen Jerusalem bescheydelick sal kunnen sien liggen / 't welck te vooren met desen berch / ende andre / als bedeckt lach / of verborgen was. Verst. dit van het geestelicke Jerusalem / namelick de kercke Godes / daer van de Heydenen / voor de komste Christi, geen kennisse en hadden: maer van sullen alle verhinderinssen / die de Heydenen den toeganck tot Christum ende sijne kercke konden verhinderen ofte of-snijden / wech-genomen worden / ende sy sullen eenen openen pas hebben tot den selven. Vgel. Ies. 57. 14. ende 62. 10. 13 O mijne uytverkorene.
14 D. haestelick toe-loopen / gelijck de vluchtende plegen te doen. Ofte / men kan het verstaen van de godtloose Joden / die door schrick ende vreese van straffe wechvluchten souden / eñ ruymte maken voor het aenkomende volck des Heeren. 15 And. tot de valleye mijner bergen, D. tot mijne kercke. 16 Of / der bergen, D. dier twee deelen des olijfberchs / die ick met het doorsplijten des olijfberchs gemaeckt hebbe. 17 And. tot den berch dien hy afgesondert, of verkoren heeft. T. w. den berch Zions, Hy, T. w. de Heere. De sin is / Daer sal een wijde bane zijn / also dat een yder wel plaetse en ruymte hebben sal / om tot de kercke Christi te konnen komen. wat den berch Azal aengaet / is onseker waer hy leyt / want des selven nergens meer gedacht en wert. 18 And. ghy sult vlieden, segge ick. gelijck, &c. 19 Of / van wegen de aerd-bevinge, of uyt vreese der aerd bevinge, Siet Amos 1. 1. c Amos 1. 1. 20 Siet van den Coninck Uzzia 2. Chro. 26. 19. 21 Dit spreeckt de Prophete in sijnen eygenen persoon. De sin is / na de eerste verschijninge Christi in den vleesche / sal d'andere volgen ten jonckstien dage.
22 D. alle Engelen. Siet Dan. 8. 13. 23 Hier wendt de Prophete sijne aensprake tot Christum, 't welck / als sommige meynen / daerom geschiet / om dat de Prophete wel geweten heeft dat die boose Joden hem niet gelooven en souden. Vergel. Joel 3. 11.
24 D. daer en sullen geen beurten zijn van licht ende duysternisse / claren dach ende nacht / het sal een eeuwich dach zijn / siet Iesa. 60. 19/20. Apoc. 21. 23. ende 22. 5. Doch eenige verstaen dit van het licht des H. Euangelij, 't welck ten tijde Christi lichten sal. Andere van de verduysteringe der sonne ter tijt des lijdens Christi. d Apoc. 21. 25. 25 D. het clare licht. als Job 31. 26. 26 *Hebr.* t' samen-stremminge. T. w. der duysternisse. And. schemeringe. 27 D. Een dach die eeuwich dueren sal. 28 De Heere alleen weet wanneer desen dach beginnen sal. Mat. 24. 36. 29 T. w. sulcken dach die met de sonne voortkome. 30 T. w. sulcken nacht / als nu door absentie der sonne komt.
31 Verstaet hier door avont, den geheelen nacht / of / ten tijde des avonts, D. als het pleecht avont te worden. Siet Iesa. 60. 20. Apoc. 21. 23. 32 Ten tyde der verschijninge Christi in den vleesche. e Ezech. 47. 1, &c. Ioël 3. 18. Apoc. 22. 1. 33 D. altijt vloeyende en vlietende. hier door moetmen verstaen de gaven des H. Geestes / die Christus overvloedichlick over sijne kercke uytstorten soude. siet Ezech. 47. 1. Joel 3. 18. Apoc. c. 22. 1. Vgel. Joh. 4. 14. ende 7. 38. 34 D. alle geloovige der gantscher werelt / sy zijn waer sy zijn mogen / het zy tegen den opganck of onderganck der sonne / sullen dier geestelicker-gaven deelachtich worden. 35 Aldus wort de Middel-lantsche zee genoemt / siet Deut. 11. op v. 24. ende c. 34. 2. 36 D. in eeuwicheyt / ende altoos duerende. 37 D. dueren / vlieten, And, het sal des somers ende des winters geschieden.
38 T. w. de Heere Christus Iesus.

ninck over de gantsche aerde zijn: Te dien dage [39] sal de HEERE een [40] zijn/ ende sijn name een.

10 [41] Dit gantsche lant sal rontom als een vlack velt gemaeckt worden/ van Geba tot Rimmon toe/ zuydwaerts van Jerusalem: ende [42] sy sal [43] verhoocht ende [44] bewoont worden in hare plaetse/ [45] van de poorte Benjamins af/ tot aen de plaetse van de eerste poorte/ tot aen de hoeck-poorte toe/ ende [van] [46] den toren Hananeël tot aen des Conincks wijn-backen toe.

11 Ende sy sullen [47] daer in woonen/ ende [48] daer en sal geene verbanninge meer zijn/ want [49] Jerusalem sal [50] seker [51] woonen.

12 [52] Ende dat sal de plage zijn daer mede de HEERE alle de volckeren plagen sal/ [53] die tegen Jerusalem crijch gevoert sullen hebben: Hy sal [54] eenes yegelicken vleesch/ daer [55] hy op sijne voeten staet/ [56] doen uyt-teeren/ ende eenes yegelicks oogen sullen uyt-teeren in hare hollen/ ende yegelicks [57] tonge sal in haren mont uyt-teeren.

13 [58] Oock sal het te dien dage geschieden/ datter [59] een groot gedruys [60] van den HEERE onder haer sal wesen/ so dat sy een yeder sijnes naesten hant sullen [61] aengrijpen/ ende eenes yederen hant sal tegen de hant sijnes naesten [62] opgaen.

14 Ende oock sal [63] Juda te Jerusalem [64] strijden/ ende 't vermogen aller heydenen rontomme sal [65] versamelt worden/ gout ende silver/ ende cleederen in groote menichte.

15 Alsoo sal oock [66] de plage [67] der peerden/ der muylen/ der kemelen/ ende der eselen/ ende aller beesten zijn/ die [68] in die selve heyrlegers geweest zijn sullen/ gelijck [69] gener plage geweest is.

16 Ende het sal geschieden/ dat [70] alle de overgeblevene van alle Heydenen/ die tegen Jerusalem sullen gekomen zijn/ die sullen van jaer tot jaer [71] optrecken/ [e] om aen te bidden [72] den Coninck/ den HEERE der heyrscharen/ ende [73] om te vieren het feest der Loof-hutten.

17 Ende 't sal geschieden/ so wie van de geslachten der aerde niet en sal optrecken nae Jerusalem/ om den Coninck den HEERE der heyrscharen te aenbidden/ [74] so en salder over haerlieden geen regen wesen.

18 Ende indien [75] 't geslachte der Egyptenaers/ [76] over de welcke [de regen] niet en is/ niet en sal optrecken noch komen/ so sal die plage [over haer] zijn/ [met] de welcke de HEERE die heydenen plagen sal/ die niet optrecken en sullen/ om te vieren het feest der Loof-hutten.

19 Dit sal [77] de sonde der Egyptenaren zijn/ mitsgaders de sonde aller heydenen/ die niet optrecken en sullen/ [78] om te vieren het feest der Loof-hutten.

20 Te dien dage sal [79] op de bellen der peerden [80] staen/ [81] DE HEYLICHEYT DES HEEREN: ende de potten in den Huyse des HEEREN/ sullen zijn/ [82] als de sprengbeckens voor den altaer:

21 Ja alle de potten [83] in Jerusalem/ ende in Juda/ sullen den HEERE der heyrscharen [84] heylich zijn/ so dat alle die offeren willen/ sullen komen/ ende van de selve nemen/ ende in de selve [85] coken: Ende daer en sal [f] [86] geen Canaaniter meer zijn in het Huys des HEEREN der heyrscharen te dien dage.

39 D. hy sal alleen ge-eert worden/ als zijnde de eenige ware Godt ende Salichmaker/ de Afgoden sullen uytgeroept worden/ Zach. 13. 2.
40 D. bekent worden te zijn. aldus wort het woort zijn, oock gebruyckt Joh. c. 15. 8. ghy sult mijne discipulen zijn. D. voor mijne discipulen bekent worden.
41 T. w. het lant Judea/ van het eene eynde des lants tot aen het andere. want Geba (anders Gibea) lach aen de lantpale der Benjaminiten/ 1. Reg. 15. 22. ende Rimmon aende lantpalen van de stamme Juda/ Josu. 15. 32. ende 19. 7. Siet van Geba, Josu. 21. 17. ende 1. Reg. 15. 22. ende Jesa. 10. 29.
42 T. w. de Stadt Jerusalem/ daer door de kercke Godes hier wort beduydt/ insonderheyt de kercke des nieuwen Testaments.
43 D. beroemt ende heerlick gemaeckt worden.
44 D. vele sullen haer tot de kercke begeven.
45 D. aen alle plaetsen daer de Heere sijne kercke hebben sal. Van de poorte Benjamins wort oock gesproken Jerem. 20. 2. ende 37. 13.
46 Siet Neh. 3. 1. ende 12. 38. ende Jer. 31. 38.
47 T. w. inde Stadt van Jerusalem/ D. in de Gemeynte Godes.
48 D. sy en sal niet meer verstoort worden/ gelijck voor desen geschiet is/ doe het scheen dat ickse geheelick verbannen ende verstooten hadde. siet Deut. 2. op v. 34.
49 D. de inwoonders van Jerusalem.
50 Hebr. in versekertheyt.
51 Of/ bewoont worden.
52 Na dat de Prophete van den stant ende gelegentheyt der geloovigen gesproken heeft/ so spreeckt hy nu hier van de plagen ende elenden der godloosen.
53 D. die de kercke Godes bevochten ende vervolcht hebben.
54 Hebr. sijn vleesch. D. eenes yegelijcken vleesch/ lichaem/ leden/ of/ des selven vleesch alsoo staende/ sijn oogen, ende sijn tonge.
55 D. haestelick/ onversiens/ geen quaet vermoedende. Siet exempel in Herode Actor. 12. 21/ &c.
56 D. gantschelick verderven.
57 Met de welcke sy Godt ende de vrome gelastert ende gesmaedt hebben.
58 De sin is/ Godt de Heere en salse niet alleen door sijne hant plagen/ v. 12. maer oock door haer selven onder malkanderen: ende oock door sijn volck/ v. 14. Vergel. Ezech. 30. 21/ &c.
59 Ofte/ een groot rumoer, of/ getommel/ 't welck haer de Heere aenjagen sal.
60 Hebr. des Heeren.
61 Het sy vyantlicker wijse: Of/ uyt angst ende vreese/ hulpe ende troost van sijnen vrient/ metgeselle/ of naesten versoeckende. Vergel. Jud. 7. 22. ende 1. Sam. 14. 20. ende Ezech. 38. vss. 21/ 22.
62 Het zy om te slaen/ of/ gelijck het andre verstaen/ om hulpe ende bystant te soecken.
63 Dat is/ het Joodsche volck/ de Joden. And. oock sult ghy Iuda tegen Ierusalem strijden.
64 T. w. tegen die volckeren van de welcke v. 12. gesproken is.
65 Dat is/ wech-gevoert worden/ het sal versamelt worden/ om wech-gevoert te worden. De sin is/ Godt sal sijne kercke eene volkomene victorie geven/ over alle hare vyanden/ also dat sy de selve sullen plunderen ende alle hare goederen rooven/ gelijck in den krijch geschiet/ alsmen sijne vyanden heeft overwonnen. 'T is een figuerlicke maniere van spreken van den krijch ende krijgers genomen.
66 De sin is/ De Heere en sal niet alleen de vyanden sijner kercke verdelgen/ maer oock al hare macht ende gewelt/ mitsgaders alle de middelen die sy gebruyckt hebben/ om Godes volck te bevechten/ sal hy te niete maken.
67 Hebr. des peerts, des muyls, &c.
68 Verstaet de heyr-legers der gener die rontom Jerusalem zijn souden.
69 T. w. menschen plage/ daer van vss. 12/ 13/ 14. gesproken is.
70 D. alle de gene die de Heere niet en sal verdelcht hebben/ T. w. alle uytverkorene die tot de ware kennisse Godes sullen gebracht wesen door de predicatie des H. Euangelij.
71 T. w. nae Jerusalem. De Heere salse bekeeren/ also dat sy haer oock tot de Christelicke Gemeynte begeven sullen/ om den Heere te dienen. De Prophete beschrijft hier den inwendigen Godts-dienst der kercke des nieuwen Testaments/ door den uyterlicken Godts-dienst/ die in het oude Testament is gebruyckelick geweest.
e Iesa. 66. 23.
72 D. den Heere Christum.
73 D. om Godt te loven voor sijne weldaden/ gelijck het volck Godes pleecht te doen/ als het 't feest der Loof-hutten pleecht te houden. siet Lev. 23. 34/ &c. Ende onder den name van dit feest/ verstaet hy allerhande eere/ diemen Gode te doen schuldich is.
74 D. Sy en sullen van den Heere niet gesegent worden/ maer ter contrarie sullense vervloeckt wesen/ De regen zijnde een uyterlick teecken van den segen des Heeren. Vgel. Jesa. 30. 23. ende Deut. 28. 23/ 24.
75 Eenige verstaen hier door de Egyptenaers (die groote vyanden der kercke Godes waren) oock alle andre heydensche Natien/ vyanden van Godes kercke.
76 D. over de welcke het niet ordinarelick en regent/ gelijck over andere landen. Want seer selden regent het in Egypten/ maer de overloopende riviere Nilus bevochticht ordinarelick het lant tweemael des jaers. Siet Deut. 11. 10. And. alhoewel het over haer niet [en plach te regenen] so sal [van noch] die plage [over haer komen met] welcke de Heere plagen sal die Heydenen, die niet, &c. Als of de Heere seyde/ Alhoewel het daer niet en regent/ so en sullen sy van noch desen vloeck niet ontgaen/ want die plage die andre overkomen sal door de onthoudinge des regens/ die sal haer oock treffen by andre middelen. ofte aldus: Ende indien 't geslachte der Egyptenaers niet en sal optrecken noch komen, so en sal [de regen] over haer niet zijn: de plage salder zijn met dewelcke, &c.
77 D. de straffe der sonde.
78 D. om den Heere te dienen.
79 Het is in verscheydene landen gebruyckelick/ dat de boerlieden hare peerden bellen op den hals hangen/ meynende dat der selver geklanck den peerden eenige verlichtinge of couragie aenbrengt.
80 Hebr. zijn.
81 De sin is/ dat selfs de kleynste dingen/ oock die in den oorloch tegen Godts volck plachten gebruyckt te worden/ &c. tot den dienst Godts sullen geheylicht zijn. Dit was de tijtel die in een goudene plate voor des hoogen-priesters voor-hooft geschreven was. doch daer van siet Exod. 28. 36.
82 T. w. in menichte/ ende grooten getale. De sin is/ daer sullen overvloedige middelen zijn tot verrichtinge des Godts-dienstes/ oock Dienaers in grooten getale/ tot verrichtinge des Godts-dienstes/ gelijcker oock vele offeraers wesen sullen.
83 D. die te Jerusalem sullen zijn.
84 Hebr. heylicheyt zijn, D. den Heere geheylicht zijn.
85 T. w. hare offerhanden. siet 1. Sam. 2. 13.
f Ies. 35. 8. Ioël 3. 17. Apoc. 21. 27. ende 22. 15.
86 D. geen onreyn noch godtloos mensche. Vergel. Apoc. 21. 27. siet oock Jesa. 35. 8. ende Joel 3. 17. Verstaet hier by/ Maer die in het huys des Heeren sullen zijn ende verkeeren/ die sullen van sonden gereynicht ende wedergeboren zijn. Ephes. 5. 27. Andre verstaen het aldus/ Ten tijde des Messiæ, en salder geen volck noch Natie van den Godts-dienst/ of uyt den Tempel gesloten worden/ want die Natien die te vooren onreyn geweest zijn/ sullen alsdan heylich ende suyver zijn voor den Heere.

Eynde des Propheets ZACHARIA.

De

De Propheet
MALEACHI.

Inhoudt deser Prophetye.

NAe den tijt te rekenen, so is *Malachias* de laetste van de twaelf kleyne Propheten, de naeste aen de toekomste IESU CHRISTI; hy heeft geprophetеert doe de Tempel ende de Stadt van Ierusalem nu weder opgebouwt waren. Sijn name is *Maleachi*, 't welck beteeckent, *mijn Engel*, ofte mijn Bode, mijn Gesante. De somme sijner Prophetie is dese: Hy verwijt voor eerst den boosen Ioden hare groote ondanckbaerheyt tegen Godt, die haer soo vele ende soo groote weldaden bewesen, ende haer wederom in haer lant gebracht, ende den waren Godtsdienst onder haer opgericht hadde: hy bestraft de Priesters, om dat sy den Godtsdienst hadden vervalscht: ende het volck, van wegen hare menichvuldige sonden ende overtredingen, als by namen van wegen het ontheyligen des Houwelicks, trouwende met de afgodische, meer dan eene vrouwe nemende, lichtveerdichlick hare vrouwen verstootende, ende van wegen hare Godts-lasteringen ende hartneckicheden, met voorsegginge der straffen die haer des-halven over het hooft waren hangende, met vermaninge tot boete ende beterschap des levens. hy voorseyt oock, tot troost der godtsaligen, de toekomste CHRISTI, mitsgaders sijnes voor-Loopers *Iohannis des Doopers*: als oock, dat CHRISTUS de schaduwen ende figueren des Ouden Testaments soude afdoen, ende dat hy den waren Godtsdienst, in den geest ende waerheyt bestaende, door de gantsche werelt planten ende oprichten soude. Gelijck hy het volck Godes tot ware boete, ende bestendicheyt in den waren Godtsdienst vermaent, alsoo dreycht hy oock doorgaens de godtloose ende huychelaers met de sware straffen die haer souden over komen. In het Nieuwe Testament worden op verscheydene plaetsen, bygebracht eenige spreucken genomen uyt den Prophete *Maleachi*, als *Mat.* 11.10. ende *cap.* 11.14. ende *cap.* 17.10, 11, 12, 13. *Marc.* 1.2. ende 9.12. *Luc.* 1.16, 17. ende 7.27. *Rom.* 9.13.

Het Eerste Capittel.

De Heere maeckt de Israeliten indachtich sijner liefde tot haer / die hy daerinne bewesen heeft / dat hy Jacob heeft lief gehadt / maer Esau gehaett / v. 1 / &c. Daer na klaecht hy over hare ondanckbaerheyt / voor eerst der priesteren / ende daer na des volcx / die allegaer ongetrouw waren in de offerhanden / 6. ende hy vermaentse tot berouw ende bekeeringe / 9. ende hy prophetеert van den rechten Godts-dienst / welcken hem de geloovige onder alle volckeren in het Nieuwe Testament bewijsen souden / 11 / &c.

1 [1] DE last des woorts des HEEREN [2] tot Israel / [3] door den dienst van [4] Maleachi.

2 Ick hebbe u-lieden lief gehadt / seyt de HEERE: maer ghy [5] segt / [6] Waer in hebt ghy ons lief gehadt? [7] Was niet Esau Jacobs broeder? spreeckt de HEERE: [a] [8] nochtans hebbe ick Jacob lief gehadt /

3 Ende Esau hebbe ick gehaett: [9] ende ick hebbe [10] sijne bergen gestelt [tot] eene verwoestinge / ende [11] sijne erve voor de draken der woestijne.

4 Of schoon [12] Edom seyde / Wy zijn verarmt / doch [13] wy sullen de woeste plaetsen weder bouwen: alsoo seyt de HEERE der heyrscharen / [14] Sullen sy bouwen / so sal ick afbreken; ende [15] men salse noemen / Landtpale der godtloosheyt / ende een volck [16] op het welcke de HEERE vergramt is tot inder eeuwicheyt.

5 Ende uwe oogen [17] sullen 't sien / ende ghy-lieden sult seggen / [18] De HEERE zy groot gemaeckt [19] van de lantpale Israëls af.

6 Een sone [20] sal den vader eeren / ende een knecht [21] sijnen heere: ben ick dan een Vader / waer is [22] mijne eere? ende ben ick een Heere / waer is [23] mijn vreese? seyt de HEERE der heyrscharen tot u / [24] ô Priesters / verachters mijnes Naems: [25] maer ghy segt / [26] Waer mede verachten wy uwen Name?

7 Ghy brengt op mijnen altaer [27] verontreynicht [28] broot / ende [29] segt / Waer mede verontreynigen wy [30] u? Daer mede / dat ghy segt / [31] des HEEREN tafel [32] is verachtelick.

8 Want als ghy [33] wat blints aenbrengt om te offeren / [34] 't en is [by u] niet quaet / ende als ghy [35] wat kreupels ofte kranckx [36] aenbrengt / [37] 't en is niet quaet: Brengt dat doch uwen Vorst; [38] sal hy een welgevallen aen u hebben? ofte sal hy [39] u aengesichte opnemen? seyt de HEERE der heyrscharen.

9 [40] Nu dan / smeeckt doch het aengesichte Godes / dat hy ons genadich zy: [41] sulcx is van uwe hant geschiet / [42] sal hy u aengesichte opnemen? seyt de HEERE der heyrscharen.

10 Wie isser oock [43] onder u die [44] de deuren [45] [om niet] toesluyt? [46] ende ghy en steeckt het vyer niet aen [op] mijnen altaer om niet. Ick en hebbe geenen lust aen u / seyt de HEERE der heyrscharen / [b] ende het spijs-offer en is my [47] van uwe hant niet aengenaem.

11 Maer [48] van den opganck der Sonne tot haren onderganck / [49] sal mijn Name groot zijn onder de Heydenen; ende aen alle plaetse sal mijnen Name [50] reuck-werck toe-gebracht worden / ende een reyn spijs-offer: want mijn Name sal groot zijn onder de heydenen / seyt de HEERE der heyrscharen.

1 Siet Jesa. 13. 1. ende Zach. 9. 1.
2 Tot het volck dat uyt de Babylonische gevanckenisse in sijn lant weder gekomen was / zijnde niet alle Joden / maer oock sommige Israeliten. Siet 1. Chron. 9. op v. 3.
3 *Hebr.* door de hant.
4 Gemeenlick genoemt Malachias.
5 T. w. met verachtsaemheyt: of immers uyt swackheyt / of onwetenheyt. Ander. Indien ghy-lieden segt.
6 D. waer af blijckt het / dat ghy ons lief gehadt hebt? wy worden met soo vele tegenspoeden / ja wel met meer / tehuys gesocht / dan vele onder de Heydenen / die den waren Godt niet en kennen noch eeren.
7 Dit is de antwoorde des Heeren op de voor-gaende vrage des volcks. Als of hy seyde / Is dat niet een klaer bewijs mijner liefde tegen ulieden / dat ick uwen Vader Jacob verkoren / ende sijnen broeder Esau verworpen hebbe? waer op gevolcht is / dat ick u / en niet Edom / tot mijn volck hebbe aengenomen / ende allerley weldaden bewesen / en nu tegenwoordelick uyt Babel verlost.

a Rom. 9. 13. 8 Siet Rom. 9. 13. 9 D. ick hebbe sijn lant verwoest / ende woest gelaten / ende ulieden hebbe ick wederom in u Vaderlant ende Godts-dienst herstelt. Vergel. Jerem. 49. 8. ende Ezech. 25. 12 / &c. 10 D. berchachtich lant / daer hy in woonde / genoemt Seïr. 11 D. het lant 't welck Esau ende sijne nakomelingen vele jaren als hare erve ende eygen lant beseten hebben / sal ick den draken der woestijne te bewoonen geven. Siet Jerem. 49. 13 / &c. 12 D. de Edomiten. 13 *Hebr.* wy sullen wederkeeren, wy sullen bouwen. 14 Of / sy sullen bouwen, maer ick sal afbreken. De sin is / der Edomiten lant is verwoest / ende het sal eeuwichlick woest blyven / sonder weder op te komen. 15 D. men sal haer lant noemen. 16 Of / het welck de Heere verfoeyt heeft tot in eewicheyt. Siet van het Hebr. woort Mich. 6. op v. 10. 17 T. w. dese verwoestinge Edoms. 18 T. w. van wegen het verdelgen sijner vyanden. 19 Of / over de lantpale Israëls. Andre setten dit versken aldus over / 't welck uwe oogen sien sullen van de lant-pale Israëls af, ende ghy-lieden sult seggen, De Heere maeckt sich groot. Vergel. Psal. 35. 26 / 27. ende Psal. 40. 17. ende 70. 5. ende 104. 1. 20 D. hy is schuldich sijnen Vader te eeren. 21 *Hebr.* sijne Heeren. Siet Genes. 39. op v. 2. 22 D. de eere die men my schuldich is. 23 D. de vreese die men my schuldich is. 24 Hy bestrafte de Priesters die doe leefden / by name / om dat sy / die van ampts wege schuldich waren de sonden des volcks wel eernstelick te bestraffen / het selve met een quaet exempel voor-gingen.

25 Ander. Indien ghy-lieden segt:
26 Dese snoode priesters en begingen niet alleen grove sonden / maer sy waren in de selve soo verhart / dat sy se noch niet en wouden bekennen.
27 D. sodanige offerhanden / die door de wet verboden zijn / Levit. 22. 20 / &c. Deut. 15. 21. waer van v. 8 / eenige exempelen by-gebracht worden.
28 Door spijse, of / offerhande, die men den Heere offerde op den brant-offer-altaer / om door 't vyer verteert te worden / Siet Ezech. 44. 7.
29 Niet dat sy dit met uytgedruckte woorden seyden / maer sy bewesen ende deden met der daet blijcken dat dit hare meyninge was.
30 V. D. uwen altaer. die de heylige dingen van Godt ingestelt veracht / die veracht Godt selfs.
31 D. des Heeren altaer. Siet d'aent. Ezech. 41. op v. 22. ende c. 44. 16. Vgel. 1. Cor. 10. 21.
32 D. niet soo hooge te achten / dat wy juyst het alder-beste offer souden behoeven te offeren / gelijckmen eertyts gedaen heeft / doe dien schoonen Tempel ende altaer meere waren.
33 D. een blint beest. Siet Levit. cap. 22. vss. 21 / 22 / 25.

34 Of / Is dat niet quaet? 35 D. een beest dat kreupel / lam / of / hinckende is. Deut. cap. 17. 1. 36 T. w. om te offeren. 37 Of / Ist niet quaet? Ja het trouwens / 't is quaet / dewijle de Heere verboden heeft sulcx te offeren. 38 D. meynt ghy / dat ghy hem een aengenaem geschenck sult brengen / als ghy hem sulck een beest brengt? 39 D. uwe persoon goedertierentlick aennemen? als ghy yets van hem bidt / of versoeckt? siet van dese maniere van spreken Gen. 19. op v. 21. 40 Dit spreeckt de Propheet spots-swijse tot de godloose priesters / als of hy seyde / Versoeckt het eens / ende siet of ghy huychelaers van Godt sult verhoort worden? voor seker neen ghy: dewijle ghy den Heere niet en behaecht / so en behaecht hem oock ulieder gebedt niet / noch oock uwe offerhanden. 41 T. w. dat ghy onbetamelicke offerhanden voor den altaer des Heeren gebracht hebt / en dat oock andre sulcx gedaen hebben / haer wijsmakende / dat sulcx geen quaet en was. v. 8. 42 D. sal hy achtinge geven op uwe persoonen / ampten / of gebeden? De sin is / Geensins. 43 T. w. onder de Priesters: of / onder u alle. 44 T. w. de deuren des Tempels. siet 1. Chron. 9. 26. 45 Als of Godt seyde / En hebbe ick ulieden uwen arbeydt niet wel vergolden / als ick u de tienden gegeven hebbe / ende noch andre voordeelen ende profyten / als de eerste vruchten / ende deelen der offerhanden / tot ulieder onderhout? Ende even wel zijt ghy soo slof en onachtsaem in 't waer-nemen uwes dienstes. 46 *Hebr.* ende ghylieden en steeckt mijnen altaer niet aen om niet. b Ies. 1. 11. Ier. 6. 20. Amos 6. 21. 47 T. w. dewijle ghy godloose / snoode boeven zijt. Siet Jesa. 1. 11. Jerem. 6. 20. 48 D. door de gantsche werelt. siet Deut. 32. 21. ende Psal. 113. 3. 49 De sin is / Niet alleen in 't Joodsche lant / maer door de gantsche werelt / salmen my eeren ende aenroepen: 't welck ten tyde Christi, ende voorts daer na is volbracht geworden. 50 D. men sal my den rechten Godts-dienst bewijsen: verstaet den innerlicken en waren Godtsdienst / ende geestelicke offerhanden / die door de ceremonien des Ouden Testaments / welcke hier genoemt staen / afgebeeldet wierden. Vgel. Zachar. 14. 16 / 20.

12 [51] Maer ghy ontheylicht [52] dien/ als ghy segt/ [53] Des HEEREN tafel is ontreynicht/ [54] ende [55] haer inkomen/ hare spijse is verachtelick.

13 [56] Noch segt ghy/ Siet/ [57] wat eene vermoeytheyt! [58] maer ghy soudt het kunnen wech blasen/ seyt de HEERE der heyrscharen: ghy brengt oock 't gene dat gerooft is/ ende [59] dat kreupel/ ende kranck is: [60] ghy brengt oock spijs-offer: soude my [61] sulcx aengenaem zijn van uwe hant? seyt de HEERE.

14 Ja vervloeckt zy de bedrieger/ [62] die een manneken in sijne kudde heeft/ ende den Heere belooft ende offert [63] dat verdorven is: want ick ben [64] een groot Coninck/ seyt de HEERE der heyrscharen/ ende mijn Naem is vreeslick [65] onder de Heydenen.

51 Of/ want.
52 T.w. mijnen Name.
53 T.w. om dat sy van de Chaldeen is verstoort geworden: daerom gaven dese sijne priesters voor/ datmen aen den nieuwen altaer/ die in de plaetse des ouden was opgericht/ soo nauwe niet verbonden en was/ nochte schuldich en was soo nauwe te letten op de offerhanden/ of sy volmaeckt of onvolmaeckt/ reyn of onreyn waren, siet vov. v. 7.
54 And. Daerom is, &c.
55 D. wat haer inkomen/ D. offerhanden diemen daer op leght/ aengaet/ dat is eene verachtsame spijse.

56 De sin is/ Ghy Hypocriten/ Als ghy sulck een mager schaep ofte geyten-bock tot den Tempel gedragen hebt/ datmen 't wel soude konnen wech blasen/ so derft ghy u dan noch veynsen/ dat ghy moede van het dragen geworden zijt/ quansuys soo vett en soo swaer is 't.
57 Hoe moede ben ick geworden van dragen!
58 And. ende ghy hebt hem wechgeblasen, D. veracht. N. Godt. Vgel. Psal. 10. 4.
59 Tegen het bevel des Heeren/ Levit. 22. 22.
60 T. w. sulcken spijs-offer/ dat oock niet veel besonders en is. And. ghy brengt my. of offert my sulcx tot een spijs-offer.
61 T. w. sulck spijs-offer.
62 Die de macht en middel hebbende om Godt een offerhande te doen achtervolgens het bevel sijner Wet/ sulcx na laet uyt gierichheyt. Ten brant-offer mostmen een manneken brengen. Lev. 1. 3.
63 Dat beschadicht/ ofte gebreckelick is/ of/ een vlecke heeft/ ende derhalven niet bequaem ter offerhande.
64 Aldus wort de Heere oock van David genoemt Psal. 47. 3. ende derhalven is hy te eeren ende te vreesen boven alle Coningen ende Vorsten. Siet vov. v. 8. Siet oock Psal. 48. 3. ende Matt. 5. 35.
65 Hoe veel te meer behoordet ghylieden/ die mijn volck genoemt wort/ my te vreesen/ te eeren/ ende te dienen.

Het ij. Capittel.

De Heere dreyght de Priesteren te straffen/ 'ten zy dat sy haer leven beteren/ v. 1/ &c. haer verwijtende/ dat sy van harer Voor-vaderen godtsalicheyt ende oprechticheyt afgeweken waren/ 5. hy bestraft de ontheyligers ende verbrekers des houwelicks/ 11. Eyndelick bestraft hy de Godts-lasteraers/ 17.

1 ENde nu/ ghy Priesters/ tot u wort [1] dit gebodt [2] [gesonden]/

2 Indien ghy [[3] het] niet en sult hooren/ ende indien ghy 't niet en sult [4] ter herte nemen/ om mijnen Name eere te geven/ seyt de HEERE der heyrscharen/ so sal ick den [a] vloeck onder u senden/ ende ick sal [5] uwe segeningen vervloecken: ja ick hebbe oock [alreede] elck een der selver vervloeckt/ om dat ghy [het] [6] niet ter herte en neemt.

3 Siet/ [7] ick sal u het zaet verderven/ ende [8] ick sal dreck op uwe aengesichten stroyen/ den dreck [9] uwer feesten/ [10] so datmen u met den selven wech nemen sal.

4 Dan sult ghy [11] weten/ dat ick dit gebodt tot u gesonden hebbe: [12] op dat mijn verbont met Levi zy/ seyt de HEERE der heyrscharen.

5 Mijn verbont [13] met hem was/ [14] het leven/ ende den vrede/ ende ick gaf hem [15] die [16] [tot] een vreese/ ende hy vreesde my: ende [17] hy wert om mijnes Naems wille verschrickt.

6 De wet der waerheyt was in sijnen monde/ ende daer en wert [18] geen onrecht in sijne lippen gevonden: [19] hy wandelde met my [20] in vrede/ ende in rechtmaticheyt/ ende [21] hy bekeerder vele van ongerechticheyt.

7 Want [22] de lippen des Priesters sullen de wetenschap bewaren/ ende men sal uyt sijnen mont de wet soecken/ want hy is [23] een Engel des HEEREN der heyrscharen.

8 Maer ghy zijt [24] van den wech afgeweken/ [25] ghy hebter vele doen struyckelen in de Wet: ghy hebt [26] het verbont Levi verdorven/ seyt de HEERE der heyrscharen.

9 Daerom hebbe ick oock u verachtelick ende [27] onweert gemaeckt voor den gantschen volcke/ [28] dewijle ghy mijne wegen niet en houdt/ maer [29] het aengesichte aenneemt in de Wet.

10 [30] En hebben wy niet alle eenen Vader? en heeft niet een Godt ons geschapen? [31] waerom handelen wy [dan] trouwloослick [32] d'een tegen d'ander/ ontheyligende [33] het verbont onser Vaderen?

11 Juda handelt trouwloослick/ ende daer wort een grouwel gedaen in Israël/ ende in Jerusalem: want Juda ontheylicht [34] de heylicheyt des HEEREN/ welcke [35] hy lief heeft/ [36] want hy heeft de dochter eenes vreemden Godts getrouwt.

12 De HEERE sal den man die [37] sulcks doet [38] uytroeyen uyt de hutten Jacobs/ dien die waeckt/ ende dien die [39] antwoordt/ ende die den HEERE der heyrscharen [40] spijs-offer brengt.

13 Dit tweede doet [41] ghylieden oock/ dat ghy den altaer des HEEREN [42] bedeckt met tranen/ met weeninge/ ende met suchtinge: so dat [43] hy niet meer [44] het spijs-offer aenschouwen/ noch met welgevallen van uwe hant ontfangen en wil.

14 Ghy nu segt/ [45] Waerom? Daerom dat de HEERE [46] een getuyge geweest is tusschen u/ ende tusschen [47] de huysvrouwe uwer jeucht/ met de welcke ghy trouwloослick handelt/ daer sy doch uwe gesellinne/ ende [48] de huysvrouwe uwes verbonts is.

1 T. w. het gebodt van de Godts-dienst in eere te houden/ ende de misbruycken te verbeteren die daer in gekropen waren/ daer van cap. 1. gesproken is.
2 Dit woort is hier bygevoecht uyt v. 4. om den sin te volmaken.
3 T. w. gebodt.
4 *Hebr.* op het herte leggen.
a Levit. 26. 14. Deut. 28. 15.
5 D. de goederen die ghy door mijnen segen verkregen hebt: Of/ den segen dien de priesters over het volck uytspreken.
6 Als vov. in dit vs.
7 D. ick sal het zaet 't welck ghy in den acker werpt/ verderven ende te schande maken. Siet breeder van de beteeckenisse des Hebr. woorts Psal. 9. de aenteeck. op v. 6. Eenige verstaen hier door 't zaet, de nakomelingen/ in desen sin/ Ick sal uwe nakomelingen vervloecken.
8 D. ick sal u gantsch verachtsaem ende onweert maken/ alsoo dat een yeder eenen afkeer van ulieden hebben sal.
9 D. den dreck der beesten die ghy ter offerhande brengt op uwe feest-offeren. Siet Psal. 118. de aenteeck. op v. 27. daer oock feesten voor feest-offeren staet. Siet oock Exo. 23. 18. Jes. 29. 1.
10 De sin is/ Ghy sult soo met dreck als overdeckt worden/ dat de mist-raper/ ulieden op sijnen mist-wagen sal laden/ ende als een vuyl aes wech voeren. And. [de straffe] sal u tot haer nemen.
11 D. met der daet bevinden: ende gewaer worden/ dat ghy dese straffe draecht van wegen de overtredinge mijnes gebodts, Siet vov. v. 1.
12 D. op dat mijne genade ende de Priesterlicke weerdicheyt/ die ick der stamme Levi (uyt de welcke ghylieden/ ô priesters/ gesproten zijt) door eene bysondere belofte ende verbont gegeven hebbe/ by ulieden blijven moge/ ende ghylieden der selver/ van wegen uwe ontrouwe ende boosheyt/ niet berooft en wort.
13 T. w. met Levi/ D. met de stamme Levi. Of/ met hem. T. w. met Aaron/ ende sijne nakomelingen.
14 D. ick hebbe der stamme Levi/ met het Priesterdom/ alle welvaert/ tydelicke ende eeuwige belooft. ofte/ des levens ende des vredes. Ofte/ [ten] leven, &c.
15 T. w. het leven ende vrede/ D. alle welvaert.
16 D. op dat hy my vreesen soude/ gelijck hy oock gedaen heeft.
17 Siet een exempel des yvers der Leviten/ Exod. 32. 26/ &c. ende Num. 25. 7/ 8/ 12. Andre verstaen dit alsoo/ dat de Leviten den Heere in alle nedericheyt ende ootmoedicheyt gedient hebben. And. hy [T. w. Levi] wert om mijnes naems wille vermorselt, D. hy heeft alle perijculen ende swaricheden uytgestaen om mijnes naems wille.
18 D. geen valsche leere/ ofte onrechtveerdich oordeel. Verstaet dit alsoo/ namelick soo veel menschelicker wijse te doen hem mogelick was: want eygentlick te spreken/ so komt desen lof/ datter geen bedroch in sijnen monde gevonden en is, alleen onsen Heere Christo Iesu toe/ Jesa. 53. 9.
19 Siet Genes. 5. op v. 22.

20 D. gehoorsaemlick/ sonder wederspannicheyt/ so dat wy wel eens bleven met malkanderen.
21 T. w. Aaron/ of Levi/ v. 4. D. de geheele stamme der Leviten.
22 Een goet leeraer behoorde te zijn als de schat-kamer van Godes huys/ ende hy en moet de schatten of verborgentheden Godes niet behouden voor hemselven/ maer hy moet se sijnen toehoorderen rijckelick ende trouwelick uytdeylen. Siet Lev. 10. v. 11. Deut. 33. 10. Hagg. 2. 12.
23 D. Gesant/ Ambassadeur. siet Hag. cap. 1. 3/ ende 13. ende 2. Cor. 5. 20.
24 T. w. van den wech der rechte wetenschap ende godtsalicheyt/ in welcken uwe voorsaten/ de heylige mannen Godes/ gewandelt hebben.
25 Ghy zijt velen eenen steen des aenstoots geweest/ ende hebter vele doen struyckelen door u quaet exempel ende voor-ganck.
26 D. het verbont met de stamme Levi ende alle priesteren opgerichtt, siet vov. v. 5.
27 *Hebr.* leech, nederich.
28 *Hebr.* nae de mont dat ghy-lieden niet en zijt onderhoudende mijne wegen, D. de maniere van leven die ick ulieden in mijne Wet hebbe voorgeschreven/ ende die alle godtsalige betaemt.
29 D. in saken der Wet/ in de verclaringe der Wet. ofte/ tegen de Wet. D. daer ghy behoordet te richten nae de wet/ so richtt ghy nae 't aensien des persoons/ nae dat ghy hem gunstich zijt/ of ongunstich. Siet Ezech. 22. 26. Zephan. 3. 4. Siet van dese maniere van spreken/ Gen. 19. op v. 21. ende Lev. 19. op v. 15. Andre nemen de woorden des texts aldus/ Ghy verheft het aengesichte tegen de wet. D. als ghy den rechten sin der wet verdraeyt/ so gaet ghy noch stoutelick daer henen met opgeheven hoofde.
30 Eenige verstaen dit te zijn de woorden Malachiæ, ende nemense in desen sin/ Zijn wy niet het volck het welck de Heere uyt alle natien heeft uytverkoren/ ende alle gaer van Abraham afkomstich? waerom verbreken dan eenige onder ons de wet Godes/ mits trouwende afgodische vrouwen? 't welck Abraham/ Isaac/ Jacob/ &c. niet gedaen en hebben. Andre nemen dese woorden/ als zijnde de woorden der gener/ die de houwelicken met vreemde vrouwen wouden verdedigen/ als of sy seyden/ zijn wy niet alle gaer van Adam afkomstich? ende en ist niet een ende de selve Godt die ons alle geschapen heeft? Hoe/ of om wat reden sullen wy van die gene die eener nature met ons zijn/ ende van eenen Vader afkomstich/ verachten/ of verstooten de vrouwen der Natien die wy tot ons genomen hebben?
31 Voor/ Waerom handelt dan ghylieden trouwloослick d'een tegen d'ander. D. ghy Joden onder malkanderen/ trouwende boven de wettelicke Joodsche vrouwen/ noch heydensche vrouwen. Alsmen 't in desen sin neemt/ so zijn 't de woorden des Propheten.
32 *Hebr.* De man met sijnen broeder.
33 Door het welcke sich het Joodsche volck verbonden hadde/ dat het een heylich volck wesen soude.
34 D. het heylich houwelick van Godt ingestelt,
35 T. w. de Heere. And. die hy (T. w. Juda) behoorde lief te hebben.
36 Daer mede ontheylicht hy de heylicheyt des Heeren/ mits trouwende een dochter eenes vreemden Godts/ D. een uytlandische vrouwe/ die eenen vreemden Godt dient. Siet Ezra capp. 9. 10. ende Nehem. 13. 23/ &c. Ende merckt hier/ dat gelijck de godsalige genoemt worden kinderen Godes: alsoo oock de godloose Afgoden-dienaers/ genoemt worden sonen ende dochters der Afgoden, of/ der vreemder Goden.
37 Sulcken/ of dien grouwel/ daer van v. 11. gesproken is.
38 Dewijle men dit verstaet tot de Priesters ende Leviten gesproken te zijn/ die haer oock besmetteden met vreemde vrouwen te trouwen/ so is uytroeyen hier soo veel te seggen/ als uyt den Tempel/ of van den altaer stooten/ dat sy den Heere niet meer dienen en souden.
39 Ofte/ verantwoordt. D. niet alleen dien die sulcx met vlijt ende wackerheyt/ of neerstichheyt doet/ maer oock den genen die sulcx wil verantwoorden ende verdedigen. Doch andere verstaen hier door de wakende, de deurwachters des Tempels/ ende door de antwoordende, de Priesters/ die gestelt waren om 't volck te leeren/ ende van de Godts-dienst gevraecht zijnde/ te antwoorden. Siet vov. v. 7. Andere de Sangers in den Tempel/ die by beurten songen/ ende malkanderen als antwoordden/ willende de Prophete te verstaen geven/ dat alle standen der kerckelicke persoonen oock met dese sonden besmett waren.
40 T. w. om Godt te versoenen/ wetende dat hy op hem vertoornt is/ om dat hy een uytheemsche vrouwe getrout heeft.
41 Die vreemde vrouwen trouwt.
42 Niet met uwe eygene tranen der boetveerdicheyt/ maer met de tranen uwer wyven/ door dien ghy uwe echte wyven oorsake geeft den Heere te klagen het ongelijck het welck ghy haer aendoet/ mits nevens haer andre/ of uytlantsche wyven trouwende/ siet Lev. 18. 18. ende 1. Sam. 1. 6.
43 T. w. de Heere.
44 'Twelck ghylieden hem offert.
45 T. w. en mach/ of en wil de Heere ons spijs-offer niet aenschouwen?
46 T. w. een getuyge der belofte die ghy uwe eerste huysvrouwe in 't trouwen gedaen hebt/ van u daer toe versocht zijnde.
47 D. die ghy in uwe jeucht getrouwt hebt. And. uwe jonge huysvrouwe.
48 D. aen de welcke ghy door het solemnele verbont/ ende vant des houwelicks/ ende door aenroepinge des Naems Godes/ vaste verknoopt ende verbonden zijt. Siet Prov. 2. op v. 17.

15 En heeft [49] hy niet maer [50] eenen gemaeckt / hoe wel [51] hy des geestes overich hadde? ende waerom [maer] [52] dien eenen? [53] Hy socht een zaet Godes: daerom wacht u [54] met uwen geest / ende dat niemant trouwloos lick en handele tegen de huysvrouwe [55] sÿner jeucht.

16 Want de HEERE de Godt Israëls seyt / dat hy [56] het verlaten haett / alhoewel [57] hy [58] den wrevel bedeckt [59] met sÿn kleedt / seyt de HEERE der heyrscharen: daerom wacht u met uwen geest / dat ghy [60] niet trouwloos lick en handelt.

17 Ghy [61] vermoeyt den HEERE met uwe woorden: [62] noch segt ghy / Waer mede [63] vermoeyen wy [hem]? Daer mede / dat ghy segt / al wie quaet doet / [64] is goet in de oogen des HEEREN / ende hy heeft lust [65] aen soodanige / ofte waer is [66] de Godt des oordeels?

49 T. w. de Heere.

50 T. w. mensche / namelick Adam / uyt welcken hy Evam gemaeckt heeft. Hy wil seggen / dat het tegen d'eerste instellinge des houwelicks is dat een man meer dan eene vrouwe hebbe soude / want Godt heeft gewilt dat een man / ende eene vrouwe / een vleesch souden zijn. Siet Gen. cap. 1. 27. ende 2, 24. Matth. c. 19. 4/ 5. Marc. 10, 6/ 7/ &c. 1. Cor. 6, 16. Eph. cap. 5. 31.

51 Godt hadde wel / indien het hem beliefst hadde / meer vrouwelicke lichamen konnen scheppen / ende den selven eenen levendigen adem inblasen / ten ontbrack hem aen de macht niet / Adam meer als eene vrouwe te scheppen: Maer dewijle hy dat niet gedaen en heeft / so blijckt daer uyt / dat hy niet gewilt en heeft / dat een man meer dan eene vrouwe hebben soude.

52 T. w. mensche.

53 Of / hy socht een goddelick zaet, D. een wettelick houwelick eenes mans ende eener vrouwe. Sommige setten dit aldus over: Maer heeft de eenige (T. w. Abraham) [dat] niet gedaen, ende hy hadde eenen uytnemenden geest? wat [heeft gedaen] de eenige? hy socht het Zaet Godts. als zijnde eerst een tegenwerpinge van de Joden; heeft Abraham onse Vader dat niet gedaen / dewijle hy eenich sonder kinderen zijnde / beneven Sara de huysvrouwe sijner jeucht / oock Hagar tot sijn wijf genomen heeft? nochtans hadde hy eenē treffelicken geest. de antwoorde is / Hy en heeft dat niet gedaen. maer wat heeft die Eenige D. Abraham gedaen? hy heeft het zaet Godts / dat hem belooft was / gesocht / ende Hagar die Godt kende / getrouwt / niet om Sara leet ende spijt aen te doen / &c.

54 D. met u sinnen ende verstant / wacht u uwe echte vrouwe te verachten / of te verstooten / ofte noch andere / behalven de selve / tot u te nemen / toomt uwe vleeschelicke lusten. Vergel. Matt. cap. 19. 4.

55 *Hebr.* uwer jeucht.

56 T. w. het verlaten der wettelicker vrouwen met eenen Scheydt-brief. Siet Mat. 5. 31. hoewelder eenige zijn die 't aldus nemen: Wanneer hy (T. w. de man sijne vrouwe) haett, hy verlatese: niet gebots-wijse / maer by maniere van toelatinge / als door de vinger siende / van wegen de hardicheyt des volcx / gelijck Godt door Mosen te vooren soo toegelaten hadde / Matth. 19. 8.

57 T. w. die sijn wijf onwettelick verlaett.

58 D. het gewelt aen sijne huysvrouwe begaen / haer wech-sendende sonder wettelicke oorsake.

59 D. met die exçusen ofte deck-mantel / dat Moses den mannen heeft toegelaten hare wijven met eenen scheydtbrief te verlaten / (Siet Deut. 24. 1.) Of met eenige andere schijn-redenen tot sijner ontschuldinge dienende.

60 T. w. aen uwe wettelicke huysvrouwen / deselve met eenen scheyd-brief wech-sendende.

61 Of / maeckt den Heere moede. De sin is / Ghy murmureerdet tegens Godt / om dat hy u niet stracks en verhoorde / so haest als ghy hem aenriept. 't is menschelicker wijse gesproken. Siet Jes. 43. op v. 24.

62 And. indien ghylieden seydet.

63 Of / maken wy hem moede.

64 D. die behaecht den Heere / ende hy is hem aengenaem. Dit besloten sy daer uyt / om dat het velen godloosen wel ginck op aerden / ende velen vroomen qualick. Siet Psal. 37. 1.

65 Aen sulck volck / dat quaet doet.

66 Of / de Godt die straft? Als of sy seyden / Hy is verre van ons / men siet niet dat hy lichtelick straft de gene die tegen hem misdoen: Derhalven is het te vergeefs dat ghy ons met hem dreycht / willen sy seggen.

Het iij. Capittel.

Prophetie van de sendinge Iohannis des Doopers, ende de toekomste Christi, die de huychelaers van de oprechte kinderen Godes affonderen soude / v. 1 / &c. Daer op volcht een dreyginge der straffe / van wegen de menigerleye sonden / die by de Joden in swang gingen / 5. Eene vermaninge tot bekeeringe / ende dat sy getrouwelick hare tienden ende hef-offeren inbrengen souden / 7. Mitsgaders een klachte over hare godts-lasterige woorden / 13. met troost aen de godtsalige / 16.

1 [a] SIet / [1] ick sende [2] mÿnen Engel / die voor mÿn aengesichte den wech [3] bereyden sal: ende [4] snellick sal [5] tot sÿnen Tempel komen / [6] die Heere [7] dien ghylieden soeckt / te weten / [8] de Engel des verbonts / aen den welcken ghy lust hebt; siet hy komt / seyt de HEERE der heyrscharen.

2 Maer [9] wie sal den dach sÿner toekomste verdragen? ende wie sal bestaen als hy verschÿnt? want hy sal zÿn als het vyer [10] eenes goutsmits / ende als [11] zeepe der vollers.

3 Ende hy sal sitten / louterende / ende het silver reynigende / ende hy sal [12] de kinderen Levi reynigen / ende hy salse doorlouteren als gout / ende als silver: dan sullen sy den HEERE spÿs-offer toebrengen [13] in gerechticheyt.

4 Dan sal het spÿs-offer van Juda ende Jerusalem den HEERE [14] soet wesen / [15] als in d'oude dagen / ende als [16] in de voorige jaren.

5 Ende ick sal tot ulieden [17] ten oordeele naederen / ende [18] ick sal een snel getuyge zÿn tegen de tooveraers / ende tegen de overspeelders / ende tegen de gene [b] die valschelick sweeren / ende tegen de gene [19] die den loon des dach-looners met gewelt inhouden / [c] die de weduwe / ende den weese / ende den [20] vreemdelinck [het recht] verkeeren / ende [21] my niet en vreesen / seyt de HEERE der heyrscharen.

6 Want ick de HEERE [d] [22] en worde niet verandert: daerom en zÿt ghy / ô kinderen Jacobs / niet verteert.

7 Van uwer vaderen dagen af zÿt ghy afgeweken van mÿne insettingen / ende en hebtse [23] niet bewaert: [e] [24] Keert weder tot my / ende ick sal tot u weder keeren / seyt de HEERE der heyrscharen: maer ghy segt / [25] Waer in sullen wy weder keeren?

8 [26] Sal een mensche Godt berooven? maer ghy berooft my / [27] ende segt / Waer in berooven wy u? [in] de [28] tienden / ende [29] hef-offer.

9 [30] Met eenen vloeck zÿt ghy vervloeckt / om dat ghy my berooft / [31] selfs het gantsche volck.

10 Brengt alle de tienden [32] in den schat-huyse / op datter spÿse zy in mÿn Huys / ende [33] beproeft my nu daer in / seyt de HEERE der heyrscharen / of ick u [dan] niet [34] opdoen en sal [35] de vensteren des hemels / ende u [36] segen [37] afgieten / [38] so datter geen [schueren] genoech wesen en sullen.

11 Ende ick sal om [39] uwent wille [40] den op-eter [41] schelden / dat hy u de vrucht des lants niet en verderve: ende de wÿnstock op het velt en sal u [42] geene misdracht voort-brengen / seyt de HEERE der heyrscharen.

12 Ende alle heydenen sullen u gelucksalich noemen: want ghylieden sult [43] een lustich lant zÿn / seyt de HEERE der heyrscharen.

13 [f] [44] Uwe woorden zÿn tegen my [45] te sterck geworden / seyt de HEERE: [46] maer ghy segt / Wat hebben wy tegen u gesproken?

14 Ghy segt / [47] Het is te vergeefs Godt te dienen: want wat nutticheyt isset / [48] dat wy sÿne wacht waer nemen? ende [49] dat wy in 't swart gaen voor het aengesichte des HEEREN der heyrscharen?

15 [50] Ende nu / wy achten [51] de hooch-

a Matt. 11. 10. Marc. 1. 2. Luce 1. 76. ende 7. 27.

1 Dit zijn de woorden des Heerē Christi.

2 Of / mijnen bode, T. w. Ioannem den Dooper. Mat. 11, 10. Marc. 1. 2. Luce 1, v. 76. ende 7. 27.

3 *Hebr.* ruymen sal. D. die uyt den wech sal ruymen / wech-nemen / alle beletselen / door sijne predicatie / &c. het volck bereydende ende aenleydende om Christum te ontfangen. siet Jes. cap. 40. 3 / &c. Mat. cap. 3. 3.

4 Of / haest, T. w. haest na dat Ioannes de Dooper sal gekomen zijn / ende den wech sal bereydt hebben.

5 D. Christus sal in den vleesche verschijnen in den nieu-herbouwden Tempel: waer door oock afgebeeldt is sijne gemeente.

6 Ick de Heere Iesus Christus.

7 D. wiens komste ghylieden wenscht eñ begeert / ofte immers voorgeeft / dat ghy nae hem verlangt. De godtsalige onder de Joden wenschten ende hoopten op de komste des Messie / als hares Salichmakers. Matth. 13. 17. Luce 10. 24.

8 T. w. Christus, die een Middelaer is des genaden-verbonts tusschen Godt ende sijne kercke. Siet 2. Cor. 5. 19.

9 De sin is / Wie salder sonder sonde gevonden wordē / ofte soo suyver / dat hy in de proeve sal kunnen bestaen / als Christus komen sal? Daer en sal niemant zijn die des Middelaers Christi niet van noode sal hebben. siet Matth. 3. 10 / 11 / 12.

10 *Hebr.* eenes smelters, ofte / louteraers.

11 Andre verstaen 't van vollers-eerde, vol-eerde, wasch-eerde.

12 D. hy sal beginnen aen de Priesters / op dat sy als lichten mogen schijnen in 't boose ende overspelige geslachte. Doch sommige verstaen hier door de kinderen Levi, alle geloovige ende ware Christenen / die de Heere Christus tot Priesteren maeckt / om hem een geestelicke ende wel-behagelicke offerhande te offeren. Siet Rom. 12, 1. Apoc. 1, 6. ende 1. Petr. c. 2. vss. 5 / 9.

13 D. gelijck het Godt in sijne Wet heeft ingestelt / ende van ons eyscht. siet Psal. 51. 21.

14 D. aengenaem / wel-behagelick / als Jer. 6. 20. Hos. 9. 4.

15 *Hebr.* nae de dagen der eeuwe, T. w. voor de Babylonische gevanckenisse: Of / doe sy beter en vroomer waren: Of / verstaet die dagen doe de voorige Tempel noch in wesen was.

16 D. in de voorledene jaren.

17 Dit past op der godtloosen woorden: als sy seyden / Waer is de Godt die straft? cap. 2. 17.

18 D. ick salse van hare boosheyt overtuygen ende straffen: Gode en is niets verborgen / hy siet alles wat wy doen / ja oock al wat wy dencken / daerom kan hy ons haest overtuygen.

b Exod. 20. 7.

19 Of / die den dach-looner verdrucken, of bedriegen in sijnen loon. siet Lev. 19. 13. Deut. 24. 14 / 15.

c Exod. 22. 22. Deut. 24. 17. Amos 2. 7.

20 *Hebr.* verkeerende den vreemdelinck.

21 De vreese des Heeren is het beginsel der wijsheyt, daer ter contrarie / Godt niet vreesen / is een beginsel aller dwaesheyt.

d Psal. 33. 11. Prov. 19. 21. Iesa. 14. 26, 27. ende 25. 1. ende 46. 10.

22 De sin is / Dewijle ick goedertieren ende genadich ben / ende sulcx altijt blijve / dat is de oorsake waerom ghy niet geheelick en zijt verteert noch uytgeroeyt geworden / gelijck ghy met uwe menichvuldige sonden wel verdient hebt / Thren. 3. vss. 22 / 23. Vergel. Hab. 1. 12.

23 D. niet onderhouden.

e Zach. 1. 3.

24 Siet Zach. c. 1. op v. 3.

25 Als of sy wouden seggen / Wat hebben wy misdaē? of / wanneer zijn wy van u afgeweken / dat ghy ons beveelt weder te keeren.

26 Als of hy seyde / 'Tis tegen alle reden dat een mensche Godt soude berooven. nochtans deden het vele onder de Joden. Siet Nehem. 13. 10.

27 Of / indien ghylieden secht.

28 De Priesters leefden van de tienden / ende hadden haer deel van de offerhanden / welcke alsmen haer niet en betaelde / so bestalmen ende beroofde men Godt / ende verkortte den Godts-dienst. siet v. 10.

29 Of / offer. of / offerhande.

30 D. daerom zijt ghylieden soo seer vervloeckt / geen dinck en geluckt noch en gedyet ulieden wel.

31 Verst. hier by / berooft my. of / selfs is oock het gantsche volck [vervloeckt] / om dat het oock my berooft. And. sy alle zijn heydenen, dat is / alle die gierige Joden handelen soo godlooselick met het onthoudē der tienden / als of sy alle gaer Heydenen waren.

32 D. in mijne schat-kamer / daermen by een bewaerde al 't gene dat tot onderhout des Godts-dienstes gehoorde. siet 1. Chron. 26, 20. Neh. 10, 38.

33 T. w. of ick u niet en sal segenen / als ghy de tienden / ende alles wat tot mijnen Godts-dienst gehoort / oprechtelick levert.

34 T. w. ter bequamer tijdt. De sin is / Dan sal ick ulieden overvloedigen ende tydelicken regen geven.

35 Of / sluysen. siet Gen. 7. op v. 11.

36 Segen is hier te seggen vruchtbaren ende overvloedigen regen.

37 *Hebr.* ydelen, of / ydel maken. De sin is / In sulcken overvloet / dat het sal schijnen dat ick alle mijne schat-kameren ydel of ledich make.

38 *Hebr.* tot niet genoech. De sin is / Ick sal ulieden soo vele vruchtē en overvloet geven / dat ghyse niet alle en sult konnen insamelen / noch schueren / noch vaten genoech hebben om de selve daer in te laten.

39 Of / tot uwen besten, tot u voordeel.

40 Hier door verstaet hy de kevers / ende diergelijcke schadelicke beesten / die de vruchten des velts / ende der boomen opeten ende beschadigen. siet Joel 1. 4.

41 D. verdrijven / of af keeren / of bedwingen.

42 D. niet onvruchtbaer zijn / geen mis-gewas hebben. Vgel. Lev. 26. 19. Deut. 11. 14 / 15. Job 12. 14. Amos 4. 7. Hagg. 1. 10.

43 *Hebr.* een lant des lusts. Wy souden seggen / ulieder lant sal een lustich lant zijn. Vgel. Dan. 11. 16. Zach. 7. 14.

f Iob 21. 14, 15.

44 Dit is noch een sonde daer over de Prophete het volck bestraft / namelick dat sy dorstē tegen den Heere stoutelick spreken.

45 Te stout / te straf / te hart.

46 And. maer indien ghy-lieden segt.

47 Vergel. Job 21. 15.

48 D. dat wy onderhouden dat hy ons bevolen heeft te onderhouden.

49 D. dat wy treuren en leet dragen in swarte kleederen. Siet Job 30. 28. ende Psal. 38. 7. ende 42. 10. ende 43. 2.

50 Het zijn de woorden der godtloosen.

51 De hoovaerdige / de trotse,

moedige geluckſalich: oock die godtlooſheyt doen/ [52] worden gebouwt; oock [53] versoecken sy den HEERE/ ende [54] ontkomen.

16 [55] Alsdan [56] spreken die den HEERE vreesen/ een yeder tot sijnen naesten: De HEERE [57] merckter doch op/ ende hoort/ ende [58] daer is een gedenck-boeck [59] voor sijn aengesichte geschreven/ voor de gene die den HEERE vreesen/ ende voor de gene [60] die aen sijnen Name gedencken.

17 Ende sy sullen/ seyt de HEERE der heyrscharen/ [61] te dien dage/ dien ick maken sal/ my een eygendom zijn: ende [62] ick salse verschoonen/ gelijck als een man sijnen sone verschoont/ die hem dient.

18 [63] Dan sult ghylieden wederom sien/ [het onderscheyt] tusschen den rechtveerdigen ende den godtloosen: tusschen dien die Godt dient/ ende dien die hem niet en dient.

52 D. sy hebben geluck ende voorspoet/ sy groeyen en bloeyen/ ende krijgen grooten rijckdom in deser werelt: alsoo wort het woort bouwen oock genomen Prov. 14. 3. 53 Siet Psal. 95. 9. 54 T. w. uyt alle perikel ende gevaer/ oock uyt alle elenden ende swaricheden: of/ Sy ontkomen, D. sy en worden niet gestraft. 55 T. w. als sy sulcke woorden der godtloosen hooren. 56 T. w. de navolgende woorden/ tot onderlinge vertroostinge. 57 T. w. op de redenen der godts-lasteraers/ die Godt niet en sal ongestraft laten/ het zy hier/ ofte hier namaels. 58 D. de Heere en vergeett die niet die hem vreesen. Siet Deut. 32. 34. Psal. 139. 16. Apoc. 20. 12. 59 Dit is menschelicker wijse van Godt gesproken. 60 De sin is/ Die den Heere steets voor oogen hebben/ hem achten ende eeren. 61 Namelick te dien dage als ick de godtloose straffen/ ende mijn volck verlossen sal: So sullense zijn als mijn eygen erf deel/ een volck my erfselick toebehoorende. Siet Psal. 135. 4. ende 1. Pet. 2. 9. ende Tit. 2. 14. And. Te dien dage. als ick my een eygendom maken sal. D. als ick mijn volck sal affonderen van de godtloose werelts kinderen. And. ten dage als ick mijne alder-dierbaerste juweelen affonderen sal. 62 D. ick en salse niet uytroeyen met de godtloose. 63 And. daerom bekeert u. so sult ghy sien. &c. Ende dit siet principalick op de godtloose/ van de welcke vss. 14/ 15. gesproken is. De sin is/ Dan sult ghy moeten anders gevoelen ende spreken/ als ghy te vooren pleecht te doen.

Het iiij. Capittel.

Prophetie van den ondergangk der godtloosen/ v. 1. maer de godtsalige troost hy met de verschijninge van de sonne der gerechticheyt/ 2. Daerom vermaent hy al het volck tot ware boete ende bekeeringe/ ende tot onderhoudinge der Wet/ haer door Mosen gegeven/ 4. hy spreeckt wederom van de sendinge Iohannis des Doopers, ende vande kracht sijner predicatien/ 5.

1 * WAnt siet/ [1] die dach komt brandende als een oven: dan sullen alle hoochmoedige/ ende al wie godtloosheyt doet/ [a] een stoppel zijn/ ende de toekomstige dach salse in vlamme setten/ seyt de HEERE der heyrscharen/ [2] die hen noch wortel/ noch tack laten en sal.

2 U lieden daer en tegen/ die mijnen Name vreest/ sal [3] de Sonne der gerechticheyt opgaen/ ende daer sal [4] genesinge zijn onder [5] sijne vleugelen: ende ghy sult [6] uytgaen/ ende [7] toenemen/ als mest-kalveren.

3 Ende ghy sult de godtloose [8] vertreden/ want sy sullen [9] assche worden onder [10] de solen uwer voeten/ [11] te dien dage dien ick maken sal/ seyt de HEERE der heyrscharen.

4 [12] [b] Gedenckt der Wet Mose/ mijnes knechts/ die ick hem bevolen hebbe [13] op Horeb [14] aen gantsch Israël/ der insettingen ende rechten.

5 Siet ick sende uliedē [15] den Prophete [c] Eliam/ eer dat [16] die groote en̄ die [17] vreeslicke dach des HEEREN komen sal.

6 [18] Ende hy sal het herte der vaderen tot de kinderen [19] wederbrengen/ ende het herte der kinderen tot hare vaders: op dat ick niet en kome/ ende [20] de aerde [21] met den ban slae.

* Eenige voegen dit capittel tot het voorgaende.

1 T. w. de dach des oordeels des Heeren/ het zy datmen dit verstaet van de eerste verschijn inge Iesu Christi, ofte van de tweede/ als hy ten jonckſten dage ten oordeele verschijnen sal: Sommige verstaen het alsoo/ dat desen dach geduert hebbe van den eersten dach af der verschijninge Christi in den vleesche/ durende tot dat hy in de wolcken verschijnen sal ten jonckſten gerichte. a Obad. ℣. 18.

2 D. hy salse alsoo uytroeyen en̄ te niete maken/ dat sy nemmermeer wederom opkomen en sullen. 3 Aldus wort Christus Iesus genoemt/ om dat hy de verstanden door sijn woort ende Geest verlicht/ ende de herten der geloovigen verquickt door vergevinge der sonden/ ende toerekeninge der gerechticheyt. Vgel. Ies. 60. 1/ 19. ende Dan. 9. 24. Luce 1. vss. 78/ 79. 4 T. w. der verslagene gemoederen/ die hare sonden gevoelen. 5 T. w. der Sonne der gerechticheyt de welcke is Iesus Christus. 6 T. w. op eene vette weyde. Andre verstaen dit van het uytgaen uyt de gevanckenisse der sonden/ ende der dienstbaerheyt des duyvels/ om Godt te dienen in heylicheyt ende gerechticheyt, siet Ioh. c. 8. 36. ende 2. Cor. cap. 3. 17. 7 Aen tijdelicken/ ende geestelicken welstant/ door den segen des Heeren. 8 D. overwinnen/ namelick in Christo Iesu u hooft/ die de werelt heeft overwonnen/ Ioh. 16. 33. ende noch dagelicx de vyanden sijner kercke overwint ende bedwingt/ tot dat hyse eyndelick allegaer make tot eene voet-banck sijner voeten. Siet 1. Cor. 15. 57. ende 1. Ioh. 5. 4. 9 D. als van geener weerde/ ende ten uyterſten veracht. Vergel. Iesa. 66. 24. Dan. 12. 2. 10 Of/ planten. 11 Siet vov. cap. 3. op ℣. 17. 12 Om dat de tijt voor handen was/ dat het volck Godes vele jaren soude zijn sonder Propheten die haer prediken souden/ (want Malachi is de laetste onder de Propheten des Ouden Testaments/) So vermaent haer de Prophete/ dat sy haer midler-wijle neerstelick souden oeffenen in het studeren ende lesen der Wet door Mosen gegeven/ haer alsoo wapenende tegen alle aenvechtingen/ ende tot versterckinge in den waren geloove. b Deut. 6. 3. 13 Siet Deut. 4. 10. 14 Aen het gantsche Israelitische volck. 15 D. Iohannem den Dooper, die in den Geest ende kracht Eliæ verschijnen sal/ gelijck Christus dit verklaert/ Mat. 11. 14. ende 17. 11/ 12, 13. Mar. 9. 11. Ende de Engel/ Luce 1. 17. c Matt. 11. 14. ende 17. 11, 12/ 13. Mar. 9. 11, 12, 13. Luce 1. 17. 16 T. w. in welcken de Heere in den vleesche verschijnen sal. 17 Vreeslick voor de godtloose/ maer de godsalige bewegende tot berouw over hare sonden/ ende beterschap hares levens. Vg. Ioel 2. 31. 18 De sin is/ Sijne predicatie sal sulcke kracht hebben in de herten der uytverkorenē door de werckinge des H. Geestes/ dat soo de Vaders/ als de kinderen/ haer tot den Heere bekeeren/ ende hem samentlick dienen sullen. 19 Of/ wenden, of/ bekeeren. 20 De inwoonders der aerde. 21 D. op dat ick de werelt niet gantsch en gaer en̄ verdelge/ van wegen haer ongeloove ende verachtinge Iesu Christi, hartneckicheyt ende onboetveerdicheyt. Siet vov. Zach. 14. op ℣. 11. Deut. 18. 15/ 16. Act. 3. 22/ 23. en̄ 1. Cor. 16. 22. Dusdanige menschen zijnder tot allen tyden vele in de werelt geweest/ gelijcker oock nu noch vele zijn/ So dat Godt de Heere nae sijne gerechticheyt/ wel oorsake soude hebben de werelt op het strengste te straffen/ maer hy verschoontse noch al/ van wegē het kleyn hoopken der vroomen ende godtsaligen die in de werelt zijn. Siet Genes. 18, 23/ 24/ &c.

Eynde des Propheets MALACHIÆ.

Psalm 106. vers, 48.

Geloovet zy de HEERE, de Godt Israëls, van eeuwicheyt, ende tot in eeuwicheyt, ende al het volck segge, Amen, Halelu-Jah.

Send-b. Iudæ vers, 25.

Gode onsen Salichmaker, die alleen wijs is, zy eere ende hoocheyt, kracht ende macht, nu, ende in alle eeuwicheyt, Amen.

Tot LEYDEN,

Gedruckt by Paulus Aertsz van Ravensteyn.

't Jaer cIↄ. Iↄ. c. xxxvi.

HET NIEUWE TESTAMENT,

Ofte

Alle Boecken des Nieuwen Verbondts onses HEEREN JESU CHRISTI.

Nu Eerst,
Door Last vande Hoog: Mog: HEEREN

STATEN GENERAEL

Der Vereenighde Nederlanden, ende volgens 't besluyt
vande Synode Nationael, gehouden tot DORDRECHT,
in de Jaeren 1618 ende 1619,

Uyt de Oorspronckelijcke Griecxsche Tale in onse Nederlandtsche getrouwelijck Overgheset: Met nieuwe by-gevoeghde Verklaringen op de duystere plaetsen, aenteeckeningen vande gelijck-luydende Texten, ende oock een nieuw Register.

Tot LEYDEN,
Gedruckt by Paulus Aertsz van Ravesteyn,

Voor de VVeduwe ende Erfgenamen van wijlen Hillebrant Jacobsz van VVouw, Ordinaris Druckers vande Hoog: Mogh: HEEREN *STATEN GENERAEL.*

Met Privilegie voor xv volgende Jaren.

Het Heylich
*1 EUANGELIUM,
*2 Na [de beschrijvinge]
*3 MATTHEI.

* 1 Het woort Euangelion is een Grieex woort / ende beteeckent een goede / ofte blijde boodtschap. Luc. 2. 10. met welcken name inde H. Schriftuere / voornamelijck des Nieuwen Testaments / genaemt wort de leere / die de Propheten ende Apostelen verkondicht hebben van de verlossinge des menschen ende van de eeuwige salicheyt door den Messiam te wege gebracht. De welcke alsoose door de Propheten voor-gestelt wort in beloften / dat de Messias in de werelt soude komen / ende sulcks te wege brengen / ende door de Apostelen / dat hy in de volheyt des tijdts inde werelt gekomen is / ende het werck der verlossinge heeft te wege gebracht / so wort door dit woort oock bysonderlijck verstaen de Leere Christi ende der Apostelen van de volbrenginge deser beloften door Iesum Christum inden vleesche nu gecomen zijnde. Rom. 16. 25. Ende noch bysonderlijcker de historie van de komste des Messiæ in den vleesche / van sijne geboorte / leere / wonder-wercken / lijden / sterven / opstandinge / ende hemelvaert. Ende in dese beteeckenisse wort dit woort hier in den tijtel genomen: gelijck oock Marc. 1. 1. Ende de schrijvers van dese Historie worden daer van oock Euangelisten genaemt / hoewel dat woort oock somtijts breeder genomen wort / voor een die hier ende daer gesonden wort om het Euangelium te prediken. Siet Actor. cap. 21. 8. Ephes. 4. 11. 2. Tim. 4. 5.

* 2 Also stelt hy den tijtel / eñ niet Het Euangelium Matthæi. om te kennẽ te geven / dat hy niet en is de voornaemste Autheur van dit schrift / die de Geest Godts is. 2. Tim. 3. 16. maer dat hy alleen een dienaer is / die Godt gebruyckt heeft om dit te beschrijven. 'Tselve is oock aen te mercken in de tijtelen van de andere Euangelien.

* 3 Mattheus was een sone Alphei, oock genaemt Levi Marc. 2. 14. Luc. 5. vs. 27. Van sijne beroepinge tot het Apostelschap schrijft hy selve Matth. 9. 9 / 10 / &c. ende stelt hem selven oock onder de Apostelen / Matth. 10. 3. Dese is de eerste geweest die de Euangelische Historie heeft beschreven / ontrent het negende jaer nae Christi hemel-vaert / gelijck vele oude Schrijvers getuygen: die oock seggen dat hy in Ethyopien / ofte Mooren-lant / het Euangelium soude gepredickt hebben. Sommige meynen dat hy dit Euangelium soude hebben beschreven in de Hebreeusche tale. Maer dat en is niet wel geloofljck / alsoo het selve nergens opt en is gesien geweest / ende overmits Mattheus niet alleen de Hebreeusche woorden als Emmanuel Matth. 1. 23. maer oock geheele redenen / als Eli, Eli, Lama Sabachtani, Matth. 27. 46. in't Grieckx overset / 't welck hy niet en soude gedaen hebben indien hy in't Hebreeusch geschreven hadde: gelijck hy oock de plaetsen des Ouden Testaments meest also verhaelt / gelijckse in de oude Grieckxsche oversettinge gestelt zijn.

Inhoudt deses Boecks.

DEN Euangelist *Mattheus* beschrijft in dit Boeck voornamelick twee saken: eerstelick *den persoon* des *Messie* ende Middelaers *Iesu Christi*, ende daernae sijn *Ampt*, ende hoe hy 't selve aengevangen, bedient, ende uytgericht heeft. Aengaende *sijnen persoon*, dat hy de ware *Emmanuel*, waerachtich Godt ende ware mensche is in eenen persoon: ende belangende sijne menschelicke nature, beschrijft hy sijn geslachte, ontfangenisse uyt den H. Geest, ende geboorte uyt de Maget *Maria*, met sijnen name. cap. 1. Dat eenige wijse van Oosten, door een sterre van sijne geboorte onderricht zijnde, gekomen zijn om hem te aenbidden: dat *Herodes* daer over bevreest zijnde alle die jonge kinderen tot Bethlehem van twee jaren ende daer onder heeft laten vermoorden: doch dat *Christi* Ouders, van Godt vermaent zijnde, met dit kint na Egypten zijn ontvlucht, ende met het selve daer na gaen woonen tot Nazareth. cap. 2. Aengaende *sijn Ampt*, beschrijft hy hoe hy tot het selve is voor bereyt geweest, ende hoe hy 't selve heeft uytgerecht. Dat *Ioannes* de Dooper met sijne predicatien hem den wech heeft bereyt, ende hem gedoopt, ende dat Godt de Vader ende den H. Geest hem doe in dit ampt uyt den Hemel hebben ingehuldet. cap. 3. Dat hy door veertich dagen vasten, ende eenen geweldigen strijt tegen de versoeckingen des Duyvels daer toe voorder is bereyt. Dat hy daer na sijn ampt uytgevoert ende bedient heeft, so in den staet sijner vernederinge, als in den staet sijner verhooginge. Dat hy in den staet sijner vernederinge bedient heeft eerst sijn *Prophetisch* ampt, ende tot dien eynde van Nazareth is gaen woonen tot Capernaum, leerende inde Synagogen van Galileen, ende sijne leere met wonderwercken bevestigende. cap. 4. ende beschrijft een treflicke predicatie by hem op den berch gedaen, in welcke hy aenwijst de gelucksalicheyt sijner Discipelen, suyvert de wet van de valsche uytleggingen der Phariseen, cap. 5. leert hoemen Aelmoessen moet geven, ende bidden, ende niet te seer bekommert wesen voor het tijdtlick onderhout. cap. 6. sijnen naesten niet en moet oordeelen, hem wachten moet voor de valsche Propheten, ende 't woort Godts niet alleen hooren maer oock bewaren. cap. 7. Dat hy melaetsche heeft gereynicht, krancke genesen, onweder gestilt, ende Duyvelen uytgeworpen. cap. 8. Dat hy eenen geraeckten heeft genesen, *Mattheum* van den tol tot een Apostel beroepen, een vrouwe van den bloetganck verlost, een dochterken van den dooden verweckt, eenen stommen Duyvel uytgeworpen. cap. 9. dat hy de twaelf Apostelen voor henen heeft gesonden om te prediken, met macht om de onreyne geesten uyt te werpen, ende last hoe'se haer daer in sullen dragen. cap. 10. Dat hy van *Ioannes den Dooper* als hy aen hem twee Discipelen gesonden hadde, een treflick getuygenisse heeft gegeven: de steden die het Euangelium niet aen en namen seer sware straffen dreycht: ende tot hem noodet alle beswaerde sondaren. cap. 11. Dat hy sijne Discipelen op den Sabbath ayren pluckende heeft verantwoort: de lagen der Phariseen ontweecken is: eenen blinden ende dooven Duyvel heeft uytgeworpen: de Phariseen heeft overtuycht vande sonde tegen den H. Geest, haer de eeuwige straffe verkondicht, ende geleert wie sijn rechte moeder, broeder, ende suster is. cap. 12. Dat hy de gelegentheyt van sijne Gemeynte alhier, beschreven heeft door verscheydene gelijckenissen, van een zaeyer, mostaert-zaedt, verborgen schat, koopman, ende visch-net: dat hy in sijn vaderlandt is gekomen, daer hy niet geacht wiert. cap. 13. Verhaelt de gevanckenisse ende doot *Ioannis* des Doopers: ende hoe *Christus* vijf duysent menschen heeft gespijsigt met vijf brooden ende twee visschen: op het water heeft gewandelt, het onweder heeft gestilt, ende vele krancke in't landt van Genesareth genesen. cap. 14. Sijne Discipelen met ongewasschene handen etende verantwoort, leerende wat het is dat de mensche waerlick ontreynicht: dat hy de dochter van een Cananeesche vrouwe verlost heeft van eenen onreynen geest, ende vier duysent mannen versadicht met seven brooden ende weynige visschen. cap. 15. dat hy de Phariseen bestraft heeft over het eyschen van een teecken, ende sijne Discipelen voor haren suer-deesem gewaerschouwt: dat *Petrus* van hem een treflicke belijdenisse heeft gedaen, dien hy de sleutelen des Hemelrijcks belooft: dat *Christus* sijn lijden ende doot, als oock sijne opstandinge ende toekomste in sijne heerlickheyt heeft voorsegt. cap. 16. Dat hy op den berch een proef-stuck sijner heerlickheyt betoont heeft voor dry Discipulen, ende geleert dat *Ioannes* de Dooper was die *Elias*, die komen soude: eenen maen-siecken heeft genesen, sijne doot ende opstandinge wederom voorgesegt, ende schattinge betaelt. cap. 17. Dat hy sijne Discipelen vermaent heeft tot nedricheyt: dat'se ergernisse moeten mijden, de quade lusten tegenstaen, de kleyne niet verachten, door een gelijckenisse van een verloren schaep: hoe men een broeder die gesondicht heeft moet vermanen: ende hem sijne misdaet vergeven, met een gelijckenisse van een Coninck die sijnen dienstknecht tien duysent talenten quijt schold. cap. 18. Dat men sijne huysvrouwe niet en moet verlaten dan om hoererie: leert wien het houwelick noodich is: segent de kleyne kinderen: wijst een jongelinck aen wat hy doen moet so hy het eeuwige leven door hem selven wil verkrijgen: hoe swaerlick de rijcke konnen salich worden: ende wat loon hebben sullen de gene die alles om sijnent wille verlaten. cap. 19. Dat hy door een gelijckenisse van arbeyders gehuert inden wijngaert leert dat den loon van Godt uyt genade wort gegeven: sijn lijden voorsegt: de moeder der sonen *Zebedei* bestraft over haer eergierich versoeck, ende sijne Apostelen vermaent datse niet en moeten staen na hoocheyt: twee blinde siende maeckt. cap. 20. Dat hy sijnen Coninckliсken inganck doet binnen Ierusalem: vervloeckt eenen onvruchtbaren vygeboom: disputeert inden Tempel met de Priesters over sijne authoriteyt ende persoon. cap. 21. Door een gelijckenisse van de genoodde ter bruyloft, leert dat inde uytterlicke Gemeynte altijt huychelaers zijn, ende dat de ware lidtmaten met het geloove, als met een bruylofts-kleet moeten aengedaen zijn. Datmen den Keyser cijns moet betalen: dat men na de opstandinge niet trouwen en sal: dat de VVet Gods sommierlick bestaet in Godt ende sijnen naesten lief te hebben: dat hy niet alleen een sone maer oock een Heere *Davids* is. cap. 22. waerschouwt sijne Discipelen voor de Phariseen, datse wel aennemen moeten 't gene sy uyt *Mose* ende de Propheten leeren, maer hare hooveerdicheyt ende geveynstheyt niet na volgen, noch hare valsche leere aenhangen: ende verkondicht den selven het eeuwige wee, so om hare geveynstheyt, als om hare moordadicheyt. cap. 23. voorsegt de ver-

woestinge des Tempels ende der stadt van Ierusalem, met de teeckenen die deselve, als oock sijne tweede toekomste, sullen voorgaen: ende vermaent tot waken ende bidden. cap. 24. door gelijckenissen van thien maegden die de komste des Bruydegoms verwachteden: ende van de dienstknechten dien de Heere talenten hadde uyt gedeelt om daer mede winste te doen, ende beschrijft sijne laetste toekomste ten oordeele. cap. 25. Dat hy sijn lijden dat nu aenstaende was wederom voorsegt, dat de Oversten raedt hielden om hem te vangen, met welcke *Iudas* handelt om hem over te leveren: dat hy den verrader by sijne Discipelen ontdeckt: het Passcha eet met sijne Discipelen, ende in plaetse des selven instelt het H. Avontmael: voorsegt den vlucht der Discipelen ende *Petri* versakinge. Hoe hy sijn lijden aenvangt in't hofken met groote benautheyt ende bidden: hoe hy verraden wort ende gevangen: tot *Cajapham* gebonden geleydt, ge-examineert, ende ter doot veroordeelt: hoe *Petrus* hem drymael versaeckt cap. 26. Dat *Iudas* berouw krijgt ende hem selven verhangt. Dat *Christus* tot *Pilatum* wort gebracht, die te vergeefs hem soeckt te behouden, ende eyndelick hem overlevert om gekruyst te worden: na dat hy bespot ende gegeesselt was: dat hy sijn kruys dragende geleydt wort buyten de stadt, alwaer hem sijne kleederen worden uytgetrocken ende 't lot daer over geworpen, ende genagelt aen't kruys met twee moordenaren, sterft, door vele wonderteeckenen betoonende wie hy was: ende begraven wort. cap. 27. Dat hy ten derden dage weder opstaet van den dooden ende aen eenige vrouwen ende aen sijne Discipelen hem selven weder levendich heeft getoont: welcken hy belast het Euangelium te prediken door de geheele werelt. cap. 28.

Het Eerste Capittel.

1 Afkomste Iesu Christi na den vleessche uyt de Voor-vaderen van Abraham af. 18 Sijne ontfanckenisse van den H. Geest ende geboorte uyt de maget Maria. 22 Gelijck voorsegt was door den Propheet.

1 HEt [1] boeck des geslachtes JESU CHRISTI, [2] des soons [a] Davids/ des soons Abrahams. 2 [b] Abraham [3] gewan Isaac. ende [c] Isaac gewan Jacob. ende [d] Jacob gewan Judam/ ende sijne broeders.

3 Ende [e] Judas gewan Phares ende Zara [4] by Thamar. ende [f] Phares gewan Esrom. Ende [g] Esrom gewan Aram.

4 Ende [5] Aram gewan Aminadab. ende Aminadab gewan Naasson. ende Naasson gewan Salmon.

5 Ende Salmon gewan Booz by Rachab. ende Booz gewan Obed by Ruth. ende Obed gewan Jesse.

6 Ende [h] Jesse gewan David den Coninck. ende David de Coninck gewan [6] Salomon by [7] de gene die Urias [wijf was geweest].

7 Ende [i] Salomon gewan Roboam. ende Roboam gewan Abia. ende Abia gewan Asa.

8 Ende Asa gewan Josaphat. ende Josaphat gewan Jozam. ende Jozam gewan [8] Oziam.

9 Ende Ozias gewan Joatham. ende Joatham gewan Achaz. ende Achaz gewan Ezekiam.

10 Ende Ezekias gewan Manasse. ende Manasse gewan Amon. ende Amon gewan Josiam.

11 Ende [k] Josias gewan [9] Jechoniam/ ende sijne broeders [10] ontrent de Babylonische overvoeringe.

12 Ende na de Babylonische overvoeringe gewan [l] Jechonias [11] Salathiel. ende [m] Salathiel gewan Zorobabel.

13 Ende Zorobabel gewan Abiud. ende Abiud gewan Eliakim. ende Eliakim gewan Azor.

14 Ende Azor gewan Sadok. ende Sadok gewan Achim. ende Achim gewan Eliud.

15 Ende Eliud gewan Eleazar. ende Eliazar gewan Matthan. ende Matthan gewan Jacob.

16 Ende Jacob gewan [12] Joseph/ den man van Maria/ uyt welcke geboren is JESUS, [13] gesegt Christus.

17 Alle de geslachten dan van Abraham tot David [zijn] veertien geslachten/ ende van David tot de Babylonische overvoeringe [zijn] [14] veertien geslachten/ ende van de Babilonische overvoeringe tot Christum [zijn] veertien geslachten.

18 De geboorte Jesu Christi was nu aldus: [n] Want als Maria sijne moeder met Joseph ondertrouwt was/ [15] eer sy te samen gekomen waren/ wiert sy [16] swanger bevonden [17] uyt den heyligen Geest.

19 Joseph nu haren man/ alsoo hy rechtveerdich was/ ende haer niet en wilde [18] openbaerlick te schande maken/ was van wille haer heymelick [19] te verlaten.

20 Ende alsoo hy dese dingen in den sin hadde/ siet de Engel des Heeren verscheen hem inden droom/ seggende/ Joseph [ghy] sone Davids/ en zijt niet bevreest Mariam uw' wijf tot u te nemen. Want het gene in haer [20] ontfangen is/ dat is uyt den heyligen Geest.

21 Ende sy sal eenen sone baren/ ende [o] ghy sult sijnen Name heeten JESUS. Want [p] hy sal [21] sijn volck salich maken van hare sonden.

22 Ende dit alles is geschiet/ op dat vervult soude worden/ 'tgene van den Heere gesproken is door den Propheet/ seggende/

23 [q] Siet [22] de maget sal swanger worden/ ende eenen sone baren/ ende [23] ghy sult sijnen Name heeten [24] Emmanuel/ het welck is/ overgeset zijnde/ Godt met ons.

24 Joseph dan/ opgeweckt zijnde van

1 D. Geslacht-register/ ofte boom der Voor-ouderen Christi. Is een Hebreeusche wijse van spreken. Siet Genes. 5.1.

2 Dese twee David ende Abraham worden hier voor aengestelt/ ende Christus wort bysonderlick haer beyder Sone genaemt/ om dat desen beyden bysondere beloften waren gedaen/ dat hy uyt haren zade soude geboren worden. Siet Gen. 22.18. 2. Sam. 7.12. Psal. 89.30. ende 132.11. Waerom oock Mattheus dit geslacht-register eerst van Abraham heeft willen beginnen: gelijck hy oock vs. 6. David bysonderlijck een Coninck naemt/ om dat David de eerste Coninck uyt den stamme Juda is geweest/ ende een klaer voorbeeldt van Christi eeuwich Coninckrijck. Luc. 1.32.

a Luc. 1.31,32.

b Genes. 21.2.

3 De andere oversettinge heeft/ gegenereert, het welcke alsoo het is een Latijnsch woort/ is beter geacht te behouden het woort gewinnen, 't welck meest alle oude Nederduytsche oversettingen hier gebruycken.

c Genes. 25.26.

d Genes. 29.3,5.

e Genes. 38.27,29.

4 Griecx. uyt. Dese vrouwe/ als oock hier na Rachab ende Ruth/ vs. 5. ende Bathseba, vs. 6. worden van den Euangelist hier verhaelt/ om dat de Schrifture vande selve yet segt dienende tot de staet der vernederinge Christi, ende oock om dat eenige der selve van heydensche afkomste zijn geweest: op dat daer mede aengewesen soude worden/ dat oock groote sondaren/ ende de Heydenen selve deel souden hebben aen de vruchten der geboorte Christi.

f Ruth 4.18. 1. Chron. 2.5.   g Ruth 4.19. 1. Chron. 2.9.   5 Dese Aram wort Ram genaemt/ Ruth 4. vs. 18.   h Ruth 4.18. 1. Sam. 16.1. ende 17.12. 1. Chron. 2.15. ende 12.18.   6 Lucas stelt in plaetse van Salomon ende sijne nakomelingen/ Nathan/ een ander sone Davids/ met sijne nakomelingen. De reden van dese verscheydenheyt siet op Luc. 3.31.   7 N. Bathseba. siet 2. Sam. 11. 3/24. ende 12.24. by welcke David Salomon gewan/ als sy na haer mans Urie doot met hem getrouwt was.   i 1. Reg. 11.43. 1. Chro. 3.10.   8 Hier worden drie Coningen over-geslagen ende voor by gegaen/ namelick Ochosias/ Joas/ ende Amasias/ om het getal van veerthien niet te buyten te gaen/ vs. 17. Van dergelijcke uytlatinge siet een exempel/ Esdr. 7.3. vergeleken met 1. Chron. 6.8. ende wort dese Ozias oock Azarias genaemt. 1. Chron. 3.12.   k 1. Chron. 3.16.   9 Eenige voegen hier by Iakim, ende Iakim gewan Iechoniam, het welck schijnt met het register der Coningen Jude 1. Chron. 3.16/ &c. ende met het getal van veertien alhier vs. 17. niet qualick over een te komen. Dan alsoo meest alle oude boecken ende oversettingen dit byvoegsel van Iakim niet en hebben/ soo wort dat selve hier nagelaten: te meer om dat door Iechonias in't 12 vs verstaen kan worden de Vader/ die oock Ioakim is genaemt/ ende door Iechonias in't 13 vs de sone die oock Ioachin is genaemt/ ende aldus wort hier het getal van veertien oock vervult.   10 Ofte in, ofte ten tijde, D. tegen den tydt van de gevanckelicke wech-voeringe der Joden na Babylon.

l 1. Chron. 3.17.

11 Vele meenen dat dese Salathiel niet en is geweest een natuerlicke sone van Jechonias/ alsoo hy Luc. 3.27. gesegt wort te zijn een sone Neri/ ende het schijnt Jerem. 22.30. dat Jechonias geen kinderen nagelaten heeft: maer dat hy sijnen sone genaemt soude worden/ om dat hy/ als zijn naeste bloetverwant/ hem in de regeringe van het Israelitische volck gevolcht is. Gelijck 1. Chro. 3.16. Sedekias genaemt wort een sone van Jechonias/ om dat hy hem ooc in t rijck gevolgt is/ die nochtans 2. Reg. 24.17. sijn Oom genaemt wort. Te meer om dat Luce 3.27. geseyt wort/ dat Salathiel afkomstich is geweest van 't geslachte Nathans/ by het welcke na de Babylonische gevanckenisse de regeringe des Jodischē volcks is geweest/ gelijck schijnt afgenomen te konnen worde uyt Zach. 12.12. doch andere meenen/ dat dese Salathiel is geweest een natuerlicke sone van Jechonias/ ende dat Salathiel van welc Lucas spreect c. 3.27. een ander Salathiel is geweest als dese/ alsoo de selve aldaer genaemt wort een sone Neri. siet d'aent. aldaer.

m Esdr. 3.2.

12 Dit geslacht-register wort gebracht op Joseph/ om dat het by de Hebreen niet gebruyckelick was de Geslacht-registers te brengen op de Vrouwen; nochtans kan daer uyt blijcken dat Christus is uyt den geslachte Davids/ om dat het by de Jodē gewoonlick was in sijn geslachte te trouwen: ende Mattheus hier vooren vs. 1. getuyght dat hy hier het Geslacht-register Iesu Christi verhaelt. Want dat Christus uyt Juda ende David afkomstich is/ wort doorgaens in de Heylige Schrifture klaerlick geleert. Siet Luc. 1.3 . Rom. 1.3. Hebr. 7.14.   13 Dat is/ die toegenaemt wort. Siet van dese naem Joan. 1.42.   14 De Euangelist heeft oock maer veertien Coningen ende Vorsten uytgedruckt/ om dat van Abraham tot David maer veertien geslachten van Voorvaders zijn geweest. Daerom hy eenige geslachten der Coningen ende Vorsten heeft overgeslagen. Siet op vs. 8. en Luc. 3.24/ &c.   n Luc. 1.27,34.   15 D. Eer hyse tot hem genomen hadde/ gelijck blijckt uyt vs. 20.   16 And. bevrucht. dan het woort swanger komt hier beter/ alsoo Christus eygentlick geen vrucht des H. Geests/ maer een vrucht des buycx van Maria is. Luc. 1.42.   17 Dat is/ door de werckinge des Heyligen Geests/ gelijck blijckt Luc. 1.35. So wort het woordeken uyt oock elders genomen/ als Rom. 11.36. en 1. Joan 5.1. Dit en was Joseph doe noch niet bekent/ maer wort hem daer na door den Engel geopenbaert vs. 20.   18 Het Grieex woort beteeckent so veel als yemant/ anderen tot een exempel/ openbaerlick ten toone stellen ende versmaetheyt aendoen.   19 Gr. Haer te ontbinden.   20 Gr. Gegenereert, ofte geteelt is, voor welcke woorden/ alsoo het eene Latijnsch is/ ende het ander duyster/ bequamer geacht is het woort ontfangen te stellen. Van dese generatie ende ontfanckenisse. Siet Luc. 1.35/42.   o Luc. 1.31.   p Act. 4.12.   21 D. de gene die hem van den Vader gegeven waren om die te verlossen ofte behouden. Psal. 2.8. Esai. 8.18. Joan. 6.37. ende 17.24. Actor. 18.10. Rom. 11.1/2.   q Iesa. 7.14.   22 De Hebreeusche ende oock de Grieksche texten spreken hier van een bysondere maget.   23 And. sy sal, Ofte/ sy sullen, D. men sal.   24 Wort alsoo genaemt ten aensien van sijn persoon ende ampt/ om dat hy in eenen persoon beyde waerachtich Godt ende mensche is/ ende ons met Godt vereenicht.

den

den slaep / dede gelijck de Engel des Heeren hem [24] bevolen hadde / ende heeft sijn wijf tot hem genomen.

25 Ende en bekende haer niet / [25] tot dat sy dese haren [26] eerstgeboren sone gebaert hadde: eñ [r] hiet sijnen Name JESUS.

24 *Gr.* Verordineert hadde.

25 Hier uyt en kannen niet besluyten dat haer Joseph daer na soude hebben bekent, want dese maniere van spreecken fulcks altijt niet medebrengt. Siet 2. Sam. 6. 23. Matth. 28. 20. 26 Een eerstgeboren sone is / die de moeder eerst opent. Exod. 13. 2. al ist datter geen soonen ofte kinderen na geboren worden. want als Exod. 11. 5. geseyt wort / dat de eerstgeborene van Egypten souden gedoot worden / onder de selve zijn sonder twijffel oock de eenich geborene verstaen. r Luc. 2. 21.

Het ij. Capittel.

1 Wijse komen uyt Oosten te Jerusalem. 2 Vragen na den nieuw-geborẽ Coninck der Joden. 4 Welcken sy/van de plaetse sijner geboorte onder-richt zijnde / tot Bethlehem gevonden ende aengebeden hebben. 12 Keeren weder na haer landt. 13 Joseph vliedt met het kindeken na Egypten. 16 Herodes doet de jonge kinderkens dooden. 19 Joseph komt wederom in Judea. 20 Maer uyt vreese van Archelaus wijckt hy in Galileen / ende woont te Nazareth.

1 DOe nu Jesus [a] geboren was te Bethlehem / [gelegen] in [1] Judea / in de dagen des Coninckx [2] Herodis / siet / [eenige] [3] Wijse van [4] Oosten zijn tot Jerusalem aengekomen /

2 Seggende / Waer is de geborene Coninck der Joden? Want wy hebben gesien sijne sterre in 't Oosten / ende zijn gekomen om hem te aenbidden.

3 De Coninck Herodes nu [dit] gehoort hebbende / wiert ontroert / ende geheel Jerusalem met hem.

4 Ende hy een vergadert hebbende alle de [5] Overpriesters ende [6] Schriftgeleerde des volckx / [7] vraechde van hen / waer de Christus soude geboren worden.

5 Ende sy seyden tot hem / Te Bethlehem in Judea [gelegen.] Want alsoo is geschreven door den Propheet /

6 [b] Ende [ghy] Bethlehem ghy landt Juda / en zijt [8] geensins de minste onder de [9] Vorsten Juda / want uyt u sal de Leydsman voortkomen / die [10] mijn volck Israël weyden sal.

7 Doe heeft Herodes de Wijse heymelick geroepen / ende vernam neerstelick van haer den tijt / wanneer de sterre verschenen was.

8 Ende haer nae Bethlehem sendende / seyde / Reyst henen / ende ondersoeckt neerstelick na dat kindeken / ende als ghy het sult gevonden hebben / bootschapt het my / op dat ick oock kome / ende dat selve aenbidde.

9 Ende sy den Coninck gehoort hebbende zijn henen gereyst: ende siet de sterre / die sy in 't Oosten gesien hadden / [11] ginck haer voor / tot dat sy quam ende stont boven [de plaetse] daer het kindeken was.

10 Als sy nu de sterre sagen / verheuchden sy haer met seer groote vreuchde.

11 Ende in het huys gekomen zijnde [12] vonden sy het kindeken met Maria sijne moeder: ende nedervallende hebben sy het selve aengebeden. Ende hare schatten open gedaen hebbende / brachten sy hem geschencken / [13] Goudt / ende Wieroock / ende Myrrhe.

12 Ende door Goddelicke openbaringe vermaent zijnde in den droom / dat sy niet en souden wederkeeren tot Herodem / vertrocken sy door eenen anderen wech weder na haer landt.

a Luc. 2. 4.
1 Dit wort hier by gedaen / om datter noch een ander Bethlehem was / gelegen inde stamme Zabulon / ofte Neder-Galileen. siet Jos. 19. 15.
2 Dese was Herodes de Groote / toegenaemt Ascalonita / een Idumeer / d'eerste vreemde Coninck.
3 *Gr.* Magi. Soo wierden by de Persen ende Meden genaemt de geleerde in allerley wetenschappen / ende voornamelijck in den loop des Hemels. Die wel by haer in grooten aensien waren: maer datse Coningen souden geweest zijn is niet geloofelick / gelijck hare benamingen ende alle de omstandicheden uytwijsen.
4 Dese worden geseyt van Oosten gekomen te zijn / om dat dese landen Oostwaerts van Judea gelegen waren.
5 Dese waren de hoofden vande ordeningẽ der Priesters / uyt Eleazars ende Ithamars geslachte / eñ waren 24 in 't getal / 1 Chron. 24. 4. eñ 2. Chron. 36. 14. van welckẽ allen de Hooge-priester het overhooft was.
6 And. Wet-geleerde / gelijck blijckt uyt de vergelijckinge Matth. 22. 35. met Marc. 12. 28. Deser ampt was de schriftẽ Mosis eñ der Propheten den volcke uyt te leggẽ. siet Esr. 7. 6. ende Matth. 13. 52. Uyt dese eñ de Overpriesters te samen bestont de hoochste Kerckelijcke Vergaderinge der Joden.
7 D. vernam.
b Mich. 5. 1. Iohan. 7. 42.
8 Het woort geensins en staet by Micha 5. 1. niet / maer wort uyt den sin daer by gedaen. Want hoewel Bethlehem in grootte onder de kleynste steden was / nochtans was sy niet de minste in weerde ende achtinge / om dat David daer uyt was gesproten. Joan. 7. 42. ende Christus daer uyt soude voort-komen. Ende daerom lesen sommige inde gronttext by Mich. Zijt ghy de minste? Doch siet hier van breeder de aent. op Mich. 5. 1. 9 D. Overste over duysent / Mich. 5. 1. 10 Dat is / de Gemeente der geloovigen / welcke hy met sijn woort ende Geest regeren sal / als een Hemelsch Coninck. Siet Rom. 9. 6. ende Galat. 6. 16. 11 Hier uyt blijckt datter geen gemeene sterre des Hemels geweest is / maer een bysonder geschapen Licht / gelijck de vier-calumne was / die de kinderẽ Israels door de woestijne leyde. 12 And. sagen. 13 Dit waren de costelijckste dingen / die in haer landt gevonden wierden.

13 Doe sy nu vertrocken waren / siet de Engel des Heeren verschijnt Joseph in den droom / seggende / Staet op ende neemt tot u dat kindeken ende sijne moeder / ende vliedt in Egypten / ende weest aldaer / tot dat ick het u seggen sal. Want Herodes sal het kindeken soecken / om 't selve te dooden.

14 Hy dan opgestaen zijnde nam het kindeken ende sijne moeder tot hem inder nacht / ende vertrock na Egypten.

15 Ende was aldaer tot den doot van Herodes / op dat vervult soude worden 't gene van den Heere gesproken is door den [c] Propheet / seggende / [14] Uyt Egypten hebbe ick mijnen Sone geroepen.

16 Als Herodes sach dat hy van de Wijse [15] bedrogen was / doe wiert hy seer toornich / ende [eenige] afgesonden hebbende / heeft [16] omgebracht alle de kinderen die binnen Bethlehem / ende in alle des selfs lantpalen [waren,] van twee jaren [out] ende daer onder / nae den tijt dien hy van de Wijse neerstelick ondersocht hadde.

17 Doe is vervult geworden 't gene gesproken is [17] door den Propheet Jeremiam / seggende /

18 [d] Een stemme is [18] in Rama gehoort / geklach / geween / ende veel gekerm: [19] Rachel beweende hare kinderen / ende en wilde niet vertroost wesen / om datse niet en zijn.

19 Doe Herodes nu gestorven was / siet de Engel des Heeren verschijnt Joseph in den droom / in Egypten /

20 Seggende / Staet op / neemt het kindeken ende sijne moeder tot u / ende treckt in 't lant Israëls: want sy zijn gestorven die [20] de ziele des kindekens sochten.

21 Hy dan opgestaen zijnde heeft tot hem genomen het kindeken ende sijne moeder / ende is gekomen in 't lant Israëls.

22 Maer als hy hoorde dat Archelaus in Judea Coninck was / inde plaetse sijns Vaders Herodis / vreesde hy daer henen te gaen: Maer door Goddelijcke openbaringe vermaent in den droom is hy vertrocken in de deelen van Galileen.

23 Ende [daer] gekomen zijnde nam hy sijne woon-plaetse in de stadt genaemt Nazareth: op dat vervult soude worden dat door de [e] Propheten geseyt is / [21] dat hy Nazarenus sal geheeten worden.

c Hose. 11. 1.
14 Hoe-wel dese plaetse Ose. 11. 1. van de verlossinge des volcks Israels uyt Egypten oock verstaen wort / nochtans moeste het selve mede in Christo, als het hooft deses volcx vervult worden.
15 *Gr.* bespottet, namelick na sijne meyninge. want eygentlick en hebbẽ de Wijse hem noch bedrogen noch bespottet.
16 Dese schrickelicke kindermoort wort oock van *Macrobio*, een Heydensch schrijver verhaelt / *Saturnal. l. 2. c. 4.*
17 Sommige griecxsche boecken hebben hier oock dese woorden van den Heere.
d Ierem. 31. 15.
18 Siet hier van de uytleggingе Jerem. 31. 15.
19 Dewijle Rachel daer omtrent begraven was. Genes. 35. 19. so worden alhier door haer verstaen de moeders van Bethlehem ende daer omtrent.
20 Dat is / leven. siet Exod. 4. 19. D. die na sijn leven stonden / om dat te benemen. Andersins wort dese wijse van spreken oock in het goede genomen / Prov. 29. 10.
e Esai. 11. 1. ende 60. 21. Zach. 6. 12.
21 Dit siet ofte op de plaetse Jud. 13. 5/7. Alwaer van Sampson als een voorbeelt Christi geseyt wort / Hy sal een Nazireer, D. verloofde Godts zijn: ofte 't welcke het waerschijnlickst is / op Jesa. 11. 1. eñ 60. 21. alwaer Christus Netzer, D. een spruyte genaemt wort / van welck woort de stadt Nazareth haren naem heeft. Godt heeft gewilt dat Christus by gelegenheyt van dese sijne woon-plaetse soude Nazarenus genaemt worden / als een spruyte die uyt sijne plaetse voor sijn Vader op-wast. Jes. 53. 2. Jerem. 23. 5. ende 33. vs. 15. Zach. 6. 12.

Het iij. Capittel.

1 Joannes de Dooper predickt bekeeringe. 3 Sijn ampt / kleedinge / ende spijse. 5 Heeft grooten toeloop. 6 Doopt. 7 Bestraft de Phariseen ende Sadduceen. 11 Wijst aen de weerdicheyt des persoons ende des doops Christi. 13 Doopt Christum, die uyt den hemel wort betuyght te zijn de welgeliefde Sone Godts.

1 [1] ENde in die dagen [a] quam [2] Joannes de Dooper predikende in de [3] woestijne van Judea /

2 Ende seggende / Bekeert u: want [4] het Coninckrijck der hemelen is nae by gekomen.

3 Want dese is 't van den welcken gesproken is door Esaiam den Propheet / seggende / [b] De stemme des roependen in de

1 N. in het vijfthiende jaer des Keysers Tiberij / als Christus omtrent 30 jaren out was. Luc. 3. 1 / 23.
a Marc. 1. 4. Luc. 3. 3.
2 Van Joannes / van sijne ouders / geboorte ende ampt, siet Luc. 1. eñ Joan. 1. wort genaemt Dooper, om dat hy de eerste is geweest die den Doop heeft bedient uyt Gods bevel in het nieuwe Testament. Siet Matth. 21. 25. Joan. 1. 33.
3 Niet sulck een wildernisse daer geen menschen en woonden / maer een woest landt vol bosschen ende geberchten / daer Zacharias de Vader Joannis woonde / Luc. 1. 39. in de welcke ses steden getelt worden. Jos. 15. 16 / 62. die van oock hare dorpen ofte gehuchten gehadt hebben. 4 Dat is / de oprechtinge ende verbreydinge der Gemeente Gods / door de predicatie des Euangeliums ten tijde der komste des Messiæ.
b Esai. 40. 3. Marc. 1. 3. Luc. 3. 4. Ioan. 1. 23.

woestÿne / [5] Bereydt den wech des Heeren/ maeckt sÿne paden recht.

4 Ende de selve Joannes hadde sÿne [6] kleedinge [c] van kemels hayr/ ende eenen lederen gordel om sÿne lenden: ende sÿn voedsel was [7] sprinckhanen ende wilden honich.

5 Doe is tot hem uytgegaen Jerusalem ende geheel Judea/ ende 'tgeheele lant rontom den Jordaen.

6 [d] Ende wierden van hem gedoopt in de Jordaen/ [8] belÿdende hare sonden.

7 Hy dan siende [e] vele van de [9] Phariseen ende Sadduceen tot sÿnen doop komen/ sprack tot haer / [f] Ghy adderen gebroedsels/ wie heeft u aengewesen te vlieden van den toekomenden toorne?

8 [g] Brengt dan vruchten voort der bekeeringe [10] weerdich.

9 Ende en meynt niet by u selven te seggen/ [h] Wy hebben Abraham tot eenen vader. Want ick segge u/ dat Godt selfs uyt dese steenen kan Abraham kinderen verwecken.

10 Ende is oock alreede [11] de byle aen de wortel der boomen gelegt: [i] alle boom dan die geen goede vrucht voort en brengt/ wort uytgehouwen ende in't vyer geworpen.

11 Ick doope u wel [12] met water tot bekeeringe: [k] maer die [13] nae my komt is stercker dan ick/ [14] wiens schoenen ick niet weerdich en ben [hem na] te dragen: [15] die sal u met den heyligen geest ende met vyer doopen.

12 Wiens [16] wan in sÿne hant is/ ende sal sÿnen dorsch-vloer door-suyveren / ende sÿne [17] tarwe in sÿne [18] schuere t'samen brengen/ ende sal het kaf met onuytblusschelick vyer verbranden.

13 [l] Doe quam Jesus van Galilea na den Jordaen tot Joannem / om van hem gedoopt te worden.

14 Doch Joannes [19] weygerde hem seer / seggende/ My is noodich van u gedoopt te worden/ ende komt ghy tot my?

15 Maer Jesus antwoordende seyde tot hem / [20] Laet nu af: Want aldus betaemt ons [21] alle gerechticheyt te vervullen. Doe liet hy van hem af.

16 Ende Jesus gedoopt zÿnde/ is terstont opgeklommen uyt het water. Ende siet / de hemelen werden hem geopent / ende hy sach [m] den Geest Godts nederdalen/ [22] gelÿck een Duyve / ende op hem komen.

17 [23] Ende siet/ een stemme uyt de hemelen/ seggende/ [n] Dese is mÿn Sone mÿn geliefde/ in den welcken ick mÿn welbehagen hebbe.

5 Een gelijckenisse genomen van een Prince ofte Coninck/ tegen wiens komste de wegen bereyt ende ge-effent worden.
6 Sodanige ruyge kleederē droegen eertijts de Propheten in den Ouden Testamente. Siet Zach. 13.4. Hebr. 11.37. gelijck van Elias in het bysonder getuygt wort. 2.Reg. 1. 8. in wiens geest ende kracht Joannes de Dooper gekomen was. Malach. 4. 5. Luc. 1. 17.
c Marc. 1. 6.
7 De sprinckhanen zijn in die landen groot ende veel / ende worden aldaer onder de slechte luyden gegeten / gelijckse oock onder de reyne spijsen gestelt worden/ Lev. 11. 22.
d Marc. 1. 5.
8 Dese belijdenisse der sonden is geen oor-biechte geweest/ alsoo de selve voor den doop / in het gemeen/ ende in't openbaer geschiede.
e Luc. 3. 7.
9 Phariseen ende Sadduceen zijn geweest twee secten onder de Joden / gelijck daer noch een derde was der Essenen, siet van deselve den Historischrijver *Ioseph. Antiq. l. 18. 2. de bello Iud. lib. 2. cap. 7.*
f Matth. 12. 34. ende 23. 33.
g Luc. 3. 8.
10 D. betamelick/ ofte met de ware bekeeringe over een komende.
h Ioan. 8. 39.
11 Dat is/ de straffe Godts is nakende: niet tegenstaende dat ghy roemt afkomstig te zijn van Abraham/ ten zy dat ghy Abrahams wercken doet. Joan. 8. 39.
i Matth. 7. 19. Ioan. 15. 6.
12 *Gr.* in 't water.
k Marc. 1. 7. Luc. 3. 16. Ioan. 1. 15, 26. Act. 1. 5. ende 11. 16. ende 19. 4.
13 Ofte/ achter my. Joh. 1. 15. 20.
14 Dat is / den alder-minsten / ofte/ slechtsten dienst te doen.
15 Joannes onderscheyt hier sijnen uyterlicken doop van den inwendigē Doop Christi, waer mede hy onse herten door sijnen Geest suyvert/ gelijck 't vier de metalen van alle schuym ende onreynicheden. siet diergelijcke Joh. 3. 5. ende Act. 1. 5. ende 2. 4.
16 *Gr.* werp-schuppe, daermede men het graen opwerpt/ om van 't kaf te suyverē/ 'twelck by ons door dē wan geschiet.
17 Ofte/ koren. gelijck hier na dickwils.
18 And. Koren-solder, ofte plaetse daer yet wech geleyt wort om te bewaren.
l Marc. 1. 9. Luc. 3. 21.
19 D. verhinderde hem zeer/ ofte stelde hem daer seer tegen / soo met woorden als andersins.
20 Naeml. om my sulcx te verhinderen.
21 D. al wat Godt ingestelt ende bevolen heeft/ om hem volkomene gehoorsaemheyt te bewijsen.
m Ioan. 1. 32. Iesai. 11. 2. ende 42. 1.
22 D. in lichamelicke gedaente gelijck een Duyve. Luc. 3. 22. in hoedanige een gedaente de H. Geest/ die over al tegenwoordich is/ hier sich op Christum heeft willen openbaren/ om sijne onnooselheyt/ sachtmoedicheydt / vriendelickheyt / ende oprechticheyt te kennen te geven.
23 Hier is een klare getuygenisse van de dry onderscheydene persoonen in het eenich Godtlick wesen: de Vader die spreeckt uyt den hemel / De Sone, van wien hy spreeckt / ende de H. Geest die nederdaelt.
n Matth. 12. 18. ende 17. 5. Luc. 9. 35. 2. Petr. 1. 17. Ies. 42. 1. Coloss. 1. 13.

Het iiij. Capittel.

1 Christus in de woestijne 40 dagen gevast hebbende wort van den Duyvel versocht. 11 Daer na van de Engelen gedient. 12 Verlatende Nazareth gaet woonen te Capernaum. 17 Begint te predicken. 18 Beroept Petrum ende Andream. 21 Jacobum ende Joannem / welcke alles verlatende hem volgen. 23 doorwandelende Galileam leert in de Synagogen/ ende geneest allerley kranckheden.

1 [1] Doe [a] wiert Jesus [2] van den Geest wech geleyt in de woestÿne / om versocht te worden van den [3] Duyvel.

2 Ende als hy veertich dagen ende veertich nachten [4] gevast hadde / hongerde hem ten laetsten.

3 Ende de [5] Versoecker tot hem gekomen zÿnde/ seyde / Indien ghy [6] Godts Sone zÿt / segt dat dese steenen brooden worden.

4 Doch hy antwoordende seyde/ Daer is geschreven/ [b] De mensche en sal by broodt alleen niet leven / maer by alle [7] woordt/ dat door den mont Godts uytgaet.

5 Doe nam hem de Duyvel mede nae de [8] heylige stadt / ende stelde hem op de [9] tinne des Tempels/

6 Ende seyde tot hem/ Indien ghy Godts Sone zÿt/ werpt u selven nederwaerts: want daer is geschreven / [c] Dat hy sÿne Engelen van u bevelen sal/ ende [dat] sy u op de handen sullen nemen/ op dat ghy niet t'eeniger tÿt uwen voet aen eenen steen aen en stoot.

7 Jesus seyde tot hem/ Daer is wederom geschreven / [d] Ghy en sult den Heere uwen Godt niet versoecken.

8 Wederom nam hem de Duyvel mede op eenen seer hoogen berch/ ende [10] toonde hem alle de Coninckrÿcken der werelt/ ende hare heerlickheyt.

9 Ende seyde tot hem/ Alle dese dingen sal ick u geven / indien ghy nedervallende my sult aenbidden.

10 Doe seyde Jesus tot hem / Gaet wech [11] Satan: want daer staet geschreven / [e] Den Heere uwen Godt sult ghy aenbidden/ ende hem alleen dienen.

11 Doe liet de Duyvel van hem af/ ende siet de [12] Engelen zÿn toegekomen/ ende dienden hem.

12 Als nu Jesus gehoort hadde dat [f] Joannes [13] overgelevert was/ is hy wedergekeert [g] nae Galileen.

13 Ende Nazareth verlaten hebbende is komen woonen te Capernaum / gelegen aen de zee / in de lantpalen van Zabulon ende Nephtalim.

14 Op dat vervult soude worden 't gene gesproken is / door Esaiam den Propheet/ seggende/

15 [h] Het lant Zabulon / ende het lant Nephtalim/ [aen den] wech der zee/ [14] over de Jordaen/ Galilea der [15] volckeren.

16 Het volck dat in duysternisse sat/ heeft een groot licht gesien: ende de gene die saten in den lande ende schaduwe des doots/ den selven is een licht opgegaen.

17 Van doen aen heeft Jesus beginnen te prediken / ende te seggen/ [i] Bekeert u / want het Coninckrÿck der Hemelen is na by gekomen.

18 [k] Ende Jesus wandelende aen de [16] zee van Galilea / sach twee broeders/ [namelick] Simon/ geseght Petrus / ende Andreas sÿnen broeder / het [17] net inde zee werpende: (want sy waren visschers).

19 Ende hy seyde tot haer / [18] Volcht

1 Terstont na dat hy gedoopt was. Marc. 1. 12.
a Marc. 1. 12. Luc. 4. 1.
2 D. Door de drijvinge des H. Geests/ die op hem neder gedaelt was. siet Luc. 4. 1. Ofte, van dien Geest.
3 Dit woort komt van het Grieck Diabolos, 't welck een lasteraer ende valsch beschuldiger is te seggen. Siet Apoc. 12. 9/ 10.
4 Dit is een miraculeus vastē geweest sonder eten eñ drincken / gelijck oock geweest is het vasten van Moses. Exod. 34. 28. eñ van Elias. 1. Reg. 19. 8. 't welck daerom van ons/ als oock d'andere miraculen Christi, niet en kan nagevolcht worden.
5 So wort de Duyvel genaemt / om dat hy de menschē soeckt te brengen tot sonden ende afval. siet Gen. cap. 3.
6 Naeml. Gelijck de voorige stemme in uwen doop betuychde.
b Deut. 8. 3.
7 D. van alle dingen/ die Godt geliest kracht te geven ende te gebruycken tot voedsel ende versterckinge der menschen.
8 D. Jerusalem/ so wort se genaemt/ om dat Godt aldaer sijnen dienst ende heylichdom geplant hadde.
9 *Gr.* Vlerck. ofte vleugel. So wort genaemt een opgaende kant / die als een leene ofte barlje rontom het platte dack des tempels gemaeckt was / om te verhinderen / dat niemant lichtelick soude afvallen. siet Deut. 22, 8.
c Psal. 91. 11, 12. Hier laet de Versoecker uyt de woorden op alle uwe wegen. Siet d'aenteeck. op Psal. 91. 11.
d Deut. 6. 16.
10 N. Ofte in eenich schijnsel / ofte oock de gewesten der selve aenwijsende/ ende met woorden hare heerlickheyt verhalende.
11 D. Tegen-strijder/ wedervartie/ ofte hater. Soo wort de duyvel genaemt om dat hy der menschen vyant is. siet 1. Pet. 5. 8.
e Deut. 6. 13. ende 10. 20.
12 D. Sendboden. So worden de goede geesten genaemt/ om datse van Godt uytgesonden worden om sijne bevelen uyt te richten. siet Psal. 103. 20. ende Hebr. 1. 14.
f Marc. 1. 14. Luc. 4. 14.
13 N. Inde gevangenisse. Siet Matt. 14.
g Luc. 4. 16, 30. Ioan. 4. 43.
h Iesa. 8. 23. ende 9. 1.
14 And. ontrent, ofte neven.
15 Ofte der heydedenen. Want het Grieck woort beyde beteeckent / ende wort oock van het Jodische volck gebruyckt. Luc. 7. 5. Ende dit deel van Galilea wort so genaemt / ofte om datter seer volck-rijck was. Deut. 33, 23. ofte om dat het grensde aen de palen van Tyrus ende Sidon/ die heydensche steden waren.
i Marc. 1. 15.
k Marc. 1. 16.
16 Dese zee was een groot binnen-landtsch Meyr. want de Hebreen noemen alle groote vergaderingen van wateren / Zeen. Wort anders oock genaemt de Zee van Gennesareth / ende de Zee van Tiberias / om dat dese plaetsen aen dese Zee gelegen waren.
17 *Gr.* worp-net.
18 Ofte/ Comt herwaerts achter my. Joan. 1. 35. wort gesegt/ datse al voor de gevangenisse Joannis tot Christum zijn gekomen/ doch als Discipelen: maer hier wordense geroepen tot Apostelen.

my na/ ende ick sal u visschers der menschen maken.

20 Sy dan terstont de netten verlatende zÿn hem nagevolcht.

21 Ende hy van daer voortgegaen zÿnde sach twee andere broeders/ [namelick] Jacobum den [sone] Zebedei/ ende Joannem sÿnen broeder/ in het schip met haren vader Zebedeus/ hare netten vermakende/ ende heeft haer geroepen.

22 Sy dan terstont verlatende het schip/ ende haren vader/ zÿn hem nagevolgt.

23 Ende Jesus omme ging geheel Galileen/ leerende in hare [19] Synagogen/ ende predikende het Euangelium des Coninckrÿcks/ende genesende [20] alle sieckte ende alle quale/ onder den volcke.

24 Ende sÿn geruchte gingh [van daer] uyt in geheel Syrien: ende sy brachten tot hem alle die qualick gestelt waren/ met verscheyden sieckten ende [21] pÿnen bevangen zÿnde/ ende van den Duyvel beseten/ ende [22] maensiecke/ ende [23] geraeckte/ ende hy genas de selve.

25 Ende vele [24] scharen volgden hem nae/ van Galilea/ ende van [25] Decapolis/ ende [van] Jerusalem/ ende [van] Judea/ ende [van] over den Jordaen.

19 Dit waren plaetsen ofte gebouwen/ in de welcke in alle steden de vergaderingen der Joden wierden gehouden/ ende de wet Mosis op alle Sabbathen voorgelesen en verklaert. Siet Act. 15. 21.
20 D. allerley quale ofte swackheyt/ weeckelickheyt.
21 D. Sodanige sieckten/ die de menschen grooten weedom aendoen/ ende gelijck als pijnigen.
22 Dese schijnen te zijn de gene die de vallende sieckte hebben/ gelijck naerder blijckt uyt Matth. 17. 15.
23 Ofte lamme, beroerde. 24 D. hoopen ofte menichten volcx/ waer van comt heyrschare/ vierschare/ &c. 25 Was een landt alsoo in't Griecks genaemt/ om datter thien steden in gelegen waren. Siet *Plin. Lib. 5. cap. 18.*

Het v. Capittel.

1 Christus leert op den berch welcke menschen gelucksalich zijn. 13 Vergelijckt sijne Discipulen by sout/ licht/ ende een stadt op eenen berch gelegen. 17 Verklaert dat hy is gecomen om de wet te vervullen. 21 Wederspreeckt de verkeerde uytleggingen der ouden/ van't seste gebodt. 27 Van't sevende gebodt ende van den scheyd-brief. 33 van het eedt-sweeren. 38 van weer-wrake. 40 gebied verdraechsaemheyt. 42 weldadicheyt/ ende oprechte liefde oock tegen de vyanden.

1 ENde [Jesus] de scharen siende is geklommen op eenen berch/ ende als hy nedergeseten was/ quamen sÿne discipelen tot hem.

2 Ende sÿnen mont [1] geopent hebbende leerde haer/ seggende/

3 [a] Salich [zijn] de [2] arme van geeste: Want harer is het Coninckrÿck der Hemelen.

4 [b] Salich [zijn] die [3] treuren: Want sy sullen vertroost worden.

5 [c] Salich [zijn] de sachtmoedige: Want sy sullen het aerdrÿck be-erven.

6 [d] Salich [zijn] die [5] hongeren ende dorsten [na] de gerechticheyt: Want sy sullen versadicht worden.

7 Salich [zijn] de barmhertige: Want haer sal barmherticheyt geschieden.

8 [e] Salich [zijn] de [6] reyne van herten: Want sy sullen [7] Godt sien.

9 Salich [zijn] de [8] vreedsame: Want sy sullen Gods kinderen [9] genaemt worden.

10 [f] Salich [zijn] die vervolcht worden [10] om der gerechticheyt wille: Want harer is het Coninckrÿck der hemelen.

11 Salich zÿt ghy als u [de menschen] smaden/ende vervolgen/ende liegende [11] alle [12] quaet [13] tegen u spreken/ [g] om mÿnent wille.

12 [h] Verblÿt ende verheugt [u], want uwen [14] loon [is] [15] groot in de hemelen: want alsoo hebben sy vervolgt de Propheten/ die [16] voor u [geweest zijn].

13 [i] Ghy zÿt het [17] sout der aerde: indien nu het sout [18] smakeloos wort/ waer mede sal [het] gesouten worden? Het en deucht nergens toe meer/ dan om buyten geworpen/ ende van de menschen vertreden te worden.

14 Ghy zÿt het [19] licht der werelt: een stadt boven op eenen berch liggende en can niet verborgen zÿn.

15 [k] Noch men steeckt geen keerse aen/ ende set die onder een [20] koren-mate: maer op een kandelaer/ ende sy schÿnt allen/ die in den huyse [zijn].

16 [l] Laet uw' licht alsoo schÿnen voor de menschen/ dat sy uwe goede wercken mogen sien/ ende uwen Vader/ die in de hemelen is/ [21] verheerlicken.

17 Meynt niet dat ick gecomen ben om [22] de Wet ofte de Propheten te ontbinden: Ick en ben niet gecomen om [die] te ontbinden/ maer te [23] vervullen.

18 Want voorwaer segge ick u/ [m] tot dat de hemel ende de aerde [24] voorby gaen/ en sal daer niet een [25] jota/ noch [26] een tittel van de Wet voor-by gaen/ tot dat het alles sal zÿn geschiedt.

19 [n] So wie dan een van dese minste geboden sal ontbonden/ ende de menschen alsoo sal geleert hebben/ [die] sal de [27] minste genaemt worden in't Coninckrÿcke der Hemelen: Maer so wie [de selve] sal gedaen ende geleert hebben/ die sal groot genaemt worden in't Coninckrÿck der hemelen.

20 Want ick segge u/ ten zy uwe gerechticheyt overvloediger zy als der Schriftgeleerden ende der Phariseen/ dat ghy in't Coninckrÿck der hemelen geensins en sult ingaen.

21 Ghy hebt gehoort dat [28] [tot] den ouden gesegt is/ [o] Ghy en sult niet dooden: maer so wie doodet/ [die] sal [29] strafbaer zÿn door het gerichte.

22 Doch ick segge u: so wie [30] 't onrecht op sÿnen broeder toornich is/ die sal strafbaer zÿn [31] door't gerichte. Ende wie tot sÿnen broeder segt [32] Raka/ die sal strafbaer zÿn door den [33] Grooten raet. Maer wie segt/ Ghy dwaes/ die sal strafbaer zÿn door [34] het helsche vyer.

23 So ghy dan uwe gave sult op den [35] altaer offeren/ ende aldaer gedachtich wort/ dat uw' broeder yet tegen u heeft/

1 Een Hebreeusche wijse van spreken/ als yemant met ernst ende vrymoedicheyt tot onderwijsinge van andere voorbedachtelick begint te spreken. Siet Job 33. 2. Actor. 8. 35.
a Luc. 6. 20.
2 D. nedrige/ ende gebrokene van herten/ die hare nieticheyt verstaende een kleyn gevoelen van haer selven hebben/ steunende alleen op de genade Godts in Christo Iesu. Psal. 51. 19. Jes. 57. 15.
b Luc. 6. 21.
3 D. die over de sonde bedroeft zijn: van welcke droeffenisse oock gesproken wort/ 1. Corint. 5. 2. ende 2. Corint. 7. 9. tegen welcke gestelt worden/ die in alle weelde ende vreuchde leven. Luc. 16. 19/ 25.
c Psal. 37. 11.
4 D. in vrede besitten: welcke beloste wel het tegenwoordige leven aengaet/ maer insonderheydt wort hier verstaen het gene vervult sal worden in het toekomende leven. Siet Psal. 37. 11. d Iesai. 55. 1. 5 D. die met groote begeerte verlangen ende trachten na de ware gerechticheyt in Christo. e Psal. 15. 2. ende 24. 4. Hebr. 12. 14. 6 D. door den Geest Godts gereynicht van de besmettingen der sonden ende van allerley geveynstheyt. Ephes. 5. 26. 7 D. sullen hem volkomelyck kennen ende sijne heerlickheyt aenschouwen. 1. Cor. 13. vs. 12. 8 *Gr.* Vrede-makers. Die niet alleen voor haer selven vreedsaem zijn/ maer oock by andere den vrede bevorderen. Hebr. 12. 14. 9 D. inder daet zijn/ ende daer voor gekent worden. f 2. Corint. 4. 10. 2. Tim. 2. 12. 1. Petr. 3. 14. 10 D. om de rechtveerdige sake Christi ende sijner leere/ gelijck in het volgende vs: om mijnent wille. 11 D. allerley.

12 *Gr.* quaed woord.
13 D. dat u tegen gaet/ ofte tot uwen nadeel.
g 1. Petr. 4. 14.
h Luc. 6. 23.
14 Naeml. die Godt belooft ende geven sal/ niet uyt verdienste maer uyt genade. Rom. 6. 23. om Christi wille. 2. Cor. 1. 10. ende so oock cap. 6. 1. en elders doorgaens.
15 *Gr.* veel.
16 D. voor uwe tijden/ ofte in voorgaende tijden.
i Marc. 9. 50. Luc. 14. 34.
17 So worden de leeraers genaemt om dat gelijck het sout de spijse smakelick maeckt en van verrottinge bewaert/ sy oock alsoo de zielen der menschen door de leere Gode aengenaem maken/ ende van't verderven behouden.
18 D. Sijne sonticheyt/ kracht/ ofte scherpicheyt verliest.
19 Om datse met hare leere andere verlichtẽ/ ende oock met haer leven de selve moeten voorlichten. 1. Pet. 5. 3.
k Marc. 4. 21. Luce 8. 16. ende 11. 33.
20 Ofte/ Schepel.
l 1. Petr. 2. 12.
21 Ofte prijsen ende groot maken.
22 D. de leere der Wet/ ofte der Propheten te veranderen/ ofte te niete te doen.
23 D. te verklaren/ te onderhouden/ ende wat te voren afgebeelt ende voorsecht is/ te volbrengen.
m Luce 16. 17.
24 D. vergaen ofte verandert worden. Siet Psal. 102. 27. Hebr. 1. 11. ende de aenteeck. op 2. Pet. 3. 10.
25 Dit is de kleynste letter by de Griecken/ gelijck Iod by de Hebreen. Waer mede Christus wil seggen/ dat oock de minste sake in de wet geschreven niet en sal vergaen.
26 D. Streeypken van een letter/ ofte punteken.
n Iaco. 2. 10.
27 Dat is/ sal daer gantsch niet geacht worden. Ofte/ sal daer niet ingaen, gelijck in het volgende vs verklaert wort.
28 Ofte/ van den Ouden. Hier door verstaet Christus de verkeerde uytleggingẽ der Phariseen ende Schrift-geleerden/ die al van over vele jaren alsoo geleert hadden/ ende niet de leere Mosis ende der Propheten. 't welck blijckt 1. uyt het voorgaende vs. 2. om dat hier Leeringen wederlecht worden/ die in Mose ende de Propheten niet gevonden en worden. Siet vs. 43. 3. om dat van Christo niet en wort bygedaen van dat in Mose ende de Propheten gevonden wort/ gelijck men kan sien uyt de Schriftuer-plaetsen des ouden Testaments hier aende kant geteeckent. o Exod. 20. 13. Deut. 5. 17.
29 Ofte/ schuldich om gestraft te worden. 30 D. sonder oorsake/ ofte te vergeefs.
31 Ofte/ oordeel: waer door verstaen worden de Rechters/ die in alle steden de doodtslagers straften. Deut. 21. 32 Is een Syrisch smaet-woort/ ende is soo veel te seggen als ydel ofte slecht-hooft. Andere meynen dat het van spouwen komt: ende andere/ dat daermede uyt gedruckt wort een geluydt dat de menschen dickmaels maken/ om daermede hare gramschap/ verachtinge ofte versmadinge tegen hare naesten te kennen te geven/ gelijck men gemeynlick door foey u. ofte diergelijck/ plach te doen.
33 Dit was den hooghsten raedt binnen Jerusalem Sanhedrin genaemt/ by den welcken stont het oordeel van de swaerste saken/ ende daerom oock de [illegible] huldige tot de swaerste straffen verwees. siet Deut. 17. ende 2. Paral. 19. 34 *Gr.* Tot, ofte/ in de gehenne des vyers. Gehenna komt van de Hebr. woorden Gehinnom, D. het dal Hinnom/ gelegen by de stadt Jerusalem. Josu. 15. 8. in welck dal eertijts de afgodische Joden hare kinderen tusschen de gloeyende armen des koperen beelts Molochs lieten levendich verbranden. Siet Jerem. 7. 31. 2. Reg. 23. 10. 't welck alsoo het een grouwelicke pijne was/ so wort dit woort dickwils voor de helsche pijne genomen. Door dese doot-straffen/ waer van d'eene swaerder is als d'andere/ toont Christus dat dese sonden alle de eeuwige verdoemenisse verdienen/ doch dat d'eene swaerder als d'andere int toekomende oordeel sal gestraft worden. 35 Dit siet op den Godts dienst des ouden Testaments/ maer wort oock mede verstaen van den Godts dienst des nieuwen Testaments/ hoewel in de selve geen sulcke altaren ende offerhanden en zijn. Rom. 12. 1. ende 15. 16. Hebr. 13. 15/ 16. Phil. 4. 18. Ofte/ brengen tot den altaer.

24 Laet daer uwe gave voor den altaer / ende gaet henen / versoent u eerst met uwen broeder / ende comt dan / ende offert uwe gave.

25 p Weest haestelijck [36] welgesint [tegen] uwe wederpartie / terwijle ghy noch met hem op den wech zijt : op dat de wederpartie niet misschien u den Rechter overlevere / ende de Rechter u den Dienaer overlevere / ende ghy inde gevanckenisse geworpen wort.

26 Voorwaer ick segge u / ghy en sult daer geensins uytcomen / tot dat ghy den laetsten [37] penninck sult betaelt hebben.

27 Ghy hebt gehoort dat [van] den ouden gesegt is / q Ghy en sult geen overspel doen.

28 Maer ick segge u / dat so wie een vrouwe r [aen-]siet om de selve [38] te begeerẽ / die heeft alreede overspel in sijn herte met haer gedaen.

29 f Indien dan uwe [39] rechter ooge u [40] ergert / [41] treckt'se uyt / ende werpt'se van u : want het is u nut dat een uwer leden vergae / ende niet uw' geheel lichaem inde helle geworpen worde.

30 Ende indien uwe rechter handt u ergert / houwt'se af / ende werpt'se van u: want het is u nut dat een uwer leden vergae / ende niet uw' geheel lichaem in de helle geworpen worde.

31 Daer is oock gesegt / t So wie sijn wijf [42] verlaten sal / die gheve haer eenen [43] scheyd-brief.

32 v Maer ick segge u / dat so wie sijn wijf verlaten sal / anders dan uyt oorsake van hoererie / die maeckt dat sy overspel doet: ende so wie de verlatene sal trouwen / die doet overspel.

33 Wederom hebt ghy gehoort / dat [van] den ouden gesegt is / x Ghy en sult [44] den eedt niet breken / maer ghy sult den Heere [45] uwe eeden houden.

34 Maer ick segge u / y Sweert [46] ganschelick niet / noch by den hemel / om dat hy is de throon Godts:

35 Noch by de aerde / z om dat sy is de voetbanck sijner voeten : Noch by Jerusalem / a om dat sy is de stadt des grooten Conincks.

36 Noch by u hooft en sult ghy niet sweeren / om dat ghy niet een hayr cont wit ofte swart maken.

37 Maer laet zijn uw' woort [47] ja / ja : neen / neen : wat [48] boven desen is / dat is uyt den boosen.

38 Ghy hebt gehoort dat b gesegt is / [49] Ooge om ooge / ende tandt om tandt.

39 Maer ick segge u / c dat ghy den boosen niet en wederstaet: maer so wie u op de rechter wange slaet / [50] keert hem oock de andere toe.

40 Ende so yemant met u rechten wil / ende uwen rock nemen / laet hem oock den mantel.

41 Ende so wie u sal [51] dwingen een mijle te gaen / gaet met hem twee [mijlen].

42 d Geeft den genen die [yet] van u [52] bidt / ende en keert u niet af van den genen die van u leenen wil.

p Luce 12. 58. Ephes. 4. 26.
36 D. Verdraecht ofte vereenicht met den genen die u over schult ofte andersins voor recht roept.
37 *Gr.* Quadrant. D. een oort / het welck was de minste munte diemen gebruyckte / ontrent anderhalf penninck waert na onse rekeninge.
q Exod. 20. 14. Deut. 5. 18.
r Iob 31. 1. Psal. 119. 37.
38 N. tot onkuysheyt.
f Matth. 18. 8. Marc. 9. 43.
39 D. al wat u dit leven aen gaende dierbaerst / aengenaemst / ofte noodichst is.
40 D. tot sondigen soude verwecken ofte brengen.
41 D. doet sulcks liever van u wech.
t Deut. 24. 1.
42 D. wie van sijn wijf sal scheyden.
43 Van dese scheydbrief siet Deut. 24. v. 1 / &c. Mal. 2. v. 14. ende Matth. 19. 7. uyt welcke plaetsen blijckt / dat Godt het lichtveerdich scheyden noyt en heeft voor goet gekent.
v Matth. 19. 7. Marc. 10. 4. 11. Luce 16. 18. 1. Corinth. 7. 10.
x Exod. 20. 7. Levit. 19. 12. Deut. 5. 11.
44 D. so niet sweeren / dat ghy uwen eedt niet en soudet houden.
45 D. het gene ghy met eede Godt ofte den menschẽ belooft hebt / betalen.
y Iac. 5. 12.
46 N. noch lichtveerdelick ofte onnoodelijck / noch bedriechlijck / noch by de creaturen. Want eenen rechten ende noodigen eedt wort niet verboden : gelijck te sien is Rom. c. 1. v. 9. ende 9. 1. 2. Corinth. 1. 23. ende 11. 31. eñ 12. v. 19. Galat. 1. 20. Phil. 1. 8. 1. Thess. 5. 27. Hebr. 6. 13 / 16 / 17. Apoc. 10. 6.
z Ies. 66. 1.
a Psal. 48. 3.
47 D. gebruyckt in uwe dagelijcksche handelingen ende gemeene reden / eenvoudige / waerachtige / ende oprechte woorden. Siet Iac. 5. 12.
48 Dat is / wat tot overvloet bygedaen wort / met lichtveerdich ofte onnoodich sweeren / ofte andersins.
b Exod. 21. 24. Lev. 24. 20. Deut. 19. 21.
49 Dese wet die den Overheden gegeven was / wiert van de Pharíseen ende Schrift-geleerde misbruyt tot eygen wrake: welcke Christus hier in't volgende bestraft.
c Luce 6. 29. Rom. 12. 17. 1. Cor. 6. 7. 1. Thess. 5. 15. 1. Petr. 3. 9. Prov. 24. 29.
50 N. lever dan dat ghy u selven soudet wreken. Want dat dit niet en is simpelick te verstaen blijckt selfs uyt het exempel Christi, Joan. 18. 23. Ende alsoo moeten oock de twee naestvolgende versen verstaen worden.
51 In het Grieckisch wort een Persisch woort gebruyckt / waer door beteeckent wort eenen hof-dienst / waer toe de ondersaten gedwongen wierden om de lasten der heere boden te dragen / ofte daer toe hare ezels / &c. te leenen ende te drijven. 'T selve woort wort oock gebruyckt Matth. 27. 32.
d Deut. 15. 8. Luce 6. 35.
52 Ofte / begeert, eyscht.

43 Ghy hebt gehoort datter gesegt is / e Ghy sult uwen naesten lief hebben / ende [53] uwen vyandt sult ghy haten.

44 Maer ick segge u / f Hebt uwe vyanden lief / segent'se die u vervloecken / doet wel den genen die u haten / ende g bidt voor de gene die u [54] gewelt doen / ende die u vervolgen.

45 Op dat ghy meucht kinderen [55] zijn uwes Vaders die inde hemelen is. Want hy doet sijne Sonne opgaen over boose ende goede / ende regent over rechtveerdige ende onrechtveerdige.

46 h Want indien ghy [56] lief hebt / die u lief hebben / wat loon hebt ghy? Doen oock de tollenaers niet het selve?

47 Ende indien ghy uwe broeders alleen [57] groet / wat doet ghy boven andere? Doen oock niet de tollenaers alsoo?

48 Weest dan ghy lieden volmaeckt / gelijck uw' Vader / die inde hemelen is / volmaeckt is.

e Levit. 19. 18.
53 Dat en staet nergens in Godts wet / maer het tegendeel daer van staet Deut. 32. 35. Prov. 25. 21.
f Luce 6. 27. Rom. 12. 20.
g Luce 23. 34. Actor. 7. 60. 1. Cor. 4. 13. 1. Petr. 2. 23.
54 And. lasteren, gelijck het selve woort oock genomen wort 1. Pet. 3. 16.
55 D. mach blijcken dat ghy het zijt.
h Luc. 6. 32.
56 N. alleen: gelijck blijckt uyt het volgende vers.
57 Ofte vriendelick bejegent.

Het vj. Capittel.

1 Christus leert / hoemen moet aelmoessen geven. 5 bidden. 16 vasten. 19 wat voor schatten vergaderen. 22 hoe het verstandt moet gericht zijn. 24 Datmen geen twee heeren kan dienen. 25 datmen de sorge van lichamelicke nootdruft moet Gode bevelen. 33 ende voor al het Coninckrijcke Godts soecken.

1 Hebt acht / dat ghy uwe [1] aelmoesse niet en doet voor de menschen / om van haer gesien te worden : anders so en hebt ghy geenen loon by uwen Vader / die in de hemelen is.

2 a Wanneer ghy dan aelmoesse doet / soo en laet voor u niet trompetten / gelijck de [2] geveynsde in de Synagogen / ende op de straten doen / op dat'se vande menschen ge-eert mogen worden: Voorwaer segge ick u / [3] sy hebben haren loon wech.

3 Maer als ghy aelmoesse doet / [4] soo en laet uwe slincke [handt] niet weten / wat uwe rechte doet.

4 Op dat uwe aelmoesse in't verborgen zy: ende uwe Vader / die in't verborgen siet / die sal 't u [5] in't b openbaer vergelden.

5 Ende wanneer ghy [6] bidt / soo en sult ghy niet zijn gelijck de geveynsde: want die plegen geerne in de [7] Synagogen / ende op de hoecken der straten staende te bidden / [8] op dat sy van den menschen mogen gesien worden. Voorwaer ick segge u / dat sy haren loon wech hebben.

6 Maer ghy / wanneer ghy bidt / c gaet in uwe [9] binnen-camer / ende uwe deure gesloten hebbende bidt uwen Vader die in't verborgen is / ende uw' Vader die in't verborgen siet / sal't u in't openbaer vergelden.

7 Ende als ghy bidt / d so en gebruyckt geen [10] ydel verhael van woorden / gelijck de Heydenen: want sy meynen dat sy door hare veelheyt van woorden sullen verhoort worden.

8 Wordet dan haer niet gelijck: want uw' Vader weet wat ghy van noode hebt / eer ghy hem biddet.

9 Ghy dan biddet [11] aldus: e Onse Vader / die [12] in de hemelen [zijt], uwen naem werde [13] geheylicht.

10 Uw' [14] Coninckrijcke come. uwen

1 Het Grieckisch woort Eleemosyne, daer Aelmoesse van komt / beteeckent in het gemeyn eẽ werck der barmherticheyt / ende in het bysonder de weldadicheyt tegen den armen / om dat de selve uyt medelijden moet voortkomen. 1. Corinth. 13. v. 3. Sommige Grieckische boecken hebben gerechticheyt.
a Rom. 12. 8.
2 *Gr.* Hypocriten: welck woort de personagien in een kamerspel beteeckent / die een ander persoon vertoonen / als sy in der daet zijn.
3 Want de eere / diese soecken by de menschen / is haren loon.
4 D. doet het op het aller-heymelickste / sonder roem daer voor te soecken.
5 N. dickwijls hier / maer insonderheyt hier namaels in't uyterste oordeel. siet Matth. 25. 34.
b Luce 14. 14.
6 N. in't bysonder. Want oock de gemeene gebeden in de bergaderingen zijn Gode aengenaem / ende hebben bysondere beloftẽ. Matt. 18. 19.
7 N. buyten de tijt van de gemeene gebeden.
8 Ofte / op dat sy dẽ menschen schijnbaer zijn.
c 2. Reg. 4. 33. Actor. 10. 4.
9 Het Grieck woort beteeckent eẽ plaetse ofte kamer / daermen yet wech lecht ofte opsluyt.
d 1. Reg. 18. 28. Ies. 1. 15.
10 *Gr.* Battologia. dat is / wanneer eenige woorden ofte reden sonder noodt ofte ernst dickwijls verhaelt worden.
11 D. Nicht alle uwe gebeden na dit formulier. Niet dat wy aen dese woorden alleen ofte altijt souden gebonden zijn : want in voorvallende nooden ist oock wel geoorlost eenige beden verder uyt te breyden / ende oock met andere woorden uyt te drucken. Siet Joh. 17. ende Actor. 4. 24.
e Luce 11. 2.
12 D. inden derden hemel. 2. Cor. 12. 2. alwaer hy sijne Majesteyt ende heerlickheyt allermeest openbaert. Psal. 103. 19.
13 D. van ons met woorden ende wercken groot gemaeckt.
14 N. soo der genade in dese werelt / als der heerlickheyt in den hemel.

wille

wille geschiede gelijck [15] inden Hemel [also] oock op der aerden.

11 Ons' [16] dagelicks [17] broodt geeft ons heden.

12 Ende vergeeft ons onse [18] schulden/ gelijck oock wy vergeven onse schuldenaren.

13 Ende [19] en leydt ons niet in [20] versoeckinge/ maer verlost ons van den [f] boosen. Want uw' is het Coninckrijcke/ ende de cracht/ ende de heerlickheyt inder eeuwicheyt/ [21] Amen.

14 [g] Want indien ghy den menschen hare misdaden vergeeft/ soo sal uwe hemelsche Vader oock u vergeven.

15 [h] Maer indien ghy den menschen hare misdaden niet en vergeeft/ so en sal oock uwe Vader uwe [22] misdaden niet vergeven.

16 [i] Ende wanneer ghy [23] vast/ en toont geen droevich gesichte/ gelijck de geveynsde: want sy [24] mismaecken hare aengesichten/ op dat sy van de menschen mogen gesien worden/ als sy vasten. Voorwaer ick segge u/ dat sy haren loon wech hebben.

17 Maer ghy/ als ghy vast/ [25] salft uw' hooft/ ende wascht uw' aengesichte.

18 Op dat het van de menschen niet gesien en werde als ghy vast/ maer uw' Vader/ die in't verborgen is: ende uw' Vader/ die in't verborgen siet/ sal't u in't openbaer vergelden.

19 [26] Vergadert u [k] geen schatten op der aerden/ daerse de motte ende [27] roest verderft/ ende daer de dieven doorgraven ende stelen.

20 Maer [l] vergadert u schatten inden hemel/ daerse noch motte noch roest en verderft/ ende daer de dieven niet en doorgraven/ noch en stelen.

21 Want waer uwen schat is/ daer sal oock uw' herte zijn.

22 [28] De keerse des lichaems is [m] de ooge: indien dan uwe ooge eenvoudich is/ soo sal uw' geheel lichaem verlicht wesen.

23 Maer indien uw' ooge [29] boos is/ so sal geheel uw' lichaem duyster zijn. Indien dan het licht dat in u is/ duysternisse is/ hoe groot [sal] de duysternisse [selve zijn?]

24 [n] Niemant en can [30] twee heeren dienen/ want of hy sal den eenen haten ende den anderen lief hebben/ of hy sal den eenen [31] aenhangen/ ende den anderen verachten. Ghy en cont niet Gode dienen ende den [32] Mammon.

25 [o] Daerom segge ick u: [33] zijt niet besorgt voor uw' [34] leven/ wat ghy eten/ ende wat ghy drincken sult: noch voor uw' lichaem/ waer mede ghy u cleeden sult. Is het leven niet meer dan het voedsel/ ende het lichaem dan de cleedinge?

26 [p] Aensiet de vogelen des [35] hemels/ dat sy niet en zaeyen/ noch en maeyen/ noch en versamelen inde schueren/ ende uw' hemelsche Vader voedt [nochtans] de selve: [36] en gaet ghy de selve niet [zeer] veel te boven?

27 Wie doch van u can met besorcht te zijn [37] een elle tot sijne lengde toe doen?

28 Ende wat zijt ghy besorgt voor de kleedinge? Aenmerckt de lelien des velts/ hoe sy wassen: sy en arbeyden niet/ noch en spinnen niet:

29 Ende ick segge u dat oock Salomon in [38] alle sijne heerlickheyt niet en is bekleet geweest/ gelijck een van desen.

30 Indien nu Godt het gras des velts/ dat heden is ende [39] morgen inden oven geworpen wort/ alsoo bekleet/ en sal hy u niet veel meer [kleeden,] Ghy kleyn geloovige?

31 Daerom en zijt niet besorcht/ seggende: wat sullen wy eten? of wat sullen wy drincken? of waer mede sullen wy ons kleeden?

32 Want alle dese dingen [40] soecken de heydenen. want uwe hemelsche Vader weet dat ghy alle dese dingen behoeft.

33 [q] Maer soeckt eerst het Coninckrijcke Godts/ ende [41] sijne gerechticheyt/ ende alle dese dingen sullen u [42] toegeworpen worden.

34 Zijt dan niet besorcht tegen den morgen: want de morgen sal voor het sijne sorgen/ [elcken] dach heeft genoch aen [43] sijn selfs quaet.

15 N. van de heylige Engelen. Psal. 103. 20/ 21. ende van de salige ende volmaeckte zielen. Hebr. 12. 23.
16 D. genoechsaem ende noodich tot onderhoudt onses levens voor dese dach: ofte ons bescheyden deel. Prov. 30. 8.
17 D. alle nootdrust des lichaems. Genes. 3. 19.
18 D. sonden. Luce 11. 4. die ons schuldich maken aen de straffe. siet Matth. 18. 24.
19 Ofte/ en brengt ons niet. D. geeft ons niet over.
20 N. des Satans/ der werelt ende onses vleeschs/ om ons te brengen tot sondigen/ ofte tot quaet. Siet Jac. 1. 13/ 14.
f Matth. 13. 19.
21 Is een Hebr. woort ende so veel te seggen als/ het zy ofte werde alsoo. Ofte/ het is sekerlick alsoo. Siet Deut. 27. v. 15. Neh. 8. 7.
g Marc. 11. 25. Coloss. 3. 13.
h Matth. 18. 35. Iac. 2. 13.
22 Gr. misvallen, waer door allerley sonde verstaen worden.
i Ies. 58. 3. Matth. 9. 14. Marc. 2. 18. Luce 5. 33.
23 N. in't bysonder. want in gemeene nooden ofte vasten ist niet ongeoorloft droevich gelaet te toonen/ als 't sonder geveynstheyt geschiet.
24 Ofte/ verdonckeren, verderven.
25 Christus spreeckt hier na het gebruyck der Joden/ die in tijden van vrolickheyt haer salfden ende wiesschen. Psal. 23. 5. Amos 6. 6. Luce 7. v. 46.
26 N. Voornamelijck/ ofte alsoo dat ghy daer van uw' werck soudet maken/ sonder de hemelsche recht te betrachten. siet 1. Tim. 6. 8.
k Prov. 23. 4. Iac. 5. 1. Hebr. 13. 5.
l Luce 12. 33. 1. Tim. 6. 19.
27 Gr. eetinge, inneetinge.
28 D. gelijck het lichaem door de ooge/ so wort des menschen doen ende laten door 't verstant geleyt ende gericht.
m Luce 11. 34.
29 D. verblint ofte verdorven.
n Luce 16. 13.
30 N. die malkanderen tegen zijn.
31 Ofte/ hem aen den eenen houden.
32 Is een Syrisch woort/ ende beteeckent rijckdom/ winste/ ofte schatten/ die de menschen dickmael als eenen Godt eeren ende dienen.
o Psal. 37. 5. ende 55. 23. Luce 12. 22. Phil. 4. 6. 1. Tim. 6. 8. 1. Petr. 5. 7.
33 N. met angstige ende onmatige sorge/ spruytende uyt kleyn geloovicheyt/ ende verhinderende de sorge der salicheyt. Anders so zijn wy oock schuldich voor dese dingen te sorgen. 1. Tim. 5. 8.
34 Gr. ziele, waer door 't leven beteeckent wort. Siet Job 2. 6. Matth. 2. 20.
p Iob 39. 3. Psal. 147. 9.
35 D. des lochts. siet Psal. 8. 9.
36 Gr. en verschilt ghy niet seer veel van de selve?
37 Gr. een cubijt. D. de lengde des arms van den elleboogh af tot het uyterste vande middelste vinger, of/ anderhalve voet.
38 Verest van de selve 1. Reg. 4.
39 D. dat korts daer aen verdroocht zijnde by na anders nergens toe en dient/ als om daermede de ovens te heeten.
40 N. met angst ende bekommernisse/ als of hare geluckSalicheyt daer inne gelegen ware.
q 1. Reg. 3. 13. Psal. 37. 25. ende 55. 23.
41 N. Godes/ gelijck uyt den Griekschen text blijckt: D. die Gode aengenaem is/ voor hem bestaet/ ende in den Euangelio ons geopenbaert is.
42 Gr. toegelegt, ofte/ toegegeven, N. als een toemate ofte toegifte. Siet Psal. 127. 2.
43 D. quellinge/ bekommernisse/ ende swaricheyt/ die op elcken dach voorvalt.

Het vij. Capittel.

1 Christus leert voorder/ hoemen van sijnen naesten moet oordeelen/ ende den selven bestraffen. 6 Datmen het heylige den verachters niet en moet voordragen. 7 Datmen met bidden moet aenhouden. 12 Hoe men handelen moet met sijnen naesten. 13 Van de enge ende wijde poorte. 15 Van de valsche Propheten te mijden. 21 Dat niet alle die uyterlick Godt dienen sullen salich worden. 24 Datmen 't woort Godts niet alleen moet hooren maer oock doen.

1 [a] EN oordeelt [1] niet/ op dat ghy niet geoordeelt en wort.

2 [b] Want met welck oordeel ghy oordeelt/ sult ghy geoordeelt worden: ende met welcke mate ghy metet/ sal u weder gemeten worden.

3 [c] Ende wat siet ghy den [2] splinter die inde ooge uwes broeders is/ maer den balck die in uwe ooge is en merckt ghy niet?

4 Of/ hoe sult ghy tot uwen broeder seggen/ laet toe dat ick den splinter uyt uw' ooge uyt doe/ ende siet daer is een balck in uwe ooge.

5 [d] Ghy geveynsde/ werpt eerst den balck uyt uw' ooge/ ende dan sult ghy besien/ om den splinter uyt uwes broeders ooge uyt te doen.

6 [e] En geeft het [3] heylige den honden niet/ noch en werpt uwe peerlen niet voor de swijnen: op dat sy niet t'eeniger tijdt de selve met hare voeten en vertreden/ ende [haer] omkeerende u en verscheuren.

7 [4] Biddet/ [f] ende u sal gegeven worden: soecket/ ende ghy sult vinden: kloppet/ ende u sal open gedaen worden.

8 [g] Want een yegelick die [5] bidt/ die ontfangt: ende die soeckt/ die vint: ende die klopt/ dien sal open gedaen worden.

9 Ofte wat mensche isser onder u/ soo sijn sone hem soude bidden om broot/ die hem eenen steen sal geven?

10 Ende soo hy hem om een visch soude bidden/ die hem een slange sal geven?

11 Indien dan ghy/ [h] die boos zijt/ weet uwen kinderen goede gaven te geven/ hoe veel te meer sal uwe Vader/ die in de hemelen is/ goede [gaven] geven/ den genen/ diese van hem bidden.

12 [i] Alle [dingen] dan die ghy wilt dat u de menschen souden doen/ doet ghy hen

a Luce 6. 37. Rom. 2. 1. 1. Cor. 4. 3, 5.
1 N. lichtveerdelick/ ofte verkeerdelick/ uyt haet/ nijdicheyt/ ofte ongegrondt achterdencken. Anders is een oprecht oordeel van saken daer van men oprechte kennisse heeft/ als 't tot een goet eynde geschiet/ so in't gerichte/ als daer buyten/ niet alleen geoorlooft/ maer oock geboden. Siet 2. Chron. 19. v. 6. Joa. 7. 24. 1. Cor. 5. 12.
b Marc. 4. 24. Luce 6. 38.
c Luce 6. 41, 42.
2 D. kleyne ofte mindere gebreken/ gelijck door de balck groote ende grove gebreken verstaen worden.
d Prov. 18. 17.
e Prov. 9. 8. ende 13. 9.
3 Heylich is eygentlick 't gene van het gemeyn gebruyck afgesondert is/ ende wort daer door hier verstaen de predicatie des Euangeliums/ ofte de vermaningen ende vertroostingen uyt Godes woort/ als oock de bedieninge der H. Sacramenten/ die van wegen harer weerdicheyt hier oock peerlen genaemt worden/ ende die men den hardneckigen ende moetwilligen spotters/ die by honden ende swijnen vergeleecken worden/ niet en moet voorhouden. Prov. 9. 8. 1. Cor. 10. 21. Phil. 3. 2.
4 Door bidden/ soecken/ ende kloppen/ vermaent ons Christus met ernst geduerichlick aen te houden inden gebede. Siet oock Rom. 12. 12. 1. Thes. 5. 17.
f Matth. 21. 22. Marc. 11. 24. Luce 11. 9. Ioan. 14. 13. ende 16. 24. Iac. 1. 5. 1. Ioan. 3. 22. ende 5. 14.
g Ierem. 29. 12. Prov. 8. 17.
5 N. uyt den geloove/ ende na Godes wille. Iac. 1. 6. 1. Joh. 5. 14.
h Gen. 6. 5. ende 8. 21.
i Luce 6. 31.

oock alsoo: Want dat is [6] de Wet ende de Propheten.

13 [k] Gaet in door de enge poorte: want wijdt is de poorte/ ende breedt is de wech/ die tot het verderf leydt/ ende vele zijnder die door deselve ingaen.

14 [l] Want de poorte is enge/ ende de wech [7] is nauwe die tot het leven leydt/ ende weynige zijnder die den selven vinden.

15 [m] Maer wacht [u] van de valsche Propheten/ de welcke in [8] schaeps-kleederen tot u komen/ maer van binnen zijn'se grijpende [9] wolven.

16 Aen hare [10] vruchten sult ghyse kennen. Leest men oock een druyve van doornen/ of vijgen van distelen?

17 [n] Alsoo een yeder goede boom/ brengt voort goede vruchten/ ende [11] een quade boom brengt voort quade vruchten.

18 Een goede boom en kan geen quade vruchten voortbrengen: noch een quade boom goede vruchten voortbrengen.

19 Een yeder boom die geen goede vrucht voort en brengt/ wort uytgehouwen/ ende in't vyer geworpen.

20 So sult ghy dan deselve aen hare vruchten kennen.

21 [o] Niet een yegelijck/ [12] die tot my segt/ Heere/ Heere/ en sal ingaen in't Coninckrijcke der hemelen: maer [13] die daer doet den wille mijns Vaders/ die in de hemelen is.

22 [p] Vele sullen [14] ten dien dage tot my seggen/ Heere/ Heere/ en hebben wy niet [15] in uwen name geprophetеert/ ende in uwen name duyvelen uytgeworpen/ ende in uwen name vele [16] crachten gedaen?

23 [q] Ende dan sal ick haer [17] opentlijck aenseggen/ Ick en hebbe u noyt [18] gekent. [r] Gaet wech van my ghy die de ongerechticheyt werckt.

24 [s] Een yegelijck dan die dese mijne woorden hoort/ ende deselve doet/ dien sal ick vergelijcken by een voorsichtich man/ die zijn huys op een steenrotse gebouwt heeft.

25 Ende daer is [19] slach-regen nedergevallen/ ende de waterstroomen zijn gekomen/ ende de winden hebben gewaeyt/ ende zijn tegen het selve huys aengevallen/ ende het en is niet gevallen/ want het was op [20] de steenrotse gegront.

26 [t] Ende een yegelick die dese mijne woorden hoort/ ende deselve niet en doet/ die sal by eenen dwasen man vergeleken worden/ die sijn huys op het [21] zant gebouwt heeft.

27 Ende de slach-regen is nedergevallen/ ende de waterstroomen zijn gekomen/ ende de winden hebben gewaeyt/ ende zijn tegen 't selve huys aengeslagen/ ende het is gevallen/ ende sijnen val was groot.

28 Ende het is geschiet/ als Jesus dese woorden ge-eyndicheyt hadde/ [dat] de scharen haer [22] ontsetteden over sijne leere.

29 [v] Want hy leerde haer/ als [23] macht hebbende/ en niet als de Schriftgeleerde.

6 D. de somma van al 't gene de wet/ ende de Propheten/ uytleggers der selve/ leeren aengaende de tweede tafel der tien geboden/ van de liefde des naesten. Matth. 22. 39.
k Luce 13. 24.
l Actor. 14. 22.
7 D. niet alleen ten aensien van de nauwe gehoorsaemheyt die Godt van ons eyscht/ maer oock om datter is vol van verdruckinge ende swaricheyt. Siet Act. 14. 22.
m Deut. 13. 3. Ierem. 23. 16. Matth. 24. 4. Rom. 16. 17. Ephes. 5. 6. Coloss. 2. 8. 1. Ioan. 4. 1.
8 D. in eenen uyterlijcken schoonen schijn.
9 D. verleyders en ziel-moorders. Joa. 10. 1/8. Act. 20. 29.
10 Door dese vruchten wort verstaen niet soo seer het leven/ het welck voor eenen tijt bedriegen kan/ als wel de leere/ die aen Godts woort moet beproeft zijn. 1. Joan. 4. 1.
n Matth. 12. 33. Marc. 11. 15. Matth. 3. 10. Luce 3. 8.
11 Gr. Een verrotte boom.
o Rom. 2. 13. Iac. 1. 22. Actor. 19. 13. Matth. 25. 11. Luce 6. 46. ende 13. 25.
12 D. die veel ende ydelick roemt van Christo ende sijne leere.
13 D. die in Christum recht gelooft. Joa. 6. 40. ende sijn leven nae Godts geboden aenstelt. 1. Thess. 4. 3.
p Ierem. 14. 14. ende 27. 15. Luce 13. 26.
14 N. des uytersten oordeels. Matt. 24. 36.
15 D. door uw' bevel ende kracht/ als uwe Dienaers/ ende tot verbreydinge van uwe eere.
16 D. wonderteeckenen ofte mirakelen. 1. Cor. 12. 10. om datse door de kracht Godts geschieden.
q Psal. 6. 9. Matth. 25. 12. Luce 13. 25. 27.
17 Gr. belijden.
18 N. voor de mijne. siet Joa. 10. 14. ende 2. Tim. 2. 19.
r Matth. 25. 41. Luce 13. 25, 27.
s Ierem. 17. 8. Luce 6. 47. Rom. 2. 13. Iac. 1. 23.
19 Door de slach-regen/ water-stroomen/ ende winden worden verstaen allerleye vervolgingen/ verleydingen/ ende versoeckingen/ waer door de menschen tot afval souden konnen gebracht worden.
20 Dese steenrotze beteeckent Christum. 1. Pet. 2. 6. t Rom. 2. 13. Iacob 1. 23. Ezech. 31. 11. 21 Door het zandt wort verstaen al wat de menschen buyten Christum tot een fondament harer salicheyt stellen. Act. 4. 12. 22 Ofte/ verbaest, verslagen werden met verwonderinge/ ende beroeringe hares gemoets. v Marc. 1. 22. ende 6. 2. Luce 4. 32. 23 D. met een Godtlijcke autoriteyt/ ende met een sonderlinge bewegelickheyt ende vrymoedicheyt. Siet Luce 4. 22. ende Joa. 7. 45/ 46.

Het viij. Capittel.

1 Christus reynicht eenen melaetschen. 5 geneest den knecht eens hooftmans. 14 de schoon-moeder Petri. 16 ende noch vele andere. 18 Verklaert eenen Schrift-geleerden/ die hem wilde volgen/ sijne armoede. 21 ende gebiedt eenen anderen hem te volgen sonder uytstel. 23 stilt het onweder op de Zee. 28 drijft de Duyvelen uyt twee besetene menschen/ ende laet toe datse in de verckens varen.

1 DOe hy nu van den [1] berch afgeklommen was/ zijn hem vele scharen gevolgt.

2 [a] Ende siet/ een [2] melaetsche quam/ ende aenbadt hem/ seggende: Heere/ indien ghy wilt/ ghy kont my reynigen.

3 Ende Jesus de hant uytstreckende heeft hem [3] aengeraeckt/ seggende/ Ick wil/ wort gereynicht. Ende terstont wert [hy van] sijne melaetschеyt gereynicht.

4 Ende Jesus seyde tot hem/ Siet dat ghy [dit] [4] niemant en segt: maer [b] gaet henen/ [5] toont u selven den Priester/ ende offert de gave/ die [c] Moses [6] geboden heeft/ haer tot [7] een getuygenisse.

5 [d] Als nu Jesus te Capernaum ingegaen was/ quam tot hem een Hooftman over hondert/ biddende hem/

6 Ende seggende/ Heere/ mijn knecht licht te huys geraeckt/ ende lijdt sware pijnen.

7 Ende Jesus seyde tot hem/ Ick sal komen ende hem genesen.

8 Ende de Hooftman over hondert antwoordende seyde/ Heere/ ick en ben niet weerdich dat ghy onder mijn dack soudt in komen/ maer [e] spreeckt alleenlick een woort/ ende mijn knecht sal genesen worden.

9 Want ick ben oock een mensche [8] onder de macht [van andere], hebbende onder my krijchs-knechten: ende ick segge tot desen/ Gaet/ ende hy gaet: ende tot den anderen/ Komt/ ende hy komt: ende tot mijnen dienstknecht/ Doet dat/ ende hy doet het.

10 Jesus nu [dit] hoorende heeft hem verwondert/ ende seyde tot de gene die [hem] volgden/ Voorwaer segge ick u/ Ick en hebbe selfs in Israël [9] so grooten geloove niet gevonden.

11 [f] Doch ick segge u/ dat vele sullen komen [10] van oosten ende westen/ ende sullen met Abraham/ ende Isaac/ ende Jacob aensitten in het Coninckrijck der hemelen.

12 [g] Ende de [11] kinderen des Coninckrijcks sullen uytgeworpen worden in de [12] buytenste duysternisse/ [h] aldaer sal weeninge zijn/ ende knersinge der tanden.

13 Ende Jesus seyde tot den hooft-man over hondert/ Gaet henen/ ende u geschiede gelijck ghy gelooft hebt. Ende zijn knecht is gesont geworden te dier selver ure.

14 [i] Ende Jesus gekomen zijnde in het huys Petri/ sach sijn [13] wijfs-moeder [te bedde] † liggen/ hebbende de cortse.

15 Ende hy raeckte haer handt aen/ ende de cortse verliet haer/ ende sy stont op/ ende diende ‡ henlieden.

16 Ende als het * laet geworden was/ hebben sy vele van den Duyvel beseten tot hem gebracht/ ende hy wierp de [boose] geesten uyt [14] met den woorde/ ende hy genas [15] alle die qualick gestelt waren.

17 Op dat vervult soude worden/ dat gesproken was door [16] Jesaiam den Propheet/ seggende/ [k] Hy heeft onse kranckheden [op hem] genomen/ ende [onse] sieckten gedragen.

18 Ende Jesus vele scharen siende rond'om hem/ beval [17] aen d'andere zijde over te varen.

1 N. op den welcken hy geklommen was om te prediken. Matth. 5. 1.
a Marc. 1. 40. Luce 5. 12.
2 Melaetschеyt was in die heete landen een seer wreede ende vuyle sieckte/ ofte schurfscheyt/ ontstaende uyt verdorven bloet in de menschen/ ende was een plage besmettende niet alleen de menschen/ maer oock de kleederen ende huysen. Siet Levit. 13. ende 14.
3 N. om hem te genesen. Anders was't ontreyne na de wet onreyn/ die melaetsche aenraeckten. Levit. 14. 46.
4 De reden hier van siet Matth. 12. 16.
b Luce 5. 14.
5 N. om van hem geschouwt ofte besichticht te worden/ of hy waerlijck gereynicht was. Siet Levit. 14. 2. waer uyt de voorbiechte niet en kan bewesen worden/ alsoo hem Christus niet en sent om gereynicht te worden/ maer om verklaert te worden/ dat hy gereynicht was.
c Levit. 13. 2. ende 14. 2.
6 O. ingestelt heeft. siet Lev. 14. 4/ &c.
7 O. overtuyginge, namelijck datse qualick deden Christum verwerpende/ van wiens mirakelen sy selve getuygenisse hadden gegeven.
d Luce 7. 1.
e Psal. 107. 20.
8 D. indien ick die onder anderer gebiet stae/ sulck een gesach hebbe over de gene die onder my staẽ/ ende oock menschen zijn als ick/ hoe veel te meer moeten alle dingen onder u bevel staen/ die een Heere over alles zijt.
9 N. als by desen heydenschen hooftman.
f Luce 13. 29.
10 Gr. van den opganck, ende onderganck, N. der Sonne. D. uyt alle gewesten des werelts: waermede voorsegt wort de beroepinge/ bekeeringe ende salicheyt der heydenẽ. Joan. 11. 52.
g Matth. 21. 43.
11 D. die Joden/ met welcke Godt wel een uyterlijck verbont gemaeckt hadde/ maer die haer door haer ongeloove des selfs onweerdich maeckten. siet Act. 13. 46.
12 D. die buyten het Coninckrijck der hemelen is/ N. in de helle.
h Matth. 13. 42. ende 22. 13. ende 24. 51. Luce 13. 28.
i Marc. 1. 29. Luce 4. 38.
13 Waer uyt blijckt dat d' Apostel Petrus getrouwt is geweest/ ende Apostel geworden zijnde sijne huysvrouwe niet en heeft verlaten. Siet oock 1. Cor. 9. 5.
† Gr. geworpen.
‡ Anders. hem.

* Ofte/ avont. 14 D. door sijn bevel alleen. 15 N. die tot hem quamen/ ofte gebracht wierden. Siet Matth. 4. 24. 16 Dit woort Jesa. 53. 4. voornaemlick van onse geestelicke kranckheden ende sieckten verstaen/ dat is/ van onse sonden/ die Christus van ons op hem geladen heeft/ om daer voor genoech te doen/ ende daermede ons van de selve te verlossen: 't welck hy met de genesinge van lichamelicke sieckten oock heeft te verstaen gegeven. k Ies. 53. 4. 1. Pet. 2. 24. 17 N. van het Galileesche Meer/ na der Gergesener lant/ tegen over Capernaum. siet vers. 5/ 28.

19 [l] Eñ daer quam een seker Schrift-geleerde tot hem / ende seyde tot hem / [18] Meester ick sal u volgen / waer ghy oock henen gaet.

20 Ende Jesus seyde tot hem: De vossen hebben holen / ende de vogelen des [19] Hemels [20] nesten: maer de Sone des menschen en heeft niet waer hy het hooft neder legge.

21 Ende een ander uyt sÿne discipelen seyde tot hem / Heere laet my toe dat ick eerst henen gae / ende mÿnen vader begrave.

22 Doch Jesus seyde tot hem / Volgt my / ende [m] laet [21] de doode hare dooden begraven.

23 [n] Ende als hy in't schip gegaen was / zÿn hem sÿne Discipelen gevolcht.

24 Ende siet / daer [22] ontstondt een groote [23] onstuymicheyt in de zee / alsoo dat het schip van de golven bedeckt wiert: doch hy sliep.

25 Ende sÿne Discipelen by [hem] komende hebben hem opgeweckt / seggende / Heere / behoet ons: wy vergaen.

26 Ende hy seyde tot haer / Wat zÿt ghy vreesachtich / ghy kleyn-geloovige? [o] Doe stont hy op ende [24] bestrafte de winden ende de zee: ende daer wiert groote [25] stilte.

27 Ende de menschen verwonderden haer / seggende / Hoedanich een is dese / dat oock de winden ende de zee hem gehoorsaem zÿn?

28 [p] Ende als hy over aen d'ander zÿde was gekomen in het lant [26] der Gergesenen / zÿn hem twee van den Duyvel beseten ontmoetet / komende uyt de [27] graven / die seer wreedt waren / alsoo dat niemandt door dien wech konde voorby gaen.

29 Ende siet / sy riepen / seggende / Jesu ghy Sone Gods / wat hebben wy met u [te doen?] Zÿt ghy hier gekomen om ons te pÿnigen [28] voor den tÿdt?

30 Ende verre van haer was een kudde veler [29] swÿnen weydende.

31 Ende de Duyvelen baden hem / seggende / Indien ghy ons uytwerpt / laet ons toe / dat wy in die cudde swÿnen varen.

32 Ende hy seyde tot haer / Gaet henen. Ende sy uytgaende voeren henen in de kudde swÿnen: ende siet de geheele kudde swÿnen stortede van de steylte af in de zee / ende storven in't water.

33 Ende diese weydden zÿn gevlucht: ende als sy in de stadt gekomen waren / boodschapten sy alle [dese] dingen / ende wat den besetenen [geschiedt was].

34 Ende siet / de geheele stadt ginck uyt Jesu te gemoet: ende als sy hem sagen / [q] baden sy / dat hy uyt hare lant-palen wilde vertrecken.

l Luce 9. 57.
18 Ofte / Leeraer.
19 D. des luchts / gelijck cap. 6. 26.
20 Of / rust-plaetsen / daer sy als onder een tente te ruste gaen / gelijck 't Gr. woort eygentlick medebrengt.
m 1. Tim. 5. 6.
21 Die in hare sonden leven / worden geestelick doodt genaemt. 1. Tim. 5. 6. Apocal. 3. 1.
n Marc. 4. 35. Luc. 8. 22.
22 Gr. wiert.
23 Ofte / beweginge, beroeringe.
o Iob 26. 12. Psal. 107. 26. Iesai. 51. 10.
24 Haer bevelende stil te zijn, siet Marc. 4. 39.
25 Ofte / kalmte.
p Marc. 5. 1. Luc. 8. 26.
26 Marc. 5. 1. ende Luc. 8. 26. seggen / der Gadarenen. want die steden Gadara ende Gergessa lagen by den anderen / aende Galileesche Zee tegen over Capernaum.
27 De graven waren daer veel in spelonken / holen / ofte kelders / buyten de steden / gelijck te sien is Matth. 27. 60.
28 N. van Godt bestemt tot hare pijninge: 't welck wesen sal in het uyterste oordeel. siet Jud. vs. 6. 2. Pet. 2. 4.
29 Dese plaetsen wierden veel van Griecken ofte heydenen bewoont / tot welcker gebruyck dese swijnen geweydet wierden. want den Joden was het verckens vleesch te eten verboden, siet Levit. cap. 11.
q Actor. 16. 39.

Het ix. Capittel.

1 Christus geneest eenen geraeckten ofte lammen / ende bewijst dat hy macht heeft om de sonden te vergeven. 9 Beroept Mattheum / ende eet met de Tollenaers. 14 Verdedicht sijne Discipulen / datse niet en vasten. 20 Geneest een vrouwe van het bloedt-vloeyen. 23 Verweckt eens Oversten gestorvene dochtercken. 27 maeckt twee blinde siende. 32 werpt eenen stommen Duyvel uyt. 35 Predickt / ende geneest vele siecken. 36 Vermaent te bidden om arbeyders inden oogst.

1 ENde in het schip gegaen zÿnde voer hy over ende quam in [1] sÿne stadt. [a] Ende siet / sy brachten tot hem eenen [2] geraeckten / op een bedde liggende.

2 Ende Jesus [3] haer geloove siende / seyde tot den geraeckten / Sone / [4] zÿt wel gemoet / uwe sonden zÿn u vergeven.

3 Ende siet / sommige der Schriftgeleerde seyden in haer selven / [b] Dese [5] lastert [Godt.]

4 Ende Jesus [6] siende hare gedachten / seyde / Waerom overdenckt ghy quaet in uwe herten?

5 Want wat is [7] lichtelicker / te seggẽ / De sonden zÿn u vergeven: ofte te seggen / Staet op ende wandelt?

6 Doch op dat ghy moocht weten / dat de [8] Sone des menschen [9] macht heeft op der aerden de sonden te vergeven / (doe seyde hy tot den geraeckten) Staet op / neemt uw' bedde op / ende gaet henen nae u huys.

7 Ende hy opgestaen zÿnde [10] ginck henen nae sÿn huys.

8 De scharen nu [dat] siende / hebben haer verwondert / ende Godt verheerlickt / die sodanige macht den menschen gegeven hadde.

9 [c] Ende Jesus van daer voortgaende / sach een mensche in [11] het Tolhuys sitten genaemt [12] Mattheus: ende seyde tot hem / Volgt my. Ende hy opstaende volchde hem.

10 Ende het geschiede als hy in het huys [Matthei] [13] aen sat / siet / vele tollenaers ende [14] sondaers quamen ende saten mede aen / met Jesu / ende sÿne discipelen.

11 Eñ de Phariseen [dat] siende / seyden tot sÿne discipelen / Waerom eet uw' Meester met de tollenaren ende sondaren?

12 Maer Jesus [sulcks] hoorende / seyde tot haer / Die [15] gesont zÿn en hebben den Medecÿn-meester niet van noode / maer die [16] sieck zÿn.

13 Doch gaet henen ende leert / wat het zy / [d] Ick wil barmhertigheyt / ende [17] niet offerhande. [e] Want ick ben niet gekomen om te roepen [18] rechtveerdige / maer sondaers tot bekeeringe.

14 [f] Doe quamen de discipelen Joannis tot hem / seggende / Waerom vasten wy ende de Phariseen veel / ende uwe discipelen en vasten niet?

15 Ende Jesus seyde tot haer / Connen oock [g] de [19] bruylofts-kinderen treuren / so lange de bruydegom by haer is? Maer de dagen sullen komen / wanneer de bruydegom van haer sal wech-genomen zÿn / ende dan sullen sy vasten.

16 Oock en set niemandt [20] eenen lap [21] ongevolt laecken / op een oudt kleedt: want desselven [22] aengesette lap [23] scheurt af van het kleedt / ende daer wort een erger scheure.

17 [h] Noch men doet geenen nieuwen wÿn in oude [leder-] sacken: anders [24] so bersten de [leder-] sacken / ende de wÿn wort uytgestort / ende de [leder-] sacken verderven: maer men doet nieuwen wÿn in nieuwe [leder-] sacken / ende beyde te samen worden behouden.

18 Als hy dese dingen tot haer sprack / [i] siet een [25] Overste quam ende aenbadt hem / seggende / Mÿn dochter is nu terstont gestorven / doch comt ende legt uwe handt op haer / ende sy sal [26] leven.

19 Ende Jesus opgestaen zÿnde volchde hem / ende sÿne discipelen.

20 ([k] Ende siet / een vrouwe / die twaelf

1 N. Capernaum / daer hy sijne woonplaetse genomẽ hadde. Siet Mat. 4. 13. Marc. 2. 1.
a Marc. 2. 3. Luc. 5. 18. Actor. 9. 33.
2 Ofte / lammen, gelijck Matth. 4. 24.
3 Naeml. So des geraeckten / als der gener die hem brachten.
4 Ofte / vertrouwt.
b Psal. 32. 5. Iesa. 43. 25.
5 N. Godt / hem selven toeschrijvende 't gene Godt alleen toekomt. Het Gr. woort beteeckent eygentlick yemants goede naem quetsen / schenden / ofte beschadigen. Siet Iesa. 43. 25. ende 44. 22.
6 D. bekennende de overleggingе hares gemoets.
7 Want dese beyde even swaer / ende eygen wercken Godts zijn.
8 So noemt Christus hem selven / om dat hy de Sone Godts zijnde oock waerachtich mensche is / uyt de menschen ende onder die tytel beloofst was / Dan. 7. 13. als oock om dat hy in eenen nedrigen staet was onder de menschen, Ezech. 1. 26. Phil. 2. 7 / 8.
11 N. om dat hy in eenen persoon oock waerachtich Godt is. Actor. 20. 28.
12 N. sijn bedde op hem genomen hebbende: gelijck Marc. 2. 12. eñ Luce 5. 25. te sien is.
c Marc. 2. 14. Luc. 5. 27.
11 N. om den tol te ontfangen. want hy was een Tollenaer. Matth. 10. 3.
12 Ende was oock genaemt Levi. Siet Marc. 2. 14. ende Luce 5. 27. ende is de selve / die dit Euangelium geschreven heeft.
13 Van de maniere van aensitten aen den tafel / siet Joan. 13. 23.
14 D. mede-gesellen der tollenaers / die van de Joden voor groote sondaren gehouden wierden / ofte in openbare sonden leefden.
15 Gr. sterck, kloeck.
16 Gr. die qualick te passe, ofte qualick gestelt zijn.
d Hos. 6. 6. Mich. 6. 8. Matth. 12. 7.
17 D. ick wil / D. ick hebbe meer welgevallẽ aen de wercken der barmhertigheyt / waer onder oock de vlijt om yemandt te bekeeren voornamelick begrepen wort / dan aen offerande.
e 1. Tim. 1. 15. Marc. 2. 17. Luc. 5. 32. ende 19. 10.
18 Om datter sodanige geen en zijn / hoewel de Phariseen haer lieten voorstaen datse sodanige waren. Luc. 18. 9.
f Marc. 2. 18. Luce 5. 33.
g 2. Corint. 11. 2.
19 Gr. de sonen. D. kinderen der bruylofts kamer / die men noemt Speel-genooten. siet Jud. 14. 11. dese worden genaemt vrienden des Bruydegoms / Joan. 3. 29.
20 Christus wil met dese gelijckenissen te kennen geven / dat sijne discipelen noch al te teer ende swack waren.

21 Ofte / Onbereydt, nieuw, ongesleten: gelijck Luc. 5. 36.
22 Gr. Vervulsel.
23 Ofte / Scheurt yet af, gelijck Marc. 2. 21. N. het nieuwe van het oude. D. scheurt den aengesetten lap af.
h Actor. 2. 4. Marc. 2. 21.
24 Ofte / scheuren.
i Marc. 5. 22. Luc. 8. 41.
25 N. der Synagoge genaemt Jairus. Siet Marc. 5. 22. Luc. 8. 41.
26 D. weder levendich worden.
k Marc. 5. 25. Luc. 8. 43 Levit. 15. 25.

27 Om dat sy hare sieckte niet en dersde openbaren.
28 Sy en schreef dese kracht der gesontmakinge den kleede niet toe / maer Iesu Christo selve / die daer tegenwoordich was / als blijckt uyt het volgende vs / ende uyt Marc. 5. 30. en Luc. 8. 46. Siet dergelijck Matt. 14. 36.
29 Gr. verlost, ofte behouden.
l Marc. 5. 34. Luc. 8. 48.
m Marc. 5. 38. Luc. 8. 51.
30 Die met treurich fluyten de luyden tot weenen ende klagen over de dooden sochten te verwecken: welck gebruyck de Joden van de heydenen ontleent hadden.
31 N. om doodt te blijven / alsoo Christus voor hadde / haer te verwecken. Anders wort de doot gesegt geē doot / maer een slaep te zijn / van wegen de gemeene opstandinge Joan. 11. 11.
32 Gr. Wiert opgeweckt, N. van den doot.
n Ioan. 11. 11.
33 De Messias was voor een Sone Davids bekent / om dat hy uyt den geslachte Davids soude voortkomen / volgens de belofte aen David gedaen. Siet Mat. 1. vs. 1.
o Matth. 12. 16. Luc. 5. 14.
34 Gr. Gedreycht met ernstige bewegинge des gemoets.
p Marc. 7. 36.
q Matth. 12. 22. Luc. 11. 14.
35 Dien de Duyvel / waer van hy beseten was / de sprake benomen hadde.
36 Gr. Alsoo.
r Matth. 12. 24. Marc. 3. 22. Luc. 11. 15.
37 Dese wort Mat. 10. 25. ende 12. 27. BeelZebul genaemt. Want oock onder de onreyne Geesten een is die over de andere heerschappie heeft. Siet Matth. 25. 41.
s Marc. 6. 6. Luc. 13. 22.
38 D. Allerley, siet Matth. 4. 23.
t Marc. 6. 34.
39 Gr. Wert in sijne ingewanden beroert.
40 Gr. Los ende ontbonden.
v Ierem. 23. 1. Ezech. 34. 2.
x Luc. 10. 2. Ioan. 4. 35.
41 Gr. Veel.
y 2. Thess. 3. 1.
42 Gr. uytwerpe, dat is / uytsende / haer door de kracht sijnes Geests gewillich en bequaem gemaeckt hebbende.

jaren het bloed-vloeyen gehadt hadde / comende tot hem [27] van achteren / raeckte den zoom sijnes cleedts aen.

21 Want sy seyde in haer selven / indien ick alleenlick [28] sijn cleedt aenraecke / so sal ick [29] gesont worden.

22 Ende Jesus hem omkeerende / ende haer siende / seyde / [l] Zijt wel gemoet dochter / uw' geloove heeft u behouden. En de vrouwe wiert gesont van de selve ure af.

23 [m] Ende als Jesus in het huys des Oversten quam / ende sach [30] de pijpers ende de woelende schare.

24 Seyde hy tot haer / Vertreckt / want het dochterken en is [31] niet doodt / maer [n] slaept. Ende sy belachten hem.

25 Als nu de schare uytgedreven was / ginck hy in / ende greep haer handt: ende het dochterken [32] stondt op.

26 Ende dit geruchte ginck uyt door dat geheele landt.

27 Ende als Jesus van daer voortginck / zijn hem twee blinde gevolcht / roepende ende seggende / [Ghy] [33] sone Davids ontfermt u onser.

28 Ende als hy in huys gecomen was / quamen de blinde tot hem. Ende Jesus seyde tot haer / Gelooft ghy / dat ick dat doen can? Sy seyden tot hem / Ja Heere.

29 Doe raeckte hy hare oogen aen / seggende / U geschiede na uw' geloove.

30 Ende hare oogen zijn geopent geworden. [o] Ende Jesus heeft haer [34] seer strengelick verboden / seggende / Siet / dat het niemant en wete.

31 [p] Maer sy uytgegaen zijnde / hebben hem ruchtbaer gemaeckt / door dat geheele landt.

32 [q] Als dese nu uytgingen / siet so brachten sy tot hem een mensche / die [35] stom ende van den Duyvel beseten was.

33 Ende als de Duyvel uytgeworpen was / sprack de stomme. Ende de scharen verwonderden haer / seggende / Daer en is noyt [36] desgelijcks in Israël gesien.

34 Maer de Phariseen seyden / [r] Hy werpt de Duyvelen uyt / door den [37] Oversten der Duyvelen.

35 [s] Ende Jesus omginck alle de steden ende vlecken / leerende in hare Synagogen / ende predikende het Euangelium des Coninckrijcks / ende genesende [38] alle sieckten ende alle qualen onder den volcke.

36 [t] Ende hy de scharen siende / wert [39] innerlick met ontferminge beweecht over haer / om datse [40] vermoeyt ende verstroyt waren / [v] gelijck schapen / die geenen herder en hebben.

37 Doe seyde hy tot sijne Discipelen / [x] De oogst is wel [41] groot / maer de arbeyders zijn weynige.

38 [y] Biddet dan den Heere des oogsts / dat hy arbeyders in sijnen oogst [42] uytstoote.

Het x. Capittel.

1 Christus geeft sijnen Apostelen macht om wonderwercken te doen. 2 hare namen. 5 seadtse om te predikent onder het volck Israels. 8 Onderricht haer hoese haer tot de reyse schicken / ende hoese haer dragen sullen / tegen de gene die haer ontfangen ende niet ontfangen. 16 Wat haer voor swaricheyt ontmoeten sal / ende waermede sy haer in desen allen hebben te troosten. 32 Leert wat voor loon hebben te verwachten die hem standtvastelick belijden. 40 ende tegen sijne dienstknechten weldadich zijn.

a Marc. 3. 13. Luc. 6. 13. ende 9. 1.
1 N. om in sijnen name / ende door de kracht Gods / niet door hare kracht mirakelen te doen, siet Actor. 3, 12/ 16.

1 [a] Ende sijne twaelf Discipelen tot hem geroepen hebbende / heeft haer [1] macht gegeven [2] over de onreyne geesten / om de selve uyt te werpen / ende om alle sieckte ende alle quale te genesen.

2 Ofte / tegen.

2 De namen nu der twaelf Apostelen zijn dese: De [3] eerste / Simon gesegt Petrus / ende Andreas sijn broeder: Jacobus de [sone] Zebedei / ende Joannes sijn broeder.

3 Philippus ende Bartholomeus: Thomas ende Mattheus de [4] tollenaer: Jacobus de [sone] Alphei / ende Lebbeus toegenaemt [5] Thaddeus.

4 Simon [6] Cananites / ende Judas [7] Iscariotes / die hem oock [8] verraden heeft.

5 Dese twaelve heeft Jesus uytgesonden / ende haer bevel gegeven / seggende / Ghy en sult niet henen gaen op den wech der heydenen / noch ghy en sult niet ingaen in [eenige] stadt der [9] Samaritanen.

6 [b] Maer gaet veel meer henen tot de verlorene schapen des huys [10] Israëls.

7 Ende henen gaende [c] predickt / seggende / Het Coninckrijck der hemelen is nae by gekomen.

8 [d] Geneest de [11] krancke / reynicht de melaetsche / weckt de doode op / werpt de Duyvelen uyt. [e] Ghy hebt het om niet ontfangen / geeft het om niet.

9 [f] En [12] verkrijgt u noch gout / noch silver / noch koper [gelt] in uwe [13] gordels.

10 Noch male tot den wech / noch [14] twee rocken / noch schoenen / noch staf. [g] Want de arbeyder is sijn voetsel weerdich.

11 [h] Ende in wat stadt ofte vlecke ghy sult inkomen / ondersoeckt wie daer in [15] weerdich is: ende blijft aldaer tot dat ghy [16] [daer] uytgaet.

12 Ende als ghy in het huys gaet / soo [17] groet het selve.

13 Ende indien dat huys weerdich is / so kome uwen vrede over dat selve: maer indien het niet weerdich en is / so keere uwen vrede weder tot u.

14 [i] Ende so yemant u niet en sal ontfangen / noch uwe woorden hooren / uytgaende uyt dat huys / ofte uyt deselve stadt / [k] schuddet het [18] stof uwer voeten af.

15 [l] Voorwaer segge ick u / Het sal [19] den lande van Sodoma ende Gomorra verdraechlicker zijn in den dagh des oordeels / dan de selve stadt.

16 [m] Siet / ick sende u als schapen in't midden der wolven: Zijt dan voorsichtich gelijck de slangen / ende [20] oprecht gelijck de duyven.

17 Maer wacht u voor de menschen: [n] want sy sullen u overleveren in de [21] Raets-vergaderingen / en in hare Synagogen sullen sy u geesselen.

18 [o] Ende ghy sult oock voor [22] Stadthouders ende Coningen geleydet worden / om mijnent wille / haer ende den heydenen tot getuygenisse.

19 [p] Doch wanneer sy u overleveren / so

3 Petrus wort hier de eerste genaemt / niet om dat hy macht ende authoriteyt hadde over d'andere / 't welck Godts woort nergens en leert / alsoo de Apostelen in desen malkanderen gelijck waren. Joan. 20. 22/23. maer om dat hy soo het schijnt / de oudste ende van Christo tot het Apostelschap eerst geroepen was. Matth. 4. 18. Anders wort oock Jacobus eerst genaemt voor Petrus. Gal. 2. vs. 9. Ofte / om dat hy eerst met sijnen broeder Andreas het eerste paer is dat uytgesonden wierde.
4 D. die tollenaer geweest was. Siet Matth. 9. 9. wort oock Levi genaemt / Marc. 2. 14. ende Luc. 5. 27/ 29.
5 Thaddai, in't Syrisch is Iudas, in het Hebreeusch / 't welck sijn voornaem was. Siet Joan. 14. 22. Hoewel sommige meynen dat dit noch een derde naem is deses Apostels / van eenen anderen oorspronck. Is oock toegenaemt Lebbeus.
6 Dat is / yveraer. Gr. Zelotes. Gelijck den eersten Simon is toegenaemt Petrus / so is dese tweede toegenaemt Cananites / dat is / yveraer / om banden anderen onderscheyden te worden. siet Luc. 6. 15. Actor. 1. 13.
7 Sommige meynen dat dese Judas so genaemt wort van de stadt Kerioth / gelegen in de stamme Juda. Jos. 15. vs. 25. andere van Secarjuth het welck een buydel beteeckent / om dat hy de beurse droech. Joan. 12. 6.
8 Gr. overgelevert heeft.
9 De Samaritanen worden hier by de heydenē gevoecht ende onderscheyden / om dat hoewelse van heydensche afkomste waren / sy vele ceremonien der Joden aengenomen hadden. Siet 2. Reg. 17.
b Actor. 3. 26. ende 13. 26, 46.
10 D. Joden / die als dwalende schapen sonder oprechte Leeraers warē. Desen moest het Euangelium eerst gepredickt worden. Matt. 15. 24. Act. 13. 46.
c Luc. 9. 2.
d Luc. 10. 9.
11 Gr. krachteloose.
e Actor. 8. 18, 20.
f Marc. 6. 8. Luc. 9. 3. ende 22. 35.
12 N. tot voorraet op uwe reyse.
13 Ofte / buydels. Want de Joden hadden breede riemen ofte gordels / om hare lange kleederen daer mede op te schorten / waer in sy oock haer gelt droegen.
14 D. geen kleederen dan diese souden aen hebben.
g 1. Tim. 5. 18. Luc. 10. 7. 1. Corint. 9. 4, 14. Levit. 19. 13. Deut. 24. 14. ende 25. 4.
h Marc. 6. 10. Luc. 9. 4. ende 10. 8.
15 Dat is / die het Euangelium geerne willen aennemen. Actor. 2. 41. welcke weerdicheyt niemant van hem selven heeft / maer die de Heere door sijn Geest daer toe weerdich ende bequaem maeckt. Matth. 22. 8/ 9. 2. Corinth. 3. 5.
16 D. uyt die stadt.
17 Dat is / wenscht de gene die daer in woonen / geluck ende vrede / gelijck in't volgende vs blijckt. Andere doen daer by seggende, Vrede zy desen huyse. Siet Luc. 10. 5.
i Marc. 6. 11. Luc. 9. 5.
k Actor. 13. 51. ende 18. 6.
18 Om daermede te beteeckenen / dat sy met haer voortaen gantsch geen gemeenschap en begeerden te hebben. Siet Actor. 13. vs. 51. ende 18. 6.
l Luc. 10. 12. Marc. 6. 11.
19 Ofte / den lande van die van Sodoma ende Gomorra.
m Luc. 10. 3.
20 Ofte / eenvoudich, het Grieck woort is genomen by gelijckenisse van dingen die onvermengt en onvervalscht zijn.
n Matt. 24. 9. Luc. 21. 12. Ioan. 15. 20. ende 16. 2. Apocal. 2. 10.
21 Gr. Synedria. siet daer van de verklaringe / Matt. 5. 22. ende een exempel. Actor. 5. 40.
o Actor. 24. 1. ende 25. 4.
22 N. der Provincien / gelijck waren Festus ende Felix / ende diergelijcke. Siet Actor. 24. 10. ende 1. Petr. 2. 14. Siet oock dergelijck Nehem. 5. 13.
p Luc. 12. 11. ende 21. 14. Marc. 13. 11.

en sult ghy niet [22] besorgt zijn / hoe of wat ghy spreecken sult. Want het sal u in de selve ure gegeven worden/ wat ghy spreecken sult.

20 Want ghy en zijt niet die spreecket/ maer ['t is] de Geest uwes Vaders/ die in u spreeckt.

21 [q] Ende de [eene] broeder sal den [anderen] broeder overleveren tot de doot/ ende de Vader het kindt/ ende de kinderen sullen opstaen tegen de ouders / ende sullense [23] dooden.

22 Ende ghy sult van allen gehaetet worden om mijnen name/ [r] maer die volstandich sal blijven tot den eynde/ die sal salich worden.

23 [s] Wanneer sy u dan in dese stadt vervolgen / vliedt in de andere: Want voorwaer segge ick u / ghy en sult [uwe reyse door] de steden Israëls niet ge-eyndicht hebben/ of de Sone des menschen sal [24] gekomen zijn.

24 [t] De discipel en is niet boven den meester / noch de dienstknecht boven sijnen heere.

25 Het [zy] den discipel genoech/ dat hy werde gelijck sijn meester/ ende de dienstknecht gelijck sijn heere. [v] Indien sy den heere des huys [25] Beelzebul hebben geheeten/ hoe veel te meer sijne huysgenooten?

26 [x] En vreest dan haer niet: [y] want daer en is niet bedeckt/ 't welck niet en sal ontdeckt worden/ ende verborgen/ 't welck niet en sal geweten worden.

27 'T gene ick u segge in de duysternisse/ segget in't licht: ende 't gene ghy hoort [26] in de oore / predickt dat [27] op de daken.

28 [a] Ende en vreest u niet voor de gene die het lichaem dooden/ ende de ziele niet en konnen dooden: Maer vreest veel meer hem/ die beyde ziele ende lichaem kan verderven in de helle.

29 En worden niet twee [28] muschkens om [29] een pennincksken verkocht? Ende niet een van desen en sal op de aerde vallen sonder uwen Vader.

30 [b] Ende oock uwe hayren des hoofts zijn alle getelt.

31 En vreest dan niet/ ghy gaet vele muschkens te boven.

32 [c] Een yegelick dan die my belijden sal voor de menschen/ dien sal ick oock [30] belijden voor mijnen Vader die in de hemelen [is].

33 Maer so wie my verloochent sal hebben voor de menschen / dien sal ick oock verlochenen voor mijnen Vader / die in de hemelen [is].

34 [d] En meynt niet dat ick gekomen ben om vrede te brengen op de aerde: Ick en ben niet gekomen om vrede te brengen/ maer het [31] sweerdt.

35 [e] Want ick ben gekomen om den mensche tweedrachtich te maken tegen sijnen vader/ ende de dochter tegen hare moeder/ ende de [32] schoon-dochter tegen hare schoon-moeder.

36 [f] Ende sy [sullen] des menschen vyanden [worden], die sijne huysgenooten [zijn].

37 [g] Die vader of moeder lief heeft boven my/ en is mijns niet weerdich: ende die sone ofte dochter lief heeft boven my/ en is mijns niet weerdich.

38 [h] Ende die sijn cruyce niet [op hem] en neemt/ ende my nae en volcht/ en is mijns niet weerdich.

39 [i] Die sijne [33] ziele vindt/ sal [de] selve verliesen: ende die sijn ziele sal verloren hebben om mynent wille/ sal de selve vinden.

40 [k] Die u ontfangt/ ontfangt my: ende die my ontfangt / ontfangt hem / die my gesonden heeft.

41 [l] Die eenen Propheet ontfangt [34] inden naem eens Propheten/ sal den loon eens Propheten ontfangen: ende die eenen rechtveerdigen ontfangt in den naem eens rechtveerdigen/ sal den loon eens rechtveerdigen ontfangen.

42 [m] Ende so wie een van dese [35] cleyne te drincken geeft alleenlijck [36] eenen beker coud [waters], inden name eens Discipels/ voorwaer segge ick u / hy en sal sijnen loon geensins verliesen.

22 Niet dat wy ons te vooren niet en souden mogen bedencken/ ofte Godt om wijsheyt bidde/ maer dat wy daer over niet te zeer beangst ofte bekommert en moeten zijn. Siet Actor. 4. 29.

q Luc. 21. 16. Mich. 7. 2, 5.

23 Ofte / ter doodt brengen.

r Luc. 21. 19. Matth. 24. 13. Marc. 13. 13. Apocal. 2. 10. ende 3. 10.

s Matth. 2. 13. ende 4. 12. ende 12. 15. Actor. 8. 1. ende 9. 25. ende 14. 6.

24 D. sal wederom by u komen / ende u ontmoeten.

t Luc. 6. 40. Ioan. 13. 16. ende 15. 20.

v Matth. 9. 34. ende 12. 24. Marc. 3. 22. Luc. 11. 15. Ioan. 8. 48.

25 Andere lesen Beelzebub, welcke was den oppersten afgodt der Ekroniten/ 2. Reg. 1. 2. Met welcke name de Joden den Oversten der Duyvelen noemden / om dat de afgoden der heydenen Duyvelen waren. siet 1. Corint. 10. 20.

x Iesa. 8. 12. Ierem. 1. 8.

y Marc. 4. 22. Luc. 8. 17. ende 12. 2. Iob 12. 22.

26 D. dat ghy van my int besonder hebt gehoort / verkondiget openbaerlick ofte overluydt.

27 De daken van de Jodische huysen waren boven plat / met eene leue rondom/ vã waermen bequamelijck de lieden op de straten konde aenspreken. Siet Deut. 22. 8.

a Luc. 12. 4. Ierem. 1. 8.

28 And. vogelkens.

29 *Gr.* Assarion. het welck een penninckskẽ was wegende ontrent vier greynen ofte asen silvers / doende ontrent een duyt.

b 1. Sam. 14. 45.

c Marc. 8. 38. Luc. 9. 26. ende 12. 8. 2. Tim. 2. 12.

30 D. voor mijne ware Discipelen erkennen. gelijck verloochenen is voor sijne ware Discipelen niet erkennen. Siet Matth. 7. 23.

d Luc. 12. 51.

31 D. oneenicheyt ende vervolginge / die op de Predicatie soude volgen / waer van oorsake is / niet eygentlick Christus, die de Vrede-vorst is/ Jes. 9. 5. ofte sijn Euangelium 't welc een Euangelium des vredes is / Ephes. 6, vs. 15. maer de moetwille der gene / die het selve verwerpen/ ende de geloobige haten ende vyandelick vervolgen.

e Mich. 7. 6.

32 *Gr.* Nieuwgehoude, ofte bruydt.

f Ioan. 13. 18. Psalm. 41. 10. ende 55. 13.

g Luc. 14. 26.

h Matth. 16. 24. Marc. 8. 34. Luc. 9. 23. ende 14. 27.

i Luc. 9. 24. ende 17. 33. Ioan. 12. 25. Matth. 16. 25. Marc. 8. 35.

33 D. die sijn leven sal willen behouden met verloocheninge mijnes naems/ die sal het ware leven / namelijck de salicheyt verliesen.

k Luc. 10. 16. Ioan. 13. 20.

l 1. Reg. 17. 10. ende 18. 4. 2. Reg. 4. 8.

34 D. om dies wille/ dat hy een Propheet ofte oprecht leeraer is des H. Euangeliums.

m Marc. 9. 41. Matth. 25. 40. Hebr. 6. 10.

35 D. die hier kleyn geacht worden: ofte die voor de alderminste soude mogen gerekent worden.

36 D. oock de alderminste dienst ofte weldaet/ om dat hy een recht discipel ende lidtmaet Christi is.

Het xj. Capittel.

1 Joannes de Dooper inde gevanckenisse zijnde sendt twee Discipelen tot Christum. 4 Den welcken Christus uyt sijne leere ende wercken bewijst/ dat hy de beloofde Messias is. 7 Geeft tot den volcke van Joannis persoon ende ampt een heerlicke getuygenisse. 16 Verwijt den Joden onder sekere gelijckenisse hare onbekeerlickheyt. 20 ende dreycht daerom de steden van Chorazin ende Bethsaida / ende Capernaum met seer sware straffen. 25 Stelt daer tegen het welbehagen sijns Vaders in't onderwijsen der kleyne. 28 Noodt alle vermoeyde sondaers tot hem / ende belooft den selven verquickinge.

1 ENde het is geschiet/ doe Jesus ge-eyndicht hadde sijne twaelf Discipelen [1] bevelen te geven / dat hy van daer voortginck / om te leeren ende prediken in [2] hare steden.

2 [a] Ende Joannes inde [3] gevanckenisse gehoort hebbende [4] de wercken Christi/ sant twee van sijne Discipelen.

3 Ende [5] seyde tot hem/ Zijt ghy de gene [6] die komen soude/ of verwachten wy eenen anderen?

4 Ende Jesus antwoordde ende seyde tot haer: Gaet henen ende bootschapt Joanni weder/ 't gene ghy hoort ende siet:

5 [b] De [7] blinde worden siende / ende de kreupele wandelen / de melaetsche worden gereynicht/ ende de doove hooren/ de doode worden opgeweckt/ ende den [8] armen wort het Euangelium verkondigt.

6 Ende salich is hy/ die aen my niet en sal [9] ge-ergert worden.

7 [c] Als nu dese henen gingen/ heeft Jesus tot de scharen beginnen te seggen van Joanne/ Wat zijt ghy uytgegaen in de woestijne te aenschouwen? Een [10] riet dat vanden wint gins en weder beweegt wort?

8 Maer wat zijt ghy uytgegaen te sien? Een mensche met [11] sachte kleederen bekleet? Siet die sachte [kleederen] dragen zijn in der Coningen huysen.

9 Maer wat zijt ghy uytgegaen te sien? Een Propheet? Ja ick segge u/ oock veel meer dan een Propheet.

10 Want dese is't van den welcken geschreven staet/ [d] Siet ick sende mijnen [12] Engel voor uw' aengesichte/ die uwen wech bereyden sal [13] voor u henen.

11 Voorwaer segge ick u/ onder de gene die van vrouwen geboren zijn / en is niemant [14] opgestaen meerder dan Joannes de Dooper: Doch die [15] de minste is in het

1 N. die in't voorgaende capittel verhaelt staen.

2 N. van Galileen/ van waer sijne Discipelen waren. Siet Actor. 2. 7.

a Luc. 7. 18.

3 Siet vande oorsake ende het eynde deser gevanckenisse Joannis des Doopers / Matth. 14. ende Marc. 6.

4 D. wonderteeckenen ofte mirakelẽ.

5 D. liet hem seggen.

6 D. de Messias door de Propheten beloofT. Dit doet Joannes vragen / niet om dat hy selve daer aẽ twijfelde. Want hy hadde lange te voren sulcks opentlick betuycht. Joan. 1. 29. maer om uyt d'antwoorde Christi oorsake te nemen/ om sijne Discipelen / die daer aen noch eenichsins twijffelden/ hier van daer na breeder te onderrichten.

b Ies. 29. 18. ende 35. 5. eñ 61. 1. Luc. 4. 18.

7 Dese dingen waren voorgesegt datse van den Messia soudẽ gedaen worden. Siet Jesa. 35. 5.

8 N. So van staet als van geeste. Mat. 5. 3. gelijck het oock wort genomen Jesa. 61. 1. daer Christus hier op siet.

9 D. die uyt mijnen geringen staet ofte leeringen geen aenstoot en neemt om in my niet te glooben. Siet Marc. 6. 3. Joan. 6. 41/ 52/ 66.

c Luc. 7. 24.

10 D. een ongestadich leeraer / die met allerley winden der leeringen gedreven wort. Ephes. 4. 14.

11 D. kostelicke ende cierlicke.

d Malach. 3. 1. Marc. 1. 2. Luc. 7. 27.

12 D. Gesante ofte Sendtbode.

13 By den Propheet Malach. 3. 1. staet voor my: om dat Christus daer selve spreeckt: ende hier brengt Christus den Vader in sprekende tot sijnen Sone / alsoo Joannes soo wel vanden Vader als van den Sone gesonden is. Joan. 1, 6. Luc. 3, 2.

14 *Gr.* verweckt. Ofte een meerder.

15 *Gr.* de mindere. N. onder de Leeraers des Euangeliums: overmits de selve Christum noch klaerder aenwijsen / als nu alles tot onser saligheyt noodich volcomelick volbracht hebbende / ende dat niet alleen aende Joden maer oock aende Heydenen verkondigen.

Coninck-

Coninckrijck der hemelen/ is meerder dan hy.

12 [e] Ende van de dagen Joannis des Doopers tot nu toe/ wort het Coninckrijck der hemelen [16] gewelt aengedaen/ ende de [17] geweldigers nemen het selve met gewelt.

13 Want alle de Propheten ende de Wet hebben tot Joannem toe [18] geprophetcert.

14 [f] Ende soo ghy het wilt aennemen/ hy is [19] Elias die komen soude.

15 [20] Wie ooren heeft om te hooren/ die hoore.

16 Doch waer by sal ick dit geslachte [21] vergelijcken? [g] Het is gelijck de kinderkens/ die op de merckten sitten/ ende haren gesellen toeroepen.

17 Ende seggen/ Wy hebben u op de flupte gespeelt/ ende ghy en hebt niet gedanst. Wy hebben u klaech-lieden gesongen/ ende ghy en hebt niet [22] geweent.

18 [h] Want Joannes is gekomen [23] noch etende noch drinckende/ ende sy seggen/ Hy heeft den Duyvel.

19 De Sone des menschen is gekomen/ etende ende drinckende/ ende sy seggen/ Siet daer/ een mensche [die] een vraet/ ende wijnsupper [is,] een vrient van tollenaren ende sondaren. Doch de wijsheyt is [24] gerechtveerdicht geworde van hare kinderen.

20 [i] Doe begon hy de steden/ inde welcke sijne krachten meest geschiet waren/ te [25] verwijten/ om datse haer niet bekeert en hadden.

21 Wee u Chorazin/ wee u Bethsaida: Want so in [26] Tyrus ende Sidon de krachten waren geschiet/ die in u geschiet zijn/ sy souden haer [27] eertijts in [28] sack ende assche bekeert hebben.

22 [l] Doch ick segge u/ Het sal Tyro ende Sidon verdraechlijcker zijn inden dach des oordeels/ dan u lieden.

23 Ende ghy Capernaum/ die tot den hemel toe zijt [29] verhoogt/ ghy sult tot de helle toe nedergestooten worden. Want so in Sodoma die krachten waren geschiet/ die in u geschiet zijn/ sy soude tot op den huydigen dach gebleven zijn.

24 Doch ick segge u/ [m] dat het den lande van Sodoma verdraechlijcker sal zijn in den dach des oordeels/ dan u.

25 [n] In die selve tijt [30] antwoorde Jesus ende seyde/ Ick [31] dancke u vader/ Heere des Hemels ende der aerden/ [o] dat ghy dese dingen voor [32] den wysen ende verstandigen verborgen hebt/ ende hebt de selve [33] den kinderkens geopenbaert.

26 Ja Vader/ want alsoo is geweest [34] het welbehagen voor u.

27 [p] Alle dingen zijn my overgegeven van mijnen Vader: ende [q] niemant en kent den Sone dan de Vader/ nochte yemant en kent den Vader dan de Sone/ ende dien het de Sone wil [35] openbaren.

28 Komt herwaerts tot my alle [36] die vermoeyt ende [37] belast zijt/ ende ick sal u ruste geven:

29 Neemt mijn [38] jock op u/ ende leert van my/ dat ick [r] sachtmoedich ben/ ende nedrich van herten: [s] ende ghy sult ruste vinden voor uwe zielen.

30 [t] Want mijn jock is [39] sacht/ ende mijn last [40] is licht.

e Luc. 16. 16.
16 D. wort met groote menichte ende yver aengenomen.
17 D. die met grooten ernst ende yver na de salicheyt trachten/ gelijck als die met gewelt yet tot haer willen trecken. Phil. 3. 8/ 12.
18 D. hebbe de comste des Messias voorsegt ende afgebeeldt/ dien Joannes heeft aengewesen als nu tegenwoordich/ ende gecomen zijnde.
f Malach. 4. 5. Luc. 1. 17.
19 Niet Elias de Thesbiter in zijn persoon. Joan. 1. 21. maer die in den geest ende kracht Elie komen soude. Luc. 1. 17.
20 D. die van God den Geest des verstants ontfangen heeft die lette hier op met aendacht. 2. Cor. 3. 5.
21 Met dese gelijckenisse leert Christus, dat hy op alle manieren/ so sachte als harde/ gesocht heeft haer tot bekeeringe te brengen.
g Luc. 7. 31.
22 Gr. Niet op de borst geslagen/ dat is geen teecken van droefheyt getoont.
h Matth. 3. 4. Marc. 1. 6.
23 N. na de gemeene wijse van andere menschen.
24 D. Christus, die de wijsheyt des Vaders genoemt wort Proverb. 8. 12/ &c. 1. Corint. 1. 24. ofte sijne Leere is voor goet ende recht bekent/ ende ontfangen geweest/ van hare rechte discipelen.
i Luc. 10. 13.
25 Dat is/ tot harer schande te bestraffen ende het wee te dreygen.
26 Dit waren twee steden der heydenen aen de Middelantsche Zee in Phenicien gelegen/ die eertijts in groote weelde/ pracht/ ende vertelheyt leefden. Siet Esa. 23. ende Ezech. 26. ende 27.
27 N. als sy noch in haren bloeyenden staet ende weelde waren/ eerse van Alexander de Groote met gewelt ingenomen ende verwoest waren.
k 2. Sam. 13. 19. 2. Reg. 6. 30. ende 19. 1.
28 Met sulcke teeckenen wiert eertijts de boetveerdicheyt betoont. Siet Jesa. 58. 5. Dan. 9. 3. Jone 3. 6. Thren. 2. 10.
l Matth. 10. 15.
29 So door u welvaren/ als door de bywooninge/ leere/ en miraculen Christi.
m Matth. 10. 15.
n Luc. 10. 21.
30 Dit schijnt te sien op het verhael het welck hem de 70 discipelen hadden gedaen/ van de uytkomste van hare reyse/ gelijck af te nemen is uyt Luc. 10. vs. 17.

31 Gr. belijde. Dat is/ dancke ofte prijse. o Iob 5. 12. Iesa. 29. 14. Luc. 10. 21. 1. Cor. 1. 19. ende 2. 7, 8. 32 N. na den vleesche/ ofte deser werelt. Siet 1. Cor. 1. 20/ 26. 33 D. die kinderen in verstande zijn/ ofte die kleyn geacht worden. Siet 1. Corint. 1. 27. ende 14. 20. p Matth. 28. 18. Luc. 10. 22. Ioan. 3. 35. 34 D. uw' welbehagen: van welck welbehagen. Siet Luc. 2. 14. ende 12. 32. Ephes. 1. 5. q Ioan. 1. 18. ende 6. 46. 35 Naeml. door sijn woort ende Geest/ 1. Corint. 2. 11/ 12. 36 Ofte/ tot vermoeytheyt arbeydet. 37 N. met den last der sonden/ ofte oock der wet ende der menschelicke insettingen. 38 D. mijne leere bestaende so in geboden als in belosten. r Psal. 45. 5.

s Ierem. 6. 16.
t 1. Ioan. 5. 3.
39 D. gemackelick ofte wel om te dragen.
40 Wort alsoo genaemt om dat Christus het selve door sijn verdiensten ende door de kracht sijnes Geests licht maeckt. Siet Rom. 8. 26. ende 1. Joan. 5. 3/ 4. het welck gestelt wort tegen het ondragelijck jock der wet. Actor. 15. 10. ende der menschelicker insettingen. Matth. 23. 4.

Het xij. Capittel.

1 De Apostelen op den Sabbath ayren pluckende worden van Christo verantwoort. 9 Christus geneest een dorre handt op den Sabbath/ ende verdedicht het selve. 14 Ontwijckt de lagen der Phariseen/ ende geneest allerley kranckheden. 16 Verbiedt sulcks ruchtbaer te maken/ om de prophetie Jesaiæ te vervullen. 22 Werpt eenen Duyvel uyt eenen blinden ende stommen/ ende wederlegt de lasteringen der Phariseen. 31 Spreeckt van de sonde inden H. Geest. 36 ende van de rekenschap die de mensche sal moeten geven van alle ydele woorden. 38 Geeft den Phariseen geen ander teecken als het teecken Jonæ. 41 ende stelt tegen hare hardtneckicheyt het exempel der Ninivîten ende der Coninginne uyt het zuyden. 43 Leert door gelijckenisse van uytgeworpene ende wederkomende onreyne geesten/ hoe het haer gaen sal. 46 ende wie sijne rechte broeder/ suster/ ende moeder zijn.

1 [a] IN dien tijt ginck Jesus op eenen [1] Sabbath-dach door het gezaeyde/ ende sijne discipelen hadden honger/ ende begonden ayren te plucken ende te eten.

2 Ende de Phariseen [dat] siende seyden tot hem/ Siet uwe Discipelen doen [b] dat niet en is geoorloft te doen/ op [2] den Sabbath.

3 Maer hy seyde tot haer/ En hebt ghy niet gelesen wat David gedaen heeft/ doe hem hongerde/ ende haer die met hem [waren?]

4 Hoe dat hy gegaen is in [3] het Huys Godts/ ende de [c] [4] toon-brooden gegeten heeft/ die hem niet geoorloft waren te eten/ noch oock haer die met hem [waren], [d] maer den Priesteren alleen.

5 [e] Of en hebt ghy niet gelesen in de Wet/ dat de Priesters den Sabbath [5] ontheyligen in den Tempel/ op de Sabbath-dagen/ ende [nochtans] [6] ontschuldich zijn?

6 Ende ick segge u/ dat [f] een [7] meerder dan de Tempel hier is.

7 Doch so ghy geweten haddet/ wat het zy/ [g] Ick wil barmherticheyt ende [8] niet offerande/ ghy en sout de ontschuldige niet veroordeelt hebben.

8 [h] Want de Sone des menschen is een [9] Heere oock van den Sabbath.

9 [i] Ende van daer voortgaende/ quam hy in hare Synagoge.

10 Ende siet daer was een mensche/ die een dorre hant hadde/ ende sy vraechden hem/ seggende/ [k] Is't oock geoorloft op de Sabbath-dagen te genesen? (op dat sy hem mochten beschuldigen).

11 Ende hy seyde tot haer/ Wat mensche salder zijn onder u/ die een schaep heeft/ ende so dat selve op eenen Sabbath-dach [l] in een gracht valt/ die het selve niet en sal aengrijpen ende uytheffen?

12 Hoe veel [10] gaet nu een mensche een schaep te boven? Soo is't dan op de Sabbath-dagen geoorloft [11] wel te doen.

13 Doe seyde hy tot dien mensche/ Streckt uwe hant uyt; ende hy streckte se uyt/ ende sy wert herstelt gesont gelijck de andere.

14 [n] Ende de Phariseen uyt gegaen zijnde hielden t'samen raet tegen hem/ hoe sy hem [12] dooden mochten.

15 Maer Jesus [dat] wetende [o] vertrock van daer/ ende vele scharen volchden hem/ ende hy genas'se alle.

16 [p] Ende geboot haer scherpelick dat sy hem niet openbaer maken en souden.

a Marc. 2. 23. Luc. 6. 1. Deut. 23. 25.
1 Gr. Sabbathen.
b Exod. 20. 10.
2 De Phariseen bestraften de Discipulen Christi. niet om datse uyt eens anders gezaeyde ayren pluckten/ want dat was door de wet geoorloft/ Deut. 23. 25. maer datse sulcks deden op den Sabbath.
3 D. den Tabernakel/ die doen ter tijt tot Nobe was. Siet 1. Sam. 21. 6.
c 1. Sam. 21. 6.
4 Gr. Brooden der voorlegginge, Hebr. des aengesichts/ namelick des Heeren. Wat dit voor broode geweest zijn/ ende watmen met de selve dede/ siet Levit. 24. 5/ &c.
d Exod. 29. 34. Levit. 24. 9.
e Num. 28. 9.
5 D. sulcke wercken doen/ die den Sabbath ontheyligen souden/ indien Godt de selve tot sijnen dienst niet bevolen en hadde.
6 D. daer aen niet en misdoen.
f 2. Chron. 6. 18.
7 Want Christus was de Heere des Tempels/ en de sake selve door den Tempel afgebeeldt ende beteeckent. Malach. 3. 1. Joan. 2. 19.
g Hose. 6. 6. Mich. 6. 8. Matth. 9. 13. ende 23. 23.
8 Siet hier vooren/ Matth. 9. 13.
h Marc. 2. 28. Luc. 6. 5.
9 D. heeft macht om orden te stellen over de wercken des Sabbaths.
i Marc. 3. 1. Luc. 6. 6.
k Luc. 14. 3.
l Exod. 23. 4. Deut. 22. 4.
m Genes. 1. 27.
10 Gr. Verschilt van een schaep.
11 D. wercken der liefde te oeffenen.
n Marc. 3. 6. Ioan. 5. 18. ende 10. 39. ende 11. 53.
12 Gr. Verderven, ofte/ vernielen.
o Matth. 10. 23.
p Matth. 9. 30. Luc. 5. 14.

17 Op dat vervult soude worden 't gene gesproken is door Jesaiam den Propheet/ seggende/

18 [q] Siet mijnen [11] knecht/ welcken ick verkoren hebbe/ mijnen beminden/ in welcken mijn ziele een welbehagen heeft. Ick sal mijnen Geest op hem leggen/ ende hy sal het [12] oordeel den heydenen verkondigen.

19 Hy en sal niet twisten/ noch [13] roepen/ noch daer en sal niemant sijne stemme op de straten hooren.

20 [14] Het [15] gekroockte riet en sal hy niet verbreken/ ende het roockende [16] lemmet en sal hy niet uytblusschen/ tot dat hy [17] het oordeel sal [18] uytbrengen tot overwinninge.

21 Ende in sijnen Name sullen de Heydenen hopen.

22 [r] Doe wiert tot hem gebracht een van den Duyvel beseten/ [die] [19] blint ende stom [was,] ende hy genas hem/ alsoo dat de blinde ende stomme/ beyde sprack ende sach.

23 Ende alle de scharen ontsetteden haer/ ende seyden/ [s] Is niet dese de Sone Davids?

24 Maer de Phariseen [dit] gehoort hebbende seyden/ [t] Dese en werpt de Duyvelen niet uyt/ dan door [20] Beelzebul/ den oversten der Duyvelen.

25 Doch Jesus kennende hare gedachten/ seyde tot haer/ Een yeder Coninckrijck/ dat tegen hem selven verdeelt is/ wort verwoest: ende een yeder stadt/ ofte huys/ dat tegen hem selven verdeelt is/ en sal niet bestaen.

26 Ende indien de Satan den Satan uytwerpt/ so is hy tegen hem selven verdeelt: hoe sal dan sijn rijck bestaen?

27 Ende indien ick door Beelzebul de Duyvelen uytwerpe/ door wien werpense dan uwe [21] sonen uyt? Daerom sullen die uwe rechters zijn.

28 Maer indien ick door den Geest Gods de Duyvelen uytwerpe/ so is dan het Coninckrijck Gods tot u gekomen.

29 Ofte hoe can yemant in 't huys eens stercken in komen/ ende sijne [22] vaten ontrooven/ ten sy dat hy eerst den stercken gebonden hebbe/ ende alsdan sal hy sijn huys berooven.

30 Wie met my niet en is/ die is tegen my: ende wie met my niet en vergadert/ die verstroyt.

31 [v] Daerom segge ick u/ alle sonde ende lasteringe sal den menschen [23] vergeven worden: maer de lasteringe [24] tegen den Geest en sal den menschen [25] niet vergeven worden.

32 [x] Ende so wie [eenich] woort gesproken sal hebben tegen den Sone des menschen/ het sal hem vergeven worden: [y] maer so wie tegen den heyligen Geest sal gesproken hebben/ het en sal hem niet vergeven worden/ [26] noch in dese eeuwe noch inde toekomende.

33 [z] Ofte [27] maeckt den boom goet/ ende sijne vrucht goet: ofte maeckt den boom [28] quaet ende sijne vrucht quaet. Want uyt de vrucht wort de boom gekent.

34 [a] Ghy adderen gebroetsels/ hoe kondt ghy goede dingen spreken daer ghy boos zijt/ [b] want uyt den overvloet des herten spreeckt de mont.

35 De goede mensche brengt goede dingen voort uyt den goeden schat des herten/ ende de boose mensche brengt boose dingen voort uyt den boosen schat.

36 Maer ick segge u/ [c] dat van elck [29] ydel woort 't welck de menschen sullen gesproken hebben/ sy van 't selve sullen rekenschap geven [d] in den dage des oordeels.

37 [e] Want uyt uwe woorden sult ghy [30] gerechtveerdicht worden/ ende uyt uwe woorden sult ghy veroordeelt worden.

38 [f] Doe antwoordden sommige der Schriftgeleerde ende Phariseen/ seggende/ Meester wy wilden van u [wel] een teecken sien.

39 Maer hy antwoordde ende seyde tot haer/ Het boos ende [31] overspelich geslachte versoeckt een teecken/ ende haer en sal geen teecken gegeven worden/ dan het teecken Jone des Propheten.

40 [g] Want gelijck Jonas drie dagen ende drie nachten was in den buyck des walvischs/ alsoo sal de Sone des menschen [32] drie dagen ende drie nachten wesen in het [33] herte der aerden.

41 [h] De mannen van Ninive sullen opstaen in het oordeel met dit geslachte/ ende sullen 't selve [34] veroordeelen: want sy hebben haer bekeert [i] op de predikinge Jone. Ende siet/ meer dan Jonas is hier.

42 [k] De Coninginne van 't [35] Zuyden sal opstaen in het oordeel met dit geslachte ende 't selve veroordeelen: want sy is gekomen van de [36] eynden der aerde/ om te hooren de wijsheyt Salomons. Ende siet/ meer dan Salomon is hier.

43 [l] Ende wanneer de onreyne geest van den mensche uyt gegaen is/ so gaet hy door [37] dorre plaetsen/ soeckende ruste/ ende en vintse niet.

44 Dan segt hy/ Ick sal wederkeeren in mijn huys/ van waer ick uytgegaen ben: ende komende vint hy het ledich/ met besemen gekeert/ ende [38] verciert.

45 Dan gaet hy henen ende neemt met hem [39] seven andere geesten booser dan hy selve/ [m] ende ingegaen zijnde woonense aldaer/ ende het laetste des selven menschen wort erger dan het eerste. [40] Alsoo sal het oock met dit boos geslachte zijn.

46 [n] Ende als hy noch tot de scharen sprack/ siet sijne moeder ende [41] broeders stonden buyten/ soeckende hem te spreken.

47 Ende yemant seyde tot hem/ Siet uwe moeder ende uwe broeders staen [daer] buyten/ soeckende u te spreken.

48 Maer hy antwoordende seyde tot den genen die hem [dat] seyde/ [42] Wie is mijne moeder/ ende wie zijn mijne broeders?

49 Ende sijne hant uytstreckende over sijne Discipelen seyde/ Siet mijne moeder ende mijne broeders.

50 [o] Want so wie den wille mijns Vaders doet die in de hemelen is/ de selve is mijn broeder/ ende suster/ ende moeder.

---

q Esai. 42. 1. Matth. 3. 17. ende 17. 5. Marc. 1. 11. Coloss. 1. 13. 2. Petr. 1. 17.

11 Christus wort een knecht des Vaders genaemt/ om dat hy de gedaente eens dienstknechts aengenomen heeft. Phil. 2. 7. ende dat den raedt des Vaders van onse verlossinge door hem uytgevoert is. Jesai. 53. 10/11. Siet oock d'aent. op Jesai. 42. 1.

12 D. de salichmakende leere/ ofte ware Godts-dienst/ ende wat daer toe behoort.

13 N. uyt eergierichheyt ofte twistgierichheyt.

14 D. hy en sal de verslagene gemoederen/ ende de swackgeloovige niet verstooten/ maer met alle toegenegentheyt ontmoeten.

15 Ofte/ gekletterde.

16 *Gr.* Vlas. om dat de lemmeten ofte wiecken daer van gemaeckt wierden.

17 D. Sal met de waerheyt sijner leere krachtelick doordringen/ tot dat deselve d'overhant behoude.

18 Ofte/ te voorschijn brengē. *Gr.* uytstooten, uytwerpen.

r Luc. 11. 14. Matth. 9. 32.

19 D. dien de Duyvel het gebruyck der oogen ende tonge benomen hadde.

s Ioan. 4. 29.

t Matth. 9. 34. Marc. 3. 22. Luc. 11. 15.

20 Siet hier boven cap. 10. 25.

21 Hier door worden verstaen ofte de Discipelen Christi, die in sijnen name Duyvelen uytwierpen. Luc. 10. 17. ofte eenige andere Joden/ die oock somwijlen sulcks deden, siet Luc. 9. 49.

22 D. Huysraet ofte goet. want de Hebreen noemen vaten allerley gereetschap/ daer het huys mede voorsien wort.

v Marc. 3. 28. Luc. 12. 10. 1. Ioan. 5. 16.

23 N. indien sy haer bekeeren.

24 Dese sonde tegen den Heyligen Geest is/ wanneer yemant/ niet uyt swackheyt ofte vreese gelijck Petrus/ noch uyt onwetenheyt gelijck Paulus/ de Euangelische waerheyt versaeckt ofte bestrijdt/ maer de selve uyt enckelen haet ende moetwille/ tegen de overtuyginge des H. Geests/ wederstaet/ lastert/ ende vervolght.

25 N. om datse haer niet en bekeerē/ noch door 't rechtveerdigh oordeel Godts niet bekeert komen worden. Siet Hebr. 6. 4.

x 1. Sam. 2. 25.

y Num. 15. 30. 1. Ioan. 5. 16.

26 D. nimmermeer/ gelijck het verklaert wort Marc. 3. 29. noch hier noch hier naemaels in 't uyterste oordeel/ 't welck oock de toekomende eeuwe genaemt wort Luc. 18. 30.

z Matth. 7. 18.

27 Dat is/ houdt ende oordeelt.

28 *Gr.* Verrot.

a Matth. 3. 7.

b Psal. 40. 11. Luc. 6. 45.

c Ephes. 5. 4.

29 *Gr.* Ledich. D. dat geen nuttichheyt heeft tot stichtinge. Ephe. 4. 29. hoe veel meer dan de lasterwoorden.

d Eccl. 12. 14.

e Luc. 19. 22. 2. Sam. 1. 16.

30 D. Voor rechtveerdich erkent ende verklaert worden.

f Matth. 16. 1. Marc. 8. 11. Luc. 11. 29. 1. Corint. 1. 22.

31 Ofte/ ontaerdt ende verbastaert. Siet Joan. 8. 39.

g Ioan. 1. 17. ende 2. 11.

32 Voor een deel der dagen worden hier genomen geheele dagen ende nachten: gelijck dat by de Hebreen gebruyckelick is. Siet 1. Sam. 30. 12. vergeleecken met vs. 13. ende Esther 4. 16. vergeleeckē met Esth. 5. 1. Ende soo men het neemt na de Romeynsche rekeninge/ die de dagen op de middernacht begonnen ende eyndighden/ so valt het noch klaerder.

33 D. binnen in de aerde/ na de Hebreeusche wijse van spreken. So wort Tyrus gesecht te liggen in het herte der Zee. Ezech. 27. 4.

h Luc. 11. 32.

34 N. door haer exempel.

i Ion. 3. 5.

k 1. Reg. 10. 1. 2. Chron. 9. 1. Luc. 11. 31.

35 D. van Saba. 1. Reg. 10. 1. welck Zuydwaerts van Judea gelegen was.

36 D. van verre gelegene plaetsen.

l Luc. 11. 24.

37 D. drooge ofte waterloose plaetsen.

38 Ofte opgeschickt.

39 D. vele. een Hebreeusche wijse van spreken.

m Hebr. 6. 4, 5. ende 10. 26. 2. Petr. 2. 20.

40 Met dese gelijckenisse leert Christus, dat/ wanneer ee mensche door de kennisse des Euangeliums verlost is van sijne natuyrlicke onwetenheyt/ ende nochtans dese kennisse niet en beleeft maer onderdruckt/ hy veel erger wort als te voren. Siet 2. Petr. 2, 20/ 21.

n Marc. 3. 31. 8 Luc. 8. 20.

41 D. bloedtverwanten/ die by de Hebreen oock broeders genaemt worden. Siet Genes. 13. 8/ 11.

42 Christus en spreeckt hier niet uyt verachtinge sijner moeder/ maer prijst alleen het geestelick maechschap/ boven het vleeschelick.

o Ioan. 15. 14. 2. Corint. 5. 16. Galat. 5. 6. ende 6. 15. Coloss. 3. 11.

Het xiij. Capittel.

1 Christus stelt sijne toehoorderen voor verscheyden gelijckenissen/ daer van d'eerste is van een Zaeyer/ wiens zaet op verscheyden plaetsen valt. 10 Verklaert sijnen Discipulen d'oorsake/ waerom hy in gelijckenissen spreeckt. 18 Legt sijnen discipelen deselve gelijckenisse uyt. 24 Voegt daer by de gelijckenisse van het onkruyt tusschen de terwe. 31 Van 't mostaertzaet. 33 Van den suer-deessem. 36 Legt uyt de gelijckenisse van 't onkruyt. 44 Voet daer by de gelijckenisse van den verborgen schat. 45 Van den Coopman die peerlen soeckt. 47 Van 't visch-net. 52 Van een Schriftgeleerde die uyt sijnen schat nieuw' ende oudt voortbrencht. 54 Komt in sijn Vaderlant/ daer hy niet veel geacht en wort.

1 [a] Ende te dien dage Jesus uyt den huyse gegaen zijnde / sat by de [1] Zee.

2 Ende tot hem vergaderden vele scharen / so dat hy [b] in een schip ginck ende nedersat / eñ alle de schare stont op den oever.

3 Ende hy sprack tot haer vele dingen door [2] gelijckenissen / seggende / Siet een zaeyer ginck uyt om te zaeyen:

4 Ende als hy zaeyde viel een deel [zaets] by den wech: ende de vogelen quamen / ende aten dat selve op.

5 Ende een ander [deel] viel op steenachtige [plaetsen], daer het niet veel aerde en hadde / ende het [3] ginck terstont op / om dat het geen diepte van aerde en hadde.

6 Maer als de Sonne opgegaen was / so is 't verbrant geworden / ende om dat het geen wortel en hadde / is het verdort.

7 Ende een ander [deel] viel in de doornen: ende de doornen [4] wiessen op / ende verstickten het selve:

8 Ende een ander [deel] viel in de goede aerde / ende gaf vrucht / het een hondert / het ander tsestich / ende het ander dertich [vout].

9 [5] Wie ooren heeft om te hooren / die hoore.

10 [c] Ende de Discipelen tot hem komende seyden tot hem / Waerom spreeckt ghy tot haer door gelijckenissen?

11 Ende hy antwoordende seyde tot haer / [d] Om dat het u [6] gegeven is / de verborgentheden des Coninckrijcks der hemelen te weten / maer dien en is 't [7] niet gegeven.

12 [f] Want wie [8] heeft / dien sal gegeven worden / ende hy sal overvloedelick hebben: maer wie niet en heeft / van dien sal genomen worden oock [9] dat hy heeft.

13 Daerom spreke ick tot haer door gelijckenissen / om dat sy siende niet en sien / ende hoorende niet en hooren / noch oock verstaen.

14 Ende in haer wort de Prophetie Jesaie [10] vervult / die segt / [11] [g] Met het gehoor sult ghy hooren / ende geensins verstaen: ende siende sult ghy sien / ende geensins bemercken.

15 Want het herte deses volcks is [12] dick geworden / ende sy hebben met den ooren swaerlick gehoort: ende hare oogen hebben sy toegedaen / op dat sy niet t'eeniger tijt met den oogen en souden sien / ende met den ooren hooren / ende met der herten verstaen / ende haer bekeeren / ende ick haer genese.

16 [h] Doch uwe oogen zijn [13] salich / om dat sy sien / ende uwe ooren om dat sy hooren.

17 Want voorwaer ick segge u / [i] dat vele Propheten ende rechtveerdige hebben begeert te sien de dingen [14] die ghy siet / ende en hebben ['se] niet gesien: ende te hooren die dingen die ghy hoort / ende en hebben ['se] niet gehoort.

18 [k] Ghy dan hoort de gelijckenisse van den Zaeyer.

19 Als yemant [15] dat woort des [l] Coninckrijcks hoort / ende niet en verstaet / so komt [16] de boose / ende ruckt wech 'tgene in sijn herte gezaeyt was. Dese [17] is de gene die by den wech [18] bezaeyt is.

20 Maer die in steenachtige [plaetsen] bezaeyt is / dese is de gene die het woort hoort / ende dat terstont met [19] vreuchden ontfangt.

21 Doch hy en heeft [20] geen wortel in hem selven / maer is voor eenen tijt: eñ als verdruckinge of vervolginge comt / om des woorts wille / so wort hy terstont ge-ergert.

22 [m] Ende die in de doornen bezaeyt is / dese is de gene die het woort hoort / ende de sorchvuldicheyt deser werelt / ende de verleydinge des rijckdoms [21] verstickt het woort / ende het [22] wort onvruchtbaer.

23 Die nu in de [23] goede aerde bezaeyt is / dese is de gene die het woort hoort ende verstaet / die oock [24] vrucht draegt / ende voortbrengt / de een hondert / de ander tsestich / ende de ander dertich [vout].

24 Een ander gelijckenisse heeft hy haer voorgestelt / seggende / Het Coninckrijck der hemelen is gelijck een mensche / die goet zaet zaeyde in sijnen acker.

25 Ende als de menschen sliepen / quam sijnen vyant ende zaeyde [25] onkruyt midden in de terwe / ende ginck wech.

26 Doe het nu [tot] kruyt opgeschoten was / ende vrucht voortbracht / doe openbaerde hem oock het onkruyt.

27 Ende de dienstknechten van den heere des huys gingen ende seyden tot hem: Heere / en hebt ghy niet goet zaet in uwen acker gezaeyt: van waer heeft hy dan dit onkruyt?

28 Ende hy seyde tot haer / Een vyandigh mensche heeft dat gedaen. Ende de dienstknechten seyden tot hem / Wilt ghy dan dat wy henen gaen / ende dat selve vergaderen?

29 Maer hy seyde / Neen / op dat ghy het onkruyt vergaderende / oock mogelick met het selve de terwe niet [26] uyt en treckt.

30 [27] Laetse beyde te samen opwassen tot den Oogst / ende inden tijt des Oogsts sal ick tot de maeyers seggen / Vergadert eerst dat oncruyt / ende bint het in busselen / om 't selve te verbranden: [n] maer de terwe brengt te samen in mijne schuere.

31 [28] Een ander gelijckenisse heeft hy haer voorgestelt / seggende / [o] Het Coninckrijck der hemelen is gelijck het Mostaert-zaet / 'twelck een mensche heeft genomen / ende in sijnen acker gezaeyt:

32 Het welcke wel het minste is onder alle de zaeden: maer wanneer het opgewassen is / dan ist het meeste van de moes-kruyden: ende het wort een boom / alsoo dat de vogelen des hemels komen ende nestelen in sijne tacken.

33 Een andere gelijckenisse sprack hy tot haer / [seggende], [p] Het Coninckrijck der hemelen is gelijck een suerdeessem / welcke een vrouwe nam ende verberchde in drye [29] maten meels / tot dat het geheel gesuert was.

34 [q] Alle dese dingen heeft Jesus tot de scharen gesproken door gelijckenissen: ende [30] sonder gelijckenisse en sprack hy tot haer niet.

35 Op dat vervult soude worden / dat gesproken is door den Propheet / seggende / [r] Ick sal mijnen mont opdoen door gelijckenissen: Ick sal [31] voortbrengen dingen die [32] verborgen waren van de gront-legginge der werelt.

36 Doe nu Jesus de scharen [van hem] gelaten hadde / ginck hy nae huys. Ende sijne Discipelen quamen tot hem / seggende / Verklaert ons de gelijckenisse van het onkruyt des ackers.

37 Ende hy antwoordende seyde tot haer / Die het goet zaet zaeyt / is [33] de Sone des menschen.

38 Ende

---

a Marc. 4. 1. Luc. 8. 4. 5.
1 N. de Galileesche zee by Capernaum.
b Luc. 5. 3.
2 Gr. Parabolen. welcke zijn sodanige gelijckenissen / wanneer eenige saken historischer wijse / als offe onder de menschẽ geschiet waren / verhaelt worden / ende yet anders / dat geestelijck is / daer door verstaen wort. Doch wordẽ oock wel somwijlen breeder genomen voor allerley gelijckenissen / leeringen / ende treffelijcke spreucken. siet vs. 35.
3 Dat is / wies ofte sproot op.
4 Gr. klommen op.
5 D. die van Godt / den geest des verstants ontfangen heeft / die lette hier op met aendacht. 2. Cor. 3. 5.
c Marc. 4. 10. Luce 8. 9.
d 2. Corint. 3. 14.
6 N. van Gode / uyt genade / na sijn welbehagen. Gal. 1. 15. Matth. 16. 17.
e Matth. 11. 25.
7 Want het Evangelium is bedeckt dẽ genen die verloren gaen. 2. Corint. 4. 4.
f Matth. 25. 29. Marc. 4. 24, 25. Luc. 8. 18. eñ 19. 26.
8 N. De beginselen des salichmakenden geloofs / ende de selve door de cracht des H. Geests waerneemt.
9 D. het gene hy meynt ofte schijnt te hebben. gelijck Lucas verklaert / cap. 8. 18. Siet oock Matth. 25. 29.
10 Ofte / weder vervult: alsoo het gene Jesaias eertijts gesegt heeft tot de hartneckige Joden sijnes tijts / wederom in dese hartneckige Joden noch eens vervult wort.
11 'tGene hier voorseggens-wijse gesegt wort is by Jesaiam gebiedens-wijse gestelt / om Godts oordeel over dit hartneckich volck beter uyt te drucken / gelijck het hier oock soude konnen genomen worden. Siet voorder verklaringe van dit alles Jesai. 6, 3 / &c.
g Iesai. 6. 9. Marc. 4. 12. Luc. 8. 10. Ioan. 12. 40. Actor. 28. 26. Rom. 11. 8.
12 N. van vetticheyt. Actor. 28. 27.
h Luc. 10. 23. Ioan. 20. 29. 1. Petr. 1. 8.
13 Ofte / geluckich.
i 1. Petr. 1. 10.
14 N. Den Messiam in den vleesche gekomen / ende sijn ampt uytvoerende. Siet Joan. 8. 56. Actor. 26. 6 / 7.
k Marc. 4. 13. Luc. 8. 11.
15 D. de Leere des Euangeliums waer door Christus sijn rijck oprecht. Matt. 9. 35.
l Matth. 4. 23.
16 D. de Duyvel.
17 D. wort beteeckẽt door de gene / &c.
18 D. het zaet ontfangen heeft.
19 Dese vreuchd ontstaet uyt de kennisse der Euangelische Leere / eñ aengenaemheyt vande beloftẽ der selve: hoewel haer herte noch steenachtich blijft / dat is / dat de hardicheyt des selven / door den Geest Godts noch niet en is wech-genomen.
20 D. geen recht eñ vast vertrouwen op Christum, waer door wy met Christo als met eenẽ vastẽ gront onser salicheyt vereenicht worden. Hebr. 3. 14. ende van hem het sap des levens trecken. Rom. 6. 11, 17 / 20.
m Matth. 19. 23. Marc. 10. 23. Luc. 18. 24. 1. Tim. 6. 9.
21 D. verhindert dẽ voortganck van de kracht des woorts.
22 Ofte / en brengt geen vrucht.
23 D. die het in een goet ende fijn herte ontfangẽ Luc. 8. 15. het welck een mensche van hem selven niet en heeft / maer door de kracht des Geests Godts ontfangt. Actor. 16. 14.
24 N. het ware geloove ende oprechte liefde. Matt. 21. 43.
25 Gr. Zizania, het welck sommige meynen dat een Arabisch woort is / beteeckenende voornamelick een seker soorte van onkruyt / dat men Brant-koren noemt / 't welck sonder schade van de terwe niet wel en kan uyt-gewiedet worden.
26 Gr. uytwortelt.
27 Hier mede wil Christus niet wechnemen het ampt der Overheyt in 't straffen der boose. Rom. 13. 4. noch der kercke in 't oeffenen der discipline. 1. Cor. 5. 7. maer geeft te kennen / datmen daerinne voorsichticheyt moet gebruycken / ende dat de hypocriten ende boose / niet en konnen geheel geweert worden / overmits sy van de ware geloovige somwijlen niet wel en konnen onderscheyden worden / gelijck het brantkoren van het goede koren / als 't eerst opkomt / qualick kan onderscheyden worden.
n Matth. 3. 12.
28 Met dese twee gelijckenissen wijst Christus aẽ de kracht van sijn woort / het welc / hoewel het in 't begin kleyn ende veracht scheen / nochtans daerna sich soude wijdt uytbreyden ende de geheele werelt door-dringen. Rom. 10. 18.
o Marc. 4. 30. Luc. 13. 18.
p Luc. 13. 20, 21.
29 Gr. Sata. siet daer van Genes. 18. 6.
q Marc. 4. 33.
30 N. op dien tijdt / ende in dese ende andere predicatien.
r Psal. 78. 2.
31 Ofte / overvloedelijck voortbrengen. Gr. uytwellen, gelijck een fonteyne haer water doet.
32 D. Sulcke leeringen / die altijt in haer selven verborgentheden zijn geweest / maer evenwel in Godts woort voorsegt ende geopenbaert: gelijck het alsoo oock Psal. 78. 2. genomen wort.
33 N. So door hem selven / als door sijne Apostelen eñ getrouwe leeraers / Ephes. 4. 11 / 12.

38 Ende de acker is de werelt: ende het goede zaet zijn [34] de kinderen des Coninckrijcks: ende het onkruyt zijn de kinderen des boosen.

39 Ende de Vyant die het selve gezaeyt heeft/ is de Duyvel: ende [f] de Oogst is de voleyndinge der werelt: ende de Maeyers zijn de Engelen.

40 Gelijckerwijs dan het onkruyt vergadert/ ende met vyer verbrant wort/ alsoo sal het [oock] zijn in de voleyndinge deser werelt.

41 De Sone des menschen sal sijne Engelen uytsenden/ ende sy sullen uyt sijn Coninckrijck vergaderen alle [35] de ergernissen/ ende de gene die de ongerechticheyt doen:

42 Ende sullen de selve in den [36] vyerigen oven werpen: [t] daer sal weeninge zijn ende knersinge der tanden.

43 [v] Dan sullen de rechtveerdige blincken/ gelijck de Sonne/ in 't Coninckrijck haers Vaders. Die ooren heeft om te hooren/ die hoore.

44 [37] Wederom is het Coninckrijck der hemelen gelijck een schat in den acker verborgen/ welcken een mensche gevonden hebbende/ verbergde [dien], ende van blijtschap over den selven [x] gaet hy henen ende verkoopt al wat hy heeft/ ende koopt dien selven acker.

45 Wederom is het Coninckrijck der hemelen gelijck een koopman die schoone peerlen soeckt:

46 De welcke/ hebbende een peerle van groote waerde gevonden/ ginck henen ende verkocht al wat hy hadde/ ende kocht de selve.

47 Wederom is het Coninckrijck der hemelen gelijck een net geworpen inde Zee/ ende dat allerley soorten [van visschen] t'samen brengt:

48 Het welcke wanneer het vol geworden is/ [de visschers] aen den oever optrecken/ ende neder-sittende lesen het goede uyt in [hare] vaten/ maer het quade werpen sy wech.

49 Also sal het inde voleyndinge der eeuwen wesen: de Engelen sullen [38] uytgaen/ eñ de boose uyt het midden der rechtveerdige afscheyden:

50 Ende sullen de selve in den [39] vyerigen oven werpen: [y] daer sal zijn weeninge ende knersinge der tanden.

51 Ende Jesus seyde tot haer/ Hebt ghy dit alles verstaen? Sy seyden tot hem/ Ja Heere.

52 Ende hy seyde tot haer: Daerom een yegelick Schriftgeleerde [40] in het Coninckrijck der hemelen onderwesen/ is gelijck een heere des huys/ die uyt sijnen [41] schat nieuwe ende oude dingen voortbrengt.

53 [a] Ende het is geschiet als Jesus dese gelijckenissen ge-eyndicht hadde/ vertrock hy van daer.

54 Ende gekomen zijnde in sijn [42] vaderlant leerde hy'se in hare Synagoge/ soo dat sy haer ontsetteden/ ende seyden/ [b] Van waer [komt] desen die wijsheyt ende die krachten.

55 [c] Is dese niet de sone des [43] timmermans? ende is sijne moeder niet genaemt Maria/ ende sijn [44] broeders Jacobus ende Joses/ ende Simon ende Judas?

56 Ende sijne susters zijnse niet alle by ons? Van waer [komt] dan desen dit alles?

57 Ende sy wierden aen hem ge-ergert. Maer Jesus seyde tot haer/ [d] Een Propheet en is niet onge-eert dan in sijn Vaderlant/ ende in sijn huys.

58 Ende hy en heeft aldaer niet vele krachten gedaen/ [45] van wegen haer ongeloove.

34 D. die niet alleen uyterlicke leden zijn van Christi rijck/ gelijck Matth. 8. 12. maer oock ware ende levendige leden.
f Apocal. 14. 15. Ioel 3. 13.
35 D. menschen die een ergerlick leven gelept hebben.
36 *Gr.* Oven des vyers, dat is/ de Helle. Het schijnt dat in dese wijse van spreken gesien wort op de grouwelicke straffen des vyers/ die eertijts gebruyckelick waren, siet Dan. 3. 1.
t Matth. 8. 12. ende 22. 13. ende 24. 15. ende 25. 30. Luc. 13. 28.
v Dan. 12. 3. 1. Corint. 15. 42.
37 Met dese twee gelijckenissen wijst Christus aen de uytnemende weerdicheyt vande leere ende beloften des Evangeliums: mitsgaders den yver ende neersticheyt diemen behoort aen te wenden om de selve te verkrijgen/ alwaer het oock met schade ende verlies van alle tijdelicke dingen.
x Phil. 3. 7.
38 N. van Christo uytgesonden zijnde/ gelijck vs. 42.
39 *Gr.* Oven des vyers. als vs. 41.
y Siet vs. 42.
40 Ofte/ tot. D. een verstandich ende geoeffent man in de Schrifture/ een leeraer/ gelijck Esdras was, siet Esd. 7. 6/ 11.
41 Ofte/ voor-raet.
a Marc. 6. 1. Luc. 4. 16.
42 N. Nazareth/ daer hy opgevoet was/ ende sijne vrienden woonden. Siet Luc. 4. 16.
b Marc. 6. 2.
c Ioan. 6. 42.
43 N. Josephs/ die sy meenden (doch verkeerdelick) dat sijn Vader was. Siet Luc. 3. 23. Joan. 6. 42.
44 D. bloed-verwanten: want Jacobus ende Joses waren sonen van de suster van Christi moeder: gelijckmen can sien Joan. 19. 25. vgel. met Matth. 27. 56. ende Marc. 15. 40.
d Marc. 6. 4. Luc. 4. 24. Ioan. 4. 44.
45 Om dat sy van wegen haer ongeloove/ hem de krancken niet toe en brachten.

Het xiiij. Capittel.

1 Het geruchte Herodis van Christo. 3 Verhael van Joannis des Doopers gevanckenisse ende onthoofdinge op het versoeck van Herodias Dochter. 13 Christus versadicht inde woestijne over de vijf duysent menschen met vijf brooden ende twee visschen. 22 Comt tot sijne Discipelen die op Zee in noodt waren/ ende wandelt op het water. 28 ende op sijn gebodt oock Petrus/ die bevreest voor den windt begint te sincken/ maer wort behouden van Christo. 32 Die het onweder stilt/ waer door hy bekent wort Godts Sone te zijn. 34 Christus komt weder in 't lant van Genesareth ende geneest vele krancken.

1 [a] TE dier selver tijt hoorde [1] Herodes de [2] Vier-Vorst het geruchte van Jesu.

2 Ende seyde tot sijne knechten/ Dese is Joannes de Dooper: hy is opgeweckt van de dooden/ ende daerom wercken die krachten in hem.

3 [b] Want [3] Herodes hadde Joannem gevangen genomen/ ende hem gebonden/ ende in den kercker geset/ om [4] Herodias de huysvrouwe Philippi sijns broeders wille.

4 Want Joannes seyde tot hem/ [c] Het en is u niet geoorloft haer [5] te hebben.

5 Ende willende hem dooden/ vreesde hy het volck/ [d] om dat sy hem hielden voor een Propheet.

6 Maer als [e] de dach van Herodis [6] geboorte gehouden wiert/ danste de dochter van Herodias in het midden [van haer], ende sy behaechde Herodi.

7 [f] Waerom hy haer met eede beloofde te geven/ wat sy oock eyschen soude.

8 Ende sy [7] te voren onderrecht zijnde van hare moeder/ seyde/ Geeft my hier in een schotel het hooft Joannis des Doopers.

9 Ende de Coninck wiert [8] bedroeft/ doch om [9] de eeden/ ende de gene die [met hem] aensaten/ geboodt hy/ dat het [haer] soude gegeven worden.

10 Ende [10] sandt henen/ ende onthoofde Joannem inden kercker.

11 Ende sijn hooft wert gebracht in een schotel/ ende het dochterken gegeven/ ende sy droegh het hare moeder.

12 Ende sijne Discipelen quamen/ ende namen het lichaem wech/ ende begroeven het selve: ende gingen ende boodschapten het Jesu.

13 [g] Ende [als] Jesus [dit] hoorde/ [11] vertrock hy van daer te schepe/ na een woeste plaetse [12] alleen: ende de scharen [dat] hoorende/ zijn hem [13] te voete gevolcht uyt de steden.

14 [h] Ende Jesus uytgaende sach een [14] groote schare/ ende [i] wiert innerlick met ontferminge over haer beweeght/ ende genas hare crancken.

15 [k] Ende als het nu avondt wierdt/ quamen sijne Discipelen tot hem/ seggende/ Dese plaetse is woest/ ende [15] de tijdt is nu voorby gegaen: laet de scharen van u/ op dat sy henen gaen in de vlecken/ ende haer selven spijse coopen.

a Marc. 6. 14. Luc. 9. 7.
1 Dese was een soon van Herodes de Groote/ ende was toegenaemt Antipas.
2 *Gr.* Tetrarches, dat is/ een Vorst over een vierden deel van een rijck. Want na de doot van Herodes de Groote/ is sijn rijck vanden Keyser Augusto verdeelt onder sijne soonē: waer van hy na de helft/ namelick Judea/ Samaria/ eñ Idumea/ hadde Archelaus de oudtste sone: een vierde part/ namelick Galilea ende 't lant over den Jordaen dese Herodes. ende het laetste vierde-part/ namelick Iturea ende Trachonitis hadde Philippus de jongste sone. Siet Matth. 2. 22. Luc. 3. vs. 1/ 19. ende by *Ioseph. Antiq. lib. 17. cap. 15.* Dese Tetrarchen wordē oock Coningen genaemt/ om datse als Coningen regeerden. Siet hier vs. 9. Marc. 6. vs. 14. Actor. 25. 24.
b Marc. 6. 18. Luc. 3. 19.
3 Dese historie wort hier by occasie verhaelt/ hoewelse te voren geschiet is. Siet Matth. 4. 12.
4 Dese Herodias was de huysvrouwe Philippi des broeders Herodis/ van welcken sy verleydt zijnde/ haren man verlaten heeft/ ende by het leven des selven van Herode tot sijn wijf genomen was. Siet *Ioseph. Antiq. lib. 18. cap. 7. 8.*
c Levit. 18. 16.
5 N. Een wijve.
d Matth. 21. 26.
e Marc. 6. 21. Genes. 40. 20.
6 Van sulck vieren der geboorts-dagen heeft men noch een exempel. Gen. 40. 20.
f Iud. 11. 30.
7 Ofte/ opgemaeckt ende aengestouwet zijnde, na datse daer over hare moeder raedt gebraecht hadde. Marc. 6. 24.
8 Niet so seer om Joannis wille/ als om den ondanck des volcks/ dat hy vreesde.
9 N. die hy dese lichtveerdige danserssse onbehoorlick gedaen hadde. vs. 7.
10 N. eenen trawant ofte scherprechter/ gelijck te sien is Marc. 6. 27.
g Marc. 6. 31. Luce 9. 10. Matth. 12. 15.
11 Niet alleen om 't perijckel te ontgaen/ alsoo sijne ure noch niet gekomen en was/ maer oock om dat sijne discipelen ruste van nooden hadden. Marc. 6. 30/ 31.
12 Ofte/ uyt de wege, aen d'een zijde. 13 Want Christus en was niet gevaren aen d'ander zijde vande Zee/ maer over een inham/ blijvende aen deselve zijde/ daerse hem te voete konden volgen.
h Ioan. 6. 5.
14 D. datter veel volcks was.
i Matth. 9. 36.
k Marc. 6. 35. Luce 9. 12.
15 *Gr.* de ure. N. van eten/ ofte voedsel te nemen/ ofte des daegs/ om het volck niet langer op te houden.

16 Maer Jesus seyde tot haer / Ten is haer niet van noode henen te gaen: geeft ghy haer te eten.

17 Doch sy seyden tot hem / Wy en hebben hier niet dan vijf brooden ende twee visschen.

18 Ende hy seyde / Brenght my de selve hier.

19 Ende hy beval de scharen neder te sitten / op het gras / ende nam de vijf brooden / ende de twee visschen / ende opwaerts siende na den hemel [l] [16] segende de selve: ende als hyse gebroken hadde / gaf hy de brooden den Discipelen / ende de Discipelen den scharen.

20 Ende sy aten alle ende wierden versadicht / ende [17] sy namen op / het overschot der brocken / twaelf volle corven.

21 Die nu gegeten hadden / waren ontrent vijf duysent mannen / sonder de vrouwen ende kinderen.

22 [m] Ende terstont [18] dwanck Jesus sijne Discipelen in het schip te gaen / ende voor hem af te varen na d'ander zijde / terwijle hy de scharen van hem soude laten.

23 [n] Ende als hy nu de scharen van hem gelaten hadde / clam hy op den berch [19] alleen / om te bidden. Ende als het nu avont was geworden / so was hy daer alleen.

24 Ende het schip was nu midden inde zee / [20] zijnde in noodt van de baren: want de windt was [haer] tegen.

25 Maer ter vierder [21] waecke des nachts / quam Jesus af tot haer / wandelende op de zee.

26 Ende de Discipelen siende hem op de zee wandelen / wierden ontroert / seggende / Het is een [22] spoocksel / ende sy schreeuwden van vreese.

27 Maer terstont sprack haer Jesus aen / seggende / Zijt goets moets / [23] ick ben't / en vreest niet.

28 Ende Petrus antwoordde hem / ende seyde / Heere / indien ghy het zijt / so gebiedt my tot u te comen op het water.

29 Ende hy seyde / Comt: ende Petrus clam neder van het schip / ende wandelde op het water / om tot Jesum te comen.

30 Maer siende den stercken windt / wiert hy bevreest / ende als hy begon neder te sincken / riep hy / seggende / Heere behoudt my.

31 Ende Jesus terstont de hant uytstekende greep hem aen / ende seyde tot hem / Ghy cleyn-geloovige / waerom hebt ghy [24] gewanckelt?

32 Ende als sy in't schip geclommen waren / stilde de windt.

33 Die nu in't schip [waren], quamen ende aenbaden hem / seggende / Waerlick ghy zijt Godts sone.

34 [o] Ende over gevaren zijnde / quamen sy in het landt Gennesareth.

35 Ende als de mannen van die plaetse hem wierden kennende / sonden sy in dat geheel omliggende landt / ende brachten tot hem alle die qualick gestelt waren.

36 Ende baden hem / dat sy alleenlick den [25] zoom sijns cleedts souden mogen aenraecken: ende so vele als [26] [hem] aenraeckten wierden gesont.

l 1. Sam. 9. 13.
16 Het Gr. woort beteeckent somtijts wel danckseggen, maer moet hier voor segenen dat met dancksegginge gevoecht is / genomen worden / gelijck te sien is Luce 9. 16. welcke segeninge geschiet is door een bysonder gebedt / dat dese brooden tot versadinge van allen mochten gedijen. 1. Tim. 4. 4, 5.
17 N. de discipelen Christi, gelijck blijckt uyt Joan. 6. 12.
m Marc. 6. 45. Joan. 6. 17.
18 N. met ernstige woorden / alsoose van hem niet geerne en wilden scheyden.
n Marc. 6. 46. Joan. 6. 15.
19 Siet het voorgaende 13 vs.
20 Gr. Gepynicht, D. zeer geslingert ofte geslagen van de baren.
21 De nacht wiert doen afgedeelt in vier waken / elck van drie uyren / waer van de vierde met den dach eyndichde. Waerom de selve oock de morgen-wake genoemt wort / Exod. c. 14. v. 24. 1. Sam. 11. 11. siet Luce 12. 38.
22 D. een geest verschijnende in lichamelicke gedaente.
23 N. inder waerheyt / ende het en is geen schijnsel / ofte spoocksel.
24 Ofte / getwijffelt.
o Marc. 6. 35.
25 N. tot een teecken datse van hem wilden geholpẽ wesen: niet datse den zoom sulcken kracht toeschreven. Siet diergelijck Matth. 9. 21.
26 Ofte / dien. N. den zoom.

Het xv. Capittel.

1 De Discipelen Christi van de Schriftgeleerde ende Phariseen beschuldicht zijnde / om datse met ongewasschen handen aten / worden van Christo verantwoort / die der selver geveynstheyt bestraft / ende verwerpt de menschelicke insettingen. 10 Leert dat hare genomene ergernisse niet en is te achten / ende wat het is dat den mensche waerlick ontreynicht. 22 Werpt den Duyvel uyt de dochter van een Chananeesche vrouwe. 30 ende geneest allerley gebreckelicke menschen. 32 Versadicht met seven brooden ende weynich vischkens vier duysent mannen.

1 [a] DOe quamen tot Jesum [eenige] Schriftgeleerde ende Phariseen / die van Jerusalem [waren], seggende /

2 Waerom overtreden uwe Discipelen de [1] insettinge der [2] ouden? want sy en wasschen hare handen niet / wanneer sy broodt sullen eten.

3 Maer hy antwoordende seyde tot haer / Waerom overtreedt oock ghy het gebodt Godts / door [3] uwe insettinge?

4 [b] Want Godt heeft geboden / seggende / [4] Eert uwen vader ende moeder: ende [c] Wie vader ofte moeder vloeckt / die sal [5] den doot sterven.

5 Maer ghy segt / So wie tot vader ofte moeder sal seggen: [6] [Het is] een gave / so wat u van my soude connen te nutte komen / ende sijnen vader / ofte sijne moeder geensins en sal eeren / [die voldoet].

6 [d] Ende ghy hebt [alsoo] Godts gebodt crachteloos gemaeckt door uwe insettinge.

7 Ghy geveynsde / [7] wel heeft Jesaias van u gepropheteert / seggende /

8 [e] Dit volck genaeckt my met haren monde / ende eert my met de lippen / maer haer herte houdt hem verre van my.

9 Doch te vergeefs eeren sy my [8] leerende leeringen / [die] [f] geboden van menschen [zijn].

10 [g] Ende als hy de schare tot hem geroepen hadde / seyde hy tot haer / Hoort ende verstaet.

11 [h] 'T gene ten monde ingaet / en [9] ontreynicht den mensche niet / maer 't gene ten monde [10] uytgaet / dat ontreynicht den mensche.

12 Doe quamen sijne Discipelen tot hem / ende seyden tot hem / Weet ghy [wel] dat de Phariseen dese reden hoorende / ge-ergert zijn geweest?

13 Maer hy antwoordende seyde / [i] Alle [11] plante / die mijn Hemelsche Vader niet geplant en heeft / sal [12] uytgeroeyt worden.

14 Laetse varen / [k] sy zijn blinde leytslieden der blinden. Indien nu de blinde den blinden leydt / so sullen sy beyde in de gracht vallen.

15 [l] Ende Petrus antwoordende seyde tot hem / Verclaert ons dese [13] gelijckenisse.

16 Maer Jesus seyde / Zijt oock ghylieden als noch [14] onwetende?

17 En verstaet ghy noch niet / dat al wat ten monde ingaet / inden buyck comt / ende in de heymelickheyt wort uytgeworpen?

18 Maer die dingen / die ten monde uytgaen / comen voort uyt het herte / ende de selve ontreynigen den mensche.

19 [m] Want uyt het herte comen voort / boose [15] bedenckingen / dootslagen / overspelen / hoererien / dieverien / valsche getuygenissen / lasteringen.

20 Dese dingen zijn't die den mensche ontreynigen: maer het eten met [16] ongewasschen handen en ontreynicht den mensche niet.

21 [n] Ende Jesus van daer gaende

a Marc. 7. 1.
1 Gr. overleveringe, ofte / overgevinge.
2 Ofte / Ouderlingen. N. der Phariseesche Leeraers / gelijck Mat. 5. 21.
3 D. die ghy aengenomen hebt ende volcht.
b Exod. 20. 12. Deut. 5. 16. Ephes. 6. 2.
4 Eere beteeckent niet alleen uyterlicke eerbiedinge / maer oock allerley hulpe ẽn bystant. 1. Tim. 5. 3. 17.
c Exod. 21. 17. Lev. 20. 9. Prov. 20. 20.
5 D. Die sal sonder verschooninge met de doodt gestraft worden. Exod. 21. v. 17. Levit. 20. 9.
6 Ofte / het zy een gave, D. een offerhande / Matth. 5. v. 24. Hebr. Corban. Marc. 7. 11. Ofte / So wat gave van my geoffert wort / sal u te nutte komen, die voldoet: ofte / die wort ontslagen van vorder onderhoudinge sijne ouders te doen. Siet hier van oock in de aenteeck. op Marc. 7. 11. De sin is / dat sy leerden datmen onder decksel van offeranden den ouders de schuldige hulpe mochte ontrecken.
d Marc. 7. 13. 1. Tim. 4. 3. 2. Tim. 3. 2.
7 D. Wel past op u het gene Jesaias oock eertijts gesegt heeft tot de Joden van sijnen tijt.
e Ies. 29. 13. Ezech. 33. 31. Marc. 7. 6.
8 N. om die te onderhouden / als een deel des Godtsdiensts. Deut. 4. 2. ende 12. 32.
f Marc. 7. 6. 7. Coloss. 2. 18, 20, 22.
g Marc. 7. 14.
h Actor. 10. 15. Rom. 14. 17, 20. Tit. 1. 15.
9 Gr. maeckt gemeyn, D. ontheylicht. siet Act. 10. 14. Christus spreeckt hier na de meeninge der Phariseen / van die ontreynicheyt die ontstaen soude uyt het nemen der spijse met ongewasschen handen.
10 N. voortkomende uyt een onreyn herte / gelijck Christus hier na verklaert vss. 18 / 19.
i Ioan. 15. 2.
11 Ofte / plantinge, D. alle leere ofte Godtsdienst.
12 Gr. met de wortel uytgetrocken.
k Luce 6. 39. Iesa. 42. 19.
l Marc. 7. 17.
13 Het woort gelijckenisse wort somtijts / gelijck hier / genomen voor allerley leeringe / die wat duysterlick voorgestelt wort.
14 Ofte / onverstandich, sonder verstant.
m Genes. 6. 5. ende 8. v. 21. Ier. 17. 9. Prov. 6. 14.
15 Ofte / t'samen-sprekingen.
16 Christus en bestraft hier niet de burgerlicke eerbaerheyt in 't wasschen der handen voor het eten / maer de superstitie der Phariseen / die daer in heylicheyt ende Godts-dienstlicheyt stelden.
n Marc. 7. 24.

vertrock

vertrock na de deelen van Tyrus ende Sidon.

22 Ende siet een [17] Chananeesche vrouwe uyt die landtpalen komende / riep tot hem / seggende / Heere [ghy] sone Davids / ontfermt u mijnder : mijn dochter is deerlick van den Duyvel beseten.

23 Doch hy en antwoordde haer niet een woort. Ende sijne Discipelen tot hem comende baden hem / seggende / Laetse van u / want sy roept [18] ons na.

24 Maer hy antwoordende seyde / [o] Ick en ben niet gesonden [19] dan tot de verlorene schapen des huys Israëls.

25 Ende sy quam ende aenbadt hem / seggende / Heere helpt my.

26 Doch hy antwoordde ende seyde / Het en is niet [20] betamelick het broodt der kinderen te nemen / ende den [21] hondekens [voor] te werpen.

27 Ende sy seyde / Ja Heere : [22] doch de hondekens eten oock van de brocskens / die daer vallen van de tafel harer Heeren.

28 Doe antwoordde Jesus / ende seyde tot haer / O vrouwe / groot is uw' geloove / u geschiede gelijck ghy wilt. Ende haer dochter wiert gesont van dier selver ure.

29 [p] Ende Jesus van daer vertreckende / quam aen de Zee van Galileen / ende clam op den berch / ende sat daer neder.

30 [q] Ende vele scharen zijn tot hem gekomen / hebbende by haer creupele / blinde / stomme / [23] lamme / ende vele andere / ende wierpense voor de voeten Jesu / ende hy genas de selve.

31 Alsoo dat de scharen haer verwonderden / siende de stomme sprekende / de lamme gesont / de creupele wandelende / ende de blinde siende: ende sy verheerlickten den Godt Israëls.

32 [r] Ende Jesus sijne Discipelen tot hem geroepen hebbende / seyde / Ick worde innerlick met ontferminge beweecht over de schare / om dat sy nu drie dagen by my gebleven zijn / ende en hebben niet dat sy eten souden : ende ick en wilse niet nuchteren van my laten / op dat sy op den wech niet en beswijcken.

33 Ende sijne Discipelen seyden tot hem / Van waer [sullen] wy so vele brooden inde woestijne [becomen], dat wy sulck een groote schare souden versadigen?

34 Ende Jesus seyde tot haer / Hoe veel brooden hebt ghy? Sy seyden / Seven / ende weynige vischkens.

35 Ende hy geboodt de scharen neder te sitten op de aerde.

36 Ende hy nam de seven brooden ende de visschen / ende als hy [24] [f] gedanckt hadde / brack hyse / ende gaffse sijne Discipelen / ende de Discipelen [gavense] de schare.

37 Ende sy aten alle ende werden versadicht / ende sy namen op / het overschot der brocken / seven volle manden.

38 Ende die daer gegeten hadden / waren vier duysent mannen / sonder de vrouwen ende kinderen.

39 Ende de schare van hem gelaten hebbende / ginck hy in het schip / ende quam inde landtpalen van [25] Magdala.

17 Siet van haer d'aent. op Marc. 7. v. 26. alwaerse genaemt wort een Griecksche vrouwe uyt Syrophenicien. hier wortse een Chananeesche vrouwe genaemt / om dat de inwoonders van Tyrus ende Sidon uyt de Chananeen gesproten waren. want Sidon / van de welke de stadt Sidon haren oorspronck ende name hadde / was de eerst-geboren sone van Cham. Genes. 10. 15.
18 Gr. achter ons.
o Matth. 10. 6. Act. 13. 46.
19 N. voor dese tijt : om dat de beroepinge der Heydenen noch niet gekomen en was.
20 Gr. eerlick, ofte / goedt.
21 De heydenen worden by hondekens vergeleecken / om datse doe noch vreemt waren van Godts verbont.
22 Gr. want.
p Marc. 7. 31.
q Matth. 11. 5. Luce 7. 22. Ies. 29. 18. ende 35. 5.
23 D. verminckt ofte verswackt van leden.
r Marc. 8. 1.
24 N. over desen segen / die hy alreede hield als verkregen. Want hy wiste dat hy daer toe van de Vader macht hadde ontfangen / ende dat hem de Vader altijt verhoorde. siet Joa. 11. 41 / 42.
f 1. Sam. 9. 13.
25 Marc. 8. 10. segt van Dalmanutha, welck schijnt de naem te wesen van het landt daerinne Magdala gelegen was.

Het xvj. Capittel.

1 De Phariseen ende Sadduceen eyschen een teecken / maer worden van Christo bestraft / ende op het teecken Jone gewesen. 5 Christus waerschouwt sijne Discipelen voor der selver suerdeesem. 13 Verscheyden gevoelen des gemeynen volcks van Christo. 15 Petri belijdenisse van den selven / welcken Christus prijst / ende belooft hem de sleutelen des hemelrijcks. 21 Voorsegt sijnen doodt ende opstandinge / ende verwerpt de verkeerde afradinge Petri. 24 Hoemen Christum moet navolgen ende de ziele bewaren. 27 Van Christi toekomste in sijne heerlickheyt.

1 [a] ENde de Phariseen ende Sadduceen tot hem gecomen zijnde / ende [hem] [1] versoeckende / begeerden van hem / dat hy haer een teecken [2] uyt den Hemel soude toonen.

2 Maer hy antwoordde ende seyde tot haer / [b] Als het avont geworden is / segt ghy / Schoon weder / want de Hemel is [3] root.

3 Ende des morgens / Heden onweder / want den Hemel is droevich root. Ghy geveynsde / het [4] aenschijn des Hemels weet ghy wel te onderscheyden / ende en condt ghy [5] de teeckenen der tijden niet [onderscheyden]?

4 [c] [6] Het boos ende overspelich geslachte versoeckt een teecken : ende [haer] en sal [7] geen teecken gegeven worden dan het teecken [d] Jone des Propheten. Ende haer verlatende ginck hy [8] wech.

5 Ende als sijne Discipelen op d'ander zijde gecomen waren / hadden sy vergeten brooden [mede] te nemen.

6 [e] Ende Jesus seyde tot haer / Siet toe / ende wacht u van den suerdeessem der Phariseen ende Sadduceen.

7 Ende sy [9] overleyden by haer selven / seggende / ['T is] om dat wy geen brooden [mede] genomen en hebben.

8 Ende Jesus [dat] wetende seyde tot haer / Wat overleght ghy by u selven / ghy cleyn-geloovige / dat ghy geen brooden [mede] genomen en hebt?

9 [f] En verstaet ghy noch niet? noch en gedenckt ghy niet aen de vijf brooden der vijf duysent [mannen], ende hoe veel corven ghy opnaemt?

10 [g] Noch aen de seven brooden der vier duysent [mannen], ende hoe veel manden ghy opnaemt?

11 Hoe en verstaet ghy niet / dat ick u van geen broodt gesproken en hebbe / [als ick seyde] dat ghy u wachten soudt van den suerdeessem der Phariseen ende Sadduceen?

12 Doe verstonden sy / dat hy niet geseght en hadde / dat sy haer wachten souden van den suerdeessem des broodts / maer van de [10] leere der Phariseen ende Sadduceen.

13 [h] Als nu Jesus gecomen was in de deelen [11] Cesaree Philippi / vraechde hy sijne Discipelen / seggende / Wie seggen de menschen / dat ick / de Sone des menschen / ben?

14 Ende sy seyden / [i] Sommige / Joannes de Dooper / ende andere / Elias / ende andere / Jeremias / ofte een van de Propheten.

15 Hy seyde tot haer / Maer ghy / wie seght ghy dat ick ben?

16 [k] Ende Simon Petrus [12] antwoordende seyde / Ghy zijt [13] de Christus / de Sone des levendigen Godts.

17 Ende Jesus antwoordende seyde tot hem / Salich zijt ghy / Simon [14] Bar-Jona : want [15] vleesch ende bloedt en heeft u [dat] niet geopenbaert / [l] maer mijn Vader / die in de Hemelen is.

a Matth. 12. 38. Marc. 8. 11. Luce 11. 29. ende 12. 54. Ioan. 6. 30.
1 Willende beproeven of hy sulcks soude konnen doen / om hem beschaemt te maken.
2 D. 't welck uyt / aen / ofte van den hemel soude geschieden / gelijck als op het gebedt Josue de Sonne ende Mane stil stonden. Jos. 10. 12. als het vyer uyt den hemel quam op het gebedt van Elias. 2. Reg. 1. 9. ende als de Sonne ten tijden van Esaias te rugge ginck. Jesa. 38. 8.
b Luce 12. 54.
3 Gr. root als vyer. D. schoon ofte klaer root.
4 D. gestalte ofte gedaente.
5 N. die na de voorseggingе der Propheten de komste ende tegenwoordicheyt des Messie aenwijsen. siet Matt. 11. vs. 4 / 5. ende de aent. op Luc. 12. 56.
c Matth. 12. 39. Luce 11. 29.
6 Siet het selve vob. Matt. 12. 39.
7 N. om haer krachtiger te overtuygen.
d Ioan. 1. 17.
8 N. over de zee. siet Marc. 8. 13 / 14.
e Marc. 8. 14. Luce 12. 1.
9 Ofte / sy spraken onder malkanderen.
f Matt. 14. 17. Luce 9. 13. Ioan 6. 9. Marc. 6. 38.
g Matt. 15. 34.
10 Die hy een suerdeessem hier vergeleecken wort / overmits de selve de suyverheyt der ware leere met valsche ende van menschen ingestelde leere vermengde / ende de mensche door een ydele waen van eygene gerechticheyt / ende met geveynstheyt / opgeblasen maeckte.
h Marc. 8. 27. Luce 9. 18.
11 Dit was een stadt aen den voet des berchs Libani / omtrent den oorspronck van den Jordaen / alsoo genaemt om datse gebouwt was ter eere des Keysers Tiberij: ende wort toegenaemt Philippi / om datse gebouwt is van den Vier-vorst Philippus / Ioseph. l. 18. c. 3. ende tot onderscheyt van een ander Cesarea van sijn Vader Herodes ter eeren des Keysers Augusti aen de Middelandsche zee gebouwt. Ioseph. l. 15. c. 13. Act. 10. 1.
i Matth. 14. 1
k Ioan. 6. 69.
12 N. uyt aller name: alsoo Christus haer alle gevraecht hadde. Daerom oock de antwoorde Christi, hoewelse tot Petrum geschiet / tot allen gehoort.
13 D. de Messias / ofte gesalfde. siet Joa. 1. 41.
14 D. Jonas sone. Want het woort Bar in de Chaldeeusche sprake een Soon beteeckent.
15 D. noch u eygen / noch eenich natuerlick vernuft noch eenich mensche / siet Gal. 1. 16.
l Matt. 11. 25.

18 [m] Ende ick segge u oock / dat ghy zÿt Petrus / ende op [n] dese [16] Petra sal ick mÿn gemeynte bouwen / ende [o] de [17] poorten der Helle en sullen de selve niet overweldigen.

19 [p] Ende ick sal u geven de [18] sleutelen van het Coninckrÿck der Hemelen: ende [19] so wat ghy sult binden op der aerden/ [20] sal in de Hemelen gebonden zÿn. Ende so wat ghy ontbinden sult op der aerden/ sal inde Hemelen ontbonden zÿn.

20 Doe verboodt hy sÿne Discipelen/ dat sy niemandt seggen en souden / dat hy was Jesus de Christus.

21 [q] Van doen aen begon Jesus sÿne Discipelen te vertoonen/ dat hy [21] moeste henen gaen na Jerusalem / ende vele lÿden van de [22] Ouderlingen ende Overpriesteren / ende Schriftgeleerden / ende gedoot worden / ende ten derden dage opgeweckt worden.

22 Ende Petrus hem tot sich genomen hebbende / begon hem te bestraffen/ seggende / [23] Heere [zijt] u genadich : dit en sal u geensins geschieden.

23 Maer hy hem omkeerende seyde tot Petrum / Gaet wech achter my [24] Satana/ [r] ghy zÿt [25] my een aenstoot : want ghy en versint niet de dingen die Godts zÿn / maer die der menschen zÿn.

24 Doe seyde Jesus tot sÿne Discipelen / [s] So yemandt [26] achter my wil comen/ die [27] verloochene hem selven / ende neme sÿn cruys op / ende volge my.

25 [t] Want so wie sÿn [28] leven sal willen behouden / die sal 't selve verliesen : maer so wie sÿn leven verliesen sal / om mÿnen 't wille / die sal 't selve vinden.

26 [v] Want wat baetet een mensche/ so hy de geheele werelt gewint / ende lÿdt schade sÿner ziele ? Ofte [x] wat sal een mensche geven / tot [29] lossinge van sÿne ziele.

27 [y] Want de Sone des menschen sal comen inde [z] heerlickheyt sÿns Vaders met sÿne Engelen / ende [a] alsdan sal hy een yegelick vergelden [30] na sÿn doen.

28 [b] Voorwaer segge ick u / daer zÿn sommige van die [31] hier staen / de welcke den doot niet smaecken en sullen / tot dat sy den Sone des menschen sullen hebben [32] sien komen in sÿn Coninckrÿcke.

m Ioan. 1. 42. Psal. 118. 22.
n Iesa. 28. 16. 1. Cor. 3. 11.
16 D. steen / ofte steenrotze. Namelick op dese uwe belÿdenisse / die ghy van my doet. ofte/ op my die ghy beleden hebt. Want Christus is alleē het fondament sÿner Gemeynte / 1. Cor. 3. 11. hoewel oock Petrus / ende oock d'andere Apostelen/ ten aensien van hare leere / fondamenten der Gemeynte konnē genaemt worden: gelÿck te sien is/ Apoc. 21. 19.
o Iesa. 33. 20.
17 D. noch de listicheyt noch het geweit des Duyvels ende sÿner instrumenten. Want eertÿts de raedt-huysen ende sterckten der steden inde poorten waren. Gen. 22. 17.
p Ioan. 20. 22. Matth. 18. 18.
18 D. een geestelicke macht om van Godes wege / ende in Christi name / te verkondigen den geloovigen ende boetveerdigen vergevinge harer sonden/ ende datse deel hebben aē het rÿcke Godts/ ende 't selve door de H. Sacramenten aē haer te verzegelen. Ende daerentegen den ongeloovigen ende onboetveerdigen / datse geen deel en hebben aende vergevinge der sonden ende 't rÿcke Godts/ ende volgens dien haer van het gebruyck der selve Sacramenten te weeren / ende van de gemeynschap der geloovige uyt te sluyten : Welcke macht de Gemeynte Mat. 18. 18. ende alle den Apostelen/ Ioan. 20. v. 21. oock gegeven wort. Siet 2. Cor. 10. 8.
19 N. na Christi bevel ende voorschrift.
20 D. Godt sal voorvast ende bondich houden 't gene alsoo na sÿn bevel door sÿne dienaers gedaen sal zÿn.
q Matth. 17. 22. ende 20. 18. Marc. 8. 31. ende 9. 31. ende 10. 33. Luce 9. 22. ende 18. 31. ende 24. 7.
21 N. om dat sulcks van Godt besloten Actor. 2. 23. van de Propheten voorseght/ Luce 24. 26/ 27. ende tot versoeninge der sonden noodich was. Hebr. 9. 23.
22 D. de oudste des volcks.
23 Ofte/ Godt zy u genadich Heere : D. Godt behoede u daer voor. Dat zy verre van u.
24 D. wederpartie. welcken naem wel voor-naemlick den Duyvel wort toegeschreven. Siet Matth. 4. 10. maer hier oock Petro gegeven / om dat hy Christum uyt verkeerde liefde socht in het uytvoeren sÿns ampts hinderlick te zÿn. siet 2. Sam. 19. 22.
r 2. Sam. 19. 22.
25 Gr. mijn aenstoot.
s Matth. 10. 38. Marc. 8. 34. Luce 9. 23. ende 14. 27.
26 D. my als een Discipel wil volgen.
27 Hem selven verloochenen is sÿn eygen verstant/ wille/ ende genegentheden afgaen / ende de selve Godts woort ende wille onderwerpen.
t Matth. 10. 39. Marc. 8. 35. Luce 9. 24. ende 17. 33. Ioan. 12. 25.
28 Gr. ziele. siet Matth. 10. 39.
v Luce 9. 25
x Psal. 49. 9. Marc. 8. 37.
29 Gr. verwisselinge, tegen-lossinge. ofte/ mangelinge, daer tegen ofte daer voor yemant gelost wort.
y Matth. 24. 30. ende 25. 31. ende 26. 64.
z Matth. 25. 31.
a Iob 34. 11. Psal. 62. 13. Rom. 2. 6.
30 D. na dat hy gedaen sal hebben / goet ofte quaet. Siet de verklaringe hier van/ Matth. 25. 36.
b Marc. 9. 1. Luce 9. 27.
31 D. die hier tegenwoordich zÿn.
32 Dit kan verstaen worden/ ofte van sÿne verrÿsenisse ende hemel-vaert / ofte van de sendinge des H. Geests ende verbreydinge des Euangeliums onder de heydenen/ ofte oock van sÿne verklaringe op den berch/ daer van gesprooocken wort in 't begin des volgenden Capittels.

Het xvij. Capittel.

1 Christus wort in 't bywesen van Moses ende Elias voor sÿne discipelen op den berch verheerlickt. 2 ende uyt den hemel verklaert te zÿn de Sone Godts. 10 Leert dat Joannes is die Elias / die komen soude. 14 Geneest eenen beseten maensiecken / dien de Discipelen niet en hadden konnen genesen. 20. Verhaelt de kracht des geloofs / ende des gebedts. 22 voorsegt sÿnen doot ende opstandinge. 24 Betaelt schattinge voor hem selven ende voor Petro.

1 ENde [a] na [1] ses dagen nam Jesus met hem Petrum ende Jacobum/ ende Joannem sÿnen broeder/ ende brachtse op eenen hoogen [2] berch [3] alleen.

2 Ende hy wiert voor haer verandert van gedaente: en sÿn aengesicht blonck gelÿck de Sonne / ende sÿne cleederen wierden wit / gelÿck het licht.

3 Ende siet / van haer wierden gesien [4] Moses ende Elias met hem [5] t'samen-sprekende.

4 Ende Petrus antwoordende seyde tot Jesum : Heere / 't is goet dat wy hier zÿn / [6] so ghy wilt / laet ons hier drie [7] tabernakelen maken/ voor u eenen/ ende voor Moses eenen/ ende eenen voor Elias.

5 Dewÿle hy noch sprack / siet een luchtige wolcke heeft [8] haer overschaduwet. Ende siet een stemme uyt de wolcke/ seggende / [b] Dese is mÿn geliefde Sone/ inden welcken ick mÿn wel behagen hebbe/ [c] hoort hem.

6 Ende de Discipelen [dit] hoorende vielen op haer aengesichte / ende wierden zeer bevreest.

7 Ende Jesus by haer comende raeckte'se aen / ende seyde / Staet op ende en vreest niet.

8 Ende hare oogen opheffende en sagen sy niemandt dan Jesum alleen.

9 [d] Ende als sy van den berch af quamen/ gebood haer Jesus / seggende / En seght niemant dit [9] gesichte/ tot dat de Sone des menschen sal opgestaen zÿn uyt den dooden.

10 [e] Ende sÿne Discipelen vraechden hem/ seggende/ Wat seggen dan de Schriftgeleerde / dat [f] Elias eerst moet comen ?

11 Doch Jesus antwoordende seyde tot haer: Elias [10] sal wel eerst comen/ ende alles [11] weder oprechten.

12 Maer ick segge u/ dat Elias nu gecomen is / ende sy en hebben hem niet [12] gekent : doch sy hebben aen hem gedaen [13] al wat sy hebben gewilt. Alsoo sal oock de Sone des menschen van haer lÿden.

13 Doe verstonden de Discipelen dat hy haer van Joanne den Dooper gesproken hadde.

14 [g] Ende als sy by de schare gecomen waren / quam tot hem een mensche/ vallende voor hem op de knyen/ ende seggende/

15 Heere ontfermt u over mÿn sone / want hy is [14] maensieck / ende is in swaer lÿden : want menichmael valt hy in't vyer/ ende menichmael in't water.

16 Ende ick hebbe hem tot uwe Discipelen gebracht/ ende sy en hebben hem niet connen genesen.

17 Ende Jesus antwoordende seyde/ O ongeloovich ende verkeert geslachte/ hoe lange sal ick noch met u lieden zÿn? Hoe lange sal ick u noch verdragen? brengt hem my hier.

18 Ende Jesus bestrafte [15] hem / ende de Duyvel ginck van hem uyt / ende het kindt wiert genesen van dier uyren af.

19 [h] Doe quamen de Discipelen tot Jesum [16] alleen / ende seyden / Waerom en hebben wy hem niet connen uytworpen ?

20 Ende Jesus seyde tot haer / Om uwes ongeloofs wille: [i] want voorwaer segge ick u / so ghy [17] een geloove haddet als een mostaert zaet / ghy soudt tot desen bergh seggen / Gaet henen van hier derwaerts / ende hy sal henen gaen : ende niet en sal u onmogelick zÿn.

21 Maer [18] dit geslachte en vaert niet uyt/

a Marc. 9. 2. Luce 9. 28. 2. Pet. 1. 17.
1 T. w. na dat Christus met sÿne Discipelen vande toekomste sÿner heerlickheyt gesproken hadde. Lucas c. 9. v. 28. segt/ ontrent acht dagen/ daer onder rekenende den eersten ende laetsten dach/ dat dese dingen geschiet zÿn/ die Mattheus hier ende Marc. 9. 2. overslaen.
2 Wat dit voor een berch is geweest/ wort niet uytgedruckt. Vele oude Leeraers meenen dattet is geweest den berch Thabor/ om dat die daer omtrent gelegen ende seer hooch is.
3 Ofte / bezijden.
4 Of Moses met sÿn eygen lichaem is verschenen / of dat hy voor eenen tÿde een ander heeft aengenomen / gelÿck somtÿts d'Engelen hebben gedaen / is onseker. Doch dit is seker dat sy beyde aldaer in hare eygene personen zÿn verschenen.
5 N. van sÿnen uytganck welcke hy soude hebben te Jerusalem. Luce 9. 31.
6 D. indien het u belieft.
7 Ofte/ hutten, die van tacken ofte diergelÿcke gemaeckt wierden / tegen de hitte van de sonne ende den regen.
8 N. Mosem/ ende Eliam / als blyckt. Luce 9. 34.
b Matth. 3. 17. Marc. 1. 11. ende 9. 7. Luce 3. 22. ende 9. 35. Col. 1. 13. 2. Pet. 1. 17. Iesa. 42. 1.
c Act. 3. 22. Deut. 18. 19.
d Marc. 9. 9. Luce 9. 36.
9 D. 'tgene sy gesien hadden. Marc. 9. 9. ende 2. Pet. 1. v. 16.
e Marc. 9. 11.
f Malach. 4. 5. Matth. 11. 14. Marc. 9. 11.
10 D. moest wel eerst komen na de voorseggtnge des Propheten Malachie. cap. 4. 5.
11 D. de rechte leere van den Messias verclaren / die door de Pharisseen was verválscht ende verduystert/ ende Christo den wech bereyden.
12 N. Voor de gene die hy was / ofte voor den beloofden Elias/ die alles weder soude oprechten.
13 D. vervolght ende gedoodt.
g Marc. 9. 16. Luce 9. 37.
14 Maensieckte is een sieckte die met den loop der Mane verswaert / gelÿck de vallende/ rasende/ ende diergelÿcke sieckten/ met welcke de Duyvel hem somwÿlen plach te mengen / gelÿck hier geschiet is.
15 N. den duyvel. Luce 9. 42.
h Marc. 9. 28.
16 D. in 't bysonder/ ofte ter zÿden.
i Matth. 21. 21. Luce 17. 6.
17 Hier wort voornamelick verstaen een geloove om miraken te doen/ 't welck een besondere gave was / steunende op besondere beloften ende bevel Godts / aen welcke de discipelen hier hebben getwÿffelt. Siet 1. Cor. 13. 2.
18 N. der Duyvelen.

uyt / dan door [19] bidden ende vasten.

22 [k] Ende als sy in Galilea verkeerden / seyde Jesus tot haer / De Sone des menschen sal overgelevert worden in de handen der menschen.

23 Ende sy sullen hem dooden / ende ten derden dage sal hy opgeweckt worden. Ende sy wierden zeer bedroeft.

24 Ende als sy te Capernaum ingekomen waren / gingen tot [20] Petrum die de [21] Didrachmen ontfingen / ende seyden / Uwe Meester en betaelt hy de Didrachmen niet?

25 Hy seyde / [l] Ja. Ende doe hy in huys gecomen was / voorquam hem Jesus / seggende / Wat dunckt u Simon? [22] De Coningen der aerden / van wien nemen sy tollen ofte schattinge? van hare sonen ofte van [23] den vremden?

26 Petrus seyde tot hem / Van den vremden. Jesus seyde tot hem / So zijn dan de sonen vry.

27 Maer op dat wy haer geenen aenstoot en geven / gaet henen na de zee / werpt den angel [uyt], ende den eersten visch die opcomt / neemt / ende sijnen mondt geopent hebbende / sult ghy eenen [24] stater vinden: neemt dien / ende geeft hem aen haer voor my ende u.

19 D. door een vast geloove / gesterckt door vyerige gebeden / waer toe de menschen door vasten bereydt worden.
k Matth. 16. 21. ende 20. 18. Marc. 8. 31. ende 9. 31. ende 10. 33. Luce 9. 22, 44. ende 18. 31.
20 Om dat hy aldaer sijne wooninge hadde / gelijck oock Christus. siet Mat. 4. 13. ende 8. 14. Want dese schattinge moest yder betalen daer hy woonde.
21 Dit waren cijns ofte schatting-penningen / twee drachmen / ofte een half loot aen silver wegende / hoedanige een yder / hooft voor hooft / moeste betalen tot dē dienst des Tabernakels Exod. 30. 13. ende diergelijcke oock tot onderhoudt van den Tempel ende van dē dienst. 2. Chron. 24. v. 9. Neh. 10. 32. welcke schattinge de Romeynen daer na aen haer getrocken hebben. Siet *Ioseph. de bello. Iud. l. 7. c. 26.*
l Matth. 22. 21. Rom. 13. 7.
22 N. die souvereyn zijn / ofte onder niemant staen. 23 D. die niet en behooren tot der Coningen huys-gesin. Ofte / die van hare afkomste niet en zijn, gelijck Christus was van David. Luce 1. 32.
24 Dit was eenen penninck wegende twee didrachmen / ofte een loot silvers: weerdich zijnde ontrent eenen halven rijcx-daelder: so veel doende als een sikel des heylichdoms.

Het xviij. Capittel.

1 Christus leert door het exempel van een kindeken / wie de meeste is in't rijck der hemelen. 6 wat straffe sy weerdich zijn die ergernisse geven. 8 Hoe nauwe men sich moet wachten van te ergeren den kleynen / voor dewelcke selfs de Engelen sorgen. 11 ende Christus gekomen is om haer salich te maken: gelijck hy verklaert door de gelijckenisse van een verloren schaep. 15 Hoe men sal handelen met een broeder die tegen ons gesondicht heeft / ende wat in desen het ampt ende de macht der Gemeynte is. 19 Hoe krachtich het gemeen gebedt der geloovigen is. 21 Datmen altijt moet bereydt zijn te vergeven: het welck verklaert wort door de gelijckenisse van een Coninck / die met sijne knechten reeckenschap houdt.

1 [a] TE dier selver [1] uyre quamen de Discipelen tot Jesum / seggende / Wie [2] is doch de meeste in't Coninckrijck der Hemelen?

2 Ende Jesus een kindeken tot hem geroepen hebbende / stelde dat in't midden van haer /

3 Ende seyde / Voorwaer segge ick u / [b] indien ghy u niet en [3] verandert / ende wort gelijck de [4] kinderkens / so en sult ghy in het Coninckrijck der Hemelen geensins ingaen.

4 [c] Soo wie dan hem selven sal vernederen gelijck dit kindeken / dese is de meeste in't Coninckrijck der Hemelen.

5 [d] Ende so wie soodanich een [5] kindeken ontfangt in mijnen Name / die ontfangt my.

6 [e] Maer so wie een van dese kleynen / die in my telooven / [6] ergert / het ware hem nutter dat een [7] meulensteen aen sijnen hals gehangen / ende dat hy versoncken ware in de diepte der zee.

7 Wee der werelt van de ergernissen: [f] want het is [8] nootsakelick dat de ergernissen komen: [g] Doch wee dien mensche door welcken de ergernisse komt.

8 [h] Indien dan uwe [9] hant ofte uwe voet u ergert / houwt'se af en werpt'se van u. Het is u beter tot den leven in te gaen / kreupel / ofte verminckt [zijnde], dan twee handen ofte twee voeten hebbende in't eeuwige vyer geworpen te worden.

9 Ende indien uwe ooge u ergert trecktse uyt / ende werptse van u. Het is u beter maer een ooge hebbende tot het leven in te gaen / dan twee oogen hebbende in't helsche vyer geworpen te worden.

10 Siet toe dat ghy niet een van dese kleynen en veracht: want ick segge u lieden / [i] dat [10] hare Engelen in de Hemelen altijt [11] sien het aengesicht mijns Vaders / die in de Hemelen is.

11 [k] Want de Sone des menschen is gekomen om salich te maken dat verloren was.

12 [l] Wat dunckt u / [12] indien eenich mensche hondert schapen hadde / ende een uyt de selve afgedwaelt ware / en sal hy niet de negen-en-tnegentich laten / ende op de bergen henen gaende het afgedwaelde soecken?

13 Ende indien het geschiet / dat hy het selve vint: Voorwaer ick segge u / dat hy hem meer verblijt over het selve / dan over de negen en tnegentich / die niet afgedwaelt en zijn geweest.

14 Alsoo en is de wille niet [13] uwes Vaders die in de hemelen is / dat een van [14] dese kleyne verloren gae.

15 [m] Maer indien uwe broeder [15] tegen u gesondicht heeft / gaet henen ende [16] bestraft hem tusschen u ende hem alleen: indien hy u hoort / so hebt ghy uwen broeder gewonnen.

16 Maer indien hy [u] niet en hoort / soo neemt noch een ofte twee met u: [n] op dat in den mont van twee ofte drie getuygen [17] alle woort besta.

17 Ende indien hy de selve geen gehoor en geeft / [o] soo segt het der [18] Gemeynte: ende indien hy oock der Gemeynte geen gehoor en geeft / [p] so zy hy u [19] als de heyden ende de tollenaer.

18 [q] Voorwaer segge ick u: [20] al wat ghy op der aerden binden sult / sal in den Hemel gebonden wesen: ende al wat ghy op der aerden ontbinden sult / sal in den Hemel ontbonden wesen.

19 Wederom segge ick u / indien daer twee van u t'samen stemmen op der aerden / over eenige sake / [21] die sy souden mogen begeeren / dat die haer sal [22] geschieden van mijnen Vader die in de hemelen is.

20 [r] Want waer twee ofte drie vergadert zijn in mijnen Name / [23] daer ben ick in't midden van haer.

21 Doe quam Petrus tot hem / ende seyde / Heere hoe menichmael sal mijn broeder tegen my sondigen / ende ick hem vergeven? [s] Tot sevenmael?

22 Jesus seyde tot hem / ick en segge u niet tot sevenmael / maer [t] tot [24] seventichmael seven-[mael].

23 Daerom wort het Coninckrijck der hemelen vergeleken by een seker Coninck / die rekeninge met sijne dienstknechten [25] houden wilde.

24 Als hy nu begon te rekenen / wiert tot hem gebracht [26] een die hem schuldich was tien duysent [27] talenten.

25 [v] Ende als hy niet en hadde om te betalen / beval sijn Heere / datmen hem soude [28] verkoopen / ende sijn wijf ende kinde-

a Marc. 9. 34. Luce 9. 46. ende 22. 24.
1 D. tijdt.
2 D. sal doch de meeste zijn.
b Matth. 19. 14. 1. Corinth. 14. 20. 1. Petr. 2. 2.
3 *Gr.* keert, D. afkeert / namelick van dese hoochmoet ende eergiericheyt.
4 N. gelijck David van hem selven getuycht / Psal. 131.
c 1. Petr. 5. 6.
d Marc. 9. 37. Luce 9. 48. Ioan. 13. 20.
5 N. niet alleen in ouderdom / maer oock de gene die als kinderē nedrich van gemoet zijn / gelijck het volgende genoech uytwijst v. 6.
e Marc. 2. 42. Luce 17. 2.
6 D. yet doet / spreeckt ofte leert / waer door hy een ander tot sondigen ofte afval beweecht.
7 *Gr.* Ezels-meulensteen: gelijck wy souden seggen / een ros-meulen-steen.
f 1. Cor. 11. 19.
8 N. ten aensien van de boosheyt des Duyvels / der menschen verdorventheyt / ende Godts rechtveerdige toelatinge ende oordeel. Siet 1. Cor. 11. 19. 2. Thes. 2. 11 / 12. g Matth. 26. 24. Actor. 2. 23. ende 4. 27, 28. h Deut. 13. 6. Matth. 5. 29, 30. Marc. 9. 43. 9 Siet hier van de aenteeck. Matth. 5. 29.

i Psal. 34. 8.
10 D. die tot hare beschuttinge ende dienst gesondē worden. Hebr. 1. 14.
11 D. hebben altijt toeganck tot den throon Godts / om bevelen te ontfangē tot harer bescherminge / ende tot straffe der genen die haer souden mogen verachten ofte verdrucken. Een gelijckenisse genomē van de Coningen in het Oosten / die hare voornaemste dienaers / door welcke sy haer rijck regeerden / toeganck gaven om haer aengesicht te sien: gelijck te sien is Esth. c. 1. 14. siet oock Luce 1. 19. Apoc. 8. 2.
k Luce 19. 10.
l Luce 15. 3.
12 Met dese gelijckenisse wil Christus leeren / dat wanneer yemant van de geloovige soude verleydt worden / hy niet op en houdt voor dat hy de selve te rechte gebracht sal hebben.
13 *Gr.* voor uwen vader.
14 N. die in my gelooven / gelijck v. 6. uytgedruckt staet.
m Luce 17. 3. Iac. 5. 19. Levit. 19. 17. Prov. 17. 10.
15 D. u eenigē aenstoot geeft / het zy dat hy u selfs verongelijckt / ofte andersins tegen God ofte den naesten mis doet met uwe kennisse / sonder dat sulcks openbaer is. want openbare sonden moeten openbaerlick bestraft worden / 1. Tim. 5. 20.
16 D. vermaent ende overtuyght hem van sijne mis daet.
n Num. 35. 30. Deut. 17. 6. ende 19. 15. Ioan. 8. 17. 2. Cor. 13. 1. Hebr. 10. 28.
17 D. alle sake / ofte waerheyt / voor vast gehouden werde. Deut. 19. 15.
o 2. Thess. 3. 14.
18 D. de regeerders der Gemeynte / die de gantsche Gemeynte gelijck als representeren. Siet 1. Cor. 12. 28. ende 2. Cor. 2. 6.
p 1. Cor. 5. 9. 2. Thess. 3. 14.
19 D. als een die vreemt is van de gemeynte Christi, Act. 10. 28.
q Matth. 16. 19. Ioan. 20. 23.
20 Siet hier van cap. 16. 19.
21 N. uyt den geloove / ende na Godts wille. Iac. 1. 6. ende 1. Ioan. 5. 14.
22 Ofte / gewerden.
r Luce 24. 15, 36.
23 Namelick / met mijnen Geest ende genade. Ioan. 14. 16 / 23. s Luce 17. 4. t Matth. 6. 14. Marc. 11. 25. Colos. 3. 13. 24 D. so menichmael als hy u misdoet / een seker getal voor een groot ende onseker getal genomen zijnde / gelijck Gen. 4. 24. 25 *Gr.* Opnemen. 26 *Gr.* een schuldenaer van thien duysent talenten. 27 Een gemeen talent wort geschat op ses hondert gouden croonen. v Matth. 5. 25.
28 Dit was in't oude Testament gebruyckelick / dat de kinderen met hare ouders om der selver schult mochten tot slaven verkocht worden, siet Exod. 22. 3. ende 2. Reg. 4. 1.

ren / ende al wat hy hadde / ende dat [de schult] soude betaelt worden.

26 De dienstknecht dan nedervallende aenbadt hem/ seggende/ Heere weest lanckmoedich over my / ende ick sal u alles betalen.

27 Ende de Heere deses dienstknechts met barmhertichheyt innerlick beweecht zÿnde/ heeft hem ontslagen / ende de schult hem quÿt gescholden.

28 Maer de selve dienstknecht uyt gaende heeft gevonden eenen sÿner mededienstknechten/ die hem hondert [29] penningen schuldich was / ende hem aenvattende [30] greep [hem] by de kele/ seggende/ Betaelt my dat ghy schuldich zÿt.

29 Sÿn mededienstknecht dan nedervallende aen sÿne voeten / badt hem / seggende / Zÿt lanckmoedich over my / ende ick sal u alles betalen.

30 Doch hy en wilde niet : maer ginck henen / eñ wierp hem in de gevanckenisse/ tot dat hy de schult soude betaelt hebben.

31 Als nu sÿne mede dienstknechten sagen 't gene geschiet was / zÿn sy seer bedroeft geworden / ende komende verklaerden sy haren Heere al watter geschiet was.

32 Doe heeft hem sÿn Heere tot hem geroepen / ende seyde tot hem / Ghy boose dienstknecht/ alle die schult hebbe ick quÿt gescholden / dewÿle ghy my gebeden hebt.

33 Behoordet ghy oock niet u over uwen mededienstknecht te ontfermen / gelÿck ick oock my over u ontfermt hebbe?

34 Ende sÿn Heere vertoornt zÿnde/ [31] leverde hem den pÿnders over/ [32] tot dat hy soude betaelt hebben al wat hy hem schuldich was.

35 [x] Also sal oock mÿn Hemelsche Vader u doen/ indien ghy niet [33] van herten en vergeeft een yegelÿck sÿnen broeder sÿne misdaden.

29 *Gr.* Denarien. Een Denarius was een stuck silver gelts wegende ontrent een drachme ofte vierendeel loots silver/ weerdich zijnde ontrent een enckel reael ofte ses stuyvers.
30 *Gr.* worgde, D. greep hem by de kele/ dat hy hem by na worgde.
31 Het oochmerck Christi en is hier niet om te leeren / dat Godt de sonden eens vergeven hebbende de selve daer na noch soude straffen. Want dat en doet Godt niet. Hebr. 8. 12. maer hy verklaert sijn oochmerck selve v. 35. ende het is bekent dat de Parabelen ofte gelijckenissen / niet verder en behooren getrocken te worden/ als het voornaemste oochmerck der selver lijden kan.
32 D. inder eeuwicheyt. want de sondaer en kan voor sijne sonden nimmermeer voldoen. Matth. 16. 26. ende 25. 46.
x Matth. 6. 14. Marc. 11. 26. Iac. 2. 13.
33 *Gr.* van uwen herten.

Het xix. Capittel.

1 Christus geneest vele siecken. 3 beantwoort de vrage van den scheyd-brief. 9 leert dat de getrouwde niet en mogen scheyden dan om hoererie. 11 ende dat de gave der onthoudinge niet allen gegeven en wort. 13 Beveelt dat de kinderen tot hem komen/ ende segent se. 16 Antwoort eenen jongelinck op sijne vrage wat hy moet doen om het eeuwich leven te verkrijgen. 23 Hoe swaerlick de rijcke in 't Coninckrijck der hemelen komen. 27 wat vergeldinge ontfangen sullen/ die het hare om Christi wille verlaten.

1 Ende [a] het geschiedde / doe Jesus dese woorden ge-eyndicht hadde/ dat hy vertrock van Galilea / ende quam [1] over de Jordaen / in de lantpalen van Judea.

2 Ende vele scharen volchden hem/ ende hy genas 'se aldaer.

3 [b] Ende de Phariseen quamen tot hem / [2] versoeckende hem/ ende seggende tot hem / Is het een mensche geoorloft sÿn wÿf te [3] verlaten om [4] allerley oorsake?

4 Doch hy antwoordende seyde tot haer / En hebt ghy niet gelesen / die [c] van den beginne [den mensche] gemaeckt heeft/ dat hy 'se gemaeckt heeft [5] Man ende Wÿf.

5 [d] Ende [6] geseght heeft / Daerom sal een mensche vader ende moeder verlaten/ ende sal sÿnen wÿve [7] aenhangen/ ende [e] die twee sullen tot [8] een vleesch zÿn?

6 Alsoo dat sy niet meer twee en zÿn/ maer een vleesch. [f] 'T gene dan Godt te samen gevoecht heeft en scheyde de mensche niet.

7 Sy seyden tot hem/ [g] Waerom heeft dan Moses [9] geboden eenen scheyd-brief te geven/ ende haer te verlaten?

8 Hy seyde tot haer/ Moses heeft van wegen de hardicheyt uwer herten u toegelaten uwe wÿven te verlaten: Maer van den beginne en is 't alsoo niet geweest.

9 [h] Maer ick segge u/ dat so wie sÿn wÿf verlaet anders dan om hoererye ende een ander trouwt [die] doet overspel /ende die de verlatene trouwt / doet [oock] overspel.

10 Sÿne Discipelen seyden tot hem/ Indien de [10] sake des menschen met den wÿve alsoo staet / so en is 't niet oorbaer te trouwen.

11 Doch hy seyde tot haer / [i] Alle en [11] vatten dit woort niet / maer dien het gegeven is.

12 Want daer zÿn gesnedene / die [12] uyt moeders lÿve also geboren zÿn: ende daer zÿn gesnedene [13] die van de menschen gesneden zÿn : ende daer zÿn gesnedene [14] die haerselven gesneden hebben om het Coninckrÿck der hemelen. [15] Die [dit] vatten kan/ vatte [het]:

13 [k] Doe wierden kinderkens tot hem gebracht / op dat hy de handen haer soude opleggen/ ende bidden: ende de Discipelen bestraften [16] de selve.

14 Maer Jesus seyde / [l] Laet af van de kinderkens/ ende en verhindert haer niet tot my te komen: want [17] der sulcken is het Coninckrÿck der hemelen.

15 Ende als hy haer [18] de handen opgelegt hadde/ vertrock hy van daer.

16 [m] Ende siet daer quam een tot hem/ ende seyde tot hem/ Goede meester/ wat sal ick goets doen / op dat ick het eeuwige leven hebbe?

17 Ende hy seyde tot hem/ Wat noemt ghy my goet? [19] Niemant en is goet dan een/ [namelick] Godt. Doch wilt ghy in het leven ingaen/ [20] onderhout de geboden.

18 Hy seyde tot hem/ welcke? Ende Jesus seyde/ [dese:] [n] Ghy en sult niet dooden: Ghy en sult geen overspel doen: Ghy en sult niet stelen: Ghy en sult geen valsche getuygenisse geven.

19 Eert uwen Vader ende Moeder: ende/ [o] Ghy sult uwen naesten lief hebben/ als u selven.

20 De jongelinck seyde tot hem / Alle dese dingen hebbe ick onderhouden van mÿne jonckheyt af: [21] Wat gebreeckt my noch?

21 Jesus seyde tot hem / [22] Soo ghy wilt volmaeckt zÿn / [p] gaet henen/ verkoopt wat ghy hebt / [q] ende geeft het den armen/ ende ghy sult eenen schat hebben in den hemel: ende komt herwaerts/ volgt my.

22 Als nu de jongelinck dit woort

a Marc. 10. 1.
1 And. ontrent ofte neven den Jordaen/ gelijck Matt. 4. 15. want Judea lach op de selve zijde vanden Jordaen/ daer Galilea lach.
b Marc. 10. 2.
2 N. om te sien: of sy uyt sijn antwoort yet konden vinden waermede sy hem by het volck verdacht souden mogen maken.
3 D. van sijn wijf te scheyden: gelijck Matth. 5. 31.
4 *Gr.* alle.
c Gen. 1. 27.
5 Of/ maer een van het mannelick ende een van het vrouwelick geslachte.
d Gen. 2. 24. Ephes. 5. 31.
6 Dit zijn Adams woorden / Genes. 2. 24. maer worden Gode hier toegeschreven / om dat Adam deselve door Godts ingeven gesproken heeft. van welcker meyninge/ siet op de aenteeck. Genes. 2. 24.
7 Ofte/ aenkleven. Het Gr. woort is genomen by gelijckenisse van twee verscheydene dingen die door lym aen malcandren vast gemaeckt zijn.
e 1. Cor. 6. 16.
8 Dat is/ als een lichaem/ ofte als een mensche. 1. Cor. 6. v. 16. Ephes. 5. 28.
f 1. Cor. 7. 10.
g Deut. 24. 1. Ierem. 3. 1.
9 Moses heeft wel geboden eenē scheydbrief te geven / tot onschuldinge vande vrouwe / die t'onrecht alsoo verlaten ofte gescheyden wiert: doch sulck verlaten en heeft hy noyt goet gekent: maer 't selve alleen om hare stijf herticheyt overgesien / gelijck de Overheden somtijts eenige dingen moeten toelaten om grooter quaet te schouwen / diese anders souden moeten weeren: gelijck oock Christus dat woort toelaten in sijn antwoorde gebruyckt/ ende de Phariseen selve Marc. 10. 4.
h Matth. 5. 32. Marc. 10. 11. Luce 16. 18. 1. Cor. 7. 10.
10 N. dat de man so vast aen de vrouwe gebonden is.
i 1. Cor. 7. 7, 17.
11 D. en hebben de gave van onthoudinge niet: maer die het besonderlick van Godt gegeven is. 1. Cor. 7. 17.
12 D. die van naturen onbequaem zijn tot het houwelick.
13 D. die van menschen daer toe onbequaem zijn gemaeckt.
14 D. die de gave der onthoudinge hebbende vrywilligs lick ongetrouwt blijven/ om Godt met minder bekommernisse te dienen / ende om het Coninckrijck der hemelen so in haer selven als in andere te vorderen. 1. Cor. 7. 32/ 33/ 34/ 35. Andersins die dese gabe niet en heeft/ den selven is 't beter te trouwen als te branden. 1. Cor. 7. 9.
15 D. wie dese gave van onthoudinge heeft/ die gebruyck'se/ na dat sijn beroep ofte gelegentheyt toelaet.
k Marc. 10. 13. Luce 18. 15.
16 N. die 'se brachten / Marc. 10. 13.
l Matth. 18. 3. 1. Cor. 14. 20. 1. Pet. 2. 2.
17 N. Den kinderen des verbondts/ gelijck deser Joden kinderen waren. Andersints worden de kinderen der ongeloovige onreyn genaemt/ 1. Cor. 7. 14.
18 Dese ceremonie wierde gebruyckt niet alleen in het inhuldigen in kercklicke diensten / maer oock in andere besondere segeningen. Gen. 48. 14.
m Marc. 10. 17. Luce 18. 18.
19 N. van hemselven / volkomelick/ ende een oorspronck alles goets: voor hoedanich ghy my niet en houdt.
20 Christus antwoort hier na de vrage ende meyninge deses jongelincx / die door sijne eygene goede wercken meynde de salicheyt te konnen verkrygen. Ende daerom wijst hy hem op de Wet / om hem daer door tot erkentenisse van sijne onvolmaecktheyt / ende daer na tot den geloove in hem te brengen/ Gal. 3. 22/ 24.
n Exod. 20. 13. Deut. 5. 17. Rom. 13. 9.
o Levit. 19. 17. Matth. 22. 39. Marc. 12. 31. Galat. 5. 14. Iac. 2. 8.
21 *Gr.* Waer in kome ick noch te kort?
22 Dit segt Christus om desen jongelinck / die meynde dat hy alle geboden Godts onderhouden hadde/ overmits hy uyterlick na de selve hadde geleeft / te overtuygen dat hem noch veel ontbrack/ selfs oock aengaende de onderhoudinge van de geboden der tweede tafel / dewijle hy liever hadde sijne goederen te behouden / dan op Christi bevel de selve den armen te geven/ ende hem te volgen. 'T welck oock blijckt uyt het 23 vs. Want die de selve soude onderhouden hebben / en soude niet swaerlick maer sekerlick in het Coninckrijck der hemelen komen, Rom. 10. v. 5.
p Luce 12. 33. ende 16. 9.
q Matth. 6. 19. 1. Tim. 6. 19.

hoorde / ginck hy bedroeft wech: want hy hadde vele [23] goederen.

23 Ende Jesus seyde tot sÿne Discipelen / Voorwaer ick segge u / [r] dat [24] een rÿcke swaerlick in het Coninckrÿck der hemelen sal in gaen.

24 Ende wederom segge ick u / [25] Het is lichter dat een [26] kemel gae door de ooge van een naelde / dan dat een rÿcke ingae in het Coninckrÿck Godts.

25 Sÿne Discipelen nu [dit] hoorende wierden seer verslagen / seggende / Wie kan dan salich worden?

26 Ende Jesus [haer] aensiende seyde tot haer / By de menschen is dat onmogelÿck / [s] maer [27] by Godt zÿn alle dingen mogelÿck.

27 [t] Doe antwoorde Petrus ende seyde tot hem / Siet / wy hebben alles verlaten / ende zÿn u gevolgt: [28] wat sal ons dan gewerden?

28 Ende Jesus seyde tot haer / Voorwaer ick segge u / dat ghy die my gevolgt zÿt / in de [29] wedergeboorte / wanneer de Sone des menschen sal geseten zÿn op den [30] throon sÿner heerlickheyt / [v] [dat] ghy oock sult sitten op twaelf thronen / [31] oordeelende de twaelf geslachten Israëls.

29 [x] Ende soo wie sal verlaten hebben huysen / of broeders / of susters / of vader / of moeder / of wÿf / of kinderen / of ackers / om mÿns Naems wille / [y] [die] sal [32] hondertvout ontfangen / ende het eeuwige leven be-erven.

30 [z] Maer vele eerste sullen de laetste zÿn / ende [vele] laetste de eerste.

23 Gr. besittingen.
r Marc. 10. 23. Luce 18. 24. Prov. 11. 28.
24 N. die sijn herte ende vertrouwen op de rijckdomme stelt / gelijck verklaert wort Marc. 10. 24.
25 Dit was een spreeck-woort onder de Joden / waermede sy te kennen gaven de onmogelickheyt van eenige saken.
26 Ofte gelijck sommige meynen / een kabel.
s Luce 1. 37. ende 18. 27. Iob 42. 2. Ierem. 32. 17. Zach. 8. 6.
27 Overmits Godt oock des rijcken herte van het vertrouwen op de rijckdommen kan aftrecken / ende met het geloove in Christum, ende met een nedrich herte begaven.
t Matth. 4. 20. Marc. 10. 28. Luce 5. 11. ende 18. 28.
28 D. wat sullen wy daer voor verkrijgen?
29 D. in de wederoprechtinge van alle dingen / wanneer de geloovige na lichaem ende ziele volkomelick sullen vernieuwt worden. Act. 3. 21. 1. Cor. 15. vs. 42 / 43. Andere voegen de woorden in de weder-geboorte by de voorgaende.
30 N. om te oordeelen de levendige ende de dooden.
v Luce 22. 30.
31 N. om dat de Apostelen haer sullen veroordeelen / niet alleen met haer exempel / dat sy in Christum hebben gelooft / daer d'andere Israeliten zijn ongeloovich gebleven / gelijck van de Ninniviten gesecht wort / Matth. 12. 41. maer oock met hare toestemminge / gelijck van alle geloovige oock gesecht wort / 1. Cor. 6. 2 / 3. hoewel de Apostelen hier in sullen boven andere uytsteken. Luce 22. 30. Apoc. 21. 16.
x Deut. 33. 9.
y Iob 42. 12.
32 D. veelvoudich. Siet Luce 18. 30.
z Marc. 10. 31. Luce 13. 30.

Het xx. Capittel.

1 Door de gelijckenisse van arbeyders op verscheyden uyren gehuert ende inden wÿngaert gesonden / ende 's avonts gelijcken loon ontfangende / leert Christus hoe hy namaels beloonen sal de gene die hem gedient hebben. 17 Voorsegt wederom sijn lijden / doot / ende opstandinge. 20 Antwoort de moeder der kinderen Zebedæi op haer versoeck. 24 ende vermaent sijne Discipelen haer te wachten van eergiericheyt ende wereltsche heerschappie. 29 maeckt ontrent Jericho twee blinden siende.

1 [1] WAnt het Coninckrÿck der hemelen is gelÿck [2] een heere des huys / die met den morgenstont uytginck om arbeyders te hueren in sÿnen wÿngaert.

2 Ende als hy met de arbeyders eens geworden was / voor eenen [3] penningh des daegs / sant hy'se henen in sÿnen wÿngaert.

3 Ende uytgegaen zÿnde ontrent de [4] derde ure sach hy andere ledich staende op de merckt.

4 Ende hy seyde tot de selve / Gaet ghy oock henen in den wÿngaert: ende so wat recht is sal ick u geven. Ende sy gingen.

5 Wederom uytgegaen zÿnde ontrent de seste ende negenste ure / dede hy desgelÿcks.

6 Ende uytgegaen zÿnde omtrent de elfde ure / vont hy andere ledich staende / ende seyde tot haer / Wat staet ghy hier den geheelen dach ledich?

7 Sy seyden tot hem / Om dat ons niemant gehuert en heeft. Hy seyde tot haer / Gaet oock ghy henen in den wÿngaert / ende so wat recht is sult ghy ontfangen.

8 Als het nu avont geworden was / seyde de heere des wÿngaerts tot sÿnen [5] Rentmeester / Roept de arbeyders / ende geeft haer den loon / beginnende van de laetste tot de eerste.

9 Ende als'se quamen die ter elfder ure [gehuert waren] ontfingen sy een yeder [6] eenen penninck.

10 Ende de eerste komende meynden dat sy meer ontfangen souden / ende sy selve ontfingen oock elck eenen penninck.

11 Ende [dien] ontfangen hebbende [7] murmureerden sy tegen den heere des huys.

12 Seggende / Dese laetste en hebben [maer] een ure [8] gearbeydt / ende ghy hebtse ons gelÿck gemaeckt / die wy den last des daegs ende de hitte gedragen hebben.

13 Doch hy antwoordende seyde tot eenen van haer / [9] Vrient ick en doe u geen onrecht. En zÿt ghy niet met my eens geworden voor eenen penninck?

14 Neemt het uwe / ende gaet henen. Ick wil desen laetsten oock geven gelÿck als u.

15 [a] Of en is't my niet geoorloft te doen met het mÿne wat ick wil? Of is uwe ooge [10] boos / om dat ick goet ben?

16 [b] Alsoo sullen de laetste de [11] eerste zÿn / ende de eerste de [12] laetste. [c] Want vele zÿn geroepen / maer weynige uytverkoren.

17 [d] Ende Jesus opgaende nae Jerusalem / nam tot hem de twaelf Discipelen alleen op den wech / ende seyde tot haer /

18 Siet wy gaen op nae Jerusalem / ende de Sone des menschen sal den Overpriesteren ende Schriftgeleerden overgelevert worden / ende sy sullen hem ter doot veroordeelen.

19 [e] Ende sy sullen hem den heydenen overleveren / om hem te bespotten ende te geesselen / ende te kruycigen / ende ten derden dage sal hy weder opstaen.

20 [f] Doe quam de [13] moeder der sonen Zebedei tot hem met hare [14] sonen / [hem] aenbiddende / ende begeerende wat van hem.

21 Ende hy seyde tot haer / Wat wilt ghy? Sy seyde tot hem / Segt dat dese mÿne twee sonen [15] sitten mogen de een tot uwer rechter / ende de ander tot uwer slincker [hant] in u Coninckrÿck.

22 Maer Jesus antwoorde ende seyde / [g] Ghylieden en [16] weet niet wat ghy begeert: Kont ghy den [17] drinckbeker drincken dien ick drincken sal: ende met den Doop gedoopt worden / [h] daermede ick gedoopt worde? Sy seyden tot hem / wy konnen.

23 Ende hy seyde tot haer / Mÿnen drinckbeker sult ghy wel drincken / ende met den doop daer ick mede gedoopt worde / sult ghy gedoopt worden / maer het sitten tot mÿner rechter / ende tot mÿner slincker [hant], [18] en staet by my niet te geven: maer [het sal gegeven worden] dien het [19] bereyt is [i] van mÿnen Vader.

24 Ende als de [andere] [20] tien [dat] hoorden namen sy het zeer qualick van de twee broeders.

25 Ende als haer Jesus tot hem geroepen hadde / seyde hy / [k] Ghy weet dat

1 Hier uyt blijckt dat dese gelijckenisse van Christo ingebracht wort tot bevestinge van de spreucke in 't laetste vs. van 't voorgaende cap. gelijck oock te sien is in het 16 volgende vs.
2 Gr. een mensche die een Heere des huys is.
3 Gr. Denarius. siet daer van Matt. 18. 28. Apoc. 6. 6.
4 De Joden deelden den dach in twaelf uyren / gelijck te sien is / Joan. 11. 9. soo dat de ure van elf tot twaelf de laetste was van den dach / ende van den arbeyt / ende de derde met onse negenste voor den middach over een quam.
5 Gr. Epitropos, dat is / die de bedieninge ofte sorge hadde van sijne goederen / ofte die sorge hadde over het ontfangen ende uytgeven van sijn inkomen.
6 Hier uyt blijckt dat den loon hier namaels niet gegeven en sal worden na verdienste: anders souden dese laetste min hebben moeten ontfangen als de eerste.
7 Hier uyt en volgt niet / datter ten laetsten dage onder de geloovige eenige murmureringe sal wesen / alsoo alle deelen der parabelen niet en mogen toegepast worden: maer het selve wort hier gestelt om te toonen / datter alsdan geen oorsake van murmureren wesen sal / overmits de loon gegeven sal worden uyt Godts goetheyt ende na genade / gelijck blijckt uyt het 15 vs.
8 Ofte / doorgebracht in den arbeyt.
9 Gr. Geselle.
a Rom. 9. 21.
10 D. afgunstich / nijdich.
b Matth. 19. 30. Marc. 10. 31. Luc. 13. 30.
11 D. als de eerste.
12 D. als de laetste. Hier mede leert Christus, dat niemandt oorsake heeft om te murmureren over de belooninge die namaels gegeven sal worden / al ist dat yemant meer gearbeyt / ofte langer Godt gedient heeft / overmits de selve gegeven sal worden uyt genade ende na de eeuwige verkiesinge / gelijck Christus inde volgende woorden getuygt / als hy segt / want vele zijn geroepen, maer weynige uyt-verkoren. Andere meenen dat door de eerste verstaen worden die uyt haer eygen wercken willen gerechtveerdicht ende salich worden / hoedanich de jongelinck was / daer van in 't voorgaende cap. gesproken is: ende door de laetste de gene die uyt kracht der genadige verkiesinge Godts de roepinge ter salicheyt met een waerachtich geloove aennemen.
c Matth. 22. 14.
d Marc. 10. 32. Luc. 18. 31. ende 24. 7.
e Matth. 27. 2. Luc. 23. 1. Ioan. 18. 28. 31 Actor. 3. 13.
f Marc. 10. 35.
13 N. Salome / gelijck blijckt uyt vergelijckinge Matth. 27. 56. met Marc. 15. 40.
13 N. Joannes ende Jacobus. Matt. 10. 2. ende Marc. 10. 35.
14 Dat is / datse de grootste ofte meeste na u mogen zijn. Een gelijckenisse genomen van Coningen die op haren throon sitten / ende de gene die naest aen haer zijn / aen beyde zijden nevens haer plegen te setten. Siet 1. Reg. 2. 19. Psalm 45. 10. ende 110. 1.

g Rom. 8. 26.
16 Want sy en verstonden noch niet de gelegentheyt des Coninckrijcx Christi, ende waer toe sy geroepen waren / niet om inde werelt te heerschen / maer om te dienen ende te lijden.
17 Door den drinck-beker als oock door den doop verstaet Christus swaer lijden / waer door de mensche gelijck als met een bitteren dranck gedrenckt / ende als met water overstort wort. Psalm 75. 9. Esai. 51. 17. Matt. 26. 42. Luc. 12. 50.
h Luc. 12. 50.
18 Gr. Het en is mijne niet. N. in desen mijnen nedrigen staet ende om sulcke redenen als ghy u in beeldt: anders sal Christus namaels oock geven te sitten op sijnen throon de gene die overwinnen. Apoc. 3. 21. Ofte / dan die het bereydt is. Siet Marc. 10. 40.
19 D. van eeuwicheyt verordineert. Siet Matth. 25. 34.
i Matth. 25. 34.
20 N. Apostelen.
k Marc. 10. 41. Luc. 22. 25.

de Overste der [20] volckeren heerschappye voeren over haer/ ende de Groote gebruycken macht over haer.

26 [l] Doch alsoo en sal't onder [21] u niet zijn: maer soo wie onder u sal willen groot worden/ [die] zy uwe dienaer.

27 [m] Ende soo wie onder u sal willen de eerste zijn/ die zy uwe dienstknecht.

28 [n] Gelijck de Sone des menschen niet en is gekomen om gedient te worden/ maer om te dienen/ ende [o] sijne [22] ziele te geven [tot] een [23] rantsoen [24] voor vele.

29 [p] Ende als sy van Jericho uytgingen/ is hem een groote schare gevolcht.

30 Ende siet/ twee blinde sittende aen den wech/ als sy hoorden dat Jesus voorby ginck/ riepen/ seggende/ Heere/ ghy sone Davids/ ontfermt u onser.

31 Ende de schare bestrafte haer/ op dat sy swijgen souden/ maer sy riepen te meer/ seggende/ Ontfermt u onser/ Heere ghy sone Davids.

32 Ende Jesus [stille] staende riep'se ende seyde/ Wat wilt ghy dat ick u doe?

33 Sy seyden tot hem/ Heere dat onse oogen geopent werden.

34 Ende Jesus innerlick beweecht zijnde met barmherticheyt raeckte hare oogen aen/ ende terstont wierden hare oogen siende/ ende sy volgden hem.

20 And. Heydenen.
l 1. Petr. 5. 3.
21 N. mijne Apostelen/ ende alle andere/ die tot den dienst der kercke beroepen sullen worden/ den welcken sulcke wereltsche wijse van heerschen hier verboden wort. Want anders sullen ende mogen onder de Christenen oock Coningen en heerschappers zijn Psal. 2. 10. ende Esai. 49. 23.
m Matth. 23. 12. Marc. 9. 35. ende 10. 43.
n Phil. 2. 7. Ioan. 13. 14. Luc. 22. 27.
o Ephes. 1. 7. 1. Tim. 2. 6. 1. Petr. 1. 19.
22 D. leven. Ofte/ hem selven nae lichaem ende ziele.
23 Of/ losgelt, 'tgene gegeven wort tot verlossinge der gene die gevangen sitten.
24 D. in plaetse van vele/ namelick de uytverkorene kinderen Godts/ om haer daermede van de eeuwige doodt te verlossen. Joan. 10. 15. ende 11. 52. Joan. 17. 9.
p Marc. 10. 46. Luc. 18. 35.

Het xxj. Capittel.

1 Christus doet sijnen inganck binnen Jerusalem sittende op eenen Ezel. 12 Drijft de verkoopers ende koopers uyt den tempel. 14 ende geneest aldaer blinde ende kreupele. 15 Verantwoort het roepen der kinderen tegen den afgunst der Overpriesteren. 19 Vervloeckt eenē vyge-boom/ die daer op terstont verdorret. 21 Wijst aen de kracht des geloofs. 23 Beantwoort de vrage der Overpriesteren ende Overstē des volcx/ uyt wat macht hy sulcks dede/ met een weder-vrage van den Doop Joannis. 28 Overtuycht haer van hare ongehoorsaemheyt met eene gelijckenisse van twee sonen. 33 ende dreycht haren ondergang door een ander gelijckenisse van een Heere eens Wijngaerts/ wiens knechten ende sone van de lant-luyden mishandelt ende gedoot wierden.

1 Ende [a] als sy nu Jerusalem genaeckten/ ende gekomen waren tot [1] Bethphage/ aen den [2] olijfberch/ doe sant Jesus twee Discipelen/ seggende tot haer/

2 Gaet henen in het vleck/ dat tegen u over [ligt], ende ghy sult terstont een eselinne gebonden vinden/ ende een veulen met haer: ontbint'se [3] en brengt'se tot my.

3 Ende indien u yemant yet segt/ soo sult ghy seggen/ dat de Heere deser van noode heeft: ende hy sal'se terstont [4] senden.

4 Dit alles nu is geschiet op dat vervult worde 't gene gesproken is door den Propheet/ seggende/

5 [b] Segget [5] de dochter Sion: siet uwe Coninck komt [tot] u sachtmoedich ende geseten op een [6] eselinne/ ende een veulen zijnde een [7] jonck eener jockdragende [eselinne].

6 Ende de Discipelen henen gegaen zijnde/ ende gedaen hebbende gelijck Jesus haer bevolen hadde/

7 Brachten de eselinne ende het veulen/ [c] ende leyden hare kleederen op de selve/ ende [d] setteden [hem] [8] daer op.

8 Ende de meeste schare [9] spreyden hare kleederen op den wech/ ende andere hieuwen tacken van de boomen/ ende spreyden'se op den wech.

a Marc. 11. 1. Luce 19. 29.
1 Marc. 11. 1. ende Luc. 19. 29. stelt hier by Bethanien/ welcke waren twee vlecken ofte plaetsen by malkanderen gelegen aen dē olijfberch ontrent 15 stadien van Jerusalem: gelijck te sien is Joh. 11. 18.
2 Gr. Berch der Olijven, die gelegen was oost-waerts van Jerusalem een Sabbathdachs-reyse. Act. 1. 12.
3 And. leydtse.
4 And. weder senden: alsoo dat dit de woorden Christi souden zijn/ die hy den eygenaer van dese eselinne heeft doen aenseggen.
b Iesai. 62. 11. Zach. 9. 9. Ioan. 12. 15.
5 D. de inwoonders der stadt Jerusalem/ die alsoo genaemt worden/ om dat een gedeelte van Jerusalem op den berch Sion getimmert was. 2. Reg. 19. 21. Ende wort hier door oock de kercke Gods verstaen van de welcke Jerusalem ende Sion voor-beelden waren.
6 Christus heeft eygentlick op het veulen geseten/ gelijck blijckt uyt Marc. 11. 7. Luc. 19. 30. maer de eselinne wort hier by gevoecht/ om te toonen dat het een veulen was dat noch sijn moeder volchde/ soo dat niemant noch daer op geseten hadde/ gelijck de andere Euangelisten getuygen.
7 Gr. Sone.
c 2. Reg. 9. 13.
d Ioan. 12. 14.
8 N. op de kleederen.
9 N. tot een teecken van blijdtschap ende eere/ die men gewoon was groote Heeren ende Coningen daer mede te bewijsen, siet 2. Reg. 9. 13. ende 1. Mach. 13. 51.

9 Ende de scharen die voorgingen ende die volgden/ riepen seggende/ [10] Hosanna den sone Davids: [e] gesegent [11] [is] hy die komt in den [12] Name des Heeren: Hosanna in de hoochste hemelen.

10 Ende als hy te Jerusalem inquam/ wiert de geheele stadt beroert/ seggende/ Wie is dese?

11 Ende de scharen seyden/ Dese is Jesus/ de Propheet van Nazareth in Galilea.

12 [f] Ende Jesus ginck in den Tempel Gods/ ende [13] dreef uyt alle die verkochten ende kochten inden Tempel/ ende keerde om de tafelen der [14] wisselaers/ ende de sit-stoelen der gene die de duyven verkochten.

13 Ende hy seyde tot haer/ Daer is geschreven: [g] Mijn Huys sal een huys des gebedts genaemt worden/ maer ghy hebt dat tot eenen [15] moordenaers kuyl gemaeckt.

14 Ende daer quamen blinde ende kreupele tot hem in den Tempel/ ende hy genas de selve.

15 [h] Als nu de Overpriesters ende Schriftgeleerde sagen de [16] wonderheden/ die hy dede/ ende de kinderen roepende in den Tempel/ ende seggende/ Hosanna den sone Davids/ namen sy dat seer qualick.

16 Ende seyden tot hem/ [17] Hoort ghy [wel], wat dese seggen? Ende Jesus seyde tot haer/ Ja. Hebt ghy noyt gelesen/ [i] Uyt den mondt der jonge kinderen ende der soogelingen hebt ghy [u] lof [18] toebereydt?

17 Ende haer verlatende ginck hy van daer uyt de stadt na [19] Bethania/ ende [20] overnachte aldaer.

18 [k] Ende des morgens vroech als hy wederkeerde na de stadt/ hongerde hem.

19 Ende siende eenen vijge-boom aen den wech/ ginck hy na hem toe/ ende vandt niet aen den selven dan alleenlick bladeren. Ende seyde tot hem/ Uyt u en worde geen vrucht meer inder eeuwicheyt. Ende de vijge-boom verdorde terstont.

20 Ende de Discipelen [dat] siende verwonderden haer/ seggende/ Hoe is de vijge-boom [soo] terstont verdorret?

21 Doch Jesus antwoordende seyde tot haer/ Voorwaer segge ick u/ [l] Indien ghy [21] geloove haddet/ ende niet en twijfeldet/ ghy soudt niet alleenlick doen 't gene den vijge-boom [is geschiet], maer indien ghy oock tot desen berch seydet/ Wort opgeheven ende inde zee geworpen/ het soude geschieden.

22 [m] Ende al wat ghy'er sult begeeren in't gebedt/ geloovende/ sult ghy ontfangen.

23 [n] Ende als hy inden tempel gecomen was/ quamen tot hem terwijle hy leerde/ de Overpriesters ende de Ouderlingen des volcks/ seggende/ [o] [22] Door wat [23] macht doet ghy [24] dese dingen? Ende wie heeft u dese macht gegeven?

24 Ende Jesus antwoordende seyde tot haer/ Ick sal u oock een [25] woort vragen/ 't welck indien ghy my sult seggen/ soo sal ick u oock seggen door wat macht ick dese dingen doe.

25 De [26] Doop Joannis van waer was [die]? [27] Uyt den hemel ofte uyt de menschen? Ende sy overleyden [28] by haer selven ende seyden/ Indien wy seggen/ Uyt den hemel/ soo sal hy ons seggen/ Waerom en hebt ghy hem dan niet geloofst?

10 Het woort Hosanna, genomen uyt den Psal. 118. 25. is een Hebr. woort/ van twee een gemaeckt/ ende beteeckent soo veel als/ behoet doch/ ofte geeft doch geluck ende voorspoet.
e Psal. 118. 25, 26.
11 Ofte/ zy, hy.
12 D. gesonden van dē Heere om volgens sijne beloften/ sijn werck uyt te voeren. Luc. 1. 32/ 33.
f Marc. 11. 15. Luc. 19. 45. Ioan. 2. 14. Deut. 14. 26.
13 Gr. wierp uyt.
14 Dese wisselaers en verkoopers wierden buyten Godts bevel van de Overpriesters toegelaten inden Tempel wel onder den schijn om den Godts-dienst te voorderen/ maer inder daet uyt gierigheyt/ op dat het volck altijt hebben mochte bequaem gelt ende beesten tot de offerhanden/ daer van sy haer profijt hadden.
g Iesai. 56. 7. 1. Reg. 8. 29. Luc. 16. 46. Ierem. 7. 11.
15 Ofte/ Roovers, straetschenders. want gelijck de roovers hare spelonken plegen te hebben in de rotzsteenen/ daer sy haren roof brachten ende deelden/ soo deden oock de Priesters inden Tempel. Ende zijn dese woorden genomen uyt Jer. 7. 11.
h Marc. 11. 27.
16 Gr. Wonderlijcke, namelijck daden.
17 Dit seggen sy als by maniere van bestraffinge/ dat hy de kinderen niet en dede swijgen.
i Psal. 8. 3.
18 Ofte/ volmaeckt.
19 Van Bethanien siet d' aent. op het eerste vs.
20 Ofte/ logeerde daer, ende nam daer sijne herberge.
k Marc. 11. 12, 20.
l Matth. 17. 20. Luc. 17. 6.
21 Van dit geloove siet te vooren cap. 17. 20.
m Matth. 7. 7. Marc. 11. 24. Luce 11. 9. Ioan. 14. 13. ende 16. 24. Iacob. 1. 5. 1. Ioan. 3. 22.
n Marc. 11. 27. Luce 20. 1.
o Exod. 2. 14. Actor. 4. 7. ende 7. 27.
22 Gr. in.
23 Ofte/ autoriteyt.
24 N. die te vooren beschreven zijn.
25 D. sake.
26 D. de leere Joannis door sijnen doop bevesticht. Met dese vrage beantwoort Christus de vrage der Overpriesters/ overmits Joannes/ wiens leere uyt den Hemel was/ getuygenisse van hem gegeven hadde/ dat hy de ware Messias was: gelijck oock Godt de Vader selve/ als Christus van Joanne gedoopt wiert.
27 D. van Godt. Luc. 15. 18.
28 Ofte/ onder malkanderen.

26 Ende

26 Ende indien wy seggen / Uyt den menschen / soo vreesen wy de schare: [p] want sy houden alle Joannem voor een Propheet.

27 Ende sy Jesu antwoordende seyden / Wy en weten 't niet. Ende hy seyde tot haer / Soo en segge ick u oock niet / door wat macht ick dit doe.

28 Maer wat dunckt u? Een mensche hadde twee [29] sonen / ende gaende tot den [30] eersten seyde / Sone gaet henen / werckt heden in mijnen wijngaert.

29 Doch hy antwoordde / ende seyde / Ick en wil niet: ende daer na berouw hebbende ginck hy henen.

30 Ende gaende tot den [31] tweeden / seyde desgelijcks. Ende dese antwoordde / ende seyde / [q] Ick [gae] Heere / ende hy en ginck niet.

31 Wie van dese twee heeft den wille des Vaders gedaen? Sy seyden tot hem / De eerste. Jesus seyde tot haer / Voorwaer ick segge u / dat de [32] tollenaers ende de hoeren u [33] voorgaen in't Coninckrijcke Godts.

32 [r] Want Joannes is tot u gecomen inden [34] wech der gerechticheyt / ende ghy en hebt hem niet gelooft: maer de tollenaers ende hoeren hebben hem gelooft: doch ghy [sulcks] siende en hebt daer na geen berouw gehadt / om hem te gelooven.

33 Hoort een ander gelijckenisse. [s] Daer was [35] een heere des huys / die eenen wijngaert plantede ende settede eenen [36] tuyn daer omme / ende groef eenen [37] wijn-persback daer in / ende bouwde eenen [38] toren / ende [39] verhuerde dien den landt-lieden / ende reysde buyten [landts].

34 Doe nu de tijdt der vruchten genaeckte / [40] sandt hy sijne dienstknechten tot de land-lieden om sijne vruchten te ontfangen.

35 Ende de landt-lieden / nemende sijne dienstknechten / hebben [41] den eenen geslagen / ende den anderen gedoodt / ende den derden [t] gesteenicht.

36 Wederom sandt hy andere dienstknechten / meer [in't getal] dan de eerste / ende sy deden haer desgelijcks.

37 Ende ten laetsten sandt hy tot haer sijnen sone / seggende / Sy sullen mijnen soon ontsien.

38 Maer de landt-lieden den sone siende / seyden onder malcanderen / [v] Dese is de erfgenaem / [x] comt laet ons hem dooden / ende / sijne erffenisse [aen ons] behouden.

39 Ende hem nemende wierpen sy [hem] uyt / buyten den wijngaert / ende doodden [hem].

40 Wanneer dan de Heere des wijngaerts komen sal / wat sal hy dien landt-lieden doen?

41 Sy seyden tot hem / Hy sal de quade eenen quaden doot aendoen / ende sal den wijngaert anderen landt-lieden verhueren / die hem de vruchten op hare tijden sullen geven.

42 Jesus seyde tot haer / Hebt ghy noyt gelesen inde Schriften / [y] [42] De steen dien de bouw-lieden [43] verworpen hebben / dese is geworden tot een [44] hooft des hoecks: Vanden Heere is dit geschiet / ende het is wonderlick in onse oogen.

43 Daerom segge ick u lieden / [z] dat het Coninckrijck Godts van u sal wechgenomen worden / [a] ende eenen volcke gegeven / dat [45] sijne vruchten voortbrenge.

44 [b] Ende wie op desen steen [46] valt / die sal verplettert worden: ende [c] op wien hy [47] valt / dien sal hy [48] vermorselen.

45 [d] Ende als de Overpriesters ende Phariseen dese sijne gelijckenissen hoorden / verstonden sy dat hy van haer sprack.

46 Ende soeckende hem te vangen vreesden sy de scharen / dewijle dese hem hielden [e] voor een Propheet.

p Matth. 14.5. Marc. 6.20.
29 *Gr.* kinderen.
30 Door den eersten soon worden verstaen de openbare sondaers die haer bekeerende den Euangelio gehoorsaem zijn.
31 Door den tweeden soon worden verstaen de gene die belijdenisse doen van Godt te dienen / ende nochtans in der waerheyt sulcks niet en doen.
q Ezech. 33.31.
32 Namel. bekeert zijnde.
33 D. sy bekeeren haer / ende nemen het Euangelium aē / daer ghy onbekeert zijnde ende blijvende 't selve verwerpt: ende sullen die volgens oock inden hemel ingaen / daer ghy sult uytgesloten worden. siet Matth. 25.12.
r Matth. 3.1.
34 D. den rechten wech der salicheyt leerende / ende in den selven wandelende.
s Marc. 12.1. Luce 20.9. Iesa. 5.1. Psalm 80.9. Ierem. 2.21. ende 12.10.
35 *Gr.* een mensche die een heere des huysgesins was.
36 Ofte / heyninge, hegge, hage.
37 N. daer in de wijn onder de persse inloopt ende vergadert wort.
38 N. om van de selve den geheelen wijngaert over te sien / ende dien te bewaken.
39 *Gr.* Gaf dien uyt.
40 In dese parabel ofte gelijckenisse wort Godt vergeleecken by een huysvader / de Jodische Gemeente by een wijngaert / de Priesters eñ Schriftgeleerden by de lantlieden / de Propheten ende getrouwe Leeraers by de dienstknechten / Christus by den sone des huysvaders / ende het geloove ende de gehoorsaemheyt by de vruchten: de welcke overmits sy niet voort en brachten / so wort haren ondanck / door de Romeynen / gewreeckt / ende de beroepinge der heydenen in hare plaetse voor gesegt. Siet diergelijcke gelijckenisse. Iesa. 5.1. Ps. 80.9. Jer. 12.10.
41 Siet hier van Hebr. 11.36/37.
t 2. Chron. 24.21.
v Psal. 2.8. Hebr. 1.2.
x Matth. 26.3. ende 27.1. Ioan. 11.53. Psal. 2.1. Genes. 37.18.
y Psalm 118.22. Ies. 8.14. eñ 28.16. Marc. 12.10. Luce 20.17. Rom. 9.33. 1. Pet. 2.6. Actor. 4.11.
42 Dese steen is Christus, 1. Petr. 2.4. welcken de bouwliedē / dat is de Schriftgeleerde ende Overpriesters verworpen hebben.
43 *Gr.* Afgekeurt.
44 D. den uytersten hoeck-steen / op welcke twee muyren vast staen / ende aen malcanderē geheecht worden / namelick de Gemeente uyt de Joden ende Heydenen by een gebracht. siet Ephes. 2. 13/20, ende 1. Petr. 2.7/8.
z Exod. 32.10. Matth. 8.12.
a Iesa. 55.5.
45 N. des Coninckrijcks der Hemelen. D. die het Coninckrijck betamen.
b Iesa. 8.15. Zach. 12.3. Luc. 20.18.
46 N. door verachtinge ofte ongeloove / 1. Pet. 2.8.
c Dan. 2.34.
47 Namel. door den last sijns oordeels ofte sijner straffe.
48 *Gr.* wannen, dat is / so kleyn verbrijselen / datmen het soude konnen wannen / ofte siften. Psal. 2.9.
d Luc. 20.19.
e Luc. 7.16. Ioan. 7.40.

Het xxij. Capittel.

1 De gelijckenisse van een bruyloft / tot welcke de eerst-genoodde weygerden te komen. 8 ende worden daerom andere in hare plaetse genoodt. 11 onder dewelcke een / verschijnende sonder bruylofts-kleedt / uytgeworpen wort. 15 Christus antwoort op de vrage der Phariseen ende Herodianen / of men den keyser mach schattinge geven. 23 Op de vrage der Sadduceen vande vrouwe die seven mannen gehadt hadde: ende hy bewijst tegen haer de opstandinge uyt den dooden. 35 verklaert welck het grootste gebodt inde wet zy. 41 ende dat de Messias niet alleen Davids sone / maer oock sijn heere is.

1 Ende Jesus antwoordende sprack tot haer wederom door gelijckenissen / seggende /

2 [a] Het Coninckrijck der hemelen [1] is gelijck [2] een seker Coninck / die sijnen sone een [3] bruyloft bereydt hadde.

3 Ende sondt sijne [4] dienstknechten uyt om de [5] genoodde ter bruyloft [6] te roepen / ende sy en wilden niet comen.

4 Wederom sondt hy [7] andere dienstknechten uyt / seggende / segt den genoodden / Siet / ick hebbe mijn middachmael bereydt / mijn ossen / ende de gemeste [beesten] zijn geslachtet / ende alle dingen zijn [8] gereedt / comt tot de bruyloft.

5 Maer sy [sulcks] niet achtende zijn henen gegaen / dese tot sijnen acker / gene tot sijne coopmanschap.

6 Ende de andere grepen sijne dienstknechten / deden [haer] smaetheyt aen / ende doodden se.

7 Als nu de Coninck [dat] hoorde / wiert hy toornich / ende sijne [9] crijchs-heyren sendende heeft die dootslagers vernielt / ende hare stadt in brandt gesteken.

8 Doe seyde hy tot sijne dienstknechten / De bruyloft is wel bereydt / doch de genoodde en waren't [10] niet weerdich.

9 Daerom gaet op de [11] uytgangen der wegen / ende [12] soo vele als ghyder sult vinden / roept'se tot de bruyloft.

10 Ende de selve dienstknechten uytgaende op de wegen / vergaderden alle die sy vonden / beyde quade ende goede / ende de bruyloft wiert vervult met aensittende [gasten].

11 Ende als de Coninck ingegaen was om de aensittende [gasten] te [13] oversien / sach hy aldaer een mensche niet gecleedt [zijnde] met een [14] bruylofts-kleedt.

12 Ende seyde tot hem / [15] Vrient / hoe zijt ghy hier ingecomen / geen bruylofts-kleet [aen] hebbende? Ende hy [16] verstomde.

13 Doe seyde de Coninck tot [17] de dienaers / Bindet sijne handen ende voeten / neemt hem wech / ende werpt [hem] uyt in de [18] buytenste duysternisse: [b] Daer sal zijn weeninge ende knersinge der tanden.

14 [19] Want [c] vele zijn geroepen / maer weynige uytvercoren.

a Luc. 14.16. Apocal. 19.7.
1 Door dese gelijckenisse wort voor oogē gestelt de groote ondanckbaerheyt der Joden / die van Godt door de predicatie des Euangeliums tot de gemeenschap sijns Soons ende der salicheyt geroepen zijnde / deselve veracht hebben / ende daerom swaerlick gestraft eñ verworpen souden worden: eñ dat de Heydenen daer na in hare plaetse souden worden geroepen.
2 *Gr.* een mensche die een Coninck was, dat is / Godt de Vader.
3 D. de genadige ende geestelicke gemeynschap met Christo ende de eeuwige salicheyt.
4 N. de Propheten eñ trouwe Priesters.
5 N. De Joden.
6 D. te halen.
7 N. de Apostelen / Euangelisten / ende andere Leeraren des H. Euangeliums.
8 Alsoo Christus nu inden vleesche gekomē was om 't werck der salicheyt dadelick te volbrengen.
9 Welcke de Romeynen zijn geweest / die Godt heeft gebruyckt / om dese straffe haer aen te doen / hoewel sy sulcx niet voor en hadden. gelijck Iesa. 10.7.
10 Siet Act. 13.46.
11 Ofte / weg-scheydingen. D. in alle deelen ende landen der werelt. Rom. 10. vs. 18.
12 D. van allerley soorten / sonder onderscheyt.
13 N. als het uyterste oordeel sal gehouden worden. Siet vs. 13.
14 Dit bruylofts-kleet is Christus met sijne gerechticheyt / aengenomē door een waer geloove / twelck door de wercken der liefde krachtich is ende betoont wort. Rom. 13.14. Gal. 3. vss. 26/27. Apoc. 19.8.
15 *Gr.* geselle.
16 N. als een die gemuyl-bandt is.
17 N. die aen de tafel dienden: waer door verstaen worden de Engelen. Siet Matth. 13.41/42.
18 Siet hier van Matth. 8.12.
b Matth. 8.12. ende 13.42. ende 24.51. ende 25.30. Luc. 13.28.
19 Dit beslupt siet niet alleen op desen eenen / die als een exempel is van alle huychelaren / maer oock op de menichte der gene die te voren genoodt zijnde sulcx hebben veracht.
c Matth. 20.16.

d Marc. 12. 13. Luc. 20. 20.

20 Ofte / met hare reden. Siet Marc. 12, 13.

21 Sommige oude Leeraers meenẽ / dat dese Herodianen eene bysondere secte waren / die een menginge uyt de Jodische ende heydensche religie / van Herodes de Groote in-gevoert / toestonden ende navolghden, het welck over een komt met Marc. 8. 15. Andere meenen datse oock hovelingen ofte dienaers waren van Herodes Antipas / die dese schattingen voor den Keyser vergaderden / ende aen de gene die sulcke schattinge souden weygeren / ofte ontkennen geoorloft te zijn / de handen sloegen: het welck uyt de woorden Luc. 20. 20. afgenomen wort.

22 Gr. aengesicht, dat is / de uyterlicke gestaltenisse ofte gelegentheyt des menschen / gelijc daer is macht / rijckdom / maeghschap / ofte diergelijcke.

23 Ofte / cijns.

24 Dit was een stuck gelts van de Romeynen genaemt Denarius, gelijck in't laetste van dit Bs uytgedruckt wort. Daer op des Roomschen Keysers beelt ende naem gemunt was: welcke / ende geen andere munte / men tot schattinge geven moeste / op dat daer door soude blijcken / dat sy onder de heerschappye des Roomschen Rijcks stonden: gelijck sy oock plachten de schattinge des tempels te betalen met eenẽ halven sikel des Heylichdoms / op welcken stont aen de eene zijde / den zikel Israels, ende op d'ander zijde / het heylige Jerusalem. Van den Denarius. siet Mat. 18. 28.

e Matth. 17. 25. Rom. 13. 7.

f Marc. 12. 18. Luc. 20. 27. Actor. 23. 8.

25 Vande secte der Sadduceen siet breeder Actor. 23. 8.

g Deut. 25. 5.

26 D. Sonen: overmits hy moeste sijnẽ broeder zaet verwecken / dat sijns broeders name soude voeren / ende sijn erfgenaem wesen. Deut. 25. 5/6.

27 Gr. uyt recht des swagerschaps tot een huysvrouwe nemen.

28 Gr. Tot de seven toe.

29 N. De mannen.

30 N. de vrouwen.

h 1. Ioan. 3. 2.

31 Niet ten aensien van het wesen / maer aengaende het houwelick / ende de natuerlicke eygenschappen deses vergancklicken levens. Siet 1. Corinth. 15. 44. Phil. 3. 21.

i Exod. 3. 6.

32 Yemants Godt te zijn / is yemant de eeuwige salicheyt na lichaem ende ziele te willen geven. Siet Psalm 33. 12. ende 144. 15. waer uyt volcht / dat dese Patriarchen na de ziele by Godt leefden (het welck dese Sadduceen oock ontkenden. Actor. 23. 8.) ende oock na hare lichamen opstaen souden ende eeuwichlick leven: overmits hy een Godt / niet alleen van een deel van haer / maer van hare geheele persoonen / genaemt wort.

k Matth. 7. 28.

l Marc. 12. 28.

m Luc. 10. 25.

33 D. Grootste.

15 d Doe gingen de Phariseen henen ende hielden t'samen raedt / hoe sy hem verstricken souden [20] in [sijne] reden.

16 Ende sy sonden uyt tot hem hare discipelen met de [21] Herodianen / seggende / Meester / wy weten dat ghy waerachtich zÿt / ende den wech Godts inder waerheyt leert / ende na niemandt en vraeght: want ghy en siet den [22] persoon der menschen niet aen.

17 Segt ons dan / Wat dunckt u? is het geoorloft den Keyser [23] schattinge te geven ofte niet?

18 Maer Jesus bekennende hare boosheyt / seyde /

19 Ghy geveynsde / wat versoeckt ghy my? Toont my den [24] schattingh-penninck. Ende sy brachten hem eenen penninck.

20 Ende hy seyde tot haer / Wiens is dit beeldt ende het opschrift?

21 Sy seyden tot hem / Des Keysers. Doe seyde hy tot haer / e Geeft dan den Keyser dat des Keysers is / ende Gode dat Godts is.

22 Ende sy dit hoorende verwonderden haer: ende hem verlatende / zÿn sy wech gegaen.

23 f Te dien selven dage quamen tot hem de [25] Sadduceen / die seggen datter geen opstandinge en is / ende vraeghden hem /

24 Seggende / Meester / g Moses heeft gesegt / Indien yemant sterft geen [26] kinderen hebbende / so sal sÿnen broeder des selven wÿf [27] trouwen / ende sÿnen broeder zaet verwecken.

25 Nu waren daer by ons seven broeders / ende de eerste [een wijf] getrouwt hebbende / sterf / ende dewÿle hy geen zaet en hadde / so liet hy sÿn wÿf voor sÿnen broeder.

26 Desgelÿcks oock de tweede / ende de derde / tot den [28] sevenden toe.

27 Ten laetsten na allen is oock de vrouwe gestorven.

28 Inde opstandinge dan / wiens wÿf sal sy wesen van die seven? want sy hebbense alle gehadt.

29 Maer Jesus antwoordde ende seyde tot haer / Ghy dwaelt / niet wetende de Schriften / noch de cracht Godts.

30 Want inde opstandinge en [29] nemen sy niet ten houwelicke / noch en [30] worden niet ten houwelicke uytgegeven: h maer sy zÿn [31] als Engelen Godts inden hemel.

31 Ende wat aengaet de opstandinge der dooden / en hebt ghy niet gelesen 't gene van Godt tot u lieden gesproken is / die daer segt /

32 i Ick ben [32] de Godt Abrahams / ende de Godt Isaacs / ende de Godt Jacobs? Godt en is niet een Godt der doode maer der levende.

33 Eñ de scharen [dit] hoorende k wierden verslagen over sÿne leere.

34 l Ende de Phariseen gehoort hebbende dat hy den Sadduceen den mont gestopt hadde / zÿn te samen by eẽ vergadert.

35 m Ende een uyt haer / [zijnde] een Wet-geleerde / heeft gevraeght / hem versoeckende / ende seggende /

36 Meester / welck is het [33] groot gebodt inde Wet?

37 Ende Jesus seyde tot hem / n Ghy sult lief hebben den Heere uwen Godt met geheel uw' herte / ende met geheel uwe ziele / ende met geheel uw' [34] verstandt.

38 Dit is het eerste / ende het groot gebodt.

39 Ende het tweede desen gelÿck / [is:] o Ghy sult uwen naesten lief hebben als u selven.

40 Aen dese twee geboden hangt [35] de gantsche Wet ende de Propheten.

41 p Als nu de Phariseen t'samen vergadert waren / vraeghde haer Jesus /

42 Ende seyde / Wat dunckt u van [36] de Christus / Wiens sone is hy? Sy seyden tot hem / Davids [sone.]

43 Hy seyde tot haer / Hoe noemt hem dan David [37] inden Geest / sÿnen Heere / seggende /

44 q De Heere heeft gesegt tot mÿnen Heere / Sit aen mÿne [38] rechter [handt], tot dat ick uwe vyanden sal geset hebben tot een voet-banck uwer voeten?

45 [39] Indien hem dan David noemt [sijnen] Heere / hoe is hy sÿn Sone?

46 Ende niemant en konde hem een woort antwoorden: noch niemant en durfde hem van dien dage aen [yet] meer vragen.

n Deut. 6. 5. ende 10. 12. ende 30. 6. Luce 10. 27.

34 Ofte / gedachte, dat is / overlegginge des verstants.

o Levit. 19. 18. Marc. 12. 31. Rom. 13. 9. Galat. 5. 14. Ephes. 5. 2. 1. Thes. 4. 9. Iacob. 2. 8.

35 D. Hier in als in een hooft-somme zijn alle geboden van de wet ende verklaringen der Propheten over de selve vervattet. Siet Rom. 13. 10. 1. Tim. 1. 5.

p Marc. 12. 35. Luce 20. 41.

36 D. Van den beloofden Messias, ofte gesalfde.

37 D. door den H. Geest gedreven zijnde. Siet 2. Pet. 1. 21.

q Psal. 110. 1. Actor 2. 34. 1. Corint. 15. 25. Hebr. 1. 13. ende 10. 13.

38 Van de rechter handt siet Matth. 21. 33.

39 Siet hier van de verklaringe Luc. 20. vs. 44.

Het xxiij. Capittel.

1 Christus vermaent sijne toehoorders / dat sy sullen volgen het gene de Schriftgeleerde ende Phariseen uyt Mose haer leeren / ende niet hare wercken. 5 Beschrijft der selver geveynstheyt ende eergiericheyt. 8 ende vermaent de sijne sich daer van te wachten / ende na nedricheyt te staen. 13 Vercondicht het Wee achtmael over de Phariseen ende Schriftgeleerde / om verscheydene hare boose stucken / als namelick datse den Hemel sloten voor de menschen. 14 der weduwen huysen op aten. 15 quade Joden-genooten maeckten. 16 verkeerdelick leerden sweeren by den tempel / altaer / ende hemel. 23 kleyne dingen vertiendden ende 'tswaerste van de Wet nalieten. 25 datse het buytenste reynichden ende niet het herte. 27 de gewittede graven gelijck zijnde. 29 Datse der ouder Propheten graven optimmerden / ende de nieuwe sochten te dooden. 37 Klaecht over de hartneckicheyt der stadt Jerusalem / ende voorsegt haren onderganck.

1 Doe sprack Jesus tot de scharen ende tot sÿne Discipelen /

2 Seggende / a De Schriftgeleerde / ende de Phariseen zÿn geseten op den stoel Mosis:

3 b Daerom [1] al wat sy u seggen dat ghy houden sult / hout [dat] ende doet [het,] maer en doet niet nae hare wercken: c want sy seggen 't / ende en doen 't niet.

4 d Want sy [3] binden lasten die swaer zÿn ende qualick om dragen / ende leggense op de schouderen der menschen / maer sy en willen die met haren vinger niet verroeren.

5 Ende alle hare wercken doen sy e om van de menschen gesien te worden. Want sy maken f hare [4] gedenck-cedels breedt / ende maken de [5] zoomen van hare kleederen groot.

6 g Ende sy beminnen de voor-aensittinge in de maeltÿden / ende de voorgestoelten in de Synagogen.

7 Oock de begroetingen op de merckten ende van de menschen h genaemt te worden [6] Rabbi / Rabbi.

8 Doch ghy en sult niet [7] Rabbi ge-

a Nehem. 8. 4.

1 D. sy zijn daer toe geroepen ende gestelt om de Wet Mosis den volcke voor te lesen ende te verclaren. Actor. 13. 15. ende 15. 21.

b Deut. 17. 19. Malach. 2. 6.

2 N. uyt de Wet Mosis ende de Propheten: want anders 'tgene sy daer tegen ofte buyten leerden / noemt Christus den suer-deessem der Phariseen / ende vermaent sijne Discipelen haer daer van te wachten. Matt. 16. vs. 6 / 12.

c Rom. 2. 19.

d Luc. 11. 46. Actor. 15. 10. Iesa. 10. 1.

3 Een gelijckenisse genomen van bussels ofte packen van verscheydene dingen die men t'samẽ bindt om yemant op de schouderen te leggen om te dragen.

e Matth. 6. 5.

f Deut. 6. 8. ende 22. 12.

4 Gr. Phylacteria, dat is / bewaer-cedels / welcke waren brieskens ofte sedelkens van parkement / waer op de wet Godts ofte eenich deel der selve geschreven stont / die sy aen hare voorhoofden ende armen bonden / om te schijnen de gedachtenisse der wet altijt voor oogen te hebben / ende meynden daer in te volgen 't gene Godt beveelt / Exod. 13. 9/16. Deut. 6. 8.

5 Dit waren frangien met blauwe snoerkens aen de hoecken vande opperste kleederen / diese volgens de Wet / Num. 15. 38. Deut. 22. 12. moesten dragen om daer door te gedencken aen de hemelsche leere der Wet.

g Marc. 12. 38, 39. Luc. 11. 43. ende 20. vs. 46.

h Iac. 3. 1.

6 Dit is een Hebr. woort beteeckenende yemant die in geleertheyt ende aensien uytsteeckt / ende meer is dan andere. Dat is / Meester / Meester.

7 Het gebruyck van dese / als oock van de volgende titelen / en wort niet simpelick verboden / want den Propheten ende Apostelen de selve somtijts wel toegeschreven worden / maer de ydele eere ende heerschappie ofte meesterschap over het geloove ende consciëntie van andere / die sy daer inne sochten. vs. 13.

naemt worden / want een is uw' [8] Meester/ [namelick] Christus: ende ghy zijt alle broeders.

9 Ende en sult niemant uwen vader noemen op der aerden: [i] want [9] een is uw' vader/ [namelick] die in de hemelen is.

10 Noch ghy en sult niet meesters genoemt worden: want [10] een is uw' meester [namelick] Christus:

11 [k] Maer de [11] meeste van u sal uw' dienaer zijn.

12 [l] Ende wie hem selven verhoogen sal/ [die] sal vernedert worden: ende wie hem selven sal vernederen/ [die] sal verhooght worden.

13 [m] Maer wee u ghy Schriftgeleerde ende Phariseen/ ghy geveynsde: Want ghy sluyt het Coninckrijck der hemelen voor de menschen/ overmits ghy [daer] niet in en gaet/ noch [12] de gene die ingaen souden/ niet en laet ingaen.

14 [n] Wee u ghy Schriftgeleerde ende Phariseen/ ghy geveynsde: Want ghy eet de huysen der weduwen op / eñ [dat] onder [13] dē schijn [14] van lange te bidden. Daerom sult ghy te [15] swaerder oordeel ontfangen.

15 Wee u ghy Schriftgeleerde ende Phariseen / ghy geveynsde: Want ghy omreyst zee ende [16] lant om een [17] Jodegenoot te maken: ende als hy het geworden is / soo maeckt ghy hem een [18] kint der hellen/ tweemael meer dan ghy [zijt].

16 Wee u ghy blinde leydslieden / die segget / Soo wie geswooren sal hebben by den Tempel / [19] dat en is niet: maer so wie geswooren sal hebben by het gout des Tempels/ [20] die is schuldigh.

17 [21] Ghy dwase ende blinde: want welck is meerder / het gout / ofte de Tempel die het gout heylight?

18 Ende so wie geswooren sal hebben by den altaer / dat en is niet: maer so wie geswooren sal hebben by [22] de gave/ die daer op is / die is schuldigh.

19 Ghy dwase ende blinde: want wat is meerder/ de gave / of [o] den altaer die de gave heylight?

20 Daerom wie sweert by den altaer/ die sweert by den selven / ende by al wat daer op is.

21 [p] Ende wie sweert by den Tempel/ die sweert by den selven/ende by dien [23] die daer in woont.

22 [q] Ende wie sweert by den Hemel/ die sweert by den throon Godts/ ende by dien die daer op sit.

23 [r] Wee u ghy Schriftgeleerde ende Phariseen/ ghy geveynsde / want ghy [24] vertient [25] de munte/ ende de dille / ende het komijn / [s] ende ghy laet nae [26] het swaerste der Wet/[namelick] [27] het oordeel/ ende [28] de barmhertichheyt / ende [29] het geloove. [t] Dese dingen moestmen doen/ende de andere niet nalaten.

24 Ghy blinde leydslieden / die ghy [30] de mugge uytsijget/ende den kemel doorswelget.

25 [v] Wee u ghy Schriftgeleerde ende Phariseen/ ghy geveynsde: want ghy reynight het buytenste des drinckbekers ende des schotels/ maer van binnen zijnse vol [31] van roof ende onmaticheyt.

26 Ghy blinde Phariseer [32] reynight eerst [x] dat binnen in den drinckbeker ende de schotel is / op dat oock het buytenste der selve reyn worde.

27 Wee u ghy Schrift-geleerde ende Phariseen / ghy geveynsde: want ghy zijt [y] de wit-geplaesterde graven gelijck / die van buyten wel schoon schijnen / maer van binnen zijnse vol doodts-beenderen ende aller onreynicheyt.

28 Also oock schijnt ghy wel den menschen van buyten rechtveerdich / maer van binnen zijt ghy vol geveynstheyt ende ongerechticheyt.

29 [z] Wee u ghy Schrift-geleerde ende Phariseen / ghy geveynsde: want ghy bouwt de graven der Propheten op / ende verciert de [33] graf-teeckenen der rechtveerdige.

30 Ende segget / Indien wy [34] ten tijden onser Vaderen hadden geweest / wy en souden met haer geen gemeenschap gehadt hebben [35] aen het bloet der Propheten.

31 Aldus getuyght ghy [tegen] u selven/ [a] dat ghy [36] kinderen zijt der gene die de Propheten gedoot hebben.

32 Ghy [dan] oock [37] vervult de mate uwer Vaderen.

33 [b] Ghy [38] slangen / ghy adderen gebroetsels / hoe soudt ghy de [39] helsche verdoemenisse ontvlieden?

34 [c] Daerom siet [d] ick sende tot u Propheten/ ende Wijse/ende [40] Schriftgeleerde / ende uyt den selven sult ghy [sommige] dooden ende kruycigen / ende [sommige] uyt den selven sult [e] ghy geesselen in uwe Synagogen / ende sultse vervolgen van stadt tot stadt.

35 Op dat op u kome alle het rechtveerdige [41] bloet / dat vergoten is op der aerden / [f] van het bloet des rechtveerdigen Abels af tot op [g] het bloet Zacharie des soons [42] Barachie / welcken ghy gedoot hebt tusschen den Tempel ende den altaer.

36 Voorwaer segge ick u / alle dese dingen sullen komen over dit geslachte.

37 [h] Jerusalem/ Jerusalem / ghy die de Propheten doodet / eñ [i] steenight die tot u gesonden zijn: [k] Hoe menichmael hebbe ick [43] uwe kinderen willen by een vergaderen/ gelijckerwijs een hinne hare kiecken by een vergadert onder de vleugelen/ de ghy-lieden [44] en hebt niet gewilt.

38 [l] Siet uw' huys [45] wort u woest gelaten.

39 Want ick segge u / ghy en sult my van nu aen niet sien / [46] tot dat ghy seggen sult/ [m] Gesegent [47] is hy die komt in den Name des Heeren.

8 Gr. Voorganger, Leydsman, ofte/ leydsmeester. Want hy alleen is de eenige Wet-gever / ende onse opperste Propheet/ die in saken het geloove eñ den Godtsdienst aengaende alleen moet gehoort ende gevolght worden. Matth. 17.5. ende die den wech der salicheyt niet alleen aenwijst / maer oock selve met sijn exempel volmaecktelick voorgaet. Hebr. 2.10. ende 12.2.
i Malach. 1.6.
9 Overmits wy van hem alleen ons wesen ende onderhoudinge na lichaem ende ziele oorspronckelick hebben / van hem alleen alles goets moeten verwachten / ende op hem alleen vertrouwen.
10 D. Voorganger. Siet Vs. 8.
k Matth. 20. 26.
11 Gr. meerder, ofte / grooter.
l Luc. 14. 11. ende 18. 14. Iob 22. 29. Prov. 29. 23. Iac. 4. 6, 10. 1. Petri 5. 5.
m Luc. 11. 52.
12 Ofte/ de ingaende, dat is/ die op den wech zijn om de leere des Evangeliums aen te nemen / belet ghy so veel in u is/ datse niet voort en gaen.
n Marc. 12. 40. Luc. 20. 47. 2. Tim. 3. 6. Tit. 1. 11.
13 Ofte/ deckmantel.
14 D. Onder schijn van devotie eñ voor haer te bidden / berooft ghy haer van hare middelen. Siet oock 2. Tim. 3. 6. Ofte / onder eē schijn ofte tot eenen deckmantel/ zijt ghy lange biddende.
15 Gr. Overvloediger.
16 Gr. Het drooge. Genes. 1. 10.
17 Gr. Proselyton, D. een aenkomeling/ die namelijck van de Heydensche Religie hem begeeft tot de Joodsche/ gelijck daer was Nicolaus een aenkomeling van Antiochien. Act. 6. 5. Siet 1. Chron. 2. 55. Ezech. 14. 7. Actor. 2. 11.
18 Gr. Soon, Dat is/ weerdich der helscher verdoemenisse / 2. Sam. 12. 5.
19 D. dat en gelt niet / ofte die en is niet gehouden te betalen 't gene hy met sulcken eedt belooft heeft.
20 D. die is gehouden te betalen sijne belofte.
21 Christus en kent hier mede niet voor goet de eeden by de creaturen gedaen/ maer toont alleē hoe verkeerdelick sy daer van oordeelden/ ende de conscientien der menschen qualick onderrechteden.
22 D. offerande, siet Matth. 5. 24.
o Exod. 29. 37.
p 1. Reg. 8. 13. 2. Chron. 6. 12.
23 Ofte / die den selven bewoont. Hoe Godt inden Tempel woont/ Siet 1. Reg. 8. 27.
q 2. Chron. 6. 33. Esai. 66. 1. Matth. 5. 34. Actor. 7. 49.
r Luc. 11. 42.
24 D. tienden geeft / ofte leert datmen daer van tienden moet geven.
25 Het Grieck woort *hedyosmon* heeft sijnen naem van soet ofte wel riecken.
s 1. Sam. 15. 22. Hos. 6. 6. Mich. 6. 8.
26 D. de gewichtichste stucken.
27 D. het gene dat recht ende billick is.
28 D. de wercken der liefde.
29 D. getrouwicheyt in alle handelingen met de menschen.
t Matth. 9. 13. ende 12. 7.
30 Ofte / een mugge kleynset, ende eenen kemel doordrinckt. Dit is een gemeen spreeck-woort tegen de gene die in 't kleyn nauwe sien/ ende het groote niet en achten.
v Luc. 11. 39.
31 D. vol van spijse eñ dranck met onrechtveerdicheyt verkregen/ ende met onmaticheyt gebruyckt.
32 D. laet af van onrechtveerdicheyt ende onmaticheyt / waer door uwe spijse ende dranck onteenreynight was / so sullen uwe schotelen ende drinck-bekers oock reyn zijn.
x Tit. 1. 15.
y Actor. 23. 3.
z Luc. 11. 47.
33 D. de gebouwen die over de graven boven de aerde tot gedachtenisse der overledene op-gerecht worden/ die mē tomben noemt.
34 Gr. in de dagen.
35 Gr. in het bloet, dat is / in het bloet-vergieten ofte doodē.
a Actor. 7. 51. 1. Thess. 2. 15.
36 Gr. sonen.
37 D. gaet so voort / volget ende voleyndicht uwer vaderē boosheyt in 't dooden der Propheten/ tot dat u de verdiende straffe sal overkomen.
b Matt. 3. 7.
38 Siet Rom. 3. 13/ &c.
39 Gr. Het oordeel der helle.
c Luc. 11. 49.
d Matth. 10. 16. Luc. 10. 3. Ioan. 16. 2. Actor. 7. 52.
40 Dit woort wort hier genomen voor oprechte leeraers/ hoedanigen Schriftgeleerde Esras is geweest / Esra 7. 6. Matth. 13. 52.
e Matth. 10. 17. Actor. 5. 40.
41 D. de straffen om al het bloet-vergieten der rechtveerdige/ gelijck Matth. 27. 25. want de kinderen die het quaet exempel van harer ouders misdaden volghden/ worden der selver sonde ende straffe deelachtich. Exod. 20. 5.
f Genes. 4. 8. Hebr. 11. 4.
g 2. Chron. 24. 21.
42 Dese wort oock Jochanan genaemt 1. Chron. 6. 9. ende Jojada. 2. Chron. 24. 22. ende hier Barachias. Eñ is dese Zacharias een van de laetste Propheten geweest wiens doot ofte vermoorden in 't oude Testament met name verhaelt wort/ ende wiens bloet/ gelijck oock het bloet Abels tot Godt om wrake geroepē heeft.
h Luc. 13. 34.
i Matth. 21. 35. 36.
k Psal. 17. 8, 91. 4.
43 D. uwe inwooners.
44 D. ghy hebt sulcks altijt gesocht te verhinderen. siet Vs. 13. ende nochtans heeft Christus tegen haren danck alle de sijne uyt haer vergadert / Jesa. 1. 8. Rom. 9. 29.
l Psal. 69. 26. Act. 1. 20. Esai. 1. 7. Ier. 7. 33. Mich. 3. 12.
45 D. sal verwoest worden ende verwoest blijven: 't welck ontrent veertich jaren daer na door de Romeynen geschiet is.
46 N. ten uytersten dage wanneer hy in sijne heerlickheyt sal komen ten oordeel/ ende sy alsdan sullen moeten bekennen dat hy de gesegende des Heeren/ D. de ware Messias is. Apoc. 1. 7. siet oock Mat. 26. 64.
m Psal. 118. 26.
47 Ofte/ zy.

Het xxiiij. Capittel.

1 Christus voorsegt de verwoestinge des Tempels ende der stadt Jerusalem / verhalende de swaricheden ende teeckenen / die voor ende ontrent de selve souden geschieden. 15 Wijst aen de Prophetie Daniels van de selve verwoestinge/ende vermaent om sich te bereyden tot een haestige vlucht / om desen grooten jammer te ontgaen. 23 Waerschouwt tegen de verleydinge der valsche Christi ende der valsche Propheten. 29 Prophetteert verder van het eynde der werelt / ende van sijne laetste toekomste ten oordeel/ welcker heerlickheyt ende sekerheyt hy beschrijft / aenwijsende de teeckenen / die ontrent de selve souden geschieden. 36 Doch dat den dach ende ure des selven niemandt dan Godt alleen bekendt en is. 37 Vergelijckt de tijden deser toekomste by de tijden van Noë voor de Sundtvloedt. 42 Daer op vermaent hy tot waken / door gelijckenisse so van een huys-vader waeckende tegen de komste des diefs. 45 Als van een getrouw' ende van een boose dienstknecht.

1 ENde [a] Jeſus ginck uyt ende vertrock van den Tempel / ende ſijne Diſcipelen quamen by hem / om hem [1] de gebouwen des Tempels te [2] toonen.

2 Ende Jeſus ſeyde tot haer / En ſiet ghy niet alle deſe dingen? Voorwaer ſegge ick / [b] Hier en ſal [3] niet [eenen] ſteen op den [anderen] ſteen gelaten worden/ die niet [4] afgebroken en ſal worden.

3 [c] Ende als hy op den Olijfberch geſeten was / gingen de Diſcipelen tot hem alleen/ ſeggende / [d] Segt ons / wanneer ſullen [5] deſe dingen zijn? ende welck [ſal] het teecken [zijn] van uwe toekomſte/ende van de voleyndinge der werelt?

4 Ende Jeſus antwoordende ſeyde tot haer/ [e] Siet toe/dat u niemant en verleyde.

5 [f] Want vele ſullen komen [6] onder mijnen name/ſeggende/ Ick ben de Chriſtus/ ende ſy ſullen vele verleyden.

6 Ende ghy ſult hooren van oorlogen/ ende geruchten van oorlogen. Siet toe / en wort niet verſchrickt: want alle [die] dingen moeten geſchieden / maer [7] noch en is het eynde niet.

7 [g] Want [8] het [een] volck ſal tegen het [ander] volck opſtaen/eñ [9] het [een] Coninckrijck tegen het [ander] Coninckrijck: eñ daer ſullen zijn hongers nooden/eñ peſtilentien/ ende aerdbevingen in verſcheydẽ plaetſen.

8 Doch alle die dingen [zijn maer] een beginſel der [10] ſmerten.

9 [h] Als dan ſullen ſy u overleveren in verdruckinge / ende ſullen u dooden / ende ghy ſult gehaet worden van alle volckeren/ om mijns Naems wille.

10 Ende dan ſullender vele [11] ge-ergert worden / ende ſullen malkanderen overleveren/ ende malkanderen haten.

11 [i] Ende vele valſche propheten ſullen opſtaen/ ende ſullender vele verleyden.

12 Ende [k] om dat de [12] ongerechticheyt vermenichvuldicht ſal worden ſoo ſal de [13] liefde van velen verkouden.

13 [l] Maer wie volherden ſal tot den eynde/ die ſal ſalich worden.

14 Eñ dit Euangelium des Coninckrijcks ſal in de [14] geheele werelt gepredickt worden tot een getuygeniſſe allen volckeren: ende dan ſal [15] het eynde komen.

15 [m] Wanneer ghy dan ſult ſien den [16] grouwel der verwoeſtinge / waer van geſproken is door [n] Daniel den Propheet/ ſtaende in de [17] heylige plaetſe (die [het] leeſt die mercke daer op)

16 Dat alſdan die in Judea zijn/ vlieden [18] op de bergen.

17 Die op het [19] dack is / en kome niet af/ om yet uyt ſijn huys wech te nemen.

18 Ende die op den acker is/ [20] en keere niet weder te rugge / om ſijne kleederen wech te nemen.

19 Maer [21] wee den bevruchten ende den ſoogenden [vrouwen] in die dagen.

20 Doch bidt dat uwe vlucht niet en geſchiede [22] des winters / noch [o] op eenen Sabbath.

21 [p] Want alſdan ſal groote verdruckinge weſen/ [23] hoedanige niet en is geweeſt van het begin der werelt tot nu toe/ noch oock niet zijn en ſal.

22 Ende ſoo [24] die dagen niet verkort en wierden/ geen vleeſch en ſoude behouden worden: maer om [25] der uytverkorene wille ſullen die dagen verkort worden.

23 [26] Alſdan / ſoo yemant tot ulieden ſal ſeggen/ Siet [q] hier is de Chriſtus/ oft [27] daer/ en gelooft het niet.

24 [r] Want daer ſullen valſche Chriſti/ ende valſche propheten opſtaen/ ende ſullen groote [28] teeckenen eñ wonderheden doen/ alſoo dat ſy [29] (indien het mogelick ware) oock de uytverkorene ſouden verleyden.

25 Siet ick hebbe [het] u voorſegt.

26 [ſ] So ſy dan tot u ſullen ſeggen/ Siet hy is in de woeſtijne/ en gaet niet uyt: Siet [hy is] in de binnen kameren / en gelooft het niet.

27 Want gelijck de blixem uytgaet [30] van het Ooſten / ende ſchijnt [31] tot het Weſten/ [32] alſoo ſal oock de toekomſte des Soons des menſchen weſen.

28 Want [33] alwaer het doode lichaem ſal zijn / daer ſullen de arenden vergadert worden.

29 Ende [v] terſtont nae [34] de verdruckinge dier dagen/ ſal de Sonne verduyſtert worden / ende de Mane en ſal haer ſchijnſel niet geven / ende de Sterren ſullen van den hemel vallen/ ende [35] de krachten der hemelen ſullen [36] beweeght worden.

30 [x] Ende alſdan ſal in den hemel verſchijnen [37] het teecken des Soons des menſchen: ende dan ſullen alle de geſlachten der aerde [y] [38] weenen / eñ ſullen den Sone des menſchen ſien komende op de wolcken des hemels/ met groote kracht eñ heerlickheyt.

31 Ende hy ſal ſijne Engelen uytſenden met [z] een baſuyne van groot [39] geluyt/ ende ſy ſullen ſijne uytverkorene [40] by een vergaderen uyt de vier winden/ van [het een] uyterſte der hemelen tot [het ander] uyterſte der ſelve.

32 [a] Ende leert van den vygeboom deſe gelijckeniſſe: Wanneer ſijnen tack nu [41] teer wort/ ende de bladeren uytſpruyten/ ſoo weet ghy dat de ſomer nae by is.

33 Alſoo oock ghy lieden/ wanneer ghy alle deſe dingen ſult ſien / ſoo weet dat [42] [het] na by is voor de deure.

34 Voorwaer ick ſegge u / [43] dit geſlachte en ſal geenſins [44] voorby gaen / tot dat alle deſe dingen ſullen geſchiet zijn.

35 [b] De hemel ende de aerde ſullen [45] voorby gaen / maer mijne woorden en ſullen geenſins voorby gaen.

36 [c] Doch van dien dach ende ure en weet niemant / oock niet de Engelen der hemelen/ dan mijn Vader alleen.

37 [d] Ende gelijck de dagen Noë [waren,] alſoo ſal oock zijn de toekomſte van den Soon des menſchen.

38 Want gelijck ſy waren in de dagen voor de ſundtvloet/ [46] etende ende drinckende/ trouwende ende ten houwelicke uytgevende/ [e] tot den dach toe / in welcken Noë in de Arcke ginck:

39 Ende en bekenden't niet tot dat de ſundtvloet quam/ ende haer alle wech nam:

a Marc. 13. 1. Luc. 21. 5.
1 Vande grootheyt/ ſterckte / eñ heerlickheyt deſer gebouwen/ ſiet den hiſtori-ſchrijver *Ioſeph. Antiq. l. 15. cap. 14.*
2 Dewijle Chriſtus voorgeſegt hadde in't voorgaende c. vſ. 38. de verwoeſtinge der ſtadt ende des Tempels/ ſo ſchijnt dat de Diſcipelen daerom deſe gebouwen hem getoont hebben / om te kennen te geven/ dat het haer dochte ofte onmogelick ofte jammer te weſen dat ſulck een heerlick gebouw' ſoude verwoeſt worden.
b Luce 19. 44. 1. Reg. 9. 7, 8. Mich. 3. 12.
3 *Gr.* Steen op ſteen niet gelaten worden.
4 *Gr.* los gemaeckt.
c Marc. 13. 1, 3. Luce 21. 7.
d Actor. 1. 6.
5 N. die ghy hier ende op't eynde des voorgaenden cap. geſegt hebt / ſo van de verwoeſtinge der ſtadt ende des Tempels van Jeruſalem/ als van uwe laetſte toekomſte ten oordeele.
e Ierem. 29. 8. Epheſ. 5. 6. Coloſſ. 2. 18. 2. Theſſ. 23. 1. Ioan. 4. 1.
f Ierem. 14. 14. ende 23. 23. Ioan. 5. 43.
6 Ofte/ in, op mijnen name, D. haer uytgevende voor den beloofden Meſſias, gelijck omtrent dien tijt eñ daer na verſcheydene opgeſtaen zijn/ ſiet Actor. 5. 36/ 37. ende *Ioseph. Antiq. lib. 18. cap. 12.* ende *lib. 20. cap. 2,* &c. ende *de bello Iud. cap. 12.*
7 N. van alle de elenden ende uyterſte ſtraffen / die den Joden ſouden overkomen.
g Ieſa. 19. 2.
8 *Gr.* volck tegen volck.
9 *Gr.* Coninckrijck tegen Coninckrijck.
10 *Gr.* Ween, gelijck der vrouwen die in barens noot zijn. Van alle deſe oorlogen ende elenden ſiet *Ioſephum Antiq. l. 20.* ende de *bello Iud. lib. 3.* &c.
h Matth. 10. 11. Luce 21. 11, 12. Ioan. 15. 20. eñ 16. 2. Apoc. 2. 10.
11 D. door vreeſe van vervolginge van my afwijcken.
i 2. Petr. 2. 1. 2. Timoth. 3. 31.
12 *Gr.* overtredinge der Wet.
13 N. Soo tot de waerheyt des Euangeliums/ als tot den naeſten.
l Matth. 10. 22. Marc. 13. 13. Luce 21. 19. Apoc. 2. 7, 10. ende 3. 10.
14 *Gr.* Bewoonde werelt. Siet hier van de vervullinge/ Rom. 10, 18. Col. 1, 6.
15 N. der ſtadt Jeruſalems / ende der Joodſche regeringe.
m Marc. 13. 14. Luce 21. 20.
16 D. het grouwelijck verwoeſtende leger der Romeynen gelijck verclaert wort / Luc. 21, 20.
n Dan. 9. 27.
17 D. in't heylige Joodſche landt / rontom Jeruſalem.
18 N. om haer aldaer te verſteken voor de ſtraffe.
19 De Joden waren veel op de daken der huyſen / om datſe boven plat waren. Siet hier voren Matth. 10. 27.
20 D. En verlieſe geenẽ tijt om te vluchten.
21 N. om datſe onbequaem ſullen zijn om haeſtelick te vluchten / met hare vrucht ofte kleyne kinderen beladen zijnde.
22 Om dat inden winter het vluchten onbequaem is/ ende de Joden op den Sabbath niet verre en mochten reyſen. Siet Actor. 1, 12. noch haer van dingen tot de reyſe noodich voorſien.
o Actor. 1. 12.
p Dan. 12. 1.
23 Want gelijck *Ioſephus* getuycht *de bello Iud. lib. 4. 5, 6. ende 7. cap. 17.* zijn door ſweert/ honger/ ende peſte vergaen/ alleen binnen Jeruſalem / elf hondert duyſent menſchen/ eñ boven de ſeven ende tnegentich duyſent tot ſlaven verkocht. Diergelijcke verwoeſtinge en wort in geen hiſtorien geleſen.
24 D. ten ware dat Godt de plagen van die tijden/ die de Joden noch / ſwaerder haddẽ verdient/ hadde doen ophouden/ daer en ſoude niemant uyt het Joodſche volck overgebleven zijn geweeſt.
25 N. die Godt onder 't Joodſche volck hadde/ ende altijt behouden wilde.
26 N. na de verwoeſtinge Jeruſalems tot de voleyndinge der werelt/ van de welcke hy begint te ſprekẽ aen't 29. vſ.
q Marc. 13. 21. Luce 21. 8.
27 *Gr.* hier.
r 2. Theſſ. 2. 11. Deut. 13. 1.
28 Gelijck van den Antichriſt betuyght wort/ 2. Theſſ. 2. 9. Apocal. 13. 11/ &c.
29 Dit wort geſeght niet mogelick te zijn/ niet ten aenſien van de wille ofte kracht der uytverkorene in haer ſelven: maer ten aenſien vande onveranderlickheyt van het beſluyt Godts over haer/ ende van ſijne krachtige bewaringe tegen de verleydinge / volgens ſijne belofte / die hem niet en komen berouwe. Siet Joan. 10, 26. Rom. 8. vſſ. 29/ 30. 1. Pet. 1. 5.
ſ Luc. 17. 23.
30 *Gr.* van den opganck, namelick der Sonne.
31 *Gr.* onderganck.
32 N. met groote ſnelheyt ende klaerheyt.
t Iob 39. 32. Luc. 17. 36.
33 Van dit ſpreeckwoort / by den Hebreen gebruyckelick/ ſiet Job 39. 33. ende wort hier mede geleert/ dat waer Chriſtus met ſijn lijden eñ ſterven oprechtelick gepredickt wort / de geloovige haer aldaer ſullen vergaderen/ gelijck oock deſelve in het laetſte oordeel tot Chriſtum ſullẽ vergadert worden/ om altijt by hem te blijven / 1. Theſſ. 4. 16/ 17. Joan. 17. vſ. 24. Sommige verſtaen dit ſpreeckwoort van de verwoeſtinge des Jodiſchen volcks / het welck door het aes ſoude verſtaen worden/ ende de Romeynen door de Arenden gelijck de Chaldeen by Habac. 1, 8.
v Ieſa. 13. 10. Ezech. 32. 7. Ioël 2. 31. ende 3. 15. Marc. 13. 24. Luc. 21. 25.
34 N. die de tyrannie ende de Antichriſt de kercke Godts ſullen hebben aengedaẽ.
35 D. de krachtige of ſtercke hemelen.
36 N. Gelijck de zee op ende neder gedreven wort.
x Apoc. 1. 7. Dan. 7. 10. Matth. 16. 27. ende 25. 31. ende 26. 62. Mar. 13. 26. eñ 14. 62. Luce 21. 27. Actor. 1. 11. 2. Theſſ. 1. 10.
37 D. de teeckenen ſijner heerlickheyt/ waer mede hy in de wolcken verſchijnen ſal. Siet Marc. 13. 26. Luc. 21. 27.
y Apoc. 1. 7.
38 Ofte / wee-klagen. *Gr.* van bedroefheyt op de borſt ſlaen.
z 1. Corint. 15. 52. 1. Theſſ. 4. 16.
39 *Gr.* Stemme. And. met een baſuyne ende groot geluyt.
40 D. uyt alle vier hoecken ofte geweſten der werelt by een brengen/ dieſe uyt hare verheerlickte lichamen eñ anderſins ſullen onderkennen.
a Mar. 13. 29. Luce 21. 29.
41 Ofte/ ſappich/ wanneer het ſap ofte groeyſel daer in komt.
42 Ofte/ hy N. Chriſtus met ſijne toekomſte.
43 N. des Jodiſchẽ volcx: ofte deſe eeuwe.
44 Ofte/ Vergaen.
b Mar. 13. 31. Pſal. 102. 27. Ieſ. 51. 6. Hebr. 1. 11.
45 Ofte/ Vergaen. Hoe dit geſchieden ſal wort verklaert/ 2. Petr. 3. 10.
c Actor. 1. 7. Marc. 13. 32.
d Luc. 17. 26. Gen. 6. 2. 1. Pet. 3. 20. 2. Petr. 2. 5.
46 D. ſorgeloſlick eñ vleeſchlick levende ſonder vreeſe Godts. Jud. vſ. 12.
e Gen. 7. 7.

alſoo

alsoo sal oock zÿn de toekomste des Soons des menschen.

40 [f] Alsdan sullender twee op den acker zÿn/ de een sal [47] aengenomen/ ende de [48] ander sal [49] verlaten worden.

41 Daer sullen twee [vrouwen] [50] malen in den meulen/ de eene sal [47] aengenomen/ ende de andere sal verlaten worden.

42 [g] Waeckt dan/ want ghy en weet niet in welcke ure uwe Heere komen sal.

43 [h] Maer weet dit/ dat soo [51] de heere des huys geweten hadde [52] in welcke nachtwake de dief komen soude/ hy soude gewaeckt hebben/ ende en soude sÿn huys niet hebben laten doorgraven.

44 Daerom zÿt oock ghy bereyt/ want in welcke ure ghy 't niet en meynt/ sal de Sone des menschen komen.

45 [i] Wie is dan de getrouwe ende voorsichtige [53] dienstknecht/ den welcken sÿn Heere over sÿne dienstboden gestelt heeft/ om henlieden [haer] voedsel te geven ter rechter tÿt.

46 Salich is die dienstknecht/ welcken sÿn Heere komende sal vindē [54] also doende.

47 Voorwaer ick segge u/ dat hy hem sal setten [55] over alle sÿne goederen.

48 Maer soo die quade dienstknecht in sÿn herte soude seggen/ Mÿn Heere vertoeft te komen:

49 Ende soude beginnen [sijne] mede-dienstknechten te [56] slaen/ ende te eten ende te drincken met de dronckaerts:

50 So sal de heere deses dienstknechts komen ten dage/ in welckē hy [hem] niet en verwacht/ eñ ter ure die hy niet en weet.

51 Ende sal hem [57] afscheyden/ ende sÿn deel setten met [58] de geveynsde. [k] Daer sal weeninge zÿn/ eñ knersinge der tanden.

f Luc. 17. 34. 1. Thess. 4. 17.
47. 47 N. van Godt onder sijne uytverkorene.
48 *Gr.* de een.
49 N. met de verworpene inde eeuwige verdoemenisse.
50 Ofte/ Malen in 't meulen-huys. Het malen ende backen plach in die landen veel gedaen te worden by de vrouwen/ ofte slavinnen/ die daer toe queernen ofte hant-meulens gebruyckten.
g Marc. 13. 33. Matth. 25. 13. Luc. 12. 40. ende 21. 36.
h Luc. 12. 39. 1. Thess. 5. 2. 2. Petr. 3. 10. Apoc. 3. 3. ende 16. 15.
51 Ofte/ huysvader.
52 D. in wat deel des nachts/ die in vier nachtwaken gedeelt wierd/ Siet Matth. 14. 25.
i Matth. 25. 21. Luc. 12. 42.
53 By desen dienstknecht worden voornamelick vergeleeckē de Apostelen/ ende dienaers des Euangeliums/ die de geestelicke spijse der zielen uytdeelen.
54 N. gelijck hy hem bevolen heeft.
55 Ofte/ over al wat hy heeft.
56 D. overlast aen te doen.
57 And. In tween houwen. Sommige meynē dat hier gestē wort op sulcke sware straffen/ daer van men leest/ 1. Sam. 15. 33. ende Dan. 3. 29. Doch uyt het gene volght schijnt dat het verstaē wort van de afscheydinge van sijn huysgesin/ om daernae gestraft te worden. 58 D. die wel voor de oogen harer meesters schijnen haer te quijten/ maer in haer afwesen het tegendeel doen.
k Matth. 8. 12. ende 13. 42. ende 22. 13. ende 25. 30. Luc. 13. 28.

Het xxv. Capittel.

1 Door de gelijckenisse van vijf wijse/ ende vijf dwase maegden/ vermaent Christus wederom tot waken tegen sijne toekomste. 14 Ende door de gelijckenisse van de dienstknechten/ die elck hare talenten vanden Heere ontfangen hadden/ om daer mede winste te doen/ vermaent hy tot getrouwe bestedinge der gaven van Godt een yeder gegeven. 31 Daer nae beschrijft hy sijne laetste toekomste ten oordeele/ hoe hy sijne schapen van de bocken onderscheyden/ ende over beyde vonnisse spreken ende uytvoeren sal.

1 [1] Alsdan sal het Coninckrÿck der hemelen [2] gelÿck zÿn tien maegden/ welcke hare lampen namen ende gingen uyt den Bruydegom te gemoet.

2 Ende vÿf van haer waren [3] wÿse/ ende de vÿf waren dwase.

3 Die dwaes [waren] hare lampen nemende/ en namen geen olie met haer.

4 Maer de wÿse namen olie in hare vaten met hare lampen.

5 Als nu de Bruydegom vertoefde/ wierden sy [4] alle sluymerich/ ende vielen in slaep.

6 Ende te middernacht geschiedde een geroep/ Siet de Bruydegom komt/ gaet uyt hem te gemoet.

7 Doe stonden alle die maeghden op ende [5] bereydden hare lampen.

8 Ende de dwase seyden tot de wÿse/ Geeft ons van uwe olie/ want onse lampen gaen uyt.

9 Doch de wÿse antwoordden/ seggende/ [Geensins], op datter misschien voor ons ende voor u niet genoech en zy: maer gaet liever tot de verkoopers/ ende koopt voor u selven.

10 Als sy nu henen gingen om te koopen/ quam de Bruydegom/ ende die gereedt [waren] gingen met hem in tot de bruyloft/ ende de deure wiert gesloten.

11 Daer na quamen oock de andere maeghden/ seggende/ [6] Heere/ Heere/ doet ons open.

12 Ende hy antwoordende seyde/ Voorwaer segge ick u/ [7] ick en [a] kenne u niet.

13 [b] Soo waeckt dan/ want ghy en weet den dach niet/ noch de ure/ in de welcke de Sone des menschen komen sal.

14 [c] Want [het is] [8] gelÿck een mensche die buyten 's landts reysende sÿne dienstknechten riep/ ende gaf haer sÿne goederen over.

15 Ende den eenen gaf hy vÿf talenten/ ende den anderen twee/ ende den derden een/ een yegelick nae sÿn [9] vermogen/ ende verreysde terstont.

16 Die nu de vÿf talenten ontfangen hadde ginck henen ende handelde daer mede/ ende [10] wan andere vÿf talenten.

17 Desgelÿcks oock die de twee [ontfangen hadde], die wan oock andere twee.

18 Maer die het een ontfangen hadde/ ginck henen ende groef in de aerde/ ende verberghde het gelt sÿns heeren.

19 Ende [11] nae eenen langen tÿt quam de heere van de selve dienstknechten/ ende hielt rekeninge met haer.

20 En die de vÿf talenten ontfangen hadde/ quam ende bracht tot hem andere vÿf talenten/ seggende/ Heere/ vÿf talenten hebt ghy my gegeven/ andere vÿf talenten hebbe ick [12] boven deselve gewonnen.

21 Ende sÿn heere seyde tot hem/ [13] Wel/ ghy goede ende getrouwe dienstknecht/ [d] over weynich zÿt ghy getrouw' geweest/ over vele sal ick u setten: [14] Gaet in inde vreughde uwes heeren.

22 Ende die de twee talenten ontfangen hadde/ quam oock tot hem ende seyde/ Heere twee talenten hebt ghy my gegeven/ siet/ twee andere talenten hebbe ick boven deselve gewonnen.

23 Sÿn heere seyde tot hem/ Wel/ ghy goede ende getrouwe dienstknecht/ over weynige zÿt ghy getrouw' geweest/ over vele sal ick u setten: gaet in inde vreughde uwes heeren.

24 Maer die het een talent ontfangen hadde/ quam oock ende seyde/ Heere/ ick kende u dat ghy een [15] hart mensche zÿt/ [16] maeyende daer ghy niet gezaeyt en hebt/ ende vergaderende van daer/ [waer] ghy niet gestroyt en hebt.

25 Ende bevreest zÿnde ben ick henen gegaen/ ende hebbe uw' talent verborgen in de aerde: siet/ ghy hebt het uwe.

26 Maer sÿne heere antwoordende seyde tot hem/ [17] Ghy boose ende luye dienstknecht/ ghy wist dat ick maeye daer ick niet gezaeyt en hebbe/ eñ van daer vergadere waer ick niet gestroyt en hebbe.

27 So moest ghy dan mÿn gelt den wisselaren [18] gedaen hebben/ ende ick komende soude het mÿne weder genomen hebben met [19] woecker.

28 Neemt dan van hem het talent wech/ ende geeft het den genen/ die de tien talenten heeft.

29 [e] Want [20] een yegelick [21] die heeft

1 N. als de Heere Christus sal komen ten oordeel/ waer van in 't eynde des voorgaenden capittels gesproken wort.
2 Dese gelijckenisse wort genomen van 't gene gebruyckelick was in de bruylosten van dien tijt/ die des nachts gehouden wierden/ inde welcke de Bruydegom met de sijne van eenige maegden ingehaelt/ ende tot de bruyt geleydet wiert met brandende lampē ofte fackelen. Siet oock Luc. 12. 35. van diergelicke wijse. Eñ wort verstaen door de komste des Bruydegoms de toecomste Christi ten oordeele/ v. 13. Door de maegden alle die den Christelicken name voeren. Door de wijse/ alle oprechte ware geloovige. Door de dwase/ alle mondt-Christenen ende geveynsde. Door de lampen de belijdenisse des Christelicken geloofs. Door de olie ende licht/ het ware geloove door de liefde krachtich. Door de middernacht/ den onverwachten tijdt van Christi komste. Ende door de Bruylost/ de vreucht des eeuwigen levens. 3 *Gr.* voorsichtige. 4 Namel. so wel de wijse als de dwase. Want oock de ware geloovige somtijts wel sluymeren/ doch haer geloove ende liefde wort daerna wederom wacker. 5 *Gr.* Versierden.

6 'T welck bewijst het dan te late sal zijn/ so wort daermede alleen te kennen gegeven/ dat wy ons in tijts moeten voorsien/ Joan. 9. 4.
7 N. voor de mijne. Siet Matth. 7. 23.
a Matth. 7. 23. Luc. 13. 25.
b Matth. 24. 42. Marc. 13. 33. 35.
c Luc. 19. 12.
8 Door dese gelijckenisse worden wy vermaent/ de gaven die Godt ons verleent/ elck na de mate der selve waer te nemen/ ende te besteden tot de meeste stichtinge van andere: met belofte van genadige belooninge hier eñ hier namaels voor de gene die sulcx doen/ ende dreyginge van sware straffen tegen de gene die sulcks nalaten. Siet Joan. 15. 2. 1. Cor. 12. 5/ 6/ 7.
9 D. begrijp ofte bequaemheyt/ namelijck om te handelen ende winste te doen. Waer uyt niet en kan besloten worden dat een mensche uyt hemselven kracht ofte bequaemheyt heeft om de gaven Godts recht te gebruycken. want inde Schrifture wort doorgaens getuyght dat alle onse bequaemheyt uyt Gode is. siet Joan. 15. 5. 1. Cor. 15. 10. 2. Corint. 3. 5.
10 *Gr.* Maeckte.
11 *Gr.* na veel tijdts.
12 Ofte/ met. door.
13 Ofte/ het is wel, het gaet wel, ghy hebt wel gedaen.
d Matth. 24. 45. Luc. 12. 42.
14 D. gaet in met uwen heere ter plaetse daer hy sijne vreucht ende heerlickheyt heeft. Siet Joan. 17. 24. Luc. 22. 30.
15 Ofte/ straf.
16 Dit was een spreeckwoort/ waermede beschreven wierdt een mensche/ die alles op het scherpste eñ nauwste tot sijnen voordeel treckt.
17 D. niet de vreese van mijne hardicheyt/ maer uwe eygene boosheyt ende luyicheyt is daer van de oorsake.
18 *Gr.* geworpen, ofte geleyt, N. inde wissel-banck.
19 *Gr.* tokos, waer door allerley vrucht ofte winste van 't gebruyck des gelts wort beteeckent/ welcke altemet in 't goede/ altemet in 't quade genomen wort/ na dat de winste redelick ofte onredelick is. siet voorder Luc. 19. 23.
e Matth. 13. 12. Marc. 4. v. 25. Luc. 8. 18. ende 19. 26. 20 *Gr.* alle. 21 D. die sijne gaven/ die hy heeft/ te wercke stelt/ ende wel besteedt.

[dien] sal gegeven worden/ ende hy sal overvloedich hebben: maer van de gene [22] die niet en heeft/ van dien sal genomen worden oock dat hy heeft.

30 Ende den onnutten dienstknecht werpt uyt in de [23] buytenste duysternisse/ [f] daer sal weeninge zÿn ende knersinge der tanden.

31 [g] Ende wanneer de Sone des menschen komen sal in sÿne heerlickheyt/ ende alle de heylige Engelen met hem/ dan sal hy sitten [24] op den [h] throon sÿner heerlicheyt.

32 Ende voor hem sullen alle de volckeren [25] vergadert worden/ [i] ende hy salse van malkanderen scheyden/ gelÿck de herder de schapen van de bocken scheydet.

33 Ende hy sal de schapen tot sÿner [26] rechter-[hant] setten/ maer de bocken tot [sijner] slincker-[hant].

34 Alsdan sal [27] de Coninck seggen tot de gene de tot sÿner rechter-[handt zijn], Komt ghy [28] gesegende mÿns Vaders/ beerft dat Coninckrÿck/ [k] 't welck [29] u bereyt is van de grontlegginge der werelt.

35 [l] Want ick ben hongerich geweest/ ende ghy hebt my te eten gegeven: Jck ben dorstich geweest/ ende ghy hebt my te drincken gegeven: [m] Jck was een vreemdelinck/ ende ghy hebt my [30] geherberght.

36 [Ick was] [n] naeckt/ ende ghy hebt my gekleedt: Jck ben kranck geweest/ ende ghy hebt my [31] besocht: [32] Jck was [o] in de gevanckenisse/ ende ghy zÿt tot my gekomen.

37 Dan sullen de rechtveerdige hem antwoorden/ seggende/ Heere/ wanneer hebben wy u hongerich gesien/ ende gespÿsigt? ofte dorstich/ ende te drincken gegevē?

38 Ende wanneer hebben wy u een vreemdelingh gesien/ ende geherbergt? ofte naeckt ende gekleedet?

39 Ende wanneer hebben wy u kranck gesien/ ofte in de gevanckenisse/ ende zÿn tot u gekomen?

40 Ende de Coninck sal antwoorden ende tot haer seggen/ Voorwaer segge ick u/ [p] voor soo veel ghy [dit] een van dese mÿne minste broeders gedaen hebt/ [33] soo hebt ghy [dat] my gedaen.

41 Dan sal hy seggen oock tot de gene die ter slincker-[handt zijn], [q] Gaet wech van my ghy [34] vervloeckte in het [r] eeuwige vyer/ 't welck den [35] Duyvel ende sÿne engelen bereydt is.

42 Want ick ben hongerich geweest/ ende ghy en hebt my niet te eten gegeven: Jck ben dorstich geweest/ ende ghy en hebt my niet te drincken gegeven.

43 Jck was een vreemdelingh/ ende ghy en hebt my niet geherbercht: Naeckt/ ende ghy en hebt my niet gekleet: Kranck/ ende in de gevanckenisse/ ende ghy en hebt my niet besocht.

44 Dan sullen oock dese hem antwoorden/ seggende/ Heere/ wanneer hebben wy u hongerich gesien/ of dorstich/ of een vreemdelingh/ of naeckt/ of kranck/ ofte in de gevanckenisse/ ende en hebben u niet gedient?

45 Dan sal hy haer antwoorden ende seggen/ Voorwaer segge ick u: [s] voor soo veel ghy [dit] een van [36] dese minste niet gedaen en hebt/ soo en hebt ghy het my oock niet gedaen.

46 [t] Ende dese sullen gaen in de eeuwige [37] pÿne: maer de rechtveerdige in dat eeuwige leven.

22 Dat is/ die sÿne gaven niet en gebruyckt/ ofte ledich laet liggen als of hyse niet en hadde gehadt.
23 Siet Matt. 8. v. 12.
f Matth. 8. 12. ende 13. 42. ende 22. 13. ende 24. 51. Luce 13. 28.
g Matth. 16. 27. ende 26. 64. Marc. 14. 62. Luce 21. 27. Actor. 1. 11. 1. Thes. 4. 16. 2. Thes. 1. 10. Apoc. 1. 7.
24 D. op sÿnē heerlicken throon/ welcke in de wolcken sal opgerecht worden. siet Matth. 24. 30. Apoc. 1. 7.
h Matth. 19. 28.
25 N. door den dienst der Engelen. siet Matth. 13. 41.
i Ezech. 34. 17, 20. Matth. 13. 49.
26 Ofte/ rechterzijde: alsoo oock in 't volgende.
27 N. Christus, die v. 31. de Sone des menschen genaemt wort/ ende nu hier Coninck/ om dat hy alsdan wesen sal in de volle heerschappie sijns rijcks.
28 Van dese segeninge. siet Ephes. 1. vss. 3/ 4/ 5.
k Matth. 20. 23. Marc. 10. 40.
29 N. van Godt/ voor ende nae sijne eeuwige verkiesinge/ Ephes. 1. 4.
l Ies. 58. 7. Ezech. 18. 7.
m Hebr. 13. 2.
30 Gr. mede geleydt. ofte/ mede genomen. namelijck om te herbergen.
31 Ofte/ hebt opsicht over my genomen.
n Ies. 58. 7. Iac. 2. 15, 6.
32 Onder dese verhaelde wercken der liefde worden alle andere vruchten des geloofs verstaen/ die hier voort-gebracht wordē/ niet als verdienende oorsaken der salicheyt/ maer als openbare getuygenissen ende teeckenen hares geloofs/ die om de verdienste Christi uyt genade sullen beloont worden/ om daermede te bewijsen de rechtveerdicheyt van sijn vonnis in dit oordeel voor de geheele werelt. Gelijck blijckt uyt het v. 34. alwaer de eerste oorsake harer salicheyt gestelt wort de segen des Vaders/ ende de salicheyt een erfdeel wort genaemt/ ende dese geseght wort haer bereydt ofte toegeschickt te zijn eer de gront des werelts geleght was. Ephes. 1. 4.
o 2. Tim. 1. 16.
p Prov. 19. 17. Matt. 10. 42. Marc. 9. 41. Ioan. 13. 20. 2. Cor. 9. 6.
33 D. dat sal ick achten als of my sulcks selve gedaen ware. Act. 9. 4.
q Psal. 6. 9. Matth. 7. 23. Luce 13. 25, 27.
34 D. om dese uwe sonden na Godts rechtveerdich oordeel de straffe des eeuwigen vloecks onderworpen.
r Iesa. 30. 33. Apoc. 19. 20.
35 So noemt hy het hooft der boose geesten/ die hier oock sijne engelen genoemt worden/ om dat de Duyvel de selve gebruyckt tot sijne dienst-boden/ gelijck Christus sijne goede Engelen. Apoc. 12. 7.
s Zach. 2. 8. Prov. 4. 14, 31. ende 17. 5.
36 N. die hier tot mijnder rechterhant staen.
t Dan. 12. 2. Ioan. 5. 29.
37 Ofte/ straffe. pyninge. gelijck 1. Joa. 4. 18.

Het xxvj. Capittel.

1 Christus voorseght wederom sijnen doodt. 3 over welcke de Overste der Joden beraetslagen. 6 Wort te Bethanien van een vrouwe gesalft. 10 welcker daedt hy verantwoort ende prijst. 14 Judas verkoopt Christum. 17 Christus doet het Pascha bereyden/ ende eet het selve met sijne discipelen/ ende voorseght de verraderie Judæ. 26 Stelt daerna sijn Avontmael in. 31 Voorseght sijne Discipelen hare verstrooyinge ende Petro sijnen val. 36 Aenvanght sijn lijden in een hof met groote benautheyt ende sterck bidden/ vermanende sijne discipelen/ die sliepen/ tot waken ende bidden. 47 Wort van Juda verraden met eenen kus/ ende van den Joden gevangen. 51 Bestraft Petrum/ die des Over-priesters dienst-knecht een oore afhouwt. 57 Wort tot Cajaphas voor den raedt gebracht. 59 Door valsche getuygen aengeklaecht. 63 Bekent dat hy de Christus is. 65 Wort daer over als een Godtslasteraer veroordeelt ende smadelijck mishandelt. 69 Petrus versaeckt Christum. 75 komt tot kennisse/ ende beweent sijnē val.

1 Ende het is geschiet/ als Jesus alle [1] dese woorden ge-eyndicht hadde/ dat hy tot sÿne Discipelen seyde/

2 [a] Ghy weet dat nae twee dagen het [2] Pascha is/ ende de Sone des menschen sal overgelevert worden om gecruycight te worden.

3 [b] Doe vergaderden [3] de Overpriesters/ ende de Schriftgeleerde ende de Ouderlingen des volcks/ [4] in de sale des Hoogen-priesters/ die genaemt was [5] Cajaphas.

4 Ende beraetslaeghden t'samen/ dat sy Jesum [6] met listicheyt vangen ende dooden souden.

5 Doch sy seyden: [7] Niet in het feest/ op datter geen oproer en worde onder het volck.

6 Als nu Jesus te Bethanien was/ ten huyse Symonis [8] des Melaetschen:

7 [c] Quam tot hem een Vrouwe hebbende een alabaster-flessche met [9] seer kostelicke salve/ ende gootse uyt op sÿn hooft/ daer hy aen [tafel] sat.

8 Ende sÿne Discipelen [dat] siende/ namen 't seer qualick/ seggende/ Waer toe dit verlies?

9 Want dese salve hadde konnen [10] dier verkocht/ ende de penningen den armen gegeven worden.

10 Maer Jesus [sulcks] verstaende seyde tot haer/ Waerom doet ghy dese vrouwe moeyte aen? Want sy heeft [11] een goet werck aen my gewrocht.

11 [d] Want de arme hebt ghy altÿt met u/ maer my en hebt ghy [12] niet altÿt.

12 Want als sy dese salve op mÿn lichaem [13] gegoten heeft/ so heeft sy het gedaen [14] tot [een voorbereydinge van] mÿne begravenisse.

13 Voorwaer segge ick u/ Al waer dit Euangelium gepredickt sal worden in de geheele werelt/ [daer] sal oock tot harer gedachtenisse gesproken worden van 't gene sy gedaen heeft.

14 [e] Doe ginck een van de twaelve genaemt Judas Iscarioth/ tot de Overpriesters/

15 Ende seyde/ Wat wilt ghy my geven/

1 N. tot noch toe in de voorgaende capittelen verhaelt: so dat Christus sijn prophetisch ampt dus verre volbracht hebbende/ nu begint in sijn Priester-ampt naerder te treden.
a Marc. 14. 1. Luce 22. 1. Ioan. 13. 1.
2 Is een Hebr. woort/ beteeckenende eenen voor-bygançk ofte overschrijdinge/ waer mede genaemt wiert het eerste van de drye groote jaerlicksche feesten der Jodē/ gehouden op den veertienden dach der eerster maendt/ die met onsen Martius by na over eē quam: ingestelt ter gedachtenisse van de verlossinge der kinderen Israels uyt Egypten: ende insonderheyt van dat de slaende Engel/ die de eerst-geborene der Egyptenaren doodde/ der Israeliten huysen voorbyginck. siet hier van Exod. c. 12. Op welken tijt Christus oock heeft willen geslachtet worden/ om dat het slachten van het Paeschlam daer van een voorbeeldt was. Siet 1. Cor. 5. 7/ 8.
b Ioan. 11. 47. Psal. 2. 2. Actor. 4. 27.
3 Uyt desen allen bestont in dien tijde de Hoogen-raet der Joden/ by welcken de allerswaerste saken verhandelt wierden/ waer van de Hooge-priester het hooft ende de Overste was.
4 Ofte/ in het hof, ofte/ paleys.
5 Van desen Cajaphas siet oock Joa. 11. 49. ende by Ioseph. Antiq. l. 18. c. 3. 6.
6 Om dat sy het openbaerlick niet en dorfden doen uyt vreese van het volck.
7 D. Laet ons niet wachten tot op het feest/ maer het selve voorkomen/ gelijck oock geschiet is.
c Marc. 14. 3. Luce 7. 37. Ioan. 11. 2. ende 12. 3.
8 Niet die doen melaetsch was/ want sulcke mochten in de steden ofte vlecken niet woonen/ noch men en mochte met haer niet eten ofte omgaen. Num. 5. 2. maer die ofte sulcx geweest was/ ofte sulcken toenaem hadde van sijne voor-ouders.
9 Gr. van swaren prijs. die uyt-gedruckt wort Marc. 14. 5.
10 Gr. voor veel.
11 D. het gene sy aen my gedaen heeft is wel gedaen.
d Deut. 15. 11. Marc. 14. 7. Ioan. 12. 8.
12 N. nae mijne lichamelijcke tegenwoordicheyt/ want na sijne Godtheyt ende genade sal hy altijt by ons blyven. Matth. 28. 20.
13 Gr. geworpen.
14 Niet dat dese vrouwe sulcks voor gehadt heeft/ maer om dat Godts voorsienicheyt het selve so heeft bestiert/ dat sijn lichaem recht voor sijn sterven alsoo soude gesalft worden: gelijck de doode lichamen der persoonen van aensien alsoo tot de begravenisse wierden bereydt. Genes. 50. 2. Siet oock Marc. 14. 8. Gelijck het Griecx woort sulcks oock mede-brenght.
e Marc. 14. 10. Luce 22. 4.

ven/

ven / ende ick sal hem u [15] overleveren? Ende sy hebben hem [16] toegelegt [f] dertich [17] silvere [penningen].

16 En van doen af socht hy [18] gelegentheyt / op dat hy hem overleveren mochte.

17 [g] Ende op den [19] eersten [dach] [h] der ongehevelde [brooden], quamen de Discipelen tot Jesum/ seggende tot hem / Waer wilt ghy dat wy u bereyden het Pascha te eten?

18 Ende hy seyde/ Gaet henen in de stadt tot [20] sulck eenen / ende segget hem/ De Meester segt / mijnen tijdt is na by/ ick sal by u het Pascha houden met mijne discipelen.

19 Ende de discipelen deden gelijck Jesus haer bevolen hadde/ ende bereydden [21] het Pascha.

20 [i] Ende [22] als het avondt geworden was / sat hy aen met de twaelve.

21 Ende doe sy aten seyde hy / Voorwaer ick segge u/ dat [k] een van u my sal verraden.

22 Ende sy seer bedroeft geworden zijnde begon een yegelick van haer tot hem te seggen / Ben ick't Heere?

23 Ende hy antwoordende seyde/ [l] [23] Die de handt met my in de schotel indoopt / die sal my verraden.

24 De Sone des menschen gaet wel henen/ gelijck van hem geschreven is/maer [24] wee dien mensche/door welcken de Sone des menschen verraden wordt / het ware hem goet / so die mensche niet geboren en hadde geweest.

25 Ende Judas / die hem verriet/antwoordde ende seyde/Ben ick't Rabbi? Hy seyde tot hem / [25] Ghy hebt het gesegt.

26 [m] Ende [26] als sy aten / nam Jesus het broodt/ende [27] gesegent hebbende brack hy het / ende gaf het den discipelen / ende seyde / Nemet / etet / [28] dat is [29] mijn lichaem.

27 Ende hy nam den drinck-beker/ ende gedanckt hebbende gaf haer [30] [dien]/ seggende / Drinckt alle daer uyt.

28 Want dat is [31] mijn bloedt / [n] het [bloedt] des Nieuwen Testaments/'twelck voor vele [32] vergoten wort / tot vergevinge der sonden.

29 Ende ick segge u/ dat ick van nu aen niet en sal drincken van dese vrucht des wijnstocks/ tot op [33] dien dach / wanneer ick met u de selve nieuw' sal drincken in't Coninckrijck mijns Vaders.

30 [o] Ende als sy [34] den lofsanck gesongen hadden/ gingen sy uyt na den olijfberch.

31 Doe seyde Jesus tot haer / Ghy sult alle [35] aen my ge-ergert worden in desen nacht: Want daer is geschreven/ [p] Ick sal den herder slaen/ ende de schapen der cudde sullen verstropt worden.

32 [q] Maer na dat ick sal opgestaen zijn / sal ick u voorgaen na Galileen.

33 Doch Petrus antwoordende seyde tot hem/ [r] Al wierden sy oock alle aen u ge-ergert / ick en sal nimmermeer ge-ergert worden.

34 Jesus seyde tot hem / [s] Voorwaer ick segge u / dat ghy in desen selven nacht/ [36] eer de haen gecrayt sal hebben / my driemael sult verloochenen.

35 Petrus seyde tot hem/Al moeste ick oock met u sterven / so en sal ick u geensins verloochenen. Desgelijcks seyden oock alle de discipelen.

36 [t] Doe ginck Jesus met haer in [37] een plaetse genaemt Gethsemane / ende seyde tot de discipelen / Sit hier neder tot dat ick henen gae / ende aldaer sal gebeden hebben.

37 Ende met hem nemende Petrum / ende de [38] twee sonen Zebedei / begon hy [39] droevich ende seer beangst te worden.

38 [v] Doe seyde hy tot haer/ Mijne ziele is [40] geheel bedroeft tot der doot toe: blijft hier ende waeckt met my.

39 Ende een weynich voort gegaen zijnde / viel hy op sijn aengesicht / biddende ende seggende / [x] Mijn Vader / indien't mogelick is / laet [41] dese [y] drinckbeker van my [42] voorby gaen: [z] Doch niet [43] gelijck ick wil / maer gelijck ghy [wilt].

40 Ende hy quam tot de discipelen/ende vondse slapende / ende seyde tot Petrum / En condt ghy [44] dan niet een uyre met my waecken?

41 Waeckt ende bidt / op dat ghy niet in versoeckinge en comt: [a] de [45] geest is wel gewillich / maer het vleesch is swack.

42 Wederom ten tweeden mael henen gaende badt hy / seggende / Mijn Vader/ indien dese drinckbeker van my niet voorby en can gaen/ten zy dat ick hem drincke/ uwen wille geschiede.

43 Ende comende [by haer] vondt hyse wederom slapende: want hare oogen waren [46] beswaert.

44 Ende haer latende ginck hy wederom henen / ende badt ten derdenmael / seggende de selve woorden.

45 Doe quam hy tot sijne discipelen/ ende seyde tot haer / [47] Slaept [nu] voort/ ende rustet: Siet de uyre is na by gecomen/ ende de Sone des menschen wort overgelevert inde handen der sondaren.

46 Staet op / laet ons gaen / siet / hy is na by die my verraet.

47 [b] Ende als hy noch sprack/ siet/ Judas een van de twaelve quam/ ende met hem [48] een groote schare / met sweerden ende stocken / [gesonden] van de Overpriesteren ende Ouderlingen des volcks.

48 Ende die hem verriet / hadde haer een teecken gegeven / seggende / Dien ick sal kussen / de selve is't / grijpt hem.

49 Ende terstont comende tot Jesum/ seyde hy / Weest gegroet Rabbi: ende hy [c] kuste hem.

50 Maer Jesus seyde tot hem / [49] Vriendt waer toe zijt ghy hier? Doe quamen sy toe/ ende sloegen de handen aen

 Jesum/

---

15 N. heymelick sonder moeyte/ ende buyten kennisse van 't volck.
16 Ofte/ toegesegt, ofte/ toe-gewogen, gelijck dit woort oock somtijts genomen wort: alsomen eertijts plach het gelt toe te wegen. Gen. 23.16. 1.Reg. 20.39.
f Zach. 11. 12.
17 Gr. Silverlingen. Dit woort/wanneer het aldus alleen gestelt wort/beteeckent gemeynelick eenē sikel/welcke was/ofte des heylichdoms/ doende ontrent een halve rijcx-daler: ofte een gemeyne/ doende half so veel. Ende dit was de prijs waermede een slave / die van eens anders osse gedoot was / geboet moeste wordē. Exo. 21.32. ende 'tschijnt datse Christum niet meer en weerdeerdē als een slave plach geweerdeert te zijn/ gelijck Godt hier over klaecht by Zachar. 11. 12/13. ende 'tselve in't volgende cap. v.9. aengewesen wort.
18 Ofte/bequamen tijdt.
g Marc. 14. 12. Luce 22. 7.
19 D. op dien dach als men des avonts moeste beginnen de ongehevelde brooden te eten/ en 't Paesch-lam te slachten.
h Exod. 12. 17.
20 Alsoo spreeckt-men als men eē persoon met sekere teeckenē aenwijst/wiens naem men niet uyt en druckt. Ruth 4.1. De teeckenen van desen man worden aengewesen/ Marc. 14.13. Luce 22.10.
21 D. het Paesch-lam: een oneygentlijcke maniere van sprekē/ seer gebruyckelick in de Heylige Schrifture als van Sacramenten gesproken wort.
i Marc. 14. 17. Luce 22. 14. Ioan. 13. 21.
22 Christus heeft dan het Pascha gegeten ter rechter tijdt/ op den avondt des veertienden daechs/gelijck Godt bevolē hadde. Exod. 12.6/18. Lev. 23.5. Doch de Joden hebben 't selve doen ter tijdt eerst gegeten des anderen daechs 's avonts/gelijck blijckt uyt de geheele historie/ende insonderheyt Joa. 18. 28. 'T welck geschiedde uyt een oudt gebruyck / waer door sy / als de veertiende dach viel op den dach voor den Sabbath/den selven versetteden op den volgenden Sabbath/ op dat sy niet genoodsaeckt en souden zijn twee dagen aen malkanderen van haer werck te rusten. Soo is van Christus, het ware Pascha/ op den rechten dach van Godt geordonneert/voor onse sonden op-geoffert.
k Actor. 1. 17.
l Luce 22. 21. Ioan. 13. 18. Psal. 41. 10.
23 D. een die met my dagelicx eet/ die mijn huys ende tafel-genoot is. Siet Marc. 14. 20. Joan. 13. 18. Psal. 41. 10. Niet dat Christus doen juyst met hem t'samen indopte: want so souden de discipelen sekerlick hebben konnen weten wie hy was.
24 De voorsienicheyt Godts en veronschuldicht van de menschen niet die quaet doen.
25 Dit is een maniere van spreken / wanneer men een sake niet rond uyt en wil seggen/maer evenwel niet en ontkent. Siet hier na vss. 64/65. vgel. met Marc. 14.62.
m Marc. 14. 22. Luce 22. 19. 1. Cor. 11. 23.
26 D. als sy na het eten des Paesch-lams noch aen tafel saten.
27 Lucas 22. 19. ende Paulus 1. Cor. 11. v. 24. in plaetse van gesegent hebbende, gebruycken het woort gedanckt hebbende: gelijck sommige Grieksche boecken hier oock hebben. So dat segenen ende dancken ofte dancksseggen voor een selve sake genomen worden/ende beteeckenen het broodt/als oock daer na den wijn / van 't gemeyn gebruyck affonderen / ende door danckseggingе tot Godt/heyligen ofte tot een heylich gebruyck toe-eygenen: gelijck Gen. 2. 3. den sevenden dach van Godt gesegent ende geheylicht wort.
28 N. broodt/ gelijck de sake selfs uytwijst/ ende Paulus verklaert 1. Cor. 10. 16.
29 D. een teecken mijns lichaems/na de maniere van spreken inde Sacramenten gebruyckelick: gelijck hier voor het Lam een Pascha genaemt wort/ v. 19. het broodt de gemeynschap des lichaems Christi, 1. Cor. 10. 16. ende de drinck-beker het Nieuwe Testament, 1. Cor. 11. 25. om dat het teeckenen ende segelen zijn van onse geestelicke gemeynschap met Christo, ende van het Nieuwe Testament/ 't welck met sijn bloet is bevesticht.
30 N. drinck-beker.
31 D. een teecken mijns bloets/gelijck te voren v. 26. het broot sijn lichaem genaemt wort.
n Exod. 24. 8.
32 D. corts hier na uytgestort sal worden. Siet hier van Hebr. 9. 14/15/&c. alwaer de Apostel van dit bloedt des Nieuwen Testaments een breede verklaringe doet/met een tegenstellinge van't bloet des Ouden Testaments.
33 Sommige verstaen dit van den tijt van veertich dagen nae sijne opstandinge/ in welcke hy met sijne discipelen gegeten ende gedroncken heeft / Act. 10. 41. Andere/ van de eeuwige vreucht in 't eeuwige leven/ het welck doorgaens by eene maeltijt vergeleecken wort/ Matth. 8. 11. Luce 22. 29. Apoc. 19. 9.

o Marc. 14. 26. Luce 22. 39. Ioan. 18. 1.
34 Na het gebruyck der Joden/ die doen plachten te singen eenige Psalmen/ gelijck sommige meynen / van den 113 af tot den 119 toe.
35 Gr. in my.
p Zach. 13. 7. Ioan. 16. 31.
q Marc. 14. 28. ende 16. 7.
r Luce 22. 33.
s Ioan. 13. 38.
36 D. eer de morgen-stont aenkomt/ wanneer de haenen gemeynlijck voor de laetste reyse beginnen te craeyen / Marc. 13. 35.
t Marc. 14. 32. Luce 22. 39. Ioan. 18. 1.
37 Ofte/ gehucht, N. van huysen ende hoven. Joan. 18. 1. seght dat het een hof was / daer Christus plach te gaen om te bidden.
38 N. Jacobum en Joannem/ Mar. 10. 35.
39 Met dese woorden wort te kennen gegeven / eene uyterste droefheyt ende benautheyt/ die hem het bloedige sweet uyt-gedruckt heeft, Luce 22. 44. ende is ontstaen/ niet so seer uyt vreese van de aenstaende wreede doot / die oock vele Martelaren onbeschroomt hebbē aengegaen / als wel uyt het voor-gevoelen van den last des toorns Godts ende der helscher qualen/ die hy aen 't kruys voor ons geleden heeft. Jes. 53. 4/5/6. Gal. 3. 13.
v Ioan. 12. 27.
40 Ofte/ aen alle zijden, D. met droefheyt gelijck als omcingelt.
x Luce 22. 41.
41 D. dit bitter lijden. Siet Matth. 20. 22.
y Matth. 20. 22, 23.
42 Ofte/ wech gaen.
z Ioan. 6. 38.
43 N. na de genegentheyt die de menschelicke nature is aengeschapē/om sijn eyge verderf te ontvlieden / welcke ick nochtans uwē wille in alles onderwerpe. Ende is daerom dese genegentheyt Christi sonder sonde geweest.
44 Gr. so.
a Gal. 5. 17.
45 D. uwe wille is wel goet/ maer wort verhindert door uwe natuerlicke swackheyt.
46 N. met vaeck/ door waecken ende droefheyt.
47 Dit segt hy bestraffens wijse / gelijck men dickwijls yemandt yet eyndelick schijnt toe te laten / als het te late is / waer van men hem te vergeefs heeft afgemaent.
b Marc. 14. 43. Luce 22. 47. Ioan. 18. 3.
48 N. een gantsche Bende krijgs-knechten met de dienaren der Over-priesters ende Schrift-geleerde, siet Joan. 18. 3.
c 2. Sam. 20. 9.
49 Gr. Geselle.

Jesum / ende greepen hem.

51 Ende siet/[50] een van de gene die met Jesu waren / de handt uytstekende trock syn sweerdt uyt / ende slaende den dienst-knecht des Hoogen-priesters/ [51] hieuw syne oor af.

52 Doe seyde Jesus tot hem / Keert uw' sweerdt weder in syne plaetse: [d] want alle die het sweerdt [52] nemen/ sullen [53] door het sweerdt vergaen.

53 Of meynt ghy dat ick mynen Vader nu niet en can bidden / ende hy sal my meer als twaelf [54] legioenen Engelen bysetten?

54 Hoe souden dan de [e] Schriften vervult worden / [die seggen] dat het alsoo geschieden moet?

55 Ter selver ure sprack Jesus tot de scharen / Ghy zyt uytgegaen als tegen eenen [55] moordenaer/met sweerden ende stocken / om my te vangen: dagelicks sat ick by u / leerende inden tempel / ende ghy en hebt my niet gegrepen.

56 Doch dit alles is geschiet / op dat de Schriften der Propheten souden vervult worden. [f] Doe vluchteden alle de Discipelen / hem verlatende.

57 [g] Die nu Jesum gevangen hadden/ leydden [hem] henen [56] tot Cajapham den Hoogen-priester/ alwaer de Schriftgeleerde ende Ouderlingen vergadert waren.

58 Ende Petrus volghde hem van verre tot aen de [57] saele des Hoogen-priesters / ende binnen gegaen zynde sat hy by de Dienaren/om het eynde te sien.

59 [h] Ende de Overpriesters / ende de Ouderlingen ende den geheelen Grooten Raedt sochten valsche getuygenisse tegen Jesum/ op dat sy hem dooden mochten/ende [58] en vonden niet.

60 Ende hoe wel daer vele valsche getuygen toegecomen waren / soo en vonden sy [doch] niet.

61 Maer ten laetsten quamen twee valsche getuygen / ende seyden/ [59] Dese heeft gesegt/ [i] Jck can den Tempel Godts afbreken/ ende in drie dagen den selven opbouwen.

62 [k] Ende de Hooge-priester opstaende seyde tot hem / En antwoort ghy niets? Wat getuygen dese tegen u?

63 [l] Doch Jesus [60] sweech stille / ende de Hooge-priester antwoordende seyde tot hem / Jck besweere u by den levendigen Godt / dat ghy ons segt / of ghy zyt de Christus/ de Sone Godts?

64 Jesus seyde tot hem / [61] Ghy hebt het gesegt. [m] Doch ick segge u lieden/ van nu aen [62] sult ghy sien den Sone des menschen sittende ter rechter-[handt] der cracht [Godts] ende comende op de wolcken des hemels.

65 Doe [63] verscheurde de Hooge-priester syne cleederen / seggende/ Hy heeft [Godt] gelastert / wat hebben wy noch getuygen van noode? Siet / nu hebt ghy syne [Godts-] lasteringe gehoort?

66 Wat dunckt u lieden? Ende sy antwoordende seyden/ [n] Hy is des doots schuldich.

67 [o] Doe spogen sy in syn aengesichte/ ende sloegen hem met vuysten.

68 [p] Ende andere [64] gaven hem kinnebacks-slagen / seggende/ [q] Propheteert ons Christe / wie is't die u geslagen heeft?

69 [r] Ende Petrus sat [65] buyten in de saele / ende een dienst-maecht quam tot hem / seggende / Ghy waert oock met Jesu [66] den Galileer.

70 Maer hy loochende het voor allen/ seggende / Jck en weet niet wat ghy segt.

71 Ende als hy na [67] de voor-poorte uytginck / sach hem een andere [dienstmaeght], ende seyde tot de gene die aldaer [waren], Dese was oock met Jesu den Nazarener.

72 Ende hy loochende het wederom met eenen eedt / [seggende], Jck en kenne den mensche niet.

73 Ende een weynich daer na / die der stonden by-comende seyden tot Petrum / Waerlick ghy zyt oock van die/ want oock uwe sprake [68] maeckt u openbaer.

74 Doe begon hy [69] [sich] te verbloecken/ ende te sweeren / Jck en kenne den mensche niet.

75 Ende terstont craeyde de haen: ende Petrus [70] wiert indachtich des woorts Jesu / die tot hem gesegt hadde / [f] Eer de haene gecraeyt sal hebben / sult ghy my driemael verloochenen. Ende na buyten gaende weende hy bitterlick.

50 N. Petrus. siet Joan. 18. 10.
51 Gr. nam sijne oore wech.
d Gen. 9. 6. Apoc. 13. 10.
52 N. sonder wettelick beroep ofte last daer toe te hebben.
53 N. door bevel der Overheyt/ welcke tot dien eynde het sweerdt gegeven is/ om de doot-slagers met de doot te straffen. Genes. 9. 6. Rom. 13. 4.
54 Een legioen was by de Romeynen een regiment krijgsvolck/ bestaende uyt eenige duysende/ somtijts vier/ somtijts ses / ende somtijts meer.
e Psal. 22. 7. ende 69. 2, 10. Luce 24. 25.
55 Ofte / straet-schender.
f Iob 19. 13. Psal. 88. 9.
g Marc. 14. 53. Luce 22. 54. Ioan. 18. 12.
56 N. na dat sy hem eerst tot Annam hadden gebracht/ die Cajaphas schoonvader was. Joan. 18. 13.
57 Ofte / tot aen het paleys.
h Marc. 14. 55. Actor. 6. 13.
58 N. dat met eenigen schijn soude konnen voort-gebracht worden / om daer op hem te veroordeelen.
59 Dit was een verkeeringe der woorden Christi. Joa. 2. v. 19. want Christus aldaer niet en heeft gesegt / Ick kan den tempel afbreken, &c. maer breeckt ghy den tempel af, &c. verstaende dat van den tempel sijns lichaems.
i Ioan. 2. 19.
k Marc. 14. 59.
l Iesa. 53. 7. Matth. 27. 12, 14.
60 Om daer mede te kennen te geven dat dese sake so ongegrondet was/ datse niet weerdich en was beantwoort te worden.
61 Siet hier voren/ v. 25.
m Psal. 110. 1. Matth. 16. 27. ende 24. 30. Marc. 14. 62. Luce 22. 69. Actor. 1. 11. Rom. 14. 10. 1. Thess. 4. 16. Apoc. 1. 7. Dan. 7. 9.
62 D. ghy sult alsdan metter daet bevinden / dat ick de Sone Godts ben/ insonderheyt als ghy voor my sult moeten verschijnen / om geoordeelt te worden.
63 Dit plachten de Joden te doen als sy wilden betoonen een uyterste droefheyt ofte mishage over seker sake/ als Godts-lasteringe / &c. siet 2. Reg. 19. 1.
n Lev. 24. 16.
o Iesa. 50. 6.
p Ioan. 19. 3. Iob 16. 10.
64 And. sloegen hem met stocxkens. ofte/ gaerden.
q Luce 22. 64.
r Marc. 14. 66. Luce 22. 55. Ioan. 18. 16, 25.

65 N. buyten de plaetse daer den Joodschen Raet vergadert was/ voor welcken Christus stont/ gelijck blijckt uyt vs. 71/ 75.

66 So wort hy hier genaemt/ om dat hy tot Nazareth was opgevoedt / welck een stadt van Galilea was. siet v. 71. ende Matth. 2. 23.
67 Ofte / poortael. voor-huys.
68 N. dat ghy een Galileer zijt/ gelijck Marc. 14. 70. ende Luce 22. 59. uytdrucken.
69 D. den vloeck ofte wrake Godts hem selven toewenschende / indien hy hem kende.
70 N. na dat hem Christus aengesien hadde. siet Luce 22. v. 61.
f Matth. 26. 34. Marc. 14. 30. Luce 22. 61. Ioan. 13. 38.

Het xxvij. Capittel.

1 Christus wort van de Joden in Pilati handen overgegeven. 3 Judas berouw hebbende werpt het gelt in den tempel / ende verworght hem selven. 6 Met welck gelt een potte-backers acker gekocht wort/ gelijck voorsegt was. 11 Pilatus ondervraecht Christum op de beschuldingen tegen hem gedaen. 19 wort van sijne huysvrouwe gewaerschouwt. 20 verklaert Christi onschult/ ende tracht hem door tegenstellinge van Barabbas los te laten / maer te vergeefs. 24 Wascht sijne handen/ ende op het aendringen der Joden geeft hem over aen de krijchsknechten/ om gekruycight te worden. 27 die hem smadelick mishandelen ende wech leyden om te kruycigen. 32 Simon van Cyrenen wort gedwongen om hem sijn kruys te helpen dragen. 35 Christus wort gekruycigt. 38 ende met hem twee moordenaers. 39 wort van de voor-by-gaende gelastert ende bespot. 45 Duysternisse komt op der aerden / ende Christus wort met galle gedrenckt / roept in sijne uyterste benautheyt tot sijnen Vader / ende geeft sijnen geest. 51 Verscheyden wonderheden geschieden ontrent sijnen doot. 54 waer door de hooft-man bekent dat hy Godts Sone is. 57 wort van Joseph van Arimathea begraven / ende sijn graf / op 't versoeck der Over-priesters/ met wacht bewaert.

1 [a] Als het nu morgenstondt geworden was / hebben alle de Overpriesters ende de Ouderlingen des volcks t'samen raedt genomen tegen Jesum / dat sy hem dooden souden.

2 Ende hem gebonden hebbende/ leyden sy [hem] wech / ende gaven hem over aen [b] Pontius Pilatus [1] den Stadthouder.

3 Doe heeft Judas/ die hem verraden hadde / siende dat hy veroordeelt was/ [2] berouw gehadt / ende heeft de dertich silvere [penningen] den Overpriesteren ende den Ouderlingen [3] wedergebracht.

4 Seggende / Jck hebbe gesondight/ verradende het onschuldich bloedt. Maer sy seyden / Wat gaet ons [dat] aen? Ghy meught toesien.

5 Ende als hy de silvere [penningen] inden tempel geworpen hadde / vertrock hy / ende [c] henen gaende [4] verworchde [hem selven].

6 Ende de Over-priesters de silvere [penningen] nemende seyden/ Het en is niet geoorloft de selve in de [5] Offer-kiste te leggen/ dewyle het [6] eenen prys des bloets is.

7 Ende t'samen raedt genomen hebbende / cochten sy daer mede den [d] acker des potbackers/ tot eene begravenisse voor [7] de vremdelingen.

a Marc. 15. 1. Luce 22. 66. ende 23. 2. Ioan. 18. 28. Psal. 2. 3.
b Actor. 3. 13.
1 N. des Roomschen Keysers Tiberij / over het Joodsche landt. Luce 3. 1. want de Joden en vermochten niet meer yemant met de doot te straffen/ sonder voorgaende bewillinge der Roomsche Stadt-houderen / gelijckse selve betuygen/ Joan. 18. v. 31.
2 Dit en was geen oprecht berouw/ gelijck Petrus hadde/ also het niet en was vergeselschapt met beteringe des levens / noch met geloove ende betrouwen van vergevinge sijner sonden. Paulus noemt sulck een berouw als Judas hadde/ eene droefheyt des werelts die de doot werckt. 2. Cor. 7. 10.
3 Gr. wedergekeert. Dat is/ weder uytgekeert.
c Actor. 1. 18. 2. Sam. 17. 23.

4 Siet hier van breeder Actor. 1. 18. 5 In den Griecksehen text wort gehouden het Syrisch woort Corbanan, het welck beteeckent een gave ofte offer/ waer mede sy naemden de schat ofte gelt-kiste/ in welcke 't gelt tot den dienst Godts gegeven ofte geheylicht / bewaert wiert. Siet 2. Reg. 12. 9. Dese wort Marc. 12. 41. ende Luce c. 21. 1. genaemt Gazophylacium. 6 D. daer voor Christus van haer gekocht was om hem te dooden. Het schijnt dat dese huychelaers sien op de plaetse / Deut. 23. v. 18. d Actor. 1. 19. 7 D. uyt vremde landen komende / ende vremt zijnde van de Joodsche Religie/ met welcke schijnt dat de Joden/ selfs oock na haren doot/ geen gemeynschap en wilden hebben.

8 Daerom is dien acker genaemt [8] den acker des bloets / tot op den huydigen dach.

9 Doe is vervult geworden 't gene gesproken is [e] door den Propheet [9] Jeremiam / seggende / Ende sy hebben de dertich silvere [penningen] genomen / [10] de weerde des geweerdeerden van de kinderen Israëls / den welcken sy geweerdeert hebben.

10 Ende hebben de selve gegeven voor den acker des potbackers / [11] volgens 't gene my de Heere bevolen heeft.

11 [f] Ende Jesus stont voor den Stadthouder / ende de Stadthouder vraeghde hem / seggende / Zijt ghy [12] de Coninck der Joden? ende Jesus seyde hem / [13] Ghy segt het.

12 Ende als hy van de Overpriesters ende de Ouderlingen beschuldight wiert / en antwoordde hy niets.

13 [g] Doe seyde Pilatus tot hem / En hoort ghy niet [14] hoe vele [saken] sy tegen u getuygen?

14 [h] Maer hy en antwoordde hem [15] niet op een eenich woort / alsoo dat de Stadthouder hem seer verwonderde.

15 [i] Ende op het [16] Feest was de Stadthouder gewoon [17] den volcke eenen gevangenen los te laten / welcken sy wilden.

16 [k] Ende sy hadden doen eenen [18] welbekenden gevangenen / genaemt Barabbas.

17 Als sy dan vergadert waren seyde Pilatus tot haer / Welcken wilt ghy dat ick u sal los laten / Barabbam ofte Jesum / die genaemt wort Christus?

18 Want hy wist dat sy hem door nijdicheyt overgelevert hadden.

19 Ende als hy op den Rechter-stoel sat / soo heeft sijne huysvrouwe tot hem gesonden / seggende / Hebt [doch] niet te doen met dien rechtveerdigen: want ick hebbe heden veel geleden in den droom om sijnent wille.

20 [l] Maer de Overpriesters ende de Ouderlingen hebben de scharen [19] aengeraden dat sy souden Barabbam begeeren / ende Jesum dooden.

21 Ende de Stadthouder antwoordende seyde tot haer / Welcken van dese twee wilt ghy dat ick u sal los laten? Ende sy seyden / Barabbam.

22 Pilatus seyde tot haer / Wat sal ick dan doen [met] Jesu / die genaemt wort Christus? Sy seyden alle tot hem / Laet hem gekruycigt worden.

23 Doch de Stadthouder seyde / Wat heeft hy dan quaets gedaen? Ende sy riepen te meer / seggende / Laet hem gekruycigt worden.

24 Als nu Pilatus sach / dat hy niet en vorderde / maer veel meer [datter] oproer wiert / nam hy water / ende wiesch de handen voor de schare / seggende / Ick ben onschuldich van [20] het bloet deses rechtveerdigen: Ghy lieden meught toesien.

25 Ende alle het volck antwoordende seyde / [m] [21] Sijn bloet [kome] over ons / ende over onse kinderen.

26 Doe liet hy haer Barabbam los / maer Jesum gegeesselt [22] hebbende gaf hy hem over om gekruycigt te worden.

27 [n] Doe namen de krijchs-knechten des Stadthouders Jesum met haer in het Recht-huys / ende vergaderden over hem de gantsche bende.

28 Ende [23] als sy hem ontkleet hadden / deden sy hem eenen [24] purperen mantel om.

29 Ende een kroone van doornen gevlochten hebbende / setteden [die] op sijn hooft / ende eenen riet-stock in sijne rechter-[hant]: ende vallende op hare knijen voor hem / bespotteden sy hem / seggende / Weest gegroet / ghy Coninck der Joden.

30 Ende op hem gespogen hebbende / namen sy den riet-stock ende sloegen op sijn hooft.

31 Ende doe sy hem bespottet hadden / deden sy hem den mantel af / ende deden hem [25] sijne kleederen aen / ende leydden hem henen om te kruycigen.

32 [o] Ende uytgaende vonden sy eenen man van Cyrenen / met namen [26] Simon: desen [27] dwongen sy dat hy sijn kruys [28] droege.

33 [p] Ende gekomen zijnde tot de plaetse genaemt Golgotha / welcke is gesegt [29] hooft-scheel plaetse /

34 Gaven sy hem te drincken [30] edick met galle gemengt: ende als hy [dien] gesmaeckt hadde / en wilde hy niet drincken.

35 [q] Doe sy nu hem gekruycigt hadden / verdeelden sy sijne kleederen / het lot werpende: op dat vervult soude worden 't gene gesegt is door den Propheet / [r] Sy hebben mijne kleederen onder haer verdeelt / ende hebben [31] het lot over mijne kleedinge geworpen.

36 Ende sy nedersittende bewaerden hem aldaer.

37 [s] Ende sy stelden boven sijn hooft sijne [32] beschuldinge geschreven / DESE IS JESUS, DE CONINCK DER JODEN.

38 [t] Doe wierden met hem twee moordenaers gekruycigt / een ter rechter / ende een ter slincker [zijde].

39 [v] Ende die voorby gingen lasterden hem [33] schuddende hare hoofden /

40 Ende seggende / [x] Ghy die den Tempel afbreeckt / ende in drie dagen opbouwt / verlost u selven. Indien ghy de Sone Godts zijt / soo komt af van het kruys.

41 Ende desgelijcks oock de Overpriesters met de Schriftgeleerde ende Ouderlingen ende Phariseen [hem] bespottende / seyden /

42 Andere heeft hy verlost / [34] hy en kan hem selven niet verlossen. Indien hy de Coninck Israëls is / dat hy nu afkome van het kruys / ende wy sullen hem gelooven.

43 [y] Hy heeft op Godt betrouwt: dat hy hem nu verlosse [35] indien hy hem [wel] wil. Want hy heeft gesegt / Ick ben Godts Sone.

44 Ende het selve verweten hem oock de [36] moordenaers / die met hem gekruycigt waren.

---

8 Van desen acker siet Actor. 1. 19.

e Zach. 11. 12.

9 Dese plaetse wort niet gevonden by Jeremiam / maer by Zachariam / 11. 13. ende daerom meynen sommige oude Leeraers / dat hier van Mattheo selve geenen naem des Propheets uytgedruckt is geweest / gelijck hy oock elders gewoon is te doen / ende gelijck desen name oock in de Syrische oversettinge / die seer oudt is / en sommige andere niet gevonden en wort: ende dat de name van Jeremias door yemant van de uytschrijvers door onvoorsichtheyt / om de gelijckheyt van de letteren Iρ en Ζρ also die in 't korte geschreven worden / uyt den kant in den text soude zijn by-gevoeght. Doch andere meynen dat Zacharias oock Jeremias soude genaemt zijn geweest / gelijck onder de Israeliten seer gebruyckelic was twee namen te hebben / insonderheyt als deselve by na eenerley sake beteeckenden.

10 Andere setten het over / de weerde des geweerdeerden, den welcken geweerdeert hebben eenige van de kinderen Israëls. Zacharias 11. v. 13. voert in Christum selve als sprekende in sijnen persoon / maer Mattheus siende meer op den sin als op de woorden des Propheten / spreeckt van Christo in den derden persoon / om aen te wijsen dat dese Prophetie alhier in hem vervult was.

11 Dese woorden en staen wel niet by den Propheet / maer den inhoudt van dien.

f Marc. 15. 2. Luce 23. 3. Ioan. 18. 33.

12 N. dien de Joden voor haren Messias ende Verlosser verwachten.

13 Siet hier voren / cap. 26. 25. 64. en Joan. 18. 37.

g Matth. 26. 62.

14 Dese saken staen uytgedruckt Luce 23. 2.

15 Eensdeels om dat de beschuldingen openbare leugenen waren / eensdeels om dat hy wilde voor ons onschuldich veroordeelt worden. Ende so is vervult 't gene te voren van hem geseght was Jes. 53. 7.

h Ies. 53. 7. Actor. 8. 32.

i Marc. 15. 6. Luce 23. 17. Ioan. 18. 39.

16 N. van Pascha. Joan. 18. 39.

17 Gr. der schare.

k Marc. 15. 7. Luce 23. 19. Ioan. 18. 40.

18 D. vermaerden ende uytsteekenden / wiens persoon ende quade feyten seer bekent waren. Want hy was om moordt ende oproer gevangen. Marc. 15. 7. Luce 23. 19. Joa. 18. 40.

l Marc. 15. 11. Luce 23. 18. Ioan. 11. 40. Actor. 3. 14.

19 Ofte / met aenradinge daer toe beweeghden.

20 D. van den doot. Waer van hy nochtans niet geheel onschuldich en was / alsoo hy niet en vermocht eenen onschuldigen ten believen van andere te dooden: gelijck de Stadt-houder Festus selve getuyght. Actor. 25. 16.

m Actor. 5. 28.

21 D. so dit bloedt onschuldelijck vergoten wort / de straffe ofte wrake Godts daer van / kome op ons ende onse nakomelingen. 'T welck oock korts daer na door de Romeynen geschiet is / ende noch geschiet. Matth. 24. 21. Diergelijcke maniere van spreken / siet Levit. 20. 9. ende 2. Sam. 1. 16.

22 De Romeynen hadden wel de gewoonte / datse de gene die tot de doot verwesen waren / eerst opentlick deden geesselen: maer het blijckt uyt Joa. 19. v. 1. dat Pilatus dit gedaen heeft / om dat hy hoopte / dat hy met die mindere straffe den Joden soude voldoen / ende tot medelijden bewegen / om hem alsoo los te laten.

n Marc. 15. 16. Ioan. 19. 2.

23 N. van sijn opper-kleedt.

24 Dit was een sekere soorte van kostelijck purper-couleur / gelijck d'andere Euangelisten het noemen. Ofte van scharlaken / welcke alleen van Coningen ende groote heeren gedragen wierdt. Dan. 5. 7. ende alsoo spotten dese met het Coninckliick ampt Christi. Waer toe oock diende de doornen croone / ende riet-stock in plaetse van een scepter / ende de volgende bespottinge.

25 N. sijne opper-kleederen diese uytgedaen hadden.

o Marc. 15. 21. Luce 23. 26.

26 Siet van desen Simon breeder / Marc. 15. 21.

27 Siet van dit woort / Matth. 5. v. 41.

28 Gr. opname, N. om het selve achter Christum te dragen. Luce 23. 26. Het was gebruyckelijck / dat de gene die gekruycight souden worden / selve haer cruys moesten dragen ter plaetse der straffe. Dan alsoo Christus door de voorgaende mishandelingen in sijn lichaem / zeer verswackt was / so hebben sy hem desen toegevoeght.

p Psal. 69. 22. Marc. 15. 22. Luce 23. 33. Ioan. 19. 17.

29 Ofte / plaetse des beckeneels, ofte / der hooft-panne, welcke plaetse alsoo schijnt genaemt te zijn / om dat aldaer de justitie plach te geschieden / ende over sulcks vele doots-hoofden van misdadige aldaer gevonden wierden. Ofte / gelijck sommige meynen / om dat desen berch de forme ofte gedaente hadde van een hooftpanne.

30 Marc. 15. 23. segt / wijn met myrrhe gemengt, welcken dranck men de gene die verwesen waren / plach te geven / om hare smerte te vergeten / by welcke de soldaten edick ende galle gedaen hebben om haren moetwille oock hier in aen hem te betoonen.

q Marc. 15. 24. Ioan. 19. 23.

r Psal. 22. 19.

31 Om dat sijnen onder-rock sonder naet was / gelijck te sien is Joa. 19. 23.

s Marc. 15. 26. Luce 23. 38. Ioan. 19. 19.

32 Of / sijne schult, And. sijne oorsake, N. waer van hy beschuldicht / ende waer over hy veroordeelt was.

t Iesa. 53. 12.

v Marc. 15. 29. Luce 23. 35. Psal. 22. 8. en 69. 21.

33 Tot een teecken van verachtinge / ende dat sy het hem wel gunden. Siet Psal. 22. 8. Thren. 2. 15.

x Ioan. 2. 19. Matth. 26. 61.

34 Ofte / en kan hy hem selven niet verlossen?

y Psal. 22. 9.

35 Gr. Indien hy hem wil. D. indien hy aen hem een welgevallen heeft.

36 Eygentlick is dit gedaen van een van de moordenaers / gelijck Lucas getuyght c. 23. v. 39. maer dit wort aldus in het gemeyn gesegt / om aen te wijsen / dat Christus van alle soorten van menschen is bespot / oock selfs van de moordenaers. Ten ware datmen seyde (gelijck sommige oude leeraers meynen) datse eerst beyde souden gelastert hebben / ende dat daer na d'een / siende de mirakelen die daer geschiedden / bekeert soude zijn.

45 [z] Ende van der [37] sester uyre aen/ wiert'er [38] duysternisse over de geheele [39] aerde tot de negende uyre toe.

46 Ende ontrent de negende uyre [a] riep Jesus met een groote stemme/ seggende/ [40] ELI, ELI, LAMA SABACHTHANI, dat is/ Mijn Godt/ mijn Godt/ waerom hebt ghy my [41] verlaten.

47 Ende sommige van die daer stonden [sulcks] hoorende/ seyden/ [42] Dese roept Eliam.

48 [b] Ende terstont een van haer [toe-]loopende nam een spongie/ ende [die] met edick gevult hebbende/ [43] stackse op eenen riet-stock/ ende gaf hem te drincken.

49 Doch de andere seyden/ Hout op/ laet ons sien of Elias komt/ om hem te verlossen.

50 [c] Ende Jesus wederom met een groote stemme roepende [44] gaf den geest.

51 [d] Ende siet het [45] voorhangsel des Tempels scheurde in tween/ van boven tot beneden: ende de aerde beefde/ ende de steenrotsen scheurden.

52 Ende de graven wierden geopent/ ende vele lichamen der heylige/ die ontslapen waren/ wierden opgeweckt.

53 Ende uyt de graven uytgegaen zijnde nae sijne opstandinge/ quamen sy in de [46] heylige stadt/ ende zijn velen verschenen.

54 [e] Ende de hooftman over hondert/ ende die met hem Jesum bewaerden/ siende de aerdbevinge/ ende de dingen die geschiet waren/ wierden seer bevreest/ seggende/ Waerlijck dese was Godts Sone.

55 [f] Ende aldaer waren vele vrouwen [g] van verre aenschouwende/ die Jesum gevolght waren van Galilea/ [47] om hem [h] te dienen.

56 Onder de welcke was Maria Magdalena/ ende Maria [48] de Moeder Jacobi ende Jose/ ende [49] de Moeder der sonen Zebedei.

57 [i] Ende als het [50] avont geworden was/ quam een rijck man [51] van Arimathea/ met namen Joseph/ die oock selve een Discipel Jesu was.

58 Dese quam tot Pilatum/ ende begeerde het lichaem Jesu. Doe beval Pilatus dat [hem] het lichaem gegeven soude worden.

59 Ende Joseph het lichaem nemende/ wand het selve in een [52] suyver fijn lijnwaet.

60 [k] Ende leyde dat in sijn [53] nieuw' graf/ 't welck hy in een steenrotse uytgehouwen hadde: ende eenen grooten steen [tegen] de deure des grafs gewentelt hebbende ginck hy wech.

61 Ende aldaer was Maria Magdalena/ ende de [54] andere Maria/ sittende tegen over het graf.

62 Des anderen daeghs nu/ welcke is [55] nae de voorbereydinge/ vergaderden de Overpriesters ende de Phariseen tot Pilatum/

63 Seggende/ Heere wy zijn indachtich/ dat dese [56] Verleyder noch levende gesegt heeft/ [l] Nae drie dagē [57] sal ic op staen.

64 Beveelt dan dat het graf versekert worde tot den derden dach toe/ op dat sijne discipelen misschien niet en komen by nachte/ ende stelen hem/ ende seggen tot den volcke/ Hy is opgestaen van den dooden: ende [soo] sal de laetste [58] dwalinge erger zijn als de eerste.

65 Ende Pilatus seyde tot henlieden/ Ghy hebt eene [59] wacht/ gaet henen/ versekert het gelijck ghy 't verstaet.

66 Ende sy henen gaende versekerden het graf met de wacht/ den steen [60] versegelt hebbende.

z Marc. 15. 33. Luce 23. 44.
37 D. van ontrent dē middach/ tot ontrent drie uyren na den middach/ na onse rekeninge. Siet Mat. 20. 3. Joan. 11. 9. Siet voorder Marc. 15. 25. Joa. 19. 14.
38 Dit en was geen ordinaris Eclypsis der Sonne/ alsoo het Paeschen op de volle Maen gehouden wierdt/ wanneer de Mane recht over de Sonne staet op d'ander zijde des Hemels/ ende derhalvē 't licht der Sonne niet en kan beletten: maer een overnatuerlick werck Godts/ by mirakel geschiet/ gelijck de duysternisse in Egypten/ Exod. 10. 22.
39 Sommige verstaen hier door het Joodsche lant alleē. andere dē gantschen aerdbodem.
a Hebr. 5. 7. Psal. 22. 2.
40 Dese woorden zijn genomen uyt den Psal. 22. 2.
41 N. onder den last uwes schrickelicken toorns tegen de sonden der menschen/ sonder my het gevoelen van uwe gunste ende hulpe te laten genieten. Gal. 3. 13. Doch dit en zijn geen woorden van wanhope/ dewijle hy evenwel volkomelick op hem betrouwt heeft/ gelijck blijckt uyt de woorden mijn Godt, Siet oock hier van Hebr. 5. 7.
42 Dit seggense met hem spottende/ om dat de woorden Eli ende Elias by na over een komen.
b Ioan. 19. 29. Psal. 69. 22.
43 *Gr.* settede'se om een riet-stock. Dit dede hy om dat Christus gesegt hadde my dorstet/ gelijck Joan. 19. 28. getuyght.
c Luce 23. 46.
44 *Gr.* liet van hem den geest, D. sijne ziele. Joan. 10. 18.
d Marc. 15. 38. Luce 23. 45. 2. Chron. 3. 14.
45 Dit was een tapeet/ ofte geborduert kleedt/ 't welck voor het Heylige der heyligen hinck/ ende 't selve afscheydde van het Heylige ofte voorste deel des tempels. Wat dit beduydde wort verklaert Hebr. 10. 20.
46 N. Jerusalem. Siet Matth. 4. 5.
e Marc. 15. 39. Luce 23. 47.
f Marc. 15. 40. Luce 23. 49.
g Psal. 38. 12.
47 *Gr.* hem dienende, namelijck in sijn leven van hare goederen/ Luce 8. 3.
h Luce 8. 2.
48 Siet van de selve Matth. 13. 55.
49 Siet oock van dese Matth. 20. 20.
i Marc. 15. 42. Luce 23. 50. Ioan. 19. 38.
50 D. late op den dach/ eer de Sonne ondergegaen was. Want met der Sonnen onderganck begon de Sabbath.
51 N. geboortich. Dit was een stadt in 't Joodsche landt/ Luce c. 23. v. 51.
52 'T welck hy daer toe nieuw' gekocht hadde. Marc. 15. 46.
k Marc. 15. 46. Luce 23. 53.
53 In 't welcke noch niemant te voren geleght en was. Luce 23. 53. Het welcke door Godts beschickinge alsoo geschiet is/ op datmen niet en soude seggen/ ofte dencken/ datter yemant anders opgestaen ware.
54 N. Te voren v. 56 genoemt ende beschreven.
55 D. Op haren Paesdach selve/ welcke doen oock was de Sabbath-dach.
56 Alsoo lasteren dese godtloose menschen Christum noch na sijn doodt.
l Matth. 16. 21. ende 17. 23. ende 20. 19. Marc. 8. 31. ende 10. 34. Luce 9. 22. ende 18. 33. ende 24. 6.
57 *Gr.* stae ick op.
58 Ofte/ verleydinge.
59 Welcke waren de soldaten/ die gestelt waren om den Tempel van buyten te bewaren ende bewaecken/ die hare wachtplaetse hadden in de burcht Antonia. Siet *Ioseph. Antiq. l. 18. c. 6.*
60 Op dat niemant hem en soude verstouten sonder haer weten het graf te openen/ gelijck Dan. 6. 17. 't welck mede door Godts beschickinge is geschiet/ om de verrysenisse Christi des te sekerder ende heerlijcker te maken.

Het xxviij. Capittel.

1 De vrouwen komen tot het graf Christi. 2 Worden door eenen Engel/ die den steen afgewentelt hadde/ onderrecht van sijne opstandinge. 7 Ende gaen om de selve den discipelen te boodschappen. 9 Christus ontmoet haer onderwegen. 11 De wachters brengen deselve tijdinge aen de Overpriesters/ maer laten haer met gelt omkoopen/ om te seggen dat hy uyt het graf gestolen was. 16 Christus openbaert hem selven sijnen discipelen in Galilea. 19 Ende geeft haer bevel om onder alle volckeren te prediken ende te doopen. 20 Ende belooft haer sijnen bystant.

1 [a] ENde [1] late [nae] den Sabbath als het begon te lichten tegen den [2] eersten [dach] [3] der weke/ quam [4] Maria Magdalena/ ende de andere Maria/ [5] om het graf te besien.

2 Ende siet/ daer geschiedde een groote aerdbevinge: want een Engel des Heeren/ [6] nederdalende uyt den Hemel/ quam toe/ ende [7] wentelde den steen af van de deure/ ende sat op den selven.

3 Ende sijne [8] gedaente was gelijck een blixem/ ende sijne [b] kleedinge wit gelijck sneeuw.

4 Ende uyt vreese van hem/ zijn de wachters seer [9] verschrickt geworden/ ende wierden als doode.

5 Maer de Engel antwoordende seyde tot de vrouwen/ En vreest ghy lieden niet: [c] want ick weet dat ghy soeckt Jesum die gekruycigt was.

6 Hy en is hier niet: want hy is opgestaen/ [10] gelijck hy [d] gesegt heeft. Komt herwaerts/ siet de plaetse daer de [11] Heere gelegen heeft.

7 Ende gaet hastelick henen/ ende segget sijnen discipelen/ dat hy opgestaen is van den dooden: ende siet/ hy gaet u voor na Galileen/ [e] daer sult ghy hem sien. Siet/ ick hebbet ulieden gesegt.

8 [f] Ende haestelick uytgaende van het graf met [12] vreese ende groote blijdtschap/ liepen sy henen om ['t selve] sijnen discipelen te bootschappen.

9 Ende als sy henen gingen/ om sijne discipelen te bootschappen/ Siet/ [g] Jesus is haer ontmoet/ seggende/ Weest gegroet: ende sy tot [hem] komende [13] grepen sijne voeten/ ende aenbaden hem.

10 Doe seyde Jesus tot haer/ En vreest niet/ gaet henen/ bootschappet mijnen [14] broederen/ dat sy henen gaen nae [15] Galileen/ ende [h] aldaer sullen sy my sien.

11 Ende als sy henen gingen/ siet/ eenige van de wacht quamen in de stadt/ ende bootschapten den Overpriesters alle de dingen [16] die geschiet waren.

a Marc. 16. 1. Luce 24. 1. Ioan. 20. 1.
1 *Gr.* late der Sabbathen, dat is/ gelijck verklaert wort/ Marc. 16. 1. als den Sabbath-dach voorby was. Want door het woordt Sabbathen in 't getal van vele oock den Sabbath-dach ofte sevendē dach verstaen wort/ Matt. 12. 1. Act. 13. 14.
2 *Gr.* eenen, D. eerstē/ gelijck verklaert wort/ Marc. 16. 9.
3 *Gr.* der sabbathen, welc woort somtijts oock genomen wort voor de geheele weke/ Mar. 16. 9. Joa. 20. 1. 1. Cor. 16. 2.
4 By welcke twee noch eenige andere waren/ die genoemt worden/ Marc. 16. v. 1. Luce 24. 10.
5 Hebbende by haer specerijen/ Luce 24. v. 1. om het lichaem Christi te salven/ Marc. 16. 1.
6 N. inde gedaente van een jongelinck/ Marc. 16. 5.
7 N. om het graf te openen. Niet dat Christus sulcks door sijne Godtlijcke cracht selve niet en soude hebben kunnen doen/ maer om aē te wijsen de waerheyt sijner menschelijcke naturee/ oock na sijne verrijsenisse/ gelijck oock Joa. 11. vss. 39/41. te siē is.
8 D. aengesichte.
b Actor. 1. 10. Dan. 7. 9.
9 *Gr.* schuddende, bevende.
c Marc. 16. 6. Luce 24. 4.
10 Gelijck te sien is/ Matth. 26. 32.
d Matth. 16. 21. ende 17. 23. ende 20. 19. Marc. 8. 31. ende 9. 31. ende 10. 34. Luc. 9. 22. ende 18. 33. ende 24. 6.
11 D. het doodelichaem des Heeren/ het welck oock selfs na de doot met sijne Godtlijcke nature vereenicht is gebleven/ gelijck oock de ziele inden hemel.
e Matth. 26. 32. Marc. 16. 7.
f Marc. 16. 8. Ioan. 20. 18.
12 De vreese was uyt menschelijcke swackheyt/ om datse de heerlickheyt des Engels sagen: ende de blijdschap uyt de blijde bootschap vande opstandinge Christi.
g Marc. 16. 9. Ioan. 20. 14.
13 D. vielen aen sijne voeten/ deselve omvangende/ tot een teecken van liefde ende eerbiedinge: gelijck te sien is 2. Reg. 4. 27. Luce 7. 28.
14 So noemt hy sijne discipelen tot haren troost/ om te toonen/ hoe wel sy hem verlaten hadden/ dat sijne liefde tot haer even wel niet op en hieldt/ ofte verminderd en was. Siet Joan. 20. 17.
15 Aldaer heeft Christus hem selven voornamelijck willen openbaren/ om dat hy aldaer de meeste discipelen hadde/ ende dat het aldaer voor haer aller sekerst was.
h Actor. 1. 3. ende 13. 31. 1. Corint. 15. 5.
16 N. ontrent de opstandinge Christi.

12 Ende sy vergadert zijnde met de Ouderlingen / ende t' samen raet genomen hebbende / gaven sy den krijchs-knechten [16] veel gelts /

13 Ende seyden / Segget / Sijne discipelen zijn des nachts gekomen / ende hebben hem gestolen / als wy sliepen.

14 Ende indien sulcks komt gehoort te worden van den Stadt-houder / wy sullen hem [17] te vreden stellen / ende maken dat ghy sonder sorge zijt.

15 Ende sy het gelt genomen hebbende / deden gelijck sy geleert waren. Ende [18] dit woort is verbreyt geworden by de Joden tot op den huydigen dach.

16 Ende de [19] elf discipelen zijn henen gegaen nae Galileen / nae den berch [i] daer Jesus haer [20] bescheyden hadde.

17 Ende als sy hem sagen / baden sy hem aen / doch sommige [21] twijfelden.

18 Ende Jesus by haer komende sprack tot haer / seggende / [k] My is gegeven alle [21] macht in Hemel ende op Aerden.

19 [l] Gaet dan henen / [22] onderwijst alle de volckeren / de selve doopende [23] in den Name des Vaders / ende des Soons / ende des heyligen Geests: leerende haer onderhouden alles wat ick u geboden hebbe.

20 [m] Ende siet / ick ben [24] met ulieden alle de dagen tot de voleyndinge der werelt. [25] Amen.

16 *Gr.* Genoechsaem gelt, ofte genoechsame silverlingen. D. silvere penningen.

17 Ofte / Sulcks wijsmaken, hem over-reden. D. met redenen doen gelooven.

18 N. dat de discipelen Christi lichaem des nachts hadden wech-genomen.

19 Want de twaelfste / namelick Judas / was van haer afgeweken.

i Matth. 26. 32. Marc. 14. 28.

20 *Gr.* Bevolen ofte verordineert hadde, namelick om aldaer by hem te komen.

21 Siet hier van weder / Luce 24. vs. 38/41.

k Matth. 11. 27. Luce 10. 22. Ioan. 3. 35. ende 17. 2. 1. Corint. 15. 27. Hebr. 2. 8. Ephes. 1. 22. Psal. 8. 7.

22 D. alle autoriteyt ende vermogen / namelijck om als het hooft der Gemeynte de selve door de geheele werelt te vergaderen / regeren / ende beschermen.

l Marc. 16. 15. Ioan. 15. 16.

23 Ofte / maeckt discipelen onder alle volckeren: gelijck dit woort oock genomen wort. Actor. 14. 21. Siet oock Marc. 16. 15. 24 D. op dat sy alsoo uyt Godts bevel mogen geheylicht worden tot kinderen ende bont-genooten des waren Godts / des Vaders / des Soons / ende des H. Geests / ende volgens dien tot sijnen dienst ende gehoorsaemheyt verplichtet. siet 1. Cor. 1. 15. m Ioan. 14. 18. 25 N. met u mijne discipelen / ende alle uwe navolgers in mijne Gemeente: ende dat na mijne Godtheyt / Majesteyt / Genade / ende Geest. Siet Matth. 26. 11. 26 Wat dit woort beteeckent / siet Matth. 6. 13. 1. Cor. 14. 16. 2. Cor. 1. 20. ende wort hier aen 't eynde van dit Euangelium / als oock van meest alle de schriften des nieuwen Testaments / by-gevoeght / om aen te wijsen de vasticheyt ende sekerheyt van 't gene in de selve begrepen is. siet Joan. 21. 24.

Het eynde des Heyligen Euangeliums, na [de beschrijvinge] MATTHEI.

Het Heylich EUANGELIUM, Na [de beschrijvinge] *MARCI.

* Dese Marcus wort gemeynt geweest te zijn de selve waer van men leest Actor. 12. vss. 12/25. ende 15. vss. 36/39. een Neve van Barnabas / Coloss. 4. 10. in wiens Moeders huys de Apostelen vergaderden / Actor. 12. 12. een mede-gesel Pauli ende Barnabe / Actor. 12. 25. om wiens wille tusschen Paulum ende Barnabam eenige verbitteringe ontstont / Actor. 15. 37/39. doch die daer na wederom by Paulum is gekomen / gelijck men kan afnemen uyt Coloss. 4. 10. 2. Timot. 4. 11. Philem. vs. 24. ende is oock een getrouw Discipel des H. Apostels Petri geweest / die hem sijnen sone noemt / 1. Petr. 5. 13. Hoe wel sommige meynen dat dese zijn twee verscheydene persoonen geweest: ende dat dit Euangelium soude geschreven zijn van den genen die Petrus sijnen sone noemt. De oude Leeraers getuygen dat hy daer na het Euangelium geleert heeft in de Schole tot Alexandrien in Egypten. Siet *Euseb. Histor. Eccles. Lib. 2. Capit. 15. Hieronym. præfat in Marc.*

Inhoudt deses Boecks.

DEN Inhoudt deses Boecks, ofte deses Euangeliums, is deselve met het Euangelio *Matthei*, 't welck hy schijnt in een korter begrijp te vervatten. Hy beschrijft dan hoe de Heere CHRISTUS sijn *Ampt* op der aerden bedient heeft. Eerstelick hoe hy bedient heeft sijn *Prophetisch* ampt, hebbende daer in *Ioannem den Dooper* tot eenen voorlooper, om hem den wech te bereyden, van wien hy gedoopt wort. Ende hoe hy na dat hy de versoeckinge des Satans overwonnen hadde, aengevangen heeft het Euangelium te prediken, ende hoe hy roept vier Discipelen, eenen onreynen geest uytwerpt: *Petri* schoonmoeder geneest van de kortse, ende vele andere van hare sieckten: een melaetsche reynight. capitt. 1. Dat hy geneest een gicht-siecke: beroept *Mattheum* tot een Apostel: verdedight sijne Discipelen datse niet en vasteden, ende datse op den Sabbath ayren gepluckt hadden. c. 2. Dat hy eenen geneest die een dorre hant hadde: dat een groote menichte hem volght: dat hy der twaelf tot Apostelen beroept: de waerheyt sijner wonder-wercken tegen de lasteringe sijner vyanden verdedight: leert welcke sijne vrienden zijn. cap. 3. Dat hy door eene gelijckenisse van het zaedt leert hoemen Godes woort vruchtbaerlick moet hooren, ende 't selve in 't openbaer prediken: ende hoe het allenexkens toeneemt, gelijck een op-wassende zaedt: ende gelijck een mostaert-zaedt: Dat hy een tempeest stilt. cap. 4. Een legioen Duyvelen uytwerpt: de dochter *Iaïri* van den dooden opweckt, ende een bloet-vloeyende vrouwe geneest. cap. 5. Dat hy leert te Nazareth, ende sijne Apostelen uytsent om te prediken het Euangelium: wat *Herodes*, die *Ioannem* hadde onthalst, van CHRISTO gevoelde: hoe hy vijf duysent mannen spijsicht met vijf brooden ende twee visschen: op het water gaet, ende by sijne discipelen komt, ende vele siecken geneest. cap. 6. Hoe hy de Phariseen bestraft, dat sy met hare insettingen de wet Godts te niete maeckten, ende leert wat de mensche ontreynight: werpt den Duyvel uyt de dochter van een Chananeesche vrouwe: geneest eenen dooven ende stommen. c. 7. Dat hy wederom spijsigt vier duysent met seven brooden ende weynige viskens: weygert den Phariseen een teecken te geven: vermaent sijne discipelen haer te wachten van den suerdeessem der Phariseen, ende *Herodis*; eenen blinden siende maeckt: sijn lijden voorseght, ende sijne discipelen vermaent tot lijdtsaemheyt. c. 8. Hoe hy op den berch voor dry discipelen sijne heerlickheyt vertoont: ende haer vande toekomste *Eliæ* onderwijst: eenen stommen ende dooven geest uytwerpt: wederom sijn lijden voorseght, ende sijne discipelen vermaent tot nedricheyt, weldadicheyt, ergernissen te mijden. cap. 9. Disputeert met de Phariseen over de echt-scheydinge: segent de kleyne kinderen: geeft antwoorde aen eenen die door sijne eygene gerechticheyt de salicheyt socht, wat hy dan doen moest. Leert hoe hinderlick ter salicheyt de rijckdommen zijn: belooft de gene, die om sijnen 't wille deselve verlaten sullen hebben, het eeuwige leven: voorseght noch eens sijn lijden: verwerpt 't versoeck der sonen *Zebedei*: vermaent sijne discipelen tot nedricheyt: maeckt den blinden *Bartimeum* siende. cap. 10. Dat hy sijnen Coninckliicken inganck doet binnen Ierusalem: eenen vijgeboom vervloeckt: den tempel suyvert vande koopers ende verkoopers, ende het selve verantwoort: sijne discipelen vermaent tot gelooven, ende malkanderen te vergeven. cap. 11. Dat hy den Ioden aenwijst hare ondanckbaerheyt door de gelijckenisse van de landt-lieden die de knechten ende oock den sone van den Heere des wijngaerts sloegen ende doodden: leert datmen den Keyser cijns moet betalen: ende dat men nae de opstandinge niet trouwen en sal: leert welck het grootste gebodt is, dat hy niet alleen de Sone maer oock de Heere Davids is: vermaent der Pha-

12 Ende sy vergadert zijnde met de Ouderlingen / ende t' samen raet genomen hebbende / gaven sy den krijchs-knechten [16] veel gelts /

13 Ende seyden / Segget / Sijne discipelen zijn des nachts gekomen / ende hebben hem gestolen / als wy sliepen.

14 Ende indien sulcks komt gehoort te worden van den Stadt-houder / wy sullen hem [17] te vreden stellen / ende maken dat ghy sonder sorge zijt.

15 Ende sy het gelt genomen hebbende / deden gelijck sy geleert waren. Ende [18] dit woort is verbreyt geworden by de Joden tot op den huydigen dach.

16 Ende de [19] elf discipelen zijn henen gegaen nae Galileen / nae den berch [i] daer Jesus haer [20] bescheyden hadde.

17 Ende als sy hem sagen / baden sy hem aen / doch sommige [21] twijfelden.

18 Ende Jesus by haer komende sprack tot haer / seggende / [k] My is gegeven alle [21] macht in Hemel ende op Aerden.

19 [l] Gaet dan henen / [22] onderwijst alle de volckeren / de selve doopende [23] in den Name des Vaders / ende des Soons / ende des heyligen Geests: leerende haer onderhouden alles wat ick u geboden hebbe.

20 [m] Ende siet / ick ben [24] met ulieden alle de dagen tot de voleyndinge der werelt. [25] Amen.

16 *Gr.* Genoechsaem gelt, ofte genoechsame silverlingen. *D.* silvere penningen.

17 Ofte / sulcks wijsmaken, hem over-reden. *D.* met redenen doen gelooven.

18 *N.* dat de discipelen Christi lichaem des nachts hadden wech-genomen.

19 Want de twaelfste / namelick Judas / was van haer afgeweken.

i Matth. 26. 32. Marc. 14. 28.

20 *Gr.* Bevolen ofte verordineert hadde, namelick om aldaer by hem te komen.

21 Siet hier van breeder / Luce 24. vs. 38/41.

k Matth. 11. 27. Luce 10. 22. Ioan. 3. 35. ende 17. 2. 1. Corint. 15. 27. Hebr. 2. 8. Ephes. 1. 22. Psal. 8. 7.

22 *D.* alle autoriteyt ende vermogen / namelijck om als het hooft der Gemeynte de selve door de geheele werelt te vergaderen / regeren / ende beschermen.

l Marc. 16. 15. Ioan. 15. 16.

23 Ofte / maeckt discipelen onder alle volckeren: gelijck dit woort oock genomen wort. Actor. 14. 21. Siet oock Marc. 16. 15.

24 *D.* op dat sy alsoo uyt Godts bevel mogen geheylicht worden tot kinderen ende bont-genooten des waren Godts / des Vaders / des Soons / ende des H. Geests / ende volgens dien tot sijnen dienst ende gehoorsaemheyt verplichtet. siet 1. Cor. 1. 15.

m Ioan. 14. 18.

25 *N.* met u mijne discipelen / ende alle uwe navolgers in mijne Gemeente: ende dat na mijne Godtheyt / Majesteyt / Genade / ende Geest. Siet Matth. 26. 11.

26 Wat dit woort beteeckent / siet Matth. 6. 13. 1. Cor. 14. 16. 2. Cor. 1. 20. ende wort hier aen 't eynde van dit Euangelium / als oock van meest alle de schriften des nieuwen Testaments / by-gevoeght / om aen te wijsen de vasticheyt ende sekerheyt van 't gene in de selve begrepen is. siet Joan. 21. 24.

Het eynde des Heyligen Euangeliums, na [de beschrijvinge] MATTHEI.

Het Heylich EUANGELIUM, *Na* [de beschrijvinge] *MARCI.

* Dese Marcus wort gemeynt geweest te zijn de selve waer van men leest Actor. 12. vss. 12/25. ende 15. vss. 36/39. een Neve van Barnabas / Coloss. 4. 10. in wiens Moeders huys de Apostelen vergaderden / Actor. 12. 12. een mede-gesel Pauli ende Barnabe / Actor. 12. 25. om wiens wille tusschen Paulum ende Barnabam eenige verbitteringe ontstont / Actor. 15. 37/39. doch die daer na wederom by Paulum is gekomen / gelijck men kan afnemen uyt Coloss. 4. 10. 2. Timot. 4. 11. Philem. vs. 24. ende is oock een getrouw Discipel des H. Apostels Petri geweest / die hem sijnen sone noemt / 1. Petr. 5. 13. Hoe wel sommige meynen dat dese zijn twee verscheydene persoonen geweest: ende dat dit Euangelium soude geschreven zijn van den genen die Petrus sijnen sone noemt. De oude Leeraers getuygen dat hy daer na het Euangelium geleert heeft in de Schole tot Alexandrien in Egypten. Siet *Euseb. Histor. Eccles. Lib. 2. Capit. 15. Hieronym. præfat in Marc.*

Inhoudt deses Boecks.

DEN Inhoudt deses Boecks, ofte deses Euangeliums, is deselve met het Euangelio *Matthei*, 't welck hy schijnt in een korter begrijp te vervatten. Hy beschrijft dan hoe de Heere CHRISTUS sijn *Ampt* op der aerden bedient heeft. Eerstelick hoe hy bedient heeft sijn *Prophetisch* ampt, hebbende daer in *Ioannem den Dooper* tot eenen voorlooper, om hem den wech te bereyden, van wien hy gedoopt wort. Ende hoe hy na dat hy de versoeckinge des Satans overwonnen hadde, aengevangen heeft het Euangelium te prediken, ende hoe hy roept vier Discipelen, eenen onreynen geest uytwerpt: *Petri* schoonmoeder geneest van de kortse, ende vele andere van hare sieckten: een melaetsche reynight. capitt. 1. Dat hy geneest een gicht-siecke: beroept *Mattheum* tot een Apostel: verdedight sijne Discipelen datse niet en vasteden, ende datse op den Sabbath ayren geplukt hadden. c. 2. Dat hy eenen geneest die een dorre hant hadde: dat een groote menichte hem volght: dat hy der twaelf tot Apostelen beroept: de waerheyt sijner wonder-wercken tegen de lasteringe sijner vyanden verdedight: leert welcke sijne vrienden zijn. cap. 3. Dat hy door eene gelijckenisse van het zaedt leert hoemen Godes woort vruchtbaerlick moet hooren, ende 't selve in 't openbaer prediken: ende hoe het allenexkens toeneemt, gelijck een op-wassende zaedt: ende gelijck een mostaert-zaedt: Dat hy een tempeest stilt. cap. 4. Een legioen Duyvelen uytwerpt: de dochter *Iaïri* van den dooden opweckt, ende een bloet-vloeyende vrouwe geneest. cap. 5. Dat hy leert te Nazareth, ende sijne Apostelen uytsent om te prediken het Euangelium: wat *Horodes*, die *Ioannem* hadde onthalst, van CHRISTO gevoelde: hoe hy vijf duysent mannen spijsicht met vijf brooden ende twee visschen: op het water gaet, ende by sijne discipelen komt, ende vele siecken geneest. cap. 6. Hoe hy de Phariseen bestraft, dat sy met hare insettingen de wet Godts te niete maeckten, ende leert wat de mensche ontreynight: werpt den Duyvel uyt de dochter van een Chananeesche vrouwe: geneest eenen dooven ende stommen. c. 7. Dat hy wederom spijsigt vier duysent met seven brooden ende weynige visꝭkens: weygert den Phariseen een teecken te geven: vermaent sijne discipelen haer te wachten van den suerdeessem der Phariseen, ende *Herodis*; eenen blinden siende maeckt: sijn lijden voorseght, ende sijne discipelen vermaent tot lijdtsaemheyt. c. 8. Hoe hy op den berch voor dry discipelen sijne heerlickheyt vertoont: ende haer vande toekomste *Eliæ* onderwijst: eenen stommen ende dooven geest uytwerpt: wederom sijn lijden voorseght, ende sijne discipelen vermaent tot nedricheyt, weldadicheyt, ergernissen te mijden. cap. 9. Disputeert met de Phariseen over de echt-scheydinge: segent de kleyne kinderen: geeft antwoorde aen eenen die door sijne eygene gerechticheyt de salicheyt socht, wat hy dan doen moest. Leert hoe hinderlick ter salicheyt de rijckdommen zijn: belooft de gene, die om sijnen 't wille deselve verlaten sullen hebben, het eeuwige leven: voorseght noch eens sijn lijden: verwerpt 't versoeck der sonen *Zebedei*: vermaent sijne discipelen tot nedricheyt: maeckt den blinden *Bartimeum* siende. cap. 10. Dat hy sijnen Coninckliicken inganck doet binnen Ierusalem: eenen vijgeboom vervloeckt: den tempel suyvert vande koopers ende verkoopers, ende het selve verantwoort: sijne discipelen vermaent tot gelooven, ende malkanderen te vergeven. cap. 11. Dat hy den Ioden aenwijst hare ondanckbaerheyt door de gelijckenisse van de landt-lieden die de knechten ende oock den sone van den Heere des wijngaerts sloegen ende doodden: leert datmen den Keyser cijns moet betalen: ende dat men nae de opstandinge niet trouwen en sal: leert welck het grootste gebodt is, dat hy niet alleen de Sone maer oock de Heere Davids is: vermaent der Pha-

riseen zeden te vlieden: prijst de geringe aelmoesse van eene arme weduwe. cap. 12. Voorsegt de verwoestinge des Tempels, ende de elenden die deselve souden voorgaen, ende de swaerheyt der selve: voorseght oock sijne toekomste ten oordeele, ende dat de tijdt daer van onbekent is: ende vermaent tot waken ende bidden. cap. 13. Dat de overste der Ioden raetslaen om hem te vangen, met welcke *Iudas* over een komt om hem over te leveren. Dat hy gesalft wort, het Pascha met sijne discipelen houdt, aen welcke hy den verrader ontdeckt: met de selve het H. Avontmael houdt: sijn lijden, sterven, ende opstandinge, oock de vlucht der discipelen, ende *Petri* versakinge voorseght: sijn lijden in't hofken aenvangt met seer groote benauwtheyt, ende sterck bidden: dat hy verraden, gevangen, tot den hoogen-Priester geleydt, ge-examineert, met valsche getuygen beswaert, ende ter doot veroordeelt wort: dat *Petrus* hem drymael versaeckt. cap. 14. Hoe hy overgelevert wort aen den Stadthouder *Pilatus*, die hem ondersoeckt, ende tegen *Barabbam* stelt om hem los te laten, ende eyndelick laet geesselen ende kruycigen: hoe hy sijn kruyce draecht, ende daer aen genagelt wort, neffens twee moordenaers: aen't kruyce bespot wort, ende sterft, ende begraven wort van *Ioseph van Arimatheen*, met consent van *Pilatus*. cap. 15. Dat hy ten derden dage des morgens vroech is opgestaen van den dooden, ende so door een Engel, als door sijne verschijningen eenige godtsalige vrouwen, ende sijne discipelen daer van versekert heeft: ende sijne Apostelen last gegevē hebbende om het Euangelium door de geheele werelt te prediken, met belofte van de gave om mirakelen te doen, opgevarē is ten Hemel, ende geseten ter rechterhant Godts. Dat d'Apostelen haer ampt hebben aengevangen, ende hy sijne belofte volbracht heeft. c. 16.

Het Eerste Capittel.

1 De predicatie des Euangeliums begint met den dienst Joannis/ die inde woestijne doopt ende predickt met grooten toeloop. 9 Christus wort van hem gedoopt/ ende uyt den hemel betuyght te zijn de wel-geliefde Sone Godts. 12 wort in de woestijne versocht. 14 predickt in Galilea. 16 ende beroept Simonem ende Andream. 19 als oock Jacobum ende Joannem. 21 leert binnen Capernaum. 23 werpt eenen onreynen geest uyt. 29 geneest de schoonmoeder Petri van de kortse. 32 ende allerley krancke ende besetene menschen. 35 vertreckt in een woeste plaetse om te bidden. 38 gaet van daer prediken in de naeste steden. 40 reynight een melaetsche/ den welcken hy gebiedt te swijgen/ ende sich den Priester te vertoonen.

1 [1] HET begin des Euangeliums JESU CHRISTI des Soons Godts.

2 Gelijck geschreven is [2] in de Propheten/ [a] Siet/ ick sende mijnen [3] Engel voor [4] uw' aengesichte/ die uwen wegh voor u henen bereyden sal.

3 [b] De stemme des roependen in de woestijne/ Bereyt den wech des Heeren/ maeckt sijne paden [5] recht.

4 [c] Joannes was doopende in de woestijne/ ende predikende den Doop [6] der bekeeringe tot vergevinge der sonden.

5 [d] Ende alle het Joodsche lant ginck tot hem uyt/ ende die van Jerusalem: ende wierden alle van hem gedoopt in de riviere de Jordaen/ belijdende hare sonden.

6 [e] Ende [7] Joannes was gekleet met kemels hayr/ ende met eenen lederen gordel om sijne lenden/ ende at [f] sprinckhanen ende [8] wilden honich.

7 [g] Ende hy predickte/ seggende/ Na my komt die stercker is dan ick/ wien ick niet [9] weerdich en ben nederbuckende den riem sijner schoenen te ontbinden.

8 [h] Ick hebbe ulieden wel gedoopt met water/ maer hy sal u doopen [i] met den Heyligen Geest.

9 Ende het geschiedde in die selve dagen/ dat Jesus quam van [10] Nazareth [gelegen] in Galilea/ ende wiert van Joanne gedoopt in de Jordaen.

10 [k] Ende terstont als hy uyt het water opklam/ sach [11] hy de hemelen [12] opengaen/ ende den geest gelijck een duyve [13] op hem nederdalen.

1 Marcus begint sijn Euangelium/ daer Malachias sijne Prophetie eyndigt/ namelick van de komste des voorloopers Christi, om alsoo het Oude ende het Nieuwe Testament gelijck als aen malcanderen te hechten. Want alle de Propheten hebben tot op Joannem geprophetеert. Matth. 11. 13. die de eerste prediker des Euangeliums inden Nieuwen Testamente geweest is.
2 N. Malach. 3. 1. ende Jesa. 40. 3. want dese beyde prophetien worden hier by een gevoeght.
a Malach. 3. 1. Matth. 11. 10. Luc. 7. 27.
3 Ofte/ Send-bode. want het Griecks woort Angelos beteeckent een sendtbode. Luc. 7. 24. ende wort gemeenlick den Engelen des hemels toegeschreven. Doch somwijlē oock den kercken-dienarē/ om datse van Godt als bodē uytgesondē wordē/ om den menschē Godts wille ende geboden voor te dragen. Malac. 2. 7. Apoc. 2. 1/8.
4 Hier spreect Godt de Vader tot sijnen Soon/ ende by Malachiam spreeckt de Sone selve tot de Gemeente/ ende segt daerom voor mijnen aengesichte, dat is/ voor mijne komste/ die daer op terstont volgen sal.
b Iesa. 40. 3. Matth. 3. 3. Luc. 3. 4. Ioan. 1. 23.
5 Ofte/ effen.
c Matth. 3. 1. Luce 3. 3. Ioan. 3. 23.
6 De doop wort alsoo genaemt om datse bedient wiert aen de gene/ die hare sonden beleden ende bekeeringe beloofden/ ende om haer te wesen een teecken ende verzegelinge/ dat haer hare sonden van Godt om Christi wille vergeven waren. Actor. 19. 4. Rom. 4. 11.
d Matt. 3. 5. Luc. 3. 7.
e Matth. 3. 4. 2. Reg. 1. 8.
7 De verklaringe van dese historie Joannis siet in de aent. op het 3. cap. Matt. alwaer die by na met de selve woorden verhaelt staet.
f Levit. 11. 22.
8 D. die in't wilde/ ofte veldt gevonden wiert.
g Matth. 3. 11. Luc. 3. 16. Ioan. 1. 27.
9 *Gr.* bequaem, ofte genoechsaem.
h Matt. 3. 11. Actor. 1. 5. ende 11. 16. ende 19. 4.
i Iesa. 44. 3. Ioël 2. 28. Act. 2. 4. ende 11. 15.
10 N. daer hy opgevoedt was/ ende tot dien tijdt toe gewoont hadde. Siet Luc. 2. 51. ende 4. 16.
k Matth. 3. 16. Luc. 3. 21. Ioan. 1. 32.
11 N. Joannes de dooper.
12 *Gr.* gescheurt, ofte/ gekloven.
13 N. op Jesum. siet Joan. 1. 32/ 33.

11 Ende daer geschiedde eene stemme uyt de hemelen/ [l] Ghy zijt mijn geliefde Soon/ inden welcken ick mijn welbehagen hebbe.

12 [m] Ende terstont dreef hem de [14] Geest uyt inde woestijne.

13 Ende hy was aldaer in de woestijne veertich dagen/ [15] versocht vanden Satan: ende was by de wilde gedierten/ ende de Engelen dienden hem.

14 [n] Ende nae dat Joannes [16] overgelevert was/ quam Jesus in Galileen/ [17] predikende het Euangelium des Coninckrijcks Godts:

15 Ende seggende/ De [18] tijt is vervult/ ende het Coninckrijck Godts nae by gekomen: [o] Bekeert u/ ende gelooft den Euangelio.

16 [p] Ende wandelende by de Galileesche Zee/ sach hy [19] Simonem ende Andream sijnen broeder/ werpende het net in de Zee (want sy waren visschers)

17 Ende Jesus seyde tot haer/ Volgt my nae/ ende ick sal maken dat ghy [20] visschers [q] der menschen sult worden.

18 [r] Ende sy terstont hare netten verlatende zijn hem gevolgt.

19 [s] Ende van daer een weynich voortgegaen zijnde/ sach hy Jacobum den [sone] Zebedei/ ende Joannem sijnen broeder/ ende de selve in't schip hare netten vermakende.

20 Ende terstont riep hy'se/ ende sy latende haren Vader Zebedeum in het schip/ met de huerlingen/ zijn hem na gevolght.

21 [t] Ende sy quamen binnen [21] Capernaum: ende terstont op den [22] Sabbathdach in de Synagoge gegaen zijnde/ leerde hy.

22 [v] Ende sy versloegen haer over sijne leere: want hy leerde haer als [23] macht hebbende/ ende niet als de Schriftgeleerde.

23 [x] Ende daer was in hare Synagoge een mensche met eenen onreynen geest/ ende hy riep uyt/

24 Seggende/ [24] Laet af/ wat hebben wy met u [te doen] ghy Jesu Nazarener? Zijt ghy gecomen om ons te [25] verderven? Ick kenne u/ wie ghy zijt/ [26] [namelick] de Heylige Godts.

25 Ende Jesus bestrafte hem/ seggende/ [27] Swijght stil/ ende gaet uyt van hem.

26 Ende de onreyne geest hem [28] scheurende/ ende roepende met een groote stemme/ ginck uyt van hem.

27 Ende sy wierden alle verbaest/ so dat sy onder malcanderen vraeghden/ seggende/ Wat is dit? Wat nieuwe leere is dese/ dat hy met macht oock den onreynen geesten gebiedt/ ende sy hem gehoorsaem zijn?

28 Ende [29] sijn geruchte ginck terstont uyt in't geheel omliggende landt van Galilea.

l Psal. 2. 7. Iesa. 42. 1. Matth. 3. 17. ende 17. 5. Marc. 9. 7. Luc. 3. 22. ende 9. 35. Col. 1. 13. 2. Pet. 1. 17.
m Matth. 4. 1. Luc. 4. 1.
14 N. den heyligen Geest. siet Luc. 4. 1.
15 Voornamelick na dat hy 40 dagen ende nachten gevast hadde. siet Mat. 4. 2.
n Matth. 4. 12. Luc. 4. 14. Ioan. 4. 43.
16 N. inde gevanckenisse. Waer van siet breeder Matth. 14. 3.
17 Hoewel hy te voren al hadde begonnen te prediken. Joan. 3. 24. so heeft hy na Joannis gevanckenisse sijn predick-ampt solemnelick ende volkomelick met sijne Apostelen aengevangen.
18 N. die van Godt bestemt/ ende vande Propheten voorsegt was/ Galat. 4. 4.
o Esai. 56. 1.
p Matth. 4. 18.
19 Die van Christo toegenaemt wiert Petrus, Siet Matt. 4. 18.
20 De predicatie des Euangeliums wort by het visschen vergeleecken. Matt. 13. 47. dewijle de menschen daer door uyt de werelt getrocken/ ende Christo toegebracht worden.
q Ierem. 16. 16. Ezech. 47. 10.
r Matth. 19. 27. Marc. 10. 28. Luc. 5. 11. ende 18. 28.
s Matth. 4. 21.
t Matth. 4. 13. Luc. 4. 31.
21 Daer hy was komen woonen/ na dat hy van Nazareth gescheyden was. Mat. 4. 13.
22 *Gr.* Sabbathen.
v Matth. 7. 28. Luce 4. 32.
23 Siet Matth. 7. vs. 29.
x Luc. 4. 33.
25 N. voor den tijt. Siet Matth. 8. 29.
26 Ofte/ ghy heylige Godts, D. de ware Messias/ want de Hooge-Priester droech desen tijtel de heylicheyt des Heerē aen sijn voorhooft als een voorbeelt Christi. Siet Exod. 28. 36. Siet oock Luc. 4. 34.
27 *Gr.* wort gemuylbant. Siet van dit woort Matt. 22. 12. Dit segt Christus om dat hy door 't getuygenisse des Duyvels/ die een vader der leugenen is/ de waerheyt niet en wil bevestight hebben: gelijck oock Paulus doet. Act. 16. 18.
28 D. herwaerts ende derwaerts treckende ende werpende/ als of hy hem wilde verscheuren/ sonder hem nochtans te konnen quetsen, Siet Luc. 4. vs. 35.
29 D. het geruchte van hem.

29 [y] Ende van stonden aen uyt de Synagoge gegaen zijnde / quamen sy in het huys Simonis ende Andree met Iacobo ende Ioanne.

30 Ende Simons [30] wijfs moeder lach met de cortse: ende terstont seyden sy hem van haer.

31 Ende hy tot haer gaende vattede hare handt / ende rechtede'se op / ende terstont verliet haer de cortse / ende sy diende haer-lieden.

32 [z] Als het nu avondt geworden was / doe de [31] Sonne onder ginck / brachten sy tot hem alle die qualick gestelt / ende van den duyvel beseten waren.

33 Ende de geheele stadt was by een vergadert ontrent de deure.

34 Ende hy genas'er vele / die door verscheyden sieckten qualick gestelt waren: ende wierp vele duyvelen uyt / ende en [32] liet de duyvelen niet toe te spreken / om dat sy hem kenden.

35 [a] Ende 's morgens vroech / als het noch diep in den nacht was / opgestaen zijnde ginck hy uyt / ende ginck henen in een [33] woeste plaetse / [b] ende badt aldaer.

36 Ende Simon / ende [34] die met hem [waren], zijn hem nagevolcht.

37 Ende sy hem gevonden hebbende seyden tot hem / Sy soecken u alle.

38 Ende hy seyde tot haer / [c] Laet ons in de byliggende [35] vlecken gaen / op dat ick oock daer predike / [d] want daer toe ben ick uytgegaen.

39 Ende hy predickte in hare Synagogen / door geheel Galileen / ende wierp de duyvelen uyt.

40 [e] Ende tot hem quam een melaetsche / biddende hem / ende vallende voor hem op de knyen / ende tot hem seggende / Indien ghy wilt / ghy condt my reynigen.

41 Ende Iesus met barmherticheyt innerlick beweeght zijnde streckte de handt uyt / ende raeckte hem aen / ende seyde tot hem / Ick wil / wordt gereynight.

42 Ende als hy [dit] gesegt hadde / ginck de melaetsheyt terstont van hem / ende hy wierdt gereynight.

43 Ende als hy hem [36] strengelick verboden hadde / [37] dede hy hem terstont van hem gaen.

44 Ende seyde tot hem / [38] Siet / dat ghy niemandt yet en segget: maer gaet henen ende vertoont u selven den priester / ende offert voor uwe reyniginge het gene [f] Moses geboden heeft / haer tot een getuygenisse.

45 Maer hy uyt gegaen zijnde begon [39] vele dingen te vercondigen / ende [40] dat woordt te verbreyden: alsoo dat [41] hy niet meer en conde openbaerlick [42] in de stadt komen / maer was buyten inde woeste plaetsen / ende sy quamen tot hem van alle canten.

y Matt 8. 14. Luce 4. 38.

30 So heeft dan Petrus een huysvrouwe gehadt / de welcke hy Apostel geworden zijnde niet en heeft verlaten / gelijck hier blijckt / ende 1. Corint. 9. 5.

z Matth. 8. 16. Luce 4. 40.

31 Om datter op eenen Sabbath was / gelijck blijckt uyt vs. 21. daerom sy wachten tot den ondergangk der Sonne / met welcke de Sabbath eyndighde.

32 Ofte / liet haer niet seggen dat sy hem kenden, namelick / om dat hy van dese leugenachtige geesten geen getuygenisse hebben en wilde.

a Luce 4. 42.

33 Ofte / eensame plaetse.

b Matth. 14. 23.

34 N. de andere drie Apostolen / die genaemt worden vs. 29. met noch vele uyt den volcke / als blijckt / Luc. 4. 42.

c Luc. 4. 43.

35 Gr. Dorp-steden, dat is / opene onbemuerde steden / hoedanige vele in Galilea waren / waer van *Iosephus* getuyght dat in elcke van de selve niet min als thien duysent menschen waren.

d Ies. 61. 1. Luc. 4. 18.

e Matth. 8. 2. Luc. 5. 12.

36 Ofte / met dreygementen scherpelick verboden, namelick sulcks te openbaren.

37 Gr. dreef hem uyt. D. dede hem haestelick van hem wech gaen.

38 Siet de oorsake hier van / Matth. 12. 16.

f Levit. 13. 2. ende 14. 1.

39 N. wat hem geschiet was / ende wat hy van Christo gehoort ende gesien hadde.

40 D. dese sake.

41 N. Iesus. Siet Luc. 5. 15 / 16.

42 N. Capernaum / gelijck blijckt uyt het beginsel van het volgende cap. namelick om den grooten toeloop des volcks.

Het ij. Capittel.

1 Christus predickt wederom binnen Capernaum met grooten toeloop des volcks. 3 tot hem wordt gebracht een geraeckte / ofte lamme / welcken hy de sonden vergeeft ende geneest / bewijsende tegen de Schriftgeleerde / dat hy oock macht heeft de sonden te vergeven. 13 beroept Mattheum van den Tol. 15 eet ende drinckt met de tollenaers ende sondaers / ende verantwoordt dat selve. 18 geeft redenen waerom sijne Discipelen alsdoen niet en vasteden / gelijck de discipelen Ioannis ende der Phariseen deden. 23 De Discipelen plucken op den sabbath coren-ayren / ende worden van Christo verdedicht.

1 ENde [a] na [1] [sommige] dagen is hy wederom binnen Capernaum [2] gecomen / ende het wiert gehoort dat hy in [3] huys was.

2 Ende terstont vergaderden [daer] vele / alsoo dat oock selfs de [plaetsen] ontrent de deure [haer] niet meer en conden vaten / ende hy sprack [4] het woort tot haer.

3 [b] Ende daer quamen [sommige] tot hem / brengende eenen [5] geraeckten / die van vier [6] gedragen wierdt.

4 Ende niet konnende tot hem genaecken overmits de schare / ontdeckten sy het [7] dack daer hy was: ende [dat] [8] opgebroken hebbende / lieten sy het [9] beddeken neder daer de geraeckte op lach.

5 Ende Iesus [10] haer geloove siende / seyde tot den geraeckten / Sone / uwe sonden zijn u vergeven.

6 Ende sommige van de Schriftgeleerde saten aldaer / ende overdachten in hare herten /

7 Wat spreeckt dese aldus [11] [Godts-] lasteringen? [c] Wie can de sonden vergeven dan alleen Godt?

8 Ende Iesus terstont in sijnen [12] geest bekennende dat sy alsoo in haer selven overdachten / seyde tot haer / Wat overdenckt ghy dese dingen in uwe herten?

9 [13] Wat is lichtelicker / te seggen tot den geraeckten / De sonden zijn u vergeven: ofte te seggen / Staet op / ende neemt uw' beddeken op / ende wandelt?

10 Doch op dat ghy meught weten / dat de Sone des menschen macht heeft om de sonden op der aerden te vergeven (seyde hy tot den geraeckten.)

11 Ick segge u / Staet op ende neemt uw' beddeken op / ende gaet henen na uw' huys.

12 Ende terstont stondt hy op / ende het beddeken opgenomen hebbende / ginck hy uyt in aller tegenwoordicheyt: so dat sy haer alle ontsetteden / ende verheerlickten Godt / seggende / Wy en hebben noyt [14] sulcks gesien.

13 [d] Ende hy ginck wederom uyt [15] na de zee / ende de geheele schare quam tot hem / ende hy leerde'se.

14 Ende voor by gaende sach hy [16] Levi [den sone] Alphei sitten [17] in het Tolhuys / ende seyde tot hem / Volght my / Ende hy opstaende volghde hem.

15 Ende het geschiedde als hy [18] aensat in des selven huys / dat oock vele tollenaren ende sondaren aensaeten met Iesu ende sijne Discipelen: want sy waren vele / ende waren hem gevolght.

16 Ende de Schriftgeleerde ende de Phariseen / siende hem eten met den [19] tollenaren ende sondaren / seyden tot sijne Discipelen / Wat [is't] dat hy met de tollenaren ende sondaren eet ende drinckt?

17 Ende Iesus [dat] hoorende seyde tot haer / Die gesont zijn en hebben den medecijn-meester niet van nooden / maer die [20] sieck zijn: [e] Ick en ben niet gecomen om te roepen rechtveerdige / maer sondaers tot bekeeringe.

18 [f] Ende de discipelen Ioannis ende der Phariseen [21] vasteden / ende sy quamen ende seyden tot hem / [22] Waerom vasten de discipelen Ioannis ende der Phariseen / ende uwe discipelen en vasten niet?

19 Ende Iesus seyde tot haer / [g] Connen oock de bruylofts-kinderen vasten / terwijle de Bruydegom by haer is? So langen tijdt sy de Bruydegom by haer hebben / en connen sy niet vasten.

20 Maer de dagen sullen komen / wanneer

a Matth. 9. 1. Luc. 5. 17.

1 Het woort sommige wort by den Hebreen veeltijts nagelaten / wanneer daer eenigen tijdt tusschen beyden komt. Gen. 4. 3. ende 24. 55. ende nochtans daer by verstaen. 2 N. stillekens ende onverwacht.

3 Namel. daer hy in woonde, ofte te huys was. siet Matt. 4. 13.

4 N. des Coninckrijcx / ofte des Euangeliums.

b Matth. 9. 1. Luce 5. 18.

5 Ofte / lammen, gelijck Matth. 4. 24.

6 Gr. Opgenomen.

7 Ofte / Solderinge.

8 Gr. Uytgegraven. Want de daken waren boven plat / ende met gebackene steenen ofte tegelen gedeckt / diese hier uytgroeven. Siet Luc. 5. 19.

9 Gr. Crabbaton, het welck was een licht beddeken / gelijck een matras / daerme des middaechs plach op te rusten / ende daermen de siecke veel op plach te leggen om bequaemlick van de eene plaetse tot de andere te dragen.

10 N. so des geraeckten / als der gene die hem droegen.

11 Siet hier van de aenteeck. Matth. 9. 3.

c Psal. 32. 5. ende 51. 3. Iesa. 43. 25.

12 D. in sijne ziele / namelick door de openbaringe sijner Godtheyt die oock door het woort geest dickwils uytgedruct wort. Rom. 1. 4. Hebr. 9. 14. 1. Pet. 3. 18.

13 Siet hier van / ende van 't volgende / de aenteeck. Matth. 9. 5 / &c.

14 Gr. alsoo.

d Matth. 9. 9. Luc. 5. 27.

15 N. het meyr van Galilea ofte Gennezareth / aen 't welcke Capernaum lach.

16 Die oock Mattheus genaemt was. Siet Matth. 9. 9.

17 Ofte / op den tol. ofte / aen het tol-huys.

18 N. ter tafel.

19 Siet d'aenteeck. Matth. 9. 10.

20 Gr. die qualick hebben. D. die qualick te passe / ofte qualick gestelt zijn.

e Matth. 9. 13. ende 21. 31. Luce 5. 32. ende 19. 10. 1. Tim. 1. 15.

f Matth. 9. 14. Luce 5. 33.

21 N. dickwils / gelijck verklaert wort / Matth. 9. 14. ende Luc. 5. 33.

22 Siet oock van dese geheele historie ende gelijckenissen / Matth. 9. 14.

g Iesai 62. 5. 2. Corint. 11. 2.

neer de Bruydegom van haer sal wech genomen zijn/ ende als dan sullen sy vasten in de selve dagen.

21 Ende niemandt en naeyt eenen lap ongevoldt laeckens op een oudt cleedt / anders scheurt des selven nieuwe aengenaeyde lap [yet] af van het oude [cleedt], ende daer wort een erger scheure.

22 [h] Ende niemandt en doet nieuwen wijn in oude [leder-] sacken: anders de nieuwe wijn doet de [leder-] sacken [23] versten / ende de wijn wort uytgestort/ ende de [leder-] sacken [24] verderven: maer nieuwen wijn moetmen in nieuwe [leder-] sacken doen.

23 [i] Ende het geschiedde/ dat hy op eenen [25] sabbath-dach [26] door het gezaeyde ginck/ ende sijne discipelen begonsten [27] al gaende ayren te plucken.

24 Ende de Phariseen seyden tot hem/ Siet/ waerom doen sy op den [28] sabbath-dach [k] dat niet geoorloft en is?

25 Ende hy seyde tot haer / Hebt ghy noyt gelesen wat [l] David gedaen heeft/ als hy noodt hadde / ende hem hongerde / ende den genen die met hem [waren] ?

26 Hoe hy in gegaen is in het huys Godts/ ten tijde [29] Abjathars des Hoogenpriesters / ende de toon-brooden gegeten heeft / die niemandt en zijn geoorloft te eten [m] dan den priesteren/ ende oock gegeven heeft den genen die met hem waren?

27 Ende hy seyde tot haer/ de Sabbath is [30] gemaeckt [31] om den mensche/ niet de mensche om den Sabbath.

28 [n] Soo is dan de Sone des menschen een Heere oock van den Sabbath.

h Matth. 9. 16.
23 Ofte/ scheuren,
24 Ofte/ gaen verloren.
i Matth. 12. 1. Luc. 6. 1. Deuter. 23. 25.
25 Gr. Sabbathen.
26 Siet hier van oock de verklaringe in de aenteeckeninge op Matth. 12. 1.
27 Gr. te gaen ayren pluckende.
28 Gr. Sabbathen.
k Exod. 20. 10.
l 1. Sam. 21. 6.
29 Dese Abiathar wort Achimelech genaemt 1. Sam. 21. 1. ende sijn soon wort Abiather genaemt. Doch het blijckt uyt verscheyden plaetsen der Schrifture dat den Vader ende den Sone beyde dese namen gegeven worden. Siet 2. Sam. 8. 17. 2. Sam. 15. 29/35. 1. Reg. 2. 26/27. en 1. Paral. 24. 6.
m Levit. 24. 9.
30 Gr. geworden.
31 N. om den mensche te dienen tot verstreckinge na de ziele/ ende verquickinge na sijn lichaem; ende niet om hem te laten vergaen.
n Matth. 12. 8. Luc. 6. 5.

Het iij. Capittel.

1 Christus geneest een mensche die een verdorde hant hadde/ ende bewijst dat de Sabbath daermede niet en wort ontheyligt. 6 De Phariseen ende Herodianen houden tegen hem raet/ welcker lagen hy ontwijckt/ en heeft eenen grooten toeloop des volcx van alle kanten/ onder welcke hy vele geneest/ gebiedende de Duyvelen/ die hy uytwerpt/ hem niet openbaer te maken. 13 Verkiest twaelf Apostelen. 16 Welcker namen verhaelt worden. 21 Sijne magen houden hem voor uytsinnich. 22 De Schrift-geleerde lasteren sijne wonder-wercken/ dat hy die door Beelzebul soude doen: welche lasteringe hy met verscheyden gelijckenissen wederlegt. 28 Leert dat de lasteringe tegen den H. Geest nimmermeer en wort vergeven. 31 ende verklaert wie sijn moeder/ broeder/ ende suster is.

1 [a] ENde hy ginck wederom in de [1] Synagoge/ ende aldaer was een mensche hebbende een verdorrede [2] handt.

2 Ende [3] sy namen hem waer/ of hy op den [4] Sabbath hem genesen soude/ op dat sy hem beschuldigen mochten.

3 Ende hy seyde tot den mensche/ die de verdorrede handt hadde / Staet op in het midden.

4 Ende hy seyde tot haer/ Is het geoorloft op sabbath-dagen goet te doen/ ofte quaet te doen? [5] een mensche te behouden/ ofte te dooden? Ende sy swegen stille.

5 Ende als hy'se [6] met toorne rontom aengesien hadde / met eenen bedroeft zijnde over de [7] verhardinge van haer herte/ seyde hy tot den mensche / Streckt uwe handt uyt. Ende hy streckte se uyt / [b] ende sijne handt wiert herstelt / gesont gelijck de andere.

6 [c] Ende de Phariseen uytgegaen zijnde / hebben terstont met den [8] Herodianen t'samen raedt gehouden tegen hem / hoe sy hem souden dooden.

7 Ende Jesus [9] vertrock met sijne discipelen na de zee / [d] ende hem volghde een groote menichte van Galilea/ ende van Judea.

8 Ende van Jerusalem / ende van [10] Idumea / ende [van] over den Jordaen: ende die [van] ontrent [11] Tyrus ende Sidon / [12] een groote menichte / gehoort hebbende hoe groote dingen hy dede/ quamen tot hem.

9 Ende hy [13] seyde tot sijne discipelen/ dat een schipken stedes ontrent hem blijven soude/ om der scharen wille / op dat sy hem niet en souden verdringen.

10 Want hy hadder vele genesen/ alsoo dat hem alle de gene die [eenige] [14] qualen hadden/ overvielen: op dat sy hem mochten aenraken.

11 Ende de onreyne geesten als sy hem sagen/ [15] vielen voor hem neder ende riepen/ seggende / Ghy zijt de Sone Godts.

12 Ende hy [16] geboot haer scherpelick/ dat sy hem niet en souden openbaer maken.

13 [e] Ende hy [17] klam op den berch/ ende riep tot hem die hy wilde / ende sy quamen tot hem.

14 Ende hy [18] stelder twaelve / op datse met hem souden zijn / ende op dat hy de selve soude uytsenden om te prediken:

15 Ende om macht te hebben/ de steckten te genesen/ ende de Duyvelen uyt te werpen.

16 Ende [19] Simoni gaf hy den [toe]-naem [20] Petrus.

17 Ende Jacobum den [sone] Zebedei / ende Joannem den broeder Jacobi/ ende gaf haer [toe-]namen [21] Boanerges/ 't welck is/ sonen des donders.

18 Ende Andream ende Philippum/ ende Bartholomeum/ ende Mattheum/ ende Thomam/ ende Jacobum / den [sone] Alphei / ende [22] Thaddeum/ ende Simonem [23] Cananiten:

19 Ende Judam Iscarioth / die hem oock verraden heeft.

20 Ende sy quamen [24] in huys / ende daer vergaderde wederom een schare / also dat sy oock selfs [f] niet en konden [25] broot eten.

21 Ende als de gene [26] die hem bestonden / [dit] hoorden / gingen sy uyt om hem vast te houden / want sy seyden / Hy is [27] buyten sijne sinnen.

22 Ende [28] de Schriftgeleerde/ die van Jerusalem afgekomen waren / seyden/ [g] Hy heeft Beelzebul / ende door den oversten der Duyvelen werpt hy de Duyvelen uyt.

23 Ende haer tot hem geroepen hebbende/ [h] seyde hy tot haer in gelijckenissen/ Hoe kan de Satan den Satan uytwerpen?

24 Ende indien een Coninckrijck tegen hem selven verdeelt is/ soo en kan dat Coninckrijck niet bestaen.

25 Ende indien een huys tegen hem selven verdeelt is / soo en kan dat huys niet bestaen.

26 Ende indien de Satan tegen hem selven opstaet/ ende verdeelt is / soo en kan hy niet bestaen/ maer [29] heeft een eynde.

27 [i] Daer en kan niemant in [30] eens stercken huys ingaen ende sijne vaten ontrooven / [k] indien hy niet eerst den stercken binde: ende alsdan sal hy sijn huys berooven.

28 Voorwaer ick segge u/ [l] dat alle de sonden [31] den kinderen der menschen sullen vergeven worden / ende allerley lasteringen

a Matth. 12. 9. Luc. 6. 6.
1 Want de Joden op alle Sabbathen in hare Synagogē vergaderden om de wet te hooren verklaren. Siet Actor. 15. vs. 21.
2 Luc. 6. 6. blijckt dattet sijn rechterhant was.
3 N. de Schrift-geleerde ende Phariseen / Luc. 6. 7.
4 Gr. Sabbathen.
5 Gr. Een ziele, het welck oock somtijts voor het leven / somtijts voor den geheelen mensch genomen wort.
6 Dese toorne is geweest een yverige beweginge des gemoets tegen de sonde / ende verhardinge deses volcks: welcke in haer selvē goet is / blijvende binnen de behoorlicke palen. Ephes. 4. 26.
7 Het Griecksch woort beteeckent eygentlick sulck een hardicheyt/ als aen handen en voeten komt/ door weer ofte eelt/ waer door se hart en ongevoelich worden.
b 1. Reg. 13. 6.
c Matth. 12. 14. Ioan. 10. 39. ende 11. 53.
8 Van de Herodianen / siet Matth. 22. 16.
9 N. om hare lagen te ontgaen. Matth. 12. 15.

d Matth. 4. 25. Luc. 6. 17.
10 Daer de nakomelingen van Esau ofte de Edomiten woonden/ Num. 20. vs. 14.
11 Van dese twee steden / siet Matth. 11. 21.
12 Ofte / met groote menichte, ofte makende te samen een groote menichte.
13 D. beval/ gelijck Matth. 8. 8.
14 Gr. geessels, met welck woort de sieckten ende gebrecken der menschē genaemt wordē/ om dat Godt door de selve de menschen straft ofte tuchtight. Marc. 5. 29. Hebr. 12. 6.
15 N. in de menschen die sy beseten hadden.
16 De reden hier van siet te vorē cap. 1. 25.
e Matth. 10. 1. Marc. 6. 7. Luc. 6. 13. ende 9. 1.
17 N. om te bidden/ en daer na sijne Apostelen te kiesen.
18 Gr. maeckte, namelick tot sijne Apostelen/ Luc. 6. 13.
19 Sommige hebben / namelick, Simon/ dien hy den toenaem gaf van Petrus.
20 D. steen. Joh. 1. 43. De reden hier van wort verklaert/ Matth. 16. 18.
21 Dit is een gebrokē Hebreeusch ofte Syrisch woort beteeckenende / gelijck hier verklaert wort/ sonen des donders: ende wort haer desen name gegeven van wegen haren bysondere yver ende doordringende kracht in 't prediken/ gelijck men noch sien kan inde schriften Joannis.
22 Anders genaemt Lebbeus, siet Matt. 10. 3.
23 Siet Matth. 10. 4. gelijck oock van de andere.
24 Naeml. te Capernaum / daer hy woonde. Mat. 4. 13. om voortaen hem te volgen/ ende hem ten dienste te staen.
f Marc. 6. 31.
25 D. hare spijse ofte nootdruft op sijnen tijdt nemen.
26 Gr. Die van hem. ofte/ van de sijne waren. want oock vele van sijne bloedt-verwanten in hem niet en geloofden/ Joh. 7. vs. 5.
27 Gr. Buyten hem selven gestelt.
28 Siet hier van Matth. 10. 25.
g Matth. 9. 34. ende 12. 24. Luc. 11. 15. Iohan. 8. 48.
h Matth. 12. 25.
29 D. het is met hem ende met sijn rijck gedaen.
i Matth. 12. 29.
30 Siet de verklaringe Matth. 12. 29.
k Col. 2. 15.
l Matth. 12. 31. Luc. 12. 10. 1. Ioan. 5. 16. 1. Sam. 2. 25.
31 D. den menschen. Op manniere van spreken by de Hebreen seer gebruyckelick.

gen daermede sy sullen gelastert hebben:

29 [m] Maer soo wie gelastert sal hebben [32] tegen den Heyligen Geest/ die en heeft geen vergevinge in der eeuwicheyt/ maer hy is schuldich des eeuwigen [33] oordeels.

30 Want sy seyden/ Hy heeft eenen onreynen geest.

31 [n] Soo quamen dan syne [34] broeders ende syne moeder: ende buyten staende sonden sy tot hem/ ende riepen hem.

32 Ende de schare sat rontom hem: ende sy seyden tot hem/ Siet/ uwe moeder ende uwe broeders daer buyten soecken u.

33 Ende hy antwoordde haer/ seggende/ [35] Wie is myne moeder/ ofte myne broeders?

34 Ende rontom oversien hebbende die om hem saten/ seyde hy/ Siet myne moeder/ ende myne broeders.

35 [o] Want soo wie [36] den wille Godts doet/ die is myn broeder/ ende myne suster/ ende moeder.

m 1. Ioan. 5. 16.
32 Van dese lasteringe tegen den heylige Geest/ siet Matt. 12, 31.
33 D. verdoemenisse/ die hy niet alleen verdient heeft/ maer oock sekerlick sal onderworpen zijn.
n Matth. 12. 46. Luc. 8. 19.
34 D. bloedt-verwanten. Siet inde aenteeck. Matt. 12. 46. ende 13. 55.
35 Christus en wil hier mede sijn moeder niet verachten/ maer toonen dat het geestelick maeghschap in saken der salicheyt gestelt moet worden voor het vleesschelick.
o Iohan. 15. 14. 2. Corinth. 5. 16. 17.
36 Dē wille Godts doen/ is in Christum gelooven eñ heylichlick leven. Ioan. 6. v. 40. 1. Thess. 4. 3.

Het iiij. Capittel.

1 Christus verklaert den staet van het Coninckrijcke Godts met verscheydene gelijckenissen: eerst van een zaeyer/ wiens zaet op verscheydene plaetsen gevallen is. 10 Verhaelt de oorsake waerom hy door gelijckenissen spreeckt. 14 Ende legt sijne discipelen in t bysonder de voorgaende gelijckenisse uyt. 21 Daerna van een keerse/ die op den kandelaer geset wort. 24 Van de mate/ daer mede men uytmeet. 26 Van het zaet dat allencskens tot sijne rijpicheyt opwast. 30 Van het mostaert-zaet. 35 Vaert met sijne discipelen over zee/ wort in het schip slapende opgeweckt ende stilt het onweder.

1 [a] Ende hy begon wederom te leeren ontrent [1] de Zee/ ende daer vergaderde een groote schare by hem/ alsoo dat hy in het schip gegaen zijnde nedersat op de zee/ ende de geheele schare was op het lant aen de zee.

2 Ende hy leerde'se vele dingen door [2] gelijckenissen/ ende hy seyde [3] in syne leeringe tot haer/

3 Hoort toe/ Siet/ een zaeyer ginck uyt om te zaeyen.

4 Ende het geschiedde in het zaeyen/ dat het een [deel zaeds] viel by den wech/ ende de vogelen des hemels quamen/ ende aten het op.

5 Ende het ander viel op het steenachtige/ daer het [4] niet veel aerde en hadde: ende het ginck terstont op/ om dat het geen diepte van aerde en hadde.

6 Maer als de Sonne opgegaen was/ soo is het verbrant geworden/ ende om dat het [5] geen wortel en hadde soo is het verdorret.

7 Ende het ander viel inde doornen/ ende de doornen wiessen op/ ende versticken het selve/ ende het en gaf geen vrucht.

8 Ende [6] het ander viel in de goede aerde/ ende gaf vrucht: die opginck ende wies/ ende het een droech dertich/ [7] ende het ander tsestich/ ende [8] het ander hondert-[vout.]

9 Ende hy seyde tot haer/ [9] Wie ooren heeft om te hooren/ die hoore.

10 [b] Ende als hy nu alleen was/ de gene [10] die ontrent hem [waren], met de twaelve/ vraeghden hem nae de gelijckenisse.

11 Ende hy seyde tot haer/ [c] Het is u gegeven [11] te verstaen de verborgentheyt des Coninckrijcks Godts: [d] maer den genen [12] die buyten zijn/ geschieden alle dese dingen door gelijckenissen.

12 [e] [13] Op dat sy siende sien/ ende niet en bemercken: ende hoorende hooren/ ende niet en verstaen: op dat sy haer niet t' eeniger tijt en bekeeren/ ende haer de sonden vergeven worden.

a Matth. 13. 1. Luce 8. 4.
1 D. het Meyr van Galilea ofte Gennesareth/ daer Capernaum aen lach/ aen het welck Christus dickwils ginck/ om dat daer gemeenlick veel volcks was/ eñ daerom bequaemheyt om te leeren. Matt. 13. 1. Marc. 2. 13.
2 Gr. Parabolen. siet Matth. 13. 3.
3 D. in't leeren/ ofte als hy leerde.
4 Want weynige aerde haest van de Sonne verwarmt/ ende vanden regē bevochtigt wort. Doch als de hitte blijft duerende so wortse oock haest uytgedrooght.
5 D. geen genoechsamen ofte vasten wortel.
6 N. Graen/ ofte deel des zaets.
7 Gr. het een.
8 Gr. het een.
9 Siet de verklaringe Matth. 13. 9.
b Matth. 13. 10. Luce 8. 9.
10 Gelijck daer waren de gene/ uyt de welcke hy sijne 70 discipelen genomen heeft.
c Matth. 11. 25. 2 Corint. 2. 14.
11 N. klaerlick ende duydelick.
d 2. Corint. 3 14.
12 N. die buyten het getal van mijne schapen zijn/ ofte die geen rechte leden der Gemeeinte en zijn/ Ioan. 10. 26. Rom. 9. 6/ 7/ 8.
e Iesai. 6. 9. Matth. 13. 14. Luce 8. 10. Ioan. 12. 40. Actor. 28. 26. Rom. 11. 8.
13 Met dese woorden/ genomē uyt Jes. 6. 9. wort verklaert het oordeel Godts over de gene die den Euangelio ongehoorsaem zijn. Siet Matth. 13. 14. ende 2. Thess. 2, 11/ 12.

13 Ende hy seyde tot haer/ En weet ghy dese gelijckenisse niet? Ende hoe sult ghy alle de gelijckenissen verstaen?

14 [f] De zaeyer [is, die] [14] het woordt zaeyt.

15 Eñ dese [15] zijn/ die by den wech [bezaeyt worden], [16] daer in het woort gezaeyt wort: ende als sy het gehoort hebben/ soo komt de Satan terstont/ ende neemt het woort wech/ 't welck in hare herten gezaeyt was.

16 Ende dese zijn desgelijcks/ die op de steen-achtige [plaetsen] bezaeyt worden: welcke als sy het woort gehoort hebben/ terstont het selve met vreughde ontfangen.

17 Ende en hebben geenen wortel in haer selven/ maer zijn voor eenen tijdt. Daer na als verdruckinge ofte vervolginge komt om des woorts wille/ so worden sy [17] terstont ge-ergert.

18 Ende dese zijn/ die inde doornen bezaeyt worden/ [namelick] de gene die het woort hooren.

19 [g] Ende de sorchvuldicheden deser [18] werelt/ eñ de verleydinge des rijckdoms/ ende de begeerlickheden ontrent [19] de andere dingen in-komende/ versticken het woort/ ende het wort onvruchtbaer.

20 Ende dese zijn/ die inde goede aerde bezaeyt zijn: welcke het woort hooren ende aennemen/ ende dragen vruchten/ het eene dertich/ ende het ander sestich/ ende het ander hondert-[vout].

21 [h] Ende hy seyde tot haer/ [20] Comt oock de keerse/ op datse onder de koren-mate ofte onder [21] het bedde geset worde? [Is't] niet op datse op den kandelaer geset worde?

22 [i] Want daer en is [22] niets verborgen/ dat niet geopenbaert en sal worden: noch daer en is niet geschiet [om] verborgen [te zijn], maer op dat het in't openbaer soude komen.

23 Soo yemant ooren heeft om te hooren die [23] hoore.

24 Ende hy seyde tot haer/ Siet wat ghy hoort: [k] Met wat [24] mate ghy metet sal u gemeten worden/ ende u die hoort sal [meer] toegelegt worden.

25 [l] Want so wie heeft/ dien sal gegeven worden: ende wie niet en heeft/ van dien sal genomen wordē oock dat hy heeft.

26 Ende hy seyde/ Alsoo is het [25] Coninckrijck Godts/ gelijck of een mensche het zaet in de aerde wierpe.

27 Ende [voorts] [26] sliepe ende opstonde nacht ende dach: ende het zaet uytsproote/ ende [27] lanck wierde/ dat hy selve niet en wiste hoe.

28 Want de aerde brengt [28] van selfs vrucht voort: eerst het kruyt/ daer na de ayre/ daer na het volle koren in de ayre.

29 Ende als de vrucht [haer] voortdoet/ terstont sendt hy de sikel daer in/ om dat den oogst [29] daer is.

30 [m] Ende hy seyde/ Waer by sullen wy het Coninckrijck Godts vergelijcken? ofte met wat gelijckenisse sullen wy het selve gelijcken?

31 [Namelick] [30] by een mostaert-zaet/ het welcke/ wanneer het in de aerde gezaeyt wort/ [31] het minste is van alle de zaden die op der aerden [zijn].

32 Ende wanneer het gezaeyt is/ gaet het op ende wort [32] het meeste van alle de moes-kruyden/ ende maeckt groote tacken/ alsoo

f Matth. 13. 19. Luce 8. 11.
14 D. die de leere des Euangeliums predickt.
15 D. door dese die by den wech bezaeyt zijn/ worden beteeckent de gene/ &c.
16 Gr. alwaer, dat is/ in welcke. Siet voorders de verklaringe van dese geheele gelijckenisse inde aenteeck. Matth. 13, 18/ &c.
17 D. sy stooten haer daer aen/ dat sy met de belijders des Euangeliums vervolginge onderworpen zijn/ ende vallen daer na af.
g Matth. 19. 23. Marc. 10. 23. Luce 18. 24. 1. Tim. 6. 17.
18 Gr. eeuwe, dat is/ van dingē die tot desen leven behooren.
19 N. als van eere/ wellusten/ wrake/ ende diergelijcke.
h Matth. 5. 15. Luce 8. 16. ende 11. 33.
20 D. wort oock eē keerse ontsteken ende gebracht?
21 Ofte, Bedtstede.
i Matth. 10. 26. Luce 8. 17. ende 12. 2. Iob 12. 22.
22 N. van Christo sijne discipelē geleert/ om verborgen te blijven/ maer op datse tot sijner tijdt 't selve voor allen openlijck souden leeren.
23 D. Die mercke daer op.
k Matth. 7. 2. Luce 6. 38.
24 D. na dat ghy uwe gavē van kennisse anderen getrouwelick sult mede-deelen/ sal de Heere u die oock vermeerderen. Siet Matth. 25. 21/ 29.
l Matth. 13. 12. ende 25. 29. Luce 8. 18. ende 19. 26.
25 D. de voortganck van de predicatie des Euangeliums. Siet Matth. 21, 43.
26 D. daer na gerustelijck op ende neder ginck: gelijck Psalm 3. 6.
27 D. Groot ofte hooch opgeschoten.
28 D. brengt door hare aengeschapene kracht ende nature vrucht voort van het gene daer in gezaeyt is. Genes. Capit. 1. 11. Met dese gelijckenisse leert Christus dat het Goddelick woort gepredickt zijnde sijnen wasdom krijcht inde herten der menschen/ niet eygentlick door des leeraers arbeyt eñ sorge/ maer door de verborgene werckinge des Geests Godts/ welcke uyt het voortkomen van de vruchten allencks kens daer gespeurt wort/ 1. Corint. 3. 7.
29 Gr. daer staet.
m Matth. 13. 31. Luce 13. 18.
30 Wat dese gelijckenisse beduydt/ siet Matth. 13. 31.
31 Gr. het minder.
32 Gr. het meerder, ofte grooter.

alsoo dat de vogelen des hemels onder sijne schaduwe konnen nestelen.

33 [n] Ende door sulcke gelijckenissen vele/ sprack hy haer [33] het woort/ [34] na dat sy het hooren konden.

34 Ende sonder gelijckenisse en sprack hy haer niet: maer hy verklaerde alles sijnen discipelen in't bysonder.

35 [o] Ende op den selven dach/ alst nu avont geworden was/ seyde hy tot haer/ Laet ons overvaren [35] aen d'ander zijde.

36 Ende sy de schare gelaten hebbende namen hem mede/ gelijck hy in het schip was: ende daer waren noch andere schipkens met hem.

37 Ende daer wiert een groote storm van wint/ende de baren sloegen over in het schip/ alsoo dat het nu vol wiert.

38 Ende hy was in het achter schip/ slapende op een oor-kussen/ende sy weckten hem op/ ende seyden tot hem/ [36] Meester [37] en bekommert het u niet dat wy vergaen?

39 Ende hy opgeweckt zijnde [p] bestrafte den wint/ ende seyde tot de zee/ Swijgt/ weest stille: ende de wint ginck liggen/ ende daer wiert groote stilte.

40 Ende hy seyde tot haer/ Wat zijt ghy soo vreesachtich? Hoe en hebt ghy [38] geen geloove?

41 Ende sy vreesden met groote vreese/ ende seyden tot malkanderen/ Wie is doch dese/ dat oock de wint ende de zee hem gehoorsaem zijn?

n Matth. 13. 34.
33 N. des Euangeliums.
34 V. Na datse dese gemeene aerdtsche dingen verstonden/ hoewel sy het geestelicke dat daer mede afgebeeldt wort/niet en begrepen.
o Matth. 8. 23. Luc. 8. 23.
35 N. Vande Galileesche zee/ tegen Capernaum over/na het landt der Gadarenen/ als blijckt uyt het volgende c. vs. 1.
36 Gr. Leeraer.
37 Ofte/ en gaet het u niet aen?
p Iob 26. 12. Psalm 107. 26. Iesa. 51. 10.
38 V. Geen vast vertrouwen. want sy en waren niet geheel sonder geloove/ maer kleyn-geloovige / Matth. 8. 26. Luce 8. 25.

Het v. Capittel.

1 Christus drijft een legioen Duyvelen uyt een besetene. 12 ende laet de selve toe in de swijnen te varen. 13 die alle in de zee verdrincken. 14 De herders boodtschappen sulcks aen de Gadarenen. 17 welcke Christum bidden/ dat hy uyt hare lantpalen vertrecke. 18 't welck hy doet/ ende gebiedt den genesenen daer te blijven om dese weldaet bekent te maken. 21 Christus gaet met Iairo om sijn Dochterken te genesen. 24 ende verlost onder wegen een vrouwe van een twaelf-jarich bloetvloeyen. 36 verweckt Iairi dochterken nu gestorven zijnde.

1 [a] Ende sy quamen over op d'ander zijde der zee/ in het lant der [1] Gadarenen.

2 Ende soo hy uyt het schip gegaen was/ terstont ontmoetede hem uyt de graven een mensche [2] met eenen onreynen geest.

3 De welcke [sijne] wooninge [3] in de graven hadde/ ende niemant en konde hem binden/ oock selfs niet met ketenen.

4 Want hy was menichmael met boeyen ende ketenen gebonden geweest/ ende de ketenen waren van hem in stucken getrocken/ ende de boeyen verbrysselt/ ende niemant was machtich om hem te temmen.

5 Ende hy was altijt nacht ende dach [*] op de bergen ende in de graven/ roepende ende slaende hem selven met steenen.

6 Als hy nu Iesum van verre sach/ liep hy [toe], ende aenbadt hem.

7 Ende met een groote stemme roepende/seyde hy/Wat hebbe ick met u [te doen], Iesu/ ghy Sone Godts des Allerhoochsten. [4] Ick besweere u by Godt/ dat ghy my niet en [5] pijniget.

8 (Want [6] hy seyde tot hem/ Ghy onreyne geest gaet uyt van den mensche.)

9 Ende hy vraeghde hem/ Welck is uwen naem? ende hy antwoordde/ seggende/ Mijnen naem is [7] Legio/ want wy zijn vele.

10 Ende [8] hy badt hem zeer/dat hy haer buyten dat lant niet wech en sonde.

a Matth. 8. 28. Luce 8. 26.
1 Mattheus segt/ der Gergesenen. siet daer van d'aenteeck. op Matth. 8. 28.
2 Gr. In eenen onreynen Geest. Matt. cap. 8. 28. segt datter twee besetene waren/ doch Marcus en vermelt maer van eene/ om dat dese ofte de ellendichste was/ ofte meest het woort gevoert ende met Christo gesproken heeft.
3 Siet hier van Matth. 8. 28.
* Gr. in de bergen. V. inde spelonckeu die inde bergen waren.
4 V. ick mane u inde name Godts. Want besweeren is met aenroepinge ofte meldinge van Godts name yemant yet opleggen / ofte van yemant yet begeeren. Siet Actor. 19. 12. ende 1. Thess. 5. 27.
5 V. inden afgront werpt / om daer gepijnicht te worden/ Luc. 8. 31.
6 N. Iesus.
7 Legio was een regiment krijchsknechten / waer van siet Matth. 26. 53.
8 N. een van dese duyvelen die als het hooft van d'andere 't woort voerde.

11 Ende aldaer aen de bergen was een groote kudde swijnen weydende.

12 Ende alle de Duyvelen baden hem/ seggende/ [9] Sendt ons in die swijnen/ op dat wy in de selve mogen [10] varen.

13 Ende Iesus [11] liet het haer terstont toe: ende de onreyne geesten [12] uytgevaren zijnde/ [13] voeren in de swijnen/ende de cudde stortede van de steylte af in de zee/ (daer waren der nu ontrent twee duysent) ende [14] versmoorden in de [15] zee.

14 Ende die de swijnen weydden zijn gevlucht/ende bootschapten [sulcks] in de stadt/ ende op het lant/ ende sy gingen uyt om te sien wat het was/ datter geschiet was.

15 Ende sy quamen tot Iesum ende sagen den besetenen sittende/ende gekleedt/ ende wel by sijn verstant/ [namelick] die het legion gehadt hadde/ ende sy wierden bevreest.

16 Ende die het gesien hadden vertelden haer [16] wat den besetenen geschiet was/ ende [oock] van de swijnen.

17 [b] Ende sy begonnen hem te bidden/ [17] dat hy van hare lantpalen wechginge.

18 [c] Ende [18] als hy in het schip ginck/ badt hem de gene die beseten was geweest/ dat hy met hem mochte zijn.

19 Doch Iesus en liet hem [dat] niet toe/ maer seyde tot hem/ Gaet henen nae uw' huys tot de uwe/ende bootschapt haer wat groote dingen u de Heere gedaē heeft/ ende [hoe] hy sich uwer ontfermt heeft.

20 Ende hy ginck henen/ende begon te verkondigen [19] in't [landt] van Decapolis wat groote dingen hem Iesus gedaen hadde/ ende sy verwonderden haer alle.

21 [d] Ende als Iesus wederom in het schip overgevaren was aen d'ander zijde/ vergaderde een groote schare by hem/ ende hy was by de zee.

22 [e] Ende siet/ daer quam een van de [20] oversten der Synagoge/ met name Iairus/ ende hem siende viel hy aen sijne voeten.

23 Ende badt hem seer/ seggende/ Mijn dochterken [21] is in haer uyterste/ [ick bidde u] dat ghy komt ende de handen op haer legt/ op dat sy [22] behouden worde/ ende sy sal [23] leven.

24 Ende hy ginck met hem/ ende een groote schare volgde hem/ende sy verdrongen hem.

25 [f] Ende een seker vrouwe/die twaelf jaren den vloet des bloets gehadt hadde/

26 Ende veel geleden hadde van vele Medecijn-meesters/ ende alle het hare [daer aen] te koste gelegt/ende geen bate gevonden hadde/ maer met welcke het veel eer erger geworden was.

27 [Dese] van Iesu hoorende/quam onder de schare van achteren/ ende raeckte sijn kleet aen.

28 Want sy seyde/ Indien ick maer sijne kleederen mach [24] aenraken/ ick sal [25] gesont worden.

29 Ende terstont is de fonteyne hares bloets opgedrooght/ende sy [26] gevoelde aen haer lichaem/ dat sy van die [27] quale genesen was.

30 Ende terstont Iesus bekennende in hem selven [g] de [28] kracht/ die van hem uytgegaen was/ keerde hem om in de schare/ ende seyde/ Wie heeft mijne kleederen aengeraeckt?

31 Ende sijne Discipelen seyden tot hem/ Ghy siet dat de schare u verdringt/ ende

9 Dit begeerdense van Christo om hem daer mede hatich te makē by de inwoonders aldaer.
10 Gr. Ingaen.
11 Siet d'aenteeck. op Matth. 8. 30.
12 Gr. uytgegaen.
13 Gr. gingen in.
14 Gr. verstickten.
15 V. in het Meyr dat omtrent Gadara was / het welck voor de Galileesche zee selve wort gehouden / daer Gadara aen lach. siet d'aent. op Matth. 8. 28.
16 Gr. Hoe het. V. hoe de genesinge aen hem geschiet was.
b Actor. 16. 39.
17 N. uyt vreese van meer schade te lijden/toonende daermede datse liever hadden hare tijdlicke goederen / als Christum ende sijn Euangelium.
c Luc. 8. 38.
18 N. om weder over te varen na Galileen.
19 Van dit lant siet d'aenteeck. op Mat. 4. 25.
d Luce 8. 40.
e Matth. 9. 18. Luc. 8. 41.
20 Dese waren als kerckenraden over de Synagogen gestelt/ om de selve in goede orden te houden ende regeren. Siet Actor. 13. 15.
21 By Matt. 9. 18. staet dat hy geseght heeft/ Mijn dochter is gestorvē/ siende op het gene hem daer na geboodtschapt wiert vs. 35.
22 N. by het leven.
23 Dat is/ levendich blijven.
f Matth. 9. 20. Luce 8. 43. Levit. 15. 25.
24 Siet hier van de aenteeck. op Matt. 9. 21. ende 14. 36.
25 Gr. behouden.
26 Ofte bekende.
27 Gr. Geessel. Siet cap. 3. 10.
g Luc. 6. 19.
28 V. de werckinge/ die door sijne Godtlicke nature aen dese vrouwe was geschiet. Ofte dat dese kracht van hem uytgegaen was.

ende segt ghy/ Wie heeft my aengeraeckt?

32 Ende hy sach rontom/ om haer te sien/ die dat gedaen hadde.

33 Ende de vrouwe vreesende ende bevende / wetende wat aen haer geschiet was/ quam ende viel voor hem neder ende seyde hem alle [29] de waerheyt.

34 [h] Ende hy seyde tot haer/ Dochter/ uw' geloove heeft u behouden: gaet henen in vrede/ ende zijt genesen van dese uwe quale.

35 [i] Dewijle hy noch sprack quamen [eenige] van des Oversten der Synagoge [huys], seggende/ Uwe Dochter is gestorven/ wat zijt ghy den Meester noch [30] moeyelick?

36 Ende Jesus terstont gehoort hebbende het woort datter gesproken wiert/ seyde tot den Oversten der Synagoge/ En vreest niet/ geloooft alleenlijck.

37 Ende hy en liet niemant toe hem te volgen dan Petrum/ ende Jacobum/ ende Joannem den broeder Jacobi.

38 [31] Ende quam in het huys des Oversten der Synagoge/ ende sach de [32] beroerte/ [ende de gene] die seer weenden ende huylden.

39 Ende ingegaen zijnde / seyde hy tot haer/ Wat maeckt ghy beroerte/ende [wat] weent ghy? [k] het kint en is niet gestorven/ maer het slaept.

40 Ende sy belachten hem: maer hy/ als hyse alle hadde [33] uytgedreven/ nam hy hem den Vader en den Moeder des kints/ ende de gene [34] die met hem [waren], ende ginck binnen daer het kint lagh.

41 Ende hy vattede de hant des kints/ ende seyde tot haer / [35] Talitha kumi / 't welck is zijnde overgeset / Ghy dochterken (ick segge u) staet op.

42 Ende terstont stondt het dochterken op/ ende wandelde/ want het was twaelf jaren [oudt]: ende sy ontsetteden haer met groote ontsettinge.

43 Ende hy geboodt haer seer/ dat niemant en soude dat selve weten/ ende seyde datmen haer soude te eten geven.

29 N. van 'tgene sy gedacht ende gedaen hadde.
h Matth. 9. 22. Marc. 10. 52.
i Luce 8. 49.
30 N. om verder te gaen.
31 Siet van dese historie verder de aent. op Matth. 9. 23.
32 Ofte/ het getier/ het gewoel.
k Ioan. 11. 11.
33 Gr. uytgeworpen.
34 N. Petrum/ Joannem ende Jacobum/ die hy met hem genomē hadde vs. 37.
35 De Euangelist hout de Syrische woorden die Christus gebruyckt heeft / om ons Christum gelijck als selfs in sijne tale te doen hooren spreken.

Het vj. Capittel.

1 Christus leert in sijn vaderlandt / alwaer hy veracht wort. 7 Sent sijne Apostelen uyt om te prediken / en mirakelen te doen. 14 Verscheyden gevoelen van Christo, so der Joden/ als Herodis/ die hem hout voor Joannes den Dooper. 17 wiens gevangenisse onthoofdinge / en begraefenisse by die gelegentheyt verhaelt wort. 30 De Apostelen komen weder tot Christum, die met haer vertreckt in een woeste plaetse. 33 Waer hem een groote schare volght/ van ontrent vijf duysent mannen/ welke hy spijsight met vijf brooden ende twee visschen. 45 Doet sijne Discipelen wech varen / ende bidt ondertusschen op den berch. 48 Comt daer na des nachts tot haer / wandelende op de zee / ende stilt den windt. 54 En aen lant gekomen zijnde geneest allerley sieckten.

1 [a] ENde hy ginck van daer wech/ ende quam in sijn [1] vaderlant / ende sijne discipelen volghden hem.

2 Ende als het Sabbath geworden was/ begon hy in de Synagoge te leeren/ ende vele die [hem] hoorden [2] ontsetteden haer/ seggende/ Van waer [komen] desen dese dingen? ende wat wijsheyt is dit die hem gegeven is/ dat oock sulcke [3] krachten [4] door sijne handen geschieden?

3 [b] En is dese niet de [5] timmerman/ de sone Marie / ende de [6] broeder Jacobi ende Jose / ende Jude ende Simonis? ende en zijn sijne susters niet hier by ons? Ende sy wierden aen hem ge-ergert.

4 Ende Jesus seyde tot haer / [c] Een propheet en is niet onge-eert dan in sijn vaderlant / ende onder [sijne] magen/ ende in sijn huys.

5 [d] Ende hy en [7] konde aldaer geene kracht doen: dan hy leyde weynige siecken de handen op/ ende genas' se.

6 Ende hy verwonderde hem over haer ongeloove/ [e] ende omginck de vlecken [daer] rontom/ leerende.

7 [f] Ende hy riep tot hem [8] de twaelve/ ende begon haer uyt te senden twee en twee / ende gaf haer macht [9] over de onreyne geesten.

8 Ende hy geboodt haer / dat sy niets en souden nemen tot den wech / dan alleenlick [10] eenen staf/ geen male / geen broot/ geen [11] gelt in den gordel.

9 [g] Maer datse [12] schoen-solen souden [13] aenbinden/ ende met [14] geen twee rocken gekleet zijn.

10 Ende hy seyde tot haer / Soo waer ghy in een huys sult ingaen/ blijft daer tot dat ghy van daer uyt gaet.

11 [h] Ende soo wie u niet en sullen ontfangen/ noch u hooren/ vertreckende van daer/ [i] schudt [15] het stof af / dat onder aen uwe voeten is/ haer tot een getuygenisse. [k] Voorwaer segge ick u/ het sal Sodoma oft Gomorra verdraeghlicker zijn in den dagh des oordeels/ dan de selve stadt.

12 Ende uytgegaen zijnde predickten sy / dat sy haer souden bekeeren.

13 Ende sy wierpen vele Duyvelen uyt / [l] ende [16] salfden vele krancke met olye/ ende maecktense gesont.

14 [m] Ende de Coninck [17] Herodes hoorde het ([18] want sijnen naem was openbaer geworden) ende seyde/ Joannes/ die daer doopte/ is van den dooden opgeweckt/ ende daerom [19] wercken die krachten in hem.

15 Andere seyden/ hy is Elias: ende andere seyden/ hy is een Propheet/ ofte als een [20] der Propheten.

16 Maer als het Herodes hoorde/ seyde hy/ Dese is Joannes/ dien ick onthooft hebbe: die is van de dooden opgeweckt.

17 [n] Want de selve Herodes [eenige] uytgesonden hebbende/ hadde Joannem gevangen genomen/ ende hem in de gevangenisse gebonden/ uyt oorsake van Herodias de huysvrouwe sijns broeders Philippi/ om dat hy haer getrouwt hadde.

18 Want Joannes seyde tot Herodes/ [o] Het en is u niet geoorloft de huysvrouwe uwes broeders te hebben.

19 Ende Herodias leyde op hem toe/ ende wilde hem dooden/ ende en konde niet.

20 Want Herodes vreesde Joannem/ wetende dat hy een [p] rechtveerdich ende heylich man was / ende [21] hielt hem in weerde: ende als hy hem hoorde dede hy vele dingen/ ende [22] hoorde hem geerne.

21 Ende als 'er [23] een wel gelegen dach gecomen was/ doe Herodes [q] op den dach sijner geboorte een maeltijdt aenrichtede voor sijne Groote / ende de Overste over duysent / ende de voornaemste van Galilea:

22 Ende als de dochter van de selve Herodias [24] in quam / ende danste / ende Herodi ende den genen die mede aensaten behaeghde / so seyde de Coninck tot het

a Matth. 13. 53. Luc. 4. 16.
1 N. tot Nazareth/ 't welck zijn vaderlant genoemt wort/ om dat hy daer opgevoet was / en met sijne ouders lange gewoont hadde. siet Matth. 13. 54. ende Luc. 4. 16.
2 Gr. wierden verslagen.
3 D. mirakelen ofte wonderteeckenē. siet Matth. 7. 22.
4 D. door hem: een Hebreeusche maniere van spreken.
b Ioan. 6 42.
5 Dewijle Joseph eē timmerman was/ Matth. 13. 55. So ist waerschijnlick dat Christus hem in dit hantwerck geholpen heeft / tot dat hy sijn leerampt heeft aengevangē: t'welck oock eē deel sijner vernederinge geweest is. Luc. 2. 51.
6 D. Neve/ siet d'aenteeck. Mat. 13. 55.
c Ioan. 4. 44. Luc. 4. 24. Matth. 13. 57.

d Matth. 13. 58.
7 Hoe dit te verstaen is/ siet d'aenteeck. op Matth. 13. 58.
e Matth. 9. 35. Luc. 13. 22.
f Matth. 10. 1. Luce 6. 13. ende 9. 1.
8 N. die hy tot sijne Apostelen hadde verkoren/ cap. 3. 13.
9 N. om de selve te komen uyt-drijven uyt de besetene.
10 N. om in't gaen op te steunen: maer geen die u soude beswaren op den wech/ gelijck Mat. 10. 10. te sien is.
11 Gr. Koper, om dat eertijts het gelt van koper veel placht te wesen / ende kan daer door hier oock selfs de minstē voorraet van gelt verstaen worden.
12 Gr. Sandalia. welcke warē lichte schoenen/ bestaende alleen uyt solen met bandē/ om aen de voeten vast te maken / welcke in die heete landen seer gebruyckelick waren/ Actor. 12. 8.
13 N. niet meer als een paer om te reysen: want meer schoenen op den wech mede te nemē wort haer oock verboden Mat. 10. 10.
14 D. Geen meer als ghy sult aen hebben sonder noch eenē rock mede te dragen tot veranderinge.
h Matth. 10. 14. Luce 9. 5.
i Actor. 13. 51. ende 18. 6.
15 De reden hier van siet Mat. 10. 14.
k Matth. 10. 15. Luc. 10. 12.
l Iacob. 5. 14.
16 Dese salvinge/ gelijck oock de oplegginge der handen/ aenraecken/ en diergelijcke wijsen van doen / die Christus ende de Apostelē hebben gebruyckt/ in't genesen der sieckten/ en gaven de gesontheyt niet / maer waren uyterlicke teeckenen/ dat dese mirakeleuse genesinge door de Godtlicke kracht Christi, ende dē dienst der Apostelē geschiedde. Welcke teeckenen gebruyckt zijn/ so lange de gave der mirakeleuse genesinge heeft geduert. Siet Marc. 16. 18. Jac. 5. 14. ende na dat de selve gave heeft opgehouden / so hebben dese teeckenē / als nu nergens meer toe dienende / oock moeten ophouden.
m Matth. 14. 1. Luc. 9. 7.
17 Siet van desen Herodes / ende van dese geheele historie/ Matth. 14. 1/ &c.
18 N. de name Iesu.
19 D. Nu komt hy met meerder kracht/ als te voren. want Joannes en hadde selve geen mirakelen gedaen / Joa. 10. 41.
20 D. der oude afgestorvene Prophetē.

n Luc. 3. 19. ende 9. 9. Matth. 14. 3. o Levit. 18. ende 20. 21. p Matth. 14. 5. ende 21. 26. 21 Ofte/ bewaerde hem. 22 Namel. in't eerste: want daerna opgemaeckt zijnde door Herodias socht hy hem te dooden / hoewel hy sulcks liet uyt vreese des volcks / tot dat dese gelegentheyt voorquam / Matth. 14. 5. 23 D. bequame tijdt: daer Herodias op toeleyde/ om tot haer voornemen te komen. q Matth. 14. 6. Gen. 40. 20. 24 Namel. in de sale/ daer de maeltijt gehouden wiert: want het en was by den ouden niet veel gebruyckelick / dat de vrouwen met de mans in groote maeltijden aensaten. Siet Esth. 1. 11.

dochterken / Eyscht van my wat ghy oock wilt / ende ick sal 't u geven.

23 [r] Ende hy swoer haer / So wat ghy van my sult eyschen sal ick u geven / [oock] tot de helft mijns Coninckrijcks.

24 Ende sy uytgegaen zijnde seyde tot hare moeder / Wat sal ick eyschen? ende die seyde / Het hooft Joannis des Doopers.

25 Ende sy terstont met haeste ingaende tot den Coninck / heeft 't ge-eyscht / seggende / Ick wil dat ghy my nu terstont in een schotel geeft het hooft Joannis des Doopers.

26 Ende de Coninck seer bedroeft geworden zijnde / [nochtans] om de eeden / ende de gene die mede aensaten / en wilde hy haer ['t selve] niet [25] afslaen.

27 [f] Ende de Coninck sondt terstondt eenen [26] scherp-rechter / ende geboodt sijn hooft daer te brengen. Dese nu ginck henen / ende onthoofde hem inde gevangenisse.

28 Ende bracht sijn hooft in een schotel / ende gaf 't selve het dochterken / ende het dochterken gaf 't selve hare moeder.

29 Ende als sijne discipelen [dit] hoorden / gingen sy ende namen sijn doodt lichaem wech / ende leyden dat in een graf.

30 [t] Ende de Apostelen [27] quamen [weder] te samen tot Jesum / ende boodschapten hem alles / beyde wat sy gedaen hadden / ende wat sy geleert hadden.

31 Ende hy seyde tot haer / Comt ghy lieden in [28] een woeste plaetse [29] hier alleen / ende rust een weynich: want daer waren vele die quamen ende die gingen / [v] ende sy en hadden selfs geenen gelegenen tijdt om te eten.

32 [x] Ende sy vertrocken in een schip / na een woeste plaetse alleen.

33 Ende de scharen sagen 'se henen varen / ende vele wierden hem kennende / ende liepen gesamelick te voete van alle steden derwaerts / ende quamen haer voor / ende gingen te samen tot hem.

34 [30] Ende Jesus uytgaende [y] sach een groote schare / ende wierdt innerlick met ontferminge beweeght over haer: [z] want sy waren als schapen die geenen herder en hebben / [a] ende hy begon haer vele dingen te leeren.

35 [b] Ende [31] als het nu late op den dach geworden was / quamen sijne discipelen tot hem / ende seyden / Dese plaetse is woest / ende het is nu late op den dagh.

36 Laetse van u / op datse henen gaen inde omliggende [32] dorpen / ende vlecken / ende brooden voor haer selven mogen coopen: want sy en hebben niet wat sy eten sullen.

37 Maer hy antwoordende seyde tot haer / Geeft ghy haer te eten. Ende sy seyden tot hem / Sullen wy henen gaen / ende coopen voor twee [33] hondert penningen brood / ende haer te eten geven?

38 Ende hy seyde tot haer / Hoe veel brooden hebt ghy? Gaet henen ende besiet [het]. [c] Ende doe sy het [34] vernomen hadden / seyden sy / Vijve / ende twee visschen.

39 Ende hy geboodt haer dat sy 'se alle souden doen neder sitten [35] by weerdschappen op het groene gras.

40 Ende sy [36] saten neder [37] in gedeelten by hondert t'samen / ende by vijftich t'samen.

41 Ende als hy de vijf brooden ende de twee visschen genomen hadde / [d] sach hy op na den Hemel / [38] [e] segende ende brack de brooden / ende gaf 'se sijnen discipelen / op dat sy'se haer souden voor leggen: ende de twee visschen deylde hy voor allen.

42 Ende sy aten alle / ende zijn versadight geworden.

43 Ende sy namen op twaelf volle korven brocken / ende van de visschen.

44 Ende die daer de brooden gegeten hadden / ware ontrent vijf duysent mannen.

45 [f] Ende terstont dwanck hy sijne Discipelen in het schip te gaen / ende voor henen te varen aen d'ander zijde [39] tegen [over] Bethsaida / terwijlen hy de schare van hem soude laten.

46 [g] Ende als hy de selve [40] haer afscheydt gegeven hadde / ginck hy op den bergh om te bidden.

47 [h] Ende als het nu avondt was geworden / so was het schip in 't midden van de zee / ende hy was alleen op het landt.

48 Ende hy sach [41] dat sy haer zeer pijnighden om ['t schip] voort te krijgen. (Want de windt was haer tegen) ende ontrent de [42] vierde waecke des nachts / quam hy tot haer / wandelende op de zee / ende wilde haer voorby gaen.

49 Ende sy siende hem wandelen op de zee / meynden dat het een [43] spoocksel was / ende schreeuwden zeer.

50 Want sy sagen hem alle / ende wierden ontroert: ende terstont sprack hy met haer / ende seyde tot haer / Zijt wel gemoedt / Ick bent / en vreest u niet.

51 Ende hy clam tot haer in 't schip / ende de windt stilde / ende sy ontsetteden haer [44] boven maten zeer in haer selven / ende waren verwondert.

52 Want sy en hadden [45] niet gelet op [het mirakel] der brooden: want haer herte was [46] verhardt.

53 [i] Ende als sy overgevaren waren / quamen sy in 't lant Genesaret / ende havenden aldaer.

54 Ende als sy uyt het schip gegaen waren / terstont wierden [47] sy hem kennende.

55 [Ende] het geheel omliggende landt doorloopende / begonden sy op beddekens / de gene die qualick gestelt waren / om te dragen / ter plaetsen daer sy hoorden dat hy was.

56 Ende so waer hy quam in vlecken ofte steden / ofte [48] dorpen / daer leyden sy de krancke op de merckten / ende baden hem / dat sy maer den zoom sijns cleeds [49] aenraecken mochten. Ende so vele als 'er hem aenraeckten wierden gesont.

r Iud. 11. 30.

25 Gr. haer niet afsetten: Dat is / haer versoeck verwerpen.
f Matth. 14. 10.
26 Ofte / Trauwant, Hellebardier, Lijfwacht.

t Luc. 9. 10.
27 N. wederkomende van hare reyse / die sy / na de uytsendinge / twee ende twee gedaen hadden door het Joodsche landt.
28 Ofte / eensame. Dese was by Betsaida / Matth. 14. vs. 13. Luc. 9. 10.
29 Ofte / besijden.
v Marc. 3. 20.

x Matth. 14. 13. Luc. 9. 10. Ioan. 6. 1.

30 Siet van dit geheele mirakel d'aent. op Mat. 14. 15 / &c.
y Matth. 9. 36. ende 14. 14.
z Ierem. 23. 1. Ezech. 34. 2.
a Luce 9. 11.
b Matth. 14. 15. Luce 9. 12. Ioan. 6. 5.
31 Gr. als nu de ure veel was geworden. Want de Joden rekenden de uyren van den opganck der Sonne / ende eyndighden die met den avont, Matth. 20. 6.
32 Gr. velden, dat is / landt-huysen / ofte dorpen.
33 Gr. Denarien. Siet de weerde hier van Matth. 18. 28.
c Matth. 14. 17. Luce 9. 13. Ioan. 6. 9.
34 Gr. verstaen hadden, ofte wisten.
35 Gr. weerdschappē, weerdschappen, ofte maeltijden, maeltijden, een Hebr. wijse van spreken. Dat is / in verscheydene geselschappen / gelijck in groote maeltijden ofte bruyloften het volck aen verscheyden tafelen plach verdeelt te worden.
36 Gr. vielen.
37 Gr. Hof-bedden, Hof-bedden, D. onderscheyden gelijck de kruyd-bedden inde hoven zijn: waer uyt lichtelick het getal konde afgerekent worden.
d Ioan. 17. 1.

38 N. met dancksegginge, siet Matt. 14. 19. Joan. 6. 11.
e 1. Sam. 9. 13.

f Ioan. 6. 17. Matth. 14. 22.
39 Want Joan. 6. 17. staet datse na Capernaum voeren / het welck tegen over Bethsaida lach.
g Matth. 14. 23. Luce 6. 12.
40 Ofte / van haer sijn af scheyt genomen hadde, gelijck Actor. 18. 21.
h Matth 14. 23. Ioan. 6. 16.
41 Ofte / dat sy in noodt waren in het roeyen.
42 Welcke was de laetste. Siet Matt. 14. 25.
43 T. een geest verschijnende in lichamelijcke gedaente.
44 Gr. seer overvloedelick.
45 Gr. niet verstaen van, ofte door de brooden. Dat is / sy en waren niet verstandiger geworden door het gene met de vijf brooden geschiet was: namelijck / om daer door van Christi Goddelicke kracht ende sorge voor haer / versekert te zijn. siet Marc. 8. 17 / 20 / 21.
46 Gr. vereelt, ofte verweert: het welck niet en is te verstaen van sulcke hardicheyt ofte verstocktheyt des herten / gelijck in de hardnéckige Joden te voren aengewesen ende bestraft is / cap. 3. 5. maer van haer onverstant ende traegheyt om geestelijcke dingen wel te begrijpen ende gelooven. Siet diergelijcke Marc. 8. 17. ende 16. 14. Luc. 24. 25.
i Matth. 14. 34.
47 N. de lieden van dat landt.
48 Gr. velden.
49 Van dit aenraken siet de reden inde aenteeck. op Matt. 14. 36.

Het vij. Capittel.

1 De Phariseen ende Schrift-geleerde berispen de Discipelen Christi, datse met ongewasschen handen aten. 6 Welcke Christus verantwoort / ende bestraft der Phariseen geveynstheyt in hare uytwendige wasschingen. 9 Ende verwerpt hare menschelicke insettingen / insonderheyt inde verklaringe van het vijfde gebodt. 14 Leert wat den mensche eygentlick ontreynight / ofte niet. 24 Werpt eenen Duyvel uyt de dochter van een vrouwe uyt Syrophenicien. 31 Geneest eenen dooven ende stommen. 37 Ende wort daer over seer gepresen.

1 [a] ENde tot hem vergaderden de Phariseen / ende sommige der Schriftgeleerde / [1] die van Jerusalem gecomen waren.

2 Ende siende dat sommige van sijne Discipelen met [2] onreyne / dat is / met

a Matth. 15. 1.
1 N. vande kloeckste en bitterste / daer toe van Jerusalem uytgesonden / om op sijne leere ende wercken te letten / ende die te berispen / ende by het volck verdacht te maken.

2 Gr. Gemeyne: alsoo wort doorgaens genaemt 'tgene onreyn ofte onheylich is. Siet Act. 10. 14. Want de Phariseen meenden als sy yet gemeyns mochten aengetast hebben / hoewel het inde wet niet en was voor onreyn verklaert / datse evenwel onreyn ofte onheylich waren / so lange sy niet weder gewasschen en waren / 't welck Christus hier bestraft / waer om niet om de burgerlicke eerbaerheyt in 't wasschen van de handen voor het eten / maer om hare superstitien ende geveynstheyt te wedersprekken.

onge-

ongewasschen handen [3] broodt aten / [4] berispten sy [haer].

3 Want de Phariseen ende alle de Joden en eten niet / ten zy dat sy [eerst] de handen [5] dickmael wasschen / [6] houdende de insettinge der [7] Ouden.

4 Ende van de [8] merckt [comende] en eten sy niet / ten zy datse [eerst] [9] gewasschen zijn. Ende vele andere dingen zijnder / die sy aengenomen hebben te houden / [als namelick] de wasschingen der drinck-bekeren / [10] ende cannen / ende copere vaten / ende [11] bedden.

5 Daer na vraeghden hem de Phariseen ende de Schriftgeleerde / Waerom en [12] wandelen uwe discipelen niet na de insettinge der [13] Ouden / maer eten het broodt met ongewasschen handen?

6 Maer hy antwoordde ende seyde tot haer / [14] Wel heeft Esaias van u geveynsde geprophetecert / gelijck geschreven is / b Dit volck eert my met de lippen / maer haer herte [15] houdt hem verre van my.

7 c Doch te [16] vergeefs [17] eeren sy my leerende leeringen / [die] geboden [zijn] der menschen.

8 Want nalatende het gebodt Godts / houdt ghy de insettingen der menschen / [als namelick] wasschinge der cannen / ende drinck-bekers / ende andere / diergelijcke dingen doet ghy vele.

9 Ende hy seyde tot haer / Ghy doet [seker] Godts gebodt wel te niete / op dat ghy uwe insettinge soudet onderhouden.

10 Want Moses heeft gesegt / d Eert uwen vader ende uwe moeder. Ende / e Wie vader ofte moeder [18] vloeckt / die sal den doodt sterven.

11 Maer ghy-lieden segt / Soo een mensche tot vader ofte moeder segt / [19] [het is] Corban (dat is [te seggen] een gave) so wat u van my soude connen te nutte komen / [die voldoet],

12 Ende ghy en laet hem niet meer toe / yet aen sijnen vader ofte sijne moeder te doen.

13 f [20] Maeckende [alsoo] Godts woort crachteloos door uwe insettinge / die ghy ingeset hebt / ende diergelijcke dingen doet ghy vele.

14 g Ende tot hem de gantsche schare geroepen hebbende / seyde hy tot haer / Hoort my alle ende verstaet:

15 h Daer en is [21] niet van buyten den mensche in hem ingaende / 't welck hem can [22] ontreynigen. Maer de dingen die van hem uytgaen / die zijn 't welcke den mensche ontreynigen.

16 [23] Soo yemandt ooren heeft om te hooren / die hoore.

17 i Ende doe hy van de schare in huys gecomen was / vraeghden hem sijne Discipelen van de [24] gelijckenisse.

18 Ende hy seyde tot haer / Zijt oock ghy alsoo onwetende? En verstaet ghy niet / dat al wat van buyten in den mensche ingaet / hem niet en can ontreynigen?

19 Want het en gaet niet in sijn herte / maer inden buyck / ende gaet inde heymelickheyt uyt / [25] reynigende alle de spijsen.

20 Ende hy seyde / Het gene uytgaet uyt den mensche / dat ontreynight den mensche.

21 k Want van binnen uyt het herte der menschen comen voort / quade [26] gedachten /

oversspelen / hoererien / dootslagen /

22 Dieverien / [27] giericheden / boosheden / bedrogh / [28] ontuchticheyt / [29] boose ooge / lasteringe / hoovaerdie / [30] onverstandt.

23 Alle dese boose dingen [31] comen voort van binnen / ende ontreynigen den mensche.

24 l Ende van daer opstaende ginck hy wech [32] na de landtpalen van Tyrus ende Sidon: ende in een huys gegaen zijnde / en wilde hy niet dat het yemandt wiste / ende hy en conde [nochtans] niet verborgen zijn.

25 Want een vrouwe / welckers dochterken eenen onreynen geest hadde / van hem gehoort hebbende / quam ende viel neder aen sijne voeten.

26 Dese nu was een [33] Grieckssche vrouwe / [34] van geboorte uyt [35] Syrophenicien / ende sy badt hem / dat hy den Duyvel uytwierpe uyt hare dochter.

27 Maer Jesus seyde tot haer / Laet eerst de kinderen versadight worden: Want het en is niet [36] betamelick / datmen het broot der kinderen neme / ende den [37] hondekens [voor] werpe.

28 Maer sy antwoordde ende seyde tot hem / Jae Heere / doch oock de hondekens eten onder de tafel van de kruymkens der kinderen.

29 Ende hy seyde tot haer / Om deses [38] woorts wille gaet henen / de Duyvel is uyt uwe dochter uytgevaren.

30 Ende als sy in haer huys quam / vont sy dat de Duyvel [39] uytgevaren was / ende de dochter [40] liggende op het bedde.

31 m Ende hy wederom wechgegaen zijnde van de lantpalen Tyri ende Sidonis / quam aen de Zee van Galilea / door het midden der lantpalen van [41] Decapolis.

32 n Ende sy brachten tot hem eenen dooven / die swaerlick sprack / ende baden hem dat hy [42] de handt op hem leyde.

33 Ende hem van der schare [43] alleen genomen hebbende / [44] stack hy sijne vingeren in sijne ooren / ende gespogen hebbende raeckte hy sijne tonge aen.

34 Ende [45] opwaerts siende nae den Hemel / [46] suchtede hy / ende seyde tot hem / Ephphatha / dat is / wort geopent.

35 Ende terstont wierden sijne ooren geopent / ende de bant sijner tonge wierd los / ende hy sprack recht.

36 Ende hy geboodt henlieden dat sy het [47] niemant seggen en souden: maer wat hy haer oock geboodt / soo vercondighden sy het des te [48] meer.

37 Ende sy ontsetteden haer boven maten seer / seggende / o hy heeft alles wel gedaen / ende hy maeckt dat de doove hooren / ende de stomme spreken.

Het viij. Capittel.

1 Christus spijsight vier duysent mannen met seven brooden / ende weynich viskens. 11 Weygert den Phariseen een teecken uyt den Hemel. 14 waerschouwt sijne Discipelen voor den deessem der Phariseen ende Herodis. 22 Maeckt eenen blinden siende. 27 Verscheyden gevoelen der Joden van Christo, ende de belijdenisse Petri / dat hy de Christus was. 31 Voorseght sijn lijden / doot / ende opstandinge. 32 Bestraft Petrum / die hem van het lijden afriedt. 34 vermaent sijne navolgers haer kruys op haer te nemen / haer selven te versaken / ende door geene vreese haer sijns ende sijner leere te schamen.

1 a In de selve [1] dagen / als daer een geheel groote schare was / ende niet en hadden wat sy eten souden / riep Jesus sijne Discipelen tot hem / ende seyde tot haer /

2 Ick worde [2] innerlick met ontferminge bewegt over de schare / want sy nu

3 D. spijse.
4 Ofte / klaeghden daer over.
5 Ofte / met de vuyst, gelijck de gene die hare handen wel schoon willen wasschen / met de vuyst inde handt plachten te wrijven. Ofte / neerstelick. Ofte / tot den elleboge toe. gelijck sommige getuygen der Joden gewoonte geweest te zijn.
6 Gr. vasthoudende de overleveringe.
7 Ofte / der Ouderlingen.
8 Om datse daer met allerley soorten van menschen als Heydenen ende andere handelden / ende andere dingen aenraeckten / waer door sy meynden ontreynight te zijn.
9 Gr. gedoopt, het welck indoopen in 't water / ende oock afwasschen beteeckent / waer van den H. doop synen naem heeft.
10 Het Griecks woort Xestes, beteeckent het seste part van een Congius, D. ontrent anderhalf pinte na onse mate.
11 D. de bedsteden / ofte de sponden van de beddekens / daer op de oude om te eten aen de tafel lagen ofte leenden / in plaetse dat wy aensitten.
12 D. leven / een Hebreeusche maniere van spreken / gelijck Psal. 1. 1. ende doorgaens.
13 Ofte / der ouderlingen.
14 Siet van dese gheele antwoorde de aenteeckeninge op Matth. 15. 7 / &c.
b Iesa. 29. 13. Ezech. 33. 31.
15 D. is verre van my.
c Matth. 15. 9. Col. 2. 18, 20. Tit. 1. 14.
16 D. sonder vrucht / alsoo sulcken dienst den Heere niet aengenaem en is.
17 Ofte / dienen.
d Exod. 20. 12. Deut. 5. 16. Ephes. 6. 2.
e Exod. 21. 17. Levit. 20. 9. Deut. 27. 16. Prov. 20. 20.
18 D. met quade woorden aengaet / scheldende ofte dreygende.
19 Ofte / de Corban, D. gave die van my geoffert wort, sal u te nutte komen. Siet hier van de aenteeckeninge op Matth. 15. 5. Ofte / het zy Corban, 't gene u van my soude mogen te nutte komen.
f Matth. 15. 6. 1. Tim. 4. 3. 2. Tim. 3. 7.
20 Gr. af-keurende, ofte / sijn aensien ende cracht benemende.
g Matth. 15. 10.
h Actor. 10. 15. Rom. 14. 17, 20. Tit. 1. 15.
21 N. van spijse ofte dranck / matelick ende met dancksegginge gebruyckt zijnde / 1. Tim. 4. 4.
22 Gr. gemeyn maken.
23 Siet Matt. 11. v. 15.
i Matth. 15. 15.
24 Gr. Parabel, welck woort beteeckent niet alleen eene gelijckenisse / maer oock eene besondere leeringe ofte spreucke.
25 D. 't gene onbequaem is tot voedsel / wort daer door als onreyn uytgeworpen / ende wort het blijvende voedsel daer door gereynight.
k Genes. 6. 5. ende 8. 21. Ierem. 17. 9. Prov. 6. 14.
26 Ofte / overleggingen, overdenckingen, ofte / t'samen-sprekingen.

27 Ofte / begeerten van altijt meer ende meer te hebben.
28 Ofte / dertelheyt, geylicheyt.
29 D. nydicheyt / ofte afgunsticheyt. siet Matth. 20. 15.
30 Ofte / dwaesheyt.
31 D. hebben haren oorspronck in 't herte / ende worden daer na uyterlick volbracht. Siet Jac. 1. 15.
l Matth. 15. 21.
32 D. tot ontrent. Want Christus en schijnt selve noyt in de steden der Heydenen gepredickt te hebben. Siet vs. 27. ende 31. Matth. 15. 24.
33 D. Heydensche: gelijck de Joden ende Griecken doorgaens tegen malkanderen gestelt worden.
34 D. van afkomste.
35 Want Tyrus ende Sidon waren gelegen in Phenicien / welck een deel van Syrie was / gelegen aen de Middelantsche zee.
36 Gr. eerlick, ofte / goet.
37 Siet Matth. 15. 26.
38 N. waer mede ghy u geloove ende vertrouwen op my betuyght hebt.
39 Gr. uytgegaen.
40 Gr. geworpen.
m Matth. 15. 29.
41 Siet van dit lant / Matth. 4. 25.
n Matth. 9. 32. Luce 11. 14.
42 N. om hem te genesen: alsoo hy gewoon was sulcx met opleggingen sijner handen / aenraken / ende andere uytwendige teeckenen te doen.
43 Ofte / besyden.
44 Dese teeckenen heeft Christus gebruyckt / om dat tusschen de selve / ende de cracht Godts / in 't doorbooren beyde ooren / ende losmakinge van de tonge eenige gelijckenisse is.
45 N. om sijnen Vader te bidden / gelijck te sien is Joan. 11. 41.
46 N. uyt medelyden over de elende der menschen / waer van dese man als een spiegel was.
47 De reden hier van siet Matt. 12. v. 16.
48 Gr. overvloediger.
o Genes. 1. 31.
a Matth. 15. 32.
1 D. ontrent desse tijdt. Hebr.
2 Ofte / van herten, hertelijck.

[3] drie dagen hy my gebleven zijn / ende en hebben niet wat sy eten souden.

3 Ende indien ickse [4] nuchteren nae haer huys late gaen / soo sullen sy op den wech beswijcken: want sommige van haer komen van verre.

4 [5] Ende sijne Discipelen antwoordden hem / Van waer sal yemant dese met brooden hier in de woestijne konnen versadigen?

5 Ende hy vraeghde haer / Hoe veel brooden hebt ghy? Ende sy seyden / Seven.

6 Ende hy geboodt de schare [6] neder te sitten op de aerde / ende hy nam de seven brooden / ende gedanckt hebbende brack hyse / ende gafse sijnen discipelen / op dat sy'se souden voorleggen / ende sy leyden'se de schare voor.

7 Ende sy hadden weynige vischkens / ende als hy [7] gesegent hadde / seyde hy / dat sy oock die souden voorleggen.

8 Ende sy hebben gegeten / ende zijn versadight geworden / ende sy namen het overschot der brocken op / seven manden.

9 Die nu gegeten hadden waren ontrent vier duysent: ende hy lietse gaen.

10 [b] Ende terstont in het schip gegaen zijnde met sijne Discipelen / is hy gekomen [8] in de deelen van Dalmanutha.

11 Ende de Phariseen gingen uyt / ende begonden met hem te [9] twisten / [c] begeerende van hem een teecken van den Hemel / hem versoeckende.

12 Ende hy swaerlick [10] suchtende in sijnen geest / seyde / Wat begeert dit geslachte een teecken? [d] Voorwaer ick segge u / [11] So desen geslachte een teecken gegeven sal worden.

13 Ende hy verliet haer / ende wederom in't schip gegaen zijnde voer hy wech [12] nae d'andere zijde.

14 Ende sijne Discipelen hadden vergeten broodt mede te nemen / ende en hadden niet dan een broodt met haer in het schip.

15 Ende hy geboodt haer / seggende / [e] Siet toe / [13] wacht u van den [14] suerdeessem der Phariseen / ende van den suerdeessem [15] Herodis.

16 Ende sy overleyden onder malkanderen / seggende / ['T is], om dat wy geen brooden en hebben.

17 Ende Jesus [dat] bekennende / seyde tot haer / Wat overlegt ghy dat ghy geen brooden en hebt? En bemerckt ghy noch niet / noch en verstaet ghy niet? [f] Hebt ghy noch uw' [16] verhardet herte?

18 Oogen hebbende en siet ghy niet? ende ooren hebbende en hoort ghy niet?

19 Ende en gedenckt ghy niet / [g] doe ick de vijf brooden brack onder de vijf duysent mannen / hoe vele volle korven met brocken ghy op naemt? Sy seggen hem / Twaelve.

20 Ende [h] doe ick de seven [brack] onder de vier duysent mannen / [17] hoe vele volle manden met brocken ghy op naemt? Ende sy seyden / Seven.

21 Ende hy seyde tot haer / Hoe [18] en verstaet ghy niet?

22 Ende hy quam tot [19] Bethsaida: ende sy brachten tot hem eenen blinden / ende baden hem / dat hy hem aenraeckte.

23 Ende de handt des blinden genomen hebbende / leyde hy hem uyt buyten het vleck / [i] ende [20] spooch in sijne oogen / ende [k] leyde de handen op hem / ende vraeghde hem of hy yet sach.

24 Ende [21] hy opsiende / seyde / Ick sie de menschen / want [22] ick sie'se als boomen / wandelen.

25 Daerna leyde hy de handen [23] wederom op sijne oogen / ende dede hem opsien. Ende hy wiert herstelt / ende sach'se alle verre ende klaer.

26 Ende hy sandt hem nae sijn huys / seggende / [24] En gaet niet in het vleck / noch en segt het niemant in het vleck.

27 [l] Ende Jesus ginck uyt ende sijne Discipelen nae de vlecken van [25] Cesarea Philippi. Ende op den wech vraeghde hy sijne Discipelen / seggende tot haer / Wie seggen de menschen dat ick ben?

28 Ende sy antwoordden / [m] Joannes de Dooper: ende andere / Elias: ende andere / Een van de Propheten.

29 Ende hy seyde tot haer / Maer ghy lieden wie segt ghy dat ick ben? Ende Petrus antwoordende seyde tot hem / [n] Ghy zijt [26] de Christus.

30 Ende hy geboodt haer scherpelick / dat sy't niemant en soudẽ seggen van hem.

31 [o] Ende hy begon haer te leeren / dat de Sone des menschen vele moeste lijden / ende verworpen worden van de Ouderlingen / ende Overpriesteren / ende Schriftgeleerde / ende gedoodt worden / ende [27] nae drie dagen wederom opstaen.

32 Ende dit woort sprack hy vry uyt: ende Petrus hem tot sich genomen hebbende / begon hem te bestraffen:

33 Maer hy hem omkeerende / ende sijne Discipelen aensiende / bestrafte Petrum / seggende / [p] Gaet henen achter my [28] Satana: want ghy en versint niet de dingen die Godts zijn / maer die der menschen zijn.

34 Ende tot hem geroepen hebbende de schare met sijne Discipelen / seyde hy tot haer / [q] Soo wie achter my wil komen / die verloochene hem selven / ende neme sijn kruys op / ende volge my.

35 [r] Want soo wie sijn [29] leven sal willen behouden die sal't selve verliesen / maer soo wie sijn leven sal verliesen om mijnent wille / ende [om] des Euangeliums [wille], die sal't selve behouden.

36 Want wat soude het den mensche baten / soo hy de geheele werelt wonne / ende sijner ziele schade leede.

37 Ofte wat sal een mensche geven [s] tot lossinge van sijne ziele.

38 [t] Want soo wie hem mijns ende mijner woorden sal geschaemt hebben in dit overspelich ende sondich geslachte / diens sal hem de Sone des menschen oock schamen / wanneer hy sal komen inde heerlickheyt sijns Vaders / met de heylige Engelen.

Het ix. Capittel.

1 Christus wort op den berch verheerlickt / in tegenwoordigheyt van Moses ende Elias: ende wort betuyght te zijn de Sone Godts. 11 Leert dat Joannes de Dooper is de Elias / die komen soude. 14 Werpt eenen stommen ende dooven Duyvel uyt. 18 't welck sijne Discipelen niet en hadden connen doen. 28 daer van de oorsake verhaelt wort. 31 Voorsegt wederom sijne doot ende opstandinge. 33 Vermaent sijne Apostelen tot nedricheyt door het exempel van een kindeken. 38 Wil niet belet hebben den genen die in sijnen name Duyvelen uytwierp. 41 Belooft vergeldingen dien die de minste weldaet aen de sijne doet. 42 ende dreyght sware straffen den genen die ergernisse geven. 43 Wijst aen dat men van sich moet weeren al wat ergerlick ofte hinderlick is ter salicheyt. 49 Spreeckt van sout in hem selven / ende vrede met andere te hebben.

1 [a] ENde hy seyde tot haer / [1] Voorwaer ick segge u / datter sommige zijn van de gene die hier [2] staen / die den doot niet en sullen smaken / tot dat sy sullen hebben gesien / dat het Coninckrijck Godts

---

[3] In die heete Oostersche landen konden de menschen den honger langer verdragen / als men in dese landen kan doen.
[4] D. sonder eten.
[5] Van dit geheel mirakel siet oock Matth. 15. 32.
[6] Gr. neder te vallen.
[7] Ofte / gedanckt. Siet hier van Matt. 15. 36.
[b] Matth. 15. 39.
[8] Siet hier van Matth. 15. 39.
[9] D. in dispuyt ende geschil te komen.
[c] Matth. 12. 38. ende 16. 1. Luce 11. 29. Ioan. 6. 30.
[10] N. over hare verkeertheyt ende hardneckicheyt.
[d] Matth. 16. 4.
[11] Dit is een afgebroken maniere van spreken / by de Hebreen gebruyckelijck / wanneer men / als met eede / wil bevestigen dat sulcks niet en sal geschieden: gelijck te sien is Genes. 14. 23. Psal. 95. 11. Hebr. 3. 11. And. desen geslachte en sal geen teecken gegeven worden. N. sulck een als sy begeeren / van den hemel.
[12] N. van de zee Gennezareth nae Betsaida toe / gelijck te sien is v. 22.
[e] Matth. 16. 6. Luce 12. 1.
[13] Gr. siet.
[14] Siet hier van Matth. 16. 12.
[15] Van welcke de Herodianẽ genoemt wierden: siet van de selve Matth. 22. 16.
[f] Marc. 6. 52.
[16] Gr. verweert. ofte / vereelt. Siet de aenteeck. Marc. 6. v. 52.
[g] Matth. 14. 17, 20. Marc. 6. 38. Luce 9. 13. Ioan. 6. 9.
[h] Matth. 15. 36, 37.
[17] Gr. hoe veler manden volheden met brocken.
[18] N. 'T gene soo korts ende so openbaerlijck geschiet is.
[19] Een stedeken ofte vleck gelegen aen de Galileesche zee / van waer Petrus / Andreas / ende Philippus afkomstich waren. Joa. 1. 45. Daer Christus oock vele miraculen gedaen heeft. Matth. 11. 21.
[i] Marc. 7. 33.
[20] Dit teecken gebruyckt Christus, om te toonen dat dese genesinge van hem quam / ende het heeft eenige gelijckenisse met oogh-water / waer door de swacke oogen gesterckt worden.
[k] Marc. 7. 32.
[21] N. de blinde.
[22] And. ick sie menschen, als boomen, wandelende.
[23] Christus konde desen blinde wel terstont genesen hebbẽ / gelijck hy tot anderen tyden gedaen heeft / maer 't schijnt dat hy sulcks alhier allensk ens heeft willen doen / om af te beelden dat onse geestelijcke verlichtinge allensk ens meer ende meer geschiet.
[24] Siet de reden van dit verbodt / Matth. 12. 16/17.
[l] Matth. 16. 13. Luce 9. 18.
[25] Siet van dese stadt Matt. 16. 13.
[m] Matth. 14. 2.
[n] Matth. 16. 16. Ioan. 6. 69.
[26] D. de beloofde Messias ofte Gesalfde. Joa. 1. 42.
[o] Matth. 16. 21. ende 17. 22. ende 20. 18. Marc. 9. 31. ende 10. 33. Luce 9. 22. ende 18. 31. ende 24. 7.
[27] D. binnen drie dagen / gelijck de Over-priesters selve die maniere van spreken gebruyckende toonen ende verklaren also verstaen te hebben. Matth. c. 27. vs. 63/64.
[p] 2. Sam. 19. 22.
[28] Siet van dit woort Matth. 16. v. 23.
[q] Matth. 10. 38. ende 16. 24. Luce 9. 23. ende 14. 27.
[r] Matth. 10. 39. ende 16. 25. Luce 9. 24. ende 17. 33. Ioan. 12. 25.
[29] Gr. ziele. Siet Matth. 16. 25.
[s] Psal. 49. 9.
[t] Matth. 10. 32. Luce 9. 26. ende 12. 8. 2. Tim. 2. 12. 1. Ioan. 2. 23.
[a] Matth. 16. 28. Luce 9. 27.
[1] Siet hier van de aenteeck. op Matt. 16. 28.
[2] D. tegenwoordich zijn.

Godts [3] met kracht gekomen zy.

2 [b] Ende [4] nae ses dagen / nam Jesus met hem Petrum / ende Jacobum / ende Joannem / ende brachtse op eenen hoogen berch bezijden alleen / ende hy wiert voor haer van gedaente verandert.

3 Ende sijne kleederen wierden blinckende / seer wit als sneeuw / hoedanige geen volder op aerden [so] wit maken en kan.

4 Ende van haer wiert gesien Elias met Moses / ende sy [5] spraken met Jesu.

5 Ende Petrus antwoordende seyde tot Jesum / Rabbi / Het is goet dat wy hier zijn / ende laet ons drie [6] tabernakelen maken / voor u eenen / ende voor Moses eenen / ende voor Elias eenen.

6 Want hy en wist niet [7] wat hy seyde: want sy waren seer [8] bevreest.

7 Ende daer quam een wolcke / die'se overschaduwde / ende eene stemme quam uyt de wolcke / seggende / [c] Dese is mijn geliefde Sone: [d] Hoort hem.

8 Ende haestelick rontom siende / en sagen sy niemant meer dan Jesum alleen by haer.

9 [e] Ende als sy van den berch afquamen / geboodt hy haer / dat sy niemant verhalen en souden 't gene sy gesien hadden / dan wanneer de Sone des menschen uyt den dooden soude opgestaen zijn.

10 Ende sy behielden [9] dit woort by haer selven / vragende onder malkanderen / [10] wat het was / uyt den dooden opstaen.

11 Ende sy vraeghden hem seggende / Waerom seggen de Schriftgeleerde / [f] dat Elias eerst komen moet?

12 Ende hy antwoordende seyde tot haer / Elias sal wel eerst komen / ende alles weder oprechten; ende ['t sal geschieden] [g] [11] gelijck geschreven is van den Sone des menschen / dat hy veel lijden sal ende [12] veracht worden.

13 Maer ick segge u / dat oock Elias gecomen is / ende sy hebben hem gedaen al wat sy gewilt hebben / [h] gelijck van hem geschreven is.

14 Ende als hy by [13] de Discipelen gecomen was / sach hy een groote schare rontom haer / ende [eenige] Schriftgeleerde met haer [14] twistende.

15 Ende terstont de geheele schare hem siende [15] wiert verbaest / ende toe-loopende groeteden sy hem.

16 Ende hy vraeghde de Schriftgeleerde / Wat twistet ghy [16] met dese?

17 [i] Ende een uyt de schare antwoordende seyde / Meester / ick hebbe mijnen sone tot u gebracht / die eenen [17] stommen geest heeft.

18 Ende [18] waer hy hem oock aengrijpt / so scheurt hy hem / ende schuymt / ende knerst met sijne tanden / ende [19] verdorret: ende ick hebbe uwe Discipelen [20] geseght / dat sy hem souden uytwerpen / ende sy en hebben niet geconnen.

19 Ende hy antwoordde hem / ende seyde / O ongeloovich geslachte / hoe lange sal ick noch by u lieden zijn? Hoe lange sal ick u noch verdragen? Brenght hem tot my.

20 Ende sy brachten den selven tot hem: [k] ende als hy hem sagh / [21] scheurde hem terstont de geest: ende hy vallende op de aerde / wentelde sich al schuymende.

21 Ende hy vraeghde sijnen vader / Hoe langen tijdt ist / dat hem dit overgecomen is? Ende hy seyde hem / Van [sijne] kindsheyt af.

3 *Gr.* in kracht, D. krachtelijck / alsoo dat sulcks niemant en sal konnen tegenstaen.
b Matth. 17. 1. Luce 9. 28.
4 Siet hier van / als oock van de geheele veranderinge Christi de aenteeck. op Matt. 17. 1 / &c.
5 Waer van sy spraken / siet Luc. 9. 31.
6 Ofte / hutten.
7 Ofte / wat hy seggen soude.
8 Het Gr. woort beteeckent doorvreese gelijck buyten hem selven worden / ofte boven maten seer bevreest zijn.
c Iesa. 42. 1. Matth. 3. 17. ende 17. 5. Marc. 1. 11. Luce 3. 22. ende 9. 35. Col. 1. 13. 2. Pet. 1. 17.
d Deut. 18. 19.
e Matth. 17. 9. Luce 9. 36.
9 D. dese sake. Een Hebr. maniere van spreken.
10 Dit wort van haer gevraeght / niet datse twijffelden aen de algemeyne opstandinge uyt den dooden / want die was by den Joden wel bekent / Joa. 11. v. 24. Actor. 23. 8. Maer om datse niet en verstonden hoe de Messias soude sterven ende opstaen / eer hy sijn rijck soude oprechten.
f Mal. 4. 5. Matth. 11. 14. Luce 1. 17.
g Iesa. 53. 4. Psal. 22. 7. Dan. 9. 26.
11 *Gr.* hoe.
12 *Gr.* vernietight, ofte / als niet geacht. D. ten uyterste versmaet worden.
h Mal. 4. 5, 6.
13 N. de andere negen / die met Christo op den berch niet en waren geweest.
14 D. disputerende.
15 Het schijnt hier uyt / datter noch eenige glinsteringe in het aensicht Christi soude overgebleven zijn / gelijck in Moses aensichte was / Exod. 34. 29 / 30. waer door sy verbaest zijn geworden.
i Matth. 17. 14. Luce 9. 37, 38.
16 And. onder malkanderen.
17 *Gr.* spraeck-loosen, D. die hem sijne sprake benomen hadde ofte verhinderde.
18 Ofte / soo wanneer.
19 D. verdwijnt / ofte vergaet door dese quellinge.
20 D. van haer versocht.
k Marc. 1. 26.
21 Van dit woort Siet Marc. 1. 26. De Duyvel toont hier noch te meer sijne wreetheyt / om dat hy wist / dat hy ruymen moeste. siet Apocal. 12. 12.

22 Ende menichmael heeft hy hem oock in't vyer ende in't water geworpen / om hem [22] te verderven: maer so ghy yet condt / zijt met innerlicke ontferminge over ons beweeght / ende helpt ons.

23 Ende Jesus seyde tot hem / So ghy condt gelooven / [l] alle dingen zijn mogelick den genen die gelooft.

24 Ende terstont de vader des kindts roepende met tranen seyde / Ick geloove Heere / comt mijne ongeloovigheyt te hulpe.

25 Ende Jesus siende dat de schare gesamentlick toeliep / bestrafte den onreynen geest / seggende tot hem / Ghy stomme ende doove geest / ick bevele u / gaet uyt van hem / ende en comt niet meer in hem.

26 Ende [23] hy roepende / ende hem seer scheurende ginck uyt / ende [het kindt] wiert als doot / alsoo dat vele seyden / dat het gestorven was.

27 Ende Jesus hem by der handt grijpende / rechtede hem op: ende hy stont op.

28 [m] Ende als [24] hy in huys gegaen was / vraeghden hem sijne Discipelen alleen / Waerom en hebben wy hem niet connen uytwerpen?

29 Ende hy seyde tot haer / [25] Dit geslachte en can nergens door uytgaen / dan [26] door bidden ende vasten.

30 [n] Ende van daer weghgaende / reysden sy door Galileen / ende hy en wilde niet dat het yemandt wiste.

31 Want hy leerde sijne Discipelen / ende seyde tot haer / De sone des menschen [27] sal overgelevert worden inde handen der menschen / ende sy sullen hem dooden: ende gedoodt zijnde sal hy ten derden dage weder opstaen.

32 Maer sy en verstonden [28] dat woort niet / ende sy vreesden hem te vragen.

33 [o] Ende hy quam te Capernaum / ende in [29] het huys gecomen zijnde vraeghde hy haer / Waer van hadt ghy woorden onder malcanderen op den wegh?

34 Doch sy swegen: want sy waren onder malcanderen in woorden geweest op den wegh / wie de meeste [soude zijn].

35 Ende nedergeseten zijnde / riep hy de twaelve / ende seyde tot haer / [p] Indien yemandt wil de eerste zijn / [30] die sal de laetste van allen zijn / ende aller dienaer.

36 Ende nemende een kindeken stelde hy dat midden onder haer / ende [q] omvinck het met sijne armen / ende seyde tot haer /

37 [r] Soo wie een van sodanige kinderkens sal ontfangen in mijnen name / die ontfanght my: ende so wie my sal ontfangen / die en ontfanght my [31] niet / maer dien die my gesonden heeft.

38 [s] Ende Joannes antwoordde hem / seggende / Meester / wy hebben eenen gesien / die de Duyvelen uytwierp in uwen name / welcke ons niet en volght / ende wy hebben 't hem verboden / om dat hy ons niet en volght.

39 [t] Doch Jesus seyde / En verbiedt hem niet / want daer en is niemandt die eene [32] cracht doen sal in mijnen name / ende haestelick van my sal connen [33] qualick spreken.

40 Want wie [34] tegen ons niet en is / die is voor ons.

41 [35] Want [v] soo wie u lieden eenen beker waters sal geven te drincken in mijnen name / om dat ghy Christi [discipelen] zijt / voorwaer segge ick u / hy en sal sijnen loon geensins verliesen.

22 D. om te brengen.
l Luce 17. 6.
23 N. de onreyne geest.
m Matth. 17. 19.
24 N. Jesus.
25 N. der Duyvelen.
26 Ofte / door het gebedt ende het vasten. Siet Matth. 17. 21.
n Matth. 16. 21. ende 17. 22. ende 20. 18. Marc. 8. 31. ende 10. 33. Luce 9. 22. ende 18. 31. ende 24. 7.
27 *Gr.* wort overgelevert.
28 D. die saecke. Want sy verstonden wel eenichsins de woorden / maer en begrepen / noch en namen niet ter herten de sake selve / overmits sy haer altijt een wereltsch Coninckrijck onder Christo inbeeldden / Matth. 17. 23.
o Matth. 18. 1. Luce 9. 46. ende 22. 24.
29 N. Daer hy gewoon was t'huys te zijn. Siet Matth. 4. 13.
p Matth. 20. 27. Marc. 10. 43.
30 Ofte / die zy: D. die behoort hem alsoo te dragen / als of hy de laetste ende aller dienaer ware / Matth. 20. 26.
q Marc. 10. 16.
r Matth. 18. 5. Luce 9. 48. Ioan. 13. 20.
31 D. niet so zeer my / ofte niet alleen my.
s Luce 9. 49.
t 1. Cor. 12. 3.
32 D. krachtich werck / ofte wonder-teecken.
33 D. lasteren ofte vloecken: dewijle hy bekent met dese sijne daet / dat dese kracht uyt my komt.
34 D. die hem niet alleen tegen ons niet en stelt / maer oock sulcx doet / waermede de eere mijns Naems gevoordert wort / al en volght hy ons geselschap niet. So dat hy hier niet en spreeckt vande gene die haer in de sake Christi neutrael houden / die elders bestraft worden. Matt. 12. 3. And. tegen u / ende voor u.
35 Hier vervolght Christus wederom de reden / die hy hadde afgebroken v. 37. gelijck blijckt uyt Matth. 10. 42.
v Matth. 10. 42.

42 [x] Ende soo wie eenen van dese [35] cleyne / die in my gelooven / ergert / het ware hem [36] beter dat eenen meulensteen om sÿnen hals [37] gedaen ware / [38] ende dat hy in de zee geworpen ware.

43 [y] Ende indien uwe handt u ergert / houwtse af: het is u beter [39] verminckt tot het leven in te gaen / dan de twee handen hebbende [40] henen te gaen in de helle / in dat onuptblusschelick vyer:

44 [z] Daer haren [41] worm niet en sterft / ende het [42] vyer niet uptgebluscht en wort.

45 Ende indien uwe voet u ergert / houwt hem af: het is u beter kreupel tot het leven in te gaen / dan de twee voeten hebbende / geworpen te worden in de [43] helle / in dat onuptblusschelick vyer:

46 Daer haren worm niet en sterft / ende dat vyer niet uptgebluscht en wort.

47 Ende indien uwe ooge u ergert / werptse upt: het is u beter maer een ooge hebbende in het Coninckrÿck Godts in te gaen / dan twee oogen hebbende in het helsche vyer geworpen te worden:

48 Daer haren worm niet en sterft / ende het vyer niet uptgebluscht en wort.

49 Want [44] een yeder sal met [45] vyer gesouten worden / [a] ende [46] yeder offerande sal met sout gesouten worden.

50 [b] [47] Het sout is goet / maer indien het sout onsout wort / waer mede sult ghy dat smaeckelick maecken? [c] Hebt [48] sout in u selven / ende houdt vrede onder malcanderen.

x Matth. 18. 6. Luce 17. 2.
35 D. die niet alleen cleyn zijn en van ouderdom / maer oock van gemoet / ofte die kleyn van haer selven gevoelen.
36 Gr. meer goet.
37 Gr. geleght.
38 N. van dat hy ergernisse soude geven.
y Matth. 5. 30. ende 18. 8. Deut. 13. 6.
39 D. maer eene handt hebbende / gelijck oock de volgende woorden mede-brengen.
40 Siet hier van de verklaringe op Matth. 5. 22.
z Iesa. 66. 24.
41 D. hare knagende conscientie / die als eē worm haer altijt sal knagen / Rom. 2. 5/ 9.
42 D. de straffe van Godts toorne / die hier een onuptblusschelick vyer genaemt wort / om dat de pijne des vyers onverdragelick is / ende dese straffe nimmermeer op en houdt. Ier. 7. 20. Apoc. 20. 10.
43 Ofte / gehenne des vyers. Siet Matth. 5. 22.
44 Gr. alle.
45 By vyer wort vergeleecken 't woort Godts / Ier. 23. 29. de krachtige werckinge des H. Geests / Matt. 3. 11. kruys ende vervolginge. 1. Petr. 1. 7. door welcke drie saken een yegelick bereyt ende gesuyvert wort / die het helsche vyer ontgaet / ende worden geestelicke offeranden die Gode aengenaem zijn / gelijck de uyterlicke offeranden met sout moesten bereydt worden ende door vyer geoffert / Levit. 2. 13.
a Levit. 2. 13.
46 Gr. alle.
b Matth. 5. 13. Luce 14. 34.
47 Hier van siet de verklaringe Matth. 5. 13.
c Rom. 12. 18. Hebr. 12. 14.
48 D. wijsheyt ende voorsichticheyt upt ende na Godts woort / Coloss. 4. 6.

Het x. Capittel.

1 Christus beantwoort de vrage der Phariseen / Of het eē man geoorloft zy sijne vrouwe te verlaten. 13 Wil datmen de kinderkens tot hem sal laten komen / ende segentse. 17 Antwoort eenen ryckē jongelinck / die vraeghde wat hy doen moeste / om het eeuwige leven te be-erven. 23 Ende leert hoe swaerlick de rijcke in het Coninckrijck der hemelen komen. 28 Belooft den genen die het hare om sijnent wille verlaten / tijdtlicke ende eeuwige vergeldinge. 32 Voorseght wederom sijn lyden / doot / ende weder-opstandige. 35 Antwoort den kinderen Zebedei op haer versoeck van het sitten tot sijner rechter ende slincker-handt / ende vermaent haer tot lyden ende nedricheyt. 46 Maeckt den blinden Bartimeum siende.

1 [a] ENde [1] van daer opgestaen zÿnde ginck hy na de landtpalen van Judea / door [2] d'overzÿde vanden Jordaen: ende de [3] scharen quamen wederom te samen by hem / ende / gelÿck hy gewoon was / leerde hy'se wederom.

2 Ende de Phariseen tot hem comende vraeghden hem / Of het een man geoorloft is [sijn] wÿf te verlaten / hem versoeckende.

3 Maer hy antwoordende seyde tot haer / Wat heeft u Moses geboden?

4 Ende sy seyden / [b] Moses heeft toegelaten eenen [4] scheyd-brief te schrÿven / ende [haer] te verlaten.

5 Ende Jesus antwoordende seyde tot haer / van wegen de hardicheyt uwer herten heeft hy u lieden dat gebodt geschreven.

6 [c] Maer van het begin der scheppinge / heeft'se Godt man ende wÿf gemaeckt.

7 [d] Daerom sal een mensche sÿnen vader ende moeder verlaten / en sal sÿnen wÿve [5] aenhangen.

8 Ende die twee sullen [6] tot een vleesch zÿn: also dat sy niet meer twee en zÿn / maer een vleesch.

9 [e] 'T gene dan Godt [7] te samen gevoeght heeft / en [8] scheyde de mensche niet.

10 Ende in het huys vraeghden hem sÿne discipelen wederom van het selve.

11 [f] Ende hy seyde tot haer / Soo wie sÿn wÿf verlatet / ende een andere trouwet / die doet overspel [9] tegen haer.

12 Ende indien een wÿf haren man sal verlaten / ende met een ander trouwen / die doet overspel.

13 [g] Ende sy [10] brachten kinderkens tot hem / op dat hyse [11] aenraecken soude: ende de discipelen bestraften de gene / die'se tot hem brachten.

14 Maer Jesus [dat] siende nam het zeer qualick / ende seyde tot haer / Laet de kinderkens tot my komen / ende en verhindert'se niet / [h] want der sulcker is het Coninckrÿcke Godts.

15 Voorwaer segge ick u / so wie het Coninckrÿcke Godts niet en ontfanght [12] gelÿck een kindeken / die en sal in het selve geensins ingaen.

16 [i] Ende hy omvingh'se met sÿne armen / [ende] de handen op haer geleght hebbende / segende hy de selve.

17 [k] Ende als hy uptginck op den wech / liep een tot hem / ende voor hem op de knyen vallende vraeghde hem / Goede meester wat sal ick doen / op dat ick het eeuwige leven be-erve?

18 Ende Jesus seyde tot hem / Wat [13] noemt ghy my goedt? [14] Niemandt en is goedt / dan een / [namelick] Godt.

19 Ghy weet de geboden / [l] Ghy en sult geen overspel doen / Ghy en sult niet dooden / Ghy en sult niet stelen / Ghy en sult geen valsche getuygenisse geven / Ghy en sult niemandt [15] te cort doen / Eert uwen vader ende moeder.

20 Doch hy antwoordende seyde tot hem / Meester / alle dese dingen hebbe ick onderhouden van mÿner jonckheyt af.

21 Ende Jesus hem aensiende [16] beminde hem / ende seyde tot hem / [m] Een dinck [17] ontbreeckt u / gaet henen [18] vercoopt alles wat ghy hebt / ende geeft het den armen / ende ghy sult eenen schat hebben inden hemel. Ende comt herwaerts / neemt het cruys op / ende volght my.

22 Maer hy [19] treurich geworden zÿnde over dat woordt / ginck bedroeft wech: want hy hadde vele [20] goederen.

23 Ende Jesus rontom siende / seyde tot sÿne Discipelen / [n] Hoe swaerlick sullen de gene die goet hebben in het Coninckrÿcke Godts incomen?

24 Ende de Discipelen wierden verbaest over dese sÿne woorden. Maer Jesus wederom antwoordende / seyde tot haer / Kinderen / hoe swaer ist / dat de gene die op het goet haer betrouwen setten / in't Coninckrÿcke Godts ingaen?

25 Het is lichter dat [21] een kemel gae door de ooge van een naelde / dan dat een rÿcke in het Coninckrÿcke Godts ingae.

26 Ende sy wierden noch meer verslagen / seggende tot malkanderen / Wie kan dan salich worden?

27 Doch Jesus haer aensiende / seyde / [22] By de menschen is 't onmogelick / maer niet by Godt: [o] want alle dingen zÿn mogelick by Godt.

28 [p] Ende Petrus begon tot hem te seggen / Siet / wy hebben alles verlaten / ende zÿn u gevolght.

29 Ende Jesus antwoordende seyde / Voorwaer segge ick u liedē / daer en is niemant die verlaten heeft huys / of broeders / of su-

a Matth. 19. 1.
1 N. van Capernaum / upt het huys daer hy te voren een vermaninge gedaen hadde aen sijne Discipelen.
2 N. ten aensien van de woestijne. Ofte nevens den Iordaen. Siet Matth. 19. 1/ &c.
3 N. die hem upt Galilea gevolgt waren / Matth. 19. 2.
b Deut. 24. 1. Ierem. 3. 1. Matth. 5. 31.
4 Vanden Scheydbrief / eñ dese geheele antwoorde Christi / siet Matth. 19. v. 3/ &c.
c Genes. 1. 27. Matth. 19. 4.
d Genes. 2. 24. 1. Cor. 6. 16. Ephes. 5. 31.
5 Ofte / aenkleven. Siet Matth. 19. 5.
6 D. gelijck een lichaem ofte een mensche.
e 1. Cor. 7. 10.
7 Gr. te samen als in een jock ingespannen hebft.
8 N. tegē ofte buyten Godts ordonnantie. Ofte / anders dan om overspel: gelijck uptgedruckt wort. Matth. 5. 32. ende 19. 9.
f Matth. 5. 32. ende 19. 9. Luce 16. 18. 1. Cor. 7. 10.
9 N. die hy verlaet: om dat hy de trouwe niet en houdt / die hy haer belooft heeft. Mal. 2. 14.
g Matth. 19. 13. Luce 18. 15.
10 Ofte / droegen.
11 D. met oplegginge der handen segenen Matth. 19. v. 13. gelijck hy gedaen heeft / v. 16.
h Matth. 18. 3. ende 19. 14. 1. Cor. 14. 20. 1. Petr. 2. 2.
12 N. in eenvoudicheyt / oprechticheyt / ende nedricheyt.
i Marc. 9. 36. Matth. 19. 15.
k Matth. 19. 16. Luce 18. 18.
13 Gr. seght ghy.
14 Siet hier van d'aent. op Matth. 19. 17.
l Exod. 20. 13. ende 21. 12. Deut. 5. 17. Rom. 13. 9.
15 N. 't zy door bedroch ofte andersins / waer voor van Christo gestelt wort Matt. 19. 19. Ghy sult uwen naesten lief hebben als u selven. So dat dit als een kort begrijp is van alle de voorgaende geboden.
16 D. toonde hem teeckenen van toegenegentheyt / gelijck dit woort somwijlen oock beteeckent. Want Christus die oock eenichsins lief heeft / die haer uyterlick na Godts geboden schicken. Siet voorts de aenteeckeningen op Matth. 19. 17/ &c.
m Matth. 6. 19. Luce 12. 33. ende 16. 9. 1. Tim. 6. 17.
17 N. dat ghy niet Godt eñ sijn woort bovē al lief en hebt / het welck nochtans het voornaemste is in de Wet.
18 Dit was een extra-ordinaris gebodt / 't welck Christus desen jongelinck geeft om hem te beproeven / ende sijne onvolmaecktheyt te doen blijcken.
19 Ofte / onlustich, moeyelijck.
20 Gr. besittingen.
n Matth. 19. 23. Luce 18. 24. Prov. 11. 28.
21 Siet hier van d'aenteeckeninge op Matth. 19. 24.
22 Siet hier van oock Matt. 19. 26.
o Iob 42. 2. Ierem. 32. 17. Zach. 8. 6. Luce 1. 37.
p Matth. 4. 20. ende 19. 27. Luce 5. 11. ende 18. 28.

of susters / of vader / of moeder / of wÿf / of kinderen / of ackers / om mÿnent wille ende des Euangeliums [wille],

30 Of hy en ontfangt [23] hondertvout nu in desen tÿt / huysen ende broeders / ende susters / ende moeders / ende kinders / ende ackers / [24] met de vervolgingen / ende in de toekomende eeuwe het eeuwige leven.

31 [q] Maer vele [25] eerste sullẽ de laetste zÿn / eñ [vele], die de laetste [zijn], de eerste.

32 [r] Ende sy waren op den wech / gaende op nae Jerusalem / ende Jesus [26] ginck voor haer / ende sy waren verbaest / ende hem volgende waren sy [27] bevreest. Ende de twaelve wederom tot hem nemende / begon hy haer te seggen de dingen / die hem overkomen souden:

33 [Seggende], Siet / wy gaen op nae Jerusalem / ende de Sone des menschen sal den Overpriesteren ende den Schrift-geleerden overgelevert worden / ende sy sullen hem ter doodt veroordeelen / ende hem den heydenen overleveren.

34 Ende sy sullen hem bespotten / ende hem geesselen / ende hem bespouwen / ende hem dooden / ende ten derden dage sal hy weder op staen.

35 [s] Ende tot hem quamen Jacobus ende Joannes / de sonen Zebedei / [28] seggende / Meester / wy wilden [wel] dat ghy ons dedet soo wat wy begeeren sullen.

36 Ende hy seyde tot haer / Wat wilt ghy dat ick u doe?

37 Ende sy seyden tot hem / Geeft ons dat wy mogen [29] sitten / d'eene aen uwe rechter-[hant], ende d'ander aen uwe slincker-[hant] in uwe heerlickheyt.

38 Maer Jesus seyde tot haer / Ghy en weet niet wat ghy begeert. Konnet ghy den [30] drinckbeker drincken / dien ick drincke / ende met den doop gedoopt worden / [t] daer ick mede gedoopt worde?

39 Ende sy seyden tot hem / Wy konnen. Doch Jesus seyde tot haer / Den drinckbeker / dien ick drincke / sult ghy wel drincken / ende met den doop gedoopt worden / daer ick mede gedoopt worde:

40 Maer het sitten tot mÿner rechter ende tot mÿner slincker-[hant] [31] en staet by my niet te geven / maer [het sal gegeven worden] [v] dien het bereyt is.

41 [x] Ende als de [andere] tiene [dit] hoorden / begonden sy het van Jacobo ende Joanne [32] seer qualick te nemen.

42 Maer Jesus haer tot hem geroepen hebbende / seyde tot haer / [33] Ghy weet [y] dat de gene / [34] die geacht worden Overste te zÿn [35] der volckeren / heerschappye voeren over haer ende hare Groote gebruycken macht over haer.

43 [z] Doch alsoo en sal't onder u niet zÿn / maer soo wie onder u groot sal willen worden / die sal uwe dienaer zÿn.

44 Eñ soo wie van u de eerste sal willen worden / die sal aller dienstknecht zÿn.

45 Want oock de Sone des menschen en is niet gekomen [a] om gedient te worden / maer om te dienen / ende [b] sÿne [36] ziele te geven [tot] [37] een rantsoen voor vele.

46 [c] Ende sy quamen tot [38] Jericho: ende als hy / ende sÿne Discipelen / ende een groote schare / van Jericho / uytginck / sat [39] de sone Timei / Bartimeus de blinde / aen den wech / bedelende.

47 Ende hoorende dat het Jesus de Nazarener was / begon hy te roepen ende te seggen / Jesu ghy Sone Davids ontfermt u mÿner.

23 D. veelvoudelijck / ofte dat hondertmael ende veel meer weerdiger is als het gene hy verlaet. Want de minste segen Godts met een geruste conscientie / is meer dan alle het goet van de werelt. 1. Tim. 6. 6.
24 D. in't midden van alle verdruckingen.
q Matth. 19. 30. ende 20. 16. Luc. 13. 30.
25 D. die in uyterlicken yver ende Godts-dienstigheyt schÿnen de eerste te zÿn.
r Matth. 16. 21. ende 17. 22. ende 20. 18. Luc. 9. 22. ende 18. 31. ende 24. 7. Marc. 8. 31. ende 9. 31.
26 N. om te toonen sÿne gewillicheyt tot het lyden.
27 Om dat Christus haer te voren gesegt hadde / gelijck hy 't selve daerna wederom verhaelt / wat hy te Jerusalem soude moeten lyden. Joan. 11. 8. ende sy wisten dat de Joden besloten hadden in haren raedt hem te dooden. Joan. 11. vers. 53, 57.
s Matth. 20. 20.
28 N. door hare moeder / gelijc blijckt uyt Matth. 20. 20.
29 Siet hier van Matth. 20. 21.
30 Siet hier van de verklaringe op Matth. 20. 22.
t Luc. 12. 50. Matth. 20. 22.
31 Gr. en is mijn niet. Ofte / en staet by my niet te geven, dan dien het bereydt is. Siet Matth. 20. 23.
v Matth. 25. 34.
x Matth. 20. 24.
32 Om dat sy meynden / dat dit versoeck haer nadeelich was.
33 Siet hier van oock Matt. 20. 26.
y Matth. 20. 25. Luc. 22. 25.
34 Ofte / die haer laten duncken.
35 And. der heydenen.
z 1. Pet. 5. 3.
a Ioan. 13. 14. Phil. 2. 7.
b Ephes. 1. 7. Col. 1. 14. 1. Tim. 2. 6. Tit. 2. 14.
36 Ofte / leven.
37 Ofte / los-gelt, dat gegeven wort voor de verlossinge der gevangene.
c Matth. 20. 29. Luc. 18. 35.
38 Dese stadt was gelegen by Gilgal ontrent dẽ Jordaen / van de welcke siet Jos. 4. 19.
39 De Euangelist Mattheus seght van twee blinde: maer Marcus verhaelt alleen van den genen / die meest bekent was / ende die van beyden meest riep.

48 Eñ vele bestraften hem / op dat hy swÿgen soude: maer hy riep so veel te meer / Ghy Sone Davids ontfermt u mÿner.

49 Ende Jesus [stil] staende / seyde dat men hem roepen soude: ende sy riepen den blinden / seggende tot hem / Hebt goeden moet / staet op / hy roept u.

50 Eñ hy [40] sÿnen mantel afgeworpen hebbende / stont op / ende quam tot Jesum.

51 Ende Jesus antwoordende seyde tot hem / Wat wilt ghy dat ick u doen sal? ende de blinde seyde tot hem / [41] Rabboni / dat ick siende mach worden.

52 Ende Jesus seyde tot hem / Gaet henen / [d] uw' geloove heeft u [42] behouden. Ende terstont wiert hy siende / ende volghde Jesum op den wech.

40 Gr. sijn kleedt, D. sijn opper-kleedt.
41 Dit beteeckent 't selve dat het woort Rabbi, 't welck uytgeleght wort Meester, Joan. 20. 16.
d Matth. 9. 22. Marc. 5. 34.
42 D. gesont / ofte siende gemaeckt. Niet dat sulcks geschiet is uyt kracht des geloofs / maer om dat het selve op Christum ende sÿne kracht steunende / een middel daer van was.

Het xj. Capittel.

1 Christus doet sÿne inkomste binnen Jerusalem / sittende op eenen esel. 8 Wort van het volck als de Messias geleydt ende ontfangen / met geluck-wenschinge. 12 Vervloeckt eenen vijgeboom die sonder vrucht was. 15 Drijft de koopers ende verkoopers uyt den tempel. 20 Roemt de kracht des geloofs. 24 Ende vermaent datmen in het bidden gelooven moet / ende sÿnen naesten vergeven. 27 Beantwoort de vrage / uyt wat macht hy dit alles dede / door een weder-vrage / van den Doop Joannis.

1 [a] ENde doe sy Jerusalem genaeckten [1] tot Bethphage ende Bethania aen den olÿfberch / sondt hy twee van sÿne Discipelen uyt.

2 Ende seyde tot haer / Gaet henen in het vleck / dat tegen u over is: Ende terstont als ghy in't selve komt / sult ghy vinden [2] een veulen gebonden / op welck [3] geen mensche geseten en heeft / ontbindt het ende brengt het.

3 Ende indien yemant tot u segt / Waerom doet ghy dat? Soo segt / dat de Heere het selve van nooden heeft / ende hy sal 't terstont herwaerts senden.

4 Ende sy gingen henen / ende vonden het veulen gebonden by de deure buyten aen de [4] wechscheydinge / ende sy ontbonden het selve.

5 Ende sommige van de gene die aldaer stonden seyden tot haer / Wat doet ghy / dat ghy het veulen ontbindt?

6 Doch sy seyden tot haer / gelÿck Jesus bevolen hadde / ende sy lietense gaen.

7 [5] Ende sy brachten [b] het veulen tot Jesum / ende wierpen [c] hare kleederen daer op / ende hy sat op het selve.

8 Ende vele spreydden hare kleederen op den wech / ende andere hieuwen [6] meyen vande boomen / eñ spreydense op den wegh.

9 Ende die voorgingen eñ die volgden / riepen / seggende / [7] Hosanna / [d] [8] gesegent [is] hy / die komt in den Name des Heeren:

10 Gesegent [zy] het Coninckrÿck onses Vaders Davids / 't welck komt in den Name des Heeren: Hosanna [9] in de hooghste [hemelen].

11 [e] Ende Jesus quam binnen Jerusalem / ende in den Tempel / ende als hy alles rontom besien hadde / ende het nu [10] avontstont was / ginck hy uyt nae Bethanien met de twaelve.

12 [f] Ende des anderen daeghs / als sy uyt Bethanien gingen / hongerde hem.

13 Ende siende van verre eenen vÿgeboom / die bladeren hadde / ginck hy [om te sien] of hy oock yet op den selven soude vinden / ende daer by gekomen zÿnde / vont hy niet dan bladeren: want het en was [11] de tÿt der vÿgen niet.

14 Ende Jesus [12] antwoordende seyde tot den selven / Niemant en ete [eenige]

a Matth. 21. 1. Luce 19. 29.
1 Gr. la. D. ontrent / gelijck uytgedruckt wort Luce 19. 29. Van de gelegenheyt van dese twee plaetsen siet Matth. 21. 1.
2 Matth. 21. 2. wort geseght / dat daer oock een eselinne gebonden was met haer veulen: Doch Marcus verhaelt alleen van het veulen / om dat Christus daer op gereden heeft. Siet Luce 19. v. 35.
3 Gr. geen der menschen, D. niemandt.
4 O. twee-spronck, twee-wech.
5 Siet van desen inganck Christi binnen Jerusalem de aenteeck. op Matt. 21. 1 / &c.
b Ioan. 12. 14.
c 2. Reg. 9. 13.
6 't Griecks woort beteeckent kleyne / teere / groene tackẽ / die bequaem zijn om op te sitten / eñ over te gaen. Siet oock Joan. 12. 13.
7 Wat dit woort beteeckent / siet Matt. 21. 9.
d Psal. 118. 26.
8 Ofte / gepresen zy hy.
9 D. ghy die daer zijt inde hooghste hemelen.
e Matth. 21. 12, 14. Luce 19. 45. Ioan. 2. 14.
10 Gr. avonts uyre.
f Matth. 21. 18.
11 D. den rechten ende ordinaren tijdt dat de vijge-boomen hare volle ende rijpe vruchten hebben: hoewel in die heete landen de vijge-boomen buyten tydts oock eenige ontydige vruchten dragen / die van de gemeyne lieden plachten gegeten te worden / welcke Christus schijnt gemeynt te hebben daer op te vinden.
12 Het woort antwoorden na de Hebr. maniere van spreken / beteeckent dickmael een reden beginnen / gelijck hier klaerlick blijckt.

vrucht meer van u in der eeuwicheyt. Ende ſijne Diſcipelen hoorden 't.

15 Ende ſy quamen te Jeruſalem/ [g] ende Jeſus in den Tempel gegaen zijnde/ begon de gene/ die in den Tempel verkochten ende kochten/ uyt te drijvē: ende de tafelen der wiſſelaers ende de ſit-ſtoelē der gene die de duyven verkochten keerde hy om.

16 Ende en liet niet toe dat yemant eenich [13] vat door den Tempel droege.

17 [h] Ende hy leerde ſeggende tot haer/ En iſſer niet geſchreven/ [i] Mijn huys ſal een huys des gebets [14] genaemt worden allen volcken? [k] Maer ghy hebt dat [tot] eenen kuyl der moordenaren gemaeckt.

18 Ende de Schriftgeleerde eñ Overprieſters hoorden [dat], ende [l] ſochten hoe ſy hem [15] dooden ſouden: want ſy vreeſden hem/ om dat de gantſche ſchare [16] ontſettet was over ſijne leere.

19 Ende als het nu late geworden was/ ginck hy uyt buyten de ſtadt.

20 Ende des morgens vroech voorbygaende ſagen ſy dat de vijgeboom verdorret was van de wortelen af.

21 Ende Petrus [17] [ſulcks] indachtich gewordē zijnde/ ſeyde tot hem/ Rabbi/ ſiet/ de vijgeboom/ dien ghy vervloeckt hebt/ is verdorret.

22 Ende Jeſus antwoordende ſeyde tot haer/ [18] Hebt geloove op Godt.

23 [m] Want voorwaer ſegge ick u/ Dat ſoo wie tot deſen berch ſal ſeggen/ Wort opgeheven ende in de zee geworpen/ ende niet en ſal twijffelen in ſijn herte/ maer ſal gelooven dat 't gene hy ſegt geſchieden ſal/ het ſal hem geworden ſoo wat hy ſegt.

24 Daerom ſegge ick u/ [n] Alle dingen/ die ghy biddende [19] begeert/ gelooft dat ghy ſe [20] ontfangen ſult/ ende ſy ſullen u geworden.

25 Ende wanneer ghy [21] ſtaet [22] om te bidden/ [o] vergeeft indien ghy yet hebt tegen yemant/ op dat oock uwe Vader die in de hemelen is/ u lieden uwe miſdaden vergeve.

26 [p] Maer indien ghy niet en vergeeft/ ſoo en ſal uwe Vader/ die in de hemelen is/ oock uwe miſdaden niet vergeven.

27 [q] Ende ſy quamen wederom te Jeruſalem: ende als hy in den Tempel wandelde/ quamen tot hem de Overprieſters ende de Schriftgeleerde/ ende de [23] Ouderlingen.

28 Ende ſeyden tot hem/ [24] [r] Door wat macht doet ghy deſe dingen? Ende wie heeft u deſe macht gegeven/ dat ghy deſe dingen doen ſoudet?

29 Maer Jeſus antwoordende ſeyde tot haer/ Ick ſal u oock [25] een woort vragen/ antwoort my oock/ eñ ſoo ſal ick u ſeggen/ door wat macht ick deſe dingen doe.

30 De [26] Doop Joannis was die uyt den hemel/ of uyt de menſchen? Antwoort my.

31 Ende ſy overleyden onder haer/ ſeggende/ Indien wy ſeggen/ Uyt den hemel/ ſoo ſal hy ſeggen/ Waerom en hebt ghy hem dan niet gelooft?

32 Maer indien wy ſeggen/ Uyt de menſchen/ [27] ſoo vreeſen wy het volck: [ſ] want ſy hielden alle van Joannes/ dat hy waerlick een Propheet was.

33 Ende antwoordende ſeyden ſy tot Jeſum/ Wy en weten 't niet. Ende Jeſus antwoordende ſeyde tot haer/ Soo en ſegge ick u oock niet/ door wat macht ick deſe dingen doe.

g Matth. 21. 12. Luce 19. 45. Ioan. 2. 14.

13 N. tot den Godts-dienſt niet behoorende.

h Matth. 21. 13. Luc. 19. 46.

i Ieſa. 56. 7. 1. Reg. 8. 29.

14 D. zijn/ ende gehouden worden.

k Ierem. 7. 11.

l Ioan. 7. 19.

15 Gr. verderven, ofte/ vernielen.

16 Ofte/ verſlagen was: N. door verwonderinge: ende daeromme vreeſden ſy/ dat alle het volck ſijne leere ſoude aenhangen/ ende haer afvallen.

17 N. 'tgene te voren v. 14. van Chriſto geſegt was.

18 Gr. hebt het geloove Godts. D. het welck vaſtelijck ſteunt eñ vertrouwt op Godt ende ſijne beloften.

m Matth. 17. 20. ende 21. 21. Luce 17. 6.

n Ierem. 29. 12. Matth. 7. 7. Luce 11. 9. Ioan. 14. 13. ende 15. 7. ende 16. 24. Iac. 1. 5, 6. 1. Ioan. 3. 22. ende 5. 14.

19 N. na den wille Godts. ſiet 1. Joa. 5. 14.

20 Gr. ontfangt.

21 D. voor Godt verſchijnt/ ende u daer ſtelt om te bidden. Want hoewel de Joden ſomtijts baden al-ſtaende. Job 30. 20. Jerem. 15. 1. Luce 18. 13. nochtans ſo baden ſy meeſtendeel op hare knyen liggende/ 2. Chron. 6. 13. Dan. 6. 10. Act. 9. v. 40. ende 20. 36.

22 Gr. biddende.

o Matth. 6. 14. Col. 3. 13.

p Matth. 18. 35.

q Matth. 21. 23. Luce 20. 1.

23 D. de overſte ofte outſte des volcx/ die met de Overprieſters eñ Schriftgeleerde in dien tijt den vreeden Raedt der Jodē maeckten.

24 Gr. in wat macht.

r Exod. 2. 14. Actor. 4. 7. ende 7. 27.

25 D. eene ſake. Hebr.

26 D. de leere Joannis door ſijnen Doop beveſtight/ gelijck blijckt uyt de volgende vſſen.

27 Gr. Sy vreesden. Is een afgebrokene wijſe van ſpreken/ waer door hare verſteltheyt ende overleggingen in 't korte uytgedruckt wordē.

ſ Matth. 14. 5. Marc. 6. 20.

Het xij. Capittel.

1 Door de gelijckeniſſe van eenen wijngaert verhuert aen de lant-lieden/ die haers heeren dienſt-knechten ende ſone mishandelden ende doodden/ verkondight Chriſtus den Joden hare verwerpinge ende ondergaenck. 13 Beantwoort de vrage/ oft geoorloft is den Keyſer ſchattinge te geven. 18 Gelijck oock de vrage der Sadduceen van een vrouwe die ſeven mans gehadt hadde/ ende bewijſt tegen henlieden de opſtandinge uyt den dooden. 28 Verklaert welck het grootſte gebodt is. 35 Leert dat de Meſſias beyde een Heere ende een Sone Davids is. 38 Waerſchouwt ſijne toehoorders voor de eergiericheyt ende geveynſtheyt der Schriftgeleerde. 41 Prijſt de geringe aelmoeſſe van een arme weduwe.

1 [a] Ende hy begon door [1] gelijckeniſſen tot haer te ſeggen/ [2] Een menſche [b] plantede eenen wijngaert/ ende ſettede eenen [3] tuyn daer om/ ende groef eenen [4] wijnyers-back/ ende bouwde eenē toorn/ ende [5] verhuerde dien aen [6] de lantlieden/ ende reyſde buyten lants.

2 Ende als de [7] tijt was/ ſont hy eenen dienſtknecht tot de lantlieden/ op dat hy van de landtlieden ontfinge van de vrucht des wijngaerts.

3 Maer ſy namen ende ſloegen hem/ ende ſonden [hem] ledich henen.

4 Ende hy ſondt wederom eenen anderen dienſtknecht tot haer/ ende dien ſteenighden ſy/ ende wondeden hem het hooft/ ende ſonden [hem] henen [8] ſchandelick gehandelt zijnde.

5 Ende wederom ſondt hy eenen anderen/ ende dien doodden ſy: ende vele andere/ [waer van] ſy de ſommige ſloegen/ ende de ſommige doodden.

6 Als hy dan noch eenen ſone hadde/ die hem lief was/ ſo heeft hy oock dien [9] ten laetſten tot haer geſonden/ ſeggende/ Sy ſullen immers mijnen ſone ontſien.

7 Maer die lantlieden ſeyden onder malkanderen/ [c] Deſe is de erfgenaem/ [d] komt/ laet ons hem dooden/ ende de erfeniſſe ſal onſe zijn.

8 Ende ſy namen ende doodden hem/ ende wierpen [hem] uyt buyten den wijngaert.

9 Wat ſal dan de Heere des wijngaerts doen? [10] Hy ſal komen ende de lantlieden verderven/ ende den wijngaert aen andere geven.

10 En hebt ghy oock deſe Schrift niet geleſen? [11] De [e] ſteen/ dien de bouwlieden verworpen hebben/ deſe is geworden tot een hooft des hoecks.

11 Van den Heere is [12] dit geſchiet/ ende het is wonderlick in onſe oogen.

12 Ende ſy ſochten hem te vangen/ maer ſy vreeſden de ſchare: want ſy verſtonden dat hy die gelijckeniſſe op haer ſprack: ende ſy verlieten hem ende gingen wech.

13 [f] Ende ſy ſonden tot hem eenige der Phariſeen ende [13] der Herodianen/ op dat ſy hem [14] in [ſijne] reden [15] vangen ſouden.

14 Deſe nu quamen ende ſeyden tot hem/ Meeſter/ wy weten dat ghy waerachtich zijt/ ende nae niemant en vraeght/ want ghy en ſiet den [16] perſoon der menſchen niet aen/ maer ghy leert [17] den wech Godts in der waerheyt: Is het geoorloft den Keyſer ſchattinge te geven ofte niet? Sullen wy geven/ ofte niet geven?

15 Ende hy wetende hare geveynſtheyt ſeyde tot haer/ Wat verſoeckt ghy my? brenght my eenen [18] penninck/ dat ick [hem] ſie.

16 Ende ſy brachten [eenen]. Ende hy ſeyde tot haer/ Wiens is dit beeldt/ ende het opſchrift? ende ſy ſeyden tot hem/ Des Keyſers.

a Matth. 21. 33. Luce 20. 9.

1 Gr. Parabelen. ſiet daer van de verklaringe Matth. 13. 3.

2 Van deſe gelijckeniſſe ſiet de verklaringe Matt. 21. 33.

b Ieſa. 5. 1. Pſal. 80. 9. Ier. 2. 21. ende 12. 10.

3 Ofte/ heyninge, hegge.

4 N. daer de wijn onder de perſe in loopt/ ende vergadert wort.

5 Gr. gaf uyt.

6 Ofte/ land-bouwers, waer door hier voornamelick wijngaerdeniers verſtaen worden.

7 D. ter bequamer ofte rechter tijt/ als de vruchten rijp zijnde ingeſamelt waren.

8 Gr. onteert.

9 Gr. den laetſten.

c Pſal. 2. 8.

d Gen. 37. 18. Matth. 26. 3. Ioan. 11. 53.

10 Dit antwoorden de Phariſeen ſelve op de vrage Chriſti by Matth. 21. 41. ende wort hier Chriſto toegeſchreven/ om dat hy deſelve antwoorde verhaelde/ ende voor goet kende.

11 Siet hier van de verklaringe Matt. 21. 42.

e Pſal. 118. 22. Ieſa. 28. 16. Matth. 21. 42. Luc. 20. 17. Actor. 4. 11. Rom. 9. 33. 1. Pet. 2. 6.

12 And. deſe ſake/ ofte/ dit. N. hooft des hoecks/ is van den Heere geworden.

f Matth. 22. 15. Luc. 20. 20.

13 Van de Herodianen ſiet de verklaringe op Matt. 22. v. 16.

14 Ofte/ met haren woorde, D. met hare vrage.

15 Het Gr. woort is genomen van de gelijckeniſſe van jagers/ ende oock van viſſchers/ die door ſtricken/ netten/ ende lagen het wilt/ ofte de viſſchen vangen.

16 Gr. het aengeſicht. Siet hier van Matth. 22. 16.

17 D. de leere/ die Godt voorſchrijft om tot de ſalicheyt te komen.

18 Gr. Denarius. daer van ſiet/ Mat. 18. 28.

17 Ende Jesus antwoordende seyde tot haer / [g] Geeft dan den Keyser dat des Keysers is / ende Gode dat Godes is. Ende sy verwonderden haer over hem.

18 [h] Ende de [19] Sadduceen quamen tot hem / welcke seggẽ / datter geen opstandinge en is / ende vraeghden hem / seggende /

19 [i] Meester / [20] Moses heeft ons geschreven / indien yemants broeder sterft / eñ een wijf achterlaet / ende geene kinderen na en laet / dat sijn broeder des selfs wijf nemen sal / ende sijnen broeder [21] zaedt verwecken.

20 Daer waren nu seven broeders / ende de eerste nam een wijf / ende stervende en liet geen zaet nae.

21 De tweede nam haer oock / ende is gestorven / ende oock dese en liet geen zaedt nae: ende de derde desgelijcks.

22 Ende [alle] de seven namen de selve / ende en lieten geen zaedt nae: de laetste van allen is oock het wijf gestorven.

23 In de opstandinge dan / wanneer sy sullen opgestaen zijn / wiens wijf sal sy van dese zijn? want die seven hebben haer tot een wijf gehadt.

24 Ende Jesus antwoordende seyde tot haer / En dwaelt ghy niet / daer om dat ghy de Schriften niet en weet / noch de kracht Godts?

25 Want als sy uyt den dooden sullen opgestaen zijn / so en trouwen sy niet / noch en worden niet ten houwelicke gegeven: maer sy zijn [k] gelijck Engelen / die in de hemelen [zijn].

26 Doch aengaende de doode / dat sy opgeweckt sullen worden / hebt ghy niet gelesen in het boeck Mosis / hoe Godt in [22] den doornen-bosch tot hem gesproken heeft / seggende / [l] Ick ben de Godt Abrahams / ende de Godt Isaacs / ende de Godt Jacobs?

27 [23] Godt en is niet een [Godt] der doode / maer een Godt der levende. Ghy dwaelt dan [24] seer.

28 [m] Ende een der Schriftgeleerde hoorende dat sy[25] te samen in woorden waren / [ende] wetende dat hy haer wel geantwoort hadde / quam tot hem / ende vraeghde hem / Welcke is het [26] eerste gebodt van allen?

29 Eñ Jesus antwoordde hem / Het eerste van alle de geboden is / [n] Hoort Israël / [27] De Heere onse Godt is eẽ eenich Heere.

30 Ende ghy sult den Heere uwen Godt lief hebben uyt geheel uw' herte / eñ uyt geheel uwe ziele / ende uyt geheel uwen [28] verstande / ende uyt geheel uwe kracht. Dit is het eerste gebodt.

31 Ende het tweede [desen] gelijck / [is] dit / [o] Ghy sult uwen naesten lief hebben als u selven. Daer en is geen ander gebodt grooter dan [29] dese.

32 Ende de Schriftgeleerde seyde tot hem / Meester / ghy hebt wel in der waerheyt gesegt / datter een eenich Godt is / ende daer en is geen ander dan hy.

33 Ende / hem lief te hebben uyt geheel het herte / ende uyt geheel het verstant / ende uyt geheel de ziele / ende uyt geheel de kracht: ende den naesten lief te hebben als hem selven / is meer dan alle de [30] brant-offeren ende de slacht-offeren.

34 Ende Jesus siende dat hy verstandelick geantwoort hadde seyde tot hem / Ghy en zijt [31] niet verre van het Coninckrijcke Godts. Ende niemant en durfde hem meer vragen.

35 [p] Ende Jesus antwoordde ende seyde / leerende in den Tempel / Hoe seggen de Schriftgeleerde / dat de Christus een Sone Davids is?

36 Want [q] David selve heeft door den heyligen Geest gesegt / De Heere heeft gesegt tot mijnẽ Heere / [32] Sit aen mijne rechter-[handt] / tot dat ick uwe vyanden sal geset hebben tot een voet-banck uwer voeten.

37 David dan selve noemt hem [sijnen] Heere: ende [33] hoe is hy sijne sone? Ende de menichte der schare hoorde hem geerne.

38 [r] Ende hy seyde tot haer in sijne leere / [34] Wacht u voor de Schriftgeleerde / die daer geerne willen wandelen in [35] lange kleederen / ende [36] gegroet zijn op de merckten.

39 Ende de voorgestoelten [hebben] in de Synagogen / ende de voor-aensittingen in de [37] maeltijden.

40 [s] Welcke de huysen der weduwen op eten / ende [dat] onder den schijn van lange te bidden. Dese sullen [38] swaerder [39] oordeel ontfangen.

41 [t] Ende Jesus geseten zijnde tegen over [v] de [40] Schat-kiste / sach hoe de schare [41] gelt wierp in de Schat-kiste / ende vele rijcke wierpen vele [daer in].

42 Ende daer quam een arme weduwe / die wierp twee kleyne [penningskens daer in] / welck is een [42] oort.

43 Ende [Jesus] sijne Discipelen tot hem geroepen hebbende / seyde tot haer / Voorwaer ick segge u / dat [x] dese arme weduwe meer ingeworpen heeft / dan alle die in de Schat-kiste geworpen hebben.

44 Want sy alle hebben van haren overvloet [daer in] geworpen: maer dese heeft van [43] haer gebreck / al wat sy hadde [daer in] geworpen / haren gantschen [44] leeftocht.

g Rom. 13. 7. Matth. 17. 25. ende 22. 21.

h Matth. 22. 23. Luc. 20. 27. Actor. 23. 8.

19 Van de secte der Sadduceen siet Act. 23. 8.

i Deut. 25. 5, 6.

20 Dese wet behoorde tot de politycke wetten der Joden / ende hadde oock yet ceremoniaels / ende heeft daerom met der Joden politie opgehouden.

21 D. eenen sone / die des af-gestorvenen name voerde / ende sijn erfgenaem was.

k Matth. 22. 30. 1. Ioan. 3. 2.

22 Ofte / braem-bosch, ofte / braem, gelijck Luce 6. 44.

l Exod. 3. 6. Matth. 22. 31, 32. Actor. 7. 32. Hebr. 11. 16.

23 Van den sin ende kracht van dit bewijs siet Matth. 22. 32.

24 Gr. veel.

m Matth. 22. 34. Luc. 10. 25.

25 D. te samen disputeerdẽ met onderlinge vragen ende antwoorden.

26 D. het voornaemste ende grootste van de geheele wet Godts.

n Deut. 6. 4. ende 10. 12. Luc. 10. 27.

27 Met het woort Heere wort overgeset het Hebr. woort Iehova, twelck beteeckent het Godtlijck wesen / dat van eeuwicheyt in ende van hem selven bestaet / ende allen dingẽ haer wesen geeft.

28 Ofte / gedachte, D. overleggingе des verstants.

o Matth. 22. 39. Levit. 19. 18. Rom. 13. 9. Galat. 5. 14. Iac. 2. 8.

29 N. Dese twee voornaemste geboden.

30 Brand-offers waren offeranden / die op den altaer gelegt / ende aldaer geheel verbrandt wierden. Slacht-offers, daer van maer eẽ deel op den altaer verbrandt wiert / ende de andere stucken / so van de Priesters ende Leviten / als van de gene die offerden / gegeten wierden. Siet Lev. 1. ende 2. &c. Hoewel somwijlen dit woort oock breeder genomen wort.

31 Overmits dese sijne belijdenisse uyt een leersaem gemoet scheen voort te komen v. 32. ende met de leere Christi dus verre over eẽ quam: ende de bekentenisse van de wet een middel konde zijn om hem verder te brengen tot kennisse van hem selven / ende alsoo voorts tot Christum. Galat. 3. 19.

p Matth. 22. 41. Luc. 20. 41.

q Psal. 110. 1. Actor. 2. 34. 1. Cor. 15. 25. Hebr. 1. 13. ende 10. 13.

32 Siet hier van breeder Matth. 22. v. 44.

33 Gr. van waer.

r Matth. 23. 5, 6. Luc. 11. 43. ende 20. 46.

34 Gr. Siet voor u, N. dat ghy door hare schijn-heyligheyt niet bedrogen / ofte door haer exempel tot diergelijcke geveynstheyt niet gebracht en wort.

35 Gr. Stolais, het welck beteeckent lange rockẽ ofte tabbaerden tot de voeten toe / om daer door te aensienlicker by de menschen te wesen: So dat Christus hier niet en verwerpt de kleederen / maer de eergiericheyt / die daer onder schuylde.

36 Gr. de groetenissen, N. hebben.

37 Gr. avont-malen.

s Matth. 23. 14. Luce 20. 46. 2. Tim. 3. 6. Tit. 1. 11.

38 Gr. overvloediger.

39 D. swaerder straffe in het oordeel.

t Luce 21. 1.

v 2. Reg. 12. 9.

40 Van dese Schatkiste siet / 2. Reg. 12. v. 9. ende Matth. 27. 6.

41 Gr. koper.

42 Gr. Kodrantes, van het Latijnsch Quadrans, D. een vierde-part van een obolus, welcke was het seste deel van een drachma silvers / welck seste-deel / na onse rekeninge / is ontrent een stuyver / so dat een quadrans, na onse rekeninge is ontrent een oortgen.

x 2. Cor. 8. 12.

43 Ofte / van 't gene sy selve gebreck hadde.

44 Gr. leven, D. wat sy overich / ende van doen hadde om te leven.

Het xiij. Capittel.

1 Christus voorseght de verwoestinge des tempels / ende der stadt Jerusalem. 5 Daer by voegende de swaricheden ende teeckenen / die voor ende ontrent de selve souden geschieden. 10 ende vertroost tusschen beyden de sijne met den gelucкigen voortganck des Evangeliums / ende met den bystant des H. Geests / haer vermanende tot volstandicheyt. 14 Hy wijstse op de Prophetie Daniels / ende raedt haer in tijdts te vluchten / om die groote elende te ontgaen. 21 waerschouwt tegen de verleydinge ende mirakelen der valscher Christi, ende Propheten. 24 Beschrijft voorders de teeckenen van het eynde der werelt / ende sijne toekomste ten oordeel / waer van de dagh alleen den Vader bekent is. 33 ende vermaent daerom tot gestadigh waecken ende bidden.

1 ENde als hy [a] uyt den Tempel [1] ginck / seyde een van sijne Discipelen tot hem / Meester / siet [2] hoedanige steenen / ende hoedanige gebouwen!

2 Ende Jesus antwoordende seyde tot hem / Siet ghy dese groote gebouwen? Daer en sal niet [eenen] [3] steen op den [anderen] steen gelaten worden / die niet [4] afgebroken en sal worden.

3 [c] Ende als hy geseten was op den olijfberch tegen den Tempel over / vraeghden hem Petrus / ende Jacobus / ende Joannes / ende Andreas [5] alleen.

4 [d] Seght ons wanneer sullen [6] dese dingen zijn? ende welck is het teecken wanneer dese dingen alle voleyndight sullen worden?

5 Ende Jesus haer antwoordende begon te seggen / [e] Siet toe dat u niemant en verleyde.

a Matth. 24. 1. Luc. 21. 5.

1 N. om te gaen na Bethanien / gelijck blijckt uyt het 3 vs. ende c. 14. 3.

2 D. hoe overgroote ende schoone steenen dit zijn / daer de tempel van getimmert is: want die 25 cubiten lanck / ende 8 hooch / ende 12 breedt waren. Siet Ioseph. Antiq. l. 15. c. 14. Dit seggense met verwonderinge.

b Luc. 19. 44. 1. Reg. 9. 7, 8. Mich. 3. 12.

3 Gr. steen op steen niet gelaten worden.

4 Gr. los gemaeckt.

c Matth. 24. 3. Luc. 21. 7.

5 Ofte / bezijden af, ofte / in 't bysonder.

d Actor. 1. 6.

6 N. de verwoestinge der stadt ende des tempels van Jerusalem / ende oock de voleyndinge der werelt. siet Matth. 24. 3.

e Ephes. 5. 6. 2. Thes. 2. 2, 3. Ierem. 29. 8. 1. Joan. 4. 1.

6 Want vele sullen komen [f] [7] onder mijnen Name/seggende/ Ick ben [de Christus], ende sullen vele verleyden.

7 Ende wanneer ghy sult hooren van oorlogen/ ende geruchten van oorlogen/ soo en wort niet verschrickt: want [dit] moet geschieden. Maer noch en is het eynde niet.

8 [g] Want het [een] volck sal tegen het [ander] volck opstaen/ ende het [een] Coninckrijck tegen het [ander] Coninckrijck/ ende daer sullen aerdbevingen zijn [8] in verscheyden plaetsen/ ende daer sullen hongers-nooden wesen/ ende beroerten. Dese dingen zijn [maer] beginselen der smerten.

9 [h] Maer [9] siet ghy voor u selven toe: want sy sullen u overleveren inde [10] Raeds-vergaderingen/ ende in de Synagogen: Ghy sult geslagen worden/ ende voor Stadthouders ende Coningen sult ghy gestelt worden/om mijnent wille/haer tot een getuygenisse.

10 Ende het Euangelium moet eerst gepredickt worden onder alle de volcken.

11 [i] Doch wanneer sy u leyden sullen om u over te leveren/ [11] soo en zijt te voren niet besorght/ wat ghy spreken sult/ noch en bedenckt het niet: maer soo wat u in die ure gegeven sal worden/ dat spreeckt. Want ghy en zijt het niet die spreeckt/ maer [12] de heylige Geest.

12 [k] Ende de [een] broeder sal den [anderen] broeder overleveren tot den doot/ende de vader het kindt: ende de kinderen sullen opstaen tegen de ouders/ ende sullense [13] dooden.

13 Ende ghy sult gehatet worden van [14] alle/om mijns naems wille: [l] maer wie volherden sal tot den eynde/ die sal salich worden.

14 [m] Wanneer ghy dan sult sien den [15] grouwel der verwoestinge/daer van door den Propheet [n] Daniel gesproken is/ staende [16] daer het niet en behoort (die het leest die mercke daer op) [o] alsdan die in Judea zijn/ dat'se vlieden op de bergen.

15 Ende die op [17] het dack is/ en kome niet af in het huys/ noch en gae niet in/ om yet uyt sijn huys wech te nemen.

16 Ende die [18] op den acker is/ en keere niet weder [19] te rugge/ om sijn kleedt te nemen.

17 Maer wee den bevruchten ende den soogenden [vrouwen] in die dagen.

18 Doch biddet dat uwe vlucht niet en geschiede des winters.

19 Want [20] die dagen sullen sulcke verdruckinge zijn/ welcker gelijcke niet geweest en is van den beginne [21] der schepselen/ die Godt geschapen heeft/ tot nu toe/ noch oock niet zijn en sal.

20 Ende indien de Heere de dagen niet [22] vercort en hadde/ geen vleesch en soude behouden worden: maer om der uytvercorenen wille/ die hy heeft uytvercoren/ heeft hy de dagen vercort.

21 [p] Ende alsdan so yemandt tot u lieden sal seggen/ Siet hier is de Christus: ofte siet/ hy is daer/ en glooft het niet.

22 [q] Want daer sullen valsche Christi/ ende valsche Propheten opstaen/ ende sullen teeckenen ende wonderen [23] doen/ om te verleyden/ indien het mogelick waere/ oock de uytvercorene.

23 Maer ghy lieden siet toe: Siet/ ick hebbe u alles voorsegt.

24 [r] Maer in die dagen/ [24] na die verdruckinge/ sal de Sonne verduystert worden/ ende de Mane en sal haer schijnsel niet geven.

25 Ende de sterren des hemels sullen daer uyt vallen/ ende de crachten die in de hemelen [zijn], sullen [25] beweeght worden.

26 [s] Ende alsdan sullen [26] sy den Sone des menschen sien/ komende in de wolcken/ met [27] groote cracht ende heerlickheyt.

27 Ende alsdan sal hy sijne Engelen uytsenden/ ende sal sijne uytvercorene by een vergaderen [28] uyt de vier winden/ van het uyterste der aerden/ tot het uyterste des hemels.

28 [t] Ende leert van den vijgeboom dese gelijckenisse: wanneer nu sijnen tack [29] teer wort/ ende de bladeren uytspruyten/ so weet ghy dat de Somer na by is.

29 Alsoo oock ghy/ wanneer ghy dese dingen sult sien geschieden/ so weet dat [30] [het] na by voor de deure is.

30 Voorwaer ick segge u/ dat [31] dit geslachte niet en sal [32] voorby gaen/ tot dat alle dese dingen sullen geschiet zijn.

31 [v] De hemel ende de aerde sullen [33] voorby gaen/ maer mijne woorden en sullen geensins [34] voorby gaen.

32 [x] Maer van dien dagh ende die ure en weet niemandt/ noch de Engelen die in den hemel zijn/ [35] noch de Sone/ dan de Vader.

33 [y] Siet toe/ waeckt ende bidt/ want ghy en weet niet wanneer de tijdt is.

34 [36] Gelijck een mensche buyten landts reysende/ sijn huys verliet/ ende sijnen dienstknechten [37] macht gaf/ ende elck sijn werck/ ende den deur-wachter geboot dat hy soude waecken.

35 So waeckt dan (want ghy en weet niet wanneer de heere des huys komen sal/ [des avondts] late/ ofte ter middernacht/ ofte met het hanen-gekraey/ ofte in den morgenstondt)

36 Op dat hy niet onvoorsiens en come/ ende u slapende vinde.

37 Ende 't gene ick [38] u segge/ [dat] segge ick allen/ Waeckt.

f Ierem. 41. 14. ende 23. 21.
7 Ofte/ in, op mijnen name. Siet hier van/ ende van de geheele antwoorde Christi, d'aenteeck. op Matth. 24. 5.
g Ies. 19. 2.
8 *Gr.* van plaetse tot plaetse.
h Matth. 10. 17. ende 24. 9. Luc. 21. 12. Ioan. 15. 19. ende 16. 2. Apoc. 2. 10.
9 Ofte/ wacht ghy u selven.
10 *Gr.* Synedria. siet daer van Mat. 5. 22. ende 10. 17.
i Matth. 10. 19. Luc. 12. 11. ende 21. 14.
11 Siet hier van d'aenteeckeninge op Matth. 10. 19.
12 N. die in ende door u spreeckt Matth. 10. 20.
k Ezech. 38. 21. Mich. 7. 6.
13 Ofte/ ter doot brengen, doen dooden.
14 V. van allerley soorten van ongeloovige menschen.
l Matth. 10. 22. ende 24. 13. Luc. 21. 19. Apoc. 2. 7, 10.
m Matth. 24. 15. Luc. 21. 20.
15 Siet de verklaringe Matt. 24. 15.
n Dan. 9. 27.
16 V. in de heylige plaetse/ rontom Jerusalem. Matt. 24. v. 15. Luc. 21. 20.
o Luc. 21. 21.
17 Siet hier van d'aenteeckeninge op Matth. 10. 17.
18 Ofte/ in 't veldt.
19 *Gr.* tot die dingen die achter zijn.
20 V. d'eene verdruckinge sal op de andere sonder ruste volgen/ so datter anders niet als enckele verdruckinge sal zijn. Siet diergelijcke maniere van spreken/ Amos 5. 20. Joel 2. 2.
21 *Gr.* des schepsels.
22 Siet hier van de aenteeck. op Matt. 24. 22.
p Matt. 24. 23. Luc. 21. 8.
q Deut. 13. 1. 2. Thes. 2. 11.
23 *Gr.* geven.
r Iesa. 13. 10. Ezech. 32. 7. Ioël 2. 31. ende 3. 15. Matth. 24. 29. Luc. 21. 25. Apoc. 6. 12.
24 Ende na dat de tijden der heydenen oock sullen vervult zijn/ gelijck Lucas daer by voeght/ Luc. 21. 24.
25 Het *Gr.* woort beteeckent eygentlick een geweldige beweginge/ gelijck als de zee op ende neder door winden ende tempeesten gedreven wordt.
s Matth. 16. 27. ende 24. 30. Dan. 7. 10. Marc. 14. 62. Luc. 21. 27. Actor. 1. 11. 1. Thes. 4. 16. 2. Thes. 1. 10. Apoc. 1. 7.
26 N. alle de volcken der aerde. Apoc. 1. 7.
27 *Gr.* vele.
28 V. uyt de vier hoecke ofte gewesten der werelt/ van het een eynde tot het ander.
t Matth. 24. 32. Luc. 21. 29.
29 Ofte/ sappigh.
30 N. het Coninckrijcke Godts/ gelijck by Luce 21. 31. uytgedruckt wort.
31 N. des Jodischen volcks/ ofte deser eeuwe.
32 Ofte/ vergaen.
v Psal. 102. 27. Iesa. 40. 8. ende 51. 6. Hebr. 1. 11.
33 Ofte/ vergaen.
34 Ofte/ vergaen.
x Matth. 24. 36. Actor. 1. 7.
35 N. na sijne menschelicke nature/ ende in den staet sijner nedericheyt/ want na sijne Godtheyt weet hy alle dingen. Joan. 21. 17. ende na sijne verhooginge is hem het boeck der voorsienicheyt Godts/ met seven zegelen verzegelt/ naer der geopent/ Apoc. 5. vers. 5/ 7/ 9.
y Matth. 24. 42. ende 25. 13. Luc. 12. 40. ende 21. 36. 1. Thes. 5. 6.

36 Alsoo sal het oock zijn met den Sone des menschen. 37 N. om sijn huys ende goet te regeren. 38 N. tot u vieren/ van welcke staet/ v. 3.

Het xiiij. Capittel.

1 De Overpriesters ende Schriftgeleerde soecken gelegentheyt om Christum te dooden. 3 Een vrouwe salft hem te Bethanien/ welcke daedt Christus verantwoort. 10 Hy wort van Juda om gelt vercocht aen de Overpriesters. 12 Doet het Paescha bereyden/ ende eet het met sijne Discipelen. 18 ende openbaert de verraderie Jude. 22 Stelt sijn Avontmael in. 27 Voorseght sijnen Discipelen hare verstrooyinge/ ende Petro sijnen val. 32 Begint in het hofken sijn lijden met grooten angst/ ende bidt den Vader. 37 vermanende sijne Discipelen tot waecken. 43 Wort van Juda verraden met eenen kus. 46 Van de Joden gevangen. 47 waer over Petrus een van de selve de oore af houdt. 50 wort vande sijne verlaten. 53 voor den Joodschen Raedt gebracht. 56 van valsche getuygen beschuldight. 60 Vanden Hooge-priester ondervraegt. 63 als een Godts-lasteraer des doots schuldich verclaert/ ende smadelick mishandelt. 66 Petrus versaeckt hem driemael. 72 ende beweent sijnen val.

1 [a] ENde het [1] Pascha/ ende [het Feest] [2] der ongehevelde [brooden] was na twee dagen/ ende de Overpriesters ende de Schrift-geleerde sochten/ hoe sy hem met listicheyt vangen ende dooden souden.

2 Maer sy seyden/ Niet in het feest/ op dat niet misschien oproer [3] onder het volck en worde.

3 [b] Ende als hy te Bethanien was in het huys Simonis des Melaetschen/ daer hy aen [tafel] sat/ quam [4] een vrouwe hebbende een alabaster-flessche met salve van [5] onvervalschte nardus/ van grooten

a Matth. 26. 2. Luc. 22. 1. Ioan. 13. 1. ende 11. 55.
1 Siet hier van Matth. 26. 2.
2 So wort het feest van Pascha genaemt/ om dattmen op dat feest seven dagen lanck geen geheven broodt en mocht eten. Siet Exod. 12. 15. Lev. 23. 6.
3 *Gr.* des volcks.
b Matth. 26. 6. Luc. 7. 37. Ioan. 11. 2. ende 12. 3.

4 N. Maria de suster Lazari. Siet Joan. 12. 3. 5 *Gr.* pistike, V. trouwe/ ofte oprechte. Doch sommige setten het over/ vloeyende, ofte/ drinckelicke, om dat het met den dranck oock plach gemenght te worden. And. balsem van spica-nardus. Siet Joan. 12. 3.

prijs:

prijs : ende d'alabaster-flessche gebroken hebbende goot die op sijn hooft.

4 Ende daer waren [6] sommige die dat seer qualick namen by haer selven/ende seyden/Waer toe is dit verlies der salve geschiet?

5 Want de selve hadde connen boven de drie hondert [7] penningen vercocht/ ende [die] den armen gegeven worden: ende sy [8] vergrimden tegen haer.

6 Maer Jesus seyde / Laet af van haer: wat doet ghy haer moeyte aen? Sy heeft een goet werck aen my gewrocht.

7 [c] Want de arme hebt ghy altijt met u/ ende wanneer ghy wilt cont ghy haer wel doen/maer my en hebt ghy niet altijt.

8 Sy heeft gedaen [9] 't geen sy conde: sy is voorgecomen om mijn lichaem te [10] salven/ [tot een voor-bereydinge] ter begravenisse.

9 Voorwaer segge ick u/ alwaer [11] dit Euangelium gepredickt sal worden inde geheele werelt/ [daer] sal oock tot haerer gedachtenisse gesproken worden/van 't gene sy gedaen heeft.

10 [d] Ende Judas Iscarioth/ een van de twaelve ginck henen tot de Overpriesters/ op dat hy hem haer soude overleveren.

11 Ende sy [dat] hoorende waren verblijdt/ ende beloofden hem [12] gelt te geven/ ende hy socht hoe hy hem [13] bequamelick overleveren soude.

12 [e] Ende op den eersten dagh [f] der ongehevelde [brooden] [14] wanneer sy het Pascha slachteden/ seyden sijne Discipelen tot hem/ Waer wilt ghy dat wy henen gaen/ ende bereyden dat ghy [15] het Pascha etet?

13 Ende hy sondt twee van sijne Discipelen uyt/ ende seyde tot haer/ Gaet henen inde [16] stadt/ende u sal een mensche ontmoeten/ dragende [17] een cruycke waters/ volght dien.

14 Ende so waer hy ingaet/ seght tot den [18] heere des huys/ De Meester seght/ Waer is de [19] eet-sale/ daer ick het Pascha met mijne Discipelen eten sal?

15 Ende hy sal u wijsen een groote opper-sale/ [20] toegerust [ende] gereedt: bereydt het ons aldaer.

16 Ende sijne Discipelen gingen uyt/ ende quamen inde stadt/ ende vonden't gelijck hy haer geseght hadde/ ende bereyden het Pascha.

17 [g] Ende als het avont geworden was/ quam hy met de twaelve.

18 Ende als sy aensaten ende aten/ seyde Jesus/ Voorwaer ick segge u/ [h] dat een van u/ die met my eet/ my sal verraden.

19 Ende sy begonden bedroeft te worden/ende [21] d'een na d'ander tot hem te seggen/ Ben ick 't? ende een ander/ Ben ick 't?

20 Maer hy antwoordde ende seyde tot haer/ [22] ['T is] een uyt de twaelve/ die met my in de schotel indoopt.

21 De Sone des menschen gaet wel henen/ gelijck van hem geschreven is/maer wee dien mensche/ door welcken de Sone des menschen verraden wort: Het waer hem goet/ so die mensche niet geboren en ware geweest.

22 [i] Ende als sy aten / nam Jesus broodt/ ende als hy gesegent hadde / brack hy het/ ende gaf het haer / ende seyde/ Nemet/ etet / [23] dat is mijn lichaem.

23 Ende nam den drinckbeker / ende gedanckt hebbende gaf haer [dien]: ende

6 Van de welcke de voornaemste was Judas de verrader. Siet Joan. 12. 4.

7 Gr. Denarien. waer van de weerde verklaert wort Matth. 18. 28. so dat dese somma soude bedragen omtrent negentich guldens.

8 Ofte morreden met verstoortheyt.

c Deut. 15. 11.

9 Gr. 't gene sy hadde.

10 Ofte/balsemen, gelijck men gewoon was de lichamē van treflicke luyden/met kostelicke salve van specerijen gemaeckt te balsemen/eer se begraven werden/om die te bewaren voor verrottinge. Siet Genes. 50. 26.

11 N. dat ick tot noch toe geleert ende verkondight hebbe.

d Matth. 26. 14. Luc. 22. 4.

12 Gr. silver, N. dertich silvere penningē/ gelijck Mat. 26. 15.

13 Gr. ter bequamer tijdt, ofte met goede gelegentheyt.

e Matth. 26. 17. Luc. 22. 7.

f Exod. 12. 17.

14 V. na Godts wet moesten slachten/ gelijck Luc. 22. v. 7. spreeckt. Andersins hebben de Joden 'tselve op dese reyse / daechs daer aen geslachtet/waer van de reden verklaert staet in de aenteeck. op Mat. 26. 20.

15 V. het Paeschlam. Een sacramentlicke wijse van spreken.

16 N. Jerusalem/ daer het Pascha geslacht ende gegeten moest worden. Siet Deut. 16. 5.

17 Ofte/ een aerden vat.

18 V. den huys-vader.

19 Gr. uytspanninge. V. de kamer daermen de gasten ontfanght.

20 Gr. gespreydt, gevloert, bestroydt.

g Matth. 26. 20. Luc. 22. 14.

h Psal. 41. 10. Actor. 1. 17.

21 Gr. een na een.

22 Siet Matth. 26. 23.

i Matth. 26. 26. Luc. 22. 19. 1. Cor. 11. 23.

23 Van dese woorden der instellinge des Avontmaels siet de aent. op Matt. 26. 26. en volgende.

[24] sy droncken alle uyt den selven.

24 Ende hy seyde tot haer / Dat is mijn bloedt / het [bloedt] des nieuwen Testaments / 't welck voor vele vergoten wort.

25 Voorwaer ick segge u / dat ick niet meer en sal drincken vande vrucht des wijnstocks/ tot op dien dagh / wanneer ick de selve sal nieuw drincken in het Coninckrijcke Godts.

26 Ende als sy den Lofsangh gesongen hadden/ gingen sy uyt na den Olijf-bergh.

27 [k] Ende Jesus seyde tot haer / Ghy sult in desen nacht alle [25] aen my ge-ergert worden : Want daer is geschreven / [l] Ick sal den herder slaen / ende de schapen sullen verstroyt worden.

28 [m] Maer na dat ick sal opgestaen zijn / sal ick u voorgaen na Galileen.

29 Ende Petrus seyde tot hem/ Of sy oock alle ge-ergert wierden / so en sal ick doch [26] niet [ge-ergert worden].

30 [n] Ende Jesus seyde tot hem/ Voorwaer ick segge u/ dat heden in desen nacht/ eer de haen [27] tweemael gecraeyt sal hebben/ ghy my driemael sult verloochenen.

31 [o] Maer hy seyde noch dies te meer/ Al moeste ick met u sterven / so en sal ick u geensins verloochenen. Ende insgelijcks seyden sy oock alle.

32 [p] Ende sy quamen in een [28] plaetse/ welcker name was Gethsemane / ende hy seyde tot sijne Discipelen / Sit hier neder tot dat ick gebeden sal hebben.

33 Ende hy nam met hem Petrum/ende Jacobum / ende Joannem/ ende begon verbaest ende zeer beangst te worden.

34 Ende seyde tot haer / [q] Mijn ziele is [29] geheel bedroeft tot der doot toe: Blijft hier ende waeckt.

35 [r] Ende een weynich voortgegaen zijnde viel hy op de aerde/ ende badt/ so het mogelick ware/ dat [30] die ure van hem voor by ginge.

36 Ende hy seyde/ [31] Abba/ Vader/ alle dingen zijn u mogelick: Neemt desen drinckbeker van my wech: [s] Doch niet wat ick wil/ maer wat ghy [wilt].

37 [t] Ende hy quam ende vant haer slapende / ende seyde tot Petrum / Simon slaept ghy? En condt ghy niet een ure waecken?

38 Waecket ende biddet/ op dat ghy niet in versoeckinge en comt: [v] De geest [is] wel gewillich / maer 't vleesch is swack.

39 Ende wederom henen gegaen zijnde/ badt hy/ sprekende de selve [32] woorden.

40 Ende wedergekeert zijnde vondt hy se wederom slapende: want hare oogen waren beswaert/ ende sy en wisten niet wat sy hem antwoorden souden.

41 Ende hy quam ten derdenmael/ ende seyde tot haer / [33] Slaept [nu] voorts ende rust. Het is genoegh: de ure is gecomen. Siet de Sone des menschen wort overgelevert inde handen [34] der sondaren.

42 Staet op / laet ons gaen: Siet die my verraet is na by.

43 [x] Ende terstont als hy noch sprack/ quam Judas aen/ die een was vande twaelve / ende met hem een groote schare met sweerden ende [35] stocken / [gesonden] van de Overpriesters / ende de Schriftgeleerde / ende de Ouderlingen.

44 Ende die hem verriet / hadde haer [36] een gemeyn teecken gegeven / seggende/ Dien ick cussen sal / die is 't / grijpt hem/ ende

24 N. gelijck Christus haer bevolen hadde/ Mat. 26. 27.

k Matth. 26. 31. Ioan. 16. 32.

25 V. ghy sult aenstoot lijden in uw' geloof / door 't gene my sal overkomen.

l Zach. 13. 7.

m Matth. 26. 32. ende 28. 10. Marc. 16. 7.

26 N. aen u / gelijck uyt-gedruckt wort Matt. 26. 31.

n Matth. 26. 34. Luc. 22. 34. Ioan. 13. 38.

27 Andere Euangelisten seggen simpelic eer de haen krayen sal, ofte sal gekrayt hebben: doch Marcus seght tweemael, om datse gemeenlick op twee stonden plegen te krayen / eens na de midder-nacht/ ende eens tegen den dagh / welcke beyde stonden hier worden verstaen.

o Ioan. 13. 37.

p Matth. 26. 36. Luc. 22. 39. Ioan. 18. 1.

28 Ofte / gehuchte van huysen, ofte hofsteden. siet Matth. 26. 36.

q Ioan. 12. 27.

29 Ofte / aen alle zijden.

r Luc. 22. 41.

30 N. van dit swaer aenstaende lijden. van dit geheel gebedt siet de aent. Matth. 26. 39.

31 Dit is een Syrisch woord/ende beteeckent Vader: welck woordt Vader de Euangelist oock daer by voeght/ niet alleen tot verklaringe/maer om door dit dobbel verhael uyt te drucken de overgroote bewveginge Christi in dit gebedt. Siet hier van Rom. 8. 15. Gal. 4. 6.

s Ioan. 6. 38.

t Matth. 26. 40. Luc. 22. 45.

v Gal. 5. 17.

32 Gr. woort, ofte reden.

33 Siet Matth. 26. 45.

34 V. der heydenen: gelijck Matt. 20. 19.

x Matth. 26. 47. Luc. 22. 47. Ioan. 18. 3.

35 Gr. houten, V. spiessen ofte lancien.

36 V. een lose / die sy onder malkanderen souden verstaen.

ende leydt hem seeckerlick henen.

45 Ende als hy gekomen was / ginck hy terstont tot hem / ende seyde / Rabbi / Rabbi: ende [y] kuste hem.

y 2. Sam. 20. 9.

46 Ende sy sloegen hare handen aen hem / ende grepen hem.

47 Ende [37] een der gene / die daer by stonden / het sweert treckende / sloegh den dienstknecht des Hoogen-priesters / ende hieuw hem syne oore af.

37 N. Simon Petrus / gelijck blijckt uyt Joan. 18. 10.

48 Ende Jesus antwoordende seyde tot haer / [38] Zijt ghy uytgegaen met sweerden ende stocken als tegen [39] eenen moordenaer om my te vangen?

38 Dese woorden spreeckt hy eygentlick tot eenige Overpriesters ende Hooftmannē des tempels / die dese krijghslieden medegebracht hadden / Luc. 22. 52.
39 Ofte / een straetschender.

49 Dagelijcks was ick by u lieden in den Tempel leerende / ende ghy en hebt my niet gegrepen: maer [40] [dit geschiet] [z] op dat de Schriften vervult souden worden.

40 Alsoo verhaelt dit Matth. 26. 56.
z Psalm 22. 7. ende 69. 10. Luce 24. 25.

50 [a] Ende [41] sy hem verlatende zijn alle gevloden.

a Iob 19. 13. Psalm 88. 9.
41 N. syne Discipelen.

51 Ende een seker jongelinck volghde hem / hebbende een lijnwaet [42] omgedaen over het naeckte [lijf], ende [43] de jongelingen grepen hem.

42 Gr. omgeworpen.
43 Dit schijnen geweest te zijn eenige jonge soldaten. Dese historie wort verhaelt om aen te wijsen de wreetheyt der gene die Christum vingen.

52 Ende hy het lijnwaet verlatende is naeckt van haer gevloden.

53 [b] Ende sy leyden Jesum henen tot [44] den Hoogenpriester: ende by hem vergaderden alle de Overpriesters / ende de Ouderlingen / ende de Schriftgeleerde.

b Matth. 26. 57. Luce 22. 54. Ioan. 18. 13, 24.
44 N. Cajaphas, siet Matth. 26. 57. Joan. 18. 13.

54 Ende Petrus volghde hem van verre / tot binnen inde zale des Hoogenpriesters / ende hy was mede sittende met de dienaren / ende hem warmende [45] by het vyer.

45 Gr. by het licht.

55 [c] Ende de Overpriesters ende de geheele [46] Raedt sochten getuygenisse tegen Jesum / om hem te dooden / ende en vonden niet.

c Matth. 26. 59. Actor. 6. 13.
46 Gr. Synedrion. siet daer van Matt. 5. 22.

56 Want vele getuyghden valschelick tegen hem / ende de getuygenissen [47] en waren niet eenparich.

47 D. en quamen niet over een.

57 Ende [48] eenige opstaende getuyghden valschelick tegen hem / seggende /

48 Mattheus cap. 26. 61. segt van twee / waer van d'een anders sprack als d'ander / gelijck oock de Euangelisten der selver getuygenissen verscheydelick verhalen.

58 Wy hebben hem hooren seggen / [d] Ick sal desen Tempel / die met handen gemaeckt is / afbreken / ende in drie dagen eenen anderen sonder handen gemaeckt / bouwen.

d Marc. 15. 29. Ioan. 2. 19.

59 Ende oock alsoo en was haer getuygenisse niet eenparigh.

60 [e] Ende de Hoogepriester in't midden opstaende vraeghde Jesum / seggende / En antwoordt ghy niets? Wat getuygen dese tegen u?

e Matth. 26. 62.

61 [f] Maer hy sweech stille ende en antwoordde niets. Wederom vraeghde hem de Hoogepriester / ende seyde tot hem / Zijt ghy de Christus / de Sone des gesegenden [Godts]?

f Iesai. 53. 7. Actor. 8. 32.

62 Ende Jesus seyde / Ick ben't: [g] Ende ghy lieden sult den Sone des menschen sien sitten [49] ter rechter-[hant] der kracht [Godts], ende komen [50] met de wolcken des hemels.

g Matth. 16. 27. ende 24. 30. ende 25. 31. Luce 21. 27. Actor. 1. 11. 1. Thess. 4. 16. 2. Thess. 1. 10. Apoc. 1. 7. Dan. 7. 10.
49 D. aen de krachtige rechter-handt Godts.
50 D. op de wolcken / Matth. 26. 64. Ofte in de wolcken / gelijck Marc. 13. 26.

63 Ende de Hoogepriester verscheurende syne [51] kleederen / seyde / Wat hebben wy noch getuygen van nooden?

51 Gr. rocken.

64 Ghy hebt de [Godts-] lasteringe gehoort: wat dunckt u lieden? Ende sy alle veroordeelden hem des doots schuldich te zijn.

65 Ende sommige begonden hem te bespouwen / ende syn aengesicht te bedecken / ende [h] met vuysten te slaen / ende tot hem te seggen / Propheteert: ende de dienaers [52] gaven hem kinnebackslagen.

h Iesa. 50. 6. Iob 16. 10. Ioan. 19. 3.
52 Ofte / sloegen hem met stocken ofte garden.

66 [i] Ende als Petrus beneden in de zale was / quam eene van de dienstmaeghden des Hoogenpriesters /

i Matt. 26. 58, 69. Luce 22. 55. Ioan. 18. 16, 17.

67 Ende siende Petrum hem warmende / sach sy hem aen / ende seyde / Oock ghy waert [53] met Jesu den Nazarener.

53 N. als een van syne Discipelen.

68 Maer hy heeft het geloochent / seggende / Ick en kenne [hem] niet / noch ick en weet niet wat ghy seght. Ende hy ginck buyten in de [54] voor-zale / ende de haen [55] kraeyde.

54 Ofte / portael.
55 N. voor d'eerstemael / gelijck blijckt vs. 72.

69 [k] Ende de dienstmaeght hem [56] wederom siende begon te seggen / tot de gene die daer by stonden / Dese is een van die.

k Matth. 26. 71. Luc. 22. 58. Ioan. 18. 25.
56 N. ontrent een ure daer na. Siet Luce 22. 59.

70 Maer hy loochende het wederom. Ende een weynigh daer na [57] die daer by stonden seyden wederom tot Petrum / Waerlick ghy zijt een van die: want ghy zijt oock een Galileer / ende uwe sprake [58] gelijckt.

57 N. een dienaer des Hoogen-priesters die maeghschap was van de gene dien Petrus de oore afgehouwen hadde. Siet Joan. 18. 26.
58 D. komt met hare sprake over een.

71 Ende hy begon [hem selven] te vervloecken ende te sweeren / Ick en kenne desen mensche niet / dien ghy segget.

72 Ende de haen kraeyde de tweedemael / ende Petrus wiert indachtigh des woorts / 't welck Jesus tot hem geseght hadde / [l] Eer de haen tweemael gekraeyt sal hebben / sult ghy my driemael verloochenen. Ende hy [59] [hem] van daer makende / weende.

l Matth. 26. 34, 75. Luc. 22. 61. Ioan. 13. 38. ende 18. 27.
59 Gr. werpende. N. hem selvē in, ofte / door ofte onder. N. het volck. Ofte / aenvangende, uytberstende, N. tot schreyen.

Het xv. Capittel.

1 Christus wort van de Joden Pilato overgelevert / ende voor hem beschuldight: waer van ondervraeght zijnde / swijght stille. 6 Pilatus tracht hem los te laten / maer op het aendringen des volcks laet hy Barabbam los / ende geeft Christum over om gekruyst te worden. 16 welcken de krijchsknechten bespotten ende mishandelen. 21 Simon van Cyrenen wort gedwongen syn kruys te dragen. 23 Hem wort myrrhen-wijn aengeboden. 24 hy wort gekruyst met twee moordenaren. 29 ende van de voorbygaende gelastert. 33 Duysternisse komt op der aerden. 34 Christus roept tot sijnen Vader / ende wort daer over bespot. 36 ende als hem edick toegereyckt was / geeft hy sijnen geest. 38 De voorhanck des Tempels scheurt. 40 Eenige vrouwen sien van verre toe. 42 Christus wort van Joseph van Arimathea begraven.

1 ENde [a] terstont des morgens vroech hielden de Overpriesters t' samen raedt / met de Ouderlingen ende Schriftgeleerde / ende den geheelen Raedt / ende Jesum gebonden hebbende / brachten sy [hem] henen / ende [1] gaven [hem] [b] aen Pilatum over.

a Matth. 27. 1. Luc. 22. 66. ende 23. 1. Ioan. 18. 28. Psal. 2. 2.
1 De oorsake waerom sy hem Pilato overleverden, Siet Matth. 27. 2.
b Actor. 3. 13.

2 [c] Ende Pilatus vraeghde hem / Zijt ghy de Coninck der Joden? Ende hy antwoordende seyde tot hem / [2] Ghy seght het.

c Matt. 27. 11. Luce 23. 3. Ioan. 18. 33.
2 Van dese wijse van spreken siet de aenteeck. Matt. 26. vs. 25.

3 Ende de Overpriesters beschuldighden hem van vele [saken]: maer hy en antwoordde niets.

4 [d] Ende Pilatus vraeghde hem wederom / seggende / En antwoordt ghy niet? Siet / hoe vele [saken] sy tegen u getuygen.

d Matt. 27. 13. Ioan. 19. 10.

5 Ende Jesus en heeft [3] niet meer geantwoordt / soo dat Pilatus hem verwonderde.

3 Gr. niet meer yet. De reden van dit swijgen siet Matth. 27. 14.

6 [e] Ende [4] op het feest liet hy haer eenen gevangenen los / wien sy oock begeerden.

e Matt. 27. 15. Luc. 23. 17. Ioan. 18. 39.
4 Ofte / op elck feest, namelick van Paesschen, siet Joan. 18. vs. 39.

7 [f] Ende daer was een / genaemt Barabbas / gevangen met [andere] mede-oproermakers / die in den oproer eenen dootslach gedaen hadde.

f Matth. 27. 16. Luce 23. 19. Ioan. 18. 40.

8 Ende de schare riep uyt / ende begon te begeeren / [dat hy dede] [5] gelijck hy haer altijt gedaen haddde.

5 N. dat hy haer eenen gevangenen los liete.

9 Ende Pilatus antwoordde haer / seggende / Wilt ghy dat ick u den Coninck der Joden los late?

10 (Want hy wist / dat hem de Overpriesters door nydt overgelevert hadden)

11 [g] Maer de Overpriesters beweeghden de schare / dat hy haer liever Barabbam soude los laten.

g Matth. 27. 20. Luc. 23. 18. Ioan. 18. 40. Actor. 3. 14.

12 Ende Pilatus antwoordende seyde wederom tot haer/ Wat wilt ghy dan dat ick [met hem] doen sal/ dien ghy een Coninck der Joden noemt?

13 Ende sy riepen wederom/ Cruyst hem.

14 Doch Pilatus seyde tot haer/ Wat heeft hy dan quaets gedaen? Ende sy riepen te meer/ Cruyst hem.

15 [h] Pilatus nu willende de schare genoech doen/ heeft haer Barabbam los gelaten/ ende [6] gaf Jesum over/ als hy [hem] gegeesselt hadde/ om gekruyst te worden.

16 [i] Ende de krijchs-knechten leydden hem binnen in de zale/ welck is [7] het Rechthuys/ ende riepen de gantsche bende te samen.

17 Ende [8] deden hem eenen purpuren mantel aen/ ende eene doorne kroone gevlochten hebbende/ setteden hem [die] op.

18 Ende begonden hem te groeten/ [seggende], Weest gegroet/ [ghy] Coninck der Joden.

19 Ende sloegen sijn hooft met eenen riet-stock ende bespogen hem/ ende vallende op de knyen [9] aenbaden hem.

20 Ende als sy hem bespottet hadden/ deden sy hem den purpuren mantel af/ ende deden hem sijne eygene kleederen aen/ ende leydden hem uyt om hem te cruycigen.

21 [k] Ende sy dwongen eenen Simon van Cyrenen/ die [daer] voor by ginck/ komende van den acker/ den vader [10] Alexandri ende Rufi/ dat hy [11] sijn cruyce droege.

22 [l] Ende sy brachten hem tot de plaetse Golgotha/ 't welck is/ overgeset zijnde/ [12] Hoofdscheel-plaetse.

23 Ende sy gaven hem [13] gemyrrhe-den wijn te drincken: maer hy en nam [dien] niet.

24 [m] Ende als sy hem gecruycigt hadden [n] verdeelden sy sijne kleederen/ werpende het lot over de selve/ wat een yegelick wech nemen soude.

25 [o] Ende het was [14] de derde uyre/ ende sy kruycighden hem.

26 Ende het opschrift sijner beschuldinge was boven hem geschreven/ DE CONINCK DER JODEN.

27 Ende sy cruycighden met hem twee [15] moordenaers/ eenen aen [sijn] rechter/ ende eenen aen sijn slincker [zijde].

28 [p] Ende de Schrift is vervult geworden/ die daer seght/ Ende hy is met de misdadige gerekent:

29 [q] Ende die voorby gingen lasterden hem/ schuddende hare hoofden/ ende seggende/ Ha! [r] ghy die den Tempel afbreeckt/ ende in drie dagen opbouwt.

30 Behoudt u selven/ ende komt af van het kruys.

31 Ende insgelijcks oock de Overpriesters met de Schriftgeleerde/ seyden tot malkanderen/ al spottende/ Hy heeft andere verlost/ [16] hem selven en kan hy niet verlossen.

32 De Christus/ de Coninck Israëls kome nu af van het cruys/ op dat wy het sien ende gelooven mogen. Oock [17] die met hem gekruyst waren/ smadeden hem.

33 [s] Ende als de seste uyre gekomen was/ wiert'er [18] duysternisse over de geheele aerde/ tot de negende uyre toe.

34 Ende ter negender uyre/ riep Jesus met grooter stemme/ seggende/ [t] ELOI, ELOI, LAMMA SABACHTHANI, 'T welck is/ overgeset zijnde/ Mijn Godt/ Mijn Godt/ waerom hebt ghy my verlaten?

35 Ende sommige van die daer by stonden/ [dit] hoorende seyden/ Siet/ hy roept Eliam.

36 [v] Ende daer liep een/ ende vulde een spongie met edick/ ende [19] stackse op eenen rietstock/ ende gaf hem te drincken/ seggende/ Hout stil: Laet ons sien of Elias komt/ om hem af te nemen.

37 Ende Jesus een groote stemme van [hem] gegeven hebbende/ gaf den geest.

38 [x] Ende het [20] voorhanghsel des Tempels scheurde in tween/ van boven tot beneden.

39 [y] Ende de hooftman over hondert/ die daer by tegen over hem stont/ siende dat hy [21] alsoo roepende den geest gegeven hadde/ seyde/ Waerlick dese mensche was Godts Sone.

40 [a] Ende daer waren oock vrouwen [b] van verre [dit] aenschouwende/ onder welcke oock was Maria Magdalene/ ende [22] Maria Jacobi [23] des kleynen/ ende Jose moeder/ ende [24] Salome.

41 Welcke oock/ doe hy in Galilea was/ hem waren gevolght/ ende [c] hem gedient hadden/ ende vele andere [vrouwen], die met hem nae Jerusalem opgekomē waren.

42 [d] Ende als het nu [25] avont was geworden/ dewijle het [26] de voorbereydinge was/ welcke is de voor-Sabbath/

43 Quam Joseph/ die van Arimathea [was], een eerlick Raetsheer/ die oock selve [27] het Coninckrijcke Godts was verwachtende/ ende hem verstoutende ginck hy in tot Pilatum/ ende begeerde het lichaem Jesu.

44 Ende Pilatus verwonderde hem/ dat [28] hy alreede gestorven was: ende den hooftman over hondert tot hem geroepen hebbende vraeghde hem/ of hy lange gestorven was.

45 Ende als hy't van den hooftman over hondert verstaen hadde/ schonck hy Joseph het lichaem.

46 Ende hy kocht fijn lijnwaet/ ende hem afgenomen hebbende/ wandt [hem] in dat fijn lijnwaet/ ende [e] leyde hem in een graf/ 't welck [29] uyt een steenrotse gehouwen was: ende hy wentelde eenen steen tegen de deure des grafs.

47 Ende [30] Maria Magdalene/ ende Maria [de moeder] Jose aenschouwden/ waer hy geleght wiert.

h Matth. 17. 26. Ioan. 19. 1.
6 N. aen den hooftman ende krijchsknechten.
i Matth. 27. 27. Ioan. 19. 2.
7 Gr. Praitorion, waer mede uytgedruckt wort het Latijnsch woort Pratorium: 't welck beteeckent de plaetse daer de Romeynsche stadthouders woonden/ ende haer vierschare hielden.
8 Gr. bekleedden hem met purper, D. met eenen purpurē mantel/ siet hier van breeder de aenteeck. op Matth. 27. 28.
9 Spotswijse hem eerende/ gelijck de heydenen met ernst plachten hare Coningen te eeren.
k Matt. 27. 32. Luce 23. 26.
10 Deser namen worden hier uytgedruckt/ om datse daer na in de kercke Gods vermaerde luyden zijn geweest/ van welcke schijnt oock gewach gemaeckt te worden. Rom. 16. 13.
11 Namel. Christi. D'oorsake siet op de aenteeck. Matth. 27. 22.
l Matth. 27. 33. Luce 23. 33. Ioan. 19. 17.
12 Siet Matt. 27. vs. 33.
13 Hier van siet Matth. 27. 34.
m Matt. 27. 35. Luce 23. 34. Ioan. 19. 23.
n Psal. 22. 19.
o Matth. 27. 37. Luce 23. 38. Ioan. 19. 19.
14 Dese uyren moeten na der Joden wijse gerekent worden/ van dē opganck der sonne tot den nederganck, siet Mat. 20. 3. ende Joan. 11. 9. Ende alsoo Paesschen doē quam omtrent den tijt/ dat de dagen ende nachtē even lanck zijn/ soo komt de derde uyre over eē met onse negende/ de seste met onse twaelfste/ ende de negende met onse derde na den middagh. Joannes seght cap. 19. 14. dat het was omtrent de seste uyre als hy hem voortbracht. Hoe dit over een komt siet de aenteeck. aldaer.
15 Of/ straetschenders.
p Iesa. 53. 12. Luce 22. 37.
q Matth. 27. 39. Luce 33. 35. Psalm 22. 8. ende 69. 21. ende 109. 25.
r Ioan. 2. 19.
16 And. en kan hy hem selven niet behouden?
17 N. Een van de selve. Siet Matth. 27. 44. ende Luc. 23. vs. 39.
s Matth. 27. 45. Luce 23. 44.
18 Van dese duysternisse siet Matth. 27. vs. 45. gelijck oock van al het volgende.
t Psal. 22. 1, 2. Matth. 27. 46.

v Psal. 69. 22. Ioan. 19. 29.
19 Ofte/ leydense om.
x Matth. 27. 51. Luce 23. 45. 2. Paral. 3. 14.
20 Siet hier van Matth. 27. 51.
y Matth. 27. 54. Luce 23. 47.
21 N. met sulcken stercke stemme/ Heb. 5. 7. ende dat hy daer op so terstont gestorven was. ende daer by siende de mirakelen/ die daer op geschiedde/ gelijck verhaelt wort/ Matth. 27. 54.
a Matth. 27. 55. Luce 23. 49.
b Psal. 38. 12.
22 De huysvrouwe Alphei. Siet Mat. 10. 3. Mat. 27. 56.
23 D. des jongerē/ die alsoo toegenaemt wiert tot onderschept van een ander Jacobus die Zebedei sone was: Ofte van sijnen Oom/ de broeder Alphei/ gelijck sommige meynen.
24 Dese is geweest de huysvrouwe van Zebedeus/ gelijck blijckt uyt dese plaetse/ vergeleecken met Matth. 27. 56.
c Luce 8. 2, 3.
d Matth. 27. 57. Luce 23. 50. Ioan. 19. 38.
25 N. op den dach voor den Sabbath.
26 N. van het Pascha/ 't welck de Joden op die reyse hadden uytgestelt tot op den Sabbath. De redenē hier van worden verhaelt in de aenteeck. op Matt. 26. 20.
27 N. dat door den Messiam soude opgerecht worden. Luc. 2. 25/ 38.
28 Gr. Ofte/ indien.
e Matt. 12. 40. ende 26. 12. ende 27. 60. Luce 23. 53.
29 D. uytgehouwen in een steenrotze/ gelijck staet Matt. 27. vs. 60.
30 Siet het voorgaende 40 vs.

Het xvj. Capittel.

1 De vrouwen komen tot het graf/ om 't lichaem Christi te salven. 4 Vinden den steen afgewentelt. 5 Worden door eenen Engel onderrecht dat hy van den dooden opgestaen was. 9 Christus verschijnt selve Marie Magdalene. 10 die het den Discipelen boodtschapt/ maer en wort niet gelooft. 12 Verschijnt noch twee Discipelen op den wech. 14 Eyndelick oock den elven/ welcken hy bevel geeft over al te prediken ende doopen. 17 Belooft dat den geloovigen verscheyden teeckenen sullen volgen. 19 Vaert op inden hemel. 20 ende de Apostelen voeren Christi bevel vruchtbaerlick uyt.

1 [a] ENde als de Sabbath voor by gegaen was/ [1] hadden Maria Magdalene/ ende Maria de [moeder] Jacobi/ ende Salome specerien gekocht/ op dat sy quamen ende hem [2] salfden.

2 Ende zeer vroech op den eersten dagh [3] der weke/ quamen sy tot het graf/ [4] als de sonne opginck.

3 Ende seyden tot malcanderen/ Wie

a Matt. 28. 1. Luce 24. 1. Ioan. 20. 1.
1 Ofte/ hebben. doch dit woort hadden komt hier beter/ om dat de specerijen des avonts voor den Sabbath nu al gekocht waren gelijck Lucas verklaert/ cap. 23. 56.
2 D. balsemden.
3 Gr. der Sabbathen, de welcke was den derden dach na dat hy begraven was geweest: welckē dach daerom genaemt is geworden de dagh des Heeren, om dat hy op dien dagh opgestaen is. siet Apo. 1. 10. 4 Sy hadden haer wel met het krieecken van den dach opgemaeckt om te gaen/ als het noch duyster was/ Joan. 20. 1. dan zyn omtrent het graf gekomen met het opgaen van de Sonne.

sal ons den steen van de deure des grafs af-wentelen?

4 (Ende opsiende sagen sy dat de steen [5] af-gewentelt was) want hy was zeer groot.

5 [b] Ende in't graf ingegaen zijnde sagen sy [6] eenen jongelinck sittende ter rechter [zijde], bekleedt met een wit [7] lanck kleedt / ende wierden verbaest.

6 Maer hy seyde tot haer / [c] En zijt niet verbaest: ghy soeckt Jesum den Nazarener / die gecruyst was: hy is opgestaen / hy en is hier niet: siet de plaetse daer sy hem geleght hadden.

7 Doch gaet henen / seght sijnen discipelen [8] ende Petro / dat hy u [d] voorgaet na Galileen / aldaer sult ghy hem sien / [9] [e] gelijck hy u lieden geseght heeft.

8 [f] Ende sy haestelick uytgegaen zijnde vloden van het graf: ende bevinge ende ontsettinge hadde haer bevangen / ende en [10] seyden niemant yet / want sy waren bevreest.

9 Ende als [Iesus] opgestaen was 's morgens vroech op den eersten [dagh] [11] der weke / [12] verscheen hy [g] eerst Marie Magdalene / [h] uyt welcke hy seven duyvelen uytgeworpen hadde.

10 Dese henen gaende boodschapte het den genen die met hem geweest waren / welcke treurden ende weenden.

11 Ende als dese hoorden dat hy leefde / ende van haer gesien was / en geloofden sy't niet.

12 [i] Ende na desen is hy geopenbaert [13] in een ander gedaente / aen twee van haer / daer sy wandelden / ende [14] in het velt gingen.

13 Dese oock henen gaende boodschapten't den anderen / [maer] sy en geloofden oock die niet.

14 [k] Daer na is hy geopenbaert aen de elve [15] daer sy aensaten / ende verweet [hen] hare ongeloovicheyt ende hardicheyt der herten / om dat sy niet geloooft en hadden den genen / die hem gesien hadden / na dat hy opgestaen was.

15 Ende hy seyde tot haer / [l] Gaet henen [16] inde geheele werelt / predickt het Euangelium [17] allen creaturen.

16 Die gelooft sal hebben / ende gedoopt sal zijn / sal saligh worden. [m] Maer die niet en sal gelooft hebben / sal verdoemt worden.

17 Ende den genen die gelooft sullen hebben / sullen [18] dese teeckenen volgen: [n] in mijnen name sullen sy duyvelen uytwerpen: [o] met [19] nieuwe tongen sullen sy spreken:

18 [20] [p] Slangen sullen sy opnemen / ende al ist dat sy yet doodelicks sullen drincken / dat en sal haer niet schaden. [q] Op krancke sullen sy de handen leggen / ende [21] sy sullen gesont worden.

19 De Heere dan [22] na dat hy tot haer gesproken hadde / [r] is opgenomen inden hemel / ende is geseten aen de rechter [handt] Godts.

20 Ende [s] sy uytgegaen zijnde predickten [23] over al / ende [t] de Heere [24] wrocht mede / ende [24] bevestighde [25] het woort door teeckenen die daer op volghden. Amen.

5 N. van den Engel / Matth. 28. 2.
b Matth. 28. 2. Ioan. 20. 12.
6 D. eenen Engel inde gedaente eens jongelincks.
7 Gr. Stole. Siet daer van Marc. 12. vs. 38.
c Matth. 28. 5. Luce 24. 5.
8 D. Ende bysonderlick Petro / om dat hy van wegen sijne versakinge en droefheyt / insonderheyt troost van nooden hadde.
d Actor. 1. 3. ende 13. 31. 1. Corint. 15. 5.
9 N. voor sijn lijden: Marc. 14. 28.
e Matth. 26. 32. ende 20. 10. Marc. 14. 28.
f Matth. 28. 8. Luce 24. 9. Ioan. 28. 18.
10 N. van de gene die haer gemoetten / tot dat sy tot de Discipelen quamen / dien sy het gebootschapt hebben / vs. 10. ende Luc. 24. 9.
11 Gr. des Sabbaths: het welck oock somtijts voor de geheele weke genomen wort. Siet Luc. 8. 12.
12 Van dese eerste verschijninge / siet breeder / Joan. 20. vs. 14.
g Ioan. 20. 14, 16.
h Luce 8. 2.
i Luce 24. 13.
13 Niet die hy waerlijck hadde / maer die hy haer scheen te hebben / overmits hare oogen gehouden wierden / dat sy hem niet en kenden / Luc. 24. 16.
14 N. na Emmaus. Luce 24. 13. Siet daer oock dese Historie breeder beschreven.

k Luce 24. 36. Ioan. 20. 19. 1. Corint. 15. 5.
15 Ofte / daer sy by een saten.
l Matth. 28. 19. Ioan. 15. 16.
16 Gr. in alle de werelt.
17 Gr. alle creature ofte / schepsel. D. allen volckeren / Mat. 28. 19. namelick / niet alleen den Joden / maer oock den Griecken ofte Heydenen / dat is allerley sooten van volcken. siet Coloss. 1. 23.
m Ioan. 3. 18. ende 12. 48.
18 N. Voor soo veel noodich sal zijn tot verbreydinge ende bevestinge der leere des Euangeliums. want allen en is de gabe om wonderteeckenen te doen niet gegeven. 1. Cor. 12. 28. Ende het en is oock niet noodich wanneer het Euangelium genoechsaemlick bevesticht is.
n Luce 10. 17. Actor. 5. 16. ende 8. 7. ende 16. 18. ende 19. 12.
o Actor. 2. 4. ende 10. 46. ende 19. 6.

19 Dat is / met vremde talen diese niet geleert en hadden. Actor. 2. 4. 20 Namelick onbeschadicht / gelijck Paulus gedaen heeft Actor. 28. 5. p Luc. 10. 19. Actor. 28. 5. q Actor. 28. 8. 21 Gr. Sy sullen het wel hebben, dat is / het sal met hen wel worden. 22 Namel. veertich dagen lanck / van 't Coninckrijcke Gods / Actor. 1. 3. r Luc. 24. 50, 51. Actor. 1. 9. 23 D. door de geheele werelt / Actor. 10. 28 / 42. s Actor. 1. 2. 1. Timoth. 3. 16. t Hebr. 2. 4. Actor. cap. 14. 3. 24 Ofte / bekrachtighde, Naeml. door de werckinge sijnes Geests de Predicatie sijnes woorts in de herten den menschen / tot hare bekeeringe. Siet Actor. 14. 3. ende 16. 14. 1. Corint. 3. 7. 25 Namelick / van de predicatie des Euangeliums.

Het eynde des Heyligen Euangeliums, na [de beschrijvinge] MARCI.

Het Heylich EUANGELIUM, Na [de beschrijvinge] *LUCÆ.

* Lucas is van stijl ofte professie geweest een Medecijn-meester. Coloss. 4. 14. ende een geduerigh met-gesel des Apostels Pauli in sijne reysen/ oock wanneer hy gevangen na Roomen gebracht wierdt: gelijck af-genomen kan worden uyt Actor. cap. 20. 6. ende 21. 15. ende 27. 1. ende 28. vss. 14/16. Sommige meenen oock/dat hy de gene is/van welcken de Apostel spreeckt 2. Corint. 8. vss. 18/19. Van hem wort oock vermelt 2. Timoth. 4. 12. ende Philemon. vs 24. Hy heeft twee Boecken geschreven/ namelick dit Euangelium/ ende de Handelingen der Apostelen.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Boeck is van eenderley inhoudt met de voorgaende, uytgenomen dat *Lucas* noch eenige bysondere saken beschrijft, die van de andere Euangelisten nagelaten waren. Na de voor-reden, beschrijft hy de ouders ende ontfangenisse van *Ioannes den Dooper*, ende de ontfangenisse CHRISTI door den Engel *Gabriel* aen *Maria* verkondicht, die daer over met den Engel handelt, ende daer van met hare nichte *Elisabeth* spreeckt, ende Godt met eenen lofsanck prijst: verhaelt de geboorte ende besnijdinge *Ioannis des Doopers*, ende den lof-sanck, die sijn Vader *Zacharias* daer over Gode gesongen heeft. cap. 1. Daer nae wanneer, waer, ende van wien CHRISTUS is geboren, ende hoe sijne geboorte door de Engelen aende herders is geopenbaert: sijne besnijdenisse, ende voorstellinge in den tempel, alwaer hy van den ouden *Symeon* wort omhelst, met eenen lof-sanck ende voorsegginge, ende van *Anna* de propheterße beleden: sijn opwassen, ende sijne handelinge, als hy maer twaelf jaren oudt was, met de Leeraers inden tempel. cap. 2. VVanneer, ende hoe *Ioannes de Dooper* sijnen dienst heeft aengevangen, met doopen ende leeren, vrymoedelick alle het volck vermanende, ende tot CHRISTUM wijsende: hoe hy CHRISTUM heeft gedoopt, wiens geslacht-register hy oock verhaelt. cap. 3. Hoe CHRISTUS tot sijn ampt hem met vasten heeft bereydt, ende de versoeckinge des Duyvels overwonnen: sijn Leer-ampt aengevangen heeft in Galileen, ende tot Nazareth, daer hy woonde, uyt den Propheet *Esaias* bewesen heeft dat hy de beloofde *Meßias* was: waerom hy uyt de stadt geworpen wiert: dat hy te Capernaum geleert heeft, ende eenen onreynen geest uytgeworpen, de schoon-moeder *Petri* vande kortse, ende vele andere siecken ende besetene genesen heeft: ende voorts is gaen prediken in andere steden. cap. 4. Dat hy *Simon Petrus, Iacobus, ende Ioannes*, na eenen wonderbaerlicken vischvanck, tot Apostelen beroepen heeft: een melaetsche gereynight, ende een lamme, die door het dack neder-gelaten wiert, heeft genesen: dat hy *Mattheum* van den tol tot een Apostel heeft beroepen, ende hoe hy hem verantwoort heeft, dat hy met de tollenaren ende sondaren at, ende sijne discipelen, datse niet en vasteden. cap. 5. Als oock datse op den Sabbath ayren pluckten: ende dat hy op den Sabbath een dorre hant hadde genesen: dat hy twaelf Apostelen heeft verkoren: voor de welcke, als oock voor de gantsche schare, hy een treflicke vermaninge doet, waer in hy den Apostelen hare geluckfalicheyt, ende den godtloosen ende huychelaren hare sonden ende straffen aenwijst. cap. 6. Dat hy den dienstknecht van een Hooftman te Capernaum op sijn sterven liggende gesont heeft gemaeckt: ende een jongelinck, tot Nain gestorven, van den dooden heeft opgeweckt: wat hy den discipelen *Ioannis des Doopers* tot hem gesonden geantwoort heeft, ende wat getuygenisse hy van *Ioanne* gegeven heeft voor den volcke: hoe hy klaeght over de hartneckicheyt der Ioden: ende eene Sondaresse, ten huyse *Simonis* eens Phariseers, hare sonden beschreyende, deselve heeft vergeven. cap. 7. Dat hy voorts in d'andere steden is gaen prediken, vergeselschapt met de Apostelen ende eenige vrouwen: ende door de gelijckenisse van het gesaeyde zaedt leert hoemen Godts woort moet hooren: ende van een keerse, hoe men het moet prediken: wie sijne moeder ende broeders zijn: dat hy een groot tempeest stilt op de zee: eenen seer boosen onreynen geest uytwerpt: een bloedtvloeyende vrouwe geneest, ende *Iairi* dochterken van den dooden opweckt. cap. 8. Dat hy sijne Apostelen uytgesonden heeft om te prediken, met macht om de Duyvelen uyt te werpen: dat *Herodes* hem socht te sien: dat hy vijf duysent mannen gespijsicht heeft met vijf brooden ende twee visschen: dat hy sijne discipelen vraeght wat het volck van hem oordeelde: dat hy voorseght sijn lijden: leert wat doen moeten de gene die sijne discipelen willen zijn: dat hy vertoont een proefstuck sijner heerlickheyt op den bergh voor dry discipelen: ende eenen onreynen geest uyt een jongsken uytwerpt, dien sijne Discipelen niet en konden uytwerpen: sijn lijden wederom voorsegt: den discipelen bestraft over hare eergiericheyt, ende wraeckgiericheyt tegen de Samaritanen: ende leert hoemen hem moet volgen. cap. 9. Dat hy noch andere 70 discipelen uytgesonden heeft om te prediken: ende de steden gedreyght, die het Euangelium souden verwerpen: dat de discipelen met blijdtschap weder keeren: die hy geluckigh verklaert om datse desen tijdt beleefden: hoe hy geantwoort heeft aen eenen wet-geleerden, vragende wat hy soude moeten doen om het eeuwige leven te verkrijgen, ende met de gelijckenisse van een Samaritaen geleert heeft wie onsen naesten is: dat hy van twee susters *Martha* ende *Maria* in haer huys ontfangen is, van welcke hy d'eene bestraft, ende d'andere prijst. cap. 10. Dat hy sijne discipelen heeft leeren bidden, ende met de gelijckenissen van een vrient ende Vader, belooft datse verhoort sullen worden: dat hy met de gelijckenisse van een sterck gewapende bewijst, dat hy de Duyvelen niet uyt en wierp door Beelzebul: het volck leert dat de Niniviten ende de Coninginne van't Suyden veroordeelen sullen de gene die sijn Euangelium sullen verwerpen: De Phariseen ende Schriftgeleerde bestraft over hare geveynstheyt, ende vervolginge der Propheten, dien hy oock sware straffen dreyght. c. 11. Dat hy sijne discipelen vermaent het Euangelium opentlick te prediken, ende de vervolginge niet te vreesen: weygert een scheyds-man te zijn over een erffenisse: ende vermaent het volck door de gelijckenisse van een rijck man, haer te wachten van giericheyt, als oock van te groote sorge voor het onderhoudt deses levens: vermaent aelmoessen te geven, te bidden, ende te waecken tegen sijne toekomste, die onvoorsiens geschieden sal: waerschouwt voor den twist, die onder de menschen sal ontstaen, als het Euangelium sal gepredickt worden: ende vermaent tot voorsichticheyt, ende versoenlickheyt. c. 12. Desgelijcks tot boetveerdicheyt door eenige geschiedenissen, ende door de gelijckenisse van eenen onvruchtbaren vijgeboom: geneest op den Sabbath eene vrouwe die 18 Iaren krom gegaen hadde: verklaert de verbreydinge des Euangeliums door de gelijckenissen van een mostaert-zaedt, ende suerdeessem: verkondight den huychelaren datse uyt den hemel sullen uytgesloten, ende in de helle geworpen worden: verwijt die van Ierusalem haer ongeloove, ende vercondight hare verwoestinge. cap. 13. Geneest op den Sabbath eenen watersuchtigen ende verantwoort het, vermaent tot nedricheyt: leert wie men ter maeltijt sal nooden, vergelijckt het Coninckrijcke Godts by een groote maeltijdt, tot welcke vele genoodde niet en wilden komen: vermaent sijne discipelen het kruys te dragen, voorsichtich te zijn, ende alles te versaken. cap. 14. Door de gelijckenissen van een verloren schaep ende penninck, tot neersticheyt in haer ampt, ende door de gelijckenisse van een verloren soon tot boetveerdicheyt, ende verblijden over deselve. c. 15. Door de gelijckenissen van een onrechtveerdigh Rent-meester tot weldadicheyt, met verklaringe van de vasticheyt der wet, insonderheyt aengaende het stuck des houwelijcks: ende van een rijcke vrecke ende van *Lazarus*, hoe verscheyden de staet is der menschen so in dit, als in het toekomende leven. cap. 16. Vermaent ergernissen te mijden, ende sijnen naesten te vergeven: beschrijft de kracht des geloofs: ende leert dat Godt ons vergelt niet uyt verdienste maer uyt genade: geneest thien melaetsche: leert hoe de menschen haer sullen dragen als hy sal komen ten oordeele. c. 17. Door de gelijckenissen van een weduwe ende een onrechtveerdigh Rechter, datmen in't gebedt altijt moet aenhouden: ende van een tollenaer ende Phariseus, die opgingen om te bidden, wie van Godt gerechtveerdight sullen worden. Laet de kinderkens tot hem brengen, ende vermaent dat men deselve moet gelijck zijn: houdt de geboden Godts voor, den genen die door de wet willen gerechtveerdigt worden: waerschouwt hoe verhinderlick de rijckdommen zijn ter salicheyt: belooft vergeldinge aen de gene die hem belijden: voorseght sijn lijden ende opstandinge: ende geneest eenen blinden. c. 18. Dat hy *Sacheum* tot *Iericho* bekeert: door de gelijckenisse van thien ponden vermaent de gaven Godts wel te besteden: hoe hy sijnen

Coninckelicken inganck doet te Ierusalem, ende over de selve stadt weent, de koopers ende verkoopers uyt den Tempel werpt. c. 19. Hoe hy de Overste der Priesteren ende de Schrift-geleerde vraeght van waer de Doop *Ioannis* is: door de gelijckenisse van eenen verhuerden wijngaert, den selven hare godtloosheyt voor oogen stelt: op de vrage, of men den Keyser den cijns moet betalen, antwoort: de opstandinge der dooden beweert tegen de Sadduceen: ende leert dat de CHRISTUS niet alleen een Sone, maer oock een Heere *Davids* is: ende het volck waerschouwt haer te wachten van de Schrift-geleerde. cap. 20. Dat hy de kleyne aelmoesse van een arme weduwe prijst: voorseght de verwoestinge des Tempels, ende de teeckenen die so deselve, als sijne laetste toekomste sullen voorgaen: vermaent tot waken ende bidden: ende wijst aen wat hy te Ierusalem doe gedaen heeft. cap. 21. Hoe *Iudas* met de Overste der Priesteren gehandelt heeft, om hem over te leveren in hare handen: hoe hy het laetste Pascha met sijne Discipelen heeft gehouden, ende in des selven plaetse het H. Avontmael heeft ingestelt, ende met sijne Discipelen gehouden: de verradinge *Iude* heeft voorseght: De Discipelen over hare eergiericheyt bestraft: ende de selve oock vertroost, ende namentlick *Petrum* tegen sijnen val, die hy voorseght: de Apostelen sterckt tegen hare aenstaende swaricheden: Hoe hy sijn lijden heeft aengevangen met het gebedt in een hofken: van *Iuda* is verraden met eenen kus: ende van de gewapende krijghs-knechten gevangen wort, ende geleydt tot de sale des Hoogen-priesters, daer *Petrus* hem drymael versaeckt, ende hy geslagen wort: dat hy voor den Raedt is gestelt, ende van den selven ter doodt veroordeelt. cap. 22. Hoe hy geleyt is tot den Stadthouder *Pilatus*, die hem ondersocht hebbende verklaert, geen schult in hem gevonden te hebben: ende van hem versonden is tot *Herodem*, die hem spottelick wedersendt: dat *Pilatus* hem met geesselen gesocht heeft vry te laten, ende met hem te stellen tegen eenen dootslager *Barrabam*, 't welck hem misluckt is: ende daerom hem overgeeft om gekruyst te worden: hoe hy sijn cruyce heeft gedragen buyten de stadt, geholpen van *Simon van Cyrenen*, ende onderwegen de vrouwen van Ierusalem te voren heeft geseght hare toekomende elende: Hoe ende waer hy gekruyst is met twee moordenaren, ende aen 't cruyce bespot ende gelastert, oock van een der moordenaren, die met hem gekruyst waren, die daer over bestraft wort van sijn metgesel, welcke hem bekeert. Dat hy na een groote verduysteringe op den middagh, sijnen geest heeft gegeven: ende van een Raets-heer *Ioseph van Arimatheen* is begraven. cap. 23. Hoe hy op den eersten dach der weke weder opgestaen is: ende sijne opstandinge door Engelen bekent is gemaeckt aen de vrouwen, die quamen om sijn lichaem te salven: Hoe hy selve hem geopenbaert heeft aen twee Discipelen gaende na Emmaus: ende daer na aende elf Discipelen by een vergadert, dien hy sijne handen ende voeten laet tasten: ende met welcke hy eet: ende na dat hy haer den H. Geest belooft hadde, in hare tegenwoordicheyt is opgevaren ten hemel. cap. 24.

Het Eerste Capittel.

1 De voor-reden Luce over sijn Euangelium. 5 Zacharie ende Elisabets geslachte ende leven. 8 Een Engel verschijnt Zacharie inden tempel. 13 welcke hem voorseght d'ontfanckenisse ende geboorte Joannis / wiens ampt hy beschrijft. 18 Zacharias sulcks niet geloovende wort daer over gestraft met stomicheyt voor een tijdt. 24 Elisabeth wort bevrucht. 26 De Engel Gabriel boodtschapt de maget Maria / datse den Sone Godts ontfangen ende baren sal. 39 sy reyst daer na tot Elisabeth / welcke haer met blijdtschap ontfanght ende salich prijst. 46 Maria danckt den Heere met eenen lof-sanck. 57 Elisabeth baert haren sone. 59 de welcke besneden ende Joannes genaemt wort. 64 Zacharias wort wederom sprekende / ende singt den Heere eenen lofsanck / propheterende van het ampt Christi ende sijns voorloopers Joannis. 80 die inde woestijne opwast / ende wort sterck inden geest.

1 NA-de-mael [1] vele ter hant genomen hebbẽ / om in orden te stellẽ een verhael van de dingen / die [2] onder ons volkomene sekerheyt hebbẽ /

2 Gelijck ons overgelevert hebben [3] die van den beginne selve aenschouwers ende dienaers [4] des woorts geweest zijn:

3 Soo heeft het oock my goet gedacht / hebbende alles [5] van voren aen neerstelick [6] ondersocht / vervolgens aen u te schrijven / [7] voortreffelicke [8] Theophile:

4 Op dat ghy meucht kennen de sekerheyt der dingen / daer van ghy [9] onderwesen zijt.

5 [10] IN de dagen [11] Herodis des Conincks van Judea / was ẽe seker Priester met name Zacharias / [a] van de [12] dagh-orden Abie: ende sijn wijf was uyt de dochteren Aarons / ende haren naem Elisabet.

6 Ende sy waren beyde rechtveerdigh [13] voor Godt / wandelende in alle de geboden eñ rechten des Heeren [14] onberispelick.

7 Ende sy en hadden geen kindt / om dat Elisabet onvruchtbaer was / ende sy beyde verre op hare dagen gecomen waren.

8 Ende het geschiedde / dat als hy [15] het Priester-ampt bediende voor Godt inde beurte sijner dagh-orden /

9 Na de gewoonte der Priesterlicke bedieninge / hem te lote was gevallen / [b] dat hy soude ingaen inden Tempel des Heeren om te [c] reuck-offeren.

10 Ende alle de menichte des volcks was [16] buyten biddende ter ure des reuck-offers.

11 Ende van hem wiert gesien een Engel des Heeren staende te rechter [zijden] van den [17] altaer des reuck-offers.

12 Ende Zacharias [hem] siende / wiert ontroert ende vreese is op hem gevallen.

13 Maer de Engel seyde tot hem / En vreest niet Zacharia / want uw' gebedt is verhoort / ende uw' wijf Elisabet sal u eenen sone baren / ende [d] ghy sult sijnen naem heeten [18] Joannes.

14 Ende u sal blijdschap ende verheuginge zijn / ende vele [e] sullen haer over sijne geboorte verblijden.

15 Want hy sal [19] groot zijn voor den Heere: [f] noch [20] wijn noch stercken dranck en sal hy niet drincken / ende hy sal met den heyligen Geest vervult worden / oock van sijns moeders lijve aen.

16 Ende [g] sal vele der kinderen Jsraëls bekeeren tot den Heere haren Godt.

17 Ende [h] hy sal voor hem henen gaen [21] in den geest ende cracht Elie / [i] [22] om te bekeeren de herten der vaderẽ tot de kinderen / ende de ongehoorsame tot de voorsichticheyt der rechtveerdige / om den Heere te bereyden een [23] toegerust volck.

18 Ende Zacharias seyde tot den Engel / Waer by sal ick dat weten? want [k] ick ben oudt / ende mijn wijf is verre op hare dagen gecomen.

19 Ende de Engel antwoordde / ende seyde tot hem / Jck ben Gabriel / die voor Godt [24] stae / ende ben uytgesonden om tot u te spreken / ende u dese dingen te [25] vercondigen.

20 Ende siet ghy sult swijgen / ende niet konnen spreken / tot op den dagh dat dese dingen geschiedt sullen zijn / om dies wille dat ghy mijne woorden niet geloooft en hebt / welcke vervult sullen worden op haren tijdt.

21 Ende het volck [26] was wachtende op Zachariam / ende waren verwondert / dat

1 Vele oude leeraers meenen / dat door dese verstaen worden eenige persoonen / die uyt hare eygene beweginge onderstaen hadden eenige stucken der Euangelische historien te beschrijven / die van de Christelicke kercke niet aengenomen en zijn geweest / ofte die sy niet volbracht en hadden. Doch andere meenen dat hier door soude konnen Mattheus ende Marcus verstaen wordẽ / overmits Lucas hem selven onder die schijnt te stellen / ende vele historien ende stucken beschrijft / die van de selve ofte niet / ofte met weynige woordẽ aengeroert wordẽ.
2 N. Christenen.
3 N. de Apostelen ende discipelen Christi. Siet 1. Joan. 1. 1.
4 Dat is / der sake die hier beschreven wort. *Hebr.* hoe wel sommige meenen dat hier door Christus selve verstaen wort / gelijck hy also genaemt wort Joa. 1. 1.
5 *Gr.* van boven af. van hy vande ontfanckenisse Joannis des doopers begint.
6 *Gr.* achtervolcht, na-gespeurt, nagetracht. D. grondige kennisse van alles gekregen hebbende / het welck alles van hem gedaen is door eene bysondere drijvinge des Heyligen Geests. 2. Petr. 1. 21. Actor. 15. vss. 25/28.
7 *Gr.* machtichste.
8 Wie dese Theophilus is geweest is onseker. Doch blijckt uyt desen tijtel / die hem hier gegeven wort / dat hy een aensienlick ende treffelick man is geweest / also de selve tijtel den Romeynschen Stadthouderen Felix ende Festus oock gegeven wort. Actor. 24. 3. eñ 26. 25. Aen den selven heeft oock Lucas sijn tweede boeck van de handelingen der Apostelen toege-eygent. Act. 1. 1.
9 Het Grieck woort beteeckent veel tijts met levende stemme te onderwijsen / doch wort oock somtijts in 't gemeen genomẽ voor allerley onderwijsinge. Act. 18. 25. Rom. 2. 18. 1. Cor. 14. 19. Gal. 6. 6.
10 D. ten tijden.
11 N. des Grooten. siet van hem Matt. 2. 1.
a 1. Chron. 24. 10.
12 *Gr.* Ephemeria, 't welck hier beteeckent een seker orden ofte klasse van Priesteren / die onder een hooft stonden / eñ eenige dagen des jaers op hare beurte den Godts-dienst inden tempel moestẽ waernemen / van welcke / de orden van Abia de achtste was / volgens de eerste instellinge. siet 1. Chro. 24. 10.
13 D. niet alleen voor de menschen / gelijck de huychelaers somtijts doen / maer in aller oprechticheyt voor Godt.
14 N. van de menschen: sonder ergernisse te geven: want dat Zacharias niet sonder sonde geweest is / blijckt uyt vs. 20.

15 N. als sijnen bysonderen dienst nessens andere: alsoo hy een gemeen priester was / ende geen hoogen-priester / gelijck sommige meenen / want dien moest met niemant loten.
b Hebr. 9. 6.
c Exod. 30. 7. Levit. 16. 17.
16 N. inde voorhoven des Tempels. 1. Reg. 7. 12. 2. Chro. 4. 9.
17 Dese altaer stont in het heylige / waer achter was het heylige der heyligen met het voorhanckfel afgescheyden. Hier moest tweemael des daechs 's morgens ende 's avonts het reuckwerck geoffert worden. Exod. 30. 7/8.
d Luc. 1. 60.
18 Js te seggen in 't Hebreeusch de genade Godts / ofte begenadight van Godt / ofte / Godt heeft genadelick gegeven.
e Luc. 1. 58.
19 Dat is / voortreffelick / ten aensien van sijne gaven ende ampt / waer mede hy alle andere voorgaende Propheten heeft te boven gegaen. Mat. 11. 9/11.
f Iud. 13. 4.
20 Gelijck de Nazireen haer daer van moesten onthouden. siet. Num. 6. 3. Jud. 13. 4/7.
g Malach. 4. 5. Matth. 11. 14.
h Matth. 3. 2. Marc. 9. 12.
21 Siet hier van Matth. 11. 14.
i Malach. 4. 6.
22 N. door sijnen dienst.
23 D. bequaem ende veerdich om den Heere te ontfangen.
k Genes. 17. 17.
24 D. Godt voor sijnẽ throõ gedurichlick diene / gelijck de Dienaers staen voor haren Coninck om sijne bevelen te ontfangen. Siet Apocal. 8. 2.
25 *Gr.* Euangelizeren, D. blijde boodtschap te brengen.
26 N. dat hy soude uytkomen om haer den gewoonlijcken zegen te geven. Siet Num. 6. 23.

dat hy so lange vertoefde inden tempel.

22 Ende als hy uyt quam en konde hy tot haer niet spreken: ende sy bekenden dat hy een gesichte inden tempel gesien hadde. Ende hy wenckte haer toe / ende bleef stom.

23 Ende het geschiedde / als de dagen sÿner bedieninge [27] vervult waren / dat hy na sÿn huys ginck.

24 Ende na die dagen wiert Elisabet sÿn wÿf [28] bevrucht: ende sy verberghde haer [29] vÿf maenden / seggende /

25 Alsoo heeft my de Heere gedaen / inde dagen in welcken hy [my] aengesien heeft om [l] mÿne [30] versmaetheyt onder de menschen wech te nemen.

26 Ende in de [31] seste maendt wiert de Engel Gabriel van Godt gesonden na een stadt in Galilea genaemt Nazareth /

27 [m] Tot een maeghd die ondertrouwt was met eenen man / wiens name was Joseph / uyt den [32] huyse Davids / ende de name der Maget was Maria.

28 Ende de Engel tot haer ingekomen zÿnde / seyde / Weest gegroet ghy [33] begenadighde / de Heere [is] met u / ghy [zijt] [34] gesegent onder de vrouwen.

29 Ende als sy [hem] sagh wiert sy zeer ontroert over dit sÿn woort / ende overleyde hoedanige dese groetenisse mochte zÿn.

30 Ende de Engel seyde tot haer / En vreest niet Maria / want ghy hebt genade by Godt gevonden.

31 [n] Ende siet / ghy sult [35] bevrucht worden / ende eenen sone baren / ende sult sÿnen [o] name heeten [36] JESUS.

32 [p] Dese sal groot zÿn / ende de Sone des Allerhooghsten [37] genaemt worden. Ende [q] Godt de Heere sal hem [38] den throon sÿns [39] vaders Davids geven.

33 [r] Ende hy sal over [40] het huys Jacobs [41] Coninck zÿn in der eeuwicheyt / ende sÿns Coninckrÿcx en sal geẽ eynde zÿn.

34 Ende Maria seyde tot den Engel / [42] Hoe sal dat wesen? dewÿle ick geenen man en bekenne.

35 Ende de Engel antwoordende seyde tot haer / De heylige Geest sal [43] over u komen / ende de cracht des Allerhooghsten sal u overschaduwen. Daerom oock dat heylige dat uyt u [44] geboren sal worden / sal [45] Godts Sone genaemt worden.

36 Ende siet Elisabet [46] uwe nichte is oock selve bevrucht met eenen sone in haren ouderdom: ende dese maendt is haer / die onvruchtbaer genaemt was / de seste.

37 [ſ] Want [47] geen dinck en sal by Godt onmogelick zÿn.

38 Ende Maria seyde / Siet de dienstmaeght des Heeren: my geschiede na uwen woorde. Ende de Engel ginck wech van haer.

39 Ende Maria [48] opgestaen zÿnde in die selve dagen / reysde met haeste na het geberghte in [49] een stadt Juda.

40 Ende quam in het huys Zacharie / ende groettede Elisabet.

41 Ende het geschiedde als Elisabet de groetenisse Marie hoorde / [50] so spronght het kindeken op in haren buyck: ende Elisabet wiert vervult met den heyligẽ Geest.

42 Ende riep uyt met grooter stemme / ende seyde / Gesegent [zijt] ghy onder de vrouwen / ende gesegent [is] de vrucht uwes buycks.

43 Ende van waer [komt] my dit / dat de moeder mÿns Heeren tot my komt?

44 Want siet als de stemme uwer groetenisse in mÿne ooren geschiedde / so spronck het kindeken van vreuchden op in mÿnen buyck.

45 [t] Ende saligh is [sy] die gelooft heeft: Want de dingen / die haer [51] van den Heere geseght zÿn / sullen volbracht worden.

46 Ende Maria seyde / Mÿn ziele [52] maeckt groot den Heere:

47 Ende mÿnen geest verheught hem in Godt mÿnen Salichmaker:

48 Om dat hy [53] de nederheyt sÿner dienstmaeght heeft aengesien: Want siet van nu aen sullen my salich spreken alle de geslachten.

49 Want groote dingen heeft aen my gedaen hy die machtich is / ende heylich [is] sÿnen naem.

50 [v] Ende sÿne barmhertigheyt is [54] van geslachte tot geslachte over de gene die hem vreesen.

51 [x] Hy heeft [55] een crachtigh werck gedaen [56] door sÿnen arm: [y] Hy heeft [57] verstroyt de hooghmoedige in de gedachten harer herten.

52 Hy heeft machtige van de throonen afgetrocken / ende [z] nedrige heeft hy verhooght.

53 [a] Hongerige heeft hy met goederen vervult: ende rÿcke heeft hy ledich wech gesonden.

54 [b] Hy heeft Israël sÿnen knecht [58] opgenomen / op dat hy gedachtich ware der barmherticheyt /

55 (Gelÿck hy gesproken heeft tot onse vaderen / [namelick] [c] tot Abraham / ende sÿnen zade) inder eeuwicheyt.

56 Ende Maria bleef by haer ontrent drie maenden / ende keerde weder tot haer huys.

57 Ende de tÿdt Elisabets wiert vervult / dat sy baren soude / ende sy baerde eenen sone.

58 Ende die daer rontom' woonden / ende hare magen / hoorden dat de Heere sÿne barmherticheyt [59] grootelicks aen haer bewesen hadde: ende [d] waren met haer verblÿdt.

59 Ende het geschiedde dat sy op den [e] achtsten dagh quamẽ / om het kindeken te besnÿden / ende [60] noemden het Zachariam / na den name sÿns vaders.

60 Ende sÿne moeder antwoordde ende seyde / Niet [also]: maer [f] hy sal Joannes heeten.

61 Ende sy seyden tot haer / Daer en is niemandt in uw' [61] maeghschap / die met dien naem genaemt wort.

62 Ende sy wenckten sÿnen vader / hoe hy wilde dat hy genaemt soude worden.

63 Ende als hy [62] een schrÿf-tafelken ge-eyscht hadde / schreef hy / seggende / Joannes is sÿnen name. Ende sy verwonderden haer alle.

27 D. ten eynde gekomen waren: welcke tijdt was ontrent een halve maent in 't jaer / 1. Chron. 24. 7/18. t'elckens van den eenen Sabbath tot den anderen 1. Chron. 9. 25. ende 2. Chron. 23. 8. gedurende welcken tijdt sy inden tempel blevẽ / in eenige woon-ningen / inde voor-hoven des tempels tot dien eynde gesticht. Siet Jerem. 35. 4.
28 Gr. heeft ontfangen.
29 N. tot dat het volkomelick konde blijcken / dat sy bevrucht was.
l Genes. 30. 23. Iesai. 4. 1.
30 D. Onvruchtbaerheyt / die by de Joden smadelijck was.
31 N. na dat Elisabet swanger is geworden / ende Joannem den dooper ontfangen hadde / gelijck blijckt uyt het 36. vs.
m Matth. 1. 18.
32 D. Geslachte. Siet Luc. 2. 4.
33 D. die by den Heere genade gevonden hebt / gelijck daer na d' Engel verklaert vs. 30.
34 N. om dat ghy de eere ende segen van Godt uyt genade sult hebben / dat ghy de moeder sult zijn / die den Messiam ter werelt sal brengen. Siet vs. 42/43.
n Iesai. 7. 14.
35 Ofte / inden lichame ontfangen.
o Matth. 1. 21.
36 D. Salichmaker / gelijck d' Engel verklaert / Matth. 1. 21.
p Iesai. 54. 5.
37 D. in der daet zijn / ende van alle geloovige daer voor bekent worden / gelijck hier na oock vs. 35.
q 2. Sam. 7. 12. Iesai. 9. 6. Psal. 132. 11.
38 D. de Coninck-licke macht / door welcke hier verstaen wort het geestlijck Rijck Christi, waer van Davids rijck een voorbeeldt was.
39 N. na den vleesche. Siet Mat. 1. 1.
r Dan. 7. 14, 27. Mich. 4, 7. Hebr. 1. 8. 1. Paral. 22. 10. Psal. 45. 7. ende 89. 37. Ierem. 23. 5.
40 D. de Gemeente Godts / welcke het geestlijck huys Jacobs / ende het Israel Godts is. Galat. 6. vs. 16.
41 N. Een geestelijck Coninck. Siet Joan. 18. 36.
42 Dit vraeght sy overmits den Engel haer maget zijnde sulcks aenseyde / sonder gewach te maken van haren toekomende man: ende sy verstont uyt de woorden des Engels / dat sulcks dadelijck soude geschieden / alsoo dat dese vrage van Maria niet voort en quam uyt eenigh ongeloove / gelijck de vrage van Zacharias vs. 18. maer alleen uyt eene begeerte om in desen naerder onder-recht te worden.
43 N. om alsoo te wercken door sijne kracht in u / dat ghy sonder toedoen des mans ontfangen sult.
44 D. die heylige persoon.
45 Hier mede wort niet geseght / dat Christus de Sone Godts soude zijn / om dat hy van den H. Geest ontfangen is: want alsoo soude hy een sone des Heyligen Geests zijn: maer om dat de ontfanckenisse uyt den H. Geest een seker bewijs is / dat de eeuwige Sone Godts de ware menschelijcke nature uyt den vleesche ende bloede van Maria door de werckinge des H. Geests in eenicheyt sijns persoons heeft aengenomen / Hebr. 2. 14. Phil. 2. 7. gelijck Jesaias beyde heeft geprophetéert / Jes. 7. 14.
46 Hier uyt blijckt dat Elisabet van haers moeders wegen uyt de stamme Juda geweest is / hoewel haer vader uyt den geslachte Aarons ofte Levi was / vs. 5. want de Priesteren / wel uyt andere stammen huysvrouwen trouwden / om dat 'se geen erffenisse en hadden.
ſ Iob 42. 2. Ierem. 32. 17. Zach. 8. 6. Matth. 19. vs. 26. Luc. 18. 27.
47 Gr. geen woort.
48 N. na datse swanger geworden was / gelijck uyt het volgende blijckt.

49 D. liggende onder de stamme Juda. Dese stadt schijnt geweest te zijn de stadt Hebron / eerst genaemt Kiriatharbe, die inde stamme Juda gelegen den Leviten ende Priesters was ten deele gevallen / ende in het geberchte lach / zuydtwaerts van Jerusalem. Siet Josu. 21. 9/ 10/ 11.
50 Dit is geschiet door een boven-natuerlicke ende extraordinarise bewegin-ge des H. Geests.
t Luc. 11. 28.
51 D. van des Heeren wegen door den Engel. Siet vs. 31, 32/ 33.
52 D. Roemt ende prijst hem op het hoochste.
53 D. den nedrigen en slechtẽ staet. want het strijt tegen de deught van nedrigheyt daer van te roemen.
v Exod. 20. 6.
54 Gr. tot geslachten der geslachten.
x Iesai. 51. 9. ende 52. 10.
55 Gr. kracht.
56 D. door sijne mogentheyt.
y Psal. 33. 10. 1. Petr 5. 5.
57 N. gelijck het kaf van de wint verstroyt wort / Psal. 1, vs. 4.
z Psal. 113. 6. 1. Sam. 2. 8.
a Psal. 43. 11.
b Iesai. 30. 18. ende 41. 9. ende 54. 5. Ierem. 31. 3, 20.
58 Het Grieckſch woort beteeckent de helpende handt bieden / wanneer yemant gevallen ofte verlaten is.
c Genes. 17. 19. ende 22. 18. Psal. 132. 11.
59 Gr. groot gemaeckt hadde.
d Luc. 1. 14.
e Genes. 17. 12. Levit. 12. 3.
60 N. na 't gebruyck der Joden / die de kinderen hare namen gaven / alsse besneden wierden / Gen. 21. 3. Jesai. 8. 1. Luc. 2. 21. Gelijck daerom oock sulcx by ons in den doop geschiet.
f Luc. 1. 13.
61 Ofte / geslachte.
62 Dit waren tafelkens / ofte berdekens met was bestreecke / daerinen met priemen ofte greffien op schreef.

 64 Ende

64 Ende terſtont wiert ſÿnen mondt geopent/ende ſÿne tonge [los gemaeckt], ende hy ſprack/ Godt [63] lovende.

65 Ende daer quam vreeſe over alle die rontom haer woonden/ ende in het geheele geberchte van Judea wiert veel geſpro-ken van alle deſe [64] dingen.

66 Ende alle die het hoorden [65] namen het ter herten / ſeggende / Wat ſal doch dit kindeken weſen? Ende [66] de handt des Hee-ren was met hem.

67 Ende Zacharias ſÿn vader wiert vervult met den heyligen Geeſt / ende pro-pheteerde / ſeggende/

68 [67] Gelooft [zy] de Heere / de Godt Iſraëls/ want hy heeft [68] beſocht/ende ver-loſſinge te wege gebracht ſÿnen volcke:

69 [g] Ende heeft [69] eenen hoorn der ſa-licheyt ons opgerecht / in het huys Da-vids ſÿns knechts.

70 [h] Gelÿck hy geſproken heeft door den mondt ſÿner heyliger Propheten / die [70] van den beginne der werelt [geweeſt zijn],

71 [Namelick] eene verloſſinge van on-ſe vyanden / ende van de handt aller der ge-ne die ons haten.

72 Op dat hy barmhertichept dede aen onſe Vaderen / ende [71] gedachtich ware ſÿns heyligen verbondts:

73 [i] [Ende] [72] des eedts/ dien hy Abra-ham onſen Vader geſworen heeft / om ons te geven /

74 [k] Dat wy verloſt zÿnde uyt de handt onſer vyanden / hem dienen ſouden ſonder vreeſe/

75 [l] In heylicheyt ende gerechticheyt voor hem/ alle de dagen onſes levens.

76 [m] Ende ghy kindeken ſult een pro-pheet des Alderhooghſten genaemt wor-den: want ghy ſult voor het aengeſicht [73] des Heeren voor henen gaen/om ſÿne we-gen te bereyden.

77 [n] Om ſÿnen volcke kenniſſe der ſa-licheyt te geven / [74] in vergevinge harer ſonden.

78 Door de [75] innerlicke bewegingen der barmhertichept onſes Godts / met welcke ons beſocht heeft [76] de [o] Opganck uyt der hoochte.

79 [p] Om te [77] verſchÿnen den genen die geſeten zÿn in duyſterniſſe/ende ſchaduwe des doots: om onſe voeten te richten op den wech des vredes.

80 [q] Ende het kindeken wies op / ende wiert geſterckt [78] inden geeſt/ende was in-de woeſtÿnen tot den dagh [79] ſÿner vertoo-ninge aen Iſraël.

63 *Gr.* ſegenende. 64 *Gr.* woorden. 65 *Gr.* leyden't in haer herte: dat is/ be-hielden ende overley-den deſe dingen ſorch-vuldelick. 66 V. een ſonderlin-ge kracht ende gena-de des Heeren. 67 *Gr.* geſegent. 68 N. in genade. g Pſal. 132. 17. 69 V. eenen ſtercken Verloſſer/ V. Chri-ſtum, gelÿck Pſalm 132. 17. Een gelÿc-keniſſe genomen van dieren die hoornen hebben/ daer mede ſy groot gewelt doen. h Pſal. 72. 12. Ieſai. 40. 10. Ierem. 23. 6. ende 30. 10. Dan. 9. 27. 70 *Gr.* van de eeuwe: V. van dat de eeuwe ofte werelt geweeſt is. 71 V. metter daet betoonde dat hy ge-dachtich ware. i Geneſ. 22. 16. Pſal. 105. 9. Ierem. 31. 33. Hebr. 6. 13. 17. 72 *Gr.* den eedt: het welck ſommige uyt-leggen'/ volgens den eedt, ofte/ om dẽ eedt. k Hebr. 9. 14. l 1. Pet. 1. 15. m Malach. 4. 5. Luc. 1. 17. 73 N. des Meſſiæ, Ieſu Chriſti. Siet Matth. 3. 3. n Luc. 3. 3. 74 Ofte/ tot, met. 75 *Gr.* ingewanden der barmhertieheyt, ẽ gelÿckeniſſe geno-men van de menſchẽ/ welcker ingewanden beroert worden/ als het herte ſteeckelick met barmhertichept ontſteken wort. Gen. 43. 30. 1. Reg. 3. 26. 76 Daer mede wort de Meſſias beteec-kent / om dat hy ge-naemt wort een ſter-re uyt Iacob opgaen-de. Num. 24. 17. ende de Sonne der gerech-ticheyt. Malach. 4. 2. Anders beteeckent het Griecks woort oock een opgaende ſcheute ofte ſpruyte/ gelÿck de Meſſias al-ſoo genaemt wort/ Jer. 23. 5. Zach. 3. 8. eñ 6. 12. maer 't vol-gende vs toont dat-ter hier inde eerſte be-teeckeniſſe bequame-licker genomen wort. o Malach. 4. 2. p Ieſai. 9. 1. ende 42. 7. ende 43. 8. ende 49. 9. ende 60. 1. 77 Ofte/ verlichten. q Luc. 2. 40. 78 Ofte/ door den Geeſt, V. door de werckinge des Heyligen Geeſts. 79 V. dat hy te voorſchÿn is gekomen/ om onder de Iſraeliten ſÿn ampt te bedienen ende uyt te voeren. Siet d'aent. Matth. 3. 1.

Het ij. Capittel.

1 Chriſtus wort te Bethlehem geboren. 8 ende ſÿne geboor-te door eenen Engel aen de herderen bekent gemaeckt. 13 waer over de hemelſche heyrſcharen met eenen loſſanck Godt prÿſen. 15 De herders gaen na Bethlehem om 't kint te ſien / ende ver-breydt hebbende 't gene haer daer van geſegt was / keeren weder-om. 21 Het kindeken wort beſneden / ende IESUS genaemt. 22 den Heere inden tempel voorgeſtelt. 25 alwaer hem Sy-meon ontfangt in ſÿne armen / ende na eenen loſſanck van hem prophetcert. 36 Deſgelÿcks doet oock Anna de Propheterſe. 41 Chriſtus twaelf jaren oudt zÿnde / reyſt met ſÿne ouders nae Jeruſalem. 45 wort van haer gevonden inden tempel onder de Leeraers. 51 keert wederom na Nazareth/ende is ſÿne oude-ren onderdanich/ende neemt toe in wÿſheyt/grootte/ende genade.

1 ENde het geſchiedde [1] in die ſelve dagen datter een gebodt uytginck vanden Keyſer [2] Auguſto / dat [3] de geheele werelt [4] beſchreven ſoude worden.

2 Deſe [5] eerſte beſchrÿvinge geſchied-de als [6] Cyrenius over Syrien Stadthou-der was.

3 Ende ſy gingen alle om beſchreven te worden/ een yegelick na [7] ſÿn eygen ſtadt.

4 Ende Joſeph ginck oock op van Ga-lilea / uyt de ſtadt Nazareth na Judeam/ [a] tot de ſtadt Davids / die [b] [8] Bethlehem genaemt wort / (om dat hy uyt den [c] huyſe ende geſlachte Davids was)

5 Om beſchreven te worden met Ma-ria ſÿn [9] ondertrouwt wÿf / welcke be-vrucht was.

6 Ende het geſchiedde als ſy daer wa-ren/ dat de dagen vervult wierden / dat ſy baren ſoude.

7 Ende ſy [d] baerde haren [10] eerſt-gebo-ren ſoon / ende wandt hem in [11] doecken / ende leyde hem neder inde cribbe / om dat voor haer lieden geen plaetſe en was inde herberge.

8 Ende daer waren herders in die ſel-ve landſtreecke/haer houdende in het veldt ende hielden de nacht-wacht over hare cudde.

9 Ende ſiet een Engel des Heeren [12] ſtont by haer/ende de [13] heerlickheyt des Heeren omſcheenſe / ende ſy vreeſden met groote vreeſe.

10 Ende de Engel ſeyde tot haer / En vreeſt niet / want ſiet ick [14] verkondige u groote blÿdtſchap / die [15] alle den volcke weſen ſal.

11 [Namelick] dat u heden geboren is de Salichmaker/ welcke is [16] Chriſtus de Heere/ in de ſtadt Davids.

12 Ende dit ſal u [17] het teecken zÿn / Ghy ſult het kindeken vinden in doecken gewonden/ ende liggende in de kribbe.

13 Ende van ſtonden aen was [daer] met den Engel [e] een menichte des hemel-ſchen [18] heyrlegers / prÿſende Godt ende ſeggende/

14 [19] Eere [zy] Godt in de hooghſte [hemelen], [f] ende [20] vrede op aerden/ in den menſchen [21] een welbehagen.

15 Ende het geſchiedde/ als de Enge-len van haer [22] wechgevaren waren nae den hemel/ dat [23] de herders tot malkande-ren ſeyden / Laet ons dan henen gaen tot Bethlehem/ende laet ons ſien [24] het woort dat daer geſchiet is/ 't welck de Heere ons heeft kont gedaen.

16 Ende ſy quamen met haeſte / ende vonden Mariam / ende Joſeph / ende het kindeken liggende in de kribbe.

17 Ende als ſy het geſien hadden maeckten ſy alomme bekent het woort/ dat haer van dit kindeken geſeght was.

18 Ende alle die het hoorden verwon-derden haer / over het gene haer geſeght wiert van de herders.

19 Doch Maria bewaerde deſe woor-den alle te ſamen/ [25] overleggende [die] in haer herte.

20 Ende de herders keerden weder-om/ verheerlÿckende ende prÿſende Godt over alles wat ſy gehoort ende geſien had-den/ gelÿck tot haer geſproken was.

21 Ende als [g] acht dagen [26] vervult waren/datmen het kindeken beſnÿden ſou-de / ſoo wiert ſÿnen [h] Name genaemt [27] JESUS, welcke genaemt was van

1 Namelick/ terwÿ-le Maria ſwanger ginck. 2 Deſe was de twee-de Roomſche Keyſer/ volgende op Iulius Cæſar den eerſten: ende onder ſÿne regeeringe was het Roomſche rÿck in ſÿn meeſte kracht ende ruſte. Heeft geregeert ontrent 56 jaren/ ende is dit geſchiet on-trent het 42 jaer ſÿns Keyſer-rÿcks. 3 *Gr.* alle het bewoonde, namelick aertrÿck: het welck verſtaen moet worden ſo verre hem het Roomſche rÿck doen uytſtreckte.

4 N. om daer uyt te weten de menichte der onderdanen des Roomſchen rÿcks/ ende haer vermogen/ op dat een yeder na het ſelve ſoude mo-gen geſchat worden. 5 Deſe beſchrÿvinge wort de eerſte ge-naemt / ten aenſien/ van noch een tweede/ die daer na geſchiet is/ waer van gewach gemaeckt wort/ Act. 5. 37. ende by *Ioſe-phum Antiq. lib. 18. cap. 1.* 6 Deſe wort in de Romeynſche hiſto-rien genaemt Quiri-nus, die Stadt-hou-der was over gantſch Syrien / waer van Judea doen ter tÿdt een deel was. 7 N. van waer hy afkomſtich was/ en-de daer ſÿn geſlachte woonde. a Ioan. 7. 42. b 1. Sam. 16. 4. &c. 8 Van deſe ſtadt ſiet Matth. 2. 1. Mich. 5. 1. ende wort Davids ſtadt genaemt / om dat David daer geboren ende opgevoedt was/ 1. Sam. 17. 12. Joa. 7. 42. c Matth. 1. 1. 9 Het is wel geloof-lÿck dat Joſeph haer nu al tot hem geno-men hadde / volgens 't bevel des Engels Matth. 1. 20. maer wort evenwel hier noch genaemt onder-trouwde / om datſe met hem alſoo leefde/ als of ſy maer onder-trouwt ware ge-weeſt. d Matth. 1. 25. 10 Siet hier van Matth. 1. 25. 11 *Gr.* windelen. 12 N. onverwacht ende haeſtelick / ge-lÿck het Gr. woort mede-brenght. 13 V. een Godtlic-ke glans ende klaer-heyt. 14 *Gr.* Euangelizere, V. verkondige blÿde tÿdinge. 15 N. Godts volck ſiet Matt. 1. 21. 16 Ofte/ de Geſalf-de. 17 N. daer aen ghy het kindeken kennen ſult/ ende bevinden waer te zÿn / dat ick u verkondige. e Dan. 7. 10. Apoc. 5. 11. 18 V. der Engelen/ die als een heyr des Heeren zÿn / door welcke hy de vrome beſchermt ende de quade ſtraft. Pſal. 34. 8. ende 103. 21. 19 Ofte heerlick-heyt. f Ieſa. 57. 19. Epheſ. 2. 17. 20 N. met Godt. Rom. 5. 1. 21 V. het wel-be-hagen Godts worde door hem aen de menſchen vervult. 2. Theſ. 1. 11. And. des wel-behagens. V. in de menſchẽ die Godt na ſÿn wel-be-hagen heeft uyt-ver-koren/ Epheſ. 1. 5. 22 *Gr.* wechgegaen. 23 *Gr.* de menſchen, de herders. 24 V. de geheele ſake. Hebr. 25 Ofte/ vergelÿc-kende die met het andre/ dat namelick haer te voren hier van meer geopen-baert ende geſchiet was cap. 1.

g Gen. 17. 12. Levit. 12. 3. Ioan. 7. 22. 26 V. als de achtſte dagh gekomen was. Siet Actor. 2. 1. h Matth. 1. 21. Luc. 1. 31. 27 Siet hier van ende vande uytlegginge deſes naems Matth. 1. 21.

den Engel/ eer hy in den lichame ontfangen was.

22 Ende als de dagen [28] harer [i] reyniginge vervult waren nae [29] de wet Mosis/ brachten sy hem te Jerusalem/ op dat sy [hem] den Heere voorstelden.

23 (Gelijck geschreven is [k] in de Wet des Heeren/ Al wat [30] manlick is dat de moeder opent/ sal den Heere [31] heyligh genaemt worden)

24 Ende op dat sy offerande gaven nae het gene dat in de [32] Wet des Heeren geseght is/ [l] een paer torteldruyven/ ofte twee jonge duyven.

25 Ende siet daer was een mensche te Jerusalem/ wiens name was Symeon: ende dese mensche was rechtveerdigh ende Godtvreesende/ verwachtende de vertroostinge Israëls: ende [33] de heylige Geest was op hem.

26 Ende hem was een Godtlicke openbaringe gedaen door den heyligen Geest/ dat hy den doot [34] niet sien en soude/ eer hy den Christum des Heeren soude sien.

27 Ende hy quam door den Geest in den Tempel: ende als de ouders het kindeken Jesum inbrachten/ om [35] nae de gewoonte der Wet met hem te doen:

28 Soo nam hy het selve in sijne armen/ ende [36] loofde Godt/ ende seyde/

29 Nu [m] [37] laet ghy/ Heere/ uwen dienstknecht gaen in vrede/ nae uw' woort.

30 Want mijne oogen hebben [38] uwe [n] salicheyt gesien/

31 [o] Die ghy bereydt hebt voor het aengesichte van [39] alle de volckeren:

32 [p] Een licht tot [40] verlichtinge der heydenen/ ende tot heerlickheyt uwes volcks Israëls.

33 Ende Joseph ende sijne moeder verwonderden haer over het gene dat van hem geseght wiert.

34 Ende Symeon segende haerlieden/ ende seyde tot Mariam sijne moeder/ Siet/ [q] dese wort [41] geset tot eenen val ende opstandinge veler in Israël/ ende tot [42] een teecken [r] dat wedersproken sal worden/

35 (Ende oock [43] een sweert sal door uw' selfs ziele gaen) op dat de [44] gedachten uyt vele herten geopenbaert worden.

36 Ende daer was Anna een prophetesse/ een dochter Phanuëls/ uyt de stamme Asar: Dese was [45] tot grooten ouderdom gekomen/ welcke met [haren] man seven jaren hadde geleeft van haren maeghdom af.

37 Ende sy was een weduwe van ontrent vier en tachtentich jaren/ de welcke [46] niet en weeck uyt den Tempel/ met vasten ende bidden [Godt] [f] dienende nacht ende dach.

38 Ende dese te dier selver ure daer by komende heeft insgelijcks den Heere [47] beleden/ ende sprack van hem tot allen die [48] de verlossinge in Jerusalem verwachteden.

39 Ende als sy alles voleyndight hadden/ wat nae de Wet des Heeren [te doen] was/ keerden sy wederom nae Galileam/ tot hare stadt Nazareth.

40 Ende het kindeken [t] wies op/ ende [49] wiert gesterckt [50] in den geest/ ende vervult met wijsheyt: ende de genade Godts was over hem.

41 Ende sijne ouders [51] reysden alle jare nae Jerusalem op het feest van [v] Pascha.

42 Ende doe hy twaelf jaren [oudt] geworden was/ ende sy nae Jerusalem opgegaen waren/ nae de gewoonte des feestdaeghs:

43 Ende de dagen [aldaer] voleyndight hadden/ doe sy wederkeerden/ bleef het kint Jesus te Jerusalem/ ende Joseph ende sijne moeder en wiste 't niet.

44 Maer meenende dat hy [52] in't geselschap op den wegh was/ gingen sy een dagh-reyse/ ende sochten hem onder de magen/ ende onder de bekende.

45 Ende als sy hem niet en vonden/ keerden sy wederom nae Jerusalem/ hem soeckende.

46 Ende het geschiedde/ nae drie dagen/ dat sy hem vonden in den Tempel/ sittende in het midden der leeraren/ haer hoorende/ ende haer ondervragende.

47 [x] Ende alle die hem hoorden ontsetteden haer over sijn verstant/ ende antwoorden.

48 Ende [53] sy hem siende wierden [54] verslagen/ ende sijne moeder seyde tot hem/ Kindt waerom hebt ghy ons soo gedaen? Siet/ [55] uw' vader ende ick hebben u met [56] angst gesocht.

49 Ende hy seyde tot haer/ Wat [is't] dat ghy my gesocht hebt? En wistet ghy niet/ dat ick moet zijn in de dingen [57] mijns Vaders?

50 [y] Ende sy en verstonden het woort niet/ dat hy tot haer sprack.

51 Ende hy ginck met haer af/ ende quam tot Nazareth/ ende was haer [58] onderdanich. Ende sijne moeder bewaerde alle dese [59] dingen in haer herte.

52 Ende Jesus [z] nam toe in wijsheyt/ ende in [60] grootte/ ende in genade by Godt ende de menschen.

---

28 N. Marie.
i Levit. 12. 6.
29 Siet van dese wet Levit. 12. 2/4.
k Exod. 13. 2. Num. 3. 13. ende 8. 16, 17.
30 N. so wel van menschē als van gedierten/ Exod. 13. 2. Num. 18. 15/16/17.
31 N. om ofte opgeoffert te worden/ so het reyne gedierten waren/ ofte voor vijf sickels gelost te worden/ sose na de wet niet op-geoffert en mochten worden.
32 Siet Lev. 12. 6. ende 8. alwaer sulcx wort geordineert voor geringe luydē: want de rijcke moesten een jarigh lam op-offeren met een tortel-duyve/ ofte jonge duyve: het lam ten brand-offer/ ende de duyve ten sondt-offer.
l Levit. 12. 8.
33 N. de Geest der prophetie.
34 D. niet sterven.
35 Gr. na het gewoonlicke: waer van hier te voren gesproken is.
36 Gr. segende.
m Gen. 46. 30.
37 Gr. ontbindt, laet los, N. van dit elendigh leven/ volgens uwe belofte. Siet diergelijck Phil. 1. v. 23.
38 Ofte/ uwe salichmakinge. D. Salichmaker/ ende 't gene waer door de salicheyt te wege gebracht wort. Siet Jesa. 52. 10. ende Luc. 3. 6.
n Psal. 98. 2. Iesa. 52. 10.
o Actor. 28. 28.
39 N. so wel Heydenen als Joden/ gelijck volght.
p Iesa. 42. 6. ende 49. 6. Actor. 13. 47.
40 Gr. openbaringe.
q Iesa. 8. 14. Rom. 9. 32. 1. Pet. 2. 8.
41 D. verordineert/ N. van Godt. Dese woorden zijn genomen uyt Jesa. 8. 14. eñ worden verklaert van Paulo/ Rom. 9. vss. 32/33. 1. Cor. 1. vss. 23/ 24. ende 2. Cor. 2. 16. ende 1. Pet. 2. 6/7. Siet aldaer de aenteeck.
42 D. als een doelwit daer na elck een mickt ende schiet.
r Actor. 28. 22.
43 D. bittere smerten/ voornamelick over het lijden ende sterven deses uwes Soons.
44 D. haer geloove ende ongeloove sal voor den dagh gebracht worden. Siet 1. Cor. 11. 19.
45 Gr. tot vele dagen.
46 D. was gedurigh ofte dagelijcks in den Tempel.
f 1. Sam. 1. 22.
47 D. bekent ende betuyght/ dat hy de verwachte Messias was.
48 N. die belooft was door den Messiam te sullen geschieden.
t Luc. 1. 80.
49 Het selve wort oock Luc. 1. 80. geseght van Joanne/ dach Christus heeft dese gaven ontfangē niet met mate/ Joa. 3. 34.
50 Ofte/ door den Geest.
51 N. na het bevel Godts/ Deut. 16. 16.
v Exod. 23. 15, 17. Levit. 23. 5. Deut. 16. 1.
52 N. der gene die met haer na Nazareth wederkeerden. Want de Joden na de groote feesten met groote hoopen te samen op-gingen ende wederkeerden/ Psal. 42. 5.
x Matth. 7. 28. Marc. 1. 22. Luc. 4. 22, 32. Ioan. 7. 15.
53 N. Joseph ende Maria.
54 N. om dat sy sagen/ dat hy noch een kindt zijnde hem onderstaē hadde/ met sulcke groote leeraers te spreken ende te handelen.
55 N. Joseph. So spreeckt Maria na de meyninge der Joden/ Luc. 3. 23. ofte om dat men oock een behouwt Vader met den name van Vader plach te noemen.
56 Gr. beanghst, ofte / benauwt zijnde.
57 N. die Godt mijnen hemelschen Vader my heeft bevolen/ ende waer toe ick van hem in de werelt gesondē ben.
y Luc. 9. 45. ende 18. 34.
58 N. Gelijck de kinderē hare ouders schuldich sijn te gehoorsamen na de wet/ de welcke hy hemselven hadde onderworpen.
59 Gr. woorden.
z 1. Sam. 2. 26. Luc. 1. 80.
60 Ofte/ in ouderdom: want het Gr. woort beyde beteeckent. Luc. 19. 3. Joan. 9. 21/23.

Het iij. Capittel.

1 De tijt wanneer Joannes de Dooper sijn ampt heeft aengevangē. 3 Den inhoudt van sijne Predicatie. 7 Sijne vermaninge tot bekeeringe aen de gene die quamen om van hem gedoopt te worden. 10 Sijne antwoorde op de vrage der schare. 12 der Tollenaren. 14 ende der krijghs-lieden wat een yegelick moeste doen. 15 Sijne getuygenisse van Christo, ende van sijnen Doop. 19 Sijne gevanckenisse. 21 Christus wort van Joanne gedoopt. 23 ende sijn geslacht-register wort verhaelt tot Adam toe.

1 Ende in het vijftiende jaer der regeringe des Keysers [1] Tiberij/ als [2] Pontius Pilatus Stadthouder was over Judea/ ende Herodes [3] een Vier-Vorst over Galilea/ ende Philippus sijn broeder een Vier-Vorst over Iturea ende over het lant Trachonitis/ ende Lysanias een Vier-Vorst over Abilene.

2 Onder de [a] Hoogepriesters [4] Anna eñ Cajapha/ geschiedde het woort Godts tot Joannem den sone Zacharie/ [5] in de woestijne.

3 [b] Ende hy quam in alle het omliggende landt des Jordaens/ predikende den Doop der bekeeringe tot vergevinge der sonden.

4 Gelijck geschreven is in het boeck der woorden [c] Esaie des Propheten/ seg-

---

1 Dese was de derde Keyser in het Roomsche rijck/ die na Augustus in het Rijck is gevolght/ onder wiens regeringe Christus oock gestorven is.
2 Na dat Archelaus de oudste sone van Herodes de groote/ die over Judea regeerde/ Matth. 2. 22. om sijn quaet regiment van de Romeynen gebannen was/ hebben de Romeynsche Keysers 't selve lant voortaen door hare Stadthouders laten regeren/ onder welcke dese Pilatus de vijfde geweest is. Het overige van het lant Canaan wiert by de andere Sonen van Herodes geregeert.
3 Van dese Vier-Vorsten/ siet d'aenteeck. op Matth. 14. 1. in welcker landen/ die hier genoemt worden/ Christus veel gepredickt heeft/ gelijck oock in Abilene/ 't welck in Decapoli lach. Matth. 4. 25. Marc. 5. 20.
a Actor. 4. 6.
4 Annas was de schoon-vader van Cajaphas/ Joan. 18. 13. ende sy worden hier als twee Hooge-priesters gestelt/ ofte om dat de Hooge-priesters altijt eenen stadthouder hadden/ die als 'se onreyn ofte sieck waren/ hare plaetse bewaerde. Siet Num. 3. 32. 1. Reg. 4. 4. ende 2. Reg. 23. 4. ende 25. 18. Ofte om datse doen ter tijdt/ d'eene het een jaer ende de andere het ander jaer het Hooge-priester-ampt bedienden. siet Joa. 11. vss. 49/51. ende Actor. 4. 6. alsoo de successie van de rechte Hooge-priesters van Aaron afkomstich in verloop was gekomen/ ende dat ampt nu eene weldaet/ ofte gifte der Romeynen was geworden.
5 Van dese woestijne siet Matth. 3. 1.
b Matth. 3. 1. Marc. 1. 4.
c Iesa. 40. 3. Matth. 3. 3. Marc. 1. 3. Ioan. 1. 23.

gende / [6] De stemme des roependen in de woestijne / Bereydt den wech des Heeren/ maeckt sijne paden recht.

5 Alle dal sal gevult worden/ende alle bergh ende heuvel sal vernedert worden / ende de kromme [wegen] sullen tot eenen rechten [wegh] worden / ende de on-effene tot effene wegen.

6 [d] Ende [7] alle vleesch sal [8] de salicheyt Godts sien.

7 Hy seyde dan tot de scharen/ die uytquamen om van hem gedoopt te worden/ [e] Ghy [9] adderen gebroetsels / wie heeft u aengewesen te vlieden van den toekomenden toorn?

8 Brengt dan vruchten voort der bekeeringe [10] weerdich: ende en begint niet te seggen [11] by u selven/ [f] Wy hebben Abraham tot eenen vader. Want ick segge u/ dat Godt selfs uyt dese steenen Abrahams kinderen kan verwecken.

9 [g] Ende [12] de byle light oock alreede aen de wortel der boomen: alle boom dan/ die geen goede vrucht voort en brenght / wort uytgehouwen / ende in het vyer geworpen.

10 Ende de scharen vraeghden hem/ [h] seggende/ [13] Wat sullen wy dan doen?

11 Ende hy antwoordende seyde tot haer/ [i] Die twee rocken heeft [14] deyle hem mede / die geen en heeft: ende die spijse heeft/ doe desgelijcks.

12 Ende daer quamen oock tollenaers om gedoopt te worden / ende seyden tot hem/ Meester wat sullen wy doen?

13 Ende hy seyde tot haer / En eyscht niet meer/ dan 't gene u [15] geset is.

14 Ende hem vraeghden oock de krijghs-lieden/ seggende / Ende wy / wat sullen wy doen? Ende hy seyde tot haer / En [16] doet niemant overlast/noch en [17] ontvreemt niemandt het sijne met bedroch / ende laet u vergenoegen met uwe besoldingen.

15 Ende als het volck [18] verwachtede / ende alle in hare herten overleyden van Joanne/ of hy niet mogelick de Christus en ware/

16 Soo antwoordde Joannes aen allen/ seggende/ [k] Ick doope u wel met water: maer hy komt die stercker is dan ick/ wien ick niet weerdich en ben den riem van sijne schoenen te ontbinden: [l] Dese sal u doopen [19] met den heyligen Geest ende met [20] vyer.

17 [m] Wiens [21] wan in sijne handt is/ende hy sal sijnen dorsch-vloer doorsuyveren/ ende de terwe sal hy in sijne [22] schuere t'samen brengen/ maer het caf sal hy met onuytblusschelick vyer verbranden.

18 Hy dan oock noch vele andere dingen vermanende/ verkondighde den volcke het Euangelium.

19 [n] Maer als [23] Herodes de Vier-Vorst van hem bestraft wiert / om Herodias Philippi sijns broeders wijfs wille/ ende over alle boose [stucken], die Herodes dede/

20 Soo heeft hy oock dit noch boven alles daer toegedaen / dat hy Joannem in de gevangenisse gesloten heeft.

21 [o] Ende het geschiedde / doe alle het volck gedoopt wiert/ende Jesus [oock] gedoopt was / ende badt / dat den hemel geopent wiert:

22 Ende dat [24] de heylige Geest op hem nederdaelde in lichamelicke gedaente gelijck een duyve: ende datter een stemme geschiedde uyt den hemel/ seggende/ [p] Ghy zijt mijn geliefde Sone/ in u hebbe ick mijn welbehagen.

23 Ende hy Jesus begon ontrent [25] dertich jaren [oudt] te wesen/ zijnde (also men meynde) [q] de sone Josephs/ [26] des [soons] Heli/

24 Des [soons] Matthat/ des [soons] Levi/ des [soons] Melchi/ des [soons] Janna/ des [soons] Josephs/

25 Des [soons] Matthathia/ des [soons] Amos/ des [soons] Naum/ des [soons] Esli/ des [soons] Naggai/

26 Des [soons] Maath / des [soons] Matthathia/ des [soons] Semei/ des [soons] Josephs/ des [soons] Juda.

27 Des [soons] Joanna / des [soons] Rhesa/ des [soons] [27] Zorobabel/ des [soons] Salathiel/ des [soons] Neri.

28 Des [soons] Melchi/ des [soons] Addi/ des [soons] Cosam/ des [soons] Elmodam/ des [soons] Er/

29 Des [soons] Jose / des [soons] Eliezer / des [soons] Jorim/ des [soons] Matthat/ des [soons] Levi/

30 Des [soons] Symeon / des [soons] Juda / des [soons] Josephs / des [soons] Jonan/ des [soons] Eliakim/

31 Des [soons] Melea/ des [soons] Mainan / des [soons] Matthatha / des [soons] [28] Nathan/ des [soons] Davids/

32 Des [soons] Jesse/ des [soons] Obed/ des [soons] Booz/ des [soons] Salmon/ des [soons] Naasson/

33 Des [soons] Aminadab/ des [soons] Aram/ des [soons] Esrom/ des [soons] Phares / des [soons] Juda/

34 Des [soons] Jacobs / des [soons] Isaacs/ des [soons] Abrahams/ des [soons] [r] Thara/ des [soons] Nachor/

35 Des [soons] Saruch / des [soons] Ragau / des [soons] Phaleck / des [soons] Heber/ des [soons] Sala/

36 Des [soons] [29] Cainan / des [soons] Arpharad / des [soons] Sem / des [soons] Noë/ des [soons] Lamech/

37 Des [soons] Mathusala/ des [soons] Enoch/ des [soons] Jared/ des [soons] Malaleël/ des [soons] Cainan/

38 Des [soons] Enos/ des [soons] Seth/ des [soons] [s] Adams/ [30] des [soons] Godts.

6 Van dese stemme ende prophetie siet d'aent. op Matth. 3.3. ende Jes. 40.3.
d Psal. 98.2. Ies. 52. 10.
7 D. Allerley soorten van menschen. Siet Joel 2. 28. Actor. 2. 17.
8 Siet c. 2. 30.
e Matth. 3. 7. ende 23. 33.
9 Dese zijn een soorte van slangen/ die seer fenijnigh zijn. Siet Actor. 28. 3/6.
10 Ofte / betamelijck , ende met de ware bekeeringe over-een-komende.
11 Gr. in u selven.
f Matth. 3. 9. Ioan. 8. 39. Actor. 13. 26.
g Matth. 3. 10. ende 7. 19.
12 D. de straffe Godts is bereydt ende nakende/ voor de gene die de predicatie des Euangeliums hoorende geen vruchten voort en brengen.
h Actor. 2. 37.
13 N. om dese straffe te ontgaen ende saligh te worden.
i Iac. 2. 13. 15. 1. Ioan. 3. 17.
14 D. betoone also de liefde tot sijnen armen even naesten/ dat eer hy hem gebreck soude laten lijden / hy lieber hem een van sijne rocken ende een deel van sijne noodige spijse gheve.
15 N. van de hooge Overheyt.
16 Het Gr. woort beteeckent yemandt herwaerts ende derwaerts slingeren ofte schudden: alsoo dat hier allerley strooperie/ moetwille/ ende onbillick gewelt den krijghslieden verboden wort.
17 Het Gr. woort beteeckent wel yemandt valschelijck beschuldigen / maer Lucas gebruyckt dit woort in sulcken sin als het hier overgeset is / gelijck blijckt Luc. 19. 8.
18 Ofte / in verwachtinge stondt, namelijck/ van de komste des Messie.
k Matth. 3. 11. Marc. 1. 8. Ioan. 1. 26. Actor. 1. 5. ende 11. 16. ende 19. 4.
l Ies. 44. 3. Ioel 2. 28. Actor. 2. 4. ende 11. 15.
19 Gr. in.
20 Siet Matt. 3. v. 11.
m Matth. 3. 12.
21 Ofte/ worpschuppe. Siet Matt. 3. v. 12.
22 Ofte/ koren-solder.
n Matth. 14. 3. Marc. 6. 18.
23 Siet van dese historie breeder/ Mat. 14. 3.
o Matth. 3. 13. Marc. 1. 9. Ioan. 1. 32.
24 Siet hier van Matth. 3. 16.
p Iesa. 42. 1. Matth. 17. 5. Marc. 9. 7. Luc. 9. 35. Col. 1. 13. 2. Petr. 1. 17.
25 Desen ouderdom moesten de priesters hebben / eer sy haer ampt ten vollen mochten bedienen. Num. 4. 3. 1. Chro. 23. 3.
q Matth. 13. 55. Ioan. 6. 42.
26 Joseph wort Matt. 1. 16. gesegt van Jacob gewonnen ofte geboren te zijn/ maer wort hier genaemt een sone van Heli / om dat/ gelijck vele meynen/ hy Mariam/ die een dochter van Heli was/ getrouwt hadde: gelijck Ruth een dochter van Naemi genaemt wort / om datse den sone van Naemi gehadt hadde/ Ruth 1. 11.
27 Sommige meynen dat dese Zorobabel ende Salathiel de selve zijn die Mattheus cap. 1. v. 12. verhaelt/ houdende dat het geslachte Salomons in Jechonia soude uyt-gestorven zijn/ uyt Jerem. 22. 30. Doch andere meynen dat dese plaetse Jeremie alsoo kan verstaen worden/ dat hy geseght wort sonder kinderen te zijn die als Coningen op sijnen throon souden sitten / overmits de Conincklicke weerdicheyt in Jechonia is ge-eyndight: ende meynen dat uyt 1. Chro. 3. 17. blijckt/ dat Jechonias eygene kinderen gehadt heeft: ende dat derhalven waerschijnelick zy / dat dese Zorobabel ende Salathiel uyt de linie Nathans andere persoonen zijn geweest / dan die van welcke Mattheus spreeckt: gelijck in verscheyden geslachten die van eē stamme afkomstich zijn dickmael gebeurt dat eenerley namen den nakomelingē gegeven worden/ waer van hier in dit selbe capittel vss. 24/ 29. een exempel is/ alwaer de namen van Mattha ofte Mattath ende Levi tweemael aen malkanderen in verscheyden persoonen gevonden worden.
28 Mattheus verhaelt het geslacht-register van David door Salomon op Joseph den man Marie/ maer Lucas verhaelt hier het geslacht-register van David door Nathan/ die een broeder Salomons/ ende een ander sone Davids was/ mede uyt Bathsabea/ 2. Sam. 5. 14. 1. Chron. 3. 5. ende 14. 4. tot op Heli den Vader Marie/ wiens sone Joseph genaemt wort v. 23. om dat hy sijne dochter getrouwt hadde. So en ist dan niet vreemdt / dat alhier andere namen van David tot op Joseph worden gevonden als by Mattheus/ om datse verscheyden linien beschrijven. Als oock dat Mattheus minder persoonen verhaelt als Lucas / overmits hy verscheydene uytlaet / om hem selven binnen 't getal van veerthien te besluyten. Siet de aenteeck. op Matth. 1. 17.
r Gen. 11. 10. &c.
29 Dese name wort niet gevonden in 't geslacht-register by Mosem verhaelt Genes. 10. 24. ende 11. 12. noch oock 1. Chron. 1. 24. maer wort gevonden in de Grieckssche oversettinge/ die onder de Joden doen ter tijdt gebruyckelick was: waerom sommige meenen dat dit oock wel over een komt met 'tgene Moses verhaelt / om dat Arpharad Sala soude hebben gegenereert door sijnen sone Cainan: gelijck men diergelijcke oock kan sien 1. Chron. 2. 50. ende 4. 1.
s Gen. 5. 3.
30 Adam wort hier een sone Godts genaemt/ om dat hy niet en is voortgekomen van andere menschen / maer van Godt selve na sijn evenbeelt geschapen / gelijck oock de Engelen daerom sonen Godts genaemt worden/ Job 1. 6. ende 38. 7.

Het iiij. Capittel.

1 Christus vast in de woestijne 40 dagen / ende wort van den Duyvel versocht. 14 keert wederom na Galileam/ ende leert in de Synagoge tot Nazareth/ uyt Esaie cap. 61/ dat hy de beloofde Messias was. 23 ende wijst aen met de exempelen Elie ende Elisei waerom hy daer geen wonder-wercken en dede. 28 Waerom sy toornich zijnde trachten hem te dooden. 31 Leert te Capernaum op den Sabbath. 33 ende drijft aldaer eenen Duyvel uyt. 38 Geneest de schoonmoeder Petri van de kortse/ ende vele andere krancke ende besetene. 42 Gaet van daer ende predickt oock in de andere steden van Galilea.

1 Ende [a] Jesus vol des heyligen Geests keerde wederom van den Jordaen / ende wiert [1] door den Geest geleydet in de woestijne/

a Matth. 4. 1. Marc. 1. 12.
1 Gr. in den Geest, namelick van welcke hy te voren gesproken hadde.

2 Ende

2 Ende wert [2] veertich dagen versocht van den Duyvel: [b] ende [3] en at gantsch niet in die dagen / ende als de selve ge-eyndight waren/ so hongerde hem ten laetsten.

3 Ende de Duyvel seyde tot hem / Indien ghy Godts Sone zijt / seght tot desen steen/ dat hy broodt worde.

4 Ende Jesus antwoordde hem / seggende/ [c] daer is geschreven/ dat de mensche by broodt alleen niet en sal leven / maer by alle woort Godts.

5 [4] Ende als hem de Duyvel geleydt hadde op eenen hoogen bergh / toonde hy hem alle de Coninckrijcken der werelt / in eenen [5] oogenblick tijts.

6 Ende de Duyvel seyde tot hem / Ick sal u alle dese macht ende de heerlickheyt der selver [Coninckrijcken] geven: [6] want sy is my overgegeven / ende ick geef'se wien ick oock wil.

7 Indien ghy dan my sult [7] aenbidden / so sal het all' uwe zijn.

8 Ende Jesus antwoordende seyde tot hem / [8] Gaet wech van my Satan: want daer is geschreven / [d] Ghy sult den Heere uwen Godt aenbidden / ende hem alleene dienen.

9 Ende hy leydde hem nae Jerusalem/ ende stelde hem op de tinne des Tempels/ ende seyde tot hem / Indien ghy de Sone Godts zijt/ worpt u selven van hier nederwaerts.

10 Want daer is geschreven/ [e] dat hy sijne Engelen van u bevelen sal / dat sy u bewaren sullen.

11 Ende dat sy u op de handen nemen sullen / op dat ghy uwen voet niet t' eeniger tijt aen eenen steen en stootet.

12 Ende Jesus antwoordende seyde tot hem / daer is geseght / [f] Ghy en sult den Heere uwen Godt niet versoecken.

13 Ende als de Duyvel alle versoekinge volleyndight hadde / weeck hy van hem [9] voor eenen tijt.

14 [g] Ende Jesus keerde wederom [10] door de kracht des Geests na Galileen: ende het geruchte van hem ginck uyt door het geheele omliggende lant.

15 Ende hy leerde in hare Synagogen/ ende wiert van allen [11] gepresen.

16 [h] Ende hy quam tot Nazareth/ daer hy opgevoedt was/ ende ginck/ nae sijne gewoonte / op den dach [12] des Sabbaths in de Synagoge: [i] ende stont op om te lesen.

17 Ende hem wiert [13] gegeven het boeck des Propheten Esaie / ende als hy het boeck [14] open gedaen hadde vondt hy [15] de plaetse daer geschreven was/

18 [k] De Geest des Heeren [is] op my/ daerom heeft hy my gesalft: hy heeft my gesonden [l] om den armen het Euangelium te verkondigen / om te genesen die gebroken zijn van herten/

19 [m] Om den gevangenen te prediken loslatinge / ende den blinden [16] het gesichte/ om [17] de verslagene henen te senden [18] in vryheyt: om te prediken [19] het aengenaem jaer des Heeren.

20 Ende als hy het boeck toegedaen/ ende [20] den Dienaer wedergegeven hadde/ sat hy neder: ende de oogen van allen in de Synagoge waren op hem geslagen.

21 Ende hy begon tot haer te seggen/ [21] Heden is dese Schrift in uwe ooren vervult.

22 Ende sy gaven hem alle [22] getuygenisse/ [n] ende verwonderden haer [23] over de aengename woorden/ die uyt sijnen mont voortquamen: ende seyden/ [o] Is dese niet de sone Josephs?

23 Ende hy seyde tot haer / Ghy sult sonder twijffel tot my [24] dit spreeckwoort seggen / Medicijn-meester geneest u selven: al wat wy gehoort hebben / [p] dat in [25] Capernaum geschiet is / doet [dat] oock hier in uw' vaderlant.

24 Ende hy seyde / Voorwaer ick segge u / [q] dat geen [26] Propheet aengenaem en is in sijn Vaderlant.

25 Maer ick segge u in der waerheyt/ Daer waren [r] vele weduwen in Israël in de dagen Elie/ doe den hemel drie jaren ende ses maenden [27] gesloten was: soo dat daer grooten hongers-noot wiert over het geheele lant.

26 Ende tot geene van haer en wiert Elias gesonden/ dan nae Sarepta [28] Sidonis/ tot een vrouwe/ [die] weduwe [was].

27 Ende daer waren [f] vele melaetsche in Israël [29] ten tijden des Propheten Elisei / ende geen van haer en wiert gereynight dan Naaman de Syrier.

28 Ende sy wierden alle in de Synagoge met toorne vervult / als sy dit hoordẽ.

29 Ende opstaende wierpen sy hem uyt buyten de stadt / ende leydden hem op den top des berghs / op den welcken hare stadt gebouwt was/ om hem van de steylte af te werpen.

30 Maer hy door het midden van haer [30] doorgegaen zijnde ginck wech.

31 [t] Ende hy quam af tot Capernaum/ een stadt van Galilea / ende leerde haer op de Sabbath-dagen.

32 [v] Ende sy versloegen haer over sijne leere / want sijn woort was [31] met macht.

33 [x] Ende in de Synagoge was een mensche hebbende eenen geest [32] eens onreynen Duyvels / ende riep uyt met grooter stemme/

34 Seggende / Laet af / wat hebben wy met u [te doen], ghy Jesu Nazarener? Zijt ghy gekomen om ons te verderven? Ick kenne u wie ghy zijt/ [namelick] [33] de Heylige Godts.

35 Ende Jesus bestrafte hem/ seggende/ [34] Swijght stil/ ende gaet van hem uyt. Ende de Duyvel hem in't midden geworpen hebbende / voer van hem uyt / sonder hem yet [35] te beschadigen.

36 Ende daer quam een verbaestheyt over alle/ ende sy spraken te samen tot malkanderen/ seggende/ Wat woort is dit/ dat hy met macht ende kracht den onreynen geesten gebiet / ende sy varen uyt?

37 Ende het geruchte van hem ginck uyt in alle plaetsen des omliggendẽ lants.

38 [y] Ende [Jesus] opgestaen zijnde uyt de Synagoge/ ginck in het huys [36] Simonis: ende Simonis wijfs moeder was met een groote kortse bevangen / ende sy baden hem voor haer.

39 Ende staende [37] boven haer/ bestrafte hy de kortse/ ende [de kortse] verliet haer: ende sy van stonden aen opstaende diende haerlieden.

40 [z] Ende [38] als de Sonne onderginck/ alle die krancke hadden/ met verscheydene sieckten [bevangen], brachten die tot hem/ [a] ende hy leyde een yegelick van haer de handen op/ ende genas de selve.

41 [b] Ende daer voeren oock Duyvelen uyt van velen/ roepende/ ende seggende/

Ghy

2 Doch voornamelick op het eynde wanneer hem de Satan op het allerheftighste versocht heeft. gelijck blijckt uyt Matth. 4. 2.
b Exod. 34. 28. 1. Reg. 19. 8.
3 Van dit vasten Christi, mitsgaders dese versoeckingen/ siet de verklaringen op Matth. 4.
c Deut. 8. 3. Matth. 4. 4.
4 Mattheus verhaelt dit voor de derde versoeckinge/ c. 4. v. 8. waer uyt blijckt dat de Euangelisten haer so seer niet en binden aen de ordre als aen de sake selve.
5 Gr. stipken, ofte/ puntgen des tijdts.
6 Hoewel de duyvel tegen de waerheyt hem selven dit toeschrijft/ als zijnde een leugenaer/ Joan. 8. v. 44. nochtans so misbruyckt hy dickwijls / door Godts toelatinge en rechtveerdigh oordeel tegen de sonden der menschen/ de eere en de rijckdommen der werelt / om de menschen te verleyden/ hem selven dragende als een overste ende Godt deser werelt. Joa. 12. 31. Eph. 6. v. 12. 2. Cor. 4. 4.
7 Ofte/ voor my nedervallen, N. om my aen te bidden.
8 Gr. gaet wech achter my.
d Deut. 6. 13. ende 10. 20. 1. Sam. 7. 3.
e Psal. 91. 11.
f Deut. 6. 16.
9 Want het blijckt/ dat hy tegen den tijt van sijn lijden hem wederom heftelick aengevallen is/ Joa. 14. 30.
g Matth. 4. 12. Marc. 1. 14. Ioan. 4. 43. Actor. 10. 37.
10 Gr. in de kracht.
11 Gr. verheerlickt.
h Matth. 13. 54. Marc. 6. 1. Ioan. 4. 43.
12 Gr. der Sabbathen.
i Nehem. 8. 5, 6.
13 D. gelanght/ ofte toe-gereyckt. Siet Actor. 13. 15.
14 Gr. ontvoudt, ofte / ontrolt hadde, gelijck veeltijts de boecken in oude tijden op parkementen ofte papieren rollen geschreven wierden/ Psal. 40. 8. Hebr. 10. 7. Apoc. 6. 14.
15 Hier schijnt Christus twee plaetsen uyt Jesaia te samen gevoeght te hebben. want sommige van dese woorden staen Jesa. 61. 1. ende sommige Jesa. 42. 7.
k Iesa. 61. 1.
l Matth. 11. 5.
m Iesa. 61. 1, 2. ende 42. 7.
16 Gr. het verkrijgen des gesichts.
17 Of/ verwondde.
18 Gr. in los-latinge.
19 Soo wort de tijdt van de toekomste des Messie/ ende der predicatie des Euangeliums genaemt / om dat het aengenaem Jubel-jaer daer van een voorbeeldt is geweest / op welcke alle goederen die verkocht waren tot haren eersten eygenaer quamen/ ende alle dienst-knechten uyt de Israeliten in vryheyt gestelt wierden. Levit. 25. 8.
20 N. vanden Oversten der Synagoge.
21 D. ghy hoort nu met uwe ooren dat huyden geschiet/ 't gene in dese Prophetie te voren geseght is.

22 N. dat hy een voortreffelick leeraer was. Siet Marc. 6. 2.
n Iesa. 50. 4. Matth. 13. 54. Marc. 6. 2. Luce 2. 47.
23 Gr. over de woorden der genade, ofte/ aengenaemheyt.
o Ioan. 6. 42.
24 Gr. dese parabel. Siet Psal. 45. 3. Joan. 1. 14.
p Matth. 4. 13.
25 Daer Christus sijne woonplaetse voor desen genomen hadde/ en vele mirakelen gedaen/ Mat. 4. 13. ende 11. 23.
q Matth. 13. 57. Marc. 6. 4. Ioan. 4. 44.
26 D. leeraer des woorts Godts.
r 1. Reg. 17. 7. Iac. 5. 17.
27 D. sonder regenen/ 1. Reg. 17. 1/ 7.
28 D. liggende onder 't gebiedt der stadt Sidon.
f 2. Reg. 5. 14.
29 Ofte/ onder den propheet Eliseus.
30 N. hare oogen door sijne Goddelicke kracht houdende/ datse hem niet en sagẽ/ ofte haer wederhoudende/ alsoo sijne ure noch niet gekomen en was/ Joan. 7. 30.
t Matth. 4. 13. Marc. 1. 21.
v Matth. 7. 29. Marc. 1. 22.
31 Gr. in macht, D. van groot aensien en kracht/ Matt. 7. 29.
x Marc. 1. 23.
32 D. die eenen onreyne Duyvel was.
33 D. de Salichmaker/ die daer toe van Godt geheylight ofte afgesondert is/ Joan. 10. 36.
34 Gr. wort gemuylbandt. Siet de aent. op Marc. 1. 25.
35 Ofte/ te quetsen.
y Matth. 8. 14. Marc. 1. 29.
36 N. Petri. Siet Matth. 8. 14.
37 Ofte / over haer. N. met sijn hooft over haer buygende/ om haer aen te spreken.
z Matth. 8. 16. Marc. 1. 32.
38 D. als de Sabbath over was. siet Marc. 1. 32.
a Marc. 7. 32. ende 8. 23, 25.
b Marc. 1. 34. ende 3. 11.

Ghy zijt de Christus / de Sone Godts. Ende [haer] bestraffende en liet hy die niet [39] spreken/om dat sy wisten dat hy de Christus was.

42 [c] Ende als het dach wiert/ginck hy uyt ende trock nae [40] een woeste plaetse: ende de scharen sochten hem / ende quamen tot by hem / ende hielden hem op / dat hy van haer niet en soude wechgaen.

43 Maer hy seyde tot haer / Ick moet oock andere steden [41] het Euangelium des Coninckrijcks Godts verkondigen: want daer toe ben ick [42] uytgesonden.

44 Ende hy predickte in de Synagogen van Galilea.

39 Ofte/seggen dat sy wisten dat hy die Christus was. De reden hier van siet Marc. 1. 25.
c Marc. 1. 35.
40 D. een eensame plaetse / om alleen te zijn.
41 Gr. het Coninckrijcke Godts Euangelizeren.
42 N. van Godt den Vader.

Het v. Capittel.

1 Christus leert de scharen uyt het schip Petri. 4 ende na eenen miraculeusen visch-vanck/ belooft hy hem ende sijne medegesellen te maken tot visschers der menschen. 12 Reynight eenen melaetschen. 17 geneest eenen geraeckten. 21 ende bewijst daer uyt dat hy macht hadde de sonden te vergeven. 27 Beroept Levi op den tol sittende/ 29 eet met hem ende andere tollenaren. 31 ende geeft daer van reden. 33 Verdedight sijne Discipelen met verscheydene gelijckenissen / waerom sy niet en vasteden.

1 [a] Ende het geschiedde als de schare [1] op hem aendrongh/om het woort Godts te hooren / dat hy stont by [2] het meyr Gennesaret.

2 Ende hy sach twee schepen aen [den oever] van't meyr [3] liggende / ende de visschers waren daer uyt-gegaen/ ende spoelden de netten.

3 Ende hy ginck in een van die schepen/ het welcke [4] Simonis was/ende badt hem/ dat hy een weynich van't landt afstaecke: ende nedersittende leerde hy de scharen uyt het schip.

4 Ende als hy af liet van spreken/seyde hy tot Simon / [b] Steeckt af na de diepte/ ende werpt uwe netten uyt [5] om te vangen.

5 Ende Simon antwoordde ende seyde tot hem / [6] Meester wy hebben den geheelen nacht over gearbeyt / ende niet gevangen: doch op uw' [7] woort sal ick het net uytwerpen.

6 Ende als sy dat gedaen hadden/ besloten sy een groote menichte visschen/ende haer net scheurde.

7 Ende sy wenckten hare [8] medegenooten / die in het ander schip waren / dat sy haer souden komen [9] helpen. Ende sy quamen / ende vulden beyde de schepen / so dat sy by na sonckten.

8 Ende Simon Petrus [dat] siende [10] viel neder aen de knien Jesu/ seggende/ Heere [11] gaet uyt van my / want ick ben een sondigh [12] mensche.

9 Want verbaestheyt hadde hem bevangen/ ende alle die met hem waren/ over den vanck der visschen / die sy gevangen hadden.

10 En desgelijcks oock Jacobum ende Joannem de sonen Zebedei / die Simonis mede-genooten waren. Ende Jesus seyde tot Simon / En vreest niet: [c] Van nu aen sult ghy [13] menschen vangen.

11 Ende als sy de schepen aen lant gestiert hadden / [d] verlieten sy alles/ ende volghden hem.

12 [e] Ende het geschiedde als hy in eene dier [14] steden was/ siet daer [was] een man vol melaetsheyt / ende Jesum siende viel hy op het aengesicht / ende badt hem / seggende / Heere / so ghy wilt / ghy cont my reynigen.

13 Ende hy de handt uytstreckende raeckte hem aen/ende seyde/ Ick wil/ wort gereynight. Ende terstont ginck de melaetsheyt van hem.

a Matth. 13. 2. Marc. 4. 1.
1 Gr. op, ofte/tegen hem lagh.
2 Wort anders genaemt de Galileesche zee / ende de zee Tiberiadis: zijnde een inlandsch Meer/ nergens in de zee uytkomende.
3 Gr. aen het Meer staende.
4 N. Petri: Siet v. 8.
b Ioan. 21. 6.
5 Gr. tot den vangh.
6 Gr. Epistata, het welck beteeckent yemandt/ die over andere gestelt is/ waer voor de andere Euangelisten het Hebr. woort Rabbi, ende 't Grieckx woort didascale gebruycken.
7 D. bevel/ waer in sy oock verstonden eene toeseggingé begrepen te zijn.
8 D. die met hen in een gemeenschap ofte compagnie waren.
9 Gr. mede-vangen, ofte / mede optrecken.
10 Overmits hy uyt dit mirakel erkende de Godtheyt Christi.
11 N. als die onweerdigh ben / dat ick in u geselschap soude blyven: gelijck den hooftman over hondert oock seyde/ Matth. 8. 8.
12 Gr. man.
c Ierem. 16. 16. Ezech. 47. 9. Matth. 4. 19. Marc. 1. 17.
13 N. door de predicatie des Euangeliums/ welcke by een net wort vergeleecken Matth. 13. v. 47. Siet van het Gr. woort de aent. op 2. Tim. 2. 26.
d Matth. 4. 20. ende 19. 27. Marc. 10. 28. Luc. 18. 28.
e Matth. 8. 2. Marc. 1. 40.
14 Hoe wel de melaetsche in de steden niet en mochten woonen / soo schijnt nochtans datse in de selve wel komen mochten / mits roepende/ onreyn. Lev. 13. 45. Luc. 17. 12.

14 Ende hy geboodt hem / dat hy het niemandt seggen en soude: maer gaet henen [seyde hy] [15] vertoont u selven den Priester / ende offert voor uwe reyninge / [f] gelijck Moses geboden heeft / haer tot een getuygenisse.

15 Maer [16] het geruchte van hem ginck te meer voort: ende vele scharen quamen te samen om [hem] te hooren / ende door hem genesen te worden van hare cranckheden.

16 Maer [17] hy vertrock in de woestijnen / ende badt [aldaer].

17 Ende het geschiedde in een dier dagen / dat hy leerde/ ende [daer] saten Phariseen ende Leeraers der Wet/ die van alle vlecken van Galileen / ende Judea / ende Jerusalem gekomen waren: ende de cracht des Heeren was [daer] [18] om haer te genesen.

18 [g] Ende siet [eenige] mannen brachten op een bedde eenen mensche die [19] geraeckt was: ende sochten hem in te brengen / ende voor hem te leggen.

19 Ende niet vindende / waer door sy hem inbrengen mochten / overmits de schare / so clommen sy [20] op het dack/ ende lieten hem door [21] de tichelen neder met het beddeken / in het midden / voor Jesum.

20 Ende hy [22] siende [23] haer geloove seyde tot hem / Mensche uwe sonden zijn u vergeven.

21 Ende de Schriftgeleerde ende de Phariseen begonden te overdencken / seggende / Wie is dese / die [Godts-] lasteringe spreeckt? [h] Wie can de sonden vergeven dan Godt alleen?

22 Maer Jesus hare overdenckingen bekennende / antwoordde ende seyde tot haer / Wat overdenckt ghy in uwe herten?

23 Welck is [24] lichtelicker te seggen/ Uwe sonden zijn u vergeven/ofte te seggen/ Staet op ende wandelt?

24 Doch op dat ghy meucht weten/dat de Sone des menschen macht heeft op der aerden de sonden te vergeven/ (seyde hy tot den geraeckten) Ick segge u staet op ende neemt uw' beddeken op/ ende gaet henen na uw' huys.

25 Ende hy terstont voor haer opstaende / [ende] opgenomen hebbende [25] 't gene daer hy op gelegen hadde / ginck henen na sijn huys / Godt [26] verheerlijckende.

26 Ende [27] ontsettinge heeft [haer] alle bevangen / ende sy verheerlickten Godt / ende wierden vervult met vreese / seggende / Wy hebben heden [28] ongeloovelicke dingen gesien.

27 [i] Ende na desen [29] ginck hy uyt / ende sach eenen tollenaer / met name [30] Levi / sitten in het tol-huys / ende seyde tot hem / Volght my.

28 Ende hy alles verlatende stont op/ ende volghde hem.

29 Ende Levi rechtede hem een groote maeltijt aen / in sijn huys: [k] ende [daer] was een groote schare van tollenaren / ende van andere die met haer aensaten.

30 Ende [31] hare Schriftgeleerde ende de Phariseen murmureerden tegen sijne Discipelen / seggende / Waerom eet ende drinckt ghy met tollenaren ende sondaren?

31 Ende Jesus antwoordende seyde tot haer / Die gesont zijn en hebben den

15 Siet de redenen hier van Matt. 12. v. 16.
f Levit. 13. 2. ende 14. 2. Matth. 8. 4.
16 Gr. het woort.
17 Gr. hy was vertreckende ende biddende, daer niet hier te kennen gegeven wort / dat hy sulcx dickwijls dede. Siet hier na cap. 6. v. 12. ende 9. 18/28.
18 N. van de vlecke gesprokē is v. 17. die haer alhier vertoonden / om dat sy met een vast vertrouwen tot Christum quamen / gelijck te sien is v. 20.
g Matth. 9. 1. Marc. 2. 3. Actor. 9. 32.
19 Gr. Die de zenuwen los, ofte/ slap geworden zijn, gelijck de geraeckte oft beroerde gemeynlijck zijn.
20 Van de gelegentheyt der daecken by de Joden siet Matth. 10. 27.
21 Ofte/ tegelen.
22 Ofte/ kennende.
23 N. So des geraeckten/ als der gene die hem brachten.
h Ioan. 14. 4. Psal. 32. 5. Ies. 43. 25.
24 Siet Matth. 9. 5.
25 N. het bedde met sijne toebehoorte.
26 Ofte/ prijsende.
27 Ofte / verruckinge van sinnen.
28 Het Gr. woort beteeckent dingen / die buyten gemeyne meyninge ofte verwachtinge zijn.
i Matth. 9. 9. Marc. 2. 14, 15.
29 N. na de zee tot Capernaum. Siet Marc. 2. 1/ 13.
30 Anders oock Mattheus genaemt/ een sone Alphei. Van dese geheele historie Siet Matth. 9. 9. Marc. 2. 14.
k Matth. 9. 10. Marc. 2. 15. Luc. 15. 1.
31 N. der scharen/ die daer ontrent waren.

Medecijn-meester niet van nooden / maer die [32] sieck zijn.

32 [l] Ick en ben niet gekomen om te roepen rechtveerdige / maer sondaren tot bekeeringe.

33 [m] Ende sy seyden tot hem / Waerom [33] vasten Joannis Discipelen dickmaels / ende doen gebeden / desgelijcks oock [de discipelen] der Phariseen / maer de uwe [34] eten ende drincken?

34 Doch hy seyde tot haer / [n] Cont ghy de [35] bruylofts-kinderen / terwijle de bruydegom by haer is / doen vasten?

35 Maer de dagen sullen komen / wanneer de bruydegom van haer sal wech-genomen zijn / dan sullen sy vasten in die dagen.

36 Ende hy seyde oock tot haer een [36] gelijckenisse / Niemant en set eenen lap van een nieuw' cleedt / op een oudt cleedt: anders soo scheurt oock dat nieuwe [het oude], ende de lap van het nieuwe en komt met het oude niet over een.

37 Ende niemandt en doet [o] nieuwen wijn in oude [leder-] sacken: anders so sal de nieuwe wijn de [leder-] sacken doen bersten / ende de [wijn] sal uytgestort worden / ende de [leder-] sacken sullen verderven.

38 Maer nieuwen wijn moetmen in nieuwe [leder-] sacken doen / ende sy worden beyde te samen behouden.

39 Ende niemandt die ouden drinckt / begeert terstont nieuwen: want hy seght / De oude is [37] beter.

32 Gr. die qualick te passe, ofte / qualick gestelt zijn.
l Matth. 9. 13. Luc. 19. 10. 1.Tim. 1. 15.
m Matth. 9. 14.
33 N. met ordinaris strengh vasten / ende dat op sekere tijden gedaen wort.
34 D. leven gelijck andere gemeene menschen.
n Ies. 62. 5. 2.Corinth. 11. 2.
35 Gr. sonen der bruylofts-kamer. siet Matth. 9. 15.
36 Gr. parabel, waer van siet de toe-eygeninge. Matth. 9. v. 16. Marc. 2. 19.
o Matth. 9. 17. Marc. 2. 22.
37 D. aengenamer / overmits men daer aen gewent is: ofte gesonder.

Het vj. Capittel.

1 De Discipelen plucken koren-ayren op den Sabbath / ende worden daer over van Christo tegen de Phariseen verantwoort. 6 Christus geneest op den Sabbath een dorre handt / ende verdedight dit sijn doen. 12 Bidt op den berch / ende verkiest uyt sijne discipelen twaelf tot Apostelen. 17 Geneest verscheyden siecke ende beseten menschen. 20 Leert welcke menschen gelucksaligh zijn / ende niet en zijn. 27 Vermaent tot liefde / oock selfs tegen de vyanden. 36 tot barmhertichept / ende tot een billick oordeel van sijnen naesten. 38 als oock tot weldadichept. 41 Leert dat men hem selve eerst moet besien / als men andere wil bestraffen. 43 ende dat de boom uyt sijne vruchten bekent wort. 46 Eyndelick leert hy met de gelijckenisse van een huys op een rotze / en op sandt getimmert / dat het niet genoech is hem met den monde alleen te belijden / maer datmen oock moet sijnen wille doen.

1 [a] Ende het geschiedde op den [1] tweeden eersten Sabbath / dat hy door het gezaeyde ginck / ende sijne Discipelen pluckten ayren / ende aten 'se / [die] wrijvende met de handen.

2 Ende sommige der Phariseen seyden tot haer / Waerom doet ghy [b] dat niet geoorloft en is te doen / op de Sabbathen.

3 Ende Jesus haer antwoordende seyde / En hebt ghy oock dat niet gelesen / 't welck [c] David dede wanneer hem hongerde / ende den genen die met hem waren?

4 Hoe hy in gegaen is in het [2] Huys Godts / ende de toon-brooden genomen ende gegeten heeft / ende oock gegeven den genen die met hem waren / welcke niet en zijn geoorloft te eten / [d] dan alleen den Priesteren.

5 Ende hy seyde tot haer / [e] De sone des menschen is [3] een Heere oock des Sabbaths.

6 [f] Ende het geschiedde oock op eenen anderen Sabbath / dat hy inde Synagoge ginck / ende leerde. Ende daer was een mensche / ende sijne rechterhandt was dorre.

7 Ende de Schrift-geleerde ende de Phariseen namen hem waer / of hy op den Sabbath genesen soude: op dat sy [eenige] [4] beschuldinge tegen hem mochten vinden.

8 Doch hy kende hare [5] gedachten / ende seyde tot den mensche / die de dorre handt hadde / Rijst op / ende staet in 't midden. Ende hy opgestaen zijnde / stont [over eynde].

9 So seyde dan Jesus tot haer / Ick sal u vragen: Wat is geoorloft op de Sabbathen? Goet te doen / of quaet te doen? [Een mensche] te behouden / of te verderven?

10 Ende haer alle rontom [7] aengesien hebende / seyde hy tot den mensche / Streckt uwe handt uyt. Ende hy dede alsoo: [g] ende sijne handt wiert herstelt / gesont gelijck de andere.

11 Ende sy wierden vervult [8] met uytsinnichept / ende spraken te samen met malkanderen / wat sy Jesu doen souden.

12 [h] Ende het geschiedde in die dagen / dat hy uytginck nae den bergh om te bidden / ende hy bleef den nacht over [9] in het gebedt tot Godt.

13 [i] Ende als het dagh was geworden / riep hy sijne Discipelen tot hem / ende verkoos 'er twaelve uyt haer / die hy oock [10] Apostelen noemde.

14 [Namelick] Simonem / welcken hy oock [11] Petrum noemde / ende Andream sijnen broeder / Jacobum ende Joannem / Philippum ende Bartholomeum.

15 Mattheum ende Thomam / Jacobum den [sone] Alphei / ende Simonem genaemt [12] Zelotem.

16 Judam Jacobi / ende Judam Iscariot / die oock de verrader geworden is.

17 [k] Ende met haer afgekomen zijnde / stont hy op een vlacke plaetse / ende [met hem] de schare sijner Discipelen / ende een groote menichte des volcks van geheel Judea ende Jerusalem / ende van den zeekant van Tyrus ende Sidon /

18 Die gekomen waren om hem te hooren / ende om van hare sieckten genesen te worden / ende die van onreyne geesten gequelt waren: ende sy wierden genesen.

19 Ende alle de schare socht hem aen te raken: [l] want daer ginck [13] kracht van hem uyt / ende hy genas 'se alle.

20 [m] Ende hy sijne oogen opslaende over sijne Discipelen / seyde / Saligh zijt ghy [14] arme: Want uwe is het Coninckrijcke Godts.

21 [n] Saligh zijt ghy die nu [15] hongert: want ghy sult versadight worden. [o] Saligh zijt ghy die nu [16] weent: want ghy sult lacchen.

22 [p] Saligh zijt ghy wanneer u de menschen haten / ende [17] wanneer sy u afscheyden / ende [18] smaden / ende uwen name als quaet [19] verwerpen / om des Soons des menschen wille.

23 [q] Verblijdt u in dien dage / ende [20] zijt vrolick: want siet uwen [21] loon is [22] groot inden Hemel: [r] want hare Vaders deden diergelijcke den Propheten.

24 [s] Maer wee u [23] ghy rijcke / want ghy hebt uwen troost wech.

25 [t] Wee u die [24] versadight zijt: want ghy sult hongeren: Wee u die nu [25] lacht: [v] Want ghy sult [26] treuren ende weenen.

26 Wee u wanneer [27] alle de menschen

a Deut. 23. 25. Matth. 12. 1. Marc. 2. 23.
1 Dese Sabbath wort genaemt de tweede eerste, om dat / gelijck voorname leeraers meynen / het de eerste Sabbath was na den tweeden dach van Paesschen / waer van men seven Sabbathen moeste rekenen tot het Pinxter-feest. Levit. cap. 23. v. 15. van welcke seven Sabbathen dese de eerste was / den welcken de Joden noch hedendachs noemen den eersten Sabbath na den tweeden dach. want dat oock ontrent dien tijt in het Joodsche-landt de ayren groot waren / blijckt Lev. 23. 10. Deut. 16. 9. Andere meynen dat het geweest is de laetste dach van het Paesch-feest / die een bysonder rust-dach was soo wel als de eerste. Num. c. 28. v. 25. gelijck den laetsten dagh van 't feest der tabernakelen / den grooten dach van dat feest genaemt wort. Joan. 7. 37. Doch andere meynen dat hy alsoo genaemt wort / om datter geweest soude zijn de Sabbath in het tweede groot feest namelijck van Pinxsteren / op welcken de eerstelingen van de rijpe vruchten op-geoffert wierden. Exod. 34. 22.
b Exod. 20. 10.
c 1. Sam. 21. 6.
2 Siet van het huys Godts / ende van de Toon-brooden / d'aenteeck. op Matth. 12. 4.
d Levit. 24. 9.
e Matth. 12. 8. Marc. 2. 28.
3 Siet hier van de verklaringe Matth. 12. 8.
f Matth. 12. 9. Marc. 3. 1.

4 Gr. sijne beschuldinge. D. eenige stoffe ofte occasie van beschuldinge / om daer mede hem als een overtreder der Wet by den volcke verdacht te maken.
5 Ofte / overleggingen.
6 Gr. een ziele. D. een mensche. Een wijse van spreken / waer door een deel voor het geheele wort genomẽ. want wie een mensche niet en helpt als hy kan / die is schuldich aen sijn verderf.
7 N. met toorne. Siet Marc. 3. 5.
g 1.Reg. 13. 6.
8 D. Met eenen rasenden haet.
h Matth. 14. 23.
9 Gr. in het gebedt Godts. N. om sich door den gebede tot het verkiesen van sijne Apostelen te bereyden: gelijck de Apostelen oock na dit exempel gedaen hebben / Actor. 13. 3.
i Matth. 10. 1. Marc. 3. 13. ende 6. 7. Luc. 9. 1.
10 D. Afgesondene / ofte gesanten / om datse van hem eerst door het Joodsche landt Matth. 10. 5. ende daer na in de werelt uytgesonden souden worden / om het Euangelium te prediken.
11 Waerom hy alsoo toegenaemt is geworden / siet Marc. 3. 16. ende heeft oock dese toenaem gedient om hem te onderscheyden van den tweedẽ Simon / die oock daerom hier toe-genaemt wort Zelotes / v. 15. Siet Matth. 10. 4.
12 D. yveraer. siet Matth. 10. 4.
k Matth. 4. 25. Marc. 3. 7.
l Marc. 5. 30.
13 D. hy bewees aen haer sijne Goddelijcke kracht / waer door hy haer genas. Siet Marc. 5. 30.
m Matth. 5. 2.
14 N. van geeste. Siet Matth. 5. 3.
n Ies. 65. 13.
15 N. na de gerechtichept. Matt. 5. 6.
o Ies. 61. 3. ende 66. 10.
16 N. lydende om Christi ende des Euangeliums Christi wille / gelijck blijckt uyt 't volgende vs.
p Matth. 5. 11. 1.Petr. 2. 19. ende 3. 14. ende 4. 14.
17 Ofte / afsnyden. N. van hare vergaderingen ende geselschappen. siet Joan. 16. 2.
18 N. als Godloose ofte ketters.
19 Ofte / uytdoen. Gr. uytwerpen.
q Actor. 5. 41.
20 Gr. springht op. namelick van vreugde.
21 Van desen loon siet Matth. 5. 12.
22 Gr. veel.
r Actor. 7. 51.
s Amos 6. 1, 8.
23 Dat is / die u op uwen rijckdom verlaet / ende uwen troost daer in soeckt. Marc. 10. 24.
t Ies. 65. 13.
24 Gr. vervult, D. die uwen lust hebt in u lichaem met spyse ende dranck op te vullen. Siet Jac. 5. 5.
25 D. die u vermaeck hebt in allerley wereltsche blydschap. Joa. 16. 20. ende in de verdruckinge der vroome. Apoc. 11. 10.
v Iac. 4. 9. ende 5. 1.
26 N. eeuwichlick. Jac. 5. 1.
27 N. de wereltsche menschen. Joan. 15. 19. als ghy haer soudt soecken te behagen ende gelijck te zijn. Galat. 1. 10.

wel van u spreken: Want hare Vaders deden diergelijcke den valschen Propheten.

27 Maer ick segge ulieden / die [dit] hoort / x Hebt lief uwe vyanden / doet wel den genen die u haten.

28 Segent de gene die u vervloecken / ende y bidt voor de gene / die u [28] geweldt doe.

29 z Den genen die u aen de wange slaet / [29] biedt oock de andere: ende den genen die u den mantel neemt / en verhindert oock den rock niet [te nemen].

30 a Maer geeft [30] een yegelick die van u begeert / ende van de gene / die het uwe neemt / en [31] eyscht niet weder.

31 b Ende gelijck ghy wilt dat u de menschen doen sullen / doet ghy haer oock desgelijcks.

32 c Ende indien ghy lief hebt / die u lief hebben / wat [32] danck hebt ghy? want oock [33] de sondaers hebben lief de gene die haer lief hebben.

33 Ende indien ghy goet doet / den genen die u goet doen / wat danck hebt ghy? Want oock de sondaers doen het selve.

34 d Ende indien ghy leent den genen / van welcke ghy hoopt [34] weder te ontfangen / wat danck hebt ghy? Want oock de sondaers leenen den sondaren / op dat sy even-gelijcke weder mogen ontfangen.

35 Maer hebt uwe vyanden lief / ende doet goet / ende leent [35] sonder yet weder te hopen: ende uwen loon sal [36] groot zijn / ende ghy sult e kinderen des Allerhoochsten [37] zijn: Want hy is [38] goedertieren over de ondanckbare ende boose.

36 Weest dan barmhertich / gelijck oock uwe Vader barmhertich is.

37 f Ende en [39] oordeelt niet / ende ghy en sult niet geoordeelt worden: Verdoemt niet / ende ghy en sult niet verdoemt worden: [40] laet los / ende ghy sult los gelaten worden.

38 g Geeft / ende u sal gegeven worden: een goede / neergedruckte / ende geschudde / ende overloopende [41] mate sal men in [42] uwen schoot geven: h Want met de selve mate daer mede ghy-lieden metet / sal ulieden weder gemeten worden.

39 Ende hy seyde tot haer een gelijckenisse / i Kan oock wel een blinde eenen blinden op den wech leyden? Sullen sy niet beyde in den gracht vallen?

40 k De discipel en is niet boven sijnen [43] meester: maer een yegelick [44] volmaeckt [discipel], sal zijn gelijck sijn meester.

41 l Ende wat siet ghy den [45] splinter / die in uws broeders ooge is / ende den balck die in uw' eygen ooge is / en merckt ghy niet?

42 Ofte hoe kondt ghy tot uwen broeder seggen / Broeder laet toe dat ick den splinter die in uw' ooge is [46] uyt doe / daer ghy selve den balck die in uw' ooge is / niet en siet? Ghy geveynsde / m doet eerst den balck uyt uw' ooge / ende dan sult ghy besien om den splinter uyt te doen / die in uw' broeders ooge is.

43 n Want het en is geen goede boom / die quade vrucht [47] voortbrenght / noch geen [48] quade boom / die goede vrucht voortbrenght.

44 Want een yegelick boom wort uyt sijn eygen vrucht gekent. o Want men leest geen vygen van doornen / noch men snijdt geen druyve van bramen.

45 p De goede mensche brenght het goede voort uyt den goeden schat sijns herten: ende de quade mensche [49] brenght het quade voort uyt den quaden schat sijns herten. q Want uyt den overvloet des herten spreeckt sijnen mont.

46 r Ende wat noemt ghy my Heere / Heere: ende en doet niet het gene dat ick segge?

47 s Een yegelick die tot my komt / ende mijne woorden hoort / ende de selve doet / ick sal u toonen wien hy gelijck is.

48 Hy is gelijck een mensche die een huys bouwde / ende groef / [50] ende verdiepte / ende leyde het fondament op een steenrotse: als nu [51] de hooge vloet quam / soo [52] sloegh de water-stroom tegen dat huys aen / ende en konde dat niet bewegen: want het was op de steenrotse gegrondt.

49 Maer die 't gehoort / ende niet gedaen en sal hebben / is gelijck een mensche die een huys bouwde op de aerde sonder fondament: tegen het welcke de waterstroom aensloegh: ende het viel terstont / ende [53] de val van dat selve huys was groot.

x Exod. 23. 4. Prov. 25. 21. Matth. 5. 44. Rom. 12. 20. 1. Corinth. 4. 12.
y Luce 23. 32. Actor. 7. 60.
28 Ofte / lasteren, gelijck 1. Petr. 3. 16.
z 1. Corinth. 6. 7.
29 N. liever van dat ghy u selven soudet wreecken / ofte quaet met quaet vergelden.
a Deut. 15. 7. Matth. 5. 42.
30 Dit moet verstaen worden van de rechte arme / die gebreck lijden / den welcken wy oock geven moeten nae ons vermogen. Siet hier van den regel Pauli / 2. Corin. 8. vs. 12 / 13 / 14.
31 N. so daer door de liefde des naesten soude worden gequetst / ofte aen andere ergernisse gegeven. 1. Corinth. 6. 7.
b Matth. 7. 12.
c Matth. 5. 46.
32 Ofte / genade, V. genadige weldaet ofte vergeldinge van Godt.
33 V. openbare ende groote sondaren / hoedanige gehouden wierden de tollenaren / die in plaetse der selve Matth. 5. vs. 46 / 47. gestelt worden.
d Deut. 15. 8. Matth. 5. 42.
34 N. het geleende gelt / ofte diergelijcke vrientschap / wanneer ghy sulcks van doen soudt hebben / gelijck uyt de volgende woorden int' einde vant vs blijckt.
35 Ofte / sonder daer van yet te hopen. V. niet alleen den genē die ghy hoopt dat het sullen weder-geven / ofte diergelijcke vrientschap weder doen / maer oock den genen daer van ghy die hope niet en hebt: gelijck hy hier oock gebiedt niet alleen de vriendē / maer oock de vyanden lief te hebben.
36 Gr. veel.
e Matth. 5. 45.
37 V. toonen metter daet / dat ghy het zijt.
38 Ofte / weldadigh.
f Matth. 7. 1. Rom. 2. 1. 1. Cor. 4. 5.
39 N. lichtveerdelick ofte verkeerdelick / gelijck Matth. 7. 1.
40 Ofte / vergeeft, ende u sal vergeven worden.
g Prov. 10. 22. ende 19. 17.
41 Een gelijckenisse genomen van het meten van drooge waren / als men elck 'tsijne ruym wil toemeten.
42 Een maniere van sprekē genomen van de wijse der volcken in Oriente / die lange wijde kleederen droegen / daer in sy ontfangen konden 't gene haer gegeven wiert. Psal. 79. 12. Jer. 32. 18.
h Matth. 7. 2. Marc. 4. 24. Ioan. 13. 16. ende 15. 20.
i Iesa. 42. 19. Matth. 15. 14.
k Matth. 10. 24.
43 Gr. Leeraer, ofte / Leer-meester.
44 V. een recht / waer / ende getrouw discipel.
l Matth. 7. 3.
45 Wat door den splinter ende balck verstaen wort / siet Matth. 7. 3.
46 Gr. uytwerpen.
m Prov. 18. 17.
n Matth. 7. 17. ende 12. 33.
47 Gr. maeckt.
48 Gr. verrotte.
o Matth. 7. 16.
p Matth. 12. 35.
49 N. gemeenlick / ofte ten meestendeel. want anders de geveynsde dickwijls spreken datse niet en meynen / hoewel hare geveynstheyt veeltijts aen den dagh komt.
q Matth. 12. 34.
r Malach. 1. 6. Matth. 7. 21. ende 25. 11. Luc. 13. 23. Rom. 2. 13. Iac. 1. 22.
s Matth. 7. 24.
50 V. groef diep / N. om te vaster fondament te leggen.
51 Gr. de volle vloedt, waer door / als oock door de stroomen / verstaen wordē de verleydingen / versoeckingen / verdruckingen / ende vervolginge. Mat. 13. 21.
52 Gr. brack.
53 Gr. de breucke, ofte / scheure.

Het vij. Capittel.

1 Christus maeckt gesont den knecht eens hooftmans tot Capernaum / wiens geloove hy prijst boven alle andere. 11 Verweckt van den dooden eener weduwen soon tot Naim. 18 Beantwoort de vrage der Discipelen Joannis / ende bewijst uyt sijne eygene leere ende wercken / dat hy de Messias is. 24 Geeft van den persoon ende ampt Joannis een heerlick getuygenis. 29 waer over 't volck Godt prijst / maer de Phariseen verachten den raedt Godts. 31 Verwijt den Joden / onder de gelijckenisse van het doen der kinderen op de straten / hare onbekeerlickheyt. 36 Eet by Simon den Phariseus / waer een sondaresse sijne voeten met hare tranen nat maeckt: daer aen hem Simon stoot / ende Christus verantwoort haer met de gelijckenisse van twee schuldenaren.

1 NAe dat hy nu alle sijne woorden [1] voleyndight hadde [2] ten aenhooren des volcks / a ginck hy in tot Capernaum.

2 Ende een dienstknecht van een seker hooftman over hondert / die hem seer [3] weert was / kranck zijnde lagh op sijn sterven.

3 Ende van Jesu gehoort hebbende / sondt hy tot hem de [4] Ouderlingen der Joden / hem biddende dat hy wilde komen / ende sijnen dienstknecht [5] gesont maken.

4 Dese nu tot Jesum gekomen zijnde / baden hem [6] ernstelick / seggende / Hy is weerdigh [7] dat ghy hem dat doet.

5 Want hy heeft [8] ons volck lief / ende heeft selve ons de [9] Synagoge gebouwt.

6 Ende Jesus ginck met haer. Ende als hy nu niet verre van het huys was / sondt de hooftman over hondert tot hem [eenige] vrienden / ende [10] seyde tot hem / Heere en neemt de moeyte niet: want ick en ben niet weerdigh dat ghy onder mijn dack soudt inkomen.

7 Daerom en hebbe ick oock my selven niet weerdigh geacht om tot u te komen: maer [11] seght [het] met een woort / ende mijn knecht sal genesen worden.

8 Want ick ben oock een mensche [12] onder de macht [van andere] gestelt / hebbende krijchs-knechten onder my / ende ick segge tot desen / Gaet / ende hy gaet: ende tot den anderen / Comt / ende hy komt: ende tot mijnen dienstknecht / Doet dat / ende hy doet [het].

9 Ende Jesus dit hoorende / verwonderde hem sijner: ende sich omkeerende seyde tot de schare die hem volghde / Ick segge ulieden / ick en hebbe soo grooten geloove selfs

1 Gr. vervult.
2 Gr. in 't gehoor.
a Matth. 8. 5.
3 Gr. dierbaer, N. van wegen sijne getrouwe diensten.
4 Dese Ouderlingen waren de aensienelickste van den volcke / die in dien tijdt gebruyckt wierden in elcke stadt om de politie ofte kercke te regeren. Siet Matth. 26. 3.
5 Gr. behouden, N. by het leven.
6 Gr. vlijtelick, neerstelick.
7 Ofte / dien ghy dat doen sult. And. dien men dat doen soude.
8 N. de Joden: waer uyt blijckt dat hy een heyden was / als oock uyt het volgende 9 vs.
9 Van de Synagogen siet Matt. 4. 23.
10 V. liet seggen door dese sijne vrienden. Alsoo kan oock verstaen wordē 'tgene gesegt wort by Matt. cap. 8. 6 / &c. dat hy selve heeft gedaen / 'tgene hy door sijne vrienden heeft laten doen.
11 V. gebiedt ofte beveelt alleen met een woordt / dat mijn knecht gesont worde. Siet Matt. 8. 18.
12 Wat hy hier mede wil seggen / siet de aenteeckeninge op Matth. 8. 9.

ve selfs [13] in Israël niet gevonden.

10 Ende die gesonden waren / weder-gekeert zijnde in het huys / vonden den krancken dienstknecht gesont.

11 Ende het geschiedde op den volgen-den [dagh] dat hy ginck nae een stadt ge-naemt [14] Nain / ende met hem gingen vele van sijne Discipelē/ende een groote schare.

12 Ende als hy de [15] poorte der stadt genaeckte/ siet daer/ een doode wiert uyt-gedragen / [die] een eenichgeboren sone sij-ner moeder [was], ende sy [was] weduwe/ ende een groote schare van de stadt [was] met haer.

13 Ende de Heere haer siende / wiert innerlick met ontferminge over haer be-weeght / ende seyde tot haer / [16] En weent niet.

14 Ende hy ginck toe / ende raeckte [17] de bare aen(de dragers nu stonden stille) ende hy seyde / Jongelinck / ick segge u/ [b] staet op.

15 Ende de doode sat overeynde / ende begon te spreken : ende hy gaf hem sijne moeder.

16 Ende vreese bevinghse alle/ ende sy [18] verheerlickten Godt / seggende / [c] Een groot Propheet is onder ons opgestaen/ ende [d] Godt heeft sijn volck [19] besocht.

17 Ende dit [20] geruchte van hem ginck uyt in geheel Judea / ende in alle het om-liggende lant.

18 [e] Ende de discipelen Joannis boot-schapten [21] hem van alle dese dingen.

19 Ende Joannes sekere twee van sij-ne Discipelen tot hem geroepen hebbende/ sondt'se tot Jesum/ seggende / Zijt ghy de gene [22] die komen soude / ofte verwachten wy eenen anderen ?

20 Ende als de mannen tot hem geko-men waren / seyden sy / Joannes de Doo-per heeft ons tot u afgesonden/[23] seggende/ Zijt ghy die komen soude/ ofte verwachten wy eenen anderen ?

21 Ende in de selve ure genas hy'er vele van sieckten ende [24] qualen/ ende boo-se geesten / ende vele blinden [25] gaf hy het gesichte.

22 Ende Jesus antwoordende seyde tot haer / Gaet henen ende boodtschapt Joanni weder de dingen die ghy gesten en-de gehoort hebt/ [namelick] [f] dat de blinde worden siende / de kreupele wandelen / de melaetsche gereynight worden / de doove hooren / de doode opgeweckt worden / den armē het Euangelium verkondight wort.

23 Ende saligh is hy / die [26] aen my niet en sal ge-ergert worden.

24 [g] Als nu [27] de boden Joannis wegh gegaen waren/ begon hy tot de scha-ren van Joanne te seggen / Wat zijt ghy uytgegaen inde woestijne te aenschouwen? Een riet dat van den wint gins ende weder beweeght wort ?

25 Maer wat zijt ghy uytgegaen te sien ? Een mensche met sachte kleederen bekleedt ? Siet/ die in heerlicke kleedinge ende wellust zijn/ die zijn in de Coninckli-ke hoven.

26 Maer wat zijt ghy uytgegaen te sien? Een Propheet? Ja ick segge u/ oock veel meer dan een Propheet.

27 Dese is 't van welcken geschreven is/ [h] Siet ick sende mijnen Engel voor uw' aengesicht/ die uwen wegh voor u he-nen bereyden sal.

28 Want ick segge u lieden / onder die van vrouwen geboren zijn / en is niemant

13 D. onder de Israeliten.

14 Dit was een stadt in Galileen/ gelegen aen den voet vanden bergh Hermon/ by de beke Kison / die in de Galileesche zee loopt.

15 Eertijts wierden de doode/ so by de Joden als andere volckeren/ buyten de steden begraven/ gelijck oock Christus in een hof buyten de stadt begravē is geweest. Joan. 19. 41. ende gelijck noch op sommige plaetsen geschiet. Siet oock Genes. 23. 19. ende 50. 13.

16 Daermede en wil Christus niet verbieden allerley weenen over de doode. 1. Thess. 4. 13. maer te kennen geven/ dat hy de oorsake van haer weenen wilde wech-nemen.

17 Ofte/ doodkiste.

b Actor. 9. 40.

18 D. presen / loofden.

c Luc. 24. 19. Ioan. 4. 19. ende 6. 14. ende 9. 17.

d Luc. 1. 68.

19 N. ten goede om haer te verlossen. Exod. 4. 31.

20 Gr. dit woordt.

e Matth. 11. 2.

21 Gr. ende Ioanni bootschaptē sijne discipelen.

22 D. de Messias. De oorsake van dese vrage siet Matth. 11. 3.

23 D. Om u te laten seggen ende vragen.

24 Gr. geessels. Siet Marc. 3. 10.

25 Gr. schonck hy genadelijck het sien.

f Iesa. 29. 18. ende 35. 5. ende 61. 1.

26 Gr. in my. Siet Matth. 11. 6.

g Matth. 11. 7.

27 Ofte/ gesondene. Van dit geheel getuygenisse Christi van Joanne den Dooper siet de aent. Matth. 11. 7. ende volgens.

h Malach. 3. 1. Marc. 1. 2.

meerder Propheet dan Joannes de Doo-per:maer de [28] minste in het Coninckrijcke Godts/ is meerder dan hy.

29 Ende alle het volck [hem] hoorende/ ende de tollenaers / die met den Doop Jo-annis gedoopt waren/[29] rechtveerdighden Godt.

30 Maer de Phariseen ende de Wet-geleerde hebben [30] den raedt Godts [31] te-gen haer selven [32] verworpen/ van hem niet gedoopt zijnde.

31 [i] Ende de Heere seyde/ By wien sal ick dan de menschen van dit geslachte ver-gelijcken? ende wien zijn sy gelijck ?

32 Sy zijn [33] gelijck de kinderen / die op de merckt sitten/ ende malkandren toe-roepen ende seggen / Wy hebben u op de fluyte gespeelt / ende ghy en hebt niet ge-danst: Wy hebben u klaech-lieden geson-gen/ ende ghy en hebt niet geweent.

33 [k] Want Joannes de Dooper is gekomen/ [34] noch broodt etende/ noch wijn drinckende / ende ghy seght / Hy heeft den Duyvel.

34 De Sone des menschen is geko-men/ etende ende drinckende / ende ghy seght / Siet daer een mensche [die] [35] een vraet ende wijn-supper [is], een vrient van tollenaren ende sondaren.

35 Doch de wijsheyt is [36] gerechtveer-dight geworden van alle hare kinderen.

36 [l] Ende een der Phariseen badt hem/ dat hy met hem ate : ende ingegaen zijnde in des Phariseen huys sat hy aen.

37 Ende siet / een vrouwe in de stadt/ welcke [37] een sondaresse was / verstaen-de dat hy in des Phariseen huys aensat/ bracht [38] een alabaster-flessche met salve.

38 Ende staende achter aen sijne voe-ten/[39] weenende/begon sy sijne [40] voeten nat te maken met tranen / ende sy drooghdese af met het hayr van haer hooft / ende kuste sijne voeten/ ende salfdese met de salve.

39 Ende de Phariseus / die hem ge-noodt hadde/ [sulcks] siende/ sprack hy hem selven / seggende / [m] Dese / indien hy een Propheet ware / soude wel weten wat en-de hoedanigen vrouwe dese is / die hem aenraeckt: want sy is een sondaresse.

40 Ende Jesus antwoordende seyde tot hem / Simon / ick hebbe u wat te seg-gen. Ende hy sprack / Meester seght het.

41 [Jesus seyde], [41] Een seker [42] schult-heer hadde twee schuldenaers : de een was schuldigh vijf hondert [43] penningen / ende de ander vijftigh.

42 Ende als sy niet en hadden om te betalen/ scholt hy het haer beyden quijt. Seght dan wie van desen sal hem meer lief hebben ?

43 Ende Simon antwoordende seyde/ Ick achte dat hy't [is], dien hy het meeste quijt gescholden heeft. Ende hy seyde tot hem/ Ghy hebt recht geoordeelt.

44 Ende hy hem omkeerende nae de vrouwe / seyde tot Simon / Siet ghy dese vrouwe ? Ick ben in uw' huys gekomen/ [44] water en hebt ghy niet tot mijne voeten gegeven/ maer dese heeft mijne voeten met tranen nat gemaeckt / ende met het hayr hares hoofts afgedrooght.

45 Ghy en hebt my geenen kus gege-ven : maer dese / [45] van dat sy ingekomen is / en heeft niet afgelaten mijne voeten te kussen.

46 Met olye en hebt ghy mijn hooft niet gesalft : maer dese heeft mijne voeten met salve gesalft.

28 Gr. de mindere.

29 D. Erkenden ende presen sijne rechtveerdigheyt / goedigheyt / trouwe / ende waerheydt. gelijck vs. 35.

30 D. de middelen die Godt na sijnen wijsen raedt verordineert heeft in 't nieuwe verbont/ om daer door de menschen ter salicheyt te brengen. Siet Prov. 1. 25/30. Actor. cap. 20. vs. 27. Hebr. 12. 25. Anders sins blijft altijt vast den raedt / dat is/ het besluyt Godts over de salicheyt sijner uytverkorene. Mat. 24. 24. Rom. 8. 28/29. Hebr. 6. 13/ &c.

31 D. tot haer eygen schade ende verderf.

32 Ofte/ te niete gedaen. Ofte/ krachteloos gemaeckt. Namelick door 't moetwillich verachten van de middelen die Godt tot salicheyt der menschen heeft geordineert.

i Matth. 11. 16.

33 De verklaringe van dese gelijckenisse siet in d'aent. Matt. 11. 16.

k Matth. 3. 4. Marc. 1. 6.

34 D. geen ordinarische spijse en dranck/ als andere menschen/ gebruyckende. want hy at sprinck-hanen ende wilden honich. Matth. 3. 4.

35 Gr. Eter ende wijn-drincker.

36 Siet Matt. 11. vs. 19.

l Matth. 26. 6. Marc. 14. 3. Ioan. 11. 2. ende 12. 3.

37 D. een groote sondaresse / van een oneerlick leven / ende inde stadt daer voor bekent.

38 Siet diergelijck. Matt. 26. 7. Marc. 14. 3.

39 N. Bedroeft zijnde over hare sonden/ gelijck Petrus Luc. 22. 62.

40 Dit zijn teeckenen van hare boetveerdicheyt en liefde tot Christum, spruytende uyt het gevoelen harer sonden/ ende der vergevinge der selve / als blijckt vs. 47.

m Luc. 15. 2.

41 Wat het oochmerck Christi in dese gelijckenisse zy/ toont hy selve/ als hy die toepast op dese vrouwe/ vs. 47.

42 Ofte / uytleener, banckhouder.

43 Gr. Denarien. siet de weerde daer van Matt. 18. 28.

44 Met dese drie betooninge van vrientschap / ontfingen de oude in die landen hare vreemde gasten ende vrienden/ gelijck te sien is Gen. 18. 4. ende 19. 2. Exod. 4. 27. ende 18. 7. Eccl. 9. 8. Psalm 23. 5. Rom. 16. 16. ende elders.

45 And. van dat ick ingekomen ben.

47 Daerom segge ick u/ hare sonden zijn [haer] vergeven die vele waren/[46] want sy heeft veel lief gehadt: maer dien weynich vergeven wort/ die heeft weynich lief.

48 Ende hy seyde tot haer/ [n] Uwe sonden zijn [u] vergeven.

49 Ende die mede aensaten begonden te seggen [47] by haer selven/ [o] Wie is dese die oock de sonden vergeeft?

50 Maer hy seyde tot de Vrouwe/ Uw' [48] geloove heeft u behouden/ gaet henen in vrede.

46 Hiermede en wort niet aengewesen/ dat dese hare groote liefde de oorsake was van de vergevinge harer sonden/ maer dat de selve een vrucht/ bewijs/ en teecken was/ dat haer vele sonden vergeven waren: ende dat sy daerom nu niet meer voor sulcken sondaresse was te houden: gelijck blijckt uyt de naestvolgende woorden/ ende het geheel ooghmerck van dese gelijckenisse: waer uyt klaerlick kan gesien worden/ dat de vergevinge der sonden gestelt wort de oorsake van de liefde/ ende niet de liefde de oorsake van de vergevinge der sonden: gelijck oock in het 50 vs geseght wort/ dat het geloove ende niet de liefde haer behouden heeft. n Matth. 9. 2. 47 Ofte/ onder malkanderen. o Mat. 9. 3, 48. Dat is/ door uw' geloove in my hebt ghy dese weldaet der vergevinge uwer sonden ontfangen/ waer door ghy behouden wort ter salicheyt. Siet Actor. 26. 18.

Het viij. Capittel.

1 Christus reyst door steden ende vlecken/ predikende het Euangelium/ vergeselschapt met eenige vrouwen/ die hem van hare goederen dienen. 4 Stelt den scharen voor de gelijckenisse van een zaeyer/ wiens zaet op verscheyden plaetsen valt. 9 ende verklaert de selve sijne Discipelen in't bysonder. 16 Vergelijckt sijn woort by een keersse die op den kandelaer gestelt wort om te lichten. 18 Leert dat dien die heeft/ noch meer sal gegeven worden. 19 ende wie sijne moeder ende broeders zijn. 22 Stilt den storm-wint op de Zee. 26 Werpt een Legioen Duyvelen uyt. 31 welcke hy toelaet inde verckens te varen. 41 Gaet met Jairo om sijn dochterken te helpen. 43 Geneest onder wegen een vrouwe van een twaelf-jarigh bloedtvloeyen. 49 ende ten huyse Jairi komende/ weckt sijn dochterken op van den doode.

1 Ende het geschiedde daer nae/ dat hy reysde van d'eene stadt ende vlecke tot d'ander/ predikende ende [1] verkondigende het Euangelium van het Coninckrijcke Godts: ende [2] de twaelve [waren] met hem/

2 [a] Ende sommige vrouwen/ die van boose geesten ende kranckheden genesen waren/ [namelick] [3] Maria/ genaemt Magdalene/ [b] van welcke seven duyvelen uytgegaen waren/

3 Ende Joanna/ de Huysvrouwe Chuse des [4] Rent-meesters Herodis/ ende Susanna/ ende andere vele/ die hem [5] dienden van hare goederen.

4 [c] Als nu een groote schare by een vergaderde/ ende sy van alle steden tot hem quamen/ soo seyde hy [6] door gelijckenisse/

5 [7] Een zaeyer ginck uyt om sijn zaedt te zaeyen/ ende als hy zaeyde viel het een by den wegh/ ende wiert vertreden/ ende de vogelen des hemels aten dat op.

6 Ende het ander viel op een steenrotse/ ende opgewassen zijnde is het verdorret/ om dat het geen vochticheyt en hadde.

7 Ende het ander viel in't midden van de doornen/ ende de doornen mede opwassende versticten het selve.

8 Ende het ander viel op de goede aerde/ ende opgewassen zijnde bracht het [8] hondertvoudige vrucht voort. Dit seggende riep hy/ Wie ooren heeft om te hooren/ die hoore.

9 [d] Ende sijne Discipelen vraeghden hem/ seggende/ Wat mach dese gelijckenisse [9] wesen?

10 Ende hy seyde/ [10] U is't [e] gegeven de verborgentheden des Coninckrijcks Godts te verstaen/ [f] maer tot den anderen [spreeck ick] in gelijckenissen/ [g] op dat sy siende niet en sien/ ende hoorende niet en verstaen.

11 [h] Dit is nu de gelijckenisse: Het zaet [11] is het woort Godts.

12 Ende die by den wegh [bezaeyt worden], zijn dese die hooren: daer nae komt de Duyvel ende neemt het woort uyt haer herte wech/ op dat sy niet en souden gelooven/ ende saligh worden.

13 [i] Ende die op de steenrotse [bezaeyt worden] zijn dese die/ wanneer sy't gehoort hebben/ het woort met vreughd' ontfangen: ende dese en hebben geenen wortel/ die maer voor eenen tijt gelooven/ ende in den tijdt der versoeckinge wijcken sy af.

14 Ende dat in de doornen valt/ dese zijn die gehoort hebben/ ende henen gaende [k] versticht worden door de sorghvuldigheden/ ende rijckdom/ ende wellusten des levens/ ende en voldragen geen [vrucht].

15 Ende dat inde goede aerde [valt], zijn dese/ die het woort gehoort hebbende 't selve in een [12] eerlick ende goet herte bewaren/ ende [13] in volstandigheyt vruchten voortbrengen.

16 [l] Ende niemant die een keerse ontsteeckt/ bedeckt de selve met een vat/ of set'se onder een [14] bedde: maer set'se op eenen kandelaer/ op dat de gene die inkomen het licht sien mogen.

17 [m] Want daer en is [15] niet verborgen/ dat niet openbaer en sal worden: noch heymelick/ dat niet bekent en sal worden/ ende in't openbaer komen.

18 Siet dan/ [16] hoe ghy hoort/ [n] want soo wie heeft die sal gegeven worden: ende soo wie niet en heeft/ oock 't gene dat hy [17] meynt te hebben/ sal van hem genomen worden.

19 [o] Ende sijne moeder ende [sijne] [18] broeders quamen tot hem/ ende en konden by hem niet komen van wegen de schare.

20 Ende hem wiert geboodtschapt [van eenige] die seyden/ Uwe moeder ende uwe broeders staen daer buyten/ begeerende u [19] te sien.

21 Maer hy antwoordde ende seyde tot haer/ [p] Mijne moeder ende mijne broeders zijn dese/ die Godts woort hooren/ ende dat selve doen.

22 [q] Ende [20] het geschiedde in een van die dagen/ dat hy in een schip ginck/ ende sijne Discipelen [met hem]: ende hy seyde tot haer/ Laet ons overvaren aen d'ander zijde des meyrs. Ende sy staken af.

23 Ende als sy voeren/ viel hy in slaep: ende daer [21] quam [22] een storm van windt op het meyr: ende [23] sy wierden vol [waters], ende waren in noodt.

24 Ende sy gingen tot hem/ ende weckten hem op/ seggende/ Meester/ Meester wy vergaen. Ende hy opgestaen zijnde bestrafte den windt/ ende de water-golven: ende [24] sy hielden op/ ende daer wiert stilte.

25 Ende hy seyde tot haer/ Waer is uw' geloove? Maer sy bevreest zijnde verwonderden haer/ seggende tot malkanderen/ [r] Wie is doch dese/ dat hy oock de winden ende het water gebiet/ ende sy zijn hem gehoorsaem?

26 [s] Ende sy voeren voort na het lant der [25] Gadarenen/ het welck is tegen over Galileen.

27 Ende als hy aen het lant uytgegaen was/ ontmoetede hem een seker man uyt de stadt/ die van over langen tijt [26] met duyvelen hadde beseten geweest: ende en was met geen kleederen gekleet/ ende en [27] bleef in geen huys/ maer inde graven:

28 Ende hy Jesum siende/ ende zeer [28] roepende/ viel voor hem neder/ ende seyde met een groote stemme/ [29] Wat hebbe ick met u [te doen], Jesu ghy Sone Godts des Alderhoochsten? Ick bidde u dat ghy my niet en [30] pijnight.

29 Want hy hadde den onreynen geest geboden/

1 Gr. Euangelizerende het Coninckrijck Godts.
2 N. Apostelen.
a Matth. 27. 55, 56.
3 Van dese Maria siet Marc. 16. 9.
b Marc. 16. 9.
4 Ofte/ hof-meesters. Gr. Epitropou. Siet Matth. 20. 8.
5 D. Bystant deden tot onderhoudinge van hem ende sijne Discipelen/ tot danckbaerheyt/ voor de weldaden van Christo ontfangen. 1. Cor. 9. vs. 11. Galat. 6. 6.
c Matth. 13. 3. Marc. 4. 2.
6 Ofte/ door parabel.
7 Van dese gelijckenisse van den zaeyer siet Matt. 13. 3/ &c.
8 D. seer overvloedige/ alsoo de grootste vruchtbaerheyt daer boven selden gaet. Genes. 26. 12.
d Matth. 13. 10. Marc. 4. 10.
9 D. beduyden/ ofte beteeckenen/ gelijck oock vs. 11. ende volgens.
10 Siet hier van Marc. 4. 12.
e 2. Corinth. 3. 5.
f Matth. 11. 25. 2. Corint. 3. 14.
g Matth 13. 14. Marc. 4. 12. Ioan. 12. 40. Iesai. 6. 9. Ezech. 12. 2. Actor. 28. 26. Rom. 1. 8.
h Matth. 13. 18. Marc. 4. 13.
11 D. beteeckent.
i Matth. 13. 20. Marc. 4. 16.
k Matth. 19. 23. Marc. 10. 23. Luc. 18. 24. 1. Timoth. 6. 9.
12 D. door Godts Geest geopent/ opgeweckt/ ende bequaem gemaeckt om het woort aen te nemen/ ende te gehoorsamen. Jer. 31. 33. Ezech. 36. 26/ 27. Act. 16. 14.
13 Ofte/ in lijdsaemheyt, waer door sy/ niet tegenstaende alle de versoeckingen ende verdruckingen om des woorts wille/ volstandelick volherden. Siet Matt. 24. 13. Hebr. 10. 36.
l Matth. 5. 15. Marc. 4. 21. Luc. 11. 33.
14 Ofte/ bedtstede.
m Matth. 10. 26. Marc. 4. 22. Luc. 12. 2. Iob 12. 22.
15 N. van die dingen die ick u hebbe geopenbaert. Siet Matth. 10. 27. ende Marc. 4. 22.
16 D. met wat genegentheyt des herten ghy tot het gehoor des woorts komt/ ende gehoort hebbende/ hoe ghy 't selve recht sult gebruycken.
n Matth. 13. 12. ende 25. 29. Marc. 4. 25. Luc. 19. 26.
17 Ofte/ schijnt te hebben. Siet d'aent. op Matth. 13. 12.
o Matth. 12. 46. ende 13. 55. Marc. 3. 31.
18 D. Bloet-verwanten/ ofte neven. Siet Matth. 12. 46.
19 D. te spreken.
p Ioan. 15. 14. 2. Corinth. 5. 16.
q Matth. 8. 23. Marc. 4. 35, 36.
20 Van dese geheele geschiedenisse/ siet Matth. 8. 23.
21 Gr. Daelde af.
22 Ofte/ draying.
23 D. het schip daer sy in waren.
24 N. de winden ende baren.
r Iob 26. 12. Psal. 107. 25.
s Matth. 8. 28. Marc. 5. 1.
25 Mattheus seght Gergesenen/ waer van siet Mat. 8. 28.
26 Gr. Duyvelen hadde gehadt.
27 Ofte/ woonde. Marc. 5. 3.
28 N. de boose geest uyt den mensche die hy beseten hadde.
29 Gr. Wat is my ende u.
30 N. voor den tijt des uytersten oordeels. Siet Matth. 8. 29.

geboden / dat hy van den mensche soude [31] uytvaren / want hy hadde hem menigen tijdt [32] bevangen gehadt : ende hy wiert met ketenen ende met boeyen gebonden [33] om bewaert te zijn. Ende hy verbrack de banden / ende wiert van den Duyvel gedreven [34] in de woestijnen.

30 Ende Jesus vraeghde hem / seggende / Welck is uwen naem? Ende hy seyde / [35] Legio. Want vele duyvelen waren in hem gevaren.

31 Ende [36] sy baden hem / dat hy haer niet gebieden en soude inden [37] afgront henen te varen.

32 Ende aldaer was een cudde veler [38] swijnen weydende op den bergh / ende sy baden hem / dat hy haer wilde toe laten in de selve te varen. Ende hy liet het haer toe.

33 Ende de Duyvelen uytvarende van den mensche / voeren inde swijnen : ende de cudde storteде van de steylte af in het meyr / ende versmoorde.

34 Ende diese weydden siende 't gene geschiet was / zijn gevlucht : ende henen gaende boodschapten 't in de stadt / ende op het landt.

35 Ende sy gingen uyt om te sien 't gene geschiet was / ende quamen tot Jesum / ende vonden den mensche / van welcken de duyvelen uytgevaren waren / [39] sittende aen de voeten Jesu / gekleet ende wel by sijn verstant : ende sy wierden bevreest.

36 Ende oock die het gesien hadden verhaelden haer / hoe de besetene was verlost geworden.

37 Ende de geheele menichte van het omliggende landt der Gadarenen [40] baden hem / [t] dat hy van haer wech ginge / want sy waren met groote vreese bevangen. Ende hy in het schip gegaen zijnde keerde wederom.

38 [v] Ende de man / van welcken de duyvelen uytgevaren waren / badt hem dat hy mochte [41] by hem zijn : Maer Jesus liet hem van hem gaen / seggende /

39 Keert weder na uw' huys / ende vertelt wat groote dingen u Godt gedaen heeft. Ende hy ginck henen door de geheele [42] stadt / verkondigende wat groote dingen Jesus hem gedaen hadde.

40 Ende het geschiedde / als Jesus weder keerde / dat hem de schare ontfingh / want sy waren alle hem verwachtende.

41 [x] Ende siet daer quam een man / wiens naem was Jaïrus / ende hy was een [43] Overste der Synagoge: ende hy viel aen de voeten Jesu / ende badt hem dat hy in sijn huys wilde komen.

42 Want hy hadde een [44] eenige dochter van ontrent twaelf jaren / ende dese [45] lagh op haer sterven. Ende als hy henen ginck soo [46] verdrongen hem de scharen :

43 [y] Ende een vrouwe die twaelf jaren lanck den [z] vloedt des bloets gehadt hadde / welcke [47] alle haren leeftocht aen Medecijn-meesters te koste geleght hadde / ende van niemandt en hadde konnen genesen worden /

44 Van achteren tot hem komende raeckte den zoom sijns cleets aen: ende terstont [48] stelpte de vloedt haers bloets.

45 Ende Jesus seyde / Wie ist die my heeft aengeraeckt? Ende als sy't alle missaeckten / seyde Petrus ende die met hem waren / Meester de scharen drucken ende verdringen u / ende seght ghy / Wie is 't die my aengeraeckt heeft?

46 Ende Jesus seyde / Yemant heeft my aengeraeckt: want ick hebbe [49] bekent / dat [50] kracht van my uytgegaen is.

47 De vrouwe nu siende dat sy niet verborgen en was / quam bevende / ende voor hem nedervallende verklaerde hem voor alle het volck / om wat oorsaecke sy hem aengeraeckt hadde / ende hoe sy terstont genesen was.

48 Ende hy seyde tot haer / Dochter zijt wel gemoet / uw' geloove heeft u behouden : gaet henen in vrede.

49 [a] Als hy noch sprack / quam daer een van [het huys] des Oversten der Synagoge / seggende tot hem / Uwe dochter is gestorven : en zijt den meester niet moeyelick.

50 Maer Jesus [dat] hoorende antwoordde hem / seggende / En vreest niet / gelooft alleenlick / ende sy sal [51] behouden worden.

51 Ende als hy in het huys quam / en liet hy niemant inkomen dan Petrum / ende Jacobum / ende Joannem / ende den vader ende de moeder des kints.

52 Ende sy schreyden alle / ende [52] maeckten misbaer over de selve. Ende hy seyde / En schreyt niet / sy en is [53] niet gestorven / [b] maer sy [54] slaept.

53 Ende sy belachten hem / wetende dat sy gestorven was.

54 Maer als hyse alle uytgedreven hadde / greep hy hare hant ende riep / seggende / Kint / staet op.

55 Ende haren geest keerde weder / ende sy is terstont opgestaen / ende hy geboot datmen haer te eten geven soude.

56 Ende hare ouders ontsetteden haer / ende hy beval haer / dat sy [55] niemant en souden seggen het gene geschiet was.

31 Gr. uytgaen.
32 Gr. aengegrepen, ofte t' samen getrocken / gelijck de leden veeltijts in vallende sieckten t' samen getrocken worden.
33 N. op dat hy hem selven ofte andere geen leet en soude doen.
34 D. in woeste ende eensame plaetsen: in wildernissen.
35 Wat eē Legioen zy / siet Matt. 26. 53.
36 Ofte / hy badt, gelijck Marc. 5. 10.
37 Dat is / een diepte sonder gront, Gen. 7. 11. So wort oock genaemt de Helle / ofte plaetse daer de onreyne geesten ende godtloose menschen inder eeuwicheyt sullen gepijnight worden, siet Apoc. 9. 1 / 2.
38 Siet van de selve Matth. 8. 30.
39 Namel. als een Discipel Christi sijn woort hoorende / gelijck Luc. 10. 39.
40 Namel. uyt vreese van sulcke schade meer te sullen ontfangen / hebbende also liever haer gewin / als Christum ende sijn woort.
t Actor. 16. 39.
v Marc. 5. 18.
41 D. geduerich by hem blijven als een van sijne Discipelen.
42 N. Gadara / ofte Gergessa / die steden van Decapolis waren / in welcke Marcus seght / dat hy het verkondight heeft. cap. 5. 20.
x Matth. 9. 18. Marc. 5. 22.
43 Van dese Overste der Synagoge siet Marc. 5. 22.
44 Gr. eenich-geboren.
45 Gr. ende dese sterf.
46 Gr. versticktén hem.
y Matth. 9. 20. Marc. 5. 25.
z Levit. 15. 25.
47 Gr. alle haer leven, dat is / alle hare middelen om van te leven.
48 Gr. stondt, Dat is / hielt op.
49 D. ick ben gewaer geworden / Ofte / hebbe geweten.
50 Siet hier van Marc. 5. 30.
a Marc. 5. 35.
51 Ofte / verlost worden, namelijck van de doot.
52 Gr. sloegen haer selven op de borst, om harent wille. Siet Matth. 11. 17.
53 N. om doot te blijven / gelijck andere menschen / alsse sterven.
b Ioan. 11. 11.
54 D. hare doot is gelijck een slaep / uyt welcke sy opgeweckt sal worden. Joan. 11, 11 / 13.
55 Waerom Christus sijne miraculen voor eenē tijt niet en heeft willen verbreyt hebben. Siet Matt. 12, 16 / 17.

Het ix. Capittel.

1 Christus sendt sijne Apostelen uyt om te prediken / ende onderrichtse hoe sy haer op den wech souden dragen. 7 Herodes van Christo gehoort hebbende / begeert hem te sien. 10 De Apostelen keeren weder. 11 Christus spijsight ontrent de 5000 met vijf brooden ende twee visschen. 18 Verscheyden gevoelen des volcks van sijnen persoon. 22 Voorseght sijnen doot ende opstandinge, 23 ende vermaent tot volstandige belijdenisse sijns woorts. 28 Wort voor drie van sijne Apostelen op den bergh verheerlijckt in tegenwoordicheyt van Moses eñ Elias. 37 Werpt eenen wreeden onreynen geest uyt. 46 Leert wie onder sijne discipelen de grootste sal zijn. 49 Verbiedt dien te beletten / die in sijnen naeme duyvelen uytwierp. 51 Reysende na Jerusalem weygeren hem de Samaritanen herberge / 't welck d'Apostelen willende wreken / van hem daer over bestraft worden. 57 Drie begeeren Christum te volgen / ende krijgen elck haer bysondere antwoorde.

1 [a] ENde sijne twaelf Discipelen te samen geroepen hebbende / gaf hy haer kracht ende [1] macht [2] over alle de duyvelen / ende om sieckten te genesen.

2 [b] Ende sond'se henen om te prediken [3] het Coninckrijcke Godts / ende de krancke gesont te maken.

3 Ende hy seyde tot haer / [c] [4] En neemt niets mede tot den wech / noch [5] staven / noch male / noch broot / noch gelt : noch yemant van u en sal twee rocken hebben.

4 Ende in wat huys ghy oock sult ingaen / blijvet aldaer / ende [6] gaet van daer uyt.

5 [d] Ende soo wie u niet en sullen ontfangen / uytgaende van die stadt / schuddet oock het [7] stof af van uwe voeten / tot een getuygenisse tegen haer.

6 Ende sy uytgaende [8] doorgingen alle de vlecken / verkondigende het Euangelium / ende genesende [de siecken] over al.

7 [e] Ende Herodes de [9] Viervorst hoor-

a Matth. 10. 1. Marc. 3. 13. ende 6. 7. Luc. 6. 13.
1 Ofte / authoriteyt.
2 D. tegen alle de duyvelen / om die uyt te werpen, Matth. 10. 1.
b Matth. 10. 7.
3 D. het Euangelium vande komste des Coninckrijcks Godts.
c Matth. 10. 9. Marc. 6. 8. Luc. 22. 35.
4 Siet hier van de aenteeck. op Matt. 10. 10.
5 And. staf.
6 D. blijft daer soo lange tot dat ghy vertreckt / sonder om u gemack van het een huys in het ander te gaen logeren: alsoo u verblijf aldaer niet lange en mach dueren.
d Matth 10. 14. Marc. 6. 11. Luc. 10. 11. Actor. 13. 51. ende 18. 6.

7 Siet de beteeckenisse daer van Matth. cap. 10. 14.
8 Ofte / gingen van 't eene vleck tot het ander.
e Matth. 14. 1. Marc. 6. 14.
9 Van de Vier-vorsten siet Matth. 14. 1.

de alle de dingen die van hem geschiedden: ende was [10] twijffelmoedigh / om dat van sommige geseght wiert / dat Joannes van den dooden was opgestaen.

10 N. niet wetende wat hy dencken ofte doen soude.

8 Ende van sommige / dat Elias verschenen was: ende [van] andere / dat een Propheet vanden ouden was opgestaen.

9 Ende Herodes seyde / [11] Joannem hebbe ick onthooft: wie is nu dese / van welcke ick sulcke dingen hoore? Ende hy socht hem te sien.

11 Siet hier van Mat. 14. 10. Mar. 6. 27.

10 [f] Ende de Apostelen wedergekeert zijnde verhaelden hem al wat sy gedaen hadden. [g] Ende hy nam'se mede ende vertrock alleen in een woeste plaetse der stadt genaemt [12] Bethsaida.

f Marc. 6. 30.

g Matth. 14. 13. Marc. 6. 31, 32.

12 Was een stadt van Galileen / gelegen aen het Meyr Gennesareth / tegen over Capernaum. Marc. 6. 45. Joan. 12, 21.

11 Ende de scharen [dat] verstaende / volghden hem: ende hy ontfingh'se / ende sprack tot haer van het Coninckrijcke Godts: ende die genesinge [13] van noode hadden / maeckte hy gesont.

13 N. die sulcks begeerden.

12 [h] Ende de dagh begon te dalen: ende de twaelve tot hem komende seyden tot hem / Laet de schare van u / op dat sy henen gaende in de omliggende vlecken ende inde [14] dorpen [15] herberge nemen mogen / ende spijse vinden: want wy zijn hier in een woeste plaetse.

h Matth. 14. 15. Marc. 6. 35. Ioan. 6. 5.

14 *Gr.* velden, dat is / landt-huysen.
15 *Gr.* uytspannen.

13 [i] Maer hy seyde tot haer / Geeft ghy haer te eten. Ende sy seyden / Wy en hebben niet meer als vijf brooden / ende twee visschen / 't en zy dan dat wy henen gaen / ende spijse koopen voor al dit volck:

i Matth. 14. 16. Marc. 6. 37. Ioan. 6. 9.

14 Want daer waren ontrent vijf duysent mannen. Doch hy seyde tot sijne Discipelen / Doet haer neder sitten by [16] saten / elcke van vijftich.

16 D. geselschappen / die by een sitten / ofte weerdschappen. Siet Marc. 6. 40.

15 Ende sy deden alsoo / ende [17] deden'se alle neder sitten.

17 And. sy saten alle neder.

16 Ende hy de vijf brooden ende de twee visschen genomen hebbende / sach op na den hemel / [k] ende [18] segende die / ende brack'se / ende gaf'se den Discipelen / om de schare voor te leggen.

k 1. Sam. 9. 13.
18 Van dese seginge siet Matt. 14. vs. 19.

17 Ende sy aten ende wierden alle versadight: ende daer wiert opgenomen 't gene haer vande brocken overgeschoten was / twaelf korven.

18 [l] Ende het geschiedde / als hy [19] alleen was biddende / dat de Discipelen met hem waren / ende hy vraeghde haer / seggende / Wie seggen de scharen dat ick ben?

l Matth. 16. 13. Marc. 8. 27.
19 N. afgesondert van de schare.

19 Ende sy antwoordende seyden / [m] Joannes de Dooper: ende andere Elias: ende andere / dat eenich Propheet van den ouden opgestaen is.

m Matth. 14. 2.

20 Ende hy seyde tot haer / Maer ghy lieden wie seght ghy dat ick ben? Ende Petrus antwoordende seyde / [20] de [n] Christus Godts.

20 D. de Messias, ofte Gesalfde / van Godt beloost ende gesonden.
n Ioan. 6. 69.

21 Ende hy [21] geboodt haer scherpelick ende beval / dat sy dit niemant [22] seggen en souden:

21 *Gr.* bedreyghde.
22 N. voor dien tijt.

22 Seggende / [o] de Sone des menschen moet vele lijden / ende [23] verworpen worden van de Ouderlingen / ende Overpriesters / ende Schriftgeleerde / ende gedoodt: ende ten derden dage opgeweckt worden.

o Matth. 16. 21. ende 17. 22. Marc. 8. 31. ende 9. 31. ende 10. 33. Luc. 18. 31. ende 24. 7.
23 D. niet gekent noch aengenomen worden voor de Messias, maer veroordeelt als een verleyder ende Godts-lasteraer. Siet Matth. 21. 42. 1. Petr. 2. 4/ 7.

23 Ende hy seyde tot allen / [p] So yemant [24] achter my wil komen / die verloochene hem selven / ende neme sijn [25] kruys dagelijcks op / ende volge my.

p Matth. 10. 38. ende 16. 24. Marc. 8. 34. Luc. 14. 27.
24 D. mijn Discipel wil zijn.
25 D. lijden ende verdruckinge / hoe swaer die oock soude mogen zijn / 't welck hy kruyce naemt om dat het lijden des kruyces het swaerste is.

24 [q] Want so wie sijn [26] leven behouden wil / die sal het verliesen: maer soo wie sijn [27] leven verliesen sal / om mijnent wille / die sal het [28] behouden.

q Matth. 10. 39. ende 16. 25. Marc. 8. 35. Luc. 17. 33. Ioan. 12. 25.
26 en 27 *Gr.* Ziele.
28 N. hiernamaels.

25 Want wat baet het een mensche / die de geheele werelt soude winnen / ende [29] hem selven verliesen / ofte schade [sijns selfs] lijden?

29 D. het eeuwich verderf na ziele ende lichaem over hem selven halen.

26 [r] Want soo wie hem mijns ende mijner woorden sal geschaemt hebben / diens sal de Sone des menschen hem schamen / wanneer hy komen sal in sijne heerlickheyt / ende [inde heerlickheyt] des Vaders / ende der heylige Engelen.

r Matth. 10. 33. Marc. 8. 38. Luc. 12. 9. 2. Timoth. 2. 12. 1. Ioan. 2. 23.

27 [s] Ende ick segge u waerlick / daer zijn sommige der gene die hier staen / [30] die den doot niet en sullen smaecken / tot dat sy het Coninckrijcke Godts sullen gesien hebben.

s Matth. 16. 28. Marc. 9. 1.
30 Siet hier van de verklaringe Matt. 16. 28.

28 [t] Ende het geschiedde ontrent [31] acht dagen na dese woorden / dat hy mede nam Petrum ende Joannem / ende Jacobum / ende klam op den bergh om te bidden.

t Matth. 17. 1. Marc. 9. 2.
31 Mattheus seght cap. 17. 1. van ses dagen / hoe dit accordeert siet de verklaringe aldaer.

29 Ende als hy badt / wiert de gedaente sijns aengesichts [32] verandert / ende sijne cleedinge wit [ende] seer blinckende.

32 *Gr.* andere, dat is / verandert / namelick in heerlickheyt.

30 Ende siet / twee mannen spraecken met hem / welcke waren Moses en Elias.

31 De welcke gesien zijnde in heerlickheyt / seyden sijnen [33] uytganck / dien hy soude [34] volbrengen te Jerusalem.

33 N. des levens / dat is / spraken met hem van sijn lijden ende sterven / ende opstaen.
34 *Gr.* vervullen.

32 Petrus nu / ende die met hem [waren], waren met slaep beswaert / ende ontwaeckt zijnde / sagen sy sijne heerlickheyt / ende de twee mannen die by hem stonden.

33 Ende het geschiedde [35] als sy van hem afscheydden / soo seyde Petrus tot Jesum / Meester / het is goet dat wy hier zijn: ende laet ons drie tabernakelen maecken / voor u eenen / ende voor Moses eenen / ende voor Elias eenen: niet wetende wat hy seyde.

35 D. als sy stonden op het scheyden.

34 Als hy nu dit seyde / quam een wolcke / ende overschaduwde haer: ende sy wierden bevreest / als [36] die in de wolcke ingingen.

36 N. Moses ende Elias.

35 [v] Ende daer geschiedde [37] een stemme uyt de wolcke / seggende / Dese is mijn geliefde Sone / [x] hoort hem.

v Iesai. 42. 1. Matth. 3. 17. ende 17. 5. Marc. 1. 11. ende 9. 7. Luc. 3. 22. Coloss. 1. 13. 2. Petr. 1. 17.
37 N. van Godt den Vader / gelijck uyt het volgende blijckt.
x Deut. 18. 19. Actor. 3. 22.

36 Ende als de stemme geschiedde / so wiert Jesus alleen gevonden: ende sy swegen stil / ende en verhaelden [38] in die dagen niemant yet van 't gene sy gesien hadden.

38 D. in dien tijdt / namelick voor sijne verrijsenisse / alsoo hy haer sulcks verboden hadde / Matth. 17. 9.

37 [y] Ende het geschiedde des daeghs daer aen / als sy van den bergh af quamen / dat hem een groote schare in 't gemoet quam.

y Matth. 17. 14. Marc. 9. 17.

38 Ende siet een man vande schare riep uyt / seggende / Meester / ick bidde u / [39] siet doch mijnen soon aen / want hy is my een eenigh-geboren.

39 N. met medelijdende oogen.

39 Ende siet [40] een geest neemt hem / ende van stonden aen roept hy / ende hy scheurt hem dat hy schuymt / ende en wijckt nauwelijcks van hem / ende [41] verplettert hem.

40 Namel. een boose ofte onreyne geest.
41 D. poocht hem te verpletteren / gelijck dese dingen oock in swaere vallende sieckten plegen te geschieden.

40 Ende ick hebbe uwe Discipelen gebeden / dat sy hem souden uytwerpen / ende sy en hebben niet gekonnen.

41 Ende Jesus antwoordende seyde / O ongeloovigh ende [42] verkeert geslachte / hoe lange sal ick noch by u lieden zijn / ende u lieden verdragen? Brenght uwen sone hier.

42 Ofte / verdraeyt. datmen niet wel te rechte en kan brengen. Phil. 2. 15.

42 Ende noch / als hy [na hem] toequam / scheurde hem de duyvel / ende verscheurde [hem]: maer Jesus bestrafte den onreynen geest / ende maeckte het kint gesont / ende gaf hem sijnen vader weder.

43 Ende sy wierden alle verslagen over [43] de grootdadigheyt Godts. Ende als sy alle haer verwonderden over alle de dingen / die Jesus gedaen hadde / seyde hy tot sijne discipelen /

43 D. de uytnemende macht Godts / waer door de wonder-wercken geschieden.

44 [44] Legget ghy dese woorden in uwe ooren: [z] Want de Sone des menschen sal overgelevert worden in der [45] menschen handen.

45 [a] Maer sy en verstonden dit woort niet/ ende het was voor haer verborgen/ alsoo dat sy het niet en [46] begrepen: ende sy vreesden/ van dat woort hem te vragen.

46 [b] Ende daer rees een [47] overlegginge onder haer/ namelijck wie van haer [48] de meeste ware.

47 Maer Jesus siende de overlegginge harer herten/ nam een kindeken/ ende stelde dat by hem:

48 [c] Ende seyde tot haer/ So wie dit kindeken ontfangen sal in mÿnen name/ die ontfanght my: [d] ende so wie my ontfangen sal/ die ontfangt hem die my gesonden heeft. [e] Want [49] die de minste onder u allen is/ die sal [50] groot zÿn.

49 [f] Ende Joannes antwoordde ende seyde/ Meester/ wy hebben eenen gesien/ die in uwen name de duyvelen uytwierp/ ende wy hebben't hem [51] verboden/ om dat hy [u] met ons niet en volght.

50 Ende Jesus seyde tot hem/ En [52] verbiet het niet. [53] Want [g] wie tegen ons niet en is/ die is voor ons.

51 Ende het geschiedde/ als de dagen sÿner [h] [54] opneminge [55] vervult wierden/ so [56] richtede hy sÿn aengesicht/ om na Jerusalem te reysen.

52 Ende hy sondt boden uyt voor sÿn aengesicht/ ende sy henen gereyst zÿnde/ quamen in een vleck der Samaritanen/ om voor hem [herberge] te bereyden.

53 Ende sy en ontfingen hem niet/ [i] om dat sÿn aengesicht was [als] [57] reysende na Jerusalem.

54 Als nu sÿne Discipelen Jacobus ende Joannes [dat] sagen/ seyden sy/ Heere wilt ghy dat wy seggen/ dat vyer van den hemel nederdale/ ende dese verslinde/ gelÿck oock [k] Elias gedaen heeft.

55 Maer hem omkeerende bestrafte hyse/ ende seyde/ Ghy en weet niet [58] van hoedanigen geest ghy zÿt.

56 [l] Want de Sone des menschen en is niet gekomen om der menschen zielen te verderven/ maer om te behouden. Ende sy gingen na een ander vleck.

57 [m] Ende het geschiedde op den wech als sy reysden/ dat een tot hem seyde/ Heere ick sal u volgen/ waer ghy oock henen gaet.

58 Ende Jesus seyde tot hem/ [59] De vossen hebben holen/ ende de vogelen des hemels nesten: maer de Sone des menschen en heeft niet/ waer hy het hooft nederlegge.

59 [n] Ende hy seyde tot eenen anderen/ Volght my. Doch hy seyde/ Heere laet my toe/ dat ick henen gae/ ende eerst mÿnen vader begrave.

60 [o] Maer Jesus seyde tot hem/ [60] Laet de doode hare dooden begraven: doch ghy/ gaet henen ende verkondight het Coninckrÿcke Godts.

61 Ende oock een ander seyde/ Heere ick sal u volgen: maer [p] laet my eerst toe/ dat ick afscheydt neme/ van de gene die in mÿn huys zÿn.

62 Ende Jesus seyde tot hem/ [61] [q] Niemant die sÿne handt aen den ploegh slaet ende siet na het gene achter is/ en is bequaem tot het Coninckrÿcke Godts.

44 D. merckt wel op dese saken/ ende onthoutse wel: want sy sullen u konnen dienen tot versterckinge tegen de ergernisse mijns lijdens.
z Matth. 17. 22. Marc. 9. 31.
45 N. der onrechtveerdige. siet Actor. 2. 23.
a Luc. 2. 50. ende 18. 34.
46 Gr. gevoelden.
b Matth. 18. 1. Marc. 9. 33. Luc. 22. 24.
47 Ofte/ t'samensprekinge. siet Marc. 9. 33/34.
48 Gr. grooter, ofte meerder.
c Matth. 18. 5. Marc 9. 37. Ioan. 13. 20.
d Luc. 10. 16. Ioan. 13. 20.
e Matth. 23. 11. Luc. 14. 11. ende 18. 14.
49 Gr. de mindere, D. de nedrichste.
50 N. in het Coninckrijck der hemelen Matth. 18. 1/2.
f Marc. 9. 38.
51 Ofte/ verhindert.
52 Ofte/ verhindert.
53 Siet Marc. 9. vs. 40.
g Matth. 12. 30. Luc. 11. 23.
h Marc. 16. 19. Actor. 1. 2. 1. Timoth. 3. 16.
54 N. uyt dese werelt na den hemel/ Marc. 16. 19. Act. 1. 11.
55 D. begonnen vervult te worden/ ofte te genaken.
56 Gr. bevestighde. D. nam vrymoedelick voor te gaen na Jerusalem/ niet tegenstaende hy wiste wat hem daer soude overkomen.
i Ioan. 4. 9.
57 N. om daer den Godtsdienst te plegen/ t'welcke de Samaritanen deden op den berch Garizim/ Joan. 4. 20. *Josephus Antiq. lib. 11. cap. 8.* waer uyt grooten haet ende vyantschap tusschen de Joden ende Samaritanen ontstont/ Joan. 4. 9.
k 2. Reg. 1. 10. 12.
58 D. dat ghy mijnen geest hebbende/ niet en behoort der menschẽ onderganck te begeeren. Ofte/ ghy en bedenckt niet dat de geest der wraeck-gierichheyt u lieden hier toe aendrijft.
l Ioan. 3. 17. ende 12. 47.
m Matth. 8. 19.
59 D. ghy en hebt van my geen gemack ofte rijckdom deses werelts te verwachten/ want ick en hebbe die selve niet.
n Matth. 8. 21.
o Matth. 8. 22.
60 Siet de verklaringe Matth. 8. 22.
p 1. Reg. 19. 20.
61 Een gelijckenisse genomen van een ackerman/ die ploegende altijt moet voorwaerts sien/ of hy en can geen rechte voren maken/ Phil. 3. 14.
q Proverb. 26. 11. Philip. 3. 14. Hebr. 6. 5. 2. Petr. 2. 20.

Het x. Capittel.

1 Christus sendt noch tseventigh discipelen uyt om te prediken/ ende onderrichtse/ hoese haer tot de reyse schicken/ ende tegen de toehoorders dragen sullen/ 13 Dreyght de steden Chorazin/ Bethsaida/ ende Capernaum/ van wegen hare onbekeerlickheyt/ sware straffen. 17 De tseventich komen weder/ ende verhalen met blijdtschap watse uytgericht hadden: welcke Christus leert/ waer in sy haer meest behooren te verblijden. 21 Danckt sijnen Vader/ ende leert van wien de salichmakende kennisse komt. 25 Beantwoort eens Wet-geleerden vrage/ wat hy soude moeten doen om het eeuwige leven te be-erven. 29 ende wie sijnen naesten is/ met de gelijckenisse van eenen onder de moordenaers gevallen/ ende van een Samaritaen geholpen. 38 Wort van twee susters Martha ende Maria onthaelt/ ende prijst de Godtsdienstichheyt Marie/ boven de sorchvuldicheyt van Martha.

1 ENde na desen stelde de Heere noch [1] andere tseventich/ ende sond'se henen [2] voor sÿn aengesicht twee en twee/ in een yeder stadt ende plaetse/ daer hy komen soude.

2 Hy seyde dan tot haer/ [a] Den oogst is wel [3] groot/ maer de arbeyders zÿn weynige: [b] daerom biddet den Heere des oogsts/ dat hy [4] arbeyders in sÿnen oogst [5] uytstoote.

3 [c] Gaet henen: siet/ ick sende u als lammeren in't midden der wolven.

4 [d] En draeght geenen buydel noch male/ noch schoenen/ [e] ende en [6] groet niemant op den wegh.

5 [f] Ende in wat huys ghy sult ingaen/ seght eerst/ [7] Vrede [zy] desen huyse.

6 Ende indien aldaer [8] een sone des vredes is/ soo sal uwen vrede op hem rusten: maer indien niet/ so sal [uwen vrede] tot u wederkeeren.

7 [g] Ende blÿft in dat selve huys/ etende ende drinckende 't gene van haer [voorgeset wort]. [h] Want de arbeyder is sÿns loons weerdigh. En [9] gaet niet over van ['t eene huys] in ['t ander] huys.

8 Ende in wat stadt ghy sult ingaen/ ende sy u ontfangen/ [10] eet het gene u lieden voor geset wort.

9 Ende geneest de krancke die daer in zÿn/ ende seght tot haer/ Het Coninckrÿcke Godts is na by u gekomen.

10 [i] Maer in wat stadt ghy sult ingaen/ ende sy u niet ontfangen/ uytgaende op hare straten/ so seght/

11 [k] Ook het stof/ dat uyt uwe stadt aen ons cleeft/ [11] schudden wy af op u lieden: nochtans soo weet dit/ dat het Coninckrÿcke Godts na by u gekomen is.

12 Ende ick segge u/ dat het [dien van] Sodoma verdraeghlicker wesen sal in [12] dien dage/ dan de selve stadt.

13 Wee u Chorazin/ wee u Bethsaida: want soo in Tyrus ende Sidon de [13] krachten geschiet waren/ die in u geschiet zÿn/ sy souden eertÿts in sack ende assche sittende haer bekeert hebben.

14 Doch het sal Tyrus ende Sidon verdraeghlicker zÿn in het oordeel/ dan u lieden.

15 Ende ghy Capernaum/ [14] die tot den hemel toe verhooght zÿt/ ghy sult tot der hellen toe neder gestooten worden.

16 [l] Wie u hoort die hoort my: ende wie u verwerpt die verwerpt my: [m] ende wie my verwerpt/ die verwerpt den genen die my gesonden heeft.

17 Ende [15] de tseventich zÿn weder gekeert met blÿdschap/ seggende/ Heere/ oock de Duyvelen zÿn ons onderworpen in uwen Name.

18 Ende hy seyde tot haer/ [n] Ick sagh

1 Namel. boven de twaelve/ die hy tot Apostelen verkoren/ ende te voren uytgesonden hadde.
2 D. voor hem henen: namelick om de Joden van sijne toecomste te waerschouwen/ ende tot acnnemminge van hem ende sijne leere te bereyden.
a Matth. 9. 37. Ioan 4. 35.
3 Gr. veel.
b 2. Thess. 3. 1.
4 D. getrouwe leeraers.
5 Gr. uytwerpe. D. door de kracht des Geests daer toe willich ende bequaem gemaeckt zijnde uytsende. 2. Cor. 3. 5.
c Matth. 10. 16.
d Matth. 10. 9. Marc. 6. 8. Luc. 9. 3. ende 22. 35.
e 2. Reg. 4. 29.
6 D. en hout u niet op/ met groeten ofte aensprake der gene die u ontmoeten/ maer haest u op de reyse. Siet 2. Reg. cap. 4. 29. Anders'ins soo en weert Christus niet de burgerlicke beleefthenyt in't groeten/ die hy selve tegen sijne Discipelen dickwijls gebruyckt heeft.
f Matth. 10. 12. Marc. 6. 10.
7 D. geluck ende salicheyt. Dit is een maniere van groeten by de Joden.
8 D. die door Godts genade den vrede weerdigh is/ gelijck Matth. 10. 11. verklaert wort. Soo wort het woort sone dickwils genomen. Siet 2. Sam. 12. 5. Mat. 23. 15. Ephes. 2. 3.
g 1. Cor. 10. 27.
h Deut. 24. 14. ende 25. 4. Matth. 10. 10. 1. Tim. 5. 18. Levit. 19. 13. 1. Cor. 9. 4. 14.
9 Namel. om meerder gemack/ ofte beter onthael elders te soecken/ alsoo ghy daer niet lange en sult mogen verblijvẽ.
10 D. zijt daer mede te vreden.
i Matth. 10. 14. Marc. 6. 11. Luc. 9. 5.
k Actor. 13. 51. ende 18. 6.
11 Gr. vagen wy af. Siet de aenteeck. op Matth. 10. 14.
12 Namel. des uytersten oordeels/ gelijck te sien is v. 14.
13 Dat is/ krachtige wercke ofte wonderteeckenen. Hier mede wil Christus te kennen geven/ dat de hardtneckigheyt van dese heydensche menschen soo groot niet en was als deser Joden. Siet diergelijck/ Ezech. 3. 6/7.
14 Siet Mat. 11. 23.
15 Namel. die van Christo uytgesonden waren v. 1.
l Matth. 10. 40. Marc. 9. 37. Ioan. 13. 20.
m 1. Thess. 4. 8.
n Apoc. 8. 9.

den Satan/ [16] als een blicksem / [17] upt den hemel [18] vallen.

19 [o] Siet ick gebe u de macht om [19] op slangen ende scorpioenen te treden / ende over alle kracht [20] des vyandts : ende geen dinck en sal u eenichsins [21] beschadigen.

20 Doch en verblijdt u daer in [22] niet / dat [23] de geesten u onderworpen zijn : maer verblijdt u veel meer [p] dat uwe namen geschreven zijn [24] inde Hemelen.

21 [q] Te dier ure verheughde hem Jesus [25] inden geest / ende seyde / [26] Ick dancke u Vader / Heere des hemels ende der aerde / dat ghy dese dingen [r] voor den [27] wijsen ende verstandigen verborgen hebt / ende hebt de selve den [28] kinderkens geopenbaert: jae [29] Vader / want alsoo is geweest het welbehagen voor u.

22 [30] [s] Alle dingen zijn my van mijnen Vader over gegeven: ende niemant en weet wie de Sone is / dan de Vader: ende wie de Vader is / dan de Sone / ende [t] dien het de Sone sal willen [31] openbaren.

23 Ende hem keerende na de Discipelen / seyde hy [tot haer] alleen / [v] Saligh zijn de oogen die sien [32] 't gene ghy siet.

24 [x] Want ick segge u / dat vele Propheten ende Coningen [33] hebben begeert te sien 't gene ghy siet / ende en hebben 't niet gesien : ende te hooren 't gene ghy hoort / ende en hebben 't niet gehoort.

25 Ende siet / een seker Wet-geleerde stont op / hem versoeckende / ende seggende / Meester wat doende sal ick het eeuwige leven be-erven?

26 Ende hy seyde tot hem / Wat is in de Wet geschreven? hoe leest ghy?

27 Ende hy antwoordende seyde / [y] Ghy sult den Heere uwen Godt lief hebben upt geheel uw' herte / ende upt geheel uwe ziele / ende upt geheel uwe kracht / ende upt geheel uw' verstant : [z] ende uwen naesten als u selven.

28 Ende hy seyde tot hem / Ghy hebt recht geantwoordt : Doet dat / ende ghy sult [34] leven.

29 Maer hy willende [35] hem selven rechtveerdigen / seyde tot Jesum / Ende wie is mijnen naesten?

30 Ende Jesus antwoordende seyde / Een seker mensche [36] quam af van Jerusalem na Jericho / ende viel onder de [37] moordenaers / welcke hem oock uptgetogen / ende daer toe [sware] [38] slagen gegeven hebbende / gingen henen / ende lieten [hem] half doot liggen.

31 Ende [39] by gevalle quam een seker Priester den selven wegh af / ende hem siende ginck hy tegen over [hem] voor by.

32 Ende desgelijcks oock een Levijt / als hy was by die plaetse / quam hy ende sach [hem], ende ginck tegen over [hem] voorby.

33 Maer een seker [40] Samaritaen reysende quam ontrent hem / ende hem siende wiert hy met innerlicke ontferminge beweeght.

34 Ende hy tot [hem] gaende verbandt sijne wonden / gietende daer in olye ende wijn : ende hem heffende op sijn eygen beest / voerde hem inde herberge / ende versorghde hem.

35 Ende des anderen daeghs wech gaende langhde hy twee [41] penningen upt /

16 D. snellick.
17 D. upt de locht / gelijck Matth. 6. 26. Siet Ephes. 6. 12.
18 D. sijne kracht ende heerschappye verliesen. Siet Apoc. 12. 9 / &c.
o Matth. 16. 18. Actor. 28. 5.
19 Siet hier van Marc. 16. 18.
20 D. des Duyvels. siet 1. Petr. 5. 8. Matth. 13. 39.
21 Gr. verongelijcken, Siet oock Apoc. 6. 6.
22 D. niet soo seer: Namel. om dat de huychelaren sulcks oock somwijlen hebben gedaen. Siet Matth. 7. 22 / 25.
23 D. de onreyne geesten.
p Exod. 32. 32. Iesai. 41. 9. Dan. 12. 1. Philip. 4. 3.
24 Namel. in het boeck des levens. siet de verklaringe daer van Phil. 4. 3.
q Matth. 11. 25.
25 D. innerlick ende van herten.
26 Gr. ick belijde.
r Iob 5. 12. Iesai. 29. 14. 1. Corint. 1. 19. ende 2. 7, 8.
2. Corint. 3. 14.
27 Namel. deser werelt. 1. Cor. 1. 26.
28 D. den verachten ende kleynen nae de werelt : ofte den geringen van verstande ende wetenschap. 1. Cor. 1. 27.
29 Namel. soo hebt ghy gedaen.
30 D. de macht over alle dingen in hemel ende op aerde. Siet Matth. 28. 18.
s Psal. 8. 7. Ioan. 3. 35. ende 17. 2. 1. Corint. 15. 27. Philip. 2. 10. Hebr. 2. 8.
t Ioan. 1. 18. ende 6. 44, 46.
31 Namel. door sijn woordt ende Geest. 1. Corint. 2. 11 / 12.
v Matth. 13. 16.
32 N. den Christum ofte Messiam inden vleesche nu geopenbaert / ende sijn ampt bedienende. Joan. 8. 56. Actor. 2. 25. 1. Pet. 1. 8 / &c.
x 1. Pet. 1. 10.
33 Gr. hebben willen sien.
y Deut. 6. 5. ende 10. 12. en 30. 6.
z Levit. 19. 18. Rom. 13. 9. Galat. 5. 14. Iac. 2. 8.
34 Namel. eeuwighlick / gelijck hy gevraeght hadde / v. 25. Dit seght Christus / niet dat yemant de wet volkomelick kan onderhoude / ende alsoo het eeuwige leven be-erven / maer om hem door de Wet te brengen tot kennisse van sijne on-volmaecktheydt. Galat. 3. 18 / 24.
35 D. hem selven voor rechtveerdigh upt geven : gelijck Luc. 18. 9.
36 N. overmits Jerusalem om hooge gelegen was op bergen / Psal. 125. v. 1. Soo dat de gene die nae Jerusalem reysden geseght worden op te gaen / ende die van daer reysden / af te komen.
37 Gr. straet-schenders. roovers.

38 Of / wonden. 39 D. sonder voorbedachtheyt / Namel. ten aensien van dese menschen. Want andersins ten aensien van de voorsienicheyt Godts en geschiet'er niet by gevalle. Matth. 10. 29 / 30. 40 Welcke Samaritanen andersins van de Joden voor vyanden gehouden wierden. Joan. 4. 9. Waer van siet de oorsake / Luc. 9. 53. 41 Gr. Denarien, waer van siet de weerde Matth. 18. 28.

ende gaf 'se den weerdt / ende seyde tot hem / Draeght sorge voor hem : ende so wat ghy meer [aen hem] te koste sult leggen / dat sal ick u weder geven / als ick weder kome.

36 Wie dan van dese dry dunckt u den [42] naesten geweest te zijn / des genen die onder de moordenaers gevallen was?

37 Ende hy seyde / Die barmherticheyt aen hem gedaen heeft. Soo seyde dan Jesus tot hem / Gaet henen ende doet ghy desgelijcks.

38 Ende het geschiedde / als sy reysden / dat hy quam in een [43] vleck : ende een seker vrouwe met namen Martha ontfinck hem in haer huys.

39 Ende dese hadde een suster genaemt Maria / welcke [44] oock [a] sittende aende voeten Jesu sijn woort hoorde.

40 Doch Martha was zeer besich [45] met veel dienens / ende daer by komende seyde / Heere / en treckt ghy u dat niet aen / dat mijne suster my alleen laet dienen? Seght dan haer / [46] dat sy my helpe.

41 Ende Jesus antwoordende seyde tot haer / Martha / Martha / ghy bekommert ende ontrust u over vele dingen:

42 Maer [47] een dinck is noodigh: doch Maria heeft het goede deel uptgekoren / [b] het welcke van haer niet en sal wech genomen worden.

42 D. die den plicht eens naesten bewesen heeft.
43 Namel. Bethanien. Siet Joan. 11. 1.
44 Namel. onder andere toehoorders.
a. Actor. 22. 3.
45 Namel. om de maeltijt toe te bereyden / gelijck Matth. 8. 13.
46 Gr. dat sy het met ende nevens my aenneme.
47 Namel. het geestelicke voor al te besorgen. Matt. 6. 33. Psal. 27. 4.
b Psal. 27. 4.

Het xj. Capittel.

1 Christus schrijft sijnen discipelen een formulier voor / om te bidden. 5 ende leert door de gelijckenissen van een Vriendt / ende van een Vader / datse sullen verhoort worden / die in 't gebedt volherden. 14 Werpt eenen stommen duyvel upt / ende wedersprecckt de lasteringe der gene die seyden dat hy sulcks door Beelzebul dede. 24 Verhaelt des menschen elendigen staet / in welcken de onreyne geest weder in keert. 27 Een vrouwe prijst salich den buyck die Christum gedragen heeft. 29 Christus betuyght dat den Joden het teecken Jone sal gegeven worden. 31 Stelt tegen hare hartneckicheyt het exempel der Coninginne van 't Zuyden / ende der Ninevyten. 33 Leert door gelijckenisse van een keerse / datmen het licht des Euangeliums niet en moet verbergen. 37 Bestraft der Pharizeen ende Schrift-geleerden geveynstheyt / eergiericheyt / ende wreetheyt tegen alle Propheten ende Apostelen / ende dreyght haer de straffe Godts. 53 waer op de Pharizeen hem nieuwe lagen leggen.

1 Ende het geschiedde / doe hy in een seker plaetse was biddende / als hy ophielt / dat een van sijne discipelen tot hem seyde / Heere [1] leert ons bidden / gelijck oock Joannes sijne discipelen geleert heeft.

2 Ende hy seyde tot haer / [a] Wanneer ghy biddet / soo segget : [2] Onse Vader / die in de hemelen [zijt], uwen name worde geheylight : uw' Coninckrijcke kome : uwen wille geschiede / gelijck inden hemel / [alsoo] oock op der aerden.

3 Geeft ons [3] elcken dagh ons [4] dagelijcks broot.

4 Ende vergeeft ons onse sonden: want oock wy vergeven eenen yegelicken die ons schuldich is. Ende en leydt ons niet in versoeckinge / maer verlost ons van dē boosen.

5 Ende hy seyde tot haer / Wie van u sal eenen vrient hebben / ende sal [5] ter midder-nacht tot hem gaen / ende tot hem seggen / Vrient leent my dry brooden:

6 Overmits mijn vriendt [6] van de reyse tot my gekomen is / ende ick en hebbe niet dat ick hem voorsette:

7 Ende dat die van binnen antwoordende soude seggen / Doet my geen moeyte aen: de deure is nu gesloten / ende mijne kinderen zijn met my [7] inde slaep-camer: ick en kan niet opstaen / om u te geven.

8 Ick segge u lieden / hoe wel hy niet en soude opstaen ende hem geven / om dat hy sijn vriendt is / nochtans om sijne [8] onbeschaemtheyts wille / sal hy opstaen / ende hem geven [9] so veel als hy'er behoeft.

1 D. Geeft ons een voorschrift des gebedts / 't welck wy mogen gebruycken / ende nae 't welck wy onse gebeden mogen rechten.
a Matth. 6. 9.
2 Siet de verklaringe van dit gebedt by Matth. 6. 9 / &c.
3 Ofte / van dagh tot dagh. Ofte / alle dagen.
4 Ofte / genoechsaem. Siet Matth. 6. 11.
5 D. selfs ter ongelegenster tijt.
6 Gr. van den wegh.
7 Ofte / te bedde.
8 D. moeyelick ende ontijdigh aenhoudens wille / 't welck wel somwijlen onaengenaem is by de menschen / maer niet by Godt Luc. 18. 1. 1. Thess. 5. 17.
9 Namel. brooden.

9 Ende

b Matth. 7. 7. ende 21. 22. Marc. 11. 24. Ioan. 14. 13. ende 15. 7. ende 16. 24. Iac. 1. 5, 6. 1. Ioan. 3. 22. ende 5. 14.
10 Siet hier van de verklaringe Matt. 7. 8.
c Matth. 7. 9.
11 *Gr.* die uyt den hemel is.
d Matth. 9. 32. ende 12. 22.
12 D. maeckte den beseten en mensche stom: en oock blint/ gelijck te sien is/ Matth. 12, 22.
e Matth. 9. 34. ende 12. 24. Marc. 3. 22.
13 And. Beelzebub. siet daer van Matt. 10, 25.
f Matth. 16. 1.
14 *Gr.* sochten.
15 Siet Matth. 16. 1.
16 Ofte/ overleggingen.
g Matth. 12. 25. Marc. 3. 24.
17 *Gr.* huys tegen huys. D. tegen hem selven: gelijck te sien is Matth. 12, 25.
18 Siet Matth. 12, 27.
19 D. met haer doen ende getuygenisse u veroordeelen.
20 Dat is/ door de kracht ofte geest Godts/ gelijck staet Matt. 12. 28. Diergelijcke maniere van spreken siet Exod. 8. v. 19.
21 Ofte/ paleys.
22 Ofte/ alle sijne goederen.
23 D. in ruste ende sekerheyt.
h Coloss. 2. 15.
24 Mattheus segt vaten, dat is/ huysraet.
i Matth. 12. 30.
25 N. om Godts eere ende de salicheyt der menschen te bevoorderen. siet Marc. 9. 40.
k Matth. 12. 43. &c.
26 Siet hier va de verklaringe Matt. 12, 43/ &c.
27 *Gr.* waterloose, drooge.
28 Ofte/ gevaeght.
l Ioan. 5. 14. Hebr. 6. 45. ende 10. 26. 2. Petr. 2. 20.
m Matth. 7. 21. Rom. 2. 13. Ioan. 6. 29.
29 Christus en ontkent hier niet dat sijne moeder salich is/ maer leert dat hare ende anderer salicheyt niet voort en komt uyt vleeschelicke geboorte/ maer door 't gehoor des woorts Godts met waren geloove aengenomen.

9 Ende ick segge u lieden/ b 10 Biddet/ ende u sal gegeven worden: soecket/ ende ghy sult vinden: kloppet/ ende u sal open gedaen worden.

10 Want een yegelick die bidt/ die ontfanght: ende die soeckt/ die vindt: ende die klopt/ dien sal open gedaen worden.

11 c Ende wat vader onder u/ dien de sone om broodt bidt/ sal hem eenen steen geven? Of oock om eenen visch/ sal hem voor eenen visch een slange geven?

12 Ofte so hy oock om een ey soude bidden/ sal hy hem een scorpioen geven?

13 Indien dan ghy die boos zijt/ weet uwe kinderen goede gaven te geven/ hoe veel te meer sal de 11 hemelsche Vader den heyligen Geest geven den genen die hem bidden?

14 d Ende hy wierp eenen duyvel uyt/ ende die 12 was stom. Ende het geschiedde/ als de duyvel uytgevaren was/ dat de stomme sprack/ ende de scharen verwonderden haer.

15 Maer sommige van haer seyden/ e Hy werpt de duyvelen uyt door 13 Beelzebul den oversten der duyvelen.

16 Ende andere [hem] versoeckende/ f 14 begeerden van hem een teecken 15 uyt den hemel.

17 Maer hy kennende hare 16 gedachten/ seyde tot haer/ g Een yeder Coninckrijck dat tegen hem selven verdeelt is/ wort verwoest: ende 17 een huys tegen hem selven [verdeelt zijnde], valt.

18 Indien nu oock de Satan tegen hem selven verdeelt is/ hoe sal sijn rijck bestaen? Dewijle ghy seght/ dat ick door Beelzebul de duyvelen uytwerpe.

19 Ende indien ick door Beelzebul de duyvelen uytwerpe/ door wien werpense uwe 18 sonen uyt? Daerom sullen dese uwe 19 rechters zijn.

20 Maer indien ick door 20 den vinger Godts de duyvelen uytwerpe/ so is dan het Coninckrijck Godts tot u gekomen.

21 Wanneer een stercke gewapende sijn 21 hof bewaert/ so is 22 [al] wat hy heeft in 23 vrede.

22 h Maer als een daer over komt/ die stercker is dan hy/ ende hem overwint/ die neemt sijne geheele wapen-rustinge/ daer hy op vertrouwde/ ende deelt sijnen 24 roof uyt.

23 i Wie 25 met my niet en is/ die is tegen my: ende wie met my niet en vergadert/ die verstropt.

24 k 26 Wanneer de onreyne geest van den mensche uytgevaren is/ so gaet hy door 27 dorre plaetsen/ soeckende ruste: ende die niet vindende/ seght hy/ Ick sal wederkeeren in mijn huys daer ick uytgevaren ben.

25 Ende komende vindt hy het 28 [met besemen] gekeert ende verciert.

26 Dan gaet hy henen/ ende neemt met hem seven andere geesten/ booser dan hy selve is: ende ingegaen zijnde woonen sy aldaer: l ende het laetste van dien mensche wort erger dan het eerste.

27 Ende het geschiedde/ als hy dese dingen sprack/ dat een seker vrouwe de stemme verheffende uyt de schare/ tot hem seyde/ Saligh is de buyck die u gedragen heeft/ ende de borsten/ die ghy hebt gesogen.

28 Maer hy seyde/ m 29 Ja saligh zijn de gene die het woort Godts hooren/ ende dat selve bewaren.

29 Ende als de scharen dicht by een vergaderden/ begon hy te seggen/ Dit is een boos geslachte: het versoeckt een teecken/ ende haer en sal geen teecken gegeven worden/ dan n het teecken Jone der propheten.

30 Want 30 gelijck Jonas den Ninevijten een teecken geweest is/ alsoo sal oock de Sone des menschen zijn desen geslachte.

31 De Coninginne van het Zuyden sal opstaen in het oordeel met de mannen van dit geslachte/ ende salse 31 veroordeelen: o want sy is gekomen 32 van de eynden der aerde/ om te hooren de wijsheyt Salomons/ ende siet/ 33 meer dan Salomon is hier.

32 De mannen van Nineve sullen opstaen in het oordeel met dit geslachte/ ende sullen 't selve veroordeelen: p want sy hebben haer bekeert op de predikinge Jone; ende siet/ meer dan Jonas is hier.

33 q Ende niemandt die een keerse ontsteeckt/ set [die] in 't verborgen/ noch onder een koren-mate: maer op eenen kandelaer/ op dat de gene die inkomen 34 het licht sien mogen.

34 r De keerse des lichaems is de ooge. Wanneer dan uwe ooge eenvoudich is/ so is oock uw' geheel lichaem 35 verlicht: maer so sy boos is/ so is oock uw' [geheel] lichaem duyster.

35 36 Siet dan toe/ dat niet het licht/ 't welck in u is/ duysternisse en zy.

36 Indien dan uw' lichaem geheel verlicht is/ niet hebbende eenich deel dat duyster is/ so sal 't 37 geheel verlicht zijn/ gelijck wanneer de keerse met het schijnsel u verlichtet.

37 Als hy nu [dit] sprack/ 38 badt hem een seker Phariseus/ dat hy by hem het middach-mael wilde eten: ende ingegaen zijnde sat hy aen.

38 Ende de Phariseus [dat] siende verwonderde hem/ s dat hy niet eerst voor het middachmael hem 39 gewasschen en hadde.

39 Ende de Heere seyde tot hem/ t Nu ghy Phariseen/ ghy reynight het buytenste des drinck-bekers ende des schotels: v maer 40 het binnenste van u is vol van roof ende boosheyt.

40 Ghy onverstandige/ die het buytenste heeft gemaeckt/ en heeft hy oock niet het binnenste gemaeckt?

41 x Doch geeft tot aelmoessen het gene 41 daer in is: ende siet/ 42 alles is u reyn.

42 y Maer wee u Phariseen/ want ghy 43 vertient munte ende ruyte/ ende 44 alle moes-kruydt/ ende z ghy gaet voorby 45 het oordeel ende de liefde Godts. Dit moestmen doen/ ende het ander niet nalaten.

43 a Wee u Phariseen/ want ghy bemint 46 het voor-gestoelte in de Synagogen/ ende de begroetingen op de merckten.

44 b Wee u ghy Schriftgeleerde ende Phariseen/ ghy geveynsde: want ghy zijt gelijck de graven die 47 niet openbaer en zijn/ ende de menschen die daer over wandelen 48 en weten 't niet.

45 Ende een van de 49 Wet-geleerde antwoordende seyde tot hem/ Meester/ als ghy dese dingen seght/ so doet ghy oock ons smaetheyt aen.

46 c Doch hy seyde/ Wee oock u Wet-geleerde/ want ghy belastet de menschen met lasten swaer om dragen/ ende selve en raeckt ghy die lasten niet aen met een van uwe vingeren.

47 d Wee u/ want ghy bouwet de graven der Propheten/ ende uwe vaders hebben de selve gedoodt.

n Ion. 1. 17. ende 2. 11.
30 Siet hier van de verclaringe Christi selver/ Matth. 12. 4?.
31 N. door haer exempel.
o 1. Reg. 10. 1. 2. Paral. 9. 1. Matth. 12. 42.
32 *Gr.* uyt.
33 D. een die voortreffelicker is dan Salomon/ soo van persoon als van ampt.
p Ion. 3. 5.
q Matth. 5. 15. Marc. 4. 21. Luc. 8. 16.
34 *Gr.* het schijnsel.
r Matth. 6. 22.
35 Ofte/ luchtigh. Siet Mat. 6. 22.
36 Ofte/ siet dan of niet het licht, het welck in u is, duysternisse en zy.
37 Namel. dat van u gedaen wort/ ofte voortkomt.
38 *Gr.* vraeghde hem.
s Marc. 7. 3.
39 *Gr.* gedoopt ware. Siet Marc. 7. 4.
t Matth. 23. 25.
v Tit. 1. 15.
40 'T welck verstaen kan worden/ ofte van de herten der Phariseen/ ofte van hare schotelen: gelijck uytgedruckt staet Mat. 23. 25.
x Iesai. 58. 7. Dan. 4. 27. Luc. 12. 33.
41 N. in de schotel/ ofte het gene ghy hebt/ gelijck Luc. 19. 8. ofte/ 't gene in u is, dat is/ verandert uwe onrechtveerdicheyt in gerechticheydt en weldadicheyt tegen den armen: gelijck Dan. 4. 27.
42 D. dan sult ghy de spijse ende dranck met goede conscientie ende dancksegginge gebruycken mogen/ 1. Timoth. 4. 4. Tit. 1. 15. And. sal u reyn zijn.
y Matth. 23. 23.
43 Siet Matth. 23. 23.
44 D. allerley.
z 1. Sam. 15. 22. Ose. 6. 6. Mich. 6. 8. Matth. 9. 13. ende 12. 7.
45 D. gerechtigheyt ende billickheyt tegen uwen naesten.
a Matth. 23. 6. Marc. 12. 38. Luc. 20. 46.
46 Ofte/ voorste sittinge.
b Matth. 23. 27.
47 Ofte/ verborgen/ namelick in de aerde.
48 Ofte/ en kennense niet.
49 De Schriftgeleerde waren oock wel Wet-geleerde/ dan 't schijnt dat onder de selve eenige waren/ die in wetenschap uytstaken/ ende die desen name bysonderlick voerden.
c Matth. 23. 4. Actor. 15. 10. Iesai. 10. 1.
d Matth. 23. 29.

48 So getuyght ghy dan [50] dat ghy mede behagen hebt aen de wercken uwer vaderen: want sy hebbense gedoodt / ende ghy [51] bouwet hare graven.

49 Daerom oock [52] de wijsheyt Godts [53] seght. [e] Ick sal Propheten ende Apostelen tot haer senden / ende van dien sullen sy [sommige] dooden / ende [sommige] sullen sy uyt jagen:

50 Op dat van [54] dit geslachte afge-eyscht werde het bloedt van alle de Propheten / dat vergoten is van de grontlegginge der werelt af.

51 [f] Van het bloedt Abels [g] tot het bloedt [55] Zacharie / die gedoodt is tusschen den altaer ende [56] het huys [Godts]: ja segge ick u / het sal afge-eyscht worden van dit geslachte.

52 [h] Wee u ghy Wetgeleerde / want ghy hebt [57] den sleutel der kennisse wech-genomen: ghy selve en zijt niet ingegaen / ende die ingingen hebt ghy verhindert.

53 Ende als hy dese dingen tot haer seyde / begonden de Schriftgeleerde ende Phariseen [58] hard aen te houden / ende hem van vele dingen [59] te doen spreken:

54 Hem lagen leggende / ende soeckende yet uyt sijnen mont te bejagen / op dat sy hem beschuldigen mochten.

50 *Gr.* ende ghy hebt mede behagen.
51 D. Als ghy hare graven opbouwt / so toont ghy daer mede dat ghy rechte kinderen zijt der gene die de Propheten hebben gedoodt, Matth. 23.31. Ende hoewel ghy daer mede wilt schijnen uwer vaderen daet te mesprijsen / soo blijckt nochtans uyt den haet ende wreetheyt / die ghy bewijst tegen de rechtsinnige Leeraers / dat ghy daer in uwe vaderen gelijck zijt: ende soo ghy in dien tijdt geleeft haddet / dat ghy 't selve oock aen de Propheten soudt hebben gedaē.
52 Dit spreeckt Christus van hem selven / alsoo hy de eeuwige wijsheyt des Vaders is. Prov. 8.1/22. ende 1. Cor. 1. 24. gelijck blijckt uyt Matth. 23.34.
53 Ofte / heeft geseght.
e Matth. 10.16. Luc. 10.3. Iohan. 16.2. Actor. 7.51. Hebr. 11.35.
54 Siet Matth. 23.35.
f Genes. 4.8. Hebr. 11.4.
g 2. Par. 24.21.
55 Van desen Zacharias siet Matth. 23.35.
56 D. den Tempel / gelijck verklaert wort Matth. 23.35.
h Matth. 23.13.
57 Dese sleutel / is de rechte verklaringe van Godts woort / waer door den menschen de ingangk tot den hemel geopent wort / welcke geweert zijnde so wort de selve ingangk als toe-gesloten. Siet Matth. 23.13.
58 Ofte / heftighlick op hem toe-leggen.
59 *Gr.* uyt den mondt de woorden te halen.

Het xij. Capittel.

1 Christus waerschouwt sijne Discipelen voor den suerdeessem der Phariseen. 4 leert wien men meest moet vreesen. 6 vermaent tot vertrouwen op de voorsienicheyt Godts / ende tot belijdenisse sijns naems / ende waerschouwt voor de lasteringe tegen den H. Geest. 13 Weygert een scheyds-man te wesen van erfenisse tusschen broeders. 15 Maent af van giericheyt met de gelijckenisse eens rijcken mans / die sijne schuyren wilde grooter maken. 22 Leert door het exempel der raven en̄ lelien datmen de sorge deses levens Godt sal bevelen / ende voor al sijn Coninckrijck soecken. 33 Vermaent tot geven van aelmoessen. 35 ende waken tegen sijne toekomste / 41 Beschrijft het doen ende de beloonínge eenes getrouwen dienstknechts. 45 als oock het doen ende de straffe eenes ontrouwen dienstknechts. 49 Seght dat hy gekomen is om te lijden / ende het vyer op aerden te brengen. 54 Bestraft de Joden / dat sy den tijt harer besoeckinge niet waer en namen. 58 ende vermaent tot versoeninge met sijne wederpartye.

1 [1] DAer-en-tusschen [a] als vele [2] duysenden der schare by een vergadert waren / so dat sy malcanderen vertraden / begon hy te seggen tot sijne Discipelen / Voor eerst [3] wacht u selven voor den suerdeessem der Phariseen / welcke is geveynstheyt.

2 [b] Ende daer en is niets bedeckt / dat niet en sal ontdeckt worden: ende verborgen / dat niet en sal geweten worden.

3 Daerom al wat ghy [4] in duysternisse geseght hebt / sal in 't licht gehoort worden: ende wat ghy inde oore gesproken hebt / in de binnen-kamers / sal [5] op de daecken gepredickt worden.

4 Ende ick segge u mijnen vrienden / [c] En vreest u niet voor de gene die het lichaem dooden / ende daer na [6] niet meer en konnen doen.

5 Maer ick sal u toonen wien ghy vreesen sult: vreest dien / die na dat hy gedoodt heeft / [oock] macht heeft in [7] de helle te werpen: ja ick segge u / vreest dien.

6 [d] En worden niet vijf muschkens vercocht voor twee [8] penninckskens? ende niet een van die en is voor Godt vergeten.

7 [e] Ja oock de hayren uwes hoofts zijn alle getelt. En vreest dan niet: [9] ghy gaet vele muschkens te boven.

1 N. dat de Phariseen ende Schriftgeleerde op hem aenhielden met vragen: gelijck in 't voorgaende cap. v. 53 te sien is.
a Matth. 16.6. Marc. 8.15.
2 *Gr.* tien-duysenden.
3 N. op dat ghy daer door niet en wort bedrogen / ofte haer exempel niet en volget.
b Matth. 10.26. Marc. 4.22. Luc. 8.17. Iob 12.22.
4 D. in het heymelick.
5 D. in 't openbaer / voor een yeder. Siet de redē van dese maniere van spreken in de aenteeckeninge Matth. 10.27.
c Iesa. 51.7. Ierem. 1.8. Matth. 10.28.
6 *Gr.* niet hebben wat sy overvloediger doen souden.
7 *Gr.* de gehenne. Siet daer van Mat. 5.22.
d Matth. 10.29.
8 *Gr.* Assariois, van welcker penninckskens weerde siet Matth. 10.29.
e 1. Sam. 14.45. 2. Sam. 14.11. 1. Reg. 1.52. Luc. 21.18.
9 *Gr.* ghy verscheelt van vele muschkens.

8 [f] Ende ick segge u / Een yegelick die my belijden sal voor de menschen / dien sal oock de Sone des menschen belijden voor de Engelen Godts.

9 [g] Maer wie my verloochenen sal voor de menschen / die sal verloochent worden voor de Engelen Godts.

10 Ende een yegelick die [10] [eenigh] woort spreken sal [11] tegen den Sone des menschen / het sal hem vergeven worden: [h] maer wie [12] tegen den heyligen Geest gelastert sal hebben / dien en sal het niet vergeven worden.

11 [i] Ende wanneer sy u henen brengen sullen in de Synagogen / ende [tot] de Overheden ende de Machten / so en [13] zijt niet besorght hoe ofte wat ghy tot verantwoordinge seggen / ofte wat ghy spreken sult.

12 Want de heylige Geest sal u in de selve uyre [14] leeren 't gene [ghy] spreken moet.

13 Ende een uyt de schare seyde tot hem / Meester / seght mijnen broeder / dat hy met my de erffenisse deele.

14 Maer hy seyde tot hem / Mensche / wie heeft my tot een rechter ofte scheydsman over u lieden gestelt?

15 Ende hy seyde tot haer / Siet toe ende wacht u [k] van [15] de giericheyt: [16] want het en is niet inden overvloedt [gelegen], dat yemant leeft uyt sijne goederen.

16 Ende hy seyde tot haer een gelijckenisse / ende sprack / Eenes rijcken mensches [17] landt hadde wel gedragen:

17 Ende hy overleyde by hem selven / seggende / Wat sal ick doen? want ick en hebbe niet / waer in ick mijne vruchten sal versamelen.

18 Ende hy seyde / Dit sal ick doen: ick sal mijne schueren af-breken / ende grooter bouwen / ende sal aldaer versamelen alle dit mijn gewas / ende dese mijne goederen:

19 Ende ick sal tot mijne ziele seggen / [l] Ziele / ghy hebt vele goederen / [18] die op geleght zijn voor vele jaren / neemt ruste / eet / drinckt / zijt vrolick.

20 Maer Godt seyde tot hem / [m] Ghy dwaes / in desen nacht [19] salmen uwe ziele van u af-eysschen: ende 't gene ghy bereydt hebt / [n] wiens sal het zijn?

21 Alsoo [ist met dien], die hem selven [20] schatten vergadert / ende [21] niet rijck en is in Gode.

22 Ende hy seyde tot sijne Discipelen / [o] Daerom segge ick u / en zijt [22] niet besorght voor uw' [23] leven / wat ghy eten sult / noch voor het lichaem / waer mede ghy u kleeden sult.

23 Het leven is meer dan het voedsel / ende het lichaem dan de kleedinge.

24 [p] Aenmerckt de raven / dat sy niet en zaeyen / noch en maeyen / welcke geen spijs-kamer noch schuere en hebben / ende Godt voedt de selve: [24] hoe veel gaet ghy de vogelen te boven?

25 [q] Wie doch van u can met besorght te zijn [25] een elle tot sijne lenghde toe doen?

26 Indien ghy dan oock het minste niet en condt / wat zijt ghy voor de [26] andere dingen besorght?

27 Aenmerckt de lelien / hoe sy wassen. Sy en arbeyden niet / noch en spinnen niet: ende ick segge u / oock Salomon in alle sijne heerlickheyt en is niet bekleedt geweest als een van dese.

28 Indien nu Godt [27] het gras / dat heden

f Matt. 10.32.
g Matth. 10.33. Marc. 8.38. Luc. 9.26. 2. Tim. 2.12. 1. Ioan. 2.23.
10 D. yet.
11 D. die uyt menschelicke swackheyt / vreese / ofte onwetenheyt Christi persoon / ampt / ende leere tegen-spreeckt ofte lastert.
h 1. Ioan. 5.16.
12 D. wie my moetwillighlick ende uyt haet / tegen de overtuyginge des heyligen Geests sal geloochent / ofte gelastert hebben. Siet hier van breeder verklaringe Matt. 12. v. 32.
i Matth. 10.19. Marc. 13.11. Luc. 21.14.
13 Siet hier van de verklaringe Matt. 10.19.
14 Matth. 10.19. staet geven. D. ingeven.
k 1. Tim. 6.7.
15 Het Gr. woort beteeckent een onversadelicke begeerte om altijt meer te hebben.
16 *Gr.* want niet, in het overvloeyen van yemandt, is sijn leven uyt sijne goederen.
17 *Gr.* landschap, D. een groote strecke landts / die dese man besat.
l Eccl. 11.9. 1. Cor. 15.32. Iac. 5.5.
18 *Gr.* leggende.
m Ierem. 17.11. Psal. 52.7.
19 *Gr.* sullen sy uwe ziele van u eyschen, D. wech halen ofte wech nemen.
n Psal. 39.7.
20 N. om alleen tot sijn eygē gemack ende vermaeck te gebruycken.
21 D. die niet en is voorsien met de ware kennisse en̄ vreese Godts / ende met vertrouwen op hem. siet 1. Tim. 6.17/18.
o Matth. 6.25. Psal. 55.23. Phil. 4.6. 1. Tim. 6.8. 1. Petr. 5.7.
22 N. niet al te groote ende anghstige sorge. Mat. 6.25.
23 *Gr.* ziele.
p Iob 39.3. Psal. 147.9.
24 *Gr.* hoe veel meer verschilt ghy van de vogelen.
q Matth. 6.27.
25 *Gr.* eenen cubijt. Siet Matth. 6.27.
26 *Gr.* overige, N. die daer behooren tot onderhoudt des lichaems ende deses levens.
27 Siet hier van Matth. 6.30.

heden op het veldt is / ende morgen inden oven geworpen wort/ alsoo becleedt / hoe veel meer u ghy cleyn-geloovige?

29 Ende ghy-lieden [28] en vraeght niet wat ghy eten / ofte wat ghy drincken sult: ende [29] en weest niet wanckelmoedigh.

30 Want alle dese dingen soecken [30] de volckeren der werelt: maer uwe Vader weet / dat ghy dese dingen behoeft.

31 [r] Maer soeckt het Coninckrijcke Godts/ende alle dese dingen sullen u [31] toegeworpen worden.

32 En vreest niet/ ghy cleyn cuddeken: want het is uwes Vaders welbehagen u lieden [32] het Coninckrijck te geven.

33 [s] [33] Vercoopt het gene ghy hebt/ ende geeft aelmoesse. [t] Maeckt u selven buydels die niet en verouden / eenen schat die niet af en neemt/ inde hemelen/daer de dief niet by en komt /noch de motte en verderft.

34 Want waer uwen schat is / aldaer sal oock uw' herte zijn.

35 [v] Laet [34] uwe lendenen omgordet zijn / ende de keersen brandende.

36 Ende zijt ghy den menschen gelijck/ die op haren Heere [35] wachten / wanneer hy [36] wederkomen sal van de bruyloft/ op dat als hy komt ende klopt / sy hem terstont mogen open doen.

37 Saligh zijn die dienstknechten / welcke de Heere als hy komt sal waeckende vinden: Voorwaer ick segge u / dat hy hem sal omgorden / ende salse doen aensitten / ende bykomende sal hy haer dienen.

38 [x] Ende so hy komt inde tweede [37] [nacht-] waecke / ende komt in de derde waecke / ende vindtse alsoo / salich zijn de selve dienstknechten.

39 [y] Maer weet dit / dat indien de Heere des huys geweten hadde in welcke uyre de dief soude komen / hy soude gewaeckt hebben / ende en soude sijn huys niet hebben laten door-graven.

40 [z] Ghy dan zijt oock bereydt: want in welcke uyre ghy het niet en meynt / sal de Sone des menschen [38] komen.

41 Ende Petrus seyde tot hem/ Heere/ seght ghy dese gelijckenisse tot ons / ofte oock tot allen?

42 Ende de Heere seyde / [a] Wie is dan de getrouwe ende voorsichtige huys-besorger / dien de Heere over sijne dienstboden sal setten / om [haer] ter rechter tijdt [39] het bescheyden deel spijse te geven.

43 Salich is de dienstknecht/ welcken sijn heere / als hy komt / sal vinden also doende.

44 Waerlick ick segge u lieden/ dat hy hem over alle sijne goederen setten sal.

45 Maer indien de selve dienstknecht in sijn herte soude seggen / Mijn heere vertoeft te komen / ende soude beginnen de knechten ende de dienstmaechden te slaen/ ende te eten ende te drincken / ende droncken te worden/

46 So sal de Heere des selven dienstknechts komen ten dage/in welcken hy hem niet en verwacht / ende ter uyre die hy niet en weet: ende sal hem [40] afscheyden / ende sal sijn deel setten met den [41] ontrouwen.

47 [b] Ende die dienstknecht welcke geweten heeft den wille sijns heeren / ende [sich] niet bereydt / noch na sijnen wille gedaen en heeft / die sal met vele [slagen] geslagen worden.

48 Maer die [de selve] niet geweten en heeft/ende gedaen heeft [dingen] die slagen weerdigh zijn/die sal met weynige [slagen] geslagen worden. Ende een yegelick dien veel gegeven is / van dien sal veel geeyscht worden: ende [42] dien men veel vertrouwt heeft/ van dien salmen overvloediger eysschen.

49 Ick ben gekomen om [43] vyer op de aerde te werpen: ende [44] wat wil ick indien het alreede ontsteken is?

50 [c] Maer ick moet met eenen [45] doop gedoopt worden: ende hoe worde ick [46] geperst / tot dat het volbracht zy?

51 [d] Meynt ghy dat ick gekomen ben om vrede te geven op de aerde? Neen / segge ick u / [e] maer veel eer verdeeltheyt.

52 Want van nu aen sullender vijve in een huys verdeelt zijn / dry tegen twee / ende twee tegen dry.

53 De vader sal tegen den sone verdeelt zijn / ende de sone tegen den Vader: de moeder tegen de dochter / ende de dochter tegen de moeder: de schoon-moeder tegen haer schoon-dochter/ende de schoon-dochter tegen hare schoon-moeder.

54 Ende hy seyde oock tot de scharen/ [f] Wanneer ghy een wolcke siet opgaen van het westen/ terstont seght ghylieden/ Daer komt regen: ende het geschiet alsoo.

55 Ende wanneer ghy den zuyden wint [siet] waeyen/ so seght ghy/ Daer sal hitte zijn: ende het geschiet.

56 Ghy geveynsde / [47] het aenschijn der aerde ende des hemels weet ghy te [48] beproeven: ende hoe en beproeft ghy [49] desen tijdt niet?

57 Ende waerom en oordeelt ghy oock [50] van u selven niet 't gene recht is?

58 [g] Want als ghy henen gaet met uwe wederpartye voor de Overheyt / so doet neersticheyt op den wegh om van hem [51] verlost te worden / op dat hy misschien u niet voor den rechter en trecke/ende de rechter u den [52] gerechts-dienaer over levere/ ende de gerechts-dienaer u in de gevanckenisse werpe.

59 Ick segge u / ghy en sult van daer geensins uytgaen / tot dat ghy oock het laetste [53] penninckskien betaelt sult hebbē.

28 Ofte / en soeckt niet.
29 Ofte / twijfelmoedich. *Gr.* en sweeft niet herwaerts eñ derwaerts. N. met uwe sorge ende gedachten. Een maniere van sprekē genomen van de wolcken/die om hooge in de lucht herwaerts ende derwaerts drijven.
30 Ofte/heydenen, D. de wereltsche menschen.
r 1.Reg. 3. 13. Psal. 37. 25.
31 *Gr.* toegeleght, ofte / toegeset worden.
32 N. Godts/ofte der hemelen.
s Matth. 19. 21. Luc. 16. 9.
33 N. liever dan dat ghy de arme in haren noodt soudt verlaten, siet Actor. 4. 34.
t Matth. 6. 20. ende 19. 21. Luc. 16. 9. 1.Tim. 6. 19.
v Ephes. 6. 14. 2.Pet. 1. 13.
34 D. zijt bereydt. Een maniere van spreken genomē van des landts wyse / daer soo wel mans als vrouwen lange kleederen droegen / die sy opschortten / als sy haer bereyden om te reysen/ ofte yet te doen.
35 Dit wort genomen van de gelijckenisse der bruyloften/ die 's nachts gehouden wierden/ Matt. 25. 1/6.
36 *Gr.* uyt de bruyloft sal scheyden, sal los, ofte / ontslagen worden.
x Matth. 24. 42.
37 De nacht wiert gedeelt in vier waken / op dat d'een na d'ander de wacht soude houden. Siet van dese waecken Matth. 14. 25.
y Matth. 24. 43. 1. Thes. 5. 2. 2. Petr. 3. 10. Apoc. 3. 3. ende 16. 15.
z Matth. 24. 44. ende 25. 13. Marc. 13. 33. Luc. 21. 34. 1. Thes. 5. 6.
38 N. ten oordeele. 1.Thes. 3. 13. 2.Pet. 3. 10. Apocal. 3. 3. ende 16. 15.
a Matth. 24. 45. ende 25. 21. 1. Cor. 4. 2.
39 *Gr.* toegemetene spijse, ofte/ koren.
40 N. van sijn gesinde. Anders / In tween houwen. Siet Matth. 24. 51.
41 Ofte / ongeloovigen. Matth. 24. v. 51. wort geseght geveynsde.
b Iac. 4. 17.
42 Ofte/ by welcke men veel wech-geleyt heeft.
43 Dat is/ de leere des Euangeliums/ welcke in haer selven ende ten aensien der geloovige een Leere des vredes is/ maer door de boosheyt der menschen/ die de selve niet en willen verdragen / wort sy een vyer der vervolginge / ende occasie van tweedracht. Siet v. 51. Jer. 23. 29. 1. Pet. 1. 7.
44 Ofte/ wat wil ick meer, dewijle het alreede onsteken is?
c Matth. 20. 22. Marc. 10. 38.
45 D. met swaer lijden. Siet Matth. 20. 22.
46 N. ofte met benautheyt / ofte met begeerte tot dat het volbracht zy.
d Matth. 10. 34.
e Mich. 7. 6.
f Matth. 16. 2.
47 D. gestalte/ofte gedaente.
48 D. onderscheyden/ gelijck verclaert wort Matth. 16. 3.
49 D. de gelegentheyt deses tijdts / in welcken so vele teeckenē der tegenwoordigheyt des Messie geschieden / welcke hier na genoemt wort de tijdt der besoeckinge / Luc. 19. v. 44.
50 N. eer ghy daer toe gedwongē wort/ gelijck in 't navolgende vs te sien is.
g Matth. 5. 25. Prov. 25. 8.
51 N. met bevredinge ende voldoeninge van uwe partye.
52 *Gr.* Practor, D. maner / ofte af-eysscher van de schult/ by den rechter gestelt.
53 Hoe veel een penninckskē weert was/ siet Marc. 12. 42.

Het xiij. Capittel.

1 Uyt de boodtschap dat Pilatus het bloedt eeniger Galileers met hare offerande hadde gemengt / ende uyt het exempel van de achtien/op welcke de toren in Siloam gevallen was/ neemt Christus oorsake de scharen te vermanen tot bekeeringe. 6 ende stelt oock tot dien eynde voor de gelijckenisse van den onvruchtbaren vijgeboom. 10 Geneest op den Sabbath een vrouwe die achtien jaren eenen geest der kranckheyt hadde gehadt. 14 ende verantwoort sulcks tegen eenen Oversten der Synagoge. 18 Vergelijckt het Coninckrijck der hemelē by een mostaert-zaedt ende suerdeessem. 23 Gevraegt zijnde of daer weynige sullen saligh worden / vermaent hy in te gaen door de enge poorte. 31 Antwoort den Phariseen die hem voor Herodes waerschouwden. 34 Klaeght over de wreedtheyt ende hardneckigheyt van die van Jerusalem/ ende voorseght haren ondergang.

1 ENde daer waren te dier selver tijdt eenige tegenwoordigh / die hem boodschapten [1] van de Galileers / welcker bloedt Pilatus met hare offeranden gemenght hadde.

2 Ende Jesus antwoordde / ende seyde tot haer/ Meynt ghy dat dese Galileers sondaers zijn geweest boven alle de Galileers/ om dat sy sulcks geleden hebben?

3 Ick segge u/ Neen'se: maer indien ghy u niet en bekeert/ so sult ghy alle desgelijcks [2] vergaen.

4 Ofte die achtiene/op welcke de [3] toren in Siloam viel/ende doodde'se: meynt ghy dat dese [4] schuldenaers zijn geweest/ boven alle menschen die in Jerusalem woonen?

1 *Josephus* verhaelt *Antiq. lib. 18. capit. 5.* wel yet diergelijcks: doch de omstandicheden so van den tijt als andersins toonen dat het de selve historie niet en is. Sommige oude leeraers meynen dat dit soude geschiet zijn binnen Jerusalem/ als eenige Galileers wilden verhinderen / dat voor den keyser van Romen in den tempel soude geoffert worden.
2 D. door Godts rechtveerdige straffe omkomen: gelijck oock daer na door de Romeynen geschiet is.

3 D. die aen ofte over de fonteyne ofte beke Siloa was gebouwt: van welcke beke Siet Jes. 8. 6. Joan. 9. 7. 4 D. sondaers/ die meer schult ofte sonden hadden. Siet Matth. 6. 12. ende 18. 24.

5 Ick

5 Jck segge u / Neen'se: maer indien ghy u niet en bekeert / so sult ghy alle insgelijcks vergaen.

6 Ende hy seyde dese gelijckenisse / Een seker [man] hadde eenen Vijgeboom / geplant in sijnen wijngaert: ende hy quam ende socht vrucht daer op / ende en vondt'se niet.

7 Ende hy seyde tot den wijn-gaerdenier / Siet ick kome nu drij jaren soeckende vrucht op desen vijgeboom / ende en vinde'se niet: houwt hem uyt: waer toe [5] beslaet hy oock onnuttelick de aerde?

8 Ende hy antwoordende seyde tot hem / Heere laet hem oock [noch] dit jaer / tot dat ick om hem gegraven ende mest gelecht sal hebben:

9 Ende indien hy vrucht sal voortbrengen / [laet hem staen]: maer indien niet / so sult ghy hem namaels uythouwen.

10 Ende hy leerde op [6] den Sabbath in eene der Synagogen.

11 Ende siet daer was een vrouwe / die [7] eenen geest der kranckheyt achtien jaren lanck gehadt hadde / ende sy was [8] te samen gebogen / ende en konde haer ganschelick niet oprechten.

12 Ende Jesus haer siende riep'se tot hem / ende seyde tot haer / Vrouwe / ghy zijt [9] verlost van uwe kranckheyt.

13 Ende hy leyde de handen op haer / ende sy wiert terstont weder [10] recht / ende verheerlijckte Godt.

14 Ende [11] de Overste der Synagoge / qualick nemende dat Jesus op den Sabbath genesen hadde / antwoordde ende seyde tot de schare / [a] Daer zijn ses dagen / in welcke [12] men moet wercken: komt dan in de selve / ende laet u genesen / ende niet op den dagh des Sabbaths.

15 De Heere dan antwoordde hem ende seyde / Ghy geveynsde / [b] en maeckt niet een yegelick van u op den Sabbath sijnen osse ofte esel van de cribbe los / ende leydt [hem] henen om te doen drincken?

16 Ende dese / die [13] een dochter Abrahams is / welcke de Satan / siet / nu achtien jaren [14] gebonden hadde / en moeste die niet los gemaeckt worden van desen bandt / op den dagh des Sabbaths?

17 Ende als hy dit seyde / wierden sy alle beschaemt die haer tegen hem stelden: ende alle de schare verblijdde haer over alle de heerlicke dingen / die van hem geschiedden.

18 [c] Ende hy seyde / Wien is [15] het Coninckrijck Godts gelijck? ende waer by sal ick 't selve vergelijcken?

19 Het is gelijck [16] een mostaert-zaedt / 't welck een mensche genomen ende in sijnen hof geworpen heeft: ende het wies op / ende wiert tot eenen grooten boom / ende de vogelen des hemels nestelden in sijne tacken.

20 Ende hy seyde wederom / [d] Waer by sal ick het Coninckrijck Godts vergelijcken?

21 Het is gelijck een suerdeessem / welcken een vrouwe nam / ende verberghde in drij maten meels / tot dat het geheel gesuert was.

22 [e] Ende hy reysde van d'eene stadt ende vlecke tot d'andere / leerende / ende [17] richtende [sijne] reyse na Jerusalem.

23 Ende daer seyde een tot hem / Heere / zijnder oock weynige die saligh worden? Ende hy seyde tot haer /

24 [f] [18] Strijdt om in te gaen door [19] de enge poorte: want vele (segge ick u) sullen soecken in te gaen / ende en sullen [20] niet konnen:

25 [Namelick] na dat [21] de heere des huys sal opgestaen zijn / ende [g] de deure sal gesloten hebben: ende ghy sult beginnen buyten te staen / ende aen de deure te kloppen / seggende / Heere / Heere / doet ons open / ende hy sal antwoorden ende tot u seggen / Jck en kenne u niet [h] van waer ghy zijt:

26 Alsdan sult ghy beginnen te seggen / Wy hebben in uwe tegenwoordicheyt gegeten ende gedroncken / ende ghy hebt in onse straten geleert.

27 [i] Ende hy sal seggen / Jck segge u / ick en kenne u niet van waer ghy zijt: [k] wijckt van my af alle ghy werckers der ongerechtigheyt.

28 [l] Aldaer sal zijn weeninge ende knersinge der tanden / [m] wanneer ghy sult sien Abraham / ende Jsaac / ende Jacob / ende alle de Propheten in het [22] Coninckrijcke Godts / maer u lieden buyten uytgeworpen.

29 [n] Ende daer sullender komen van oosten / ende westen / ende van noorden / ende zuyden / ende sullen aensitten in het Coninckrijcke Godts.

30 [o] Ende siet / daer zijn [23] laetste / die de eerste sullen zijn: ende daer zijn eerste / die de laetste sullen zijn.

31 Te dien selven dage quamen daer eenige Phariseen / seggende tot hem / [24] Gaet wech / ende vertreckt van hier: [25] want Herodes wil u dooden.

32 Ende hy seyde tot haer / Gaet henen / ende segget dien [26] vos / Siet ick werpe duyvelen uyt / ende [27] maecke gesont / [28] huyden ende morgen / ende [29] ten derden [dage] [30] worde ick voleyndight.

33 [31] Doch ick moet huyden ende morgen / ende den volgenden [dagh] reysen: want het en gebeurt [32] niet / dat een propheet gedoot worde buyten Jerusalem.

34 [p] [33] Jerusalem / Jerusalem / ghy die de Propheten doodet / ende steenigt die tot u gesonden zijn / [q] hoe menichmael hebbe ick uwe kinderen willen by een vergaderen / gelijckerwijs een henne hare [34] kieckens onder de vleugelen [vergadert], ende ghy lieden en hebt niet gewilt?

35 [r] Siet / [35] uw' huys wort u lieden woest gelaten. Ende voorwaer ick segge u / dat ghy my niet en sult sien / tot dat [de tijt] sal [36] gekomen zijn / als ghy sult seggen / [s] Gesegent [is] hy die komt in den name des Heeren.

5 Gr. maeckt de aerde onnut, ofte / onvruchtbaer, in de welcke wat anders soude konnen geplant worden / dat vruchten soude voortbrengen.
6 Gr. Sabbath-dagen.
7 D. eenen boosen geest / die haer cranck maeckte. siet v. 16.
8 Gr te samen gebuckt.
9 Gr. los gemaeckt, ofte / ontbonden.
10 D. recht gemaeckt.
11 D. een van de Overste: want elcke Synagoge hadde meer als eenen overste. siet Marc. 5. 22. Act. 13. 15.
a Exod. 20. 9. Deut. 5. 13. Ezech 20. 12.
12 D. geoorloft / ende geboden is te wercken.
b Exod. 23. 5. Deut. 22. 4. Luc. 14. 5.
13 D. afkomstich is van het geslachte Abrahams / ende behoorende tot het verbondt dat Godt met Abraham ende sijne nakomelingen gemaeckt heeft. siet Luc. 19. 9.
14 D. die haer met kranckhede / als met banden / benauwt hadde.
c Matth. 13. 31. Marc. 4. 30.
15 D. de Predicatie des Euangeliums / waer door het coninckrijcke Godts opgerecht wort.
16 Siet van dese twee gelijckenissen Matth. 13. 31.
d Matth. 13. 33.
e Matth. 9. 35. Marc. 6. 6.
17 Gr makende.
f Matth. 7. 13.
18 D. doet neerstichept / ende arbeydt. Ephes. c. 6. v. 11 / &c. Phil. 3. v. 12. 1. Tim. 4. 7.
19 N. die tot het leven leydet. Mat. 7. 14.
20 N. om dat het te late sal zijn / gelijck uyt het volgende blijckt.
21 Dese gelijckenisse wort genomen van het houden der bruyloften te dier tijdt / waer van breeder te sien is / Mat. 25. 1 / &c.
g Matth. 25. 11. Luc. 6. 46.
h Matth. 25. 12.
i Matth. 7. 23.
k Psal. 6. 9. Matth. 25. 12, 41.
l Matth. 8. 12. ende 13. 42. ende 24. 51.
m Matt. 8. 11.
22 N. der heerlickheyt inden hemel.
n Iesa. 2. 2. Malach. 1. 11. Matth. 8. 11.
o Matth. 19. 30. ende 20. 16. Marc. 10. 31.
23 Door de laetste worden verstaen de Heydenen die noch vreemdt waren van het verbont Godts / ende door de eerste de Joden: ende wort daer mede te kennen gegeven dat de Heydenen sullen vele Joden voor getrocken worden. Rom. 11. v. 17.
24 N. uyt Galileen / daer Herodes Vier-vorst was. Luc. 3. 1. ende 23. 7.
25 Dese waerschouwinge geschiet van haer / niet uyt liefde tot Christum, maer om datse hem geerne quijt hadden geweest. Siet diergelijcke waerschouwinghe / Amos 7. 13. Neh. 6. 10 / 11.
26 Soo noemt hy hem van wegen sijne listicheyt en schalckheyt.
27 Gr. volbrenge genesingen.
28 D. noch eenen kleynen tijdt. Siet Ose. 6. 2.
29 D. na het voleynden van mijn leer-ampt in dien korten tijdt.
30 Ofte / worde volmaeckt, ofte / geheylight, ofte / opgeoffert. Joan. 17. 4. ende 19. 30. Siet van de beteeckenisse van dit woort breeder Hebr. 2. 10. ende 5. 9.
31 D. Jck moet noch eenen kleynen tijdt hier ende daer wandelen / om mijn ampt voorts te bedienen: Ende daer na sal ick na Jerusalem gaen / om van u lieden selve daer gedoodt te worden.
32 D. nauwelijcks / ofte zeer selden.
p Matth. 23. 37.
33 Siet hier van de verklaringe Matth. 23. 37.
q Psal. 17. 8. ende 91. 4.
34 Gr. Broedsel, ofte / nest-kieckens.
r Psal. 69. 26. Ies. 1. 7. Ier. 7. 33. Mich. 3. v. 12. Matth. 23. 38. Actor. 1. 20.
35 D. de tempel ende stadt.
36 Dit is korts daer na eenichsins vervult. Siet Luc. 19. 38. ende sal volkomelijck volbracht worden ten uytersten dage.
s Psal. 118. 26.

Het xiiij. Capittel.

1 Christus geneest eenen watersuchtigen op den Sabbath / ende verantwoort het selve. 7 Straft de eergierigheyt der Phariseen / die de voorsittingen in de maeltijden sochten / ende vermaent tot nedricheyt / ende weldadigheydt tegen den armen. 15 Door de gelijckenisse van een groot Avontmael / daer op de genoode haer ontschuldigen te komen / verwijt hy den Joden hare ondanckbaerheyt / ende voorseght hare verwerpinge / ende de beroepinge der Heydenen in hare plaetse. 25 Leert dat wie sijn Discipel wil zijn / die hem selven ende al wat hem lief is / moet versaken. 28 Door het exempel van een die eenen tooren wil bouwen / ende van een Coninck die tegen een ander Coninck ten strijde wil gaen / vermaent hy sijne Discipelen hare rekeninge te voren wel te maken. 34 ende leert dat het smakeloos sout nergens toe nut en is.

1 ENde het geschiedde / als hy gekomen was in het huys van [1] een der Oversten

1 D. een Overste der Joden uyt de Secte der Phariseen / gelijck oock Nicodemus was. Joan. 3. 1.

Oversten der Phariseen/ op dē Sabbath/ om broot te eten/ dat sy hem [2] waernamen.

2 Ende siet daer was een seker water-suchtigh mensche voor hem.

3 Ende Jesus antwoordende seyde tot de [3] Wetgeleerde ende Phariseen / ende sprack / Is't oock geoorloft op den Sabbath gesont te maken?

4 Maer sy swegen stille. Ende hy nam [hem], ende genas hem/ ende liet [hem] gaen.

5 Ende hy haer antwoordende seyde/ [a] Wiens esel ofte osse van u lieden sal in eenen put vallen / ende die hem niet terstont en sal uyttrecken op den dagh des Sabbaths?

6 Ende sy en konden hem daer op niet weder-antwoorden.

7 Ende hy seyde tot de [4] genoodde een [5] gelijckenisse/ aenmerckende hoe sy de vooraensittingen verkoren: seggende tot haer/

8 Wanneer ghy van yemant ter bruyloft genoodt sult zijn/ so en set u niet in de eerste sit-plaetse: op dat niet misschien een [6] weerdiger dan ghy/ van hem genoodt zy:

9 Ende hy komende/ die u ende hem genoodt heeft/ tot u segge/ Geeft desen plaetse: ende ghy alsdan soudt beginnen met schaemte de laetste plaetse te houden.

10 [b] Maer wanneer ghy genoodt sult zijn/ gaet henen ende set u inde laetste plaetse: op dat/ wanneer hy komt die u genoodt heeft/ hy tot u segge/ Vrient/ [7] gaet hooger op. Alsdan sal't u eere zijn voor de gene die met u aensitten.

11 [c] Want een yegelijck / die hem selven verhooght / sal vernedert worden: ende die hem selven vernedert / sal verhooght worden.

12 Ende hy seyde oock tot den genen die hem genoodt hadde / [d] Wanneer ghy een middaghmael ofte avontmael sult houden / [8] soo en roept niet uwe vrienden / noch uwe broeders / noch uwe magen / noch [uwe] rijcke gebueren: op dat oock de selve u niet te eeniger tijt weder en nooden / ende u vergeldinge en geschiede.

13 Maer wanneer ghy een maeltijdt sult houden/ soo noodt arme / [9] verminckte / kreupele / blinde.

14 Ende ghy sult saligh zijn/ om dat sy niet en hebben om u te vergelden: want het sal u [10] vergolden worden [11] in de opstandinge der rechtveerdige.

15 Ende als een van de gene die mede aensaten / dese dingen hoorde / seyde hy tot hem / Saligh is hy die broot [12] eet in't Coninckrijcke Godts.

16 Maer hy seyde tot hem/ [e] Een seker mensche [13] bereydde een groot avontmael/ ende hy noodder vele.

17 Ende hy sondt sijnen dienst-knecht uyt ter ure des avontmaels / om den genoodden te seggen / Comet / want alle dingen zijn nu gereedt.

18 Ende sy begonden alle [haer] [14] eendrachtelijck te ontschuldigen. De eerste seyde tot hem / Ick hebbe eenen acker gekocht / ende het is noodigh dat ick uytgae / ende hem besie: ick bidde u hout my voor verontschuldight.

19 Ende een ander seyde / Ick hebbe vijf [15] jock ossen gekocht / ende ick gae henen om die te beproeven: ick bidde u / hout my voor verontschuldight.

20 Ende een ander seyde / Ick hebbe een wijf getrouwt / ende daerom en kan ick niet komen.

21 Ende de selve dienst-knecht [weder] gekomen zijnde boodschapte dese dingen sijnen heere. [16] Doe wiert de heere des huys toornich/ ende seyde tot sijnen dienstknecht/ Gaet hastelick uyt in de straten ende wijckender stadt / ende brenght de arme / ende verminckte / ende kreupele / ende blinde hier in.

22 Ende de dienstknecht seyde / Heere/ het is geschiet gelijck ghy bevolen hebt/ ende noch is daer plaetse.

23 Ende de Heere seyde tot den dienstknecht / Gaet uyt in de wegen / ende heggen / ende [17] dwinghtse in te komen / op dat mijn huys vol werde.

24 Want ick segge u lieden / dat niemant van die mannen / [18] die genoodt waren/ mijn avontmael smaken en sal.

25 Ende vele scharen gingen met hem: ende hy hem omkeerende seyde tot haer/

26 [f] Indien yemant tot my komt/ ende niet [19] en haet sijnen vader / ende moeder/ ende wijf / ende kinderen / ende broeders / ende susters / jae oock selfs sijn eygen [20] leven / die en kan mijn discipel niet zijn.

27 [g] Ende wie sijn [21] cruys niet en draeght/ ende my [22] na en volght/ die en kan mijn discipel niet zijn.

28 Want wie van u/ willende eenen toren bouwen / en sit niet eerst neder / ende [23] overrekent de kosten / of hy oock heeft 't gene tot volmakinge [noodich is]?

29 Op dat niet misschien als hy het fondament geleght heeft / ende niet en kan voleyndigen / alle die het sien hem beginnen te bespotten/

30 Seggende / Dese mensche heeft beginnen te bouwen / ende en heeft niet konnen voleyndigen.

31 Of wat Coninck gaende na den krijgh om tegen eenen anderen Coninck te slaen / en sit niet eerst neder / ende beraedslaeght / of hy machtigh is met tien duysent te ontmoeten den genen/ die met twintigh duysent tegen hem komt?

32 Anderssins sendt hy gesanten uyt terwijle de gene noch verre is/ ende begeert 't gene tot vrede [dient].

33 Alsoo dan een yegelick van u / die niet en [24] verlaet alles wat hy heeft/ die en kan mijn discipel niet zijn.

34 [h] Het sout is goet: maer indien het sout [25] smaeckeloos geworden is/ waer mede sal het smaeckelijck gemaeckt worden?

35 [26] Het en is noch tot het landt/ noch tot den mesthoop bequaem: men werpt het [27] wech. Wie ooren heeft om te hooren die hoore.

2 N. of hy yet soude seggen ofte doen/ dat sy souden mogen berispen.
3 Van de Wet-geleerde siet Mat. 22.4. ende Luc. 11. 45.
a Exod. 23. 5. Deut. 22. 4. Luc. 13. 15.
4 Gr. geroepene, namelick ter maeltijt/ alsoo oock in het volgende.
5 N. om door dese te vermanen tot nedrichheyt voor Godt ende de menschen / gelijck te sien is. v. 11.
6 D. meerder eere weerdigh / ofte aensienlijcker.
b Prov. 25. 6, 7.
7 Gr. klimt hooger op.
c Iob 22. 29. Prov. 29. 23. Matth. 23. 12. Luc. 1. 51. ende 18. 14. Iac. 4. 6, 10. 1. Petr. 5. 5.
d Nehem. 8. 11. Prov. 3. 28.
8 N. met vergetinge der armen / ende soo ghy van Godt vergeldinge wilt verwachtē/ gelijck Christus v. 14 uytdruckt. Anderssins is 't niet ongeoorloft dese vrientschap oock sijne vrienden te betoonē. Siet Genes. 21. 8. ende 43. 25 / &c. Job 1. 4.
9 Ofte/ gebrecklijcke van leden.
10 N. van Godt uyt genade. Van dese vergeldinge siet Matth. 25. 36.
11 N. ten eeuwigen leven. Want anderssins sullen oock de onrechtveerdige opgeweckt worden / doch tot de eeuwige verdoemenisse. Dan. 12. 2. Joan. 5. 29. Act. 24. 15.
12 Ofte/ eten sal.
e Iesa. 25. 6. Matth. 22. 2. Apoc. 19. 7, 9.
13 Gr. maeckte. Met dese gelijckenisse toont Christus, dat hoewel dese mēschen het Coninckrijcke Godts schenen groot te achtē/ nochtans sy / eñ vele andere / so ingewortelt waren met hare herten in dese tijdtlicke dingen/ dat sy/ daer toe door het Euangelium geroepē zijnde / 't selve verachteden ofte versuymdē.
14 Gr. uyt eene, D. uyt een herte / ofte mondt: want hoewel sy verscheydene oorsakē voorwenden van weygeringe/ soo ontschuldigē sy haer alle op hare tijdtlicke dingen.
15 D. paer / ofte koppel.

16 Daermede en wort niet te kennen gegeven/ dat een acker/ ossen/ ofte diergelijcke goederen te koopen/ ofte een wijf te trouwē/ soude ongeoorloft zijn. 1. Cor. 7. 29. maer de Heere vertoont hem daer over / dat de Joden door dese tijdtlicke dingen haer lieten verhinderen/ van de leere des Euangeliums aen te nemen. Waerom hy oock haer verstootē/ ende de Heydenen in hare plaetse heeft beroepen.
17 N. met ernstigh ende gheduerigh aenhouden. siet diergelijck Gen. 33. 11. Luc. 24. 2.
18 N. ende geweygert hebben te komen.
f Deut. 13. 6. ende 33. 9. Matth. 10. 37.
19 D. die de selve boven my lief heeft/ gelijck verklaert wort Matt. 10. 37.
20 Gr. ziele, gelijck Matth. 16. 25.
g Matth. 10. 38. ende 16. 24. Marc. 8. 34. Luc. 9. 23.
21 D. wie niet gesint ende bereydt en is/ na mijn exempel/ eñ om mijnent wille vervolginge eñ verdruckinge te lijden.
22 Gr. achter my en komt.
23 Ofte/ overleght, overslaet, gelijck met reken-penningen placht te geschieden.
24 Gr. sijn affscheydt neemt van alles, D. niet en is bereydt om des noodt zijnde/ alles te verlaten/ ende my te volgen. siet Luc. 9. 61. ende hier v. 27.
h Matth. 5. 13. Marc. 9. 50.
25 Gr. dwaes geworden is. Siet Matt. 5. 13.
26 N. sout verdorven zijnde. Siet Marc. 9. 50.
27 Gr. buyten.

Het xv. Capittel.

1 De Phariseen murmureeren om dat Christus de sondaers ontfanght. 3 'T welck Christus verantwoort met de gelijckenisse van een afgedwaelt schaep. 8 ende van een verloren penninck / welcke beyde met neerstigheyt gesocht / ende met blijdschap wedergevonden worden. 11 ende noch met de gelijckenisse van den verloren soon/ welcken met leetwesen wederkeerende de vader blijdelick ontfanght. 25 ende sulck sijn doen tegen het murmureeren des outsten broeders verdedight.

1 [a] Ende [1] alle de tollenaers ende de [2] sondaers naederden tot hem/ om hem te hooren.

2 Ende de Phariseen ende de Schriftgeleerde murmureerden / seggende / Dese ontfanght de sondaers/ ende eet met haer.

3 Ende hy sprack tot haer dese [3] gelijckenisse / seggende /

4 [b] Wat mensche onder u hebbende hondert schapen / ende een van die verliesende / en verlaet niet de negen ende tnegentich

a Matth. 9. 10. Marc. 2. 15. Luc. 5. 29.
1 D. van alle plaetsen daer ontrent.
2 D. die in openbare grove sonden leefden. siet Psal. 1. v. 1. Matth. 9. 10.
3 Gr. Parabel.
b Matth. 18. 12.

gentich inde woestÿne / ende gaet nae het verlorene / tot dat hy 't selve vinde?

5 Ende als hy't gevonden heeft / leght hy't op sÿne schouderen / verblÿdt zÿnde.

6 Ende te huys komende roept hy de vrienden ende de gebueren te samen / seggende tot haer / Weest blÿde met my / want ick hebbe mÿn schaep gevonden / [c] dat verloren was.

7 Ick segge u lieden / datter alsoo blÿdschap [4] sal zÿn inden hemel over eenen sondaer / die hem bekeert / [meer] dan over [d] negen en tnegentich [5] rechtveerdige / die de bekeeringe niet van nooden en hebben.

8 Ofte wat vrouwe hebbende tien [6] penningen / indien sy eenen penninck verliest / en ontsteeckt niet een keerse / ende keert het huys [met besemen], ende soeckt neerstelick tot dat sy [dien] vindt?

9 Ende als sy [dien] gevonden heeft / roept sy de vriendinnen ende de gebuerinnen te samen / seggende / Weest blÿde met my / want ick hebbe den penninck gevonden / dien ick verloren hadde.

10 Alsoo (segge ick u lieden) is daer blÿdschap voor de Engelen Godts over eenen sondaer die hem bekeert.

11 Ende hy seyde / [7] Een seker mensche hadde twee soonen:

12 Ende de [8] jonghste van haer seyde tot den vader / Vader / geeft my [9] het deel des goets dat [my] toekomt. Ende hy deylde haer [10] het goet.

13 Ende niet vele dagen daer na / de jongste sone / alles by een vergadert hebbende / is wech gereyst in een verre [gelegen] landt / ende heeft aldaer sÿn goet [11] doorgebracht / levende overdadichlick.

14 Ende als hy het alles verteert hadde / wiert daer een [12] groote hongers noot in dat selve landt / ende hy begon gebreck te lÿden.

15 Ende hy ginck henen ende voeghde hem by een vande burgers des selven landts: ende die sondt hem op sÿn [13] landt / om de swÿnen te weyden.

16 Ende hy begeerde sÿnen buyck te vullen met den [14] draf / die de swÿnen [15] aten: ende niemandt en gaf 'se hem.

17 Ende [16] tot hem selven gekomen zÿnde / seyde hy / Hoe vele huerlingen mÿns vaders hebben overvloet van broot / ende ick vergae van honger?

18 Ick sal opstaen ende tot mÿnen vader gaen / ende ick sal tot hem seggen / Vader ick hebbe gesondight tegen [17] den hemel / ende voor u.

19 Ende ick en ben niet meer weerdigh uw' sone genaemt te worden: Maeckt my als eenen van uwe huerlingen.

20 Ende opstaende ginck hy na sÿnen vader. Ende [e] als hy noch verre [van hem] was / sagh hem sÿn vader / ende wiert met innerlicke ontferminge beweeght: ende [toe] loopende viel hem om sÿnen hals / ende custe hem.

21 Ende de sone seyde tot hem / Vader / Ick hebbe gesondight tegen den Hemel / ende voor u / ende en ben niet meer weerdigh uw' sone genaemt te worden.

22 Maer de vader seyde tot sÿne dienstknechten / Brenght [hier] voort [18] het beste cleedt / ende doet het hem aen / ende geeft eenen rinck aen sÿne handt / ende schoenen aen de voeten.

23 Ende brenght het gemeste calf / ende slacht het: ende laet ons eten ende vrolick zÿn.

c 1.Petr. 2. 10.
4 N. onder de Engelen Godts / gelijck hier na verklaert wort / v. 10.
d Luc. 5. 32.
5 D. die alsoo niet afgedwaelt en zijn / gelijck staet Matt. 18. 13. ende daerom niet en behoeven haer te bekeeren van sodanige groote afdwalinge ofte sonde. Hoewel andersins oock de heylighste van nooden hebben haer van hare dagelijcksche swackheden te bekeeren. Jaco. 3. v. 2. 1. Joan. 1. 8. Andere verstaē hier door de rechtveerdige / de gene die haer selven verkeerdelijck wijs maecken datse rechtveerdich zijn / ende datse geen bekeeringe van noode en hebben. Matt. 9. v. 13. Luc. 18. 9.
6 Gr. drachmen, waer van de weerde over een komt met eenen Romeynschen denarius, ofte spaenschē Reael / ende onsen schellinck. Siet Matth. 18. 28.
7 Door dese als oock de twee voorgaende gelijckenissē stelt Christus voor oogen de bereyde goetwilligheydt Godts / om de sondaren / als se haer bekeeren / in genade te ontfangen: ende wil daer mede bewijsen / tegen het murmureren der Phariseen / dat hy dan oock wel dede / als hy met de sondarē omginck / om haer tot bekeeringe te brengen / ende dat sy veel meer haer daer over behooren te verblijden.
8 Gr. jonger.
9 D. dat my soude toevallē / N. na uwe doot. siet vs. 30 / 31.
10 Gr. het leven, ofte / leef-tocht, D. de middelen om van te leven.
11 Gr. verstroyt, ofte verquist.
12 Gr. stercken, ofte geweldigen.
13 Gr. ackers.
14 Gr. Keratia, 't welck beteeckent eygentlick de peulē / huyskens / ofte bolsters van sekere vruchten / gelijck de erweten ende boonen hebben / die men in die landen de verckens gaf te eten / gelijckmen hier draf ofte spoelinge geeft. Ofte / so andere meynē / een sekere vrucht in die landen / die de arme luyden ende verckens aten / gelijck in sommige plaetsen de eyckels gegeten worden.
15 D. plachten te eten.
16 Ofte / in hem selven gaende.
17 D. Godt die in den hemel is: gelijck Dan. 4. 26. Matt. 21. 25.
e Actor. 2. 39. Eph. 2. 12, 17.
18 Gr. de eerste stole. Stolæ waren lange kleederē / als tabbarden. siet Marc. 12. 38.

24 Want dese mÿn soon was doodt / ende is weder levendigh geworden: ende hy was verloren / ende is gevonden. Ende sy begonden vrolick te zÿn.

25 Ende sÿn [19] oudtste soon was in't veldt / ende alsoo hy quam / ende het huys genaeckte / hoorde hy het gesangh / ende het [20] gerey.

26 Ende tot hem geroepen hebbende een van de knechten / vraeghde wat dat mochte zÿn.

27 Ende dese seyde tot hem / Uw' broeder is gekomen / ende uw' vader heeft het gemeste calf geslachtet / om dat hy hem gesont weder ontfangen heeft.

28 Maer hy wiert toornich / ende en wilde niet ingaen. So ginck dan sÿn vader uyt / ende [21] badt hem.

29 Doch hy antwoordende seyde tot den vader / Siet / ick diene u [nu] so vele jaren / ende en hebbe noyt uw' gebodt overgetreden / ende ghy en hebt my noyt een bocksken gegeven / op dat ick met mÿne vrienden mochte vrolick zÿn.

30 Maer als dese uwe sone gekomen is / die uw' [22] goet met hoeren [23] doorgebracht heeft / so hebt ghy hem het gemeste calf geslachtet.

31 Ende hy seyde tot hem / Kindt / ghy zÿt altÿdt by my / ende alle het mÿne [24] is uwe.

32 Men behoorde dan vroolick eñ blÿde te zÿn / want dese uwe broeder was doot / ende is weder levendich geworden: ende hy was verloren / ende is gevonden.

19 Gr. de ouder.
20 Gr. Chorôn, 't welck beteeckent eē gerey van luyden die t'samen dansen / ofte singen / ofte andere vreughd bedrijven.
21 Ofte / vermaende hem, namelick dat hy soude inkomen / ofte / riep hem.
22 Gr. leven, ofte / leef-tocht, gelijck v. 12.
23 Gr. opgegeten ofte / verslonden.
24 D. sal u ten laetsten toebehooren / want de jonghste hadde sijn goet wech.

Het xvj. Capittel.

1 Door de gelijckenisse van de voorsichtigheydt van een onrechtveerdich rentmeester leert Christus, datmen van den onrechtveerdigen Mammon sal vrienden maken. 13 ende datmen den Mammon niet en moet dienen. 14 Bestraft der gelt-gieriger Phariseen geveynstheyt ende hoochmoet. 16 Leert dat de Wet ende de Propheten tot op Joannem geduert hebben / ende tot den minsten tittel vervult moeten worden. 18 ende handelt van de echtscheydinge. 19 Stelt voor de gelijckenisse van den rijcken man / ende den armen Lazarus / ende beyder verscheydene staet / soo in dit leven / als hier namaels.

1 ENde hy seyde oock tot sÿne Discipelen / Daer was een seker rÿck mensche / welcke eenen [1] rentmeester hadde / ende dese wierdt by hem verclaeght / als die sÿne goederen [2] doorbracht.

2 Ende hy riep hem / ende seyde tot hem / Hoe hoore ick dit van u? Geeft rekenschap van uw' [3] rentmeesterschap: want ghy en sult niet meer konnen rentmeester zÿn.

3 Ende de rentmeester seyde by hem selven / Wat sal ick doen / dewÿle mÿn heere dit rentmeesterschap van my neemt? Graven en can ick niet / te bedelen schame ick my.

4 Ick weet wat ick doen sal / op dat / wanneer ick van 't rentmeesterschap afgeset sal wesen / [4] sy my in hare huysen ontfangen.

5 Ende hy riep tot hem een yegelick van de schuldenaers sÿns heeren / ende seyde tot den eersten / Hoe veel zÿt ghy mÿnen heere schuldich?

6 Ende hy seyde / Hondert [5] vaten olye. Ende hy seyde tot hem / Neemt uw' handschrift / ende nedersittende schrÿft haestelick vÿftich.

7 Daer na seyde hy tot eenen anderen / Ende ghy / hoe veel zÿt ghy schuldigh? Ende hy seyde / Hondert [6] mudden terwe. Ende hy seyde tot hem / Neemt uw' handschrift / ende schrÿft tachtentich.

8 Ende de [7] heere [8] prees den onrechtveerdigen

1 Gr. huys-houder, ofte / huys-besorger, die gestelt is over den ontfanck ende uytgeef der goederen.
2 Gr. verstroyde, ofte / verquiste.
3 Ofte / bedieninge. N. uwes ampts.
4 N. de schuldenaers mijns heeren.
5 Gr. Batos, 't welck beteeckent een groote mate van natte waren / waer van siet 1. Reg. 7. 26.
6 Gr. Coros, het welck beteeckent een drooge mate van drooge waren / 1. Reg. 4. 22.
7 N. deses rentmeesters.
8 Niet van wegen sijne onrechtveerdicheyt / maer van wegen dese sijne voorsichticheyt / om hem selven tegen het toekomende te voorsien.

verdigen rent-meester / om dat hy voorsichtelick gedaen hadde : want de [9] kinderen deser werelt zijn voorsichtiger dan [a] de kinderen des lichts in haren geslachte.

9 Ende ick segge u lieden / [b] Maeckt u selven [10] vrienden uyt den onrechtveerdigen [11] Mammon / op dat wanneer [12] u ontbreken sal / sy u mogen [13] ontfangen inde eeuwige tabernakelen.

10 Die getrouw' is in't minste / die is oock in't [14] groote getrouw' : ende die in [15] het minste onrechtveerdich is / die is oock in het groote onrechtveerdigh.

11 So ghy dan in den [16] onrechtveerdigen Mammon niet getrouw' en zijt geweest / wie sal u [17] het ware vertrouwen?

12 Ende so ghy in [18] een anders [goet] niet getrouw' en zijt geweest / wie sal u [19] het uwe geven?

13 [c] Geen huysknecht en can twee heeren dienen : want of hy sal den eenen haten / ende den anderen lief hebben : ofte hy sal den eenen [20] aenhangen / ende den anderen verachten. Ghy en condt Gode niet dienen ende den Mammon.

14 Ende alle dese dingen hoorden oock de Phariseen / [d] die geltgierigh waren / ende sy beschimpten hem.

15 Ende hy seyde tot haer / Ghy zijt / die u selven rechtveerdight voor de menschen : maer [e] Godt kent uwe herten. [f] Want [21] dat hooge is onder de menschen / is een grouwel voor Godt.

16 [g] De Wet / ende de Propheten [zijn] tot op Joannem : van dier tijdt af wort het [22] Coninckrijcke Godts [23] verkondight / ende een yegelick doet [24] gewelt op het selve.

17 [h] Ende het is lichter dat de hemel ende de aerde voor-by-gaen / dan dat een [25] tittel der Wet [26] valle.

18 [i] Een yegelijck die sijn wijf [27] verlaet / ende een andere trouwt / die doet overspel : ende een yegelijck die de verlatene van den man trouwt / die doet [oock] overspel.

19 Ende daer was een seker rijck mensche / ende was gekleedt met [28] purper ende [29] zeer fijn lijnwaet / levende alle dage vrolijck ende prachtich.

20 Ende daer was een seker bedelaer / met name Lazarus / welcke lach voor sijn [30] poorte / vol sweeren /

21 Ende begeerde versadight te worden van de kruymkens / die van de tafel des rijcken vielen : maer oock de honden quamen ende leckten sijne sweeren.

22 Ende het geschiedde dat de bedelaer stierf / ende van de Engelen gedragen wiert inden [31] schoot Abrahams.

23 Ende de rijcke stierf oock / ende wiert [32] begraven. Ende als hy in de helle sijne [33] oogen ophief / zijnde in de pijne / sagh hy Abraham van verre / ende Lazarum in sijnen schoot.

24 Ende hy riep ende seyde / Vader Abraham ontfermt u mijner / ende sendt Lazarum / dat hy het uyterste sijns vingers in het water doope / ende verkoele mijn tonge : [k] want ick lijde smerten in dese vlamme.

25 Maer Abraham seyde / [l] Kindt / gedenckt dat ghy uw' goet ontfangen hebt in uw' leven / ende Lazarus desgelijcks het quade : ende nu wort hy vertroost / ende ghy lijdt smerten.

26 Ende boven dit alles / tusschen ons ende u lieden is een groote [34] klove gevestight / so dat de gene die van hier tot u willen overgaen / niet en souden konnen / noch oock die [daer zijn], van daer tot ons overkomen.

27 Ende hy seyde / Ick bidde u dan vader / dat ghy hem sendet tot mijns vaders huys.

28 Want ick hebbe vijf broeders : dat hy haer [dit] betuyge / op dat oock sy niet en komen in dese plaetse der pijninge.

29 Abraham seyde tot hem / [m] Sy hebben [35] Mosem ende de Propheten : dat'se die [36] hooren.

30 Ende hy seyde / Neen vader Abraham : maer so yemandt van de dooden tot haer henen ginge / sy souden haer bekeeren.

31 Doch [Abraham] seyde tot hem / Indien sy Mosem ende de Propheten niet en hooren / so en sullen sy oock / alwaer't datter yemant uyt den dooden opstonde / haer niet laten [37] geseggen.

Het xvij. Capittel.

1 Christus waerschouwt voor ergernisse. 3 Leert dat men sijnen broeder soo dickwijls vergeven moet / als hy leetwesen heeft. 5 De Discipelen bidden om vermeerderinge des geloofs / welckes kracht hy beschrijft. 7 Door de gelijckenisse van een dienstknecht comende van den acker verklaert hy / dat men voor Godt niet en verdient / als men doet dat men schuldich is. 11 Hy reynight tien melaetsche / van welke maer een danckbaer is. 20 Leert hoedanigh de komste van sijn Coninckrijck sal zijn. 26 Beschrijft de laetste tijden / welcke hy vergelijckt met de tijden van Noë en Lot.

1 [a] ENde hy seyde tot de Discipelen / [1] Het en can niet wesen / datter geen ergernissen en komen : doch wee [hem] door welcken sy komen.

2 Het soude hem [2] nutter zijn / dat eenen meulensteen om sijnen hals gedaen ware / ende hy in de zee geworpen / dan dat hy een van dese [3] cleyne soude ergeren.

3 Wacht u selven. [b] Ende indien uw' broeder tegen u sondight / so bestraft hem : ende [4] indien het hem leet is / so vergeeft het hem.

4 [c] Ende indien hy [5] sevenmael 's daeghs tegen u sondight / ende sevenmael 's daeghs tot u wederkeert / seggende / Het is my leet / so sult ghy't hem vergeven.

5 Ende de Apostelen seyden tot den Heere / Vermeerdert ons het geloove.

6 Ende de Heere seyde / [d] Soo ghy een geloove hadt [6] als een mostaert zaedt / ghy soudet tegen desen [7] moerbesie-boom seggen / Wort [8] ontwortelt / ende in de zee geplant : ende hy soude u gehoorsaem zijn.

7 Ende wie van u heeft eenen [9] dienstknecht ploegende ofte [de beesten] hoedende / die tot hem / als hy van den acker inkomt / terstont sal seggen / Komt by / ende sit aen?

8 Maer sal hy niet tot hem seggen / Bereydt dat ick t'avondt sal eten / ende [10] omgordt u ende dient my / tot dat ick sal gegeten ende gedroncken hebben : ende eet ende drinckt ghy daer na?

9 [11] Danckt hy oock den selven dienst-

9 Gr. sonen. D. die niet anders en soecken dan dingen deses werelts / gelijck daer tegen gestelt worden de kinderen des lichts / dat is / die door den heylige Geest verlicht zijnde soecken het gene dat hemelsch is. Joa. 12. 36. Ephes. 5. 8. 1. Thess. 5. 58. 1. Joan. 1. 5/6.
a Ephes. 5. 8. 1. Thes. 5. 5.
b Matth. 6. 19. ende 19. 21. 1. Tim. 6. 19.
10 D. maeckt door uwe mildadicheyt tegen den armen / voornamelick de geloovigen / dat deselve over u niet en klagen / maer u mogen segenen voor Godt. Siet Deut. 24. 13.
11 Van dit woort siet Matth. 6. 24.
12 Ofte / wanneer ghy sult beswijcken, N. door den doot : als alle uwe wereltsche goedere u sullen begeven. ofte / verlaten sult, N. de mammon.
13 N. als getuygen van uwe mildadigheyt ende lief de aen haer bewesen.
14 Gr. vele.
15 Ofte / het weynichste.
16 Om dat de rijckdommen veeltijts ofte onrechtveerdelick verkregen / ofte niet recht besteedt ofte gebruyckt en worden. Andere setten't over / valsch, ofte / bedrieghlick, om dat het gestelt wort tegē het ware goet / v. 11.
17 D. de ware / onverganckliche / ende hemelsche rijckdommen. Matth. c. 6. v. 20.
18 N. dat u Godt maer voor eenen tijd en leent / om niet alleen voor u / maer oock voor andere te gebruycken.
19 D. dat ghy altijt ende eeuwelick sult behouden.
c Matth. 6. 24.
20 D. hem aen den eenen houden.
d Matth. 23. 14.
e Psal. 7. 10.
f 1. Sam. 16. 7.
21 D. wat de wereltsche en vleeschelicke menschē hooch achten.
g Matth. 11. 12, 13.
22 D. de vervullinge van het gene de Wet ende de Propheten van dē Messias voorseght hebben.
23 Gr. ge-euangelizeert.
24 Siet Mat. 11. v. 12.
h Matth. 5. 18. Iesa. 40. 8. ende 51. 6. Psal. 102. 27.
25 Siet Matt. 5. v. 18.
26 D. dat niet volbracht en werde 't gene inde Wet ende Propheten voorgeseght ende geleert wort.
i Matth. 5. 32. ende 19. 9. Marc. 10. 11. 1. Cor. 7. 10.
27 T. w. anders als om hoererie / gelijck uyt-gedruckt wort Matth. cap. 5. v. 32. ende 19. 9.
28 D. met purpere kleederen. Siet Matth. 27. 28. Marc. 15. v. 17.
29 Gr. Byssos : dit was een soorte van seer fijn doeck / ofte lijnwaet / het welck *Plinius* seght dat tegen goudt gewaerdeert wierdt. *Hist. Nat. lib. 19. cap. 10.* ende wort van zijde uytdruckelick onderscheyden / Apoc. 18. 12.
30 Ofte / poortael. voor poorte.
31 D. in den hemel / ofte in 't Paradijs / alwaer de geloovige met Abraham den vader aller geloovige sullen vergadert worden / rusten / aensitten / ende vertroost worden. Matth. 8. 11. Joan. 13. 23.
32 N. met groote pracht ende statie. Van Lazari begraeffenisse en wort niet vermelt maer in plaetse van dien / alles wat sijn ziele weder-varen is.
33 Dese woorden gelijck oock eenige navolgende en moeten niet eygentlick verstaen worden / want de ziele een geestelick wesen zijnde / en heeft noch ooge / noch tonge / noch vinger : maer by gelijckenisse / om daer mede uyt te drucken soo de grootheyt der pijnen in de helle / als de onveranderlickheyt van den staet der zielen na dit leven / soo in den hemel / als in de helle zijnde.

k Iesa. 66. 24. Marc. 9. 44.
l Iob 21. 13.
34 Ofte / afgrondt / D. een wijde ende diepe tusschen-scheydinge / door Godts wille ende macht vast gemaeckt.
m Iesa. 8. 20. ende 34. 16. Ioan. 5. 39. Actor. 17. 11.
35 D. de schriften Mosis ende der Propheten.
36 D. gehoorsaem zijn.
37 Ofte / overreden.

a Matth. 18. 7. Marc. 9. 42.
1 Gr. het is ongebeurlick. D. 't en kan niet gebeuren. Siet hier vā Mat. 18. 7.
2 Gr. het is hem nut. D. het ware minder quaet voor hem / dat hem die straffe aengedaen ware / eer hy ergernisse soude geven / dan dat hy na gegevene ergernisse met de eeuwige doot soude gestraft worden / gelijck Christus hier dreyght.
3 D. oock de geringhste onder de geloovige. siet Matt. 18. 6.
b Matth. 18. 15. Levit. 19. 17. Prov. 17. 10. Iac. 5. 19.
4 Gr. indien hy hem bekeert, D. sijn schult bekent ende vergevinge begeert. waermede nochtans Christus niet en wil seggen / datmen die niet en sal vergeven / die sulcx noch niet en doen. Want hy anders met sijn exempel geleert heeft / Lu. 23. 34. gelijck oock Stephanus gedaen heeft. Act. 7. 60. ende Paulus 1. Cor. 4. 12.
c Matth. 18. 21.
5 D. dickmael / gelijck Prov. 24. 16. Psal. 119. 164.
d Matth. 17. 20. ende 21. 21. Marc. 11. 23.
6 D. al waer het oock seer kleyn / als het maer oprecht is. Siet Matth. 17. 20.
7 Gr. Sycaminos, welcke een soorte is van een moerbesie-boom / ofte als sommige meynen / van een Vijge-boom.
8 D. met de wortel uyt-getrocken / ofte uyt-geroeyt.
9 D. een slave / ofte lijf-eygen / die sijnen heere alles schuldigh is / wat hy doen kan.
10 N. na de wijse van die landen / daer men lange kleederen droegh. Siet Luc. 12. 37.
11 D. weet hy hem dat oock danck / als of hy daer voor in hem gehouden ware?

knecht/om dat hy gedaen heeft 't gene hem bevolen was? Ick meyne / neen.

10 Alsoo oock ghy / wanneer ghy sult gedaen hebben al het gene u bevolen is / so seght / Wy zijn [12] onnutte dienstknechten/ want wy hebben [maer] gedaen 't gene wy schuldigh waren te doen.

11 Ende het geschiedde / als hy nae Jerusalem reysde/ dat hy door het midden [13] van Samarien ende Galileen ginck.

12 Ende als hy in een seker vleck quam / ontmoetteden hem tien melaetsche mannen / welcke stonden [14] van verre.

13 Ende sy verhieven [hare] stemme/ seggende / Jesu / [15] Meester / ontfermt u onser.

14 Ende als hy se sach / seyde hy tot haer / Gaet henen ende [16] vertoont u selven [c] den Priesteren. Ende het geschiedde terwijle sy henen gingen / dat sy gereynight wierden.

15 Ende een van haer siende dat hy genesen was / keerde wederom / met grooter stemme Godt verheerlickende.

16 Ende hy viel op het aengesicht voor sijne voeten / hem danckende: ende de selve was een Samaritaen.

17 Ende Jesus antwoordende seyde/ En zijn niet de tien gereynight geworden? Ende waer zijn de negen?

18 En zijnder geene gevonden die wederkeeren / om Godt eere te geven/ dan dese [17] vreemdelingh?

19 Ende hy seyde tot hem / Staet op/ ende gaet henen: uw' geloove heeft u behouden.

20 Ende gevraeght zijnde vande Phariseen / wanneer het Coninckrijcke Godts komen soude / heeft hy haer geantwoordt ende geseght / Het Coninckrijcke Godts en komt niet [18] met uyterlick gelaet.

21 Noch men en sal niet seggen/ [f] Siet hier/ofte siet daer: Want siet het Coninckrijcke Godts is [19] binnen u lieden.

22 Ende hy seyde tot de Discipelen/ Daer sullen dagen komen / wanneer ghy sult begeeren [20] eenen der dagen vanden Sone des menschen te sien / ende ghy en sult [dien] niet sien.

23 [g] Ende sy sullen tot u seggen / Siet hier / ofte siet daer is hy / en gaet niet henen / noch en volght niet.

24 Want gelijck de blicksem / die van 't een [eynde] onder den hemel blicksemt/ tot het ander onder den hemel schijnt / alsoo sal oock de Sone des menschen wesen [21] in sijnen dagh.

25 [h] Maer eerst moet hy veel lijden/ en [22] verworpen worden van [23] dit geslachte.

26 [i] Ende gelijck het geschiet is in de dagen van Noë / also sal het oock zijn in de dagen des Soons des menschen.

27 [24] Sy aten / sy droncken / [25] sy namen ten houwelicke/ [26] sy wierden ten houwelicke gegeven / tot den dagh op welcken Noë in de arcke ginck / ende de sund-vloet quam / ende verderffe alle.

28 Desgelijcks oock / gelijck het geschiedde in de dagen Lots / sy aten / sy droncken/ sy kochten / sy verkochten / sy planteden/ sy bouwden:

29 [k] Maer op welcken dagh Lot van Sodoma uytginck / regende het vyer ende sulpher van den hemel/ ende verderffe alle.

30 Even alsoo sal het zijn [27] inden dagh/ op welcken de Sone des menschen [28] geopenbaert sal worden.

31 In dien selven dagh / wie op het dack sal zijn / ende [29] sijnen huysraet in huys / die en kome niet af / om den selven wech te nemen: Ende wie op den acker zijn sal / die en keere desgelijcks niet nae het gene dat achter is.

32 [l] [30] Gedenckt aen het wijf Lots.

33 [m] So wie sijn [31] leven sal soecken te behouden / die sal 't verliesen / ende soo wie het selve sal verliesen / die sal het [32] in't leven behouden.

34 [n] Ick segge u / in dien [33] nacht sullen twee op een bedde zijn: de een sal [34] aengenomen / ende de ander sal [35] verlaten worden.

35 Twee [vrouwen] sullen t'samen [36] malen: de eene sal aengenomen/ ende de andere sal verlaten worden.

36 Twee sullen op den acker zijn/ de een sal aengenomen / ende de ander sal verlaten worden.

37 Ende sy antwoordden ende seyden tot hem / Waer Heere? Ende hy seyde tot haer/ [o] [37] Waer het lichaem is/ al daer sullen de arenden vergadert worden.

12 D. die onsen Heere geen nut/ ofte profijt toe en brengen. Rom. 11. 35. Hoewel daer niemandt en is die doet selfs 'tgene hy schuldich is. Job 9. 3. 1.Reg. 8. 46. Mat. 6. 12.
13 D. van het lant/ waer van de Stadt Samarien de hooftstadt was. Want van Galileen na Jerusalem was de naeste wech door 't lant van Samarien.
14 D. buyten het volck / volgens de wet/ Num. 5. 2.
15 Gr. voorstander.
16 De oorsake hier van siet Matt. 8. 4.
c Levit. 13. 2. ende 14. 2. Matth. 8. 4. Luc. 5. 14.
17 D. die van een ander / als van het Jodische geslachte is. want de Samaritanen waren van de heydenen gesproten. 2.Reg. 17. 24.
18 Gr. met waerneminge, D. in sulcker voegen / dat het te voren kan gemerckt worden / gelijck het toegaet in de komste van wereltsche princen/ die om de grooten uyterlicken pracht te voren konnen waer-genomen/ende verwacht worden.
f Matth. 24. 23. Marc. 13. 21. Luc. 21. 7, 8.
19 Ofte/ in 't midden van u. 'T welck verstaen kan worden/ ofte van de Joden in 't gemeyn / overmits de Messias nu midden onder haer was. Joan. 1. 26. ofte oock van de geloovige onder deselve/ in welcker herten hy door sijn woordt ende Geest sijn rijck oprechtede.
20 N. om sijne lichamelicke tegenwoordicheyt te genieten / ende uyt sijnen mondt selve het woort te hooren.
g Matth. 24. 23. Marc. 13. 21.
21 N. so in de snelle verbreydinge des Euangeliums door de geheele werelt. Rom. 10. 18. als in sijne laetste toekomste ten oordeele. 2.Pet. 3. 10. 1.Cor. 15. 52.
h Matth. 16. 21. ende 17. 22. ende 20. 18. Marc. 8. 31. ende 9. 31. ende 10. 33. Luc. 9. 22. ende 18. 31. ende 24. 6, 7.
22 Gr. afgekeurt.
23 N. der Joden.
i Matth. 24. 37. 38. Genes. 6. 2. ende 7. 7. 1. Pet. 3. 20.
24 D. sy en sorghden nergens anders voor / als voor dese ende diergelijcke wereltsche ofte lichamelicke dingen/ sonder te letten op 'tgene voorseght was.
25 N. de mannen.
26 N. de vrouwen/ ofte dochters.
k Gen. 19. 24. Deut. 29. 23. Iesa. 13. 19. Ierem. 50. 40. Hose. 11. 8. Amos 4. 11. Iud. ℣. 7.
27 N. der wrake ende des oordeels/ 't welck hy sal uytvoeren/ so in 't bysonder tegen de Joden ende de stadt van Jerusalem / als in 't gemeen over de geheele werelt. Siet Matth. 24. 3.

28 Gr. geopenbaert wort.
29 Gr. sijne vaten.
l Gen. 19. 26.
30 N. op dat ghy met uwe herten niet te seer en hanght aen de aerdsche dingen/ ende na de selve omsiende / gelijck sy dede / ghy met haer niet gestraft en wort.
m Matth. 10. 39. ende 16. 25. Marc. 8. 35. Luc. 9. 24. Ioan. 12. 25.
31 Gr. ziele. Siet Matth. 10. 39.
32 Gr. levendich teelen, D. in het eeuwige leven behouden.
n Matth. 24. 40. 41. 1. Thes. 4. 17.
33 N. als Christus ten oordeel sal komen.
34 N. van Godt uit genade.
35 N. om rechtveerdelick veroordeelt te worden.
36 Siet hier van d'aenteeckeninge op Matth. 24. 40.
o Iob 39. 33. Matth. 24. 28.
37 Siet hier van de verklaringe. Matt. 24. 28.

Het xviij. Capittel.

1 Door de gelijckenisse van een weduwe ende een onrechtveerdigh rechter / leert Christus datmen in 't gebedt moet aenhouden. 9 Ende door een ander gelijckenisse van een Phariseus ende een Tollenaer/ leert hy dat Godt den boetveerdigen sondaer verhoort ende rechtveerdight/ en niet die op hare eygene gerechtigheyt steunen. 15 Beveelt datmen de kinderkens tot hem sal laten komen. 18 Beantwoort de vrage eens Oversten / wat doende hy het eeuwige leven soude verkrijgen / ende wijst hem op de onderhoudinge der geboden. 24 Leert hoe swaerlick de rijcke saligh worden. 28 Belooft/ hier ende hier namaels te vergelden/ den genen die alles om sijnent wille verlaten. 31 Voorseght sijn lijden/ sterven/ ende opstandinge. 35 Maeckt by Jericho eenen blinden siende.

1 Ende hy seyde oock een gelijckenisse tot haer/ daer toe [streckende] [a] datmen [1] altijt bidden moet / ende niet vertragen.

2 Seggende / Daer was een seker Rechter in een stadt / die Godt niet en vreesde/ ende geen mensche en ontsagh:

3 Ende daer was een sekere weduwe in de selve stadt/ ende sy quam tot hem/ seggende/ [2] Doet my recht tegen mijne wederpartie.

4 Ende hy en wilde voor eenen [langen] tijdt niet: maer daer na seyde hy by hem selven/ Hoewel ick Godt niet en vreese / ende geen mensche en ontsie/

5 Nochtans om dat dese weduwe my moeyelick valt/ soo sal ick haer recht doen/ op dat sy niet [3] eyndelick en kome/ ende my [4] het hooft breke.

6 Ende de Heere seyde / Hoort wat de onrechtveerdige rechter seght.

7 [b] En sal Godt dan geen recht doen sijnen uytverkorenen / die dagh ende nacht tot hem roepen / hoewel hy [5] lanckmoedich is over haer?

8 Ick segge u / dat hy haer [6] haestelick recht doen sal: Doch de Sone des menschen / als hy [7] komt / [8] sal hy oock geloove vinden op der aerden?

9 Ende hy seyde oock tot sommige/die [9] op haerselven vertrouden / dat sy rechtveerdigh waren / ende de andere niets en achteden/ dese gelijckenisse:

10 Twee menschen gingen [10] op in den Tempel om te bidden/ de een was een Phariseus/ ende de ander een tollenaer.

11 De Phariseus staende badt dit [11] by hemselven/ [c] o Godt / ick dancke u / dat ick niet en ben gelijck de andere menschen/ roovers/

a Rom. 12. 12. 1. Thes. 5. 17. Ephes. 6. 18. Col. 4. 2.
1 D. by alle gelegentheden aenhouden met bidden/ tot datmen verkrijght/ ende niet nalatigh worden / ofte den moet verloren geven/ al ist datmen niet terstont verhoort en wort.
2 Ofte/ wreeckt my, gelijck oock ℣. 7.
3 Gr. tot den eynde, ofte/ gedurichlick. D. met gedurich aenloopen.
4 Ofte / versuft maken. Het Griecksch woort beteeckent eygentlick onder 't gesichte slaen / ofte als met kinnebackslagen yemant het hooft versuft en bedwelmt maken.
b Apoc. 6. 10.
5 D. lanckhsamelick schijnt daer toe te komen / om door het straffen der godtloosen sijne uytverkorene te verlossen.
6 Gr. in der haeste. D. onverwacht.
7 N. ten oordeel.
8 D. het getal der geloovige sal alsdan kleyn wesen. Doch daer sullender oock alsdan eenige zijn. 1. Thess. 4. 15/17.
9 Ofte / op haer selven.
10 Want de Tempel was gebouwt op den bergh Moria op 't hooghste van de stadt. 2. Par. 3. 1.
11 Ofte/ staende by hem selven.
c Esai. 1. 15. ende 58. 2. Apoc. 3. 17, 18.

vers/ onrechtveerdige/ overspeelders: ofte oock gelÿck dese tollenaer.

12 Ick vaste tweemael [12] ter weke/ ick [13] geve tienden van alles wat ick besitte.

13 Ende de tollenaer [14] van verre staende en wilde oock selfs de oogen niet opheffen na den hemel/ maer [15] sloegh op sÿne borst/ seggende/ O Godt/ zÿt my sondaer genadigh.

14 Ick segge u lieden/ dese ginck [16] af [17] gerechtveerdight in sÿn huys [meer] dan [18] die. [d] Want een yeder die hem selven verhooght/ sal vernedert worden/ ende die hem selven vernedert/ sal verhooght worden.

15 [e] Ende sy brachten oock de kinderkens tot hem/ op dat hy die soude [19] aenraken: ende de discipelen [dat] siende bestraften [20] de selve.

16 Maer Jesus riep deselve [kinderkens] tot hem/ ende seyde/ Laet de kinderkens tot my komen/ ende en [21] verhindert haer niet: [f] want [22] der sulcker is het Coninckrÿcke Godts.

17 Voorwaer segge ick u/ so wie het Coninckrÿcke Godts niet en sal ontfangen [23] als een kindeken/ die en sal geensins in het selve komen.

18 [g] Ende een seker [24] Overste vraeghde hem/ seggende/ Goede meester/ wat doende sal ick het eeuwige leven be-erven?

19 Ende Jesus seyde tot hem/ Wat noemt ghy my goet? Niemandt en is goet dan een/ [namelick] Godt.

20 Ghy weet de geboden/ [h] Ghy en sult geen overspel doen/ Ghy en sult niet dooden/ Ghy en sult niet stelen/ Ghy en sult geen valsche getuygenisse geven: [i] Eert uwen vader/ ende uwe moeder.

21 Ende hy seyde/ Alle dese dingen hebbe ick onderhouden van mÿner jonckheyt aen.

22 Doch Jesus dit hoorende seyde tot hem/ Noch [25] een dinck ontbreeckt u: [k] verkoopt alles wat ghy hebt/ ende deelt het onder den armen/ ende ghy sult eenen schat hebben inden hemel: ende comt herwaerts: volght my.

23 Maer als hy dit hoorde wiert hy geheel droevich: want hy was zeer rÿck.

24 Jesus nu siende dat hy geheel droevich geworden was/ seyde/ [l] Hoe swaerlÿck sullen de gene [26] die goet hebben in het Coninckrÿcke Godts ingaen.

25 Want het is lichter dat [27] een kemel gae door d'ooge van een naelde/ dan dat een rÿcke in't Coninckrÿcke Godts ingae.

26 Ende die [dit] hoorden seyden/ Wie kan dan salich worden?

27 Ende hy seyde/ [m] De dingen die onmogelÿck zÿn by de menschen/ zÿn [28] mogelÿck by Godt.

28 [n] Ende Petrus seyde/ Siet/ wy hebben alles verlaten/ ende zÿn u gevolght.

29 Ende hy seyde tot haer/ Voorwaer ick segge u lieden/ [o] datter niemant en is/ die verlaten heeft huys/ of ouders/ of broeders/ of wÿf/ of kinderen/ om het Coninckrÿcke Godts/

30 [p] Die niet en sal [29] veelvoudigh weder ontfangen in desen tÿdt/ ende in de komende eeuwe het eeuwige leven.

31 [q] Ende hy nam de twaelve by hem/ ende seyde tot haer/ Siet wy gaen op na Jerusalem/ ende het sal alles volbracht worden [30] aen den Sone des menschen/ [r] dat geschreven is door de Propheten.

32 [s] Want hy sal den heydenen overgelevert worden/ ende hy sal bespot worden/ ende smadelick gehandelt worden/ ende bespogen worden.

33 Ende [hem] gegeesselt hebbende sullen sy hem dooden: ende ten derden dage sal hy weder opstaen.

34 Ende sy en [31] verstonden geen van dese dingen: ende dit woordt was voor haer verborgen/ ende sy en verstonden niet 't gene gesegt wiert.

35 [t] Ende het geschiedde als hy na by Jericho quam/ dat [32] een seker blinde aen den wegh sat/ bedelende.

36 Ende dese hoorende de schare voor by gaen/ vraeghde wat dat ware.

37 Ende sy bootschapten hem/ dat Jesus de Nazarener voor-by ginck.

38 Ende hy riep/ seggende/ Jesu ghy Sone Davids ontfermt u mÿner.

39 Ende die voor-by gingen bestraften hem/ op dat hy swÿgen soude: maer hy riep so veel te meer/ Sone Davids ontfermt u mÿner.

40 Eñ Jesus [stil] staende beval datmen den selven tot hem brengen soude: eñ als hy na by [hem] gekomen was vraegde hy hem/

41 Seggende/ Wat wilt ghy dat ick u doen sal? Ende hy seyde/ Heere [33] dat ick siende mach worden.

42 Ende Jesus seyde tot hem/ Wort siende: uw' geloove heeft u behouden.

43 Ende terstont wiert hy siende/ ende volghde hem/ Godt verheerlÿckende: ende alle het volck [dat] siende/ gaven Gode lof.

12 *Gr.* op den Sabbath, dat is/ ter weke. Siet Marc. 16. 9.
13 Ofte/ vertiende alles.
14 Namel. verre van den altaer/ ende van 't heylige/ in het eerste inkomen van den voor-hof des Tempels/ tot een teecken van schaemte over sÿne sonden.
15 Tot een teecken van hertelick leetwesen over de selve sonden.
16 Namel. van den Tempel. Siet v. 10.
17 D. van Godt voor rechtveerdigh gehouden/ daer van Rom. 3. 20/ &c. breeder gehandelt wort.
18 Namel. de Phariseus/ dewÿle de tollenaer voor Godt gerechtveerdight is geweest/ ende niet de Phariseus/ hoewel hy hem selven voor gerechtveerdigt hielt/ ende ooc van de menschen daer voor gehouden wierdt.
d Matth. 23. 12. Luc. 14. 11. Iob 22. 29. Prov. 29. 23. Iac. 4. 6, 10. 1. Pet. 5. 5.
e Matth. 19. 13. Marc. 10. 13.
19 D. de handen haer opleggen om te segenen. Siet Mat. 19. 13. Marc. 10. v. 16.
20 Namel. de gene die de kinderkens brochten.
21 Ofte/ verbiedt haer niet.
f Matth. 18. 3. ende 19. 14. 1. Corinth. 14. 20. 1. Pet. 2. 2.
22 Siet hier van Matth. 19. 14.
23 D. in nederigheyt/ eenvoudigheyt/ ende oprechtigheyt. Psal. 131. 1/ 2.
g Matth. 19. 16. Marc. 10. 17.
24 Siet van dese Historie Matth. 19. 16.
h Exod. 20. 13. Deut. 5. 17. Rom. 13. 9.
i Ephes. 6. 2. Coloss. 3. 20.
25 Namel. waer uyt ghy sult konnen verstaen hoe verre ghy noch van de volmaecktheyt zÿt/ die ghy u laet voorstaen. Siet hier van verder. Matth. 19. 21.
k Matth. 6. 19. ende 19. 21. 1. Timot. 6. 19.
l Matth. 19. 23. Marc. 10. 23. Prov. 11. 28.
26 D. die rÿck zÿn/ ende haer vertrouwen stellen op den rÿckdom/ ghelÿck Marc. 10. 24. verklaert wort.
27 Ofte/ kabel. Van dit spreeck woort siet Matth. 19. 24.
m Iob 42. 2. Ierem. 32. 17. Zach. 8. 6. Luc. 1. 37.
28 Siet Matth. 19. 26.
n Matth. 4. 20. ende 19. 27. Marc. 10. 28. Luc. 5. 11.
o Deut. 33. 9.
p Iob 42. 12.
29 Dese belofte wort altÿdt vervult door geestelicke gaven/ ende dickmael oock door tÿdtlicke.
q Matth. 16. 21. ende 20. 17. ende 17. 22. Marc. 8. 31. ende 10. 32. ende 9. 31. Luc. 9. 22. ende 24. 4.

30 And. dat geschreven is door de Propheten van den Sone des menschen.
r Psal. 22. 7. Iesa. 53. 7.
s Matth. 27. 2. Luc. 23. 1. Ioan. 18. 28. Actor. 3. 13.
31 Overmits sy noch ingenomen waren met de gemeyne dwalinge van het wereltsche Coninckrÿck Christi.
t Matth. 20. 29. Marc. 10. 46.
32 Mattheus seght cap. 20. 30. van twee blinde: waer van siet de vergelyckinge Marc. 10. 46. Hoewel sommige om de verscheydenheyt van de plaetsen daer dit geschiet is/ meynen dat het een andere Historie soude zÿn: Doch wort dese verscheydenheyt van andere also vergeleeckẽ/ dat de blinde wel in't ingaen van Jericho hebben beginnen te roepen/ doch dat Christus haer eerst heeft siende gemaeckt/ als hy door Jericho gegaẽ was.
33 D. dat mÿne oogen mogen geopent worden/ gelÿck staet Matth. 20. 33.

Het xix Capittel.

1 Zacheus soeckt Christum te sien/ 6 ontfangt hem in sÿn huys. 8 Betuyght sÿne boetveerdigheyt/ ende wort van Christo getroost. 11 Door de gelÿckenisse van het uytdeelen der ponden/ leert Christus dat men sÿne gaven tot winste moet besteden. 29 Doet sÿnen inganck binnen Jerusalem rÿdende op eenen esel. 37 ende wort van de schare met geluckwenschinge ontfangen. 41 Weent over de stadt Jerusalem/ ende voorseght hare verwoestinge. 45 Drijft de koopers ende verkoopers uyt den Tempel. 47 De Over-priesters ende Schriftgeleerde soecken hem te dooden.

1 Ende [Iesus] [1] ingekomen zÿnde/ ginck hy door [2] Jericho:

2 Ende siet daer was een man met name geheeten Zacheus/ ende dese was een [3] Overste der tollenaren/ ende hy was rÿck:

3 Ende socht Jesum te sien/ wie hy was: ende en konde niet van wegen de schare/ om dat hy kleyn [4] van persoon was.

4 Ende voor uyt loopende klam hy op eenen [5] wilden vÿgeboom/ op dat hy hem mochte sien: want hy door dien [wegh] soude voor by gaen.

5 Eñ als Jesus aen die plaetse quam/ opwaerts siende sach hy hem/ ende seyde tot hem/ Zachee haest u ende komt af: want ick moet heden in uw' huys [6] blÿven.

6 Ende hy haستede hem ende quam af/ ende ontfinck hem [7] met blÿdschap.

7 Ende alle die't sagen murmureerden/ seggende/ Hy is tot eenen sondigen man ingegaen om [8] te herbergen.

8 Ende Zacheus stondt ende seyde tot den Heere/ Siet de helft van mÿne goederen/ Heere/ geve ick den armen: ende indien ick yemandt yet [9] door bedroch ontvremt hebbe/ dat geve ick [10] vierdubbel weder.

9 Ende Jesus seyde tot hem/ Heden is desen [11] huyse salicheyt geschiet/ nademael

1 N. in de stadt. Siet cap. 18. 35.
2 Van de gelegentheyt van dese stadt. Siet Marc. 10. 46.
3 In elcke Provincie ende stadt waren verscheydene Collectoren/ onder welcke een de opperste was/ die de tollen aen de Romeynen moest verantwoordẽ. Siet diergelÿcke by *Iosephum Antiq. lib. 11. cap. 4.*
4 *Gr.* statuere, ofte lenghte.
5 *Gr.* Sycomoræa, was ẽ boom in Syrien ende Egypten/ hebbende de grootte ende de bladeren van ẽ moerbesien-boom/ ende vruchtẽ als vÿgen/ doch sonder kernen. *Plin. l. 13. cap. 7.*
6 D. herbergen/ gelÿck v. 7. verklaert wort.
7 *Gr.* blijde zijnde.
8 *Gr.* uyt te spannen: een wÿse van spreken genomen van het uytspannen der peerden/ als men voor de herberge komt.
9 Ofte/ door valsch aenbrengen/ ofte beschuldigen/ afgenomen hebbe. Siet Luc. 3. 14.
10 Namel. volgens de Wet der straffe over de dieverye. Exo. 22. 1. 2. Sam. 12. 6.
11 D. huysgesin: alsoo de huysvader in Christum geloovende 't geheele huysgesin in het verbondt oock gerekent wort/ volgens de belofte Gen. 17. 7. Act. 2. 39. Act. 16. 15/ 33. 't en zy datse door haer ongeloovicheyt dese genade verwerpen.

oock [a] deſe [12] een ſone Abꝛahams is.

10 [b] Want de Sone des menſchen is gekomen/ om te ſoecken ende ſalich te maken dat verloꝛen was.

11 Ende als ſy dat hooꝛden / voeghde hy daer by/ ende ſeyde een gelÿckeniſſe/om dat hy na by Jeruſalem was/ ende [om dat] ſy meynden dat [13] het Coninckrÿcke Godts terſtont ſoude openbaer woꝛden.

12 [c] Hy ſeyde dan/ Een ſeker welgeboren [14] man reyſde in een verre [gelegen] lant/ om vooꝛ hem ſelven een Coninckrÿck te ontfangen/ ende [dan] weder te keeren.

13 Ende geroepen hebbende ſÿne tien dienſtknechten/ gaf hy haer tien [15] ponden/ ende ſeyde tot haer / Doet handelinge tot dat ick kome.

14 Ende ſÿne burgers hateden hem/ ende ſonden hem geſanten na / ſeggende/ Wy en willen niet dat deſe over ons Coninck zy.

15 Ende het geſchiedde / doe hy weder quam/ als hy het Coninckrÿck ontfangen hadde / dat hy [16] ſeyde dat die dienſtknechten tot hem ſouden geroepen woꝛden / dien hy [17] het gelt gegeven hadde/op dat hy weten mochte/wat een yegelÿck met handelen gewonnen hadde.

16 Ende de eerſte quam / ende ſeyde/ Heere / uw' pondt heeft tien ponden daer toe gewonnen.

17 Ende hy ſeyde tot hem / Wel / ghy goede dienſt-knecht / dewÿle ghy in het minſte getrouw' zÿt geweeſt / ſo hebt [18] macht over tien ſteden.

18 Ende de tweede quam ende ſeyde/ Heere / uw' pondt heeft vÿf ponden [19] gewonnen.

19 Ende hy ſeyde oock tot deſen/ Ende ghy/ weeſt over vÿf ſteden.

20 Ende een ander quam ſeggende/Heere/ ſiet [hier] uw' pondt/ 't welck ick in eenen [20] ſweet-doeck wech gelept hadde:

21 Want ick vꝛeeſde u/ om dat ghy een ſtraf menſche zÿt/ ghy neemt wech dat ghy niet geleght en hebt / ende ghy maeyt dat ghy niet gezaeyt en hebt.

22 Maer hy ſeyde tot hem/ [d] Wt uwen mondt ſal ick u ooꝛdeelen/ghy booſe dienſtknecht: ghy wiſt dat ick een ſtraf menſche ben/ nemende wech dat ick niet geleght en hebbe / ende maeyende dat ick niet gezaeyt en hebbe.

23 Waerom en hebt ghy dan mÿn gelt niet inde [21] banck gegeven/ende ick komende hadde het ſelve met [22] woecker mogen eyſſchen?

24 Ende hy ſeyde tot de gene die by hem ſtonden/ Neemt dat pondt van hem wech/ eñ geeft het dien / die de tien ponden heeft.

25 Ende ſy ſeyden tot hem / Heere hy heeft tien ponden.

26 [e] Want ick ſegge u/ [23] dat eenen yegelÿcken die heeft ſal gegeven woꝛden: maer van den genen die niet en heeft / van dien ſal genomen woꝛdē oock dat hy heeft.

27 Doch [24] deſe mÿne vyanden/die niet en hebben gewilt / dat ick over haer Coninck ſoude zÿn/bꝛenght hier/ende [25] ſlaet'ſe [hier] vooꝛ my doot.

28 Ende dit geſeght hebbende reyſde hy [26] vooꝛ [haer] henen / ende ginck op na Jeruſalem.

29 [f] Ende het geſchiedde als hy na by [27] Bethphage ende Bethanien gekomen was / aen den bergh genaemt [28] den Olÿfbergh/dat hy twee van ſÿne diſcipelen uytſondt/

a Luc. 13. 16.
12 Namel. niet alleen nae den vleeſche/ maer oock nae de beloſte. Rom. 9. 8.
b Matth. 18. 11. ende 10. 6. ende 15. 24. Actor. 13. 46.
13 N. 'T welck ſy haer inbeeldden een wereltſch Coninckrijck te ſullen zijn.
c Matth. 25. 14. Marc. 13. 34.
14 Gr. menſche. Dooꝛ deſen welgeboꝛen man verſtaet hy hem ſelven: dooꝛ de dienſtknechten ſijne Diſcipelen / ende vooꝛnamelick de leeraers: dooꝛ deſe burgers de hardtneckige Joden: dooꝛ het verre gelegen lant / den hemel: dooꝛ de ponden de geeſtelicke gaven: dooꝛ het wederkomē/ ſijne laetſte komſte om te ooꝛdeelen/ ende dooꝛ het geven der ſteden / de geeſtelicke ende eeuwige beloninge.
15 Gr. Mna, in't Latijn Mina: welcke gerekent woꝛt op tſeſtich gemeene ſikels/ ofte hondert ende twintich denarien ofte dꝛachmē ſilvers. Siet Ezech. 45. 12. ende wat een denarius doet/ ſiet Mat. 18. 28. Soo men deſe Mina wil verſtaen van goudt / ſoo bedꝛaeght'ſe ſoo veel meer / als het goudt weerdiger is als het ſilver.
16 D. beval.
17 Gr. het ſilver.
18 Ofte/ gebiedt.
19 Gr. gemaeckt.
20 Ofte neuſdoeck, ofte/ lijnendoeck.
d 2. Sam. 1. 16. Matth. 12. 37.
21 Gr. Tafel, dat is/ den genen die tafel ofte banck houden / om gelt op wiſſel ofte winſte uyt te geven.
22 D. winſte. Niet dat de Heere onbehooꝛlicken woecker ſoude pꝛijſen / maer dat hy daer mede wil leeren / dat men ſijne gaven tot winſte ende ſtichtinge onſes naeſten/ende tot Godes eere moet beſteden. Siet diergelijck Matth. 25. 27.
e Matth. 13. 12. ende 25. 29. Marc. 4. 25. Luc. 8. 18.
23 Deſe redē en paſt niet op het naeſte / maer op het 24 vs. waer van ſiet Mat. 13. 12.
24 Hier dooꝛ woꝛden de hardtneckige Joden verſtaen / die v. 14. ſijne burgers genaemt woꝛden/ende dooꝛ hare wederſpannicheyt ſijne vyanden waren gewoꝛden.
25 Gr. ſlachtſe.
26 Ofte / voor henen , om te betoonen ſijne gewillicheyt ende vꝛymoedicheyt in het aengaen van ſijn lijden.
f Matth. 21. 1. Marc. 11. 1.
27 Hoe verre deſe plaetſen van Jeruſalem gelegen waren / Siet Matth. 21. 1.
28 Gr. der olijven, Namel. bergh.

30 Seggende/ Gaet henen in dat vleck/ dat tegen over is: in 't welck inkomende ſult ghy [29] een veulen gebonden vinden / waer op geen menſche oyt en heeft geſeten: ontbindt het ſelve/ ende bꝛenght het.

31 Ende indien yemandt u vꝛaeght / Waerom ontbindt ghy [dat]? ſo ſult ghy alſoo tot hem ſeggen/ Om dat het de Heere van noode heeft.

32 Ende die uyt geſonden waren / henen gegaen zÿnde/vonden 't gelÿck hy haer geſeght hadde.

33 Ende als ſy het veulen ontbonden/ ſeyden de heeren des ſelven tot haer/Waerom ontbindt ghy het veulen?

34 Ende ſy ſeyden / De Heere heeft het van noode.

35 [g] Ende ſy [30] bꝛachten het ſelve tot Jeſum. [h] Ende hare [31] kleederen op het veulen gewoꝛpen hebbende / ſetteden [32] ſy Jeſum daer op.

36 Ende als hy [voort] reyſde/ſpꝛeyden ſy hare kleederen onder [hem] op den wegh.

37 Ende als hy nu genaeckte aen den af-ganck des Olÿf-berghs / begon alle de menichte [33] der Diſcipelen haer te verblÿden / ende Godt te loven met grooter ſtemme /van wegen alle [34] de krachtige daden die ſy geſien hadden /

38 Seggende / [i] [35] Geſegent is de Coninck die daer komt inden name des Heeren: [k] [36] Vꝛede [zy] inden Hemel / ende heerlickheyt inde hooghſte [plaetſen].

39 Ende ſommige der Phariſeen uyt de ſchare ſeyden tot hem/ Meeſter beſtraft uwe Diſcipelen.

40 Ende hy antwooꝛdende ſeyde tot haer / Jck ſegge u lieden dat/ ſo deſe ſwÿgen / [l] de ſteenen haeſt roepen ſullen.

41 Ende als hy na by quam / ende de ſtadt ſagh/ weende hy over haer/

42 Seggende/ Och of ghy oock bekendet/ oock noch in [37] deſen uwen dagh/ 't gene tot uwen vꝛede [dient]! Maer nu is het verboꝛgen vooꝛ uwe oogen.

43 Want daer ſullen dagen over u komen / dat uwe [38] vyanden [39] een begravinge rontom u ſullen opwerpen / ende ſullen u omcingelen/ ende u van alle zÿden benauwen.

44 [m] Ende ſullen u tot den grondt nederwerpen / ende uwe [40] kinderen in u: ende ſy en ſullen in u den [eenen] ſteen op den [anderen] ſteen niet laten: daerom dat ghy [41] den tÿdt uwer beſoeckinge niet bekendt en hebt.

45 Ende gegaen zÿnde inden Tempel/ begon hy uyt te dꝛÿven de gene die daer in verkochten ende kochten /

46 Seggende tot haer / [n] Daer is geſchꝛeven/ [42] Mÿn huys is een huys des gebedts: maer ghy hebt dat tot een kuyl der mooꝛdenaren gemaeckt.

47 Ende hy leerde dagelicks inden Tempel: [o] ende de Overpꝛieſters / ende de Schꝛiftgeleerde / ende [43] de Overſte des volcks ſochten hem [44] te dooden:

48 Ende ſy en vonden niet/ wat ſy doen ſouden: want alle het volck [45] hingh hem aen / ende hooꝛde [hem].

29 Namel. van eene eſelinne / met ſijn moeder. Siet Mat. 21. 2. Marc. 11. 2.
g Ioan. 12. 14.
30 Gr. leydden 't.
h 2. Reg. 9. 13.
31 D. opper-kleederen ofte mantels.
32 Namel. vele uyt de ſchare. Marc. 11. 8.
33 Namel. ſoo die hem gevolgt waren/ als die hem uyt Jeruſalem te gemoete gekomen waren. Joan. 12. 12 / 13.
34 Gr. de krachten.
i Pſal. 118. 26.
35 Siet hier van Matth. 21. 9.
k Luc. 2. 14. Epheſ. 2. 14.
36 D. Godt zy bevꝛedight ende verſoent met de menſchen/ dooꝛ de komſte deſes Conincks / ende daer dooꝛ verheerlickt.
l Hab. 2. 11.
37 Namel. op welcken ick nu vooꝛ de laetſte reyſe tot u kome / ende u waerſchouwe / tot uwe behoudinge ende ſalicheyt: Dit is een afgebꝛokene reden/ waer op moet woꝛden verſtaen/ hoe geluckigh ſoudt ghy dan zijn? ofte yet diergelijcks.
38 N. de Romeynen. Siet de vervullinge hier van by *Ioſephus, van het Ioodſche oorlogh in 't ſeſte Boeck.*
39 Ofte / wal van uyt-gegravene aerde op-geworpen.
m Matth. 24. 1. 2. Marc. 13. 2. Luc. 21. 6. 1. Reg. 9. 7, 8. Mich. 3. 12.
40 D. inwoonders/ gelijck Matt. 23. 37.
41 N. in welcke u dooꝛ de pꝛedicatie des Euangeliums de genade Godts nu woꝛt aengeboden.
n Eſai. 56. 7. 1. Reg. 8. 29. Matth. 21. 13. Marc. 11. 17. Ierem. 7. 11.
42 D. den Tempel.
o Marc. 11. 8. Ioan. 7. 19. ende 8. 37.
43 Gr. de eerſte, ofte/ voornaemſte.
44 Gr. verderven, ofte/ vernielen.
45 Gr. hingh van hem. D. hingh hem aen: ofte was zeer begeerich om hem te hooꝛen.

Het xx. Capittel.

1 Chriſtus van de Overpꝛieſters ende Phariſeen gevꝛaeght zijnde/ uyt wat macht hy deſe dingen dede / antwooꝛt met een weder-vꝛage/ van waer de doop Joannis was. 9 Vertoont haer Godts ſtraffe dooꝛ de gelijckeniſſe van eenen wijngaert aen de lantluyden verhuert / die de dienſtknechten hares heeren miſhandelden/ ende ſijnen ſone doodden. 20 Beantwooꝛt de vꝛage/ of

het ge-

het geoorloofT was den Keyser schattinge te geven. 27 Bewijst uyt de Wet Mosis de opstandinge der dooden / tegen der Sadduceen voorstellinge van seven broeders die eene selve vrouwe gehadt hadden. 41 Vraeght hoe Christus een sone Davids is / daer David hem sijnen Heere noemt. 45 Waerschouwt het volck voor de eergiericheyt ende geveynstheyt der Schriftgeleerde.

1 [a] ENde het geschiedde in een van die dagen / als hy in den tempel het volck leerde / ende [1] het Euangelium verkondighde / dat de Over-priesters ende Schriftgeleerde met de Ouderlingen daer over quamen.

2 Ende spraecken tot hem / seggende / Seght ons [2] door wat [3] macht ghy [4] dese dingen doet: Ofte wie hy is die u dese macht heeft gegeven?

3 Ende hy antwoordende seyde tot haer / Ick sal u oock [5] een woordt vragen: ende segget my /

4 [6] De Doop Joannis was die [7] uyt den hemel / ofte uyt de menschen?

5 Ende sy overleyden [8] onder haer / seggende / Indien wy seggen / Uyt den hemel: so sal hy seggen / Waerom en hebt ghy dan hem niet geloofT?

6 Ende indien wy seggen / Uyt de menschen: so sal ons alle het volck steenigen: Want sy houden voor seker dat Joannes een Propheet was.

7 Ende sy antwoordden / dat sy niet en wisten van waer [9] [die was].

8 Ende Jesus seyde tot haer / So en segge ick u oock niet / [10] door wat macht ick dese dingen doe.

9 [b] Ende hy begon tot het volck [11] dese gelÿckenisse te seggen / Een seker mensche plantede eenen wÿngaerdt / ende hy verhuerde dien aen landt-lieden / ende trock [12] eenen langen tÿdt buyten 's landts.

10 Ende als't [13] de tÿdt was / sandt hy tot de landt-lieden eenen dienstknecht / op dat sy hem van de vrucht des wÿngaerts geven souden: maer de landt-lieden sloegen den selven / ende sonden [hem] ledigh henen.

11 Ende [14] wederom sandt hy noch eenen anderen dienstknecht / maer oock dien geslagen ende smadelick gehandelt hebbende / sonden sy [hem] ledigh henen.

12 Ende wederom sandt hy noch eenen derden: maer sy verwondden oock desen / ende wierpen [hem] uyt.

13 Ende de heere des wÿngaerts seyde / [15] Wat sal ick doen? Ick sal mÿnen geliefden sone senden: mogelick desen siende sullen sy [hem] ontsien.

14 Maer als de landtlieden hem sagen / overleyden sy onder malcanderen / ende seyden / [c] Dese is de erfgenaem / [d] komt / laet ons hem dooden / op dat de erffenisse onse worde.

15 Ende als sy hem buyten den wÿngaert uytgeworpen hadden / doodden sy [hem]. Wat sal dan de heere des wÿngaerts haer doen?

16 Hy sal komen ende dese landt-lieden verderven / ende sal den wÿngaerdt aen [16] andere geven. Ende als sy [dat] hoorden / seyden sy / [17] Dat zy verre.

17 Maer hy sagh'se aen / ende seyde / Wat is dan dit / 't welck [e] geschreven staet / [18] De steen dien de bouwlieden verworpen hebben / dese is tot een hooft des hoecks geworden?

18 [f] Een yegelick die [19] op dien steen valt / sal verplettert worden / [g] ende [20] op wien hy valt / dien sal hy vermorselen.

19 Ende de Overpriesters ende de Schriftgeleerde sochten te dier selver ure de handen aen hem te slaen: maer sy vreesden het volck: want sy verstonden dat hy dese gelÿckenisse tegen haer gesproken hadde.

20 [h] Ende sy namen [hem] waer / ende sonden [21] verspieders uyt / die haer selven veynsden [22] rechtveerdigh te zÿn: op dat sy hem in [sijne] reden [23] vangen mochten / om hem der heerschappie ende der macht des Stadthouders over te leveren.

21 Ende sy vraeghden hem / seggende / Meester wy weten dat ghy recht spreeckt / ende leert / ende [24] den persoon niet aen en neemt / maer leert den wegh Godts in der waerheyt.

22 Is't [25] ons geoorloofT den Keyser schattinge te geven / ofte niet?

23 Ende hy hare arghlisticheyt bemerckende / seyde tot haer / Wat versoeckt ghy my?

24 Toont my eenen [26] penninck: wiens beeldt ende opschrift heeft hy? Ende sy antwoordende seyden / Des Keysers.

25 Ende hy seyde tot haer / [i] Geeft dan den Keyser dat des Keysers is / ende Gode dat Godes [is].

26 Ende sy en konden hem in [sijn] woort niet [27] vatten voor den volcke: ende haer verwonderende over sÿne antwoorde swegen sy stille.

27 [k] Ende tot hem quamen sommige der [28] Sadduceen / welcke [29] tegenspreken- de [seggen] datter geen opstandinge en is / ende vraeghden hem /

28 Seggende / Meester / [l] Moses heeft ons [30] geschreven / So yemants broeder sterft / die een wÿf heeft / ende hy sterft sonder kinderen / dat sÿn broeder het wÿf nemen sal / ende sÿnen broeder [31] zaet verwecken.

29 Daer waren nu seven broeders: ende de eerste nam een wÿf / ende hy stierf sonder kinderen.

30 Ende de tweede nam dat wÿf / ende [oock] dese stierf sonder kinderen.

31 Ende de derde nam het selve [wijf:] ende desgelÿcks oock [32] de seven / ende en hebben geen kinderen na gelaten / ende zÿn gestorven.

32 Ende ten laetsten na alle stierf oock het wÿf.

33 Inde opstandinge dan / wiens wÿf van desen sal sy zÿn? Want die seven hebben de selve tot een wÿf gehadt.

34 Ende Jesus antwoordende seyde tot haer / De kinderen [33] deser eeuwe trouwen / ende worden ten houwelicke uytgegeven:

35 Maer die weerdigh sullen [34] geacht zÿn [35] die eeuwe te verwerven / ende de opstandinge uyt den dooden / en sullen noch trouwen / noch ten houwelicke uytgegeven worden.

36 Want sy en konnen niet meer sterven: want sy zÿn / [m] den Engelen gelÿck. Ende sy zÿn [36] kinderen Godts / dewÿle sy kinderen der opstandinge zÿn.

37 Ende dat de doode opgeweckt sullen worden / heeft oock [37] Moses [38] aengewesen by den doornen-bosch / [39] als hy [n] den Heere noemt den Godt Abrahams / ende den Godt Isaacs / ende den Godt Jacobs.

38 [Godt] nu en is niet een Godt der doode / maer der levende: want [40] sy leven hem alle.

39 Ende sommige der Schriftgeleer-

---

a Matth. 21. 23. Marc. 11. 27. Actor. 4. 7. ende 7. 27.
1 *Gr.* Euangelizeerde.
2 *Gr.* in hoedanige.
3 D. authoriteyt.
4 Namel. die in 't voorgaende capittel verhaelt worden.
5 D. een dinck / ofte sake, *Hebr.*
6 Siet hier van d' aenteeckeninge op Matth. 21. 25.
7 D. van Godt. gelijck Luc. 15. 18.
8 Ofte / by haer selven.
9 Namel. de doop Joannis.
10 *Gr.* in.
b Matth. 21. 33. Marc. 12. 1. Psal. 80. 9. Iesa. 5. 1. Ierem. 2. 21. ende 12. 10.
11 Van dese gelijckenisse siet de verklaringe Matt. 21. 33.
12 *Gr.* genoechsame, ofte / tamelicke tijden.
13 Namel. dat de vruchten rijp zijnde ingesamelt worden. Siet Matt. 21. 34.
14 *Gr.* ende hy dede daer toe, ende sondt. *Hebr.* gelijck oock in 't volgende vs.
15 Dit zijn woorden uyt-druckende niet eenige twijfelinge / maer nae menschelicke wijse van spreken / een groote genegentheyt om haer te rechte te brengen: gelijck Ose. 6. 4.
c Psal. 2. 8. Hebr. 1. 2.
d Psal. 2. 1. Matth. 26. 3. ende 27. 1. Ioan. 11. 53. Genes. 37. 18.
16 Namel. den heydenen. Mat. 21. 43.
17 N. dat wy den sone souden dooden / ende dat ons sulcks soude overkomen / als ghy hier seght.
e Psal. 118. 22. Iesa. 8. 14. ende 28. 16. Matth. 21. 42. Marc. 12. 10. Actor. 4. 11. Rom. 9. 33. 1. Pet. 2. 4. 7.
18 Siet de aent. op Matth. 21. 42.
f Iesa. 8. 15. Zach. 12. 3.
19 D. die haer aen hem stooten / ende hem ongehoorsaem zijn. 1. Pet. 2. 7 / 8.
g Dan. 2. 34.
20 Namel. door de swaerte sijnes oordeels ende straffe. Psal. 2. 9.
h Matth. 22. 16. Marc. 12. 13.
21 Ofte / laeg-leggers.
22 D. als die oprechtelick met hem wilden handelen / ende niet geerne en souden yet doen ofte lijden dat onrecht ware / ofte tegen Godts bevel.
23 D. behalen / ofte achterhalen / ofte sijne reden berispen.
24 *Gr.* aengesicht. Siet de verklaringe Matth. 22. 16.
25 N. die wy Jode ende Godts volck zijn / aen eenen Heydenschen Keyser, van dese schattinge. Siet Matth. 17. 24.
26 *Gr.* denarius, waer van siet Matth. 22. v. 19.
i Rom. 13. 7. Matth. 17. 25. ende 22. 21.
27 Ofte / behalen, achterhalen. ofte / sijn woort berispen.
k Matth. 22. 23. Marc. 12. 18. Actor. 23. 8.
28 Van de secte der Sadduceë siet breeder Actor. 23. 8.
29 *Gr.* Tegen spreken. Namel. de rechte leere van desen artijckel.
l Deut. 25. 5.
30 D. in sijne schriften bevolen. Deut. 25. 5.
31 D. een sone by haer gewinnen / die des eersten broeders name souden dragen / ende sijn erfgenaem zijn.
32 D. de andere vier tot seven toe.
33 Door dese worden verstaen / niet de wereltsche menschē / gelijck Luc. 16. 8. maer de gene die in dese werelt leven. want het houwelick is eerlick onder allen Hebr. 13. 4.
34 N. van Godt uyt genade. 2. Thess. 1. 5 / 11. alsoo wort dit woort oock genomen in 't volgende capit. vs. 36.
35 D. het eeuwige leven / ende de opstandinge ter heerlickheyt in de toekomende eeuwe. Want de godtloose sullen oock opstaen / maer ter verdoemenisse. Joa. 5. 29.
m 1. Ioan. 3. 2.
36 N. geopenbaert in heerlickheydt / de wijse sy der saliger opstandinge deelachtich zijn, siet 1. Joan. 3. 2.
37 Christus bewijst de opstandinge der dooden uyt de schriften Mosis / om dat de Sadduceen de selve daer tegen hadden voortgebracht.
38 Ofte / te kennen geven, getoont, namelick in de beschrijvinge van de verschijninge des Heeren in den doornenbosch.
39 Van de kracht deses besluyt-redens siet Matth. 22. 32.
n Exod. 3. 6. Hebr. 11. 16. Actor. 7. 32.
40 N. niet alleen na de ziele / die onsterfelick is / maer oock nae het lichaem: om dat het selve weder opgeweckt sal worden / ende by Godt alle toekomende dingen alreede als tegenwoordigh zijn. Rom. 4. 17.

de antwoordende seyden / Meester ghy hebt wel geseght.

40 Ende [41] sy en dorfden hem niet meer yet vragen.

41 [o] Ende hy seyde tot haer / Hoe seggen sy / dat de Christus Davids sone is?

42 Ende David selve seght in het boeck der Psalmen / [p] De Heere heeft geseght tot mijnen Heere / Sit aen mijner rechter [handt].

43 Tot dat ick uwe vyanden sal geset hebben tot een voetbanck uwer voeten.

44 David dan noemt hem sijnen Heere / ende [42] hoe is hy sijn sone?

45 Ende daer alle het volck [het] hoorde / seyde hy tot sijne Discipelen /

46 [q] Wacht u van de Schriftgeleerde / die daer willen wandelen in [43] lange cleederen / ende beminnen de groetingen op de merckten / ende de voor-gestoelten in de Synagogen / ende de voor-aen-sittingen in de [44] maeltijden:

47 [r] Die der weduwen [45] huysen op-eten / ende onder eenen schijn lange gebeden doen: Dese sullen [46] swaerder [47] oordeel ontfangen.

41 N. de Schriftgeleerde. siet Marc. 12. 34.
o Matth. 22. 42. Marc. 12. 35.
p Psal. 110. 1. Actor. 2. 34. 1. Corint. 15. 25. Hebr. 1. 13. ende 10. 13.
42 D. indien hy alleen een sone Davids / dat is / een bloot mensche uyt David is / hoe noemt hem dan David / die een souvereyn Coninck was ende geenen heer boven hem en erkende als Godt alleen / sijnen Heere. Waer op sy niet en konden antwoorden / om datse den Messiam niet en hielden waerachtigh Godt te zijn.
q Matth. 23. 5, 6. Marc. 12. 38. 39. Luc. 11. 43.
43 Gr. Stolais. Siet Marc. 12. 38.
44 Gr. Avontmalen.
r Matth. 23. 14. Marc. 12. 40. 2. Timoth. 3. 6. Tit. 1. 11.
45 D. de middelen waer door sy hare huys-gesinnen souden onderhouden.
46 Gr. overvloediger.
47 D. straffe in het oordeel.

Het xxj. Capittel.

1 Christus prijst de kleyne gave van een arme weduwe. 5 Voorseght de verwoestinge des Tempels / ende der stadt van Jerusalem. 7 Ende verhaelt de teeckenen die de selve sullen voorgaen. 12 ende de verdruckingen die den Discipelen souden overkomen / tegen welcke hyse vertroost met sijnen bystant ende bescherminge. 20 Raedt / als de stadt sal belegert worden / tot haestich vluchten / om dat sware ongeluck te ontgaen. 25 Voorseght de teeckenen van sijne laetste toekomste / ende vermaent / door de gelijckenisse van de botten der boomen / de selve waer te nemen. 34 ende sijne toekomste / met nuchterheyt / waecken / ende bidden te verwachten. 37 Leert het volck dagelicks in den Tempel.

1 [a] ENde opsiende sach hy de rijcke hare gaven in de [1] Schat-kiste werpen.

2 Ende hy sach oock een seker arme weduwe twee [2] kleyne [penninckskens] daer in werpen.

3 Ende hy seyde / Waerlijck ick segge u / dat dese [b] arme weduwe meer dan alle heeft [in]geworpen.

4 Want die alle hebben van haren [3] overvloedt geworpen [4] tot de gaven Godts: maer dese heeft [5] van haer gebreck alle den [6] leef-tocht die sy hadde / [daer in] geworpen.

5 [c] Ende als sommige seyden van den Tempel dat hy met schoone steenen ende [7] begiftingen verciert was / seyde hy /

6 [Wat] dese dingen [aengaet], die ghy aenschouwt / [d] daer sullen dagen komen / in welcke niet [eenen] steen op [den anderen] steen en sal gelaten worden / die niet en sal worden afgebroken.

7 Ende sy vraeghden hem / seggende / Meester / wanneer sullen dan dese dingen zijn? ende welck is het teecken / wanneer dese dingen sullen geschieden?

8 [e] Ende hy seyde / Siet dat ghy niet verleydt en wordet: [f] want vele sullender komen [8] onder mijnen name / seggende / [9] Ick ben [de Christus]. Ende de tijdt is na by gekomen: En gaet dan haer niet na.

9 Ende wanneer ghy sult hooren van oorlogen ende [10] beroerten / so en wort niet verschrickt. Want dese dingen moeten [11] eerst geschieden: maer [noch] en is terstont het eynde niet.

10 Doe seyde hy tot haer / [g] Het [een]

a Marc. 12. 41. 2. Reg. 12. 9.
1 Siet van dese Schat-kiste. 2. Reg. 12. 9. Matth. 27. 6.
2 Ofte / kleyntgens. siet van de weerde der selve / Marc. 12. 42.
b 2. Corint. 8. 12.
3 Ofte / overschot.
4 D. tot de andere gaven / die Gode gegeven ofte toege-eygent / ende in de Schatkiste bewaert wierden.
5 D. van 't gene sy selve gebreck ofte van noode hadde om te leven.
6 Gr. leven. Siet Marc. 12. 44.
c Matth. 24. 1. Marc. 13. 1.
7 Dit waren eygentlick sulcke giften / die in den Tempel Gode geheyligt / ende tot cieraet / opgehangen waren. Siet diergelijcke / 2. Reg. 11. 10.
d Luc. 19. 44. 1. Reg. 7. 7. Mich. 3. 12.
e Ephes. 5. 6. 2. Thess. 2. 2. Matth. 24. 4. Ierem. 29. 8. Coloss. 2. 18. 1. Ioan. 4. 1.
f Ierem. 14. 14. ende 23. 21.
8 Gr. in mijnen name. dat is / mijnen name haer selven valschelick toeschrijvende.
9 Gr. ick ben, namelick / de Christus, gelijck uytgedruckt staet / Matth. 24. 5.
10 Het Gr. woort beteeckent sulcke beroerten ofte verwerringen / waer door gantsch niet in sijnen staet ofte plaetse gelaten en wort.
11 N. eer de stadt ende Tempel van Jerusalem sullen verwoest worden.
g Iesa. 19. 2.

volck sal tegen het [ander] volck opstaen / ende het [een] Coninckrijck tegen het [ander] Coninckrijck.

11 Ende daer sullen groote aerdbevingen wesen in verscheyden plaetsen / ende hongers-nooden / ende pestilentien: daer sullen oock [12] schrickelijcke dingen / ende groote teeckenen van den hemel [13] geschieden.

12 [h] Maer voor dit alles sullen sy hare handen aen u lieden slaen / ende [u] vervolgen / [u] overleverende in de [14] Synagogen ende [i] gevanckenissen / ende ghy sult getrocken worden voor [k] Coningen ende Stadthouders / om mijns Naems wille.

13 Ende [dit] sal u [15] overkomen tot een [16] getuygenisse.

14 [l] [17] Neemt dan in uwe herten voor / van te voren niet te overdencken / [hoe] ghy u verantwoorden sult.

15 [m] Want ick sal u [18] mondt ende wijsheyt geven / welcke niet en sullen konnen tegen-spreken / noch wederstaen / alle die haer tegen u setten.

16 [n] Ende ghy sult [19] overgelevert worden oock van ouders ende broeders / ende magen / ende vrienden: ende sy sullender [sommige] uyt u [o] dooden.

17 [p] Ende ghy sult van [20] allen gehaet worden om mijns Naems wille.

18 [q] Doch niet een [21] hayr uyt uwen hoofde en sal verloren gaen.

19 Besittet uwe zielen in uwe lijdtsaemheyt.

20 [r] Maer wanneer ghy sien sult dat Jerusalem van heyr-legers omcingelt wort / so weet alsdan dat hare verwoestinge na by gekomen is.

21 Alsdan die in Judea zijn / dat'se vlieden na de bergen: ende die in't midden van de selve zijn / datse daer uyttrecken: ende die op de velden zijn / [22] dat'se in de selve niet en komen.

22 Want dese zijn dagen der [23] wrake / [s] op dat alles vervult worde dat geschreven is.

23 Doch [24] wee den bevruchten / ende den soogenden [vrouwen] in die dagen: want daer groote noot zijn sal in [25] het lant / ende toorn over dit volck.

24 Ende sy sullen vallen door de [26] scherpte des sweerts / ende gevanckelick wechgevoert worden onder alle volcken: ende Jerusalem sal van de Heydenen vertreden worden / [27] tot dat de tijden der Heydenen vervult sullen zijn.

25 [v] Ende daer sullen teeckenen zijn in de Sonne / ende Mane / ende Sterren / ende op de aerde benauwtheyt der volckeren / met twijffelmoedicheyt / als de zee ende water-golven [28] groot geluyt sullen geven:

26 Ende den menschen [29] het herte sal beswijcken van vreese / ende verwachtinge der dingen / die [30] het aertrijck sullen overkomen. Want de krachten der hemelen sullen [31] beweeght worden.

27 [x] Ende alsdan sullen sy den Sone des menschen sien komen in een wolcke met [32] groote kracht ende [33] heerlickheyt.

28 Als nu dese dingen beginnen te geschieden / so [34] siet om hooge / ende heft uwe

12 Siet hier van den Joodschen History-schrijver *Iosephum, van de Ioodtsche oorloge, lib. 7. capit. 12.*
13 Gr. zijn.
h Matth. 10. 17. ende 24. 9. Marc. 13. 9. Ioan. 16. 2. Apoc. 2. 10.
14 In welcke de geloovige oock gegeesselt wierden / gelijck te sien is Act. 5. 46. ende 22. 19. ende 26. 11.
i Actor. 4. 3. ende 5. 18. ende 12. 4. ende 16. 24.
k Actor. 25. 23.
15 Gr. afkomen, afdalen. D. gedyen / strecken.
16 N. soo van hare wreetheyt ende hartneckicheyt / als van uwe stantvasticheyt in't belijden van mijnen name / ende der waerheydt mijner voorseggingen.
17 Gr. stelt, ofte / settet dan in uwe herten.
l Matth. 10. 19. Marc. 13. 11.
m Exod. 4. 12. Iesa. 54. 17. Matth. 10. 19. Actor. 6. 10.
18 D. bequaemheyt ende vrymoedicheyt in't spreken door mijnen Geest. Siet Marc. 13. 11.
n Mich. 7. 6.
19 Ofte / verraden worden.
o Actor. 7. 59. ende 12. 2.
p Matth. 10. 22. Marc. 13. 13.
20 N. wereldtsche menschen, siet Joan. 15. 18.
q Matth. 10. 30. 1. Sam. 14. 45. 2. Sam. 14. 11. 1. Reg. 1. 52.
21 D. niemant en sal u in't minste beschadigen konnen. sonder den wille uwes hemelschen Vaders. gelijcke maniere van spreken / siet 1. Sam. 14. 45. ende 1. Reg. 1. 52.
r Matth. 24. 15. Marc. 13. 14. Dan. 9. 27.
22 N. in de stadt van Jerusalem.
23 N. Godts / over de hardtneckigheyt des Joodschen volcks.
s Dan. 9. 26, 27. Matth. 24. 15. Marc. 13. 14.
24 Dit woort gebruyckt Christus niet dreygende / als hy doet tegen de Phariseen / Luc. capit. 11. 42 / &c. maer haer beklagende van wegen de swaricheden / die haer alsdan souden overkomen.
25 Gr. op de aerde.
26 Gr. de mont.
t Rom. 11. 25.
27 Namel. bestemt tot de beroepinge der Heydenen. Rom. 11. 25. nae welcker vervullinge die dingen geschieden sullen die hier nae volgen / ofte / bestemt tot straffe ende wrake over de Heydenen / wanneer de mate harer sonden sal vervult zijn.
v Matth. 24. 29. Marc. 13. 24. Ies. 13. 10. Eze. 32. 7. Ioël 2. 31. ende 3. 15. Apoc. 6. 12.
28 Gr. weer-klanck.
29 Ofte / de menschen den geest sullen geven / ofte mismoedigh sullen worden.
30 Gr. de bewoonde, N. aerde.
31 N. op ende neder / gelijck de baren van de zee. Siet Matth. 24. 29.
x Dan. 7. 10. Matth. 16. 27. ende 24. 30. ende 25. 31. ende 26. 64. Marc. 13. 26. ende 14. 62. Actor. 1. 11. 2. Thess. 1. 10. Apoc. 1. 7.
32 Gr. vele.
33 N. in sijne hemelsche Majesteyt / ende vergeselschapt met de heylige Engelen. Matth. 25. 31.
34 Ofte / rechtet u op. N. van vreughde ende verlangen Matth. 24. 33.

hoofden

hoofden opwaerts / [y] om dat [35] uwe verlossinge na by is.

29 [z] Ende hy seyde tot haer een gelÿckenisse / Siet den vÿgeboom / ende alle de boomen.

30 Wanneer sy nu uytspruyten / ende ghy [dat] siet / so weet ghy uyt u selven dat de somer nu na by is.

31 Alsoo oock ghy / wanneer ghy dese dingen sult sien geschieden / so weet dat het [36] Coninckrÿcke Godts na by is.

32 Voorwaer ick segge u / dat dit [37] geslachte geensins en sal voorby gaen / tot dat alles sal geschiet zÿn.

33 [a] De hemel ende de aerde sullen [38] voor by gaen / maer mÿne woorden en sullen geensins voor by gaen.

34 [b] Ende wacht u selven / dat uwe herten niet te eeniger tÿdt beswaert en worden met brasserye / ende dronckenschap / ende [39] sorghvuldigheden deses levens / en dat u dien dagh niet onvoorsiens [over] en come.

35 [c] Want gelÿck een strick sal hy komen over alle de gene die [40] op den gantschen aerdtbodem geseten zÿn.

36 [d] Waeckt dan tot aller tÿdt / biddende dat ghy meucht weerdigh geacht worden te ontvlieden [41] alle dese dingen die geschieden sullen / ende te [42] staen voor den Sone des menschen.

37 [e] Des daeghs nu was hy leerende in den Tempel / maer des nachts ginck hy uyt / ende vernachtte op den bergh / genaemt den Olÿf-[bergh].

38 Ende alle het volck quam 's morgens vroegh tot hem in den Tempel / om hem te hooren.

y Rom. 8. 23.
35 N. uwe volkomene verlossinge van alle quaedt. Rom. 8. 23.
z Matth. 24. 32. Marc. 13. 28.
36 N. der heerlickheyt. Siet 1. Cor. 15. 24. 2. Timoth. 4. 18.
37 N. van het Joodsche volck.
a Psal. 102. 27. Iesai. 51. 6. Matth. 24. 35. Hebr. 1. 11.
38 Siet hier van 2. Pet. 3. 10.
b Rom. 13. 13. 1. Thess. 5. 6. 1. Pet. 4. 7.
39 N. al te groote ofte onmatige / die de mensche verhindert op de toekomste Christi te wachten.
c 1. Thess. 5. 2. 2. Pet. 3. 10. Apoc. 3. 3. ende 16. 15.
40 Gr. op het aengesicht der gantscher aerde.
d Matth 24. 42. ende 25. 13. Marc. 13. 33. Luc. 12. 40. 1. Thess. 5. 6.
41 D. alle dese straffen ende elenden.
42 D. bestaen / ende met vrymoedicheyt voor hem verschÿnen.
e Ioan. 8. 2.

Het xxij. Capittel.

1 De Overpriesters ende Schriftgeleerde houden raet hoe sy Christum sullen dooden. 3 Judas komt met haer over een om hem over te leveren. 7 Christus laet het Pascha bereyden. 14 ende eet het selve met syne twaelf Apostelen. 19 Stelt daer nae syn Avontmael in. 21 Voorseght de verraderye Judae. 24 Vermaent syne Discipelen haer te wachten voor eergiericheyt / ende wereltsche heerschappye. 28 belovende haer de gemeynschap syns Coninckrijcks. 31 Waerschouwt den Apostelen / ende voornamelick Petrum tegen de versoeckinge des Satans. 34 ende voorseght hem synen val. 35 ende allen anderen Apostelen hare ende syne aenstaende swaricheden. 39 Bidt op den olÿf-bergh / ende wort in syn groote benauwtheyt van een Engel gesterckt. 45 Vermaent syne Discipelen / die sliepen / tot waecken ende bidden. 47 Wort van Juda met eenen kus verraden / ende van de Joden gevangen. 50 Heelt de afgehouwene oore eens dienstknechts. 54 Wort in des Hoogenpriesters huys gebracht / waer hem Petrus driemael verloochent. 61 waer over Christus hem aensiet / ende hy beweent synen val. 63 Christus wort mishandelt / ende voor den Joodtschen Raedt gestelt zynde / bekent dat hy de Sone Godts is.

1 [a] Ende het [1] feest der ongehevelde [brooden], genaemt Pascha / was [2] na by.

2 [b] Ende de Over-priesters ende de Schriftgeleerde sochten / hoe sy hem ombrengē souden: want sy vreesden het volck.

3 [c] Ende de Satan [3] voer in Judas / die toegenaemt was Iscarioth / zÿnde uyt het getal der twaelve.

4 Ende hy ginck henen / ende sprack met de Overpriesters ende [4] de hooft-mannen / hoe hy hem haer soude overleveren.

5 Ende sy waren verblÿdt / ende zÿn 't eens geworden / dat sy hem [5] gelt geven souden.

6 Ende hy beloofde het / ende socht [6] gelegentheyt om hem haer over te leveren [7] sonder oproer.

7 [d] Ende de dach der ongehevelde [brooden] quam / op den welcken het Pascha [8] moest geslacht worden.

a Matth. 26. 2. Marc. 14. 1. Exod. 12. 15.
1 Van dit feest siet Exod. 12. 14 / &c. ende 23. 14 / &c.
2 N. nae twee dagen. Matth. 26. 2.
b Psal. 2. 2. Ioan. 11. 47. Actor. 4. 27.
c Matth. 26. 14. Marc. 14. 10. Ioan. 13. 27.
3 Niet lichamelick / maer door syn stercker ingeven / ende aenritsen. siet Joan. 13. 2 / 27.
4 D. de overste des krijghs-volcks / dat den Tempel van buyten bewaerde. Siet vs. 52. Actor. 4. 1. ende 5. 24 / 26.
5 N. dertigh silverlingen. Mat. 26. 15. Verstaet / als hy hem soude haer overgelevert hebben.
6 Ofte / bequamen tijdt.
7 Ofte / sonder schare, D. in het afwesen van de schare die hem gemeenlick volghde. d Matth. 26. 17. Marc. 14. 12, 13. 8 N. nae de Wet / op den veertienden dagh van d'eerste maendt / Exod. 12, 6 / 18, welcken dagh Christus onderhouden heeft / maer de Joden hebben 't uytgestelt tot op den volgenden dagh / om de reden aengeteeckent Matth. 26. 20.

8 Ende hy sondt Petrum ende Joannem uyt / seggende / Gaet henen / ende bereydt ons het Pascha / op dat wy het eten mogen.

9 Ende sy seyden tot hem / Waer wilt ghy dat wy het bereyden?

10 Ende hy seyde tot haer / Siet / als ghy in de [9] stadt sult gekomen zÿn / soo sal u een mensche ontmoeten / dragende [10] een kruycke waters / volght hem in het huys daer hy ingaet.

11 Ende ghy sult seggen tot den [11] huysvader van dat huys / De Meester [12] seght u / Waer is de [13] eet-sale / daer ick het Pascha met mÿne discipelen eten sal?

12 Ende hy sal u een groote [14] toegeruste opper-sale wÿsen / bereydt het aldaer.

13 Ende sy henen gaende / vonden 't gelÿck hy haer geseght hadde / ende bereydden het Pascha.

14 [e] Ende als de [15] ure gekomen was / sat hy aen / ende de twaelf Apostelen met hem.

15 Ende hy seyde tot haer / Ick hebbe [16] grootelÿcks begeert dit Pascha met u te eten / eer dat ick lÿde.

16 Want ick segge u / dat ick niet meer daer van eten en sal / tot dat [17] het vervult sal zÿn in het Coninckrÿcke Godts.

17 Ende als hy [18] eenen drinck-beker genomen hadde / ende gedanckt hadde / seyde hy / Neemt desen / ende deelt [hem] onder u-lieden.

18 Want ick segge u / dat ick niet drincken en sal van de vrucht des wÿn-stocks / tot dat het Coninckrÿcke Godts sal gekomen zÿn.

19 [f] Ende hy nam broodt / ende als hy gedanckt hadde brack het / ende gaf 't haer / seggende / [19] Dat is mÿn lichaem 't welck voor u [20] gegeven wort: Doet dat tot mÿner gedachtenisse.

20 Desgelÿcks oock den drinck-beker na het [21] avontmael / seggende / [22] Dese drinck-beker [23] [is] het nieuwe [24] testament in mÿnen bloede / 't welck voor u vergoten [25] wort.

21 [g] Doch / siet / de handt des genen / die my verraet / is met my aen de tafel.

22 Ende de Sone des menschen gaet wel henen / [h] gelÿck [26] besloten is: Doch wee dien mensche door welcken hy [27] verraden wort.

23 Ende sy begonden onder malkanderen te vragen / wie van haer het doch mochte zÿn / die dat doen soude.

24 Ende daer wiert oock [28] twistinge onder haer / wie van haer [29] scheen de meeste te zÿn.

25 Ende hy seyde tot haer / [i] De Coningen [30] der volckeren [31] heerschen over haer: ende die macht over haer hebben worden [32] weldadige [Heeren] genaemt.

26 [k] Doch ghy niet alsoo: [l] maer [33] de meeste onder u / die zy gelÿck de [34] minste: ende die [35] voorganger is / als een die dient.

27 Want wie is meerder? Die [36] aensit / ofte die dient? En is 't niet die aensit? [m] Maer ick ben in 't midden van u / als een die dient.

28 Ende ghy zÿt de gene / die met my

9 N. Jerusalem / alwaer het Pascha alleē moeste geslachtet ende gegetē worden. Siet Deut. 16. vss. 5 / 6 / 7.
10 Ofte / een aerden vat.
11 Gr. heere des huys.
12 D. laet u seggen.
13 Gr. uytspanninge.
14 Ofte / gespreydt, dat is / met tafels toebereyt / ende met beddekens / daer op sy eertijts plachten liggende te eten.
e Matth. 26. 20. Marc. 14. 17.
15 N. op welcke het Paeschlam gegeten moeste worden / op den veertienden dagh der eerster maent / na der Sonnen ondergancк. Siet Exod. 12. 6. Deut. 16. 6.
16 Gr. met begeerte begeert. Een Hebreeusche maniere van spreken.
17 N. 't gene door het Pascha was afgebeeldt / nae welcken tijdt wy met Christo het geestelick Pascha houden. 1. Corinth. 5. 7.
18 Dese eerste drinckbeker schijnt van Christo gegeven te zijn tot een besluyt van 't Pascha / nae der Joden gewoonte / waerop de instellinge des avontmaels terstont is gevolght / in welcke na het uytdeelen des broodts oock de beker uyt-gedeelt is. Siet vss. 19 / 20. ende 1. Cor. 11. 25.
f Matth. 26. 26. Marc. 14. 22. 1. Corint. 11. 23, 24.
19 De verklaringe hier van siet Matt. 26. 26.
20 Ofte / overgegeven, namelick in den doodt.
21 Ofte / avondteten.
22 D. dese wijn in den drinckbeker.
23 Alsoo voeght Paulus dit woordeken is daer by / 1. Corinth. 11. 25.
24 D. een teecken ende segel des Nieuwen Testaments ofte verbondts / 't welck bevesticht is door het bloetvergieten Iesu Christi Hebr. 9. 15 / 16 / 17.
25 D. sal worden / N. aen het cruyce.
g Matth. 26. 23. Marc. 14. 18. Ioan. 13. 21.
h Psal. 41. 10. Ioan. 13. 18. Actor. 1. 16.
26 Gr. bepaelt, namelick door den raet ende voorsienicheydt Godts. Actor. 2. 23. ende 4. 28.
27 Of / overgelevert.
28 Ofte / strijt, welcke schijnt ontstaen te zijn overmits Christus vs. 18. hadde gesproken van het oprechten sijns Coninckrijcks.

29 Ofte / geacht soude worden te zijn. i Matth. 20. 25. Marc. 10. 42. 30 Ofte / der heydenen. 31 D. hebben ende gebruycken wereltsche macht / welcke hier den kercken-dienaren verboden wort. 1. Petr. 5. 3. 32 Ofte / gelijckmen nu spreeckt / genadige Heeren. Dat is / haer worden groote tijtelen toegeschreven. k 1. Pet. 5. 3. l Luc. 9. 48. 33 D. die onder u meest wil geacht zijn. Siet Matth. 20. 26. 34 Gr. de jonger, D. de jonghste / ofte laetste / ofte minst-geachte. want de jongelunden van wegen hare jonckheyt gemeynlick minder aensien hebben als de oude. 35 Dat is / Heer / ofte meester. 36 Namel. ter tafel. m Matth. 20. 28. Ioan. 13. 14. Philip. 2. 7.

steedts gebleven zijt in mijne versoeckingen.

29 [n] Ende ick [37] verordinere u het Coninckrijck/ gelijckerwijs mijn Vader my [dat] verordineert heeft:

30 Op dat ghy [38] etet ende drincket aen mijne tafel in mijn Coninckrijck/ ende [o] sittet op throonen/ [39] oordeelende de twaelf geslachten Israëls.

31 Ende de Heere seyde/ Simon/ Simon/ siet [p] de Satan heeft u lieden [40] zeer begeert/ om te [41] siften als de terwe:

32 Maer ick hebbe voor u gebeden/ dat uw' geloove niet [42] op en houde: ende ghy als ghy eens sult bekeert zijn/ so versterckt uwe broeders.

33 Ende hy seyde tot hem/ Heere ick ben bereydt met u oock in de gevanckenisse ende in den doot te gaen.

34 Maer hy seyde/ [q] Ick segge u Petre/ [43] de haen en sal heden niet kraeyen/ eer ghy drymael sult verloochent hebben/ dat ghy my kent.

35 Ende hy seyde tot haer/ [r] Als ick u uytsondt/ sonder buydel/ ende maele/ ende schoenen/ heeft u oock yet ontbroken? Ende sy seyden/ Niets.

36 Hy seyde dan tot haer/ [44] Maer nu/ wie eenen buydel heeft/ die neme hem/ desgelijcks oock een maele: ende die [45] geen en heeft/ die verkoope sijn kleedt/ ende koope een sweerdt.

37 Want ick segge u dat noch dit 'twelck geschreven is/ in my moet volbracht worden/ namelijck/ [s] Ende hy is met [46] de misdadige gerekent. Want oock die dingen die van my [geschreven zijn], [47] hebben een eynde.

38 Ende sy seyden/ Heere siet hier twee sweerden. Ende hy seyde tot haer/ [48] Het is genoech.

39 [t] Ende uytgaende vertrock hy/ [49] gelijck hy gewoon was/ na den Olijf-bergh: ende hem volghden oock sijne Discipelen.

40 Ende als hy aen die plaetse gekomen was/ seyde hy tot haer/ Biddet/ dat ghy niet in versoeckinge en komt.

41 [v] Ende [50] hy scheydde hem van haer af/ ontrent eenen steen-worp/ ende knielde neder/ ende badt/

42 Seggende/ Vader/ [51] of ghy wildet desen drinck-beker van my wechnemen! doch niet mijnen wille/ [x] maer den uwen/ geschiede.

43 Ende van hem wiert gesien een Engel uyt den hemel/ die hem versterckte.

44 [y] Ende in [52] swaren strijdt zijnde/ badt hy te ernstiger. Ende sijn sweet wiert gelijck [53] groote droppelen bloedts/ die op de aerde afliepen.

45 Ende als hy van het gebedt opgestaen was/ quam hy tot sijne Discipelen/ ende vondt haer slapende van droefheyt.

46 Ende hy seyde tot haer/ Wat slaept ghy? Staet op ende biddet/ op dat ghy niet in versoeckinge en komt.

47 [z] Ende als hy noch sprack/ siet daer een schare: ende een van de twaelve/ die genaemt was Judas/ ginck haer voor/ ende quam by Jesum/ [54] om hem te cussen.

48 Ende Jesus seyde tot hem/ Juda/ verraedt ghy den Sone des menschen met eenen kus?

49 Ende die by hem waren siende wat daer geschieden soude/ seyden tot hem/ Heere/ sullen wy met den sweerde slaen?

50 [a] Ende [55] een uyt haer sloegh [56] den dienstknecht des Hoogen-priesters/ ende hieuw [hem] sijn rechter oore af.

51 Ende Jesus antwoordende seyde/ Laet'se tot hier toe [geworden]. Ende raeckte sijne oore aen/ ende heelde hem.

52 [b] Ende Jesus seyde [57] tot de Overpriesters ende de hooft-mannen des Tempels/ ende Ouderlingen/ die tegen hem gekomen waren/ Zijt ghy uytgegaen met sweerden ende [58] stocken als tegen eenen [59] moordenaer?

53 Als ick dagelijcks met u was inden Tempel/ so en hebt ghy de handen tegen my niet uyt-gesteken: maer dit is uwe ure/ ende [60] de macht der duysternisse.

54 [c] Ende sy grepen hem ende leydden [hem wech], ende brachten hem in [61] het huys des Hoogen-priesters/ Ende Petrus volghde van verre.

55 [d] Ende als sy vyer ontsteken hadden/ in 't midden van de sale/ ende sy te samen nedersaten/ sat Petrus in 't midden van haer:

56 Ende een seker dienst-maecht siende hem by [62] het vyer sitten/ ende hare oogen op hem houdende/ seyde/ Oock dese was met hem.

57 Maer hy verloochende hem/ seggende/ Vrouwe/ ick en kenne hem niet.

58 Ende korts daernae een ander hem siende/ seyde/ Oock ghy zijt van [63] die. Maer Petrus seyde/ Mensche ick en ben niet.

59 Ende als 't ontrent een ure geleden was/ bevestighde [dat] een ander/ seggende/ In der waerheyt oock dese was met hem: want hy oock [64] een Galileer is.

60 Maer Petrus seyde/ Mensche ick en weet niet wat ghy seght. Ende terstont als hy noch sprack [65] kraeyde de hane.

61 Ende de Heere hem omkeerende/ sagh Petrum aen/ ende Petrus wiert indachtich des woorts des Heeren/ hoe hy hem geseght hadde/ [e] Eer de hane [66] sal gekraeyt hebben/ sult ghy my drymael verloochenen.

62 Ende Petrus nae buyten gaende/ weende bitterlick.

63 [f] Ende de mannen/ die Jesum hielden/ bespotteden hem/ [g] ende sloegen [hem].

64 Ende als sy hem overdeckt hadden/ sloegen sy hem op 't aengesicht/ ende vraegden hem/ seggende/ Prophetеert wie het is/ die u geslagen heeft.

65 Ende vele andere dingen [67] seyden sy tegen hem/ lasterende.

66 [h] Ende als het dagh geworden was/ [68] vergaderden [69] de Ouderlingen des volcks/ ende de Overpriesters ende Schriftgeleerde/ ende brachten hem in haren [70] Raedt/

67 Seggende/ [71] Zijt ghy de Christus? segget ons. Ende hy seyde tot haer/ Indien ick 't u segge/ ghy en sult het niet gelooven.

68 Ende indien ick oock vrage/ ghy en sult my niet antwoorden/ ofte los laten.

69 [i] [72] Van nu aen sal de Sone des menschen geseten zijn aen de rechter [hant] der kracht Gods.

70 Ende sy seyden alle/ Zijt ghy dan de Sone Gods? Ende hy seyde tot haer/ [73] Ghy segget/ dat ick het ben.

71 Ende

n Luc. 12. 32.
37 D. bestelle/ besette/ ofte bespreke gelijck als by testament. Hebr. 9. 17.
38 D. gemeynschap hebt aē mijne vreugde ende heerlickheyt/ gelijck ghy hier hebt aen mijn lijden ende verachtinge. Rom. 8. 17. 2. Timot. 2. vss. 11/12.
o Matth. 19. 28. Apoc. 3. 21.
39 Siet hier van Matth. 19. 28.
p 1. Pet. 5. 8.
40 Ofte/ ge-eyscht, ofte/ seer gesocht.
41 D. herwaerts ende derwaerts worpen ofte schudden/ gelijck het koren als het gewannet/ ofte gesift wort/ sonder u eenige ruste te laten met d'eene versoeckinge op d'andere/ 1. Pet. 5. 8.
42 Ofte/ af en late, Dat is/ teenemael en vergae/ ofte uytgebluscht en worde/ door de versoeckinge des Satans die u sal bejegenē. Alsoo bidt hy oock voor alle geloovige Joa. 17. 20. Rom. 8. 32.
q Matth. 26. 34. Marc. 14. 30. Ioan. 13. 38.
43 Siet hier van Marc. 14. 30.
r Matth. 10. 9. Marc. 6. 8. Luc. 9. 3.
44 D. van nu af ende hier naer als ick u andermael sal uytsenden/ sullen u sulcke swaricheden bejegenen/ dat ghy u moet bereyden om veel gebreck te lijdē/ ende vele perijckelen uyt te staen/ in 't bedienen uwes ampts.
45 N. sweert. ofte/ die geen buydel, ofte maele en heeft, die verkoope, &c. Met welcke gelijckenisse Christus den Apostelen vermaent/ gelijck in eenen geweldigen overval ende noodt van vyanden een yegelick besich is/ om hem met sweerden ende andere wapenen te voorsien/ om den vyand tegen te staen: dat sy oock alsoo in dese sware aenstaende tijdē van vervolginge haer moeten voorsien met geestelicke wapenen/ om daer door sterckē wederstant te doen/ Siet 2. Cor. 10. 4. Eph. 6. 12. 1. Tim. 1. 18. 'Twelck de Apostelen doe niet en verstonden dan van de uyterlicke wapenen/ gelijck blijckt uyt het volgende vs.
s Iesa. 53. 12. Marc. 15. 28.
46 Gr. de ongerechtige.
47 D. gaen na het eynde/ om haest vervult te worden.
48 N. hier van geseght; de sake selve sal het haest wijsen van wat sweerden dat ick spreke. Joa. 18. 36.
t Matth. 26. 36. Marc. 14. 32. Ioan. 8. 1. ende 18. 1.

a Matth. 26. 51. Marc. 14. 47.
55 N. Petrus.
56 Genaemt Malchus. Joan. 18. 10.
b Matth. 26. 55. Marc. 14. 48.
57 N. tot eenige uyt deselve/ vande andere gesonden om dit werck te beleyden. Matth. 26. 47.
58 Gr. houten.
59 Ofte/ straetschender.
60 D. de macht die den Duyvel/ die een Prince der duysternisse genaemt wort/ Ephes. 6. 12. ende sijne instrumenten/ van Godt over my gegeven is. Col. 1. v. 13.
c Matth. 26. 57. Marc. 14. 53. Ioan. 18. 12, 24.
61 N. eerst tot Annas/ ende daerna tot Cajaphas. Joan. 18. 13/ 24.
d Matth. 26. 69. Marc. 14. 54. 66. Ioan. 18. 16, 25.
62 Gr. licht. D. vyer. Siet v. 55. ende Marc. 14. 54.
63 N. discipelen Iesu.
64 Alsoo het blijckt uyt sijn tale. Matt. 26. 73.
65 N. voor de tweede reyse/ tegen den dageraet. Siet Marc. 14. 72.
e Matth. 26. 34. 75. Marc. 14. 72. Ioan. 13. 38. ende 18. 27.
66 Dat is/ sal sijn craeyen ge-eyndight hebben.
f Matth. 26. 67. Marc. 14. 65.
g Ioan. 19. 2. Iob 16. 10. Ies. 50. 6.
67 D. lasterlijck van hem/ ende tot hem sprekende.
h Matth. 27. 1. Marc. 15. 1. Ioan. 18. 28. Psal. 2. 2.
68 N. voor de tweede reyse/ om hem naerder te examineren/ ende Pilato over te leveren. Van de eerste vergaderinge siet Matth. 26. 57.
69 Gr. het ouderlinghschap.
70 Gr. Synedrion, waer van siet Mat. 5. 22.
71 Ofte/ so ghy de Christus zijt, segget ons.
i Matth. 16. 27. ende 24. 30. ende 25. 31. ende 26. 64. Marc. 14. 62. Actor. 1. 11. 1. Thess. 1. 10. Apoc. 1. 7. Dani. 7. 9.
72 N. na dat hy gedoodt zijnde weder om sal opstaen van den dooden/ ende ten hemel varen.
73 Ofte/ ghylieden seght het, want ick ben het. Siet van dese maniere van spreken/ Matt. 26. vs 25.

49 Gr. na gewoonheyt. v Matt. 26. 39. Marc. 14. 35.
50 Gr. hy wiert van haer afgeruckt. 51 And. soo ghy wilt, neemt desen drinckbeker van my wech. Van dit gebedt Christi siet Mat. 26. 39. x Ioan. 6. 38. y Ioan. 12. 27. Hebr. 5. 7. 52 Ofte/ grooten angst, benautheyt. ende wort eygentlick geseght van de bangicheyt die yemant heeft eer dē strijt aengaet, welcke hier in Christo geweest is/ niet so zeer van wegen de aenstaende lichamelicke doot/ maer van wegen den last des toorns Godts tegen de sonden der menschen/ die hy droegh Gal. 3. 13. Hebr. 5. 7/ 8/ 9.
53 Het Gr. woort beteeckent eygentl. droppelen van geronnen bloet: maer wort oock genomen voor groote dicke droppelen. z Matth. 26. 47. Marc. 14. 43. Ioan. 18. 3.
54 N. volgens het teecken/ dat hy haer te voren gegeven hadde. Matth. 26. 48.

71 Ende sy seyden / Wat hebben wy noch getuygenisse van noode? Want wy selve hebben't uyt sijnen mondt gehoort.

Het xxiij. Capittel.

1 Christus wort tot Pilatum gebracht / voor hem beschuldicht / ende van hem onschuldigh verklaert. 7 welcke hem versendt tot Herodem / die hem veracht / ende hem wedersendt. 13 Pilatus tracht hem los te laten / maer door hardt aendringen der Joden / ontslaet hy Barabbam / ende geeft Christum over om gekruyst te worden. 26 Simon van Cyrenen draeght hem het kruys na. 27 De vrouwen van Jerusalem beweenen hem / den welcken hy voorseght d'elende die haer ende hare kinderen soude overkomen. 32 Wort gekruyst tusschen twee moordenaers / ende bidt voor sijne vyanden. 35 Wort aen 't kruys gelastert ende bespot. 38 Het opschrift des kruyces. 39 Een van de quaetdoenders lastert hem / ende d'ander wort bekeert / ende van Christo getroost. 44 Duysternisse komt op de aerde / het voorhanghsel des tempels scheurt / ende Christus geeft den geest. 47 De hooft-man bekent dat hy rechtveerdigh is / gelijck oock de scharen. 50 Wort van Joseph van Arimathea begraven. 54 De vrouwen sien waer hy geleght wert / ende koopen specerye / om hem te salven.

1 [a] ENde [1] de geheele menichte van haer stondt op ende leydde hem tot [2] Pilatum.

2 Ende sy begonden hem te beschuldigen / seggende / Wy hebben bevonden dat dese [3] het volck verkeert / ende [b] verbiedt den Keyser schattingen te geven / [c] seggende / dat hy selve Christus de [4] Coninck is.

3 [d] Ende Pilatus vraeghde hem / seggende / Zijt ghy de Coninck der Joden? ende hy antwoordde hem ende seyde / [5] Ghy seght het.

4 Ende Pilatus seyde tot de Overpriesters ende de scharen / Ick en vinde geen [6] schult in desen mensche.

5 Ende sy [7] hielden te stercker aen / seggende / Hy beroert het volck / leerende door geheel Judea / begonnen hebbende van Galilea tot hier toe.

6 Als nu Pilatus van Galilea hoorde / vraeghde hy / of die mensche een Galileer was.

7 [e] Ende verstaende dat hy uyt het gebiedt van [8] Herodes was / sondt hy hem henen tot Herodem / die oock selve in die dagen [9] binnen Jerusalem was.

8 [f] Ende als Herodes Jesum sach / wiert hy seer verblijdt: want hy hadde van over lange begeerich geweest hem te sien / om dat hy veel van hem hoorde: ende hoopte eenich [10] teecken te sien / dat van hem gedaen soude worden.

9 Eñ hy vraeghde hem met vele woorden: Doch hy en antwoordde hem niets.

10 Ende de [11] Overpriesters ende de Schriftgeleerde stonden / ende beschuldighden hem heftichlick.

11 Ende Herodes met sijne [12] krijghslieden / hem [13] veracht ende bespot hebbende / dede hem een [14] blinckende kleedt aen / ende sondt hem weder tot Pilatum.

12 [g] Ende op den selven dagh wierden Pilatus ende Herodes vrienden met malkanderen: want sy waren te voren in vyantschap tegen den anderen.

13 [h] Ende [15] als Pilatus de Overpriesters ende de Overste / ende het volck by een geroepen hadde / seyde hy tot haer /

14 Ghy hebt desen mensche tot my gebracht / als eenen die het volck afkeerigh maeckt / ende siet ick hebbe [hem] in uwe tegenwoordigheyt [16] ondervraeght / ende en hebbe in desen mensche geen schult gevonden / van't gene daer ghy hem mede beschuldight:

15 Jae oock Herodes niet: want ick hebbe ulieden tot hem gesonden / ende siet / daer en is [17] van hem niet gedaen / dat des doots weerdigh is.

a Matth. 27. 2. Marc. 15. 1. Ioan. 18. 28.
1 D. den gantschen Raedt. Luc. 22, 66.
2 N. den Stadthouder der Romeynen / van welcken siet Matth. 27. 2.
3 N. der Joden.
b Matth. 17. 25. ende 22. 21. Marc. 12. 17. Luc. 20. 25. Rom. 13. 7.
c Actor. 17. 7.
4 N. der Joden.
d Matth. 27. 11. Marc. 15. 2. Ioan. 18. 33.
5 D. ja ick ben't. Siet Matt. 26. 25. Joan. 18. 37.
6 Gr. oorsake, N. die hem soude schuldigh maken des doodts.
7 Ofte / stijfden haer daer tegen.
e Luc. 3. 1.
8 Dese was toe-genaemt Antipas / een sone Herodis des Grooten / een Viervorst over Galilea / die Joannem den Dooper hadde doen onthalsen. Siet van hem Luc. 3. 1 / 19.
9 N. om het feest van Pascha met sijn volck te houden.
f Luc. 9. 7.
10 D. mirakel: uyt enckele nieuws-giericheyt / welcke Christus niet en heeft willen voeden.
11 N. die Pilatus met Christo tot Herodem gesonden hadde. v. 15.
12 Gr. heyren, D. van sijne trawanten.
13 Gr. vernietight.
14 Ofte / cierlick, hoedanige kleederen de Coningen ende Princen plachten te dragen. Gen. 41. 42. Esth. 8. 15. t'welck hy doet om te spottē met sijn Coninckrijck / gelijck oock doen de soldaten / Matth. 27. 28. als sy hem eenen purperen rock aendoen.
g Actor. 4. 27.
h Matth. 27. 23. Marc. 15. 14. Ioan. 18. 38. eñ 19. 4.
15 N. na dat Herodes Christum weder tot Pilatum gesonden hadde.
16 Het Gr. woort beteeckent somwijlen rechtelick ondervragen / ofte examineren. Siet diergelijck Actor. 12. 19.
17 N. Christo. andere verstaen het van Herode / N. dat hy Christo niet en heeft aen-gedaen / daer uyt blijcken kan dat hy hem oordeelde des doodts weerdigh te zijn.

16 So sal ick hem dan [18] castijden ende los laten.

17 [i] Ende hy [19] moest haer op [20] het Feest eenen los laten.

18 Doch alle de menichte riep gelijckelijck / seggende / [k] [21] Wech met desen / ende laet ons Barabbam los.

19 De welcke was om sekeren oproer / die in de stadt geschiet was / ende [om] eenen doodt-slagh / in de gevanckenisse geworpen.

20 Pilatus dan riep [haer] wederom toe / willende Jesum los laten.

21 Maer sy riepen daer tegen / seggende / Cruyst [hem], cruyst hem.

22 Ende hy seyde ten derdemael tot haer / Wat heeft dese dan quaets gedaen? Ick en hebbe geen schult des doots in hem gevonden: So sal ick hem dan [22] kastijden ende los laten.

23 Maer sy hielden aen [23] met groot geroep / eysschende dat hy soude gekruyst worden: ende haer ende der Overpriesteren geroep wiert [24] geweldiger.

24 [l] Ende Pilatus [25] oordeelde dat haren eysch geschieden soude.

25 Ende hy liet haer los den genen / die om oproer ende doodslagh inde gevanckenisse geworpen was / welcken sy ge-eyscht hadden: maer Jesum gaf hy over [26] tot haren wille.

26 [m] Ende als sy hem wech leydden / namen sy eenen Simon van Cyrenen / komende van den acker / ende [27] leyden hem het cruyce op / dat hy het achter Jesum droege.

27 Ende een groote menichte van volck / ende van vrouwen volghde hem: [28] welcke oock [29] weenden ende hem beclaeghden.

28 Ende Jesus hem tot haer keerende seyde / [30] Ghy dochters van Jerusalem / en weent [31] niet over my / maer [32] weent over u selven / ende over uwe kinderen.

29 Want siet daer komen dagen / in welcke [33] men seggen sal / Saligh [zijn] [34] de onvruchtbare / ende de buycken die niet gebaert en hebben / ende de borsten die niet gesooght en hebben.

30 Alsdan sullen sy beginnen [35] te seggen tot de bergen / [n] Valt op ons: ende tot de heuvelen / Bedeckt ons.

31 [o] Want indien sy dit doen aen het [36] groene houdt / [37] wat sal aen het dorre geschieden?

32 [p] Ende daer wierden oock twee andere / zijnde quaetdoenders / geleydt / om met hem gedoodt te worden.

33 [q] Ende doe sy quamen op de plaetse genaemt [38] Hooftscheel-[plaetse], cruycighden sy hem aldaer / ende de quaetdoenders / den eenen ter rechter / ende den anderen ter slincker [zijde].

34 Ende Jesus seyde / [r] Vader / vergeeft het haer / want [39] sy en weten niet [40] wat sy doen. [s] Ende verdeelende sijne cleederen / wierpen sy het lot.

35 Ende het volck stont ende sagh het aen: Ende oock [t] de Overste met haer beschimpten [hem], seggende / Andere heeft hy verlost / dat hy nu hem selven verlosse / so hy is de Christus [41] de uytvercoren Godts.

36 Ende oock de crijghsknechten tot [hem] komende / bespotteden hem / [42] ende brachten hem edick:

37 Ende seyden / Indien ghy de Coninck der Joden zijt / so verlost u selven.

38 [v] Ende daer was oock een [43] opschrift [44] boven

18 D. geesselen / gelijc verklaert wort Joan. 19. 1.
i Matth. 27. 15. Marc. 15. 6. Ioan. 18. 39.
19 N. door een gewoonte by den Joden gebruyckelick. Siet Matth. 27. 15. ende Marc. 15. 6.
20 N. van Paschen. Siet Joan. 18. 39.
k Actor. 3. 14.
21 Gr. neemt desen wech, N. van der aerde / D. doodt hem: gelijck Act. 21. 36. ende 22. 22.
22 D. geesselen / gelijck v. 16.
23 Gr. met groote stemmen.
24 D. hoe langer hoe stercker: nam de overhandt.
l Matth. 27. 26. Marc. 15. 15. Ioan. 19. 16.
25 Ofte / stondt haer toe.
26 N. om na haren wille van de soldaten gekruycight te worden.
m Matth. 27. 32. Marc. 15. 21.
27 N. na dat Christus eenen tijdt lanck 't selve gedragē hadde. Siet hier van de aenteeckeninge op Matth. 27. 32. ende Joan. 19. 17.
28 N. vrouwen.
29 Gr. op hare borst sloegen, D. misbaer maeckten.
30 D. ghy vrouwen / die binnen Jerusalem woont.
31 D. niet so seer.
32 N. veel meer.
33 Gr. sy sullen seggen.
34 N. om datse sulcke swaricheden aen hare kinderen niet en sullen sien.
35 N. uyt grooten schrick ende benautheyt / gelijck Hos. 10. v. 8. Apoc. 6. 16.
n Iesa. 2. 19. Hose. 10. 8. Apoc. 6. 16. eñ 9. 6.
o Ierem. 25. 29. 1. Petr. 4. 17.
36 Gr. vochtigh, D. aen my die onschuldigh ende rechtveerdigh ben.
37 D. wat sal van den godtloosen ende schuldigen wedervaren. Siet diergelijck 1. Pet. 4. 17 / 18.
p Ioan. 19. 18.
q Matth. 27. 33, 38. Marc. 15. 22. Ioan. 19. 18.
38 D' oorsake van desen name siet Matth. 27. 33.
r Actor. 7. 60. 1. Cor. 4. 12.
39 D. het meerderen-deel van haer. Want sommige van haer wisten het wel / ende sondighden in den heyligen Geest. Matth. 12. 32.
40 Dat sy namelick den waren Messiam kruycigen. Siet Actor. 3. 17. 1. Cor. 2. 8.
s Matth. 27. 35. Marc. 15. 24. Ioan. 19. 23. Psal. 22. 19.
t Matth. 27. 39. Marc. 15. 29.
41 D. van Godt verkoren om te wesen de ware Messias. 1. Pet. 1. 20.
42 N. voor de tweede reyse. waer van siet Matth. 27. vss. 34 / 48.
v Matth. 27. 37. Marc. 15. 26. Ioan. 19. 19.
43 N. sijner beschuldinge. Marc. 15. 26.

44 D. boven sijn hooft / op het kruyce gehecht. Joa. 19. 19.

[44] boven hem geschreven / met Griecksche / ende Romeynsche / ende Hebreeusche letters / DESE IS DE CONINCK DER JODEN.

39 Ende een van de quaetdoenders / die gehangen waren / lasterde hem / seggende / Indien ghy de Christus zijt / verlost u selven ende ons.

40 Maer de andere antwoordende bestrafte hem / seggende / En vreest ghy oock Godt niet / daer ghy in het selve oordeel zijt?

41 Ende wy doch rechtveerdelick: want wy ontfangen [straffe] weerdigh 't gene wy gedaen hebben: maer dese en heeft niet onbehoorlicks gedaen.

42 Ende hy seyde tot Jesum / Heere / gedenckt mijner / als ghy in uw' [45] Coninckrijcke sult gekomen zijn.

45 N. van uwe heerlickheyt.

43 Ende Jesus seyde tot hem / Voorwaer segge ick u / heden sult ghy met my [46] in het paradijs zijn.

46 D. inden hemel. 2. Cor. 12. 4.

44 [x] Ende het was ontrent [47] de seste ure / ende daer wiert duysternisse [48] over de geheele aerde / tot de negende ure toe.

x Matth. 27. 45. Marc. 15. 33.
47 Siet van 't tellen deser uyren / Marc. 15. 25.
48 Ofte / over het geheele landt.

45 Ende de [49] sonne wiert verduystert / [y] ende het [50] voorhanghsel des tempels scheurde midden [door].

49 Siet hier van Matth. 27. 45.
y Matth. 27. 51. Marc. 15. 38.
50 Siet Matth. 27. 51.

46 Ende Jesus roepende met grooter stemme seyde / [z] Vader in uwe handen [51] beveele ick [52] mijnen geest. Ende als hy dat geseght hadde / gaf hy den geest.

z Psal. 31. 6. Matth. 27. 50. Marc. 15. 37. Ioan. 19. 30. Actor. 7. 6.
51 Ofte / sal ick bevelen. D. in bewaringe geven / als een pandt / dat yemandt vertrouwt wort / om te sijner tijdt weder te geven.
52 D. mijn ziele.

47 [a] Als nu de hooftman over hondert sagh dat daer geschiet was / [53] verheerlickte hy Godt / ende seyde / Waerlick dese mensche was rechtveerdigh.

a Matth. 27. 54. Marc. 15. 39.
53 N. openbaerlick belijdende dat Christus onschuldich ende de Sone Godts was / also Godt daer van so klare teeckenen gegeven hadde. Matth. 27. 51 / &c.

48 Ende alle de scharen / die daer te samen gekomen waren om dit te aenschouwen / siende de dingen / die geschiet waren / keerden wederom [54] slaende op hare borsten.

54 N. tot een teecken van droefheyt ende verslagenheyt.

49 Ende alle sijne bekende stonden van verre / oock de vrouwen / die hem te samen gevolght waren van Galileen / ende sagen dit aen.

50 [b] Ende siet / een man met name Joseph / zijnde een Raedsheer / een goet ende rechtveerdigh man /

b Matth. 27. 57. Marc. 15. 43. Ioan. 19. 38.

51 (Dese en hadde niet mede bewillight in haren raedt ende handel) van Arimathea / een stadt der Joden / ende die oock selve het Coninckrijcke Godts [55] verwachtede.

55 Ofte / ontfingh, nam aen.

52 Dese ginck tot Pilatum / ende begeerde het lichaem Jesu.

53 Ende als hy 't selve afgenomen hadde / wondt hy dat in een fijn lijnwaet / [c] ende leyde het in een graf / in een rotze gehouwen / daer noch noyt yemandt in geleght en was.

c Matth. 12. 40. ende 26. 12. ende 27. 59. Marc. 15. 46.

54 Ende [56] het was de dagh der Voorbereydinge / ende de Sabbath [57] quam aen.

56 *Gr.* ende de dagh was de voorbereydinge, N. vanden Sabbath, ende met eenen van het Pascha der Joden. siet Marc. 15. 42. Joan. 19. 14.
57 *Gr.* lichte aen, D. begonde aen te breken / met het opgaen van de sterren. Want by de Joden nam de dagh sijn begin van den ondergancк der Sonne / ende wiert gerekent van den eenen avont tot den anderen.

55 Ende oock de vrouwen / [d] die met hem gekomen waren uyt Galileen / volghden na / ende aenschouwden het graf / ende hoe sijn lichaem geleght wiert.

d Luc. 8. 2.

56 Ende wedergekeert zijnde bereyden sy specerypen ende salven / ende op den Sabbath rusteden sy [58] na het gebodt.

58 N. het vierde gebodt. Exod. 20. v. 10.

Het xxiiij. Capittel.

1 De vrouwen gaen na het graf / ende vinden 't selve ledigh. 4 Twee Engelen verkondigen haer de opstandinge Christi. 9 't welck sy den Apostelen / ende andere discipelen gaen boodschappen / die het niet en gelooven. 12 Petrus loopt uyt na het graf. 13 Christus openbaert hem aen twee discipelen gaende na Emmaus / ende wort aldaer van haer bekent in het breken des broodts. 33 welcke wederkeeren na Jerusalem / ende verhalen 't den Apostelen. 36 Christus verschijnt selve allen sijnen Apostelen / toont haer sijne handen ende voeten / ende eet in hare tegenwoordigheyt. 44 Opent haer het verstant der Schriften / stelt se tot sijne getuygen onder alle volcken / ende belooft haer sijnen heyligen Geest. 50 Segent se / neemt van haer sijn afscheydt / ende vaert op ten hemel.

1 [a] ENde op den [1] eersten [dagh] [2] der weke / [3] zeer vroech in den morgenstondt / gingen sy na het graf / draegende de specerypen / die sy bereyt hadden / ende [4] sommige met haer.

a Matth. 28. 1. Marc. 16. 1. Ioan. 20. 1.
1 *Gr.* op eene.
2 *Gr.* der Sabbathen. Siet Matth. 28. 1. Marc. 16. 2.
3 Siet hier van de aenteeckeninge op Marc. 16. 2. *Gr.* diep in de morgen-stont.
4 N. andere vrouwen / van welcke siet nader v. 10.

2 Ende sy vonden den steen afgewentelt van het graf.

3 Ende ingegaen zijnde en vonden sy het lichaem des Heeren Jesu niet.

4 Ende het geschiedde / als sy daer over [5] twijffelmoedigh waren / siet / twee [6] mannen stonden by haer in [7] blinckende cleederen.

5 Ofte / zeer bekommert.
6 D. Engelen in mans gedaenten. Siet Matth. 28. 2. die maer van eenen verhaelt / om dat die het woort voerde.
7 *Gr.* blicksemende, D. glinsterende gelijck de blicksem.

5 Ende als sy zeer bevreest wierden / ende het aengesicht na de aerde neyghden / seyden sy tot haer / Wat soeckt ghy den levenden by de doode?

6 Hy en is hier niet / maer hy is opgestaen. [b] Gedenckt hoe hy tot u [8] gesproken heeft / als hy noch in Galilea was:

7 Seggende / De Sone des menschen moet overgelevert worden in de handen der sondige menschen / ende gecruyçight worden / ende ten derden dage weder opstaen.

b Matth. 16. 21. ende 17. 22. ende 20. 18. Marc. 8. 31. ende 9. 31. ende 10. 33. Luc. 9. 22. ende 18. 31.
8 Waer van siet Matth. 16. 21.

8 Ende sy wierden [c] indachtigh sijner woorden.

c Ioan. 2. 22.

9 [d] Ende wedergekeert zijnde van het graf / boodschapten sy alle dese dingen aen de elve / ende aen [9] alle de andere.

d Matth. 28. 8. Marc. 16. 10.
9 N. Discipelen / die daer vergadert waren.

10 Ende [dese] waren Maria Magdalene / ende [10] Joanna / ende Maria [11] Jacobi [moeder], ende de andere met haer / die dit tot de Apostelen seyden.

10 Siet van dese Joanna Luc. 8. 3.
11 N. des kleynen. Siet Marc. 15. 40.

11 Ende hare woorden schenen voor haer als [12] ydel geclap / ende sy en geloofden haer niet.

12 Ofte / raserye, sufferye.

12 [e] Doch Petrus opstaende [13] liep tot het graf / ende nederbuckende sagh hy de lijnen doecken liggende alleen / ende ginck wech / sich verwonderende by hem selven van 't gene geschiet was.

e Ioan. 20. 3, 6.
13 N. met Joannes. siet Joan. 20. 3.

13 [f] Ende siet twee [14] van haer gingen op den selven dagh na een vleck dat tsestich [15] stadien van Jerusalem was / welckes name was Emmaus:

f Marc. 16. 12.
14 Niet van de Apostelen / maer van de andere discipelen / gelijck blijckt v. 18. ende 33.
15 Een stadie is hondert ende vijf en twintigh schreden / so dat acht stadien maken een Italiaensche mijle / waer van dry ontrent een uyre gaens zijn: so dat sestigh stadien maken ontrent twee uyren gaens ende een halve.

14 Ende sy spraken t' samen onder malcandren van alle dese dingen / die daer gebeurt waren.

15 Ende het geschiedde / terwijle sy t' samen spraken / ende malcanderen ondervraeghden / [g] dat Jesus selve by [haer] quam / ende met haer ginck.

g Matth. 18. 20. Luc. 24. 36.

16 Ende hare oogen wierden [16] gehouden / [17] dat sy hem niet en kenden.

16 D. wederhouden door Christi macht.
17 Ofte / op dat sy hem niet en souden kennen.

17 Ende hy seyde tot haer / Wat redenen zijn dit / die ghy wandelende onder malcandren verhandelt? ende [waerom] siet ghy [18] droevigh?

18 Ofte / stuer.

18 Ende de eene / wiens name was Cleopas / antwoordende seyde tot hem / Zijt ghy alleen [19] een vremdelinck te Jerusalem / ende en weet niet de dingen / die dese dagen daer in geschiet zijn?

19 Ofte / een inwoonder.

19 Ende hy seyde tot haer / Welcke? ende sy seyden tot hem / De dingen aengaende Jesum den Nazarener / [h] welcke [20] een Propheet was / crachtigh [21] in wercken ende woorden / [22] voor Godt / ende alle [23] het volck.

h Luc. 7. 16. Ioan. 4. 19. ende 6. 14.
20 *Gr.* een man, een propheet.
21 *Gr.* inde daet, ofte in 't werck, ende in het woort.
22 N. die door vele wonder-teeckenen sulcks van hem betuyghde.
23 N. dat sulcks met verwonderinge ende prijsen hoorde ende sagh.

20 Ende hoe onse Overpriesters ende Overste den selven overgelevert hebben tot het oordeel des doots / ende hem gecruyçight hebben.

21 Ende wy hoopten dat hy was de gene [i] die [24] Israël [25] verlossen soude. Doch oock beneven dit alles is't heden de derde dagh / van dat dese dingen geschiet zÿn.

22 [k] Maer oock sommige vrouwen [26] uyt ons / hebben ons ontstelt / die vroech in den morgenstont aen het graf geweest zÿn:

23 Ende sÿn lichaem niet vindende quamen sy ende seyden / dat sy oock een gesichte van Engelen gesien hadden / die seggen dat hy leeft.

24 Ende sommige der gene die met ons zÿn / gingen henen tot het graf / en bevonden't alsoo / gelÿck oock de vrouwen geseght hadden / maer hem en sagen sy niet.

25 Ende hy seyde tot haer / O onverstandige ende traege van herten / om te gelooven al het gene dat de Propheten gesproken hebben /

26 [l] En moeste de Christus niet dese dingen lÿden / ende [alsoo] in sÿne heerlickheyt [27] ingaen?

27 [m] Ende begonnen hebbende van Mose ende [n] alle de Propheten / leyde hy haer uyt / in alle de Schriften / 't gene van hem [geschreven] was.

28 Ende sy quamen na by het vleck / daer sy nae toe gingen / ende hy [28] hield hem als of hy verder gaen soude.

29 [o] Ende sy [29] dwongen hem / seggende / [p] Blÿft met ons / want het is by den avont / ende de dagh is gedaelt. Ende hy ginck in / om met haer te blÿven.

30 Ende het geschiedde / als hy met haer aensat / nam hy het broodt / ende [30] segende het / ende als hy het [31] gebroken hadde gaf hy het haer.

31 Ende hare oogen wierden geopent / ende sy kenden hem: ende hy [32] quam wech uyt haer gesichte.

32 Ende sy seyden tot malcanderen / En was ons' herte niet brandende in ons / als hy tot ons sprack op den wegh / ende als hy ons de Schriften [33] opende?

33 Ende sy opstaende ter selver uyre / keerden weder na Jerusalem / ende vonden de elve te samen vergadert / ende die met haer waren:

34 [34] Welcke seyden / De Heere is waerlick opgestaen / [q] ende is van Simon gesien.

35 Ende sy vertelden 't gene op den wegh [geschiet was], ende hoe hy haer bekent was geworden in't breken des broodts.

36 [r] Ende als sy van dese dingen spraken / stondt Jesus selve in't midden van haer / ende seyde tot haer / Vrede sy u lieden.

i. Actor. 1. 6.
24 D. het Israëlitisch ofte Joodsch volck.
25 D. verlost soude hebben.
k Matth. 28. 8. Marc. 16. 10. Ioan. 20. 18.
26 D. van ons geselschap.
l Iesa. 50. 6. ende 53. 5. Phil. 2. 7. Hebr. 12. 2. 1. Pet. 1. 11.
27 N. na ofte door sÿn lyden. Heb. 2. 9. 1. Pet. 1. 11.
m Gen. 3. 15. ende 22. 18. ende 26. 4. ende 49. 10. Deuter. 18. 15.
n Psal. 132. 11. Iesa. 7. 14. ende 9. 5. ende 40. 10. Ierem. 23. 5. ende 33. 14. Ezech. 34. 23. ende 37. 25. Dan. 9. 24. Mich. 7. 20.
28 Ofte / stelde hem so aen: 't welck sonder veynsinge geschiet is / om haer te beproeven: also hy 't selve gedaen soude hebben / ten ware dat sy hem met bidden gehouden hadden.
o Gen. 19. 3.
29 N. met bidden ende aenhouden. siet Gen. 33. 11.
p Actor. 16. 15. Hebr. 13. 2.
30 N. door 't gebedt / ende dancksegginge. 1. Tim. 4. vers. 4 / 5.
31 N. na de wijse der Joden in't begin van hare maeltyde / welcker brooden soo gebacken ware / datse bequamelick gebroken konden worden. Actor. 2. 46.
32 Gr. hy wiert onschijnbaer van haer. D. hy ontrock hem haestelick van haer gesichte.
33 D. verklaerde / ofte / uytleyde.
34 N. Elve / ende die by haer waren.
q 1. Cor. 15. 5.
r Marc. 16. 14. Ioan. 20. 19. 1. Cor. 15. 5.

37 Ende sy verschrickt ende zeer bevreest geworden zÿnde / meynden dat sy [35] eenen geest sagen.

38 Ende hy seyde tot haer / Wat zÿt ghy ontroert? ende waerom klimmen [sulcke] overleggingen in uwe herten?

39 Siet mÿne handen ende mÿne voeten: [36] want ick ben't selve. Tast my aen / en siet / want een geest en heeft geen vleesch ende beenen / gelÿck ghy siet dat ick hebbe.

40 Ende als hy dit seyde / toonde hy haer de handen ende de voeten.

41 Ende doe sy't van blÿdtschap noch niet en geloofden / ende haer verwonderden / seyde hy tot haer / [s] Hebt ghy hier yet [37] om te eten?

42 Ende sy gaven hem een stuck van eenē gebraden visch / ende van honichraten.

43 Ende hy nam't / ende [38] at het voor hare oogen.

44 Ende hy seyde tot haer / [t] Dit zÿn de woorden / die ick tot u sprack / als ick noch [39] met u was / [namelick] dat het alles moest vervult worden / wat van my geschreven is inde wet Mosis / ende Propheten / ende Psalmen.

45 Doe [40] opende hy haer verstant / op dat sy de Schriften verstonden:

46 Ende seyde tot haer / [v] Alsoo isser geschreven / ende alsoo moest de Christus lÿden / ende van den dooden opstaen ten derden dage:

47 Ende in sÿnen name gepredickt worden bekeeringe ende [x] vergevinge der sonden / onder alle volcken / [y] [41] beginnende van Jerusalem.

48 Ende ghy zÿt getuygen van dese dingen.

49 [z] Ende siet ick sende de [42] belofte mÿns vaders op u: [a] maer [43] blÿft ghy inde stadt Jerusalem / tot dat ghy sult aengedaen zÿn met [44] kracht [45] uyt de hooghte.

50 [b] Ende hy leydde haer [46] buyten tot aen Bethanien / ende sÿne handen opheffende segende hy haer.

51 [c] Ende het geschiedde als hyse segende / dat hy van haer scheydde / ende wierdt opgenomen inden hemel.

52 Ende sy aenbaden hem / ende keerden weder na Jerusalem met groote blÿdtschap.

53 Ende sy waren alle tÿdt in den Tempel / lovende ende [47] danckende Godt. Amen.

35 D. spoocksel. Siet Matt. 14. 26. Ofte / een Engel in menschelicke gedaente. Actor. 12. 9.
36 Ofte / dat ick 't selve ben.
s Ioan. 21. 10.
37 Gr. eetlijcks, ofte eetbaer.
38 Niet dat hy sulcks van nooden hadde / dewijle hy nu onsterflick gewordē was: maer om haer te versekeren / dat hy het selve lichaem noch hadde. Siet Actor. 10. 41.
t Matth. 16. 21. ende 17. 22. ende 20. 18. Marc. 8. 31. ende 9. 31. ende 10. 33. Luc. 9. 22. ende 18. 31. ende 24. 6.
39 D. openbaerlick ende gebuyrlichlick met u verkeerde voor mÿn doodt.
40 N. door de verlichtinge sÿns heyligen Geests. Act. 16. v. 14. 1. Cor. 2. 13.
v Psal. 22. 7. Actor. 17. 3.
x Actor. 13. 38. 1. Ioan. 2. 12.
y Actor. 2. 4.
41 Dewijle den Joden voornamelick de Messias beloofd was. Rom. 1. 16. ende het Euangelium uyt Zion ende Jerusalem moeste uytgaen. Iesa. 2. 3.
z Ioan. 14. 26. ende 15. 26. ende 16. 7. Actor. 1. 4.
42 D. den heyligen Geest / die ick u beloofd hebbe van den Vader te sullen senden. Ioan. 14. 16. ende 15. 26. Actor. 1. 4.
a Actor. 1. 4.
43 Gr. set u neder.
44 N. met den H. Geest. Actor. 1. 8.
45 D. uyt den hemel. Hebr. 1. 3. Actor. 2. 2.
b Actor. 1. 12.
46 Siet hier van breeder Actor. 1. 12.
c Marc. 16. 19. Actor. 1. 9.
47 Gr. segenende.

Het eynde des Heyligen Euangeliums, na [de beschrijvinge] *LUCÆ.*

FINIS

Het Heylich EUANGELIUM, Na [de beschrijvinge] * JOANNIS.

* Ioannes is geweest een sone van Zebedeus ende Salome/ Matth. 4. 21. ende 10. 3. ende een broeder van Jacobus / die toe-genaemt was de Groote. Marc. 3. 17. is van een visscher tot een Apostel Christi van hem beroepen. Matth. 4. vs 11. ende 10. 3. ende van Christo sonderlinge bemint. Joan. 13. V. 23. ende 21. 20. waerom hem Christus met Petro ende Jacobo oock by hem genomen heeft om eenige bysondere mirakelen/ sijne heerlijckheyt op den bergh / ende sijnen strijdt in 't hofken te aenschouwen. Siet Marc. 1. 29. Luc. 8. 51. Matt. 17. 1. ende 26. 37. ende heeft sijne moeder aen hem bevolen / als hy aen het kruyce hingh. Joan. 19. Vss. 26, 27. Siet van hem vorder Marc. 9. vs 2. Luc. 9. 54. Actor. 1. 13. ende 3. 1. ende 12. 2. Gal. 2. 9. De Kercklijcke Histori-schrijvers getuygen dat hy aller-langhst geleeft heeft van alle de Apostelen / oudt geworden zijnde over de tnegentich jaren/ en gestorven soude zijn in 't hondert ende tweede jaer na de geboorte Christi: dat hy van den Keyser *Domitiano* soude gebannen geweest zijn in 't eylant Patmos. Apoc. 1. 9. ende onder den Keyser *Nerva* weder-gekomen zijn tot Ephesen. Siet *Euseb. Hist. Eccl. l. 3. c. 16. Hyeronym. in Cat. Script. Eccl.* Heeft geschreven dit Euangelium/ drie Send-brieven/ ende de Openbaringe.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Euangelium is mede van den selven inhoudt met de voorgaende: alleen verhaelt *Ioannes* oock eenige predicatien ende gebeden CHRISTI, als oock eenige mirakelen, die de andere Euangelisten niet en hadden beschreven. De oude kercklijcke Schrijvers getuygen dat hy dit Euangelium na de andere Euangelisten geschreven heeft, op het versoeck der kercken van Asien, als onder de selve ontstaen waren de ketterien van *Ebion* ende *Cerinthus*, die de Godtheyt IESU CHRISTI loochenden: waerom hy oock sijn Euangelium van 't bewijs der selve aengevangen heeft. De Euangelist *Ioannes* dan beschrijft oock eerst *den Persoon*, ende daer na *het ampt* CHRISTI. Aengaende *sijnen Persoon*, eerstelijck sijne Godtlijcke nature, die hy uyt sijne wercken bewijst, ende daerna sijne mensch-werdinge. Aengaende *sijn Ampt*, hy beschrijft eerstelijck sijn *Leer-ampt*: dat daer toe hem den wech bereydt heeft *Ioannes de Dooper*, opentlijck betuygende ende bewijsende dat niet hy, maer IESUS het Lam Godts, ende de beloofde *Messias* was: waer door *Andreas*, ende *Simon Petrus* sijn broeder, ende *Philippus* in CHRISTUM gelooven, ende *Nathanaël* oock tot hem gebracht wort, ende gelooft heeft. cap. 1. Dat CHRISTUS sijn eerste mirakel doet, het water in wijn veranderende in een bruyloft tot Cana in Galileen: dat hy op het Paesch-feest te Ierusalem komende den Tempel suyvert vande koopers ende verkoopers, ende tegen de Ioden bewijst dat hy daer toe macht hadde. cap. 2. Dat hy *Nicodemum* een Phariseer onderwesen heeft in de hooft-stucken der ware Religie, voornamelijck van de nootwendicheyt ende nature der Geestelijcke weder-geboorte des menschen, ende van sijne verhooginge aen 't kruyce, waer van de kopere Slange een voor-beelt was, ende van de nootwendicheyt ende vrucht des geloofs in hem: dat *Ioannes de Dooper*, als IESUS in Iudeen gekomen was, wederom betuyght heeft voor de Ioden dat niet hy, maer IESUS, de ware *Messias* was, ende datmen in dien moeste gelooven om salich te worden. cap. 3. Dat CHRISTUS wederom reysende na Galileen, ende komende by Sichar met een Samaritaensche vrouwe aen de put gehandelt heeft van het levendige water, 't welck hy den geloovigen geeft, als oock van de plaetse ende wijse van aenbiddinge: ende dat sy ende vele Samaritanen in hem geloofden: dat de Galileers hem wel ontfingen, ende dat hy te Capernaum den Sone van een dienaer des Coninex geneest. cap. 4. Dat hy een man die 38 jaren te Ierusalem aen de vyver Bethesda kranck gelegen hadde, op den Sabbath met een woort genesen heeft; waerom de Ioden hem sochten te dooden, tegen de welcke CHRISTUS hem verantwoort, bewijsende niet alleen met de getuygenissen *Ioannis*, maer oock met sijne wercken ende met de Schrifture, voornamelijck van *Mose* geschreven, dat hy de Sone Godts was. c. 5. Dat hy vijf duysent mannen met vijf brooden heeft gespijsight: op de zee heeft gewandelt: de scharen bestraft dat'se hem om het broodt volghden, haer vermanende te trachten na het broodt des levens dat van den hemel komt, waer van het Manna een voorbeelt was: ende leert dat hy dat broodt was, ende dat men sijn vleesch moet eten, ende sijn bloedt drincken: 't welck als de Capernaïten qualick verstonden, hy haer naerder verklaert, dat sijne woorden geestelijck te verstaen zijn, namelijck datmen in hem moet gelooven: waerom sommige discipelen van hem weecken, doch de twaelve bleven by hem, tot welcke hy seght dat een uyt haer een Duyvel was. cap. 6. Dat sijne magen hem vermanen op te gaen tot het Feest der Loover-hutten, die hy laet voor henen trecken: wat het volck op het feest van hem seyden: dat hy so in 't midden van het feest, als op het eynde het volck heeft geleert, dat sijne leere de leere des Vaders was, 't welck vele geloofden, ende de Phariseen tegenspraken: ende dat de gene die in hem geloofden den H. Geest souden ontfangen: dat daer over twist ontstont onder het volck, ende de Phariseen hem sochten te vangen, doch van *Nicodemus* wort verantwoort. cap. 7. Dat hy een vrouwe in overspel bevonden niet en wil veroordeelen: ende het volck leert dat hy het licht der werelt is, ende hy van hem selven niet en getuyght, maer de Vader die hem gesonden heeft: overtuyght de Phariseen dat'se geen rechte kinderen *Abrahams* en waren, maer kinderen ende dienstknechten des Duyvels, ende dat hy voor *Abraham* geweest is: waer over sy hem wilden steenigen. cap. 8. Dat hy eenen die blindt geboren was, siende heeft gemaeckt: 't welck den Phariseen bekent geworden zijnde, sy den selven ondersoecken, ende hem de waerheyt vrymoedelijck bekennende lasteren, ende uytwerpen: aen de welcke de Heere hem klaerder openbaert, ende den Phariseen hare geestelijcke blintheyt verwijt. cap. 9. ende leert dat de rechte Herders door de deure moeten ingaen: dat hy de goede Herder is, ende geen huerlingh: dat hy noch andere schapen heeft, die hy moet toebrengen: dat hy gewillichlijck sijn leven voor de schapen stelt: dat hy op het feest der Inwyinge door sijne wercken bewijst, dat hy de beloofde *Messias* was: ende dat vele in hem geloofden. cap. 10. Dat hy *Lazarum* van Bethanien nu vier dagen doot geweest zijnde, van den dooden heeft opgeweckt: waer over de overste der Priesteren raedt hielden om hem te dooden, uyt vreese dat het volck in hem soude gelooven: 't welck de Hooge-priester *Cajaphas*, onwetende propheterende, goet vindt, ende dat de Over-priesters last gaven datmen hem soude vangen, als hy op het feest soude komen. c. 11. Dat hy te Bethanien van *Lazaro* ende sijne susters tot het avontmael genoodt wort: waer *Maria* sijne voeten salft, 't welck *Iudas* bestraft, ende hy verantwoort: dat de Ioden *Lazarum* sochten te dooden: dat hy sijnen Koninckklijcken inganck doet te Ierusalem rijdende op een esel: sijne doot den Discipelen voorseght: sijnen Vader bidt, die hem met een groote stemme antwoort: de scharen vermaent in sijn licht te wandelen: dat *Iesaias* van der Ioden hartneckicheyt te voren heeft geprophetëert: dat vele Overste in hem geloofden, maer niet en dersden 't selve belijden: vermaent in hem te gelooven, also hy sijne leere van den Vader ontfangen heeft. cap. 12. Dat hy sijne Discipelen de voeten heeft gewasschen, ende daermede haer vermaent, na sijn exempel, tot nedricheyt ende onderlinge gediensticheyt: klaeght dat een van haer hem soude verraden, dien hy bekent maeckt, ende bestraft: voorseght sijnen Discipelen dat hy haest soude verheerlijckt worden, ende vermaent'se tot liefde: ende voorseght *Petro* sijnen val. cap. 13. Dat hy sijne Discipelen onderricht waer hy sal henen gaen, namelijck in het huys sijns Vaders, ende *Philippum* leert wie sijn Vader was: belooft dat de Vader haer geven sal al wat sy in sijnen Name den Vader sullen bidden: ende dat hy haer sal senden den H. Geest: ende vermaent hem ende sijn woort lief te hebben. cap. 14. Dat hy hem selven vergelijckt by eenen wijnstock, ende haer by de rancken, ende daer door haer vermaent vruchten in hem voort te brengen: ende voornamelijck malkanderen lief te hebben: haer vertroost tegen den haet ende vervolginge der werelt, ende belooft den Geest der waerheyt. cap. 15. Voorseght wat al quaets haer over sal komen van de Ioden, ende troost haer over sijn vertreck, met de belofte des H. Geests, ende de kracht des selven, als oock dat het lijden niet lange en sal dueren, ende in blijdschap veranderen: ende dat de Vader altijt haer gebedt sal verhooren: voorseght haer oock hare verstroyinge. cap. 16. Daer na beschrijft hy *sijn Priesterlijck ampt*. hoe een treflijck gebedt, hy tot sijnen Vader gedaen heeft, eerst voor hem selven, dat de Vader hem soude willen verheerlijcken, daerna voor sijne elf Apostelen, dat hy haer soude willen van het quaet bewaren, ende oock voor alle die door haer woort in hem souden gelooven, dat'se in eenicheyt mogen blij-

ven, ende sijner heerlijckheyt deelachtigh worden. cap. 17. Ende voorts beschrijft hy sijn lijden, 't gene hy geleden heeft so in het hofken, daer hy van *Iudas* is verraden, van de soldaten, die hy eerst ter aerden werpt, gevangen, als in het huys des Hoogen-priesters *Cajaphas*, waer *Petrus* hem driemael verloochent, ende hy van den Hoogen-priester ondersocht wort: ende in het recht-huys voor den stadt-houder *Pilatus*, die oock eerst de Ioden ende daer na *CHRISTVM* ondervraeght hebbende geen schult in hem en vindt, ende daerom hem soeckt los te laten door het middel, dat men op 't Paesch-feest een misdadige los liet: doch dat het volck begeerde niet hem maer *Barabbam* losgelaten te hebben. cap. 18. Dat *Pilatus* hem heeft doen geesselen, ende van de soldaten bespotten, ende alsoo wilde los laten: doch dat de Over-priesters riepen dat men hem soude kruycigen, 't welck *Pilatus* eyndelijck heeft toegestaen, ende hem overgelevert aen de soldaten, die hem gekruyst hebben, stellende sijne beschuldinge boven sijn hooft, ende hebben sijne kleederen door het lot gedeelt: dat sijne moeder daer by stondt, dien hy aen *Ioannes* beveelt, ende met azijn gedrenckt zijnde, den geest heeft gegeven, waerom hem de beenderen niet en zijn gebroken: ende dat hy van *Ioseph van Arimatheen* ende van *Nicodemo* is begraven. cap. 19. Dat hy ten derden dage weder opgestaen is van den dooden, 't welck eerst aen *Maria Magdalene* van twee Engelen is bekent gemaeckt, ende terstont daerna door *CHRISTVM* selve haer aensprekende: gelijck oock des avonts aen de andere Discipelen, daer *Thomas* niet by en was, die het niet en konde gelooven, ende acht dagen daerna aen de selve ende aen *Thomas*, die sijne zijde tast ende gelooft. cap. 20. Dat hy hem noch eens openbaert aen sijne Discipelen visschende aen de zee van Tiberias, alwaer hy *Petrum* herstelt in sijn ampt, ende hem sijnen uytganck voorseght: ende daer mede besluyt *Ioannes* sijne Euangelische Historie. cap. 21.

Het Eerste Capittel.

1 De persoon Christi wort beschreven/ dat hy is het eeuwige Woort Godts/ ware Godt/ Schepper aller dingen/ het leven ende licht der menschen/ voornemelick der gene die in hem gelooven. 14 ende dat dit Woort is vleesch geworden. 15 Joannes de Dooper geeft getuygenisse van de weerdigheyt sijns persoons ende ampts. 23 als mede van sijn eygen beroepinge. 29 Verklaert wederom dat Christus is het lam/ ende de Sone Godts. 32 ende dat hy hem bekent is gemaeckt door het nederdalen des Heyligen Geests op hem. 37 op welck getuygenisse twee Discipelen Joannis Christum volgen. 41 van welcke d'eene N. Andreas sijnen broeder Simon oock tot Christum brenght. 43 die hem geeft den naem van Petrus. 44 Christus beroept Philippum. 46 ende Philippus brenght Nathanaël tot Christum. 49 die hem voor den Sone Godts erkent/ ende voor een Discipel ontfangen wort.

1 [a] IN DEN [1] beginne was [2] het Woort/ eñ het Woort was [b] [3] by Godt/ eñ het Woort [4] was Godt.

2 [c] Dit was in den beginne by Godt.

3 [d] Alle dingen zijn door het selve [5] gemaeckt/ ende [6] sonder het selve en is [7] geen dinck gemaeckt/ dat gemaeckt is.

4 [e] In [8] het selve was [9] het leven/ ende [f] [10] het leven was [11] het licht der menschen.

5 [g] Ende [12] het licht [13] schijnt [14] in de duysternisse/ ende [15] de duysternisse en heeft het selve niet begrepen.

6 [h] Daer was een mensche [16] van Godt gesonden/ wiens [17] name was Joannes.

7 Dese quam tot een getuygenisse/ om van [18] het licht te getuygen/ op dat sy alle [19] door hem gelooven souden.

8 Hy en was het licht niet/ maer [was gesonden] op dat hy van het licht getuygen soude.

9 [i] [Dit] was het waerachtige licht/ 't welck [20] verlicht [21] een yegelick mensche [22] komende in de werelt.

10 Hy was [23] in de werelt/ [k] ende de werelt is door hem [24] gemaeckt: ende de [25] werelt en heeft hem niet gekent.

11 Hy is gekomen tot [26] het sijne/ ende [27] de sijne en hebben hem niet [28] aengenomen.

12 [l] Maer soo vele hem aengenomen hebben/ dien heeft hy [29] macht gegeven [30] kinderen Godts te worden/ [namelick] die in sijnen name gelooven.

13 Welcke niet uyt den [31] bloede/ noch uyt den wille des vleeschs/ noch uyt den wille des mans/ maer [32] uyt Godt geboren zijn.

14 [m] Ende het Woort is [33] vleesch [34] geworden/ ende heeft onder ons [35] gewoont [n] (ende wy hebben [36] sijne heerlickheyt aenschouwt/ eene heerlickheyt [37] als des eenichgeboren van den Vader) [o] [38] vol van genade ende waerheyt.

15 [p] Joannes getuyght van hem/ ende heeft geroepen/ seggende: Dese was 't van welcken ick seyde/ die [39] na my komt/ is [40] voor my geworden/ want hy was [41] eer dan ick.

16 Ende [q] uyt sijne volheyt hebben wy alle ontfangen/ oock [42] genade voor genade.

17 [r] Want de [43] Wet is [44] door Mosem gegeven/ de [45] genade ende [46] de waerheyt is [47] door Jesum Christum geworden.

18 [s] Niemant en heeft oyt Godt [48] gesien: de eenichgeboren Sone/ [t] die [49] in den schoot des Vaders is/ die heeft [50] [hem ons] [51] verklaert.

19 Ende [52] dit is [v] het getuygenisse Joannis/ doe de Joden [eenige] Priesters ende Leviten afsonden van Jerusalem/ op dat sy hem souden vragen: Wie zijt ghy?

20 Ende [x] hy [53] beleedt/ ende en loochende het niet: ende beleedt/ Ick en ben de Christus niet.

21 Ende sy vraeghden hem: Wat dan? Zijt ghy Elias? Ende hy seyde/ [54] Ick en

a Prov. 8. 22. 1. Ioan. 1. 1.
1 N. der scheppinge aller dingen. Siet Genes. 1. 1. ende volgens dien van eeuwicheyt. alsoo voor de scheppinge anders niet en was als de eeuwigheyt. Joan. 17. 5. Eph. 1. 4.
2 *Gr.* ho logos, V. het woort, ofte/ het selfstandigh woort/ ende de reden: gelijck oock het woordeken reden by ons so de inwendige reden/ ofte verstant des menschen/ als het uytwendigh woort/ waer mede de inwendige reden aē andere verklaert wort/ beteeckent. Aldus wort Christus de Sone Godts genaemt van Joanne/ niet alleen hier/ maer oock elders/ 1. Joh. 1. 1. ende 5. 7. Apoc. 19. v. 13. so om dat hy is de wijsheyt des Vaders/ ende het uytgedruckte beeldt sijns persoons. Prov. 8. vs. 1/12/24. Col. 1. 15. Hebr. 1. 3. als oock om dat de Vader door hem sijnen verborgenen raedt van onse salicheyt den menschen so in het oude als in het nieuwe Testament heeft geopenbaert. Joa. 1. 18. Hebr. 1. 1.
b 1. Ioan. 1. 2.
3 N. den Vader/ als een onderscheyden persoon van den Vader. Siet v. 18.
4 V. was des enigen ende eeuwigen Godtlicken wesens deelachtich/ met den Vader ende den H. Geest. Joan. 10. 30. 1. Joan. 5. 7. c Ioan. 17. 5. d Gen. 1. 3. Psal. 33. 6. Ephes. 3. v. 9. Col. 1. 16. Hebr. 1. 2. 5 *Gr.* geworden. V. geschapen. 6 Want de Vader heeft met ende door den Sone de werelt geschapen. Joan. 5. 18/19.
7 *Gr.* oock niet een dinck. e Ioan. 5. 26. 1. Ioan. 5. 11. 8 N. Woordt.
9 V. d'oorsprongk ende fonteyne des levens/ gelijck Psal. 36. 10. Actor. 17. 28.
f Ioan. 8. 12. ende 9. 5. ende 12. 46. 10 V. het Woordt 't welck den autheur des levens is. 11 V. den autheur ende oorspronck van het licht/ namelick van het vernuft ende verstandt/ met het welck de mensche in de scheppinge begaeft was.
g Ioan. 3. 19. 12 V. dat selve Woort/ het welck de menschen verlicht.
13 V. verlicht het verstant des menschen met eenige kennisse van Godts nature ende dienst/ die nae den val in den mensche noch overgebleven is. Siet hier van breeder Rom. 1. 19/20. 14 V. in 't verstant des menschen door den val ende sonde verduystert. Actor. 26. 18. 15 V. de verdorvene menschen en hebben dat licht/ het welck in haer overgebleven was/ niet gebruyckt om den Sone Godts den autheur deses lichts recht te kennen/ dienen/ eñ eeren. Rom. 1. 21/22. 1. Cor. 1. 21. h Malch. 3. 1. Matth. 3. 1. Marc. 1. 2, 4. Luc. 3. 3. ende 7. 27. Ioan. 1. 33. 16 Van dese sendinge siet Luc. 3. 3. 17 Siet van desen naem Luc. 1. 13/63. 18 V. van dat eeuwich Woort/ waer door de menschen oock ter salicheyt verlicht worden.
19 N. Joannem/ gelijck 1. Corinth. 3. 5. i Ioan. 8. 12. ende 9. 5. ende 12. 46.
20 N. met reden ende verstandt. 21 *Gr.* alle. 22 N. door de natuerlicke geboorte/ gelijck Joan. 18. 37. 23 N. als een onderhouder ende regeerder van alles. k Hebr. 1. 2. ende 11. 3. 24 *Gr.* geworden.

25 V. de onwedergeborene menschen door hare natuerlicke wijsheyt: noch gelijck ter salicheyt noodich was. 1. Cor. 1. 21.
26 Ofte/ in sijn eygen. N. landt/ ofte volck/ dat is/ tot het Israelitische volck/ uyt welck hy sijne menschelicke nature heeft aengenomen/ Rom. 9. 5. ende het welck hy tot sijn eygendom hadde verkoren/ ende tot het welck hy bysonderlick gekomen is/ niet alleē na sijne menschwerdinge door de predicatie des Euangeliums/ maer oock voor sijne menschwerdinge/ door velerley verschijningen/ openbaringen/ ende verlossingen. Deut. 7. 6. Psal. 147. 19/20.
27 V. het meeste deel der selver Israeliten/ die tot het uytwendich verbondt behoorden/ ende daerom de sijne hier genaemt worden.
28 N. door een waer geloove.
l Iesa. 56. 5. Rom. 8. 15. Galat. 3. 26. 2. Petr. 1. 4. 1. Ioan. 3. 1.
29 Ofte/ recht, ende weerdicheyt.
30 Ofte/ datse kinderen Godts geworden zijn.
31 *Gr.* bloeden *Hebr.* dat is/ natuerlijcker ende vleeschlicker wijse/ op welcke natuerlijcke geboorte eñ afkomste de Jodē haer zeer roemden ende verlietē. Joan. 8. 39. Rom. 9. 7/8.
32 V. die door den Geest ende woort Godts weder-geboren eñ vernieuwt zijn. Joan. 3. 5. 1. Pet. 1. 23. m Matth. 1. 16. Luc. 1. 31. ende 2. 7. Ies. 7. 14.
33 V. een ware mensche ons in alles gelijck. Hebr. 2. 17. Doch sonder sonde Hebr. 4. 15. Siet Jesa. 40. 5. Joel 2. 28. 34 N. niet door veranderinge ofte vermenginge/ maer door aenneminge der menschelijcke nature/ in eenicheyt des persoons. Genes. 2. 7. 1. Corinth. 15. 45. gelijck verklaert wort Phil. 2. 7. Hebr. 2. 14/16.
35 *Gr.* een tabernakel gehadt. V. voor eenen tijdt onder ons gewandelt ende verkeert.
n Matth. 17. 2. 2. Pet. 1. 17. 36 V. klare teeckenen sijner Godtlicker Majesteyt/ soo in sijnen doop/ ende wonder wercken. Joan. 2. 11. als in sijne veranderinge op den bergh/ ende in sijne opstandinge. 37 V. so als dien toebehoorde ende betaemde/ die van den Vader van eeuwigheyt onuytsprekelicker wijse is geboren. Prov. 8. v. 24. Mich. 5. 2. o Col. 1. 19. ende 2. 9. 38 Siet hier van v. 17.
p Matth. 3. 11. Marc. 1. 7. Luc. 3. 16. Ioan. 1. 26, 30. 39 Ofte/ achter my. Siet oock d'aenteeck. op v. 27. 40 Ofte/ voor my gestelt, V. boven my verheven. And. voor my geweest. 41 *Gr.* eerste, V. weerdiger dan ick: ofte/ voor my, om dat hy van wegen sijne Godtlicke nature van eeuwicheyt is. q Col. 2. 10.
42 V. d'eene genade op d'andere in overvloedt: ofte/ de genade des nieuwen Testaments voor de genade des ouden Testaments: ofte de genade der heerlickheyt voor de genade der rechtveerdich-makinge ende weder-geboorte. r Exod. 20. 1. &c.
43 N. der zeden/ ofte/ der tien geboden/ met de dreyginge des eeuwigen vloecks tegen de overtreders/ ende oock de wet der Ceremonien. 44 V. door den dienst Mosis. Hebr. 3. 2/5/16. 45 N. der verlossinge van den vloeck der wet. Rom. 10. vs. 3/4. Gal. 3. 13. ende der aenneminge tot kinderen. Rom. 8. 15. 46 V. de vervullinge/ so der beloften/ 2. Corinth. 1. 20. als der ceremonien ende voorbeelden. Col. 2. 17. 47 N. als den Sone ende Heere des huys. Heb. 3. 5/6. s Exod. 33. 20. Deut. 4. 12. Ioan. 6. 46. 1. Tim. 6. 16. 1. Ioan. 4. 12. 48 V. gekent/ N. met een volkomene eñ naeckte kennisse sijns wesens ende willens. t Matth. 11. 27. 49 V. die eens wesens met den Vader is/ van hem geliefd/ ende dien derhalven alle de secrete wijsheyt des Vaders bekent is. 50 Ofte/ het ons. 51 V. klaerlick ende volkomelick geopenbaert de salichmakende kennisse Gods eñ sijns raets/ so veel als ons van Godt te weten ter saligheyt noodigh is. 52 Ofte/ dat is oock. v Ioan. 5. 33. x Ioan. 3. 28. Actor. 13. 25. 53 N. opentlick ende vrymoedelick wie hy was/ gelijck de volgende woorden 't selve te kennen geven. 54 N. Elias de Thisbiter/ die ghy verkeerdelick meent/ dat in eygener persoon soude wederkomen in de werelt/ hoewel Joannes oock andersins Elias genaemt wort Matth. 17. 12. om dat hy gekomen is inde kracht ende geest van Elias. Luc. 1. 17.

ben [die] niet: Zÿt [y] ghy [55] de Propheet? Ende hy antwoordde/ Neen.

22 Sy seyden dan tot hem: Wie zÿt ghy? op dat wy antwoorde geven mogen den genen/ die ons gesonden hebben: Wat seght ghy van u selven?

23 Hy seyde: [z] [56] Ick ben de stemme des roependen in de woestÿne: Maeckt den wegh des Heeren recht/ gelÿck Esaias de Propheet gesproken heeft.

24 Ende de afgesondene waren uyt de Phariseen.

25 Ende sy vraeghden hem ende spraken tot hem: [57] Waerom doopt ghy dan/ so ghy de Christus niet en zÿt/ noch Elias/ noch [a] de Propheet?

26 Joannes antwoordde haer/ seggende/ [b] Ick doope met Water/ maer hy [58] staet midden onder u-lieden/ dien ghy niet en kent.

27 Deselve ist die [59] na my komt/ welcke voor my geworden is/ wien ick niet weerdigh en ben [60] dat ick sÿnen schoenriem soude ontbinden.

28 Dese dingen zÿn geschiet in [61] Bethabara [62] over den Jordaen/ daer Joannes was doopende.

29 Des [63] anderen daeghs [64] sagh Joannes Jesum tot hem komende/ ende [65] seyde/ [c] Siet [66] het lam [67] Godts/ dat de sonde [68] der werelt [69] wech neemt.

30 Dese is't van welcken ick [70] geseght hebbe: Na my komt een man/ die voor my geworden is/ want hy was [71] eer dan ick.

31 Ende ick en [72] kende hem niet: maer op dat hy aen Israël soude geopenbaert worden/ daerom ben ick gekomen doopende met het water.

32 [d] Ende Joannes getuyghde/ seggende/ Ick hebbe den [73] Geest gesien neder dalen uyt den hemel/ gelÿck een duyve/ ende bleef op hem.

33 Ende ick en [74] kende hem niet/ maer die my gesonden heeft om te doopen [75] met water/ die hadde my geseght/ op welcken ghy sult den Geest sien neder-dalen/ ende op hem blÿven/ [e] dese is't die met den heyligen Geest [76] doopt.

34 Ende ick hebbe gesien/ ende hebbe getuyght/ dat dese de Sone Godts is.

35 Des [77] anderen daeghs wederom stondt Joannes/ ende twee uyt sÿne Discipelen.

36 Ende siende op Jesum [daer] wandelende/ seyde hy: [f] Siet het lam Godts.

37 Ende die twee Discipelen [78] hoorden hem [dat] spreken/ ende sy volghden Jesum.

38 Ende Jesus hem omkeerende ende siende haer volgen/ seyde tot haer/

39 Wat soeckt ghy? Ende sy seyden tot hem/ Rabbi ('t welck is te seggen/ overgeset zÿnde/ [79] Meester) waer [80] woont ghy?

40 Hy seyde tot haer/ Komt/ ende siet. Sy quamen ende sagen waer hy woonde/ ende bleven dien dagh by hem. Ende het was [81] ontrent de tiende uyre.

41 Andreas de broeder Simonis Petri was een vande twee/ die het van Joanne gehoort hadden/ ende hem gevolght waren.

42 Dese vondt eerst [82] sÿnen broeder Simon/ ende seyde tot hem/ Wy hebben gevonden den Messiam/ 't welck is/ overgeset zÿnde/ de [83] Christus.

43 Ende hy leydde hem tot Jesum. Ende Jesus hem aensiende seyde/ Ghy zÿt Simon/ de sone Jona: [84] ghy sult [g] genaemt worden Cephas/ 't welck overgeset wort [85] Petrus.

44 Des [86] anderen daeghs wilde Jesus henen gaen na Galileen/ ende vondt Philippum/ ende seyde tot hem/ Volght my.

45 [h] Philippus nu was van [87] Bethsaida/ uyt de stadt [88] Andree ende Petri.

46 Philippus vondt [i] Nathanaël ende seyde tot hem/ Wy hebben [dien] gevonden/ [k] van welcken Moses inde wet geschreven heeft/ ende de Propheten/ [namelick] Jesum den sone Josephs/ van Nazareth.

47 Ende Nathanaël seyde tot hem/ Kan [89] uyt Nazareth yet goets [90] zÿn? Philippus seyde tot hem/ Komt ende siet.

48 Jesus sagh Nathanaël tot hem komen/ ende seyde van hem/ Siet waerlick [91] een Israëlÿt/ in welcken geen bedrogh en is.

49 Nathanaël seyde tot hem/ Van waer kent ghy my? Jesus antwoordde ende seyde tot hem/ Eer u Philippus riep/ daer ghy onder den vÿgeboom waert/ sagh ick u.

50 Nathanaël antwoordde ende seyde tot hem/ Rabbi/ ghy zÿt de Sone Godts/ ghy zÿt de Coninck Israëls.

51 Jesus antwoordde ende seyde tot hem/ [92] Om dat ick u geseght hebbe/ Ick sagh u onder den vÿgenboom/ so gelooft ghy: ghy sult grooter dingen sien dan dese.

52 Ende seyde tot hem/ Voorwaer voorwaer/ segge ick u lieden/ [l] Van nu aen sult ghy den hemel sien geopent/ ende [93] de Engelen Godts opclimmende ende nederdalende op den Sone des menschen.

Het ij. Capittel.

1 Christus in de bruyloft tot Cana verandert het water in wijn. 11 'Twelck het beginsel is van sijne wonderwercken. 12 Gaet nae Capernaum. 13 ende van daer nae Jerusalem/ op het feest van Paschen. 14 Drijft de verkoopers ende wisselaers uyt den Tempel. 18 De Joden begeeren een teecken/ welcke hy wijst op het breken ende weder oprechten van den Tempel sijns lichaems. 23 Vele siende sijne wonderwercken gelooven in hem. 24 Doch hy en betrouwt hem selven haer niet/ om dat hy haer herte kende.

1 Ende op den [1] derden dagh was daer een bruyloft te Cana [2] in Galileen: ende de moeder Jesu was aldaer.

2 Ende Jesus was oock [3] genoot/ ende sÿne Discipelen/ tot de bruyloft.

3 Ende als'er wÿn gebrack/ seyde de moeder Jesu tot hem/ Sy en hebben geenen wÿn.

4 Jesus seyde tot haer/ [4] Vrouwe/ [5] wat hebbe ick met u [te doen]? Mÿne [6] uyre en is noch niet gekomen.

5 Sÿne moeder seyde tot de dienaers/ So wat hy u lieden sal seggen/ [dat] doet.

6 Ende aldaer waren ses steenē water-vaten gestelt [a] na [7] de reyniginge der Joden/ elck houdende twee ofte drie [8] metreten.

---

y Deut 18. 18.
55 N. die bysonder Propheet/ daer van voorseght is/ Deut. 18. 15. die de Joden meynden/ doch qualick/ dat hy een ander soude zijn als de Messias.
z Iesa. 40. 3. Matth. 3. 3. Marc. 1. 3. Luc. 3. 4.
56 Siet hier van de verklaringe Matt. 3. 3.
57 D. uyt wat macht ende last gebruyckt ghy dese nieuwe wijse van doen?
a Deut. 18. 18.
b Matth. 3. 11. Marc. 1. 7. Luc. 3. 16. Actor. 1. 5. ende 11. 16. ende 19. 4.
58 Dit seyde Joannes niet terstont na dat Christus van hem gedoopt was/ maer na dat hy uyt de woestijne/ daer hy veertich dagen versocht was geweest/ weder-gekomē was/ ontrent de plaetse daer Joannes doopte.
59 Ofte/ achter my, D. wiens voorlooper ick ben/ om hem den wech te bereyden. Siet v. 15.
60 D. dat ick hem oock de geringhste dienst soude bewijsen. siet Mat. 3. 11.
61 D. een huys der overscheypinge/ ofte een veer-huys.
62 Ofte/ aen, ontrent, neven den Iordaen. Siet Mat. 4. v. 15. ende 19. 1.
63 N. na dat Joannes den Phariseen geantwoort hadde/ wie hy was.
64 Gr. siet.
65 Gr. seght.
c Iesa. 53. 5, 7. Ioan. 1. 36.
66 D. de Messias/ door het Paesch-lam ende dagelicksche offeranden voor-gebeeldt. 1. Cor. 5. 7. ende belooft Jes. 53. v. 7.
67 D. van Godt geordineert ende gestelt.
68 D. van alle de gene die uyt de geheele werelt in hem sullē gelooven. Joa. 6. 33/ 35. 2. Cor. 5. v. 19.
69 Ofte/ op hem neemt. N. om de straffe der selve te dragē/ ende ons van de selve te verlossen. Jesa. 53. 11/ 12. 1. Petr. 2. 24.
70 Siet de verklaringe/ v. 15.
71 Gr. eerste. Siet v. 15.
72 N. van aengesichte/ ofte volkomelick.
d Matth. 3. 16. Marc. 1. 10. Luc. 3. 21.
73 N. den heyligen Geest. Matth. 3. 16.
74 N. eer hy tot my quam/ om gedoopt te worden. Want doe Christus tot hem quam/ heeft hem Godt geopenbaert/ dat dit de persoon was. Matth. 3. 14. ende daer na is hy door dit teecken in dese kennisse meer bevestight.
75 Gr. in, gelijck oock v. 31.
e Matth. 3. 11.

83 D. gesalfde: met welcken name de beloofde Salichmaker genaemt wiert in het oude Testament/ Psal. 2. 2. Dan. 9. vss. 25/ 26. om dat hy van Godt verordineert is tot onsen eenigen ende oppersten Propheet/ Coninck/ ende Priester/ waer van de gesalfde Propheten/ Coningen/ ende Priesters/ in't oude Testament voorbeelden geweest zijn.
84 Dat hier belooft wort/ is geschiet Luc. 6. 14.
g Matth. 16. 18.
85 D. steen/ ofte/ steen-rotze. Siet Matth. 16. 18.
86 D. den derden dagh na de antwoorde Joannis op de besendinge der Phariseen.
h Ioan. 12. 21.
i Ioan. 21. 2.
k Gen. 3. 15. ende 22. 18. ende 26. 4. ende 49. 10. Deut. 18. 18. 2. Sam. 7. 12. Iesa 4. 2. ende 7. 14. ende 9. 5. ende 40. 10, 11. ende 53. 1. &c. Ierem. 23. 5. ende 33. 14. Ezech. 34. 23. Dan. 9. 24. Zach. 6. 12. ende 9. 9.
87 Van Bethsaida siet Matth. 11. 21.
88 D. uyt de selve stadt/ van welcke Andreas ende Petrus waren.
89 D. uyt sulck een verachte plaetse ende die in Galileen gelegen was. siet Joan. 7. 41/ 42.
90 D. voortkomen.
91 D. een oprecht ende ongeveynsd man/ gelijck de rechte Israeliten behooren te zijn.
92 Ofte/ gelooft ghy om dat ick u geseght hebbe, ick sagh u onder den vijgeboom?
l Gen. 28. 12.
93 N. om hem/ als haren Heere/ ten dienste te staen: gelijck geschiet was in sijne geboorte: Luc. 2. 9/ 13. ende in de woestijne. Matt. 4. 11. ende daer na in sijn lyden. Luc. 22. 43. in sijne opstandinge. Luc. 24. 4. ende in sijne hemel-vaert. Actor. 1. 10.

76 Siet Matth. 3. 11. 77 N. zijnde de tweede/ na dat Joannes den Phariseen hadde geantwoort. f Exod. 12. 3. Iesa. 53. 7. Ioan. 1. 29. Actor. 8. 32. 78 N. also/ dat sy het oock geloofden. 79 Ofte/ Leeraer. 80 Gr. verblijft. D. waer logeert/ ofte herberght ghy. siet v. 40. 81 D. tegen den avont/ ontrent twee uyren voor den ondergang der Sonne, siet Joan. 11. 9. 82 Gr. sijn eygen.

1 N. na sijn vertreck naer Galileen/ waer van cap. 1. 44. gesproken wort.
2 D. gelegen in Galileen/ ontrent drie uyren gaens van Nazareth. Wort also genaemt om te onderscheyden van een ander Cana gelegen by de palē van Phenicien/ in de stamme Aser. Josu. 19. 28.
3 Gr. geroepen.
4 So noemt Christus sijne Moeder/ niet uyt kleynachtinge/ maer om aen te wijsen/ dat hare moederlicke autoriteyt in saken sijn ampt aengaende niet en moest geldē/ maer alleen sijn Godtlick beroep.
5 Gr. wat is my ende u. Een Hebreeusche maniere van spreken met sich brengende eene bestraffinge. siet 2. Sam. 16. 10. ende 19. 22.
6 D. het en is noch den bequamen tijdt niet.
a Marc. 7. 3.
7 D. na de wijse van de reyniginge der Joden/ waer van siet Mat. 15. 2. ende 23. 25. Marc. 7. 4/ 8. Luc. 11. 39.
8 Elck Metretes hield/ gelijck sommige rekenen/ ontrent hondert eñ twintig ponden nats/ elck pont nu voor een halve pinte gerekent zijnde/ soude elcke metretes houden ontrent vijfthien stoopen. So dat de water-vaten van twee metreten souden houden ontrent dertig stoopen/ ende van dry metreten vijf ende veertig stoopen.

7 Jesus seyde tot haer / Vullet de watervaten met water. Ende sy vuldense tot boven toe.

8 Ende hy seyde tot haer / Schept nu / ende draeght het tot den [9] hofmeester / ende sy droegen't.

9 Als nu de hofmeester het water / dat wÿn geworden was / geproeft hadde (ende hy en wist niet van waer [de wijn] was / maer de dienaren die het water geschept hadden wisten't) so riep de hofmeester den Bruydegom /

10 Ende seyde tot hem / Alle [10] man set eerst den goeden wÿn op / ende wanneermen [11] wel gedroncken heeft / als dan den minderen: [maer] ghy hebt den goeden wÿn tot nu toe bewaert.

11 Dit [12] beginsel der teeckenen heeft Jesus gedaen te Cana in Galileen / ende heeft sÿne [13] heerlickheyt geopenbaert: ende sÿne discipelen [14] geloofden in hem.

12 Daer na ginck hy af na Capernaum / hy ende sÿne moeder / ende sÿne [15] broeders / ende sÿne discipelen / ende en bleven aldaer niet vele dagen.

13 Ende het [16] Pascha der Joden was na by / ende Jesus ginck op na Jerusalem.

14 [b] Ende hy vondt inden Tempel [17] die ossen / ende schapen / ende duyven vercochten / ende de wisselaers [daer] sittende:

15 Ende een geessel van touwkens gemaeckt hebbende / [18] dreef hy'se alle uyt den tempel / oock de schapen ende de ossen: ende [19] het gelt der wisselaren stortede hy uyt / ende keerde de tafelen om.

16 Ende hy seyde tot de gene die de duyven vercochten / Neemt dese dingen van hier wech: en maeckt niet het huys mÿns Vaders tot een huys van coophandel.

17 Ende sÿne Discipelen wierden indachtich datter geschreven is / [c] Den yver uwes huys heeft my [20] verslonden.

18 De Joden antwoordden dan / ende seyden tot hem / [d] Wat teecken toont ghy ons / [21] dat ghy dese dingen doet?

19 Jesus antwoordde ende seyde tot haer: [e] [22] Breket desen tempel / ende in dry dagen sal ick den selven oprechten.

20 De Joden seyden dan / [23] Ses en veertich jaren is [over] desen tempel gebouwt / ende ghy / sult ghy dien in dry dagen oprechten?

21 Maer hy seyde [dit] van [24] den tempel sÿns lichaems.

22 Daerom als hy opgestaen was van den dooden / [f] wierden sÿne discipelen gedachtigh / dat hy dit tot haer geseght hadde: ende sy geloofden de Schrift / ende het woort / dat Jesus gesproken hadde.

23 Ende als hy te Jerusalem was / op het Pascha in het Feest / [25] geloofden vele in sÿnen name / siende sÿne teeckenen die hy dede.

24 Maer Jesus selve en betrouwde haer hem selven niet / om dat hy'se alle kende:

25 Ende dat hy niet van nooden en hadde dat yemant getuygen soude van den mensche / [g] want hy selve [26] wist wat in den mensche was.

9 Gr. Architriclinos. D. de Overste van de eetsale die hy ons gemeenlijck schafmeester / ofte hofmeester / genaemt wort.
10 Gr. mensche.
11 Gr. als sy droncken geworden zijn. D. door den dranck verheught zijn geworden. want dit woort en beteeckent niet altijt 't gene eygentlick dronckenschap genaemt wort / maer oock een milde nuttinge des dranckx / sonder overdaet / tot verheuginge. Siet Gen. 43. 34. Hag. 1. v. 6.
12 D. het eerste van alle de mirakelen / die hy oyt in 't openbaer gedaen heeft: ofte het eerste dat hy in Galileen gedaen heeft / gelijck men kan afnemen uyt Joan. 4. 46 / 54.
13 D. de kracht ende majesteyt sijner Godtlicker nature.
14 D. wierden daer door in het geloove versterckt / dat hy de Sone Godts ende de ware Messias was. want datse te voren al geloofden / blijckt uyt Joan. 1. vs. 41 / 46 / 50.
15 D. sijne bloedtverwanten. Siet Matth. 12. 46.
16 Dit was het eerste Pascha na sijnen doop / op welck hy den selven tempel noch eens reynighde ontrent sijn laetste Pascha. siet Matt. 21. 12. Luc. 19. 45.
b Matth. 21. 12. Marc. 11. 15. Luc. 19. 45.
17 Siet hier van Matth. 21. 12.
18 Gr. wierp hy'se alle uyt.
19 Het Gr. woort beteeckent kleyn gelt / waer mede het groot gelt verwisselt wort.
c Psal. 69. 10.
20 Gr. opgegeten.
d Matth. 12. 38. ende 16. 1. Marc. 8. 11. Luc. 11. 29. Ioan. 6. 30.
21 Ofte / waerom, dewijle.
e Matth. 26. 61. ende 27. 40. Marc. 14. 58. ende 15. 29.
22 Gr. ontbindet, ofte / ontdoet.
23 N. na dat de Joden uyt de Babylonische gevanckenisse waren wedergekeert. waer van siet Esdr. cap. 4. 5. 6. ende Ioseph. Antiq. lib. 11. cap. 1. 2. 3. 4.
24 D. van sijn eygen lichaem / ofte menschelicke nature / in welcke de volheyt der Godtheyt lichamelick als in haren tempel woont. Col. 2. 9. ende waer van desen tempel te Jerusalem een voorbeeld was.
f Luc. 24. 8.

25 N. met een bloote kennisse ende toestemminge / sonder rechten gront ende vertrouwen / gelijck blijckt uyt het volgende vs. g 1. Sam. 16. 7. 1 Par. 28. 9. Psal. 7. 10. ende 103. 14. Ierem. 11. 20. ende 17. 10. ende 20. 12. Ioan. 6. 64. 26 N. als waerachtich Godt / ende kenner der herten. Apoc. 2. 23.

Het iij. Capittel.

1 Christus onderwijst Nicodemum van de nootsakelickheyt ende maniere der wedergeboorte. 9 bestraffende in desen sijne onwetentheyt. 14 Leert door het voorbeeldt van de metalen slange / dat hy moest verhooght worden / om alle die in hem gelooven / saligh te maken. 18 ende dat de gene die in hem niet en gelooven / verdoemt worden. 22 Christus ende Joannes doopen op eenen tijt. 25 Joannis Discipelen nemen qualick dat Christus meer toeloops hadde. 27 waer uyt Joannes oorsake neemt om haer te onderrichten van het onderscheyt tusschen hem ende Christum, wiens weerdicheyt hy aenwijst. 36 ende wat sy van Christo te verwachten hebben die in hem gelooven / ende die niet en gelooven.

1 ENde daer was een mensche uyt de Phariseen / wiens name was [a] Nicodemus / [1] een Overste der Joden:

2 [b] Dese quam [2] des nachts tot Jesum / ende seyde tot hem / Rabbi / wy weten dat ghy zÿt een Leeraer van Godt gekomen: want [c] niemant en can dese teeckenen doen die ghy doet / [d] so Godt met hem niet en is.

3 Jesus [3] antwoordde ende seyde tot hem / Voorwaer / voorwaer / segge ick u / ten zy dat yemant [4] wederom [5] geboren worde / hy en can het Coninckrÿcke Godts [6] niet sien.

4 Nicodemus seyde tot hem / Hoe can een mensche geboren worden [nu] oudt zÿnde? Can hy oock andermael in zÿns moeders buyck ingaen / ende geboren worden?

5 Jesus antwoordde / [7] Voorwaer / voorwaer / segge ick u / [e] so yemandt niet geboren en wort uyt [8] water ende Geest / hy en can in het Coninckrÿcke Godts niet ingaen.

6 [f] Het gene [9] uyt het vleesch geboren is / [dat] is [10] vleesch: ende het gene uyt den Geest geboren is / [dat] is [11] geest.

7 En verwondert u niet dat ick u geseght hebbe / Ghy lieden moet [12] wederom geboren worden.

8 [13] De windt [14] blaest waer henen hy wil / ende ghy hoort sÿn [15] geluydt / maer ghy en weet niet [16] van waer hy komt / ende waer hy henen gaet: [17] alsoo is een yegelick die uyt den Geest geboren is.

9 Nicodemus antwoordde ende seyde tot hem / [g] Hoe konnen dese dingen geschieden?

10 Jesus antwoordde ende seyde tot hem / Zÿt ghy een Leeraer Israels / ende en weet ghy [18] dese dingen niet?

11 [h] Voorwaer / voorwaer / segge ick u / [19] Wy spreken dat wy weten / ende getuygen dat wy gesien hebben / ende [20] ghy lieden en neemt [i] ons' getuygenisse niet aen.

12 Indien ick u lieden [21] de aerdtsche dingen geseght hebbe / ende ghy niet en gelooft / hoe sult ghy gelooven / indien ick u lieden de hemelsche [22] soude seggen?

13 Ende [k] niemant en is [23] opgevaren in den hemel / dan die uyt den hemel [24] nedergekomen is / [namelick] de Sone des menschen / [25] die inden hemel is.

14 [l] Ende gelÿck Moses de slange in de woestÿne [26] verhooght heeft / [m] alsoo moet de Sone des menschen [27] verhooght worden.

15 Op dat een yegelÿck die in hem gelooft / niet [28] en verderve [n] maer het eeuwige leven hebbe.

16 [o] Want alsoo lief heeft Godt [29] de

a Ioan. 19. 39.
1 D. een uyt den raedt der Joden. siet Joan. 7. 48 / 50.
b Ioan. 7. 50. ende 19. 39.
2 N. uyt vreese der Joden / ende van uyt de Synagoge geworpen te worden. Siet Joan. 9. 22. ende 12. 42. ende 19. v. 38.
c Ioan. 9. 16, 33.
d Actor. 10. 38.
3 N. ofte op de vrage Nicodemi van het middel om salich te worden / die hier niet uytgedruckt en is: ofte op sijne begeerte om dit te weten / hoewel hy sulcks noch niet en hadde geopenbaert.
4 Ofte / van boven, ofte / van nieuws.
5 D. door den heyligen Geest van de aengeborene verdorvenheyt verlost / ende tot een nieuw geestelick leven vernieuwt worde. Siet Joan. 1. 13. Rom. 12. 2.
6 D. in 't selve niet ingaen / gelijck v. 5. D. der eeuwiger salicheyt niet deelachtigh worden. Siet d'aenteeckeninge op v. 36.
7 Gr. Amen. Amen. Siet van dit woort Matth. 6. 13.
e Tit. 3. 5.
8 D. door de kracht des heyligen Geests niet gereynight en wort van de sonde / gelijck de uytterlicke onreynicheden door water afgewasschen worden. Ezech. 36. v. 25. Siet diergelijcke maniere van spreken Matt. 3. 11.
f Rom. 8. 5.
9 D. natuerlijcker wijse uyt de verdorvene mensche.
10 D. natuerlijck ende vleeschlijck gesint. Genes. 6. 3 / 5.
11 D. is geestelijck gesint. Rom. 8. 5.
12 Ofte / van nieuws, ofte / van boven. D. door de werckinge des H. Geests.
13 Gr. de geest. D. de Windt / gelijck uyt het navolgende blijckt.
14 Ofte / waeyt.
15 Gr. stemme.
16 D. van waer hy gedreven wort: waer hy sijn beginsel heeft / ofte sijn eynde neemt.
17 D. des Geests werckingen wort ghy wel gewaer / maer hoe het toegaet en begrijpt ghy niet. Eccles. 11. 5.
g Ioan. 6. 52.

18 N. die in de Propheten so dickmaels / ende so klaer geleert worden. h Ioan. 7. 16. ende 8. 28. ende 12. 39. ende 14. 24. 19 N. Joannes ende ick. 20 N. ghy Overste ende Phariseen. Joan. 7. 48. i Ioan. 3. 32. 21 D. de hemelsche dingen door gelijckenisse van aerdsche verklare. 22 D. soude voorstellen sonder gelijckenisse / gelijckse in haer selven zijn. k Ioan. 6. 62. Ephes. 4. 9. 23 Gr. opgeklommen: D. met sijn verstant door gedrongen tot volmaeckte kennisse der hemelsche saken / aengaende den raedt Godts van de salicheyt der menschen / om die den menschen te openbaren. Rom. 10. 6. 24 N. als hy de menschelicke nature heeft aengenomen / ende van den Vader tot een Middelaer in de werelt gesonden is. 25 N. ten aensien van sijne Godtlicke nature / na de welcke hy hemel ende aerde vervult. Hebr. 1. 3. Col. 1. 17. l Num. 21. 9. 2. Reg. 18. 4. 26 D. aen eenen hoogen pael opgehangen / om gesien te worden van alle die van de vyerige slangen gebeten waren / op datse genesen souden worden. Siet Num. 21. 9. m Ioan. 8. 28. ende 12. 32. 27 N. aen het cruyce / gelijck hy selve verklaert Joan. 12. 32 / 33. 28 Ofte / verloren gaen. n Ioan. 3. 36. o Rom. 5. 8. ende 8. 31. 1. Ioan. 4. 9. 29 D. niet alleen de Joden / maer oock de heydenen in de gantsche werelt verstroyt. Joa. 11. 51 / 52. 1. Joa. 2. 2. Van dese liefde Godts siet breeder Rom. 5. 6 / 8. ende 8. 32.

werelt gehadt/ dat hy sijnen eenighgeboren Sone gegeven heeft / p op dat een yegelijck die in hem gelooft / niet en verderve/ maer het eeuwige leven hebbe.

17 q Want Godt en heeft sijnen Sone niet gesonden inde werelt/ op dat hy de werelt [30] veroordeelen soude/ maer op dat [31] de werelt door hem soude behouden worden.

18 r Die in hem gelooft en wort niet veroordeelt / maer die niet en gelooft is [32] alreede veroordeelt : dewijle hy niet en heeft gelooft inden name des eenighgeboren Soons Godts.

19 Ende f dit is [33] het oordeel/ dat [34] het licht inde werelt gekomen is/ ende de menschen hebben de duysternisse liever gehadt dan het licht: want hare wercken waren boos.

20 Want een yegelick die quaet doet/ haet het licht / ende en komt tot het licht niet / op dat sijne wercken niet [35] bestraft en worden.

21 t Maer [36] die de waerheyt doet/ komt tot het licht / op dat sijne wercken openbaer worden/ dat sy [37] in Gode gedaen zijn.

22 Na desen quam Jesus ende sijne discipelen [38] in het landt van Judea / ende onthieldt hem aldaer met haer / v ende [39] doopte.

23 x Ende Joannes doopte oock in Enon by [40] Salim / dewijle aldaer vele [41] wateren waren: ende sy quamen daer/ ende wierden gedoopt.

24 y Want Joannes en was noch niet inde gevanckenisse geworpen.

25 Daer rees dan een [42] vrage [van eenige] uyt de Discipelen Joannis met de Joden [43] over de reyniginge.

26 z Ende [44] sy quamen tot Joannem/ ende seyden tot hem/ Rabbi/ die met u was [45] over den Jordaen/ welcken ghy getuygenisse gaeft / siet die doopt / ende sy [46] comen alle tot hem.

27 Joannes antwoordde ende seyde/ Een mensche en [47] kan geen dinck aennemen/ so het hem [48] uyt den hemel niet gegeven en zy.

28 Ghy selve zijt mijne getuygen / dat ick geseght hebbe/ a Ick en ben de Christus niet / b maer dat ick voor hem henen uytgesonden ben.

29 Die de bruydt heeft is de bruydegom/ maer [49] de vriendt des bruydegoms/ die staet ende hem hoort/ verblijdt sich met blijdtschap om [50] de stemme des bruydegoms. So is dan dese mijne blijdtschap vervult geworden.

30 Hy moet wassen / maer ick minder worden.

31 c Die [51] van boven komt / is boven alle: Die [52] uyt der aerden is [voortgekomen] die is uyt der aerden/ ende spreeckt uyt der aerden. Die uyt den hemel komt/ is boven alle.

32 d Ende [53] 'tgene hy gesien ende gehoort heeft/ dat getuygt hy: ende sijn getuygenisse en neemt [54] niemandt aen.

33 Die sijn getuygenisse aengenomen heeft/ die heeft [55] versegelt e dat Godt waerachtich is.

34 Want dien Godt gesonden heeft/ die spreeckt de woorden Godts : want Godt en geeft [hem] den Geest f niet [56] met mate.

35 De Vader heeft den Sone lief/ g ende heeft alle dingen [57] in sijne handt gegeven.

36 h Die in den Sone gelooft/ die heeft het eeuwige leven : Maer die den Sone [58] ongehoorsaem is / die en sal het leven [59] niet sien: maer de toorn Godts blijft op hem.

p Ioan. 3. 36. Luc. 19. 10. 1. Ioan. 5. 10. q Ioan. 9. 39. Luc. 9. 56. ende 12. 47. 1. Ioan. 4. 14.
30 *Gr.* oordeelen, dat is / veroordeelen ofte verdoemen.
31 D. die uyt de werelt in hem sullen gelooven / so wel Heydenen als Joden.
r Ioan. 5. 24. ende 6. 40, 47. ende 20. 31.
32 N. in het gerichte Godts / volgens de dreyginghe der wet/ als die de oorsake der verdoemenisse in hem selven heeft.
f Ioan. 1. 5.
33 D. de verdoemenisse/ ofte/ de oorsake der verdoemenisse.
34 D. Christus ende sijn Euangelium.
35 D. ontdeckt worden / ende hy van de selve overtuyght.
t Ephes. 5. 12.
36 D. die oprechtelick handelt.
37 *Gr.* in Gode gewrocht zijn. D. als in Godts tegenwoordicheyt/ ende na sijnen wille.
38 D. buyten Jerusalem/ in de landtpalen van Judea.
v Ioan. 4. 1.
39 N. door sijne discipelen. Siet Joan. 4. 2.
x Matth. 3. 6. Marc. 1. 5. Luc. 3. 7.
40 Een plaetse in de stamme Benjamin / waer van siet 1. Sam. 9. 4.
41 D. beken / ofte rivierkens/ ofte veel waters. Om dat de gene die van Joanne gedoopt wierden/ met hare geheele lichamen in het water gingen. siet Matth. 3. 16. Actor. 8. 38.
y Matth. 14. 3.
42 Ofte/ geschil.
43 N. over de vergelijckinge van de weerdicheyt van den doop Joannis / met de Joodsche reynigingen: ofte van den doop Joannis / met den doop der discipelen Christi.
z Ioan. 1. 15, 26, 34. Matth. 3. 11. Marc. 1. 7. Luc. 3. 16.
44 N. de Discipelen Joannis.
45 Ofte/ aen den Iordaen : Namel. te Bethabara. Joan. 1. 28.
46 D. sy komen met groote menichte.
47 D. geen ampt wettelijck ende met behoorlijcken voortganck ende vrucht bedienen. Ofte/ yet. N. goets/ ontfangen. Jac. 1, 17. Hebr. 5. v. 4.
48 D. van Godt. siet Matth. 21. 25.
a Ioan. 1. 20. b Malach. 3. 1. Matth. 11. 10. Marc. 1. 2. Luc. 1. 17. eñ 7. 27. Ioan. 1. 21, 23.
49 D. ick die de vrient ende getrouwe dienaer des bruydegoms ben/ de bruyt/ dat is/ de Gemeynte/ tot Christum haren bruydegom / gebracht hebbe / die haer nu selve ontfanght ende aenspreeckt. Siet 2. Cor. cap. 11. vs 2. ende Ephes. 5. 25.
50 Wanneer hy sijne bruydt ontfanght ende aenspreeckt.
c Ioan. 8. 23.
51 D. uyt den hemel/ als waerachtich Godt/ gelijck in de volgende woorden verklaert wort.
52 D. die een bloot mensche is/ natuerlicker wijse gesproten/ spreeckt als een bloot mensche / hoewel hy met Godts geest begaeft is.
d Ioan. 5. 30. ende 8. 26. ende 12. 49. ende 14. 10.
53 D. daer van hy uyt hem selven volkomene ende sekere kennisse heeft.
54 D. zeer weynige/ ende by na niemandt / in vergelijckinge van de groote menichte der gene / die het verwerpen/ gelijck uyt het volgende vs blijckt.
55 Dat is/ door sijn geloove betuyght ende bevestight/ dat hy houdt/ dat de belosten Godts waerachtigh zijn.
e Rom. 3. 4.
f Ephes. 4. 7.
56 *Gr.* uyt mate: dat is/ niet ten deele/ gelijck sijne Dienaren/ maer met alle volheyt. Siet Psal. 45. 8. Joan. 1. 16.
g Matth. 11. 27. ende 28. 18. Ioan. 5. 22. ende 17. 2. Luc. 10. 22. Hebr. 1. 8.
57 D. sijne macht onderworpen. Siet Matth. 28. 18.
h Ioan. 3. 16. ende 6. 47. 1. Ioan. 5. 10.
58 D. die nae sijn bevel in hem niet en gelooft. Rom. 1. 5.
59 D. niet genieten Psal. 34. 13.

Het iiij. Capittel.

1 Christus maeckt ende doopt in Judea meer Discipelen als Joannes. 3 Vertreckt van daer door Samarien na Galileen/ ende onder wegen moede zijnde rust hy by een fonteyne. 7 Begeert drincken van een Samaritaensche vrouwe / met welcke hy spreeckt van 't ware levende water. 16 Verklaert dat hy van haer voorgaende leven kennisse hadde/ waer uyt sy besluyt/ dat hy een Propheet is. 20 ende wort van hem onderwesen van de ware aenbiddinge. 26 ende dat hy de Messias is/ die komen soude. 28 't welck sy den inwoonderen van hare stadt boodschapt/ die tot hem uytkomen. 31 Hy verklaert sijnen Discipelen welck sijne voornaemste spijse is / ende dat nu de rechte tijdt des geestelicken oogsts voor handen is. 39 Vele van de Samaritanen plooven door der vrouwen ende voornamelick door sijn woort in hem. 43 Komt wederom in Galileen tot Cana/ alwaer hy geneest den sone van een Conincks dienaer.

1 Als dan [1] de Heere verstondt/ dat de Phariseen gehoort hadden/ dat Jesus a [2] meer discipelen maeckte ende doopte dan Joannes:

2 (Hoewel Jesus selve niet en doopte/ maer sijne Discipelen.)

3 So [3] verliet hy Judeam/ ende ginck [4] wederom henen na Galileen.

4 Ende hy moest [5] door Samarien gaen.

5 Hy quam dan in een stadt van Samarien/ genaemt Sichar/ na by b het stuck landts/ 't welck Jacob sijnen sone Joseph [6] gaf.

6 Ende aldaer was [7] de fonteyne Jacobs. Jesus dan vermoeyt zijnde van de reyse/ sat alsoo neder neven de fonteyne. Het was ontrent de [8] seste ure:

7 Daer quam een vrouwe [9] uyt Samarien om water te putten. Jesus seyde tot haer/ Geeft my te drincken.

8 (Want sijne Discipelen waren henen gegaen inde stadt op dat sy souden spijse koopen.)

9 So seyde dan de Samaritaensche vrouwe tot hem/ Hoe begeert ghy/ die een Jode zijt/ van my drincken/ die ick een Samaritaensche vrouwe ben? c [10] Want de Joden en houden geen gemeynschap met de Samaritanen/

10 Jesus antwoordde ende seyde tot haer/ Indien ghy [11] de gave Godts kendet/ ende wie hy is / die tot u seght/ Geeft my drincken / so soudt ghy van hem hebben begeert/ ende hy soude u [12] levende water gegeven hebben.

11 De vrouwe seyde tot hem/ Heere ghy en hebt niet om mede te putten/ ende de put is diep/ van waer hebt ghy dan d het levende water?

12 Zijt ghy meerder dan onse [13] vader Jacob/ die ons den put gegeven heeft? ende hy selve heeft daer uyt gedroncken/ ende sijne [14] kinderen/ ende sijn vee.

13 Jesus antwoordde ende seyde tot haer/

1 N. Iesus.
a Ioan. 3. 26.
2 Ende over sulcks vreesden dat sy haer aensien by het volck meer souden verliesen door hem/ als geschiet was door Joannem: ende dat sy daer over met nijdicheyt ende haet tegen hem soo langer soo meer ontsteken wierden. Joan. 11. 48.
3 N. om hare lagen ende gewelt te ontgaen / alsoo sijn ure noch niet gekomen en was. Joan. 7. 30.
4 Waer uyt hy te voren nae Jerusalem was vertrocken. cap. 2. 12.
5 Overmits de geteerste wegh om van Judea nae Galileen te reysen/ door het lant van Samarien lagh. Luc. 9. 51/ 52. ende 17. 11.
b Genes. 33. 19. ende 48. 22. Iosu. 24. 32.
6 Namel. by testamente. Siet Genes. 48. 22. op welck stuck lants oock Josephs beenderen begraven zijn. Josu. 24. 32.
7 Dit is een fonteyne geweest in dat selve stuck landts / ofte een put die Jacob heeft doen graven / gelijck sijne voorvaders.
8 Dat is/ ontrent de middach/ als de Sonne op het heetste is. Siet Joan. 11. 9.
9 D. zijnde uyt het landt van Samarië/ ende komende uyt Sichar/ welck stedeken in het landt van Samarien lach. v. 5. anders oock genaemt Sichem. Gen. 33. 19.
c Luc. 9. 52, 53. Ioan. 8. 48.
10 De oorsake hier van siet op de aent. Luc. 9. 53.
11 D. my / die den menschen tot een salichmaker van Godt gegeven ben. Rom. 8. 31.
12 D. levendichmakende / waer mede by gelijckenisse verstaen wort de gave des H. Geests/ door welcke wy weder-geboren ende verquickt worden ten eeuwigen leven. In sulker voegen / dat hoewel wy somtijts wel dorsten na troost in sware vallen ende aenvechtingen/ even wel nochtans door dese genade des H. Geests alsoo wederom verquickt en gesterckt worden / dat wy nimmermeer in wanhope en vervallen / noch verloren gaen. Siet Jes. 12. 3. Joan. 6. 35. ende 7. 38/ 39.
d Ierem. 2. 13.
13 De Samaritanen roemden datse afkomstich waren van Jacob door Joseph / hoewel sy meest alle uyt de Heydenen waren/ die uyt Assyrien daer waren gebracht. Siet 2. Reg. capit. 17. ende *Ioseph. Antiq. lib.* 9.
14 *Gr.* sonen.

haer/

haer/ [e] Eē yeder die van dit water drinckt/ sal wederom dorsten:

14 [f] Maer so wie gedroncken sal hebben van het water dat ick hem geven sal/ dien en sal in eeuwicheyt niet dorsten/ [g] maer het water dat ick hem sal geven/ sal in hem worden een fonteyne van water springende tot in het eeuwige leven.

15 De vrouwe seyde tot hem/ Heere/ geeft my dat water/ op dat my niet en dorste/ ende ick hier niet en [moet] komen om te putten.

16 Jesus seyde tot haer/ Gaet henen/ roept uwen man/ ende komt hier.

17 De vrouwe antwoordde ende seyde/ Ick en hebbe [15] geenen man. Jesus seyde tot haer/ Ghy hebt wel geseght/ ick en hebbe geenen man.

18 Want ghy hebt vijf mannen gehadt/ ende dien ghy nu hebt/ en is uwe man niet/ dat hebt ghy met waerheyt geseght.

19 De vrouwe seyde tot hem/ Heere/ [h] ick sie dat ghy een Propheet zijt.

20 Onse vaders hebben op desen [16] bergh aengebeden/ ende ghy lieden segt/ dat [i] te Jerusalem de plaetse is daer men moet [17] aenbidden.

21 Jesus seyde tot haer/ Vrouwe/ gelooft my/ de ure komt/ wanneer dat ghy-lieden noch op desen berch/ noch te Jerusalem/ den Vader [18] en sult aenbidden.

22 [k] Ghy-lieden aenbidt [19] dat ghy niet en weet/ wy aenbidden dat wy weten: [l] want [20] de salighheyt is uyt de Joden:

23 Maer de ure komt/ ende is nu/ wanneer de ware aenbidders den Vader aenbidden sullen [21] in geest ende waerheyt: Want de Vader soeckt oock alsulcke/ die hem [alsoo] aenbidden.

24 [m] Godt is [22] een geest/ ende die hem aenbidden/ moeten [hem] aenbidden in geest ende waerheyt.

25 De vrouwe seyde tot hem/ Ick weet dat de [23] Messias [24] komt (die genaemt wort Christus) wanneer die sal gekomen zijn/ soo sal hy ons [25] alle dingen verkondigen.

26 Jesus seyde tot haer/ [n] [26] Ick ben't/ die met u spreke.

27 Ende daer op quamen sijne Discipelen/ ende verwonderden haer dat hy met een vrouwe sprack: Nochtans en seyde niemant/ Wat vraegt ghy? ofte/ Wat spreeckt ghy met haer?

28 Soo verliet de vrouwe dan haer water-vat/ ende ginck henen in de [27] stadt/ ende seyde tot de [28] lieden/

29 Komt siet een mensche/ die my geseght heeft [29] alles wat ick gedaen hebbe: Is dese niet de Christus?

30 [30] Sy dan gingen uyt der stadt/ ende quamen tot hem.

31 Ende ondertusschen baden hem de Discipelen seggende/ Rabbi/ [31] eet.

32 Maer hy seyde tot haer/ [32] Ick hebbe een spijse om te eten/ die ghy niet en weet:

33 Soo seyden dan de Discipelen tegen malkanderen/ Heeft hem yemant te eten gebracht?

34 Jesus seyde tot haer/ Mijn spijse is/ dat ick doe den wille des genen die my gesonden heeft/ ende [33] sijn werck [34] volbrenge.

35 Seght ghylieden niet/ Het zijn noch vier maenden/ ende [dan] komt [35] den oogst? Siet ick segge u/ heft uwe oogen op/ ende aenschouwt de landen: [o] want sy zijn alreede wit [36] om te ooghsten.

36 Ende die maeyt ontfanght loon/ ende vergadert vrucht ten eeuwigen leven/ op dat hem te samen verblijde/ beyde die zaeyt ende die maeyt.

37 Want hier in is die [37] spreucke waerachtich/ Een ander is't die zaeyt/ ende een ander die maeyt.

38 Ick hebbe [38] u uytgesonden om te maeyen 'tgene ghy niet bearbeydt en hebt: [39] andere hebben't bearbeydt/ ende ghy zijt tot haren arbeydt ingegaen.

39 Ende vele der Samaritanen uyt die stadt geloofden in hem/ om het woordt der vrouwe die getuyghde/ Hy heeft my geseght alles wat ick gedaen hebbe.

40 Als dan de Samaritanen tot hem gekomen waren/ baden sy hem dat hy by haer bleve: ende hy bleef aldaer twee dagen.

41 Ende daer geloofdender veel meer [40] om sijns woorts wille.

42 Ende seyden tot de vrouwe/ Wy en gelooven niet meer om uwes seggens wille/ [p] want wy selve hebben [hem] gehoort/ ende weten dat dese waerlick is de Christus/ de Salichmaker der werelt.

43 Ende na de twee dagen ginck hy van daer/ ende ginck henen [41] nae Galileen.

44 Want Jesus heeft selve getuyght/ [q] dat een Propheet in sijn eygen [42] vaderlandt geen eere en heeft.

45 Als hy dan in Galileen quam/ [43] ontfingen hem de Galileers/ gesien hebbende alle de dingen/ die hy te Jerusalem [44] op het Feest gedaen hadde: want oock sy waren tot het Feest gegaen.

46 So quam dan Jesus wederom [r] tot Cana in Galileen/ daer hy het water wijn gemaeckt hadde. Ende daer was een seker [45] Coninckliick [hovelinck], wiens sone cranck was te Capernaum.

47 Dese gehoort hebbende dat Jesus uyt Judea in Galileen quam/ ginck tot hem/ ende badt hem dat hy af quame/ ende sijnen sone gesont maeckte: want hy [46] lach op sijn sterven.

48 Jesus dan seyde tot hem/ [s] 'T en zy dat ghy-lieden teeckenen ende wonderen siet/ so en sult ghy niet gelooven.

49 De Coninckliicke [hovelinck] seyde tot hem/ Heere komt af eer mijn kindt sterft.

50 Jesus seyde tot hem/ Gaet henen/ uw' sone [47] leeft. Ende de mensche geloofde het woort/ dat Jesus tot hem seyde: ende ginck henen.

51 Ende als hy nu afginck/ quamen hem sijne dienstknechten te gemoete/ ende boodschapten/ seggende/ uw' kindt leeft.

52 So vraeghde hy dan van haer de ure/ in welcke het beter met hem geworden was: ende sy seyden tot hem/ Gisteren te [48] seven uyren verliet hem de cortse.

53 De vader bekende dan/ dat het op de selve ure [was] in de welcke Jesus tot hem geseght hadde/ Uw' sone leeft: Ende hy geloofde selve/ ende sijn geheel huys.

54 Dit tweede teecken heeft Jesus wederom gedaen/ als hy uyt Judea in Galileen gekomen was.

---

e Ioan. 6. 58.
f Ioan. 3. 16. ende 6. 35. ende 6. 27, 54.
g Ioan. 7. 38.
15 D. geen getrouwde man.
h Luc. 7. 16. ende 24. 19. Ioan. 6. 14.
16 N. den bergh Garizim/ alwaer Manasse de broeder des Hoogenpriesters Jaddus/ getrouwt hebbende/ tegen de wet der Joden/ de dochter van eenē Samaritaenschen Oversten Sanaballath (siet Nehem. 6.) ende daer over verstooten zijnde/ heeft hem tot de Samaritanen begeven/ ende door toedoen sijns Schoonvaders/ eenen nieuwen Tempel op dien bergh gebouwt/ ende een scheuringe aengericht/ eñ is aldaer tot Hooge-priester gestelt. Waer door namaels tusschen de Joden ende Samaritanen groot ē twist is ontstaen/ over de plaetse waer men behoorde aen te bidden. Siet 2. Mach. 6. 2. Ioseph. Antiq. lib. 11. cap. 8.
i Deut. 12. 5, 11. 1. Reg. 9. 3. 2. Paral. 7. 12.
17 Door aenbidden wort hier verstaen de geheele openbare ende uyterlijcke Godts-dienst.
18 D. niet en sult gehouden zijn op die plaetsen meer als op andere aen te bidden. 1. Tim. 2. 8.
k 2. Reg. 17. 29.
19 D. daer van ghy niet en zijt versekert/ dat Godt aldaer wil gedient zijn/ also ghy daer van geen gebodt en hebt/ gelijck wy Joden hebben van den Godts-dienst in den Tempel te Jerusalem te doen: gelijck oock niet/ dat Godt op sulcke wijse wil gedient zijn/ als ghy hem dient.
l Genes. 12. 3. ende 18. 18. ende 22. 18. ende 26. 4. Hebr. 7. 14.
20 D. de Salichmaker ende de salichmakende leere. Rom. 9. 5. Jes. 2. 3.
21 D. niet gebonden zijnde aen sekere plaetse ofte uytwendige ceremonien/ gelijck in't Oude Testament.
m 2. Cor. 3. 17.
22 D. een geestlijck onsienlijck wesen/ ende wil daerom gedient worden met eenen dienst/ die met sijne nature over een komt/ dat is/ die inwendich ende geestlijck is/ voortkomende uyt een oprecht ende geloovich herte. Rom. 12, 1/ 2.
23 Siet van dit woort Joan. 1. 42.
24 D. haest komen sal.
25 N. die tot den Godts-dienst ende ter salicheyt noodigh zijn.
n Ioan. 9. 37.
26 N. de Messias/ daer ghy van seght dat hy komen sal.
27 N. Sichar/ v. 5.
28 Gr. menschen, namelijck van die stadt.
29 N. oock heymelicke ende verborgene saken.
30 N. de inwoonders van Sichar.
31 N. van dese spijse/ die wy tot het middachmael gekocht hebben.
32 Dit wort verklaert v. 34.
33 N. dat my de Vader opgeleght heeft/ om het Euangelium te prediken/ als de menschen tot my komen/ gelijck de Samaritanen terstont doen souden.
34 Ofte/ voleynde.
35 N. den lichamelicken ooghst/ welcke begon in Judea van Paschen aen. Siet Lev. 23. vss. 10/ 15. Deut. 16. 9.
o Matth. 9. 37. Luc. 10. 2.
36 Gr. tot den oogst. Dit moet verstaen worden van eenen geestelicken ooghst/ welcke hier waren de Samaritanen/ die met menichte over de velden quamen/ om Christum te hooren/ en derhalve als rijp waren om geestelick ge-oogst/ dat is/ tot de Gemeynte gebracht te worden.
37 Gr. woort, ofte/ reden.
38 N. Apostelen.
39 N. de voorgaende Propheten/ ende Joannes de Dooper/ welcke Christus hier voren by zaeyers vergelijckt/ gelijck de Apostelen by maeyers.
40 D. om dat sy hem selve nu gehoort/ ende de kracht sijns woorts gevoelt hadden.
p Ioan. 17. 8.
41 N. niet nae Nazareth/ maer nae Cana/ gelijck blijckt uyt het 46 vs.
q Matth. 13. 57. Marc. 6. 4. Luc. 4. 24.
42 Hier wort reden gegeven waerom hy nae Cana/ ende andere steden van Galileen ginck ende niet nae Nazareth. Siet Matth. 13. 54/ 57.
43 D. namen sijne leere aen.
44 N. van Paschen.
r Ioan. 2. 1, 11.
45 Gr. Coninckliick. N. officier ofte Heere/ in dienst/ ofte uyt het hof des Coninex Herodis/ welcke sommige meynen dat Chusa soude geweest zijn/ de Rentmeester Herodis/ wiens huysvrouwe Joanna/ beneffens andere vrouwen/ den Heere Christo dienden van hare goederen/ Luc. 8. 3. 'twelck oock het 53 vs schijnt te bevestigen.
46 Gr. hy soude sterven.
s 1. Corinth. 1. 22.
47 D. is weder gesont geworden/ ende van het sterven voor desen tijt bevrijdt.
48 D. ontrent een ure na den middagh.

Het v. Capittel.

1 Christus gaet wederom nae Jerusalem op het Feest / ende geneest aldaer op den Sabbath een mensche / die 38 jaren kranck gelegen hadde / aen 't badt-water Bethesda. 8 welcke op Christi bevel sijn bedde wech draeght / ende van de Joden daer over bestraft zijnde / hem beroept op Christum. 16 waer over de Joden Christum soecken te dooden / als een die den Sabbath brack / ende hem selven Gode gelijck maeckte. 19 Christus verantwoort sijn doen / ende betuyght dat hy sijnen Vader gelijck is in alle sijne werckingen / als daer zijn / het leven te geven. 22 oordeelen. 23 Godtlicke eere aennemen. 24 salighmaken. 25 opwecken uyt den dooden. 31 Beroept hem voorts op 't getuygenis sijns Vaders. 33 Joannis. 36 ende sijner wonder-wercken. 38 Bestraft der Joden ongeloove. 39 ende wijst haer tot het ondersoecken der Schriften. 45 oock selfs der Schriften Mosis.

1 NA desen was [1] een [a] Feest der Joden / ende Jesus ginck op na Jerusalem.

2 Ende daer is te Jerusalem aen de [2] Schaeps-[poorte] [3] een bad-water 't welck in 't Hebreeusch toegenaemt wort [4] Bethesda / hebbende vijf [5] saelen.

3 In de selve lagh een groote menichte van crancke / blinde / creupele / [6] verdorde / wachtende op de roeringe des waters.

4 Want een Engel daelde neder op [7] sekeren tijdt in dat bad-water / ende beroerde het water: die dan eerst daer in quam na de beroeringe van het water / die wiert gesont / van wat sieckte hy oock bevangen was.

5 Ende aldaer was een seker mensche die acht ende dertich jaren [8] cranck gelegen hadde.

6 Jesus siende desen liggen / ende wetende dat hy nu langen tijdt gelegen hadde / seyde tot hem / Wilt ghy gesont worden?

7 De krancke antwoordde hem / Heere / ick en hebbe niet een mensche om my te werpen in het bad-water / wanneer het water beroert wort: ende terwijle ick kome / so daelt een ander voor my neder.

8 Jesus seyde tot hem / [b] Staet op / [9] neemt uw' beddeken op / ende wandelt.

9 Ende terstont wierdt de mensche gesont / ende nam sijn beddeken op / ende wandelde. [c] Ende het was Sabbath op den selven dagh.

10 De Joden seyden dan tot den genen die genesen was / [d] Het is Sabbath / 'ten is u niet geoorloft het beddeken te dragen.

11 Hy antwoordde haer / Die my gesont gemaeckt heeft / die heeft my geseght / Neemt uw' beddeken op / ende wandelt.

12 Sy vraeghden hem dan / Wie is de mensche / die u geseght heeft / Neemt uw' beddeken op / ende wandelt?

13 Ende die gesont gemaeckt was en wist niet wie hy was: want Jesus was [10] ontweecken / [11] alsoo daer een [groote] schare in die plaetse was.

14 Daer na vondt hem Jesus inden Tempel / ende seyde tot hem / Siet / ghy zijt gesont geworden: [e] en sondight niet meer / op dat u niet wat ergers en geschiede.

15 De mensche ginck henen / ende boodschapte den Joden / dat het Jesus was die hem gesont gemaeckt hadde.

16 Ende daerom vervolghden de Joden Jesum / ende sochten hem te dooden / om dat hy dese dingen op den Sabbath dede.

17 Ende Jesus antwoordde haer / [f] [12] Mijn Vader werckt tot nu toe / ende ick wercke [oock].

1 Dit schijnt geweest te zijn het Paschen-feest / gelijck afgenomē wort uyt Joan. 4. 35. alsoo tusschen dien tijt ende Paschen geen ander feest en quam / ende den ooghst van Paschen begon. Lev. 23. 10. Soo dat dit het tweede Paschen souden zijn nae den doop Christi.
a Levit. 23. 2. Deut. 16. 1.
2 Ofte / Schapemerckt: alsoo wort dese plaetse genaemt / om dat de schapen / die tot offeranden gebruyckt wierden / ofte daer verkocht / ofte door de selve poorte ingebracht wierden / als zijnde nae by den Tempel. Siet Neh. 3. 1 / 32. ende 12. 39.
3 Ofte / vijver. Dese meynen dat dit de vijver is geweest / van welcke mē leest / 2. Reg. 20. 20. waer in de offer-beesten schijnen gewasschen geweest te zijn / eerse in den Tempel wierden gebracht.
4 D. een huys der uytstortinge / namelijck van wateren / om dat het water door sekere gangen in den vijver geleydt wierdt. Ofte / gelijck de Syrische oversettinge leest / Bethchesda, D. een huys der weldadicheyt / om dat de siecke hier besorght / ende sommige door dit bysonder mirakel genesen wierden.
5 Gr. galeryen, panden. D. kameren / daer de siecke in waren.
6 N. aen eenige leden.
7 Die nochtans den lieden onbekent was.
8 Gr. in kranckheyt hadde. D. overgebracht hadde.
b Matth. 9. 6. Marc. 2. 11. Luc. 5. 24.
9 N tot bewijs van Godts genade tegen u ende van uwe volkomene genesinge door my meraculeuselick geschiedt. Anders was 't niet geoorloft sonder noot lasten te dragen op den Sabbath. Jerem. 17. 22 / 24 / 27. Van dit Gr. woordt Krabbaton, Siet Marc. 2. 4.
c Ioan. 9. 14.
d Exod. 20. 10. Deut. 5. 13. Ierem. 17. 21. Matth. 12. 2. Marc. 2. 24. Luc. 6. 2.
10 Gr. uytgeswommen.
11 Ofte / uyt de schare, die in die plaetse was.
e Matth. 12. 45. Ioan. 8. 11.
f Ioan. 14. 10.

12 Christus verantwoort hem selven met het exempel Godts sijns Vaders / alsoo de Joden hem ofte hadden tegen geworpen / ofte konden tegen werpen / dat Godt selve op den Sabbath van sijne wercken gerust heeft. Genes. 2. 2. Exod. 20. 11. N. hoewel Godt gerust heeft van de wercken der scheppinge / dat hy evenwel noch werckt / oock op Sabbath-dagen / in 't onderhouden ende regeren van alle creaturen.

18 [g] Daerom sochten dan de Joden te meer hem te dooden / om dat hy niet alleen den Sabbath [13] brack / maer oock seyde dat Godt sijn [14] eygen Vader was / hem selven Gode even gelijck maeckende.

19 Jesus dan antwoordde / ende seyde tot haer / Voorwaer voorwaer segge ick u / [h] de Sone en can niets [15] van hem selven doen / ten zy hy den Vader [16] dat siet doen: [i] want so wat [17] die doet / [18] 't selve doet oock de Sone desgelijcks.

20 Want de Vader heeft den Sone lief / ende [19] [k] toont hem alles wat hy doet: ende hy sal hem [20] grooter wercken toonen dan [21] dese / [22] op dat ghy u verwonderet.

21 Want gelijck de Vader de doode opweckt ende levendich maeckt / alsoo maeckt oock de Sone levendigh die hy wil.

22 Want oock de Vader [23] en oordeelt niemandt / [l] maer heeft alle het oordeel den Sone gegeven.

23 Op dat sy alle den Sone eeren / gelijck sy den Vader eeren. [m] Die den Sone niet en eert / en eert den Vader niet die hem gesonden heeft.

24 [n] Voorwaer voorwaer segge ick u / die mijn woort hoort / ende gelooft hem die my gesonden heeft / die [24] heeft het eeuwige leven / ende en [o] komt niet in [25] de verdoemenisse: maer is uyt den doot overgegaen in het leven.

25 Voorwaer / voorwaer segge ick u / [26] de ure komt ende is nu / [p] wanneer [27] de doode sullen hooren de stemme des Soons Godts / ende diese [28] gehoort hebben / sullen [29] leven.

26 Want gelijck de Vader [30] het leven heeft in hem selven / alsoo heeft hy oock den Sone [31] gegeven het leven te hebben in hem selven.

27 Ende heeft hem macht gegeven oock [32] gerichte te houden / [33] om dat hy des menschen Sone is.

28 [34] En verwondert u daer niet over: want de ure [35] komt / [q] in welcke alle die inde graven zijn [36] sijne stemme sullen hooren.

29 [r] Ende sullen uytgaen / [37] die het goede gedaen hebben tot de opstandinge des levens: ende die het quade gedaen hebben tot de opstandinge [38] der verdoemenisse.

30 Ick en can [39] van my selven niets doen. Gelijck ick [40] hoore / oordeele ick: ende mijn oordeel is rechtveerdigh: [s] want ick en soecke niet mijnen wille / maer den wille des Vaders die my gesonden heeft.

31 [t] Indien [41] ick van my selven getuyge / mijn getuygenisse en is [42] niet waerachtigh.

32 Daer [v] is [43] een ander die van my getuyght / ende ick weet dat het getuygenisse 't welck hy van my getuyght waerachtigh is.

g Ioan. 7. 19.
13 Gr. ontbont. N. nae haer geboden.
14 D. sijnen natuerlicken Vader / van 't selve wesen ende macht / gelijck dit de Joden uyt Christi woorden wel besloten. Ende alsoo wort oock Christus de eygē Sone Godts genaemt / Rom. 8. 31.
h Iohan. 5. 30. ende 8. 38. ende 9. 4.
15 N. sonder des Vaders macht ende wille / die hy met den Vader gemeyn heeft. Joan. 10. 30. soo dat gelijck de Vader alles werckt door den Sone / alsoo oock de Sone niet en werckt dan van den Vader door de selve kracht.
16 Gr. yet, dat is / 't selve.
i Iesai. 54. 5. Ioan. 10. 30. ende 14. 9. ende 17. 5.
17 N. de Vader.
18 Dat is / het selve werck / en door deselve Godtlicke kracht. Joan. 1. 3. Coloss. 1. 16. Hebr. 1. 3.
19 D. maeckt den Sone alle sijne wercken gemeyn / alsoo dat de Vader alles door dē Sone werckt als door een medewercker met den Vader / gelijck uyt het volgende blijckt.
k Ioan. 1. 2. ende 3. 35. ende 7. 16. ende 8. 28. ende 14. 24.
20 Namel. die daer na verhaelt worden vss. 21 / 22.
21 N. dese ende diergelijcke genesingen.
22 Ofte / so dat ghy u verwonderen sult.
23 N. alleen / sonder den Sone: maer oordeelt ende regeert alles door den Sone. Joa. 3. 35. ende 17. v. 2.
l Matth. 11. 27. Ioan. 3. 35.
m 1. Ioan. 2. 23.
n Ioan. 3. 18. ende 6. 40, 47. ende 8. 51.
24 D. heeft daer van het beginsel ende vaste sekerheyt. Rom. 8. 24. Ephes. 2. 6. 1. Joan. 3. 2.
o Luc. 23. 43.
25 Gr. oordeel. D. veroordelinghe.
26 D. de tijdt. N. dat de menschen in meerder menichte ende met grooter kracht door de predicatie des Euangeliums uyt dē doodt der sonden / tot een geestlijck leven sullen opgeweckt worden.
p Ephes. 2. 1, 5. 1. Tim. 5. 6.
27 D. die geestelick doot zijn door de misdaden / ende sonden. Ephes. 2. 1 / 5.
28 N. alsoo datse die oock door den geloove hebben aengenomen. Joan. 1. 12.

29 D. een nieuw geestlick leven krijgen / welck genaemt wort d'eerste opstandinge Apoc. 20. 6. Siet van dit geestelick leven / Rom. 6. 4. Gal. 2. 20. 30 D. het Godtlick wesen / het welck in hem selven het leven is / ende een oorsaecke / ende een fonteyne des levens in allen. Siet Psal. 36. 10. 31 N. het selve Godlijck wesen door de eeuwige geboorte uyt den Vader. Psal. 2. 7. Mich. 5. 1. 32 Gr. oordeel te doen. D. om alles te regeren met macht van leven ende doot / ende voornamelijck ten uytersten dage. Matth. 28. 18. Rom. 14. 9. Apoc. 1. 18. 33 D. om dat hy in eenicheyt sijns persoons de menschelijcke nature aengenomen hebbende / van Godt tot een Middelaer ende rechter is gestelt / ende 't selve ampt oock als mensche sal uytrechten. Dan. 7. 13. Actor. 10. 42. ende 17. 31. Joan. 17. 2. 34 N. als of ick my al te groote dingen soude toeschrijven. Want ick sal noch grooter dingen doen / namelick alle doode opwecken / gelijck volght. 35 D. sal komen. q 1. Thes. 4. 16. 36 Van dese stemme siet / 1. Corinth. 15. 52. ende 1. Thes. 4. 16. r Dan. 12. 2. Matth. 25. 34. 46. 37 Siet hier van Matth. 25. 46. 38 Gr. des oordeels. 39 D. sonder de macht ende wille des Vaders / die ick met hem gemeyn hebbe / gelijck oock 't geheele Godtlijck wesen. 40 N. van den Vader / dat is / so my de Vader voorgaet ende beveelt. s Ioan. 6. 38. t Ioan. 8. 14. 41 N. alleen. 42 D. ghy soudt daer aen konnen twijfelen. Want anders is Christi getuygenisse in sich selven altijt waerachtigh ende aennemelick. Siet Joan. 8. 14. v Ioa. 42. 1. Matth. 3. 17. ende 17. 5. 43 N. mijn Vader. Siet v. 37.

33 [x] Ghylieden hebt tot Joannem gesonden / ende hy heeft [44] der waerheyt getuygenisse gegeven.

34 Doch ick en neme geen getuygenisse [45] van een mensche: maer dit segge ick [46] op dat ghy lieden soudt behouden worden.

35 Hy was een brandende ende [47] lichtende keerse: ende ghy hebt u lieden voor eenen [48] corten tÿdt [49] in sÿn licht willen verheugen.

36 [y] Maer ick hebbe een getuygenisse meerder dan [dat] van Joannes. [z] Want [50] de wercken die my de Vader gegeven heeft om die te volbrengen / de selve wercken die ick doe getuygen van my / dat my den Vader gesonden heeft.

37 [a] Ende de Vader die my gesonden heeft / die heeft selve van my [51] getuyght. [52] Ghy en hebt noch sÿne stemme oyt gehoort / [b] noch sÿne gedaente gesien.

38 Ende sÿn woort en hebt ghy niet in u blÿvende: want ghy dien niet en gelooft / dien hy gesonden heeft.

39 [53] [c] Ondersoeckt de Schriften: want ghy meynt in de selve [54] het eeuwige leven te hebben: ende [d] die zÿn't die van my getuygen.

40 Ende ghy en wilt [55] tot my niet komen / op dat ghy't leven mooght hebben.

41 Ick en neme geen [56] eere van menschen:

42 Maer ick kenne u lieden / dat ghy de liefde Godts in u selven niet en hebt.

43 Ick ben gekomen [57] in den name mÿns Vaders / ende ghy en neemt my niet aen: so [58] een ander komt [59] in sÿnen eygenen name / dien sult ghy aennemen.

44 [e] Hoe kondt ghy gelooven / die ghy eere van malkanderen [60] neemt / ende de eere die [61] van Godt alleen is / niet en soeckt?

45 En meynt niet dat ick u [62] verklagen sal by den Vader: die u verklaeght is [63] Moses / [64] op welcken ghy gehoopt hebt.

46 Want indien ghy Mosi geloofdet so soudt ghy my gelooven. [f] Want hy heeft van my geschreven.

47 Maer so ghy [65] sÿne schriften niet en gelooft / hoe sult ghy mÿne [66] woorden gelooven?

x Ioan. 1. vers. 15. 19, 27.
44 N. van my.
45 N. als of ick het voor my van nooden hadde.
46 N. soo ghy Joannis getuygenisse gelooft.
47 Ofte / schijnende, namelick met leere ende leven.
48 *Gr.* uyre, dat is / eenen korten tijt.
49 D. sijne leere met vreuchde willen aennemen.
y 1. Ioan. 5. 9.
z Ioan. 10. 25.
50 D. wonderwercken / gelijck Joan. 10. 37.
a Matth. 3. 17. ende 17. 5. Marc. 1. 11. ende 9. 7. Luc. 3. 22. ende 9. 35. Ioan. 1. 33. ende 6. 27. ende 8. 18. 2. Pet. 1. 17.
51 Namel. als ick van Joanne gedoopt wiert, Siet Matth. 3. 17.
52 D. al is 't dat ghy daer van seer roemt / dat uwe vaders Godts stemme gehoort / ende hem in eenige openbaringen gesien hebben / nochtans toont ghy metter daet / dat ghy hem noch gehoort noch gesien en hebbet / dat is / dat ghy geen ware kennisse van hem ende sijn woort en hebt / overmits ghy in my / sijnen Sone / niet en gelooft.
b Deut. 4. 12. Exod. 33. 20. 1. Tim. 6. 16. 1. Ioan. 4. 12.
53 Ofte / Ghy ondersoeckt.
c Iesai. 34. 16. Luc. 16. 29. Actor. 17. 11.
54 D. dat de wech om het eeuwige leven te verkrijgen / in de selve geleert ende aengewesen wort / welcke een goede meeninge was.
d Deut. 18. 18. Luc. 24. 27. Ioan. 1. 46.
55 D. in my niet gelooven.
56 *Gr.* heerlicheyt, dat is / ick segge dit niet uyt eergierigheyt / maer tot de eere mijns Vaders / ende tot uwe saligheyt.
57 D. van den Vader gestelt ende gesonden.
58 N. valsche leeraer / ofte valsche Christus. Siet Matth. 24. 5 / 24. Actor. 5. 36.
59 D. van selfs hem opwerpende / sonder van Godt gesonden te zijn.
e Ioan 12. 43.
60 D. soeckt.
61 Ofte / van den eenigen Godt. Namel. dat ghy door het ware geloove sijne kinderen ende erfgenamen meugt worden. Joan. 1, 12.
62 Ofte / beschuldigen: dat is / dat ick u sal behoeven te beschuldigen.
63 Ofte / daer is een die u verklaeght, namelick Moses, D. de schriften Mosis. Luc. 16. 29.
64 D. in welcke schriften ghy vertrouwt het eeuwige leven te vinden. Siet v. 39.
f Genes. 3. 15. ende 22. 18. ende 26. 4. ende 28. 14. Deut. 18. 18.
65 N. Die ghy soo hooge achtet.
66 N. Die ghy soo weynigh achtet.

Het vj. Capittel.

1 Christus spijsight met vijf brooden ende twee visschen vijf duysent mannen. 14 die hem daer over tot eenen Coninck willen maken / maer hy ontwijckt haer. 16 Wandelt in den nacht op de zee / ende komt tot sijne Discipelen in 't schip. 22 Wort van de schare gesocht / ende te Capernaum gevonden. 26 welcke hy vermaent te soecken de onverganckelicke spijse / die door 't geloove te vinden is. 41 Waer over de Joden murmureren. 43 Welcken Christus antwoort / dat het geloove in hem van den Vader komt / ende leert dat sijn vleesch de ware spijse / ende sijn bloet de ware dranck is / die men eten ende drincken moet om het eeuwige leven te verkrijgen. 59 Aen welcke leere vele sijner Discipelen te Capernaum haer stooten. 61 waerom Christus haer onderrecht van den rechten sin sijner woorden. 66 Vele sijner Discipelen verlaten hem. 67 Petrus ende d'andere Apostelen bekennen dat hy de woorden des levens heeft / ende blijven by hem. 70 Doch Christus verklaert / dat een van haer een Duyvel was.

1 NA desen vertrock Jesus [1] over de zee van Galilea / welcke is [de [2] zee] van Tiberias.

2 Ende hem [a] volghde een groote schare / om dat sy sÿne teeckenen sagen / die hy dede aen de krancke.

3 Ende Jesus ginck op [4] den bergh / ende sat aldaer neder met sÿne discipelen.

4 Ende [5] het Pascha / [a] het feest der Joden / was na by.

5 [b] Jesus dan de oogen opheffende / ende siende dat een groote schare tot hem quam / seyde tot Philippum / [6] Van waer sullen wy brooden koopen op dat dese eten mogen?

6 (Doch dit seyde hy hem beproevende: want hy [7] wist selve wat hy doen soude.)

7 Philippus antwoordde hem / Voor twee hondert [8] penningen broodt en is dese niet genoech / op dat een yegelÿck van haer een weynich neme.

8 Een van sÿne discipelen / [namelijck] Andreas / de broeder Simonis Petri / seyde tot hem /

9 Hier is een jonghsken / dat vÿf gersten brooden heeft / ende twee [9] vischkens: maer [c] wat zÿn dese onder so vele?

10 Ende Jesus seyde / Doet de menschen [10] nedersitten: ende daer was veel [11] gras in die plaetse. So saten dan de mannen neder / ontrent [12] vÿf duysent in't getal.

11 Ende Jesus nam de brooden / [d] ende [13] gedanckt hebbende deylde hyse den discipelen / ende de discipelen den genen die nedergeseten waren: desgelÿcks oock van de vischkens / so vele [14] sy wilden.

12 Ende als sy [15] versadight waren seyde hy tot sÿne discipelen / Vergadert de overgeschotene brocken / op datter niets verloren en gae.

13 Sy vergaderden'se dan / ende vulden twaelf korven met brocken van de vÿf gersten brooden / welcke overgeschoten waren den genen die gegeten hadden.

14 De menschen dan gesien hebbende het teecken dat Jesus gedaen hadde / seyden / [e] Dese is waerlÿck [16] de Propheet / die in de werelt [17] komen soude.

15 Jesus dan wetende dat sy souden komen / ende hem met gewelt nemen op dat sy hem [18] Coninck maeckten / [19] ontweeck wederom op den bergh / hy selve alleen.

16 [f] Ende als het avondt geworden was / gingen sÿne discipelen af na de zee.

17 Ende in het schip gegaen zÿnde quamen sy [20] over de zee na Capernaum. Ende het was alreede [21] duyster geworden / ende Jesus en was tot haer niet gekomen.

18 Ende de zee verhief haer / overmits daer een groote windt waeyde.

19 Ende als sy ontrent vÿf ende twintigh ofte dertigh [22] stadien [23] gevaren waren / sagen sy Jesum [24] wandelende op de zee / ende komende by het schip / ende sy wierden bevreest.

20 Maer hy seyde tot haer / Ick ben't en zÿt niet bevreest.

21 [25] Sy hebben dan hem gewillichlÿck in het schip genomen: ende terstont quam het schip aen het landt / daer sy na toe voeren.

22 Des anderen daeghs de schare / die aen [26] d'andere zÿde der zee stondt / siende dat aldaer geen ander scheepken en was dan dat eene / daer sÿne discipelen ingegaen waren / ende dat Jesus met sÿne discipelen in dat scheepken niet en was gegaen / maer [dat] sÿne discipelen alleen wechgevaren waren:

23 (Doch daer quamẽ andere scheepkens van Tiberias na by de plaetse daer sy

1 D. over eenen schoot ofte inham des meers: want Betsaida lagh aen de selve zijde des meers daer Tiberias aen lagh. Siet Matth. 14. 13. Luc. 9. 10.
2 Van dese zee siet breeder Matt. 4. 18. Luc. 5. 1.
a N. te lande, Siet Matth. 14. 13.
4 N. die by Betsaida lagh.
5 Dit was het derde Pascha nae den doop Christi. Van het eerste siet / Joan. 2. 13. ende van het tweede / Joan. 5. 1.
a Exod. 12. 18. Levit. 23. 5, 7. Num. 28. 16. Deut. 16. 1.
b Matth. 14. 14. Marc. 6. 34. Luc. 9. 12.
6 Ofte / waer van.
7 D. hadde nu al by hem selven besloten.
8 *Gr.* denarien, dat is / schellingen ofte realen. Siet Matt. 18. 28.
9 *Gr.* eygentlick / gebraden viskens.
c 2. Reg. 4. 43.
10 *Gr.* nedervallen, nae 't gebruyck der oude / die op den elleboge liggende ate.
11 N. groen gras, Marc. 6. 39.
12 Namel. boven de vrouwen ende kinderen Matth. 14. 21.
d 1. Sam. 9. 13.
13 D. met dancksegginge die gesegent hebbende, Siet Luc. 9. 16.
14 N. de scharen / gelijck uyt het volgende blijckt.
15 *Gr.* vervult.
e Luc. 7. 16. ende 24. 19. Ioan. 4. 19.
16 N. van de welcke Moses geprophetеert heeft Deut. 18. vers. 15 / 18.
17 *Gr.* komt.
18 N. een wereltsch Coninck / hoedanich sy verkeerdelic meenden / dat de Messias moeste zijn.
19 N. om te toonen dat sijn Coninckrijck van dese wereldt niet en was. Joa. 18. 36.
f Matth. 14. 23. Marc. 6. 47.
20 N. voor by Betsaida / gelijck Christus haer bevolen hadde / Marc. 6. 45.
21 *Gr.* duysternisse.
22 Een stadium is een lengte van honderd eñ vijf en twintigh schreden. Siet Luc. 24. 13.
23 Ofte / geroeyt.
24 N. sijn lichaem door sijne Godtlicke kracht ondersteunende.
25 *Gr.* sy wilden dan hem in het schip nemen. N. nae datse hem wierden kennende, Siet Matth. 14. 32. Marc. 6. 51.
26 D. aen d'ander zijde van dien schoot des meers / tusschen Betsaida ende Capernaum. siet v. 24.

het broodt gegeten hadden/ als de Heere [27] gedanckt hadde.)

24 Doe dan de schare sagh dat Jesus aldaer niet en was/ noch sÿne discipelen/ so gingen sy oock inde schepen/ ende quamen te Capernaum/ soeckende Jesum.

25 Ende als sy hem gevonden hadden [28] over de Zee/ seyden sy tot hem/ Rabbi/ wanneer zÿt ghy hier gekomen?

26 Jesus antwoordde haer ende seyde/ Voorwaer voorwaer segge ick u/ ghy soeckt my/ [29] niet om dat ghy teeckenen gesien hebt/ maer [30] om dat ghy van de brooden gegeten hebt/ ende versadight zÿt.

27 [g] [31] Werckt niet [om] de spÿse die vergaet/ maer [om] [32] de spÿse die blÿft tot in het eeuwige leven/ welcke de Sone des menschen ulieden geven sal: [h] want desen heeft Godt de Vader [33] versegelt.

28 Sy seyden dan tot hem/ Wat sullen wy doen/ op dat wy [34] de wercken Godts mogen wercken?

29 Jesus antwoordde ende seyde tot haer/ [i] Dit is het werck Godts/ dat ghy geloovet in hem/ dien hy gesonden heeft.

30 Sy seyden dan tot hem/ [35] Wat [k] teecken doet ghy dan/ op dat wy het mogen sien/ ende u gelooven? Wat werckt ghy?

31 [l] Onse vaders hebben het [36] manna gegeten inde woestÿne: gelÿck geschreven is/ [m] Hy gaf haer 't broodt [37] uyt den hemel te eten.

32 Jesus dan seyde tot haer/ Voorwaer voorwaer segge ick u/ Moses en heeft u niet gegeven het broodt uyt den hemel: maer mÿn Vader geeft u dat [38] ware broodt uyt den hemel.

33 Want [39] het broot Godts is [40] hy die uyt den hemel [41] nederdaelt/ ende die [42] der werelt het leven geeft.

34 Sy seyden dan tot hem/ Heere geeft ons [43] altÿt dit broodt.

35 Ende Jesus seyde tot haer/ Ick ben het broodt [44] des levens: [n] [45] die tot my komt/ [46] en sal geensins hongeren/ ende die in my gelooft/ en sal nimmermeer dorsten.

36 Maer ick hebbe u geseght/ dat ghy my oock gesien hebt/ ende ghy en gelooft niet.

37 [47] Al wat my de Vader geeft sal tot my komen: ende die tot my komt/ en sal ick geensins [48] uytwerpen.

38 Want ick ben [49] uyt den hemel nedergedaelt/ [o] niet op dat ick [50] mÿnen wille soude doen/ maer den wille des genen die my gesonden heeft.

39 Ende dit is de wille des Vaders die my gesonden heeft/ [p] dat al wat hy my gegeven heeft/ ick daer uyt [51] niet en verliese/ maer het selve [52] opwecke ten uytersten dage.

40 Ende dit is de wille des genen die my gesonden heeft/ [q] dat een yegelÿck die de Sone aenschouwt/ ende in hem gelooft/ het eeuwige leven hebbe: ende ick sal hem opwecken ten uytersten dage.

41 De Joden dan murmureerdē [53] over hem/ om dat hy geseght hadde/ Ick ben het broodt dat uyt den hemel nedergedaelt is.

42 Ende sy seyden/ [r] Is dese niet Jesus de sone Josephs/ wiens vader ende moeder wy kennen? [54] Hoe seght dese dan/ Ick ben uyt den hemel nedergedaelt?

43 Jesus antwoordde dan/ ende seyde tot haer/ En murmureert niet onder malkanderen.

44 [f] Niemant en kan tot my komen/ ten zy dat de Vader die my gesonden heeft/ hem [55] trecke: ende ick sal hem opwecken ten uytersten dage.

45 Daer is geschreven [56] inde Propheten/ [t] Ende sy sullen alle [57] van Godt geleert zÿn. Een yegelÿck dan die [het] van den Vader gehoort/ ende [58] geleert heeft/ die komt tot my.

46 [v] Niet dat yemant den Vader gesien heeft [59] dan die [60] van Godt is: [61] dese heeft den Vader gesien.

47 Voorwaer voorwaer segge ick u/ [x] die in my gelooft/ heeft het eeuwige levē.

48 Ick ben het broodt des levens.

49 [y] Uwe Vaders hebben het manna gegeten inde woestÿne/ [62] ende sy zÿn gestorven.

50 Dit is het broodt dat uyt den hemel nederdaelt/ op dat [63] de mensche daer van ete/ ende niet en sterve.

51 Ick ben dat [64] levende broodt/ dat uyt den hemel nedergedaelt is: [z] so yemant van dit broodt eet/ die sal inder eeuwigheyt leven. [a] Ende het broodt dat ick geven sal/ is [65] mÿn vleesch/ het welck ick geven sal voor het leven der werelt.

52 De Joden dan [66] streden onder malkanderen/ seggende/ [b] Hoe can ons dese [sijn] vleesch te eten geven?

53 Jesus dan seyde tot haer/ Voorwaer voorwaer segge ick u lieden/ [67] ten zy dat ghy het vleesch des Soons des menschen etet/ ende sÿn bloedt drincket/ so en hebt ghy geen leven in u selven.

54 [68] [c] Die mÿn vleesch eet/ ende mÿn bloedt drinckt/ die [69] heeft het eeuwige leven: ende ick sal hem opwecken ten uytersten dage.

55 Want mÿn vleesch is [70] waerlick spÿse/ ende mÿn bloedt is waerlick dranck.

56 Die mÿn vleesch eet/ ende mÿn bloet drinckt/ die [71] blÿft in my/ ende ick in hem.

57 Gelÿckerwÿs my de levende Vader gesonden heeft/ ende ick [72] leve door den Vader/ [alsoo] die [73] my eet/ de selve sal leven door my.

58 Dit is het [d] broodt dat uyt den Hemel nedergedaelt is. Niet gelÿck uwe vaders het manna gegeten hebben/ ende zÿn [74] gestorven: die dit broodt eet sal inder eeuwicheyt leven.

59 Dese dingen seyde hy in de Synagoge/ leerende te Capernaum.

60 Vele dan van sÿne Discipelen [dit] hoorende/ seyden/ [75] Dese reden is hardt: wie can de selve hooren?

61 Jesus nu wetende [76] by hem selven dat sÿne Discipelen daer over murmureer-

27 D. gesegent hadde. Siet vs. 11.
28 Siet vs. 22. ende 59.
29 D. niet om dat ghy door de teeckenē/ die ghy van my gesien hebt/ in my gelooft.
30 D. om dat ghy hoopt/ dat ick u noch meer op sulcker wyse sal versadigen.
g Ioan. 3. 16. ende 4. 14. ende 6. 40, 54.
31 D. doet neerstigheyt om te bekomen/ Philip. 2, 12.
32 Welcke dese spijse zy/ wort verklaert vs. 51/55.
h Matth. 3. 17. ende 17. 5. Marc. 1. 11. eñ 9. 7. Luc. 3. 22. eñ 9. 35. Ioan. 1. 33. ende 5. 37. ende 8. 18. 2. Pet. 1. 17.
33 D. geordineert/ ende op meingerley wijse geopenbaert ende bevestight/ dat hy de ware Messias is/ ende van hem gesonden was/ gelijck de Princen met versegelde credentien bevestigen de authoriteyt der gene die van haer gesonden worden. Ephes. 4. 30.
34 D. die Godt van ons eyscht om salich te worden/ alsoo oock in het volgende vs. siet diergelicke wijse van spreken Psal. 51. 19.
i 1. Ioan. 3. 23.
35 N. dat wat bysonders ofte groots is/ daer uyt wy sekerlick connen verstaen/ dat ghy de Messias zijt.
k Matth. 12. 38. ende 16. 1. Marc. 8. 11. Luc. 11. 29. 1. Corinth. 1. 22.
l Exod. 16. 4, 14. Num. 11. 7.
36 Van dit manna siet Exod. 16. 15/32. ende Num. 11. 7/8.
m Psal. 78. 24. 1. Corinth. 10. 3.
37 D. dat uyt de lucht nederviel.
38 D. het recht geestelick ende hemelsch broot/ waer van het manna maer een figure ofte schaduwe geweest en is: gelijck waerheyt dickwijls tegen figuren gestelt wort. Joan. 1. 17. Hebr. 8. 2.
39 D. dat Godt de menschen geeft om eeuwelick te leven.
40 Namel. de Sone Godts.
41 D. neder gedaelt is/ dat is/ die van den Vader tot een Middelaer is gesonden in de wereldt/ ende tot dien eynde de menschelicke nature op der aerden heeft aengenomē. Phil. 2. 6/7. ende 1. Tim. 3. 16.
42 D. de uytverkorene ende geloovige door de geheele werelt/ soo wel Heydenen als Joden. Joan. 11. 52.
43 D. alle dage/ gelijck eertijts Moses het Manna gaf, verstaende dit van het tijdtlick broodt.
44 D. dat het geestelick ende eeuwigh leven geeft.
n Iesai. 55. 1. Ioan. 4. 14. ende 7. 37.
45 D. die in my gelooft/ gelijck Christus in het tweede lidt van dit vs selver verklaert.
46 D. sal met alle geestlick goet versadight worden/ hier met vasten troost/ ende namaels met eeuwige vreughde.
47 D. alle de gene die de Vader van eeuwicheyt uytverkozen/ eñ my als Middelaer heeft gegeven/ om haer saligh te maken. Joan. 10. 28. ende 17. 6.
48 Gr. buyten uytwerpen: dat is/ niet verstooten/ maer eeuwichlick behouden. Joan. 17. 12.
49 Siet hier van de verklaringe vs. 33.
o Matth. 26. 39. Marc. 14. 36. Luc. 22. 42. Ioan. 5. 30.
50 D. 't gene my alleen soude behagen/ ende niet den Vader.
p Ioan. 10. 28. ende 17. 12. ende 18. 9.
51 D. niet en late verlozen gaen.
52 N. tot de eeuwige salicheyt. Want de andere sullen oock opgeweckt worden/ maer ter verdoemenisse. Joan. 5. 29. ende 2. Corinth. 5. 10.
q Ioan. 3. 16. ende 4. 14. ende 6. 27, 54.
53 Ofte/ daer over.

r Matth. 13. 55. Marc. 6. 3.
54 D. hoe kan 't dan waer zijn dat dese seght?
f Cant. 1. 3. Ioan. 6. 65.
55 D. ten zy dat hy den genen/ die van naturen onbequaem ende onwilligh is/ door de krachtige werckinge sijns Heyligen Geests/ daer toe bequaem ende willich maeckt. Act. 16. 14. Phil. 2. 13.
56 D. in dit deel der Schriftuere/ het welck de boecken der Propheten vervat.
t Iesai. 54. 13. Ierem. 31. 33. Hebr. 8. 10. ende 10. 16.
57 Gr. geleerde van Godt, ofte/ Godtsgeleerde, ghelijck 1. Thess. 4. 9. dat is/ alle die tot my komen vs. 44. ofte/ gelijc Jesaias spreeckt/ cap. 54. 13. alle kinderen van 't geestelick Jerusalem/ sullen geleert worden van Godt/ die door sijnen Heyligen Geest/ de predicatie des Godtlicken woorts in haer krachtigh maeckt.
58 D. alsoo gehoort heeft/ dat hem oock het herte van dē Vader is verlicht ende geopent/ om 't selve wel te verstaen ende aen te nemen. Act. 16. 14.
v Matth. 11. 27. Luc. 10. 22. Ioan. 1. 18. ende 7. 29. ende 8. 19.
59 Gr. ten zy.
60 N. de Vader.
61 N. Sone/ die in den schoot des Vaders is. Joan. 1. 18.
x Ioan. 3. 16, 36.
y Exod. 16. 4. Num. 11. 7. Psal. 78. 24.
62 D. hoewel sy het manna gegeten hebben/ zijn evenwel gestorven/ niet alleen den tijdtlicken doot/ maer sommige oock/ om haers ongeloofs wille/ den eeuwigen doot. Siet 1. Corint. 10. 5. Hebr. 3. 16/19.
63 Gr. yemant.
64 D. levendigh makende. siet vs. 35.
z Ioan. 11. 26.
a Hebr. 10. 5, 10.
65 D. mijne menschelicke nature/ die ick aen 't kruys sal overgeven/ tot een versoen-offer voor de sonden der uytverkorene van de geheele werelt/ op dat de selve daer door de vergevinge der sonden ende het eeuwige leven verkrijgen.
66 N. met woorden/ dat is/ twisteden.
b Ioan. 3. 9.
67 D. ten zy dat ghy in my gelooft/ die mijn lichaem aen het cruys inden doot sal overgeven/ ende mijn bloedt storten tot vergevinge der sonden. Siet vs 35. Want Christus en spreeckt hier niet van het uyterlick eten/ dat in 't Avontmael geschiet/ also 't selve doe noch niet en was ingestelt/ maer van het geestelick eten/ dat is/ Christum met waren geloove aennemen/ ende daer door met hem vereenicht worden/ 't welck door het uyterlick eten in het Avontmael beteeckent wort.
68 D. die in my gelooft/ gelijck boven verklaert wort vs. 47.
c Ioan. 3. 16. ende 4. 14. ende 6. 27, 40.
69 Siet Joan. 5. 24.
70 Siet vs. 32.
71 D. wort ende blijft met my geestlijck vereenight/ ende ick met hem. Ephes. 3. 17.
72 Siet Joan. 5. 26.
73 D. in my gelooft. vs. 53.
d Ioan. 3. 13.
74 Siet vs. 49.
75 Dit seggen sy/ om datse Christi woorden niet geestelijck maer vleeschelijck verstonden. Want soo verstaen zijnde soude het inder daet een harde reden zijn/ gelijck oock Nicodemus de woorden Christi van de wedergeboorte alsoo verstont/ Joan. 3. 4.
76 Gr. in hem selven, namelijck als een kenner der herten ende gedachten.

den/

den/ seyde hy tot haer/ Ergert u lieden dit?

62 [77] [Wat soud'et] dan [zijn] [e] so ghy den Sone des menschen saget [78] opvaren [79] daer hy te voren was?

63 [80] [f] De Geest is't die levendigh maeckt: [81] het vleesch en is niet nut. De woorden die ick tot u spreke [82] zijn geest ende zijn leven.

64 Maer daer zijn sommige van u lieden [83] die niet en glooven. [g] Want Jesus wist [84] van den beginne wie sy waren die niet en geloofden/ [h] ende wie hy was die hem verraden soude.

65 Ende hy seyde/ [i] Daerom hebbe ick u geseght/ dat niemant tot my komen en kan/ 't en zy dat het hem gegeven zy [85] van mijnen Vader.

66 Van doen af gingen vele sijner Discipelen te rugge/ ende en wandelden niet meer met hem.

67 Jesus dan seyde tot de twaelve/ [86] Wilt ghy lieden oock niet wech gaen?

68 Simon Petrus dan antwoordde hem/ Heere/ [87] tot wien sullen wy henen gaen? ghy hebt de woorden [88] des eeuwigen [k] levens:

69 Ende wy hebben gelooft ende bekent/ [l] dat [89] ghy zijt de Christus/ de Sone des levendigen Godts.

70 Jesus antwoordde haer/ [m] En hebbe ick niet u twaelve [90] uytvercoren/ ende een uyt u is [91] een duyvel?

71 Ende hy seyde [dit van] Judas Simonis Iscarioth. Want dese soude hem verraden/ zijnde een [92] van de twaelve.

77 D. hoe soudt ghy dan mijne woorden verstaen ende gelooven.
e Marc. 16. 19. Luc. 24. 50. Ioan. 3. 13. Actor. 1. 9. Ephes. 4. 8.
78 N. gelijck daer na geschiet is.
79 N. inden hemel/ na sijne Godtlijcke nature/ eer hy mensche geworden is.
80 D. het gene ick met de voorgaende woorden wil te kennen geven/ moet geestelijck verstaen worden/ van een geestlijck eten: het welck door de kracht mijnes Geests te wege gebracht wort/ ende dat selve brenght het leven voort.
f 2. Cor. 3. 6.
81 N. vleeschlijck gegeten zijnde.
82 D. moeten geestelijck verstaen worden/ ende so zijn het woorden des levens.
83 Ende daerom ergert ghy u aen mijne woorden.
g Ioan. 2. 25.
84 D. van dat hy haer begonnen heeft te prediken.
h Ioan 13. 11.
i Ioan. 6. 44.
85 Gr. uyt. D. door ofte van.
86 Dit vraeght hy niet om dat hy daer van onwetende was/ maer op dat hy uyt haer een oprechte belijdenisse daer van soude trecken.
87 N. anders als tot u. 88 Dat is/ die ons aenwijsen den rechten wech ten eeuwigen leven.
k Actor. 5. 20. l Matth. 16. 16. Marc. 8. 29. Luc. 9. 20. Ioan. 11. 27.
89 Van dese belijdenisse siet Matth. 16. 16. m Luc. 6. 13. 90 N. tot het Apostelschap. 91 D. een kindt des duyvels hem gelijck. Joan. 8. 44. 92 Gr. uyt~.

Het vij. Capittel.

1 Christus verkeert in Galilea. 2 Sijne broeders vermanen hem nae Jerusalem op het Feest der Loof-hutten te trecken. 6 't welck hy voor dien tijdt weygert. 10 maer volght nae eenige dagen heymelick. 14 Leert in den Tempel/ ende verantwoort sijne leere/ als oock sijn wonderwerck op den Sabbath gedaen. 25 Verscheyden gevoelen des volcks van hem. 28 Gaet voort in het leeren. 30 daer over sommige hem soecken te vangen/ ende en komen niet. 32 De Phariseen ende Overpriesters senden hare dienaers om hem te vangen. 33 Hy dreyght de ongeloovige Joden/ dat'se hem daerna niet en sullen vinden. 37 ende hy noodight tot hem alle dorstige/ ende belooft den Heyligen Geest/ dien/ die in hem gelooven. 40 waer uyt verdeeltheydt onder 't volck ontstaet. 45 De dienaers komen weder/ sonder Christum gevangen te brengen/ ende roemen sijne leere. 47 't welck de Phariseen qualick nemen/ sprekende smadelick van Christo ende van het volck. 50 Nicodemus wederspreeckt haer doen/ waer door sy twistigh worden onder malkanderen/ ende scheyden.

1 ENde na desen [1] wandelde Jesus in Galilea/ want hy en wilde in Judea niet wandelen/ om dat [2] de Joden hem sochten te dooden.

2 Eñ [3] het Feest der Joden/ [namelick] de [a] [Loof-] hutten-settinge/ was na by.

3 So seyden dan sijne [4] broeders tot hem/ Vertreckt van hier/ ende gaet henen in Judeam/ op dat oock [5] uwe discipelen uwe wercken mogen aenschouwen/ die ghy doet.

4 Want niemandt en doet [6] yet in't verborgen/ ende soeckt selve [7] datmen opentlick van hem spreke. Indien ghy dese dingen [8] doet/ so openbaert u selven [9] aen de werelt.

5 Want oock [10] sijne [b] broeders en geloofden niet in hem.

1 D. verkeerde/ van de eene plaetse van Galileen na d'ander reysende. Wat hy nu aldaer gedaen heeft wort beschreven van Matt. capp. 15. 16. 17. ende 18. ende van Mar. cap. 7. 8. eñ 9.
2 N. te Jerusalem/ om dat hy op den Sabbath den acht-ende-dertich-jarigen siecken genesen hadde. Joan. 5. 16.
3 Dit was het derde groot Jaer-feest der Joden/ 't welck sy houden moesten op den vijftienden dagh des sevenden maendts/ welcke met onsen September ten deele over een komt: in het welcke sy hutten maeckten van tacken van groene boomen/ daer in sy haer seven dagen onthielden/ tot gedachtenisse dat hare vaders 40 jaren lanck in de woestijne in hutten gewoont hadden. Siet van dit Feest Lev. 23. 34/40. ende Neh. 8. 15/16. a Lev. 23. 34.
4 D. bloetverwanten. Siet Matth. 13. 55. 5 Namel. die ghy in Judea hebt.
6 Namel. bysonders ofte groots. 7 Gr. in vrymoedicheyt van spreken te zijn, D. vermaert ende bekent te zijn. 8 D. waerlijck doen kont. N. om daer mede te betoonen dat ghy de Messias zijt. 9 D. aen die groote menichte der menschen die uyt alle deelen der werelt op het feest 't samen komen sullen. 10 Namel. sommige der selve: want eenige als Joannes/ Jacobus/ ende andere/ in hem geloofden. Actor. 1. 14. b Marc. 3. 21.

6 Jesus dan seyde tot haer/ [11] Mijnen tijdt en is noch niet hier: maer uwen tijdt is [12] altijdt bereydt.

7 [13] [c] De werelt en [14] kan u lieden niet haeten/ maer my haet sy/ om dat ick van de selve getuyge/ dat hare wercken [d] boos zijn.

8 Gaet ghy-lieden op tot dit Feest: ick en gae noch niet op tot dit Feest/ [e] want [15] mijnen tijdt en is noch niet [16] vervult.

9 Ende als hy dese dingen tot haer geseght hadde/ [17] bleef hy in Galilea.

10 Maer als sijne broeders opgegaen waren/ doe ginck hy oock selve op tot het Feest/ niet [18] opentlick/ maer [19] als in't verborgen.

11 [20] De Joden dan sochten hem in het Feest/ ende seyden/ [f] Waer is hy?

12 [g] Ende daer was [21] veel gemurmels van hem onder de scharen. Sommige seyden/ [h] Hy is goet: ende andere seyden/ Neen: maer hy verleydt de schare.

13 Nochtans en sprack niemant [22] vrymoedelick van hem/ [i] om de vreese [23] der Joden.

14 Doch als het nu [24] in het midden van het Feest was/ so ginck Jesus op in den Tempel/ ende leerde.

15 Ende de Joden verwonderden haer/ seggende/ Hoe weet dese [25] de Schriften/ daer hyse [26] niet geleert en heeft?

16 Jesus antwoordde haer/ ende seyde/ [k] Mijn leere en is [27] mijne niet/ maer des genen die my gesonden heeft.

17 So yemandt [28] wil des selfs wille doen/ die sal van dese leere bekennen/ of sy uyt Gode is/ dan [of] ick van my selven spreke.

18 [29] Die van hem selven spreeckt/ soeckt sijn eygen eere/ maer die de eere soeckt des genen die hem gesonden heeft/ die is waerachtich/ ende geen [30] ongerechticheyt en is in hem.

19 [l] En heeft Moses u niet de Wet gegeven/ ende niemandt van u en doet de Wet? [31] [m] Wat soeckt ghy my te dooden?

20 [32] De schare antwoordde ende seyde/ [33] [n] Ghy hebt den Duyvel/ [34] wie soeckt u te dooden?

21 Jesus [35] antwoordde ende seyde tot haer/ [36] Een werck hebbe ick gedaen/ ende ghy [37] verwondert u alle.

22 [38] Daerom Moses heeft u lieden [39] [o] de Besnijdenisse gegeven (niet datse [40] uyt Mose is/ maer [41] [p] uyt den Vaderen) ende ghy besnijdt een mensche [42] op den Sabbath.

23 Indien een mensche de Besnijdenisse ontfanght op den Sabbath/ op dat [43] de Wet Mosis niet [44] gebroken en worde/ zijt ghy toornich op my/ dat ick eenen [45] geheelen mensche gesont gemaeckt hebbe op den Sabbath?

24 [q] En oordeelt niet [46] na het aensien/

11 D. mijne gelegentheydt om tot het feest op te gaen.
12 Nam. overmits men u niet en soeckt te dooden/ gelijck my.
13 D. de wereltsche menschen.
c Ioan. 14. 17. ende 15. 18.
14 N. om dat ghy oock van de werelt zijt/ ende de werelt het hare lief heeft. Joan. 15. 19.
d Ioan. 3. 19.
e Ioan. 8. 20.
15 N. om te gaen op het feest sonder perijkel.
16 D. gekomen.
17 N. noch eenige dagen: als blijckt uyt het volgende vs.
18 Namel. gelijck hy plach te doen/ vergeselschapt met sijne Discipelen ende andere/ die na het feest optrocken.
19 N. om te vermijden de lagen der Overste der Joden.
20 N. die te voren hem op de feestdagen gehoort/ eñ sijne mirakelen gesien hadden.
f Ioan. 11. 56.
g Ioan. 9. 16. ende 10. 19.
21 D. veel geseghs ende disputeerens.
h Matth. 21. 46. Luc. 7. 16. Ioan. 6. 14. ende 7. 40.
22 N. tot sijner eere ende verdedinge.
i Ioan. 9. 22. ende 12. 42. ende 19. 38.
23 D. der Overste der Joden/ die besloten hadden uyt de Synagoge te werpen die hem souden belijden. Joan. 9. 22.
24 N. ontrent den vierden dach/ alsoo het feest der Loof-hutten seven dagen duerde/ van den vijftienden der sevender maendt tot den twee en twintichsten. Siet Levit. 23. 34.
25 Ofte/ letteren. Marc. 6. 2.
26 N. inde scholen/ gelijck Paulus wort geseght te Jerusalem geleert te hebben aen de voeten Gamaliels. Actor. 22. 3.
k Ioan. 3. 11. ende 8. 28. ende 12. 49. ende 14. 10. 24.
27 D. en is niet een leere/ die mijne alleen soude zijn.
28 D. so yemant door Godts genade so verre gebracht is/ dat hy afleggende alle voor-oordeel ende hardtneckigheyt/ de waerheyt der leere ondersoeckt/ gelijck Godt bevolen heeft/ ende hem/ daer na wil schicken. Psalm 25. 14. Daermede geeft hy te kennen dat sy sodanige noch niet en waren.
29 D. die een leere voorstelt van hem selven verdicht/ ende niet gegront in Godes woort. 30 D. valscheyt ofte bedrogh.
l Exod. 20. 1. ende 24. 3. Actor. 7. 53. 31 N. als of ick een overtreder der Wet ware/ om dat ick op den Sabbath dien mensche genesen hebbe. m Matth. 12. 14. Marc. 3. 6. Ioan. 5. 18. ende 10. 39. ende 11. 53. 32 N. die van buyten gekomen was/ ende die daer van niet en wist/ ende oversulcx meende dat Christus haer dat te onrechte aenseyde. 33 D. ghy raest als een beseten/ ofte uytsinnich mensche/ ende ghy lastert ons. n Ioan. 8. 48. 52. ende 10. 20. 34 N. van ons. 35 Christus antwoort niet op de schelt-woorden/ maer gaet voort om te bewijsen dat hy de Wet niet en hadde overtreden/ door 't genesen op den Sabbath. 36 D. dit een werck alleen/ namelick dat ick dien mensche op den Sabbath genesen hebbe. Joan. 5. 16.
37 N. met verstooringe ende aenstoot. Vs. 23. 38 Het woort daerom voegen sommige by het voorgaende vs. 39 D. het bevel om te besnijden op den achtsten dach. Levit. 12. 3. o Levit. 12. 3. 40 D. dat Moses de selve eerst ingestelt heeft. 41 D. maer is aen den Patriarch Abraham ende sijne nakomelingen/ die voor Moses geweest zijn/ uyt Godts bevel bedient geweest/ Genes. 17. 10. p Genes. 17. 10. 42 N. wanneer den achtsten dach na de geboorte des kindts op den Sabbath valt. 43 N. van de besnijdenisse ten achtsten dage. Levit. 12. 2.
44 Gr. Ontbonden, ofte los gemaeckt. 45 D. die aen sijn geheel lichaem/ ofte aen alle sijne leden kranck was. q Deut. 1. 16, 17. Prov. 24. 23. Iac. 2. 1. 46 Dat is/ als aensienders der persoonen: dewijle ghy inde uwe niet en bestraft/ dat sy op den Sabbath besnijdē/ so behoort ghy oock my niet te bestraffen om dat ick op den Sabbath genese.

maer oordeelt een rechtveerdigh oordeel.

25 Sommige dan uyt [47] die van Jerusalem seyden / En is dese niet dien sy soecken te dooden?

26 Ende siet / hy spreeckt vrymoedelick / ende [48] sy en seggen hem niet. Souden nu wel de Overste waerlick [49] weten / dat dese waerlick is de Christus?

27 [r] Doch desen weten wy [50] van waer hy is: maer de Christus wanneer hy komen sal / so en sal [51] niemandt weten van waer hy is.

28 Jesus dan [52] riep inden Tempel / leerende ende seggende / Ende ghy [53] kent my / ende ghy weet van waer ick ben: [54] ende ick en ben [s] van my selven niet gekomen / [t] maer hy is [55] waerachtigh die my gesonden heeft / welcken ghy-lieden [56] niet en kent.

29 Maer [v] ick kenne hem / want ick ben [57] van hem / ende hy heeft my gesonden.

30 [x] Sy sochten hem dan te grÿpen: maer [58] niemandt en sloegh de handt aen hem / want [59] sÿne [y] ure en was noch niet gekomen.

31 [z] Ende vele uyt de schare geloofden in hem / ende seyden / Wanneer de Christus sal gekomen zÿn / sal hy oock meer teeckenen doen dan die / welcke dese gedaen heeft?

32 De Phariseen hoorden dat de schare dit van hem [60] murmelde: ende de Phariseen ende de Overpriesters sonden dienaren / op dat sy hem grÿpen souden.

33 Jesus dan seyde tot haer / [a] Noch eenen [61] kleynen tÿdt ben ick by u / ende ick gae henen tot den genen die my gesonden heeft.

34 [b] Ghy sult my [62] soecken / ende ghy en sult [my] niet vinden: ende daer ick [63] ben / en kont ghy niet komen.

35 De Joden dan seyden [64] tot malcanderen / Waer sal dese henen gaen dat wy hem niet en sullen vinden? Sal hy [65] tot de verstroyde Griecken gaen / ende de Griecken leeren?

36 Wat is dit voor een reden / die hy geseght heeft / Ghy sult my soecken / ende en sult [my] niet vinden: ende daer ick ben en cont ghy niet komen?

37 Ende op den [66] [c] laetsten dagh / [zijnde] den grooten [dagh] des Feests / stont Jesus ende riep / seggende / [67] [d] So yemant [68] dorstet / die kome tot my ende drincke.

38 Die in my gelooft / [69] gelÿckerwÿs [e] de Schrift seght / [70] stroomen des levenden waters sullen uyt sÿnē buyck vloeyen.

39 (Ende dit seyde hy [f] van den Geest / den welcken ontfangen souden die in hem geloven. Want de heylige Geest [71] en was noch niet / overmits Jesus noch niet verheerlickt en was.)

40 Vele dan uyt de schare dese reden hoorende seyden / [g] Dese is waerlick [72] de Propheet.

41 Andere seyden / [h] Dese is [73] de Christus. [74] Ende anderen seyden / [i] Sal dan de Christus uyt Galilea komen?

42 En seght de Schrift niet / dat de Christus komen sal [k] uyt den zade Davids / ende van het vleck [l] Bethlehem / daer David [75] was?

43 Daer wiert dan [76] tweedracht onder de schare / om sÿnent wille.

44 Ende [77] sommige van haer wilden hem grÿpen: maer [78] niemandt en sloegh de handen aen hem.

45 De dienaers dan quamen tot de Over-priesters ende Phariseen: ende die seyden tot haer / Waerom en hebt ghy hem niet gebracht?

46 De dienaers antwoordden / Noyt en heeft een mensche [79] alsoo gesproken / gelÿck dese mensche.

47 De Phariseen dan antwoordden haer / Zÿt oock ghylieden verleydt?

48 [m] Heeft yemandt uyt [80] de Overste in hem gelooft / ofte uyt de Phariseen?

49 Maer dese schare / [81] die de Wet niet en weet / [82] is vervloeckt.

50 Nicodemus seyde tot haer / [83] welcke [n] des nachts tot hem [84] gekomen was / zÿnde een uyt haer /

51 [85] [o] Oordeelt oock onse Wet den mensche / ten zy datse eerst van hem gehoort heeft / ende verstaet wat hy [86] doet?

52 Sy antwoordden ende seyden tot hem / Zÿt ghy oock [87] uyt Galilea? Ondersoeckt ende siet / dat uyt [88] Galilea geen Propheet opgestaen en is.

53 Ende een yegelÿck ginck henen na sÿn huys.

47 D. de Joden die te Jerusalem woonden / ende van het voornemē der Overste wisten.
48 D. sy laten hem leeren sonder verhinderinge.
49 N. beter onderrecht zijnde als te voren. Ofte / in haer gemoet daer van overtuyght zijn / hoe wel sy het niet en willen bekennen.
r Matt. 13. 55. Marc. 6. 3. Luc. 4. 22.
50 N. van Nazareth / gelijck sy meenden.
51 Hier in dwalende / uyt misverstandt van eenige plaetsen der Schrifture / als Jesai. 53. 8. Mich. 5. 1. ende andere / die spreken van sijne eeuwige geboorte / als Sone Godts / welcke sy op sijne lichamelijcke geboorte verkeerdelick duydden.
52 D. sprack met vrymoedicheyt ende luyder stemme / om te beter van allen gehoort te worden.
53 N. so ghy seght.
54 D. Nochtans.
s Ioan. 5. 43. eñ 8. 42.
t Ioan. 8. 26. Rom. 3. 4.
55 N. in sijn getuygenisse van my. Matth. 3. 17.
56 N. gelijck het behoort.
v Ioan. 10. 15.
57 N. geboren van eeuwicheyt. Ps. 2. 7.
x Marc. 11. 18. Luc. 19. 47. eñ 20. 19. Ioan. 7. 19. eñ 8. 37.
58 N. verhindert zijnde door Godts voorsienicheyt.
59 N. om te lijden. Joan. 8. 20.
y Ioan. 8. 20.
z Ioan. 8. 30.
60 Also sy het openlick niet en dorsden seggen / uyt vreese der Joden. vs 13.
a Ioan. 16. 16.
61 N. tot het nabolgende Pasché / twelck was noch ontrent ses maenden.
b Ioan. 8. 21. ende 13. 33.
62 D. ghy sult noch begeeren my tegenwoordigh te hebben. Siet Joan. 8. 21.
63 D. Alsdan sijn sal / ofte daer ick henen gae.
64 Ofte / by haer selven.
65 *Gr.* Tot de verstroyinge der Grieckē, D. ofte tot de Heydenen / die tegen gestelt zijnde tegen de Joden Grieckē genaemt worden. Rom. 1. 16. ende 2. 9. ofte tot de Joden / ende Jodengenooten / die onder de Grieckē verstroyt waren. Joan. 12. 20. Jac. 1. 1. 1. Pet. 1. 1.
66 D. den achtsten dagh / die so wel als den eersten moest gevieert wordē met t'samen-komsten ende offeranden. siet Lev. 23. 36.
c Levit. 23. 36.
67 Alsoo de Joden haer voornemelick op dit Feest / alle de vruchten nu ingesamelt zijnde / vrolick maeckten met eten ende drincken / so schijnt dat Christus daer uyt gelegentheyt neemt / om haer van den rechten geestelicken dranck te onderwijsen / ende daer toe te nooden. d Ioan. 6. 35. Iesai. 55. 1. Apoc. 22. 17. 68 D. uyt het gevoelen van sijne elende verlanght daer van verlost te worden. Siet Joan. 4. 14. Jes. 44. 3. ende 55. 1. 69 Dese woorden voegen sommige by de naest voorgaende / in desen sin / gelijck de Schrift seght / dat is / gebiedt: andere by de volgende / alsoo dat Christus hier soude hebben gesien op eenige plaetsen der Heyliger Schrifture / als Jes. 44. 3. ende 49. 10. ende 58. 11. ofte diergelijcke. e Iesai. 12. 3. 70 Ofte rivieren, dat is / in grooten overvloet / ende volheyt. siet Jesa. 44. 3. Joel 2. 28. ende 3. 18. Joan. 4. 14. f Iesai. 44. 3. Ioël 2. 28. Actor. 2. 17. 71 N. gegeven ofte gesonden in sulcken overvloet / gelijck na Christi opstandinge ende hemelvaert geschiet is. Act. 2. 2/33. g Matth. 21. 46. Luc. 7. 16. Ioan. 6. 14. 72 N. van de welcke geschreven staet Deut. 18. 15. h Iohan. 4. 42. 73 D. de Messias / dien sy meenden een ander te sullen zijn als desen Propheet. Siet Joan. 1. 25. ende 6. 14. 74 N. die meenden dat hy te Nazareth geboren was. i Ioan. 1. 47.

k Psal. 132. 11.
l Mich. 5. 1. Matth. 2. 6.
75 N. geboren ende opgevoedt.
76 *Gr.* Schisma. D. scheuringe ofte verdeeltheyt.
77 N. uytgesonden van de Overpriesters.
78 N. van Godt verhindert zijnde / om dat sijne ure noch niet gekomē en was.
79 D. met sulcken aensien ende aengenaemheyt. siet Mat. 7. 28/29. ende Luc. 4. 22.
m Iesai. 33. 18. Ioan. 12. 42. 1. Corint. 1. 20. ende 2. 8.
80 Namel. die sulcke treffelicke ende geleerde luyden zijn.
81 D. die inde H. Schrifture niet en is geoeffent.
82 *Gr.* Zijn vervloeckt. N. om datse hem aenhangen.
83 Siet hier van Joan. 3. 1/2/ &c.
n Ioan. 3. 2. ende 19. 39.
84 Ofte / quam.
85 Dat is / wort ons oock inde Wet toegelaten yemant te veroordeelen / ten zy dat hy eerst gehoort werde in sijne verantwoordinge. Dit was oock selfs by de Heydenen een Wet der nature. Siet Act. 25. 16.
o Exod. 23. 1. Levit. 19. 15. Deut. 1. 17. ende 17. 8. ende 19. 15. 86 D. wat hy gedaen ofte misdaen heeft. 87 Namel. ofte afkomstigh / ofte een van sijne Discipelen / die meest Galileers waren. 88 Jesaias hadde nochtans geprophetéert / dat de Messias in Galilea soude beginnen te prediken. Siet Jesai. 8. 23. ende 9. 1. ende Matth. 4. 15.

Het viij. Capittel.

1 Christus leert smorgens vroech in den Tempel. 3 alwaer de Schriftgeleerde ende Phariseen een vrouwe in overspel bevonden tot hem brengen. 7 doch hy maeckt haer in haer voornemen beschaemt / schrijvende op de aerde / ende laet de vrouwe met een vermaninge gaen. 12 Leert dat hy het licht der werelt is. 13 ende verantwoort hem tegen de Phariseen soo met sijn eygen / als met sijns Vaders getuygenisse. 21 Seght den Joden aen / datse hem te vergeefs soecken sullen / ende in hare sonden sterven / soose in hem niet en geloven. 25 Verklaert wie hy is / ende van wien hy is gesonden. 31 Belooft den genen die in hem gelooven kennisse der waerheyt / ende vryheyt van de dienstbaerheyt der sonde. 37 Bewijst dat de ongeloovige Joden haer te onrecht beroemden datse Abrahams ende Godts kinderen waren: ende seght haer aen datse kinderen des Duyvels zijn / om datse sijne begeerten volbrengen. 46 Straft haer ongeloove. 48 waer over sy hem voor een Samaritaen schelden / die den Duyvel heeft. 49 't welck hy ontkent ende wederleght. 56 ende getuyght dat Abraham sijnen dagh gesien heeft / ende dat hy geweest is eer Abraham was. 59 waerom sy hem willen steenigen.

1 Maer Jesus ginck [1] na den Olÿfbergh.

2 Ende des morgens vroech quam hy wederom inden Tempel / ende alle het volck quam tot hem: ende [2] nedergeseten zÿnde leerde hy haer.

3 Ende de Schriftgeleerde ende de Phariseen [3] brachten tot hem een vrouwe in overspel gegrepen:

4 Ende haer gestelt hebbende in't midden / seyden sy tot hem / Meester / dese vrouwe is op de daet selve gegrepen / overspel begaende.

5 [a] Ende Moses heeft ons inde wet geboden / dat de sulcke [4] gesteenight sullen worden: Ghy dan wat seght ghy?

6 Ende dit seyden sy / hem [5] versoeckende / op dat sy [yet] hadden / om hem te beschuldigen. Maer Jesus nederbuckende schreef met den vinger [6] in de aerde.

1 N. om daer te vernachten ende bidden / gelijck hy gewoon was. Luc. 21. 37. ende 22. 39. van desen berch siet Mat. 21. 1.
2 N. nae de maniere die de leeraers gebruyckten in de Synagogen. Siet Luc. 4. 20. ende elders. And. heeft hy somtijts gestaen / als hy yet overluydt ende met bysondere beweginge wilde seggen. Joan. 7. 37.
3 *Gr.* leydden.
a Levit. 20. 10. Deut. 22. 22.
4 De Wet Mosis gebiedt dat sulcke met der doodt sullen gestraft wordē. Lev. 20. 10. maer datse gesteenight moesten worden / schijnen sy besloten te hebben uyt Deut. 22. 23/24.
5 Namel. met sulcke meeninge / indien hy haer vry spraeck / datse hem als een verbreker der Wet souden connen beschuldigen: ende indien hy haer veroordeelde / datse hem als onbarmhertigh by het volck in haet souden brengen. 6 Dat is / in het stof van den vloer des Tempels. Wat hy nu geschreven heeft en wort niet uytgedruckt: sommige meenen dat hy geschreven heeft 't selve dat hy haer daerna aenseyde.

7 Ende

7 Ende als sy hem bleven vragen/ rechtede hy hem op/ ende seyde tot haer/ [b] Die van u lieden [7] sonder sonde is/ [8] werpe eerst den steen op haer.

8 Ende wederom nederbuckende schreef hy in de aerde.

9 Maer [9] sy [dit] hoorende/ eñ van [hare] conscientie overtuyght zÿnde/ gingen uyt/ d'een na d'ander/ beginnende van de oudste tot de laetste: ende Jesus wiert [10] alleen gelaten/ ende de vrouwe in't midden staende.

10 Ende Jesus hem oprechtende/ ende niemant siende dan de vrouwe/ seyde tot haer/ Vrouwe waer zÿn dese uwe beschuldigers? en heeft u niemant veroordeelt?

11 Ende sy seyde/ Niemant Heere. Ende Jesus seyde tot haer/ [11] So en veroordeele ick u oock niet: gaet henen/ ende [c] en sondight niet meer.

12 Jesus dan sprack [12] wederom tot [13] haerlieden/ seggende/ [d] Ick ben [14] het licht [15] der werelt: die my [16] volght en sal inde [17] duysternisse niet wandelen/ maer sal het licht [18] des levens hebben.

13 De Phariseen dan seyden tot hem/ Ghy getuyght van u selven: uw' getuygenisse en is niet [19] waerachtigh.

14 Jesus antwoordde/ ende seyde tot haer/ [e] Hoewel ick van my selven getuyge/ so is [nochtans] mÿn getuygenisse waerachtigh: want ick weet [20] van waer ick gekomen ben/ ende waer ick henen gae: maer ghylieden en weet niet van waer ick kome/ ende waer ick henen gae.

15 Ghy oordeelt [21] na den vleesche/ ick en [22] oordeele niemant.

16 Ende indien ick oock oordeele/ mÿn oordeel is waerachtigh: want ick en ben niet alleen/ maer [23] ick/ ende de Vader die my gesonden heeft.

17 [f] Ende daer is oock in uwe [24] Wet geschreven/ dat het getuygenisse van twee menschen [25] waerachtigh is.

18 Ick ben't die van my selven getuyge/ ende [g] de Vader/ die my gesonden heeft/ getuyght van my.

19 Sy dan seyden tot hem/ Waer is uwe Vader? Jesus antwoordde/ [h] Ghy en kennet noch my/ noch mÿnen Vader: [i] indien ghy my [26] kendet/ so soudt ghy oock mÿnen Vader kennen.

20 Dese woorden sprack Jesus [27] by de Schat-kiste/ leerende inden tempel: [k] ende [28] niemandt en greep hem/ Want sÿne [29] ure en was noch niet gekomen.

21 Jesus dan seyde wederom tot haer/ [l] Ick [30] gae henen/ ende ghy sult my [31] soecken/ ende [32] in uwe sonde sult ghy sterven: daer ick henen gae [33] en kont ghy-lieden niet komen.

22 De Joden dan seyden/ Sal hy oock [34] hem selven dooden/ om dat hy seght/ Daer ick henen gae en kont ghy lieden niet komen?

23 Ende hy seyde tot haer/ [m] Ghylieden zÿt [35] van beneden/ ick ben [36] van boven: [37] ghy zÿt uyt dese werelt/ ick en ben niet uyt dese werelt.

24 Ick hebbe u dan geseght/ [n] dat ghy in uwe sonden sult sterven. Want indien ghy niet en gelooft [38] dat ick [die] ben/ ghy sult in uwe sonden sterven.

25 Sy seyden dan tot hem/ Wie zÿt ghy? Ende Jesus seyde tot haer/ [39] Dat ick van den beginne u lieden oock segge.

26 Ick hebbe vele dingen van u te seggen/ ende te oordeelen: [40] maer [41] die my gesonden heeft [o] is waerachtigh: [p] ende de dingen die ick van hem gehoort hebbe/ deselve spreke ick [42] tot de werelt.

27 Sy en verstonden niet dat hy haer van den Vader sprack.

28 Jesus dan seyde tot haer/ [q] Wanneer ghy den Sone des menschen sult [43] verhooght hebben/ [44] dan sult ghy verstaen dat ick [die] ben/ ende [45] [dat] ick van my selven niet en doe/ [r] maer dese dingen spreke ick/ gelÿck mÿn Vader my geleert heeft.

29 [s] Ende die my gesonden heeft/ is met my. De Vader en heeft my [46] niet alleen gelaten/ want ick altÿt doe/ dat hem behagelÿck is.

30 Als hy dese dingen sprack [t] geloofden vele in hem.

31 Jesus dan seyde tot de Joden/ die [in] hem geloofden/ Indien ghylieden [47] in mÿn woort blÿvet/ so zÿt ghy waerlÿck mÿne discipelen.

32 Ende sult [48] de waerheyt [49] verstaen/ [v] ende de waerheyt sal u [50] vry maken.

33 Sy antwoordden hem/ [x] Wy zÿn Abrahams zaedt/ ende en hebben [51] noyt yemandt gedient: hoe seght ghy [dan], Ghy sult vry worden?

34 Jesus antwoordde haer/ Voorwaer/ voorwaer segge ick u/ Een yegelÿck die de sonde [52] doet [y] is een dienstknecht der sonde.

35 Ende de dienstknecht [53] en blÿft niet eeuwichlÿck in het huys: de sone blÿfter eeuwichlÿck.

36 [z] Indien dan de Sone u sal vry gemaeckt hebben/ so sult ghy [54] waerlÿck vry zÿn.

37 Ick weet dat ghy Abrahams [55] zaet zÿt: maer ghy soeckt my [56] te dooden/ want mÿn woort [57] en heeft in u geen plaetse.

38 [a] Ick spreke [58] dat ick by mÿnen Vader gesien hebbe: ghy doet dan oock/ dat ghy [59] by uwen Vader gesien hebt.

39 Sy antwoordden ende seyden tot hem/ Abraham is onse vader. Jesus seyde tot haer/ [b] Indien ghy [60] Abrahams kinderen waert/ soo soudt ghy de wercken Abrahams doen.

40 Maer nu soeckt ghy my te dooden/ een mensche [c] die u [61] de waerheyt gesproken hebbe/ welcke ick van Godt gehoort hebbe. Dat en dede Abraham niet.

41 Ghy doet de wercken uwes vaders. Sy seyden dan tot hem/ Wy en zÿn niet geboren [62] uyt hoererie: wy hebben eenen Vader/ [namelick] Godt.

42 Jesus dan seyde tot haer/ Indien

b Deut. 17. 7.
7 *Gr.* onsondigh. D. in diergelijcke ofte andere sonden niet gevallē is/ ofte meent dat hy niet en soude konnen vallen.
8 Christus schijnt hier te sien op de Wet. Deut. 17. 7.
9 N. de beschuldigers.
10 Niet ten aensien der schare/ die Christus terstondt aenspreeckt vs. 12. maer ten aensien der Phariseen/ die de vrouwe beschuldighden.
11 Christus en veroordeelt haer niet/ noch en spreecktse oock niet vry/ overmits sijn ampt niet en was/ een politijck vonnisse over misdadige uyt te spreken/ maer als een Leeraer de sondaren tot bekeeringe te brengen. siet diergelijcke Luc. 12. 14.
c Ioan. 5. 14.
12 N. nadat sijne predicatie/ door de voorgaende beschuldinge der Over-priesters/ opgehouden ofte verhindert was geweest.
13 N. den Joden in den Tempel vergadert.
d Iesai. 42. 16. Ioan. 1. 9. ende 9. 5. ende 12. 35, 36.
14 Het schijnt dat Christus des morgens seer vroegh in den Tempel gekomen zijnde v. 2. alsoo de Sonne opginck/ daer uyt occasie genomen heeft van het ware geestelick licht te spreken: gelijck hy oock dickwils elders by andere gelegentheden gedaen heeft. Joan. 4. 10. ende 6. 35.
15 D. die het ware licht der saligh-makende kennisse geve niet alleen den Joden/ maer oock den Heydenen. siet Jesai. 49. 6.
16 D. die mijne Leere met een waer geloove aenneemt ende gehoorsaemt.
17 N. der dwalingen ende sonden.
18 D. dat den menschen brenght tot het eeuwige leven. Siet Joan. 6. 68.
19 D. vast/ ende genoechsaem om ons te doen gelooven.
e Ioan. 5. 31.
20 D. want ick ben niet alleen een mensche/ maer oock de ware Sone Godts/ die van den hemel als een gesante des Vaders/ vs. 16. ben afgekomen/ ende nae mijne menschelijcke natuere daer weder sal opvaren.
21 D. na den uyterlicken schijn, in welcken ghy my als een mensche alleen aensiet.
22 N. gelijck ghy: ofte/ in dese tegenwoordige tijt. Want andersins heeft de Vader den Sone alle oordeel gegeven. Joan. 5. 22.
23 N. Ick/ voor so veel ick de Sone Godts ben/ ende de Vader/ wy zijn twee getuygen. Ende derhalven is mijn getuygenisse waerachtigh/ gelijck Christus besluyt vs. 17/18.
f Num. 35. 30. Deut. 17. 6. ende 19. 15. Mat. 18. 16. 2. Corinth. 13. 1. Hebr. 10. 28.
24 N. Deut. 17. 6. ende 19. 15.
25 Dat is/ genoechsaem om aengenomen te worden in het gerichte.
g Matt. 3. 17. ende 17. 5. Marc. 1. 11. ende 9. 7. Luc. 3. 22. ende 9. 35. Ioan. 1. 33. ende 5. 37. ende 6. 27.
h Ioan. 16. 3.
i Ioan. 14. 9.
26 Namel. nae mijn Godtlicke nature/ nae de welcke ick het uytgedruckte beeldt des Vaders ben. Hebr. 1. 3. Joan. 14. 9.
27 *Gr.* in de schat-kiste, dat is/ in de plaetse des Tempels/ daer de Schat-kiste stont. Siet 2. Reg. 12. 9. Marc. 12. 41. Luc. 21. 1.
k Ioan. 7. 30.
28 N. hoewel hy soo vrymoedigh sprack.
29 N. tot lijden ende sterven/ van Godt verordineert.
l Ioan. 7. 34. ende 13. 33.
30 N. nae den hemel.
31 Dat is/ als het verderf over u komen sal/ sult ghy te vergeefs tot Godt ende volgens tot my roepen. Siet Prov. 1. 24/ &c.
32 D. om u moetwilligh ongeloove sult ghy tijdtlick ende eeuwichlick vergaen. Marc. 16. 16. Joan. 3. 18.
33 N. om dat ghy niet en kont ten hemel varen/ gelijck ick gestorven zijnde doen sal nae mijne verrijsenisse. Siet Joan. 13. 33/36.
34 N. om te ontgaen dat hy van de Overste der Joden niet en werde gevangen ende omgebracht.
m Ioan. 3. 31.
35 *Gr.* uyt die [plaetsen] van beneden.
36 *Gr.* uyt die [plaetsen] van boven.
37 D. ghy verstaet in eenen aerdtschen ende wereltschen sin 't gene ick in eenen geestelicken ende hemelschen sin spreke/ om dat ghy aerdtsche menschen zijt.
38 Dat is/ dat ick de ware Messias ben/ voor welcken ick my uytgeve. Alsoo oock hier nae vs. 28.
39 *Gr.* In 't begin, dat ick tot u lieden oock spreke: D. dat ick van den beginne mijner Predicatie geseght ofte gesproken hebbe.
40 N. doch overmits ghy het niet gelooven en soudt/ so segge ick dit alleen/ dat die my/ &c.
41 N. de Vader.
o Ioan. 7. 28. Rom. 3. 4.
p Ioan. 15. 15.
42 Ofte/ inde werelt.
q Num. 21. 9. 2. Reg. 18. 4. Ioan. 3. 14. ende 12. 32.
43 N. aen 't cruyce. Joan. 3. 14. eñ 12. 32, 2. 41.
44 D. vele onder u sullen 't bekennen uyt de teeckenen/ die alsdan geschieden sullen/ ende uyt mijne opstandinge daer na. Luc. 23. 48. Act.
45 D. dat ick geene leere voor en stelle/ die ick selve verdicht hebbe.
r Ioan. 3. 11. ende 7. 16. ende 12. 49. ende 14. 10, 24.
s Ioan. 14. 10. ende 16. 32.
46 N. overmits ick ende de Vader een zijn/ ende hy met vele getuygenissen ende teeckenen mijne sendinge heeft bevestight. Act. 2. 22.
t Ioan. 7. 31.
47 D. in mijne leere volherdet.
48 N. van mijne leere/ by u aengenomen ende gelooft. Joan. 1. 12.
49 D. meer ende meer daer in onderwesen ende bevestiget worden.
v Rom. 6. 18. Galat. 5. 1. 1. Pet. 2. 16.
50 N. van de doodt ende dienstbaerheyt der sonde.
x Matth. 3. 9.
51 Dat Christus gesproken hadde van geestelijcke vryheyt ende dienstbaerheyt/ verstaen sy van uyterlicke ofte lichamelicke: van welcke sy nochtans niet veel en conden roemen/ alsoo hare voorouders in Egypten gedient hadden. Genes. 15. 13. ende Exod. 20. 2. ende sy selve alsnoch den Romeynen onderworpen waren.
52 D. die de sonde over hem laet heerschē/ ende gelijck als syn werck maeckt van sondigen. Rom. 6. 17. 1. Joan. 3. 8. 2. Pet. 2. 19.
y Rom. 6. 20. 2. Pet. 2. 19.
53 D. gelijck een slave geen recht en heeft om in sijns heeren huys altijt te blijven ofte sijn erfgenaem te zijn/ overmits hem de Heere mach uytstooten ofte aen andere verkoopen/ alsoo en sullen oock in het Huys Godts niet blijven de gene die slaven der sonde zijn/ maer alleen de ware kinderen Godts.
z Rom. 8. 2.
54 Ofte/ in der daet.
55 N. na den vleesche.
56 Eñ daer mede betoont ghy dat ghy geen rechte kinderen Abrahams en zijt. Siet v. 39.
57 Ofte/ en gaet niet door in u. dat is/ in u herte.
a Ioan. 3. 11. ende 7. 16. ende 12. 49. ende 14. 10, 24.
58 Siet Joan. 5. 19/20.
59 D. dat ghy door ingeven des Duyvels geleert hebt. Siet v. 44.
b Rom. 2. 28. ende 9. 7.
60 D. rechte ende ware kinderen Abrahams.
c Ioan. 17. 17.
61 Dat is/ de ware leere der salighept.
62 Namelick/ als bastaerden ofte als afgoden-dienaers/ hoedanige de Samaritanen waren.

Godt uwe vader ware/ so soudet ghy my lief hebben: want ick ben [63] van Godt [64] uyt-gegaen/ ende come [van hem]. [d] Want ick en ben oock van my selven niet gekomen/ maer hy heeft my gesonden.

43 Waerom en kent ghy mijne sprake niet? [Het is] om dat ghy [65] mijn woort niet en kont hooren.

44 [e] Ghy zijt [66] uyt den vader den Duyvel/ ende wilt [67] de begeerten uwes vaders doen. [f] Die was [68] een menschen-moorder [69] van den beginne/ ende en is [70] in de waerheyt [g] niet staende gebleven: want geen waerheyt en is in hem. Wanneer hy de leugen spreeckt/ so spreeckt hy [71] uyt sijn eygen: want hy is een leugenaer/ ende de [72] vader der selve [leugen].

45 Maer my/ om dat ick [u] de waerheyt segge/ en gelooft ghy niet.

46 Wie van u overtuyght my [73] van sonde? ende indien ick de waerheyt segge/ waerom en gelooft ghy my niet?

47 [74] [h] Die uyt Godt is [75] hoort de woorden Godts: daerom en hoort ghylieden niet/ om dat ghy uyt Godt niet en zijt.

48 De Joden dan antwoordden ende seyden tot hem/ En seggen wy niet wel dat ghy [76] een Samaritaen zijt/ [i] ende [77] den Duyvel hebt?

49 Jesus antwoordde/ Ick en hebbe den Duyvel niet/ [k] maer ick [78] eere mijnen Vader/ ende ghy [79] ont-eert my.

50 [Doch] ick en soecke mijne eere niet: daer is een die se soeckt ende [80] oordeelt.

51 Voorwaer/ voorwaer segge ick u/ [l] so yemandt mijn woort sal bewaert hebben/ die en sal [81] den doodt [82] niet sien inder eeuwicheyt.

52 De Joden dan seyden tot hem/ Nu bekennen wy dat ghy den Duyvel hebt. Abraham is gestorven/ ende de Propheten: ende [83] seght ghy/ So yemant mijn woort bewaert sal hebben/ die en sal den doodt niet smaecken inder eeuwicheyt?

53 Zijt ghy meerder dan onse vader Abraham/ [m] welcke gestorven is? ende [84] de Propheten zijn gestorven: wien maeckt ghy u selven?

54 Jesus antwoordde/ Indien ick my selven eere/ so en is mijne eere niets: mijn Vader ist die my eert/ welcken ghy seght dat uwe Godt is.

55 Ende ghy en [85] kent hem niet/ maer ick kenne hem: ende indien ick segge dat ick hem niet en kenne/ so sal ick u lieden gelijck zijn/ [dat is], een leugenaer: maer ick kenne hem ende beware sijn woort.

56 Abraham uwe vader heeft [86] met verheuginge verlanght/ [n] op dat hy [87] mijnen dagh sien soude: ende hy heeft [hem] [88] gesien/ ende is [89] verblijdt [90] geweest.

57 De Joden dan seyden tot hem/ Ghy en hebt noch geen [91] vijftich jaren/ ende hebt ghy Abraham gesien?

58 Jesus seyde tot haer/ Voorwaer/ voorwaer segge ick u/ Eer Abraham [92] was/ [93] ben ick.

59 [o] Sy namen dan steenen op/ dat syse [94] op hem wierpen. Maer Jesus verberghde hem/ ende ginck uyt den Tempel/ [95] gaende door het midden van haer: ende ginck also voorby.

63 *Gr.* uyt Godt. door de eeuwige geboorte van de Vader. Psal. 2. 7. Mich. 5. 1. Joan. 5. 26.
64 N. niet alleen gesonden als Middelaer/ gelijck uyt het volgende blijckt: maer oock van hem geboren. siet Joan. 10. 30. Hebr. 5. 5.
d Ioan. 5. 43. ende 7. 29.
65 V. mijne leere ende wijse van spreken/ met welcke ick de selve u voorstelle/ verdragen/ als strijdende tegen uwe quade vooroordeelen ende genegentheden/ Joan. 6. 60.
e 1. Ioan. 3. 8.
66 V. ghy aerdt na den Duyvel.
67 Welcke voornamelick zijn/ lasteren ende menschen-moorden.
f Genes. 3. 1. 2. Corinth. 11. 3. 1. Ioan. 3. 8.
68 Om dat hy den mensche tot de sonde/ ende daer door tot de tijdtlicke ende eeuwige doot gebracht heeft.
69 N. der scheppinge des menschen.
70 V. in de oprechticheyt/ in welcke hy geschapen was. 2. Pet. 2. 4. Judic. v. 6.
g Iudic. v. 6.
71 *Gr.* Uyt sijne eygene. N. ingevingen ende bewegingen.
72 V. vinder ende stichter der selve leugenen.
73 V. van eenige feyle in mijne leere ofte leven.
74 V. die Godt tot een vader heeft gelijck de Joden roemden/ vs. 41.
h Ioan. 6. 37. ende 10. 26. 27.
i. Ioan. 4. 6.
75 V. hoort ende gehoorsaemt geerne.
76 V. een die vreemt is van den waren Godts-dienst/ ende daerom vyant van de Joden/ gelijck de Samaritanen waren, Luc. 9. 53.
i Ioan. 7. 20. ende 10. 20.
77 Siet Joa. 7. 20.
k Ioan. 7. 18.
78 N. met mijne leere ende wercken.
79 N. met uwe lasteringen.
80 Die tusschen u ende my rechten sal/ ende sulcke lasteringen wreken.
l Ioan. 5. 24. ende 11. 25.
81 V. den eeuwigen doot.
82 V. niet smaken/ gelijck in 't volgende vs geseght wort/ dat is/ niet onderworpen zijn.
83 Ofte/ ghy seght.
m Hebr. 11. 13.
84 N. die nochtans het woort Godts bewaert hebben.
85 N. ten rechten ende soo het behoort. gelijck v. 19.
86 *Gr.* van vreughde opgesprongen.
n Genes. 17. 17. Luc. 10. 24. Hebr. 11. 13.
87 N. mijner komste in den vleesche. Luc. 10. 24. Hebr. 11. 13.

88 N. door den geloove/ siende op de belofte Godts van dese komste. 89 Siet Genes. 17. 17. 90 Ofte/ wert verblijdt. 91 N. ten hoochsten genomen/ na het uytwijsen van u wesen. want Christus was maer ontrent vier ende dertich jaren oudt/ doen hy leefde. 92 N. geboren. Ofte/ wiert. N. geboren. 93 N. geweest/ na mijne Godtlicke nature/ die van eeuwicheyt is. Mich. 5. 2. o Luc. 4. 29. Ioan. 10. 31, 39. ende 11. 8. 94 N. als op eenen dien sy hielden een Godts-lasteraer te zijn/ overmits hy hem Gode gelijck maeckte, siet Lev. 24. 16. ende Joa. 10. 33. 95 N. ofte hare oogen houdende/ ofte hem versteekende onder de schare. Luc. 4. 30, ende 24. 16.

Het ix. Capittel.

1 Christus eenen blindt-geborenen sijne oogen met slick op eenen Sabbath bestrijckende/ ende bevelende hem de oogen te wasschen in 't water Siloam/ maeckt hem siende. 8 't welck de blinde sijne gebuyren/ van haer gevraeght zijnde/ verhaelt. 13 ende wort gebracht tot de Phariseen/ den welcken hy 't selve oock verhaelt. 16 Waer over sy Christum lasteren/ als een verbreker des Sabbaths/ ende twijffelen of dese blindt geweest was. 18 ende ontbieden daerom sijne ouders/ die wel bekennen dat hy blindt geboren was/ maer voorts haer beroepen op hares soons getuygenisse. 24 welcken sy andermael roepen ende ondervragen. 27 die haer antwoort/ ende uyt dit werck betuyght dat Christus geen sondaer/ maer uyt Godt is. 34 ende wort daer over van haer smadelick uytgestooten. 35 De blinde van Christo naerder onderrecht zijnde gelooft in hem/ ende bidt hem aen. 40 Christus seght den Phariseen aen/ dat sy geestelick blindt zijn/ ende dat sy daerom in de sonde blijven om datse sulcks niet en bekennen.

1 Ende voorby gaende/ sach hy eenen mensche [1] blint van de geboorte af:

2 Ende sijne Discipelen vraeghden hem/ seggende/ Rabbi/ wie heefter [2] gesondight? [3] dese ofte sijne ouders/ dat hy blindt soude geboren worden?

3 Jesus antwoordde/ [4] Noch dese en heeft gesondight/ noch sijne ouders: [a] maer [dit is geschiet] op dat de wercken [5] Godts in hem souden geopenbaert worden.

4 [b] Ick moet wercken [6] de wercken des genen die my gesonden heeft/ [7] so langh het dagh is: [8] de nacht komt/ wanneer niemandt wercken en can.

5 [9] So lange ick in de werelt ben/ so ben ick [c] het [10] licht der werelt.

6 Dit geseght hebbende/ [d] spoogh hy op de aerde/ ende maeckte slijck uyt dat speecksel/ ende [11] streeck dat slijck op de oogen des blinden/

7 Ende seyde tot hem/ Gaet henen/ wascht u in het [12] bad-water Siloam/ ('t welck overgeset wordt Uytgesonden.) Hy dan ginck henen ende wiesch hem/ ende quam siende.

8 De gebuyren dan/ ende die hem te voren [13] gesien hadden dat hy blindt was/ seyden/ Is dese niet die [14] sat [e] ende bedelde?

9 Andere seyden/ Hy ist: ende andere/ Hy is hem gelijck. Hy seyde/ Ick ben 't.

10 Sy dan seyden tot hem/ [15] Hoe zijn u de oogen geopent?

11 Hy antwoordde ende seyde/ De mensche genaemt Jesus maeckte slijck ende [16] bestreeck mijne oogen/ ende seyde tot my/ Gaet henen aen het badwater Siloam/ ende wascht u. Ende ick ginck henen/ ende wiesch my/ ende [17] ick wiert siende.

12 Sy dan seyden tot hem/ Waer is die? Hy seyde/ Ick en weet het niet.

13 [18] Sy brochten hem tot de Phariseen/ hem [namelick] die te voren blindt [geweest was].

14 [f] Ende het was Sabbath/ als Jesus het slijck maeckte/ ende sijne oogen opende.

15 De Phariseen dan vraeghden hem oock wederom/ hoe hy siende geworden was. Ende hy seyde tot haer/ Hy leyde slijck op mijne oogen/ ende ick wiesch my/ ende ick sie.

16 Sommige dan uyt de Phariseen seyden/ [19] Dese mensche en is van Godt niet: want hy en [20] houdt den Sabbath niet. [21] Andere seyden/ [g] Hoe can een men-

1 N. die sat ende bedelde, v. 8.
2 V. eenige bysondere groote sonde gedaen.
3 Het schijnt dat de Discipelen in dese dwalinge waren/ welcke doe by sommige Joden was/ dat als de mensche sterft/ sijne ziele dan weder soude gaen in een ander lichaem/ ende dat over sulcks de ziele des blint-geborenen in een ander lichaem soude gesondight hebben.
4 N. dat hy blindt geboren soude worden.
a Ioan. 11. 4.
5 V. der Goddelicker barmhertigheyt ende kracht/ als Christus die aen hem betoonen soude/ om daer mede te bevestigen/ dat hy de ware Messias is/ volgens de voorseggingе Jes. 35. 5.
b Ioan. 5. 19.
6 Welcke zijn/ het Euangelium prediken/ ende 't selve met wonder-wercken bevestigen.
7 V. soo lange dit mijn leven ende de tijdt mijns dienst van Godt gestelt/ dueren sal.
8 V. de doodt/ na welcke gelijck niemant kan doen 't gene sijn beroep in dit leven aen gaet/ alsoo sal ick na mijne doot dusdanige wercken selve op der aerde niet meer doen.
9 *Gr.* wanneer.
c Iesai. 42. 6. Luc. 2. 32. Ioan. 1. 9. ende 8. 12. ende 12. 35, 46. Actor. 13. 47.
10 V. moet ick de werelt verlichten met mijne leere ende wonderwercken/ hoewel ick daer over gelastert ende vervolgt worde.
d Marc. 8. 23.
11 Dit teecken gebruyckt Christus, niet dat daer in eenige kracht was/ also t'selve meer dient om te verblinden: maer om te toonen/ dat de kracht om 't gesicht te geven van hem alleen quam/ gelijck hy den geheelen mensche oock uyt slijck der aerde geschapen heeft. Genes. 2. 7.
12 Van dit badtwater/ Siet Jesa. 8. 6. ende Luc. 13. 4. sommige meynen dat het was 't selve water daer van gesproken wort Joan. 5. 2. 13 *Gr.* sagen. 14 Namel. ontrent den Tempel gelijck schijnt uyt het laetste vs van het voorgaende cap. vergeleecken met het eerste van dit cap. siet diergelijcke Actor. 3. 2. e Actor. 3. 2. 15 V. hoe zijt ghy siende geworden? 16 *Gr.* besalfde. 17 Ofte/ ick hebbe gesien. 18 N. de gebueren ofte bekende. f Matth. 12. 1. Marc. 22. Ioan. 5. 9. 23. Luc. 6. 1. 19 N. die op den Sabbath uwe oogen met slijck bestreken ende geopent heeft. 20 *Gr.* bewaert 21 Namel. uyt hare vergaderinge/ gelijck Nicodemus/ ofte yemant diergelijcke. Joan. 7. 50. g Ioan. 3. 2. ende 9. 33.

sche [die] [22] een sondaer is sulcke teeckenen doen? [h] Ende daer was tweedracht onder haer.

17 Sy seyden wederom tot den blinden: Ghy/ wat seght ghy van hem/ [23] dewyle hy uwe oogen geopent heeft? Ende hy seyde/ [i] Hy is een Propheet.

18 [24] De Joden dan en geloofden van hem niet dat hy blindt geweest was/ ende [25] siende was geworden/ tot dat sy geroepen hadden de ouders des genen/ die siende geworden was.

19 Ende sy vraeghden haer/ seggende/ Is dese uwe sone/ welcke ghy seght dat blindt geboren is? Hoe siet hy dan nu?

20 Syne ouders antwoordden haer ende seyden/ Wy weten dat dese onse sone is/ ende dat hy blindt geboren is:

21 Maer hoe hy nu siet/ en weten wy niet: of wie syne oogen geopent heeft/ en weten wy niet: hy heeft [sijnen] ouderdom/ vraget hem selve: hy sal van hem selven spreken.

22 Dit seyden syne ouders/ [k] om dat sy de Joden vreesden. [l] Want [26] de Joden hadden alreede te samen een besluyt gemaeckt/ so yemandt hem belede Christum te zyn/ dat die [27] uyt de Synagoge soude geworpen worden.

23 Daerom seyden syne ouders/ Hy heeft [sijnen] ouderdom/ vraeget hem selve.

24 Sy dan riepen voor de tweedemael den mensche die blindt geweest was/ ende seyden tot hem/ [28] [m] Geeft Godt de eere: wy weten dat dese mensche [29] een sondaer is.

25 Hy dan antwoordde/ ende seyde/ Of hy een sondaer is en weet ick niet: een dinck weet ick/ dat ick blindt was/ en nu sie.

26 Ende sy seyden [30] wederom tot hem/ Wat heeft hy u gedaen? hoe heeft hy uwe oogen geopent?

27 Hy antwoordde haer/ Ick hebt u alreede geseght/ ende ghy en hebt het [31] niet gehoort: wat wilt ghy't wederom hooren? Wilt ghy lieden oock syne Discipelen worden?

28 Sy gaven hem dan scheld-woorden/ ende seyden/ Ghy zyt syn Discipel: maer wy zyn Mosis Discipelen.

29 Wy weten dat Godt tot Mosem gesproken heeft: maer desen en weten wy niet [32] van waer hy is.

30 De mensche antwoordde/ en seyde tot haer/ Hier in is immers [wat] wonders/ dat ghy niet en weet van waer hy is/ ende [nochtans] heeft hy [33] myne oogen geopent.

31 [n] Ende wy weten dat Godt [34] de sondaers niet en [35] hoort: maer soo yemandt godtvruchtigh is/ ende synen wille doet/ dien hoort hy.

32 [36] Van [alle] eeuwe en is het niet gehoort/ dat yemandt eens blindt-geborenen [37] oogen geopent heeft.

33 Indien dese van Godt niet en [38] ware/ hy en soude [39] niets konnen doen.

34 Sy antwoordden/ ende seyden tot hem/ Ghy zyt [40] geheel in sonden geboren/ ende leert ghy ons? Ende sy wierpen hem [41] uyt.

35 Jesus hoorde dat sy hem uytgeworpen hadden/ ende hem vindende seyde hy tot hem/ Gelooft ghy in den Sone Gods?

36 Hy antwoordde/ ende seyde/ Wie is hy Heere/ op dat ick in hem mach gelooven?

22 D. godtloos/ ofte een openbare verachter van Godts Wet/ gelijck sy hem hier beschuldigen.
h Ioan. 7. 12. ende 10. 19.
23 Ofte/ dat'.
i Luc. 7. 16. ende 24. 19. Ioan. 4. 19. ende 6. 14.
24 D. de Overste der Joden/ gelijck blijckt uyt het 22 vs.
25 Gr. ende sagh: ofte/ siende was.
k Ioan. 7. 13. ende 12. 42.
l Ioan. 12. 42.
26 D. de Overste der Joden waren het te samen eens geworden.
27 D. uytgesloten uyt de gemeenschap des Godts-diensts/ gelijck men nu houdt de gene die uyt de gemeente gebannen worden.
28 D. belijdt oprechtelick de waerheyt voor Godt/ waer mede hem/ als een kenner der herten/ sijne eere wort gegeven. siet Jos. 7. 19. ende 1. Sam. 6. 5.
m Ios. 7. 19.
29 Dat is/ een openbaer overtreder van Godts Wet.
30 N. voor de derdemael/ om te sien of sy hem ergens in souden konnen achterhalen.
31 Dat is/ niet willen verstaen ofte aennemen.
32 D. van wien hy is gesonden ende macht heeft ontfangen om te leeren. Waer tegen niet en strijdt 'tgene sy te voren seyden. Joan. 7. 27. want daer sprekense van sijn vaderlandt.
33 D. heeft met sulck een treffelick wonder-teecken getoont/ dat hy van Godt gesonden is: gelijck hy besluyt vs. 33. Siet oock Joan. 3. 2.
n Prov. 15. 29. ende 28. 9. Iesai. 1. 15. Mich. 3. 4.
34 Siet vs. 16. ende 24.
35 D. verhoort.
36 D. soo lange de werelt gestaen heeft.
37 D. het gesichte gegeven heeft. Siet v. 10.
38 N. gekomen ofte gesonden.
39 Gr. niet yet, namelick/ dergelijcks.
40 Siet hier voren vss. 1/2.
41 Gr. buyten. dat is/ uyt hare vergaderinge/ ofte Synagoge/ gelijck vs. 22.

37 Ende Jesus seyde tot hem/ Ende ghy hebt hem gesien/ [o] ende die met u spreeckt/ de selve is't.

38 Ende hy seyde/ Ick geloove/ Heere: ende hy [42] aenbadt hem.

39 Ende Jesus seyde/ [p] Ick ben tot een [43] oordeel in dese werelt gekomen/ [q] op dat de gene [44] die niet en sien/ [45] sien mogen/ ende [46] die sien/ [47] blindt worden.

40 Ende dit hoorden [eenige] uyt de Phariseen/ die by hem waren/ ende seyden tot hem/ Zyn wy [dan] oock blindt?

41 Jesus seyde tot haer/ [48] Indien ghy blindt waert/ so en soudt ghy [49] geen sonde hebben: maer nu segget ghy/ Wy sien: so [50] blyft dan uwe sonde.

o Ioan. 4. 26.
42 N. als hem nu voor de Sone Godts erkennende.
p Ioan. 3. 17. ende 12. 47.
43 D. met macht om de oordeelen Godts uyt te voeren/ so in 't straffen van de verachters sijns woorts dien het selve een reuck des doodts is/ als in 't aennemē van de boetveerdige sondaren/ dien het is een reuck des levens. 2. Cor. 2. v. 16.
q Matt. 13. 13.
44 D. die hare geestelicke blindtheyt kennen/ ende begeeren daer van verlost te worden.
45 Dat is/ tot de rechte ende salichmakende kennisse Godts mogen gebracht worden.
46 D. die haer laten voorstaen/ datse dese kennisse hebben/ diese nochtans met recht en hebben. Rom. 1. 22. ende 2. 18.
47 D. dat sy het licht des Euangeliums verachtende/ door Godts rechtveerdigh oordeel in hare blindheyt gelaten/ ende meer ende meer verhart worden. Siet Psal. 69. 24. Iesa. 6. 9. Matth. 13. 14.
48 D. indien ghy uyt enckele onwetenheyt mijne Leere niet aen en naemt; ofte/ Indien ghy uwe onwetenheyt ende blindheyt kendet.
49 D. geen soo groote ende ongenesélicke sonde. Joan. 15. 22.
50 N. op u liggende als een ongeneselijcke sieckte.

Het x. Capittel.

1 Door de gelijckenisse van de eygenschappen eens getrouwen herders/ bewijst Christus dat hy de ware Herder is van sijne schapen. 7 als oock de ware deure des schaeps-stals. 12 ende geen huerlinck. 14 alsoo hy sijn leven gewillichlick stelt voor sijne schapen. 19 waer over de Joden onder malkanderen twisten. 22 Christus zijnde te Jerusalem/ op het feest van de vernieuwinge des Tempels/ wort van de Joden omringht ende gevraeght/ of hy de Christus is. 25 't welck hy betuyght/ ende bewijst uyt sijne wercken. 26 Seght dat sy in hem niet en gelooven/ om datse van sijne schapen niet en zijn. 27 maer dat sijne schapen in hem gelooven: ende datse van hem ende sijnen Vader ten eeuwigen leven bewaert worden. 31 De Joden willen hem steenigen als een lasteraer. 34 maer hy verantwoort hem selven uyt de Schrifture ende met sijne wercken/ dat hy hem selven met recht den Sone Godts genaemt heeft. 39 ende komt uyt hare handen/ wijckende nae den Jordaen.

1 Voorwaer/ voorwaer segge ick u lieden/ die niet in en gaet door [1] de deure in den stal der schapen/ maer [2] van elders inclimt/ [3] die is een dief ende [4] moordenaer.

2 Maer die door de deure ingaet/ is [5] een herder der schapen.

3 [6] Desen doet de deurwachter open/ ende de schapen [7] hooren syne stemme: ende hy roept syne schapen [8] by namen/ ende [9] leydtse uyt.

4 Ende wanneer hy syne schapen uytgedreven heeft/ soo gaet hy [10] voor haer henen/ ende de schapen volgen hem/ overmits sy syne stemme [11] kennen.

5 Maer eenen vreemden en sullen sy geensins volgen/ maer sullen van hem vlieden: overmits sy de stemme der vreemde niet en kennen.

6 Dese [12] gelyckenisse seyde Jesus tot haer: maer sy en verstonden niet [13] wat het was/ dat hy tot haer sprack.

7 Jesus dan seyde wederom tot haer/ Voorwaer/ voorwaer segge ick u/ Ick ben de [14] deure der schapen.

8 Alle/ so vele alsser [15] voor my zyn gekomen/ zyn dieven ende moordenaers/ maer [16] de schapen en hebben haer niet gehoort.

9 [a] Ick ben de deure: indien yemant door my ingaet/ die sal behouden worden: ende hy sal [17] ingaen ende uytgaen/ ende [18] weyde vinden.

10 De dief en [19] komt niet dan op dat hy stele/ ende slachte/ ende verderve: Ick ben gekomen op dat sy het leven hebben/ ende [20] overvloedt hebben.

1 D. door eē wettige ende Goddelicke beroepinge vergeselschapt met de leere der waerheyt. Hebr. 5. 4. Galat. 1. 8/9.
2 D. door onbehoorlicke middelen sich in de gemeente Godts indringt/ ofte valsche leere invoert. Jer. 23. 21. 2. Joan. vs. 10.
3 D. die doet gelijck de dieven ende moordenarē/ die niet en komen om de schapen te bewaren/ maer om deselve ofte met listicheydt/ ofte met gewelt te rooven.
4 Gr. roover, ofte straet-schender.
5 D. een recht ofte deuchdelijck herder.
6 D. dese stelt Godt de Heere door sijnen Geest tot een herder sijner schapen/ versekert hem daer van/ ende segent sijnen dienst. Jesai. 61. 1. Actor. 13. 2. ende 20 28.
7 D. gehoorsamen/ ende volgen sijne leere.
8 D. elck int bysonder. 2. Tim. 2. 19.
9 N. op een goede weyde. Psal. 23. 1/2.
10 N. om met eenen goeden voortganck in leere ende leven den rechten weg aen te wijsen/ ende de perijkelen van haer af te keeren. Hebr. 12. 2.
11 D. onderkennen/ namelijck door den geest der onderscheydinge. 1. Cor. 2. 15.
12 Gr. Parœmia, dat is/ parabel/ waer van siet Mat. 13. 3.
13 D. wat Christus met dese gelijckenisse wilde seggen. Daerom verklaert hy haer de selve naerder in 't volgende.
14 N. door welcke so wel de herders als de schapen in de gemeente/ ende tot het leven moeten ingaen. Joan. 14. 6.
15 N. ofte haer uytgevende voor dese deure/ ofte eenen anderen inganck tot de salicheyt aenwijsende. Actor. 4. 12.
16 D. de uytverkorene ende ware kinderen Godts.
a Ioan. 14. 6.
17 D. in mijne gemeenschap met een geruste conscientie leven. Deut. 28. 6. Psal. 121. 6/7/8.
18 D. geestelijck voedtsel der ziele. Ezech. 34. 14.
19 N. tot de schaepskope.
20 N. van genade/ ēn van heerlickheyt/ hier ende hier namaels. Joa. 1. 16. 2. Pet. 1. 3/4.

11 [b] Ick ben de goede [21] Herder: de goede Herder stelt sijn [22] leven voor de schapen.

12 [c] Maer [23] de huerlinck / ende die geen herder en is / wien de schapen niet eygen en zijn / siet den wolf komen / ende verlaet de schapen / ende vliedt: ende de wolf grijptse / ende verstroyt de schapen.

13 Ende de huerlinck vliedt / overmits hy een huerlinck is / [24] ende en heeft geen sorge voor de schapen.

14 Ick ben de goede Herder: ende [d] ick kenne [25] de mijne / ende worde van de mijne gekent.

15 [e] Gelijckerwijs de Vader my kent / [26] [alsoo] kenne ick oock den Vader: ende ick [27] stelle mijn leven voor de schapen.

16 Ick hebbe noch [28] andere schapen / die van desen [29] stal niet en zijn: dese moet ick oock toebrengen: ende sy sullen mijne [30] stemme hooren / [f] ende het sal worden een [31] cudde / [ende] een herder.

17 Daerom heeft my de Vader lief / overmits ick [g] mijn leven aflegge / op dat ick 'tselve wederom neme.

18 Niemant en [32] neemt het selve van my / maer ick legge het [33] van my selven af: [h] ick hebbe macht het selve af te leggen / ende hebbe macht het selve [34] wederom te nemen. Dit gebodt hebbe ick van mijnen Vader ontfangen.

19 [i] Daer wiert dan wederom tweedracht onder de Joden / om deser woorden wille.

20 Ende vele van haer seyden / [k] Hy heeft [35] den duyvel / ende is uytsinnich: wat hoort ghy hem?

21 Andere seyden / Dit en zijn geen woorden eens besetenen: [l] kan oock de duyvel der blinden oogen openen?

22 Ende het was het [36] feest der [l] vernieuwinge des tempels te Jerusalem / ende [37] het was winter.

23 Ende Jesus wandelde in den tempel / [m] in het [38] voorhof [39] Salomons.

24 De Joden dan omringden hem / ende seyden tot hem / Hoe lange [40] houdt ghy onse ziele op? indien ghy de Christus zijt / seght het ons vry uyt.

25 Jesus antwoordde haer / [41] Ick heb't u geseght / ende ghy en gelooft het niet. [n] De wercken die ick doe in den name mijns Vaders / die getuygen van my.

26 Maer ghylieden en gelooft niet / want ghy en zijt niet [42] van mijne [43] schapen / gelijck ick u geseght hebbe.

27 [o] Mijne schapen hooren mijne stemme / ende ick kenne de selve / ende sy volgen my.

28 Ende ick geve haer het eeuwige leven: [p] ende sy en sullen niet verloren gaen inder eeuwicheyt / ende niemant en sal deselve uyt mijne [44] hant rucken.

29 Mijn Vader diese my gegeven heeft / is [45] meerder dan alle / ende niemant en canse rucken uyt de handt mijns Vaders.

30 [q] Ick ende de Vader zijn [46] een.

31 [r] De Joden dan [47] namen [48] wederom steenen op / om hem te steenigen.

b Iesai. 40. 11. Ezech. 34. 23. Hebr. 13. 20. 1. Pet. 5. 4.
21 N. van Godt te voren belooft. Ezech. 34. 23. Zach. 13. 7. ende elders. Te voren heeft hy hem selven de deure genaemt / hier noemt hy hem den Herder: beyde past seer wel op hem ten verscheyden aensien.
22 Gr. ziele.
c Zach. 11. 16.
23 D. die de schapen hoedt / alleen ofte voornamelick siende op den tijtlicke loon / ende niet op de behoudenisse ende welvaren der schapen. Ezech. 34. vers. 2/3/8.
24 D. sorght meer voor hem selven als voor de schapen.
d 2. Tim. 2. 19.
25 N. schapen / dat is / mijne uytverkorene geloovige.
e Matth. 11. 27. Luc. 10. 22. Ioan. 6. 46. ende 7. 29.
26 Ofte / ende ick den Vader kenne.
27 Gr. mijn ziele, dat is / sal haest mijn leven voor haer in den doot overgeven / Matth. 20. 28.
28 N. de uytverkorene uyt de heydenen.
29 N. der Joodscher Gemeente. Ioan. 11. 51/52.
30 D. leere / van de Apostelen ende andere getrouwe dienaers des woorts haer voorgedragen.
f Ezech. 37. 22.
31 D. een Gemeente / bestaende beyde uyt Joden ende Heydenen. Eph. 2. 13/14.
g Iesa. 53. 12.
32 N. tegen mijnen danck.
33 D. gewillichlick. Psal. 40. 9. Hebr. 10. 10.
h Ioan. 2. 19.
34 D. my selven wederom uyt den dooden op te wecken door mijne Goddelicke kracht. Ioan. 2. 19.
i Ioan. 7. 12. ende 9. 16.
k Ioan. 7. 20. ende 8. 48, 52.
35 Ofte / eenen onreynen geest.
l Exod. 4. 11. Psal. 94. 9. ende 146. 8.
36 Gr. Egkainia. het welck een feest was van Juda Machabeo ende de Joden / ter gedachtenisse van de vernieuwinge des altaers ende reyninge des Tempels ingestelt / ten tijden des Conincks Antiochi / die den Tempel ende Godts-dienst hadde ontreynight / om acht dagen lanck jaerlicx gehouden te worden. Siet hier van 1. Mach. 4. 59.
37 Want dit feest begon van den vijf ende twintichsten dagh des maents Cisleu, welcke ten meesten deel met onsen December over een komt.

m 1. Reg. 6. 3. Actor. 3. 11. ende 5. 12. 38 Gr. galerye, ofte / pandt. 39 D. die om desen tweeden Tempel getimmert was / op de selve wijse ende plaetse als ende daer Salomon een galerije om den eersten Tempel gebouwt hadde: daer het volck plach in te wandelen. Siet 1. Reg. 6. 3. Actor. 3. 11. ende *Ioseph. Antiq. lib. 8. cap. 2.* 40 Gr. neemtse wech: dat is / houtse in twijffel wie ghy zijt? 41 N. wie ick ben. n Ioan. 5. 36. 42 Gr. uyt. 43 D. van de uytverkorene die my de Vader gegeven heeft. o Ioan. 8. 47. p Ioan. 6. 39. ende 17. 12. ende 18. 9. 44 D. macht ende bewaringe. Psal. 31. 6. 45 Dat is / machtiger. q Iesai. 54. 5. Ioan. 5. 19. ende 14. 9. ende 17. 5. 46 N. in wesen ende macht: gelijck de reden Christi klaerlick mede brenght / ende de Joden het oock alsoo verstonden vers. 33. ende Christus selve nader verklaert vers. 36. r Ioan. 8. 59. ende 11. 8. 47 Gr. droegen. 48 N. voor de tweede mael / gelijck te voren Joan. 8. 59.

32 Jesus antwoordde haer / Ick hebbe [49] u vele [50] treflijcke wercken getoont van mijnen Vader: om welck werck van die steenight ghy my?

33 De Joden antwoordden hem / seggende / Wy en steenigen u niet over [eenigh] goet werck / [s] maer over [51] [Godts-] lasteringe / ende om dat ghy een mensche zijnde u selven [52] Godt maeckt.

34 Jesus antwoordde haer / En isser niet geschreven [53] in uwe Wet / [t] Ick hebbe geseght / ghy zijt Goden?

35 Indien [de wet] die Goden genaemt heeft / [54] tot welcke het woort Godts geschiet is / ende de Schrift niet en kan [55] gebroken worden:

36 Seght ghylieden [tot my,] [v] dien de Vader [56] geheylight ende in [57] de werelt gesonden heeft / ghy lastert [Godt], om dat ick [x] geseght hebbe / ick ben Godts Sone?

37 [y] Indien ick niet en doe [58] de wercken mijns Vaders / so en gelooft my niet:

38 Maer indien ickse doe / ende so ghy my niet en geloovet / so gelooft de wercken: op dat ghy meught bekennen ende gelooven / [z] dat de Vader [59] in my is / ende ick in hem.

39 [a] Sy sochten dan wederom hem te grijpen / [60] ende hy ontginck uyt hare handt.

40 Ende hy ginck wederom over den Jordaen / tot de plaetse [61] [b] daer Joannes eerst doopte / ende hy bleef aldaer.

41 Ende vele quamen tot hem ende [62] seyden / Joannes en dede wel geen teecken: maer alles wat Joannes van desen seyde / was waer.

42 Ende vele geloofden aldaer in hem.

49 D. voor uwe oogen ende tot uwen goede.
50 Gr. schoone, goede, heerlicke.
s Ioan. 5. 18.
51 N. die Godt bevolen heeft met steenigen gestraft te worden. Lev. 24. 16.
52 N. om dat ghy seght dat ghy een met den Vader zijt.
53 D. in de heylige Schrifture des Ouden Testaments / die ghy voor Godts woort houdt.
t Psal. 82. 6.
54 Ofte / tegen de welcke. Siet Psal. 82. 6.
55 Gr. ontbonden, ofte los gemaeckt worden. Dat is / hare kracht ende waerheyt verliesen.
v Ioan. 6. 27.
56 D. dien de Vader tot eenen Middelaer ende Coninck der Gemeynte afgesondert ende verordineert heeft / 't welck ampt van geen bloote creature kan aengenomen noch uytgevoert worden: maer alleen van de eeuwige Sone Godts. Iesai. 9. 5/6. Jer. 23. 5/6.
57 N. om de menschelijcke nature tot dien eynde aen te nemen. Phil. 2. 6/7.
x Ioan. 5. 17.
y Ioan. 15. 24.
58 D. de selve miraculeuse wercken / die Godt mijn Vader doet.
z Ioan. 14. 11. ende 17. 21.
59 D. dat ick ende de Vader een zijn gelijck vers. 30.
a Luc. 4. 29. Ioan. 8. 59.

60 N. gelijck hy te voren meermaels gedaen hadde / om dat sijne uyre noch niet gekomen en was. Siet Joan. 7. 30. ende 8. 59. 61 D. in Bethabara / daer Christus oock van hem gedoopt was. siet Joan. 1. 28. b Ioan. 1. 28. ende 3. 23. 62 N. tegen malkanderen.

Het xj. Capittel.

1 Lazarus is kranck tot Bethanien / 3 waerom de susters aen Christum senden. 7 die nae Judea gaet / 11 Lazarus sterft ondertusschen. 17 Ende Christus gaet nae Bethanien om hem op te wecken. 20 alwaer hem Martha ontmoet / met welcke hy spreeckt van de opstandinge haers broeders / ende aller geloovigen. 28 ende daerna oock Maria. 35 Christus weent ende komt aen 't graf. 39 vindt hem vier dagen begraven. 41 Bidt sijnen Vader / ende weckt hem op. 45 waer over vele in hem gelooven. 46 ende andere boodtschappen het den Overpriesters. 47 welcke daer over haren Raedt vergaderen. 50 waer Cajaphas onwetende Propheteert van de vrucht des doots Christi. 53 ende besloten wort / dat men hem sal dooden. 54 maer ontwijckt nae de stadt Ephraim. 55 Wort op het Feest van Pascha gesocht. 57 ende de Overpriesters geven een gebodt uyt / dat men hem sal aenbrengen.

1 ENde daer was een seker [man] kranck [genaemt] Lazarus / van Bethanien / uyt het vleck [1] Marie ende haers susters Marthe.

2 [a] (Maria nu was de gene die den Heere [2] gesalft heeft met salve / ende sijne voeten afgedrooght heeft met haren hayre: welcker broeder Lazarus kranck was.)

3 Sijne susters dan [3] sonden tot hem / seggende / Heere / siet / dien ghy lief hebt / is kranck.

4 Ende Jesus [dat] hoorende seyde / Dese kranckheyt en is niet [4] tot der doot / [b] maer [5] ter heerlicheyt Godts: op dat de Sone Godts door [6] de selve [7] verheerlickt worde.

5 Jesus nu hadde Martham / ende hare suster / ende Lazarum lief.

6 Als hy dan gehoort hadde dat hy kranck was / doe bleef hy [noch] twee dagen in de plaetse daer hy was.

7 Daerna seyde hy voorder tot de discipelen /

1 D. is / daer Maria ende Martha woonden. Luc. 10. 38. Joan. 12. 1. Van de gelegentheyt deses vlecks / Siet vers. 18.
a Matth. 26. 6. Marc. 14. 3. Luc. 7. 37. Ioan. 12. 3.
2 Siet hier van in't volgende cap. vers. 3.
3 N. nae Bethabara over den Jordaen / daer hy doen was. Siet Joan. 10. 40.
4 N. om daer in te blijven. N. tot den tijdt der algemeyne opstandinge.
b Ioan. 9. 3. ende 11. 40.
5 Gr. voor de eere Godts.
6 N. kranckheyt / gelijck het Grieksch woort klaerlick uytwijst.
7 N. als hy hem wederom van den dooden sal opwecken.

tipelen / Laet ons wederom [a] na Judeam gaen.

8 De Discipelen seyden tot hem/ Rabbi/ [c] de Joden hebben u [9] nu [onlanghs] gesocht te steenigen / ende gaet ghy wederom [10] derwaerts?

9 Jesus antwoordde / Zijnder niet [11] twaelf uyren [12] in den dagh? Indien yemandt inden [13] dagh wandelt/ so en stoot hy hem niet : overmits hy het licht deser werelt siet:

10 Maer indien yemant in der nacht wandelt / so stoot hy hem : overmits het licht [14] in hem niet en is.

11 Dit sprack hy : ende daerna seyde hy tot haer/ Lazarus onse vrient [d] slaept: maer ick gae henen om hem uyt den slaep op te wecken.

12 Syne Discipelen dan seyden/ Heere indien hy slaept/ so sal hy [15] gesont worden.

13 Doch Jesus hadde gesproken van syne doot: maer sy meynden dat hy sprack van [16] de ruste des slaeps.

14 Doe seyde dan Jesus tot haer vry uyt/ Lazarus is gestorven:

15 Ende ick ben blijde om uwent wille/ dat ick daer niet geweest en ben / op dat ghy [17] gelooven meught: doch laet ons tot hem gaen.

16 Thomas dan / genaemt [18] Didymus/ seyde tot [sijne] mede-discipelen/ Laet ons oock gaen / op dat wy met [19] hem sterven.

17 Jesus dan gekomen zijnde vondt dat hy nu vier dagen [20] in het graf geweest was.

18 (Bethania nu was na by Jerusalem / ontrent vijftien [21] stadien van [daer])

19 Ende vele uyt den [22] Joden waren gekomen [23] tot Martham ende Mariam/ op dat [24] sy haer vertroosten souden over haren broeder.

20 Martha dan/ als sy hoorde dat Jesus quam/ ginck hem te gemoete: doch Maria [25] bleef in huys sitten.

21 So seyde Martha dan tot Jesum/ Heere waert ghy hier geweest / so en ware mijn broeder [26] niet gestorven:

22 Maer oock nu weet ick/ dat [27] alles wat ghy van Godt begeeren sult / Godt u het geven sal.

23 Jesus seyde tot haer / Uw' broeder sal weder opstaen.

24 Martha seyde tot hem / Ick weet dat hy opstaen sal [28] inde [e] opstandinge ten [29] laetsten dage.

25 Jesus seyde tot haer / [30] [f] Ick ben de opstandinge ende het leven : [g] die in my gelooft sal [31] leven / al waer hy oock [32] gestorven :

26 [h] Ende een yegelijck die leeft / ende in my gelooft / sal [33] niet sterven inder eeuwicheyt. Gelooft ghy dat?

27 Sy seyde tot hem / Ja Heere: [i] ick hebbe gelooft / dat ghy zijt de Christus de Sone Godts/ die inde werelt komen soude.

28 Ende dit geseght hebbende ginck sy henen/ ende riep Mariam hare suster heymelijck / seggende / De Meester is daer/ ende hy roeptu.

29 Dese als sy [dat] hoorde/ stont haestelick op / ende ginck tot hem.

30 (Jesus nu en was noch in [34] het vleck niet gekomen: maer was in de plaetse / daer hem Martha te gemoet gekomen was)

31 De Joden dan die met haer in het huys waren/ ende haer vertroosteden/ siende Mariam dat sy haestelick opstondt/ ende uytginck / volghden haer/ seggende/ Sy gaet na [35] het graf/ op dat sy aldaer weene.

32 Maria dan/ als sy quam daer Jesus was/ ende hem sach / viel aen syne voeten/ seggende tot hem / Heere / indien ghy hier geweest waert / so en ware mijn broeder niet gestorven.

33 Jesus dan als hy haer sagh weenen/ ende de Joden die met haer quamen/ [oock] weenen / wert hy [36] zeer beweeght inden geest / ende [37] ontroerde hem selven.

34 Ende seyde / Waer hebt ghy hem geleght? Sy seyden tot hem/ Heere/ komt ende siet het.

35 [k] Jesus [38] weende.

36 De Joden dan seyden / Siet / hoe lief hy hem hadde.

37 Ende sommige uyt haer seyden/ En konde hy / [l] die de oogen des blinden geopent heeft/ niet maecken dat oock dese niet gestorven en ware?

38 Jesus dan wederom in hem selven zeer beweeght zijnde / quam tot het graf: ende het was een speloncke / ende eenen steen was [39] daer op geleght.

39 Jesus seyde/ Neemt den steen wech. Martha de suster des gestorvenen seyde tot hem/ Heere/ hy rieckt nu al/ want hy heeft vier dagen [40] [aldaer gelegen].

40 Jesus seyde tot haer/ Hebbe ick u niet geseght/ dat / so ghy gelooft/ ghy [41] de heerlickheyt Godts sien sult?

41 Sy namen dan den steen wech/ daer de gestorvene [42] lagh. Ende Jesus hief de oogen opwaerts/ ende [43] seyde/ Vader/ ick dancke u dat ghy my gehoort hebt.

42 Doch ick wist dat ghy my altijdt hoort: [m] maer om der schare wille/ die rontom staet / hebbe ick [dit] geseght / op dat sy souden gelooven / dat ghy my gesonden hebt.

43 Ende als hy dit geseght hadde/ riep hy met grooter stemme / Lazare komt uyt.

44 Ende de gestorvene quam uyt / gebonden aen handen ende voeten met [44] grafdoecken / ende sijn aengesicht was omwonden [n] met eenen sweet-doeck. Jesus seyde tot haer / Ontbindt hem / ende laet hem henen gaen.

45 Vele dan uyt de Joden/ die tot Mariam gekomen waren / ende aenschouwt hadden 't gene Jesus gedaen hadde / geloofden in hem.

46 Maer sommige van haer gingen tot de Phariseen/ ende seyden tot haer 't gene Jesus gedaen hadde.

47 [o] De Overpriesters dan ende de Phariseen vergaderden [45] den Raedt/ ende seyden / [p] Wat sullen wy doen? want dese mensche doet vele teeckenen.

48 Indien wy hem alsoo [46] laten [geworden], sy sullen alle in hem gelooven/ ende de Romeynen sullen [47] komen / ende wech nemen beyde [48] onse plaetse ende volck.

49 Ende een uyt haer / [namelick] Cajaphas / die [49] des selven jaers Hoogepriester was / seyde tot haer / Ghy en verstaet niets:

50 Noch ghy en [bedenckt] niet / [q] dat het ons nut is / [50] dat een mensche sterve voor het volck / ende het geheele volck niet verloren en gae.

8 Namel. daer hy uytgeweecken was/ om dat de Joden hem wilden steenigen. Joan. 10. 40.
c Ioan. 8. 59. ende 10. 31.
9 Want het ontrent twee maenden geleden was.
10 N. om u daer in perijckel te begeven.
11 Dit moet verstaen worden na de rekeninge der Joden die de uren telden van den opganck der Sonne tot den nederganck / ende deelden den dach altijt af in twaelf uren. Siet oock/ Matth. 20. 3.
12 Gr. Des daeghs.
13 Christus vergelijckt hier sijn leven by den dach ende sijn sterven by den nacht/ gelijck oock Joan. 9. 4. ende wil daermede seggen / dat gelijck de dach sekere uyrē heeft/ namelick so lange het licht der werelt D. de Sonne schijnt/ dat oock alsoo sijn leven op aerden een seker perck ofte tijdt heeft van sijnen Vader gestelt / voor welcke de menschen hem niet en sullen het levē konnē benemen/ ofte verhinderen de werckē sijns beroeps uyt te voeren. Maer als die tijt sal overstreken zijn/ datse alsdan macht sullē krijgē om hem te doodē.
14 D. in syne oogen niet en schijnt.
d Matth. 9. 24. Marc. 5. 39. Luc. 8. 52.
15 Gr behoudē worden. D. dat is een goet teecken dat hy van de sieckte sal genesen.
16 D. van den natuerlicken ēn eygentlick genaemdē slaep.
17 D. in uw' geloove door syne opweckinge gesterckt worden.
18 D. tweelingh / met welck Grieck woort 't Hebreeusch woort Thomas uytgelegt wort / gelijck Cephas door 't woort Petrus. Joan. 1. 43.
19 N. Christo onsen meester / dewijle hy immers hem in perijckel wil begeven. Siet vs. 8.
20 Gr. in't graf hadde, dat is / gelegen hadde.
21 Een stadie houdt hondert en vijf ende twintigh schreden / ende vijftien stadien maken wat meer als een half uyre gaens. Siet Luc. 24. 13.
22 N. die te Jerusalem ende daer ontrent/ gelijck 't voorgaende vs uytwijst/ woonden.
23 Gr. tot de vrouwen ontrent Martham ende Mariam zijnde.
24 N. de Joden.
25 Gr. sat in't huys.
26 D. ick vertrouwe dat ghy hem van syne kranckheyt sout genesen hebben.
27 N. selfs oock dat mijn broeder weder levendigh worde.
28 D. in de algemeene opstandinge aller menschen.
e Dan 12. 2. Luc 14. 14. Ioan. 5. 29.
29 Namelick/ deser werelt.
30 D. ick ben de autheur ende oorsake der opstandinge ende des levens.
f Ioan. 1. 4. ende 5. 24. ende 14. 6.
g Ioan. 3. 16, 36. ende 6. 47. 1. Ioan. 5. 10.
31 D. sal tot den eeuwigen leven weder opgeweckt worden.
32 N. na den lichame.
h Ioan. 6. 51.
33 N. den eeuwigen ende tweeden doot. Apoc. 20. 6.
i Matt. 16. 16. Marc. 8. 29. Luc. 9. 20. Ioan. 6. 69.
34 N. van Bethanien.
35 N. dat buyten het vleck was/ nae de gewoonte der Jodē.
36 Ofte / seer gestoort, in sijn gemoet. Siet oock v. 38.
37 N. door medelijden ende droefheyt. Hebr. 4. 15.
k Luc. 19. 41.
38 Ofte / liet tranen.
l Ioan. 9. 6.
39 Ofte/ daer tegen.
40 N. in het graf/ gelijck blijckt uyt het 17. vs. Gr. hy is vierdagigh.
41 D. de wonderbaerlicke opweckinge uwes broeders/ waer door de kracht Godts gesien / ende sijne eere verbreydt wort.
42 Gr. was liggende.
43 Christus bidt synen Vader / niet om dat hy als Sone Godts de macht niet en soude hebben om doode te verwecken, Joan. 5. 21. maer om dat hy als Middelaer hem in 't gebruyck deser macht dē wille des Vaders hadde onderworpen. Phil. 2. 7/8. Hebr. 10. 7.
m Ioan. 12. 30.
44 Ofte windel-banden, daer hy mede begraven was / nae de gewoonte der Joden. Joan. 20. 6/7.
n Ioan. 20. 7.
o Psal. 2. 2. Matth. 26. 3. Marc. 14. 1. Luc. 22. 2. Actor. 4. 27.
45 Gr. Synedrion, van welcke siet Matth. 5. 22.
p Ioan. 12. 19.
46 Gr. aflaten.
47 N. tegen ons als tegen rebellen.
48 De stadt ende Tempel van Jerusalem uytroeyen.
49 Het Hoogepriesterampt wiert doen van de Romeynen vergevē voor sekeren tijt / somwijlen oock van jaer tot jaer / Luc. 3. 2. Actor. 4. 6. tegen de ordonnantie Godts. Siet Num. 35. 28. Josu. 20. 6. Hebr. 7. 23.
q Ioan. 18. 14.
50 Hy verstont dit wel van den wereltlijcken standt des Joodschen volcks / maer Godt heeft syne tonge alsoo gestiert / dat hy onwetende geprophetеert heeft van de vruchte des doodts Christi, tot versoeninge ende behoudinge der uytverkorene kinderen Godts.

51 Ende dit seyde hy niet uyt hem selven: maer zijnde Hoogepriester des selven jaers prophetteerde hy / dat Jesus sterven soude voor [51] het volck:

52 Ende niet alleen voor dat volck / maer op dat hy oock [52] de kinderen Godts/ die verstropt waren/ [x] tot [53] een soude vergaderen.

53 Van dien dagh dan af [54] raedslaeghden sy te samen / dat sy hem dooden souden.

54 Jesus dan en wandelde niet meer vrypelick onder de Joden: maer ginck [55] van daer na het landt by de woestijne / na de stadt genaemt [56] Ephraim: ende verkeerde aldaer met sijne Discipelen.

55 Ende het [57] Pascha der Joden was na by/ende vele uyt dat landt gingen op na Jerusalem voor het Pascha/op dat sy haer selven [58] reynighden.

56 [y] Sy sochten dan Jesum / ende seyden onder malcanderen / staende in den Tempel / Wat dunckt u? [Dunckt u] dat [59] hy niet komen en sal tot het Feest?

57 De Overpriesters nu ende de Phariseen hadden een gebodt [60] gegeven / dat so yemandt wiste waer hy was/ hy het soude te kennen geven / op dat sy hem mochten [61] vangen.

51 N. der Joden.
52 V. de uytvercorene uyt alle volcken door de gantsche werelt. Apoc. 5.9.
x Ephes. 2.14.15,16.
53 Namel. lichaem/ kudde/ ofte Gemeente/ gelijck Joan. 10. 16. Ephes. 2.14.
54 V. besloten in haren raedt.
55 N. van Jerusalem / ende daer ontrent.
56 And. Ephrem, welcke sommige meenen te wesen de stadt Ephraim ofte Ephron/ daer van men leest/ 2. Chron. 13.19.
57 Dit was het laetste Pascha / dat Christus gehouden heeft / in 't welck hy gecruycight is.
58 N. volgens het bevel Godts/ Num. 9.6. ende 2. Chron. 30.15.
y Ioan. 7.11.
59 N. Jesus.
60 V. laten afkondigen.
61 Gr. grijpen.

Het xij. Capittel.

1 Christus tot Bethanien met Lazaro aen tafel sittende/ 3 wort van Maria gesalft/ 4 waer over sy van Juda berispt/ 7 maer van Christo verdedigt wort. 9 Vele Joden komen om Lazarum te sien. 10 waerom de Overpriesters hem oock soecken te dooden. 12 Christus rijdt nae Jerusalem op eenen esel/ende wort van de schare/met blijdtschap ende geluckwenschinge/ als de Coninck Israels ontfangen. 20 Eenige Grieken begeeren Jesum te sien/ ende sy spreken Philippum daer over aen. 23 waer uyt Christus oorsake neemt te handelen van de vrucht sijns doots/ door de gelijckenisse van een terwen-graen. 27 Wort in sijn ziele beroert/ ende bidt sijnen Vader / ende wort door een stemme uyt den hemel verklaert. 29 Onderrecht de schare wederom van de vrucht ende maniere sijns doots: ende vermaentse in sijn licht te wandelen. 37 De Joden blijven verhardt / gelijck door Jesaiam was voorgeseght. 42 Doch vele uyt de Overste geloven in hem / maer derven hem niet belijden. 44 Hy vermaent wederom tot geloove/ ende tot de belijdenisse des selven.

1 [a] IEsus dan quam [1] ses dagen voor het Pascha te Bethanien / daer Lazarus was/die gestorven was geweest/ welcken hy opgeweckt hadde uyt den dooden.

2 Sy bereydden hem dan [2] aldaer een avontmael / ende Martha diende: ende Lazarus was een van de gene die met hem aensaten.

3 Maria dan genomen hebbende een pondt salve van [3] onvervalschte zeer kostelicke Nardus / heeft de voeten Jesu gesalft/ ende met haren hayre sijne voeten afgedrooght / ende het huys wiert vervult van den reuck der salve.

4 So seyde dan een van sijne Discipelen/ [namelick] Judas Simonis Iscariot die hem verraden soude/

5 [b] Waerom en is dese salve niet verkocht voor drie hondert [4] penningen/ ende den armen gegeven?

6 Ende dit seyde hy/ niet om dat hy besorght was voor den armen/ maer om dat hy een dief was/ [c] ende hadde de burse / ende droegh het gene [5] gegeven wiert.

7 Jesus dan seyde/ [6] Laet af van haer: Sy heeft dit bewaert [7] tegen [d] den dagh mijner begravenisse.

8 Want de [e] arme hebt ghy lieden [8] altijt met u / maer my en hebt ghy [9] niet altijdt.

9 Een groote schare dan der Joden verstondt dat hy aldaer was: ende quamen

a Matth. 26.6. Marc. 14.3. Luc. 7.37. Ioan. 11.2.
1 Dese ses dagen moeten verstaē worden vandē tijdt wanneer Christus eerst te Bethanien is gekomen. Mat. cap. 26.2. eñ Marc. cap. 14.1. spreken maer van twee dagen: van die sien op den tijt wanneer de Over-priesters raedt hebben genomen om hem te vangen ende dooden/ gelijck oock afgenomen kan worden uyt het volgende 19 vs van dit Capittel.
2 N. in het huys van Simon de Melaetsche. Siet Mat. 26.6.
3 Gr. Pistikes, van dit woort siet Mar. 14.3.
b Marc. 14.5.
4 Gr. Denarien, van welcker weerde siet Matth. 18.28. ende Marc. 14.5.
c Ioan. 13.29.
5 Gr. geworpē wiert, dat is / ingeworpen/ namelick van eenige Godtsalige vrouwen ende andere / tot onderhoudinge Christi, ende sijner Discipelen. Siet Luc. 8.3.
6 Ofte/ laet haer geworden.
7 V. tot een voorbereydinge mijner begravenisse. Siet hier van de aenteeck. op Matth. 26.12.
d Marc. 14.8.
e Deut. 15.11. Matth. 26.11. Marc. 14.7. 8 N. om aen haer weldadichept te betoonen. Deut. 15.11. 9 N. lichamelick tegenwoordich.

niet alleen om Jesus wille / maer op dat sy oock Lazarum souden sien/ [f] dien hy uyt den dooden opgeweckt hadde.

10 Ende de Overpriesters [10] beraedslaeghden / dat sy oock Lazarum dooden souden.

11 Want vele van de Joden gingen [11] henen om sijnen 't wille/ ende geloofden in Jesum.

12 [g] Des anderen daeghs een groote schare / die tot het Feest gekomen was/ hoorende dat Jesus na Jerusalem quam/

13 [12] Namen de tacken van palm-boomen/ ende gingen uyt hem te gemoete/ende riepen / [13] Hosanna / [h] Gesegent [14] [is] hy die komt inden name des Heeren/ [hy die is] de Coninck Israëls.

14 Ende Jesus [15] vondt eenen jongen ezel / ende sat daer op: gelijck geschreven is/

15 [i] [16] En vreest niet ghy dochter Sion: siet / uw' Coninck komt / sittende op het veulen eener eselinne.

16 Doch [17] dit en verstonden sijne discipelen in't eerste niet: maer [18] als Jesus verheerlickt was/ doe wierden sy indachtigh dat dit van hem geschreven was/ ende [dat] sy hem dit gedaen hadden.

17 [19] De schare dan die met hem was/ getuyghde dat hy Lazarum uyt het graf geroepen / ende hem uyt den dooden opgeweckt hadde.

18 Daerom ginck oock de schare hem te gemoete/ overmits sy gehoort hadde/dat hy dat teecken gedaen hadde.

19 De Phariseen dan seyden onder malcanderen/ [k] Siet ghy [wel] dat ghy [20] gantsch niet en voordert? siet / [21] de [geheele] werelt gaet hem na.

20 Ende daer waren sommige [22] Griecken uyt de gene [l] die op gekomen waren/op dat sy op het Feest souden aenbidden:

21 Dese dan gingen tot Philippum / [m] die van Bethsaida in Galilea was/ ende baden hem / seggende / Heere / wy [23] willen Jesum [wel] [24] sien.

22 Philippus quam/ ende seyde 't Andree: ende Andreas ende Philippus wederom seyden 't Jesu.

23 Maer Jesus antwoordde haer/seggende/ De ure is gekomen/ [n] dat de Sone des menschen sal [25] verheerlickt worden.

24 Voorwaer/ voorwaer segge ick u/ [o] Indien [26] het terwen graen in de aerde niet en valt ende sterft / so blijft het selve alleen: maer indien het sterft / so brenght het veel vrucht voort.

25 [p] Die sijn [27] leven [28] lief heeft sal 't selve verliesen: ende die sijn leven [29] haet in dese werelt/ sal 't selve bewaren tot het eeuwige leven.

26 So yemandt my dient/ die volge my: ende [q] daer ick ben / aldaer sal oock mijn dienaer zijn. Ende so yemandt my dient / de Vader sal hem eeren.

27 [r] Nu is mijn ziele [30] ontroert: ende wat sal ick seggen? Vader/ verlost my uyt dese [31] ure. Maer hierom ben ick in dese ure gekomen.

28 Vader / [32] verheerlickt uwen name. Daer quam dan een stemme uyt den hemel / [seggende], Ende ick hebbe [hem] [33] verheerlickt/ ende ick [34] sal [hem] wederom verheerlicken.

29 De schare dan die daer stondt/ ende

f Ioan. 11.44.
10 V. besloten in haren Raedt.
11 N. nae Bethanien/ om hem aldaer te sien.
g Matth. 21.8. Marc. 11.8. Luc. 19.36.
12 Van dese geheele Historie siet breeder Matth. 21.8/ &c.
13 Siet oock van dit woort/ Matth. 21.9.
h Psal. 118.26.
14 Ofte/ zy hy.
15 Namel. door den dienst sijner Discipelen / die hy daer toe uytgesonden hadde/ gelijck d' ander Euangelisten breeder verhalen.
16 Siet hier van Matth. 21.5.
i Iesai. 62.11. Zach. 9.9. Matth. 21.5.
17 Namel. dat dit de vervullinge was van die Prophetie.
18 Dat is/ als sy na sijne opstandinge ende hemel-vaert den H. Geest ontfangen hadden.
19 Ofte / de schare dan die by hem was, doe hy Lazarum uyt het graf riep , ende hem uyt de dooden opweckte , gaf hem getuygenisse.
k Ioan. 11.47.
20 N. met all' uwen voorgaenden wederstant tegen hem: ende dat ghy daerom eenē anderen raedt moet nemen / om hem tegen te staen.
21 V. de meeste menichte des volcks hangt hem aen/ ende volght hem als haren Leeraer.
22 Welcke geweest zijn / ofte onbesneden Heydenen / die oock mochten komen in het voorste deel des Tempels/ om te bidden. 1. Reg. 8.41/ 42. ofte Joden onder de Griecken woonende / ofte Jodengenooten uyt de Heydenen bekeert/ gelijck de Moorman was/ Actor. 8.27/28.
l Actor. 8.27.
m Ioan. 1.15.
23 Gr. willen.
24 V. begroeten ende aenspreken.
n Ioan. 13.32. ende 17.1.
25 Namel. door sijne doodt ende opstandinge / na welcke hy oock onder de Heydenen door de Predicatie des Euangeliums verheerlickt is geworden.
o 1. Corint. 15.36.
26 Met dese gelijckenisse wil Christus seggen / dat hy eerst moet sterven ende daer na weder opstaen / om de menschen/ so Joden als Griecken / ter saligheyt te brengen. siet 53.10/11.
p Matth. 10.39. ende 16.25. Marc. 8.35. Luc. 9.24. eñ 17.33.
27 Gr. Ziele.
28 V. liever heeft als my. siet hier van Matth. 10.37.
29 Dat is, bereyt is voor my te laten. siet Luc. 14.26.
q Ioan. 14.3. ende 17.24.
r Matth. 26.37,38, 39. Marc. 14.34. Luc. 22.44. 30 Namel. door d'overdenckinge van mijn swaer aenstaende lijden. 31 N. mijns swaren lijdens. Siet Matth. 26.39. 32 N. door mijnen doodt. 33 N. door vele mirakelen ende getuygenissen. 34 N. door de opstandinge uyt den dooden / ende 't gene daer op volgen sal.

[dit]

[dit] hoorde/ seyde datter [35] een donderslagh geschiet was. Andere seyden/ Een Engel heeft tot hem gesproken.

30 Jesus antwoordde ende seyde/ [f] Niet om mÿnent wille is dese stemme geschiet/ maer [36] om uwent wille.

31 [t] Nu is het [37] oordeel deser werelt: [v] nu sal de [38] overste deser werelt buyten geworpen worden.

32 [x] Ende ick/ [39] so wanneer ick van der aerde sal verhooght zÿn/ salse [40] alle tot my [41] trecken.

33 (Ende dit seyde hy beteeckenende hoedanigen doodt hy sterven soude)

34 De schare antwoordde hem/ Wy hebben uyt [42] de Wet gehoort/ [y] dat de Christus blÿft inder eeuwicheyt: ende hoe seght ghy dat de Sone des menschen moet verhooght worden? Wie is dese Sone des menschen?

35 Jesus dan seyde tot haer/ Noch eenen kleynen tÿdt [z] is [43] het licht by u lieden: [a] wandelt terwÿle ghy het licht hebt/ op dat [44] de duysternisse u niet en bevange. Ende die in de duysternisse wandelt/ en weet niet waer hy henen gaet.

36 Terwÿle ghy het licht hebt/ gelooft in het licht/ op dat ghy kinderen des lichts meucht zÿn. Dese dingen sprack Jesus: ende [45] wech gaende verberghde hy hem van haer.

37 Ende hoe wel hy so vele teeckenen voor haer gedaen hadde/ [nochtans] en geloofden sy in hem niet:

38 Op dat het woordt Esaie des propheten vervult wierde/ dat hy gesproken heeft/ [b] Heere/ [46] wie heeft onse [47] predikinge gelooft? ende wien is de [48] arm des Heeren [49] geopenbaert?

39 Daerom en [50] konden sy niet gelooven/ dewÿle Esaias wederom geseght heeft/

40 [51] [c] Hy heeft hare oogen verblindt/ ende haer herte verhardt: op dat sy met de oogen niet en sien/ ende met het herte [niet] en verstaen/ ende sy bekeert worden/ ende ick haer genese.

41 [d] Dit seyde Esaias/ doe hy [52] sÿne heerlickheyt [53] sach/ ende van hem sprack.

42 [e] Nochtans geloofden oock selfs vele uyt den Oversten [54] in hem: maer om der Phariseen wille en beleden sy't niet/ [f] op dat sy [55] uyt de Synagoge niet en souden geworpen worden.

43 [g] Want sy hadden de eere der menschen lief/ meer dan de eere Godts.

44 Ende Jesus riep/ ende seyde/ Die in my gelooft/ [56] en gelooft in my niet/ maer in den genen die my gesonden heeft.

45 [h] Ende die my [57] siet/ die siet den genen die my gesonden heeft.

46 [i] Ick ben [58] een licht in de werelt gekomen/ op dat een yegelick die in my gelooft/ in de duysternisse niet en blÿve.

47 Ende indien yemant mÿne woorden

35 Namel. alsoo dese stemme meerder was als een menschelicke stemme.
f Ioan. 11. 42.
36 N. op dat ghy meucht gelooven/ dat my de Vader gesonden heeft.
t Ioan. 16. 11. Ephes. 2. 2.
37 Dit woort oordeel wort in de heylige Schrifture genomen somtÿdts in het goede voor verlossinge ende weder-oprechtinge, Psal. 138, 18. eñ 140, 13. somtÿts in 't quade voor veroordeelinge ofte verdoemenisse/ Joan. 3. 17. ende 5. 24. Doch het kan hier in beyde beteeckenissen wel genomen wordë. N. dat nu de uytverkorene in de gantsche werelt van de macht des Duyvels sullen verlost ende weder opgherecht worden/ ende dat nu de boose ende ongeloovige in de wereldt sullen veroordeelt ende verdoemt worden.
v Ioan. 14. 30. Coloss. 2. 15.
38 D. de Duyvel/ sal nu sÿne macht ende heerschappye/ die hy door de sonde over de menschen heeft gekregen/ in de gene die den Euangelio sullen gelooveñ/ verliesen. Col. 2. 15. Hebr. 2. 14.
x Num. 21. 9. 2. Reg. 18. 4. Ioan. 3. 14. ende 8. 28.
39 Ofte/ indien.
40 D. niet alleen de Joden/ maer oock de Heydenen/ die in my sullen gelooven Joan. 3. vss. 14/15. Siet oock aldaer de verklaringe.
41 D. met tegenstaende den wederstant des Duyvels ende des vleeschs/ tot mijne gehoorsaemheyt ende volgens tot de eeuwige heerlickheyt met my brengen.
42 D. de Schrifture/ die dit wel segt. Psal. 102. vss. 27/28. ende 110. 4. doch segt daer oock hy/ dat hy eerst moeste sterven/ Jesa. 53. vss. 8/12. Dan. 9. 26. ende alsoo in sijne heerlickheyt ingaen. Luc. 24. 26.
y 2. Sam. 7. 16. 1. Par. 22. 10. Psal. 45. 7. ende 89. 37. ende 110. 4. Iesai. 9. 5. Ierem. 23. 6. Ezech. 37. 26. Dan. 2. 44. ende 7. 14. 27. Mich. 4. 7. Hebr. 1. 8.
43 Dat is/ ick die het licht ben. Joan. 8. 12.
z Ioan. 1. 9. ende 8. 12. ende 9. 5. ende 12. 46.

a Ierem. 13. 16. Ephes. 5. 8. 1. Thess. 5. 4.
44 N. van onwetenheyt ende verstocktheyt.
45 N. nae Bethanien. Matth. 21. 17. Marc. 11. 11. Luc. 21. 37.
b Iesa. 53. 1. Rom. 10. 16.
46 N. van dit volck/ D. zeer weynige.
47 Gr. Gehoor: D. 't gene van ons gepredickt/ ende van 't volck gehoort is.
48 D. het Euangelium/ 't welck eene kracht Godts is ter salicheyt. Rom. 1. v. 16.
49 Namel. alsoo/ dat hy het verstaen ende aengenomen heeft. Matth. 16. 17.
50 N. overmits te voren geseght was/ dat Godt haer door een rechtveerdigh oordeel/ om hare wederspannicheyt/ in hare blintheyt soude laten/ ende daer in overgeven. 2. Thess. 2. 11.
51 Siet van dese plaetse/ Matth. 13. 14/15.
c Iesai. 6. 9. Ezech. 12. 2. Matth. 13. 14. Marc. 4. 12. Luc. 8. 10. Actor. 28. 26. Rom. 11. 8.
d Iesai. 6. 1.
52 N. Christi, als zijnde de eenige Godt met den Vader ende den H. Geest.
53 Namel. in 't gesichte der Godtlicker heerlickheyt/ dat verhaelt staet Jes. 6. 1/ &c.
e Ioan. 7. 13. 48.
54 Nam. dat hy de Messias was/ gelijck Nicodemus bekent datter vele sulcke onder haer waren. Joan. 3. 2.
f Ioan. 5. 22.
55 Namel. volgens het besluyt der Overste der Joden/ Joan. 9. 22.
g Ioan. 5. 44.
56 Dat is/ en gelooft niet alleen in my/ gelijck Marc. 9. 37. Joan. 7. 16.
h Ioan. 10. 30. ende 14. 9.
57 D. kent/ ende in my gelooft.
i Ioan. 1. 5. ende 8. 12. ende 9. 5. ende 12. 35. Iesai. 42. 6. ende 49. 6. Actor. 13. 47.
58 Siet Joan. 9. 5. ende te voren vs. 35.

gehoort/ ende niet gelooft en sal hebben/ ick en [59] oordeele hem niet. [k] Want ick en [60] ben niet gekomen op dat ick de werelt [61] oordeele/ maer op dat ick de werelt saligh maecke.

48 [l] Die my verwerpt/ ende mÿne woorden niet en ontfanght/ heeft die hem oordeelt: [m] het woort dat ick gesproken hebbe/ [62] dat sal hem oordeelen ten laetsten dage.

49 [n] Want ick en hebbe [63] uyt my selven niet gesproken: maer de Vader die my gesonden heeft/ die heeft my een [64] gebodt gegeven/ wat ick seggen sal/ ende wat ick spreken sal.

50 Ende ick weet dat sÿn gebodt [65] het eeuwige leven is. Het gene ick dan spreke/ dat spreke ick alsoo/ gelÿck my de Vader geseght heeft.

59 D. veroordeele.
k Ioan. 3. 17. ende 9. 39.
60 N. in desen mijnen nedrigen staet.
61 D. veroordeele/ ofte verdoeme.
l Ioan. 3. 18. ende 8. 24.
m Marc. 16. 16.
62 D. dat sal de regel zijn/ na den welcken hy sal geoordeelt worden: ofte/ dat sal een overtuyginge tegen hem wesen/ dat hy rechtveerdelick veroordeelt wort.
n Deut. 18. 18. Ioan. 3. 11. ende 5. 20. ende 7. 16. ende 8. 28. ende 14. 10, 24. ende 16. 13.
63 Siet Joan. 7. 16.
64 D. eene leere die hy my bevolen heeft te prediken.
65 D. de menschen tot het eeuwige leven brenght.

Het xiij. Capittel.

1 Christus van het avontmael opstaende omgordt hem/ ende wascht de voeten sÿner Discipelen. 6 't Welck Petrus in 't eerste weygert/ ende daer nae toelaet. 12 Christus vermaent haer dit exempel sÿner nedricheyt ende gedienstigheyt nae te volgen. 18 Voorseght dat een van haer hem verraden soude/ waer tegen hy sÿne Discipelen vertroost. 22 ende wÿst Joanni aen met het geven van een ingedoopte bete/ dat het Judas was. 27 die nae dat de Duyvel in hem gevaren was/ uyt-gaet. 31 Christus spreeckt daer nae met sÿne andere Discipelen van sÿne verheerlickinge. 34 ende vermaentse tot onderlinge liefde. 37 Petrus wil sÿn leven voor hem setten: maer Christus voorseght hem dat hy hem drymael verloochenen sal.

1 Ende [1] voor [a] het Feest van het Pascha/ Jesus wetende dat sÿne ure gekomen was/ dat hy uyt dese werelt soude [2] over gaen tot den Vader/ alsoo hy de sÿne/ die inde werelt waren/ lief gehadt hadde/ so heeft hy'se lief gehadt [3] tot den eynde.

2 Ende als het [4] avontmael gedaen was ([b] doe nu de duyvel in het herte van Judas Simonis Iscariot [5] gegeven hadde/ dat hy hem verraden soude)/

3 Jesus/ wetende [c] dat de Vader hem alle dingen [6] in de handen gegeven hadde/ [d] ende dat hy van Godt uytgegaen was/ ende tot Godt henen ginck/

4 Stont op van het avontmael/ ende leyde [sijne] [7] cleederen af/ ende nemende eenen lÿnen doeck/ [8] omgordde hem selven.

5 Daer na [9] goot hy water in het [10] becken/ ende begon de voeten der Discipelen te wasschen/ ende af te droogen met den lÿnen doeck/ daer mede hy omgordt was.

6 Hy dan quam tot Simon Petrus/ ende die seyde tot hem/ Heere/ [e] sult [11] ghy my de voeten wasschen?

7 Jesus antwoordde ende seyde tot hem/ [12] Dat ick doe en weet ghy nu niet/ maer ghy sult het [13] na desen verstaen.

8 Petrus seyde tot hem/ Ghy en sult mÿne voeten niet wasschen [14] in der eeuwicheyt. Jesus antwoordde hem/ [15] Indien ick u niet en wassche/ ghy en hebt geen deel met my.

9 Simon Petrus seyde tot hem/ Heere/ niet alleen mÿne voeten/ maer oock de handen ende het hooft.

10 Jesus seyde tot hem/ [16] Die gewas-

1 Namel. 's avonts voor sijn lijden ende sterven. Want Christus heeft het Pascha gehouden op den rechten tijdt/ nae de instellinge Godts/ maer de Joden stelden het doen ter tijdt uyt/ op den volgenden dach. De reden hier van siet in de aent. op Mat. 26. 20.
a Matth. 26. 2. Marc. 14. 1. Luc. 22. 1.
2 Namel. door sijne doodt/ opstandinge/ ende hemelvaert.
3 N. van sijn leven: ofte/ sonder ophouden. Joan. 17. 12.
4 D. de maeltijdt/ in welcke het Paeschlam van haer gegeten was/ alsoo dat sy noch saten aen de tafel/ die noch niet opgenomen en was. vs. 12. nae welcke Christus daer na sijn Avontmael heeft ingestelt ende gehouden. Siet Luc. 22. 15/ &c. Andere setten het over als het Avontmael gehouden wiert.
b Luc. 22. 3. Ioan. 13. 27.
5 Gr. geworpen.
c Matth. 11. 27. Ioan. 3. 35.
6 D. in sijne macht gestelt. Matt. 28. 18.
d Ioan. 16. 28.
7 N. opper-kleederen/ gelijck dit woort dickwils genomen wort. Siet Mat. 5. 40. eñ Luc. 6. 29. Aldus plachten de dienstknechten hare heeren te dienen. siet Luc. 17. 8.
8 N. om te veerdiger te zijn tot desen dienst/ ende met dese dwale de voeten te droogen.

9 Gr. wierp.
10 Ofte/ wasch-vat.
e Matth. 3. 14.
11 N. die mijn Heere ende Meester zijt. Hoe wel hy dit seght uyt eerbiedinge/ soo is daer nochtans onverstant mede gemengt/ alsoo Christus wil dat wy hem gehoorsaemen/ oock als 't ons dunckt dat hy wat vreemts gebiedt.
12 D. waerom ick sulcks doe.
13 N. als ick het u sal verklaert hebben/ gelijck hy doet v. 13/14.
14 D. nimmermeer sal ick dat toelaten.
15 Christus neemt gelegentheydt van het uyterlick wasschen/ om te spreken van het geestelick wasschen/ ofte reynigen der sonden/ door sijn bloet ende geest/ 1. Corint. 6. 11. Tit. 3. 3. 1. Joan. 1. vss. 7. 8. gelijck hy diergelijcke occasien meermaels waerneemt.
16 Christus leert hier/ gelijck de gene die in de badt-stoven haer geheel lichaem gewasschen hebben/ de voeten oock daer nae moeten wasschen/ dat alsoo oock sijne Discipelen inwendelick door sijn bloedt ende geest gewasschen zijnde/ uyterlick oock hare gangen ende haer doen moeten reynigen.

schen is en heeft niet van noode dan de voeten te wasschen/ maer is geheel reyn. [f] Ende ghy lieden zijt [17] reyn/ doch niet alle.

11 [g] Want hy wist wie hem verraden soude: daerom seyde hy/ Ghy en zijt niet alle reyn.

12 Als hy dan hare voeten gewasschen/ ende sijne cleederen genomen hadde/ sat hy wederom aen/ ende seyde tot haer/ Verstaet ghy [18] wat ick u lieden gedaen hebbe?

13 [h] Ghy heet my Meester/ ende Heere/ ende ghy seght wel: want ick [19] ben't.

14 Indien dan ick/ de Heere ende de Meester/ uwe voeten gewasschen hebbe/ [i] so zijt ghy oock schuldigh malcanders [20] voeten te wasschen.

15 [k] Want ick hebbe u een exempel gegeven/ op dat gelijckerwijs ick u gedaen hebbe/ ghy lieden oock doet.

16 Voorwaer/ voorwaer segge ick u/ [l] Een dienstknecht en is niet meerder dan sijn heere/ noch [21] een gesante meerder dan die hem gesonden heeft.

17 Indien ghy [22] dese dingen weet/ saligh zijt ghy so ghy de selve doet.

18 Ick en segge niet [23] van u allen: ick weet welcke ick [24] uytvercoren hebbe: maer [dit geschiet] op dat de Schrift vervult werde/ [25] [m] Die met my het broodt eet/ heeft tegen my sijn [26] versen opgeheven.

19 [n] Van nu segge ick het u lieden/ eer het geschiet is/ op dat wanneer het geschiet sal zijn/ ghy gelooven meught [27] dat ick 't ben.

20 Voorwaer/ voorwaer segge ick u/ [o] So ick yemandt sende/ wie [dien] ontfangt/ die ontfanght my: ende wie my ontfanght/ die ontfanght hem die my gesonden heeft.

21 [p] Jesus dese dingen geseght hebbende/ wiert ontroert [28] inden geest/ ende betuyghde/ ende seyde/ Voorwaer/ voorwaer ick segge u/ dat een van u lieden my sal verraden.

22 De Discipelen dan sagen op malcanderen/ twijfelende van wien hy [dat] seyde.

23 [q] Ende een van sijne Discipelen [29] was aensittende inden schoot Jesu/ [30] welcken Jesus lief hadde.

24 Simon Petrus dan wenckte desen/ dat hy vragen soude/ wie hy doch ware van welcken hy [dit] seyde.

25 Ende dese [31] vallende op de borst Jesu/ seyde tot hem/ Heere/ wie is't?

26 Jesus [32] antwoordde/ dese is't dien ick de bete/ als ick'se ingedoopt hebbe/ geven sal: Ende als hy de bete ingedoopt hadde/ gaf hy'se Jude Simonis Iscariot.

27 Ende [33] na de bete/ [34] doe voer de Satan in hem. Jesus dan seyde tot hem/ Dat ghy [35] doet/ doet het haestelick.

28 Ende dit en verstondt niemandt der gene die aensaten/ waer toe hy hem [dat] seyde.

29 Want sommige meynden/ [r] [36] de wijle Judas de burse hadde/ dat hem Jesus seyde/ Coopt 't gene wy van noode hebben [37] tot het Feest: ofte/ dat hy den armen wat geven soude.

f Ioan. 15. 3.
17 D. gereynight door my van de sonde/ ende heerschappye der selve. Ro. 6. 11/12.
g Ioan. 6. 64.
18 D. waer toe ick dit gedaen hebbe?
h Matth. 23. 8. 10. 1. Cor. 8. 6. ende 12. 3. Philip. 2. 11.
19 Namel. in der waerheyt.
i Galat. 6. 1, 2.
20 D. veel meer allerley diensten der liefde des noot zijnde malkanderen te betoonen/ oock die van de geringste anders plegen gedaen te worden/ maer niet om sulcks als een Sacrament te gebruycken: alsoo dit Christi oogh-merck hier niet en is.
k 1. Pet. 2. 21. 1. Ioan. 2. 6.
21 Ofte/ gesondene. Gr. Apostolos.
l Matth. 10. 24. Luc. 6. 40. Ioan. 15. 20.
22 N. die ick u met mijn exempel geleert hebbe/ als liefde/ nedricheyt/ ende onderlinge gedienstichheyt.
23 N. dat ghy alle dat sult naekomen. want Judas en soude het niet doen/ gelijck volght.
24 N. tot de eeuwige salicheydt. Ephes. 1. 4.
25 D. die dagelicks aen mijn tafel is/ ende met my omgaet:
m Psal. 41. 10. Matth. 26. 23. 1. Ioan. 2. 19.
26 D. heeft hem vyandelick tegen my gestelt. Siet de aent. op Psal. 41. 10.
n Ioan. 14. 29. ende 16. 4.
27 Namel. de ware Messias ende Sone Godts/ die alles te voren weet.
o Matth. 10. 40. Luc. 10. 16.
p Matth. 26. 21. Marc. 14. 18. Luc. 22. 21. Actor. 1. 17. 1. Ioan. 2. 19.
28 D. in sijn gemoet/ door overdenckinge soo van de verraderye Jude/ als vande straffe die hem daerom soude overkomen.
q Ioan. 20. 2. ende 21. 7, 20.
29 Gr. was gelegen, namelick nae de wijse der oude/ die aen de tafel niet en saten als wy/ maer lagen op beddekens/ op den elleboogh: so dat Joannes liggende naest Christum, bequamelick sijn hooft konde neygen nae de borst Christi.
30 D. Joannes/ dien de Heere Christus bysonderlick lief hadde: also beschrijft hy oock hem selven. Joan. 21. 20/24.
31 D. neygende sijn hooft nae de borst Christi, om in't stille ende secretelick te verstaen/ wie de verrader soude zijn.
32 N. stillekens aen Joannem alleen/ gelijck blijckt vs. 28.
33 N. van Juda ontfangen.
34 D. nam hem voorts geheel in/ om sijne verraderye uyt te voeren/ die hy te voren door des Duyvels ingevinge beloofst hadde aen de Overpriesters. Siet Luc. 22. 3. ende hier vs. 2.
35 D. voor hebt te doen. Met dese woorden en wil Christus niet gebieden dat Judas in sijne verraderye soude voortgaen/ maer geeft daer mede te kennen dat sijne verraderye hem bekent was/ ende dat hy gewilligh was sulcks te lijden. Siet diergelicke wijse van spreken Apoc. 22. 11.
r Ioan. 12. 6.
36 D. 't gelt ontfingh/ bewaerde ende uytgaf/ dat Christo, tot zijn ende sijner Discipelen onderhoudt/ van Godtsalige vrouwen ende andere gegeven wiert. Luc. 8, 3.
37 D. tot de kosten om het feest voort uyt te houden.

30 Hy dan de bete genomen hebbende [38] ginck terstont uyt. Ende het was nacht.

31 Als hy dan uytgegaen was seyde Jesus/ [39] Nu is de Sone des menschen verheerlickt/ ende Godt is in hem verheerlickt.

32 [40] Indien Godt [41] in hem verheerlickt is/ so sal oock Godt hem verheerlicken in hem selven/ [s] ende hy sal hem terstont verheerlicken.

33 Kinderkens/ noch eenen kleynen [tijdt] ben ick by u. [t] Ghy sult my [42] soecken/ ende gelijck ick den Joden geseght hebbe/ [43] Daer ick henen gae en condt ghy niet komen/ [alsoo] [44] segge ick u lieden nu oock.

34 [v] Een [45] nieuw' gebodt geve ick u/ dat ghy malcanderen lief hebt. Gelijck ick u lief gehadt hebbe/ dat oock ghy malcanderen lief hebt.

35 [x] Hier aen sullen sy alle bekennen/ dat ghy [46] mijne Discipelen zijt/ so ghy liefde hebt onder malcanderen.

36 Simon Petrus seyde tot hem/ Heere/ waer gaet ghy henen? Jesus antwoordde hem/ Daer ick henen gae/ en condt ghy my nu niet volgen: [y] maer ghy sult my [47] namaels [48] volgen.

37 Petrus seyde tot hem/ Heere/ waerom en can ick u nu niet volgen? [z] Ick sal mijn leven voor u setten.

38 Jesus antwoordde hem/ Sult ghy u leven voor my setten? [a] Voorwaer/ voorwaer segge ick u/ de haen en sal niet [49] craeyen/ tot dat ghy my driemael verloochent sult hebben.

38 N. nae de Overpriesters ende hooftmannen/ om de verraderye in het werck te stellen.
39 D. nu is de tijt nae by/ dat ick door mijn lijden ende sterven den duyvel ende doot sal te niete doē/ ende daer nae in mijne heerlickheydt ingaen.
40 Ofte/ overmits.
41 D. door hem. Siet hier van de aenteeck. op Joan. 17. 1.
s Ioan. 12. 23. ende 17. 1.
t Ioan. 7. 34. ende 8. 21.
42 D. nae mijne tegenwoordigheyt verlangen.
43 N. inden hemel/ daer ick binnen korten tijt sal opvaren/ nae mijne doot ende opstandinge.
44 N. dat ghy voor desen tijdt met my niet en kondt daer gaen. Siet Joan. 8. 21. ende hier vs. 36.
v Levit. 19. 18. Matth. 22. 39. Ioan. 15. 12. Ephes. 5. 2. 1. Thess. 4. 9. 1. Pet. 4. 8. 1. Ioan. 3. 23. ende 4. 21.
45 D. nieuwlijcks van my/ door mijn leere ende exempel mijner bysondere liefde/ verklaert ende versterckt. Joan. 15. 13. want hetselve gebodt oock in den Ouden Testamente geweest is. Siet 1. Joan. 2. 7/8. ende 2. Joan. vs. 5.

x 1. Ioan 2. 5. ende 4. 20. 46 D. mijne rechte ende ware Discipelen/ die ick daer voor erkenne. y Ioan. 21. 18. 2. Petr. 1. 14. 47 N. als ghy uwen loop ende dienst sult volbracht hebben/ ende in den geloove stercker sult zijn. 48 N. door een gelijcke doodt in mijne heerlickheyt. Joan. 21. 19. z Matth. 26. 33. Marc. 14. 29. Luc. 22. 33. a Matth. 26. 34. Marc. 14. 30. Luc. 22. 34. 49 D. sijn kraeyen desen nacht niet vol-eyndight hebben. Siet Matth. 26. 34. ende Marc. 14, 30.

Het xiiij. Capittel.

1 Christus vertroost sijne Discipelen over sijn wechgaen tot den Vader/ dewijle hy ginck om haer in sijns Vaders huys woonplaetse te bereyden. 5 Verklaert aen Thomas dat hy de wegh/ de waerheyt/ ende 't leven is. 7 ende aen Philippus/ dat die hem siet den Vader siet. 12 Belooft haer datse groote wonderwercken sullen doen/ ende verkrijgen watse in sijnen name bidden sullen. 16 ende datse den Trooster den Heyligen Geest sullen ontfangen. 18 ende geen weesen gelaten worden. 21 Vermaentse tot sijne liefde/ ende tot gehoorsaemheyt sijner geboden/ met belofte van sijne ende des Vaders bywooninge. 26 ende dat de Heylige Geest haer alles sal indachtigh maken. 27 Laet haer sijnen vrede. 28 Verklaert datse haer behooren te verblijden/ dat hy tot den Vader gaet. 30 Toont sijne gewillicheyt om den Vader oock in 't lijden te gehoorsamen.

1 Uw' herte en worde niet [1] ontroert: [2] ghy-lieden glooft in Godt/ gelooft oock in my.

2 In [3] het huys mijns Vaders zijn vele [4] wooningen: [5] andersins so soude ick het u [6] geseght hebben: ick gae henen om u plaetse te bereyden.

3 Ende so wanneer ick henen sal gegaen zijn/ ende u plaetse sal bereyt hebben/ so [7] kome ick weder/ ende sal u tot my nemen/ [a] op dat ghy oock [8] zijn meught [9] daer ick ben.

4 Ende waer ick henen gae [10] weet ghy/ ende [11] den wegh weet ghy.

5 Thomas seyde tot hem/ Heere/ wy en weten niet waer ghy henen gaet: ende hoe konnen wy den wegh weten?

6 Jesus seyde tot hem/ [12] [b] Ick ben de

1 N. met de groote droefheyt ofte vreese over mijn wechgaen tot den Vader.
2 Ofte/ geloovet ghy in Godt? geloovet oock in my. Ofte/ Geloovet in Godt, ende geloovet in my. Ofte/ ghy gelooft in Godt, ende ghy gelooft in my.
3 D. in den hemel.
4 Ofte/ blyvingen, ofte/ blijf-plaetsen, dat is/ daer is ruymte genoech niet alleen voor my/ maer oock voor u-lieden ende voor alle geloovige.
5 Gr. ende in dien niet. Namel. het soo en ware.
6 D. ick en soude u met geen ydele hope opgehouden hebben.
7 D. sal komen/ namelick/ ten laetsten dage. Hebr. 9. 28.
a Ioan. 12. 26. ende 17. 24.
8 Namel. niet alleen nae de ziele terstont nae de doodt/ maer oock nae lichaem ende ziele nae het uyterste oordeel. Luc. 23. 43. 2. Cor. 5. 1/8. Philip. 1. 23. 1. Thess. 4. 17.
9 D. daer ick zijn sal.
10 D. kondt ghy uyt mijn woorden genoech weten.
11 N. daer door ick moet henen gaen/ ende daer door ghy my moet volgen.
12 Christus noemt hem selven den wegh, om dat niemant ten hemel en kan comen/ dan door sijne verdiensten ende kracht/ Act. 4. 12. De waerheyt, om dat alle de belosten Godts/ ende de schaduwen des Ouden Testaments/ die den wegh tot de salighept afbeelden/ in hem vervult zijn/ 2. Corinth. 1. 20. Joan. 1. vs. 17. ende het leven, om dat hy een auteur ende gever des eeuwigen levens is. Joan. 11, 25. Hebr. 5, 9.
b Hebr. 9. 8.

wegh/ [c] ende de waerheyt/ [d] ende het leven. [e] Niemandt en komt tot den Vader dan door my.

7 Indien ghy lieden my [13] gekent haddet/ so soudet ghy oock mÿnen [14] Vader gekent hebben : ende [15] van nu [16] kennet ghy hem/ ende hebbet hem gesien.

8 Philippus seyde tot hem / Heere/ toont ons den Vader / ende het is ons genoech.

9 Jesus seyde tot hem/ [17] Ben ick so langen tÿdt met u lieden / ende en hebt ghy my niet gekent Philippe? [f] Die my [18] gesien heeft / die heeft [19] den Vader gesien: ende hoe seght ghy/ Toont ons den Vader?

10 Gelooft ghy niet [g] dat ick in den Vader [ben], ende de Vader in my is? [20] [h] De woorden die ick tot u-lieden spreke/ en spreke ick van my selven niet/ [i] maer de Vader die in my [21] blÿft/ deselve [22] doet de wercken.

11 Geloovet my / dat ick in den Vader [ben], ende de Vader in my is/ ende [23] indien niet/ so geloovet my [24] om de wercken selve.

12 [k] Voorwaer / voorwaer segge ick u lieden / die in my gelooft / de wercken die ick doe/ sal hy [25] oock doen/ ende sal [26] meerder doen dan dese. Want ick gae henen [27] tot mÿnen Vader :

13 [l] Ende [28] so wat ghy begeeren sult [29] in mÿnen name/ dat sal ick doen: op dat de Vader [30] inden Sone verheerlickt worde.

14 So ghy yet begeeren sult in mÿnen name/ ick sal't doen.

15 [m] Indien ghy my lief hebt/ soo bewaert mÿne geboden.

16 Ende ick sal den Vader bidden / ende hy sal u eenen anderen [31] trooster geven/ op dat hy by u [32] blÿve inder eeuwicheyt.

17 [Namelick] den Geest [33] der waerheyt/ welcken [34] de werelt niet en kan ontfangen/ want sy en [35] siet hem niet/ noch en kent hem niet : maer ghy kent hem/ want hy [36] blÿft [37] by u lieden/ ende [38] sal in u zÿn.

18 [n] Ick en sal u [39] geen weesen laten: ick kome [weder] tot u.

19 Noch eenen kleynen [tijdt], ende de werelt [40] en sal my niet meer sien : maer [41] ghy sult my sien : want ick [42] leve / ende [43] ghy sult leven.

20 In dien [44] dagh sult ghy [45] bekennen / [46] dat ick in mÿnen Vader [ben], ende ghy in my/ ende ick in u.

21 Die mÿne geboden heeft / ende deselve bewaert/ die ist die my lief heeft: ende die my lief heeft sal van mÿnen Vader geliefet worden: ende ick sal hem lief hebben/ ende ick sal my selvē aen hem [47] openbaren.

22 [48] Judas / niet de Iscariot / seyde tot hem/ Heere [49] wat is het / dat ghy u selven aen ons sult openbaren / ende niet aen de werelt?

23 Jesus antwoordde ende seyde tot hem/ So yemant my lief heeft/ die sal mÿn woort bewaren : ende mÿn Vader sal hem lief hebben/ ende wy sullen tot hem komen/ ende sullen [50] wooninge by hem maken.

24 Die my niet lief en heeft / die en bewaert mÿne woorden niet. [o] Ende het woort dat ghy lieden hoort/ [51] en is het mÿne niet/ maer des Vaders/ die my gesonden heeft.

25 Dese dingen hebbe ick tot u gesproken/ [52] by u blÿvende.

26 [p] Maer de trooster de heylige Geest/ welcken de Vader senden sal in mÿnen name/ [q] die sal u alles leeren / ende sal u [53] indachtich maken alles wat ick u geseght hebbe.

27 [54] [r] Vrede late ick u/ [55] mÿnen vrede geve ick u : niet gelÿckerwÿs de werelt [hem] geeft/ geve ick [hem] u. Uw' herte en worde niet [56] ontroert/ noch en zy niet vertsaeght.

28 [s] Ghy hebt gehoort dat ick tot u geseght hebbe / Ick gae henen / ende [57] kome [weder] tot u. [58] Indien ghy my lief haddet / so soudet ghy u verblÿden/ om dat ick geseght hebbe/ Ick gae henen tot den Vader : want mÿn Vader is [59] meerder dan ick.

29 Ende nu hebbe ick het u geseght eer het geschiet is / [t] op dat wanneer het geschiet sal zÿn/ ghy [60] gelooven meught.

30 Ick en sal [61] niet meer veel met u spreken : [v] want [62] de overste deser werelt [63] komt/ ende en heeft [64] aen my niets.

31 Maer op dat de werelt wete dat ick den Vader lief hebbe/ ende [65] alsoo doe gelÿckerwÿs my de Vader [x] geboden heeft. Staet op/ laet ons van hier gaen.

c Ioan. 1.17. d Ioan. 1.4. ende 11.25. e Ioan. 10.9. 13 N. recht als 't behoort. 14 N. also ick eenes wesens met den Vader ben/ ende het uytgedruckt beeldt sijner selfstandicheydt. Coloss. 1.15. Hebr. 1.3. 15 Ofte/ nu alreede. 16 N. voor soo veel als ghy my kennet. vs. 9. 17 N. met mijn leere ende wercken soo dickwijls getoont hebbende wie ick ben. f Ioan. 10.30. 18 D. recht gekent heeft. 19 N. in mijnen persoon / bewijsle de Vader ende ick van eē wesen ende macht zijn. Joan. 10.30. g Ioan. 10.38. 20 D. mijn leere. Siet Joan. 7.16. h Ioan. 7.16. ende 8.28. ende 10.38. ende 12.49. ende 14.24. ende 16.13. ende 17.21. i Ioan. 5.17. 21 Ofte / woont : namelick als zijnde eenes wesens met my. 22 N. in my ende door my. 23 D. indien ghy mijne woorden niet en soudet gelooven. 24 N. overmits de selve niet en konnen van door een Goddelicke kracht gedaen worden. k Matth. 21.21. Luc. 17.6. Actor. 5.12. ende 19.11. 25 N. door mijne kracht. Marc. 16.20. Actor. 3.12. De waerheyt van dese voorsegginge blijckt Act. 3.7. ende 5.15. eñ 19.12. ende doorgaens in de handelinge der Apostelen. 26 N. als sommige mirakelen zijn / die Christus in de dagen sijns vleeschs gedaen heeft / gelijck daer zijn / door opleggingе der handen den Heyligen Geest te geven/ de kennisse der talen / ende de wonderbaerlijcke bekeeringe der werelt / ende andere. Siet oock Marc. 16.17/ &c. 27 N. om van daer den H. Geest / ende dese kracht u te senden. Actor. 2.33. l Ierem. 29.12. Matth. 7.7. ende 21.22. Marc. 11.24. Luc. 11.9. Ioan. 15.7. ende 16.24. Iacob. 1.5. 1. Ioan. 3.22. 28 N. noodigh tot uyt-voeringe uwes ampts / ende tot uwe salicheyt. 29 D. steunende op mijne beloften ende verdiensten. 30 D. door den Sone. m Ioan. 14.21,23. ende 15.10. 1. Ioan. 5.3. 31 Ofte / Advocaet ende voorspreke, namelick den H. Geest / die u niet alleen sal troosten ende stercken / maer oock in geven / hoe ghy u verantwoorden sult in tijdt van benauwtheyt ende vervolginge. Luc. 12.11/12. ende hoe ghy den Vader sult aenroepen in uwen noot. Rom. 8.15/26. die hier een ander genaemt woort/ niet om dat hy een ander wesen heeft als de Vader ende de Soon/ maer om dat hy een ander persoon is. 1. Joan. 5.7. 32 N. sonder immermeer van u te scheyden / gelijck ick met mijne lichamelicke tegenwoordicheyt voor eenen tijt sal doen. 33 Soo wort de H. Geest genaemt om dat hy de waerheyt der salighmakende leere openbaert / leert / ende in de herten der uytverkorene versegelt. 34 D. de wereltsche menschen/ die noch natuerlick en onwedergeboren zijn. 1. Corinth. 2.14. 35 D. noch en verstaet noch en gevoelt zijne werckinge niet. 36 Ofte/ woont. 37 D. in uwe herten. 38 N. om u te onderwijsen/ vertroosten/ versterken/ ende verseкeren van uwe saligheyt. Rom. 8. vs. 15/16/26. 1. Cor. 2.12. n Matth. 28.20. 39 Dat is / niet hulpeloos noch troosteloos. 40 Gr. en siet my niet meer. 41 Gr. ghy siet my. 42 D. sal haest weder levendigh worden. 43 D. ick sal u noch levendigh vinden. Andere setten het over om dat ick leve, soo sult ghy oock leven : Namel. een geestelick ende eeuwich leven. 44 N. nae mijne opstandinge ende hemelvaert. 45 N. door den H. Geest klaerder onderwesen zijnde. 46 D. dan sult ghy mijne eenicheyt met den Vader in wesen / ende mijne geestelicke vereeninge met u / naerder verstaen. Siet oock hier voor vs. 10, 11. 47 D. meer ende meer door mijne kennisse verlichten / ende mijne salighmakende werckingen ende genade laten gevoelen / gelijck het volgende 23 vs uytwijst. Siet oock 2. Cor. 3.18. 48 N. de broeder Jacobi / toegenaemt Lebbeus. Matt. 10.3. 49 Gr. wat isser geschiet, dat is/ wat is de oorsake? ofte/ wat beduydt het?

50 Gr. blijvinge: gelijck oock van den Heyligen Geest geseght wort vs. 17. o Ioan. 7.16. ende 8.28. ende 12.49. ende 14.10. ende 16.13. 51 D. en is mijn alleen niet / ghelijck Joan. 6.38. eñ 7.16. 52 D. met u verkeerende. p Luc. 24.49. Ioan. 15.26. ende 16.7. Actor. 2.4. q Ioan. 16.13. 53 D. en sal u niet nieuws leeren/ maer 't selve dat ick u geleert hebbe/ ende ghy niet wel onthouden en hebt/ wederom in gedachtenisse brengen. Matth. 28.19/20. Joan. 15.15. 54 D. een ware ende vaste gerustheydt des ghemoets in Godt / ontstaende uyt eene versekertheyt van de vergevinge uwer sonden. r Philip. 4.7. 55 D. die ick door mijne doodt ende opstandinge u sal verwerven ende toebrengen. Rom. 5.1. 56 N. over mijn wechgaen. s Ioan. 14.3. 57 N. nae mijne verrijsenisse. 58 N. met rechte wetenschap ende verstant / waerom ick van u gaen sal. 59 N. in majesteyt ofte heerlickheydt als ick ben in desen staet mijner vernederinge. Ende daerom behoort ghy u te verblijden/ dat ick henē gae/ om het gebruyck der selve heerlickheyt weder aen te nemen/ die ick by hem gehadt hebbe eer de werelt was/ dewijle 't selve oock tot uwe salighеyt sal strecken. Joan. 17.5/24. t Ioan. 13.19. ende 16.4. 60 Dat is/ in uw' geloove meught versterckt worden. 61 Namel. door mijne doodt. v Ioan. 12.31. ende 16.11. Ephes. 2.2. 62 D. den Duyvel. Joan. 12.31. 63 N. om door sijne instrumenten my te vangen ende dooden. 64 Gr. in my, dat is / sal door mijn doodt tot sijn voornemen niet komen / maer daer en tegen alle sijn macht verliesen. Hebr. 2.14. 65 D. dat ick my gewillichlick in den doot overgeve / om den Vader te gehoorsamen / die my bevolen heeft op sulcke wijse de menschen te verlossen. Philip. 2.8. x Ioan. 10.18. Hebr. 10.5.

Het xv. Capittel.

1 Christus vergelijckt hem selven by eenen Wijnstock / ende sijne Discipelen by de rancken/ die in hem blijvende / door hem vele vruchten voortbrengen. 9 Betuyght van sijne bysondere liefde tegen haer / ende vermaentse tot onderhoudinge sijner geboden/ ende onderlinge liefde. 13 welcke sijne liefde hy daer mede betoont / dat hy sijn leven voor haer stelt. 14 ende haer sijne vrienden ende uytverkorene noemt. 18 Troost'se tegen den haet der wereldt met sijn eygen exempel. 22 Toont dat door sijn woort ende wercken den Joden alle voorwendinge van onschult benomen is. 26 ende dat den Heyligen Geest van hem sal getuygen/ ende sy Apostelen mede.

1 [1] Ick ben de ware wÿn-stock / ende mÿn Vader is de [2] landt-man.

2 [a] [3] Alle rancke die in my geen [4] vrucht en draeght / die [5] neemt hy wech: ende alle die vrucht draeght / die [6] reynight hy / op dat sy meer vrucht drage.

3 [b] Ghy-lieden zÿt nu [7] reyn/ om het woort/ dat ick tot u [8] gesproken hebbe.

4 [9] Blÿvet in my/ ende [10] ick in u. Gelÿckerwÿs de rancke geen vrucht en kan dragen [11] van haer selven/ so sy niet in den

1 D. Ick mach met waerheydt by een wijnstock vergeleecken worde/ mijn Vader by eē wijngardenier / ende ghy mijne Discipelen by wijnrancken vs. 5. Het schijnt dat Christus in't uytgaen / eenige wijngaerden voor by ofte voorgaende/ oorsake daer uyt genomen heeft dese gelijckenisse voor te stellen : gelijck hy meermaels gedaen heeft/ by diergelijcke gelegentheden. Siet Joan. 4.10/32/35. 2 D. de wijngaerdenier / die my daer toe geordineert / ende gelijck als geplant heeft / ende die de rancken besnoeyt / ende daer op acht heeft. 3 Gr. alle rancke in my geen vrucht dragende. D. een yegelick die my uyterlick alleen belijdt / ende evenwel van herten niet en gelooft. a Matth. 15.13. 4 N. des geloofs in sijn leven niet voort en brenght. 5 D. hy snijdt 'se af / ende werpt 'se uyt sijne gemeenschap. 6 D. hy suyvert 'se/ namelick door sijn woort ende Geest/ ende oock door kruys ende lijden. b Ioan. 13.10. 7 Ofte/ reyn door het woort. dat is/ gereynight. 8 N. ende ghy met waren geloove hebt aengenomen. 9 N. met waren geloove my stantvastelick aenhangende. 10 D. ick sal in u blyven : ende volgens dien u meer ende meer mededeelen het sap des geestelicken levens / om te konnen vruchten voortbrengen. 11 D. uyt haere eygen kracht ofte natuere.

wÿnstock en blÿft: also oock ghy niet/ so ghy in my niet en blÿvet.

5 Ick ben de wÿnstock/ [ende] ghy de rancken: die in my blÿft/ ende ick in hem/ die draeght veel vrucht: want [12] sonder my/ en kont ghy [13] niets doen.

6 [c] So yemant in my niet en blÿft/ [d] die is [14] buyten geworpen gelÿcker-wÿs [15] de rancke/ende [16] is verdorret: ende men [17] vergadert deselve/ en men werptse in't [18] vyer/ ende sy worden verbrandt.

7 Indien ghy in my blÿvet/ ende mÿne woorden [19] in u blÿven/ [e] so [20] wat ghy wilt/ sult ghy [21] begeeren/ ende het sal u geschieden.

8 Hier in is mÿn Vader verheerlickt/ dat ghy veel [22] vrucht draeght: ende ghy sult mÿne discipelen [23] zÿn.

9 Gelÿckerwÿs de Vader my lief gehadt heeft/ hebbe ick oock u lief gehadt: blÿft in dese [24] mÿne liefde.

10 [f] Indien ghy mÿne geboden [25] bewaert/ so sult ghy in mÿne liefde blÿven: gelÿckerwÿs ick de geboden mÿns Vaders bewaert hebbe/ ende blÿve in sÿne liefde.

11 Dese dingen hebbe ick tot u gesproken/ op dat [26] mÿne blÿdschap in u [27] blÿve/ en [28] uwe blÿdtschap [29] vervult werde.

12 [g] Dit is mÿn [30] gebodt/ dat ghy malkanderen lief hebt/ gelÿckerwÿs ick u lief gehadt hebbe.

13 [h] Niemant en heeft meerder liefde als dese/ dat yemant [31] sÿn leven [32] sette voor sÿne vrienden.

14 [33] [i] Ghy zÿt mÿne vrienden/ so ghy doet wat ick u gebiede.

15 Ick en [34] heete u niet meer dienst-knechten: want de dienst-knecht [35] en weet niet wat sÿn heere [36] doet: maer ick hebbe u vrienden genoemt/ [k] want al wat ick van mÿnen Vader [37] gehoort hebbe/ [dat] hebbe ick u bekent gemaeckt.

16 [l] Ghy en hebt my niet [38] uytverkoren/ maer ick hebbe u [39] uytverkoren/ ende ick hebbe u [40] gestelt [m] dat ghy soudt [41] henen gaen ende vrucht dragen/ ende [dat] uwe vrucht blÿve: op dat soo [42] wat ghy van den Vader begeeren sult in mÿnen name/ hy u [dat] geve.

17 Dit gebiede ick u/ [43] op dat ghy malkanderen lief hebt.

18 [n] Indien u [44] de werelt haet/ so [45] weet dat sy my [46] eer dan u gehaet heeft.

19 [o] Indien ghy [47] van de werelt waert/ so soude de werelt [48] het hare lief hebben: Doch om dat ghy [49] van de werelt niet en zÿt/ maer ick u uyt de werelt hebbe [50] uytverkoren/ daerom haet u de werelt.

20 Gedenckt des woorts dat ick u [51] geseght hebbe/ [p] Een dienst-knecht en is niet meerder dan sÿn heere. [q] Indien sy my vervolght hebben/ sy sullen oock u vervolgen: indien sy mÿn woort bewaert hebben/ sy sullen oock het uwe bewaren.

12 D. van my afgesondert zÿnde/ ofte sonder mÿne kracht.
13 *Gr.* niet yets, dat is/ gantschelick niet/ namelick dat tot saligheydt vereyscht wort.
c Ezech. 15. 2. &c.
d Matth. 3. 10. ende 7. 19. Coloss. 1. 23.
14 N. buyten den wÿngaert/ dat is/ buyten de gemeenschap der ware geloovige.
15 D. de onvruchtbare rancke.
16 D. van de geestelicke gaven meer ende meer ontbloot. 2. Pet. 2. 20.
17 Dese vergaderinge sal geschieden door de Engelen/ Matth. 13. 41. uyt alle hoecken der werelt.
18 Daer door wort afgebeeldt het helsche vier.
19 D. indien ghy mÿner geboden niet alleẽ gedachtich zÿt/ maer deselve oock gedueriglick onderhoudt. 1. Joan. 3. vers. 21/ 22.
e Ierem. 29. 12. Matth. 7. 7. ende 21. 22. Marc. 11. 24. Luc. 11. 9. Ioan. 14. 13. ende 16. 24. Iac. 1. 5. 1. Ioan. 3. 22. ende 5. 14.
20 N. tot uwen troost ofte salicheydt noodigh.
21 Ofte/ bidden. Namel. nae Godes wille. 1. Joan. 5. 14.
22 N. des geloofs/ welcke zÿn de goede wercken daer door Godt vereert wort. Matth. 5. 16. Rom. 6. 4.
23 D. metter daet betoonẽ/ dat ghy het zÿt. Joan. 13. 35.
24 N. die ick u toedrage.
f Ioan. 14. 15, 21, 23. 1. Ioan. 5. 3.
25 D. onderhoudt.
26 D. daer mede ick over u verblÿdt ben.
27 D. niet verminderdt ofte verandert worde/ maer dat ick my over u altÿdt mach verblÿden.
28 D. daer mede ghy u in my verheught/ als in uwen salichmaker. Joan. 17. 13. 1. Pet. 1. 8/ 9.
29 D. meer ende meer toeneme/ ende hier nae volkomen werde.
g Levit. 19. 18. Matth. 22. 39. Ioan. 13. 34. Ephes. 5. 2. 1. Thess. 4. 9. 1. Pet. 4. 8. 1. Ioan. 3. 23. ende 4. 21.
30 N. 't welck ick u voornamelick wil bevolen ofte ingeprent hebben.
h Rom. 5. 7. Ephes. 5. 2. 1. Ioan. 3. 16.
31 *Gr.* sijne ziele.
32 D. vrywillichlick overgeve.
33 D. ghy sult in mÿne vrientschap blÿven.
i Matth. 12. 50. 2. Corinth. 5. 16. Galath. 5. 6. ende 6. 15. Coloss. 3. 11.
34 *Gr.* segge: dat is/ ick en houde u voortaen niet als dienstknechten alleen/ maer oock als vrienden.
35 D. en pleeght niet te weten.
36 D. voor heeft te doen: alsoo de heeren hare secreten niet en plegen aen hare dienstknechten te openbaren.
k Ioan. 8. 26.
37 D. al wat my van den Vader bevolen is den menschen tot hare salicheyt te leeren ende openbaren.
l Ioan. 10. 13. Ephes. 1. 4.
38 Namel. eerst/ om uwen Heere ende salighmaker te zÿn.
39 Namel. uyt de werelt om mÿne vrienden te zÿn/ ende saligh te maken/ v. 19.
40 D. daer toe geroepen.
m Matth. 28. 19. Marc. 16. 15. Coloss. 1. 6.
41 N. door de gantsche werelt/ om met leeren ende goede exempelen de menschen te bekeeren.
42 N. noodigh ende dienstich tot voortbrenginge deser vruchten.
43 Ofte/ dat ghy.
n 1. Ioan. 3. 13.
44 D. de wereltsche menschen.
45 Ofte/ ghy weet.
46 Ofte/ den eersten, D. den oversten van ulieden.
o Ioan. 17. 14. Gal. 1. 10.
47 *Gr.* uyt.
48 *Gr.* het eygene. D. dat haer eygen is/ ofte/ gelijck is.
49 *Gr.* uyt.
50 D. afgesondert om my gelijck te zÿn/ ende my te volgen. Rom. 8. 29.
51 N. te voren. Joan. 13. 16.
p Matth. 10. 24. Luc. 6. 40. Ioan. 13. 16.
q Matth. 24. 9. Ioan. 16. 2.

21 [r] Maer alle [52] dese dingen sullen sy doen [53] om mÿns naems wille/ om dat sy hem niet en kennẽ [54] die my gesonden heeft.

22 [s] Indien ick niet gekomen en ware/ ende tot haer gesproken en hadde/ sy en hadden [55] geen sonde: maer nu en hebben sy [56] geen voorwendsel voor hare sonde.

23 Die my haet/ die haet oock mÿnen Vader.

24 [t] Indien ick [57] de wercken onder haer niet en hadde gedaen/ die [58] niemandt anders gedaen en heeft/ sy en hadden [59] geen sonde: maer nu hebben syse gesien/ ende beyde my ende mÿnen Vader gehaet.

25 Maer [dit geschiet] op dat het woort vervult worde/ dat in hare [60] Wet geschreven is/ [v] Sy hebben my [61] sonder oorsaecke gehaet.

26 [x] Maer wanneer de Trooster sal gekomen zÿn/ [y] dien [62] ick u senden sal van den Vader/ [namelick] de Geest der waerheyt/ die van den Vader [63] uytgaet/ die sal van my [64] getuygen.

27 [z] Ende ghy sult oock [65] getuygen/ want ghy zÿt van den [66] beginne met my geweest.

r Rom. 16. 3. Matth. 10. 22.
52 N. haten/ vervolgen/ 't woort verachten.
53 D. uyt haet van my ende mÿne leere.
54 D. den Vader.
s Rom. 4. 15. ende 5. 20.
55 D. soo swaren sonde niet/ als sy nu hebben: maer souden haer eenichsins op hare onwetentheyt konnen ontschuldigen. Joan. 9. 41.
56 Ofte/ geenen deck-mantel.
t Ioan. 10. 37.
57 D. de wonder-wercken/ ofte mirakelen.
58 N. der gene die haer uytgegevẽ hebben voor den Messias: ofte/ oock selfs niet der vorige Propheten.
59 Gelÿck te voren v. 22.
60 D. in de schriften des Ouden Testaments/ gelÿck Joan. 10. 34. want dit staet geschrevẽ in den Psal. 35. 19. ende 69. 5. het welck van David als een voorbeeldt Christi geseght zÿnde/ in Christo vervult wort.
v Psal. 35. 19. ende 69. 5.
61 *Gr.* om niet.
x Ioan. 14. 26. ende 16. 7. Actor. 5. 32.
y Luc. 24. 49.
62 Namel. als de eenich geboren Sone Godts/ wiens Geest hy oock is ende genaemt wort/ Rom. 8. 9. Galat. 4. 6.
63 Namel. soo ten aensien sÿns persoons/ welckers eygenschap is van den Vader ende van den Sone van eeuwigheyt uyt te gaen/ als ten aensien van sÿne kracht ende werckinge.
64 N. door sÿne wonderbaerlicke gaven/ ende inwendige overtuyginge/ dat ick de ware Salighmaker ben.
z Actor. 1. 8, 21. ende 5. 32.
65 Namel. met uwe leere/ ende wonderwercken/ die ghy in mÿnen name doen sult.
66 N. mÿnes predick-ampts. Matth. 4. vers. 17/ 18. hebt ghy mÿne leere gehoort/ ende mÿne wonder-wercken gesien.

Het xvj. Capittel.

1 Christus voorseght sÿnen Discipelen datse sullen vervolght worden. 5 ende vertroost haer met de belofte des Heyligen Geests/ die de werelt sal overtuygen van sonde/ gerechticheyt/ ende oordeel. 12 ende haer in alle waerheyt leyden. 16 Verklaert dat hy haest van haer wechgenomen/ doch wederom eenen kleynen tijt sal gesien worden. 20 ende dat hare droefheyt haest in blijdtschap sal verandert worden/ gelÿck de ween van een vrouwe alsse gebaert heeft. 23 Vermaent haer in sÿnen name te bidden/ met belofte van verhoort te sullen worden. 28 ende verklaert vry uyt/ sonder gelÿckenisse/ dat hy de werelt verlaet. 29 't welck de Discipelen verstaen/ ende worden in haer geloove versterckt. 31 Hy waerschouwt haer/ datse verstropt sullen worden/ ende belooft haer sÿnen vrede.

1 [1] Dese dingen hebbe ick tot u gesproken/ op dat ghy niet [2] ge-ergert en wort.

2 [a] Sy sullen u [3] uyt de Synagogen werpen: ja de ure komt/ dat een yegelÿck die u sal dooden/ sal meynen Gode [4] eenen dienst te doen.

3 [b] Ende dese dingen sullen sy u doen/ om dat sy den Vader niet gekent en hebben/ nochte my.

4 [c] Maer dese dingen hebbe ick tot u gesproken/ op dat wanneer de ure sal gekomen zÿn/ ghy der selver meught gedencken dat ickse u geseght hebbe: doch dese dingen en hebbe ick u van 't begin [5] niet geseght/ om dat ick by u lieden [6] was.

5 Ende [7] nu gae ick henen tot den genen die my gesonden heeft/ ende niemandt van u [8] en vraeght my/ Waer gaet ghy henen?

6 Maer om dat ick dese dingen tot u gesproken hebbe/ so heeft [9] de droefheyt uw' herte vervult.

7 Doch ick segge u de waerheyt/ het is u nut dat ick wech gae: want indien ick niet wech en gae/ so en sal [10] de Trooster tot u [11] niet komen: [d] maer indien ick henen gae/ so sal ick hem tot u senden.

8 Ende die gekomen zÿnde/ sal de werelt [12] overtuygen van sonde/ ende van gerechtigheyt/ ende van oordeel.

1 N. van den haet ende vervolginge der werelt tegen u.
2 D. daer door als door een onverwachte sake in uw' geloove niet en soudt geswackt/ ofte wanckelmoedich gemaeckt worden.
a Ioan. 9. vers. 22, 34. ende 12. 42.
3 Siet hier van Joan. 9. 22.
4 Ofte/ een offerande toe te brengen, te offeren.
b Ioan. 15. 21. 1. Corinth. 2. 8.
c Ioan. 13. 19. ende 14. 29.
5 N. soo bescheydelick ende opentlick.
6 N. ende niet soo haest van u en soude scheyden/ als ick nu sal doen.
7 D. nu genaeckt de tijd dat ick de werelt verlaten sal.
8 N. nu/ gelÿck ghy voor desen wel gedaen hebt. Joan. 13. 36. ende 14. 5.
9 N. die u belet my te vragen/ waer henen/ waerom/ ende tot wat eynde ick van u gae.
10 Ofte/ de voorsprake, D. de Heylige Geest. siet Joan. 14. 16.
11 Namel. met sÿne overvloedige ende wonderbaerlicke gaven ende werckingen.
d Luc. 24. 49. Ioan. 14. 26. ende 15. 26.
12 Namel. soo door de predicatie der Apostelen/ als door sÿne inwendige werckinge.

9 [13] Van

9 [13] Van sonde/ om dat sy [14] in my niet en gelooven:

10 Ende [15] van gerechtigheyt/ [16] om dat ick tot mijnen Vader henen gae/ ende ghy en sult my [17] niet meer sien:

11 Ende [18] van oordeel/ [e] om dat [19] de Overste deser werelt [20] geoordeelt is.

12 Noch [21] vele dingen hebbe ick u te seggen/ doch ghy en kont die [22] nu niet dragen.

13 Maer wanneer die [23] sal gekomen zijn/ [namelijck] de Geest der waerheyt/ [f] hy sal u in [24] alle de waerheyt leyden. [g] Want hy en sal [25] van hem selven niet spreken/ maer so wat hy sal [26] gehoort hebben/ sal hy spreken/ ende de toekomende dingen sal hy u verkondigen.

14 Die sal my [27] verheerlicken: want hy sal't [28] uyt het mijne nemen/ ende sal't u vercondigen.

15 [29] [h] Al wat de Vader heeft/ is mijne: daerom hebbe ick geseght/ dat hy't uyt het mijne sal nemen/ ende u verkondigen.

16 [i] Eenen [30] kleynen [tijdt], ende ghy en sult my niet sien: ende wederom/ eenen [31] kleynen [tijdt], ende ghy sult my sien/ want ick gae henen tot den Vader.

17 [Sommige] dan uyt sijne discipelen seyden tot malkanderen/ [32] Wat is dit dat hy tot ons seght/ Eenen kleynen [tijdt], ende ghy en sult my niet sien: ende wederom/ eenen kleynen [tijdt], ende ghy sult my sien: ende/ Want ick gae henen tot den Vader?

18 Sy seyden dan/ Wat is dit dat hy seght/ Eenen kleynen [tijdt]? Wy en weten niet wat hy seght.

19 Jesus dan [33] bekende dat sy hem wilden vragen/ en seyde tot haer/ Vraeght ghy daer van onder malkanderen/ dat ick geseght hebbe/ Eenen kleynen [tijdt], ende ghy en sult my niet sien: ende wederom/ eenen kleynen [tijdt], ende ghy sult my sien?

20 Voorwaer/ voorwaer ick segge u/ dat ghy [34] sult schreyen/ en klaeglijck weenen/ maer de werelt sal haer verblijden: ende ghy sult bedroeft zijn/ maer uwe droefheyt [35] sal tot blijdschap worden.

21 [36] [k] Een vrouwe wanneer sy baert/ [37] heeft droefheyt/ dewijle hare ure gekomen is: maer wanneer sy het kindeken gebaert heeft/ [38] so en gedenckt sy de benautheyt niet meer/ om de blijdschap dat een mensche ter werelt geboren is.

22 Ende ghy dan hebt nu wel droefheyt/ maer ick sal u [39] wederom sien/ [l] ende uw' herte sal hem [40] verblijden ende niemandt en sal uwe blijdtschap van u [41] wech nemen.

23 Ende in dien dagh en sult ghy my [42] niets vragen. [m] Voorwaer/ voorwaer ick segge u/ al wat ghy [43] den Vader sult bidden in mijnen name/ [dat] sal hy u geven.

24 [44] Tot noch toe en hebt ghy [45] niet gebeden in mijnen name: [46] bidt ende ghy sult ontfangen/ op dat uwe blijdtschap [47] vervult zy.

25 Dese dingen hebbe ick door gelijckenissen tot u gesproken: maer de ure komt/ dat ick niet meer [48] door gelijckenissen tot u spreken en sal/ maer sal u [49] vry uyt [50] van den Vader verkondigen.

26 [51] In dien dagh sult ghy in mijnen name bidden/ ende ick en [52] segge u niet dat ick den Vader voor u bidden sal.

27 Want de Vader selve heeft u lief/ [53] dewijle [54] ghy my lief gehadt hebt/ [n] ende hebt gelooft dat ick van Godt [45] ben uytgegaen.

28 [o] Ick ben van den Vader uytgegaen/ ende ben inde werelt gekomen: wederom [55] verlate ick de werelt/ ende gae henen tot den Vader.

29 Sijne discipelen seyden tot hem/ Siet/ nu spreeckt ghy vry uyt/ ende en seght geen gelijckenisse.

30 Nu weten wy [p] dat ghy [56] alle dingen weet/ ende ghy en hebt niet van noode dat u yemandt vrage. [57] Hierom gelooven wy dat ghy van Godt uytgegaen zijt.

31 Jesus antwoordde haer/ [58] Gelooft ghy nu?

32 [q] Siet/ de ure komt/ ende is nu gekomen/ dat ghy sult [59] verstroyt worden/ een yegelijck [60] na het sijne/ ende ghy my alleen sult laten. [r] Ende [nochtans] en ben ick niet alleen: want de Vader is met my.

33 Dese dingen hebbe ick tot u gesproken/ [s] op dat ghy [61] in my [62] vrede hebbet. Inde werelt sult ghy verdruckinge hebben: maer hebbet goeden moedt/ ick hebbe [63] de werelt [64] overwonnen.

13 D. dat sy swaerlick gesondight hebben.
14 Namel. als in den waren Messias, maer my als eenen godtloosen ghedoodt hebben.
15 D. dat ick ontschuldigh gedoodt ben/ ende rechtveerdigh zijnde voor de onrechtveerdige geleden hebbe.
16 D. waer van mijne hemel-vaert een seker getuygenisse is.
17 Namel. nae mijne hemelvaert. Actor. 3. 21.
18 D. dat ick macht hebbe om alles te regeren ende richten/ oock om de ongeloovige tot de eeuwige doot te veroordeelen. Matt. 28. 18. Act. 2. 36.
e Ioan. 12. 31. ende 14. 30. Ephes. 2. 2. Coloss. 2. 15.
19 Dat is de Duyvel. Siet Joan. 12. 31. Ephes. 2. 2.
20 D. veroordeelt. overmits hem door mijnen doodt sijne macht en heerschappye benomen sal worden. Hebr. 2. 14. Coloss. 2. 15.
21 N. dienende tot versterckinge ende naerder verklaringe van het gene ick u te voren geseght hebbe. Joan. 15. 15.
22 Namel. overmits uwe tegenwoordige swackheyt ende bedroefheyt.
23 D. nae mijne hemelvaert over u sal uytgestort zijn.
f Ioan. 14. 26.
24 N. die u noodich sal zijn te weten tot uytvoeringe van u ampt/ alsoo dat ghy de selve niet alleen en sult wetē/ maer oock in het leeren der selve niet en sult konnen dwalen. Matt. 28. 19.
g Ioan. 12. 49.
25 D. alleen/ sonder de Vader ende my. Siet Joan. 5. 30.
26 N. van den Vader/ ende van my. siet Joan. 3. 32. ende 15. 15.
27 N. door sijn getuygenisse/ gaven/ en wonder-wercken.
28 D. de selve leere der salighheyt/ die ick u geleert hebbe/ sal hy u mede openbaren/ alsoo hy de selve van my sal ontfangē.
29 D. alle de Godtlicke eygenschappen/ die de Vader heeft/ hebbe ick mede/ als zijnde sijnen eenich geboren Sone/ eenes wesens met hem.
h Ioan. 17. 10.
i Ioan. 7. 33.
30 N. sal daer zijn/ als ick in't graf sal liggen.
31 N. van veertich dagen/ nae dat ick wederom sal opgestaen zijn/ eer ick ten hemel sal opvaren.

32 D. wat verstaet hy daer mede. 33 Namel. door sijne alwetenheyt/ die sy selve bekennen/ V. 30. 34 N. gedurende den tijt mijns lijdens/ ende afwesens van u. 35 Namel. als ghy my wederom levendigh sult sien. 36 *Gr.* de vrouwe. k Iesai. 26. 17. 37 N. van wegen de smerte ende weedom. Genes. 3. 16. 38 D. soo en achtse niet meer. 39 Namel. na mijne opstandinge. l Ioan. 20. 20. 40 N. my wederom levendigh by u siende. Luc. 24. 41. 41 Namel. overmits de oorsake daer van altijt sal dueren/ alsoo ick dan niet meer sterven en sal/ maer in de eeuwige heerlickheyt altijt sal zijn/ ende u oock aldaer een plaetse bereyden. Joan. 14. 2. 42 D. geen dinck behoeven te vragen/ alsoo de H. Geest u in allen sal onderwijsen. m Ierem. 29. 12. Matth. 7. 7. ende 21. 22. Marc. 11. 24. Luc. 11. 9. Ioan. 14. 13. ende 15. 7. Iac. 1. 5. 1. Ioan. 3. 22. ende 5. 14. 43 Ofte/ vanden Vader sult begeeren. 44 D. ghy hebt wel tot noch toe/ gelijck oock d'andere geloovige in het Oude Testament/ in uwe gebedē gesien op den Messiam, die noch komen soude. Dan. 9. 17. Maer voortaen als ick nu het werck der verlossinge sal hebben volbracht/ sult ghy met meerder kennisse ende vertrouwen uwe gebeden doen siende op my/ als den beloofden Messiam selve/ ende mijne verdienste ende voorbiddinge. 45 Ofte/ geen dinck, namelick/ om dat ick selve by u was/ ende u alles leerde/ ende van alles versorghde. 46 Ofte/ begeert.

47 D. meer ende meer toeneme door het verkrijgen van alle geestelicke gaven.
48 *Gr.* in gelijckenissen: dat is/ door bedeckte manieren van spreken/ gelijck van een vrouwe die in barens noodt is/ V. 21. ende anders sins.
49 D. rondt uyt/ met klare woorden.
50 D. van 'tgene het Coninckrijcke Gods aengaet ende van de groote daden Godts/ gelijck hy nae sijne verrijsenisse selve/ ende nae sijne hemelvaert door sijne Heyligen Geest gedaen heeft/ Actor. 1. 3. ende 2. 11.
51 N. nae het ontfangen des Heyligen Geests.
52 D. ick en wil u daer mede niet alleen troosten/ dat ick den Vader voor u bidden sal: 'twelck ick nochtans oock doen sal. Rom. 8. 34. 1. Joan. 2. 1.
n Ioan. 17. 8.
53 Dit en moet alsoo niet verstaē worden/ dat de liefde der Apostelen tot Christum een oorsake soude zijn/ die de liefde des Vaders tot haer soude verdienen/ alsoo de liefde Godts een oorsake is waerom wy Godt ende Christum lief hebben. 1. Joan. 4. 19. maer dat dese hare liefde tot Christum een vrucht ende ken-teecken is van de liefde/ die de Vader haer toedraeght. Siet Luc. 7. 47.

54 D. niet alleen geboren van den Vader/ maer oock van hem gesonden in de werelt/ om het werck der salichmakinge uyt te richten. o Ioan. 13. 3. 55 D. salse haest verlaten/ namelic nae mijne lichamelicke tegenwoordigheyt. Want nae sijne Godtheyt blijft hy altijt by ons. Matth. 28. 20. p Ioan. 21. 17. 56 N. alsoo ghy door uwe alwetenheyt onse gedachten/ als wy u willen vragen/ met uwe antwoorden voorkomt. V. 19. 57 *Gr.* hier in, dat is/ hier door. 58 Dat is/ seght ghy dat ghy soo vast gelooft? q Matth. 26. 31. Marc. 14. 27 Zach. 13. 7. 59 N. herwaerts ende derwaerts van my vluchtende. 60 *Gr.* in sijn eygen, namelick/ plaetse/ ofte huys. r Ioan. 8. 29. ende 14. 10. s Iesai. 9. 5. Ioan 14. 27. Rom. 5. 1. Ephes. 2. 13. Coloss. 1. 20. 61 D. op my vertrouwende/ ofte/ door my. 62 D. gerustheyt uwes gemoets/ niet tegenstaende alle de swaricheden die u sullen overkomen. 63 D. al wat inde werelt uwe saligheyt soude mogen tegen zijn. 64 N. niet alleen door my/ Joan. 14. 30. maer oock door u/ dewijle ghy door 't geloove met my vereenicht zijt.

Het xvij. Capittel.

1 Christus als onse Hoogepriester hem bereydende tot sijn lijden ende sterven/ bidt sijnen Vader dat hy hem verheerlicke om het eeuwige leven te geven die hem kennen. 4 Verhaelt hoe getrouwelick ende met wat vreucht hy't werck/ dat hem opgeleght was/ heeft volbracht. 9 Bidt voor sijne Apostelen/ datse de Vader beware in eenicheyt der liefde. 15 van den boosen. 17 ende heylige in sijne waerheyt. 20 Bidt oock voor alle die door haer woort in hem sullen gelooven. 21 datse mogen eenich zijn. 24 ende by hem zijn daer hy is/ om sijne heerlickheyt te aenschouwen.

1 DIt heeft Jesus gesproken/ ende hy hief sijne oogen op na den hemel/ ende seyde/ Vader/ [1] [a] de ure is gekomen/ [2] verheerlickt uwen Sone/ op dat oock uw' Sone [3] u verheerlicke.

2 [b] Gelijckerwijs ghy hem macht gegeven hebt [4] over alle vleesch/ op dat al wat ghy hem [5] gegeven hebt/ hy haer het eeuwige leven geve.

3 Ende [c] dit is [6] het eeuwige leven/ dat sy u kennen [7] den eenigen waerachtigen

1 Namel. die ghy tot mijn lijden bestemt hebt.
a Ioan. 12. 23. ende 13. 32.
2 D. toont in sijne diepste vernederinge dat hy uw' Sone is: 'twelck oock door vele wonderteeckenen in sijn lijden geschiet is: Matth. 27. 46/ 51/ 52/ 53. ende insonderheyt door sijne opstandinge/ hemelvaert/ ende sitten ter rechter-handt sijns Vaders. Siet de aenteeck. op V. 5.

3 D. de eere van uwe gerechticheyt ende barmherticheyt ende andere uwe eygenschappen door het lijden ende sterven voor de sondige menschen verklare. Rom. 3. 25/ 26. b Psal. 8. 7. Matth. 11. 27. ende 5. 8. ende 28. 18. Luc. 10. 22. Ioan. 3. 35. ende 5. 27. 1. Corinth. 15. 25. Philip. 2. 10. Hebr. 2. 8. 4 *Gr.* alles vleeschs, dat is/ over alle menschen. 5 N. om met u te versoenen ende saligh te maken. Ephes. 5. 25. c Iesai. 53. 11. Ierem. 9. 23. 6 Dat is/ de wech ende het middel om tot het eeuwige leven te komen/ is de rechte kennisse Godts ende des Middelaers Iesu Christi, namelick vergeselschapt met een vast vertrouwen: gelijck dit woort oock genomen wort. Jesai. 53. 11. 7 Ofte/ den alleenen: in den grondt-text en staet niet dat de Vader alleen de waerachtige Godt is/ maer dat de Vader de alleene ofte de eenige ware Godt is. want de ware Godt maer een eenich Goddelick wesen is in drie persoonen bestaende. Ende daer mede worden uytgesloten alle andere valsche Goden/ die de heydenen dienden. Jerem. 10. 11. 1. Corinth. 8. 6. Galath. 4. vers. 8/ 9. maer niet de Sone noch de H. Geest/ die oock desen eenigen waren Godt zijn ende genaemt worden. Joan. 1. 1. Act. 5. 4. Rom. 9. 5. 1. Cor. 3. 16/ 17. 1. Joan. 5. 7/ 20. ende elders.

Godt/ende Jesus Christum/dien ghy [8] gesonden hebt.

4 [d] Ick hebbe u [9] verheerlickt op der aerden : [e] ick hebbe [10] voleyndight [11] het werck / dat ghy my [12] gegeven hebt om te doen.

5 Ende nu [13] verheerlickt my ghy Vader by u selven/met de heerlickheyt/[f] die ick by u hadde/ [14] eer de werelt was.

6 Ick hebbe uwen naem geopenbaert den menschen / die ghy my [15] uyt de werelt [16] gegeven hebt. Sy waren [17] uwe / ende ghy hebt my de selve gegeven/ ende sy hebben uw' woort bewaert.

7 Nu hebben sy bekent dat alles/ wat ghy my gegeven hebt/ [18] van u is.

8 Want [19] de woorden die ghy my gegeven hebt / hebbe ick haer gegeven / ende sy hebben'se [20] ontfangen/[g] ende sy hebben waerlijck bekent / dat ick [21] van u uytgegaen ben / ende hebben gelooft/ dat ghy my [22] gesonden hebt.

9 Ick bidde voor haer : ick en bidde niet [23] voor de werelt/maer voor de gene die ghy my gegeven hebt / want sy zijn [24] uwe.

10 Ende [h] al het mijne is uwe/ende het uwe is mijne : ende ick ben [25] in haer [26] verheerlickt.

11 Ende ick [27] en ben niet meer in de werelt / maer dese [28] zijn in de werelt / ende ick kome tot u. Heylige Vader/ [29] bewaertse [30] in uwen name / die ghy my gegeven hebt / op dat sy [31] een zijn/ gelijck als wy.

12 [i] Doe ick met haer in de werelt was/ [32] bewaerde ickse in uwen name. [k] Die ghy my gegeven hebt/ hebbe ick bewaert/ ende niemandt uyt haer en is verloren gegaen/ [33] dan de sone der verderfenisse / [34] op dat [l] de Schrift vervult worde.

13 Maer nu kome ick tot u/ ende spreke dit [35] in de werelt / op dat sy [36] mijne blijdschap vervult mogen hebben [37] in haer selven.

14 Ick hebbe haer [38] uw' woort gegeven / [m] ende de werelt heeft'se [39] gehaet / om dat sy [40] van de werelt niet en zijn / gelijck als ick [41] van de werelt niet en ben.

15 Ick en bidde niet dat ghy haer uyt de werelt [42] wech neemt / maer dat ghy haer bewaert [43] van den boosen.

16 Sy en zijn niet [44] van de werelt/gelijckerwijs ick [45] van de werelt niet en ben.

17 [46] Heylight'se in uwe waerheyt: [n] uw' woort is [47] de waerheyt.

18 [o] Gelijckerwijs ghy my gesonden hebt in de werelt/ [also] hebbe ick haer oock in de werelt [48] gesonden.

19 [p] Ende [49] ick heylige my selven voor haer / op dat oock sy [50] geheylight mogen zijn [51] in waerheyt.

8 N. als den eenigen Middelaer ende Salichmaker/sonder welcken niemandt met Godt en kan versoent ofte vereenight worden. Actor. 4. 12. 1. Tim. 2. 5.
d Ioan. 13. 32. ende 14. 13.
9 N. door mijne leere/ leven / ende wonderwercken.
e Ioan. 4. 34. ende 19. 30.
10 Dit seght hy om dat een groot deel des selven wercks nu al volbracht was/ en het overige terstont daer na voorts soude volbracht worden.
11 N. van de versoeninge ende verlossinge der menschen.
12 D. verordineert ende bevolen hebt.
13 D. stelt my tot uwe rechterhant in't volle gebruyck mijner Godtlicker heerlickheyt / welcke ick van eeuwicheyt wel by u gehadt hebbe/ maer die inden tijdt mijner vernederinge in mijne menschelicke nature / tot salicheyt der menschen/ gelijck als verborgen is geweest. siet Phil. 2. 6/7/8/9.
f Ioan. 1. 1, 2. ende 10. 30. ende 14. 9.
14 Dat is/van eeuwicheyt. als de Heere der heerlickheydt. Ioan. 12. 41. 1. Cor. 2. 8. Ephes. 1. 4.
15 D. uyt den gemeenen hoop der menschen.
16 N. niet alleen tot trouwe Apostelen ende getuygen/ maer oock om haer salich te maken. vs. 2.
17 N. door uwe eeuwige verkiesinge. 2. Tim. 2. 19.
18 D. door uw' ingeven/ bevel / en cracht van my geleert ende gedaen is.
19 D. de leere.
20 D. aengenomen ende geloofst.
g Ioan. 16. 27.
21 D. dat ick uwe Sone ben van eeuwicheyt van u geboren. Psalm 2. 7. Mich. 5. 1.
22 N. in de werelt/ om te zijn de Middelaer ende Salichmaker. Hebr. 5. 5.
23 D. niet voor alle menschẽ der werelt sonder onderscheyt / maer voor de uytverkorene ende geloovige. Rom. 8. 33/34.
24 Siet vs. 6.
h Ioan. 16. 15.
25 Ofte/ door haer.
26 N. door haer geloove / leere / ende wercken.
27 D. ick sal haest uyt de werelt scheyden / met mijne lichamelicke tegenwoordicheyt.
28 D. blijven noch eenen tijdt op der aerden / ende sullen daer in noch vele swackheden ende versoeckingen onderworpen zijn.
29 N. in alle swaricheden ende besoeckingen.
30 D. door uwe kracht ende om uwent wille / alsoo sy die swaricheden sullen moeten uytstaen om uwent wille.
31 Naem. in geest/ wille / ende liefde tegen malkanderen / gelijck wy eens zijn in wesen/ ende wille.
i Ioan. 6. 39. ende 10. 28. ende 18. 9.
32 N. niet alleen van uyterlicke swaricheden / maer oock van afval ende verleydinge.
k Iesai. 8. 18. Hebr. 2. 13.
33 Ofte/ maer de sone des verderfs, N. is verloren gegaen : alsoo wort Judas genaemt gelijck oock den Antichrist/ 2. Thess. 2. 3. om dat hy door Godts rechtveerdich oordeel ten verderve bereyt was. Rom. 9. 22.
34 D. ende alsoo is de Schrift vervult geworden. Siet Psal. 69. 26. ende 109. 8. Siet voorder Actor. 1. 16.
l Psal. 109. 8.
35 D. so lange ick noch by haer in de werelt ben.
36 D. daer mede ick my verblijde over haer : ende daer mede sy haer verblijden in my.
37 D. in hare siele ende gemoet.
38 Dat is/ uwe leere geleert/ende geopenbaert.
m Ioan. 15. 19.
39 N. om uwes woorts wille.
40 Gr. Uyt de werelt. D. niet werelts gesint en zijn.
41 Gr. Uyt.
42 N. voor desen tijdt /alsoo ick haren dienst na desen noch moet gebruycken.
43 D. van de verleydinge des Satans/ der sonde/ ende der werelt.
44 Gr. Uyt.
45 Gr. Uyt.
46 D. vernieuwtse meer ende meer door uwe waerheyt: ende maecktse meer ende meer bequaem/ om dienaers te zijn des Nieuwen Testaments. 2. Cor. 3. 6.
n Ioan. 8. 40.
47 D. dese waerheyt/ waer door de menschen geheylight worden. N. de leere des Euangeliums. Jac. 1. 18.
o Ioan. 20. 21.
48 N. om uw' woort ende waerheyt door de geheele werelt te prediken.
p 1. Corint. 1. 2, 30. 1. Thess. 4. 7.
49 D. ick geve my selven over tot een heylige offerande.
50 D. door de kracht ende verdiensten van dese mijne offerande de vergevinge harer sonden ende de heylichmakinge des Geests mogen verkrijgen. Hebr. 10. 10/14.
51 Dat is/ waerlijck: ofte/door de waerheyt/niet gelijck voor desen door de uytwendige ceremonien des wets geschiedde/maer inder daet volbrengende 'tgene door die ceremonien afgebeelt is,

20 Ende ick en bidde niet alleen voor dese/maer oock voor de gene die door [52] haer woordt in myglooven sullen.

21 Op dat sy alle [q] een zijn / gelijckerwijs ghy Vader in my / ende ick in u / dat oock sy [53] in ons een zijn: op dat [54] de werelt geloove dat ghy my gesonden hebt.

22 Ende ick hebbe haer [55] de heerlickheyt gegeven / die ghy my gegeven hebt: op dat [56] sy een zijn / gelijck als wy een zijn.

23 Ick in haer / ende ghy in my : op dat sy volmaeckt zijn [57] in een / ende op dat de werelt bekenne / dat ghy my gesonden hebt / ende [58] haer lief gehadt hebt: gelijck ghy my lief gehadt hebt.

24 [r] Vader / [59] ick wil dat [60] daer ick ben / oock [61] die by my [62] zijn / die ghy my gegeven hebt: op dat sy mijne heerlickheyt mogen aenschouwen / die ghy my [63] gegeven hebt/ want ghy hebt my lief gehadt/ [64] voor de grontlegginge der werelt.

25 Rechtveerdige Vader / [65] [s] de werelt en heeft [66] u niet gekent: maer ick hebbe u gekent / [t] ende dese hebben bekent/ dat ghy my gesonden hebt.

26 Ende ick hebbe haer uwen name bekent gemaeckt / ende sal [hem] [67] bekent maken : op dat de liefde daer mede ghy my lief gehadt hebt [68] in haer zy / ende [69] ick in haer.

52 D. mijn woort door haer gepredickt.
q Ioan. 10. 38. ende 14. 11. Galath 3. 28.
53 Ofte / met ons : dat is/op dat sy door den waren geloove met ons vereenight zijnde. Ephes. 3. 17. oock daer en boven met ware liefde ondermalkanderen vereenight mogen zijn.
54 D. dat de menschen / die noch niet en gelooven/ daer door mogen aengelockt worden/ om my voor den waren Messias, ende mijne leere voor een Goddelicke leere te erkennen/ende aen te nemen. 1. Petr. 3. vss. 1/2.
55 N. om Godts kinderen te zijn/ ende mijne mede-erfgenamen/ Rom. 8. 17.
56 N. niet alleen de Apostelen/maer oock alle de gene die door het woordt in Christum sullen gelooven/ vs. 20.
57 Ofte / tot een : D. op dat sy met my vereenigt zijnde door den geloove/ oock daer door met u vereenight wordẽ. Joa. 14. 23. 1. Joan. 1. 3. ende op dat alsoo hare vereeninge met ons door het geloove/ende met malkanderen door de liefde/ hare volkomene leden hebbe.
58 D. als uwe kinderen. 1. Joan. 3. 1.
r Ioan. 12. 26. ende 14. 3.
59 D. ick begeere ofte versoecke. Siet Marc. 10. 35.
60 D. daer ick korts sal zijn/ in mijne heerlickheyt in den hemel. 1. Thess. 4. 17. Apoc. 3. 21.
61 N. de Apostelen/en alle andere geloovige.
62 N. tot synen tijdt : met de ziele / terstont nae de doot 2. Corinth. 5. 8. Philip. 1. 23. ende oock met het lichaem/nae de algemeene opstandinge. Philip. 3. 21.
63 N. door de eeuwige geboorte/ als uwen eenich geborenen Sone/ Joan. 5. 26. ende die ghy my oock nae mijne menschelicke natuere sult geven / als ick tot uwe rechter - handt verheerlickt sal worden. Ephes. 1. vss. 20/ 21. Philip. 2. 9.
64 Dese volgende woorden konnen gevoeght worden ofte tot het woordt gegeven , ofte tot het woordt lief gehadt. Siet diergelijcke Apoc. 13. 8.
65 Gr. ende de werelt : dat is/ de meeste menichte der werelt.
s Ioan. 15. 21. ende 16. 3.
66 N. soo het behoort. Want oock selfs de heydenen hebben eenige kennisse Godts gehadt. Rom. 1. vss. 19/21.
t Ioan. 16. 27. ende 17. 8.
67 Namel. noch meer ende meer/wanneer ick over haer den Heyligen Geest sal senden.
68 D. oock tot haer sich uytstrecke / ende de kracht ende 't gevoelen van die in hare herten uytgestort worde. Rom. 5. 5.
69 N. door mijnen geest/ ende genade.

Het xviij. Capittel.

1 Christus gaet met sijne Discipelen in een hof. 2 alwaer Judas komt met de bende/ om hem te vangen. 4 welcke bende op Christi aensprake ter aerden valt. 10 Petrus houwt Malchus de oore af / waer over hem Christus bestraft. 13 Christus wort gevangen ende eerst tot Annas/ ende van daer tot Caiaphas gebracht. 15 Wort van Petro gevolght / ende daer nae verloochent. 19 van Caiaphas ondervraeght over sijne Discipelen ende leere. 22 van een der dienaren geslagen/ welcken hy daer over bestraft. 25 Wort van Petro noch tweemael verloochent. 28 Voor Pilatus in't Recht-huys gebracht/ die nae sijne beschuldinge vraeght/ ende hem het oordeel der Joden wil overgeven. 33 Wort van Pilato ondervraeght nae sijn Coninckrijck/'t welck hy betuyght van dese wereldt niet te zijn. 38 Pilatus verklaert hem onschuldigh/ ende wil hem los laten, 40 maer de Joden begeeren Barabbam.

1 [a] IEsus dit geseght hebbende [1] ginck uyt met sijne Discipelen over de beke [2] Cedron / daer een hof was/ in welcken hy ginck ende sijne Discipelen.

2 Ende Judas/ die hem verriet/ wist oock die plaetse/ dewijle Jesus aldaer dickwils [3] vergadert was geweest met sijne Discipelen.

3 [b] Judas dan genomen hebbende [4] de bende [crijghs knechten], ende [eenige] dienaers [5] van de Overpriesters ende Phariseen / quam aldaer met lanteernen / ende [6] fackelen / ende wapenen.

4 Jesus dan wetende alles wat over hem komen soude / [7] ginck uyt / ende seyde tot haer / Wien soeckt ghy?

5 Sy antwoorden hem / Jesum den Nazarener. Jesus seyde tot haer / Ick

a Matth. 26. 36. Marc. 14. 32. Luc. 22. 39.
2. Sam. 15. 23.
1 D. ginck voort henen. want dat hy uyt het huys en stadt al gegaẽ was schijnt te blijcken uyt Joan. 14. 31. Siet vs. 4.
2 Dit was een beke vlietende door een donckere valleye tusschen de stadt Jerusalem / ende den olijfbergh. waer van oock vermelt wort. 2. Sam. 15. vs. 23. 2. Reg. 23. vss. 6/12. Jerem. 31. 40. ende elders.
3 N. derwaerts tegen den nacht met sijne Discipelen uyt de stadt Jerusalem vertreckende. Luc. 21. 37. daer hy oock somwijlen sijne Discipelen in 't besonder onderwees Matt. 24. 3.
b Matt. 26. 47. Marc. 14. 43. Luc. 22. 47.
4 N. die van des Keysers wegen voor den Tempel plachten de wacht te houden / ende ten dienste van de Overpriesters dickwils gebruyckt te worden. Siet Matth. 27. 65.
5 Gr. uyt.
6 Gr. Lampades, 't welck oock lampen die met olye plegen voorsien te worden beteeckent. Matth. 25. 1 / &c.
7 N. van de plaetse des hofs daer hy was haer in 't gemoet/om te toonen dat hy hem selven gewillichlick over gaf in den doodt.

ben't,

ben't. Ende Judas die hem verriet/ stondt oock by haer.

6 Als hy dan tot haer seyde/ Ick ben't/ gingen sy achterwaerts/ ende [8] vielen ter aerde.

7 Hy vraeghde haer dan [9] wederom/ Wien soeckt ghy? Ende sy seyden/ Jesum den Nazarener.

8 Jesus antwoordde/ Ick hebbe u geseght dat ick't ben. Indien ghy dan my soeckt/ so laet [10] dese [11] henen gaen.

9 [12] Op dat het woordt vervult soude worden/ dat [13] hy geseght hadde: [c] uyt den genen die ghy my gegeven hebt/ en hebbe ick niemandt verloren.

10 [d] Simon Petrus dan [14] hebbende een sweert/ trock 't selve [uyt], ende sloegh des Hoogen-Priesters dienstknecht/ ende hieuw sijne rechter oore [15] af. Ende de name des dienstknechts was Malchus.

11 Jesus dan seyde tot Petrum/ [16] Steeckt uw' sweerdt in de scheede. [17] Den [e] drinck-beker die my de Vader gegeven heeft/ sal ick dien niet drincken?

12 De bende dan/ ẽ de Overste over duysent/ ende de dienaers [18] der Joden namen Jesum gesamentlick/ ẽ bonden hem.

13 [f] Ende leydden hem henen/ [19] eerst tot [g] Annam: want hy was des wijfs vader van Cajaphas/ welcke des selven jaers Hooge-priester was.

14 [h] Cajaphas nu was de gene die den Joden geraden hadde/ dat het nut was dat een mensche voor het volck storve.

15 [i] Ende Simon Petrus [20] volghde Jesum/ ende [21] een ander discipel. Dese discipel nu was den Hoogenpriester bekent/ ende ginck met Jesu in des Hoogenpriesters [22] sale.

16 Ende Petrus stont buyten aen de deure. De ander discipel dan/ die den Hoogenpriester bekent was/ ginck uyt/ ende [23] sprack met de deur-waerster/ ende bracht Petrum in.

17 De dienstmaeght dan die de deurwaerster was/ [24] seyde tot Petrum/ En zijt oock ghy niet uyt de discipelen van desen mensche? Hy seyde/ Ick en ben niet.

18 Ende de dienstknechten ende [25] de dienaers stonden/ hebbende een kool-vyer gemaeckt/ om dat het [26] koudt was/ ende warmden haer. [k] Petrus stont by haer ende warmde hem.

19 De Hooge-priester dan vraeghde Jesum [27] van sijne discipelen/ ende [28] van sijne leere.

20 Jesus antwoordde hem/ [l] Ick hebbe vry uyt gesproken [29] tot de werelt: ick hebbe alle tijdt geleert inde Synagoge ende inden Tempel/ daer de Joden [30] van alle plaetsen t'samen komen: ende [31] in't verborgen en hebbe ick niets gesproken.

21 Wat ondervraeght ghy my? ondervraeght de gene die't gehoort hebben/ wat ick tot haer gesproken hebbe: siet/ dese weten wat ick geseght hebbe.

22 Ende als hy dit seyde/ een van de dienaren die daer by stondt/ [m] gaf Jesu [32] eenen kinneback-slagh/ seggende/ Antwoordt ghy alsoo den Hoogenpriester?

23 Jesus antwoordde hem/ Indien ick qualick gesproken hebbe/ [33] betuyght van het quade: ende indien wel/ waerom slaet ghy my?

24 ([n] Annas dan hadde hem gebonden [34] gesonden tot Cajaphas den Hoogenpriester.)

25 [o] Ende Simon Petrus stont ende warmde hem: [35] sy seyden dan tot hem/ En zijt oock ghy niet uyt sijne discipelen? Hy loochende het/ ende seyde/ Ick en ben niet.

26 Een van de dienstknechten des Hoogenpriesters/ die maeghschap was van den genen dien Petrus de oore afgehouwen hadde/ seyde/ Hebbe ick u niet gesien inden hof met hem?

27 Petrus dan loochende het wederom. [p] Ende terstont [36] craeyde de haen.

28 [q] Sy dan leydden Jesum [37] van Cajapha in het [38] Recht-huys. Ende het was [39] smorgens vroech: ende sy en gingen niet in het Recht-huys/ [r] op dat sy niet [40] verontreynicht en souden worden/ maer op dat sy [41] het Pascha eten mochten.

29 Pilatus dan ginck tot haer [42] uyt/ ende seyde/ Wat beschuldinge brenght ghy tegen desen mensche?

30 Sy antwoordden ende seyden tot hem/ Indien dese geen quaet-doender en ware/ so en souden wy hem u niet overgelevert hebben.

31 Pilatus dan seyde tot haer/ Neemt ghy hem/ ende oordeelt hem na uwe wet. De Joden dan seyden tot hem/ Het en is ons [43] niet geoorloft yemandt te dooden.

32 [s] Op dat het woordt Jesu vervult wierde/ dat hy [44] geseght hadde/ beteeckenende hoedanigen doot hy sterven soude.

33 [t] Pilatus dan ginck wederom in het Recht-huys/ ende riep Jesum/ ẽ seyde tot hem/ Zijt ghy de Coninck der Jodẽ?

34 Jesus antwoordde hem/ Seght ghy dit [45] van u selven/ of hebben't u [46] andere van my geseght?

35 Pilatus antwoordde/ Ben ick [47] een Jode? uw' volck ende de Overpriesters hebben u aen my overgelevert: wat hebt ghy gedaen?

36 Jesus antwoordde/ [v] Mijn Coninckrijck en is niet [48] van dese werelt: Indien mijn Coninckrijck van dese werelt ware/ so souden mijne dienaers gestreden hebben/ op dat ick den Joden niet en ware overgelevert: maer nu en is mijn Coninckrijck niet [49] van hier.

37 Pilatus dan seyde tot hem/ [50] Zijt ghy dan een Coninck? Jesus antwoordde/ [51] Ghy seght dat ick een Coninck ben. Hier toe ben ick geboren/ ende hier toe ben ick in de werelt gecomen/ op dat ick der waerheyt [52] getuygenisse geven soude. Een yegelijck [53] die uyt de waerheyt is/ [54] hoort mijne stemme.

38 Pilatus seyde tot hem/ [55] Wat is waerheyt? Ende als hy dat geseght hadde ginck hy wederom [56] uyt tot den Joden/ ende seyde tot haer/ [x] Ick en vinde geen [57] schult in hem.

39 Doch ghy hebt [y] een gewoonte/ dat

8 Namel. door sijne Goddelicke kracht nedergeslagen zijnde/ om te toonen dat hy hare handen lichtelick hadde konnen ontkomen/ indien hy gewilt hadde.
9 N. na datse weder op-gestaen ware.
10 N. mijne Discipelen.
11 N. sonder hare leet te doen: gelijck sy alle hem verlaten hebbẽ/ ende gevlucht zijn Matth. 26. 56.
12 N. Heeft hy dit geseght: ofte/ is dit geschiet.
13 N. Christus. Joa. 17. 12. alwaer hy spreeckt van hare bewaringe ter saligheyt. Doch Joannes spreeckt hier van hare bewaringe in dit levẽ/ also 't selve voor dien tijdt oock tot hare saligheyt voorderlick/ ende eenichsins noodich was/ om de swackheyt hares geloofs. Siet diergelijcke toepassinge. Matth. 8. 17.
c Ioan. 6. 39. ende 10. 28. ende 17. 12.
d Matth. 26. 51. Marc. 14. 47. Luc. 22. 50.
14 N. gelijck de reysende lieden somwijlen plachten sweerden mede te dragen tegen de straet-schenders ende andere particuliere geweldigers: 'twelck in hem selven niet ongeoorlost en is/ alsmen blijft binnen de palen van noodige bescherminghe. Doch Petrus heeft hier sijn sweert mis-bruyckt/ tegen de gene/ die van de Overheyt gesonden waren: waerom hy oock daer over van Christo bestraft wort. Siet hier van oock Luc. 22. 38.
15 Doch Christus heelde de selve wederom. Luc. 22. 51.
16 Gr. werpt, dat is/ steeckt haestelick. Siet hier van de reden Matth. 26. 52.
17 D. dit bitter lijden/ het welck my de Vader opgeleght heeft/ sal ick dat niet lijden? siet Mat. 20. vs. 22.
e Matth. 20. 22. ende 26. 39.
18 D. der Overste der Joden. Siet v. 3.
f Matth. 26. 57. Marc. 14. 53. Luc. 22. 54.
19 Ende daer nae tot Cajapham/ gelijck blijckt v. 24. So dat het gene hier nae inden text volgt/ niet in het huys van Annas/ maer van Cajaphas/ geschiet is.
g Luc. 3. 2.
h Ioan. 11. 50.
i Matth. 26. 58. Marc. 14. 54. Luc. 22. 54.
20 N. van verre/ na het huys van Cajaphas. Matt. 26. 58.
21 Sommige meynen dat dese discipel Joannes selve geweest is. Doch dit en is niet seker.
22 Ofte/ paleys.
23 Ofte/ seyde tot de deurwaerster: N. datse hem soude willen inlaten.

33 D. bewijst waerinne ick qualick gesproken hebbe.
n Matth. 26. 57. Marc. 14. 53. Luc. 22. 54.
34 Siet hier voor v. 13.
o Matth. 26. 71. Marc. 14. 69. Luc. 22. 58.
35 N. die daer tegenwoordigh waren; 't welck van een dienst-maeght eerst is begonnen/ v. 17. ende daerna van eenige andere mede geschiet is, siet Marc. 14. 69.
p Ioan. 13. 38.
36 N. voor de tweede-mael/ tegen het aenkomen des dageraets. Marc. 14. 72.
q Matth. 27. 1. Marc. 15. 1. Luc. 22. 66. ẽ 23. 1.
37 D. van het huys Cajaphe.
38 Gr. Praitorion, welck was de woonplaetse des Stadthouders Pilati/ daer hy oock 't gerechte hield.
39 Ofte/ morgenstont.
r Actor. 10. 28. ende 11. 3.
40 N. na haer gemeyn gevoelen: Act. 10. 28. ende 11. 3. want anders ins en leestmen niet dat het in de wet verboden is in eens heydens huys te gaen.
41 D. het Paeschlam/ 't welck sy dien aenstaenden avondt eerst souden slachten ende eten/ ende dat van de onreyne niet en mocht gegeten worden. Num. 9. 10. De reden hier van siet op de aenteeck. Matth. 26. 20.
42 Namel. buyten het Recht-huys/ om haer te gelieven.
43 N. ofte om niet onreyn ende alsoo onbequaem te worden om het Pascha te eten: ofte veel meer om dat haer de macht was genomen van de Romeynen/ om yemant met der doot te straffen/ sonder consent van den Roomschen Stadt-houder.
s Matth. 20. 19. Ioan. 12. 32.
44 N. Mat. 20. 19. ende elders/ te wetẽ/ dat hy den Heydenen soude over-gelevert worden, ẽ van haer gegeesselt ende gekruyst worden: met welcke soorte des doodts de Romeynen plachtẽ te straffen de gene/ die soodanige misdaden begaen hadden daer Christus mede beschuldight wierd/ namelick van hem tot Coninck op te werpen/ ende oproer te maken.
t Matth. 27. 11. Marc. 15. 2. Luc. 23. 3.
45 N. om van my vaerder onderricht te worden.
46 N. om my daermede by u te beschuldigen.
47 N. dat ick/ gelijck de Joden/ begeerich soude zijn om te weten/ wat van den Coninck/ ofte Messias is/ dien de Joden verwachten.

24 Namel. als sy hem daerna by het vyer sach staen. Luc. 22. 56. 25 Dese schijnen geweest te zijn de dienaers van het gerichte/ ofte van den Raedt der Joden. 26 Gr. koude. k Matth. 26. 67. Marc. 14. 69. Luc. 22. 55. 27 D. wie sy waren/ hoe vele/ ende waer toe hy Discipelen vergaderde: of het niet en was om oproer ende aenhanck te maken. 28 Namel. of die niet en verschilde van de leere Mosis: ofte der Phariseen. l Ioan. 7. 26. 29 D. tot de menichte van al het volck. 30 Andere lesen alle tijdt, ende sommige alle〈 〉. 31 N. gelijck plachten te doen die oproer willen maken/ ofte het volck met valsche leere verleyden. m Ierem. 20. 2. Actor. 23. 2. 32 Ofte/ eenen slach met eenen stock, ofte gaerde〈 〉.

v Ioan. 6. 15. 1. Tim. 6. 13. 48 Gr. uyt. D. ick ben wel de beloofde Coninck der Joden/ maer dat en streckt niet tot nadeel van de heerschappye des Roomschen Keysers/ alsoo mijn Coninckrijck niet en bestaet in een wereltsche/ maer in een geestelicke macht ende regeringe. 49 D. gelijck der wereltscher Coningen heerschappye hier op aerden is. 50 Ofte/ zijt ghy dan niet een Coninck? ofte/ soo zijt ghy dan een Coninck. 51 Van dese maniere van spreken siet d'aenteeck. Matt. 26. 25. 52 D. vrymoedelick belijde ende leere. 53 Dat is/ die door het woort der waerheyt weder-geboren is/ ende volgens dien/ de salighmakende waerheyt lief heeft. 54 N. geerne/ ende alsoo dat hy deselve aenneemt ende gelooft. 55 Aldus spreeckt hy/ niet om van Christo onderwesen te zijn/ maer als Christi woorden met verachtinge verwerpende. 56 N. uyt het Rechthuys daer hy wederom ingegaen was/ om Christum te ondervragen. x Matth. 27. 24. Luc. 23. 4. 57 Gr. sake, ofte/ oorsake, die hem des doots soude schuldigh maken. y Matt. 27. 15. Mar. 15. 6. Luc. 23. 17.

z Actor. 3. 14.
a Matth. 27. 16. Marc. 15. 7. Luc. 23. 19.
58 Ofte / straet-schender, ende op-roer-maker. Luc. 23, vs. 25.

ick u op het Pascha eenen los late. Wilt ghy dan dat ick u den Coninck der Joden los late?

40 Sy dan riepen alle wederom / seggende / z Niet desen / maer Barabbam: a Ende Barabbas was een [58] moordenaer.

Het xix. Capittel.

1 Pilatus doet Christum geesselen / ende de krijghs-knechten bespotten ende mishandelen hem. 4 wort alsoo den Joden vertoont. 6 d'Overpriesters roepen / Cruyst hem / doch Pilatus verklaert hem onschuldigh. 7 De Joden beroepen haer op hare Wet. 8 waer op Pilatus Jesum naerder ondervraeght. 12 ende soeckt hem wederom los te laten / doch wort van de Joden gedreyght met des Keysers ongenade. 16 waerom hy Christum overgeeft om gecruyst te worden. 17 Christus draeght sijn cruys. 18 wort gecruycight tusschen twee moordenaren. 19 Het opschrift des cruyces. 23 De krijghs-knechten verdeelen sijne kleederen. 25 Hy beveelt sijne moeder aen den Discipel / dien hy lief hadde. 28 heeft dorst / ende wort met edick gedrenckt. 30 geeft den geest. 31 Der moordenaren beenen worden gebroken. 34 ende Christi zijde doorsteken. 38 wort van Joseph van Arimathea / ende van Nicodemus / met toelatinge Pilati / begraven.

1 [1] DOe a nam Pilatus dan Jesum / ende [2] geesselde [hem].

2 Ende de krÿghs-knechten een kroone van doornen gevlochten hebbende / setteden die op sÿn hooft / ende wierpen hem een purpuren [3] cleedt om.

3 Ende seyden / Weest gegroet / ghy Coninck der Joden. Ende sy gaven hem [4] kinneback-slagen.

4 Pilatus dan quam wederom [5] uyt / ende seyde tot haer / Siet / ick brenge hem tot u lieden [6] uyt / op dat ghy wetet / dat ick in hem geen [7] schult en vinde.

5 Jesus dan quam uyt / dragende de doornen croone / ende [8] het purpuren cleedt. Ende [Pilatus] seyde tot haer / [9] Siet / de mensche.

6 Als hem dan de Overpriesters ende de dienaers sagen / riepen sy / seggende / Cruyst [hem], Cruyst [hem]. Pilatus seyde tot haer / Neemt ghy lieden hem ende cruyst [hem]. Want ick en vinde in hem geen schult.

7 De Joden antwoordden hem / b Wy hebben [10] een Wet / ende na onse Wet moet hy sterven / c want [11] hy heeft hem selven Godts Sone gemaeckt.

8 Doe Pilatus dan dit woordt hoorde / [12] wiert hy meer bevreest.

9 Ende ginck wederom in het Recht-huys / ende seyde tot Jesum / [13] Van waer zÿt ghy? Maer Jesus en gaf hem [14] geen antwoordt.

10 Pilatus dan seyde tot hem / En spreeckt ghy tot my niet? Weet ghy niet dat ick macht hebbe u te crucigen / ende macht hebbe u los te laten?

11 Jesus antwoordde / Ghy en soudt geen macht hebben [15] tegen my / indien het u niet van [16] boven gegeven en ware: daerom [17] die my aen u heeft overgelevert / heeft [18] grooter sonde.

12 Van doen af [19] socht Pilatus hem los te laten: maer de Joden riepen / seggende / Indien ghy desen los laet / so [20] en zÿt ghy des Keysers vriendt niet: d een yegelick die hem selven Coninck maeckt / [21] wederspreeckt den Keyser.

13 Als Pilatus dan dit woordt hoorde / bracht hy Jesum [22] uyt / ende sat neder op den Rechter-stoel / in de plaetse genaemt [23] Lithostrotos / ende in't [24] Hebreeusch [25] Gabbatha.

14 Ende het was de [26] Voorbereydinge des Pascha / ende ontrent [27] de seste uyre: ende hy seyde tot de Joden / Siet / uwe Coninck.

15 Maer sy riepen / Neemt wech / neemt wech / cruyst hem. Pilatus seyde tot haer / Sal ick uwen Coninck cruycigẽ? De Overpriesters antwoordden / e Wy en hebben geenen Coninck / dan den Keyser.

16 f Doe gaf hy hem dan haer over / op dat hy gecruyst soude worden. Ende [28] sy namen Jesum / eñ leydden [hem] wech.

17 g Ende hy [29] dragende sÿn cruys / ginck [30] uyt na de [plaetse] genaemt Hooftscheel-plaetse / welcke in't [31] Hebreeusch genaemt wort Golgotha:

18 Alwaer sy hem cruysten / ende met hem [32] twee andere [33] aen elcke zÿde eenen / ende Jesum [34] in't midden.

19 h Ende Pilatus schreef oock een [35] opschrift / ende settede [dat] op het cruys: ende daer was geschreven / JESUS DE NAZARENER, DE CONINCK DER JODEN.

20 Dit opschrift dan lasen vele van de Joden: want de plaetse / daer Jesus gecruyst wiert / was na by de stadt: ende het was geschreven in't Hebreeusch / in't Griecksch / [ende] [36] in't Latÿn.

21 De Overpriesters dan der Joden seyden tot Pilatum / En schrÿft niet / De Coninck der Joden: maer dat hy geseght heeft / Ick ben de Coninck der Joden.

22 Pilatus antwoordde / Dat ick geschreven hebbe / [37] [dat] hebbe ick geschreven.

23 i De krÿghsknechten dan als sy Jesum gecruyst hadden / namen sÿne kleederen (ende maeckten vier deelen / voor elcken krÿghsknecht een deel) ende den rock. De rock nu was [38] sonder naedt / van boven af [39] geheelick geweven.

24 Sy dan seyden tot malcanderen / Laet ons dien niet scheuren / maer laet ons daer over loten / wiens [die] zÿn sal: [40] op dat de Schrift vervult worde / die seght / k Sy hebben mÿne cleederen onder haer verdeelt / ende over mÿne cleedinge hebben sy het lot geworpen. Dit hebben dan de krÿghsknechten gedaen.

25 l Ende by het cruys Jesu stonden sÿne moeder / ende sÿns moeders suster / Maria [41] Clope [42] [wijf], ende Maria Magdalene.

26 Jesus nu siende [sijne] moeder / ende den Discipel [43] dien hy lief hadde / daer by staende / seyde tot sÿne moeder / Vrouwe / siet / [44] uw' sone.

1 N. als hy sach dat hy / door de voorgaende middelen by hem gebruyckt / Iesum niet en konde in het leven behouden.
a Matth. 27. 26. Marc. 15. 15.
2 D. dede hem geesselen. Siet de aent. op Matth. 27. 26.
3 Ofte / mantel, om met sijn Conincklick ampt te spotten. siet Matth. 27. 28.
4 Ofte / slagen met stocken, ofte gaerden, gelijck Mattheus uyt-druckt dat oock geschiet is / Matth. 27. 30.
5 Gr. uyt buyten, gelijck oock in 't vervolgh.
6 N. het rechthuys.
7 Ofte / oorsake, N. des doots.
8 Siet hier van de aenteeckeninge op Matth. 27. 28.
9 N. hoe jammerlick hy mishandelt is: ende laet u daer mede genoegen / sonder voorder straffe over hem te begeerẽ.
b Levit. 24. 16.
10 Sy sien op de wet / Levit. 24. 16. die sy qualick op Christum passen.
c Ioan. 5. 18. ende 10. 33.
11 D. hy heeft geseght / dat hy de Messias, ende de eygene Sone Godts is. Matth. 26. 63/64. Marc. 14. 61/62. ende Joan. 5. 18.
12 N. om dat hy te doen hadde niet alleẽ met een onschuldich mensche / maer oock met eẽ die hy hoorde dat van Goddelicke afkomste was.
13 N. afkomstigh / om dat ghy u Godts Sone maeckt.
14 Van dit eñ diergelijck stil-swijgen geeft Christus reden / Luc. 22. vs. 67/68.
15 N. om my / die de Sone Godts ben / te kruycigen.
16 D. van Godt geordineert / ende u toe-ghelaten ware. Actor. 2. 23. ende 4. 27/28.
17 N. het Jodische volck / ofte de Overhevt der Joden.
18 Overmits sy meerder kennisse hebbende van Godts woort / ende van mijne wonderwercken / uyt eenen vyandlicken haet u persen / tegen u ampt ende gemoet / om in mijn doot te bewilligen.
19 N. meer ende meer.
20 D. ghy sult daermede toonen dat ghy des Keysers vrient niet en zijt / ofte / ghy en sult des Keysers vriendt niet blijven / wiens stadthouder ghy nochtans zijt.
d Actor. 17. v. 7.
21 D. werpt hem op tegen de hooghevt ende Majestevt des Keysers.
22 Gr. buyten.
23 D. een plaetse met steenen geplaveyt.
24 D. Syrisch / welcke tale de Hebreen doen ter tijdt meest gebruyckten.
25 D. een hooge ende verhevene plaetse / in welcke de Romeynsche Stadthouders recht deden / ende van waer sy het volck aenspraken,

26 N. volgens der Joden gebruyck: want anders was het na de instellinge Godts / de selve dach / op welckẽ het Paeschlam geslacht ende gegeten moeste wordẽ / gelijck oock Christus ende sijne Apostelen gedaen hebben. Siet de aenteeckeninge op Matth. 26. 20.
27 Marcus seght cap. 15. v. 25. dat het de derde uyre was / als Christus gekruyst wierdt / ende Joannes seght hier / dat het ontrent de seste uyre was / als hy voor de Jodẽ voortgebracht wiert / eer hy noch van Pilato ter doodt veroordeelt was. Om welck schijnlick verschil te vereenigen / gevoelen sommige dat de Joden den dagh niet alleẽ afdeelde in twaelf uyren / van den opganck der Sonne tot den onderganck Joan. 11. 9. maer oock gelijckse den nacht in vier waken afdeelden / sy alsoo oock inden dagh vier deelen stelden / Mat. 20. 1/3/5. Marc. 15. vs. 1/25/33/34. noemende elc deel vã de uyre / daer het van begon / het eerste deel de eerste uyre / het tweede de derde uyre / het derde de seste uyre / ende het vierde deel de negende uyre: ende dat volgens diẽ Joannes niet tegen spreeckt 'tgene Marcus seght / dat Christus in het tweede deel des daechs / het welck de derde uyre genaemt wort / gekruyst is / maer dat hy 't selve naerder verklaert / namelick dat het ginck na het derde deel des daegs / genaemt de seste uyre / ende dat hy daerom het woort ontrent daer by voeght. Andere meynen dat Marcus de uyren rekent nae de wijse der Joden / maer dat Joannes die rekent nae de wijse der Romeynen / gelijck wy oock doen / beginnende van den middernacht. Alsoo dat het gene Joannes hier verhaelt soude geschiet zijn tusschen ses ende seven uyren des morgens / niet seer lange na den opganck der Sonne. Want Christus was des morgens geheel vroech tot Pilatum gebracht / Mat. 27. vs. 1/2. Marc. 15. 1. Joan. 18. 28. daer na heeft hy hem noch gesocht te verlossen / wederom in't Recht-huys gebracht / aldaer is hy wederom van de krijghs-knechten smadelick mishandelt / Matt. 27. v. 27. Marc. 15. 16. ende daer na uyt de stadt geleydt / ende na het gerichte gebracht. So dat hier mede lichtelick noch twee uyren zijn verstreken. Want hoewel Joannes / als hy de woorden Christi, ofte van andere Joden verhaelt / der Joden rekeninge inde uyren volght / nochtans als hy selve spreeckt / so schijnt hy oock elders de rekeninge der Romeynẽ te volgen / gelijck te sien is Joan. 20. 19. overmidts doe als hy sijn Euangelium schreef / de stadt Jerusalem verwoest was / eñ de Joden geen volck meer en waren.
e Gen. 49. 10.
f Mat. 27. 26. Marc. 15. 15. Luc. 23. 24, 25.
28 N. de Joden door de Romeynsche soldaten / nae dat de selve hem ten anderen mael bespot hadden.
g Matth. 27. 31. 33. Marc. 15. 22. Luc. 23. 26, 33.
29 De reden hier van siet op d'aent. Mat. 27. 32.
30 N. buyten de stadt.
31 D. in't Syrisch / welcke tale de Joden doen gebruyckten / zijnde wel wat verandert van de Hebreeusche tale / maer evenwel voor een tale met de selve in den gront gehouden.
32 N. moordenaers ende quaet-doenders. Mat. 27. 38. Marc. 15. 27. Luc. 23. 33.
33 Gr. van hier ende van hier. D. van d'eene ende d'ander zijde.
34 Gr. de middelste: namel. als of hy de grootste quaet-doender ware geweest.
h Matth. 27. 37. Marc. 15. 26. Luc. 23. 38.
35 't Griecksch woort titlos beteeckent oock een tafelken / ofte verdeken / daermen op schrijft / maer hier wort het genomen voor 't gene daer op geschreven was / gelijck 't woort schrijven medebrengt / ende uyt d'ander Euangelisten blijckt. Mat. 27. 37. Marc. 15. 26. Luc. 23. 38.
36 Gr. in Romeynsch. In dese dry talen is het op-schrift gestelt / om dat de selve de bekentste ende gemeynste warẽ in't Roomsche rijck / so dat doe niemant te Jerusalem en was of hy verstont een van deselve.
37 D. blijft geschreven: ick wil't niet veranderen.
i Mat. 27. 35. Mar. 15. 24. Luc. 23. 34.
38 N. geweven ofte gebreydt.
39 Gr. door het geheel. D. geheel door.
40 D. so dat daer mede de Schrift vervult is.
k Psal. 22. 19.
l Mat. 27. 55. Marc. 15. 40. Luc. 43. 49.
41 Die anders oock Cleophas genaemt wort. Luc. 24. 18.
42 Ofte / dochter, want dat haer man Alpheus geweest is / blijckt Mat. 10. 3. vg. met Mat. 27. 56. 't en ware dat Clopas / ofte Cleophas haer tweede man geweest ware / gelijck sommige meynen.
43 D. Joannes die hem selven alsoo plach te beschrijven / gelijck blijckt / Joan. 13. 23. vergeleecken met Joan. 21. vs. 20/24.
44 D. dese sal u zijn als een sone / om voor u sorge te dragen / ende u by te staen.

27 Daer na seyde hy tot den discipel/ Siet uwe [45] moeder. Ende van die ure aen nam haer de discipel [46] in sÿn [huys].

28 Hier na Jesus wetende dat nu al-les [47] volbracht was/ [m] op dat de Schrift soude vervult worden/ seyde/ My dorst.

29 [n] Daer [48] stont dan eē vat vol edicks/ ende sy vulden een spongie met edick/ ende [49] omleydense met hysope/ ende brachtense aen sÿnen mondt.

30 Doe Jesus dan den edick genomen hadde/ seyde hy/ [o] Het is [50] volbracht: ende het hooft buygende [51] gaf den geest.

31 De Joden dan/ op dat de lichamen niet aen het cruys en souden blÿven op den Sabbath/ dewÿle het de Voorbereydinge was ([52] want die dagh des Sabbaths was groot.) baden Pilatum/ dat [53] hare beenen souden gebroken/ ende sy [54] wechgenomen worden.

32 De krÿghsknechten dan quamen ende braken de beenen des eersten/ende des anderen/ die met hem gecruyst was:

33 Maer komende tot Jesum/ als sy sagen dat hy nu gestorven was/ so en braken sy sÿne beenen niet.

34 Maer een der krÿghsknechten [55] doorstack sÿne zÿde met een speere/ ende terstont [p] quam daer bloedt ende [56] water uyt.

35 Ende [57] die het gesien heeft die heeft het [58] getuyght/ ende sÿn getuygenisse is waerachtigh: ende hy weet dat hy seght [59] 't gene dat waer is/ op dat oock ghy [60] gelooven meught.

36 Want dese dingen zÿn geschiet/ [q] op dat de Schrift vervult worde/ [61] Geen been van hem en sal verbroken worden.

37 Ende wederom seght [62] een ander Schrift/ [r] Sy sullen sien in [63] welcken sy gesteken hebben.

38 [s] Ende daer na [64] Joseph van [65] Arimathea/ (die een Discipel Jesu was/ maer bedeckt [t] om de [66] vreese der Joden) badt Pilatum/ dat hy mochte het lichaem Jesu wech nemen: ende Pilatus [67] liet het toe. Hy dan ginck ende nam het lichaem Jesu wech.

39 Ende [v] Nicodemus quam oock (die des nachts tot Jesum [68] eerst gekomen was) brengende een mengsel van Myrrhe ende Aloë/ ontrent hondert ponden [gewichts].

40 Sy namen dan het lichaem Jesu/ ende bonden dat in lÿnen doecken [69] met de specerÿen/ gelÿck de Joden de gewoonte hebben van [70] begraven.

41 Ende daer was [71] inde plaetse/daer hy gecruyst was/ een hof/ ende in den hof een nieuw' graf/in het welck noch noyt yemant gelegt en was geweest.

42 Aldaer dan leyden sy Jesum/om de Voorbereydinge der Joden/ overmits het graf na by was.

45 Dat is/ draeght gh voor haer sorge als voor uwe moeder.
46 *Gr.* in sijn eygen, ofte/ tot sijnent.
47 Namel. so verre ende tot hier toe/ wat van my voorseght is.
m Psal. 69.22.
n Matth. 27.48.
48 *Gr.* lagh.
49 Ofte/ leydense, N. de spongie/ om eenē hysops-steel, welke sommige meynen dat een rosemarijnstock geweest zy/ ende oock in 't Hebr. Ezob genaemt 1. Reg. 4. vs. 33. eñ in die landen hooch op wies: so dat dese stock het selve soude zijn 'tgene Mattheus noemt een rietstock. Matt. 27. 48. Andere nemen voor rechte hysope die daerin 't wilde groeyde/ met welcker tacken sy de spongie aenden stock bonden.
o Ioan. 17.4.
50 N. alles wat ick om de menschen met Godt te versoenen lyden moeste/ ende wat door de Propheten daer van te voren geseght is geweest.
51 *Gr.* gaf den geest over. Namelick/ in handen van sijn Vader/ Luc. 23. vs. 46. Joan. 10. 18.
52 And. want de dagh van dien Sabbath, was een groote dagh. N. overmits het te samen Sabbath/ ende den eersten Paeschdagh was/ na de gewoonte der Joden/ waer van siet de redē in de aenteeckeninge op Matth. 26. 20.
53 N. der drÿ gekruyste: het welck schÿnt dat een gebruyck is geweest/ om de doot van de misdadige te verhaesten.
54 N. voor den avont/ na de wet/ Deut. 21. 22.
55 N. ofte uyt moetwille/ ofte om te sien of hy waerlick doot was.
p 1. Ioan. 5.6.
56 Dit is een teecken/ dat hy het herte heeft doorsteken/ het welck light in een vel waer in waerachtige vochticheyt besloten is/ tot verkoelinge van 't herte.
57 N. Joannes selve. Siet v. 27.
58 Namelick/ dat bloedt ende water uyt sijn zyde gevloten is.
59 *Gr.* waerachtige, N. saken.
60 N. dat in Christo vervult is 't gene in het oude Testament door de reyniginge met water/ ende door de bloed-stortinge der offeranden is afgebeeld geweest: T. w. dat hy door sijne doot ons verkregen heeft niet alleen vergevinge der sonden/ maer oock de reyniginge der sonden door sijnen heyligen Geest. Siet de aenteeckeninge op 1. Joan. 5. 6.
q Exod. 12. 46. Num. 9. 12. 61 Dit woort van het Paesch-lam wel geseght Exod. 12. 46. maer hier in Christo vervult/ om dat het Paesch-lam een voor-beeldt Christi was. 1. Cor. 5. 7. 62 D. een ander plaetse der H. Schrifture/ te weten: Zach. 12. 10. r Zach 12. 10. 63 Ofte/ op hem, welcken sy doorsteken hebben, 't welck ten deele vervult is in eenige der Joden/ die Christum ter doodt gebracht hebben/ ende daerna tot hem bekeert zijn. Act. 2. 37. ende eensdeels vervult sal worden ten laetsten dage/ wanneer hem oock alle onbekeerlicke als haren Rechter sullen sien. Apocal. 1. 7. s Matth. 27. 57. Marc. 15. 42. Luc. 23. 50. 64 Siet van hem Matth. 27. 57. Marc. 15. 43. Luc. 23. 50/ 51. 65 Dese stadt schijnt anders ins Ramath genaemt te worden/ het Vaderlant des Propheten Samuels/ 1. Sam. cap. 1. 1. t Ioan. 12. 42. 66 N. datse hem uyt hare Synagoge souden werpen/ volgens haer besluyt/ Joan. 9. 22. 67 N. na dat hy van den hooft-man verstaen hadde/ dat Christus alreede gestorven was/ Marc. 15. 44. v Ioan. 3. 1. ende 7. 50. 68 D. voor d'eerste reyse/ ofte te voren. Joan. 3. 1. 69 N. alsoo hy een gebonden/ dewÿle sy den tÿdt niet en hadden om 't selve daer mede te salven/ overmits de Sabbath terstont soude beginnen. 70 N. treflicke ende aensienlicke luyden. Siet Genes. 50. 2. 71 D. ontrent die plaetse.

Het xx. Capittel.

1 Maria Magdalene gaet nae het graf/ 't welck sy ledigh vint/ ende bootschapt sulcks Petro ende Joanni. 3 die beyde nae 't graf loopen/ ende het alsoo bevinden. 11 Maria siet in 't graf twee Engelen. 14 Christus verschÿnt haer selve/ uyt wiens bevel sy den Discipelen sÿne opstandinge bootschapt. 19 by welcke oock Christus selve des avonts verschÿnt. 21 ende geeft haer den Heyligen Geest/ ende macht om de sonden te vergeven/ ende te houden. 24 Thomas daer by niet geweest zÿnde en wil niet gelooven. 26 tot dat hy acht dagen daer nae Christum selfs siet ende belijdt/ 30 Joannes verklaert waerom/ uyt vele andere/ dese teeckenen beschreven zÿn.

1 [a] ENde [1] op den eersten dagh der weke ginck [2] Maria Magdalene [3] vroegh/ als het noch duyster was/ na het graf: ende sagh [4] den steen van het graf wechgenomen.

2 Sy liep dan/ ende quam tot Simon Petrus eñ tot den anderen discipel/ [b] welcken Jesus lief hadde/ ende seyde tot haer/ Sy hebben den Heere [5] wechgenomen uyt het graf/ ende [6] wy en weten niet waer sy hem geleght hebben.

3 [c] Petrus dan ginck uyt/ende de ander discipel/ ende sy quamen tot het graf.

4 Ende dese twee liepen te gelÿck: ende de ander discipel liep voor uyt [7] snelder dan Petrus/ ende quam eerst tot het graf.

5 Ende als hy nederbuckte/ sagh hy [d] de [8] doecken liggen/ nochtans en ginck hy [daer] niet in.

6 Simon Petrus dan quam ende volgde hem/ ende ginck in het graf/ ende sagh de doecken liggen.

7 Ende [e] den sweet-doeck/ die op sÿn [9] hooft geweest was [en sagh hy] niet by de doecken liggen/ maer in 't bysonder in een [ander] plaetse t'samen gerolt.

8 Doe ginck dan oock de ander discipel daer in/ die eerst tot het graf gekomen was/ ende sagh het/ ende [10] geloofde.

9 Want sy en [11] wisten noch [f] de Schrift niet/ dat hy van den dooden moest opstaen.

10 De discipelen dan gingen wederom [12] na huys.

11 [g] Ende [13] Maria stont buyten by het graf/ weenende. Als sy dan weende/ buckte sy in het graf.

12 Ende sagh [14] twee Engelen in witte [kleederen] sitten/ eenen aen [15] het hooft/ ende eenen aen de voeten/ daer het lichaem Jesu gelegen hadde.

13 Ende [16] die seyden tot haer/ Vrouwe/ wat weent ghy? Sy seyde tot [17] haer: Om dat sy [18] mÿnen Heere wechgenomen hebben/ ende ick en weet niet/ waer sy hem geleght hebben.

14 [h] Ende als sy dit geseght hadde/ keerde sy haer achterwaerts/ ende sagh Jesum staen/ ende sy [19] en wist niet dat het Jesus was.

15 Jesus seyde tot haer/ Vrouwe/ wat weent ghy? wien soeckt ghy? Sy meynende dat het de hovenier was/ seyde tot hem/ Heere/ so ghy hem [wech] gedragen hebt/ seght my waer ghy hem geleght hebt/ ende ick sal hem [20] wechnemen.

16 Jesus seyde tot haer/ Maria. Sy haer [21] omkeerende seyde tot hem/ [22] Rabbouni/ 't welck is geseght/ Meester.

a Matth. 28. 1. Marc. 16. 1. Luc. 24. 1.
1 *Gr.* op eenen der Sabbathen. siet Matth. 28. 1. Marc. 16. 2/ 9. ende hier nae v. 19.
2 Ende noch eenige andere vrouwen met haer Matth. 28. 1. Luc. 24. vs. 1/ 10. dan het schijnt dat Maria Magdalene voor uyt is gegaen/ ende eerst aen het graf gekomen.
3 Siet d' aenteeck. op Marc. 16. 2.
4 'T welck van den Engel voor hare komste gedaen was. Matth. 28. 2.
b Ioan. 13. 23. ende 21. 7. 20.
5 Dit seght sy/ om dat sy noch van den Engel niet en was onderrecht van Christi opstandinge/ dien sy daer na/ zijnde weder gekeert/ gesien heeft/ v. 12.
6 D. ick/ ende de andere vrouwen die my gevolght zijn.
c Luc. 24. 1, 2.
7 Namel. om dat hy jonger was als Petrus.
d Ioan. 19. 40.
8 *Gr.* lijnen doecken. Namel. daer Christi doodt lichaem ingewondē was geweest: het welck een teecken was dat sijn lichaem niet genomē en was/ gelijck de vrouwen meenden. Want anders souden oock de doecken met sijn lichaem wechgenomen sijn geweest.
e Ioan. 11. 44.
9 D. daer sijn hooft in gebonden was geweest. Siet Joan. 11. 44.
10 N. dat het lichaem Christi wechgenomen was/ gelijck de vrouwen geseght hadden vs. 2. als het volgende vs uytwijst. Hoewel andere meynen dat Joannes geloofde dat Christus vanden dooden was opgestaen: ende dat de volgende woorden alleen van den voorgaenden tijt moeten verstaē worden.
11 Ofte/ verstonden.
f Psal. 16. 10. Actor. 2. 25. 31. ende 13. 35.
12 *Gr.* tot haer selven, D. tot den haren/ N. daer de discipelen vergadert warē/ als blijckt vs. 19.
g Matth. 28. . Marc. 16. 5. Luc. 24. 4.
13 N. tot het graf weder-gekeert zijnde met de andere vrouwen/ den welcken alle gesamentlick de verschijninge der Engelen is geschiet/ Matth. 28. 5. Marc. 16. 5. Luc. 24. 4. 14 Mattheus ende Marcus seggen maer van eenen/ om dat een het woort heeft gevoert. 15 D. hooft-ende/ daer het hooft gelegen hadde. 16 N. de Engelen/ nae dat sy de boodtschap van de opstandinge aen alle de vrouwen hadden gedaen/ ende de andere vrouwen henen gegaen waren om het selve den Discipelen te verkondigen/ gelijck de andere Euangelisten getuygen; ende Magdalene daer staende bleef/ ende met haer schreyen ende woorden toonde/ datse het selve noch niet wel en konde gelooven. 17 Namel. den Engelen. 18 Dat is/ het doode lichaem mijns Heeren: gelijck Psal. 16. 10. h Matth. 28. 9. Marc. 16. 9. 19 Namel. om dat hare oogen gehouden wierden/ gelijck den Discipelen nae Emmaus gaende oock geschiet is/ Luc. 24. 16. 20 Namel. om te salven/ ende elders te begraven/ dat hy u niet in de wege en zy. 21 Namel. door dien sy sijne stemme wiert kennende. 22 Dit is het selve woort met Rabbi/ Joan. 1. vs. 39/ 50. ende met Rabboni/ Marc. 10. 51.

17 Jesus seyde tot haer / [23] En raeckt my niet aen / [24] want ick en ben noch niet opgevaren tot mÿnen Vader: maer gaet henen [i] tot mÿne [25] broeders / ende seght haer / [26] [k] Ick vare op tot [27] mÿnen Vader / ende [28] uwen Vader / ende [tot] [29] mÿnen Godt / ende [30] uwen Godt.

18 [l] Maria Magdalene ginck ende boodtschapte den discipelen / dat sy den Heere gesien hadde / ende [dat] hy haer dit geseght hadde.

19 [m] Als het dan avont was [31] op den selven eersten dagh [32] der weke / ende als de deuren gesloten waren / daer de discipelen vergadert waren om de vreese der Joden / [33] quam Jesus ende stont in het midden / ende seyde tot haer / [34] Vrede zy u lieden.

20 Ende dit geseght hebbende toonde hy haer sÿne [35] handen ende [sijne] zÿde. [n] De discipelen dan wierden verblÿd / als sy den Heere sagen.

21 Jesus dan seyde wederom tot haer / Vrede zy u lieden: [o] gelÿckerwÿs my de Vader gesonden heeft / [36] sende ick oock u lieden.

22 Eñ als hy dit geseght hadde [37] blies hy [op haer], ende seyde tot haer / Ontfanght [38] den heyligen Geest.

23 [p] So ghy yemandts sonden [39] vergeeft / dien worden 'se [40] vergeven: so ghy yemandts [sonden] houdt / [dien] zÿn 'se gehouden.

24 Ende Thomas / een van de twaelve / geseght [41] Didymus / en was met haer niet doe Jesus [daer] quam.

25 De andere discipelen dan seyden tot hem / Wy hebben den Heere gesien. Doch hy seyde tot haer / Indien ick [42] in sÿne handen niet en sie [43] het teecken der nagelen / ende mÿnen vinger en steke in het teecken der nagelen / ende steke mÿne hand in sÿne zÿde / ick en sal [44] geensins gelooven.

26 Ende na [45] acht dagen waren sÿne discipelen wederom [46] binnen / ende Thomas met haer: [ende] Jesus quam als de deuren gesloten waren / ende stont in het midden / ende seyde / Vrede zy u lieden.

27 Daer na seyde hy tot Thomam / Brenght uwen vinger hier / ende siet mÿne handen / [q] ende brenght uwe handt / ende [47] steecktse in mÿne zÿde / Ende en zÿt niet ongeloovigh / maer geloovigh.

28 Ende Thomas antwoordde ende seyde [48] tot hem / Mÿn Heere / ende mÿn Godt.

29 Jesus seyde tot hem / Om dat ghy my gesien hebt Thoma so hebt ghy geloofT: [49] [r] saligh [zijn'se] die niet en sullen gesien hebben / ende [nochtans] sullen gelooft hebben.

30 Jesus dan heeft noch wel [s] vele andere teeckenen inde tegenwoordigheyt sÿner discipelen gedaen / die niet en zÿn geschreven in [50] dit boeck.

31 Maer dese zÿn geschreven / op dat ghy geloovet dat Jesus is de Christus / de Sone Godts: ende op dat ghy geloovende [51] het leven hebbet [52] in sÿnen name.

23 D. en houdt u selven ende my niet op met het aenraken ende houden van mÿne voeten.

24 D. ick en sal so haest noch niet opvaren / ende van u vertrecken: ghy sult noch tijts genoech hebben om my te sien ende te spreken / ende om my eere te bewijsen. Andere meynen dat hy dit tegen haer soude geseght hebben / om haer te vermanen dat 'se niet te seer en moeste met haer herte hangen aen sijne lichamelicke tegenwoordicheyt.

i Psal. 22. 23. Matth. 2. 10. Hebr. 2. 11.

25 D. discipelen. D'oorsake waerom hy haer alsoo noemt siet in de aenteeckeninge op Matt. 28. v. 10.

26 D. ick sal haest opvaren / N. na dat ick haer van alles eerst sal onderrecht hebben.

k Ioan. 16. 28.

27 N. van nature. Joan. 1. 18.

28 N. door genade der aenneminge tot kinderen. Joan. 1. vs. 12.

29 N. om dat ick als Middelaer de menschelicke nature om uwent wille hebbe aen-genomen. Hebr. 1. 9.

30 D. die u niet alleen geschapen / maer boven dien u oock tot sijn eygendom heeft aengenomen. Hebr. 8. 10.

l Matth. 28. 8. Marc. 16. 10. Luc. 24. 9.

m Marc. 16. 14. Luc. 24. 36. 1. Corinth. 15. 5.

31 Hier volght Joannes de rekeninge der dagen na de wijse der Romeynen. Want alsoo dese verschijninge geschiet is des avonts laet / als nu de twee Discipelen van Emmaus by haer gekomen waren / Luc. 24. 36. ende derhalvē de Sonne lange ondergegaen was / soo soude dit nae der Joden rekeninge niet de eerste maer de tweede dagh der weke zijn. Siet Joan. 19. 14.

32 Gr. der Sabbathen. Siet hier voren v. 1.

33 Hoe Christus daer binnen gekomen is / en wort niet uytgedruckt / ende is niet noodigh t'ondersoecken / alsoo hy door sijne Goddelicke kracht sulcks op verscheydene wijse heeft konnen doen / gelijck men sien kan. Actor. 12. 10. so dat men hier uyt niet en kan besluytē / dat sijn lichaem door de beslotene deuren souде doorgegaen / ofte doorgedrongen zijn.

34 Dit was de gewoonlicke maniere van groeten onder de Joden / waermede sy malcanderen alle geluck ende salicheyt toewenschten.

35 N. met de lit-teeckens der wonden / die daer in waren.

n Ioan. 16. 22.

o Iesa. 61. 1. Matth. 28. 19. Marc. 16. 15. Luc. 4. 18. Ioan. 17. 80.

36 N. om het Euangelium te prediken. Siet Matth. 28. 19. Marc. 16. 15. Joan. 17. 18.

37 N. om met dit uyterlick teecken de werckinge des H. Geests af te beelden. Siet Joan. 3. 8. Actor. 2. 2.

38 D. de gaven des H. Geests / die u noodigh zijn tot versterckinge uwes geloofs / tot dat de volheyt der selve / die u noodich sullen zijn tot uytvoeringe uwes Apostel-ampts / u sal gegeven worden na mijne hemel-vaert / op den Pingster-dagh. Joan. 16. 7. Actor. 2. 4 / 33.

p Matth. 16. 19. ende 18. 18.

39 D. na mijn woort ende bevel betuygt als mijne dienaers / dat sijne sonden van Godt vergeven / ofte gehouden zijn.

40 N. inden hemel / van Godt / Matth. 16. 19. ende 18. 18. want Godt heeft alleen de macht om eygentlick de sonden te vergeven, Jesa. 43. 25. Matth. 9. 3. Marc. 2. 7.

41 Siet Joan. 11 / v. 16.

42 Gelijck Christus te voren de andere discipelen vermaent hadde te doen. Luc. 24. 39.

43 N. door de nagelen ingedruckt 't welck 't Griecksch woort oock mede brenght.

44 N. dat hy selve waerlick van den dooden is opgestaen.

45 'T welck schijnt den tweeden Sondagh van sijne verrijsenisse te zijn / na dat het geheel Paeschen-feest ge-eyndight was.

46 N. het selve huys binnen Jerusalem / Luc. 24. v. 33.

q 1. Ioan. 1. 1.

47 Gr. werptse.

48 So spreeckt hy van de volgende woorden tot Christum, ende van Christo, hem bekennende voor sijnen Heere / ende voor sijnen Godt.

49 D. immers so saligh: om dat sy door 't woort / sonder gesien te hebben / gelooven / 't welck met de nature des geloofs beter over een komt. Siet Hebr. 11, 1. 1. Pet. 1, 8.

r 1. Pet. 1. 8.

s Ioan. 21. 25.

50 N. deses mijnes Euangeliums / waer van sommige oock by de andere Euangelisten beschreven zijn.

51 N. het eeuwige leven / het welck hier begint / ende namaels in den hemel sal volkomen zijn.

52 D. door hem / ende om sijne verdiensten.

Het xxj. Capittel.

1 Christus openbaert hem wederom aen sommige Discipelen / daer sy vischten. 6 Segentse met eenen seer grooten visch-vanck / waer door sy hem worden kennende. 7 Petrus werpt hem selven in de Zee om by hem te komen / ende d'andere Discipelen volgen hem met het schip. 9 Christus eet het middaghmael met haer. 15 ende vraeght Petrum tot driemael toe / of hy hem lief hadde / ende beveelt hem sijne schapen te weyden. 18 Voorseght hem / met wat doot hy Godt verheerlicken soude. 20 bestraft sijne vrage aengaende Joannem. 24 Joannes besluyt sijne Euangelische historie.

1 NA desen openbaerde Jesus hem selven wederom den discipelen aen de [1] Zee van Tiberias. Ende hy openbaerde hem aldus:

2 Daer waren te samen Simon Petrus / ende Thomas [2] geseght Didymus / [a] ende [3] Nathanaël / die van Cana in Galilea was / [b] ende [4] de [sonen] Zebedei / ende twee andere [5] van sÿne discipelen.

3 Simon Petrus seyde tot haer / ick gae visschen. Sy seyden tot hem / Wy gaen oock met u. Sy gingen uyt ende [6] traden terstont in het schip / ende in dien nacht en vingen sy niets.

4 Ende als het nu morgen-stont geworden was / stont Jesus op den oever: doch de discipelen en [7] wisten niet dat het Jesus was.

5 Jesus dan seyde tot haer / Kinderkens / hebt ghy niet eenige [8] toespÿse? Sy antwoordden hem / Neen.

6 Ende hy seyde tot haer / [c] Werpt het net [9] aen de rechter zÿde van 't schip / ende ghy sult vinden. Sy wierpen 't dan / ende en konden het selve niet meer trecken / van wegen de menichte der visschen.

7 De discipel dan [d] welcken Jesus [10] lief hadde / seyde tot Petrum / Het is de Heere. Simon Petrus dan hoorende dat het de Heere was / omgordde [11] het opperkleedt / (want hy was [12] naeckt) ende wierp hem selven in de Zee.

8 Ende de andere discipelen quamen met het scheepken (want sy en waren niet verre van 't landt / maer ontrent twee hondert [13] ellen) [14] sleepende het net met de visschen.

9 Als sy dan aen 't landt gegaen waren / sagen sy een cool-vyer liggen / ende [15] visch daer op liggen / ende broodt.

10 [e] Jesus seyde tot haer / Brenght van de visschen die ghy nu gevangen hebt.

11 Simon Petrus ginck op / ende trock het net op het landt / vol groote visschen / [tot] hondert drie ende vÿftigh: ende hoewel 'er so vele waren [16] so en scheurde het net niet.

12 Jesus seyde tot haer / Comt herwaerts / houdt het middaghmael. Ende niemandt van de discipelen [17] en durfde hem vragen / Wie zÿt ghy? wetende dat het de Heere was.

13 Jesus dan quam / ende nam het broodt / ende gaf het haer / ende den visch desgelÿcks.

1 Van dese Zee ofte Meyr siet de aent. Mat. 4. 18. alwaer se genaemt wort de zee van Galileen: daer henen Christus sijne Discipelen belast hadde nae sijn doot te vertrecken / met belofte datse hem daer wederom levendigh soudē sien. Matth. 28. 10.

2 N. in de Grieckische tale. siet Joan. 11. 16.

a Ioan. 1. 46.

3 Een vermaert Discipel Christi. een van de eerste. Joan. 1. 46 / &c.

b Matth. 4. 21. Marc. 1. 19.

4 N. Jacobus ende Joannes. Matt. 10. 2.

5 Gr. uyt.

6 Gr. klommen op.

7 'T schijnt dat hare oogen hier voor eenen tijt gehouden zijn geweest / gelijck Luc. 24. 16. want sy en waren niet verre van den oever / v. 8.

8 Daer door wort verstaen al wat tot broode gegeten wort / ende voornamelick visch.

c Luc. 5. 4, 6, 7.

9 D. aen het stier-boort van het schip. Want dat is aen de rechter-hant van de gene die aen het roer staet.

d Ioan. 13. 23. ende 20. 2.

10 D. Joannes. Siet vss. 20 / 24.

11 Gr. Ependytes, 't welck een kleed beteeckent / dat men boven de andere aen doet. Sommige meynen dat dit een linnē overtrecksel geweest is / 't welck hy omgegort heeft om beter te komen swemmen / ofte door 't water te gaen / alsoo hy niet verre van 't landt was.

12 N. eer hy het selve aentrock: niet wel geheel / alsoo hy sonder twijfel yet aengehadt heeft / om sijne schaemte te bedeckē.

13 Gr. cubiten, dat is / ontrent festigh schreden / elcke schrede van vijf voeten. Siet Matth. 6. 27.

14 N. na 't landt / om dat het te swaer was / in 't schip op te trecken.

15 Gr. opsarion, wat dit woort eygentlick beteeckent / siet Joan. 6. 9.

e Luc. 24. 41.

16 'T welck geschiet is door de Goddelicke kracht Christi, om het wonderwerck te vergrooten.

17 Namelick / uyt schaemte / om niet te schijnen meer te twijfelen dat hy waerlick opgestaen was.

14 Dit was nu de derde-mael / dat Jesus [18] sijnen Discipelen geopenbaert is / nae dat hy van den dooden op-geweckt was.

15 Doe sy dan het middaghmael gehouden hadden / seyde Jesus tot Simon Petrus / Simon [19] Jona [soon], [20] hebt ghy my liever [21] dan dese? Hy seyde tot hem / Ja / Heere / [22] ghy weet dat ick u lief hebbe. Hy seyde tot hem / Weydt mijne [23] lammeren.

16 Hy seyde wederom tot hem ten tweede mael / Simon Jona [soon], hebt ghy my lief? Hy seyde tot hem / Ja / Heere / ghy weet dat ick u lief hebbe. Hy seyde tot hem / Hoedt mijne schapen.

17 Hy seyde tot hem [24] ten derdenmael / Simon Jona [soon], hebt ghy my lief? Petrus wiert [25] bedroeft / om dat hy ten derdenmael tot hem seyde / Hebt ghy my lief? ende seyde tot hem / [f] Heere ghy weet alle dingen / ghy weet dat ick u lief hebbe. Jesus seyde tot hem / [26] Weydt mijne schapen.

18 [g] Voorwaer / voorwaer segge ick u / doe ghy jonger waert / [27] gorddet ghy u selven / ende wandeldet al waer ghy wildet / maer wanneer ghy sult oudt geworden zijn / so sult ghy uwe handen [28] uytstrecken / ende [29] een ander sal u [30] gorden / ende brengen waer ghy [31] niet en wilt.

19 [h] Ende dit seyde hy / beteeckenende met hoedanigen doot hy [32] Godt verheerlicken soude. Ende dit gesproken hebbende / seyde hy tot hem / Volght my.

20 Ende Petrus hem om-keerende sagh [i] den discipel volgen / [33] welcken Jesus lief hadde / die oock in het avontmael op sijne borst gevallen was / ende geseght hadde / Heere / wie is 't die u [34] verraden sal?

21 Als Petrus desen sagh / seyde hy tot Jesum / Heere / maer wat [35] [sal] dese?

22 Jesus seyde tot hem / Indien ick wil dat hy [36] blijve tot dat ick kome / wat gaet het u aen? Volght ghy my.

23 Dit woordt dan ginck uyt onder de broederen / dat dese discipel niet en soude sterven. Ende Jesus en hadde tot hem niet geseght / dat hy niet sterven en soude: maer / indien ick wil dat hy blijve tot dat ick kome / wat gaet het u aen?

24 Dese is [37] de discipel die van dese dingen getuyght / ende dese dingen geschreven heeft: ende [38] wy weten dat sijn getuygenisse [k] waerachtigh is.

25 [l] Ende daer zijn noch vele [39] andere dingen / die Jesus gedaen heeft / welcke so se [40] elck bysonder geschreven wierden / ick achte [41] dat oock de werelt selve de geschrevene boecken niet en soude vatten. Amen.

18 N. allen ofte velen Discipelen by een vergadert zijnde: want hy hadde hem in het bysonder aen d'een ende d'ander meermaels geopenbaert. Siet hier voor Joan. 20. vers. 19/26.

19 Siet Matth. 16. 17.

20 N. gelijck ghy te voren meyndet / ende roemdet. Mat. 26. 33. Luc. 22. 33. ende nochtans my drymael hebt verloochent.

21 N. my liefhebben.

22 D. niet tegenstaende mijnen voorgaenden val / daer van ick hertelick berouw hebbe / ende het welcke ick vertrouwe dat ghy my vergeven hebt / soo weet ghy / al ist dat de belijdenisse uyt swackheyt heeft opgehouden in mijne mondt / dat nochtans mijne liefde tegen u niet en heeft opgehouden in mijn herte.

23 Beyde woorden lammeren ende schapen beteeckenen eenerley saken / Namel. de lidtmaten van Christi Kercke / gelijckmen kan sien uyt de vergelijckinge van Matth. 10. 16. Luc. 10. 3. Hoewel sommige meynen dat door de lammeren de teere Christenen / ende door de schapen / die stercker in den geloove zijn / verstaen souden worden. Jesa. 40. 11.

24 Overmits Petrus met drymael Christum te verloochenen / hem selven onweerdich gemaeckt hadde des Apostel-ampts / so treckt hy hier wederom drymael dese belijdenisse uyt hem / om daer mede hem wederom in sijn ampt te bevestigen / ende niet om daer mede tot een hooft der kercke ende boven de andere Apostelen te stellen.

25 Namelick / om dat hy meynde / dat Christus met dit drymael vragen aen sijne liefde scheen te twijfelen.

f Ioan. 16. 30.

26 Het selve dat hier Petro wort bevolen / dat wort oock belast alle den dienaren des Heyligen Evangeliums. Actor. 20. 28. 1. Petr. 5. vs. 2. Hoewel Petrus aen geen sekere Gemeynte ofte plaetse verbonden was / gelijck oock de andere Apostelen niet en waren. Matth. 28. 19. Marc. 16. 15/20. die met Petro eenerley last ende macht ontfangen hebben. Siet Joan. 20. 23. Apoc. 21. 14.

g Ioan. 13. 36. Act. 12. 3. 2. Petr. 1. 14.

27 Dit wort geseght na de wijse van die volckeren / die lange kleederen droegen / welcke sy opschorteden met eenen gordel / als sy ergens wilden henen reysen / ofte haer tot eenich werck bereydden. Siet 2. Reg. 9. 1. Luc. 17. 8. Joan. 13. 4.

28 N. om gebonden te worden.

29 N. de scherprechter.

30 D. binden ende koorden / om gedoodt te worden.

31 N. na de naturelicke genegentheyt / die de doot altijt ontsiet. Want anders heeft Petrus oock 't selve gewillichlick ende met blydschap geleden.

h 2. Petr. 1. 14.

32 D. met wat lijden hy de leere des Evangeliums tot Godes eere bevestigen soude.

i Ioan. 13. 23. ende 20. 2. ende 21. 7.

33 D. Joannem den Evangelist. Siet v. 24.

34 *Gr.* verraet.

35 N. overkomen: dat is / met wat doot sal hy Godt verheerlicken.

36 N. levendigh tot mijne laetste toekomste.

37 N. Joannes de Evangelist.

38 N. niet alleen ick maer oock alle de discipelen Christi, ende de geheele Gemeynte.

k Ioan. 19. 35.

l Ioan. 20. 30.

39 N. mirakelen / ende besondere daden Christi: want andersins dat alle leerstucken ter salicheyt noodigh beschreven zijn / blijckt Joan. 20. 31.

40 *Gr.* na een.

41 Dit is een figuerlijcke maniere van spreken / waer door een over-groote menichte beteeckent wort.

Het eynde des Heyligen Euangeliums, na [de beschrijvinge] JOANNIS.

FINIS

De

* D. de Historie van 't gene de Heylige Apostelen gehandelt ofte gedaen hebben / nae de Hemelvaert Christi, 't Euangelium door de geheele wereldt predikende / ende over al/ uyt Joden ende Heydenen / Gemeynten vergaderende.

* De Handelingen Der Heylighe Apostelen,

Beschreven door

† L U C A M.

† Dat dit Boeck van den Euangelist Lucas geschreven is/ blijckt uyt het eerste vs des eersten Cap. ende daer aen en is noyt van eenige oude ofte nieuwe uytleggers getwyffelt.

Inhoudt deses Boecks.

GElijck de vier Euangelisten in hare Euangelien beschrijven de geboorte, het leven, lijden, den doodt, op-standinge, ende Hemelvaert des Heeren *IESU CHRISTI*, alsoo wordt in dit Boeck voorders beschreven hoe sijne Apostelen nae de Hemelvaert *CHRISTI* de Euangelische Leere over al door de wereldt hebben verbreydt, ende uyt Ioden ende Heydenen de Gemeynte vergadert: ende bysonderlick wort beschreven het gene twee de voornaemste Apostelen, *Petrus* ende *Paulus*, tot dien eynde gedaen hebben. *Lucas* dan na de voor-reden, beschrijft wanneer ende hoe *CHRISTUS* ten Hemel is op-gevaren: ende dat *Matthias* door het lot, in plaetse van den verrader *Iudas*, die hem selven verhangen hadde, verkoren is tot een Apostel. Cap. 1. Daer nae hoe den H. Geest in de gedaente van vyerige gedeylde tongen, met eenen stercken gedrevenen windt, gekomen is op de Apostelen, ende dat sy met verscheydene talen spraken: 't welck sommige lasterden, seggende dat'se vol waren van soeten wijn: waer tegen *Petrus* haer met groote vrymoedicheyt verantwoort, ende leert dat dit geschiet was na de voorseggingen der Propheten, ende bewijst uyt de Psalmen dat *CHRISTUS* van den dooden moeste opstaen, ende ten hemel op-varen: waer door ontrent dry duysent zijn bekeert ende gedoopt. Beschrijft oock den staet van de eerste kercke. cap. 2. Dat *Petrus* ende *Ioannes* eenen lammen van moeders lijve, sittende aen de poorte des Tempels, genesen hebben: waer over als het volck haer verwondert, *Petrus* haer heeft onderricht, dat sulcx door de kracht *CHRISTI* geschiedt was, dien sy hadden vermoort: ende haer vermaent om haer te bekeeren, ende in hem te gelooven. cap. 3. Dat de Priesters ende Sadduceen *Petrum* ende *Ioannem* daer over hebben gevangen genomen, ende gestelt voor den Raedt, voor welcke *Petrus* hare daet heeft verantwoort, die sich verwonderden, ende haer belasteden in den Name *CHRISTI* niet meer te prediken, 't welck sy weygeren te doen: dat de Gemeynte voor haer bidt, welcker eenicheyt ende liefde onder malkanderen beschreven wort, soo datse tot onderhoudt der armen oock hare huysen ende landen verkochten. cap. 4. 'T welck oock *Ananias* ende *Sapphira*, sijne huys-vrouwe, geveynsdelijck doende, ende een deel van het gelt achterhoudende, van *Petro* met eene haestige doodt daer over gestraft worden: dat door de Apostelen vele wonder-wercken, voornamelijck in 't genesen der siecken, gedaen wierden: waer over de Hooge-priester ende de Sadduceen haer geworpen hebben in de gevanckenisse, waer uyt sy van een Engel verlost worden, ende prediken in den tempel: 't welck den Hoogen-priester geboodschapt zijnde, hy de selve in den Raedt laet halen, ende bestraft hebbende, namen sy raedt om haer te dooden, doch wierdt haer sulcks ontraden van *Gamaliël*, ende sy worden met geesselen los gelaten, ende met verbodt van niet meer te prediken, 't welck sy niet na en komen. cap. 5. Dat tot ontlastinge der Apostelen, alsoo de Griecksche klaeghden, ses Diakenen zijn verkoren, om de tafelen ende den armen te bedienen, onder welcke *Stephanus* een was, de welcke alsoo hy groote wonder-wercken dede, ende die tegen hem disputeerden hem niet en konden tegenstaen, beschuldight wort voor den Raedt met valsche getuygen dat hy godtlasterlijck sprack tegen de wet. cap. 6. Dat *Stephanus* hem selven voor den Raedt heeft verantwoort, verhalende kortelijck de historien des Ouden Testaments van *Abraham* af tot *Salomon* toe, ende haer bestraffende over hare hartneckicheyt: waerom sy hem ter doot steenigen. cap. 7. Dat tegen de Gemeynte van Ierusalem een groote vervolginge verweckt wiert, waerom vele vluchten na Samarien, alwaer *Philippus* het Euangelium predickt, ende vele mirakelen doet, daer door vele bekeert ende gedoopt werden: waerom de Apostelen derwaerts senden *Petrum*, ende *Ioannem*, die haer den H. Geest geven: dat *Simon* de Toovenaer aldaer oock gedoopt is, ende de gaven des H. Geests met gelt soeckt te koopen van *Petro*, die sulcks weygert, ende sijne geveynstheyt openbaert ende bestraft: Dat de Camerlinck der Coninginne *Candaces* van Ethyopien van *Philippo* bekeert ende gedoopt wort. cap. 8. Dat *Saulus* de Gemeynte vervolght: ende op den wegh na Damascum door een gesichte bekeert wort, ende dry dagen met blindtheyt wort geslagen, door *Ananias* gedoopt, ende tot een Apostel van *CHRISTO* geroepen wort: te Damascus het Euangelium predickt, waer hem van de Ioden lagen geleght worden om hem te dooden, die hy ontkomt, in een mande van de mueren der stadt af-gelaten zijnde: dat de kercken in Iudeen, Galileen, ende Samarien in een goeden stant waren ende zeer toenamen: dat *Petrus* eenen *Eneam* tot Lydda van de geraecktheyt genesen heeft, ende tot Ioppe eene *Tabitha* van den dooden opgeweckt. cap. 9. Dat *Petrus* ontboden wort van eenen hooftman *Cornelius* genaemt, ende als hy twijfelde of hy tot een heydensch man mochte komen, dat hy door een Godtlijck gesichte uyt den hemel is onderwesen ende gesterckt: hoe hy van hem is ontfangen, ende hem met sijne vrienden door een treflijcke predicatie tot *CHRISTUM* bekeert heeft. cap. 10. 'T welck als sommige qualijck namen, dat *Petrus* de gantsche saecke verhaelt heeft, ende daer mede haer gestilt: dat door de verstroyde, tot Phenicien, Cypren, ende Antiochien toe, de Gemeynte uytgebreydet wiert, ende *Barnabas* na Antiochien gesonden wort om de geloovige te verstercken, alwaer *Agabus* voorseght den dieren tijdt, die daer na onder den Keyser *Claudius* geweest is: waerom sy besluyten een handreyckinge te senden aen de geloovige arme in Iudeen, door *Paulum* ende *Barnabam*, die 't selve verricht hebbende, daer na wederkeerẽ tot Antiochien, alwaer de geloovige eerst Christenen genaemt worden. cap. 11. Dat *Herodes Agrippa*, *Iacobum* den broeder *Ioannis* heeft onthalst, ende *Petrum* in de gevangenisse geworpen om hem oock te laten dooden, waer uyt hy door een Engel des Heeren verlost zijnde by de geloovige comt, vergadert ten huyse van de moeder van *Ioannes Marcus*: dat *Herodes* de soldaten die *Petrum* bewaerden liet ombrengen: dat *Herodes* te Cesareen, als hy met groote pracht tot het volck sprack, ende van 't selve als een Godt gehouden wierdt, van een Engel geslagen is, dat hy van de wormen gegeten wierdt ende stierf. cap. 12. Dat de H. Geest belast *Paulum* ende *Barnabam* te senden tot de Heydenen, ende datse, na oplegginge der handen, gereyst zijn na Cypren, waer sy in de Synagogen der Ioden prediken, ende *Paulus* ernstelijck bestraft, ende met blindtheyt slaet, eenen toovenaer *Elymas*, die by den Stadt-houder *Sergius Paulus* was, welcke tot het geloove bekeert wort: dat *Paulus* tot Antiochien in Pisidien inde Synagoge der Ioden een treffelicke predicatie heeft gedaen, vervattende de somme der Christelijcke Leere, waer door vele Heydenen bekeert wierden, doch de Ioden eenige vrouwen op-makende wierpen haer uyt hare landtpalen. cap. 13. Dat *Paulus* ende *Barnabas* eenen tijdt lanck te Iconien hebben gepredickt, ende als daer over een scheuringe inde stadt ontstondt, ende men haer socht leet te doen, datse gevloden zijn nae Lystren, alwaer *Paulus* eenen lammen geneest: waerom die van Lystren haer als Goden offerande willen op-offeren, 't welck sy verhinderen: ende daerna op-gehitst zijnde, *Paulum* steenigen, die weder bekomen zijnde met *Barnaba* treckt nae Derben, ende daer na weder komt tot Lystren, Iconien, ende Antiochien, waer sy verhalen wat Godt door haer gedaen hadde. c. 14. Ende also aldaer eenige uyt Iudeen gekomen zijnde leerdẽ, dat de VVet der Ceremonien noch moest onderhouden worden, ende daer over grooten twist ontstont, dat goet-gevonden wierdt dese saecke te stellen in 't oordeel van de Apostelen ende Ouderlingen te Ierusalem: so dat *Paulus* ende *Barnabas* met eenige andere derwaerts gesonden wierden, ende dat sy haren last bekent gemaeckt hebbende, daer over een Synode der Apostelen ende Ouderlingen is vergadert, in welcke na dat *Petrus*, *Paulus*, ende *Barnabas* hare verklaringen gedaen hadden, heeft *Iacobus* sijne meyninge voor-gestelt, welcke van alle de andere toe-gestemt zijnde, goetgevonden is het besluyt van dese Synode met eenen brief te senden na Antiochien ende andere kercken, door *Paulum*, *Barnabam*, *Iudam*, ende *Silam*: ende als *Paulus* ende *Barnabas* de Gemeynten wilden gaen besoecken, dat tusschen haer beyden eene verbitteringe ontstont om *Ioannis Marci* wille, so datse van malkanderen scheydden, ende *Paulus* nae Syrien ende Cilicien reysde. cap. 15. Dat *Paulus Timotheum* om der Ioden wille heeft laten besnijden: ende met hem van Derben ende Lystren de steden aldaer door-reysde, ende dat de kercken dagelijcx toenamen: dat sy door Mysien reysden nae Troas, waer *Paulus* door een gesichte vermaent wort nae Macedonien te trecken, ende tot Philippis is gekomen, waer hy *Lydiam* de Purper-verkoopster bekeert, die met haer huys-gesin gedoopt wort: dat hy aldaer eenen waerseggenden geest uyt-drijft uyt eene dienstmaeght, welcker heeren daerom 't volck tegen haer hebben op-gemaeckt, 't welck haer doet geesselen ende in de gevanckenisse werpen, die als sy baden ende lof-sangen songen, door eene aerd-bevinge geopent wort, waer door de Cippier bekeert, ende met sijn huys-gesin gedoopt wort: dat de Overste der stadt haer belasten dat'se uyt de stadt sullen gaen, 't welck *Paulus* niet en wilde doen, ofte sy selve souden haer uyt de gevanckenisse komen halen, 't welck geschiet is. cap. 16. Dat sy van daer vertrocken zijn nae Thessalonica, alwaer sy prediken, ende sommige bekeeren: doch de Ioden verwecken het volck tegen haer, ende trecken *Iason* voor de Overheyt: waerom sy van daer vertrecken nae Bereen, daer sy oock prediken, ende die van Bereen ondersoecken de Schriften, of hare predicatien daer mede over een quamen. Dat *Paulus* van daer gereyst

is nae

is nae Athenen, daer hy voor den Raedt gebracht zijnde met de Philosophen disputeert, ende tegen haer bewijst, datter maer een waerachtigh Godt is, die ons alle geschapen heeft, ende die hy predickte: ende datter een algemeyn oordeel ende eene opstandinge der dooden zijn sal: waer mede sy gespot hebben: doch eenige geloofden, onder welcke waren *Dionysius Areopagita* ende *Damaris*. cap. 17. Dat *Paulus* van daer tot Corinthen is gekomen, waer hy *Aquilam* ende *Priscillam* vindt, by welcke hy t' huys gegaen is, ende in de Synagoge predickt: waer tegen haer de Ioden stelden, ende hem trocken voor den Rechter-stoel van den Stadt-houder *Gallio*, die over de disputen van de Religie niet oordeelen en wil: dat hy van daer vertrocken is na Syrien, na dat hy sijn hooft tot Cenchreen hadde laten bescheeren, tot Ephesen komt, ende van daer vertreckt door Cesareen na Ierusalem, ende voorts na Antiochien, ende daer een kleynen tijdt geweest zijnde, na Galatien ende Phrygien: dat eenen *Apollos* te Ephesen de Ioden krachtelijck heeft overtuyght dat *IESUS* de *CHRISTUS* was. cap. 18. Dat *Paulus* oock tot Ephesen gekomen is, ende aldaer vindende eenige discipelen, die de gaven des Heyligen Geests noch niet en hadden ontfangen, oock daer van niet en wisten, door opleggingе der handen de selve haer heeft gegeven: dat hy aldaer inde Schole van *Tyrannus* twee jaren geleert heeft, ende vele krancke genesen: dat hy eenen onreynen geest uyt-werpt, die eenige Duyvel-besweerders quetst ende de kleederen af-scheurt: dat vele hare tooversche boecken, die veel weerdigh waren, verbrandden: dat *Paulus* voorneemt na Ierusalem te reysen: dat te Ephesen tegen hem eenen grooten oploop verweckt wort van eenen *Demetrius* ende andere silver-smeden, om dat door sijne Leere haer gewin verminderde, dat sy hadden van 't maken van kleyne silvere af-beeldingen des Tempels van *Diana*: welcken oploop door den Stadts-schrijver gestilt wort. cap. 19. Dat *Paulus* met eenich geselschap door Macedonien gereyst is na Troas, ende als hy aldaer voor sijn vertreck een lange predicatie dede, dat een jongelinck, *Eutychus* genaemt, uyt de venster doodt viel, ende van *Paulo* werdt op-geweckt: dat hy over Asson, Mitylenen, Samus, ende Trogillium gekomen is te Mileten, waer hy by hem ontboden heeft de Ouderlingen ende Opsienders der Gemeynte van Ephesen, van de welcke hy sijn af-scheyt neemt, haer ernstelijck vermanende op de Gemeynte goede acht te nemen, alsoo nae sijn vertreck vele valsche Leeraers souden opstaen. cap. 20. Dat hy van daer gereyst is over Coüs, Rhodus, ende Patara, na Tyrus in Phenicien, ende van daer na Ptolomais, ende voorts na Cesareen, alwaer in het huys van *Philippus*, de Propheet *Agabus Paulo* voorseght dat hy te Ierusalem soude gevangen ende gebonden worden: waer om de geloovige hem baden, dat hy niet en soude optrecken na Ierusalem: 't welck *Paulus* af-slaet, ende voort reyst nae Ierusalem: alwaer hy gekomen zijnde ten huyse van *Iacobus*, in tegenwoordigheyd van de Ouderlingen, verhaelt wat Godt door hem onder de Heydenen gedaen hadde: dat *Iacobus* hem raedt, dat hy om der swacke Ioden wille sijn hooft soude laten bescheeren, 't welck hy doet: dat eenige Ioden uyt Asien de geheele stadt in oproer tegen hem verweckten, ende hem meynden te dooden, ten ware de Overste hem haer ontweldight, ende in de leger-plaetse gebracht hadde, die hem ondervraeght hebbende, hem toelaet voor den volcke sijne verantwoordinge te doen. cap. 21. in welcke hy verhaelt sijn gantsch leven ende doen, ende voornamelijck sijne bekeeringe, ende beroepinge om den Heydenen het Euangelium te prediken. VVaer op de Ioden te meer riepen ende tierden, soo dat de Overste hem wilde laten geesselen, maer van *Paulo* verstaende, dat hy een burger van Roomē was, liet hy daer van af, ende liet den gantschen Raed der Ioden in de leger-plaetse komen, om hem te hooren. cap. 22. Voor welcke *Paulus* sijne verantwoordinge aenvangende, uyt bevel des Hoogen-priesters *Ananie*, in 't aengesichte geslagen wort: waer over *Paulus* hem scherpelijck bestraft: ende verklaert dat hy om het geloove van de op-standinge der dooden te rechte gestelt was: waer uyt eenen grooten twist ende geroep ontstaen is tusschen de Rechters, overmits sommige Phariseen ende sommige Sadduceen waren: dat meer als 40 Ioden haer met eede verbonden, niet te sullen eten noch drincken voor datse *Paulum* souden gedoodt hebben: 't welck door *Pauli* susters sone aen hem, ende aen den Oversten, ontdeckt is: dat de Overste *Claudius Lysias* hem met een convoy des nachts gesonden heeft nae Cesareen, met eenen brief aen den Stadt-houder *Felix*, die hem in het Richt-huys van *Herodes* gevangen set, tot dat sijne beschuldigers souden gekomen zijn. cap. 25. Dat *Ananias* ende de Ouderlingen te Cesareen gekomen zijn om hem te beschuldigen, 't welck gedaen is door den voorspraeck *Tertullus*, die hem beschuldight van oproer ende ontheyliginge des Tempels: dat *Paulus* beyde dese stucken heeft ontkent, verhalende watter geschiet was, ende waerom hy te Ierusalem gekomen was: dat *Felix* de sake uyt-gestelt heeft tot de komste van *Lysias*, hem meerder vryheyt in de gevangenisse gevende, ende dat hy hem dickwils by hem ende sijne huys-vrouwe ontboden heeft, om hem te hooren: dat hy alsoo gevangen is gehouden tot dat *Festus* in sijne plaetse gekomen is. cap. 24. Dat de Ioden, als *Festus* te Ierusalem gekomen was, hem baden dat *Paulus* te Ierusalem soude mogen te rechte gestelt worden, 't welck hy weygert, ende haer belast hem te Cesareen voor hem te beschuldigen: Dat sy 't selve doen, ende *Paulus* hem verantwoort: ende als *Festus* hem na Ierusalem wilde senden, dat hy hem beroept op den Keyser. Dat de Coninck *Agrippa* ende *Bernice* hem begeeren te hooren, voor de welcke hy gestelt wordt. cap. 25. Ende hem selven verantwoort tegen de beschuldingen van sijne wederpartyen, verhalende hoe dat hy eerst de Gemeynte heeft vervolght, ende hoe hy wonderbaerlijck is bekeert tot *CHRISTVM*, ende daer over beschuldight wort: waer over *Festus* hem bespot, ende *Agrippa* verklaert datmen hem mochte los laten, indien hy hem op den Keyser niet en hadde beroepen. cap. 26. Dat *Paulus* gelevert wort met eenige andere gevangenen aen den Hooft-man *Iulius*, om nae Roomen gevoert te worden: datse tot dien eynde gaen in een schip van Adramyttien, ende varen na Sidon, van daer voor by Cypren tot Myra, ende overgaende in een schip van Alexandrien voor by Cnidus ende Creta, tot Schoone haven, daer *Paulus* raedt te verwinteren, doch de Hooft-man volght den raedt des stiermans, ende vaert voort, voor by Creta tot Clauda, ende daer ontstaet een groot tempeest, so dat sy het goet over boort moeten werpen: dat Godt door eenen Engel *Paulo* openbaert, dat niemant vergaen en soude, maer datse op een eylant souden vervallen: waerom *Paulus* haer vermaent goets moets te zijn: dat sy vier anckers voor uyt werpen, ende dat de schippers met den boot meynden te ontvlieden, 't welck *Paulus* verhindert: datse het coren over boort werpen, ende na datse wat gegeten hadden, datse by landt quamen, daer sy het schip op setteden: dat de soldaten de gevangene wilden dooden, 't welck de Hooft-man verhindert: ende datse alsо schip-breucke lijdende aen lant swemmen. cap. 27. Dat dit lant het eyland Melite was, ende datse vande inwoonders vriendlijck ontfangen wierden: dat een adder aen de hand *Pauli* blijft hangen, die hy sonder letsel af-schuddet: dat *Paulus* den vader van *Publius* vande cortse ende roode-loop geneest, ende andere siecken op dat eylandt: datse nae dry maenden van daer voort varen nae Italien, over Syracusen, Rhegium, Puteolen ende Appij merckt, ende tot Roomen komen: waer *Paulus* aen den Oversten des legers wordt overgelevert, ende van eenen soldaet bewaert: dat *Paulus* den Ioden aldaer verklaert, waerom hy gevangen na Roomen gesonden was: ende dat hy met haer vande religie gehandelt heeft, ende haer bewesen dat *IESUS* de *CHRISTUS* was, 't welck sommige geloofden, ende andere niet: dat *Paulus* aldaer in een gehuert huys twee jaren is gebleven, vryelijck het Euangelium predikende. cap. 28.

Het Eerste Capittel.

1 De voor-reden Luce / waer door hy dit sijn tweede Boeck voeght aen sijn Euangelium. 3 Christus verkeert na sijne opstandinge veertigh dagen lanck met sijne Apostelen. 4 beveelt haer binnen Jerusalem te verwachten de sendinge des H. Geests. 6 Beantwoort hare vrage wanneer hy 't Coninckrijck Israels sal oprechten. 9 Vaert op inde Hemel/ dat sy het sien. 10 't welck twee Engelen getuygen / die oock sijne wederkomste voorseggen. 12 D'Apostelen keerē weder na Jerusalem. 13 blijvē eendrachtigh in 't gebedt met eenige vrouwen ende met de moeder Christi. 15 Petrus verhaelt de voorseggingē over Judas ende sijnen uytganck. 21 Ende vermaent een ander in Judas plaetse te stellen: tot welcken eynde twee worden voorgestelt. 24 uyt den welcken/ na 't gebedt/ door lotinge/ Matthias tot een Apostel gekorē wort.

1 [1] HET eerste boeck hebbe ick gemaect/ O [2] Theophile / vā al het gene dat JESUS begonnen heeft beyde te doen ende te leeren /

2 [a] Tot op den dagh in welcken hy opgenomen is / na dat hy [3] door den heyligen Geest aen de Apostelen / die hy [4] uytverkozen hadde / [b 5] bevelen hadde gegeven.

3 [c] Aen welcke hy oock / na dat hy geleden hadde / hem selven levendigh [6] vertoont heeft/ met vele gewisse [7] ken-teeckenen / veertich dagen lanck/ zijnde van haer gesien / ende sprekende van de dingen die het Coninckrijcke Godts aengaen.

4 [d] Ende [8] als hy met [haer] vergadert was / beval hy haer / dat sy van Jerusalem niet scheyden en souden / maer verwachten [9] de beloften des Vaders / [e] die ghy (seyde hy) van my gehoort hebt.

5 [f] Want Joannes doopte wel met water/ [g] maer ghy sult [10] met den heyligen Geest gedoopt worden / [11] niet lange na dese dagen.

1 *Gr.* de eerste reden, waer door hy verstaet sijne Euangelische historie. So dat daer uyt / als oock uyt het volgende blijckt / dat de H. Euangelist Lucas oock dit boeck heeft geschreven.

2 Van desen Theophilus siet de aenteeckeninge op Luc. 1. 3.

a Marc. 16. 19. Luc. 9. 51. 1. Tim. 3. 16.

3 Dit can inden Griecksche text gevoeght worden ofte by de woorden bevelen gegeven, ofte by het woort uytvercoren.

4 N. tot het Apostel-ampt. Siet Matth. 10. 1/ &c.

b Ioan. 20. 21.

5 N. hoe sy het Euangelium souden prediken door de geheele werelt. Matth. 28. 19. Marc. 16. 19. ende te Jerusalem wachten op de sendinge des H. Geests. Luc. 24. 49.

c Marc. 16. 14. Ioan. 20. 19. ende 21. 1. 1. Cor. 15. 5.

6 *Gr.* voorgestelt, ofte/ tegenwoordigh gestelt heeft in vel...

7 Namel. waer uyt klaerlick is gebleken / dat hy waerlick met het selve lichaem van de dooden was op-gestaen: als daer zijn geweest / dat hy haer dickwijls is verschenen / met haer dickwijls heeft gesproken / ende gegeten / ende dat sy sijne lit-teeckens gesien ende getast hebben. Luc. cap. 24. Joan. 20. ende 21. d Luc. 24. vss. 48. 49. 8 Ofte / als hy se by een vergadert hadde. 9 N. den H. Geest/ dien de Vader door hem beloofst hadde haer te sullen senden. Luc. 24. 48. Joan. 14. 26. e Ioan. 14. 26. ende 15. 26. ende 16. 7. f Matth. 3. 11. Marc. 1. 8. Luc. 3. 16. Ioan. 1. 26. Actor. 11. 16. ende 19. 4. g Esa. 44. 3. Ioël 2. 28. Actor. 2. 4. ende 11. 15. 10 *Gr.* in den H. Geest, namelick/ dien ick op den Pincxter-dagh overvloedelick als water over u sal uytstorten. Het selve voor-seght oock Joannes de Dooper / Matth. 3. 11. 11 *Gr.* niet na vele dese dagen, namelick / tien dagen daer na.

6 Sy dan die te samen gekomen waren vraeghden hem/ seggende/ [h] Heere/ sult ghy in desen tijdt [12] aen Israël [13] het Coninckrijck weder oprechten?

7 Ende hy seyde tot haer/ [i] Het en komt u niet toe te weten de tijden ofte [14] gelegentheden/ die de Vader in sijn eygene macht gestelt heeft.

8 [k] [15] Maer ghy sult ontfangen de cracht des heyligen Geests/ die over u komen sal: [l] ende ghy sult [16] mijne getuygen zijn/ so te Jerusalem/ als in geheel Judea ende Samaria/ ende tot aen het uyterste der aerde.

9 [m] Ende als hy dit geseght hadde/ wiert hy [17] opgenomen daer sy het sagen/ ende een wolcke [18] nam hem wech van haren oogen.

10 Ende alsoo sy hare oogen na den hemel hielden/ terwijle hy henen voer/ siet/ [19] twee mannen stonden by haer [n] [20] in witte cleedinge:

11 Welcke oock seyden/ [21] Ghy Galileesche mannen/ wat staet ghy ende siet op na den hemel? Dese Jesus/ die van u opgenomen is in den hemel/ [o] sal [22] alsoo komen/ gelijckerwijs ghy hem na den hemel hebbet sien henen varen.

12 Doe keerden sy wederom na Jerusalem van den bergh/ die genaemt wordt [23] den Olijf-[bergh], welcke is na by Jerusalem/ [24] liggende [van daer] [25] een Sabbaths-reyse.

13 Ende als sy [26] ingekomen waren/ gingen sy op in de opper-zael/ daer sy bleven/ [namelick] [27] Petrus ende Jacobus/ ende Joannes/ ende Andreas/ Philippus ende Thomas/ Bartholomeus ende Mattheus/ Jacobus Alphei [sone], ende Simon Zelotes/ ende [28] Judas Jacobi [broeder].

14 Dese alle waren eendrachtelick [29] volherdende in't bidden ende smeecken/ met [30] de vrouwen/ ende Maria de moeder Jesu/ ende met [p] sijne [31] broederen.

15 Ende [32] in de selve dagen stont Petrus op in't midden der discipelen/ ende sprack (daer was nu een schare by een van ontrent hondert en twintich [33] persoonen)

16 Mannen broeders/ dese Schrift moest vervult worden/ [q] welcke de heylige Geest door den mondt Davids voorseght heeft van Judas/ [r] die de leydsman geweest is der gene die Jesum vingen/

17 [s] Want hy was met ons [34] gerekent/ ende hadde [35] het lot deser bedieninge verkregen.

18 Dese dan [36] heeft verworven [37] eenen acker [38] door den loon [39] der ongerechtigheyt/ [t] ende [40] voorwaerts over [41] gevallen zijnde is midden opgeborsten/ ende alle sijne ingewanden zijn uytgestort.

19 Ende het is [42] bekent geworden allen die te Jerusalem woonen/ alsoo dat dien acker [43] in haer eygen tale [v] genoemt wordt Akeldama/ dat is/ [44] een acker des bloeds.

20 Want daer staet geschreven in't boeck der Psalmen/ [x] Sijne [45] woonstede worde woest/ ende daer en zy niemandt/ die in de selve woone. [y] [46] Ende/ [47] Een ander neme sijn [48] opsienders ampt.

21 [z] Het is dan noodigh/ dat van de mannen/ die met ons [49] omgegaen hebben alle den tijdt/ in welcken de Heere Jesus onder ons [50] in ende uyt gegaen is/

22 Beginnende [51] van den doop Joannis/ tot den dagh toe in welcken hy [a] van ons opgenomen is/ een der selve met ons getuyge worde [52] sijner opstandinge.

23 [b] Ende sy stelden der twee/ [53] Joseph genaemt Barsabas/ die toegenaemt was Justus/ ende Matthiam.

24 Ende sy baden ende seyden/ [54] Ghy Heere/ [c] ghy [55] kenner der herten van allen/ [56] wijst van dese twee eenen aen/ dien ghy uytverkoren hebt/

25 Om te ontfangen [57] het lot deser bedieninge ende Apostelschaps/ daer van Judas [58] afgeweecken is/ dat hy henen ginge [59] in sijn eygen plaetse.

26 Ende sy [60] wierpen hare loten: ende het lot [61] viel op Matthiam/ ende hy wiert [62] met gemeyne toestemminge tot de elf Apostelen gecoren.

h Matth. 24. 3.
12 D. aen het volck ofte nakomelingen Israëls.
13 Nam. 't welck de Propheten te voren hebben geseght/ door den Messiam te sullen opgerecht worden/ ende sy noch meynden/ na de gemeyne dwalinge/ een wereltsch Coninckrijck te sullen zijn.
i Matth. 24. 36.
14 N. der tijden/ op welcke Godt 't gene hy verordineert ende belooft heeft/ sal willen uytvoeren.
k Actor. 2. 4.
15 Ofte/ maer ghy sult cracht ontfangen, na dat de heylige Geest over u sal gekomen zijn.
l Esa. 2. 3. Luc. 24. 27. Ioan. 15. 27. Actor. 2. 32.
16 Gr. my getuygen zijn, namelick dat ick de beloofde Messias ende Salighmaker der wereldt ben.
m Marc. 16. 19. Luc. 24. 51.
17 D. is/ opgeheven lichamelick en sichtbaerlick van de aerde na den hemel. Marc. 16. 19. Hebr. 1. 3. ende c. 8. 1. welcke van Paulo de derde hemel ende het Paradijs genoemt wort/ 2. Cor. 12. 2/ 4.
18 Ofte/ nam hem op, ende alsoo wech van hare oogen.
19 D. twee Engelen in de gedaente van mannen. Siet Gen. 18. 2.
n Matth. 28. 3.
20 Soo plachten de Engelen te verschijnen/ om daer mede te toonen de reynicheyt harer nature/ ende dat sy quamen om blijde dingen te vercondigen. siet Matt. 28. 3. Marc. 16. 5. Joan. 20. 12.
21 Siet Actor. 2. vs. 7.
o Dan. 7. 13. Matth. 24. 30. Marc. 13. 26. Luc. 21. 27. 1. Thess. 1. 10. 2. Thess. 1. 10. Apoc. 1. 7.
22 D. in sulcker wijse/ sichtbaerlick ende in eē wolcke. Marc. 13. 26. Luc. 21. 27. Apoc. 1. 7.
23 Gr. Oliegarden, N. bergh. Van desen bergh/ siet Matth. 21. 1.
24 Gr. hebbende.
25 D. so verre als de Joden mochten gaen op eenen Sabbath-dagh/ op welcken het verre reysen verboden was. Exod. 16. 29. 't welck na eeniger meyninge/ ontrent seven stadien is geweest. So dat (elcke stadie gerekent zijnde voor 125 schreden) het ontrent een quartier uyres gaens soude zijn. Ende also geseght wort Joan. 11. 18. dat Bethania/ van waer Christus ten hemel is opgevaren/ Luc. 24. 50. op desen bergh gelegen/ 15 stadien van Jerusalem was/ so moet dit verstaen worden van het begin des Olijf-berghs/ op welcken Bethania noch wat verder lagh.
26 N. niet alleen in de stadt/ maer oock in een huys/ 't welck sommige meynen geweest te zijn het huys van Maria de moeder Joannis Marci/ waer van men leest Act. 12. 12.
27 Van dese Apostelen/ siet Matth. 10. 2/ &c.
28 Dese Judas wiert alsoo toegenaemt/ om onderscheyden te worden van Judas Iscariot den verrader; ende alsoo noemt hy hem oock selve in sijnen send-brief vs. 1. was anders ins toegenaemt Lebbeus. Matth. 10. 3.
29 D. krachtelick/ standvastelick/ ende met lijdsaemheyt aenhoudende.
30 N. die Christum van Galilea waren gevolght/ ende hem hadden gedient. Matth. 27. 55/ 56. Marc. 15. 40. Luc. 23. 55. Joan. 19. 25. ende oock met hare huysvrouwen/ die mede van noode hadden gesterckt te worden/ als sullende medegesellinnen zijn van de reysen harer mannen/ 1. Corinth. 9. 5.
p Matth. 13. 55.
31 D. Neven ende bloed-verwanten. Matth. 12. 46. als daer waren Jacob ende Joses/ Simon ende Judas/ sonen van Maria Christi moeders suster. Matth. 13. 55.
32 D. op een van die dagen.
33 Gr. namen. D. hoofden/ ofte/ menschen die by hare namen getelt worden. Siet Apoc. 3. 4. ende 11. 13.
q Psal. 41. 10. Matth. 26. 23. Ioan. 13. 18.
r Matth. 26. 47. Marc. 14. 43. Ioan. 18. 3.
s Matth. 10. 4. Marc. 3. 19. Luc. 6. 16.
34 Ofte/ getelt.
35 So wort de dienst des Apostelschaps genaemt/ om dat de selve van Godt/ niet uyt verdienste ofte weerdigheyt/ maer na sijn welbehagen gegeven wort. Actor. 8. 21.
36 N. overmits hy de Joden gelegentheyt heeft gegeven/ dat dien acker van haer gecocht wierd om dat gelt/ 't welck hem voor de verraderie gegeven was. Matth. 27. 6/ 7. So dat dit moet verstaen worden niet van het voornemen Jude/ maer van de uytkomste die daer op gevolght is.
37 Namel. den bloed-acker. vs. 19.
38 Gr. uyt den loon.
39 D. der onrechtveerdige daet der verraderie.

t 2. Sam. 17. 23. Matth. 27. 5.
40 Dewijle geseght wort Matth. 27. 5. dat hy verworght is/ so is het gemeyn gevoelen dat hy hem selven met eenē strop verhangen heeft/ ende dat hy alsoo voorwaerts over ofte in den strop is gevallen/ ofte den strop gebroken zijnde voor over gevallen is ende geborsten/ ende dat hy alsoo sijn ingewant door een rechtveerdigh oordeel Godts uytgestort heeft. Siet diergelijck exempel in Achitophel. 2. Sam. 17. 23.
41 Gr. geworden.
42 N. dat Godt den verrader Judam met sulck een doodt gestraft hadde.
43 N. in de Syrische ofte Chaldeische tale/ die de Joden na de Babylonische gevangenisse gebruyckten.
v Matth. 27. 8.
44 N. om dat hy gecocht was om het gelt/ daer het bloedt Christi om vercocht was geweest.
x Psal. 69. 26.
45 David als een voorbeelt Christi in dē 69 Psalm/ spreeckt wel in't gemeyn van sijne vyanden: doch alsoo in den selven Psalm oock van het lijden Christi geprophetéert wordt/ soo past het d'Apostel Petrus in't bysonder op Judam/ die een verrader Christi geweest is.
y Psal. 109. 8.

46 N. wort op een ander plaetse in't Boeck der Psalmen noch geseght.
47 David schijnt dese woorden/ in den 109 Psalm/ wel te spreken van Doeg/ die een was van de opperste Herders des Conincks Sauls/ ende hem met de Priesteren tot Nobe hadde verraden. Maer overmits David een voorbeeldt Christi geweest is/ so wort dit oock bequamelick op Judam/ die den Heere Christum verraden heeft/ van Petro geduydt.
48 Hoe wel het Grieck woort somtijts allerley opsienders-ampten beteeckent/ so wort het nochtans hier bysonderlick genomen voor het Apostel-ampt Jude/ 't welck alsoo genaemt wordt/ om dat de Dienaers des Euangeliums opsicht hebben over de Gemeynte. Actor. 20. 28.
z Actor. 6. 3.
49 Ofte/ vergadert zijn geweest. N. als wy Christum volghden. Onder welcke sonder twijfel de seventich Discipelen oock geweest zijn.
50 D. met ons gemeynsamelick verkeert heeft/ met ons op ende neer gegaen heeft/ ende sijn ampt/ als onse Heer ende meester onder ons bedient heeft. Hebr. Siet Deut. 31. 2. Psal. 121. 8. Joan. 10. 9.
51 D. van den tijdt dat Joannes heeft beginnen te leeren ende te doopen: want doe begon de bedieninge des Euangeliums/ ende corts daer na begon oock Christus selve sijn ampt te bedienen.
a Actor. 1. 9.
52 N. ende oock van alle andere Christi leeringen ende daden. Doch hier wordt alleen meldinge gemaeckt van sijne opstandinge/ om dat hy daer door krachtelick is bewesen te zijn de Sone Godts/ ende de ware Messias. Actor. 2. 32. Rom. 1. 4.
b Actor. 6. 6.
53 Dese wort in sommige boecken genaemt Joses/ ende wort gehouden een broeder geweest te zijn van Jacobus de jonge.
54 Siet de reden hier van in de aenteeckeninge op Gal. 1. 1.
c 1. Sam. 16. 7. 1. Paral. 28. 9. ende 29. 17. Psal. 7. 10. Ierem. 11. 20. ende 17. 10. ende 20. 12. Actor. 15. 8. Apoc. 2. 23.
55 D. ghy die weet hoe sy inwendelick in't herte gestelt zijn.
56 N. door het lot/ 't welck van u gestiert wort. Prov. 16. vs. 33.
57 Siet v. 17.
58 Ofte/ afgetreden is. D. daer Judas om sijne boosheyt uytgevallen is.
59 N. die hem/ ende sijns gelijcken/ van Godt na sijn rechtveerdigh oordeel verordineert is/ ende de plaetse der pijne genaemt wort/ Luc. 16. 28.
60 Gr. gaven hare loten. N. Josephs ende Matthie/ uyt welcke een door het lot soude vercoren worden/ op dat alsoo sijne beroepinge tot het Apostelschap als van Godt selve soude komen.
61 Siet diergelijcke in de verkiesinge Sauls tot het Conincks-ampt 1. Sam. 10. 20.
62 D. sy hebben alle dese Godtlicke verkiesinge voor goet gekent ende aengenomen.

Het ij. Capittel.

1 De heylige Geest wort met sichtbare teeckenen op dē Pinckster-dagh over de Apostelen uytgestort. 4 welcke met sijne gaven vervult zijnde spreken de groote daden Godts in allerley talen. 5 waer over binnen Jerusalem onder allerley natien van volcken beroerte ontstaet/ so dat sommige haer verwonderen/ ende andere daer mede spotten. 14 Petrus wederleght de spotters/ ende wijst aen/ dat sulcks geschiet is na de voorsegginge des Propheten Joels. 22 Bewijst uyt de Psalmen Davids dat Iesus, dien sy gekruyst hadden/ van den dooden was opgestaen/ geseten ter rechter-handt Godts/ ende van daer dese gaven hadde uytgestort. 36 ende dat hy over sulcks de beloofde Messias was. 37 Waer door de toehoorders verslagen zijnde worden van Petro tot bekeeringe vermaent/ ende worden harer drie duysent gedoopt. 42 welcke volherden in de leere der Apostelen/ ende oeffeninge der Godts-dienstichevt ende der liefde/ hebbende de goederen gemeyn. 47 ende de Gemeente neemt dagelijcks toe.

1 ENde als de dagh [a] des [1] Pinckster-[Feests] [2] vervult wert/ waren [3] sy

a Levit. 23. 15. Deut. 16. 9.

1 Het woort Pinckster, is een gebroken woordt van 't Griechsche woordt Pentecoste, dat is/ de vijftichste dagh: waer mede genaemt werdt het tweede groote jaer-feest/ op welck de eerstelingen der vruchten op-geoffert werden. Num. 28. 26. om dat het begon op den vijftichsten dagh na den tweeden Paesch-dagh. Lev. c. 23. 15/ 16. op welcken vijftichsten dagh na het eerste Paschen/ ende den uytganck der kinderen Israels uyt Egypten/ de Wet oock van Godt op den bergh Sinai is gegeven. Exo. 19. 1/ 11. Siet van dit Feest oock Actor. 20. 16. ende 1. Cor. 16. 8.
2 D. gekomen was.
3 N. de twaelf Apostelen/ die desf belofte voornamelijck was gedaen. Siet hier na vs. 4/ 14/ 15.

alle

alle [b] eendrachtelick [4] by een.

2 Ende daer geschiedde [5] haestelick uyt den hemel een geluyt / gelijck als van eenen geweldigen [6] gedreven [7] windt / ende vervulde het geheele huys daer sy saten.

3 Ende [8] van haer werden gesien [9] verdeelde tongen als [10] van vyer / ende [11] het sat op een yegelick [12] van haer.

4 [c] Ende sy werden alle vervult [13] met den heyligen Geest / ende begonden te spreken [d] met [14] andere [15] talen / so als [16] de Geest haer gaf [17] uyt te spreken.

5 Ende daer waren Joden te Jerusalem [18] woonende / godtvruchtige mannen van allen volcke der gene [19] die onder den hemel zijn.

6 Ende als [20] dese stemme geschiet was / quam de menichte te samen / ende wiert [21] beroert: want een yegelick hoorde haer [22] in sijn eygen tale spreken.

7 Ende sy [23] ontsetteden haer alle / ende verwonderden haer / seggende tot malcanderen / Siet / en zijn niet alle dese / die daer spreken / [24] Galileers?

8 Ende hoe hooren wy'se een yegelick in onse eygen tale / in welcke wy geboren zijn?

9 Parthers ende Meders / ende [25] Elamiten / ende die inwoonders zijn van [26] Mesopotamia / ende Judea / ende Cappadocia / Pontus / ende [27] Asia /

10 Ende Phrygia / ende Pamphylia / Egypten / ende de deelen Libye / welck by [28] Cyrenen [light], ende [29] uytlandische Romeynen / beyde [30] Joden ende [31] Joden-genooten /

11 [32] Cretensen ende Arabiers / wy hooren'se in onse [33] talen [34] de groote wercken Godts spreken.

12 Ende sy ontsetteden haer alle / ende wierden [35] twijfelmoedigh / seggende d'een tegen den anderen / Wat wil doch dit zijn?

13 Ende [36] andere spottende seyden / Sy zijn vol [37] soeten wijns.

14 Maer Petrus staende met de elve / verhief sijne stemme / ende sprack tot haer / Ghy Joodsche mannen / ende ghy alle die te Jerusalem woonet / dit zy u bekent / ende laet mijne woorden tot uwe ooren ingaen.

15 Want dese en zijn niet droncken / gelijck ghy vermoedt: want het is [eerst] [38] de derde ure van den dagh.

16 Maer dit is het / dat gesproken is door den propheet Joël /

17 [e] Ende het sal zijn [39] in de laetste dagen (seght Godt) / ick sal [f] uytstorten van mijnen Geest op [40] alle vleesch: ende uwe sonen ende [g] uwe dochters sullen [41] propheteren / ende uwe jongelingen sullen gesichten sien / ende uwe oude sullen droomen droomen.

18 Ende oock op mijne dienstknechten / ende op mijne dienstmaeghden / sal ick in die dagen van mijnen Geest uytstorten / ende sy sullen propheteren.

19 Ende ick sal [42] wonderen geven / in den hemel boven / ende teeckenen op der aerden beneden / bloedt / ende vyer / ende roock-damp.

20 De Sonne sal verandert worden in duysternisse / ende de Mane in bloedt / eer dat de groote ende doorluchtige [43] dagh des Heeren komt.

21 [h] Ende het sal zijn / dat een yegelick die den name des Heeren sal [44] aenroepen / saligh sal worden.

22 Ghy Israëlitische mannen / hoort dese woorden: Jesum den Nazarener eenen man van Gode [45] onder u lieden [46] betoont door krachten ende wonderen / ende teeckenen / die Godt door hem gedaen heeft in't midden van u / gelijck oock ghy selve weet.

23 Desen / [i] door den [47] bepaelden raedt ende voorkennisse Godts over-gegeven zijnde / [k] hebt ghy genomen / ende [48] door de handen der onrechtveerdige aen't [cruys] gehecht / ende gedoodet.

24 [l] Welcken Godt opgeweckt heeft / [49] de smerten des doots ontbonden hebbende / alsoo het niet mogelick en was / dat hy van de selve [doodt] soude gehouden worden.

25 Want David seght van hem / [m] [50] Ick sagh den Heere alle tijdt voor my: want hy is aen mijne rechter- [handt], op dat ick niet beweeght en worde.

26 Daerom is mijn herte verblijdt / ende mijne tonge verheught haer: ja oock mijn vleesch sal [51] rusten [52] in hope:

27 Want ghy en sult [53] mijne ziele in de [54] helle niet verlaten / noch en sult uwen [55] Heyligen niet [over-] geven / om verdervinge te [56] sien.

28 Ghy hebt my de wegen des levens [57] bekent gemaeckt: ghy sult my vervullen

b Actor. 1. 14.
4 D. in een plaetse vergadert / namelick in een opper-sale binnen Jerusalem. Act. 1. 13.
5 Dat is / onvoorsiens.
6 Dat is / met sterck gedruys waeyende.
7 Ofte / blas. Dese windt beduydde den H. Geest / die de Apostelen gegeven is / ende door den dienst der Apostelen soude worden gegeven / ende door-dringen tegen alle geweit.
8 Aen haer, namelick de Apostelen.
9 D. gedaenten van tongen die gedeelt ofte gespleten waren: waer mede te kennen gegeven wierden de menigerley talen / met welcke de Apostelen souden spreken / ende het Euangelium onder alle volckeren vercondigen. Siet v. 4.
10 D. vyerigh: waer mede beduydt wiert / dat de H. Geest de herten der Apostelen ende haerer toehoorders ontsteken soude met een licht der kennisse Godts / met vyerige liefde Godts ende des naesten / ende yver tot Godts eere ende der menschen salicheyt
11 N. het vyer der verdeelde tongen.
12 N. van de Apostelen. Siet v. 1.
c Matth. 3. 11. Marc. 1. 8. Luc. 3. 16. Ioan. 14. 26. ende 15. 26. ende 16. 13. Actor. 11. 15. ende 19. 6.
13 D. met de extraordinarise gaven des H. Geests.
d Marc. 16. 17. Actor. 10. 46.
14 Dat is / vreemde / den Apostelen te voren onbekende talen. Marcus seght nieuwe. Marc. 16. 17.
15 *Gr.* tongen: gelijck v. 11.
16 D. de H. Geest. 2. Pet. 1. 21.
17 'T griecx woordt beteeckent eenige treflicke saecken ofte spreucken voort brengen, siet v. 11.
18 D. haer onthoudende voor eenen tijt / ofte om in de Joodsche Religie onderwesen te worden. Act. 6. 9. ende 9. 29. ofte om het feest van Pinckster te houden. Exod. 23. 17.

38 N. na den opganck der Sonne / gelijck de Joden hare uren des daeghs rekenden, siet Matth. 20. 3. Joan. 11. 9. ende komt over een met onse negende ure. De Joden / gelijck sommige seggē / plachten op de Feest-dagen nuchteren te blijven sonder eten ende drincken / tot de seste ure toe / dat is / tot den middagh.
e Ioël 2. 28. Iesai. 43. 3. Ezech. 11. 19. ende 36. 27. Zach. 12. 10. Ioan. 7. 38.
39 So worden genaemt de tijden des Rijcks Christi, na sijne toekomste. 1. Cor. 10. 11. Hebr. 1. 1. die alsoo genaemt worden / om dat in de selve geen veranderinge meer en sal geschieden in den dienst Godts / ende na de selve het eynde der wereldt sal volgen.
f Actor. 10. 45.
40 D. allerley menschen / van wat staet / ouderdom / ofte geslachte sy zijn. Luc. 11. 42. 1. Tim. 2. 1/4.
g Luc. 2. 36. Actor. 21. 9.
41 D. Godt klaerlick kennē / ende andere van hem onderrichten. Onder de maniere van onderwijsinge / die in't Oude Testament aen weynige gebruyckelick was / Num. 12. 6. wordt beschreven de overvloedige onderwijsinge ende kennisse / die in 't Nieuwe Testament soude wesen tot het eynde der werelt.
42 D. wonderbaerlicke teeckenen van Godts toorn tegen de vyanden ende vervolgers der kercke Godts. Siet Matt. 24. 29. Luc. 21. 25.
43 D. de dagh in welcke de Heere Iesus Christus sal komen om te oordeelen de levendige ende de dooden.
h Ioël 2. 32. Rom. 10. 13.
44 D. hem voor den Saligmaker met waren geloove erkennen / de salicheyt in hem alleen soecken / hem om de selve / als oock in alle nooden / aenroepen / ende hem recht dienen.

19 Dat is / die door de vervolgingen der Assyrische / Babylonische / Egyptische / ende Syrische Coningen in alle landen verstroyt waren. 1. Pet. 1. 1. ende also is vervult 't gene te voren geseght was / Esa. 43. 5/6. 20 D. dit geluydt van desen windt / ofte / als dit geruchte verbreydt was. 21 Ofte / verwerret / namelick / ofte in dit t'samen-komen / ofte in haer gemoet door verwonderinge van dese vreemde saecke. 22 Soo en spraken van de Apostelen niet in eene tale / gelijck sommige meenen; want so soude dit mirakel in de toehoorders geweest zijn / ende niet in de Apostelen: maer in verscheydene / na de verscheydenheyt der talen / die de toehoorders spraken ende verstonden. Siet Act. 10. 46. ende 19. 6. ende 1. Cor. cap. 12. 13. ende 14. 23 N. als of sy buyten hare sinnen verruckt waren. 24 D. die in Galilea geboren zijn / ende altijt gewoont hebben / ende slechte ende ongeleerde luyden zijn / geen andere tale als hare moeders tale geleert hebbende. 25 Elam was een deel van Persien / alsoo genaemt van Elam een sone van Sem Genes. 10. 22. 1. Chron. 1. 17. 26 D. Soo wel die in Mesopotamia als die in Judea woonen ende geboren zijn. Mesopotamia is een deel van Syria / also in't Grieksch genaemt om dat het light midden tusschen de twee rivieren Tigris ende Euphrates. Gen. 24. 10. ende 35. 9. 27 Asia wordt in't gemeyn genaemt het derde deel der werelt doe bekent / ende in't bysonder dat deel 't welck eertijts kleyn Asien ende nu Natolia genaemt wordt / waer van oock Cappadocia, Pontus. Phrygia, ende Pamphylia deelen waren: maer hier schijnt het noch bysonderlicker genomen te worden voor het deel van kleyn Asien / 't welck light ontrent de Egeesche zee tegen over Macedonien ende Thracien. 28 Dit was een stadt in Libya ofte Aphrica / van welcke het omliggende landt Libya Cyrenaica genoemt wiert. In alle dese landen waren de Joden over lange verstroyt / ende spraken de talen van die landen. 1. Pet. 1. 1. 29 D. die te Romen ofte daer ontrent geboren ofte woonachtigh waren / ende te Jerusalem om hare saecken / ofte om den Godtsdienst gekomen waren. 30 N. niet alleen van religie / maer oock van afkomste ende geslachte. 31 *Gr.* Proselytoi, dat is / aenkomelingen / Joden niet van geslachte / maer van religie. Siet Matth. 23. 15. 32 D. geboren ofte woonende in het eylandt Creta / nu Candia genaemt. Siet Actor. 27. 7/12. ende Tit. 1. 5. 33 *Gr.* tongen. v. 4. 34 Ofte / de heerlicke daden Godts / N. die hy door Iesum Christum gedaen heeft / tot der menschen salicheyt. Luc. 1. 49. 35 D. sy twijfelden / wat doch dit wesen mochte / ende wat sy daer van souden gelooven. 36 Eenige / mogelick uyt de Schriftgeleerde / Phariseen / Sadduceen / ende hares gelijcke. 37 D. sy zijn droncken: sommige setten dit over / Sy zijn vol mosts. Doch het en was doe noch den tijdt niet van most / dat is / van nieuwen geperssten wijn.

45 *Gr.* in ofte tot. ofte aen u. 46 Dat is / klaerlick bewesen / dat hy van Godt gesonden / ende de ware Messias was. i Actor. 4. 28. 47 D. niet by gevalle / ofte nae den moetwille van sijne vyanden alleen / maer na het besluyt / beschickinge / ende toelatinge Godts. k Actor. 5. 30. 48 Ofte / door onrechtveerdige handen, namelick der heydensche ende godtloose soldaten Pilati. Matth. 20. 19. l Actor. 10. 40. 49 D. van de doodt die hem met ende na vele smerten was aengedaen. Petrus schijnt hier te sien op de woorden / die gebruyckt worden Psal. 18. 6. alwaer staet / de stricken, banden, ofte zeelen des doots, 't welck op het woordt ontbonden bequaemlick past. m Psal. 16. 8. 50 Siet de verclaringe van dese woorden / Psalm 16. 8. 51 Ofte / woonen / namelick in het graf / als in eenen tabernakel / gelijck het Grieksch woordt mede-brenght. 52 N. van haest wederom uyt het graf op te staen. 53 D. my / een deel voor het geheel genomen zijnde. Gen. 46. 26. Psalm 3. 2. Actor. 27. 37. ende wederom 't geheel voor een deel verstaen zijnde / mijn lichaem. Alsoo wordt het woordt ziele dickwijls genomen Lev. 19. 28. ende 21. 1/11. Num. 5. 2. ende 9. 10. Agg. 2. 14. Eenige verstaen door dese woorden mijn ziele, Christum den Messiam, als of David seyde / Ghy en sult mijn ziele, dat is / den Christum, die in my leeft Gal. 2. 20. ende die het leven ende opstandinge is Joan. 11. 25. niet laten in de helle. Doch het eerste gevoelen is het gemeynste. 54 Het Hebr. woordt Scheol ende het Grieksch Hades 't welck hier wort gebruyckt / beteeckent somwijlen de plaetse der verdoemde Deut. 32. 22. Job 11. 8. Matth. 11. 23. Luc. 16. 23. in welcke beteeckenisse het hier niet en kan genomen worden / overmits Christi ziele / van het lichaem door de doot gescheyden zijnde / niet in die plaetse maer in 't paradijs geweest is. Luc. 23. 43. Somwijlen beteeckent het de helsche smerten ende benautheden. 1. Sam. 2. 6. Psalm 18. 6. ende 116. 3. in welcke beteeckenisse sommige meynen dat dit woordt alhier soude konnen genomen worden / alsoo Christus voor sijne doodt soodanige smerten in sijn ziele geleden heeft. Doch alsoo 't selve woordt oock dickwijls genomen wordt voor het graf. Gen. 37. 35. Job 17. 13. Psalm 6. 6. ende 30. 4. Prov. 1. 12. ende 27. 20. Jesai. 5. 14. ende 38. 18. Apoc. 20. 13. ende hier gesproken wordt van den staet Christi na sijn doodt ende van sijne opstandinge uyt de selve / soo wordt het wel allerbequaemst hier verstaen van het graf in 't welck Christi ziele / dat is / Christus, doch na sijn lichaem / gelegen heeft tot op den derden dagh. 55 D. den Messiam / die heyligh / onnoosel / onbesmet moeste wesen / ende afgesondert van de sondaren / ende die de Vader tot dat ampt geheylight heeft. Soo wordt de selve doorgaens genaemt Dan. 9. 24. Marc. 1. 24. 1. Joan. 2. 20. Apoc. 3. 7. 56 D. gevoelen / ofte onderworpen te zijn. 57 D. mede gedeelt / gegeven.

met verheuginge door uw' aengesichte.

29 Ghy mannen broeders / het is [my] geoorloft vry uyt tot u te spreken van [58] den Patriarche David / [n] dat hy beyde gestorven ende begraven is / ende [59] sijn graf is onder ons tot op desen dagh.

30 Alsoo hy dan een propheet was / ende wist [o] dat Godt hem met eede gesworen hadde / dat hy [60] uyt de vrucht sijner lenden / so veel [61] het vleesch aengaet / den Christum verwecken soude / om [hem] op sijnen [62] throon te setten:

31 So heeft hy dit voorsiende gesproken van de opstandinge Christi / [p] dat sijne [63] ziele niet en is verlaten inde helle / noch sijn vleesch verderbinge en heeft gesien.

32 Desen Jesum heeft Godt [64] opgeweckt: [q] waer van wy alle getuygen zijn.

33 Hy dan [r] [65] door de rechter-[handt] Godts verhooght zijnde / ende [s] de [66] beloofte des heyligen Geests ontfangen hebbende van den Vader / heeft [67] dit [t] uytgestort dat ghy nu siet ende hoort.

34 Want David en is [68] niet opgevaren in de hemelen: maer hy seght / [v] De Heere heeft gesproken tot mijnen Heere / [69] Sit aen mijne rechter-[handt],

35 Tot dat ick uwe vyanden sal geset hebben tot een voet-banck uwer voeten.

36 So wete dan sekerlick het gantsche [70] huys Israëls / dat Godt hem tot [71] eenen Heere ende [72] Christum [73] gemaeckt heeft / [namelick] desen Jesum dien ghy gecruyst hebt.

37 [x] Ende als sy [dit] hoorden / wierden sy [74] verslagen in het herte / ende seyden tot Petrum / ende de andere Apostelen / [y] Wat sullen wy [75] doen / mannen broeders?

38 Ende Petrus seyde tot haer / [76] Bekeert u / ende een yegelick van u werde gedoopt [77] inden name Jesu Christi / [78] tot vergevinge der sonden: ende ghy sult [79] de gave des heyligen Geests ontfangen.

39 Want u komt [80] de belofte toe / ende [81] uwen [z] kinderen / ende allen [a] die daer [82] verre zijn / so vele alsser de Heere onse Godt [83] toe roepen sal.

40 Ende met veel meer andere woorden betuyghde hy / ende vermaende' [se], seggende / [84] Wort behouden van dit [85] verkeerdt geslachte.

41 Die dan sijn woort [86] geerne aennamen / wierden gedoopt: ende daer wierden op dien dagh [tot haer] toegedaen ontrent drie duysent [87] zielen.

42 Ende sy waren [88] volherdende in de leere der Apostelen / ende [89] in de gemeynschap / ende [90] in de brekinge des broods / ende in de [91] gebeden.

43 Ende een vreese quam over alle [92] ziele: ende [b] vele wonderen ende teeckenen geschiedden door de Apostelen.

44 [c] Ende alle die geloofden / [93] waren by een / ende hadden alle dingen [94] gemeyn.

45 Ende sy vercochten [hare] [95] goederen ende have / [d] ende verdeelden de selve aen allen / na dat elck van nooden hadde.

46 Ende dagelijcks [e] eendrachtelick in den Tempel volherdende / ende [96] van huys tot huys [97] broodt brekende / [98] aten sy te samen met verheuginge ende eenvoudicheyt des herten:

47 Ende presen Godt / ende hadden [99] genade by het gantsche volck. [f] Ende de Heere [100] dede dagelijcks tot de Gemeente [101] die saligh wierden.

58 D. een van de voornaemste voorvaders des ouden Testaments / hoedanige oock geweest zijn Abraham / Isaac / Jacob / en de twaelf hoofden van de stammen Israels.
n 1. Reg. 2. 10. Actor. 13. 36.
59 Waer uyt blijckt / dat hy niet gesproken heeft van sijn eygen vleesch / 't welck verrottinge in 't graf gesien heeft / ende niet en is opgeweckt.
o Psalm 132. 11. 2. Sam. 7. 12. Luc. 1. 32. Actor. 13. 23. Rom. 1. 3. 2. Tim. 2. 8.
60 D. uyt een van sijne nakomelingen. Siet 2. Sam. 7. 12. ende Psalm 132. 11. 't welck in de maget Maria vervult is.
61 D. de menschelijcke nature. Rom. 1. 3.
62 Nam. sijnen Coninckl ijcken throon. Doch wort dit verstaen niet van een wereltsch Coninckrijck / hoedanich Davids was / maer van een geestelijck ende eeuwigh Coninckrijck / waer van Davids Coninckrijck een voor-beelt was. Luc. 1. vss. 32 / 33. Joan. 18. 36.
p Psalm 16. 10. Actor. 13. 35.
63 Siet de verclaringe van dese woorden v. 27.
64 N. uyt den dooden.
q Ioan. 15. 27. Actor. 1. 8.
r Actor. 5. 31. Phil. 2. 9.
65 D. door Godts almachtige kracht Psal. 44. 4. Anders / tot de rechter-handt Gods verhooght zijnde, namelick als hy opgestaen ende ten hemel gevaren zijnde / geseten is ter rechter handt Godts Marc. 16. 19.
s Actor. 1. 4.
66 D. den beloofden heyligen Geest.
67 D. dese extra-ordinarise gaven des H. Geests.
t Actor. 10. 45.
68 Nam. na sijn lichaem 't welck in 't graf over lange verrot is / ende noch rust.
v Psalm 110. 1. 1. Cor. 15. 25. Ephes. 1. 20. Hebr. 1. 13.
69 Door 't sitten ter rechterhandt Godts wordt verstaen de allerhooghste eere / heerlickheyt ende macht: gelijck onder de menschen gebruyckelick is / als men yemandt op het hooghste wil vereeren / datmen hem stelt aen sijn rechter hant. 1. Reg. 2. 19. Psal. 45. vs. 10. De voordere verklaringe van dese woorden siet Psalm 110. 1 / &c.
70 Dat is / geslachte / ofte volck.
71 Namelick / van sijne Gemeynte / ofte van het volck Godts.
72 D. Messiam / Gesalfde.
73 Dat is / gestelt ende verhooght. Philip. 2. 9.
x Zachar. 12. 10. Luc. 3. 10. Actor. 9. 6.
74 Gr. wierden doorsteken, ofte doorprickelt, namelick door het leetwesen harer sonde aen hem begaen.
y Actor. 16. 30.
75 N. om de verdiende straffe te ontvlieden / vergevinge onser sonden te verkrijgen / ende saligh te worden.
76 N. van uw' ongeloove en andere sonden.
77 Siet Mat. 28. 19. hoe wel hier des Soons name alleen genoemt wort / overmits hy de Middelaer is des verbonts / waer van de Doop een segel is / soo en worden daer mede niet uytgesloten de Vader / die hem gesonden heeft / ende de H. Geest die hem gesalft heeft. Siet oock d'aenteeck. op Actor. 8. 16.
78 D. Tot versekeringe dat uwe sonden u om Christi wille vergeven zijn. Actor. 22. 16. want niet het water des Doops / maer het bloedt Christi reynight ons eygentlick van alle onse sonden. 1. Joan. 1. 7.
79 N. niet alleen de gaven des H. Geests / die alle geloovige gemeyn ende ter salicheyt noodich zijn / maer oock dese extra-ordinarise gaven die wy nu ontfangen hebben / want dese doe oock aen andere geloovige mede-gedeelt wierden / tot verbreydinge ende bevestinge des Euangeliums. Actor. 8. 17. ende 19. 6.
80 N. die te voren is verhaelt uyt Joël 2. 28. ende dat oock volgens het verbondt Godts / dat hy met Abraham ende sijnen zade gemaeckt heeft. Gen. 17. 7.
81 D. uwe sonen ende dochteren / gelijck daer staet Joël 2. 28.
z Ioël 2. 28. a Ephes. 2. 13.
82 D. die noch namaels sullen geboren worden / van geslachte tot geslachte: ofte / den heydenen: want die worden oock geseght verre geweest te zijn. Esai. 57. 19. Ephes. 2. 13.
83 N. tot de uytvercorene Joden / door de predicatie des Euangeliums.
84 D. onttreckt u / ofte scheydt u af / op dat ghy behouden meught worden.
85 Gr. krom, slim, geslachte der Schriftgeleerde ende Phariseen / ende der andere ongeloovige Joden.
86 Ofte / met behagen, gewillighlick: daer toe door de genade Godts gewilligh gemaeckt zijnde.
87 Dat is / persoonen. Genes. 46. 27.
88 Siet Actor. 1. 14.
89 N. der heyligen in het gemeyn / ofte in 't bysonder van de goederen / gelijck verklaert wordt vs. 44. en 45.
90 Daer door wordt verstaen ofte datse te samen aten en droncken / ofte dat'se het heylige Avontmael met malcanderen hielden. Actor. 20. 7. het welck sy somwijlen beyde te samen deden / gelijck men sien kan. 1. Cor. 11. 21 / 22.
91 N. die opentlick in de vergaderingen van de gantsche Gemeynte geschiedden.
92 Siet v. 41.
b Marc. 16. 17. Act. 5. 12.
c Actor. 4. 32. Deut. 15. 4.
93 D. vergaderden dickwils by malcanderen in een plaetse.
94 N. wat aengaet het gebruyck der goederen in tijdt van noodt / maer niet wat aengaet den eygendom der selve / eer'se aen de Apostelen waren overgelevert: gelijck te sien is / Actor. 5. v. 4.
95 Gr. besittingen.
d Esai. 58. 7. Actor. 4. 35.
e Actor. 1. 14. ende 20. 7.
96 D. inde huysen / nu in het een dan in het ander.
97 Siet v. 42.
98 N. elck een sijne portie toebrengende / om haer alsoo matichlick met malcanderen te verheugen / ende onderlinge te stichten. Gr. namen sy te samen voedsel.
99 D. gunste / aengenaemheyt.
f Actor. 5. 14. ende 11. 21.
100 D. wro[illegible] te crachtelick door sijnen H. Geest inde herten der menschen / datse haer tot de Gemeynte der geloovige voeghden.
101 N. door den geloove in Christum.

Het iij. Capittel.

1 Petrus gaende op na den tempel / met Joanne / geneest eenen creupel geborenen. 9 waer over 't volck verwondert zijnde toeloopt. 12 welck Petrus onderrecht / dat dit werck niet door sijne / maer door Iesu Christi kracht geschiet was. 14 dien sy gedoodt hadden / en die van den dooden was opgestaen. 17 Troost haer / ende vermaent'se tot bekeeringe. 20 op dat'se door hem / die nu inden hemel is / ende van daer weder-komen sal. 22 na het getuygenisse Mosis / 24 ende aller propheten / 25 den segen Abrahams ontfangen souden.

1 Petrus nu ende Joannes gingen te samen op na den Tempel / ontrent [1] de uyre des gebedts / zijnde [2] de negende [uyre]:

2 [a] Ende een seker [3] man / die creupel was van sijns moeders lijve / wiert gedragen: welcken sy dagelijcks setteden aen de deure des tempels / genaemt [4] de Schoone / [b] om een [5] aelmoesse te begeeren / van de gene die in den Tempel gingen.

3 Welcke Petrum ende Joannem siende / als sy inden Tempel souden ingaen / badt dat hy een aelmoesse mochte ontfangen.

4 Ende Petrus sterck op hem siende / met Joanne / seyde / Siet op ons.

5 Ende hy hield [de oogen] op haer / verwachtende dat hy [6] yet van haer soude ontfangen.

6 Ende Petrus seyde / Silver ende gout en hebbe ick niet: maer 't gene ick hebbe dat geve ick u / [c] [7] In den name Jesu Christi [8] des Nazareners / staet op ende wandelt.

7 Ende hem grijpende by de rechter handt / rechtede [hem] op / ende terstont wierden sijne [9] voeten ende enckelen vast.

8 Ende hy [10] op-springende stont ende wandelde / ende ginck met haer in den Tempel / wandelende ende springende / ende lovende Godt.

9 Ende alle het volck sagh hem wandelen ende Godt loven.

10 Ende sy kenden hem dat hy die was / die om een aelmoesse geseten hadde aen de Schoone poorte des Tempels: ende sy wierden vervult met verbaestheyt ende ontsettinge / over het gene dat hem geschiet was.

11 Ende als de creupele / die gesont gemaeckt was / [aen] Petrum ende Joannem

1 N. op welcke / benevens de gebeden / oock het dagelijcks avont-offer opgeoffert wierdt / Siet Exod. 29. 38 / 39.
2 N. na den opganck der Sonne / te weten / als die uyre nu ge-eyndight was: over een komende met onse derde uyre na den middagh. siet Actor. 2. 15. Joan. 11. 9.
a Actor. 14. 8.
3 N. van over de veertich jaren. Act. 4. 22.
4 Dese was een van de poorten des voorhofs / ende soo het schijnt / de groote poorte die tegen het Oosten stondt / alsoo genaemt om hare schoonheyt ende kostelickheyt. Siet Ioseph Antiq. lib. 15. c. 14.
b Ioan 9. 8.
5 De arme te laten bedelen was van Godt verboden onder sijn volck / Deut. 15. 4. so dat dit oock een teecken was dat doe onder de Joden de wetten Godts zeer vervallen waren.
6 Dat is / eenige aelmoesse.
c Actor. 4. 10.
7 D. door Christi bevel ende cracht: ofte / vertrouwende op de beloften ende cracht Christi.
8 Siet Matth. 2. 23.
9 Gr. baseis, dat is / fundamenten. want de voeten zijn als het fondament waer op het lichaem rust / staet / ende gedragen wort.
10 D. niet alleen opstaende / maer tot een teecken van volkomene genesinge ende van blijdschap opspringende. Siet Esai. 35. 6. ende Actor. 14. 10.

nem

nem [11] vast hield / liep alle het volck gesamentlick tot haer in het voorhof / 't welck [12] Salomons [voorhof] genaemt wort / verbaest zijnde.

12 Ende Petrus [dat] siende [13] antwoordde tot het volck / Ghy Israëlitische mannen / wat verwondert ghy u over dit? ofte wat siet ghy [so] sterck op ons / als of wy door onse eygene kracht ofte [14] Godtsalicheyt desen hadden doen wandelen?

13 [15] De Godt Abrahams / ende Isaacs / ende Jacobs / de Godt onser Vaderen / heeft sijn [16] kindt Jesum [17] verheerlijckt / welcken ghy overgelevert hebt / ende hebt hem [18] verloochent [d] voor het aengesicht Pilati / als hy oordeelde datmen [hem] soude los laten.

14 Maer ghy hebt [19] den heyligen ende rechtveerdigen verloochent / ende hebt begeert dat u [20] een man / die een doodt-slager was / soude geschoncken worden:

15 Ende [21] den Vorst des levens hebt ghy gedoodet / welcken Godt opgeweckt heeft uyt den dooden: [e] [22] waer van wy getuygen zijn.

16 Ende door het geloove [23] in sijnen name heeft [24] sijnen naem desen [25] gesterckt / dien ghy siet ende kent: ende het geloove dat [26] door hem is / heeft hem dese [27] volmaeckte gesontheyt gegeven / in uwer aller tegenwoordicheyt.

17 Ende nu / Broeders / ick weet dat ghy't door [28] onwetenheyt gedaen hebt / gelijck als oock uwe [29] Overste:

18 Maer Godt heeft alsoo vervult / 'tgene hy [f] door den mondt aller sijner Propheten te voren verkondight hadde / dat de Christus lijden soude.

19 [g] Betert u dan / ende bekeert u / op dat uwe sonden mogen uytgewischt worden: wanneer de tijden [30] der verkoelinge sullen gekomen zijn / van het aengesicht des Heeren /

20 Ende hy [31] gesonden sal hebben Jesum Christum / die u [32] te voren gepredickt is:

21 Welcken de Hemel moet [33] ontfangen [34] tot de tijden der weder-oprechtinge aller dingen / die Godt gesproken heeft door den mond aller sijner heylige Propheten [35] van [alle] eeuwe.

22 Want Moses heeft tot de Vaderen geseght / [h] De Heere uwe Godt sal u [36] eenen Propheet verwecken uyt uwe broederen [37] gelijck my: dien sult ghy hooren / [38] in alles wat hy tot u spreken sal.

23 Ende het sal geschieden / dat alle ziele die desen Propheet niet en sal gehoort hebben / [39] uytgeroeyt sal worden uyt den volcke.

24 Ende oock alle de Propheten [40] van Samuel aen / ende die daerna [gevolght zijn],

11 D. hem vast ontrent haer hield / sonder van haer te wijcken.
12 D. die eerst van Salomon om den Tempel getimmert was / ende daer na / met den Tempel verwoest zijnde / wederom op de selve plaetse opgebouwt was / ende daerom den name Salomons hadde behouden. siet 1. Reg. 6. 3. Joan. 10. 23. Actor. 5. 12.
13 D. sprack.
14 Nam. als of wy door de selve dit souden verdient hebben.
15 D. de ware Godt / die hem aen dese Patriarchen ende voorvaders geopenbaert / met haer ende hare nakomelingen een verbondt gemaeckt heeft / ende die van haer is gekent ende gedient geweest / siet Actor. 5. 30. ende Phil. 2. 9.
16 Ofte / knecht, dienaer. Siet Iesai. 53. 11. ende hier v. 26. ende Actor. 4. 27.
17 N. hem van den dooden opgeweckt / ende inden hemel tot de hooghste eere opgenomen hebbende / ende door onsen dienst dusdanige mirakelen doende.
18 N. dat hy uwe Coninck was. Joan. 19. 15.
d Matth. 27. 20. Marc. 15. 11. Luc. 23. 18. Ioan. 18. 40.
19 Siet Act. 2. 27.
20 Namel. Barabbas. Siet Marc. 15. 7.
21 D. die den eenigen leydsman is om de menschen door sijn verdiensten ende crachtige werckingen tot het eeuwige leven te brengen. Siet Act. 4. 12.
e Actor. 1. 8. ende 2. 32.
22 D. van welcke saecke / ofte / van welcken Christus.
23 Gr. sijns naems, dat is / dewijle hy in den name Christi gelooft heeft / gelijck in't volgende verclaert wordt. Siet Marc. 11. 22. ende Rom. 3. 22.
24 Dat is / dese Iesus Christus selve / in wiens name ende door wiens cracht dit mirakel geschiet is.
25 D. sijne voeten vast gemaeckt / dat hy nu op de selve staen ende gaen kan.
26 Ofte / in hem.
27 N. van alle sijne leden / die hy nu ten vollen can gebruycken.
28 Dit seght hy om haer te troosten met de hope van vergevinge / also'se niet in den H. Geest gesondigt en hadden. siet Luc. 23. 34. Joan. 16. 3. 1. Cor. 2. 8. 1. Tim. 1. 13.
29 Dit moet verstaen worden van sommige der selve / van welcke d'Apostel spreeckt 1. Cor. 2. 8. want van sommige getuyght Christus datse in den H. Geest gesondight hebben / Matth. 12. 30/31/32.
f Luc. 24. 27. Iesa. 50. 6. ende 53. 5.
g Actor. 2. 38.
30 D. der verquickinge der geloovige / die de hitte der vervolgingen in dese werelt onderworpen zijn. Psalm 66. 12. Jesai. 28. 12. Jer. 6. 16.
31 N. voor de tweede reyse / ofte in sijne tweede toekomste ten oordeel.
32 Anders / te voren bestelt, geschickt, geordineert.
33 D. ontfangen hebbende / behouden.
34 D. tot den dagh des algemeynen oordeels / op welcke alle dingen / die nu om der sonden wille de ydelheyt onderworpen zijn / weder te rechte sullé gebracht ende herstelt worden. Rom. 8. 20. 2. Pet. 3. 13. ofte tot dat alles volkomelick sal vervult zijn / dat door de Propheten is voorseght geweest.
35 D. eertijts / in voortijden: ofte / van't begin der eeuwen / Joan. cap. 9. v. 32. Onder dese is oock geweest Enoch. Jude v. 14.
h Deut. 18. 15, 18, 19. Ioan. 1. 46. Actor. 7. 37.
36 D. een uytnemend leeraer op een bysondere wijse van Godt gesonden.
37 D. my gelijck zijnde na de menschelicke nature / ende in uytnementheyt van bysondere sendinge / getrouwheyt / ende mirakelen: doch hem in velen oock te boven gaende. Siet Deut. 18. 15. Hebr. 3. 2/3/4/5.
38 Ofte / na alles.
39 Ofte / verdelght, vernielt: Moses seght Deuter. 18. 19. van dien wil ick het eysschen: dat is / ick sal hem straffen / namelick met uytroeyinge uyt mijn volck. Hebr. 2. 2/3.
40 Hoe wel voor Samuels tijden na Mosem oock eenige Propheten geweest zijn / soo wil nochtans Petrus datmen voornamelick sal sien op Samuel ende de Propheten die na hem geweest zijn / ten tijde der Coningen ende daer na / alsoo de selve claerder van Christo hebben geprophetcert, Act. 10. 43.

so vele als'er hebben gesproken / die hebben oock dese dagen te voren verkondight.

25 Ghy lieden zijt [41] kinderen der Propheten / ende des [42] Verbondts / 't welck Godt [43] met onse Vaderen opgerecht heeft / seggende tot Abraham / [i] Ende in uwe zade sullen alle [44] geslachten der aerde gesegent worden.

26 Godt [45] opgeweckt hebbende sijn [46] kint Jesum / heeft den selven eerst [47] tot u gesonden / dat hy u lieden [48] segenen soude [49] daer in dat hy een yegelijck [van u] afkeere van uwe boosheden.

41 D. afkomstigh van de Propheten: ofte / dien de Prophete voornamelick zijn gesonden geweest.
42 Ofte / Testaments. Siet Gen. 17. 7. Rom. 9. 4.
43 Ofte / tot onse vaderen.
i Gen. 22. 18. Gal. 3. 8.
44 D. volcken, waer van siet nader verclaringe Galat. 3. 8. Gen. 22. 18.
45 N. uyt den dooden: ofte verweckt / dat is / inde werelt gesonden. Act. 13. 22/23.
46 Ofte / knecht, dienaer. Siet v. 13.
47 N. Joden / ende burgers van Jerusalem. Act. 13. 46.
48 N. met genade in dit leven / ende met heerlickheyt in het toekomende.
49 Ofte / daer in dat een yegelick van u hem afkeere van sijne boosheden. Doch het eerste komt beter over een met het woordt segenen, gelijck oock met diergelijcke plaetse Actor. 5. 31.

Het iiij. Capittel.

1 De Overste der Joden setten Petrum ende Joannem gevangen. 5 waer over de geheele Raedt vergadert. 7 van welcken sy worden ondervraeght over de genesinge des creupelen. 8 Petrus betuyght dat 't selve geschiet is in den Name Iesu. 11 ende dat dese is de steen van de bouw-lieden verworpen. 12 doch dat in geenen anderen salicheyt en is. 13 De Raedt hoewel overtuyght zijnde van dit wonder-werck / verbiedt nochtans haer in den name Iesu te prediken. 19 't welck sy verklaren niet te konnen laten. 21 worden daer na met harde dreygingen ontslagen. 23 verhalen den haren wat haer was geschiet. 24 die Godt bidden om bescherminge / vrymoedicheyt / ende segen tot de predicatie des woorts. 31 ende Godt verhoort haer met een aerdbevinge. 32 De eendrachticheyt ende liefde der geloovige / die hare goederen verkochten tot onderhoudt der behoeftige. 36 't welck oock Barnabas heeft gedaen.

1 Ende terwijle sy tot het volck spraken / quamen daer over tot haer de Priesters ende [1] de Hooft-man des tempels / ende [2] de Sadduceen:

2 Zeer t'onvreden zijnde / om dat sy het volck leerden / ende verkondighden [3] in Jesu de opstandinge uyt den dooden.

3 Ende sloegen de handen aen haer / ende setteden'se [4] in bewaringe tot den anderen dagh. Want het was nu avont.

4 Ende vele van de gene die [5] het woort gehoort hadden / [6] geloofden: ende het getal der mannen wiert ontrent [7] vijf duysent.

5 Ende het geschiedde des anderen daeghs dat hare [8] Overste / ende Ouderlingen ende Schriftgeleerde [9] te Jerusalem vergaderden:

6 Ende [10] Annas de Hooge-priester / ende Cajaphas / ende [11] Joannes / ende [12] Alexander / ende so vele daer van [13] het Hooge-priesterlijck geslachte waren.

7 Ende als sy- [14] 'se in het midden gestelt hadden / vraeghden sy / [a] Door wat kracht / ofte door wat [15] name hebt ghy lieden dit gedaen?

8 Doe seyde Petrus / [16] vervult zijnde met den heyligen Geest / tot haer / Ghy Overste des volcks / ende [17] ghy Ouderlingen Israëls /

9 [18] Also wy heden [19] rechtelijck ondersocht worden over de weldaedt aen een kranck mensche [geschiet], waer door hy [20] gesont geworden is:

10 So zy u allen kenlijck / ende den ganschen volcke Israëls / dat [21] door den name Jesu Christi des Nazareners / dien

1 D. de overste der Romeynsche soldaten / die de wacht hieldẽ voor den tempel / om te verhoeden dat onder de groote menichte des volcks dagelicks tot den Tempel komende / geen ongemack en soude ontstaen. Siet Matth. 27. 65. Luc. 22. 4/52. Actor. 5. vss. 24/26.
2 Van dese siet Matth. 3. 7. ende 22. 23. Act. 23. 8.
3 Ofte / door Iesum, Namelick / dat de selve door Jesum soude geschieden: ofte / dat Iesus van de dooden op-gestaen was: gelijck vs. 33. ende Act. 2. 24. ende 3. 15. ofte / in den name Iesu.
4 Nam. van eenige crijghs-knechten ofte andere dienaren / sonder haer noch / so het schijnt / inde gevangenisse te werpen.
5 D. de predicatie Petri van Christo. Actor. 3. 12.
6 N. dat Iesus de Nazarener de ware Messias ende hare salighmaker was.
7 N. ofte daerinne gerekent de vijf duysent Act. 2. 41. ofte boven de selve noch vijf duysent.
8 Dese schijnen geweest te zijn de voornaemste hoofden van den grooten Raedt Sanhedrin genaemt / bestaende niet alleen uyt Priesters / maer oock uyt andere voornaemste des volcks / voornamelick uyt Schriftgeleerde / ofte Wet-geleerde. Siet v. 15.
9 Nam. zijnde / ofte / uyt andere plaetsen te Jerusalem ontboden zijnde.
10 Van desen Annas / als oock van Cajaphas siet Luc. 3. 2. Joan. 11. 49. ende 18. 13.
11 Dese was een van de vijf sonen van Annas / andersins oock Jonathas genaemt. Siet Ioseph. de bell. lib. 2. cap. 25.
12 Sommige meynen dat dese soude zijn die Alexander van welcken Iosephus gewach maeckt Antiq. lib. 20. c. 3. om dat hy oock van Joodsche afkomste was: doch also de selve Stadt-houder van Judea was / so en ist niet waerschijnlick / dat hy Hoogepriester is geweest.
13 'T welck verstaen can worden ofte van sulcke die afkomstigh waren van Hoogepriesters / ofte van Overpriesters / dat is / van de hoofden der Priesters / die in dagh-ordens verdeelt waren. 1. Chron. 24. 1. Luc. 1. 5.
14 N. Petrum ende Joannem.
a Exod. 2. 14. Matth. 21. 23. Actor. 7. 27.
15 D. door wiens autoriteyt / ofte bevel.
16 N. met een bysondere drijvinge ende bewegingen des H. Geests.
17 Van dese Ouderlingen siet de aenteeck. op v. 5.
18 Gr. indien, ofte Soo.
19 Ofte / te rechte gestelt, gerechtet, geoordeelt worden.
20 Gr. behouden is geworden.
21 D. door de cracht ende authoriteyt Iesu, ende door het geloove aen sijnen name, Act. 3. 16.

ghy

ghy gecruyst hebt / welcken Godt van den dooden heeft opgeweckt/[22] door hem [segge ick] staet dese hier voor u gesont.

11 [23] Dese is de steen / die van u[24] b de bouwlieden [25] veracht is/ welcke tot [26] een hooft des hoecks geworden is.

12 c Ende de salicheyt en is [27] in geenen anderen. Want daer en is oock [28] onder den hemel geenen anderen [29] naem/ die [30] onder de menschen [31] gegeven is/ [32] door welcken wy moeten saligh worden.

13 Sy nu siende de vrymoedicheyt Petri ende Joannis/ ende vernemende dat sy [33] ongeleerde ende [34] slechte menschen waren/ verwonderden haer/ende kenden haer dat sy met Jesu geweest waren.

14 Ende siende den mensche by haer [35] staen die genesen was/ en hadden sy niet daer tegen te seggen.

15 Ende haer geboden hebbende [36] uyt te gaen buyten den Raedt/ overleyden sy met malkanderen,

16 Seggende / d Wat sullen wy dese menschen doen? Want datter [37] een bekent teecken door haer geschiet zy/ is openbaer allen die te Jerusalem woonen / ende wy en konnen 't niet loochenen.

17 Maer op dat het niet meer ende meer onder het volck verspreydt en worde/ laet ons haer [38] scherpelyck dreygen / dat sy niet meer tot eenigh mensche [39] in desen naem en spreken.

18 Ende als sy'se geroepen hadden [40] seyden sy haer aen / dat sy [41] ganschelijck niet en souden spreken / noch leeren / inden name Jesu.

19 Maer Petrus ende Joannes antwoordende seyden tot haer, e Oordeelt ghy/ of het recht is [42] voor Godt / u lieden meer te hooren dan Godt.

20 Want wy [43] en konnen niet laten te spreken 't gene wy gesien ende gehoort hebben.

21 Maer sy dreyghden'se noch meer/ ende lieten'se gaen/ niets vindende [44] hoe sy'se straffen souden/ f [45] om des volcks wille: want sy verheerlickten alle Godt over het gene g datter geschiet was.

22 Want de mensche was [46] meer dan veertigh jaren oudt / aen welcken dit teecken der genesinge geschiet was.

23 Ende sy los gelaten zijnde h quamen [47] tot den haren / ende verkondighden al wat de Overpriesters ende de Ouderlingen tot haer geseght hadden.

24 Eñ als dese [dat] hoorden/ hieven sy eendrachtelick [hare] stemme op tot Godt/ ende seyden/ [48] Heere/ ghy zijt de Godt/die gemaeckt hebt den hemel / ende de aerde/ ende de zee / ende alle dingen die in de selve zijn.

25 Die door den mont Davids [49] uwes knechts geseght hebt/ i Waerom [50] woeden de Heydenen/ ende hebben de volcken ydele dingen bedacht?

26 De Coningen der aerde zijn [te samen] opgestaen/ende de Overste zijn by een vergadert/ tegen den Heere/ ende tegen sijnen Gesalfden.

27 k Want [51] in der waerheyt zijn vergadert tegen uw' heylich [52] kint Jesum/ welcken ghy [53] gesalft hebt/ beyde Herodes ende Pontius Pilatus / met de Heydenen ende [54] de volcken Israëls:

28 [55] Om te doen al wat uwe [56] hant ende uwen raet [57] te voren bepaelt hadde dat geschieden soude.

29 Ende nu [dan], Heere/[58] siet op hare dreygingen / ende geeft uwen [59] dienstknechten met alle vrymoedigheydt uw' woort te spreken.

30 l Daer in/ dat ghy [60] uwe handt uytstrecket tot [61] genesinge / ende dat teeckenen ende wonderen geschieden door den naem van uw' heyligh [62] kint Jesus.

31 Ende als [63] sy gebeden hadden/ wiert de plaetse / in welcke sy vergadert waren/ m [64] beweeght. Ende sy wierden alle [65] vervult met den heyligen Geest / ende spraken het woort Godts met vrymoedicheyt.

32 Ende der menichte van de gene die geloofden was [66] n een herte ende [een] ziele: ende niemandt en seyde dat yet van 't gene hy hadde/ [67] sijn eygen ware/ maer alle dingen waren haer gemeyn.

33 Ende de Apostelen gaven met groote [68] cracht getuygenisse van de opstandinge des Heeren Jesu: ende daer was groote [69] genade over haer alle.

34 Want daer en was oock niemandt onder haer die gebreck hadde. Want so vele alsser besitters waeren van landen ofte huysen / die vercochten sy / ende brachten den prijs der vercochte [goederen], ende leyden [dien] [70] aen de voeten der Apostelen.

35 o Ende aen een yegelick wierdt uytgedeelt na dat elck van noode hadde.

36 Ende [71] Joses / die van de Apostelen toegenaemt Barnabas ('t welck is/ overgeset zijnde / een sone [72] der vertroostinge) [73] een Levijt/ van gebooʒte uyt [74] Cypren/

37 Alsoo hy eenen acker hadde / vercocht [dien], ende bracht [75] het gelt / ende leyde het aen de voeten der Apostelen.

22 N. Iesum Christum: ofte/ door desen, te weten / name Iesu Christi. Act. 3.6.
23 N. Iesus de Nazarener.
24 D. van u die gestelt zijt om de Gemeynte met de salighmakende leere van den waren Messias te stichten.
b Psalm 118. 22. Iesai. 28. 16. Matth. 21. 42. Marc. 12. 10. Luc. 20. 17. Rom. 9. 33. 1. Pet. 2. 7.
25 Gr. vernietight. D. als niet geacht is/ ofte/ verworpen.
26 D. de voornaemste hoecksteen / daer het gheheel gebouw op getimmert is, siet Iesa. 28. 16. Rom. 9. 33. 1. Pet. 2, 6.
c Matth. 1. 21. Actor. 10. 43. 1. Tim. 2. 5.
27 D. door geenen anderen.
28 D. nergens in de gheheele werelt.
29 D. niemandt anders/ geen ander persoon.
30 Gr. in de menschen, dat is / onder de menschen.
31 N. van Godt. Joan. 3. 16.
32 Gr. in welcken.
33 Gr. Ongeletterde, die in de scholen niet gestudeert en hadden.
34 Gr. idiotai: so worden genaemt gemeene luyden / die alleen hare eygene moederlicke tale spreken / die geen geleertheyt ofte autoriteyt inde politie ofte kercke en hebben. 1. Cor. 14. vss. 16/ 23/ 24. ende 2. Cor. 11. 6.
35 N. op sijne voetẽ/ over eynde / 't welck hy te voren niet en hadde konnen doen.
36 Gr. wech te gaen: 't welck niet en moet verstaen worden/ datse geheel ontslagen wierden om te mogen henen gaen/ maer datse uyt den Raedt geleydt wierden.
d Ioan. 11. 47.
37 N. de miraculeuse genesinge van desen creupelen.
38 Gr. met dreyginge dreygen. Hebr.
39 Ofte / van desen naem, dat is/ van desen Iesu.
40 D. geboden haer.
41 N. noch van hem prediken / noch hem aenroepen / noch in sijnen name mirakelen doen.
e Actor. 5. 29.
42 D. voor het aengesichte Godts: in Godts tegenwoordicheyt / die alles weet ende oordeelt.
43 N. alsoo wy van Godt daer toe geroepen zijn / om te getuygẽ 't gene wy van Iesu Christo gehoort ende gesien hebben.
44 D. onder wat pretext ofte schijn van recht.
f Actor. 5. 26.
45 D. uyt vreese dat het volck tegen haer soude oproerich worden.
g Actor. 3. 7.
46 Eñ volgens dien een geloofweerdigh ende bekent man: ende die oock swaerder om te genesen was/ soo vele jaren kreupel geweest zijnde.
h Actor. 12. 12.
47 Nam. tot de andere Apostelen/ vs. 29/ 30/ 31.
48 Gr. Despota. welcke name Godt den Vader voornamelick wordt toegeschreven/ gelijck het woordt Kyrios den Sone Iesu Christo. Siet Luc. 2. 29. 2. Pet. 2. 1. Iude vs. 4.
49 Ofte / uwes kints: Siet vs. 27.
i Psalm 2. 1.
50 Gr. brieschen, gelijck de moedige peerden als'se ten strijde gaen.
k Matth. 26. 3. Marc. 14. 1. Luc. 22. 2. Ioan. 11. 47.
51 D. openbaerlick ende kenlick.
52 Ofte/ knecht, dienaer. Siet Act. 3. 13/ 26, Siet oock Matth. 8. 6, vergeleecken met Luc. 7. 2, ende hier v. 25.

53 N. met den Heyligen Geest tot den oppersten Priester / Propheet / ende Coninck der Gemeynte.
54 Hoewel de Israeliten maer een volck en waren / soo wordense nochtans oock volcken genaemt / in het getal van vele / om datse in 12 stammen verdeelt waren. Genes. 28. 3. ende 48. 4.
55 Dit moet verstaen worden niet ten aensien van haer voornemen / als of sy den raet Godts souden voorgenomẽ hebben uyt te voeren: maer ten aensien van de uytkomste der sake / die soo uytgevallen is / gelijck Godt in sijnen raedt besloten hadde.
56 D. ghy selve/ na uwe macht ende wyse bestieringe.
57 Ofte / te voren gheschickt. ge-ordineert, besloten. Siet Actor. 2. 23.
58 N. van den hemel / van waer ghy alle dingen regeert.
59 N. de Apostelen. Ephes. 6. 19.
l Marci 16. 17.
60 D. uwe kracht.
61 N. mirakeleuse.
62 Siet v. 27.
63 N. de Apostelen/ door welcke dit gebedt gedaen was.
m Actor. 16. 26.
64 Het Grieckfch woordt beteeckent eygentlick op ende neder beweeght worden gelijck de baren van de zee. Met dit wonderteecken toonde Godt dat haer gebedt verhoort was.
65 Siet v. 8. om het Euangelium vrymoedelick inden in de vervolginge te prediken.
66 D. zeer groote eenicheyt / soo inde leere ende in 't geboolen / als in de gemoederen ende toegenegentheden tot malcanderen in liefde ende vrede.
n Actor. 2. 44. 1. Petr. 3. 8.
67 Siet hier van Actor. 2. 44. ende 5. 4.
68 Namel. om de herten der menschen te bewegen. Rom. 1. 16.
69 D. gunste ende aengenaemheyt by het volck / het welck van haer als van heylige ende Godtsalige lieden veel hieldt.
70 N. om van haer uytgedeelt te worden aen den armen/ nae een yeders noot. vs. 35.
o Iesai. 58. 7.
71 And. Ioseph.
72 Ofte/ der vermaninge: van wegen de bysondere gaven die hy hadde/ om de menschen uyt Godts woordt te troosten ende vermanen. Siet Actor. 11. vss. 22/ 23/ 24.
73 Ofte/ een Levijt van geboorte, geslachte, ofte afkomste uyt Cypren.
74 De Joden waren in alle gewesten der werelt verstroyt. 1. Petr. 1. 1. ende oock in dit eylant / waer van siet Actor. 11. 19. ende 13. 4. ende 15. 39. ende 21. 3. ende 27. 4.
75 Naeml. dat hy gemaeckt hadde van den verkochten acker.

Het v. Capittel.

1 Ananias wort van wegẽ sijne geveynstheyt ende leugen van Petro bestraft/ ende van Godt met een haestige doodt gestraft. 7 desgelijcks oock Sapphira sijn wijf. 12 Vele wonder-wercken geschieden aende krancke ende beseten door de Apostelen/ ende oock door de schaduwe Petri. 17 De Apostelen worden gevangen. 19 ende door eenẽ Engel verlost. 21 De Joodsche Raedt vergadert zijnde sendt om haer te halen / maer vinden den kercker ledigh. 26 Sy worden uyt den tempel gehaelt / ende wederom voor den Raedt gebracht. 25 by den welcken sy haer verantwoorden/ ende getuygen van Christo eñ sijne opstandinge. 33 De Raedt neemt voor haer te dooden. 34 maer op Gamaliels waerschouwinge worden sy los gelaten. 40 doch eerst gegeesselt zijnde. 41 waerover sy haer verblijden / ende even vrymoedich in 't prediken voortgaen.

1 ENde een seker man met name Ananias / met Sapphira sijn wijf/ vercocht [1] een have:

2 Ende [2] ontrock van den prijs / oock met mede-weten sijns wijfs: ende bracht een seker deel / ende leyde [dat] [3] aen de voeten der Apostelen.

3 Ende Petrus seyde/ Anania/ waerom heeft de Satan uw' herte [4] vervult/ dat ghy den heyligen Geest [5] liegen soudet/

1 Gr. een besittinge. wordt v. 3. genaemt een landt / ofte hofstede.
2 D. achter-hield met listicheyt / verstack het/ ende bracht het niet te voorschijn.
3 Siet Actor. 4. 34.
4 D. gantschelick ingenomen met gierichheyt eñ geveynstheyt. Ofte / waerom hebt ghy den Satan plaetse gegeven in uw' herte?
5 Dat is/ tegen u gemoet ende overtuyginge des H. Geests met onwaerheyt seggen/ dat het verkochte land niet meer en soude gegolden hebben. Ofte / bedriegen, dat is / onderstaen soudt te bedriegen / als denckende dat de H. Geest sulcks niet en wiste ende ons sulcks niet en soude openbaren.

ende

ende ontrecken van den prijs des landts?

4 [6] So het gebleven ware/ en [7] bleef het niet uwe? ende verkocht zijnde/ en was het niet in uwe macht? Wat ist dat ghy dese daedt in uw' herte hebt [9] voorgenomen? Ghy en hebt den menschen [10] niet gelogen/ maer [11] Gode.

5 Ende Ananias dese woorden hoorende viel neder/ ende [12] gaf den geest. Ende daer quam groote vreese over alle die dit hoorden.

6 Ende [13] de jongelingen opstaende [14] schickten hem toe/ ende droegen [hem] upt/ ende begroeven [hem].

7 Ende het was ontrent [15] drie uyren daer na/ dat oock sijn wijf daer [16] in quam/ niet wetende watter [17] geschiet was:

8 Ende Petrus [18] antwoordde haer/ Seght my/ hebt ghy lieden het landt voor [19] so veel verkocht? Ende sy seyde/ Ja/ voor so veel.

9 Ende Petrus seyde tot haer/ Wat ist dat ghy onder u hebt over een gestemt [20] te versoecken den Geest des Heeren? Siet de voeten der gene die uwen man begraven hebben zijn voor de deure/ ende sullen u [21] uytdragen.

10 Ende sy viel terstont neder voor sijne voeten/ ende gaf den geest. Ende de jongelingen ingekomen zijnde vonden'se doodt/ ende droegen' [se] upt/ ende begroeven' [se] by haren man.

11 Ende daer quam groote vreese over de geheele Gemeynte/ ende over alle die dit hoorden.

12 [a] Ende [22] door de handen der Apostelen geschiedden vele teeckenen ende wonderen onder het volck: Ende sy waren alle eendrachtelick in het [23] Voorhof Salomons.

13 Ende van [24] de andere en durfde niemandt sich by haer voegen: maer het volck [25] hield'se in grootachtinge.

14 Ende daer wierdender [26] meer ende meer toe gedaen/ die den Heere geloofden/ menichten beyde van mannen ende van vrouwen.

15 Alsoo dat sy de krancke uytdroegen [27] op de straten/ ende leyden op bedden ende beddekens/ op dat als Petrus [28] quam/ oock maer de schaduwe yemandt van haer [29] beschaduwen mochte.

16 Ende oock de menichte uyt de omliggende steden quam gesamentlick te Jerusalem/ brengende krancke/ [b] ende die van onreyne geesten [30] gequelt waren: welcke alle genesen wierden.

17 Ende de Hoogepriester stont op/ ende alle die met hem waren (welcke was [31] de secte [32] der Sadduceen) ende wierden vervult met [33] nijdicheyt.

18 Ende sloegen hare handen aen de Apostelen/ ende setteden'se in de gemeyne gevangenisse.

19 [c] Maer de Engel des Heeren [34] opende des nachts de deuren der gevangenisse/ ende leydde'se upt/ ende seyde/

20 Gaet henen/ ende [35] staet/ ende spreeckt in den Tempel tot het volck [36] alle de woorden deses levens.

21 Als sy nu [dit] gehoort hadden/ gingen sy tegen den morgenstont inden Tempel/ ende leerden. Maer de Hoogepriester/ ende die met hem waren/ gekomen zijnde riepen [37] den Raedt te samen/ ende alle [38] de Oudtste der kinderen Israëls/ ende sonden na den kercker/ om haer te halen.

22 Doch als de Dienaers daer quamen/ en vonden sy haer in de gevangenisse niet/ maer keerden wederom/ ende boodschapten [dit],

23 Seggende/ Wy vonden wel den kercker [39] met alle versekertheyt toegesloten/ ende de wachters buyten staende voor de deuren/ maer als wy [die] geopent hadden/ en vonden wy niemandt daer binnen.

24 Doe nu [40] de [Hooge-]priester/ ende de Hooftman des Tempels/ ende de Overpriesters dese woorden hoorden/ wierden sy twijfelmoedigh over haer/ wat doch dit worden soude.

25 Ende daer quam een/ ende boodschapte haer/ seggende/ Siet/ de mannen die ghy in de gevangenisse geset hebt/ staen in den Tempel/ ende leeren het volck.

26 Doe ginck de Hooftman henen/ met de Dienaeren/ ende bracht'se/ [doch] niet met gewelt. ([d] Want sy vreesden het volck/ op dat sy niet gesteenight en wierden.)

27 Ende als sy haer gebracht hadden/ stelden sy'se [41] voor den Raedt: ende de Hooge-priester vraeghde haer/ ende seyde/

28 [e] Hebben wy u niet [42] ernstelick aengeseght/ dat ghy [43] in desen name niet en soudet leeren? ende siet/ ghy hebt met dese uwe leere Jerusalem vervult/ ende ghy wilt [44] het bloedt deses menschen over ons brengen.

29 Maer Petrus ende de Apostelen antwoordden/ ende seyden/ [f] Men moet Gode meer gehoorsaem zijn dan den menschen.

30 [g] De Godt onser Vaderen heeft Jesum [45] opgeweckt/ welcken ghy omgebracht hebt/ [h] hangende [hem] aen het houdt.

31 Desen heeft Godt door sijne rechter-[handt] [i] verhooght [46] [tot] eenen Vorst ende Salighmaker/ om [47] Israël te geven bekeeringe ende vergevinge der sonden.

32 Ende wy zijn [k] sijne getuygen [48] van dese woorden: ende oock [49] de heylige Geest/ welcken Godt [l] gegeven heeft den genen die hem gehoorsaem zijn.

33 Als sy nu [dit] hoorden [50] versteden haer ['t herte], ende hielden raedt om haer te dooden.

34 Maer een seker Phariseus stont op in den Raedt/ met name [51] Gamaliël/ een Leeraer der Wet/ in weerde gehouden by al het volck/ ende geboodt datmen de Apostelen [52] een weynich soude doen buyten [staen].

35 Ende seyde tot haer/ Ghy Israëlitische mannen/ siet voor u wat ghy doen sult/ aengaende dese menschen.

36 [m] Want [53] voor dese dagen stondt [54] Theudas op/ seggende dat hy [55] wat was/ dien een getal van ontrent vier hondert mannen [56] aenhinck: welcke is omgebracht/ ende alle die hem gehoor gaven zijn verstropt/ ende tot niet geworden.

6 Gr. blijvende. N. onverkocht.
7 D. en stont het niet in u believen het selve voor u te behouden/ sonder genootsaeckt te zijn om te verkoopen?
8 N. om met het gelt te doen wat u goet docht: het selve voor u te behouden/ ofte hier te brengen. Waer upt blijckt dat dese gemeynschap der goederẽ niet en was ten aensien van den eygendom/ maer ten aensien van het gebruyck/ in tijdt van noot. siet Act. 2. 42.
9 Gr. gestelt, ofte/ geset.
10 D. niet soo seer/ ofte niet alleen gelijck ghy meyndet.
11 N. de wijle ghy den Heyligen Geest gelogen hebt. vs. 3. die met den Vader ende Soon de waerachtighe Godt is. Siet 1. Cor. 3. 16. vergeleecken met 1. Cor. 6. 19.
12 Gr. gaf den adem uyt. Petrus heeft de geveynstheyt van desen mensche/ tot waerschouwinge van alle andere geveynsde/ aldus met eene haestige doot gestraft/ door eẽ bysonder ingeven Godts/ eñ door een extra-ordinarise cracht/ met welcke de Apostelen voorsien waren. Siet diergelijcke Actor. 13. 11. 't welck van niet en moeten noch mogen naevolgen/ die sulck ingeven ende macht niet en hebbẽ.
13 N. die daer in de vergaderinge waren.
14 N. met uyt-treckinge der cleederen/ inwindinge in grafdoecken/ ende andersins/ om hem te begraven. Ofte/ namen hem wech.
15 Gr. een tusschenstandt van ontrent dry uren.
16 N. in de plaetse daer de Apostelen met de Gemeynte vergadert waren. Actor. 2. 46.
17 Namel. aen haren man.
18 D. sprack haer aen ende seyde. Hebr.
19 Petrus heeft sonder twijfel den prijs uytgedruckt/ dien hy van den man verstaen hadde.
20 D. tegen u gemoet te doen dingen die Godt verboden heeft/ gelijck of ghy soudt willen beproeven/ of Godts Geest oock rechtveerdigh ende alwetende zy.
21 N. nae dat ghy terstont oock sult doodt nedergevallen zijn.
a Marc. 16. 17. Actor. 2. 43.
22 Dat is/ door den dienst der Apostelen. want de selve waren maer dienaers ende instrumenten: de kracht quam van den Heere. Act. 3. 12. ende 4. 30. ende 7. 35.
23 Siet van desen voorhof/ Actor. 3. 11. 1. Reg. 6. 3. Joan. 10. 23.
24 N. die van eenigh aensien waren/ ende haer noch tot de gemeente niet en hadden begeven.
25 Gr. maecktense groot. Luc. 1. 46.
26 Ofte/ des te meer, N. niet tegenstaende dese straffe aen Anania ende sijne huysvrouwe geschiet was. ofte boven de voorgaende menichte. Actor. 2. 47. ende 4. 4.
27 Ofte/ van straten tot straten, dat is/ doorgaens op de straten.
28 Dat is/ daer voor by ginck.
29 N. om daer door genesen te worden. Joan. 14. 12. 2. Conint. 10. 19.
b Marc. 16. 17. Actor. 8. 7. ende 16. 18. ende 19. 12.
30 Siet diergelijck Luc. 6. 18.
31 Gr. Hairesis: door welck woort beteeckent wort een wijse van Godts-dienst/ die yemant voor hem selven verkoren heeft ende volght: Actor. 26. 5. ende 28. 22. ende schijnt dit woordt in den beginne soo wel ten goede als ten quade genomen geweest te zijn: maer daer nae is het altijdt ten quade genomen/ voor eenen valschen Godts-dienst/ waer van komt het woordt heresie ende heretijck, D. ketterie ende ketter.
32 Siet van de selve/ Matth. 3. 7. ende 22. 23. Actor. 23. 8.
33 Ofte/ yver, N. eenen verkeerden yver voor de wet. Rom. 10. 2.
c Actor. 12. 7. ende 16. 26.
34 Verstaet/ ende sloot'se daer na wederom toe. vs. 23.

35 D. vertoont u daer openbaerlick ende vrymoedelick.
36 Ofte/ alle dese woorden des levens. dat is/ dese Euangelische leere/ waer door den menschen aengewesen wordt de rechte wegh/ om tot het eeuwige leven te komen. Joan. 6. 68.
37 Gr. Synedrion. Siet daer van, Mat. 5. 22.
38 Ofte/ vergaderinge der oude van de kinderen Israëls.
39 Gr. in alle sekerheyt.
40 Gr. de priester, waer door de Hooge-priester verstaen wordt/ alsoo die het hooft was van desen Raed. v. 27. siet diergelijck 2. Chro. 24. 2.
d Matth. 21. 26. Actor 4. 21.
41 Gr. in.
e Actor. 4. 18.
42 Gr. met aensegginge aengesegt. Hebr.
43 D. van desen Iesu. Siet Act. 4. 18.
44 D. de straffe van het bloet dat wy vergoten hebben/ desen Iesum doodende/ als of wy sijn bloedt onschuldelick vergoten souden hebben. Siet Matth. 27. 24/ 25.
f Actor. 4. 19.
g Actor. 3. 15.
45 N. uyt den dooden, ofte/ gestelt ende gesonden tot eenen Salighmaker. Act. 13. 23.
h Deut. 21. 23. Actor. 10. 39. ende 13. 29. 1. Pet. 2. 24.
i Actor. 2. 33. ende 3. 15. Philip. 2. 9.
46 Ofte/ zijnde een Vorst ende Salighmaker.
47 D. de ware Israeliten/ Rom. 9. 6. Galat. 6. 16.
k Ioan. 15. 27. Luc. 1. 37. Actor. 10. 37.
48 D. van dese saecken. Hebr.
49 D. de krachtige werckinge des heyligen Geests in de herten der menschen/ tot hare bekeeringe/ mitsgaders dese sienbare gaven des selven.
l Actor. 7. 4.
50 Gr. Sy wierden als in tween gesneden ofte gesaeght: namelick in't herte van boosheyt ende toorne. Siet Act. 7. 54.
51 Dese meyntmen den selven te zijn/ aen wiens voeten d'Apostel Paulus in de Wet onderwesen is geweest/ Actor. 22. 3.
52 Gr. eenen korten. N. tijt.
m Actor. 21. 38.
53 D. voor desen tijdt. want het was al eenige jaren geleden.
54 De histori-schrijver Iosephus Antiq. l. 20. cap. 2. maeckt mentie van eenen oproerigen Theudas/ die hem opgeworpen heeft als Cuspius Fadus Stadt-houder over Judea was onder den Keyser Claudius/ maer sulcks is na desen tijt geschiet ende na de doot van Herodes Agrippa. Soo dat Gamaliël hier van spreeckt van eenen anderen Theudas/ die ten tyden des Keysers Augusti ofte Tiberij geweest is.
55 D. wat groots/ gelijck Actor. 8. 9.
56 Gr. aenkleefde.

37 [57] Na hem stont op [58] Judas Galileus/ [59] inde dagen [60] der beschrijvinge/ ende maeckte veel volcks afvalligh achter hem: ende dese is oock vergaen/ ende alle die hem gehoor gaven/ zijn verstropt geworden.

38 Ende nu segg' ick u lieden/ [61] houdt af van dese menschen/ ende laet'se [gaen], [n] want indien [62] desen raedt/ ofte dit werck [63] uyt menschen is/ soo sal het [64] gebroken worden.

39 Maer indien het [65] uyt Godt is/ so en condt ghy dat niet [66] breken/ op dat ghy niet [67] misschien gevonden en wort oock [o] tegen Godt te strijden.

40 Ende sy [68] gaven hem gehoor: ende als sy de Apostelen tot haer geroepen hadden [69] geesselden sy [de selve], ende geboden [haer] dat'se niet en souden spreken [70] in den name Jesu: ende lieten'se gaen.

41 Sy dan gingen henen van het aengesicht des Raedts/ [p] verblijdt zijnde dat sy waren [71] weerdigh geacht geweest [72] om sijns naems wille smaetheyt te lijden.

42 Ende sy en hielden niet op alle dage inden Tempel/ ende [73] by de huysen te leeren/ ende Jesum Christum te verkondigen.

57 D. nae desen Theudas.
58 Dese wort anders genaemt Judas Gaulonites/ die het volck oproerich maeckte/ als Archelaus afgeset ende gebannen zijnde/ de Romeynen het lant van Judea tot een provincie maeckten/ ende door hare stadthouders voortaē lieten regeren/ ende tot dien eynde het landt lieten beschrijven. siet *Ioseph. lib. 18. cap. 1. ende lib. 20. capit. 3.* Josephus maeckt noch mentie van eenen anderen oproerigen Judas/ den sone vanden moordenaer Ezechias/ die voor desen oproer verweckte als Archelaus nae Roomen was gereyst/ om in sijns Vaders Herodis plaetse gestelt te worden/ *Antiq. l. 17. 12.* ende *de bell. Iud. lib. 2 cap. 2.*
59 D. ten tijde.
60 Dese beschrijvinge en is niet de selve daer van gesproken wort Luc. 2. vs. 1/2. want die geschiedde sonder oproer: ende wort de eerste genaemt ten aensien van dese tweede/ die daer na gedaen is over Judea/ ende met oproer gemenght: welcken dese Judas verweckte. *Iosephus Antiq. lib. 18. cap. 1.*
61 Namel. dat ghy haer geen quaet meer en doet.
n Prov. 21. 30. Iesai. 8. 10. Matth. 15. 13.
62 D. dit onderstaen ofte bedrijf der Apostelen.
63 D. van menschen ende uyt menschelicke autoriteyt aengenomen. Matth. 21. 25.
64 *Gr.* ontbonden.
65 D. uyt Godtlicke autoriteyt ende bevel aengestelt.
66 *Gr.* ontbinden.
67 Ofte/ t'eeniger tijdt.
o Actor. 9. 5. ende 23. 9.
68 D. sy lieten haer bewegen ende overreeden datse sijnen raede volghden.
69 *Gr.* sloegen, namelick met roeden ofte geesselen. Dit was haer van Christo voorseght Matth. 10. 17. ende 23. 34. het selve is oock aen Paulus gedaen. 2. Corinth. 11. 24.
70 Siet Actor. 4. 18.
p Matth. 5. 12.
71 N. van Godt/ die haer uyt genade dese eere ende weerdigheyt gegeven hadde. Phil. 1. 29.
72 D. om de sake ende leere Christi.
73 Ofte/ van huys tot huys. Siet Actor. 2, 46. ende 20. 20.

Het vj. Capittel.

1 Om de murmureringe der Grieckische tegen de Hebreen worden vande Gemeynte seven Diakenen verkoren. 6 ende vande Apostelen door opleggingе der handen bevestight. 7 Vele begeven haer tot de Gemeynte/ oock Priesters. 8 Stephanus een uyt de Diakenen doet vele mirakelen: ende die van de Synagoge der Libertinen ende andere staen tegen hem op. 10 wiens geest ende wijsheyt als sy niet en konden tegenstaen/ trecken sy hem voor den Raedt. 13 ende maken valsche getuygen uyt/ ende die beschuldigen hem van lasteringe tegen den tempel ende de Wet. 15 Syn aengesicht blinckt gelijck eenes Engels.

1 ENde [1] in de selve dagen/ als de Discipelen vermenichvuldighden/ ontstondt een murmureringe [2] der Grieckssche tegen de Hebreen/ om dat hare weduwen in de dagelijckssche [3] bedieninge [4] versuymt wierden.

2 Ende de twaelve riepen de menichte der Discipelen tot haer/ ende seyden/ [a] Het en is niet [5] behoorlick dat wy het woordt Godts [6] na-laten/ ende de [7] tafelen dienen.

3 [b] [8] Siet dan om/ Broeders/ na seven mannen uyt u/ die [goet] getuygenisse hebben/ vol [9] des heyligen Geests ende der wijsheyt/ welcke wy mogen [10] stellen over dese noodige saecke.

4 Maer wy sullen [11] volherden in den gebede/ ende in de bedieninge des woorts.

5 Ende [12] dit woort behaeghde [13] alle de menichte: ende [14] sy vercoren [15] Stephanum/ eenen man [c] vol [16] des geloofs ende des heyligen Geests/ [d] ende [17] Philippum/ ende Prochorum/ ende Nicanorem/ ende Timonem/ ende Parmenam/ ende [18] Nicolaum/ [19] eenen Jode-genoot van Antiochien.

6 Welcke sy [e] voor de Apostelen stelden: ende [20] [dese], als sy gebeden hadden/ [f] [21] leyden haer de handen op.

7 [g] Ende het woort Gods [22] wies/ ende het getal der Discipelen vermenichvuldighde te Jerusalem zeer: ende een groote schare der [23] Priesteren wiert den [24] geloove gehoorsaem.

8 Ende Stephanus vol [25] geloofs ende [26] krachts/ dede wonderen ende groote teeckenen onder het volck.

9 Ende daer stonden op/ sommige die waren van de [27] Synagoge/ genaemt der [28] Libertinen/ ende der [29] Cyreneers/ ende der [30] Alexandrinen/ ende der gene die van Cilicia ende Asia waren/ ende [31] twisteden met Stephano:

10 [h] Ende sy en konden niet [32] wederstaen de wijsheydt ende den Geest/ door welcken hy sprack.

11 [i] Doe [33] maeckten sy mannen uyt/ die seyden/ Wy hebben hem hooren spreken lasterlijcke woorden tegen Mosem ende Godt.

12 Ende sy beroerden het volck/ ende de Ouderlingen ende de Schriftgeleerde: ende [hem] aenvallende grepen sy hem/ ende leydden [hem] voor den Raedt.

13 Ende [34] stelden valsche getuygen/ die seyden/ Dese mensche en houdt niet op lasterlijcke woorden te spreken tegen [35] dese heylige plaetse/ ende de Wet.

14 Want wy hebben hem hooren seggen/ dat [36] dese Jesus de Nazarener dese plaetse sal [37] verbreken/ ende [dat] hy [38] de zeden veranderen sal/ die ons Moses overgelevert heeft.

15 Ende alle die in den Raedt saten/ de oogen op hem houdende/ sagen sijn aengesichte [39] als het aengesicht eenes Engels.

1 N. als de Apostelen inde gevangenisse geworpen waren geweest.
2 *Gr.* Hellenistai. Dese waren Joden van afkomste ende religie/ maer wierden Grieckische genaemt/ om datse inde verstroinge inde Grieckische ofte heydensche landen geboren waren: ende om datse de Grieckische tale ende oversettinge des Bibels gebruyckten/ die daer na bekeert zijn tot de Christelicke Religie. Siet Actor. 9. 29. ende 11, 19/20. Doch d'andere Joden die den Hebreeuschē Bibel gebruyckten/ wierden Hebreen genaemt. Siet oock 2. Cor. 11. 22.
3 *Gr.* Diakonia: klagende namelick/ ofte/ dat hare weduwen tot den dienst der armen niet mede gebruyckt en wierden: ofte dat hare arme weduwen so wel niet versorght en wierden als de weduwen der Hebreen.
4 *Gr.* overgesien.
a Exod. 18. 17.
5 *Gr.* behagelick, dat is/ een sake die ons niet en kan behagen.
6 N. om dat wy verhindert zijnde door de bedieninge der arme/ het prediken van Godts woort/ waer toe wy voornamelick geroepen zijn/ soo dickwils ende soo bequamelick niet en konnen waernemen.
7 N. aen welcke het gelt ende de spijse tot onderhout der armen gebracht ende uytgedeelt wierdt/ ofte oock de vriendlicke maeltijden na het Avontmael onder de Christenen ghehouden wierden. Actor. 2, 46.
b Deuter. 1. 13. Actor. 1. 21. ende 16. 2. 1. Timoth. 3. 7.
8 D. kiest seven mannen uyt tot dien dienst.
9 Dat is/ der gaven des Heyligen Geests noodigh om sulcken dienst met getrouwicheyt ende voorsichticheyt uyt te voeren.
10 D. instellen.
11 D. geduerigh ende sterck aenhouden. Actor. 1. 14.
12 Ofte/ dese sake. *Hebr.*
13 *Gr.* voor alle de menichte.
14 De verkiesinge geschiedde by de Gemeynte/ ende de instellinge ofte bevestinge by de Apostelen/ vs. 6.
15 Dese name/ als oock de ses volgende/ zijn alle Grieckische namen: Waer uyt eenige besluyten/ dat om de klachten van de Grieckische te beter wech te nemen/ goet gevonden is de Diakenen te verkiesen uyt de Grieckische Joden.

c Actor. 11. 24.
16 Ofte/ getrouwicheyt, die in dit ampt voornamelick vereyscht wort.
d Actor. 21. 8.
17 Van desen siet breeder/ Act. cap. 8. ende 21.
18 Sommige oude Leeraers meynen/ dat dese is geweest de selve Nicolaus/ daer van men leest Apocal. 2. 15. Doch dit is onseker.
19 *Gr.* Proselytos. D. een aenkomelinck uyt de Heydenen tot de Joodsche Religie. Siet Matth. 23. 15.
e Actor. 1. 23.
20 Nam. Apostelen. Siet diergelijcke Actor. 8, 17.
f Actor. 8. 17. ende 13. 3. 1. Tim. 4. 14. ende 5. 22. 2. Tim. 1. 6.
21 Dese maniere van opleggingе der handen was by de Joden gebruyckelick/ als sy yemandt segenden. Gen. 48. 14. als sy de beesten souden opofferen/ om daer mede de selve Gode als toe te eygenen. Lev. 1. 4. ende in het inhulden in ampten. Num. 27. 18. Deut. 34. v. 9. De selve maniere heeft oock Christus gebruyckt in't segenen. Matth. 19. 13. ende de Gemeynte in't instellen van Kercken-dienaren/ om daer mede de selve Gode tot sijnen dienst toe te eygenen/ ende den segen Godts toe te wenschē. Siet 1. Tim. 5. 22. Oock de Apostelen in't geven der extra-ordinarise gaven des heyligen Geests. Actor. 8. 17.
g Actor. 19. 20.
22 D. nam toe/ ten aensien vande veelheyt so der plaetsen daer het gepredickt wierdt/ als der persoonen die het aennamen. Act. 12, 24.
23 N. der gemeene Priesteren die seer vele onder de Joden waren. Esdr. 2. 36. waer van een goet deel bekeert wierden: want meest alle de Over-priesters waren ende bleven de heftichste vyanden der leere des Euangeliums.
24 D. de Leere des geloofs Gal. 1. 23.
25 Hier wort 't woort geloove anders genomen als in 't voorgaende vs: namelick soo voor kennisse ende toestemminge der leere/ als voor een vast betrouwen op de Euangelische beloften.
26 D. der uytnemende gaven des Heyligen Geests/ waer door hy krachtelick onder de menschen werckt.
27 Binnen de groote stadt van Jerusalem waren vele Synagogen ende Scholen/ die alle met hare bysondere namen onderscheyden wierden/ gelijck hedendaeghs by ons de Collegien in de Universiteyten.
28 Dit is geweest/ soo het schijnt/ een Synagoge van Italiaensche Joden. Want de Italianen ende Latijnen noemen Libertinen de gene die slaven geweest zijnde/ in vryheydt zijn gestelt. Pompejus de stadt van Jerusalem vermeestert hebbende/ hadde vele Joden tot slaven wechgevoert nae Roomen/ welcker naekomelingen/ gelijck Philo getuyght/ van den Keyser Tiberio meest alle in vryheyt gestelt zijn/ ende is haer toegelaten een deel van de stadt Roomen over den Tyber te bewoonen/ ende daer Synagogen te timmeren. Soo dat dese Joden/ zijnde Libertinen/ schijnen te Jerusalem mede een Synagoge gehadt te hebben/ nae hare gelegentheyt genoemt.
29 D. Joden die in Africa woonden in de stadt Cyrene/ gelegen in Libya.
30 D. Joden die te Alexandrien in Egypten woonden/ ende die te Jerusalem waren.
31 D. disputeerden met Stephano over het stuck van de Religie.
h Exod. 4. 12. Iesai. 54. 17. Luc. 21. 15.
32 Dat is/ niet overwinnen. Siet Matth. 10. 19. Luc. 21. 15.
i Matth. 26. 59.
33 *Gr.* wierpen sy daer onder. als sy met waerheyt niet en vermochten/ keeren sy haer tot de valscheyt. Siet diergelijcke Matth. 26. 59.
34 Namel. tegen hem in den Raedt.
35 N. Jerusalem/ ofte den Tempel/ ofte beyde.
36 Stephanus hadde niet geseght/ dat Iesus selve dat doen soude/ maer dat door sijn oordeel ende bestieringe dit van de Heydenen soude gedaen worden/ Luc. 19. 43.
37 Dit is oock alsoo geschiet ontrent 40 jaren daer nae door de Romeynen. Soo hadde hy dan anders niet als de waerheydt geseght.
38 Dat is/ de wet der ceremonien/ ende die eygentlick de politie der Joden aenginck/ 't welck oock de waerheyt was.
39 Dat is/ blinckende/ ofte stralen van hem gevende. Want met soodanige aengesichten plachten de Engelen te verschijnen. Matth. 28. 3.

Het vij. Capittel.

1 Stephanus hem voor den Raedt verantwoordende/ verhaelt hoe Godt Abraham uyt Chaldeen geleydt/ met hem ende sijn zaedt een verbondt gemaeckt/ ende haer 't landt Chanaan belooft hadde. 9 dat Joseph in Egypten verkocht/ en aldaer tot een Vorst gestelt is. 11 ende dat Jacob/ om den dieren tijd met sijn geslachte daer getrocken/ ende gestorben is. 17 Hoe sijne naekomelingen daer vermenichvuldight/ en wreedelijck gehandelt zijn. 20 Hoe Moses geboren/ wech geworpen/ ende van de dochter Pharaonis opgenomen ende opgevoedt is in alle wijsheyt der Egyptenaren. 23 Dat hy sijne broeders besoeckt/ ende slaet den Egyptenaer/ die een van deselve verongelijckte. 27 't welck hem verweten wort. 29 ende daerom vliedt hy na Madiam. 30 Waer hem Godt in eenen brandenden doornen-bosch verschijnt/ ende na Egypten sendt om 't volck te verlossen. 37 Die van Christo propheteert/

38 ende

38 ende de Wet ontfanght. 39 Hoe het gulden calf gemaeckt wert/ ende daermede afgoderie bedreven/ als oock met Moloch. 44 hoe den tabernakel opgerecht ende onder haer geweest is tot de tijden Salomons/ die den tempel heeft gebouwt. 51 Verwijt haer voorders dat sy in hardtneckicheyt ende wreetheyt hare Vaders gelyck zijn. 54 waerover sy verbittert worden tegen hem/ ende hem steenigen: maer hy den hemel open siende/ beveelt Christo syne ziele/ bidt voor haer/ ende ontslaept.

1 ENde de Hoogepriester seyde/ Zÿn dan [1] dese dingen alsoo?

2 Ende hy seyde/ Ghy mannen [2] broeders ende vaders/ hoort toe/ De Godt der heerlÿckheyt verscheē [3] onsen Vader Abraham noch zÿnde in [4] Mesopotamia/ [5] eer hy woonde in [6] Charran:

3 Ende seyde tot hem/ [a] Gaet uyt uw' landt/ ende uyt uw' maeghschap/ ende komt [7] in een landt dat ick u wÿsen sal.

4 Doe ginck hy uyt het landt der Chaldeen/ ende woonde in Charran. Ende van daer/ na dat sÿn vader gestorven was/ bracht hy hem over in dit landt/ daer ghy nu in woonet.

5 Ende hy en gaf hem geen erfdeel in het selve/ oock [8] niet eenen voetstap: [b] [9] ende beloofde dat hy hem 'tselve tot een besittinge geven soude/ ende sÿnen [10] zade na hem/ als hy [noch] geen kindt en hadde.

6 Ende Godt sprack alsoo/ [c] dat sÿn zaedt [11] vreemdelingh zÿn soude/ [12] in een vreemdt landt/ ende [dat] [13] sy het souden [14] dienstbaer maken/ ende qualick handelen [d] [15] vier hondert jaren.

7 [16] Ende het volck dat sy dienen sullen/ sal ick [17] oordeelen/ sprack Godt. Ende [e] daer na sullen sy uytgaen/ [f] ende sy sullen my dienen in dese plaetse.

8 Ende hy gaf [18] hem [19] het verbondt [g] der besnÿdenisse/ [20] ende alsoo [h] gewan hy Isaac/ ende besneedt hem op den achtsten dagh: ende Isaac [i] [gewan] Jacob/ ende Jacob [k] de twaelf Patriarchen.

9 Ende de Patriarchen [l] nÿdich zÿnde [m] verkochten Joseph/ [om] na Egypten [gebracht te worden]: ende Godt [21] was met hem.

10 Ende verloste hem uyt alle sÿne verdruckingen/ ende gaf hem [22] genade ende wÿsheyt voor Pharao den Coninck van Egypten/ ende hy [n] stelde hem tot een [23] Overste over Egypten/ ende sÿn geheel huys.

11 [o] Ende daer quam een hongersnoodt over het geheele landt van Egypten ende Chanaan/ ende groote benautheyt: ende onse vaders en vonden [24] geen spÿse.

12 [p] Maer als Jacob hoorde dat in Egypten koren was/ sondt hy [25] onse Vaders eerstmael uyt.

13 [q] Ende in de tweede [26] [reyse] wiert Joseph sÿnen broederen bekent/ ende het geslachte Josephs wiert Pharaoni openbaer.

14 Ende Joseph sondt henen/ ende ontboodt sÿnen vader Jacob/ eñ alle sÿn [27] geslachte [bestaende] in [28] vÿf ende seventigh zielen.

15 [r] Ende Jacob quam af in Egypten/ ende [s] stierf/ hy selve ende onse Vaders.

16 [t] Ende [29] sy wierden overgebracht [30] na Sichem/ ende geleght in het graf [v] 't welck [31] Abraham gekocht hadde voor [32] een somme gelts/ van de sonen Emmors [33] [des vaders] Sichem.

17 Maer als nu [34] de tÿdt der belofte/ die Godt Abraham gesworen hadde/ genaeckte/ [x] wies het volck/ ende vermenichvuldighde in Egypten:

18 Tot dat een ander Coninck opstont [35] die Joseph niet gekent en hadde.

19 Dese [36] gebruyckte listicheyt tegen ons geslachte/ ende handelde qualick met onse vaderen/ so dat'se hare jonge kinderen moesten wech werpen/ op dat sy niet en souden [37] voort teelen.

20 [y] In welcken tÿt Moses wiert geboren/ en was [38] uytnemende schoon/ welcke dry maenden opgevoedt wierdt in het huys sÿns vaders.

21 Ende als hy wechgeworpen was/ nam hem de dochter Pharaos op/ ende voedde hem voor haer selven op [39] tot eenen sone.

22 Ende Moses wiert onderwesen in alle wÿsheyt der Egyptenaren: ende was machtigh in woorden ende in wercken.

23 [z] Als hem nu de tÿdt van [40] veertigh jaren vervult was/ quam [hem] in sÿn herte [41] sÿne broeders de kinderen Israëls te besoecken.

24 [a] Ende siende [42] eenen die onrecht leedt/ beschermde hy [hem], ende wreeckte den genen dien overlast geschiedde/ ende versloegh den Egyptenaer.

25 Ende hy meynde dat sÿne broeders souden [43] verstaen/ dat Godt [44] door sÿne handt haer [45] verlossinge geven soude: maer sy en hebben't [46] niet verstaen.

26 [b] Ende den volgenden dagh wiert hy van haer gesien/ daer sy vochten/ ende hy [47] drongh'se tot vrede/ seggende/ Mannen/ ghy zÿt broeders: waerom doet ghy malkanderen ongelÿck?

27 Ende die sÿnen naesten ongelÿck dede/ verstiet hem/ seggende/ [c] Wie heeft u tot een overste ende rechter over ons gestelt?

28 Wilt ghy my [oock] ombrengen/ gelÿckerwÿs ghy gisteren den Egyptenaer omgebracht hebt?

29 Ende Moses vluchtte [48] op dat woort/ ende wiert een vreemdelingh in het landt Madiam/ daer hy twee sonen gewan.

30 [d] Ende als [49] veertigh jaren vervult waren verscheen hem [50] de Engel des

1 N. daer van ghy beschuldight wort.
2 Soo noemt hy haer/ om datse van een gheslachte waren: die van gelijcken ouderdom onder haer waren/ noemende broeders, ende die ouder/ ofte in eenigh ampt waren/ Vaders.
3 D. van welcke wy Joden afkomstigh zijn/ ende daer over wy altijdt roemen. Joan. 8. 39.
4 Soo wort in het Grieksch genaemt 't landt dat midden light tusschen de rivieren Tigris ende Euphrates: in't Hebreeusch genaemt Aram Naharaim, dat is/ Syrien tusschen de rivieren/ Gen. 24. 10. tot het welck oock gerekent wierdt het lant van Babylonien/ daer Chaldeen een deel van was. Genes. 11. 31. Siet oock *Plin. lib. 6. ende cap. 9. 26.*
5 N. als hy noch woonde in Ur/ een stadt van Chaldeen. Genes. 11. 31. ende 15. 7.
6 Dit was een stadt van Mesopotamien/ over de rivier Euphrates. Gen. 11. 31. ende 28. 10. ende 29. 4. Josu. 24. 2. anders ghenaemt Carrhæ, alwaer eertijts de Romeynsche Veltoverste M. Crassus van de Parthen is verslagen.
a Gen. 12. 1.
7 Dit was het landt Chanaan/ 't welck Godt hem inden eersten niet en noemde/ om sijn geloove ende ghehoorsaemheyt te beter te beproeven/ ende te voorschijn te brengen. Genes. 12. vs. 1.
8 D. niet soo veel eygens dat hy sijnen voet daer op konde stellen. Siet Deut. 2. 5. Daer na heeft hy daer in eenē acker met een spelonck gekocht/ ende dat niet om daer te woonen/ maer om sijne dooden daer in te begraven. Gen. 23. 9.
b Gen. 12. 7. ende 13. 15.
9 Dat is/ hoewel hy hem belooft hadde, ofte/ maer hy beloofde.
10 D. nakomelingen.
c Genes. 15. 13.
11 *Gr.* Paroikos, dat is/ een inwoonder ofte bywoonder/ die niet in sijn eygen/ maer in eens anders huys ofte landt woont.
12 Namel. het lant van Egypten. 13 N. de Egyptenaren. 14 Door dese dienstbaerheydt wort oock verstaen al haer ballinckschap ende vreemdelinckschap/ ende niet alleen die harde dienstbaerheyt/ die de Israeliten in Egypten eerst onderworpen zijn geweest/ nae den doodt van Joseph. Exod. 1. vss. 6/10/11. want die en heeft geen 400 jaren geduert. d Genes. 15. 16. Exod. 12. 40. Galat. 3. 17.
15 Die gerekent moeten worden van den tijdt dat Abraham nae dese belofte zaedt heeft gekregen/ ende Isaac hem geboren is/ ofte als Isaac gespeent wiert. Genes. 21. vss. 2/8. doch wat aengaet de 430 jaren/ waer van gesproken wort Exod. 12. 40. ende Galat. 3. 17. Siet de aenteeck. daer van op deselve plaetsen. Genes. 12. 1. tusschen welcken tijt ende het speenen van Isaac dertich jaren zijn. Siet Genes. 15. 13. op welcke plaetse Stephanus hier siet. 16 Ofte/ maer. 17 Dat is/ straffen nae mijn rechtveerdigh oordeel. 1. Corinth. 11. 31. Hebr. 13. 4. 't welck oock voornamelick geschiet is als Pharao met sijn gantsch heyr in de roode zee verdroncken is. e Genes. 15. 16. f Exod. 3. 12. 18 Namel. Abraham. 19 D. de besnijdenisse die een teecken ende zegel des verbonts was. Siet Genes. 17. 10. Rom. 4. 11. g Gen. 17. 10. 20 Ofte/ ende des. h Genes. 21. 2. i Genes. 25. 24. k Genes. 29. 32. ende 30. 5. ende 35. 23. l Genes. 37. 4. m Genes. 37. 28. Psal. 105. 17.
21 N. met sijne bysondere gunste/ genade ende segeninge. 22 D. aengenaemheyt/ dat hem Pharao gunstigh was. n Gen. 41. 40. 23 *Gr.* voorganger. o Gen. 41. 54. Psal. 105. 16. 24 Namel. voor haer ende voor haer vee. Ofte/ niet om haer te versadigen. p Genes. 42. 1. 25 D. sijne sonen/ van welcke wy afkomstigh zijn. q Genes. 45. 4. 26 D. wederkomste in Egypten. 27 Ofte/ maeghschap.

28 In den Hebr. text, Gen. 46. 27. Exod. 1. 5. ende Deut. 10. 22. wort maer van 70 zielen vermelt: maer in de Griecksche oversettinge staet Genes. 46. 27. ende Exod. 1. 5. van 75. welcke oversettinge sommige meynen dat Lucas hier heeft gevolght. Siet diergelijck Luc. 3. 36. Andere meynen dat Stephanus boven de 70 noch soude gerekent hebben de 4 huysvrouwē Jacobs/ ende de 2 sonen Jude in Chanaan gestorven/ sonder Jacob selve mede te rekenē.
r Gen. 46. 5.
s Gen. 49. 33.
t Gen. 50. 13. Exod. 13. 19. Ios. 24. 32.
29 D. haer gebeente.
30 Dit was eē stadt in't landt van Samarien. Gen. 33. 19. anders oock Sichar genaemt. Joan. 4. 5. by welcke de beenderen Josephs begraven zijn/ in dat stuck velds/ 't welck Jacob kocht van de kinderen Hemors des vaders van Sichem. Jos. 24. 32. ende het is geloofllick dat eenige der andere voorvaders beenderē oock daer gebrocht zijn.
v Gen. 23. 16.
31 Gen. 33. 19. ende Jos. 24. 32. wort uytdruckelick geseght/ dat Jacob van de kinderen Emmors des vaders van Sichem een stuck lants gekocht heeft: waerom sommige meynen dat het woort Iacob uyt het voorgaende vs moet weder verhaelt worden/ ende dat het woort Abraham eertijts in den text niet en heeft gestaen. Doch andere meynen/ dat het woordt Abraham in den text wel mach behouden worden/ alsoo oock Abraham tot Hebron een spelonck gekocht heeft van Ephron den sone Zoar/ tot begravinge sijner doode. Gen. 23. 16. in welcke oock Jacob heeft willen begraven zijn. Gen. 49. 29/30. ende alwaer oock schijnt dat de gebeenten van eenige andere voorvaders van Sichem overgebracht zijn. Ende dese setten den text hier aldus over/ benevens 't gene, dat is/ benevēs het graf/ dat van dese sonē Emmors des vaders van Sichem, N. by Jacob gekocht was. Gen. 33. 19.
32 *Gr.* voor prijs van silver.
33 Siet Gen. 33. 19.
34 N. aen Abraham gedaen/ dat sijne nakomelingen uyt het vremt landt ende de dienstbaerheyt verlost souden worden. vs. 7. ofte van de vermenighvuldinge sijnes zaeds. Gen. 22. 16/17. x Exod. 1. 7. Psal. 105. 24.
35 Namel. hoe veel goets hy aen Egypten gedaen hadde: ende daerom den Hebreen niet gunstich en was. 36 D. onderdruckte 'se met listen. door den swaren arbeyt haer t' onderhoudende ende sijn profijt doende: ende hare manlicke kinderen doodende/ op datse niet meer en souden vermenighvuldig. n. Siet Exod. 1. 10. 37 Ofte/ in't leven blijven. y Exod. 2. 2. ende 6. 19. Num. 26. 59. 1. Par. 23. 13. Hebr. 11. 23.
38 *Gr.* Gode schoon. dat is/ Goddelick/ ofte uytnemende. Exod. 2. 2. alsoo wort Ninive genaemt een stadt Gode groot/ dat is/ uytnemende groot. Godt hadde hem die groote schoonheyt gegeven/ om daer door de dochter Pharaonis te bewegen hem by het leven te behouden/ ende voor haren soon aen te nemen. Exod. 2. 10. 39 D. hem tot eenen sone aengenomen ofte geadopteert hebbende. Hebr. 11. 24. z Exod. 2. 11.
40 N. die hy in het hof van Pharao geleest hadde. 41 D. die van sijn volck ende geslachte waren. a Exod. 2. 11. 42 N. Israelijt. 43 N. uyt dese sijne daet. 44 D. door sijnen dienst. *Hebr.* 45 *Gr.* behoudenisse, N. uyt de slavernie van Egypten. 46 N. uyt onachtsaemheyt ofte halstarricheyt/ welck gebreck altijt by dit volck geweest is. Siet vs. 35. b Exod. 2. 13. 47 N. met ernstige vermaningen. c Exod. 2. 14. Matth. 21. 23. Actor. 4. 7. ende 7. 35.
48 *Gr.* in dat woort. D. soo haest dat gesproken was: om dat hy daer uyt verstont/ dat sijne daet niet verborgen en was/ gelijck hy gemeynt hadde. d Exod. 3. 2.
49 N. die hy na de vlucht uyt Egypten in Madiam overgebracht hadde: soo dat hy nu 80 jaren out was. Siet vs. 23. 50 N. de eeuwige Sone Godts/ de Heere selve/ gelijckmen siet in de twee volgende vssen. ende Exod. 3. 4/5. ende 23. 21. 1. Cor. 10. 9.

Heeren in de woestijne des berghs Sina [51] in een vlammigh vyer des doornenbosch.

31 Moses nu [dat] siende verwonderde hem over het gesichte: ende als hy derwaerts ginck om [dat] [52] te besien/ so geschiedde een stemme des Heeren tot hem/

32 [Seggende], [e] Ick ben de Godt uwer vaderen / de Godt Abrahams / ende de Godt Isaacs/ ende de Godt Iacobs. Ende Moses wiert zeer bevende/ende en durfde [53] [het] niet [54] besien.

33 Ende de Heere seyde tot hem/ [f] Ontbindt [55] de schoenen van uwe voeten: want de plaetse / in welcke ghy staet / is [56] heyligh landt.

34 Ick hebbe [57] merckelijck gesien de mishandelinge mijns volcks dat in Egypten is / ende ick hebbe haer suchten gehoort / ende ben [58] nedergekomen / om haer daer uyt te verlossen: ende nu komt herwaerts ick sal u na Egypten senden.

35 Desen Mosem / welcken sy verloochent hadden/seggende/ Wie heeft u tot een overste ende rechter gestelt? desen / [segge ick], heeft Godt tot eenen Oversten ende Verlosser gesonden [59] door de handt des Engels / die hem verschenen was in den doornen-bosch.

36 [g] Dese heeft haer uytgeleydt / doende wonderen ende teeckenen in 't landt van Egypten / ende inde roode Zee / [h] ende inde woestijne / veertich jaren.

37 Dese is de Moses / die tot de kinderen Israëls geseght heeft / [i] De Heere uwe Godt sal u [60] eenen Propheet verwecken uyt uwe broederen / gelijck my / [k] dien sult ghy hooren.

38 [l] Dese ist die inde [61] vergaderinge [des volcks] inde woestijne was [m] met [62] den Engel / die tot hem sprack op den bergh Sina / ende [met] onse vaderen: welcke de [63] levendige [64] woorden ontfingh / om ons die te geven.

39 Den welcken onse vaders niet en wilden gehoorsaem zijn / [65] maer verwierpen [hem], ende keerden met hare herten [weder] [66] na Egypten.

40 Seggende tot Aaron / [n] Maeckt ons Goden/ die voor ons henen gaen. Want [wat] desen Moses [aengaet], die ons uyt het landt van Egypten geleydt heeft / wy en weten niet wat hem geschiet is.

41 Ende sy maeckten een kalf in die dagen / ende brachten offerande [67] tot den afgodt / ende [68] verheughden haer in de [69] wercken harer handen.

42 Ende Godt [70] keerde [hem], ende [71] gaf haer over / dat sy [72] den heyre des hemels dienden / gelijck geschreven is [73] in het boeck der Propheten / [74] [o] Hebt ghy oock slacht-offeren / ende offeranden my opgeoffert / veertigh jaren inde woestijne / ghy huys Israëls?

43 [p] Ja ghy hebt [75] opgenomen den tabernakel [76] Molochs / ende [77] het gesternte uwes Godts [78] Remphan / de [79] afbeeldingen die ghy gemaeckt hebt om die te aenbidden: ende ick sal u overvoeren op gene [zijde] van [80] Babylonien.

44 De Tabernakel [81] der getuygenisse was onder onse vaderen in de woestijne / gelijck geordineert hadde hy die tot Mosem seyde / dat hy den selven maken soude [q] na de af-beeldinge die hy gesien hadde.

45 [r] Welcken oock onse vaders [82] ontfangen hebbende / met [83] Jesu gebracht hebben [84] in 't [landt] dat de heydenen besaten / die Godt verdreven heeft [85] van het aengesicht onser vaderen / tot de dagen Davids toe/

46 [s] De welcke voor Godt [86] genade gevonden heeft / ende [t] begeert heeft [87] te vinden een woonstede voor den Godt Jacobs.

47 [v] Ende Salomon bouwde hem [88] een huys.

48 [x] Maer de Allerhooghste [89] en woont niet in tempelen met handen gemaeckt: gelijck de Propheet seght/

49 [y] De hemel is my een throon / ende de aerde een voetbanck mijner voeten. Hoedanigh huys sult ghy my bouwen? seght de Heere: ofte / welcke is de plaetse mijner ruste?

50 [z] En heeft niet mijne handt alle dese dingen gemaeckt?

51 [a] Ghy hardneckige ende [90] onbesnedene van herten ende ooren / ghy [91] wederstaet altijt den heyligen Geest / [92] gelijck uwe vaders / [also] oock ghy.

52 Wien van de propheten en hebben uwe vaders niet vervolght? ende sy hebben gedoot de gene die te voren verkondight hebben de komste [93] des Rechtveerdigen/ van welcken ghy lieden nu [94] verraders ende [95] moorders geworden zijt.

53 [b] Ghy die de wet ontfangen hebt [96] door bestellingen der Engelen / ende en hebt ['se] [97] niet gehouden.

54 Als sy nu dit hoorden / [98] bersteden hare herten / ende sy knersden de tanden tegen hem.

55 Maer hy vol zijnde des heyligen Geests / ende de oogen houdende na den hemel / sagh [99] de heerlickheyt Godts / ende Jesum / [100] staende [1] ter rechter [handt] Godts.

56 Ende hy seyde / Siet / ick sie de hemelen [2] geopent / ende [3] den Sone des menschen staende ter rechter-[handt] Godts.

57 Maer sy roepende met grooter stemme / stopten hare ooren / ende vielen eendrachtelick op hem aen.

51 *Gr.* in een vlamme vyers.
52 Ofte/ te bemercken.
e Exod. 3. 6. Matth. 22. 32. Hebr. 11. 16.
53 Ofte / hem, N. den Engel.
54 Ofte / bemercken.
f Ios. 5. 15.
55 't Grieck woordt beteeckent solen die onder aen de voeten met banden aen-gebonden wierden.
56 Namelick / om de Goddelicke verschijninge die daer geschiedde.
57 *Gr.* siende gesien. *Hebr.* Dat is, wel terdegen gesien / ende ernstelick daer op gelet/ hoe mijn volck in Egypten mishandelt wort.
58 N. van den hemel: 't welck verstaen moet worden menschelicker wijse gesproken/ dat Godt nu bereydt was om sijn volck te verlossen/ ende hare vyanden te straffen. Want andersins vervult Godt hemel ende aerde. Jerem. 23. vs. 24.
59 V. door de bestieringe. *Hebr.*
g Exod. 7. 8. 9. 10. 11. 13. 14. cap.
h Exod. 16. 1. Deut. 1. 3.
i Deut. 18. 15, 18. Ioan. 1. 46. Actor. 3. 22.
60 Nam. den Christum, ofte Messiam. Hier toont Stephanus dat hy tegen Mosem niet en leert / als hy Iesum Christum predickt / dewijle Moses selve van hem geprophetееrt heeft.
k Matth. 17. 5.
l Exod. 19. 3.
61 Ofte / Gemeynte. Dit is de vergaderinge des volcks geweest / die beschreven wordt Exod. 19. ende in eenige volgende Capittelen.
m Gal. 3. 19.
62 Nam. de Sone Godts. v. 30.
63 Dat is / den wegh ten leven aenwijsende.
64 Dat is / uytspraken ofte aenspraken Godts / waer mede hy sijnen wille verklaerde.
65 Nam. Mosem / en Godt door Mosem haer sijne levendige woorden voorhoudende.
66 Namel. verlangende weder nae dat landt / ofte nae de superstitien van Egypten.
n Exod. 32. 1.

78 In den Hebreeuschẽ text staet Chijun, waer door sommige verstaen den afgodt Hercules, om dat de Egyptenaren / welcker afgoderie de Israeliten veel volghden / den selven Chon naemden: andere / den afgodt Saturnus, die van de Egyptenaren oock Rephan genaemt wiert / welck woort / doch verandert in Raiphan, in de Grieckshe oversettinge voor Chijun gestelt is / die hier van Luca gevolght wort / alsoo de selve in den grondt met den Hebreeuschẽ text over eẽ komt. Maer in de Grieckshe oversettinge / die Stephanus volght, staet Raiphan, 't welck daer na in Remphan verandert is. De Hebreen noemen een Reuse Repha, waer van sommige meynen dit woort gekomen te zijn / ende dat den afgodt Hercules, die in eenes Reusen ghedaente ghe-eert plach te worden / daer mede beteeckent wordt.
79 *Gr.* uyt-drucksselen.
80 In 't Hebreeusch staet Damascus, gelijck oock in de Grieckshe oversettinge. Doch Stephanus heeft meer op den sin als op de woorden gesien / also de historie leert / datse overgevoert zijn niet alleen aen gene zijde van Damascus / maer oock verder aen gene zijde van Babylonien / in Persien ende Meden lant. Siet 2. Reg. cap. 17. vs. 6. ende *Ioseph. Antiq. lib. 9. cap. 14.*
81 Alsoo genaemt om dat de Tafelen der Wet / die de getuygenisse des Heeren genaemt wort / daer in bewaert wierden / ende Godt daer uyt getuygenisse ende antwoorde gaf van sijnen wille. Exo. 25. 22. 2. Reg. 11. 12. 2. Chron. 23. 11. ende was anders ghenaemt des bescheyts, ofte der t'samenkomste, om dat 't volck al 'se vergaderen souden / daer bescheyden wierdt / om by een te komen. siet Exod. 20. 2. vergeleecken met Exo. 33. vs. 7.
q Exod. 25. 40. Hebr. 8. 5.
r Iosu. 3. 14.
82 Namel. als van handt tot handt van hare voor-ouderen.

67 Ofte / tot het beeldt, daer sy afgoderie mede bedreven, Namelick / tot het kalf.
68 N. met eten / drincken / ende spelen. Exod. 32. 6. 1. Corinth. 10. 7.
69 V. in het gulden kalf / dat sy selve met hare eygene handen gemaeckt hadden. Soo worden de afgoden dickwijls genaemt / om hare nietigheyt / ende der afgoden-dienaren dwaesheyt aen te wijsen / Psal. 115. 4.
70 V. wiert toornich over haer / daer hy te voren haer gunstich was geweest / ende wel dede. Ofte / keerde hem van haer af.
71 N. als een rechtveerdigh rechter aen hare begeerlickheden / en in eenen verkeerden sin. Rom. 1. 24 / 28.
72 V. de Sonne / Mane / ende andere gesternten. Siet Deut. 17. 3. 2. Reg. 17. 16. Jesai. 40. 26. Jerem. 19. 13.
73 N. der kleyne Propheten / die in een boeck t' samen by een gestelt waren. Dit staet by den Propheet Amos 5. 25.
74 Met dit vragen wil hy seggen / dat sy hem niet en hebben geoffert nae behooren / noch met een oprecht herte. Amos 5. 21.
o Amos 5. 25.
p Amos 5. 26, 27.
75 N. op uwe schouderen / om die om te dragen.
76 Dese Moloch was een afgodt der Ammoniten Lev. 18. 21. 1. Reg. 11. 7. Jerem. 32. 35. ende komt dese name van het Hebreeusch woort Melech, dat is / Coninck / gelijcke oock Milcom 1. Reg. 11. 5.
77 Siet hier van Amos 5, 26, ende diergelijcke oock Jerem. 7. 18. ende 44. 25.

83 Dat is / Josua den sone van Nun. Waer uyt men siet dat de namen Iosua ende Iesus eenerley namen zijn. Siet oock Hebr. 4. 8.
84 *Gr.* in de besittinge der heydenen. ofte / als sy het besit der heydenen innamen.
85 V. voor haer henen: ofte / alsoo datse het aengesicht onser Vaderen niet en konden verdragen. Exo. 23. 28. Josu. 24. 12. Psal. 44. 4.
s 1. Sam. 16. 1. Psal. 89. 21. Actor. 13. 22.
86 Siet Luc. 1. 30.
t 2. Sam. 7. 2. 1. Par. 17. 1. Psal. 132. 5.
87 V. te verkrijgen ofte te bouwen.
v 1. Reg. 6. 1. 1. Par. 17. 12.
88 V. een vast ende bestaende gebouw / een Tempel / om niet langer in een hutte ofte Tabernakel / maer in een vast huys te woonen. Psal. 132. vss. 3 / 4 / 5.
x 1. Reg. 8. 27. Actor. 17. 24.
89 N. als of hy daer in gesloten / ofte daer aen gebonden zy: gelijck de Joden haer in beelden. Jerem. 7. 4.
y 2. Par. 6. 33. Iesa. 66. 1. Matth. 5. 34. ende 23. 22.
z Gen. 1. 4.
a Nehem. 9. 16. 17. Ierem. 6. 10.
90 V. hoe wel ghy uyterlick besneden zijt na den vleesche / soo en hebt ghy nochtans niet de inwendige besnijdenisse des herten / die sonder handen geschiet. Deut. 10. 16. ende 30. 6. Jerem. 4. 4. sonder welcke de uyterlicke niet nut en is. Rom. 2. 28.
91 *Gr.* altijt valt ghy tegen den H. Geest, N. die u door sijn woordt overtuyght / dat de leere Christi de rechte salichmakende leere is / ende evenwel staet ghy de selve altijt tegen.
92 Siet Psal. 78. 8.
93 N. Iesu Christi. Siet Jesai. 53. 11. Actor. 3. 14. 1. Joan. 2. 1.
94 Namel. door Judam.
95 N. door de Romeynsche soldaten / hem / daer hy onschuldigh was / ter doodt veroordeelt hebbende.
b Exod. 19. 3. ende 24. 3. Ioan. 7. 19. Gal. 3. 19. Hebr. 2. 2.
96 Ofte / ordinantien, V. beschickingen / ende dienst. Siet Gal. 3. 19.
97 *Gr.* bewaert.
98 *Gr.* wierden doorsaecht in hare herten, N. van spijt ende toorne. Siet Actor. 5. 33.
99 Dat is / den heerlicken Godt: ofte / eene Godtlicke heerlickheyt. Luc. 2. 9. N. so verre de selve met menschen oogen can gesien worden.
100 V. zijnde. 1. Pet. 3. 22. anders wort hy oock geseght te sitten ter rechter handt Godts. Marc. 16. 19.
1 Daer door wort verstaen de hooghste heerlickheyt ende macht.
2 Siet diergelijcke Matth. 3. 16.
3 V. Iesum Christum.

58 [4] e Ende wierpen hem ter stadt uyt/ ende steenighden [hem]: d ende de [5] getuygen leyden hare [6] kleederen af aen de voeten eens jongelinghs/ genaemt [7] Saulus.

59 Ende sy steenighden Stephanum/ aenroepende/ ende seggende/ e Heere Jesu ontfangt mijnen [8] geest.

60 Ende vallende op de knyen riep hy [9] met grooter stemme/ f Heere/ [10] en rekent haer dese sonde niet toe. Ende als hy dat geseght hadde [11] ontsliep hy.

4 Willende daer in de wet volgen Lev. 24. 14.
c 1. Reg. 21. 13. Luc. 13. 29.
d Actor. 22. 20.
5 Die na de wet het steenigen moesten beginnē. Deut. 17. 7.
6 N. hare opperkleederen ofte mantels/ op dat'se te beter met steenen souden konnen werpen.
7 Wiens bekeeringe beschreven wort in't volgende 9. cap.
e Psalm 31. 6. Luc. 23. 46. 8 Dat is/ ziele. Siet diergelijcke Luc. 23. 46.
9 Siet diergelijcke Matth. 27. 50. f Matth. 5. 44. Luc. 23. 34. 1. Cor. 4. 12.
10 Gr. en stelt haer dese sonde niet, D. en wilt die niet staende ofte blijvende houden/ om haer daer over te straffen na verdienste. Siet diergelijcke Luc. 23. 34. 11 D. is gestorven. want de doot der geloovige wordt eenen slaep genaemt om de salige opstandinge uyt den dooden/ waer door sy als uyt eenen slaep wederom sullen opgeweckt worden ten eeuwigen leven. Siet Mat. 9. 24. Joan. 11. 11. 1. Cor. 15. 6/18/20. 1. Thes. 4. 13.

Het viij. Capittel.

1 De Gemeynte van Jerusalem wort vervolght ende verstroyt. 2 ende Stephanus begraven. 3 Saulus verwoest de Gemeynte. 5 Philippus predickt Christum te Samarien/ ende doet daer vele wonderteeckenen. 9 Alwaer Simon de Toovenaer het volck verleydt hadde/ ende in grooten aensien was. 12 Vele glooven door Philippi predicatien/ ende worden gedoopt. 13 ende onder de selve oock Simon. 14 Petrus ende Joannes worden gesonden na Samarien. 15 door welcker gebedt ende opleggingе der handen de geloovige aldaer den H. Geest ontfangen. 18 welcke macht Simon begeert met gelt te koopen. 20 maer wort van Petro daer over hestelijck bestraft/ ende tot bekeeringe vermaent. 26 Philippus wort gesondē tot den Moorman/ die op sijnen wagen sittende den Propheet Esaiam las. 34 ende van Philippo onderwesen zijnde/ wort na belijdenisse sijns geloofs/ van hem onderwege gedoopt. 39 Philippus wort van den Geest des Heeren wech genomen/ ende te Azoten gevonden.

1 ENde a Saulus hadde mede een [1] wel behagen aen sijne [2] doot. Ende daer wierdt te dien dage een groote vervolginge tegen de Gemeynte/ die te Jerusalem was: b ende sy wierden alle [3] verstroyt door de landen van Judea ende Samaria/ [4] behalven de Apostelen.

2 Ende [eenige] Godtvruchtige mannen [5] droegen Stephanum te samen [ten grave], c ende maeckten [6] grooten rouwe over hem.

3 Ende d Saulus verwoestede de Gemeynte/ gaende in de huysen: ende treckende mannen ende vrouwen/ [7] leverde'se over in de gevangenisse.

4 Sy dan nu die verstroyt waren e gingen [het landt] door/ ende [8] verkondighden het woort.

5 Ende [9] Philippus quam af [10] in de stadt van Samaria/ ende predickte haer Christum.

6 Ende de scharen hielden haer eendrachtelijck aen 't gene van Philippo geseght wiert/ dewijle sy hoorden ende sagen de teeckenen die hy dede.

7 f Want van vele die onreyne geesten hadden/ gingen [deselve] uyt/ roepende met grooter stemme: ende vele geraeckte ende kreupele wierden genesen.

8 Ende daer wiert groote blijdtschap in die stadt.

9 Ende een seker man/ met name [11] Simon/ was te vorē in de stadt plegende g tooverie/ ende [12] verruckende de sinnen des volcks van Samaria/ seggende van hem selven/ dat hy wat groots was.

a Actor. 22. 20.
1 N. uyt onwetenheyt/ ende eenen verkeerden yver/ meynende daer mede Gode dienst te doen. Joan. 16. 2. 1. Tim. 1. 13.
2 Of/ ombrengen.
b Actor. 11. 19.
3 Dit wort voornamelick verstaen van de leeraers/ die te Jerusalem benevens de Apostelen waren: gelijck sulcx afgenomen kan worden uyt het eynde van dit vs/ ende uyt het 4 ende 5 navolgende vs.
4 N. als die bysonderen last ontfangen hadden om te Jerusalem te blijven. Act. 1. 4/ 8. tot dat de leere des Evangeliums daer genoeghsaem bevestight ende verbreydt soude zijn. Jesai. 2. 3.
5 N. uyt de plaetse daer Stephanus was gesteenigt/ geen gevaer ontsiende/ dat haer daer over soude mogen overkomen.
c Genes. 23. 2. ende 50. 10. 2. Sam. 3. 31.
6 N. na de wijse der Joden/ ontrent de begravingē van aensienlicke persoonen/ Genes. 50. 10. Joan. 11. vs. 31. te meer om dat sy van herten bedroeft waren over het verlies van sulcken treflicken man.
d Actor. 9. 1. ende 22. 4. ende 26. 9. 1. Cor. 15. 9. Galat. 1. 13. 1. Timot. 1. 13.
7 N. aen de Overste om door haer in de gevanckenisse geworpen te worden.
e Matth. 10. 23. Actor. 11. 19.
8 Gr. Euangelizeerden.
9 Welcke een was van de seven Diakenen die te Jerusalem tot versorginge der armen verkoren waren. Actor. 6. 5. dan is nae dese verstrojinge van Godt beroepen tot een Evangelist/ om het Evangelium te Samarien ende elders te prediken ende de Sacramenten te bedienen/ ende met mirakelen het selve te bevestigen/ Actor. 21. 8. Ephes. 4. 11.
10 Dese was de hooft-stadt geweest van de tien stammen Israëls: gesticht van Amri ofte Homri/ de seste Coninck Israëls. 1. Reg. 16. daer na ingenomen van Salmanasser de Coninck van Assyrien/ ende met heydensche inwoonderen beset. 2. Reg. 17. Ende ten laetsten van Hircano verwoest/ ende van Herode wederom gebout/ ende Sebaste genaemt/ ter eeren des Keysers Augusti. *Joseph. Antiq. lib. 13. cap. 18.* ende *de bello lib. 5. cap. 16.* Ofte/ in een stadt van Samarien.
f Marc. 16. 17. Actor. 5. 16. ende 16. 18. ende 19. 11.
11 Van desen Simon leest men veel in de oude kerckelicke historien/ ende insonderheyt dat hy de eerste secte/ namelick de grouwelicke secte der Simonianen/ opgerecht heeft onder de Christenen. Siet *Euseb. Hist. Eccl. lib. 2. cap. 12. ende lib. 4. cap. 21.*
g Actor. 13. 6.
12 N. door de valsche teeckenen die hy onder haer dede/ gelijck de toovenaers in Egypten Exod. 7. 11. Siet Matth. 24. 24. ende 2. Thess. 2. 9.

10 Welcken sy alle aenhingen van den kleynen tot den grooten/ seggende/ Dese is de groote kracht Godts.

11 Ende sy hingen hem aen/ om dat hy eenen langen tijdt met tooveryen hare sinnen verruckt hadde/

12 Maer doe sy Philippō geloofden/ die het Evangelium van het Coninckrijcke Godts/ ende [van] den name Jesu Christi verkondighde/ wierden sy gedoopt beyde mannen ende vrouwen.

13 Ende Simon [13] geloofde oock selve/ eñ gedoopt zijnde bleef geduerigh by Philippum: ende siende de teeckenen ende [14] groote krachten/ die daer geschiedden/ ontsettede hy hem.

14 Als nu de Apostelen die te Jerusalem waren/ hoordē dat Samaria het woort Godts aengenomen hadde/ [15] sonden sy tot haer Petrum ende Joannem.

15 De welcke afgekomen zijnde baden voor haer/ dat sy [16] den heyligen Geest ontfangen mochten.

16 (Want hy en was noch op niemandt van haer gevallen/ maer sy waren alleenlick gedoopt [17] in den name des Heeren Jesu.)

17 h Doe leyden sy de handen op haer/ ende sy ontfingen den heyligen Geest.

18 Ende als Simon sagh/ dat door [18] de opleggingе van de handen der Apostelen de heylige Geest gegeven wiert/ so boodt hy haer gelt aen/

19 Seggende/ Geeft oock my dese macht/ op dat so wien ick de handen opleggе/ hy [19] den heyligen Geest ontfange.

20 Maer Petrus seydē tot hem/ Uw' gelt [20] zy met u ten verderve/ i om dat ghy gemeynt hebt [21] dat de gave Godts door gelt verkregen wort.

21 Ghy en hebt geen deel noch lot [22] in dit woort: want uw' herte en is niet [23] recht voor Godt.

22 Bekeert u dan van dese uwe boosheyt/ ende bidt Godt/ of [24] misschien u dese overleggingе uwes herten vergeven wierde.

23 Want ick sie dat ghy zijt in eene gansch [25] bittere galle/ ende 'tsamen-knoopinge der ongerechticheyt.

24 Doch Simon antwoordēnde seyde/ k [26] Bidt ghy lieden voor my tot den Heere/ op dat niets over my en kome van 'tgene ghy geseght hebt.

25 Sy dan nu/ als sy het woort des Heeren betuyght ende gesproken hadden/ keerden wederom na Jerusalem/ ende verkondighden het Evangelium [in] vele vlecken der Samaritanen.

26 Ende een Engel des Heeren sprack tot Philippum/ seggende/ Staet op/ ende gaet henen tegen het zuyden/ op den wegh die van Jerusalem af-daelt nae Gaza/ [27] welcke woest is.

27 Ende hy stont op ende ginck henen: ende/ siet/ een Moor-man/ [28] een Camer-

13 D. overtuyght zijnde door 't gene hy hoorde ende sagh/ bekende hy de waerheyt des Evangeliums/ ende voeghde hem by de Gemeynte: hoe wel sijn geloove nochtans niet oprecht en was/ gelijck blijckt vs. 21.
14 N. de teeckenen door hem gedaen ende alle geschapenē macht verre te boven gaende: gelijck de Toovenaers in Egypten oock eyndelick van Mose bekenden. Exod. 8. 19.
15 N. om dese teedere Gemeynte door dese Apostelen in 't geloove te versterken/ ende alle behoorlicke ordre onder haer te stellen.
16 N. Sichtbaerer ende miraculeuser wijse/ gelijck in de eerste kercke dickmael geschiedde. Actor. 10. 45. eñ 19. 6. 1. Cor. 14. 27. want anders hadden sy alreede den H. Geest ontfangen/ alsoo niemandt in Christum gelooven kan sonder den H. Geest. Rom. 8. 9. 1. Cor. 12. 3.
17 Door dese woorden en wort niet uytgedruckt de forme van den Doop/ waer van Christus spreeckt. Matth. 28. 19. maer het eynde waer toe de Doop diende/ namelick om haer te beteeckenen dat sy door den Doop Christo ende sijne Gemeynte wierden ingelijft. Rom. 6. 3. Gal. 3. 27.
h Actor. 6. 6. ende 13. 3. ende 19. 6. 1. Tim. 4. 14. ende 5. 22. 2. Tim. 1. 6.
18 Dese opleggingе der handen was een extra-ordinaris teecken/ waer door de gave des H. Geests om wonderwercken te doen/ te propheteren/ ende met velerley talen te spreken/ door de Apostelen gegeven wiert. Siet Act. 6. 6. ende 19. 6.
19 D. sodanige miraculeuse gaven des H. Geests. 1. Cor. 12. 4/ &c.
20 D. verderve met u. 't welck een heyligh dreygement is/ waer mede hy te kennen geeft/ hoe swaren sonde dit was/ ende wat straffe te verwachtē stondt voor hem ende diergelicke/ die de geestelicke gaven ofte ampten met gelt ofte giften soecken te koopen/ welcke sonde om de daedt van desen Simon/ plach Simonie genaemt te worden.
i Matth. 10. 8.
21 Ofte/ de gave Godts met gelt te verkrijgen.
22 Ofte/ in, ofte/ aen dese sake. *Hebr.* N. der belofte van de uytstortinge des H. Geests/ die den geloovigen van Godt gedaen was/ Joel 2. ende elders.
23 D. oprecht/ maer verkeert ende geveynst.
24 Dit en seght Petrus niet/ om dat hy twijfelde of Godt hem sijne sonde soude vergeven/ indien hy hem recht bekeerde/ maer om dat hy twijfelde of hy hem oprechtelick bekeeren soude/ gelijck uyt de volgende woorden blijckt.
25 Gr. galle der bitterheydt. dat is/ dat een seer bitter ende boos herte in u is/ vol van ongerechtigheydt. Deuter. 29. 18.
k Num. 21. 7.
26 Hy veynst hem als of hy hem wilde bekeeren/ uyt vreese van het verderf/ dat hem Petrus gedreyght hadde. vs. 20.
27 Gr. dese is woest. Alsoo daer twee wegen waren om van Jerusalem nae Gaza te reysen/ soo vermaent hem de Engel/ dat hy niet den meest gebaenden/ maer den anderen die woest was door de geberghten soude henen reysen.
28 Gr. Eunuchus, dat is/ gesnedene/ gelijck sodanige meest voor Camerlingen by groote Princessen gebruyckt wierden. Hoe wel dit woordt oock alreinet genomen wort voor allerley groote heeren/ die in der Coningen hoven dienen. Genes. 37. 36. Esther. 1. 10.

ling/ [ende] een machtigh heer van [29] Candace/ de Coninginne der Mooren/ die over alle haren schat was/ [l] welcke was gekomen om [30] aen te bidden te Jerusalem:

28 Ende hy keerde wederom/ ende sat op synen wagen/ ende las den propheet Esaiam.

29 Ende de Geest seyde tot Philippum/ Gaet toe/ ende voeght u by desen wagen.

30 Ende Philippus liep toe/ ende hoorde hem den propheet Esaiam lesen/ ende seyde/ Verstaet ghy oock 't gene ghy leest?

31 Ende hy seyde/ [31] Hoe soude ick doch konnen/ so my niet yemandt en [32] onderrecht? Ende hy badt Philippum/ dat hy op soude komen/ ende by hem sitten.

32 [l] Ende de plaetse der Schrifture/ die hy las/ was dese/ Hy is gelijck een schaep ter slachtinge geleydt: ende gelijck een lam stemmeloos is voor dien die het scheert/ alsoo en doet hy synen mondt niet open.

33 [33] In syne vernederinge is syn oordeel wechgenomen: ende wie sal [34] syn geslachte verhalen? want syn leven wort van der aerde wechgenomen.

34 Ende de Camerlingh antwoordde Philippo/ ende seyde/ Ick bidde u/ van wien seght de Propheet dit? Van hemselven/ ofte van yemant anders?

35 Ende Philippus [35] dede synen mondt open/ ende beginnende van die selve Schrift/ [n] verkondighde hem Jesum.

36 Ende alsoo sy over wegh reysden/ quamen sy aen een seker water: ende de Camerlingh seyde/ Siet daer water: [o] wat verhindert my gedoopt te worden?

37 Ende Philippus seyde/ indien ghy van ganscher herten gelooft/ so is't geoorloft. Ende hy antwoordende seyde/ Ick geloove dat Jesus Christus [36] de Sone Godts is.

38 Ende hy geboodt den wagen stille te houden: ende sy daelden beyde af in het water/ so Philippus als de Camerlingh: ende hy doopte hem.

39 Ende doe sy uyt het water waren opgekomen/ nam de Geest des Heeren Philippum wech/ ende de Camerlingh en sagh hem niet meer: want hy reysde synen wegh [37] met blijdschap.

40 Maer Philippus [38] wierdt gevonden [39] te Azoten/ ende ['t landt] doorgaende/ verkondighde hy het Euangelium [in] alle steden/ tot dat hy tot [40] Cesareen quam.

29 Gelijck alle Coningen in Egypten Pharao genaemt wierden/ so wierden oock alle Coninginnen van Ethiopien ofte Moorenlant/ 't welck meest door vrouwen geregeert wierdt/ Candace genaemt. Siet *Plin. lib. 6. c. 29.*
l Ioan. 12. 20.
30 D. den Godtsdienst te plegen/ die van Godt te Jerusalem was opgericht/ waer van het aenbidden een der voornaemste deelen was. Siet 1. Reg. 8. 41.
31 N. alles verstaen dat ick lese. want hoe wel 't woort Godts in hem selven klaer genoegh is/ soo veel ter salicheyt noodich is/ om van een yeder door de genade des H. Geests verstaen te worden/ soo zijnder nochtans eenige plaetsen swaer om te verstaen/ daer toe verclaringe ende uytlegginge van nooden is. waerom Godt beneffens het lesen des woordts oock de predicatie ende uytlegginge des selven heeft ingestelt. Actor. 17. 11. Rom. 10. 14. Ephes. 4. 11.
32 *Gr.* op den wegh en leyder.
33 Hoe dese plaetse op Christum past/ ende met den Hebreeuschen text over een komt/ siet de verclaringe op Jesa. 53. 7.
34 Ofte/ afkomste, ofte/ sijns levens tijt. Sommige verstaen dit van syne eeuwige geboorte uyt den Vader: andere van de menichte der geloovige/ die hy door syne doot tot hem soude trecken. Joa. 12. 32. Sommige van de eeuwige kracht ende geduericheyt sijns levens/ na syne opstandinge ende hemelvaert. Rom. 6. 9. Hebr. 7. 27. 't welck met de volgende woorden Jes. 53. vs. 10. best schijnt over een te komen.
m Iesa. 53. 7.
35 Van dese wijse van spreken siet Matth. 5. 2.
n Luc. 24. 45.
o Actor. 10. 47.
36 Ende verhalven de ware Saligmaker/ die ons door sijn lijden ende sterven van de sonde ende doodt verlost heeft/ volgens de vorige prophetie. Siet diergelijcke korte belijdenisse Matth. 16. 16.
37 *Gr.* hem verblijdende, Namel. uyt een gevoelen van de vergevinge sijner sonden/ ende van de werckinge des Heyligen Geests in syn gemoet/ Rom. 5. 1/ &c.
38 Dat is/ bevont hem selven nedergeset.
39 Dit was een stadt in Palestina/ van de Hebreen Asdod genaemt: waer van siet Josu. 11. 22.
40 Dit was oock een stadt in Palestina/ tegen de zee gelegen/ eertijts genaemt Turris Stratonis. van Herodes opgebouwt/ ende Cesareen genaemt ter eeren des Keysers Augusti. Siet breeder d'aenteeck. op Actor. 10. 1.

Het ix. Capittel.

1 Saulus reyst na Damascus/ om de geloovige aldaer oock te vervolgen. 3 wort onderwegen uyt den hemel van een licht omstraelt/ ter aerde geworpen/ ende van Christo selve bestraft/ ende met blintheyt geslagen. 10 Ananias wort tot hem gesonden/ die in 't eerste bevreest is tot hem te gaen. 15 doch daerna tot hem komt/ hem wederom siende maeckt/ onderrecht/ ende doopt. 20 Saulus predickt Christum in de Synagogen. 23 De Joden leggen hem lagen. 25 maer hy ontkomt over den stadts muer in een mande. 26 Hy komt te Jerusalem/ ende wort van Barnaba tot de Apostelen gebracht/ ende predickt oock Christum aldaer. 30 Reyst na Tarsen om der Joden lagen te ontgaen. 31 de Gemeynten hebben vrede ende nemen toe. 32 Petrus komt tot Lydda/ ende geneest Eneam. 36 wort tot Joppe ontboden/ ende verweckt Tabitham/ die gestorven was. 42 waer door vele gelooven.

1 [a] Ende Saulus [1] blasende noch dreyginge ende moort tegen [2] de discipelen des Heeren/ ginck tot den [3] Hoogen-priester/

2 Ende begeerde brieven van hem na [4] Damascum aen de Synagogen/ op dat so hy eenige/ die van [5] dien wegh waren/ vonde/ hy [deselve] beyde mannen ende vrouwen soude gebonden brengen nae Jerusalem.

3 [b] Ende als hy reysde/ ist geschiet dat hy na by Damascum quam/ [c] ende hem [6] omscheen snellick [d] een licht van den hemel:

4 Ende ter aerden [7] gevallen zijnde/ hoorde hy een stemme die tot hem [8] seyde/ Saul/ Saul/ wat vervolght ghy [9] my?

5 Ende hy seyde/ Wie zijt ghy Heere? Ende de Heere seyde/ Ick ben Jesus dien ghy vervolght. [e] Het is u hardt [10] de versenen tegen de prickels te slaen.

6 Ende hy bevende ende verbaest zijnde/ seyde/ Heere/ [f] wat wilt ghy dat ick doen sal? Ende de Heere [seyde] tot hem/ Staet op/ ende gaet in de stadt/ ende u sal [aldaer] geseght worden/ [11] wat ghy doen moet.

7 [g] Ende [12] de mannen die met hem over wegh reysden/ stonden [13] verbaest/ [14] hoorende wel de stemme/ maer niemant siende.

8 Ende Saulus stondt op van der aerde: ende als hy syne oogen open dede/ [15] en sagh hy niemandt. Ende sy hem by der handt leydende/ brachten hem tot Damascum.

9 Ende hy was dry dagen dat hy niet en sagh: ende [16] en at niet/ noch en dronck niet.

10 Ende daer was een seker discipel te Damascus/ met name [17] Ananias: ende de Heere seyde tot hem [18] in een gesichte/ Anania. Ende hy seyde/ Siet/ [hier ben] ick/ Heere.

11 Ende de Heere [seyde] tot hem/ Staet op ende gaet in de strate genaemt de Rechte/ ende vraeght in het huys Jude na [eenen] met name Saulus/ [h] van [19] Tarsen: want siet hy bidt.

12 Ende hy heeft in een gesichte gesien/ dat een man/ met name Ananias/ inquam/ ende hem de handt opleyde/ op dat hy wederom siende worde.

13 Ende Ananias antwoordde/ Heere/ ick hebbe uyt velen gehoort van desen man/ [i] hoe veel quaet hy uwe heylige in Jerusalem gedaen heeft.

14 Ende heeft [20] hier macht van de Overpriesters/ om te binden alle die [21] uwen name aenroepen.

15 Maer de Heere seyde tot hem/ Gaet henen: [k] want dese is my een uytvercoren [22] vat/ om mijnen naem [23] te dragen voor de heydenen/ ende de Coningen/ ende de kinderen Israëls.

a Actor. 8. 3. ende 22. 4. ende 26. 9. 1. Cor. 15. 9. Gal. 1. 13. 1. Tim. 1. 13.
1 N. na den doodt Stephani: een gelijckenisse genomen van de leeuwen ofte beyren een proye najagende: ofte gelijck de bittere vyanden haer tegen andere plegen aen te stellen.
2 Dat is/ de gene die Christum aenhingen/ ende daer na te Antiochien eerst Christenen genaemt wierden. Actor. 11. 26.
3 N. ende den oppersten Raedt der Joden/ waer van hy het hooft was. Act. 22. 5. by welcken Raedt de kennisse ende het opperste oordeel doe stont van de saecken der Joodsche Religie/ oock in de Synagogen buyten het Jodische landt/ Siet Paral. 19. 10. Actor. 18. 15.
4 Dit was de hooft-stadt van Syrien/ gelegen aen de eene zijde des berghs Libanus/ ontrent vijf ofte ses dagen reysens van Jerusalem: een heydensche stadt/ maer daer vele van de verstroyde Joden woonden/ ende Synagogen hadden. Siet vs. 22. Act. 26. 12. 2. Corinth. 11. 32.
5 D. die leere. *Hebr.* Siet Actor. 24. 14.
b Actor. 22. 6.
c 1. Corint. 15. 8. 2. Corint. 12. 2.
6 *Gr.* omblixemde, ofte/ omstraelde.
d Actor. 26. 13.
7 N. uyt schrick/ verbaestheydt/ ende vreese.
8 N. in de Hebreeusche tale. Act. 26. 14.
9 N. in mijne leden, dat is/ mijne Gemeynte/ die mijn lichaem is. 1. Corint. 12. 12. Ephes. 5. 23.
e Actor. 5. 39.
10 N. gelijck de ossen ende andere lastbeesten achter uyt slaen/ wanneerse met prickels worden voort gestouwt/ ende alsoo niet de prickels maer haer selven quetsen.
f Luc. 3. 10. Actor. 2. 37. ende 16. 30.
11 N. om u gesichte wederom te krijgen/ ende voor een discipel gehouden te worden/ gelijck vs. 17 verklaert wordt. want andersins wat sijne leere ende Apostelschap aengaet/ die en heeft hy noch van menschen/ noch door menschen. Gal. 1. 1/ 12.
g Dan. 10. 7.
12 Dese schijnen geweest te zijn/ die Paulo van de Overpriesters mede gegeven waren om de gevangene Christenen in bewaringe nae Jerusalem te brengen/ gelijck gesegt is vs. 2.
13 Ofte/ verstomt, N. na dat sy weder op gestaen waren: want sy oock met Paulo ter aerden neder-geslagen zijn geweest. Act. 26. 14.
14 Sommige nemen dit voor de stemme Pauli/ daer hy Christo mede antwoordde/ om dat Actor. 22. 9. geseght wort/ dat de gene die in het geselschap Pauli waren/ de stemme des genen/ die met hem sprack/ niet en hoorden. Andere vereenigen dit alsoo/ dat hier oock wel van de stemme Christi gesproken wort/ doch alleen van een gehoor des geluyts/ sonder verstant van de woorden: maer Act. 22. 9. van een bescheydelick gehoor ende verstant der woorden: diergelick exempel is Joan. 12. 29. in de stemme die uyt den Hemel tot Christum sprack/ daer sommige de selve gehoort hebben met verstant der woorden/ sommige het geluydt alleen sonder verstant der woorden.
15 Namelick/ om datter schellen over syne oogen gekomen waren. vs. 18.
16 Namel. ofte door de groote verslagentheydt/ die hem alle lust van eten ende drincken benomen hadde: ofte/ om den geheelen tijdt met bidden ende boetveerdigheydt door te brengen/ gelijck vs. 11. uytgedruckt wort. Want in die landen konden de menschen het lange vasten beter verdragen/ als in dese onse landen. Siet Matth. 15. 32. Marc. 8. 2.
17 Dese was een voornemen Discipel/ gelijck hy naerder beschreven wort/ Actor. 22. 12. Sommige oude Leeraers meynen dat hy een geweest is van de 72 Discipelen van Christo te voren verkozen.
18 Namel. in een Goddelick gesichte door een vertreckinge van sinnen/ waer in hem de Heere verschenen is gelijck in 't 12 vs Paulo/ die doe noch blindt was/ oock geschiet is.
h Actor. 21. 39. ende 22. 3.
19 Dit was een stadt in Cilicien/ welcke groote weldaden van de Roomsche Keysers ontfangen hadde/ ende onder anderen oock het burger-recht van Roomen/ waer op hem Paulus hier nae somwijlen beroept. Siet Actor. 16. 37. ende 22. 25. Siet d'aenteeck. op Actor. 22. 28.
i Actor. 9. 1. 1. Corinth. 15. 9. Galat. 1. 13. 1. Timot. 1. 13.
20 Namel. te Damascus selve.
21 Dat is/ u aenbidden/ ende volgens u gelooven. Rom. 10. 14.
k Actor. 13. 2. ende 22. 21. Rom. 1. 1. Galat. 1. 15. ende 2. 8. Ephes. 3. 8. 1. Timot. 2. 7. 2. Timot. 1. 11.
22 D. instrument: ofte dienaer ende gesante. 2. Corint. 5. 20. *Gr.* een vat der verkiesinge. Galat. 1. 15/ 16.
23 D. voor te dragen/ ofte verkondigen.

16 [l] Want

16 [l] Want ick sal hem [24] toonen hoe veel hy lijden moet om mijnen naem.

17 [m] Ende Ananias ginck henen ende quam in het huys: ende [25] de handen op hem leggende / seyde hy / Saul broeder / de Heere heeft my gesonden [namelick] Jesus / die u [26] verschenen is op den wegh dien ghy quaemt / op dat ghy weder siende / ende met den heyligen Geest vervult soudet worden.

18 Ende terstont vielen af van sijne oogen gelijck als schellen / ende hy wiert terstont wederom siende: ende stont op / ende wiert gedoopt.

19 Ende als hy [27] spijse genomen hadde / wiert hy versterckt. Ende Saulus was sommige dagen by de discipelen / die te Damascus waren.

20 Ende hy predickte terstont Christum in de Synagogen / dat hy [28] de Sone Godts is.

21 Ende sy ontsetteden haer alle die het hoorden / ende seyden / En is dese niet de gene die te Jerusalem verstoorde die desen naem aenriepen / ende die daerom hier gekomen is / op dat hy deselve gebonden soude brengen tot de Over-priesters?

22 Doch Saulus wiert meer ende meer bekrachtight / ende [29] overtuyghde de Joden die te Damascus woonden / [30] bewijsende dat dese de Christus is.

23 Ende als [31] vele dagen [32] verloopen waren / so hielden de Joden te samen raedt om hem te dooden.

24 Maer hare lage wiert Saulo bekent: [n] ende [33] sy bewaerden de poorten / beyde des daeghs ende des nachts / op dat sy hem dooden mochten.

25 Doch de discipelen namen hem des nachts / [o] ende lieten hem neder door de muyr / hem aflatende in een mande.

26 [p] Saulus nu te Jerusalem gekomen zijnde / pooghde hem by de Discipelen te voegen: maer sy vreesden hem alle / [34] niet geloovende dat hy een Discipel was.

27 [q] Maer Barnabas hem tot sich nemende / leydde [hem] tot [35] de Apostelen / ende verhaelde haer hoe hy op den wegh den Heere gesien hadde / ende dat hy tot hem gesproken hadde / ende hoe hy te Damascus vrymoedelijck gesproken hadde in den name Jesu.

28 Ende hy was met haer [36] ingaende ende uytgaende te Jerusalem:

29 Ende vrymoedelijck sprekende in den name des Heeren Jesu / sprack hy oock ende handelde tegen [37] de Grieksche [Joden]: maer dese trachteden hem te dooden.

30 Doch [38] de Broeders [dit] verstaende / geleydden hem tot Casareen ende sonden hem af nae Tarsen.

31 De gemeynten dan door geheel Judeam / ende Galileam / ende Samariam hadden vrede / ende wierden gesticht: ende wandelende in de vreese des Heeren / ende de vertroostinge des heyligē Geests / wierden vermenichvuldight.

32 Ende het geschiedde als Petrus [39] alomme doortrock / dat hy oock af quam tot [40] de heylige die tot [41] Lydda woonden.

33 Ende aldaer vondt hy een seker mensche / met name Eneas / die acht jaren [42] te bedde gelegen hadde / welcke was [43] geraeckt.

34 Ende Petrus seyde tot hem / Enea / Jesus Christus maeckt u gesont: staet op ende [44] spreydt u selven [het bedde]. Ende hy stont terstont op.

35 Ende sy sagen hem alle die [45] te Lydda ende Sarona woonden / de welcke haer bekeerden tot den Heere.

36 Ende te [46] Joppe was een sekere discipelinne met name Tabitha / [47] welcke overgeset zijnde is geseght [48] Dorcas. Dese was vol van goede wercken / ende aelmoessen / die sy dede.

37 Ende het geschiedde in die dagen / dat sy kranck wiert ende sterf: ende als sy'se [49] gewasschen hadden / leyden sy haer in de opper-sale.

38 Ende alsoo Lydda na by Joppe was / de discipelen hoorende dat Petrus aldaer was / sonden [50] twee mannen tot hem / biddende [51] dat hy niet en soude vertoeven tot haer over te komen.

39 Ende Petrus stont op / ende ginck met haer: welcken sy / als hy daer gekomen was / in de opper-sale leydden: ende alle de weduwen stonden by hem / weenende ende toonende de rocken ende kleederen die Dorcas gemaeckt hadde / als sy by haer was.

40 Maer Petrus / hebbende [52] [haer] alle uytgedreven / knielde neder ende badt: ende hem keerende tot het lichaem seyde / Tabitha / staet op. Ende sy dede hare oogen open / ende Petrum gesien hebbende sat sy over eynde.

41 Ende hy gaf haer de handt / ende rechtede'se op / ende [53] de heylige ende de weduwen geroepen hebbende / stelde hy'se levende voor [haer].

42 Ende [dit] wierd bekent door geheel Joppe / ende vele geloofden in den Heere.

43 Ende het geschiedde dat hy vele dagen te Joppe bleef by eenen sekeren Simon / eenen leder-bereyder.

1 Actor. 21. 11. 2. Corint. 11. 23.
24 D. niet alleen hem daer van te voren onderrichten / maer oock door mijnen Geest daer toe moedt ende stercke geven: gelijck hy sijne andere discipelen belooft Joan. 16.33.
m Actor. 22. 12.
25 N. tot een teecken / dat de Heere hem in sijn Goddelick beroep door den heyligen Geest extra-ordinaerlick soude versterken / en hem van sijne blintheyt genesen. Marc. 16. 18. siet Actor. 6. 6.
26 Ofte, van u gesien is. Want dat Christus oock in dese openbaringe vā Paulo gesien is / blijckt v. 27. ende Actor. 22. 14. of nu dit geschiet is door een gesichte des geests alleen / gelijck Actor. 22. 17. Ofte met de oogen des lichaems / eer hy van dit licht verblindt wiert / en wort niet geseght. Doch al waer 't dat hy hem gesien hadde met de oogen des lichaems / soo en volght daer niet uyt dat het lichaem Christi op der aerden soude neder gedaelt zijn: want dat strijdt tegen Act. 3. 21. ende Godt konde het gesichte Pauli alsoo wel versterken / dat hy Christum in den geopenden hemel konde sien / als hy gedaen heeft het gesichte Stephani Actor. 7. 56.
27 Gr. voedsel.
28 Ende volgens dien de ware Messias. Siet v. 22. Act. 8. 37.
29 Gr. maeckte de Ioden confuys, ofte beschaemt, ofte / verwerrede de Ioden.
30 Het Griecksch woort beteeckent een bewijs / dat geschiet door t'samenvoeginge ofte vergelijckinge / N. van de voorseggingen der Propheten met de vervullinge der selve in den persoon Christi.
31 N. drie geheele jaren / welcken geheelen tijdt hy in Arabien / ende te Damascus geleert heeft / eer hy na Jerusalem trock. Siet Gal. 1. 17.
32 Gr. vervult.
n 2. Cor. 11. 32.
33 N. de Joden / gesterckt met de macht van den Stadt-houder des Coninckx Arete. 2. Cor. 11, 32.
o Iosu. 2. 15. 1. Sam. 19. 12.
p Actor. 22. 17.
34 Namel. dewijlse de bekeeringe Pauli noch in de Gemeynte niet genoech bekent en was / om dat hy den meesten tijt daer nae in Arabien / verre van Jerusalem / was geweest.
q Actor. 11. 25.
35 N. Petrum ende Jacobum / gelijck uytgedruckt staet Galat. 1. vss. 18/19. want het schijnt dat de andere Apostelen voor eenen tijdt van Jerusalem als doen vertrocken waren / om elders het Euangelium te prediken / die daer na wederom te Jerusalem in meerder getal by een zijn geweest. Actor. 15. 6. Gal. 2. 9.
36 D. gemeynsamelick / ende dagelicks met haer verkeerende. Hebr.
37 D. die de Grieksche tale ende oversettinge des Bibels gebruyckten. Siet Actor. 6. 1/9.
38 So worden de geloovige genaemt / om datse als broeders in liefde met malcanderen leefden / hebbende eenen Vader in den hemel / ende eenen eerst-geboren broeder Iesum Christum, ende verwachtende eene erve door eenen Geest.
39 Gr. in alle N. plaetsen / D. landen in het 31 v. geroert / om de Gemeynten te besoecken ende te stercken die uyt de besnijdenisse waren. Gal. 2. 7/9.
40 D. de geloovige Christenen.
41 Siet v. 35.
42 Gr. krabbaton, D. op een beddeken.
43 Ofte / lam, beroert.
44 D. schickt het bedde op / en maeckt het gereet / tot een teecken van volkomene genesinge.
45 Lydda was een stadt in Palestina gelegen / in de landtstreke Sarona / ofte Saron / gelijckse wort genaemt Jesai. 35. 2. ende 65. 10. ende 1. Par. 27. 29. een vet ende wel bewoont lant / streckende langhs de Middelantsche Zee / van Cesareen tot Joppe toe.
46 Dit was ende is noch een vermaerde haven in Palestina aende middelantsche zee / eertijdts Japho genaemt / daer Jonas te schepe ginck als hy vluchtte van den Heere / Jon. 1. 3. daer de gene die uyt Europa nae Jerusalem reysen gemeenlick aenkomen / liggende ontrent een dach-reyse van daer aen klippen / van welcke men Jerusalem kan sien.
47 Namelick / Tabitha / als sy in 't Griecksch overgeset wort.
48 Dat is een hinde / rhee / ofte geyte.
49 N. na de wijse der oude / die daer mede schijnen te kennen te willen geven hare hope van de opstandinge uyt den dooden.
50 N. ofte om de arme weduwen over dese doot te beter te vertroosten / ofte oock op hope / dat hy'se weder soude verwecken.
51 Gr. vertragen D. dat hy 't hem niet en soude laten verdrieten.
52 N. Om te ernstiger te komen bidden / gelijck Eliseus 2. Reg. 4. 34. welck gebedt daer toe diende / op dat hy bewese dat dit werck niet door sijne / maer door Godts macht moeste geschieden. Actor. 3. vss. 12/13.
53 D. de Discipelen / ofte geloovige / die daer ontrent waren: die alsoo genaemt worden / om datse door Christi bloedt ende Geest geheylight zijnde / deurgaens een heyligh leven leydden. Siet v. 32.

Het x. Capittel.

1 Een Engel verschijnt Cornelio den hooftman te Cesareen / als hy vastede ende badt. 5 beveelt hem Petrum van Joppe te ontbieden / om van hem onderricht te worden. 7 welcke sijne dienstknechten sendt. 9 Petrus wort onder des door een gesichte van eenen linnen doeck / met allerley so reyne als onreyne dieren uyt den hemel nedergelaten / ende door aensprake onderwesen / dat het onderscheydt van Joden ende Heydenen nu wechgenomen was. 17 De dienstknechten Cornelij komen tot Petrum. 19 die van Godt vermaent zijnde met haer reyst na Cesareen. 24 alwaer Cornelius met sijne vrienden vergadert is / ende hem met groote eerbiedinge ontfangt. 28 Petrus verhaelt wat hem van Godt geopenbaert was. 30 gelijck oock doet Cornelius. 34 Petrus predickt Christum Cornelio ende den sijnen. 44 ende sy ontfangen daer op den heyligen Geest. 46 spreken met vreemde tongen. 47 ende worden gedoopt.

[1] ENde daer was een seker man te [1] Cesareen met name Cornelius / een hooftman over hondert / uyt de [2] bende genaemt [3] de Italiaensche:

2 [4] Godtsaligh / ende vreesende Godt / met geheel sijn huys / ende doende vele aelmoessen aen het volck / ende Godt gedurichlijck biddende.

3 [Dese] sagh [5] in een gesichte klaer-

1 Daer waren in dien tijdt meer steden van desen name: maer hier wordt gesproken van Cæsarea Palestinæ, te voren de Toren Stratonis genaemt / ende van Herodes ter eeren des Keysers Augusti, Cæsarea vernaemt: gelegen aen de Middelandtsche zee / ontrent eenē halven dagh reysens van Joppe: zijnde een van de voornaemste en sterckste steden van Palestina / daer de Romeynen ordinaris garnisoen hielden. Siet Ioseph. de bell. lib. 1. 16. ende lib. 3. cap. 14.
2 Gr. Speira. dat is / Colonelschap / ofte regiment / waer uyt dit vaendel tot bewaringe dier stadt van den Roomschen Keyser geleght was.
3 Elck regiment hadde sijnen naem: ende dit wiert het Italiaensch genaemt / om dat het bestont uyt Italiaensche soldaten.
4 Soo was hy van alreede geloovigh ende wedergeboren / hebbende rechte kennisse van den waren Godt Israels / ende van den Messias dien de Joden verwachteden / sonder de welche dese deughden in niemant en konnen zijn. Siet de volgende 15/22/43. versen.
5 D. in een verschijninge voor de oogen sijns lichaems / gelijck blijckt uyt het volgende ende 31 vs. want de Engelen meermaels in aengenomene lichamen den menschen zijn verschenen.

6 D. de derde na den middagh/ welcke den Joden eene ordinaris ure des gebets was. Act. 3. 1. wanneer het avont-offer inden tempel te Jerusalem dagelicks begon geoffert te worden. Exod. 29. 39.
7 N. dat ghy van my begeert.
8 Ofte/ in gedachtenisse. ofte / tot een gedachtenisse. Een gelijckenisse genomen van de offeranden des Ouden Testaments/ ende insonderheyt van het reuck-offer: waer door de aengenaemheyt synen gebeden ende aelmoessen te kennen gegeven wort/ alsoo die vruchten zijn van het ware geloove / sonder het welcke noch wy/ noch onse wercken Gode en konnen behagen. Rom. 10. 14. Hebr. 11. 6. 1. Pet. 2. 5.

lijck ontrent [6] de negenste ure des daeghs eenen Engel Godts tot hem in komen/ ende tot hem seggende/ Corneli.

4 Ende hy de oogen op hem houdende ende zeer bevreest geworden zijnde/ seyde/ [7] Wat ist Heere? Ende hy seyde tot hem/ Uwe gebeden ende uwe aelmoessen zijn [8] tot gedachtenisse opgekomen voor Godt.

5 Ende nu sendt mannen na Joppe/ ende ontbiedt Simon/ die toegenaemt wort Petrus.

6 Dese light te huys by eenen Simon leder-bereyder/ die [sijn] huys heeft by de zee: dese sal u seggen wat ghy doen moet.

7 Ende als de Engel/ die tot Cornelium sprack wechgegaen was/ riep hy twee van sijne huysknechten/ ende eenen Godtsaligen krijghs-knecht van de gene die gedurich by hem waren:

8 Ende als hy haer alles verhaelt hadde/ sondt hy'se na Joppe.

9 Ende des anderen daeghs/ ter wijle dese reysden/ ende na by de stadt quamen/ [a] klam Petrus [9] op't dack om te bidden/ ontrent [10] de seste ure.

a Matth. 6. 6.
2. Reg. 4. 33.
9 N. des huys/ alsoo de Joodtsche huysen boven plat waren, namelick om alleen te zijn/ ende des te beter te bidden.
10 D. ontrent den middagh/ welcke oock een ordinaris ure was van bidden by de Joden. Siet Psal. 55. 18. Dan. 6. 10.
11 Gr. ecstasis. dat is/ uytstant/ wanneer de mensche buyten hem selven is: ende was een gesichte des geests/ sonder middel van de uytwendige sinnen/ die als dan stil houden/ ende geen gebruyck en hadden. sulcke gesichten hebben de Propheten dickwils gehadt. siet Jesai. 6. 1. Ezech. 1. 1. ende elders in de openbaringe Joannis.
12 Gr. beginselen.
13 D. allerley/ ofte van alle soorten.
b Levit. 11. 4.
Deut. 14. 7.
14 D. yet 't welck Godt in't Oude Testament verboden hadde tot spijse te gebruycken. Siet Lev. 11. 4. Deut. 14. 7.
c Matth. 15. 11.
Rom. 14. 17, 20.
1. Tim. 4. 4.
Tit. 1. 15.
15 D. achten/ ofte noemen.

10 Ende hy wiert hongerigh/ ende begeerde te eten. Ende terwijle sy het bereydden viel over hem [11] een vertreckinge van sinnen.

11 Ende hy sagh den hemel geopent/ ende een seker vat tot hem nederdalen/ gelijck een groot lijnen lakē aen de vier [12] hoecken gebonden/ ende nedergelaten op de aerde.

12 In het welcke waren [13] alle de viervoetige [dieren] der aerde/ ende de wilde/ ende de kruypende [dieren], ende de vogelen des hemels.

13 Ende daer geschiedde een stemme tot hem/ Staet op Petre/ slacht ende eet.

14 Maer Petrus seyde/ Geensins Heere/ want [b] ick en hebbe noyt gegeten yet [14] dat gemeyn/ ofte onreyn was.

15 Ende een stemme [geschiedde] wederom ten tweedenmael tot hem/ [c] 'T gene Godt gereynight heeft en sult ghy niet [15] gemeyn maken.

16 Ende dit geschiedde tot drymael: ende het vat wierdt wederom op-genomen inden hemel.

17 Ende alsoo Petrus in hem selven twijfelde wat doch het gesichte mochte zijn/ dat hy gesien hadde/ siet/ de mannen die van Cornelio afgesonden waren/ gevraegt hebbende na het huys Simonis/ stonden aen de poorte.

18 Ende [yemandt] geroepen hebbende vraeghden sy/ of Simon/ toegenaemt Petrus/ daer te huys lagh.

19 Ende als Petrus op dat gesichte dachte/ [16] seyde de Geest tot hem/ Siet drie mannen soecken u:

16 N. door een inwendige inspraecke/ gelijck het gesichte inwendigh was geweest. Siet Actor. 11. 12.
d Actor. 15. 7.
17 Gr. maer.
18 N. of ghy sulcks meucht doen/ of niet/ dewijle sy Heydenen zijn.

20 [d] [18] Daerom staet op/ gaet af/ ende reyst met haer/ [18] niet twijfelende: want ick hebbe haer gesonden.

21 Ende Petrus ginck af tot de mannen/ die van Cornelio tot hem gesonden waren/ ende seyde/ Siet/ ick ben't dien ghy soeckt: wat is de oorsaecke waerom ghy hier zijt?

22 Ende sy seyden/ Cornelius een hooftman over hondert/ een rechtveerdigh man/ ende vreesende Godt/ ende die [goedt] getuygenisse heeft van het gantsche [19] volck der Joden/ is door Goddelijcke openbaringe vermaent van eenen heyligen Engel/ dat hy u soude ontbieden tot sijnen huyse/

19 N. daer hy mede gemeynschap hadde/ ende in welcker Wet hy onderwesen was/ gelijck uyt het 43 vs blijckt dat hy de Propheten geloofde.

ende dat hy van u [20] woorden der saligheyt soude hooren.

20 Ofte/ dingen. saken. N. die de saligheyt aengaen gelijck van Petro verklaert wort/ Actor. 11. 14.
21 Ofte/ herberghde se/ logeerde se.
22 N. soo in't gegetal/ gelijck uytgedruckt staet Actor. 11. 12.
23 Gr. noodtwendige.
24 N. hem burgerlicke eerbiedinge bewijsende. Want alsoo Cornelius den waren Godt Israels kende/ ende vreesde/ soo en is het niet geloofelick / dat hy Petrum als Godt soude ge-eert hebben: maer om dat de eere die hy hem bewees de mate te buyte ginck/ ende eenigen schijn hadde van Goddelicke eere/ soo heeft hem Petrus daer over met recht berispt/ gelijck oock de Engel Joannem in gelijcken geballe bestraft/ Apoc. 22. 9.
e Actor. 14. 14.
Apoc. 19. 10.
ende 22. 9.
f Exod. 23. 32.
ende 34. 15.
Deut. 7. 2.
Ioan. 4. 9.
ende 18. 28.
Actor. 11. 3.
25 Hoe wel wy hier van geen klaer verbodt en vinden in't Oude Testament/ nochtans was dit een ordinantie ende gebruyck onder de Joden/ op goede redenē gegrondt/ dat sy met de Heydenen ende andere onheylige menschen niet te nauwe gemeynschap en mochten houden/ om van haer niet verleydt te worden tot afgoderie / ofte andere haer sonden. Siet Exod. 23. 32. Jos. 23. 7/ 12. 2. Cor. 6. 14. 2. Ioan. v. 10. Apoc. 18. 4. &c.
26 Gr. Allophylos. D. die van een ander volck ofte geslachte is. namelick van het geslachte der Joden/ en volgens dien van de beloften Godts. Ephes. 2. 12.
g Actor. 15. 8.
Ephes. 3. 6.
27 Gr. seggen. Siet van dese saecke vs. 34. 35.
28 Gr. besonden zijnde.
29 Namel. van dien dagh. Siet v. 3.
30 D. een Engel in mans gedaante v. 3.
h Matth. 28. 3.
Marc. 16. 5.
Luc. 24. 4.
31 Siet d'aenteeck. op v. 4.
32 Van dese maniere van spreken siet d'aenteeck op Mat. 5. 2.
33 D. bevinde/ begrijpe.
i Deut. 10. 17.
2. Paral. 19. 7.
Iob 34. 19.
Rom. 2. 11.
Gal. 2. 6.
Ephes. 6. 9.
Col. 3. 25.
1. Pet. 1. 17.
34 Dat Godt niet en siet op de uyterlicke gelegentheyt der menschen / dat yemandt hem soude aengenaem zijn/ om

23 Als hy'se dan ingeroepen hadde/ [21] ontfingh hy'se in huys. Doch des anderen daeghs ginck Petrus met haer henen ende [22] sommige der broederen/ die van Joppe waren/ gingen met hem.

24 Ende des anderen daeghs quamen sy tot Cesareen. Ende Cornelius verwachtede haer/ te samen geroepen hebbende die van sijn maeghschap ende [23] bysonderste vrienden.

25 Ende als het geschiedde dat Petrus in quam/ ginck hem Cornelius te gemoete/ ende vallende aen [sijne] voeten [24] aenbadt hy.

26 Maer Petrus rechtede hem op/ seggende/ [e] Staet op/ ick ben oock selve een mensche.

27 Ende met hem sprekende ginck hy in/ ende vondt'er vele die te samen gecomen waren.

28 Ende hy seyde tot haer/ [f] Ghy weet hoe het eenen Joodschen man [25] ongeoorloft is hem te voegen/ ofte te gaen tot eenen [26] vreemden: [g] doch Godt heeft my getoont dat ick geen mensche en soude gemeyn ofte onreyn [27] heeten.

29 Daerom ben ick oock sonder tegen spreken gekomen/ [28] ontboden zijnde. So vrage ick dan om wat reden ghy lieden my hebt ontboden.

30 Ende Cornelius seyde/ Over vier dagen was ick vastende [29] tot deser ure toe/ ende ter negender ure badt ick in mijn huys.

31 Ende siet/ [30] een man stont voor my [h] in een blinckende kleedt/ ende seyde/ Corneli/ uw' gebedt is verhoort/ ende uwe aelmoessen zijn voor Godt [31] gedacht geworden.

32 Sendt dan na Joppe/ ende ontbiedt Simonem die toegenaemt wordt Petrus: dese light te huys in het huys van Simon de leder-bereyder aen de zee/ welcke hier gekomen zijnde/ sal tot u spreken.

33 So hebbe ick dan van stonden aen tot u gesonden/ ende ghy hebt wel gedaen dat ghy hier gekomen zijt. Wy zijn dan alle nu [hier] tegenwoordigh voor Godt/ om te hooren al het gene u van Godt bevolē is.

34 Ende Petrus [32] den mondt open doende/ seyde/ [33] Ick verneme in der waerheyt [i] dat Godt [34] geen aennemer des persoons en is/

35 [k] Maer in allen volcke/ die hem vreest ende gerechtichcheyt werckt is hem aengenaem.

36 [35] [Dit is] het woort dat hy gesonden heeft den kinderen Israëls/ [36] verkondigende [37] vrede door Jesum Christum: Dese is een Heere van alle.

37 Ghy lieden [38] weet de saecke die geschiet is door geheel Judeam/ [m] beginnende van Galilea/ na den doop/ welcken Joannes gepredickt heeft:

38 [Belangende] Jesum van Nazareth/ [n] hoe hem Godt [39] gesalft heeft met den heyligen Geest/ ende met kracht: welcke [het landt] doorgegaen is/ goet doende/ ende ge-

dat hy een Jode ofte Grieck is/ arm ofte rijck/ edel ofte onedel/ Gal. 3. 28. ende 6. 15. Colos. 3. 11. Ende hier wordt insonderheyt gesien op de tijden des Nieuwen Testaments/ in 't welck het onderscheydt der Joden ende Heydenen/ ende volgens dien oock der weerkinge des H. Geests in't een volck meer als in het ander/ door de komste Christi is weghgenomen/ gelijck blijckt uyt het volgende vs. k Iesai. 56. 6. 35 Ofte/ na het woort dat: ofte / aengaende het woordt. l Iesai. 9. 5. ende 52. 7. Ioan. 16. 33. Rom. 5. 1. Colos. 1. 20. 36 Gr. euangelizerende. 37 Nam. met Godt/ ende alle andere volckeren met malcanderen. Siet Ephes. 2. 13. 38 Namentl. door de geruchten ende getuygenissen der gene die 't gehoort ende gesien hebben. Matth. 4. 24. m Ies. 8. 23. ende 9. 1. Matt. 4. 12. Marc. 1. 14, 38, 39. Luc. 4. 14. n Psal. 45. 8. Iesai. 61. 1. Luc. 4. 18. 39 D. overvloedelick begaeft. Ioan. 3. 34

nesende alle die vanden Duyvel overweldight waren: want [40] Godt was met hem.

39 Ende wy zijn getuygen van al het gene hy gedaen heeft/ beyde in het Iodische landt ende te Ierusalem: welcken sy gedoodt hebben/ [hem] hangende aen een hout.

40 [o] Desen heeft Godt opgeweckt ten derden dage/ ende gegeven/ dat hy openbaer soude worden:

41 Niet alle den volcke/ maer den getuygen die van Godt [41] te voren verkoren waren/ ons [namelijck] die met hem gegeten ende gedroncken hebben/ na dat hy uyt den dooden opgestaen was.

42 [p] Ende heeft ons geboden den volcke te prediken/ ende te betuygen dat hy is de gene die [q] van Godt verordineert is/ tot een Rechter van [42] levende ende doode.

43 [r] Desen geven getuygenisse alle de Propheten/ [s] dat een yegelijck die in hem gelooft vergevinge der sonden ontfangen sal [43] door sijnen name.

44 [t] Als Petrus noch dese woorden sprack/ [44] viel de heylige Geest op alle die het woort hoorden.

45 Ende de geloovige [45] die uyt de besnijdenisse waren/ so vele als'er met Petro waren gekomen/ [46] ontsetteden haer dat de gave des heyligen Geests oock op de Heydenen uytgestort wiert.

46 [v] Want sy hoorden haer spreken [47] met [vremde] talen/ ende Godt groot maken. Doe antwoordde Petrus/

47 [x] Can oock yemandt het water weeren/ dat dese niet gedoopt en souden worden/ welcke den heyligen Geest ontfangen hebben gelijck als oock wy?

48 Ende [48] hy beval [49] dat sy souden gedoopt worden in den name des Heeren. Doe baden sy hem dat hy eenige dagen by [haer] wilde blijven.

40 Namel. de Vader was met Christo: niet alleen met sijne gaven nae de menschelicke nature/ maer oock met het selve wesen/ ende de selve cracht/ na sijne Goddelicke natuer/ daer door hy alle dese wonderen dede. Siet Ioan. 10. 30/ 38. ende 14. 9/ 10.
o Actor. 2. 24. Marc. 16. 14. Luc. 24. 34. Ioan. 20. 19. 1. Corint. 15. 5.
41 Het Grieckscħ woordt Cheirotonein, het welck hier gebruyckt wort/ beteeckent eygentlick door opsteckinge der handen/ verkiesen/ ofte ordineren: ende wort hier nae Act. 14. 23. van het verkiesen der ordinarise Dienaren met medestemminge der Gemeynte ghebruyckt/ tegen welcke dese extra-ordinarise verkiesinge der Apostelen hier wort gestelt/ als door opheffinge ofte opsteckinge van Godts handt alleen gedaen.
p Matth. 28. 19. Marc. 16. 15. Ioan. 15. 16.
q Actor. 17. 31.
42 D. der gene die ten uytersten dage noch leven sullen. 1. Corinth. 15. 51. 1. Thess. 4. 15/ 17.
r Gen. 3. 15. en 22. 18. en 26. 4. ende 49. 10. Deut. 18. 15. Psal. 132. 11. Iesai. 4. 2. ende 7. 14. ende 9. 5. ende 40. 10. Ierem. 23. 5. ende 33. 14. Ezech. 34. 23. ende 37. 24. Dan. 9. 24. Mich. 7. 20.
s Actor. 15. 9.
43 D. door hem/ ofte om sijnent wille/ als die een offerande voor onse sonden is geworden/ ende daer door een eeuwige versoeninge voor alle die in hem gelooven heeft te wege gebracht. Hebr. 5. 9. ende 9. 12.
t Act. 8. 17.
44 D. quam over haer/ door sijne extra-ordinarisse gaven ende werckingen. Siet v. 46.
45 D. die uyt de Ioden waren. Rom. 4. 12.
46 N. meynende dat dese belofte alleen den huyse Israels toequam/ uyt eenige sprencken der Propheten die sy qualick verstonden: welcke Paulus verklaert Rom. 9. ende 10. ende 11. cap.
v Marc. 16. 17. Actor. 2. 4.
47 Gr. met tongen.
x Actor. 8. 36. ende 11. 17.
48 N. ofte dat alles soude gereedt gemaeckt worden/ op dat hyse selve soude doopen: ofte hy beval sulcks andere die met hem gekomen waren/ ende oock Leeraers waren/ gelijck de Apostelen meest altijt eenige by haer hadden/ die desen dienst deden. Siet 1. Cor. 1. 17.
49 N. tot versegelinge ende versterckinge hares geloofs/ ende der gaven die sy alreede ontfangen hadden/ gelijck Paulus spreeckt van de Besnijdenisse aen Abraham geschiet/ Rom. 4. 11.

Het xj. Capittel.

1 Petrus komt te Ierusalem/ waer hy beschuldigt wort dat hy tot de onbesnedene was ingegaen. 4 Daer op hy tot sijne verantwoordinge verhaelt al wat dies aengaende geschiet was. 18 welcke verantwoordinge aengenomen wort. 19 De verstroyde geloovige verkondigen Christum tot Phenicien/ Cypren/ ende Antiochien toe/ aen de Ioden/ en sommige oock aen de Griecksche. 21 so datter vele geloofden. 22 't welck de Gemeynte van Ierusalem verstaende/ sendt Barnabam na Antiochien om haer te versterckens. 25 die na Tarsen reyst om Saulum te soecken/ ende brenght hem tot Antiochien. 26 alwaer de discipelen eerst Christenen worden genaemt. 27 Agabus voorseght den hongers-noodt. 29 waerom de Broeders door Saulum ende Barnabam een hantreyckinge senden aende Broeders te Ierusalem.

1 DE Apostelen nu/ ende de [1] Broeders/ die in Iudea waren/ hebben gehoort/ dat oock de Heydenen het woort Godts aengenomen hadden.

2 Ende doe Petrus opgegaen was na Ierusalem/ twisteden tegen hem [2] de gene die uyt de Besnijdenisse waren.

3 Seggende/ [a] Ghy zijt ingegaen tot mannen [3] die de voorhuydt hebben/ ende hebt met haer gegeten.

4 [4] Maer Petrus beginnende [5] verhaelde het haer vervolgens/ seggende/

5 [b] Ick was in de stadt Ioppe/ biddende: ende sagh in een vertreckinge van sinnen een gesichte/ [namelijck] een seker vat/ gelijck een groot lijnen laken/ nederdalende/ by de vier hoecken nedergelaten uyt den hemel/ ende quam tot by my.

6 Op welck [laken] als ick de oogen hield/ so merckte ick/ ende sagh de viervoetige [dieren] der aerde/ ende de wilde/ en de kruypende [dieren] en de vogelen des hemels.

7 Ende ick hoorde eene stemme die tot my seyde/ Staet op Petre/ slacht ende eet.

8 Maer ick seyde/ Geensins Heere: want noyt en is [c] yet/ dat gemeyn ofte onreyn was/ in mijnen mondt ingegaen.

9 Doch de stemme antwoordde my ten tweeden mael uyt den hemel/ Het gene Godt gereynight heeft/ en sult ghy niet gemeyn maken.

10 Ende dit geschiedde tot drymael: ende alles wiert wederom opgetrocken in den hemel.

11 Ende siet ter selver [uyre] stonden daer dry mannen voor het huys daer ick in was/ die van Cesareen tot my afgesonden waren.

12 [d] Ende de Geest seyde tot my/ dat ick met haer gaen soude/ niet twijfelende. En met my gingen oock dese ses broeders/ ende wy zijn in des mans huys ingegaen.

13 Ende hy heeft ons verhaelt hoe hy eenen Engel gesien hadde/ die in sijn huys stondt/ ende tot hem seyde/ Sendt mannen na Ioppe/ ende ontbiedt Simon/ die toegenaemt is Petrus:

14 Die [6] woorden tot u sal spreken/ [7] door welcke ghy sult salich worden/ ende alle uw' huys.

15 Ende als ick begonte spreken/ viel de heylige Geest op haer/ gelijck oock op ons [8] in het begin.

16 Ende ick wiert gedachtigh aen het woort des Heeren/ hoe hy seyde/ [e] Ioannes doopte wel met water/ maer [f] ghylieden sult gedoopt worden [9] met den heyligen Geest.

17 [g] Indien dan Godt haer evengelijcke gave gegeven heeft/ als oock ons die inden Heere Iesum Christum gelooft hebben/ wie was ick doch [10] die Godt konde weeren?

18 Ende als sy dit hoorden waren sy te vreden/ ende verheerlickten Godt/ seggende/ Soo heeft dan Godt oock den Heydenen de bekeeringe [11] gegeven ten leven!

19 [h] De gene nu die verstroyt waren door de verdruckinge/ die [12] over Stephanus geschiet was/ gingen ['t landt] door tot [13] Phenicien toe/ ende [14] Cypren/ ende [15] Antiochien/ tot niemandt het woort sprekende/ dan [16] alleen tot de Ioden.

20 Ende daer waren eenige Cyprische ende Cyreneische mannen [17] uyt haer/ welcke tot Antiochien gekomen zijnde spraken tot de [18] Griecksche/ [19] verkondigende [20] den Heere Iesum.

21 [i] Ende [21] de hant des Heeren was met haer: ende een groot getal geloofde/ ende bekeerde hem tot den Heere.

1 Onder dese Broeders worden hier oock de Ouderlingen begrepen/ die van andere gemeyne broeders ofte geloovige onderscheyden worden/ Act. 15. 23.
2 N. eenige geloovige Ioden/ andere/ N. van de Apostelen.
a Exod. 23. 32. ende 34. 15. Deut. 7. 2. Ioan. 18. 28.
3 D. die onbesneden zijn ende blijven: waer uyt blijckt/ dat de gene die voor desen uyt de heydenen bekeert zijn/ Iodegenooten geweest zijn/ ofte ten minsten besneden waren/ dewijle hem niemant daer aengestooten en heeft/ dat Petrus en Ioannes tot haer zijn ingegaen. Siet Actor. 2. 10. ende 8. 14. ende 15. 7. 14.
4 Het gene in dese verantwoordinge Petri verklaringe soude mogen van noode hebben tot het 14 vs toe/ is aengeteeckent op het voorgaende cap.
5 Ofte/ leyde het haer na malkanderen uyt.
b Actor. 10. 9.
c Levit. 11. 4. Deut. 14. 7.
d Actor. 10. 19. ende 15. 7.
6 Ofte/ saken, dingen.
7 Gr. in welcke, N. soo ghy die met waren geloove aenneemt/ gelijck uytgedruckt staet Actor. 10. 43. Siet breeder verklaringe van dit vs Luc. 19. 9.
8 N. nae de hemelvaert Christi, op den Pinxterdagh. Act. 2. 4. ende 19. 6.
e Matth. 3. 11. Marc. 1. 8. Luc. 3. 16. Ioan. 1. 26. Actor. 1. 5. ende 2. 4. ende 19. 4.
f Iesai. 44. 3. Ioël 2. 28.
9 Siet hier van de verklaringe op Mat. 3. 11. ende Act. 1. 5.
g Actor. 15. 9.
10 Gr. machtigh om Godt te weeren. dat is/ de wijle Godt haer deelachtich hadde gemaeckt der sake/ die door den doop beteeckent wort/ hoe soude ick haer konnen onthouden ofte weygeren het uyterlick teecken? diergelicke reden Petri siet Act. 2. vss. 38/ 39.
11 D. door sijnen Heyligen Geest in haer gewrocht. Siet Phil. 2. 13. Hebr. 8. 10.
h Actor. 8. 1, 2.
12 Ofte/ in Stephano, om Stephani wille/ ter oorsake van Stephanus/ dat is/ uyt haet van sijnen yver ende vrymoedigheyt/ die hy tegen de Ioden ende hare Overste gebruyckt hadde. cap. 6. en 7.
13 Dit was een lantschap in Syrien/ palende aen 't Ioodsche landt/ gelegen tegen de Middelantsche zee/ waer van Tyrus de hooftstadt was. Siet Actor. 12. 20.
14 Dit is een eylant in de Middelantsche zee/ daermen van Tyrus ende Sydon lichtelick konde henen varen. Siet Act. 27. vss. 3/ 4.
15 Dit was doe de hooftstadt van Syrien/ mede ontrent de Middelandtsche zee op de riviere Orontes gelegen; de machtigste stadt van geheel Asien/ gelijck Alexandrien van Aphrica/ ende Romen van Europa.
16 N. om dat sy de leere van de beroepinge der heydenen noch niet genoech en verstonden.
17 N. Ioden ofte Iodengenooten/ in Cypren en Cyrenen geboren/ die oock te Ierusalem woonachtigh zijnde/ om de voorgaende vervolginge hadden moeten vluchten/ alsoo'se de Christelicke Religie hadden aengenomen.
18 Dat is/ tot de Ioden/ die de Griecksche tale ende oversettinge in hare Synagogen gebruyckten. Siet Actor. 6. 1. ende 9. 29.
19 Gr. Euangelizerende.
20 Dat is/ sijn lijden/ sterven/ opstaen/ hemelvaert/ ende voorts al het gene van hem ter salighceyt geloofte moeste worden. Siet 1. Corinth. 2. 2.
i Actor. 2. 47. ende 5. 14.
21 D. de bystant ende krachtige werckinge Godts/ waer door hare herten beweeght wierden. Siet Actor. 16. 14. 1. Corinth. 3. 6.

22 En [22] het geruchte van haer [23] quam tot de ooren der Gemeynte die te Jerusalem was: ende sy sonden [24] Barnabam uyt/ dat hy ['t landt] doorginge tot Antiochien toe.

23 De welcke daer gekomen zijnde/ ende [25] de genade Godts siende/ wiert verblijdt/ [k] ende vermaende'se alle/ dat sy met [26] een voornemen des herten by den Heere souden blijven.

24 Want hy was een goedt man/ ende [l] vol des heyligen Geests/ ende des geloofs: ende daer wiert een groote schare den Heere toegevoeght.

25 [m] Ende Barnabas ginck uyt na [27] Tarsen om Saulum te soecken: ende als hy hem gevonden hadde/ bracht hy hem tot Antiochien.

26 Ende het is geschiedt dat sy een geheel jaer [t'samen] vergaderden in de Gemeynte/ ende een groote schare leerden: ende dat de Discipelen eerst te Antiochien [28] Christenen genaemt wierden.

27 Ende in deselve dagen/ quamen [eenige] [29] Propheten af van Jerusalem tot Antiochien.

28 En een uyt haer/ met name [n] Agabus/ stondt op/ ende [30] gaf te kennen door den Geest/ datter een groote hongersnoodt soude wesen over de geheele werelt: de welcke oock gekomen is [31] onder den Keyser Claudio.

29 Ende na dat een yegelijck [32] der discipelen vermocht/ besloot elck van haer [yet] te senden ten [33] dienste der broederen die in Judea woonden.

30 Het welck sy oock deden/ [o] ende sonden't tot de Ouderlingen door de handt Barnabe ende Sauli.

22 Gr. het woort.
23 Gr. wiert gehoort in de ooren.
24 Die een Levijt ende oock selve uyt Cypren was/ om by sijne landts-luyden ende gebuyren te beter toeganck ende vryheyt te hebben. Daer uyt schijnt dat dese mannen waer van vs. 20. is gesproken/ door eenen bysonderen yver gedreven/ extra-ordinaerlick daer gepredickt hebben de leere Christi, welcke daer nae door Barnabam ende Paulum bevestight ende meer verbreydt is/ ende die alles onder de geloovige aldaer tot behoorlicke orden gebracht hebben. Siet oock d'aenteeck. op Actor. 8. 1.
25 N. over haer in het aennemen van de Leere des Euangeliums.
k Actor. 13. 43. ende 14. 22.
26 D. met een oprecht ende stantvastigh voornemen.
l Actor. 4. 36. ende 6. 5.
m Actor. 9. 27.
27 Dit was een voornemen stadt in Cilicien/ het Vaderlandt Pauli. Actor. 9. 11. daer hy henen gesonden was Actor. 9. 30.
28 Gr. Christianoi, dat is/ Discipelen Christi, om dat sy sijne leere aennamen ende beleden: welcke met desen name oock met recht genoemt worden/ om dat als sy in hem gelooven/ sy leden van zijn lichaem/ ende sijner salvinge deelachtigh worden. Siet oock Actor. 26. 28. ende 1. Petr. 4. 6.
29 D. persoonen begaeft met den geest van toekomende dingen te voren te seggen.
n Actor. 21. 10.
30 Gr. beteeckende. ofte/ beduydde.
31 Van desen hongers-noodt maecken oock gewach de History-schrijvers *Suetonius, in het leven van Claudius*, ende *Iosephus Antiq. lib. 20. cap. 2.*
32 D. geloovige.
33 Gr. Diakonian. dat is/ bedieninge der arme broeders in haren noodt.
o Actor. 12. 25.

Het xij. Capittel.

1 Herodes vervolght de Gemeynte. 2 Doot Jacobum. 3 werpt Petrum inde gevangenisse/ dien hy met stercke wacht laet bewaren. 5 De Gemeynte bidt Godt voor hem. 7 ende hy wort door eenen Engel uyt de gevangenisse geleydt. 11 komt aen't huys vande moeder Joannis Marci/ daer hy aen klopt/ ende ingelaten wort. 17 ende verhaelt sijne verlossinge aen de gene die daer vergadert waren. 18 Herodes laet de wachters ondersoecken ende wechleyden/ ende vertreckt na Cesareen. 20 maeckt vrede met de Tyriers ende Sidoniers. 21 ende wort in sijnen hooghmoet van eenen Engel geslagen/ en van't gewormte gegeten. 25 Barnabas ende Saulus komen wederom tot Antiochien.

1 Ende ontrent deselve tijdt sloegh de Coninck [1] Herodes de handen [2] aen sommige van de Gemeynte/ om die qualick te handelen.

2 Ende hy doodde [3] Jacobum [a] den broeder Joannis met den sweerde.

3 Ende doe hy sagh dat het den Joden behagelijck was/ voer hy voort om oock Petrum te vangen (ende het waren de dagen [4] der ongehevelde [brooden])

4 [b] Den welcken oock gegrepen hebbende hy in de gevangenisse settede/ ende gaf [hem] over aen [5] vier [wachten, elck] van vier krijghs-knechten/ om hem te bewaren/ willende naer het Paesch-[feest] hem voort-brengen voor het volck.

5 Petrus dan wiert inde gevangenisse bewaert: maer van de Gemeynte wiert [6] een geduerich gebedt tot Godt voor hem gedaen.

6 Doe hem nu Herodes soude [7] voortbrengen/ sliep Petrus dien selven nacht tusschen twee krijghs-knechten/ [8] gebonden met twee ketenen: ende de wachters voor de deure bewaerden de gevangenisse.

7 [c] Ende siet/ een Engel des Heeren stondt daer/ ende [9] een licht scheen in [10] de wooninge/ en slaende de zijde Petri weckte hy hem op/ seggende/ Staet haestelijck op. Ende sijne ketenen vielen af van de handen.

8 Ende de Engel seyde tot hem/ [11] Omgordt u/ ende bindt uwe schoen-solen aen. Ende hy dede alsoo. Ende hy seyde tot hem/ Werpt uwen mantel om/ ende volght my.

9 Ende uytgaende volghde hy hem/ ende en wist niet dat het waerachtigh was 'tgene door den Engel geschiedde/ maer hy meynde dat hy [12] een gesichte sagh.

10 Ende als sy door de eerste ende tweede wacht gegaen waren/ quamen sy aen [13] de yseren poorte/ die na de stadt leydt: de welcke [d] van selfs haer geopent wiert. Ende uytgegaen zijnde gingen sy een strate voort: ende terstont scheydde de Engel van hem.

11 Ende Petrus [14] tot hem selven gekomen zijnde/ seyde/ Nu weet ick waerachtelijck [e] dat de Heere sijnen Engel uytgesonden heeft/ ende my verlost heeft uyt de handt Herodis/ ende [uyt] alle de verwachtinge van het volck der Joden.

12 Ende als hy [alles] overleght hadde [f] ginck hy na het huys Marie des moeders Joannis/ die toegenaemt was [15] Marcus/ alwaer vele te samen vergadert ende biddende waren.

13 Ende als Petrus aen de deure [16] van de voor-poorte klopte/ quam [17] een dienstmaeght voor om te [18] luysteren/ met name Rhode.

14 Ende sy de stemme Petri bekennende/ en dede van blijtschap de voorpoorte niet open/ maer liep na binnen en boodschapte/ dat Petrus voor [aen] de voorpoorte stondt.

15 Ende sy seyden tot haer/ [19] Ghy raest. Doch [20] sy bleef daer sterck by/ dat het alsoo was. Ende sy seyden/ [21] Het is sijn Engel.

16 Maer Petrus bleef kloppende: ende als sy open gedaen hadden/ sagen sy hem/ ende [22] ontsetteden haer.

17 Ende als hy haer [g] met de handt gewenckt hadde/ dat'se swijgen souden/ verhaelde hy haer/ hoe hem de Heere uyt de gevangenisse uytgeleydt hadde: ende seyde/ Boodschapt dit [23] Jacobo ende den broederen. Ende hy uytgegaen zijnde reysde [24] na een andere plaetse.

18 Ende als het dagh was geworden/

1 Namel. Agrippa/ een soon van Aristobulus/ die een soon was van Herodes de Groote/ en dese Herodes Agrippa was een Vader van dien Agrippa/ van welcken hier nae cap. 25. ende 26. meer gesproken wort.
2 Gr. om sommige van die van de Gemeynte qualick te handelen.
3 N. den sone Zebedei/ ende den broeder Joannis/ gelijck hier in den text staet/ ende Matth. 10. 2. een van de voornaemste Apostelen Christi, dien Christus met Petro ende Joanne by hem dickwijls nam. De andere Jacobus dan/ waer van men leest vs. 17. Actor. 15. 13. ende Galat. 2. 9. ende die den sendt-brief Jacobi naegelaten heeft/ die oock een broeder Christi genaemt wordt/ Marc. 6. 3. ende Jacobus de kleyne/ Marc. 15. 40. is geweest een ander Apostel/ de sone van Alpheus ende van de suster Marie/ ende een broeder Jose/ gelijck blijckt uyt vergelijckinge Matth. 13. 55. ende Matth. 27. 56. ende Galat. 1. 19. Siet oock Matth. 10. 3. Marc. 3. 18.
a Matth. 4. 21.
4 Dat is/ de Feestdagen van Paeschen/ gelijck oock uyt het naevolgende vs te sien is.
b Ioan. 21. 18.
5 Gr. vier vierlingen van krijghs-knechten. dat is/ sestien krijghs-knechten: want elcke sentinelle ofte wacht by de Romeynen bestondt uyt vier soldaten van een vaendel/ waer van daer vier tot bewaringhe des Apostels geordineert zijn/ om op de vier nachtwachten de wacht by beurten te houden.
6 Ofte/ een ernstigh, yverigh, vyerigh.
7 N. om te laten opentlick dooden/ ofte executeren.
8 N. aen de handen vs. 7. waer van de eene keten aen de rechter-handt Petri vast was/ ende aen de slincker-hant van d'een soldaet/ ende de ander keten aen Petri slincker-hant/ ende aen de rechter-hant van de ander soldaet; daer hy tusschen sliep: een wijse van doen by de Romeynen in strickte gevanckenissen gebruyckelick/ gelijck ooc Paulus alsoo gevangen is geweest te Roomen/ hoewel alleen gebonden aen een soldaet/ ende in meerder vryheydt. Siet Actor. 28. 16. vergeleecken met Ephes. 6. 20. ende 2. Tim. 1. 16. ende *Senecam, Epist. 5.*
c Actor. 5. 19. ende 16. 26.
9 N. van de blinckende gestalte des Engels/ gelijck Luc. 2. 9. ende Matth. 28. 3.
10 Ofte/ gevangenisse, kercker. Sommige nemen dit voor het geheel huys der gevangenisse/ andere alleen voor het binnenste deel/ daer de gevangene in geslooten lagen.
11 N. om te veerdiger voort te gaen: alsoo de Joden lange kleederen droegen/ die sy in het gaen met gordelen vast bonden/ ende opschortseden. van de schoen-solen siet Marc. 6. 9.
12 D. dat hem dit in een gesichte alsoo dochte te geschieden/ niet dat het in der daet geschiedde.
13 Dit was de laetste poorte van de gevangenisse/ door welcke gegaen zijnde men quam in de straten van de stadt.
d Actor. 16. 26.
14 D. nu verstaende dat het geen gesichte en was/ maer een dadelicke geschiedenisse ende verlossinge.
e Dan. 6. 22.
f Actor. 4. 23.
15 Dese is de selve/ die met den Apostel Paulo ende Barnaba daer nae vertrocken is vs. 25. ende die het Euangelium geschreven heeft/ soo sommige meynen.
16 Ofte/ des voorhuys.
17 Gr. Paidiske. het welck oock een meysken ofte maeghdeken beteeckent/ die geen-dienst-bode en is.
18 N. wie het was die by nachte klopte/ om de gene die in het huys vergadert waren in tijts te waerschouwen/ soo daer onraet geweest ware.
19 Ofte/ ghy zijt buyten sinnen, niet wetende wat ghy seght.
20 Ofte/ sy bevestighde dat.
21 Ofte/ het is sijn bode: gelijck het woort Engel somwijlen alsoo genomen wort. Siet Luc. 7. 24. Doch alsoo met dit woort meerendeels de Engelen des hemels beteeckent worden/ soo wort dit van velen verstaen van een Engel die Petro van Godt tot een bewaerder was toegevoeght in dese swarigheyt: gelijck oock Matth. 18. 10. van de geringhste geloovige wort geseght/ dat hare Engelen altijt sien het aenschijn des Vaders in de hemelen. Waer uyt volght dat Godt de Engelen wel sendt ten dienste ende bescherminge der geloovige. Psal. 34. 8. ende 91. 11. Hebr. 1. 14. maer daer uyt en volght nochtans niet/ dat elck mensche juyst eenen bysonderen goeden ende quaden Engel altijt soude hebbẽ tot geselschap/ gelijck sommige meenen.
22 Namel. over dese onverwachte tegenwoordigheyt Petri niet komende begrijpen hoe dit toeginck.
g Actor. 13. 16. ende 19. 33. ende 21. 40.
23 Namel. den kleynen: want de andere was al om gebracht. Siet van hem in de aenteeck. op vs. 2.
24 Namel. buyten Jerusalem/ om het Euangelium te verbreyden: niet willende hem selven in 't selve gevaer sonder noot begeven/ daer hem de Heere uyt verlost hadde: ende dat nae de vermaninge Christi Matth. 10. 23.

was

was daer geen kleyne beroerte onder de krijghsknechten / wat doch Petro mochte geschiet zijn.

19 Ende als Herodes hem gesocht hadde / ende niet en vondt / ende de wachters [25] rechtelijck ondervraeght hadde / geboodt hy dat'se [26] wegh geleydet souden worden. Ende hy vertrock van Judea na Cesareen / ende [27] hieldt hem [aldaer].

20 Ende Herodes [28] hadde in den sin tegen de Tyriers ende Sidoniers te krijgen: maer sy quamen eendrachtelijck tot hem / ende Blastum / [29] die des Coninckx camerlingh was / overredet hebbende / begeerden vrede / om dat haer landt [30] gespijsight wiert van des Coninckx [landt].

21 Ende [31] op eenen gesetten dagh Herodes [32] een Coninckliick kleedt aen gedaen hebbende / ende op den [33] Rechterstoel geseten zijnde / dede een reden tot haer:

22 Ende het volck riep [hem] toe / Een stemme Godts / ende niet eenes menschen.

23 Ende van stonden aen sloegh hem een Engel des Heeren / daerom [34] dat hy Godt de eere niet en gaf: ende wiert van de wormen gegeten / ende gaf den geest.

24 [h] Ende het woort Godts [35] wies / ende vermenichvuldighde.

25 Barnabas nu ende Saulus [36] keerden wederom van Jerusalem / als sy [37] den dienst [38] volbracht hadden / medegenomen hebbende oock Joannem / die toegenaemt wiert [39] Marcus.

25 *Gr.* Anakrinas, welck woort beteeckent yemant rechtelick examineerẽ met pijnigen ofte andersins.

26 N. ofte in de gevangenisse / ofte / om met den doot gestraft te worden / gelijck dit woort oock somtijts beteeckent.

27 N. eenen sekeren tijdt om aldaer ter eeren des Keysers *Claudij* eenige schouspelen aen te stellen / tot welcke een groote menichte van de voornaemste Joden by een quam. *Iosephus Antiq. lib. 19. cap. 7.* van dit Cesareen siet Actor. 10. 1.

28 Ofte / was seer vergramt tegen de Tyriers ende Sidoniers.

29 *Gr.* die over des Coninckx slaep-kamer was.

30 Want hoe wel Tyrus ende Sidon machtige steden waren / nochtans om datse aen de zee gelegen waren / hadden sy weynigh landt / so en konden sy haer selven van leeftocht niet voorsien. Siet van hare gelegentheyt. Iesai. cap. 23.

31 Dit was den tweeden dagh van de schouw-spelen / gelijck *Iosephus getuyght Antiq. lib. 19. 7.* die aldaer oock den elendigen doodt van desen Herodes Agrippa verhaelt.
32 Blinckende van silver / daer de sonne op scheen / gelijck *Iosephus* in de vorige plaetse dese Historie in't breede beschrijft.
33 Ofte / Throon.
34 D. dat hy sulcke Goddelicke eere aennam / sonder die van hem te keeren tot Godt die'se alleen toequam: gelijck de Apostelen in sulcken geval gedaen hebben. Actor. 10. 26. ende 14. 14. ende de Engel Apoc. 19. 10. ende 22. 9.
h Iesa. 55. 11. Actor. 6. 7.
35 N. desen tyran ende vervolger der Gemeynte nu door Godts oordeel wech genomen zijnde.
36 N. na Antiochien.
37 N. van de handt-reyckinge ofte aelmoesse der geloovigen van Antiochien te brengen aen de arme te Jerusalem / waer toe sy gesonden waren Act. 11. 30.
38 *Gr.* vervult.
39 Siet van hem te voren v. 12.

Het xiij. Capittel.

1 Barnabas ende Saulus worden uyt de Leeraers van Antiochien van den heyligen Geest gesondẽ tot de Heydenen. 4 welcke reysen door Seleucien na Cypren / prediken tot Salamis ende Paphos. 7 alwaer de Stadt-houder Sergius Paulus haer begeert te hooren. 8 'twelck Barjesus de tooveraer soeckende te beletten / wort van Paulo met blintheyt geslagen. 12 ende de Stadt-houder bekeert. 13 Van daer reysen sy na Pergen. 14 ende voorts na Antiochien in Pisidien. 15 alwaer Paulus inde Synagoge predikende verhaelt de weldadẽ Godts den Israeliten bewesen tot op David. 23 ende bewijst dat de belofte van Davids zaedt gedaen / vervult is in Jesu Christo / die te Jerusalem is gekruyst / ende van den dooden opgeweckt. 33 gelijck van David was voorseght. 38 ende dat door hem gerechtveerdight worden alle die in hem glooven. 40 ende dat hy straft die hem ongehoorsaem zijn. 42 Eenige van de Joden glooven / ende andere wederspreken. 46 waerom sy haer tot de Heydenen keeren / van welcke glooven die ten eeuwigen leven verordineert waren. 50 De Joden verwecken vervolginge tegen Paulum eñ Barnabam / die 't stof van hare voeten schudden / ende wijcken na Iconien.

1 Ende daer waren [a] tot Antiochien in de Gemeynte die daer was / eenige [1] Propheten eñ Leeraers / namelijck Barnabas / ende Symeon genaemt Niger / ende Lucius van Cyrenen / ende Manahen / die met [2] Herodes den Vier-vorst opgevoedt was / ende Saulus.

2 Ende als sy den Heere [3] dienden / ende vasteden / [4] seyde de heylige Geest / [b5] Sondert my af beyde Barnabam ende Saulum / tot het werck daer toe ick'se [c] geroepen hebbe.

a Actor. 14. 26.

1 Sommige nemen dese twee woorden voor een sake / andere onderscheyden die alsoo / dat Propheten geweest zijn / die door ingeven des Heyligen Geests extra-ordinarise gaven hadden om toekomende dingen te voorseggen / ende de heylige Schrifture te verklaren: maer Leeraers / die ordinarise beroepinge ende gaven hadden / om de Gemeynte in den geheelen Godts-dienst te onderwijsen ende regeren Siet 1. Corinth. 14. 1. Ephes. 4. 11.
2 Namel. Herodes Antipas / die Joannem den Dooper heeft gedoodt. Matth. 14. 1. Marc. 6. 14. Luc. 3. 19. ende Christum bespot / ende weder tot Pilatum ghesonden heeft. Luc. 23. 11. Waer uyt blijckt dat dese Manahen een man van aensien oock nae de wereldt / geweest is.
3 Het Grieckschwoort Leitourgein, dat hier gebruyckt wort / beteeckent meest allerley publijcken dienst doen / ende wort toegeschreven den Overheden Rom. 13. 6. ende den Engelen / Hebr. 1. 14. ende wort hier daer onder verstaen de publijcke dienst van predicatie ofte propheteringe / met de publijcke gebeden / ende de bedieninge der Sacramenten / met het gene daer aen kleeft.
4 Namel. door de voorseyde Propheten.
b Actor. 9. 15. ende 22. 21. Rom. 1. 1. Galat. 1. 15. ende 2. 8. Ephes. 3. 8. 1. Timoth. 2. 7. 2. Timoth. 1. 11.
5 Namelick / van den dienst deser Gemeynte / daer andere Leeraers genoech zijn / om haer te senden nae de Heydenen / daer toe ick'se van het begin verordineert hebbe. Actor. 26. 16 / &c.
c Matth. 9. 38. Rom. 10. 15. Hebr. 5. 4.

3 [d] Doe vasteden ende baden sy / ende haer [e] de handen [6] opgeleght hebbende lieten sy'se gaen.

4 Dese dan uytgesonden zijnde van den heyligen Geest / quamen af tot [7] Seleucien / ende van daer scheepten sy af na Cypren.

5 Ende gekomen zijnde tot [8] Salamis / verkondighden sy het woort Godts in de Synagogen der Joden: ende sy hadden oock [f] Joannem tot eenen dienaer.

6 Ende als sy het eylandt doorgegaen waren tot [9] Paphos toe / vonden sy [g] eenen sekeren tooveraer / eenen valschen Propheet / eenen Jode / wiens naeme was [10] Bar-jesus /

7 Welcke was by den [11] Stadthouder Sergius Paulus / eenẽ verstandigen man. Dese / Barnabam ende Saulum tot hem geroepen hebbende / socht zeer het woort Godts te hooren.

8 [h] Maer Elymas de tooveraer / (want alsoo wort sijnen naem overgeset) wederstondt haer / soeckende den Stadt-houder van het geloove af te keeren.

9 Doch Saulus ([12] die oock Paulus [genaemt is]) vervult met den Heylighen Geest / eñ de oogen op hem houdende / seyde /

10 [13] O ghy kindt des Duyvels / vol van alle bedrogh / ende van alle arghlisticheyt / vyandt van alle gerechticheyt / sult ghy niet ophouden [14] te verkeeren de rechte wegen des Heeren?

11 Ende nu siet / [15] de handt des Heeren [is] tegen u: ende ghy sult blindt zijn / ende de Sonne niet sien voor eenen tijdt. Ende van stonden aen viel op hem [16] donckerheyt ende duysternisse: ende rontom gaende socht hy / die [hem] met de handt mochten leyden.

12 Als de Stadthouder sagh 't gene geschiet was / doe geloofde hy / verslagen zijnde over de leere des Heeren.

13 Ende [17] Paulus ende die met hem waren / van Papho afgevaren zijnde / quamen tot Pergen [een stadt] in [18] Pamphylia. [i] Maer [19] Joannes van haer scheydende [20] keerde weder na Jerusalem.

14 Ende sy van Pergen 't landt doorgaende / quamen tot Antiochien [een stadt] [21] in Pisidien: ende gegaen zijnde in de Synagoge op den dagh des Sabbaths / saten sy neder.

15 Ende na [22] het lesen der Wet ende der Propheten / sonden [23] de Overste der Synagoge tot haer / seggende / Mannen broeders / indien daer [eenigh] woort van [24] vertroostinge tot den volcke in u is / so spreeckt.

16 Ende Paulus stond op / eñ [k] wenckte met de handt / ende seyde / Ghy Israëlitische mannen / ende ghy die Godt vreest / hoort toe.

17 De Godt deses volcks Israëls / heeft onse Vaderen [l] uytverkoren / ende het volck [25] verhooght / als sy vremdelin-

d Actor. 6. 6. ende 8. 15. ende 19. 6.
e Actor. 14. 26.
6 Niet om haer daer mede tot Apostelen te verkiesen / daer toe sy al te voren van Godt verkoren waren / v. 1. ende Actor. 9. 15. maer om haer in dese sendinge tot de Heydenen met gebeden ende op-legginge der handen te versterken.
7 Dit was een stadt van Syrien / nae by Antiochiẽ / gebouwt van den Coninck Seleucus / van waer men lichtelick nae Cypren konde overvaren.
8 Dit was een stadt van Cypren / aen het Oosten van 't eylant tegen over Syrien / nu genaemt Famaugosta.
f Actor. 12. 25.
9 Dit was mede een stadt van Cypren aen't Westen van het selve eylant.
g Actor. 8. 9. ende 19. 13.
10 D. een sone van Iesus.
11 *Gr.* Anthypatos, dat is / die daer gestelt was / om met Burgermeesterlicke macht het eylandt van weghen het Roomsche rijck te regeren.
h Exod. 7. 11. 2. Timot. 3. 8.
12 Tot noch toe is hy Saulus genaemt / ende voortaen wordt hy soo van Luca / als van hem selven in 't op-schrift sijner brieven Paulus genaemt. De gene nu die by de Hebreen ende Syriers Saulus genaemt was / die wiert van de Romeynen ende Griecken Paulus genaemt: so dat hy Saulus is genaemt gheweest soo lange hy onder de Joden / Syriers / ende Arabiers verkeert heeft / maer daer nae / als hy door Godts sonderlinge roepinge voornamelick tot de Heydenen / D. tot de Romeynen ende Griecken / is gesonden / heeft hy van dien tijdt aen altijdt den name Paulus behouden / om by haer te aengenamer te zijn / die hem van het huysgesin Sergij Pauli / als hy haer gewoonlick / schijnt eerst te zijn gegeven.
13 *Gr.* sone: D. die den Duyvel / als een kint sijn vader / volgt ende ghehoorsaemt. Joan. 8. 44.
14 Ofte / om te keeren, ende als op te graven / ende te beletten dat men daer op niet en kan gaen. Ofte / te verdraeyen, krom te maken.
15 D. de straffende hand ofte kracht des Heeren.

16 D. blindtheyt: want den blinden alles doncker ende duyster is.
17 *Gr.* die ontrent Paulum waren, door welcke maniere van spreken verstaen wordt / ofte de persoon selve Joan. 11. 19. ofte die van sijn geselschap Luc. 22. 49. ofte beyde Actor. 21. 8. gelijck het hier oock genomen wordt / als blijckt uyt vs. 16.
18 Dit was een landtschap in 't vaste landt van kleyn Asien / palende aen Cilicien.
i Actor. 15. 38.
19 Toegenaemt Marcus. Actor. 12. vss. 12 / 25.
20 Dit schijnt van hem geschiedt te zijn uyt menschelicke swackheydt / ende verveelinge van reysen / ofte begeerte om sijne moeder ende vrienden Actor. 12. 12. te Jerusalem te besoecken: het welck van Paulo evenwel qualick genomen is / Actor. 15. 38.
21 Dit was een deel van Pamphylien / daer dit Antiochien in lagh / alsoo toegenaemt om het selve te onderscheyden van het ander Antiochien in Syrien / daer van sy uytgevaren waren v. 1. ende 4.
22 Namel. nae de loflicke gewoonte der Joden in alle Synagogen op alle Sabbathen gebruyckelick. Siet v. 27. ende Actor. 15. 21.
23 Dese waren eenige Priesters ende Ouderlingen des volcks / die den kercken-raedt maeckten in alle Synagogen. Siet Marc. 5. 22.
24 Ofte / vermaninge.
k Actor. 12. 17. ende 19. 33. ende 21. 40.
l Exod. 1. 1.
25 N. insonderheyt doe hy alle de wonderen dede in Egypten / ende alle de plagen over Pharao ende sijn volck sondt / om haer te verlossen.

gen

gen in't landt van Egypten / ende heeft'ſe [26] met eenen hoogen arm daer uytgeleydt.

18 [m] Ende heeft ontrent den tijdt van veertigh jaren [27] hare zeden verdragen in de woeſtijne.

19 Ende ſeven volckeren uytgeroeyt hebbende in het landt Chanaan / heeft haer [n] [28] door het lot het landt der ſelve uytgedeelt.

20 Ende daer na / ontrent [29] vier hondert ende vijftich jaren / gaf hy [haer] [o] Rechters tot op Samuel den Propheet.

21 [p] Ende van doen aen begeerden ſy eenen Coninck / ende Godt gaf haer [q] Saul den ſone Kis / eenen man uyt de ſtamme Benjamin / [30] veertich jaren.

22 Ende deſen afgeſet hebbende / verweckte hy haer [r] David tot eenen Coninck: den welcken hy oock getuygeniſſe gaf / ende ſeyde / [ſ] Jck hebbe gevonden David den [ſone] Jeſſe / eenen man na mijn herte / die alle mijnen wille ſal doen.

23 Van deſes zaedt heeft Godt Jſraël / [31] na de belofte / verweckt den Salichmaker Jeſum:

24 [t] Als Joannes eerſt alle den volcke Jſraëls / [32] voor ſijne aenkomſte / gepredickt hadde den Doop der bekeeringe.

25 Doch als Joannes den loop [33] vervulde / ſeyde hy / Wie meynt ghy lieden dat ick ben? [v] Jck en ben [de Chriſtus] niet / maer ſiet / hy komt na my / [x] wien ick niet weerdich en ben de ſchoenen [ſijner] voeten te ontbinden.

26 Mannen broeders / [34] kinderen van't geſlachte Abrahams / ende die onder u Godt vreeſen / [y] [35] tot u is het woordt deſer ſalicheyt geſonden.

27 Want die te Jeruſalem woonen / ende hare Overſte / [z] deſen niet kennende / hebben oock [36] de ſtemmen der Propheten / die op elcken Sabbath-[dagh] geleſen worden / [hem] veroordeelende / vervult:

28 [a] Ende geen [37] oorſaecke des doots vindende / hebben ſy van Pilato begeert dat hy ſoude gedoodt worden.

29 Ende als ſy alles volbracht hadden dat van hem geſchreven was / namen ſy [hem] af van [38] het hout / ende leyden [hem] in het graf.

30 [b] Maer Godt heeft hem uyt de dooden opgeweckt.

31 [c] Welcke geſien is geweeſt [39] vele dagen lanck / van de gene [40] die met hem opgekomen waren van Galilea tot Jeruſalem / die ſijne getuygen zijn by het volck.

32 Ende wy [41] vercondigen u [d] de belofte die tot den Vaderen geſchiet is / dat [namelick] Godt de ſelve vervult heeft aen ons hare kinderen / als hy Jeſum [42] verweckt heeft:

33 Gelijck oock in den tweeden Pſalm geſchreven ſtaet / Ghy zijt mijn Sone / [43] heden hebbe ick u gegenereert.

34 Ende dat hy hem uyt de dooden heeft opgeweckt / alſoo dat hy niet meer en ſal [44] tot verderbinge keeren / heeft hy aldus geſeght / [e] Jck ſal u lieden de weldicheden [45] Davids geven die [46] getrouwe zijn.

35 Waerom hy oock in eenen anderen [Pſalm] ſeght / [f] Ghy en ſult [47] uwen Heyligen niet [over] geven / om verderbinge te ſien.

36 [g] Want David / als hy in ſijnen tijdt [48] den raedt Godts gedient hadde / is ontſlapen / ende is by ſijne Vaderen gelegt / ende heeft wel verderbinge geſien:

37 Maer [49] hy / dien Godt opgeweckt heeft / en heeft geen verderbinge geſien.

38 So zy u dan bekent / Mannen broeders / [h] dat door [50] deſen u vergevinge der ſonden vercondight wort.

39 [i] Ende [dat] van allen / daer van ghy niet en kondet gerechtveerdight worden [51] door de wet Moſis / door deſen [k] een yegelick die gelooft / gerechtveerdight wort.

40 Siet dan toe / dat over u lieden niet en kome 't gene geſeght is [52] in de Propheten /

41 [l] Siet ghy verachters / ende verwondert u / ende verdwijnt: want ick wercke een werck in uwe dagen / een werck 't welck ghy niet en ſult gelooven / ſo het u yemandt verhaelt.

42 Ende [53] als de Joden uyt-gegaen waren uyt de Synagoge / baden [54] de Heydenen dat [55] tegen den naeſten Sabbath haer de ſelve woorden ſouden geſproken worden.

43 Ende als de Synagoge geſcheyden was / volghden vele van de Joden / ende van de Godts-dienſtige Jode-genooten / Paulum ende Barnabam: welcke tot haer ſpraken / [m] ende haer vermaenden te blijven [56] by de genade Godts.

44 Ende op den volgenden Sabbath / quam by na de geheele ſtadt te ſamen / om het woordt Godts te hooren.

45 Doch de Joden de ſcharen ſiende wierden met nijdicheyt vervult / ende weder ſpraken het gene van Paulo geſeght wiert / weder-ſprekende ende laſterende.

46 Maer Paulus ende Barnabas vrymoedicheyt gebruyckende ſeyden / [n] Het was noodich dat eerſt tot u het woordt Godts geſproken ſoude worden: [o] doch nademael ghy het ſelve verſtoot / ende u ſelven des eeuwigen levens [57] niet weerdigh en oordeelt / ſiet / wy keeren ons tot de Heydenen.

47 Want alſoo heeft ons de Heere geboden / [ſeggende], [p] Jck hebbe u geſtelt [58] tot een licht der Heydenen / op dat ghy ſoudt zijn tot ſalicheyt / tot aen het uyterſte der aerde.

48 Als nu de Heydenen [dit] hoorden verblijdden ſy haer / ende preſen het woort des Heeren: ende daer geloofden ſoo vele als'er [59] geordineert waren tot het eeuwige leven.

49 Ende het woordt des Heeren wert door het geheele landt uytgebreydt.

50 Maer de Joden maeckten op de [60] Godſdienſtige ende eerlicke vrouwen /

26 D. met uytnemende kracht. Exod. 13. 16. Jeſai. 63. 12.
m Exod. 16. 35. Num. 14. 34. Pſal. 95. 10.
27 D. hare wederſpannigheyt / verſoeckingen / ende murmureringen. Pſal. 95. vſſ. 8 / 9. Hebr. 3. vſſ. 8 / 9.
n Ioſu. 14. 2.
28 Ofte / tot een erfdeel gegeven.
29 Deſe 450 jaren tellē ſommige van de geboorte Jſaacs tot op de Rechteren / tuſſchen welckē tijt 447 jaren verloopen zijn: ende voegen 't woort daer nae met het beginſel van 't 17 vs / als of hy ſeyde / na de verkieſinge van onſe vaders / &c. Andere achtē / dat deſe woorden daer nae moeten gevoegt worden met het eynde van het 17 vs / D. beginnende van den uytganck der kinderen Jſraels uyt Egypten tot de doot Samuels / welke tijt by nae 440 jaren begrijpt / gelijck te ſien is 1. Reg. 6. 1. ende dat Paulus om een ront getal te noemen daerom geſeght heeft ontrent 450 jaren / gelijck dat in alle talen gebruyckelick is / wanneer het weynigh min ofte meer is.
o Iud. 2. 16. ende 3. 9.
p 1. Sam. 8. 5. Oſe. 13. 11
q 1. Sam. 9. 15. ende 10. 1.
30 N. hier in begrepen zijnde de jaren die Samuel voor ende met Saul geregeert hadde.
r 1. Sam. 16. 12.
ſ 1. Sam. 13. 14. Pſal. 89. 21. Actor. 7. 45.
31 N. aen David gedaen. 2. Sam. 7. vſſ. 12 / 13. Pſal. 89. 21. ende 132. 11. Jeſai. 11. 1. Actor. 2. 30. Rom. 1. 3. 2. Timot. 2. 8.
t Matth. 3. 1. Marc 1. 2. Luc. 3. 2. Ioan. 3. 23.
32 Gr. voor het aengeſichte ſijner komſte. dat is / voor het aenſchijn Ieſu, die in gekomen was.
33 D. noch beſich was om ſijnen loop te vervullen. Joan. 1. 19.
v Ioan. 1. 20.
x Matth. 3. 11.
34 Gr. ſonen.
y Matth. 10. 6. Actor. 3. 26. ende 13. 46.
35 N. eerſt ende voor al v. 46.
z Ioan. 16. 3. Actor. 3. 17. 1. Corint. 2. 8. 1. Timot. 1. 13.
36 D. de voorſegginge der Propheten dat hy lijden moeſte ende alſoo ingaen in ſijne heerlickheydt. Luc. 24. vſſ. 25 / 26.
a Matth. 27. 20. Marc. 15. 11. Luc. 23. 18. Ioan. 19. 6.
37 Ofte / ſchult des doodts.
38 Namel. des cruyces. Actor. 5. 30. ende 10. 39. 1. Pet. 2. 24.
b Matth. 28. 6. Marc. 16. 6. Luc. 24. 6.
c Marc. 16. 14. Ioan. 20. 19. ende 21. 1. Actor. 1. 3. 1. Corinth. 15. 5.
39 Namel. veertigh dagen nae ſijne verrijſeniſſe tot ſijne hemel-vaert toe.
40 Namel. van ſijne Apoſtelen ende andere Diſcipelen tot 500 toe. Siet 1. Corinth. 15. vſſ. 5 / 6.
41 Gr. Euangelizeren.
d Geneſ. 3. 15. ende 22. 18. ende 26. 4. ende 49. 10. Deuter. 18. 15. 2. Sam. 7. 12. Pſal. 132. 11. Ieſai. 4. 2. ende 7. 14. ende 9. 5. ende 40. 10. Ierem. 23. 5. ende 33. 14. Ezech. 34. 23. ende 37. 24. Dan. 9. 24. 25.
42 D. in de werelt geſonden heeft / om het werck der verloſſinge te volbrengen. Actor. 3. 22.
43 Dit wort verſtaen van de eeuwige geboorte des Soons uyt den Vader: ende van de openbaringe des ſelven in de volheyt des tijds. Waer van ſiet naerder verklaringe in de aenteeck. Hebr. 1. 5. ende 5. 5.
44 D. tot het graf / daer de lichamen plegen te verderven / ende verrotten.
e Ieſai. 55. 3.
45 D. die David beloofſt zijn vā 't eeuwigh Coninckrijck / dat Godt door deſen ſijnē Sone ſoude oprechten / waer toe ſijne op-ſtandinge uyt den dooden noodigh was. Luc. 1. 31 / 32.
46 D. vaſt ende onbeweeghlick.
f Pſal. 16. 10. Actor. 2. 27.
47 D. het lichaem uwes Heyligen / die ghy geheyligt hebt om te zijn een verloſſer uwes volcx. Siet Actor. 2. 27.
g 1. Reg. 2. 10. Actor. 2. 29.
48 D. de voorſienigheyt Godts in 't regeren ſijns volcx / als Propheet ende Coninck.
49 N. de Heylige / ofte / geheylighde / waer van hy propheteert.
h Luc. 24. 47. 1. Ioan. 2. 12.
50 N. Ieſum, dien hy verweckt heeft tot eenen ſalighmaker / ende uyt de dooden heeft opgeweckt.
i Rom. 3. 28. ende 8. 3. Galat. 2. 16. Hebr. 7. 19.
51 Gr. in: gelijck oock in het volgende / dat is / noch door de Wet der zeden / die wel de ſonde ende vermaledydinge aenwijſt / maer niet hoe ſe wech genomen worden. Rom. 8. 3. Noch door de Wet der ceremonien / die wel een ſchaduwe voorſtelde van de reyniginge der ſonden / doch de kracht ſelve in haer niet en hadde / maer alleen ons wees tot dien die het lichaem was van alle deſe ſchaduwen / Ieſum Chriſtum. ſiet Hebr. 10. 1 / &c.
k Rom. 10. 4.
52 D. in 't boeck der kleyne Propheten / N. Habac. 1. 5. ſiet Actor. 7. 42. Hoewel oock ſommige meynē dat niet alleen deſe plaetſe / maer oock Jeſai. 28. 14. ſoude hier t' ſamen aengetrocken worden / alwaer het woort verachters uyt-gedruckt wort.
l Habac. 1. 5. Ieſai. 28. 14.
53 Ofte / ende als ſy (Namel. Paulus ende Barnabas) uytgegaen waren, uyt de Synagoge der Ioden.
54 Namel. Jode-genooten / ofte andere Godts-dienſtige Heydenen / die daer in de Synagoge waren om de Wet te hooren. Siet vſ. 43.
55 Ofte / op den tuſſchen-Sabbath, dat is / op de dagen tuſſchen den Sabbath: om dat het ſchijnt dat Paulus ende Barnabas tuſſchen beyden oock met vele Heydenen gehandelt hebben / waer uyt tegen den naeſtē Sabbath deſen toe-loop des volcks is gereſen. v. 44.
m Actor. 11. 23. ende 14. 22.
56 D. by de Leere der genade door Ieſum Chriſtum verworven / waer van hy geſproken hadde vſſ. 38 / 39. ende dat tegen de leere der Phariſeeſche Joden / die de rechtveerdigheyt uyt de wet dreven.
n Matth. 10. 6. Actor. 3. 26. ende 13. 26.
o Exod. 32. 10. Ieſ. 55. 5. Matth. 8. 12. ende 21. 43. Rom. 10. 19.
57 D. onweerdigh ende hardtneckigh verklaert ende betoont te zijn.
p Ieſa. 42. 6. ende 49. 6. Luc. 2. 32.
58 Deſe woorden worden Jeſai. 49. 6. van Chriſto geſeght / ende worden van de Apoſtelen ſeer wel op haren dienſt gepaſt: want overmits de Joden Chriſtum, die haer van de Apoſtelen verkondight wierdt / verwierpen / ſoo volghde van dat ſy Chriſtum voortaen den Heydenen moeſten voordragen / den welcken hy oock van den Vader tot een licht geſtelt was.
59 Dat is / van Godt verkoren / ende van hem tot het eeuwige leven geſchickt waren / gelijck dit woort alomme in de Heylige Schriftuere beteeckent. Ende wort dit hier niet alleen van deſe eene predicatie Pauli / maer van den geduerigen voortganck ende geſtadige vrucht des Euangeliums geſeght / gelijck blijckt v. 49. ſiet Rom. 8. 29 / 30. ende 9. 23. ende 11. vſſ. 5 / 6 / 7 / ende elders.
60 D. die van aenſien waren / ende den Joden ende haren Godts-dienſt toegedaen: door welcke ſy de voornaemſte regeerders van de ſtadt tegen de Apoſtelen door eenen verkeerden yver op maeckten.

ende

ende de voornaemste van de stadt / [q] ende verweckten vervolginge tegen Paulum ende Barnabam / ende wierpen'se uyt hare landtpalen.

51 Doch sy [61] schudeden het stof van hare voeten af tegen de selve / ende quamen tot [62] Iconien.

52 Ende de Discipelen wierden vervult met blijdtschap ende met den heyligen Geest.

q 2. Tim. 3. 11.

61 Naml. na het bevel Christi Matth. 10. 14. Marc. 6. 11. Luc. 9. 5. Act. 18. 6.
62 Dit was een stadt van Lycaonien / by den bergh Taurus / waer van siet Actor. 14, 6 / 11.

Het xiiij. Capittel.

1 Paulus ende Barnabas prediken en doen mirakelen te Iconien / ende vele / so Heydenen als Joden / glooben. 4 daer over groote oneenigheyt ende oploop tegen haer ontstaet. 6 die daerom vlieden nae Lystren ende Derben / &c. 8 Paulus geneest te Lystren eenen kreupelen. 11 waerom 't volck haer houdt voor Goden / ende wil haer offerande doen. 14 't welck sy / hoewel met grooten ernst / naulicks verhinderen. 15 ende wijsen haer tot den levendigen waren Godt. 19 Maer de Joden van Antiochien en Iconien daer komende / verwecken 't volck datse Paulum steenigen. 20 Doch hy staet op ende reyst met Barnaba na Derben. 22 Sy vermanen de broeders tot volstandigheydt. 23 ende verkiesen Ouderlingen in alle Gemeynten. 24 Ende eenige andere landen ende steden door-reyst hebbende / 26 keeren wederom tot Antiochien. 27 ende verhalen wat Godt door haer gedaen hadde.

1 ENde het geschiedde te Iconien / dat [1] sy [2] te samen gingen in de Synagoge der Joden / ende alsoo spraken / dat een groote menichte beyde van Joden ende [3] Griecken geloofde.

2 Maer de Joden die [4] ongehoorsaem waren / verweckten ende [5] verbitterden de zielen der Heydenen tegen de broeders.

3 Sy verkeerden dan [aldaer] [6] eenen langen tijdt / [7] vrymoedelick sprekende in den Heere / [a] die getuygenisse gaf [8] den woorde sijner genade / ende gaf / dat teeckenen ende wonderen geschiedden [9] door hare handen.

4 Ende de menichte der stadt wiert verdeelt: ende sommige waren met de Joden / ende sommige met [10] de Apostelen.

5 Ende als daer een oploop geschiedde beyde van Heydenen ende van Joden / met hare Overste / / om haer smaetheyt aen te doen / ende te steenigen /

6 Zijn sy / [11] [alles] overleght hebbende / [b] gevlucht [12] na de steden van [13] Lycaonien / [namelick] Lystren ende Derben / ende het omliggende landt:

7 Ende vercondighden aldaer het Euangelium.

8 Ende een seker man te Lystren / sat [c] onmachtich aen de voeten / kreupel zijnde van sijns moeders lijf / die noyt en hadde gewandelt.

9 Dese hoorde Paulum spreken: welcke de oogen op hem houdende / ende [14] siende dat hy [15] geloove hadde om [16] gesont te worden /

10 Seyde met grooter stemme / Staet recht op uwe voeten. [d] Ende hy spronghop ende wandelde.

11 Ende de scharen siende 't gene Paulus gedaen hadde / verhieven hare stemmen / ende seyden in't Lycaonisch / [e] De Goden zijn [17] den menschen gelijck geworden / ende tot ons neder gekomen.

12 Ende sy noemden Barnabam [18] Jupiter / ende Paulum Mercurius / om dat hy het woort voerde.

13 Ende de Priester van Jupiter [19] die

1 N. Paulus ende Barnabas.
2 Ofte / te gelijck: ofte / op gelijcke wijse, als te voren Act. 13. 14.
3 Namel. die Godt vreesden / ende de Synagogen der Joden hanteerden / gelijck Actor. 13. vss. 42 / 43. te sien is.
4 Ofte / ongeloovigh.
5 Ofte / maeckten quaet-willigh, ofte / qualick gesint de herten ende gemoederen.
6 N. om de gemoederen der geloovige broederen tegen dese verbitterde Joden ende heydenen te beter te stercken / ende noch andere meer Christo te winnen.
7 D. vrymoedelick sprekende in de saecke des Heeren / ofte door de hulpe des Heeren.
a Marc. 16. 20. Actor. 19. 11. Hebr. 2. 4.
8 D. den Euangelio / in't welck de genade Godts woordt verkondight ende aengeboden.
9 D. door 't middel ende dienst van haer.
10 N. Paulo ende Barnaba, vss. 1 / 4. die oock van Christo tot Apostelen geroepen waren / gelijck de andere twaelf. Siet 1. Cor. 9. vss. 5 / 6.
11 Ofte / sulcks siende, gewaer wordende.
b Matth. 10. 23. Actor. 8. 1.
12 D. nae de andere steden van Lycaonien / dieper in 't landt. Want oock Iconien een stadt in Lycaonien was.
13 Dit landtschap was een deel van kleyn Asien / by den bergh Taurus gelegen / ontrent Phrygien.
c Actor. 3. 2.
14 Nam. Paulus / dat hy N. de kreupele.
15 Het welck hy schijnt ontfangen te hebben uyt de predicatie Pauli / ende de miraculeuse genesingen van andere. Ende heeft Paulus het selve in hem gesien / ofte door Godtlicke ingevinge / ofte door eenige teeckenen die hy daer van in hem speurde.
16 Ofte / behouden, verlost.
d Esai. 35. 6.
e Actor. 28. 6.
17 Ofte / in gelijckenisse van menschen: gelijck daer van in de heydensche historien ofte fabelen / exempelen verhaelt worden: welcke meyninge gesproten schijnt te zijn uyt sommige verschijningen der Engelen aen de Voorvaders geschiet / die de Heydenen in fabelen hebben verandert.
18 Desen hielden de Heydenen voor haren oppersten Godt / ende voor het hooft van alle hare Goden: gelijck Mercurium voor den bode ende tael-man harer Goden.
19 D. wiens Tempel / beeldt / ofte altaer / buyten hare stadt / ofte in de voorstadt stondt,

voor hare stadt was / als hy ossen ende [20] crantsen aen de [21] voor-poorten gebracht hadde / wilde hy offeren met de scharen.

14 Maer de Apostelen / Barnabas ende Paulus / [dat] hoorende [22] scheurden hare cleederen / ende sprongen onder [23] de schare / roepende /

15 Ende seggende / Mannen / [f] waerom doet ghy dese dingen? Wy zijn oock menschen van gelijcke bewegingen als ghy / ende vercondigen u lieden dat ghy u soudt van dese [24] ydele [dingen] bekeeren tot den levendigen Godt / [g] die gemaeckt heeft den hemel / ende de aerde / ende de zee / ende al 't gene in de selve is.

16 [h] Welcke in de voorledene tijden alle de Heydenen heeft laten wandelen [25] in hare wegen.

17 [i] Hoe wel hy nochtans hem selven [26] niet onbetuyght gelaten en heeft / goet doende van den hemel / ons regen ende vruchtbare tijden gevende / vervullende onse herten met spijse ende vrolickheyt.

18 Ende dit seggende en [27] wederhielden sy nauwlijcks de scharen / dat sy haer niet en offerden.

19 Maer daer over quamen Joden van [28] Antiochien ende Iconien / ende overrededen de scharen / ende [k] steenighden Paulum / ende sleepten [hem] buyten de stadt / meynende dat hy doodt was.

20 Doch als hem de Discipelen [29] omringht hadden / stondt hy op / ende quam in de stadt: ende des anderen daeghs ginck hy met Barnaba uyt na Derben.

21 Ende als sy der selve stadt het Euangelium verkondight / ende [30] vele discipelen gemaeckt hadden / keerden sy weder na Lystren / ende Iconien / ende Antiochien:

22 Versterckende [31] de zielen der Discipelen / [l] [ende] vermanende dat'se souden blijven in het geloove / [m] ende dat wy door vele verdruckingen moeten ingaen in het Coninckrijcke Godts.

23 Ende als sy haer in elcke Gemeynte [32] met opsteken der handen Ouderlingen verkozen hadden / gebeden hebbende met vasten / bevalen sy'se den Heere / in welcken sy geloooft hadden.

24 Ende [33] Pisidien door-gereyst hebbende / quamen sy in [34] Pamphylien.

25 Ende als sy tot [35] Pergen het woort gesproken hadden / quamen sy af na [36] Attalien.

26 Ende van daer scheepten sy af [n] na [37] Antiochien / van waer sy [38] der genade Godts bevolen waren geweest tot het werck dat sy volbracht hadden.

27 Ende daer gekomen zijnde / ende de Gemeynte vergadert hebbende / verhaelden sy wat groote dingen Godt [39] met haer gedaen hadde / ende dat hy den Heydenen [40] de deure des geloofs geopent hadde.

28 Ende sy verkeerden aldaer geenen kleynen tijdt met de Discipelen.

20 N. met welcke de Heydenen de beesten vercierden / die sy hare afgoden op-offerden.
21 Ofte / portael. Namel. van het huys daer Paulus ende Barnabas in waren gelogeert / om haer aldaer te offeren.
22 N. tot een teecken van groot mishagen / ende af-keer diese hadden van sulcke afgoderie. siet Matth. 26. 65.
23 Namel. die met den Priester van Jupiter aldaer voor de deuren gekomen was.
f Actor. 10. 26. Apoc. 19. 10. ende 22. 9.
24 D. afgoden / die niets en zijn in haer selven. 1. Corinth. 8. 4. ende geen Goden / hoewel sy'se daer voor hielden.
g Genes. 1. 1. Psal. 33. 6. ende 124. 8. ende 146. 6. Apoc. 14. 7.
h Psal. 81. 13.
25 D. in de wijsen van doen / die sy haer selven buyten ende tegen het woordt Godts hebben versiert.
i Rom. 1. 19.
26 N. oock selfs by de Heydenen / die hy sijn woordt niet en heeft gegeven. Psal. 147. vss. 19 / 20.
27 Ofte / stilden.
28 N. in Pisidia gelegen / waer van gesproken is / Actor. 13. 14.
k 2. Corint. 11. 25.
29 N. ofte om hem te begraven / ofte om hem te verlossen van het voorder gewelt der vervolgers.
30 Ofte / geleert, ofte / onderwesen hadden. Siet oock Mat. 28. 19.
31 N. die sy in haer voorgaende reyse / in het deurtreecken door de steden / Christo gewonnen hadden.
l Actor. 11. 23. ende 13. 43.
m Matth. 10. 38. ende 16. 24. Luc 14. 26. 2. Timot. 3. 12.
32 Gr. Cheirotonesantes: van welck woort siet Act. 10. 41. Gelijck by de Griecken dese gewoonte was in't verkiesen der Overheden / dat het volck door opstekinge der handen hare stemminge te kennen gaf / so schijnt dat daer van dese ghewoonte in de eerste Gemeynte oock gebruyckt is geweest / dat de voorstellinge der Kercken-Dienaers / by de Apostelen / ofte die van haer daer toe gesonden waren / gedaen zijnde / van de Gemeynte met opstekinge der handen wierdt geapprobeert: welck gebruyck lange in de Gemeynte geduert heeft / gelijck de kerckelicke historien getuygen. Andere meynen dat daer door verstaen wort de opleggingen der handen / die met bewillinge der Gemeynte geschiedde / gelijck blijckt uyt het vasten ende bidden / het welck van de gantsche Gemeynte gedaen wierdt / ende in dese verkiesinge oock geschiet is. Van de Ouderlingen / siet nader 1. Tim. 5. 17.
33 Dit was een landschap palende aen Cilicien.
34 Dit was een landtschap palende aen Isaurien / welck oock paelde aen Lycaonien, vs. 6.
35 Dit was de hooft-stadt van Pamphylien. Actor. 13. 13.
36 Dit was een stadt niet verre van Pergen gelegen aen de Middelantsche zee.
n Actor. 13. 1.
37 Namel. dat in Syrien gelegen was. Van waer sy uytgesonden waren / ende dese reyse begonnen hadden / Actor. 13. 4.
38 Namel. door vasten / bidden / ende opleggingen der handen. Actor. 13. vss. 2 / 3.
39 Dat is / door haer / ofte door haren dienst. Siet Actor. 15. 12.
40 Dat is / dat niet alleen het uyterlick woort ende wonder-teeckenen / maer dat oock de werckinge des Heyligen Geests haer was mede-gedeelt / om tot het gheloove in Christum gebracht te worden. 1. Corinth. 16. 9. ende 2. Corinth. 2. 12. Apocal. 3. 8.

Het xv. Capittel.

1 Inde Gemeynte van Antiochien ontstaet verschil/ aengaende de onderhoudinge der Besnijdenisse ende der Wet Mosis. 2 Waer over Paulus ende Barnabas nae Jerusalem gesonden worden. 3 daer sy de bekeeringe der Heydenen ende de gelegentheyt der sake verhalen. 6 De Apostelen ende Ouderlingen komen te samen om hier van te handelen. 7 Petrus verklaert in de selve vergaderinge/ dat de Heydenen met het jock der Wet niet en behooren beswaert te worden. 13 Het selve stemt Jacobus toe/ ende bevestight het uyt de Heylige Schrifture. 19 ende besluyt datmen haer niet meer en behoort op te leggen/ dan de onderhoudinge van vier noodige dingen. 22 't welck by de gantsche vergaderinge goet gevonden zijnde/ aen de Gemeynten geschreven/ ende benessens Paulum ende Barnabam/ door Barsabam en Silam over-gesonden ende bekent gemaeckt wort. 31 die 't selve met blijdschap aengenomen hebben. 36 Paulus en Barnabas/ om Joannis Marci wille in twistinge geraeckt zijnde/ scheyden van malkanderen. 39 Barnabas ende Marcus nae Cypren. 40 ende Paulus met Silas nae Syrien ende Cilicien.

1 Ende [1] sommige/ die afgekomen waren [2] van Judea/ leerden de broederen/ [seggende], [a] Indien [3] ghy niet besneden en wort [b] na de wijse Mosis/ so en kondt ghy niet saligh worden.

2 Als'er dan geen kleyne [4] wederstandt ende [5] twistinge geschiedde by [6] Paulus ende Barnabas tegen haer/ so hebben [7] sy geordineert [c] dat Paulus ende Barnabas/ ende eenige andere uyt haer/ souden opgaen [8] tot de Apostelen ende Ouderlingen na Jerusalem/ over dese [9] vrage.

3 Sy dan [10] van de Gemeynte uytgeleydt zijnde/ reysden door Phenicien ende Samarien/ verhalende [11] de bekeeringe der Heydenen: ende [12] deden alle den broederen groote blijdschap aen.

4 Ende te Jerusalem gekomen zijnde/ wierden sy ontfangen van de Gemeynte/ ende de Apostelen/ ende de Ouderlingen: ende sy verkondighden wat groote dingen Godt [13] met haer gedaen hadde.

5 Maer/ [14] [seyden sy], daer zijn sommige opgestaen van die van de [15] secte der Phariseen/ [16] die geloovigh zijn geworden/ seggende/ datmen [17] haer moet besnijden/ ende gebieden [18] de Wet Mosis te onderhouden.

6 Ende de Apostelen ende de Ouderlingen [19] vergaderden te samen [20] om op dese saecke te letten.

7 Ende als [daer over] groote [21] twistinge geschiedde/ stondt Petrus op ende seyde tot haer/ [d] Mannen broeders/ ghy weet dat Godt van [22] over langen tijdt onder ons [my] verkoren heeft/ dat de Heydenen door mijnen mondt het woort des Euangeliums souden hooren/ ende gelooven.

8 Ende Godt [e] de kenner der herten heeft haer [23] getuygenisse gegeven/ haer gevende [24] den heyligen Geest gelijck als oock ons.

9 [f] Ende en heeft [25] geen onderscheyt gemaeckt tusschen ons ende haer/ gereynight hebbende hare herten door het geloove.

10 Nu dan/ wat versoeckt ghy Godt/ [g] om [26] een jock op den hals der Discipelen te leggen/ 't welck noch onse Vaders/ noch wy en hebben konnen [27] dragen?

11 [h] Maer wy gelooven door [28] de genade des Heeren Jesu Christi saligh te worden/ op sulcke wijse als oock [29] sy.

12 Ende alle [30] de menichte [31] sweech stil/ ende hoorden Barnabam ende Paulum verhalen wat groote teeckenen ende wonderen Godt door haer onder de Heydenen gedaen hadde.

13 Ende na dat [32] dese swegen/ [33] antwoordde [34] Jacobus/ seggende/ Mannen broeders hoort my.

14 [35] Symeon heeft verhaelt hoe Godt [36] eerst de Heydenen heeft [37] besocht/ om uyt [haer] een volck aen te nemen [38] voor sijnen name.

15 Ende hier mede stemmen over een de woorden der Propheten: gelijck geschreven is/

16 [i] Na desen sal ick weder-keeren/ ende weder op bouwen [39] den tabernakel Davids/ die vervallen is/ ende 't gene daer van [40] verbroken is weder-op-bouwen/ ende ick sal den selven weder op rechten:

17 Op dat de [41] overblijvende menschen den Heere soecken/ ende alle de Heydenen/ over welcke mijnen naem [42] aengeroepen is: spreeckt de Heere/ die dit alles doet.

18 Gode zijn alle sijne wercken [43] van eeuwicheyt bekent.

19 Daerom [44] oordeele ick/ datmen den genen/ die uyt de Heydenen haer tot Godt bekeeren/ niet en [45] beroere.

20 Maer haer sal aenschrijven/ dat sy haer onthouden [k] van de dingen [46] die door de afgoden besmet zijn/ ende [l] van [47] hoererye/ ende van het [48] verstickte/ ende [m] van [49] bloedt.

21 Want Moses heefter van ouden [50] tijden in elcke stadt die hem prediken/ ende [51] hy wordt op elcken Sabbath inde Synagogen gelesen.

22 Doe heeft het den Apostelen ende den Ouderlingen/ [52] met de geheele Gemeynte/ goet gedocht/ [eenige] mannen uyt haer te verkiesen/ ende met Paulo ende Barnaba te senden na Antiochien: [namelick] Judam/ die toegenaemt wort Barsabas/ ende [53] Silam: mannen die [54] voorgangers waren onder de broeders:

23 Ende schreven [55] door haer dit [navolgende]. De Apostelen/ ende de Ouderlingen/ ende [56] de broeders [wenschen] den broederen uyt de Heydenen/ die in Antiochien ende Syrien/ ende Cilicien zijn/ [57] salicheyt.

24 Nademael wy gehoort hebben [n] dat sommige/ [58] die van ons uytgegaen zijn/ u met woorden ontroert hebben/ ende uwe zielen [59] wanckelende gemaeckt/ seggende dat ghy moet besneden worden/ ende de [60] Wet onderhouden: welcken wy [dat] [61] niet bevolen en hadden.

25 So heeft het ons eendrachtelick te samen zijnde goet gedacht eenige mannen te verkiesen/ ende tot u te senden/ met onse geliefde Barnaba ende Paulo/

1 N. die uyt de Joden tot de Christelicke Religie haer begeven hadden. V. 5. onder welcke de oude leeraers meynen dat de ketter Cerinthus mede geweest is. *Epiphan. haeres. 28.*
2 Nam. tot Antiochien.
a Galat. 5. 2.
3 N. die uyt de Heydenen tot de Christelicke Religie bekeert zijt/ indien ghy daer en bove u niet en laet besnijden/ ende de wet der Ceremonien niet en onderhoudt.
b Gen. 17. 10. Levit. 12. 3.
4 Ofte/ als'er dan een oproer geschiedde, ende geen kleyne twistinge by, &c.
5 *Gr.* t'samenvraginge, dat is/ disputeringe. V. 7.
6 Die haer tegen dese valsche leere stelden.
7 Namel. de voorstanders der Gemeynte tot Antiochien.
c Galat. 2. 1.
8 Namel. Petrum/ Jacobum/ ende Joannem. Galat. c. 2. vs. 9.
9 Ofte/ questie, geschil. Siet Actor. 18. 15.
10 'T welck de Gemeynte dede om te toonen dat dese saecke niet alleen Paulum en Barnabam/ maer de geheele Gemeynte aenginck.
11 Namelick/ tot de Christelicke Religie.
12 *Gr.* maeckten.
13 D. is/ door haer. Siet Actor. 14. 27.
14 Dese woorden zijn daer by gedaen/ op datmen mach verstaen/ dat dese woorden niet van Luca/ maer van Paulo verhaelt worden.
15 *Gr.* ketterye. Siet van dit woordt de verklaringhe op Actor. 5. v. 17. ende van de Phariseen Matth. 3. 7.
16 D. die de Christelicke Religie hadden aengenomen/ doch/ als het blijckt/ de ouden suerdeessem der Phariseen niet t'eenemael afgeleydt en hadden.
17 N. die haer uyt het heydendom tot de Christelicke Religie begeven. Actor. 14. 27.
18 N. der Ceremonien. V. 24. Hoe wel het oock verstaen kan worden/ van de Wet der zeden/ om daer door gerechtveerdight te worden.
19 Dit is de eerste vergaderinge/ Concilie/ ofte Synode/ die over questien van de Religie in't Nieuwe Testament is gehouden.
20 *Gr.* om over dit woort te sien. *Hebr.*
22 *Gr.* t'samen-vraginge, dat is/ disputeringe. Namel. tusschen beyde partien/ die alle beyde moeten gehoort worden.
d Actor. 10. 20. ende 11. 12.
22 *Gr.* van oude dagen: welcken tijdt sommige verstaen van het begin der predicatie der Apostelen nae de hemel-vaert Christi: andere van den tijdt der bekeeringe Cornelij. Actor. 10. cap.
e 1. Par. 28. 9. ende 29. 17. Psal. 7. 10. Ierem. 11. 20. ende 17. 10. ende 20. 12.
23 Namel. dat sy hem oock aengenaem waren. Actor. 10. 28.
24 D. de gaven des Heyligen Geests/ soo ordinarise/ als extra-ordinarise.
f Actor. 10. vs. 43, 44, &c.
25 Namel. aengaende de weldaden ende gaven die gemeyn zijn den genen die in Christum gelooven.
g Matth. 23. 4.
26 N. de wet der Ceremonien. vs. 5.
27 D. volkomelick onderhouden/ noch daer door gerechtveerdight worden. Siet d'aenteeck. op cap. 13. 39.
h Ephes. 2. vs. 8. Tit. 3. 4.
28 Dat is/ door het lijden ende de gerechticheyt Iesu Christi, daer mede hy ons de genade Godts verdient heeft/ waer van de Ceremonien der Wet een voorbeeldt waren. Joan. 1. 17.

29 N. onse vaders salich zijn geworden door de selve genade.
30 N. met der Gemeynte/ maer der Apostelen ende Ouderlingen. Siet V. 4.
31 Nam. daer mede betoonende hare toestemminge in 't gene van Petro geseght was.
32 N. Paulus ende Barnabas.
33 D. is/ begon te spreken. *Hebr.*
34 N. Alphei sone/ Jacobus de kleyne. Siet van hem Act. 12. 17.
35 Namel. Petrus/ die hem selven oock soo noemt 2. Pet. 1. 1. anders oock Simon. Matth. 10. 2.
36 D. over lange/ V. 7.
37 Ofte/ aengesien.
38 D. voor hem selven. Ofte/ in sijnen name. Ofte/ dat sijn volck soude genoemt worden. V. 17.
i Amos 9. 11, 12.
39 Dat is/ de Gemeynte/ in welcke Christus de Sone Davids woont.
40 *Gr.* ondergraven, N. in de ongeloovige Joden/ in welcker plaetse de Heydenen als levendige steenen getimmeert zijn.
41 D. niet alleen de Joden/ maer oock de andere volckeren/ welcke Amos Edom noemt. Siet Amos 9. vss. 11/12.
42 *Gr.* over haer aengeroepen, ofte/ genaemt is. Siet Act. 11. 26.
43 D. al wat Godt in den tijdt doet/ dat heeft hy van eeuwicheyt besloten alsoo te doen.
44 D. dit is mijn gevoelen ende meyninge in dese sake.
45 Ofte/ ongerust en make, ofte/ datmen haer niet ongerusten moet maken.
k Exod. 20. 3. 1. Corinth. 8. 1. ende 10. 20.
46 *Gr.* besmettingen der afgoden. dat is/ van spijse ofte dranck den afgoden op-geoffert/ ende die daer door besmet zijn/ gelijck v. 29. verklaert wort.
l 1. Thess. 4. 3.
47 Dit verstaen sommige van de lichamelicke hoererie/ die wel in sich selven niet middelmatich en is. Exo. 20. 14. maer van de Heydenen voor geen sonde ende middelmatigh ghehouden wiert. 1. Cor. 6. 13/ 14/ 15. Andere/ van de geestelicke hoererie/ dat is/ afgoderie/ die doorgaens van de propheten hoererie genaemt wort/ Exod. 34. 16. Lev. 20. 5. Jud. 2. 17. Psal. 106. 39. Esa. 23. 17. Jer. 3. vss. 6/8. Ezec. 16. 15/16. ende namentlick van die soorte van afgoderye/ die sommige uyt de Heydenen bekeert zijnde/ bedreven/ etende in de Tempelen der afgoden 't gene den selven was opgeoffert: daer van d'Apostel spreeckt 1. Cor. 8. 9/ 10. ende 10. 14. 21. het welck sy meynden haer door de Christelicke vryheyt geoorlooft te zijn/ en sy dickwijls deden met grooten aenstoot der swacke.
48 D. van beesten die gestorven waren sonder bloet te laten: dat den Joden een grouwel was. Siet Genes. 9. 4. Levit. 3. 17. Deut. 12. 23.
m Genes. 9. 4.
49 N. van het beest afgesondert/ het zy geronnen gegeten/ ofte ongeronnen gedroncken. Het welck Godt verboden hadde/ om de menschen van alle wreetheyt ende bloetstortinge af te schricken. Genes. 9. 4.
50 *Gr.* geslachten.
51 D. sijne schriften. Nehem. 8. 1. Luc. 16. 29.
52 N. die het besluyt der Apostelen ende Ouderlingen voor goet gekent hadde.
53 Dese is de selve/ die Silvanus genaemt wort. 1. Thess. 1. 1. ende 2. Thess. 1. 1.
54 D. die onder de voornaemste waren van aensien/ kennisse/ ende beleyt onder de Kercken-dienaren aldaer.
55 *Gr.* door hare hant, dat is/ dienst. *Hebr.* Actor. 7. 25. N. om van haer gedragen te worden aen de Gemeynte te Antiochien.
56 N. de andere gemeene broeders der Gemeynte van Jerusalem/ die het selve oock hadden goet gevonden.
57 *Gr.* blijde te zijn: het welck was een gemeyne wijse van groetenisse in het begin der brieven by de Griecken gebruyckelick. Siet Actor. 23. 26.
n Galat. 2. 4.
58 Siet V. 1. ende 1. Joan. 2. 19.
59 D. de vastigheyt uwes geloofs/ ende de gerustheyt uwes gemoets gelijck als los ende onvast makende.
60 Siet de aenteeck. op V. 5.
61 D. geenen last gegeven hebben sulcks te leeren/ hoewel sy onsen name misbruycken.

26 Menschen [o] die hare zielen [62] overgegeven hebben voor den name onses Heeren Iesu Christi.

27 Wy hebben dan Judam ende Silam gesonden/ die oock [63] met den monde het selve sullen vercondigen.

28 Want het heeft den heyligen Geest ende [64] ons goet gedocht u lieden [65] geenen meerderen last op te leggen dan dese [66] noodsaeckelicke dingen:

29 [Namelick] [p] dat ghy u onthoudet van [67] 't gene den afgoden geoffert is/ ende [q] van bloedt/ ende van het verstickte/ ende van [r] hoererye: van welcke dingen indien ghy u selven wacht/ so sult ghy [68] wel doen. [69] Vaert wel.

30 Dese dan/ haer afscheydt ontfangen hebbende/ quamen te Antiochien: ende [70] de menichte vergadert hebbende/ gaven sy den brief over.

31 Ende sy [dien] gelesen hebbende verblijdden haer over de [71] vertroostinge.

32 Judas nu ende Silas/ die oock selve [72] Propheten waren/ [73] vermaenden de broeders met vele woorden/ ende [74] versterckten 'se.

33 Ende als sy [daer] [75] eenen tijt [lanck] [76] vertoeft hadden/ lieten haer de broeders [wederom] gaen [77] met vrede/ [78] tot de Apostelen.

34 Maer het docht Sile goet aldaer te blijven.

35 Ende Paulus ende Barnabas [79] onthielden haer tot Antiochien/ leerende ende [80] vercondigende met noch vele andere het woort des Heeren.

36 Ende na eenige dagen seyde Paulus tot Barnabam/ Laet ons nu wederkeeren/ ende besoecken onse broeders in elcke stadt/ in welcke wy het woordt des Heeren vercondight hebben/ [81] hoe sy haer hebben.

37 Ende Barnabas [82] riedt dat sy Joannem/ die genaemt is [f] Marcus/ souden mede nemen.

38 Maer Paulus [83] achtede billick datmen dien niet en soude mede nemen/ die van Pamphylien aen van haer was [84] afgeweecken/ ende met haer niet en was gegaen tot [85] dat werck.

39 Daer ontstont dan eene [86] verbitteringe/ alsoo dat sy van malcanderen gescheyden zijn/ ende dat Barnabas Marcum mede nam/ ende na Cypren afscheepte:

40 Maer Paulus [87] verkoos Silam/ ende reysde henen/ der genade Godts van de Broederen [88] bevolen zijnde.

41 Ende hy doorreysde Syrien ende Cilicien/ versterckende [89] de Gemeynten.

o Actor. 13. 50. ende 14. 19.
62 D. die met groot perijkel haers levens het Euangelium vrymoedelick gepredickt hebben.
63 Gr. met, ofte/ door den woorde.
64 D. ons door ingeven des heyligen Geests.
65 Siet hier van de verclaringe ℣. 10.
66 N. voor desen tijt: de welcke hoe wel 'se niet eygentlick tersaligheyt nootwendigh en zijn (uytgenomen het vlieden van hoererie en afgoderie) so zijn 'se nochtans noodigh onderhouden te worden tot noodtsakelicke vrede en stichtinge der Gemeynte/ om der swack-geloovigen Joden wille.
p Exod. 20. 3. 1. Cor. 8. 1.
67 Siet hier van 1. Cor. 8. door 't geheele cap.
q Genes. 9. 4. Levit. 17. 14.
r 1. Thess. 4. 3.
68 Ofte/ wel varen.
69 Gr. zijt, ofte/ wort gesterckt. Een wijse van spreken by de Griecken gebruyckelick/ in 't sluyten van de brieven. Siet Actor. 23. 30.
70 D. de gantsche Gemeynte.
71 Ofte/ vermaninge.
72 D. leeraers des woorts/ begaeft met de gave van de Heylige Schrifture bequamelick uyt te leggen/ die gesonden waren om hare vermaninghen daer by te doen. ℣. 27.
73 Ofte/ vertroosteden.
74 N. in het Christen geloove.
75 D. eenen sekeren ende getuymen tijdt/ Actor. 18. 23.
76 Gr. gemaeckt hadden, dat is/ verbleven waren. Siet Jac. 4. 13.
77 D. met verlof van de broeders/ ende met toe-wenschinge van allen segen ende geluck. Hebr.
78 Namel. nae Jerusalem/ daer noch eenige Apostelen waren.
79 Gr. versleten daer. N. den tijdt.
80 Gr. Euangelizerende.
81 D. om te vernemen hoe het met haer staet/ aengaende het geloove.
82 Ofte/ wilde.
f Actor. 12. 12, 25. Coloss. 4. 10. 2. Tim. 4. 11. Philem. ℣. 24.

83 Ofte/ begeerde. 84 Gr. af-gestaen. Siet Actor. 13. 13. 85 Namel. om den Heydenen het Euangelium te prediken/ waer toe de heylige Geest haer/ geroepen hadde/ om dat te volbrengen. Actor. 13. 2. 86 Ofte/ hevicheyt. welcke dese heylige mannen overkomen is door menschelicke swackheydt/ daer mede toonende waer te zijn/ 't gene sy van haer selven seggen Actor. 14. 15. Doch Godt heeft dit ten besten gekeert/ alsoo sy aldus van malkandren gescheyden zijnde het Euangelium van haer in meer plaetsen seffens is verkondight geworden. 87 Ofte/ nam tot hem. 88 Gr. overgegeven zijnde. 89 Namel. die in die landen vergadert waren.

Het xvj. Capittel.

1 Paulus tot Derben ende Lystren gekomen zijnde/ besnijdt Timotheum/ ende neemt hem mede op de reyse. 4 ende geeft den Gemeynten daer hy door reyst de ordonnantien der Apostelẽ te onderhouden. 6 Wort van den H. Geest verhindert het Euangelium in Asien ende Mysien te prediken. 9 ende door een gesichte in Macedonien geroepen. 13 Predickt buyten Philippis/ alwaer Lydia hem hoorende/ gelooft in Christum, ende wort met haer huys-gesin gedoopt. 16 Drijft eenen waerseggenden geest uyt eene dienst-maeght. 19 waer over hy ende Silas van de heeren der dienst-maeght by de Overste worden beschuldight. 22 ende van de Hooft-mannen gegeesselt ende in de gevangenisse geworpen. 25 welcke met een aerd-bevinge des nachts wordt geopent. 27 De stock-waerder hier van ontwaeckt zijnde/ wilt hem selven dooden. 28 maer door Pauli aensprake ende onderrichtinge gelooft hy aen Christum, wort met de sijne gedoopt/ ende bewijst haer alle vriendschap. 35 De Hooft-mannen bevelen door hare boden datmen 'se sal los laten. 37 maer Paulus beroept hem op sijn burgerschap van Roomen/ ende wil van haer selve uyt-geleydt worden. 39 't welck daer nae geschiedt/ ende sy vertrecken van daer.

1 ENde hy quam tot [1] Derben ende Lystren: ende siet/ aldaer was een seker Discipel/ met name [2] Timotheus/ sone van eene [3] geloovige Joodsche [4] vrouwe/ maer van eenen [5] Griecksche vader.

2 [a] Welcken [goede] [6] getuygenisse gegeven wiert van de broederen te Lystren ende Iconien.

3 Dese wilde Paulus dat met hem soude [7] reysen: ende hy nam ende besneedt hem/ [b] [8] om der Joden wille die in die plaetsen waren: want sy kenden alle sijnen vader/ [9] dat hy een Grieck was.

4 Ende alsoo sy de steden door-reysden/ gaven sy haer [10] de ordonnantien over/ [c] die van de Apostelen ende de Ouderlingen te Jerusalem [11] goet gevonden waren/ om [die] te onderhouden.

5 De Gemeynten dan wierden bevestight in den [12] geloove: ende wierden dagelicks overvloediger in getal.

6 Ende als sy [13] Phrygien/ ende het landt van [14] Galatien door-gereyst hadden/ wierden sy [15] van den heyligen Geest [16] verhindert het woordt in [17] Asien te spreken.

7 [Ende] aen [18] Mysien gekomen zijnde/ pooghden sy na [19] Bithynien te reysen: ende [20] de Geest en [21] liet het haer niet toe.

8 Ende sy Mysien voor by gereyst zijnde/ [d] quamen af tot [22] Troas.

9 Ende van Paulo wiert in der nacht een gesichte gesien: daer was een Macedonisch man staende/ die hem badt ende seyde/ Komt over in [23] Macedonien/ ende [24] helpt ons.

10 Als hy nu dit gesichte gesien hadde/ so sochten [25] wy terstont na Macedonien te reysen/ [26] besluytende [daer uyt] dat ons de Heere geroepen hadde/ om den selven het Euangelium te vercondigen.

11 Van Troas dan afgevaren zijnde/ liepen wy recht na [27] Samothracen/ ende den volgenden [dagh] na [28] Neapolis.

12 Ende van daer na [29] Philippi/ welcke is [30] de eerste stadt deses deels van Macedonien/ [31] een colonie. Ende wy onthielden ons in die stadt etlicke dagen.

13 En op den dagh des Sabbaths gingen wy buyten de stadt aen de riviere/ daer [32] het gebedt plach te geschieden: ende ne-

1 Van dese steden siet Actor. 14. 6.
2 Van desen Timotheus siet breeder/ Act. 17. 14. ende 19. 22. ende 20. 4. Rom. 16. 21. 1. Cor. 4. 17. Philip. 2. 19. 1. Thes. 3. 2. en voornamelick 1. Timoth. 1. 2.
3 D. is/ die bekeert was tot het Christen geloove.
4 N. genaemt Eunice. Siet van haer/ als oock van sijne groot-moeder Loide. 2. Timoth. 1. 5.
5 Gr. van een vader een Grieck. Dat is/ van Griecksche ende Heydensche afkomste ende religie: 't welck de oorsake was/ dat Timotheus niet en was besneden.
a Actor. 6. 3.
6 N. van Godtsaligheyt en ervarentheyt inde heylige Schrifture. 2. Tim. 3. 15.
7 Gr. uytgaen.
b 1. Cor. 9. 20. Gal. 2. 3.
8 Namel. op dat de swack-geloovige Joden sijnen dienst niet en souden verwerpẽ/ om dat hy onbesneden was. Want sy en verstonden noch niet dat de Besnijdenisse nu afgedaen was/ en haer eynde genomen hadde. Ende also gebruyckt Paulus de Besnijdenisse hier als een middel-matige sake/ hoedanighe altijdt tot stichtinge der swacke ende sonder aenstoot moeten gebruyckt worden. 1. Corint. 9. 19. Doch als hy te doen gehadt heeft met niet swacke/ maer met hardtneckige Joden/ die de Besnijdenisse drongẽ als noch noodigh ter saligheyt/ so en heeft hy om harent wille Titum niet willen laten besnijden. Siet Galat. 2. 3.
9 Ende dat over sulcks Timotheus sijn sone niet besneden en was.
10 Gr. dogmata, dat is/ meyningen/ goedachtingen: van welcke siet Actor. 15. 20.
c Actor. 15. 20.
11 Gr. ge-oordeelt, ofte/ besloten.

12 Namel. soo in 't bysonder van de Christelicke vryheyt ende gebruyck der selve/ als in 't gemeyn van alle andere stucken des geloofs. 13 Een landtschap in kleyn Asien/ tusschen Mysia/ Galatia/ ende Lycaonia. 14 Een landtschap in kleyn Asien/ waer van siet Galat. 1. 2. 15 D. door een innerlicke aensprake Godts door sijnen Geest. 16 Namel. voor dien tijdt: want namaels heeft Paulus aldaer het woort des Euangeliums ontrent twee jaren lanck gepredickt. Siet Actor. 19. 10. alsoo heeft de heylige Geest den Apostelen voorgeschreven/ wat ordre sy souden houden in 't reysen ende het woordt te prediken/ het een volck voor ende het ander nae. 17 Dit was het derde deel van de bewoonde ende doe bekende werelt/ waer van Europa ende Aphrica de twee andere deelen waren, hoe wel het hier schijnt genomen te worden voor kleyn Asien. 18 Een landtschap in kleyn Asien tusschen Troas ende Phrygia. 19 Een landtschap gelegen dicht by Troas tegen over Thracien/ streckende aen Pontus Euxinus, ofte de swarte zee. 20 Namel. Iesu, het welck in vele oude boecken daer by staet. 21 Siet de aenteeck. op het voorgaende ℣s. d 2. Cor. 2. 12. 22 Met desen name wort genaemt een geheele landt-streke/ daer eertijts oudt Trojen gestaen heeft/ anders genaemt kleyn Phrygien/ ende oock een stadt in de selve landt-streke/ die oock Antigonia ende Alexandria genaemt is geweest/ van welcke hier gesproken wort. Siet Actor. 20. 6. 2. Corinth. 2. 12. 2. Timoth. 4. 13. 23 Dit was een groot landtschap in Europa/ tusschen Epirus ende Thracien/ streckende sich aen d'eene zijde aen de Egeische zee, nae genaemt Archipelago. 24 Namel. nae de ziele met de predicatie des Euangeliums. 25 Daer uyt blijckt/ dat Lucas doe in het geselschap des Apostels was. Siet oock Coloss. 4. 14. ende Philem. ℣. 24. 26 Van de beteeckenissen van dit woordt siet Actor. 9. 22. 27 Een eylant in de Egeische zee/ dicht by het vaste lant van Thracien/ alsoo genaemt om dat het bewoont wiert/ eensdeels met inwoonders uyt Thracien/ ende eensdeels uyt Samos gesproten. 28 Een stadt gelegen op de grensen van Thracien ende Macedonien/ niet verre van Philippi tegen over het eylandt Thasus. 29 Dese stadt was eertijts Dathos genaemt/ ende daer nae Philippi vernaemt/ van Philippus Coninck van Macedonien/ die de selve vervallen zijnde wederom heeft opgebouwt. Siet Philip. 1. 1. 30 Nam. als men van Samothracen nae Macedonien over-scheept. 31 So wierden in 't Latijn genaemt de steden/ die van de Romeynen ofte gebouwt/ ofte met Roomsche inwoonders beplant ende beset wierden/ om het lant daer ontrent te bouwen/ ende de palen van het Roomsche rijck te versekeren: waer van de stadt Colen oock noch haren naem heeft. Siet ℣. 21. 32 Namel. het gemeyn gebedt der Joden. Ofte/ daer een Bede-huys, ofte/ Synagoge der Ioden was: ende daer uyt schijnt dat de Heydenen aldaer den Joden in hare stadt sulcks niet en hebben willen toe-laten.

der geseten zijnde/ spraken wy tot de [33] vrouwen die t'samen gekomen waren.

14 Ende een sekere vrouwe/ met name Lydia/ een purper-verkoopster/ [34] van de stadt Thyatiren/ die Godt diende/ hoorde [ons]: [35] welcker herte de Heere heeft geopent/ dat sy [36] acht name op het gene van Paulo gesproken wiert.

15 Ende als sy gedoopt was ende haer [37] huys/ badt sy [ons] seggende/ Indien ghy hebt geoordeelt dat ick [38] den Heere getrouwe ben/ so komt in mijn huys ende [39] blijft'er. [c] Ende sy [40] dwanck ons.

16 Ende het geschiedde als wy [41] tot het gebedt henen gingen/ dat een sekere [42] dienstmaeghd [f] hebbende [43] eenen waerseggenden geest/ ons ontmoette/ welcke haren heeren [g] groot gewin toebracht met waerseggen.

17 De selve volghde Paulum ende ons achter aen/ ende riep/ seggende/ [44] Dese menschen zijn dienstknechten Godts des Allerhooghsten die [45] ons den wegh der salighept verkondigen.

18 Ende dit dede sy vele dagen lanck. Maer Paulus [daer over] [46] te onvreden zijnde/ keerde hem om/ ende seyde tot den geest/ Ick gebiede u in den name Jesu Christi/ dat ghy [47] van haer uytgaet. [h] Ende hy ginck uyt ter selver ure.

19 Als nu [48] de heeren van de selve sagen dat de hope hares gewins [49] wech was/ [i] grepen sy Paulum ende Silam ende trocken'se na [50] de merckt voor [51] de Overste.

20 Ende als sy'se tot [52] de Hooft-mannen gebracht hadden/ seyden sy/ [k] Dese menschen beroeren onse stadt/ daer sy [53] Joden zijn.

21 Ende sy vercondigen [54] zeden/ die ons niet geoorloft en zijn aen te nemen/ noch te doen/ alsoo wy Romeynen zijn.

22 Ende de schare stondt gesamentlick tegen haer op: ende de Hooftmannen [55] haer de cleederen afgescheurt hebbende/ [l] bevalen'se te [56] geesselen.

23 Ende als sy haer vele slagen [57] gegeven hadden/ wierpen sy'se in de gevangenisse/ ende geboden den [58] stock-waerder dat hy'se [59] sekerlick bewaren soude.

24 Dewelcke sulck een gebodt ontfangen hebbende/ wierp haer in den binnensten kercker/ ende versekerde hare voeten in den [60] stock.

25 Ende ontrent de middernacht [m] baden Paulus ende Silas/ ende [61] songen Gode lof-sangen: ende [62] de gevangene hoorden na haer.

26 Ende daer geschiedde snellick een groote aerdbevinge/ also dat de fondamenten des kerckers [63] beweeght wierden: [n] ende terstondt wierden alle de deuren [64] geopent/ ende de banden van alle wierden los.

27 Ende de stockwaerder wacker geworden zijnde/ ende siende de deuren der gevangenisse geopent/ trock een sweerdt/ ende soude hemselven [65] omgebracht hebben/ meynende dat de gevangene ontvloden waren.

33 Nam. Joodsche vrouwen/ welcker getal aldaer schijnt het meeste geweest te zijn.
34 N. geboortigh. Dese stadt lagh aen de palen van de landschappen van Lydien ende Mysien. Siet van de selve Apoc. 2. 18.
35 Namel. door de kracht sijns heyligen Geests haer verstant verlichtende/ ende haren wille neygende tot gehoorsaemheyt des geloofs.
36 Ofte/ haer hielt aen 't gene, &c.
37 Dat is/ gantsch huysgesin.
38 Ofte/ aen den Heere, N. Christo, geloovich ben.
39 D. logeert'er/ so lange ghy hier sult zijn.
c Gen. 19. 3. ende 33. 11. Iud. 19. 21. Luc. 24. 29. Hebr. 13. 2.
40 N. met vriendelick bidden ende aenhouden.
41 D. tot de plaetse daer men het gebedt dede: ofte tot het bede-huys.
42 Gr. Paidiske. het welck in't gemeyn een meysken beteeckent/ Actor. 12. 13. maer hier een dienstmaegt ofte slavinne/ want van hare heere wort gesproken v. 19.
f 1. Sam. 28. 7.
43 Gr. eenen geest van Python, met welcken naem de waerseggende geest Apollo by de heydenen genaemt wierd/ van de stadt Pytho, die daernae Delphi genaemt is/ al waer hy eenen tempel hadde/ ende sijne waerseggingen meest dede. Ende alsoo wierden oock genaemt allerley waerseggende boose geesten/ die gemeynlick den menschen die haer raet vraeghden/ antwoorde gaven. 1. Sam. 28. 7.
g Actor. 19. 24.
44 Hoe wel dese onreyne geest daer aen de waerheyt seyde/ so heeft hy nochtans daer mede voor gehad de leere der Apostelen verdacht te maken. Siet diergelijck Marc. 1. 25. Luc. 4. 41.
45 And. u lieden.
46 Ofte/ moeyelick zijnde: soo over d'ellende van dit meysken/ als over de bedriegerye des Satans/ waer door de arme menschen verleyt wierden. Siet Marc. 1. 25.
47 Namel. van dese dienstmaeght.
h Marc. 16. 17.
48 Wiens slavinne sy was.
49 Gr. uytgegaen was, gelijck als met desen onreynen geest.
i 2. Corinth. 6. 5.
50 Ofte/ gericht-plaetse.
51 Dese wierden in de Colonien van de Romeynen genaemt Decuriones.

52 Gr. Strategoi, die van de Romeynen Duumviri genaemt wierden/ ende in de Colonien het opperste gesach hadden. k Actor. 17. 6. 1. Reg. 18. 17. 53 De name van Joden was seer gehaet onder de Heydenen. 54 D. wijsen om Godt te dienen/ andere als de Romeynen ende Heydenen hadden. 55 Namelick/ den Apostel ende Sile. l 2. Corint. 11. 25. 1. Thess. 2. 2. 56 Ofte/ met gaerden slaen. 57 Gr. opgeleght. 58 Gr. bewaerder der gevangene, Cippier. 59 D. in goede versekeringe/ strictelick. 60 Gr. in het hout: Namel. eenen houten block ofte instrument/ daer in de voeten gesloten wierden. m Actor. 4. 31. 61 N. verblijdt zijnde datse om Christi name leden. Actor. 5. 41. 62 N. de ander gevangene. 63 Gr. op ende neder geschuddet wierden: tot een teecken/ dat Godt het gebedt sijner dienaren verhoort hadde. Actor. 4. 31. n Actor. 5. 19. ende 12. 7. 64 N. van selfs/ door de kracht Godts. 65 Namel. om te ontgaen een wreeder doodt/ die hy vreesde hem te sullen aengedaen worden/ soo de gevangene ontkomen waren.

28 Maer Paulus riep met [66] grooter stemme/ seggende/ En doet u selven geen quaet: want wy zijn alle hier.

29 Ende als hy licht ge-eyscht hadde/ spranck hy in/ ende wiert zeer bevende/ ende viel voor Paulo ende Sila neder [aende voeten].

30 Ende haer [67] buyten gebracht hebbende/ seyde hy/ [o] [Lieve] Heeren/ wat moet ick doen/ op dat ick saligh worde?

31 Ende sy seyden/ [p] Gelooft in den Heere Jesum Christum/ ende ghy sult saligh worden/ ghy ende [68] uw' huys.

32 En sy spraken tot hem het woort des Heeren/ ende tot alle die in sijn huys waren.

33 Ende hy nam haer tot hem in de selve ure des nachts/ ende [69] wiesch [haer] van de stramen: ende hy wierdt terstont gedoopt/ ende alle de sijne.

34 Ende hy bracht'se in sijn huys/ [q] ende settede [haer] [70] de tafel voor/ ende [71] verheughde hem/ dat hy met al sijn huys aen Godt [72] geloovigh geworden was.

35 Ende als het dagh geworden was/ sonden de Hooft-mannen [73] de Stadts dienaers/ seggende/ Laet die menschen los.

36 Ende de stockwaerder boodschapte dese woorden aen Paulum/ [seggende], De Hooftmannen hebben gesonden dat ghy soudt los gelaten worden: Gaet dan nu uyt/ ende reyst henen in vrede.

37 Maer Paulus seyde [74] tot haer/ Sy hebben ons [75] die Romeynen zijn/ [76] onveroordeelt in't openbaer gegeesselt/ ende in de gevangenisse geworpen/ ende werpen'se ons nu heymelijck daer uyt? [77] Niet alsoo: maer dat'se selve komen/ ende ons uytleyden.

38 Ende de stadts-dienaers boodschapten dese woorden wederom den Hooftmannen: ende sy wierden bevreest/ [78] hoorende dat sy [79] Romeynen waren.

39 Ende sy komende baden haer/ ende als sy'se uyt-geleydt hadden [r] begeerden sy/ dat'se [80] uyt de stadt gaen souden.

40 Ende uytgegaen zijnde uyt de gevangenisse/ gingen sy in [81] tot Lydiam: ende de broeders gesien hebbende [82] vertroosteden [83] sy de selve/ ende gingen uyt [de stadt].

66 D. luyder.
67 N. uyt den binnensten kercker in sijn huys.
o Luc. 3. 10. Actor. 2. 37. ende 9. 6.
p Ioan. 3. 16, 36. ende 6. 47. 1. Ioan. 5. 10.
68 D. is/ huysgesin/ uwe vrouwe ende kinderen/ als kinderen des verbonts. Siet Actor. 2. 39.
69 N. van 't geronnen bloedt door de geesselinge veroorsaeckt/ om de wonden te versachten.
q Luc. 5. 29. ende 19. 6.
70 Namel. met spijse ende dranck.
71 Siet diergelijck Actor. 9. 39.
72 Gr. gelooft hadde.
73 Gr. Roeden-dragers: soo wierden de dienaers ofte boden van de steden ghenaemt/ om datse gingen met stockens/ roeden/ ofte gaerden.
74 Namel. tot de stadts-dienaers.
75 Gr. Romeynsche menschen. dat is/ hebbende het recht van de burgers van Roomen/ diemē niet en mocht geesselen. Siet Actor. 22. 25. ende *Val. Max. lib. 4. cap. 1.*
76 D. niet alleen sonder schult/ maer oock sonder eenige forme van recht-boordeeringe.
77 N. sal het toegaen.
78 Ofte/ om datse hoorden.
79 N. diese tegen het recht van de burgeren van Roomen hadden doen geesselen. v. 37.
r Matth. 8. 34.
80 N. op dat tegen haer geen nieuw oproer en soude verweckt worden.
81 Ofte/ ten huyse van Lydia. vs. 14/15.
82 Nam. tegen de ergernisse van dese smaetheyt haer aengedaen.
83 N. Paulus ende Silas.

Het xvij. Capittel.

1 Paulus predickt Christum tot Thessalonica. 4 Sommige Joden ende vele Grieken gelooven. 5 andere verwecken tegen haer oproer/ ende trecken Jason voor de Overste der stadt. 10 Doch Paulus ende Silas ontkomen/ ende reysen na Berëen/ daer sy oock prediken. 11 ende vele de Schrift neerstelijck ondersoeckende worden geloovigh. 13 De Joden van Thessalonica vervolgen hem oock aldaer/ 't volck beroerende. 14 maer de broeders geleyden Paulum tot Athenen. 16 alwaer hy hem ontstelt over de afgoderye. 18 ende wordt van sommige Epicureesche en Stoische Philosophen bespot. 19 op de Recht-plaetse gebracht. 20 ende van sijne Leere naerder ondervraeght. 22 Waer over hy haer onderricht van de ydelheydt der afgoden/ ende van de kennisse en dienst des waren Godts/ die hemel en aerde geschapen heeft ende regeert/ welcken sy oock onbekent eenen altaer hadden op-gerecht. 30 Vermaent haer dan tot bekeeringe ende geloove in Christum, die van den dooden opgeweckt/ ende tot een Rechter der werelt gestelt is. 32 't welck sommige bespotteden/ ende sommige geloofden/ onder de welcke oock waren Dionysius Areopagita ende Damaris.

1 Ende door [1] Amphipolis ende [2] Apollonia [haren] wegh ghenomen hebbende/ quamen sy tot [3] Thessalonica/ alwaer een Synagoge der Joden was.

2 Ende Paulus/ gelijck hy gewoon was/ ginck tot haer in/ ende dry Sabbathen lanck handelde hy met haer [4] uyt de Schriften/

1 Een stadt van Macedonien/ niet verre van Philippis/ alsoo genaemt/ om datse van beyde zijden met de zee omringht was.
2 Een stadt mede in Macedonien/ by Thessalonica.
3 Een van de voornaemste steden van Macedonien/ aen eenen langen inham van de Egeische zee gelegen/ alsoo genaemt/ om dat de Coninck Philippus aldaer de Thessaliers hadde overwonnen. 4 Gr. van de Schriften.

3 [De selve] [5] openende / ende voor [oogen] stellende / [a] dat de Christus moeste lijden ende opstaen uyt den dooden / ende dat dese Jesus is [6] de Christus/ dien ick/[seyde hy] u lieden verkondige.

4 [b] Ende sommige uyt haer [7] geloofden / ende wierden Paulo en Sile [8] toegevoecht / ende van [9] Godtsdienstige Griecken een groote menichte/ende van de voorneemste vrouwen [10] niet weynige.

5 Maer de Joden [11] die ongehoorsaem waren [12] [dit] benijdende / namen tot haer eenige boose mannen/uyt [13] de merckt-boeven/ ende [14] maeckten dat het volck te hoope liep / ende beroerden de stadt : ende op het huys [15] Jasons [16] aenvallende/ sochten sy'se [17] tot het volck te brengen.

6 Ende als sy'se niet en vonden/ trocken sy Jason ende eenige broeders voor de Overste der stadt/ roepende/ [c] Dese/ die de werelt [18] in roere hebben gestelt/ zijn oock hier gekomen.

7 Welcke Jason in [sijn huys] genomen heeft : ende alle dese doen tegen de [19] geboden des Keysers / [d] seggende datter [20] een ander Coninck is / [namelick] eenen Jesus.

8 Ende sy beroerden de schare/ ende de Overste der stadt / die dit hoorden.

9 Doch als sy van Jason ende de andere [21] vergenoeginge ontfangen hadden/ lieten sy'se gaen.

10 Ende de broeders sonden terstont [e] des nachts Paulum ende Silam [22] wech na Bereen : welcke [23] daer gekomen zijnde gingen henen na de Synagoge der Joden.

11 Ende dese waren [24] edelder dan die te Thessalonica waren/ [als] die [25] het woort ontfingen met alle [26] toegenegentheyt/ [f] [27] ondersoeckende dagelijcks [28] de Schriften/ of dese dingen alsoo waren.

12 Vele dan uyt haer geloofden/ ende der Griecksche eerlijcke vrouwen ende der mannen niet weynige.

13 Maer als de Joden van Thessalonica verstonden dat het woort Godts oock te Bereen van Paulo verkondight wiert/ quamen sy oock daer/ [g] ende [29] beweeghden de scharen.

14 Doch de Broeders sonden doe van stonden aen Paulum wech/ dat hy ginge [30] als na de zee : maer Silas ende Timotheus bleven aldaer.

15 En die Paulum [31] geleydden brachten hem tot Athenen toe: ende [h] als sy bevel gekregen hadden aen Silam ende Timotheum/ dat sy op het spoedighste tot hem souden komen / vertrocken sy.

16 Ende terwijle Paulus haer te Athenen verwachtede/ wiert sijnen [32] geest in hem [33] ontsteken/ siende dat de stadt [34] so zeer afgodisch was.

17 Hy [35] handelde dan in de Synagoge met de Joden / ende met de gene die [36] Godtsdienstigh waren / ende op de merckt alle dage met de gene [37] die [hem] voor quamen.

18 Ende sommige van de [38] Epicureische ende [39] Stoische Philosophen streden met hem : ende sommige seyden / Wat wil doch dese [40] klapper seggen ? Maer andere [seyden], Hy schijnt een verkondiger te zijn van vremde Goden : om dat hy haer Jesum en de opstandinge [41] verkondighde.

19 Ende sy namen hem/ ende brachten [hem] op de [plaetse genaemt] [42] Areopagus / seggende/ Connen wy [niet] weten welcke dese nieuwe leere zy / daer ghy van spreeckt ?

20 Want [43] ghy brengt eenige vremde dingen voor onse ooren. Wy willen dan weten wat doch dit zijn wil.

21 (Die van Athenen nu alle / ende [44] de vremdelingen die haer daer onthielden/ en besteden [haren] tijt tot niet anders / dan om [45] wat nieuws te seggen ende te hooren)

22 Ende Paulus staende in't midden van de [plaetse genaemt] Areopagus/ seyde/ Ghy mannen van Athenen / ick [46] bemercke dat ghy allesins gelijck als [47] Godtsdienstiger zijt.

23 Want [de stadt] doorgaende / ende aenschouwende uwe [48] heylighdommen/ hebbe ick oock eenen altaer gevonden / op welcken [49] een opschrift stont/ DEN [50] ONBEKENDEN GODT. Desen dan dien ghy [51] niet kennende dient/verkondige ick u lieden.

24 [i] De Godt die de werelt gemaeckt heeft/ en alles dat daer in is/ dese zijnde een Heere des hemels en der aerde/ [k] en woont niet in tempelen met handen gemaeckt :

25 Ende en wort oock van menschen handen niet gedient/ [als] [52] yets behoevende/ [l] alsoo hy selve allen het leven/ ende den adem/ ende alle dingen geeft.

26 Ende heeft uyt [53] eenen bloede het gansche [54] geslachte der menschen gemaeckt/ om [55] op den geheelen aerdbodem te woonen/ [m] bescheyden hebbende de tijden te voren geordineert / ende de bepalingen van hare wooninge.

27 Op dat sy den Heere souden soecken/of sy hem [56] immers [57] tasten ende vinden mochten : hoewel hy niet verre en is van een yegelick van ons.

28 Want [58] in hem leven wy / ende bewegen ons / ende [59] zijn wy : gelijck oock [60] eenige van uwe Poëten geseght hebben/ Want wy zijn oock [61] sijn geslachte.

29 [n] Wy dan zijnde Godts geslachte/ en moeten niet meynen dat [62] de Godtheyt goudt/ oft silver/ofte steen gelijck zy/welcke door menschen [63] konste ende bedenckinge gesneden zijn.

30 Godt dan de tijden der [64] onwetenheyt [65] overgesien hebbende/ [o] verkondight nu allen menschen alomme dat sy haer bekeeren.

31 Daerom dat hy eenen dagh gestelt heeft/ op welcken hy [66] den aerdtbodem [67] recht veerdelijck sal oordeelen/ door [68] eenen man / dien hy [daer toe] geordineert heeft/ [69] versekeringe [daer van] doende aen

5 D. met klare getuygenisse uyt de selve seckerlick bewijsende. Siet Psal. 119. 130. Luc. 24. 32.
a Psal. 22. 7. Matth. 16. 21. Luc. 24. 46.
6 De ware beloofde Messias. Joan. 1. 42.
b Actor. 28. 24.
7 Gr. lieten haer geseggen, ofte/ overreden
8 Gr. toe-gelotet. Actor. 13. 48.
9 D. Jode-genooten / gelijck uytgedruckt wordt. Actor. 13. 43. ofte/ andere die de Ioodtsche Religie waren toe-gedaen.
10 D. seer vele.
11 Gr. die haer niet en wilden laten geseggen, ofte/ overreden. dat is / die ongeloovigh bleven. Joan. 3. 36.
12 Ofte / hier over yverende, namelick met eenen verkeerden yver.
13 D. eenige onnutte lieden / die gemeynlick aen de merckt ledigh staen.
14 Of/ maeckten eenen oploop des volcx.
15 Sommige meynen dat dese Jason de selve is daer van men leest Rom. 16. 21.
16 Ofte/ aen, ofte/ tegen het huys staende.
17 Namel. om haer te steenigen.
c Actor. 16. 20.
18 Ofte / in oproer gebracht. ofte / gemaeckt dat door de gantsche werelt d'eene tegen den anderen opstaet.
19 Ofte/ ordonnantien.
d Luc. 22. 2. Ioan. 19. 12.
20 N. als de Keyser van Roomen.
21 Gr. genoegh. dat is/genoeghsame verontschuldinge / ofte borge dat'se haer geroepen zijnde te rechte souden stellen.
e Actor. 9. 25.
22 Nam. om het perijckel te ontvlieden. Matth. 10. 23.
23 N. te Bereen.
24 N. van gemoedt. want dat is een recht edel gemoet / dat sijn geloove niet op het seggen van menschen/ maer alleen op Gods woort bouwt. Ephes. 2. 20. Van waer dese edelheyt voort-komt / Siet Matth. 13. 23.
25 Namel. Godts/ het Euangelium / dat haer gepredickt wiert.
26 Ofte/ bereytheyt des herten.
f Esai. 34. 16. Luc. 16. 29. Ioan. 5. 39.
27 Gr. met oordeel overleggende : ofte/ het een tegen het ander vergelijckende, N. de predicatie des Apostels met de H. Schrift.
28 Namel. der Propheten.
g 1. Thess. 2. 14.
29 D. maeckten se gaende teghen de Apostelen.
30 D. als of hy van daer te schepe wilde wech-varen.
31 D. aengenomen hadden Paulum in een versekerde plaetse te stellen.
h Actor. 18. 5.
32 D. sijn gemoet.
33 Namel. met gramschap ofte yver tegen de groote afgoderye aldaer gepleeght.
34 Ofte/ soo vol afgoden, ofte/ afgoderye was. Dit getuygen oock van dese stadt de Heydensche schrijvers selve.
35 D. disputeerde. Siet v. 2.
36 D. Jode-genooten. Siet v. 4.
37 D. die hem ontmoeteden / ofte die hy hier ende daer aentreffe / ende begeerden hem te hooren spreken.
38 Alsoo genaemt van eenen Epicurus, een Discipel van Xenocrates, die de hoochste gelucksaligheydt stelden in de wellust/ ende de voorsienigheydt Godts ontkenden.
39 Alsoo genaemt/ om dat Zeno haren eersten meester in een stoa, D. galerye leerde / die de voorsienigheyt Godts bonden aen de middelen: ende leerden dat een wijs man geenerley bewegingen des gemoets moest onderworpen zijn.

40 Ofte /beuselaer. het Griecksch woort spermologos schijnt genomen van de gelijckenisse / ofte van sekere vogelen die het zaet van 't lant lesen ende veel geruchts maken: ofte van verachte menschen / die te Athenen op de merckt het zaedt dat uyt de sacken viel op laesen.
41 Gr. Euangelizeerde.
42 Dit was een Raedt-huys binnen Athenen / op een hooghte van de stadt gelegen / alsoo genaemt van haren afgodt Ares, dat is / Mars, alwaer het opperste hof van justitie was / ende niet dan seer swaere ende gewichtige saken geoordeelt wierden.
43 Gr. ghy breng[h]t in onse ooren in.
44 Gr. inwoonders, dat is / die elders geboren zijnde daer waren komen woonen.
45 Dit getuygen oock van de Atheniensen de heydensche schrijvers *Theophrastus de Charact. Demosthenes 3. olynth.* ende *Plutarchus de garr.*
46 Ofte/ sie.
47 Ofte/ superstitieuser, bygeloovi[g]er, als andere / ofte de Godtsdienstichste. namelick van alle heydenen.
48 Gr. Sebasmata, waer door verstaen worden alle dingen waer aen / ofte waer door eenigen Godtsdienst gepleegt wort/ als daer zijn tempelen/ altaren/beelden/ ende diergelijcke.
49 Gr. in welcken op-geschreven was. Van dit op-schrift maken oock gewach eenige heydensche schrijvers/ *Pausanias, Laertius*, ende andere.
50 N. is desen altaer ter eeren op-gerecht. Die van Athenen waren so seer genegen om allerley Goden te dienen/ dat sy niet alleen alle de Goden / die de andere Heydenen hadden/ dienden : maer vreesende datter noch ergens eenen onbekenden Godt soude mogen zijn / die sy niet en dienden / soo hebben sy den selven oock eenen altaer willen oprechten.
51 Ofte / onwetende.
i Genes. 1. 1. Psal. 33. 6. ende 124. 8. ende 146. 6. 2. Paral. 6. 30. Esai. 66. 1. Actor. 14. 15. Apoc. 14. 7.
k Actor. 7. 48.
52 Ofte/ yemands.
l Genes. 2. 7.
53 Namel. Adams ende Eve.
54 Gr. volck.
55 Gr. op het geheel aengesichte der aerde. Ende wordt hier van den Apostel in de volgende woorden seer klaerlick aengewesen / dat Godt door sijne voorsienigheyt alle menschen ende volckeren op der aerden haren tijt ende plaetse heeft verordineert/ hoe lange ende waer sy op der aerden sullen woonen. So dat desen aengaende niet by gevalle / maer nae de voorsienigheydt Godts alles geschiet. siet oock Deut. 30. 20. Job 14. 5/6. Mat. 10. 29.
m Deut. 32. 8.
56 Ofte/ eenighsins, misschien.
57 Godt die een geestelick/ onlichamelick/ ende onsienlick wesen is/ en kan eygentlick niet getast worden/ maer wort geseght getast te worden/ om dat hy uyt de geschapene creatueren / ende uyt de onderhoudinge ende regeringe der selve sijne eygenschappen soo klaerlick konnen worden gesien/ als of men hem tastede. Rom. 1. 19/20.
58 Dat is/ door hem ofte door sijne kracht / gelijck Rom. 11. 36. Siet 1. Corinth. 12. 6.
59 Dat is / hebben wy al wat wy zijn nae ziele ende lichaem / ende worden oock in het selve wesen onderhouden.
60 Namel. Aratus, die in't Griecksch geschreven heeft van den loop des hemels.
61 D. wy zijn van Godt afkomstigh door de scheppinge.
n Ies. 40. 18.
62 Ofte/ het Goddelick wesen.
63 Gr. snijdinge, ofte/ graveringe der konste. D. dat door de konste der menschen gesneden ofte gegraveert is / gelijck de beelden ende afgoden der Heydenen waren.
64 N. als sy den waren Godt niet en kenden.
65 N. als met oogh-luyckinge.
o Luc. 24. 47.
66 Dat is/ alle menschen die op den aerdtbodem geleeft hebben / leven / ende noch sullen leven.
67 Gr. in gerechtigheydt.
68 Namel. Iesum Christum.
p Actor. 10. 42.
69 Gr. geloove.

allen/ dewijle hy hem uyt de dooden opgeweckt heeft.

32 Als sy nu de opstandinge der dooden hoorden / spotteden sommige [daer mede]: ende sommige seyden / Wy sullen u wederom hier van hooren.

33 Ende alsoo is Paulus uyt het midden van haer wech gegaen.

34 Doch sommige mannen hingen hem aen / ende geloofden : onder welcke was oock Dionysius [70] Areopagita / ende een vrouwe met name Damaris / ende andere met deselve.

70 N. een Rechter ofte Raedsheer in den Raedt van Areopagus/ waer van gesproken is v. 19.

Het xviij. Capittel.

1 Paulus komt tot Corinthen / ende vindt aldaer Aquilam ende Priscillam/ by welcke hy hem geneert met tenten te maken. 4 Leert inde Synagoge dat Iesus is de Christus. 6 Schudt tegen de lasteraers het stof van sijne kleederen af. 7 Crispus ende vele Corinthiers gelooven/ ende worden gedoopt. 9 Paulus wort door een gesichte vanden Heere vermaent daer te blijven. 12 Wordt van de Joden voor den Stadthouder Gallio beschuldight/ die sulcks niet aen en neemt. 17 Sosthenes wort voor den Rechter-stoel geslagen. 18 Paulus reyst nae Syrien / komt tot Ephesen/ daer na te Cesareen/ ende daer nae tot Antiochien. 23 Door-reyst Galatien ende Phrygien. 24 Apollos leert te Ephesen den Doop Joannis. 26 ende van Aquila ende Priscilla naerder onderwesen zijnde / reyst nae Achajen / ende bewijst uyt de Schriften dat Iesus is de Christus.

1 ENde na desen scheydde Paulus van Athenen/ ende quam tot [1] Corinthen.

2 Ende vondt eenen sekeren Jode met name [a] Aquila / [2] van geboorte uyt [3] Pontus / die onlanghs van Italien gekomen was/ ende Priscillam sijn wijf/ (om dat [4] Claudius [5] bevolen hadde/ dat alle de Joden uyt Roomen vertrecken souden) ende hy ginck tot haer:

3 Ende om dat hy van 'tselve handwerck was/ bleef hy by haer/ ende [b] wrocht: want sy waren [6] tenten-makers van handwerck.

4 Ende hy [7] handelde op elcken Sabbath in de Synagoge/ ende [8] beweeghde [tot den geloove] Joden ende Griecken.

5 Ende als Silas ende Timotheus [c] van Macedonien afgekomē waren/ wiert Paulus [9] door den Geest [10] gedrongen/ [11] betuygende den Joden dat Jesus is [12] de Christus.

6 Maer als sy weder-stonden ende lasterden/ [13] schuddede hy [d] [sijne] kleederē af/ ende seyde tot haer / [14] Uw' bloedt [zy] op uw' hooft : [15] Ick ben reyn : ende van nu voortaen sal ick tot de Heydenen henen gaen.

7 Ende van daer gegaen zijnde quam hy in het huys van eenen [man] met name Justus / [16] die Godt diende / wiens huys [17] paelde aen de Synagoge.

8 [e] Ende [18] Crispus [19] de Overste der Synagoge geloofde aen den Heere met geheel sijn huys / ende vele van de Corintheren [hem] hoorende geloofden / ende wierden gedoopt.

9 [f] Ende de Heere seyde tot Paulum door een gesichte in der nacht / En zijt niet bevreest / maer spreeckt [20] ende en swijght niet.

10 Want ick ben [21] met u/ ende niemandt en sal [de handt] aen u leggen om u quaedt te doē: want ick hebbe [22] veel volcks in dese stadt.

11 Ende hy [23] onthield hem [aldaer] een jaer ende ses maenden/ leerende onder haer het woort Godts.

12 Maer als [24] Gallio [25] Stadthouder van [26] Achaja was/ stonden de Joden eendrachtelijck tegen Paulum op / ende brachten hem voor den Rechter-stoel:

13 Seggende/ Dese raedt de menschen aen/ dat'se Godt souden dienen tegen [27] de Wet.

14 Ende als Paulus [28] [sijnen] mondt souden open doen/ seyde Gallio tot de Joden/ [g] So daer eenigh ongelijck/ ofte [29] quaet stuck [begaen] ware/ O Joden/ so soude ick [30] met reden u lieden [31] verdragen:

15 Maer indien daer geschil is over [32] een woort / ende [33] namen / ende [over] de wet die onder u is/ so sult ghy selve toesien: want ick en wil over dese dingen geen rechter zijn.

16 Ende hy [34] dreef'se wech van den Rechter-stoel.

17 Maer alle [35] de Griecken namen [36] Sosthenem den oversten der Synagoge/ ende sloegen [hem] voor den Rechter-stoel: ende Gallio [37] en trock hem geen van dese dingen aen.

18 Ende als Paulus daer noch vele dagen gebleven was / [38] nam hy afscheydt van de Broederen / ende scheepte van daer [39] na Syrien : ende Priscilla ende Aquila met hem / [40] [sijn] hooft [41] te Cenchreen [h] [42] geschoren hebbende : want hy hadde [43] een gelofte [gedaen].

19 Ende hy quam te Ephesen aen / ende [44] liet'se [45] aldaer : maer hy ginck in de Synagoge/ ende handelde met de Joden.

20 Ende als sy baden dat hy [46] langer by haer blijven soude/ en bewilligde hy't niet:

21 Maer hy nam afscheydt van haer/ seggende/ Ick moet [47] ganschelijck het toekomende [48] Feest te Jerusalem houden : Doch ick sal tot u weder keeren / [i] so Godt wil. Ende hy [49] voer wech van Ephesen.

22 Ende als hy te [50] Cesareen was gekomen/ ginck hy op [na Ierusalem], ende de Gemeynte gegroet hebbende / ginck hy af na [51] Antiochien.

23 Ende als hy [aldaer] eenigen tijdt [52] geweest hadde / ginck hy wech/ eñ doorreysde [53] vervolgens het landt van Galatien ende Phrygien / versterckende alle de Discipelen.

24 Ende een seker Jode / met name [k] Apollos/ van geboorte een Alexandriner/ een [54] welsprekende man / quam te Ephesen/ [55] machtigh zijnde in de Schriften.

25 Dese was [56] inden wegh des Hee-

1 De hooft-stadt van Achajen in Grieckenlandt/ gelegen tusschen twee zeen / in de enghte waer mede Peloponesus aen Achajen vast was. Siet breeder van dese stadt/ 1. Cor. 1. 2.
a Rom. 16. 3. 1. Corinth. 16. 19. 2. Tim. 4. 19.
2 Ofte/ van af komste, geslachte.
3 Dit was eē landschap in kleyn Asien/ gelegen tusschē Cappadocien ende de swarte zee. Act. 2. 9.
4 De Keyser van Roomen.
5 Gr. verordineert hadde. van dit bevel getuygen oock de histori-schrijvers *Suetonius in Claud. cap. 25. Orosius lib. 7. cap. 6.* De reden wordt verscheydelick aengewesen : het schijnt dat het daerom is geweest / overmits de Joden haer gedurichlick met oproer stelden tegen de gene die uyt haer de Christelicke Religie aennamen : ofte om dat eenige notabele persoonen van Roomen haer tot de Christelicke Religie begaven, want de heydensche Romeynen hielden de Joden ende Christenē voor volck van een Religie.
b Actor. 20. 34. 1. Cor. 4. 12. 2. Cor. 11. 9. ende 12. 13. 1. Thess. 2. 9. 2. Thess. 3. 8.
6 Die doe ter tijdt meest van vellen gemaeckt ofte genaeyt wierden.
7 Of/ disputeerde. Siet cap. 17. 2.
8 Namel. door goede redenen ende gronden uyt de heylige Schrifture genomen / om sijne leere aen te nemen.
c Actor. 17. 15.
9 Namel. ofte door den Heyligen Geest/ die Paulum aendreef : ofte / van sijn gemoet het welck met yver was ontsteken.
10 D. door eenen stercken yver aengedreven.
11 Gr. krachtelick, ofte/ allesins betuygende.
12 D. de gesalfde / de ware Messias door de Propheten belooft.
13 Dit was een teecken dat sy met haer geen gemeenschap meer en wilden hebben.
d Matth. 10. 14. Actor. 13. 51.
14 D. de straffe niet alleen des tijdtlicken/ maer oock des eeuwigen doodts / haelt ghy u selven door uw' eygen schult op uwen hals. Siet van dese maniere van spreken/ Levit. 20. vss. 9/12. 2. Sam. 1. 16. Mat. 27. 25.
15 Namel. van u bloet ende verderf/ overmits ick u getrouwelick voor het verderf hebbe gewaerschouwt / ende den wegh der salicheyt aengewesen / die ghy niet en hebt willen volgen. Ezech. 33. vss. 8/9. Actor. 20. 26.
16 D. die een Joden-genoot was. siet Act. 13. 43.
17 Waerom hy schijnt daer te hebben willen logeren/ om over straet gaende/ 't peryckel van oploop der ongeloovige Joden/ te vermijdē.
e 1. Cor. 1. 14.
18 Siet van desen 1. Corinth. 1. 14.
19 Siet van de Overste der Synagogen Marc. 5. 22. Actor. 13. 15.
f Actor. 23. 11.
20 Dit woort aldus tweemael verhaelt/ om te kennen te geven/ dat hy door geenderhande swarigheyt hem en soude laten af-schricken van het Euangelium vrymoedelick te spreken eñ te prediken, siet Joan. 1. 20.

21 Siet Luc. 1. 66.
22 D. vele uytverkorene/ die door uwe predicatie sullen bekeert worden. Siet Joan. 10. 16.
23 Gr. sat aldaer. Nam. te Corinthen. *Hebr.* Siet Matth. 4. 16.
24 Dese was een broeder vanden vermaerden L. Anneus Seneca, d'onderwijsmeester van den Keyser Nero, gelijck Seneca selve getuyght *Præfat. quæst. nat. l. 4.* was eerst genaemt *M. Anneus Novatus,* maer van *C. Iunius Gallio* tot een soon aengenomen zijnde/ heeft hy oock desselven name aengenomen.
25 Gr. Anthypateuon, D. in plaetse van den Burgemeester van Roomen regerende. Siet van dit woordt Actor. 13. 7. ende 19. 38.
26 Ende oock van geheel Grieckenlant/ *Pausan.*
27 N. der Joden / dien de Romeynen toe gelaten hadden by hare Wet te mogen blijven.
28 Nam. om hem te verantwoorden.
g Actor. 25. 11.
29 Nam. van dootslagh / dieverye / oproer / ofte diergelijcke.
30 Ofte / na reden, D. soo veel de reden sal toe-laten : so veel redelick sal wesen.
31 D. met lijdsaemheyt hooren ende recht doen.
32 N. dat yemant soude geseght ofte qualick gesproken hebben van uwe wet ofte religie.
33 D. soo dit geschil is over eenige tytelen die yemandt souden mogen toe-geschreven worden.
34 D. geboodt'se daelick te vertrecken.
35 Namel. die noch Heydensch ende ongeloovigh waren gelijck Gallio.
36 Of dese Sosthenes de selve is geweest daer van gesproken wort. 1. Cor. 1. 1. is onseker.
37 N. uyt verachtinge der Joden/ ende der Joodtsche eñ der Christelicke Religie.
38 N. op sijne ende der Gemeynte saken ordre gestelt hebbende/ gelijck het Gr. woort medebrenght. Siet Marc. 6. 46.
39 D. de streecke henen die nae Syrien gaet.
40 Ofte/ het hooft : want het Griecksch woordt kan op beyde gepast worden/ soo op Paulum/ als op Aquilam.
41 Dit was de haven van Corinthen/ aen't oosten van de stadt: gelijck de havē aen d'ander zijde Lecheen genaemt was. *Strabo l. 8.*
h Num. 6. 18. Actor. 21. 23.
42 N. gelijck de gene deden die de belofte der Nazireen voor eenen tijt gedaen hadden. Num. 6. vss. 18/19/20.
43 N. der Nazireen / die beschreven wort / Num. capit. 6. welcke belofte sommige deden voor haer leven / andere voor eenen tijdt/ gelijck hier geschiet is. De reden waerom dese belofte was gedaen / Siet Actor. 21. vss. 23/24. ende 1. Cor. 9. 20. waer uyt blijckt dat dese een belofte is geweest / niet om Godt daer mede dienst te doen/ maer om uyt liefde de swacke Joden te dienen tot stichtinge/ ende om te toonen/ dat hy geen verachter van de Wet en was.
44 N. Aquilam ende Priscillam.
45 N. tot Ephesen / om de Ephesiers in't geloove te stercken.
46 Gr. tot meerderen tijdt.
47 D. noodtsakelick/ in alle manieren.
48 Op dit Feest heeft hy willen zijn / niet om dat hy achtede dat de Joodtsche Feest-dagen noch moesten onderhouden zijn: want daer tegen leert hy/ Galat. 4. 10. Colos. 2. 16. maer om dat hy op dat Feest gelegentheyt soude vinden om het Euangelium aen vele te prediken/ die om het Feests wille daer by een souden zijn.
i 1. Cor. 4. 19. Hebr. 6. 3. Iac. 4. 15.
49 Gr. hy wierdt nae de hooghte. dat is/ nae de diepte. gedreven over zee.
50 N. in Palestina gelegen/ Actor. 10. 1.
51 Namel. in Syrien gelegen.
52 Gr. gemaeckt hadde. Siet Actor. 15. 33. ende 20. 3. 2. Corinth. 11. 25. Jac. 4. 13.
53 N. van d'eene Gemeynte tot de andere / om haer te besoecken.
k 1. Cor. 1. 12.
54 Ofte / welbereder : die sijn woordt wel konde doen.
55 Dat is / seer ervaren in de Schriften ende bequaem om de selve uyt te leggen.
56 D. in de leere des Heeren Christi, die ons den wegh der saligheydt aenwijst. Matth. 22. 16. Actor. 9. 2. ende 22. 4. ende 24. 14.

ren[57] onderwesen: ende vyerich zijnde van geeste/ sprack hy ende leerde neersteliick de saecken des Heeren/ wetende alleenlijck [58] den Doop Joannis.

26 Ende dese begon vrymoedelijck te spreken inde Synagoge: ende als hem Aquila ende Priscilla gehoort hadden/ namen sy hem tot haer/ ende leyden hem [59] den wegh Godts [60] bescheydelijcker uyt.

27 Ende als hy wilde [61] na Achajam reysen/ de Broeders [hem] [62] vermaent hebbende/ schreven aen de Discipelen/ dat sy hem ontfangen souden: welcke daer gekomen zijnde/ [l] heeft hy [63] veel toegebracht den genen die geloofden [64] door de genade.

28 Want hy overtuyghde de Joden [65] met grooten ernst in't openbaer/ bewijsende door de Schriften/ dat Jesus de Christus was.

57 Gr. Catechemenos. D. door levendige stemme onderwesen in de beginselen der Christelicke religie.
58 D. soo veel van Christo, als Joannes de Dooper sijne discipelen geleert/ ende dese leere aen haer met den doop bevestight hadde/ by welcken niet en wierden uytgedeelt de extra-ordinarise gaven des H. Geests/ gelijck by den doop der Apostelen aen vele geschiedde. Act. 8. 15. ende 19. 3.
59 Siet v. 25.
60 D. overvloediger in alle deelen der leere/ van stuck tot stuck.
61 D. na Corinthen de hooft-stadt van Achajen/ gelijck afgenomen kan worden 1. Corinth. 3. 6.
62 N. Om kloecklick in't leeren te willen voort-varen/ ende sijne reyse te volbrengen.
l 1. Cor. 3. 6.
63 D. veel geholpen tot versterckinge der geloovige.
64 Dit can gevoeght worden/ ofte met het woort toegebracht, ofte met het woordt geloofte. want beyde moet komen van de genade Godts.
65 Ofte/ sterckelick aenhoudende.

Het xix. Capittel.

1 Paulus komt tot Ephesen/ ende vindt aldaer twaelf Discipelen/ die in den Doop Joannis gedoopt waren. 6 welcke hy de handen oplegt/ ende sy ontfangen de gaven des H. Geests. 8 Leert aldaer over de twee jaren/ so in de Synagoge/ als in de Schole van Tyrannus. 11 bevestigende sijne Leere met bysondere wonder-wercken/ oock door sijne sweet-doecken. 13 Seven sonen Sceve/ eens Joodschen Over-priesters/ beswerende by den Name Iesu eenige besetene/ worden vande boose geesten overweldight ende verwondt. 18 Vele belijdende hare daden/ brengen hare boecken van ydele konsten by een/ die verbrandt worden. 21 Paulus neemt voor na Jerusalem te reysen. 23 Demetrius een silver-smit/ hem generende met kleyne silvere tempelkens van Diana te maken/ verweckt eenen oproer tegen hem. 30 Paulus wilt uytgaen onder het volck om dat te stillen/ maer het wort hem ontraden. 33 Alexander pooght verantwoordinge te doen/ maer wort niet gehoort/ om dat hy een Jode was. 35 Doch door den Stadts-schrijver word eyntlijck desen oploop gestilt.

1 Ende 't geschiedde terwijle [a] Apollos te Corinthen was/ dat Paulus [1] de bovenste deelen [des landts] doorreyst hebbende tot Ephesen quam: ende eenige Discipelen [aldaer] vindende/

2 Seyde hy tot haer/ Hebt ghy [2] den heyligen Geest ontfangen [3] als ghy geloofd hebt? Ende sy seyden tot hem/ Wy en hebben selfs niet gehoort of daer [4] een heylige Geest is.

3 Ende hy seyde tot haer/ [5] Waer in zijt ghy dan gedoopt? Ende sy seyden/ [6] In den Doop Joannis.

4 Maer Paulus seyde/ Joannes heeft wel gedoopt [b] den Doop [7] der bekeeringe/ seggende tot het volck/ dat sy gelooven souden in den genen die na hem quam/ dat is/ in Christum Jesum:

5 [8] Ende die [9] [hem] hoorden/ wierden gedoopt [10] in den name des Heeren Jesu.

6 [c] Ende als Paulus haer [11] de handen opgeleght hadde/ quam [12] de heylige Geest op haer: ende sy spraken met [13] [vremde] talen/ ende [14] propheteerden.

7 Ende alle dese waren ontrent twaelf mannen.

8 Ende hy ginck in de Synagoge/ ende sprack vrymoedelijck/ dry maenden lanck

a 1. Cor. 1. 12.
1 N. van Galatien ende Phrygien. Siet Actor. 18. 23.
2 D. de extra-ordinarise sichtbare gaven des H. Geests/ van met allerley talen te spreken/ te prophetereren/ allerley kranckheyt te genesen/ &c. Siet v. 6. Joan. 7. v. 39. Actor. cap. 10. vss. 44/ 47.
3 N. ende gedoopt zijt geweest.
4 D. of daer sodanige extra-ordinarise gaven van den heyligen Geest gewrocht ende gegeven worden.
5 D. wat leere is u verkondight/ en hebt ghy beleden/ als ghy gedoopt zijt geworden.
6 D. wy zijn van Joannes gedoopt op de belijdenisse van de leere/ die Joannes van Christo geleert/ ende daer op sijne discipulē gedoopt heeft. Siet Actor. 18. 25. by welcken doop de extra-ordinarise gaven des H. Geests niet gegevē en wierden/ overmits Christus doe noch niet en was verheerlickt. Joan. 7. 39.
b Matth. 3. 11. Marc. 1. 4. Luc. 3. 16. Ioan. 1. 26. Actor. 1. 5. ende 11. 16.
7 D. by de welcke hy bekeeringe predickte/ ende die de gedoopte tot bekeeringe verplichtte. Waer mede als oock met het volgende hy aenwijst dat de doop Joannis in sich selven/ aengaende het wesen de selve is met den Doop der Apostelen: als hebbende eenerley teecken/ ende eenerley beteeckende saecke/ ende tot eenerley eynde bedient. Doch het onderscheyt is/ dat Joannes met sijne leere ende Doop aenwees Christum die na hem quam ende alles noch soude volbrengen: ende d'Apostelen/ dat Christus gekomen zijnde/ volkomelick alles heeft uytgerecht noodich tot onse verlossinge.
8 Ofte/ ende als sy het hoorden: N. de discipelen Joannis.
9 N. Joannem den Dooper. want dit zijn de woorden Pauli verhalende hoe Joannes sijne discipelen doopte. het welcke blijckt uyt den Griecksche text/ in welcken de twee woordekens men, dat is/ wel: ende de, dat is/ maer, ofte ende, (waer van het eene voor gaet in't 4 v. ende het ander volght in't 5 v.) aenwijssen/ dat de dingen die in dese twee versen geseght worden te samen moeten gevoeght worden/ ende datter van een persoon ende saecke gesproken wordt. So dat hier uyt niet en kan bewesen worden/ dat dese Discipelen van Paulo souden herdoopt zijn.
10 Siet Actor. 8. 16. ende 10. 48.
c Actor. 8. 17. ende 11. 15.
11 Siet Actor. 8. 17.
12 D. de extra-ordinarise gaven des heyligen Geests/ die terstont daer aen worden uytgedruckt.
13 Gr. tongen.
14 Dat is/ verkondighden toekomende dingen/ ofte spraken van Godtlicke saecken/ ende leyden de schriften der Propheten uyt. Siet 1. Cor. 14. 3.

[met haer] handelende/ ende [haer] aenradende de saecken [15] van het Coninckrijcke Godts.

9 [d] Maer als sommige verhardt wierden/ ende [16] ongehoorsaem waren/ quaet sprekende van den [17] wegh [des Heeren] voor de menichte/ weeck hy van haer/ ende scheydde de Discipelen af/ dagelijcks handelende in de schole van sekeren [18] Tyrannus.

10 Eñ dit geschiedde twee jaren lanck/ alsoo dat [19] alle die in [20] Asia woonden het woort [21] des Heeren Jesu hoorden/ beyde Joden ende Griecken.

11 [e] Ende Godt dede ongewoonlijcke [22] krachten door [23] de handen Pauli:

12 Alsoo dat oock van sijn lijf op de krancke gedragen wierden de sweetdoecken ofte gordeldoecken/ ende dat de siecken van haer weecken/ ende de boose geesten van haer uytvoeren.

13 Ende sommige van de [24] omswevende Joden/ zijnde [25] [Duyvel-] besweerders/ hebben haer onderwonden den name des Heeren Jesu te noemen/ over de gene die boose geesten hadden: seggende/ Wy besweeren u by Jesum/ [26] dien Paulus predickt.

14 [Dese] nu waren sekere seven sonen van Sceva een Joodsche [27] Over-priester/ die dit deden.

15 Maer de boose geest antwoordende seyde/ [28] Jesum kenne ick/ ende Paulum weet ick: maer ghylieden [29] wie zijt ghy?

16 Ende de mensche in welcken de boose geest was/ sprongh op haer/ ende haer [30] meester geworden zijnde kreegh de overhandt tegen haer/ alsoo dat sy naeckt ende gewondet uyt dat huys ontvloden.

17 Ende dit wiert allen bekent/ beyde Joden eñ Griecken/ die te Ephesen woonden: ende daer viel een vreese over haer alle/ ende de naem des Heeren Jesu wierdt groot gemaeckt.

18 [f] Ende vele der gene die geloofden quamen/ belijdende ende [31] verkondigende hare [32] daden.

19 Vele oock der gene die [33] ydele [consten] gepleeght hadden/ brachten de boecken by een/ ende verbrandden'se in aller teghenwoordicheydt: ende berekenden de weerde der selve/ ende bevonden [34] vijftich duysent [35] silvere [penningen].

20 [g] Alsoo [36] wies het woort des Heeren [37] met macht/ ende nam de overhandt.

21 [h] Ende als dese dingen [38] volbracht waren/ [39] nam Paulus voor [40] inden geest/ Macedonien ende Achajen [41] doorgegaen hebbende/ na Jerusalem te reysen: seggende/ Na dat ick aldaer sal geweest zijn/ [42] moet ick oock Roomen sien.

22 Ende als hy na Macedonien [43] gesonden hadde twee van de gene [44] die hem dienden/ [namelijck] Timotheum ende Erastum/ bleef hy selve eenen tijdt [lanck] in Asien.

23 [i] Maer op dien selven tijdt ontstont daer geen cleyne beroerte/ van wegen [45] den wegh [des Heeren].

24 Want een met name Demetrius/

15 Dat is/ die de eeuwige salighevt aengaen.
d 2. Tim. 1. 15.
16 Ofte/ ongeseggelick.
17 D. leere. Siet Actor. 18. 25.
18 Dit woordt beteeckende eertijts by de Griecken yemant die eenige heerschappie hadde: ende overmidts de selve misbruyckt wierdt/ is daer door naemaels genaemt een/ die ofte de heerschappie onwettelick aenneemt/ ofte de selve met ongerechtigheyt ende wreedtheyt misbruyckt. Doch hier schijnt het een eygen naem te zijn van een man/ die dese Schole hadde laten bouwen.
19 D. seer vele/ meest alle.
20 Naeml. kleyn Asien.
21 D. van den Heere Iesu.
e Marc. 16. 20. Actor. 14. 3.
22 Dat is/ wonder-wercken.
23 D. door den dienst/ Actor. 5. 12.
24 Gr. ommegaende. D. ommeloopende door het landt om daer mede gewin te doen.
25 D. die met besweeringe by den name Godts de onreyne geesten uytdreven: het welck de onreyne geesten haer lieten doen/ om de menschen in wan-geloove te houden.
26 Dewijle sy sagen dat Paulus in den name Iesu so krachtelick de Duyvelē uytwierp/ hebben sy het selve willen nae-volgen/ om te meer eere ofte gewin te hebbē.
27 Siet van dese Over-Priesters/ Matth. 2. 4.
28 N. dat hy macht heeft om my uyt te werpen.
29 D. wat macht hebt ghy om my te gebieden?
30 Gr. haer overheerscht hebbende.
f Matth. 3. 6.
31 Ofte/ bootschappende. dat is/ openbarende/ verhalende.
32 D. is/ misdaden/ ende grove sonden/ N. de selve opentlick versoeyende/ ende daer tegen van Paulo raedt ende troost versoeckende.
33 Of/ curieuse konsten: soo worden met eenen soeteren name genoemt de duyvelsche ende swarte konsten van tooverie ende waerseggen: waer toe de Ephesiers van oudts zeer genegen waren.
34 Gr. vijfmael tien duysent silvers.
35 Ofte/ drachmen silvers/ elck drachme silvers gerekent zijnde voor ses stuyvers Matth. 18. 28. soo maeckt dese somma vijftien duysent guldens.
g Esai. 55. 11.
36 Siet Actor. 12. 24.
37 D. geweldelick zeer.
h Rom. 15. 25. Galat. 2. 1.
38 Gr. vervult.
39 Gr. stelde Paulus in den geest.
40 D. in sijn gemoet. Ofte/ door den Geest. Namel. den Heyligen Geest/ die hem ingaf hoe hy sijne reysen soude aenstellen.
41 Namel. om de Gemeynten in die landen met eenen te besoecken
42 Dit schijnt hem oock bysonderlick van Godt geopenbaert te zijn. By wat gelegentheydt ende hoe hy daer nae tot Roomen is gekomen/ wordt beschreven Actor. 25. 12. ende 26. 32. ende in de twee volgende capitt.
43 Namel. om den wegh voor hem te bereyden/ ende de aelmoessen voor de arme te Jerusalem te vergaderen.
1. Cor. 4. 17.
44 N. in den dienst des woorts: alsoo hy alleen alles niet en konde uyt rechten.
i 2. Cor. 1. 8.
45 D. de Christelicke Religie. Siet Actor. 18. 25.

[46] een silver-smit/ die [47] [cleyne] silvere tempelen van Diana maeckte/ [k] bracht dien van die konste geen kleyn gewin toe.

25 Welcke hy [48] t'samen vergadert hebbende/ met [49] de handt-werckers van diergelijcke dingen/ seyde hy/ Mannen/ ghy weet dat wy uyt dit gewin [50] onse welvaert hebben:

26 Ende ghy siet ende hoort/ dat dese Paulus veel volck niet alleen van Ephesen/ maer oock by nae van geheel Asien over-redet ende afgekeert heeft/ seggende dat het geen Goden en zijn/ die met handen [l] gemaeckt worden.

27 Ende wy en zijn niet alleen in gevaer/ dat [51] dit deel [52] in verachtinge kome/ maer dat oock de tempel van de groote Goddinne Diana [53] als niet geacht sal worden/ ende dat oock hare [54] majesteyt sal [55] t'ondergaen/ aen welcke gantsch Asien/ ende de [geheele] werelt Godts-dienst bewijst.

28 Als sy nu [dit] hoorden wierden sy vol van toornicheyt/ ende riepen/ seggende/ [56] Groot is de Diana der Epheseren.

29 Ende de geheele stadt wierd vol verwerringe: ende sy liepen met een gedruysch eendrachtelijck nae [57] de Schouw-plaetse/ met haer treckende [m] Gajum ende Aristarchum Macedoniers/ Pauli mede-gesellen op de reyse.

30 Ende als Paulus tot het volck wilde in gaen/ [58] en lieten 't hem de Discipelen niet toe.

31 Ende sommige oock [59] der Overste van Asien/ die hem vrienden waren/ sonden tot hem/ ende baden dat hy hem selven op de Schouw-plaetse niet en soude begeven.

32 Sy riepen dan [d'eene dit], de andere wat anders. Want [60] de vergaderinge was verwerret/ ende 't meerdere [deel] en wisten niet/ om wat oorsaecke sy te samen gekomen waren.

33 Ende sy deden [61] Alexandrum uyt de schare [62] voortkomen/ alsoo hem de Joden [63] voortstieten. Ende Alexander [64] gewenckt hebbende met de handt/ wilde by het volck [65] verantwoordinge doen.

34 Maer als sy verstonden dat hy een Jode was/ werdt daer een stemme [66] van allen/ roepende ontrent twee uyren lanck/ Groot is de Diana der Epheseren.

35 Ende als [67] de [Stads-]schrijver de schare gestilt hadde/ seyde hy/ Ghy mannen van Ephesen/ wat mensche is 'er doch die niet en weet/ dat de stadt der Epheseren zy [68] de kerck-bewaerster van de groote Godinne Diana/ ende van [het beeldt] [69] dat uyt den hemel gevallen is?

36 Dewijle dan dese dingen onwedersprekelijck zijn/ so is 't behoorlijck/ dat ghy stille zijt/ ende niet [70] onbedachts en doet.

37 Want ghy hebt dese mannen [hier] gebracht/ die noch kerck-roovers en zijn/ noch uwe Godinne en lasteren.

38 Indien dan nu Demetrius/ ende die met hem [71] van de konste zijn/ tegen yemandt [72] eenighe saecke hebben/

46 *Gr.* silver-slager, silver-munter.
47 D. kleyne afbeeldingen des grooten Tempels van Diana van silver maeckten/ ofte in silvere penningen uytdruckten/ daer een kleyn beeldeken van Diana in stont/ welcke de Heydenen tot Ephesen komende om Diana te dienen/ kochten ende met haer namen/ om te huys aen de selve Godts-dienstige eere te betoonen: gelijck men siet dat noch hedendaeghs tot Loretto, ende elders geschiet.
k Actor. 16. 16.
48 *Gr.* over hoop by een gebracht hebbende.
49 N. die voor haer wrochten om soodanige Tempelkens te maken.
50 D. waer by wy moeten leven ende ons onderhouden.
l Psal. 115. 4. Ierem 10. 3.
51 D. dit ons ambacht/ daer wy by leven moeten.
52 *Gr.* in wedersprekinge, ofte/ verwerpinge sal komen: soo dat wy niet veel te doen en sullen krijgen.
53 *Gr.* tot, ofte/ voor niet.
54 Ofte/ grootachtigheydt.
55 *Gr.* sal wech genomen worden.
56 D. moet ende behoort in grooter eere gehouden te worden.
57 Dit waren groote gebouwen in sommige voornaemste steden der Heydenen/ met trappen boven malkanderen getimmert/ waer in 't volck te samen quam/ om de Schouw-spele/ ter eeren van hare afgoden ofte andersins aengestelt/ te aenschouwen.
m Actor. 20. 4. ende 27. Coloss. 4. 10.
58 N. op dat hy hem niet en soude stellen in perijkel om van dit rasende volck gedoodt te worden.
59 *Gr.* Asiarchē, welcke waren niet die de regeringe van Asien hadden/ maer sekere Priesters/ die de Schouw-spelen ter eeren harer afgoden aengestelt besorghden: waer onder oock eenige schijnen van de Christelicke Religie niet vreemt geweest te zijn.
60 *Gr.* Ecclesia, het welck eygentlick beteeckent eene vergaderinge met publijcke ordre t'samen geroepen. Doch hier was dese vergaderinge van selfs met verwerringe by een geloopen/ v. 29.
61 Dese meynen sommige den selven Alexander geweest te zijn/ daer van men leest 1. Timot. 1. 20. ende 2. Tim. 4. 14. een heftig ende hartneckigh vyant Pauli ende der waerheyt/ doch dat en gaet niet vast. Siet d'aenteeck. op 1. Tim. 1. 20.
62 N. om hem te hooren spreken.
63 N. alsoo hy oock een Jode was/ om yet te spreken tot beschuldinge der Christenen.
64 Siet Actor. 12. 17. ende 13. 16. ende 21. 40.
65 N. van dit onordentlick by een loopen/ met beschuldinge der Christenen.
66 N. Heydenen die daer waren.
67 N. die wy gemeenlick noemen den Stadts Secretaris.
68 D. die den tempel van Diana onderhouwt/ bewaert/ ende verciert.
69 *Gr.* dat van Iupiter gevallen is. Dit beeldt van Diana was zeer oudt/ eertijts gemaeckt uyt hout van een konstenaer Canetia, 't welck hoe wel de tempel sevenmael is vernieuwt geweest/ altijdt 't selve is gebleven. Siet *Plin. lib. 16. cap. 40.* waerom men 't volck wijs maeckte dat het uyt den hemel afgekomen was.
70 Ofte/ uyt haesticheyt te zeer voort-varende, sonder u wel te bedencken.
71 *Gr.* Konstenaers, N. om sulcke silvere tempelkens te maken.
72 *Gr.* eenigh woordt hebben.

[73] de recht-dagen worden gehouden/ ende daer zijn [74] Stadt-houders/ laet'se malkanderen verklagen.

39 Ende indien ghy yet van andere dingen versoeckt/ dat sal in een [75] wettelijcke vergaderinge geslicht worden.

40 Want wy staen in gevaer dat wy van oproer sullen [76] verklaeght worden/ [77] om [den dagh] van huyden/ also daer geen oorsaecke en is/ waer door wy reden sullen konnen geven van desen oploop. Ende dit geseght hebbende/ liet hy de vergaderinge gaen.

73 Ofte/ de recht-houders vergaderen, van welcke/ ofte door welcke sy konden recht versoecken.
74 *Gr.* Anthypatoi, dat is/ die in plaetse van de Burgemeesters van Roomen regeeren. Siet Actor. 13. 7.
75 D. die uyt last ende by ordre van de Magistraet by een geroepen wort.
76 N. by de Stadthouders.
77 D. om het gene van ulieden desen dagh gedaen is/ met dit oproerigh t' samen loopen.

Het xx. Capittel.

1 Paulus reyst nae Macedonien en Griecken-lant. 4 met eenige uyt Asien. 6 vaert van Philippis over nae Troas. 7 alwaer hy op den eersten dagh der weke predickt ende broodtbreeckt met de Discipelen/ streckende sijne reden uyt tot de middernacht. 9 Een jongelinck Eutychus valt door den slaep uyt de venster doot. 10 ende wort van Paulo opgeweckt. 13 Paulus vervolght sijne reyse nae Jerusalem/ ende komt tot Mileten. 17 ontbiedt aldaer by hem d'Ouderlinge van Ephesen. 18 welcken hy voorhoud sijne getrouwigheyt/ ende moeyten in sijnen dienst onder haer. 22 Voorseght wat hem te Jerusalem soude overkomen. 26 ende verklaert dat hy haer den geheelen raedt Godts hadde verkondight. 28 Vermaentse acht te nemen op de kudde. 29 ende te waken tegen de sware wolven/ die onder haer souden op-staen. 32 Neemt sijn afscheyt van haer/ betuygende dat hy hem ende de sijne met sijne handen geneert hadde. 36 knielt ende bidt met haer/ die hem met groote droefheyt geleyden tot aen het schip.

1 NA dat nu den oproer gestilt was/ Paulus de discipelen tot hem geroepen ende [1] gegroet hebbende/ [a] ginck uyt om na Macedonien te reysen.

2 Ende als hy die deelen doorgereyst/ ende haer met vele redenen vermaent hadde/ quam hy in [2] Grieckenlandt.

3 Ende als hy [aldaer] dry maenden [3] overgebracht hadde/ ende hem van de Joden lagen geleght wierden/ als hy na Syrien soude [4] varen/ so wiert hy van [5] sinne weder te keeren door Macedonien.

4 Ende hem vergeselschapte [6] tot in Asien [7] Sopater [8] van Bereen: ende van de Thessalonicensen [b] Aristarchus/ ende Secundus/ ende [c] Gajus van Derben/ ende [d] Timotheus: ende van [9] die van Asien [e] Tychicus ende [f] Trophimus.

5 Dese voor henen gegaen zijnde wachtden ons tot Troas.

6 Wy nu scheepten af van Philippis na de dagen [10] der ongehevelde [brooden], ende quamen [11] in vijf dagen by haer tot Troas/ alwaer [12] wy ons seven dagen [13] onthielden.

7 Ende op den [14] eersten [dagh] [15] der weke/ als de Discipelen by een gekomen waren [16] om broodt te breken/ [17] handelde Paulus met haer/ sullende des anderen daeghs verreysen: ende hy streckte [sijne] reden uyt tot den middernacht.

8 Ende daer waren [18] vele lichten in de opper-sale/ daer [19] sy vergadert waren.

9 Ende een seker jongelinck/ met name Eutychus/ sat in de venster/ ende met eenen diepen slaep [20] overvallen zijnde/ also Paulus [21] lange [tot haer] sprack/ door den slaep [22] neder-stortende/ viel van de derde solderinge nederwaert/ ende wierdt doodt opgenomen.

10 Doch Paulus afgekomen zijnde [g] viel op hem/ ende [hem] omvangende/ sey-

1 N. met omhelsen ende kussen/ gelijck de gewoonte van die landē medegebracht. Genes. cap. 31. v. 55. 1. Thess. 5. 26.
a 1. Timot. 1. 3.
2 N. in dat deel van Grieckenlandt het welck Attica genaemt wiert.
3 *Gr.* gemaeckt. siet Actor. 15. 33. ende 18. 23.
4 *Gr.* in de hoochte, ofte/ diepte, namelick van de zee/ gedreven soude worden.
5 Ofte/ voornemen, meyninge.
6 Het schijnt dat Paulus niet gewilt en heeft/ dat dese hem verder souden vergeselschappen/ uytgenomen Trophimus Actor. 21. 29.
7 And. Sosipater. waer by sommige doen/ Pyrrhi sone. Siet van hem Rom. 16. 21.
8 *Gr.* een Bereer.
b Actor. 19. 29. ende 27. 2. Col. 4. 10.
c Actor. 19. 29. 1. Cor. 1. 14.
d Actor. 16. 1.
9 Waer uyt blijckt/ dat 't gene d'Apostel seght 2. Tim. 1. 15. niet van alle/ maer van het meeste deel moet verstaen worden.
e Ephes. 6. 21. Coloss. 4. 7. 2. Timot. 4. 12. Tit. 3. 12.
f Actor. 21. 29. 2. Timot. 4. 20.
10 D. is/ van Paschen. Matth. 26. 17.
11 Ofte/ 't eynde van vijf dagen.
12 N. Paulus ende sijn geselschap/ onder welcke Lucas hem selven hier oock begrijpt.
13 *Gr.* versleten. Namel. den tijdt.
14 *Gr.* eenen. Siet Genes. 1. 5. Matth. 28. 1. ende vergel. daer mede 1. Corinth. 16. 2. welcke dagh de dagh des Heeren genaemt wordt Apoc. 1. 10.
15 *Gr.* der Sabbathen. Siet Matth. 28. 1. Luc. 18. 12.
16 D. om met malkanderen te eten/ ende het Avontmael des Heeren te houden. Siet Actor. 2. vers. 42/46. 1. Corinth. 11. vers. 20/21/22.
17 Namel. van de leere des Euangeliums.
18 *Gr.* vele lampen. De geloovige/ om te ontgaen het perijkel van vervolginge/ vergaderden doe veeltijts by nachte: ende hadden in haer vergaderingen lichten/ om niet gelastert te worden (gelijck noch evenwel de godtloose deden) datse yet onbehoorlicks in de selve bedreven.
19 And. wy.
20 Ofte/ in eenen diepen slaep gevallen zijnde, *Gr.* henen wechgenomen, af-gevoert.
21 *Gr.* seer veel handelde.
22 Ofte/ nedergestort zijnde.
g 1. Reg. 17. 21. 2. Reg. 4. 34.

de hy / En weest niet beroert: want sijne ziele [23] is in hem.

11 Ende als hy [weder] boven gegaen was / ende [24] broodt gebroken / ende [wat] [25] gegeten hadde / ende lange tot den dageraet toe met haer gesproken hadde / vertrock hy [26] alsoo.

12 Ende sy brachten den knecht levende / ende waren boven maten [27] vertroost.

13 Maer wy voor uyt na het schip gegaen zijnde / voeren af na [28] Asson / daer wy Paulum souden innemen. Want hy hadde het alsoo [29] bevolen / ende hy selve soude [30] te voete gaen.

14 Ende als hy hem te Asson by ons gevoeght hadde / namen wy hem in / ende quamen tot [31] Mitylenen.

15 Ende van daer af-gescheept zijnde quamen wy den volgende [dagh] tegen [32] Chios over / ende des anderen [daeghs] leyden wy aen tot [33] Samos / ende bleven te [34] Trogyllion / ende den [dagh] daer aen quamen wy tot [35] Mileten.

16 Want Paulus hadde [36] voorgenomen Ephesen voor by te varen / op dat hy niet en soude den tijdt in Asien verslijten. [h] Want hy spoedde hem / om (so het hem mogelijck ware) op den [37] Pinckster-dagh te Jerusalem te zijn.

17 Maer hy sondt van Mileten na Ephesen / ende hy ontboodt de Ouderlingen der Gemeynte.

18 Ende als sy tot hem gekomen waren / seyde hy tot haer / Ghy lieden weet / [i] van den eersten dagh af dat ick in [38] Asien ben aengekomen / hoe ick by u den ganschen tijdt geweest ben:

19 Dienende den Heere met alle [39] ootmoedicheyt / ende vele [40] tranen / ende [41] versoeckingen / die my overgekomen zijn door de lagen der Joden.

20 Hoe ick niets [42] achtergehouden hebbe van 't gene nuttigh was / dat ick u niet en soude verkondight / ende u geleert hebben / in 't openbaer ende [43] by de huysen.

21 [44] Betuygende beyde Joden ende Griecken [k] de bekeeringe tot Godt ende het geloove in onsen Heere Jesum Christum.

22 Ende nu siet / ick [45] gebonden zijnde [46] door den Geest / reyse na Jerusalem / [47] niet wetende wat my daer ontmoeten sal:

23 Dan dat de heylige Geest [48] van stadt tot stadt [49] betuyght / seggende dat my banden ende verdruckingen [50] aenstaende zijn.

24 [l] Maer [51] ick en achte op geen dinck / noch en houde mijn [52] leven niet dierbaer voor my selven / op dat ick [53] mijnen loop met blijdtschap mach volbrengen / ende den dienst / welcken ick [m] van den Heere Jesu ontfangē hebbe / om te betuygen het Euangelium [54] der genade Godts.

25 Ende nu siet / ick weet dat ghy alle / daer ick doorgegaen ben predikende het Coninckrijcke Godts / mijn aengesicht niet meer sien en sult.

26 Daerom betuyge ick u lieden op desen huydigen dagh / dat ick [55] reyn ben van het bloedt van [u] allen.

23 De ziele was waerlick van hem gescheyden v. 9. maer dit spreeckt Paulus / om dat hy ten vollen versekert was / dat de selve wederom in hem soude komen / gelijck Matth. 9. 24. Ofte / om dat de selve op dien oogen-blick in hem weder quam.
24 Siet v. 7.
25 *Gr.* geproeft hadde, namelick gemeyne spijse / het welck by het gebruyck des Avontmaels plach te geschieden.
26 Siet diergelijck Joan. 4. 6.
27 D. verblijdt ende verquickt.
28 Een stadt in Mysien / ontrent Troas / anders oock Apollonia genaemt.
29 *Gr.* verordineert.
30 D. te lande reysen / om onder wege het Euangelium hier ende daer te prediken.
31 Een eylandt met een stadt van den selven name / niet verre van Asson / gelegen in de Egeische Zee.
32 Een eylandt tusschen Samos ende Lesbos / in de selve Zee.
33 Een Eylandt daer ontrent / hebbende een stadt van den selven name.
34 Een hoeck des berghs Mycales / uytsteekende in de zee / van Samos gelegen 40 stadien.
35 Een stadt aen de zee op het vaste landt van Jonien / niet verre van Ephesen.
36 *Gr.* geoordeelt. Dat is / goet gevonden.
h Actor. 21. 4, 12.
37 Van desen feest-dagh siet Actor. 2. 1. Dit dede de Apostel niet om dat hy meynde dat dit Jodisch feest noch moeste onderhouden worden. Gal. 4. 10. Col. 2. 16. maer op dat hy door de menichte van het volck / dat op het Feest quam / gelegentheydt soude hebben om het Euangelium te beter te verbreyden.
i Actor. 19. 10.
38 Namel. alsoo eygentlick genaemt / zijnde een deel van kleyn Asien / waer van Ephesen de hooft-stadt was.
39 Ofte / nedrigheyt, van gemoet / ofte van staet / gelijck Luc. 1. 48.
40 Namelick / uyt medelijden over de arme onwetende ofte verleydde menschen.
41 Dat is / verdruckingen. Siet Jacob. capit. 1. vs 2. ende 1. Pet. 1. 6.
42 *Gr.* ontogen. dat is / verswegen / ofte door vreese van menschen / ofte om gewins wille. 1. Thess. 2. vss. 3/4.
44 N. al omme ende seer sterckelick / met vaste gronden ende getuygenissen der heylige Schrifture.
k Matth. 3. 2. Marc. 1. 15. Luc. 24. 47.
45 Dat is / als met banden getrocken zijnde.
46 Door stercke aendrijvinge ende bevel des Heyligen Geests: ofte / door mijn gemoet uyt ingeven des Heyligen Geests. Siet Actor. 19. 21.
47 Namel. in 't bysonder.
48 D. al omme in alle steden / daer ick door-reyse. Luc. 8. 4.
49 N. door de Propheten / dien de Heylige Geest sulcx geopenbaert heeft. Actor. 21. vss. 4/11.
50 *Gr.* my verwachten.
l Actor. 21. 13.
51 *Gr.* ick make geen rekeninge van eenigh dinck.
52 *Gr.* mijn ziele.
53 N. des Christelicken levens / ende insonderheydt mijnes diensts. 1. Corinth. 9. 24. 2. Tim. 4. 7.
m Galat. 1. 1. Tit. 1. 3.
54 D. waerinne ons de genade Godts verkondight wordt.
55 D. onschuldigh aen u verderf / also ick u den wegh der saligheyt getrouwelick heb aengewesen. Siet Ezech. 3. vss. 18/19. Actor. 18. 6.

27 Want ick en hebbe niet [56] achtergehouden dat ick u niet en soude verkondight hebben [57] alle den raedt Godts.

28 [n] So hebt dan acht [58] op u selven / ende op de geheele cudde / [59] over de welcke u [60] de heylige Geest tot [61] Opsienders gestelt heeft / om de Gemeynte Godts [62] te weyden / welcke [63] hy [64] [o] verkregen heeft [65] door sijn eygen bloedt.

29 Want dit weet ick / dat na mijn [66] vertreck [p] [67] sware [68] wolven tot u inkomen sullen / die de cudde niet en sparen:

30 [q] Ende [69] uyt u selve sullen mannen op-staen / sprekende [70] verkeerde dingen / om de Discipelen af te trecken [71] achter haer.

31 Daerom waeckt / ende gedenckt dat ick [72] drye jaren [lanck] nacht ende dagh niet opgehouden en hebbe een yegelijck met tranen te vermanen.

32 Ende nu / broeders / ick bevele u Gode / ende [73] den woorde sijner genade: [74] die machtigh is [u] op te [75] bouwen / ende u [76] een erfdeel te geven onder alle de [77] geheylighde.

33 [r] Ick en hebbe niemants silver / ofte gout / ofte kleedinge begeert.

34 Ende ghy selve weet dat [ſ] dese handen tot mijnen noodtdruft / ende den genen die met my waren / gedient hebben.

35 Ick hebbe u in allen getoont / dat men alsoo arbeydende [78] de swacke moet [79] opnemen / ende gedencken aen de woorden des Heeren Jesu / [80] dat hy geseght heeft / Het is [81] saliger te [82] geven dan te ontfangen.

36 Ende als hy dit geseght hadde heeft hy [t] nederknielende met haer allen gebeden.

37 Ende daer wierdt een groot [83] geween van [haer] allen: ende sy vallende om den hals Pauli cusseden hem:

38 Zeer bedroeft zijnde / allermeest over het woort dat hy geseght hadde / dat sy sijn aengesicht niet meer sien en souden: ende sy geleydden hem na het schip.

56 Siet v. 20.
57 D. al wat Godt besloten ende geopenbaert heeft aengaende de salicheyt der menschen door wien / ende hoe de selve verkregen wort. Luc. 7. 30. Ephes. 1. 11.
n 1. Pet. 5. 2.
58 D. op uwe leere / leven / ende ampt.
59 *Gr.* in de welcke.
60 Die de voornaemste oorsaecke is van de wettige beroepinge der Dienaren des woorts / hoe wel hy dat door den dienst der menschen doet. Siet Actor. 13. 2/3.
61 *Gr.* Episkopous, waer van het woordt Bischop gekomen is. Dese worden v. 17. genaemt Ouderlingen der Gemeynte. waer uyt blijckt dat in de H. Schrifture tusschen Ouderlingen ende Bisschoppen geen onderschept gemaeckt en wort. Siet Phil. 1. 1.
62 Nam. met de gesonde leere des Godtlicken woordts: door een gelijckenisse genomen van Schaepherders / by welcke het ampt der dienaren des woorts zeer bequamelick wordt vergeleecken. Jerem. 23. 4. Joan. 21. 15. Eph. 4. 11. 1. Petr. 5. 2.
63 N. Godt / dat is / de Sone Godts / die onse menschelicke natuere aengenomen heeft in eenicheyt sijns persoons.
64 Ofte / verworven, gekocht, sijn eygen gemaeckt.
o Ephes. 1. 7. Colos. 1. 14. 1. Pet. 1. 19. Apoc. 5. 9.
65 N. door 't welck hy ons heeft verlost / ende niet door 't bloet van eenige beesten. Hebr. 9. 12. Dit bloet wordt Godts eygen bloet genaemt / om dat de Sone Godts / zijnde ende blijvende waerachtigh Godt / menschelick vleesch ende bloedt heeft aengenomen in eenigheydt des persoons. Een wyse van spreken / waer door de persoon Christi, benaemt zijnde van d'eene natuere / toe-geschreven wort het gene hem eygen is nae de andere natuere. Siet Joan. 3. 13.
66 Namel. van hier uyt dese landen / ofte oock uyt dit leven.
p 2. Pet. 2. 1.
67 D. grouwelicke / beswaerlicke.
68 D. valsche Leeraers / die de schapen met hare valsche leere vernielen. Matth. 7. 15.
q Psal. 41. 10. Matth. 26. 21. Act. 1. 17. 1. Ioan. 2. 19.
69 D. uyt de leeraers ende opsienders selve.
70 Ofte / verdraeyde: gelijck de Satan alles verdraeyt om de waerheydt te verduysteren.
71 Namel. om haer ende hare leere te volgen.
72 Vergel. Actor. 19. 10.
73 D. den Euangelio / om daer mede uw' geloove te versterckne / ende daer in uwen troost te soecken. Siet Actor. 14. 26.
74 Namel. Godt.
75 Namel. de Gemeynte vermeerderende met gaven / ende in 't getal.
76 Namel. des hemelschen vaderlants.
77 Namel. door den Geest der wedergeboorte; ofte / afgesonderde van de wereldt door het geloove.
r 1. Corinth. 9. 12. 2. Corint. 11. 9. ende 12. 13.
ſ Actor. 18. 3. 1. Corinth. 4. 12. 1. Thess. 2. 9. 2. Thess. 3. 8.
78 Namel. in het geloove ende kennisse der Christelicke leere.
79 D. ofte ondersetten datse niet en vallen / ofte / gevallen zijnde de handt bieden om op te helpen. Luc. 1. 54.
80 Dese woorden en staen in de Euangelische Historie niet beschreven / gelijck niet alle woorden ende daden Christi geschreven zijn. Joan. 20. vs 30. ende 21. 25. maer konnen evenwel afgenomen worden uyt sommige spreucken Christi. Luc. 6. 38. ende 16. 9.
81 Want die den armen geeft / die geeft het den Heere op woecker. Prov. 19. 17.
82 Namel. de tijdelicke goederen tot onderhoudt des kercken-diensts / ofte der armen.
t Actor. 21. 5.
83 Een teecken van hertelicke liefde tot haren Leeraer.

Het xxj. Capittel.

1 Van Mileten reyst Paulus voort nae Syrien / ende komt aen te Tyrus. 4 De Discipelen aldaer raden hem de reyse van Jerusalem af / doch te vergeefs. 5 Hy treckt voort nae Ptolomais / ende van daer nae Cesareen: alwaer hy eenige dagen blijft ten huyse Philippi des Euangelists / wiens vier dochteren propheteerden. 10 Agabus voorseght hem sijne banden te Jerusalem / dies hem de broeders oock met tranen bidden van daer te blijven. 13 maer verstaende dat hy bereydt was oock om Christi wille te sterven / onderwerpen sy haer den wille Godts. 15 Hy komt te Jerusalem / ende gaet t' huys liggen by Mnason. 18 Daer nae gaet hy tot Jacobum / ende verhaelt hem ende den Ouderlingen wat Godt door hem gedaen hadde. 20 door welcker raedt hy met vier mannen / die een belofte hadden / inden Tempel gaet om hem te heyligen. 27 alwaer hy van eenige Joden uyt Asien gesien wordt / die oploop tegen hem verwecken ende hem soecken te dooden. 31 maer wort door den Romeynschen Oversten haer ontnomen / ende in 't leger gebracht. 39 van welcken hy oorlof krijght om tot het volck te spreken.

1 Ende als het geschiedde dat wy van haer [1] gescheyden en [1] afgevaren waren / so liepen wy recht uyt en quamen tot [3] Coos / ende den [dagh] daer aen tot [4] Rhodos / ende van daer tot [5] Patara.

2 Ende een schip gevonden hebbende dat na [6] Phenicien [7] overvoer / gingen wy daer in / ende voeren af.

3 Ende als wy Cypren [8] in't gesichte gekregen / ende dat aen de slincker-[handt] gelaten hadden / voeren wy na Syrien / ende quamen aen tot [9] Tyrus: want [10] het schip soude aldaer den last ontladen.

4 Ende [11] de discipelen gevonden hebbende / bleven wy daer seven dagen: de welcke tot Paulum seyden [12] door den Geest / [a] dat hy [13] niet en soude opgaen na Jerusalem.

5 Doe het nu geschiedde dat wy dese dagen [14] overgebracht hadden / gingen wy uyt / ende reysden [voort], ende sy geleydden ons alle [15] met vrouwen ende kinderen tot buyten de stadt: ende aen den oever [16] nederknielende hebben wy gebeden.

6 Ende als wy [17] malkanderen gegroet hadden / gingen wy in het schip: maer sy lieden keerden wederom [elck] [18] nae het syne.

7 Wy nu de schipvaert volbracht hebbende van Tyrus / quamen aen tot [19] Ptolemais / ende de broeders gegroet hebbende / bleven eenen dagh by haer.

8 Ende des anderen [daeghs], [20] Paulus ende wy die met hem waren / gingen van daer ende quamen tot [21] Cesareen: ende gegaen zynde in het huys [b] Philippi [22] des Euangelists (die [een] was van de [23] seven) [24] bleven wy by hem.

9 Dese nu hadde vier dochters / [noch] maeghden / [c] die [25] prophetteerden.

10 Ende als wy [daer] vele dagen gebleven waren / quam daer een seker Propheet af van Judea / met name [d] Agabus:

11 Ende hy quam tot ons / ende nam den gordel Pauli / ende [26] syns selfs handen ende voeten gebonden hebbende / seyde / Dit seght de heylige Geest / [e] Den man / wiens dese gordel is / sullen de Joden alsoo te Jerusalem binden / ende overleveren in de handen [27] der heydenen.

12 Als wy nu dit hoorden / baden beyde wy ende die van die plaetse waren / [28] dat hy niet en soude opgaen na Jerusalem.

13 Maer Paulus antwoordde / [f] Wat doet ghy / dat ghy weent / ende myn herte [29] weeck maeckt? Want ick ben bereydt niet alleen gebonden te worden / maer oock te sterven te Jerusalem voor den name des Heeren Jesu.

14 Ende als hy hem niet en liet afraden / hielden wy ons [30] te vreden / seggende / [g] De wille des Heeren geschiede.

15 Ende na die dagen [31] maeckten wy ons gereet / ende gingen op na Jerusalem.

16 Ende met ons gingen oock [sommige] der Discipelen van Cesareen / leydende [met haer] eenen sekeren Mnason van Cypren / eenen ouden discipel / by den welcken wy souden t'huys liggen.

17 Ende als wy te Jerusalem gekomen waren / ontfingen ons de broeders [32] blydelyck.

18 Ende den volgenden [dagh] ginck Paulus met ons in tot [33] Jacobum: ende alle [34] de Ouderlingen waren daer gekomen.

19 Ende als hy'se gegroet hadde / verhaelde hy [35] van stuck tot stuck / wat Godt onder de Heydenen door synen dienst gedaen hadde.

20 Ende sy [dat] gehoort hebbende / [36] loofden den Heere: ende seyden tot hem / Ghy siet / broeder / hoe vele [37] duysenden van Joden daer zyn die gelooven: ende sy zyn alle [38] yveraers van de Wet.

21 Ende sy zyn aengaende u [39] bericht / dat ghy alle de Joden / die onder de heydenen zyn / leert van [40] Moses [41] afvallen / seggende dat sy de kinderen niet en souden besnyden / noch na [42] de wysen [der Wet] wandelen.

22 Wat isser dan [te doen]? Het is gansch noodigh dat [43] de menichte [44] te samen kome: want sy sullen hooren dat ghy gekomen zyt.

23 Doet dan 'tgene wy u seggen: [45] Wy hebben vier mannen die [46] een gelofte [47] gedaen hebben.

24 Neemt dese tot u / ende [48] heylight u met haer / ende doet [49] de onkosten nevens haer / op dat sy het hooft bescheeren mogen: ende alle mogē weten datter niet en is aen 'tgene daer van sy / aengaende u / bericht zyn: maer [dat] ghy [alsoo] wandelt / dat ghy oock selve [50] de Wet [51] onderhoudt.

25 Doch van de heydenen [52] die gelooven / [h] hebben wy [53] geschreven ende [54] goet-gevonden / dat sy [55] niet diergelycks en souden onderhouden / [i] dan dat sy haer wachten van 't gene den afgoden geoffert is / ende [k] van bloedt / ende van 't verstickte / ende van hoererie.

26 [l] Doe nam Paulus de mannen met hem / ende den dagh daer aen met haer geheylight zynde / ginck hy in den Tempel / ende [56] verkondigde [57] dat de dagen der heyliginge vervult waren / [blijvende daer] tot dat voor een yegelyck van haer [58] de offerande opgeoffert was.

27 [59] Als nu [60] de seven dagen souden volyndight worden / sagen hem de Joden [61] van Asien inden Tempel / ende [62] beroerden [63] alle het volck / ende sloegen de handen aen hem:

28 Roepende / Ghy Israëlitische mannen comet te hulpe: Dese is de mensche die [64] tegen het volck / ende de Wet / ende [65] dese plaetse alle[man] overal leert: ende boven

1 *Gr.* afgetrocken: Namel. gelijck een vader van sijne kinderen.
2 Siet Actor. 16, 11, ende 18, 21.
3 Een eylandt in de Middelandtsche zee / tusschen Creta ende Carien: van waer de vermaerde Medicijn Hippocrates / ende de schilder Apelles geboortigh waren.
4 Een zeer vermaert eylandt met een stadt van den selven naem / tegen over Lycien: daer dat groote koperen beeldt stondt 't welck onder de seven mirakelen van de werelt gerekent wiert.
5 Een stadt aen 't vaste landt van Lycien / gelegen aen de zee / ende de hooft-stadt van Lycien.
6 Siet van dit landt Actor. 11, 19. ende 15, 3.
7 D. soude overvaren.
8 Ofte / ontdeckt hadden.
9 De hooft-stadt van Phenicien. Siet daer van Matth. 11, 21.
10 Dat is / de schip-lieden.
11 Sommige meynen dat Discipelen hier genaemt worden geloovige / die noch niet en waren in een gestelde Gemeynte / ende broeders, die in sulcken Gemeynte waren.
12 D. door een bysondere openbaringe des Heyligen Geests.
a Actor. 20. 23. ende 21. 12.
13 D. dat hem te Jerusalem groote perijkelen ende verdruckingen souden overkome: waerom sy uyt liefde tot hem / ende uyt eygen ingeven / hem rieden niet op te gaen.
14 N. met wachten tot datter wederom een ander schip soude afvaren.
15 Een teecken van groote liefde tot haren leeraer.
16 Siet Actor. 20. vs. 36.
17 D. met onderlinge omhelsinge oorlof ende afscheyt van malkanderen genomen hadden. Actor. 20. 1.
18 D. nae sijn huys Joan. 19. 27.
19 Een stadt aen de Middelantsche zee / beneden Tyrus / eertijds genaemt Acco. Jud. 1. 31. *Plin. lib. 5. c. 19.* so venaemt nae een Coninck van Egypten.
20 *Gr.* die ontrent Paulum waren. Actor. 13. 13.
21 N. van Palestinen. Siet Actor. 10. v. 1.
b Actor. 6. 5. ende 8. 29.
22 D. een der gene die van de Apostelen hier ende daer uytgesonden wierden / om het Euangelium te verkondigen / ende de Gemeynten te versterken. Ephes. 4. 11. 2. Timoth. 4. 5. Anders worden gemeenlick in 't bysonder Euangelisten genaemt / die de vier Euangelien geschreven hebben.
23 Namel. Diakenen. Actor. 6. 5.
24 D. logeerden.
c Joël 2. 28. Actor. 2. 17.
25 D. hadden de gave van toekomende dingen te voorseggen. Want opentlick voor de Gemeynte de Schriftuere uyt te leggen / den vrouwen verboden wordt. 1. Corinth. 14. 34. ende 1. Timot. 2. 12. ten ware dat men dit als een extra-ordinarisch exempel wilde uytnemen.
d Actor. 11. 28.
26 Alsoo plachten de Propheten met uyterlicke teeckenen hare voorseggingen voor te stellen / op datse te beter in de herten der menschen ingeprent souden worden. Siet Jesai. 20. 2. Jerem. 13. 1. ende 27. 2. Ezech. 12. 5.
e Actor. 20. 23. ende 21. 33.
27 Namel. eerst des Roomschen Stadt-houders / ende daer nae des wreeden Keysers Nero.
28 Dit dedense uyt liefde tot Paulum. gelijck v. 4.
f Actor. 20. 24.
29 Ofte / verbreeckt, ende gelijck als in stucken stoot. Psal. 51. 19.
30 Ofte / stille, sonder hem meer te bidden.
g Matth. 6. 10. Luc. 11. 2. ende 22. 42.
31 Ofte / packten wy onse dingen.

32 Ofte / zeer geerne, vriendelick.
33 N. den Apostel / den sone Alphei. Act. 15. 13. Gal. 1. 19.
34 D. de regeerders der Gemeynte.
35 *Gr.* na een yegelick stuck.
36 Ofte / verheerlickten.
37 *Gr.* thien duysenden.
38 Nam. meynende dat de wet der Ceremonien noch moet onderhouden worden / ende noch niet verstaende dat de selve door Christum is afgedaen.
39 Het Grieksch woort beteeckent eygentlick met levendige stemme onderwesen worden. Luc. 1. 4.
40 D. van de wet door Mosem beschreven.
41 *Gr.* afval. Dit was een lasteringe tegen Paulum: want hoe wel hy leerde dat de Ceremonien des Ouden Testaments door Christum vervult / ende der halven afgedaen waren / soo en leerde hy nochtans niet / dat men de leere Mosis soude verwerpen / noch datmen de swacke Joden / die dit noch niet en verstonden / voor dien tijt soude dwingen de Ceremonien na te laten / insonderheyt dewijle hy oock selve om der swacken wille Timotheum hadde besneden. Act. 16. 3.
42 D. de ceremonien der Wet te onderhouden.
43 Namel. der Gemeynte / waer van de Ouderlingen onderscheyden worden.
44 D. te samen geroepen werde.
45 And. onder ons zijn.
46 N. der Nazireen. Siet van de selve Num. capit. 6. ende hier voren Act. 18. 18.
47 *Gr.* hebbende een belofte op haer, ofte / over haer selven.
48 Ofte / reynight. N. volbrengende ende af-leggende het Nazireenschap met u hooft te bescheeren / ende offeranden op te offeren / om te toonen dat ghy geen verachter der wet en zijt. Desen raedt gaven 'se op hope dat Paulus daer mede soude wech nemen de quade geruchten van hem gestroyt / dat hy een verachter der Wet was / en om meerder perijkel van ongerustheyt inde Gemeynte voor te komen: ende was in sich selven niet ongeoorloft / hoe wel de uytkomste geleert heeft dat'se niet bequaem genoech geweest en is om de Joden te stillen. Doch Pauli bescheydenheyt is evenwel te prijsen / dat hy het Ouderlinghschap so veel ontsaghs toegedragen heeft / dat hy haren raedt niet en heeft willen versmaden / maer volgen om der swacken wille. Siet 1. Corinth. 9. 20.
49 Namel. die tot de offeranden ende andersins moesten gedaen worden / die beschreven worden Num. 6. vss. 19 / 21.
50 Namel. der Ceremonien.
51 *Gr.* bewaert: het welck Paulus dede voor eenen tijdt by de swacke Joden / om haer te beter te gewinnen.
52 D. die de Christelicke Religie hebben aengenomen.
h Actor. 15. 23.
53 *Gr.* gesonden, dat is / eenen brief geschreven ende gesonden. Siet Actor. 15. 20 / &c.
54 *Gr.* geoordeelt.
55 Nam. Wat de Wet der Ceremonien aengaet.
i Exod. 20. 3. 1. Corinth. 8. 1.
k Genes. 9. 4.
l Actor. 24. 6.
56 Namel. den Priesteren.
57 *Gr.* de vervullinge der dagen der heyliginge: dat is / dat den tijdt van hare belofte om was / ende dat sy de selve volgens de Wet wilden afleggen. Num. 6. 13. Actor. 24. 18.
58 Namel. die beschreven worden Num. 6. vss. 13 / 14 / &c.
59 Ofte / alsoo.
60 Namel. van het Pinckster-feest. Siet Actor. 20. 16.
61 D. die in Asien / ende so het schijnt / te Ephesen woonende / te Jerusalem waren op-gekomen tot het Feest: die oock dickwils in Asien tegen Paulum veel quaets aengericht hebben. Actor. 14. ende 17. ende 18. luyden seer wederspannigh ende nijdigh tegen Paulum Actor. 17. 5.
62 *Gr.* vermenghden.
63 Ofte / alle de schare, die aldaer tegenwoordigh was.
64 Dese beschuldingen wierden oock Christo ende Stephano te laste geleght. Matth. 26, 61. Actor. 6, 13.
65 Namel. den Tempel / ofte oock de stadt.

dien

dien heeft hy oock [66] Griecken in de [67] Tempel gebracht / ende heeft dese heylige plaetse [68] ontheylight.

29 Want sy hadden te voren [m] [69] Trophimum den Ephesier met hem in de stadt gesien / welcken sy [70] meynden dat Paulus in den Tempel gebracht hadde.

30 Ende [71] de geheele stadt quam in roere / [72] ende het volck liep te samen: ende sy grepen Paulum / ende trocken hem [73] buyten den Tempel: ende terstont wierden de deuren gesloten.

31 Ende als sy hem sochten te dooden / quam [74] het geruchte tot [75] den Oversten der bende / dat geheel Jerusalem [76] in verwerringe was.

32 Welcke terstont crijghsknechten ende hooftmannen over hondert tot hem nam / en liep af [77] na haer toe. Sy nu den Oversten ende de krijghsknechten siende / hielden op van Paulum te slaen.

33 [n] Doe naerderde de Overste / ende greep hem / ende beval datmen [hem] met [78] twee ketenen soude binden: ende vraeghde wie hy was / ende wat hy gedaen hadde.

34 Ende onder de schare riep [d'eene dit], d'andere wat anders: Doch als hy de [79] sekerheydt niet en konde weten van weghen de beroerte / beval hy datmen hem in de [80] leger-plaetse soude brengen.

35 Ende als hy aen [81] de trappen gekomen was / gebeurde het dat hy van de krijghs-knechten gedragen wiert / van wegen het gewelt der schare.

36 Want de menichte des volcks volghde al roepende / [o] [82] Wech met hem.

37 Ende als Paulus [nu] in de leger-plaetse soude geleydt worden / seyde hy tot den Oversten / [83] Ist my geoorloft tot u wat te spreken? Ende hy seyde / Condt ghy [84] Grieckisch?

38 Zijt ghy dan niet [85] de Egyptenaer / die voor dese dagen oproer verweckte / ende [86] de vier duysent [87] moordenaers na de woestijne uytleydde?

39 Maer Paulus seyde / Ick ben een Jodisch [88] man [p] van Tarsen / een burger van geen onvermaerde stadt [89] in Cilicien: ende ick bidde u / laet my toe tot het volck te spreken.

40 Ende als hy't toegelaten hadde / Paulus staende op de trappen [90] wenckte met de handt tot het volck: ende als daer groote stilte geworden was / sprack hy'se aen in de Hebreeusche tale / seggende /

66 Dat is / onbesnedene.
67 Nam. verder in / als het den onheyligen geoorloft was te komen. Luc. 18. v. 13.
68 Gr. gemeyn, D. onreyn ghemaeckt. Siet Actor. 10. 14 / 15.
m Actor. 20. 4. 2. Tim. 2. 20.
69 Dese hoe wel hy de Christelicke Religie aengenomen hadde / was nochtans onbesneden / ende geen Joden-genoot.
70 Het welck nochtans so niet en was: maer sy meynden 't om dat hy Paulum over al volghde.
71 D. alle inwoonders der stadt.
72 Gr. ende daer quam een t'samen-loop des volcks.
73 Nam. op dat de selve niet meer door hem (gelijck 'se meynden) en soude ontheylight worden: ofte / om den Tempel met sijn bloedt niet te besmetten / alsoo sy voorgenomen hadden hem om te brengen. v. 31.
74 Gr. het seggen. de tijdinge.
75 Gr. Overste over duysent, Colonel / die over 't garnisoen bevel hadde / gelijck oock hier na inde volgende capittelen.
76 Gr. vermenght was, in confusie was.
77 Ofte / tegen haer.
n Actor. 21. 11.
78 N. aen de handen een / ende aen de voeten een: gelijck Agabus voorseght hadde / v. 11.
79 N. wat van de saecke was. Act. 22. v. 30.
80 Gr. Parembole, welcke was een plaetse binnen Jerusalem aen 't Noorden van den Tempel met mueren omringht / ende sterck gemaeckt als een Burcht ofte Casteel / daer het Romeynsch garnisoen sijn leger-plaetse hadde: ende was genaemt nae een Romeynsch velt-Overste Antonia. Ioseph. de bello Iud. lib. 6. cap. 6.
81 N. langhs welcke men op-ginck nae de burcht / die op een hooghte lagh.
o Luc. 23. 18. Ioan. 19. 15. Actor. 22. 22.
82 D. doodt hem.
83 Ofte / so het my geoorloft is. Namel. te spreken / soo sal ick wat spreken.
84 Hoe wel Paulus een Jode ofte Hebreer was / soo sprack hy den Oversten in het Grieckisch aen / welcke tale seer gemeyn was / ende van vele Romeynen geleert.
85 Nam. die ontrent dry jaren te voren onder den Stadt-houder Felix het volck in oproer gebracht hadde / ende selve ontvloden was. Siet van desen *Ioseph. Antiq. lib. 20. cap. 6. 7.* ende *de bello lib. 2. cap. 12.*
86 Die daer nae toe-namen tot dertigh duysent toe / gelijck *Iosephus* schrijft.
87 *Gr.* mannen der moordenaren, ofte der gene die kort geweer ende moort-priemen droegen / van welcke *Iosephus* wonderlicke dingen verhaelt.
88 *Gr.* mensche.
p Actor. 9. vs. 11. 30.
89 Dat woorter by-gedaen tot onderscheyt van een ander Tarsen in Bithynien.
90 Siet Actor. 12. 17. ende 13. 16. ende 19. 33.

Het xxij. Capittel.

1 Paulus doet sijne verantwoordinge voor het volck. 3 ende verhaelt dat hy een Jode was / op-gevoedt aen de voeten van Gamaliel. 4 ende dat hy / voor de Wet yverende / de Christenen tot Damascum toe vervolgt heeft. 6 Daer nae / hoe hy wonderlick uyt den Hemel van Christo beroepen ende bekeert is. 12 ende van Ananias naerder onderricht zijnde over sijne beroepinge tot het Apostelschap / van hem gedoopt is. 17 Ende hoe Christus, door een gesichte / in den Tempel te Jerusalem / hem wederom verschenen is / ende hem tot de Heydenen gesonden heeft. 22 welcke woorden de Joden hoorende / maeckten eenen nieuwen oproer / ende riepen dat hy niet en behoorde te leven. 24 Waerom de Overste hem laet binden / om gegeesselt te worden. 25 maer alsoo hy hem op sijn burger-recht van Roomen beroept / wort het selve nagelaten. 30 ende hy voor den Joodschen Raedt gestelt.

1 MAnnen [1] Broeders ende Vaders / hoort mijne verantwoordinge / die ick tegenwoordelijck tot u [doen sal].

2 (Als sy nu hoorden dat hy in de [2] Hebreeusche tale haer aensprack / hielden sy haer te meer stil. Ende hy seyde /)

3 [a] Ick ben een Jodisch man / ende te Tarsen in Cilicien geboren / op-ghevoedt in dese Stadt / [3] aen de voeten [b] Gamaliëls: onderwesen na [4] de bescheydenste wijse der vaderlijcke Wet / zijnde [5] een yveraer Godts / gelijckerwijs ghy alle heden zijt:

4 [c] Die [6] desen wegh vervolght hebbe [7] tot ter doot / bindende ende inde gevangenissen overleverende beyde mannen ende vrouwen.

5 Gelijck my oock de Hooge-priester getuyge is / ende den geheelen Raedt der Ouderlingen: van de welcke ick oock brieven genomen hebbende tot [8] de broeders / ben na Damascum gereyst / om oock de gene die daer waren / gebonden te brengen nae Jerusalem / op dat sy gestraft souden worden.

6 [d] Maer [9] het geschiedde my / als ick reysde / ende Damascum genaeckte / ontrent den middagh / dat [e] snellick uyt den hemel een groot licht my rondtom omscheen.

7 Ende ick viel ter aerden / ende ick hoorde eene stemme tot my seggende / Saul / Saul / wat vervolght ghy my?

8 Ende ick antwoordde / Wie zijt ghy Heere? Ende hy seyde tot my / Ick ben Jesus de Nazarener / welcken ghy vervolght.

9 Ende die met my waren sagen wel het licht / [f] ende wierden zeer bevreest / maer de stemme des genen die tot my sprack / [10] en hoorden sy niet.

10 Ende ick seyde / Heere / wat sal ick doen? Ende de Heere seyde tot my / Staet op ende gaet henen na Damascum: ende aldaer sal met u gesproken worden / van alle het gene dat u geordineert is te doen.

11 Ende [als] ick [11] van wegen de heerlickheyt des selven lichts niet en sagh / so wierdt ick by de handt geleydt van de gene die met my waren / ende quam tot Damascum.

12 [g] En een seker Ananias / een Godtvruchtigh man na de Wet / [goedt] getuygenisse hebbende van alle de Joden die [daer] woonden /

13 [12] Quam tot my / ende by [my] staende seyde tot my / Saul broeder / [13] Wort wederstende. Ende ter selver ure [14] wierdt ick siende op hem.

14 Ende hy seyde / De Godt onser vaderen heeft u [15] te voren verordineert om sijnen wille te kennen / ende [16] den Rechtveerdigen te sien / ende de stemme uyt sijnen mondt te hooren.

15 Want ghy sult hem getuyge zijn by alle menschen van 'tgene ghy gesien ende gehoort hebt.

16 Ende nu / wat vertoeft ghy? Staet op / ende laet u doopen / ende [17] uwe sonden

1 Hy noemt het gemeyn volck die hem in ouderdom gelijck waren / broeders, ende hare Oudste ende Overste / Vaders, om haer alsoo met dese aensprake tot gunstich gehoor te verwecken. Siet diergelijck exempel in Stephano. Actor. 7. 2.
2 D. Syrische / die met de Hebreeusche groote gemeynschap hadde / ende daerom voor een tale wierdt gehouden. want het Joodsche volck nae de Babylonische gevangenisse / door het gedurigh verkeeren met de Syriers ende Assyriers / hadden de suyverheydt van de Hebreeusche tale met die talen zeer vermenght.
a Actor. 9. 11. ende 21. 39. 2. Cor. 11. 22.
3 D. onder de onderwijsinge ende opsicht van dien vermaerden wet-geleerden Gamaliel / van welckers aensien onder het volck ghetuyght wordt / Actor. 5. 34. En is dese wijse van spreken hier van genomen / dat de Leeraers hooger in verhevene stoelen ofte sittens saten / ende de Discipelen op leeger bancken voor hare voeten / gelijck oock van Maria geseght wordt. Luc. 10. 39.
b Actor. 5. 34.
4 Ofte / na de scherpste. Gr. nae de scherpicheydt. dat is / de Pharisceusche / die van de Joden voor de beste ende scherpste onderhoudtster der Wet gehouden wiert. Siet Actor. 26. 5. Philip. 3. 5.
5 D. een yveraer van de Wet Godts. Doch sonder verstant / gelijck Paulus daer by voeght / Rom. 10. 2.
c Actor. 8. 3. ende 9. 1. ende 26. 9. 1. Cor. 15. 9. Galat. 1. 13. 1. Timot. 1. 13.
6 Dat is / dese Leere ofte Religie. Siet Actor. 9. 2. ende 19. vs. 9 / 23.
7 D. om haer ter doot te brengen / gelijck aen Stephano geschiet was, Actor. 7. 60.
8 D. de Joden ende hare Overste. Act. 9. 2. die hy broeders noemt / om dat sy van een geslachte waren / hoe wel bittere vyanden des Christenen.
d Actor. 9. 3.
9 Siet van dese geschiedenisse Act. 9. 3. ende volgens / met de aenteeckeningen daer over.
e 1. Cor. 15. 8. ende 2. Cor. 12. 2.
f Dan. 10. 7.
10 N. met verstant der woorden: want anders hoorden sy het geluyt. Siet d'aenteeck. op Act. 9. 7.
11 D. de uytnemende klaerheyt van dit licht hadde mijne oogen alsoo verblupstert / datter gelijck schellen op waren gekomen. Actor. 9. 18.
g Actor. 9. 17.
12 Nam. van Christo door een gesichte gesonden. Actor. 9. 10.
13 Ofte / siet opwaerts.
14 Ofte / sach ick op hem.
15 Ofte / te voren geschickt. Het Grieckisch woordt beteeckent soo veel als / by de handt genomen.
16 Dat is / Iesum Christum, die geen sonde en heeft gekent / hoe wel hy als een onrechtveerdige is veroordeelt. Esai. 53. 11. Actor. 3. v. 14. 1. Joan. 2. 1.
17 Dat is / tot een teecken ende verzegelinge dat uwe sonden door het bloedt ende den Geest Christi afgewasschen zijn: een wijse van spreken die van de Sacramenten dickwils gebruyckt wordt. Siet Marc. 1. 4. Ephes. 5. 26. 't welck naerder verclaert wordt Matth. 3. 11. 1. Pet. 3. 21. 1. Joan. 1. 7.

afwas-

afwasschen / aenroepende den name des Heeren.

17 [h] Ende het gebeurde my / als ick te Jerusalem wedergekeert was / ende inden Tempel badt / dat ick in [18] een vertreckinge van sinnen was:

18 Ende dat ick hem sagh / ende hy tot my seyde / [i] Spoedt u / ende [19] gaet inder haeste uyt Jerusalem: want sy en sullen uw' getuygenisse van my / niet aennemen.

19 Ende ick seyde / Heere / sy weten [k] dat ick inde gevangenisse wierp / ende inde Synagogen geesselde die in u geloofden:

20 [l] Ende doe het bloedt Stephani uwes [20] getuygen vergoten wierdt / [dat] ick daer oock by stondt / ende mede een welbehagen hadde in sijne doodt / ende de cleederen bewaerde der gene die hem doodden.

21 Ende hy seyde tot my/ Gaet henen: [m] want ick sal u verre tot den heydenen af senden.

22 Sy hoorden hem nu [21] tot dit woort toe: ende sy verhieven hare stemme / seggende / [n] Wech van der aerde met sulck eenen: want het en is niet behoorlijck dat hy leve.

23 Ende als sy riepen / ende de [22] kleederen van haer smeten / ende [23] stof in de lucht wierpen/

24 Soo beval [24] de Overste datmen hem in [25] de leger-plaetse soude brengen / ende seyde datmen hem met geesselen ondersoecken soude / op dat hy verstaen mochte om wat oorsaecke sy alsoo over hem riepen.

25 Ende alsoo sy hem [26] met de riemen uytreckten / seyde Paulus tot den hooftman over hondert / die daer stondt/ Is't u lieden geoorloft [27] eenen Romeynschen mensche / ende [dien] [28] onveroordeelt / te geesselen?

26 Als nu de hooftman over hondert [dat] hoorde/ ginck hy toe ende boodschapte het den Oversten/ seggende/ Siet wat ghy te doen hebt: want dese mensche is een Romeyn.

27 Ende de Overste quam toe/ ende seyde tot hem/ Seght my / zijt ghy een Romeyn? ende hy seyde / Ja.

28 Ende de Overste antwoordde/ Ick hebbe dit burger-recht voor een groote somme [gelts] verregen. Ende Paulus seyde/ Maer ick ben oock [een burger] [29] geboren.

29 Terstont dan lieten sy van hem af/ die hem souden ondersocht hebben. Ende de Overste wierdt oock bevreest / doe hy verstondt dat hy een Romeyn was / ende dat hy hem hadde gebonden.

30 Ende des anderen [daeghs], willende de sekerheyt weten / waerom hy van de Joden beschuldight wiert / maeckte hy hem los van de banden / ende beval dat de Overpriesters ende haren geheelen Raedt souden komen: ende Paulum [30] afgebracht hebbende stelde hy [hem] voor haer.

h Actor. 9. 19.

18 Gr. uytstant: waer van siet Actor. 10. 10. Dit schijnt geschiet te zijn nae dat hy uyt Arabien weder nae Jerusalem gekeert was / drie jaren nae sijne bekeeringe. Galat. 1. 18.

i Matth. 10. 14.

19 Dit geheel verhael Pauli / gelijck oock het voorige/ dient daer toe om de Joden te bewijsen / dat hy niet uyt onwetentheydt van de besloten den Joden geschiet / noch uyt eenige partijschap tegen haer / maer alleen door de stemme ende den wille Godts gedrongen zijnde tot de Heydenen was gegaē/ om haer het Euangelium te prediken.

k Actor. 22. 4.

l Actor. 7. 58. ende 8. 1.

20 Gr. martyros, waer van het woordt marteler komt / om dat sy met haer bloet de waerheydt des Euangeliums ghetuygenisse gevē/ van welcke Stephanus nae de verrijsenisse Christi d'eerste is geweest.

m Actor. 9. 15. ende 13. 2. Galat. 1. 15. ende 2. 8. Ephes. 3. 8. 1. Timot. 2. 7. ende 2. Timot. 1. 11.

21 N. om dat sy niet en konden verdragen / dat de Heydenen haer gelijck gestelt / ofte boven haer wierden verheven / zijn sy daer over soo ontstelt geworden.

n Actor. 21. 34.

22 Ofte / mantels, opper-kleederen.

23 Namel. uyt onstuymicheydt als rasende menschen. Andere meynen dat sy sulcx deden om te toonen dat hy na hare Wet als een lasteraer behoorde gesteenight te worden: waer toe het afwerpen van de kleederen diende, Actor. 7. 58. ende het werpen van stof in plaetse van steenen/ die sy daer niet en hadden.

24 N. de Colonel ofte Commandeur van het casteel Antonia/ genaemt Claudius Lysias. Actor. 23. 26.

25 Siet daer van Actor. 21. 31.

26 D. alsoo bonden/ dat sijne leden uytgereckt wierden aen eenen staeck ofte pilaer om gegeesselt te worden.

27 D. eenen die het burger-recht van de stadt Roomen heeft. Siet vs. 28.

28 D. sonder behoorlicke kennisse van saecken genomen te hebben.

29 N. niet dat hy in de stadt van Roomen geboren was/ maer in de stadt Tarsen in Cilicien / welcker burgers van den Keyser *Augusto* verkregen hadden het burger-recht der Stadt Roomen / door dien sy in de oorloge des selven tegen Brutum ende Cassium, met hem gehouden ende veel geleden hadden / van hare middelen daer door berooft wesende. Siet *Dion. Chrys. in Tars. 2.* ende *Dion. Cass. lib. 47.* *Plinius* noemt deselve oock een vrye stadt. *Hist. nat. lib. 5. cap. 27.* Siet oock d'aenteeck. op Actor. 9. 11.

30 Namel. uyt het casteel Antonia / (het welck op een hooghte lagh) nae beneden / ergens in een plaetse van het voor-casteel / ofte daer ontrent daer hy den Raedt der Joden heeft ontboden. Want het en is niet waerschijnlick dat hy in den Tempel selve Paulum gebracht heeft: alsoo Lysias met de sijne Heydenen waren/ ende daerom in den Tempel selve niet en mochten komen/ ende nochtans blijckt Actor. 23. 10. dat hy ende sijne soldaten daer tegenwoordigh zijn geweest.

Het xxiij. Capittel.

1 Paulus beginnende in den Raedt sijne verantwoordinge/ wort door bevel des Hoogen-priesters geslagen. 3 waer over hy den selven ernstelick bestraft / niet wetende dat hy de Hooge-priester was. 6 Ende also een deel van den Raedt Sadduceen waren/ verklaerde hy dat hy een Phariseer was/ ē om de opstandinge uyt den dooden geoordeelt wierdt. 7 waer over de Phariseen ende Sadduceen in twist geraecken / ende hy wordt van de Phariseen onschuldigh verklaert. 11 Wort van den Heere aengesproken ende getroost. 12 Veertigh mannen verbinden haer selven met eenen vloeck / niet te sullen eten noch drincken tot datse hem gedoodt hebben. 16 't welck Paulus door sijn susters sone verneemt / ende den Oversten bekent maeckt. 23 Die hem des nachts/ door krijghs-knechten geleydt zijnde / na Cesareen tot Felix den Stadt-houder sendt/ met eenen brief / waer in de sake verhaelt wort. 34 Felix den brief gelesen hebbende/ doet Paulum in 't Richt-huys Herodis bewaren.

1 ENde Paulus de oogē op den Raedt houdende/ seyde / Mannen broeders [a] ick hebbe [1] met alle goede conscientie [2] voor Godt gewandelt tot op desen dagh.

2 [b] Maer de Hoogepriester Ananias beval de gene die by hem stonden / dat sy hem op den mondt souden slaen.

3 Doe seyde Paulus tot hem/ Godt sal u slaen/ [3] ghy gewittede wandt: [c] Sit ghy oock om my te oordeelen na de Wet/ ende beveelt ghy [4] tegen de Wet dat men my sal slaen?

4 Ende die daer by stonden seyden/ Schelt ghy den Hoogenpriester Godts?

5 Ende Paulus seyde / [5] Ick en wist niet / broeders / dat het de Hoogepriester was. Want daer is geschreven / [d] Den Oversten uwes volcks en sult ghy niet [6] vloecken.

6 Ende Paulus wetende / dat het een deel was [7] van de Sadduceen/ ende het ander van de Phariseen / riep in den Raedt/ Mannen broeders / [e] ick ben [8] een Phariseer / eens Phariseers sone: ick worde over [9] de hope ende opstandinge der dooden [10] geoordeelt.

7 Ende als hy dit gesproken hadde/ onstont daer [11] tweedracht tusschen de Phariseen ende de Sadduceen/ ende [12] de menichte wiert [13] verdeelt.

8 [f] Want de Sadduceen seggen datter geen opstandinge en is / noch Engel/ noch [14] Geest: maer de Phariseen belyden het [15] beyde.

9 Ende daer geschiedde een groot geroep: ende de Schriftgeleerde [16] van de zijde der Phariseen stonden op/ ende streden/ seggende / [g] Wy en vinden geen quaet in desen mensche: ende indien een Geest tot hem gesproken heeft / ofte een Engel / en laet ons tegen Godt niet strijden.

10 Ende alsser grooten [17] tweedracht onstaen was / de Overste vreesende / dat Paulus van haer verscheurdt mochte worden/ geboodt dat het crijghsvolck soude afkomen / ende hem uyt het midden van haer wech rucken/ ende in de leger-plaetse brengen.

11 [h] Ende den volgenden nacht [18] stont de Heere by hem / ende seyde/ Hebt goeden

a Actor. 24. 16.

1 Namel. niet alleen in het Christendom / maer oock in het Jodendom/ want hy doe oock Godt oprechtelick sonder geveynstheydt hadde gedient nae de kennisse die hy hadde/ hoewel hy de Christenē daer na uyt onverstant hadde vervolght. Siet voorder 2. Timot. 1. 3.

2 Ofte / Godt gedient. Het Grieck woort beteeckent eygentlick in eenige stadt als een goede Overheydt / ofte als een goet burger hem dragen. Siet oock Philip. 1. 27. ende 3. 20.

b 1. Reg. 22. 24. Ierem. 20. 2. Ioan. 18. 22.

3 D. ghy geveynsde / die ghy wel een Priesterlick kleedt hebt / maer een wreet ende onrechtveerdich herte. Siet Matt. 23. vs. 27/ 28. ende dese woorden Pauli en moeten niet genomen worden voor schelt-woordē Mat. 5. 22. ofte woorden van wraeck-gierigheydt / ofte van vergeldinge van quaedt met quaet/ maer voor een ernstige bestraffinge van desen mensche/ ē voor een vrymoedige aenseggingе van Godts oordeel over hem. Siet diergelijcke 2. Timot. 4. 14.

c Deut. 17. 9.

4 Gr. de wet overtredende.

5 Dewijle de Hoogepriesters in dien tijt dickwils veranderden / oock selfs alle jaren / Joan. 11. 49. ende Paulus nu over langen tijdt te Jerusalem niet veel verkeert en hadde/ so en is het niet wonder dat hy den Hoogenpriester van aengesichte niet gekent en heeft/ te meer om dat oock de Hoogepriester selve in alle vergaderingen niet tegenwoordigh en was / ē om dat hier alles confuselick toeginck / gelijck uyt de geheele handelinge blijckt. siet *Iosephus Antiq. l. 20. c. 6. 7. 8.*

d Exod. 22. 18.

6 Gr. qualick toe spreken, ofte / qualick van hem spreken, schelden. Want hoe wel Paulus niet en hadde van recht gesproken / nochtans om dattet by de omstanders eenen schijn hadde van schelden / soo wil hy seggen / dat hy sulcks oock soude vermijdt hebben / hadde hy den Hoogen-priester gekent.

7 Van dese twee secten / siet Matth. 3. 7. ende 22. 23. *Iosephus Antiq. lib. 18. cap. 2.* ende *de bello Iud. lib. 2. cap. 7.*

e Philip. 3. 5. Actor. 24. 21. ende 26. 6.

8 Namel. van leven geweest / ende noch met haer staende in 't gevoelen aengaende de opstandinge der dooden/ ende eenige andere stucken. Hy spreeckt hier de waerheyt/ hoe wel hy een deel van deselve verswijght/ om de vyanden van Godts wercke alsoo te verwerren.

9 Dit kan verstaen worden / ofte van de hope der opstandinge/ ofte oock van de hope der salighеydt ende der opstandinge/ alsoo de Sadduceen beyde loochenden / overmidts sy de onsterflickheyt der zielen ontkenden.

10 D. voor rechte gestelt.

11 Ofte / oproer.

12 Namel. der gene die daer vergadert waren.

13 Gr. gescheurt.

f Matth. 22. 23. Marc. 12. 18. Luc. 20. 27.

14 D. onsterflickheyt der zielen: ofte geestlick wesen dat onsterflick is.

15 Namel. de opstandinge der lichamen/ ende de onsterflickheydt der geesten/ dat is/ der Engelen ende zielen.

16 Gr. van het deel.

g Actor. 23. 29. ende 26. 31.

17 Ofte / oproer.

h Actor. 18. 9.

18 Namel. in een gesichte/ ofte in eenen droom/ ofte in een vertreckinge van sinnen 2. Corinth. 12. 1.

moet

moet Paule. Want gelijck ghy te Jerusalem [19] van my betuyght hebt/ alsoo moet ghy oock te Roomen getuygen.

12 [i] Ende als het dagh geworden was/ maeckten sommige van de Joden een t'samenrottinge/ ende [20] verbloeckten haer selven/ seggende dat sy noch eten noch drincken en souden/ tot dat sy Paulum souden gedoodt hebben.

13 Ende sy waren meer dan veertigh die desen eedt te samen gedaen hadden.

14 Dewelcke gingen tot de Overpriesters ende de Ouderlingen ende seyden/ Wy hebben ons selven met verbloeckinge verbloeckt/ niet te sullen nutten tot dat wy Paulum sullen gedoodt hebben.

15 Ghy dan nu laet [21] den Oversten weten/ [22] met den Raedt/ dat hy hem morgen tot u afbrenge/ als of ghy [23] naerder kennisse soudet nemen van syne saecken: ende wy zijn bereydt hem om te brengen eer hy by [u] komt.

16 Ende als Pauli susters sone dese lage gehoort hadde/ quam hy daer/ ende ginck in de leger-plaetse/ ende bootschapte het Paulo.

17 Ende Paulus riep tot hem een van de Hooftmannen over hondert/ ende seyde/ Leydt dese jongelinck henen tot den Oversten: want hy heeft hem wat te boodschappen.

18 Dese dan nam hem ende bracht [hem] tot den Oversten/ ende seyde/ Paulus de gevangen heeft my tot hem geroepen/ ende begeert dat ick desen jongelinck tot u soude brengen/ die u wat heeft te seggen.

19 De Overste nu nam hem by der handt/ ende byzijden gegaen zijnde vraeghde hy/ Wat is't dat ghy my hebt de boodtschappen?

20 Ende hy seyde/ [24] De Joden zijn [k] over een gekomen om van u te begeeren/ dat ghy Paulum morgen soudet in den Raedt afbrengen/ als of sy yet van hem naerder souden ondersoecken.

21 Doch [25] en gelooft haer niet. Want meer dan veertigh mannen uyt haer/ leggen hem lagen/ welcke haer selven [26] met een verbloeckinge verbonden hebben noch te eten noch te drincken/ tot dat sy hem sullen omgebracht hebben: ende sy zijn nu gereet/ verwachtende [27] de toeseggingen van u.

22 De Overste dan liet den jongelinck gaen/ [hem] gebiedende/ En seght niemandt voort/ dat ghy my sulcks geopenbaert hebt.

23 Ende sekere twee van de Hooftmannen over hondert tot hem geroepen hebbende/ seyde hy/ Maeckt twee hondert krijchsknechten gereet/ op dat sy tot [28] Cesareen trecken/ ende tseventigh ruyters/ ende twee hondert [29] schutters/ [30] tegen de derde uyre des nachts.

24 Ende laetse [sadel-] beesten bestellen/ op dat sy Paulum daer op setten/ ende behouden over brengen tot den Stadt-houder [31] Felix.

25 Ende hy schreef eenen brief/ hebbende desen inhoudt.

26 Claudius Lysias aen den [32] machtichsten Stadthouder Felix groetenisse.

27 [l] Also dese man van de Joden gegrepen was/ ende van haer omgebracht soude geworden zijn/ ben ick daer over gekomen met het krijghsvolck/ ende hebbe hem [haer] ontnomen/ bericht zijnde dat hy een Romeyn is.

19 Ofte/ van die dingen die my aengaen.
i Act. 23. 21, 29, 30.
20 Gr. anethematisan. D. is/ swoeren dat sy een anathema, ofte verbloeckinge voor Godt wilden zijn/ so sy aten ofte droncken eer sy Paulum gedoodt hadden. Siet v. 21. Matth. 26. 74. Rom. 9. 3. Gal. 1. 8.
21 Namel. Lysias/ waer van siet d'aenteeck. Actor. 22. 24.
22 Ofte/ met goetvinden des Raedts. want Paulus was doe alleen in de macht des Oversten/ ende niet des Raedts.
23 Ofte/ volkomener, bescheydentlicker, nauwer, scherper.
24 D. de Raedt der Joden/ met eenige andere.
k Actor. 23. 12.
25 Ofte/ laet u van haer niet overreden. D. willight dat haer niet in.
26 Gr. vervloeckt hebben.
27 N. dat ghy hem sult afbrengen in haren Raedt.
28 Nam. in Palestinen/ aen de Middelandsche zee gelegen/ daer de Stadthouder syne ordinarie residentie ende gerichte hield/ als de sterckste ende gelegenste stadt in dat landt Tacit. Histor. lib. 2.
29 Gr. dexiolabous. het welck eygentlick beteeckent die met de rechter-handt vatten/ N. de spiessen om die te werpen/ ofte schieten op de vyanden.
30 Gr. van. N. na den ondergangk der Sonne tegen de tweede waecke/ om hem also dien nacht buyten sorge te mogen brengen.
31 Dese Felix was de broeder van eenen Pallas die eerst een slave/ daerna een vrygelatene des Keysers Claudij was/ welcke met een ander vrygelatene/ Narcissus genaemt/ genoeghsamelick het Roomsche rijck onder desen Keyser regeerden. Soo dat dese Pallas synen broeder Felix tot eenen Stadt-houder over Judea van des Keysers wegen gestelt hadde. Siet Sueton. in Claudio cap. 28. ende Josephus Antiq. lib. 20. cap. 5. 6. Tacitus Ann. lib. 12.
32 Siet Luc. 1. 3. Actor. 24. 3. ende 26. 25.
l Actor. 21. 33.

28 Ende willende de saecke weten/ waer over sy hem beschuldighden/ brachte ick hem af in haren Raedt.

29 Welcken ick bevondt beschuldight te worden over [33] vragen haerer Wet/ maer geen beschuldinge tegen hem te zijn/ die de doot ofte banden weerdigh is.

30 Ende als my te kennen gegeven was/ dat van de Joden een lage tegen desen man [geleght] soude worden/ so hebbe ick [hem] terstont aen u gesonden: gebiedende oock de beschuldigers voor u te seggen 't gene sy tegen hem hadden. Vaert wel.

31 De krijghs-knechten dan/ gelijck haer bevolen was/ namen Paulum ende brachten hem des nachts tot [34] Antipatris.

32 Ende des anderen daeghs/ latende de ruyters met hem trecken/ keerden sy wederom na de leger-plaetse.

33 De welcke als sy te Cesareen gekomen waren/ ende den brief den Stadthouder overgelevert hadden/ hebben sy oock Paulum voor hem gestelt.

34 Ende de Stadt-houder [den brief] gelesen hebbende/ vraeghde/ uyt wat provincie hy was/ ende verstaende dat hy van Cilicien was/

35 Seyde hy/ Ick sal u [35] hooren/ als oock uwe beschuldigers hier sullen gekomen zijn. Ende hy beval dat hy in het [36] Richt-huys [37] Herodis soude bewaert worden.

33 Soo spreeckt hy als een Heyden/ als of het de pyne niet weert en ware om over de geschillen in de Joodsche Religie eenige moeyte te maecken. Doch Godt heeft dit syn geboelen gebruyckt om Paulum uyt de onrechtveerdige handen der Joden te verlossen.
34 Een stadt gelegen aen de Middelandtsche zee tusschen Joppe ende Cesareen/ ontrent sesthien mijlen van Jerusalem/ ende acht van Cesareen/ die van Herodes de Groote opgebouwt ende gesterckt was/ ende na syn vader Antipatris genaemt. Joseph. Antiq. lib. 16. cap. 9.
35 Ofte/ ten vollen hooren, gelijck het Griecksch woort mede-brenght.
36 Gr. Praitorio, van het Latijnsch woort Prætorium, het welck beteeckent een Paleys des Oppersten gebieders/ het zy Prince/ Gouverneur/ ofte Velt-overste: Gelijck te sien is Matth. 27. 27. Marc. 15. 16. Philip. 1. 13. daer in oock een bysonder plaetse was om recht te doen.
37 Het wiert so genaemt/ om dat Herodes de Groote het selve aldaer gesticht hadde/ doe hy dese stadt te voren ghenaemt Stratonis toren sterck maeckte/ ende na den name des Keysers Augusti Cesareen noemde.

Het xxiiij. Capittel.

1 De Hooge-priester Ananias/ ende de Oudtste des volcx verschijnen met den voorspraeck Tertullo voor Felix tegen Paulum. 5 Brengen sware beschuldingen tegen hem in. 10 daer op Paulus syne verantwoordinge doet met belijdenisse syns geloofs ende Godts-diensts. 22 Felix stelt de saecke uyt tot de komste van Lysias. 23 geeft ondertusschen Paulo meerder vryheyt. 24 Paulus onderwijst hem ende syne huys-vrouwe in eenige hooft-stucken des geloofs. 26 ende wordt dickwils van hem ontboden op hope van gelt te krijgen. 27 ende heeft hem gevangen gelaten om de Joden te behagen.

1 Ende [1] vijf dagen daer na quam [a] de Hoogepriester Ananias af met de Ouderlingen/ ende eenen sekeren [2] voorspraeck [genaemt] Tertullus/ dewelcke verschenen voor den Stadthouder tegen Paulum.

2 Ende als hy geroepen was/ begon Tertullus [hem] te beschuldigen/ seggende/

3 Dat wy grooten vrede door u becomen/ ende dat [vele] [3] loflicke diensten desen volcke geschieden door uwe voorsichticheydt/ Machtichste Felix/ [4] nemen wy gantschelick ende over al met alle danckbaerheyt aen.

4 Maer op dat ick u niet lange op en houde/ ick bidde [u], dat ghy ons/ na uwe [5] bescheydenheyt/ kortelick hoort.

5 Want wy hebben desen man bevonden te zijn een peste/ ende eenen die oproer verweckt onder alle de Joden door de [gantsche] wereldt: ende eenen oppersten voorstander van [6] de secte [7] der Nazarenen.

6 [b] Die oock gepoogt heeft [8] den Tem-

1 N. na dat Paulus van Jerusalem tot Cesareen was gebracht: want alsdan zijn dese syne beschuldigers daer oock gekomen/ daer toe van Lysias vermaent zijnde. Siet v. 8. ende Actor. 23. 30. 33.
a Actor. 23. 2.
2 Gr. Rhetor. Dat is/ Taelman/ Advocaet/ een die geoeffent is in de konste van welsprekenheyt/ Nam. die het woort soude voeren/ 't zy in't Griecksch ofte in't Latijn.
3 Ofte/ ende vele loflicke saken, ofte/ daden die desen volcke geschieden. waer in hy ten deele de waerheyt segt/ maer ten deele hem tegen de waerheydt soeckt te pluym-strijcken. Want Felix hadde wel eenen genaemt Eleazarus/ ende eenen vermaerden bedrieger ende straet-schender in het Joodsche landt/ met synen hoop/ uyt-geroept/ doch daer-en-tegen hadde hy haren Hoogen-priester Jonathan/ die hem tegen syne onbehoorlicke handelingen stelde/ omgebracht/ ende het volck seer uytgemergelt/ ende in vele dingen wreedelick gehandelt. Siet Josephus Antiq. lib. 20. cap. 5. 6. 7.
4 Dat is/ erkennen.
5 Ofte/ billickheyt.
6 Ofte/ der ketterye.
7 Soo noemt hy verachtelick de Discipelen Christi, ofte de Christenen/ om dat hy hielt dat Christus van Nazareth in Galileen geboren was/ hoedanige voor slechte luyden gehouden wierden. Joan. 1. 47. ende 7. 41/ 52. Welcke naem oock daer nae aen eene sekere secte onder de Christenen gegeven is geweest van de Christenen selve/ die de Wet der Ceremonien met het Euangelium wilden mengen/ van welcke Cerinthus oock een hooft was. Siet Actor. 15. 1.
b Actor. 21. 28.
8 Namel. met het inbrengen van Heydenen/ ofte onbesnedene: hoe wel het tegen de waerheyt geseght wort. Siet Actor. 21. 28. Dit verswijght hy hier nochtans/ om dat Felix selve een Heyden ende onbesneden was.

pel te ontheyligen: welcken wy oock gegrepen hebben / ende na onse Wet hebben willen oordeelen.

7 Maer Lysias de Overste daer over komende / heeft [hem] met [9] groot geweld uyt onse handen wechgebracht:

8 Gebiedende sijne beschuldigers tot u te komen: [10] van den welcken ghy selve [hem] ondersocht hebbende / sult connen verstaen al het gene waer van wy hem beschuldigen.

9 Ende oock [11] de Joden [12] stemden het toe / seggende dat dese dingen alsoo waren.

10 Maer Paulus / als hem de Stadthouder gewenckt hadde dat hy soude spreken / antwoordde / Dewijle ick weet dat ghy nu [13] vele jaren over dit volck Rechter geweest zijt / so verantwoorde ick [14] my selven met [des] te beteren moedt.

11 Alsoo ghy [15] kondt weten dat het niet meer dan [16] twaelf dagen en zijn / van dat ick ben opgekomen om te aenbidden te Jerusalem:

12 [c] Ende sy en hebben my noch in den Tempel gevonden [17] tot yemandt sprekende / ofte [eenige] tsamenrottinge des volcks makende / noch inde Synagogen / noch in de stadt:

13 Noch sy en konnen niet [18] bewijsen / daer van sy my nu beschuldigen.

14 Maer dit bekenne ick u / dat ick na [19] dien wegh / welcken sy [20] secte noemen / den Godt der vaderen alsoo diene / geloovende alles dat in de Wet / ende in de Propheten geschreven is:

15 Hebbende hope op Godt / welcke dese oock selve verwachten / datter [21] een opstandinge der dooden wesen sal / beyde der rechtveerdige ende [22] der onrechtveerdige.

16 [d] Ende [23] hier in oeffene ick my selve / om altijt een onergerlijcke conscientie te hebben by Godt ende de menschen.

17 Doch [24] na vele jaren ben ick gekomen [e] om aelmoessen te doen aen [25] mijn volck / ende [26] offeranden.

18 [f] Waer over my gevonden hebben geheyligt zijnde / inden Tempel / niet met volck / noch met beroerte / eenige Joden uyt Asien /

19 Welcke behoorden [hier] voor u tegenwoordigh te zijn / ende [my] te beschuldigen / indien sy yet hadden tegen my.

20 Ofte dat dese selve seggen of sy eenich onrecht in my gevonden hebben / als ick voor den Raedt stondt:

21 Dan van dit eenigh [27] woort 't welck ick [28] riep staende onder haer / [g] Over de opstandinge der dooden worde ick heden van ulieden geoordeelt.

22 Doe nu Felix dit gehoort hadde / stelde hy 'se uyt / [29] seggende / Als ick naerder wetenschap [30] van desen wegh sal hebben / wanneer Lysias de Overste sal afgekomen zijn / so sal ick volle kennisse nemen van uwe saecken.

23 Ende hy beval den hooftman over hondert dat Paulus soude bewaert worden / ende [31] verlichtinge hebben / [h] ende dat hy niemandt van [32] de sijne en soude beletten [hem] te dienen / ofte tot hem te komen.

24 Ende na sommige dagen Felix daer gekomen zijnde met [33] Drusilla sijn wijf / die een Jodinne was / ontboodt Paulum / ende hoorde hem van het geloove in Christum.

25 Ende als hy handelde van rechtveerdicheyt / ende maticheyt / ende [van] het toekomende oordeel / Felix [34] zeer bevreest geworden zijnde / antwoordde / Voor ditmael gaet henen: ende als ick gelegenen tijdt sal hebben bekomen / so sal ick u tot my roepen.

26 Ende te gelijck oock hopende dat hem van Paulo [35] gelt gegeven soude worden / op dat hy hem los liete: waerom hy hem oock dickmaels ontboodt / ende sprack met hem.

27 Maer als [36] twee jaren vervult waren / kreegh Felix [37] Porcium Festum [38] in sijne plaetse: ende Felix [i] willende den Joden gunste bewijsen / liet Paulum gevangen.

9 *Gr.* veel.
10 N. Paulo hier tegenwoordigh. Dit seght hy zeer onbeschaemdelick / gelijck uyt de volgende verantwoordinge Pauli blijckt.
11 N. die daer uyt den Raedt tegenwoordigh waren / om hem te beschuldigen. Dese stonden toe het gene van haren Advocaet geseght was.
12 Ofte / voeghden daer oock by.
13 Dit seght Paulus / om dat Felix te voren vele jaren een deel van 't Joodsche landt / N. Trachonitis / Gaulonitis / en Batanea hadde geregeert. Siet *Ioseph. de bello Iud. l. 2. cap. 11. ende 12.*
14 Ofte / mijne saecken, die my aengaen.
15 N. so ghy daer van ondersoeck wilt doen.
16 N. geleden / van de welcke hy maer seven te Jerusalem / ende d'andere vijf nu tot Cesareen was geweest / so dat hy in die tijdt niet en hadde konnen doen / dat daer toe diende / ofte dat verduystert konde zijn / daer sy hem over beschuldighden.
17 Ofte / tegen yemandt disputerende.
c Actor. 25. 8. ende 28. 17.
18 *Gr.* daer stellen, ofte / staende houden.
19 D. leere / ofte wijse van Godtsdienst. Hy bekent dan hier mede opentlick dat hy een Christen is: maer ontkent dat hy daerom eenen anderen Godt dient / dan den Godt harer Vaderen / ofte een ander geloove heeft / dan 't gene in de Wet ende Propheten is voor-gestelt: dat hy oock der-halven geen nieuwe secte op en recht / gelijck sy hem beschuldighden.
20 Ofte / ketterie.
21 Nam. in welcke een yeder sal geoordeelt worden na sijn doen. V. 25.
22 D. der godtloose ende ongeloovige. Siet Dan. 12. 2. Joan. 5. 29.
d Actor. 23. 1.
23 Ofte / hier en tusschen.
24 Nam. afwesende van Jerusalem in andere landen.
e Actor. 11. 29. Rom. 15. 25.
25 N. de arme Joden tot het Christelick geloove bekeert zijnde.
26 Waer van siet Actor. 21. 26. ende dit heeft Paulus gedaen om de swacke Christenen uyt de Joden hier in te gemoete te komen / gelijck hy oock Timotheum om de selve reden heeft besneden. Actor. 16. 3. Siet hier van oock de aenteeck. op Actor. 18. 18. hoewel beyde door Christi doodt was opgehouden. Dese ontmoetinge heeft soo lange konnen dueren tot dat de Tempel ende stadt van Jerusalem uytgeroeyt was / ende de andere Joden in hare hardtneckigheydt van Godt verworpen zijn. Rom. 11.
f Actor. 21. 27.
27 *Gr* stemme. dat is / ten ware dat sy voor onrecht hielden dit woordt / &c.
28 Waer uyt wel eenige onruste onder haer in den Raedt is onstaen / maer sonder reden / dewijle sy selve dese hope hebben. Vs. 15.
g Actor. 23. 6. ende 28. 20.
29 Ofte / als naerder wetenschap hebbende van dien wegh, ende seyde.
30 D. van dese Religie. Siet Vs. 14. Ende hier geeft Felix twee redenen van sijn uytstel: eerst / om tusschen beyde naerder ondersoeck te komen doen van de Religie der Christenen / daer sy hem over beschuldighden: ten anderen om van Lysias naerder te hooren / wat oproer Paulus te Jerusalem hadde aengericht.
31 Dat is / meerder vryheydt in sijne gevangenisse.
h Actor. 27. 3. ende 28. 16.
32 *Gr.* sijne eygene: Namel. vrienden / ofte geloofs-genooten / gelijck te Cesareen al over lange een Gemeynte was / als blijckt Actor. 10. 48. ende 21. 8.
33 Dese was een dochter van dien Herodes / die Jacobum hadde doen dooden. Actor. 12. 1. ende de suster van Agrippa / waer van in de twee volgende capitt. gesproken wordt. Een seer moedige ende onkuysche vrouwe / die haren man Aziz den Coninck der Emezenen verlaten heeft / om het wijf te zijn van desen Felix / die se om hare schoonheydt daer toe versocht hadde. Siet *Iosephus Antiq. lib. 20. cap. 5.*
34 N. dewijle sijne conscientie hem van vele boose daden hier tegen begaen overtuyghde. Siet Rom. 2. 15. 1. Corinth. 14. 24.
35 Namel. alsoo hy een geltgierigh man was / ende wiste dat Paulus seer aengenaem was by de Christenen / die geen gelt en souden sparen om hem los te krijgen.
36 Namel. van sijne regeringe over geheel Judeam: ofte van de gevangenisse Pauli.
37 Namel. die van den Keyser *Nero* tot een Stadt-houder van Judea gesonden was in Felix plaetse / om de wreede handelingen van Felix in die Provincie / ende oock om het ombrengen van vele Joden binnen Cesareen: waer over de Joden door sekere gesanten hem beklaeght hadden by den Keyser / die hem van de regeringe heeft afgestelt / ende hem met de doot soude gestraft hebben / ten ware dat sijn broeder Pallas het selve by den Keyser hadde afgebeden. Siet *Ioseph. Antiq. lib. 20. cap. 7.* ende *Tacitum, annal. lib. 12.* ende *Histor. lib. 5. 37.*
38 *Gr.* tot een successeur, na-saet, na-komer.
i Actor. 25. 14.

Het xxv. Capittel.

1 Festus komt in de plaetse van Felix / van welcken de Hoogepriester ende Joodsche Raedt versoecken / dat hy Paulum wilde na Jerusalem doen komen / meynende hem onder wege te dooden. 4 Maer Festus wil dat 'se voor hem te Cesareen verschijnen. 7 't Welck sy doen / ende beschuldigen hem swaerlick / doch sonder bewijs. 9 Paulus merckende dat Festus genegen was om hem na Jerusalem te senden / beroept hem op den Keyser. 13 De Coninck Agrippa ende Bernice komen te Cesareen / dien Festus de saecke Pauli verhaelt. 22 Agrippa begeert hem te mogen hooren / 't welck geschiet des anderen daeghs. 24 ende Festus verhaelt voorder wat hy in de saecke Pauli gedaen / ende hoe hy in hem geen schuit gevonden hadde.

1 Festus dan in de [1] provincie gecomen zijnde / ginck na drie dagen van [2] Cesareen op na [3] Jerusalem.

2 Ende de Hoogepriester / ende [4] de voornaemste [5] der Joden verschenen voor hem tegen Paulum / ende baden hem:

3 Begeerende gunste tegen [6] hem / op dat hy hem soude doen komen te Jerusalem: [ende] leggende eene lage / om hem op den wegh om te brengen.

4 Doch Festus antwoordde / dat Paulus te Cesareen bewaerdt wierd / ende dat hy selve haest [7] [derwaerts] soude vertreysen.

5 Die dan / seyde hy / onder u connen / dat sy mede [8] afreysen / ende so daer yet onbehoorlicks in desen man is / dat sy hem beschuldigen.

6 Ende als hy onder haer [9] niet meer als tien dagen overgebracht en hadde / quam hy af na Cesareen / ende des anderen daeghs op den Richter-stoel geseten zijnde beval hy dat Paulus soude [voort] gebracht worden.

7 Ende als hy daer gekomen was / stonden de Joden / die van Jerusalem afghekomen waren rondtom [hem], [10] vele ende swaere beschuldingen tegen Paulum voortbrengende / die sy niet en konden bewijsen.

8 Dewijle hy verantwoordende seyde / [a] Ick en hebbe noch tegen de Wet der Joden / noch tegen den Tempel / noch tegen den Keyser yet gesondight.

9 Maer Festus willende den Joden [11] gunste

1 Also noemden de Romeynē een landtschap 't welck sy met de wapenen gewonnen / ende onder haer gebied gebracht hadden / ende door eenige afgesonderde Stadthouders van wegen het Roomsche Rijck lieten regeren: hoedanich oock Judea was. Siet oock cap. 23. 34.
2 Welcke stadt te dier tijt de stoel was van de Romeynsche Stadthouders / van wegen hare stercke ende gelegentheydt. Siet Actor. 23. 23.
3 Die de hooftstadt was van de geheele Provincie / ende daer de geestelicke ende wereltlicke regeringe der Joden was / doch onder het opsicht des Stadthouders.
4 *Gr.* de eerste.
5 D. uyt den Raedt der Joden. Act. 24. 1.
6 N. Paulum.
7 N. na Cesareen / gelijck hy oock gedaen heeft / V. 6.
8 N. na Cesareen: so spreeckt hy om dat Jerusalem hooger in 't landt / ende op bergen lagh. Siet oock V. 7.
9 And. meer dan tien dagen.
10 Welcke dese beschuldingen geweest zijn / blijckt uyt de verantwoordinghe Pauli / in 't volgende Vs.
a Actor. 24. 12. ende 28. 17.

[11] gunste bewijsen/ antwoordde Paulo ende seyde/ Wilt ghy na Jerusalem opgaen/ ende aldaer [12] voor my over dese dingen geoordeelt worden?

10 Ende Paulus seyde/ Ick stae voor den Rechter-stoel [13] des Keysers/ daer ick geoordeelt [14] moet worden: den Joden en hebbe ick geen onrecht gedaen/ [15] gelijck ghy oock zeer wel weet.

11 [b] Want indien ick onrecht doe/ ende yet des doodts weerdich gedaen hebbe/ ick en weygere niet te sterven: maer indiender niet en is van 't gene daer van dese my beschuldigen/ so en kan niemandt my haer uyt gunste overgeven. [16] Ick beroepe my op den Keyser.

12 Doe antwoordde Festus als hy [17] met den Raedt gesproken hadde/ Hebt ghy u op den Keyser beroepen? Ghy sult tot den Keyser gaen.

13 Ende als eenige dagen voorby gegaen waren/ quamen de Coninck [18] Agrippa ende [19] Bernice te Cesareen/ om Festum [20] te begroeten.

14 Ende doe sy aldaer vele dagen overgebracht hadden/ heeft Festus de saecken Pauli aen den Coninck verhaelt/ seggende/ [c] [Hier] is een seker man van Felix gevangen gelaten:

15 Om wiens wille/ als ick te Jerusalem was/ de Over-priesters ende de Ouderlingen der Joden verschenen/ begeerende [21] vonnisse tegen hem.

16 Aen de welcke ick antwoordde/ dat de Romeynen de gewoonte niet en hebben [d] eenigen mensche [22] uyt gunste [23] ter doodt over te geven/ eer de beschuldighde de beschuldigers [24] tegenwoordich heeft/ ende plaetse van verantwoordinge gekregen heeft over de beschuldinge.

17 Als sy dan gesamentlijck alhier gekomen waren/ so ben ick/ geen uytstel [25] nemende/ des [daeghs] daer aen op den Rechterstoel geseten/ ende beval dat de man soude [voort] gebracht worden.

18 Over welcken/ de beschuldigers [hier] staende/ geen [26] saecke en hebben voortgebracht/ daer van ick vermoedde:

19 Maer hadden tegen hem eenige [27] vragen van haren [28] Godtsdienst/ ende van sekeren Jesus die gestorven was/ welcken Paulus seyde te leven.

20 Ende als ick over de ondersoeckinge van dese saecke [29] in twijfelinge was/ seyde ick/ of hy wilde gaen na Jerusalem/ ende aldaer over dese dingen geoordeelt worden.

21 Ende als Paulus hem beriep/ datmen hem tot de kennisse [30] des Keysers bewaren soude/ so hebbe ick bevolen/ dat hy bewaert soude worden ter tijdt toe/ dat ick hem tot den Keyser senden soude.

22 Ende Agrippa seyde tot Festum/ Ick wilde oock selve dien mensche [wel] hooren. Ende hy seyde/ Morgen sult ghy hem hooren.

23 Des anderē daeghs dan als Agrippa gekomen was/ ende Bernice met groote [31] pracht/ ende als sy ingegaen waren in het [32] Recht-huys met de Overste over duysent/ ende de mannen die de voornaemste der stadt waren/ wiert Paulus door Festi bevel [voort] gebracht.

24 Ende Festus seyde/ Agrippa Coninck/ ende ghy mannen alle die met ons [hier] tegenwoordich zijt/ ghy siet desen/ van welcken my de gansche menichte der Joden heeft aengesproken/ beyde te Jerusalem ende hier/ roepende dat hy niet meer en behoort te leven.

25 Maer ick bevonden hebbende [e] dat hy niet des doots weerdigh gedaen en hadde/ ende dewijle hy oock selve hem op den Keyser beroepen heeft/ hebbe besloten hem te senden.

26 Van welcken ick niet sekers en hebbe aen [33] den Heere te schrijven: daerom hebbe ick hem voor u lieden voort gebracht/ ende meest voor u/ Coninck Agrippa/ op dat ick/ na gedaene ondersoeckinge/ wat hebbe te schrijven.

27 Want het dunckt my tegen reden/ eenen gevangenen te senden/ [ende] niet oock de beschuldingen die tegen hem zijn/ te kennen te geven.

11 Gelijck oock te voren Felix dede Act. 24. 27.
12 Namel. van den Raedt der Joden/ in mijne tegenwoordigheyt/ ofte onder mijn beleydt.
13 N. wiens Stadthouder ghy zijt.
14 N. als een burger van Roomen.
15 Nam. so uyt het rapport dat Felix u van my gedaen heeft/ als uyt dese mijne verantwoordinge/ die ghy nu gehoort hebt.
b Actor. 18. 14.
16 D. ick appellere tot den Keyser/ Namel. als een burger van Roomen/ die dit recht van appel/ ofte beroepinge op den Keyser in sulcke gelegentheydt toekomt/ gelijck blijckt Vs. 12. ende Actor. 26; 32.
17 Niet der Joden/ maer der gene die hy als stadt-houder by hem hadde geroepen.
18 Dese was de sone van dien Herodes die Jacobum hadde doen dooden. Actor. 12. Vs. 1/ 2.
19 Een suster van Agrippa (gelijck oock Drusilla/ Actor. 24. 24.) oock een ontuchtige ende prachtige vrouwe/ die weduwe zijnde/ by desen Agrippa haren broeder gewoont heeft/ niet sonder achterdencken van bloedt-schande. *Iosephus Antiq. lib. 20. cap. 5.*
20 Ofte/ te wellekomen, ende geluck te wenschen over sijne komste in dese nieuwe Provincie ende bedieninge.
c Actor. 24. 27.
21 N. des doots/ sonder ander forme van rechte/ gelijck blijckt uyt het volgende Vs.
d Deut. 17. 4.
22 Nam. van de beschuldigers/ gelijck sy versocht hadden/ Vs. 3.
23 *Gr.* ten verderve.
24 *Gr.* voor het aengesicht.
25 *Gr.* makende.
26 Ofte/ beschuldinge.
27 Ofte/ verschillen, questien.
28 Ofte/ Superstitie, also noemt dese Heyden de Joodsche Religie/ uyt verachtinge/ ende dat in tegenwoordigheyt van Agrippa ende sijne suster/ die Joden waren/ maer alles gewent te verdragen om dese Roomsche Stadthouders niet te mishagen.
29 Dit seght hy tegen waerheyt om sijn saecke te verschoonen: want hy hadde dit aen Paulum also gevergt om de Joden gunste te bewijsen/ Vs. 9.
30 *Gr.* Sebastou, voor 't welck de Latynen gebruycken het woort Augustus, beteeckent eygentlick eenen die de voornaemste eere toekomt: ende het woort Sebas, daer dit van komt/ wordt vele genomen voor Goddelicke eere/ welcke de Heydenen hare Keysers oock aenbeden/ ofte oock voor het gene/ dat Goddelicke eere aengedaen wort. Siet Actor. 17. 23. ende 27. 1.
31 *Gr.* met veel phantasie, dat is/ luyster ofte schijn, niet alleen van kostelicke kleederen/ maer oock van groot gevolgh ofte gesleep/ 't welck wy pracht ofte pompe plegen te noemen.
32 *Gr.* Acroaterion, 't welck eygentlick beteeckent een sale ofte plaetse/ daermen audientie geeft/ ofte de recht-saecken hoort ende beleyt.

e Actor. 23. 9. ende 26. 31.
33 D. den Keyser: welcken tijtel van Heere de eerste Keysers niet en hebben willen aennemen/ om dat 'se een heerschappye over de ondersaten/ als over slaven/ mede-brengt: Doch de Keyser *Nero* onder welcken dit is geschiet/ heeft hem dien tijtel laten geven/ gelijck oock vele andere Keysers nae hem.

Het xxvj. Capittel.

1 Paulus verlof gekregen hebbende om hem te verantwoorden/ verhaelt voor den Coninck Agrippa/ ende den ganschen Raet/ sijn leven voor sijne bekeeringe. 12 Sijne bekeeringe ende beroepinge tot het Apostel-ampt/ hoe die geschiet is. 19 ende sijn leven nae sijne bekeeringe. 20 Wat hy gedaen/ 21 geleden/ 22 ende geleert heeft. 24 Welcke verantwoordinge gehoort zijnde/ oordeelt Festus dat Paulus raesde/ 't welck Paulus ontkent. 27 Agrippa wordt bewogen om by nae een Christen te worden. 30 ende hy ende de omstanders oordeelen dat hy onschuldigh is. 32 gelijck oock dat hy mochte los gelaten worden/ hadde hy hem op den Keyser niet beroepen.

1 Ende Agrippa seyde tot Paulum/ Het is u geoorlooft voor u selven te spreken. Doe streckte Paulus [1] de handt uyt/ ende verantwoordde hem [aldus]:

2 Ick achte my selven geluckigh/ O Coninck Agrippa/ dat ick my heden voor u sal verantwoorden/ van alles daer over ick van de Joden beschuldight worde.

3 Allermeest dewijle ick weet/ dat ghy [2] kennisse hebt van alle gewoonten ende [3] vragen/ die onder de Joden zijn. Daerom bidde ick u dat ghy my lanckmoedelijck hoort.

4 [4] Mijn leven dan van der jonckheyt aen/ het welcke van den beginne onder mijn volck te Jerusalem geweest is/ weten alle de Joden:

5 Als die [5] van overlange my te voren gekent hebben (indien sy 't wilden getuygen) dat ick na de [6] bescheydenste secte van onsen Godtsdienst/ [als] een Phariseer geleeft hebbe:

6 Ende nu stae ick ende worde geoordeelt over [a] de hope [7] der belofte/ die van Godt tot de vaderen geschiet is:

7 [8] Tot de welcke [9] onse twaelf geslachten [10] geduerichlijck nacht ende dagh [Godt] dienende [11] verhopen te komen: [12] over welcke hope ick/ O Coninck Agrippa/ van de Joden worde beschuldight.

8 [13] Wat? Wort het by u lieden ongeloofslijck geoordeelt/ dat Godt de dooden opweckt?

9 [b] [14] Ick meynde waerlijck by my selven/ dat ick tegen den name Jesu van Nazareth vele wederpartijdige dingen moeste doen.

1 Namel. om stilte ende gehoor te verwecken.
2 *Gr.* een kenner zijt. Namel. als een Jode/ ende in de Joodtsche Religie onderwesen. Dit en seght hy niet om Agrippa te pluymstrijcken/ maer om hem tot meerder aendacht ende leersaemheydt te bewegen.
3 Ofte/ questien, geschillen.
4 D. hoe ick geleeft/ ofte my gedragen hebbe.
5 *Gr.* van boven aen. D. van verleden tijden.
6 Ofte/ scherpste, volkomenste, Siet Actor. 22, 3. ende 23. Vs. 8.
a Genes. 3. 15. ende 22. 18. ende 26. 4. ende 49. 10. Deut. 18. 15. 2. Sam. 7. 12. Psal. 132. 11. Iesai. 4. 2. ende 7. 14. ende 9. 5. ende 40. 10. Ierem. 23. 5. ende 33. 14. Ezech. 34. 23. ende 37. 24. Dan. 9. 24. Mich. 7. 20.
7 Dat is/ der vervullinge der belofte/ van de gerechticheyt ende salicheyt door den Messiam te verkrijgen. Vs. 22/ 23.
8 N. hope/ dat is/ gehoopte saecke/ ofte/ belofte, dat is/ beloofde sake.
9 Namel. de Godtvruchtige Joden uyt de twaelf geslachten Israels/ niet alleen in Judea woonachtigh/ maer oock door de geheele werelt verstroyt. Jacob. 1. 1.
10 *Gr.* in geduerigheyt, ofte in vyericheyt.
11 Welcke hope namelick in haer selven wel goet is/ maer hier in gebreckelick/ dat sy noch hopen ofte verwachten 't gene in Christo Iesu alreede is vervult.
12 D. over de vervullinge van welcke hope/ &c. Waer in oock de hope der opstandinge der dooden ende door al des Messie is begrepen: het welck hy sonder twijffel uyt de Schriften der Propheten hadde bewesen/ gelijck hy doet Actor. 13. 33. ende volgens: gelijck de navolgende reden Pauli verklaert.
13 Dit schijnt hy gesproken te hebben hem keerende tot Festum ende de andere Heydenen: want Agrippa de Propheten geloofde Vs. 27. ende derhalven oock de opstandinge der dooden. Vs. 7.
b Actor. 8. 3. ende 9. 1. ende 22. 4. 1. Corinth. 15. 9. Galat. 1. 13. 1. Timot. 1. 13.
14 N. gelijck de andere nu doen/ met eenen blinden yver/ sonder rechte wetenschap.

10 [9]'Twelck ick oock gedaen hebbe te Jeruſalem: ende ick hebbe vele van [15] de heylige in de gevangeniſſen geſloten / de macht van de Overprieſters ontfangen hebbende: ende als ſy omgebracht wierden/ [16] ſtemde ick het toe.

11 Ende door alle de Synagogen hebbe ick'ſe [17] dickmael geſtraft / ende [18] gedwongen te laſteren: ende boven maten tegen haer woedende/ hebbe ick'ſe vervolght oock tot in de buyten [landſche] ſteden.

12 [19] Waer over oock als ick na Damaſcum reyſde/ met macht ende laſt/ welcke [ick] van de Overprieſters [hadde],

13 Sach ick/ ô Coninck/ in't midden van den dagh op den wegh [c] een licht boven den glans der Sonne/ van den hemel my ende de gene die met my reyſden omſchÿnende.

14 Ende als [20] wy alle ter aerden neder-gevallen waren / hoorde ick eene ſtemme tot my ſprekende/ ende ſeggende in de [21] Hebreeuſche tale/ Saul / Saul wat vervolght ghy my? Het is u hardt tegen de prickels de verſenen te ſlaen.

15 Ende ick ſeyde/ Wie zÿt ghy Heere? Ende hy ſeyde / Jck ben Jeſus dien ghy vervolght.

16 Maer recht u op/ende ſtaet op uwe voeten: Want hier toe ben ick u [22] verſchenen om u te ſtellen tot een dienaer ende getuyge der dingen beyde die ghy geſien hebt / ende in welcke ick u [noch] ſal verſchÿnen:

17 Verloſſende u [23] van dit volck/ ende [van] de Heydenen / tot de welcke ick u nu ſende/

18 [d] Om hare [24] oogen te openen / ende [haer] te bekeeren [25] van de duyſterniſſe tot het licht / ende [van] de macht des Satans tot Godt: op dat ſy vergevinge der ſonden ontfangen / ende [26] een erfdeel onder de geheylighde/ door het geloove in my.

19 Daerom/ ô Coninck Agrippa/ en ben ick dat hemelſch geſichte niet ongehoorſaem geweeſt:

20 [e] Maer hebbe eerſt den genen die te Damaſcus waren/ ende te Jeruſalem/ ende in't geheele landt van Judea / ende den heydenen verkondight dat ſy haer ſouden beteren/ ende tot Godt bekeeren/ wercken doende der bekeeringe [27] weerdigh.

21 Om deſer ſaecken wille hebben my de Joden [f] in den Tempel gegrepen / ende gepooght om te brengen.

22 Van hulpe van Godt verkregen hebbende/ [28] ſtae ick tot op deſen dagh / betuygende beyde [29] cleyn ende groot: niets ſeggende buyten het gene de Propheten ende Moſes geſproken hebben dat geſchieden ſoude:

23 [Namelick] dat de Chriſtus lÿden moeſte / ende dat hy [30] de eerſte uyt de opſtandinge der dooden zÿnde/ [31] een licht ſoude verkondighen deſen volcke / ende den Heydenen.

24 Ende als hy deſe dingen tot verantwoordinge ſprack/ ſeyde Feſtus met grooter ſtemme/ [32] Ghy raeſt Paule: [33] de groote geleertheyt [34] brenght u tot raſerie.

25 Maer hy ſeyde / Jck en raſe niet/ Machtichſte Feſte/ maer ick ſpreke woorden van waerheyt / ende [35] van een geſont verſtant.

26 Want de Coninck weet van [36] deſe dingen / tot welcken ick oock vrymoedicheyt gebruyckende ſpreke: want ick en geloove niet dat hem yet van deſe dingen verborgen is / [g] want dit en is in geenen hoeck geſchiet.

27 Gelooft ghy/ ô Coninck Agrippa/ de Propheten? Jck weet dat ghy'ſe [37] gelooft.

28 Ende Agrippa ſeyde tot Paulum/ Ghy [38] beweeght my by na een Chriſten te worden.

29 Ende Paulus ſeyde/ [h] Jck wenſchte wel van Godt [39] dat / ende by na ende geheelÿck/ niet alleen ghy / maer oock alle die my heden hooren / ſoodanige wierden gelÿck als ick ben / uyt-genomen [40] deſe banden.

30 Ende als hy dit geſeght hadde/ ſtondt de Coninck op / ende de Stadt-houder / ende Bernice / ende die met haer geſeten waren:

31 Ende aen eene zÿde gegaen zÿnde/ ſpraken ſy tot malkanderen / ſeggende/ [i] Deſe menſche en doet niet des doots ofte der banden weerdigh.

32 Ende Agrippa ſeyde tot Feſtum/ Deſe menſche conde los gelaten worden/ [41] indien hy hem op den Keyſer niet en hadde beroepen.

15 D. de gene die in Chriſtum geloofden.
16 *Gr.* brocht ick mijn ſtemme daer toe. Van het Grieck woordt pſephos ſiet Apoc. 2, 17.
17 N. die volſtandigh bleven in haer geloove.
18 D. met pijnigen ende dreygementen gedwongen Chriſtum te verloochenen / jae ſelfs te vloecken / gelijck dit oock was de wijſe der Heydenen in het vervolgen der Chriſtenen. Siet *Plin. Iun. in Epiſt. ad Trajanum.*
19 Het gene in dit verhael verclaringe van noode heeft/ daer van ſiet de aenteeckeninge op 't 9. cap.
c Actor. 9. 3.
20 D. ſoo wel die met my reyſden / als ick/ hoe wel ick bleef liggen / ende ſy terſtont al verbaeſt opſtonden. Actor. 9. 7.
21 Hier uyt ſchijnt dat Paulus Agrippam ende Feſtum in't Hebreeuſch niet en heeft aengeſproken / maer in het Griecksch / ofte in 't Latijn / als haer beter bekent.
22 Ofte/ van u geſien. Van de maniere van deſe verſchijninge ſiet d'aenteeck. Actor. 9. 17.
23 Namel. der Joden / die u ſullen vervolgen.
d Ieſai. 60. 1.
24 D. haer verſtant/ N. door de predicatie mijnes Euangeliums.
25 Dat is / van de natuerlicke blintheyt ende wereltſche onweetentheyt tot de rechte ende ware kenniſſe Godts ter eeuwiger ſaligheyt.
26 *Gr.* een lot, om dat de erfdeelen veeltijts door het lot uytgedeelt worden.
e Actor. 9. 19, 28. ende 22. 17, 21.
27 Siet hier van de verklaringe op Matth. 3. 8.
f Actor. 21. 30.
28 D. ben ick noch in't leven behouden/ ende daerom niet trager geworden om het Euangelium te verkondigen.
29 D. een yegelick/ van wat ſtaet ofte conditie hy zy.
30 Namel. om eeuwelick te leven: want eenige die te voren opgeſtaen waren zijn wederom geſtorven. Doch Paulus ſiet hier niet alleen op de ordre/ maer inſonderheydt op de kracht Chriſti als des hoofts, waer door de geloovige als ſijne leden te ſijner tijdt oock tot het eeuwige leven ſullen opſtaen. Siet 1. Cor. 15. 22/23. Col. 1. 18.
31 Siet V. 18.
32 N. gelijck lieden die ydel van ſinnen zijn van te veel ſtuderens. Alſo oordeelt de natuerlicke menſche van de wijſheyt Godts. 1. Cor. 1. 23. ende 2. 14.
33 *Gr.* de vele letteren.
34 *Gr.* keert u om.
35 Ofte/ van een gematight ende nuchter verſtant.
36 N. die ick van Chriſto Ieſu, ende 't gene hem geſchiet is/ verhaelt hebbe/ dewijle het te Jeruſalem opentlick geſchiet / ende geheel Syrien door bekent is.

g Ioan. 18. 20.
37 D. voor waerachtigh / ende voor Godts woort houdt.
38 *Gr.* overreedt.
h 1. Cor. 7. 7.
39 *Gr.* dat, ende in weynigh ende in veel.
40 D. is/ deſe keten/ daer ſijne handt ingeſloten was. Siet Actor. 12. V. 6. ende 28. 16.
i Actor. 23. 9. ende 25. 25.
41 Dit is maer een uytvlucht: want Pauli beroep op den Keyſer en konde ſijne los-latinge niet beletten/ dewijle ſy hem voor onſchuldigh hielden / maer dit ſeggen ſy om Paulum niet los te laten/ ende om der Joden ondanck te ontgaen.

Het xxvij. Capittel.

1 Paulus wort door den Hooft-man Julius geſondē na Roomen / met andere gevangens. 2 ende met de ſelve in een Adramytteenſch ſchip gegaen zijnde/ vergeſelſchapt met Ariſtarcho/ 3 komt tot Sidon. 4 Vaert voor-by Cypren. 5 komt tot Myra. 6 Van daer varen ſy met een ſchip van Alexandrien/ voor-by Cnidus ende Creta / tot Schoone-havens. 9 alwaer Paulus den Hooft-man raedt voor eenen tijdt te verblijven om de ongelegentheyt des tijdts. 11 Maer de Hooft-man den ſchipper ende ſtierman meer geloovende / vaert voort. 13 Sy varen voor-by Creta / ende krijgen een groot tempeeſt. 16 komen aen 't eyland Clauda. 17 ende worden genootſaeckt door tempeeſt het goet uyt het ſchip te werpen. 21 Paulus vermaent haer goets moets te zijn/ alſo Godt door eenen Engel hem te kennen gegeven hadde/ dat niemand van haer en ſoude vergaen. 29 Sy werpen vier anckers uyt. 30 De ſchippers ſoecken uyt het ſchip met den boodt te vluchten. 31 het welck Paulus verhindert. 33 Het volck lange gevaſt hebbende nuttight op de vermaninge Pauli ſpijſe. 38 ende werpt het kooren over boort. 41 Het ſchip vergaet. 42 De ſoldaten willen de gevangens dooden/ het welck de Hooftman verhindert. 43 ende het volck ſwemt aen lant.

1 ENde als het [1] beſloten was / dat [2] wy na Jtalien ſouden afvaren/ leverden ſy Paulum/ ende eenige andere gevangene over/ aen eenen Hooftman over hondert/ met name Julius / van de [3] Keyſerlÿcke [4] bende.

2 [a] Ende wy in een [5] Adramyttteniſch ſchip gegaen zÿnde/ alſoo wy de plaetſen langhs [6] Aſien [7] bevaren ſouden / voeren wy af: ende [8] Ariſtarchus de Macedonier van [9] Theſſalonica was met ons.

3 Ende des anderen [daeghs] quamen wy aen te [10] Sidon. Ende Julius [b] vriendelÿck met Paulo handelende / liet [hem] toe tot [11] de vrienden te gaen / om [van haer] [12] beſorght te worden.

4 Ende van daer afgevaren zÿnde/ voeren wy [13] onder Cypren henen / om dat de winden [ons] tegen waren.

5 Ende de Zee die langhs [14] Cilicien ende [15] Pamphylien is/ doorgevarē zÿnde/

1 Nam. van Feſto/ ende ſijnen Raedt/ Actor. 25. 12.
2 Hier uyt / ende uyt het volgende verhael/ blijckt dat oock Lucas / die deſe handelingen heeft beſchreven/ in Pauli geſelſchap op deſe geheele reyſe geweeſt is.
3 *Gr.* ſebaſtes, dat is / Auguſtiſche.
4 Van dit woordt ſiet Actor. 10. 1. Deſe Julius wordt geſeght een Hooftman van deſe bende te zijn / om dat hy over een compagnie bevel hadde/ die onder des Keyſers garde behoorde/ die daerom hier toe oock ſchijnt vercoren te zijn/ op dat de gevangene onder zijn opſicht te beter bewaert / ende in des Keyſers handen gelevert ſouden worden.
a 2. Cor. 11. 25.

5 N. dat te Adramytten te huys behoorde: welck is een ſtadt in Myſien tegen over Mytilenen. 6 Namel. kleyn Aſien / in het welck Miſien oock gelegen was. 7 Namel. volgens het voornemen: hoewel ſy om de tegen winden eenen anderen cours hebben moeten nemen / gelijck uyt het volgende verhael blijckt. 8 Deſe was een aenſienlick man/ die Paulum van daer is gevolght/ welcke oock in vele reyſen met Paulo groote ſwarigheden heeft uytgeſtaen / gelijck te ſien is Actor. 19. 29. ende 20. 4. die oock Paulo in deſe gevangeniſſe tot Roomen toe geſelſchap gehouden heeft / als mede gevangen ſoo het ſchijnt / ofte die te Roomen gekomen zijnde nevens Paulum is gevangen geſet / gelijck blijckt Coloſſ. 4. 10. 9 Van deſe ſtadt ſiet Actor. 17. 1. 10 Een ſtadt in Phenicien: waer van ſiet Matth. 11. 21. Actor. 12. 20. b Actor. 24. 23. ende 28. 16. 11 Dat is/ de Diſcipelen ofte eenige onder haer. 12 D. alle gemack ende verquickinge aengedaen te worden / ofte oock van eenige dingen voorſien tot meerder gemack op de reyſe noodigh. 13 Ofte / beneden Cypren. Van dit eylant ſiet Actor. 11. 19. ende 13. 4. 14 Dit was een landtſchap in kleyn Aſien / gelegen aen de Middelandtſche zee tuſſchen Syrien ende Pamphylien. Actor. 6. 9. ende 15. Vſſ. 23/41. 15 Van dit landtſchap ſiet oock Actor. 2. 10. ende 13. 13. ende 14. 24.

quamen

quamen wy aen tot [16] Myra in Lycien.

6 Ende de Hooftman aldaer een schip gevonden hebbende van [17] Alexandrien/ dat na Italien voer / dede ons in het selve overgaen.

7 Ende als wy vele dagen langksamelijck voort voeren / ende nauwlijcks tegen over [18] Cnidus gekomen waren / overmits het ons de windt niet toe en liet / so voeren wy onder [19] Creta henen tegen over [20] Salmone.

8 Ende het selve nauwlijcks voor by-zeylende / quamen wy in een seker plaetse genaemt [21] Schoone-havens/ daer de stadt Lasea [22] na by was.

9 Ende als vele tijdt verloopen / ende de vaert nu sorghelijck was / om dat oock [23] de vasten nu voor by was / vermaende 'se Paulus/

10 Ende seyde tot haer / Mannen/ ick [24] sie dat de vaert sal geschieden met hinder ende groote schade niet alleen van de ladinge ende van het schip / maer oock [25] van ons leven.

11 Doch de Hooftman [26] geloofde meer den stierman ende den schipper/ dan 'tgene van Paulo gesegt wierdt.

12 Ende alsoo de haven ongelegen was om te overwinteren / vondt het meerder [deel] geraden oock van daer te varen/ of sy eenichsins te Phenix conden aencomen om te overwinteren/[27] zijnde een haven in Creta/ [28] streckende [29] tegen het suydt-westen ende tegen het noordt-westen.

13 Ende alsoo den suyden-windt sachtelijck waeyde / meynden sy haer voornemen verkregen te hebben / ende af-gevaren zijnde zeylden sy dicht voor-by Creta henen.

14 Maer niet lange daer na sloegh [30] tegen het selve eenen [31] storm-windt genaemt [32] Euroclydon.

15 Ende als het schip daer mede wech geruckt wiert/ ende niet en konde tegen de windt [33] opseylen / [34] gaven wy het op/ ende dreven henen.

16 Ende loopende onder een seker eylandeken/ genaemt [35] Clauda / en konden wy nauwlijcks des boots machtigh worden.

17 Den welcken opgehaelt hebbende/ gebruyckten sy [alle] behulpselen/ het schip [36] ondergordende : ende alsoo sy vreesden dat sy op [37] de [drooghte] Syrtis vervallen souden / streken sy [38] het zeyl/ ende dreven alsoo henen.

18 Ende alsoo wy van't onweder geweldelijck geslingert wierden / deden sy des volgenden [daeghs] [39] eenen uytworp:

19 Ende den derden [dagh] wierpen wy met onse eygene handen des schips [40] gereetschap uyt.

20 Ende als noch Sonne noch gesternten en verschenen in vele dagen / ende geen cleyn onweder [41] [ons] druckte / so wiert [ons] voorts alle hope / van behouden te worden/ benomen.

21 Ende als men [42] langen tijdt [43] sonder eten geweest was / doe stondt Paulus [op] in't midden van haer / ende seyde / O mannen/ men behoorde my wel gehoor gegeven te hebben/ ende van Creta niet afgevaren te zijn / ende dit hinder / ende dese schade [44] verhoedt te hebben :

22 Doch als nu vermane ick u lieden goets moets te zijn : want daer en sal geen verlies geschieden van [yemants] [45] leven onder u/ maer alleen van het schip.

23 Want desen selven nacht heeft by my gestaen een Engel Godts / [46] wiens ick ben/ welcken oock ick diene/

24 Seggende / En vreest niet Paule/ ghy moet voor den Keyser [47] gestelt worden: ende siet / [48] Godt heeft u geschoncken alle die met u varen.

25 Daerom zijt goets moets/ mannen: want ick geloove Gode / dat het alsoo zijn sal/ gelijcker wijs het my geseght is.

26 Doch wy moeten op een seker [c] eylandt vervallen.

27 Als nu de veertiende nacht gekomen was / [49] alsoo wy in de [50] Adriatische zee herwaerts ende derwaerts gedreven wierden / ontrent het midden des nachts/ vermoedden de schiplieden dat haer eenich landt naerderde.

28 Ende het dieploot uytgeworpen hebbende/ vonden sy [51] twintigh vademen: ende een weynigh voortgevaren zijnde / wierpen sy wederom het dieploot uyt/ ende vonden vijftien vademen.

29 Ende vreesende dat sy ergens op [52] harde plaetsen vervallen mochten/ wierpen sy vier anckers van het achterschip uyt/ ende wenschten dat het dagh wierde.

30 Maer als de schiplieden sochten uyt het schip te vlieden/ende den boot [53] neder lieten inde zee/ onder den schijn als of sy uyt [54] het voorschip de anckers souden [55] uyt brengen/

31 Seyde Paulus tot den hooftman/ ende tot de krijghs-knechten/ Indien dese in het schip niet en blijven/ [56] ghy en kondt niet behouden worden.

32 Doe hieuwen de krijghsknechten de touwen af van den boot/ende lieten hem afvallen.

33 Ende ondertusschen dat het dagh soude worden / vermaende Paulus [haer] alle/ dat sy souden [57] spijse nemen : ende seyde/ Het is heden de veertiende dagh dat ghy verwachtende blijft sonder eten/ende [58] niet en hebt genomen:

34 Daerom vermane ick u spijse te nemen: want dat dient [59] tot uwer behoudinge: want niemanden van u [d] en sal [60] een hayr van den hoofde vallen.

35 Ende als hy dit geseght ende broodt genomen hadde / [e] [61] danckte hy Godt in aller tegenwoordicheyt: ende [t'selve] gebroken hebbende begon hy te eten.

36 Ende sy alle goets moets geworden zijnde/ namen oock selve [62] spijse.

37 Wy waren nu in het schip in alles twee hondert ses ende tseventich [63] zielen.

38 Ende als sy met spijse versadight waren / lichteden sy het schip / ende wierpen het coren uyt in de zee.

39 Ende doe het dagh wierdt en kenden sy het landt niet : maer sy merckten [64] eenen sekeren inham die eenen [65] oever hadde / tegen den welcken sy geraden vonden/ so sy konden/ het schip aen te setten.

40 Ende als sy [66] de anckers opgehaelt hadden/ gaven sy [het schip] de zee over/ met eenen

N iij

16 Een stadt in het landt van Lycien/ het welck aen Pamphylien paelde / daer dit eerste schip schijnt sijn reyse voldaen te hebben.
17 De hooft-stadt van Egypten ende Libyen / welck schip uyt Egypten tot Myra was gekomen / om van daer voort nae Italien te varen.
18 Een eylandt in de Middelandtsche zee / tegen over Carien: andere nemen't voor eenen uyt-steeckenden hoeck van Carien / tegen over Creta.
19 Een eylandt in de selve zee / hedensdaeghs Candien genaemt. Siet van 't selve Tit. 1. 5.
20 Een uytsteckende hoeck van Creta tegen het oosten.
21 Ofte / goede havens, heden noch Boniporto genaemt/ een stadt in Creta / van de bequaemheyt harer haven also geheeten.
22 Maer wat meerder landwaerts in/ gelijck *Plinius* getuyght / *lib. 4 cap. 12.* Doch hy noemt die Lasos.
23 N. de jaerlicksche vasten der Joden/ op welcke de versoeninge des geheelen volcks door den hoogen-priester in het Heylige der heyligen geschiedde / gelijck te sien is/ Levit. 16. 29. ende 23. 27. welcke dagh was de tiende der sevender maent / die ten deele met onsen September, ten deele met onsen October over een quam : soo dat den tienden dagh quam ontrent het begin van October , nae welcke maent de zee by de oude niet en wiert bevaren / tot het beginsel van Martius toe / om de kortheydt der dagen ende de tempeesten/ die tusschen dien tijt veel zijn. Siet *Veget. de re milit. lib. 4. cap. 39.* het welck dan geen gemeynschap en heeft met de vastentijden die sommige hedens-daeghs houden/ die lange na der Apostelen tijden in de oude Kercke niet bekent en zijn geweest.
24 N. niet alleen uyt de gelegentheydt des tijdts / maer insonderheydt door ingevinge van Godts Geest.
25 *Gr.* van onse zielen.
26 N. die schijnen gemeynt te hebben datter noch eenige dagen over waren/ om binnen de selve in een ander haven te konnen komen : insonderheyt alsoo de windt haer diende.
27 Dit wordt hier by gevoeght / op dat men niet en soude meynen dat hy van Phenicien in Syrien sprack. 28 *Gr.* siende. 29 D. krom gelegen gelijck een halve mane / ende daerom bevrijdt van alle winden. 30 Namel. eylant Creta : het schip van het selve door desen wint afgedreven zijnde. 31 Ofte/ draey-wint, wervel-wint. 32 D. een Oostelicke wint/ die geweldige baren verweckt. 33 *Gr.* tegen oogen. 34 D. lieten wy het drijven op Godts genade/ daer het de windt henen dreef. 35 Een eylandeken aen 't eynde van Creta tegen 't Westen/ nu Gozo genaemt. 36 N. met cabels ende touwen / die sy onder den kiel door-brachten / om de zijden van 't schip te vaster aen malkanderen te binden / tegen het gewelt der baren. 37 Een sorgelicke drooghte / ofte plate / van wel-sant/ ende vol draeyingen/ onder Africa inde Middelansche zee gelegen. 38 *Gr.* het vat, gelijck Act. 10. 11. Waer door het zeyl met den spriet ende de aenhangende touwen verstaen wort. 39 N. van den last/ ofte de koopmanschap/ die in het schip was / om het schip te lichten. 40 N. van ballast / touwen / kabels / riemen/ kisten / &c. het gene overtolligh in't schip was. Want dat sy het noodtsakelicke noch behouden hebben / blijckt uyt Vss. 28 / 29 / 30 / &c. 41 *Gr.* op ons lagh.

42 N. ontrent veertien dagen. V. 33.
43 D. sonder ordinaris mael te houden / van wegen de vreese des doots / ende het slingeren van het schip.
44 *Gr.* gewonnen te hebben. D. voor gekomen te hebben.
45 *Gr.* ziele.
46 N. Godts Apostel/ ofte dienstknecht ick ben.
47 Ofte / staen , u stellen.
48 D. heeft haer het leven gegeven om uwent wille. Siet diergelijcke / Genes. 18, 32. ende 19. 21.
c Actor. 28. 1.
49 Ofte/ dat wy.
50 *Gr.* Adria, welcke is eygentlick die zee/ die heden-daeghs Golfo di Venetia genaemt wordt : maer wort oock dickwils by de oude / gelijck oock hier/ breeder genomen/ voor dat deel der Middelandtsche zee/ 't welck oock boven dien de zee van Sicilien ende Ionien begrijpt. Siet *Strab. lib. 7.*
51 N. diepte tot de gront.
52 Ofte / scherpe , klipachtige.
53 N. die sy te voren in't schip opgehaelt hadden. V. 17.
54 D. het voorste deel des schips.
55 *Gr.* uytstrecken.
56 Want hoe wel Godt Paulo door sijnen Engel beloofde hadde / dat niemant uyt het schip en soude vergaen/ V. 24. nochtans en worden daer mede de middelē niet wech genomen / daer door Godt dese sijne belofte wilde uytvoeren. Ende die daer in nae-latigh is / die en gelooft Godt niet / maer versoeckt Godt.
57 *Gr.* voedsel.
58 D. als niet/ zeer weynigh : ofte / geen mael en hebt gehouden / gelijck V. 21. want anders en can een gesont mensche (gelijck de Medicijns getuygen) over de seven dagen niet wel vasten sonder sterven.
59 N. om sterckte te hebben in't regeeren van 't schip/ ende om u selven te konnen helpen / als wy ons sullen moeten salveren.
d Matth. 10. 30.
60 D. en sal eenige schade lijden aen sijn levē ofte gesontheyt. *Hebr.* Siet 1. Reg. 1. 52.
e 1. Sam. 9. 13. Ioan. 6. 11. 1. Timot. 4. 3.
61 N. voor de weldaet die haer Godt noch dede van spijse te hebben/ ende die te konnen genieten tot versterckinge van hare krachten / gelijck oock Christus gewent was te doen Mat. 14. 19. Joan. 6. 11. ende Paulus alle Christenen vermaent. 1. Timot. 4. Vss. 4/ 5.
62 *Gr.* voedsel.
63 D. menschen / persoonen. Actor. 2. 41. ende 7. 14. Rom. 13. 1.
64 *Gr.* eenen schoot, ofte/ boesem.
65 Ofte/ strandt.
66 Ofte / de anckers afgehouwen hadden , lieten sy die in de zee.

eenen [67] de roer-banden los makende: ende het ra-seyl nae den windt op-gehaelt hebbende/ hielden sy het na den oever toe.

41 [f] Maer vervallende op [68] een plaetse die de zee aen beyde zijden hadde/ setteden sy het schip daer op: ende het voorschip vast sittende bleef onbewegelick/ maer het achterschip brack van 't gewelt [69] der baren.

42 De [70] raedtslach nu der krijghsluyden was/ dat sy de gevangene souden dooden/ op dat niemandt ontswommen zijnde en soude ontvlieden.

43 Maer de Hooftman/ willende Paulum behouden/ belettede haer dat voornemen/ ende beval dat de gene die swemmen conden/ haer eerst souden afwerpen/ ende te lande komen:

44 Ende [71] de andere/ sommige op plancken/ ende sommige op eenige [stucken] van 't schip. Ende alsoo is 't geschiet dat sy alle behouden aen 't landt gecomen zijn.

67 N. met welcke sy te voren het roer vast gemaeckt hadden/ doe het schip op Godts genade dreef/ tegen het slingeren van de zee.
f 2. Cor. 11. 25.
68 O. eenen uytstekenden oever ofte punct/ die nochtans voor aen onder water lagh/ daer sy het schip op stierden.
69 N. die tegen het achterschip geweldelick aensloegen.
70 O. raedt/ advijs/ voornemen. So lichtelick hadden sy vergeten/ dat sy door Paulum 't leven behouden hadden/ het welck een groote ondanckbaerheyt was/ die de Hooft-man met rechte heeft wederstaen.
71 Namel. beval hy te lande te komen.

Het xxviij. Capittel.

1 Paulus/ ende die met hem voeren/ komen behouden aen het eyland Melite/ alwaer sy beleefdelijck onthaelt worden. 3 Een adder uyt het vyer komende/ blijft hangen aen de handt Pauli/ die hy sonder letsel af-schudder. 6 waer over de eylanders verwondert zijnde/ hem houden voor eenen Godt. 7 Paulus geneest den vader Publij van de cortse ende rooden loop. 9 ende vele eylanders van hare sieckten. 10 Dry maenden daer wel onthaelt geweest zijnde/ varen sy nae Italien/ over Syracusen/ tot Rhegium/ van daer tot Puteolen/ en voorts reysende over Appij-merckt/ en de Dry-tabernen/ komen sy tot Roomen. 16 alwaer Paulus den Oversten des legers over-gelevert zijnde/ van een soldaet bewaert wort. 17 Hy roept tot hem de voornaemste Joden aldaer/ en verhaelt haer waerom hy also gevangen na Roomen gesonden was. 21 die daer van geen tydinge ontfangen en hadden/ ende begeerden sijn gevoelen van de Religie te verstaen. 23 het welcke Paulus in een groote vergaderinge van Joden van 's morgens tot 's savonts toe verklaert/ bewijsende uyt Mose ende de Propheten dat Iesus de Christus was. 24 't welck sommige geloofden/ ende andere niet. 25 die Paulus uyt Godts woort ernstelick bestraft/ ende haer voorseght dat sy souden verstooten/ ende de Heydenen in hare plaetse beroepen worden. 30 Paulus blijft aldaer twee jaren/ vrymoedelijck ende onverhindert het Euangelium predikende.

1 Ende als sy ontcomen waren/ doe verstonden sy dat [a] het eylandt [1] Melite hiet.

2 Ende [2] de barbaren bewesen ons geen gemeyne vriendelijckheyt. Want [3] een groot vyer onsteken hebbende/ namen sy ons alle in/ om den regen die over quam/ ende om de coude.

3 Ende als Paulus eenen hoop [4] rysseren by een geraept ende op het vyer geleydt hadde/ quam daer [5] een adder uyt door de hitte/ ende vattede sijne handt.

4 Ende als de barbaren de [6] beeste sagen aen sijne handt hangen/ seyden sy tot malcanderen/ Dese mensche is gewisselijck een doodt-slager/ welcken [7] de wrake niet en laet leven/ daer hy uyt de zee ontkomen is.

5 Maer hy schuddede het beest af in het vyer/ [b] ende en leed niet quaets:

6 Ende sy verwachteden dat hy soude [8] opswellen/ ofte terstondt doodt nedervallen. Maer als sy lange verwacht hadden/ ende sagen dat [9] geen ongemack over hem en quam/ werden sy verandert/ [c] ende seyden dat hy [10] een Godt was.

7 Ende hier ontrent deselve plaetse hadde [11] de voornaemste van 't eylandt met name [12] Publius [sijne] landt-hoeven/ die ons ontfingh/ ende dry dagen vriendelijck herberghde.

8 Ende het geschiedde dat de vader van Publius/ met [d] cortsen ende den rooden loop bevangen zijnde/ te bedde lagh: tot den welcken Paulus in ginck/ ende als hy gebeden hadde/ leyde hy de handen op hem/ ende maeckte hem gesont.

9 Als dit dan geschiet was/ quamen oock tot hem de andere die kranckheden hadden in het eylandt/ ende wierden genesen.

10 Die ons oock eerden met vele eere/ ende als wy vertrecken souden/ bestelden sy [ons] 't gene [13] van noode was.

11 Ende [14] na dry maenden voeren wy af in een schip van Alexandrien/ dat in 't eylandt overwintert hadde/ hebbende [15] tot een teecken/ [16] Castor en Pollux.

12 Ende als wy tot [17] Syracusen aengecomen waren/ bleven wy [aldaer] dry dagen.

13 Van waer wy [18] omme voeren/ ende quamen aen tot [19] Rhegium: ende alsoo na eenen dagh de windt Zuydt wert/ quamen wy den tweeden dagh tot [20] Puteolen.

14 Alwaer wy [21] broeders vonden/ ende wierden gebeden seven dagen by haer te blijven: ende alsoo gingen wy na [22] Roomen.

15 Ende [23] van daer quamen [24] de broeders/ van onse saecken gehoort hebbende/ ons te gemoete tot [25] Appij-merckt/ ende de [26] Dry-tabernen: welcke Paulus siende/ danckte hy Godt/ ende [27] greep eenen moedt.

16 Ende doe wy te Roomen gekomen waren/ gaf den Hooftman de gevangene over aen den [28] Oversten des legers: [e] maer Paulo wiert toegelaten [29] op hem selven te woonen [30] met den krijghsknecht die hem bewaerde.

17 Ende het geschiedde [31] na dry dagen/ dat Paulus [32] te samen riep de gene die de voornaemste der Joden waren: Ende als sy te samen gekomen waren/ seyde hy tot haer/ Mannen broeders/ [f] ick die niets gedaen en hebbe tegen het volck/ ofte de vaderlijcke gewoonten/ ben gebonden uyt Jerusalem over-gelevert in de handen der Romeynen.

18 De welcke my ondersocht hebbende/ wilden [my] los laten/ om dat geen schult des doots in my en was.

19 Maer als de Joden [sulcks] tegen spraken/ wiert ick genoodsaeckt my op den Keyser te beroepen: [doch] niet als of ick

a Actor. 27. 26.
1 Een eylandt tusschen Africa ende Sicilien/ nu Malta genaemt.
2 Alsoo noemden de Griecken ende Romeynen alle andere natien/ die van de hare niet en waren/ van wegen hare vreemde zeden/ ende onbekende talen die sy spraken. Siet Rom. 1. 14. 1. Cor. 14. 11. waer van het schijnt dat noch huydendaeghs dat deel van Africa/ dat tegen over Sicilien ende Malta light Barbarien genaemt wort.
3 Gr. pyra, het welck beteekent eenen hoop van houdt/ ofte andere materie/ bequaem om te branden.
4 Het Griecksch woordt beteeckent eygentlick drooge wijngaerts-rancken/ ende diergelijcke tacken die lichtelick branden.
5 Een zeer venijnige slange/ die niet alleen met bijten ende steken/ maer oock somwylen alleen met haren aenblaes de menschen doodet. Siet hier van Matth. 3. vs. 7.
6 Gr. Therion, waer door allerleye wilde beesten beteeckent worden/ maer in het bysonder de beesten die met byten ofte steken haer venijn schieten/ ende de menschen dooden/ gelijck dese slange. Van welck woordt gemeynt wordt dat het tegengift Theriaca genaemt/ sijnen name heeft/ ofte om dattet oock van het vleesch deser slangen gemaeckt wort/ ofte om dat het wederstaet het vergift van dese ende diergelijcke venijnige beesten.
7 Ofte/ de justitie, dat is/ de Goddelicke rechtveerdigheyt.
d Marc. 16. 18 Luc. 10. 19.
8 Ofte/ ontsteken, ontbranden. Namel. door het vergift.
9 Gr. niet ongerijmds, ofte/ onvoeghlicks.
c Actor. 14. 11.
10 Die namelick in menschelicke gedaente tot haer gekomen was. Siet diergelijck ongestadigh oordeel der Heydenen van Paulo ende Barnaba/ Actor. 14. vss. 11, 19.
11 Gr. de eerste.

12 Dese naem is een Romeynsche naem/ waer uyt sommige meynē dat hy een Stadthouder der Romeynen over dit eylandt is geweest. Het blijckt altoos dat hy eē machtich man is geweest/ die 276 mannen drie dagen lanck heeft gespijst ende geherberght.
d Matth. 8. 14.
13 Namel. tot onse voordere reyse nae Italien.
14 Wat Paulus die dry maenden in Melite voorder gedaen heeft/ en wordt hier niet beschreven: dan het is seker dat hy aldaer een gemeynte heeft opgerecht/ die een van de stant-vastighste Christelicke gemeynten altijds is geweest/ gelijck de kerckelicke Hystorien getuygen.
15 N. op het voorste ofte achterste van het schip/ waer nae het genaemt was/ gelijck noch huydens-daegs de groote schepen hare namen hebben van steden/ landen/ ofte persoonen diese senden/ ofte daer 'se uytvaren/ om die van de andere te onderscheyden.
16 Gr. Dioscourois. D. Jupiters sonen: Dit warē twee Heydensche Afgoden/ ofte sterren alsoo genaemt: van welcker teecken dit schip sijnē name heeft gehadt/ om dattet van de selve te beter bewaert soude worden/ gelijck sy meynden: ende als noch hedensdaeghs de namen van verstorvene heyligen/ tot dien selven eynde/ van sommige den schepen gegevē worden.
17 De hooft-stadt van Sicilien/ tegen de zee gelegen.
18 Namel. om den hoeck van het eylant van Sicilien nae Italien.
19 Een seer bekende stadt ende haven van Italien/ tegen over Sicilien: alsoo genaemt/ gelijck vele oude meenen/ om dat Sicilien met dien hoeck aen Italien eertijdts vast is geweest/ ende door groote tempeestē ende water-vloeden in dese enghte van malkanderen is gescheurt.

20 Een stadt in Campanien aen de zee gelegē niet verre van Napels/ waer sy langhs de kuste van Italien seylende aenquamen: van waer eenen seer bequamen ende gebaenden wegh was/ om te lande nae Roomen te reysen.
21 Dat is/ Christenen.
22 Dese stadt is wel bekent. Siet Rom. 1. 7. Apoc. 17. 18.
23 Namel. van Roomen.
24 D. eenige uyt de Christelicke Gemeynte die daer alreede was eer Paulus daer quam/ gelijck oock blijckt uyt den brief Pauli aen de Romeynen te voren geschreven. Van wie die nu op-gerecht is/ seght de Schrifture nergens/ dan dat op den Pinckster-dagh te Jerusalem oock geweest zijn uytlandische Romeynen. Actor. 2. 10.
25 Een plaetse in Setiner velt/ ontrent 16 uyren gaens van Roomen/ alsoo genaemt van eenen Appius Claudius/ die van Roomen af tot daer toe eenen gestraetten wegh in sijn leven hadde doen maken.
26 Een stedeken ontrent vijf ofte ses uyren gaens naeder Roomen/ op den selven wegh gelegen: alsoo dat sommige der broederen aldaer Paulum verwachteden/ andere noch verder tot Appij-merckt toe hem in 't gemoete gegaen waren.
27 Namel. siende soo goeden yver van soo vele Christenen/ by welcke hy hulpe ende troost in dese sijne gevangenisse soude vinden.
28 Dese schijnt geweest te zijn de Overste van de garden des Keysers/ welcke niet alleen in 't Palais des Keysers de wacht hielden/ maer oock aen d' eene zijde van de stadt eenige duysendē sterck in een gesterckte plaetse lagen/ om den Keyser in alle voorvallende swarigheden altijdt ten dienste te zijn. De Latijnen noemen hem præfectum prætorio.
e Actor. 24. 23. ende 27. 3.
29 N. in een eygen gehuerde wooninge/ siet vs. 30. Dese vryheyt schijnt hy van desen Oversten verkregen te hebben/ om de goede raporten door Iulium aen hem gedaen: doch sonder twijfel door Godts sonderlinge voorsienigheydt/ op dat Paulus alsoo het Euangelium te beter soude mogen verbreyden/ ende een yeder toeganck tot hem mochte hebben. Siet vss. 30/ 31.
30 Dragende daer toe aen de rechter-handt een yseren keten/ die hy om hem gorde als hy in huys was/ om te vryer te gaen: maer uytgaende was hy met de selve aen de slincker-hant des krijghs-knechts gebonden. Siet vs. 20. ende Actor. 12, 6. Ephes. 6. 20.
31 Namel. als hy vermoeyt zijnde van de reyse wat tijdts gerust hadde.
32 Namel. om dat hy gevangen zijnde in hare Synagoge niet en konde gaen.
f Actor. 24. 12. ende 25. 8.

[33] yet hadde mÿn volck te beschuldigen.

20 Om dese oorsaecke dan hebbe ick u by my geroepen / om [u] te sien / ende aen te spreken: [g] want van wegen [34] de hope Israëls ben ick met dese keten om-vangen.

21 Maer sy seyden tot hem / Wy en hebben noch brieven u aengaende van Judea ontfangen: noch yemandt van de broederen hier gekomen zÿnde en heeft van u yet quaets [35] geboodtschapt/ofte gesproken.

22 Maer wy begeeren wel van u te hooren wat ghy gevoelt: want wat [36] dese secte aengaet / ons is bekent/ dat'se [37] over al tegengesproken wort.

23 Ende als sy hem eenen dagh gestelt hadden / quamender vele in [sijne] [38] woonplaetse: den welcken hy [39] het Coninckrÿcke Godts uytleyde / ende [40] betuyghde/ ende pooghde haer te bewegen [41] tot het geloove Jesu / [h] beyde uyt de wet Mosis ende de Propheten/ van 'smorgens vroegh tot den avondt toe.

24 [i] Ende sommige geloofden wel het gene dat geseght wiert / maer sommige en geloofden niet.

25 Ende tegen malcanderen oneens zÿnde [42] scheydden sy: als Paulus [43] [dit] een woort geseght hadde / [namelick] Wel heeft [44] de heylige Geest gesproken door Esaiam den propheet tot onse vaderen/

26 Seggende / [k] Gaet henen tot dit volck/ende segt/ Met [45] het gehoor sult ghy hooren / ende geensins verstaen: ende siende sult ghy sien/ ende geensins bemercken.

27 Want het herte deses volcks is [46] dick geworden/ende met de ooren hebben sy swaerlÿck gehoort/ende hare oogen hebben sy toegedaen: op dat sy niet te eeniger tÿdt met de oogen en souden sien / ende met de ooren hooren / ende met het herte verstaen/ ende sy haer bekeeren / ende ick haer genese.

28 Het zy u dan bekent/ dat [47] de salicheyt Gods den [48] Heydenen gesonden is/ ende deselve sullen hooren.

29 Ende als hy dit geseght hadde/gingen de Joden wech / vele [49] twistinge hebbende onder malcanderen.

30 Ende Paulus bleef twee geheele jaren in sÿn eygen gehuerde wooninge: ende ontfingh alle die tot hem quamen:

31 Predikende het Coninckrÿcke Gods/ ende [50] leerende van den Heere Jesu Christo [51] met alle vrymoedicheyt / [52] onverhindert.

33 Nam. voorgenomen ofte besloten. Want hoe wel Paulus oorsake genoegh hadde om de Joden over haer gewelt ende onrechtveerdigheyt te beschuldigen/ nochtans toont hy hier mede voor de Joden / dat hy sulck voornemen niet en hadde / maer alleen hem selven behoorlick te verdedigen.

34 D. de hope der eeuwigen salighevt/ door den Messiam aen het volck Israels belooft.

g Actor. 23. 6. ende 24. 21.

35 Het welck een teecken is dat de Overste der Joden te Jerusalem niet zeer gesorght en hebben hoe 't met de Joden ginck/ die buyten het Joodsche lant woonden/ als sy maer hare ruste ende aensien in haer landt mochten behouden.

36 So noemen sy de Christelicke Religie. Siet Act. 24. 5/ 14.

37 N. so wel by de Joden als by de Heydenen. Luc. 2. 34.

38 Nam. die hy gehuert hadde. vss. 16/ ende 30.

39 D. de oprechtinge van het Coninckrÿcke Godts door den beloofden Messiam.

40 Dat is / met getuygenissen uyt de heylige Schrift socht hy haer te overtuygen. Siet Actor. 2. 40. ende 20. vs 21.

h Genes. 3. 15. ende 22. 18. ende 26. 4. ende 49. 10. Deuter. 18. 15. 2. Sam. 7. 12. Psal. 132. 11. Ies. 4. 2. ende 7. 14. ende 9. 6. ende 40. 10. Ierem. 23. 5. ende 33. 14. Ezec. 34. 23. ende 37. 24. Dan. 9. 24. Mich. 7. 20.

i Actor. 17. 4.

41 *Gr.* tot de saken van Iesu, ofte Iesum aengaende.

42 Ofte/ sy worden van hem gelaten: Namel. met een voornemen van de hardneckige by hem niet meer te roepen / 't en ware sy haer beter bedachten.

43 D. reden / ofte waerschouwinge: want met dese volgende waerschouwinge liet hyse gaen / om haer desen prickel in haer herte te laten / of sy haer daer nae mochten bedencken ende bekeeren.

44 Die Esai. 6. 9. dese woorde spreeckt/ is de Heere der heerlickheyt / geseten op sijnen throon / omringt zijnde van sijne Engelen. waer uyt blijckt dat van de H. Geest dese selve Heere der heerlickheyt is: gelijck oock van de Sone Godts dit selve betuyght wordt Ioan. 12. 41. Soo zijn dan de Vader/ de Soon / ende de H. Geest / soo veel het wesen aengaet / een eenich Godt/ hoe wel in persoonen onderscheyden.

k Esai. 6. 9. Ezech. 12. 2. Matth. 13. 14. Marc. 4. 12. Luc. 8. 10. Ioan. 12. 40. Rom. 11. 8.

45 Siet de verclaringe van dese plaetse / Matth. 13. 14.

46 Ofte / vet.

47 D. de salighevt die ons volgens Godts belofte door Iesum Christum is verworven ende vercondight: ofte Iesus Christus die de autheur is van de salicheyt, Luc. 2. 30.

48 Nam. achtervolgens het bevel Christi Luc. 24. 47. dewijle ghy Joden de selve verwerpt. Act. 13. 45.

49 Ofte / geschil, te weten de gene die Paulo geloofden tegen de gene die niet en geloofden. v. 24.

50 *Gr.* leerende de saecken van den Heere Iesu Christo, ofte / aengaende den Heere Iesum Christum. Dit laetste verclaert het eerste, want de leere van de oprechtinge des Coninckrijcks Godts / is de leere van Christo: waerom die oock het woordt ende het Euangelium des Coninckrijcks genaemt wordt/ Matth. 4. 23. ende 13. 19.

51 N. niet tegenstaende sijne gevangenisse ende het gevaer dat hem daer door by den Keyser mocht ontstaen.

52 Nam. Godt de saecke alsoo bestierende dat hem hier in geen beletsel van 's Keysers wegen dese twee jaren en wiert gedaen. Doch daer na is hy van den Keyser Nero hier over tot Roomen ter doot veroordeelt / gelijck de oude Kerckelicke Historien getuygen / *Euseb. Lib. 2. Cap. 26.* ende hy selve voorseght / 2. Timoth. 4. 6. Siet hier van oock d' aenteeckeninge op Philip. cap. 1. vs. 25.

Eynde vande Handelingen der Heylige Apostelen.

De

Sendt-brief des Apostels PAULI Aen den ROMEYNEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

DESE Sendt-brief is van den Apostel *Paulo* uyt Corinthen aen de Gemeynte *CHRISTI* tot Roomen geschreven, om haer in de Leere des H. Euangeliums, tegen alle oprijsende dwalingen, scheuringen, ende ergernissen te versterecken: ende begrijpt in hem een korte ende bondige verklaringe van de voornaemste hooft-stucken der Christelijcke Religie, ende van alle de weldaden die wy in *CHRISTO* ende door *CHRISTUM* van Godt ontfangen. VVaerom dese brief met recht gehouden wort voor eenē Sleutel van 't recht verstant der geheele H. Schrifture: ende insonderheyt van het recht verstant der vervullinge van de beloften den volcke Israëls door *Mosem* ende de Propheten gedaen, tot saligheyt beyde van Ioden ende Heydenen. Ende heeft dry deelen: (gelijck oock meest alle de volgende brievē) Ten eersten, Een inleydinge tot het 16 vers. Ten tweeden, de verhandelinge der Leere van 't 16 vers des eersten capit. af tot het 14 vers van 't 15 cap. Ten derden, ende daer nae, 't Besluyt van den brief van daer af tot het eynde toe. De verhandelinge der Leere vande saligheyt heeft wederom verscheyden leden. 1. vande Rechtveerdigmakinge des menschen voor Godt, niet door de wercken, maer door 't geloove in *IESUM CHRISTUM*, handelt hy van het 16 vers des eersten capit. tot het eynde van het 5 cap. 2. Vande Heylighmakinge, ofte vernieuwinge des menschen, handelt hy van het begin des 6 cap. tot het begin van het sevende, in 't welck hy beschrijft den strijdt die de gene, welcke alreede vernieuwt zijn, noch hebben tegen het vleesch: gelijck in het achtste de overwinninge die de vernieuwde door den Geest hebben over het vleesch, ende den troost ende versekertheyt van hare saligheyt, die sy hier door scheppen, selfs midden in alle kruys ende vervolginge. 3. Vande eeuwige Verkiesinge Godts, als eenē oorspronck ende fonteyne aller deser weldaden, handelt hy in 't negende capit. tot het 24 vers van het selve. 4. Ende van daer voorts van de krachtige Beroepinge Godts na dese verkiesinge, so wel van Heydenen als van Ioden: tot het eynde van 't elfde capittel. By welcke gelegentheyt hy oock van de verwerpinge tusschen beyden handelt. In de volgende Capittelen 12. 13. 14. 15. handelt hy van de plichten der liefde ende der danckbaerheyt, die wy Godt voor dese weldaden schuldigh zijn, soo ten aensien van de gehoorsaemheyt der Geboden Godts in 't gemeyn, in 't 12 ende 13 capitt. als ten aensien van het recht gebruyck van middelmatige saken, ende van de verdraginge der gene die in kennisse van de Christelijcke vryheyt noch swack zijn, in 't 14 capit. ende in de 13 eerste versen van het 15 capit. van waer volght het Besluyt deses Sendt-briefs, bestaende in eene Ontschuldinge van sijne vrymoedigheyt in 't schrijven ende vermanen, met een Toe-seggınge van sijne komste tot haer, ende verscheydene groetenissen aen eenige persoonen: ende ten laetsten met een Danck-segginge ende Gebedt voor haer tot Godt. Soo dat d'Apostel in 't verhandelen van de Leere houdt de selve ordre, die in den Catechismo der Gereformeerde Kercken gehouden wort.

Het Eerste Capittel.

1 De inleydinge deses Send-briefs / waer in verklaert wort / wie de Schrijver is des selven / N. Paulus / die sijn ampt / beroepinge / en leere van den persoon Christi kortelick aenwijst. 6 de persoonen / aen welcke hy schrijft / met eene prijsinge van haer geloove. 9 De genegentheydt die hy heeft om tot haer te komen / om haer soo wel als anderen het Euangelium te prediken / haer te versterecken / ende van haer versterckt te worden. 16 Daer na stelt hy voor de ware leere van de Rechtveerdigh-makinge des menschen voor Godt / door het geloove: ende bewijst het selve met een plaetse der heylige Schrift. 18 Hy wederleght het verkeert gevoelen van andere / ende bewijst dat de Heydenen door het licht der naturere niet en konnen gerechtveerdight worden voor Godt. 19 overmits sy dat licht onderdrucken / ende de kennisse die sy van Godt hebben misbruycken tot afgoderye / 24 waer over sy in eenen verkeerden sin overgegeven zijn. 29 ende vol zijn van alle grouwelen in haer leven / die hy met een langh register verhaelt.

1 [1] PAULUS een dienst-knecht JESU CHRISTI, [2] een gheroepen Apostel / [a] [3] af-gesondert [4] tot het Euangelium Godts /

2 (Het welck hy te voren [b] belooft hadde door sijne Propheten / in de heylige [5] Schriften.)

3 Van sijnen Sone (die [6] geworden is [c] uyt den [7] zade Davids / [8] na den vleesche:

4 Die [9] crachtelijck [10] bewesen is te zijn [d] de Sone Godts / [11] na den Geest der [12] heylighmakinge / [13] uyt de opstandinge der dooden) [namelick] Jesu Christo onsen Heere:

5 (Door welcken wy hebben ontfangen [14] genade / ende het Apostelschap / [15] tot gehoorsaemheyt des geloofs onder alle de Heydenen / [16] voor sijnen name.

6 [17] Onder welcke ghy oock zijt / [18] geroepene Jesu Christi)

7 Allen die te Roomen zijt / geliefde [19] Godts / ende geroepene heylige: [20] genade zy u ende vrede van Godt onsen Vader / ende den Heere Jesu Christo.

8 Eerstelijck dancke ick mijnen Godt door Jesum Christum over u allen / dat uw' geloove [21] verkondight wort in de geheele werelt.

9 Want [f] Godt is mijn getuyge /

1 Waerom Paulus / die te voren Saulus hiet / den name Pauli in alle sijne Sendtbrieven heeft gehouden / daer van siet de reden in de aenteeck. op Actor. 13. 9.

2 Ofte / geroepen tot een Apostel: welcken tijtel hy hem selven hier geeft / om terstont inden begin aen te wijsen / dat de vermaningen die hy in desen brief den Romeynen doet / nae eysch van sijne beroepinge geschreven, siet Actor. 9. 15. 2. Cor. 5. vss. 14 / 20.

a Actor. 9. 15. ende 13. 2. Galath. 1. 15.

3 Namel. van moeders lichaem aen in Godts voornemen. Galat. 1. 15. ende daer nae in der daet door het bevel des Heyligen Geests / om het Euangelium onder de Heydenen te verkondigen. Act. 13. 2. 4 Namel. om het selve te prediken. b Genes. 3. 15. ende 22. 18. ende 26. 4. ende 49. 10. Deuter. 18. 15. 2. Sam. 7. 12. Psal. 132. 11. Iesai. 4. 2. ende 7. 14. ende 9. 6. ende 40. 10. Ier. 23. 5. ende 33. 14. Ezech. 34. 23. ende 37. 24. Dan. 9. 24. Mich. 7. 20. 5 Namel. des Ouden Testaments. 6 Ofte / geboren: gelijck Galat. 4. 4.

c Matth. 1. 1. Luc. 1. 32. Actor. 2. 30. ende 13. 23. 2. Timot. 2. 8.

7 D. nackomelingen.

8 D. nae sijne menschelicke naturere. Ioan. 1. 14. 1. Tim. 3. 16.

9 *Gr.* in kracht, ofte / met kracht.

10 Ofte / verklaert. *Gr.* bepaelt.

d Iesai. 9. 5. ende 44. 6. ende 54. 5. Ioan. 2. 19. Rom. 9. 5. 1. Ioan. 5. 20.

11 D. na sijne Godtelicke naturere / die oock eenen eeuwigen Geest genaemt wort. Hebr. 9. 14. Siet oock 1. Timot. 3. 16. ende 1. Petr. cap. 3. vs 18.

12 Ofte / der heyligheyt. dat is / die in hem selven heyligh is / ende door sijne verdienste ende kracht ons heyligh maeckt. Hebr. 2. 11. 13 Dat is / door dien hy hem selven uyt den dooden heeft opgeweckt. Ioan. 2. vss. 19 / 21. ende 10. 18. 14 D. de genade des Apostelschaps: ofte de genade tot bekeeringe / ende boven dien tot het Apostelschap. 15 D. om de Heydenen te brengen tot gehoorsaemheyt Christi ende tot het geloove. Actor. 26. 16. 16 D. op dat Christi name haer bekent ende van haer verheerlickt soude worden. Ofte / in, uyt sijnen name. 2. Cor. 5. 20. 17 *Gr.* in. 18 D. die niet alleen door het woordt uyterlick / maer oock door de kracht des Geests Christi inwendelick tot de gemeenschap Christi zijt geroepen ende gekomen. Waerom hy haer oock in 't volgende vs geloovige, heylige, ende geliefde Godts noemt. Siet Rom. 8. vs. 28. 1. Corinth. 1. 2. Want hoe wel oock in dese Gemeynte / gelijck als in andere / huychelaers konden zijn / soo noemt hy die nochtans altijt in 't begin sijner brieven nae den eysch der liefde van het beste deel onder haer. 19 Ofte / van Godt. 1. Ioan. 4. vss. 10 / 19. e 1. Corinth. 1. 2. Ephes. 1. 1. 20 Onder dese twee woorden wordt / na de wijse van spreken der Hebreen / begrepen alle geestelicke ende lichamelicke welstant: ende wort door het woordt genade verstaen de oorspronck ofte fonteyne van alle weldaden Godts over ons / ende door het woordt vrede de vruchten ende het gevoelen van dien. Siet Psal. 63. 4. Ioan. 16. 33. Rom. 5. 1. Phil. 4. 7. 21 D. ruchtbaer ende bekent gemaeckt wort / in de Gemeynten van de geheele wereldt: een figuerlicke maniere van spreken / die alhier nochtans gegront is / overmits 'er uyt alle gewesten van de werelt tot Roomen quamen / die sulcks elck in sijn lant konden verhalen. f Rom. 9. 1. 2. Cor. 1. 23. ende 11. 31. Galat. 1. 20. Philip. 1. 8. 1. Thess. 2. 5.

8 welc-

[g] welcken ick diene [22] in mijnen geest/ [23] in het Euangelium sijns Soons/ hoe ick sonder nalaten uwer gedencke/

10 [h] Alle-tijdt in mijne gebeden biddende / [24] of mogelijck my noch t'eeniger tijdt goede gelegentheyt gegeven wierde [25] door den wille Godts om tot u-lieden te komen.

11 [i] Want ick verlange om u te sien/ [k] op dat ick u eenighe geestelijcke gave mochte mede deylen / ten eynde ghy versterckt soudet worden:

12 Dat is / om mede [26] vertroost te worden onder u/ door het onderlinge geloove/ soo het uwe als het mijne.

13 Doch ick en wil niet dat u onbekent zy/ Broeders/ [l] dat ick menichmael voorgenomen hebbe tot u te comen (ende ben tot noch toe [27] verhindert geweest) op dat ick oock onder u [28] eenige vrucht soude hebben/ gelijck als oock onder de andere Heydenen.

14 [m] Beyde [29] Griecken ende Barbaren/ beyde wijsen ende onwijsen [30] ben ick een schuldenaer.

15 Alsoo [31] 't gene in my is / dat is volveerdigh om u oock die te Roomen zijt/ het Euangelium te verkondigen.

16 [n] Want [32] ick en schame my des Euangeliums Christi niet: [o] Want het is [33] een kracht Godts tot salicheyt een yegelijck die gelooft/ [34] eerst den Jode / ende oock den Grieck.

17 [p] Want [35] de rechtveerdicheyt Godts wort in't selve geopenbaert [36] uyt geloove tot geloove: gelijck geschreven is / [q] Maer de [37] rechtveerdige sal uyt den geloove leven.

18 Want [38] de toorne Godts wort geopenbaert van den hemel over alle [39] godloosheyt ende [40] ongerechticheyt der menschen / [als] die [41] de waerheyt [42] in ongerechticheyt [43] t'onder houden.

19 [r] Overmits [44] het gene van Godt kennelijck is in [45] haer openbaer is: want Godt [46] heeft het haer geopenbaert.

20 [s] Want sijne [47] onsienelijcke dingen worden van de scheppinge der werelt aen/ uyt de [48] schepselen verstaen ende doorsien/ beyde [49] sijne eeuwige kracht ende [50] Godelickheyt/ op dat sy [51] niet te verontschuldigen en souden zijn.

21 Om dat sy [52] Godt kennende / [hem] [53] als Godt niet en hebben verheerlickt ofte gedanckt: [t] maer zijn [54] verydelt geworden in hare overleggingen / ende haer onverstandigh herte is verduystert geworden.

22 Haer uytgevende [55] voor wijse / zijn sy dwaes geworden.

23 [v] Ende hebben de heerlickheyt [56] des onverderflijcken Godts [57] verandert in de gelijckenisse eenes beelts van een verderflijck mensche/ ende van gevogelte / ende van viervoetige / eñ cruypende [gedierten].

24 [58] Daerom heeft'se Godt oock [59] over-gegeven [60] in de begeerlijckheden harer herten tot onreynicheydt / om hare lichaemen [61] onder malkanderē te onteeren.

25 [Als] die [62] de waerheydt Godts [63] verandert hebben in de leugen / ende het schepsel ge-eert ende gedient hebben [64] boven den Schepper/ die te prijsen is in der eeuwicheyt / Amen.

26 Daerom heeft'se Godt overgegeven [x] tot [65] oneerlijcke bewegingen. Want oock hare vrouwen hebben het natuerlijck gebruyck verandert in het [gebruyck] tegen nature.

27 Ende insgelijcks oock de mannen nalatende het natuerlijck gebruyck der vrouwe / zijn verhittet geworden in haren lust tegen malcanderen / mannen met mannen schandelickheyt bedrijvende / ende [66] de vergeldinge van hare dwalinge / die [daer toe] behoorde / in haer selven ontfangende.

28 Ende gelijck het haer niet goedt gedacht en heeft Godt [67] in erkentenisse [68] te houden/ so heeft'se Godt overgegeven [69] in eenen verkeerden sin/ om te doen dingen die niet en betamen.

29 Vervult zijnde met alle [70] ongerechtichept/ hoererie/ [71] boosheyt / giericheyt/ quaetheyt: vol van nydicheyt/ moort/ twist/ bedrogh/ [72] quaetaerdicheyt:

30 Oorblasers / [73] achterclappers / [74] haters Godts/ [75] smaders/ hooveerdige/ [76] laetdunckige/ vinders van quade dingen / den ouderen ongehoorsaem/

31 Onverstandige / verbont-brekers/ [77] sonder natuerlijcke liefde/ onversoenlijcke/ onbarmhertige.

32 Dewelcke [78] daer sy het recht Godts

g 2.Timot.1.3.
22 Ofte/ met mijnen geest. dat is/ van gantscher herten.
23 D. in't verkondigen des Euangeliums: gelijck vs.1.
h Rom.15.23,32.
24 Ofte/ indien my noch t'eeniger tijdt eē voorspoedige reyse gegeven wierde door den wille Godts, dat ick tot u mach komen.
25 Gr. in den wille Godts. Dit doet hy daer by / om dat hy in het verbreyden des Euangeliums de ordre volghde/ die hem Godt door sijnen Geest voor-schreef. Actor.16.7/9/10.
i 1.Thess.3.10.
k Rom.15.29.
26 Ofte/ vermaent: want het Gr. woort beteeckent beyde/ ende beyde kan op Paulum gepast worden / alsoo selve oock de Engelen door de Gemeynte Godts naerder kennisse ende ervaringe krijgen van de menigerley wijsheyt Godts. Ephes.3.10. 1.Pet.1.12.
l 1.Thess.2.18.
27 Nam. ofte door voorvallende swarigheden/ ofte door Godts bevel/ gelijck Actor.16.7.
28 Namel. van mijnen dienst / ende beroepinge tot eē Apostel Christi onder de Heydenen / om haer tot Christum te bekeeren/ ofte ten minsten in haer geloove meer ende meer te bevestigen.
m 1.Corinth.9.16.
29 Onder dese twee eerste worden alle soorten van Heydenen verstaen. Actor.28.2. ende door wijse ende onwijse allerley menschen in't bysonder onder de Griecken ofte Barbaren: ende 't schijnt dat Paulus daer mede de gunste der Romeynen wil verwecken/ om dat sy haer selven de kloeckste ende wijste van alle menschen hielden.
30 D. ben ick gehouden / uyt kracht van mijn beroep/ het Euangelium te predikē.

52 N. op sulcke wijse als te voren verklaert is.
53 D. als het sijne Godtdelicke Majesteyt toebehoorde / selfs nae de kennisse die sy van hem hadden.
t Deut.28.28.
54 D. sy zijn door hare overleggingen vervallen tot ydele bedenckingen van Godt / ende van sijnen dienst / ende hebben die gericht / niet nae de kennisse die sy van Godt hadden / maer nae de genegentheyt van hare verdorvene sinnen/ in het uyt-vinden van ydele Godtsdiensten/ ende in het versieren van vele fabeleuse ende ydele Goden / waer door de kennisse Godts meer ende meer onder haer is verduystert.
55 Dit seght hy van hare geleerde ofte Philosophen / die eenen schijn wilden hebbē van wijsheyt / ende somwijlen wel beter schenen te gevoelen ende te spreken / maer nochtans de verkeertheyt ende ydelheyt van andere in der daet dwaselick navolghden/ 2.Reg.17.29.
v 2.Reg.17.29.
56 D. die niet alleen in wesen / maer oock in eygenschappē onveranderlick is.
57 Ofte/ verwisselt voor de gelijckenisse. D. voor een beelt dat na de gelijckenisse vā een sterflick menschē gemaeckt is/ ja oock van gevogelten/ &c. Siet Levit.27.10. Psal.106.20. Jer.2. v.11. want dat alle dese soorten van afgoderye onder de Heydenen gebruyckelick zijn geweest / is openbaer uyt hare schriften. Siet oock Deuter.4.15/&c. Actor.17.29/&c.
58 Namel. om dese afgoderie / ende ontteeringe die sy Godt daer mede aendeden. Siet Psal.106.20. Jesai.40.vss.17/18.
59 Dat is, heeft hare quade begeerten niet in-getoomt / maer haren ganck laten hebben / Psal.81.13. Act.14.16. ende haer door sijn rechtveerdigh oordeel van sijne gaven/ die sy verachteden eñ misbruyckten / meer ende meer ontblootet / Matth.25.28. ende haer verlatende den Satan overgegeven/ die haer tot alle boosheydt versoeckt ende verleydt. 1.Sam.16.15 Matth.6.13.

31 Ofte/ wat my aengaet, ick ben volveerdigh.
n Psal.40.10. 2.Timot.1.8.
32 Ofte / ick en schrome niet. dat is / ick en soecke my niet te ontslaen/ ofte te ontrecken van het verkondighen des Euangeliums / gelijck men doet van saecken daer men hem over schaemt.
o 1.Corinth.1.18. ende 15.2.
33 D. een krachtigh middel van Godt daer toe verordineert / gelijck 1.Corinth.1.18.
34 Want het Euangelium moest eerst den Joden ende daer nae den Heydenen verkondight worden. Actor.13.46.
p Rom.3.21. Philip.3.9.
35 D. de rechtveerdigheydt waer door wy voor het gerichte Godts konnen bestaen / welcke is alleen de rechtveerdigheydt Christi, die ons van Godt wordt geschoncken / ende door het geloove toegherekent.
36 D. tot dagelicksche toe-neminge ende versterckinge in het geloove. Siet diergelicke 2.Corinth.3.18.
q Abac.2.4. Galat.3.11. Hebr.10.38. Ioan.3.36.
37 Ofte/ de rechtveerdige uyt den geloove sal leven: het welck met den Hebreeuschen text Abac.2.4. ende met het oogh-merck Pauli alhier / oock wel over een komt.
38 Dat is / de straffen die Godt uyt den Hemel sendt/ gelijck vss.24/26 / ende 28. naerder wort uyt-gedruckt / welcke niet dan over onrechtveerdige worden gesonden.
39 Daer door worden verstaen alle sonden strijdende tegen de eerste Tafel / die verhaelt worden in eenige volgende versen.
40 Hier door worden verstaen de sonden tegen de tweede Tafel / die van het 29 vs aen verhaelt worden.
41 Dat is / de kennisse van Godt ende sijne eere / die hy den menschen selfs door de natuere heeft geopenbaert / gelijck blijckt uyt de volgende vssen.
42 D. tegen alle recht ende billickheydt / welcke vereyscht dat men Gode geeft dat hem toekomt.
43 D. onderdrucken / hare eygene gemoederen gewelt doende / de wijle sy beter weten dan sy doen.
r Actor.14.17.
44 Namel. soo veel als een mensche sonder Godts woordt uyt de natuere van Godt weten kan.
45 Dat is / in het binnenste van haer gemoet: ofte/ onder haer. dat is / onder hare wijse ende geleerde / die hier van seer vele klare ende wijse spreucken ende redenen in hare schriften hebben naegelaten / hoe wel sy selve daer tegen gedaen hebben.
46 Namel. eensdeels door de Wet der natuere / in hare conscientien. Joan.1.9. anderdeels door het aenschouwen der schepselen Godts / waer door sijne eygenschappen gelijck als getast worden. Psal.19.2. ende 148.4/5/6. Actor.14.15. ende 17.24/ &c.
s Psal.19.2.
47 Dat is / goddelicke eygenschappen.
48 Gr. maeckselen, ofte / gemaeckte dingen.
49 Daer door verstaen wordt de eygenschap Godts / waer door alle dingen zijn geschapen ende haer beginsel hebben/ welcke daerom / gelijck oock sijn wesen/ moet eeuwigh zijn/ om dat'se voor alle dingen is/ ende een oorsake van alles.
50 Hier door verstaet hy de andere eygenschappen der Majesteyt Godts/ welcker voetstappen ende beeldenissen in Godts schepselen blijckelick zijn / als sijne goetheyt / wijsheyt / gerechtigheyt / &c.
51 Gr. onverontschuldelick: ofte / alsoo dat sy niet te verontschuldigen zijn: Namel. door Godts rechtveerdigh oordeel / als of sy niet geweten en hadden / wat sy schuldigh waren te doen.

60 Vers 26 wordt het selve geseght/ tot oneerlicke bewegingen: niet dat Godt sulcke oneerlicke begeerlickheden ofte bewegingen werckt / want die en zijn uyt Godt niet. Jac.1.13. 1.Joan.2.16. Siet hier van breeder de voorgaende 59 aenteeckeninge.
61 Ofte / in haer selven.
62 D. de kennisse die sy van Godt hadden. Siet vs.18.
63 Ofte/ verwisselt voor leugenachtige versierselen van ydele Goden ende Godts-diensten.
64 Dat is / meer dan den Schepper selve/ die sy nevens hare afgoden wel somwijlen/ maer weynigh hebben gedient. Actor.17.23. ofte oock den Schepper voor-by gaende/ dien het meerder-deel van haer noch en hebben gekent noch gedient. Galat.4.8.
x Levit.18.vss.22,23.
65 Gr. bewegingen der oneere. D. oneerlicke ofte schandelicke bewegingen. Want gelijck 1.Thess.4.4/5. wy vermaent worden ons vat te besitten in eere / dat is / onse lichamen te onthouden van onkuyschheydt/ also de gene die haer tot onkuyschheyt begeven die onteeren haer selven ende hare lichamen, 1.Cor.6.18. voornamelick die sulcke stomme sonden doe bedreven / het zy dat'se sulcks deden/ ofte leden.
66 D. de rechtveerdige straffe van haren afgoden-dienst ofte den rechten loon. want de afgoden-dienst / die geestelicke hoererye is / wort gemeenlick van Godt gestraft met lichamelicke / gelijck men die twee sonden gemeynlick by malkanderen siet regneren. Siet Num.25.1/2. Apoc.17.1/2/&c.
67 N. die sy uyt de Wet der Natuere / ende het aenschouwen der geschapene dingen hadden ontfangen. v.20.
68 Gr. te hebben.
69 Gr. tot eenen sin sonder recht oordeel. ofte/ eenen verworpelicken sin: dat is / die het goet van het quaet / het eerlicke van het oneerlicke niet en beproeft/ noch en onderscheydt.
70 Hier beginnen verhaelt te worden de sonden die onder de Heydenen heerschappye hadden / tegen de tweede tafel der Wet: waer van de ongerechtigheyt de fonteyne is / uyt welcke de andere als beken vloeyen.
71 Ofte/ erc-heyt.
72 Dat is/ verkeertheyt van sinnen / als men alles ten quaetsten duydt.
73 Ofte/ tegen-sprekers.
74 Ofte / van Godt gehatet. Doch alsoo hier gesproken wordt van de heerschende sonden der Heydenen / soo wordt het beter in desen sin genomen: gelijck Rom.8.7. de wijsheyt des vleesch vyandtschap Godts geseght wordt. Want die worden met recht geseght Godt te haten / die lief hebben het gene Godt haet / ende haten het gene Godt gebiedt. Exod.20.6.
75 Dat is / die smaetheyt ofte ongheluck anderen aen doen met woorden ofte wercken.
76 Ofte / roem-gierige, pocchers.
77 Het Griecks woordt beteeckent de affectie ofte liefde die daer is tusschen Ouders ende Kinderen. Dese sonde regneerde oock onder de Heydenen / die hare kinderen den afgoden op-offerden/ tot vondelingen leyden/ ombrachten/ sonder tegen de wetten te mis doen.
78 D. daer hun een onderscheyt tusschen goet ende quaet van Godt in de nature is ingeplant / ende een gevoelen vande straffe die Godt over het quaet wilt oeffenen. Rom.2.vss.14/15.

weten ([namelijck], dat de gene die sulcke dingen doen/ des doods weerdigh zijn) niet alleen deselve en doen/ [y] maer oock mede [79] een welgevallen hebben in de gene die'se doen.

y Hos. 7. 3.

79 Dit is den opperste trap der boosheyt/ het quaet niet alleen te doen/ maer oock een vermaken daer in te hebben dat andere het selve doen.

Het ij. Capittel.

1 Paulus wederleght een tegenwerpinge der gene die meynden daer door rechtveerdigh te zijn/ om dat sy sulcke grouwelicke sonden openbaerlick niet en bedreven/ maer de selve in andere veroordeelden. 3 ende die meynden dat sy in de genade Godts stonden/ om dat hy haer in dese wereldt goet dede/ ende segende. 5 Verklaert daer en tegen/ dat Godt sonder aensien van persoonen alle menschen sal oordeelen/ niet na haer uytwendigh gelaet ofte staet/ maer nae hare wercken/ soo wel inwendige als uytwendige. 12 Ende dat so wel de Joden die de Wet hadden/ als de Heydenen die de geschrevene Wet niet en hadden. 17 Hy beneemt den Joden 't gevoelen/ dat sy door de kennisse der Wet/ ende onderrichtinge van andere in de selve/ souden rechtveerdigh worden. 25 ofte door de Besnijdenisse ende andere uyterlicke voordeelen die de Joden hadden boven de Heydenen. 28 leerende welcke de rechte Joden/ ende de rechte Besnijdenisse zijn.

1 [1] DAerom en zijt ghy niet te verontschuldigen/ O mensche/ wie ghy zijt/ [2] die [andere] oordeelt. [a] Want daer in ghy eenen anderen oordeelt/ veroordeelt ghy u selven: want ghy die [andere] oordeelt/ [3] doet deselve dingen.

2 Ende [4] wy weten dat het oordeel Godts [5] na waerheyt is/ over de gene die sulcke dingen doen.

3 Ende denckt ghy dit/ O mensche/ die oordeelt de gene die sulcke dingen doen/ ende [6] deselve doet/ dat ghy het oordeel Godts sult ontvlieden?

4 Of veracht ghy [7] den rijckdom sijner [8] goedertierenheyt/ ende [9] verdraeghsaemheyt/ ende [b] [10] lanckmoedicheyt/ [c] niet wetende dat de goedertierenheyt Godts/ u [11] tot bekeeringe leydt?

5 Maer na uwe [12] hardicheyt/ ende onbekeerlijck herte [d] [13] vergadert ghy u selven toorne als eenen schat/ [14] inden dagh des toorns ende der openbaringe van het rechtveerdigh oordeel Godts:

6 [e] Welcke een yegelijck [15] vergelden sal na sijne wercken:

7 Den genen wel/ die met [16] volherdinge [17] in goedt-doen/ heerlickheyt/ ende eere/ ende [18] onverderfelicheyt soecken/ het eeuwige leven:

8 [f] Maer den genen [19] die twistgierich zijn/ ende die [20] der waerheyt ongehoorsaem/ doch der ongerechticheyt gehoorsaem zijn/ [sal] verbolgenheyt ende [21] toorne [vergolden worden].

9 [22] Verdruckinge ende benautheyt over alle ziele des menschen die het quaet werckt/ eerst des Joden/ ende [oock] des Griecken:

10 Maer [23] heerlickheyt/ ende eere/ ende vrede een yegelijck die het goede werckt/ eerst den Jode/ ende [oock] den Grieck.

11 [g] Want daer en is geen aenneminge [24] des persoons by Godt.

12 Want so vele als'er [25] sonder wet gesondight hebben/ sullen oock [26] sonder wet verloren gaen: ende so vele alser [27] onder de wet gesondight hebben/ sullen [28] door de wet geoordeelt worden.

13 ([h] Want [29] de hoorders der wet [30] en zijn niet rechtveerdigh voor Godt/ maer [31] de doenders der wet sullen [32] gerechtveerdight worden.

14 Want wanneer de Heydenen die [33] de wet niet en hebben/ van nature [34] de dingen doen die der wet zijn/ dese de wet niet hebbende/ [35] zijn haer selven een wet.

15 [Als] die [36] betoonen [37] het werck der wet geschreven in hare herten/ hare conscientie mede getuygende/ ende de gedachten onder malkanderen [haer] [38] beschuldigende/ ofte oock [39] ontschuldigende.)

16 [i] [40] In den dagh wanneer Godt de verborgene dingen der menschen sal oordeelen door Jesum Christum/ [41] na mijn Euangelium.

17 Siet/ [42] ghy wort [43] een Jode genaemt/ [k] [44] ende rust op de wet/ ende [45] roemt op Godt/

18 Ende ghy weet [sijnen] wille/ ende beproeft de dingen [46] die [daer van] verschillen/ [47] zijnde onderwesen uyt de wet.

19 Ende ghy betrouwt u selven te zijn een leydsman der blinde/ een licht der gene die in duysternisse zijn:

20 Een onderrichter der onwyse/ [ende] een leer-meester [48] der onwetende/ hebbende [49] de gedaente der kennisse ende der waerheyt in de wet.

21 Die dan eenen anderen leert/ [50] en leert ghy u selven niet? Die predickt datmen niet stelen en sal/ [51] steelt ghy?

22 Die seght datmen geen overspel doen en sal/ doet ghy overspel? Die van de afgoden een grouwel hebt/ [52] berooft ghy het heylige?

23 Die op de wet roemt/ onteert ghy Godt door de overtredinge der wet?

24 Want de name Godts wort [53] om uwent wille gelastert onder de Heydenen: [l] gelijck geschreven is.

25 Want de besnijdenisse is wel nut/ [54] indien ghy de wet doet: maer indien ghy

---

1 Namelick/ dewijle ghy Godts recht weet. Rom. 1. 32.
2 Dat is/ berispt/ bestraft/ ofte oock straft. Hier door verstaet d'Apostel soodanige onder de Heydenen/ die Rechters onder haer waren/ ofte/ die een ingetogener leven leydden/ gelijck sommige Philosophen/ ende daermede het doen van andere schenen te veroordeelen: daer sy nochtans inwendigh vol waren van haet/ nijdt/ opgeblasentheyt/ &c. ende in het heymelick de selve sonden bedreven/ wanneer sy die voor de menschen konden verbergen/ gelijck oock de Phariseen onder de Joden.
a 2. Sam. 12. 5. Matth. 7. 1. 1. Corint. 4. 5.
3 N. inwendelick/ ofte bedecktelick.
4 D. het is kenlick/ selfs nae het gemeyn gevoelen van alle menschen.
5 D. oprecht/ niet nae den uytwendigen schijn/ maer nae dat de sake in der daet is.
6 Namel. al is't dat ghy'se bedecktelick doet/ ofte soo onbeschaemdelick niet als andere.
7 D. de grootheyt ende menighvuldigheyt. Hier wederlegt hy de gene/ die meynden dat hare saken by Godt niet qualick en stonden/ om dat Godt haer goet dede/ ende segende na de wereldt/ gelijck hy de Romeynen in dien tijdt bysonderlick dede.
8 Dit is een eygenschap Godts/ waer door hy segent ende wel doet oock selfs de gene die quaet zijn/ Matth. 5. 45.
9 N. waer door hy de sonden der menschen met oogh-luyckinge over siet voor eenen tijdt/ of sy haer noch souden bekeeren. Luc. 3. vss. 7/ 8. b 2. Pet. 3. 15. 10 N. waer door hy de straffe die sy verdienen uyt-stelt/ tot dat de mate der selve vervult is. Rom. 9. 22. c Iesai. 30. 18. 11 Dat is/ tijt ende redenen geeft om te bekeeren.
12 D. verhardinge in uwe sonden. d Rom. 9. 23. 13 D. verweckt meer ende meer den toorne ende straffe Godts/ als eenen schat daer men dagelijcx altijt meer toe doet.
14 D. tegen den uytersten dagh/ wanneer Godt de sonden der menschen/ selfs die bedeckt zijn/ voor een yeder sal openbaer maken/ ende straffen. vs. 16. 2. Thess. 1. 7. Apoc. 20. 12/13. e Psal. 62. 13. Ier. 17. 10. ende 32. 19. Mat. 16. 27. Rom. 14. 12. 1. Corinth. 3. 8. 2. Corinth. 5. 10. Galat. 6. 5. Apoc. 2. 23. ende 22. 12.
15 Hy spreeckt hier van de vergeldingen nae de beloften ende dreygementen der Wet/ die den Heydenen oock uyt de naturere bekent waren. vs. 15. want van de rechtveerdighmakinge uyt den geloove begint hy eerst te spreken/ Rom. 3. 21. Hoe wel dit oock wel gepast kan worden op de vergeldinge nae de beloften ende dreygementen des Euangeliums/ gelijck 2. Corinth. 5. 10. het alsoo in't gemeyn geseght wordt: overmits oock de goede wercken als vruchten des geloofs/ uyt genade/ om Christi wille/ sullen vergolden worden. 16 Het Grieckisch woordt beteeckent oock geduldigheydt: maer wort hier bequaemlicker voor volherdinge ofte volstandigheyt genomen/ gelijck Matth. 10. 22. Luc. 8. 15. 17 Gr. des goeden wercks. 18 D. de salige onsterflickheyt. f 2. Thess. 1. 8. 19 Gr. uyt twistinge. dat is/ twistich ofte twistgierigh: gelijck uyt den geloove/ Rom. 3. 26. dat is/ geloovige/ ende uyt de besnijdenisse Rom. 4. 12. dat is/ besnedene. 20 Nam. die haer van Godt door de naturere bekent is gemaeckt. Rom. 1. 19. 21 N. Godts/ die rechtveerdelick over de sonde tot straffe is ontsteken.
22 D. helsche pijnen ende smerten/ die door Godts rechtveerdigen toorne haer sullen toegesonden worden. 23 D. de eeuwige salighheyt/ die sy in haer leven gesocht hebben/ sal haer gegeven worden. vss. 7/ ende 27.

g Deut. 10. 17. 2. Paral. 19. 7. Iob 34. 19. Actor. 10. 34. Gal. 2. 6. Ephes. 6. 9. Col. 3. 25. 1. Pet. 1. 17.
24 Gr. des aengesichts. van dese wijse van spreken siet breeder de aenteeck. op Matth. 22. 16. ende Actor. 10. 34.
25 D. de Heydenen/ die de geschrevene Wet Mosis niet en hadden.
26 D. veroordeelt worden uyt het getuygenisse van hare eygene conscientie. vs. 15.
27 D. de Joden/ aen welcke de Wet door Mosem was gegeven, Gr. in de Wet.
28 D. sullen na de dreygementen van de Wet geoordeelt/ dat is/ veroordeelt worden.
h Matth. 7. 21. Iacob. 1. 22. 1. Ioan. 3. 7.
29 D. die de Wet alleen weten/ ende daer van roemen.
30 D. en worden niet in Godts oordeel voor rechtveerdige erkent/ noch voor sulcke verclaert Psal. 143. 2. Matth. 12. 37. Rom. 8. 33.
31 D. volbrengers der Wet Gal. 3. 10. Jacob. 2. 10.
32 N. door de wet/ ofte nae de beloften der wet. Rom. 10. 5. Doch alsoo niemant de wet volcomelicken onderhoudt/ van wegen de verdorventheyt die in den mensche is. Rom. 8. 3. Gal. 3. 10. so en wort niemandt uyt de wet ofte door sijne wercken gerechtveerdight/ maer alleen door de gerechtigheyt Christi door den geloove ons toe-gerekent. Rom. 3. 20/ 21/ 22.
33 N. de geschreven Wet.
34 D. is/ eenige dingen voorschrijven ende volgen/ die Godt in sijne Wet heeft bevolen.
35 N. in het gebieden ofte verbieden van 't gene Godts Wet gebiedt ofte verbiedt/ ofte oock in eenige deelen van haer leven. 36 Nam. door hare wetten/ ende oock somwijlen door een uytwendige onderhoudinge van de selve. 37 D. een deel van den inhoudt der Wet Godts.
38 N. wanneer sy tegen haer gemoet het quaet doen. 39 N. wanneer sy volgens hare conscientie het goet doen. i Marc. 25. 31. 40 Die woorden moeten gevoeght worden met het 12 v. Doch konnen oock volgen op het 15 vs/ somen het overset tegen dien dagh. want als dan sullen de getuygenissen van de conscientien der menschen/ oock over hare verborgene sonden/ dienen om het oordeel Christi voor de geheele wereld te billicken/ oock selfs voor de gene/ dien het Euangelium noyt en is gepredickt. Apoc. 20. 12.
41 N. het welck betuyght dat Christus hier na een Rechter sal zijn over alle menschen/ oock over de gene dien het Euangelium niet en is gepredickt. v. 12. 42 Van hier voorts handelt hy bysonderlick tegen de Joden/ die op haer geslachte/ op de kennisse van Godts wet/ op de Besnijdenisse/ en andere uyterlicke voordeelen roemden ende haer verlieten/ en hy bewijst dat sy daer door niet meer rechtveerdigh en sullen zijn voor Godt/ als de Heydenen door de Wet der Natuere. 43 Gr. een Iode toegenaemt, N. van wegen uwe af-komste uyt Israel ende Juda/ uyt welcken de Messias moeste voort-komen Apoc. 2. 9. waerom de Joden oock geerne nae hem genoemt wierden. k Rom. 9. 4.
44 D. verlaet u op de Wet/ die u door Mosem is gegeven/ als de tafelen van het verbont Godts. 45 D. is/ beroemt u dat Godt uwe Godt is/ ende dat ghy zijn volck zijt. Joan. 8. 33/ 41. 46 Ofte/ die uytmunten, uytnemende zijn. Want het Grieckisch woort beyde beteeckent Matth. 12. 12. Phil. 1. 10. 47 Gr. gecatechiseert, dat is/ van jonghs op/ ende neerstelick van mont tot mont onderwesen. Act. 18. 25. 1. Cor. 14. 19.
48 Gr. der onmondige kinderen. dat is/ die van kleyne wetenschap zijn/ als kinderen. Matth. 11. 25. 1. Corinth. 13. 11. 49 Gr. morphosin, dat is/ een gesette wijse ofte gestalte van kennisse: ofte/ eenen schijn/ ende niet een waerachtigh wesen van kennisse. siet 2. Tim. 3. 5. 50 N. gehoorsaemen ende doen het gene ghy een ander leert/ gelijck blijckt uyt het volgende. 51 D. is/ treckt ghy het goet van een ander door behendige wegen ende quade treken tot u? gelijck de Joden hier van altijt seer berucht zijn geweest ende noch zijn. Matth 23. 14. 52 Ofte/ bedrijft ghy Kerck-roof? N. met Godt sijne eere te nemen: ofte/ hem te onthouden in sijnen Tempel/ dat hy hem wil geheylight ofte op-geoffert hebben. Siet hier van Malach. 1. 6. 53 D. om uwer ende uwer voorvaderen sonden wille. l Esai. 52. 5. Ezech. 36. 23. 54 Hy spreeckt aen de Joden/ die hare rechtveerdigheyt sochten in de onderhoudinge der Besnijdenisse ende andere Ceremonien: de sulcke moeten de geheele Wet onderhouden/ of de Besnijdenisse en can haer niet helpen. Galat. 5. 3. Hoewel het oock in't gemeyn verstaen kan worden/ dat de uyterlicke Godts-diensten niet en helpen ter salighheyt als'se niet verselschapt en zijn met een recht Godtsaligh leven. Jesai. 1. vss. 11/ 12/ &c. Jerem. 6. 20/ &c.

een

een overtreder der wet zijt / so is uwe besnijdenisse [55] voorhuyt geworden.

26 Indien dan [56] de voorhuyt de [57] rechten der wet bewaert / en sal niet [58] sijne voorhuyt [59] tot een besnijdenisse gerekent worden?

27 Ende [en] sal [60] de voorhuyt die uyt de nature is / [61] als sy de wet volbrenght / [62] u [niet] oordeelen die door [63] de letter ende besnijdenisse een overtreder der wet zijt?

28 [m] Want die [64] en is niet een Jode / die't [65] in't openbaer is: noch die en is niet [66] de besnijdenisse / die't in't openbaer in het vleesch is:

29 Maer die is [67] een Jode / die't in't verborgen is / ende [n] [68] de besnijdenisse des herten / [69] inden geest / niet [70] [inde] letter [is de besnijdenisse]: [71] wiens lof [72] niet en is uyt de menschen / [73] maer uyt Godt.

55 D. soo zijt ghy / hoe wel ghy besneden zijt / in eenerley staet met een ongeloovige onbesnedene.
56 D. de gene die onbesneden zijn.
57 Ofte / rechtveerdighmakingen, dat is / het gene de Wet tot rechtveerdighmakinge vereyscht.
58 Dat is / de staet des onbesneden menschen.
59 D. alsoo gehouden worden als of hy besneden ware / gelijck in Abraham te sien is eer hy besneden was / die nochtans niet door de Wet maer door den geloove is gerechtveerdight Rom. 4. 10. waer mede hy de Besnijdenisse niet t'eenemael en verwerpt / alsse noch niet afgedaen was / maer hy handelt hier met de Joden / die de leere der Phariseen volghden / ende hare gerechtigheyt stelde in de onderhoudinge des uyterlicken Godtsdiensts. Anders was de Besnijdenisse in haer selven een teecken ende segel der rechtveerdighmakinge des geloofs. Rom. 4. 11. ende is met de andere Ceremonien ende schaduwen door Christum vervult ende afgedaen. Coloss. 2. 17. 60 D. de mensche die van natueren sonder Besnijdenisse is. 61 D. indien hy de Wet volbrenght. niet datter yemant is die de Wet in alles heeft volbracht. Rom. 3. 9. maer dit seght hy om de Joden te overtuygen / dat so wel sy als de Heydenen hare rechtveerdigheyt buyten haer selven in Christo, die alleen de Wet volbracht heeft / moeten soecken. Act. 13. 38 / 39 / &c. 62 Namel. met sijn exempel / gelijck Matth. 12. vss. 41 / 42. 63 D. de uytwendige ende letterlicke Besnijdenisse: ofte die alleen nae de uytwendige letter van het gebodt geschiet. 2. Corinth. 3. vss. 6 / 7. m Ioan. 8. 39. Rom. 9. 7. 64 Dat is / een recht ofte waerachtigh Jode / die erfgenaem is van de beloften des verbondts den vaderen gedaen. 65 D. van afkomste uyt Abraham door Juda / ende die uytwendige belijdenisse van het Jodendom doet. 66 D. de rechte ofte ware Besnijdenisse / die Godt in sijn woordt voornamelick eyscht / ende hem ter salicheyt aengenaem is. 67 D. een recht ende waer Jode / als voren. n Deuter. 10. 16. Ierem. 4. 4. Philip. 3. 2, 3. Coloss. 2. 11. 68 D. de ware bekeeringe ende vernieuwinge des herten. Coloss. 2. 11. 69 D. in't herte / ende gemoet: ofte / door den Heyligen Geest / die alleen de herten besnijt. Het welck met het volgende woordt letter best over een komt. 70 Daer door verstaet Paulus de uytwendige geboden der Wet alleen: gelijck door den geest de inwendige werckinge des Heyligen Geests in de Predicatie des Heyligen Euangeliums. Siet 2. Corinth. 3. 6. 71 N. Jodens lof / niet daer hy door roemt / maer waer mede hy ten rechten geroemt ende gepresen wordt.
72 Dat is / sijnen oorspronck niet en heeft uyt des menschen krachten ofte wercken.
73 N. die sulcks in hem door sijnen Geest gewrocht heeft. Rom. 9. 16. 1. Cor. 3. 7. ende 2. Corinth. 4. 6.

Het iij. Capittel.

1 De Apostel wijst aen wat voordeel de Joden hebben. 3 en beantwoort eenige lasterlijcke tegenwerpingen / die yemant uyt sijne voorgaende Leere konde trecken. 9 ende bewijst met klare getuygenissen des Ouden Testaments / dat hy ten rechten geseght heeft / dat oock selfs de Joden groote overtreders zijn van Godts Wet. 20 Besluyt daerom / dat uyt de wercken der Wet niemandt en kan voor Godt gerechtveerdight worden. 21 maer dat Godt een andere wijse van Rechtveerdighmakinge in sijn woort heeft geopenbaert. 22 Namelick de Rechtveerdighmakinge uyt genade / door den geloove in Iesum Christum, die door sijn bloedt onse Versoeninge met Godt is geworden. 27 Waer door de roem wort uyt-gesloten. 29 ende dat niet alleen voor de Joden / maer oock voor de Griecken ofte Heydenen.

1 WElck is dan [1] het voordeel des Joden? Of welcke is de nuttichheyt der besnijdenisse?

2 Vele in alle maniere. [a] Want [dit is] wel [2] het eerste / dat haer [3] de woorden Godts zijn toebetrouwt.

3 Want wat ist / [4] al zijn sommige ongeloovich geweest? sal [b] [5] hare ongeloovicheyt [6] het geloove Godts te niete doen?

4 Dat zy verre: [c] Doch Godt [7] zy waerachtigh / [d] maer alle mensche leugenachtigh: gelijck als geschreven is / [e] Op dat ghy [8] gerechtveerdicht wort in uwe woorden / ende [9] overwint wanneer ghy [10] oordeelt.

1 Ofte / de uytnemenheyt. N. boven de Heydenen / indien het uytwendigh Jodendom ende Besnijdenisse voor Godt niet en gelt tot rechtveerdigheydt / gelijck inde vijf laetste versen in't voorgaende cap. geleert is.
a Psal. 147. 19. Rom. 9. 4.
2 D. het voornaemste / dat het fondament is van alle andere voordeelen / die de Apostel breeder verhaelt / Rom. 9. vss. 4 / 5. Ephes. 2. vss. 11 / 12.
3 D. de instrumenten sijns verbonts / begrepen in de Schriften Mosis ende der Propheten. Psal. 147. 19 / 20. Actor. 7. 38. 4 D. een groot deel der selve / N. die door haer eygen ongeloove / de voordeelen haer van Godt verleent / krachteloos maken, siet Hebr. 3. 16 / 17 / 18. Hos. 8. 12. b Num. 23. 19. Rom. 9. 6. 2. Tim. 2. 13. 5 D. der selver / ofte sulcker ongeloovigheyt. 6 D. de trouwe ende waerheyt Godts / die onder dat volck niet tegenstaende de ondanckbaerheydt van vele / altijt de sijne heeft willen behouden / ende noch behout / op welcke de beloften Godts insonderheyt sien / ende hare kracht hebben. Rom. 9. 8 / 27. ende 11 / 1 / &c. c Ioan. 3. 33. 7 N. in't onderhouden van sijn verbont ende volbrengen van sijne beloften / al is 't dat de menschen der selver onweerdigh zijn. d Psal. 116. 11. e Psal. 51. 6. 8 D. voor rechtveerdich ende trouw erkent. 9 D. in uwe oordeelen suyver ende sonder blame bevonden wordt. David breeckt uyt in dese bekentenisse / uyt aenmerckinge van sijne sonde tegen Godt begaen / ende van de belofte der vergevinge hem van Nathan verkondight. 10 Ofte / geoordeelt wordt: want het Gr. woordt kan beyde dese oversettingen verdragen: maer de Hebreeusche text vereyscht het eerste / 't welck oock best over een komt met Pauli voornemen / welck is te bewijsen / dat Godt altijt suyver ende rechtveerdigh blijft / ofte overwint / wanneer hy oordeelt / dat is / de sonden der menschen inde kinderen der ongehoorsaemheyt nae verdiensten straft / ofte wanneer hy nae sijne beloften / sich ontfermt over de sonden van sijne kinderen / 't welck oock door Godts oordeel / doch in sijne barmhertigheydt / geschiet. Matth. 12. vss. 18 / 20. ende wort de waerheydt Godts in't houden van sijne beloften / oock inde Schrifture gerechtigheydt Godts genaemt, Psal. 143. 11. ende 1. Ioan. 1. 9.

5 Indien nu onse ongherechticheyt [11] Godts gerechticheyt [12] bevestight / wat sullen wy seggen? Is Godt onrechtveerdich als hy [13] toorne over [ons] brenght? (ick spreke [14] na den mensche)

6 [15] Dat zy verre: anders ins hoe sal Godt de werelt oordeelen?

7 Want indien de waerheyt Godts [16] door mijne leugen [17] overvloediger is geworden / tot sijne heerlickheyt / wat worde ick oock noch [18] als een sondaer geoordeelt?

8 Ende [en seggen wy] niet [liever], ([19] gelijck wy gelastert worden / ende gelijck [20] sommige seggen dat wy seggen) Laet ons het quaet doen / op dat het goede [daer uyt] come? [21] welcker verdoemenisse rechtveerdigh is.

9 Wat dan? Sijn [22] wy [23] uytnemender? ganschelijck niet: want wy hebben [24] te voren [25] beschuldight beyde Joden ende Griecken / [f] datse alle onder de sonde zijn.

10 [26] Gelijck geschreven is / [g] Daer en is niemandt rechtveerdigh / oock niet een:

11 Daer is niemandt die [27] verstandich is / daer is niemandt die [28] Godt soeckt.

12 Alle zijn sy afgeweecken / te samen zijn sy [29] onnut geworden: daer en is niemandt die goet doet / daer en is [oock] niet tot een toe.

13 [h] Hare kele is [30] een geopent graf: met hare tongē plegen sy bedrogh: [i] [31] slangen venijn is onder hare lippen:

14 [k] Welcker mondt is vol van vervloeckinge ende bitterheyt:

15 [l] Hare voeten zijn snel om [32] bloet te vergieten:

16 Vernielinge ende [33] elendicheyt is in hare wegen:

17 Ende [34] den wegh des vredes en hebben sy niet gekent.

18 [m] Daer en is geen [35] vreese Godts voor hare oogen.

19 Wy weten nu dat al wat de wet seght / sy dat [36] spreeckt tot de gene die onder de wet zijn: op dat alle mondt gestopt worde / ende de geheele werelt [voor] Godt [37] verdoemelijck zy.

20 [n] [38] Daerom en sal uyt de wercken der wet [39] geen vleesch [40] gerechtveerdicht worden voor hem. [o] Want door de wet is [41] de kennisse der sonde.

21 Maer nu is [42] [p] de rechtveerdicheyt Godts geopenbaert geworden [43] sonder de wet / hebbende getuygenisse [44] van de Wet ende de Propheten:

22 Namelijck de rechtveerdicheyt Gods

11 D. trouwe ende waerheyt / als voren.
12 Ofte / recommandeert, dat is / prijselick ende blijckelick maeckt. Rom. 5. 8.
13 Dat is / straffe / eygentlick genoemt over sommige / ofte oock vaderlicke kastijdingen over de sijne. Psal. 6. 2.
14 D. nae menschelicke bedenckinge / ofte oordeel / 't welck meynen soude dat Godt niet en behoorde te straffen 't gene sijn eere voordert.
15 Gr. het en geschiede niet. N. dat Godt / al doet hy sulcks / daerom soude onrechtveerdich zijn / dewijle hy een rechter is der geheele werelt / die alles altijt wijselick ende rechtveerdelick doet / al en konnen de menschen dat niet altijt begrijpen. Siet Genes. 18. 25. Mal. 2. 17.
16 D. trouwloosheyt / ongehoorsaemheyt: ende wort hier gestelt tegē de waerheyt / ofte getrouwicheyt Godts in't houdē van sijne beloften.
17 D. openbaerder / blijckelijcker.
18 D. gehouden ende gestraft. v. 5.
19 D. gelijck sulcke gevolgen uyt 't gene wy van Godts genade ende rechtveerdigheyt leeren / ons lasterlick na geduydt worden.
20 Nam. verkeerde menschen / die onse leere verdraeyen.
21 In dese woorden is een korte wederlegginge van 't gene hier voren vs. 7. ende 8. tegen de leere Pauli is ingevoert / namelick / dat het soo verre van daer is / dat hy sulcke gevolgen soude toestaen / dat hy selfs de gene die dat seggen Godts oordeel drèyght.
22 N. Joden.
23 D. van ons selven beter / rechtveerdiger. N. dan de Heydenen.
24 N. in de twee eerste capit.
25 D. met vaste redenen bewesen / ofte overtuyght. Het Gr. woordt beteeckent dickmael yemant in rechte beschuldigen ende met goet bewijs overtuygen.
f Galat. 3. 22.
26 Uyt alle dese plaetsen bewijst den Apostel dat niet alleē de Heydenen maer oock de Joden in haer selven onrechtveerdigh zijn voor Godt. g Psal. 14. 3. ende 53. 4.
27 Namel. om Godt recht te kennen. 28 Namel. om hem recht te dienen. 29 D. onbequaem om goet te doen / gelijck verrotte ende stinckende dingen die men wech worpt. h Psal. 5. 10. 30 Namel. daer niet van vuyligheyt in en is / ende niet dan stanck uyt komt. i Psal. 140. 4. 31 D. doodtlick vergift van quaet-spreken. k Psal. 10. 7. l Prov. 1. 16. Iesai. 59. 7. 32 Dat is / allerley wreetheyt ende gewelt te doen. 33 Namel. die sy anderen aendoen. 34 Namel. om selve in ruste te leven / ende andere in ruste te laten m Psal 36. 2. 35 Namel. die de grondt ende fonteyne is van alle andere deughden: waer mede de Apostel besluyt / niet dat alle dese ondeughden in alle natuerlicke menschen even krachtelick altijt uytbreken / maer om dat de quade fonteyne van dese alle in haer is / ende dat altijt eenige van dien in haer leven openbaer zijn. 36 Dese reden doet den Apostel daer by om te toonen dat hy dit ten rechten op de Joden duydt / dewijle Godt in sijn woort door sijne Propheten tot de Joden spreeckt. 37 D. der verdoemenisse / ofte des rechtveerdigen oordeels Godts schuldigh. n Galat. 2. 16. 38 Hier besluyt Paulus uyt het geheel voorgaende bewijs van het 17 vs des eersten cap. tot hier toe / dat de mensche door sijne wercken niet en kan gerechtveerdight worden voor Godt.
39 D. geen levendigh mensche Psal. 143. 2. Galat. 2. 16. 40 Het welck niet en beteeckent rechtveerdigheydt ofte heyligheyt in storten: want ten soude geenen sin hier hebben / geen vleesch en kan de rechtveerdigheydt ingestortet worden voor Godt: maer het beteeckent voor Godts oordeel van de verdoemenisse vry-gesproken / ende voor rechtveerdigh ghehouden worden. Siet Iob 9. vss. 2 / 3. Psal. 143. 2. Rom. 8. vss. 33 / 34. Galat. 2. vss. 16 / 17 / &c. o Rom. 7. 7. Hebr. 7. 18. 41 Namel. wanneer de Wet den mensche voorstelt wat Godt gebiedt ende verbiedt: ende de conscientie des menschen hem overtuyght dat hy daer tegen met gedachten / lusten / woorden / ende wercken heeft misdaen. Rom. 7. 7. Galat. 3. vss. 19 / 22. 42 D. die voor Godt gelt / ende die Godt schenckt. p Rom 1. 17. Philip. 3. 9. 43 D. niet door de Wet / die volkomene gehoorsaemheydt van den mensche selve eyscht / maer door het Euangelium / dat ons op Christi gehoorsaemheydt wijst. Rom. 1. vss. 16 / 17.
44 D. van de schriften Mosis / die van de rechtveerdigheyt Godts door Christum getuygen / gelijck oock de Propheten. Siet Ioan. 5. 46. Actor. 15. 11. ende 26. 22 / &c.

door het geloove Jesu Christi / tot allen/ ende over allen die gelooven: Want daer en is [45] geen onderscheydt.

23 Want sy hebben alle gesondight/ ende [46] derven de heerlickheyt Godts.

24 q [47] Ende worden [48] om niet gerechtveerdight / uyt sijne genade/ door [49] de verlossinge die in Christo Jesu is:

25 r Welcken Godt [50] voorgestelt heeft f [tot] een [51] versoeninge door het geloove [52] in sijnen bloede / [53] tot een betooninge van sijne rechtveerdigheyt / door de vergevinge der sonden [54] die te voren geschiet zijn/ [55] onder de verdraechsaemheyt Godts/

26 [56] Tot een betooninge van sijne rechtveerdigheyt in desen tegenwoordigen tijdt: op dat hy rechtveerdigh zy / ende rechtveerdigende den genen / die uyt den geloove Jesu is.

27 Waer is dan [57] de roem? Hy is uytgesloten. Door wat wet? Der wercken? Neen/ maer door [58] de wet des geloofs.

28 t Wy besluyten dan dat de mensche door het geloove gerechtveerdight wort/ [59] sonder de wercken der wet.

29 [60] Is Godt [een Godt] der Joden alleen? Ende en is hy 't niet oock der Heydenen? Ja/ oock der Heydenen.

30 Nademael hy een eenigh Godt is die [61] de Besnijdenisse rechtveerdigen sal uyt het geloove / ende [62] de Voor-huyt door het geloove.

31 Doen wy dan de wet te niete door het geloove? Dat zy verre: maer [63] wy bevestigen de wet.

45 N. tusschen Joden ende Griecken/ als'se maer gelooven. 46 Gr. Hysterountai, het welck beteeckent eygentlick in het verkrijgen van eenige saecken/ insonderheyt in het loopen nae den prijs / verachteren / ofte te kort komen / ende derhalven dien moeten derven: gelijck alle menschen te kort komen/ die door hare wercke de heerlickheyt Godts / dat is / het eeuwige leven soecken te verkrijgen. q Esai. 53. 5. 47 Van hier voort beschrijft den Apostel alle de oorsaecken ende eygenschappen van de rechtveerdighmakinge des geloofs / die ons inden Euangelio geopenbaert is. De opperste oorsaecke dan is de onverdiende genade Godts / de bewegende ende verdienende oorsaecke is de versoeninge ende verlossinge door Christum geschiet: het middel / waer door ons die wort toe-gerekent / is het geloove inden bloede Christi: het eynde is de betooninge van Godts gerechtigheyt / ende de vergevinge der sonden. De eygenschap is / dat alle roem des menschen door Godt hier door wordt uytgesloten / ende dat de selve geopenbaert is / niet alleen voor de Joden / maer oock voor de Heydenen. 48 Gr. te geefs, D. door enckele gifte/ sonder eenige verdienste. 49 Gr. apolytrosis, 't welck hoe wel het somwijlen wat breeder genomen wordt voor allerley verlossinge/ so beteeckent het nochtans eygentlick eene verlossinge die geschiet door opbrenginge ofte betalinge van rantsoen / gelijck Christus selve spreeckt Matth. 20. v. 28. Siet oock 1. Cor. 7. v. 23. 1. Pet. 1. 18. r 2. Cor. 5. 19. Col. 1. 20. Hebr. 4. 16. 1. Ioan. 4. 10. 50. Nam. eerst in sijnen eeuwigen raedt / ende daer nae door uytvoeringe van dien in de volheyt des tijts / ende eyndelick door de predicatie des Euangeliums. 2. Timoth. 1. vss. 9/ 10/ 11. 1. Petr. 1. vss. 20/ 21/ 22. f Exod. 25. 17. 51 Gr. hilasterion, dat is/ om te zijn een versoener / namelick der sondaren. D'Apostel siet hier op den genaden-stoel ofte het versoen-decksel van suyver gout gemaeckt / dat de Arke des verbonts / daer de tafelen der Wet in lagen / bedeckte: het welck oock hilasterion genaemt wort / Hebr. 9. 5. ende was een voorbeeldt / dat Christus door sijne suyverheydt ende gehoorsaemheyt onse overtredingen tegen de Wet voor Godts aenschijn soude bedecken / ende ons met Godt versoenen. 52 D. in / ofte door sijn bloedigh lijden ende sterven. Dese woorden komen gevoeght worden ofte by het woort versoeninge, dat Christus ons door sijn bloet met Godt versoent heeft: ofte met het woort geloove, om dat het geloove/ waer door wy gerechtveerdight worden/ voornamelick siet op de gehoorsaemheydt Christi tot den doodt des cruyces toe: ende daer op steunt ende vertrouwt: het welck met het oogh-merck des Apostels schijnt best over een te komen. Siet oock 2. Corinth. 5. vss. 19/ 20/ 21. Galat. 2. 20. 53 D. om te betoonen sijne trouwe ende waerheyt in't houden van sijne beloften. Luc. 1. vss. 69/ 70. ofte oock om te bewijsen dat hy rechtveerdigh is / de wijle hy selfs in Christo de sonden straft: welcke hy in het Oude Testament vergeven heeft om dese versoeninge die geschieden soude / ende in den Nieuwen dagelicks vergeeft den geloovigen om de selve voldoeninge die nu geschiet is: het welck de volgende woorden schijnen mede te brengen. 54 N. onder het Oude Testament / die Godt in Christo eerst in de volheydt des tijdts gestraft heeft / tot dien tijdt de selve oversiende. Hebr. 9. vs. 15. Ofte / die de menschen gedaen hebben eer sy door den geloove gerechtveerdight worden. Hoe wel oock de sonden / die nae de bekeeringe gedaen worden / niet anders en worden vergeven dan om de voldoeninge Christi: Philip. 3. 9. Hebr. 10. 14. 1. Joan. 1. 7. ende 2. 2. 55 Gr. in. Dese woorden worden van sommige gevoeght met het volgende vs: doch hangen beter aen het voorgaende. 56 Siet de verklaringe van het voorgaende vs. 57 N. daer eenigh mensche in sijne rechtveerdighmakinge voor Godt soude mogen van roemen. 58 D. het voor-schrift / ofte de leere des gheloofs / die hy door een Hebreeusche wijse van spreecken by gelijckenisse eene Wet noemt. gelijck Jes. 2. 3. t Actor. 13. 38. Rom. 8. 3. Galat. 2. 16. Hebr. 7. 25. 59 N. die niet alleen voor de bekeeringe geschieden / maer oock nae de bekeeringe / gelijck van d'Apostel in't navolgende cap. met het exempel Abrahams ende Davids klaerlick sal bewesen worden. 60 N. nu in den Nieuwen Testamente / wanneer het onderscheyt tusschen Joden ende Heydenen is wech genomen. Ephes. 2. vss. 16/ 17/ 18. 61 D. de Joden. 62 D. de Heydenen van afkomste. 63 N. om dat de leere des Euangeliums verklaert / dat Christus de Wet voor ons heeft volbracht / tot onser rechtveerdighmakinge: ende dat hy de gene die gerechtveerdight worden oock door sijnen Geest alsoo vernieuwt / dat sy na alle geboden Godts haer leven soecken te richten. Rom. 8. vss. 1/ 2/ 3. Niet om daer door voor Godt gerechtveerdight te worden / maer om Godt voor dese sijne weldaet behoorlicke danckbaerheydt te bewijsen / sijnen naesten te stichten / ende van sijn selfs rechtveerdighmakinge voor Godt meer ende meer versekert te worden: gelijck Paulus hier nae in't 6. ende 7. ende 8. cap. breeder sal verklaren.

Het iiij. Capittel.

1 Den Apostel gaet voort ende bewijst dat de mensche door het geloove gerechtveerdight wort / met het exempel Abrahams. 6 ende met het exempel ende getuygenisse Davids. 9 ende verklaert uyt de omstandigheyt des tijdts / op welcke Abraham het teecken der besnijdenisse heeft ontfangen / dat niet alleen den Joden / maer oock den Heydenen de gerechtigheyt wort toe-gerekent door het geloove. 13 Hy bewijst oock het selve uyt den oorspronck ende vastigheydt der beloften aen Abraham gedaen / dat hy erfgenaem soude zijn der werelt. 17 Beschrijft daer na de kracht ende eygenschappen van het geloove Abrahams. 22 ende betuyght dat hem door dit geloove de gerechtigheyt is toegerekent. 23 ende dat de selve oock na sijn exempel den genen sal toegerekent worden / die in Godt door Christum sullen gelooven.

1 WAt sullen wy dan seggen/ a dat Abraham onse Vader [1] vercregen heeft [2] na den vleesche?

2 Want indien Abraham uyt de wercken gerechtveerdight is/ so heeft hy [3] roem / [4] maer niet by Godt.

3 Want wat seght de Schrift? b Ende Abraham [5] geloofde Godt / ende [6] het is hem gerekent tot rechtveerdigheyt.

4 Nu den genen [7] die werckt en wort de loon niet toegerekent na genade / maer [8] na schult.

5 Doch den genen [9] die niet en werckt/ maer [10] gelooft in hem/ die [11] den godloosen rechtveerdight / wort [12] sijn geloove [13] gerekent tot rechtveerdigheyt.

6 Gelijck oock David [14] den mensche salich spreeckt / welcken Godt de rechtveerdigheyt toerekent sonder wercken:

7 [15] [Seggende], c Salich zijn'se welcker ongerechtigheden vergeven zijn/ ende welcker sonden bedeckt zijn:

8 Saligh is de man / welcken de Heere de sonden niet toe en rekent.

9 Dese [16] saligh-sprekinge dan/ is die [alleen] over de Besnijdenisse/ ofte oock over de Voor-huyt? Want wy seggen dat Abraham het geloove gerekent is tot rechtveerdichheyt.

10 Hoe is't [hem] dan toe gerekent? [17] als hy in de Besnijdenisse was / of [18] in de Voor-huyt? Niet in de Besnijdenisse/ maer in de Voor-huyt.

11 d Ende hy heeft [19] het teecken der Besnijdenisse ontfangen [tot] eenen zegel der rechtveerdicheyt des geloofs / die [hem] in de voor-huyt [was toegerekent:] op dat hy soude zijn [20] een Vader van alle die gelooven in de voor-huyt zijnde / ten eynde oock haer de rechtveerdicheyt toegerekent werde:

12 Ende een Vader der besnijdenisse/ den genen [namelijck] die niet alleen uyt de besnijdenisse zijn / maer die oock wandelen in de voetstappen des geloofs onses Vaders Abrahams / 't welck in de voor-huyt was.

a Iesai. 51. 2. 1 Gr. gevonde heeft. 2 Sommige nemen dit woordt vleesch voor den standt van een onherboren mensche. maer dat en kan hier niet zijn/ om dat Abraham al lange te voren wedergeboren is geweest / ende Godt hadde gedient / eer dit getuygenisse Genes. 15. v. 6. hem is gegeven. Andere daerom voegen dit woort met het voorgaende onsen Vader nae den vleesche. Doch kan dit woordt oock bequamelick genomen worden voor Nae de wercken die men uyterlick siet, ende prijsweerdigh achtet/ gelijck het volgende vs dit alsoo verklaert / en dit woort vleesch alsoo genomen wort Philip. 3. 3/ 4. 3 D. oorsake om te roemen. 4 N. heeft hy oorsake om te roemen. Waer uit dan noodsakelick volght / dat hy uyt de wercken voor Godt niet en is gerechtveerdight: het welck hy daer nae breeder bewijst. b Genes. 15. 6. Galat. 3. 6. Iac. 2. 23. 5 D. de beloften Godts van hem een schild en grooten loon te sullen zijn/ en van hem een erfgenaem te geven/ en sijn zaet te vermenighvuldige. Gen. 15. 1/ 4/ 5/ 6. waer door niet alleen een vleeschlick zaet / maer insonderheyt Christus verstaen wort / de Sone Abrahams / in welcken alle geslachten der aerden souden gesegent worden. Siet hier nae vss. 11/ 12/ 13. gelijck oock Paulus verklaert Galat. 3. 16. Siet oock Joan. 8. 56. 6 De Hebreeusche text Gen. 15. 6. seght / ende hy, namelick Godt / heeft het hem gerekent: Doch is eenerley sin / waer door verstaen wordt / dat Godt hem de gerechtigheydt / die hy in hem selven niet en hadde / door het geloove op het beloofde zaedt uyt genade heeft geschoncken. 7 Namel. met meyninge van door sijn werck de rechtveerdigheyt te verkrijgen ofte te verdienen. 8 N. wordt gegeven: want geven nae schult ende toe-rekenen uyt genade worden hier tegen malkanderen gestelt als tegen malkanderen strijdende. 9 D. die sulcke wercken van verdienste niet en kan noch en derf te voorschijn brengen. 10 D. stelt sijn vertrouwen op de genade Godts in Christo. vss. 24/ 25. 11 D. die in hem selven noch onreyn ende met sonden besmet is / gelijck alle menschen / selfs oock de weder-geborene / voor Godt zijn / nae het getuygenisse Davids in de volgende vsen. 12 Niet dat het geloove / ten aensien dat het een werck is / dit verdient / ofte in hem selven weerdigh is / gelijck eenige verkeerdelick meynen: want dit heeft Paulus terstont te voren allen wercken / ende der-halven oock den geloove / als een werck / benomen: maer om dat Godt sulcks uyt enckele genade den geloovigen belooft heeft / ende om dat het geloove als een instrument is het welck de gerechtigheydt Christi aen-neemt / ende de selve tusschen Godts oordeel ende sijne eygene misdaden stelt. Siet Rom. 5. 9. 2. Corinth. 5. 19. Philip. 3. 9. 13 Het woort rekenen, ofte / toe-rekenen, wordt genomen van een gelijckenisse der gene die yet op yemandts rekeninge stellen. Philem. vs. 18. So wordt Godt geseght yemant de sonde toe te rekenen / als hy wil dat voor de selve van hem door de straffe sal voldaen worden: ende niet toe te rekenen / als hy die vergeeft / ende de straffe quijt schelt / vs. 8. Desgelijcks dat hy het geloove rekent tot rechtveerdigheyt als hy den geloovigen schenckt / toeschrijft / ende toerekent de gerechtigheyt Christi van haer door den geloove aengenomen / ende houdt / door dese genadige toerekeninge / als of het haer eygen gerechtigheydt ware. Daerom wordt oock hier geseght / dat haer de gerechtigheyd toegerekent wort. 14 Gr. de saligh-sprekinge des menschen seght. 15 N. in't begin van den 32 Psalm / welck bewijs Pauli on-wedersprekelick is. Want die uyt sijne wercken gerechtveerdight is / die en heeft geen vergevinge der sonden van nooden / om gelucksaligh te zijn: ende wie bidt dat Godt hem sijne sonden niet toe en rekene / die bidt oock dat Godt hem de rechtveerdigheydt Iesu Christi toe-rekene / alsoo dese twee dingen in Godts oordeel niet en konnen gescheyden worden. Siet Rom. 3. 24. ende 5. 19. Ephes. 1. 7/ &c. c Psal. 32. 1. 16 Ofte / saligh makinge, waer uyt blijckt dat het woort saligh-spreken, ofte / saligh-maken, hier van David genomen wort voor het selve / dat de Schrifture Genes. 15. 6. van Abraham de toe-rekeninge der rechtveerdigheyt noemt. De reden is om dat de gront onser saligheyd gelegen is in de vergevinge der sonden / ende toerekeninge der gerechtichept Christi. 17 D. is 't hem toe-gerekent als hy alreede besneden was? 18 D. doe hy noch niet besneden en was. Want dese beloften / daer het geloove Abrahams op sach / is wel veertien jaren te voren geschiet eer Abraham besneden wiert: alsoo Abraham noch geen hope van kinderen en hadde / doe dese beloste is gedaen. Genes. 15. 2. ende Ismael nu 13 jaren oudt was als Abraham 99 jaren oudt zijnde besneden is geworden. Genes. 17. vss. 24/ 25. d Genes. 17. 11. 19 Dat is / de besnijdenisse tot een teecken ende zegel / dat is / versegelinge ende versterckinge van dat hy door den geloove gerechtveerdight was: in welcke woorden de nature ende eygenschap aller Sacramenten kortelick wordt aengewesen / gelijck oock Genes. 17. 11. Exod. 12. 13. Ezech. 20. 12. Namel. datse dienen om het geloove niet eerst te wercken / maer te versegelen ende te versterken / ende daerom niet bloote teeckenen / maer oock zegelen zijn. 20 Namel. nae welckers exempel ofte voetstappen Godt wilt / dat soo wel Heydenen als Joden door het geloove gerechtveerdight souden worden.

13 Want de belofte [en is] niet [21] door de Wet aen Abraham/ of sÿnen zade [geschiet], namelÿck dat hy [22] een erfgenaem der werelt soude zÿn/ maer door de rechtveerdicheyt des geloofs.

14 [c] Want indien de gene [23] die uyt de wet zÿn [24] erfgenamen zÿn/ so is het geloove [25] ydel geworden/ ende de beloftenisse [26] te niete gedaen.

15 Want de Wet [27] werckt toorn. [f] Want waer [28] geen wet en is/ [daer] en is oock [29] geen overtredinge.

16 Daerom [30] is'se [31] uyt den geloove/ op dat'se zy [32] na genade: ten eynde de belofte [33] vast zy alle den zade/ niet alleen dat [34] uyt de Wet is/ maer oock dat [35] uyt den geloove Abrahams is/ [g] welcke is een Vader [36] van ons allen/

17 (Gelÿck geschreven staet/ [h] Ick hebbe u tot [37] een Vader van vele volcken gestelt.) [38] voor hem aen welcken hy geloofte heeft/ [namelijck] Godt [39] die de dooden levendich maeckt/ ende [40] roept de dingen die niet en zÿn als of'se waren.

18 [41] Welcke [42] tegen hope [43] op hope [44] gelooft heeft/ dat hy soude worden een Vader van vele volcken: volgens 'tgene geseght was/ [i] [45] Alsoo sal uw' zaedt wesen.

19 Ende niet verswackt zÿnde in't geloove/ en heeft hy sÿn eygen lichaem [46] niet aengemerckt/ dat alreede verstorven was/ soo hy ontrent hondert jaren oudt was/ [noch] oock [47] dat de moeder in Sara verstorven was.

20 [k] Ende hy en heeft [48] aen de beloftenisse Godts niet getwÿfelt door ongeloove: maer is gesterckt geweest in't geloove/ [49] gevende Godt de eere:

21 [l] Ende ten vollen versekert zÿnde dat het gene belooft was/ hy oock [50] machtigh was te doen.

22 Daerom is het hem oock tot rechtveerdicheyt gerekent.

23 [m] [51] Nu en is't niet alleen om sÿnent wille geschreven/ dat het hem toegerekent is:

24 Maer oock om onsent wille/ welcken het sal toegerekent worden/ [namelick] den genen [52] die gelooven in hem die Jesum onsen Heere uyt de dooden opgeweckt heeft.

25 Welcke [53] overgelevert is [54] om onse sonden/ ende op-geweckt [55] om onse rechtveerdighmakinge.

21 Dat is/ door de onderhoudinge der Wet. Hier brenght Paulus noch een ander rede voort/ om te bewÿsen dat Abraham niet en is gerechtveerdight uyt de wercken: want anders soude de belofte aen Abraham gedaen/ namelick dat hy met sÿn zaedt een erfgenaem der werelt soude zÿn/ te vergeefs gegeven wesen. want de Wet werckt toorne/ ende en geeft de erve niet om dat sy door het vleesch geswackt is. Rom. 8. 3.

22 Hier wordt gesien/ ofte op de belofte aen Abraham gedaen/ op den selven eyndt als dit getuygenisse van sÿne rechtveerdigheydt uyt den geloove is gegeven/ Genes. 15. vss. 6/7/8. Namel. van de besittinge van het lant Canaan/ het welck een voor-beelt was van de eeuwige ruste der geloovige in den Hemel/ daer van de Apostel hier spreeckt/ Hebr. 4. 3. ende 11. vss. 9/10. ofte op een ander belofte/ die uyt-gedruckt staet Genes. 22. vss. 17/18. na dat hy sÿnen Sone heeft willen opofferen/ Namel. dat alle geslachten der aerden in sÿnen zade sullen gesegent worden. Want Abraham als een Vader aller geloovige/ is van Godt in de erve van de geestelicke werelt gestelt/ waer van alle sÿne geestelicke kinderen/ de geloovige/ oock haer deel door Christum het beloofde zaet/ sullen ontfangen. Psal. 2, 8. Hebr. 2. 5.

c Galat. 3. 18.

23 D. die door de wercken ofte onderhoudinge der Wet willen gerechtveerdight worden.

24 N. van dese geestelicke werelt vers 13.

25 D. onnoodigh/ te vergeefs.

26 D. sonder kracht ofte vrucht.

27 D. is/ openbaert Godts toorn tegen de overtredinge der selve door hare dreygementen van straffen: ende vermeerdert de sonde door de verkeertheydt van de natuere der menschen. Rom. 7. 8.

f Ioan. 15. 22. Rom. 5. 20. ende 7. 8. Galat. 3. 19.

28 Namel. noch in de natuere ingeschreven/ noch van Godt gegeven/ gelijck te voren is bewesen.

29 Namel. die bekent ende gestraft kan worden.

30 N. de belofte van dese erfenisse.

31 D. is/ onder conditie van het geloove van Godt gedaen ofte gegeven.

32 Want geloove ende genade gaen altijdt te samen/ ende het geloove steunt op de onveranderlicke genade Godts/ niet op de wercken ofte op hem selven. vs. 5. Ephes. 2, 8.

33 Want wy konnen van de erve versekert worden alleen door het geloove/ ende niet door de wercken der Wet/ de wijle niemandt de Wet en onderhout/ gelijck te voren bewesen is. Siet oock Galat. 3. vss. 16/18.

34 D. uyt den Joden/ dien de Wet gegeven was. want dat niemant uyt de wercke der Wet een erfgenaem en kan worden is in't voorgaende 14 vs geleert.

35 D. die het geloove Abrahams na volgen/ al en sijn'se uyt Abraham na den vleesche niet gesproten.

g Iesai. 51. 2.

36 Namel. die gelooven.

h Genes 17. 4.

37 Namel. niet alleen van de gene die uyt hem nae den vleesche souden voortkomen/ maer oock van de gene die door het geloove uyt alle andere volckeren in sÿne geestelicke familie souden ingelijft ende aengenomen worden.

38 Van hier af wordt beschreven het geloove Abrahams met alle sÿne steunselen ende eygenschappen/ tot het 22 vs/ van waer voorts aengewesen wordt dat ons het selve tot een exempel is voor-gestelt.

39 Dit is het eerste steunsel des geloofs/ Namel. Godts almachtigheydt/ het welck Abrahams geloove van noode hadde om vastelick te gelooven/ dat hy nu in sÿnen ouderdom als verstorven zÿnde kracht soude krijgen om een Vader te worden van vele volckeren.

40 Ofte/ noemt. dat is/ door sijn woordt doet zijn ende haer wesen hebben. Psal. 33. 9. 2. Corinth. 4. 6.

41 Namel. Abraham.

42 Namel. die de mensche uyt sÿn eygen vernuft ofte reden soude hebben konnen scheppen.

43 Namel. van Godts waerheydt ende macht.

44 D. vertrouwt heeft.

i Genes. 15. 5. Hebr. 11. 12.

45 Namel. als de sterren aen den hemel.

46 Namel. om uyt de aenmerckinge der swackheyt/ in sÿn vertrouwen geswackt te worden. Want anderstins heeft hy selfs sÿnen ouderdom ende den ouderdom van Sara Gode voor-gehouden. Genes. 17. 17.

47 Gr. de verstorvenheyt des baer-moeders van Sara.

k Ioan. 8. 56. Hebr. 11. vss. 11, 18.

48 Dit is het ander steunsel van het geloove Abrahams. Namel. de versekerheydt die hy hadde van Godts trouwe ende stantvastigheydt in sÿne beloften. Hebr. 6. vss. 17/18.

49 D. hier mede betoonende te gelooven dat Godt konde ende soude doen het gene hy belooft hadde: ende heeft alsoo versegelt dat Godt waerachtigh is. Joan. 3. 33.

l Psal. 115. 3.

50 Namel. al scheen het tegen alle menschelicke reden te zijn.

m Rom. 15. 4.

51 Hier besluyt den Apostel de verklaringe van het voorgaende Capittel/ ende betuyght dat alle geloovige alsoo sullen worden gerechtveerdight/ gelijck Abraham gerechtveerdight is.

52 D. betrouwen op hem, want dit is oock het gene daer ons geloove op steunt/ nae het exempel van het geloove Abrahams/ namelick eerst Godts mogentheyt en trouwe/ die hy nae sÿne belofte getoont heeft in het opwecken Christi uyt den dooden: ende ten tweeden de doot ende opstandinge Iesu Christi, alsoo wy door de doodt met Godt versoent/ ende door de opstandinge deser versoeninge deelachtigh worden.

53 N. van Godt sÿnen Vader. Rom. 8. 32.

54 N. te versoenen ende te niete te doen. Joan. 1. 7. ende 2. 2.

55 Namel. overmits Godt door dese opweckinge betoont heeft/ dat hy de doodt sÿns Soons voor een genoeghsaem ranson voor onse sonden heeft aengenomen/ ende sÿne volkomene gehoorsaemheyt wilt aen-nemen tot rechtveerdigheyt voor alle die in hem gelooven. Want indien Christus in den doot gebleven ware/ so en soude sÿne voldoeninge niet volkomen geweest zÿn/ ende hy en soude ons de kracht van die niet hebben konnen toe-eygenen.

Het v. Capittel.

1 Paulus leert voorders wat vruchten in ons voort-komen door de rechtveerdighmakinge des geloofs/ namelÿck/ vrede met Godt/ lÿdsaemheyt/ hope/ ende versekertheyt van Godts liefde. 5 Verklaert daer nae de fondamenten van dese hope ende versekertheyt/ namelÿck het getuygenisse des Heyligen Geests in onse herten/ ende de bedenckinge dat Godt Christum voor ons in den doodt heeft over-gegeven/ doe wy noch vyanden waren. 9 Besluyt daer uyt dat wy van oock versekert moeten zijn van onse volherdinge/ ende in Godt daer van mogen roemen. 12 Maeckt daer na eene tegenstellinge tusschen Adam en Christum: ende verklaert dat gelÿck door de overtredinge Adams de sonde ende de doodt over alle menschen is gekomen/ alsoo oock door Christi gehoorsaemheyt de rechtveerdigheyt ende het leven over vele sal komen. 20 Eyndelÿck verklaert hy waer toe de gevinge van de Wet heeft gedient.

1 [a] Wy dan gerechtveerdight zÿnde uyt den geloove hebbē [1] vrede by Godt door onsen Heere Jesum Christum:

2 [b] Door welcken wy oock de [2] toeleydinge hebben door't geloove [3] tot dese genade/ in welcke wy [c] staen/ ende [d] roemen [4] in de hope [5] der heerlickheyt Godts.

3 Ende niet alleenlick [dit], [e] maer [6] wy roemen oock in de verdruckingen: wetende dat de verdruckinge [7] lÿdsaemheyt werckt:

4 Ende de lÿdtsaemheyt [8] bevindinge/ ende de bevindinge [9] hope:

5 Ende de hope [10] en beschaemt niet/ om dat [11] de liefde Godts in onse herten [12] uytgestort is door den heyligen Geest/ [13] die ons is gegeven.

6 [f] Want [14] Christus/ als wy noch [15] krachteloos waren/ is [16] te sÿner tÿdt voor [17] de godloose gestorven.

7 Want nauwlÿck sal yemandt voor eenen rechtveerdigen sterven: want voor [18] den goeden sal [19] mogelÿck yemandt oock [20] bestaen te sterven.

8 Maer Godt [21] bevesticht sÿne liefde tegen ons/ dat Christus [g] voor ons gestorven is/ als wy [22] noch sondaers waren.

9 Veel meer dan/ zÿnde nu gerechtveerdigt [23] door sÿn bloedt/ sullen wy door hem behouden worden [24] van den toorn.

a Iesai. 32. 17. Ioan. 16. 33. Ephes. 2. 13.

1 D. vriendtschap Godts/ daer wy te voren sÿne vyanden waren vs. 8. ende 10. ende de versekertheyt daer van in ons gemoet/ waer door wy in Godt worden gerust gestelt. Joan. 16. 33. Rom. 14. 17.

b Ioan. 10. 9. ende 14. 6. Ephes. 2. 18. ende 3. 12. Hebr. 10. 19.

2 Ofte/ toeganck tot dese genade, waer door te kennen gegeven wort dat wy tot dese genade van selfs niet en zijn gegaen/ maer dat wy van Christo door sÿnen Geest daer toe zijn geleydt. Ephes. 2. 8. Hebr. 8. 10.

3 D. tot desen staet der vriendschap ende vrede met Godt. Waer uyt ooc voortkomt dat wy met vrymoedigheydt tot hem gaen/ ende hem durven aenroepē als eenen Vader. Ephes. 2. 18. en 3, 12. Heb. 4. 16.

c 1. Cor. 15. 1.

d Hebr. 3. 6.

4 Ofte/ op de hope, dat is/ lijdtsamige verwachtinge door Christum.

5 Namel. die namaels in ons sal geopenbaert worden. Rom. 8. 18.

e Iac. 1. 2.

6 D. wy verheugen ons selfs daer in/ ende trotsen tegen de selve om de versekertheydt die wy hebben van de goede uytkomste van die. Rom. 8. 34/ &c.

7 Niet dat de verdruckinge dat doet door hare natuere/ maer om dat Christus de geloovige door sÿnen Geest daer tegen sterckt. Joan. 16. 33. Rom. 8. 37.

8 Ofte/ ervaringe, ofte/ beproevinge, Namel. van Christi hulpe ende trouwe in het volbrengen van sÿne belofte/ daer mede hy ons heeft belooft in sulcke swarigheydt by te staen. Joan. 14. vss. 17/ 18. 2. Corinth. 1. vss. 5/6.

9 N. dat oock de vervullinge van alle andere beloften/ ende insonderheyt van de eeuwige saligheyt/ daer op volgen sal/ gelijck wy de vervullinge van dese belofte hier in bevinden ende gevoelen.

10 D. en mist noch en bedrieght niet. Want als wy yet verwachten/ ofte tot roemens toe hopen/ dat ons daer nae mist/ soo worden wy daer over by ons selven bedroeft ende by andere beschaemt.

11 N. waer mede hy ons in Christo Iesu lief heeft/ gelijck uytgedruckt wordt v. 8. het welck ons in den tijt van verdruckinge meest troost ende versterckt. Rom. 8. vss. 38/39.

12 D. overvloedelick betuyght. Rom. 8. 16.

13 N. tot een vertrooster in ons gemoet/ ende een onderpandt van onse erve. Joan. 14. vss. 16/17. 2. Corinth. 1. 22. Ephes. 1. 13. Ende dit is het eerste fondament/ waerom de hope niet en beschaemt/ om dat de Heylige Geest hier in niet en kan liegen.

f Ephes 2, 1. Coloss. 2. 13. Hebr. 9. 15. 1. Petr. 3. 18.

14 Dit is het ander fondament onser hope/ de versekerheydt der liefde Christi tegen ons/ die ons met Godt versoent heeft doe wy noch vremt van hem waren/ veel meer dan ons behouden sal/ na dat wy nu sÿne vrienden door het geloove geworden zijn.

15 Ofte/ onmachtigh. Namel. om ons selven te verlossen/ als overwonnen van de sonde gelijck van een doodelicke sieckte.

16 Ofte/ ter rechter, ofte bequamer tijdt. dat is/ in den tijdt van Godt bestemt. Galat. 4. 4.

17 Dat is/ die in haer selven sondaers waren/ ende door hare sonden Godts toorne meer ende meer over haer verweckten.

18 Ofte/ nuttigen, dat is/ die hem ofte andere dienstigh ende nuttigh is.

19 Dit seght de Apostel/ om dat/ insonderheyt in de Romeynsche Historien/ hoe wel seer weynige/ nochtans eenige worden gevonden/ die haer in den doodt hebben begeven/ om hare vrienden ende mede-burgers te verlossen van swarigheyt: maer niemandt van die en is voor sÿne vyanden gestorven/ gelijck Christus gedaen heeft.

20 Gr. durven.

21 Ofte/ recommandeert, aenprijst.

g Hebr. 9. 15. 1. Petr. 3. 18.

22 D. als de sonde over ons noch hare heerschappye hadde. Joan. 9. 31. Rom. 6. vss. 17/ 19/ 20.

23 Gr. in sijn bloedt, dat is/ door sÿne gehoorsaemheydt tot den doot des cruyces. Philip. 2. 8. welcke is de bewegende oorsake/ waerom ons Godt rechtveerdight/ ende daer het geloove op steunt. Rom. 3. 25.

24 D. van de straffe des toekomenden toorns. 1. Thess. 1. 10. het welck oock de dagh des toorns genaemt wort/ Rom. 2. 5.

10 Want indien wy [25] vianden zijnde met Godt versoent zijn door den doodt sijns Soons / veel meer sullen wy versoent zijnde behouden worden [26] door sijn leven.

11 Ende niet alleenlijck [dit], maer [27] wy roemen oock in Godt / door onsen Heere Jesum Christum / door welcken wy nu de versoeninge gecregen hebben.

12 [28] Daerom gelijck [h] door [29] eenen mensche de sonde in de werelt ingekomen is / ende door de sonde [i] de doodt : ende alsoo de doodt tot alle menschen doorgegaen is [30] in welcken alle [31] gesondight hebben.

13 Want [32] tot de Wet [33] was de sonde inde werelt : maer de sonde en wort [34] niet toe-gerekent / [35] alser geen wet en is.

14 Maer [36] de doot heeft geheerschet van Adam tot Mosem toe / oock over de gene [37] die niet gesondight en hadden in de gelijckheydt der overtredinghe Adams / welcke [38] een voorbeeldt is [39] des genen die komen soude.

15 Doch niet / gelijck [40] de misdaet / alsoo is oock [41] de genaden-gifte. Want indien door de misdaet van eenen [42] vele gestorven zijn / so is veel meer [43] de genade Godts ende [44] de gave door de genade / die daer is eenes menschen Jesu Christi / [45] overvloedich geweest [46] over vele.

16 Ende niet gelijck [de schult was] door [47] den eenen die gesondight heeft / [alsoo is] de gifte. Want [48] de schult is wel uyt eene [misdaet] tot [49] verdoemenisse : maer de genaden-gifte is uyt [50] vele misdaden tot rechtveerdigh-makinge.

17 Want indien door de misdaet van eenen de doodt geheerscht heeft door [51] dien eenen / veel meer sullen de gene / die den overvloedt der genade ende der gave der rechtveerdicheyt [52] ontfangen / [53] in het leven heerschen door dien eenen [namelijck] Jesum Christum.

18 Soo dan gelijck door eene misdaet [de schult gekomen is] over alle menschen [54] tot verdoemenisse : also oock door eene [55] rechtveerdigheyt [komt de genade] [56] over alle menschen tot rechtveerdighmakinge des levens.

19 [57] Want gelijck door de ongehoorsaemheydt van dien eenen mensche vele [tot] sondaers gestelt zijn geworden / alsoo sullen oock door de gehoorsaemheyt van eenen vele [tot] rechtveerdige gestelt worden.

20 [k] [58] Maer de wet is [59] boven dien ingekomen / op dat de misdaet [60] te meerder worde : [l] ende waer de sonde meerder geworden is / [daer] is [61] de genade veel meer overvloedigh geweest.

21 Op dat ghelijck de sonde [62] gheheerscht heeft [63] tot de doot / alsoo oock [64] de genade soude heerschen [65] door rechtveerdigheyt [66] tot het eeuwige leven / door Jesum Christum onsen Heere.

25 N. om de sonde die in ons was / welcke Godt haet / ende vyandschap is tegen Godt. Rom. 8.7. Andersins heeft hy geseght dat Godt ons lief gehadt heeft / doe wy noch sondaers waren / v. 8. Namel. ten aensien dat wy van hem uytverkoren ende Christo om te verlossen gegeven waren. Joan. 17.2/6. Rom. 9.13.
26 Gr. in sijn leven. D. door hem die nu leeft / ende sit ter rechter hant Godts / aldaer voor ons bidt / ende alle dingen sich heeft onderworpen. Rom. 8.34. Ephe. 1. vss. 20/21/22/&c. Hebr. 9.24.
27 N. hier van / dat wy nu versoent zijnde oock sullen behouden worden van den toe-komenden toorn. vs. 9. ende 10. ende dat Godt onse Godt is ende eeuwelick sal blijven.
28 In de volgende vssen verklaert de Apostel hoe wy door Christum gerechtveerdight zijn met eene tegenstellinge van Adam ende sijne ongehoorsaemheydt / door welcke de doodt door-gedrongen is over alle menschen. vss. 12/13/14. ende daer nae hoe Christi gehoorsaemheyt ons daer tegen tot rechtveerdigheydt streckt. vss. 15/16/17/18/19. door Godts toerekeninge. Ende dat het daerom niet ongerijmt en is / dat wy alle door eenes menschen gehoorsaemheyd gerechtveerdigt worden / alsoo wy alle door eenes menschen ongehoorsaemheydt tot sondaers gestelt zijn.
h Genes. 3.6.
i 1. Corinth. 15.21.
29 Namel. Adam. 1. Corinth. 15.21. waer onder oock Eva begrepen is / alsoo dese twee een vleesch waren / ende een gemeene stamme van het geheel menschelick geslachte. Ephes. 5.31. 1. Timot. 2.14.
i Genes. 2.17. Rom. 6.23.
30 Namel. eenen mensche / gelijck dit Grieksch woordeken epi, voor in oock elders wort genomen / Marc. 2.4. Hebr. 9.17 / &c. ende dit woordeken in van Paulo oock over dese sake gebruyckt wordt. 1. Corinth. 15.22. Ofte / voor soo veel, ofte / om dat'se alle gesondight hebben, ende dat brenght oock noodtsakelick den selven sin mede / want alle menschen die sterven en hebben in haer selven geen dadelicke sonden begaen / gelijck blijckt in de onmondige kinderen / welcker vele sterven in hare onmondigheydt / ende derhalven moeten gesondight hebben in desen eenen mensche / in wiens lendenen sy waren : gelijck Levi geseght wort tiende gegeven te hebben / zijnde in de lendenen Abrahams. Hebr. 7.9. Siet hier van breeder verklaringe in de volgende vssen / ende Job. 14.4. Psal. 51.7. Joan. 3. vss. 5/6. Ephes. 2.3/&c.
31 N. alsoo is oock door eenen mensche Iesum Christum de gerechticheydt ende het leven over alle geloovige gekomen, gelijck Paulus besluyt vss. 18/19.
32 Namel. van Mose gegeven.
33 D. was oock in de werelt / gelijck uyt de doodt blijckt / vs. 14. die de besoldinge der sonde is. Rom. 6.23.
34 D. niet voor sonde gehouden / ofte gerekent.
35 Waer uyt de Apostel besluyten wil / datter van een ander Wet is geweest / door welcker overtredinge alle menschen oock in dien tijt sondaers geweest zijn : ende dat niet alleen de Wet der Naturere / die de onmondige kinderen niet en hebben overtreden / maer de Wet die Godt aen den eersten mensche hadde gegeven / welckers overtredinge aen allen / oock selfs aen de onmondige kinderen is toe-gerekent / gelijck het volgende vs mede-brenght.
36 Namel. niet alleen de geestelicke ende eeuwige doot / maer oock de lichamelicke / van welcke hy in dit vs insonderheydt spreeckt / om dat die voor allen blijckelick was. Rom. 8.10. 1. Corinth. 15.22.
37 D. de onmondige kinderen / die noch geen dadelicke sonden tegen de Wet Godts en hebben begaen / gelijck Adam ende alle volwassene nae hem gedaen hebben / ende die evenwel sterven. Waer uyt dan blijckt dat'se met de erf-sonde besmet zijn.
38 D. een gelijck exemplaer. Namel. dat gelijck Adam / de gene die van hem natuerlicker wijse geboren zijn / in hem ende door hem tot sondaers gestelt heeft / also oock Christus alle die door hem overnatuerelicker wijse herboren worden / in hem ende door hem tot rechtveerdige stelt / gelijck de volgende verklaringe bewijst.
39 D. Christi des beloofden zaets / dat den Satan den kop soude vertreden / Genes. 3.15. op welcke belofte de Apostel hier schijnt te sien. Want aldaer wordt den tweeden Adam beloofst / soo haest den eersten was gevallen.
40 Ofte / val, afval : dat is / de sonde Adams / die in dit capittel meermaels met dit woordt genaemt wordt.
41 D. de weldaet / die ons door Christum is verkregen ende wordt geschoncken.
42 D. niet alleen hy selve / maer andere vele / namelick alle die van hem nae de natuere gekomen zijn.
43 D. de barmhertigheydt ende onverdiende gunste Godts.
44 D. de gerechtigheydt Christi, die ons van Godt uyt genade door het geloove wordt toe-gerekent.
45 D. krachtiger ende menighvuldiger. Een gelijckenisse genomen van 't water dat het vyer door sijne kracht ofte vloet uytbluscht / dat alsoo oock de kracht ende overvloedt van Christi gerechtigheydt de sonde ende schult uytbluscht.
46 D. alle die hem door het geloove worden ingelijft.
47 Namel. Adam / als voren.
48 Ofte / oordeel, dat is / schult / gelijck 1. Timot. 5.12. Namel. waer door wy om de sonde voor Godts oordeel des tijdtlicken ende eeuwigen doodts schuldigh zijn / gelijck uyt het volgende blijckt.
49 Namel. voor de gene die door het geloove in Christum van desen verdoemelicke staet niet verlost en worden.
50 Namel. der gene die dese gemeene sonde met vele bysondere sonden hebben verswaert / gelijck alle menschen doen die tot hare jaren gekomen zijn.
51 Namel. eersten Adam / als voren.
52 Ofte / aen-nemen. Namel. door den waren geloove. Joan. 1.12.
53 D. deses geestelicken levens deelachtigh zijnde de overhandt hebben over de sonde ende schult der selve. Gal. 2. vss. 19/20. Ephes. 2. vss. 5/6. ende hier nae des eeuwigen levens deelachtigh worden / gelijck vs. 21. naeder verklaert wordt.

54 D. haer in sulcken staet gebracht / daer in sy voor Godt verdoemelick zijn. Rom. 3.19. Ephes. 2. vss. 1/2.
55 Gr. dikaioma. alsoo noemt hy de gehoorsaemheydt Christi, om dat sy de kracht heeft om oock andere te rechtveerdigen / gelijck het Gr. woordt hier mede brenght : ende wordt gestelt tegen de overtredinghe Adams / in welcke oock de kracht was om andere tot sondaers te maken. v. 19.
56 N. die in hem gelooven : ofte / die dese gabe aen-nemen. v. 17.
57 Hier besluyt d'Apostel de gelijckenisse van Adam ende van Christus : namelick / dat gelijck de ongehoorsaemheyt Adams ons toe-gerekent wordt tot schult der verdoemenisse / alsoo Christi gehoorsaemheydt ons toe-gerekent wort tot ontslaginge van die schult. Het is wel waer dat gelijck wy door Adams eerste misdaet niet alleen schuldigh zijn geworden aen de selve / ende aen de straffe van dien / maer oock onse natuere daer door verdorven is geworden / dat alsoo wy door Christi gehoorsaemheyt niet alleen van de straffe verlost zijn / maer oock door de kracht der selve van sijnen Geest in ons gemoet vernieuwt ende gheheyligt worden : doch daer van en heeft de Apostel tot noch toe niet gesproken / maer begint daer van te spreken in het volgende. Ende dese vernieuwinge is in dit leven oock geheel onvolmaeckt / gelijck hy met sijn eygen exempel sal bewijsen in 't 7. capit. soo dat wy daer door voor Godt niet en komen rechtveerdigh gestelt worden.
k Ioan. 15.22. Rom. 4.15. ende 7.8. Galat. 3.19.
58 Hier beantwoort den Apostel dese tegen-werpinge : Indien wy door de gerechtigheyt Christi alleen tot rechtveerdige gestelt worden / waer toe is dan de Wet den Israeliten door Mosem gegeven? en verklaert dat de Wet niet en is gegeven om gerechtveerdigt te worden door haer / maer op dat de sonde / ende de straffe die wy van wegen de sonde schuldigh zijn / te beter soude bekent worden : ende dat also de genade Godts in Christo, die ons niet tegenstaende de swaerheydt onser sonden / rechtveerdight / te meerder soude geacht worden / ende wy te vlijtiger onsen toe-vlucht tot de selve souden nemen. Siet Galat. 3.19.
59 N. boven de schult die wy van natuere onderworpen waren : ofte / boven de belofte / die alreede aen Abraham gedaen was / waer van in 't voorgaende cap. ende Galat. 3.17. gesproken wort.
60 D. te blijckelijcker / ende oock te stercker / niet door de schult van de Wet / maer van onse verdorvene natuere / die altijt strevelt tegen het gene haer verboden is. Rom. 7. vss. 5/8.
l Luc. 7.47.
61 Siet de aenteeck. op het 15 vs.
62 D. de overhant over ons gehadt heeft / ofte ons sijne macht heeft onderworpen.
63 Gr. in de doodt, Namel. de tijdtlicke ende eeuwige doot gelijck blijckt uyt de volgende tegenstellinge.
64 N. Godts over ons.
65 N. die ons van hem door het geloove is geschoncken.
66 N. het welck hier in ons begint / ende naemaels ten vollen over ons sal geopenbaert worden. Joan. 11. vss. 25/26. Coloss. 3. vss. 3/4.

Het vj. Capittel.

1 Van hier voort leert den Apostel / dat de gene die door het geloove in Christum zijn gerechtveerdight / oock door de kracht van Christi doodt ende opstandinge worden vernieuwt ende geheylight / ende bewijst het selve door de beteeckenisse van onsen Doop. 5 als oock uyt onse vereeninge met Christo, waer door wy met hem der sonde gestorven / ende tot een nieuw leven opgeweckt zijn. 9 Betuyght voorder / dat gelijck Christus maer eens is gestorven / ende voortaen altijt leeft in heerlickheyt / wy oock alsoo / als wy gelooven / der sonde sterven / om voortaen heyliglijck te mogen leven. 12 Treckt hier uyt eene gemeyne vermaninge / dat de sonde van over ons niet en moet heerschen / maer wy over de sonde. 15 ende verklaert dat de genade Godts / ende de vryheyt daer in wy staen / ons oock daer toe moet bewegen. 21 Eyndelijck versterckt hy dese sijne vermaninge door de bedenckinge van de vrucht der sonde / welcke is de doodt : ende van 't eynde der heylighmakinge / 't welck is het eeuwige leven / ons uyt genade door Christum gegeven.

1 [1] WAt sullen wy dan segghen? sullen wy [2] inde sonde blijven / op dat de genade [3] te meerder worde?

2 [4] Dat sy verre. Wy [5] die de sonde gestorven zijn / hoe sullen wy noch [6] in deselve leven?

3 Ofte en weter ghy niet [a] dat so vele als wy [7] in Christum Jesum gedoopt zijn / wy [8] in sijnen doodt gedoopt zijn?

1 Dese tegenwerpinge rijst uyt het gene Paulus in de twee laetste verssen van 't voorgaende cap. hadde geseght.
2 D. onder de heerschappie der verdorvenheyt / die in ons noch overich is. cap. 7.14. Ofte / in allerley sonde die in de werelt de overhandt heeft.
3 Namelijck / gelijck in de twee voorgaende verssen schijnt betuyght te zijn : het welck aldaer verklaert is.
4 d'Apostel verwerpt met dese woorden sulck gevolgh / als der antwoorde onweerdigh / ende bewijst het tegendeel / dat wy inde sonde niet en moeten blijven.
5 D. is / wy die van de heerschende macht der inwoonende sonde door Christi Geest verlost zijn. vss. 6/7. want de sonde sterven / beteeckent in de Schrifture des Nieuwen Testaments de sonde in ons geen leven laten hebben / Dat is / niet leven onder de macht ende heerschappie der sonde.
6 D. de sonde haer leven ende kracht laten / ende in ons de overhant laten hebben.
a Gal. 3.27.
7 N. Om te betuygen onse gemeynschap die wy met Christo hebben door het geloove.
8 D. door den Doop versekert worden / dat wy gemeynschap hebben aen sijne doodt / waer door niet alleen onse sonden voor Godt versoent zijn / maer oock de H. Geest is verworven / door wiens werckinge de verdorventheyt die in ons is haer leven ofte heerschende kracht is benomen / het welck is den eersten Trap onser weder-geboorte. Tit. 3. vss. 5/6. De Apostel schijnt hier te sien op de wijse van doopen in die warme Oostersche landen veel gebruyckick / daer de menschen geheel in 't water ingedoopt wierden / ende een weynigh tijdts onder het water bleven / ende daer nae uyt het water opresen : ende aen te wijsen dat dese in-doopinge ende blijven in 't water een af-beeldinge is van Christi doot ende begravenisse / ende het op-rijsen uyt het water / van sijne verrijsenisse. Het welck oock op onse wijse van doopen door besprenginge wel kan gepast worden.

4 [b] Wy zijn dan [9] met hem begraven door den doop in den doodt / op dat gelijckerwijs Christus uyt de dooden [c] opgeweckt is [10] tot de heerlickheyt des Vaders / [11] alsoo oock wy [d] in nieuwicheyt des levens wandelen souden.

5 [e] Want indien wy met hem [12] eene plante geworden zijn in de gelijckmakinge sijns doots / so sullen wy het oock zijn [in de gelijckmakinge sijner] opstandinge.

6 Dit wetende dat [13] onsen ouden mensche [f] [14] met [hem] gecruycight is / op dat [15] het lichaem der sonde [16] te niete gedaen worde / op dat wy [17] niet meer de sonde en dienen.

7 [g] Want [18] die gestorven is / die is [19] gerechtveerdight van de sonde:

8 [h] Indien wy nu [20] met Christo gestorven zijn / so gelooven wy dat wy oock [21] met hem sullen leven.

9 [i] Wetende dat Christus op-ghe-weckt zijnde uyt de dooden / niet meer en sterft: de doot [22] en heerscht niet meer over hem.

10 [k] Want dat hy gestorven is / dat is hy [23] der sonde [24] eenmael gestorven: ende dat hy leeft / dat leeft hy [25] Gode.

11 Alsoo oock ghy lieden houdt het daer voor dat ghy wel [26] der sonde doot zijt / maer [27] Gode levende zijt in Christo Jesu onsen Heere.

12 Dat [28] dan de [29] sonde niet en [30] heersche in uw' [31] sterflijck lichaem / om haer [32] te gehoorsaemen in de begeerlickheden des selven [lichaems].

13 Noch en stelt uwe leden niet [33] der sonde tot [34] wapenen der ongerechtigheyt: [l] maer stelt u selven [35] Gode / als [36] uyt de dooden levendigh [geworden] zijnde / ende [stelt] [37] uwe leden Gode tot wapenen der gerechticheyt.

14 Want [38] de sonde en sal over u niet heerschen: want ghy en zijt niet [39] onder de Wet / [40] maer onder de genade.

15 [41] Wat dan? Sullen wy sondigen / om dat wy niet en zijn onder de Wet / maer onder de genade? Dat zy verre.

16 Weet ghy niet [m] dat wien ghy u selven stelt tot dienstknechten [42] ter gehoorsaemheyt / ghy dienstknechten zijt des genen dien ghy gehoorsaemt / ofte [43] der sonde tot de doodt / ofte [44] der gehoorsaemheyt [45] tot gerechticheyt?

17 Maer Gode zy danck / dat ghy [wel] dienstknechten der sonde [46] waert / maer [dat] ghy [nu] van herten gehoorsaem geworden zijt [47] den voorbeelde der leere / tot het welck ghy overgegeven zijt:

18 [n] Ende vry gemaeckt zijnde [48] van de sonde / zijt gemaeckt dienstknechten der gerechticheyt.

19 Ick spreke [49] op menschelijcker wijse / [50] om der swackheyt uwes vleeschs wille. Want gelijck ghy uwe leden gestelt hebt [om] dienstbaer [te zijn] [51] der onreynicheyt / ende [52] der ongerechticheyt [53] tot ongerechticheyt / also stelt nu uwe leden [om] dienstbaer [te zijn] der gerechticheyt [54] tot heylichmakinge.

20 [o] Want doe ghy dienstknechten waert der sonde / so waert ghy [55] vry van de gerechticheyt.

21 Wat vrucht dan hadt ghy doe van die dingen daer over ghy u [56] nu [57] schaemt? Want het eynde der selve [58] is de doot.

22 Maer nu [59] van de sonde vrygemaeckt zijnde / ende [60] Gode dienstbaer gemaeckt zijnde / hebt ghy uwe vrucht [61] tot heylichmakinge / ende het eynde het eeuwige leven.

23 [p] Want [62] de besoldinghe der sonde is [63] de doodt / [q] maer [64] de genaden-gifte Godts [65] is het eeuwige leven / door Jesum Christum onsen Heere.

b Coloss. 2. 12.
9 Dit is de tweede trap onser wedergeboorte / die ons door den Doop wort versegelt / namelick de toe-neminge ende volherdinge in de doodinge der sonde in ons / gelijck de begraeffenisse een volherdinge was van de doodt Christi. vs. 6.
c Rom. 8. 11. Philip. 3. vss. 10, 11.
10 Gr. dia, welck woort meest beteeckent door. D. door de heerlickheyt des Vaders / doch wort oock somwijlen voor tot genomen / het welck hier best past. Siet 2. Pet. 1. 3.
11 Dit is de derde trap onser wedergeboorte / die wy door de kracht der opstandinge Christi ontfangen / ende ons door den Doop wordt beteeckent ende versegelt: namelick dat wy kracht ontfangen hebben om voortaen in nieuwigheyt des levens / dat is / in heyligheyt ende reynigheyt te wandelen. Ephes. 5. vss. 26/27.
d Ephes. 4. 23. Coloss. 3. 10. Hebr. 12. 1. 1. Pet. 2. 2.
e Rom. 8. 11. Coloss. 3. 1.
12 Ofte / t'samen-geplant zijn: een gelijckenisse genomen van een ente die in eenen jeuchdigen boom ingegriffijt wordt / welcke tot een plante wort met den boom / ende het sap des levens ende der vruchtbaerheyt uyt hem treckt. Alsoo / wil hy seggen / die met Christo, als de stamme / door het geloove zijn vereenigt (waer van de Doop oock een teecken is / Galat. 3. v. 27.) die verkrijgen door den Geest Christi de kracht niet alleen om de sonden te dooden ende allengskens te begraven / maer oock om in nieuwigheydt des levens meer ende meer op te staen / ende ter eeren Godts heyliglick te leven. Joan. 15. 1.
13 Alsoo noemt hy de aengeborene blintheydt ende verdorvenheydt des menschen / die wy van den eersten mensche erven / die hy elders oock vleesch noemt / gestelt tegen den nieuwen mensche / die bestaet in kennisse / heyligheyt / ende rechtveerdigheyt. Ephes. 4. 22. Coloss. 3. 9.
f Gal. 2. 20. ende 5. 24. Phil. 3. 10. 1. Petr. 4. vss. 1, 2.
14 Dewijle Christus onse sonden aen het cruyce op hem geladen heeft / niet alleen om die te versoenen / maer oock om de selve te niete te doen / gelijck volght. Siet oock Hebr. 9. vss. 14/26/28.
15 D. de geheele masse ofte t'samen-voeginge van dese verdorventheydt / de welcke is als een onsuyver lichaem / dat vele onsuyvere leden heeft. Coloss. 2. 11. ende 3. 5.
16 Dit lichaem der sonde is wel van Christo geheel te niete gedaen / so veel sijne verdiensten aengaet / ende is oock door sijnen Geest in de wedergeborene de kracht van heerschen benomen vss. 12/14. maer moet allengskens meer ende meer in ons vernietight worden door den selven Geest met naerder toe-eygeninge des doodts Christi, gelijck Paulus daer toe de wedergeborene vermaent / Rom. 8. 13. ende 12. 2. Ephes. 4. 22. Coloss. 3. 9. tot dat de selve in ons namaels geheel sal vernietight worden. Hebr. 4. 10.
17 Namel. gelijck wy deden voor onse weder-geboorte. Siet van desen dienst der sonde naerder verklaringe / vss. 16/17/18/19.
g 1. Petr. 4. 1.
18 Dit is een reden genomen van de gelijckenisse van een doodt mensche / die de wercken van levendige niet meer en doet / noch aen geene diensten meer en is verbonden / daer aen hy in sijn leven verbonden was.
19 D. van hare macht vry-gemaeckt ofte verlost. Want hier en wort eygentlick niet gesproken van de vergevinge der sonden / gelijck in de vijf voorgaende capp. maer van de vernietinge van de macht der sonde: een gelijckenisse genomen van een mensche die van den Rechter gerechtveerdigt ofte vrygesproken zijnde / oock met eenen van de banden verlost ende vry gelaten wordt.
h 2. Timot. 2. 11.
20 Siet de aenteeck. op vss. 3/4.
21 Namel. in dit leven een geestelick leven / ende hier namaels het eeuwige leven. Siet Rom. 8. vss. 10/11. Ephes. 2. 5. Coloss. 2. 13. ende 3. 1/2/3/4.
i Apoc. 1. 18.
22 D. en heeft geen macht meer over hem.
k 1. Petr. 2. 24.
23 N. tot versoeninge ende vernietinge der selve.
24 Want door eene offerande heeft hy in der eeuwigheydt volmaeckt die geheylight worden. Hebr. 10. 14.
25 D. by Godt / ende ter heerlickheyt Godts / tot sijner rechter-hant geset zijnde.
26 D. der sonde gestorven zijt. Siet de aenteeck. vs. 2.
27 D. de kracht hebt ontfangen door den Geest Christi om voor Godt ende ter eeren Godts te leven / ende de sonde meer ende meer te dooden. Daer uyt vloeyt van de vermaninge in de volgende vssen. Siet oock Rom. 8. 1 /&c.
28 D. dewijle ghy weder-geboren zijt ende verlost van de macht der sonde.
29 D. de overblijfselen der verdorvenheydt / die in ons tot onser oeffeninge ende vernederinge overigh zijn.
30 D. de over-hant hebbe / Namel. over de kracht ende bewegingen des Geests in u. Siet Rom. 8. vss. 13/14. Gal. 5. vss. 16/17/18.
31 Dit wort geseght niet om dat de quade begeerlickheden alleen in het lichaem zijn / ofte haren oorspronck alleen uyt het lichaem ende niet uyt de ziele hebben: want dat strijdt tegen het gene Christus seght Matth. 15. vss. 18/19. ende Paulus Galat. 5. vss. 19/20. maer om dat dese quade begeerlickheden haer in het lichaem meest openbaren / ende door het lichaem uytgevoert worden.
32 D. te volgen / ofte te doen / daer de sonde ons door verscheydene begeerlickheden toe verlockt. Jac. 1. 14.
33 D. tot dienst van de sonde die in u noch is.
34 D. instrumenten / uytvoerders der ongerechtigheydt / gelijck een soldaet met sijne wapenen uyt-voert het gene hem sijn Overste gebiedt.
l Luc. 1. 74. Rom. 12. 1. Gal. 2. 20. Hebr. 9. 14. 1. Pet. 4. 2.
35 D. ten dienste Godts.
36 D. als uyt den doodt ende macht der sonde verlost / ende met het leven der gerechtigheyt door Christum begaeft.
37 N. als die instrumenten zijn der ziele om uyt te voeren het gene sy wilt ofte begeert.
38 In het 12 vs was dit een vermaninge / doch hier is 't een belofte / dat de sonde in ons niet en sal heerschen / soo wy maer daer tegen behoorlick strijden: waer van de reden in de naevolgende woorden wordt gegeven.

39 Nam. die wel beveelt wat wy doen moeten / maer en geeft de macht niet om te doen dat sy beveelt: verschrickt ons wel door hare dreygementen / maer en verquickt noch en verwackert ons niet om de sonde te overwinnen / door dien wy daer door meer ende meer van de sonde worden overtuyght. Rom. 7. ende 2. Cor. 3. cap.
40 N. Iesu Christi, die ons niet alleen van de schult / maer oock van de macht der sonde heeft verlost / en ons door sijnen Geest de kracht geeft om de sonde met hare begeerten tegen te staen / ende te overwinnen. Siet Rom. 8. vss. 1/2/3/13. 2. Tim. 1. 7. 1. Joan. 5. 4.
41 Dese tegenwerpinge rijst daer uyt / dat yemandt dese woorden niet zijn onder de Wet, qualick hadde konnen duyden: namelick als of hy dat verstaen hadde van de gehoorsaemheydt der Wet / ofte van den regel der gerechtigheyt die inde Wet begrepen is / ende het woordt genade, van eene toelatinge ofte vryheyt van leven / so het elck believt: het welck d'Apostel in't eynde van dit vs verwerpt ende inde navolgende versen krachtelick wederleght.
m Ioan. 8. 34. 2. Petr. 2. 19.
42 D. is / om dien te gehoorsamen ende u selven te onderwerpen.
43 D. der heerschende sonde / als voren.
44 N. die ghy Godt voor uwe verlossinge schuldigh zijt.
45 N. om gerechtigheyt te oeffenen.
46 N. eer ghy in Christum hebt geloofd.
47 N. des Euangeliums / die een leere is der Godtsaligheyd / ende gerechtigheydt / ende gelijck een voorbeelt dat soodanigen naedruck oock laet inde gene diese aennemen / alsoo dat sy door de kracht van Godts Geest haer selven tot naevolginge der selver leere oock overgeven.
n Ioan. 8. 32. Galat. 5. 1. 1. Petr. 2. 16.
48 D. van de slavernye der sonde.
49 D. by gelijckenisse van saken die onder de menschen bekent zijn.
50 D. op dat ghy van wegen de swackheydt uwes verstants in geestelicke saken het selve te beter meught begrijpen. Joan. 3. 12.
51 D. der vleeschelicke lusten.
52 D. der begeerlickheden die strecken tot onderdruckinge uwes naesten.
53 D. tot volvoeringe van sulcke quade lusten ende begeerlickheden.
54 Namel. van uwen handel ende wandel voor Godt ende de menschen / gelijck vs. 22.
o Ioan. 8. 34.
55 Gr. vry der gerechtigheyt. dat is / ontbloot van alle ware gerechtigheyt: ofte der gerechtigheyt niet onderworpen / gelijck een vry mensche die onder niemant en staet.
56 N. nae dat ghy tot kennisse zijt gekomen.
57 Dat is / leetwesen hebt ende schaemte / over de schandelickheden daer ghy te voren behagen in haddet.
58 N. ten zy wy daer van gerechtveerdight ende geheylight geweest waren door het bloet ende den Geest Christi. 1. Corinth. 6. 11.
59 D. van de slavernye der sonde / als voren.
60 D. bequaem ende gewilligh om Godt te dienen.
61 N. in dit leven / gelijck v. 19. Siet 1. Thess. 4. 3.
p Gen. 2. 17. Rom. 5. 12. 1. Corinth. 15. 21. Iac. 1. 15.
62 Gr. besoldingen. Een gelijckenisse genomen van de krijghs-luyden die ten eynde van haren dienst hare betalinge ofte soldye krijgen.
63 Namel. niet alleen de tijdtlicke / maer oock de eeuwige / gelijck uyt het naevolgende lidt blijckt.
q 1. Petr. 1. 3.
64 Namel. die wy door Christum verkrijgen oock in onse heylighmakinge / waer van hy hier spreeckt.
65 D. heeft tot een eynde het eeuwige leven / gelijck gesproken wordt vs. 22. niet dat de selve sulcks verdient (want dan en soudet niet zijn een genaden-gifte) maer om dat Christus ons sulcks verdient heeft / ende uyt genade sal schencken / gelijck de volgende woorden / door Iesum Christum onsen Heere, bewijsen.

Het vij. Capittel.

1 D'Apostel in het voorgaende Capittel verklaert hebbende dat de sonde over de gene / die in Christo zijn / niet meer en heerscht / gelijck sy heerscht over de gene die onder de Wet zijn / bewijst nu het selve door het exempel van de vry-makinge eener vrouwe vande heerschappie hares mans door de doodt des mans. 4 Ende past dat op de weder-geborene. 7 Leert voorts waer toe de Wet dient: ende bewijst dat de Wet geen oorsake en is van de sonde in de onweder-geborene / al heerscht de sonde door de Wet over haer. 14 Beschrijft daer nae den strijdt tusschen vleesch ende geest / ende wijst aen de macht die de overblijfselen des vleeschs noch hebben tegen den geest in de geloovige. 24 Besluyt dese verklaringe met eene klachte / ende met eenen wensch om van desen strijdt geheel verlost te zijn / ende met eene danck-segginge tot Godt over de verlossinge alreede geschiet.

1 En weet ghy niet Broeders / (want ick spreke tot de gene die [1] de Wet

1 N. door Mosen gegeven: welcke niet alleen de Joden maer oock de Christenen schuldigh zijn te verstaen.

verstaen) dat de Wet [2] heerscht over den mensche / [3] so langen tijdt als hy leeft?

2 [a] Want een wijf [4] die onder den man staet / [5] is aen den levenden man [b] verbonden door de wet: maer indien de man gestorven is / so is sy [6] vrygemaeckt [7] vande wet des mans.

3 [c] Daerom dan indien sy [8] eenes anderen mans wert / terwijle de man leeft / so sal sy een overspeelster [9] genaemt worde͂: maer indien de man gestorven is / so is sy vry van de wet / alsoo dat sy geen overspeelster en is / als sy eenes anderen mans wort.

4 So dan / mijne Broeders / [d] ghy zijt oock [10] der Wet gedoodet [11] door het lichaem Christi / op dat ghy soudet worden [12] eens anderen / [namelijck] des genen [13] die van den dooden opgeweckt is / [14] op dat wy Gode vruchten dragen souden.

5 Want doe wy [15] in den vleesche waren / de bewegingen der sonden / [16] die door de Wet zijn / [17] wrochten in onse leden / om den doot vruchten te dragen.

6 Maer nu zijn wy [18] vry gemaeckt van de Wet / [19] overmits wy dien gestorven zijn / [20] onder welcken wy gehouden waren: alsoo dat wy [21] dienen [22] [e] in nieuwicheyt des geests / ende niet [23] [in] de outheyt der letter.

7 Wat sullen wy dan seggen? [24] Is de Wet sonde? Dat zy verre: Ja [f] [25] ick en kende de sonde niet dan door de Wet. Want oock en hadde ick [26] de begeerlicheyt niet geweten [sonde te zijn], indien de Wet niet en seyde / [g] Ghy en sult niet begeeren.

8 [h] Maer [27] de sonde [28] oorsaecke genomen hebbende door het gebodt / heeft in my [29] alle begeerlickheydt gewrocht. Want [30] sonder de Wet is de sonde [31] doodt.

9 Ende sonder de Wet / [32] soo leefde ick [33] eertijts / maer [34] als het gebodt gecomen is / so is de sonde weder [35] levendich geworden / [36] doch ick ben gestorven.

10 Ende het gebodt [37] dat ten leven was / 'tselve is my [38] ten doot bevonden.

11 Want de sonde oorsaecke genomen hebbende door het gebodt / [39] heeft my verleydt / ende door het selve gedoodt.

12 [i] Also is dan de Wet heyligh / ende het gebodt is heyligh / ende rechtveerdigh / ende goedt.

13 Is dan het goede my [40] de doodt geworden? Dat sy verre. Maer de sonde [is my de doodt geworden]: op dat sy soude openbaer worden sonde [te zijn], werckende my door het goede den doodt: op dat de sonde boven maten wierde sondigende [41] door het gebodt.

14 [42] Want wy weten dat de Wet [43] geestelick is / maer [44] ick ben vleeschelick [k] [45] verkocht onder de sonde.

15 Want 't gene ick [46] doe / dat [47] en kenne ick niet. [l] Want [48] 't gene ick wil dat [49] en doe ick niet / maer [50] 't gene ick hate dat doe ick.

16 Ende indien ick 't gene doe dat ick niet en wil / [51] so stemme ick de Wet toe dat sy goedt is.

17 [52] Ick dan en doe dat selve nu niet meer / maer [53] de sonde die in my woont.

18 [m] Want ick weet dat in my / dat is / in mijnen vleesche geen goet en woont: want het willen [54] is [wel] by my / maer [55] het goedt te doen dat en vinde ick niet.

19 Want het goedt dat ick wil / en doe ick niet / maer het quaet dat ick niet en wil / dat doe ick.

20 Indien ick 't gene doe dat ick niet en wil / so en doe ick nu 't selve niet meer / maer de sonde die in my woont.

21 So [56] vinde ick dan [57] dese wet [in my], als ick het goet wil doen / dat het quaet my [58] byligt.

22 [n] Want ick hebbe een vermaecken inde Wet Godts [59] na den inwendigen mensche:

23 [o] Maer ick sie een andere wet [60] in mijne leden / welcke strijdt tegen [61] de wet mijnes gemoets / ende my [62] gevangen neemt onder de wet der sonde / die in mijne leden is.

---

2 D. den mensche verbindt om die te gehoorsamen.
3 N. dien de Wet is gegeven: want de Wet en gebiedt eygentlick niet de͂ dooden maer den levenden.
a 1. Cor. 7. 39.
4 Namel. door den bandt des houwelicks.
5 Nam. om hem getrouwe ende gehoorsaem te zijn / so lange hy leeft. Want hoe wel den man in 't Oude Testament toe-gelaten was de vrouwe eenen scheydbrief te geven / so en is nochtans sulck verlaten van Godt nopt voor goet gekent. Siet Matth. 19. 8.
b 1. Cor. 7. ℣. 2. 10.
6 Gr. ledigh gemaeckt, dat is / los ende vry gemaeckt.
7 D. van de verbintenisse daer mede haer de Wet aen den man verbindt.
c Matth. 5. 32.
8 D. aen een ander man trouwt ende sijn wijf wordt / gelijck oock in 't eynde van het selve Vs.
9 D. inder daet zijn / ende met recht genaemt worden / gelijck dit Grieksch woort Chrematizein oock genomen wort / Actor. 11. 26.
d Galat. 2. 19. 1. Pet. 4. 1.
10 De teghen-stellinge scheen te vereyschen / dat d'Apostel soude seggen / de Wet is u gedoodet, ofte gestorven, alsoo de heerschende macht der sonde door de Wet / ofte / de Wet selve hier als de man gestelt wort / die over ons heerscht door sijne dreygementen tegen de sonde / ende aenritsingen tot de sonde van wegen de verkeertheydt onses vleeschs / gelijck hy hier nae V. 8. sal verklaren: maer de Apostel heeft het selve liever omgekeert / om dat het vremt soude geschenen hebben / soo hy geseght hadde dat de Wet van Christo gedoodt was / daer hy maer en verstaet dat de heerschende macht der Wet gedoodt was: het welck door dese wijse van spreken / wy zijn der Wet gedoodet, dat is / de Wet en heeft dese dreygende ende aenritsende macht niet meer over ons / dewijle wy doodt voor haer zijn / wel soo bequamelick kan verstaen worden. 11 Dat is / door de offerande des lichaems Christi aen het cruyce volbracht / daer door hy den vloeck des Wets ende de macht der sonde onder de Wet heeft te niete gedaen / ende ons daer van verlost: gelijck in het voorgaende capit. breeder is verklaert. Siet oock 1. Corint. 15. Vss. 56 / 57. 12 Ofte / voor eenen anderen. Namel. Christo Iesu. 13 Namel. niet alleen om selve te leven / maer om ons oock met hem te doen leven / ende met hem te vereenigen. 14 Namel. de vruchten van dit geestelick houwelick met Christo, welcke zijn de vruchten van heyligheydt ende rechtveerdigheydt / daer door Godt van ons wordt ge-eert ende gepresen / Joan. 15. 8. 15 D. in de verdorventheydt onser natuere ende heerschappye der selve. Siet hier nae cap. 8. 5. ende volgens. 16 D. die door de Wet ontdeckt ende op-geritst worden / gelijck door de Sonne de quade dampen ontdeckt ende opgeweckt worden / die in het aertrijck verborgen zijn. Siet Vs. 8. 17 D. de verdorventheydt die in de ziele voornamelick hare sit-plaetse hadde / verspreydde haer door hare quade beweginge͂ door alle de leden / ende brocht door de selve dese quade vruchten voort / waer van het eynde de doot is. Siet Matth. 15. Vss. 18 / 19. Jacob. 1. Vss. 14 / 15. 18 Siet hier voren de aenteeck. Vs. 4. 19 D. overmits de heerschende macht der Wet ende der sonde door Christi doodt ende Geest in ons is te niete gedaen. And. overmits die gestorven is. Namel. de Wet / ten aensien van sijne dwingende / verdoemende / ende aenritsende kracht. 20 Gr. in welcken. 21 Namel. Gode. 22 D. in ware heyligheyt / waer toe wy van den Heyligen Geest zijn vernieuwt door de predicatie des Euangeliums / die een dienst der rechtveerdigheyt ende des Geests wort genaemt. 2. Corinth. 3. Vss. 8 / 9.
e Rom. 2. 29 2. Corinth. 3. 6. 23 D. in de oude verdorventheyt / die door de uytwendige letter der Wet meer ende meer wort aengeritst tot de sonde: alsoo de Wet den sondaer wel verdoemt / maer de kracht niet mede-brenght om de sonde te laten. Waerom de Wet een dootslaende letter / ende een dienst des doodts wordt genaemt. 2. Corinth. 3. Vss. 6 / 7. 24 D. oorsake der sonde: welcke tegenwerpinge hier uyt rijst dat de Apostel te voren V. 5. geseght hadde dat de sonde door de Wet krachtigh was in ons / daerom verklaert hy inde 7 volgende Vssen hoe dit moet verstaen worden. f Rom. 3. 20. Heb. 7. 18. 25 Namel. ten vollen ende alsoo ick behoorde. Want andersins leert oock de natuere een onderscheyt van goet ende quaet in vele dingen. Rom. 2. 15. 26 Hier wort de begeerlickheydt genomen voor den gront van alle quade begeerten / ende voor de eerste bewegingen der selve. Want de begeerlickheyt daer wy in bewilligen wisten oock de Heydenen wel dat sonde was: maer dese eerste bewegingen tot het quaet en hielden sy voor geen sonde / gelijck oock niet de Phariseen / waer onder Paulus geweest was. Siet Matth. 5. Vss. 20 / 22 / 28. ende 23. 25 / &c. g Exod. 20. 17. Deut. 5. 21. h Ioan. 15. 22. Rom. 4. 15. ende 5. 20. Galat. 3. 19. 27 D. de verdorventheyt die in ons is. 28 Ofte / gaende geworden zijnde. Want de Wet niet alleen de sonde ontdeckt ende verdoemt / gelijck in het voorgaende Vs is betuyght / maer de verdorventheydt die in de mensche is / wordt door dese kennisse verweckt ende gaende gemaeckt tegen het gebodt / wanneer Godts Geest het selve niet en belet. 29 D. allerley soorte van dadelicke begeerlickheydt. 30 D. sonder de rechte kennisse der Wet. 31 D. toont hare kracht soo niet. 32 Ofte / was ick levendigh. dat is / ick meynde dat ick rechtveerdigh was / ende was daer op gerust. Siet diergelick exempel in dien jonghelinck Matth. 19. Vss. 16 / 17 / 18 / &c. ende in de Phariseen in het gemeyn / Matth. 23. 28. 33 Namel. noch een Phariseer zijnde. 34 Namel. tot mijne rechte kennisse / ende dat ick verstont dat oock de inwendige begeerten tegen de Wet sonde zijn. 35 Dat is / ick hebbe de menichte der sonde / die in my wacker geworden was / levendigh gevoelt.

36 D. is / ick ben in mijn gemoet overtuyght dat ick midden in de doot lagh / ende hebbe den moet verloren / van door de gehoorsaemheydt der Wet te komen behouden worden / Rom. 4. 15. 2. Cor. 3. Vss. 6 / 7 / 9.
37 N. voor de gene die de Wet souden volkomelick onderhouden. Rom. 10. 5. Gal. 3. 12 / &c. het welck den mensche onmogelick is. Rom. 8. 3.
38 Nam. door mijne verdorvenheyt ende overtredinge.
39 Siet d'aenteeck. V. 8.
i 1. Timoth. 1. 8.
40 D. een oorsaecke des doodts / gelijck V. 7.
41 N. gelijck te voren op het 8 Vs verklaert is.
42 Tot hier toe heeft d'Apostel gesproke͂ van de macht der Wet ende der sonde in den verdorvenen e͂ onwedergeborene͂ mensche / gelijck hy oock selve eertijds ervaren hadde / doe hy noch in sulcken stant was V. 9. maer nu komt hy ende spreeckt van hem selven / gelijck hy doe was / ende verklaert wat macht de overblijfselen des sondigen vleeschs noch in hem hadden / nae dat hy nu van de heerschappie der sonde was verlost / gelijck alle sijne redenen / die volgen / van den tegenwoordigen tijdt spreken / ende niet van den voorledenen.
43 D. is / die niet alleen een uytwendige maer oock een inwendige gehoorsaemheyt des herten vereyscht / ende den volmaeckten regel van een geestelick ende heyligh leven voorschrijft / gelijck Christus de somme daer van verklaert / Mat. 22. 37.
44 N. noch ten deele / ten aensien van de overblijfselen des vleeschs die noch in my zijn / gelijck hy verklaert. V. 18. ende 23. Want dat oock de weder-geborene / ten aensien van eenige gebreken die noch in haer zijn / vleeschelick konnen genaemt worden / blijckt 1. Cor. 3. 1.
k Iesai. 52. 3. 45 N. niet als een gewillige slave / die de begeerte der sonde in allen soude volgen / gelijck van Achab gesegt wort 1. Reg. 21. 20. maer die tegen sijnen danck ende wille de begeerten ende aenvallen der sonde noch is onderworpen / sonder dat hy hem daer van noch teenemael kan ontslaen / hoe wel hy die ernstelick wederstaet / ende ten meerderen deele door den Geest Godts / die in hem is / overwint / Siet diergelijck Galat. 5. Vss. 17 / 18. 46 Gr. wercke, ofte volbrenghe. De Apostel neemt hier het woordt doen, gelijck oock in het volgende / niet altijdt van de uytwendige daedt: want de wedergeborene en wandelen niet na den vleesche maer na den Geest. Rom. 8. 1. hoe wel sy hare gebreken hebben / die sy met leetwesen beklagen. Job 9. Vss. 2 / 3. Psal. 130. 3. maer hy spreeckt hier voornamelick van de inwendige bewegingen der sonde / die hy haet / ende die de verdorvene natuere in hem menichmael doet rijsen tegen sijnen danck / gelijck hy oock spreeckt van de begeerlickheyt des vleeschs / Galat. 5. 17. alsoo dat ghy niet en doet dat ghy wilt: daer hy nochtans te voren in 't 16 Vs geseght hadde / wandelt nae den Geest, ende ghy en sult de begeerlickheydt des vleeschs niet volbrengen. 47 Namelick / voor goedt. Dat is / dat en stae ick niet toe / gelijck hy daer nae verklaert. Siet Psal. 1. 6. Matt. 7. 23. l Galat. 5. 17. 48 D. het goet dat ick wil. gelijck V. 19. 49 Namel. in sulcke volmaecktheyt als ick wel wilde / gelijck Vs. 18. 50 Dat is het quaet daer ick eenen afkeer van hebbe / ende dat ick niet en wil: gelijck Vs. 19. 51 Namel. dewijle ick niet en wil noch voor goet en houde de begeerlickheyt die sy verbiedt. 52 Namel. nae den inwendigen mensche / gelijck hy verklaert Vs. 22. 53 D. de overblijfselen der verdorvenheyt die noch in my zijn / gelijck hy verklaert V. 18. ende 20. m Genes. 6. 5. ende 8. 21. 54 Gr. light my by. Namel. door de genade Godts die het selve in my werckt. Philip. 2. 13. 55 Namel. in sijne volmaecktheydt. Siet Philip. 3. Vss. 12 / 13 / 14. 56 D. bevinde. 57 De Apostel noemt hier alsoo / gelijck oock Vs. 23. by gelijckenisse / de overgeblevene verdorventheydt in den geloovigen / om dat gelijck een Wet door hare geboden ende verboden den mensche vermaent ende verplicht tot hare gehoorsaemheydt / alsoo oock de inwoonende sonde haer daer toe drijft door hare begeerten ende aenritsingen. Siet V. 23. 58 Ofte / aenlight. dat is / aenkleeft ofte aenhanght. Namel. door de overblijfselen der verdorvene natuere. n Ephes. 3. 16. 59 Hier door en wordt niet verstaen de natuerlicke reden des menschen / die oock somwijlen wel strijdt voor de burgerlicke deught: want de Schrifture doorgaens getuyght dat de reden des natuerlicken mensches in geestelicke saken blindt ende verkeert is / de selve voor dwaesheydt houdt 1. Cor. 2. 14. vyandtschap is tegen Godt / ende de Wet Godts niet en wort onderworpen / Jae oock niet en kan. Rom. 8. 7. maer wordt verstaen van den mensche voor soo veel hy inwendigh door Godts Geest verlicht ende wedergeboren is. Rom. 2. 29. 2. Corinth. 4. 16. Ephes. 3. 16. welcke inwendige mensche in de Wet Godts / die geestelick is V. 14. sijn vermaken heeft. Psal. 1. 2. Rom. 8. 5. o Galat. 5. 17. 60 D. in mijn vleesch. Vss. 5 / 18. 61 Ofte / de wet mijns verstants. dat is / tegen het voor-schrift ende bewegingen des inwendigen ende nieuwen menschen: gelijck hier voren verklaert is. 62 D. my noch tegen mijnen danck aenkleeft Vs. 14.

24 Ick elendigh mensche! wie sal my verlossen [63] uyt het lichaem deses doodts?

25 [64] Ick dancke Godt door Iesum Christum onsen Heere.

26 [65] So dan ick selve diene wel [66] met den gemoede de Wet Godts/ maer met den vleesche de Wet der sonde.

63 Ofte/ uyt dit lichaem des doots. het welck verstaen kan worden/ ofte van de overblijffselen der sonde ende des ouden menschen/ die het lichaem der sonde genoemt wordt/ Rom. 6.6. Ofte/ van't lichaem des menschen, dat hier sterflick is, ende van wegen de sonde den doot onderworpen. Rom. 8. 10. want wy van dese overblijffselen der sonde/ ende van dese gevangenisse/ niet eer ten vollen en sullen worden verlost/ voor dat wy dit sterflick lichaem sullen afgeleght hebben. 64 Nam. dat hy my alreede soo verre door Christum verlost heeft vande heerschappie der sonde/ dat ick nu/ hoe wel de sonde my noch aenkleeft/ nochtans geen gewillige slave der selve meer en ben/ maer daer tegen strijde/ ende die door Christi Geest kan overwinnen: gelijck het besluyt dat volght/ ende het begin van het volgende cap. mede-brenght. Siet 1. Cor. 15. vss. 55/56/57. 65 Dit is het besluyt van desen geheelen strijdt. 66 D. na den inwendigen mensche. v. 22. die d'Apostel nu erkent hy selve te zijn/ ofte sijn eygen te zijn/ daer het vleesch na de wedergeboorte maer een vreemt aenhanghsel en is/ het welck allengskens versleten ende wech geworpen moet worden.

Het viij. Capittel.

1 Uyt het gene tot noch toe verklaert is treckt d'Apostel dese vertroostinge/ datter geen verdoemenisse meer en is voor de geloovige. 4 ende vermaent haer met verscheydene beweegh-redenen/ datse niet na den vleesche maer na den Geeste moeten wandelen. 17 Verklaert voorders dat het lot der geloovighe in dit leven is met Christo te lijden/ maer sterckt haer daer tegen met de grootte der heerlickheydt/ die daer nae sal volgen. 19 ende stelt haer voor het exempel van het geheele schepsel/ het welck daer nae een natuerlijck verlangen heeft. 23 Vertroost haer voorder door de hope die sy selve daer van hebben. 26 ende door de hulpe des H. Geests in het gebedt. 28 mitsgaders door de versekertheydt/ die sy/ niet tegenstaende all' het lijden/ vast houden van hare verkiesinge/ roepinge/ rechtveerdighmakinge ende verheerlijckinge. 31 Besluyt desen troost met eenen roem in Christo tegen all' het gene haer soude konnen beschuldigen ofte hinderen. 37 ende versekert haer dat sy door Christum in alles sullen overwinnen.

1 SO en isser [1] dan nu geen [2] verdoemenisse voor den genen die in Christo Iesu zijn/ [3] die niet na den vleesche en wandelen/ maer na den Geest.

2 [a] Want [4] de wet des Geests des levens in Christo Iesu heeft my vry gemaeckt van [5] de wet der sonde ende des doodts.

3 [b] [6] Want [7] 'tgene de Wet onmogelijck was/ dewijle sy door het vleesch [8] crachteloos was/ heeft Godt/ sijnen Sone sendende [9] in gelijckheydt [10] des sondigen vleesches/ ende [dat] [11] voor de sonde/ [c] de sonde [12] veroordeelt [13] in het vleesch.

4 Op dat [14] het recht der Wet vervult soude worden in ons/ [15] die niet nae den vleesche en wandelen/ maer nae den Geest.

5 [d] Want [16] die na den vleesche zijn/ [17] bedencken dat des vleesches is: maer [18] die na den Geest zijn/ [19] [bedencken] dat des Geestes is.

6 Want het bedencken des vleeschs [20] is de doodt: maer het bedencken des Geests [21] is het leven ende vrede:

7 Daerom dat het bedencken des vleeschs [22] vyandschap is tegen Godt: want het en onderwerpt sich de Wet Godts niet: want [23] het en kan oock niet.

8 Ende die in den vleesche zijn [24] en connen Gode niet behagen.

9 Doch [25] ghy lieden en zijt niet [26] in den vleesche/ maer [27] inden Geest/ [28] so anders de Geest Godts [e] in [29] u woont. Maer so yemandt [30] den Geest Christi niet en heeft/ [31] die en comt hem niet toe.

10 Ende indien Christus in u lieden is/ so is wel [32] het lichaem doodt [33] om der sonde wille: maer [34] de geest [35] is leven [36] om der gerechtigheyt wille.

11 Ende indien de Geest des genen die Iesum uyt den dooden opgeweckt heeft/ in u woont/ [f] soo sal hy die Christum uyt den dooden opgeweckt heeft/ oock uwe sterflijcke lichamen [37] levendigh maecken/ [38] door sijnen Geest die in u woont.

12 So dan/ Broeders/ wy zijn [39] schuldenaers niet den vleesche/ om na den vleesche te leven.

13 Want indien ghy na den vleesche leeft/ [40] so sult ghy sterven: maer indien ghy [41] door den Geest [42] de werckingen des lichaems [43] doodet/ so sult ghy leven.

14 [g] Want soo vele als'er door den Geest Godts [44] geleydet worden/ [45] die zijn kinderen Godts.

15 [h] Want ghy en hebt niet ontfangen [46] den Geest der dienstbaerheyt wederom tot vreese: [i] maer ghy hebt ontfangen [47] den Geest der aenneminge tot kinderen/ door welcken wy roepen/ [48] Abba/ Vader.

16 [k] De selve Geest [49] getuyght met

1 Dit woordeken dan, siet op het gene van den Apostel tot hier toe in desen brief is geleert. Namel. dat de mensche niet uyt de Wet/ maer door den geloove in Christum rechtveerdigh is: ende dat hy door den Geest Christi van de heerschappye der sonde is verlost/ al isser noch strijdt in hem overich.

2 Hy en seght niet; niet verdoemelicks, want de sonde is in haer selve altijt verdoemelick. Rom. 3. vs. 19. maer sy en streckt den geloovigen niet tot verdoemenisse/ om dat de sonde den geloovigen om Christi wille wort vergeven/ ende daerom voeght hy daer by/ voor de gene die in Christo Iesu zijn, dat is/ die door den waren geloove met hem zijn vereenight. Ephes. cap. 3. v. 17.

3 D. die de begeerlicheden des vleeschs niet en volgen/ ofte na deselve niet en leven. Dit stelt d'Apostel tegen de mont-Christenen/ als een merck-teecken der gene/ die door den geloove met Christo waerlick vereenight/ ende volgens dien van alle verdoemenisse zijn verlost. Ioan. 15. vss. 2/3. a Ioan. 8. 36. Rom 6. 18, 22. Galat. 5. 1. 4 Dat is/ de levendigh-makende Geest/ die in Christo Iesu is. 5 Dat is/ de kracht der sonde die in ons te voren heeft geheerscht. Ende dit is een krachtigh bewijs van 't laetste deel des eersten vs/ dat de geloovige niet nae den vleesche/ maer nae den Geest wandelen. b Actor. 13. 39. Rom. 3. 28. Galat. 2. 16. Hebr. 7. vs 18. 6 In dese twee vssen bewijst hy het eerste deel van het eerste vs. Namelick/ datter geen verdoemenisse voor de geloovige en is. 7 Gr. het onmogelicke der Wet. dat is/ om dat het de Wet onmogelick was de sonde te niete te doen/ ofte den mensche voor Godt te rechtveerdigen. 8 Ofte/ onmachtigh. Namel. door de verdorventheydt onser natuere/ om ons te rechtveerdigen ende het leven te geven. 9 Christi menscheyt is een ware menschelicke natuere geweest/ doch geen sondige natuere/ maer heeft alleen de gelickheydt gehadt eener sondiger natuere/ om dat hy alle onse swackheden heeft gedragen/ daer wy door de sonde in lagen. Phil. 2. 7. 10 Gr. des vleeschs der sonde. 11 D. als een offerande voor de sonde. Hebr. 10. 6. Ofte/ tot versoeninge ende vernietinge der sonde. Rom. 4. 25. 1. Corinth. 15. 3. c 2. Corint. 5. 21. Galat. 3. 13. 12 D. gestraft/ gedoodt/ ende haer de kracht van beschuldigen benomen. 13 Namel. Christi, dat is/ door de offerande Christi, die in het vleesch voor ons heeft geleden. 14 D. het gene de Wet eyschte/ die 't leven beloofde aen de gene die de Wet volkomelick hielden/ welcken eysch Christus voor ons vervult heeft. Galat. 3. 13/14. ende 4. 4/5. 15 Dit verhaelt de Apostel wederom uyt het eerste vs/ niet als een oorsake der rechtveerdighmakinge/ het welck hy selfs van Abraham ende David heeft ontkent cap. 4. maer als een merck-teecken waer aen de geloovige van de waerheyt hares geloofs/ ende volgens harer rechtveerdighmakinge konnen gekent ende verseeckert zijn: ende stelt dit merck-teecken als eenen gront om de volgende vermaninge daer op te bouwen. d 1. Cor. 2. 14. 16 D. in de welcke de natuerlicke verdorventheyt noch hare volle kracht heeft/ als voren. 17 Ofte/ versinnen, bevroeden, dat is/ met haer verstandt ende met alle hare sinnen nae vleeschelicke saken trachten/ waer van de vruchten in het breede beschreven worden. Galat. 5. vss. 19/20/21. 18 D. die door den Geest Godts zijn wedergeboren. 19 D. begeven haer/ ende trachten nae geestelicke saken/ welcke van den Apostel oock in't breede beschreven worden. Galat. 5. 22. 20 D. leyt ende brenght den mensche tot de doodt. 21 Dat is/ is de wegh tot het eeuwige leven/ ende tot den eeuwigen vrede. Rom. 2. 10.

22 D. vyandelick gesint tegen Godt: niet dat de vleeschelicke mensche altijdt voor heeft Godt te haten als eenen vyant/ maer om dat het gene daer hy een behagen in heeft/ Gode vyant ende hatelick is/ ende hy hem selven daer door hatelick maeckt voor Godt. Deuter. 5. 9. Rom. 1. 30.

23 N. hem selven Godts Wet onderwerpen/ ende die van herten gehoorsamen. Nam. van wegen de verdorvenheyt ende verkeertheydt die daer in/ ende inde wereldt is/ daer het een behagen in heeft. 1. Ioan. 2. 15/16.

24 Namel. so lange sy door Christi Geest daer uyt niet en zijn verlost.

25 N. die in Christum gelooft hebt: want hy aen haer eyghentlick schrijft. Rom. 1. 7.

26 D. nae den vleesche/ gelijck vs. 5. verklaert wort.

27 D. na den Geest. v. 5.

28 Ofte/ dewijle, overmits. Alsoo oock v. 17.

e 1. Corinth. 3. 16.

29 Namel. door sijne genadige werckingen/ als daer zijn/ verlichtinge des verstants/ versterckinge des geloofs/ verseeckeringe van de saligheydt/ op-weckinge tot den gebede/ bewegunge tot geestelicke begeerten/ vertroostinge in kruys ende aenvechtinge/ &c. Want een mensche daer hy als een heere woont/ daer heeft hy sijn gebiedt/ ende daer doet hy sijn ordinaris werck. Ioan. 14. vss. 16/17. 1. Corint. 3. 16. 30 D. de selve Geest/ die in het voorgaende vs de Geest Godts/ namelick des Vaders genaemt wordt: wordt hier oock Christi Geest genaemt/ om dat hy oock van Christo voortkomt/ ende ons van Christo is verworven. Ioan. 14. 26. ende 16. 7. Galat. 4. 6. 31 Namel. als een recht lidt van sijn lichaem/ het welck door desen Geest alleen leeft/ ende sijn geestelick bewegen heeft. 32 D. noch sterflick ofte de lichamelicke doodt onderworpen/ gelijck vs. 11. verklaert wort. 33 D. om de overblijffselen der sonde/ die noch in u zijn. 1. Corinth. 15. 56. 34 Dat is/ uwe ziele die door Godts Geest vernieuwt is/ gelijck blijckt uyt de tegenstellinge des lichaems. 35 D. is des eeuwigen levens deelachtigh/ ende sal altijdt by Godt in heerlickheyt zijn/ al is 't dat het lichaem voor eenen tijdt moet afgeleght worden. 2. Corinth. 5. vss. 1/8. 36 Namel. waer door ghy gerechtveerdight zijt/ ende waer op oock de heylighmakinge volght/ die Christus hier in ons begint/ ende hier naemaels in ons sal volbrengen/ alsoo hy sijn begonnen werck niet en sal laten steken. f Rom. 6. 4. 5. 1. Cor. 6. 14. 2. Corinth. 4. 14. Ephes. 2. 5. Coloss. 2. 13. 37 D. weder op wecken tot een eeuwigh leven/ daer geen sonde noch doodt meer plaetse sal hebben. 38 Want gelijck de Vader de dooden op-weckt/ alsoo weckt oock de Sone de dooden op. Ioan. 5. 21. ende hier oock de Heylige Geest als een selve Godt met haer/ ende van een selve kracht. 39 D. gehouden ende verplicht door de weldaden die wy alreede ontfangen hebben/ ende noch verwachten. 40 Namel. den eeuwigen doodt/ gelijck uyt het leven dat hier belooft wort blijckt. Ende dit en seght de Apostel niet om de geloovige van hare saligheyt te doen twijffelen/ want het tegendeel sal hy van 't volgende vs tot 't eynde des cap. krachtelick bewijsen: maer hy seght dit/ om haer te meer tegen het vleesch te wapenen/ ende om de rechte geloovige te onderscheyden van de gene die haer voor geloovige uyt-geven/ ende sulcke in der daedt niet en zijn/ alsoo sy met haer leven betuygen/ dat sy door Godts Geest noch niet en zijn weder-geboren/ welcke hy/ door dit swaer dreygement/ tot achterdencken ende bekeeringe wilt brengen. 41 Namel. die in u woont/ ende u alreede kracht daer toe heeft gegeven/ soo ghy maer door gebeden ende andere oeffeningen der Godtsaligheyt de selve behoorlick verweckt. 1. Corinth. 15. 10. 2. Timoth. 1. 6. 42 Dat is/ de begeerlickheden ende bewegingen der sonde/ die noch in u overigh is. 43 Dat is/ wederstaet/ t'onderbrenght/ datse in u niet en leven ofte heerschen. g Galat. 5. 18. 44 Ofte/ gedreven. dat is/ in haer verstant verlicht/ ende in haren wille ende genegentheden geregeert ende gestiert worden/ om te doen dat Godt behaeght. 45 D. die hebben de sekere kenteeckenen/ dat sy van Godt door den geloove in Christum tot kinderen zijn aengenomen. Ioan. 1. 12. Ephes. 1. 13. het welck hy oock/ door de eygene werckingen des Geests die de geloovige ontfangen/ in de twee volgende vssen bewijst. h 1. Corinth. 2. 12. 2. Timot. 1. 7. 46 Alsoo noemt hy de werckinge des Geests Godts door de Wet/ die de herten der menschen door de dreygementen tegen de overtreders verslaet ende bevreest maeckt/ gelijck daer van een klaer exempel is in de Israeliten/ als Godt de Wet der tien geboden voor haer van den bergh heeft uytgesproken. Exo. 20. 19. Waer op de Apostel hier siet/ als oock Hebr. 12. vss. 18/19. i Iesai. 56. 5. Galat. 3. 26. ende 4. 5, 6. 47 Hier door wordt verstaen de genadige werckinge des Heyligen Geests door de predicatie des Heyligen Euangeliums/ die de herten der geloovige verquickt/ ende van hare aenneminge tot kinderen versekert: waer toe oock de volgende werckingen dienen. Siet Galat. 4. 6. Ephes. 4. 30. 48 D. wy hem vrymoedelick durven aenroepen als onsen Vader. Het woordt Abba beteeckent in de Syrische tale Vader, het welck den Apostel hier gehouden heeft/ om dattet een woordt is vol affectie/ het welck de jonge kinderen by na in alle talen behouden: ende hy set daer by het woordt Vader, niet alleen om het selve te verklaren/ maer oock om de bewegínge ende sonderlinge affectie der geloovigen in dit roepen tot Godt beter uyt te drucken: gelijck oock Christus dese verdubbelinge van het woordt Vader tot dien eynde heeft gebruyckt in sijne meeste benauwtheyt. Marc. 14. 36. ende aen het cruyce de verdubbelinge van het woordt Mijn Godt, Mijn Godt. Marc. 15. 34. Siet hier nae vs. 26. k 2. Corinth. 1. 22. ende 5. 5. Ephes. 1. 13. ende 4. 30. 49 Ofte/ getuyght mede tot onsen geest. D. de Heylige Geest en beweeght niet alleen ons om Godt voor onsen Vader aen te roepen/ maer getuyght oock inwendigh tot onsen geest dat wy Godts kinderen zijn: ofte/ betuyght met onsen geest/ dat is/ te samen met onsen geest/ die ons oock mede getuyght door de aenmerckinge der kenteeckenen van het kindtschap Godts/ die onsen geest door Godts Geest in hem selven bevint: welck getuygenisse hoe wel het niet altijdt even krachtigh en is in de geloovige/ so openbaert het nochtans hem menigmael in haer meeste vernederinge ende benauwtheyt.

onsen geest dat wy kinderen Godts zijn.

17 Ende indien wy kinderen zijn / soo zijn wy oock erfgenamen : erfgenamen [50] Godts / ende [51] mede-erfgenamen Christi : [l] so wy anders [52] met [hem] lijden / op dat wy oock [53] met [hem] verheerlickt worden.

18 [m] Want ick houde 't daer voor / dat het lijden [54] deses tegenwoordigen tijdts [55] niet en is te weerderen tegen de heerlickheyt / die aen ons sal geopenbaert worden.

19 [56] Want [57] het schepsel / [als] met opgesteken hoofde / verwacht de openbaringe der kinderen Godts.

20 Want het schepsel is der ydelheyt onderworpen / [58] niet gewillich / maer [59] om diens wille die het [der ydelheyt] onderworpen heeft :

21 [60] Op hope dat oock het schepsel selve sal vrygemaeckt worden van de dienstbaerheydt der verderfenisse / tot de vryheyt der heerlickheyt der kinderen Godts.

22 Want wy weten dat het gantsche schepsel t'samen sucht / ende t'samen [als] in barensnoot is tot nu toe.

23 Ende niet alleen [dit], maer oock wy selve [61] die de eerstelingen des Geests hebben / wy oock selve [segge ick] suchten [62] in ons selven / verwachtende [63] de aenneminge tot kinderen / [namelijck] [n] [64] de verlossinge onses lichaems.

24 Want wy zijn in hope saligh geworden. De hope nu [65] die gesien wort en is geen hope : want 't gene yemandt siet [66] waerom sal hy 't oock hopen ?

25 Maer indien wy hopen 't gene wy [67] niet en sien / so verwachten wy 't met lijdsaemheyt.

26 Ende desgelijcks [68] comt oock de Geest [69] onse swackheden [mede] te hulpe : [o] want [70] wy en weten niet wat wy bidden sullen gelijck het behoort / maer de Geest selve [71] bidt voor ons met onuytsprekelijcke suchtingen.

27 Ende [72] die de herten doorsoeckt weet welcke [73] de meyninge des Geests zy: dewijle hy [74] na Godt voor den heylige bidt.

28 [75] Ende wy weten dat den genen die Godt lief hebben / [76] alle dingen mede-wercken ten goede / [namelick] den genen die [77] nae [sijn] voornemen [78] geroepen zijn.

29 Want die hy [79] te voren gekent heeft / die heeft hy oock te voren verordineert [80] den beelde sijns Soons gelijckformich te zijn / op dat hy [p] de eerstgeboren zy onder vele broederen.

30 Ende die hy te voren verordineert heeft / dese heeft hy oock [81] geroepen : ende die hy geroepen heeft / dese heeft hy oock [82] gerechtveerdight : ende die hy gerechtveerdight heeft / dese heeft hy oock [83] verheerlicht.

31 [84] Wat sullen wy dan [85] tot dese dingen seggen ? [q] So Godt [86] voor ons is / wie sal [87] tegen ons zijn ?

32 Die oock [r] sijnen eygenen Sone [88] niet gespaert en heeft / maer heeft hem voor [89] ons allen [90] over-gegeven / hoe en sal hy ons oock [91] met hem niet [92] alle dingen [93] schencken ?

33 Wie sal [94] beschuldinge inbrengen tegen de uytvercorene Godts ? [s] Godt is 't die [95] rechtveerdigh maeckt.

34 Wie is 't [96] die verdoemt ? Christus is 't [97] die gestorven is / jae dat meer is / die oock [98] opgeweckt is : die oock [99] ter rechter-[handt] Godts is : [t] [100] die oock voor ons bidt.

35 [1] Wie sal ons scheyden [2] van de liefde Christi ? Verdruckinge / of benautheyt / of vervolginge / of honger / of naecktheyt / of gevaer / of sweert ?

36 (Gelijck geschreven is / [v] Want om uwent wille worden wy [3] den ganschen dagh [4] gedoodt : wy zijn geacht als schapen der slachtinge.)

37 Maer in desen allen zijn wy meer als overwinners / door [5] hem die ons lief gehadt heeft.

38 Want [6] ick ben versekert / dat noch doodt / noch leven / noch [7] Engelen / [8] noch

50 Namel. als onses Vaders / die ons met hem deel geeft aen sijne hemelsche goederen.

51 Namel. als onses eerst-geboren broeders / dien de selve van natuere toekomen / ende die ons der selve mede deelachtigh maeckt uyt genade. Siet vs. 29. Luc. 22. 29. Hebr. 1. 2.

l 2. Tim. 2. 11, 12.

52 D. gewilligh zijn om te lijden / ende in het selve lijdtsaem / als 't Godt belieft ons daer toe te roepen. Actor. 5. 41. 2. Tim. 2. 12. Ende hier begint de Apostel het tweede deel van dit Capit. stellende verscheydene grondige redenen van troost voor / om de geloovige in dit lijden te versterken / ende van de eyndelicke overwinninge / na sijn exempel / te versekeren.

53 Namelick / Christo. Philip. capit. 3. vss. 10 / 21.

m Matth. 5. 12. 2. Cor. 4. vss. 10, 17. Philip. 3. 20. 1. Petr. 4. 13. 1. Ioan. 3. vss. 1, 2.

54 Gr. des tijdts van nu.

55 Ofte / niet weerdigh en is der heerlickheyt. dat is / geen gelijckheydt in weerde en heeft met de heerlickheydt / namelick soo ten aensien van de grootte van dese heerlickheyt / als ten aensien van de eeuwigheyt van die : daer het lijden hier kort is / ende ons niet en wordt op-geleght boven ons vermogen / 2. Corint. 4. 17. Dit is de eerste reden om ons tot lijdtsaemheydt te bewegen.

56 Gr. want het verlangen, ofte verbeyden des schepsels met opgesteken hoofde verwacht, &c. Siet oock Philip. 1. 20.

57 Namelijck / van hemel ende aerde / dat nu tegen de eerste in-stellinge Godts der ydelheydt is onderworpen / dat is / de quade menschen moet dienen / ende oock ten grooten deele der verderfenisse om des menschen wille is onderworpen / v. 21. waer van het ten uytersten dage wederom sal verlost worden / Actor. 3. 21. 2. Petr. 3. vss. 12 / 13. Want dat sommige daer door verstaen de menschen gelijck Marc. 16. 15. en kan niet bestaen / overmidts de Godtloose daer nae niet en verlangen / ende van de geloovige bysonderlick sal gehandelt worden vs. 23. Ende dit exempel is de tweede reden om de geloovige tot lijdtsaemheydt te bewegen. 58 D. niet van selfs / ofte nae de ordre die Godt eerst in de scheppinge gestelt heeft : want geen schepsel en soeckt sijn eygen verderf. Siet oock vss. 38 / 39. 59 D. om der sonde des menschen wille / waer door oock nae Godts rechtveerdigh oordeel de vloeck over het aertrijck is gekomen / Genes. 3. 17. ende over alle andere creatueren / die den mensche in dese verdorventheydt moeten dienen. Matth. 5. 45. ende het misbruyck des menschen onderworpen zijn. 60 Te voren heeft hy het verwachtinge genaemt : want hope is een lijdtsame verwachtinge van eenige sake. Ende wordt hier alsoo genaemt / om dat Godt dese algemeyne verlossinge des schepsels van het verderf ende misbruyck des menschen belooft heeft / daer de Engelen ende heylige zielen nae verlangen. Apoc. 6. 10. ende de andere schepselen een natuerlicke genegentheydt toe schijnen te hebben / het welcke in 't volgende vs by gelijckenisse een suchten ende barens nood wordt genaemt / daer de verlossinge op wort verwacht. Sommige voegen dese woorden op hope by het voorgaende vs : ende beginnen dit vs aldus / Want oock het schepsel, &c. 61 Alsoo noemt hy de wedergeborene / om dat sy de eerste gaven des Heyligen Geests hebben ontfangen / ende verwachten dat oock de overige / die ons belooft zijn / sullen volgen / gelijck de eerste vruchten / die Godt op-geoffert zijnde de geheele masse heylighden, Rom. 11. 16. 62 D. in het binnenste van onse herten. Siet Rom. 7. 24. 63 D. het volle besit der erve / die ons in dese aenneminge is belooft. n Luc. 21. 28. 64 Namel. van het verderf ende de ydelheyt. 1. Corinth. 15. vss. 43 / 44. ende dit is de derde reden van onsen troost in het cruys. 65 D. daer de gehoopte sake tegenwoordigh is / ofte alreede beseten wort. 66 Gr. waerom hoopt hy het oock? 67 D. noch niet ten vollen en besitten / hoe wel het ons van Godt belooft is / ende te sijner tijdt volgen sal : ende dit behoort mede tot het derde fondament van onsen troost. 68 Het Grieksch woort synantilambanetai, beteeckent eygentlick sulck een hulpe / wanneer yemant die sterck is eenen last tegen eenen anderen opneemt die te swack is / ende set sijne schouderen tegen den anderen / om den last te lichten / en des anderen schouder te ondersteunen. 69 N. die wy in cruys ende lijden noch onderworpen zijn / soo in onsen geest die daer tegen menichmael morret / gelijck in Job ende David te sien is / als in ons' lichaem het welcke broos ende swack is. o Matth. 20. 22. Iac. 4. 3. 70 Namel. van ons selven / als wy in benauwtheyt zijn / ende geenen toe-vlucht en konnen hebben / dan tot Godt door het gebedt. 71 Het Gr. woordt beteeckent voor yemant bidden / ende wordt van Christo hier nae vs. 34. geseght / die onse voorsprake is by den Vader / ende als Middelaer voor ons bidt 1. Ioan. 2. 1. het welck den Heyligen Geest in sulcker voegen niet en kan toe-geschreven worden / alsoo hy onse Middelaer eygentlick niet en is : maer het beteeckent hier / dat de Heylige Geest ons tot bidden met onuytsprekelick suchten verweckt / ende ons als voorspelt onse lesse / hoe wy in alle swarigheden moeten bidden. Luc. 12. vss. 11 / 12. Ioan. 16. 13. Galat. 4. 6. 72 D. Godt / die alleen de herten der menschen kent. 1. Reg. 8. 39. Apoc. 2. 23.

73 Ofte / bedenckinge, betrachtinge, Namel. des gebedts dat de Geest in ons werckt.

74 D. nae Godts wille / dewijle hy weet wat Godt ons wilt op-leggen tot onser salighevdt / hoe lange hy wilt dat het dueren sal / hoe hy ons daer van wilt verlossen / ende of hy door ons leven ofte doodt wilt verheerlickt zijn / &c. Ende is dit het vierde fondament van onsen troost.

75 Hier begint de laetste reden van vertroostinge / die de geloovige in alle hare swarigheden stellen tegen alle aenvechtingen ende verdruckingen / genomen van Godts eeuwigen raet ofte vast voornemen om ons dwers door alle swarigheden / door de volgende middelen tot de salighevt te brengen.

76 D. alle swarigheden ende verdruckingen / daer van hy tot noch toe heeft gesproken.

77 Namelick / dat hy in hem selven voorgenomen heeft / om de menschen uyt genade door Christum saligh te maecken. Siet Ephes. 1. vss. 9 / 11 / &c.

78 N. tot den waren geloove / dat door de liefde krachtigh is / niet alleen door een uytwendige / maer oock door een inwendige ende krachtige roepinge / daer de gehoorsaemheydt sekerlick op volght. Ioan. capit. 6. vss. 44 / 65. 1. Corinth. 1. vss. 24 / 26.

79 Namelick / voor de sijne / gelijck Ioan. capit. 10. vss. 14, 27. dat is / die hy van eeuwigheyt in Christo heeft verkoren ten eeuwigen leven. Rom. 11. 2. Ephes. 1. 4. 1. Petr. 1. 2. ende hier nae vs. 33.

80 Namel. niet alleen in het lijden / maer oock insonderheydt in de heylighmaeckinge ende verheerlickinge die daer nae sal volgen. 1. Corinth. 13. 12. ende 15. 48. ende 2. Corinth. 3. 18. p Coloss. 1. 18. 81 Namel. tot het gheloove ende gehoorsaemheydt des geloofs door een krachtige roepinge. vs. 28. 82 Namel. voor hem / door den geloove : gelijck dit woordt in desen geheelen brief in dese materie wordt genomen / ende het oogh-merck des Apostels mede-brenght. Want dese rechtveerdighmakinge is de naeste trap tot de verheerlickinge. 83 Namel. hier / in de beginselen door de heyligmakinge ende aenneminge tot kinderen / ende hier namaels / door de volle besittinge van de selve heerlickheydt. vss. 17 / 21. ende 2. Corinth. 3. 18. 84 Hier besluyt de Apostel de handelinge van de voorgaende leere deses briefs tot hier toe / met eenen heyligen trots ende roem in Christo tegen alle beschuldigingen ende verdruckingen / die de Duyvel ende de werelt haer souden mogen aendoen. 85 Namel. die dus verre te voren geleert ende verklaert zijn. q Num. 14. 8. 86 Dat is / met ons door Christum versoent is / ons heeft verkoren / geroepen / gerechtveerdight / ende ons sal verheerlicken vss. 29 / 30. 87 Namel. die ons soude konnen beschuldigen / ofte beschadigen. Psal. 56. 12. ende 118. 6. r Genes. 22. 12. Iesa. 53. 5. Ioan. 3. 16. 88 Namel. ende daer mede / als een ontwijfelick getuygenisse / getoont heeft dat hy met ons is. Rom. 5. 8. 89 Namel. die in hem gelooven / die hem lief hebben / ende nae sijn voornemen geroepen zijn. 90 Namel. in den doodt. Rom. 4. 25. 91 Namel. Christo Iesu, die de allerkostelickste gave is / in welcke alle schatten der wijsheydt ende wetenschap verborgen zijn. Coloss. 2. 3. soo dat de gene die hem heeft / alles heeft wat hem tot saligheydt noodigh is. 92 Dat is / al wat ons tot onse eeuwige saligheydt noodigh is. 93 Namel. uyt genade / gelijck het Grieksch woordt mede-brenght : het welck dan gestelt wordt tegen alle de verdiensten der menschen. 94 Namel. van sonde / ofte schult der sonde. Want dat is het waer mede wy door de Wet / Ioan. 5. 45. door onse eygene conscientie / Rom. 2. 15. ofte oock door den Satan / Apoc. 12. 10. voor Godt souden konnen beschuldight worden. s Iesai. 50. 8. 95 D. die ons van de sonde ende straffe der sonde vryspreeckt / ende volgens dien de beschuldingen door sijne vrystellinge voorkomt.
96 Dat is / die den vloeck ende straffe der sonde tegen ons soude uyt-voeren.
97 Namel. om ons van den vloeck ende straffe der sonde te bevrijden. Galat. 3. 13.
98 Namel. om ons de rechtveerdigheydt toe te brengen. Rom. 4. 25. 99 Nam. om ons van alle vyanden te verlossen / ende den Heyligen Geest tot versekeringe hier van te geven. Ioan. 16. 7. Actor. 2. 33. t Hebr. 7. 25. 100 Namel. om ons sijne gerechtigheydt door sijn voor-bidden toe te eygenen Ioan. 17. 20. in dese vier saken bestaet onse gantsche versoeninge met Godt. 1 De voorgaende roem is geweest tegen de sonde ende de straffe der sonde : dese is tegen 't gewelt der vervolgingen ende verdruckingen der werelt / ende alles wat haer daer in noch soude mogen overkomen.
2 Namel. met welcken hy ons lief heeft / gelijck vs. 37. ende 39. v Psal. 44. 23. 1. Corinth. 4. 9. 2. Corinth. 4. 11. 3 Dat is / geduerigh / sonder ophouden.
4 D. Ter doodt toe vervolght ; ofte nu de eene van de ander omgebracht. 5 Namel. Christum : ofte / Godt in Christo. Want beyde wort hier uytgedruckt / het een vs. 35. ende het ander vs. 39. 6 Ofte / ick ben overredet, Namel. door de belofte des Heyligen Evangeliums aen alle geloovige / Ioan. 5. 24. ende door het getuygenisse des Heyligen Geests in het herte vs. 16. 7 Namel. quade Engelen : want de goede en soecken ons van Christo niet te scheyden : ten ware men het voor een onmogelicke conditie wilde nemen / gelijck Galat. 1. v. 8 / 9.

[8] noch Overheden / noch machten / noch tegenwoordige / noch toekomende dingen /

39 Noch hoochte / noch diepte / noch eenigh ander schepsel ons sal connen scheyden van [9] de liefde Godts / welcke is in Christo Jesu onsen Heere.

8 Sommige nemen dit oock voor namen van Engelen / gelÿck Colos. 1. 16. hoe wel het hier bequamelick van de tyrannen ende geweldige deser werelt kan verstaen worden.

9 Nam. waer mede hy ons lief heeft / wanneer wy met Christo door den geloove vereenight zÿn / gelÿck v. 35.

Het ix. Capittel.

1 Den Apostel betuyght sÿne uytnemende droefheyt over de hardneckigheyt der Joden tegen Christum, ende sÿne voorgaende Leere. 4 ende verhaelt de voordeelen die haer Godt in het Oude Testament boven andere volcken heeft gegeven. 6 Bewÿst dat Godts belofte nochtans niet krachteloos en zÿn / overmits die niet den kinderen des vleesches / maer den kinderen der belofte / dat is / den uytverkorenen eygentlÿck gedaen zÿn: ende dat eerst met het exempel Ismaels ende Isaacx. 10 daer nae met het exempel van Esau ende Jacob. 14 Verklaert dat Godt in 't verkiesen van d'eene / ende verwerpen van d'andere / altÿt rechtveerdigh is / door het exempel van Moses ende Pharao. 19 Beantwoort eenige tegenwerpingen des vleeschs / ende toont dat Godt de macht heeft om also te doen / met de gelÿckenisse eenes potte-backers. 24 Hy verklaert voort / dat dese uytverkorene oock krachtelÿck van Godt worden geroepen / so uyt de Joden / als voornamelÿck uyt de Heydenen. 25 het welck hy bewÿst met verscheydene getuygenissen der Propheten. 30 Besluyt eyndelÿck met een verklaringe van de naeste oorsake / waerom de Heydenen de rechtveerdigheyt door den Messiam hebben verkregen / ende het meerder deel der Joden daer van zÿn verv reemt.

1 [a] Ick segge de waerheyt [1] in Christo / ick en liege niet (mÿne conscientie my mede [2] getuygenisse gevende [3] door den Heyligen Geest)

2 Dat het my [4] een groote droefheyt / ende mÿn herte een geduerige smerte is.

3 [b] Want [5] ick soude selve [wel] wenschen [6] verbannen te zÿn [7] van Christo / voor mÿne broederen / die mÿn maeghschap zÿn [8] na den vleesche:

4 [c] [9] Welcke [10] Israëliten zÿn / welcker is [11] de aenneminge tot kinderen / ende [12] de heerlickheyt / [d] ende [13] de verbonden / ende [14] de wet-gevinge / ende [15] de dienst [Godts], ende [16] de beloftenissen:

5 [17] Welcker zÿn de Vaders / ende [18] uyt welcke Christus is [19] so veel het vleesch aengaet / [e] dewelcke is Godt [20] boven alle [21] te prÿsen in der eeuwicheyt / Amen.

6 [22] Doch [ick en segge [23] dit] niet [f] als of [24] het woort Godts ware [25] uytgevallen. [g] Want [26] die en zÿn niet alle Israël / [27] die uyt Israël zÿn.

7 [h] Noch om dat sy [28] Abrahams zaedt zÿn / en zÿn sy alle [29] kinderen: [i] maer / In Isaac sal u [30] het zaedt genoemt worden.

8 Dat is / niet [31] de kinderē des vleeschs / die zÿn kinderen Godts: [k] maer [32] de kinderen der beloftenisse [33] worden voor het zaedt gerekent.

9 Want dit is het woort der beloftenisse / [l] [34] Ontrent desen tÿdt sal ick comen / ende Sara sal eenen sone hebben.

10 [35] Ende niet alleenlÿck [dese], [m] maer oock Rebecca [is daer van een bewijs], als sy uyt eenen bevrucht was / [namelick] Isaac onsen Vader.

11 Want als [de kinderen] [36] noch niet geboren en waren / [37] nochte yet goets ofte quaets gedaen hadden / op dat [38] het voornemen Godts / dat na de verkiesinge is / [vast] bleve / niet uyt de wercken maer [39] uyt den roependen /

12 So wiert tot haer geseght / [n] [40] De meerder sal den [41] minderen dienen.

13 Gelÿck geschreven is [o] / [42] Jacob hebbe ick lief gehadt / ende Esau hebbe ick gehaet.

14 Wat sullen wy dan seggen? [p] [43] Isser onrechtveerdigheyt by Godt? Dat zy verre.

15 Want hy seght tot Mosem / [q] [44] Ick sal my ontfermen [45] diens ick my ontferme / ende sal barmhertigh zÿn dien ick barmhertigh ben.

16 So [en is't] dan niet [46] des genen die

a Rom. 1. 9. 2. Corinth. 1. 23. ende 11. 31. Galat. 1. 20. Philip. 1. 8. 1. Thess. 2. 5. ende 5. 27.

1 Dat is / by Christum: gelÿck 't woordeken in, ghenomen wordt Matth. c. 5. vss. 34/35/36. Ende is dit een maniere van eed-sweeringe / die de Schrifture in saecken van gewichte meer gebruyckt. Ofte / gelÿck het dien betaemt die in Christo is / dat is / die een lidt Christi is. Siet Gen. 22. 16. 2. Cor. 12. 2.

2 N. dat ick alsoo in mÿn herte gevoele / gelÿck ick spreke / ofte schrÿve. 2. Corint. 1. 12.

3 Dit doet den Apostel daer by / om te bewÿsen dat het gene hy hier sal seggen / niet voort en komt uyt eenige haestige onbedachtheyt / ofte vleeschelicke bewegingе / maer uyt een ernstigh gemoet / het welck door den H. Geest beweeght wordt. 4 N. dat ick sie dat het volck der Joden soo vele openbare teeckenen geven met verachten / verwerpen / ende vervolgen der Evangelische leere / datse van Godt ende Christo verworpen zÿn / gelÿck uyt het volgende vs blÿckt. b Exod. 32. 32. Rom. 10. 1. 5 Namelick / Indien het mogelick ware / ofte Godts wille ware / gelÿck Christus in diergelÿcke onmogelicke bede dese conditie daer hy voeght / Matth. 26. 39. 6 Gr. Anathema, dat is / een verbanninge ofte vervloeckinge te zÿn. Siet Gal. 1. 8. ende d'aenteeckeninge Actor. 23. 12. Niet dat den Apostel soude wenschen verstockt ofte verhart te zÿn tegen Christum, gelÿck sy waren: want dit en kan van geen Godtsaligh mensche gewenscht worden: maer hy wenscht door een overvloeyende liefde / die haer nochtans altÿdt Godts wille onderwerpt / de straffe die haer van wegen hare hardicheydt in Godts rechtveerdigh oordeel te verwachten stont / in hare plaetse te mogen dragen / op dat sy van hare hardicheyt ende verbanninge mochten gevryet worden: gelÿck Moses oock gedaen heeft voor de Israeliten / Exod. 32. v. 32. Siet oock 1. Joan. 3. 16. 7 D. van Christi aenschÿn. 8 D. nae de uytwendige ende natuerlicke afkomste. Genes. 29. 14. c Deut. 7. 6. Rom. 2. 17. ende 3. 2. 9 In dese twee verssen verhaelt hy de voordeelen / die de Joden boven andere volcken in het Oude Testament gehadt hadden / om te toonen dat hy niet sonder groote reden sulcken wensch dede: ende dat het gene hy hier nae van de Joden ende hare verwerpinge soude verklaren / niet voort en quam uyt eenige quaetwilligheyt tegen haer / ofte kleyn-achtinge van haer / maer alleen uyt eenen heyligen yver tot verdedinge van Godts eere / waerheyt / ende trouwe in 't volbrengen van sÿne beloften. 10 Dit is den eersten eer-tijtel der Joden / dat sy afkomstigh waren van Jacob / die van Godt selve / doe hy met hem om den segen geworstelt hadde / Israel / dat is / een overwinner Godts is genaemt. Genes. 32. 28. 11 Dit en is niet te verstaen van die aen-neminge tot kinderen / daer van d'Apostel spreeckt Rom. 8. vss. 15/29. Ephes. 1. 5. want die en kan ons niemandt ontvreemden. Rom. 8. vss. 38/39. maer van de aen-neminge deses volcks boven andere volcken tot een volck Godts. Exod. 4. 22. Deut. 4. 7. ende 7. 6. Jerem. 31. 20. 12 Waer door verstaen wordt / ofte alle de heerlickheydt daer mede Godt haer verhooght heeft boven andere door vele miraculeuse verlossingen: ofte / de Arke des verbondts / die de heerlickheydt Godts genaemt wordt / 1. Sam. 4. vss. 21/22. om dat de Cherubinen der heerlickheyt die bedeckten / ende deselve een schaduwe ende teecken was van Godts heerlickheyt ende Majesteyt. Psal. 26. 8. Hebr. 9. 5. d Ephes. 2. 12. 13 D. de Tafelen des verbondts / ofte der Wet. Deuter. 9. 11. Hebr. 9. 4. 14 Namel. die van Godt selve haer uyt den Hemel is geschiet. Deuter. 4. vss. 8/32. ofte / de wet-gevinge / wet-settinge / ende kan verstaen worden de Wet der politie / gelÿck in 't voorgaende de Wet der zeden. 15 Namel. der Ceremonien die Godt door de Priesteren eerst in den Tabernakel / ende daer nae in den Tempel wilde gepleeght hebben. 16 N. van den Messias ende sÿne weldaden / aen Abraham eerst gedaen / ende door Mosem ende andere Propheten menichmael vernieuwt. Act. 2. 39. Ephes. 2. 12. 17 D. welcke afkomstigh zÿn van de Patriarchen ende andere voor-vaders / die Godts vrienden ende Propheten waren. 18 N. Joden / gelÿck het woordeken ende aenwÿst. Want Christus is gesproten uyt de stamme Jude. Hebr. 7. 14. Apoc. 5. 5. 19 Ofte / nae den vleesche, D. nae sÿne menschelicke natuere. Rom. 1. 3. e Jerem. 23. 6. Joan. 1. 1. Actor. 20. 28. Rom. 1. 4. Hebr. 1. vss. 8, 9, 10. 20 N. dingen / Namel. nae sÿne Godlicke natuere. 21 Door desen tijtel wordt de waerachtige ende eeuwige Godt onderscheyden van alle andere / dien dese name van Godt soude mogen gegeven worden. Rom. 1. 25. Soo dat daer mede de Heere Christus verklaert wordt te zÿn de waerachtige ende eeuwige Godt met den Vader ende den Heyligen Geest.

22 Ofte / doch het en is niet mogelick dat het woordt Godts uytgevallen zy. Hier begint de Apostel te beantwoorden een groote swarigheydt / die tegen sÿne voorgaende leere konde voortgebracht worden. Namel. hoe het konde geschieden dat de rechtveerdigheydt ende heyligheydt alleen door het geloove in Iesum Christum wort verkregen / daer de Joden met welcke Godt sÿn verbondt gemaeckt hadde / ende dien de beloften van de rechtveerdigheyt door den Messiam voornamelick geschiet waren / Christum ende het geloove in hem verwierpen: het soude van mogen geschiene hebben / dat de beloften Godts krachteloos waren geworden. Waer op d'Apostel antwoordt dat dese beloften niet eygentlick en waren geschiet aen de vleeschelicke nakomelingen Abrahams / maer aen de gene die Godt soo uyt sÿn geslachte / als uyt de Heydenen / daer toe oock krachtelick na sÿne eeuwige verkiesinge soude roepen / latende de andere door een rechtveerdigh en on-doorgrondelÿck oordeel in hare verdorvenheydt verharden.

23 N. vā de verwerpinge der Joden v. 3.

f Num. 23. 19. Rom. 3. 3. 2. Timoth. 2. 13.

24 D. is / de beloften Godts aen Abraham eñ sÿne nacomelingen gedaen / ende door de Propheten voorgaens verhaelt. 25 D. te niete ofte krachteloos gemaeckt / gelÿck een aerden pot yemant ontvallende / in stucken gebroken wordt. g Ioan. 8. 39. Rom. 2. 28. 26 D. rechte Israeliten daer Godts beloften eygentlick op gesien hebben. 27 D. van Jacob afkomstigh zÿn. h Galat. 4. 23. 28 D. van Abraham nae den vleesche geboren. 29 D. ware kinderen ende erfgenamen der beloften. i Genes. 21. 12. Galat. 3. 29. Hebr. 11. 18. 30 D. het rechte zaedt / dat een erfgenaem sal zÿn der beloften: ende niet in Ismaël / die van de beloofde erve uytgesloten is / hoe wel hy oock van Abraham vleeschelick geboren was. 31 D. die alleen nae den vleesche van Abraham geboren zÿn. k Galat. 4. 28. 32 D. die / gelÿck Isaac uyt kracht der belofte Godts tegen den loop der natuere geboren is / alsoo oock door kracht van Godts verkiesinge ende belofte tot den geloove souden gebracht worden. 33 Namel. aen welcke Godt sÿnen geestelicken segen ende erfdeel belooft. l Genes. 18. 10. 34 Namel. des toekomenden jaers. 35 Om dat in het voorgaende exempel eenige ongelÿckheydt scheen te zÿn / waerom Godt Isaac boven Ismaël verkoren hadde / als die een sone was van een dienstmaecht / ende nu tot eenige jaren gekomen / daer in hy eenige teeckenen van verkeertheydt getoont hadde / soo komt hy nu tot het tweede exempel van Esau ende Jacob / waer in geen ongelÿckheydt tusschen de persoonen / noch in hare geboorte / noch in hare wercken en konde gespeurt worden / maer alleen door Godts genadige ende onverdiende verkiesinge m Genes. 25. 21. 36 D. noch in moeders lichaem waren. Genes. 25. vss. 22/23. 37 N. waer door sy van malkanderen konden worden onderscheyden: want andersins waren sy alreede in sonden ontfangen / ende in moeders lichaem levende / als dese Goddelicke antwoorde over haer geschiedde. Soo dat Godt op het geloove in haer niet en heeft gesien / de wÿle de ware geloovige niet en konnen geseght worden den ongeloovigen ghelÿck te zÿn / alsoo 'se door den Geest Godts geheylight zÿnde beter zÿn dan de ongeloovige. Rom. 5. 19. 38 D. het genadigh besluyt Godts van sommige uyt het menschelick geslachte in Christo te verkiesen. Ephes. 1. 4. Ofte / op dat het voornemen dat nae de verkiesinge Godts is, vast bleve. 39 D. uyt de onverdiende genade ende gunste Godts / die de gene die hy uytverkoren heeft / oock krachtelick roept / ende tot het geloove ende de Godtsaligheyt brenght. Rom. 8. 30. 2. Timot. 1. 9. Siet oock Galat. 5. 8. 1. Thess. 2. 12. Soo en is 't dan niet uyt den geloove / want het selve en is niet in den roependen Godt / maer in den geroepenen mensche. n Genes. 25. 23. 40 D. de ouder: alsoo Esau de eerst-geboren zÿn soude / ende Jacob de laetst geboren. Genes. 25. vss. 25 / 26. 41 Dit en wordt niet verstaen van eenen uyterlicken dienst ofte heerschappie: want Esau en heeft Jacob alsoo niet gedient / maer van de eeuwige ende geestelicke heerschappie / die de kinderen Godts hier naemaels sullen hebben / waer van de erve ende heerschappie in het landt Chanaan een voorbeeldt was. Hebr. 11. vss. 13 / 14 / 15 / 16. ende waer van Esau is versteken geweest. o Malach. 1. 2. 42 Om dat het woordt dienen niet klaer genoegh en scheen om de verkiesinge Jacobs ende de verwerpinge Esaus in Godts voornemen te beteeckenen / soo brenght de Apostel dese plaetse / Malach. 1. 2. noch daer by / tot verklaringe van het eerste / ende bewÿst dat desen dienst / ofte onderwerpinge Esaus aen Jacob met Godts eeuwige ende onverdiende liefde tegen Jacob / ende rechtveerdigen haet tegen Esau gevoeght was: gelÿck uyt het volgende breeder blÿckt. p Deuter. 32. 4. 2. Paral. 19. 7. Iob 34. 10. 43 Namel. dat hy de menschen / die den anderen gelÿck zÿn / so ongelÿckelick handelt / alsoo dat hy den eenen lief heeft ende verkiest / ende den anderen haet ende verwerpt. Dit dunckt de natuerlicke reden vreemt: doch den Apostel antwoort / dat hier in geen ongerechticheyt en is / om dat Godt den genen die hy verkiest uyt genade verkiest / ende den genen die hy verwerpt / rechtveerdelick verwerpt: het welck hy uyt Godts woordt bewÿst / het eerste met het exempel Mosis / ende het ander met het exempel van Pharao. q Exod. 33. 19. 44 D. ick sal met der daet ende gestadelick blÿven ontfermen: ofte / meer ende meer ontfermen. 45 D. diens ick voorgenomen hebbe te ontfermen: ofte / diens ick hebbe begonnen te ontfermen. alsoo dat door de verdubbelinge deser woorden de eerste oorspronck ende de volherdinge daer in verstaen wordt. Is het van ontferminge / so en ist geen ongerechticheyt / want ontferminge siet op d'elende des menschen / ende is een weldaet die onverdient is / ende uyt enckele goetwilligheyt voortkomt / ende van geen onrechtveerdigheydt en kan beschuldight worden / so sy met niemants ongelÿck en wordt gevoeght. 46 D. des menschen / die door sÿnen goeden wille ende goeden loop sÿns levens Godt daer toe soude bewegen. Rom. 11. 35. Philip. 2. 13. also niemandt dit van hem selven en heeft.

wil/ noch des genen die loopt/ maer [47] des ontfermenden Godts.

17 Want de Schrift seght [48] tot Pharao/ [r] Tot dit selve hebbe ick u [49] verweckt/ op dat ick in u mijne cracht bewijsen soude/ ende op dat mijnen naem vercondight worde op de gansche aerde.

18 So ontfermt hy hem dan diens hy wil/ ende [50] verhardt dien hy [51] wil.

19 Ghy sult dan tot my seggen/ [52] Wat claeght hy [dan] noch? want wie heeft sijnen wille wederstaen?

20 Maer doch/ [53] O mensche/ wie zijt ghy die [54] tegen Godt antwoordt? [s] Sal oock [55] het maecksel tot den genen die't gemaeckt heeft seggen/ Waerom hebt ghy my alsoo gemaeckt?

21 [56] Of en heeft de pot-backer geen macht over het leem/ om [57] uyt den selven klomp te maken [t] het een vat [58] ter eeren/ ende het ander [59] ter oneeren?

22 [60] Ende of Godt willende [sijnen] toorn bewijsen/ ende sijne macht bekent maken/ met vele lanckmoedicheyt verdragen heeft [61] de vaten des toorns [62] tot het verderf toebereydt:

23 Ende [63] op dat hy soude bekent maken den rijckdom sijner heerlickheyt over [64] de vaten der barmherticheyt/ die hy [65] te voren bereydt heeft tot heerlickheyt?

24 [66] Welcke hy oock [67] geroepen heeft [namelijck] ons/ niet alleen uyt de Joden/ maer oock uyt de Heydenen.

25 Gelijck hy oock in Osea seght/ [v] Ick sal [68] 't gene mijn volck niet en was/ mijn volck noemen: ende die niet bemindt en was/ [mijne] beminde.

26 Ende het sal zijn/ in de plaetse daer tot haer geseght was/ [x] Ghylieden en zijt mijn volck niet/ aldaer sullen sy kinderen des levenden Godts genaemt worden.

27 [69] Ende Esaias roept over Israël/ [y] Al ware het getal der kinderen Israëls gelijck het zandt der zee/ so sal [70] het overblijfsel [71] behouden worden.

28 Want hy voleyndt [72] een saecke ende snijdt'se af in rechtveerdicheyt/ want de Heere sal een af-gesnedene saecke doen op de aerde.

29 Ende gelijck Esaias te voren geseght heeft/ [z] Indien de Heere Sebaoth ons [73] geen zaedt en hadde [74] overgelaten/ so waren wy [a] als Sodoma geworden/ ende Gomorre gelijck gemaeckt geweest.

30 [75] Wat sullen wy dan seggen? Dat [76] de Heydenen die de rechtveerdicheyt [77] niet en sochten/ de rechtveerdicheyt verkregen hebben/ doch de rechtveerdicheyt [78] die uyt den geloove is.

31 Maer Israël/ [b] die [79] de wet der rechtveerdicheyt socht/ en is [80] tot de wet der rechtveerdicheyt niet gekomen.

32 Waerom? Om datse [die sochten] niet [81] uyt den geloove/ maer als [82] uyt de wercken der Wet. Want sy hebben haer gestooten [83] aen den steen des aenstoots.

33 [84] Gelijck geschreven is/ [c] Siet/ ick legge in Sion eenen steen des aenstoots/ ende een rotze der ergernisse: [d] Ende een yegelijck die in hem gelooft/ en sal niet beschaemt worden.

47 N. die dit alles besluyt/ ende doet na het welbehagen sijns willens. Ps. 18. Eph. 1. 11.
48 Met dit exempel van Pharao bewijst hy het tweede lidt der antwoorde op de voorgaende tegenwerpinge/ namelick datter oock geen onrechtveerdigheydt en is ten aensien van de gene die in hare sonden worden verlaten ende verworpen: de wijle Godt sulcks rechtveerdelick doet/ ende tot sijns naems eere richtet.
r Exod. 9. 16.
49 Dit woordt verwecken, kan genomen worden/ ofte voor de verweckinge van Pharao tot het Coninckrijck/ ofte voor sijne behoudenisse in het midden van alle de plagen die Godt over hem ende sijn volck hadde gebracht. Ende wort oock met eenen daer onder verstaen sijne verhardinge teghen het volck Israels ende Godts bevel/ gelijck uyt het besluyt Pauli in het volgende Vs blijckt: niet dat hy hem tot sondigen soude hebben verweckt/ het welck niet zijn en kan. Jac. 1. V. 13. maer om dat hy hem rechtveerdelick in sijne sonden heeft verlaten/ ende sijne eygene boose ende hooghmoedige begeerten overgegeven/ waer door hy tegen Godt ende sijn gebodt so lange heeft geworstelt/ tot dat Godt de verdiende straffe over hem heeft uytgevoert/ ende sijne eere ende macht alsoo voor alle de werelt aen hem betoont. Siet Prov. 16. 4. Hab. 1. 12.
50 D. neemt de hardicheydt des herten diese van selfs hebben niet wech/ maer geeft haer over tot de selve. Siet hier van breeder in d'aenteeck. op Rom. 1. 24. 51 Het woordt willen, en wordt hier niet genomen voor eenen wille die geen reden en soude hebben van sijn doen. Want de wille Godts is een regel van alle rechtveerdigheydt. Deuter. 32. 4. ende en is nimmermeer gescheyden van sijne wijsheydt ende rechtveerdigheydt/ al is't dat de redenen daer van ons niet en zijn geopenbaert/ ofte ons verstant te boven gaen. Rom. 11. Vss. 33/34. waer mede wy ons oock altijdt moeten te vreden houden. Ende dit is het besluyt Pauli uyt de voorgaende exempelen van Moses ende Pharao. 52 Ofte/ wat beschuldight ende toornt hy noch? namelick over de gene die hy verhardt/ overmits sy nae sijnen wille/ die onwederstandelick is/ verhardt worden. Dit is een nieuwe tegenwerpinge des vleeschs tegen de voorgaende woorden Pauli/ waer op de antwoorde volght. 53 In dit woordt mensche, is de eerste reden van antwoorde/ dewijle een broos mensche niet en behoort tegen Godt te disputeren/ als te geringh ende onbequaem zijnde om van Godts doen te oordeelen. 54 Ofte/ Godt tegen-spreeckt? s Iesa. 45. 9. Ier. 18. 6. 55 Dit is het tweede deel der antwoorde Pauli/ waer mede hy toont dat het den mensche onbetamelick is Gode redenen van sijn doen af te eysschen/ de wijle Godt sijnen Schepper is/ ende hy sijn maecksel ofte schepsel. Siet Iesai. 45. 9. 56 Dit is de derde reden der antwoorde Pauli/ genomē van het recht ende de macht Godts over alle menschen/ die niet minder en is als de macht des pot-backers over sijn leem. 57 Waer door afgebeeldt wordt de oorspronck van het geheel verdorven menschelick geslachte uyt eenen bloede. Actor. 17. 26. t 2. Timot. 2. 20. 58 D. tot eerlick gebruyck. 2. Timot. 2. 20. 59 Dat is/ tot slechter ofte verachtelicker gebruyck. 60 Dit is de vierde reden van de antwoorde Pauli genomen van het loflick eynde/ waerom Godt sulcks doet/ namelick om toorn/ dat is/ rechtveerdige straffe te oeffenen tegen de vaten des toorns/ nae dat hy'se met vele lanckmoedigheydt in hare verdorventheyt ende wederspannigheydt heeft verdragen. 61 D. over welcke Godt sijnen rechtveerdigen toorn voorgenomen heeft te bewijsen. 62 Namel. ten deele door haer selve/ alsoo sy in hare verdorventheydt ende wederspannigheydt een vermaken hebben; ende ten deele door Godts rechtveerdigh oordeel/ die haer daer in heeft willen verlaten/ ende tot de verdiende straffe brengen/ gelijck aen Pharao is geschiet. 63 Dit is het ander eynde het welck Godt voor gehadt heeft in't verkiesen van de sijne/ namelick het bewijsen sijner overvloedigher genade en heerlickheyt/ welcker hy haer wil deelachtigh maken. Rom. 8. 29. 64 D. over welcke hy sich heeft willen ontfermen/ om haer door Christum van het verderf te verlossen. 65 D. van eeuwigheydt geschickt ende uytverkoren heeft tot het eeuwige leven. Ephes. 1. Vss. 4/5/6. 66 Tot hier toe heeft de Apostel gesproken van Godts voornemen der verkiesinge van sommige/ ende der verwerpinge van andere: nu gaet hy voort ende spreeckt van de roepinge der gene die verkoren zijn/ ten deele uyt de Joden/ maer ten meerderen deele uyt de Heydenen: welcke roepinge is het middel ende ken-teecken/ waer door de uytverkorene Godts van andere worden onderscheyden. 67 N. niet alleen uytwendigh door het woordt/ maer oock inwendigh door sijnen Geest/ gelijck het woordeken uyt oock mede brenght: want andersins is nae de uytwendige roepinghe soo wel de Jode als de Heyden geroepen. Matth. 22. 14. Rom. 8. Vss. 28/30. 1. Corinth. 1. 26. v Hos. 2. 22. 68 Namel. de Heydenen/ die hy in het Oude Testament voor by gegaen hadde/ ende nu door Christum oock tot sijn volck soude aennemen nevens de uytverkorene uyt de Joden. Ephes. 2. 13. 1. Petr. 2. 10. Alsoo bewijst den Apostel/ dat hy niet en leerde van het gene van de Propheten voorseght was/ dat geschieden soude: namelick dat hy uyt Heydenen ende Joden het ware Israel Godts soude vergaderen. Rom. 11. 26. 1. Petr. 2. 10. x Hos. 1. 10. 1. Petr. 2. 10. 69 In dese drie Vssen bewijst hy voorseght te zijn/ dat Godt in sijne krachtige roepinge het meerderdeel der Joden soude voorby gaen/ ende alleen het overblijfsel daer van nevens de uytverkorene uyt de Heydenen behouden. y Iesai. 10. 22.

70 D. eenen kleynen hoop/ die hy heeft laten over blijven uyt de groote menichte die verloren gaen/ gelijck Rom. 11. 5.
71 Het Hebreeusch woordt by den Propheet capit. 10. 22. beteeckent eygentlick sal in, ofte/ tot hem weder-keeren. N. tot Godt/ gelijck in het 21 Vs uytgedruckt wordt. Doch de sin is even de selve: hoe wel sommige meynē dat by Jesaia gesien wordt op het wederkeeren van weynige uyt de gevanckenisse van Babylonien/ die een voorbeelt is geweest van het uytgaen der uytverkorene uyt het Babel der sonde ende der werelt.
72 Gr. een woordt, ofte/ reden. Sommige nemen dit voor een dreygement tegen de godtloose Joden/ die Godt soude afsnijden ende verwerpen/ de sijne nochtans daer onder altijts behoudende: andere nemen het voor het besluyt/ ofte de stantvastigheydt van het besluyt Godts in het behouden van de sijne/ niet tegenstaende de wederspannigheydt van de meeste menichte der andere: het welck schijnt met het volgende Vs wel soo bequamelick over een te komen.
z Iesai. 1. 9. 73 D. eenen kleynen hoop/ gelijck een weynigh overschietende zaedt is tegen een geheeel gewas/ welck overblijfsel Godt daer nae ghebruyckt heeft als een zaedt/ om daer uyt sijne Kercke uyt Joden ende Heydenen wederom te doen opwassen. 74 D. hem selven krachtelick over bewaert hadde/ midden onder alle de godtloose ende huychelaers. Siet Rom. 11. Vss. 4/5. a Genes. 19. 24. Iesai. 13. 19. Ier. 50. 40. Ezech. 16. 46. 75 Hier mede besluyt den Apostel desen handel van de verkiesinge ende beroepinge van sommige/ ende van de verwerpinge van andere/ met een gevolgh dat hy hier uyt treckt van de vervullinge selve/ soo wel onder Joden als Heydenen/ gelijck het de gewoonte is des Apostels met sulcke gevolgen alsoo te besluyten/ als te sien is Rom. 8. 31. 76 D. de uytverkorene onder de Heydenen. 77 D. die haer selven nevens andere overgaven tot alle ongerechtigheydt ende godtloosheydt/ eer sy door de kracht van dese roepinge tot Christum bekeert zijn. Rom. 1. 18. Ephes. cap. 2. Vss. 1/2/3/ &c. 78 D. de rechtveerdigheydt Christi door den waren geloove aengenomen. 2. Corinth. 5. 21. Philip. 3. 9. b Rom. 10. 2. ende 11. 7. 79 Namel. in de uytwendige onderhoudinge der Wet ende der Ceremonien. 80 D. tot de verkrijginge ofte het recht besit der rechtveerdigheydt/ die voor Godt bestaet/ niet gekomen. 81 N. in Christum, gelijck in het volgende Vs wordt uytgedruckt. 82 Namel. daer inne sy verre te kort zijn gekomen/ gelijck de Apostel te voren geleert heeft/ Rom. 3. 20. 83 D. sy hebben haer ge-ergert aen den geringen uyterlicken stant ende cruyce Christi. Siet 1. Corinth. 1. 23. 84 N. by den Propheet Iesaiam capit. 8. 14. ende 28. 16. welcke twee plaetsen de Apostel by een voeght. Ende wordt Christus hier genaemt een steen des aenstoots/ ten aensien van de ongehoorsaeme ende wederspannige/ gelijck Petrus verklaert 1. Petr. 2. Vss. 7/8. c Psal. 118. 22. Iesai. 8. 14. ende 28. 16. Matth. 21. 42. 1. Petr. 2. 6. d Psal. 2. 12. Prov. 16. 20. Iesai. 28. 16. Ierem. 17. 7.

Het x. Capittel.

1 Na eene betuyginge van sijne genegentheyt tot de Joden/ handelt d'Apostel breeder vande naeste oorsake harer wederspannigheyt tegen Christum. 5 Stelt daer nae een onderscheyt/ selfs met de woorden Mosis, tusschen de rechtveerdigheydt der Wet/ daer de Joden haer aen hielden/ ende de rechtveerdigheyt des geloofs/ dat sy verwierpen/ ende beschrijftse beyde met hare eygenschappen. 12 Verklaert voorder dat Godt door de predicatie des Evangeliums nu in de geheele werelt beyde Joden ende Grieken roept tot het geloove in Christum. 16 maer dat het meerderen-deel der Joden dese roepinge ongehoorsaem waren/ ende dat de Heydenen daer en tegen de selve gehoorsaemden. 19 het welck hy bewijst alsoo door de Propheten voorseght te zijn.

1 Broeders/ de toegenegentheyt mijns herten/ ende het gebedt dat [ick] tot Godt voor Israël [doe], is [1] tot [hare] salicheyt.

2 Want ick geve haer getuygenisse/ dat sy [2] [a] eenen yver tot Godt hebben/ maer [3] niet met verstandt.

3 Want alsoo sy [4] de rechtveerdicheyt Godts niet en kennen/ ende [5] hare eygene gerechticheyt soecken [6] op te richten/ so en

1 D. op dat sy bekeert/ ende also salich mochten worden: het welck verstaen wort van de gene die uyt onwetenheyt dwaelden/ gelijck uyt het volgende Vs blijckt: niet van de gene die in den Heyligen Geest sondighden/ van welcke Christus spreeckt/ Matth. 12. 31.

2 Gr. yver Godts. dat is/ eene yverige begeerte hebben om de Wet Godts/ ende den Godts-dienst door Mosem ingestelt/ voor te staen/ ende tegen te staen de gene welcke dien schenen te willen veranderen. a Rom. 9. 31. Actor. 22. 3. Galat. 4. 17. 3 Gr. niet nae kennisse. dat is/ niet met rechte kennisse waer toe de Wet ende de Godts-dienst in het Oude Testament was ingestelt/ gelijck het volgende Vs oock mede-brenght. 4 Dat is/ die Godt in den Evangelio geopenbaert heeft/ ende die ons Godt door Christum schenckt. 2. Corinth. 5. 21. Philip. 3. 9. 5 Namel. door hare eygene wercken/ ofte door de gehoorsaemheydt der Wet: daer in sy nochtans verre te kort komen/ gelijck bewesen is van alle menschen capit. 3. ende van Abraham ende David/ capit. 4. 6 Gr. te stellen. Hier wordt de vermetelheydt van het menschelick gemoet beteeckent/ dat sijne eygene gerechtigheyt voor Godt staende wil houden/ gelijck de Phariseen. Luc. 18. Vss. 11/12.

zijn sy der rechtveerdicheyt Godts [7] niet onderworpen.

4 [b] Want [8] het eynde der Wet is Christus/ tot rechtveerdicheyt een yegelick die geloooft.

5 [9] Want Moses beschrijft de rechtveerdicheyt die uyt de Wet is/ [seggende] [c] De mensche [10] die dese dingen doet/ sal door de selve leven.

6 Maer de rechtveerdicheyt die uyt den geloove is [11] spreeckt aldus/ [d] [12] En seght niet [13] in uw' herte/ [14] Wie sal in den hemel opklimmen? [15] 't selve is Christum [van boven] afbrengen.

7 Of/ Wie sal [16] in den afgront nederdalen? [17] 't selve is Christum uyt den dooden opbrengen.

8 Maer [18] wat seght'se? Na by u is het woordt in uwen monde ende in uw' herte. [19] Dit is het woort des geloofs 't welck [20] wy prediken.

9 [Namelijck] Indien ghy met uwen mondt [21] sult belijden [22] den Heere Jesum/ ende met uw' herte gelooven/ dat hem Godt [23] uyt den dooden opgeweckt heeft/ so sult ghy salich worden.

10 Want met der herten [24] geloooftmen ter rechtveerdicheyt/ ende met den monde [25] belijdtmen ter salicheyt.

11 Want de Schrift seght/ Een yegelijck die [26] [e] in hem gelooft/ die [27] en sal niet beschaemt worden.

12 [f] Want daer en is [28] geen onderscheydt noch van Jode noch van Grieck. Want [29] een selve is Heere van allē/ [30] rijck zijnde over alle [31] die hem aenroepen.

13 [g] Want een yegelijck/ die den name des Heeren sal aenroepen/ sal salich wordē.

14 [32] Hoe sullen sy dan [hem] aenroepē/ in welcken sy niet gelooft en hebben? Ende hoe sullen sy [in hem] gelooven/ van welcken sy [33] niet gehoort en hebben? Ende hoe sullen sy hooren sonder [34] die [haer] predike?

15 Ende [35] hoe sullen sy prediken/ indien sy niet [36] gesonden en worden? Gelijck geschreven is/ [h] Hoe [37] lieflijck zijn de voeten der gene die [38] vrede vercondigen/ der gene die het goede verkondigen!

16 Doch sy en zijn niet [39] alle den Euangelio gehoorsaem geweest. Want Esaias seght/ [i] Heere wie heeft onse [40] predikinge gelooft?

17 Soo is dan het geloove uyt het gehoor: ende het gehoor [41] door het woort Godts.

18 Maer ick segge/ en hebben [42] sy't niet gehoort? [43] Ja doch [k] [44] haer geluyt is over de geheele aerde uytgegaen/ ende hare woorden [45] tot de eynden der werelt.

19 Maer ick segge/ [46] en heeft Israël [47] het niet verstaen? Moses [48] seght eerst/ [l] Ick sal u lieden [49] tot jaloursheyd verwecken door [de gene die] [50] geen volck [en zijn], door [51] een onverstandich volck sal ick u tot toorne verwecken.

20 Ende Esaias [52] verstout hem/ ende seght/ [m] Ick ben [53] gevonden van de gene die my niet en sochten: ick ben openbaer geworden den genen [54] die na my niet en vraeghden.

21 Maer tegen Israël seght hy/ [n] Den geheelen dagh hebbe ick [55] mijne handen uytgestreckt tot een ongehoorsaem ende [56] tegen sprekende volck.

7 D. en willen haer selven die niet onderwerpen: ende daerom en komen sy tot de gerechtigheydt die voor Godt bestaet niet komen: gelijck Rom. 8. 7.
b Matth. 5. 17. Actor. 13. 38. 2. Corinth. 3. 13. Galat. 3. 24.
8 Dat is/ het ooghmerck waerom de Wet door Mosem is gegeven/ is op dat de menschē daer door tot kennisse harer sonden gebracht zijnde/ tot Christum ende sijne rechtveerdigheydt souden haren toevlucht nemen/ als die de Wet voor ons volkomelick volbracht heeft. Siet Galat. 3. 19/ &c.
9 In dese seven navolgende verssen stelt den Apostel een klaer onderscheyt tusschen de rechtveerdigheydt der Wet/ ende des gheloofs: ende bewijst soo wel de eene als de ander met de woorden Mosis selve.
c Levit. 18. 5. Ezech. 20. 11. Galat. 3. 12.
10 N. volmaecktelick/ ende sonder yet nae te laten. Deut. 27. 26. Galat. 3. 10. Jacob. 2. 10.
11 D. luydt aldus: ofte/ van de selve wordt aldus gesproken Deuter. cap. 30. vers. 11/ 12.
d Deut. 30. 12.
12 Sommige meynen dat dese woorden eygentlick van de bevelen des geloofs door Mosen gesproken zijn/ alsoo hy rechts te voren gehandelt hadde van de besnijdenisse des herten ende ware bekeeringe/ welcke eygentlick beloften sijn des Euangeliums/ ende niet der Wet. Andere meynen/ om dat Paulus niet en seght/ Moses spreeckt aldus/ maer de gerechtigheydt uyt den geloove spreeckt aldus/ dat dese drie verssen van Paulo by accommodatie op het geloove ghepast worden/ alsoo hy oock eenige woorden uyt laet/ ende eenige daer by doet: in desen sin: In dien Moses van de geboden der Wet dit geseght heeft/ veel meer mach het selve geseght worden van de beloften ende bevelen des Euangeliums/ die niet alleen licht en zijn om te verstaen/ gelijck de Wet/ maer oock lichter zijn om nae te komen door de kracht van Godts Geest/ die door het Euangelium het geloove in ons werckt. Galat. 3. 2.
13 Namel. als twijfelende/ waer ghy den wegh der saligheydt sult soecken ende vinden.
14 N. om ons van daer te halen den wille Godts van onse gerechticheyt ende salicheyt.
15 N. by ons Christenen so veel als of wy ontkenden dat Christus eens van den Hemel neder gedaelt is/ om ons dien wegh te openbaren/ ende de gerechticheyt te verwerven: ende dat hy noch eens daer toe moeste af-dalen.
16 N. om daer te sien hoe wy uyt de helle souden konnen verlost worden: ende die kennisse van daer halen.
17 Dat is even so veel als ofmen wilde/ dat Christus om ons te verlossen de smerten des doods ende der helle noch eenmael soude moeten lijden/ ende alsoo daer uyt opstaen: het welck hy nu eens gedaen heeft/ ende ons genoech geopenbaert is.
18 N. de rechtveerdigheydt die uyt den geloove is/ als voren/ vers. 6. daer hy maer geantwoort heeft wat se niet en seght/ maer nu antwoort hy wat'se seght.
19 D. des Euangeliums door het welck wy tot het geloove worden vermaent ende gebracht/ Rom. 1. 16.
20 N. Apostelen/ als getuygen ende boodtschappers Christi in sijnen name 2. Corinth. 5. 20.
21 N. oprechtelick nae het geloove uwes herten: ende de Apostel stelt hier de belijdenisse voor/ om dat die van andere eerst wordt bekent.
22 N. uwen Heere ende salighmaker te zijn/ nae het exempel Pauli Galat. 2. 20. 1. Timot. 1. vers. 15/ 16.
23 Namel. nae dat hy tot versoeninge uwer sonden was gestorven. Rom. 4. 25.
24 N. als zijnde een middel waer door de rechtveerdigheydt Christi aengenomen/ ons toe-gerekent/ ende geschoncken wordt. Rom. 3. vers. 24/ 25. ende 4. 5.
25 De ware belijdenisse wordt hier gestelt als eenen wegh/ waer door wy tot de salighaydt/ die ons door Christi gerechtigheydt verworven is/ moeten komen. Matth. 10. 32. ende als een kenteecken van het ware geloove dat in het herte verborgen is. 1. Joan. 4. 15.
26 N. Christo, van welcken by Jes. 28. 16. geprophetееrt wort.
e Iesa. 28. 16. Rom. 9. 33.
27 Het Hebreeusch woordt Jesai. 28. 16. beteeckent eygentlick en sal hem niet verhaesten, doch wordt in de Grieksche oversettinge vertaelt/ en sal niet beschaemt, dat is/ in sijne meyninge bedrogen worden: om dat de gene die hem seer haest/ sonder te weten waer henen hy sijnen toe-vlucht sal nemen/ lichtelick beschaemt ofte bedrogen wort.
f Actor. 15. 9. Rom. 3. 22.
28 N. nu in de tijden des Nieuwen Testaments. Ephes. 2. 13.
29 N. Godt in Christo. Ofte, de selve Heere van allen is rijck over alle, &c.
30 D. overvloedelick genadigh/ ofte goedertieren.
31 N. door den waren geloove/ gelijck volght. Ende hier uyt blijckt dat het woordt belijden vers. 9. ende 10. oock de ware aenroepinge begrijpt/ die een voornemen deel is van onse belijdenisse voor Godt ende de menschen/ Dan. 6. 10.
g Ioël 2. 32. Actor. 2. 21.
32 In de reste van dit cap. verklaert de Apostel het middel waer door het ware geloove in Christum wordt verkregen. N. door de predicatie des Euangeliums/ gepredickt van de gene die daer toe wettelick gesonden zijn: hoewel de selve in allen hare behoorlicke vrucht niet en heeft.
33 D. geen wetenschap en hebben/ daer sy door het gehoor van Godes woordt toe-gebracht worden: dewijle de kennisse nootsakelick tot het geloove vereyscht wordt. Joan. 17. 3.
34 Namel. het woordt Godts. Het Gr. woordt Kerysſein beteeckent eygentlick een uytroepinge/ ofte publijcke verkondinge doen/ die door de Stadts-boden van wegen de Overheydt aen de burgers geschiet/ ende wort alhier/ gelijck oock doorgaens in de Heylige Schrifture/ genomen voor de verkondiginge des Euangeliums/ die door de Apostelen ende andere Leeraers van Christi wegen aen de menschen gedaen wordt. Siet Matth. 3. 1. ende 4. 17/ 23. Marc. 1. vers. 4/ 7. ende 16/ 15. 2. Corinth. 5. vers. 19/ 20.

35 N. recht ende behoorlick/ van Christi wegen/ ende in Christi name/ als voren. Want daer zijnder andersins oock geweest die liepen ende propheteerden eer sy gesonden waren, Jer. 23. 21.
36 N. van den genen wiens woordt sy verkondigen, 't zy nu sulcx extra-ordinaerlick van Godt ende Christo selve/ 't zy het ordinaerlick door de Gemeyntē ende hare opsienders/ die daer toe van Godt gelast zijn/ geschiede.
h Iesai. 52. 7. Nahum 1. 15.
37 D. aengenaem. Dese woorden zijn genomen uyt Jesai. 52. 7. daer van de verlossinge ende verbreydinge van Godts gemeynte door Christum, ende van de verkondinge der selve verlossinge gehandelt wordt.
38 Nam. met Godt door Christum. Siet Rom. 5. 1. Ephes. 2. 14.
39 N. dien het Euangelium is gepredickt.
i Iesai. 53. 1. Ioan. 12. 38.
40 Gr. gehoor. waer van siet Joan. 12. 38.
41 N. dat gepredickt is: Ofte/ door het bevel Godts die haer tot het prediken heeft gesonden.
42 N. Joden ende Heydenen: want van beyde spreeckt hy daer nae verscheydelick.
43 N. sy hebben't alle waerlick gehoort.
k Psal. 19. 5.
44 Dese plaetse genomen uyt den 19 Psalm/ die eygentlick spreeckt van de kennisse Godts/ die alle menschen hebben konnen uyt het aenschouwen des hemels/ ende der schepselen die daer in zijn/ meynen sommige dat oock een prophetie in haer begrijpt/ van 't gene ten tijde der Apostelen geschieden soude. Doch also den Apostel dit eygentlick niet by en brenght als van David voorseght/ gelijck hy elders wel doet/ so can dit seer bequamelick genomen worden voor een heylige accommodatie ofte toe-passinge van dese woorden tot het voornemen des Apostels/ gelijck hier boven vs 6. diergelijcke in de plaetse Deut. 30. 11. gesien is. ende daerom verandert hy oock een woordt ofte twee daer in/ dat op sijn voornemen niet en paste.
45 Namel. door de Apostelen ende Euangelisten onder alle volcken der wereldt/ oock onder de Heydenen/ nae het bevel Christi Mat. 28. 19. Mar. 16. 15. waer van de vervullinge als dan alreede geschiedde. Rom. 1. 8. ende 15. 19. Col. 1. 6.
46 Hier bewijst den Apostel met drie verscheyden plaetsen der Schrifture des Ouden Testaments/ dat de Joden het oock gehoort hebben soo wel als de Heydenen/ maer dat de Heydenen het hebben aengenomen/ ende de Joden ten meerderen deel verworpen. Ende leght alsoo den gront van het gene hy in't volgende capit. belangende de aenneminge der Heydenen/ ende verwerpinge der Joden voor-genomen hadde te verhandelen.
47 D. het niet gehoort? N. het woordt des Euangeliums/ ofte der rechtveerdigheyt des geloofs.
48 N. tot Israel/ dat is/ tot het Jodtsche volck.
l Deut. 32. 21.
49 N. om dat ghy sult sien/ dat ick de Heydenen die nu mijn volck niet en zijn/ ten tijde des Messie meer voordeels sal doen in het aennemen des Euangeliums/ dan u Joden/ die nu mijn volck zijt: ende dat om uwe ondanckbaerheyt te straffen/ ende u daer door tot bekeeringe te roepen ende te verwecken. Want Jaloursheyt is eygentlick een ongenoegen dat yemant hier over heeft/ dat hy siet een ander meer deel hebben aen yemants liefde ofte weldaet/ dan hy selve heeft/ als hy meynt dat het hem meer toekomt. Siet hier na cap. 11. 11.
50 N. Godts/ gelijck doe de Heydenen waren.
51 Soo noemt hy de Heydenen/ om dat sy de rechte kennisse van Godt ende sijne rechten niet en hadden. Psal. 147. vers. 19/ 20.
52 D. spreeckt noch vrymoedelicker van de bekeeringe der Heydenen ende van hare roepinge/ niet tegenstaende den ondanck der Joden.
m Ies. 65. 1.
53 Namel. door de verkondinge mijns Euangeliums/ ende krachtige werckinge mijnes Gheests aen de Heydenen/ die Godt niet en sochten/ maer hare eygene wegen ingingen ten verderve. Siet Actor. 14. 16. ende 17. 30.
54 Dat is/ die sorgloosLick hare onwetentheydt ende wereltsche lusten nae-volghden. Siet Ephes. 2. 1/ &c. Tit. 3. vers. 3/ 4/ 5.
n Iesai. 65. 2.
55 Namel. om haer tot my ende mijne rechtveerdigheyt te roepen ende te nooden. Siet diergelijcke wijse van spreken/ Proverb. 1. 20/ &c.
56 Dat is/ wederspannigh/ moetwilligh. Siet een exempel Jerem. 44. 16. Ezech. 3. 7.

Het xj. Capittel.

1 D'Apostel gesproken hebbende van de verwerpinge der Joden/ ende van de beroepinge der Heydenen/ leert voorder dat dese verwerpinge niet algemeyn en is over alle de Joden/ het welck hy bewijst met sijn eygen exempel. 2 als oock uyt de onveranderlijckheyt der verkiesinge Godts: ende met het exempel der tijden van Elias. 5 Doch dat de gene die uyt haer behouden worden/ niet uyt hare wercken/ maer uyt genade behouden worden. 7 ende dat de andere door hare hardneckigheyt verloren gaen. 8 't welck hy uyt de Schrifture bewijst. 11 Daer na vermaent hy de Heydenen/ datse haer niet en moeten verheffen tegen de Joden/ alsoo hare verwerpinge een occasie is geweest van der Heydenen beroepinge/ door welcke de Joden oock sullen op-geweckt worden om nae haer exempel mede te gelooven: dewijle sy tot het verbondt behooren/ 17 ende de Heydenen/ eerse beroepen wierden/ daer van vreemt waren: maer uyt enckele genade zijn beroepen. 19 verhalven dat de Heydenen wel moeten toesien/ dat sy oock om hare ongehoorsaemheyt niet verworpen en worden/ 25 Ten selven eynde openbaert hy eene verborgentheyt/ dat na der Heydenen bekeeringe/ de Joden oock sullen bekeert worden. 26 het welck hy bevestight uyt de Schrifture. 28 ende om dat Godt haer om der Vaderen wille noch lief heeft. 30 So dat de selve Godt die de Heydenen genade gedaen heeft/ 't selve oock aen de Joden sal willen doen. 33 Eyndelijck besluyt hy met eene verwonderinge over de groote wijsheydt Godts in 't bestieren van der menschen salighheyt. 36 Welcker begin/ voortganck/ ende eynde hem alleen toe-geschreven wort.

1 [1] Ick segge dan/ [a] Heeft Godt [2] sijn volck [3] verstooten? Dat zy verre: [b] want ick ben oock [4] een Israëlijt/ [5] uyt den zade Abrahams/ van de stamme [6] Benjamin.

2 Godt en heeft [7] sijn volck niet [8] verstooten/ 't welck hy te voren [9] gekent heeft. Of [10] en weet ghy niet wat de Schrift seght [11] van Elia? Hoe hy Godt [12] aenspreeckt [13] tegen Israël/ seggende/

3 [c] Heere/ sy hebben uwe Propheten gedoodt/ ende [14] uwe altaren [15] omgeworpen: ende ick ben alleen overgebleven/ ende sy [16] soecken mijne ziele.

4 Maer wat seght tot hem [17] de Goddelijcke antwoorde? [d] Ick hebbe my selven [noch] [18] seven duysent [19] mannen [20] overgelaten/ die [21] de knie voor het [beeldt] [22] Baal niet gebogen en hebben.

5 [e] Alsoo isser dan oock [23] in desen tegenwoordigen tijdt [24] een overblijfsel geworden [25] na de verkiesinge der genade.

6 [f] Ende indien het [26] door genade is/ [27] so en is't niet meer [28] uyt de wercken: [29] andersins en is de genade [30] geen genade meer. Ende indien het is uyt de wercken/ so en is't [31] geen genade meer: andersins en is het werck [32] geen werck meer.

7 [33] Wat dan? [g] [34] Het gene [35] Israël [36] soeckt/ dat en heeft het niet verkregen: maer [37] de uytvercorene hebben 't verkregen/ ende [38] de andere zijn [39] verhardt geworden/

8 (Gelijck geschreven is/ [h] Godt heeft haer gegeven eenen [40] geest [41] des diepen slaeps: [i] [42] oogen om niet te sien/ ende ooren om niet te hooren) [43] tot op den huydigen dagh.

9 Ende [44] David seght/ [k] Hare [45] tafel worde [46] tot eenen strick/ ende tot een valle/ ende tot eenen aenstoot/ ende [47] tot een vergeldinge voor haer.

10 Dat hare oogen verduystert worden/ om niet te sien: ende [48] verkromt haren rugge alle tijdt.

11 [49] Soo segge ick dan/ hebben sy ghestruyckelt op dat sy [50] vallen souden? Dat zy verre: maer door haren [51] val [is] [52] de salighe ydt den Heydenen [geworden], [53] om haer [54] tot jalourshe ydt te verwecken.

12 Ende indien [55] haren val [56] de rijckdom is [57] der werelt/ ende [58] hare verminderinge de rijckdom der Heydenen/ hoe veel te meer [59] hare volheyt?

13 [60] Want ick spreke tot u Heydenen/ [l] [61] voor so veel ick [62] der Heydenen Apostel ben/ ick make [63] mijne bedieninghe [64] heerlick:

14 Of ick eenichsins [65] mijn vleesch tot [66] jaloursheyt verwecken/ ende [67] eenige [68] uyt haer [69] behouden mochte.

15 Want indien [70] hare [71] verwerpinge [72] de versoeninge is [73] der werelt/ wat sal [74] de aen-neminge wesen/ anders dan [75] het leven uyt den dooden?

16 Ende indien [76] de eerstelingen [77] heyligh zijn/ so is oock [78] het deegh [heyligh]: ende indien [79] de wortel heyligh is/ so zijn oock [80] de tacken [heyligh].

17 Ende so [81] eenige der tacken [82] afgebroken zijn/ ende [83] ghy [84] een wilde olijfboom zijnde [85] in der selver [plaetse] [86] zijt inge-entet/ ende [87] des wortels/ ende der vetticheyt [m] [88] des olijf-booms mede deelachtigh zijt geworden/

18 So en roemt niet tegen [89] de tacken. Ende indien ghy daer tegen roemt/ [90] ghy en draeght de wortel niet/ maer de wortel u.

19 [91] Ghy sult dan seggen/ De tacken zijn afgebroken/ op dat ick soude inge-entet worden.

20 [92] 'Tis wel: [93] sy zijn door ongeloove afgebroken/ ende [94] ghy staet door het

1 V. het gene ick te voren geseght hebbe van de verwerpinge der Joden/ daermede en wil ick niet seggẽ/ dat Godt alle de Joden soude hebben verstooten: gelijck yemant soude mogen daer uyt besluyten.
a Ierem. 31. 37.
2 V. de Joden/ die hy tot sijn volck hadde bysonderlick verkoren.
3 *Gr.* af-gestooten, Namel. van die weerdigheydt daerse ingestelt waren/ soo datse de beloofde segeninge in Christo niet meer en souden deelachtigh zijn.
b 2. Corinth. 11. 22. Philip. 3. 5.
4 V. een Jode/ van afkomste/ ende nochtans van Godt niet verstooten.
5 Namel. nae den vleesche: ende oock nae de genade des verbondts/ 't welck Godt met Abraham ende sijn zaedt gemaeckt heeft/ Genes. 17. 1.
6 N. des soons Jacobs/ uyt Rachel/ een van de aensienlickste stammen Israels/ uyt welcke oock de Coninck Saul gesproten is geweest. 1. Sam. 9. 1. ende de Conunginne Hester. Hest. 2. 5.
7 N. dat waerlick sijn volck was/ niet nae den vleesche alleen/ maer oock na de belofte.
8 Siet v. 1.
9 V. voor de sijne erkent ende verkoren heeft. Matth. 7. 23. Joan. 10. 14. Rom. 8. 29. 2. Tim. 2. 19. 1. Pet. 1. vs. 2/ 20.
10 V. ick meyne dat ghy wel weet.
11 *Gr.* in Elia, V. in de historie van Elia/ die beschreven wordt 1. Reg. 17. ende in de volgende capp.
12 *Gr.* bejegent, ontmoet, N. met woorden.
13 Dit kan gevoegt worden ofte met het woordt aenspreeckt, ofte met het woordt seggende. Namel. klagende over den afval der Israeliten.
c 1. Reg. 19. 10.
14 V. die eertijdts tot uwen dienst ende eere opgericht waren geweest.
15 *Gr.* ondergraven. dat is/ met ondergravinge om verre geworpen. 1. Reg. 19. vss. 10/ 14.
16 V. sy staen nae mijn leven. Matth. 2. 20.
17 Ofte/ de Goddelicke openbaringe. Siet Matth. 2. vss. 12/ 22. Luc. 2. 26.
d 1. Reg. 19. 18.
18 V. eenige duysenden. *Hebr.* Gen. 33. Psal. 12. 7.
19 V. menschen/ waer onder oock sonder twijffel vrouwen waren.
20 V. doen overblijven/ ofte gemaeckt datse overgebleven zijn/ door mijne genade haer behoudende/ datse niet in afgoderye gevallen en zijn.
21 Namel. om Godts-dienstige ofte eenige andere eere te bewijsen. Exod. 20. 5. Philip. 2. 10.
22 Dit woordt beteeckent yemant die over andere macht ende gebiedt heeft/ gelijck de man over de vrouwe/ ende een heer over sijnẽ knecht: ende met desen name wierdt genaemt een afgodt der Babyloniers/ Moabiten/ ende Samaritanen. Num. 22. 41. 1. Reg. 16. vss. 31/ 32. 2. Reg. 10. 26. Jerem. 11. vss. 3. Oze. 2. vss. 12/ 16.
e Rom. 9. 27.
23 Namel. van de predikinge des Euangeliums.
24 V. Godt heeft noch eenige Joden laten overblijven/ die het Euangelium niet en verwerpen/ maer aennemen/ ende krachtelick beroepen zijn: die maer voor een overblijfsel/ ofte overschot mogen gereckent worden/ ten aensien van de groote menichte der gene die het verwerpen/ ende ongeloovigh blijven.
25 V. de genadige verkiesinge. Namel. die uyt enckele genade van eeuwigheydt ter salighe yt zijn verkoren/ ende in den tijdt krachtelick geroepen. Rom. 8. 30.
f Deuter. 9. 4.
26 N. dat dese tot de saligheydt uytverkoren ende krachtelick beroepen zijn.
27 Ofte/ soo en is 't gewisselick niet.
28 V. uyt de verdiensten ofte weerdigheydt harer wercken.
29 Namel. soo het ware uyt de wercken alleen/ ofte uyt de genade ende wercken te samen.
30 N. overmidts genade alle schult/ verdienste/ ofte weerdigheydt uytsluyt/ ende daer mede niet en kan bestaen: want genade en is geen genade eenichsins/ soo'se niet en is genade allesins. Rom. 4. 4.
31 Namel. maer een verdiende loon. Dat is/ soo en is hare verkiesinge ende roepinge niet uyt genade geschiet.
32 V. geen verdienende werck.
33 Namel. sullen wy seggen? gelijck Rom. 6. 1. ende 7. 7. ende 8. 31. Dit is een tegenwerpinge van yemant/ die meynt ongerijmt te zijn dat de Joden de gerechtigheydt niet en souden verkrijgen/ daerse soo seer nae de selve trachten.
g Rom. 9. 31.
34 Namel. dit sullen wy seggen.
35 Dat is/ de Israeliten/ dat is/ de meeste hoop der selve/ die nae den vleesche alleen Israeliten zijn. Rom. 9. 31. 2. Corinth. 11. 22.
36 Dat is/ dat hy tracht te verkrijghen door sijne wercken/ namelick de gerechtigheyt voor Godt/ ende het eeuwige leven.
37 *Gr.* de verkiesinge heeft het verkregen, dat is/ alle de uytverkozene onder de Israeliten/ ten aensien ende om datse uyt genade zijn uytverkozen.
38 Namel. die niet verkoren ende krachtelick beroepen en zijn.
39 *Gr.* vereelt. Siet Marc. 3. 5.
h Iesai. 29. 10.
40 V. gemoet.
41 Ofte/ eenen knagenden, prickelenden geest, gelijck het Grieckisch woordt oock beteeckent. Doch het eerste komt met het Hebreeusch woort Jesai. 29. 10. beter over een.
i Ies. 6. 9. Ezech. 12. 2. Matth. 13. 14. Marc. 4. 12. Luc. 8. 10. Ioan. 12. 40. Actor 28. 26.
42 V. die onbequaem zijn om te sien.
43 Dese woorden moeten gevoeght worden met het woordt verhardt vs. 7. Siet oock 2. Corinth. 3. 15.
44 N. als een voorbeeldt Christi, ende van Christo prophetcerende.
k Psal. 69. 23.
45 V. al haer vermaeck.
46 V. tot haren verderve: gelijck oock een valle daer wilde beesten mede gevangen worden/ ende een aenstoot/ het selve beteeckenen by gelijckenisse.
47 V. tot 't gene haer vergolden sal worden/ welck is het eeuwigh verderf.
48 *Hebr.* doet hare lendenen waggelen. V. dat hare conscientien mogen beven ende benauwt zijn: ofte/ beneemt haer hare kracht.
49 Ofte/ Sy dan, segge ick. hebben 'se. &c.
50 N. in ongeloove/ met het verwerpen van het Euangelium sonder hope van bekeeringe. Ofte/ vervallen/ verlorẽ gaen/ gelijck Apoc. 18. 2.
51 V. de verwerpinge des Euangeliums van het meestendeel onder haer.
52 V. is een occasie geweest/ dat den Heydenen het Euangelium is ghepredickt/ ende dat sy daer door tot de salicheyt geroepen ende gebracht zijn.
53 N. de Joden die het Euangelium niet aen en nemen.
54 V. door het exempel der geloovige Heydenen mogen opgeweckt worden om 't selve naevolgende/ het Euangelium mede aen te nemen/ ende haer tot Christum te bekeeren/ ende daer door de salicheyt mede te verkrijgẽ. want jaloursheydt is oock eene bewegingge des gemoets/ waer door yemant siende een ander hebben eenich goet/ dat hy niet en heeft/ met eenen yver ende lust wort ontsteken/ om nae het selve goet mede te trachten ende dat te verkrijgen.
55 V. der Joden ongeloovicheyt ende verwerpinghe des Euangeliums. Siet v. 11.
56 Dat is/ tot een rijcke ende overvloedighe kennisse Christi ende des Euangeliums occasie gegeven heeft.
57 V. der Heydenen door de gantsche werelt verstroyt/ gelijck daer na verklaert wordt.
58 V. dat so weynige onder haer het Euangelium hebben aengenomen/ occasie is geweest dat het selve soo rijckelick aen de Heydenen is bedient geworden.
59 V. wanneer de Joden met groote hoopen ende menichte het Euangelium sullen aen-nemen/ N. sal het selve wesen de rijckdom der Heydenen.
60 Hy spreeckt nu aen dat deel der Gemeynte van Roomen/ dat uyt de Heydenen geroepen was.
l Actor. 9. 15. ende 13. 2. ende 22. 21. Gal. 1. 16. ende 2. 8. Ephes. 3. 8. 1. Tim. 2. 7. 2. Timoth. 1. 11.
61 Ofte/ overmits: ende daerom mijnen dienst ende vermaninge by de Heydenen veel behoort te gelden.
62 N. voornamelick: andersins was hy oock gestelt om den Joden mede het Euangelium te verkondigen/ gelijck hy oock gedaen heeft/ ende hier noch doet.
63 N. des Apostelschaps.
64 *Gr.* verheerlicke. V. verciere die met de selve te bedienen in alle neerstichheyt ende getrouwicheyt/ om vele Heydenen tot Christum te bekeeren: het welck een eere ende cieraet is voor mijnen dienst. Philip. 4. 1. 1. Thes. 2. 19.
65 Dat is/ mijne bloedt-verwanten de Joden. Siet Gen. 29. 14. Jesai. 58. 7. Rom. 9. 3.
66 Siet d'aenteeck. v. 11.
67 N. weynige: alsoo hy wist dat de tijdt noch niet en was gekomen/ datse met groote menichte souden bekeert worden.
68 N. de Joden/ die mijn vleesch zijn.
69 Namel. haer brengende door mijnen dienst tot het geloove in Christum, door wien de salicheydt alleen verkregen wordt. Siet 1. Cor. 3. 5. ende 1. Timoth. 4. 16.
70 V. des meestendeels van haer.
71 Ofte/ wech-werpinge, verstootinge: N. om de verachtinge ende verwerpinge des Euangeliums.
72 V. occasie is geweest dat den Heydenen het Euangelium/ 't welck de bedieninghe is der versoeninge/ 2. Cor. 5. 18. is verkondight geweest. Actor. 13. 47.
73 V. der Heydenen/ die verre het meeste deel der werelt bewoonen/ ende door de gantsche werelt verstroyt zijn.
74 Namel. tot de Gemeynte Christi, wanneer de Joden met groote menichte haer tot Christum sullen bekeeren.
75 Dit is een gemeyn spreeckwoordt/ waer mede te kennen gegeven wort eene seer groote veranderinge ten besten/ als of yemandt doot zijnde wederom levendich wierde. Het welck geschiet door de predicatie des Euangeliums/ waer door de gene die doodt waren/ Ephes. 2. 1. levendich gemaeckt worden. Joan. 6. 68. Phil. 2. 16.
76 V. Abraham ende de Patriarchen/ van welcke de Joden afkomstich waren. De Apostel neemt hier een gelijckenisse van de eerste brooden/ die na de Wet op-geoffert wierden tot heyliginge der ander vruchten. Levit. 23. vss. 14/ 17. Num. 15. 20.
77 V. tot het verbondt behooren. 1. Cor. 7. 14.
78 V. de nakomelingen/ die van haer afkomstich zijn/ alsoo Godt het verbondt gemaeckt heeft niet alleen met haer/ maer oock met haren zade. Genes. 17. 7.
79 Dit is een ander gelijckenisse genomen van de boomen/ om het selve te verklaren: ende worden daer door oock de Patriarchen verstaen/ uyt welcke de Joden gesproten zijn.
80 V. de Joden/ die als tacken van desen wortel zijn gesproten.
81 V. eenige ongeloovige Joden. Van hier af vermaent de Apostel de geroepene Heydenen/ dat'se haer niet en moeten roemen tegen de verstootene Joden: maer toesien/ dat sy door haer exempel mogen gewaerschouwt worden/ om haer te wachten/ dat'se niet mede tot ongeloove en vervallen/ op dat haer het selve oock niet over en kome.
82 Namel. van den wortel ende stamme. Dat is/ verstooten zijn van het verbondt.
83 N. beroepene Heyden: de Apostel spreeckt hier aen het geheele lichaem der geroepene Heydenen/ niet dese ofte gene in't bysonder.
84 V. een sprupte ofte ente/ van eenen wilden olijf-boom genomen/ dat is/ uyt de Heydenen die een ongeloovigh volck waren.
85 V. in plaetse der af-gebrokene tacken/ welcke zijn de ongeloovige Joden. *Gr.* in de selve.
86 V. in de Gemeynte Godts ingelijft.
87 V. des saps/ het welck uyt de wortel voort-komt/ ende sich verspreyt in de tacken: welcke hier oock vettigheyt genaemt wort. Ende worden daer door verstaen de voordeelen ende beloften den Joden van Godt gedaen.
m Ierem. 11. 16.
88 Dat is/ der Israelitische Gemeynte.
89 V. de Joden/ die om haer ongeloove nu af gebroken zijn/ Namel. als of ghy van natueren weerdiger waert deser genade.
90 N. so sal u dit geantwoordt worden/ dat ghy geen oorsake en hebt te roemen tegen haer/ overmits ghy een ente zijt die de wortel niet en draeght/ maer van de selve gedragen wordt.
91 V. dit sult ghy dan gedencken ende seggen/ waerom ghy tegen haer soudt mogen roemen.
92 V. is/ het is alsoo: dit antwoordt d'Apostel.
93 V. doch dit moet ghy daer by weten ende gedencken/ dat'se afgebroken zijn door hare ongeloovigheyt/ waer toe ghy oock van natueren zijt genegen/ ende mede soudt komen vervallen/ so ghy haer exempel soudt na volgen.
94 V. zijt inge-entet ende tot noch toe staende gebleven.

geloove,

geloove. [95] Zijt niet hooghgevoelende/ maer [96] vreest.

21 Want is't dat Godt [97] de natuerlijcke tacken niet [98] gespaert en heeft/ [siet toe] dat hy oock mogelijck [99] u niet en spare.

22 [100] Siet dan [1] de goedertierenheyt ende [2] de strengigheyt Godts: de strengigheyt wel [3] over de gene die gevallen zijn/ maer de goedertierenheyt/ [4] over u/ [5] indien ghy in de goedertierenheyt blijft: anders sult oock [6] ghy [7] afgehouwen worden.

23 [n] Maer oock [8] sy/ indien'se in het ongeloove niet en blijven/ sullen [9] inge-entet worden: want Godt is machtich deselve [10] weder in te enten.

24 Want indien [11] ghy [12] afgehouwen zijt uyt den olijf-boom [13] die van nature wildt was/ ende [14] tegen nature inden goeden olijf-boom inge-entet: hoe veel te meer sullen [15] dese die natuerlijcke [tacken] zijn/ in [16] haren eygen olijf-boom ge-entet worden?

25 Want ick en wil niet/ broeders/ dat u [17] dese verborgenheyt onbekent zy/ (op dat ghy niet [18] wijs en zijt by u selven) dat [19] de verhardinge [20] voor een deel over [21] Israël gecomen is/ [o] tot dat [22] de volheyt der Heydenen sal [23] ingegaen zijn.

26 Ende [24] alsoo sal [25] geheel Israël [26] saligh worden: [p] gelijck geschreven is/ [27] De verlosser sal uyt Sion comen ende sal [28] de godtloosheden afwenden [29] van Jacob/

27 Ende dit is [30] haer een Verbondt van my/ als ick hare sonden sal wechnemen.

28 [31] So zijn sy wel [32] vianden [33] aengaende het Euangelium/ [34] om uwent wille: maer [35] aengaende de verkiesinge zijn sy [36] beminde [37] om der Vaderen wille:

29 Want de genade-giften ende de roepinge Godts zijn [38] onberouwelijck.

95 N. ofte van eenige uwe weerdigheyt/ waerom ghy soudt inge-entet zijn/ ofte van uwe krachten by u selven/ om staende te blijven.
96 N. dat ghy niet mede in ongeloove en valt/ ende daer door oock afgehouwen wordet. Dese vreese is een heylige sorghvuldigheydt om inden geloove te volherden/ die met de versekeringe der salighheyt wel kan bestaen. Philip. 2. 12.
97 *Gr.* die nae de natuere zijn. dat is/ de Joden/ die natuerlicker wijse afkomstigh zijn van de heylige Vaders/ met welcke/ ende haren zade/ Godt sijn verbondt heeft op-gerecht. Genes. 17. 7. ende die in de Joodtsche Gemeynte geboren zijn.
98 Namelick/ maer uyt sijne Gemeynte ende verbondt verstooten.
99 Namel. die uyt een wilde olijf-boom genomen zijnde/ als een vreemde tack inge-entet zijt/ dat hy u oock om de selve oorsake niet en verstoote.
100 D. let dan wel in dese sake op beyde dese eygenschappen Godts/ die haer daer in vertoonen.
1 Ofte/ goet-aerdigheydt, dat is/ genade/ barmhertigheyt.
2 *Gr.* af-snijdinge, ofte/ af-gesnedenheyt, precijsheyt. gelijck de gene die straf zijn hare woorden kort af-snijden: dat is/ strenge rechtveerdighept.
3 D. over de Joden/ die in ongeloove zijn gevallen/ ende daerom van Godt zijn rechtveerdelick verstooten. Namel. om door haer exempel vermaent ende gewaerschouwt te worden/ u te wachten dat ghy niet mede tot ongeloove en vervalt/ ende alsoo oock met haer niet rechtveerdichlick verstooten en wort. 4 Namel. die uyt de Heydenen genadelick beroepen zijt/ sonder eenige uwe weerdigheydt ofte verdienste: om daer door vermaent te worden/ dat ghy tegen de Joden niet en behoort te roemen. 5 D. in den stant der genade ende des geloofs/ daer in ghy door de genade ende goedertierenheydt Godts gestelt zijt. Siet diergelicke wijse van spreken V. 31. 6 De Apostel spreeckt hier oock van het geheele lichaem der beroepene Heydenen/ gelijck V. 17. 7 Namel. als onnutte tacken. Joan. 15. Vers. 2/ 6. dat is/ verstooten worden. n 2. Corinth. 3. 16. 8 Namel. de Joden/ ofte het Jodische volck. 9 D. wedergebracht worden tot de Gemeynte Godts. 10 D. haer verstockt herte te veranderen/ haer met het geloove te begaven/ ende daer door wederom als in te enten. 11 N. geroepene Heydenen. 12 Namel. niet om wech geworpen/ maer om in-ge-entet te worden. 13 D. uyt de Heydenen die van nature vreemt waren vande Testamenten der beloften. Ephes. 2. 12. 14 Namel. van uwe afkomste/ overmits ghy een wilde olijf-boom waert/ ende door eene sonderlinge genade Godts in den rechten/ ofte tammen olijf-boom zijt in-ge-entet. 15 Namel. Joden/ die van de Vaderen/ met welcke Godt sijn verbont gemaeckt heeft/ afkomstigh zijn. 16 N. daer se van afgehouwen waren. 17 D. dese sake/ die tot noch toe weynige bekent is geweest. 18 D. laetdunckigh ofte hooghmoedigh in uwe oogen. Prov. 3. 7. Rom. 12. 16. 19 D. de ongehoorsaemheydt/ gelijck Vers. 30/ 32. siet V. 7. 20 D. niet van alle Joden/ maer van eenige hoe wel seer vele. Want daer noch altijdt eenigh overblijfsel is behouden geweest/ ende daer na sullen'se haer met groote menichte bekeeren. 21 D. het Israëlitische volck: de Joden. o Luc. 21. 24. 22 D. het volle getal: ofte/ de menichte der Heydenen/ ende gelijck als het lichaem der selve. Siet diergelick V. 12. 23 Namel. door belijdenisse des Christelicken geloofs in de Gemeynte Godts. 24 D. alsdan/ Namel. als de volheyt der Heydenen sal ingegaen zijn. 25 Dat is/ niet eenige weynige/ maer een seer groote menichte/ ende gelijck als de gantsche Joodsche natie. 26 Namel. door de predicatie des Euangeliums krachtelick beroepen/ ende door den geloove gerechtveerdight zijnde. p Psal. 14. 7. Ies. 27. 9. ende 59. 20. Ierem. 31. Vers. 31, 32, 33, 34. 2. Corint. 3. 16. Hebr. 8. 8. ende 10. 16. 27 *Gr.* die uyt-treckt. N. yemandt uyt eenige swarigheydt. *Hebr.* Goel. Waer door de Messias verstaen wort/ die als een naeste bloet-verwant der Joden/ haer uyt het verderf sal trecken ende verlossen. 28 Namel. haer door den geest der wedergeboorte van de selve bekeerende/ ende haer die vergevende. 29 D. van de Joden/ die Jacobs nakomelingen zijn. 30 N. den Joden/ die derhalven/ alsoo dit verbondt onveranderlick ende vast is/ noch bekeert sullen worden tot den geloove/ op dat hare sonden daer door mogen vergeven ende wech genomen worden. 31 Dit is een antwoorde op een tegenwerpinge/ dat het niet wel gelooflick was/ dat de Joden wederom souden aengenomen worden/ overmits sy door het verwerpen des Euangeliums van Godt gehaet waren. De Apostel bekent datse wel daerom gehaet waren/ maer datse oock evenwel om een andere reden bemint waren/ namelick om datse afkomstigh zijn van de Vaderen die Godt verkoren hadde tot sijn volck. 32 D. van Godt gehaet. 33 D. om dat sy nu tegenwoordelick het Euangelium verwerpen ende bestrijden. 34 D. om datse u van wegen de belijdenisse des Euangeliums haten ende vervolgen. Ofte/ op dat ghy Heydenen in hare plaetse soudet geroepen ende in-ge-entet worden. 35 D. dewijle Godt dese natie uyt alle andere tot sijn volck uytverkoren heeft/ en noch onder de selve sijne uytvercorene heeft. 36 N. van Godt/ dat is/ Gode aengenaem. 37 D. om het verbondt dat Godt met Abraham ende sijne nackomelingen ende de andere Patriarchen/ van welcke de Joden afkomstigh zijn/ gemaeckt heeft. Genes. 17. 7. 38 D. soodanigh/ dat Godt van de selve geen berouw en krijght/ dat is/ onveranderlick is: want by de menschen ontstaet veranderinge van voornemen daer uyt/ dattet haer berouwt sulck een voornemen genomen te hebben. 1. Sam. 15. 29. 2. Corinth. 7. 10.

30 Want gelijckerwijs oock [39] ghy lieden [40] eertijts Gode [41] ongehoorsaem geweest zijt/ maer nu [42] barmhertichept vercregen hebt [43] door deser ongehoorsaemheyt:

31 Alsoo zijn oock dese [44] nu ongehoorsaem geweest/ op dat oock sy [45] door uwe barmhertichept souden [46] barmhertichept vercrijgen.

32 [q] Want Godt heeft'se [47] alle onder de ongehoorsaemheyt [48] besloten/ op dat hy'se [49] alle soude barmhertigh zijn.

33 [50] O diepte des rijckdoms beyde der wijsheyt ende der kennisse [51] Gods! [r] Hoe ondoorsoeckelijck zijn [52] sijne oordeelen/ ende onnaspeurlijck [53] sijne wegen!

34 [s] Want wie heeft [54] den sin des Heeren gekent? Of wie is sijne [55] raedts-man geweest?

35 [t] Of wie heeft hem [56] eerst gegeven/ ende het sal hem weder [57] vergolden worden?

36 [v] Want [58] uyt hem/ ende [59] door hem/ ende [60] tot hem zijn [61] alle dingen. Hem [zy] de heerlickheyt in der eeuwichheyt. [62] Amen.

39 N. beroepene uyt de Heydenen.
40 N. eer Christus gekomen ende u gepredickt is geweest.
41 N. niet geloovende sijnen woorde/ ende niet houdende sijne geboden.
42 Dat is/ uyt enckele barmhertichept Godts door de predicatie des Euangeliums tot het geloove geroepen zijt.
43 D. by occasie dat de Joden den Euangelio ongehoorsaem zijn geweest/ heeft Godt het Euangelium tot u laten komen/ Vs 11. Ongehoorsaemheydt is meer als ongeloovigheyt/ want het beteeckent een hartneckigheyt van niet te willen gelooven.
44 N. na dat, Christus gekomen ende u gepredickt is.
45 N. die u geschiet is. D. door de krachtige roepinge ende het geloove t'welck Godt u Heydenen uyt enckele barmhertigheydt ende genade gegeven heeft.
46 N. aenmerckende de barmhertichept die den Heydenen geschiet is ende haer geloove/ door de selve genade souden opgeweckt worden om haer exempel te volgen/ ende alsoo mede der selver barmhertichept Godts deelachtich te worden. q Galat. 3. 22. 47 N. so Joden als Heydenen. 48 Ofte/ gelijck als t' samen gebonden. 49 D. op dat alle soo Joden als Heydenen saligh gemaeckt souden worden alleen uyt Godts barmhertichept ende genade/ ende niet uyt hare verdiensten. Soo dat het woordt alle niet verstaen en wordt van een yeder mensche in't bysonder/ want dat en geschiet niet: maer van alle die uyt de Joden ofte Heydenen salich worden: N. dat der selve niemandt salich en wordt dan uyt barmhertichept. Siet Joan. 12. 32. Galat. 3. 22. 50 D. zeer overvloedige verborgenheyt der geestelicke wijsheyt. 51 Niet die Godt in ons werckt/ maer die in Godt selve is/ door welcke hy alles wijselick overleght ende bestiert. r Psal. 36. 7. 52 D. is/ sijne wijsen die hy houdt in het schicken ende bestieren van der menschen verkiesinge ende verwerpinge. 53 Dat is/ sijne redenen/ waerom hy dus ofte so doet. s Iesai. 40. 13. 1. Cor. 2. 16. 54 Ofte/ meyninge, gedachten, voornemen, raedt. 55 N. die hem raedt soude gegeven hebben/ hoe ende aen wien hy de salicheydt tot sijne meeste eere soude te wege brengen. Niemant/ namelick/ als hy selve nae sijne oneyndelicke wijsheyt. t Iob 41. 2. 56 Ofte/ te voren gegeven: D. eerst yet goets gehadt ofte gedaen tot Godes eere/ waer door Godt aen hem soude verplicht zijn. 57 N. na verdienste: te weten/ so daer yemant is die Gode eerst gegeven heeft. Waer mede hy wil toonen dat alsoo Godt niemandt schuldich en is eenige vergeldinge te geven/ dat dan de salichept niet uyt verdienste maer uyt genade van hem gegeven wordt. Psal. 16. 2. v Prov. 16. 4. 1. Corinth. 8. 6. 58 Namel. als d'eerste oorsaecke die alles na sijnen wijsen raedt schickt ende ordineert. 59 N. als die alles dat den mensche ter salichept noodich is/ werckt/ ende 't gene nae sijnen wijsen raedt geordineert is/ krachtelick uytvoert. 60 N. als tot het uyterste eynde/ tot wiens eere alles moet strecken ende gebracht worden. Prov. 16. 4. 61 N. die niet alleen de scheppinge/ onderhoudinge/ ende regeringe aller schepselen/ maer voornemelick die de salichmakinge der menschen aengaen/ waer van hier insonderheyt gehandelt wordt. 62 Van dit woordt siet Matth. 6. 13.

Het xij. Capittel.

1 D'Apostel dus verre in de voorgaende Capittelen verhandelt hebbende de voornaemste leer-stucken der Christelijcke Religie/ begint nu/ volgens sijne gebruyckelijcke orden in meest alle sijne brieven/ het deel deses briefs/ 't welck bestaet in Vermaningen tot een Godtsaligh Christen leven/ waer van d'eerste is/ dat wy ons selven Gode op-offeren/ ende der werelt niet gelijck en worden. 3 Daer nae vermaent hy ernstelijck ende in het bysonder de gene die in de Gemeynte openbare diensten ende bysondere gaven hadden/ datse haer op hare diensten ofte gaven niet en verhooveerdigen/ maer de selve tot de meeste stichtinge der Gemeynte getrouwelijck bedienen ende besteden. 6 so de Leeraers des woorts. 8 als de Ouderlingen ende Diakenen. 9 Voeght daer by verscheydene vermaningen tot allerley Christelijcke deughden/ als oprechte broederlijcke liefde/ 11 yverigen yver tot Godts eere. 12 lijdsaemheydt/ bidden/ hope/ 13 mede-deelsaemheyt/ 14 sachtmoedigheyt/ 15 medelijden. 16 eendrachtigheyt/ nedricheyt. 17 verdraeghsaemheyt. 18 vreedsaemheyt. 19 af-legginge van wraeckgierigheyt. 20 liefde der vyanden. 21 ende standvastigheyt in het goede.

1 [1] Ick bidde u dan/ broeders/ [2] door de ontfermingen Godts/ [a] dat ghy [3] uwe lichaemen [b] [4] stelt tot [5] een levende/ [6] heylige/ [ende] [7] Gode welbehagelijcke offerande/ [welcke is] uwen [8] redelijcken Godts-dienst.

1 Ofte/ ick vermane.
2 D. is/ dewijle dan Godt ons soo veelvoudige barmhertichept in Christo heeft betoont/ gelijck in't voorgaende geleert is: 't welck het woordeken dan aenwijst.

a 1. Pet. 2. 5. 3 D. u selven/ geheel, een Hebr. maniere van spreken/ waer door een deel voor het geheel genomen wordt: gelijck het selve uytgeleght wordt/ 1. Thes. 5. 23. b Rom. 6. Vers. 13, 16. 4 D. offert op: gelijck de offeranden voor den Heere wierden gepresenteert ende voor hem daer gestelt ende alsoo hem toege-eygent. 5 D. niet lichamelick door slachtinge gedoodt/ maer geestelick door doodinge der begeerlickheden geslachtet zijnde om Gode te leven. Rom. 6. 11. 2. Corinth. 5. 15. Col. 3. Vers. 3/ 5. 6 D. gelijck de beesten die in het Oude Testament op-geoffert wierden/ sonder vlecke ofte gebreck moesten zijn/ Exod. 12. 5. Levit. 1. 10. Deut. 15. 21. dat alsoo wy ons afsonderen van alle onheyligheden. 7 D. voortkomende uyt een oprecht ende verslagen herte door het geloove gereynight/ sonder welck Gode geen offeranden en behagen. Jesai. 1. 11. ende 66. 3. Jerem. 6. 20. ende 7. 20. Hos. 6. 6. Hebr. 11. Vers. 4/ 6. 8 D. een Godtsdienst die niet en bestaet in uyterlick op-offeren van onredelicke dieren/ gelijck in het Oude Testament/ maer in een geestelick op-offeren van redelicke menschen/ D. van u selven. Hebr. 13. 15. 1. Pet. 2. 5.

2 [c] Ende en wort [9] deser werelt [10] niet gelijckformich / maer [11] wort verandert door de vernieuwinge uwes [12] gemoets / [d] op dat ghy meucht [13] beproeven welcke de goede ende welbehagende / ende volmaeckte [14] wille Godts zy.

3 Want door [15] de genade [e] die my gegeven is / [16] segge ick [17] eenen yegelicken die onder u is / [f] dat hy niet [18] wijs en zy boven het gene men behoort wijs te zijn: maer dat hy [19] wijs zy tot [20] matichheyt / gelijck als [21] [g] Godt [22] eenen yegelicken [23] de mate des geloofs [24] gedeelt heeft.

4 [25] Want [h] gelijck wy in een lichaem vele leden hebben / ende de leden alle niet de selve werckinge en hebben:

5 [i] Alsoo zijn wy vele een lichaem in Christo / maer elck een zijn wy malcanders leden.

6 [26] Hebbende nu [k] verscheydene [27] gaven / na de genade die ons gegeven is /

7 [28] [So laet ons die gaven besteden], het zy [29] [l] prophetie / na [30] de mate des geloofs: [m] het zy [31] bedieninge / in het bedienen: het zy [32] die leert / in het leeren:

8 Het zy [33] die vermaent / in het vermanen: [34] die uytdeelt / [n] [35] in eenvoudicheyt: [36] die een voorstander is / in neersticheyt: [37] die barmherticheyt doet / [o] [38] in blymoedicheyt.

9 [39] De liefde zy [40] ongeveynst. [p] Hebt [41] eenen afkeer van het boose / ende [42] hanght het goede aen.

10 [q] Hebt malcanderen [43] hertelijck lief met [44] broederlijcke liefde. [r] Met eere d'een den anderen [45] voorgaende.

11 Zijt niet [46] traech [47] in 't beneerstigen. [48] Zijt yverich van geeste. [49] Dient den Heere.

12 [s] [50] Verblijdt u [51] in de hope. [t] Zijt geduldigh in de verdruckinge. [v] Volherdet in den gebede.

13 [x] [52] Deelt mede tot de behoeften [53] der heylige. [y] [54] Tracht na herbergsaemheyt.

14 [z] Segent se die u vervolgen: [55] segent ende [56] en verbloeckt niet.

15 [57] Verblijdt u met den blijden: ende weent met den weenenden.

16 [a] Weest [58] eens gesint onder malkanderen. [b] En tracht niet nae [59] de hooge dingen / [60] maer voeght u [61] tot de nedrige. [62] En zijt niet wijs by u selven.

17 [c] [63] Vergeldet niemandt quaet voor quaet. [d] [64] Besorgt 't gene eerlijck is [65] voor alle menschen.

18 [e] Indien het [66] mogelijck is / [67] so veel in u is / houdt vrede met [68] alle menschen.

19 [f] En wreeckt u selven niet / beminde: maer [69] geeft den toorne plaetse. Want daer is geschreven / [g] My [komt] de wraecke [toe]: ick sal 't vergelden / seght de Heere.

20 [h] Indien dan [70] uwen vyandt [71] hongert / soo [72] spijsight hem: indien hem dorst / soo geeft hem te drincken. Want dat doende sult ghy [73] colen vyers op sijn hooft hoopen.

21 En wort [74] van het quaedt niet [75] overwonnen / maer [76] overwint het quaet door het goedt.

c 1. Ioan. 2. 15.
9 *Gr.* deser eeuwe: N. die in 't boose gelegen is. 1. Ioa. 5. 19.
10 D. neemt niet aen de forme ofte gedaente deser boose werelt. Hoedanich de selve forme nu was / beschrijft de Apostel Rom. c. 13. vs 13. Ephes. 4. 18 / 19. ende Petrus / 1. Pet. 4. 3. ende Joannes / 1. Joa. 2. 16.
11 *Gr.* in forme, ofte gedaente herstelt: niet na lichaem / gelijck de Poëten in hare fabelen dichten somwijlen geschiet te zijn / maer na de ziele ende de krachten der selve / N. nae het verstant ende nae den wille / ende genegentheden.
12 Ofte / verstants. Siet Ephes. 1. 18. ende 2. 3. ende 4. 23. Colos. 1. 21.
d Ephes. 5. 17. 1. Thes. 4. 3.
13 D. onderscheyden: ofte / een proeve geven door u Godtsaligh leven dat ghy verstaet welcke de goede wille Gods zy.
14 N. na den welcken als den eenigen ende volmaeckten regel / wy ons leven moeten aenstellen: die hy in sijn woordt ons volkomelick geopenbaert heeft.
15 D. nae het ampt des Apostelschaps / dat my uyt genaden bevolen is / ende nae de autoriteyt die my als een Apostel ende gesante Godts van hem gegeven is.
e Rom. 1. 5.
16 Dat is / ick gebiede.
17 N. die eenige publijcke bedieninge / ofte bysondere gave heeft. Deut. 19. 29. Pro. 25. v. 27. Eccl. 7. 16.
f Ephes. 4. 7.
18 *Gr.* overwijs en zy: N. boven sijn begrijp / ofte beroepinge. Ofte / niet en late hem voorstaen dat hy hem overvloediger wijsheydt is als hy andere.
19 Namel. in Godtlicke saecken: want die mogen ende moeten oock van ons met eerbiedinge ende aendachtige neerstichheyt ondersocht worden.
20 Namel. des verstants ofte der wetenschap: gelijck het Griecksch woort mede brengt: hem te vreden houdende met kennisse der dingen die ter salicheydt noodigh ofte dienstich zijn.
21 D. gedenckende dattet Godt is die de kennisse die ghy hebt / u gegeven heeft / 1. Cor. 7. 17. ende dat ghy daerom u niet en moet over de selve verhooveerdigen.
g 1. Corinth. 12. 11. Ephes. 4. 7.
22 D. gedenckende oock dat ghy die kennisse alleen niet en hebt / maer dat de selve / ende dickwijls oock noch meerder / aen andere is medegedeelt.
23 D. nae de portie / die elck een der geloovigen van Godt uyt-gedeelt is. Want daer en is niemant die een volmaeckte kennisse van alles heeft / maer de eene heeft mindere / de ander meerdere. 1. Corinth. 7. 7. ende 13. 9. Ephes. 4. 7.
24 Namel. als een huys-vader die elck een sijner huys-genooten sijne portie uyt deelt / den eenen wat meerder / den anderen wat minder / den eenen dit / den anderen wat anders.
25 Dit verklaert hy met de gelijckenisse van een lichaem ende van des selfs ledematen: waer mede hy bewijst dat alle de diensten ende gaven / die de een of de ander lidtmaet der gemeynte heeft / volgens de gemeynschap der Heyligen / tot gemeyne stichtinge des gantschen lichaems der Gemeynte moeten besteedt worden. Siet van dese gelijckenisse oock 1. Corinth. 10. 17. ende 12. 12 / &c. Ephes. 4. vs. 12 / 16 / 25. ende 5. 30. Col. 2. 19. ende 3. 15.
h 1. Corint. 12. 27. Ephes. 1. 23. ende 4. 16. ende 5. 23. Coloss. 1. 24.
i 1. Corinth. 12. 4. 2. Corinth. 10. 13. 1. Petr. 4. 10.
26 Namel. sommige extra-ordinarise / van welcke de Apostel handelt 1. Corinth. 12. ende 14. capit. sommige ordinarise / van welcke hier voornamelick gehandelt wort: die oock verscheyden zijn / gelijck hier nae verklaert wordt.
k 1. Corinth. 12. 4.
27 *Gr.* Charismata: soo worden de bedieningen ende de gaven daer toe noodich genaemt / om datse van Godt den menschen uyt genade gheschoncken worden.
28 Andere vervullen dit aldus / het zy prophetie / soo laet ons wijs zijn nae de mate des gheloofs / &c.
29 Dat is / de gave ofte beroepinge om te propheteren: waer door verstaen wordt de gave niet soo seer om toekomende dingen voor te seggen / gelijck gehadt hebben de Propheten des Ouden Testaments / ende in den Nieuwen / Agabus / Paulus / Petrus / Joannes / ende andere / gelijck dit woordt genomen wordt 1. Corinth. 12. 28. Ephes. 4. 11. als van het recht verstant der Heylige Schriftuere uyt te leggen / ende tot vertroostinge ende vermaninge de Gemeynte toe te passen. Siet 1. Corinth. 14. 1 / 3.
l 1. Corinth. 12. vs. 10.
30 *Gr.* analogian: waer door verstaen wordt / ofte de mate van kennisse / die yemandt van Godt gegeven is / gelijck v. 3. ende Ephes. 4. 7. ofte de gelijck-matigheydt ende over-een-kominge der hooft-stucken der Christelicke leere / klaerlick uytgedruckt in Godes woordt / ende in de artijckelen des geloofs / die als een regel zijn / na welcke alle uytleggingen der Heylige Schriftuere moeten gedaen worden.
m 1. Petr. 4. vs. 10, 11.
31 *Gr.* diakonian, welck woort hier in het gemeyn genomen wordt voor de bedieningen die hier nae in bysondere soorten afgedeelt worden. Siet 1. Corinth. 12. 5. Actor. 1. 17.
32 D. die beroepen is om een Leeraer te zijn: welcke Leeraers / alsoose hier van de Vermaners onderscheyden worden: so meynen sommige dat hier door worden in 't bysonder verstaen de gene die voornamelick geroepen zijn om de Christelicke leere te verklaren / ende de selve tegen de valsche Leeraers ende tegen-sprekers te verdedigen.
33 Ofte / vertroost: waer door verstaen komen worden de Leeraers / die voornamelick beroepen zijn om de Christelicke Leere de Gemeynte toe te passen tot vermaninge ende vertroostinge: die andersins Herders genaemt worden. Jerem. 3. 15. ende 23. 4. Zach. 10. 2. Ephes. 4. 11. 1. Petr. 2. 4 / 5.
34 Dat is / die beroepen is om de aelmoessen ende collecten der Gemeynte te vergaderen / ende aen den armen nae haren noodt uyt te deelen / die bysonderlick Diakenen genaemt worden. Siet van deselve Actor. cap. 6.
n Matth. 6. vs. 1, 2, 3.
35 Namel. des herten: niet straf ofte hoochmoedigh zijnde tegen den armen / niet uyt gunste / ofte nijt gevende: maer met een medelijdend ende eenvoudigh herte haren noot aensiende / ende haer na den selven getrouwelick bystaende.
36 Ofte / die over andere gestelt is. Waer door verstaen connen worden de Ouderlingen / die in den woorde niet en arbeyden. 1. Timoth. 5. 17. maer met de Herders op-sicht hebben over de Gemeynte / om de selve te regeeren / ende in Christelicke vrede ende discipline te houden: die anders genaemt worden Regeringen. 1. Cor. 12. 28.
37 Waer door kan verstaen worden een sekere soorte van Diakenen ende Diakenissen die bysondere opsicht ende bedieninge hadden over de krancke / ballingen / ende vreemdelingen. 1. Timoth. 5. 9. het welck een van de bysonderste wercken der barmhertigheydt is.
o Deut. 15. 7. 2. Corinth. 9. 7.
38 D. met een gewillich ende toe-genegen herte / sonder haer te laten dien moeyelicken dienst verdrieten / ofte haer tegen den armen gemelick te toonen.
39 Onder de Christelicke deuchden wordt dese voor aengestelt / om dat alle andere deuchden daer in begrepen zijn / ende met de selve vergeselschapt moeten worden. Rom. 13. vss. 8 / 9 / 10. 1. Cor. 13. 2. 1. Tim. 1. 5.
40 D. bestaende niet alleen in woorden ende uyterlicke gebeerden / maer voornamelick in een oprechte toegenegentheyt des herten. 1. Joan. 3. 18. 1. Pet. 1. 22.
p Psal. 97. 10. Amos 5. 15.
41 Hy vermaent het quaet niet alleen te vlieden / maer oock als een grouwelicke sake te haten. Psalm 139. 22.
42 *Gr.* kleeft aen. Ofte / wordt aengekleeft. N. gelijck als met lijm / vast aen 't goede houdende sonder daer van afgetrocken te worden. 1. Cor. 6. vss. 16 / 17. In dese twee stucken bestaet de gantsche bekeeringe des menschen. Psal. 34. 15. Jesai. 1. 16.
q Ephes. 4. 3. Hebr. 13. 1. 1. Pet. 1. 22. ende 2. 17.
43 Het Gr. woort beteeckent sulcken liefde waer mede de ouders hare kinderen van natueren lief hebben / welcke is de grootste ende heftighste.
44 D. sulcke als betaemt den genen die niet alleen van een vleesch en zijn / Jesai. 58. 7. maer die oock door het geloove broeders zijn van eenen Vader in de hemelen. 1. Thess. 4. 9. Hebr. 13. 1. 1. Petr. 1. 22. ende 2. 17.
r Philip. 2. 3. 1. Petr. 5. 5.
45 D. bejegent malkanderen met alle burgerlicke eerbiedinge ende beleefthe yt na een yegelicx staet / sonder te verwachten dat ghy eerst van uwen broeder alsoo bejegent wordt.
46 Ofte / leuy.
47 *Gr.* in de beneerstinge. dat is / in de wercken uwer beroepinghe neerstelick waer te nemen.
48 D. yverigh / niet laeuw. Apoc. 3. 16.
49 D. wilt als dienstknechten des Heeren blijtelick betrachten alles wat tot sijnen dienst ende eere vereyscht wort. Psal. 2. 11. Ephe. 6. 7. Andere lesen in 't Grieck voor Kyrio, D. den Heere / Kairo, D. den tijdt: in sulcken sin gelijck Ephes. 5. 16. Col. 4. 5.
s Rom. 15. 13. 1. Thes. 5. 16.
50 In dit vs. worden drie remedien aengewesen om te gebruycken in tijt van kruys ende tegenspoet.
51 N. der verlossinge ende der salighevt.
t Hebr. 10. 36. ende 12. 1. Iac. 5. 7.
v Luc. 18. 1. Ephe. 6. 18. Col. 4. 2. 1. Thess. 5. 17.
x 1. Cor. 16. 1.
52 D. Hebt oock mede u deel in 't geven tot onderhoudt der armen. Ofte / hebt gemeynschap aen de nooden der heyligen.
53 D. der arme gebreck-lijdende Christenen.
y Hebr. 13. 2. 1. Petr. 4. 9.
54 *Gr.* volght ofte vervolght de herberghsaemheydt, jaecht se nae: gelijck Abraham ende Loth deden / Gen. 18. 1 / 2. en 19. 1 / 2.
z Mat. 5. 44. 1. Cor. 4. 12.
55 Dit woort verhaelt hy noch eens / om te toonen hoe noodigh dese vermaninge zy.
56 N. gelijck gemeynlick de vleeschlicke menschen doen. 1. Cor. 4. 12. 1. Petr. 2. 23.
57 D. so 't uwen naesten welgaet / dat hy oorsake heeft om daer over blijde te zijn / verblijdt u oock over sijnen voorspoet: ende soo hy daer tegen in elende ende tegenspoet is / ende daer over bedroeft is / laet u oock sijn elende ter herten gaen als of het u selve aenginck. 1. Cor. 12. 26. Hebr. 13. 3.
a Rom. 15. 5. 1. Cor. 1. 10. Phil. 2. 2. ende 3. 16. 1. Pet. 3. 8.
58 Dit wordt verstaen niet alleen van de eenigheyt van gevoelen ende verstant in de hooft-stucken der Christelicke leere / maer oock voornamelick van de eenigheyt der gemoederen ende genegentheden tot malkandren.
b Pro. 3. 7. Ies. 5. 21.
59 N. die uw begrijp / krachten / ofte beroepinge te boven gaen: ofte / en gevoelt niet / N. van u selven / hooge dingen.
60 Het Griecksch woort beteeckent sich van yemant mede laten leyden / dat is / sich nae yemandt voegen.
61 N. dingen ofte saken / gelijck hy te voren hooge dingen heeft uytgedruckt / dat is / dingen die nae nedrigheyt sien.
62 Siet vs. 3.
c Prov. 20. 22. Matth. 5. 39. 1. Corinth. 6. 7. 1. Thess. 5. 15.
63 Het selve leert oock Christus Matth. 5. 39.
d 2. Cor. 8. 21. 1. Petr. 2. 12.
64 D. beblijtight u om sorghvuldelick te betrachten.
65 D. in tegenwoordigheyt niet alleen voor Godt / maer oock voor allerley menschen / soo wel voor de ongeloovige als voor de geloovige. 2. Corinth. 8. 21.
e Marc. 9. 50. Hebr. 12. 14.
66 N. dat het met goede conscientie kan gedaen worden: ofte / 't en zy de boosheyt der menschen soo groot zy / dat het onmogelick sy met de selve vrede te houden.
67 D. dat ghy geen oorsake van onvrede en geeft / ende aen uwe zijde alles toebrenght wat dienstigh is om den vrede te houden ofte maken.
68 Namel. niet alleen met de geloovige / daer toe hy ons vermaent v. 16. maer oock met de ongeloovige die buyten zijn.
f Matth. 5. 39. Luc. 6. 29.
69 Sommige verstaen dit van den toorne des menschen / namelick ofte des genen die verongelijckt is / dat hy sijnen toorne over het ongelijck hem aengedaen / plaetse / dat is / tijt geve om te stillen: ofte des genen die ongelijck doet / dat men den selven niet tegen en stae / om hem niet meer te verbitteren / maer sijnen toorne wijcke / ende alsoo plaetse geve. Doch het gene navolght schijnt te vereyschen dat dit moet verstaen worden van den toorne / dat is / van de wrake Godts / die hy doen sal over de gene die ongelijck doet / welcke wrake men plaetse geeft / als men Gode de wrake op geeft.
g Deut. 32. 35. Hebr. 10. 30.
h Prov. 25. 21. Matth. 5. 44.
70 D. die hem vyandelick tegen u draeght / niet dien ghy hatet oft vyant zijt / want dat den Christenen niet en betaemt.
71 D. in eenigen noot is / ende daer in uwe hulpe van doen heeft: een deel voor het geheel genomen.
72 D. bewijst hem alle diensten der liefde in sijnen noot.
73 Dat is / ghy sult hem daer mede opwecken om sijn ongelijck te kennen / hem daer van te bekeeren / ende ophouden u meer quaet te doen / gelijck yemant dien een kole vyers op sijn hooft geleght wort / het selve terstont gevoelt ende afschuddet als het selve niet konnende verdragen.
74 D. van het ongelijck dat u aengedaen wort.
75 Namel. om daer door tot wraeckgierigheydt gebracht te worden.
76 D. neemt wech / verbreeckt / versacht.
77 D. met lanckmoedigheyt ende weldadigheyt.

Het xiij. Capittel.

1 D'Apostel vermaent voorders de geloovige haer den Overheden met schuldige gehoorsaemheydt te onderwerpen / dewyle hare beroepinge van Godt is / ende die sulckx niet en doen / daer mede haer selven straffen over den hals halen / ende hare conscientien

tien quetsen. 6 Ende gebiedt volgens dien haer oock tol ende schattinghe te betalen / ende alle eerbiedinge te bewijsen. 8 Daer nae vermaent hy haer tot oeffeninge der broederlijcke liefde / met een verhael van de geboden der tweede Tafel des Wets. 11 Eyndelijck vermaent hy haer / alsoo de nacht der onwetenheyt voor-by is / ende het licht des Euangeliums haer is verschenen / datse haer wachten van dronckenschap / hoererye / haet / twist / ende diergelijcke sonden / ende na de deughden daer tegen strijdende trachten. 14 ende tot dien eynde den Heere Christum aen-trecken / af-leggende de versorginge des vleeschs tot lusten.

1 [a] Alle [1] ziele zy [2] den Machten [3] over [haer] gestelt [4] onderworpen. [b] Want daer en is [5] geen Macht [6] dan van Godt: ende de Machten [7] die daer zijn / die zijn van Godt [8] geordineert.

2 Alsoo dat die hem [9] tegen de Macht stelt / de ordinantie Gods wederstaet: ende die'se wederstaen / sullen over haer selven [10] een oordeel [11] halen.

3 Want [12] de Overste en zijn niet [13] [tot] een vreese [14] den goeden wercken / maer [15] den quaden. [16] Wilt ghy nu de Macht niet vreesen? doet het goede / ende ghy sult [17] lof van haer hebben.

4 Want sy is [18] Godts dienaresse / [19] u ten goede. Maer indien ghy [20] quaet doet / [21] soo vreest: want sy [22] en draeght het sweerdt niet te vergeefs. Want sy is Godts dienaresse / [23] een wreeckster [24] tot straffe den genen die quaedt doet.

5 Daerom is't [25] noodigh onderworpen te zijn / niet alleenlijck [26] om der straffe / maer oock [27] om der conscientie wille.

6 Want [28] daerom [29] betaelt ghy oock [30] schattinge: [31] want sy [32] dienaers Godts zijn [33] in dit selve [34] geduerichlijck besich zijnde.

7 [c] So [35] geeft dan [36] een yegelijck dat ghy schuldigh zijt: [37] schattinge / dien ghy de schattinge: [38] tol / dien ghy den tol: vreese / [39] dien ghy de vreese: eere / [40] dien ghy de eere [schuldigh zijt].

8 [41] En zijt niemant yet schuldigh / [42] dan malkanderen lief te hebben. [d] Want die [43] den anderen lief heeft / die heeft [44] de Wet [45] vervult.

9 Want dit / [e] [46] Ghy en sult geen overspel doen / Ghy en sult niet dooden / Ghy en sult niet stelen / Ghy en sult geen valsche getuygenisse geven / Ghy en sult niet begeeren / ende so daer eenich ander gebodt is / wort [47] in dit woort als in een hooftsomme begrepen / [namelijck] in dit / [f] Ghy sult uwen naesten lief hebben gelijck u selven.

10 [48] De liefde en doet den naesten geen quaet. So is dan de liefde [49] de vervullinge der Wet.

11 Ende dit [segge ick te meer] [g] [50] de wijle wy de gelegenheyt des tijts weten / dat het de ure is / dat wy nu uyt [51] den slaep opwaken: want [52] de salicheyt [53] is ons nu naerder / dan [54] doe wy [eerst] geloofT hebben.

12 [h] De [55] nacht is [56] voorby gegaen / ende [57] de dagh [58] is naby gecomen. [i] Laet ons dan [59] afleggen [60] de wercken der duysternisse / ende [61] aendoen [62] de wapenen [63] des lichts.

13 Laet ons [64] als inden dagh / [k] [65] eerlijck [66] wandelen: [l] niet in [67] brasserien ende [68] dronckenschappen / [m] niet [69] in slaepkameren ende [70] ontuchticheden / [n] niet in twist ende nijdicheyt:

14 [o] Maer [71] doet aen [72] den Heere Jesum Christum / [p] ende en [73] versorght [74] het vleesch niet tot [75] begeerlickheden.

a Tit. 3.1. 1. Pet. 2.13.
1 D. een yeder mensche van wat geslachte / staet / beroepinge / ofte ouderdom hy zy: ende volgens oock de kerckendienaren.
2 D. den Overheden / die van Godt over andere met macht ende authoriteyt gestelt zijn.
3 Gr. over hebbende, ofte uytnemende, dat is / overste macht hebbende: waer door verstaen worden / niet alleen de hooge Overheden / maer oock alle die onder haer in eenigh ampt van regeringe ghestelt zijn. 1. Tim. 2.2. 1. Pet. 2.13/14.
4 D. moeten haer niet alleen gehoorsaem zijn / maer oock behoorlick erkennen / ende eere bewijsen.
b Prov. 8.15. Dan. 4.32.
5 D. is / geen Overheyt met macht bekleedt.
6 N. die niet alleen het ampt der Overheyt heeft ingestelt / maer die oock de persoonen (hoewel meest door het middel van menschen) daer toe verkiest ende stelt. Prov. 8.15. Dan. 4.32.
7 N. het zy hooge ofte leege / het zy opperste ofte onder andere gestelt. 1. Pet. 2. vss. 13/14.
8 D. ingestelt onder het menschelick geslachte om het selve in Godts plaetse met ordre te regeren: hoe wel sommige der selve hare macht dickwijls misbruycken / het welck Godt toelaet om de sonden des volcks te straffen. Iob 34.30.
9 Namel. niet alleen met rebellie / gelijck Absolon / maer oock met ongehoorsaemheyt in saecken die tegen Godts woort niet en strijden.
10 D. een straffe / soo van Godt / als van de Overheden.
11 Gr. ontfangen.
12 D. de Overheden over ons gestelt.
13 Namel. van te sullen straffen.
14 Dat is / als ghy wel doet / ende hare bevelen gehoorsaem zijt.
15 N. wercken / D. als ghy quaet doet / en hare bevelen overtreedt.
16 D. wilt ghy vry zijn van de vreese om van haer gestraft te worden.
17 D. van haer gepresen worden / ende met vergeldinge vereert. Want het ampt der Overheyt is / niet alleen het quaet te straffen / maer oock het goet te beloonen: door welcke twee saecken als door zenuwen het lichaem der politie t'samen gebonden ende by een gehouden wordt.
18 D. van Godt gestelt / om als een instrument Godts u te dienen.
19 D. om door de selve alle goet u toe te brengen / ende voor u welvaren te sorgen. Siet d'aenteeck. op 1. Tim. 2.2.
20 D. de goede wetten der Overheden overtreedt.
21 N. van haer daer over gestraft te sullen worden.
22 D. is / heeft de macht ontfangen om de quaet-doenders selfs oock met den doodt te straffen. Gen. 9.6. ende laet niet sonder oorsake het sweert voor hem dragen / ofte draegt het aen sijn zijde / om te kennen te geven / dat hy sulcke macht heeft / ende die tegen de boosdoenders oock sal uytvoeren.
23 N. van Godts wegen / die de wrake toekomt. Rom. 12.19.
24 Gr. toorne. Siet diergelijck Matth. 3.7. Luc. 21.23. Rom. 2.8.
25 N. om rechte onderdanen / ende voornamelick rechte Christenen te zijn.
26 D. uyt vreese van straffe. Gr. toorne.
27 D. om dat wy weten dat Godt sulcks geordineert ende bevolen heeft / ende dat over sulcks niemandt met een goede ende geruste conscientie en kan zijn die dat niet en doet.
28 D. het blijckt dat ghy de Overheden onderworpen zijt / ende behoort te zijn / om dat ghy schattinge betaelt. Siet Matth. 22.21.
29 Namel. aen de Overheden / ofte die van haer daer toe gestelt zijn.
30 Daer door worden verstaen alle lasten / die den onderdanen op-geleght worden.
31 Dit is een reden om te bewijsen billick te zijn datmen de Overheden gehoorsaem zy ende schattinge betale.
32 Gr. Leitourgoi, welck woort men hier siet niet alleen van kerckelicke diensten / gelijck Actor. 13.2. maer oock van politijcke ende burgerlicke diensten gebruyckt te worden. Siet oock Rom. 15.27. Hebr. 1.14.
33 Namel. om Godt te dienen in het regeren des volcks.
34 Gr. tot dat selve volherdende: dat is / in desen dienst veel arbeyt / swarigheyt / moeyten / ende sorgen gedurighlick uytstaende. Siet van dit woordt Actor. 1.14.
c Matth. 22.21.
35 Gr. geeft wederom, ofte / vergeldet een yegelick de schulden.
36 N. Overheyt: hoe wel het oock in het gemeyn kan genomen worden.
37 Is eygentlick 't gene gestelt wort op de persoonen ofte vaste goederen.
38 Is het gene gestelt wordt op de koopmanschappen / ofte op de uyt ende inkomende goederen.
39 Namel. den Overheden ende haren dienaren / diese gebruycken om de quaetdoenders te straffen.
40 N. den Overheden het sy hooge ofte leege. 1. Petr. 2.17.
41 D. betaelt een yegelick 't gene waer toe ghy aen hem verplicht zijt / het zy gelt / diensten / ofte yet anders. Het welck als men niet en doet so blijft de verplichtinge / ende schult.
42 Want die verplichtinge en kan nimmermeer af-gedaen ofte af-betaelt worden / maer blijft altijt een versche schult die gedurighlick moet betaelt worden. 1. Tim. 1.5.
43 D. sijnen naesten.
d Galat. 5.14.
44 D. de geboden van de tweede Tafel der Wet / gelijck in het volgende vs verklaert wordt.
45 D. gedaen ende onderhouden het gene niet alleen in een ofte twee geboden / maer in alle de geboden te samen geeyscht wordt / ten aensien van alle de deelen der selve: hoe wel niemant ten aensien van de trappen der volmaecktheyt in dit leven het selve en kan volbrengen / alsoo onse liefde hier noch onvolmaeckt is. Psal. 19.13. 1. Reg. 8.46. Prov. 20.9. Iac. 3.2. 1. Ioan. 1.8.
e Exod. 20.13. Deut. 5.17. Matth. 19.18.
46 De Apostel en houdt de orden niet van de geboden / gelijckse in de tien geboden voorgestelt worden / om dat daer aen niet soo veel is gelegen / als maer alle de geboden wel onderhouden worden.
47 D. in dit een gebodt.
f Levit. 19.18. Matth. 22.39. Marc. 12.31. Galat. 5.14. Iacob. 2.8.
48 Hy beschrijft hier den aerdt der liefde gelijck oock 1. Cor. cap. 13.
49 Siet vs 8. ende 1. Timoth. 1.5.
g Ephes. 5.14. 1. Thess. 5.6.
50 D. alsoo wy nu niet meer ongeloovige en zijn / gelijck wy in voortijden waren / zijnde in de duysteren nacht der onwetenheydt / Ephes. 4.18. Col. 1.13. 1. Ioan. 2.8. maer also Christus de Sonne der gerechtigheyt / Malac. 4.2. ende het licht der werelt / Ioan. 8.12. ons nu verschenen is.
51 N. der sonden. Ephes. 5.14. 1. Thess. 5.6.
52 Ofte / onse saligheydt is nu naerder. dat is / de prijs onser hemelscher roepinge in Christo Iesu daer wy nae loopen ende jagen / 1. Cor. 9. vss. 24/25. Phil. 3.14. welcke is 't eynde onses geloofs. 1. Pet. 1.9.
53 Dat is / wy zijn nu door onsen Christelicken loop de selve naerder by-gekomen / om de selve haest te grijpen. Philip. 3.12. 1. Timot. 6.12. ende daerom en moeten wy niet verslauwen om desen Christelicken loop te voleyndigen. 2. Timot. 4.7. alsoo het groote schande ende schade soude zijn / dat wy soo naeby gekomen zijnde door verslauwen ofte afwijcken de selve niet en soude verkrijgen. Want hoe yemant naerder aen den prijs komt / hoe hy behoort stercker te loopen.
54 D. doe wy eerst tot het geloove Christi geroepen ende bekeert zijn.
h 1. Thess. 5.5.
55 N. der onwetenheyt. 1. Thess. 5.5.
56 Het Grieckx woort beteeckent dat de selve ten meesten deel gepasseert is. Want alle de duysternisse en is noch uyt onse herten niet volkomelick wech gedaen. 1. Corint. 13. vss. 9/10.
57 Namel. der salighmakende kennisse. vss. 13. 1. Thess. 5.5.
58 D. wy zijn tot het salighmakende licht der kennisse Christi gekomen / doch niet volkomelick / so lange wy in dit leven zijn / maer hebben sulck een licht gelijck daer is als de dagh begint aen te breken ende te lichten.
i Coloss. 3.8.
59 Namel. gelijck de menschen als het dagh is geworden / de nacht-kleederen ende deeckenen verwerpen / ende met de selve geen gemeynschap meer en hebben. Ephes. 4.22.
60 D. de sonden / die de gene die noch in de duysternisse der onwetenheyt zijn / gewoon zijn te doen / ende voornamelick die leelicke sonden / welcke oock de menschen haer schamen openbaerlick in het licht te doen / maer die sy des nachts in duysternisse bedrijven. Iob 24. vss. 15/16. Ioan. 3. vss. 20/21. 1. Thess. 5.7. Waer van eenige in het volgende vs verhaelt worden.
61 Ofte / aentrecken, gelijck de gene doen die uyt den slaep opstaende hare kleederen aentrecken om hare naecktheyt te bedecken / ende eerbaerlick in den dage te wandelen.
62 Dit woordt beteeckent al het gene waer mede het lichaem bedeckt wordt / tegen alle quetsingen: ende worden daer door alhier verstaen allerley Christelicke deughden / met welcke onse ziele niet alleen bekleedt ende verciert wordt / maer oock als gewapent tegen de quetsingen ende versoeckingen des Duyvels ende des vleeschs. Siet Rom. 6.13. 2. Corinth. 6.7. Ephes. 6. vss. 11/12/&c. 1. Thess. 5.8.
63 D. die voort komen van het licht der ware kennisse Godts / ende tot sijner eere voor de menschen lichten / ende die betamen den genen / die tot dit licht geroepen zijn / ende in 't licht eerbaerlick willen wandelen.
64 D. gelijck betaemt den genen / dien door de genade Godts het licht der salighmakende kennisse verschenen is.
k Philip. 4.8. 1. Thess. 4.12.
65 D. niet alleen Godtsalighlick voor Godt / maer oock eerbaerlick voor de menschen.
66 Dat is / ons leven aenstellen / ende onder de menschen verkeeren. 1. Thess. 5.6.
l Luc. 21.34.
67 Waer door verstaen worden / niet eerlicke ende matige maeltijden. Genes. 21.8. Ioan. 2.1. maer gulsige / ende ontuchtige / in welcke allerley overdadigheyt / dertelheyt / danserye / ende lichtveerdigheydt gepleecht wort.
68 Ofte / onmatigh suypen van wijn ofte stercken dranck. Iesai. 5.22.
m 1. Corint. 6.10. Ephes. 5.5.
69 D. overspelen / ofte hoererijen / die in de slaep-kameren gemeynlick gepleecht worden.
70 D. geyle ende onkuysche dertelheden.
n Iac. 3.14.
o Galat. 3.27.
71 Ofte / treckt aen: Namel. als u kleedt ende wapen.
72 Namel. aen-nemende door het geloove sijne gerechtigheyt / ende alle sijne deughden na volgende / daer mede uwe ziele bekleedende ende vercierende. Galat. 3.27.
p 1. Petr. 2.11.
73 Gr. en maeckt geen voorsorge des vleeschs.
74 D. het lichaem / waer mede niet en wort verboden / datmen het lichaem niet en soude mogen versorgen met een eerlick kleedt / spijse / dranck / medicijnen / ende andere dingen tot onderhout des selven noodigh: want dat wordt oock gepresen / Ephes. 5.29. 1. Timot. 5. vss. 8/23. maer niet om het selve in sijne quade lusten te voldoen. 1. Corinth. 9.27.
75 Namel. die strecken tot onmaticheyt / hoovaerdye / gulsicheyt / onkuyscheyt / om het selve daer in te voeden / ende sijnen eysch te geven. 1. Ioan. 2.16.

Het xiiij. Capittel.

1 D'Apostel leert nu voorders / hoe de geloovige haer dragen moeten tegen de swacke / die de Leere van de vryheydt der Christenen / voornamelick aengaende het onderschept van spijse ende dagen / noch niet wel en verstonden / N. datse de swacke moeten aen-nemen / ende met haer daerom niet twisten / ende dat de swacke de andere niet en moeten veroordeelen. 5 Dat beyde swacke ende stercke eenerley eynde moeten voor-hebben / om Godt daer mede te dienen. 7 alsoo wy in leven ende sterven altijt schuldigh zijn sijne eere te voorderen. 9 gelijck oock Christus daerom gestorven ende op-gestaen is / op dat wy hem / als onsen Heere ende Rechter / souden rekenschap geven van al ons doen. 13 dat dan de stercke toe sien datse geenen aenstoot en geven den swacken. 14 Dat nu het onderschept der spijsen ende dagen wel op-houdt / maer dat dese vryheydt niet en moet gebruyckt worden tot droefheyt ende verswackinge van andere / voor welcke Christus oock gestorven is. 17 nademael de Christelijcke Religie niet en bestaet in eten ofte drincken. 19 Dat men in desen altijt moet trachten na vrede. 20 ende liever niet eten ofte drincken 't gene den swacken soude ergeren. 22 ende voorts in desen aen beyde zijden niet doen met een twijfelende conscientie / alsoo sulcks sonde is.

1 DEn genen nu [1] die ſwack is in't geloove [2] neemt aen / [maer] niet [3] tot twiſtige [4] t'ſamen-ſprekingen.

2 [5] De eene gelooft wel dat men [6] alles eten mach / maer [7] die ſwack is [8] eet moes-cruyden.

3 [a] [9] Die daer eet [10] en verachte hem niet [11] die niet en eet: ende die niet en eet / en [12] oordeele hem niet die daer eet: want Godt heeft [13] hem aengenomen.

4 [b] [14] Wie zijt ghy die [15] eenes anderen huys-knecht [16] oordeelt? [17] Hy ſtaet / ofte hy [18] valt [19] ſijnen eygen Heere: doch hy ſal [20] vaſt-geſtelt worden: want Godt is [21] machtich hem vaſt te ſtellen.

5 [c] [22] D'een [23] acht wel den eenen dagh boven den [anderen] dagh: maer [24] de andere [25] acht alle de dagen [gelijck]. [26] Een yegelijck zy [27] in ſijn eygen gemoet [28] ten vollen verſekert.

6 Die [29] den dagh waerneemt / die neemt [hem] waer [30] den Heere: ende die den dagh niet waer en neemt / die neemt [hem] niet waer den Heere. [31] Die daer eet / die eet [ſulcks] den Heere / [d] want [32] hy danckt Godt: ende die niet en eet / die en eet [ſulcks] den Heere niet / ende [33] hy danckt Godt.

7 [e] Want niemandt [34] van ons [35] en leeft hem ſelven / ende niemandt [36] en ſterft hem ſelven.

8 Want het zy dat wy leven / [37] wy leven den Heere: het zy dat wy ſterven / [38] wy ſterven den Heere. Het zy dan dat wy leven / het zy dat wy ſterven / [39] wy zijn des Heeren.

9 [40] Want daer toe is Chriſtus oock geſtorven / ende opgeſtaen / ende weder levendich geworden / op dat hy beyde over [41] doode ende levende heerſchen ſoude.

10 Maer [42] ghy / wat [43] oordeelt ghy [44] uwen broeder? Of oock [45] ghy / wat [46] veracht ghy [47] uwen broeder? [f] Want wy ſullen alle [48] voor den rechterſtoel Chriſti geſtelt worden.

11 Want daer is geſchreven / [g] [49] Jck leve [50] ſeght de Heere: [51] voor my ſal alle [52] knie buygen: ende [53] alle tonge ſal Godt [54] belijden.

12 [h] So dan [55] een yegelijck van ons ſal [56] voor hem ſelven [57] Gode [58] rekenſchap geven.

13 Laet ons dan malcanderen niet meer [59] oordeelen: maer [60] oordeelt dit liever / namelijck [i] dat [61] ghy [62] den broeder geenen [63] aenſtoot ofte ergerniſſe [64] en geeft.

14 [k] [65] Jck weet ende ben verſekert [66] in den Heere Jeſu / dat [67] geen dinck [68] onreyn en is [69] in hem ſelven: dan [70] die acht yet onreyn te zijn / [71] dien is't onreyn.

15 Maer indien [72] uwe broeder [73] om der ſpijſe wille [74] bedroeft wort / ſo en wandelt ghy niet meer [75] na liefde. [l] En [76] verderft dien niet [77] met uwe ſpijſe / [78] voor welcken Chriſtus geſtorven is.

16 Dat dan [79] uw' goedt niet [80] gelaſtert en worde.

17 [m] Want [81] het Coninckrijcke Godts en is niet ſpijſe ende dranck / maer [82] rechtveerdicheyt / ende [83] vrede / ende [84] blijdtſchap [85] door den heyligen Geeſt.

18 Want die Chriſto [86] in deſe dingen [87] dient / is Gode welbehagelijck / ende [88] aengenaem [89] den menſchen.

1 D. die het ſtuck vande afdoeninge der Ceremonien des Ouden Teſtaments noch niet recht en verſtaet uyt ſwackheydt: gelijck vele Joden waren doe ter tijdt die tot de Chriſtelicke religie bekeert waren / welcke om dat de Ceremonien van Godt ſelve ingeſtelt waren / ende ſy in de ſelve waren opgebracht / doe noch niet wel en konden gelooven datſe naegelaten mochten ofte behoorden te worden: ende daerom haer ergerden / als de geloovige uyt de Heydenen de ſelve niet en onderhieldē. Hy en ſpreeckt dan hier niet van de gene die uyt hardtneckigheydt ſtaende hielden ende leerden dat de onderhoudinge der Ceremonien ter ſaligheydt noch nootſakelick was / tegen welcke hy handelt in den brief tot den Galaten.
2 N. als eenen broeder / met alle vriendelickheyt / verdragende in hem ſijne ſwackheyt. Siet Philem. vſſ. 12 / 17.
3 Gr. twiſtingen der t'ſamen-ſprekingen. Ofte / twijffelinghen der gedachtē. N. dat ghy hem daer toe niet en breught.
4 Ofte / overlegginghen, diſputeringen. dat is / dat ghy niet te ſeer ende te heftigh hier over met hem en diſputeert / twiſtet / ende hem verwerret / ende tot meerder twijfelinge breught: ofte / dat hy niet u te gevalle en doe tegen ſijne conſcientie.
5 Namel. die de Chriſtelicke vryheyt recht verſtaet.
6 D. allerley eetbare ſpijſe / ſonder onderſcheyt van reyne ofte onreyne / het welck inden Ouden Teſtamente was. Levit. 11. 4. Deuter. 14. 7.
7 N. in 't geloove vs 1.
8 N. liever van dat hy hier in de Wet niet en ſoude houden / dat is / laet hem genoegen met een ſlechte ſpijſe die in de Wet toegelaten was / ende onthout hem van het vleeſch van ſwijnen / haſen / conynen / ende andere in de Wet verboden. Lev. 11. 5 / &c.
a Coloſſ. 2. 16.
9 D. die gelooft dat men allerley ſpijſe mach eten / ende ſulcks oock doet.
10 Gr. en houde hem niet als niets. Siet van dit woort Marc. 9. 12. Luc. 23. 11.
11 Namel. allerley ſpijſe / om dat hy meynt dat ſulcks niet geoorloft en is.
12 D. veroordeele / Namel. dat hy daer aen ſoude ſondigen: ofte / dat hy daerom een ongodtſdienſtigh menſche ofte een verachter van de Wet ſoude zijn.
13 D. ſoo wel den eenen als den anderen tot het geloove gebracht / ende tot een van ſijne kinderen in de gemeynſchap ſijner Kercke aengenomen: ende en behoort daerom van de menſchen niet veracht ofte veroordeelt te worden.
b Iac. 4. 12.
14 Hy beſtraft beyde de ſwacke ende de ſtercke datſe malkanderen verachteden ende veroordeelden.
15 Dat is / uwen broeder die niet uwe maer Godts dienſtknecht is. Waer mede hy toont dat ſulck veroordeelen ſtrijdt ſelve tegen het recht der natuere / nae welck niemant eens anders dienſtknecht / daer hy geen recht over en heeft / en mach veroordeelen.
16 D. veroordeelt vſ. 3.
17 D. ſoo hy wel doet.
18 D. ſoo hy ſondight.
19 Namel. dien hy toekomt / ende die alleen recht heeft om hem te oordeelen: wanneer die hem dan niet en veroordeelt / ſoo en behoort hem ſijne mede-dienſtknecht niet te veroordeelen.
20 D. in het geloove meer ende meer toenemen ende bevestight worden.
21 D. heeft niet alleen den wille / want hy heeft hem aengenomen vſ. 3. maer oock de macht om hem te verſtercken in den geloove / ſoo dat ghy niet en behoeft veel met hem daer over te diſputeren ofte twiſten.
c Gal. 4. 10. Coloſſ. 2. 16.
22 Namel. de geloovige Jode die de Chriſtelicke vryheyt noch niet recht en verſtaet.
23 Gr. oordeelt. dat is / meynt dat de Feeſt-dagen des Ouden Teſtaments noch moeten onderhouden worden / ende dat over ſulcks de eene dagh heyliger is als de andere.
24 Namel. de geloovige Heyden / die de Chriſtelicke vryheyt verſtaet.
25 Gr. allen dagh, ofte / eenen yegelicken dagh. dat is / houdt dat het onderſcheyt der dagen nu ophoudt / ende dat wy nu aen de Feeſt-dagen des Ouden Teſtaments niet verbonden en zijn.
26 Namel. het zy dat hy eet ofte niet en eet: de dagen onderſcheyt ofte niet en onderſcheyt.
27 Ofte / in ſijn eygen verſtant.
28 Namel. dat hy ſulcks doende niet en ſondight / ende niet voor en heeft Godt te vertoornen / ende wetens tegen ſijnen wille te doen: ende dat hy dien volgens oock neerſtelick onderſoecke / welck van beyden den Heere behaeght.
29 Dat is / de Feeſt-dagen des Ouden Teſtaments / de welcke de ſwacke uyt de Joden meynden oock in den nieuwen Teſtamente te moeten onderhouden worden.
30 D. heeft anders niet voor / dan daer mede den Heere dienſt ende eere te bewijſen. Soo datſe beyde de ſwacke ende ſtercke eenerley eynde ende oogh-merck voor hebben: ende daerom malkanderen niet en moeten veroordeelen.
31 Namel. allerley ſpijſe ende gelooft dat ſulcks geoorlooft is, V. 2.
d 1. Cor. 10. 31. 1. Tim. 4. 3.
32 N. de ſtercke voor deſe vryheyt / ende voor de ſpijſe / die hy met goede conſcientie nuttight.
33 N. de ſwacke / hoe wel hy meynt ſommige ſpijſen verboden te zijn / dat evenwel Godt hem verleent / daer mede hy met goeder conſcientien kan gevoedet worden. 1. Tim. 4. 5.
e 2. Cor. 5. 15. Galat. 2. 20. 1. Theſſ. 5. 10. 1. Petr. 4. 2.
34 N. geloovige Chriſtenen / 't zy ſtercke ofte ſwacke.
35 D. moet ſijn leven aenſtellen niet na ſijnen eygen luſt ofte profijt: ofte / gelijck hy wil / alſoo hy ſijn ſelfs eygen niet en is / maer onder een ander / N. den Heere / ſtaet / nae wiens bevel ende tot wiens dienſt hy ſijn leven moet richten.
36 N. gelijck of het met ſijne doodt t'eenemael met hem uyt ware.
37 D. wy ſtaen onder het gebiedt des Heeren Ieſu Chriſti, als ſijne eygene dienſtknechten zijnde / door ſijn bloet gekocht / ende moeten over ſulcks ons leven tot ſijnen dienſt ende eere beſteden.
38 Dat is / wy moeten bereyt zijn om ten dienſte ende eere onſes Heeren ons leven af te leggen / als 't hem belieft: ende ſullen na onſen doodt van ons doen rekenſchap geven.
39 Dat is / wy zijn Chriſti eygendom / ende dienſtknechten / die onder hem ſtaen / ende nae ſijn bevel leven ende ſterven moeten.
40 Hier bewijſt hy dat Chriſtus onſe Heere is / ende dat hy dit recht van heerſchappye door ſijnen doodt ende opſtandinghe over ons verkregen heeft. 1. Corinth. 6. 20. 1. Petr. 1. 18.
41 D. over alle geloovige / ſoo die noch leven als die in den Heere geſtorven zijn / ende die wederom van hem ſullen opgeweckt worden.
42 N. ſwacke.
43 D. veroordeelt vſ. 3.
44 D. de geloovige Chriſtenen / die de Chriſtelicke vryheyt verſtaen ende gebruycken.
45 N. ſtercke in den geloove.
46 Siet V. 3.
47 N. die de Chriſtelicke vryheyt noch niet en verſtaet / noch derf gebruycken / om deſer ſwackheyt wille.
f Matth. 25. 31. 2. Corinth. 5. 10.
48 D. voor het oordeel Godts / 't welck Chriſtus als Rechter houden ſal. 2. Cor. 5. 10. dien het alleen oock toekomt over de conſcientien te oordeelen: eñ dien wy rekenſchap moeten geven van al ons doe ende laten. V. 12.
g Ieſai. 45. 23. Phil. 2. 10.
49 D. ſoo waerachtelick als ick leve: een maniere van eedt-ſweeren / die de Heere dickwils ghebruyckt. Num. 14. Vſſ. 21 / 28. Ieſai. 40. 18. Ier. 22. 24. Ezech. 5. 11. ende 14. 16 / 18. ende 20. 3.
50 Het gene van Iehova, dē waren Godt by den Propheet geſeght is / wordt hier Chriſto toege-eygent / om te toonen dat hy oock de waerachtige Godt is.
51 Namel. Chriſto den Sone Godts ende ſaligh-maker. Siet Epheſ. 1. Vſſ. 20 / 22. Philip. 2. 10.
52 D. eerbiedinge ende gehoorſaemheyt als haren Heere betoonen. Siet Philip. 2. 10.
53 D. de geloovige uyt alle natien ſoo wel ſtercke als ſwacke / ſullen met hare tongen ende monden my belijden den waren Godt ende haren Heere ende Rechter te zijn. Rom. 10. Vſſ. 9 / 10.
54 Ofte / loven, dancken.
h Pſal. 62. 13. Ierem. 17. 10. ende 32. 19. Mat. 16. 27. Rom. 2. 6. 1. Corinth. 3. 8. 2. Corinth. 5. 10. Galat. 6. 5. Apoc. 2. 23. ende 22. 12.
55 Wie hy oock zy / groot ofte kleyn: ſwack ofte ſterck.
56 D. van ſijn eygen doen ende laten / ende niet van eenes anders doen.
57 D. den Heere Chriſto, die waerachtigh Godt is / ende Godts gerichte houden ſal.
58 Namel. hoe wy ons gedragen hebben in dit leven. Siet Matth. 25. cap. 2. Corinth. 5. 10.
59 Dat is / veroordeelen / Vſſ. 4 / ende 10. Namel. dewijle het oordeel den Heere Chriſto toekomt.
60 D. acht ende bekent dat dit het beſte ende betamelickſte is.
i 1. Corint. 10. 32. 2. Corinth. 6. 3.
61 Namel. ſtercke.
62 Namel. die noch ſwack is.
63 Namel. dat hy door uw' ontijdigh gebruyck der Chriſtelicke vryheyt / ofte lichtveerdigh veroordeelen / niet en worde vervreemt van de Chriſtelicke Religie. Siet 1. Corinth. 8. 9.
64 Gr. ſtelt, ofte / leght.
k Matth. 15. 11. Actor. 10. 15. 1. Cor. 8. 4. 1. Timot. 4. 4.
65 D. hoe wel ick wel weet.
66 D. door den Heere Chriſtum, Siet Actor. 10. 15.
67 D. geene ſpijſe.
68 Gr. gemeyn is. Siet Actor. 10. 14. Namel. nu in den Nieuwen Teſtamente nae de komſte Chriſti.
69 Ofte / door hem ſelven. dat is / uyt ſijne eygene natuere. Geneſ. 1. 31. ende 9. 2 / 3. Hy ſpreeckt van eetbare ſpijſen: hoe wel van daer nae eenige der ſelve ten aenſien van het verbodt Godts voor eenen tijd onreyn zijn geweeſt / ſo zijn ſe nu alle voor reyne te houden / overmits die ſchaduwen nu ophouden. Coloſſ. 2. 16. 1. Timot. 4. Vſſ. 3 / 4.
70 D. die noch niet en gelooft dat het onderſcheyt der ſpijſe nu ophoudt / maer meynt dat dit verbodt Godts noch moet achtervolght worden. Want de middel-matige ſaken zijn ons ſoodanigh / gelijck wy de ſelve achten: wanneer ſy ſonder ergerniſſe konnen gedaen / ofte gelaten worden.
71 D. die en mach tegen ſijn gevoelen ſulcke ſpijſe niet eten: want daer mede ſoude hy doen het gene hy ſelve houdt ſonde te weſen.
72 D. de ſwacke mede-geloovige.
73 D. om dat hy ſiet dat ghy ſpijſe eet / die hy houdt van Godt den Chriſtenen verboden te zijn.
74 Namel. als hy ſiet dat ghy die ſterck zijt / ſpijſe eet die in het Oude Teſtament verboden was / meynende dat ghy daer aen u beſondight tegen Godt: het welck den Godtſaligen bedroeft. Ofte / ſiende dat ghy daer mede haer gelijck als veracht ende veroordeelt.
75 Want die en bedroeft ofte ergert niemant / maer ſoeckt de ſwacke te gemoete te gaen / toe te geven / ende in het geloove te ſtercken. 1. Corinth. 13. 4 / &c.
l 1. Corinth. 8. 11.
76 N. ſo veel in u is: hem daer mede vervreemdende van de Chriſtelicke religie. Ofte / ſoo hy u exempel volght tegen ſijne conſcientie / de ſelve daer mede quetſende / waer door ſijn geloove in perijckel gebracht wordt.
77 D. etende voor hem ſpijſe / die hy meynt noch verboden te zijn.
78 Namel. om hem te behouden / die ghy / ſo veel in u is / verderft / het welck een grouwelicke ſonde is / die oock tegen Chriſtum gedaen wordt. 1. Cor. 8. 12. Anderſins men moet alle de gene die het geloove Chriſti belijden / na 't oordeel der liefde / houden voor ſoodanige / die van Chriſto door ſijnen doot verloſt zijn. Want dat de gene die waerlick door den doot Chriſti eens verloſt zijn / niet en ſullen verloren gaen / wort geleert Mat. 24. 24. Joan. 10. 28. 1. Petr. 1. 5.
79 D. uwe Chriſtelicke vryheyt ende het gebruyck der ſelve.
80 Soo van de ſwacke Chriſtenen / als van de gene die buyten zijn / als ſy ſullen ſien dat de Chriſtenen om ſulcke geringe ſaken met malkanderen twiſten.
m 1. Corinth. 8. 8.
81 D. het Coninckrijck der heerlickheyt ofte der eeuwige ſaligheyt en wort niet verkregen door ſpijſe eten ofte niet eten / noch het rijck der genade ofte de ware Godtſaligheyt en wort daer door niet gevoordert. Siet 1. Corinth. 8. 8.
82 Namel. Godts / ofte des geloofs / die te voren beſchreven is / Rom. 4. 5. Waer mede de heyligheyt des levens oock gevoeght moet zijn.
83 Namel. geruſtheyt in onſe herten ende conſcientien door de verſekeringe dat wy ende ons doen door den geloove Gode aengenaem zijn. Rom. 5. 1. ende oock uyterlicke vrede ende eenigheyt onder de broeders.
84 D. een geeſtelicke vreugd in het herte / ontſtaende uyt de vaſte hope der ſaligheyt / ende uyt aenmerckinge van den welſtant der Gemeynte in vrede bloeyende.
85 Gr. in den Heyligen Geeſt. dat is / die van den Heyligen Geeſt gewrocht ende ontſteken wort / ende een geeſtelicke niet een wereltſche blijdtſchap is.
86 D. die ſijne gerechtigheyt door den geloove in Chriſto ſoeckt / nae ware heylighheydt ſtaet / ende in hem ſelven gevoelt den vrede ende blijdtſchap des Heyligen Geeſts / ende altijdt nae vrede tracht.
87 Bewijſt Chriſto de gehoorſaemheyt ende Godts-dienſt die hy van ons eyſcht.
88 Gr. beproeft. dat is / voor goet ende Godtſaligh bevonden ende gehouden.
89 Namel. die recht oordeelen.

19 So dan laet ons [90] najagen [91] 'tgene tot den vrede / ende 'tgene tot de [92] stichtinge [93] onder malcanderen [dient].

20 [94] En verbreeckt [95] het werck Godts niet [96] om der spijse wille. n [97] Alle dingen zijn wel reyn/ maer het is [98] quaet den mensche die [99] met aenstoot eet.

21 o [100] Het is goedt geen vleesch te eten/ noch wijn te drincken / noch [yet] waer aen [1] uw' broeder hem [2] stoot / ofte ghe-ergert wort/ ofte [waer in] hy swack is.

22 [3] Hebt ghy geloove? [4] Hebt [dat] by u selven [5] voor Godt. Saligh is hy die hem selven niet en [6] oordeelt [7] in het gene dat hy voor goet houdt.

23 Maer [8] die twijfelt/ [9] indien hy eet/ [10] is veroordeelt / om dat hy niet uyt den geloove [en eet] : p ende al wat [11] uyt den geloove niet en is/ dat is sonde.

90 Gr. vervolgen, dat is/ op alle manieren soecken. Siet diergelijcke Psal. 34.15.
91 D. laet ons alle middelen aenwenden om vrede onder de geloovige te houden: ende de vlieden / al wat de selve soude komen breken ofte verhinderen.
92 Een gelijckenisse genomen van het opbouwē van een huys ofte tempel/ D. laet ons trachten nae het gene waer door de kercke Godts die het huys is des levendigen Godts / 1. Tim. 3.15. ende Hebr. 3.6. mach opgebouwt ende gesticht worden / Mat. 16.18. 1. Cor. 3.9. 2. Cor. 13.10. Ephes. 4.12. 1. Tim. 1.4.
93 D. aen wederzijden / elck toe-brengende dat tot stichtinge der Gemeynte dienstich is/ de swacke met toe-nemen inde kennisse der Christelicker vryheyt / ende niet te veroordeelen d'andere: ende de stercke in't aennemen van de swacke / met vermijden van ergernisse ende van verachtinge der swacke.
94 Gr. en ontbindt niet. ofte/ en maeckt niet los. N. soo veel in u is / met ontijdigh gebruyck der Christelicke vryheyt/ verachtinge/ ende aenstoot : dit woort gestelt tegen opbouwen ofte stichten.
95 D. het geloove des swacken broeders / 't welck Godt heeft beginnen in hem tot sijner salicheyt te wercken: want het een groote sonde is / af te breken 't gene Godt bouwt.
96 D. om sulck een geringe saecke/ als daer is dese ofte die spijse te eten.
n Tit. 1.15.
97 D. ick bekenne wel/ dat de Christenen nu geoorloost is allerley spijse te eten. Siet v. 14.
98 D. sondigh ende schadelick.
99 N. der swacken.
o 1. Cor. 8.13.
100 D. dienstich tot stichtinge der swacken in de Gemeynte.
1 N. die noch swack is in den geloove.
2 D. wanneer dat eten ofte drincken/ &c. den swacken aenstoot geeft. So dat het onthouden van sulck eten ofte drincken goet is / om het vermijden van ergernisse. Siet 1. Cor. 8.13.
3 N. waer door ghy weet ende verseкert zijt dat de Christenen de vryheyt hebben om allerley spijse te eten. Siet v. 2. ende 14. ende 1. Cor. 8.1.
4 N. in uwe eygene conscientie/ sonder 't selve te toonen met ergernisse voor de swacke broeders.
5 N. die evenwel weet dat ghy dat geloove hebt/ al en toont ghy het in sulcker voegen niet. Ofte/ hebt het alſo, dat het gebruyck van dien Gode moge behagen / dien wy sullen rekenschap geven / ende dien wy niet en moeten vertoornen.
6 D. veroordeelt/ N. de vryheyt so mis bruyckende met ergernisse/ dat hy daer mede verdient van de broeders bestraft/ ende van Godt geoordeelt te worden.
7 D. 't gene hy verstaet ende acht geoorloost te zijn/ als het sonder ergernisse geschiet. Gr. in 't gene hy beproeft.
8 D. die noch niet volkomelick verseкert is/ dat allerley spijse nu reyn ende geoorloost is.
9 N. eenige spijse inden ouden Testamente verboden.
10 D. quetst sijne conscientie ende maeckt hem schuldich aen de verdoemenisse.
p Tit. 1.15.
11 D. gedaen wordt sonder verseкert te zijn/ dat het werck het welck wy doen Gode behaeght in Christo. Ofte/ dat niet voort en komt uyt een geloovich herte/ sonder welck noch onse wercken noch onse persoonen Gode en konnen behagen, Hebr. 11.6.

Het xv. Capittel.

1 D'Apostel vermaent voorders de stercke datse haer voegen na de swackheyt harer broederen. 3 door het exempel Christi, die niet en heeft hem selven gesocht / maer ons voordeel/ 't welck hy uyt de Schriften des Ouden Testaments bevestight/ die oock tot onsen troost geschreven zijn. 5 ende datse met eendrachtiger herten Gode ende den Heere Christo dienen. 7 Verklaert breeder het exempel Christi, hoe hy gedient heeft/ soo den Joden/ 9 als oock den Heydenen / 't welck hy oock uyt de selve Schriften bewijst. 13 daer by voegende eenen wensch datse in alle Christelijcke deughden ende kennisse mogen toe-nemen. 14 Daerna begint hy te besluyten desen Sendt-brief / ontschuldigende sijne vryheyt in het schrijven. 17 ende verhalende hoe krachtelijck Godt sijnen dienst gesegent heeft / ende hoe getrouwelijck hy den selven bedient heeft. 22 Belooft dat hy tot Roomen/ in't reysen na Spanien/ comen sal. 25 ende geeft te kennē/ dat hy eerst na Jerusalem moeste reysen/ om daer te brengen de aelmoessen der Gemeynten van Macedonien eñ Achajen. 30 Versoeckt van haer datse voor hem ende sijnen dienst willen bidden. 33 Ende wenscht haer alles goets van Godt.

1 a Maer [1] wy [2] die sterck zijn / [3] zijn schuldigh [4] de swackheden [5] der onstercke [6] te dragen/ ende niet [7] ons selven te behagen.

2 Dat dan [8] een yegelick van ons [9] [sijnen] naestē behage [10] ten goede/ [11] tot stichtinge.

3 Want oock [12] Christus en heeft [13] hem selven niet behaeght / [14] maer / gelijck geschreven is/ b [15] De smadingen der gene die u smaden/ [16] zijn op my gevallen.

4 c Want al wat [17] te voren geschreven is/ dat is tot onser [18] leeringe te voren geschreven: op dat wy door lijdtsaemheyt ende vertroostinge [19] der Schriften [20] hope hebben souden.

5 Doch de Godt [21] der lijdsaemheyt ende der vertroostinge geve u d dat ghy [22] eens gesint zijt onder malcanderen [23] na Christum Jesum.

6 Op dat ghy [24] eendrachtelijck met eenen monde meucht verheerlicken den Godt [25] ende Vader onses Heeren Jesu Christi.

7 Daerom [26] neemt [27] malcanderen aen/ [28] gelijck oock Christus ons [29] aenghenomen heeft [30] tot de heerlijckheydt Godts.

8 [31] Ende ick segge/ dat Jesus Christus [32] een dienaer geworden is der Besnijdenisse [33] van wegen de waerheyt Godts/ op dat hy bevestigen soude de beloftenissen [34] der Vaderen:

9 Ende [35] de Heydenen Godt [36] van wegen de barmherticheyt souden [37] verheerlijcken: [38] gelijck geschreven is/ e Daerom sal ick u belijden onder de Heydenen/ ende uwen name lof-singen.

10 Ende wederom seght hy / f Weest vrolijck ghy Heydenen met sijnen volcke.

11 Ende wederom/ g Looft den Heere alle ghy Heydenen / ende prijst hem alle ghy volcken.

12 Ende wederom seght Esaias/ h Daer sal zijn de wortel Jesse/ ende die op-staet om over de Heydenen te gebieden: op hem sullen de Heydenen hopen.

13 De Godt nu [39] der hope vervulle u lieden [40] met alle blijdtschap ende vrede [41] in't glooven / op dat ghy overvloedich meucht zijn in de hope/ [42] door de cracht des Heyligen Geests.

14 [43] Doch mijne broeders / oock ick selve [44] ben verseкert van u / dat ghy oock selve vol zijt van [45] goetheyt/ vervult met [46] alle kennisse/ machtich om oock malcanderen te vermanen.

15 Maer ick hebbe u [47] eens-deels [48] te stoutelijcker geschreven / broeders / u als wederom [dit] [49] indachtigh makende/ [50] om de genade die my van Godt gegeven is:

16 Op dat ick [51] een dienaer Jesu Christi zy [52] onder de Heydenen/ het Euan-

a 1. Cor. 9.22. Galat. 6.1.
1 d'Apostel begrijpt hem selven mede/ op dat de vermaninge te krachtiger zy.
2 N. in den geloove/ ende kennisse der Christelicke leere/ voornamelick van de Christelicke vryheyt.
3 Oft/ zijn verplicht, gehouden. N. om de redenen die Paulus hier na sal verklaren.
4 D. is / de onwetenheden eñ dwalingen die uyt swackheyt noch by haer zijn / voornamelick in dit stuck der leere.
5 D. der swacke. siet Rom. 14.1.
6 D. verdragen/ als eenen last van haer nemen / ende haer helpen dragen. Siet Gal. 6. vss. 1/2.
7 D. onse sinnelickheden volgen / ofte ons gemack ende profijt soecken / ons selven toegeven.
8 N. wie hy zy. Niemant en wort hier uytgenomen.
9 Veel meer dan sijnen swacken broeder.
10 Ofte / in't goede. D. in saecken die niet quaet zijn: ofte tot goet / voordeel/ ende salicheyt des naesten.
11 Siet Rom. 14.19.
12 Het exempel Christi behoort veel te gelden by de Christenen / als zijnde een regel nae welcken sy haer leven moeten aenstellen / Joan. 13. vss. 15/34. Philip. 2.5. ende het groote schande voor haer soude zijn/ datse anders souden doen / als hy haer voor gedaen ende geleert heeft.
13 D. niet gesocht sijn gemack / eere / ofte profijt. Matth. 20.28.
14 N. hy heeft hem alsoo gedragen: ofte / hem is geschiet.
b Psal. 69.10. Iesai. 53. vss. 4.5.
15 D. de sonden/ door welcke de menschen Gode smaetheyt aen-doen / Ofte/ allerley verachtinge ende ongelijck der Godtloosen.
16 D. hebbe ick op my genomen/ ofte zijn my opgeleght/ om die te boetē. David spreeckt hier als een voorbeelt van den Messias, ende van hem prophetcerende/ die onse sonden op hem genomen heeft om voor de selve te betalen. Jesa. 53. vss. 4/5. 2. Cor. 5.21. Dewijle dan daer uyt blijckt dat Christus niet sijn gemack ende voordeel en heeft gesocht / maer het onse / ende so veel om onsent wille gedaen heeft/ soo behooren wy insgelijcks te soecken 't beste onses naesten/ ende alles te doen dat tot sijne salicheyt dienstich is. Siet Phil. 2. vss. 5/6/7/8. 1. Joan. 3.16.

c Rom. 4. vss. 23,24.
17 N. in de Schriften des Ouden Testaments: 't welck nu oock gesegt kan worden van de Schriften des Nieuwen.
18 Ofte / onderwijsinge, Nam. in saken die onse eeuwige salicheyt aengaen. siet Joan. 5.39. 2. Tim. 3. vss. 15/16.
19 D. die uyt het lesen/ aenhooren/ ende overleggen der Schriften verkregen worden.
20 N. van de salicheyt door Christum sekerlick te sullē verkrijgen.
21 Die de selve in ons werckt / door het middel van de H. Schrifture. v. 4.
d Rom. 12.16. 1. Cor. 1.10. Philip. 2.2. ende 3.16. 1. Petr. 3.8.
22 N. in gevoelen aengaende de rechte leere / ende in goede genegentheden der herten tot malkanderen. Siet Rom. 12. vs. 16.
23 D. nae de rechtsinnige leere Christi. Ofte/ nae Christi Iesu exempel.
24 Gr. eenmoedelick, dat is/ met een herte ende ziele. Act. 4.32.
25 D. Godt / die daer is de Vader onses Heeren Iesu Christi. Ephes. 1.3/17.
26 Siet Rom. 14. vss. 1/3.
27 D. soo wel de stercke de swacke/ als de swacke de stercke: houdende malkanderen voor broeders/ ende broederlick malkanderen bejegenende in liefde ende vrede.
28 D. na het exempel Christi.
29 N. alsoo dat hy voor ons oock den doot is gestorven.
30 D. om ons der heerlickheyt Godts deelachtich te maken. Ofte / op dat daer door de heerlickheyt Godts soude verklaert worden.
31 Hier verklaert hy breeder hoe Christus aengenomē heeft beyde de Joden ende de Heydenen/ om daer door beyde te vermanen / dat sy oock alsoo malkanderen moeten aen-nemen.

32 D. der Joden/ die besneden zijn. Rom. 4.12. dien hy/ zijnde de Heere over alle/ als een dienaer/ den wegh der saligheyt heeft verkondight/ ende onder haer alleen sijnen dienst bedient. Mat. 15.24. eñ 20.28.
33 N. op dat die niet en soude gekrenckt worden: maer dat Godt waerachtigh soude worden bevonden in sijne beloften.
34 D. die den Vaderen eertijts in den Ouden Testamente zijn gedaen. siet 2. Cor. 1.20.
35 Hier bewijst hy het tweede deel / namelick dat Christus oock de Heydenen heeft aengenomen: volgens de beloften / ende toe-seggingen Godts inden Ouden Testamente
36 Ofte / over de barmherticheyt, Namel. die uyt enckele genade oock aen haer betoont is / gelijck den Joden geschiet was. Deut. 7. vss. 7/8.
37 D. tot de kennisse des waren Godts ende tot het geloove gebracht zijnde/ hem souden dancken/ eeren / ende dienen/ ende eyndelick sijner heerlickheyt mede deelachtigh worden.
38 In alle dese plaetsen/ die hier uyt den Ouden Testamente worden tot bewijs voort gebracht/ moet voornamelick gelet worden op het woordt Heydenen. De verklaringen siet op elcke plaetse.
e 2. Sam. 22.50. Psal. 18.50.
f Deut. 32.43.
g Psal. 117.1.
h Esai. 11.10. Apoc. 5.5. ende 22.10.
39 D. op wien men hopen moet: 1. Timoth. 6.17. ende die de hope in ons werckt door sijne beloften ende Geest. 1. Petr. 1.3.
40 D. met een rechte ende geduerige geestelicke blijdtschap. Phil. 4.4.
41 Dat is/ terwijle ghy gelooft in dit leven. Ofte beneffens uw geloove/ met het welcke altijdt vergeselschapt zy blijdtschap ende vrede.
42 Gr. in de kracht des Heyligen Geests, die nu dese geestelicke gaven ende deughden door sijne kracht in de menschen werckt. 1. Corint. 12. vss. 6/11.
43 Hier begint de Apostel desen brief te besluyten/ hem ontschuldigende dat hy soo breedt ende soo vrymoedelick aen haer hadde geschreven / ende belovende dat hy selve tot haer soude komen.
44 D. ick vertrouwe ofte verseкere my vastelick nae het oordeel der liefde/ die alles gelooft 1. Corint. 13.7. dewijle ick weet dat ghy sulcks metter daet betoont.
45 Ende dat derhalven/ die oneenigheyt onder u ontstaen over het gebruyck der middelmatige dingen/ niet uyt boosheyt ofte haet tegen malkanderen/ maer uyt swackheyt voortkomt.
46 D. allerley kennisse / Namel. van geestelicke saken ter saligheydt noodigh: Want hoe wel onder haer vele swacke ende onverstandige waren/ soo waren der oock vele Godtsalige/ verstandige / ende wel geoeffende in de Christelicke leere/ ten welcker aensien hy dit seght. Siet diergelijck 1. Corint. 1.5.
47 D. eenichsins: ofte/ ten deele te stoutelicker.
48 Namel. met hier ende daer uwe gebreken vrymoedelick aen te wijsen/ ende te bestraffen.
49 D. op dat ghy op dese dingen / die ghy selve wel weet / ende niet wel in het werck en stelt / met ernst soudet dencken / ende de selve betrachten.
50 Namel. des Apostelschaps. Rom. 1.5. dat is/ om dat ick van Godt daer toe gestelt ende beroepen ben/ ende ick my in mijn ampt getrouwelick moet quijten. Siet het volgende vs. Ofte / door de genade.
51 Gr. leitourgos. Siet van dit woort Actor. 13.2. Rom. 13.6. Hebr. 8.2.
52 Siet Actor. 9.15. ende 13.2. Rom. 11.13.

gelium [53] Godts [54] bedienende/ op dat [55] de offeranden der Heydenen [56] aengenaem worde / [57] geheylicht door den heyligen Geest.

17 So hebbe ick dan [58] roem [59] in Christo Jesu in die dingen [60] die Godt aengaen.

18 Want ick en soude [61] niet durven yet seggen / [62] 't welck Christus door my niet gewrocht en heeft / [63] tot gehoorsaemheyt der Heydenen/ [64] met woorden ende [65] wercken/

19 Door cracht van teeckenen ende wonderheden / [ende] door [66] de cracht des Geests Godts: soo dat ick van Jerusalem aen / ende [67] rontomme / tot [68] Illyricum toe [69] het Euangelium Christi vervult hebbe.

20 Ende alsoo [70] zeer begeerich geweest ben om het Euangelium te vercondigen/ niet daer [71] Christus [72] genoemt was / op dat ick niet op [73] een anders fondament en soude bouwen:

21 Maer/ gelijck geschreven is/ [i] Den welcken van hem niet en was geboodtschapt / die sullen 't sien: ende de welcke het niet gehoort en hebben/die sullen 't verstaen.

22 [74] Waerom ick oock menichmael [k] verhindert geweest ben tot u te komen.

23 Maer nu [75] geen plaetse meer hebbende in dese [76] gewesten / ende van over vele jaren [l] groot verlangen hebbende om tot u te comen/

24 So wanneer ick [77] na Spanien reyse/ [78] so sal ick tot u comen: want [79] ick hope [80] in 't doorreysen u te sien/ ende [81] van u derwaerts geleydt te worden: als ick eerst van u lieder [teghenwoordigheydt] [82] eensdeels [83] versadight sal zijn.

25 [m] Maer nu [84] reyse ick na Jerusalem/ [85] dienende den heyligen.

26 Want het heeft [86] [dien van] Macedonien en Achajen [87] goet gedocht [88] een gemeyne hantreyckinge te doen aen de arme onder [89] de heylige die te Jerusalem zijn.

27 Want [90] het heeft haer [so] goet gedocht: oock zijn sy [91] hare schuldenaers. [n] Want indien de Heydenen [92] harer geestelijcke [goederen] deelachtich zijn geworden / so zijn sy oock [93] schuldigh haer van [94] lichamelijcke [goederen] te dienen.

28 Als ick dan [95] dit volbracht/ ende haer [96] dese vrucht [97] versegelt sal hebben/ so sal ick [98] door u lieder [stadt] na Spanien afkomen.

29 [o] Ende [99] ick weet dat ick tot u comende / [100] met vollen segen des Euangeliums Christi comen sal.

30 Ende [1] ick bidde u/ broeders/ [2] door onsen Heere Jesum Christum / ende door [3] de liefde [4] des Geests / [p] dat ghy met my [5] strijdet [6] in de gebeden tot Godt voor my.

31 [q] Op dat ick magh bevrijdt worden [7] van de onghehoorsame in Judea / ende dat [8] dese mijnen dienst/ dien [ick] [9] aen Jerusalem [doe], aengenaem zy [10] den heyligen:

32 [r] Op dat ick met blijdtschap/ [11] door den wille Godts / tot u magh comen / ende met u [12] verquickt worden.

33 Ende [13] de Godt des vredes zy met u allen. Amen.

53 D. dat Godt my toe vertrouwt heeft/ ende belast te leeren met prediken ende schrijven.
54 Ofte/op-offerende, D. als een heyligh werck bedienende: gelijck der Priesteren werck was.
55 D. is/niet die de Heydenen sullen op-offeren/gelijck Rom. 12, 1. maer die ick uyt den Heydenen tot Godt sal bekeeren/ ende alsoo Gode sal op-offeren door mijnen dienst. Siet dergelijcke Mal. 1. 11.
56 Siet Rom. 12. 1.
57 Siet oock aldaer.
58 N. door dien ick so vele Heydenen door mijnen dienst tot het gheloove ghebracht hebbe.
59 Die mijnen dienst gesegent heeft / ende die als de eenighe autheur van hare bekeeringhe / door my als sijn instrument/ gewrocht heeft.
60 *Gr.* die tot Godt. namelick als den eenigen Autheur van den segen ende bevorderinge mijnes diensts/ behooren.
61 D. niet komen met goede conscientie yet voort brengen.
62 D. dat Christus niet so wel door my als door yemant van d'andere Apostelen krachtelick gewrocht heeft. Galat. 2. 8.
63 D. om de Heydenen / wiens Apostel ick voornamelick ben / tot de gehoorsaemheyt des geloofs ende des Euangeliums te brengen.
64 *Gr.* met woordt, ende met werck. Dat is / met de predicatie des Euangeliums.
65 D. met veel arbeydt / swarigheydt / ende moeyte. Ofte / met wonderwercken ende mirakelen. gelijck in het volghende vers verklaert wordt.
66 De krachtige werckingen des heyligen Geests in de herten der menschen.
67 D. in de omliggende landen/ als namelick in Arabien Gal. 1. 17. tot Damascus / Gal. 1. 17. tot Antiochien. Actor. 13. 1. tot Seleucien. Actor. 13. 4. in Cypren. Actor. 13. 4. in Pamphylien. Actor. 13. 13. in Pisidien. Actor. 13. 14. in Lycaonien. Actor. 14. 6. in Cilicien. Actor. 15. 41. in Phrygien. Actor. 16. 6. in Galatien. Actor. 16. 6. tot Troas. Actor. 16. 8. tot Athenen. Act. 17. 15. tot Ephesen. Act. 19. 1. in Achajen. Actor. 18. 27. in Macedonien. Actor. 16. 10. ende andere. Ofte/ in 't ronde, van het eene landt reysende in het ander/ herwaerts ende derwaerts.
68 Een landt gelegen aen de Adriatische zee ende palende aen Macedonien / nu genaemt Slavonien.
69 D. alle die landen met de predicatie ende kennisse des Euangeliums Christi vervult hebbe.
70 Namel. met een heylige ende loflicke eergiericheyt/ my bevlijtigende boven andere om alomme eerst te prediken.
71 D. de kennisse ende leere Christi.
72 D. verkondight / ofte bekent.
73 D. dat van een ander aldaer eerst geleght was. Siet 1. Corinth. 3. 10.
i Iesai. 52. 15.
74 N. om het Euangelium in die landen te verbreyden / daer het noch niet verkondight en was geweest/ ende om aldaer nieuwe kercken te planten. Siet Rom. 1. 13.
k Rom. 1. 13. 1. Thess. 2. 18.
75 Namel. daer het Euangelium van nieuws behoeft gepredickt te worden.
76 Namel. van Syrien/Griecken-landt/ ende Asien. *Gr.* climasi. waer mede beteeckent worden landt-streken die op verscheydene hooghten liggen.
l Rom. 1. 10. ende 15. 32. 1. Thess. 3. 10. 2. Timoth. 1. 4.
77 N. het welck ick voorgenomen hebbe te doen/ om dat aldaer het Euangelium noch niet en is verkondight geweest.
78 N. door Godts wille/ ofte so het Godt sal believen / v. 32. Rom. 1. 10.
79 D. ick en ben daer van wel noch niet versekert door eenige openbaringe / maer hebbe evenwel hope daer van/ gelijck blijckt Rom. 1. 10.
80 D. mijn reyse alsoo te nemen/ dat ick over Italien ende door Roomen sal gaen. want andersins het naeste ende rechtste/ om te varen uyt Syrien ofte oock Grieckenlandt nae Spanien is niet over Italien maer tusschen Africa ende Sicilien door/ latende Sicilien met Italien aen de rechter handt.
81 D. van eenige van uwe Gemeynte/ om my te vergeselschappen/ ende oock in den dienst by te staen.
82 D. een weynich/ gelijck v. 15.
83 *Gr.* vervult.
m Act. 19. 21. ende 24. 17.
84 D. dat ick niet terstont my op de reyse en begheve om tot u te komen / is om dat ick eerst noodsakelick van hier nae Jerusalem moet reysen.
85 Dat is/ om de arme ende verdruckte geloovige binnen Jerusalem de aelmoessen te brengen die voor haer vergadert zijn: gelijck in 't volgende vs verklaert wordt.
86 D. de Gemeynten in Macedonien.
87 N. uyt eygene ende vrywillige beweginge ende medelijden.
88 *Gr.* een sekere gemeynschap, ofte mededeelinge.
89 D. geloovige. v. 25.
90 Dit verhaelt hy wederom om dese hare vrywilligheyt te prijsen/ ende daer mede de Romeynen/ stil-swijgende te vermanen / datse haer exempel behoorden nae te volgen/ alsoo sy niet minder in goeden voorspoet waren als die van Grieckenlandt.
91 D. zijn verplicht om haer bystant te doen. Dit seght hy niet om te verminderen hare vrywilligheyt / maer om de Romeynen daer mede heusschelick te vermanen/ dat sy oock daer toe verplicht zijn om de selve reden die volght.
n 1. Cor. 9. 11. Galat. 6. 6.
92 D. de leere des Euangeliums Christi, in welcke alle schatten der geestelicke goederen verborgen zijn: welcke der Joden/ ofte der Gemeynte te Jerusalem goederen genaemt worden / om dat Christus den Joden voornamelick is beloofte / ende om dat het Euangelium uyt de Gemeynte van Jerusalem door de geheele werelt onder de Heydenen verbreyt is. Iesa. 2. 3. Act. 1. vs. 4/8.

93 D. door de groote weldaet van haer ontfangen verplicht/ om het selve eenichsins te vergelden. siet 1. Cor. 9. 11. Gal. 6. 6.
94 *Gr.* vleeschelicke: dat is noodig tot onderhoud des vleeschs/ dat is/ des lichaems.
95 D. dese reyse/ ende desen dienst.
96 N. des geloofs ende der liefde die de voorseyde Gemeynten voortgebracht hebben. Soo wort genaemt hare mildadigheydt / om dat het ware geloove sulcke vruchten moet voortbrengen/ ende door de wercken der liefde dadigh zijn. Galat. 5. vs. 6/22.
97 D. getrouwelick sal overgebracht hebben/ alsoo het in mijne handen vertrouwt ende als versegelt is/ gelijck een schat in een kiste versegelt wordt / op dat daer van niet af-genomen en worde.
98 *Gr.* door u. dat is / door uwent / ofte door uwe stadt.
o Rom. 1. 11.
99 Siet hier van v. 24.
100 *Gr.* in volheyt des segens. dat is / ick sal met my brengen een volle ofte overvloedige geestelicke segeninge / om u te versterken door mijne predicatien in de Christelijcke leere / door welcke ons de eeuwige segeninghe Godes verkondight wordt.
1 Ofte / ick vermane.
2 Dat is / soo lief als ghy hebt den Heere Iesum Christum: ofte/ doet het niet so seer ofte alleen om mijnent/ als voornamelick om Christi wille.
3 Namel. ofte/ waer mede Godt u lief heeft / Rom. 5. 5. Ofte/ waer mede ghy Godt ende uwen naesten lief hebt.
4 D. die de Heylige Geest in onse herten werckt ende ontsteeckt. Ofte / waer mede hy ons lief heeft.
p 2. Corinth. 1. 11.
5 D. ernstelick/ heftighlick/ ende gedurighlick aenhout, gelijck doen de gene die strijden/ die malkanderen bystaen/ ende met strijden aenhouden / tot datse de overwinninge verkrijgen. Siet Genes. 32. 26.
6 Namel. die de wapenen zijn/ met welcke de geloovige hare vyanden bestrijden.
q 2. Thess. 3. 2.
7 Namel. die de leere des Euangeliums verwerpen ende tegenstaen: ende my om de selve haten. Dese hebben den Apostel gesocht te Jerusalem te dooden / doch hy is uyt hare handen verlost. Siet Actor. 21. vs. 27/33. Dit wist Paulus te voren dat hem wedervaren soude. Actor. 20. 22. Siet 2. Thess. 3. 2.
8 Namel. van de vergaderde aelmoessen getrouwelick over te brengen.
9 D. aen de arme geloovige binnen Jerusalem.
10 Siet vs. 25/26.
r Rom. 1. 10. ende 15. 23.
11 Dat is / soo het Godes wille sal zijn. Siet Rom. 1. 10. ende Jacob. 4. vs. 13/14/15.
12 *Gr.* mach ruste nemen. Siet Mat. 11. 28. Namel. door onse onderlinge tegenwoordigheyt ende t'samen-sprekingen.
13 D. die den autheur is van alle segeninge / goet / ende voorspoet: ende die wil dat onder sijne kinderen altijt vrede gehouden worde. Rom. 16. 20. 1. Corinth. 14. 33. 2. Cor. 13. vs. 11/13. Phil. 4. 9. 1. Thess. 5. 23. ende 2. Thess. 3. 16. Hebr. 13. 20.

Het xvj. Capittel.

1 D'Apostel recommandeert Pheben aen de Gemeynte van Roomen. 3 ende groet met namen eenige van de bysonderste broeders ende susters in de selve Gemeynte/ prijsende hare Godtsaligheydt. 17 Vermaent de Romeynen datse haer wachten voor de aenrichters van tweedracht ende ergernissen/ ende datse wijs zijn in het goede. 20 Belovende dat Godt den Satan onder hare voeten sal vertreden. 21 Groet de Gemeynte van wegen eenige broeders / die by hem waren. 24 Ende eyndelijck besluyt hy desen Sendt-brief met eenen wensch/ ende lof-prijsinge Godts over de overvloedige openbaringe des Euangeliums.

1 ENde ick [1] bevele u Pheben onse [2] suster / die [3] een dienaeresse is der Gemeynte die te [4] Cenchreen is:

2 Op dat ghy haer [5] ontfanght [6] in den Heere / [7] gelijck het den heyligen betaemt/ ende haer [8] bystaet in wat saecke sy u soude mogen van doen hebben. Want sy is [9] een voorstanster geweest van velen / oock van my selve.

3 [a] Groet [10] Priscillam en [11] Aquilam/ mijne [12] medewerckers in Christo Jesu:

4 Die voor mijn [13] leven [14] haren hals gestelt hebben: den welcken niet alleen ick dancke / maer oock [15] alle de Gemeynten der Heydenen:

1 D. recommandere.
2 N. in Christo.
3 Namel. niet in den dienst van prediken: want die wordt den vrouwen verboden. 1. Corint. 14. 34. ende 1. Tim. 2. 12. maer ofte een diaconisse / die de krancke besorghden/ 1. Tim. 5. vs. 9 / 10. ofte/ het welck waerschijnlicker is/ die de Gemeynte diende in het ontfanghen ende herbergen vande verjaeghde Christenen / ende oock van de Apostelen ende leeraers / gelijck blijckt uyt het volgende vs.
4 Een haven van Corinthen. Siet van dese plaetse / Actor. 18. 18.
5 D. herberght / ende vriendelick bejegent.
6 D. om des Heeren wille: ofte/ in des Heeren name.
7 Dat is/ gelijck haer / die een heylige ende Godtsalige vrouwe is/ ende oock ulieden/ die vrome Christenen zijt/ betaemt. *Gr.* weerdighlick den heyligen.
8 N. met raet ende daet/ om haer te helpen verrichten hare saken / diese te Roomen te doen heeft.
9 Ofte/ herberghster. Namel. die vele verjaeghde Christenen in haer huys heeft ontfangen. Siet 1. Tim. 5. 10. Het schijnt dan dat sy een wel gestelde vrouwe geweest is.
a Act. 18. 2, 26.
10 De huysvrouwe van Aquila/ die een seer kloecke ende Godtsalige vrouwe was.
11 De man van Priscilla/ een tentemaker uyt Pontus. Siet van beyde Act. 18. 2/ &c. 1. Cor. 16. 19. 2. Timot. 4. 19. Dese waren te voren uyt Roomen verdreven door des Keysers Claudii gebodt/ ende waren te Corinthen / als Paulus daer quam. Actor. 18. 2. ende alsoo hier blijckt datse nu wederom te Roomen waren: soo schijnt wel dat de Apostel tweemael tot Corinthen is geweest: want dese Send-brief is uyt Corinthen geschreven.
12 Namel. in het verbreyden der Euangelische leere / daer in sy nae hare gelegentheydt ende beroepinge het beste deden.
13 *Gr.* ziele. Siet Mat. 2. 20.
14 *Gr.* haren hals onder gestelt heeft. dat is/ haer leven gewaeght hebben. Dit is geschiet / ofte in den oploop tot Corinthen tegen Paulum. Actor. 18. 12. ofte in den oploop tot Ephesen. Actor. 19. 23. alwaer sy doe met Paulo waren. Actor. 18. 18.
15 Overmits deselve daer door verkregen hebben die weldaet / dat ick noch in 't leven ben gebleven om deselve te leeren ende te versterken.

16 D. de geloovige/ die ofte tot haer huysgesin behoorden: ofte die in haer huys vergaderden. Siet Col. 4. 15. Phil. v. 2.
17 N. om sijne bysondere Godtsalicheyt.
18 D. die een van de eerste is dien ick door mijne predicatie tot den geloove gebracht hebbe. Siet Rom. 11. 16. 1. Cor. 15. 20. 1. Cor. 16. 15.
19 D. van alle de geloovige die in Achajen zijn.
20 D. voor de geloovige/ ende voornamelick voor de Leeraers.
21 N. met haer te herbergen/ ende andere diensten te doen.
22 D. Joden van mijn maeghschap.
23 D. die oock mede gelijck als ick om des Euangeliums wille gevangen zijn geweest. Col. 4. 10. Philem. v. 23.
24 D. onder de gene die het Euangelium hier ende daer prediken. want dit woort wordt niet alleen den twaelf Apostelen bysonderlick toe-geschreven/ maer oock somwijlen anderen Leeraers. siet 2. Cor. 8. 23. Ofte/ wel bekent, by de Apostelen.
25 D. eer ick bekeert ben geweest.
26 D. tot de Christelicke Religie sijn bekeert geweest.
27 D. om dat hy oock inden Heere gelooft.
28 D. die door vele perijkelen ende swarigheden geoeffent zijnde/ oprecht is bevonden.
29 'T schijnt dat dese Aristobulus noch selve geen Christen en was/ om dat de Apostel hem niet en doet groeten: doch blijckt evenwel dat hy een bescheyden man is geweest/ die de Christenen in sijn huysgesin leedt.
30 Siet vs. 7.
31 D. is/ die Christenen zijn. Want die noch Heydenen waren in dat huysgesin/ die en groet hy niet.

5 [Groet] oock [16] de Gemeynte in haren huyse. Groet Epenetum mijnen [17] beminden/ die [18] de eerstelingh is [19] van Achajen in Christo.

6 Groet Mariam/ die veel voor [20] ons [21] gearbeydt heeft.

7 Groet Andronicum ende Junian/ [22] mijne magen/ ende mijne [23] mede-gevangenen/ welcke vermaert zijn onder [24] de Apostelen/ die oock [25] voor my [26] in Christo geweest zijn.

8 Groet Amplian mijnen beminden [27] in den Heere.

9 Groet Urbanum onsen mede-arbeyder in Christo/ ende Stachyn mijnen beminden.

10 Groet Apellem/ die [28] beproeft is in Christo. Groetse die van [29] Aristobuli [huys-gesin zijn].

11 Groet Herodionem/ [30] die van mijn maeghschap is. Groetse die van Narcissi [huys-gesin zijn], de gene [namelijck] [31] die in den Heere zijn.

12 Groet Tryphenam ende Tryphosam/ [vrouwen] [32] die inden Heere arbeyden. Groet Persidem de beminde [suster], die veel gearbeydt heeft inden Heere.

13 Groet Rufum [33] den uytvercoren inden Heere/ ende [34] sijne moeder ende [35] de mijne.

14 Groet Asyncritum/ Phlegontem/ Herman/ Patrobam/ Hermen/ ende de broeders die met haer zijn.

15 Groet Philologum ende Julian/ Nereum/ ende sijne suster/ ende Olympam/ en alle de heylige/ die met haer lieden zijn.

16 [b] Groet malcanderen [36] met eenen heyligen kus. De ghemeynten Christi/ groeten ulieden.

17 [c] Ende ick bidde u/ Broeders/ neemt acht op [37] de gene die tweedracht ende ergernissen aenrechten tegen de leere/ die ghy [van ons] geleert hebt: [d] ende wijckt af van de selve.

18 [38] Want de sulcke [39] en dienen onsen Heere Jesu Christo niet/ [e] maer [40] haren buyck: ende verleyden door schoon-spreken ende prijsen [f] de herten [41] der eenvoudige.

32 Siet vs. 6. 33 D. die een uytgelesen ende bysonder man is. 34 Namel. nae de natuere. 35 N. nae de liefde ende affectie. Siet 1. Timot. 5. 2. b 1. Corinth. 16. 20. 2. Corint. 13. 12. 1. Thess. 5. 26. 1. Petr. 5. 14. 36 D. met eenen kus van vrede ende broederschap/ met welcke de geloovige/ nae het gebruyck van die landen ende tijden/ malkandren plachten te groeten. Ende wort heyligh genaemt/ om dat sy niet uyt vleeschelicke maer geestelicke liefde/ ende sonder geveynstheyt gegeven worden. Genes. 29. 11. c Col. 2. 8. Tit. 3. 10. 2. Ioan. v. 10. 37 Hy verstaet door de sulcke so andere ketters/ als de gene die de Christelicke Religie aengenomen hebbende/ leerden dat de Ceremonien der Wet noch nootsakelick moesten onderhouden worden ter saligheyt. Siet Gal. 1. 7. Phil. 3. 2. 1. Timot. 4. 1. 2. Timot. 3. 1/ &c. Tit. 3. 10. d Matth. 18. 8, 17. 2. Thess. 3. 6. 2. Timot. 3. 5. 38 Hy beschrijft de selve/ op datse mogen bekent/ ende te beter gemijdet worden. 39 Namelijck/ hoe wel sy haer voor dienaers des Heeren uytgeven. e Phil. 3. 19. 40 D. leeren om vuyl gewins wille/ ende om haren buyck te versadigen. 1. Timot. 6. 5. Tit. 1. 11. f Ezech. 13. 18. 41 Gr. der gene die niet quaet en zij.

19 Want [42] uwe gehoorsaemheyt is tot [kennisse van] alle gecomen. Ick verblijde my dan uwen't halven: [g] ende ick wil dat ghy wijs zijt in het goede/ doch onnoosel in het quade.

20 Ende [43] de Godt des vredes sal [44] den Satan [45] haest [46] onder uwe voeten verpletteren. [47] De genade onses Heeren Jesu Christi zy met u lieden. Amen.

21 U groeten [h] Timotheus mijn mede-arbeyder/ ende [i] Lucius/ ende [k] Jason/ ende [l] Sosipater mijne bloedtverwanten.

22 Ick Tertius/ [48] die den Brief geschreven hebbe/ groete u inden Heere.

23 U groet [49] Gaius mijn ende der geheeler Gemeynte [50] huysweert. U groet [m] Erastus [51] de Rent-meester [52] der stadt/ ende de broeder Quartus.

24 [53] De genade onses Heeren Jesu Christi zy met u allen. Amen.

25 [n] Hem nu die machtigh is u te bevestigen/ na [54] mijn Euangelium/ [55] ende de predikinge Jesu Christi/ [o] na de openbaringe [56] der verborgentheyt/ die [57] [van] de tijden der eeuwen [58] verswegen is geweest:

26 Maer [59] nu geopenbaert is/ ende door [60] de Prophetische Schriften/ [61] na het bevel des eeuwigen Godts/ tot gehoorsaemheyt des geloofs/ onder alle de Heydenen [62] bekent is gemaeckt:

27 [63] Den [selven] alleen Wijsen Godt [zy] door Jesum Christum de heerlijckheyt in der eeuwigheyt. Amen.

* De Sendt-brief aen den Romeynen [is] geschreven van Corinthen/ [gesonden] door Pheben/ de dienaresse der Gemeynte die te Cenchreen is.

42 Namel. welcke ghy betoont in het aennemen der leere des Euangeliums/ die hy geloove noemt Rom. 1. 8. Siet 1. Thess. 1. 8.
g Matth. 10. 16. 1. Corinth. 14. 20.
43 Siet Rom. 15. vs. 33.
44 N. die door sijne instrumenten u soeckt te verleyden.
45 Het welck hier wel begint/ maer in het eynde van dese werelt/ welck aenstaende is. Apocal. 22. 12. volkomelick sal geschieden.
46 D. doen/ dat ghy hem door Christum sult volkomelic overwinnen. D'Apostel schijnt hier te sien op d'eerste belofte des Euangeliums. Gen. 3. 15. Siet oock Apoc. 12. 11.
47 Desen wensch gebruyckt d'Apostel in in alle sijne Sendt-brieven. siet 2. Thess. 3. v. 17.
h Actor. 16. 1. Philip. 2. 19. Coloss. 1. 1. 1. Thess. 3. 2. 1. Timot. 1. 2.
i Actor. 13. 1.
k Actor. 17. 5.
l Actor. 20. 4.
48 Namelijck/ uyt den mont van Paulus.
49 Siet van hem Actor. 20. 4. 1. Cor. 1. 14.
50 D. die in sijn huys herberghde den Apostel/ ende andere geloovige/ die daer niet woonachtigh en waren. Siet vs. 1.
m Actor. 19. 22. 2. Timot. 4. 20.
51 Ofte/ besorger, ontfanger. Siet Luc 16. 1.

52 Dat is/ van Corinthen/ van waer de Apostel desen Brief geschreven heeft. 53 Siet vs. 20. de Apostel verhaelt desen wensch wederom/ om te toonen hoe noodigh de selve is/ ende dat desen brief uyt groote toegenegentheyt van hem is geschreven. n Ephes. 3. 20. 54 D. is/ dat door my gepredickt is. Siet Rom. 2. 16. 55 D. het welck is de predikinge/ Namel. ofte/ die de Heere Christus selve gepredickt heeft/ Hebr. 1. vs. 1/2. Ofte/ wiens inhoudt is de Heere Christus. 1. Corinth. 2. 2. o Ephes. 1. 9. ende 3. 9. Coloss. 1. 26. 2. Tim. 1. 10. Tit. 1. 2. 1. Petr. 1. 20. 56 D. der leere des Euangeliums van Christo nu in den vleesche gekomen zijnde/ welcke voor desen alsoo niet en is bekent geweest/ ende in welcke leere soodanige een wijsheyt Godts geopenbaert wort/ die door geener creatueren verstant en konde doorgrondet worden. 1. Petr. 1. 12. 57 Gr. eeuwige tijden: ofte/ van de tijden der werelt, dat is/ nae nae dat de werelt geschapen is ghewe est. 58 Dit is te verstaen/ niet alsoo/ datmen in den Ouden Testamente van de Euangelische leere niet en soude hebben geweten: want in het volgende vs wordt verklaert dat de openbaringe deser leere oock geschiet is door de Prophetische Schriften: maer ten aensien van die klare openbaringe ende verkondinge nu in den Nieuwen Testamente geschiet/ alsoo Christus doe noch niet en was gekomen: ende de Heydenen daer van gantschelick niet en wisten. Psal. 147. 20. Ephes. 2. 12. 59 Namel. in de tijden des Nieuwen Testaments. 60 Namel. in welcke de Messias beloofst ende beschreven wort/ met alle sijne omstandigheden ende weldaden. Actor. 26. 22. Rom. 1. 2. ende 3. 21. 1. Petr. 1. 10. wanneer de selve worden vergeleecken met het gene in't Nieuwe Testament wort beschreven in Christo vervult te zijn. 61 Ofte/ ordonnantie Godts, die goet gevonden heeft alsoo der menschen salicheyt te wege te brengen/ ende die niet en is gehouden daer van yemandt rekenschap te geven. 62 Namel. daer het te voren onder haer verswegen was/ v. 25. 63 Ofte/ den eenigen wijsen Godt. Ofte/ den alleen wijsen Godt, door Iesum Christum, dien zy de heerlickheydt in der eeuwicheyt. * Dit onder-schrift en wordt in sommige boecken niet gevonden. Doch hoe wel men op soodanige onderschriften niet vast en mach gaen/ als van de uytleggers gestelt zijnde/ so blijckt nochtans dat dit met de waerheyt over een komt/ als men wel merckt op het gene geseght wordt. Actor. 20. vs. 1/2. ende 2. Corinth. 12. 14.

Eynde des Sendt-briefs PAULI *aen de Romeynen.*

De Eerste Sendt-brief des Apostels PAULI Aen die van CORINTHEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

ALSO den Apostel tot Corinthen, de hooft-stadt van Achajen, door *CHRITI* bevel, ontrent anderhalf jaer stil was geweest, ende aldaer een groote Gemeynte geplant hadde, *Actor.* 18. 9, 10, 11. so is hy van daer voort getrocken om oock in andere steden van Asien *CHRISTUM* te prediken, ende na eenen merckelicken tijdt, nu gelijck blijckt uyt 1. *Corinth.* 16. 8. te Ephesen zijnde, heeft hy aldaer verstaen uyt eenige van het huys-gesin Chloës, 1. *Corinth.* 1. 11. datter oneenigheydt in de Gemeynte ontstaen was. Heeft oock vande Corintheren selve eenen brief ontfangen, 1. *Corint.* 7. 1. waer in sy advijs van den Apostel hebben begeert over eenige swarigheden in hare Gemeynte geresen: waer op hy in desen brief antwoort: Eerstelijck dan, nae een korte inleydinge in de eerste 9 versen deses briefs, berispt hy haer, in de reste van het eerste ende in de dry volgende Capittelen, over de oneenigheyt die onder haer was geresen, insonderheydt door den hooghmoet ende curieusheyd van eenige Leeraers, die met hare welsprekenheyt ende menschelijcke Philosophie pronckten, ende de eenvoudigheyt des Euangeliums verbastaerdden, ende in *Paulo* verachteden. Daer nae bestraft hy haer in 't 5. Capit. over het dulden van eenen bloed-schender in hare Gemeynte: ende schrijft haer voor hoe sy den Kerckelijcken tucht tegen hem ende andere ergerlicke broederen gebruycken sullen. In het 6 Capit. vermaent hy haer, dat sy de geschillen, die sy in wereldsche saken onder malkanderen hadden, niet en sullen brengen voor de ongeloovige Overheydt, maer dat sy die onder malkanderen in het vriendelick sullen afdoen: ende berispt haer van wegen de hoererie, die onder haer noch gepleeght wierdt. In het 7 Capit. begint hy de vragen te beantwoorden, die sy hem schriftelick hadden voorgestelt, ende eerst aengaende den maeghdelicken ende weduwelicken staet, ende het houwelick. Daer nae in het 8 Capittel handelt hy van de dingen, die den Afgoden waren geoffert. In 't 9 Capit. van het onderhoudt der Kercken-dienaren. In 't 10 Capit. wederom van het vlieden der afgoderye ende afgoden-offer. In 't 11 Capit. berispt hy eenige misbruycken die in hare Vergaderingen, inde kleedinge der vrouwen, ende in 't gebruyck des Avontmaels waren in-gekropen: ende richt die nae *CHRISTI* insettinge. Inde 12. 13. ende 14. Capit. spreeckt hy van het recht gebruyck der geestelijcke gaven, die de H. Geest verscheydelick onder de Gemeynte uytdeelde, ende insonderheyt vande gave der Prophetie, ende der vremde talen. In 't 15 Cap. handelt hy van de sekerheyt der opstandinge uyt den dooden, ende verklaert in 't breede hoe die sal geschieden. Ende na dat hy in 't begin van het 16 Capit. gesproken hadde van de handreyckinge, die de Griecksche Gemeynten vergaderden voor de arme geloovige in Iudea, besluyt hy desen brief met eenige vermaningen ende groetenissen aen haer.

Het Eerste Capittel.

1 Inde inleydinge/ die tot het 10 vs duert/ stelt den Apostel voor-aen sijnen naem/ als schrijver deses briefs/ ende den name der gene daer hy aen schrijft/ met de gewoonlicke Apostolische groete. 4 Danckt voorder Godt voor de weldaden die hy dese Gemeynte alreede hadde bewesen. 8 en versekertse van Christi trouwe/ in 't volvoeren van sijn begonnen werck. 10 Komt daer nae tot de sake selve/ ende verklaert hoe hy verstaen heeft datter verdeeltheyt onder haer was/ ende dat d' eene seyde/ Ick ben Pauli/ ende d' ander/ Ick ben Cephe/ &c. 13 Berispt se daer over met verscheydene redenen/ ende toont dat sy tot een teecken van eenigheydt in Christi name alleen zijn gedoopt geweest. 18 Handelt daer na tegen de gene/ die op de wereltsche wel-sprekentheyt roemden/ ende verklaert dat Godt daer door onder haer niet krachtigh en was geweest/ maer door de eenvoudigheyt der predicatie van den gekruysten Christus. 26 Ende dat dese kracht haer geopenbaert hadde in de bekeeringe niet veler wijse ende machtige onder haer/ maer der geringe ende onwijse na de werelt. 29 op dat sy niet in haer selven en souden roemen/ maer alleen in Christo, in welcken sy alles hadden ter saligheyt noodigh.

1 [1] PAULUS een geroepen Apostel JESU CHRISTI, door dē wille Godts/ ende [2] Sosthenes [3] de broeder/

2 Aen de Gemeynte Godts die te [4] Corinthen is/ [a] [5] den geheylighden in Christo Jesu/ [b] [6] den geroepenen heyligen/ [c] met alle die den name onses Heeren Jesu Christi aenroepen [7] in alle plaetse/ beyde hares ende onses [Heeren].

3 [d] [8] Genade zy u ende vrede van Godt onsen Vader/ ende den Heere Jesu Christo.

4 Ick dancke [9] mijnen Godt alle tijdt over u/ van wegen de genade Godts die u gegeven is [10] in Christo Jesu.

5 [e] Dat ghy [11] in alles zijt rijcke geworden in hem/ [12] in alle reden ende alle kennisse:

6 Gelijck [13] het getuygenisse Christi [14] bevestight is onder u.

7 Alsoo dat het u [15] aen geen gave en ontbreeckt/ [f] [16] verwachtende de openbaringe onses Heeren Jesu Christi.

8 [g] Welcke [Godt] u oock sal [17] bevesti-

1 Van den name Paulus, ende 't gene volght/ siet d'aenteeckeninge op Act. 13. 9. Rom. 1. 1.

2 Dese meynen eenige dat geweest is de selve Sosthenes/ die te voren was een Overste der Synagoge tot Corinthen/ ende tot Christum bekeert is. Act. 18. 17. ende dat hy nu by Paulum was/ ofte met hem van Corinthen was vertrocken om de vervolginge tegen hem/ doch dit is onseker.

3 Soo noemt hy desen Sosthenem/ niet alleen om dat hy een Discipel Christi was/ maer oock een voornemen Leeraer ende met-geselle Pauli/ ende by de Gemeynte in groote achtinge. Siet diergelijck 2. Corinth. 1. 1. ende Gal. 1. 2. 4 Dese was de hooftstadt van Achajen in Grieckenlandt/ gelegen tusschen twee zeen/ in de enghte waer mede Peloponesus vast was aen Achajen/ een zeer rijcke ende vermaerde Koop-stadt/ ende daer by vol weelde ende overdaet/ die eens was verwoest geweest van de Romeynen/ maer daer na ten tijden des Keysers Augusti wederom op gebouwt/ ende tot haren vorigen bloeyenden staet gebracht. Siet Actor. 18. 1. a Ioan. 17. 19. Actor. 15. 9. 1. Thess. 4. 7.
5 N. die door Christum ende sijne gemeynschap van den gemeynen hoop der werelt zijn afgesondert tot een Gemeynte Godts.

b Rom. 1. 7. Ephes. 1. 1.

6 Namel. niet alleē uytwendigh door het woordt/ maer oock inwendigh door de kracht des Heyligen Geests/ waer door sy het beste deel der Gemeynte/ dat is/ de ware geloovige verstaet/ waer van Christus spreeckt Actor. 18. 10.

c 2. Timoth. 2. 22.

7 N. van Achajen/ daer Corinthus in lagh/ gelijck 2. Cor. 1. 1. wordt uytgedruckt. Ofte/ der geheele werelt/ daer de name Christi aengeroepen wort/ gelijck Act. 9. 14. 2. Tim. 2. 22. de geloovige daer door beschreven worden. Want 't gene Paulus aen een Gemeynte schrijft is een voorschrift/ waer nae haer alle Gemeynten moeten reguleren: gelijck Christus seyde tot sijne Discipelen/ Marc. 13. 37. d Rom. 1. 7. 2. Cor. 1. 2. Ephes. 1. 2. 1. Pet. 1. 2. 8 Siet hier van Rom. 1. 7. 9 Dit is het woordt des geloofs/ het welck Godt voor sijnen Godt erkent/ Rom. 1. 8. ende Christum voor sijnen salighmaker. Gal. 2. 20. niet om andere geloovige daer van uyt te sluyten/ maer om haer een exempel der ware belijdenisse voor te schrijven. Siet diergelijcke. Job 19. 25. Psal. 18. 3. ende 23. 1. ende 27. 1. Jesai. 61. 16. Joan. 20. 28. 1. Tim. 1. 15/ &c. 10 Ofte/ door Christum Iesum. e Coloss. 1. 1. 11 N. met allerley geestelicke gaven overvloedelick begaeft geworden door hem. Hier mede leght hy een fondament om haer te toonen dat sy door dese gaven niet en moeten hooghmoedigh worden/ ofte tegen malkanderen roemen/ maer dat sy Godt in Christo daer over moeten dancken/ ende die gebruycken tot stichtinge van malkanderen in vrede ende eenigheyt. 12 Ofte/ in allen woorde. Dit wordt verstaen/ ofte van de gave van bequamelick te komen uytspreken het gene door de kennisse van haer begrepen was/ ofte/ van het woort des Apostels selve/ waer door sy tot dese kennisse van alle verborgentheden des geloofs gebracht waren. Actor. 20. 20. 13 N. het woort des Euangeliums Christi. Rom. 1. 16. gelijck hier nae 1. Cor. 2. 1. 14 N. uytwendelick door verscheyden mirakelen/ die onder haer geschiet waren/ 2. Corint. 12. 12. ende inwendelick door de versegelinge des Heyligen Geests in hare herten. 1. Cor. 2. 12. ende 2. Cor. 1. 22. Siet oock Marc. 16. 20. 15 N. tot salicheyt ende stichtinge noodigh. Andersins kennen wy hier maer ten deele/ en prophetereren maer ten deele. 1. Cor. 13. 9. Ende dit seght hier de Apostel in 't gemeyn van de ware Christenen die onder haer waren/ welcke hy daer nae over het misbruyck deser gaven berispt/ ten aensien van de gebreken/ die oock onder sommige van haer waren ingekropen. f Phil. 3. 20. Tit. 2. 13. 16 Namel. in sijne tweede toekomste/ in welcke wy in al het gene ons noch gebreeckt/ eerst sullen volmaeckt worden. 1. Corint. 13. vss. 10/ 11/ 12. Siet oock 1. Petr. cap. 1. vss. 7/ 13. g 1. Thess. 3. 13. ende 5. 23. 17 Ofte/ versterken. Namel. in het geloove/ ende begonnen goet dat alreede in u is.

gen

gen tot den eynde toe / [om] [18] onstraffelick [te zijn] [19] in den dagh onses Heeren Jesu Christi.

9 [h] Godt is [20] getrouw / door welcken ghy geroepen zijt tot [i] [21] de gemeynschap sijns Soons Jesu Christi onses Heeren.

10 Maer [22] ick bidde u / broeders / [23] door den name onses Heeren Jesu Christi / [k] dat ghy alle [24] het selve spreeckt / ende [dat] onder u geene [25] scheuringen en zijn / maer [dat] ghy [26] te samen gevoeght zijt in eenen selven [27] sin / ende in een selve gevoelen.

11 Want my is van u bekent gemaeckt / mijne broeders / door die van [28] Chloës [huysgesin zijn], datter twisten onder u zijn.

12 Ende dit segge ick / dat een yegelick van u seght / [l] Ick ben [29] Pauli / ende ick [m] [30] Apollo / ende ick [31] Cephe / ende ick [32] Christi.

13 [33] Is Christus gedeelt? Is Paulus voor u gecruyst? Of zijt ghy [34] in Pauli name gedoopt?

14 Ick dancke Godt / dat ick niemant van u lieden gedoopt en hebbe / dan [n] Crispum ende [o] Gajum:

15 Op dat niet yemandt en segge / dat ick in mijnen name gedoopt hebbe.

16 Doch ick hebbe oock het huysgesin van [p] Stephanas gedoopt: voorts en weet ick niet of ick yemandt anders gedoopt hebbe.

17 Want Christus en heeft my [35] niet gesonden om te doopen / maer om het Evangelium te verkondigen: [q] [36] niet met wijsheyt van [37] woorden / op dat [38] het cruyce Christi niet [39] verydelt en worde.

18 Want [40] het woordt des cruyces is wel / den genen die verlozen gaen / [41] dwaesheyt: [r] maer ons die behouden worden is het [42] een kracht Godts.

19 Want daer is geschreven / [s] Ick sal de wijsheydt [43] der wijse doen vergaen / ende het verstant der verstandighe sal ick te niete maken.

20 [t] Waer is [44] de wijse? Waer is de Schriftgeleerde? Waer is de ondersoecker deser eeuwe? En heeft Godt [45] de wijsheyt deser werelt niet [46] dwaes gemaeckt?

21 [v] Want nademael [47] in de wijsheyt Godts de werelt Godt [48] niet en heeft gekent [49] door de wijsheyt / soo heeft het Gode behaeght door [50] de dwaesheyt der predikinge saligh te maken die gelooven:

22 Overmits [x] de Joden [51] een teecken begeeren / ende de Griecken [52] wijsheydt soecken:

23 Doch wy prediken Christum den gecruycighden / [y] den Joden wel [53] een ergernisse / ende den Griecken [54] eene dwaesheyt:

24 Maer haer [55] die geroepen zijn / beyde Joden ende Griecken / [56] [prediken wy] Christum de kracht Godts / ende [z] de wijsheyt Godts.

25 Want [57] het dwase Godts is wijser dan de menschen: ende [58] het swacke Godts is stercker dan de menschen.

26 Want [59] ghy siet uwe roepinge / broeders / [a] dat [ghy] niet vele wijse [en zijt] [60] na den vleesche / niet vele machtige / niet vele edele.

27 Maer [61] het dwase der werelt heeft Godt [62] uytverkozen / op dat hy de wijse beschamen soude: ende het swacke der werelt heeft Godt uytverkozen / op dat hy het stercke [63] soude beschamen.

28 Ende het onedele der werelt / ende het verachte / heeft Godt uytverkozen / ende [64] het gene niet en is / op dat hy [65] 't gene [yet] is [66] te niete soude maken.

29 Op dat [67] geen vleesch en soude roemen voor hem.

30 Maer [68] uyt hem zijt ghy [69] in Christo Jesu / [b] die ons geworden is [70] wijsheyt van Gode / ende rechtveerdigheyt / ende heylighmakinge / ende [71] verlossinge.

31 Op dat [het zy], gelijck geschreven is / [c] Die roemt / [72] roeme inden Heere.

18 D. eygentlick / die niemant en sal connen beschuldigen. Rom. 8. Vss. 1/33.
19 D. in den uytersten dagh / wanneer Christus sal verschijnen om te oordeelen / ende om de sijne volkomelick te verlossen. Rom. 2, 16. Ephes. 4. 30.
h 1. Cor. 10. 13. 1. Thess. 5. 24.
20 N. in het uytvoeren sijner belofte: waer mede hy belooft heeft / dat hy de sijne niet en sal verlaten. Siet Jesai. 49. 15.
i Ierem. 32. 40, &c. Ioan. 15. 5. Galat. 2. 20. 1. Ioan. 1. 3.
21 N. niet alleen de uytwendige / waer door wy belijden gemeynschap te hebben aen Christum, ende sijne weldaden: maer insonderheyt de inwendige / waer in wy door het geloove / ende door den Geest Christi met hem vereenight ende aller sijner weldaden deelachtigh zijn. Siet Rom. 8. 32. Ephes. 3. 17. 1. Joan. 1. 3.
22 Ofte / vermane u. Hier begint den Apostel haer te vermanen tegē de scheuringen / ende haer te waerschouwen dat sy geene uytnemers en moeten zijn der persoonen onder de Leeraers / alsoo daer oneenicheyt uyt rijst: noch om de uytwendige gaven den eenen meer aenhangen als den anderen. Ende de Leeraers selve / dat sy het Evangelium niet op en proncken met menschelicke wijsheyt / ofte welsprekentheyt / maer voorstellē in eenvoudigheyt / ende kracht des Geests Christi.
23 D. is / door Christum, ofte om Christi wille.
k Rom. 12. 16. ende 15. 5. Philip. 2. 2. ende 3. 16. 1. Petr. 3. 8.
24 D. eenerley wijse van spreken gebruyckt van het selve geloove / ofte van de gronden des selven geloofs: om dat namelick uyt de verscheydenheydt van spreken dickmael komt verscheydenheyt van gevoelen / ofte ten minsten ydele twistinge.
25 Gr. schismata, welcke eygentlick verdeeltheden zijn / die in de Gemeynte rysen over eenige verschillen in het geloove / die niet fondamenteel en zijn: ofte die het geloove selve niet aen en gaen / maer de liefde / ende uytwendige ordeningen alleen: die soo wel als ketteryen (welcke eygentlick de fondamenten der leere raecken) onder de wercken des vleeschs getelt worden / Galat. 5. 20. hoe wel het somwijlen oock breeder genomen wort.
26 Ofte / vereenight: een gelijckenisse genomen van een sake die uyt vele deelen bestaet / welcke in malkandren gevoeght een volkomen werck ofte lichaem maken.
27 Ofte / meyninge: dit is het ander middel om ware eenicheyt te houden in de Gemeynte / namelick onder de selve wijse van spreken te houden eenerley meyninge ofte gevoelen.
28 Dese schijnt geweest te zijn een vrome matroone / ende van aensien onder de Gemeynte van Corinthen.
l 1. Corinth. 3. 4.
29 Namel. Discipel / gelijck oock in 't volgende.
m Actor. 18. 24. 1. Corinth. 16. 12.
30 Dat dese Apollos oock tot Corinthen vele tot het geloove gebracht heeft / blijckt uyt Actor. 18. Vss. 24/27.
31 D. Petri / Siet Joan. 1. 43. Galat. 2. 9. waer uyt nochtans niet en volght dat Petrus tot Corinthen oock gepredickt heeft / maer het kan zijn / dat eenige sijner Discipelen daer geweest zijn / die haer van Petro / ofte van Petri leere geroemt hebben. Want dat sy oock Pauli / Cephe / ende Apollo namen hier tot hebben misbruyckt ende niet alleen de namen van andere Leeraers / blijckt uyt het gene volght cap. 4. 6.
32 Dese waren de eenvoudige ende oprechte Christenen / die geen factieuse namen van Leeraers en hebben willen aennemen / ende daer aen wel gedaen hebben.
33 Van hier voort brenght den Apostel verscheydene redenen by / waer mede hy bewijst dat sulcke verdeeltheden onbehoorlick zijn. Want voor eerst schijnt hier uyt dat men Christum wil verdeelen / die alleen het hooft is sijner Gemeynte / wanneer men een deel van de Gemeynte alleen van Christo noemt / ende de andere deelen van Paulo / Petro / Apollo / ende andere Leeraren. Daer en boven dat oock Christus niet alleen de verlosser en is van sijne Gemeynte / eyndelick dat sy in yemants anders naem dan in Christi naem souden gedoopt zijn.
34 Namel. om Pauli name hier door aen te nemen. Siet van dese wijse van spreken / Matth. 28. 19.
n Actor. 18. 8.
o Rom. 16. 23.
p 1. Corint. 16. Vss. 15, 17.
35 D. niet voornamelick. Want alle de Apostelen zijn gesonden geweest om te doopen / Matth. 28. 19. ende andersins en soude de Apostel oock dese niet hebben mogen doopen. Maer sy hebben desen dienst / daer toe minder gaven van noode waren dan tot het prediken / om geenen tijdt te verliesen / aen andere hare Discipelen ende Leeraers over gelaten. Siet Actor. 10. 48.
q 1. Corinth. 2. Vss. 1, 4. 2. Pet. 1. 16.
36 Inde naevolgende woorden ontdeckt de Apostel den oorspronck / waer uyt dese verdeeltheden onder de Corintheren waren gesproten: namelick daer uyt dat eenige Leeraers de oprechtigheyt ende eenvoudigheydt des Evangeliums Christi sochten op te proncken met menschelicke welsprekentheydt / ende te vermengen met menschelicke wijsheyt ofte Philosophie / waer door de ooren sommiger toehoorderen kittelig wierden / ende andere oprechte Leeraers verachteden / ofte voor by gingen: welck doen de Apostel met sijn exempel ende andere redenen wederleght.
37 Gr. woort, ofte / reden. N. die de menschelicke wijsheyt leert. 1. Corinth. 2, 4. ofte met konstige welsprekentheyt.
38 D. het woort des cruyces / gelijck in het volgende vs. verklaert wordt.
39 D. van sijnen lof ende kracht berooft en worde / het welck geschiet als men de selve der menschelijcke wijsheyt ofte welsprekentheyt toe-schrijft.
40 D. de leere des Evangeliums van Christo, die voor ons gekruyst is.
41 D. wort van haer voor dwaesheyt gehouden / ende van de werelt-wijse gerekent.
r Rom. 1. 16.
42 D. een middel waer door de Geest Christi in ons krachtelick werckt het geloove ende de weder-geboorte tot onser saligheydt, Rom, 1, 16, 2, Corinth, 3, Vss. 3 / 4.
s Iob 5. 12. Iesai. 29. 14.

43 D. die voor wereIt-wijse gehouden worden / ofte die haer selven sulcke wijsheyt toe-schrijven. De Propheet verhaelt dese woorden teghen de gene die het woort Godts van de Propheten voor-gestelt verachteden / ende meer hielden van menschelicke leeringen.
t Iesai. 33. 18.
44 D. werelt-wijse. Dese woorden schijnen genomen te zijn uyt Jesa. 33. 18. daer diergelijcke / doch wat verandert / gevonden worden: ofte zijn de woordē Pauli selve / die hy uyt het voorgaende getuygenisse treckt. Dan de sin komt op een.
45 N. wanneer de menschen de Goddelicke saken na de selve willen afmeten.
46 Dat is / getoont dwaes te zijn: ofte oock door een rechtveerdigh oordeel tot dwaesheyt overgegeven. Siet Rom. 1. Vss. 21/22.
v Matth. 11. 25. Luc. 10. 21.
47 D. in de schepselen van den Hemel eñ aerde / door welcke Godt sijne wijsheyt sonderlinghe openbaert. Rom. 1. 20.
48 N. alsoo het behoort ende ter saligheyt noodigh is. Rom. 1. Vss. 18/20.
49 Door haer natuerlick verstant ende reden.
50 D. door de predikinge des gekruysten Christi, die de wereltsche menschen voor dwaesheyt houden. Vs. 23.
x Matth. 12. 38. ende 16. 1. Ioan. 4. 48.
51 Dat is / mirakelen. Siet Matth. 16. 4. Joan. 4. 48.
52 D. redenen / die van het menschelick vernuft voor wijsheyt gehouden worden.
y Matth. 11. 6. Ioan. 6. 60, 66.
53 N. van wegen sijnen geringen ende verachten staet in de werelt / overmits sy een matigh Coninck in de werelt verwachten / die haer als kleyne Coningen over andere soude doen heerschen. Siet oock Luc. 2. 34.
54 Namel. dat wy het leven door den doot van eenen gekruysten mensche souden verwerven.
55 N. niet alleen uytwendelick door het woort / want alsoo zijn oock de voorgaende / die verlozen gaen / geroepen: maer oock inwendelick ende krachtelick door den Geest Godts / ende nae sijn voornemen. Rom. 8. Vss. 28/30. ende hier Vss. 26/27.
56 Hier door kan verstaen worden / ofte de predicatie van Christo, welcke te voren Vs. 18. oock de kracht Godts is genaemt: ofte / Christus selve / die de macht ende wijsheyt Godts genaemt wordt / om dat hy is het uytgedruckte beelt van den persoon des Vaders / door welcken hy sijne Goddelicke macht ende wijsheyt / in het verlossen des menschen / boven alle dingen heeft betoont. Vs. 30. Siet Prov. 1. 8. Matth. 11. 19. Luc. 11. 49.
z Coloss. 2. 3.
57 D. het gene de wereltsche menschen voor dwaesheyt rekenen / is wijser dan sy zijn met alle hare wereltsche wijsheyt.
58 D. het gene sy voor swack / ende van geener kracht houden om de menschen tot de saligheydt te brengen / is stercker ofte krachtiger dan sy met alle hare vermetele welsprekenheyt ende aensienelickheyt.
59 Ofte / siet uwe roepinge. D. hoe ghy geroepen zijt: ofte / de gene die geroepen zijn onder u / namelick tot de gemeynschap Christi, ende sijner Gemeynte.
a Ioan. 7. 48. Iac. 2. 5.
60 D. nae den uytwendigen staet ende achtinge der menschen.
61 D. de gene die de werelt-wijse voor dwase / swacke / onedele / &c. houden.
62 D. nae sijne eeuwige verkiesinge tot sijne Gemeynte gebracht.
63 D. betoonen soude dat het selve in saken der saligheydt voor Godt niet en gelt / maer ydel is.
64 D. dat soo geringh geacht wort / al of het niet en ware. 1. Cor. 3. 7.
65 D. dat geacht wort yet / ofte wat groots te zijn.
66 Dat is / ydel ende onnut soude betoonen te zijn.
67 D. geen mensche. gelijck Galat. 2, 16. N. al of er yet in hem ware / waer door Godt beweeght soude zijn / om hem meer dese genade als andere te doen.
68 D. uyt sijne genade ende kracht: gelijck Rom. 11. Vs. 36. Siet 1. Joan. 4. Vss. 1/2/4/6.
69 D. met Christo door het geloove vereenight. Rom. 8. 1.
b Ierem. 23. 5. Ioan. 17. 19
70 D. een oorsake ende stoffe van alle rechte wijsheyt / ende rechtveerdigheyt / ende heylighmakinge.
71 Namel. van alle quaden ende elenden des lichaems ende der ziele / welcke volkomelick sal geschieden ten uytersten dage / die daerom de dagh der verlossinge genaemt wort / Ephes. 4. 30. Siet oock Luc. 21. 28. Rom. 8. 23.
c Iesai. 65. 16. Ierem. 9. Vss. 23, 24. 2. Cor. 10. 17.
72 D. alles hem alleen toeschrijve / met dancksegginge. Jer. 9. 23.

Het ij. Capittel.

1 Den Apostel bewijst met sijn exempel / hoe 't Evangelium Christi moet voor-gestelt worden / namelijck niet met menschelijcke wijsheydt ofte wel-sprekentheyt / maer in eenvoudigheyt / eñ geestelijcke kracht. 6 Verklaert voorders wat voor hemelsche wijsheyt daer in is begrepen. 10 ende hoe die door Godts Geest / ende niet door menschelijck vernuft geopenbaert is. 13 Verhaelt wederom met wat woorden die moet worden uytgesproken. 14 ende hoe die niet van den natuerlicken / maer van den geestelicken mensche wort onderscheyden ende geoordeelt.

1 ENde ick / broeders / als ick tot u gekomen ben / [a] en ben niet gekomen met [1] uytnementheyt van woorden / ofte van wijsheyt / u verkondigende [2] het getuygenisse Godts.

2 Want ick en hebbe [3] niet voor-genomen [4] yet te weten onder u / dan Jesum Christum / ende [5] dien gecruyciget.

3 [b] En ick was by u lieden [6] in [c] swackheyt / ende in vreese / ende in vele bevinge.

4 Ende mijne reden / ende mijne predikinge [d] en was niet in bewegelicke woorden der menschelicke wijsheyt / maer in [7] betooninge des geests ende der kracht.

5 Op dat uw' geloove [8] niet en soude zijn [9] in wijsheyt der menschen / [e] maer [10] in de kracht Godts.

6 [f] Ende wy spreken [11] wijsheyt onder [12] de volmaeckte: Doch eene wijsheydt [g] niet [13] deser werelt / noch [14] der Overste deser werelt / [h] die [15] te niete worden:

7 Maer wy spreken [16] de wijsheyt [i] Godts [bestaende] [k] in [17] verborgenheyt / die bedeckt was / [18] welcke Godt te voren verordineert heeft tot onser heerlickheyt [19] eer de werelt was.

8 [l] Welcke [20] niemandt van de Overste deser werelt gekent en heeft. [m] Want indien sy'se gekent hadden / soo en souden sy [21] den Heere der heerlickheyt niet gecruyst hebben.

9 Maer / gelijck geschreven is / [n] 'T gene de ooge niet en heeft gesien / ende de oore niet en heeft gehoort / ende [22] in het herte des menschen niet en is opgeklommen / 't gene Godt bereydt heeft dien die hem lief hebben.

10 [o] Doch Godt heeft [het] [23] ons geopenbaert door [24] sijnen Geest. Want de Geest [25] ondersoeckt alle dingen / oock [26] de diepten Godts.

11 [p] Want wie van de menschen weet het gene des menschen is / dan [27] de geest des menschen die in hem is? alsoo en weet oock [28] niemandt het gene Godts is / dan de Geest Godts.

12 Doch wy en hebben niet ontfangen den geest [29] der werelt / [q] maer den Geest [30] die uyt Godt is: op dat wy souden weten de dingen die ons van Godt [31] geschoncken zijn.

13 De welcke wy oock spreken / [r] niet met woorden die de menschelicke wijsheyt leert / maer met [32] [woorden] [33] die de heylige Geest leert / geestelicke dingen met geestelicke [34] t'samen-voegende.

14 Maer [35] de natuerlicke mensche [36] en begrijpt niet de dingen die des Geests Godts zijn. Want sy zijn hem [37] dwaesheyt / ende hy [38] en kan'se niet verstaen / om datse geestelick [39] onderscheyden worden.

15 [s] Doch [40] de geestelicke [mensche] onderscheydt wel [41] alle dingen / maer hy selve en wordt van [42] niemandt [43] onderscheyden.

16 [t] Want wie heeft [44] den sin des Heeren gekent / die hem soude onderrichten? maer wy hebben [45] den sin Christi.

a 1. Cor. 1.17. ende 2.4.
1 Gr. Uytnementheydt van woort ofte reden. D. een opgepronckte maniere van spreken / door welcke ick socht boven andere wijs te schijnen / ofte uyt te munten. ofte / u te over-reden. Siet 1. Cor. 4.19.
2 D. het Euangelium / het welck ons van Godt is geopenbaert / ende getuyght van den wille Godts tot onser salicheydt. 1. Cor. 1.6.
3 Gr. geoordeelt. want al was d'Apostel in vele andere saken ervaren / soo en hadde hy evenwel niet willen voor-dragen dan het gene dat tot hare salicheydt noodich was.
4 D. van eenige andere wetenschap by u te spreken.
5 D. die door sijnen doodt / ende volgende opstandinge ons van onse sonden verlost / ende der eeuwigher salicheydt deelachtich heeft gemaeckt. Rom. 4.25. ende 10. vers. 9/10.
b Actor. 18.1.
6 Dese dingen konnen verstaen worden / ofte van den nederigen stant / daer in hem de Apostel gehouden heeft / doe hy te Corinthen was / op dat niet hy maer alleen sijne leere in aensien soude wesen by haer / tegen de opgeblasentheyt der gene die dese scheuringen veroorsaeckten: ofte van de voorsichtichevdt ende beschroomtheyt / die hy gebruyckt heeft in't voor-stellen der leere der salicheyt / om niet menschelicks daer onder te vermengen / op dat de kracht der selve niet sijne wijsheyt ofte welsprekentheyt / maer alleen den aerdt der Leere / die hy predickte / ende des Geests Godts mede-werckinge soude worden toe-geschreven: het welck met het volgende best over een komt.
c Act. 18.3. 2. Cor. 10.10.
d 1. Cor. 1. vers. 17. ende 2.1. 2. Petr. 1.16.
7 D. betooninge der geestelicke kracht / die uytterlick door mirakelen / ende inwendelick door de werckinge des Heyligen Geests by sijn woort was gevoeght. 2. Corinth. 3.3.
8 D. sijne oorsake ofte fondament niet en soude hebben.
9 D. in redenen ofte woorden / die de menschelicke wijsheydt bedenckt.
e 2. Corinth. 4.7.
10 D. in de Goddelickheyt der Leere / door de kracht des Geests Godts aen onse herten betuyght. Actor. 16.14.
f Iob 28.21.
11 D. de swaerste verborgentheden van Godts woort. gelijck v. 7. Andersins heeft hy oock de swacke ende teere met melck gespijst. Siet 1. Corinth. 3.2. Hebr. 5.12.
12 D. die in de saken des geloofs meer toegenomen hebben / ende nu niet meer in de eerste beginselen en behoeven onderricht te worden. Siet Rom. 14.12 ende 15.1. Phil. 3.15. Hebr. 5.14. Dese worden by vergelijckinge van andere / volmaeckte genaemt: andersins en is hier niemant volmaeckt in kennisse so lange hy leeft. 1. Cor. 13.9.
g Iac. 3.15.
13 D. die van het menschelicke vernuft bedacht ende groot geacht wort.
14 Dat is / der wijse ende machtige / gelijck vs. 8.
h 1. Corinth. 15.24.
15 N. met alle hare wijsheyt ende macht / overmits die buyten dese werelt geen gebruyck en heeft.
16 D. die Godt ons tot onser salighevt heeft geopenbaert.
i Rom. 16.25.
k 1. Corinth. 4.1.
17 Soo noemt de Apostel de leere des Euangeliums / om dat de selve door geene menschelicke wijsheydt uyt en is gevonden / maer was voor haer bedeckt / tot dat Godt die door sijne Propheten ende Apostelen heeft geopenbaert.
18 N. wijsheyt Godts: waer door verstaen wort ofte de persoon Christi, die 1. Corint. 1.24. oock de wijsheyt Godts genaemt wordt: ofte de verborgentheden onser salicheyt in Christo by Godt voor-genomen / ende daer nae in den Euangelio geopenbaert / tot onser heerlickheydt. Luc. 2.32. Beyde komt met het volgende wel over een.
19 Gr. voor de eeuwen.
l Matth. 11.25. Ioan. 7.48. Actor. 13.27. 2. Cor. 3.14.
20 N. uyt hare natuerlicke reden ofte verstant / hoe groot ende hoe kloeck het selve oock was. Hoedanige Herodes / Pilatus / Cajaphas / ende andere machtige in dese werelt geweest zijn / als oock de Philosophen / Schriftgeleerde / ende diergelijcke. Andersins heeft Abraham oock door Godts Geest ende openbaringe sijnen dagh gesien. Ioan. 8.56. ende David heeft hem daer in verheught. Psal. 16.9. met andere godtsalige Coningen ende Propheten. Luc. 10.24. ende oock sommighe der Overste der Joden / als Nicodemus ende Joseph van Arimathea / hebben hem gekent: dan dese waren weynige / ende en hebben in sijnen doot niet gestemt. Luc. 23.51. Siet diergelijcke wijse van spreken / Ioan. 3.32.
m Ioan. 16.3. Actor. 3.17. ende 13.27. 1. Timot. 1.13.
21 Namel. die het hooftstuck is van dese wijsheyt Godts. Soo wort Christus genaemt ten aensien van sijne Goddelicke natuere. Psal. 24.7. Actor. 7.2. die gekruyst is nae sijne menschelicke natuere. Siet diergelijcke wijse van spreken. Ioan. 3.13. Actor. 3.15. ende 20.28.
n Iesai. 64.4.
22 Dese woorden voeght den Apostel tot naerder verklaringe van de voorgaende prophetische woorden / daer tusschen / om te toonen dat de verborgentheden des Euangeliums / ende de grootte der heerlickheyt die Godt sijne geloovige hier namaels bereydt heeft / soo weerdich zijn / dat niet alleen geen ooge / noch geen oore / maer selfs gheen vernuft die uyt en heeft konnen van hem selven bedencken ofte oock verstaen. Siet 1. Petr. 1. vs. 10/11/12.
o Matth. 13.11. 2. Corinth. 3.18.
23 Namel. die Godt lief hebben. Want dat den Apostel niet alleen van de Apostelen en spreeckt / maer oock van de gene die door haer woort in Christum gelooven / blijckt uyt het volgende.
24 Namel. welcke door het woordt / ende met het woordt in ons krachtich is. Siet 2. Corinth. 3.8. 1. Ioan. 2.27.
25 Dit seght de Apostel / niet om dat de Heylige Geest / die in ons woont / van eenige Goddelicke sake soude onwetende zijn / die hy soude moeten soecken te weten / maer om dat hem oock de aller diepste saken Godts / als een selve Godt met den Vader ende met den Sone / klaerlick bekent zijn: gelijck Godt wort geseght de herten ende nieren te doorsoecken / om datse voor hem bloot ende bekent zijn. Rom. 8.27. Apoc. 2.23.
26 D. den aller verborgensten raedt Godts. Siet Iesai. 40.13.
p Proverb. 27.19. Ierem. 7.9.
27 D. de redelicke ziele / ende het verstant des menschen weet wat in haer is. Siet 1. Ioan. 3.20.
28 N. onder de schepselen. Want de Sone kent den Vader / ende de Vader den Sone. Matth. 11.27. ende hier oock de Heylige Geest / als een eenich Godt met den Vader ende den Sone. Rom. 8.27.
29 D. die wereltsche dingen leert / ende in wereltsche dingē sijn vermaken heeft / ofte geluck stelt.
q Rom. 8.15.
30 D. die van Godt uytgaet ende sijnen kinderen belooft ende gegeven wort. Ioan. 14.16. Rom. 8.15.
31 Namel. tot onsen troost ende salighevt / dat is / Christum ende sijne weldaden. Rom. 8.32. Col. 2. vs. 9/10.
r 1. Corinth. 1.17. ende 2.4. 2. Petr. 1.16.
32 Ofte / redenen, bewegingen.
33 N. in sijne Godtlicke ingevingen ende schriften / niet opgepronckt met menschelicke welsprekentheyt / maer krachtigh in hare geestelicke eenvoudigheyt.
34 Ofte / vergelijckende. Gr. t'samen oordeelende: dat is / gelijck de leere geestelick is / soo stellen wy die oock voor niet met wereltsche / maer met geestelicke woorden.
35 Gr. de zielicke mensche, dat is / die geen ander ofte hooger wijsheydt en heeft / dan die hem het licht der natueren ende het menschelick vernuft leert. Siet Iud. vs. 19.
36 N. om de selve aen te nemen / ende hem selven tot salighevt toe te eygenen. Rom. 8.5. Siet een exempel Actor. 17.18. ende 25.19.
37 Siet 1. Corinth. 1. vs. 21/22/23.
38 Namel. dan door de genade ende kracht van Godts Geest / die het verstant verlicht ende de herten opent. Actor. 16.14.
39 Gr. geoordeelt, dat is / van menschelicke ende wereltsche leeringen met oordeel onderscheyden.
s Prov. 28.5.
40 Dat is / die door den Geest Godts is verlicht ende wedergeboren.
41 Namel. ter salighevdt noodigh. Want oock de geloovighe somtijts wel dwalen in sommige saken / maer die ter salighevdt soo noodigh niet en zijn: ofte wanneer sy dese gave der onderscheydinge niet genoech op en wecken door neerstigheyt ende gebeden. Siet Ioan. 10. vs. 4/27. 1. Thess. 5.21. 1. Ioan. 4.1.
42 Namel. die niet weder-ghebooren / ofte gheestelick en is: andersins moet oock de geest der Propheten den Propheten onderworpen zijn. 1. Cor. 14. vs. 29/32.
43 Ofte / geoordeelt, D. met oordeel onderscheyden. gelijck vs. 14.
t Iesai. 40.13. Rom. 11.34.
44 Ofte / den Geest des Heeren, gelijck Iesai. 40.13. daer dese woorden staen / uytgedruckt wordt. dat is / den sin ofte meyninge van den Geest des Heeren. Rom. 8.27.
45 D. de meyninge Christi is ons bekent gemaeckt door sijn woordt / ende door sijnen Geest / gelijck hier voren verklaert is vs. 10/12.

Het iij. Capittel.

1 Den Apostel geeft noch andere redenen / waerom hy het Euangelium in alle eenvoudigheyt onder haer heeft gepredickt / namelijck om hare kindsheyt in de kennisse / ende vleeschelickheyt in hare oneenigheden. 5 Verklaert voorders in wat aensien de Leeraers moeten zijn / ende hoe de lof van haer werck niet haer die planten / ende nat maken / maer Gode die den wasdom geeft / moet toe-geschreven worden. 10 Dat haer ampt is op Christum het fondament niet hoy / stroo / ende stoppelen / maer gout / silver / ende kostelijcke gesteenten te bouwen. 13 ende dat elcks werck door vyer sal beproeft worden / ende sy dan loon na bevindinge sullen ontfangen. 16 Dat de Tempel Godts door oneenigheden niet en moet geschonden worden. 18 Dewijle de wijsheyt der menschē dwaesheyt is voor Godt / 21 dat van niemant op menschen en moet roemē / dewijle wy Christi zijn.

1 ENde ick / Broeders / en konde tot u niet spreken [1] als tot geestelicke / maer [2] als tot vleeschelicke / als tot [3] jonge kinderen in Christo.

2 [a] Ick hebbe u met [4] melck gevoedt / ende niet met [5] [vaste] spijse: want ghy en vermochtet [doe] noch niet: ja ghy en vermoget oock nu noch niet.

3 Want ghy zijt noch vleeschelick. [b] Want dewijle onder u nijt is / ende twist / ende tweedracht / en zijt ghy niet vleeschelick / ende [en] wandelt [ghy niet] [6] nae den mensche?

4 Want als d'een seght / [c] Ick ben Pauli / ende een ander / Ick [ben] Apollo / en zijt ghy niet [7] vleeschelick?

5 Wie is dan Paulus / ende wie is [d] Apollos /

1 D. als tot sodanige die door Godts Geest uytnemende verlicht zijn / ende in de kennisse seer toeghenomen hebben. Siet Galat. 6.1.
2 D. als tot soodanige / in welcke het vleesch / ofte menschelicke genegentheden haer noch te veel openbaren / ghelijck in de kinderen pleecht te ghesehieden / die de ghenegentheden meer volgen als de reden.
3 D. die noch zeer teer ende onwetende zijn in de leere Christi: ende hier mede verklaert hy het woordt vleeschelicke, op dat het niet en soude genomen worden voor menschen die geheel vremd zijn van den Geest Christi. gelijck het dickmael in de H. Schrifture gebruyckt wordt. Siet Rom. 8.8.
a Hebr. 5.12. 1. Pet. 2.2.
4 Dat is / met de eerste beginselen ende fondamenten der Christelicke Leere / die met eenvoudige ende naeckte woorden voor-gestelt worden. Gr. met melck gedrenckt.
5 Dat is / de hoogere verklaringen der Christelicke Leere / die met hooger woorden / ende diepsinniger redenen worden voor-gestelt. Siet breeder Hebr. 5.12 / &c.
b 1. Corinth. 1.11. Galat. 5.19. Iacob. 3.16.
6 Dat is / gelijck de natuerlicke menschen plegen / het welck voor u onbetamelick is.
c 1. Corinth. 1.12.
7 Dat is / noch door vleeschelicke ofte kinderlicke genegentheden ghedreven in het onderscheyden van uwe Leeraers.

d Apollos / anders dan dienaers [8] door welcke ghy gelooft hebt/ende [dat] gelijck de Heere [9] eenen yegelicken gegeven heeft?

6 [10] Ick hebbe geplant/ e Apollos heeft [11] nat gemaeckt: maer Godt heeft [12] den wasdom gegeven.

7 Soo en is dan/ noch hy die plant [13] yet / noch hy die nat maeckt: maer Godt die den wasdom geeft.

8 Ende die plant / ende die nat maeckt [14] zijn een? f maer een yegelick sal sijnen loon ontfangen [15] na sijnen arbeydt.

9 Want [16] wy zijn [17] Godts g mede-arbeyders: [18] Godts acker-werck/ [19] Godts h gebouw zijt ghy.

10 [20] Na de genade Godts die my gegeven is / hebbe ick [21] als een wijs bouwmeester [22] het fondament geleght: ende [23] een ander bouwt daer op. Maer een yegelick sie toe [24] hoe hy daer op bouwet.

11 Want niemandt en kan een ander fondament leggen [25] dan 't gene i geleght is / [26] 't welck is Jesus Christus.

12 Ende indien yemandt [27] op dit fondament bouwt / [28] gout / silver / kostelicke steenen / [29] hout / hoy / stoppelen.

13 Een [30] yegelicks [31] werck sal openbaer worden: k want [32] de dagh sal het [33] verklaren: dewijle het door [34] vyer ontdeckt wort: ende hoedanich eens yegelicks werck is sal het vyer beproeven.

14 Soo yemandts werck [35] blijft / dat hy daer op gebouwt heeft / die sal [36] loon ontfangen.

15 So yemants werck sal [37] verbrant worden/ die sal [38] schade lijden: maer selve sal hy [39] behouden worden/ doch alsoo [40] als door vyer.

16 l En weet ghy niet dat [41] ghy Godts tempel zijt / ende de Geest Godts in u lieden woont?

17 [42] So yemandt den tempel Godts schendet / dien sal Godt [43] schenden: want de tempel Godts is heyligh / welcken ghy zijt.

18 m Niemandt en [44] bedriege hem selven: soo yemandt onder u dunckt dat hy [45] wijs is in dese werelt / [46] die worde dwaes / op dat hy [47] wijs mach worden.

19 Want de wijsheydt deser werelt is dwaesheydt by Godt. Want daer is geschreven / n Hy [48] vattet de wijse in hare arglisticheyt.

20 Ende wederom / o De Heere kent de overleggingen [49] der wijse [50] datse ydel zijn.

21 Niemandt dan [51] en roeme op menschen: want alles is [52] uwe.

22 Het zy Paulus / het zy Apollos / het zy Cephas / het zy de werelt/ het zy leven / het zy doot / het zy tegenwoordige/ het zy toekomende dingen: sy zijn alle uwe:

23 Doch ghy [53] zijt Christi/ende Christus [54] is Godts.

d Actor. 18. 24. 1. Corinth. 1. 12. ende 16. 12.
8 D. door welcker dienst ende predikinge. Rom. 10. 17.
9 Namel. sijner dienaren / die hy sijne gaven verscheydelick uytdeelt, siet 1. Cor. 12, 4/ &c.
10 D. den eersten grondt der Gemeynte door mijne predicatie geleght/ gelijck hier nae verklaert wordt vs. 10.
e Actor. 18. 26. ende 19. 1.
11 D. het gene ick begonnē hadde heeft hy door sijne leere gevoordert ende versterckt.
12 D. het woort dat uytwendich van ons was gepredickt/ inde herten der toehoorderen / krachtigh gemaeckt tot hare bekeeringe. siet Joan. 6. vss. 44/65. Actor. 11. vs. 21. ende 16. 14/ &c.
13 Te achten ofte te roemen: het welck alsoo niet en is te verstaen/ als of Paulus de dienaers wilde veracht hebbē (want 1. Corinth. 4. 1. sal hy het tegendeel seggen) maer om dat niemant hem op de gaven der dienaren / wie sy oock zijn/ alsoo en moet vergapē/ dat hy haer de eere soude geven/ die den oppersten autheur van dit werck toekomt: alsoo het Godt is die haer stelt / die haer bequame gaven geeft/ ende door haren arbeyt krachtigh is in de herten der menschen. 1. Cor. 3. 5. ende 12. 6. Gal. 3. 5.
14 Dat is / arbeyden in een selve sake / ende tot een selve eynde / namelick om een selve leere des Euangeliums te verbreyden/ ende de Gemeynte Christi te stichten/ hoe wel met verscheydene gaven. Want hy spreeckt alhier noch van het ampt der trouwe Leeraers/ gelijck als hy ende Apollos waren. f Psal. 62. 13. Ierem. 17. 10. ende 32. 19. Matth. 16. 27. Rom. 2, 6. ende 14. 12. 2. Corinth. 5. 10. Galat. 6. 5. Apoc. 2. 23. ende 22. 12. 15 D. nae dat hy hem in dit sijn ampt wel sal hebben gequeten/ ende beneerstight. Matth. 25. 20/ &c. 16 Namelijck/ die Dienaers van Godts woort zijn. 17 Namel. die onder Godt aen den bouw der Gemeynte mede arbeyden als instrumenten / die Godt heeft geliest daer toe te gebruycken/ hoe wel het voornaemste werck van hem komt / ende de bequaemheydt deser instrumenten oock selfs van hem komt. 2. Corinth. 3. vss. 5 / 6. g 2. Corinth. 6. 1. 18 D. ghy als leden der Gemeynte Godts zijt de gene aen wien desen arbeyt besteet wordt / gelijck aen een groot acker-werck. 19 Een ander gelijckenisse genomen van een groot gestichte/ daer een groot meester het beleyt van heeft / ende daer hy sijne dienaers besigh aen houdt: welcke gelijckenisse hy daer nae breeder uytleght ende toe-eygent. h Ephes. 2. 20. Coloss. 2. 7. 1. Petr. 2. 5. 20 Namel. door welcke ick tot een Apostel Christi ben geroepen/ ende met welcke hy my tot nu toe in mijne bedieninge heeft bygestaen ende vergeselschapt. Waer mede hy alles wat hy is ende doet niet hem selven maer Gode toeschrijft. 21 D. als een recht/ voorsichtigh/ ende getrouw bouw-meester betaemt. 22 Namel. benevens de andere Apostelen in het eerste oprechten van de Gemeynte Christi door de gheheele werelt: ende ick als de eerste die uwe Gemeynte hebbe op-gerecht. Rom. 15. 20. Ephes. 2. 20. Apoc. 21. 14. 23 Dit seght hy van de ordinarise Dienaren die nae de Apostelen in de opgerechte Gemeynten zijn geroepen ende gestelt/ ende op der Apostelen werck voort gingen. Rom. 15. 20. 24 Sommige verstaen dit vande persoonen die door de Leeraers op 't fondament gebouwt worden/ gelijck het woort werck alsoo genomen wort. 1. Corinth. 9. 1. Doch alsoo den Apostel hier seght een yegelick sie toe hoe hy daer op bouwt, ende niet/ wie hy daer op bouwt. so wort dit gemeynlick ende bequamelicker verstaen/ dat de Apostel hier de Leeraers wil vermanen/ datse toesien wat leere sy op het fondament / dat de Apostelen geleght hebben / voorstellen tot versterckinge ende vermeerderinge der opgerechtte Gemeynten. 25 Ofte/ behalven het gene. Namel. van my ende de andere Apostelen. i Iesai. 28. 16. Matth. 16. 18. 26 Christus wort het fondament der Gemeynte genaemt / ofte ten aensien van hem selve/ daer de salighheydt der Gemeynte op steunt / om dat hy als waerachtigh Godt ende mensche ons de salighheydt heeft verworven / ende de selve door sijnen Geest toe-eygent. Matth. 16. 18. 1. Petr. 2. 6. ofte / ten aensien van de leere / daer door wy tot hem als den eenigen saligh-maker worden gewesen ende gebracht / ende door het geloove in hem ontfangen gerechtigheyt / heyligheyt / ende het eeuwige leven. Op dese leere siet den Apostel alhier / ende verklaert dat wy in de leere des Euangeliums tot niemant anders en mogen worden gewesen / om salighheyt te vinden / dan tot sijnen persoon ende verdiensten. Siet Joan. 14. 6. Actor. 4. 12. Ephes. 2. 20. 27 D. op dese leere van de salighheyt in Christo Iesu alleen te soecken. 28 D. stichtige leeringen / niet getrocken uyt menschelicke wijsheydt / maer uyt de rechte gronden van Godts woort. 2. Timoth. c. 1. v. 13. 29 Hier door worden verstaen/ niet eenige ketteryen ofte valsche leeringen die het fondament om stooten / waer door de Ghemeynte Christi verleyt ofte gescheurt wort/ want sulcke veroordeelt Godts woort als wercken des vleeschs die de menschen van de salighheydt berooven. Actor. 20. 30. Galat. 5. 20. 1. Timoth. 4. vss. 1 / 2/ 3. maer eenige leeringen / dwalingen/ ofte insettingen van minder gewichte/ uyt menschelick vernuft voortgebracht die het fondament niet om en stooten / ofte eenige curieuse ende onnoodige disputen / die niet en stichten / ende opgepronckte wijsen van spreken buyten Godts woort/ welcke de Apostel in dese vier eerste capittelen doorgaens bestraft. 30 N. Leeraers. Want van die ende haer werck spreeckt hier de Apostel alleen. 31 D. leere die hy voorstelt. k Iesa. 8. 20. ende 48. 10. Ierem. 23. 29. 1. Petr. 1. 7. ende 4. 12. 32 D. de tijt. ofte / het licht der waerheydt / Rom. 13. vss. 12 / 13. 2. Petr. 1. 19. Ephes. 5. 13. 33 Namel. of het hout/ hoy/ stroo/ ende stoppelen/ dan of het gout/ silver ende kostelicke steenen zijn. 34 Door dit vyer en kan hier niet verstaen worden een Vagevyer / waer door de menschen nae dit leven van hare sonden souden gevaeght ofte gereynight worden / overmits door dit vyer/ daer Paulus hier van spreeckt/ niet alleen het werck dat vergaet ofte verbrant wordt / maer oock dat blijft ende beloont wort/ sal beproeft worden: maer wort verstaen ofte van het vyer des H. Geests/ die door het licht van Godts woordt den vasten arbeyt ende trouwe leeringen der Leeraren metter tijt ontdeckt in de Gemeynte Godts/ ēn die de onnoodige ofte curieuse leere onderscheydt/ ende doet verdwijnen: niet anders dan het gout door het vyer van sijne onreynigheden wordt gesuyvert. Psal. 12. 7. Jerem. 22. 29. Ofte / het vyer van vervolginghe / swarigheyt / ende versoeckinge / waer door de oprechte Leere ghelijck als beproeft wort / om datse alsdan ons eenen vasten troost geeft/ het welck de andere niet doen en kan. Jac. 1. 2. 1. Petr. 1. vss. 6/ 7. 35 D. leere door Godts woort vast ende bondigh geoordeelt wort. 1. Thess. 5. 21.

36 N. ten uytersten daghe / uyt genade / oock in 't bysonder over dit zijn werck. Dan. 12. 3. 1. Cor. 15. vss. 41/ 42.
37 Dat is / soo yemants leeringe nae gedane beproevinge uyt Godts woordt sal verdwijnen ende ydel geacht worden.
38 N. van desen sijnen arbeydt.
39 N. om dat hy in sijne Leere het fondament noch vast heeft behouden.
40 D. beswaerlick/ gelijck als yemandt hem selven uyt den brandt behoudt/ daer in alles latende wat hy heeft. Jud. v. 23.
l 1. Corinth. 6. 19. 2. Corinth. 6. 16. Hebr. 3. 6. 1. Petr. 2. 5.
41 N. die in Christum gelooft. 1. Pet. 2. 5. Siet Ephes. 2. 21.
42 Dat is / soo yemant de Ghemeynte Godts door leeringen der menschelicker wijsheydt / ofte door bysonder aenhangen aen desen ofte genen leeraer / verdeelt ofte scheurt.
43 Gr. verderven, D. te schande make. m Proverb. 3. 7. Iesai. 5. 21.
44 Ofte / verleyde.
45 D. begaeft met menschelicke wijsheyt.
46 N. nae het oordeel van de werelt-wijse / wanneer hy de kennisse van Christi cruys ende nedrigheyt voor sijne hooghste wijsheydt houdt / die de werelt houdt voor dwaesheyt. Siet 1. Corinth. 1. vss. 21/22/23/24. 47 N. in Gode ende inde saecken sijner salicheyt. n Iob 5. 13. 48 D. hy verwerret hare wereltsche ende listige raedtslagen tegen Godt ende de vrome/ alsoo dat sy selve daer door vergaen. o Psal. 94. 11. 49 D. werelt-wijse / als voren. De text Psal. 94. 11. heeft menschen, namelick die op hare wijsheyt steunen. 50 D. hare wijsheyt te vergeefs in 't werck stellen tegen Godts wijsheyt. 51 D. en vergape hem niet / noch en vertrouwe op geen menschelicke wijsheyt. 52 D. van Godt tot den dienst van uwe salicheydt geschickt ende verordineert: selfs de voornaemste onder de Leeraers en zijn niet voor haer selven / maer voor de Gemeynte. Ende daerom moeten sy alles richten niet tot haer eygen eere / maer tot de eere Christi, ende uwe saligheyt. 53 N. lichaem ofte bruydt / als uwes hoofts. 54 N. des Vaders wel-geliefde Sone/ ende Gesante / om ons tot de eeuwige erve met hem te brengen. Siet 1. Corinth. 11. 3. ende 15. vss. 27/ 28.

Het iiij. Capittel.

1 D' Apostel leert waer voor de Dienaers der Gemeynte moeten worden gehouden / ende wat van haer ge-eyscht wort. 3 Acht weynigh het oordeel der menschen / ende toont met sijn exempel dat sy voornemelijck voor Godt rekenschap sullen geven van hare bedieninge. 6 Vermaent niet alleen de Leeraers / maer oock alle geloovige tot een matigh gevoelen van haer selven. 7 alsoo niet sy haer selven / maer Godt door sijne gaven haer onderscheydt. 8 Stelt een onderscheydt tusschen 't groot gevoelen/ dat sy van haer selven hadden / ende den nedrigen ende elendigen staet der laetste Apostelen in dese werelt. 14 op dat sy door dese vergelijckinge oock een minder gevoelen van haer selven souden hebben. 17 Verklaert dat hy oock Timotheum tot dien eynde tot haer sondt. 18 Berispt wederom hare opgeblasentheyt/ ende dreyghtse met sijne comste. 20 op dat sy in tijts het quaet uyt haer souden weeren/ ende de roede ontgaen.

1 ALsoo houde ons een [yeder] mensche/ [a] als dienaers Christi/ende [1] uytdeelers der verborgentheden Godts.

2 Ende voorders wordt in de uytdeelers vereyscht/ [b] dat elck [2] getrouw bevonden werde.

3 Doch my is voor het minste dat ick van u lieden geoordeelt worde / ofte van [3] een menschelick oordeel: ja ick en [4] oordeele oock my selven niet:

4 Want ick en ben my selven [5] geens

a Matth. 24. 45. 2. Corinth. 6. 4. Coloss. 1. 25. Tit. 1. 7.
1 Gr. Oikonomous, dat is/ huys-versorgers/ ofte dispensiers van Godts huys / N. in het uyt-deelen ende bedienen van sijn woordt ende sijne Sacramenten, 1. Cor. 2. 7. Siet van dit woordt/ Luc. 16. 1.
b Luc. 12. 42.

2 D. sijnen last hier inne niet te buyten en gae / ofte te kort en doe. Hebr. 3. 5.
3 Gr. eenen menschelicken dagh: een maniere van spreken genomen van de ordinarise gerichten/ in welcke op sekere gesette dagen vier-schare wort gehouden om te oordeelen 't gene voorvalt. Niet dat d'een Propheet oock van d'ander niet en soude mogen oordeelen/ want het tegendeel beveelt hy 1. Corinth. 14. 29 maer hy spreeckt van sulck een oordeel als in de volgende woorden sal aengeteeckent worden. Ende siet hier Paulus insonderheyt op den uytersten dagh / wanneer alles sal geoordeelt worden nae behooren. Matth. 25. 14/ &c. Luc. 19. 12. 4 Dit wordt verstaen / niet van een oordeel der beproevinge onses selfs/ of wy in den geloove zijn / ende hoe wy met Godt staen. 1. Cor. 11. 28. ende 2. Cor. 13. 5. maer van een oordeel/ waer door yemandt hem selven boven een ander verheft ende prijst in sijnen dienst/ ofte beneden een ander stelt / ofte mispríjst/ gelijck dit hier in sommige bestraft wordt/ dat de een Paulum boven Petrum/ &c. verhief / ende de ander wederom Petrum ofte Apollo / &c. boven hem settede. Dit ist dat hy Godts oordeel hier onderwerpt / dewijle de menschen hier in menichmael uyt affecten oordeelen / gelijck het volgende oock uytwijst. 5 Namel. wat aengaet het trouwelick bedienen mijns Apostelschaps: daer in hebbe ick een goede conscientie / want hier van spreeckt alleen d'Apostel.

dincks bewist: [c] doch ick en ben [6] daer door niet gerechtveerdight: maer [7] die my oordeelt/ is de Heere.

5 [d] Soo dan en oordeelt niets [8] voor den tijdt/ tot dat de Heere sal gekomen zijn/ [e] welcke oock in't licht sal brengen [9] 't gene in de duysternisse verborgen is/ ende openbaren [10] de raedtslagen der herten: ende alsdan sal een yegelick [11] lof hebben van Gode.

6 Ende [12] dese dingen/ broeders/ hebbe ick op my selven ende Apollo by gelijckenisse gepast/ [13] om uwen't wille: op dat ghy aen ons soudt leeren [f] [14] niet te gevoelen [15] boven 't gene geschreven is/ dat ghy niet/ [16] d'eene om eens anders wille/ opgeblasen en wordet tegen den anderen.

7 Want [17] wie onderscheydt u? [g] Ende wat hebt ghy dat ghy niet en hebt ontfangen? ende so ghy het oock ontfangen hebt/ wat roemt ghy als of ghy het niet ontfangen en hadt?

8 [18] Alreede zijt ghy versadight/ alreede zijt ghy rijck geworden/ [19] sonder ons hebt ghy geheerscht: ende [20] och of ghy heerschedet/ op dat oock [21] wy met u heerschen mochten.

9 [22] Want ick achte dat Godt ons/ [23] die de laetste Apostelen zijn/ [24] ten toone heeft gestelt [h] als tot der doot verwesen/ want wy zijn [i] een schouw-spel geworden [25] de werelt/ ende den Engelen/ ende den menschen.

10 [k] [26] Wy [zijn] dwase om Christi wille/ maer [27] ghy zijt wijse in Christo: Wy zijn swacke/ maer ghy stercke: ghy zijt heerlicke/ maer wy verachtde.

11 Tot op dese tegenwoordige ure lijden wy honger/ ende lijden wy dorst/ ende zijn naeckt/ ende worden met vuysten [l] geslagen/ ende en hebben geen vaste woonplaetse:

12 [m] Ende arbeyden: [28] werckende met onse eygene handen: wy worden gescholden/ ende [n] wy segenen: wy worden vervolght/ ende wy verdragen:

13 Wy worden gelastert/ ende wy bidden: wy zijn geworden als [29] uytvaeghsels der werelt/ [ende] aller afschrapsel [30] tot nu toe.

14 Ick en schrijve dese dingen niet om u te beschamen/ maer [o] als mijne lieve kinderen [31] vermane ick [u].

15 Want al haddet ghy tien duysent [32] leer-meesters in Christo/ so [en hebt ghy] doch niet vele vaders. [p] Want in Christo Jesu hebbe ick u door 't Euangelium [33] geteelt.

16 Soo vermane ick u dan/ [q] zijt mijne [34] naevolgers.

17 Daerom hebbe ick Timotheum tot u gesonden/ die [35] mijn lieve ende getrouwe sone is inden Heere/ welcke u sal indachtich maken [36] mijne wegen die in Christo zijn/ gelijckerwijs ick alomme in alle Gemeynten leere.

18 Doch [37] sommige zijn opgeblasen/ als of ick tot u lieden [38] niet komen en soude.

19 Maer ick sal haest tot u komen/ [r] so de Heere wil/ ende ick sal [dan] verstaen [39] niet de woorden der gene die opgeblasen zijn/ [40] maer de kracht.

20 [s] Want [41] het Coninckrijcke Godts en is niet [gelegen] in woorden/ maer in kracht.

21 Wat wilt ghy? Sal ick [42] met de roede tot u komen/ ofte [43] in liefde ende [in] den geest der sachtmoedigheyt.

c Exod. 34. 7. Iob 9. 2. Psal. 143. 2.

6 N. voor Godt/ ofte in Godts gerichte: gelijck David oock spreeckt Psal. 143. 2. ende Paulus Galat. 2,16. Want wat anders is het een goede conscientie te hebben in sijn doen voor Godt/ tot sijnen eygenen troost 1. Joan. 3. 21. ende wat anders door sijn doen/ voor Godt rechtveerdigh te zijn. Het eerste toont de neerstigheyt ende oprechtigheyt van sijn doen/ die David oock dickmael in sijn Psalmē betuyght: het ander eene volmaecktheyd sonder gebreken/ die Paulus/ gelijck oock David/ in hem selven niet en vondt. Psal. 19. 13. Phil. 3. 12, 13/ &c.

7 Namel. als opperste rechter/ niet alleen in de uytwendige sake mijner bedieninge/ maer oock mijner conscientie/ waer van de Heere Christus alleen de Rechter is/ die daer van metter daet ten uytersten dage sal rechten/ gelijck het volgende vs verklaert.

d Matth. 7. 1. Rom. 2. 1.

8 Namel. des oordeels/ in welckē Christus oock de verborgene saken der conscientie sal aen den dagh brengen. Rom. 2. 16.

e Dan. 7. 10. Apoc. 20. 12.

9 Gr. de verborgene dingen der duysternisse.

10 D. met wat oprechtigheyt/ ende tot wat eynde elck sijn doen in sijnen dienst sal gericht hebben. Waer door hy schijnt te bestraffen de gene die het Euangelium wel prediken/ maer meer tot haer selfs eere/ ofte om gunste van menschen/ dan tot Godts eere/ ende uyt begeerte van de saligheyt der menschen.

11 Dat is/ niet alleen een openbare getuygenisse van sijn weldoē/ maer oock beloonninge Rom. 2. 6. 2. Corint. 5. 10.

12 Sommige verstaen daer door het gene den Apostel van de gebreken ende opgeblasenheydt eeniger leeraren hier boven geseght heeft/ ende dat hy de selve in sijnen ende Apollos persoon soude bestraft hebben sonder hare namen uyt te drucken/ om de selve te sparen: maer alsoo hier boven vele dingen in den persoon Pauli/ Cephe/ ende Apollos geseght zijn/ die op sulcke Leeraers niet en konnen passen/ ende oock Paulus niet gewent en is der soodaniger gebreken over hem te nemen/ om die te sparen/ maer veel meer sijn exempel tegen soodanige te stellen/ om de Gemeynte voor haer te waerschouwen/ soo wordt dit wel soo gevoeghlick verstaen van de gebreken der Gemeynte selve/ die soodanigh onderschеyt onder de getrouwe Leeraers ende Apostelen maeckten/ waer door dese verdeeltheden wierden veroorsaeckt/ sonder dat alle de Leeraren daer van de schult hadden: ende verklaert dat hy in sijnen ende Apollos persoon haer hadde getoont/ waer voor sy de Leeraren/ wie sy oock waren/ moesten houden/ namelick alleen als Dienaers Christi, die haer tot Christum wesen/ ende tot de rechte eenigheyt in Christo, ende niet tot haer selven/ om eenen bysonderen aenhanck te maken.

13 D. om u recht te onderwijsen/ hoe ghy u ten aensien van uwe Leeraers moet dragen/ ende in wat achtinge ghy haer moet hebben.

f Prov. 3. 7. Rom. 12. 3.

14 N. noch van uwe Leeraers/ noch van u selven/ die door haer onderwesen zijt.

15 Namel. voorgaens in het woordt Godts/ die ons alomme de nedricheyt ende eenicheyt aenprijst. Ofte/ boven het gene hier voren van ons aen u is geschreven.

16 D. is/ d'een lidtmaet der Gemeynte tegen d'ander/ om dat hy door desen ofte door dien Leeraer tot Christum is gebracht/ ende door sijnen dienst sulcker ofte sulcker gaven tot stichtinghe van Christi Gemeynte is deelachtigh geworden.

17 N. het zy dat ghy een Leeraer zijt/ die in gaven andere te boven gaet/ het zy een Litmaet der Gemeynte die door desen ofte dien Leeraer tot het geloove in Christum ende andere geestelicke gaven gebracht zijt. Het is van Godt in Christo (wil hy seggen) die door sijne genade u onderscheydt van andere/ niet de Leeraer/ niet ghy u selven, want hoe wel Paulus plant/ Apollos nat maeckt/ het is Godt alleen die den wasdom geeft. 1. Cor. 3. 6.

g Iohn. 3. 27. Iacob. 1. 17.

18 Dat is/ ghy beeldet u selven in dat ghy nu gantsch geluckigh zijt/ ende dat u in geestelicke gaven niet meer en ontbreeckt/ maer dat ghy de volmaecktheyt in alles hebt verkregen/ ende boven alle andere uytmuntet/ gelijck een Coninck in sijn rijck. Het welck den Apostel verwijtens-wijse seght/ om haer daer na door sijn exempel/ ende de aenmerckinge van sijnen elendigen staet tot nedricheyt te vermanen. Siet diergelijck Apocal. 3. 17.

19 D. is/ sonder dat wy aen uwe heerschappie/ ofte inbeeldinge van heerschappie/ ruste/ ende welstant/ deel gehadt hebben.

20 Namel. inder daet ende waerheyt.

21 Dit seght hy/ om dat yemandt die een ander bemint/ daer over vrolick is alst hem wel gaet/ ende als hy in alles voorspoedigh is/ ende des soodanigen geluck als sijn eygen achtet.

22 Hier begint hy/ tot een waerschouwinge/ sijn exempel ende der andere Apostelen voor te stellen/ om haer tot achterdencken ende een nedrigh gevoelen van haer selven ende van haren staet te brengen/ ende haer veel meer tot lijden dan tot roem te vermanen.

23 D. die laetst geroepen zijn nae Christi hemelvaert/ als Paulus/ Barnabas/ Silas/ Apollo/ Timotheus/ ende diergelijcke/ welcke daerom van sommige oock uyt kleynachtinge laetste Apostelen wierden genaemt. Siet van desen naem Rom. 16. 7. 2. Corinth. 8. 23.

24 Ofte/ te voorschijn gebracht. Paulus siet hier op de gewoonte der Heydenen/ die de misdadige in de publijcke Schouw-plaetsen ten voorschijn brachten/ om de selve tot vermaeck van andere de wilde beesten voor te werpen/ ofte haer tegen de selve beesten tot der doot toe te doen vechten. Het welck oock aende Christenen by haer dickwils is geschiet, 1. Cor. 15. 32.

h Psal. 44. 23. Rom. 8. 36. 2. Cor. 4. 11.

i Hebr. 10. 33.

25 D. is/ den redelicken creatueren inde werelt/ die hy verdeelt in Engelen ende menschen/ waer van de goede Engelen ende goede menschen ghetuygen waren van haer lijden/ ende met haer medelijden hadden: ende de quade Engelen ende menschen daer oock een vermaken in hadden/ gelijck in de schouw-plaetsen allerley volck ende oordeelen wierden bevonden.

k 1. Corinth. 2. 3.

26 D. is/ voor dwase geacht van de werelt.

27 N. na uwe meyninge ende inbeeldinge.

l Actor. 23. 2.

m Actor. 18. 3. ende 20. 34. 1. Thess. 2. 9. 2. Thess. 3. 8.

28 Siet hier van een exempel in Paulo Actor. 18. 3. ende 1. Corinth. 9. 6.

n Matth. 5. 44. Luc. 6. 28. eñ 23. 34. Actor. 7. 60. Rom. 12. 14.

29 D. waer wy komen/ de werelt sche menschen soeckē ons haer quijt te maken/ ende werpen ons uyt als vuyligheydt ende af-schrapsel/ ofte oock als vervloeckte menschen/ gelijck het Gr. woordt katharma oock somwijlen wordt genomen, siet Thren. 3. 45.

30 D. niet eens ofte tweemael/ maer gedurichlick tot nu toe.

o 1. Thess. 2. 11.

31 N. om u tot achterdencken/ ende beteringe van dese gebreken te brengen.

32 Gr. Paidagogous, D. is/ leer-meesters/ ofte tucht-meesters: namelick die u in de saken Christi voorder onderwijsen/ na dat ghy van my door het Euangelium Christi zijt gewonnē. Eñ dit seght den Apostel om dat een vader met meerder beweginge/ eñ oprechter liefde/ sijne kinderen onderricht dan wel een tucht-meester. Siet 2. Corinth. 11. 20.

p Actor. 18. 11. Galat. 4. 19. Phil. vs. 10. Iacob. 1. 18.

33 Ofte/ gewonnen, gegenereert. D. eerst tot het geloove ghebracht. want de predicatie des Euangeliums is het middel waer door wy van Godts Geest weder-geboren worden. 1. Pet. 1. 23. Philem vs. 10.

q 1. Corinth. 11. 1. Philip. 3. 17. 1. Thess. 1. 6. 2. Thess. 3. 9.

34 Namel. in nedrigheyt/ breedsaemheyt/ lijdtsaemheyt/ eenvoudigheyt/ &c.

35 N. niet alleen om dat ick hem Christo door het Euangelium hebbe gewonnen/ maer oock om dat hy mijne voetstappen als een oprecht sone in alles naevolght. 1. Timot. 1. 2. ende 4. 6.

36 D. mijnen wandel in mijn leven/ Psal. 1. vss. 1/6. ende mijne wijse van doen in het Euangelium Christi met alle oprechtigheyt ende eenvoudigheydt voor te stellen/ gelijck hy terstont daer by voeght.

37 Dit seght hy niet alleen van sommige Leeraers/ die haer van wegen eenige uyterlijcke wel-sprekenheyt veel lieten voorstaen/ ende Pauli eenvoudigheydt verachteden: maer oock van eenighe lidtmaten die van de selve onderwesen zijnde haer selven/ hoe wel haer noch veel ontbrack/ voor groote meesters hielden/ ende andere nevens haer verachteden/ gelijck inde volgende verssen verklaert wordt.

38 N. om sulcke gebreken te beteren/ ende nae behooren te straffen/

r Act. 18. 21. Hebr. 6. 3. Iacob. 4. 15.

39 D. den roem van wel-sprekenheyt/ ofte van kennisse in geestelicke saecken.

40 N. die sy metter daet bewijsen in geloove/ liefde/ ende andere Christelicke deuchden ofte gaven/ die Godts Geest krachtelick werckt. 1. Joan. 3. 18.

s 1. Corinth. 2. 4. 1. Thess. 1. 5. 2. Pet. 1. 16.

41 D. de staet van een Christen-mensche/ ofte kindt Godts/ in het welcke Godt sijn rijck opricht. Rom. 14. 17.

42 D. met oeffeninge van straffe ende tuchtinge. 2. Corinth. 10. 6.

43 D. vriendelickheyt ende toe-genegentheyt, want andersins komt oock de straffe van een vader uyt liefde. Hebr. 12. 6.

Het v. Capittel.

1 Den Apostel komt voorder ende bewijst uyt de gebreken/ die in hare Gemeynte noch waren/ dat de Corintherē meer oorsake hadden van haer te verneederen, dan van te roemen ende haer te verheffen/ ende voor eerst van wegen het dulden van bloedschande onder haer. 2 Vermaent haer ernstelijck/ dat sy dien/ die sulcks beginck/ uyt het midden van haer souden weeren/ ende den Satan overgeven. 6 Brengt daer toe verscheydene redenen voort/ insonderheydt genomen by gelijckenisse van eenen suerdeessem/ welcke in het houden van het Pascha in het Oude Testament moeste uytgesuyvert worden. 9 Onderrecht haer daer nae breeder tegen hoedanige menschen dese Kercken-tucht moet worden geoeffent. 11 Namelijck/ tegen de gene/ die broeders genaemt worden/ ende diergelijcke ergernissen gaven. 12 latende de gene die buyten de Gemeynte waren/ Godts oordeel bevolen.

1 MEn hoort [1] gantschelick [datter] hoererie onder u [is], ende soodanighe hoererie die oock onder de Heydenen [2] niet genaemt en wordt/ alsoo datter een [a] [3] sijns vaders huysvrouwe heeft.

2 Ende zijt ghy [noch] opgeblasen/

1 Dat is/ niet als een onseker geruchte/ maer als een gewisse sake.

2 N. sonder detestatie ofte versoeyinge. Want hoe wel hier eñ daer in de Griecksche/ Romeynsche/ ende andere Historyen sulcke exempelen gevonden zijn/ soo worden die nochtans van de selve als onbehoorlick ende onwettelick altijt veroordeelt.

a Levit. 18. 8. Deuter. 27. 20.

3 D. is/ sijn stief-moeder/ gelijck die oock alsoo in Godts woordt genoemt wordt/ Levit. 18. 8.

ende

ende en hebt niet veel meer [4] leet gedragen / op dat hy [5] uyt het midden van u wech gedaen worde / die dese daedt begaen heeft?

3 [b] Doch ick / als wel met den lichame afwesende / maer tegenwoordigh zijnde [6] met den geest / hebbe alreede als [of ick] tegenwoordigh [ware], den genen die dat alsoo bedreven heeft / besloten /

4 [7] Inden name onses Heeren Jesu Christi / als ghy lieden ende mijnen geest [te samen] vergadert sullen zijn / [8] met de kracht onses Heeren Jesu Christi /

5 [c] Den sulcken [9] over te geven den Satan / [10] tot verderf des vleeschs / op dat [11] de geest behouden mach worden / in den dagh des Heeren Jesu.

6 [12] Uwen roem en is niet goet. [d] En weet ghy niet dat [13] een weynich suerdeessems het geheele deech suer maeckt?

7 [14] Suyvert dan den ouden suerdeessem uyt / op dat ghy een nieuw deech zijn meucht / gelijck ghy ongesuert zijt. Want oock [15] ons' [e] Pascha is voor ons geslachtet / [namelick] Christus.

8 [16] Soo dan laet ons [f] Feest houden / niet [17] in den [g] ouden suerdeessem / noch [18] in den suerdeessem der quaetheyt ende der boosheyt / maer [19] in de ongesuerde [brooden] der oprechticheyt ende der waerheyt.

9 Ick hebbe u geschreven [20] in den brief / [h] dat ghy u niet en soudet [21] vermengen met den hoereerders:

10 [22] Doch niet geheelick met den hoereerders deser werelt / ofte met den gierigaerts / ofte met den roovers / ofte met den afgodendienaers: want anders soudt ghy moeten [23] uyt de werelt gaen.

11 [24] Maer nu hebbe ick u geschreven / dat ghy u niet en sult vermengen / [namelick] indien yemandt [25] een broeder genaemt zijnde / een hoereerder is / ofte een gierigaert / ofte [26] een afgoden-dienaer / ofte een lasteraer / ofte een dronckaert / ofte een roover: [i] dat ghy met soodanigen eenen oock niet [27] en sult eten.

4 N. gelijck men doet wanneer daer oorsake is van gemeenen rouwe, want hoe wel sulcke sonden sonden zijn van bysondere persoonen / so gaen sy nochtans de geheele Gemeynte aen / om dat Godts Naem daerom wort gelastert / ende sijnen toorn daer door over de geheele Gemeynte ontsteken / als sy nae behooren niet en worden gestraft.
5 D. door de Christelicken Ban uyt uwe vergaderinge geworpen / gelijc hier na v. 7 / en 11 verklaert wort.
b Coloss. 2. 5.
6 D. met mijne gedachten / wille / ende kracht des Geests. Siet dergelick 2. Reg. 5. 26. Coloss. 2. 5.
7 Dat is / volgens het bevel ende last Christi, ende met aenroepinghe van sijnen naem. Mat. 18. 15.
8 D. de krachtige werckinge Christi in de herten der gene onder welcke ende tegen welcke dese straffe wettelijck wordt gebruyckt. Siet Mat. 18. vss. 18/19/20.
c 1. Timot. 1. 20.
9 D. uyt uwe ghemeynschap te bannen / ofte gelijck Christus spreeckt / Matth. 18. 17. te houden als een Heyden en Tollenaer. Want buyten de Gemeynte Christi heeft de Satan sijn rijck. Siet 2. Tim. 2. 25/26.
10 D. tot doodinge ende vernietinge des ouden mensches / Dat is / der verdorvene natuere / die doorgaens vleesch wordt genaemt. Siet Rom. 8. 13. Gal. 5. 24.
11 Dat is / de nieuwe mensche / die door dese vleeschelicke begeerten ende sonden gelijck doodt ende begraven scheen / wederom verweckt worde / en de overhandt verkrijge / tot dat hy in den dag der toekomste Christi in ons geheel ende alleen sal heerschen.
12 N. daer mede ghy roemt als of ghy en uwe Gemeynte geheel volmaeckt ware.
d Gal. 5. 9.
13 *Gr.* een kleyn suer-deessem. Met dese gelijckenisse verklaert de Apostel / dat een ergerlick mensche als hy niet gestraft en wordt in de Gemeynte / andere lichtelick tot naevolginge treckt.
14 Dit kan ofte in het bysonder verstaen worden van de uytsuyveringe ofte uytwerpinge van desen ergerlicken mensche / op dat de gheheele Ghemeynte mochte zijn buyten opsprake ende perijkel van voorder besmettinge / alsoo sy alreede door den Geest Godts van den suer-deessem der natuerlicke verdorventheydt ten grooten deele waren bevrijdt. Ofte / in het gemeen voor een algemeene vermaninghe uyt occasie van de voorgaende gelijckenisse / dat namelick elck in het bysonder den ouden suerdeessem der sonde uyt hem meer ende meer soude uytsuyveren / gelijck sy alreede van de heerschappye der selve verlost waren. Siet Ephes. 4. 22. Coloss. 3. vss. 5/9/10.
15 Ofte / ons' Pascha is voor ons geoffert. dat is / het Pascha dat voor ons tot versoeninge onser sonden is geoffert. Christus wort hier genaemt het Pascha / door een oneygentlicke maniere van spreken / die van de Sacramenten dickwijls gebruyckt wordt (gelijck het broodt in het Avontmael genaemt wordt het lichaem Christi, ende de gemeynschap des lichaems Christi) om dat het Paesch-lam een teecken ende figuere van Christus ende sijne offerande was. Siet Joan. 19. vs. 36.
e Iesai. 53. 7. Ioan. 1. 29. 1. Corinth. 15. 3.
16 Het gene de Israeliten nae het slachten van het uyterlick Pascha / in het voor-beeldt moesten doen op de voorbereydinge van Paeschen met het uyt-suyveren van alle suer-deessem / ende met seven dagen lanck haer van ghesuerde brooden te onthouden / volgens Godts bevel Exod. capit. 12. vs. 15. dat ghebiedt den Apostel den Christenen in de beteeckende saecke al haer leven lanck te doen: namelick heylighlick ende rechtveerdelick te wandelen voor Godt ende de menschen / ende derhalven oock alle ergernissen uyt haer te weeren / nae dat sy door de offerande ende besprenginge des bloedts Christi met Godt versoent zijn.
f Exod. 12. vs. 3. 15.
17 Dat is / in de besmettinge van de aengeborene natuerlicke verdorvenheyt.
g Deuter. 16. 2.
18 D. noch in andere moetwillige sonden ende boosheden / die de natuerlicke menschen noch dagelijcks daer by hoopen.
19 Dat is / in eenen suyveren ende onbesmetten wandel.
20 Dit verstaen sommige van eenen anderen brief die de Apostel voor desen aen de Gemeynte van Corinthen soude geschreven hebben / om dat de woorden die volgen niet soo vele letters hier voren niet uytgedruckt en staen: doch also de sin van dese woorden hier voren in 't 2 ende 7 vs verhaelt is / so kan dit bequamelick van desen selven brief Pauli verstaen worden.
h Deut. 7. 2. Matth. 18. 17. 2. Corinth. 6. 14. Ephes. 5. 11. 2. Thess. 3. 14.
21 Dat is / tot de gemeynschap uwer Gemeynte toelaten / ende met haer als broeders ghemeensamelick verkeeren. Siet het 11 vs.
22 D. dit en verstae ick niet in 't gemeyn van alle sulcke ergerlicke menschen / die onder u / ofte by u woonen.
23 Namelick / alsoo de werelt vol is van sulcke menschen / daer ghy dagelicks mede te doen hebt / welcker voetstappen ghy niet en moet volghen / maer die ghy moet soecken Christo te ghewinnen. Matth. 5. 16. Ephes. 5. 11. Ende hoe wel dit op alle eeuwen past / soo paste het nochtans allermeest op die eeuwe / in welcke het Heydendom de over-handt hadde / die alle afgodendienaers waren / daer dese andere sonden gemeenlick op volgen.
24 Dat is / hebbe noodigh geacht u te schrijven / op dat ghy my wel verstaet.
25 D. voor een lidtmaet der Gemeynte gehouden ende gekent wordt / gelijck de Christenen doorgaens in de handelingen der Apostelen / ende brieven der selve / broeders genaemt worden / gelijck oock Christus van desen kercken-tucht alsoo spreeckt Matth. 18. 15.
26 Dat de Christenen als dan haer oock somwijlen in afgoderye verlieven / blijckt 1. Corint. 10. 20. Apoc. 2. 14/20.
i Num. 12. 14. Matth. 18. 17. 2. Thess. 3. 14. 2. Ioan. vs. 10.

12 Want wat hebbe ick oock [28] die buyten zijn te oordeelen? Oordeelt ghy lieden niet [29] die binnen zijn?

13 Maer die buyten zijn [30] oordeelt Godt. [k] Ende doet ghy desen boosen uyt u-lieden wech.

27 D. en sult geen gemeensame en openbare onderlinge vriendschap met sulcke onderhouden / op dat sy haer mogen schamen. Siet 2. Thess. 3. 14. 2. Joa. v. 10. Anders en verbiedt de Apostel niet / dat van man en vrouwe / ouders en kinderen en diergelijcke / de burgerlicke gemeenschap (daer de wet der Natuere en Zeden den menschen aen verbint) selfs met sodanige onderhouden worde: also de kerckelicke tucht de sulcke maer en ontbloot van de gemeenschap die Christenen als Christenen / soo in het geestelicke als in het wereltlicke / eygen hebben: niet daer mede sy als menschen ofte burgers in het gemeen aen malkanderen verbonden zijn.
28 D. is / noch vremdt van de Gemeynte Christi, ende van 't geloove. Ephes. 2. 12.
29 D. die voor leden van de Gemeynte gehouden worden / die hy vs 11. broeders noemt.
30 Dat is / behoudt die tot sijn eygen oordeel / om die te straffen ofte bekeeren. Waer mede hy toont / dat al ist dat sulcke buyten den tucht van de kercke zijn / dat sy daerom van Godts oordeel niet vry en zijn. Siet diergelijcke wijse van spreken / 1. Cor. 11. 32.
k Deut. 13. 5.

Het vj. Capittel.

1 D'Apostel bestraft hier noch eenige gebreken onder de Corintheren / waer van het eerste is / dat sy de geschillen die onder haer waren / over wereltsche saken / niet liever onder malkanderen in 't vriendelicke af en deden / dan dat sy die brochten voor ongeloovige Overheden. 2 Bewijst dat sulcks den geloovigen niet betamelijck en was / overmits sy de werelt ende de engelen sullen oordeelen. 7 Wijst daer na aen den oorspronck waer uyt soodanige geschillen resen / namelijck uyt gebreck van liefde / verdraeghsaemheyt / ende rechtveerdigheyt. 9 Betuyght dat de onrechtveerdige ende andere ergerlicke menschen het rijcke der hemelen niet en sullen be-erven. 11 ende dat voor haer onbehoorlijck was / dat sy de selve noch voortaen souden gelijck zijn / om dat sy door den Geest Godts van de heerschappie sulcker sonden waren verlost. 12 Bestraft noch een ander gebreck in haer / bestaende in 't misbruyck van spijsen ende andere saken den buyck aengaende / maer voornemelijck de hoererye. 15 Bewijst daer nae met vele redenen hoe onbetamelijck die is voor de Christenen. 19 welcker lichamen zijn Tempelen des Heyligen Geests / die diere gekocht zijn / ende die Godt in lichaem ende geest moeten verheerlijcken.

1 DErf yemant van u lieden die [1] een sake heeft tegen een ander / [2] te rechte gaen voor [3] de onrechtveerdige / ende niet voor de heylige?

2 [a] En weet ghy niet dat [4] de heylige de werelt oordeelen sullen? Ende indien [5] door [6] u de werelt geoordeelt [7] wordt / zijt ghy onweerdigh [8] der minste gericht-saken?

3 En weet ghy niet dat wy [9] de Engelen oordeelen sullen? hoe veel te meer de saken die dit leven aengaen?

4 So ghy dan gericht-saken hebt die dit leven aengaen / settet die [daer over] [10] die in de Gemeynte [11] minst geacht zijn.

5 Ick segge u [dit] tot schaemte. Isser dan also onder u geen die wijs is / oock niet een die soude konnen oordeelen [12] tusschen sijne broeders?

6 Maer de [een] broeder [13] gaet met den [anderen] broeder te rechte / ende dat voor ongeloovige.

7 Soo isser dan nu gantschelijck [14] gebreck onder u / dat ghy met malkanderen recht-saken hebt. [b] Waerom en lijdt ghy niet liever ongelijck? Waerom en lijdt ghy niet liever schade?

8 Maer [15] ghy lieden doet ongelijck / ende doet schade / ende dat den broederen.

9 Of en weet ghy niet dat de [16] onrechtveerdige [17] het Coninckrijcke Godts niet en sullen be-erven?

10 [18] En dwaelt niet: [c] noch hoereer-

1 Dat is / ghescheschil over wereltsche dingen. Siet v. 3.
2 *Gr.* geoordeelt worden, ofte / hem laten oordeelen.
3 N. Overheden / die hy alsoo noemt / om dat de Overheden als doen meest Heydenen waren / ende vremt van het geloove in Christum, ende de ware gerechticheyt / en ten meerderen deel oock verdruckers der Christenen.
a Matth. 19. 28, Luc. 22. 30.
4 D. de geloovige / die hy alsoo noemt / om dat'se door den Geest Christi geheylight / ende door hare heylige belijdenisse ende de heylige Sacramenten van andere afgescheyden zijn.
5 *Gr.* in u.
6 N. als bysitters Christi des algemeynen Rechters / wiens vonnisse sy oock sullen goet vinden ende rechtveerdigen. Mat. 19. 28. Luc. 22. 30.
7 D. sal worden.
8 Alsoo noemt hy de saken deses levens / en deser werelt / om dat sy ten aensien van de Hemelsche ende geestelicke / niets en zijn te achten.
9 N. die gesondight hebben / ende met ketenen der duysternisse bewaert worden tot den dagh des grooten oordeels. Siet Matt. 25. 41. 2. Petr. 2. 4. Jude vs. 6.
10 Namel. liever dan de onrechtveerdige ofte Heydenen. Dit seght d'Apostel by vergelijckinge tegen de gene die meynden dat niemant in de Gemeynte kloeck genoech en was om hare geschillen te scheyden: maer de Apostel verklaert dit in het volgende vs / ende beveelt dat sy de kloeckste ende verstandighste van haer in dese saken tot middelaers souden nemen. Siet Exod. 18. 21.
11 *Gr.* voor niet geacht zijn. Namel. nae het oordeel van sommige onder u lieden.
12 *Gr.* sijnen broeder. D. tusschen den eenen geloovigen ende den anderen / gelijck het volgende vs verklaert.
13 De Apostel en verbiet hier dan niet gantschelick dat men voor Overheden soude rechten / maer alleen voor ongeloovige met ergernisse ende aenstoot: gelijck hy oock niet en verbiet / wanneer yemant van andere verdruckt wordt / ofte voor recht geroepen / dat hy hem selven door de hulpe der ongeloovige Overheden soude mogen beschermen. Want hy selve heeft in sulcken gevalle oock op ongeloovige Overheden hem beroepen / ende hare hulpe gebruyckt / niet alleen tegen Heydenen / maer oock tegen de Joden. Siet Actor. 22. 25. ende 23. 17. ende 25. 10.
14 *Gr.* Hettema. het welck hier beteeckent een gebreck van liefde ofte kloeckmoedighेyt / waer door de quade genegentheden worden overwonnen.
b Prov. 20. 22. Matth. 5. 39. Rom. 12. 17. 1. Thess. 5. 15. 1. Petr. 3. 9.
15 D. sommige onder u.
16 D. die andere ongelijck ofte onrecht aen doen.
17 D. die eeuwige heerlickheydt in den hemel / die hier een erve genaemt wort / om dat sy wort gegeven niet uyt verdienste / maer den genen alleen die Godt uyt genade tot sijne kinderen heeft aengenomen.
18 Ofte / en bedrieght u selven niet.
c Galat. 5. 19. Ephes. 5. 5. Apoc. 22. 14.

ders /

ders / noch afgoden-dienaers / noch overspeelders / noch ontuchtighe / noch die by mannen ligghen / noch dieven / noch gierigaerts / noch dronckaerts: geen lasteraers / geen roovers [19] en sullen het Coninckrijcke Godts be-erven.

11 [d] Ende dit waert ghy [20] sommige: maer [21] ghy zijt [e] af-gewasschen / maer ghy zijt geheylight / maer ghy zijt gerechtveerdight [22] in den name des Heeren Jesu / ende door den Geest onses Godts.

12 [f] [23] Alle dingen zijn my georloft / maer alle dingen en zijn niet oorbaer: alle dingen zijn my georloft / maer ick en sal [24] onder geenes macht my laten brengen.

13 De spijsen zijn voor den buyck / en de buyck voor de spijsen: maer Godt sal beyde [25] desen en die te niete doe. Doch het lichaem en is niet [26] voor de hoererie / maer [27] voor den Heere / en [28] de Heere voor het lichaem.

14 [g] Ende Godt heeft oock den Heere opgeweckt / ende sal [29] ons opwecken door sijne kracht.

15 Weet ghy niet dat [30] uwe lichamen Christi leden zijn? Sal ick dan de leden Christi nemen / ende maken'se leden eener hoere? Dat zy verre.

16 Of en weet ghy niet / dat die de hoere aenhanght een lichaem [met haer] is? [h] want [31] die twee / seght hy / sullen tot een vleesch wesen.

17 Maer [32] die den Heere aenhanght / is [33] een geest [met hem].

18 Vliedt de hoererye. [34] Alle sonde die de mensche doet / [35] is buyten het lichaem: maer die hoererye bedrijft / [36] die sondight [37] tegen sijn eygen lichaem.

19 Of en weet ghy niet [i] dat u-lieder lichaem [38] een Tempel is des Heyligen Geests / die in u is / [39] dien ghy van Godt hebt / en [dat] ghy [40] uwes selfs niet en zijt?

20 [k] Want ghy zijt [41] diere gekocht: so verheerlijckt dan Godt [42] in uw' lichaem / ende in uwen geest / [43] welcke Godes zijn.

19 N. ten zy dat'se haer bekeeren / ende af-laten van soodanige meer te zijn. Matth. 21. vss. 31/32. gelijck het naevolgende vs medebrenght.
d Ephes. 2. 2. Coloss. 3. 7. Tit. 3. 3.
20 N. d'een in het een / en d'ander in het ander. Want hoe wel in alle Heydenen niet alle dese sonden altijts en zijn openbaer geweest / nochtans is de wortel van allen in haer / ende d'een ofte d'ander breeckt by occasien altijdt uyt: ende alle waren sy afgoden-dienaers, siet Rom. 1. 29. Ephes. 2. vss. 1/2/3. ende 4. vss. 17/18.
21 D. van de heerschende macht sulcker sonde gesuyvert: namelick door uwe heylighmakinge ofte wedergeboorte / ende door uwe rechtveerdighmakinghe bestaende in de vergevinge der sonden ende de toerekeninge der gerechtigheyt Christi, waer van de Doop een teecken en zegel is. Siet Mar. 1. 4. Actor. 22. 16. Rom. 6. 4. Ephes. 5. 26. Tit. 3. 5. 1. Petr. 3. 21.
e Hebr. 10. 22.
22 D. om Iesu Christi ende sijner verdiensten wille. Want het bloet Iesu Christi reynight ons van alle onse sonde. 1. Joan. 1. 7. Apoc. 1. 5.
f 1. Cor. 10. 23.
23 N. die middelmatigh zijn / ende in Godts woordt niet verboden / van welcker gebruyck hy hier kortelick spreeckt / ende hier nae breeder sal spreken Capitt. 7. 8. 9. 10. ende 11. ende sal die van andere onderscheyden. 24 Dat is / dat ick my door eenigh menschelick gebodt soude laten verbinden / om het gene de Heere my vrygelaten heeft / niet te gebruycken / wanneer ick sonder aenstoot van andere sulcks doen kan. Siet Rom. 14. 14. 1. Cor. 7. 23. ende 10. 23. Ofte ick en sal my van geen dinck laten overheersche. N. also dat ick my de middelmatige dingen soude dienstbaer maken / om die niet te gebruycken / tot stichtinge mijnes naesten. 25 Namel. buyck: niet ten aensien van sijn wesen / dat een deel van het lichaem des menschen is / die geheel sal opstaen: maer ten aensien van sijn ghebruyck in dit tijdtlick ende natuerlick leven / het welck dan niet meer noodigh en sal zijn. Siet Matth. 22. 30. 1. Cor. 15. 44. Apoc. 7. vss. 16/17. 26 N. die de Heydenen voor een middel-matige saecke hielden / ende die selve tot Corinthen / daer voor dese sonde een publijcke Tempel was opgerecht / seer gemeen was. Daerom handelt de Apostel daer van eerst ende bysonderlick / eer hy tot andere saecken komt / die sy oock voor middel-matigh hielden / ende in welcke sy haer selven onnoodige stricken leyden / ofte swaerlick besondighden. 27 D. om het selve tot den dienst des Heeren Iesu Christi te gebruycken. 28 Dat is / de Heere is oock een Heere des lichaems / dewijle hy hem selven niet alleen tot verlossinge der ziele / maer oock des lichaems overgegeven heeft. Vs. 20. g Rom. 8. 11. 2. Cor. 4. 14. 29 D. onse lichamen tot heerlickheyt. Rom. 8. 11. Phil. 3. 21. 30 D. oock uwe lichamen. Want dewijle de ware geloovige in het geheel met Christo als met haer hooft vereenight zijn. 1. Cor. 12. vss. 12/27. soo zijn oock hare lichamen een deel van sijn geestelick lichaem. h Genes. 2. 24. Matth. 19. 5. Marc. 10. 8. Ephes. 5. 31. 31 Dese plaetse genomen uyt Genes. 2. 24. wort eygentlick van den bandt des houwelicks geseght: doch Paulus past dit oock op de hoererye / om dat sulcke oneerlicke liefde / ende vleeschelicke vereeninge dese persoonen aen malkandren oneerlick ende onwettelick verbint / gelijck het houwelick de selve wettelick ende eerlick verbint. 32 N. door den waren geloove / ende oprechte liefde. 33 D. geestelick: ofte door sijnen Geest met hem vereenight. 1. Cor. 12. 13. 34 N. die in de uytwendige daet van de menschen geschiet. 35 D. misbruyckt yet / ofte doet leet aen yet dat buyten den mensche selve is. 36 Dit moet verstaen worden by vergelijckinge / namelick / meer dan eenige andere sonde. Want hoe wel een dronckaert ende brasser sijn lichaem oock misbruyckt / so geschiet het nochtans door yet dat geen deel aen sijn lichaem en is / als spijse ende dranck: ende doet oock sijn lichaem veel schade ende schande aen / maer niet so swaer als de hoererie. 37 Ofte / in. i 1. Corinth. 3. 16. 2. Corint. 6. 16. Ephes. 2. 21. Hebr. 3. 6. 1. Pet. 2. 5. 38 Die der-halven suyver ende reyn moet gehouden worden / ende daer in Godt wil ghedient zijn: het welck de Apostel van de gheheelen mensche oock betuyght / 2. Corinth. 6. 16. 39 N. om u van uwe aen-neminge tot kinderen te versekeren. Rom. 8. vss. 11/15. 2. Corinth. 1. 22. 40 N. om uwen eygenen wille te doen / maer den wille des genen dien ghy toe-behoort. k 1. Corinth. 7. 23. Galat. 3. 13. Hebr. 9. 12. 1. Pet. 1. 18. 41 Gr. door prijs. N. door het dierbaer bloedt Iesu Christi. 1. Petr. 1. vss. 18/19. Apoc. 5. 9. 42 D. met lichaem ende met ziele die door den H. Geest is vernieuwt. 43 N. niet alleen door het recht der scheppinge / maer oock door het recht der verlossinge.

Het vij. Capittel.

1 Den Apostel beantwoort een voor-gestelde vrage / of het goet is een wijf te nemen. 3 Den getrouwden gebiedt hy haer van den anderen niet te onthouden. 5 't En ware met onderlinge bewillinge voor eenen tijdt / om haer tot vasten en bidden te begeven. 8 Verklaert voorts aen de ongetrouwde ende weduwen / dat het goet is ongetrouwt te blijven / namelijck voor soodanige die de gave daer toe hebben / maer niet voor andere. 10 Beveelt de getrouwde dat'se niet en sullen scheyden. 12 selfs niet de geloovige van de ongeloovige / so de selve te vreden zijn by de geloovige te blijven. 15 Maer so de ongeloovige willen scheyden / betuyght hy / dat de geloovige alsdan niet en zijn verbonden. 18 Verklaert voorder / dat elck met sijnen staet / daer in hy tot Christum geroepen is / moet te vreden zijn / so wel besnedene als onbesnedene. 21 so wel dienst-knechten als vrye. 25 Spreeckt daer nae van de maeghden die onder eens anders macht staen / ende toont in wat geval het goet is die uyt te geven ofte niet. 29 Voeght daer by een algemeyne vermaninge hoe het houwelijck / ende andere saken deser wereldt / moeten gebruyckt worden. 32 ende wat voordeel de ongetrouwde boven de getrouwde hebben om den Heere wel aen te hangen. 36 Alsoo nochtans dat sy niet en sondigen die hare maeghden ten houwelijcke geven. 39 ende verklaert wederom dat de getrouwde aen malkanderen verbonden zijn / soo lange sy leven.

1 AEngaende nu de dingen daer van ghy my geschreven hebt / Het is [1] een mensche [2] goet geen wijf [3] aen te raken:

2 Maer om [4] der hoereryen wille sal een yegelijck [man] [5] sijn eygen wijf hebben / ende een yegelijck [wijf] sal haren eygenen man hebben.

3 [a] De man sal aen het wijf [6] de schuldige goetwilligheyt betalen: ende desgelijcks oock het wijf aen den man.

4 Het wijf en heeft [7] de macht niet over haer eygen lichaem / maer de man: ende desgelijcks oock de man en heeft de macht niet over sijn eygen lichaem / maer het wijf.

5 [b] En ontreckt u malkanderen niet / 't en zy dan met [beyder] toestemminge voor eenen tijdt / op dat ghy u tot vasten en [8] bidden moogt verledigen: ende comt wederom by een / op dat u de Satan [9] niet en versoecke / om dat ghy u niet en konnet onthouden.

6 [10] Doch dit segge ick uyt toelatinge / niet uyt bevel.

7 [c] Want [11] ick wilde dat alle menschen waren / gelijck als ick selve [ben]: [d] maer een yegelijck heeft sijn eyghen gave van Godt / de een wel aldus / maer de ander alsoo.

8 Doch ick segge [12] den ongetrouwden / ende den weduwen / het is haer [13] goet indien sy blijven gelijck als ick.

9 [e] Maer indien sy haer niet en konnen onthouden / datse trouwen: want het is beter te trouwen [14] dan te branden.

10 Doch den getrouwden ghebiede [15] niet ick / maer de Heere / [f] dat het wijf van den man niet en scheyde.

11 Ende [16] indien sy oock scheydt / [17] dat sy ongetrouwt blijve / ofte met den man versoene: ende dat de man het wijf niet en verlate.

12 Maer [18] den anderen segge [19] ick / [20] niet de Heere / Indien eenich broeder een [21] ongeloovich wijf heeft / ende deselve te

1 D. een man.
2 Door dit woordt goet, wort hier verstaen niet dat eerlick / deuchtsaem / ofte heyligh is: want d'Apostel betuyght dat den houwelicke staet eerlick is, Hebr. 13. 4. gelijck oock doorgaens de H. Schrifture / maer door het gene minder moeyte / bekommeringe / ende ongemack heeft / gelijck d'Apostel hier na vs 26. het selve verklaert.
3 D. te trouwen ofte te bekennen / gelijck dit woordt also oock genomen wordt / Genes. 20. 6.
4 Hy spreeckt in't getal van vele / om daer door allerley onkuyscheyt ende ontucht uyt te drucken.
5 Gr. sijns selfs wijf. D. eene getrouwde huysvrouwe / ende niet vele.
a 1. Pet. 3. 7.
6 Hoe wel dit verstaen kan worden in het gemeyn van alle schuldige plichten tusschen man ende vrouwe / Ephes. 5. 22. soo wordt het nochtans hier voornamelick verstaen van die plichten die het houwelick eygen zijn / gelijck uyt het volgende vs blijckt.
7 N. om den man in dese schuldige goetwilligheyt sonder reden haer lichaem te ontrecken / gelijck het volgende vs verklaert.
b Ioël 2. 16.
8 Hy en spreeckt hier niet van ordinaris bidden / daer toe alle Christenen tot allen tijden moeten bereyt zijn / maer van extra-ordinarise nooden van bidden / het zy die nooden den getrouwden in het bysonder / ofte de Gemeynte Christi in het gemeyn aengaen / gelijck uyt het bybvoegen van vasten blijckt / het welck niet in alle gelegentheden / maer in 't bidden in bysondere nooden vereyscht wort. Siet Exod. 19. 15. Joel 2. 16. Matth. 17. 21. Actor. 13. 2. 9 D. by dese occasie niet en verwecke tot onbehoorlicke lusten / ofte andere onkuyscheyt. 10 Dit en wort niet verstaen van het gene de Apostel geseght heeft op het 2. vs: alsoo den genen die de gabe der onthoudinghe niet en hebben / niet alleen en wordt toe-gelaten te trouwen / maer oock bevolen / gelijck oock in het 9. vs: maer van het gene terstont te voren van het onthouden voor eenen tijt / ende dan weder by een te komen / geseght is / het welck hy wil in de vryheyt der getrouwde laten / nae dat sy haer selven daer in sterck ofte swack bevinden / ende nae dat haren noot ende beroep sal verdragen. c Actor. 26. 29. 11 Den Apostel verklaert / om de redenen die daer sullen verhaelt worden / dat hy liever hadde dat sy alle de gabe der onthoudinge hadden. Doch evenwel dat een yegelick moet letten op de gaben die hy van Godt daer toe ontfangen heeft: de een namelick om hem te onthouden / de ander om het houwelick in eere ende matigheyt te gebruycken. d Matth. 19. 12. 1. Corinht. 12. 11. 12 N. die haer selfs zijn / gelijck het Grieckx woort mede-brenght. Want van de maeghden / die onder eens anderen macht staen / sal hy hier nae in het 25 vs beginnen te handelen. 13 D. raedtsaem / dienstigh / ende onbekommerlicker. Siet vs. 26. e 1. Tim. 5. 14. 14 D. het is goet te trouwen om niet door de begeerten des vleeschs tot quade lusten te worden ontsteken / ende in gevaer te blijven van tot onkuyscheyt te vervallen: 't welck altijdt quaet is. 15 Namel. als den eersten voorsteller van dit gebodt / maer als een verhaler van het gene Christus de Heere te voren uytdruckelick geboden heeft. Siet Mar. 19. 3 / &c. f Malach. 2. 14. Matth. 5. 32. ende 19. 9. Marc. 10. 11. Luc. 16. 18. 16 Namel. anders dan van wegen des mans overspel. Siet Matt. 5. 32. ende 19. 9. 17 D. dat sy tot geen ander houwelick in de Gemeynte en worde toegelaten / soo sy met den man niet en kan versoent worden. 18 N. geloovigen / die met ongeloovige getrouwt zijn. 19 N. als een Apostel Christi, door sijnen Geest onderricht ende gedreven. 20 Namel. door een uytgedruckt bevel / gelijck het voorgaende was vs. 10. De reden hier van schijnt te zijn / dat Christus het Euangelium alleen onder de Joden / die in Godts verbondt noch waren / ende niet onder de Heydenen / daer dit onderscheydt doemaels voor viel / heeft gepredickt / het welck hy hierom tot sijner tijdt door sijne Apostelen heeft laten voorstellen ende gebieden. 21 Dat is / vremt van de Christelicke Religie / gelijck de Heydenen waren.

vreden

vreden is [22] by hem te woonen / dat hy'se niet en verlate.

13 Ende een wijf die eenen ongeloovigen man heeft/ ende hy te vreden is by haer te woonen/ dat sy hem niet en verlate.

14 Want de ongeloovige man [23] is geheyligt door het wijf/ ende het ongeloovigh wijf is geheylight door den man. Want anders [24] waren uwe kinderen onreyn: maer nu [25] zijn sy heyligh.

15 Maer indien de ongeloovige [26] scheyd/ dat hy scheyde. De broeder ofte de suster en wort [27] in sodanige [gevallen] niet [28] dienstbaer gemaeckt: maer Godt heeft ons [29] tot vrede geroepen.

16 g Want wat weet [30] ghy wijf/ of ghy den man [31] sult saligh maecken? Of wat weet ghy man / of ghy het wijf sult saligh maecken?

17 [32] Doch gelijck Godt aen een yegelijck heeft uytgedeelt / gelijck de Heere een yegelijck geroepen heeft/ dat hy alsoo wandele: ende also ordinere ick in alle de Gemeynten.

18 Is yemant besneden zijnde geroepen? die en late hem [33] geen [voor-huyt] aentrecken. Is yemandt [34] in de voorhuyt zijnde geroepen? die en late hem niet besnijden.

19 De besnijdenisse [35] en is niets/ ende de voor-huyt en is niets/ maer de onderhoudinge der geboden Godts.

20 h Een yegelijck [36] blijve in die beroepinge/ daer hy in geroepen is.

21 Zijt ghy een dienstknecht zijnde geroepen? [37] laet u [dat] niet becommeren: maer indien ghy oock [38] condt vry worden/ gebruyckt [dat] liever.

22 Want die in den Heere [39] geroepen is een dienstknecht zijnde/ die is [40] een vrygelaten des Heeren: desgelijcks oock die [41] vry zijnde geroepē is/ die is [42] een dienstknecht Christi.

23 i Ghy zijt [43] diere gecocht / en wort [44] geen dienst-knechten der menschen.

24 Een yegelijck daer in hy geroepen is / broeders / die blijve in't selve [45] by Godt.

25 Aengaende nu de maeghden en hebbe ick [46] geen bevel des Heeren: maer ick [47] segge [mijn] gevoelen/ als die barmhertichheyt van den Heere geregen hebbe [48] getrouw te zijn.

26 Ick houde dan dit [49] goet te zijn om den [50] aenstaenden noodt/ dat het [segge ick], goet is den mensche [51] alsoo te zijn.

27 Zijt ghy aen een wijf verbonden? [52] en soeckt geen ontbindinge: Zijt ghy ongebondē van een wijf? en soeckt geen wijf.

28 Maer indien ghy oock trouwet/ ghy en sondight niet: ende indien een maeght trouwt/ sy en sondight niet. Doch de sulcke sullen [53] verdruckinge hebben [54] in het vleesch. [55] Ende ick spare ulieden.

29 Maer dit segge ick / broeders / dat [56] de tijdt voorts cort is: op dat oock die wijven hebben / souden zijn [57] als niet hebbende:

30 Ende [58] die weenen/ als niet weenende: ende [59] die blijde zijn/ als niet blijde zijnde: ende die coopen / [60] als niet besittende:

31 Ende die dese werelt gebruycken/ als niet misbruyckende. k Want [61] de gedaente deser werelt gaet voor by.

32 Ende [62] ick wil dat ghy sonder becommernisse zijt. l De ongetrouwde [63] becommert hem met de dingen des Heeren/ hoe hy den Heere sal behagen:

33 Maer die getrouwt is / [64] becommert hem met de dingen [65] der werelt / hoe hy [66] de vrouwe sal behagen.

34 Een wijf ende een maeght zijn onderscheyden. De ongetrouwde becommert haer met de dingen des Heeren / op dat sy heyligh zy beyde aen lichaem ende aen geest: maer die getrouwt is becommert haer met de dingen der werelt / hoe sy den man sal behagen.

35 Ende dit segge ick [67] tot uw' eygen voordeel: niet op dat ick [68] eenen strick over u soude werpen / maer [om u te leyden] tot het gene wel voeght / ende bequaem is om den Heere wel aen te hangen / sonder [69] herwaerts en derwaerts getrocken te worden.

36 Maer so yemandt [70] acht dat hy [71] ongevoeghlijck handelt met sijne maget/ indien sy over den jeughdigen tijdt gaet/ eñ het [72] alsoo moet geschieden: die doe dat hy wil: hy en sondight niet: dat'se trouwen.

37 Doch die vast staet in [sijn] herte/ [73] geen noodtsaecke hebbende/ maer macht heeft over sijnen eygenen wille / ende dit in sijn herte besloten heeft/ dat hy sijne maget [74] sal bewaren/ die doet wel.

22 N. als de getrouwde plegen/ ende als haer betaemt.
23 *Gr.* geheylight in het wijf, als oock daer nae in den man. N. ten aensien dat de geloovige zijn erfgenamen des Verbondts Godts met hare kinderen. Gen. 17.7. Actor. 2.39. welck voordeel de ongeloovige parture niet en kan beletten door sijne ongeloovicheydt / om dat Godts genade in het heyligen van sulck houwelick krachtiger is/ dan het ongeloove van d'andere parture om het selve te ontheyligen.
24 D. vremt van Godts verbondt/ gelijck van de ongeloovige Heydenen ende haer zaedt wordt betuyght Ephes. 2.12.
25 Dat is/ zijn in 't uyterlick verbondt Godts begrepen/ ende hebben toeganck tot de teeckenen ende zegelen van Godts genade/ so wel als de gene die van beyde geloovige ouderen zijn geboren.
26 D. de geloovige verlaet / ofte van hem jaeght/ ende den bandt des Houwelicks hardneckelick van sijne zijde te niete doet: gelijck doe by den Heydenen gewoonlick was / ende nu oock by den Turcken.
27 N. wanneer die alsoo den bandt des houwelicks van haer zijde breken/ uyt haet alleen van het geloove.
28 D. niet gehouden van hare zijde den bant des houwelicks verder te houden/ ofte ongetrouwt te blijven/ gelijck hy den getrouwden Vs. 11. in het gemeen hadde bevolen: van welck gebodt die oock uytgenomen worden.
29 *Gr.* in vrede. dat is / om in vrede ende met een geruste conscientie/ het zy in het houwelick / ofte buyten het selve / te leven.
g 1. Petr. 3. 1.
30 Namel. die geloovigh zijt / ende by den ongheloovighen man in vrede leeft.
31 N. door uwen vreedsamen eñ Christelickē wandel Christo gewinnen sult. Siet 1. Timot. 4. 16. Jac. 5. 20. 1. Petr. 3. Vss. 1/2.
32 D. een yegelick zy te vreden/ ende schicke hem nae de gaven eñ het beroep dat hy van den Heere verkregen heeft/ het zy in den houwelicken staet ofte daer buyten: het welck hy daer nae oock tot andere beroepen der menschen uytstreckt/ op dat door de Christenen/ onder den name van de Christelicke Religie de staet der politie niet en worde beroert/ ofte de Gemeynte en werde hatelick gemaeckt.
33 Gelijck door de konste van Chirurgie geschieden kan. Siet *1. Mach. 1. 16. Iosephus Antiq. lib. 12. cap. 6.* Namel. als meynende dat hy Gode daer door te aengenamer soude zijn.
34 D. onbesneden.
35 D. van geene kracht tot de Godtsaligheyt. Het welck de Apostel verstaet voornamelick van de tijden des Nieuwen Testaments / wanneer de besnijdenisse geen Sacrament meer en is. Siet Galat. 5. 6.
h Ephes. 4. 1. Philip. 1. 27. Coloss. 1. 10. 1. Thess. 2. 12.
36 D. zy gerust ende late hem vergenoegen.
37 Namel. al of ghy Gode daerom te min soudt behagen/ soo ghy maer een oprecht Christen zijt. Siet 1. Corinth. 12. 13. ende Galat. 3. 28.
38 Namel. door wettelicke ende behoorlicke wegen/ gelijck onder de Heydenen/ daer de slavernye in swanck was / verscheydene wegen waren / waer door de slaven tot hare vryheyt konden komen.
39 D. tot het geloove in Christum bekeert is/ noch een dienstknecht ofte slave zijnde.
40 D. door den Heere van de dienstbaerheyt der sonde ende des duyvels bevrijdt. Siet Joan. 8. Vss. 34/35/36.
41 N. nae den burgerlicken ofte uytwendigen staet.
42 D. sijne macht ende geboden onderworpen/ gelijck een dienstknecht aen sijnen heere.
i 1. Corinth. 6. 20. Hebr. 9. 12. 1. Petr. 1. 18.
43 *Gr.* door prijs. Siet het laetste Vs van het voorgaende capit.
44 N. om yet te doen tot dienst ofte gehoorsaemheydt van menschen / het gene soude strijden tegen de geboden ende den dienst Godts. Ofte / en laet u in geestelicke saecken van geen menschen dienstbaer maken / om niet vryelick te gebruycken het gene ons de Heere vry gestelt heeft. Siet Gal. 5. 1. Col. 2. 20.
45 D. als in Godts tegenwoordigheyt: ofte / om hem in sulck beroep behoorlick te quijten.
46 Ofte / ordonnantie. dat is/ geen uytgedruckt bevel Godts ofte Christi: namelick dat yemant soude moeten maeght blijven. Waer uyt blijckt dat de woorden Christi Matth. 19. 12. die dit vatten kan, vatte het, geen gebodt maer alleen een toe-latinge is.
47 *Gr.* gev‿.
48 N. in mijne leeke ende bedieninge / ende verhalven oock in het gene ick hier verklare. Siet Vs. 40. ende 1. Cor. 4. Vss. 1/2. Ofte / geloofweerdigh te zijn.
49 D. oorbaer ende dienstigh/ gelijck Vss. 1/8.
50 Ofte / tegenwoordigen noot. Namel. der Gemeynte Christi die nu in geduerige vervolginge/ swarigheyt/ ende ballinghschap is. Siet diergelicke wijse van spreken 2. Corinth. 6. 4. ende 1. Thess. 3. 7. welcke nooden beter ende lichtelicker konnen uytgestaen worden van de ongetrouwde als van de getrouwde / die met huysgesin ende kinderen belast zijn.

51 D. ongetrouwt, waer by oock altijdt verstaen wort de conditie hier voren in 't 8 ende 9 Vs ghestelt/ gelijck oock hier nae in't 35 ende 36 Vs van de gave der onthoudinge.
52 Namel. selfs niet om den aenstaenden noodt / gelijck yemandt sijne vorige woorden hadde konnen misduyden.
53 D. swaricheden/ ongenoegen/ ende vele sorgen.
54 D. nae den uytwendigen mensche / ofte nae het tegenwoordigh leven. Ende dit seght hy voor de gene die haer selven niet van gemack ende vermaeck in het houwelick in en beelden.
55 D. ick wilde wel dat ghy van sulcke bekommernissen ende swaricheden / als het Houwelick mede-brenght / vry waert/ gelijck hier nae V. 32. ende volgens naerder wordt verklaert / namelick om dē Heere te vryer te konnen dienen.
56 *Gr.* de tijdt is te samen, ofte / in-getrocken. Dit kan verstaen worden/ ofte van den tijdt des levens van een yegelijck mensche/ also de eeuwen dagelicks verswacken / ende daerom de mensche te meer op het geestelicke moet dencken / het welck eeuwigh-duerigh is. Ofte / van den tijdt dat de werelt noch sal staen / welcke oock kort geseght wort te zijn ten aensien van den voorgaenden tijdt / ende daerom de laetste uyre genaemt wordt/ op dat wy ons te sorghvuldiger souden bereyden om Christum onse Rechter haest uyt den hemel te verwachten. Siet 1. Petr. 4. 7. 2. Petr. 3. 8. Andere lesen / De tijdt is kort: so is overigh dat oock die wijven hebben, &c.
57 Dit en seght Paulus niet om het ebruyck des Houwelicks den getrouwden te verbieden: want sulcks soude strijden met het gene te voren Vss. 3/4/5. geseght is: maer om haer tot mare ende achterdencken in dat gebruyck te vermanen/ op dat de geestelicke plichten der selve daer door niet en worden verhindert/ gelijck oock in het gene volght.
58 D. die in droefheyt zijn/ voornamelick over de ongevallen die het houwelick mede-brenght/ door het afsterven van man/ vrouwe/ kinderen/ ofte diergelijcke swarigheden ende tegenspoeden die in het houwelick voorvallen.
59 N. over de oorsaken die den houwelicken staet oock somwijlen hier toe geeft / in het krijgen van kinderen/ uyt-houwelijcken/ ofte andere gemacken ende vermakingen.
60 D. haer herte daer op niet stellende / alsoo dat sy door het gebruyck der selve van het voornaemste goet souden afgekeert worden. Siet Matth. 6. Vss. 19/33. gelijck oock de volgende woorden verklaren.
k Iesai. 40. 6. Iac. 1. 10. ende 4. 14. 1. Petr. 1. 24. 1. Ioan. 2. 17.
61 D. de dingen die de wereldt als een groot goet ende geluck achtet / maer die niet anders dan een schijn daer van en zijn / gelijck eenige vertooningen in de schouw-spelen plegen / waer van het Gr. woort schema ghenomen is. Siet Eccles. 1. 2. 1. Joan. 2. 16/17.
62 D. ick soude wel willen/ ofte wenschen.
l 1. Tim. 5. 5.
63 D. behoort hem te bekommeren: eñ kan dat vryelicker doen/ om dat hy door de sorge des huys-houdens niet en wort verhindert.
64 D. pleeght sulcx ordinaerlick te doen/ ende is van wegen de sorge des huys - houdens / ende om sijne parture te behagen / meer daer aen gebonden.
65 Het woordt werelt en wordt hier niet genomen voor de wereltsche begeerlickheden/ die ongeoorloft zijn ende alom in Godts woordt verboden / maer voor sulcke dingen waer door het huysgesin in dese werelt wordt onderhouden / als spijse / dranck / kleedinge / wooninge / neeringe / ende diergelijcke / die in haer selven niet en zijn ongeoorloft. 1. Timoth. 3. 4. ende 5. 8. maer even wel den mensche bekommeren om op het geestelicke niet altijdt soo ernstelick ende gedurighlick te dencken/ ende waer in de ongetrouwde min verhinderinge hebben als de getrouwde / wanneer de gaven ende beroep sulcks toe-laet. Siet een exempel hier van in Maria ende Martha / Luc. 10. 39.
66 Niet om yet te doen tegen Godts wille. Want also en mogen wy geen menschen behagen. Luc. 14. 26. Gal. 1. 10. maer om in liefde ende vrede met haer te leven. Ephes. 5. 25. 't welck oock also moet verstaen worden van de bekommeringe der vrouwe tegen den man in 't volgende Vs.
67 D. gemack ende oorbaer. Ende alsoo verklaert hy in dit Vs 't gene hy te voren goet ofte niet goet genaemt heeft.
68 N. om u tot het ongetrouwt leven precijselick te verbinden.
69 Ofte / onaftreckelick. N. met de sorgen eñ bekommernissen deser werelt.
70 D. uyt alle teeckenen die hy daer van speurt / gewaer wort ofte oordeelt. Hy spreeckt hier eygentlick van ouders ofte voogden/ daer de maeghden onder staen.
71 D. niet wel betamelick / ofte wel bedachtelick / soo hy sijne maeght tegen hare nature ofte genegentheyt soude beletten te trouwen: ofte oock wel tegen den eysch van de gelegenheyt sijner familie.
72 N. om meerder swaerigheden/ soo ten aensien van haer als van sijne familie/ voor te komen.
73 Namel. ofte voor hem selven tot behoudenisse van sijne familie ende andere gelegentheden / die de ouders dickwijls noodtsaecken hare kinderen uyt te houwelicken: ofte van wegen de vroosheyds der kinderen / waer van in't voorgaende Vs is gesproken.
74 N. ongetrouwt.

38 Alsoo dan/ die haer ten houwelicke uytgeeft/ die doet wel: ende die'se ten houwelijcke niet uyt en geeft/ [75] die doet beter.

39 [m] Een wijf is door [76] de wet verbonden so langen tijdt [77] hare man leeft: maer indien hare man ontslapen is/ so is sy vry/ om te trouwen dien sy wil: alleenlijck [78] in den Heere.

40 Maer sy is [79] geluckiger/ indien sy also blijft/ na mijn gevoelen. Ende [80] ick meyne oock [n] den Geest Godts te hebben.

75 D. die doet dat dienstigh ofte oorbaerder is tot de ruste van sijne maget/ gelijck Vss. 1/8/26. ende gelijck verklaert wordt Vs. 35. ende 40.
m Rom. 7. 2.
76 N. des houwelicks. Siet Rom. 7. 2.
77 N. ten zy uyt oorsake van overspel/ Matth. 19. 9. ofte van het scheyden der ongeloovige partuere/ hier voren Vs. 15.
78 D. alleenlick dat sulcks geschiede in de vreese des Heeren: waer toe oock sonderlinge dient/ dat sy nu vry zijnde geen jock aen en trecke met de ongeloovige. 2. Cor. 6. 14.
79 N. soo ten aensien van de bekommeringen/ die het houwelick medebrenght/ als van de vryheyt die sy heeft om den Heere onbekommerlicker te dienen/ gelijck hier voren van den Apostel is verklaert. Doch moet dit oock altijt verstaen worden met de vorige conditien/ soo sy de gabe der onthoudinge heeft/ ende haer beroep sulcks toe-laet/ gelijck hy dit bepaelt heeft Vs. 7. ende 17.
80 Dit en seght den Apostel niet als of hy daer aen twijfelde/ maer om beleefdelick van hem selven te spreken/ tegen den valschen waen/ die sommige onder haer van haer selven hadden. Siet hier voren. V. 25.
n 1. Thess. 4. 8.

Het viij. Capittel.

1 Den Apostel beantwoordt noch een vrage aengaende het eten van afgoden-offer/ ende toont dat het niet genoegh en is daer toe/ dat men weet dat den afgodt niet en is. 5 ende dat wy maer een Godt/ ende een Heere en hebben. 7 dewijle daer vele swacke zijn/ die door sulcken doen souden aenstoot lijden. 10 ende vryheyt mochten nemen om sulcx oock te doen/ na haer exempel/ met een quade conscientie/ ende alsoo verloren gaen. 12 Verklaert dat sodanige tegen Christum sondigen. 13 daer selfs niemant om het gebruyck van eenige spijse sijnen broeder en behoort te ergeren.

1 AEngaende nu de dingen die [1] den afgoden geoffert zijn/ Wy weten dat [2] wy alle te samen kennisse hebben. De kennisse maeckt [3] opgeblasen/ maer [4] de liefde sticht.

2 Ende so yemandt [5] meynt yet te weten/ die en heeft noch niets gekent/ gelijck men behoort te kennen.

3 Maer so yemandt [6] Godt lief heeft/ die is [7] van hem gekent.

4 [a] Aengaende dan het eten der dingen die den Afgoden geoffert zijn/ Wy weten/ [b] dat een Afgodt [8] niets is in de werelt/ [c] ende datter geen ander Godt en is dan een.

5 Want hoewel daer oock zijn [9] die Goden genaemt worden/ 't zy inden hemel/ 't zy op der aerden ([10] gelijck'er vele Goden ende vele Heeren zijn)

6 [d] Nochtans en hebben wy [11] [maer] eenen Godt/ den Vader/ [e] [12] uyt welcken alle dingen zijn/ ende wy [13] tot hem/ [f] ende [maer] [14] eenen Heere/ Jesum Christum/ [15] door welcken alle dingen zijn/ ende [16] wy door hem.

7 Doch in allen [17] en is de kennisse niet: [g] maer sommige [18] met een conscientie des afgodts [19] tot noch toe eten als [yet] dat den afgoden geoffert is: ende hare conscientie swack zijnde [20] wort bevleckt.

8 [h] [21] De spijse nu en maeckt ons Gode niet aengenaem. Want 't zy dat wy eten/ wy en [22] hebben geenen overvloedt: ende 't zy dat wy niet en eten/ wy en hebben geen gebreck.

9 [i] Maer stet toe dat [23] dese uwe macht niet eeniger wijse [24] een aenstoot en worde den genen die swack zijn.

10 Want so yemandt u/ [25] die de kennisse hebt/ siet [26] in der afgoden tempel aensitten/ en sal de conscientie des selven die swack is/ niet [27] gestijft worden [28] om te eten de dingen die den afgoden geoffert zijn?

11 [k] Ende sal de broeder die swack is/ [29] door uwe kennisse [30] verloren gaen/ [31] om welcken [32] Christus gestorven is?

12 Doch ghy lieden/ also tegen de broeders sondigende/ ende hare swacke conscientie [33] quetsende/ sondight [34] tegen Christum.

13 [l] Daerom [35] indien de spijse mijnen broeder ergert/ so en sal ick in eeuwicheyt geen vleesch eten/ op dat ick mijnen broeder niet en ergere.

1 Het Grieckſch woordt Eidolon, het welck wy afgodt noemen/ beteeckent allerley Beeldt ofte gelijckenisse/ ende in het gemeyn al wat buyten ofte beneven Godt/ eenige godtsdienstige eere aengedaen wordt/ ende wordt hier genomen voor een beeldt daer door men eenigen afgodt eert/ ofte datmen Godtlicke ofte Godts-dienstige eere aendoet/ onder wat schijn dat het oock zy. Dewijle nu de Heydenen een deel van de offeranden die sy haren afgoden op-offerden/ ghebruyckten tot maeltijden/ die sy tot haren huyse/ ofte oock in de tempelen der afgoden hielden/ daer de Christenen oock somwijlen toe genoodt wierden/ so is de Apostel gevraecht of het oock haer georloft was het zy buyten/ het zy binnen de Tempelen der afgoden/ haer tot sulcke maeltijden te begeven. waer op den Apostel tē deele in dit capittel/ ten deele in het tiende/ antwoort.

2 Namel. die van Godt ende sijne natuere/ midtsgaders vande Christelicke vryheyt/ behoorlick onderrecht zijn. Want hy neemt selve daer nae de swacke hier van uyt Vs. 7. ende schijnt hier de Apostel de woorden te verhalen/ die eenige luyden onder haer ghebruyckten om haer doen te verschoonen. 3 Dat is/ eygen-dunckigh ende verachters des naesten/ wanneer de kennisse sonder liefde ende rechte Godtvreesentheydt is/ gelijck de volgende woorden mede-brengen. 4 D. maeckt dat de kennisse gebruyckt worde tot stichtinge van ons ende onsen naesten. Siet Rom. 14. 19. 5 N. sonder byvoeginge van de liefde/ als voren. 6 N. ende volgens oock sijnen naesten om Godes wille/ welcke twee dingen niet en konnen gescheyden zijn. 1. Joan. 4. 20. ende 5. 1/2. 7 D. voor de sijne gekent/ gelijck Joan. 10. 14. Rom. 8. 29. ende derhalven oock van hem geleert/ gelijck sommige het woordt kennen nemen. Siet oock 1. Corinth. 13. 12. ende Gal. 4. 9. a Rom. 14. 14. b 1. Corinth. 10. 19. 8 D. geen Godt en is/ noch geen Goddelicke kracht en heeft om de spijsen te besoetelen ofte te heyligen: anders so zijn de afgoden oock yet in de werelt/ namelick gout/ silver/ steenen/ sonne/ mane/ afgestorven menschen/ boose geesten/ ende diergelijcke die de Heydenen voor Goden hielden/ maer en hebben geen Goddelicke kracht/ gelijck sy meynden: waerom sy oock in Godts woort ydelheden ende leugenen genaemt worden. c Deut. 4. 39. Ephes. 4. 6. 9 N. van de blinde menschen die sulcke schepselen/ ofte oock haer eygene versieringen/ voor Goden hielden. Rom. 1. 21/ &c. 10 N. soodanige versierde Goden/ ofte oock die Godts woordt selve Goden noemt/ als daer zijn de Engelen ende Overheden/ Psal. 8. 6. eñ 82. 1. d Malach. 2. 10. Ephes. 4. 6. 11 N. die waerlick ende wesentlick de eeuwige Godt is. e Rom. 11. 36. 12 D. door wiens schickinge ende almachtige kracht. Siet diergelijcks Rom. 11. 36. 13 Dat is/ tot sijnen dienst/ ende tot sijner eere. Prov. 16. 4. ende 1. Corinth. 10. 31. f Ioan. 13. 13. 1. Corinth. 12. 3. Phil. 2. 11. 14 N. die absolute macht ende gebiedt over ons ende onse conscientien heeft. Het welck den Apostel seght niet om den Vader ende den H. Geest hier van uyt te sluyten/ die oock doorgaens in de Schrifture onsen Heere genaemt worde/ maer alleen alle schepselen/ ende versierde Goden/ gelijck hy te voren den Vader eenen Godt heeft geseght te zijn/ niet om den Sone ende den H. Geest/ maer alleen de schepselen ende versierde Goden daer van uyt te sluyten. 15 N. als een mede-wercker des Vaders in alle sijne Godtlicke wercken. Joan. 1. 3. ende 5. 19. 16 Hier door verstaet hy het werck der verlossinge. 17 N. dat den Afgodt niet en is/ ofte geen macht en heeft om het gene geoffert is te bevlecken. g 1. Corinth. 10. 28. 18 D. met een conscientie die gevoelt dat den afgodt wat is/ ende macht heeft om de spijse te besoetelen.

19 D. sonder dat sy tot nu toe tot een ander gevoelen hebben konnen gebracht worden.
20 N. dewijle sy evenwel eten het gene sy voor bevleckt houden/ ende dat tegen haer gemoet.
h Rom. 14. 17.
21 D. het simpel gebruyck der spijse. Sommige nemen dit voor de woorden des Apostels/ die de stercke hier mede soude onderwijsen/ dat sy des te beter sulcke spijse mogen nalaten: andere nemen het voor de woorden der gene selve die onder dit pretext durfden van den Afgoden-offer eten. Beyde komt niet qualick over een met het gene volght.
22 N. in het geestelicke: ofte ten aensien van de aengenaemheyt voor Godt. also oock het volgende. Siet Rom. 14. 17.
i Galat. 5. 13.
23 N. die ghy hebt/ ofte vermeynt te hebben in het gebruycken sulcker spijse.
24 Het woordt aenstoot beduyt somwijlen eene droefheyt die men heeft over het gene yemant onbehoorlick doet/ maer hier beduyt het eene vrymoedigheyt die yemant neemt om te doen gelijck een ander/ hoe wel hy gevoelt dat de ander qualick doet/ gelijck het volgende uytwijst. 25 N. dat den afgodt niet en is/ als voren. 26 Ofte/ gelijck sommige dit verstaen/ aen de tafel der afgoden. dat is/ in de maeltijt die ter eeren van den afgodt gehouden wort. 27 Gr. gesticht: het welck hier ten quaden wordt genomen. 28 N. daer hy het evenwel daer voor hout dat den afgodt dese dingen heeft ontreynight/ ofte gelijck de afgodendienaers spraken/ hem selven toegeheylight. k Rom. 14. 15. 29 Ofte/ om uwe kennisse. dat is/ door ofte om het misbruyck uwer kennisse/ dewijle ghy de selve niet en gebruyckt tot stichtinge/ maer met ergernisse der swacke. 30 N. dewijle ghy daer mede/ soo veel in u is/ desen uwen swacken broeder met u exempel oorsake geeft/ om alsoo allengskens tot den afgodt te vervallen/ ende van de Christelicke religie af te vallen/ ende also verloren te gaen. Siet diergelijcke wijse van spreken Mat. 5. 28. Rom. 15. 15. 31 N. swacken broeder. 32 N. om hem van het verderf te behouden/ ende tot dien eynde oock van den afgodendienst ende vorige ydele wandelinge te verlossen 1. Petr. 1. 18. Want hoe wel de gene voor welcke Christus gestorven is/ ende die hy door sijn doot waerlick verlost heeft/ niet en konnen door de verleydende kracht der ergernissen verleyt worden. Mat. 24. 24. Joan. 10. Vss. 15/28. nochtans soo doen de gene/ die ergernisse geven/ anders niet/ so veel in haer is/ dan dat sy de swack-geloovige in het verderf souden brengen/ ten ware sy door de kracht Godts ende Christi voorbiddinge bewaert wierden. Luc. 22. Vss. 31/32. 1. Pet. 1. 5. 33 Gr. slaende: het welck een sake is van groote onbarmhertigheyt/ de conscientie van soodanige/ die van selfs swack is/ met slaen ofte quetsen noch swacker maecken/ ende gelijck als dooden. 34 N. welckers leden sy zijn. Siet Actor. 9. 4. l Rom. 14. 21. 2. Cor. 11. 29. 35 N. van wat soorte die ware. Ende stelt hier de Apostel eenen gemeynen regel/ waer nae de conscientie aller geloovighe moet geregeleert worden/ ten aensien van de middel-matige dingen/ ende van de swacke: maer niet ten aensien van de halsterrige ofte moetwillige. Siet Mat. 15. 12. ende Galat. 2. 3/ &c.

Het ix. Capittel.

1 Den Apostel om de Corintheren te beter te brengen tot recht gebruyck der middelmatige dingen/ stelt haer voor sijn eygen exempel/ ende tot dien eynde voeght hy hier tusschen eene handelinge van het onderhoudt der kercken-dienaren/ ende betuyght dat hy so wel als andere Apostelen/ de macht hadde om onderhoudt te ontfangen. 7 Brenght verscheydene redenen voor om sulcks te bewijsen/ genomen van de gene die in den crijgh dienen/ die eenen wijngaert planten/ ende een cudde weyden. 9 van den osse die dorscht. 11 van een zaeyer. 13 van de gene die den Tempel ofte altaer dienen. 15 Ende verclaert dat hy evenwel dese macht niet en heeft gebruyckt/ ende oock noch niet en heeft willen gebruycken/ om dat hy sulcks niet stichtelijck onder haer en oordeelde/ ende om also sijne macht niet te misbruycken. 19 Maer dat hy hem na de swacke Christenen/ so Joden als Heydenen in middelmatige saecken/ allesins gevoecht heeft/ om haer te beter te gewinnen. 24 Vermaent eyndtlijck door de gelijckenissen van de gene die om strijdt in de loop-bane loopen/ ende camp-vechten ofte worstelen/ als oock door sijn eygen exempel/ tot soberheyt ende vlijtigen voortganck inde Godsalicheyt.

1 BEn ick niet een Apostel? Ben ick niet [1] vry? [a] Hebbe ick niet Jesum Christum onsen Heere [2] gesien? [b] Zijt ghy lieden niet [3] mijn werck inden Heere?

2 So ick anderen geen Apostel en ben/ nochtans [4] ben ick't u lieden. Want [5] het segel mijns Apostelschaps zijt ghy lieden inden Heere.

3 Mijne verantwoordinge aen de ge-

1 N. van de Ceremonien der Wet/ ende der-halven om allerley spijse te eten/ die my voor-gestelt soude mogē worden/ soo wel als yemandt van de andere Apostelen. Siet een contrary exempel Dan. 1. 8. ende Actor. 10. Vss. 14/28.
a Act. 9. Vs. 3, 17. ende 22. Vs. 14, 18. ende 23. 11. 1. Corinth. 15. 8. 2. Corinth. 12. 2.
2 Namel. soo wel als de andere Apostelen/ doe ick van hem tot het Apostelschap ben beroepen/ ende daer nae in gesichte/ vertreckinge van sinnen/ ende opgetrocken zijnde inden hemel. Siet Actor. 9. 17. 2. Cor. 12. 2. b 1. Cor. 4. 15. 3 Dat is/ die door mijnen dienst tot den Heere bekeert zijt. 4 D. ghy-lieden en hebt nochtans geen reden om daer van te twijfelen. 5 D. de bevestinge/ dat ick waerlick een Apostel ben/ overmidts ghy door mijnen dienst bekeert zijt/ ende Godt mijne beroepinge onder u door vele krachten ende teeckenen heeft bevestight. 2. Cor. 12. 12.

ne [6] die

6 Ofte/ die my ondervragen, ofte veroordeelen. dat is/ die haer als Rechters durven aen-nemen my te oordeelen.

c 1. Corinth. 9. 14. 1. Thess. 2. 7. 2. Thess. 3. 9.

7 N. tot last en kost van de Gemeynte.

8 Gr. een suster een wijf, ofte/ een huysvrouwe. Sommige meynen hier uyt dat d'Apostel een huysvrouwe gehadt heeft/ maer dat hy de selve niet en heeft alom met hem geleydt om de Gemeynte niet te beswaren. Doch dit schijnt te strijden met het gene hy van hem selve segt 1. Cor. 7. 7. Andere meynen dat hier door verstaen worden eenige vrouwen/ die d'Apostelen volghden/ om haer te dienen/ ende van hare middelen te versorgen/ gelijck de vrouwen die Christum volghden. Luc. 8. 3. Doch boven dien dat dit nergens en wordt gelesen/ soo en is het oock niet waerschijnlick. Want hier door souden de Apostelen haren dienst verdacht gemaeckt hebben/ ende de Gemeynten souden hier door verlicht zijn geworden/ daer den Apostel dit merckelick inboert om te toonen/ dat hy de Gemeynten hier mede niet en wilde beswaren. So dat dit dan te verstaen is van een huysvrouwe niet die hy hadde/ maer die hy soude hebben konnen nemen/ ende volgens oock met hem leyden/ gelijck sommige andere Apostelen deden.

9 Namel. van de eene plaetse nae de andere daer wy gaen prediken/ tot kosten van de Gemeynte.

10 D. neven. Hebr. want Joannes ende Jacobus/ ende oock Judas ende Simon/ waren Christi rechtsweers/ ofte moeders susters sonen. Siet Genes. 13. 8. ende 29. 15. Mat. 13. 46. ende 13. 55.

d Matth. 8. 14.

11 D. Petrus/ van wiens huys-vrouwe men leest Mat. 8. 14.

ne [6] die ondersoeck over my doen/ is dese.

4 [c] En hebben wy niet macht [7] om te eten/ ende te drincken?

5 En hebben wy niet macht om [8] een wijf een suster zijnde [9] [met ons] om te leyden/ gelijck oock de andere Apostelen/ ende [10] de broeders des Heeren/ ende [d] [11] Cephas?

6 Of hebben alleen ick ende Barnabas geen macht [12] van niet te wercken?

7 Wie [e] dient oyt inden krijch op eygen besoldinge? wie [f] plant eenen wijngaert/ ende en eet niet van sijne vrucht? of [g] wie weydt een cudde/ ende en eet niet van de melck der cudde?

8 Spreke ick dit [13] na den mensche? ofte en seght oock [14] de Wet het selve niet?

9 Want in de Wet Mosis is geschreven/ [h] Ghy en sult [15] eenen dorschenden osse niet muyl-banden. [16] Sorght oock Godt voor de ossen?

10 Of seght hy [dat] ganschelijck om onsent wille? Want om onsent wille is [dat] geschreven: overmits die ploecht [17] op hope moet ploegen: ende die op hope dorscht/ [moet] sijner hope deelachtigh worden.

11 [i] Indien [18] wy u lieden het geestelijcke gezaeyt hebben/ is het een groote [saecke] so wy het uwe [19] dat lichamelijck is/ maeyen?

12 Indien [20] andere deser macht over u deelachtigh zijn/ [waerom] niet veel meer wy? [k] doch wy en hebben dese macht niet gebruyckt: maer wy verdragen't al/ op dat wy niet [21] eenige verhinderinge en geven den Euangelio Christi.

13 En weet ghy niet/ [l] dat de gene [22] die de heylige dingen bedienen/ van het heylige eten? [Ende] die [23] den altaer steedts by zijn/ deelen [24] met den altaer?

14 [m] Alsoo heeft oock [25] de Heere geordineert/ den genen die het Euangelium vercondigen/ dat sy [26] van den Euangelio leven.

15 Maer ick en hebbe [27] geen van dese dingen gebruyckt. Ende ick en hebbe dit niet geschreven/ op dat het alsoo aen my geschieden soude: want het ware my [28] beter te [29] sterven/ dan dat yemandt [30] desen mijnen roem soude ydel maecken.

16 Want indien ick het Euangelium vercondige/ [31] 't en is my geen roem: [n] want [32] de noodt is my opgeleght. Ende [33] wee my indien ick het Euangelium niet en vercondige.

17 Want indien ick dat [34] gewillich doe/ so hebbe ick [35] loon: maer indien [36] onwilligh/ de uytdeelinge is my [evenwel] [37] toebetrouwt.

18 [38] Wat loon hebbe ick dan? [Namelijck] dat ick het Euangelium vercondigende het Euangelium Christi costeloos stelle/ om [39] mijne macht in den Euangelio niet te [40] misbruycken.

19 Want daer ick [41] van allen vry was/ hebbe ick my selven [42] allen dienstbaer gemaeckt/ op dat ick'er meer soude [43] winnen.

20 [o] Ende ick ben [44] den Joden geworden als een Jode/ op dat ick de Joden winnen soude: den genen die onder [45] de Wet zijn/ [ben ick geworden] als onder de Wet zijnde/ op dat ick de gene die onder de Wet zijn/ winnen soude.

21 [p] Den genen [46] die sonder de Wet zijn/ [ben ick geworden] als sonder de Wet zijnde/ (Gode [nochtans] zijnde niet sonder de Wet/ maer [47] Christo onder de Wet) op dat ick de gene die sonder de Wet zijn/ winnen soude.

22 [q] Ick ben [48] den swacken geworden als een swacke/ op dat ick de swacke winnen soude: allen ben ick alles geworden/ op dat ick immers [49] eenige behouden soude.

23 Ende dit doe ick om des Euangeliums wille/ [50] op dat ick des selven mede deelachtich soude worden.

24 [51] Weet ghy lieden niet/ dat die in [r] de loop-bane [52] loopen/ alle wel loopen/ maer [dat] [53] een den prijs ontfanght? loopt [54] alsoo dat ghy [dien] meugt [55] verkrijgen.

25 [f] Ende een yegelijck [56] die [om prijs] strijdt [57] onthoudt hem in alles. Dese dan [doen] wel [dit] op dat sy [58] een verderflijcke croone souden ontfangen/ maer wy [t] [59] een onverderflijcke.

32 Ofte/ de noodt light op my. N. door mijn beroep ende Christi bevel. Rom. 1. 14.

33 Gr. wee is my. D. de straffe is my bereydt/ die Christus den ontrouwen dienstknecht heeft gedreyght. Matth. 24. 48/ &c. Niet dat den Apostel twijfelde of hy getrouw in sijnen dienst soude blijven/ maer dit segt hy om hem selven ende andere door sulcke spooren tot neerstichheydt ende voorsichticheyt in haren dienst/ meer ende meer te verwecken.

34 Dat is/ geerne/ ende met behoorlicke blijdtschap ende neerstichheyt/ sonder op menschelicke oordeelen te sien. Rom. 12. vers. 8/ 11.

35 N. de kroone der heerlickheyt/ die den getrouwen/ en neerstigen dienstknechten van den Heere uyt genaden is beloofd. Matth. 24. vers. 46/ 47. 2. Timoth. 4. vers. 7/ 8. ende den roem van getrouwicheyt in dit leven/ tegen de valsche Apostelen.

36 D. alleen uyt vreese van straffe/ ofte om eere ende voordeel te hebben by de menschen: gelijck de huerlingen ende slaven plegen hare heeren te dienen.

37 N. om daer van hier namaels rekenschap te geven.

38 D. ick hebbe dan eerst loon te verwachten van den Heere/ so ick het met vlijt ende getrouwicheyt doe/ alleen siende op de eere Godts ende de meeste stichtinge der Gemeynte/ sonder hope van menschelicken loon. Ende also ick merckte dat het ontfangen van menschelicken loon soude aenstoot geven/ ende de stichtinge ende loop des Euangeliums verhinderen/ so en hebbe ick dien niet willen ontfangen/ ende daer over mach ick by u roemen/ maer niet by Godt. Siet Rom. 2. 4. 2. Cor. 11. vs. 10.

39 Namel. die ick hebbe om behoorlick onderhout te nemen.

40 D. met aenstoot te gebruycken/ ende met opsprake der valsche Apostelen. vs. 15.

41 Namel. lasten ende jocken daer van de Christelicke ende Apostolische vryheydt ons vry maeckt. De Apostel gaet dan voort van dit stuck/ daer in hy sijne vryheydt om der stichtinge wille niet en heeft gebruyckt/ tot meer andere stucken/ daer in hy oock de selve niet en heeft gebruyckt/ om de Corinthers te meer te overtuygen/ dat sy nae zijn exempel/ desgelijcks behooren te doen/ ende hare vryheyt niet en gebruycken tot aenstoot ende verachteringe van den loop des Euangeliums.

42 D. ick hebbe my gevoeght na een yeders swackheyt/ ofte gelijck een dienstknecht hem altijt voegen moet na de gelegentheyt en genegentheyt des genen die hy dient. Doch moet dit altijdt verstaen worden in middelmatige saken. Alsoo oock vs. 22.

43 D. tot het geloove in Christum brengen. Siet dergelijcke wijse van spreken/ 1. Petr. 3. 1.

o Act. 16. 3. ende 18. 18. ende 21. 23.

44 Namel in saken die middelmatigh waren/ gelijck doe noch was de onderhoudinge der Ceremonien des Ouden Testaments by de swacke Joden: gelijck hy om harent wille Timotheum heeft doen besnijden/ te Cenchreen door belofte sijn hooft heeft laten bescheeren/ ende te Jerusalem inden Tempel hem selven heeft geheylight.

45 N. der Ceremonien/ die als doen wel door Christi lijden te niete gedaen was/ so veel aengaet het gene daer in Godts-dienstich was: maer voor eenen tijdt als een middelmatige sake noch wiert gedragen/ om de swacke Joden niet te verbreemden. Siet Actor. 21. 20.

p Galat. 2. 3.

46 D. den Heydenen/ die de Wet der Ceremonien niet en hadden/ noch oock niet gehouden en waren te ghebruycken/ volgens het besluyt der Apostelen/ Actor. 15. 28. ende 21. 25.

47 Dit voeght hy daer by op dat niemandt en soude misduyden 't gene hy te voren geseght hadde/ dat hy geweest was als sonder Wet/ dewijle hy in alles dat hy dede de Wet ende geboden Christi in het dulden der swacke ende in het vlieden van ergernissen altijdt voor oogen hadde. Gal. 6. 2.

q Rom. 15. 1. 1. Cor. 10. 33. Gal. 6. 1.

48 N. Christenen/ ofte geloovigen/ die het fondament des Christen-geloofs wel aen-namen/ maer het gene de Christelicke vryheyt aengaet noch in alles niet wel en konden begrijpen. Rom. 14. 1. Galat. 6. 2.

49 Hier mede verklaert hy het gene hy te voren genaemt heeft winnen. Siet 1. Timoth. 4. 16.

50 D. op dat niet alleen andere door mijne predicatie souden saligh worden/ maer op dat ick oock selve deser salicheydt mede moge deelachtigh worden: het welck niet en soude geschieden/ indien ick selve niet en dede/ dat ick andere leere.

51 Van hier voorts leert d'Apostel/ dat het so verre van daer is/ dat sy om spijse en dranck/ ofte maeltijden van afgoden-dienaren seer moeten bekommert zijn/ dat sy veel meer haer moeten bekommeren om in alle soberheydt/ maticheyt/ ende verdraeghsaemheyt/ haer selven te oeffenen/ 't welck hy met de exemplen der gene die om prijs strijden/ ende oock met sijn eygen exempel bewijst.

r Galat. 2. 2. ende 5. 7. Phil. 2. 16. 2. Timoth. 4. 7. Hebr. 6. 18.

52 Namelick/ om prijs.

53 N. die niet alleen met andere wel begint/ maer voor andere wel volyndt.

54 D. soo neerstelick ende standtvastelick tot den eynde toe.

55 Ofte/ grijpen. Namel. den voor-gestelden prijs der heerlickheyt Godts. Philip. 3. vs. 12/ 13/ 14.

f 2. Timoth. 2. 4.

56 Namelick met loopen/ worstelen/ ofte vechten/ gelijck onder de Ouden sulcke soorten van strijden om prijs waren.

57 Ofte/ matight hem. namelick van veel spijse/ dranck/ slaep/ ende andere dingen/ die hem traegh ofte onnut maken in desen strijdt.

58 N. van laurieren/ olijf-tacken/ eycken-bladeren/ ende diergelijcke/ ofte ten hooghsten van silver ofte gout/ gelijck den genen/ die om prijs streden voorgestelt wierden.

t 2. Timoth. 4. 8. 1. Petr. 1. 4. ende 5. 4.

59 D. onverganckelicke/ ofte eeuwich-duerende. 1. Petr. 1. 4.

12 Namel. met onse handen tot onser onderhoudinge. Siet Act. 18. 3. ende 20. 34.

e 2. Cor. 10. 4.

f 1. Cor. 3. 6, 7, 8.

g Ioan. 21. 15. 1. Pet. 5. 2.

13 D. bewijse ick dit alleen met redenen die genomen zijn uyt het doen der menschen?

14 N. beschreven door Mosem.

h Deut. 25. 4. 1. Tim. 5. 18.

15 In die landen/ gelijck oock in andere/ en slaet men het coren uyt de aren niet met vlegels/ gelijck men hier doet/ maer men doe'ter de beesten/ insonderheyt de ossen/ over gaen/ ende het selve alsoo vertreden/ ende met sijne aren los trappen/ ofte den Dorsch-waghen daer over trecken. Siet Deuter. 25. 4. Jesai. 28. 27.

16 Namelick/ voornamelick/ ofte meer dan voor de menschen/ als hy dese Wet gestelt heeft. Want andersins en isser selfs niet een muschken vergeten voor den Heere. Siet Matth. 10. 29. Soo dat dit te verstaen is by vergelijckinge/ dat Godt dese Wet ghestelt heeft meer om de menschen/ als om de ossen/ om te kennen te geven/ indien Godt wil datmen de arbeydenden osse sijn voedtsel niet en sal onthouden/ dat men het selve veel weyniger den menschen die arbeyden/ onthouden moet.

17 Namel. van de vruchten sijnes arbeyts daer na te genieten.

i Rom. 15. 27. Galat. 6. 6.

18 N. ick ende Barnabas die u het woordt Godts verkondight hebben. Siet Rom. 15. 27.

19 Gr. vleeschelick. dat is/ de goederen die dienen tot onderhoudinge onser lichamen.

20 Namel. ordinarise Leeraers/ die wy daer hebben gelaten om het begonnen werck nae ons te volvoeren.

k Act. 20. 33. 2. Corinth. 11. 9. ende 12. 13.

21 Namel. eensdeels voor de ongeloovige die uyt vreese van de onkosten het woort hadden mogen vlieden: eensdeels voor eenige valsche Apostelen/ die Paulum souden hebben mogen lasteren/ als of hy het Euangelium om des onderhouts wille predickte/ daer sy het selve voor niet wilden schijnen te doen/ om de Gemeynten alsoo aen haer te trecken. Siet 2. Corinth. 11. 12.

l Deuter. 18. 1.

22 Gelijck daer waren alle de Leviten in het Oude Testament/ die daerom de tienden ontfingen/ ende haer deel hadden in het gene geoffert wiert. Siet Num. 18. Deut. 18.

23 Gr. by den altaer gestadelick sitten. Ghelijck daer waren de Priesters/ de nakomelinghen Aarons/ die oock de tienden van de tienden der Leviten ontfinghen/ ende een bysonder deel hadden in alle offeranden/ uyt-ghenomen die geheel voor den Heere moesten verbrandt worden. Num. 18. 26/ &c.

24 De wijse op den altaer een deel wiert verbrant/ ende van het vyer verteert/ ende een ander deel voor de Priesteren wiert bewaert.

m Levit. 19. 13. Deuter. 24. 14. ende 25. 4. Matth. 10. 10. Luc. 10. 7. 1. Timoth. 5. 18.

25 Hy siet hier op de ordonnantie Christi Matth. 10. 10. Luc. 10. 7.

26 Dat is/ van den arbeyt die sy doen in het prediken des Euangeliums/ ende het regeren der Gemeynte.

27 Namelijck/ onder u/ hoe wel hy van andere Gemeynten somwijlen eenige mildadigheyt heeft ontfangen. 2. Corinth. 11. 8.

28 Gr. goet liever te sterven. dat is/ raetsamer/ ofte oorbaerder.

29 N. van gebreck.

30 N. van het Euangelium sonder aenstoot ende sonder uwe kosten onder u gepredickt te hebben. De reden hier van siet te voren vs. 12.

31 D. ick en doe niet dan dat ick schuldigh ben te doen. Luc. 17. 10.

n Rom. 1. 14.

26 Ick loope dan alsoo [60] / niet als op't onseker: ick campe alsoo / niet [61] als de lucht slaende.

27 Maer ick [62] bedwinge mijn lichaem / ende brenge het [63] tot dienstbaerheyt / op dat ick niet eenichsins / daer ick andere [64] gepredickt hebbe / selve [65] verworpelijck en werde.

60 N. gelijck dese kampers ofte loopers om prijs doen / die niet en weten of sy den prijs sullen bekomē of niet. 2. Tim. 4. vss. 7/8.

61 Namel. gelijck die doen die uyt geenen ernst en kampen ofte strijden / maer alleen spiegel-vechten / ende haer tegen de lucht oeffenen / daer uyt geen overwinninge van partye en valt: het welck wy tegen de sonde ende den Duyvel met ernst moeten doen. Ephes. 6. 11. 62 Het Gr. woordt beteeckent onder de oogen slaen / yet met slagen temmen ofte onder sijne gehoorsaemheydt brengen. Siet van dit woort oock Luc. 18. 5. 63 N. om het selve den Geest te onderwerpen / ende niet door te veel voedtsels ende door te groote weelde den geest te verswaren. 64 N. om die tot de salighevt te brengen. 65 D. my selven onbequaem ofte afkeurlick en make van den prijs / daer ick andere toe aenporre: waer mede de Apostel niet en wil seggen dat hy van sijne verkiesinge / ende van desen prijs te verkrijgen / soude onseker zijn: want het tegendeel blijckt klaerlick Rom. 8. 38. 2. Tim. 4. vss. 7/8. maer dit is een gelijckenisse genomen van het selve strijden om prijs / waer in de trage ofte luye / die haer selven te veel gemest hadden verworpen ende af-gkeurt wierden / als daer toe onbequaem.

Het x. Capittel.

1 Den Apostel verclaert dat alle de Israeliten inde woestijne gedoopt zijn geweest inde wolcke ende inde zee. 3 ende dat'se alle de selve geestelijcke spijse gegeten / ende den selven geestelijcken dranck gedroncken hebben. 5 maer dat'se evenwel van Godt zijn gestraft. 7 wanneerse tot afgoderie / 8 ofte tot hoererie zijn vervallen. 9 ende wanneer'se Christum hebben versocht. 10 ofte tegen hem hebben gemurmureert. 11 Betuyght dat sulcks ons dient tot waerschouwinge / om sulcke sonden niet te begaen. 13 Belooft daer over Godts hulpe inde versoeckinge / ende een goede uytcomste. 14 Vermaent'se wederom tot vlieden van den afgodendienst. 15 dewijle sy door het gebruyck des Avontmaels gemeynschap hebben aen het lichaem ende bloedt Christi. maer door afgoden-dienst met de Duyvelen / welcker tafelen sy daerom moeten schouwen. 22 ende onder geenen deck-mantel Godt tergen ofte haren naesten aenstoot geven. 25 Laet nochtans toe sonder navragen te eten alles wat in het vleesch-huys vercocht wort. 27 ende van een ongeloovige te huys genoodt zijnde / alles wat voorgestelt wort / ten zy yemandt dat te kennen geeft. 31 Ende besluyt desen handel met een algemeyne vermaninge om alles te doen tot Godes eere ende stichtinge onses naesten.

1 ENde ick en wil niet / broeders / dat ghy onwetende zijt / [a] dat [1] onse vaders alle onder [2] de wolcke waren / ende [b] alle door de zee doorgegaen zijn:

2 Ende alle [3] in Mosen gedoopt zijn inde wolcke / ende inde zee:

3 [c] Ende alle [4] deselve [5] geestelicke spijse gegeten hebben:

4 [d] Ende alle den selven geestelicken dranck gedroncken hebben. Want sy droncken uyt de geestelicke steen-rotse [6] die volgde: ende de steen-rotse [7] was Christus.

5 Maer in't meerder- [deel] van haer en heeft Godt geen welgevallen gehadt: [e] want sy zijn in de woestijne [8] ter neder geslagen.

6 Ende dese dingen zijn geschiet ons [9] tot voorbeelden / op dat wy [10] geenen lust tot het quaet en souden hebben / gelijckerwijs als [f] sy lust gehadt hebben.

7 Ende en wordt geen afgoden-dienaers / gelijckerwijs als [11] sommighe van haer / gelijck geschreven staet / [g] Het volck sat neder om te eten / ende om te drincken / ende sy stonden op [12] om te spelen.

8 Ende en laet ons niet hoereren / [h] gelijck sommige van haer [13] gehoereert hebben / ende vielen op eenen dagh [14] drie ende twintigh duysent.

9 Eñ en laet ons Christum niet [15] versoecken / [i] gelijck oock sommige van haer [16] versocht hebben / ende wierden van de slangen vernielt.

10 Ende en murmureert niet / [k] gelijck oock sommige van haer [17] gemurmureert hebben / ende wierden vernielt [18] van den verderver.

11 Ende dese dingen alle zijn haerlieden overgecomen [19] tot voor-beelden: [l] ende zijn beschreven tot waerschouwinge van ons / [m] op de welcke [20] de eynden der eeuwen [21] gecomen zijn.

12 So dan [22] die meynt te staen / [23] sie toe dat hy niet en valle.

13 U lieden en heeft [24] geen versoeckinge bevanghen [25] dan menschelicke: doch [n] Godt is getrouw / welcke u niet en sal laten versocht worden [26] boven het gene ghy vermeught / maer hy sal [27] met de versoeckinge oock de uytkomste [28] geven / op dat ghy'se connet verdragen.

14 [29] Daerom / mijne geliefde / vliedt van [30] den afgoden-dienst.

15 Als tot [31] verstandige spreke ick: oordeelt ghy 't gene ick segge.

16 [32] De drinck-beker der danck-segginge / dien wy [33] [danck-seggende] segenen / is die niet [34] een gemeynschap des bloedts Christi? Het broodt dat wy breken / is dat niet een gemeynschap des lichaems Christi?

a Exod. 13. 21. Num. 9. 18. Deuter. 1. 33. Nehem. 9. 12, 19. Psal. 78. 14. ende 105. 39.

1 N. die met Mose uyt Egypten zijn getrocken.

2 N. die haer settede tusschen het leger der Egyptenaers eñ der Israeliten / eñ die de Israeliten bedauwde ende beschermde / wanneer sy door de roode Zee trocken. Exod. 15. vs. 19 / &c. Ps. 105. 39. 'T welck Paulus hier betuyght een tegen-beeldt geweest te zijn van onsen doop / gelijck Petrus spreeckt van de verlossinge Noë in de Arke uyt het midden van de sondtvloet 1. Pet 3. 21.

b Exod. 14. 22. Iosu. 4. 23. Psal. 78. 13.

3 D. door Mosem / ofte door Mosis dienst. ofte / in de leere Mosis / gelijck Actor. 19. 3. geseght wordt dat sommige gedoopt zijn in den Doop Joannis / dat is / in de leere Joannis / die door sijnen Doop wierdt bevestight.

c Exod. 16. 15. 4 Namel. in de teeckenen / ofte / die een selve sake beteeckenden: ende dat niet alleen met malkanderen / maer oock met ons: het welck daer uyt blijckt / dat Paulus hier den name van Doop gebruyckt / ende hier nae seght dat de steen-rotse was Christus: ende om dat andersins de sluyt-reden Pauli niet vast en soude zijn / ten ware dat sy eenerley spijse in de beteeckeninge met ons hadden gegeten. 5 N. het Manna / het welck een geestelicke spijse genaemt wort / om dat het den Israeliten diende niet alleen tot een lichamelick voedtsel / maer oock om te zijn tot een extra-ordinaris teecken van Christi vleesch / ende verhalven een geestelicke beduydinge op Christum hadde / gelijck Christus in het breede verklaert Joan. 6. capit. ende gelijck hier nae / om de selve reden / de steen-rotse geestelick genaemt wort. d Exo. 17. 6. Num. 20. 11. Psal. 78. 15. 6 N. den Israeliten / met de stroomen ofte beken die uyt haer vloten / nae datse van Mose was geslagen. Num. 20. 8. Psal. 105. 41. 7 D. was een teecken ende voor-beeldt Christi die van den Vader ter doodt om onsent wille geslagen zijnde ons de stroomen des levendigen waters soude uytgeven. Joan. 7. 38. Ende dit is een wijse van spreken gebruyckelick in de Sacramenten / gelijck het broot ende de wijn in het Avontmael het lichaem ende bloet Christi worden genaemt / om datse daer van een teecken ende segel zijn. Dat sommige willen seggen dat den sin soude zijn / Christus was de steen-rotse, strijdt niet alleen met de ordre der woorden des texts / maer oock met de sake selve / overmits alle de Israeliten niet en konnen geseght worden uyt Christo gedroncken te hebben / alsoo vele van haer niet en geloofden / ende Godt in haer geen welgevallen gehadt heeft / vs. 5. ende Hebr. 4. 2. e Num. 26. 65. 8 N. om haer ongeloofs wille / gelijck Paulus verklaert Hebr. 3. vss. 17/18/19. 9 D. tot exempelen ende waerschouwingen. N. dat wy / soo wy diergelijcke sonden naevolgen / niet tegenstaende dat wy deser heyliger teeckenen oock sullen deelachtigh geweest zijn / de selve straffe die haer daerom overgekomen is / oock niet en sullen ontgaen. Siet van dit woort vs. 11. Philip. 3. 17. 1. Tim. 4. 12. Tit. 2. 7. 10 Gr. geen begeerders zijn van quade dingen. Namel. van afgoderye / hoererye / ende diergelijcke / welcke hier nae verhaelt worden. f Num. 11. vss. 4, 33. Psal. 106. 14. 11 D. een groot deel van haer / namelick die met het gegoten kalf afgoderye bedreven. g Exod. 32. 6.

12 D. om te dansen / lacchen ende reyen / gelijck de afgoden-dienaers / nae hare afgodische maeltijde gemeenlick plachten te doen. Exod. 32. 6.

h Num. 25. vss. 1, 9. Psal. 106. 29.

13 Namel. in het landt der Midianiten door den raedt Bileams tot afgoderie ende hoererie verlockt zijnde. Num. 25. cap.

14 Num. 25. 9. wort geseght vier eñ twintich duysent. Doch het kan zijn datter tusschen de drie ende vier en twintich duysent gebleven zijn / waer van den Apostel het minder getal heeft gehouden. Andere meynen datter drie ende twintich duysent met den sweerde souden gedoodt zijn na het exempel van den yver van Phineas / ende dat de andere duysent / van de voornaemste daer na souden gehangen zijn door het bevel Mosis.

15 D. tergen / ofte sijne macht in het straffen der ondanckbare in twijffel trecken / gelijck de Israeliten Num. 21. 5. als sy met het Manna niet te vreden en waren / noch met de wateren / die haer de Heere mirakeleuselick verleende: ende gelijck de Corinthers / die de maeltijden der afgodendienaren / die vol aenstoot ende gevaer waren / liever volghden / dan den eenvoudigen kost / die de Heere haer te huys verleende. i Num. 21. 5. Psal. 106. 14. 16 Namel. Christum, die hy terstont genoemt hadde. Want het was den Engel des verbondts / de eeuwige Sone Godts die haer in de woestijne ghelevdde / ende die sy terghden. Siet Exod. 14. 19. ende 23. vs. 20. ende Jesai. 63. vs. 9. k Exod. 16. 2. ende 17. 2. Num. 14. 36. Psal. 106. 25. 17 De Israeliten hebben in de woestijne menichmael teghen Godt ghemurmureert / wanneer haer yet ontbrack / ofte wanneer sy niet te vreden en waren met de weldaden die Godt haer dede: maer hier wort insonderheydt ghesien op de ghescheidenissen / Num. 11. vss. 4/33. Wanneer sy vleesch begeerden / ende daer over van Godt door verscheydene plagen vernielt wierden / ende Num. 16. vss. 1/2. Wanneer Core met sijnen hoop tegen Mose ende Aaron murmureerden / ende sommige zijn verbrandt / sommige versoncken in de aerde. 18 Dese naem en wordt wel in dese geschiedenisse niet gevonden / maer wordt van Paulo daer by gevoeght / ofte om de strengicheydt van Godt selve in dese straffen hier door te verstaen / ofte eenen Engel die Godt tot dese vernielinge heeft gebruyckt / gelijck hy gedaen heeft / Exo. 12. 23. ende Jes. 37. 36. 19 D. exempelen der straffen over de soodanige. Siet vs. 6. l Rom. 15. 4. 1. Cor. 9. 10. m Philip. 4. 5. Hebr. 10. 25. 20 Dat is / de laetste tijden / in welcke de genade Godts krachtiger is / ende de boosheyt meerder: waerom wy ons door de genade Godts te meer moeten wachten. 1. Timoth. 4. 1. 2. Petr. 3. vs. 3. 21 Gr. ontmoeten, Ofte / ontmoetet zijn. 22 D. die hem laet duncken soo vast te zijn in den geloove / dat hy in sulcke sonden niet en soude vervallen. 23 D. sy sorghvuldigh / dat hy daer door niet en worde gebracht ten val / om te begaen die sonden ende ergernissen / daer over Godt de Israeliten gestraft heeft. Waer uyt blijckt dat den Apostel de geloovige niet en vermaent tot twijffelinge van hare salighevdt / tegen sijne eygene leere. Rom. 5. 1. ende 8. 31. maer dat hy de eygen-dunckige alleen waerschout om op haer selven niet te steunen / ende de oorsaken te vlieden / waer door sy ten val mochten gebracht worden. Want de ware geloovige wanneer sy uyt swackheyt souden mogen vallen / hebben de belofte van wederoprechtinge. Siet Psal. 37. 24. ende het volgende vs alhier. 24 N. waer door ghy gebracht zijt tot de gemeynschap der afgodendienaren ende harer maeltijden. 25 D. die uyt uwe menschelicke swackheydt / ende uyt vreese van de ongenade der afgodendienaren / welcke u daer toe versocht hebben / gesproten is. Hy troost haer hier mede / ende vermaentse in het toekomende tot meerder standvasticheyt / dewijle Godt ons dese belofte doet / dat hy de sijne niet en sal laten besoeckē boven haer vermogen. n 1. Cor. 1. 8. 1. Thess. 5. 24. 2. Petr. 2. 9. 26 D. boven de kracht die ghy door Godts Geest alreede hebt ontfangen. Want uyt ons selven en vermogen wy niet Joan. 15. 5. 2. Cor. 3. vs. 5. Philip. 4. 13. 27 N. die hy over u sal laten komen / alwaer'se wy meerder dan tot noch toe geschiet is. Joan. 16. 33. 28 Gr. maken. 29 D. dewijle wy dan dese exempelen van Godts straffe aen de eene zijde / ende van Godts trouwe belofte aen de ander zijde hebben. 30 Namel. niet alleen die in der daet soodanigh is / maer oock die daer toe aenleydinge ofte vermoedinge soudē geven / ofte die teeckenen daer van zijn: van welcke hy tot noch toe gesproken heeft. 31 D. als tot de gene die in de verborgentheden onses geloofs ervaren ende onderricht zijt. 32 Ofte / de drinckbeker der segeninge. Want het Grieex woordt Eulogia beyde danck-segginghe, ende segeninge beteeckent. Doch alsoo de Apostel hier nae capit. 11. 24. het woordt dancksegen, ofte / dancken gebruyckt / gelijck oock de Evangelisten Mat. 26. 27. Marc. 14. 23. Luc. 22. 17. soo wordt daerom dit woort dancksegginge hier oock in den text behouden. 33 Gr. eulogoumen, welck woordt beyde segenen ende danckseggen beteeckent. Doch moet hier segenen eñ niet danckseggen overgeset worden / overmits niet gesegt en kan worden dat wy den drinckbeker danckseggen, gelijck de Griecksche t'samenvoeginge der woorden / ofte constructie / soude vereyschen: maer wel den drinckbeker segenen. Ende wordt door dit segenen verstaen / niet door kracht van eenige woorden den wijn veranderen in 't wesentlicke bloedt Christi, maer met gebeden / dancksegginge / ende verhael van de instellinge / ende het eynde des heyligen Avontmaels heyligē / ofte van anderen gemeynen dranck afsonderen ende tot dit heyligh gebruyck toe-eygenen / gelijck het woort segenen oock gebruyckt wordt Genes. 2. 3. Exod. 20. 11. alwaer Godt geseght wort den sevenden dagh gesegent ende geheylight te hebben / om dat hy dien van andere gemeyne dagen heeft afgesondert / ende tot een heyligh gebruyck toege-eygent. Siet hier van de verklaringe in de aenteeck. op Matth. 26. 26. 34 D. een teecken ende onder-pant van de geestelicke gemeynschap die wy met Christi bloedt ende lichaem hebben / gelijck vs. 18. geseght wordt dat de Israeliten gemeynschap hadden met den altaer / ende vs. 20. dat de gene die afgoden-offer aten gemeynschap hadden met de Duyvelen. Een wijse van spreken in de Sacramenten gebruyckelick. Siet vs. 4. ende 1. Cor. 11. vss. 24/25.

17 Want [35] een broodt [is het, so] zijn wy vele [o] [36] een lichaem : dewijle wy alle eenes broodts deelachtich zijn.

18 Siet Israël [37] die na den vleesche is : en hebben niet de gene die de offeranden eten / [38] gemeynschap met den altaer?

19 Wat segge ick dan? [p] dat een afgodt yet is? ofte dat de afgoden-offer yet is?

20 Ja [ick segge] dat 't gene de Heydenen offeren / [q] sy [39] den Duyvelen offeren / ende niet Gode. Ende ick en wil niet dat ghy met de Duyvelen gemeynschap hebt.

21 [40] Ghy en condt den drinck-beker des Heeren niet drincken / ende den drinck-beker der Duyvelen : ghy en condt niet deelachtich zijn der [41] tafel des Heeren / ende [42] der tafel der Duyvelen.

22 Of [43] tergen wy den Heere? [44] Zijn wy stercker dan hy?

23 [r] [45] Alle dingen zijn my geoorloft / maer alle dingen en zijn [46] niet oorbaer : alle dingen zijn my geoorloft / maer alle dingen [47] en stichten niet.

24 [s] Niemant en soecke [48] dat sijns selfs is / maer een yegelijck [soecke] [49] dat des anderen is.

25 Etet [50] al dat in het vleesch-huys verkocht wort / [51] niets ondervragende om der conscientie wille.

26 [t] Want [52] de aerde is des Heeren ende de volheyt der selve.

27 Ende indien u yemandt [53] van de ongeloovige noodt / ende ghy [54] [daer] gaen wilt / [v] eet [55] al wat u lieden voor-ghestelt wordt / [56] niets ondervragende / [x] om der conscientie wille.

28 Maer [57] so yemandt tot ulieden seght / Dat is afgoden-offer / en eet [het] niet om des genen wille die [u dat] te kennen gegeven heeft / ende [om] der conscientie wille. Want [58] de aerde is des Heeren / ende de volheyt der selve.

29 Doch ick segge / [om] de conscientie niet uwes selfs / maer [59] des anderen. Want waerom wort [60] mijne vryheyt geoordeelt van een ander conscientie?

30 Ende indien ick [61] door genade [der spijse] deelachtigh ben / waerom worde ick gelastert over 't gene [y] daer voor ick dancksegge?

31 [z] Het zy dan dat ghy lieden eet / het zy dat ghy drinckt / het zy dat ghy yet [anders] doet / doet het al ter eeren Godts.

32 [a] Weest sonder aenstoot te geven [62] ende den Joden / ende den Griecken / ende der Gemeynte Godts.

33 Gelijckerwijs ick oock [63] in alles allen behage / niet soeckende mijn eygen voordeel / maer het [voordeel] van vele / op dat sy mochten [b] behouden worden.

35 N. dat gebroken wort en daer aen wy gemeynschap hebbē. Ofte / want wy vele zijn een broodt, ende een lichaem.

o Rom. 12. 5. 1. Corinth. 12. 27.

36 D. een geestlick lichaem / waer van Christus het hooft is. Siet Rom. 12. 5. 1. Cor. 6. 15. 1. Cor. 12. 12 / &c.

37 D. het Joodsche volck afkomstich nae den vleesche van Israel / die doe ter tijdt haren Tempel ende Godts-dienst noch hadden / hoe wel de kracht daer van door Christi komste was te niete gedaen.

38 Dat is / met den Godts-dienst die op den altaer ende ontrent den selven van haer wierdt ghepleeght / ende die sy betuyghden daer mede noch voor goet te houden.

p 1. Corinth. 8. 4.

q Levit. 17. 7. Deut. 32. 17.

39 Want vele van de heydensche Goden / die sy door hare beelden eerden waren boose geesten. Siet Levit. 17. 7. ende Deut. 32. 17. Ende hoe wel sy somwijlen eenighe verstorvene menschē ende andere creaturen daer door wilden eeren / ofte oock selve den Schepper des hemels ende der aerden / gelijck Actor. 17. 13. Rom. 1. 21. te sien is / soo worden sy nochtans geseght den Duyvelen die eere aen te doen / om dat de duyvel van sulcken beelden-dienst een ingever ende instelder was / waer door Godt niet ghe-eert maer onteert wiert. Jesa. 40. 18. ende 42. 8.

40 N. met recht ende behoorlickheydt / also dat ghy sulcks doende oock Gode soudt konnen behagen. Siet diergelijcke wijse van spreken / Matt. 6. 24. 2. Cor. 6. 14.

y Rom. 14. 6. 1. Timot. 4. 3.

z Coloss. 3. 17.

a Rom. 14. 13.

62 Onder dese drie soorten begrijpt den Apostel alle menschē / die of Joden waren / of Heydenen / ofte Christenē / van welcke geene by ons en moetē ge-ergert worden door 't gebruyck van onse vryheydt : wel verstaende indien het sodanige persoonen zijn daer men hope van heeft dat sy daer door van ons konnen gewonnen worde.

63 D. soecke te behagen. Dit moet verstaen worden gelijck het voorgaedde / namelick ten aensien van het gebruyck ofte naelaten der Christelicke vryheyt / niet ten aensien van de leere / ofte andere saken / die van Godt geboden ofte verboden zijn. Siet Gal. 1. vss. 8 / 10.

b 1. Corinth. 9. 22.

41 D. der spijse en des dranckx van de tafel des Heeren / die tot een teecken van de gemeynschap met Christo van de Christenen wort genoten.

42 D. der spijse ende des dranckx van de maeltydē / die tot een teecken van de gemeynschap met den Duyvelē / wort genoten.

43 D. willen wy hem tot toorn verwecken door ons doen / ende volgens dien sijne straffe ons over den hals halen. Deut. 32. 21. Het Grieksch woort beteeckent eygentlick tot jalousy heyt verweckē.

44 N. om sijne straffende hant van ons te weeren / wanneer die ons sal treffen.

r 1. Cor. 6. 12.

45 N. die middelmatigh zijn / in haer selven van Godt niet geboden in het Nieuwe Testament / gelijck onder andere was het etē van allerleye spijse / als het sonder ergernisse konde geschiedē. D'Apostel handelt nu voorts van twee andere gevallen / die hy onder sekere bepalingen in het vervolgh toelaet.

46 N. voor my selven.

47 N. voor mijnen naesten.

s 1. Cor. 3. 5. Phil. 4. 2.

48 N. alleen / ofte met nadeel ende ontstichtinge sijnes naesten. Rom. 15. 2.

49 D. soecke oock dat des anderen is / want wy moeten onsen naesten lief hebben als ons selven : wy mogen van ons selven oock wel lief hebben / maer niet tegen de liefde onses naesten.

50 D. allerley. Hier laet van den Apostel voor eerst toe / dat alles wat ter merckt komt / van ons mach worden gebruyckt tot spijse / hoe wel het nochtans menichmael geschiedde / dat een deel van het gene den afgoden geoffert was / daer oock wierdt verkocht / wanneer het in maltyden ofte offeranden niet en wiert verbesicht. Doch wanneer 't ter merckt ofte in de vleesch-huysen wierdt gebracht / so en wierdt den afgodt daer niet meer mede ge-eert / maer wierdt voor gemeyne spijse gehouden.

51 Ofte / geen onderscheyt makende. N. of het te voren geoffert was ofte niet : want beyde beteeckent het Grieksch woordt.

t Exod. 19. 5. Psal. 24. 1. ende 50. 12.

52 D. al ist dat het te voren van de afgoden-dienaers was misbruyckt / nochtans en laet het niet te blijvē een schepsel des Heeren / die het geschapen heeft om met dancksegginge te gebruycken. 1. Tim. 4. 4.

53 N. t'sijnen huyse / sonder dat de maeltijt ter eeren van den afgodt zy toe-gericht / gelijck de Heydenen het overschot van alsulcke geofferde beesten ofte spijsen tot bysondere ende burgerlicke maeltyden dickmael gebruyckten.

54 D. oorbaer acht te gaen / om burgerlicke gemeynschap ofte gebuerschap te onderhouden. waer voor d'Apostel te kennen geeft / datmen oock / eer men daer gaet / wel moet overwegen waer toe men daer genoodt wordt.

v Luc. 10. 7.

55 D. van alles.

56 Ofte / geen onderscheyt makende.

x 1. Cor. 8. 7.

57 N. van de swacke geloovige / die daer door aenstoot soude mogen lijden : ofte oock der ongeloovige / die met u aensit / ende daer door u soude mogen aensien voor een mensche / die sonder religie / ofte van hare heydensche Religie soude zijn / soo ghy vermaent zijnde even wel daer van soudt eten.

58 Dese selve plaetse genomen uyt den 24 Psalm / brenght den Apostel hier wederom voort / om te bewijsen datmen sulcke spijse wel kan laten / dewijle daer meer spijsen zijn / die Godt op der aerden geschapen heeft tot ons gebruyck.

59 N. die u sulcks vermaent / ende daer door aenstoot lijdt / om de reden te voren verhaelt.

60 Dat is / waerom sal ick met het ergerlick gebruyck van vryheydt oorsaecke geven dat eens anders conscientie mijn doen veroordeele / ofte het selve lastere. Ofte / dewijle ick weet uyt Godts woordt / dat my dit nu vry staet / waerom sal ick het oordeel van mijne conscientie het oordeel van eenes anderen conscientie / die noch swack is / onderworpen / ofte my van sulcke laten lasteren : het is my ghenoech dat ick het eten van sulcke spijse voor dien tijdt om harent wille nalate / ende evenwel in mijn gemoet de vryheydt behoude / om op een ander tijdt sonder aenstoot sulcks te doen / ende Godt daer voor te dancken.

61 N. des Euangeliums / in het welcke ons Christus van het jock der Ceremonien ende het onderscheyt der spijsen heeft vry gestelt.

Het xj. Capittel.

1 D'Apostel vermaent de Corintheren hem na te volgen / ende prijst haer datse sijne insettingen hielden. 3 Verbetert eenige misbruycken die in hare vergaderingen gehouden wierden : eerstelijck dat in het bidden ende propheteren de mans hare hoofden hadden gedeckt / ende de vrouwen ongedeckt. 4 't welck hy bewijst onbetamelijck te zijn / so voor de mannen / om dat sy het hooft zijn der vrouwe / als voor de vrouwen / die / alsoo 'se onder de man staen / tot een teecken van dien haer hooft behooren te decken : ofte anders ins dat beyde mannen ende vrouwen haer hooft onteeren. 14 ende tegen de natuere doen. 18 Daer na dat in hare Vergaderingen verdeeltheden waren. 20 Ende boven dien / dat het Avontmael des Heeren onder haer niet recht gehouden en wierdt / overmits de rijcke in 't bysonder te voren maeltijden hielden / waer door sommige droncken tot het Avontmael quamen. 23 Om welcke misbruycken te beteren hy haer voordraeght de instellinge des Avontmaels / ende de beteeckeninge des selven. 26 ende leert tot wat eynde / ende op wat wijse het moet gehouden worden. 29 ende wat straffen te verwachten hebben / ende alreede van Godt over sommige gesonden waren / die 't selve niet recht en gebruyckten. 33 Eyndelijck leert hy hoe 'se de selve misbruycken sullen beteren.

1 [a] WEest mijne navolgers / gelijckerwijs oock ick [1] Christi.

2 Ende ick prijse u / broeders / dat ghy [2] in alles mijner gedachtigh zijt / ende behoudt [3] de insettingen / gelijck ick [die] u overgegeven hebbe.

3 Doch ick wil [4] dat ghy wetet / [b] dat Christus [5] het hooft is [6] eens yegelijcken mans : ende de man het hooft der vrouwe? [c] ende [7] Godt het hooft Christi.

4 Een yegelijck man [8] die bidt ofte [9] propheteert / hebbende [10] [yet] op het hooft / [11] die onteert sijn eygen hooft :

5 Maer een yegelijcke [12] vrouwe / die [13] bidt ofte propheteert met ongedeckten hoofde / [14] onteert haer eygen hooft : want het is [15] een ende 't selve als of [haer] het hayr afgesneden ware.

a 1. Corint. 4. 16. Philip. 3. 17. 1. Thess. 1. 6. 2. Thess. 3. 9.

1 N. navolger bent. Namel. die het volmaeckste exempelaer is van alle deughden / soo datmen de Leeraers wel moet nae volgen / maer soo verre als sy Christum nae volgen.

2 Ofte / dat ghy aller mijner dingen, dat is / leeringhen ende vermaninghen / gedenckt.

3 Gr. overgevingen, ofte / overleveringen, waer door van verstaen worden / gelijck hy selve daer na verklaert / eenige sijne ordinantien / niet die artijckelen des geloofs zijn / maer die aengingen de uyterlicke wijse / die in de vergaderingen ende het plegen des Godts-diensts behoorden gehouden te worden.

4 D. dat ghy lettet op de orden van onderwerpinge die Godt onder de menschen / in sijn geestelick lichaem / gestelt heeft / op dat ghy niet en doet / dat tegen de selve strijdet.

b Ephe. 5. 23.

5 D. over hem gestelt / heerschappye over hem hebbende / gelijck het hooft doet boven ende over de andere leden.

6 N. gehoorende tot sijn geestelick lichaem : want van die wordt hier eygentlick gehandelt. Niet dat hy oock niet en soude zijn het hooft der vrouwe / want hy is het hooft van sijn geheel lichaem. Ephes. 5. 23.

c Ioan. 14. 28. 1. Cor. 3. 23. ende 15. 27.

7 N. Godt de Vader / onder welcken de Sone Godts Iesus Christus staet / niet ten aensien van sijne Goddelicke natuere / nae welcke hy den Vader in weerdigheyt ende hoogheyt even gelijck is / Joan 10. 30. Philip. 2. 6. maer nae sijn Middelaer-ampt / nae welck hy om onsent wille hem selven den Vader heeft onderworpen / ende minder is als de Vader. Joan. 14. 28. gelijck een gesante onder de menschen / als soodanigh / minder is als de gene die hem sende : hoewelse van natueren even gelijck zijn.

8 D. het gemeyn gebedt inde vergaderingen ofte voorseght / ofte aenhoort ende mede bidt.

9 Ofte de Schriften der Propheten in de vergaderingen voorleest ende uytleght. 1. Corinth. 14. vss. 3 / 29 / &c. ofte eenige toekomende dingen voorseght uyt Godtlicke openbaringe. Want die gabe wiert doe sommigen van Godt gegeven tot troost van de Gemeynte / 1. Corinth. 14. 26. Ephes. 4. 11. Ofte die soodanige uytleggingen in de vergaderingen aenhoort.

10 Namel. eenigh decksel / als daer is het lanck hayr. vs. 14. ofte een hoedt / sluyer / ofte diergelijcke. vs. 7. gelijck de Heydenen hare afgoden met gedeckten hoofde-plachten te dienen. Siet *Virgil. Æn. 3. Sueton. in Vitell.*

11 Namel. overmits de ontdeckinge des hoofts doe een teecken was van macht ende heerschappye / gelijck nu hedendaeghs daer en tegen de gene die macht over andere hebben / hare hoofden sullen gedeckt houden / ende die onder andere staen voor de selve hare hoofden sullen ontdecken. Doch in desen alle moetmen altijdt sien op het gebruyck van verscheydene tijden ende landen / ende wat daer in eerlick ende stichtelick is. 1. Cor. 14. 40. Phil. 4. 8.

12 N. die getrouwt is / ende onder de macht staet van haren man. Siet vs. 3. hoe wel de andere hier niet uytgesloten en worden.

13 D. die in de vergaderinge aenhoort de gemeene gebeden / ofte de uytlegginge der prophetische Schriften : want dat een vrouwe opentlick in de Vergaderinge soude de gebeden doen / ofte de Schrifteere uytleggen / wordt haer verboden / 1. Corinth. 14. vss. 34 / 35. 1. Timot. 2. 12. Ofte die met extra-ordinarise gave van bidden / ofte toekomende dingen voor te seggen / begaeft zijnde / de selve in de vergaderinge sal willen voorstellen / daer toe door een Godtlick ingeven gedreven zijnde. Siet Joel. 2. vs. 28. Luc. 2. 36. Actor. 21. 9.

14 Ofte / beschaemt haer hooft, doet haer hooft schande aen. Namel. om dat sy door dat teecken schijnt te willen ontkennen dat sy onder den man staet : ende oock eenigsins dat Christus niet en soude zijn het hooft sijner Gemeynte. Siet vs. 4.

15 D. van eenerley onbetamelickheyt / Namel. als sy afleght het decksel dat gemaeckt wort / dat is soo veel als of sy het natuerlick decksel aflevde.

6 Want indien een vrouwe niet gedeckt en is/ [16] dat sy oock geschoren worde: [d] maer indien het leelijck is voor een vrouwe [17] geschoren te zijn / ofte 't hayr [18] afgesneden te hebben/ dat sy haer decke.

7 Want de man en moet het hooft niet decken / [e] overmits hy [19] het beeldt ende [20] heerlickheyt Godts is: maer de vrouwe is [21] de heerlickheyt des mans.

8 [f] Want de man en is [22] uyt de vrouwe niet/ maer de vrouwe uyt den man.

9 Want oock en is de man niet geschapen [23] om de vrouwe/ maer de vrouwe [24] om den man.

10 Daerom moet de vrouwe [25] een macht op het hooft hebben / [26] om der Engelen wille.

11 [27] Nochtans en is noch de man sonder de vrouwe / noch de vrouwe sonder de man/ [28] in den Heere.

12 Want gelijckerwijs de vrouwe [29] uyt de man is / alsoo is oock de man [30] door de vrouwe: doch [31] alle dingen [zijn] uyt Godt.

13 [32] Oordeelt ghy onder u selven: Is het betamelick dat de vrouwe ongedeckt Godt bidde?

14 Of en leert u oock [33] de natuere selve niet/ dat so een man lanck hayr draeght/ het [34] hem een oneere is?

15 Maer soo een vrouwe lanck hayr draeght / dat het haer een eere is? om dat het lanck hayr voor [35] een decksel haer is gegeven.

16 [g] Doch indien yemant schijnt [36] twistgierich te zijn/ wy en hebben [37] sulcke gewoonte niet/ noch [38] de Gemeynten Godts.

17 [39] Dit nu ['t gene] ick [u] [40] aensegge/ en prijse ick niet / [namelick] dat ghy niet [41] tot beter maer tot erger t'samen komt.

18 Want eerstelick als ghy te samen komt [42] inde Gemeynte / [43] soo hoore ick datter [44] scheuringen zijn onder u: ende [45] ick geloove het ten deele.

19 [h] Want daer [46] moeten oock [47] ketteryen [i] [48] onder u zijn/ op dat de gene [49] die oprecht zijn [50] openbaer mogen worden onder u.

20 Als ghy dan by een te samen komt/ [51] [dat] [52] en is niet des Heeren Avontmael eten.

21 Want [53] in het eten neemt [54] een yegelick [55] te voren [56] sijn eygen avontmael: ende [57] dese is hongerich / ende de andere is dronckken.

22 Hebt ghy dan [58] geen huysen om daer te eten ende te drincken? ofte [59] veracht ghy de Gemeynte Godts/ ende [60] beschaemt ghy de gene die niet en hebben? Wat sal ick u seggen? Sal ick u prijsen? [61] In desen en prijse ick [u] niet.

23 [62] Want ick hebbe [63] van den Heere ontfangen 't gene ick oock u [64] overgegeven hebbe / [k] [65] dat de Heere Jesus / in den nacht in welcken hy verraden wierdt / het broodt nam:

24 Ende als hy gedanckt hadde/ brack hy't / ende seyde / Nemet / Etet: dat is mijn lichaem / dat voor u gebroken wordt: doet dat tot mijner gedachtenisse.

25 Desgelijcx [nam] hy oock den drinckbeker nae het eten des Avontmaels / ende seyde / Dese Drinck-beker is het Nieuwe [66] Testament in mijnen bloede. Doet dat / so dickwils als ghy [dien] sult drincken / tot mijner gedachtenisse.

26 Want soo dickwils als ghy [67] dit broodt sult eten / ende desen [68] drinck-beker sult drincken / [69] so verkondight den doodt des Heeren / [70] tot dat hy komt.

27 [m] Soo dan wie [71] onweerdelick dit broodt eet / ofte den drinck-beker des Heeren drinckt / die [72] sal schuldich zijn aen het lichaem ende bloedt des Heeren.

16 D. het is evenveel/ ende even schandelick / of sy geschoren ware.
d Num. 5. 18. Deut. 22. 5.
17 Namel. met de schaere.
18 Namel. met het scheer-mes.
e Gen. 1. vers. 26. 27. ende 5. 1. ende 9. 6. Coloss. 3. 10.
19 N. ten aensien van sijne macht ende heerschappie die hy heeft over de vrouwe. Want andersins/ ten aensien van de heyligheyt ende gherechtigheyt / is de vrouwe soo wel nae het beeldt Godts geschapen als de man Genes. 1. vers. 26/27.
20 N. om dat Godt in des mans heerschappie over de vrouwe/ doet blijcken de heerlickheyt ende het gebiedt dat hy heeft over sijne schepselen.
21 Namel. om dat de onderdanigheydt der vrouwe onder de man een bewijs is van de macht / authoriteyt / ende uytnementheydt des mans boven de vrouwe.
f Gen. 2. vers. 18, 21.
22 N. eerstmael van Godt geschapen. siet Genes. 2. vers. 21/22. Andersins worden de mannen nu nae den loop der natuere van vrouwen ghebooren. Job 14. 1. Siet oock het 12. vs.
23 N. om haer onderworpen te zijn/ ende alsoo te dienen.
24 N. om hem tot sijnen dienst onderworpen te zijn/ en een hulpe te wesen / die by hem soude zijn. Genes. 2. 18.
25 D. een decksel/ tot een teecken dat 'se staet onder de macht ende het gebiedt van de man. Siet Genes. 24. 65. Een wijse van spreken/ daer door het teecken toe-geschreven wordt de name van de beteeckende saecke/ welcke in de Sacramenten oock seer gebruyckelick is. 26 Dit verstaen sommige van de Leeraers der Gemeynte/ die in de Schrifture oock Engelen, dat is/ boden ofte gesanten Godts genaemt worden. Malach. 2. 7. Apoc. 1. 20. Doch kan bequamelicker verstaen worden van de dienstbarige geesten / die van wegen haer ampt eygentlick Engelen doorgaens genaemt worden. Want dewijle de selve in de vergaderingen der geloovige tegenwoordigh zijn. Psal. 34. 8. ende Matth. 18. vs. 10. ende door alle onordentlickheydt ofte ongeschicktheydt / die daer soude mogen gepleecht worden / bedroeft worden/ soo vermaent de Apostel de vrouwen / dat 'se dese heylige geesten oock behooren te ontsien / om haer hier in niet te bedroeven. 27 Dit doet de Apostel daer by / op dat om deser heerschappye wille noch de mannen haer verhooverdigen / noch de vrouwen haer bedroeven en souden. 28 Namel. Iesu Christo, aen welcken / ten aensien van sijne genade ende verdiensten / de vrouwen soo wel gemeynschap hebben als de mannen. Siet Gal. 3. 28. 29 Siet vs 8. 30 N. overmits hy van een vrouwe ontfangen ende geboren wort/ na de natuerlicke geboorte. Waerom hy de vrouwe oock niet en behoort te verachten / maer in eere te houden en lief te hebben/ hoe wel hy over haer heerschappie heeft. 31 Dat is/ so wel de vrouwe als de man zijn beyde van Godt geschapen: ende soo wel de onderdanicheydt der vrouwe / als de heerschappie des mans zijn beyde van Godt verordineert. Andersins ist oock in 't gemeyn waer/ dat alle schepselen van Godt zijn. Siet Rom. 11. 36. 1. Corinth. 8. 6.
32 Ofte / oordeelt by u selven. Gr. in u selven. D'Apostel wil toonen dat dese saecke die hy hier drijft / soo klaer ende bekent is / dat hy de Corintheren selve tot Rechters daer van wel wil stellen: gelijck 1. Corinth. 10. 15. 33. N. die onder andere het vrouwelick geslacht van het manlick daer mede oock onderscheyden heeft / dat den vrouwen het hayr des hoofts langer ende dichter wast als den mannen/ ende dat het selve haer dient tot een cieraet ende decksel. 34 N. om dat dit lanck hayr op sijn hooft als een decksel is/ ende een teecken van onderdanigheydt / daer hy het hooft is der vrouwe; ende daerom sulck een teecken niet en behoort te dragen / waer mede hy schijnt sijne heerschappye te versaken. Daer beneven om dat hy hem alsoo gelijck als herschept in een vrouwe / dragende een cieraet dat den vrouwen eygen is/ ende alsoo gelijck als sijn geslachte versaeckt: het welck Godt in de Wet verbiedt/ Deut. 22. 5. 35 Gr. een omwerpsel. Namel. om haer te dienen tot een decksel/ ende volgens dien oock tot een teecken van onderdanigheyt/ het welck van eere voor haer is/ datse de selve hare onderdanigheyt/ volgens de ordinantie Godts / daer mede bekent. g 1. Timoth. 6. 4. 36 Ofte / twist lief te hebben. dat is/ die tegen dese saecke ende redenen noch soude willen veel disputeren/ met de selve en willen wy niet verder twisten. 37 Namel. om te twisten over saken die soo klaer ende bekent zijn. 38 Welcker exempel ofte ghebruyck in sulcke saken men billichlijck behoort te volgen. 39 Namel. het gene volght. 40 Ofte/ verhale, vermelde, verkondige. 41 D. niet tot verbeteringe/ maer tot verergeringe. Want de vergaderingen worden daer toe aengestelt / op dat de geloovige in de selve gesticht ende gebetert worden: het welck niet en geschiet / wanneer in de selve ongeschicktheden worden gepleeght. 42 D. in de vergaderinge der geloovige die doe noch niet en wierden gehouden in Kercken/ alsoo de Christenen doe noch geen Kercken en hadden gelijck als nu/ maer in huysen ende andere gelegene plaetsen. 43 Van wien hy het gehoort hadde verklaert hy 1. Cor. 1. 11. 44 Scheuringe is wanneer onder de lidtmaten van een Gemeynte in het stuck der leere ende in de gronden der selve eens zijnde / om andere misverstanden/ oneenigheyt ende verdeeltheyt ontstaet/ elcke partye sijn hooft ende leytsman volgende/ waer door de eenigheydt des lichaems Christi gescheurt ende verbroken wort: het welck onder de wercken des vleeschs mede getelt wordt/ Gal. 5. 20. Siet breeder hier van 1. Cor. 1. 12. 45 Namel. dewijle ick sommiger/ die onder u zijn/ opgeblasentheyt ende twistgierichheyt kenne.

h Matth. 18. 7. Luc. 17. 1.
46 N. overmits de oorsaken van ketterien daer altijt sullen zijn/ als opgeblasenheydt / vermetelheyt / eergiericheydt ende stoutheydt van sommige menschen/ die daer door aengedreven worden om ketterien te verwecken ende aen te hangen. Soo lange als daer sulcke menschen sullen zijn / soo moetender oock ketterien wesen. Siet diergelijcke wijse van spreken / ende naeder verklaringhe daer van / Matth. 18. 7.
47 Ketterye is een twist onstaende over de leere/ wanneer eenige hardtneckelick drijven ofte aennemen eenige dwalingen strijdende tegen de gront-stucken der salighmakende leere. Soo dat ketterye erger ende schadelicker is als scheuringe. Eñ hier mede geeft de Apostel redẽ waerom hy gelooft datter onder hare scheuringen zijn / om datter oock noch ergher quaet onder haer gevonden wiert/ namelick ketterye / die hy daer na beschrijft ende wederlegt 1. Cor. 15. cap.
i Actor. 20. 30. 1. Ioan. 2. 19.
48 D. in 't midden van de Gemeynte. Siet Actor. 20. 30. 1. Joan. 2. 19.
49 Gr. die beproeft zijn. dat is/ die in de beproevinghe door scheuringen ende ketteryen stantvastich blijven by de eenigheyt der Gemeynte/ ende by de gesonde leere / ende also oprecht bevonden worden: een gelijckenisse genomen van gout dat in de proeve door het vyer bestaet. 1. Petr. 1. 7. 50 D. bekent datse oprecht zijn. Wanneer de Gemeynte in vrede is/ sonder scheuringe ofte ketterye/ soo worden alle die de Religie belijden voor oprecht gehouden: maer als daer scheuringe ende ketterye ontstaet / soo wordt het openbaer ende bekent / wie dat by de eenigheyt der Kercke ende by de gesontheydt der leere stantvastigh blijven ofte niet: gelijck het kaf van het koren door dẽ wan gescheyden wort. Mat. 3. vs. 12. 51 Namel. het gene ghy doet. 52 N. overmits het onwettelick eten/ is als niet eten. Ofte / overmits sulcks is niet des Heeren / maer sijn eygen avontmael eten/ gelijck in het volgende vs. 53 Dit wordt verstaen van het eten van eenige spijse / die de rijcke mede-brachten als men het Avontmael des Heeren soude houden / om daer nae met de arme een maeltijdt te houden/ welcke maeltijden in het Grieckisch genaemt wierden Agapai, dat is / maeltijden van liefde. Siet hier van Jud. vs. 12.
54 Namel. van de rijcke / sonder de arme te verwachten. Ofte / een yegelick met de gene die het met haer hielden. 55 Namel. eer de arme daer by zijn gekomen. Ofte/ eer het Avontmael des Heeren gehouden wordt. 56 D. een avontmael / dat niet in het gemeyn van de geheele Gemeynte gehouden wordt / gelijck des Heeren Avontmael gehouden moet worden / maer dat van eenige alleen met uytsluytinge van andere in 't bysonder wordt gehouden. 57 D. de arme zijn hongerigh / om datmen haer niet en wil verwachten/ ende de rijcke zijn droncken/ om dat sy malkanderen op die maeltijden dickwijls te voren soo toesfden datse beschoncken wierden. 58 In welcke ghy te voren condt eten/ ende uwen honger stillen/ sonder dat ghy sulcks opentlick in de plaetsen der vergaderingen doet. Siet vs. 34. 59 D. en past ghy niet op de ergernissen die daer door inde Gemeynte ontstaen? 60 D. de arme die tot sulcke maeltijden niet en konden toe-brengen/ die ghy ofte niet en wilt toelaten tot de selve/ ofte niet en wilt verwachten/ ende also opentlijck betoont haer te verachten. 61 D. in dese misbruycken des Avontmaels en kan ick u geen gelijck geven/ ofte prijsen als wel gedaen. 62 De Apostel om dese misbruycken te beteren houdt haer voor de instellinge des H. Avontmaels / so het selve van Christo is eerst ingestelt: 't welck de beste ende sekerste wijse is om misbruycken te beteren ende wech te nemen / also alles na de instellinge Godts ende Christi in den Godtsdienst moet gericht worden. 63 N. ende niet van menschen. Gal. 1. 12. Dit is geschiet/ door openbaringen die de Heere Christus selve aen Paulum dickwils gedaen heeft. 64 Ofte / overgelevert. D. getrouwelick hebbe geleert niet als mijne leere/ maer des Heeren Christi selve. k Matth. 26. 26. Marc. 14. 22. Luc. 22. 19. 65 De verklaringe van dese volgende instellinge des Avontmaels/ Siet Matth. 26. 26 / &c.
66 Ofte / verbondt. Exod. 24. 8. dat is / een teecken ende zegel des Nieuwen Testaments ofte Verbondts. Want de Beker en is het Verbondt selve niet maer een teecken ende zegel daer van. 67 Het is van broodt / dat in het Avontmael gegeten wordt.
68 D. den wijn die in de Drinck-beker is/ een oneygentlicke wijse van spreken.
69 De doodt des Heeren moet in het Avontmael verkondight worden / soo van de Dienaers des woordts / die by de bedieninge het volck moeten onderwijsen / dat dit gebroken broodt ende dese wijn een teecken ende versegelinghe is van den bitteren doot Christi aen het kruyce / ende van de weldaden daer door voor ons verkregen: als oock van de gene die het genieten / die in haer herte moeten overdencken / gelooven / ende met danck-segginge belijden / dat de Heere Christus voor haer is gestorven / om haer van de eeuwige doodt te verlossen ende saligh te maken/ 't welck alles door de woorden Doet dit tot mijner gedachtenisse. vs. 25. te kennen gegeven is. Joan. 14. 3. l Actor. 1. 11. 70 N. om te oordeelen de levende ende de doode: want ghelijck de Sacramenten des Ouden Testaments duerden tot op de eerste toekomste Christi in den vleesche / soo sullen de Sacramenten des Nieuwen Testaments dueren tot sijne tweede toekomste in heerlickheyt. m Num. 9. vers. 10, 13. Ioan. 6. vers. 51, 63, 64. ende 13. 27. 1. Cor. 10. 21. 71 Dat geschiet wanneer de persoonen niet recht gestelt en zijn die ten Avontmael gaen / zijnde ofte openbare ergerlicke menschen / die oock moeten daer van geweert zijn / ofte bedeckte huychelaers/ ende in twist staende met haren naesten/ ende met haet/ nijdt/ giericheyt ende ongerechtigheyt beladen / ofte oock wanneer de geloovige selve haer daer toe niet behoorlick en hebben bereyd/ ofte niet behoorlicke aendacht het selve niet en nuttigen. 72 N. om dat hy het teecken des lichaems ende bloedts Christi door sulcke misbruycken smaetheydt aendoet. Want de smaetheyt / die men des Conincks zegel aendoet / wordt gehouden als of 'se den Coninck selve aengedaen ware.

28 [n] Maer de mensche [73] beproeve hem selven / ende [74] ete alsoo [75] van het broodt/ ende drincke [76] van den drinck-beker.

29 Want die onweerdichlick eet ende drinckt / die eet ende drinckt hem selven [77] een oordeel / [78] niet onderscheydende het lichaem des Heeren.

30 [79] Daerom zijn onder u vele swacke ende krancke / ende vele [80] slapen.

31 [o] Want indien wy ons selven [81] oordeelden / so en souden wy niet [82] geoordeelt worden.

32 [83] Maer als wy geoordeelt worden / so worden wy van den Heere getuchtight/ op dat wy met de werelt niet en souden veroordeelt worden.

33 So dan / mijne broeders/ als ghy te samen komt [84] om te eten/ [85] verwacht malkanderen.

34 Doch soo yemandt hongert / [86] dat hy te huys ete / op dat ghy niet [87] tot een oordeel te samen en komt. [88] De overige dingen nu sal ick ordineren als ick sal gekomen zijn.

n 2. Corinth. 13. 5.
73 D. ondersoecke sijn gemoet ende conscientie/ of hy ooc in sijn herte gevoelt een recht leetwesen ende droefheydt over sijne sonden/ als oock een vast geloove ende vertrouwen op de verdienste Iesu Christi. ende daer en boven een ongeveynst voorneme om de sonden meer ende meer af te sterven/ ende in een nieuw Godtsaligh leven voor Godt te wandelen. Siet Genes. 17. 1. 2. Cor. 13. 5.
74 Namel. nae dat hy hem selven ten rechten sal beproeft/ ende alsoo bevonden hebben.
75 Gr. uyt.
76 Gr. uyt.
77 D. een schult / ofte straffe. Siet Matth. 23. 14. Luc. 23. 40. Rom. 2. 3. ende 5. 16. ende 13. 2. Iacob. 3. 1. 't welck verstaen wordt / ofte van de eeuwige straffen / ten aensien van de huychelaers : ofte van de tijdtlicke castijdingen/ ten aensien van de geloovige het Avontmael niet weerdighlijck gebruyckende/ gelijck hier na verklaert wort v. 30.
78 D. dewijle hy geen onderschept en maeckt/ tusschen het broodt des Avontmaels/ 't welck een heyligh teecken is van des Heeren lichaem/ ende tusschen gemeyne spijse: ende also sonder beproevinge ende eerbiedicheyt het selve eet gelijck ander gemeyn broot.
79 D. om dit misbruyck des Heyligen Avontmaels.
80 D. zijn alreede gestorven. Siet Matt. 9. 24. ende 27. 52. Ioan. 11. 11. 1. Corinth. 7. 39. ende 15. 6 / 18. 1. Thess. 4. 13.
o Psal. 32. 5. Prov. 18. 17.
81 Ofte/ onderscheydden. dat is/ nae een goede ende ernstige beproevinge onses selfs/ recht oordeelden hoe het met ons gestelt is / of wy weerdighlick aen de Tafel des Heeren mogen gaen ofte niet : ende soo wy ons bevinden onweerdigh/ dat wy ons onthouden van die heylige spijse/ tot dat wy ons leven sullen gebetert hebben.
82 D. gestraft ofte gecastijdt van den Heere met soodanige plagen als te voren verhaelt zijn vs. 30.
83 Desen troost doet den Apostel daer by / op dat de geloovige door de hardigheydt van de voorgaende bestraffinghen niet en souden te seer verslagen worden. De troost bestaet in twee deelen: eerstelick / dat sulcke plagen geen straffen eygentlick en zijn/ maer vaderlicke castijdingen / ofte tuchtingen : ten tweeden / datse ten goeden eynde van Godt toegesonden worden/ namelick tot onser salighevt/ op dat wy daer door tot ware bekeeringe gebracht worden/ ende met de godtloose niet verdoemt en worden.
84 Namel. het Avontmael des Heeren/ ofte oock om daer na te houden de maeltijden der liefde / in welcke de rijcke den armen niet en verwachteden/ uyt verachtinge der selve.
85 N. tot dat ghy alle by een gekomen zijt : ofte dat de eene wacht tot dat de ander sal aen de tafel geweest zijn / om niet ongeschicktelick malkandren te overdringen.
86 D. soo yemant soo lange niet en kan vasten / tot dat het Avontmael des Heeren zy gehouden / dat hy liever in sijn huys hem ontnuchtere / eer hy in de vergaderinge komt ende aen de Tafel des Heeren gaet.
87 D. met onordentlickeyt ende ongeschicktheyt u een straffe op den hals en haelt. Siet v. 29.
88 Namel. aengaende de goede ordre die in het plegen van den uyterlicken Godtsdienst in uwe vergaderingen moet onderhouden worden : want daer van spreeckt hy hier / ende niet van saken die de leere ofte seden aengaen: gelijck het woort ordineren, het welck hy hier gebruyckt/ oock medebrengt.

Het xij. Capittel.

1 D'Apostel bestraft voorders de oneenicheyt onder de Corintheren ontstaen uyt de verscheydenheyt der geestelijcke gaven/ ende der kerckelijcke bedieningen / en leert dat sy om de selve haer niet en moeten verhooveerdigen/ ofte andere verachten/ overmits sy te voren alle Heydenen zijn geweest/ ende de H. Geest haer de selve verleent heeft. 4 Dat de selve Geest dese gaven in d'eene min in d'andere meer verscheydelijck werckt nae sijn believen/ ten eynde dat'se tot gemeyn gebruyck ende nut van de gantsche Gemeynte bestedet worden: welcke gaven hy tot negen toe verhaelt. 12 Dit verclaert hy door een gelijckenisse van de verscheydene leden eenes lichaems / waer mede hy leert / dat oock de geringhste gaven hare nutticheyt ende noodwendicheyt hebben / ende dat daerom de gene die de treflijckste gaven hebben ontfangen / niet en moeten verachten de gene die mindere hebben. 25 maer dat een yeder sijne gaven besteden moet tot dienst van andere / ende van het geheel lichaem der Gemeynte. 28 Dat Godt / gelijck de gaven / alsoo oock de bedieningen inde Gemeynte niet eenerley / noch even weerdigh / en heeft bestelt. 31 Doch dat een yeder evenwel staen moet na de beste gaven.

1 Ende van [1] de geestelicke [gaven], broeders / en wil ick niet [2] dat ghy onwetende zijt.

2 Ghy weet dat ghy Heydenen waert/ [3] tot de stomme afgoden [4] henen getrocken/ [5] nae dat ghy geleydet wiert.

3 Daerom maecke ick u bekent/ [a] dat niemandt die [6] door den Geest Godts spreeckt/ Jesum [7] een vervloeckinge en noemt : ende niemandt en kan seggen Jesum [8] den [b] Heere [te zijn], dan [9] door den heyligen Geest.

1 Hy verstaet daer door niet soo seer de inwendige geestelicke gave des geloofs ende der wedergeboorte / als de uytwendige ende miraculeuse gaven die met opleggingе der handen doe ter tijdt sommigen door den heyligen Geest gegeven wierden/ ende hier genaemt worden gaven, v. 4. ende werckinghen, v. 6. ende verhaelt worden vss. 8/9/10.
2 N. van waer die komen/ tot wat eynde die gegeven worden / ende hoe dat'se gebruyckt moeten worden.
3 Om die te dienen / ende haer van toekomende dingen te vragen / die noch leven / noch verstant/ noch sprake en hebben. Siet Psal. 115. vss. 4/5/6/7. Hab. 2. 18.
4 N. als domme beeste u latende verleyden door allerley leugenen en bedriegerien. Siet diergelijcke 2. Tim. 2. 26.
5 N. van de afgodische Papen / Waer-seggers / ende andere instrumenten des Duyvels/ d'eene tot den eenen/ d'andere tot den anderen afgodt.
a Mat. 9. 39.
6 Gr. in.
7 Gr. anathema, van welck woort siet Act. 23. 12. Rom. 9. 3. Gal. 1. 8/9. dit deden de Heydenen ende vyanden vande Christelicke Religie. Siet Plin. ad Trajan. l. 10. Epist. 97.
8 D. erkennen ende belijden dat hy is de ware Sone Godts / de beloofde Messias/ ende Salighmaker der werelt,
b Ioan 13. 13. 1. Cor. 8. 6.
9 Gr. in.

4 [c] Ende daer is [10] verscheydenheyt [11] der gaven / doch het is [12] de selve Geest:

5 Ende daer is verscheydenheyt [13] der bedieningen/ ende het is [14] de selve Heere:

6 Ende daer is verscheydenheyt [15] der werckingen / doch het is [16] de selve Godt/ die alle in allen werckt.

7 Maer een yegelick wordt [17] de openbaringe des Geestes gegeven [18] tot het gene dat oorbaer is.

8 Want desen wordt door den Geest gegeven [19] het woordt der wijsheydt/ ende eenen anderen [20] het woordt der kennisse/ [21] door den selven Geest:

9 Ende eenen anderen [22] het geloove/ [23] door den selven Geest : ende eenen anderen de gaven [24] der gesontmakingen/ [25] door den selven Geest:

10 Ende eenen anderen [26] de werckingen der krachten : ende eenen anderen [27] prophetie : ende eenen anderen [28] onderscheydingen der geesten : ende eenen anderen [29] menigerley talen : ende eenen anderen uytlegginge [30] der talen.

11 Doch dese dingen alle [d] werckt [31] de een ende de selve Geest / [e] deelende een yegelick in't bysonder [32] gelijckerwijs hy wilt.

12 [f] [33] Want gelijck het lichaem [34] een is / ende [35] vele leden heeft/ ende alle de leden van dit eene lichaem/ vele zijnde/ [maer] een lichaem en zijn [36] alsoo oock Christus.

13 Want oock [37] wy alle [38] zijn door eenen Geest [39] tot een lichaem gedoopt/ [g] [40] het zy Joden / het zy Griecken / het zy dienstknechten / het zy vrye : ende wy zijn alle [41] tot eenen Geest [42] gedrenckt.

14 Want oock het lichaem niet en is [43] een lidt / maer vele [leden].

15 Indien de voet seyde / Dewijle ick

c Rom. 12. 6. 1. Petr. 4. 10.
10 Gr. daer zijn verscheydenheden, dat is / de gaven zijn velerhande/ de eene treflicker als de andere: ende oock verscheydelick gedeelt/ aen dese ende niet aen gene, en dat met verscheydene mate. Siet v. 8/ &c.
11 Namelijck / van propheteren / met vreemde talen spreken / ende diergelijcke die hier nae verhaelt worden.
12 Namel. die alle dese gaven werckt/ ende uyt-deelt : ende daerom en behoort de gene die de treflickste ontfangen heeft/ hem daer over niet te verhooveerdighen / ofte den genen die mindere heeft / te verachten/ alsoo hy aen den selven immers soo treflicke gaven hadde konnen geven als aen den anderen.
13 D. kerckelicke diensten/ die verhaelt worden vs. 28.
14 Namelijck / Iesus Christus, die'se heeft ingestelt/ en die den eenen beroept tot desen dienst/ ende den anderen tot eenen anderen/ also 't hem belieft. siet Ephe. 4. 11.
15 D. der miraculeuse gaven van gesont-makingen ende andere mirakelen. Siet vs. 9. 10.
16 N. de Vader door sijnen Sone ende de H. Geest / dien de werckingen deser gaven mede toe geschreven worden/ Joan. 5. vss. 19/ 21. ende hier v. 11.
17 Ofte / betooninge, D. de gabe waer door betoont ende bekent wordt / dat de Geest sulcks in hem gewrocht heeft.
18 N. tot stichtinge der Gemeynte / ende tot gemeynen dienst van allen. Ende daerom en moeten'se oock tot geen ander eynde gebruyckt worden / niet tot verhooveerdinge / ofte tot verachtinge van andere.
19 D. de gabe van uytnemende wel te verstaen de Goddelicke dingen / ende de selve tot salighevt ende dienst der menschen voorsichtelick te konnē toe-passen ende gebruycken.
20 D. de gabe van wel ervaren te zijn in de Heylige Schriftuere/ ende den rechten sin der selve grondelick te verstaen : welcke gabe sommige wel hebben / al is 't datse daer by niet en hebben bequaemheydt om dese kennisse/ ofte anderen mede te deelen / ofte tot gebruyck wel toe te passen.
21 Ofte / nae den selven Geest.
22 Namel. van mirakelen te doen/ het welck is een bysonder vertrouwen dat Godt hier in ons sal geven het gene wy van hem in Christi Name sullen bidden / te boven gaende den loop der natuere / Siet Mat. 17. 20. Actor. 14. 8. 1. Cor. 13. 2.
23 Gr. in den selven Geest.
24 Namel. niet door ordinarise middelen van medicijnen / maer met een woort/ met aenraken/ ofte andersins by mirakel/ gelijck Petrus Actor. 3. 6. ende Paulus Actor. 28. 8. Siet oock Actor. 14. 3. ende 19. 11 / 12. Jac. 5. vss. 14 / 15.
25 Gr. in.
26 Hier door wordt verstan de gabe om mirakelen te doen niet alleen tot hulpe ende dienst der menschen / maer oock tot straffe der huychelaren ofte vyanden Christi ende sijner Leere. Siet Actor. 5. 5. in Petro / ende Actor. 13. 11. in Paulo.
27 Dat is / om toekomende dingen sekerlick te voren te seggen / welcke gabe gehadt hebben Agabus/ Actor. 11. vss. 27/28. ende 21. 10. de vier dochters Philippi. Act. 21. 9. ofte oock om de Prophetische Schriften uyt te leggen / tot stichtinge / vermaninghe/ ende vertroostinge. 1. Corinth. 14. 3. Siet Rom. 12. 7. Dan hier schijnt het voor de eerste soorte van propheteren genomen te worden.
28 Dat is / de gabe om de oprechte ende valsche Leeraers te onderkennen / ende de Ghemeynte voor de valsche te waerschouwen. Siet 1. Joan. 4. 1.
29 Gr. soorten van tongen : Namel. die'se niet geleert en hebben/ maer die'se door een bysonder mirakel ende Godtlicke onderwijsinge ende ingeven konnen spreken. Siet Marc. 16. 17. ende Actor. 2. 4.
30 Gr. der tongen. dat is/ die het gene in een onbekende tale geschreven ofte gesproken was/ met een bekende tale duydelick konden uytleggen/ ende andere die de selve niet en verstaen / verklaren.
d Rom. 12. vss. 3, 6. Ephes. 4. 7.
31 Siet vs. 4.
e 1. Corint. 7. 7. 2. Corinth. 10. 13.
32 Namelijck/ de Heylige Geest / die aen niemandt gehouden/ ofte door niemandts bequaemheyt beweeght zijnde / dese gaven geeft nae sijn vry believen ende wel-behagen
f Rom. 12. vss. 4, 5. Ephes. 4. 16.
33 Dese gelijckenisse gebruyckt oock de Apostel Rom. capit. 12. vss. 4 / 5. Ephes. 4. vss. 4 / 12 / 16. ende is seer bequaem om de leden eenes geestelicken lichaems tot vrede ende eenigheydt te vermanen.
34 D. niet in vele lichamen verdeelt / soo is oock de algemeene Christelicke Kercke maer een geestelick lichaem. Cant. 6. 9. Rom. 12. 5. Ephes. 2. 14. ende 4. 4/5. welcke eenigheyt niemant door twist ofte scheuringe en moet verbreken.
35 N. hebbende verscheydene gaven / weerdigheyt/ ende bedieninge.
36 Namel. heeft maer een lichaem / daer van hy het hooft is / ende dat vele ende verscheydene leden heeft. Ofte/ alsoo oock Christus, dat is / het lichaem Christi, namelick de Gemeynte / die alsoo van haer hooft genaemt wordt.
37 Namel. geloovige / die tot dit lichaem Christi als leden behooren.
38 Gr. in eenen Geest, dat is / door den Geest der weder-geboorte/ die maer een en is / ende volgens dien ons oock tot eenicheyt vermaent ende verbindt.
39 Namelick / de Gemeynte Christi, die wy ingelijft worden door den Doop / welcke het Badt der Wedergeboorte is. Ephes. 1. 26. Tit. 3. 5. ende ons oock tot eenigheyt verbindt.
g Galat. 3. 28.
40 D. van wat afkomste / staet / ofte conditie wy zijn.
41 Ofte/ door eenen Geest.
42 D. oock het Avontmael des Heeren/ in 't welck wy alle eenen dranck uyt eenen drinck-beker drincken / vermaent ende verbindt ons dat wy alle verdeeltheden vermijdende / nae eenigheyt staen / om een geestelick lichaem ende eens gesint te zijn. Diergelijcke reden gebruyckt de Apostel 1. Cor. 10, 17. dat gelijck wy in het Avontmael alle eens broodts deelachtich zijn/ wy also oock daer door vermaent worden dat wy vele een lichaem zijn.
43 N. alleen / ofte bestaet niet uyt een lidt alleen / maer uyt vele ende verscheydene / alsoo bestaet oock het lichaem der Gemeynte uyt vele leden / die verscheydene gaven ende bedieningen hebben / van welcke sommige regeren / andere geregeert worden/ sommige leeren/ andere geleert worden/ sommige in de Gemeynte spreken / ende andere toehooren.

de handt niet en ben/ so en ben ick [44] van het lichaem niet: Is die daerom niet van het lichaem?

16 Ende indien de ooze seyde/ Dewijle ick de ooge niet en ben/ soo en ben ick van het lichaem niet: Is'se daerom niet van het lichaem?

17 [45] Ware het geheele lichaem de ooge/ waer [soude] het gehoor [zijn]? Ware het geheele [lichaem] gehoor/ waer [soude] de reuck [zijn]?

18 Maer nu heeft Godt de leden geset/ een yegelick van de selve [46] in het lichaem/ [47] gelijck hy gewilt heeft.

19 [48] Waren'se alle [maer] een lidt/ [49] waer [soude] het lichaem [zijn]?

20 Maer nu zijnder wel [50] vele leden/ [51] doch [maer] een lichaem.

21 Ende [52] de ooge en kan niet seggen tot [53] de handt/ Ick en hebbe u niet van noode: of wederom het hooft tot de voeten/ Ick en hebbe u niet van noode.

22 Ja veel eer/ de leden die [ons] duncken de swackste des lichaems te zijn/ [54] die zijn noodigh:

23 Ende die [55] ons duncken de minst eerlicke [leden] des lichaems te zijn/ de selve [56] doen wy overvloediger eere aen: ende onse [57] oncierlicke [leden] hebben [58] overvloediger verciering.

24 Doch onse cierlicke [59] en hebben't niet van noode: maer Godt heeft het lichaem [alsoo] [60] te samen gevoeght/ [61] gevende overvloediger eere [62] aen 't gene [de selve] gebreck heeft:

25 Op dat [63] geen tweedracht in het lichaem en zy/ maer de leden voor malkanderen [64] gelijcke sorge souden dragen.

26 Ende het zy dat een lidt lijdt/ [65] soo lijden alle de leden mede: 't zy dat een lidt verheerlickt wordt/ so verblijden haer alle de leden mede.

27 [h] Ende [66] ghy lieden zijt het lichaem Christi/ ende leden [67] in't bysonder.

28 Ende Godt heeft'er sommige [68] in de Gemeynte gestelt/ [i] [69] ten eersten Apostelen/ [k] [70] ten tweeden Propheten/ ten derden [71] Leeraers/ daer na [72] Krachten/ daer na [73] Gaven der gesont-makingen/ [74] Behulpsels/ [75] Regeringen/ [76] Menigerley talen.

29 [77] Zijn'se alle Apostelen? Zijn'se alle Propheten? Zijn'se alle Leeraers? Zijn'se alle Krachten?

30 Hebben'se alle gaven der gesontmakingen? Spreken'se alle met [menigerley] talen? Zijn'se alle [78] uytleggers?

31 Doch yvert nae [79] de beste gaven. Ende ick wijse u [80] eenen wegh/ die noch uytnemender is.

44 *Gr.* uyt het lichaem niet. By de voet ende ooze vergelijckt de Apostel hier de gene die minder gaven ofte bedieningen hebben in de Gemeynte/ ende by de hant ende ooge/ die meerder ende treflicker hebben: ende vermaent daer mede de eerste dat'se den anderen hare groote gaven ende bedieninge niet en moeten misgunnen/ maer met haren staet ende conditie te vreden zijn. Deut. 28. 13.

45 De Apostel wijst hier mede aen hoe noodigh het is/ dat in de Gemeynte dese verscheydentheyt der gaven ende bedieningen zy/ tot welstant der selve.

46 Elck namelick/ op sijn plaetse/ ende elck tot sijn bysonder gebruyck ende dienst voor het geheele lichaem: soo doet hy oock aengaende de leden der Gemeynte/ die hy schickt elck tot sijnen bysonderen dienst/ ende daer toe elck sijne gaven mededeelt.

47 Siet te voren/ vs. 11.

48 D. hadden de leden der Gemeynte alle eenerley bedieninge ende gaven.

49 D. hoe soude de Gemeynte konnen bestaen/ ende gesticht worden? want een lidt en kan dat niet alleen doen.

50 N. hebbende verscheydene beroepingen/ gaven/ ende werckingen.

51 N. tot welckers nut ende stichtinge elck het sijne moet besteden ende toe brengen.

52 D. de gene die de treflickste beroepingen/ gaven/ ofte bedieningen hebben: gelijck mede door het hooft verstaen worden de voorstanders ende regeerders der Gemeynte.

53 D. tot de gene die oock wel treflicke gaven ofte bedieningen hebben/ maer soo uytnemende niet als de ooge. Siet Deut. 28. 13.

54 N. tot onderhoudinge ende dienst des geheelen lichaems: want de ooge en kan niets krijgen ofte aengrijpen sonder de handt/ ende het hooft niet wandelen sonder de voeten.

55 Geene ledematen aen het lichaem van Godt gheschapen/ en zijn in haer selven oneerlick: maer dat sommige daer voor gehouden worden/ dat geschiet nae het duncken der menschen/ volgens het gebruyck dat sy in't lichaem hebben.

56 *Gr.* den selven omsetten wy overvloediger eere. N. met de selve te decken/ ende de selve met eerbaerheyt te noemen.

57 N. die mismaeckt/ verdraeyt/ ofte verkort zijn/ ofte eenigh ander gebreck hebben/ ofte die om der eerbaerheydt wille moeten gedeckt worden.

58 Alsoo men de selve gebreken soeckt te decken ofte met eenigh cieraet van kleedinge te verschoonen. Soo behoort men oock te doen de slechte lidtmaten der Gemeynte/ die men daerom niet en moet verachten/ maer veel meer vereeren/ ende hare gebreken decken.

59 Namel. om meer verciert te worden/ zijnde cierlick genoegh van haer selven.

60 *Gr.* te samen gemenght, ofte/ getempert.

61 D. ons leerende ende bevelende door de natuerlicke eerbaerheyt sulcke leden te eeren.

62 D. aen sulck een lidt/ dat dese eere van doen heeft. Het welck ons dan moet vermanen/ dat wy het selve oock behooren te doen aen de slechte lidtmaten der Gemeynte.

63 *Gr.* scheuringe. Namel. die nootsakelick soude ontstaen indien het eene lidt het ander niet en soude willen dienen nae behooren: ende het selve soude nootsakelick strecken tot ondergang des geheelen lichaems. Alsoo oock in de Gemeynte.

64 *Gr.* de selve.

65 D. toonen met der daet dat het selve haer mede aengaet/ ende brengen alles toe om het lijdende lidt van het lijden te bevrijden. So moeten oock doen de leden der Gemeynte/ Hebr. 13. 3.

h Rom. 12. 5. Ephes. 1. 23. ende 4. 12. ende 5. 23. Col. 1. 24.

66 De Apostel past nu de voorgaende gelijckenisse op de Gemeynte/ die het geestelick lichaem Christi is/ waer van elck geloovige in't bysonder een lidtmaet is/ die hem over sulcks tegen sijne mede-lidtmaten alsoo behoort te dragen/ gelijck in de gelijckenisse aengewesen is/ dat de uyterlicke lidtmaten eens lichaems tegen malkanderen doen.

67 *Gr.* uyt een deel, dat is/ elck geloovige is een bysonder lidt ende deel van het selve lichaem/ het welck bestaet uyt alle deelen ende lidtmaten te samen gevoeght: soo moet dan elck deel in sijn ordre aengesien ende geacht worden/ ende alles toebrengen tot dienst ende nut van het geheel.

68 N. om in de selve eenige diensten te bedienen. Van welcke bedieningen hy nu voorder handelt/ tot verklaringe van het 5 vs.

i Ephes. 4. 11.

69 Van het woort Apostelen siet Luc. 6. 13. desen wort de eerste ende voornaemste plaetse toe-geschreven onder de Kercken-dienaers des Nieuwen Testaments/ om datse van Christo selve sonder middel van menschen geroepen waren. Gal. 1. 1. in het leeren niet en konden dwalen/ door de geheele werelt gesonden wierden om te prediken/ ende met bysondere macht/ om mirakelen te doen ende de ongehoorsame te straffen/ voorsien waren.

k Ephes. 2. 20.

70 Siet vs. 10. ende Rom. 12. 7. Ephes. 4. 11.

71 D. die ordinaerlick geroepen zijn om de Schrifture tot stichtinge der Gemeynte uyt te leggen/ ende de leere der selve tegen de valsche Leeraers voor te staen/ ende te verdedigen. Siet Ephes. 4. 11.

72 D. die begaeft zijn met de gabe om door mirakelen de leere te bevestigen/ ende met macht om de hartneckige mirakeleuslick te straffen.

73 Die sulcken gabe hebben om by mirakel ongeneeslicke ende alle andere sieckten te genesen. Siet vs. 9.

74 D. die de arme ende krancke besorgen ende helpen.

75 Dat is/ die gestelt zijn/ om de Gemeynte in goede ordre te houden/ ende te bestieren/ welcke zijn de Ouderlingen. Rom. 12. 8. 1. Tim. 5. 17.

76 *Gr.* soorten van tongen. Siet vs. 10.

77 D. dewijle dan de Dienaers der kercke niet alle eenerley/ noch evenweerdige bedieningen en hebben/ soo behooren de gene die de hooghste hebben niet te verachten de gene die een mindere hebben: noch dese en behooren de andere sulcks niet te misgunnen/ ende alsoo onder malkanderen te twisten/ maer haren dienst/ elck in het sijne te besteden/ tot stichtinge ende vrede.

78 Ofte/ vertalers. N. van vreemde talen. Siet vs. 10.

79 *Gr.* de betere, dat is/ hoe wel de gaven verscheyden zijn d'eene treflicker als d'andere/ ende dat elck met het sijne te vreden zijnde hoe geringh het oock is/ het selve moet sien te besteden tot den meesten nut ende stichtinge der Gemeynte/ so is het nochtans oock prijselick/ datmen daer nae door behoorlicke middelen trachte/ datmen de beste ende treffelickste moge bekomen.

80 *Gr.* eenen wegh nae uytnemenheyt, N. die hy in't volgende cap. aenwijst/ welcke is/ dat wy alle twistinge/ hooveerdigheyt/ ende verachtinge naelatende uyt ende nae liefde alle ons doen aenstellen.

Het xiij. Capittel.

1 'Tgene d'Apostel in't laetste van't voorgaende cap. beloofst hadde/ dat hy den Corintheren eenen uytnemenderen wegh soude wijsen/ dat doet hy in dit cap. leerende dat de liefde de voornaemste gabe is daer de Christene moeten na staen/ 'twelck hy bewijst door vergelijckinge van andere groote gaven/ als daer zijn verscheydene talen/ prophetie/ wetenschap/ mirakelen te doen/ den armen mildelijck by te staen/ ende kloeckmoedelijck om Christi name oock den doot te lijden: ende toont dat alle sulcke gaven sonder de liefde niet en zijn. 4 ende prijst de liefde van wegen hare treflijcke eygenschappen ende werckingen. 8 als oock om dat'se altijt sal dueren ende blijven/ daer d'andere gaven sullen ophouden. 9 dewijle sy in dit leve onvolmaeckt zijn. 10 'twelck hy verclaert met de gelijckenisse van de kennisse van een kindt ende van een volwassen man/ ende van het gesichte in eenen spiegel ende in't aengesichte selve. 13 ende eyndelijck om dat de Liefde meerder ende treflijcker is als Geloove ende Hope.

1 Al waer't dat ick de [1] talen [2] der menschen ende [3] der Engelen sprake/ ende de liefde niet en hadde/ soo ware ick een [4] klinckende [5] metael/ of luydende schelle geworden.

2 [a] Ende al waer't dat ick de [gave] [6] der prophetie hadde/ ende [7] wiste alle de verborgentheden ende alle de wetenschap: ende al waer't dat ick alle het [8] geloove hadde/ so dat ick [b] bergẽ [9] versettede/ eñ de liefde niet en hadde/ [10] soo en waer ick niets.

3 Ende al waer't dat ick alle mijne goederen [11] tot onderhoudt [der armen] uytdeelde/ ende al waer't dat ick mijn lichaem over gave op dat ick [12] verbrandt soude worden/ ende [13] en hadde de liefde niet/ so en soude't my [14] geen nutticheyt geven.

4 [15] [c] De liefde is [16] lanckmoedigh/ sy is [17] goedertieren: de liefde en is niet afgunstigh: de liefde en handelt niet [18] lichtveerdelick/ sy en is niet [19] opgeblasen/

5 Sy en handelt niet [20] ongeschicktelick/ [d] sy en soeckt [21] haer selven niet/ sy en wordt niet [22] verbittert/ sy en [23] denckt geen quaet/

6 Sy en verblijdt haer niet [24] inde ongerechticheyt/ [e] maer sy verblijdt haer [25] inde waerheydt:

7 Sy [26] bedeckt alle dingen/ sy [27] ge-

1 *Gr.* met tongen.

2 D. die eenige menschen ter werelt souden mogen spreken.

3 De Engelen/ die geestẽ zijn/ Heb. 1. 14. en hebben eygentlick geen tongen/ gelijck wy/ maer dit moet verstaen worden van de voortreffelickheyt ende menichte der talen/ die oock de Engelen souden mogen spreken/ wanneer sy by de menschen zijn.

4 Ofte/ weerklinckende.

5 D. metalen instrument/ daer men een groot geluyt mede maeckt sonder aengenaemheydt ofte verstant.

a Matth. 7. 22. Rom. 12. 7.

6 Siet van dese gave Rom. 12. 7. ende 1. Corinth. 12. 10.

7 Siet oock van dese gave. 1. Cor. 12. vss. 8/10.

8 N. om allerley mirakelen te doen. Siet 1. Cor. 12. vss. 9/10.

b Matth. 17. 20. ende 21. 21. Marc. 11. 23. Luc. 17. 6.

9 D. eñ vande grootste mirakelen dede/ hoedanich soude zijn het versetten van eenen bergh van d'een plaetse in een ander.

10 D. soo en waren de gaven my niet nut ende dienstich ter salicheyt.

11 Het Gr. woort betreckent het broot in stucken ofte beten snijden/ om yemant te spijsigen.

12 N. om Christi Name ende waerheyt: het welck is het grooste werck der Christelicke kloeckmoedigheyt.

13 D. dat niet en dede uyt liefde van Godes eere/ ende om de Gemeynte daer mede te stichten/ ende in de waerheydt te bevestigen/ maer uyt eergierigheyt/ ofte andere nooden ende insichten.

14 Ofte/ niet baten.

15 D. een mensche die de rechte liefde heeft.

c Prov. 10. 12. 1. Petr. 4. 8.

16 D. verdraeght door de genade des H. Geests de smaetheden ende ongelijcken haer aengedaen/ ende bedwinght den toorne ende wraeck gierigheyt.

17 D. genegen ende bereydt om een yegelick/ oock de vyanden/ goet te doen.

18 Ofte/ verkeerdelick, voorbaerlick, dertelick. Namel. met woorden ofte met wercken.

19 D. hooveerdigh/ eergierigh/ veel van haer selven houdende/ ende andere verachtende.

20 Ofte/ onbetamelick.

d 1. Cor. 10. 24. Phil. 2. 4.

21 *Gr.* de dingen die haer selfs zijn; dat is/ de dingen die haer eygen voordeel aengaen/ maer het welvaren des naesten/ ende van velen.

22 Namel. tot toorne/ hevigheyt/ ende wraeck-gierigheyt.

23 Dat is/ overleght niet in haer gemoet/ hoe'se den naesten eenigh quaet sal doen uyt wraeck-gierigheyt. Ofte/ en vermoedt niet quaets in het doen des naesten/ uyt erch-waen ende quaet nadencken/ ofte en rekent het quaet niet toe.

24 Ofte/ over de ongerechtigheyt. Namel. als yemant onrecht doet/ ofte oock als yemant onrecht aengedaen wort.

e 2. Ioan. vs. 4.

25 Ofte/ met de waerheyt. dat is/ als yemant doet/ ofte aen yemant gedaen wort, dat recht ende behoorlick is.

26 Ofte/ verdraeght. want het Gr. woort beyde betreeckent. Doch overmits van de verdraeghsaemheyt daer nae in't selve vs. gesproken wort/ so wort het woort bedecken hier beter gebruyckt: alsoo dit oock een eygen werck der liefde is/ Prov. 10. 12. 1. Petr. 4. 8. Ofte/ sy neemt alle dingen in't goede ende ten besten.

27 Namel. die eenichsins geloofsijck/ ende niet openbaerlick valsch en zijn. Namel. aengaende het doen sijnes naesten/ het selve altijt ten besten duydende/ soo langs het tegendeel niet en blijckt.

28 N. van Godt / dat hy hem verlossen ende opstaen sal: Job 13. 15. ende van de menschen / dat sy het soo qualick niet gemeynt / gesproken / ofte ghedaen sullen hebben / ofte / datse gevallen zijnde weder om sulle opstaen.
29 D. lijdt alle ongelijcken haer aengedaen om vredes wille / sonder haer selven te wreken.
30 Gr. en valt nimmermeer uyt. gelijck Rom. 9. 6.
31 D. noch in dit leven en laet'se niet af dese vruchte voort te brengen: noch in het toekomende leven en sal'se niet ophouden / maer altijdt blijven ende volmaeckt zijn / hoe wel niet altijt met eenerley werckingen besigh.
32 Siet 1. Corinth. 12. 10.
33 N. soo in dit leven / als die gave sal ophouden / gelijck na de tijden der Apostelen geschiet is: als in het toekomende / in het welcke de voorsegginge van toekomende dingen niet noodigh en sal zijn.

looft alle dingen / sy [28] hoopt alle dingen / sy [29] verdraeght alle dingen.

8 De liefde [30] en vergaet [31] nimmermeer: maer 't zy [32] prophetien / sy [33] sullen te niete gedaen worden / 't zy [34] talen / sy [35] sullen ophouden: 't zy [36] kennisse / sy sal te niete gedaen worden.

9 Want [37] wy kennen [38] ten deele / ende wy prophetèren ten deele:

10 Doch wanneer [39] het volmaeckte [40] sal gekomen zÿn / dan sal het gene [41] dat ten deele is / te niete gedaen worden.

11 [42] Doe ick een kindt was / sprack ick als een kindt / [43] was ick gesint als een kindt: [44] overleyde ick als een kindt: maer wanneer ick een man geworden ben / soo hebbe ick te niete gedaen [45] 't gene eens kindts was.

12 f Want wy sien [46] nu door eenen [47] spieghel [48] in een duystere reden / maer [49] alsdan [sullen wy [50] sien] [51] aengesicht tot aengesicht: [52] nu [53] kenne ick ten deele / maer [54] alsdan sal ick kennen gelÿck oock ick [55] gekent ben.

13 Ende [56] nu [57] blÿft Geloove / Hope / [ende] Liefde / dese drie: Doch de [58] meeste van dese is de Liefde.

34 Gr. tongen. Siet 1. Cor. 12. 10. 35 N. gelijck de prophetien. 36 N. die onvolmaeckte kennisse / die wy nu verkrijgen door den dienst des woordts in dit leven / gelijck verklaert wort in de volgende verssen. 37 N. nu in dit leven. 38 Niet dat wy nu niet en souden weten al wat ons tot de salicheyt noodich is. Joan. 16. 13. 1. Corinth. 1. 5. 2. Tim. 3. 15. maer d'Apostel spreeckt alsoo ten aensien ende in vergelijckinge van de kennisse die wy van Godtlicke saken sullen hebben in het toekomende leven: by welcke dese onse kennisse / die wy nu hebben / maer een kleyn deel / en is te rekenen. 39 D. de volmaeckte kennisse van Godtlicke saken / so veel een bloot mensche sal konnen vaten / ende ons tot volmaeckte vreughde ende salighe yt sal noodigh zijn. 40 Het welck eerst wesen sal in het toekomende leven. 41 D. dese onvolmaeckte kennisse. Siet vs. 8. 42 De Apostel vergelijckt de kennisse die wy nu in dit leven hebben / by de kennisse die de kleyne kinderen hebben: ende de kennisse die wy in het toekomende leven sullen hebben / by de kennisse van volwassene mannen. Sulck een onderscheyt is tusschen beyde / ende noch veel grooter. 43 Ofte / bevroede ick, dachte ick. 44 Namel. met mijn verstant de dingen overwegende. 45 Dat is / die kleyne / slechte / ende kinderlicke kennisse / die by my was. f 2. Corint. 3. 18. 46 Namel. soo lange wy in dit leven zijn. 47 D. tusschen onse tegenwoordige kennisse / ende die wy nae dit leven sullen hebben / is soodanigh een onderscheyt / als daer is wanneer yemant het beeldt van het aensicht eens anders in eenen spiegel siet / en wanneer hy het aensicht selve aenschouwt. 48 Gr. in een raedsel. dat is / sulck onderscheyt isser oock / als wanneer yemandt yet voorstelt duysterlick in de wijse van een raedtsel / ende wanneer hy het selve doet met klare / eygene / ende duydelicke woorden. 49 N. in het toekomende leven. 50 D. kennen / Namel. Godt ende alle Godtlicke saken. 51 D. klaerlick ende volmaecktelick. Siet 1. Joan. 3. 2. 52 Namel. in dit leven. 53 D. oock ick selve / hoe wel ick een Apostel ben / ende opgenomen geweest in den derden Hemel / ende daer gehoort hebbe onuytsprekelicke woorden. 2. Cor. 12. 4. 54 N. in het toekomende leven. 55 N. van Godt / die my volkomelick kent / my lief heeft / voor den sijnen erkent / ende door dese sijne liefde de selve kennisse my sal geven. 56 Siet vs. 12. 57 D. hebben wy van noode dat alle dese drie deuchden in ons zijn ende blijven. Want sonder geloove en konnen wy niet gerechtveerdigt worden ende is het onmogelick Gode te behagen: ende sonder Hope en kan het Geloove niet staende blijven / ende door de Liefde moet het Geloove dadigh zijn. 58 Gr. meerdere. N. om dat het Geloove ende Hope sullen ophouden in het toekomende leven / om dat wy als dan datelick sullen genieten ende besitten de goederen die wy nu gelooven ende hopen: maer de Liefde sal eeuwighlick blijven ende volmaeckt zijn. Siet v. 8.

Het xiiij. Capittel.

1 D'Apostel besluytende de voorgaende vermaninge tot Liefde / leert voorders / dat de gene die na geestelijcke gaven staen / meest moeten staen na de gabe van prophèteren / 5 Dat evenwel de gabe van vremde talen niet en is te verachten / maer gebruyckt moet worden met uytlegginge der selve. 7 'twelck hy bewijst met de gelijckenissen van een fluyte / cyther / ende basuyne. 10 ende toont dat het strijdt tegen de natuere / ende niet anders en is als of men tot barbaren sprake / 13 Leert voorder datmen so moet bidden dat sulcks geschiede niet alleen met den geest maer oock met verstant. 16 andersins dat een die de vremde tale niet en verstaet / niet en can Amen seggen op sulck een gebedt / 18 bevestigt het selve met sijn eygen exempel / 't welck hy vermaent na te volgen. 21 ende bewijst uyt de schriftuere / dat de vremde talen somtijts meer een straffe als een gabe zijn. 23 leert oock dat het bespottelijck soude zijn / indien'se alle met vremde talen spraken / maer stichtelijck indiense alle prophèteerden. 26 Daerna stelt hy eenige regelen / die men volgen moet in't gebruyck der extraordinarise gaven / namelijck dat men alles moet doen tot stichtinge. 27 als men met vremde tale spreeckt / dat een ander dat uytlegge: 29 dat het prophèteren geschiede by beurten. 32 ende dat d'andere propheten daer van oordeelen. 34 Dat de vrouwen in de Gemeynte swijghen. 37 Dat dese sijne ordonnantien des Heeren geboden zijn. 40 Eyndelijck dat alles eerlijck ende met orden in de Gemeynte moet geschieden.

1 Gr. vervolght de liefde. Dit is het besluyt van het voorgaende capittel.
2 D. tracht evenwel daer nae dat de een den anderen daer in moge overtreffen.

1 [1] JAeght de liefde nae / ende [2] yvert [3] om de geestelicke [gaven]: maer meest dat ghy meucht [4] prophèteren.

2 Want die [5] een [vremde] tale spreeckt / en spreeckt niet [6] den menschen / maer [7] Gode. Want niemant [8] en verstaet [het], doch [9] met den geest spreeckt hy [10] verborgentheden.

3 Maer [11] die prophèteert / [12] spreeckt den menschen [13] stichtinghe / ende vermaninge / ende vertroostinge.

4 Die een [vremde] tale spreeckt / die sticht hem selven: maer die prophèteert / die sticht de Gemeynte.

5 Ende [14] ick wil [wel] dat ghy alle in [vremde] talen spreeckt / maer meer dat ghy prophèteert. Want die prophèteert [15] is meerder dan die [vremde] talen spreeckt / [16] ten zy dan dat hy't uytlegge / op dat de Gemeynte stichtinge mach ontfangen.

6 Ende nu / broeders / indien ick tot u quame / en sprake [vremde] talen / [17] wat nuttigheyt soude ick u doen / so ick tot u [18] niet en sprake / ofte in openbaringe / ofte in kennisse / ofte in prophetie / ofte in leeringe?

7 Selfs oock [19] de levenloose dingen die [20] geluydt geven / 't zy fluyte / 't zy cither / so sy geen [21] onderscheydt met [haren] klanck en geven / hoe sal bekent worden [22] 't gene gefluyt ofte op de cither gespeelt wordt?

8 Want oock indien de [23] basuyne [24] een onseker geluydt geeft / wie sal hem tot den crÿgh bereyden?

9 Also oock ghy lieden indien ghy niet [25] door de tale een [26] duydelÿcke reden en geeft / hoe sal [27] verstaen worden 't gene gesproken wort? Want ghy sult zÿn [als] die [28] in de lucht spreket.

10 Daer zÿn / [29] na het voorvalt / so [30] vele soorten van stemmen in de werelt / ende geen der selver en is [31] sonder stemme.

11 Indien ick dan [32] de cracht der stemme niet en weet / so sal ick hem die spreeckt [33] barbarisch zÿn: ende hy die spreeckt sal [34] by my barbarisch zÿn.

12 Alsoo oock ghy / dewÿle ghy [35] yverich zÿt na [36] geestelÿcke gaven / so soeckt dat ghy meught [37] overvloedigh zÿn [38] tot stichtinge der Gemeynte.

13 Daerom die in een [vremde] tale [39] spreeckt / die [40] bidde dat hy't magh uytleggen.

14 Want indien ick in een [vremde] tale [41] bidde / [42] mÿnen geest bidt [wel], maer

3 Om de extraordinarise gaben te verkrijgen die de H. Geest doe in velen wrocht. Siet 1. Cor. 12. vss. 1/8/9/10. Hoe wel men oock moet yveren om de ordinarise gaben. 4 Wat dit zy / siet Rom. 12. vss. 7/10. 1. Cor. 12. 10. ende het volgende 3 vs. 5 Gr. met een tonge, gelijck oock in het volgende.

6 D. dat hy haer daer mede soude bekent maken de gedachten sijns herten / het welck het eynde is der sprake / waer toe'se gebruykt wordt.
7 D. dat Godt het wel verstaet / maer niet de menschen. het welck niet genoech en is.
8 Gr. en hoort het, N. met verstant, siet Genes. 11. 7.
9 Dat is / met de gabe die de Heylige Geest in hem ghewrocht heeft. Ofte / sijn gemoet.
10 Dit kan verstaen worden / ofte van de verborgentheden des Coninckrijcks der Hemelen. Mat. 13. 11. 1. Cor. 4. 1. ende 13. 2. die te treflick zijn / dan dat'se sonder vrucht ende aendacht in onbekende tale souden voorgestelt worden. Ofte / dat die in onbekende tale spreeckt niet anders en doet als of hy eenige verborgene dingen voorstelde / die niemant verstaen en kan.
11 D. die Prophetische Schriften in een bekende tale uytlegt. Siet vs. 1.
12 D. spreeckt alsoo dat de menschen het konnen verstaen / ende daer uyt vrucht scheppen.
13 D. het gene dat dienen kan tot stichtinge / ofte onderwijsinge der onwetende / vermaninge der ongeregelde / ende vertroostinge der bedroefde. Tot dese drie nutticheden moeten alle uytlegginge van Godes woort gepast worden. Rom. 15. 4. 2. Tim. 3. 16. Ende hierom is de gabe van prophèteren beter als van vremde talen / om dat daer door dese nutticheden niet en worden bekomen.
14 D. ick wilde ofte wenschte wel: soo verre is 't van daer dat ick de gabe van vremde talen hier mede soude willen veracht hebben.
15 D. heeft treflicker gabe / ende dienstiger tot stichtinge der Gemeynte.

16 Ofte / oversette. Namel. in een ander bekende tale / alsoo dat de Gemeynte het verstaen kan. 17 Namel. tot uwer stichtinge. 18 Ofte / niet en sprake ofte door openbaringe, &c. dat is / in bekende tale u niet en predicte / soo dat ghy soudt konnen verstaen / dat ick u voorstelde ofte eenige openbaringe van verborgentheden / ofte eenige wetenschap hoe men in twijfelachtige saecken hem moet dragen / ofte eenige verklaringe der prophetische Schriften / ofte eenige bevestinge van eenich artijckel des geloofs. 19 Gr. zielloose. dat is / de instrumenten van Musijcke. 20 Gr. stemme. 21 D. verscheydentheyt van toonen / maer altijdt eenerley toon: het welck seer onaengenaem ende verdrietigh is om te hooren. 22 D. wat gesangh ofte liedt. 23 Ofte / trompette, waer door de krijghs-luyden ten strijde worden vermaent ende op-ghewerckt. 24 Ofte / onbekent: Namelijck / uyt welcke men niet en kan verstaen / datmen daer door vermaent ende op-ghewecht wordt om sich tot den strijdt te bereyden. Want daer toe plach een seeckere wijse van trompetten ghebruyckt te worden / welcke classicum genaemt wierde. 25 Ofte / door de tonge. 26 Dat is / woorden spreeckt die men verstaen kan / wat ghy daer mede wilt seggen. 27 Namel. van de toehoorders / die de tale niet en verstaen. 28 D. eenigh geluydt maeckt ende uyt-werpt in de lucht / dat daer verdwijnt sonder eenigen nut. Siet 1. Corinth. 9. 26. 29 D. gelijck het nae gelegentheydt der tijden ende plaetsen gebeurt. 30 Namel. niet alleen onder de menschen / die hare verscheydene spraken hebben / maer oock onder allerley soorten van dieren ende vogelen. 31 D. sonder soodanigh een geluydt / dat de menschen van eenerley tale daer door malkanderen konnen verstaen: ende dat men uyt het geluyt van de dieren ende vogelen elcke soorte van de selve kan onderkennen: soo dat'se noch eenige beteeckenisse hebben / het welck in vremde onbekende talen niet en is. 32 D. de beduydenisse van het gene gesproken wort niet en verstae. 33 D. een mensche van onbekende tale. De Griecken ende Romeynen noemden alle andere natien / die hare tale niet en spraken ofte verstonden / Barbaren. Siet Act. 28. vss. 2/4. Rom. 1. 14. Coloss. 3. 11. 34 Gr. in my. 35 Gr. yveraers zijt van geestelicke gaven. D. om strijdt daer nae pooght dat ghy de beste geestelijcke gaven meught hebben: welck eenen prijselicken yver ende strijdt is. 36 Gr. geesten. 37 Ofte / uytnemende. 38 D. dat ghy meught soodanige gaven hebben ende gebruycken / daer door de Gemeynte meest kan gesticht worden. 39 D. spreken kan ende wil in de Gemeynte. 40 Dat is / dat Godt hem benessens de gabe van vremde talen / oock wil verleenen de gabe van 't selve in bekende tale duydelick over te setten ende uyt te leggen. Want dit was oock een bysondere gabe des Geests. Siet 1. Cor. 12. vss. 10/30. ende hier vss. 26/27. ende hoe wel sy selve wel verstonden wat sy seyden / soo en hadden'se evenwel niet altijdt daer by de gabe van het selve duydelick te konnen vertalen. Ofte / dat hy alsoo bidde / namelick in de Gemeynte / dat hy het gebedt in onbekende tale gedaen, oock in een bekende tale uytlegge. 41 D. een gebedt doe opentlick in de Gemeynte. 42 D. ick doe in mijn gemoet wel een gebedt door de gabe des Heyligen Geests / dat goet is.

[43] mijn verstandt is [44] vruchteloos.

15 [45] Wat ist dan? [46] Ick sal [wel] met den geest bidden / maer ick sal oock [47] met [a] den verstande bidden: [a] Ick sal [wel] met den geest [48] singen / maer ick sal oock met den verstande singen.

16 Andersins indien ghy [49] dancksegt met den geest / hoe sal de gene die [50] de plaetse eens [51] ongheleerden vervult / [52] Amen seggen op uwe dancksegginge? dewijle hy niet en weet wat ghy seght.

17 Want ghy [53] dancksegt wel behoorlijck / maer [54] de ander en wort niet gesticht.

18 [55] Ick dancke mijnen Godt dat ick meer [vremde] talen spreke / als ghy alle:

19 Maer ick wil [liever] [56] in de Gemeynte [57] vijf woorden spreke [58] met [59] mijn verstandt / op dat ick oock andere magh onderwijsen / dan [60] tien duysent woorden in een [vremde] tale.

20 [b] Broeders / [61] en wort geen kinderen in het verstant: maer zijt kinderen [62] in de boosheyt / ende wort [63] in't verstandt [64] volwassen.

21 [c] [65] In de Wet is geschreven / Ick sal door luyden [66] van andere talen / ende door [67] andere lippen [68] tot dit volck spreken / ende oock alsoo en sullen sy my [69] niet hooren / seght de Heere.

22 So dan / de [vremde] talen zijn [70] tot een teecken niet den genen die gelooven / maer [71] den ongeloovigen: ende [72] de prophetie [73] niet den ongeloovigen / maer den genen die gelooven.

23 Indien dan de geheele Gemeynte by een vergadert ware / en sy alle in [vremde] talen spraken / ende [eenige] ongeleerde ofte [74] ongeloovige in quamen / souden sy niet seggen [75] dat ghy uytsinnich waert?

24 Maer indien sy [76] alle propheteerden / en een ongeloovige / ofte ongeleerde in quame / die wort [77] van allen [78] overtuyght / [ende] hy wort van allen [79] geoordeelt.

25 Ende alsoo worden [80] de verborgene dingen sijns herten openbaer: ende alsoo [81] vallende op [sijn] aengesicht sal hy Godt aenbidden / ende vercondigen [82] dat Godt waerlijck [83] onder u is.

26 [84] Wat ist dan / broeders? wanneer ghy te samen comt / een yegelijck van u heeft hy [85] eenen Psalm / heeft hy [86] eene leere / heeft hy een [vremde] tale / heeft hy [87] eene openbaringe / heeft hy [88] eene uytlegginge: laet alle dingen geschieden tot stichtinge:

27 Ende so yemandt een [vremde] tale spreeckt / [dat] het [89] door twee / ofte ten meesten drie [geschiede], ende [90] by beurte: ende dat [91] een het uytlegge.

28 Maer indien daer [92] geen uytlegger en is / dat [93] hy swijge inde Gemeynte / doch dat hy [94] tot hem selven spreke / ende [95] tot Godt.

29 Ende dat [96] twee ofte drie [97] Propheten [98] spreken / ende dat [99] de andere [100] oordeelen.

30 Doch indien [1] eenen anderen [2] die daer sit [3] [yet] geopenbaert is / [4] dat de eerste swijge.

31 Want ghy condt alle d'een na d'ander propheteren / op dat [5] sy alle leeren / ende alle [6] getroost worden.

32 Ende [7] de geesten der Propheten [8] zijn den Propheten onderworpen.

33 Want Godt en is [9] geen [Godt] van [10] verwerringe / maer van vrede / [11] gelijck in alle de Gemeynten der heylige.

34 [d] Dat uwe vrouwen in de Gemeynten [12] swijgen: want het en is haer niet toegelaten [13] te spreke / maer [bevolen] [14] onderworpe te zijn / gelijck oock [15] [e] de Wet segt.

35 Ende so sy yet willen [16] leeren / laetse te huys [17] hare eygen mannen vragen. Want het staet [18] leelijck voor de vrouwen dat sy in de Gemeynte spreken.

36 Is het woort Godts [19] van u uytgegaen? Of is het tot [20] u alleen gecomen?

37 Indien yemandt [21] meynt een propheet te zijn / ofte [22] geestelijck / die [23] erken-

43 N. het welck ick hebbe van die tale. Siet v. 4. ofte de meyninge mijns gebedts.
44 N. by de toehoorders / die sulck een gebedt niet en verstaen.
45 D. wat sal men dan moeten doen / om dese gabe recht te gebruycken.
46 D. ick sal wel dese gabe des H. Geests gebruycken om het gebedt te doen in de Gemeynte in vremde tale.
47 D. ick sal daer by voegen een duydelicke uytlegginge / dat de toehoorders het sullen konnen verstaen.
a Ephes. 5. 19. Coloss. 3. 16.
48 N. Psalmen / ende geestelicke liedekens / in de vergaderinge der Gemeynte.
49 Ofte / segent. D. met dese gabe des heyligen Geests begaeft zijnde openbare dancksegginghe doet inde Gemeynte.
50 D. die onder de gemeyne luyden ofte toehoorders sit. Wãt het schijnt dat de Leeraers in een bysondere ende verhevener plaetse hebbẽ geseten in de vergaderingen.
51 Gr. idiotes. Dat is / die de vremde talen niet en verstaet / ende die geene openbare bedieninge ofte extra-ordinarise gaven en heeft om in de Gemeynte te leeren / 't gebedt / ofte dancksegginghen te doen.
52 Dit woort Amen komt van een Hebreeusch woordt / beteeckenende waerheydt / sekerheyt / vastigheyt; ende wordt gebruyckt tot besluyt des gebedts / Rom. 15. 4. 2. Tim. 3. 16. om daer mede te verklaren / dat men toestemt 't gene gebeden is / ende wenscht dat het mochte geschieden. Siet Deut. 27. 15 / &c. Neh. 5. 13. Jerem. 11. 5. Luc. 24. 53. Rom. 1. 25. ende 9. 5. Apoc. 22. vss. 20 / 21.
53 D. ghy doet wel een goede dancksegginge / die u kan stichten / om dat ghy de tale verstaet.
54 Namel. die uwe dancksegginge hoort / ende de tale niet en verstaet / daer in ghy dancksegt.
55 Ofte / dat ick vremde talen spreke meer als ghy alle. De Apostel stelt sijn eygen exempel den Corintheren voor / het welck sy billicklick behoorden nae te volgen. Hy danckt Godt voor de gabe der vremde talen / die hy overvloediger ontfangen hadde als yemant van haer-luyden / die daer mede in de vergaderingen pronckten: om te toonen dat hy dese gabe niet en verachtede / maer alleen het misbruyck der selve bestraft.
56 D. in de vergaderinge der geloovige / daer oock vele idioten tegenwoordigh zijn.
57 D. eenige weynige.
58 Ofte / door.
59 D. alsoo dat ick mijn verstant ofte de gedachten mijns gemoets / uytdrucke met klare / bekende / ende duydelicke woorden die een yegelick verstaen kan.
60 D. eene groote ende lange reden. Siet 1. Cor. 4. 15. Waer uyt klaerlick blijckt / dat die gene regel recht tegen de leere des Apostels doen / die den Godts-dienst ende hare gebeden tot Godt doen in een vremde tale / die sy selve ofte hare toehoorders niet en verstaen / ende die de selve gebeden met vijftigen ende honderden Godt als toe tellen.
b Mat. 18. 3. ende 19. 14. Ephes. 4. 14. 1. Petr. 2. vss. 1, 2.
61 D. toont dat ghy beter verstant hebt als de kinderen / alsoo het gantsch kinderlick is / dat men in de vergaderinge wil proncken met vremde talen sonder eenige stichtinge. Ofte / en blijft niet altijdt in de kinderlicke ende geringe kennisse van geestelicke saken. Siet Hebr. 5. 12. ende 6. 1.
62 D. volght de kinderen nae / niet in haer onverstant / maer in hare onnooselheyt / alsoo de kinderen / hoe wel 'se geboren worden met een verdorvene natuere / nochtans die noch soo metter daedt niet en toonen als de volwassene.
63 Namel. van geestelicke saecken ter salighheyt noodigh.
64 Gr. volmaeckt. dat is / neemt dagelicks in dit verstant in sulcker voegen toe / dat tusschen het verstant dat ghy nu hebt van geestelicke saken / ende dat ghy noch sult verkrijgen / sulck een onderscheydt zy / als daer is tusschen het verstant van een kint ende van een volwassen man. Want dat wy in dit leven tot de gantsch volmaeckte kennisse der geestelicke dingen niet en sullen komen / heeft de Apostel in het voorgaende capit. geleert vss. 9 / 10 / 11 / 12.
c Deuter. 28. 49. Iesai. 28. 11.
65 D. in de Schriften des Ouden Testaments. Siet Joan. 10. 34.
66 Dat is / van onbekende talen / diese niet verstaen en sullen.
67 D. onbekende sprake.
68 Namel. om het selve daer mede te straffen. Dewijle dan Godt de onbekende talen ende spraken als een straffe gebruyckt / soo en behoort men de selve in de Gemeynte sonder verklaringe niet te gebruycken / overmits sulcks soude strecken meer tot straffe als tot stichtinge der selve. Siet voorder verklaringe / Jesai. 28. 11.
69 D. niet verstaen.
70 Namel. van Godts toorne.
71 D. die hardtneckelick het woort Godts verwerpen / dien sendt Godt tot een straffe / dat tot haer gesproken wordt in een onbekende tale.
72 Siet vss. 3 / 4.
73 Want hoe wel de prophetie oock kan dienen om een ongeloovige te bekeeren / nochtans alsoo de ongeloovige in de vergaderinge niet veel en komen / soo wordt voornamelick de selve aengestelt om de geloovige te vermanen / vertroosten / ende versterken.
74 Namel. die noch tot de Christelicke Religie niet en zijn bekeert.
75 Namel. als ghy voor het volck spreeckt het gene sy niet en verstaen: het welck geen wijse maer uytsinnige luyden doen. Waer door dan een ongeloovige meer ende meer van de Christelicke Religie vervremt wort: als die hem schijnen soude de menschen uytsinnigh te maken.
76 Namel. die de gaven der prophetye hebben / de een nae den anderen. Siet vss. 28 / 29 / 30.
77 Namel. die de gabe van prophetie in de Gemeynte recht gebruycken.
78 Ofte / bestraft. D. overwonnen in sijne conscientie / dat de Christelicke Religie de rechte ende ware Religie is.
79 D. veroordeelt / Namel. over sijne voorgaende sonden / ende in dien hy het gene door het propheteren uyt Godts woort voorgestelt wort / niet en wil met waregh geloove aennemen / soo wort hy buyten alle onschult gestelt. Siet Actor. 24. 25.

80 D. als door het propheteren Godts woordt uytgeleght wordt / so blijckt hoe een mensche in sijn herte gestelt is / namelick of hy in sijne ongeloovicheyt herdneckelick wil blijven / ofte den Euangelio ghelooven. Siet 2. Cor. 2. vss. 15 / 16.
81 N. de gene die door het propheteren in sijn herte overtuyght is van de waerheyt der Christelicke Religie / die sal hem terstont met alle eerbiedinge begeven om den waren Godt te dienen / ende de Christelicke Religie voor de ware te belijden.
82 Dat is / dat in uwe Gemeynte de ware Religie recht geleert ende geoeffent wort.
83 Gr. in u.
84 D. dewijlle het gene te voren geseght is alsoo inder daet is / wat salmen van broeders doen? Hier begint d'Apostel eenige regelen voor te schrijven / diemen in de Gemeynte moet onderhouden in het gebruycken der gaven.
85 Ofte / lof-sanck, N. door ingeven des H. Geests van hem gemaeckt tot Godes eere / ende stichtinge der Gemeynte.
86 D. eene bysondere onderwijsinghe / vermaninge / ofte vertroostinge / door den H. Geest hem bysonderlick ingegeven.
87 N. des heyligen Geests / van eenige onbekende ofte toecomende dingen, siet Apocal. 1. 1.
88 D. de gabe van vremde talen in bekende spraken te vertalen: ofte oock van eenige duystere plaetsen der H. Schrifture wel ende duydelick te verklaren.
89 Dat is / dat niet vele daer mede den tijdt door-brengen: doch so men immers wil vremde talen spreken / dat sulcks van so weynige geschiede / als't doenlick is.
90 D. niet seffens op eenen tijdt over hoop, maer de een nae den anderen.
91 N. op dat de Gemeynte daer door moge verstaen / wat het sy dat in onbekende tale gesproken is geweest.
92 N. ofte hy selve / die vremde tale spreeckt / of een ander die de gabe heeft om dese vremde talen over te setten ende in bekende te vertalen.
93 N. die met vremde tale spreeckt.
94 Ofte / by hem selven, in't bysonder / niet opentlick in de Gemeynte.
95 N. inwendelick Godt / die de gedachten des herten weet ende alle talen verstaet / aenroepende / ende danckende.
96 N. om den tijdt met propheteren alleen niet door te brengen.
97 Siet vss. 3 / 4.
98 Namel. in de Gemeynte / ende dat by gebeurte / v. 27.
99 Namel. die de selve gabe van propheteren hebben / ofte de gabe van de geesten te onderscheyden.
100 N. of die prophetie over een komt met Godes woordt / aen welcke alle leeringen ende openbaringen moeten getoetst worden / siet Jesai. 8. 20. Joan. 5. 39.
1 N. die mede de gabe van propheteren heeft.
2 D. die geen beurte noch en heeft gehadt om op te staen ende te spreken.
3 N. dat den anderen / die daer spreeckt / ofte niet / ofte niet soo klaerlick en is geopenbaert / als aen hem.
4 N. om plaetse te geven aen dien tweeden / om te spreken.
5 D. soo de Propheten als de gemeene toehoorders onderwesen worden.
6 Ofte / vermaent.
7 D. de leeringen die de propheten door de gabe ende ingevinge des H. Geests voor-stellen.
8 D. staen onder het oordeel van de andere propheten / die 'se hooren: welck oordeel sy oock haer geerne onderwerpen. want hoe wel dese propheteringe van den H. Geest / die niet dwalen en can / wierdt ingegeven / soo en wierdt nochtans niet altijdt aen eenen alles geopenbaert / ende het gene den eenen geopenbaert wierdt / dat selve wierdt oock dickwils meer andere mede geopenbaert. Daer soude oock van eenige propheten yet van het hare daer by gemenght konnen worden. So moet dan beproeft ende geoordeelt worden van de andere / of de propheteringe oock geschiet door ingevinge des heyligen Geests / ende nae de mate des geloofs. Siet Jesai. 8. 20. Rom. 12. 7.
9 Ofte / geen autheur, ofte / lief-hebber.
10 Ofte / beroerte.
11 Namel. van wy geleert wordt, ofte / noodigh is.
d 1. Timoth. 2. 12.
12 D. opentlick niet en spreken tot de Gemeynte / al zijnse oock met goede kennisse begaeft. Siet 1. Corinth. 11. 5.
13 N. opentlick in de Gemeynte yet te leeren ofte voor te stellen. Siet 1. Tim. 2. 12.
14 N. den mannen / om van haer onderwijsinge te ontfangen. want die een ander in openbare vergaderingen onderwijst / heeft daer door eenige authoriteyt over ofte boven de gene die onderwesen wordt.
15 N. Genes. 3. 16.
e Genes. 3. 16. Ephes. 5. 22. Coloss. 3. 18. Tit. 2. 5. 1. Pet. 3. 1.
16 D. van eenige leer-stucken breeder onderwesen worden.
17 N. soo die bequaem zijn om haer te onderwijsen: andersins so mogen'se oock wel in't bysonder de Leeraers der Gemeynte ofte eenige andere eerlicke ende begaefde mannen ondervragen.
18 D. onbetamelick / qualick passende: om dat daer mede omgekeert wordt de ordre die Godt gestelt heeft tusschen man ende vrouwe: ende dat sulcks oock strijdt tegen de eerbare schaemte die by de vrouwen behoort te zijn.
19 D. van u Corintische Leeraers / die op uwe gaven soo hooghmoedich zijt / ende niet veel meer van ons Apostelen / die het woordt Godts u eerst gepredickt hebben.
20 D. ghy draeght u soo hooghmoedigh / als of ghy alleen alle wijsheyt hadtet. Een ernstige bestraffinge van die hooghmoedige geesten / waer mede oock met eenen getoont wort / dat'se geen reden en hebben om haer soo te verheffen.
21 D. met de gabe van propheteren begaeft is inder daet / ofte sulcks hem laet voorstaen ende voor soodanigh hem uytgeeft.
22 D. begaeft met eenige extraordinarise gave des H. Geests. Ofte / overvloedelick in de Christelicke leere geoeffent. 1. Corinth. 2. 15. ende 3. 1. Gal. 6. 1.
23 D. die sal moeten ofte behooren te erkennen: N. indien hy soodanigh is / als hy hem uytgeeft.

ne dat 't gene ick u schrijve [24] des Heeren geboden zijn:

38 Maer so yemandt [25] onwetende is/ [26] die zy onwetende.

39 So dan/ broeders/ yvert om te prophetteren/ en [27] en verhindert niet in [vremde] talen te spreken.

40 Laet [28] alle dingen [29] eerlijck ende [30] met orden geschieden.

24 N. Iesu Christi, die als onse Heere macht heeft om ons te gebieden/ende dien wy sijne dienstknechten schuldigh zijn te gehoorsamen.
25 D. moetwilligh het selve niet en wil weten ofte erkennen.
26 D. also hy moetwilligick in sijne onwetenheydt wil blijven/ ende hem door mijn schrijven niet laten onderrichten/ die mach sulcks doen op sijn eyghen perijckel: ick en wil my der sulcker niet bemoeyen/ also ick het mijne hebbe/ gedaen om haer uyt die onwetenheyt te brengen. Siet diergelijcke maniere van spreken/ Apoc. 22. 11. 27 D. hoewel ick achte dat het prophetteren meer stichtinge voortbrenght in de Gemeynte als met vremde talen te spreken/ soo en wil ick daer mede het gebruyck van vreemde talen niet t'eenemael verworpen ofte verhindert hebben/ als het maer behoorlick geschiede ende met uytlegginge. 28 Die te doen zijn in de vergaderingen der Gemeynte/ als daer zijn prophetteren/ ofte het woort Godts prediken/ de gemeene gebeden ende danckseggingen doen/ de Sacramenten bedienen/ ende diergelijcke. 29 Ofte/ geschicktelick: soo dat het een goede gedaente hebbe/ die betaemlick is der Christelicke eerbaerheydt ende eenvoudigheyt. 30 D. sonder verwerringe/ elck op sijnen behoorlicken tijt/ beurte/ plaetse/ &c.

Het xv. Capittel.

1 De Apostel bewijst de waerheyt van de opstandinge der dooden/ met vele vaste redenen/ waer van de eerste genomen is van de opstandinge Christi, welcke hy bevestight uyt de somma sijner leere/ die hy nae de Schriften haer hadde voorgestelt. 4 ende uyt de getuygenissen van Petrus/ 6 van meer als vijf hondert broeders/ 7 van Iacobus/ende van alle de Apostelen/ 8 ende van hem selve. 13 Besluyt/dat anders Christus oock niet en soude opgeweckt zijn. 14 het welck hy bewijst ongerijmt te zijn/ alsoo daer mede souden te niete gemaeckt worde hare getuygenissen/de gronden des Christelicken geloofs/ ende de hope der Christenen. 21 Leert dat Christus is de gene die de doode sal opwecken/ ende dat het geschieden sal in sijne toekomste/ als hy alle sijne vyanden sal te niete doen/ ende alles Gode onderwerpen. 29 Dat oock anders te vergeefs de doop gebruyckt wort voor de doode. 30 dat de geloobige/ als oock hy mede/ te vergeefs so veel perijckels souden uytstaen: en dat de Epicuristen souden recht hebben. 35 Daer nae leert hy dat de geloovighe doode opstaen sullen met de selve lichamen/ doch met andere geestelicke hoedanigheden/ als onverderflickheyt/ heerlickheyt/ onsterflickheyt. 47 ende dat de geloovige lichamen sullen hebben niet gelijck Adam hadde/ maer gelijck Christus de Heere nu heeft. 51 Openbaert oock eene verborgentheydt/ dat de gene die in de toekomste Christi leven/ niet en sullen sterven/ maer verandert worden. 54 ende dat alsdan de doot sal verslonden worden: waer over hy een triumph-liedt singht/ ende Godt danckt. 58 met een vermaninge aen de Corintheren dat'se willen in den geloove standvastigh blijven.

1 Voorts/ broeders/ [1] ick maecke u bekent het Euangelium/ [a] dat ick u [2] verkondight hebbe/ het welck ghy oock [3] aengenomen hebt/ in't welck ghy oock [4] staet:

2 [b] Door het welck ghy oock [5] salich wort/ indien ghy het [6] behoudt op sodanige wijse/ als ick het u verkondight hebbe: ten zy dan dat ghy [7] te vergeefs gelooft hebt.

3 Want ick hebbe u lieden [8] ten eersten [9] overgegeven [10] 'tgene ick oock ontfangen hebbe/ [c] dat Christus gestorven is [11] voor onse sonden/ na [12] de Schriften:

4 Ende dat hy is [d] begraven/ ende dat hy is [e] opgeweckt ten derden dage/ na de Schriften:

5 Ende dat hy is van [13] Cephas [f] gesien/ [g] daer na van [14] de twaelve.

6 Daerna is hy gesien [15] van meer dan vijf hondert broederen op eenmael/ van welcke het meerder-[deel] [16] noch overich is/ ende sommige oock zijn [17] ontslapen.

7 Daerna is hy gesien [18] van Iacobo/ daerna [19] van alle de Apostelen.

8 Ende ten laetsten van allen is hy oock [h] van my/ als [20] van een ontijdigh geboren/ gesien.

9 Want ick ben [i] de minste van de Apostelen/ die [21] niet weerdigh en ben een Apostel genaemt te worden/ [k] daerom dat ick de Gemeynte Godts vervolght hebbe.

10 Doch door de genade Godts ben ick [22] dat ick ben: ende sijne genade [23] die [aen] my [bewesen is], en is [24] niet ydel geweest/ [l] maer ick hebbe overvloediger [25] gearbeydt/ dan [26] sy alle: doch [27] niet ick/ maer de genade Godts [28] die met my is.

11 Het zy dan ick/ het zy [29] sy lieden/ [30] also prediken wy/ ende also hebt ghy gelooft.

12 Indien nu Christus [31] gepredickt wort/ dat hy uyt den dooden opgeweckt is/ [32] hoe seggen [33] sommige onder u datter geen opstandinge der dooden [34] en is?

13 Ende indien daer geen opstandinge der dooden en is/ [35] soo en is Christus oock niet opgeweckt.

14 Ende indien Christus niet opgeweckt en is/ soo is dan [36] onse predikinge [37] ydel/ ende [38] ydel is oock uw' geloove.

15 Ende so worden wy oock bevonden valsche getuygen Godts: [39] Want wy hebben van Godt getuyght/ dat hy Christum opgeweckt heeft: dien hy niet en heeft opgeweckt/ so namelijck de doode niet opgeweckt en worden.

16 Want indien de doode niet opgeweckt en worden/ [40] so en is oock Christus niet opgeweckt.

17 Ende indien Christus niet opgeweckt en is/ so is uw' geloove [41] te vergeefs/ [42] so zijt ghy noch in uwe sonden.

18 So zijn dan oock [43] verloren/ die [44] in Christo [45] ontslapen zijn.

19 Indien wy [46] alleenlick in dit leven op Christum zijn hopende/ soo zijn wy de [47] elendighste van alle menschen.

20 Maer nu/ [m] Christus [48] is opgeweckt uyt den dooden: [ende] [49] is [n] de eerstelingh geworden der gene [50] die ontslapen zijn.

21 Want dewijle [o] de doodt door [51] eenen mensche is/ [52] so is oock de opstandinge der dooden door [53] eenen mensche.

22 Want gelijckse alle [54] in Adam [55] sterven/

1 D. ick brengh u wederom in gedachtenisse.
a Galat. 1. 11.
2 *Gr.* ge-euangelizeert.
3 Namel. met den geloove.
4 D. tot noch toe standvastigh zijt gebleven.
b Rom. 1. 16. 1. Cor. 1. 21.
5 Ofte/ saligh sult worden.
6 Ofte/ onthoudt met wat reden, ofte/ woorden.
7 N. het welck geschiet/ als men in het geloove niet en volherdt/ het welck dan een bewijs soude zijn van geen oprecht geloove. Siet Galat. 3. 4.
8 D. voornamelick/ als de eerste ende voornaemste hooftstucke onser Christelicke Relige. 1. Cor. 2, 2. 2. Timot. 2. 8. Ofte/ onder de eerste, Namel. hooftstucken des Euangeliums. Hebr. c. 6. vs. 2.
9 N. met leeren ende prediken. 10 N. van Godt/ ende onsen Heere Iesu Christo. Siet 1. Cor. 11. 23. Soo dat dit niet en is een leere van my ofte eenige menschen versiert/ maer van Godt gekomen ende ons van hem gegeven om den menschen te verkondigen. c Iesai. 53. 7. Dan. 9. vs. 24, 26. 1. Cor. 5. 7. 1. Petr. 2. 24. 11 N. om voor de selve daer door te voldoen/ tot onser versoeninge. 1. Pet. 3. 18. 12 N. des Ouden Testaments. Siet Actor. 26. 22. Rom. 1. 2. Ephes. 2. 20. d Psal. 16. 10. Iesa. 53. 9. Ione 1. 17. Matth. 12. 40. e Psal. 16. 10. Iesai. 53. 8. Matth. 12. 40. 13 D. van Petrus. Siet van desen naem. Ioan. 1. 43. 1. Corint. 1. 12. Galat. 2. 9. f Luc. 24. 34. Actor. 10. 41 g Ioan. 20. 19, &c. 14 N. Apostelen/ de welcke hoe wel'se doe maer elf en waren/ door Iudas uytvallen het getal vermindert zijnde/ nochtans den name van dat getal behielden/ alsoo het selve korts daer nae wederom vervult wiert. Siet Ioan. 20. 24. Actor. 1. 25. 15 Wanneer dit geschiet zy en wort van de Euangelisten niet beschreven. Sommige meynen dat het geschiet is op den olijf-bergh/ als hy ten hemel opgevaren is. Luc. 24. 50. Actor. 1. 9. Ander meynen dat dit geschiet zy in Galilea/ daer hy vele Discipelen hadde. Siet Matth. 28. 7. 16 *Gr.* tot nu toe blijven. D. noch in het leven zijn. 17 D. gestorven zijn. Siet Psal. 13. 4. Dan. 12. 2. Matth. 9. 24. ende 27. 52. Actor. 7. 60. 1. Corinth. 7. 39. ende 11. 30. ende oock hier vs. 18/20/51. 18 Onder de Apostelen zijn twee geweest/ die Iacobus genaemt zijn/ een die een sone Zebedei was/ ende een broeder Ioannis/ Mat. 4. 21. ende 10. 2. van Herodes gedoot. Actor. 12. 2. ende een die een sone Alphei was/ toe-genaemt de kleyne. Marc. 15. 40. ende de broeder des Heeren/ Galat. 1. 19. om dat hy een sone was van de suster des Moeders onses Heeren. Siet de aenteeck. op Marc. 15. 40. Actor. 12. vs. 2/ 17. ende 15. 13. Van wien van beyden dit verstaen moet worden is onseker/ alsoo de Euangelisten van dese verschijninge oock geen gewach en maken.

19 Waer door sommige verstaen de Apostelen/ ofte de elf alle te samen by een zijnde vergadert: ende dat vs. 5. de selve oock verstaen worden/ doe sy sonder Thoma waren vergadert. Ioan. 20. 24. Doch andere verstaen het niet alleen van de twaelve vs. 5. maer oock van alle de andere/ die van hem uytgesonde waren om het Euangelium te predike. Luc. 10. 1. Rom. 16. 7.
h Act. 9. vs. 3, 17. ende 23. 11. 1. Corinth. 9. 1. 2. Corinth. 12. 2.
20 D'Apostel vergelijckt hem selven hier by/ ten aensien van sijne haestige ende onverwachte bekeeringe ende beroepinge/ die beschreven wordt Actor. 9. cap. ende geschiet is/ nae dat de Heere Christus ten hemel gevaren was. ende om dat hy Christum te voren hadde vervolght.
i Ephes. 3. 8.
21 *Gr.* niet genoeghsaem.
k Actor. 8. 3. ende 9. 1. ende 22. 4. ende 26. 9. Galat. 1. 13. 1. Tim. 1. 13.
22 N. een geloovigh Christen ende boven dien een Apostel des Heeren.
23 Ofte/ in my, tegen my.
24 D. niet sonder vele vruchten voort te brengen.
l 2. Corinth. 11. 23. ende 12. 11.
25 N. soo in't bedienen des Apostelschaps/ als in het verdragen van allerley verdruckinge ende vervolginge/ die hy beschrijft 2. Cor. 11. cap.
26 N. de andere Apostelen/ die voor de hemelvaert Christi beroepen zijn geweest/ ende met hem op der aerde verkeert hebben: gelijck oock in't volgende vs.
27 Namel. als door mijn eygene krachten dat werckende/ overmits ick daer van maer een instrument en ben.

28 D. die Godt my heeft bewesen/ en waer door hy mijnen arbeyt segent. 29 N. de andere Apostelen. Siet vs. 10. 30 N. dat Christus gestorven is voor onse sonden/ begraven/ ende opghestaen van den dooden. Siet vs. 3/4. 31 Namel. van my/ ende van de andere Apostelen. 32 Dat is/ hoe kan dan bestaen het gene sommige seggen. Dese vrage brengt mede eene berispinge ende aenwijsinge van de ongerijmtheyt deser dwalinge. 33 So en was van dese dwalinge niet gemeyn der geheeler Gemeynte/ maer sommiger alleen/ welcker namen niet uytgedruckt en worden/ gelijck 2. Tim. 2. 17. op dat hy'se door haer te beschamen van de bekeeringe niet en soude afschricken. 34 D. wesen en sal in de laetste toekomste Christi. 35 D. sod sal dese ongerijmtheyt daer uyt moeten volgen/ dat Christus niet opgeweckt en is uyt den dooden. De reden hier van is/ om dat Christus het hooft is/ ende de geloovige sijne leden/ die te samen een lichaem maken. So de leden niet en souden levendigh gemaeckt worden/ so en soude het hooft oock niet levendigh zijn. Want het soude een wanschapen lichaem zijn/ daer van het hooft soude leven/ ende de leden doot zijn ende blijven. 36 D. mijne ende der andere Apostelen. 37 D. valsch/ onwaerachtigh. 38 D. uw' geloove en heeft geenen vasten grondt/ ende sal niet bekomen het eynde des selven/ het welck is de salicheyt der zielen. 39 Ofte/ om dat wy tegen Godt getuyght hebben. 40 De reden van dit gevolgh siet op de aenteeckeninge vs. 13. 41 N. overmits ghy gelooft dat Christus om uwer sonden wille overgelevert is in den doot/ ende om uwer rechtveerdiginge is opgeweckt. Rom. 4. 25. het welck te vergeefs soude gelooft worden/ so hy niet opgeweckt en ware. Siet vs. 14. 42 D. om uwer sonden wille der verdoemenisse noch onderworpen/ alsoo het een bewijs soude wesen/ dat van Christo voor uwe sonden niet en soude voldaen zijn/ indien hy inden doot gebleven ware. 43 D. eeuwighlick verdoemt. 44 D. in den geloove Christi, ende in de hope der saliger opstandinge door Christum. 1. Thes. 4. 14. Apoc. 14. 13. 45 D. gestorven. Siet vs. 6. 46 D. siende alleenlick op die dingen/ ofte alleen om die dingen/ die dit leven aengaen/ ende die ons in dit leven souden konnen toe-komen: het welck soude zijn/ indien daer geen opstandinge der dooden en soude wesen. 47 *Gr.* elendiger. want de Christenen niet alleen de wereltsche wellusten versaecken/ maer oock om de belijdenisse der waerheyt veel cruys/ verdruckinge/ ende vervolginge onderworpen zijn. m 1. Petr. 1. 3. 48 D. uyt de voorgaende bewijs-redenen blijckt dat het seker is dat Christus van den dooden is opgeweckt. 49 D. dewijle hy eerst opgestaen is/ daer uyt volght/ dat oock de gene die in hem ontslapen zijn/ sullen opgeweckt worden/ gelijck door de eerstelingen der vruchten Gode opgeoffert zijnde/ de gantsche masse der selver geheylight wierdt. Exod. 22. 29. Deut. 26. 1. Rom. 11. 16. n Coloss. 1. 18. Apoc. 1. 5. 50 N. in Christo. Siet vs. 18. o Genes. 2. 17. ende 3. 6. Rom. 5. vs. 12, 18. ende 6. 23. 51 N. Adam. vs. 22. 52 D. so heeft oock Godt geordineert dat de opweckinge der dooden door eenen mensche soude gedaen worden. 53 Namel. Christum. vs. 22. 54 Ofte/ door Adam. Dat is/ door de sonde die Adam heeft gedaen/ ende alle sijne naekomelingen in hem/ als zijnde in zijne lendenen. Rom. 5. 12.

[55] sterven/ alsoo sullen'se oock [56] in Christo [57] alle [58] levendich gemaeckt worden.

23 Maer een yegelijck [59] in sijn orden: [60] de eerstelingh Christus/ daer na [61] die Christi zijn/ [62] in sijne toecomste.

24 Daer na sal [63] het eynde zijn/ wanneer [64] hy [65] het Coninckrijck [66] Gode ende den Vader sal overgegeven hebben: [p] wanneer hy sal [67] te niete gedaen hebben [68] alle heerschappie/ende alle macht/ende cracht.

25 [q] Want hy moet [69] als Coninck heerschen [70] tot dat hy alle [71] de vyanden [72] onder sijne voeten sal geleght hebben.

26 [73] De laetste [74] vyandt/ die [75] te niete gedaen wort/ is [76] de doodt.

27 [r] Want [77] hy heeft [78] alle dingen [79] sijnen [80] voeten onderworpen. Doch wanneer hy seght/ dat [hem] alle dingen onderworpen zijn/ so is't openbaer/ dat [81] hy uytgenomen wort die [82] hem alle dingen onderworpen heeft.

28 Ende wanneer hem alle dingen sullen onderworpen zijn/ dan sal oock de Sone selve [83] onderworpen worden dien die hem alle dingen onderworpen heeft/ op dat [84] Godt zy [85] alles in allen.

29 Anders/ [86] wat sullen sy doen die [87] voor de doode [88] gedoopt worden/ indien de doode ganschelijck niet opgeweckt en worden? waerom worden sy voor de doode oock gedoopt?

30 Waerom zijn oock [89] wy alle uyre [90] in perijkel?

31 [91] Ick sterve alle dage/ ['twelck ick betuyge] [92] by onsen roem dien ick hebbe in Christo Jesu onsen Heere.

32 Soo ick/ [93] nae den mensche/

55 D. de schult ende nootsakelickheyt van te sterven/ ofte van den tijtlicken doodt (want van de selve wordt hier alleen gesproken) over haer gehaelt en gebracht hebben.

56 Ofte/ door Christum.

57 N. geloovige/ die in Christo zijn ontslapen: gelijck de tegenstellinge hier vereyscht. Want hoewel Christus alle menschen in het gemeyn sal opwecken/ oock de godtloose ende ongeloovige/ als haer rechtveerdigh rechter/ om haer aen lichaem ende ziele eeuwelick te straffē. Mat. 25. 31. Joan. 5. 28. Actor. 24. 15. 2. Cor. 5. 10. Apoc. 20. vss. 12/ 13. soo worden hier nochtans verstaen de gene die Christi zijn/ ende die hy opwecken sal als haer hooft/ daer van hy de eerstelingh is/ vs. 23.

58 D. opghewect uyt den dooden, want daer van wordt hier gesproken/ niet van de geestelicke levendichmakinge.

59 Namel. des tijts van Godt daer toe bestemt.

60 D. gelijck tusschen de op-offeringe der eerstelingen/ ende het insamelen der vruchten eenigen tijt tusschen beyde was. Exod. 23. 16. ende 34. 22. also isser oock tijt tusschē de opstandinge Christi ende der geloovige.

61 D. die hem toebehooren/ die sijne lidtmaten zijn/ hem door een waer geloove in-gelijft. Siet de aenteeck. op het voorgaende vs. 62 Namel. om te oordeelen de levende ende doode/ ten uytersten dage. 63 Namel. van dese tegenwoordige eeuwe ofte werelt. Ofte van dese regeringe Christi, die hy nu als Middelaer bedient. 64 Namel. Christus. 65 Namel. dat hy nu als Middelaer bedient/ door de predicatie des woorts sijne Kercke vergaderende/ door sijnen Geest de selve wederbarende/ en door sijne kracht tegen de vyanden beschermende. Want dat en sal als dan niet meer noodigh zijn. 66 D. Gode die daer is de Vader. Namel. Christi, ende oock der geloovige/ Joan. 20. 17. [p] 1. Corinth. 2. 6. 67 Dat'se niet alleen de overhant niet en hebbe/ maer oock niet meer en zy. 68 Dit verstaen sommige van alle Overheden oock wettige ende goede/ want die en sullen als dan niet meer van nooden zijn; Andere/ van alle heerschappye ende macht/ het zy der onreyne geesten/ ofte der menschen/ die haer tegen Christi rijck gestelt hebben. [q] Psal. 110. 1. Actor. 2. 34. Ephes. 1. 20. Coloss. 3. 1. Hebr. 1. 13. ende 10. 12. 69 D. sijn Coninckl ijck ampt als Middelaer volvoeren. Wat dan Psal. 110. 1. geseght wordt (waer op de Apostel hier siet) dat hy soude sitten ter rechter-hant Godts/ wort hier uytgeleght van den Apostel/ heerschen als Coninck, gelijck oock in den selven Psal. vs. 2. heersche in't midden van uwe vyanden. 70 Daerom/ soo lange dit niet en is volvoert/ en sal Christus de geloovige uyt den dooden niet opwecken. Ende daer nae sal hy ophouden te regeren ofte heerschen/ op sulcke wijse als hy nu als Middelaer doet. 71 Namel. sijns Coninckrijcks/ ende voornamelick den Duyvel ende alle sijne instrumenten/ die haer tegen hem stellen/ ofte niet en willen dat hy over haer sal heerschen. Luc. 19. 27. 72 D. t'eenemael overwonnen ende vernielt sal hebben. Siet Jos. 10. 24. 73 D. die laetst sal overwonnen ende te niete gedaen worden. 74 Namel. des levens ende der saligheydt der menschen. Want de doot vernielt het leven/ ende is daer door als een vyant der naturere. 75 D. wechgenomen wordt/ ende in plaetse van dien het leven wederom door de opstandinge gegeven. Siet vs. 54. 76 Namel. de tijdelicke ende lichamelicke doodt: want daer van wordt hier gesproken. [r] Psalm 8. 7. Matth. 11. 27. ende 28. 18. Ephes. 1. 22. Hebr. 2. 8. 77 Namel. Godt de Vader. 78 Ende volgens dien oock alle vyanden/ waer onder oock de tijdtlicke doodt is. 79 N. Christi: Siet van dese plaetse breeder verklaringe/ Hebr. 2. 6. 80 D. onder hem gestelt/ om al wat vyandigh is te niete te doen/ dat het sijn rijck niet meer en beschadige. 81 N. Godt de Vader. Ofte/ dat het is sonder dien. 82 Namel. Christo. 83 N. afgeleght hebbende/ niet sijne Godtlicke naturere ende macht/ maer dese wijse van bedieninge sijns Middelaers-ampts/ welcke hy als een gesante des Vaders als dan volkomelick volbracht ende uytgevoert sal hebben. 84 Namel. de Vader. 85 D. sijne Gemeynte voorts door hem selven als ware Godt met den Sone ende den Heyligen Geest sonder middel verheerlicke. 86 D. wat nut ende voordeel sullen sy door dat doen verkrijgen? 87 Ofte/ over de doode. 88 Ofte/ doopinge gebruycken. Dit wort verscheydelick uytgelegt. Sommige verstaen het van 't Sacrament des Doops door welcken wy gemeynschap hebben aen de doodt Christi, en opentlick betuygen dat wy als voor doode/ ende der werelt afgestorvene willen gehouden zijn. Rom. 6. 2/ 3. Andere verstaen 't van de gene die met kruys ende vervolginge also worden gedoopt/ datse gelijck als in een geduerige doodt zijn. Want also wort het woort Doopen al te met genomen. Marc. 10. 38. Luc. 12. 50. Eenige verstaen het van de gene die de lichamen der doode wieschen/ alsoo de woorden voor de doode gedoopt worden oock wel konnen overgeset worden/ over de doode doopen. dat is wasschen/ welcke wijse van doen ten tijden der Apostelen gebruycklijck was/ Act. 9. 37. ende het woort doopen al te met oock wasschen beteeckent. Marc. 7. 4. Luc. 11. 38. Hebr. 9. 10. het welck met het ooghmerck des Apostels oock niet qualick over een komt. 89 Namel. Apostelen/ Leeraren/ ende oock alle geloovige. 90 Namel. van niet alleen onse goederen ende goeden name/ maer oock ons leven te verliesen om Christi wille. Dit soude van ons te vergeefs gedaen worden/ so daer geen opstandinge en ware. 91 D. ick en ben niet alleen in perijckel des levens/ maer worde oock dagelicks met soo vele verdruckingen overvallen/ dat mijn leven meer een geduerige doodt is/ als een leven. 2. Corinth. 11. 23. Siet hier van 1. Cor. 4. capit. ende 2. Corinth. 11. ende 12. capit. 92 Dat is/ by de getrouwigheydt/ die ick in Christi saecke altijdt hebbe getoont/ daer van ick met rechte mach roemen. And. by uwen roem. dat is/ by den roem die ick hebbe van u/ dat ick u door mijnen dienst tot den geloove gebracht hebbe. Siet 2. Corinth. 7. 4. 93 D. gelijck somtijts by de menschen geschiet. Ofte/ op dat ick oock van my selven wat segge/ gelijck de menschen plegen te doen. Rom. 3. 5. 2. Corint. 11. vss. 16/ 17/ 21.

[94] teghen de beesten ghevochten hebbe te Ephesen/ wat nutticheyt is't my [95] indien de doode niet op-gheweckt en worden? [s] [96] Laet ons eten ende drincken: want [97] morgen [98] sterven wy.

33 [99] En dwaelt niet. [100] Quade t'samen-sprekingen verderven goede zeden.

34 [1] Waeckt op [2] rechtveerdelijck/ende [3] en sondight niet. Want [4] sommige en hebben [5] de kennisse Godts niet. Ick segge't u [6] tot schaemte.

35 Maer/ sal [7] yemandt [8] seggen/ [t] [9] Hoe sullen de doode opgeweckt worden? Ende [10] met hoedanich een lichaem sullen sy komen?

36 [11] Ghy dwaes/ [v] 'tgene ghy zaeyt [12] en wordt niet levendigh/ ten zy dat het [13] gestorven zy.

37 Ende 'tgene ghy zaeyt/ [daer van] en zaeyt ghy het lichaem niet [14] dat worden sal/ maer [15] een bloodt graen/ [16] na het voorvalt/ van tarwe/ ofte van eenich [17] der andere [granen].

38 Maer [18] Godt geeft het selve een lichaem/ gelijck hy wil/ ende een yegelijck zaedt [19] sijn eygen lichaem.

39 [20] Alle vleesch en is niet [21] het selve vleesch: maer een ander is het vleesch der menschen/ ende een ander is 'tvleesch der beesten/ ende een ander der visschen/ ende een ander der vogelen.

40 Ende daer zijn [22] hemelsche lichaemen/ ende daer zijn [23] aerdsche lichaemen: maer een andere is [24] de heerlickheyt der hemelsche/ ende een andere der aerdsche.

41 [25] Een andere is de heerlickheyt der Sonne/ ende een andere is de heerlickheyt der Mane/ ende een andere is de heerlickheyt [26] der sterren: want de [eene] sterre verschilt in heerlickheyt van de [andere] sterre.

42 [x] [27] Alsoo sal oock de opstandinge der dooden zijn. [28] Het [lichaem] wort gezaeyt in verderfelickheyt/ het wort opgeweckt in onverderfelijckheyt.

43 Het wort gezaeyt [29] in oneere/ het

94 Dit kan verstaen worden eygentlick/ dat d'Apostel tot Ephesen in de schouwplaetse den wilde beesten soude voor-geworpen zijn geweest/ om van de selve verscheurt te worden/ zijnde nochtans van Godt wonderbaerlick daer van verlost. Van also Lucas beschrijvende het gene hem binnen Ephesen over-ghekomen is/ Actor. 19. cap. hier van geen gewach en doet/ so verstaen sommige dit oneygentlick van den strijdt die d'Apostel binnen Ephesen gehadt heeft met sijne tegenpartien/ die hy by wilde beesten vergelijckt/ om dat'se hem sochtē te verscheuren ende vernielen/ gelijck hy den Keyser Nero oock vergelijckt by eenen leeuw. 2. Tim. 4. 17.

95 Dit kan oock bequamelick gevoegt worden met de volgende woorden.

[s] Jes. 22. 13. en 56. 12.

96 D. laet ons in wellusten leven/ ende goet chier alle dagen maecken. D'Apostel verhaelt de woorden die de Epicuristen plegen te gebruycken/ zijnde oock verhaelt Jesai. 22. 13. ende wil seggen/ dat sy daer in gelijck souden hebben/ indien daer geen opstandinge en soude zijn.

97 D. zeer haest.

98 D. sullē wy door de doot uyt dit leven wechgenomē wordē.

99 D. en laet u door sulcke redenen der Epicuristen niet verleyden.

100 Ofte/ quaden ommeganck. Dit is een vs genomen uyt een heydensch Poeet Menander, met welck Paulus wederleght de voorgaende reden der Epicuristen/ toonende de schade die sulcke redenen medebrengen.

1 N. uyt den slaep der sorgeloosheyt. 2 D. waerlick/ ernstelick. Ofte/ om rechtveerdelick te wandelen. 3 D. wacht u dat ghy niet en vervalt in de grouwelicke sonde van Epicuristerie ende sorgeloosheyt. 4 N. van uwe Gemeynte: gelijck v. 12. 5 N. de rechte kennisse: hoedanige zijn de gene/ die de opstandinge der dooden loochenen. 6 D. op dat ghy u meught schamen datter onder u zijn die sulcke grove ende schadelicke dwalingen volgen: ende daer door te beter bewogen worden om sulcke dwalingen te vlieden. 7 Namel. van die Epicuristen. 8 D. hier tegen werpen. [t] Ezech. 37. 3. 9 Gr. Hoe worden de doode opgeweckt. D. hoe is't mogelick dat de doode/ welcker lichamen vergaen/ verrot/ van de beesten gegeten/ oft met vyer verbrandt zijn/ &c. weder souden levendich worden? 10 Dese vrage wort beantwoort v. 37/ &c. 11 Dit seght d'Apostel niet om te schelden. Matth. 5. 22. maer om aen te wijsen haer onverstant in dese sake. Gal. 3. 1. [v] Ioan. 12. 24. 12 Gr. en wordt niet levendich gemaeckt. D. wast niet op/ en brenght geen vruchten voort: want oock het gewas der aerden sijn leven heeft. 13 D. verrotte in de aerde. So het dan niet onmogelick en is/ dat een verrot zaet ofte graen weder op wast ende groeyt/ gelijck wy dagelicx sien op onse ackers/ ende in onse thuynen/ soo en ist oock niet onmogelick/ dat Godt de verrotte lichamen wederom levendich maecke. 14 D. dat voortkomen ende wassen sal uyt het gezaeyde zaet. 15 N. dat dorre ende verstorven schijnt te zijn. 16 D. gelijck by exempel. 17 Ofte/ der andere zaden. 18 D. hoe wel Godt in de eerste scheppinge de aerde kracht gegeven heeft om kruyden/ granen/ ende vruchten voort te brengen/ so is het nochtans dat hy selve door sijne almachtigheyt sodanige gewassen oock dagelicks voortbrenght/ nae sijn believen. Psal. 104. vss. 13/ 14/ &c. 1. Corinth. 3. 7. 19 D. van de selve soorte zijnde daer het zaedt van is/ uyt welck het voort-komt. 20 Dewijle tegen geworpen soude konnen worden/ nademael het vleesch van andere dieren niet opgeweckt en wordt/ dat also het vleesch der menschen oock niet en sal opgeweckt worden/ aengesien het eenerley schijnt te zijn/ soo antwoort de Apostel datter onderscheyt is tusschen het vleesch der menschen ende van andere dieren. De reden en wort niet uytgedruckt/ maer is dese de voornaemste/ om dat het vleesch der menschen van een redelicke ende onsterflicke ziele is levendigh ghemaeckt geweest/ ende het lichaem der andere dieren/ van een onredelicke ziele/ die met het vleesch sterft ende vergaet: en oock om dat Godt aen de redelicke menschen/ niet aen de onredelicke dieren/ sijne genade ende rechtveerdigheyt/ nae lichaem ende ziele/ eeuwelick wil betoonen. 21 D. van eenerley conditie: also dat het met het een vleesch soude moetē gaen gelijck met het ander. 22 D. die in den hemel zijn/ ofte met hemelsche hoedanigheden begaeft: gelijck daer zijn de sterren des hemels/ ende gelijck wesen sullen de verheerlickte lichamen der geloovige. 23 D. die ofte van der aerden voort-gekomen zijn/ ofte op der aerden zijn/ ende aerdsche hoedanigheden onderworpen. 24 D. de glants ofte hoedanigheydt. 25 D. selfs oock isser onderscheyt onder de lichamen die in den hemel zijn/ aengaende haren glants. 26 D. der andere sterren. Want oock de Sonne ende de Mane Sterren zijn. [x] Dan. 12. 3. Matth. 13. 43. 27 D. gelijck daer onderscheydt is tusschen vleesch ende vleesch/ ende tusschen lichamen ende lichamen in heerlickheyt/ soo sal oock in de opstandinge onderscheyt zijn tusschen de hoedanigheden onser lichamen/ die wy nu hebben op der aerden/ ende die wy hebben sullen nae de opstandinge in den hemel. 28 D. dese onse lichamen/ die wy nu op de aerde hebben/ worden afgeleght/ zijnde nu de verderflickheyt onderworpen: maer de selve opghewekt zijnde sullen voortaen onverderflick zijn: blijvende wel de selve lichamen/ maer begaeft met andere hoedanigheden. 29 Dat is/ zijnde een doodt lichaem/ dat leelick ende onaengenaem is om te sien ende te handelen. Siet Philip. 3. 21.

wort

wort opgeweckt [30] in heerlickheyt. Het wort gezaeyt [31] in swackheyt / het wort opgeweckt in [32] cracht.

44 [33] Een natuerlick lichaem wort'er gezaeyt / [34] een geestelick lichaem wort'er opgeweckt. [35] Daer is een natuerlick lichaem / ende daer is een geestelick lichaem.

45 Alsoo isser oock [36] geschreven / [y] De eerste mensche Adam is geworden [37] tot een levendige ziele: [38] De laetste Adam [39] tot eenen levendich-makenden geest.

46 Maer [40] het geestelicke en is [41] niet eerst / doch het natuerlicke / daer nae het geestelicke.

47 [42] De eerste mensche is [43] uyt de aerde / [44] aerdsch: [45] de tweede mensche is [46] de Heere uyt den hemel.

48 [47] Hoedanich de aerdsche [is], [48] sodanige zijn oock de aerdtsche: ende [49] hoedanigh de hemelsche [is], [50] sodanige zijn oock de hemelsche.

49 Ende [z] gelijckerwijs wy [51] het beelt des aerdtschen gedragen hebben / [52] [alsoo] sullen wy oock het beeldt des hemelschen dragen.

50 Doch dit segge ick / broeders / [a] dat [53] vleesch ende bloedt het Coninckrijcke Godts [54] niet be-erven en konnen / noch [55] de verderflickheydt en be-erft [56] de onverderflickheyt niet.

51 Siet ick segge u [57] eene verborgentheyt / [b] [58] Wy en sullen wel niet alle [59] ontslapen / maer wy sullen alle [60] verandert worden:

30 D. schoon ende blinckende / gelijck de Sterren en de Sonne. Matth. 13. 43. ende 17. 2.
31 D. zijnde allerley swackheydt / kranckheyt / en mismaecktheyt onderworpen.
32 Namel. om alle verderflickheyt tegen te staen / ende te weeten / ende om sich selven krachtelick ende haestelick te bewegen gelijck de mensche sal willen.
33 *Gr.* zielick. dat is / dat van de ziele beweeght wort in alle natuerlicke werckingen tot voedtsel / beweginge / voortteelinge / ende diergelijcke / streckende.
34 D. niet ten aensien van het wesen / maer alleen ten aensien van de geestelicke hoedanigheden / daer mede het vercieert sal wesen: ende om dat het door den Geest Godts sal bewegt worden / de ziele met het licht des geests verbult zijnde.
35 D. so blijckt dan dat de mensche tweederley lichaem toegeschreven wordt / niet ten aensien van het wesen / maer van wegen de hoedanigheden: zijnde hier een natuerlick lichaem / ende sal hier naemaels zijn een geestelick lichaem.
36 N. Genes. 2. 7.
y Genes 2. 7.

37 Dat is / nae dat Godt sijn lichaem geschapen hadde uyt het stof der aerde / heeft hy hem een redelicke ende onsterflicke ziele ingheblasen / waer door het lichaem levendigh is gemaeckt / ende beweeght wort: ende alsoo heeft hy boven het verstant / oock een dierlick ofte natuerlick leven / gelijck andere dieren / ontfangen. 38 Namel. Iesus Christus, die oock tegen den eersten gestelt wordt Rom. 5. vss. 17 / 18 / 19. Dese woorden en worden hier niet verhaelt als aldaer oft ergens elders geschreven / maer worden van den Apostel gestelt tegen het gene van den eersten Adam geseght is / dat namelick gelijck wy van den eersten Adam een natuerlick ofte dierlick lichaem ontfanghen hebben / wy oock alsoo door den tweeden Adam / Namel. Christum, een geestelick lichaem sullen verkrijgen. 39 D. door de vereeninge der menschelicke natuere met de eeuwige Godtlicke natuere / die een levendich-makende geest is / is hy ons geworden een Vorst des levens. Act. 3. 15. Ende gelijck hy nu na de opstandinge een geestelick lichaem heeft / dat onsterflick ende onverderflick is / soo sal hy oock soodanige lichamen geven aen alle de gene die van hem afkomstich zijn / niet door een natuerlicke voort-teelinge / maer door een boven natuerlicke weder-geboorte. Want elcken Adam deelt sijne naekomelingen mede sulcks als hy heeft. 40 Namel. lichaem. Siet vs. 44. 41 De Apostel beantwoort hier mede het gene yemant soude mogen tegen-werpen / Waerom en geeft ons Christus soodanige geestelicke lichamen niet soo haest wy weder-geboren zijn? ende seght dat alles op ordre moet geschieden / dat het natuerlicke moet voorgaen / ende daer nae 't geestelicke volgen / gelijck het volmaeckte volght op het onvolmaeckte. 42 N. Adam. 43 Namel. ten aensien van de stoffe daer uyt sijn lichaem geschapen is. Genes. 2. 7. 44 D. hebbende een lichaem dat aerdtsch is / ende nae den val sterflick ende verderflick is geworden. Genes. 3. 19. *Gr.* van stof. Namel. der aerde. 45 Namel. Christus, die een waerachtigh mensche is / ende de tweede genaemt wordt / van wegen den tijdt / om dat hy nae den eersten gekomen is: gelijck Matth. 3. 11. Joan. 1. 27. ende een tegen-beelt des eersten is geworden. Rom. 5. 14. 46 D. de hemelsche Heere / gelijck in de volgende vssen uyt-geseght wordt. Andere lesen is hemelsch uyt den hemel: om de tegenstellinge sijne volle leden te beter te geven. Maer alle Grieksche boecken lesen de Heere uyt den hemel. en dat past oock wel op de tegenstellinge / also de Apostel hier tegen malkanderen stelt niet den oorspronck der lichamen / maer de afkomste ende weerdigheyt van beyde dese persoonen / die elck soodanige lichamen aen de gene die van haer afkomstigh zijn / mede-deelen / als sy selve hebben. vs. 48. Ende hy wordt geseght uyt den hemel te zijn / niet ten aensien dat sijne menschelicke natuere soude uyt eenige hemelsche materie zijn voort-gebracht / maer ten aensien dat hy mensche zijnde oock waerachtigh Godt is in eenen persoon / en die nu in den hemel zijnde een verheerlickt lichaem heeft / dat met hemelsche ende geestelicke hoedanigheden verciert is. 47 D. hoedanigen lichaem Adam nae den val gehadt heeft / Namel. sterflick ende verderflick. 48 Dat is / sulcken lichaem hebben oock alle menschen natuerlicker wijse van hem afkomstigh / soo lange sy op der aerden zijn. 49 D. sulck een lichaem als Christus nu in den hemel heeft. Namel. verheerlickt / onsterflick / onverderflick / &c. 50 Sulcke lichamen sullen oock hebben alle geloovige / nae dat sy van den dooden opgeweckt ende in den hemel sullen opgenomen zijn. Ende hier uyt blijckt klaerlick dat de Apostel niet en spreeckt van eenige verscheydenheyt in het wesen der lichamen / maer alleen in de hoedanicheden.
z 2. Corinth. 4. 11. 51 D. Adam hier zijn gelijckformigh in sterflickheydt / ende verderflickheydt. Genes. 5. 3. 52 D. soo sullen wy oock Christo gelijckformigh zijn in heerlickheyt / ende onsterflickheyt. Rom. 8. vss. 17 / 29. Phil. 3. 21. 1. Joan. 3. 2.
a Ioan. 1. 13. 53 D. sulcke lichamen / die verderflick zijn / gelijck het vleesch ende bloedt in dit leven is / ende dat ten aensien dat'se soodanigh zijn / gelijck in het volgende verklaert wort. Siet Galat. 1. 16. Ephes. 6. 12. Hebr. 2. 12. 54 D. verkrijgen als by erffenisse / dat is / uyt genade en niet uyt verdienste. Siet Matth. 25. 34.
55 D. een lichaem dat der verderflickheyt onderworpen is. De Apostel druckt alleen de hoedanigheydt uyt / om te toonen dat hy spreeckt niet van het wesen maer van de hoedanigheden der lichamen. Siet vs. 48. 56 D. het eeuwige leven dat onverderflick ende onverganckelick is. Het welck dewijle de geloovige sullen besitten beyde nae ziele ende lichaem / soo volght dat hare lichamen oock moeten onsterflick zijn. Want sterflickheyt ende onsterflickheyt tegen malkanderen strijden / ende te samen niet en konnen bestaen.
57 D. een saecke die alle menschen / oock den Propheten ende Apostelen tot noch toe onbekent is geweest. b 1. Thess. 4. 16. 58 N. menschen die alsdan sullen leven. 1. Thess. 4. 17. Want de dagh der toekomste Christi is onseker. 59 D. sterven: het welck niet en strijdt met het gene staet Hebr. 9. 27. Want aldaer wordt gesproken van de ordinarise Wet der natuere / ende niet van het gene in 't laetste van de werelt Godt aen sommige sal willen doen. Oock sal dese veranderinge den sulcken wesen in plaetse van de doodt. 60 D. van sterflicke onsterflick worden. Het welck niet alleen den geloovigen sal geschieden / maer oock den ongeloovigen: doch tot verscheyden eynden; desen / om de eeuwige doodt onderworpen te zijn / ende genen / om de eeuwige gelucksaligheyt te genieten: ende oock op verscheyden wijsen / der geloovige lichamen bekleet met heerlickheydt / ende der ongeloovige met smaetheyt. Dan. 12. 2. Joan. 5. 29. Ende dese veranderinge sal geschieden niet in het wesen der lichamen / maer in hare hoedanigheden. vs. 48.

52 [61] In een punct des [tijdts], in eenen oogenblick / met [c] [62] de laetste basuyne: want de basuyne sal slaen / ende [63] de doode sullen onverderfelick opgeweckt worden / ende [64] wy sullen verandert worden.

53 Want [65] dit verderfelicke [66] moet onverderfelickheyt [67] aendoen / ende dit sterfelicke [moet] [d] onsterfelickheydt aen doen.

54 Ende wanneer dit verderfelicke sal onverderfelickheyt aengedaen hebben / ende dit sterfelicke sal onsterfelickheydt aengedaen hebben / alsdan sal het woordt [68] geschieden [69] dat geschreven is / [e] [70] De doodt [71] is verslonden [72] tot overwinninge.

55 [73] Doot / waer is uwen [74] prickel? [75] Helle / waer is uwe [76] overwinninge?

56 De prickel nu des doodts is [77] de sonde: ende de cracht der sonde [78] is de Wet.

57 [f] Maer Gode zy danck / [79] die ons de overwinninge geeft [80] door onsen Heere Jesum Christum.

58 So dan / mijne geliefde broeders / zijt [81] standvastigh / [82] onbeweeghlick / altijt [83] overvloedigh zijnde [84] in het werck des Heeren / als die [85] wetet dat uwen arbeydt [86] niet ydel en is in den Heere.

61 D. gantsch haestelick / ende snellick.
c Matth. 24. 31. 1. Thess. 4. 16.
62 D. met een groot ende verschrickelick geluydt / gelijck daer is der basuynen ofte trompetten. Dit geluydt wordt genaemt de stemme des Soons Godts, Joan. 5. 28. een geschrey ende stemme des Archangels, ende basuyne Godts, 1. Thes. 4. 16.
63 D. die door dien tijdt sullen gestorven zijn.
64 N. die als dan leven sullen. Siet vs. 51.
65 N. lichaem / dat wy nu hebben ende draghen. Job 19. vss. 26 / 27.
66 De reden van dese noodtwendigheydt wordt aengewesen / vs. 50.
67 N. als een nieuw kleedt. Siet 2. Cor. 5. vss. 2 / 3. Het selve wesen der lichamen dan sal blijven / maer sy sullen af-leggen hare oude sterflicke conditie / ende de onsterflickheydt als een nieuw kleedt ende cieraet aen doen. Ende dit sal zijn de veranderinge / waer van te voren is ghesproken.
d 2. Corinth. 5. 4. 68 D. volkomelick vervult worden. 69 Namel. Jesa. 25. 8. e Iesai. 25. 8. Ose. 13. 14. Hebr. 2. 14. 70 Dit wordt verstaen van de tijdtlicke doodt / ten aensien van de geloovighe: ende kan oock verstaen worden van de eeuwige doodt. Doch d'Apostel past dit alhier op de tijdtlicke doodt / gelijck uyt het voorgaende blijckt. 71 N. van Christo. vs. 57. D. gantschelick wech genomen / datter geen doot ofte sterven meer onder de menschen en sal wesen. Siet diergelijcke wijse van spreken 2. Cor. 5. 4. 72 D. datse gantsch overwonnen / wech genomen / ende te niete gedaen is. Apoc. 21. 4. Het Hebreeusch woordt dat Jesaias hier gebruyckt / kan oock overgeset worden in eeuwicheyt.
73 Dit is als een triumph-liedt / dat d'Apostel singht over de overwinninge des doots / genomen / soo het schijnt / uyt den propheet Hoseas cap. 13. 14. hoe wel met eenige veranderinge ende bijvoeginge van woorden. 74 Namel. daer mede ghy ons menschen pleecht de doot-steeck te geven. 75 Ofte / Graf, want het Hebreeusch woort Scheol, ende het Grieksch Hades, welcke van den Propheet ende van den Apostel hier gebruyckt worden / beyde beteeckent. Ende het schijnt datter hier voornamelick het graf beteeckent / dewijle de Apostel hier handelt van de wech-doeninge des tijdtlijcken doodts.
76 Namel. waer door ghy de doode onder u gewelt tot noch toe gehouden hebt / die ghy als dan sult moeten wedergeven / ende onder u gewelt niet langer konnen behouden. Siet Apoc. 20. vss. 13 / 14. 77 Want om der sonde wille heeft de doodt macht over ons / ende is over sulcks gelijck als de wapen om ons te dooden. Rom. 5. 12. ende 6. 23.
78 Want de sonde en wort niet gekent noch toegerekent dan door de Wet: en als de Wet ons yet gebiedt / soo strevelt ons verdorven vleesch daer tegen des te meer / om te doen dat verboden is. Siet Rom. 5. 13. ende 7. 7. 8. 13. f 1. Ioan. 5. 5. 79 N. van dese voorgenoemde ende alle andere vyanden. 80 Die dese overwinninge heeft te wege gebracht / niet voor hem selven maer voor ons / als hy door sijne doodt volkomelick voor de sonden / nae eysch der Wet / betaelt heeft / ende door kracht sijner opstandinge onse zielen weder-baert / ende onse lichamen ten uytersten daghe sal opwecken in heerlickheyt.
81 Ofte / wel gegrondt, N. in het geloove. 82 N. tegen de storm-winden ofte water-vloeden van versoeckingen. 83 D. met eenen ernstigen yver ende vlijt altijt voortgaende / ende toe-nemende. 84 D. in het werck dat de Heere door den dienst der Apostelen in uwe herten gewrocht heeft / ofte dat hy ons gebiedt dat wy doen sullen / Joan. 6. 29. 85 D. versekert zijn door de beloften Godts. 86 D. niet sonder vrucht ende genadige vergeldinge sal zijn.

Het xvj. Capittel.

1 D' Apostel vermaent de Gemeynte van Corinthen / datse nae het exempel der Gemeynten van Galatien een collecte wil doen voor de arme geloovighe binnen Jerusalem. 2 Wijst haer aen hoe de selve op den eersten dagh der weke kan bequamelick gedaen worden. 3 ende door wien derwaerts gesonden / oock selve sijnen dienst daer toe aenbiedende. 5 Belooft dat hy door Macedonien tot haer komen sal / ende eenen tijdt lanck by haer blijven. 8 Geeft reden waerom hy tot Ephesen noch tot Pinghsteren toe moet blijven. 10 Vermaent haer datse Timotheum beleefdelick ontfangen ende laten vertrecken / ende datse ten besten nemen dat Apollos sijne komste wat uytstelt. 13 Doet daer by een algemeyne vermaninge tot standvastigheyt in 't geloove ende liefde. 15 ende in het bysonder datse het huysgesin van Stephanas in achtinge nemen / alsoo hy met Fortunatus ende Achaicus hem seer verquickt hebben. 19 Groet de Gemeynte van Corinthen van wegen de Gemeynten van Asien / ende bysonder van Aquila ende Priscilla. 21 ende groetse oock selve met sijn eygen handt. 22 Verkondight allen / die Christum niet recht lief en hebben / den vloeck. 23 Wenscht den geloovigen de genade Godts / ende belooft haer sijne liefde.

1 Aengaende nu [1] de versamelinge [2] die voor de heylige [geschiedt] gelijck als ick [3] den Gemeynten in Galatia [4] verordineert hebbe / [5] doet oock ghy alsoo.

1 N. der penningen / die vergadert worden uyt de Gemeynte.
2 D. voor de arme geloovige te Jerusalem zijnde / onder de welcke groot gebreck was / soo van weghen den dieren tijdt van Agabo voorseght Actor. 11. 28. als oock om de harde vervolginghe tegen de selve Ghemeynte / die daer door genoodtsaeckt was bystant te versoecken by de Grieksche Gemeynten / die doe bloeyden. Van dese collecte siet oock Rom. 15. vss. 25 / 26. 2. Corinth. 8. 1. Galat. 2. 10. 3 Siet van dese Gemeynten Galat. 1. 2. 4 N. op wat wijse ende tijdt dese collecte bequaemlick kan aengestelt ende gedaen worden. 5 D. volght haer exempel nae / so in 't mildelick geven. Rom. 12. 13. als in 't onderhouden van de orden in 't collecteren / die in het volgende vs beschreven wordt.

2 a Op elcken [6] eersten [dagh] [7] der weke/ legge [8] een yegelijck van u [9] [yet] by hem selven wech/ [10] vergaderende eenen schat/ na dat hy [11] welvaren vercregen heeft/ op dat de versamelingen [12] alsdan niet [eerst] en geschieden/ wanneer ick gecomen sal zijn.

3 Ende wanneer ick daer sal gecomen zijn/ [13] die ghy sult bequaem achten [14] door brieven/ de selve sal ick senden om uwe [15] gave na Jerusalem over te dragen.

4 Ende indien het [de moeyte] [16] weerdigh mochte zijn [17] dat ick oock [selve] reysen soude/ so sullen sy met my reysen.

5 Doch b ick sal tot u comen [18] wanneer ick Macedonien sal doorgegaen hebben/ (Want ick sal door Macedonien gaen.)

6 Ende ick sal [19] mogelijck by u blijven/ ofte oock [20] overwinteren/ op dat [21] ghy my mooght geleyden [22] waer ick sal henen reysen.

7 Want ick en wil u nu niet sien [23] in't voorbygaen/ maer ick hope eenigen tijdt by u te blijven/ [24] indien 't de Heere sal toelaten.

8 Maer ick sal [25] te Ephesen blijven tot [26] den Pinckster-[dagh].

9 Want my is een groote ende [27] crachtige [28] deure geopent/ ende daer zijn [29] vele tegenstanders.

10 So nu [30] Timotheus comt/ siet dat hy [31] buytẽ vreese by u zy: want hy werckt [32] het werck des Heeren [33] gelijck als ick.

11 Dat hem dan niemandt en [34] verachte: maer geleydt hem [35] in vrede/ op dat hy tot my come: want ick verwachte hem met de broederen.

12 Ende wat aengaet [36] Apollos den broeder/ ick hebbe hem [37] zeer [38] gebeden dat hy met de broederen tot u comen soude: maer het en was [39] ganschelijck [sijnen] wille niet/ dat hy nu soude komen: doch hy sal comen wanneer het hem wel gelegen sal zijn.

13 [40] Waeckt/ [41] staet in het geloove/ [42] houdt u manlijck/ [43] zijt sterck:

14 [44] Dat alle uwe dingen in der liefde geschieden.

15 Ende ick bidde u/ broeders/ ghy kent [45] het huys van [46] Stephanas/ dat het is [47] de eerstelingh van Achaja/ ende [dat] sy haer selven [48] den heyligen ten dienste hebben [49] geschickt/

16 Dat ghy oock u den sodanigen [50] onderwerpt/ ende eenen yegelijcken die [51] mede werckt ende arbeydt.

17 Ende ick verblijde my [52] over de aencomste van Stephanas/ ende Fortunatus/ ende Achaicus/ want dese hebben vervult [53] 't gene [my] aen u ontbrack.

18 Want sy hebben [54] mijnen geest [55] verquickt/ ende [56] [oock] den uwen. [57] Erkent dan de sodanige.

19 U groeten de Gemeynten [58] van Asia. U groeten zeer inden Heere/ [59] Aquila ende Priscilla/ met [60] de Gemeynte die tot haren huyse is.

20 U groeten alle de broeders. c Groetet malcanderen [61] met eenen heyligen kus.

21 De groetenisse [62] met mijne handt/ Pauli.

22 Indien yemandt den Heere Jesum Christum niet lief en heeft/ die zy [63] een vervloeckinge/ [64] Maranatha.

23 [65] De genade des Heeren Jesu Christi zy met u.

24 [66] Mijn liefde zy met u allen in Christo Jesu. Amen.

De eerste Sendt-brief aen die van Corinthen/ is geschreven van Philippis/ ende [gesonden] door Stephanas/ ende Fortunatus/ ende Achaicus/ ende Timotheus.

a Actor. 11. 29. 2. Cor. 8. 4. en 9. 1.
6 *Gr.* eenen. *Hebr.* siet diergelijcke wijse van spreken/ Gen. 1. 5. Dan. 9. 1. siet oock Matt. 28. 1. Marc. 16. 9. Luc. 24. 1.
7 *Gr.* der Sabbathen, waer door de geheele weke dickwils wort genoemt. siet Mar. 16. 9. Joan. 20. 1. Dese eerste dagh/ wordt van Joanne genaemt des Heeren dagh, Apocal. 1. 10. om dat de Heere Christus op die dagh van den dooden is opgestaen. Op desen dagh plegen de Apostelen hare vergaderinghen te houden. Joan. 20. vss. 19/26. Actor. 20. 7.
8 N. lidtmaet uwer Gemeynte/ die eenige middelen heeft.
9 Namel. om tot den nooddruft der armen gegeven te worden. want altemet wat wech te leggen en beswaert soo seer niet/ ende veel kleyne maken een groot.
10 D. alsoo metter tijt gelijck eenẽ schat by een brengende. Ofte/ versekert zijnde dat ghy u daer mede eenen schat sult vergaderen inden hemel. Matth. 6. 20.
11 Het Griecksch woort beteeckent eygentlick eenen goeden wegh ofte reyse hebben: gelijck Rom. 1. 10. ende wort by gelijckenisse voor allerley voorspoet ghenomen. Elck een moet dan geven nae dat hem de Heere gesegẽt heeft. 2. Cor. 8. 12.
12 N. het welck als dan in der haeste so bequamelick/ ende vruchtbaerlick voor den armen/ niet en sal konnen geschieden.
13 N. om de vergaderde Aelmoessen getrouwelick over te brengen.
14 Dit door brieven can gevoeght worden by het voorgaende woordt bequaem achten, in desen sin/ die ghy door brieven aen my selve sult noemen ende te kennen geven/ dat ghy die daer toe bequaem ende getrouw achtet. Ofte/ met het volgende woort sal ick senden, N. met mijne brieven van recommandatie aen de Gemeynte van Jerusalem.
15 *Gr.* uwe genade. D. uwe aelmoesse die ghy haer sult geven uyt enckele goedicheyt ende barmherticheyt/ door de genade Godts. Siet 2. Cor. 8. 1.
16 Ofte/ noodigh is.
17 d'Apostel biedt sijnen dienst aen om die moeyte geerne te nemen/ so het noodigh geacht wierdt: 't welck hy oock gedaen heeft/ gelijck blijckt/ Actor. 24. 17. ende Rom. 15. 25.
b 2. Cor. 1. 15.
18 So en was dan d'Apostel doe/ als hy desen brief schreef/ noch niet in Macedonien gekomen/ maer het blijckt uyt v. 8. ende 19. dat hy doe noch te Ephesen was. Waer uyt volgt dat het niet seker en gaet/ 't gene onder desen brief gestelt wordt/ dat de selve soude geschrevẽ zijn tot Philippis/ welcke een stadt was in Macedonien gelegen. Actor. 16. 12.
19 D. indien het de Heere sal toe laten. Siet v. 7. Jacob. 4. 15.
20 D. den gantschen winter over by u blijven/ op dat ghy mijnen dienst genoechsamelick mooght gebruycken.
21 D. eenige uyt uwe Gemeynte/ die ghy daer toe bestemmen sult.
22 N. het zy nae Jerusalem/ soo het noodigh gevonden wort/ dat ick desen dienst selve sal doen/ ofte ergens elders sal reysen om het Euangelium te verbreyden.
23 Ofte/ als door-reysende, sonder by u te blijven.
24 Dewijle hy bysonderlick door sijnen Gheest onse reysen stiert/ daer hy ons wil henen senden: ende door den selven oock somtijts verhindert/ dat wy niet en mogen gaen daer wy voorgenomen hadden. Siet daer van een exempel Actor. 16. 7. Siet oock Jer. 10. 23. Rom. 1. 10. Jacob. 4. 15.
25 Daer hy al twee jaren geweest was Act. 19. 10.
26 Siet van dit woordt de aenteeckeninge op Act. 2. 1. ende 20. 16.
27 Ten aensien van den krachtigen segen die de Heere geeft tot verbreydinge des Euangeliums ende veler bekeeringe.
28 D. goede gelegentheyt wordt my hier gegeven om het Euangelium te verbreyden. Siet Act. 14. 27. 2. Cor. 2. 12. Apoc. 3. 8.
29 N. die den loop des Euangeliums soecken te verhinderen: waerom mijne teghenwoordigheydt hier noch noodich is/ om de selve tegen te staen/ ende de Gemeynte tegen de selve te stercken.
30 Siet van hem Act. 16. 1. ende 1. Tim. 1. 2. Desen hadde Paulus gesonden om met Erasto de Gemeynten te besoecken/ Actor. 19. 22.
31 N. van de vyanden des Euangeliums/ soo der Heydenen/ als der valsche Broederen/ die de vrome Leeraers des Euangeliums veel verdriets aen deden/ ende in perijckel brachten.
32 N. der predicatie des Euangeliums. 1. Timoth. 3. 1.
33 Die met gelijcke neerstichept ende trouwe het Euangelium vercondigt/ en den dienst des woorts bedient als ick. Phil. 2. 20. hoe wel hy geen Apostel en was/ maer een Euangelist. 2. Tim. 4. 5.
34 N. om sijner jonckheyt wille 1. Timoth. 4. 12.
35 D. dat hy sekerlick ende voorspoedelick sonder swaricheydt ende perijkel tot my mach komen.
36 Siet van desen Apollos Act. 18. 24/ &c. en 19. 1. 1. Cor. 1. 12. en 3. 6/22.
37 *Gr.* veel.
38 Ofte/ vermaent.
39 Daer van heeft hy sonder twijfel gewichtige redenen gehadt: eenige meynen om met sijne tegenwoordigheyt niet te stijven de partie/ die seyde ick ben Apollos/ 1. Cor. 1. 12.
40 N. teghen de listen ende lagen des Satans. 1. Pet. 5. 8.
41 D. blijft standvastich. 1. Cor. 15. 58.
42 N. in alle swaricheden ende perijckelen/ dat ghy kloeckmoedelick de selve overwint.
43 N. nae de ziele met een geestelicke stercktе aenghedaen/ om daer door alle versoeckingen tegen te staen/ ende te overwinnen.
44 Dese vermaninge heeft den Apostel te voren in't breede voorgestelt/ cap. 13. ende hy verhaelt de selve hier wederom in't besluyt van den brief/ overmits dat 'se zeer noodich is om alle tweespalt ende scheuringe wech te nemen/ die gemeynlick ontstaen uyt gebreck van liefde.
45 D. het huysgesin.
46 Siet van desen 1. Corinth. 1. 16. het schijnt dat hy een Diaken geweest is van de Gemeynte tot Corinthen/ ende een man van aensien.
47 D. dat het selve onder de eerste in Achajen ghewеest is die het Euangelium heeft aenghenomen/ ende tot Christum bekeert is/ ende van my selve ghedoopt. 1. Cor. 1. 16. Epenetus wordt oock alsoo ghenaemt Rom. 16. 5. om dat hy mede een van de eerste geweest is: die daerom te meer te prijsen ende in achtinge te houden zijn.
48 Om de arme geloovige te dienen met vergaderen ende uytdeelen der aelmoessen/ ende andere handtreyckinge te bewijsen. Act. 6. 1. Rom. 15. 25.
49 *Gr.* verordineert, D. hebben haer selven vrywillighlick ende geheel tot dien dienst begeven/ wel verstaende/ als sy daer toe wettelick zijn beroepen geweest. Actor. 6. v. 3/5.
50 N. niet alleen door gehoorsaemheyt in de sacken haren dienst aengaende/ maer oock door eerbiedinge om hares diensts wille. Ephes. 5. 21.
51 Namel. met haer/ in den selven of te gelijcken dienst/ die men alle om hares diensts wille in eeren moet houden/ 1. Thes. 5. 13.
52 Dese drie waren van Corinthen nae Paulum gereyst/ om hem den staet van de Gemeynte aldaer bekent te maken/ die hy/ om haer van alle quaet naedencken te bevrijden/ prijst/ ende verklaert hare komste hem aengenaem geweest te zijn.
53 Namel. uw' afwesen. D. ick ben door hare komste soo vermaeckt geweest/ als of ick in dese weynige alle andere lidtmaten der Gemeynten van Corinthen by my gehadt hadde.
54 D. mijn ziele/ mijn herte.
55 Ofte/ ruste gegeven: Namel. door hare t'samensprekingen/ ende onderrichtingen van de gelegentheyt uwer Kercke.
56 N. om dat ick versekert ben/ als ghy sult verstaen dat mijn ziele verquickt is/ dat oock de uwe daer mede verquickt sal worden.
57 Dat is/ houdse in goede achtinge/ weerde/ ende liefde.
58 Soo is dan d'Apostel in Asien doe ghewееst/ ende niet in Macedonien. Siet vss. 5/8.
59 Siet van dese Rom. 16. 3. Dese waren met Paulo van Corinthen nae Ephesen vertrocken. Actor. 18. 2.
60 Siet oock Rom. 16. 5.
c Rom. 16. 16. 2. Corinth. 13. 12. 1. Thess. 5. 26. 1. Petr. 5. 14.
61 Siet d'aenteeckeninge op Rom. 16. 16.
62 Namel. met welck ick desen Brief hebbe onderteyckent. Het schijnt dat d'Apostel een bysondere wijse gehadt heeft om sijn handt te teyckenen/ die den Gemeynten bekent was/ met mijne handt, Pauli. Siet Coloss. 4. 18. ende 2. Thess. 3. 17. op dat sijne brieven te beter van andere souden onderkent worden. ende dat hy de volghende Apostolische wensch vs. 23. oock met sijn eygen handt onder alle de Sendt-brieven plach te stellen.
63 *Gr.* Anathema, van welck woordt siet Rom. 9. 3. Galat. 1. 8.
64 Dit is een Chaldeeusch ofte Syrisch woordt/ het welck schijnt doe gebruyckelick geweest te zijn/ om een seer groote vervloeckinge/ die by de Hebreen Cherem genaemt wordt/ uyt te drucken. Ende beteeckent/ gelijck sommige meynen/ De Heere komt: ofte/ onse Heere komt. Desen vloeck spreeckt d'Apostel uyt over de onbekeerlicke menschen/ niet uyt een quade bewegingе des gemoets/ maer uyt eenen Apostolischen geest ende heyligen yver. Siet Jud. vss. 14/15.
65 Dit is het ordinaris besluyt van alle de Sendt-brieven des Apostels.
66 Dewijle d'Apostel sommige dingen in desen Brief wat hardt voorstelt/ soo verklaert hy hier dat sulcks niet uyt quaetwillicheyt maer uyt liefde tot haer geschiet is.
* Dat dit niet wel gelooflick is/ siet de verklar. op vss. 5/8/19. Ende blijckt hier uyt gelijck oock uyt eenige andere/ dat dese woorden die nae het besluyt der Apostolischer brieven gestelt zijn/ niet altijdt vast en gaen/ ende alleen door eeniger menschen goet-vinden daer by gevoeght zijn.

Eynde van den eersten Sendt-brief Pauli *aen die van Corinthen.*

De tweede Sendt-brief des Apostels PAULI Aen die van CORINTHEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

IN desen brief verdedight den Apostel insonderheyt sijne Leere, ende sijn Apostelschap, tegen de voorgevingen ende lasteringen der valsche Apostelen. Ende na een korte inleydinge begrepen in de 7 eerste versen van 't eerste Capittel, verklaert hy inde reste van 't Capittel, waerom hy, volgens sijne belofte inden voorgaenden brief gedaen, tot haer noch niet en was gekomen: namelijck niet uyt eenige lichtveerdigheydt, maer van wegen de sware vervolgingen, die hem in Asien hadden gedruckt: ende om dat hy haer tijt wilde geven, de gebreken die hy in haer berispt hadde, te beteren: op dat hy also in vriendelickheyt by haer mochte zijn. In het 2 Capit. geeft hy reden van sijn hardt schrijven over het dulden des bloedt-schenders, ende vermaent haer dat sy den selven, overmits sijn leetwesen ende Goddelicke droefheyt, weder souden troosten ende aen-nemen. In het 3 Capit. stelt hy een onderscheydt tusschen de leere der valscher Apostelen, die de VVet dreven, welcke hy een doodt-slaende letter noemt, ende sijne leere die een leere des levens, ende een dienst des Geests is. In 't 4 Capit. verklaert hy dat sy dit onderscheydt onder haer sodanich hadden bevonden, ende dat sijn Euangelium niet bedeckt en was dan voor dien die verloren gaen: ende bewijst met sijn exempel hoe krachtigh de Geest *CHRISTI* door dit woort des cruyces is, om alle swarigheden met lijdtsaemheydt te verdragen. In het vijfde Capittel betuyght hy dat wy door de selve Leere ende Geest *CHRISTI* beweeght worden, om desen aerdtschen tabernakel gewilligh af te leggen, ende na een beter leven te verlangen: ende stelt tot een fondament van dit verlangen de Leere onser versoeninghe met Godt door den doodt *CHRISTI*, waer van d'Apostelen bootschappers waren. VVaer uyt hy in het 6 Capit. seer ernstige ende krachtige vermaningen treckt tot lijdsaemheyt ende Godtsaligheyt: ende stelt de selve in sijnen persoon voor, haer in het eynde waerschouwende tegen de gemeynschap met den ongeloovigen ende afgoden-dienaers. In 't 7 Capit. betuyght hy de vergenoeginge, die hy ontfangen heeft in sijn gemoet, wanneer hy verstaen heeft hoe sy sijne vermaninge ten deele hadden aengenomen, ende over de vorige gebreken leetwesen hadden getoont. In 't 8 ende 9 Capittel handelt hy in 't breede van de handt-reyckingen ende aelmoessen, uyt wat grondt die moeten voortkomen, ende waer toe sy moeten gericht worden. Ende in 't 10 Cap. van sijne geestelijcke macht, die hy niet tot verbrekinge maer tot stichtinge hadde ontfangen: waer by hy voeght eenen Apostolischen roem, betoonende dat de valsche Apostelen nergens over en konden roemen, daer hy niet overvloediger en konde over roemen, ende dat hy daer in boven haer veel voordeelen hadde, tot het eynde des 11 Capit. In 't 12 Capit. spreeckt hy van de sonderlinge openbaringen, die hem van *CHRISTO* in den derden hemel gedaen waren, ende betuyght dat hem daerom eenen engel Satan in sijn vleesch was gegheven tot sijner vernederinge: verklarende voorder hoe hy onder haer hadde gewandelt, als een ghetrouw Apostel *CHRISTI*, sonder hem selven ergens in te soecken. Hy waerschouwt eyndelijck in het 13 Capit. de gene die tegen sijne vermaningen souden hartneckigh zijn, ende dreyghtse met sijne Apostolische macht, soo sy haer niet en bekeerden. Besluyt daer nae in de dry laetste versen sijnen brief met een toe-wenschinge alles goets, ende met de gewoonlijcke Apostolische groete, mitsgaders met een ernstich gebedt voor haer.

Het Eerste Capittel.

1 Nae 't gewoonlick opschrift des Sendt-briefs/ 3 danckt Paulus Godt voor de vertroostingen die hy in alle verdruckingen door Christum, anderen tot een exempel/ ontfinck. 8 ende komt daer na tot het verhael van de groote vervolginge die hem in Asien was over-ghekomen. 10 Uyt welcke hy nochtans was verlost door hare gebeden. 12 Betuyght dat hy oprechtelick in de werelt/ maer meest onder haer hadde verkeert. 15 ende dat hy oock oprechtelick voorgenomen hadde weder tot haer over te komen. 17 Hoewel 't selve noch niet geschiet en was. 18 Niet om dat sijn woordt was Jae ende Neen. 20 Daer alle beloften Godts in Christo Jae ende Seker zijn. 21 ende door den Heyligen Geest in ons bevestigt. 23 Maer betuyght met eenen eedt/ dat hy sijne komste tot haer noch uytgestelt hadde om haer te sparen.

1 [1] PAULUS een Apostel JESU CHRISTI, door de wille Godts/ ende [a] [2] Timotheus de broeder/ aen de Gemeynte Godts die te Corinthen is/ met alle de heylige die in geheel [3] Achaja zijn.

2 [b] Genade zy u ende vrede van Godt onsen Vader/ ende de Heere Jesu Christo.

3 [c] Gelooft zy [4] de Godt ende Vader onses Heeren Jesu Christi/ [5] de Vader der barmhertichheden/ ende de Godt aller vertroostinge:

4 [d] Die ons [6] vertroost in alle onse verdruckinge/ op dat wy souden connen vertroosten de gene die in allerley verdruckinge zijn/ door de vertroostinge met welcke wy selve van Godt vertroost worden.

5 [e] Want gelijck [7] het lijden Christi overvloedigh is in ons/ also is oock door Christum [8] onse vertroostinge overvloedich.

6 Doch 't zy dat wy verdruckt worden/ [het is] [9] tot uwe vertroostinge ende salicheyt/ [f] die [10] gewrocht wort in de lijdtsaemheyt des selven lijdens/ 'twelck wy oock lijden: 't zy dat wy vertroost worden/ [het is] [11] tot uwe vertroostinge ende salicheyt:

7 Ende onse hope [12] van u is vast/ als die weten dat gelijck ghy gemeynschap hebt aen het lijden/ [ghy] oock also [gemeynschap hebbet] aen de vertroostinge.

8 [13] Want wy en willen niet/ broeders/ dat ghy onwetende zijt van onse verdruckinge/ [g] die ons in Asia overgecomen

1 Van den Name Pauli/ sijn Apostelschap/ ende dese geheele Apostolische groete siet de verklaringe Rom. 1. 1/7. ende 1. Corinth. 1. vss. 1/2/3.
a Philip. 1. 1.
2 Overmidts Timotheus te voren van hem tot Corinthen was gesonden/ ende nu weder tot hem gekeert was/ door wien hy van den stant der Gemeynte bericht was/ soo voeght hy hem hier by hem/ om hem te meerder aensien by haer te maken/ ghelijck hy in den eersten Sendt-brief Sosthenem met den selven tijtel van broeder oock by hem ghevoeght hadde. 1. Corinth. 1. vs. 1. Siet oock 1. Corinth. 16. vss. 10/11.
3 Dit is de naem van een voornemen Provincie in Griecken-landt/ daer Corinthen in lagh ende het hooft van was. Siet 1. Corinth. 1. 2. b Rom. 1. 7. 1. Corinth. 1. 3. Ephes. 1. 2. 1. Petr. 1. 2.

c Ephes. 1. 3. 1. Petr. 1. 3.
4 D. Godt die de Vader is onses Heeren Jesu Christi. Siet 1. Corinth. 15. 24.
5 D. die selve seer barmhertigh is over ons/ ende een autheur aller barmhertigheyt ende vertroostinge in ons.
d 2. Cor. 7. 6.
6 Namel. door sijn woort/ ende door sijnen Gheest/ ghelijck Christus belooft Joh. 14. 16.
e Psal. 34. 20. ende 94. 19.
7 D. dat wy om Christi wille lijden; ofte/ dat wy lijden als leden Christi, na het exempel Christi; die het lijden dat sijne leden aengedaen wordt als sijn eygen rekent. Actor. 9. 4. Rom. 8. 17. Coloss. 1. 24. *Gr.* de lijdingen.
8 D. daermede wy selve vertroost worden: ende volgens dien oock bequaemheyt krijgen/ om andere te beter te troosten. Siet Ps. 4.
9 Namel. niet alleen om dat ghy door ons exempel soudt gesterckt worden/ maer oock om dat wy daer door meer stoffe ende ervaringe krijgen om ulieden te troosten/ ende te stercken. Siet de aenteeck. op Coloss. 1. 24. f 2. Corinth. 4. 17. 10 D. te wege gebracht wort, ofte/ die krachtigh is door de lijdtsaemheydt. Want de lijdtsaemheyt werckt bevindinge van Godts hulpe ende trouwe/ ende volgens oock hope der salicheyt. Rom. 5. vss. 3/4.
11 Namel. om dat wy vertroost zijnde/ ghy u daer over oock verheught/ ende wy u also te beter oock komen troosten/ ende uwe salicheyt bevoorderen. 12 *Gr.* over u.
13 Hier begint den Apostel tot verhandelinge van de sake selve te komen/ ende verhaelt de eerste oorsaecke die hem verhindert heeft tot haer te komen/ namelick de over groote verdruckinge in Asia/ waer van te lesen is/ Actor. 19. cap. g Actor. 19. 23/&c.

is / dat wy u[..]nemende zeer beswaert zijn geweest [14] boven [onse] macht / alsoo dat wy seer in twijfel waren oock van het leven.

9 Ja wy hadden al selve [15] in ons selven het vonnis des doots / [h] op dat wy niet op ons selven vertrouwen en souden / maer op Godt [16] die de doode verweckt:

10 [i] Die ons [17] uyt so grooten doodt verlost heeft / ende [noch] verlost : op welcken wy hopen / dat hy [ons] oock noch verlossen sal:

11 [k] Also ghylieden oock mede arbeydt [voor ons] door den gebede / [l] op dat over [18] de gave / [19] door vele persoonen aen ons te wege gebracht / [oock] voor ons [20] dancksegginge door velen gedaen worde.

12 Want [21] onsen roem is dese / [namelijck] het getuygenisse onser conscientie / dat wy in eenvoudigheydt ende [22] oprechtigheydt Godts / niet in [23] vleeschelicke wijsheydt / maer [24] in de genade Godts inde werelt verkeert hebben / ende [25] allermeest by u lieden.

13 Want wy en schrijven u geene andere dingen dan die ghy [26] kennet / ofte oock erkennet: ende ick hope dat ghy'se oock tot den eynde toe erkennen sult:

14 Gelijckerwijs ghy oock [27] ten deele ons erkent hebt / dat wy [28] uwen roem zijn / [m] gelijck ghy oock [29] den onsen zijt [30] in den dagh des Heeren Jesu.

15 [n] Ende [31] op dit betrouwen [32] wilde ick te voren tot u komen / op dat ghy [33] een tweede genade soudt hebben:

16 Ende door uwe [stadt] na Macedonien gaen / ende wederom van Macedonien tot u komen / ende [34] van u lieden nae Judea geleydt worden.

17 Als ick dan dit voorgenomen hebbe / hebbe ick oock lichtveerdigheyt gebruyckt? ofte neme ick het [35] nae den vleesche voor / 't gene ick voorneme / op dat by my soude wesen [36] Jae jae / en Neen neen?

18 Doch [37] Godt is getrouwe / dat [38] ons' woordt 't welck tot u [is geschiet], [o] niet en is geweest [39] Jae ende Neen.

19 Want de Sone Godts Jesus Christus / die onder u door ons is gepredickt / [namelijck] door my / ende Silvanum / ende Timotheum / [40] en was niet Jae ende Neen / maer is geweest Jae [41] in hem.

14 D. soo swaerlick dat wy daer onder souden hebben besweecken / ten ware ons de Heere wonderbaerlick hadde gesterckt / ende door sijne macht bewaert / gelijck inde twee volgende versen verklaert wort.
15 D. wy hadden alreede rekeninghe gemaeckt van niet te sullen ontkomen.
h Ier. 17. vers. 5, 7.
16 D. die van veel meer die in gevaer des doodts zijn door de selve macht kan verlossen.
i 1. Corint. 15. 31.
17 Dat is / uyt soo groot een gevaer des doots. Exod. 10, 17.
k Rom. 15. 30. Philip. 1. 19.
l 2. Cor. 4. 15.
18 D. de genadige verlossinge.
19 D. door het voorbidden van vele.
20 N. die te voren voor ons hadden gebeden. Want dancksegginge moet volgen op het verhooren van de gebeden.
21 Also spreeckt den Apostel om voor te komen de lasteringen der valsche Apostelen / die den Apostel sochten verdacht te maken van ongestadigheydt in sijne beloften / ende van lichtveerdigheydt in sijnen geheelen handel / om dat hy volgens sijne toeseggingen in 't eynde van den voorgaenden Sendbrief / noch tot haer niet en was over gekomen.
22 D. die Godt van ons eyscht: ende daer van Godt een getuyge is.
23 D. bedrieghlicke / gelijck de vleeschelicke menschen plachten te gebruycken / ende onder die oock de valsche Apostelen / om andere te misleyden / ende haer selfs eere ende profijt te voorderen.
24 D. in de kracht ende oprechte wijsheydt / die Godt uyt genade mede-deelt.
25 Gr. overvloedelicker. Dit seght Paulus / niet als of hy elders min oprecht geweest ware / maer ten aensien van den langen tijt / die hy onder haer meer dan in andere Gemeynten verkeert hadde. Actor. 18. 11.
26 Namel. uyt mijn woort ende wandel / doe ick onder u was. Ofte / leest. Namel. in den brief aen u geschreven die klaer ende eenvoudigh is.
27 Dit seght den Apostel / ofte ten aensien van het beste deel / die sulcks altijdt geerne erkenden / ofte oock ten aensien van de gantsche Gemeynte / die alreede eenige gebreken / op sijn voorgaende schrijven hadde gebetert / ghelijck blijckt uyt het 2 ende 7 capit. hoe wel sy noch te veel gehoor gaven aen sommighe / die het uyterlick aensien / ende de wereltsche wijsheydt te veel achteden.
28 Dat is / dat wy uwe leer-meesters zijn / op welcke ghy roemt / ende door welcke ghy bekent tot Christum ghebracht te zijn.
m Philip. 2. 16. 1. Thess. 2. 19.
29 Namel. daer wy in Christo van roemen / dat wy u tot Christi kennisse ende gemeynschap gebracht hebben / ende door welcke ghy met vele geestelicke gaven verciert zijt.
30 D. ten uytersten dage / als Christus sal verschijnen om een yeders doen te richten: het welck Paulus daer by voeght om te toonen dat desen sijnen ende haren roem niet vleeschlick ofte ydel / maer wel gegront was / ende van Christo selve ten uytersten dage soude goet gekent worden.
n 1. Corinth. 16. 5.
31 Namel. dat ghy in sulcke achtinge by my zijt / ende ick by u was.
32 N. volgens mijn schrijven / 1. Corinth. 16. vers. 5 / 6 / 7.
33 D. door my meer ende meer versterckt soudt worden in de genade ende gaven Christi, daer mede ghy in mijn eerste komste tot u alreede begenadight waert.
34 D. van eenige van u lieden daer toe bestemt.
35 D. nae de wijse van vleeschelicke menschen; ofte / uyt vleeschelicke bedenckingen / die ongestadigh zijn / ende lichtelick komen te veranderen. 2. Corint. 10, 3.
36 D. seggen en loochenen: ofte / seggen ende niet doen 't gene men seght.
37 Een wijse van spreken / wanneer men yet sterck wil betuygen / ende is soo veel als of hy seyde / soo waerachtigh als Godt getrouwe is / soo en is ons' woordt / &c. Ofte / Godt die getrouw is, weet dat, &c.
38 Namel. dat van ons tot u is gepredickt. Want in dese vijf volgende versen wederspreeckt den Apostel eerst het besluyt der valsche Leeraers / de welcke om dat den Apostel dese belofte van tot haer te komen niet en scheen gehouden te hebben / daer uyt wilden besluyten dat van sijne geheele predicatie onvast was / ende daer op niet en was te steunen. Doch op de belofte selve van tot haer te komen antwoort hy hier nae vers. 23 / 24.
o Matth. 5. 37. Iac. 5. 12.
39 D. onvast ende onseker / gelijck als de menschen / die nu Jae nu Neen seggen over een selve sake / onvast ende onseker zijn in hare woorden ende doen.
40 Namel. in onse predikinge. Gelijck Christus de Salighmaker niet veranderlick en is / maer gisteren / huyden / ende in der eeuwigheydt de selve is / Hebr. 13. 8. alsoo en is hy oock niet anders van ons gepredickt / ende is altijdt het selve Euangelium van Christo de Gemeynte van ons voorgestelt. Siet Galat. 1. vers. 7 / 8 / 9.
41 Namel. Gode. Want gelijck hy hem den Sone Godts genaemt hadde / soo betuyght hy oock / dat Christus zy Ja / dat is / standvastigheyt ende waerheyt in Gode / ofte in Godts beloften / die enckel waerheydt ende vastigheyt zijn / gelijck in het volgende vs verklaert wordt.

20 Want so vele beloften Godts als'er zijn / die zijn [42] in hem Jae / ende zijn in hem Amen / Gode tot heerlijckheyt [43] door ons.

21 Maer die ons met u [44] bevestight [45] in Christo / ende die ons [46] gesalft heeft / is Godt:

22 [p] Die ons oock heeft [47] versegelt / ende [48] het onderpandt des Geests in onse herten gegeven.

23 [q] Doch ick aenroepe Godt tot een getuyge [49] over mijne ziele / dat ick [50] om u te sparen noch tot Corinthen niet en ben gekomen.

24 [r] Niet dat wy [51] heerschappie voeren over uw' geloove / maer wy zijn mede-werckers uwer blijdschap: want ghy staet door het geloove.

42 N. in Christo Iesu. want gelijck Christus altijt de selve is in Godts beloftē / die onveranderlick zijn / alsoo zijn alle beloften Godts van onse salighept Ia, dat is / waerheyt / ende Amē, dat is / gewisheyt eñ vastigheydt in Christo, om dat Godt in het nieuwe Verbont geen beloften der salighept en doet / noch en volbrenght / dan in Christo ende door Christum. siet Joan. 14. 6. Actor. 4. 12. Ephes. 1. 3 / &c.
43 Dat is / door den dienst van ons Apostelen ende Leeraers / die in dese onse leere oock niemandt en moeten kennen dan Christum, ende dien gekruyst. 1. Corint. 2. 2. Coloss. 2. 9 / 10 / &c.
44 Namel. in de waerheydt.
45 D. om de vrucht ende kracht van alle beloften Godts te soecken in Christo, ende door de gemeynschap met Christo.
46 D. met de gaven des Heyligen Geests begaeft heeft / die in de Schriftuere dickwils by olye ofte suyvere salve wort vergeleecken. Siet Psal. 45. 8. Actor. 4. 27. ende 10. 38. 1. Joan. 2. vers. 20 / 27.
p Rom. 8. 16. 2. Corinth. 5. 5. Ephes. 1. 13 ende 4. 30.
47 D. als met opdruckinge van sijnen zegel versekert / namelick van onse gemeynschap met Christo, ende volgens van onse aenneminge tot kinderen ende tot erfgenamen Godts. Rom. 8. 15 / 16. 1. Cor. 2. 12.
48 Gr. Arrhabōn, welck woort / gelijck oock Arrha, beteeckent eygentlick een onder-pant / dat een deel ofte beginsel is van 't toekomende goet dat ons belooft ende versekert wort: gelijck als yemant eenigh gelt gereet geeft tot een beginsel ende versekeringe der betalinge die belooft is. Siet 2. Cor. 5. 5. Ephe. 1. 13 / 14. De eerste gabe van des Geests ende des levens is een onder-pant van onse geheele erve. Alsoo dat dese salvinge / versegelinge / ende onder-pandinge tot een selve eynde dienen. Doch dit verhael deser weldaet dient daer toe / om te bewijsen dat de selve in onse herten altijt krachtiger ende gewisser wort.
q Rom. 1. 9. ende 9. 1. 2. Corinth. 11. 31. Gal. 1. 20. Philip. 1. 8. 1. Thess. 2. 5. 1. Timot. 5. 21. 2. Timot. 4. 1.
49 Namel. dat hy die straffe / soo ick de waerheyt niet en segge. Een rechte wijse van eenen waren eedt / die de Apostel daerom hier by voegt / om datter seer veel aen gelegen was / dat sijn woort niet voor onvast en soude gehouden worden.
50 D. om niet te moeten gebruycken de Apostolische macht in het straffen der ongehoorsame. Siet 2. Corinth. 10. capit.
r 1. Petr. 5. 3.
51 Den Apostel spreeckt alsoo / om te versachten het gene hy terstont te voren geseght hadde van haer niet te sparen / waer van de sin is / dat hy sulcks niet en seyde om haer te dreygen / ofte overmeesteren als een Heere over haer ende haer geloove. Maer om haer als een dienaer ende mede-wercker Christi tot rechte erkentenisse ende beteringe van hare fauten / ende volgens tot rechte blijdtschap met hem te brenghen / te voren eer hy tot haer quame: ende om hare geloove daer in sy stonden / alsoo meer ende meer te versterken / gelijck in 't begin van het volgende cap. verklaert wort.

Het ij. Capittel.

1 D'Apostel gaet voort in het verclaren van de redenen / waerom hy tot noch toe niet en was gecomen / namelick op dat hy niet met droefheyt / maer met blijdtschap by haer wilde zijn. 4 Betuyght dat 't gene hy te voren van den bloed-schender tot haer geschreven hadde / met tranen / ende door liefde tot haer was geschiet. 6 Beveelt haer / dat sy den selven van weghen sijn leedt-wesen nu weder sullen aennemen / ende vertroosten / op dat hy door te groote droefheydt in geen wan-hope en vervalle. 12 Verhaelt voorder hoe hy het Euangelium tot Troas alleen hadde gepredickt / ende daerna in Macedonien. 14 ende betuyght dat sijne predikinge alom Gode een aenghename reuck is / so inde gene die behouden worden / als in de gene die verloren gaen. 17 dewijle hy 'tselve al om oprechtelijck voorstelt.

1 MAer ick hebbe dit by my selven voorgenomen / dat ick niet wederom [1] in droefheyt tot u komen en soude.

2 Want [2] indien ick u lieden bedroeve / wie is't doch die my sal vrolick maken / dan de gene die van my bedroeft is geworden?

3 Ende [3] dit selve hebbe ick u [4] geschreven / op dat ick [daer] komende niet en soude droefheyt hebben [5] van de gene van welcke ick moest verblijdet worden / [a] vertrouwende van u alle [6] dat mijne blijdtschap uwer aller [blijdschap] is.

4 Want ick hebbe u-lieden uyt [7] vele verdruckinge / ende benautheyt des herten / met vele tranen geschreven / niet op dat ghy soudt bedroeft worden / maer op dat ghy [8] de liefde soudt verstaen / die ick overvloedelijck tot u hebbe.

5 Doch indien yemant bedroeft heeft / die en heeft [9] niet my bedroeft / maer [10] ten

1 D. om u ende my te bedroeven door de kerckelijcke straffen die tegen eenige onder u moeten geoeffent worden.
2 Dit seght hy om dat wanneer een lidt der Gemeynte moet gestraft worden / alle de andere leden daer over haer moeten bedroeven. Siet 1. Cor. 5. 2.
3 N. van het wechnemen ende beteren der gebrekē onder u.
4 N. in mijnen eersten brief cap. 5.
5 Dit en seght hy niet alleen van den bloedtschender / maer van alle de Corintheren / die dese ende andere gebreken onder haer hadden geduldet.
a 2. Cor. 8. 22. Galat. 5. 10.
6 D. de oorsake van mijne blijdtschap / Namel. het weeren van soodanige ergernissen oock soude zijn een oorsake van uwe blijdtschap / wanneer namelick sulcke ergernisse soude geweert zijn / ende de Gemeynte in goeden staet gebracht.
7 Ofte / grooten druck. Dit kan verstaen worden / ofte van de gelegentheydt des tijts in welcken hy den voorgaenden brief schreef / om dat men in den tijdt van verdruckinge op alles nauwer ende beter let / ende met meerder medevoogentheydt ende rijperen raet schrijft het gene men schrijft: ofte van de bekommeringe ende droefheyt / die den Apostel in sijn gemoet gehadt heeft over soodanigen ergernisse als onder haer was / wanneer hy den brief schreef.
8 N. die niet en konde verdraghen dat men soude gevoelen dat ghy geen behoorlick mishagen en soudt hebben in sulcke fauten. Ofte / dat ghy u aen sulcke faute soudet schuldigh maken.
9 Namel. alleen.
10 D. eenichsins. Soo spreeckt de Apostel van dese faute / niet om die te verkleynen / maer om dat dese persoon nu behoorlick leetwesen daer van hadde / ende hy haer tot weder aen-neminge van den selven / terstont vermanen soude.

deele (op dat ick [hem] niet en beswaren) ulieden alle.

6 [b] Den sodanigen is [11] dese bestraffinge genoegh / die van velen [geschiet is].

7 Also dat ghy daer en tegen [hem] lieber [moet] [12] vergeven / ende vertroosten / op dat de sodanige door al te overvloedige droefheyt niet eenighsins en worde [13] verslonden.

8 Daerom [14] bidde ick u dat ghy [15] de liefde aen hem bevestight.

9 Want daer toe hebbe ick oock geschreven / op dat ick [16] uwe beproevinge mochte verstaen / of ghy [17] in alles gehoorsaem zijt.

10 Dien ghy nu yet [18] vergeeft / [dien vergeve] ick oock: want so ick oock yet vergeven hebbe / dien ick vergheven hebbe [hebbe ick 't vergeven] [19] om uwent wille / [20] voor het aengesichte Christi / op dat de Satan [21] over ons geen voordeel en krijge.

11 Want [22] sijne gedachten en zijn ons niet onbekent.

12 Voorts [c] als ick tot [23] Troas quam om het Euangelium Christi [te prediken], ende als my [24] een deure geopent was in den Heere / so en hebbe ick [25] geen ruste gehadt voor mijnen geest / om dat ick Titum mijnen broeder niet en vondt:

13 Maer af-scheydt van haer genomen hebbende / vertrock ick nae Macedonien.

14 Ende Gode zy danck / die ons [26] alle tijdt doet [27] triumpheren [28] in Christo / [d] ende den [29] reuck sijner kennisse door ons openbaer maeckt in alle plaetsen.

15 Want wy zijn Gode [30] eenen goeden reuck Christi / in de gene die saligh worden / ende in de gene die verlozen gaen.

16 [e] Den desen wel [31] eenen reuck des doots ter doot: maer den genen eenen reuck des levens ten leven. Ende wie is tot dese dingen [32] bequaem?

17 Want wy [33] en dragen niet / gelijck vele / het woordt Godts te koop / maer als uyt oprechtigheyt / maer als [34] uyt Gode / in de tegenwoordigheydt Godts / spreken wy het [35] in Christo.

b 1. Cor. 5. 3.
11 Dit verstaē sommige van de uyterste kerckelijcke straffe / ofte ban / die d' Apostel bevolen hadde datmen tegen dese mensche soude oeffenen. 1. Corint. 5. 3. ende verstaen het woordeken genoech van den korten tijt die hy dese straffe soude hebben gedragen. Doch andere meynen uyt alle de omstandigheden deses texts / dat dese mensche nu door de regeerders der Gemeynte vermaent ende ernstelick bestraft zijnde / den kerckelijcken ban met sijne boetveerdighheyt is voorgekomen / alsoo de ban de uyterste straffe is der kercken / ende die niet alleen door vele / maer door de geheele Gemeynte moest geschieden / ende dat de Corintheren Pauli raedt door Titum hier over hebben begeert / wat sy nu voort / alsoo hy boetveerdigh was / in sijn saecke doen souden / gelijck blijckt uyt het volgende 7 cap. waer op hy antwoort / dat dese bestraffinge van velen, dat is / van de Regeerders der Gemeynte gedaen / daer op sulck ernstigh leetwesen was gevolght / nu genoegh was / ende dat sy hem voorts souden weder op nemen / om hem door te groote droefheyt niet tot wanhope te brengen.
12 D. niet voorder tegen hem procederen / maer weder aennemen / ende van de uyterste straffe ontslaen. Dese woorden Pauli en sien niet op eenighe macht der Kercke om de sonden voor Godt te vergeven / het welck Godt alleen toekomt / maer om volgens Godts woordt te verklaren dat den boetveerdigen de sonden voor Godt vergeven zijn / ende volgens dien den sulcken te vertroosten / ende sijne ontbindinge voor de Gemeynte / die door hem ontsticht was / te verklaren. Siet Matth. 18. 18. Joan. 20. 23.
13 D. tot sulcken droefheyt vervalle / dat hy daer door in wanhope geraken soude.
14 Ofte / vermanen.
15 Namel. die Christus tegen den boetveerdigen sondaer wil bewesen ofte bevestight hebben. Matth. 18. vss. 21 / 22.
16 Dat is / een proeve van u nemen / ende daer uyt verstaen uwe oprechtigheyt in dit stuck.
17 Dat is / in het onderhouden van alle de geboden Christi, waer van dit oock een is. Siet Matth. 16. 19. ende 18. 15.
18 Siet hier van de verklaringe vs. 7.
19 Dat is / om mijne eenstemmigheyt met u in het waernemen van Christi bevelen / ende onse onderlinge liefde hier in te betoonen.
20 D. oprechtelick als in Christi tegenwoordigheyt / die alles siet ende hoort: ofte / in den persoon Christi, gelijck dit woordt in het voorgaende cap. vs. 11. is genomen / dat is / in den Name Christi. Siet 2. Cor. 5. 20.
21 Ofte / op dat wy van den Satan niet en worden overvallen, overwonnen, ingenomen. Het Grieck woordt beteeckent meer krijgen ofte hebben dan yemant toekomt / ende wordt van de gierigaerts voornamelick ghebruyckt: ende is een gelijckenisse ghenomen van de gierige koop-luyden die alle gelegentheden soecken om de menschen te bedriegen.
22 D. sijne listen / raedtslagen / ofte aenslagen 2. Cor. 10. 5. die somwijlen door te groote slappigheyt des kercken-tuchts / de sondaers in slaep soeckt te wiegen / ende somwijlen door te groote strengicheyt tot wanhope te brengen.
c Actor. 16. 8.
23 Van dese plaetse ende reyse Pauli siet breeder Actor. 16. 8 / &c.
24 D. gelegentheydt. Siet 1. Corinth. 16. 9.
25 Namel. om daer seer lange stil te zijn / hoe wel Paulus aldaer oock een Gemeynte gesticht heeft / ghelijck blijckt uyt het volgende vs / ende uyt 2. Tim. 4. 13.
26 D. 't zy wy langen tijt / 't zy korten tijt in een plaetse 't Euangelium prediken.
27 Ofte / overwinnen.
28 D. in de sake Christi: ofte / door Christum.
d Coloss. 1. 27.
29 D. het geruchte / ofte de voortganck: een gelijckenisse genomen van de reuck-offeren des Ouden Testaments / die door vyer ontsteken zijnde haer verspreydden door den Tempel / ende over de vergaderinge.
30 D. aengenaem ende wel-gevallick / om dat Godts barmhertigheydt wort geopenbaert in de gene die saligh worden / ende sijne rechtveerdigheydt in de gene die verlozen gaen. Siet Luc. 2. 34.
e Luc. 2. 34.
31 D. die doodelick is / ende haer den doodt toe-brenght. Niet dat het Euangelium uyt sijne natuere yemant den doodt toe-brenght / want het is eenen dienst des levens. 2. Corinth. 3. 6 / 7. ende eene kracht Godts ter saligheyt allen die gelooven. Rom. 1. 16. maer om dat de gene die ongeloovigh zijn / door haer eygen moetwilligheyt / haer daer tegen stellen / ende alsoo Godts swaerder oordeel over haer trecken. Siet Joan. 3. 36. 1. Petr. 2. vss. 7 / 8.
32 Ofte / genoechsaem. Namel. uyt hem selven / ofte door hem selven / gelijck hier nae verklaert wort cap. 3. vss. 5 / 6.
33 Ofte / vervalschen niet het woort Godts. Gr. Kapeleuontes, welck woort beteeckent yet in 't kleyne veyl hebben ofte te koop dragen / ende het selve om beter te verkoopen / dickwils eenen anderen reuck / ofte smaeck / ofte schijn gheven: ende wort by gelijckenisse oock genomen voor yet onder eenen valschen reuck / ofte smaeck / ofte schijn ghelijck als te koop stellen / welcke beteeckenisse hier wel past / dewijle de Apostel hier betuyght dat hy het Euangelium niet op en pronckt / ofte na der menschen wille ende goetduncken en buyght ofte verdraeyt / maer 't selve in oprechtigheyt ende suyverheydt leert / sonder op het behagen van menschen te sien / Gode de uytkomste daer van bevelende.
34 D. uyt Godts ingeven / ende van Godes wegen. 2. Cor. 5. 19.
35 Ofte / van Christo, dewijle Christus is het geheele wit ende voorstel onses Euangeliums. 1. Corinth. 2. 2.

Het iij. Capittel.

1 D' Apostel geeft reden waerom hy den dienst des Euangeliums in 't eynde van 't voorgaende cap. so hooge hadde verheven / ende beroept hem eerst op de bevindinge van de Corintheren selve / die door desen sijnen dienst tot Christum bekeert waren. 5 Doet daer by dat dese cracht niet uyt hem / maer uyt Godt was. 6 Bewijst het selve voorders door eene vergelijckinge van den dienst Mosis / dien hy een doodende letter in steenen tafelen gedruckt / ende eene bedieninge der verdoemenisse noemt / die niet en blijft: ende van den dienst der Apostelen / dien hy eenen dienst des Geests / des levens / ende der rechtveerdicheyt noemt / ende altijt blijft. 13 Verclaert dat op het aengesicht Mosis een decksel lagh / ende oock op het lesen der Wet / alsoo dat de Joden het eynde daer van niet en verstonden. 16 welck decksel van haer sal geweert worden / als sy tot Godt sullen bekeert zijn. 17 Maer dat den dienst des Nieuwen Testaments claer is / ende een middel waer door de Geest des Heeren crachtigh is tot onser vernieuwinge.

1 [a] BEginnen [1] wy ons selven weder-om [2] [u] aen te prijsen? Of behoeven wy oock / gelijck sommige / [3] brieven van voor-schrijvinge aen u / ofte [brieven] van voor-schrijvinge van u?

2 [4] Ghy-lieden zijt onsen brief / [5] geschreven in onse herten / bekent ende gelesen [6] van alle menschen:

3 Als die openbaer zijt geworden / dat ghy eenen brief Christi zijt / [7] ende door onsen dienst bereydt / die geschreven is niet [8] met inckt / maer door den Geest [9] des levendigen Godts / niet [b] [10] in steenen tafelen / [c] maer [11] in vleesche tafelen des herten.

4 Ende [12] soodanigh een vertrouwen hebben wy door Christum by Godt.

5 Niet dat wy [13] van ons selven bequaem zijn yet [14] te dencken / als uyt ons selven: maer [d] onse bequaemheydt is uyt Godt:

6 Die ons oock bequaem gemaeckt heeft [om te zijn] [e] dienaers [f] des [15] Nieuwen Testaments / niet [16] der Letter / maer [17] des Geests. Want de Letter [18] doodt / maer de Geest [19] maeckt levendigh.

7 Ende indien de bedieninge des doots in letteren [bestaende], [g] [ende] in steenen in-gedruckt / in heerlijckheydt is geweest / [h] alsoo dat de kinderen Israëls het aengesicht Mosis niet en konden sterck aensien / [20] om de heerlijckheydt sijns aengesichts / [21] die te niete gedaen soude worden:

a 2. Corinth. 5. 12. ende 10. 8.
1 D' Apostel spreeckt hier in 't getal van vele / om dat desen brief niet alleen in sijnen naem / maer oock in den naem van Timotheus is gheschreven. Siet cap. 1. 1.
2 Gr. recommanderen.
3 Ofte / recommandatien, om ons ende onsen dienst by u ende andere aengenaem te maken.
4 D. uwe bekeeringe / ende andere sonderlinge gaven / die door onsen dienst onder u zijn te wege gebracht / zijn getuygen van de weerdicheydt onses diensts / soo wel by u / als by andere: gelijck in het volgende vs breeder verclaert wordt.
5 Dit seght den Apostel van wegen de liefde / die hy met Timotheo ende Silvano haer toe-droegh / ende de achtinge daer in sy by haer waren.
6 N. die uwe bekeeringe ende gavē aenmercken ende verstaen.
7 Gr. door ons bedient geworden.
8 Namel. gelijckmen andere brieven pleecht te schrijven.
9 D. die niet alleen selve het leven heeft / maer oock het selve mededeelt den genen in welcke hy door sijnen Geest werckt / ende sijne Wetten in-schrijft. Jer. 31. 33. Heb. 8. 10.
b Exod. 24. 12. ende 34. 1.
10 Paulus siet hier op het schrijven der Wet Godts in de twee tafelen des verbondts. Exod. 24. 12. welck uyterlick in-schrijven de herten der verdorvene menschen niet en konde bekeeren. Siet Rom. 8. 3. Gal. 3. 21.
c Ier. 31. 33. Ezech. 11. 19. ende 36. 26. Hebr. 8. 10.
11 Hier door en wordt niet verstaen het gene vleesch ofte vleeschelick / dat is / verdorven / in Godts woordt menichmael ghenaemt wordt / maer wort hier genomen voor herten / die door Godts Geest zijn bequaem gemaeckt ende vernieuwt / om het woordt des Euangeliums met den geloove aen te nemen / gelijck Ezech. 36. 26. ende gelijck de goede aerde / daer van Christus spreeckt Matth. 13. 23. waerom den Apostel oock seght in 't Grieckisch sarkinais, niet sarkikais.
12 N. van de kracht ende van de vruchten onses diensts onder u.
13 D. door onse eygene wijsheyt ofte natuerlicke scherpsinnicheydt.
14 Ofte / te bedencken, N. dat bequaem soude zijn / om de herten van de menschen te bekeeren / ofte om ons ende andere tot de salicheyt te brengen. Siet Joan. 15. vss. 4 / 5. ende Phil. 2. 13.
d Phil. 2. 13.
e 2. Cor. 5. 18.
f Hebr. 8. vss. 6, 8.
15 Ofte / verbondts. Alsoo wordt genaemt het verbondt der genade / in het welck Godt sijn volck belooft de vergevinge der sonden / ende de rechtveerdicheyt door het geloove in Christum. mitsgaders oock de vernieuwinge door den heyligen Geest / wiens kracht haer in de predicatie des Euangeliums aen de herten der uytverkorene openbaert / ghelijck belooft wordt Jerem. 31. 31. Ezech. 36. 25. waerom oock het Euangelium eenen dienst des Geests / ende des levens vss. 6 / 8. ende der rechtveerdicheyt v. 9. wordt genaemt.
16 D. des verbondts van de Wet / het welck Letter genaemt wordt / om dat de Wet alleen met letteren in steenen tafelen geschreven is / ghelijck in het volgende vs verclaert wort.
17 D. der leere ende predicatie des Euangeliums / waer door de H. Geest het geloove in ons werckt. Siet Act. 16. 14. Gal. 3. vss. 2 / 3 / &c.
18 N. om dat de Wet / hoe wel sy den wegh tot het leven aenwijst / den verdorvenen mensche de kracht niet toe en brenght om die te onderhouden / noch geen beloften om den overtreder de sonden te vergeven / maer vervloeckt een yeghelick die niet en blijft in al datter geschreven is. Gal. 3. 10. ende overtuyght ons van onse overtredinge / ende volgens dien dat wy des doots / die den overtrederen wordt ghedreyght / weerdigh / ende de selve onderworpen zijn. Rom. 7. 7 / &c. Waerom oock de selve een bedieninge der verdoemenisse genaemt wordt / v. 9. Siet hier van breeder. Rom. 8. vss. 2 / 3 / 4. ende 10 / 3 / 4 / 5. Gal. 3. 5 / &c. ende 4 / 21 / &c. Hebr. 8. 6 / &c. daer d' Apostel het onderscheyt van dese twee Verbonden naerder verklaert.
19 D. Het Euangelium en wijst niet alleen aen den wegh tot het leven ende de salicheyt / door den geloove in Iesum Christum, maer is oock vergeselschapt met de kracht des H. Geests / waer door het geloove in de uytverkozene gewrocht ende bewaert wordt / ende sy uyt den doodt der sonden opgeweckt ende levendich gemaeckt worden.
g Exod. 24. 12. ende 34. 1. Deut. 10. 1.
h Exod. 34. 30.
20 N. heerlickheyt des aengesichts Mosis / welcke ghelijck sy te niete gedaen is / oock een voorbeelt is geweest / dat de Wet door hem ghegeven oock soude afgedaen worden / Siet de historie hier van Exod. 34. 30. ende volgens / welcke d' Apostel duydt als een voorbeelt op de leere Mosis in schaduwen ende rechtveerdighmakingen der Wet bestaende.
21 Dit seght de Apostel van de Wet Mosis / niet alleen ten aensien van de Ceremonien / die maer tot Christi komste en souden dueren / maer oock ten aensien van de Wet der tien ghebođen aengaende den vloeck / die sy den overtreders dreyght / ende de rechtveerdigmakinge die den doenders der Wet wordt belooft: in welcke beyde leden sy door Christi doot ende gehoorsaemheydt moest te niete gedaen worden. Siet v. 11.

8 Hoe en sal niet veel meer de bedieninge [22] des Geests in heerlijckheyt zijn?

9 Want indien de bedieninge der verdoemenisse heerlickheydt geweest is / veel meer is de bedieninge [23] der rechtveerdigheyt overvloedigh in heerlickheyt.

10 Want oock [24] het verheerlickte en is selfs niet verheerlickt in desen deele / [25] ten aensien van dese uytnemende heerlickheyt.

11 Want indien 't gene dat te niete gedaen wort / in heerlickheyt was / veel meer [is] [26] het gene dat blijft / in heerlickheyt.

12 Dewijle wy dan sodanige hope hebben / so gebruycken wy vele [27] vrymoedigheyt in 't spreken:

13 Ende [en doen niet] gelijckerwijs [i] Moses / [die] een decksel op sijn aengesicht leyde / [28] op dat de kinderen Israëls niet en souden sterck sien [k] [29] op het eynde des genen dat te niete gedaen wort:

14 [l] Maer hare sinnen zijn [30] verhart geworden. Want tot op [den dagh] van heden blijft [31] het selve decksel in het lesen des Ouden Testaments / sonder ontdeckt te worden: [32] het welcke door Christum te niete gedaen wort.

15 Maer tot den huydigen [dagh] toe / wanneer Moses gelesen wort / light een decksel op haer herte.

16 [m] Doch so wanneer het tot den Heere sal bekeert zijn / so wort het decksel wech genomen.

17 [n] [33] De Heere nu is de Geest: ende waer de Geest des Heeren is / [34] aldaer is vryheyt.

18 [o] Ende [35] wy alle [36] met ongedeckten aengesichte de heerlickheyt des Heeren [als] in eenen spiegel aenschouwende / worden [nae] het selve beeldt in gedaente verandert / van heerlickheyt tot heerlickheyt / [37] als van des Heeren Geest.

22 Siet vs. 6. ende 9.
23 D. der rechtveerdigmakinge / die allesins gestelt wort tegen verdoemenisse. Siet Rom. 8. 33/34.
24 D. de Wet / die in sich selven aengesien een bysondere heerlickheydt heeft / ende met heerlickheyt den volcke Israels gegeven is.
25 D. vergeleecken met de uytnemende heerlickheyt van het woordt des Euangeliums / ende sijne kracht in onse herten.
26 N. het Euangelium dat blijven sal / sonder veranderinge onderworpen te zijn / tot dat Christus sal komen om te oordeelen. Mat. 28. 19/20. 1. Corinth. 11. 26. Apoc. 2. 25.
27 N. gevoeght met klaerheyt / gelijck dit oock genomen wort. Marc. 8. 32. Joan. 10. 24. ende 16. 29.
i Exod. 34. 35.
28 Met dese woorden en wordt eygentlick Mosis meyninghe in het decken sijns aengesichts niet verclaert / daer van te lesen is Exod. 34. 33. maer het ooghmerck van Godts voorsienigheyt / die dit tot sulcken eynde heeft gericht / ende hier laten verklaren.
k Rom. 10. 4.
29 D. den binnensten grondt / ofte het wit ende oogh-merck der Wet ende der ceremoniën / die op Christum ende sijne rechtveerdigheydt haer oogh-merck hadden. Want de geheele Wet was een leydsman tot Christum. Galat. 3. 24. Het welck het meerderen deel der Joden niet en verstonden / maer wilden buyten Christum in de gehoorsaemheydt van de Wet / soo der zeden als der ceremonien / hare rechtveerdigheydt soecken. Ende dit is het decksel daer de Apostel van spreeckt.
l Ies. 6. 10. Ezec. 12. 2. Mat. 13. 11. Act. 28. 26. Rom. 11. 8.
30 Namel. door een rechtveerdigh oordeel Godts in dit haer gevoelen van de Wet Mosis.
31 D. het selve verkeert verstant / dat haer de Wet gegeven was om door de selve gerechtveerdight ende geheylight te worden. Siet Rom. 10. 3.
32 N. decksel te niete gedaen wort door de kennisse ende Geest Christi, wanneer sy tot Christum bekeert sullen zijn / ghelijck vs. 16. verklaert wordt. Want alsdan worden sy / ghelijck oock wy / tot het recht verstant der Wet gebracht / ende in hare herten overtuyght dat de Wet tot dien eynde niet en is gegeven / maer dat sy de rechtveerdigheydt buyten haer in Christo door het geloove moeten soecken. Siet Rom. 10. 4. Galat. 3. 21/&c.
m Matth. 13. 11. Rom. 11. 23. 1. Corinth. 2. 10.
n Ioan. 4. 24.
33 D. Iesus Christus is de levendigh-makende Geest / die door de kracht sijnes Heyligen Geests / ende door de predicatie des heyligen Euangeliums het decksel wech neemt / ende de herten krachtelick tot Godt bekeert. Ofte / de Heylige Geest is de Heere / waer door wy bekeert ende in vryheyt gestelt worden / alsoo hy door sijne Godtlicke kracht / ende door de leere des Euangeliums / die een bedieninge des Geests is / vs. 8. sulcks in ons werckt / ende daer toe van den Heere Christo gesonden wort / waerom hy oock de Geest des Heeren genaemt wordt vss. 17/18. Ofte / Christus is het geestelick wesen / ende gelijck als de ziele van de Ceremonien der Wet: gelijck dit woordt Geest oock genomen wordt / Joan. 6. 63. Ofte / de Heere die onse herten tot Christum bekeert ende dit decksel wech neemt / is de Heylige Geest. Ofte / de leere des Euangeliums van den Heere Christo, is de geest die tegen de letter gestelt wort. vs. 6.
34 Namel. van het decksel der onwetenheydt / van het jock der Wet / ende slavernye der sonde ende des doodts. Rom. 8. vss. 15/16. Gal. 4. 7.
o 1. Corinth. 13. 12. 2. Corinth. 5. 7.
35 Namel. die desen Geest des Heeren ontfangen hebben.
36 Hier siet den Apostel wederom op het exempel Mosis / die het decksel van sijn aengesicht dede / als hy door den Heere selve verscheen / ende door dit aenschouwen Godts / in sijn aengesichte verheerlickt wierdt: alsoo oock / seght hy / hebben wy eenen vrymoedigen toeganck tot Godt door het Euangelium / het welck is als eenen klaren spiegel waer in Godts heerlick aenschijn van ons selve wordt gesien / ende wy nae het selve beeldt Godts in ons gemoet meer ende meer vernieuwt ende verheerlickt worden.
37 Ofte / als van den Heere den Geest, dat is / van den Geest die de Heere is / namelick eenes wesens met den Vader ende met den Sone.

Het iiij. Capittel.

1 D'Apostel betuyght dat hy het Euangelium Christi oprechtelijck ende duydelijck voorstelt voor de conscientien aller menschen. 3 ende so het selve yemandt bedeckt is / dat het is bedeckt voor de gene die verloren gaen / ende welcker sinnen de Satan heeft verblindt. 5 Dat dese cracht evenwel niet van de Dienaers / maer van Christo is / ende van Godt die de herten verlicht. 8 Dat oock dese cracht sich wonderlijck inde Apostelen Christi selve openbaert / in 't overwinnen van allerley verdruckingen ende swaricheden / die haer dagelijcks overcomen. 13 Ende stelt daerna verscheyden redenen van vertroostingen / met welcke sy haer selven ende andere versterckten / genomen van het exempel Davids. 14 van de salige opstandinge. 15 van de danckbaerheyt voor sulcke verlossingen. 16 van de vernieuwinge des inwendigen mensches. 17 ende eyndelijck van de grootte der eeuwiger heerlickheyt / die hier op sal volgen.

1 DAerom dewijle wy [1] dese bedieninge hebben / nae de barmhertigheydt die ons geschiet is / so en [2] vertragen wy niet:

2 Maer wy hebben [3] verworpen [4] de bedecksel en der schande / [a] niet wandelende in arghlistigheyt / noch het woort Godts vervalschende / maer door openbaringe der waerheyt ons selven [b] [5] aengenaem makende [6] by alle conscientien der menschen / in de tegenwoordigheyt Godts.

3 Doch indien oock ons' Euangelium [7] bedeckt is / soo is het bedeckt in de gene [c] die verloren gaen:

4 In de welcke [8] de Godt deser eeuwe [d] de sinnen verblindt heeft / [namelijck] der ongeloovige / op dat haer niet en [9] bestrale de verlichtinge des Euangeliums der heerlickheydt Christi / [e] die [10] het beeldt Godts is.

5 Want wy en prediken niet ons selven / maer Christum Jesum den Heere: ende ons selven / [dat wy] uwe dienaren [zijn] om Jesu wille.

6 Want Godt [f] die [11] geseght heeft dat het licht uyt de duysternisse soude schijnen / is de gene [g] die [12] in onse herten [13] geschenen heeft / om [te geven] verlichtinge der kennisse der heerlickheydt Godts [14] in het aengesicht Jesu Christi.

7 Maer wy hebben desen [15] schat [h] in [16] aerden vaten / op dat de uytnementheydt [17] der kracht [18] zy [i] Godes / ende niet uyt ons:

8 [Als] die in alles verdruckt worden / doch niet [19] benauwet: twijfelmoedigh / doch niet mismoedigh:

9 Vervolght / doch niet [daer] in verlaten: neder geworpen / doch niet verdorven:

10 [k] Altijdt [20] de doodinge des Heeren Jesu in den lichame omme-dragende / op dat oock [21] het leven Jesu in onsen lichame soude geopenbaert worden.

11 [l] Want wy die leven worden altijdt in den doodt over-gegeven om Jesu wille: [m] op dat oock het leven Jesu in ons' sterflijck vleesch soude geopenbaert worden.

12 So dan / [22] de doodt werckt wel in ons / maer [23] het leven in ulieden.

13 Dewijle wy nu [24] den selven geest des geloofs hebben / gelijck'er geschreven is / [n] [25] Ick hebbe gelooft / daerom hebb' ick gesproken / so gelooven wy oock / daerom [26] spreken wy oock.

14 [o] Wetende dat hy die dē Heere Jesum

1 N. niet der Letter / noch des doots / maer des geests ende levens / waer van in het voorgaende cap. v. 6/&c. gesproke is.
2 Ofte / beswijcken, ofte / en blijven niet in gebreke: namelick niet tegenstaende alle de swarigheden die ons in dese bedieninge overkomen / gelijck blijckt uyt v. 10. siet van dit woordt oock Luc. 18. 1.
3 Gr. opgeseght, ofte afgeseght.
4 Ofte / de bedeckte schandelickheden: waer door hy verstaet de uytvluchten / oppronckingen / ende bedriegerien der valscher Apostelen / die hare predikingen nae de menschelicke wijsheydt wilden voegen / ofte nae de genegentheden der menschen / om die te behagen / ende haer selfs ghemack ende eere / daer en tusschen met sulcke bemantelingen te voorderen / gelijck de volghende woorden verklaren.
a 2. Corinth. 2. 17.
b 2. Corinth. 6. 4.
5 Gr. recommanderende, N. dat wy daer in eenvoudelick handelen.
6 N. die oprechtelick ende met verstant oordeelen.
7 D. duyster ende vreemt schijnende is.
c 2. Corinth. 2. 15. 2. Thess. 2. 10.
8 D. de Satan die door een rechtveerdigh oordeel Godts over de ongeloovige menschen sulcke heerschappie verkrijght / als of hy eē Godt van haer ware / eñ dien sy als haren Godt dienen. siet Joan. 12. 31. Ephes. 2. 2. eñ 6. 12.
d Iesai. 6. 10. Ioan. 12. 40.
9 Of / schijne, lichte.
e Ioan. 14. 9. Phil. 2. 6. Coloss. 1. 15. Hebr. 1. 3.
10 N. niet alleen ten aensien van sijne Goddelicke naturere / zijnde het eeuwighe woordt ende wijsheyt des Vaders / maer oock ten aensien dat hy is Godt geopenbaert inden vleesche / door welcken Godts heerlickheyt / rechtveerdigheyt / genade / wijsheyt ende macht ons inden Euangelio als in eenen spiegel wordt uytghedruckt. Siet Col. 1. 15. Hebr. 1. 3.
f Gen. 1. 3.
11 D. bevolen heeft / N. in het begin der scheppinge / wanneer der duysternisse de aerde bedeckte. Genes. 1. 3.
g 2. Petr. 1. 19.
12 Namel. die oock duyster ende onwetende van naturere waren. Hy spreeckt hier insonderheydt van de Apostelen door welcke dit licht daer nae moest verbreyt worden onder alle volcken.
13 Namel. door sijnen Heyligen Geest.
14 D. de heerlickheyt Godts / die in het aenschijn Mosis blinckte / ende van hem wiert bedeckt / schijnt nu veel heerlicker in het aenschijn Christi, ende en wordt van ons niet bedeckt / maer ongedeckt voorgestelt voor allen / om de selve daer door te verlichten.
15 Namel. van de kennisse der heerlickheydt Godts / in het aenschijn Christi.
h 2. Corinth. 5. 1.
16 D. wy zijn swacke / verachte / ende teere instrumenten / in het midden van alle vervolgingen.
17 Namel. van dit woort des Euangeliums.
18 D. Gode alleen toe-geschreven mach worden / gelijck die alleen uyt Godt is / ende niet uyt ons. Siet 2. Corinth. 3. vss. 5/6.
i 1. Corinth. 2. 5.
19 N. alsoo datter geen uytkomste en zy. Andersins wort dese benauwinge oock van de geloovige geseght / Rom. 8. 35. 2. Corinth. 6. 4.
k Rom. 8. 17. Galat. 6. 17. Philip. 3. 10. 2. Timoth. 2. vss. 11, 12. 1. Petr. 4. 13.
20 D. het gevaer des doodts om Christi wille. Ofte / de vervolgingen ende benauwtheden tot der doodt om Christi wille / ende nae het exempel Christi, ende die Christus oock rekent hem selven te geschieden. Actor. 9. 4. gelijck in het volgende vs wordt verklaert.
21 D. de levendighmakende kracht Christi ende sijnes Geests / die haer in onse bedieninge alhier openbaert / ende hier namaels tot onser verlossinge ten vollen sal openbaren: gelijck oock het volgende vs verklaert. Siet Rom. 8. vss. 10/11
l Psal. 44. 23. Matth. 5. 11. Rom. 8. 36. 1. Corinth. 4. 9.
m 1. Corinth. 15. 49. Coloss. 3. 4.
22 D. het gevaer des doodts hanght ons gedueriigh over het hooft / ende werckt in ons door de kracht Christi te meerderen yver / tot neerstige uytvoeringe van onse bedieninge.
23 D. maer ghy wordt door onsen dienst ende alle onse verdruckingen en doodts-gevaren in het leven des Geests meer ende meer versterckt: alsoo dat selfs alle dese benauwtheden die ons overvallen / u te goede komen / ende tot het leven gedijen.
24 D. het selve geloove door den selven Geest / die alle geloovige soo des Ouden als des Nieuwen Testaments deelachtigh zijn. 1. Petr. 1. 11.
n Psal. 116. 10.
25 Dit spreeckt David Psal. 116. 10. wanneer hy in vele swarigheden zijnde / sijn vertrouwē van sijne verlossinge heeft betuyght / ofte wanneer hy in vele swarigheden zijnde / het vertrouwen dat hy op Godt oock in toekomende hadde voor een yegelick heeft beleden.
26 D. belijden ende prediken voor een yeder het gene wy gelooven.
o Rom. 8. 11. 1. Corinth. 6. 14.

opgeweckt heeft/ oock ons door Jesum sal opwecken/ [27] en met ulieden daer sal stellē.

15 Want [28] alle dese dingen zijn om uwent wille / [p] op dat [29] de vermenighvuldighde genade / door de dancksegginge van vele / overvloedigh werde ter heerlickheyt Godts.

16 Daerom en vertragen wy niet: maer hoewel onse [30] uytwendige mensche verdorven wort/ so wort nochtans [31] de inwendige vernieuwt van dage te dage.

17 [q] Want onse [32] lichte verdruckinge/ [33] die seer haest voorby [gaet], [34] werckt ons een gantsch seer uytnement eeuwigh gewichte der heerlickheyt:

18 Dewijle wy niet en [35] aenmercken de dingen [36] die men siet / maer de dingen [37] die men niet en siet. Want de dingen die men siet zijn tijdtlijck / maer de dingen die men niet en siet zijn eeuwigh.

27 N. ten uytersten dage wanneer Christus sal verschijnen op sijnen rechter-stoel. Ephes. 5. 27.
28 N. die ick verhaelt hebbe vande gevarē des doots over ons / ende van de wonderlicke verlossingen/ die Godt daer op geeft.
p 2. Corinth. 1. 11.
29 Namel. die hy bewijst in onse wonderbaerlicke verlossingen tot uwer vertroostinge/ ende stichtinge/ ende tot verbreydinge van Godts eere/ door uwe dancksegginge voor ons.
30 Gr. de mensche buyten. D. ons' lichaem / met onse lichamelicke sterckte / gesontheyt/ ende uytwendigen welstant.
31 Gr. de mensche binnen. D. de ziele door Godts Geest vernieut zijnde/ wort dagelicks in 't midden van dese swarigheden meer ende meer vernieuwt ende gesterckt.
q Psal. 30. 6. Matth. 5. 12. Rom. 8. 18. 1. Ioan. 3. 2.
32 Gr. het lichte, ofte/ de lichtigheyt onser verdruckinge. Dit seght den Apostel niet / om dat de verdruckinge in haer selvē licht is/ maer om datse de Heere door de versterckinge ende troost sijnes Geests/ ons licht maeckt. Siet Rom. 5. 2. ende 8. 37.
33 N. gelijck ons leven niet lanck en is. Want nae dit leven worden alle tranen van onse oogen gewasschen. Apocal. 7. vss. 16 / 17.
34 D. brenght voort/ niet uyt eenige verdienste/ maer uyt enckele genade/ om Christi wille. Rom. 8. vss. 17 / 18. Gr. een eeuwigh gewichte der heerlickheyt, nae uytnementheyt tot uytnementheyt.
35 Namel. als op een wit daer nae wy trachten/ gelijck het Grieck woort eygentlick mede-brenght.
36 D. de wereltsche eere ofte oneere/ gemacken ende ongemacken deses levens / die wy dagelicks voor onse oogen sien.
37 Namel. door de oogen des lichaems / dat is / de geestelicke ende hemelsche heerlickheydt ende vreughd die belooft is/ ende die wy gelooven ende hopen/ waer van hy breeder handelt in het volgende capittel. Siet Hebr. 11. 1.

Het v. Capittel.

1 Den Apostel gaet voort in het beschrijven van de hope der salicheyt / waer door wy versekert zijn / als dit lichaem / 't welck een aerdsch tabernakel is / ghebroken wort / dat wy een eeuwige woonstede hebben inden hemel. 4 waer mede wy verlangen overcleedt te worden. 6 overmits so lange wy in dit lichaem inwoonen/ wy van den Heere uytwoonen. 9 Dat dan een yegelijck neerstich moet zijn om hem te behagen. 10 om dat wy alle voor den rechter-stoel Christi moeten verschijnen. 11 Betuygt daerom oock sijne neerstichheyt onder haer. 12 niet om hem selven te prijsen / maer om haer stoffe van roem te geven tegen de valsche Apostelen. 15 Leert dat Christus voor allen gestorven ende opgeweckt is/ op dat sy alle hem souden leven. 16 Waerom hy voortaen niemandt meer en kent na den vleesche. 17 Maer na de nieuwe scheppinge die uyt Godt is in Christo. 19 Waer toe sy als gesanten Godts worden gebruyckt om de menschen met Godt in Christo te versoenen.

1 WAnt wy weten / dat soo [1] ons' [a] aerdsche huys deses tabernakels [2] gebroken wort/ wy [3] een gebouw van Godt hebben / een huys niet met handen gemaeckt / [maer] eeuwigh/ in de hemelen.

2 [b] Want oock in desen suchten wy / verlangende met onse woonstede / die uyt den hemel is / overkleet te worden.

3 [c] Soo wy oock [4] bekleet [ende] niet naeckt en sullen gevonden worden.

4 Want oock wy / [5] die in desen tabernakel zijn / suchten [6] beswaert zijnde: [7] nademael wy niet en willen ontkleedt/ [8] maer overkleedt worden / [d] op dat [9] het sterflijcke [10] van het leven verslonden worde.

1 D. ons' swack ende sterflick lichaem/ het welck wy op dese aerde draghen / van aerde gemaeckt is/ ende met eenen tabernakel ofte hutte wordt vergeleecken/ die men in 't reysen lichtelick op maeckt/ ende in 't vertreecken wederom af breeckt/ ofte laet vervallen. siet diergelijcke Job 4. vs. 19. 2. Petr. 1. vss. 13/ 14.
a 2. Cor. 4. 7.
2 Gr. ontbonden, los gemaeckt.
3 Sommige nemen dit voor de hemelsche heerlickheydt / waer mede onse lichamen ten uytersten dage eerst sullen verheerlickt worden. Doch alsoo de Apostel hier mercklick spreeckt van een gebouw/ ofte huys / het welck wy / nae dat desen Tabernakel gebroken is/ van Godt sullen hebben/ ende dat in den hemel/ ende so haest wy uyt dit lichaem gaen woonen/ gelijck blijckt uyt vss. 6. ende 8. soo wordt het wel soo bequamelick voor de hemelsche heerlickheyt in het gemeyn genomen / waer mede de ziele verciert / ende gelijck als bekleedt wordt soo haest sy desen Tabernakel aflegt/ ende waer mede het lichaem daer nae sal bekleet worden als het uyt den dooden sal opgeweckt zijn. Siet van het eerste Hebr. 11. vss. 14 / 16. Apoc. 7. 14. ende van het andere / 1. Corinth. 15. vss. 42/ 43. Philip. 3. vss. 20/21.
b Rom. 8. 23.
c Apocal. 3. 18. ende 16. 15.
4 Namelijck / met het ware bruyloftes-kleedt / dat is / die met de gerechtigheydt ende heyligheydt Christi in desen verhuys-dagh sullen bevonden worden. Want andere die daer van ontbloot zijn / en hebben dese heerlickheyt niet te verwachten. Andere setten het over/ Alsoo, ofte/ nademael wy oock bekleedt, &c. ende nement voor een verklaringe van het voorgaende.
5 D. die in dit aertsch ende sterflick lichaem noch leven.
6 N. door het pack der sonde/ ende der verdruckingen.
7 D. geheel ontbloot worden van ons lichaem dat wy nu dragen/ om het selve eeuwelick te derven. Ofte / in welcken Namel. Tabernakel zijnde wy niet en willen / &c.
8 Namel. met de hemelsche heerlickheyt / na de ziele/ terstont nae de doodt/ ende nae het lichaem / wanneer het ons sal wedergegeven worden ten uytersten dage. Sommige meynen dat Paulus hier soude wenschen te mogen leven in dit lichaem tot dat Christus sal komen om onse lichamen te veranderen / sonder dat wy die behoeven af te leggen / van welcke verborgentheyt gesproken wort 1. Corinth. 15. 51. ende 1. Thess. 4. 17. Doch dit en is niet waerschijnlick/ also hy vs. 8. seght/ dat hy liever heeft uyt het lichaem te gaen uytwoonen / namelick voor eenen tijdt / ende by den Heere in te woonen.
d Rom. 8. 11. 1. Corinth. 15. 53.
9 D. de sterflickheyt daer ons lichaem nu mede beswaert is / ende in het graf beswaert blijft.
10 D. van de salige onsterflickheyt geheel wech genomen worde / wanneer namelick Christus 't selve weder sal opwecken / ende sijnen verheerlickten lichame gelijckformigh maken, Philip. 3. 21.

5 Die ons nu [11] tot dit selve bereydt heeft / is Godt / [e] die ons oock [12] het onderpant des Geests gegeven heeft.

6 Wy hebben dan altijt goeden moet / ende weten dat wy in-woonende in het lichaem / uyt-woonen [13] van den Heere:

7 [f] (Want wy wandelen [14] door geloove/ [ende] [15] niet door aenschouwen.)

8 Maer wy hebben goeden moet/ ende hebben meer behagen om uyt het lichaem uyt te woonen / ende by den Heere in te woonen.

9 Daerom zijn wy oock [16] zeer begeerich / [17] het zy inwoonende / [18] het zy uytwoonende/ om hem wel behagelijck te zijn.

10 [g] Want wy alle moeten [19] geopenbaert worden voor den rechter-stoel Christi/ [h] op dat een yegelijck [20] wechdrage 't gene [21] door het lichaem [geschiet], na dat hy gedaen heeft/ [22] het zy goet/ [23] het zy quaet.

11 Wy dan wetende [24] den schrick des Heeren / bewegen de menschen tot het geloove/ ende zijn Gode openbaer geworden: doch ick hope oock in uwe conscientien geopenbaert te zijn.

12 [i] Want wy en [25] prijsen ons selven u niet wederom aen / maer wy geven u oorsaecke [26] van roem over ons / op dat ghy [stoffe] soudet hebben tegen de gene [27] die in het aengesicht roemen/ ende niet [in] het herte.

13 Want 't zy dat wy [28] uytsinnigh zijn/ wy zijn 't Gode : 't zy dat wy [29] gematicht van sinnen zijn/ wy zijn 't u lieden.

14 Want [30] de liefde Christi [31] dringht ons:

15 [32] Als die dit oordeelen / dat indien [33] een [34] voor alle [35] gestorven is / [36] sy dan alle gestorven zijn. Ende hy is voor alle gestorven/ [k] op dat de gene die leven/ niet meer [37] haer selven en souden leven/ maer [38] dien die voor haer gestorven ende opgeweckt is.

16 [l] So dan / wy en kennen van nu aen niemandt [39] na den vleesche: ende [40] indien wy oock Christum na den vleesche gekent hebben/ nochtans en kennen wy [hem] [41] nu niet meer [na den vleesche].

17 So dan indien yemandt [42] in Christo is/ die is [43] een nieuw schepsel: [m] het oude is voorby gegaen/ siet/ [44] het is al nieuw geworden.

18 Ende [45] alle dese dingen zijn uyt Godt/

11 D. tot dese heerlickheyt in onse ziele/ ende dese onsterflickheydt in onsen lichame. Gr. gewrocht, ofte toegemaeckt.
e Rom. 8. 16. 2. Corinth. 1. 22. Ephes. 1. 13. ende 4. 30.
12 N. den H. Geest tot een onderpandt om ons hier van te versekeren. Siet Rom. 8, 16. 2. Cor. 1. 29. Ephes. 4. 30.
13 N. Iesu Christo, wiens lichamelick aenschouwen ende tegenwoordigheyt wy so lange moeten derven : gelijck blijckt v. 8. ende verklaert wort Phil. 1. 23.
f 1. Cor. 13. 12. 2. Corinth. 3. 18.
14 N. het welck eygentlick aenmeent / ende sich toe-eygent de dinghen die men niet en siet. Hebr. 11. vs. 1.
15 N. vande dingen die wy hopen. Siet Rom. 8. 24. ende 1. Cor. 13. 12. hoe wel daer andersins oock een aenschouwen is des geloofs. Ioan. 6. 40. ende 8. vs. 56.
16 Gr. eergierich. Siet oock Rom. 15. vs. 20.
17 N. by hem inden hemel. gelijck vs. 8. Siet Apoc. 7. 17. ende 14. 4. Ofte in den lichame gelijck v. 6.
18 N. van Christo buyten den Hemel/ terwijle wy noch dit sterflick lichaem dragen / ofte uyt het lichaem/ gelijck v. 6.
g Matth. 25. 32. Rom. 14. 10.
19 N. niet alleen ten aensien van onse persoone/ maer oock van onse gedachten/ woorden / ende wercken. Rom. 2. vs. 16. Apocal. 2. 23. ende 20. 12.
h Psal. 62. 13. Ierem. 17. 10. ende 32. 19. Matth. 16. 27. Rom. 2. 6. ende 14. 12. 1. Cor. 3. 8. Galat. 6. 5. Apoc. 2. 23. ende 22. 12.
20 N. tot eene vergeldinge.
21 N. hier in desen leven / ofte terwijle wy dit lichaem dragen.
22 D. den loon des goets/ uyt genade.
23 D. den loon des quaets uyt verdienste. Siet van beyde Matth. 25. vss. 34/ 41. Rom. 6. 23.
24 D. dit schrickelick ende vreesselick oordeel des Heeren/ waer door wy moeten sorghvuldigh zijn om voor hem altijdt oprechtelick te wandelen.
i 2. Corinth. 3. 1. ende 10. 8.
25 D. recommanderen.
26 Namel. dat wy trouwe Apostelen Christi zijn / ende dat onse leere een leere is die de herten bekeert.
27 Dat is / alleen in gemaeckte ende op-gepronckte wijsen van spreken/ ende diergelijcke die wel eenen uytwendigen schijn hebben voor de menschen/ maer het herte niet en raecken.
28 So spreeckt den Apostel/ als hy hem selven ende sijnen dienst moet prijsen / om dat het uytsinniger ende dwaser lieden werck schijnt te zijn van hem selven te roemen: ende verklaert dat hy dit doet niet om hem selven dese eere te geven/ maer om Gode sijne eere te bewaren.
29 Soo spreeckt den Apostel wanneer hy / sonder van hem selven te moeten spreken / sijnen dienst by haer eenvoudelick uytvoert / het welck hy verklaert oock tot haren besten te strecken. Siet 2. Corint. 11. vss. 1/16/17/&c. gelijck oock doorgaens in het 12 capit.
30 Dit kan verstaen worden / ofte van de liefde daer Christus ons mede lief heeft / ofte van de liefde daer mede wy hem lief hebben/ om dat hy hem selven voor ons gegeven heeft / het welck het navolgende vs schijnt mede te brengen / hoe wel oock dese onse liefde uyt sijne liefde tegen ons vloeyt.
31 D. besit ons geheel/ ende beweeght ons om het selve te doen. siet oock Actor. 18. 5.
32 D. voor vast houden.
33 Namel. Christus.
34 Namel. die in hem gelooven. Ioan. 3. 16. Actor. 10. 43. Rom. 3. 22. ende 10. 4. Hebr. 5. 9. ende 10. 14.
35 N. om hare sonden te vernietigen.
36 N. met hem om door sijnen doot niet alleen vergevinge der sonden ende versoeninge met Godt te verkrijgen / maer oock om de sonde af te sterven/ gelijck Rom. 6. 6. Hebr. 9. vss. 26/ 27/ 28.
k Rom. 14. 7. Gal. 2. 20. 1. Thess. 5. 10. 1. Petr. 4. 2.
37 Dat is / tot haer selfs gemack / nut/ ende eere.
38 D. tot dienst ende eere van dien.
l Matth. 12. 50. Ioan. 15. 14. Galat. 5. 6. ende 6. 15. Col. 3. 11.
39 D. nae het uyterlick aensien / maeghschap / gestalte / eere/ wijsheyt/ ofte welsprekenheyt: maer/ (wil hy segghen) alleen nae den geest/ dat is/ nae de geestelicke kracht die in hem is / ende door hem gewrocht wordt.
40 Gelijck Paulus getuyght/ dat hy oock Christum gesien heeft. 1. Corinth. 9. 1.
41 N. om daer over te roemen/ ofte onse achtinge daer door te soecken/ gelijck sommige doen.
42 Dat is/ waerlick Christum kent/ ende met hem vereenight is.
43 D. door de kracht ende den Geest Christi wedergeboren / sonder op die vleeschelicke dingen meer te achten/ ofte sijn geluck daer in te soecken. Gal. 6. 15.
m Iesai. 43. 18. Apoc. 21. 5.
44 N. in het rijcke Christi: ende hier siet d' Apostel op de beloften Godts. Iesai. 65. 17. en 66. 22. daer dese vernieuwinge van alle dingen / die alleen voor Godt gelt / onder het rijcke Christi belooft wort: waer van een deel nu vervult is in de ware geloovige/ die door Godts Geest vernieuwt zijn/ ende het overige vervult sal worden in het toecomende leven/ na de opstandinge. Siet 2. Pet. 3. 13. Apoc. 21. 5.
45 N. die dese nieuwe scheppinge aengaen.

de / [n] die [46] ons met hem selven [47] versoent heeft door Jesum Christum / ende ons de bedieninge der versoeninge gegeven heeft.

19 [o] [48] Want Godt was in Christo [49] de werelt met hem selven versoenende: hare sonden haer niet toerekenende: en heeft het woordt der versoeninge [50] in ons geleght.

20 So zijn wy dan [p] gesanten van Christi wege / als of Godt door ons bade: wy bidden van Christi weghe / [51] laet u met Godt versoenen.

21 [q] Want dien die geen sonde [52] gekent en heeft / [r] heeft hy [53] sonde voor ons gemaeckt / op dat wy souden worden [54] rechtveerdicheyt Godts [55] in hem.

n Coloss. 1. 20. 1. Ioan. 2. 2. ende 4. 10.
46 Namel. die in Christum gelooven.
47 N. doe wy noch sijne vyanden waren. Ghelijck Paulus spreeckt / Rom. 5. vs. 8 / &c.
o Rom. 3. vss. 24, 2. Coloss. 1. 20.
48 Ofte / hoe dat Godt. Ec.
49 D. de uytverkorene ende geloovige door de geheele werelt / gelijck Joan. 6. vss. 33 / 51.
50 D. ons toe-betrouwt / om het selve in sijnen name te verkondigen.
p 2. Cor. 3. 6.
51 N. door het geloove in Christum ende sijnen bloede. Rom. 3. 25. q Iesai. 53. 9. 1. Pet. 2. 22. 1. Ioan. 3. 5. 52 D. die van alle sonde vry is geweest. 1. Pet. 2, 22. r Iesai. 53. 12. Rom. 8. 3. Galat. 3. 13. 53 D. een offerande voor de sonde / gelijck Levit. 7. 2. Ofte / sonde / door toe-rekeninge van onse sonden / gelijck hy oock geseght wordt een vloeck geworden te zijn. Galat. 3. 13. 54 D. gerechtveerdight voor Godt. Ofte / dat de rechtveerdigheydt Godts ons soude toe-gerekent worden. Rom. 4. vss. 4 / 5 / &c. 55 Namel. Christo, ten aensien dat wy in hem zijn / ende sijne gerechtigheyt ons wordt toe-gerekent. Rom. 8. 1 / &c.

Het vj. Capittel.

1 Paulus vermaent de Corintheren dat sy de genade / die haer van hem / als een gesante Christi, was aengedient / niet te vergeefs en souden ontfangen. 3 ende verhaelt hoe trouwelick hy sijnen dienst hadde volbracht / selfs in't midden van alle swaricheden ende verdruckingen. 6 mitsgaders met hoedanige deughden ende crachten des Geests sijnen arbeydt was vergeselschapt geweest. 11 Verclaert voorder sijne groote genegenheyt tegen haer. 13 ende vereyscht deselve van haer weder tegens hem. 14 Vermaent haer / geen jock aen te trecken met de ongeloovige. 16 ende geen gemeynschap te hebben met den afgoden / dewijle de geloovige Godts Tempel zijn. 17 maer sich van die af te scheyden. 18 dewijle Godt haren Vader / ende sy sijne kinderen zijn.

1 ENde [1] wy [als] [a] [2] mede-arbeydende [3] bidden u oock [b] dat [4] ghy de genade Godts niet [5] te vergeefs en mooght ontfangen hebben.

2 [c] Want [6] hy seght / In den aengenamen tijdt hebbe ick u verhoort / ende in den dagh der salicheyt hebbe ick u geholpen: [7] siet nu is't [8] de wel-aengename tijdt / siet nu is't de dagh der salicheyt.

3 [d] Wy en geven geenen aenstoot in eenich dinck / op dat [9] de bedieninghe niet [10] gelastert en worde:

4 Maer wy [e] als dienaers Godts / [11] maecken ons selven in alles aengenaem / [f] in vele verdraechsaemheyt / in verdruckingen / in nooden / in benautheden /

5 In slagen / in gevangenissen / in [12] beroerten / in arbeydt / in waken / in vasten.

6 In [13] reynicheyt / in kennisse / in lanckmoedicheyt / in goedertierenheyt / [14] in den heyligen Geest / in ongeveynsde liefde.

7 In [15] het woort der waerheyt / in [16] de cracht Godts / [17] door de wapenen der gerechticheyt aen de rechter ende aen de slincker [zijde].

8 [18] Door eere ende oneere / door quaedt geruchte ende goedt geruchte: als verleyders / ende [nochtans] waerachtige:

1 Hy begrijpt met hem Timotheum: uyt welckers name hy oock schrijft.
a 1. Cor. 3. 9.
2 Ofte / mede-werckende, Namel. met Godt / gelijck de Dienaers des woordts als instrumenten ende gesanten Godts oock elders genaemt worden. 1. Corinth. 3. vss. 9 / 10.
3 Ofte / vermanen.
b Hebr. 12. 15.
4 Namel. die u door het Evangelium ende onsen dienst is aengheboden / ende van u ontfangen.
5 D. sonder behoorlicke vruchten van danckbaerheydt ende toe-neminge in den gheloove voort te brengen.
c Iesai. 49. 8.
6 N. Jesai. 49. 8. daer Godt de Vader alsoo spreeckt tot sijnen Sone / ende de opbouwinge van sijne Gemeynte door hem in sijne toekomste belooft.
7 Dit zijn nu de woorden Pauli / met welcke hy de voorgaende woorden verklaert / ende op den tijdt des Nieuwen Testaments past.

8 Ofte / de tijdt des welbehagens, gelijck het Hebreeusch woordt by Jesaiam eygentlick luydt / die Godt namentlick in sijn welbehagen bestemt hadde om de menschen alom door Christum ende sijne Dienaers tot bekeeringe te roepen / ende haer krachtelick door sijnen Geest daer toe te brengen. Actor. 2. vss. 16 / 17. ende 17. 30 / 31 / &c. d Rom. 14. 13. 1. Corinth. 10. 32. 9 Namel. des Heyligen Evangeliums / die ons toebetrouwt is / ende van welcke hy in het eynde van het voorgaende capit. heeft gesproken. 10 Ofte / berispt, bestraft, gelijck het Grieck woort eygentlick mede-brenght: het welck plach te geschieden / wanneer het leven der Dienaren des woordts met hare leere niet over een en komt. e 1. Corinth. 4. 1. 11 Gr. recommanderen wy ons selven: ofte maken dat wy na gedaene proeve goet gekent worden. Ofte / bewijsen. f 2. Cor. 11. 23. 12 Ofte / verwerringen, onvastigheden: Waer door verstaen wordt de staet der gene die herwaerts ende derwaerts gejaeght ofte verdreven worden. 13 Ofte / kuyscheyt: also verhaelt de Apostel van hier voort de deughden / ende middelen waer door hy de vorige swarigheden is te boven gekomen. 14 Hier door verstaet hy de vrymoedigheyt ende vreught des Geests / die ons ondersteunt oock in het midden van alle verdruckingen. Joan. 16. 33. Rom. 5. vss. 3 / 4 / 5. ende 14. 17. 15 D. de predicatie des Evangeliums / gelijck Joan. 17. 17. 16 Namel. die dese predicatie der Apostelen vergeselschapte / niet alleen met teeckenen ende mirakelen. Hebr. 2. vss. 3 / 4. Maer oock met macht om de boose te wederstaen ende t'onder te brengen / als met wapenen die machtigh waren in Gode / om van alle zijden de uytverkorene Christo te gewinnen / ende de andere van haer te weeren. 2. Corinth. 10. vss. 4 / 5 / 6. 17 Ofte / door de rechter ende slincker wapenen der gerechtigheydt. 18 D. in het midden van eere ende oneere. Namel. eere by de vrome / ende oneere by de godloose ende wereldtsche menschen. Verstaet het selve onderscheyt oock in de volgende tegenstellingen: ende Siet een exempel in Christo Joan. 7. 12. ende in Paulo / Actor. 17. vss. 18 / 32.

9 Als onbekende / ende [nochtans] bekent: [g] [19] als stervende / ende [20] siet wy leven: als getuchtiget / ende niet gedoodet:

10 Als droevich zijnde / [21] doch altijt blijde: [22] als arme / doch vele [23] rijck makende: als niets hebbende / ende nochtans [24] alles besittende.

11 [25] Onse mondt is open ghedaen tegen u / O Corintheren: ons' herte is uytgebreydt.

12 [26] Ghy en zijt niet nauwe in ons / maer [27] ghy zijt nauwe in uwe ingewanden.

13 Nu [om] deselve vergeldinge [te doen] (ick spreke [h] als tot [mijne] kinderen) soo [28] wordet ghy oock uytgebreydet.

14 [i] En treckt niet [29] een ander jock aen met de ongeloovige. [k] Want wat mededeel heeft de gerechticheyt met de ongerechticheyt? ende wat gemeynschap heeft het licht met de duysternisse?

15 Ende wat t'samenstemminge heeft Christus met [30] Belial? ofte wat deel heeft de geloovige met den ongeloovigen?

16 Ofte wat t'samenvoeginge heeft [31] de tempel Godts [l] met den afgoden? [m] Want [32] ghy zijt de tempel [33] des levendigē Gods: gelijckerwijs [34] Godt geseght heeft / [n] Ick sal in haer woonen / ende ick sal onder [haer] wandelen: ende ick sal haer Godt zijn / ende sy sullen my een volck zijn.

17 [35] Daerom [o] gaet uyt het midden van haer / ende scheydet u af / seght de Heere / ende en raeckt niet aen 'tgene onreyn is / ende ick sal u lieden aennemen.

18 [p] Ende ick sal u tot een Vader zijn / ende ghy sult my tot sonen ende dochteren zijn / seght de Heere de Almachtige.

g Psal. 118. 18. Iesai. 26. 19.
19 N. nae het oordeel der menschen voor doode gehoudē.
20 N. door de bysondere genade ende beschuttinge Godts. Psal. 118. 18.
21 D. getroost in Gode. Rom. 5. 3. 1. Thess. 5. 16.
22 N. na de wereltsche rijckdommen.
23 N. met geestelicke gaven.
24 N. in Christo, ende met Christo. 1. Cor. 3. vss. 21 / 22.
25 D. ick spreke vrymoedelick ende in't breede met u van alle mijne gelegentheden / ghelijck mijne genegentheyt en goet herte tegen u oock groot is. Een Hebr. wijse van spreken.
26 D. ghy besittet ons herte in't geheel. Wy doen ons herte voor u wijd open.
27 D. ghy en doet u herte niet genoech open / maer houdt dat noch ten deele gelijck ghesloten voor ons.
h 1. Cor. 4. 14.
28 N. in uwe ingewanden / ofte herte; om ons ghelijcke affectie ofte liefde toe te dragen.
i Deut. 7. 2. 1. Cor. 5. 9.
29 D. een jock / ofte gemeynschap met de gene die van ongelijcke Religie zijn / gelijck de afgodische Heydenen waren. Waer mede hy niet allerley gemeynschap en verbiet / want dat soude strijden met het gene hy geseght heeft / 1. Corinth. 5. vs. 10. maer alleen sulcke ghemeynschap / waer door sy oock tot de gemeynschap van hare afgoderye / ofte andere sonden souden worden ghebracht / ofte de ongeloovighe in hare sonden gestercкt: ende is een gelijckenisse genomen uyt de Wet / Deut. 22. 10. daer Godt verbiedt dat sy in het ploegen den osse ende den esel niet en souden t'samen voegen. k 1. Sam. 5. vss. 1, 2. 1. Reg. 18. 21. 1. Corinth. 10. 21. Ephes. 5. 11. 30 Dit is een Hebreeusch woort / ende betekent eenen die sonder jock is / ofte niemant nuttigh. Hier wort het genomen voor den Satan selve / die alle gehoorsaemheydt Godts van hem heeft geworpen. Siet 1. Sam. 1. 16. 31 Namel. die tot den dienst des waren Godts is geheylight. l 1. Corinth. 10. vss. 7, 14. m 1. Cor. 3. 19. ende 6. 12. Ephe. 21. 11. Hebr. 3. 6. 1. Petr. 3. 5. 32 N. die in Christum gelooft. Ephes. 2. vss. 21 / 22. 1. Pet. 2. 5. 33 D. die niet alleen selve leeft / maer allen een autheur des levens is. Act. 17. 25. ende wordt dese tijtel hier Gode gegeven tegen de stomme ende doode afgoden. 34 Dese woorden zijn genomen ten deele uyt Levit. 26. vss. 11 / 12. ten deele uyt Ezech. 37. 26. n Exod. 29. 45. Levit. 26. 11. Ezech. 37. 26. 35 Dese woorden zijn genomen uyt Jesai. 52. 11. alsoo dat dese vermaninge Pauli uyt verscheyden plaetsen by een gevoeght is. o Iesai. 52. 11. Apoc. 18. 4. p Ierem. 31. 1.

Het vij. Capittel.

1 Den Apostel treckt uyt de voorgaende beloften Godts een nieuwe vermaninge tot heylichmakinge. 2 ende verantwoort wederom sijnen wandel onder haer. 3 Betuyght sijne sonderlinge genegenheyt tegens haer / oock selfs in't midden van alle verdruckingen / ende versekert oock hem van de hare tegen hem. 6 in welck gevoelen hy door Titi comste ende getuygenisse meer is gesterckt. 8 Ende hoewel hy haer door sijne ernstige bestraffinge te voren bedroeft hadde / so bekent hy dat dese droefheyt nochtans eene droefheyt na Godt is geweest. 10 'twelck hy bewijst uyt de vruchten van deselve droefheyt. 13 ende uyt de blijdschap Titi na sijn wederkeeren. 14 die alles also by haer hadde bevonden / gelijck den Apostel van haer hadde vertrouwt.

1 DEwijle wy dan [1] dese beloften hebben / geliefde / laet ons ons selven reynigē van alle besmettinge [2] des vleeschs ende des geests / [3] voleyndigende de heylichmakinge in de vreese Godts.

2 [4] Geeft ons plaetse: wy en hebben niemandt [5] verongelijckt / wy en hebben niemandt [6] verdorven / wy en hebben by niemandt [7] ons' voordeel gesocht.

3 Ick en segge [dit] niet [8] tot [uwer]

1 N. waer van in't eynde van het voorgaende cap. is gesproken.
2 D. des lichaems ende der ziele: gelijck hoererie / afgoderie / &c. beyde lichaem ende ziele besmetten. Siet 1. Corinth. 6. vs. 20.
3 Dat is / meer ende meer volbrengende door het voortbrengen van de vruchten derselve. Siet Joan. 15. 1 / 2.

4 D. geeft onse vermaninge plaetse. Ofte / geeft ons plaetse in uw' herte gelijck wy u doen in het onse. Siet hier voren capp. 6. 11. 12. 13. 5 Namel. door heerschappysucht over u. 6 Namel. door valsche leeringhen / ofte quade exemplen. 7 Namel. door pluymstrijckingen / om gewin van u te hebben. Siet van de eygenschap van dit woordt cap. 2. 10. Ende zijn dese de dry fauten daer door hy met eenen de valsche Apostelen beschrijft. 8 Namel. als of ghy ondanckbaer ofte trouwloos tegen my geweest waert. Ofte / als of ick my van u beklaeghde: maer (wil hy seggen) om den valschen Apostelen / die my by u soecken verdacht te maken / den mont te stoppen / en om mijne sorge over u te bewijsen / gelijck v. 12. wordt verklaert.

veroordeelinge. Want ick hebbe [a] te voren geseght/dat ghy in onse herten zÿt/om [9] t'samen te sterven / ende t'samen te leven.

4 Ick hebbe vele vrymoedicheyt in't spreken tegen u / ick hebbe veel roems over u: Ick ben vervult met vertroostinge/ [b] ick ben zeer overvloedigh van blÿdschap in alle onse verdruckinge.

5 Want oock als wy in Macedonien gecomen zÿn/so en heeft [10] ons' vleesch geen ruste gehadt / [c] maer wy waren in alles verdruckt: van buyten was [11] strÿdt / van binnen [12] vreese.

6 [d] Doch Godt/ die de nedrige vertroost / heeft ons getroost [13] door de comste Titi.

7 Ende niet alleen door sÿne comste/ maer oock door de vertroostinge/met welcke hy over u vertroost is geweest / als hy ons verhaelde [14] uw verlangen / [15] uw kermen / [16] uwen yver voor my: alsoo dat ick te meer verblÿdt ben geweest.

8 Want hoewel ick u [17] inden Sendt-brief bedroeft hebbe / 't en berouwt my niet / hoewel het my [18] berouwt heeft: Want ick sie dat de selve Sendt-brief / hoe wel voor eenen cleynen tÿdt / u bedroeft heeft.

9 Nu verblÿde ick my/ niet om dat ghy bedroeft zÿt geweest/ maer om dat ghy bedroeft zÿt geweest tot bekeeringe. Want ghy zÿt bedroeft geweest na Godt/ [19] so dat ghy in geen dinck schade van ons geleden en hebt.

10 [e] Want de droefheyt [20] na Godt werckt een onberouwlÿcke bekeeringe tot salicheyt: maer [21] de droefheyt der werelt werckt de doodt.

11 Want siet / dit selve dat ghy na Godt zÿt bedroeft geworden / hoe groote [22] neersticheyt heeft het in u gewrocht? ja [23] verantwoordinge/ja [24] onlust/ ja [25] vreese/ja [26] verlangen/ja [27] yver/ja [28] wraecke: in alles hebt ghy u selven bewesen [29] reyn te zÿn in dese [30] saecke.

12 Hoewel ick dan aen u geschreven hebbe/ [31] [dat] en is niet om diens wille [32] die onrecht gedaen hadde / noch om diens wille [33] dien onrecht gedaen was: maer op dat [34] onse vlÿticheyt [35] voor u soude by u openbaer wordē/in de tegenwoordicheyt Gods.

13 Daerom zÿn wy vertroost geworden over uwe vertroostinge: ende zÿn noch overvloedelÿcker verblÿdt geworden over de blÿtschap Titi/om dat sÿnen geest [36] van u allen verquickt is geworden.

14 Want indien ick yet by hem over u geroemt hebbe/so en ben ick niet beschaemt geworden: maer gelÿck wy alles met waerheyt tot u gesproken hebben/ also is oock onsen roem die [ick] by Titum [geroemt hebbe], [37] waerheyt geworden:

15 Ende sÿn [38] innerlÿcke bewegingen zÿn te overvloediger tegen u / als hy uwer aller gehoorsaemheyt overdenckt / hoe ghy hem met vreese ende beven hebt ontfangen.

16 Ick verblÿde my dan/dat ick in alles [39] van u vertrouwen mach hebben.

---

a 2. Cor. 6. vs. 11, 12, 13.
9 Een maniere van spreken / waer door de meeste liefde ende gunste tegen yemant wordt uyt gedruckt / namelick dat hy bereydt is met hem te leven ende te sterven.
b Matth. 5. 12. Actor. 5. 41. Philip. 2. 17. Coloss. 1. 24.
10 D. ons' lichaem. Niet dat de ziele niet mede haer deel en heeft aen de verdruckingen/maer om dat de vervolgingē meest op den uytwendigen mensche aengerecht worden/ ende Godt daer en tusschen den geest dickmaels verquickt ende vertroost.
c Actor. 16. 19, 23.
11 Namel. die ons aenghedaen wierdt van de Heydenen ende Joden / die buyten de Ghemeynte waren.
12 N. door de sorge die wy hadden van de swarigheden die binnen de Gemeynte gerefen warē. 2. Cor. 11. vss. 28/29. Siet diergelijcke wijse van spreken 1. Corint. 5. vs. 12.
d 2. Cor. 1. 4.
13 Namel. die ons tegen de vervolginge van buyten door sÿne tegenwoordigheydt heeft gesterckt/ ende van den standt uwer Gemeynte van binnen/ eñ van uwe genegenheyt tot ons beter heeft onderricht / ghelijck het volghende vers verklaert.
14 Namel. nae mijn komste tot u.
15 N. over mijne verdruckingen ende ongenoegen.
16 N. tegen de ongehoorsame: eñ oock in het aennemen van de bestraffingen ende vermaningen in den voorgaendē brief tot u door my ghedaen: waer van hy in de volgende vssen breeder handelt.
17 N. door mijn ernstigh schrijven ende bestraffen over het dulden van den bloedt-schender/ende andere gebreken onder u. Siet 1. Cor. 5. capittel/ ende volgens.
18 D. wee gedaen heeft/ dat ick so hart moest schrijven: gelijck het een vader wee doet wanneer hy sÿne kinderen hardt moet bestraffen / hoe wel hy sulcks met recht doet / ende tot haren besten.
19 Ofte / op dat ghy in geen dinck schade van ons en soudt lijden.
e 2. Sam. 12. 13. Mat. 26. 75. Luc. 18. 13.
20 D. die van Godt komt / Gode aengenaem is / ende den sondaer tot Godt brenght: wanneer namelick het herte des sondaers daer over recht bedroeft is / dat hy Godt sÿnen Vader door sÿn sonde vertoornt heeft / met een vertrouwen van de vergevinge der selve door Christum Iesum, vergeselschapt met een vast voornemen van de sonde te vlieden: gelijck de exempelen van David/ des verloren soons / der sondaresse/ Petri / ende anderer uytwijsen.
21 Dat is/ welcke in wereltsche menschen is/ om 't verlies van wereltsche saken/ofte die uyt vreese van Godts straffe alleen wort veroorsaeckt / waer op verhardinge inde sonde / wanhope/ ende eyndelick de verdoemenisse selve volght/ gelijck in Cain / Achitophel/ Achab/ Judas / ende diergelijcke te sien is.
22 Ofte / sorchvuldigheydt ende bekommeringe over de sonde die begaen was om die te beteren.
23 Ofte / verontschuldinge: namelick dat sulcks niet en was geschiet uyt moetwille ofte toe-stemminge van de begangene sonde.
24 Ofte / beswaertheydt over de selve sonde/ verdrietelickheydt, qualickneminge.
25 Namel. van de Goddelicke ende kerckelicke straffe over die sonde/ soo sy niet en wierde gebetert.
26 D. gewilligheyt ende sonderlinge begeerte om de selve te beteren.
27 Namel. in het volbrengen van 't gene den Apostel haer bevolen hadde tot weeringe van dese ergernisse.
28 Dit kan verstaen worden van de kerckelicke straffe selve over dese sonde / ofte oock van het verdriet dat sy hier over hebben bewesen/ het welck als een wraecke was over haer selven/dat sy te voren soo nalatigh hier in geweest waren.
29 N. niet van alle fauten/ want naelatigheyt is oock een faute/ maer van eenich genoegen daer aen te hebben / ofte van moetwillighlick daer in gehandelt te hebben.
30 Ofte/ handel, daet.
31 Namel. soo seer / ofte voornamelick. Een maniere van spreken gelijck 1. Corinth. 9. vss. 9/10.
32 D. des persoons die de bloedt-schande gedaen heeft. Ofte der gene die hare broeders voor ongeloobige Rechters getrocken / ofte verongelijckt hadden.
33 Hier door verstaen sommige den Vader van desen persoon / diens huysvrouwe hy by hem ghenomen hadde. Andere verstaen het van die/ dien ongelijck geschiet was voor het gerichte der ongeloobige Overheden/ waer van hy geschreven hadde. 1. Corinth. 6. 1/ &c.
34 D. onse sorge voor den welstant ende goeden naem van de gantsche Gemeynte. Andere lesen uwe vlijtigheydt voor ons.
35 Ofte / aen u, dat is / die tot uwen dienst aengewent is.
36 Namel. siende hoe gewilligh ghy geweest zÿt om mijne vermaningen ende sÿnen persoon aen te nemen / ende hem alle gunste te bewijsen.
37 D. waerachtigh bevonden.
38 Gr. ingewanden. dat is / genegentheyt ende liefde. Een Hebreeusche wijse van spreken.
39 Gr. in u vertrouwe.

Het viij. Capittel.

1 Paulus stelt den Corintheren voor het exempel der Gemeynten van Macedonien/ die een milde handreyckinge gedaen hadden voor de arme geloovige te Jerusalem. 6 ende verklaert dat hy Tito bevel gegeven hadde om diergelijcke oock by haer te bevoorderen. 9 Stelt oock haer voor het exempel Christi, die arm geworden is / om ons door sÿne armoede rijck te maken. 10 ende vermaent haer nu wel te voleyndigen 't gene sy over een jaer wel hadden begonnen. 13 Doch niet alsoo dat sy haer selven souden benauwen / om andere te verlichten / maer om uyt haren overvloet het gebreck der andere te vervullen. 15 gelijck in het versamelen van het Manna geschiet was. 16 Betuyght voorder dat Titus om sulcks over te brenghen tot haer gereyst was. 18 met noch een ander broeder die van de Gemeynten daer toe was vercoren. 20 om alle opsprake voor te komen. 22 ende noch een derde / wiens getrouwicheyt nu meermaels was beproeft/ soo wel by hem als by de Gemeynten.

1 Voorts maecken wy u bekent/ broeders / [1] de genade Gods die [2] in de Gemeynten van Macedonien gegeven is:

2 Dat in vele beproevinge der verdruckinge [3] de overvloedt harer blÿdschap/ ende [4] hare zeer diepe armoede overvloedich geweest is [5] tot den rÿckdom harer [6] goetdadicheyt.

3 Want sy zÿn na vermogen (ick betuyge't) ja boven vermogen gewillich geweest.

4 [a] Ons met vele [7] vermaninge biddende dat wy wilden [8] aennemen [9] de gave ende [10] de gemeynschap deser bedieninge / die voor [11] de heylige geschiet.

5 Ende [deden] [12] niet [alleen] gelÿck wy gehoopt hadden / maer [13] gaven haer selven eerst aen den Heere / ende [daer na] aen ons/ door den wille Godts.

6 Also dat wy Titum vermaenden/ dat gelÿck hy te voren [14] begonnen hadde/ hy oock also noch [15] dese gave by u [16] voleynden soude.

7 So dan gelÿck ghy in alles overvloedich zÿt/ in geloove/ ende in woort / ende in kennisse / ende in alle neersticheyt / ende in uwe liefde tot ons/ siet dat ghy oock in dese gave overvloedich zÿt.

8 Ick en segge [dit] niet [17] [als] gebiedende/maer [als] [18] door de neersticheyt van andere oock de oprechticheyt uwer liefde beproevende.

9 Want ghy wetet de genade onses Heeren Jesu Christi / [b] dat hy om uwent wille [19] is arm geworden/ [20] daer hy rÿck was/ op dat ghy door sÿne armoede soudet [21] rÿck worden.

10 Ende [22] ick segge in desen [mijne] meyninge. Want dit is u oorbaer / als die niet alleen het doen / maer oock [23] het willen van over een jaer te voren hebt begonnen.

---

1 D. de weldadigheyt door de ghenade Godts/ die hare herten beweeght heeft om soo milden handreyckinge te doen aen de arme te Jerusalem / ghelijck het volgende vs verklaert.
2 Ofte/ door.
3 N. spruytende uyt het geloove in Christum, niet tegenstaende alle verdruckinge. Siet Rom. 5. 3.
4 D. hoe wel sy door de groote verdruckingen tot de uyterste armoede schenen gekomē te zÿn / nochtans zÿn sy overvloedigh geweest in't geven.
5 D. tot overvloedige mildicheyt/ghelijck het volgende vs uytwijst.
6 Ofte / eenvoudigheyt, oprechtigheyt. N. in't geven.
a Actor. 11. 29. Rom. 15. 26. 1. Corinth. 16. 2. 2. Corinth. 9. 1.
7 Ofte/ vertroostinge.
8 D. op ons nemen.
9 Gr. de genade. dat is / de goetwillige gave.
10 Dat is / de sorghe om die collecte wel te bestellen/ ende te rechter-handt te doen komen / als een teecken van hare gemeynschap met deselve.
11 Namel. te Jerusalem. Siet 1. Cor. 16. vss. 3/4. Rom. 15. 26.
12 D. deden meer als wy gehoopt ofte verwacht hadden.
13 Namel. noch vlijtelicker ende overvloediger.
14 N. u lieden tot alle geestelicke deugden te verwecken/gelijck in het volgende vs verklaert wort.
15 Gr. genade, dat is / dese gifte der weldadigheydt/ gelijck vss. 1/7/19.
16 D. tot een goet eynde soude brengen.
17 Gr. nae bevel.
18 D. door het exempel der neerstigheyt ende mildigheyt van de Gemeynten in Macedonien.
b Luc. 9. 58.
19 Namel. wanneer hy hem selven heeft vernietight de gedaente eenes dienstknechts aennemende. Philip. 2. 5/ &c.
20 Namel. een heere van alle dingen. Siet Hebr. 1. 2.
21 D. aller sÿner geestelicke ende hemelsche goederen deelachtigh worden. 1. Corinth. 1. 30.
22 Gr. ick geve: gelijck 1. Corinth. 7. 25.
23 D. het doen met vlijtigheydt ende gewilligheydt: Want dat is meer als alleen willen / ofte alleen doen.

11 Maer nu volleyndicht oock het doen: op dat gelijck als'er geweest is de volveerdicheyt des gemoets om te willen / daer oock alsoo zy het volleyndigen [24] uyt het gene dat ghy hebt.

12 [c] Want indien te voren de volveerdicheyt des gemoets daer is / [d] so is yemant [25] aengenaem na 't gene dat hy heeft / niet na 'tgene dat hy niet en heeft.

13 Want [dit en segge ick] niet op dat andere souden verlichtinge hebben / ende ghy [26] verdruckinge:

14 Maer [op dat] uyt gelijckheyt / in desen tegenwoordigen tijdt / uwen overvloet [zy] om haer gebreck [te vervullen]: [27] op dat oock haren overvloedt zy om uw' gebreck [te vervullen], [28] op datter gelijckheyt worde.

15 Gelijck [29] geschreven is / [e] Die veel [versamelt hadde], en hadde niet over: ende die weynich [versamelt hadde], en hadde niet te weynich.

16 Doch Gode zy danck / die [30] deselve neerstichheyt voor u in het herte Titi gegeven heeft /

17 Dat hy de vermaninge heeft aengenomen / ende zeer neerstigh zijnde gewilligh tot u [31] gereyst is.

18 Ende wy hebben oock met hem gesonden [32] den broeder / die lof heeft in den Euangelio door alle de Gemeynten.

19 Ende dat niet alleen / maer hy is oock [33] van de Gemeynten vercoren om met ons te reysen [34] met dese gave / die van ons bedient wort tot de heerlickheyt des Heeren selve / ende [35] de volveerdicheyt uwes gemoets.

20 [36] Dit verhoedende / dat ons niemandt en moge [37] lasteren in desen overvloedt / die van ons wort bedient:

21 [f] Als die besorgen 'tgene eerlijck is / niet alleen voor den Heere / maer oock voor de menschen.

22 Wy hebben oock met haer gesonden [38] onsen broeder / welcken wy in vele dingen dickmael beproeft hebben dat hy neerstigh is: ende nu veel neerstiger door het groot vertrouwen [39] dat [hy heeft] tot u lieden.

23 Het zy [dan] [40] Titus / hy is mijn medegesel / ende mede-arbeyder by u: het zy [41] onse broeders / zy zijn [42] afgesanten der Gemeynten / [ende] [43] een eere Christi.

24 Bewijst dan aen haer de bewijsinge uwer liefde / ende onses roems van u / oock [44] voor het aengesicht der Gemeynten.

24 D. nae de mate van het gene dat ghy hebt.
c Marc. 12. 43. Luc. 21. 3.
d Prov. 3. 28. 1. Petr. 4. 10.
25 N. Gode / in het uytdeelen van sijne gaven. Siet Marc. 12. 43. 2. Cor. 9. 7.
26 D. op dat andere soudẽ overvloet door uwe gaven verkrijgen / ende ghy gebreck hebben / ofte u te zeer benauwen.
27 N. wanneer ghy in den tijt der vervolginghe / ofte andersins / hare hulpe oock soudt moghen van doen hebben. Andere meenent van dẽ overvloedt der geestelicke gaven / die die van Jerusalem den Heydenen te blijtelicker ende te bequamer souden mede-deelen / wanneer sy om den tijdtlicken leeftocht haer niet en souden moetẽ bekommeren.
28 N. in het geven ofte ontfangen nae den noodt ende overvloet van een yeder. Ofte / op dat het een lidt niet te seer en overvloeye / ende het ander niet te benauwt en zy: het welck met het volgende vs wel so wel over een komt.
29 N. Exod. 16. 18. in 't versamelẽ van 't Manna. Want die veel versamelt hadden / en namen daer uyt maer elck een gomer tot haren leeftocht / die weynigh / vervulde dat selve gomer uyt het gene van andere versamelt was / dat yemandt meer te huys bracht / verderf ende ginck verloren.
e Exod. 16. 18.
30 D. dese sorghvuldigheyt om u oock hier toe te vermanen ende bewegen / gelijck het volgende vs verklaert.
31 Gr. uytgegaen.
32 Desen meynen vele oude Leeraers dat Lucas soude geweest zijn / die het Euangelium Christi beschrevẽ heeft: maer alsoo hier niet van het Euangelium te beschrijven / maer van het selve te prediken / gesproken wordt / soo is dat onseker: gelijck oock dat het Barnabas soude zijn.

33 Het Griecks woordt beteeckent eygentlick eene verkiesinge die met opstekinge ofte uytreyckinge der handen geschiet: alsoo dat Paulus niet alleen selve desen hier toe en hadde geordineert / maer oock de Gemeynten van Macedonien. Siet van dit woort oock Actor. 14. 23. 34 D. weldaet / gifte / weldadige handtreyckinge / gelijck meermaels te voren. 35 D. tot een bewijs van uwe goetwilligheyt ende mildadicheyt. 36 N. door het byvoegen van andere / die desen last nevens ons hebben aengenomen / gelijck het volgende verklaert 37 Ofte / berispen, met quaet achterdencken beswaren / soo wy soodanige overvloedighe aelmoesse alleen hadden overgebracht / het welck van de valsche Apostelen / ende andere vyanden des Euangeliums / lichtelick hadde komen geschieden. f Rom. 12. 17. 38 Dese meynen sommige dat Apollos geweest soude zijn. Doch is oock onseker. 39 Ofte / dat wy hebben. 40 Gr. van Titus, dat is / wilmen weten wie Titus is. 41 N. die van de Gemeynten van Macedonien nevens Titum hier toe zijn verkoren / waer van hy gesproken hadde vs 18 / 22. 42 Gr. Apostelen, gelijck dit woort oock voor allerley Leeraers ende Gesanten somwijlen genomen wordt. Siet Rom. 16. 7. 43 Gr. een heerlickheyt Christi, D. sulcke persoonen waer door de eere Christi sonderlinge wordt gevoordert. 44 D. als die tot getuyghen van dese uwe liefde ende weldadigheydt sult hebben alle de Gemeynten die daer van kennisse sullen krijgen.

Het ix. Capittel.

1 D'Apostel betuyght dat hy genoechsaem versekert is van de genegenheyt der Corintheren tot het voorderen van dese collecte. 3 ende geeft reden / waerom hy de genoemde broeders tot haer voor uyt heeft gesonden / namelijck op dat alles soude gereedt zijn / wanneer hy sal comen. 6 Vermaent haer om mildelijck ende gewillichlijck te geven met verscheydene redenen genomen van Godts milden segen / liefde / ende genade over de gene die mildelijck sullen zaeyen. 11 ende van de dancksegginge die daer over sal geschieden tot Godt / van de gene die harer mildadicheyt sullen deelachtigh worden. 14 ende van de gebeden die sy voor haer sullen doen tot Godt.

1 [a] Want van [1] de bedieninge die voor de heylige [geschiet], is my onnoodigh [2] aen u te schrijven.

2 Want ick weet de volveerdicheyt uwes gemoets / van welcke ick roeme over u by de Macedoniers / dat [3] Achaja van over een jaer bereydt is geweest: ende den yver van u [begonnen] heeft'er vele verweckt.

3 Maer ick hebbe [4] dese broeders gesonden / op dat onsen roem die [wy] over u [hebben], niet en soude ydel gemaeckt worden in desen deele: op dat (gelijck ick geseght hebbe) ghy [5] bereydt mooght zijn.

4 [Ende] dat niet mogelijck / so [6] de Macedoniers met my quamen / ende u onbereyt vonden / wy (op dat wy niet en seggen / ghy) beschaemt en worden [7] in desen vasten gront der roeminge.

5 Ick hebbe dan noodigh geacht dese broeders te vermanen / dat sy eerst tot u souden komen / ende voor-bereyden uwen [8] te voren aen-gedienden segen / op dat die gereedt zy / alsoo [9] als eenen segen / ende niet [10] als eene vreckheyt.

6 Ende dit [segge ick], [b] die spaersaemlick zaeyt / sal oock spaersaemlick maeyen: ende die [11] in segeningen zaeyt / sal oock in segeningen [12] maeyen.

7 Een yegelijck [doe] gelijck hy in [sijn] herte [13] voorneemt: [c] niet uyt droefheyt ofte uyt [14] nootdwanck. [d] Want Godt heeft eenen blymoedigen gever lief.

8 Ende Godt is machtigh [15] alle genade te doen overvloedigh zijn in u: op dat ghy in alles alle tijdt / [16] alle genoechsaemheydt hebbende / tot allen goeden wercke overvloedich mooght zijn.

9 Gelijck'er [17] geschreven is / [e] Hy heeft gestroyt / hy heeft den armen gegeven: [18] sijne gerechticheyt [19] blijft in der eeuwicheyt.

10 Doch die het zaedt den zaeyer verleent / [20] die verleene oock broodt tot spijse / ende vermenichvuldige uw' gezaeysel / ende vermeerdere de vruchten uwer [21] gerechticheyt:

11 Dat ghy in alles rijck wordet tot alle [22] goetdadicheydt / welcke door ons [23] werckt dancksegginge tot Godt.

12 Want de bedieninghe van desen [24] dienst en vervult niet alleen het gebreck der heylige / maer is oock overvloedigh door vele danckseggingen tot Godt:

13 Dewijle sy door de [25] beproevinge deser bedieninge Godt verheerlicken over de [26] onderwerpinge uwer belijdenisse onder het Euangelium Christi / ende [over] de goetdadicheyt der mededeylinge aen haer ende aen alle:

14 Ende door [27] haer gebedt voor u /

a Actor. 11. 29. Rom. 15. 26. 1. Cor. 16. 2. 2. Cor. 8. 4.
1 Hier door kan verstaen worden / ofte de handt-reyckinge selve / ofte de wijse van die te collecteren / ende nae Jerusalem af te senden / die hy geheel haer goetduncken over geeft / om dat hy wist dat sy daer toe al over lange volveerdigh waren geweest / ende genoechsame voorsichtigheyt hadden / om het selve wel ende behoorlick te doen.
2 Namel. breeder ofte voorder.
3 Waer van Corinthus de hooft-stadt was. Siet Rom. 15. vs. 26. ende 1. Cor. 1. 2.
4 N. Titum met de twee andere / daer van in het voorgaende cap. vermaent is.
5 N. tegen dat ick kome / gelijck het volgende vs verklaert.
6 Dat is / de broeders die van de Gemeynten van Macedonien verkoren waren tot het over brengen van hare collecte.
7 Gr. in die selfstendigheydt des roems, dat is / in mijn vertrouwen ende vrymoedigen roem over u / Namel. dat het aen u niet en soude gebreken.
8 Dit kan verstaen worden / ofte van het gene Titus haer van Paulo hadde aengedient in sijn wederkeeren van haer / gelijck af te nemen is uyt cap. 7. 13. Ofte van het gene Paulus aen haer daer van te voren hadde gheschreven in den eersten brief aen het begin van het 16. cap.
9 D. als een vrywillige ende milde gave / gelijck eenen segen die eygenschap heeft / dat'se uyt een toe-ghenegen ende milde herte voortkomt, een Hebr. wijse van spreken.
10 D. als een gifte van vrecke lieden af-geperst. Het Gr. woort beteeckent eygentlick gierichheydt / ofte begeerte om meer te hebben: van hoedanige menschen men seer qualick kan verkrijgen dat sy yet geven / ofte so'se yet geven het is onghewilligh ende als van haer uytgeperst.
b Prov. 11. 24. Galat. 6. 7.
11 D. vrywillighlick ende mildelick / gelijck in het voorgaende vs. Verstaet altijdt / nae dat yemant heeft / gelijck 2. Corinth. 8. 12.

12 D. van Godt overvloedige vergeldinge ontfangen. Galat. 6. 9. 13 Ofte / willekeurt, verkiest. Namel. uyt vrywilligheydt. c Deuter. 15. 7. Rom. 12. 8. 14 D. uyt vreese van andersins doende berispt te worden / ofte sijn aensien by de menschen te verliesen. d Exod. 25. 2. ende 35. 5. 15 Dat is / middel om weldadigh te mogen zijn tegen een yeder. 16 Namel. niet alleen by u selven in u gemoet / het welck een groot gewin is. 1. Tim. 6. 6. maer oock overvloet om andere te komen in allerley noot te hulpe komen. 17 Namel. Psal. 112. 9. daer de Propheet de eygenschappen van een Godtsaligh man oock op dese wijse beschrijft. e Psal. 112. 9. 18 D. sijne weldadigheydt / ofte sijne wercken der barmhertigheydt / gelijck dit woort by de Hebreen dickmael alsoo wort genomen. Siet Psal. 112. 9. 19 Namel. in de gedachtenisse der menschen / ende oock Godes / om in der eeuwigheydt uyt genade beloont te worden. Matth. 25. 34 / &c. Luc. 12. 33. ende 16. 9 / &c. 20 Andere onderscheyden dit alsoo / ende oock broot tot spijse, die verleene ende vermenighvuldige, &c. 21 D. weldadigheydt. gelijck vs. 9. 22 Ofte / eenvoudigheyt. 23 Namel. by de arme ende gebreck-lijdende / die verweckt worden om Godt te dancken / wanneer sy soodanige weldaden van ons ontfangen / gelijck de volghende versen naerder verklaren. 24 Gr. Leitourgias, welck woort wel beteeckent allerley publijcken dienst / gelijck Actor. 13. 2. is aengeteeckent / maer wordt oock somwijlen genomen voor eenen dienst der offeringe / gelijck de aelmoessen oock geestelicke offeranden genaemt worden. Phil. 4. 18. Hebr. 13. 16. welcke beteeckeninge daerom hier oock niet qualick en past. 25 Ofte / goetkeuringe, goetachtinge. 26 D. dat ghy hier mede opentlick belijdt ofte getuyght / dat ghy u in alles den Euangelio Christi onderwerpt / het welck oock de wercken der liefde bysonderlick aenprijst. 27 Namel. het welck de geloovige te Jerusalem / door uwe weldadigheydt verweckt zijnde / te yveriger voor u doen sullen.

welcke

welcke [28] na u verlangen / [29] om de uytnemende genade Godts over u.

15 [30] Doch Gode zy danck voor sÿne onuytsprekelÿcke gave.

28 Ofte/ seer begeerigh zijn nae u, namelick om uwen welstant daghelicks te mogen hooren. Het kan oock overgheset worden / welcke u groote genegentheyt toe dragen.

29 D. om dat sy door ons ende andere verstaen hebben/ hoe grooten genade / ende wat grooter gaven / de Heere uwe Gemeynte gegeven heeft. Act. 21. vss. 18/19. 30 Hier mede besluyt den Apostel desen geheelen handel / om haer te vermanen / dat de eere van alle den voorverhaelden roem ende gaven/ daer hy van gesproken ende daer over hy haer gepresen hadde / niet eygentlick haer/ maer Gode alleen moest toe-geschreven worden / tot harer vernederinge.

Het x. Capittel.

1 Paulus / uyt oorsaecke dat sommige valsche Apostelen onder haer seyden/ dat sijn schriften wel aensienlÿck was / maer sijne tegenwoordicheyt van cleynen aensien / 3 handelt van de Apostolische macht / die Godt hem gegeven hadde om de ongehoorsame in sÿne Gemeynte te bedwingen. 4 niet door vleeslÿcke maer door geestelÿcke wapenen / die daertoe crachtich zijn door Godt. 8 Doch dat hem dese macht gegeven was tot stichtinge / ende niet tot nederwerpinge. 10 die hy niet alleen afwesende door brieven/ maer oock tegenwoordich zÿnde met der daet tegen sulcke sal bewÿsen. 12 Dat hy met dese macht gesterckt zÿnde het Euangelium tot daer toe hadde verbreydt. 15 Niet daer andere te voren hadden gearbeydt. 16 ende dat hy sulcks noch meynde te doen / niet alleen by haer / om haer te versterken / maer oock in de landen boven haer gelegen. 17 Doch dat hy dit seght / niet om hem selven/ maer om Godts genade onder haer te roemen.

1 Voorts ick Paulus selve [1] bidde u door de sachtmoedicheyt ende [2] goedertierenheyt Christi/ die [3] tegewoordich zÿnde wel [4] geringh ben onder u/ maer afwesende stout ben tegen u:

2 Ick bidde dan / dat ick tegenwoordich zÿnde [5] niet stout en magh zÿn met die vrymoedicheyt/ waermede ick geacht worde [6] stoutelÿck gehandelt te hebben teghen sommige/ die ons achten als of wy [7] na den vleesche wandelden.

3 Want [8] wandelende in den vleesche [9] en voeren wy den crÿgh niet [10] nae den vleesche:

4 [a] Want [11] de wapenen onses crÿghs en zÿn niet [12] vleeschlÿck / maer [13] crachtigh door Godt/ [b] tot nederwerpinge [14] der sterckten.

5 Dewÿle wy [15] de overleggingen ter [16] nederwerpen / ende alle [17] hoochte die haer verheft tegen de kennisse Godts/ ende alle gedachte gevangen leyden tot de gehoorsaemheyt [18] Christi:

6 Ende gereedt hebben ['tgene dient] om [19] te wreken alle ongehoorsaemheyt / wanneer uwe gehoorsaemheyt sal [20] vervult zÿn.

7 Siet ghy aen dat [21] voor oogen is? Indien yemandt by hem selven betrouwt dat hy Christi is / die dencke dit wederom uyt hem selven/ dat gelÿckerwÿs hy Christi is / alsoo wy oock Christi zÿn.

8 Want indien ick oock yet overvloediger soude roemen [22] van onse macht/ welcke de Heere ons gegeven heeft [c] tot [23] stichtinge / ende niet tot uwer nederwerpinge/ so en sal ick niet beschaemt worden:

9 Op dat ick niet en soude schÿnen als of ick u [24] door de brieven wilde verschricken.

10 Want de brieven ([25] seggen sy) zÿn wel gewichtigh ende krachtigh: maer de tegenwoordicheyt des lichaems is swack/ [26] ende de reden is verachtelÿck.

11 De sulcke bedencke dit / dat hoedanige wy zÿn in den woorde door brieven/ als wy afwesich zÿn / wy oock soodanige zÿn [27] in der daet / als wy tegenwoordigh zÿn.

12 [d] Want wy en durven ons selven niet [28] rekenen / ofte vergelÿcken met sommige die haer selven prÿsen: maer dese [29] en verstaen niet dat sy haer selven [30] met haer selven meten / ende haer selven [31] met haer selven vergelÿcken.

13 Doch wy en sullẽ niet roemen [32] buyten de mate: [e] maer dat wy/ na de mate des regels / [33] welcke mate ons Godt toegedeelt heeft/ [34] oock tot u toe zÿn gecomen.

14 Want wy en strecken ons selven niet te wÿdt uyt / [35] als die tot u niet en souden comen : want wy zÿn oock gecomen tot u toe/ inden Euangelio Christi.

15 Niet roemende [36] buyten de mate [37] in anderer [luyden] arbeydt / maer hebbende hope / als uw' geloove sal [38] gewassen zÿn/ dat wy onder u lieden overvloedelÿck sullen [39] vergrootet worden [40] na onsen regel:

16 Om het Euangelium te vercondigen in de [plaetsen] die op gene zÿde van u [gelegen] zÿn : niet om te roemen [41] in een anders regel over het gene dat [alreede] bereydt is.

17 [f] Doch wie roemt / die roeme [42] in den Heere.

18 [g] Want niet die hem selven prÿst/ maer dien de Heere prÿst/ die is [43] beproeft.

1 Ofte/ vermaene.
2 Gr. billickheyt, bescheydenheyt.
3 Gr. nae het aengesichte, D. teghenwoordigh / ofte nae het uyterlick gelaet.
4 Ofte / nedrigh. Dese woorden verhaelt Paulus / als uyt den mondt van eenige valsche Apostelen/ die de ernstige vermaningen des Apostels in den voorgaenden brief gestelt/ op sulcke wijse sochten krachteloos te maken.
5 D. niet gedwongen en worde door deser ongehoorsaemheyt/ om tegenwoordigh zÿnde sulcke vrymoedigheydt in het straffen met der daet te gebruycken.
6 N. in het schrijven ende dreygen/ wanneer ick niet tegenwoordigh en ben.
7 D. vleeschelicke ofte menschelicke wijsen van doen gebruyckten / om ons by de menschen aensien te maken.
8 D. in dit leven/ als een swack ende geringh mensche. Siet Hebr. 5. 7.
9 Alsoo noemt hy sÿnen handel ende wandel onder de menschen in het verbreyden des heyligen Euangeliums. Siet 1. Tim. 1. 18. ende 2. Timot. 4. 7.
10 D. nae de wijse van vleeschelicke ofte bedriechlicke menschen. Siet 2. Cor. 1. 17. want alsoo pleeght de Apostel dit woordt nae den vleesche op verscheydene plaetsen te gebruycken.
a Ephes. 6. 13. &c.
11 D. de middelen die wy gebruycken om door het Euangelium Christi de menschen te bekeeren / ende onder het rijcke ende de gehoorsaemheydt Christi te brengen.
12 D. sulcke als de natuerlicke menschen plegen te gebruycken / om andere ofte met welsprekentheydt / ofte met bedriegerye / ofte met gewelt onder haer te brengen.
13 Gr. Gode krachtigh. dat is / door de kracht die Godt daer by voeght / soo in het doen van wonder-teeckenen. Marc. 16. 20. als in het bewegen ende overtuygen van de herten door sÿnen Geest. Actor. 16. 14. ende oock mede in het straffen van de gene die sulcks sochten te wederstaen. Siet een exempel in Barjesus / Actor. 13. 8.
b Ierem. 1. 10.
14 Alsoo noemt den Apostel al wat de Satan ende de werelt/ het zy met vervolgingen / het zy met wereldtsche wijsheydt ende welsprekentheydt / voorwerpt om den loop des Euangeliums te stuyten / gelÿck de twee naevolgende versen verklaren. Siet oock Ierem. 1. vss. 10/18/19.
15 Namelÿck die de natuerlicke reden des menschen voort-brenght / om het Euangelium sijn aensien te benemen.
16 Dat is / Christo ende sijn woordt onderworpen. Want de reden des menschen en moet geen richter zijn over het Euangelium / maer sich daer onder buygen ende gevangen gheven: gelÿck de volghende woorden oock verklaren.
17 Namelÿck / van aensienlicke wijsheydt ofte kloeckheydt.
18 Dat is / des Euangeliums Christi, het welck den genen die verloren gaen wel is dwaesheydt / maer den genen die behouden worden is het de macht Godts. 1. Corinth. 1. vs. 18.
19 Dit spreeckt de Apostel niet van eenige uytwendige ofte wereldtsche wrake. Want die heeft Christus sijnen Apostelen verboden / Matth. 20. 25. ende 26. 52. maer van de verkondinge der wrake Godts over de hardtneckige / ende van het oeffenen des kerckelicken bans tegen de gene die haer voor leden der Gemeynte uytgevende / nochtans onchristelick leeren ofte leven.
20 D. volbracht / ofte ten vollen bewesen zijn. Ende seght den Apostel dit tot versachtinghe van het voorgaende dreygement / om haer tot voorkomen van dese straffe / door beteringe van alsulcke ergernissen / te bewegen: overmits daer oock behoorlicken tijt ende middel tot bekeeringe aen sulcke moet gegeven worden / eer de uyterste straffe magh worden gebruyckt.
21 Gr. de dingen die nae het aenghesicht zijn. dat is / het gene eenen uytwendigen schijn heeft voor de menschen : ofte daer yemant uyterlick van wil roemen.
22 N. die wy als Apostelen Christi meer als andere Discipelen van Christo ontfangen hebben.
c 2. Corinth. 13. 10.
23 D. om die alsoo te gebruycken dat de sondaer daer door tot bekeeringe/ ende niet tot wanhope ghebracht werde. Siet 1. Cor. 5. 5. 2. Cor. 2. vss. 6/7/8.
24 D. door de swaerwichticheydt ende aensienlickheydt der brieven alleen wilde verschrickt maken. Ende alsoo beantwoordt d'Apostel een andere lasteringe eeniger valsche Apostelen / gelÿck van hem hier nae breeder wort verclaert.
25 N. de valsche Apostelen. Andere lesen (seght hy) als of hy van een bysonder onder de selve sprake.
26 D. sijne redenen ende woorden en hebben niet aensienlicks/ ofte uytnuntende / als hy teghenwoordigh is.
27 D. in't uytvoeren van het gene wy door de brieven dreygen.
d 2. Cor. 3. 1. ende 5. 12.
28 Ofte/ vervoegen, dat is / onder sulcke niet rekenen ofte voordeelen te zijn.
29 Ofte/ en zijn niet wijs.
30 Gr. in haer selven: dat is / nae haer eygen goetduncken ofte behagen willen geacht hebben.
31 N. sonder op andere te sien / dien de Heere meer gaven ende macht heeft mede-gedeelt / gelÿck daer waren de Apostelen Christi.
32 Gr. tot, ofte / in dingen die sonder mate zijn. dat is / buyten de mate / die ons Godt heeft toe-gedeelt / gelÿck als dese andere doen.
e Ephes. 4. 7.
33 Ofte / welcke Godt ons tot een mate toe-gedeelt heeft. dat is/ die ons Godt voor-geschreven/ ende daer hy onsen dienst mede bepaelt heeft. Een gelijckenisse genomen van de gene die elck sijn erve uytdeelt om daer te timmeren / ofte sijnen acker om daer op te zaeyen / ofte wijn-bergh / om daer op te planten.
34 N. in het verbreyden des heyligen Euangeliums / ende voort-planten der Gemeynte Christi.
35 Dat is/ als of wy tot u niet en moesten komen. Gr. als tot u niet komende.
36 Namel. ons van Christo voorgeschreven / ofte bepaelt.
37 D. daer het Euangelium Christi alreede door andere is verbreydt.
38 Dat is / toe-ghenomen hebben/ ofte versterckt zijn.
39 Ofte / uytgebreydt. Namel. in de voorgeschrevene palen onser predikinge. Andere voegen dese woorden alsoo by een / wanneer uw' geloove sal gewassen, ofte gesterckt zijn onder ulieden, dat wy overvloedelijck sullen vergrootet worden, dat is / uytgebreyt worden.
40 D. in de uytbreydinge van ons' voorgeschreven perck / alsoo dat het woordt regel hier genomen wordt voor het perck / ofte de afgepaelde mate van landen ende steden/ daer yeder Apostel sijnen arbeydt moest bestedent Ende dit komt wel over een met het volgende vers. Want dit is het dat den Apostel hier verklaert / dat hare swackheden ende ghebreken noch een hinder-pale waren / dat hy in de landen boven haer gelegen noch niet en konde reysen/ om daer het Euangelium te planten/ maer wanneer sy die gebreken souden gebetert hebben/ ende in den geloove behoorlick versterckt zijn / dat hy dan vrymoedelick eñ sonder achterdencken tot andere soude mogen voortgaen.
41 D. daer een ander alreede de palen van sijn beroep hadde/ ende predickte. Siet Rom. 15. 20.
f Iesai. 65. 16. Ier. 9. 23. 1. Cor. 1. 31.
42 Dat is / schrijve den Heere alle den lof van sijnen arbeydt toe / alsoo de kracht om te arbeyden selve/ ende de vruchten daer van/ alleen van sijnen segen voortkomen. Siet 1. Corint. 3. vs. 5. ende 15. 10.
g Prov. 27. 2.
43 D. nae beproevinge trouw' ende oprecht gekent/ gekeurt / ende bevonden.

Het xj. Capittel.

1 Den Apostel betuyght sijnen yver over die van Corinthen/ om haer te behouden by de eenvoudicheyt die in Christo is. 3 ende vermaent'se dat sy haer daer van niet en laten verleyden/ gelÿck Eva door den Satan verleydt is. 4 overmits niet alleen geen valsche Apostelen/ maer selfs geen ander Apostel Christi/ haer yet en conde toebrengen / dat sy door hem niet en hadden ontfangen. 6 Want dat hy onder haer niet en hadde geroemt/ gelÿck dese / maer hem nedrich gedragen / ende selfs geen onderhoudt ontfangen/ gelÿck hy wel van andere Gemeynten gedaen hadde. 11 en was niet geschiet / om dat hy haer niet lief en hadde. 12 maer om den valschen Apostelen haren roem te benemen/ die haer veranderden in Engelen des lichts. 16 Ende hoewel 't niet wijselÿck gedaen en is veel te roemen/ 18 so bewÿst hy nochtans dat niemant van dese yet en kan roemen / daer van hy oock niet roemen en can. 23 ja dat hy in lÿden ende arbeyden/ om de saken Christi, haer alle te boven ginck. 28 beneven de sorge die hy hadde voor alle de Gemeynten. 32 ende de swaricheden / die hy in't beginsel van sijnen dienst te Damascus hadde uytgestaen / daer hy over de mueren der stadt in een mande was ontcomen.

1 OCh of ghy my een weynich verdroecht [1] in de onwijsheyt: [2] ja oock verdraeght my.

2 Want ick ben [3] yverich over u met eenen [4] yver Godts. Want ick hebbe u lieden [5] toebereyt om [a] [u als] een reyne maegt/ eenē manne voor te stellen/ [namelijck] Christo:

3 Doch ick vreese dat niet eenichsins/ [b] gelijck [6] de slange Evam [7] door hare arghlisticheyt bedrogen heeft/ alsoo uwe sinnen bedorven worden/ [om af te wijcken] [8] van de eenvoudicheyt die in Christo is.

4 [c] Want indien de gene [9] die cōmt [10] eenen anderen Jesum predickte/ dien wy niet gepredickt en hebben/ ofte [indien] ghy eenen anderen Geest ontfinget/ dien ghy niet en hebt ontfangen/ ofte een ander Evangelium/ dat ghy niet en hebt aengenomen/ so verdroeght ghy [hem] [11] niet recht.

5 Want ick achte dat ick nergens in minder en ben geweest [12] dan de uytnemenste Apostelen.

6 Ende indien ick oock [13] slecht ben in woorden/ nochtans en ben ick't niet in wetenschap: maer allesins zijn wy in alle dingen [14] onder u openbaer geworden.

7 Hebbe ick sonde gedaen/ als ick my selven [15] vernedert hebbe op dat ghy soudt verhooght worden? overmits ick u het Evangelium Godts [d] om niet [16] vercondight hebbe?

8 Ick hebbe andere Gemeynten [17] berooft/ besoldinge [van haer] nemende [18] om u te bedienen: ende als ick by u tegenwoordigh was/ ende gebreck hadde/ [e] en ben ick niemandt [19] lastigh gevallen.

9 [f] Want mijn gebreck hebben [20] de broeders vervult/ die van Macedonien quamen: ende ick hebbe my selven in alles gehouden sonder u te beswaren/ [21] ende sal [my noch alsoo] houden.

10 [22] De waerheyt Christi is in my/ dat desen roem in de gewesten van Achaja aen my niet en sal [23] verhindert worden.

11 Waeromme? Is't om dat ick u [24] niet lief en hebbe? [25] Godt weet het.

12 Maer dat ick doe/ dat sal ick noch doen/ om de oorsaecke af te snijden den genen die oorsaecke [hebben] willen/ op dat sy in't gene sy roemen/ bevonden mochten worden [26] gelijck als wy.

13 Want sulcke valsche Apostelen zijn bedrieglijcke arbeyders/ haer veranderende [27] in Apostelen Christi.

14 Ende het en is geen wonder: want de Satan selve verandert hem [28] in eenen Engel des lichts.

15 Soo en is't dan niet groots/ indien oock sijne dienaers haer veranderen als [waren'se] dienaers der gerechticheyt: van welcken [29] het eynde sal zijn na hare wercken.

16 Ick segge wederom/ dat niemandt en meyne [30] dat ick onwijs ben: [31] doch so niet/ neemt my [dan] aen als eenen onwijsen/ op dat ick oock een weynich mach roemen.

17 Dat ick spreke en spreke ick [32] niet na den Heere/ maer als in onwijsheyt/ in desen [33] vasten grondt der roeminge.

18 [g] Dewijle vele roemen [34] na den vleesche/ so sal ick oock roemen.

19 Want ghy verdraeght geerne de onwijse/ [35] dewijle ghy wijs zijt.

20 Want ghy verdraeght het [36] so u yemandt dienstbaer maeckt/ so u yemandt op eet/ so yemandt [van u] neemt/ so hem yemandt verheft/ so u yemandt [37] in het aengesicht slaet.

21 Ick segge [dit] [38] na oneere/ [39] gelijck of wy swack waren geweest: [h] maer waer in yemandt [40] stout is (ick spreke in onwijsheyt) [daer in] ben ick oock stout.

22 Zijn sy Hebreen? [i] ick oock: zijn sy Israëliten? ick oock: zijn sy het zaedt Abrahams? ick oock:

23 Zijn sy Dienaers Christi? (ick spreke onwijs zijnde) [k] [41] ick ben boven [haer]: [l] in arbeydt overvloedelicker/ in slagen uytnemender/ in gevangenissen overvloedelicker/ in [42] doods-[gevaer] menichmael.

24 Van de Joden hebbe ick [m] [43] veertigh slagen min een/ vijf mael ontfangen.

25 [n] Drymael ben ick [44] met roeden gegeesselt gheweest/ [o] eens ben ick gesteenight/ [p] drymael hebbe ick schip-breucke geleden/ eenen [ganschen] nacht ende dagh hebbe ick in de diepte overgebracht.

26 In't reysen menichmael/ in perijkelen van rivieren/ in perijkelen van [45] moordenaers/ in perijkelen [46] van [mijn] geslachte/ in perijkelen [47] van de Heydenen/ in perijkelen [48] in de stadt/ in perijkelen in de woestijne/ in perijkelen in de zee/ in perijkelen onder de valsche broeders:

27 In arbeydt ende moeyte/ in waecken menichmael/ in honger ende dorst/ in vasten menichmael/ in coude ende naecktheyt.

28 Sonder de dingen [49] die van buyten zijn/ [50] overvalt my dagelijcks [q] de sorge van alle de Gemeynten.

29 [r] Wie [51] isser swack dat ick niet

---

1 Dit seght d'Apostel/ niet om dat hy ernstelick wilde doen/ maer om dat hy soude doen gelijck de onwijse somwijlen plegen/ die haer selfs lof geerne verbreyden. Doch d'Apostel heeft het hier moeten doen om den mont te stoppen aen de valsche Apostelen/ die haer selven boven Paulum verhieven/ op dat sy sijn Evangelium alsoo souden verdacht maken/ ende het hare aenprijsen/ ende by die van Corinthen te beter souden gehoor krijgē.
2 Ofte/ maer ghy verdraeght my oock.
3 Ofte/ jalours.
4 Ofte/ jalousie, etc.
5 Ofte/ verciert, toe-gepast. D. door de predicatie des Evangeliums tot het gheloove/ ende door het geloove tot Christum gebracht/ ende aen hem gelijck als ondertrouwt/ waer op het geestelick houwelick moet volgen. Siet Psal. 45. 10. Ezech. 16. 8. Osee c. 2. vs. 18. Ephes. 5. 23/ &c.
a Levit. 21. 13.
b Genes. 3. 4. Joan. 8. 44.
6 D. de Satan door de slange.
7 Gr. in. D. onder schijn van vriendtschap/ ende van haer tot meerder eere ende achtinge te willen brengen.
8 D. oprechtigheyt/ sonder op-proncken van mēschelicke welsprekentheyt/ ofte bybroegen van menschelicke wijsheydt/ daer dese valsche Apostelen haer allengskens mede sochten te verleyden/ ende van Christo af te leyden.
c Galat. 1. 8.
9 Hier mede meynen eenighe dat hy de voornaemste onder die beteeckent: doch het can oock in't gemeyn verstaen worden voor yemant wie het oock zy.
10 N. daer ghy de krachten eñ vruchten meerder van soudt gevoelen dan van den waren Iesum, etc., dien ick u gepredickt hebbe: en so oock in't volgende. Andersins so vervloeckt den Apostel selfs eenen Engel uyt den hemel/ die anders soude prediken. Gal. 1. 8. Hy segt van dit by een wijse van toelatinge van een sake die evenwel niet zijn en can/ om haer tot meerder achterdencken te brengen.
11 Gr. wel.
12 Sommige nemen dit als van de valsche Apostelen gesegt/ die haer selven voor treflicker hielden/ van de Apostelen selve. Doch het kan oock wel van de ware Apostelen genomen worden/ die onder de andere uytmunteden/ welcker autoriteyt ende naevolginge dese te Corinthen valschelick voorwendeden/ waerom den Apostel hem selven met dese vergelijckt. Siet diergelijck. Galat. 2. vss 6./9.
13 Gr. Idiotes. Siet van dit woort 1. Cor. 14. 16. Namel. gelijck dese roemers van hare welsprekentheyt ende menschelicke wijsheyt my na-geven. Want anders so gaet den eenvoudigen stijl des Apostels in kracht ende Goddelickheydt alle menschelicke welsprekentheydt ende schriften verre te boven. Siet 1. Corinth. 1. 25. ende 1. Corinth. 2. vss. 4/5.
14 Ofte/ aen u, in u. Namel. door de krachten/ gaven/ ende werckingen/ die ghy door ons Evangelium hebt ontfangen.
15 Namel. om my selven met mijn eygen handen te onderhouden/ sonder u te beswaren. Actor. 18. 3. Ende het schijnt dat dese valsche Apostelen het selve oock Paulo qualick hebben nae geduydt/ als of hy hem daer mede verachtelick onder haer gedragen hadde/ ofte die van Corinthen niet genoegh geacht en hadde/ om van haer sijn onderhout te willen ontfangē: op welcke beyde hy daer na bescheydelick antwoort.
d 1. Cor. 9. 12.
16 Gr. ge-euangelizeert.
17 D. van haer ontfangen/ dat ghy schuldigh waert te geven.
18 Gr. tot uwer bedieninge, etc.
e Act. 20. 33. 2. Cor. 12. 13. 1. Thess. 2. 9. 2. Thess. 3. 8.
19 't Gr. woort beteeckent eygentlick yemant alsoo te drucken/ dat hy het gevoelen verliest/ gelijck een lidt dat slaept ofte verdooft is. Andere setten het over/ ledigh zijn tot yemants nadeel. Siet van het selve woordt. 2. Cor. 12. 13/14.
f Phil. 4. 15.
20 N. die mede-dienaers Pauli waren. 2. Cor. 8. 16/18. ende 9. 3. Siet oock Phil. 4. 15.
21 N. oock voortaen alsoo/ gelijck de volgende woorden verklaren.
22 D. so waerachtigh als de waerheyt Christi in my is. Een wijse van eedt-sweeringe. Siet Rom. 9. 1.
23 Gr. gestopt, toegestopt, ofte/ opgestopt, gelijck een wegh met eenen thuyn ofte hegge toe-gestopt wort/ dat is/ verhindert/ ofte benomen/ ofte opgehouden wort. De reden waerom Paulus het selve in Achaja/ daer Corinthus de hoofstadt van was/ niet anders en heeft willen doen/ wordt in het volgende 12 vs verklaert.
24 N. als of ick u daer mede verachtede/ gelijck u dese menschen willen wijs maken.
25 N. dat ick u lief hebbe.
26 Sommighe duyden dit alsoo/ als of dese valsche Apostelen oock de Gemeynten voor niet dienden/ gelijck als Paulus: doch dit strijdt met het gene vs. 20. van haer betuyght wordt. De meyninge dan is dat Paulus daerom oock wilde sonder vergeldinge in de Gemeynten van Achaja dienen/ op dat so hy veranderde van doen/ ende besoldinge van haer ontfinge/ dese luyden niet en souden roemen dat sy daer in dedē gelijck Paulus/ ende de sijne/ die wel in't eerste voor niet schenen gedient te hebben/ wanneer sy noch slecht eñ kleyn warē onder haer/ maer als sy vrymoediger eñ van meerder aensien geworden waren/ oock hare besoldinge namen/ so wel als sy: tot welckē roem hy haer geen occasie en wilde geven.
27 D. den schijn ende de gedaente van Apostelen Christi aennemende/ als of sy haer wilden naevolgen.
28 D. in de gedaente van eenen heyligen Engel/ die by Godt woont in het eeuwige licht: gelijck daer tegen het rijcke des Satans een rijcke der duysternisse wort genaemt/ ende sijne woon-plaetse/ duysternisse. Col. 1. 13. 2. Petr. 2. 4. Jud. vs 6.
29 D. de eyndelicke vergeldinghe/ ofte belooninghe. Siet Matth. 25. 41. alsoo wort dit woort oock genomen 1. Petr. 1. vs. 9.
30 N. so ick my selven gae vergelijcken met dese luyden/ dewijle sy met haer roemen my daer toe dwingen.
31 Dat is/ soo ghy oordeelt dat ick hier in niet wijsselick en doe/ hoort my ten minsten in mijne onwijsheydt/ ghelijck ghy andere hoort. Een wijse van spreken by toelatinge genomen.
32 D. niet gelijck den Heere weerdigh is/ ofte sijne dienaren. N. so ghy de uytwendige woorden alleen aensiet/ ende niet op het wit ofte eynde en lettet/ waerom ick sulcks doe/ het welck is om mijn Apostelschap onder u tegen dese roemers te verdedigen/ dat ick van des Heeren wegē oock gehouden ben te doen.
33 Gr. selfstendigheyt der roeminge. Ofte/ vertrouwen, vrymoedigheyt. Siet cap. 9. 4.
g 2. Corinth. 10. 13. ende 12. vss. 5, 6.
34 D. van saecken die den uytwendigen staet des menschen aengaen.
35 D. wijs meynt te zijn. Een wijse van sprekē wanneer men het een segt eñ het tegendeel verstaet/ tot berispinge ende verbeteringe van de sulcke.
36 Dit seght den Apostel/ gelijck oock het volgende van de valsche Apostelen/ die hoogh spraken/ ende haer als heeren onder haer droegen/ met groot gevolgh ende pracht: ende daer en tusschen de Gemeynte verachteden ende uytmergelden.
37 D. de meeste oneere/ smaetheydt/ ende verachtinge aendoet. is by gelijckenisse gesproken.
38 D. wat aengaet de oneere/ ofte/ om der oneere wille. ofte/ tot oneere, etc.
39 D. gelijck of het waerachtigh ware/ als dese seggen/ dat wy swack ende verachtelick onder u hadden geweest. Andere setten het over gelijck dat wy swack zijn geweest. dat is/ dat wy verachtelick onder u zijn geweest/ het welck sy ons oock tot oneere na seggen.
h Philip. 3. 4.
40 D. stoutelick handelt ofte spreeckt.
i Actor. 22. 3.
k 1. Cor. 15. 10.
41 D. ick hebbe in den dienst Christi meer gedaen/ geleden/ ende uytgestaen dan sy/ het welck hy met de volgende exemplen bewijst.
l Actor. 9. 16. ende 21. 11. 2. Cor. 6. 4.
42 Gr. dooden, dat is/ merckelicke perijkelen des doodts. Siet diergelijcke wijse van spreken/ 1. Cor. 15. 31. ende 2. Cor. 1. 10.
m Deut. 35. 3.
43 Paulus siet hier op de Wet Deut. 25. 3. daer geboden wordt dat de Rechters niet meer dan veertig slagen in't straffen en souden laten geven/ welck getal de Joden op dat sy niet en souden te boven gaen/ so gaven sy een min.
n Act. 16. 22.
44 Ofte/ met stocken geslagen. Namel. van de heydensche Overheden/ boven de vijfmael dat ick van de Joden alsoo geslagen ben geweest/ daer hy in't voorgaende vs van heeft gesproken.
o Actor. 14. 19.
p Actor. 27. vss. 9. 41.
45 Ofte/ straet-schenders.
46 Gr. uyt mijn geslachte, N. der Joden/ gelijck uyt de tegenstellinge der Heydenen blijckt.
47 Gr. uyt.
48 D. in de steden: ten ware men de stadt van Jerusalem hier door verstonde/ die om hare uytnementheyt alsoo hier kan genoemt worden.
49 D. die van de gene die buyten de Gemeynten zijn/ aengedaen worden. Ofte/ die my na den uytwendigen mensche aengedaen worden.
50 Gr. mijne overvallinge die dagelijcks is.
q Actor. 20. 18.
r 1. Corinth. 8. 13.
51 Ofte/ wien wort ongeanghst, ofte verdriet aengedaen.

[52] swack

52 Hy en spreeckt hier niet van swackheyt in't gemoet ofte geloove / dewijlse hyse alle moest troosten ende stercken / maer van den angst ende medelijden / dat hy met haer hadde.
53 N. met eenen brandende yver voor de eere Godts: ende de salicheyt der gene die ge-ergert worden.
54 D. mijner tegenspoeden ende benautheden / N. om dat ick daer door tot gevoelen ende bevindinge van Godts genade / die my daer in meer ende meer sterckt / gebracht worde.

[52] swack en ben? Wie wort'er ge-ergert/ dat ick niet [53] en brande?

30 Indien men moet roemen/ so sal ick roemen de dingen [54] mijner swackheyt.

31 [f] De Godt ende Vader onses Heeren Jesu Christi / die gepresen is in der eeuwicheyt/ [55] weet dat ick niet en liege.

32 [56] De stadt-houder [t] des Coninckx Arete in Damasco besettede de stadt der Damascenen/ willende my vangen.

33 Ende ick werdt door een venster in een mande [57] over de muer nedergelaten/ ende ontvloodt sijne handen.

f Rom. 1. 9. ende 9. 1. 2. Corinth. 1. 23. Galat. 1. 20. Philip. 1. 8. 1. Thess. 2. 5. 55 Een wijse van eedtsweeren / ofte aenroepinge Godts tot getuyge van het gene hy seght: gelijck 2. Cor. 1. 23. 56 Gr. de Overste des volcks. N. tegen my opgeweckt zijnde van de Joden. Siet Act. 9. vss. 24/ 25. t Actor. 9. 24. 57 Ofte / door.

Het xij. Capittel.

1 Den Apostel / om te toonen hoe groote oorsaecke hy heeft om boven andere te roemen/ verhaelt hoe hy in den derden hemel is opgetrocken geweest / ende aldaer gehoort heeft 'tgene geen mensche en can uytspreken. 7 Dat hem daerom tot sijner vernederinge een engel Satan was gegeven / die hem met vuysten sloeg. 8 tegen welcken hy Godt drymael hadde gebeden/ ende antwoorde becomen/dat Godts genade hem moeste genoech zijn. 10 Dat hy daeromme liever roemt in sijne swacheyt ende nedricheyt. 11 Verontschuldicht hem dat hy wederom moet roemen van de ware merckteeckenen sijns Apostelschaps onder haer. 12 die sy nochtans inder daet genoech gewaer geworden waren. 14 Betuyght dat hy nu ten derden mael tot haer sal comen/ sonder haer ergens in lastigh te willen vallen. 16 gelijck andere van hem gesonden / noch oock Titus / haer ergens in lastigh en zijn geweest. 20 Waerschouwt haer eyndelijck dat sy de gebreken van twist/hoochmoedt/ hoererie/ &c. onder haer beteren eer hy comt / op dat hy tot sijn leetwesen niet ghenoodtsaeckt en zy sijne Apostolische macht over sodanige te gebruycken.

1 Ofte/ en voeght my niet wel. N. om dat het roemen eenen schijn heeft van eyghen-dunckenheydt. Verstaet dan dit/ ten ware ick tot handthabinge mijns Apostelschaps daer toe gedwonghen wierde. Siet hier vss. 11/ 12.
2 D. die my de Heere gedaen ofte vertoont heeft.
a Actor. 9. 3. ende 22. 17. 1. Cor. 15. 8.
3 D. die in Christo is/ ofte een Christen. Alsoo spreeckt hy van hemselven in den derden persoon / tot een teecken van nedrigheyt / als of het een saecke ware/ die buyten hem ware. Andere nemen dit woordt in Christo, voor by Christum, voor eene forme van eedt / gelijck Rom. 9. 1. ende hier nae vs 19.
4 D. of het alleen door een vertreckinge van sinnen my is vertoont in mijnen geest: of dat mijnen geest voor eenen tijdt uyt mijn lichaem in den hemel is opgebracht / om sulcks te sien ende te hooren/ en weet ick niet. Andere nement alsoo: of ick met lichaem ende ziele in den hemel ben opgeheven / ofte met de ziele alleen/ dat en weet ick niet.

1 TE roemen en is my waerlijck [1] niet oorbaer. Want ick sal komen tot gesichten ende openbaringen [2] des Heeren.

2 [a] Ick kenne een mensche [3] in Christo/ voor veertien jaren / ([4] of het [geschiedt zy] in het lichaem / en weet ick niet: ofte buyten het lichaem / en weet ick niet: Godt weet het) dat de sodanige opgetrocken is geweest [5] tot inden derden hemel.

3 Ende ick kenne een sodanigh mensche (of het in het lichaem / ofte buyten het lichaem [geschiedt zy] en weet ick niet: Godt weet het):

4 Dat hy opgetrocken is geweest in het [6] Paradijs / ende gehoort heeft onuytsprekelijcke woorden/die een mensche [7] niet en is geoorloft te spreken.

5 Van den sodanigen sal ick roemen: doch van my selven en sal ick niet roemen/ dan [8] in mijne swackheden.

6 Want so ick roemen wil / ick en sal niet onwijs zijn: want ick sal de waerheyt seggen: maer ick houde [daer van] af/ op dat niemandt van my en dencke boven het gene hy siet dat ick ben/ ofte dat hy uyt my hoort.

7 Ende op dat ick my door de uytnementheyt der openbaringen niet en soude verheffen/ so is my gegeven [9] een scherpe doorn in het vleesch / [namelijck] een [10] engel des Satan / [b] dat hy my [11] met vuysten slaen soude/ op dat ick my niet en soude verheffen.

8 Hier over hebbe ick den Heere [12] drymael gebeden / op dat hy van my soude wijcken.

9 Ende hy heeft tot my geseght/ [13] Mijne genade [is] u genoech: want mijne cracht wort in swackheyt [14] volbracht. So sal ick dan veel liever roemen in mijne swackheden/op dat de cracht Christi in my [15] woone.

10 Daerom hebbe ick een welbehagen in swackheden / in smaetheden / in nooden/ in vervolgingen/ in benautheden om Christi wille. Want [16] als ick swack ben / dan ben ick [17] machtigh.

11 Ick ben roemende onwijs geworden: ghy hebt my genoodsaeckt: Want ick behoorde van u gepresen te zijn: [c] want ick en ben in geen dinck [18] minder geweest dan de uytnemenste Apostelen / hoewel ick [19] niets en ben.

12 [d] De [20] merckteeckenen van een Apostel zijn onder u [21] betoont in alle lijdtsaemheyt/ [22] met teeckenen/ ende wonderen/ ende crachten.

13 Want wat isser/daer in ghy minder geweest zijt dan [23] de andere Gemeynten/ [e] anders / dan dat ick selve u [24] niet lastigh en ben geweest? [25] vergeeft my dit ongelijck.

14 Siet ick ben [26] ten derdenmael gereet om tot u te comen/ ende en sal u niet lastigh zijn. [f] Want ick en soecke [27] niet het uwe/ maer u. Want de kinderen en moeten niet schatten vergaderen voor de ouders/ maer de ouders voor de kinderen.

15 Ende ick sal seer geerne [28] de costen doen / ende [29] voor uwe zielen te coste gegeven worden: hoe wel ick u [g] overvloedelicker beminnende / weyniger bemint worde.

16 Doch het zy so / ick en hebbe u niet beswaert: maer [30] alsoo ick listigh was hebbe ick u met bedrogh [31] gevangen.

17 Hebbe ick door yemandt der gene die ick tot u gesonden hebbe [32] van u mijn voordeel gesocht?

18 Ick hebbe Titum gebeden/ ende den broeder mede-gesonden: heeft oock Titus van u sijn voordeel gesocht? en hebben wy niet [33] in den selven Geest gewandelt? [hebben wy] niet [gewandelt] in de selve voetstappen?

19 Meynt ghy wederom dat wy ons by u [34] verontschuldigen? Wy spreken in de tegenwoordicheydt Godts [35] in Christo: ende dit alles/ geliefde/ tot uwer stichtinge.

20 Want ick vreese dat als ick gecomen sal zijn/ ick u niet eenichsins en sal vinden [36] sodanige als ick wil / ende [dat] ick van u sal gevonden worden sodanich [37] als ghy niet en wilt: dat daer niet eenichsins [en zijn] twisten/ nijdigheden / toorn/ gekijf / achter-klap / oor-blasingen / opgeblasentheden / [38] beroerten.

21 Op dat wederom als ick sal gecomen zijn / mijn Godt [39] my niet en vernede-

b Iob 2. 6.
11 Ofte/ kinnebackslagen geven soude. D. versmaetheyt ende quellinge aendoen. Wat dit nu voor een quellinge geweest zy en druckt d'Apostel niet uyt. Sommige meynen dat het de vervolgingen ende verdruckingen selve zijn geweest: andere/ eenige pijne ende benautheden des lichaems/ die hem somwijlen aenquamen: andere / dattet zijn gheweest quellingen ende aenvechtingen der ziele. Doch alles is onseker: dit blijckt alleen uyt het 9 ende 10 vs / dat het eenige bysondere swackheden geweest zijn der ziele ofte des lichaems.
12 D. meermael.
13 N. daer door ick u tegen dese swackheden alsoo stercke / dat ghy die overwint. Siet 1. Cor. 10. 13.
14 D. ten eynde gebracht / ofte bewesen volmaeckt te zijn/ gelijck Jac. 2. 22.
15 Ofte/ over u woone. Het Gr. woordt beteeckent yet bewoonen/ofte omschaduwen / als een loofhutte ofte Tabernakel.
16 N. in my selven/ door alle sulcke benauwtheden ende quellingen.
17 N. door Godt die my in't midden der selve sterckt ende troost.
c 1. Corinth. 15. 10.
18 N. door de genade Godts / die my geleydt ende by-gestaen heeft. 1. Cor. 15. 10.
19 N. van my selven. 1. Cor. 3. 7.
d 1. Corinth 9. 2.
20 N. waer aen een recht Apostel Christi wort gekent.
21 Gr. uytgewrocht.
22 Gr. in.
23 N. die van andere Apostelen zijn geplant ende gesticht / met welcke hy hem selven hier vergelijckt.
e 1. Corinth. 9. 12. ende 2. Cor. 11. 9.
24 N. van onderhoudt van u te nemen / voor my ende de gene die met my waren.
25 Een scherpe berispinge door een wijse van spreken / waer van siet 2. Corinth. 11. 19. Ofte / dese ongerechtigheyt.
26 Siet hier van cap. 13. 1.
f Actor. 20. 33.
27 D. niet uwe goederen / maer uwe salicheyt.
28 Namelick / om my / ende de mijne onder u te onderhouden.
29 D. voor de salicheyt uwer ziele oock mijn leven in gevaer geven.
g 2. Corinth. 6. 12.
30 Dit is een lasteringe der valsche Apostelen / welcker woorden hy verhaelt / ende daer nae wederleght.

5 D. in de woonplaetse der Engelen ende heyliger zielen/ die hy vs. 4. het Paradijs naemt / by gelijckenisse genomen van het aerdtsche Paradijs. Siet Luc. 23. 43. Apoc. 2. 7. De oorsake waerom dit de derde hemel genaemt wordt / is/ om dat de lucht de eerste hemel gerekent wordt / de sichtbare hemelen daer de sterren in zijn / de tweede / ende de hemel boven alle die hemelen de derde. Siet 1. Reg. 8. 27. 6 Siet vs. 2. 7 Ofte / niet en kan uyt spreken, Namel. om dat sy het begrijp des menschen in dit leven te boven gaen: ofte / om dat Godt sulcks niet en heeft gewilt / alsoo dese dingen Paulo alleen gedient hebben om hem te stercken tegen alle de swarigheden/ die hem in sijnen dienst bejegenden. Anders heeft Paulus den gantschen raedt Godts van de salighevdt der menschen den Gemeynten geopenbaert. Siet Actor. 20. 27. 8 D. in mijne swarigheden ende verdruckingen / die my overgekomen zijn / gelijck hier door cap. 11. 23/ &c. ende hier nae vs. 9. verklaert wordt. 9 Gr. scolops, welck woordt beteeckent een scherpe pael / ofte steckelige splinter/ ofte doorn-achtigh houdt / dat yemant in de beenen / ofte in het vleesch steeckt / wanneermen door de bogaerden ofte bosschagien gaet. Het beteeckent oock somtijts een voet-angel / die den peerden ofte menschen in haren ganck wordt voorgeworpen/ om haer te verhinderen ofte vertragen. Beyde beteeckeningen passen wel op Pauli reden. Siet Num. 33. 55. Ezech 28. 24. 10 Ofte / een engel Satan, die namelick een instrument is geweest / dat hem dese quellinge tot sijner vernederinge aengedaen heeft/ gelijck in het exempel Jobs te sien is.

31 Ofte / ingenomen. D. alsog met eenen soeten toom tot my gebracht / om daer nae mijn voordeel met u te doen. 32 Ofte / u yet af-gedrongen, door giericheydt yet af-geperst / ghelijck het Griecksch woordt mede-brenght / alsoo oock in het volgende vs. 33 Dat is / zijn wy niet door den selven Geest Godts in onsen handel ende wandel onder u geleydt geweest? 34 Namel. om onse saecken alleen by u schoon te maken / ende niet veel meer om uwent wille / om u in de aengenomene waerheyt te bevestigen. 35 Siet hier voor de aenteeckeninge op vs 2. 36 Dat is / vele onder u in de selve gebreken sorghloselick voort-gaende / gelijck in het eynde van dit vs verklaert wordt. 37 D. scherper in het oeffenen der kerckelicke straffe / dan ghy tot noch toe ervaren hebt. 38 Ofte/ oproer, ontroeringen. 39 Dit seght den Apostel/ om datter niet en was dat hem meer verhooghde ende verblijdde / dan dat sijnen arbeydt sijne behoorlicke vruchten onder haer hadde: ende dat hem niet meer en vernederde ende bedroefde / dan wanneer door sonden ende ergernissen sijnen arbeydt scheen afbreuck te lyden. Siet 1. Thess. 2. vss. 19/ 20.

re by u/ ende ick rouwe hebbe over vele die [40] te voren gesondight hebben/ ende die haer niet bekeert en sullen hebben van de onreynicheyt/ ende hoererie/ ende [41] ontuchticheyt die sy gedaen hebben.

40 N. waer van hy in den voorgaenden brief hadde geschreve.
41 Ofte/ geylheyt, dertelheydt, wulpsheydt.

Het xiij. Capittel.

1 Den Apostel betuyght nu wederom/ so de voorgaende sonden niet en werden gebetert/ dat hy sal comen/ om sonder voorder uytstel de daders daer van te straffen. 3 ende haer met der daedt te doen bevinden hoe krachtigh dat Christus in hem was. 5 Vermaent haer dat sy haer selven ondersoecken/ of Christus in haer is. 7 Wenscht wederom dat sy de straffe voorcomen met weldoen. 9 ende verclaert dat hy hem dan over haer sal verblijden. 10 alsoo sijne macht moet strecken tot stichtinge ende niet tot verbrekinge. 11 Besluyt daer na den brief met een vermaninge tot verscheydene Christelijcke deugden. 12 met de gewoonlijcke groete. 13 ende met een gebedt voor haer tot Godt den Vader/ Sone/ ende H. Geest.

1 DIt is [1] de derdemael [dat] ick tot u come: [a] In de mondt van twee [2] ofte dry getuygen sal [3] alle woort bestaen.

2 Ick hebbe het te voren geseght/ ende segge het te voren als tegenwoordigh zijnde de tweedemael/ ende ick schrijve het nu afwesende/ den genen [4] die te voren gesondicht hebben/ ende allen [5] den anderen/ dat soo ick wederom kome/ ick [haer] [6] niet en sal sparen:

3 Dewijle ghy [7] soeckt een proeve Christi die [8] in my spreeckt/ welcke in u [9] niet swack en is/ maer crachtigh is onder u.

4 Want hoewel hy [10] gecruyst is [11] door swackheyt/ [12] so leeft hy nochtans [13] door de cracht Godts. Want oock [14] wy zijn swack [15] in hem/ maer [16] sullen met hem leven door de cracht Godts in u.

5 [b] [17] Ondersoeckt u selven of ghy in het geloove zijt/ [18] beproeft u selven. Ofte en kent ghy u selve niet/ dat Jesus Christus in u is? ten zy dat ghy eenichsins [19] verworpelick zijt.

6 Doch ick hope [20] dat ghy sult verstaen/ dat wy [21] niet verworpelick en zijn.

7 Ende ick wensche van Godt/ dat ghy geen quaedt en doet: [22] niet op dat wy [23] beproeft souden [24] bevonden worden/ maer op dat ghy het goede soudet doen/ ende wy [25] als verworpelijck souden zijn.

8 Want wy en vermogen niets tegen de waerheyt/ maer [26] voor de waerheyt.

9 Want wy verblijden ons wanneer wy [27] swack zijn/ ende ghy [28] sterck zijt. Ende wy wenschen oock dit/ [namelick] uwe [29] volmaeckinge.

10 Daerom schrijve ick afwesende dese dingen/ op dat ick tegenwoordigh zijnde niet en soude [30] strengicheyt gebruycken/ na de macht [c] die my de Heere gegeven heeft tot opbouwinge/ ende niet tot [31] nederwerpinge.

11 Voorts/ broeders/ zijt blijde/ wordt [32] volmaeckt/ zijt getroost/ [d] zijt eens gesint/ [e] leeft in vrede: ende de Godt der liefde ende des vredes sal met u zijn.

12 [f] Groetet malcanderen [33] met eenen heyligen cus. U groeten alle de heylige.

13 [34] De genade des Heeren Jesu Christi/ ende [35] de liefde Godts/ ende [36] de gemeynschap des heyligen Geests/ zy met u allen. Amen.

De tweede [Sendt-brief] aen de Corintheren/ is geschreven van Philippis in Macedonien/ ende [gesonden] door Titum ende Lucam.

1 Dit seght hy/ niet dat hy drymael te Corinthen is gheweest/ maer om dat hy aldaer eens geweest zijnde. Act. 18. daer nae tweemael voorghenomen ende belooft hadde te komen: eens inden eersten brief. cap. 16/ 5. ende nu hier wederom.
a Num. 35. 30. Deutr. 17. 6. ende 19. 15. Matth. 18. 16. Ioan. 8. 17. Hebr. 10. 28.
2 Gr. ende.
3 D. alle saecke/ ofte waerheydt bevestight.
4 N. daer van hy in den voorgaende brief heeft geschreven/ ende die haer niet en hebben bekeert.
5 N. die haer exempel daer na gevolght zijn.
6 N. in't dadelick volvoeren van de gedreyghde straffe/ ofte geestelicken Tucht ende Ban. 7 D. schijnt te soecken. want sulcke wort gesegt Godts straffe te soecken/ die gewaerschouwt zijnde hem niet en bekeert. 8 Ofte/ door my. 9 N. in het doen van krachtige teeckenen/ ende gaben des Geests/ kennisse der talen/ ende andere diergelijcke. 10 Dat is/ als een swack mensche hem heeft laten cruycigen/ ende tot der doodt overgeven voor ons/ daer hy nochtans oock in de gestalte Godts was. Philip. 2. 7. 11 Gr. uyt. gelijck oock in het volgende. 12 Dat is/ is opgestaen ende verheven in heerlickheyt. 13 Dat is/ door de kracht sijner Goddelicker natuere/ welcke haer als dan heeft geopenbaert/ hoe wel sy haer te voren heeft ingehouden. Joan. 2. 19. ende 10. 18. Want dat Paulus hier spreeckt van de Goddelicke kracht die in Christo is/ blijckt hier uyt/ dat hy haer dreyght met dese kracht/ die Christus door hem tegen de wederspannige sal betoonen/ welcke hy seght de selve te zijn/ waer door Christus hem selven uyt de dooden heeft verweckt. Siet Rom. 1. 4. ende 1. Pet. 3. 18. 14 D. wy dragen ons als of wy maer swacke verachtelicke menschen waren. 15 D. als sijne leden zijnde/ ende als hem daer in gelijckformich. 16 Dat is/ na het exempel Christi sullen wy tegen u toonen dat de kracht Christi in ons leeft/ ende haer tegen de ongehoorsame door sijne straffende handt sal openbaren. b 1. Corinth. 11. 28. 17 Namel. om sekerlick in uw' ghemoet overtuyght te worden van de waerheyt van mijn Apostelschap: want sulcks doende sult ghy bevinden dat ghy het ware geloove in Christum hebt/ ende dat Christus in u door sijnen Geest leeft/ 't welck ghy door mijn Euangelium hebt verkregen. 18 N. aen de ware proeven ende merck-teeckenen des waren geloofs/ ende der ware vereeninge met Christo.
19 Ofte/ verworpen zijt. D. sodanige luyden zijt die de proeve niet en soudt konnen uytstaen. Het woort eenichsins versacht dit dreygement des Apostels/ als of hy seyde/ So ghy sulcks niet en bevindt/ soo zijt ghy in perijckel van verworpelick ofte verworpen te zijn. Want wie in Christum oprechtelick gelooft/ die is wel verseker dat hy uytverkoren is. Ioan. 6. 37. ende 8. 47. Rom. 8. 30/ &c. maer die de predicatie des Euangeliums door een waer geloove niet aen en neemt/ ende de aengebodene genade versuymt/ ofte veracht/ is wel in perijckel van een verworpen mensche te zijn/ doch men moet van hem niet wanhopen/ soo langhe hy leeft: om dat de Heere de menschen oock somwijlen ter elfder ure roept. Matth. 20. vss. 6/ 9. ende oock in den laetste oogenblick haers levens/ gelijck den moordenaer aen het cruyce. Luc. c. 23. vs. 40/ &c. Hebr. 3. vss. 7/ 13. Ende daerom en kan dit alhier soo niet genomen worden. Andere nemen dit woort verworpelick voor onbequaem tot het geloove: doch alle menschen zijn daer toe van natueren onbequaem/ tot dat sy door Godes Geest bequaem gemaeckt worden. 2. Corinth. 3. 5. 20 Namel. so ghy u selven recht ondersoeckt. 21 Dat is/ verworpelicke ofte verachtelicke Apostelen/ gelijck dese ons nae-geven. 22 D. niet soo seer. 23 Dat is/ getrouw ende oprecht: voor trouwe Apostelen souden gekeurt ende gekent worden. 24 Gr. openbaer worden, ofte schijnen. 25 Namel. voor de oogen ende nae het achten der menschen/ dewijle wy in sulcken geval geen teeckenen van onse geestelicke macht in het straffen der sonden souden geven. 26 Dat is/ tot handthavinge ende sterckinghe der waerheyt: waer onder hy hier oock de oprechticheyt des levens verstaet. 27 Dat is/ in verdruckinge ende verachtinge/ gelijck meermaels hier voren. 28 N. in de gaven ende genade Godts. 29 Ofte/ herstellinge, oprechtinge, weder-opbouwinge. 30 Gr. strengelick. c 2. Corinth. 10. 8. 31 D. om yemandt door dese straffende handt te verbreken/ ofte neder te slaen/ ofte van het lichaem der Gemeynte te scheuren: maer om hem daer door weder op te rechten/ ende met Christo ende sijne Gemeynte weder te versoenen ende vereenigen. Siet 1. Corinth. 5. 5. 32 Ofte/ weder-opgerecht, weder-opgebouwt. N. tot vereeninge met malcandren. d Rom. 12. 16. ende 15. 5. 1. Corinth. 1. 10. Philip. 2. 2. 1. Petr. 3. 8. e Rom. 12. 18. Hebr. 12. 14. f Rom. 16. 16. 1. Corinth. 16. 20. 1. Thess. 5. 26. 1. Petr. 5. 14. 33 N. nae de gewoonte van die oostersche landen/ daer dit een teecken van eenicheyt was/ ende van eere die sy den anderen aen deden. Siet Genes. 41. 40. Psal. 2. 12. 34 Namel. waer door hy ons met Godt heeft versoent. Rom. 5. 10. 35 Namel. daer mede hy ons in Christo Iesu lief heeft/ ende als sijne kinderen aen-neemt ende bewaert. Rom. 8. 39. 36 N. waer door wy in dese genade ende liefde meer ende meer gesterckt/ ende daer van versekert worden: Rom. 8. 15. Alsoo dat hier een klaer getuyghenisse is vande Heylige Drievuldicheydt: hoe wel de ordre der persoonen hier niet en wordt ghestelt/ ghelijck Matth. 28. 19.

Eynde van den tweeden Sendt-brief Pauli *aen die van Corinthen.*

De Sendt-brief des Apostels PAULI Aen den GALATEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

ALSO de Gemeynten van *Galatien*, die van den Apostel door de predicatie des Euangeliums waren geplantet, *Actor.* 16. 6, *&c.* ende 18. 23, *&c.* vande suyverheyt der Leere haer lieten af-leyden, door eenige valsche Apostelen, die leerden dat de VVet der Ceremonien, ende voornamelijck de Besnijdenisse, noch moeste onderhouden worden, ende boven dien dat de mensche voor Godt gerechtveerdight wort, niet alleen door het geloove, maer oock door de wercken der VVet: so heeft den Apostel, met de broeders die by hem waren, noodigh geacht haer door desen brief daer over te bestraffen, ende in de waerheydt des Euangeliums tegen sodanige dwalingen te versterckcen. Tot welcken eynde hy, nae het opschrift, begrepen in de vijf eerste versen, Capit. 1. met verscheydene redenen bewijst, dat sy niet en behoorden haer te laten af-leyden van de Leere die hy haer gepredickt hadde, overmits daer geen ander Euangelium ter saligheydt gepredickt en kan worden, ende dat hy het selve niet van menschen, maer uyt den hemel van CHRISTO selve hadde ontfangen, 't welck hy bewijst met een verhael van sijnen eersten staet in het Iodendom, ende van sijne wonderbaerlijcke bekeeringe ende beroepinghe: waerom hy oock met niemant van de Apostelen daer over gesproken en hadde, maer terstont nae Arabien was vertrocken. Betuyght dat daer nae de voornaemste Apostelen hem de handt der gemeynschap, tot een teecken van eenigheydt in de Leere ende dienst, gegeven hebben: dat hy oock selfs den Apostel *Petrum* bestraft hadde, als hy by het gebruyck der Christelicke vryheyt niet en derfde blijven om eeniger Ioden wille. cap. 1. ende 2. tot vers 15. Bewijst daer nae tegen de leere der valsche Apostelen, met vele krachtige redenen, ende exemplen uyt de H. Schrifture, dat de mensche voor Godt gerechtveerdight wort alleen door het geloove in IESUM CHRISTUM, ende niet door de wercken der VVet, noch der VVet der tien Geboden: noch der VVet der Ceremonien, die hy leert in het Nieuwe Testament afgedaen te zijn: met weder-legginge der voornaemste tegen-werpingen der valsche Apostelen, van het 15 vers des 2 Capit. tot het eynde van het 4 Capit. VVaer by hy voeght een ernstige vermaninge tot de Galaten, om te blijven in de Christelijcke vryheydt, doch datse die niet en moeten misbruycken tot sorgeloosheydt des vleeschs. Ende voorts vermaent hy'se tot af-legginghe der wercken des vleeschs, ende voort-brenginge van de vruchten des Geests. Capit. 5. ende voornamelijck van de wercken der liefde ende der weldadigheydt, soo aen de arme geloovige, als aen de Dienaers des woorts. Ende daer nae besluyt hy met een ernstige waerschouwinge voor de valsche Apostelen, welcker giericheydt ende geveynstheydt hy tot dien eynde beschrijft, ende betuyght daer-en-tegen sijne oprechtigheydt. Capit. 6.

Het Eerste Capittel.

1 Nae het opschrift des briefs. 3 de gewoonlicke groetenisse/ 4 ende eene dancksegginge tot Godt/ 6 bestraft den Apostel de Gemeynten van Galatien/ datse soo haest waren afgeweecken van de Apostolische Leere. 7 daer nochtans geene andere Leere ter saligheydt en kan zijn. 8 al waer 't dat een Engel de selve predickte. 10 en daer hy de Leere/ die hy haer gepredickt heeft/ niet van menschen/ maer van den Heere Christo selve geleert heeft. 13 't welck hy bewijst uyt sijnen eersten staet ende yver in het Jodendom/ 15 ende uyt sijne wonderbaerlijcke bekeeringe/ ende beroepinge tot het Apostelschap. 17 midtsgaders om dat hy beroepen zijnde met d' andere Apostelen over de Leere niet en heeft gesproken/ maer terstont nae Arabien is gereyst. 18 ende nae dry jaren sijnes dienstes eerst Petrum ende Jacobum alleen heeft gesien. 21 Dat hy daer nae wederom nae Syrien ende Cilicien is vertreyst/ ende dat hy niet dan uyt geruchten de Gemeynten in Judea bekent was.

1 PAULUS [1] een Apostel/ ([geroepē] [2] niet van menschen/ noch door een mensche/ maer [a] door JESUM CHRISTUM, ende Godt den Vader/ [3] die hem uyt den dooden op-geweckt heeft/)

2 Ende [4] alle de broeders die met my zijn/ aen de Gemeynten van [5] Galatien:

3 [b] Genade zy u ende vrede van Godt den Vader/ ende onsen Heere Jesu Christo:

4 [c] Die [6] hem selven [7] gegeven heeft [8] voor onse sonden/ op dat hy ons trecken soude uyt dese tegenwoordige boose [9] werelt/ [10] na den wille onses Godts ende Vaders.

5 Den welcken zy de heerlickheyt [11] in alle eeuwicheyt. Amen.

6 [12] Jck verwondere my dat ghy [13] so haest [14] [wijckende] van den genen die u in de genade Christi geroepē heeft/ [15] overgebracht wort [16] tot een ander Euangelium:

7 [17] Daer der geen ander en is: [18] maer

1 Siet van dit woordt Luc. 6. 13.

2 N. die bloote menschen/ ofte niet van menschen zijn. Dese beschrijvinge doet de Apostel daer by/ om sijne Apostolische beroepinge ende autoriteyt staende te houden tegen de lasteringhen der valsche Apostelen/ die seyden dat hy niet wettelick tot het Apostelschap en was beroepen. Want daer is tweederley wettige beroepinge tot den dienst des woordts: een die ordinaris is/ welcke geschiet wel van Godt/ maer door menschen/ de orden Godts daer in volgende: soodanighe is de beroepinge van de ordinarise Dienaren des woordts. Ende daer is eene beroepinge/ die sonder dienst der menschen van Godt selve/ ofte van den Heere Christo geschiet: soodanige is geweest de beroepinge der Propheten in het Oude Testament/ ende der Apostelen in het Nieuwe Testament. Dese beroepinge is extra-ordinaris/ ende altijdt vergheselschapt met de gabe van niet te konnen dwalen in het leeren. 2. Petr. 1. 21. Joan. 16. 13. Dat de Apostel Paulus door sulcke extra-ordinarise beroepinge beroepen is/ wordt klaerlick beschreven Actor. 9. ende 22. capit. a Tit. 1. 9.

3 Ende daer mede opentlick heeft betoont dat hy de eygene ende ware Sone Godts was. Siet Actor. 13. 33. Rom. 1. 4.

4 N. niet alleen mijne mede-broeders in den dienst/ maer oock alle de andere geloovige. Dit doet de Apostel daer by/ niet soo seer om sijn schrijven daer mede aensien te makē/ als om door de eenstemmigheydt der Gemeynte met hem/ de Gemeynten van Galatien te beter te bewegen tot aflegginge harer dwalingen.

5 Galatia was een van de grootste Provincien in kleyn Asien/ grensende aen Phrygien/ Bithynien/ Pontus/ Cappadocien/ ende Pamphilien: was alsoo ghenaemt van een volck dat uyt Gallia, nu Vranckrijck genaemt/ gekomen zijnde die Provincie ingenomen ende lange bewoont heeft. Siet Actor. 16. 6. 1. Corinth. 16. 1. 2. Tim. 4. 10. 1. Petr. 1. 1. b Rom. 1. 7. 1. Cor. 1. 3. Ephes. 1. 2. 1. Petr. 1. 2. c Matth. 20. 28. Galat. 2. 20. Ephes. 5. 2. Tit. 2. 14. Hebr. 9. 14. 6 Namel. vrywilliglick. Philip. 2. 8. 7 Namel. in den doodt. Dit voeght de Apostel in het begin daer by/ om dat dit argument alleen genoeghsaem is om de leere der valsche Apostelen te wederleggen. Want hy soude te vergeefs sulcx gedaen hebben/ indien de mensche door de wercken der Wet konde gerechtveerdight worden. Siet Galat. 2. 21. 8 Namel. om die te versoenen door sijne doodt. 1. Joan. 1. 7. ende 2. 2. Soo dat de versoeninge ende vergevinge der sonden daer in alleen/ en niet in de wercken der Wet/ moet gesocht worden. 9 *Gr.* eeuwe. dat is/ uyt den sondigen ende elendigen staet daer in de geheele werelt gelegen is. 1. Joan. 5. 19. 10 D. nae het eeuwigh besluyt ende welbehagen. Actor. 2. 23. ende 4. 28. Hebr. 10. vs. 7/ 10. Soo is dan de Vader met dit ransoen-gelt sijns Soons te vreden. 11 *Gr.* tot eeuwen der eeuwen, ofte/ tot eeuwigheden der eeuwigheden. *Hebr.* 12 Dese verwonderinge is oock vergeselschapt geweest met een groot mishagen ende droefenisse. 13 D. in soo korten tijt/ na dat ghy het Euangelium van ons ontfangen hebt: ofte/ nae dat de verleyders u anders geleert hebben. Daer mede bestraft hy hare lichtveerdigheydt. 14 Namel. van Godt/ die u door onse predicatie geroepen heeft/ om u door de genade Christi, ende niet door de wercken der Wet/ saligh te maken. Ofte wijckende van Christo die u geroepen heeft in de genade. 15 Namel. van de gene die u verleyden: welcke hy de meeste schult geeft/ om dat hy hope hadde haer wederom op den rechten wegh te brengen. Galat. 5. 10. 16 Dat is/ tot een andere leere om salich te worden/ die de verleyders wel het Euangelium noemen/ maer het recht Euangelium niet en is/ ende verre verschilt van het gene wy u gepredickt hebben. 17 *Gr.* het welck geen ander en is. N. als het gene/ ofte/ dan, 't gene wy u gepredickt hebben. Siet Actor. 4. 12. 18 Namel. die uyt de secte der Phariseen haer tot de Christelicke Religie begeven hebbende/ de Wet ende het Euangelium/ ende de rechtveerdigheydt der wercken met de rechtveerdigheydt des geloofs sochten te vermengen. Sue Actor. 15. 5.

daer zÿn sommige [d] die u ontroeren / ende het Euangelium Christi willen [19] verkeeren.

8 [e] Doch al waer't oock dat [20] wy/ofte [21] een Engel uyt den hemel u een Euangelium vercondighde [22] buyten 't gene wy u vercondight hebben/ die zy [23] vervloeckt.

9 Gelÿck wy [24] te voren geseght hebben/ [so] segge ick oock nu [25] wederom / indien u yemandt een Euangelium vercondight buyten 't gene ghy [26] ontfangen hebt/ die zy vervloeckt.

10 Want [f] [27] predike ick nu de menschen / [28] ofte Godt? [29] [g] Ofte soecke ick menschen te behagen? Want indien ick [30] noch [31] menschen [32] behaeghde/ so en ware ick geen [33] dienst-knecht Christi.

11 [h] Maer ick maecke u bekent / broeders/ dat het Euangelium 't welck van my verkondight is / [34] niet en is nae den mensche.

12 [i] Want ick en hebbe oock het selve [35] niet van een mensche ontfangen/ noch geleert/ maer door de openbaringe Jesu Christi.

13 [k] Want ghy hebt mÿnen ommeganck gehoort/ die [36] eertÿts in het Jodendom was/ dat ick [37] uytnemende seer de Gemeynten Godts vervolghde / ende de selve [38] verwoestede.

14 Ende [dat] ick in het Jodendom toenam boven vele [39] van mÿnen ouderdom [40] in mÿn geslachte / zÿnde [41] overvloedelÿck yverich [42] voor mÿne vaderlicke [43] insettingen.

15 [l] Maer wanneer het Gode behaeght heeft/ die my [44] van mÿns moeders lÿve aen [45] af-ghesondert heeft / ende geroepen [46] door sÿne genade/

16 [47] Sÿnen Sone [48] in my te openbaren / [m] op dat ick den selven door het Euangelium onder de Heydenen soude verkondigen/ so en hebbe ick [49] terstont niet te [50] rade gegaen [n] [51] met vleesch ende bloedt:

17 Ende en ben [52] niet wederom gegaen na Jerusalem tot de gene die [53] voor my Apostelen waren : maer ick ginck henen na [54] Arabien / ende keerde wederom na [55] Damascum.

18 Daer na quam ick [56] nae dry jaren wederom te Jerusalem om Petrum [57] te besoecken / ende ick bleef by hem vÿftien dagen.

19 Ende en sagh geenen anderen van de Apostelen dan [58] Jacobum [59] den broeder des Heeren.

20 [60] Het gene nu ick u schrÿve / siet [ick getuyge] [o] [61] voor Godt / dat ick niet en liege.

21 Daer na ben ick gecomen in de gewesten van [62] Syrien ende van Cilicien.

22 Ende ick was van aengesichte onbekent den Gemeynten [63] in Judea / [64] die in Christo zÿn.

23 Maer sy hadden alleenlÿck gehoort [datmen seyde], [65] De gene die [66] ons eertÿts vervolghde / vercondight nu [67] het geloove/ 't welck hy eertÿts [68] verwoestede.

24 Ende sy verheerlÿckten Godt [69] in my.

d Actor. 15. 1.

19 D. vervalschen/ ydel ofte te niete maken.

e 2. Cor. 11. 4.

20 N. ick ende de broeders die by my zijn. Ofte / wy Apostelen.

21 Dit is wel in sich selven niet mogelick/ maer d'Apostel wil met het stellen deser onmogelicke conditie te krachtiger aenwijsen de sekerheyt van den vloeck/ die comen sal over de gene / die een ander Euangelium prediken. Siet diergelijcke Joan. 8. v. 55. 1. Cor. 13. 2.

22 D. niet alleen tegen het selve / maer oock die yet daer by doen / buyten het gene wy gepredickt hebben : het welck de valsche Apostelen deden/ leerende dat men niet alleen door het geloove / maer oock door de wercken der Wet gerechtveerdigt wordt.

23 Gr. Anathema, dat is/ vervloeckinghe. Siet van dit woordt / Rom. 9. 3. 1. Corinth. 16. 22.

24 N. in het voorgaende vs.

25 N. om te toonen dat dit van my niet en is uyt haestigheyt geseght.

26 Namel. door onse predicatie hebt gehoort ende aengenomen.

f 1. Thess. 2. 4.

27 Gr. rade ick nu aen de menschen, ofte Godt? Namel. te hooren ofte te gelooven. Want het Gr. woordt dat de Apostel hier gebruyckt/ als oock Actor. 28. vs. 23. ende 2. Cor. 5. 11. beteeckent eygentlick yemant met redenen bewegen ofte over-reden: ende is hier de sin / Soecke ick in mijne predicatien u te bewegen / dat ghy my ofte eenige mensche soudet aenhangen? Hy wil seggen / dat en doe ick geensins. 28 Dat is / dat ghy u vertrouwen soudet stellen op Godt in Christo : het welck / wil hy seggen / ick doe in alle mijne predicatien. 29 D. soecke ick in mijne predicatien de gunste van eenige menschen? Geensins / wil hy seggen. Ende dit schijnt dat de valsche Apostelen den Galaten sochten wijs te maken / om de leere des Apostels verdacht te maecken. g Iacob. 4. 4. 30 Namel. nu tot Christum bekeert zijnde / gelijck ick dede in het Jodendom / als ick om de Hooge-priesters ende Joden te behagen de Gemeynte vervolghde. 31 Namel. die van Christo vremt zijn / ofte nae hare gesintheydt willen gepredickt hebben / 2. Timoth. 4. 3. Andersins mogen ende moeten oock de vrome Leeraers haer soo dragen in leere ende leven / dat'se de vrome ende de Godtsalige menschen in Christo mogen behagen. 1. Corinth. 10. 33.
32 D. sochte alleen hare gunste in het prediken. 33 Dat is / een waer/ oprecht/ ende getrouw dienstknecht. Want niemant en kan twee heeren dienen. Matth. 6. 24.
h 1. Cor. 15. 1. 34 D. my niet en is van menschen ghegheven ofte geleert / ofte van my selven versiert/ ofte steunende op autoriteyt van eenige menschen/ gelijck in 't volgende vs verklaert wordt. i Ephes. 3. 3. 35 De Apostel en wil daer mede niet verwerpen de onderwijsinge in de leere des Euangeliums die door menschen ordinaerlijck geschiet/ 2. Timoth. 3. 15. maer wil seggen dat hy als een Apostel op sulcke ordinarise wijse dese leere niet en heeft ontfangen/ maer door een extraordinarise openbaringe ende onderwijsinge Christi selve. Siet Actor. 9. 3. 1. Corinth. 15. 8. ende 2. Corint. capit. 12. k Actor. 8. 3. ende 9. 1. ende 22. 4. ende 26. 9. Philip. 3. 6. 1. Timoth. 1. 13. 36 Namel. eer ick tot de Christelicke religie bekeert was.
37 Dese vervolginge Pauli wordt beschreven. Actor. 7. 58. ende Actor. 9. 1 / &c. ende 22. 4/5. 38 D. de selve / soo veel in my was / sochte gantsch uyt te roeyen ende verdelgen. 39 D. jonge lieden. Siet Actor. 7. 58. dat druckt hy uyt/ op dat hy niet en soude schijnen hem uyt laetdunckentheydt te stellen boven de oude Leeraers der Joden. 40 Dat is/ onder de Joden. 41 Gr. overvloedelicker een yveraer. Namel. met eenen yver / die niet en was met wetenschap. Rom. 10. 2. Philip. 3. 5/9. 1. Timoth. 1. 13. Hier mede bestraft hy oock den verkeerden yver der Joden in sijnen persoon. 42 Namel. van de welcke ick meer hieldt / als van de leere der Propheten. Wat dit voor insettingen waren kan men sien Matth. 5. 21 / &c. ende 15. 2. ende 23. 3 / &c. Marc. 7. 5 / &c. 1. Petr. 1. 18. 43 Gr. overleveringen. N. niet alleen die in de Schrifture geboden ende beschreven zijn/ maer oock die / welcke van menschen ingestelt / ende van de ouders aen de kinderen als van handt tot handt overgelevert waren. l Actor. 9. 15. ende 13. 2. 44 Gr. uyt. dat is / eer ick van mijn moeder geboren was. Siet diergelijck Jerem. 1. 5. 45 D. voorgenomen ende besloten heeft my af te sonderen uyt den gemeenen hoop van de andere menschen / om tot sijner tijdt tot een Apostel te beroepen. 46 Namel. als de eenige oorsake waerom hy dat gedaen heeft : ende derhalven sonder eenige mijne weerdigheydt ofte verdiensten in my voorgesien : gelijck oock te voren Godts welbehagen de oorsaecke daer van gestelt wordt. Siet Ephes. 1. vs. 5 / 6 / 9 / 11. 47 Namel. Iesum Christum den waren Messiam. 48 D. aen my : in mijne ziele. Ofte / door my te openbaren / dat is / bekent te maken/ dat ick hem voor den Sone Godts ende den waren Messiam hebbe erkent/ ende in hem ghelooft. Matth. 16. 17. m Actor. 9. 15. ende 13. 2. ende 22. 21. Galat. 2. 8. Ephes. 3. 8. 49 Namel. soo haest ick tot Christum bekeert ben geweest. 50 D. over de leere des Euangeliums met yemant gesproken ende gehandelt / om in de selve beter ofte breeder onderwesen te worden n Matth. 16. 17.
51 D. met eenige menschen / die uyt vleesch ende bloedt bestaen. Siet diergelijcke wijse van spreken / Matth. 16. 17. Ephes. 6. 12. oock selve niet met mijn eygen natuerlijck vernuft.

52 Ofte / niet opgegaen : ghelijck oock vs. 18. Dit schijnt te strijden met het gene Lucas seght Actor. 9. 26. Doch het gene Lucas daer seght/ moet verstaen worden geschiet te zijn nae dat Paulus dry jaren in Arabien geweest zijnde/ van daer wederom tot Damascus ghekomen was. Want Lucas en maeckt aldaer geē gewach van Pauli reyse nae Arabien / gelijck hy oock vele andere daden ende reysen Pauli na laet/ die Paulus selve verhaelt 2. Cor. 11. ende 12 cap.

53 N. yemant van de twaelve / die lange voor my tot het Apostelschap waren beroepen.

54 Een landtschap gelegen ten Zuyden van het Joodtsche lant/ daer in de bergh Sina was. Galat. 4. 25. tusschen de roode zee ende den inham van Persien.

55 Van dese stadt siet de aenteeck. op Actor. 9. 2.

56 Namelick / die ick soo in Arabien / als tot Damascus geweest was. 57 Het Grieck woordt beteeckent yemandt te gaen sien ofte besoecken om hem te hooren / ende met hem te spreken ende handelen. 58 Daer zijn twee geweest onder de Apostelen van desen naem. Siet van beyde Matth. 10. vss. 2 / 3. Actor. 12. vss. 2 / 17. ende van desen Actor. 12. vs. 17. ende 15. 13. 59 Dat is / Nève. een Hebreeusche wijse van spreken. Siet Genes. 14. 14. Matth. 12. vss. 46/47. 1. Corint. 9. 5. van desen siet Mat. 10. 3. Marc. 15. 40. 60 N. aengaende dat ick het Euangelium van Christo selve hebbe ontfangen sonder eenige beroepinge ofte onderwijsinge van menschen. o Rom. 1. 9. ende 9. 1. 2. Corinth. 1. 23. ende 11. 31. 1. Thess. 2. 5. 1. Timoth. 5. 21. 2. Tim. 4. 1.
61 Een wijse van eedtsweeren / met welcke de Apostel noodigh geacht heeft dit te bevestigen om de gewichtigheydt der sake. Siet Rom. 9. 1. 62 Dese zijn landtschappen gelegen in Asien. Siet van de selve Matth. 4. 24. Actor. 15. 23/41. ende 27. 5.
63 Namel. alsoo ick / volgens mijne beroepinge/ het Euangelium predickte niet onder de Joden aldaer / maer onder de Heydenen. Siet vs. 16. 64 D. die de Christelicke leere hebben aengenomen ende belijden. 65 Namel. Paulus. Dit zijn de woorden der voorseyde Gemeynten/ die Paulus verhaelt. 66 Namel. Christenen.
67 D. de leere des Euangeliums / die men ter saligheydt moet gelooven. Siet diergelijcke wijse van spreken. 1. Timoth. 1. 19. vergeleecken met 2. Timoth. 2. 18.
68 Siet vs. 13. 69 Gr. om mijnent wille : dat is/ om de genade die my Godt gedaen hadde.

Het ij. Capittel.

1 D'Apostel verhaelt dat hy te Jerusalem met de voornaemste Apostelen/ Jacobo/ Petro/ en Joanne over sijne Leere hadde ghehandelt / ende dat sy de selve in alle deelen hadden voor goet gekent/ sonder daer yet af ofte toe te doen. 3 dat hy tegen de valsche broeders Titum hadde verdedight / dat hy niet en soude besneden worden. 7 Dat d'Apostelen/ tot een teeckē van eenigheyt inde Leere/ hem ende Barnabe de rechter-hant der gemeynschap hebben gegeven. 9 met bedingh / dat sy onder de Heydenen / ende d'andere Apostelen onder de Joden souden prediken. 10 alleen datse voor de arme Joden by de Heydenen souden sorgen. 11 Betuyght oock dat hy daer na te Antiochien/ den Apostel Petrum bestraft heeft / om dat hy te voren onder de Heydenen de Christelicke vryheyt ghebruyckt hebbende / 't selve om eeniger Joden wille naliet / ende alsoo met sijn exempel de Heydenen tot het Jodendom bracht. 15 Daer na bewijst hy dat de mensche niet en wordt gerechtveerdight door de wercken der Wet / maer uyt het geloove Christi, 17 ende dat Christus daer mede niet gestelt en wort een dienaer der sonde. 19 Overmidts het geloove in Christum oock leert ende vereyscht de doodinge der sonden ende een nieuw leven. 21 ende bewijst voorders so de gerechtigheydt uyt de Wet ware/ dat Christus te vergeefs soude gestorven zijn.

1 DAerna ben ick / [1] na veertien jaren / [2] wederom [a] na Jerusalem [3] opgegaen met Barnaba / oock [4] Titum mede genomen hebbende.

2 Ende ick ginck op/ [b] [5] door een openbaringe/ ende [6] stelde [7] haer het Euangelium voor / dat ick predike onder de Heydenen:

1 Namel. boven de dry jaren die hy in Arabien geweest is. Galat. 1. 18. zijnde 17 jaren nae sijne bekeeringhe : ende het 51 jaer nae Christi geboorte.

2 De Apostel is nae sijne bekeeringe etlickemael nae Jerusalem gegaen: eerst als hy weder uyt Arabien nae dry jaren gekomen was Gal. 1. 18. Actor. 9. 26. daer nae brengende met Barnaba de collecte tot Jerusalem. Actor. 11. 30. ende 12. 25. ende als hy van de Gemeynte van Antiochien gesonden wiert met Barnaba tot de Synode van Jerusalem. Actor. 15. 2. wederom Actor. 18. 18. ende eyndelick om der belofte wille / ende om de collecte daer te brengen / wanneer hy daer gevangen wiert. Actor. 21. 15. Het schijnt dat de Apostel hier spreeckt van de reyse / als hy nae den Synodum wiert gesonden / die gehouden is in het seventiende jaer nae sijne bekeeringe. a Actor. 15. 2. 3 Soo spreeckt de Schrift / als men nae Jerusalem toe reyst / om datse in de hoochte op bergen lagh: gelijck daer tegen die van Jerusalem quamen/ worden geseght af te komen ofte gaen. Siet Marc. 3. 22. Actor. 18. 22. 4 Siet van hem Tit. 1. 3. Dese schijnt hy mede genomen te hebben noch onbesneden zijnde / om alsoo in hem te toonen voor de valsche broeders de vryheydt van de Wet der Ceremonien. b Actor. 19. 21.
5 Namel. Godts / die door sijnen Geest / ende in gesichten Paulo allesins openbaerde waer hy sijnen dienst wilde gebruycken. Siet Actor. 13. 2. ende 16. 7/10. ende 18. 9. ende 19. 21. ende 22. 17. ende 23. 11. 6 Het Grieck woordt beteeckent yemant eenige saecke met onderlinge tsamen-redinge verhalen. 7 Namel. den Apostelen ende Leeraers / die te Jerusalem waren. Dit geschiedde in het openbaer voor alle.

nen: ende [8] in't bysonder den genen die [9] in achtinge waren / op dat ick niet eenichsins [10] te vergeefs en soude [11] loopen / ofte geloopen hebben.

3 [c] Maer oock Titus die met my was / [12] een Grieck zijnde / en wierdt niet [13] genoodsaeckt hem te laten besnijden.

4 [d] [14] Ende [dat] om der [15] ingecropene [16] valsche broederen wille / die [17] van by zijden ingecomen waren om te [18] verspieden [19] onse vryheyt / die wy [20] in Christo Jesu hebben / op dat sy ons souden [21] tot dienstbaerheyt brengen.

5 Den welcken wy oock [22] niet een ure en hebben [23] geweecken [24] met onderwerpinge / [25] op dat de waerheyt des Euangeliums by u soude verblijven.

6 Ende van [26] de gene die geacht waren wat te zijn / [27] hoedanige sy eertijts waren / [28] en verschilt my niet: [e] [29] Godt en neemt den persoon des menschen niet aen: want die geacht waren [30] en hebben my niets toegebracht.

7 Maer [31] daer-en-tegen als [32] sy sagen dat my het Euangelium [33] der Voorhuydt [34] toebetrouwt was / gelijck Petro [35] der Besnijdenisse:

8 ([36] Want [37] die in Petro crachtelijck wrocht tot het Apostelschap der besnijdenisse / [f] die wrocht oock crachtelijck [38] in my [39] onder de Heydenen.)

9 Ende als [40] Jacobus / ende [41] Cephas / ende [42] Joannes / die geacht waren [43] pilaeren te zijn / [44] de genade die my gegeven was bekenden / gaven sy my ende Barnabe [45] de rechter-[handt] der gemeynschap / op dat [46] wy tot de Heydenen / ende [47] sy tot [48] de Besnijdenisse [souden gaen].

10 Alleenlijck dat wy [49] den armen souden gedencken: [g] het welck selve ick oock [50] beneersticht hebbe te doen.

11 Ende doe Petrus tot [51] Antiochien gecomen was / wederstondt ick hem [52] in het aengesicht / om dat hy [53] te bestraffen was.

12 Want eer sommige [54] van Jacobo gecomen waren / [55] at hy mede [56] met de Heydenen: maer doe sy gecomen waren [57] ontrack hy [hem], ende scheydde hem selven af / [58] vreesende de gene [59] die uyt de Besnijdenisse waren.

13 En oock [60] de andere Joden [61] veynsden met hem: alsoo dat oock [62] Barnabas mede afgetrocken wiert door hare veynsinge.

14 Maer als ick sagh dat sy [63] niet recht en wandelden [64] na de waerheyt des Euangeliums / seyde ick tot Petrum [65] in aller tegenwoordicheyt / [h] Indien ghy / die een Jode zijt / [66] na Heydensche wyse leeft / en niet na Joodsche wijse / waerom [67] noodsaeckt ghy de Heydenen [68] na de Joodsche wijse te leven?

15 [69] Wy zijn [70] van nature Joden / ende [71] niet sondaers uyt de Heydenen:

16 [i] [Doch] [72] wetende dat [73] de mensche niet [74] gerechtveerdicht en wort uyt de wercken [75] der Wet / [76] maer [77] door het geloove Jesu Christi / [78] so hebben wy oock in Christum Jesum geloofT / op dat wy souden gerechtveerdicht worden uyt het geloove Christi / ende niet uyt de wercken der Wet: [k] [79] daerom dat uyt de wercken der Wet [80] geen [81] vleesch en sal gerechtveerdight worden.

17 [82] Maer indien wy / die in Christo soecken gerechtveerdicht te worden / oock selve [83] sondaers bevonden worden / [84] is dan Christus [85] een dienaer der sonde? [86] Dat zy verre.

8 Namel. om alsoo te beter gelegentheyt te hebben om mijne leere van my te verstaen ende hare overeenstemminge met my te betuygen.
9 N. van wegen hare gaven ende aensien in de Gemeynte / ouderdom / ofte anders sins: ende volgens dien de bequaemste waren om daer van te oordeelen. Dese worden ghenoemt vs. 9.
10 D. sonder vrucht te doen onder de Heydenen / het welck soude geschiet zijn indien hy de lasteringen der valsche broeders niet en hadde hier mede wederlegt ende te niete gedaen.
11 D. den dienst des Euangeliums volbrengen. Een gelijckenisse van de gene die om strijdt loopen in een loop-baen om den prijs te gewinnen. 2. Tim. 4. 7.
c Actor. 16. 3. 1. Corinth. 9. 21.
12 D. van Heydensche ouders geboren / ende onbesneden.
13 N. door de Apostelen / die te Jerusalem waren / also sy oock verstonden dat de Besnijdenisse nu afgedaen was. Doch waerom even-wel Paulus Timotheum heeft laten besnijden / Siet Act. 16, 3.
d Actor. 15. 24.
14 D'Apostel geeft hier reden / waerom hy Titum niet en wilde laten besnijden / op dat de valsche broeders / die de besnijdenisse noch noodigh hielden ter saligheydt / Actor. 15. 1. in hare dwalinge niet en souden gestijft / maer de Christelicke vryheydt te beter bekent worden.
15 D. die haer met bedroch ende veynsinge tot de Gemeynte der geloovige begeven hadden.
16 D. dragende wel den name van broeders ende geloovige / maer in der daedt zijnde vyanden van de salighmakende leere.
17 D. met geveynsde nedrigheydt ende belijdenisse bedecktelick in geslopen in de Gemeynte.
18 Namel. ten quaden / om heymelick te vernemen of sy niet eenige oorsake en souden connen vinden om ons te lasteren.
19 N. van de Wet der Ceremonien / waer onder oock de Besnijdenisse was / om daer uyt oorsake te nemen van ons te lasteren.
20 D. door Christum ons verkregen / als het gene door de Ceremonien afgebeelt was / in hem en door hem vervult is. Coloss. 2. 17.
21 D. dat wy de Christelicke vryheydt verlatende ons het jock der Ceremonien / als ter saligheydt noodigh / souden onderwerpen.
22 Den swacken Joden hebben de Apostelen eenen tijdt lanck toe-gegeven in het onderhouden der Ceremonien / om haer te gewinnen 1. Corinth. 9. vss. 20 / 22. ende allenskens te brenghen tot kennisse van de Christelicke vryheyt: maer dese valsche broeders en hebben'se den minsten tijdt niet willen wijcken ofte toe-geven / om haer in hare dwalingen ende herdneckicheydt niet te stijven.
23 Een gelijckenisse genomen van kamp-vechters / ofte worstelaers / die hare partye sterckelick wederstaen / ende niet en wijcken. Siet de waerheydt van dit seggien Actor. 15. vss. 1 / 2 / &c.
24 D. dat wy haer souden onderdanich zijn / ofte ons haer onderwerpen in het onderhouden der Ceremonien.
25 D. dit en hebben wy niet gedaen uyt hardtneckigheyt ofte twistgierigheyt / maer om de suyverheyt der leere des Euangeliums tegen haer te verdedigen ende staende te houden in de Gemeynten / voornamelick van Galatien.
26 D. de andere Apostelen / die met recht by de Gemeynten in groote achtinge zijn.
27 D. wat sy geweest zijn / eer'se tot Apostelen geroepen waren. Ofte / wat voordeelen sy voor my gehadt hebben eer ick tot een Apostel ben geroepen geweest.
28 D. daer en is my niet aen gelegen. Ofte / daer en sie ick niet op. Ofte / dat en verschilt niet van mijn doen ende leeren.
e Deut. 10. 17. 2. Paral. 19. 7. Iob 34. 19. Actor. 10. 34. Rom. 2. 11. Ephes. 6. 9. Coloss. 3. 25. 1. Petr. 1. 17.
29 Van dese wijse van spreken siet Matth. 22. 16. Actor. 10. 34. dat is / in saecken van waerheydt en siet Godt niet op eenige uyterlicke voordeelen ofte aensien der gene die de waerheydt leeren / maer alleen op de sake selve.
30 Namel. aengaende de leere des Euangeliums / dat ick van haer yet soude gheleert hebben / het welck my de Heere Christus selve niet en soude geopenbaert hebben.
31 D. sy en hebben niet alleen in mijne leere niet berispt / maer oock daer en tegen de selve voor goet ende oprecht gekent.
32 D. bekenden / verstonden / gelijck vs. 9.
33 D. der Heydenen die onbesneden zijn vs. 8. Siet Rom. 2. 26. ende 3. 30. ende 4. 12. Namel. om het selve voornamelick onder haer te prediken.
34 Namel. van Christo selve ende Godt den Vader. gelijck cap. 1. 1.
35 D. der besnedene Joden / om het selve onder haer te prediken. Siet Rom. 3. 30. ende 15. 8.
36 De Apostel wijst hier aen / waer uyt de Apostelen gesien ende bekent hebben dat hem het Euangelium was toebetrouwt. Namel. uyt de crachtige werckinge Godts door sijne predicatie tot bekeeringe der Heydenen.
37 Namel. de Heere Christus, die den dienst Petri vergeselschapt heeft met de krachtige werckinge sijnes Geests.
f Actor. 9. 15. ende 13. 2. ende 22. 21. Galat. 1. 16. Ephes. 3. 8.
38 Ofte / door my. dat is / door mijnen dienst.
39 Namel. tot harer bekeeringe.
40 Siet van hem Galat. 1. 19.
41 D. Petrus / Siet van desen naem Matth. 16. 18. ende Joan. 1. 43.
42 Namel. de sone Zebedei / een broeder van Jacobus de Groote / die van Herodes is onthalst. Actor. 12. capit. Siet van hem Matth. 4. 21. ende 10. 2. ende 17. 1.
43 Namel. soo van het geselschap der Apostelen / als der Gemeynte / om datse door haren dienst de waerheyt des Euangeliums standvastelick voor stonden ende staende hielden / en in 't bysonder in grooten aensien waren by de Gemeynte / als een cieraet der selve. Siet Jer. 1. 18. Apoc. 3. 12.
44 Namel. des Apostelschaps / Rom. 1. 5. Ofte / de werckingen ende vruchten der genade. Ofte / de gaven / als daer waren met vreemde talen te spreken / prophetie / wonderwercken / ende diergelijcke.
45 Namel. tot een teecken ende versekeringe / dat se erkenden dat wy met haer gemeynschap hadden soo in den dienst van het Apostelschap / als in de suyverheydt der leere des Euangeliums.
46 Namel. Ick ende Barnabas.
47 Namel. Petrus ende de andere twee Apostelen.
48 D. tot de besnedene Joden. Siet vs. 7.
49 Namel, om voor haer een collecte onder de Gemeynten uyt de Heydenen te versorgen.

g Actor. 11. 30. ende 24. 17. Rom. 15. 25. 1. Corinth. 16. 1. 2. Corinth. 8. 1. ende 9. 1.
50 Dit blijckt doorgaens oock in sijne Sendt-brieven / ende voornamelick Rom. 15. 27. 1. Cor. 16. 1. 2. Corinth. 9. 1.
51 Siet van dese stadt Actor. c. 11. vs. 19.
52 Dat is / in sijne ende aller teghenwoordigheydt / gelijck v. 14 verclaert wordt / Siet oock 2. Cor. 10. 1.
53 Dat is / verdiende bestraft te worden.
54 Waerom Jacobus dese nae Antiochien gesonden hadde is onseker: sommige meynen om te laten vernemen nae den staet der Gemeynte aldaer / ofte yet den Apostelen daer zijnde / te kennen te geven.
55 N. allerley spijse / oock die in het Oude Testament verboden was / volgende de Christelicke vryheyt / waer van hy door een hemelsch gesichte versekert was. Actor. 10 cap. soo dat hy daer aen wel dede.
56 Namelijck / die tot Christum bekeert waren / ende het jock der Ceremoniale Wet noyt en waren onderworpen geweest.
57 D. en wilde hy met de geloovige Heydenen niet meer eten / daer mede veynsende als of hy verstont / dat het eten van allerley spijse den Christenen ongeoorlooft soude zijn: waer aen hy seer qualick dede / gelijck in het volgende blijckt.
58 Dat is / vreesende dat hy dese Joden daer mede soude oorsaeck geven om qualick van hem te spreken. Siet diergelijck Actor. 11. 2.
59 D. de Joden die tot de Christelijcke Religie bekeert waren / ende noch onderhielden het onderscheyt der spijsen / volgende de Wet der Ceremonien / van de afdoeninge der selve noch niet ten vollen onderricht zijnde.
60 Namel. die Christenen geworden waren / ende die de Christelicke vryheyt eenighsins geleert ende gebruyckt en hadden.
61 De Apostel noemt dese daedt Petri tweemael in dit vs een veynsinge / welcke is als yemant anders doet ofte spreeckt / dan hy in sijn hert ofte gemoet gevoelt: het welck nimmermeer geoorlooft is te doen. Dit deden oock dese Joden door het exempel van Petrus verleydt zijnde.
62 Van desen siet Actor. 11. vss. 22 / 30. ende 13. 1 / 2. ende 15. 2.
63 Gr. de voeten niet recht en stelden. Dat is / gelijck als hinckten / niet recht uyt en gingen om tot het perck ende eynde der Christelicker leere te komen. 1. Reg. 18. 21. Hebr. 12. 13.
64 D. na de suyverheyt: Nae de ware Leere des Euangeliums / aengaende de Christelicke vryheyt.
65 N. overmits hy opentlick voor allen sondighde / ende ergernisse gaf. 1. Tim. 5. 20.
h Actor. 10. 28.
66 D. allerley spijse voor desen gegeten hebt / gelijck de Christenen uyt de Heydenen bekeert oock doen / volgende de Christelicke vryheyt. v. 12.
67 N. met uw quaet exempel / 't welck haer nootsakelick moet bewegen om na te volgen: ofte om dat ghy de selve voor geen rechte Christenen en schijnt te erkennen / soo sy / gelijck ghy / haer de Wet der Ceremonien niet en onderwerpen.
68 N. de Wet der Ceremonien te onderhouden: het welck de Joden in het Oude Testament deden / ende den bekeerden Joden / die de Christelicke vryheydt noch niet en verstonden / voor eenen tijt noch toegelaten wiert / als een middel-matige sake / om der stichtinge wille. Maer aengaende de gene / die uyt de Heydenen bekeert waren / is in de Synode van Jerusalem goet gevonden / dat men haer daer mede niet en soude beswaren. siet Actor. 15. vss. 10 / 28.
69 Ofte / wy Joden van naturere / ende niet sondaers uyt de Heydenen / wetende / &c. wy. N. ick ende oock ghy Petre. Want de Apostel verhaelt hier noch hoe hy Petrum heeft aengesproken.
70 D. van afkomste ende geboorte. Rom. 2. 17 / 28. ende over sulcks ghebooren onder de Wet der Ceremonien.
71 Dat is / niet van Heydensche afkomste / welcke afgoden-dienaers waren ende groote sondaren / vreemt van het Verbondt Godts. Siet Ephes. 2. 11. De Apostel wil seggen / naedemael wy Apostelen / die Joden zijn / onse rechtveerdighmakinge niet en soecken in de wercken der Wet / maer in den gheloove Christi, soo moetmen veel min de Heydenen leeren / ofte noodtsaken hare rechtveerdigheydt te soecken in de onderhoudinge der Wet. Rom. 3. 9.
i Actor. 13. 38. Rom. 3. 28. ende 8. 3. Hebr. 7. 18.
72 D. om dat wy het sekerlick weten.
73 Wie / ofte hoe heylich hy oock soude mogen zijn.
74 Wat het zy geveerdight te worden / siet in de aenteeckeninge op Rom. 3. 20.
75 Namel. Mosis / soo der Zeden als der Ceremonien.
76 Ofte / dan, gelijck Matth. 12. 4. 1. Corinth. 7. 17. Galat. 1. 7. Apoc. 21. 27. dat is / alleen door den geloove / gelijck de volgende woorden dat klaerlick mede brengen.
77 D. als wy met een oprecht ende levende geloove de gerechticheyt Christi aennemen. Rom. 3. vss. 24 / 28.
78 Dat is / dit is de oorsaecke waerom wy Apostelen Christum met waren geloove aengenomen hebben. Want hadden wy door de Wet konnen gerechtveerdight worden / soo en souden wy niet behoeft hebben tot Christum te gaen.
k Rom. 3. 20. Gal. 3. 11.
79 Dit bewijs is genomen uyt de Schriftuere des Ouden Testaments. Psal. 143. 2.
80 Gr. niet en sal gerechtveerdight worden alle vleesch. dat is / geen vleesch / een Hebreeusche wijse van spreken. gelijck Psal. 143. 2. Rom. 3. 20.
81 D. mensche. Siet Genes. 6. 12. Jesai. 40. 6.
82 Hier spreeckt de Apostel nu voorders de Galaten aen / ende beantwoort een tegenwerpinge / die'se tegen de voorgaende Leere souden mogen voorwerpen: Namel. dat de selve den mensche sorgeloos maeckt / tot sondigen aenleydt / ende dat alsoo Christus den menschen in het sondigen soude stijven. Van dese tegenwerpinge siet oock Rom. 3. 31. en 6. 1 / 2 / 3.
83 D. noch dagelicks sondigen.
84 D. en sal daer uyt niet volgen dat dan Christus, &c.
85 D. dat dese leere van de rechtveerdighmakinge des menschen sonder de wercken der Wet / alleen door den geloove Christi, dienen sal ende oorsaecke den menschen sal geven om te vryer te sondigen.
86 Siet de aenteeck. op Rom. 6. 2.

87 N. door mijne ernstige ende gedurige vermaninghen om de sonden te vlieden.
88 N. door een leere/ die sulcke vermaningen soude krachteloos maken/ ende de menschen tot sondigen verwecken.
89 N. van Godts bevel/ ende van de wetten der oprechtigheyt/ die in een getrouw Leeraer behoort te wesen.
l Rom. 7.4.
90 Dat dese leere des Apostels uyt haer selven de menschen tot sondighen niet en verweckt bewijst hy met sijn eygen exempel/ voorby gaende de exemplen van andere/ om dat het kan ghebeuren/ dat dese leere van sommige wel daer toe misbruyckt soude worden. Doch het gene hy van hem selven seght/ is oock waer in alle ware geloovighe.

18 Want indien ick/ [87] 't gene ick afgebroken hebbe/ [88] dat selve wederom opbouwe/ so stelle ick my selven tot een [89] overtreder.

19 l [90] Want ick ben [91] door de Wet [92] der Wet gestorven/ m op dat ick [93] Gode leven soude.

20 Ick ben [94] met Christo gecruyst. Ende [95] ick leve/ [doch] [96] niet meer ick/ [97] maer Christus leeft in my: ende 't gene ick nu [98] in het vleesch leve/ [99] dat leve ick door het geloove des Soons Godts/ n die my lief gehadt heeft/ ende hem selven voor my [100] overgegeven heeft.

21 Ick en doe [1] de genade Godts niet [2] te niete. Want o indien de rechtveerdicheyt door de Wet is/ so is dan Christus [3] te vergeefs gestorven.

91 Dat is/ door den dienst der Wet. 92 Dat is/ ick hebbe door de Wet geleert/ dat ick een groot sondaer ben/ nae de Wet den vloeck ende doodt onderworpen/ ende dat de gerechtigheyt/ die de Wet eyscht/ in my niet en is/ ende volgens dien dat de Wet my in de doot laet. m Rom. 14.7. 2. Corinth. 5.15. 1. Thess. 5.10. Hebr. 9.14. 1. Petr. 4.2. 93 D. een nieuw ende heyligh leven soude leyden/ dat Gode behagelick is/ volgens sijne geboden: ende aver sulcks niet der sonde. Siet Rom. 6.11. 94 Hoe dit te verstaen is/ siet Rom. 6.6. alwaer het selve geseght ende naerder verklaert wordt. 95 Namel. in waerlick een geestelick leven. 96 Namel. soodanigh als ick was voor mijne bekeeringe ende wedergeboorte. 97 Namel. door sijnen Heyligen Geest/ door welcken hy my geleydt in de wegen Godts/ ende my vruchtbaer maeckt tot goede wercken. 98 D. in dit mijn natuerlick leven: het welck hy onderscheyt van het geestelick. 99 D. hoe wel ick mijne swackheden in dat selve vleesch hebbe/ soo geloove ende vertrouwe ick dat de Sone Godts voor deselve door sijn doodt voldaen heeft: die my oock door sijnen Geest levendigh maeckt. n Galat. 1.4. Ephes. 5.2. Tit. 2.14. 100 N. in den doodt. Rom. 4.25. 1 N. die my door Christum geschiet is/ daer van hy in het voorgaende vs gesproken heeft. 2 Het welck geschiet/ wanneermen niet en glooft/ dat Christus volkomelick onse gerechtigheyt is. o Hebr. 7.11. 3 Ofte/ om niet, dat is/ sonder oorsaecke/ reden/ noodt/ ofte vrucht. Joan. 15.25.

Het iij. Capittel.

1 D'Apostel nae een scherpe berispinge der Galaten/ bewijst voorder dat de mensche niet en wordt gerechtveerdight door de wercken der Wet/ maer door 't geloove in Christum. 2 overmits sy selve hadden bevonden datse de gaven des Geests/ niet door de Wet maer door het Geloove ontfangen hadden. 6 Bewijst het oock door 't exempel van Abraham die een vader is aller geloovige. 10 ende door eenige klare getuygenissen der H. Schrifture. 13 Betuyght dat Christus ons van den vloeck der Wet verlost heeft/ ende de segeninge verkregen. 15 Dat met dese Leere de Wet niet en wort te niete gedaen/ noch krachteloos gemaeckt/ noch en is teghen de belostenisse Godts. 19 maer dat de selve ons de sonde aenwijst. 24 ende als een tucht-meester tot Christum leydet. 25 Daer na leert hy hoe de Wet Mosis door Christum afgedaen is voor alle geloovige: 28 sonder onderscheyt van volcken ofte hoedanigheden. 29 alsoo die alle Abrahams zaedt zijn.

1 Ofte/ onverstandige, onwijse. Soo noemt hy haer/ om te toonen dat hy houdt datse dit deden meer uyt onbesinnetheydt ofte onvoorsichtigheydt/ als uyt boosheydt. Siet diergelijcke Luc. 24.25. waer mede hy dan niet en doet tegen de leere Christi. Matt. 5.22. Siet oock 1. Corinth. 15.36.
a Galat. 5.7.
2 D. de oogen uwes verstants alsoo verblindt/ dat ghy de rechte waerheyt niet en kondt sien/ gelijck de gochelaers de uyterlijcke oogen der menschen betooverẽ/

1 O Ghy [1] uytsinnige Galaten/ a wie heeft u [2] betoovert/ dat ghy [3] de waerheyt niet en soudt [4] gehoorsaem zijn: den welcken Jesus Christus voor de oogen te voren [5] geschildert is geweest/ onder u [6] gecruyst zijnde?

2 [7] Dit alleen wil ick [8] van u leeren/ hebt ghy [9] den Geest ontfangẽ uyt de wercken der Wet/ ofte [10] uyt de predikinge des Geloofs?

3 Zijt ghy so [11] uytsinnich? Daer ghy [12] met den geest [13] begonnen hebt/ voleyndight ghy nu [14] met het vleesch?

4 Hebt ghy [15] so veel [16] te vergeefs geleden? [17] Indien maer oock te vergeefs.

dat sy meynen te sien het gene sy niet en sien. Hy vergelijckt dan dese valsche leeraers by gochelaers/ ende geeft haer de voornaemste schult van dese verleydinge/ die als bedriegers met schoon spreken ende listigheden de eenvoudige verleyden. 3 Namel. des Euangeliums/ dat de mensche voor Godt gerechtveerdight wort door het geloove: waer van gesproken is cap. 2. v. 5. ende 14. 4 D. aennemen ende gelooven. 5 Ofte/ voorgeschildert. D. soo klaerlick door mijne predicatien u voorgedragen/ als of het in een tafereel geschildert ware/ ofte voorgeschreven. 6 D. van wiens kruyce/ mitsgaders van de oorsaken ende vruchten der selve/ dat wy namelick daer door van den vloeck des Wets ende dienstbaerheyt der Ceremonien verlost zijn/ ick u so overvloedelick ende klaerlick hebbe geleert/ als of hy selve voor uwe oogen gecruyst ware geweest. 7 N. uyt vele andere saken/ die u souden konnen overtuygen van dwalinge. 8 D. antwoort my op dese sake alleen. Niet dat hy 't selve niet en soude geweten hebben/ maer sulcks segt hy om te toonen dat hy met haer eygen seggen hier in sal te vreden zijn. 9 D. de gaven des H. Geests/ als daer zijn de geest der wedergeboorte/ der heylighmakinge/ ende der aenneminge tot kinderen. 10 Gr. uyt het gehoor. D. uyt de predikinge der leere des Euangeliums. Siet Jes. 53.1. Joan. 12.30. Rom. 10.16. 11 Ofte/ sonder verstant, dwaes. 12 D. met de genade ende leere des geloofs/ 't welck de H. Geest werckt. 13 Namel. als ghy eerst tot Christum zijt bekeert/ om door hem de salicheyt te soecken. 14 D. met de wercken der Wet ende met de Ceremonien/ die uyterlick gedaen ende gesien worden: het welck de valsche Leeraers den Galaten leerden. 15 N. vervolgingen/ versmaetheden/ ende ongelijcken om de sake ende leere Christi. 16 D. sonder vrucht ende vergeldinge/ 't welck geschieden soude so ghy van die leere wederom soudet afwijcken. 17 D. het zy verre dat sulcks soude geschieden/ hopende dat sulcks haer niet en soude wedervaren. Ofte/ soo het maer daer alleen by blebe/ ende dat ghy niet en soudet noch andere swarigheden om uwe afwijckinge te verwachten hebben.

5 Die u dan [18] den Geest verleent/ ende [19] crachten onder u werckt/ [doet hy dat] uyt de wercken der Wet/ ofte [20] uyt de predicatie des geloofs?

6 b Gelijckerwijs [21] Abraham Gode geloofd heeft/ ende het is hem tot rechtveerdicheyt gerekent:

7 [22] Soo verstaet ghy dan/ dat de gene [23] die uyt den geloove zijn/ [24] Abrahams kinderen zijn.

8 Ende [25] de Schrift [26] te voren siende dat Godt de Heydenen uyt den geloove soude rechtveerdigẽ/ heeft [27] te voren aen Abraham [28] het Euangelium vercondight/ [seggende] c [29] In u sullen alle de [30] volckeren [31] gesegent worden.

9 So dan die uyt den geloove zijn/ worden gesegent [32] met den geloovigen Abraham.

10 Want so vele als'er [33] uyt de wercken der Wet zijn/ [34] die zijn onder dẽ vloeck. Want [35] daer is geschreven/ d Vervloeckt is [36] een yegelijck die niet en blijft in al het gene gheschreven is in het boeck der Wet/ [37] om dat te doen.

11 e Ende dat niemandt [38] door de Wet gerechtveerdight en wort voor Godt/ is openbaer: f want [39] de rechtveerdige sal uyt den geloove leven.

12 Doch de Wet [40] en is niet uyt den geloove: maer g de mensche [41] die dese dingen doet sal [42] door deselve [43] leven.

13 h Christus heeft ons [44] verlost [45] van den vloeck der Wet/ [46] een vloeck geworden zijnde [47] voor ons. Want [48] daer is geschreven/ i Vervloeckt is een yegelijck die [49] aen het hout hanght.

14 Op dat [50] de segeninge Abrahams [51] tot de Heydenen [52] comen soude [53] in Christo Jesu/ [ende] op dat [54] wy [55] de belofte des Geests vercrijgen souden [56] door het geloove.

15 Broeders/ ick spreke [57] na den mensche/ k selfs eens menschen [58] verbont [59] dat bevestight is/ [60] en doet niemandt te niete/ ofte [niemandt] [61] en doet daer toe.

18 D. die geestelicke gaven. Siet v. 2.
19 D. wonderwercken. Siet 1. Cor. 12. vss. 10/ 28.
20 Siet v. 2.
b Genes. 15.6. Rom. 4.3. Iacob. 2.23.
21 Siet van dit exempel Genes. 15.6. ende Rom. 4.3/ &c.
22 Ofte/ verstaet dan.
23 D. die hare gerechtigheydt soecken in Christo door het geloove.
24 N. geestelicke kinderen/ niet nae den vleesche/ maer na de belofte. Siet Joan. 8.39. Rom. 4.11. ende 9. vss. 6/ 7/ 8. Galat. 3.29. Gelijck dan de Vader gerechtveerdight is/ soo worden oock de kinderen gerechtveerdight/ alsoo daer maer een wijse en is om gerechtveerdight te worden/ namelick door het gheloove in Christum. siet Rom. 3.30.
25 D. de H. Geest sprekende in de heylige Schrifture.
26 N. Genes. 12.3.
27 N. oock selfs in het Oude Testament.
28 Gr. te voren geeuangelizeert.
c Genes. 12.3. ende 18.18. ende 22.18. ende 26.4. ende 49.10. Actor. 3.25.
29 D. in het zaedt dat u belooft is/ ende van u sal voortkomen/ 't welck is Christus, ghelijck vs 16 verklaert wort. Siet oock Genes. 22.18.
30 D. so wel Heydenen als Joden.
31 Dat is/ gerechtveerdight ende salich worden.
32 D. op sulcker wijse als de geloovige Abraham is gesegent/ ofte gerechtveerdight geweest. Siet vss. 6/7.
33 D. die hare rechtveerdigheyt ende salicheyt soecken door de onderhoudinge der Wet Mosis. 34 N. om dat'se de Wet niet volkomelick en onderhouden/ ende daerom door de Wet de segeninge ofte rechtveerdighmakinghe niet en konnen verkrijgen. Want segeninge ende vloeck strijden tegen malkanderen. 35 N. Deut. 27.26. d Deut. 27.26. 36 de Apostel volght hier de Grieksche oversettinge/ alsoo de selve de meyninge van den Hebreeuschen grontext seer wel uytdruckt/ hoe wel de woorden een yegelick, ende al, daer niet uytgedruckt en staen. 37 N. volmaecktelick in alle deelen/ ende op sulcker wijse als Godt beveelt. Ende blijckt daer uyt/ dat door de wercken der Wet hier verstaen worden niet alleen de wercken der Wet der Ceremonien/ maer oock der Zeden ofte Tien-Geboden.
e Rom. 3.20. Gal. 2.16. 38 Gr. in de Wet. de Apostel gebruyckt dese wijse van spreken door de Wet, uyt de Wet, uyt de wercken der Wet, in de Wet, in eenen sin.
f Habac. 2.4. Rom. 1.17. Hebr. 10.38. 39 Ofte/ de rechtveerdige uyt den geloove sal leven. Siet Rom. 1.17. 40 Want de Wet belooft het leven niet den genen die uyt den geloove willen gerechtveerdight worden/ maer die de Wet volmaecktelick onderhouden: het welck hy bewijst uyt de belofte die by de Wet wordt gedaen/ Levit. 18.5. Ezech. 20.11. g Levit. 18.5. Ezech. 20.11. Rom. 10.5. 41 Ofte/ gedaen sal hebben/ N. volmaecktelick/ gelijck v. 10. 42 D. door sulcke volmaeckte onderhoudinge der Wet. 43 N. eeuwelick/ ende volgens dien daer door gerechtveerdigt worden indien hy de Wet in alles volkomelick soude onderhouden/ het welck nochtans niemandt en doet noch doen en kan. Rom. 3.9/ &c. h Rom. 8.3. 2. Cor. 5.21.
44 Gr. uytgekocht uyt den vloeck. want dese verlossinge is geschiet door betalinge van een rantsoen-gelt voor ons. Matth. 20.28. 1. Tim. 2.6. 45 D. van de straffe/ tijdtlicke ende eeuwige/ die de Wet den overtreders dreyght/ ende die wy door onse overtredingen verdient hadden. 46 D. heeft den toorne Godts ende de straffe der sonden op hem genomen/ om de selve te dragen/ ende daer mede Godts straffende gerechtigheydt te voldoen. 47 D. in onse plaetse/ als onse borge. Hebr. 7.22. 48 Namel. Deut. 21.23. i Deut. 21.23. 49 D. aen het kruyce opgehangen wordt. Siet Actor. 5.30. 1. Petr. 2.24. het welck te verstaen is/ niet datse alle souden verdoemt zijn/ die gekruyst worden (want het tegendeel blijckt uyt het exempel van den bekeerden moordenaer Luc. 23.43.) maer om dat Godt dese wijse van straffe/ als zijnde de wreedste ende smadelickste/ tot een voorbeelt gestelt heeft van de straffe die sijn Sone/ om ons van den vloeck te verlossen/ soude moeten lijden. 50 D. de genade der versoeninge ende der rechtveerdigh-makinge/ als oock de erffenisse des eeuwigen levens/ die Abraham ende sijnen zade belooft was. Genes. 12.3. ende 22.18. 51 Ofte/ tot de volckeren: gelijck hem belooft was/ dat in hem alle volckeren souden gesegent worden. Genes. 12.3. 52 D. afvloeyen soude/ als uyt de fonteyne. 53 D. door Christum, als zijnde het gesegende zaedt dat Abraham belooft was. v. 16. 54 Soo Joden als Heydenen. 55 D. de geestelicke belofte/ niet van tijtlicke maer van eeuwige goederen. 56 D. door Christum met waren geloove aengenomen. 57 D. ick sal gebruycken een exempel van menschelicke saken genomen. Siet Rom. 3.5. 1. Corinth. 9.8. k Hebr. 9.17. 58 Het Grieksch woort diatheke, wort somtijts in 't bysonder genomen voor een Testament. Hebr. 9.17. somtijts in 't gemeyn voor allerley verbondt ofte contract tusschen twee partien. Het kan hier in beyde beteeckenissen genomen worden. 59 Namel. met onderlinge beloften/ eeden/ onder-teeckeningen/ versegelingen/ ofte diergelijcke wijse by de menschen gebruyckelick. 60 D. en behoort noch en kan niet te niete doen. 61 Gr. verordineert yet daer boven. Namel. met afdoen/ by doen/ ofte veranderen.

l Galat. 3. 8.

62 D. alsoo oock en kan niemant het verbondt/ dat Godt met Abraham en alle geloovige ghemaeckt heeft/ te niete maken/ ofte veranderen. In het welck dewijle de beloftenissen / die Godt daer in aen sijn zijde gedaen heeft / gegront zijn niet op de onderhoudinge der Wet/ maer op Christum het beloofde zaet Abrahams/ soo moet dat oock altijdt vast ende onverandert blijven/ gelijck in het volgende vs breeder verklaert wordt.

63 Siet Genes. 22. vs. 18. Het woordt zaedt wordt somtijts genomen voor alle de nakomelingen/ gelijck Genes. 15. 18. ende 22. 17. somtijts voor yemant in het bysonder uyt de selve/ gelijck Genes. 4. 25. ende 21. 13. dat het in dese tweede beteeckenisse hier moet genomen worden bewijst hier de Apostel/ ende leert dat dit zaedt Christus is. Siet oock Genes. 15. vs. 15. ende 17. 10.

64 Siet hier van het bewijs in de geslachtregisters Christi. Matth. 1. vss. 1. 2/16. ende Luc. 3. vss. 23/34. ghelijck oock Isaac een voorbeeldt Christi is geweest. Genes. c. 21. vs. 12. Rom. 9. 7. Hebr. 11. vs. 18.

16 [1] Nu so zijn [62] de beloftenissen tot Abraham ende sijnen [63] zaede gesproken. Hy en seght niet/ Ende den zaeden/ als van vele/ maer als van een/ Ende uwen zaede: [64] welcke is Christus.

17 [65] Ende dit segge ick: [66] het verbondt dat [67] te voren van Godt bevestight is [68] op Christum/ en wort [69] door de Wet/ [70] die [m] na vier hondert ende dertigh jaren gecomen is/ niet [71] crachteloos gemaeckt/ om [72] de belofteniss te niete te doen.

18 [n] Want indien [73] de erfenisse [74] uyt de Wet is/ so en is'se niet meer [75] uyt de belofteniss: maer Godt heeft'se [76] Abraham [77] door de beloftenisse [78] genadelijck gegeven.

19 [79] Waer toe is dan de Wet? [o] Sy is [80] om der overtredingen wille [81] daer by gestelt/ tot dat [82] het zaedt soude gecomen zijn/ [83] dien het belooft was: ende [84] sy is [p] [85] door de Engelen [86] bestelt [87] inde handt [q] [88] des middelaers.

20 Ende de middelaer en is niet [middelaer] [89] van eenen: maer Godt [90] is een.

21 [91] Is dan de Wet tegen de beloftenissen Godts? [92] Dat zy verre: want indien daer een wet [93] gegeven ware [94] die machtigh was levendich te maken/ [95] so soude waerlijck de rechtveerdicheyt uyt de Wet zijn.

22 [r] [96] Maer [97] de Schrift heeft het al [98] onder de sonde besloten/ [99] op dat de belofte [100] uyt den geloove Jesu Christi [1] den geloovigen [2] soude gegeven worden.

23 Doch [3] eer het geloove quam waren wy onder de Wet [4] in bewaringe gestelt/ ende zijn besloten geweest [5] tot op het geloove dat geopenbaert soude worden.

24 [s] So dan de Wet is [6] onse [7] tucht-meester geweest [8] tot Christum/ op dat wy [9] uyt den geloove souden gerechtveerdight worden:

25 Maer als [10] het geloove ghekomen is/ soo en zijn wy [11] niet meer onder den tucht-meester.

26 [t] Want [12] ghy zijt alle [13] kinderen Godts [14] door het geloove [15] in Christo Jesu.

27 [v] Want [16] so vele als ghy [17] in Christum gedoopt zijt/ hebt ghy Christum [18] aengedaen.

28 [19] Daer in en is noch Jode noch Grieck: daer in en is noch dienstbare noch vrye: daer in en is geen man ende wijf. [x] Want ghy alle zijt [20] een [21] in Christo Jesu.

29 [y] Ende indien [22] ghy Christi zijt/ so zijt ghy dan [23] Abrahams zaedt/ ende [24] na de beloftenisse [25] erfgenamen.

3 D. eer Christus, die het fondament des geloofs is/ daer het gheloove op siet ende steunt/ in het vleesch is gekomen. Siet vs. 19.

4 Het Grieck woort beteeckent sulck eene bewaringe die met krijghs-volck ende wacht geschiet/ in een vaste plaetse. De Apostel ghebruyckt hier wederom de selve gelijckenisse als in het voorgaende vs/ gelijck uyt het volgende woordt blijckt. Doch de Apostel schijnt hier oock te sien op dit gebruyck der Wet/ dat de selve gedient heeft om de Joden van de andere volcken daer mede als af te sluyten/ ende gelijck als alleen te bewaren. Siet Deuter. 4. 7. Psal. 147. 19. Ephes. 2. 14.

5 D. tot op Christum, die geopenbaert soude worden/ gelijck te voren.

s Matth. 5. 17. Actor. 13. 38. Rom. 10. 4.

65 Dat is/ dit wil ick seggen met het voorgaende exempel van menschelicke Verbonden ofte Testamenten. 66 Dat is/ dat van veel meer het Verbondt Godts vast blijft/ sonder veranderinge. 67 Namel. met eede. Genes. 12. 2. ende 15. 18. ende 17. 4. ende 22. 17. Hebr. 6. vss. 14/15/ &c. ende met andere uyterlicke teeckenen ende segelen. 68 Namel. overmits het door den doodt Christi als des Testament-maeckers soude bevestight worden. Hebr. 9. 15. dat oock Christus dese geestelicke segeningen ons moeste verdienen door een volkomene voldoeninge voor onse sonden/ waer van de Ceremonien der Wet voor-beelden waren: ende dat wy der selver niet en konnen deelachtigh worden/ dan door het geloove in Christum. 69 Alsoo yemandt hier tegen hadde konnen seggen/ dat eer de Wet gegeven was/ het met de sake van Godts verbondt soo mochte gelegen zijn/ maer als de Wet gegeven is geweest/ dat doe het verbondt Godts soude verandert zijn geworden: soo bewijst hier de Apostel sulcks oock onwaerachtigh te zijn. 70 D. dewijle de Wet soo veel jaren daer nae op den bergh Sina gegeven is. Het beginsel van dese 430 jaren moet gereeckent worden van dien tijt aen/ als Godt beval Abraham uyt sijn landt te vertrecken. Genes. 12. 1. Siet hier van breeder Exod. 12. 40. Actor. 7. 6. m Genes. 15. 13. Exod. 12. 40. Actor. 7. 6. 71 Ofte/ onvast. Gr. de Wet, &c. en maeckt het verbondt, &c. niet krachteloos. 72 Siet vs. 16. n Rom. 4. 14. 73 Namel. des eeuwigen levens/ waer van de erfenisse van 't landt Canaan een voor-beeldt was. 74 D. door de volkomene onderhoudinge der Wet/ te verkrijgen is. 75 D. uyt het geloove/ waer mede de genade ende segeninge in Christo belooft/ aengenomen wordt. Want dese twee tegen malcanderen strijden/ ende te samen niet en konnen bestaen. Siet Rom. 11. 6. 76 Dit is te voren bewesen vs. 6/ &c. ende alsoo sullen dan oock alle Abrahams kinderen de erfenisse ontfangen: alsoo daer maer eenen wegh ter salicheydt en is. 77 Namel. met waren geloove aengenomen. 78 D. sonder eenige sijne verdiensten. Rom. 4. vss. 13/16. 79 Dit was een tegenwerpinge der valsche Leeraers/ indien de Wet den mensche niet en rechtveerdight/ datse dan geen gebruyck en heeft/ ende te vergeefs gegeven is. o Ioan. 15. 22. Rom. 4. 15. ende 5. 20. ende 7. 8. 80 Namel. bekent te maken. Rom. 3. 20. ende 5. 20. ende 7. 7. ende daer van te overtuygen. 81 Ofte/ geordineert. 82 Namel. dat beloofde zaedt Abrahams/ welck is Christus. Siet vs. 16. die het eynde der Wet is/ Rom. 10. 4. 83 Namel. het erfdeel/ als zijnde het hooft van alle de gene die erfgenamen sullen zijn/ want van hem/ in hem/ ende door hem is het dat wy alle de erfenisse verkrijghen/ ende mede erfgenamen met hem worden. Rom. 8. 17. 84 Namel. de Wet. p Actor. 7. vss. 38, 53. 85 D. door den dienst der Engelen: het welck hoe wel het in de Historie van de gevinge der Wet niet vermelt en wordt/ soo is't nochtans dat sulcks uyt andere plaetsen afgenomen kan worden/ ende in de Gemeynte gheloofd is geweest. Siet Actor. 7. vss. 38/53. Hebr. 2. 2. 86 Ofte/ geordineert. 87 D. door de bedieninge. Hebr. Mal. 1. 1. q Deut. 5. 5. Ioan. 1. 17. Actor. 7. 38. 88 Waer door sommige verstaen Mosem/ die Godt gebruyckt heeft als een bode ende tusschen-spreker tusschen hem ende het volck in het geven van de Wet. Exod. 19. 21. Andere verstaen Christum, door welcken Godt het volck Israels uyt Egypten door de woestijne heeft geleydt/ ende tot Mosem op den bergh Sina heeft gesproken. Actor. 7. 38. 1. Tim. 2. 5. 89 D. van eene partye/ maer is altijt van twee verschillende partyen/ om die te vereenigen. 90 D. blijft altijdt de selve/ sonder dat hy verandert wordt/ niet alleen in sijn wesen/ maer oock in sijnen wille/ voornemen/ ende besluyten. Ofte/ is de eene partye van beyden. 91 Dit is een tweede tegen-werpinge die de valsche Apostelen/ tegen het gene den Apostel terstont geseght heeft/ souden konnen voorstellen. Namel. soo de Wet de overtredingen ontdeckt ende verdoemt/ ende de Beloftenisse de selve bedeckt ende vergeeft/ soo schijnen dese tegen malkanderen te strijden. 92 Dat is/ dat en volght geensins. 93 Namel. tot sulcken eynde/ op dat de mensche daer door soude gerechtveerdight worden. Ofte/ die soodanigh ware/ dat de mensche die volkomelick soude konnen onderhouden. 94 D. de menschen rechtveerdighen/ ende het eeuwige leven toe-brengen. 95 D. soo dat soo ware/ soo soude de Wet strijden tegen de Beloftenisse. Maer dat en is soo niet: ende daerom soo en is hier geen strijdt. Siet Rom. 8. 3. r Rom. 3. 9. ende 11. 32. 96 D. dit is een bewijs/ dat de Wet niet en kan levendighmaken ofte rechtveerdigen/ om dat niemandt de Wet volmaecktelick en onderhoudt/ maer alle menschen daer door overtuyght worden van sonde. 97 Dat is/ de geschrevene Wet/ ende de Propheten als uyt-leggers der selve. 98 Een gelijckenisse genomen van misdadige/ die in de kercker gesloten worden om bewaert te worden tot de straffe. Siet diergelijcke Rom. 11. 32. 99 D. de beloofde segeninge ende erfenisse. 100 D. door het geloove in Christum, als door een instrument waer mede de beloofde segeninge aengenomen wordt. 1 Gr. den geloovenden. Namel. in Christum: ende niet den werckenden/ dat is/ die door de wercken der Wet de gerechtigheydt soecken. Joan. 3. 16. Rom. 3. 22. ende 4. 4/5. 2 N. van Godt/ uyt genade/ om niet.

6 Namel. der Joden/ die onder de Wet waren. 7 Gr. Pædagogos, het welck beteeckent eenen die de kinderen leydt ter schole/ onderwijst/ ende tuchtight. Soo vergelijckt hy dan de Joden onder de Wet by kinderen/ ende de geloovige Christenen by volwassene/ die geenen tucht-meester meer van nooden hebben. 8 D. om ons te leyden tot Christum. Het welck de Wet der zeden doet als sy ons van sonde overtuyght ende den vloeck verkondight/ ende derhalven ons toont dat wy dan/ om behouden te worden/ onsen toevlucht tot Christum moeten nemen/ die ons van de sonde ende vloeck verlost heeft: ende de Wet der Ceremonien/ dewijle de selve de menschen niet alleen en overtuyghden van hare sonden/ maer oock voorbeelden ende afbeeldingen Christi ende sijner weldaden waren. 1. Cor. 5. 7. Coloss. 2. 17. ende leerden dat het gene door de selve afgebeeldt was/ in Christo alleen te vinden is. Hebr. 9. vss. 10/11/&c. 9 D. door de verdiensten Christi met waren geloove van ons aenghenomen/ ende ons van Godt uyt genade toe-gerekent. 10 D. Christus, op welcken het geloove siet, gelijck v. 23. 11 Overmits de selve desen sijnen dienst nu volbracht heeft/ ende wy nu tot manlicken ouderdom zijn gekomen. Ephes. 4. 13. t Iesai. 56. 5. Ioan. 1. 12. Rom. 8. 15. Galat. 4. 5. 12 Namel. die het Euangelium hebt aengenomen/ soo wel Heydenen als Joden. 13 Gr. sonen, Namel. volwassene/ die niet meer en staen onder den tucht-meester. Want hoe wel de geloovige des Ouden Testaments onder de Wet oock Godts kinderen geweest zijn/ so is 't nochtans datse als kleyne kinderen onder den tucht-meester gehouden wierden/ ende daerom van dienstknechten niet en verschilden. Gal. 4. 1. 14 Siet Joan. 1. 12. 15 D. door Christum, de welcke zijnde de eygene ende eenigh-geboren Sone Godts/ ons verdient heeft dat wy om sijnent wille uyt genade tot kinderen aengenomen worden. Ephes. 1. 5. v Rom. 6. 3. 16 D. alle die gedoopt zijn: het welck verstaen moet worden van alle de gene die niet alleen den uytwendigen Doop des waters/ maer oock den inwendigen Doop des Geests ontfangen. 1. Petr. 3. 21. gelijck blijckt in Simon den toovenaer Actor. 8. vss. 13/21. die wel den uytwendigen/ maer den inwendigen Doop niet en heeft ontfangen. 17 D. in den name ende in het geloove Christi. 18 Namel. als een geestelick kleedt/ waer mede onse geestelicke naecktheydt ende schaemte bedeckt wordt/ ende wy als met een bruylofts-kleedt verciert worden. Rom. 13. 14. 19 Het gene hy in't gemeyn geseght hadde van alle geloovige/ dat verklaert hy breeder/ ende betuyght dat onder de selve geen onderscheydt meer en is/ van wat natie/ conditie/ ofte geslachte dat'se zijn. x Ioan. 17. 21. 20 D. als een mensche/ de eene soo wel als de andere door Christum erfgenaem gemaeckt des eeuwigen levens. 21 Niet in de politie ofte huyshoudinge/ daer ongelijckheyt is/ maer aengaende de weldaden Christi. y Gen. 12. 12. Rom. 9. 7. Hebr. 11. 18. 22 Namel. Galaten/ die te voren Heydenen waert ende nu in Christum gelooft. 23 D. Abrahams kinderen/ gelijck gesproken wort vs. 7. van welcken allen Christus het hooft is/ als het beloofde zaedt Abrahams. vss. 16/19. 24 Namel. die Abraham ende sijnen zade gedaen is/ ende volgens dien niet uyt de wercken der Wet. Siet vs. 18. 25 Namel. des eeuwigen levens/ waer van het landt Canaan een voorbeelt was. Hebr. 11. 9.

Het iiij. Capittel.

1 D'Apostel verklaert voorder/ het gene hy te voren geseght hadde van het tucht-meesterschap der Wet/ met een gelijckenisse genomen van een onmondigh kindt/ dat noch onder de vooghden staet/ 4 en betuyght dat wy nu door de komste des Soons Godts in den vleesche van de vooghdye ende dienstbaerheyt der Wet verlost zijn. 6 So dat wy nu kinderen Godts zijn/ die mondigh zijnde geworden/ onse erfenisse selve mogen besitten. 8 Bestraft de Galaten dat sy uyt de Heydensche afgoderye bekeert zijnde/ haer wederom begaven tot de dienstbaerheydt van uyterlijcke ceremonien. 12 Vermaent haer dat'se volherden in den yver ende goede genegentheyt tot hem/ met welcke sy eerst het Euangelium hadden ontfangen. 17 haer waerschouwende voor den verkeerden yver der valsche leeraers. 19 Versoet daer nae dese bestraffinge met een lieflijcke aenspraeke/ wenschende dat hy by haer mochte zijn. 21 Bewijst voorder uyt de Wet selve/ dat wy der selver dienstbaerheydt niet meer en zijn onderworpen/ noch door de Wet gerechtveerdight en konnen worden/ door toepassinge van de voorbeelden der twee sonen Abrahams/ N. Isaac ende Ismael/ ende van hare moeder Sara ende Agar. 24 als oock van den bergh Sina ende de stadt van Jerusalem: waer door de twee verbonden beteeckent worden/ 28 Leert dat de erfenisse met Isaac door de belofte des Euangeliums te verkrijgen is/ hoe wel met vervolginge. 30 Ende dat de gene die door de Wet soecken saligh te worden/ met Ismael van de erfenisse sullen verstooten worden.

1 DOch [1] ick segge/ so langen tijdt als de erfgenaem [2] een kindt is/

1 D. het gene ick geseght hebbe cap. 3. 24. 25. dat de Wet onsen tucht-meester is/ verklare ick nu met een andere gelijckenisse oock van menschelicke saecken genomen. Siet diergelijcke 1. Corinth. 5. 6. 2. Corinth. 9. 6. 2 Dat is/ noch onmondigh is/ ende minder-jarigh.

soo en verschilt hy [3] niets van een dienst-knecht/ hoewel hy [4] een heere is van alles.

2 Maer hy is [5] onder vooghden ende versorgers/ [6] tot den tijdt van den vader te voren gestelt.

3 Alsoo [7] wy oock/ [8] doe wy kinderen waren/ so waren wy [9] dienstbaer gemaeckt [10] onder de eerste-beginselen der werelt.

4 [a] Maer wanneer [11] de volheyt des tijdts gecomen is/ heeft Godt [12] sijnen Sone uytgesonden/ [13] geworden [14] uyt een vrouwe/ [b] geworden [15] onder de Wet:

5 Op dat hy [16] de gene die onder de Wet waren [17] verlossen soude/ [c] [ende] op dat wy [18] de aenneminge tot kinderen vercrijgen souden.

6 [d] Ende overmits [19] ghy [20] kinderen zijt/ so heeft Godt [21] den Geest sijns Soons uytgesonden in uwe herten/ [22] die roept/ [23] Abba/ Vader.

7 So dan [24] ghy en zijdt [25] niet meer [26] een dienst-knecht/ maer een sone: ende indien ghy [27] een sone zijt/ so zijt ghy oock [28] een erfgenaem Godts [29] door Christum.

8 Maer doe [30] als ghy Godt niet en kendet/ [31] diendet ghy [32] de gene [e] [33] die van nature geen Goden en zijn:

9 Ende nu als ghy [34] Godt kennet/ [35] ja veel meer van Godt [36] gekennet zijt/ [f] [37] hoe keert ghy u [38] wederom [39] tot de swacke ende arme eerste-beginselen/ welcken ghy [40] wederom [41] van voren aen [42] wilt dienen?

10 [g] [43] Ghy [44] onderhoudt [45] dagen/ ende [46] maenden/ ende [47] tijden/ ende [48] jaren.

11 Ick vreese voor u/ dat ick niet eenichsins [49] te vergeefs aen u gearbeydt en hebbe.

12 Weest ghy [50] als ick: want oock [51] ick ben als ghy: broeders/ [52] ick bidde u: ghy en hebt [53] my geen ongelijck gedaen.

13 Ende [54] ghy weet dat ick u [55] door swackheyt des vleeschs het Euangelium [56] eerstmael vercondight hebbe:

14 Ende [57] mijne versoeckinge/ [58] die in mijn vleesch [geschiede] en hebt ghy [59] niet veracht noch [60] versoeyt/ maer ghy naemt my aen [h] [61] als eenen Engel Godts/ [i] [62] [ja] als Christum Jesum.

15 [63] Welcke was dan uwe geluck-achtinge? Want ick geve u getuygenisse dat ghy/ [64] so het mogelijck ware/ [65] uwe oogen soudet uytgegraven/ ende my gegeven hebbe.

16 Ben ick dan [66] uw' vyandt geworden [67] u de waerheyt seggende?

17 [k] [68] Sy en yveren [69] niet recht over u/ maer sy willen [70] ons [71] uytsluyten/ op dat ghy [72] over haer soudt yveren.

18 Doch [73] in het goede [74] alle tijdt te yveren/ is goet/ ende niet alleenlick [75] als ick by u tegenwoordich ben:

19 [l] [76] Mijne kinderkens/ [77] die ick wederom arbeyde te baren/ tot dat [78] Christus [79] een gestalte in u crijge.

20 Doch ick wilde dat ick nu [80] tegenwoordich by u ware/ ende mijne [81] stemme mocht veranderen: Want ick ben [82] in twijfel over u:

21 [83] Segget my/ ghy [84] die onder de Wet wilt zijn/ [85] en hoort ghy de Wet niet?

22 [86] Want daer is geschreven/ dat Abraham twee sonen hadde: [m] [87] eenen uyt [88] de dienstmaeght/ [n] ende [89] eenen uyt [90] de vrye.

23 [o] Maer gene die uyt de dienstmaegt was/ is [91] na den vleesche geboren geweest:

3 N. wat aengaet het tegenwoordigh gebruyck des erfgoets/ het welck hy alsoo weynich mach aentasten ende gebruycken als een dienstknecht/ also hy hier in sijns selfs noch niet en is/ maer onder andere staet.
4 Den eygendom van alle het goet des erfdeels hem toebehoort.
5 Dat is/ onder de macht ende opsicht der gene die tot regeringe ende versorginge sijner goederen gestelt zijn. Van dese woorden siet Mat. 20. 8. Luc. 12. 42. ende 16. 1. 1. Cor. 4. 1.
6 De minderjarigheyt heeft sijnen tijdt in rechten ghestelt/ welcke de Vaders oock konnen door haer Testament verkorten ofte verlangen/ nae dat sy sullen goet vinden.
7 Namel. Joden die nu leden van de Ghemeynte Christi zijn.
8 N. ten tijden des Ouden Testaments/ voor de toe-komste Christi.
9 D. onderworpen ende schuldigh te onderhouden.
10 Gr. elementen: dat is/ onder de ceremonien/ die in uyterlicke ende aerdtsche dingen bestaen/ ende ghelijck als de eerste aenleydinge ende beginsel waren van de salighmakende kennisse. Siet Coloss. 2. 8.
a Genes. 49. 10. Dan. 9. 24.
11 D. de volwassene ouderdom der Gemeynte/ om uyt dese vooghdye gestelt te worden. Ofte/ als de tijdt vervult was/ die Godt bestemt hadde om sijnen Sone in de werelt te senden. 12 Namel. Iesum Christum, die Godts Sone van eeuwigheydt is geweest/ eer hy mensche is geworden. Psal. 2. 7. Prov. 8. 24. Mich. 5. 1. Actor. 13. 33. 13 And. geboren.
14 D. uyt den vleesche ende bloede der Maget Marie. Luc. 1. 31. ende 2. 7.
b Matth. 5. 18. 15 D. Christus heeft hem selven niet alleen de Wet der Ceremonien onderworpen/ maer oock de Wet der Zeden/ die hy volmaecktelijck voor ons heeft onderhouden/ ende den vloeck der selve op hem ghenomen/ ende ons daer van verlost 2. Corinth. 5. 21. 16 D. die onder het jock waren van de Wet der Ceremonien/ ende oock onder den vloeck ende scherpe gehoorsaemheydt van de Wet der Zeden/ daer hy in dit vierde capit. oock van spreeckt. siet vs. 21. 17 Gr. uytkoopen. Namel. betalende voor haer een volkomen rantsoen-gelt voor hare sonden. Siet Galat. 3. 13.
c Ioan. 1. 12. Galat. 3. 26. 18 Gr. stellinge tot sonen. Daerom moeste de Sone Godts gesonden worden om ons te verlossen/ op dat hy het recht van soonschap/ het welck hy van natuere hadde/ allen geloovigen/ niet alleen sonen/ maer oock dochteren/ 2. Cor. 6. 18. soude verkrijgen/ ende uyt genade mede-deelen. d Rom. 8. 15.
19 Namel. geloovige Galaten/ die te voren Heydenen waert. 20 N. Godts/ door den Sone Godts geworden/ ende om sijnent wille van Godt tot kinderen aengenomen/ die te voren kinderen des toorns ende vyanden Godts waert. Siet Rom. 5. 10. Ephes. 2. 12. ende nu geniet het recht ende de vryheydt van Godts kinderen/ gestelt buyten de vooghdye der Wet/ ende bevrijdt van den vloeck der selve. 21 Dat is/ den Heyligen Geest/ die als een onderpandt in uwe herten u versekert van dese genadige aenneminge tot kinderen/ ende van de erfenisse die den kinderen toe-komt. 2. Corinth. 1. 22. ende 5. 5. Ephes. 1. 13. 22 D. door welcken wy roepen. Rom. 8. 15. dat is/ die in ons werckt/ dat wy vrymoedelick ende met versekeringe tot Godt roepen. Siet diergelijcke wijse van spreken Rom. 8. 26. 23 Siet de verklaringe hier van op de aenteeckeninge Rom. 8. 15. 24 Namel. die nu in Christum geloost.
25 Namel. gelijck te voren. 26 Namel. staende onder de vooghdye/ ende dienstbaerheydt der Wet. 27 Namel. Godts/ die nu tot uwe jaren gekomen zijnde uyt de voorseyde vooghdye gestelt zijt. 28 Siet van dit besluyt Rom. 8. 17.
29 Namel. die ons dese erfenisse verdient ende verkregen heeft/ ende wiens mede erfgenamen wy sullen zijn. Rom. 8. 17. 30 D. als ghy noch in het Heydendom waert/ ende van den waren Godt geen kennisse en hadt. 31 Namel. als slaven ende dienstknechten der afgoden. 32 Dat is/ den afgoden. e 1. Corinth. 8. 4.
33 D. waerlick ende wesentlick/ maer alleen nae het goetduncken door versieringe der menschen: Jerem. 10. 11. 34 D. den waren Godt/ die van natuere/ ende nae sijn wesen/ Godt is. 35 Dit doet de Apostel daer by om aen te wijsen/ dat sy dese kennisse niet en hebben uyt haer selven/ door kloeckheydt haers verstants/ maer door de genade Godts/ door welcke hy haer is voor gekomen/ ende tot dese kennisse gebracht heeft.
36 Namel. voor de sijne/ Siet Matth. 7. 23. 2. Timoth. 2. 19. dat is/ die Godt uyt enckele barmhertigheydt verweerdight heeft met sijne kennisse te verlichten. Siet oock 1. Corinth. 8. 3. ende 13. 12. f Coloss. 2. 20. 37 D. en wilt u niet keeren. 38 Namel. van de eene dienstbaerheydt tot de andere: van de dienstbaerheydt der afgoden tot de dienstbaerheyt der Ceremonien. 39 D. tot de Ceremonien ende Leere der Wet/ die geen macht en hebben om u daer door te rechtveerdighen. Siet Hebr. 7. vss. 18/19. 40 Namel. gelijck ghy te voren den afgoden diendet.
41 Ofte/ van boven af. 42 D. tot dienstbaerheydt der selve u begeven/ om dat ghy namelick de leere der valsche Apostelen wilt volgen. g Rom. 14. 5. Coloss. 2. 16.
43 Hier verhaelt de Apostel eenige soorten van de voorseyde elementen ofte eerste beginselen/ aengaende de onderhoudinge der Joodtsche Feest-dagen. Siet Rom. 14. 5.
44 Namel. nae de wijse der Joden/ om daer mede Godt dienst te doen/ ende daer door gerechtveerdight te worden. 45 D. de Sabbathen/ alle weken eens omkomende. Exod. 20. 8. Coloss. 2. 16. Namel. voor soo veel als die Ceremoniael ende den Joden eygen waren. 46 Dat is/ de Feesten der nieuwe maenden. Num. 28. 11.
47 D. de groote jaerlickse Feesten van Paschen/ Pinghsteren/ ende Loover-hutten. Exod. 23. vss. 15/16/&c. 48 Dat is/ het sevende ende oock het vijftichste jaer. Exod. 23. 10. Levit. 25. vss. 4/6/10/&c. 49 D. sonder vrucht: dat alle mijnen arbeydt ende moeyte/ die ick aengewendt hebbe om u tot Christum te bekeeren/ soude vruchteloos zijn/ ende niet bekomen haer eynde/ welck is uwe saligheydt/ die ghy niet en sult konnen verkrijgen/ so ghy door de Wet soudt willen gerechtveerdight worden.

50 N. die eertijdts oock zeer geyvert hebbe voor de Wet/ maer daer nae Christum recht kennende/ alle die uyterlicke Ceremonien verworpen/ ende als schade geacht hebbe. Phil. 3. vss. 7/8.
51 N. eertijdts geweest/ immers soo seer yverende voor het Jodendom/ als ghy soudt moghen doen. Gal. 1. 14. Andere verstaen dit van de goede genegentheyt/ die Paulus haer toe-droegh: ende dat hy haer hier vermaent dat sy hem gelijcke genegentheydt willen toe-dragen.
52 D. kan ick u niet bestraffen niet bewegen/ soo wort dan beweeght door mijn vriendelick bidden/ dat ghy by de waerheydt des Euangeliums wilt blijven.
53 D. wat mijnen persoon aengaet/ so en hebt ghy my geen oorsaecke gegeve dat ick u soude uyt verstoortheyt ofte weerwraecke soo scherpelick bestraffen. Ende daermede wil hy stilswijgende aenwijsen/ datse in desen Christo ongelijck deden.
54 D. het is so verre van daer dat ghy my soudt onghelijck gedaen hebben/ dat/ gelijck ghy weet/ ghy my/ als ick 't Euangelium by u predickte/ de meeste eere ende liefde getoont hebt/ die men soude konnen doen.
55 D. in eenen nedrigen ende slechten staet/ sonder uyterlicken luyster. Ofte/ met vele verdruckingen/ smaetheden/ moeyten/ haet/ ende perijkelen/ uyterlick my overgekomen. Siet 1. Corinth. 2. 3. ende 2. Corinth. 11. 30. ende 12. 9. 56 D. doe u/ als ghy noch Heydenen waert/ het Euangelium van my eerst gepredickt is geweest. Siet Actor. 16. 6. ende 18. 23. 57 Ofte/ beproevinge. dat is/ mijne verdruckingen/ die hy te voren swackheydt genoemt heeft/ waer door Godt mijn geloove ende trouwigheydt heeft willen beproeven. 58 D. die my uyterlick aengedaen wierdt. 59 Gr. voor niet geacht.
60 Gr. uytgespogen. dat is/ daer aen en hebt ghy u niet gestooten/ ofte daer door en zijt ghy niet afgewendt om het Euangelium niet aen te nemen/ mijne leere te verachten ofte verwerpen. h Malach. 2. 7. 61 D. als of ick een van de heylige Engelen ende dienstbarige geesten ware geweest. Ofte/ als een gesante Godts: want dat beteeckent oock het woort Engel. i Matth. 10. 40. Ioan. 13. 20. 62 D. niet als een dienaer Christi, maer als of ick de Heere selve ware geweest. De Apostel wil hier mede aenwijsen/ dat het groote schande voor de Galaten soude zijn/ dat'se hem/ die sy te voren sulcken eere ende liefde betoont hadden/ so lichtveerdelick souden verlaten/ ende tot de valsche Apostelen vallen; dat'se dan in het vorige behoorden te volherden. 63 D. hoe geluckigh achtedet ghy doe u selven? Siet van dit woordt Rom. 4. 9. 64 Namel. dat men yemant met het uyt-graven ende geven van sijne oogen dienst soude konnen doen.
65 Dat is/ al wat ghy allerliefst ende aengenaemst hebt/ soudt ghy my gegeven hebben. Siet Matth. 5. 29. 66 Namel. ghelijck ick ghelastert worde van de valsche Apostelen. Ofte/ gelijck men soude meenen dat dese scherpe bestraffinge uyt haet ofte vyandtschap van my soude gedaen zijn. 67 Namel. tot uwen besten ende saligheyt: want dit is een werck niet van vyanden maer van vrienden. Siet Prov. 27. 6.
k Rom. 10. 2. 2. Cor. 11. 12. 68 Dat is/ de valsche Leeraers/ die u soecken te verleyden/ toonen wel al of sy grooten yver hadden om u tot de saligheydt te brengen: ofte groote genegentheydt tot u droegen. 69 D. met geenen waren/ maer met eenen geveynsden yver/ ofte genegentheydt. 70 Namel. de rechte Apostelen ende Leeraers. 71 Namel. dat ghy ons niet meer en soudt hooren/ volgen/ ofte aenhangen. Andere lesen u insluyten, dat is/ u gelijck als in een gevangenisse sluyten/ ende haer onderworpen. 72 D. haer met eenen yver ende groote genegentheydt volgen ende aenhangen. 73 D. over een goede sake: want daer is tweederley yver/ eenen goeden die hier beschreven wordt/ ende eenen verkeerden/ die geschiet over een quade sake die men meynt goet te zijn/ ende daerom met onverstant gemenght is. Siet Rom. 10. 2.
74 Dat is/ met eenen yver die altijdt stantvastigh blijft ende niet op en houdt.
75 Namel. doen ghy met sulcken yver ende genegentheydt ontsteken waert tegen my ende mijne leere/ daer in behoordet ghy gebleven te hebben/ hoe wel ick nu by u niet en ben. l 1. Corinth. 4. 15. Phil. vs. 10. Iacob. 1. 18. 76 Namel. die ick door het Euangelium gebaert hebbe. 1. Cor. 4. 15. 77 Gr. van welcke ick wederom in barens noodt ofte pijne ben. dat is/ die u eerst met vele moeyte ende arbeydt bekeert hebbe uyt het Heydendom tot Christum, ende over welcke ick nu wederom sal moeten grooten arbeydt en moeyte aenwenden/ om u van nieuws van dese uwe dwalingen te brengen.
78 D. de salighmakende kennisse Christi. 79 D. gelijck een moeder haer kint soo lange draeght tot dat het een volmaeckte gestalte heeft gekregen/ ende dan het selve baert/ alsoo en sal ick niet ophouden te arbeyden tot dat ghy in de rechte kennisse Christi sult bevestight zijn. 80 Namel. om te beter mijne liefde tot u te betoonen/ ende u breeder van alles te konnen onderrichten/ als wel door schrijven kan geschieden. 81 Dat is/ mijne woorden ende redenen voegen nae de gelegentheydt van een yegelijck/ ofte van de saken/ nu soeter dan scherper u aenspreekende. 82 D. ick en weet niet hoe ick het met u hebbe/ of ick wel of qualick van u sal hopen: ofte/ hoe dese uwe afwijckinge sal uytvallen/ ofte/ hoe ick u van de selve best sal weder te rechte brengen. 83 D. antwoort my eens op het gene ick u uyt de Wet selve sal voorstellen. 84 D. die door de wercken der Wet ende de onderhoudinghe der Ceremonien soeckt gerechtveerdight te worden.
85 D. en wilt ghy u de Wet niet onderwerpen om aen te nemen het gene in de Wet ende Boecken Mosis geschreven staet? Namel. dat de Wet selve van de erfenisse uytsluyt de gene die dienstknechten der Wet zijn/ gelijck in de volgende vssen bewesen wordt. Het woordt Wet wordt hier in tweederley beteeckenisse genomen/ gelijck Rom. 3. 21.
86 N. in de Wet Mosis van het 11 capit. Genesis tot het 22 cap. m Gen. 16. 15.
87 N. Ismael. 88 Ofte/ slavinne. Namel. Agar. n Gen. 21. 2. Actor. 7. 8. Hebr. 11. 11. 89 N. Isaac. 90 N. Sara. o Ioan. 8. 39. Rom. 9. 7.
91 D. na de kracht/ werckinge/ ende loop der nature. Want Agar was noch jonck/ doe sy haren sone ontfinck/ ende Abraham noch bequaem om kinderen te gewinnen.

doch

doch dese die uyt de vrye was / [92] door de beloftenisse.

24 Het welcke dingen zijn [93] die andere beduydinge hebben: want [94] dese [95] zijn [96] de twee verbonden: [97] het een [98] van den bergh Sina / [99] tot dienstbaerheyt barende / [100] het welck is Agar.

25 Want [1] dit [namelijck] Agar [2] is Sina [3] een bergh in Arabien / ende [4] comt over een [5] met Jerusalem [6] dat nu is / ende [7] dienstbaer is [8] met hare kinderen.

26 [p] Maer [9] Jerusalem dat boven is / [10] dat is vry / welck is [11] onser aller [12] moeder.

27 [13] Want daer is geschreven / [q] Zijt vrolick [14] ghy onvruchtbare / die niet en baert: breeckt uyt ende roept ghy die geenen barens noodt en hebt: want [15] de kinderen der eensame zijn [16] veel meer dan der gene [17] die den man heeft.

28 [r] Maer [18] wy / broeders / zijn [19] kinderen der belofte / [20] als Isaac was.

29 Doch gelijckerwijs [21] doe / die [22] na den vleesche geboren was / [s] [23] vervolghde den genen die [24] na den geest [geboren was], [25] alsoo oock nu.

30 Maer [26] wat seght de Schrifte? [t] [27] Werpt de dienst-maeght uyt ende haren sone: want de sone der dienst-maeght en sal geensins erven met den sone der vrye.

31 So dan / broeders / [28] wy en zijn niet kinderen [29] der dienst-maeght / maer [30] der vrye.

92 N. is geboren geweest. D. door boven de natuerlicke werckinge Godts / die Abraham van Godt beloofst was. Genes. 18. 10. Want Sara was onvruchtbaer ende nu negentich jaren oudt ende Abraham hondert / beyde onbequaem nae de natuere om kinderen te winnen. Genes. 17. 17. Rom. 4. 19.
93 Gr. allegoroumena, D. die wel een ware historie ofte geschiedenisse zijn / maer benessens die oock wat anders beduyden / als zijnde voorbeelden ofte afbeeldingen van geestelicke saken: gelijck oock de kopere slange Joan. 3. 14. 't houwelick Adams en Eve. Ephe. 5. 32. de deurganck der Israëliten door de roode zee. 1. Cor. 10. 1/2. de sintvloet. 1. Pet. 3. 20.
94 N. twee vrouwen / Sara en Agar.
95 D. beduyden / beteeckenen / afbeelden. Een sacramentelicke wijse van spreken. siet Gen. 41. 26/27. Matth. 26. 26.
96 N. het oude der Wet / waer in beloofst wordt dat de gene die de Wet volkomelick onderhoudt / de salicheydt daer door verkrijgen sal: ende het nieuwe des Evangeliums / waer in het eeuwige leven beloofst
wordt den sondaren die in Christum gelooven. Siet Jer. 31. 31/&c. Hebr. 8. 8/9/10.
97 N. het Verbondt der Wet. 98 D. dat sijnen oorspronck van daer heeft / alwaer het selve van Godt den volcke door Mosem is voor-gestelt / ende van het volck aengenomen. 99 D. kinderen voort-brengende die onder de dienstbaerheyt zijn. Want de Wet eyscht van de menschen een volkomene gehoorsaemheyt / ofte by gebreck van dien verkondight haer den vloeck. 100 D. het welck door de dienstmaeght Agar is afgebeeldt / die selfs een slavinne zijnde uyt den huyse is gedreven / ende welcker kinderen met de sonen der vrye niet en erven. Gen. 21. 10. want die van een slavinne geboren worden zijn oock slaven / ende geen erfgenamen. 1 D. dit Verbondt / het welck door Agar is afgebeelt. Ofte / dit woordt Agar. 2 D. wort oock genaemt Sina. want de bergh die wy noemen Sina / wordt / als sommige meynen / van de Araben genaemt Agar / ende daer van worden oock de Araben Agarenen genaemt. 1. Chron. 5. 10/19. Psal. 83. 7. Ofte / is een afbeeldinge van Sina / ende van het Verbondt der Wet / dat op den bergh Sina gegeven is. 3 D. gelegen in de woestijne van Arabien / waer henen Agar met haren sone Ismaël gevlucht is / als sy uyt het huys Abrahams was ghedreven / ende heeft hem aldaer een Egyptische huysvrouwe gegeven. Genes. 21. vss. 14/20/21.
4 N. het selve Verbondt / D. heeft een gelijckenisse ende eenicheyt. 5 D. met de Jodische Synagoge ofte Religie / die binnen Jerusalem de overhandt ende haer sit-plaetse heeft. 6 N. nae de toekomste Christi, door wien alle de Ceremonien vervult ende afgedaen zijn: en evenwel houdt / dat de onderhoudinge der Ceremonien noch ter salicheyt noodich is. 7 Ofte / want het is dienstbaer, D. het draeght noch het jock der Ceremonien / ende soeckt daer door de salicheydt. 8 D. met alle de gene die dese Religie aenhangen / ende door het Verbondt der Wet hare salicheyt soecken. Ende daerom wordt het by Agar ende haren sone met recht vergeleecken: ende sal oock als Agar met haren sone van de erfenisse verstooten worden. p Apoc. 21. 2. 9 D. de rechte Christelicke Kercke ende Religie / die hare salicheyt soeckt / niet door het eerste Verbondt der Wet / namelick door de wercken der Wet / maer door het tweede des Evangeliums / namelick door de verdiensten Christi met waren geloove aengenomen: welcke hare oorspronck heeft van den Hemel / door de krachtige roepinge des heyligen Geests. Siet Hebr. 12. 22. Apoc. 3. 12. ende 21. 10. 10 N. van de dienstbaerheyt ende vloeck der Wet: ende wort by Sara ende Isaac / die vrye persoonen waren / met recht vergeleecken: waerom het oock de erfenisse des hemels be-erven sal. 11 N. geloovigen / soo Joden als Heydenen die hare salicheyt in Christo alleen soecken. 12 Gelijck Sara de moeder was van Isaac / die de erfgenaem sijns vaders was / om dat hy uyt een vrye moeder was geboren. 13 N. Jesai. 54. 1. d'Apostel bevestight dit afgebeeldt onderscheyt der twee Verbonden / Volcken / ende Gemeynten / der Wet / ende des Evangeliums / met de getuygenisse ende voorseggingе des Propheten Jesaie / op dat hy niet en schijne dese toepassinge buyten de Schrifture versiert te hebben. q Iesai. 54. 1. 14 D. ghy Gemeynte der gene die uwe salicheyt alleen in Christo soeckt / die ten tijden Christi weynige waren / soo dat het scheen als of se geen kinderen en hadde: het welck oock beteeckent wordt / als de Prophete segt dat se geenen barens noodt en heeft / ende eensaem is. 15 D. lidtmaten der selve. 16 Daer door voorseght wordt de groote menichte der gene die uyt het Jodendom ende voornamelick uyt het Heydendom / haer tot dese Gemeynte sullen begeven / 't welck nae Christi hemel-vaert geschiet is. 17 D. de Joodsche Kercke ofte Synagoge / die haer alleen Godts Gemeynte ende eygendom roemde te zijn / ende vele aenhangers hadde. r Rom. 9. vss. 7. 8. 18 N. die onse salicheyt niet door de Wet maer door den geloove Christi soecken. 19 D. die de erfenisse des eeuwigen levens toe-geseght is / ende der selve sullen deelachtigh worden. 20 Gr. nae Isaac. D. na het voorbeelt van Isaac. N. gelijck Isaac uyt kracht der belofte / boven de kracht der natuere / van een vrye moeder geboren zijnde / erfgenaem is geweest van sijns vaders goet: alsoo sullen oock alle die door het ware geloove de beloften des Evangeliums aennemen / als vrye kinderen Godts / der hemelscher erfenisse deelachtich worden. 21 N. ten tijden Abrahams. 22 N. Ismaël. Siet v. 23. s Genes. 21. 9. 23 N. met bittere bespottinge. Siet Gen. 21. 9. 24 D. Isaac / die geboren was uyt cracht der belofte Godts van sijne ouders aengenomen met waren geloove / het welck de Geest Godts in haer gewrocht heeft. 25 N. worden de geloovige / die hare salicheyt alleen in Christo soecken gelijck Isaac / noch vervolght van de Joodsche Synagoge / die door de Wet wil salich worden / waer van Ismaël een voorbeelt was. Daer mede vermaent hy de geloovige tot lijdtsaemheyt ende standvasticheyt. 26 D. lettet doch wel op het gene de heylige Schrifture in dese historie noch voorder seght. t Gen. 21. 10. 27 Door dese uytwerpinge van Hagar ende Ismaël uyt het huys Abrahams wierd afgebeeldt / dat alsoo oock alle die door het Verbont der Wet soecken salich te worden / uyt het huys Godts sullen uytgeworpen worden / ende de erfenisse des eeuwigen levens niet verkrijgen. Maer dat die uyt den geloove Christi zijn / daer in blijven sullen / ende alleen salich worden. 28 N. die de salicheyt alleen in Christo ende niet in de Wet soecken. 29 N. Agars / D. des Verbondts der Wet / daer van Agar een voorbeelt was: die niet erven en sullen / maer uytgeworpen worden. 30 N. Sara / D. des Genaden-verbondts des Evangeliums / daer van Sara een voorbeelt was / die de erfenisse sullen verkrijgen.

Het v. Capittel.

1 Den Apostel verklaert ende bewesen hebbende de vryheydt der Christenen van het jock der Wet / vermaent de Galaten / datse in die vryheyt blijven ende volherden. 2 dat andersins Christus haer niet nut en is / 5 ende dat de rechtveerdigheydt niet en wordt verkregen dan door een geloove werckende door de liefde. 7 Betuyght dat 't gevoelen der valsche leeraers uyt Godt niet en is / maer als een suur-deessem: ende dat de selve van Godt sullen gestraft worden. 11 dat sy oock t' onrecht des Apostels naem misbruyckten. 13 Leert dat dese vryheydt moet ghebruyckt worden / met liefde des naesten / sonder twist. 16 Vermaent haer dat 'se de begeerlickheden des vleeschs door de kracht des Geests overwinnen / 17 Beschrijft daerom den strijdt des vleeschs tegen den Geest inde geloovige. 19 verhaelt de vruchten des vleeschs 22 ende des Geests. 24 aenwijsende dat dit de rechte Christenen zijn / die door den Geest 't vleesch overwinnen.

1 [1] Staet [a] dan [2] in de vryheydt / met welcke ons [3] Christus vry gemaeckt heeft / ende en wordt niet [4] wederom [b] met [5] het jock der dienstbaerheyt [6] bevangen.

2 Siet / [7] ick Paulus segge u / [c] [8] so ghy u laet besnijden / [9] dat Christus u niet nut en sal zijn.

3 Ende ick betuyge wederom eenen yegelijcken mensche [10] die hem laet besnijden / dat hy [11] een schuldenaer is [12] de geheele wet te doen.

4 Christus is u [13] ydel geworden die door de Wet gherechtveerdight [14] [wilt] worden / ghy zijt [15] van de genade [16] vervallen.

5 Want [17] wy [18] verwachten [19] door den Geest [20] uyt den geloove de hope der rechtveerdicheyt.

6 [d] Want [21] in Christo Jesu en heeft noch [22] besnijdenisse eenige [23] cracht / noch [24] voorhuyt: maer [25] het geloove [26] door de liefde [e] [27] werckende.

7 Ghy [28] liept wel / [f] [29] wie heeft u verhindert [30] de waerheyt [31] niet gehoorsaem te zijn?

1 D. blijft volstandigh sonder afwijcken. Siet 1. Corint. 16. 13.
a Ioan. 8. 32. Rom. 6. 18. 1. Petr. 2. 16.
2 Namel. van de dienstbaerheydt der Wet / waer van in de voorgaende capittelen is gesproken.
3 N. die ons van den vloeck ende dwangh der Wet bevrijdt heeft / ende alle de Ceremonien der Wet vervult ende afgedaen heeft. Siet Joan. 8. 36.
4 Gelijck ghy te voren de dienstbaerheyt der afgoden onderworpen zijt geweest / ende daer van verlost / en neemt niet wederom een nieuwe dienstbaerheydt van Ceremonien aen. Siet Galat. 4. 8.
b Iesai. 9. 4.
5 D. de sware ende moeyelicke onderhoudinge der Ceremonien / welcke Petrus Actor. 15. 10. noemt een ondragelick jock.

6 Dat is / gelijck als met zeelen ende stricken daer aen gebonden ende vast ghemaeckt. Een gelijckenisse genomen van de ossen / die men het jock aen de hoornen vast bindt / om haer te dwingen. 7 Namel. die een Apostel ben Iesu Christi, niet van menschen noch door menschen / maer van Godt selve daer toe beroepen. Siet Galat. 1. 1. Hy stelt dan sijne Apostolische authoriteyt tegen het aensien van de valsche Apostelen.
c Actor. 15. 1. 8 Gr. soo ghy besneden wordt. Namel. met sulck een meyninge / dat de besnijdenisse noch ter saligheydt noodigh is / ende dat ghy daer door sult gerechtveerdight worden. 9 D. dat ghy dan geen deel en hebt aen de gerechtigheydt Christi. Want de gene die hare eygene gerechtigheyt soecken op te richten / en zijn de gerechtigheyt Godts niet onderworpen. Rom. 10. 3. En die de besnijdenisse noch houdt als nootsakelick / die versaeckt daer mede dat Christus volbracht heeft 't gene daer door voor-gebeelt was. 10 Gr. die besneden wordt. gelijck te voren vs. 2. 11 D. dat hy daer mede hem selven verplicht ende verbindt. 12 D. volkomelick de gantsche Wet in alles te onderhouden om door de Wet gerechtveerdight te worden: 't welck dewijle niemant en doet / ofte nu doen en kan / soo zijn alle die in de Wet hare gerechtigheyt soecken / den vloeck onderworpen. Deuter. 27. 26. Jacob. 2. 10. 13 Gr. ghy zijt verydelt ofte vernietight van Christo. dat is / hoe wel ghy Christi gerechtigheydt wilt mengen met de Wet / soo en sal dat u niet mogen baten / alsoo sulcke vermenginge onmogelick is / ende de gerechtigheydt Christi te niete gedaen wordt / soo de gerechtigheydt uyt de Wet is. Gal. 2. vs. 21. 14 Gr. gerechtveerdight wordt. 15 Dat is / van de gunste Godts / ende volgens dien van alle de weldaden Godts die daer uyt vloeyen / als daer zijn de krachtige beroepinge / het geloove / vergevinge der sonden / rechtveerdighmakinge / heylighmakinge / ende het eeuwige leven. Want door de wercken ende door de genade gerechtveerdight te worden / en konnen te samen niet bestaen. Rom. 11. 6. 16 D. souder vervallen / soo ghy door de Wet wilt gerechtveerdight worden. Ofte dit spreeckt hy niet ten aensien van de ware geloovige / die nimmermeer van de genade Godts t' eenemael noch eyndelick en vervallen / 1. Petr. 1. 5. 1. Joan. 3. 9. maer ten aensien van de huychelaren / die in de genade Godts schenen te staen / ende geseght worden van de selve te vervallen / wanneer sy bekent ende openbaer worden / datse in de genade Godts noyt gestaen en hebben. 1. Joan. 2. 19. 17 Namel. geloovige uyt de Joden / dien de Wet gegeven was: hoe veel te meer behoort dan ghy die uyt de Heydenen zijt / ende de Wet niet gehadt en hebt / oock door 't geloove ende niet door de Wet de rechtveerdigheyt te soecken / Galat. 2. vss. 15 / 16. 18 Dat is / vertrouwen dat wy de rechtveerdigheydt hebben ende de vrucht van die / welcke wy nu hopen / sekerlijck sullen verkrijgen. Rom. 8. 24. Tit. 2. 13. 19 Namel. Godts / die dit vertrouwen in ons werckt. 20 Namelick / in Christum, waer mede wy de verdiensten Christi aennemen. Ende niet uyt de wercken der Wet. d Matth. 12. 50. Ioan. 15. 14. 1. Corinth. 7. 19. 2. Corinth. 5. 17. Galat. 6. 15. Coloss. 3. 11. 21 D. nu in het rijcke Christi onder het Nieuwe Testament: om een Christen te zijn. 22 Dat is / alle de Ceremonien ende voorbeelen die den Joden eertijdts gegeven waren. 23 Namel. om te rechtveerdigen. 24 Dat is / onbesneden te zijn / dat en voordert noch en schadet niet ter saligheydt. Siet Rom. 3. 30. 25 Namel. heeft alleen die kracht / als zijnde een instrument waer door wy de gerechtigheydt Christi aennemen ende deelachtigh worden. 26 D. door betoonnige van de wercken der liefde tegen Godt ende den naesten. Waer mede het ware geloove onderscheyden wordt van de uyterlicke belijdenisse des geloofs der huychelaren / het welck een doodt geloove is / ende niet en can saligh maken. Siet Jacob. 2. vss. 14/20/26. Met dese beschrijvinge beantwoort hy oock de lasteringe der valsche Leeraren die leerden / dat de leere van de rechtveerdighmakinge door het geloove alleen sorgeloose ende godtloose menschen maeckt. e 1. Thess. 1. 3.
27 Ofte / werckachtigh ende dadigh zijnde. 28 Namel. in de loop-bane des rechten geloofs / dat is / vast houdende aen de rechte leere der rechtveerdighmakinge ende der Christelicke vryheydt. Een gelijckenisse van de gene die om strijdt in de loop-bane loopen. Siet 1. Corinth. 9. vss. 24 / 26. Philip. 3. 14. f Galat. 3. 1.
29 Dat is / uwen loop op gehouden ende als afgesneden. Dit vraeght hy als hem verwonderende over hare groote onstantvastigheyt in de suyvere leere: ende niet een leght hy hier van de voornaemste schult op de verleyders / om haer te toonen dat hy geloofde datse uyt swackheydt ende niet uyt boosheydt sondighden / ende om alsoo haer te beter te gewinnen. 30 Namel. van de rechtveerdighmakinge des menschen uyt genade / door het geloove / sonder de wercken. Galat. 2. 5. 31 D. niet aen te nemen / niet te gelooven / ende niet standvastelick daer by te blijven.

8 [32] Dit gevoelen en is niet uyt [33] hem die u roept.

9 g [34] Een weynich suerdeessem versuert het geheele deegh.

10 h Ick vertrouwe van u inden Heere/ dat ghy [35] niet anders en sult gevoelen: maer [36] die u ontroert / sal [37] het oordeel dragen/ [38] wie hy oock zy.

11 Maer ick/ broeders/ indien ick [39] noch [40] de besnijdenisse predike/ [41] waerom worde ick noch vervolght? So is dan i [42] de ergernisse des cruyces [43] vernieticht.

12 k Och of sy oock [44] afgesneden wierden/ die u [45] onrustigh maken.

13 Want ghy zijt [46] tot vryheyt [47] geroepen/ broeders: l alleenlijck [48] [en gebruyckt] de vryheyt niet tot [49] een oorsaecke voor het vleesch: maer [50] dient malcanderen door de liefde.

14 m Want [51] de geheele Wet wort in [52] een woort [53] vervult / [namelijck] in dit/ n Ghy sult uwen naesten lief hebben / gelijck u selven.

15 Maer o indien ghy malcanderen [54] bijt ende vereet/ siet toe dat ghy van malcanderen niet [55] verteert en wort.

16 Ende [56] ick segge/ p wandelt [57] door den Geest/ [58] ende en volbrenght [59] de begeerlijckheyt des vleesches niet.

17 q Want het vleesch [60] begeert tegen den Geest/ ende de Geest tegen het vleesch: ende dese [61] staen tegen malkanderen/ alsoo [62] dat ghy niet en doet het gene [63] ghy wildet.

18 Maer indien ghy [64] door den Geest geleydt wort/ so en zijt ghy [65] niet onder de Wet.

19 r De wercken [66] des vleeschs nu [67] zijn openbaer: welcke sijn overspel/ hoererie/ onreynicheyt/ [68] ontuchticheyt/

20 Afgoderie / [69] fenijn-gevinge / vyandschappen / twisten/ [70] afgunstigheden / toorne/ gekijf/ tweedracht/ ketterien/

21 Nijdt/ moordt / dronckenschappen/ [71] brasserien / ende [72] diergelijcke: s van de welcke ick u [73] te voren segge / gelijck ick oock [74] te voren geseght hebbe/ dat [75] die sulcke dingen doen [76] het Coninckrijcke Godts [77] niet en sullen [78] be-erven.

22 t Maer [79] de vrucht des Geests / is liefde / [80] blijdschap / vrede/ lanckmoedicheyt/ goedertierenheyt/ goedtheyt / [81] geloove/ sachtmoedicheyt/ [82] maticheyt.

23 v Tegen [83] de sodanige [84] en is de Wet niet.

24 x Maer [85] die Christi zijn/ [86] hebben het vleesch gecruyst met [87] de bewegingen ende begeerlickheden.

25 Indien wy door [88] den Geest leven / so laet ons oock [89] door den Geest wandelen.

26 [90] En laet ons niet zijn [91] soeckers van ydele eere / malcanderen [92] tergende/ malcanderen [93] benijdende.

32 *Gr.* dese wijsmakinge, ofte / over-redinge. N. der valscher Apostelen/ die u wijs maken/ en soecken u te doen gelooven / dat de rechtveerdigheyt oock uyt de Wet is / ende niet alleen door Christum.
33 N. Godt, ofte Christo. Siet Galat. 1. 6. ende over sulcx niet goet / noch met de waerheyt over een komende.
g 1. Corinth. 5. 6.
34 Siet van dese gelijckenisse 1. Cor. 5. v. 6. Door desen suerdeessem kan verstaen worden / ofte de valsche leere selve/ gelijck Mat. 16, 6/ 12, ofte de menschen/ die dese leere dreven/ welcke hoe welse weynich waren/ even wel groote schade deden om de geheele Gemeynte met der tijdt te verderven / ende daerom te meer ghemijdet moesten worden.
h 2. Cor. 2. 3. ende 8. 22.
35 N. als ick u geleert hebbe/ ende noch in desen Sendt-brief leere.
36 D. met valsche ende vreemde leere uwe conscientien onrustich maeckt/ ende den vrede van de Gemeynte verstoort.
37 D. van Godt rechtveerdelick ende sekerlick ghestraft worden. een Hebr. wijse van spreken. Siet Matth. 23. 14.
38 D. die daer een schult heeft/ van wat aensien hy oock soude mogen wesen.
39 N. ghelijck ick gedreven hebbe als ick noch een Phariseer was/ met sulcken meyninge / om daer door gerechtveerdigt te worden.

40 D. leere dat de besnijdenisse ende de andere Ceremonien der Wet noodich zijn om ter salicheyt onderhouden te worden / gelijck my de valsche Apostelen nae-geven.
41 D. dat sulck na-geven onwaeracht ich is/ blijckt uyt de vervolgingen / die my de Joden dagelicks aendoen / om geen ander oorsaecke / dan om dat ick leere dat de besnijdenisse ende andere Ceremonien van Christo afgedaen zijn. i 1. Cor. 1. 23. 42 D. den aenstoot/ die de Joden nemen van de Christelicke leere/ waer door geleert wordt dat Christus door sijne cruysinge ende doodt alleen ons van den vloeck verlost/ ende de salicheyt verkregen heeft. 1. Cor. 1. 23. 43 D. soude ophouden. k Ios. 7. 25. 44 N. van de Gemeynte ende geselschap der geloovige. Dit wenscht hy uyt eenen Apostolischen yver tot de eere Godts / ende tot de salicheyt der menschen; niet uyt een wraeckgierigh gemoet. Daerom en strijdt sulcks niet tegen het gebodt Christi. Matth. 5. 44. noch tegen sijne eygene leere. Rom. 12. 14. 45 D. ontroeren / gelijck v. 10. 46 Siet v. 1. 47 N. van Godt ende van Christo. Siet v. 8. ende Galat. 1. 6. l 1. Corinth. 8. 9. Iud. vs. 4. ende 1. Petr. 2. 16. 48 Te voren heeft hy haer vermaent om standtvastig te blijven by de Christelicke vryheyt / hier vermaent hy haer voorders tot het recht gebruyck der selve. 49 D. om dese vryheyt te misbruycken tot volbrenginge van de begeerlickheden des vleeschs/ en tot eenen deck-mantel der sonden. 1. Pet. 2, 16. 50 D. hoe wel ghy vry zijt van de dienstbaerheyt der Wet / soo moet ghy even wel malcanderen de diensten der liefde betoonen. want hoe wel ghy vry zijt van de Wet der Ceremonien/ so en zijt ghy niet vry van de Wet der liefde. Rom. 13. 8. 1. Pet. 2. 17. m Rom. 13. 8.
51 *Gr.* alle de Wet. N. van de tweede tafel/ waer in Godt ons voorschrijft hoe wy ons moeten dragen tegen onsen naesten. Siet Rom. 13. 8. 52 D. in een gebodt. Siet Deut. 4. 13. 53 D. kortelick ende sommierlick als in een Hooft-stuck begrepen. Siet Levit. 19. 18. Matth. 22. 39. Rom. 13. 8. n Levit. 19. 18. Matth. 22. 39. Marc. 12. 31. Iacob. 2. 8. o 2. Corinth. 12. 20. 54 D. met twisten / lasteren/ ende oneenicheden over dit stuck van de Christelicke vryheyt malkandren quelt / ende leet aendoet. 55 D. dat door uw' twisten uw' geloove niet verkrenckt / en de welstant/ vrede/ ende ruste der Gemeynte verbroken en worde. 56 D. dit ist dat ick wil seggen. Siet Galat. 3. 17. ende 4. 1. hy verklaert hier naerder het gene hy gheseght hadde vs. 13. ende wijst aen het middel waer door het misbruyck der vryheydt vermijdet wordt. p Rom. 13. 14. 1. Pet. 2. 11. 57 Wanneer Geest ende vleesch in den mensche tegen malkanderen gestelt worden / soo wordt door den Geest verstaen het deel des menschen dat door den Geest is wedergeboren: ende door het vleesch de natuerlicke verdorvenheydt/ die de wedergeborene noch aenkleeft. Siet Rom. 8. 1. 58 Ofte/ ende ghy en sult niet volbrengen: aenwijsende wat vrucht daer uyt sal volgen/ als men na den Geest wandelt. Ende so sal dan dit het middel zijn om te verhoeden het misbruyck der vryheyt.
59 D. de quade gedachten / genegentheden / bewegingen/ ende lusten der verdorvene natuere / die den wedergeborenen noch aenhangen. q Rom. 7. 15, &c. 60 D. de quade lusten des vleeschs strijden tegen de goede lusten/ die de H. Geest in de wedergeborene verweckt. 61 D. zijn tegen-strijdende lusten. 62 D. niet en kondt altijt volbrengen. 63 N. nae de goede lusten ende begeerten die de H. Geest in u gewrocht heeft: gelijck oock daer tegen de lusten des Geests verhinderen dat ghy de lusten des vleeschs niet en volbrenght. Rom. 7. 19/ &c. 64 N. alsoo dat de Geest ende de goede begeerlickheden / die de selve in u werckt / de overhandt in u hebben/ so dat ghy u daer door in de wegen Godts laet geleyden. 65 D. niet onder den dwanck der Wet/ die door vreese van de dreyginge der Wet ontstaet / noch onder den vloeck desselven / noch onder het jock der Ceremonien. Want dese Geest / die de wedergeborene leydt / en is niet een Geest der dienstbaerheyt tot vreese/ maer der aen-neminge tot kinderen/ ende der vryheyt. Siet Rom. 8. 15. Gal. 4. 6. r 1. Cor. 3. 3. Iacob. 3. 14. 66 D. die het vleesch/ ofte de verdorvenheyt onser natuere voortbrenght: ende daer in des menschen verdorvene aerdt behagen heeft. 67 D. zijn genoechsaem bekent/ alsoo men uyt het licht der natuere weet/ dat de selve quaet/ schandelick/ ende oneerlick zijn. Ofte / konnen niet verholen blijven/ hoe seer de menschen die oock soecken te bedecken. 68 D. geylheyt/ dertelheyt/ wulpsheyt. 69 Ofte / tooverie. 70 Ofte/ jalousie, wanneer men misgunt dat het sijnen naesten wel gaet / ofte sijn voordeel soeckt met schade sijns naesten.

71 Siet Rom. 13. vs. 13. Ephes. 5. 18.
72 Dit woordt daer hy gedaen/ om datter noch veel meer zijn/ ende het te langh soude vallen alle die te verhalen.
s 1. Cor. 6. 10. Ephes. 5. 5. Coloss. 3. 6. Apoc. 22. 15.
73 D. niet alleen als een Leeraer onderwijsse / maer oock als een Propheet te voren sekerlick verkondige / ende waerschouwe.
74 Namel. 1. Cor. 6. vs. 9/ 10. Ephes. 5. 5.
75 D. sulcke ende diergelijcke wercken des vleeschs.
76 N. het rijcke der heerlickheyt: ofte de eeuwige saligheyt in den hemel.
77 N. ten zy datse haer van sulcke sonden van herten bekeeren.
78 D. verkrijgen ende besitten. want dit rijck en wort niet verkregen uyt verdiensten/ maer uyt genade/ als een erfenisse. Siet Mat. 19. 29. ende 25. 34. 1. Cor. 6. vs. 10. t Ephes. 5. 9. 79 D. de wercken / die de Geest Godts / in de wedergeborene werckt: en uyt welcke de wedergeboorte bekent wordt. 80 N. door den Heyligen Geest. Rom. 14. 17. ontstaende uyt de versekerheydt dat wy vrede met Godt hebben. 81 Dat is / trouwe in beloften ende bedieninge sijns ampts.
82 Ofte/ kuyscheyt, onthoudinge van onbehoorlicke lusten. v 1. Timoth. 1. 9.
83 D. die dese ende diergelijcke deughden in haer leven oeffenen ende betoonen.
84 Namel. die haer sal verdoemen. Siet vs. 18. x Rom. 6. 6. ende 13. 14. Galat. 2. 20. 1. Petr. 2. 11. 85 D. Christo door den waren geloove ingelijft/ hem toebehooren: die rechte Christenen zijn. 86 D. zijn niet alleen schuldigh haren verdorvenen aert te dooden/ ende die niet te laten heerschen: maer door de kracht des Geests Christi, die sy hebben ontfangen/ doen oock sulcks in der daet. 87 Namel. niet de natuerlicke / maer die tegen de Wet Godts strijden / welcke voortkomen uyt den verdorvenen aert des menschen. Rom. 1. vss. 24 / 26. 88 D. door den Heyligen Geest uyt den doodt der sonden tot een nieuw leven opgeweckt zijn. 89 D. in ons leven volgen de leydinge des Heyligen Geests / ende de voorseyde vruchten des selven voortbrengen. Rom. 8. 5 / &c. 90 De Apostel vermaent nu voorders de Galaten om eenige bysondere sonden te vlieden ende deughden te betrachten. Waerom sommige het seste capittel van hier beginnen. 91 D. eergierigh zijn / om boven andere uyt te steken/ ofte over andere te heerschen. 92 *Gr.* beroepende, ofte / uytdagende. Namel. met verachtinge / smaetheden / schelden / ofte diergelijcke. 93 Namel. malkanders deughden / staten / ofte gelegentheden / het welck gemeynlick uyt eergierigheydt voortkomt / ende met de selve vergeselschapt is.

Het vj. Capittel.

1 D'Apostel vermaent voorts de Galaten tot verscheydene Christelijcke deughden / namelijck tot sachtmoedigheydt in het bestraffen der gene die uyt swackheyt sondigen. 2 tot onderlinge verdraeghsaemheyt. 3 tot ondersoeckinge ende een nedrich gevoelen van haer selven. 6 tot onderhoudt der Leeraren. 7 tot toesien wat men zaeyt. 9 ende tot mildadigheydt tegen de arme / voornamelick die geloovigh zijn. 11 Waer nae besluyt hy den brief / toonende hoe lief ende weerdt hy haer heeft. 12 ende haer waerschouwende voor de valsche Apostelen/ welcker eergierigheyt ende geveynstheyt hy beschrijft/ 14 ende stelt sijn exempel daer tegen. 15 Leert kortelijck waer in het rechte Christendom bestaet: ende wat het selve te verwachten heeft. 17 Vermaent dat niemant hem voorder moeyelijck en valle. 18 ende eyndight met de gewoonlicke groete.

1 a Broeders / indien oock een mensche [1] overvallen ware [2] door [3] eenige misdaet / ghy [4] die geestelijck zijt [5] brenght den sodanigen te rechte [6] met den geest der sachtmoedicheyt: [7] siende op u selven / op dat oock ghy niet [8] versocht en wordt.

2 b [9] Draeght malcanders [10] lasten: ende [11] vervult alsoo [12] de Wet Christi.

3 Want so yemandt [13] meynt yet te zijn/ [14] daer hy niets en is / die [15] bedrieght hem selven in [sijn] gemoedt.

4 Maer een yegelijck [16] beproeve [17] sijn selfs werck: ende [18] als dan sal hy

a Rom. 14. 1. ende 15. 1. 1. Corinth. 9. 22.
1 Ofte/ voor-gekomen, verrascht. N. uyt onvoorsichtigheyt/ ofte swackheyt/ niet uyt moetwilligh opset.
2 *Gr.* in.
3 N. waer door hy u ofte andere heeft ge-ergert.
4 D. die door Godts Geest verlicht zijt/ ende begaeft met bequaemheyt om andere te konnen vermanen. siet 1. Cor. 3. 1.
5 N. met goede onderwijsinge ende vermaninge. Het Gr. woort beteeckent eygentlick heelmaecken/ volmaecken/ het gebreck vervullen. ofte yet herstellen. Siet Matth. 4. 21. 6 *Gr.* in den geest. 7 D. gedenckende aen sijne eygene swackheden / dat hy oock daer door lichtelick met diergelijcke sonden soude komen overvallen worden. 8 D. door versoeckingen des Duyvels ende des vleeschs tot diergelijcke sonden gebracht en wordet. b Matth. 11. 29. Ioan. 13. 14. Rom. 15. 1. 1. Thess. 5. 14. 9 D. helpt dragen/ om die te verdragen/ beteren/ ende wech te nemen met Christelicke bescheydenheydt ende medelijden. 10 D. swackheden ende gebreken/ die als een swaer last op de menschen liggen. 11 D. voldoet/ volbrenght/ onderhoudt. 12 N. van malcanderen lief te hebben. Joan. 13. vss. 34/ 35. de welcke hoewel 'se oock van Mose beschreven is. Levit. 19. 18. so wort 'se Christi Wet bysonderlick genaemt / om dat hy de selve sijnen Discipelen op het hooghste heeft bevolen/ soo met vermanen/ als met sijn exempel. Joan. 15. 12. 1. Joan. 3. 16. 13 D. meynt yet groots / heylichs / ofte bysonders te zijn/ veel van hem selven houdt / ende acht dat hy beter is als sijnen naesten. Waer uyt gemeenlick spruyt datmen de gebreken des naesten soo hardt bestraft. 14 D. daer hy uyt hem selven niet goets en heeft: ende al wat hy heeft van Godt heeft ontfangen. 1. Cor. 4. 7. 2. Cor. 3. 5. 15 D. maeckt hem selven dwaselick wijs/ het gene soo niet en is. 16 D. ondersoecke ende toetse/ niet na sijn eygen goetduncken / maer nae den regel ende toet-steen van de Wet Godts.
17 D. sijn eygen doen en handelingen: niet so seer het doen van andere. 18 N. als hy bevindt dat sijn doen met de Wet Godts over een komt.

[19] aen

[19] aen hem selven alleen [20] roem hebben/ ende [21] niet aen eenen anderen.

5 [c] Want een yegelijck sal [22] sijn eygen pack dragen.

6 [d] Ende die [23] onderwesen wort [24] in het woort/ [25] deyle mede [26] van alle goederen den genen die [hem] [27] onderwijst.

7 [e] [28] En dwaelt niet: Godt en laet hem niet [29] bespotten: [f] want so wat de mensche [30] zaeyt/ dat sal hy oock maeyen.

8 Want die [31] in sijn selfs vleesch zaeyt/ sal [32] uyt het vleesch [33] verderfenisse [34] maeyen: maer die [35] inden geest zaeyt/ sal [36] uyt den geest [37] het eeuwige leven maeyen.

9 [g] Doch en laet ons [38] goetdoende [39] niet vertragen: want [40] te sijner tijdt sullen wy [41] maeyen/ so wy niet en [42] verslappen.

10 So dan [43] terwijle wy tijdt hebben/ laet ons [44] goedt doen aen [45] alle/ maer [h] meest aen de [46] huys-genooten des geloofs.

11 [47] Siet [48] hoe grooten brief ick u geschreven hebbe [49] met mijne handt.

12 Alle de gene/ [50] die een schoon gelaet willen toonen [51] na den vleesche/ die noodsaecken u besneden te worden/ alleenlick op dat sy [52] van wegen het cruyce Christi [53] niet en souden vervolght worden.

13 Want oock sy selve [54] die besneden worden [55] en houden de Wet niet: maer sy willen dat ghy besneden wort/ op dat sy [56] in uwen vleesche roemen souden.

14 Maer het zy verre van my dat ick soude roemen anders [57] dan in het cruyce onses Heeren Jesu Christi: [58] door welcken [59] de wereldt [60] my gecruycicht is/ ende [61] ick der wereldt.

15 [i] Want [62] in Christo Jesu en heeft noch Besnijdenisse [63] eenige cracht/ noch Voor-huydt/ maer een [64] nieuw schepsel.

16 [k] Ende so vele als'er [65] na desen regel sullen wandelen/ over deselve [66] [sal zijn] [67] vrede ende [68] barmhertigheyt/ ende [69] over het Israel Godts.

17 Voorders/ [70] niemandt en doe my moeyte aen. [l] Want ick drage [71] de litteeckenen des Heeren Jesu in mijn lichaem.

18 [72] De genade onses Heeren Jesu Christi zy met uwen [73] geest/ broeders. Amen.

Aen den Galaten geschreven van Roomen.

19 D. uyt sijnen eygenen goeden wandel/ ende in sijne eygene conscientie. 20 D. met goeder conscientie sal mogen roemen/ niet van sijne weerdicheyt ofte verdiensten. Rom. 3. 27. 1. Corinth. 1. vers. 29/31. maer dat hy oprechtelick voor Godt wandelt na sijne Wet. 1. Cor. 9. 15. 2. Cor. 1. 12. 21 D. niet hem met andere vergelijckende/ die hy soude meynen soo goet niet te zijn als hy/ gelijck de Phariseer dede Luc. 18. 11. c Psal. 62. 13. Ierem. 17. 10. ende 32. 19. Matth. 16. 27. Rom. 2. 6. ende 14. 12. 1. Corinth. 3. 8. 2. Corinth. 5. 10. Apoc. 2. 23. ende 22. 12. 22 D. Gode rekenschap geven van sijne eygene wercken/ ende nae sijn eyghen doen geoordeelt worden.

d Rom. 15. 27. 1. Corinth. 9. 11. 23 Het Gr. woordt catechoumenos, beteeckent wel yemant die in de eerste beginselen der Religie wordt onderwesen/ maer hier wordt het breeder genomen voor allerley toehoorders/ die door de predicatie des Godtlicken woorts in de Christelicke Religie worden onderwesen/ van wat staet sy oock zijn. 24 N. Godts. 25 D. geve oock sijn deel tot onderhoudt der Leeraren. 26 Gr. in alle goederen. D. mildelick/ op dat de Leeraers des te beter/ sonder verhinderinsse/ alle haren tijdt tot het bedienen van haer ampt mogen besteden. 27 Gr. catechizeert, gelijck te voren. e 1. Corinth. 6. 10. 28 D. en wilt u selven niet ydelick inbeelden ofte laten wijs maecken. 29 Gr. Godt en wordt niet bespot. N. met ydele uytvluchten/ die vele gebruycken om de bevelen Godts niet te gehoorsamen: dewijle hy die uytvluchten niet aen en neemt/ ende oock niet sonder straffe en laet henen gaen. f Luc. 16. 25. 30 D. mede gedeelt hebben soo aen de Leeraers/ daer van te voren gesproken is/ als aen den armen/ daer van hy in het volgende spreeckt. Een gelijckenisse waer mede de overvloedige vrucht der mede-deelsaemheyt aengewesen wort, gelijck uyt een graen dat ghezaeyt wordt dickwils hondert wederom opwassen ende ghemaeyt worden, Genes. 26. 12. Siet van de selve 2. Cor. 9. 6. 31 Die sijne goederen besteedt alleen om wellustelick daer van te leven/ ofte schatten voor hem selven te vergaderen/ ende niet en denckt op de onderhoudinge der kercken-dienaren/ noch der armen. 32 D. uyt dit misbruyck der goederen die alleen tot sijn vleesch besteedt worden. 33 N. tijdtlick ende eeuwigh. 34 D. daer van sal hy vergeldinge ende vrucht verkrijgen. 35 D. die sijne goederen besteedt tot geestelicke saecken/ om Godes eere/ ende de salicheyt der menschen daer door te voorderen/ ende den armen goet te doen. 36 D. overmits hy sijne goederen tot geestelicke saecken besteedt heeft. 37 D. niet alleen hier in dit leven tijdtlicken segen ontfangen/ maer oock hier namaels de eeuwige geluckzaligheyt/ als eene vrucht der weldadicheydt/ niet uyt verdienste/ maer uyt genade. Siet Matth. 25. vers. 34/35/ &c. g 2. Thess. 3. 13. 38 D. weldadicheyt betoonende. 39 Het Griecksch woordt beteeckent door eenich quaet in het goede verslappen: ghelijck veeltijdts geschiedt in dese saecke/ om dat de menichte der armen groot is/ ende onder de selve dickwils vele onweerdige/ ende vele ondanckbare zijn: ende om dat de tijdt van de vergeldinge niet terstont en komt. 40 D. hoe wel de tijdt van vergeldinge uytgestelt wordt/ gelijk'er tijdt is tusschen zaeyen ende maeyen/ soo sal evenwel de selve sekerlick komen. 41 Siet v. 8. 42 Gr. ontbonden, ofte los gemaeckt zijn. 43 N. om te zaeyen/ dat is/ om den armen goet te doen: het welck in den tijdt deses levens moet geschieden/ die kort ende onseker is. 44 Gr. het goede wercken, dat is/ weldadicheyt betoonen. 45 N. arme/ ofte andere die onse hulpe ende bystant van noode hebben. Siet Luc. 10. vers. 36/37. h 1. Tim. 5. 8. 46 D. de geloovige Christenen/ die met ons lidtmaten zijn der Gemeynte/ welcke is het huys des levendigen Godts. 1. Timoth. 3. 15. aen dese zijn wy meer verbonden: ende het soude onbehoorlick zijn/ dat die tot een huys behooren malkanderen souden laten honger ende gebreck lyden. 47 Ofte/ Ghy siet. 48 Ofte/ met hoe vele woorden, ofte schriften.

49 N. sonder dat door de hant van een ander te hebben laten schrijven/ gelijck hy wel heeft gedaen. Rom. 16. 22. ende alleen sijnen naem met de groetenisse daer onder gheschreven. 1. Corinth. 16. 21. Colos. 4. 18. daer mede toont hy van hoe seer dat hy de Galaten acht: ende heeft sulcks gedaen op dat de valsche Apostelen niet en souden seggen dat het Pauli brief niet en was/ ofte souden eenen anderen brief/ als of se van hem geschreven ware/ in plaetse van dien voort-brengen/ gelijck sy wel plachte te doen 2. Thes. 2. 2. 50 Ofte/ die willen wel aengesien, ofte aensienlick zijn. Hy verstaet hier de valsche Apostelen. 51 Gr. in het vleesch. D. door het onderhouden van de uyterlicke ende lichamelicke Ceremonien. 52 D. om de leere Christi, die soo genaemt wort/ om dat der selver somma ende inhoudt is/ dat door het cruyce Christi het leven ons verkregen is. 1. Cor. 2. 2. 53 N. van de Joden/ gelijck wy dagelicks van haer meest vervolght worden/ om dat wy leeren dat de Wet Mosis door Christum vervult ende afgedaen is. 54 N. ende de besnijdenisse soo sterck drijven als ter salicheyt noch noodigh. 55 N. in de andere stucken/ die mede in de Wet geboden worden/ maer leyden een ongeregelt ofte geveynst leven. 56 D. sy onder u vele aenhangers mogen krijgen/ ende daer van ydelick roemen by de Joden. 57 D. in de rechtsinnige Leere van Christo voor ons gecruycicht. 1. Corinth. 2. 2. 58 N. cruyce Christi: Ofte/ Christum den gecruysten, de sin komt op een uyt. 59 D. de eere/ gunste/ ende aensienlickheyt by de menschen. 60 D. van my veracht ende verworpen wordt. 61 N. dewijle ick om de Leere Christi van de wereldt veracht/ vervolght/ ende verstooten worde. 1. Cor. 12. 13. i Matth. 12, 50. Ioan. 15. 14. 2. Corinth. 5. 16. Gal. 5. 6. Coloss. 3. 11. 62 D. in het rijcke ende Gemeynte Christi, ofte/ na de leere Christi. Siet Gal. 5. 6. 63 N. om door de besnijdenisse het eeuwige leven te verkrijgen/ ofte door de voorhuyt verhindert te worden van 't selve te verkrijgen. 64 Ofte/ nieuwe creatuere, ofte scheppinge, waer door verstaen wort de wedergeboorte ende vernieuwinge des menschen door den H. Geest. Siet 2. Cor. 5. 17. k Psal. 125. 5. 65 D. na dese leere/ die ick in desen Sendt-brief van de rechtveerdighmakinge des menschen door Godt/ van de Christelicke vryheyt/ ende van den Christelicken wandel hebbe voorgestelt en verclaert. 66 Ofte/ zy. 67 D. allerley geestelicke segeningen/ ende voornamelick versoeninge met Godt ende versekeringe daer van door den H. Geest in haer gemoet. Rom. 5. 1. 68 N. Godes/ die de fonteyne is waer uyt de versoeninge ende salicheyt des menschen vloeyt. 69 D. over alle ware geloovige/ die rechte Israeliten zijn/ ende van Godt daer voor gekent worden: het welck hy daer by doet/ om de selve van de Israeliten nae den vleesche te onderscheyden. Siet Rom. 2. vers. 28/29. ende 9/6/ &c. 70 N. van dese valsche Apostelen. Dit spreeckt hy met een Apostolische autoriteyt om haren voorderen moetwille te bedwingen. l 2. Corinth 4. 10. 71 N. van de slagen/ banden/ ende wonden/ die ick om Christi ende sijner leere wille ontfangen hebbe. Hier mede wil hy toonen dat hy geen vervolginge en heeft ontsien/ gelijck de valsche Apostelen deden. Siet 2. Corinth. 11. 23/ &c. 72 Dit is een groete ende wenschinge/ met de welcke d'Apostel sijne Sendt-brieven eyndight/ gelijck hy selve betuyght 2. Thess. 3. 17. Siet oock Rom. 16. 24. 1. Cor. 16. 23. ende 2. Cor. 13. 13. 73 D. ziele/ gemoedt.

Eynde van den Sendt-brief Pauli *aen den Galaten.*

FINIS

De

De Sendt-brief des Apostels PAULI Aen die van EPHESEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

ALSO den Apostel *Paulus* tot Ephesen, welcke de hooft-stadt was van kleyn Asien, eerst hadde ghepredickt *Actor.* 18. 19. ende daer nae weder-gekeert zijnde, dry jaren lanck in de selve Stadt ende daer ontrent het Euangelium bevestight ende verbreydt hadde, gelijck te sien is *Actor.* 19. ende Capit. 20. vers 31. ende in dien tijdt een schoone Gemeynte aldaer geplant hadde, welcker Leeraren ende Ouderlingen hy in sijne laetste reyse nae Ierusalem by een geroepen, ende gewaerschouwt hadde voor de gene die verkeerde leeringhen souden soecken in te voeren, om de Discipelen CHRISTI achter haer te trecken, *Act.* 20. 29, *&c.* so heeft hy daer nae, tot Roomen gevangen zijnde, *Ephes.* 3. 1. ende 6. 20. noodigh geacht haer inde aengenomene waerheyt door desen brief te versterecken, insonderheydt tegen de sulcke die de ghenade IESU CHRISTI te kort deden. Hierom na de Apostolische groete, begrepen in de twee eerste versen van 't 1. Capit. verhaelt hy met een seer verhevene wijse van schrijven alle de weldaden die de geloovighe, volgens Godts eeuwigh voornemen in CHRISTO, oock in der tijdt ontfangen hebben, tot het 15 vers van 't selve Capit. ende doetter by in 't overige deel des Capittels een ernstigh gebedt tot Godt, dat sy inde erkentenisse van dese soo groote genade, ende van de krachtige werckinge CHRISTI, nu in heerlijckheydt ter rechter-handt sijns Vaders geseten zijnde, meer ende meer mochten worden gesterckt. Hy stelt haer voorders in het tweede Cap. voor oogen den elendigen staet daer sy te voren als Heydenen in waren, buyten het verbondt Godts, ende sonder hope der saligheyt, ende verklaert dat sy alleen door den doodt CHRISTI daer van zijn verlost, ende alleen door het geloove in CHRISTUM, die den tusschenmuer der VVet heeft wech genomen, nu mede-erfgenamen des verbondts zijn geworden. In 't derde Capit. verheft hy de verborgentheydt deser Leere vande roepinge der Heydenen tot de gemeynschap CHRISTI, sonder aen de Ceremonien verbonden te zijn: ende betuyght dat die van eeuwigheydt was verswegen, maer nu door de Propheten ende Apostelen soo naeckt geopenbaert, dat oock de Engelen in den Hemel haer daer over verwonderen, tot het 14 vers toe. ende bidt daerom op een nieuw tot het eynde van 't Capittel, dat sy met de kracht des Geests Godts mogen versterckt worden om dese genade CHRISTI, meer ende meer in haer te gevoelen. In 't 4 Capit. ende volgens stelt hy eenige gemeyne vermaningen tot eenen Christelicken wandel, ende voor al vermaent hy haer tot eenigheyt ende stantvastigheyt in dese Leere. Om welcke eenigheyt, tegen alle dwalingen te bevoorderen, CHRISTUS nu ten hemel gevaren zijnde, verscheyden ampten in sijne Gemeynte heeft verordineert: ende dit doet hy tot het 17 vers toe. Daer nae vermaent hy haer tot af-legginge des ouden mensches met alle sijne quade begeerten, ende aendoen des nieuwen mensches met alle sijne deughden, van daer voort tot het 22 vers van 't 5 Cap. Van waer hy komt tot de besondere plichten. ende eerst van vrouwe ende man inden houwelicken staet, die hy verklaert met het exempel CHRISTI ende sijner gemeynte tot het eynde van 't 5 Cap. daer na van kinderen ende ouderen, mitsgaders van dienst-knechten ende heeren, tot het 10 vers van 't 6 Capit. ende wapentse eyndelick met de gantsche wapen Godts, haer vermanende tot waken inden gebede, niet alleen voor haer selven, maer oock voor alle heylige, ende besonderlick voor hem in sijne banden, van welcke haer *Tychicus*, die desen brief bracht, naerder bescheet doen soude. VVaer na hy den brief besluyt inde 2 laetste versen met eenen wensch van vrede ende genade, ende van geloove ende liefde.

Het Eerste Capittel.

1 Nae het gewoonlick opschrift des Briefs/ 3 danckt den Apostel Godt over alle de geestelicke segeningen/ daer mede wy van hem in Christo zijn gesegent. 4 namelick dat wy in hem van eeuwigheydt zijn uytverkoren. 5 dat wy in hem verordineert zijn tot de aen-neminge tot kinderen. 7 dat wy door sijn bloedt met Godt zijn versoent. 8 dat hy door het Euangelium ons heeft geroepen. 10 ende dat alle uytverkorene door hem in een zijn vergadert/ beyde die in den hemel/ ende die op de aerde zijn. 13 Dat oock de Ephesers/ die in Christum gelooven/ onder dese zijn/ ende tot versekeringe daer van het pandt des Geests hebben ontfangen. 15 Bidt daer na Godt dat hy haer verstant hier in meer ende meer wil verlichten. 19 Ende door sijnen Geest haer laten gevoelen welcke de kracht zy sijner werckinge in allen desen. 20 die de selve is/ waer door hy Christum van den dooden heeft verweckt/ ende verheven tot sijner rechter-handt. 22 om een hooft te zijn sijner Gemeynte.

1 [1] PAULUS een Apostel JESU CHRISTI, door de wille Godts/ [a] den Heylighen die te Ephesen zijn/ ende [2] geloovigen in Christo Jesu.

2 [b] Ghenade zy u ende vrede/ van Godt onsen Vader/ ende den Heere Jesu Christo.

3 [3] Gesegent zy [c] de Godt [4] ende Vader onses Heeren Jesu Christi/ die ons gesegent heeft met [5] alle geestelijcke segeninge [6] inden hemel [7] in Christo.

4 [d] Gelijck hy ons [8] uytvercoren heeft [9] in hem/ [10] voor de grontleggingе der werelt/ [e] op dat wy souden [11] heylich ende [12] onberispelijck zijn voor hem [13] in de liefde:

1 Van dit geheel op-schrift Pauli siet d'aenteeck. op Rom. cap. 1. v. 1. 1. Cor. 1. vss. 1/2.

a Rom. 1. 7. 1. Corinth. 1. 2. 2. Corinth. 1. 1.

2 Desen laetsten tytel voeght hy daer by tot verklaringe van den eersten/ namelick dat hy sodanige heylige verstaet/ die door het ghelooove ende Geest Christi zijn geheyligt. Actor. 15. vss. 8/9. ende 1. Pet. 1. 22. niet gelijck vele Joden haer heylige noemden/ om datse uyterlick door de Ceremonien geheylight waren, Hebr. 9. vss. 13/23.

b Galat. 1. 3. 1. Petr. 1. 2.

3 Het woort segenen wordt in dit vs op tweederley wijse genomen. Want de mensche segent Godt als hy hem looft ende danckt. Eñ Godt segent den mensche/ wanneer hy hem sijne genade ende weldaden bewijst. Beyde een Hebreeusche wijse van spreken. Eñ siet hier de Apostel op de woorden des verbonts/ in uwen zade sullen alle geslachten der aerde geseghent worden. Gen. 22. 18.

c 2. Corinth. 1. 3. 1. Petr. 1. 3.

4 Dat is/ Godt/ die de Vader is onses Heeren Iesu Christi. 1. Cor. 15. 24. Ende wort van Paulo/ ende andere Apostelen onder het Nieuwe Testament dese wijse van Godes benaminge gebruyckt/ in plaetse dat in het Oude Testament Godt in sulcke segeningen genaemt wort de Heere, de Godt Israëls, ofte/ de Godt Abrahams, Isaacs, ende Iacobs, met welcke Godt eerst sijn verbont hadde gemaeckt. Siet Luc. 1. 68. 5 D. allerley. 6 *Gr.* in de hemelsche, ofte/ overhemelsche, N. plaetsen/ gelijck vs. 20. ende cap. 2. 6. Ende wordt hier door te kennen gegeven/ dat Godt ons als uyt sijnen throon dese geestelicke segeningen heeft medegedeelt/ ende datse daer toe dienen om ons in den Hemel gelucksaligh te maken. Matt. 5. 12. 1. Pet. 1. 4. Welcke segeningen hier na tot het 15 vs toe in 't bysonder worden verhaelt. 7 N. als in ons hooft. Siet vss. 22/23. ende cap. 2. 5/6/7. ende 4. 15/16. Siet oock Joan. 1. 16. Phil. 3. 20. Ofte/ om ons saligh te maken. d Ioan. 15. 16. 2. Tim. 1. 9. 8 Ofte/ uytgelesen. N. uyt den gemeenen hoop der verdorvene menschen. Siet Joan. 15. vss. 16/19. Rom. 8. 29. 2. Thess. 2. 13. 1. Pet. 1. vss. 1/2/ &c. 9 N. Christo als onse hooft/ gelijck in 't voorgaende vs. om ons den beelde sijns Soons gelijckformigh te maken. Joan. 17. 6. Rom. 8. 29. Ofte/ door hem. Joan. 15. v. 16/19. 10 D. van eeuwigheyt/ gelijck dese wijse van spreken alom genomen wort. Siet Joan. 17. vs. 24. 1. Petr. 1. 20. Siet oock Psal. 90. 2. Prov. 8. 23. e Luc. 1. 75. Ephes. 5. 27. Col. 1. 22. 2. Tim. 1. 9. Tit. 2. 12. 11 Hier onder wort oock het ware geloove verstaen/ het welck nimmermeer sonder heyligheydt is/ gelijck oock de heyligheydt ende liefde niet en kan zijn sonder het ware geloove: want door het geloove worden onse herten gereynight. Actor. 15. 9. 1. Pet. 1. 22. Ende dat wy oock uyt genade in Christo tot het geloove verkoren zijn/ blijckt Actor. 13. 48. Rom. 8. 30. 2. Tim. 1. 9. Jac. 2. 5. 12 D. niet alleen voor de menschen/ gelijck de geveynsde somwijlen voor eenen tijdt oock zijn/ maer oprechtelick als in Godts tegenwoordigheyt. Siet Genes. 17. 1. Luc. 1. 6. Ende is dese heyligheyt ende onberispelickheyt in desen leven wel oprecht/ ende door de kracht van Godts Geest begonnen/ maer sal in het toekomende leven eerst in allen deelen volmaeckt worden. Siet 1. Cor. 13. 9. Ephes. 5. 27. Phil. 3. 12/ &c. Doch is dese onse onvolkomene heyligheyt ende onberispelickheyt in Christo Iesu oock in dit leven Gode behagelick/ ende als volkomen van hem aengenomen/ om dat hy ons onse gebreken door het ghelooove in Christo vergeeft/ ende in Christo oversiet. Coloss. 2. 10. Hebr. 13. 21. 1. Petr. 2. 5/ &c. 13 Dit verstaen sommige van de liefde daer ons Godt mede lief gehadt heeft/ ende voegen het by 't voorgaende woordt uytverkoren. Doch kan bequaemlick by de naeste woorden heyligh ende onstraflick gevoeght worden ende verstaen van onse liefde tegen Godt ende den naesten/ waer in haer dese heyligheydt voornamelijck openbaert, Siet 1. Corinth. 13. 1/ &c. Galat. 5. 6.

5 Die ons [14] te voren verordineert heeft tot aenneminge tot kinderen/ door Jesum Christum [15] in hem selven/ [16] na het welbehagen sijns willens/

6 [17] Tot prijs der heerlickheyt sijner genade/ door welcke hy ons [18] begenadight heeft [f] in den [19] Geliefden:

7 [g] [20] In welcken wy hebben [21] de verlossinge [22] door sijn bloedt / [namelijck] [23] de vergevinge der misdaden / na [24] den rijckdom sijner genade:

8 Met welcke hy [25] overvloedich is geweest over ons [26] in alle wijsheyt / ende [27] voorsichticheyt:

9 Ons bekent gemaeckt hebbende [h] [28] de verborgenheyt sijns willens na sijn welbehagen/ 'twelck hy [29] voorgenomen hadde in hem selven:

10 Om [30] inde bedeelinge [31] van [i] de volheyt der tijden wederom alles [32] tot een te vergaderen in Christo/ [33] beyde dat in den hemel is/ ende dat op de aerde is:

11 [34] In hem / in welcken [35] wy oock [k] een [36] erfdeel geworden zijn / wy [37] die te voren verordineert waren [38] na het voornemen des genen/ die [39] alle dingen werckt na den raedt sijns willens.

12 Op dat wy souden zijn tot prijs sijner heerlickheyt/ [40] die wy eerst in Christo [41] gehoopt hebben.

13 [42] In welcken [43] oock ghy [zijt], na dat ghy [44] het woordt der waerheydt / [namelick] het Euangelium uwer salicheydt gehoort hebt: in welcke ghy oock/ [45] na dat ghy gelooft hebt / [l] zijt [46] versegelt geworden met den heyligen Geest [47] der belofte:

14 Die [48] het onder-pandt is van onse erfenisse / [49] tot [m] de vercregene verlossinge/ tot prijs sijner heerlickheyt.

15 [n] Daerom oock [50] ick gehoort hebbende het geloove in den Heere Jesu / dat onder u is/ en de liefde tot alle de heylige/

16 En houde niet op voor u te dancken/ gedenckende uwer in mijne gebeden:

17 Op dat de Godt onses Heeren Jesu Christi / de Vader der heerlickheyt/ [51] u geve den geest der wijsheydt/ende der openbaringe/ [52] in sijne kennisse:

18 [Namelick] [53] verlichtede oogen uwes verstants/ op dat ghy meught weten welcke zy [54] de hope van sijne roepinge/ ende welcke [55] de rijckdom zy der heerlicheyt van sijne erfenisse [56] in de heylige:

19 Ende welcke de uytnemende grootheyt [57] sijner cracht zy/ aen ons die gelooven/ [o] na de werckinge der sterckte sijner macht/

20 [58] Die hy gewrocht heeft in Christo / als hy hem uyt de dooden heeft op geweckt: [p] ende heeft [hem] [59] geset tot sijne rechter-[handt] inden hemel.

21 [60] Verre boven alle Overheyt/ ende Macht / ende kracht / ende heerschappie/ ende [61] allen naem die genaemt wort / niet alleen in dese wereldt / maer oock [62] in de toekomende:

22 [q] Ende heeft [63] alle dingen [64] sijnen voeten onderworpen / ende heeft hem der Gemeynte gegeven [65] tot een hooft boven alle dingen:

23 [r] Welcke sijn lichaem is / [ende] de [66] vervullinge des genen die alles in allen vervult.

14 Namel. van eeuwigheydt / gelijck in het voorgaende vs. Ende wordt hier ten aensien van ons het opperste eynde van onse verkiesinge tot heerlickheyt naerder uytgedruckt / namel. onse aenneminge tot kinderen ende erfgenamen Godts / ende mede erfghenamen Christi, waer van wy hier wel de beginselen ende verwachtinge hebben. Joan. 1. 12. Rom. 8. 15. maer de volle besittinge van dit kindschap en dese erve sullē wy hier namaels eerst ontfangen. siet Rom. 8. 23. Gal. 4. 5. Hebr. 9. 15. 1. Joan. 3. 2.

15 Ofte/ tot hem selven. D. tot sijner eere / om sijns selfs wille/ voor hem selvē/ aen hem selvē. Want Godt de Vader heeft ons in Christo tot sijne kinderen ende erfghenamen verordineert. Rom. 8. 17.

16 D. niet uyt eenige onse verdienste ofte weerdigheyt/ maer alleen na sijne onverdiende gunste / genade/ ende believen. siet Rom. 9. vss. 11/12/15/16. ende 11. 6. 2. Tim. 1. 9. gelijck in't naevolgende vs oock verklaert wort.

17 D. op dat dese sijne heerlicke genade van ons gelooft ende gepresen werde: het welck is het opperste eynde van dese eeuwige ende genadige verkiesinge Godts. Rom. 9. vs. 23.

18 Ofte / aengenaem heeft gemaeckt. Namel. voor hem: gelijck dit woort Luc. 1. 28. van de Maget Maria oock gebruyckt wordt. [f] Matth. 3. 17.

19 Namel. Christo, sijnen gheliefden Sone. Matth. 3. 17. [g] Actor. 20. 28. Coloss. 1. 14. Hebr. 9. 12. 1. Petr. 1. 18.

20 Namel. geliefden Sone Iesu Christo. Want gelijck wy van eeuwigheydt in hem sijn uytverkoren tot de saligheydt ende tot de middelen der saligheyt / gelijck in de dry voorgaende vssen geseght is: alsoo is oock de uytvoeringe van dit eeuwich voornemen Godts in hem ende door hem t' sijner tijdt volbracht.

21 Het Grieck woordt beteeckent eygentlick eene verlossinge die door betalinge van rantsoen ofte prijs geschiet. Siet Mat. 20. 28. 1. Cor. 6. 20. 1. Petr. 1. 18/ &c.

22 Dat is / sijne bloedige offerande aen het cruyce volbracht. Hebr. 9. 12 / &c.

23 Namel. welcke de eerste vrucht is van dese verlossinge voor de gene die de selve door het geloove haer toe-eygenen. Rom. 3. vss. 24/25. waer op de eeuwige saligheyt volgt. Rom. 8. 30.

24 Dat is / sijne over groote ende overvloedige genade. Rom. 2. 4. Ephes. 2. 7.

25 Namel. wanneer hy ons door sijn Euangelium/ ende door sijnen Geest sulcks heeft geopenbaert / gelijck in het 9 vs verklaert wordt.

26 Dit verstaen sommige van de Wijsheydt Godts die hy ghebruyckt in het uytdeelen van dese weldaden/ maer wordt bequamelicker genomen voor de wijsheyt daer mede ons Godt begaeft door het Euangelium/ namelick de kennisse van hem ende van Iesu Christo onsen Middelaer. Siet Joan. 17. 3. 1. Corinth. 1. 24. ende 2. 6/7.

27 Ofte / wetenschap, welcke is een deught waer door dese wijsheyt wel beleydt / ende gebruyckt wordt tot Godts eere/ ende des naesten stichtinge. [h] Rom. 16. 25. Ephes. 3. 9. Col. 1. 26. 2. Timoth. 1. 9. Tit. 1. 2. 1. Petr. 1. 20.

28 D. den heymelijcken raedt Godts van onse verlossinge door Christum, die geen mensche van natueren bekent is: ghelijck oock een deel daer van is het gene in het navolgende vs wordt verhaelt. Siet 1. Corinth. 2. 8. Ephes. 3. 9. Coloss. 1. 26. 1. Timoth. 3. 16 / &c.

29 Ofte / voorgestelt. dat is/ sonder daer toe door yet buyten hem beweeght te zijn/ ofte yet in de menschen voorsien te hebben / dat hem daer toe soude hebben konnen bewegen / maer heeft desen raedt alleen genomen uyt sijne eygene wijsheydt / genade / ende barmhertigheydt. Rom. 11. vss. 26 / 35.

30 D. in / ofte tegen den tijdt der bedeelinge. Het Grieckx woordt beteeckent eene sulcke bedeelinge als een huyshouder gebruyckt in het regeren van sijn huys/ tot elcke saecke ende noodtdruft / den tijdt / persoonen / ende wijsen van doen ordinerende. Alsoo heeft Godt oock in sijn huys/ dat is/ in sijne Gemeynte/ van den beginne der werelt/ sekere persoonen / wijsen van doen/ ende tijden geordineert / op de welcke ende door de welcke alles moest alsoo verricht ende geopenbaert worden.

31 D. van den bestemden tijdt op welcken Godt besloten hadde sijnen Sone te senden/ ende door sijn Euangelium oock de Heydenen tot de gemeynschap sijns Soons te roepen / soo wel als de Joden. Siet Galat. 4. 4. [i] Genes. 49. 10. Dan. 9. 24. Galat. 4. 4.

32 Gr. tot een hooft, ofte / tot een hooft-somme by een te brengen.

33 Daer door verstaen sommige de geloovige die alreede in den Hemel zijn / ende die noch op de aerde zijn. Andere vergelijcken dese plaetse met Coloss. 1. vss. 16 / 20. ende meynen dat door de gene die inden hemel zijn/ verstaen moeten worden de Engelen inden hemel/ die met de geloovige op aerden van alle tijden door Christum onder hem als een hooft zijn vergadert / ende met malkanderen bevredight / ende alsoo tot een lichaem zijn geworden / die door de sonden der menschen te voren van malkanderen als afgescheurt waren. Hebr. 12. vss. 22/23. Apoc. 19. vs. 10.

34 Namel. Christo, als ons hooft / gelijck te voren verklaert is.

35 Namel. die uyt den Joden tot Christum bekeert zijn / gelijck oock in het volgende vs verklaert wordt. [k] Rom. 8. 17.

36 Ofte / een lot verkregen hebben. Namel. des Heeren in sijne Gemeynte. Ende schijnt hier de Apostel te sien op de uytdeelinge van de erve des landts Canaan door het lot onder de twaelf stammen Israels / die een schaduwe was ende voor-beeldt / van dese eeuwige erve door onsen rechten Josua verkregen. Siet Num. 26. 55 / &c. ende 33. 53. Josu. 13. 6.

37 D. niet alle die het vleeschlick zaedt Abrahams waren/ maer de kinderen der belofte. Rom. 9. 8. ende die hy te voren uyt genade hadde verkoren onder dit volck. Rom. 11. vss. 2 / 5 / 6 / 7.

38 D. niet om eenige weerdigheydt in ons / ofte om eenige onse wercken/ maer uyt enckele genade. 2. Timoth. 1. 9. Dit doet den Apostel daer by op dat de geloovige uyt de Joden niet en souden meynen / dat yet in haer hadde geweest / meer dan in de Heydenen/ waerom sy dese verordineringe ofte voorbeschickinge tot dese erve weerdigh waren. Siet Rom. 8. 29 / &c.

39 Namel. die de saligheydt van Joden ofte Heydenen aengaen/ van de welcke hy hier spreeckt. Siet Phil. 2. 13. Hoe wel het oock in het gemeyn waer is van alle andere dingen. Psal. 115. 3.

40 N. uyt den Joden/ die desen voortocht van Godt was belooft. Siet Actor. 13. 46. Rom. 15. 8.

41 N. door het geloove in hem. Want het geloove neemt de beloften aen / waer van de hope de vervullinge verwacht. Rom. 8. vss. 24/25. Hebr. 11. 1.

42 N. Christo Iesu, gelijck te voren.

43 Ofte/ oock ghy zijt tot een erfdeel geworden. Want gelijck hy van de geloovige uyt den Joden gesproken heeft v. 11/ alsoo spreeckt hy nu van de Heydenen/ die mede een lot aen het erfdeel verkregen hebben. Siet Act. 26. vss. 17/18.

44 Also wort het Euangelium genaemt/ niet alleen om dat het de enckele waerheyt Godts is/ ons extra-ordinaerlick van Godt tot onser saligheydt geopenbaert. Joan. 17. 17. maer oock om dat de waerheydt van alle de schaduwen des Ouden Testaments daer in vervult is. Siet Joan. 1. 17.

45 Ofte / als ghy gelooft hebt. Want dese versegelinge des Geests geschiet door het geloove / ende op het geloove. Gal. 3. 2. [l] Rom. 8. 15. 2. Corinth. 1. 22. ende 5. 5. Ephes. 4. 30.

46 Dese wijse van spreken is genomen van de menschen / die tot versterckinghe van eenige beloften versegelde brieven plegen te geven/ ende dat menichmael met opdruckinghe van hare eygene wapen ofte beeldt. De beloften van de vergevinge onser sonden/ van onse aenneminge tot kinderen/ ende onse eeuwige erve/ worden ons gedaen door 't Euangelium/ en worden door 't geloove ons toege-eygent. De versegelinge des Geests / die daer by geboeght wort/ is de wedergeboorte ofte vernieuwinge van Godts Beelt in ons/ waer mede hy onse zielen begaeft en daer opdruckt / als wy in Christum gelooven/ om ons meer en meer te versekeren van de uytvoeringe van dese sijne beloftē. 2. Cor. 1. 21/ 22. ende 3. 18. Ende betuygt boven dien 't selve aen ons gemoet / als met een Goddelicke inspraecke/ waer over wy ooc Godt als onsen Vader durven aenroepē. Rom. 8. 15. Gal. 4. 6. ende roemen op de hope der heerlickheyt Godts. Rom. 5. 2. ende 8. 38 / 39.

47 D. die ons belooft is. Ofte / daer door de beloften Godts in ons worden versekert.

48 Gr. Arrhabon, van welck woort siet 2. Cor. 1. 22. ende 5. 5. Siet oock Ephes. 4. 30. Rom. 8. 23.

49 Gr. tot op de verlossinge der verkrijginge. D. tot de volle genietinge der verlossinge/ die Christus ons verkregen heeft. Ofte tot de volle verlossinge van sijn verkregen/ ofte eygen volck. 1. Pet. 2. 9. [m] Exod. 19. 5. Deut. 7. 6. en 14. 2. en 26. 18. Rom. 8. 23. 1. Pet. 2. 9. [n] Philip. 1. 3. Colos. 1. 3. 1. Thes. 1. 2. 2. Thes. 1. 3.

50 N. niet alleen by u tegenwoordigh zijnde/ maer oock nu afwesigh zijnde van u in dese mijne banden. Ephes. 6. 20.

51 D. u geve dat ghy meer ende meer toeneemt in de wijsheyt door den Heyligen Geest.

52 Ofte/ met sijne kennisse, ofte/ in sijne erkentenisse. want de rechte wijsheyt en bestaet niet alleen in de kennisse Gods/ maer oock in de erkentenisse van sijne genade ende Majesteyt.

53 Dit siet op het voorgaende woordt u geve, Andere lesen verlicht te zijn nae de oogen uwes verstants.

54 D. de gehoopte sake/ die in de volgende woorden wort verklaert. Siet 1. Petr. 1. 3/4.

55 D. de overvloedigheyt/ gelijck vs. 7.

56 D. ware geloovige. Want den anderen en gaet dese erve niet aen.

57 N. waer door wy nu zijn wedergeboren/ en daer in wy meer ende meer worden gesterckt/ tot dat wy door de selve kracht na ziele ende lichaem hier namaels ten vollen sullen verlost ende verheerlickt worden. Want de Apostel en begeert niet alleen dat sy dit weten/ maer oock dat sy nae sijn exempel Godt bidden/ dat die kracht in haer meer ende meer geopenbaert mach worden/ welcke kracht van hem met seer treflicke woorden wort verheven. [o] Col. 2. 12.

58 Dit voeght den Apostel daer by/ om dat van de opstandinge ende verheerlickinge Christi onse wedergeboorte ende verheerlickinge oock hanght: ende om dat de selve macht/ die in Christo als ons hooft dit werck gewroght heeft / in ons als sijne ledematen oock werckt/ niet alleen de toekomende opweckinge uyt den dooden / maer oock de opweckinge uyt den geestelicken doot der sonden/ gelijck verklaert wort in't volgende cap. vss. 1/ 4. Siet oock Rom. 6. 4. ende 8. 11. Phil. 3. 21. 1. Petr. 1. 3. ende 2. 1/3. [p] Psal. 110. 1. Act. 2. 34. 1. Cor. 15. 25. Coloss. 3. 1. Hebr. 1. 3. ende 10. 12. 1. Petr. 3. 22.

59 Door het setten tot de rechter-hant Godts wort verstaen / dat Godt hem verhooght heeft tot de hoochste macht ende heerlickheydt: by gelijckenisse genomen van Princen ende Coningen / die op haren throon sitten / ende aen hare rechter-handt setten die de machtighste ende grootste naest haer is in het rijck. Siet Psal. 45. 10. Matth. 20. 21. gelijck dit alsoo verklaert wort Hebr. 1. 3. ende 8. 1. ende 1. Corinth. 15. 25. vergeleecken met Psal. 110. 1.

60 Dese tytelen en worden niet alleen den Oversten ende Machten in dese werelt gegeven/ maer oock den Engelen in den Hemel. Col. 1. 16. boven alle welcke Christus, selfs nae sijne menschelicke natuere / verre is verheven.

61 N. van hooghheyt ende heerlickheyt.

62 Dit verstaen sommige van het rijcke der hemelen/ ofte van den staet der hemelsche schepselen: doch dewijle desen staet nu oock tegenwoordigh is / soo wort het beter genomen voor den staet aller schepselen oock na de voleyndinge deser werelt / wanneer de geloovige sullen verheerlickt worden / ende Christus nochtans/ oock na sijne menschelicke natuere / als het hooft / verre boven alle schepselen sal verheven blijven. Siet Luc. 1. vss. 32 / 33. Apocal. 5. 13. ende deurgaens. [q] Psal. 8. 7. Matth. 28. 18. 1. Cor. 15. 27. Hebr. 2. 8.

63 D. oock selfs die vremt zijn / jae vyanden zijn van sijne Gemeynte. 1. Cor. 15. 25/26.

64 D. onder sijne macht ende gebiedt. Mat. 28. vs. 28.

65 N. niet alleen om die te regeren/ maer oock om haer te beschermen/ ende haer het geestelick leven ende beweginge te geven/ gelijck het hooft aen de leden doet. Siet Ephes. 4. vss. 8/ 10/ &c. Col. 2. vss. 10/ 19. [r] Rom. 12. 5. 1. Cor. 12. 27. Ephes. 4. 16. ende 5. 23.

66 D. waer door Christus als een volmaeckt persoon gestelt wordt / bestaende uyt het hooft ende sijn lichaem: gelijck het woort Christus voor beyde somwijlen wordt genomen. Siet 1. Corinth. 12. vss. 12/ 13. om dese nauwe vereeninge die tusschen beyden is.

Het ij. Capittel.

1 Den Apostel om te toonen de grootte der weldaet/ die ons Godt doet in onse weder-oprechtinge / verhaelt den elendighen staet / uyt welcken wy verlost zijn. 4 en verklaert dat hy uyt enckele genade / doe wy doodt waren in onse sonden / ons leven-

T vigh

digh heeft gemaeckt met Christo, ende in den hemel met hem geset. 8 Dat wy dan saligh zijn geworden door 't geloove/ niet uyt de wercken. 10 maer dat ons Godt in Christo tot goede wercken heeft geschapen. 11 Betuyght voorder dat de Heydenen buyten het verbondt Godts waren/ ende sonder hope van saligheyt. 13 maer nu in Christo, die den scheydt-muer wech genomen heeft ende de Wet der insettingen/ mede-genooten deser genade waren geworden. 17 Waerom beyde Heydenen ende Joden/ door het Euangelium worden geroepen/ ende door eenen Geest toeganck hebben tot Godt. 19 Waer door hy besluyt dat sy dan te samen gebouwt zijn op het fondament der Propheten ende der Apostelen/ wiens hoeck-steen is Christus. 21 ende dat tot eenen tempel ende woonstede Godts.

1 [a] ENde u [1] [heeft hy mede levendich gemaeckt] daer ghy [2] doodt waert door de misdaden ende de sonden/

2 [b] In welcke ghy [3] eertÿts gewandelt hebt/ [4] na de eeuwe deser werelt/ [5] na den [c] Oversten [6] der macht des luchts/ des geests [7] die nu werckt in [8] de kinderen der ongehoorsaemheyt.

3 Onder de welcke oock [9] wy alle eertÿts verkeert hebben in de begeerlickheden [10] onses vleeschs/ doende [11] den wille des vleeschs ende [12] der gedachten: ende wy waren [13] van natuere [14] kinderen des toorns/ gelÿck oock [15] de andere.

4 Maer Godt [16] die rÿck is in barmhertichheyt/ [17] door sÿne groote liefde daer mede hy ons lief gehadt heeft/

5 Oock doe wy [18] doodt waren door de misdadē/ [d] heeft [ons] [19] levendigh gemaeckt [20] met Christo: ([e] uyt genade zÿt ghy saligh geworden.)

6 Ende heeft [ons] mede opgeweckt/ ende heeft [ons] mede geset in den hemel [21] in Christo Jesu.

7 Op dat hy [22] soude betoonen [23] inde toecomende eeuwen den uytnemendē rÿckdom sÿner genade/ door de goedertierenheyt over ons in Christo Jesu.

8 Want [24] uyt genade zÿt ghy [25] saligh geworden [26] door het geloove: ende [27] dat niet uyt u: [f] het is Godts gave.

9 [28] Niet uyt de wercken: [g] op dat niemandt en roeme.

10 Want [29] wy zÿn sÿn maecksel/ [h] geschapen in Christo Jesu tot goede wercken/ welcke [30] Godt voorbereydt heeft/ op dat wy in deselve souden wandelen.

11 Daerom gedenckt dat ghy die eertÿts Heydenen waert [31] in het vleesch/ ende die [32] Voor-huyt genaemt wiert van de gene die genaemt zÿn [33] Besnÿdenisse in het vleesch/ die met handen geschiet:

12 Dat ghy in dien tÿdt waert [34] sonder Christo/ vervremt van [35] het burgerschap Israëls/ ende vremdelingen [i] van [36] de verbonden der beloften/ [37] geen hope hebbende/ ende [38] sonder Godt inde werelt.

13 Maer nu in Christo Jesu/ ghy die eertÿts [39] verre waert/ zÿt na by geworden door [40] het bloedt Christi.

14 [k] Want hy is [41] onse vrede/ die [42] dese beyde een gemaeckt heeft/ ende den middel-muyr [43] des afscheyptsels gebrokē hebbende/

15 Heeft hy [44] de vyandtschap/ [45] in sÿn vleesch te niete gemaeckt/ [namelijck] [46] de Wet der geboden in insettingen [bestaende:] op dat hy [47] die twee soude [48] in hem selven tot [49] eenen nieuwen mensche scheppen/ [50] vrede makende:

16 Ende [op dat] hy [51] die beyde met Godt soude [52] in een lichaem versoenen door het cruyce/ [53] de vyandschap aen [54] het selve [55] gedoodt hebbende.

17 [l] Ende [56] comende heeft hy door het Euangelium [57] vrede vercondight u die verre waert/ ende dien die na by waren.

18 [m] Want [58] door hem hebben wy beyde den toeganck door [59] eenen Geest tot den Vader.

19 So en zÿt [60] ghy dan [61] niet meer vremdelingen ende bywooners/ maer [62] mede-burgers der heyligen/ ende [n] [63] huys-genooten Godts:

20 [o] Gebouwt [p] op [64] het fondament der Apostelen ende Propheten/ [q] [65] waer

---

[a] Rom. 5. 6. Colos. 2. 13.

1 Dese woorden met andere letteren gedruckt/ worden om der klaerheydt wille/ uyt het vijfde volgende vs hier verhaelt/ al waer de verklaringe te sien is.

2 V. niet alleen de tijdtlicke ende eeuwighe doodt onderworpen: maer oock sonder eenich leven ende beweginge in geestelicke saecken/ gelijck dit woordt doot zijn oock elders wort genomen. Rom. 6. 13. Ephes. 5. 14. Col. 2. 13. 1. Timoth. cap. 5. v. 6.

[b] 1. Cor. 6. 11. Coloss. 3. 7. Tit. 3. 3.

3 Namel. voor uwe bekeeringe tot het gheloove in Christum.

4 Dat is/ na de gemeyne wijse van leven der wereltsche menschen.

5 V. nae den wille ende ingevinge des Oversten.

[c] Ioan. 12. 31. ende 14. 30. ende 16. 11. Ephes. 6. 12.

6 V. des Satans/ gelijck terstont verclaert wort/ die so genaemt wort/ om dat hy een geestelick wesen heeft/ ende noch groote macht in 't bewegē der lucht heeft behouden/ als uyt de Historie van Job blijckt/ ende die uyt de lucht den geloovigen noch geduerigen strijt aen doet. Ephe. 6, 12 1. Petr. 5. 8. 7 V. door sijne werckingen ende ingevingen leyt waer hy wil. Het woordeken nu, doet hy daer by om dat de Satan dese sijne wercking ende heerschappye/ die hy over haer alle te voren gebruyckt hadde/ nu inde geloovige hadde verloren/ hoewel hy haer noch bestreedt/ maer sijne macht alleen in de ongeloovige hadde behouden. 2. Corinth. 4. vs. 3/4. 2. Thess. 2. vs. 9/10. 8 De ongeloovige menschen/ die den Euangelio ongehoorsaem zijn. Ephes. 5. 6. Coloss. 3. 6. worden oock anders kinderen Belials genaemt. Siet Deut. 13. 13. 9 Namel. die uyt de Joden tot Christum bekeert zijn: het welck hy daer by doet om te bewijsen dat hare bekeeringe/ soo wel als der Heydenen/ uyt enckele genade was geschiet. 10 V. onser verdorvene natuere/ gelijck dese wijse van spreken doorgaens voorkomt/ welcke Paulus verklaert Rom. 8. vs. 7/8/ &c. 11 Gr. de willen, dat is/ lusten ende genegentheden des vleeschs. 12 Het Grieksch woort dianoia, beteeckent het verstant/ ofte het redelick deel van de ziele des menschen/ het welck voor sijne bekeeringe den mensche oock niet dan tot ydelheydt ende wereltsche dingen en drijft. Siet Rom. 1. 22. ende 8. 7. Coloss. 2. 18. 13 Ofte/ door de natuere, dat is/ van onse geboorte ofte moeders lijve aen/ gelijck dit woordt natuere oock genomen wordt Galat. 2. 15. ende elders. Siet Job 14. 4. Psal. 51. 7. Joan. 3. 6. Rom. 5. vs. 12/13/14. 14 V. den toorne Godts van wegen onse aengeborene sonde onderworpen. Siet Rom. 1. 18. ende 9. 22. 15 Namel. de Heydenen. Siet Rom. 3. 9/ &c. 16 V. overvloedich. 17 Ofte/ om, van wegen. 18 Siet de aenteeckeninge op v. 1. [d] Rom. 6. 8. ende 8. 11. Col. 3. vs. 1, 3. 19 V. uyt den doodt der sonde verlost/ door onse rechtveerdighmakinge ende wedergeboorte/ gelijck terstont hier nae verklaert wort. 20 Want als Christus, die om onser sonden wille gestorven was/ is opgeweckt/ soo heeft hy metter daedt betoont/ dat hy de schult onser sonde/ ende het lichaem onser sonden/ hadde te niete gedaen: het welck hy eerst voor ons/ ende daer nae oock in ons heeft volbracht uyt kracht sijnes doots ende sijner opstandinge. Rom. 4. 25. ende 6. 6/7/8. als hy ons het geloove heeft geschoncken/ door 't geloove heeft gerechtveerdight/ ē door sijnen Geest heeft vernieuwt ende geheylight. Siet 1. Cor. 1. 30. [e] Actor. 15. 11. Tit. 3. 5. 21 N. als ons hooft/ in welcken wy dese weldaden alreede besitten/ ende wy oock in hope besitten. Rom. 8. v. 24. ende der selver sullen sekerlick deelachtigh worden te sijner tijdt. Siet Rom. 8. 11. 1. Cor. 15. 20. Phil. 3. 21. Coloss. 3. vs. 1/2/ &c. 22 Het Grieckx woort beteeckent soo veel als een exempel ofte klaer bewijs voor-stellen/ want Godt heeft in dien tijdt dit exempel sijner barmhertichheydt aen Heydenen ende Joden bewesen/ op dat oock wy/ hare nakomelinghen/ dit verstaende tot de selve genade onsen toe-vlucht nemen souden. 1. Timot. 1. 16. 23 Namel. den menschen van de toekomende eeuwen ofte tijden. 24 Ofte/ door de genade. Namel. Godts in Christo, gelijck in het voorgaende vs is verklaert. 25 V. van de sonde/ ende straffe der sonde verlost/ ende tot erfgenamen der eeuwige salicheydt gestelt. 26 Namel. waer door dese genade Godts in Christo van ons wordt aengenomen/ ende ons toege-eygent. Joan. 1. 12. Rom. 3. 24/25. 27 Namel. dat en is niet uyt u/ dat ghy gelooft. Want anders soude den Apostel een dinck tweemael seggen: ende niet alleen de salicheydt selve/ maer oock het geloove is een gave Godts. Siet Philip. 1. 29. 2. Timoth. 1. 9/ &c. [f] Mat. 16. 17. Ephes. 1. 19. 28 Namel. noch in het geheel/ noch ten deele. Siet Rom. 4. vs. 4/5. ende 11. 6. gelijck oock de volgende woorden uytwijsen. [g] Rom. 3. 27. 1. Corinth. 1. 29. 29 Den Apostel en spreeckt hier niet van de eerste scheppinge/ maer van de vernieuwinge ende weder-geboorte/ die in Godts woordt een tweede ofte nieuwe scheppinge wort genaemt. Siet 2. Corinth. 5. 17. [h] 2. Cor. 5. 17. Ephes. 1. 4. ende 4. 24. Tit. 2. 14. 30 Ofte/ Godt te voren heeft bereydt. Namel. in sijnen eeuwigen raedt/ ofte oock door sijnen Geest in ons. Siet Hebr. 8. 10/ &c.

31 Sommige verstaen dit van de onbesnedenheydt der Heydenen: doch soodanige waren sy oock nu tot Christum bekeert zijnde/ ende de naem voor-huyt, die volght/ geeft dit genoech te kennen. Soo wordt dan het woort vleesch bequamelicker ghenomen voor de verdorventheydt der natuere/ waer in sy voor hare bekeeringhe waren/ gelijck Joan. 3. 6. Rom. 8. 5/ &c.

32 V. onbesneden/ ende dat by verachtinge. Siet 1. Sam. 17. 26. Ezech. 44. 7.

33 V. van de Joden die besneden waren/ het welck een teecken was van Godts Verbont met haer. Genes. 17. 11.

34 V. sonder te hebbe gemeynschap met Christo die komen soude/ buyten welcken geen salighe ydt en was. Joan. 14. 6. Act. 4. 12. De Israëliten van die het Coninckrijcke Israëls verwachteden/ hadden gemeynschap met Christo, die beloost was. Siet Joan. 8. vs. 56. Actor. 13. vss. 26/32. ende 15. 11. ende 26; 6/7. Hebr. 11. 26/ &c.

35 V. de Gemeynte Godts/ die in het burgerschap Israëls was begrepen.

[i] Rom. 9. 4.

36 V. van de geestelicke beloften die Godt in sijn Verbont met den Israeliten opghericht/ ghedaen ende dickmael vernieuwt hadde: waerom hy het verbonden in het getal van vele noemt. 37 N. gheen ware hope van de vergevinge der sonden/ ende der eeuwighe salicheyt. 38 V. sonder de rechte kennisse ende dienst des waren Godts. Want al is 't datse vele Goden ende Godtsdiensten hadden/ die waren nochtans van haer verdicht ende versiert. Siet Rom. 1. 21/ &c. al was het dat eenige Godt als Schepper kenden/ nochtans dewijle sy den Sone niet en kenden noch eerden/ soo en hadden sy oock den Vader niet. Joan. 5. 23. 39 N. van dese weldaden ende voordeelen/ daer van in het voorgaende cap. is gesproken. Ende siet hier de Apostel op de plaetse Jesai. 49. 1. Siet Act. 2. 39. 40 V. door de doodt ende bloedige offerande Christi, waer door dit onderschept der volcken is wechgenomen. [k] Iesai. 9. 5. Mich. 5. 5. Ioan. 16. 33. Actor. 10. 39. Rom. 5. 1. Coloss. 1. 20. 41 V. autheur ende oorsaecke van onsen vrede/ so tusschen Godt ende de menschen/ als tusschen de menschen selve/ namelick Joden ende Heydenen. 42 Namel. Joden ende Heydenen. 43 Ofte/ des tuyns: Namel. die de Joden van de Heydenen scheydde/ ende afschuttede/ ghelijck een muer twee huysen ofte plaetsen pleecht van den anderen te scheyden. Waer door de Wet der Ceremonien verstaen wort/ die dit onderschept tusschen Joden ende Heydenen maeckte. Ende schijnt hier Paulus oock te sien op het scheuren van het voorhanghsel des Tempels/ dat scheurde doe Christus leedt. Matth. 27. 51. Luc. 23. 45. 44 N. tusschen Joden ende Heydenen/ gelijck uyt het volgende blijckt/ rijsende uyt de verscheydenheyt van Religie. 45 V. in sijn lichaem/ ofte menschelicke natuere/ aen het kruyce geoffert. Joan. 1. 14. 1. Petr. 4. 1. Een gelijckenisse van slacht-offeren/ welcker vleesch op den altaer verbrant wiert. 46 Namel. waer door de Ceremonien waren ingeset/ ende tot den tijdt der verbeteringe gegeven. Hebr. 9. 10. 47 Namel. volckeren, dat is/ de uytverkorene uyt beyde dese volckeren. Rom. 9. 24. ende 11. 7. 48 Dit seght den Apostel/ om dat wy met Christo selve moeten vereenight zijn door het geloove/ eer wy uyt Joden ende Heydenen tot een lichaem konnen worden. 49 V. door den Heyligen Geest ende kracht der weder-geboorte vernieuwt. Ende spreeckt hier de Apostel van alle geloovige als van een mensche/ om dat sy alle onder Christo het hooft/ als leden van een geestelick lichaem/ gelijck tot eenen vernieuwden mensche worden gestelt. 50 V. vereeninge ende gemeynschap/ nae dat de oorsaecke ende het middel der tweespalt is wech-genomen. 51 Dit seght den Apostel om dat door Christi cruyce niet alleen Joden ende Heydenen tot een zijn gebracht/ maer oock te samen met Godt versoent. 52 V. in een selve Gemeynte/ die Christi geestelick lichaem is. Sommige verstaen hier door het lichaem Christi selve/ het welck hy vs. 15. sijn vleesch genoemt heeft. 53 Namel. soo wel tusschen Godt ende ons om der sonde wille/ als oock tusschen Joden ende Heydenen. Want van beyde dese versoeningen heeft hy hier boven gesproken. 54 Namel. cruyce. 55 V. geheelick wechgenomen hebbende door sijn doodt. Want door een offerande heeft hy in der eeuwigheydt geheylight die geheylight worden. Hebr. 10. 14. [l] Iesai. 57. 19. Ephes. 3. 12. 56 Namel. soo door hem selven in de dagen sijnes vleeschs onder de Joden/ als een dienaer der Besnijdenisse/ als nae sijn hemelvaert door sijne Apostelen aen allen sonder onderschept: door welcke ende met welcke Apostelen hy krachtigh is geweest tot bekeeringe van alle/ soo wel van Heydenen als van Joden. Marc. 16. 20. Joan. 10. 16. 2. Cor. 13. 3/ &c. 57 N. tusschen Godt ende de menschen/ ende volgens oock der menschen onder malkanderen. Luc. 2. 14. Rom. 10. 15. 2. Corinth. 5. 19/ &c. [m] Ioan. 10. 9. ende 14. 6. Rom. 5. 2. Ephes. 3. 12. Hebr. 10. 19. 58 Namel. Christum door het geloove aengenomen. Rom. 5. 2. 59 Namel. der aenneminge tot kinderen. Rom. 8. 15. die oock dit gantsche lichaem sijn leven ende beweginge geeft. 60 Namel. Heydenen die in Christum gelooft. 61 Namel. gelijck eertijdts. Siet vs. 11/12. 62 Namel. van dit geestelick Jerusalem. Galat. 4. 26. [n] Galat. 6. 10. 63 Want Godts Gemeynte wordt doorgaens Godts huys ende tempel genaemt. Siet 2. Corinth. 6. 16. 1. Timoth. 3. 15. Hebr. 3. 2/ &c. Soo staen sy dan onder een hooft ende sorge/ ende hebben elck haren dienst ende deel in dit huys. [o] 1. Cor. 3. vss. 9, 10. [p] Iesai. 28. 16. Mat. 16. 18. 1. Corinth. 3. 10. Apoc. 21. 14. 64 V. de leere der Apostelen ende der Propheten/ soo des Ouden als des Nieuwen Testaments/ gelijck daerom de namen der 12 Apostelen op de 12 fondamenten des hemelschen Jerusalems worden gestelt. Apoc. 21. 14. [q] 1. Petr. 2. 4. 65 Want de leere der Propheten ende Apostelen en wijst ons in saken der salicheydt tot niemant/ op welcken wy steunen mogen/ dan op Iesum Christum, op sijne voldoeninge/ ende verdienste, 1. Corinth. 1, 30. ende 2, 2,

66 Ofte / zijnde Iesus Christus selve den, &c. N. waer op 't geheel gebouw steunt met de mueren ende steenen des selven / dat is / alle ware geloovige uyt Joden ende Heydenen by een vergadert worden / ende door eenen Geest aen een kleven / gelijck volgt. Siet oock 1. Petr. 2. vs. 4. Dat nu desen

van Jesus Christus is [66] den uytersten hoeck-steen:

21 [r] Op welcken het geheel gebouw bequamelijck t'samen-gevoeght zijnde / opwast [s] tot eenen heyligen [67] tempel in den Heere.

22 [68] Op welcken oock [69] ghy mede-gebouwt wort tot een woonstede Godts [70] in den Geest.

uytersten hoeckstee n oock het eenigh fondament is van dit geheel gebouw / blijckt uyt Jes. 28. 16. 1. Corint. 3. vss. 10 / 11. r Ephes. 4. 16. s 1. Cor. 6. 19. 2. Cor. 6. 16. 67 Namel. waer in de Heere met sijne genade woont / ende derhalven daer in hy wil geeert ende gedient zijn / gelijck een huysvader in sijn huys. 68 Namelick / uytersten hoeck-steen Christo. 69 Namel. die uyt de Heydenen nae sijn voornemen zijt geroepen / ende volgens dien oock in hem gelooft. 70 Ofte / door den Geest.

Het iij. Capittel.

1 Paulus betuyght dat hy gevangen was om sijne standvastigheyt in de Leere van de genadige roepinge der Heydenen. 3 welcke hy door bysondere openbaringe Godts hadde. 5 ende dat die in de voorgaende eeuwen den menschen op sulcker wyse noyt en was bekent gemaeckt. 7 Dat hy tot een dienaer des Euangeliums was gestelt / om de selve Leere onder de Heydenen te verkondigen. 10 ende door de Gemeynte de veelvoudige wijsheydt Godts bekent te maken / selfs den Engelen in den hemel. 13 Vermaent haer dat sy in sijne verdruckingen niet en vertragen. 14 ende bidt Godt dat hy haer meer ende meer versterke. 17 op dat Christus door het geloove in hare herten woone. 18 ende sy de breette / lenghte / diepte / ende hooghte deser genade ende der liefde Christi mogen begrijpen. 20 ende besluyt met eene danck-segginge tot Godt.

1 OM dese oorsaecke [ben] ick Paulus [a] de gevangen [1] Christi Jesu [2] voor u die ghy Heydenen zijt:

2 Indien ghy maer gehoort hebt van [3] de bedeelinge [b] [4] der genade Godts / [c] die my gegeven is [5] aen u:

3 Dat hy my [d] door openbaringe heeft bekent gemaeckt [e] [6] dese verborgentheyt / (gelijck ick met weynige [woorden] [7] te voren geschreven hebbe:

4 Waer aen ghy [dit] lesende condt bemercken [8] mijne wetenschap in dese verborgentheyt Christi.)

5 [9] Welcke in andere [10] eeuwen den kinderen der menschen niet en is bekent gemaeckt / [f] [11] gelijck 'se nu is gheopenbaert sijne heylige Apostelen [12] ende Propheten / door den Geest:

6 [Namelijck] dat de Heydenen zijn [13] mede-erfgenamen / ende van 't selve lichaem / ende mede deel-genooten sijner beloften in Christo door het Euangelium:

7 Waer van ick een dienaer geworden ben / na de gave der genade Godts / die my gegevẽ is [g] [14] na de werckinge sijner cracht.

8 My [h] [15] de aller minste van alle de heylige is dese genade gegeven / om [i] onder de Heydenen door het Euangelium te verkondigen [16] den on-naspeurlicken rijckdom Christi /

9 Ende alle [17] te verlichten / [datse mogen verstaen] welcke de gemeynschap [k] der verborgentheyt zy die van [alle] eeuwen verborgen is geweest [18] in Gode / welcke [19] alle dingen [l] geschapen heeft door Jesum Christum.

10 [m] Op dat nu [20] door de Gemeynte bekent gemaeckt worde [21] den Overheden ende den Machten [22] in den Hemel de veelvuldige wijsheyt Godts:

11 [23] Na het eeuwige voornemẽ / dat hy gemaeckt heeft in Christo Jesu onsẽ Heere:

12 [n] [24] In den welcken wy hebben [25] de vrymoedicheyt / ende [26] den toeganck [27] met vertrouwen door het geloove [28] aen hem.

13 [o] Daerom bidde ick / dat ghy niet en [29] vertraegt in mijne verdruckingẽ [p] [30] voor u / [31] 't welck is uwe heerlickheyt.

14 Om dese oorsaecke buyge ick mijne knyen tot [32] den Vader onses Heeren Jesu Christi /

15 [33] Uyt welcken [34] al het geslachte [35] in de hemelen ende op de aerde [36] genaemt wort /

16 Op dat hy u geve / na den rijckdom sijner heerlicheyt / met cracht [q] versterckt te worden door sijnen Geest in den [37] inwendigen mensche:

17 Op dat Christus door het geloove [38] in uwe herten woone / ende ghy in [39] de liefde [r] [40] gewortelt / ende gegrondet zijt:

18 Op dat ghy ten vollen condet begrijpen met alle de heylige / welcke [41] de breedte / ende lenghte / ende diepte / ende hooghte zy /

19 Ende bekennen de liefde Christi / die [42] de kennisse te boven gaet / op dat ghy vervult wort tot alle [43] de volheyt Godts.

20 [s] Hem nu die machtigh is / meer als overvloedelijck te doen boven al dat wy bidden ofte dencken / na de cracht [44] die in ons werckt /

a Actor. 21. 33. Ephes. 4. 1. Phil. 1. 7, 13, 14, 16. Coloss. 4. 3. 2. Timot. 1. 8. Philem. vs. 1.
1 D. om de saecke Christi: ofte / om Christi wille / gelijck hy hem selven desen tijtel oock geeft / 2. Timot. 1. 8. ende Philem. vs. 1.
2 D. om dat ick u Heydenen Christum tot nu toe hebbe gepredickt / ende noch selfs in dese mijne banden predike / niet tegenstaende de Joden daer over tegen my alsoo zijn verbittert / ende my in de handen der ongeloovige hebben overgegeven. Actor. 21. cap. Ofte oock / om u door mijn exempel ende lijdtsaemheyt in de waerheydt deser leere te versterken / gelijck hier na vs. 13.
3 Siet vande cracht deses woordts hier voor de aenteeck. op cap. 1. 10.
b Rom. 1. 5.
4 D. mijner beroepinge uyt genade tot een Apostel. Waer van siet Actor. 9. 15. ende 22. 21 / &c.
c Actor. 13. 2. Ephes. 3. 8. 5 Ofte / onder u. N. Heydenen. Actor. 26. 17 / 18.
d Actor. 22. vss. 17, 21. ende 26. 16, 17. Galat. 1. vss. 11, 12. e Rom. 16. 25.
6 Namel. des Euangeliums Christi, ende voornamelick van de beroepinge der Heydenen / gelijck hier na wordt verhaelt. Waerom dit nu eene verborgenheyt genaemt wort / siet d' aenteeck. cap. 1. 9. 7 Namel. in de twee voorgaende capittelen / waer in de somma van de leere des Euangeliums van hem kortelick is voorgestelt. 8 Dat is / hoe volkomelick my de Heere sulcks heeft geopenbaert. 9 Namel. verborgentheyt / daer van gesproken is in het derde vs. 10 Ofte / geslachten, tijden. N. voor de komste Iesu Christi in den vleesche / ende sijne verheerlijckinge. f Actor. 10. 28.
11 Dit woort betoont datter wel eenige openbaringen in het Oude Testament geschiet zijn aen de Propheten / van de beroepinge der Heydenen tot de gemeynschap des Messie, gelijck Paulus oock in den brief tot den Romeynen cap. 9. ende 10. ende 11. uyt de Wet ende de Propheten sulcx bewijst: maer dat sulcx noyt so klaer ende soo onderscheydelicken is geopenbaert als nu / ende insonderheydt dit stuck / dat de Heydenen tot de gemeynschap Christi souden werden beroepen / sonder dat sy aen de Besnijdenisse ende andere Ceremonien der Wet souden gehouden zijn: overmits meest alle de voorgaende voorseggingen der Propheten figuerlick zijn uytgesproken / ende alsoo schenen te luyden / dat de Heydenen tot de gemeynschap van de selve Ceremonien souden gebracht worden. Welcke voorseggingen door de Apostelen nu naerder ende naeckter zijn verklaert / ende betuyght dat sulcks niet vande uyterlicke Ceremonien / maer vande geestelicke gemeynschap aen den Godts-dienst der Joden moet verstaen worden: gelijck Petrus door een gesichte van Christo is naerder onderricht. Actor. 10. vss. 14 / 15. ende gelijck de Apostelen oock gesamentlick dit hebben verklaert in haere Synode Actor. 15. cap. 12 Namel. des Nieuwen Testaments / die den geest der verklaringe van Godts woort extra-ordinaerlick hebben ontfangen / waer van siet 1. Corinth. 12. 28. ende Ephes. 4. 11. 13 Dit woort mede, siet hier op de Joden die in Christum hebben gelooft / met welcke de geloovige Heydenen / sonder andere uyterlicke gemeynschap met de Joden in hare Ceremonien te moeten houden / zijn erfgenamen der salighept / ende van het selve lichaem der Gemeynte Christi, ende deel-genooten der selver beloften van de vergevinge der sonden / van den Geest der wedergeboorte / ende aenneminge tot kinderen / &c. daer sy anders van te voren vreemdt waren / ghelijck hier voor capit. 2. 12. betuyght. g Ephes. 1. 19. Coloss. 2. 12.
14 D. nae sijne krachtige werckinge / niet alleen daer mede ick ben beroepen / maer oock in mijnen dienst versterckt ende gesegent. h 1. Cor. 15. 9. 1. Tim. 1. 15. 15 Dit seght den Apostel ten aensien van sijnen staet voor sijne bekeeringe / doe hy een vervolger was van Christi Gemeynte. Siet 1. Cor. 15. 9 / 10. ende 1. Tim. 1. 13. i Act. 9. 15. ende 13. 2. ende 22. 21. Galat. 1. 16. ende 2. 8. 1. Timoth. 2. 7. 2. Timoth. 1. 11.

16 D. den ondoorgrondelicken overvloedt der genade Christi. Een gelijckenisse genomen van 't wilt / welckes voetstappẽ men dickmael niet en kan speurẽ om dat te volgen eñ vindẽ / gelijc Rom. 11. 33.
17 D. door de predicatie des Euangeliums hare oogen te openen / gelijck Christus tot Paulum spreeckt Act. 26. 18.
k Rom. 16. 25. Ephes. 1. 9. Coloss. 1. 26. 2. Tim. 1. 10. Tit. 1. 2. 1. Petr. 1. 20.
18 D. in Godts raet ende voornemen / gelijck hier nae vs 11 wort verklaert.
19 D. alle volcken / so wel Heydenen als Jodẽ / ende wat haer aengaet. Waer uyt den Apostel wil besluyten / dat het van gevoechlick was / dat niet alleen de Joden / maer oock de Heydenen door Christum souden versoent ende vereenight worden. Siet Col. 1. vss. 16 / 17 / 18. Andere nemen het van de tweede scheppinge / doch daer van heeft de Apostel te voren ghesproken.
l Genes. 1. 3. Psal. 33. 6. Ioan. 1. 3. Coloss. 1. 16. Hebr. 1. 2.
m 1. Petr. 1. 12.
20 D. door den verscheydenen staet der Gemeynte onder het Oude ende Nieuwe Testament.
21 D. den Engelen / ghelijck hier voor cap. 1. 21. ende Col. 1. 16. alsoo genoemt / om dat Godt der selver dienst dickmael gebruyckt in de regeringe van landen ende Coninckrijcken. Dan. 4. 13. eñ 10. 12. Want oock de Engelen selve dese veelvuldige wijsheyt Godts in de verscheydenheyt van de regeringe der Gemeynte / ende der weldaden die hy de geloovige door Christum doet / begeerich zijn te aenschouwen. 1. Petr. 1. 12. 22 Gr. hemelsche, ofte in de overhemelsche. N. plaetsen. 23 Gr. na het voornemen der eeuwen. D. nae sijnen eeuwigen raedt ende besluyt. Siet cap. 1. 4 / &c. n Ioan. 10. 9. ende 14. 6. Rom. 5. 2. Ephes. 2. 18. Hebr. 10. 19. 24 N. Christo Iesu. 25 N. om Godt onsen Vader als kinderen aen te spreken / gelijck het Grieksch woordt parrhesia mede-brenght: ende om te roemen op de hope der heerlickheyt Godts. Rom. 5. 2. ende 8. 15 / &c. 26 Ofte / toeleydinge, N. door den selven Geest / die ons als met de hant tot Godt leydt. Rom. 8. 26. 27 N. des geloofs op Godt. 28 N. Christum. want door het geloove in Christum als onsen middelaer / gelooven ofte vertrouwen wy op Godt / ende hebben eenen vrymoedigen toeganck tot Godt. 1. Petr. 1. 21. Gr. des selven. o Phil. 1. 14. 1. Thess. 3. 3. 29 Het Grieksch woordt beteeckent eygentlick vereegeren / ofte door eenich quaet verslappen. Siet Gal. 6. 9. ende is een gelijckenisse genomen van de gene / die door eenen yver den loop beginnen / ende eenige swaricheden voor haer siende / wijcken ofte vertragen / uyt vreese van daer in te vallen. p Col. 1. 24. 30 D. om uwent wille: ofte / om u een exempel van standvasticheydt in den geloove te zijn. Siet d'aenteeckeninge op v. 1. 31 D. hier in bestaet uwe heerlickheyt / N. dat ghy niet en vertraeght / hoorende dese mijne verdruckingen. 32 Desen tytel geeft den Apostel hier aen Godt den Vader / om dat wy geenen toeganck en hebben tot hem dan door Christum. Siet Joan. 14. 6. 33 Dit kan van Godt den Vader / ofte oock van Christo verstaen worden. 34 Ofte / maechschap, gelijck Luc. 2. 4. dat is / die van eenen vader afkomstich zijn / ende onder een hooft staen: gelijck de Gemeynte van Christo, ende door Christum, onder Godt als haren vader gestelt is / eñ van hem alle geestlick leven ende welvaren ontfanght / ende een geestlick maechschap is. 35 D. der geloovigen / niet alleen die hier op aerden noch leven / maer oock welcker zielen in den hemel de aen-neminge tot kinderen alreede door Christum ende met Christo genieten. Siet 2. Corinth. 5. 8. Phil. 1. 23. hoe wel sommige dit oock tot de Engelen uytstrecken. Siet cap. 1. 10. 36 D. niet alleen met woorden / maer oock in der daet is / ghelijck dit woordt elders oock soo genomen wort. Siet Luc. 1. 32. Rom. 9. 26 / &c. q Ephes. 6. 10.
37 Sommighe nemen dit woordt voor het weder-ghebooren deel des menschen / ghelijck Rom. 7. 22. waer in de Apostel wenscht dat sy meer ende meer versterckt mogen worden. Andere / voor het inwendige deel des menschen / N. de ziele der geloovigen met alle hare bewegingen / waer in hy wenscht dat sy met stercke ende kloeckheyt worden begaeft / om alle verdruckingen / die haer van buyten aengedaen worden / te konnen wederstaen. Siet 2. Corinth. 4. 16. 38 Dat is / gedueriglick met sijne werckingen blijve / gelijck Joan. 6. 56. ende 14. 23. 39 N. teghen Godt ende uwen naesten / welcke een onverscheydelicke vrucht ende mede-geselle des geloofs is. 1. Corinth. 13. 1. Galat. 5. 6. Andere nemen het voor de liefde daer ons Godt mede lief heeft. r Coloss. 2. 7.
40 D. bevestight zijt / gesterckt zijt. 41 D. de uytnemende weerdicheyt ende ongrondeerlickheyt van het werck onser verlossinge door Christum. Een ghelijckenisse genomen van de landt-meters / die om eenich werck ofte ghebouw volkomelick te kennen dese saecken plegen af te meten / ende by een te overleggen. 42 Namelick / van alle natuerlicke menschen / die wy alleen door den Geest Christi, na de mate der gave Christi hier konnen bekennen / soo veel ons noodich is ter salicheydt / maer hier naemaels eerst ten vollen begrijpen sullen. Siet 1. Cor. 2. 9 / &c. ende 13. 9 / &c. 43 D. der kennisse ende der werckinge Godts / niet daer mede Godt vervult is / maer die hy ons hier wil mede-deelen. Siet cap. 4. 12 / 13. s Rom. 16. 25. 44 Hier mede toont den Apostel / dat hy in dese dancksegginge niet en siet op de macht Godts die in hem verborgen is / maer daer van hy selfs een bewijs in onse bekeeringe getoont heeft / ende noch daghelicks in ons toont in het volbrengen van dese genade.

21 Hem/ [ſegge ick], zy de heerlickheyt [43] in de Gemeynte / door Christum [46] in alle geſlachten [47] tot alle eewicheyt/ Amen.

45 N. daer in deſe kracht ende heerlickheyt Godts door Ieſum Chriſtum alleen bekent wordt/ ende behoorlick gepreſen moet worden/ende in alle eeuwen gepreſen ſal worden/ hoe ſeer de wereelt daer tegen oock roemt ende woelt. 46 Oſte / tot alle tijden. 47 Gr. tot de eeuwe der eeuwen.

Het iiij. Capittel.

1 Na dat d' Apoſtel inde voorgaende dry Capittelen de Leere des Euangeliums kortelijck hadde voorgheſtelt / ſoo komt hy nu / na ſijne gewoonte in alle ſijne brieven/ ende ſtelt voor de vermaningen tot Godtſaligheyt: ende eerſt in 't gemeyn vermaent hy tot eenen wandel haer beroep betamelick. 2 Daer nae in 't byſonder tot verdraeghſaemheydt inde liefde. 3 ten derden tot vrede ende eenigheydt / welcke vermaninge hy met vele redenen verſterckt. 7 Betuyght voorder dat Chriſtus ten hemel opgevaren zijnde / den menſchen wel verſcheydene gaben heeft gegeven/ 11 ende verſcheydene ampten van Apoſtelen / Propheten/ Leeraers / &c. heeft verordineert/ 12 maer alle daer toe ſtreckende / op dat de Gemeynte gebouwt/ ende in eenigheyt des geloofs tegen alle dwalingen behouden mach worden. 16 Dat evenwel deſe heylſame kracht alleen uyt Chriſto, als uyt het hooft/ in alle de leden vloeyt. 17 Komt daer nae wederom tot de gemeyne vermaningen / ende waerſchouwt 'ſe dat ſy alſoo niet en wandelen / gelijck ſy plachten / doe ſy noch Heydenen waren. 22 maer dat ſy den ouden menſche af-legghen/ 23 ende den nieuwen menſche aen-doen. 25 dat ſy oock de leugen af-leggen. 26 de Sonne niet en laten ondergaen over haren toorne. 28 niet en ſtelen. 29 vuyl ſpreken mijden / waer door de H. Geeſt bedroeft wordt. 31 ende allerley booſheyt. 32 maer dat ſy malkanderen vergeven / gelijck Godt in Chriſto ons vergeven heeft.

1 SO [1] bidde ick u dan/ ick de [2] gevangen [3] in den Heere / [a] dat ghy wandelt [4] weerdichlijck der roepinge/ met welcke [5] ghy geroepen zijt:

2 [b] Met alle ootmoedicheyt ende ſachtmoedicheyt/ met lanckmoedicheyt/ verdragende malcanderen [6] in liefde:

3 U beneerſtigende te behouden de eenicheyt [7] des Geeſts [8] door den bandt des vredes.

4 Een lichaem is het/ende eenen Geeſt/ gelijckerwijs ghy oock geroepen zijt [9] tot eene hope uwer beroepinge:

5 [c] [10] Een Heere / een geloove / [11] eenen doop:

6 [12] Een Godt ende Vader [13] van alle/ die daer is boven alle / ende door alle/ ende in u alle.

7 [d] Maer [14] elck een van ons is de genade gegeven [15] na de mate der gave Christi.

8 Daerom ſeght [16] hy / [e] Als [17] hy opgevaren is [18] in de hooghte/ heeft hy [19] de gevangeniſſe gevangen genomen / en heeft den menſchen [20] gaven gegeven.

9 [f] Nu dit/ Hy is opgevaren/ [21] wat is 't / dan dat hy oock eerſt is [22] nedergedaelt [23] in de nederſte deelen der aerde?

10 Die nedergedaelt is / is [24] de ſelve oock die opgevaren is verre boven alle de hemelen/ op dat hy [25] alle dingen vervullen ſoude.

11 [g] Ende de ſelve heeft gegeven ſommige [26] tot Apoſtelen / ende ſommige tot Propheten/ ende ſommige [27] tot Euangeliſten / ende ſommige [28] tot Herders ende Leeraers.

12 Tot [29] de volmakinge der heyligen/ [30] tot het werck der bedieninge/ tot opbouwinge [h] des lichaems Christi.

13 Tot dat wy alle ſullen comen [31] tot de eenicheyt des geloofs ende der kenniſſe des Soons Godts / [32] tot eenen volkomenen man / tot de mate der grootte der volheyt Christi:

14 [i] Op dat wy niet meer kinderen en ſouden zijn/ [k] die als de vloedt beweeght ende omgevoert worden met alle windt der leere / door [33] de bedriegerie der menſchen/ door archliſticheyt om liſtelijck tot dwalinge te brengen:

15 Maer de waerheyt betrachtende [34] in liefde / alleſins ſouden opwaſſen in hem die [l] het hooft is / [namelijck] Chriſtus:

16 [m] Uyt welcken het geheel lichaem bequaemlijck t'ſamen gevoeght / ende t'ſame vaſt gemaeckt zijnde/ door alle [35] voeghſelen der toebrenginge / na de werckinge van een yegelijck deel in [ſijne] mate / [36] den waſdom des lichaems becomt / tot ſijns ſelfs opbouwinge in de liefde.

17 [37] Ick ſegge dan dit / [n] ende betuyge het in den Heere / [o] dat ghy niet meer en wandelt gelijck als de andere Heydenen wandelen in de ydelheyt hares gemoedts/

18 Verduyſtert in het verſtandt / vervremt zijnde van [38] het leven Godts / [p] door de onwetenheyt die in haer is/ door de verhardinge hares herten.

19 Welcke [39] ongevoeligh geworden zijnde/ hebben haer ſelven overgegeven tot [40] ontuchticheyt / om alle onreynicheyt [41] gierichlijck te bedrijven.

1 Oſte / vermane. 2 Gr. gebonden. ſiet cap. 3. 1. 3 Dat is / om de ſake des Heeren / Namelick / Chriſti, ghelijck cap. 3. 1. a Geneſ. 17. 1. 1. Corinth. 7. 20. Philip. 1. 27. Coloſſ. 1. 10. 1. Theſſ. 2. 12. 4 D. betamelick/ gelijck Matth. 3. 8. 5 N. tot de gemeynſchap Chriſti, ende verhalven oock der Godtſaligheydt in Chriſto. De Apoſtel en ſpreeckt hier niet alleen van de uytwendige / maer oock van de inwendighe ende krachtige beroepinge/ waer door ſy tot het geloove in Chriſtum ghebracht waren: gelijck uyt de volgende verſen blijckt. b Coloſſ. 1. 11. ende 3. 12. 1. Theſſ. 5. 14. 6 D. door de liefde. Want de liefde verdraeght alle dinck. 1. Corint. 13. 7. Hy ſpreeckt hier van het verdragen van ſulcke beleedingen / die elck in het byſonder aengaen/ gelijck Matth. 18. 15. Anderſins prijſt Chriſtus oock deſe Gemeynte van Epheſen/ Apoc. 2. 2. dat ſy de quade niet en konden verdragen/ namelick die verkeerde leeringen ſochten in te voeren/ ende de Gemeynte beroerden. 7 Dat is/ de geeſtelicke eenigheyt met alle de leden der Gemeynte Chriſti, het zy uyt Joden/ het zy uyt Heydenen / welcke Chriſti lichaem is/ waer van de Heylige Geeſt de bandt ende t'ſamenvoeger is/ gelijck in het volgende vs verklaert wort. 8 Gr. in den bandt, ofte/ t'ſamenbindinge. 9 Gr. in eene hope. dat is / gehoopte ſaecke/ daer toe ghy geroepen zijt/ welcke is de ſaligheyt uwer zielen. c Deut. 4. 39. Mal. 2. 10. 1. Cor. 8. vſſ. 4, 6. 10 Namel. Ieſus Chriſtus, gelijck blijckt uyt het volgende 6 vs/ daer Godt ende de Vader van hem onderſcheyden wort. 11 N. niet alleen in 't getal/ maer oock in de bedieninge over u alle. Rom. 6. vſſ. 3/4. 12 Gelijck in het voorgaende vs door het woordt een Heere, de Vader niet en wordt uyt-gheſloten van onſe Heere te zijn / noch oock de Heylige Geeſt/ die oock de Heere genaemt wort. Ieſai. 6. 9. vergeleecken met Actor. 28. 25. 2. Corinth. 3. 18. alſoo en wort oock hier door het woort een Godt, de Sone niet uyt geſloten/ noch de Heylige Geeſt. Siet 1. Cor. 12. vſſ. 4/5/6. maer wort met deſe verſcheydenheyt der tijtelen alleen aengewezen de ordre en eygenſchap/ die elck perſoon in deſe werckinge ende t' ſamenvoeginge deſes lichaems / dat is/ der Gemeynte / heeft. 13 Hier en wordt eygentlick niet geſproken van alle ſchepſelen ofte menſchen in 't gemeyn / dewijle Godt niet en is aller Vader in Chriſto: maer hier wordt geſproken van alle ware leden der Gemeynte / die het lichaem Chriſti is over welcke alle Godt de Vader het hooghſte gebiedt heeft / door welcke alle hy ſijne byſondere regeringe uytſtreckt / het welck ſy beyde met andere menſchen gemeyn hebben / ende in welcke alle hy als een Vader met ſijne genade ende Geeſt woont / het welck den geloovigen eygen is. Joan. 14. 23. d Rom. 12. 6. 1. Corint. 12. 11. 2. Corint. 10. 13. 1. Petr. 4. 10. 14 Namel. die leden van dit lichaem zijn. 15 D. nae dat het Chriſto believt aen een yeder in ſijne beroepinge de gaven uyt te meten/ tot volmakinge ende vereeninge van dit lichaem. Joan. 1. 16. Rom. 12. 3. 16 Namel. Godt. e Pſal. 68. 19. 17 Namel. Chriſtus, gelijck uyt de volgende verklaringe blijckt. Want dit is een prophetie van Chriſti Coninckrijck. 18 D. in den hemel/ gelijck verklaert wort vſ. 10. 19 D. de gene die ons gevangen hielden / Namel. ſonde / duyvel/ doodt / ende verdoemeniſſe: over welcke alle Chriſtus door ſijne doodt/ verrijſeniſſe ende hemelvaert heeft getriumpheert. Col. 2. 15. alſo dat hoewel ſy ons noch beſtrijden / wy nochtans in Chriſto de overwinninge over allen hebben. Joan. 16. 33. Rom. 8. vſſ. 37/38/39. Oſte/ gevangene, dat is / een groote menichte van gevangene/ gelijck 2. Paral. 28. 5. 20 Namel. uyt den Hemel/ wanneer hy is geſeten ter rechterhant Godts ſijns Vaders. Actor. 2. 33. f Ioan. 3. 13. ende 6. 62. 21 D. wat geeft het anders te kennen? 22 Namel. door ſijne byſondere werckinge in het aennemen der menſchelicke naturere / uyt de Maget Maria / gelijck Joan. 6. 33/42. ſonder dat hy daerom den hemel/ nae ſijne Godtlicke naturere heeft verlaten. Siet Joan. 3. 13. gelijck hy oock nae ſijne hemelvaert evenwel na ſijne Godtlicke naturere ende Geeſt/ by ons is tot de voleyndinge der wereelt. Matth. 28. 20.

23 D. inde aerde/ die het nederſte deel der wereelt is. Want het woort is vleeſch geworden/ ende heeft by ons ghewoont. Joan. 1. 14. Siet Pſal. 139. 15. 24 N. perſoon/ hoe wel hy nae een andere naturere is nedergedaelt. 25 Dat is / alle de leden ſijner Gemeynte door ſijnen Geeſt ende gaven: ghelijck v. 8. Andere nemen het voor de vervullinge der voorſeggingen der Propheten/ waer van deſe prophecte Davids oock een is. Dan het eerſte komt met de volgende verſſen wel ſoo bequaemlick over een. g 1. Corinth. 12. 28. 26 Van het onderſcheyt tuſſchen Apoſtelen ende Propheten / ſiet de aenteeckeninghe op 1. Cor. 12. 28. 27 Van deſer ampt/ ſiet Actor. 21. 8. 28 Eenighe onderſcheyden deſe twee ampten/ alſoo dat de Herders de gemeynte niet alleen en ſouden leeren ende onderwijſen / maer oock door den kercklicken tucht leyden ende regeren/ gelijck de Herders de ſchapen doen: ende dat de Leeraers alleen ſouden beſich zijn om de Schriftuere te verclaren/ ende de waerheyt der leere tegen de ketterien ende dwalingen te verdedigen. Doch alſoo het woordeken ſommige hier tuſſchen niet en ſtaet/ gelijck in de voorgaende de verſcheydene beroepingen / ſo nemen het andere voor eenerley ampt: ende dat deſe twee namen hier by een ſtaen om aen te wijſen dat alle Herders oock Leeraers moeten zijn/ gelijck deſe twee namen de een voor de ander inde Schriftuere dickmael worden geſtelt / ende Paulus deſe twee ſaecken by een voeght in de beproevinge der Kercken-dienaren / 1. Timoth. 3. cap. ende Tit. 1. cap. 29 Oſte / t' ſamenvoeginge. Want daer toe zijn deſe dienſten in Godts Kercke ingeſtelt / op dat de leden der Gemeynte meer ende meer te ſamen gevoeght/ ofte volmaeckt/ dat is / tot een volmaeckt lichaem onder Chriſto haer hooft / geſtelt ſouden worden. 30 D. op dat het werck der bedieninge ſijne volle leden ſoude hebben/ beſtaende in de predicatie van Godts woort/ bedienen der Sacramenten/ oefeninge der kercken-tucht / ende regeeringe der Gemeynte. Welcke ſaken door deſe ingeſtelde dienſten hare volle leden alle de wereelt door hebben verkregen / ende in de Gemeynte zijn beveſtight / ende blijven moeten tot de voleyndinge der wereelt. Matth. 28. 20. 1. Cor 11. 26. h Rom. 12. 5. 1. Cor. 12. 27. Epheſ. 1. 23. ende 5. 23. Col. 1. 24. 31 D. tot een ſelve geloove/ ende kenniſſe ofte erkenteniſſe des Soons Godts: het welck hier in deſe wereelt wel eenighſins geſchiet / maer namaels ten vollen geſchieden ſal / als Godt in Chriſto ſal zijn alles in allen. 1. Cor. 13. vſſ. 11/ 12. het welck oock de navolgende woorden mede brengen. 32 D. tot de volkomene manlicke kenniſſe / ende volkomene mate der gaven/ die wy uyt Chriſti volheydt ontfangen moeten. Joan. 1. 16. i 1. Corinth. 14. 20. k Mat. 11. 7. 33 Oſte/ ongeſtadigheyt. Gr. teerlingh, ofte/ teerlingh-ſpel. waer door d' Apoſtel de bedriegeryen ofte treken van ſoodanige menſchen verſtaet/ die de Diſcipelen Chriſti ſoecken door dwalingen aen haer te trecken/ niet anders dan de tuyſchers ofte teerlingh-ſpeelders wonderlicke treken ende valſcheden weten te gebruycken om ander lieden goet aen haer te brengen / gelijck de volgende woorden oock verklaren. 34 Dit ſet den Apoſtel daer by/ om dat ſomwijlen de waerheyt kan voorgeſtaen worden tegen de liefde: gelijck oock onder het deckſel van de liefde de waerheydt kan te kort gedaen worden. Andere ſetten 't over oprechtelick handelende in de liefde, gelijck het woort waerheyt oock oprechtigheyt beteeckent. l Ephe. 5. 23. Col. 1. 18. m Rom. 12. 5. 1. Cor. 12. 27. Epheſ. 2. 21. 35 D. door alle gewrichten ofte gelitten / door welcke het leven ende voedſel aen de andere leden toe-gebracht wordt. Den Apoſtel noemt de voeghſelen der toebrenginge de juncturen ende t' ſamenvoegingen der leden / waer door de ſterckte ende het voedtſel van het eene lidt in het ander komt/ gelijck daer zijn zenuwen / aderen / ende dergelijcke/ die langhs de t' ſamenvoegingen in de leden doorgaen / ende haer het voedtſel ende ſtercke toe brengen / ende dat inſonderheyt uyt het hooft: waer by dan de Apoſtel bequamelick vergelijckt alle de ampten en gaven des Geeſt in de Gemeynte/ die alle van Chriſto hangen/ ende het geheel lichaem aen een houden/ ende ſijn geeſtelicke ſterckte ende voetſel mede-deelen. 1. Cor. 12. vſſ. 12/ 14. 36 Gr. den waſdom des lichaems maeckt. dat is/ ſijnen waſdom verkrijght. Hebr. 37 N. als een beſluyt uyt het voorgaende: dewijle wy leden Chriſti zijn ende ſoodaniger ſijner gaven deelachtigh/ dat ghy dan/ &c. ende komt alſoo wederom tot nieuwe vermaningen. n Rom. 1. 9. o Rom. 1. 18. 1. Petr. 4. 3. 38 N. niet daer door Godt in hem ſelven leeft / maer waer mede hy in ons door ſijnen Geeſt leeft in Chriſto. Siet cap. 2. 1. p 1. Theſſ. 4. 5. 39 Een gelijckeniſſe genomen van de gene die door vele ſlagen ofte brandtmercken in eenige deelen des lichaems alſoo verhart zijn/ dat ſy geen gevoelen daer van meer en hebben, alſoo gaet het oock toe met vele menſchen / die door gedurigh quaet doen het gevoelen ofte wroegen van hare conſcientien alſoo verdooven / dat ſy het ſelve niet meer en gevoelen. Siet Rom. 1. 28. 1. Timoth. 4. 2. 40 Oſte / geylheydt. dertelheydt. 41 Gr. in gierigheydt: ofte / onverſadelickheydt. dat is / met een groote begeerte ende welbehagen/ gelijck de gierige ſijne ziele ſegent in onrechtveerdigheydt. Pſal. 10. 3.

20 Doch

20 Doch ghy en hebt [42] Christum alsoo niet geleert:

21 Indien ghy maer [43] hem gehoort hebt/ ende door hem geleert zijt/ [44] gelijck de waerheyt in Jesu is:

22 [Te weten] dat ghy soudet [q] afleggen/ aengaende de vorige wandelinge/ [45] den ouden mensche/ die verdorven wort door de begeerlickheden [46] der verleydinge:

23 Ende dat ghy soudet vernieuwt worden [47] in den geest uwes gemoets/

24 [r] Eñ [48] den nieuwen mensche [49] aendoen/ die na Godt geschapen is [50] in rechtveerdicheyt ende heylicheyt.

25 Daerom legget af de leugen/ [s] ende sprecket de waerheyt een yegelijck met sijnen naesten: want wy zijn malcanders leden.

26 [t] [51] Wordt toornich/ ende en sondicht niet: de Sonne en gae niet onder over uwe toornicheyt:

27 [v] Noch en geeft den Duyvel geen [52] plaetse.

28 Die gestolen heeft/ en stele niet meer/ [x] maer arbeyde liever/ werckende [53] dat goedt is met de handen/ op dat hy hebbe mede te deelen den genen die noodt heeft.

29 [y] Geen [54] vuyle reden en gae uyt uwen mondt: maer so daer eenige goede [reden] is [55] tot nuttige stichtinge/ op dat sy [56] genade geve dien die 'se hooren.

30 Ende en [57] bedroeft den heyligen Geest Godts niet/ [z] [58] door welcken ghy [59] versegelt zijt tot den dagh [a] der verlossinge.

31 [b] Alle bitterheyt/ ende toornicheyt/ ende gramschap/ ende geroep/ ende lasteringe/ zy van u geweert/ met alle boosheyt.

32 [c] Maer zijt tegen malcanderen goedertieren/ barmhertich/ [d] vergevende malcanderen/ gelijckerwijs oock Godt [60] in Christo u lieden vergeven heeft.

42 D. de leere Christi ende der gemeynschap met hem.
43 N. sprekende in sijn woordt door ons tot u.
44 Dat is/ gelijck de waerheyt Christi vereyscht/ ende gelijck het inder waerheydt moet zijn.
q Coloss. 3. 9. Hebr. 12. 2. 1. Petr. 2. 1.
45 Alsoo wort ghenaemt de gantsche verdorvenheydt ende boosheydt die in den mensche van nature en is. Rom. 6. 6. welcke oock vleesch genaemt wort, Rom. 8. 5. Gal. 5. 19.
46 D. die den mensche tot alle sonden verlocken ende verleyden/ soo hy door Godts Geest die niet en wederstaet. Jac. 1. Vss. 13/14/15.
47 D. in het binnenste ende verstandighste deel van uwe ziele/ gelijck Rom. 12. Vs. 2. Indien dan dat selve moet vernieuwt ende wedergeboren zijn/ om Godt te konnen dienen/ soo is dan oock de wille ende alle andere genegentheden van nature niet beter/ ten sy datse door de selve kracht vernieuwt worden.
r Rom. 6. 4. Coloss. 3. 10. 1. Petr. 4. 2.
48 Alsoo noemt de Apostel de wedergeboorte ofte vernieuwinge des menschen/ bestaende in de verlichtinghe des verstants/ ende veranderinghe des willes tot heylicheyt ende rechtveerdigheyt/ in welcke het beeldt Godts bestaet/ waer van het laetste hier wort uytghedruckt/ ende het eerste hier nae Colos. 3. 10. van den Apostel sal uytghedruckt worden.
49 Den Apostel vergelijckt hier dese vernieuwinge des menschen by een nieuw kleedt/ gelijck v. 22. de natuerlicke verdorvenheydt by een oudt verdorven cleedt/ het welck hy seght dat de geloobige moeten af-leggen/ ende het nieuwe aen doen: om dat sy nu door den Gheest Godts wedergeboren zijnde in beyde meer ende meer moeten voortgaen ende toenemen/ door het gebruyck der middelen/ die Godt daer toe heeft geordineert: namelick met kloeckmoedichlick tegen de sonde door den Geest Godts te strijden. Rom. 8. Vs. 13. ende de gave Godts te verwecken/ 2. Tim. 1. Vss. 6/7. Godts woordt neerstelick te hooren ende overleggen. Psal. 1. 2. 2. Tim. 3. Vss. 16/17. de Sacramenten weerdelick te gebruycken/ 1. Corinth. 11. Vss. 17/18/ &c. yverige gebeden tot Godt uyt te storten. Ephes. 6. 18. ende diergelijcke. Siet oock Joan. 15. 2. 1. Cor. 9. Vss. 25/ 26/ &c.
50 Gr. in rechtveerdigheyt ende heyligheyt der waerheyt.
s Zach. 8. 16.
t Psal. 4. 5.
51 Met dese woorden uyt den Psal. 4. genomen/ en verbiedt de Apostel niet alle gramschap/ want sulcke bewegingen zijn van Godt in het herte gheschapen/ ende wordt oock somwylen Gode ende Christo gramschap toegeschreven/ namelick over de sonde ende ondanckbaerheyt der menschen: doch is dese de meyninghe des Apostels/ dat soo daer rechtveerdige oorsaecken van gramschap gegeven worden/ dat die de mate niet te buyten en moet gaen/ noch te lange dueren/ maer haestelick weder nedergeleght worden.
v Iacob. 4. 7. 1. Petr. 5. 9.
52 Ofte/ ruymte. D. geenen tijt noch gelegenheyt om door uwen toorne u tot andere sonden te brengen/ soo u gemoet sonder genoechsame oorsake te lange ontstelt soude blijven. 1. Petr. 5. Vss. 8/9.
x Actor. 20. 35. 1. Thess. 4. 11. 2. Thess. 3. 8, 12.
53 D. dat loflick ende eerlick is: want alle arbeydt daer winste van komt/ en is niet altijt loflick ende Gode aengenaem.
y Mat. 12. 36. Ephes. 5. 3. 4.
54 Gr. verrotte.
55 Gr. tot stichtinge des gebruycks, ofte/ der nutticheyt, ofte/ der noodwendicheyt. D. noodige stichtinge.
56 D. eenige geestelicke gave toebrenge. Ofte/ aengenaemheyt. Sommige nemen dit woordt voor danck/ ofte dancksegginge/ alsoo dat dit de sin soude zijn/ op dat u de vrome die het hooren daer over mogen dancken.
57 Een wijse van spreken by gelijckenisse/ uyt Jesai. 63. 10. waer door te kennen gegeven wort/ dat de Geest Godts/ die in ons woont/ door diergelijcke sonden/ daer hy eenen afkeer van heeft/ sijne vriendelicke werckinge in ons verduystert/ ende in plaetse van sijne liefde ons sijne gramschap laet ghevoelen (gelijck een vader een droevich aenghesicht aentreckt over sijne kinderen/ wanneer sy in sijne tegenwoordigheyt quaet doen/ ende in plaetse van vriendtschap te bewijsen haer/ hoe wel ongeerne/ moet straffen) waer uyt oock een bedroeft gemoet rijst in de geloovige/ ende de sekerheyt harer salicheyt werdt verduystert. Siet Psal. 6. 2. ende 31. Vss. 10/ 11. ende 51. 11/ &c.
z Rom. 8. 16. 2. Corinth. 1. 22. ende 5. 5. Ephes. 1. 13.
58 Gr. in welcke.
59 N. als door het opgedruckt segel van Godts evenbeeldt van de ongheloovighe zijt onderscheyden/ ende van de toekomende salicheydt wordt versekert. Siet Capit. 1. 13.
a Luc. 21. 28. Rom. 8. 23. Ephes. 1. 14.
b Col. 3. 19.
c Phil. 2. 1. Col. 3. 12.
d Matth. 6. 14. Mar. 11. 25. Coloss. 3. 13.
60 D. om Christi ende sijner versoeninge wille/ gelijck 2. Cor. 5. 19. Ofte/ door Christum.

Het v. Capittel.

1 Den Apostel gaet voort in de vermaningen/ ende eerst tot onderlinge liefde/ nae 't exempel Godts ende Christi. 3 Vermaent haer voorders afstant te doen van alle onkuyscheydt/ giericheyt die afgoderye is/ sotten klap/ &c. ende verklaert dat sodanige het rijcke der hemelen niet en sullen besitten. 8 Ende dewijle sy nu in 't licht zijn/ dat sy moeten wandelen als kinderen des lichts. 11 ende geen gemeynschap meer hebben met de wercken der duysternisse/ maer die bestraffen. 15 Vermaent haer voorder/ dat sy voorsichtelick wandelen/ ende als wijse den tijdt uyt-koopen. 18 Dat sy niet dronckěn en zijn/ maer vol des Geests. 19 Dat sy den Heere Psalmen ende Lof-sangen singen. 21 Vermaent in 't gemeyn dat sy malkandren onderdanigh zijn in de vreese Godts. 22 maer bysonderlijck de vrouwen/ dat sy hare mannen/ gelijck de Gemeynte Christo/ onderdanich zijn. 25 Desgelijcks vermaent hy de mannen dat sy hare vrouwen lief hebben/ gelijck Christus sijne Gemeynte lief gehadt heeft/ 28 ende gelijck yemandt sijn eygen lichaem lief heeft. 31 Bewijst oock uyt Godts instellinge/ dat man ende vrouwe een vleesch zijn/ ende duydt dat oock op Christum ende sijne Gemeynte. 33 ende besluyt met een vermaninge aen man ende vrouwe.

1 Zijt dan [1] navolgers Godts/ als geliefde kinderen:

2 [a] Eñ wandelt in de liefde/ [b] gelijckerwijs oock Christus ons lief gehadt heeft/ [c] ende hem selven voor ons heeft overgegeven tot een offerande ende een slacht-offer Gode/ [2] tot eenen wel-rieckenden reuck.

3 [d] Maer hoererie ende alle [3] onreynicheyt/ ofte giericheyt/ en laet oock onder u niet genaemt worden/ gelijckerwijs het den heyligen betaemt:

4 Noch oneerbaerheyt/ noch sot-geclap/ ofte [4] geckerie/ welcke niet en betamen: maer veel meer [5] danck-segginge.

5 [e] Want dit weet ghy/ dat geen hoereerder/ ofte onreyne/ ofte gierigaert/ [6] die een afgoden-dienaer is/ geen erfenisse en heeft in het Coninckrijcke [7] Christi ende Godts.

6 [f] Dat u niemandt en verleyde met ydele woorden: want om dese dingen komt de toorne Godts over [8] de kinderen der ongehoorsaemheyt.

7 So en zijt dan hare mede-genooten niet.

8 [g] Want ghy waert eertijdts [9] duysternisse/ maer nu zijt ghy [10] licht in den Heere: wandelt als [11] kinderen des lichts:

9 ([h] Want [12] de vrucht des Geests is in alle goedicheyt/ ende rechtveerdigheyt/ ende waerheyt.)

10 [13] Beproevende wat den Heere wel behagelijck zy.

11 [i] Ende en hebt geen gemeynschap met de [14] onvruchtbare wercken der duysternisse/ maer [15] bestraft 'se oock veel eer.

12 Want het gene heymelijck van haer geschiet/ is [16] schandelijck oock te seggen.

13 [k] Maer alle dese dingen/ [17] van het licht bestraft zijnde/ worden openbaer. Want al dat openbaer maeckt/ [18] is licht.

14 Daerom [19] seght hy/ [l] Ontwaeckt ghy [20] die slaept/ ende staet op uyt den doo-

1 N. in het vergeven van malkanders gebreken/ ende misdaden/ gelijck in het laetste Vs van het voorgaende cap. uytgedruckt wort.
a Ioan. 13. 34. ende 15. 12. 1. Thess. 4. 9. 1. Ioan. 3. 23. ende 4. 21.
b Galat. 2. 20. Tit. 2. 14. 1. Petr. 3. 18.
c Hebr. 8. 3. ende 9. 14.
2 Gr. tot eenen reuck der welrieckenheydt. Een gelijckenisse genomen van de offeranden des Ouden Testaments. Siet Genes. 8. 21. welcke eenen wel-rieckenden reuck voor Godt worden gesegt te hebbě/ niet om haer selfs wille/ maer om de beduydinghe die sy hadden op Christi offerande ende gehoorsaemheydt. Siet Psal. 40. 7. Hebr. 10. V. 8/ &c.
d Marc. 7. 21. Ephes. 4. 29. Coloss. 3. 5.
3 Ofte/ vuyligheyt.
4 Gr. Eutrapelia, welck woort somwijlen in 't goede genomen wordt voor eerlicke vermaecklicke redenen/ die in tijden ende gelegentheden geoorloft ende stichtelick zijn/ ghelijck daer van exempelen zijn in Godts woort. 1. Reg. 18. 27. maer het wordt hier in het quade genomen voor geckerye/ ofte spotterie/ die vertele menschě ende spot-vogels onder malkanderen tot vermakinge plegen voort te brengen/ ende men eygentlick guyterye noemt.
5 Gr. eucharistia, dat is/ dancksegginge: hoe wel dit woordt hier wat breeder wordt genomen voor woorden die aengenaem ende danck-weerdigh zijn.
e 1. Corinth. 6. 10. Galat. 5. 19. Coloss. 3. 5. Apocal. 22. 15.
6 Namel. om dat hy sijn vertrouwen stelt op het goet/ ende daer in sijn leven ende gelucksalighevdt stelt/ in plaetse van dat selve te stellen ende soecken in den levendigen Godt. Siet Coloss. 3. 5. 1. Timoth. 6. 17.
7 Niet dat dit twee Coninckrijcken zijn/ maer om dat Christus als Middelaer het selve heeft verworven/ ende eerst ingenomen/ ende wy met hem van Godt in de besittinge van het selve geset sullen worden. Siet Apocal. 3. 21.
f Ierem. 29. 8. Matth. 24. 4. Marc. 13. 5. Luc. 21. 8. Coloss. 2. Vss. 4, 18. 2 Thess. 2. 3. 1. Ioan. 4. 1.
8 Dat is/ die der ongehoorsaemheyt/ als kinderen haren vader/ zijn overgegeven/ gelijck cap. 2. 2.
g 1. Thess. 5. 4.
9 D. duyster ofte onwetende van verstant/ om het goet van het quaet behoorlick te onderscheyden. Siet cap. 4. 18.
10 D. door Godts Geest verlicht om het goet van het quaedt te onderscheyden/ ende andere met een goet exempel als lichten voor te gaen.
11 D. die des lichts des Euangeliums deelachtigh zijt/ ende daer van belijdenisse doet/ ende u daer van noemt ende roemt/ ghelijck kinderen van haren Vader. 1. Thess. 5. 5.
h Galat. 5. 22.
12 D. werckinge: ofte/ het gene de Heylige Geest voortbrenght.
13 Dat is/ neerstelick ondersoeckende/ ende nae ondersoeck preuve daer van gevende/ ende doende/ gelijck Rom. 12. 2.
i Matth. 18. 17. 1. Corinth. 5. 8. ende 10. 20. 2. Corinth. 6. 14. 2. Thess. 3. 14.
14 Dat is/ die niet alleen geen goede vruchten/ maer niet dan quade vruchten voort en brengen.
15 N. altijt door uwen Christelicken wandel: ende door Godts woordt/ wanneer sulcks met vrucht kan geschieden. Siet 1. Corinth. 14. 24. Anders seght oock Christus dat sulcke peerlen voor verckens niet en moeten gestropt worden. Matth. 7. 6.
16 Veel meer dan is het schandelick te doen.
k Ioan. 3. Vss. 20, 11.
17 Ofte/ bestraft zijnde, worden van het licht geopenbaert.
18 Dat is/ den lichte gelijck/ namelick in het suyveren ende verklaren van alle dingen. Want Godts woordt/ ende de goede exemplen der geloovige/ zijn het vyer gelijck/ dat verlicht ende suyvert. Siet 1. Corinth. 3. 13. ende Matth. 5. 16.
19 Sommige nemen dit voor de woorden des Apostels/ die door den Geest Christi gedreven zijnde alsoo spreeckt/ gelijck de Propheten doorgaens betuygen/ Soo spreeckt de Heere. Namel. door my tot u. Andere nemen het voor een verhael van woorden uyt de Propheten/ die Paulus te samen voeght ende verklaert. Siet Jesai. 9. 1. ende 26. 19. ende 60. 1. waer in de somma van de bekeeringe des menschen is begrepen.
l Rom. 13. 11. 1. Thes. 5. 6.
20 Namel. den geestelicken slaep der sonde ende doodt der sonde/ zijnde wacker ende levendigh gemaeckt door het woordt ende den Geest Christi, gelijck capit. 2. 1. geseght is. Welcke vermaninge ten deele de geloovige aengaet/ die somwijlen oock in eenige gemeyne sonden slapen/ ten deele de ongeloovige/ die in de selve sonden doodt zijn. D' eerste vermaent hy wacker te worden door de kracht des Geests Godts/ welcker sy alreede deelachtich zijn: de andere/ uyt den dooden op te staen/ op dat sy door sulcke vermaningen de levendighmakende kracht Christi gevoelende/ oock der selve souden gehoorsaem zijn/ gelijck Lazarus uyt den lichamelicken doot door Christi woordt ende kracht is opgestaen. Joan. 11. 43/44.

den/ ende Christus sal [21] over u lichten.

15 [m] Siet dan hoe ghy voorsichtelick wandelt: niet als onwÿse/ maer als wÿse.

16 [n] Den [22] tÿdt uytcoopende/ dewÿle [23] de dagen boos zÿn.

17 Daerom en zÿt niet onverstandigh/ [o] maer verstaet welcke de wille des Heeren zy.

18 [p] Ende en wort niet droncken in wÿn/ [24] waer in overdaet is/ maer [25] wort vervult met den Geest:

19 [q] Sprekende onder malkanderen met [26] psalmen/ ende lof-sangen/ ende geestelÿcke liedekens: singende/ ende psalmende den Heere [27] in uw' herte:

20 [r] Danckende alle tÿdt over alle dingen Godt ende den Vader/ in den name onses Heeren Jesu Christi:

21 Malcanderen [28] onderdanich zÿnde [29] in de vreese Godts.

22 [s] Ghy vrouwen weest uwe eygene mannen onderdanich/ [30] gelÿck den Heere:

23 [t] Want de man is het hooft des wÿfs/ [v] gelÿck oock Christus het hooft der Gemeynte is: ende [31] hy is de [32] behouder [x] des lichaems.

24 Daerom gelÿck de Gemeynte Christo onderdanich is/ alsoo oock de vrouwen hare eygene mannen [33] in alles.

25 [y] Ghy mannen hebt uwe eygene vrouwen lief/ gelÿck oock Christus de Gemeynte lief gehadt heeft/ [z] ende hem selven voor haer heeft [34] overgegeven:

26 Op dat hy'se [35] heyligen soude/ [haer] [a] gereynicht hebbende [36] met het badt des waters [37] door het woort:

27 [38] Op dat hy'se hem selven soude heerlÿck voorstellen/ een Gemeynte die geen vlecke ofte rimpel en heeft/ ofte yet dergelÿcke/ [b] maer dat sy soude heyligh zÿn ende onberispelÿck.

28 Also zÿn de mannen schuldigh hare eygene vrouwen [39] lief te hebben/ gelÿck hare [40] eygene lichamen. Die sÿne eygene vrouwe lief heeft/ die heeft hem selven lief.

29 Want niemandt en heeft oyt sÿn eygen vleesch gehaet/ maer hy voedt het/ ende onderhoudt het/ gelÿckerwÿs oock de Heere de Gemeynte.

30 [c] Want wy zÿn [41] leden sÿns lichaems/ van sÿnen vleesche/ ende van sÿne beenen.

31 [d] Daerom sal een mensche sÿnen vader ende moeder verlaten/ ende sal sÿn wÿf aenhangen: ende [42] sy twee sullen [e] tot een vleesch wesen.

32 [43] Dese verborgenheyt is groot: doch ick segge [dit, siende] op Christum/ ende op de Gemeynte.

33 [44] So dan oock ghy lieden elck in't bysonder/ een yegelÿck hebbe sÿn eygen vrouwe alsoo lief als hem selven: ende de vrouwe [sie] dat sy [45] den man vreese.

21 N. als de Sonne der gerechticheyt/ om u wel te leyden/ ende als kinderen des daeghs voorsichtelick te doen wandelen/ gelijck het volgende vs verklaert.
m Coloss. 4. 4.
n Rom. 12. 11.
22 D. de goede occasien van wel doen ende andere Christo te winnen voorsichtelick waernemende/ een gelijckenisse genomen van wijse Coopluyden.
23 N. so van wegen de ongeregeltheyt der menschen/ als van wegen de vervolgingen. Hy gaet dan voort in de ghelijckenisse ghenomen van Coopluyden/ die in diere ende sorgelicke tijden aller voorsichtichst moeten zijn/ om haren handel wel te drijven/ de quade gelegentheden te mijden/ ende de goede niet te versuymen.
o Rom. 12. 2. 1. Thess. 4. 3.
p Prov. 23. 29. Iesai. 5. vss. 11, 22. Luc. 24. 31.
24 N. wanneer die mis bruyckt wort tot dronckenschap/ ende niet gebruyckt tot noordruft ende matige vrolickheyt.
25 D. soeckt uwe vermaeckingen niet in vleeschelicke wellusten/ maer in geestelicke vermakingen/ waer van het gesangh een van de voornaemste is.
q Coloss. 3. 16.
26 Dese dry soorten van gheestelicke ghesangen dienen tot eenen eynde. N. om den gheest te vermaken: ende worde van sommige alsoo onderscheyden/ dat Psalmen allerley geestelicke gesangen zy/ die niet alleen met de stemme/ maer oock met snarenspel geoeffent worden: Lofsangen, dancksegginghen tot Godt/ ofte lofdichten van Godts genade teghen ons: ende geestelicke liedekens sulcke dichten in welcke allerley geestelicke leeringen worden begrepen. Siet oock Col. 3. 16. ende schijnen dese verscheydene namen uyt de verscheydene opschriften der Psalmen Davids genomen te zijn. 27 D. niet alleen met de tonge ofte instrumenten/ maer oock met der herten.
r Colos. 3. 17. 1. Thes. 5. 18. 28 Ofte/ onderworpen. dat is/ een yeder nae sijn beroep den anderen met eerbiedinge voorgaende/ ofte malkanderen in nedrigheydt bejegenende. Phil. 2. 3. 29 D. alsoo nochtans/ dat de vreese Godts altijdt de regel ende rechtsnoer zy van uwe onderdanigheydt. s Genes. 3. 16. 1. Cor. 14. 34. Col. 3. 18. Tit. 2. 5. 1. Petr. 3. 1. 30 Namel. Iesu Christo. gelijck uytghedruckt wordt capit. 6. 5. De reden hier van is om dat de man Christi beeldt draeght in het regeeren van de vrouwe. 1. Corinth. 11. vss. 3/ 7. t 1. Corinth. 11. 3. v Ephes. 1. 22. ende 4. 15. Colos. 1. 18. 31 Namel. Christus. Want van den plicht der mannen sal hier nae vss 25. ende volgens gesproken worden. 32 Ofte/ salighmaker.
x Rom. 12. 5. 1. Corinth. 12. 27. Ephes. 1. 23. ende 4. 12. Colos. 1. 24.
33 Namel. in de vreese Godts/ gelijck vs. 21 uyt-ghedruckt wordt. dat is/ soo lange het selve niet en strijdt tegen de liefde ofte het bevel Christi, die het over-hooft is van den man ende de vrouwe. Siet Luc. 14. 26. y Colos. 3. 19. z Gal. 1. 4. Ephe. 5. 2.
34 Namel. in den doodt. 35 D. afsonderen soude van alle wereltsche menschen: ende sich alleen toe-eygenen. Waer mede de Apostel te kennen geeft/ dat oock de mannen hare vrouwen heylichlick moeten tot haer nemen/ ende van alle wereltsche wulpsheden ende schandtvlecken vry houden. a Tit. 3. 5. 1. Petr. 3. 21. 36 Dat is/ door sijn bloedt ende Gheest/ waer van het badt des waters in den doop een teecken ende segel is/ ende met eenen een middel waer door de Gheest Godts dese reyninge meer ende meer versterckt. Siet Matth. 3. 11. 2. Corinth. 3. 3. 1. Petr. 3. 21.
37 Gr. in het woordt. 38 Hier door wordt het eynde van de reyninge door het bloedt/ ende den Geest Christi, verstaen: waer van het beginsel in de geloovige oock in dit leven wordt te wege gebracht/ ende de uyterste volbrenginge hier namaels/ wanneer de Gemeynte Christi van haren Bruydegom Christo tot dese geestelicke bruyloft ten vollen sal bereydt zijn. Siet Cant. 2. 14. ende 4. 7. Apocal. 19. 7. b Colos. 1. 22.
39 Onder het woordt liefde wordt oock de behoorlicke sorge verstaen/ gelijck vs. 29 wort verklaert/ ende de eere/ die de man sijn vrouwe als den swackeren vate schuldigh is. 1. Petr. 3. 7. 40 Den Apostel siet hier op de scheppinge der vrouwe uyt de ribbe des mans/ ende volgens uyt het lichaem des mans. Genes. 2. 21/ 22. gelijck hier nae vs. 31. verklaert wordt. c Rom. 12. 5. 1. Corinth. 12. 27. 41 Namel. Christi: Ende en spreeckt de Apostel hier niet van de gemeynschap der naturen/ waer door Christus oock des vleeschs ende bloedts deelachtigh is geworden/ gelijck de kinderen/ Hebr. 2. 14. maer van de geestelicke gemeynschap tusschen hem ende de ware geloovige/ van welcke hy het hooft/ ende sy sijne leden zijn. Siet cap. 1, 22. ende 2. 15. ende 4. 12/ &c.
d Genes. 2. 24. Matth. 19. 5. Marc. 10. 7.

42 Siet hier van Matth. 19. 5.
e 1. Corinth. 6. 16.
43 Niet des lichamelicken houwelicx/ maer des geestelicken houwelicks/ ende der vereeninghe tusschen Christum ende sijne Gemeynte/ gelijck den Apostel hier verclaert: welcke vereeninge hy eene verborgentheyt naemt/ om dat sulcks van geen natuerlick mensche en wordt begrepen/ ja en wordt oock selfs van geen verstant volkomelick doorgrondt/ dan door het geloove bekent/ dat Christus ons' hooft ende bruydegom is/ ende wy sijne geestelicke Bruydt ende leden zijn/ waer door alle verworvene weldaden ende gaven ter salicheyt noodigh van Christo in ons als sijne ledematen vloeyen.
44 Hier mede komt den Apostel weder tot de vermaninge van man ende vrouwe/ na dat hy de verborgenheydt van de vereeninge Christi met sijne Gemeynte tusschen beyden hadde verclaert. 45 D. met eerbiedinge den man onderdanigh zy/ gelijck hy te voren heeft vermaent.

Het vj. Capittel.

1 Den Apostel komt voorder tot den schuldigen plicht der kinderen tegen hare ouders. 4 ende der vaders tegen hare kinderen. 5 Daer nae der dienst-knechten teghen hare heeren. 9 ende der heeren teghen hare dienst-knechten. 10 Vermaent haer ten laetsten in het gemeyn sterck te zijn inden Heere. 11 ende beschrijft de listicheyt ende macht des Satans/ daer sy den strijdt tegen hebben. 13 Wapent haer teghen de selve met de gantsche rustinge Godts/ die hy in alle deelen verhaelt. 18 Vermaent haer daer beneven tot gedurigh bidden. 19 ende dat oock voor hem/ op dat hy in sijne banden het Euangelium vrymoedelick mach spreken. 21 Betuyght dat hy daerom Tychicum tot haer sendt/ om haer van sijne gelegenheyt in alles kennisse te doen. 23 ende besluyt den brief met eenen wensch tot vrede/ liefde/ met geloove ende genade.

1 [a] Ghy kinderen zÿt uwen ouderen gehoorsaem [1] in den Heere: want dat is recht.

2 [b] Eert uwen vader/ ende moeder/ (het welck het eerste gebodt is [2] met een belofte)

3 Op dat het u wel gae/ ende [dat] ghy lange leeft [3] op de aerde.

4 Ende ghy vaders en verweckt uwe kinderen niet [4] tot toorne/ [c] maer voedt se op in [5] de leeringe ende [6] vermaninge des Heeren.

5 [d] Ghy dienst-knechten zÿt gehoorsaem [uwen] heeren [7] na den vleesche/ [8] met vreese [9] ende beven/ in eenvoudicheyt uwes herten/ [10] gelÿck als Christo:

6 Niet [11] na oogen-dienst/ als menschen-behagers/ maer als dienst-knechten Christi/ doende [12] den wille Godts van herten.

7 Dienende met goetwillicheyt [13] den Heere/ ende [14] niet den menschen:

8 Wetende dat so wat goedt een yegelÿck gedaen sal hebben/ hy [15] dat selve van den Heere [16] sal ontfangen/ het zy dienst-knecht/ het zy vrÿe.

9 [e] Ende ghy heeren [17] doet het selve by haer/ nalatende de dreyginge: als die wetet dat oock uw' selfs Heere in de hemelen is/ [f] ende [dat] geen [18] aenneminge des persoons by hem en is.

a Colos. 3. 20.
1 Gelijck cap. 5. 21. in de vreese Godts. D. in alles dat tegen den Heere/ ofte sijn bevel ende vreese niet en strijdt. Siet Luc. 14. 26.
b Exod. 20. 12. Deut. 5. 16. ende 7. 27. Matth. 15. 4. Marc. 7. 10.
2 Gr. in belofte. dat is/ met een bysondere belofte van een lanck levē ende voorspoet. want anders heeft het tweede gebodt oock een algemeyne belofte van Godts barmherticheyt over vele duysenden.
3 't Gene het vijfde gebodt seght in het landt dat de Heere u sal geven, siende op het landt Canaan/ dat seght Paulus in het gemeyn op de aerde, om dat de Heere onder het Nieuwe Testament alle landen des gantschen aerdtrijcks nu heeft geheylight/ ende sijnen zeghen belooft aen de gene die hem gehoorsamen in wat landt sy oock zijn. want de Godtsaligheyt heeft de belofte des tegenwoordigen ende des toekomenden levens. 1. Tim. cap. 4. vs 8.
4 D. door te groote hardigheydt tot sulcken toorne/ daer mismoedigheydt soude uyt rijsen/ ofte een weersien der kinderen tegen de ouders: anders gebiedt Godt oock somwijlen behoorlicke strengicheydt te gebruycken tegen de groote gebreken der kinderen. Siet Prov. 13. 24. ende 19. 18. ende 23. 13/ &c. c Deut. 6. vss. 7. 20. Psal. 78. 4. Prov. 19. 18. ende 29. 17.
5 Ofte/ tuchtinge, gelijck dit woort oock beteeckent. Siet Hebr. 12. 7. 6 Ofte/ onderwijsinge, die tot de vreese des Heeren kan leyden: ofte uyt het woordt des Heeren is genomen. d Col. 3. 22. 1. Tim. 6. 1. Tit. 2. 9. 1. Petr. 2. 18. 7 D. na den lichame/ ofte na den uyterlicken stant des menschen. Want over de conscientie/ ende in het geestelicke is Godt alleen een Heere. 8 D. met eerbiedinge. 9 D. sorghvuldigheyt van haer niet te vertoornen. Want een slavische vreese/ die alleen uyt bedenckinge van een bereyde straffe voortkomt/ en prijst den Apostel in de Christenen niet/ gelijck de volgende woorden verklaren. Siet Rom. 13. 5. 10 N. onser aller Heere. Siet Ephes. 5. 22. 11 D. om in de tegenwoordigheydt ende voor de oogen der heeren haer alleen wel te dienen/ gelijck sommige dienstknechten plegen/ die 'se achter haren rugge dickmael bespotten ende bestelen. 12 N. van trouwelick ende oprechtelick te dienen. Want dat is Godts wille aengaende de dienstknechten. Gr. doende den wille Godts uyt der ziele. 13 N. Christo Iesu, in desen uwen dienst/ als die den selven u in dit beroep opgeleght heeft. Siet Joan. 15. 14. 14 N. alleen/ ofte voornamelick. 15 D. den loon van dat selve. Hy spreeckt hier van loon uyt genade/ gelijck Paulus daerom desen loon der dienstknechten/ die Godt sal geven den genen die getrouwelick sullen gedient hebben/ noemt een vergeldinge der erfenisse. Col. 3. 24. 16 Ofte/ sal behalen, wechdragen. Namel. in 't uyterste oordeel. Siet 2. Cor. 5. 10. e Colos. 4. 1.
17 N. dat goet is/ ende van den Heere beloont wort/ gelijck hy in 't voorgaende vs van de dienstknechten heeft gesproken. Want hy en gebiet den Heeren niet hare dienstknechten te gehoorsamen/ ofte te dienen/ maer de selve in alle billickheydt ende sachtmoedigheydt te gebieden en regeeren/ gelijck de volgende woorden verklaren. f Deut. 10. 17. 2. Par. 19. 7. Iob 34. 19. Actor. 10. 34. Rom. 2. 11. Galat. 2. 6. Colos. 3. 25. 1. Petr. 1. 17.
18 D. de Heere en sal den uyterlicken staet des menschen niet aensien in sijn oordeel/ namelick of yemant heer of knecht/ edel of onedel/ rijck of arm is/ maer of hy sijne geboden/ elck in sijn beroep/ heeft gehoorsaemt. Siet Rom. 2. 11.

10 Voorders / mijne broeders / [19] wordet crachtigh in den Heere / ende in de stercte sijner macht.

11 [g] Doet aen de geheele wapen-rustinge Godts / op dat ghy konnet staen tegen de [20] listige om-leydingen des Duyvels.

12 Want wy en hebben den strijdt [21] niet tegen [22] vleesch ende bloedt / maer tegen [23] de overheden / [h] tegen de machten / tegen de gewelt-hebbers der werelt / [24] der duysternisse deser eeuwe / tegen [25] de geestelicke boosheden [26] inde lucht.

13 Daerom neemt aen [i] [27] de geheele wapen-rustinge Godts / op dat ghy konnet wederstaen in [28] den boosen dagh / ende alles [29] verricht hebbende / staende blijven.

14 [k] [30] Staet dan / uwe lenden [31] omgegordt hebbende met [32] de waerheyt / [l] ende aengedaen hebbende de borst-wapen [33] der gerechticheyt:

15 Ende [34] de voeten geschoeyt hebbende met [35] bereydtheyt des Evangeliums [36] des vredes.

16 Boven al aengenomen hebbende [37] den schilt des geloofs / met welcken ghy alle [38] de vyerige pijlen des boosen sult connen [39] uytblusschen:

17 [m] Ende neemt den helm [40] der salicheyt / [n] ende het sweerdt [41] des Geests / 'twelck is Godts woort:

18 [o] Met alle [42] biddinge ende smeeckinge / biddende [o] tot aller tijdt [43] in den geest / ende tot het selve waeckende met alle geduericheyt ende smeeckinge [44] voor alle de heylige:

19 Ende [p] voor my / op dat my [45] het woort gegeven worde in de openinge mijns mondts met vrymoedicheyt / om de verborgenheyt des Evangeliums bekent te maken /

20 [q] Waer over ick [46] een gesante ben [r] [47] in een keten / op dat ick in't selve vrymoedelijck mach spreken / gelijck my betaemt te spreken.

21 [s] Ende op dat oock ghy mooght weten [48] 't gene my aengaet / [ende] wat ick doe / [dat] alles sal u [t] [49] Tychicus de geliefde broeder ende getrouwe dienaer in den Heere bekent maken:

22 Den welcken ick tot dien selven eynde [v] tot u gesonden hebbe / op dat ghy onse saken soudet weten / ende hy [50] uwe herten soude vertroosten.

23 [51] Vrede zy den broederen / ende [52] liefde met geloove / van Godt den Vader / ende den Heere Jesu Christo.

24 De genade [zy] met alle de gene die onsen Heere Jesum Christum lief hebben [53] in onverderflijckheyt. Amen.

Aen die van Ephesen geschreven van Roomen [ende gesonden] door Tychicum.

19 D. weest dagheliex meer ende meer / door de kracht des Heeren / teghen uwe vyanden versterckt. Waer toe de middelen van het 13 vers / voorts worden voorgestelt.

g Colos. 3. 12. 1. Thes. 5. 8.

20 D. bedriechlicke verleydingen. Siet Ephes. 4. 14.

21 N. alleen / ofte voornemelick. want oock de werelt ende ons eyghen vleesch ons geduerigē strijdt leveren / maer onse voornemste vyandt / die oock de werelt ende ons vleesch daer toe gebruyckt / is de Satan. Siet 1. Pet. 5. 8.

22 Dat is / swacke menschen / gelijck wy oock selve zijn. Siet Matth. 16. vs 17. Galat. 1. 16.

23 D'Apostel geeft hier den Satan ende sijne engelen dese tytelen / niet om dat sy van Godt tot rechte Overste ende Regeerders der werelt ghestelt zijn / ghelijck Godt den dienst der goede Engelen dickmaels ghebruyckt. Cap. 1. 21. ende 3. 10. maer om dat sy de selve macht / die de goede Engelen van Godt hebben / ende dese door haren val verloren hebben / nochtans als tyrannen met list ende gewelt over de verdorvene ende boose werelt noch ghebruycken: ende dat door een rechtveerdigh oordeel Godts haer het selve / tot straffe der quade ende een oeffeninge der goede / voor eenen tijdt wordt toe-gelaten. Siet 2. Corinth. 4. 4. 2. Thes. 2. vss. 9 / 10. Siet oock d'aenteeckeninge op cap. 2. 2. h Ephes. 2. 2. 24 Soo wordt het rijcke des Satans genaemt / om dat hy door onkennisse ofte onwetenheyt van Godt ende sijn woordt de menschen tot allerley sonden ende boosheden brenght. Siet Actor. 26. 18. Colos. 1. 13. 25 *Gr.* de geestelicke der boosheydt. Dat is / geesten die tot alle boosheydt zijn genegen / ende de menschen daer toe oock soecken te brengen. 26 *Gr.* in de hemelsche, ofte overhemelsche plaetsen: ende wordt dit woordt hier anders verstaen / als in de andere plaetsen van desen brief / om dat de lucht somwijlen hemel wort genaemt. Levit. 26. 19. Matth. 6. 26. ende de Apostel noemt hier voor cap. 2. 2. den Satan uytdruckelick den oversten der macht des luchts, want dat de Satan geen plaetse noch macht meer en heeft in den rechten hemel blijckt uyt 2. Petr. 2. 4. Jud. vs 6. Apoc. 12. vs. 8 / &c. i 2. Cor. 10. 4. 27 Ofte / de geheele wapeninge. N. waer mede ons Godt in sijn woordt wapent tegen alle aenvallen des Satans. 28 Dat is / den tijdt der versoeckinge / gelijck Christus spreeckt Luc. 8. 13. want hoe wel wy altijdt op onse hoede moeten zijn / soo zijnder nochtans eenige tijden ende ghelegentheden in welcke ons de Satan aldermeest soeckt te bestrijden / om ons tot den val te brengen. 29 Ofte / uytgewrocht hebbende. Namel. het gene ons in desen strijdt te doen staet tot overwinninge deser vyanden: het welck daer nae wordt beschreven. k Luc. 12. 35. 1. Petr. 1. 13. 30 Namel. als goede krijghslieden / wacker / ende elck in sijne orden / sonder in het minste toe te gheven / ofte te wijcken. Siet 1. Petr. 5. 9 31 De krijghs-gordelen waren eertijdts breedt ende sterck / van stercke stoffe gemaeckt / ende met yzere ofte kopere plaetgens beslagen / waer door de swackste partien des lichaems / dat is / de lendenen ende opper-buyck werden gegort / gestijft / ende beschermt. 32 Sommige verstaen hier door oprechtigheyt gestelt tegen geveynstheyt; andere de waerheyt der leere, gestelt tegen alle dwalingen ende ketterien. Siet 1. Tim. 1. vss. 18 / 19. l Iesai. 59. vs. 17. 2. Corinth. 6. 7. 33 D. Godtsalicheyt des levens / ende een goede conscientie / gelijck Paulus tot Timotheum oock spreeckt in de verhaelde plaetse.
34 Waer door oock de schenen / ofte beenen tot de knyen toe worden verstaen / die de oude in den krijgh te samen met leersken ende scheen-deckselen wapenden / niet alleen tegen de ongemacken des weders / maer oock om eenen pijl ofte slagh te weder-staen.
35 Dat is / niet altijdt bereydt te zijn om het geloove te belijden / ende rekenschap te geven van de hope die in u is. Rom. 10. 10. 1. Petr. 3. 15. want de schaemachtighe / ofte vreesachtige in dit stuck pleecht de Satan lichtelick tot sware sonden te brengen.
36 D. waer door ons de vrede met Godt wordt verkondight. Rom. 10. 15.
37 D. des waren vertrouwens op Godt door Christum. Want hier door worden alle de onvolmaecktheden der voorgaende wapenen gedeckt / ende wy tegen alle aen-vallen des Satans beschermt. Psal. 91. 1 / &c. 1. Petr. 5. 9 / &c.

38 Sommige verstaen dit van fenijnige pijlen / die door haer fenijn het lichaem ende quetsueren ontstekē als met eenen brant / gelijcker vele eertijdts in den krijgh plachten gebruyckt te wordē: andere / van pijlen die met de puncten in 't vyer geleyt wierden / om te harder te zijn / ende te meer te schadigen. Ofte oock om den brandt ergens in te schieten. Dit alles komt met de natuere van de versoeckingen des Satans wel over een / die als een fenijn ende vyer de ziele quetsen ende doordringen / so sy niet in tijdts ghestuyt ende geblust en worden.

39 D. niet alleen af te weeren / maer oock alle hare fenijnige kracht van schadigen te benemen.

m Iesai. 59. 17. 1. Thes. 5. 8.

40 D. der hope der salicheydt / ghelijck Paulus daer by voeght 1. Thes. 5. 8. waer door wy bewееght worden om alle verganckelicke dingen te verachten. Rom. 8. vss. 18 / 24.

n Hebr. 4. 12. Apoc. 2. 16.

41 D. des heyligen Gheests / het welck hy ons gelijck als in de handt gheeft / om den Satan op alle voorgestelde versoeckingē te wederstaen. Siet Hebr. 4. 12. ende het exempel Christi tegen den Satan / Matth. 4. 1 / &c.

42 Sommige onderscheyden dit also / dat door het woort biddinge, verstaen wort een afbidden des quaets / ofte der versoeckinge: ende door het woort smeeckinge, verstaen wort een ernstigh gebedt om Godts hulpe ende genade / ten eynde / soo het Godt immers beliefde ons daer in te laten vallen / wy in de versoeckinge komen bestaen / eñ een goede uytkomste mogen verkrijghen. 1. Corinth. 10. 13. Siet van dit onderscheydt oock 1. Timoth. 2. 1. o Luc. 18. 1. Rom. 12. 12. Col. 4. 2. 1. Thes. 5. 17. 43 D. met ernst ende van herten, gelijck Joan. 4. 24. ofte door den Geest / D. den Heyligen Geest. Rom. 8. 26 / 27. 44 D. geloovige / die in dese werelt oock in diergelijcken strijdt zijn. p Actor. 4. 29. 2. Thes. 3. 1. 45 D. de bequaemheyt om het woort Godts te spreken met standvastigheyt eñ vrymoedigheyt. Een Hebr. wijse van spreken / gelijck het volgende vs verklaert. b 2. Cor. 5. 20. 46 N. van Godts ende Christi wegen. Siet 2. Cor. 5. 19 / &c. r Actor. 28. 20. 47 Van dese wijse van gevangenisse siet d'aenteeck. op Act. 28. 16. s Col. 4. 7. 48 Ofte / mijne saken: D. hoe mijne saken hier tot Roomen in mijne gevangenisse staen / het welck Lucas Act. 28. in 't korte verhaelt van het 16 vs tot het eynde des cap. t Act. 20. 4. Col. 4. 7. Tit. 3. 12. 49 Dese Tychicus heeft Paulum over al vergeselschapt in sijne reysen door Asien / gelijck te sien is Act. 20. 4. ende en heeft hem in sijne gevangenisse tot Roomen niet verlaten / welckē Paulus oock heeft gebruyckt om na Ephesen ende andere Kercken in Asien te senden / tot versterckinge der selve. Siet van hem oock Col. 4. 7. Tit. 3. 12. v 2. Tim. 4. 12. 50 N. niet alleen door andere redenen uyt Godts woort als een dienaer Christi, maer oock door het bericht dat hy u doen sal van de vryheydt / die my in dese mijne banden van den Keyser wordt gegeven. 51 Hier door wort / na de wijse van spreken der Hebreen / allerley geluckssalighheyt na ziele ende lichaem verstaen. 52 D. toenemінge ofte vermeerderinge in de liefde met geloove. Want hy schrijft tot de gene die alreede geloofden / cap. 1. 1. 53 D. tot verkrijginge van de onverderflickheydt / ende onverwelcklicke erve in den hemel / gelijck Petrus spreeckt / 1. Petr. 1. 4. Andere verstaen door dit woordt onverderflickheydt, de oprechtigheydt der liefde / daer van hy hier spreeckt.

Eynde vanden Sendt-brief *Pauli* aen die van Ephesen.

De Sendt-brief des Apostels PAULI Aen de PHILIPPENSEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

DEN Apostel *Paulus* in een Godlijck gesichte van een Macedonisch man vermaent zijnde, dat hy het Euangelium soude prediken in Macedonien, heeft sulcks aengevangen in de Stadt Philippis, ende aldaer een Gemeynte geplant hebbende, heeft hy uyt sijne banden te Roomen desen brief aen haer door *Epaphroditum* gesonden, om haer in het geloove te versterken. *Philip.* 2. 25. Tot welcken eynde hy, nae het opschrift, voor eerst de Philippensen prijst over hare stantvastigheyt in het geloove, niet tegenstaende sijne banden ende verdruckingen, die hy verhaelt, met de vrucht der selve: ende verklaert daer na, hoewel hy liever hadde te sterven ende by CHRISTUM te zijn, dat hy nochtans vertrouwde, dat hy noch eenen tijdt lanck soude in 't leven blijven tot haren dienst ende besten. Cap. 1. Vermaent voorders haer tot allerley Christelicke deughden, voornamelick tot lijdsaemheyt, stantvastigheyt, eenigheyt, ende nedrigheyt, met het exempel CHRISTI, die in de gedaente Godts zijnde, hem selven vernedert heeft tot den doodt des cruyces: ende voeght daer by een recommandatie van *Timotheus* ende *Epaphroditus*. Cap. 2. Daer na waerschouwt hy haer voor de valsche Apostelen die de VVet ende het Euangelium te samen menghden, ende leerden dat door de onderhoudinge der VVet, nevens het geloove in CHRISTUM, de saligheyt verkregen moest worden: waer tegen hy sijn exempel ende geloove op CHRISTUM alleen stelt, om nae te volgen. Cap. 3. Ende twee vrouwen aldaer tot vreedsaemheyt vermaent hebbende, doet daer wederom by een algemeyne vermaninge tot verscheydene Christelicke deughden: ende prijst eyndelick de mildadigheyt die de Gemeynte der Philippensen aen hem betoont hadde tot sijn onderhoudt: ende daer op besluyt hy den brief met gewoonlicke groetenissen. Cap. 4.

Het Eerste Capittel.

1 Na het opschrift deses briefs/ ende de gewoonlicke groete/ 3 verklaert d'Apostel dat hy Godt danckt over de gemeenschap der Philippensen aen het Euangelium. 6 ende dat hy vertrouwt datse daer in/ ende voorders in alle Christelicke deughden/ meer ende meer sullen toenemen. 12 Beschrijft sijne verdruckinghe ende banden/ die hy leedt om des Euangeliums wille/ ende de vrucht die door de selve onstondt. 15 Leert dat het Euangelium van sommige ghepredickt wordt uyt goetwillicheydt ende liefde/ tot sijner verlichtinghe/ ende van andere uyt nijdt ende twistinge tot sijner beswaeringe in sijne banden. 19 Doch dat hy vertrouwt dat het selve gedyen sal tot sijner salicheyt/ ende tot grootmakinge Christi, 't sy door het leven 't sy door den doodt. 21 Verklaert dat hy tot beyde is bereydt/ alsoo het beyde nut was: te blijven in 't leven/ voor de Gemeynte; ende te sterven/ voor hem selven. 25 ende dat hy hoopt dat hy noch eenen tijdt lanck in 't leven sal blijven tot dienst der Gemeynte. 27 Voeght daer wederom by een vermaninge tot eenicheydt/ tot kloeckmoedicheydt/ ende lijdtsaemheyt in de verdruckingen/ 30 volgende sijn exempel.

1 PAULUS ende [1] Timotheus/ dienst-knechten Jesu Christi/ alle den heyligen in Christo Jesu die te [2] Philippis zijn/ met de [3] Opsieners ende [4] Diakenen:

2 [a] Genade zy u ende vrede van Godt onsen Vader/ ende den Heere Jesu Christo.

3 [b] Ick dancke mijnen Godt soo dickwils als ick uwer gedencke/

4 (Alletijt in alle mijnen gebede voor u allen/ met blijdschap 't gebedt doende)

5 [5] Over [6] uwe gemeynschap aen het Euangelium/ van [7] den eersten dagh af tot nu toe:

6 Vertrouwende dit selve/ dat [8] hy die in u [c] [9] een goedt werck begonnen heeft/ [dat] [10] voleyndigen sal tot [11] op den dagh Jesu Christi:

7 Gelijck het [12] by my recht is dat ick van u alle dit gevoele/ om dat ick in [mijn] herte houde/ dat ghy/ beyde [d] in mijne banden/ ende [in mijne] [13] verantwoordinge/ ende bevestinge des Euangeliums/ ghy alle [segge ick], [14] mijner genade mede deelachtich zijt.

8 [e] Want [15] Godt is mijn getuyge/ hoe seer ick [16] begeerich ben na u alle/ [17] met innerlijcke bewegingen [18] Jesu Christi.

9 Ende dit bidde ick [Godt] dat [19] uwe liefde noch meer ende meer overvloedigh worde [20] in erkentenisse/ ende alle [21] gevoelen:

10 Op dat ghy [22] beproevet [23] de dingen die [daer van] verschillen/ op dat ghy [24] oprecht zijt/ ende [25] sonder aenstoot te geven/ tot [26] den dagh Christi:

11 Vervult met vruchten [27] der gerechtichheyt [28] die door Jesum Christum zijn [29] tot heerlickheyt ende prijs Godes.

12 Ende [30] ick wil dat ghy weet/ broeders/ dat [31] het gene aen my [is geschiet] meer

[32] tot

1 Hy voeght Timotheum hier by hem/ als eenen oprechten Leeraer des Euangeliums/ om te toonen dat de selve oock toe-staet al wat de Apostel aen haer schrijft. Siet 2. Cor. 1. 1. 1. Thess. 1. 1. ende 2. Thess. 1. 1.

2 Van dese stadt in Macedonien siet Actor. 16. 12.

3 Gr. episcopois, dat is/ opsieners/ waer van het woordt Bisschop komt/ het welck gemeyn is allen Opsieners ende Regeerders der Kercke. Siet Actor. 20. vers. 17/ 28. 1. Tim. 3. 1. Tit. 1. vers. 5/ 7. want hier blijckt/ dat in eene Ghemeynte meer sulcke Bisschoppen zijn geweest als een.

4 Dit woordt wort somtijdts in het gemeyn genomen voor allerley Dienaren/ Matth. 20. 26. Rom. 13. 4. oock voor de Leeraers der Kercke. 1. Corinth. 3. 5. ende 2. Corinth. 11. 23. Ephes. 3. 7. somtijdts in het bysonder/ gelijck hier/ voor de gene die de Gemeynte dienen in het versorgen der armen. 1. Timoth. 3. vers. 8/ 12. van welcker instellinge ende ampt siet Actor. 6. capit.

a Rom. 1. 7. 1. Petr. 1. 2.

b Ephes. 1. 15. Col. 1. 3. 1. Thes. 1. 2. 2. Thes. 1. 3.

5 N. ick dancke Godt. vers. 3.

6 V. over de groote weldaedt/ dat u oock het Euangelium is gepredickt/ ende dat ghy het selve met den geloove hebt aengenomen. Siet 1. Joan. 1. 3.

7 Namel. dat ghy het Euangelium hebt ontfangen ende aengenomen.

8 N. Godt de Vader.

c Ioan. 6. 29. 1. Thes. 1. 3.

9 N. des geloofs in Christum, ende der bekeeringe tot Godt.

10 V. meer ende meer sal vermeerderen/ versterken/ ende bewaren.

11 N. op welcken Christus u uyt dit leven tot hem sal nemen/ ofte uyt den dooden sal opwecken ten uytersten daghe des oordeels.

12 N. nae het recht ende de wet der liefde/ die geen quaet en denckt/ ende alle dinck geloost/ ende alle dinck hoopt. 1. Cor. 13. vers. 5/ 7.

d Ephes. 3. 1. ende 4. 1. Colos. 4. 3, 18. 2. Timoth. 1. 8.

13 N. in het richthuys ende elders. Siet vers. 13.

14 V. die my van Godt gegeven is/ niet alleen om te gelooven in Christum, maer oock om sijnent wille te lyden.

e Rom. 1. 9. ende 9. 1. 2. Corinth. 1. 23. ende 11. 31. Galat. 1. 20. 1. Thes. 2. 5. 1. Timoth. 5. 21. 2. Timoth. 4. 1.

15 Dit is een wijse van eedtsweeren/ welcke de Apostel hier gebruyckt/ om dat het noodigh was dat de Philippensen van sijne liefde tot haer versekert souden zijn.

16 Dat is/ u alle lief hebbe/ ofte nae u alle verlange. Siet 2. Corinth. 9. 14.

17 Gr. in de ingewanden: een Hebreeusche wijse van spreken/ overmits door een groote inwendige affectie de ingewanden als ontroert ende ontstelt worden. Siet Luc. 1. 78.

18 V. welcke affectie ofte liefde ontstaet in my om Christi wille/ die ghy met geloove hebt aengenomen/ ofte om dat wy Iesum Christum tot eenen gemeynen salighmaker hebben.

19 V. de deught der liefde die in u is tot Godt ende uwen naesten/ in welcke alle deughden van de eerste ende tweede tafel begrepen zijn.

20 Ofte/ met, door kennisse, namelick van Goddelicke saken die ter saligheyt noodigh zijn.

21 N. inwendigh gevoelen des verstants/ waer door de Godtlicke saken begrepen ende onderscheyden worden.

22 V. nae beproevinge/ ende toetsinge der leeringen aen Godts woort/ recht mooght verstaen/ ende onderscheyden.

23 Ofte/ die uytnemende zijn. Het Grieck woort beteeckent beyde. Want de kennisse deser Godtlicke saecken veel verschilt ende uytnemender is/ als eenige andere kennisse van wereltsche saecken. Siet Rom. 2. 18.

24 V. sonder geveynstheyt ofte bedrogh.

25 Namel. aen yemant. Matth. 18. 7. waer door hy soude verhindert worden/ ofte ten val gebracht/ inde Christelicke loop-baen. *Gr.* onergelick, ofte/ onaenstootelick.

26 Siet vers. 6.

27 V. der Godtsaligheyt/ vromigheyt/ ende nieuwe gehoorsaemheyt.

28 V. die door den Geest Christi in ons gewrocht ende voortgebracht worden.

29 Dit is het eynde waer toe ende waerom alle goede wercken moeten gedaen worden. Siet Psal. 115. 1. Mat. 5. 16. 1. Cor. 10. 31. 1. Petr. 2. 12. ende 4. 11.

30 Dat is/ en wordt niet verslagen ofte ge-ergert aen mijne gevangenisse/ maer wilt uyt my dit verstaen.

31 Dat is/ dese mijne ghevangenisse ende verdruckinge/ die ick lyde om des Euangeliums wille.

[32] tot bevoorderinge des Euangeliums gekomen is:

13 Alsoo dat [33] mijne banden [34] in Christo openbaer geworden zijn [35] in't gansche Richt-huys/ ende [36] allen anderen:

14 [f] Ende [dat] het meerder [deel] der broederen in den Heere [37] door mijne banden [38] vertrouwen gecregen hebbende/ overvloedelicker [39] het woort onbevreest durven spreken.

15 [40] Sommige prediken oock wel Christum [41] door nijdt ende [42] twist/ maer sommige oock [43] door goetwillicheyt.

16 D'eene verkondigen wel Christum uyt twistinge/ [44] niet suyverlijck/ meynende mijne banden [45] verdruckinge toe te brengen:

17 Doch dese [46] uyt liefde/ dewijle sy weten dat ick [47] tot verantwoordinge des Euangeliums [48] geset ben.

18 [49] Wat dan? Nochtans wort Christus op [50] allerley wijse/ het zy [51] onder een decksel/ het zy [52] inder waerheyt/ verkondight: ende [53] daer in verblijde ick my/ ja ick sal my oock verblijden.

19 [g] Want ick weet [54] dat dit my ter salighheydt gedyen sal [55] door uw' gebedt/ ende toe-brenginge des Gheests Jesu Christi/

20 Volgens mijne [56] ernstige verwachtinge ende hope/ [h] dat ick in geene sake en sal [57] beschaemt worden: maer [dat] in alle vrymoedicheydt/ [58] gelijck alle tijdt/ alsoo oock nu Christus sal [59] groot gemaeckt worden [60] in mijn lichaem/ [61] het zy door het leven/ [62] het zy door de doot.

21 [63] Want [64] het leven is my Christus/ ende [65] het sterven is [my] gewin.

22 Maer [66] of te leven in den vleesche/ [67] het selve my oorbaerlijck zy/ ende [68] wat ick verkiesen sal en [69] weet ick niet.

23 Want ick worde van [70] dese twee [71] gedrongen/ hebbende begeerte om [72] ontbonden te worden/ ende [73] met Christo te zijn. Want [dat] is [74] zeer verre het beste:

24 Maer [75] in den vleesche te blijven/ is noodiger [76] om uwent wille.

25 Ende [77] dit vertrouwe ende weet ick/ dat ick sal [78] blijven/ ende [79] met u alle sal verblijven [80] tot uwer bevoorderinge/ ende blijdschap [81] des geloofs:

26 Op dat [82] uwen roem in Christo Jesu overvloedigh zy [83] aen my/ door [84] mijne tegenwoordicheyt wederom by u.

27 [g] Alleenlijck [85] wandelt [86] weerdichlijck den Euangelio Christi/ op dat 't zy ick come ende u sie/ 't zy ick afwesich ben/ ick van uwe saecken mach hooren/ dat ghy staet in eenen geest/ met [87] een gemoedt gesamentlijck strijdende door het geloove des Euangeliums:

28 Ende dat ghy in geen dinck verschrickt en wort van de gene [88] die tegenstaen: het welcke [89] haer wel [90] een bewijs is des verderfs/ maer [91] u der salicheyt/ ende dat [92] van Godt.

29 Want u is [93] uyt genade gegeven in de sake Christi/ niet alleen in [94] hem te gelooven/ maer oock [95] voor hem [96] te lijden:

30 Den selven strijdt [97] hebbende/ hoedanigen ghy [98] in my gesien hebt/ ende [99] nu in my hoort.

32 D. dat het soo verre van daer is dat de selve den loop ende verbreydinge der Euangelische leere soude hinderlick zijn/ dat sulcks oock/ door de bestieringe Godts/ daer toe dienstich ende voordelick is.
33 D. de oorsake waerom ick met banden ofte ketenen gevangen ben/ ende gehouden worde: dat die niet en is eenich quaet feyt by my bedreven/ maer alleen de leere des Euangeliums.
34 D. daer mede ick gebonden ben om Christi wille. Siet Ephes. 4. 1.
35 Ofte/ hof/ ofte huys des Keysers Neronis, dat is/ aen sijne Raedtsheeren ende Hof-ghesin. Siet cap. 4. 22.
36 N. plaetsen/ ofte menschen/ N. in dese stadt van Roomen/ ende hier ontrent.
f Ephes. 3. 13. 1. Thes. 3. 3.
37 D. door mijne onnooselheydt/ stantvasticheydt/ ende kloeckmoedigheydt/ die blijckt/ ende van my getoont wordt in dese mijne gevanckenisse.
38 D. kloeckmoedigh ofte vrymoedigh geworden zijnde.
39 Namel. Godts/ dat is/ de leere des Euangeliums belijden ende verkondigen.
40 Door dese verstaet d'Apostel eenige Leeraers die de rechtsinnighe Leere wel predickten/ om datter staet dat'se Christum predickten, maer dat haer herte niet suyver en was/ maer met nijdt ende twist tegen Paulum beladen.
41 N. misgunnende Paulo de eere die hem aengedaē wiert van de gene/ die door sijne predicatien bekeert wierden.
42 Ofte/ strijdt, Namel. tegen Paulum ende de andere oprechte Leeraers/ dien sy sochten daer mede hinderlick te zijn/ ofte een deel van sijne eere aen haer te trecken.
43 Gr. door een welbehagen. dat is/ met een oprecht/ goetwilligh/ ende genegen herte tot bevoorderinge van der menschen salighheyt.
44 N. ten aensien van haer herte met welck sy de leere predicktē/ niet met een suyver ende oprecht gemoet/ siet vs. 15.
45 D. mijn kruys noch meer te verswaren/ door dien sy met hare predicatien my soecken by de Gemeynte verdacht ende veracht te maecken.
46 N. tot Godes eere/ stichtinge der Gemeynte/ ende salighheyt der menschen.
47 D. om de leere des Euangeliums oock in dese banden te verkondigen ende te verdedigen tegen alle vyanden der selve: het welck dewijle het door de banden my dickwils verhindert wordt/ sy uyt liefde my daer in te hulpe komen. Ofte/ van wegen de verantwoordinge.
48 Ofte/ hier ligge. Namelick/ gevangen. Ofte/ van Godt hier toe geroepen ben.
49 N. sal dit zijn/ ofte te wege brengen? Sal dit/ ofte u ofte my ontroeren? Geensins.
50 Gr. alle.
51 N. van yver tot verbreydinge des Euangeliums/ waer mede sy haren nijdt ende twist soecken te bedecken.
52 D. met een oprecht ende suyver gemoet/ sonder geveynstheydt ofte bedrogh.
53 Namel. niet alleen dat Christus in der waerheyt gepredickt wort/ maer oock dat hy van dese andere/ hoe wel met geen oprecht gemoet/ immers gepredickt/ ende sijn leere tot salighheyt der menschen door haer alsoo verbreyt wordt.
g 2. Corinth. 1. 11.
54 D. dese verdruckinge die sy my uyt nijdigheydt ende haet aendoen.
55 D. door de toebrenginge ofte verleeninge des H. Geests/ die ick door u gebedt voor my van Christo verkrijgen sal.
56 Het Grieck woort beteeckent een verwachtinge als met uytgestreckten hoofde ofte halse. Siet Rom. 8. 19.
h Rom. 5. 5.
57 D. te schande komen door afwijckinge ofte beswijckinge.
58 Namel. voor desen in de voorgaende jaren mijnes diensts/ in welcke my oock vele verdruckingen overgekomen/ ende van my kloeckmoedelick overwonnen zijn.
59 D. ge-eert/ geroemt. Siet van dit woordt/ Luc. 1. 46.
60 D. door het lijden dat my in het lichaem soude mogen aengedaen worden. Ofte/ door mijne verlossinge.
61 D. het zy dat ick het leven noch behoude/ om hem noch te dienen ende verheerlicken door de predicatie des Euangeliums.
62 D. het zy dat ick van den Keyser omgebrocht ende gedoodt werde/ om Christum met mijne doodt te vereeren/ ende sijne leere met mijn bloedt te bevestigen.
63 Ofte/ want Christus is mijn gewin in het leven ende in het sterven.
64 D. soo ick noch in het leven blijve/ het selve sal ick besteden ter eeren ende ten dienste Christi.
65 D. soo ick gedoodt worde/ dat en sal my geen schade/ maer groot gewin toebrengen/ alsoo ick voor de aerde den Hemel/ ende voor dit elendigh sterflick leven een geluckSaligh eeuwigh leven sal gewinnen.
66 Dit en beteeckent hier niet nae de lusten des vleeschs te leven/ gelijck Rom. 8. 1. maer in dit lichaemlick ende tijdtlick leven te blijven.
67 Ofte/ of het leven in den vleesche my noch gebeurde, het selve soude my oorbaerlick zijn. Gr. een vrucht des wercks.
68 Namel. in dien my de keure van beyden gegeven wierde/ of te sterven/ of noch in het leven te blijven.
69 Namel. overmits daer aen weder zijden seer gewichtige redenen zijn: soo dat ick qualick weet/ welcke als de gewichtichste my meest behooren te bewegen.
70 Namel. verscheydene begeerten/ die daer nae uytgedruckt worden.
71 Namel. in mijn gemoet/ niet wetende wat ick voor best sal houden/ overmits daer aen weder zijden krachtige ende dringende redenen zijn.
72 Ofte/ te verhuysen, te verherbergen. dat is/ uyt dit leven te scheyden. Een gelijckenisse ghenomen van de gene die uyt een herberge scheyden om haer reyse nae haer vaderlant te voorderen/ ofte oock die na een ander landt ofte plaetse willende te schepe reysen/ het touw van het schip los maecken om de reyse aen te nemen. Siet diergelijcke 2. Tim. 4. 6.
73 Namel. in den Hemel/ met mijne ziele/ diese niet en komen dooden, Siet Matth. capit. 10. vs 28. Luc. 23. 43.
74 Gr. veel meer, beter. N. voor my. Siet Psal. 16. vs. 11. Rom. 8. 18.
75 D. in dit lichamelick leven. Siet v. 22.
76 N. om u ende andere Gemeyntē in den geloove te versterckē/ ende noch vele andere Christo te gewinnen.
77 Sommige oude Leeraers meynē dat de Apostel dat sekerlick wist uyt een bysondere openbaringe Godts/ (gelijck Actor. 23. 11.) dat hy in dese eerste gevangenisse niet en soude omgebracht worden: ende dat hy vry gelaten zijnde/ daer nae in Asien/ Spaen/ Grieckenlandt/ ende elders noch wel tien jarē soude gepredikt hebben/ ende daer na wederom tot Roomen gevangen/ ende omghebracht zijn. Maer dat is onseker: ende het blijckt uyt cap. 2. 17. dat hy dit seght niet van een sekere wetenschap/ door Godtlicke openbaringe/ maer van een waerschijnlicke gissinghe ende hope uyt alle de omstandigheden der saecke/ dat hy in dese eerste verantwoordinghe niet en soude ter doot veroordeelt worden/ het welck oock gheschiet is/ gelijck uyt de brieven daer nae in sijne banden geschreven kan blijcken. In sijne tweede verantwoordinge verklaert hy dat de tijt sijner ontbindinge nae by was. 2. Tim. 4. vss. 6/16.
78 N. in het leven.
79 D. tot u Philippensen noch sal komen/ ende een wijle by u verblijven.
80 D. om met mijne leeringen ende predicatien u meer ende meer in kennisse ende Godtsalicheyt te doen toe-nemen.
81 D. spruytende uyt het geloove/ Ofte/ die ontstaen sal om de vermeerderinge uwes geloofs.
82 N. dat ghy van my/ een Apostel Christi, tot den geloove bekeert ende daer in versterckt zijt.
83 Gr. in my. N. als ghy door uwe gebeden mijne verlossinge sult verkregen hebben.
84 N. die ick hope dat de Heere geven sal.
g Genes. 17. 1. 1. Cor. 7. 20. Ephes. 4. 1 Colos. 1. 10. 1. Thes. 2. 12. ende 4. 1.
85 Ofte/ draeght u. Het Grieckjsch woordt beteeckent/ als een goet burger hem behoorlick in sijne stadt draghen/ sijnen ommeganck ende wandel aenstellen. Siet oock cap. 3. 20.
86 D. gelijck betaemt den genen die de leere des Euangeliums hebben geleert ende aengenomen. Siet Ephes. 4. 1. 1. Thes. 2. vs. 12.
87 Gr. ziele. Siet Actor. 4. 32. Door den geest wordt beteeckent het verstant/ ende door de ziele/ de wille ende genegentheden. Ofte/ het een kan oock zijn een verklaringe van het ander. Andere verstaen door dit woordt Geest, den H. Geest.
88 D. die ofte met valsche leere/ ofte met sware vervolginghen ende dreygementen haer stellen tegen de leere Christi, om die te verdelgen.
89 N. den vervolgers ende valschen leeraers.
90 Dat is/ een seecker teecken/ dat sy ten verderve loopen. Siet 2. Thess. 1. 5.
91 N. geloovigen/ die u noch door valsche leere en laet verleyden/ noch door vreese van vervolgingen verschricken/ om van het ware geloove af te wijcken.
92 Dat doet hy daer by op dat 'se niet en souden meenen/ dat hare stantvasticheydt eene verdienende oorsaecke soude zijn der salicheyt: ende op dat 'se souden weten dat dese stantvasticheyt niet van haer selven/ maer van Godt komt/ gelijck in het volgende vs verklaert wordt.
93 Ofte/ geschoncken om Christi wille. Siet Ephes. 2. 8.
94 N. Christum.
95 D. om sijnent wille: om sijner Leere ende saecken wille.
96 Om Christi wille verdruckingen ende vervolgingen onderworpen te zijn/ ende die lijdsamelick te verdragen ende overwinnen. Matth. 5. 12. Act. 5. 41.
97 N. te strijden ende uyt te staen.
98 N. als ick by u was. Siet hier van Actor. 16. 19/ &c.
99 Namel. uyt de geruchten/ wat ick hier te Roomen dagelicks te lijden hebbe in mijne banden.

Het ij. Capittel.

1 D'Apostel vermaent de Philippensen seer beweeghlick tot eenigheyt. 3 ende tot nedrigheyt ende gedienstigheyt. 5 tot dien eynde haer voorstellende 't exempel des Heeren Iesu Christi, 6 dewelcke zijnde de waerachtighe Godt/ hem soo vernietight heeft/ dat hy onse menschelicke natuere heeft aengenomen/ ende aen het cruyce voor ons gestorven is. 9 ende daer na wederom seer uytnemende verhooght. 12 Voeght daer by een gemeyne vermaninghe tot gehoorsaemheydt/ vreese Godts/ ende allerley Christelicke deughden/ 15 om haer als lichten midden onder de ongeloovige te vertoonen. 17 Verklaert so hy soude mogen te Roomen gedoodt worden/ dat hy hem daer over soude verblijden/ ende dat sy oock 't selve behooren te doen. 19 Belooft dat hy Timotheum haest tot haer sal senden/ 24 ende hoopt selve oock tot haer te komen. 25 Beveelt haer seer ernstlick haren Herder Epaphroditum/ die desen brief haer bracht. 26 Verklaert dat de selve seer kranck was geweest/ doch van den Heere wederom gesterckt. 29 Vermaent de Philippensen dat 'se hem blijdelick willen ontfanghen/ alsoo hy om hares diensts wille in gevaer sijns levens was geweest.

1 INdiender dan eenige [1] vertroostinge [2] is [3] in Christo/ indiender eenigen [4] troost is [5] der liefde/ indiender eenige [6] gemeynschap is des Geests/ indiender eenige [7] innerlijcke bewegingen ende [8] ontfermingen zijn:

1 Ofte/ vermaninge. want het Grieckjsch woordt beyde beteeckent.
2 Ofte/ plaetse heeft by u lieden: ofte/ by u gelden mach.
3 D. in Christi name/ ofte om Christi wille.
4 D. troostelicke aenspraecke.
5 D. uyt oprechte liefde gedaen.
6 D. soo ghy oock de genade der wedergeboorte toont in het betrachten van dese vermaninge, Ofte/ soo ghy door eenen geest aen malkanderen verbonden zijt.
7 Gr. ingewanden. Siet capit. 1. vs. 8.
8 D. medelijden. Namel. met mijne banden ende verdruckingen, Siet Coloss. 3. 12. Hebr. 10. 28.

2 So [9] vervult mijne blijdtschap / dat ghy mooght [a] eens [10] gesint zijn / deselve liefde hebbende / [11] van een gemoet / [ende] van een gevoelen zijnde.

3 En [doet] geen dinck door twistinge / ofte ydele eere / [b] maer door ootmoedigheyt achte de een den anderen [12] uytnemender dan hem selven.

4 [c] Een yegelijck [13] en sie niet op [14] het sijne / maer een yegelijck [sie] oock op 'tgene dat [15] der anderen is.

5 [d] Want [16] dat ghevoelen zy in u / 't welck oock in Christo Jesu was:

6 [e] Die in de [17] gestaltenisse Godts zijnde / [18] geenen roof geacht en heeft [19] Gode even gelijck te zijn:

7 [f] Maer heeft [20] hem selven [21] vernietight / [g] [22] de ghestaltenisse eens dienstknechts aengenomen hebbende / [23] ende is den menschen gelijck geworden:

8 [h] Ende [24] in gedaente [25] gevonden [26] als een mensche / heeft hy [27] hem selven [i] vernedert / [28] gehoorsaem geworden zijnde [29] tot den doodt / jae [30] den doodt des cruyces.

9 [k] [31] Daerom heeft hem oock [32] Godt [33] uytermaten verhooght / ende heeft hem [l] [34] eenen naem [35] gegeven / welcke [36] boven allen naem is:

10 [m] [37] Op dat [38] in den name Jesu sich soude [39] buygen alle knye der gene [40] die in den hemel / ende [41] die op de aerde / ende [42] die onder de aerde zijn:

11 [n] Ende [43] alle tonge soude belijden [44] dat Jesus Christus de Heere zy / [45] tot heerlickheyt Godts des Vaders.

12 Alsoo dan / mijne geliefde / gelijck ghy alle tijdt [46] gehoorsaem geweest zijt / niet als in mijne tegenwoordicheyt alleen / maer veel meer nu in mijn afwesē / [47] wercket uwes selfs salicheyt [48] met vreese ende beven.

13 [o] Want het is Godt [49] die in u werckt beyde [50] het willen ende [51] het wercken / [52] na [sijn] welbehagen.

14 [p] Doet [53] alle dingen [q] [54] sonder murmureren ende [55] tegenspreken:

15 Op dat ghy mooght [56] onberispelijck ende [57] oprecht zijn / kinderen Godts zijnde onstraffelijck in 't midden van [58] een crom ende verdraeyt geslachte: [r] onder [59] welcke [60] ghy schijnet als [61] lichten in de werelt:

16 [62] Voor-houdende het woort des [63] levens / [s] my tot eenen roem tegen [64] den dagh Christi / dat ick niet te vergeefs en hebbe [65] geloopen / noch te vergeefs gearbeydt.

17 Ja indien [66] ick oock [67] tot een dranck-offer geoffert werde [68] over de offerande / ende [69] bedieninge uwes geloofs / [t] so verblijde ick my / ende verblijde my met u alle.

18 Ende om dat selve [70] verblijdt ghy u oock / ende verblijdt oock u lieden met my.

19 Ende ick hope [71] in den Heere Jesu / [v] Timotheum haest tot u te senden / op dat ick oock welgemoet mach zijn / als ick uwe saecken sal verstaen hebben.

9 Dat is / vermeerdert die soo langer soo meer met uwen Christelicken wandel.

a Rom. 12. 16. ende 15. 5. 1. Corinth. 1. 10. Philip. 3. 16. 1. Petr. 3. 8.

10 Door dese eenigheyt van sinnen wort verstaen niet alleen eenerley ghevoelen in het verstant / aengaende de hoofstucken der Christelicke leere / maer oock eenigheydt in wille / genegentheden / ende liefde / gelijck het selve hier oock uytgedruckt wordt. Siet Actor. 4. 32.

11 *Gr.* van een ziele: ofte / de zielen t' samen gevoeght hebbende.

b Rom. 12. 10. 1. Petr. 5. 5.

12 Namel. van gaven / ofte van diensten.

c 1. Corinth. 10. 24. ende 13. 5.

13 N. voornamelick / ofte / alleen. Want andersins moet oock een Christen sijne huysghenooten versorgen. 1. Timot. 5. vs. 8. De Apostel ghebruyckt hier een woordt / 't welck eyghentlick beteeckent te sien op yet als op een doel-wit daer men nae schiet.

14 Dat is / sijn voordeel / eere / ofte gemack. 15 D. dat tot sijns naesten voordeel / eere / dienst / ende stichtinge streckt. d Matth. 11. 29. Ioan. 13. 15. 1. Pet. 2. 21. 1. Ioan. 2. 6. 16 *Gr.* het selve worde gevoelt. dat is / dat dan in u deselve gesintheyt ende genegentheyt zy tot nedricheydt. e 2. Corinth. 4. 4. Coloss. 1. 15. Hebr. 1. 3. 17 *Gr.* morphe, dat is / gedaente, ofte / gestaltenisse, met welck woordt het selve hier overgeset is / om dat daer door hier beteeckent wort / niet alleen een Goddelicke Majesteyt ende heerlickheyt / maer oock het Godtlick wesen selve / overmits sonder het selve geen ware Godtlicke Majesteyt en heerlickheyt en kan wesen / ende dese oock by niemant en comen zijn / als by den waerachtigen Godt. Jesa. 42. 8. Ende blijckt uyt het volgende / dat door dit woordt hier oock het wesen Godts beteeckent wordt / als geseght wordt vs. 6. dat hy Godt even gelijck was / ende vs. 7. dat hy de gestaltenisse van een dienstknecht heeft aengenomen / dat is / niet alleen een dienstbare ende knechtelicke hoedanigheydt / maer oock een ware menschelicke natuere selve met soodanige hoedanigheydt bekleedt. Soo dat de woorden gestaltenisse Gods te verstaen zijn van sijn wesen ende staet / in welcke hy geweest is van alle eeuwigheydt / eer hy de menschelicke natuere heeft aengenomen. Siet Joan. 1. vss. 1 / 14. ende 17. 5. 18 D. geen saecke die ongeoorloft / ofte onrechtveerdigh was / die hem niet recht niet toebehoorde / als of hy 'se gerooft hadde. 19 D. Gode sijnen Vader nae sijn Godtlijck wesen / ende volgens dien oock in Majesteyt ende heerlicheyt volkomelick gelijck te zijn ende te blyven / als zijnde een met den Vader. Siet Joan. 5. vss. 18 / 26. ende 10. 30. ende 16. 15. Hebr. 1. 3. f Psal. 8. 6. 20 Namel. gantsch vrywillighlick. 21 *Gr.* verydelt: ofte / ledich gemaeckt. dat is / heeft het gebruyck sijner Godtlicker heerlickheydt voor eenen tijdt / om het werck onser verlossinge in den staet der nedrigheydt te volbrengen / gelijck als afgeleght / ende hem daer van gelijck als ledigh gemaeckt / ende in sijne menschelicke natuere verborgen gehouden / alleen eenige kleyne stralen der selve door sijne wonder-wercken ende andersins / al te met latende schijnen. Joan. 1. 14. ende 2. 11. In het volgende 8 vs wort het verklaert met het woordt vernedert. g Matth. 20. 28. Ioan. 13. 14. 22 Dit wordt verklaert met de volgende woorden / namelick dat hy een ware menschelicke natuere heeft aengenomen / ende met de selve eenen gantsch nedrighen ende verachten staet / als van een slave ofte dienstknecht / om alsoo voor onse sonden te voldoen / ende tot onser verlossinge sijnen Vader te dienen. Siet Jesai. 53. 11. 23 *Gr.* in gelijckmaeckinge der menschen geworden zijnde. Dat is / den menschen gelijck gemaeckt zijnde. Namel. niet alleen nae de menschelicke natuere by hem aengenomen / maer oock nae alle swackheden der selve / sonder sonde. Siet Hebr. 2. 17. ende 4. 15. Ofte / als een slecht ende veracht mensche. Siet Judic. 16. vss. 7 / 11. Psalm 82. 7. h Hebr. 2. vss. 14, 17. ende 4. 15. 24 Daer door wordt verstaen het selve dat te voren genoemt is gestaltenisse, ende gelijckmaeckinge. gevoeght met den uytwendigen wandel onder de menschen. 25 Dat is / bevonden te zijn. 26 D. als een waer ende oock als een slecht ende veracht mensche. Siet vs. 7. 27 Siet het voorgaende 7 vs. i Hebr. 2. 9. ende 12. 2. 28 Namel. hem den wille sijns Vaders in alles gewillighlick onderwerpende. 29 D. niet alleen in allerley bevelen / maer oock in de swaerste / om den doodt te sterven: die hy andersins niet onderworpen en was / noch na sijne Godtlicke natuere / die onsterflick is. 1. Timoth. 1. 17. noch nae sijne menschelicke / overmits in de selve geen sonde en was / 1. Joan. 3. 5. ende daerom de besoldinge der selve niet verdient en hadde. Rom. 6. 23. 30 Dat is / den allerbittersten / ende aller smadelicksten doodt / die oock van Godt vervloeckt was. Deuter 21. 23. Onder desen uytersten trap van vernederinge begrijpt de Apostel alle andere die de selve voorgegaen zijn nae lichaem ende nae ziele / ende druckt desen uyt om te beter de uyterste vernederinge Christi voor ooghen te stellen / ende de geloovige daer mede tot nedrigheydt te vermanen. k Actor. 2. 33. 31 Met dit woordt daerom, en wordt niet aengewesen dat Christus met dese vernedringe de volgende heerlickheydt soude voor hem selven verdient hebben: want al wat Christus verdient heeft dat heeft hy voor ons verdient. Joan. 17. 19. Maer wijst alleen aen wat hier op gevolght is / ofte betamelick was te volgen. Siet diergelijck Actor. 20. 26. Hebr. 3. 7. 2. Petr. 1. 10. 32 Namel. de Vader. 33 Namel. nae dat hy van den dooden opgestaen ende ten Hemel opgevaren zijnde / ter rechter-handt Godts geset is in de hooghste heerlickheydt. Ephes. 1. 20. Hebr. 1. 3. welcke hy wel nae sijne Godtlicke natuere van eeuwigheydt heeft gehadt. Joan. 17. 5. maer alsoo hy het ghebruyck van dien in den staet sijner nedrigheydt gelijck als afgeleght hadde / soo heeft hy het selve nae sijne hemelvaert wederom aengenomen ende heerlick vertoont: ende sijne menschelicke natuere is nae lichaem ende nae ziele met soo hooge heerlickheydt ende gelucksaligheydt verciert / als een schepsel ontfangen kan / verre te boven gaende alle heerlickheydt van Engelen ende andere menschen. l Hebr. 1. 4. 34 Daer door wordt verstaen niet de bloote naem / waer door hy van andere menschen onderscheyden is: want die heeft hy oock in den staet sijner nedrigheydt gehadt: noch oock alleen de vermaertheydt van sijnen persoon / maer de Majesteyt ende heerlickheydt des selven. Siet Ephes. 1. 21. 35 Ofte / geschoncken. Siet capit. 1. 29. waer mede te kennen gegeven wordt / dat dese verhooginge geschiet is nae des Vaders wille ende believen. 36 Dat is / de aller grootste ende hooghste heerlickheydt. m Iesai. 45. 23. Rom. 14. 11. 37 Ofte / soo dat. 38 Dat is / desen Iesu Christo aldus verheerlickt zijnde / ende van wegen dese sijne heerlickheydt,

39 D. alle reden gebruyckende schepselen haer onderwerpen / selfs oock sijne vyanden teghen haren danck. De Apostel siet hier op het ghene Godt seght. Iesa. 45. 23. ende past dat selve Iesu Christo hier toe / gelijck ooc Rom. 14. 11. Dese woorden en moeten dan niet eyghentlick verstaen worden / te weten / dat als de name Iesus genaemt wordt / men de knyen soude moeten buygen / gelijck sommige uyt mis-verstandt van dese plaetse / niet sonder superstitie doen: want de Engelen ende boose geesten / van welcke hier oock gesproken wort / eygentlick geen knyen en hebben: maer by ghelijckenisse van de uyterlicke eerbiedinge / die men Coningen ofte Princen daer mede betoont / onder welcke men staet / worde hier verstaen de onderwerpinge aller schepselen onder Christum, als den Heere der Heeren / ende Coninck der Coningen. Apoc. 19. 16. den Oversten der Coningen der aerde Apoc. 1. 5. ende den Heere over al. Actor. 10. 36.

40 Namel. de heylighe Engelen / ende salige zielen. Apoc. 5. 13.

41 Dat is / alle menschen op de aerde levende.

42 D. alle menschen die gestorven ende in de graven zijn: ofte / oock alle boose geesten ende verdoemde menschen die in de helle zijn. D. alle reden-gebruyckende schepselē in wat plaetse der geschapene werelt de selve oock souden mogen zijn. want hoe wel de Duyvelen ende de godtloose ende verdoemde menschen Christo de behoorlicke onderdanicheydt ende eere niet en toonen / soo moeten 'se nochtans oock tegen haren danck / hem / als den Heere ende Rechter over allen / onderworpen zijn. Siet Psal. 22. 30. ende 72. 9. n Ioan. 13. 13. 1. Corinth. 8. 6. ende 12. 3. 43 N. van alle natien ende volcken / ende oock van alle reden-ghebruyckende schepselen / niet alleen der goede maer oock der quade / de welcke hoe seer sy haer tegen Christum stellen / evenwel hem tegen haren danck / dickwils hebben moetē belijden. Marc. 5. 7. Act. 16. vs. 17. ende sullen in het laetste oordeel hem moeten erkennen door den Rechter der levende ende der doode / ende voor den Heere. Matth. 7. 22. 44 Ofte / dat de Heere Iesus zy Christus, dat is / de Gesalfde. 45 D. welcke belijdenisse streckt tot verbreydinge van de heerlickheyt des Vaders / die uyt enckele barmhertigheydt ende genade teghens ons / desen sijnen Sone Iesum tot eenen Heere ende Salichmaker gestelt eñ gegeven heeft. 46 N. den Euangelio / het selve met waren gheloove aennemende / ende met eenen Godtsaligen wandel belevende. 47 D. benaerstight / bearbeydet / gebruyckende de middelen die Godt tot bevoorderinge der selve heeft verordineert. 48 D. met een nedrigh ghevoelen van u selven / ende met groote ende kinderlicke sorghvuldigheyt / vreesende dat ghy yet soudet mogen doen ofte naelaten / daer mede ghy Godt soudet mogen vertoornen / ofte dat der salicheydt soude moghen hinderlick zijn. Siet van dese wijse van spreken Psal. 2. 11. 1. Corinth. 2. 3. 2. Corinth. 7. 15. Ephes. 6. 5. Hebr. 12. 28. 1. Petr. 1. 17. o 2. Corinth. 3. 5. 49 Dit wordt daer by gedaen / op datmen uyt dese voorgaende vermaninge niet en soude dencken ofte besluyten / dat de mensche uyt hem selven / ende door sijne eygene krachten / de salicheyt soude konnen wercken: Siet cap. 1. 6. 2. Cor. 3. 5. Jacob. 1. 17. 50 D. niet alleen het konnen willen / maer oock het willen selve: den wille krachtelick neygende ende buygende om het goet te verkiesen / ende alsoo van onwillige gewillige makende / door de kracht des H. Geests. Joan. 3. 5. ende 6. 44. Rom. 9. 16. 1. Petr. 1. 3. 51 Ofte / het uytwercken, dat is / het doen ende volbrengen van het goet datmen wilt. 52 D. niet nae eenige voorgaende goede schickinge ofte voorbereydinge / die hy in den mensche soude vinden / maer nae sijn believen / uyt louter genade. Siet Ephes. 1. vss. 5 / 9 / 11. ende 2. 8. 2. Tim. 1. 9. p Rom. 12. 17. 1. Petr. 2. 12. 53 Namel. die u de Heere beveelt / hoe swaer die oock het vleesch souden mogen zijn. q 1. Petr. 4. 9. 54 D. gewillighlick / ende geduldelick. 55 Ofte / twistingen, overleggingen, Namelick / of ghy het gene Godt gebiedt / sult doen ofte niet. Want het Grieck woordt beteeckent ofte in sijn gemoet / ofte met woorden / over ende weder disputeren / ofte knibbelen. 56 D. alsoo dat de menschen uwen wandel met recht niet en mogen berispen. Siet Luc. 1. 6. Ephes. 5. vss. 26 / 27. 57 Ofte / eenvoudigh. sonder bedroch. Siet Matth. 10. 16. 58 D. ongeloovige ende onweder-geborene menschen. Siet Actor. 2. 40. r Prov. 4. 18. Matth. 5. 14. 59 N. menschen. 60 D. voortaen oock moet schijnen ende voorlichten. 61 Ofte / voorlichters, gesternten. Siet Prov. 4. 18. Matth. 5. 14. 62 D. de gesonde leere des Euangeliums stantvastelick behoudende / belijdende / ende betrachtende. Ofte / voor-dragende. 63 D. in het welck ons het eeuwige leven / ende de wegh om daer toe te komen aengewesen wordt / ende het welck ons daer toe leyt. Siet Joan. 6. 68. s 2. Corint. 1. 14. 1. Thes. 2. 19. 64 N. als hy sal komen om alle menschen te oordeelen / ofte my uyt dit leven te verlossen. 65 N. in de loop-bane mijnes diensts aen u bedient door de predicatie van dit woordt. 66 N. mijn bloedt vergietende om des Euangeliums wille. 67 Het Grieck woort beteeckent soo geoffert te worden / gelijck in het Oude Testament beneffens het offer van meel oock wijn tot dranck-offer opgeoffert wiert. De Apostel siet hier op het storten sijns bloets: want het bloedt der Martelaren is den Heere een aengename offerande. Psal. 116. 15. 68 D. om dat ick u door de predicatie des Euangeliums Gode gelijck als op-gheoffert ende toe-geheylight hebbe / ende daer mede u gedient hebbe om tot het geloove te brenghen / waer in ghy door mijne doodt sult bevestight worden. 69 *Gr.* Leitourgia. Siet van dit woordt Rom. 15. 16. 2. Cor. 9. vs. 12. Hebr. 8. vss. 2 / 6. t 2. Cor. 7. 4. 70 Dit kan verstaen worden ofte vermanens wijse / datse haer dan sullen verblijden: ofte / verhalens wijse / dat 'se sulcks deden. 71 Dat is / met hulpe ende door de genade des Heeren: soo het hem sal believen. Siet Actor. 18. 21. 1. Corinth. 4. vs. 19. Jacob. 4. 15. v Actor. 16. vs. 1. Rom. 16. 21. 1. Thes. 3. 2.

20 Want

20 Want ick en hebbe niemandt die [72] even alsoo gemoet is/ dewelcke [73] oprechtelijck [74] uwe saecken sal besorgen.

21 [x] Want sy soecken [75] alle [76] het hare/ niet [77] 't gene Christi Iesu is.

22 Ende ghy wetet [78] sijne beproevinge/ dat hy [79] als een kindt [sijnen] vader/ [80] met my gedient heeft in den Euangelio.

23 Ick hope dan wel [81] desen [82] van stonden aen te senden/ so [haest] als ick in [83] mijne saken sal voorsien hebben:

24 Doch ick [84] vertrouwe in den Heere/ dat ick oock selve haest [tot u] comen sal.

25 Maer ick hebbe noodigh geacht/ [85] tot u te senden [86] Epaphroditum [87] mijnen broeder/ ende [88] mede-arbeyder/ ende [89] mede-stryder/ ende uwen [90] afgesondenen/ ende [91] bedienaer mijnes nootdrufts:

26 Dewijle hy zeer begeerich was [92] na u alle/ ende zeer [93] beanghst was/ om dat [94] ghy ghehoort haddet dat hy cranck was.

27 Ende hy is oock cranck geweest [95] tot na by de doodt: maer Godt heeft hem [96] sijner ontfermt: ende niet alleen sijner/ maer [97] oock mijner/ op dat ick niet [98] droefheyt op [99] droefheyt en soude hebben.

28 So hebbe ick dan hem [100] te spoediger gesonden/ op dat ghy hem siende wederom u soudet verblijden/ ende ick [1] te min soude droevich zijn.

29 Ontfanght hem dan [2] in den Heere/ met alle blijdschap/ [y] ende houdt [3] de sulcke [4] in weerde.

30 Want [5] om het werck Christi was hy [6] tot na by de doodt gecomen/ [7] [sijn] leven [8] niet achtende/ op dat hy [9] het gebreck uwer bedieninge aen my vervullen soude.

72 *Gr.* gelijck-zieligh. D. die u even soo goeden herte toedraeght als ick/ ende als hy.
73 Het Gr. woordt beteeckent eygentlick soo oprechtelick als het van de natuere selve komt/ gelijck de ouders voor hare kinderen sorgen die van haer gheboren zijn.
74 Namel. die aengaen de stichtinge van uwe Gemeynte/ ende uwe salighey dt.
x 1. Cor. 10. 24. ende 13. 5.
75 D. bynae alle/ ofte meest alle/ ghelijck Matth. 10. 22. Marc. 1. 5. Ioan. 10. 8.
76 D. haer eygen gemack/ nut/ ofte eere.
77 D. het gene tot bevorderinghe van Christi rijck/ eere/ ende leere behoort.
78 D. de proefstucken van sijne oprechtigheyt ende getrouwigheydt/ die hy voor desen dickwils heeft getoont. Ofte/ hoe dat hy altijdt oprecht ende getrouw bevonden is gheweest.
79 Dat is/ niet als een knecht uyt bedwangh/ maer met een onderdanige ende bereydtwillige genegentheydt. Siet 1. Corinth. 4. vs. 17. 2. Timoth. 2. 1.
80 D. my geholpen heeft in het verkondighen/ verbreyden/ ende verdedigen van de leere des Euangeliums.
81 N. Timotheum/ sulck een treflick Jonghman ende getrouw Leeraer/ die my soo dienstigh ende behulpsaem is geweest.
82 Dit kan ofte tot het woordt senden ofte tot het woordt voorsien gevoeght worden.
83 Namel. die aengaen de bedieninge mijnes ampts. 84 D. ick hope vastelick/ ende twijfele weynigh daer aen: want dit woordt en beteeckent hier niet een vaste sekerheydt des herten/ maer een groote ende stercke hope. Siet Capit. 1. vs. 25.
85 Namel. nu terstont met desen Sendt-brief. 86 Siet van hem oock Phil. 4. vs. 18. Sommige meynen dat hy de selve soude zijn die Epaphras genaemt wordt Colos. 1. 7. ende 4. 12. Philem. vs. 23. maer dat is onseker. 87 D. mijnen medebroeder/ ende een Leeraer des Heyligen Euangeliums. 88 Namel. in het werck van de verkondinge des Euangeliums. 89 Namel. in den geestelicken strijdt tegen de vyanden des Euangeliums/ met groote moeyte ende perijkel sijnes levens.
90 *Gr.* Apostolon, welck woordt in het bysonder beteeckent eenen die van Christo selve beroepen ende uyt gesonden is/ om het Euangelium te prediken door de geheele werelt. Galat. 1. 1. Ephes. 4. 11. maer hier wordt het breeder genomen in het gemeyn/ voor een die van yemandt afgesonden is/ om uyt sijnen name ofte voor hem yet uyt te richten: hy was van de Philippensen gesonden nae Roomen aen Paulum/ om hem te brengen het gene sy tot sijn onderhoudt toegevoeght hadden. Ofte oock/ uwen Leeraer: want alsoo wordt dit woordt oock somtijts genomen voor allerley Leeraer. Siet Rom. 16. 7. 2. Cor. 8. vs. 23. 91 Waerom den Apostel hem soo noemt/ wordt breeder verklaert cap. 4. 18.
92 D. om u alle weder te sien/ ende by u te zijn. 93 Het Grieksch woordt beteeckent een seer bekommerlicke verwachtinge van eenigh quaedt ofte leet/ met groote benauwtheydt des herten. Siet Matth. 26. 37. Marc. 14. 33. 94 Namel. ende wist dat ghy die hem soo lief ende weert hebt/ daer over ten uytersten soudet bedroeft zijn.
95 D. alsoo dat hy in groot perijkel is geweest/ dat hy soude aen die sieckte gestorven zijn. 96 D. heeft hem uyt genade by het leven behouden/ ende tot gesontheyt weder gebracht. 97 Namel. alsoo ick houde de genade die hem geschiet is/ als offe my selve gedaen ware/ om de hulpe die ick van hem hebbe. 98 Namel. om de doot van so een treflick Leeraer ende dienstigh instrument in de Kercke Godts. 99 N. die my in dese banden van de vyanden des Euangeliums dagelicks aengedaen wordt.
100 Namel. soo haest hy weder gesont is geworden. Ofte/ te vlijtiger/ te neerstiger.
1 Namel. gelijck ick ben geweest/ als ghy uwen getrouwen Leeraer so lange hebt moeten ontbeeren. 2 D. om des Heeren wille/ wiens dienaer hy is: Ofte/ niet met een wereltsche vreugde onthaelt/ maer gelijck den Heere aengenaem is. y 1. Cor. 9. 14. Galat. 6. 6. 1. Thes. 5. 12. 1. Timoth. 5. 17. Hebr. 13. 17. 3 D. die dienaers zijn des Euangeliums/ ende voornamelick die soo getrouwe zijn/ als hy ende Timotheus.
4 Ofte/ in eere: ofte/ dierbaer. 5 D. om het werck daer toe hem Christus beroepen hadde: ofte/ het welck hy tot verbreydinge des rijcks Christi ende sijner eere aengenomen hadde. Waer door verstaen wordt/ ofte in 't ghemeyn de dienst des woordts met al wat daer aenkleeft/ ofte in 't bysonder de dienst die hy den Apostel gedaen hadde/ in het overbrengen van het gene de Philippensen hem gesonden hadden/ ende die hy noch dede in hem te dienen in sijne banden: het welck alles oock streckte tot verbreydinge ende dienst des rijcks Christi. 6 D. is in groot perijkel sijns levens geweest. Namel. ofte op die perijkeleuse reyse/ ofte hier te Roomen/ om dat hy my helpt ende dient in het Euangelium te verbreyden. 7 *Gr.* sijne ziele. 8 Het Grieck woordt beteeckent raedt nemen sonder op sijn ziele ofte leven te achten ofte letten. D. dat hy overleght hebbende wat hy behoorde te doen/ sijn leven in perijkel te stellen/ ofte sijnen dienst nae te laten/ besloten ende raedt genomen heeft sijn leven lieber te wagen. 9 D. op dat dewijle ghy selve hier niet en condt tegenwoordigh zijn om my te dienen in mijne banden/ hy in uwer aller plaetse het selve soude mogen doen. *Gr.* uw' gebreck der bedieninge aen my.

Het iij. Capittel.

1 D'Apostel waerschouwt voorders de Philippensen tegen de verleydinge der valsche Apostelen/ die de Wet ende 't Euangelium te samen menghden. 3 ende leert daer tegen/ dat niet de uyterlicke besnijdenisse/ maer de geestelicke ter salicheyt noodigh is. 4 't welck hy met sijn eygen exempel ende geloove bevestight. 5 Ende tot dien eynde verhaelt hy/ dat hy oock alle die uyterlicke voordeelen hadde/ die dese roemden te hebben. 7 maer dat hy die dingen niet en achtte/ noch daer op geen vertrouwen en stelde/ maer alleen op Christum. 9 niet steunende op sijn eygene gerechtigheyt die uyt de Wet is/ maer alleen op de gerechtigheyt Christi, die hy beschrijft met hare vruchten. 12 Bekent evenwel sijne onvolmaecktheyt/ hoe seer hy oock na de volmaecktheyt trachtet. 15 Ende vermaent de Philippensen dat sy 't selve oock doen/ na desen regel/ ende na sijn exempel. 18 bestraffende de gene die anders deden/ met verkondinge aen haer van het eeuwigh verderf. 20 ende vertroost de ware geloovige met de heerlickheyt/ oock des lichaems/ die ons de Heere Christus sal toebrengen.

1 Voorts/ mijne broeders/ [a] verblijdt u [1] in den Heere. [2] Deselve dingen aen u te schrijven [3] en is my niet verdrietigh/ ende [4] het is u seker.

2 [b] [5] Siet op de honden/ siet op de [6] quade arbeyders/ siet op de [7] versnijdinge.

3 [c] Want [8] wy zijn [9] de Besnijdinge/ wy die [d] Godt [10] in den geest dienen/ ende [11] in Christo Iesu roemen/ ende niet in [12] het vleesch en betrouwen:

4 [13] Hoewel ick hebbe/ dat ick oock in het vleesch betrouwen mochte: Indien [14] yemant anders meynt te betrouwen in het vleesch/ [e] [15] ick noch meer:

5 [16] Besneden ten achtsten dage/ uyt het geslachte [f] Israëls/ van de stamme [g] Benjamin/ een Hebreer uyt de Hebreen/ [17] na de wet [h] een Phariseer:

6 [18] Na den yver [i] een vervolger [19] der Gemeynte: na de rechtveerdicheyt [20] die in de Wet is/ [21] zijnde onberispelick.

7 [k] Maer 't ghene [22] my gewin was/ dat hebbe ick om Christi wille [23] schade geacht.

8 Ja gewisselick [24] ick achte oock [25] alle dingen schade te zijn/ [l] om de uytnementheyt [26] der kennisse Christi Iesu mijns Heeren: om wiens wille ick [27] alle die dingen schade gerekent hebbe/ ende achte die [28] dreck te zijn/ op dat ick [29] Christum moge gewinnen/

9 Ende [30] in hem [31] gebonden worde/ [32] niet hebbende mijne rechtveerdicheyt [33] die uyt de Wet is/ maer [34] die door 't geloove Christi is/ [namelijck] [35] de rechtveerdicheyt [m] [36] die uyt Godt is [37] door het geloove:

a Phil. 4. 4. 1. Petr. 4. 13. Iacob. 1. 2.
1 D. om de genade die ons de Heere gedaen heeft. Ofte/ met een vreucht die den Heere aengenaem is. N. midden in de verdruckingen.
2 N. die ick u te voren mondelinge gheleert hebbe. Siet 2. Thes. 2. 15.
3 Ofte/ en is my niet swaer, moeylick, vervelende.
4 D. het streckt ende is dienstich tot uwe versekerheyt/ om daer door in de waerheydt der Christelicke leere ende in het ghelove meer ende meer bevestight te worden.
b Iesai. 56. 10.
5 D. let op de honden/ ende wacht u van de valsche Apostelen/ die hy met desen smadelicken name van honden noemt/ om haren aert uyt te drucken/ datse onbeschaemdelick de rechte leeraers met hare lasteringen aenbassen ende bijten.
6 D. die wel veel arbeyts ende moeyte aen-nemen/ maer om een quade ende verderflicke leere den menschen in te planten.
7 D. die uyt de besnijdenisse zijn/ daer op roemen/ ende leeren dat de Besnijdenisse ter salicheydt noodich is. Het welcke niet so seer een besnijdinge, als wel een versnijdinge met recht mach genoemt worden. De Apostel verandert hier seer aerdichlick het woort besnijdinge in versnijdinge, om dat deser valscher Apostelen leere de menschen die 'se aennemen/ van Christo afsnijdt/ ende haer ten verderve als in stucken versnijdt.
c Deutr. 10. 16. ende 30. 6. Ierem. 4. 4. Rom. 2. 29. Col. 2. 11. 8 N. die onse gerechticheyt in Christo alleen soecken ende stellen/ gelijck hier nae verklaert wordt.
9 D. de rechte besnijdinge die voor Godt gelt/ welcke is de inwendige besnijdinghe des herten. Siet Rom. 2. 29. d Ioan. 4. 24. 10 Ofte/ met den geest, dat is/ inwendelick met de ziele ende 't herte. Ioan. 4. 24. Ephes. 6. 18. Ofte/ door de kracht des H. Geests. 11 N. dat wy in hem ende in sijne gerechticheyt alleen onse salicheydt hebben. 1. Corinth. 1. 31. 12 D. op die uyterlicke Ceremonien der Wet ofte uyterlicke besnijdinge des vleeschs/ ende onderhoudinge der selve/ om daer door saligh te worden. ende wordt gestelt tegen het woordt geest, te voren gebruyckt. 13 *Gr.* hoe wel ick betrouwen hebbe oock in het vleesch. D. hoe wel ick oock stoffe hebbe aengaende die uyterlicke besnijdinghe ende andere Ceremonien der Wet/ midtsgaders de uyterlicke voordeelen der Joden/ om daer op te betrouwen/ N. so men sijn vertrouwen om salich te worden daer op mochte stellen. 14 N. van dese valsche Apostelen die altijdt op dat uyterlicke seer roemden/ ende daer in hare salicheyt sochten. e 2. Corinth. 11. 21.
15 D. ick soude daer in noch meer stoffe hebben om te vertrouwen. 16 *Gr.* acht-daeghsche besnijdenisse. f 2. Corinth. 11. 22. g Genes. 49. 27. 17 D. ten aensien van het verstant der Wet: ofte/ uyt die dry Secten die onder het Joodsche volck waren/ Sadduceen/ Essenen/ ende Phariseen/ was ick toe ghedaen de Secte der Phariseen/ die de aller bescheydenste wierdt gehouden. Actor. 26. 5. h Actor. 23. 6.
18 Namel. voor de onderhoudinge der Ceremonien der Wet: waer in de valsche Apostelen oock seer doch verkeerdelick yverden. i Actor. 8. 3. ende 9. 1. ende 22. 3, 4. Galat. 1. 14. 1. Timot. 1. 13. 19 Namel. der Christenen/ die hare saligheydt niet en sochten in de wercken der Wet/ maer in Christo alleen. 20 D. die de Wet uyterlick van de menschen eyscht. 21 Namel. alsoo dat de menschen my niet en konden bestraffen over eenige moetwillige overtredinge der Wet/ dewijle mijne uyterlicke wercken de Wet Godts gelijckformich waren. Waer door hy verklaert nochtans niet gerechtveerdight te zijn. 1. Cor. 4. 4. k Mat. 13. 44. 22 *Gr.* die my winsten waren. D. dat ick in dien tijt achtede my nut ende voordelick te zijn ter saligheyt. 23 Dat is/ daer en tegen als schade aenbrengende verworpen. 24 D. ick hebbe dat niet alleen soo geacht als ick eerst tot Christum bekeert ben geweest/ maer achte het als noch soo: ende blijve by deselve meeninge. 25 N. door welcke de menschen hare saligheyt soecken buyten Christum. l Iesai. 53. 11. Ierem. 9. 23. Ioan. 17. 3. Col. 2. 2.
26 Namel. niet der bloote kennisse alleen/ maer der salighmaeckende kennisse/ die met vertrouwen ende geloove vergeselschapt is. Ioan. 17. 3. gelijck de woorden mijns Heeren, oock te kennen geven. 27 *Gr.* alle dier dingen schade geleden hebbe.
28 Het Grieckx woordt beteeckent eygentlick dingen die ofte van de honden uytgeworpen/ ofte den honden voorgeworpen worden: dat is vuyle ende verwerpelicke dingen.
29 Dat is/ der gerechtigheyt Christi deelachtigh worden/ 't welck het grootste ghewin is. 30 D. in sijne gemeynschap/ hem door den geloove ingelijft/ ende sijner gerechtigheydt deelachtigh zijnde. 31 Namel. in het gerichte Godts. 32 Dat is/ my niet verlatende op mijne eygene gerechtigheydt. 33 D. die bestaet in volkomene onderhoudinge der Wet/ soo der Zeden als der Ceremonien. 34 D. die men verkrijght als men in Christum gelooft/ ende sijne gerechtigheyt daer door aenneemt: ende die den geloovigen van Godt uyt genade als hare gerechtigheydt wordt toe-gherekent. 35 Namel. Christi. m Rom. 1. 17. ende 3. 21. 36 D. die Godt ons schenckt ende genadelick toerekent. Rom. 4. 6. 37 *Gr.* in: dat is/ die wy verkrijgen ende ons toe-eygenen door 't geloove/ als door een geestelick instrument waer door dese gerechtigheydt aengenomen wordt.

10 [38] Op dat ick [39] hem [40] kenne / ende [41] de kracht sijner opstandinge / [n] ende [42] de gemeynschap sijns lijdens / [43] sijne doodt gelijck-formich wordende:

11 [44] Of ick eenichsins moge comen [45] tot de wederopstandinge der dooden.

12 Niet dat ick [46] het alreede gecregen hebbe / ofte alreede [47] volmaeckt ben: maer [48] ick jage daer na / [49] of ick het oock grijpen mochte / [50] daer toe [51] ick van Christo Jesu oock gegrepen ben.

13 Broeders / [52] ick en achte niet dat ick selve het gegrepen hebbe.

14 Maer [53] een dinck [doe ick], [54] vergetende 'tgene [55] dat achter is / ende [56] streckende my [57] tot het gene dat voren is / [o] [58] jage ick [59] na het wit [60] tot den prijs [61] der roepinge Godts / [62] die van boven is [63] in Christo Jesu.

15 So vele dan als wy [64] volmaeckt zijn / laet ons [65] dit gevoelen: ende indien ghy [66] yet andersins gevoelt / oock [67] dat sal u Godt openbaren.

16 Doch [68] daer wy toe gecomen zijn / laet ons [daer in] [p] na [69] den selven regel wandelen / [q] laet ons het selve gevoelen.

17 Weest [70] mede [r] [71] mijne navolgers / broeders / ende merckt op de gene die [72] alsoo wandelen / gelijck ghy ons [s] tot een voor-beeldt hebt.

18 [t] Want [73] vele wandelen [anders]: van de welcke ick u [74] dickmael geseght hebbe / ende [75] nu oock [76] weenende segge / dat'se [77] vyanden des cruyces Christi zijn.

19 [78] Welcker eynde is het verderf / welcker [79] Godt is de buyck / ende [welcker] [80] heerlickheyt [81] is in hare schande / de welcke [82] aerdsche dingen [83] bedencken.

20 [v] Maer [84] onse wandel [85] is inde hemelen / [x] [86] waer uyt wy oock den Salichmaker [87] verwachten / [namelijck] den Heere Jesum Christum:

21 [y] Die ons' [88] vernedert lichaem [89] veranderen sal / op dat het selve [90] gelijck-formich worde [91] sijnen heerlicken lichame / [92] na de werckinge waer door hy oock alle dingen hem selven can onder-werpen.

38 Hier mede beschrijft hy het ware salich-maeckende / ende rechtveerdich-maeckende geloove waer in het selve bestaet / waer op het siet / ende wat het voortbrengt.
39 N. Christum.
40 Siet vs 8.
41 D. de vruchten ende weldaden die hy door sijne doodt ons verkregen hebbende / door sijne opstandinghe krachtelick toe-eygent ende toe-brenght: Namel. onse rechtveerdighmakinge voor Godt / ende de kracht om uyt den doodt der sonden op te staen. Siet Rom. 4. 25. ende 6. 3/4/ &c. ende 8. 11. 1. Petr. 4. vss. 1/2.
n Rom. 8. 17. 2. Corinth. 4. 10. 2. Tim. 2. vss. 11, 12. 1. Petr. 4. 13.
42 D. op dat ick deel hebbe aen de vruchten des lijdens Christi, namelick dat ick daer door van de straffe der sonden verlost / ende tot een nieuw leven opgeweckt werde / ende om sijnent wille geerne verdrage alle lijden / cruys / ende verdruckinge / die my om sijnent wille souden moghen overkomen.
43 Namel. den ouden mensche in my ghedoodet zijnde. Rom. 6. vss. 5/6. ende om sijnent wille den gantschen dagh gedoodet wordende. Rom. 8. 36.
44 Dese woorden en beteeckenen hier niet eenige onsekerheydt deser saecke / maer de swaerheyt om die te verkrijgen / om daer mede den lust ende vlijt op te scherpen. Ende is de sin / daer nae vlijtelick trachtende of ick eenighsins / &c.
45 Namel. de salige opstandinge der rechtveerdige / ende daer door tot de eeuwige heerlickheydt ende geluckfaligheydt. Luc. 14. 14. Joan. 6. vss. 39/40/44/54. Daerom de geloovige ende rechtveerdige alleen genaemt worden kinderen der opstandinghe. Luc. 20. 36. Niet dat de godtloose oock niet en sullen opstaen. Dan. 12. 2. Actor. 24. 15. maer hare opstandinge sal zijn ter verdoemenisse. Joan. 5. vs. 29. ende over sulcks meer een val als een opstandinghe.
46 Namel. de volmaecktheydt der weder-geboorte in desen leven.
47 Namel. in weder-geboorte.
48 Gr. ick vervolge. Namel. met groote lust ende vlijt.
49 Daer mede hy niet en wil seggen dat hy onseker is of hy het verkrijgen sal / maer aenwijst de swaerheydt van de sake ende sijnen yver daer nae / gelijck in het voorgaende vs.
50 D. om welcke te verkrijgen.
51 D. van Christo gelijck als gegrepen ende gevangen / als ick sijne kercke vervolgende / ende gelijck als in het verderf loopende / op den wegh nae Damascum van hem aengegrepen ende tot hem bekeert ben. Actor. 9. cap. Siet diergelijck 1. Cor. 13. 12.
52 D. ick en laet my dat niet voorstaen / gelijck sommige souden mogen dencken / om dat ick soo seer roeme van de gemeynschap met Christo ende sijne weldaden.
53 Namel. als het voornaemste daer in ick my met alle vlijt oeffene. Psal. 27. 4. Luc. 10. 42.
54 D. niet te vreden zijnde met het gene van my goets soude mogen gedaen zijn voor desen.
55 D. dat voor by is / waer mede verstaen wordt het gene hy tot noch toe gedaen heeft / oock nu bekeert zijnde tot Christum. Een gelijckenisse genomen van de gene die in een loop-baen alreede verre geloopen zijn / ende de afgeloopene plaetse achter haer laten. Siet 1. Corinth. 9. 24.
56 Ofte / uytstreeckende, ghelijck de loopers haer hooft / hals / armen / ende lichaem voorwaerts uytstrecken om te stercker te loopen: by welcke gelijckenisse hy verklaert sijnen grooten ende neerstigen vlijt / die hy met alle macht aenwent om daer toe te geraken.
57 D. dat noch afgeloopen moet worden / om tot het eynde ofte perck te komen. Ofte / tot de beloften des Euangeliums / die ons voor zijn ghestelt om die te bekomen ende te grijpen.
o 1. Corinth. 9. 24. 2. Timoth. 4. 7.
58 Gr. vervolge. gelijck vs. 12.
59 D. nae het perck aen het eynde der loop-baene gestelt / nae welcke de loopers met strijdt loopen om die eerst te grijpen / ende alsoo den prijs te gewinnen.
60 Gr. brabeion. waer door verstaen wordt een kroone ofte andere vereeringe die gegeven wierdt den genen die in de loop-baen gewonnen hadde. Ende verstaet de Apostel daer door de eeuwige salicheydt / die hy noemt een kroone der gerechtigheydt. 2. Timoth. 4. 8.
61 D. die gegeven sal worden den genen / die Godt krachtelick heeft geroepen tot de gemeynschap der salicheydt / ende die dese roepinge gehoorsaem zijn / ende volgens dien tot den eynde toe dese loop-baen stantvastelick uytloopen.
62 D. die ons van Godt uyt den hemel gewordt / ende ons tot de hemelsche geluckfalicheyt noodight ende brenght.
63 D. die door de verdiensten Christi alleen te verkrijgen is / ende die om de selve / ende door hem ons gegeven wort.
64 Door dit woordt en verstaet de Apostel niet de gene die in de onderhoudinge der Wet geheel souden volmaeckt zijn / want dat heeft hy te voren van hem selven ontkent / vss. 12/13. maer de gene die de hooft-stucken der Christelicke Religie wel ende grondelick verstaen / ende daer in ghelijck als tot vol-wassenen ouderdom ghekomen zijn. Ephes. 4. 13. tegen de welcke gestelt worden de gene die noch als kinderen zijn in kennisse. Siet 1. Corinth. 2. 6. ende 3. 1. Hebr. 5. vss. 13/14.
65 Namel. dat van my hier te voren geleert is: Namel. van de rechtveerdighmakinge des menschen voor Godt / vs. 9. ende van onse onvolmaecktheyt in dit leven vs. 12. ende diergelijcke.
66 Namel. in saecken van minder gewichte.
67 N. doende u metter tijdt in kennisse toenemen ende op-wassen / midts dat ghy u leersaem aenstelt / ende de middelen daer toe neerstelick gebruyckt. Dit seght hy niet van heymelicke openbaringen buyten het woordt Godts / maer van de ordinarise openbaringen ofte bekentmaeckingen / die hy doet door de predicatien sijnes woordts / vergeselschapt met de verlichtinge sijnes Gheests. Ende wordt dit geseght voornamelick tot troost van de swacke / die noch niet recht en konden verstaen dat de Wet der Ceremonien geheel was afgedaen: dat namelick Godt haer metter tijt dat selve oock soude geven te verstaen. Siet hier van oock Rom. capit. 14.
68 D. in die stucken der leere tot welcker verstant wy door de genade Godts zijn gebracht.
p Gal. 6. 16.
69 D. na de kennisse die wy daer van hebben uyt Godes woordt / 't welck als een regel ofte richt-snoer is / waer nae wy ons geloove ende wandel moeten richten.
q Rom. 12. 16. en 15. 5. 1. Cor. 1. 10. Phil. 2. 2. 1. Pet. 3. 8.
70 Ofte / te samen. te gelijck.
r 1. Cor. 4. 16. ende 11. 1. 1. Thes. 1. 6.
71 N. in gevoelen / en in wandel. siet 1. Cor. 11. 1.
72 N. als ick wandele: gelijck in 't volgende verklaert wort.
s 2. Thes. 3. 9. 1. Pet. 5. 3.
t Rom. 16. 17.
73 N. van de Leeraers / die het woordt prediken / ende wandelen in hare beroepinge niet gelijck wy doen.
74 N. als ick by u was / u lieden voor de selve in mijne predicatien waerschouwende.
75 N. door dit mijn schrijven.
76 D. met droefheyt des herten / ontstaende daer uyt / dat dese lieden met hare valsche leere ende ongeregelt leven de Gemeynte verleyden ende verstooren / ende haer selven het verderf over den hals halen.
77 D. toonende dat'se vyanden zijn van de leere waer door geleert wordt dat de menschen niet door de onderhoudinghe van de Wet / maer door de eenighe offerande Christi aen het cruyce gheschiet / salich worden. 1. Cor. 1. vss. 23/24. ende 2. 2.
78 D. die eyndelick van Godt met de eeuwighe verdoemenisse sullen ghestraft worden. Apocal. cap. 19. vss. 20/21. siet oock cap. 1. 28.
79 D. die in plaetse van Godt te dienen / en sijn eere te verbreyden / anders niet en soecken dan een lecker ende gemackelick leven te leyden / ende haren buyck / als of het haren Godt ware / te dienen.
80 D. eere diese by de menschen soecken / ende waer op sy roemen.
81 D. soecken hare eere in het gene dat haer schandelick is / dat is / sal haer gedyen tot tijdlicke ende eeuwige schande. Ofte / tot hare schande.
82 D. tijdtlicken wellust ende gemack.
83 Ofte / bevroeden, dat is / met de sinnen ende verstant natrachten.
v Hebr. 13. 14.
84 Ofte / burgerschap. dat is / burgerlicke verkeeringe / ende wijse van leven der rechte Christenen. Siet cap. 1. 27.
85 D. is soodanigh dat de selve altijdt trachten / niet nae aerdtsche dingen / maer nae hemelsche / ende nae de heerlickheydt die in de hemelen is wegh-geleght. Siet Coloss. 3. vss. 1/2.
x 1. Corinth. 1. 7. 1. Thess. 1. 10. Tit. 2. 13.
86 Gr. uyt welcke, Namel. plaetse der hemelen. Siet diergelijcke Mat. 2. 9.
87 Namel. om te komen oordeelen de levende ende de doode. Actor. 1. vs. 11.
y 1. Cor. 15. 51. Col. 3. 4. 1. Ioan. 3. 2.
88 Gr. het lichaem onser vernederinge. Ofte / ons lichaem der vernederinge. D. dit ons sterflick ende verderflick lichaem.
89 Het Grieckx woordt beteeckent in gedaente ofte hoedanigheydt veranderen. Siet 1. Corinth. 15. 52 / &c.
90 Namel. in onverderflickheydt / onsterflickheydt / ende andere geestelicke eygenschappen. Siet 1. Corinth. 15. vss. 48/49.
91 Gr. den lichame sijner heerlickheydt. Ofte / sijn lichaem der heerlickheydt. Namel. het welck hy nae sijne opstandinge / ende nu noch in den hemel heeft.
92 D. nae sijne Godtlicke ende almogende kracht / waer door hy alles vermach / ende der halven oock de opweckinge ende veranderinge onser lichamen te wege kan brengen.

Het iiij. Capittel.

1 D'Apostel vermaent de Philippensen tot stantvasticheyt in het geloove. 2 ende twee vrouwen onder haer tot eenicheyt. 4 voorders tot Christelicke blydschap. 5 bescheydenheyt. 6 gerustheyt des gemoets. 8 ende tot verscheydene andere Christelicke deughden. 10 Daer na bedanckt hy de Philippensen van het onderhoudt 't welck sy hem door Epaphroditum gesonden hadden: 11 dat hy sulcks niet uyt gierichheyt hadde genoten / alsoo hy geleert hadde gebreck te lijden. 14 Dat sy daer aen wel hadden gedaen / ende meer als alle de andere Gemeynten. 18 Dat hy 't wel hadde van Epaphrodito ontfangen. 19 ende dat Godt het soude vergelden. 20 Eyndelick besluyt hy desen brief met lof-seggingе tot Godt / ende gewoonlicke groetenissen / ende wenschingen.

1 [1] SO dan / mijne geliefde ende [2] zeer gewenschte broeders / [3] mijne blijdschap [a] [4] ende croone / [5] staet [6] alsoo [7] inden Heere / geliefde.

2 Ick vermane [8] Euodiam / ende ick vermane Syntychen / dat sy [9] eens gesint zijn [10] in den Heere.

3 Ende ick bidde oock u / [11] ghy [mijn] oprechte [12] mede-gesel / zijt [13] dese [vrouwen] [14] behulpigh / die met my [15] gestreden hebben in den Euangelio / [16] oock met Clemens / ende de andere mijne [17] mede-arbey-

1 N. dewijle onse burgerlicke verkeeringhe in de hemelen is / ende aldaer sulck eene heerlickheyt nae lichaem ende ziele van Christo ons bereydt is: ghelijck in het laetste van het voorgaende cap. verklaert wordt / waer op dese woorden sien.
2 Gr. seer begeerde. D. die ick met groote begeerte ende genegentheyt des herten beminne / ende na welcke ick seer verlange. Siet cap. 1. 8.
3 D. die my oorsaecke gevet / dat ick my over u geloove ende Christelicken wandel verblijde ende verheuge.
a 1. Thes. 2. 19.
4 D. een eere ende cieraet van mijnen dienst / door welcken ghy tot Christum bekeert zijt. Alsoo wordt een deughtsame vrouwe genaemt een kroone haers mans. Prov. 12. 4. ende godtsalige kinderen een kroone harer ouderen. Prov. 17. 6. Siet 1. Thes. 2. 19. Apocal. 3. 11.
5 Dat is / blijft stantvastich. Een gelijckenisse ghenomen van kryghs-luyden / die in den strijdt niet en wijcken / noch en vluchten / maer staende blijven. Siet 1. Corinth. 16. 13. Galat. 5. 1. Ephes. 6. 11. Coloss. 4. 12. 2. Thess. 2. 15.
6 Namel. gelijck ghy tot noch toe gedaen hebt. Ofte / gelijck ick u nu onder wesen hebbe.
7 Dat is / in het geloove ende gehoorsaemheydt des Heeren Christi. Ofte / door de kracht des Heeren.
8 Dese twee vrouwen / gelijck uyt het volgende vs blijckt / waren lidtmaten van de Gemeynte der Philippensen / ende hadden veel goets gedaen tot voorderinge des Euangeliums / doch onder haer was eenigh misverstant ende twist geresen / die de Gemeynte ergerlick ende schadelick was.
9 Namel. niet alleen aengaende de leere / maer oock aengaende de toe-genegentheydt des gemoets. Siet capit. 2. 2. ende 3. 16.
10 D. met een soodanige heylige eenicheydt die de Heere ons beveelt / ende die hem aengenaem is.
11 Siet van dit woordt cap. 2. 20. ende 1. Timot. 1. 2. Tit. 1. 3.
12 Ofte / jock-genoot. Het Grieckx woordt beteeckent yemandt die een jock t'samen treckt met een ander. Waer door niet verstaen en wordt de huysvrouwe van Paulus / gelijck sommige hebben gemeent: want het is seker dat Paulus niet getrouwt en was als hy den eersten brief schreef tot den Corinthen / gelijck blijckt 1. Corinth. 7. 7. ende men leest nerghens / noch het is oock niet geloofflick / dat hy daer nae getrouwt is. Oock en lijdt de Grieckische tale niet wel dat dit van een vrouwe soude geseght worden. Maer hier door wordt verstaen yemandt van de Leeraers in de Gemeynte der Philippensen / die het jock des dienstes des Euangeliums getrouwelick met den Apostel ghedragen ende getrocken heeft / ghelijck hy soodanighen elders noemt sijnen mede-strijder. Philip. 2. vs 25. Philem. vs. 2. Een ghelijckenisse van twee Ossen die te samen een jock trecken. Siet 2. Corinth. 6. 14.
13 Naemel. die terstont genoemt zijn.
14 Namel. om haer weder tot eenicheyt te brengen.
15 Dit moet verstaen worden / niet dat sy het Euangelium met Paulo opentlick gepredickt hebben / want dat verbiedt de Apostel den vrouwen / 1. Corinth. 14. vss. 34/35. ende 1. Tim. 2. 12. maer dat'se in het bysonder / om de belijdenisse van de Leere des Euangeliums / veel tegenspoets ende verdruckingen stantvastelick hebben uytgestaen. De Apostel gebruyckt hier een gelijckenisse genomen van de gene die om prijs streden. Siet 2. Timoth. 2. 5. Hebr. 10. 32.
16 Dit kan gevoeght worden / ofte met het woordt behulpich, ofte met het woordt gestreden. Of dese Clemens daer nae een opsiender der Kercke van Roomen is geweest / is onseker.
17 N. in het werck van den dienst des Euangeliums. Siet Rom. 16. vss. 3/9/21. Phil. 2. 25. Phil. vss. 1/24.

ders /

ders / [18] welcker namen [b] [19] zÿn [20] in het boeck des levens.

4 [c] [21] Verblÿdt u in den Heere [22] alle tÿdt: wederom segge ick / Verblÿdt u.

5 Uwe [23] bescheydenheyt zy alle menschen bekent. [d] [24] De Heere is na by.

6 [e] Weest in geen dinck [25] besorght: maer laet [26] uwe begeerten in alles / door bidden ende smeecken / met danck-segginge [27] bekent worden by Godt.

7 [f] Ende [28] de vrede Godts / [29] die alle verstant te boven gaet / sal uwe herten ende uwe [30] sinnen [31] bewaren in Christo Jesu.

8 Voorts / broeders / al wat waerachtigh is / [g] [32] al wat eerlick is / al wat rechtveerdich is / al wat [h] [33] reyn is / al wat [34] lieflick is / al wat [35] wel luydt / so daer eenige deught is / ende so daer eenigen lof is / dat selve [36] bedenckt.

9 [37] Het gene ghy oock geleert / ende ontfangen / ende gehoort / ende in my gesien hebt van my / dat doet: ende [38] de Godt des vredes [39] sal met u zÿn.

10 Ende ick ben grootelicks verblÿdt geweest [40] in den Heere / dat ghy nu eenmael wederom [41] verwackert zÿt [i] om [42] aen my te gedencken: waer aen ghy oock [43] gedacht hebt / maer ghy en hebt [44] de gelegenheyt niet gehadt.

11 Niet dat ick [dit] segge [45] van wegen gebreck: want ick [46] [k] hebbe geleert [47] vergenoeght te zÿn [48] in't gene ick ben.

12 Ende [49] ick weet [50] [l] vernedert te worden / ick weet oock [51] overvloedt te hebben: allesins ende in allen ben ick [52] onderwesen / beyde versadight te zÿn / ende honger te lÿden / beyde overvloedt te hebben / ende gebreck te lÿden.

13 [53] Ick vermagh [54] alle dingen door Christum die my [55] cracht geeft.

14 Nochtans hebt ghy wel gedaen / dat ghy [56] met mÿne verdruckinge [57] gemeynschap gehadt hebt.

15 [m] Ende oock ghy Philippensen weter / dat [58] in het begin des Euangeliums / doe ick van Macedonien vertrocken ben / geene Gemeynte [59] my [yet] mede-gedeelt heeft [60] tot rekeninge van uytgeef ende ontfanck / dan ghy alleen.

16 Want oock [61] in Thessalonica hebt ghy my eenmael ende andermael gesonden tot nootdruft.

17 Niet dat ick de gave [62] soecke / maer ick soecke [63] de vrucht die overvloedigh is [64] tot uwe rekeninge.

18 Maer ick hebbe [65] alles ontfangen / ende [66] ick hebbe overvloedt: ick ben [67] vervult geworden / als ick van Epaphrodito ontfangen hebbe / dat van u [gesonden was, [n] als] [68] eenen wel-rieckenden reuck / een aengename offerande / Gode wel-behagelick.

19 Doch [69] mÿn Godt sal [70] na sÿnen rÿckdom [71] vervullen [72] alle uwen nooddruft / [73] in heerlickheyt [74] door Christum Jesum.

20 Onsen Godt nu [75] ende Vader zy de heerlickheydt [76] in alle eeuwicheyt. Amen.

21 Groetet alle heylige in Christo Jesu. U groeten de broeders die [77] met my zÿn.

22 Alle de heylige groeten u / ende meest die [78] van het huys des Keysers zÿn.

23 [79] De genade onses Heeren Jesu Christi zy met u allen. Amen.

Aen de Philippensen gheschreven van Roomen [ende gesonden] door Epaphroditum.

18 Dit spreeckt de Apostel van dese sÿne mede-arbeyders nae het oordeel der liefde. 1. Corinth. 13. 7.
b Exod. 32. 32. Psal 69. 29. Apoc. 3. 5. ende 20. 12. ende 21. 27.
19 N. geschreven / een gelÿckenisse ghenomẽ van de inschrÿvinge der burgeren / ofte der soldaten / in een register / om de selve te kennen / ende voor rechte burgers ofte soldaten te houden.
20 D. in het register der uytverkorene ten eeuwigen leven / waer door Godts besluyt der eeuwighe verkiesinge verstaen wordt. Siet Exod. 32. vers. 32 / 33. Luc. 10. 20. Apoc. 3. 5. ende 17. 8. ende 20. vers. 12 / 15.
c 1. Thes. 5. 16.
21 Siet Rom. 12. v. 12. 2. Cor. 13. 11. Phil. 3. 1.
22 N. niet alleen in tÿdt van voorspoet / maer oock van tegenspoet ende verdruckinge / alsoo deselve den Christenen saligh zÿn. Jac. 1. 2. Siet cap. 2. vers. 17 / 18.
23 Ofte / billickheydt, redelickheydt, welcke een bysondere / treflicke / ende noodige deucht is / als yemandt niet en blÿft staen op het uyterste recht / maer sÿnen naeste om vrede ende stichtinge wille toe geeft / ende gelÿck als wÿckt / so veel Godts woordt ende een goede conscientie kan verdragen. Siet Rom. 15. v. 1 / 2. 1. Cor. 9. 19. 2. Tim. 2. 24. Tit. 3. 2. d 1. Cor. 10. 11. Hebr. 10. 25.
24 D. is over al by ons / ende hoort ende siet alle onse woorden ende doen. Ofte / is nae by met sÿne toekomste om te oordeelen / wanneer wy van alle onse woorden ende doen sullen moeten rekenschap geven. Jac. 5. 9. e Psal. 55. 23. Matth. 6. 25. 1. Tim. 6. 8, 17. 1. Petr. 5. 7. 25 N. met anghstige bekommernisse / voort-komende uyt mistrouwen van Godts voorsienicheyt. Matth. 6, 25. Anders zÿn de geloovige oock schuldich voor de hare te sorgen. 1. Timoth. 5. 8. 26 D. de saecken die ghy begeert ende versoeckt. 27 Dit wordt menschelicker wÿse gesproken: want andersins weet Godt van hem selven alle onsen noodt ende ghebreck beter als wy selve. Siet Matth. 6. 32. f Ioan. 14. 27. Rom. 5. 1. Ephes. 2. 14. 28 Siet van desen vrede Rom. 5. 1. ende 14. 17. 29 D. die een soo groot ende uytnemende goet is / dat het van geen menschelick verstant en kan begrepen / veel weyniger met menschelicke tongen uytgesproken worden. 30 Ofte / uwe gedachten. 31 Het Grieck woort beteeckent met wacht ofte besettinge tegen de vyanden yet bewaren. Siet 1. Petr. 1. 5. g Rom. 13. 13. 32 Ofte / destich, statich. h 1. Thes. 4. vers. 3, 4, 5. 33 Ofte / kuysch. 34 Ofte / vriendelick. 35 Ofte / van goet geruchte is, daer men wel van spreeckt. 36 N. om dat met een ernstigh voornemen ende vlÿt voor te stellen ende te betrachten. 37 Hier verklaert de Apostel breeder het gene hy te voren in 't gemeyn vermaent hadde / dat 'se hem souden nae volghen cap. 3. 17. 38 Siet Rom. 15. 33. ende 16. 20. 2. Corinth. 13. 11. 1. Thess. 5. 23. 39 N. met sÿne genadige tegenwoordigheyt / bystant / ende zegen. 40 Siet vs 4. 41 Gr. wederom groeyende, ofte spruytende geworden zijt. Een gelÿckenisse genomen van de boomen / die des winters schÿnen verstorven te zÿn / ende tegen den somer wederom uytspruyten ende groen worden. i 2. Corinth. 11. 9. 42 D. aen mÿnen nootdruft in dese banden. Ofte / voor my te sorgen. 43 Namel. voor desen / hoe wel ghy het niet en hebt gesonden. 44 N. om de gifte bequamelick aen my over te senden. 45 D. als of ick gebreck hadde moeten lÿden / ofte niet en konde lÿden. 46 N. soo uyt Godts woordt / als door de ervarentheyt ende oeffeninge. k 1. Tim. 6. 6. 47 D. te vreden ende wel gerust te zÿn. Siet van dese deucht 1. Timoth. 6. 6. Hebr. 13. 5. 48 D. met die dingen die ick hebbe / al zÿn 'se weynich ende sober. Ofte / in den staet daer in ick ben. 49 D. ick hebbe geleert / gelÿck te voren. 50 N. door armoede ende gebreck: ende daer in te vreden te zÿn. l 1. Corinth. 4. 11. 2. Corinth. 11. 27. 51 D. overvloedt van onderhoudt hebbende / dien recht te ghebruycken. 52 De Apostel ghebruyckt hier een Griecks woordt het welck eygentlick beteeckent onderricht te worden in de verborgentheden van eenige religie / die alle man niet en waren geopenbaert: ende wil daer mede te kennen geven / dat hy dese saecke ten vollen verstaet ende geleert heeft.

53 Dit doet hy daer by / op dat hy dese deughd niet en schÿne hem selven ende sÿne krachten toe te schrÿven.
54 N. alle de voorseyde ende diergelÿcke dingen.
55 N. door de genade ende wercken sÿnes heyligen Geests / sonder welcke wy niet goets en konnen dencken noch doen. Joan. 15. 5. 2. Cor. 3. 5. Phil. 1. 29. ende 2. 13.
56 N. die ick hier lÿde in banden / gebreck ende armoede.
57 D. de selve u hebt laten ter herten gaen / als of 'se u selve aenginck. Hebr. 13. 3. Ofte / hebt oock aen my mededeelinge gedaen in de selve.
m 2. Corinth. 11. 9.
58 D. van dien tÿt af dat ick onder u het Euangelium eerstmael gepredickt hebbe.
59 Ofte / met my gemeynschap gehadt en heeft in rekeninge, &c. N. 't zy tot mÿn behoef / ofte om aen andere arme Gemeynten te behandigen.
60 Een gelÿckenisse van getrouwe rentmeesters ofte coopluyden / die neerstelick opteeckenen in hare reken-boecken wat ende van wien sy yet ontfangẽ / wat sy uytgeven / ende waer toe sulcks besteedt is / om goede rekenschap te houden ende te connen geven.
61 Siet van dese stadt ende des Apostels verblÿf in de selve Actor. cap. 17.
62 D. dat het my soo seer soude te doen zÿn om uwe gaven die ghy my gesonden hebt.

63 D. dat uw' geloove door sulcke vruchten overvloedelick betoont worde. Ofte / dat ghy de vrucht ende vergeldinge van dese uwe mildadicheyt rÿckelick mooght verkrÿgen.
64 D. op dat ick gelÿck als in mÿn reken-boeck mach aenteeckenen sulcks van u ontfangen te hebben. Hy siet hier oock op de voorgaende gelÿckenisse. 65 N. dat ghy my gesonden hebt: gelÿck daer nae verklaert wordt. 66 D. meer als genoech tot mÿn onderhoudt / soo dat ghy niet meer en behoeft te senden / gelÿck oock de volgende woorden ick ben, &c. het selve oock te kennen geven. 67 D. hebbe genoech ende overvloedt. n Hebr. 13. 16. 68 Gr. als eenen reuck der welrieckentheyt. De Apostel siet hier op de danck-offeren des Ouden Testaments / die voor-beelden waren van onse gheestelicke danck-offeren in den Nieuwen Testamente / waer onder mede zÿn de wercken der weldadigheyt tegen de Dienaren des woordts / ende de arme / die hy verklaert met dese beschrÿvinge den Heere seer aenghenaem te zÿn / om haer daer toe meer ende meer te verwecken. Siet Hebr. 13. 16. 69 Namel. in wien ick geloove / ende wien ick diene in sÿne Gemeynte. 70 Namel. alsoo alle de goederen deser werelt hem toe behooren. Psal. 24. 1. 1. Corinth. 10. 26. Ofte / nae den rÿckdom sÿner goetdadigheyt. Ephes. 2. 4. 71 D. u overvloedelick geven. 72 D. al wat ghy van noode ende van doen hebt tot uwe onderhoudinge. 73 D. seer heerlick ende mildadelick. 74 Gr. in Christo Iesu. 75 D. die onse Vader is door Christum geworden / ende wy sÿne kinderen / tot welcke hy vaderlick gesint is / ende die hy vaderlick sal versorgen. Matth. 6, 32. Joan. 20. 17. 76 Gr. tot de eeuwen der eeuwen. 77 N. hier tot Roomen. 78 Gr. uyt. D. eenighe die in het hof van den Keyser Nero hem dienen / ende van sÿn huysgesin zÿn. Siet cap. 1. 13. 79 Siet Gal. 6, 18.

Eynde van den Sendt-brief Pauli *aen de Philippensen.*

De Sendt-brief des Apostels PAULI Aen de COLOSSENSEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

ALSOO de Colossensen door den dienst van eenige trouwe Leeraers, ende insonderheyt van *Epaphras* het Euangelium CHRISTI hadden aengenomen, soo zijnder andere in die Gemeynte, ende in eenige naest-gelegene, namelick van Laodicea ende Hierapolis, Capit. 4. vers 13. in-gekomen, die de eenvoudigheyt der Leere des Euangeliums met leeringen der Griecksscher Philosophie, ende met eenige ceremoniale onderhoudingen der VVet hebben soecken te vermengen. VVaer over den Apostel *Paulus*, nu tot Roomen gevangen, ende van denselven *Epaphras* gewaerschouwt zijnde (gelijck af te nemen is uyt het 8 vers van 't eerste ende het 12 vers van 't 4 Capit.) heeft goet gevonden desen brief aen haer te schrijven, ende *Tychicum* ende *Onesimum* tot haer te senden, om haer van alles te onderrichten, ende in de aengenomene Leere tegen alle dwalingen te stercken. In welcken brief nae de in-leydinghe, die duert tot het 12 vers van 't eerste Capit. d'Apostel met eenen seer verhevenen stijl de voorneemste leer-stucken des Euangeliums kortelijck voorstelt, insonderheyt belangende de voortreffelickheyt van den persoon, ampt, ende weldaden CHRISTI, ende betuyght dat in hem alleen alle volmaecktheydt is te vinden, 't welck hy doet tot het 23 vers van het eerste Capit. Van daer voort tot het eynde van 't Capit. vermaent hy haer in dese Leere stantvastigh te blijven, ende verklaert dat hy daerom oock de verdruckingen CHRISTI lijdt, ende dat hy van CHRISTO een Apostel tot verkondinghe van dese verborgentheyt is geroepen. In 't tweede Capit. waerschouwt hy haer tegen de voorgemelde dwalingen soo van de Platonische Philosophie in het aenroepen der Engelen, als vande onderhoudinge der Besnijdenisse ende onderscheyt van dagen ende spijsen, tot het eynde van 't cap. Daer nae in 't derde Capit. begint hy haer te vermanen tot eenen Christelicken wandel: welcke vermaninge duert tot het seste vers van 't 4 Capit. ende voor eerst vermaent hy haer in 't gemeyn tot af-leggen des ouden mensches met alle sijne ondeughden, ende tot aendoen des nieuwen mensches met alle sijne geestelicke deughden, 't welck hy doet van 't begin tot het 17 vers van 't 3 Capit. ende komt daer nae tot de vermaningen van besondere plichten, namelick van vrouwen ende mannen, inden houwelicken staet, van kinderen ende vaders, ende van dienstknechten ende heeren, tot het 2 vers van 't 4 Cap. In 't 2 vers van 't 4 Cap. tot het 7 vers vermaent hy haer tot bidden, ende dat oock voor hem, mitsgaders om voorsichtelick te wandelen onder de gene die buyten zijn. Also dat desen brief tot hier toe by-nae eenen selven inhoudt heeft met den brief tot den Epheseren: dan dat de selve leeringen hier wat meer worden ingetrocken. Van het 7 vers tot het eynde van 't Capit. besluyt hy den brief, eerst met eene verklaringe dat hy *Tychicum* ende *Onesimum* tot haer sendt om haer van sijne saken nader te onderrichten, tot het 9 vers, daer nae met verscheyden groeten over ende weder, tot het 16 vers, ende eyndelinge met eene vermaninge dat sy desen brief oock dien van Laodicea souden laten lesen, ende dat *Archippus* in sijnen dienst getrouw zy, ende dat sy sijner banden souden gedencken.

Het Eerste Capittel.

1 Na het gewoonlick opschrift des briefs, 3 danckt Paulus Godt, dat de Colossensen het geloove in Christum hebben aen-genomen. 5 door de Predicatie des Euangeliums, die nu in de geheele werelt vruchten voort-bracht. 7 gelijck oock onder haer geschiedde na het getuygenisse Epaphre hares trouwen leeraers. 9 Bidt Godt dat sy in alle Christelicke deughden meer ende meer worden bekrachtight. 12 Komt daer na tot de verhandelinge der leere, ende verklaert hoe sy uyt de macht der duysternisse door het bloet Christi sijn verlost. 15 welckers persoon hy beschrijft, Namel. dat hy is het beeldt des onsienlicken Godts. 16 dat alle dingen door hem sijn geschapen. 18 dat hy is het hooft der gemeynte. 20 dat door het bloet sijns cruyces alles is versoent dat inden hemel ende op aerden is. 23 Vermaent haer in dit geloove te volherden. 24 waerom hy het lijden Christi oock voor haer vervult. 25 overmits hy is geroepen om onder de Heydenen dese verborgentheydt te verkondigen. 28 ende alle menschen in Christo alleen volmaeckt te stellē, na de werckinge Godts in hem.

1 [1] PAULUS een Apostel Jesu Christi, door den wille Godts, ende Timotheus de broeder,

2 Den Heyligen ende geloovighen broederen in Christo, die te [2] Colossen zijn: [a] Genade zy u ende vrede van Godt onsen Vader, ende den Heere Jesu Christo.

3 [3] [b] Wy dancken den Godt ende Vader onses Heeren Jesu Christi, altijt voor u biddende:

4 Also wy van [4] uw' geloove in Christo Jesu gehoort hebben, ende van de liefde die [ghy hebt] tot alle heyligen:

5 Om [5] de hope [c] die u [6] wech geleght is in de hemelen, van welcke ghy te voren gehoort hebt, [7] door het woort der waerheyt [namelick] des Euangeliums:

6 Het welck tot u gekomen is, gelijck oock [8] inde geheele werelt: [d] eñ [9] het brengt vruchten voort, gelijck oock [10] onder u, van dien dagh af dat ghy gehoort hebt, ende de genade Godts [11] in waerheyt bekent hebt:

7 Gelijck ghy oock geleert hebt van [e] Epaphra onsen geliefden mede-dienstknecht, de welcke een getrouw dienaer Christi is [12] voor u:

8 Die ons oock verklaert heeft uwe liefde [13] in den Geest.

9 [f] Daerom oock wy, van dien dagh af dat wy het gehoort hebben, [14] niet op en houden voor u te bidden, ende te begeeren [g] dat ghy mooght vervult worden met de kennisse van [15] sijnen wille, [16] in alle wijsheyt ende geestelick verstandt:

1 Van dit gheheel op-schrift siet de aenteeck. op de andere Sendt-brieven, ende voornamelick, Eph. 1. vss. 1, 2.
2 Dit was een voornemen stadt in Phrygien, niet verre van Hierapolis ende Laodicea: gelijck te sien is cap. 4. 13, 16. daer den Apostel selve noyt en was gheweest cap. 2. 1. hoe wel hy in Pamphilien, een landtschap niet verre van daer gelegen, het Euangelium meermaels gepredickt hadde: vā waer 't schijnt dat hy Epaphram eñ eenige andere derwaerts gesonden heeft, siet Act. 13. 13. ende 14. 24.
a Rom. 1. 7. Gal. 1. 3. Ephes. 1. 2. 1. Pet. 1. 2.
3 Siet van dese benaminge Godts, 1. Cor. 15. 24. Ephes. 1. 3.
b Ephes. 1. 15. Phil. 1. 3. 1. Thes. 1. 2. 2. Thes. 1. 3.
4 D. de belijdenisse uwes geloofs van Christo Iesu, op welcken het ware geloove bysonderlick siet, om door hem bergebinge der sonden, ende de saligheyt te verkrijgen, Actor. 10. 43. Rom. 3. vss. 24, 25, &c.

5 De eeuwighe saligheydt die wy hier hopen, ende hier namaels in den hemel ghenieten sullen. Rom. 8. 24. Ephes. 1. 18.
c 1. Petr. 1. 4.
6 Dat is, bewaert wort, gelijck Petrus spreeckt, 1. Petr. 1. vs. 4. om te sijner tijdt aldaer te ontfangen.
7 *Gr.* in het woordt. Ephes. 1. 13.
8 D. onder alle de volcken der wereldt, gelijck hier na vs. 23 verklaert wort. Siet oock Rom. 10. 18.
d Marc. 4. 8. Ioan 15. 16.
9 Namel. des waren geloofs, ende die de ware bekeeringe betamelick zijn. Siet Matth. 3. 8. ende 13. 23. als oock Ies. 55. 10.
10 *Gr.* in u.
11 D. waerlick ende oprechtelick, ghelijck Actor. 10. 34. het welck van den Colossensen verstaen wordt, die oprechtelick ende sonder geveynstheydt de waerheydt des Euangeliums hebben bekent: ofte van de gene die haer het selve eerst hebben gepredickt, welcke het haer oprechtelick ende sonder vermenginge van menschelicke leeringen hebben voorgestelt, gelijck hy terstont van Epaphra getuygt.
e Col. 4. 12. Philem. vs. 23.
12 D. u ten goede ende tot uwer saligheyt.
13 Ofte, door den Geest, dat is, die door den Heyligen Geest in u gewrocht is, ende uyt een geestlick gemoet ende oorsaecke voortkomt: het welck de Apostel daer by doet om dese liefde te onderscheyden van wereltsche liefde, die uyt wereldtsche oorsaecken haren oorspronck heeft. Siet Rom. 14. 17. ende Ephes. 6. 18.
f Ephes. 1. 15.
14 D. soo menichmael als wy bidden, oock voor u te bidden.
g 1. Corinth. 1. 5.
15 Dat is, Godts wille inden Euangelio geopenbaert, van welcken hy vs. 6. gesproken hadde.
16 Dese twee gaven worden alsoo onderscheyden, dat wijsheydt is eygentlick het begrijp der geestelicke verborgentheden ende leeringen ons in den Euangelio geopenbaert: maer het verstant de bequaemheyt om de ware leere des Euangeliums wel te konnen onderscheyden van menschelicke byvoeghselen, ende deselve tot stichtinge ende vertroostinge te konnen aenleggen, gelijck den Apostel hier nae oock beyde dese dingen voorstelt.

10 [h] Op dat ghy mooght wandelen [17] weerdichlick den Heere [18] tot alle behaechlickheydt / in alle goede wercken [i] vrucht-dragende / ende wassende inde kennisse Godts:

11 [19] Met alle kracht bekrachticht zijnde / na de sterckte sijner heerlickheyt / tot alle [20] lijdsaemheyt ende lanckmoedicheyt [21] met blijdschap:

12 [22] Danckende den Vader / die ons [23] bequaem gemaeckt heeft om [24] deel [te hebben] in de erve der heyligen [25] in het licht:

13 [k] Die ons getrocken heeft uyt [26] de macht der duysternisse / ende overgeset heeft in het Coninckrijcke [l] [27] des Soons sijner liefde /

14 [28] In den welcken wy [29] de verlossinge hebben [m] door sijn bloedt / [30] [namelick] de vergevinge der sonden.

15 [n] Dewelcke is [31] het beeldt [32] des onsienlicken Godts / [o] de [33] eerst-geboren aller creature.

16 [p] Want [34] door hem zijn alle dingen geschapen / die in de hemelen ende die op de aerde zijn / die sienlick ende die onsienlick zijn / het zy [35] throonen / het zy heerschappien / het zy Overheden / het zy Machten: alle dingen zijn door hem ende [36] tot hem geschapen:

17 Ende hy is [37] voor alle dingen / ende alle dingen [38] bestaen te samen door hem.

18 [q] Ende hy is [39] het hooft des lichaems / [namelick] der Gemeynte / hy die [40] het begin is / [r] de [41] eerst-geboren uyt den dooden / op dat hy [42] in allen de eerste soude zijn.

19 Want het is [43] [des Vaders] wel-behagen geweest / dat [s] in hem [44] alle de volheyt woonen soude:

20 [t] Ende dat hy door hem [v] vrede gemaeckt hebbende [45] door het bloedt sijns cruyces / door hem [segge ick] alle dingen versoenen soude tot hem selven / het zy de dingen [46] die op de aerde / het zy de dingen die in de hemelen zijn.

21 Ende hy heeft [47] u die [48] eertijdts vervreemt waert / [49] ende vyanden door het verstandt / [50] in de boose wercken / nu oock versoent /

22 [51] In het lichaem sijnes vleeschs / door den doot / [x] op dat hy u soude heyligh ende onberispelick ende [52] onbeschuldelick voor hem stellen:

23 [y] Indien ghy maer blijft in't geloove gefondeert ende vast / ende niet beweeght en wort van [53] de hope des Euangeliums / dat ghy gehoort hebt / het welcke gepredickt is onder [54] alle de creature die onder den hemel is: [55] van't welck ick Paulus een dienaer geworden ben:

24 [z] Die my nu verblijde in mijn [56] lijden [a] voor u / ende vervulle in mijn vleesch [57] de overblijfselen van [58] de verdruckingen Christi / [b] voor [59] sijn lichaem / 't welck is de Gemeynte:

25 Welcker dienaer ick geworden ben na [60] de bedeelinge Godts / [c] die my gegeven is aen u / om te vervullen het woort Godts:

26 [Namelijck] de verborgenheyt [61] die verborgen is geweest van [alle] eeuwen ende van [alle] geslachten / [d] maer nu geopenbaert is aen sijnen heyligen /

27 [e] Aen wien Godt heeft willen bekent maken / welcke daer zy [62] de rijckdom der heerlickheyt deser verborgentheyt onder de Heydenen / [63] welcke [64] is Christus onder u / [f] [65] de hope der heerlickheyt:

28 Den welcken wy vercondigen / vermanende een yegelick mensche / ende leerende een yegelick mensche [66] in alle wijs-

h Genes. 17. 1. 1. Corinth. 7. 20. Ephes. 4. 1. Philip. 1. 27. 1. Thess. 2. 12.
17 Dat is / ghelijck het betaemt dien die den Heere kennen / belijden / ende lief hebben. Siet diergelijck Rom. 16. vs. 2. Ephes. 4. 1.
18 D. om den Heere in alle uwen wandel te mogen behagen.
i Ioan. 15. 16.
19 D. met allerley kracht / die hy ons in onse swackheyt mede deelt / om alle dese onse vyanden te overwinnen / wanneer wy die sterckte door den geloove van hem begeeré. Siet 1. Cor. cap. 1. vs 27. ende 2. Cor. 12. 9. Iac. 1. vss. 5 / 17.
20 De lijdtsaemheyt siet op de grootte der verdruckinge / die sy lijdtsamelick verdraeght: de lanckmoedigheydt op de langhduericheydt der selve / waer door sy onder de selve niet en beswijckt / noch haer selven en wreeckt / al is sulcks somwijlen in haer macht. Siet Iesai. 30. 15. Thren. 3. 25.
21 Niet om de verdruckingen selve / die oock den geloovigen droefheydt aen doen / ende tranen uytpersen. Ioan. 16. 20. maer om de vertroostingen die sy daer in gevoelen / ende de vruchten ende beloonningen die sy daer door verkrijgen. Siet Mat. 5. 12. Actor. 5. 41. Rom. 5. 3. 2. Corinth. 1. 5 / &c. 22 Namelick / wy / van de welcke hy in het 9 vs ghesproken heeft. Ende begint den Apostel hier het tweede deel deses Sendt-briefs / bestaende in de voorstellinge van de leere der saligheyt / ende in de wederlegginge der tegenstrijdige dwalingen. 23 Namel. door sijn woordt ende Geest. 24 Ofte / deel te hebben in het lot. dat is / in het erfdeel lot te hebben / gelijck Act. 26. 18. 25 D. in het rijcke sijner genade ende heerlickheyt / het welck licht wort genaemt van wegen de ware kennisse Godts / die daer in heerscht: ende van wegen de eeuwige heerlickheyt ende klaerheyt inden hemel / die daer op volght / gestelt tegen 't rijcke der duysternisse / daer in't volgende vs van wort gesproken. k Ephes. 2. 4. 1. Thes. 2. 12. 26 Der sonde ende des eeuwigen doots / waer over de satan als een Prince der duysternisse / Ephes. 6. 12. de macht toe-geschreven wort / Hebr. 2. 14. om dat hy door afleydinge ende onkennisse van Godt ende sijnen wille / over de ongeloovige menschen heerscht. 2. Cor. 4. 3 / 4. ende haer alsoo tot den eeuwigen doot in de eeuwige duysternisse brenght. Matth. 8. 12. 2. Pet. 2. 17. Iud. vs. 6. l Mat. 3. 17. ende 17. 15. 2. Pet. 1. 17. 27 D. sijns welgeliefden Soons. Mat. 3. 17. en 17. 5. een Hebr. wijse van spreken / gelijck Psal. 15. 1. de bergh Sion / de bergh sijner heyligheyt genaemt wort. Dat is / sijnen Heyligen bergh. 28 N. Sone sijner liefde / D. Christo Iesu, welckers persoon hy daer na gaet beschrijven. 29 Gr. vrymakinge, ofte / lossinge door ransoen. Siet oock Ephes. 1. 7. m Act. 20. 28. Ephes. 1. 7. Hebr. 9. 14. 1. Pet. 1. 19. 30 Hier wort dese verlossinge / die wy in Christo Iesu hebben / naerder verklaert: ende wort de vergevinge der sonden hier / gelijck oock Luc. 1. 77. alleen uytgedruckt / niet om dat wy door de verlossinge Christi niet meer en hebben / maer om dat deselve het eerste deel is van onse verlossinge / ende de gront waer op het recht tot het eeuwige leven / ende de heylighmakinghe / mitsgaders oock het pandt des Heyligen Geests nootwendelick volght / gelijck de Apostel elders alom verklaert / voornamelick Ephes. 1. 7 / &c. waer van desen brief een kort begrijp is. Siet oock Gal. 3. 12 / &c. n 2. Cor. 4. 4. Phil. 2. 6. Hebr. 1. 3. 31 Christus wort hier alsoo genaemt so ten aensien van sijne eeuwige geboorte van den Vader / om dat hy is het uytgedruckt ende eewigh beeldt van den persoon des Vaders / eenes wesens met dē Vader. Prov. 8. 22. Mich. 5. 1. Ioan. 10. 30. Hebr. 1. 3. als oock ten aensien dat hy mensche ghewórden zijnde / Godt in hem ende door hem sijne eygenschappen / namelick sijne wijsheyt / goedigheydt / rechtveerdigheyt / ende almachtigheyt / voor onse oogen gelijck als af beeldt. Siet Ioan. 14. 9. ende 1. Timoth. 3. 16. 32 N. des Vaders / die daerom onsienlick genoemt wort / om dat sijn wesen onsienlick is / 1. Tim. 6. 16. ende om dat hy hem selven voor de oogen der menschen niet en heeft geopenbaert / ghelijck wel de Sone in sijne aengenomene menschelicke natuere heeft gedaen. Siet Ioan. 1. vss. 18 / 33. o Apoc. 3. 14. 33 Hy en seght niet de eerst-geschapen, maer eerstgeboren / het welck verstaen moet worden / van sijne Goddelicke natuere / ende eeuwige geboorte van den Vader voor alle schepselen / ende van sijne weerdigheyt boven alle schepselen / gelijck op het woordt beeldt aengeteeckent is / ende naerder blijckt Ioan. 1. 1. vergeleken met vs. 14. te meer om dat hy hier geseght wordt de eerst-geborene niet onder vele broederen, gelijck Rom. 8. 29. maer aller creature, waer door hy mercklick van alle schepselen wort onderscheyden / ende volgens dien niet als een schepsel / maer als de schepper van alles wort ingevoert / gelijck in het volgende vs breeder verklaert wort. p Genes. 1. 3. Psal. 33. 6. Ioan. 1. 3. Ephes. 3. v. 9. Hebr. 1. 2. 34 Gr. in hem. dat is / door hem als een mede-wercker des Vaders / gelijck aen't eynde van dit vs verklaert wort. Siet oock Ioan. 1. 3. ende 5. 19. 35 Dese namen worden hier den Engelen in den hemel gegeven / om dat Godt haer als Coningen / (welcken eygentlick de throonen toekomen) Princen / Overheden / ende Machtige dickmael gebruyckt in't regeren van landen ende Coninckrijcken / gelijck by Daniel / Sacharias / ende andere Propheten te sien is. Siet oock Ephes. 1. 21. ende 3. 10. 36 D. om sijnen 't wille / op dat hy een erfgenaem ende Heere soude zijn oock van alle dese. Siet Hebr. 1. v. 2. ofte / tot sijner eere / gelijck tot de eere des Vaders ende des H. Geests. Siet Ioan. 5. 23. Rom. 11. 36. 37 D. eer daer eenige dingen geschapen zijn geweest / gelijck Prov. 8. 22. Ioan. 17. 5. 38 D. alle geschapene creatueren worden in wesen / leven / ende bewegen van hem onderhouden. Siet Hebr. 1. 3. ende Ioan. 5. 17 / &c. door welcken allen de eeuwige Godtheyt des Soons / ende volgens dien de eenigheyt sijns wesens met den Vader ende den Heyligen Geest bewesen wort / alsoo daer maer een eenigh Godt is die Hemel ende aerde geschapen heeft ende onderhoudt. Siet 1. Ioan. 5. 7. q Ephes. 1. 23. ende 4. 15. ende 5. 25. 39 In de voorgaende vssen heeft hy gesproken van de uytnementheydt des persoons Christi, als des eeuwigen Soons Godts / en Scheppers ende Onderhouders van alle dingen / nu bewijst hy oock de uytnementheyt sijns persoons boven alle sijne uytverkorene leden / ten aensien dat hy als Godt ende mensche een Middelaer is geworden tusschen Godt ende de menschen: waer van het eerste is / dat hy het geestelick hooft is der Gemeynte / die sijn geestelick lichaem is / het welck van hem door sijne verdienste ende Geest alle geestelick leven ende saligheyt ontfanght. Waer van siet breeder Ephes. 1. 22. ende 4. 15 / 16.

40 D. de eerstelingh uyt den dooden / ghelijck hem Paulus noemt 1. Cor. 15. 20. ende wordt Christus alsoo ghenaemt / om dat hy niet alleen is de gene die door sijn eyghen kracht is opghestaen / ende door welckers kracht alle andere opgestaē zijn / ende hier namaels opstaen sullen / maer oock om dat hy de eerste is die tot de eeuwige heerlickheyt opgestaen is / op dat hy alle sijne geloovige met hem tot de selve heerlickheydt hier namaels soude verwecken. Siet 1. Cor. 15. 23. 1. Thess. 4. vs. 14 / &c.
r 1. Corint. 15. 20. Apoc. 1. 5.
41 D. de eerst-geborene onder de gene die tot de eeuwighe heerlickheyt uyt den doodē sullen opstaen / waer door / ghelijck oock door het woordt begin, te kennen gegeven wordt, niet alleen dat hy de eerste in orde is / ende de oorsake van de opstandinge der andere / maer bovē dien oock dat hy in heerlickheyt boven andere / selfs nae sijne menschelicke natuere / verre sal uyt-steken / ghelijck de eerst-geborene in't Oude Testament boven alle hare broederen geset waren: het welck oock de volgende woordē op dat hy, &c. mercklick mede-brengen.
42 Ofte / onder alle. N. sijne broederen.
43 D. Godts sijns Vaders / van dē welcken hy oock inde volgende versse spreeckt. Siet 2. Cor. 5. 18.
s Ioan. 1. vss. 14, 16. Colos. 2. 9.
44 N. aller geestelicke gaven ende heerlickheyt. N. niet alleen om de selve voor hem te besitten / maer oock om alle de leden / na de mate sijner gavē / de selve mede te deelē. siet Ioan. 1. 14 / 16. en 3. 34 / 35. Ephes. 4. 7 / &c.
t 2. Corinth. 5. 18.

1. Ioan. 4. 10. v Iesa. 9. 6. Ioan. 16. 33. Act. 10. 36. Rom. 5. 1. Ephe. 2. 14. 45 D. door sijne bloedige offerande eenmael aen het cruyce volbracht. Hebr. 10. 10 / &c. 46 Siet de verklaringhe van dese plaetse in de aenteeckeninge op Ephes. 1. 10. 47 Namel. geloovige uyt de Heydenen. 48 Namel. eer ghy tot Christum bekeert waert. Siet Ephes. 2. 12 / &c. 49 D. Godt hatende ende van Godt ghehatet. Siet Rom. 1. 30. ende 5. 10. Ioan. 15. 25. Iacob. 4. 4. 50 Dat is / het welck hem altijdt in het boose besich houdt. Genes. 6. 5. 51 D. in sijn lichaem bestaende uyt vleesch ende bloedt / ende ons in alle swackheden gelijck / uytgenomen de sonde / Hebr. 2. 14. welcken tytel de Apostel daer by doet / op dat hy sijn lichaem dat hy voor ons in den doodt gegeven heeft / soude onderscheyden van sijn geestlick lichaem sijner Gemeynte / waer van hy korts te voren heeft gesproken: ende oock van sijn verheerlickt lichaem / waer mede hy in den hemel triumpheert / ende het welck gheen swackheydt noch sterflickheydt meer en is onderworpen. Rom. 6. vss. 9 / 10. x Luc. 1. 75. Ephes. 1. vs. 4. ende 5. 27. 2. Timoth. 1. 9. Tit. 2. 12. 52 Namel. om dat de gerechtigheydt Christi ons door het geloove wordt toe-gereeckent / ende alle onse gebreken door sijn bloedt ende voor-bidden bedeckt worden. Rom. 8. vss. 33 / 34. ende wy door Godts Geest weder-geboren zijnde oock selve van alle overblijfselen der sonde hier nae sullen gevryet worden. Ephes. 5. vss. 26 / 27. y Ioan. 15. 6. 53 D. de hope der eeuwige saligheydt / die den geloovigen door het Euangelium wordt beloofr. 54 Dat is / alle volckeren / ofte soorten van menschen in de wereldt / ghelijck Christus verklaert Matth. 28. 19. ende Marcus oock spreeckt capit. 16. 15. 55 Namel. Euangelium onder alle volcken. z 2. Corinth. 7. 4. 56 Dat is / om u met mijn exempel te versterken in de aengenomene waerheydt. Siet 2. Corinth. 12. 15. 2. Tim. 2. vs. 10. a Ephes. 3. 13. Philip. 2. 17. 2. Timoth. 2. 10. 57 Ofte / het gene gebreeckt. Dit en wordt niet verstaen van het lijden Christi voor onse sonden / als of daer aen yet soude ontbreken tot onser verlossinge: want dat is volkomen ende in alle deelen volmaeckt / soo dat daer aen niet en gebreeckt. Coloss. 1. 20. Hebr. 10. 14. 1. Ioan. 1. 7. ende 2. 2. maer van het lijden dat sijne leden aenghedaen wordt om sijnent wille. Siet 2. Corinth. 1. 5. Hebr. 11. 26. 58 D. die ofte Christus lijdt in sijne ledematen Actor. 9. 4. 2. Corinth. 1. 5. ofte de geloovige om Christi saecke lijden. 2. Cor. 4. 10. Hebr. 11. 26. b Rom. 12. 5. 1. Corinth. 12. 27. Ephes. 4. 12. ende 5. 23. 59 D. tot versterckinge ende stichtinge van sijne Gemeynte / gelijck hy te voren geseght heeft voor u. 60 D. nae dat hy my desen sijnen last / ende dese sijne gaven uytgedeelt heeft / als een Heere over sijn huys. Siet de verklaringe van dit woordt / Ephes. 1. vs. 10. c Rom. 16. 25. Ephes. 1. 9. ende 3. 9. 2. Tim. 1. 10. Tit. 1. 2. 1. Pet. 1. 20. 61 Siet de verklaringe hier van in de aenteeck. op Ephes. 3. 5 / &c. d Matth. 13. 11. e 2. Corinth. 2. 14. 62 D. de overvloet ende heerlickheydt: ofte / de heerlicke overvloedigheydt. 63 Namel. rijckdom der heerlickheyt. 64 Want in hem zijn alle schatten der wijsheydt ende kennisse Godts verborghen / ghelijck hy hier nae spreeckt capit. 2. 3. Die dan Christum heeft in hem woonende door het geloove / die heeft alles met hem. Rom. 8. 32. f 1. Timoth. 1. 1. 65 D. in wien ende door wien wy de hope der eeuwiger heerlickheydt ontfangen. 66 N. ter saligheydt noodigh. Siet Act. 20. 27. 2. Tim. 3. 15.

heyt / op dat wy souden [67] een yegelick mensche [68] volmaeckt stellen in Christo Jesu.

29 Waer toe ick oock arbeyde / [69] strijdende [70] nae sijne werckinghe die in my werckt met cracht.

67 N. wie hy oock zy/ het zy Jode ofte Heyden.

68 D. leeren sijne volmaecktheydt alleen in Christo te stellen/ en te soecken: ofte in Christi geloove ende leere. Siet Act. 4.12. Rom. 1.16.

69 Een gelijckenisse genomen van de gene/ die om prijs strijden ofte vechten/ die alle hare krachten/ die'se hebben/ gebruycken om te overwinnen. 70 D. nae de mate sijner werckinge die in ons niet ledich en is. Siet 1. Corinth. 15. 10. 2. Tim. 1. Vss. 6/7.

Het ij. Capittel.

1 D'Apostel betuyght hoe sorghvuldigh hy is voor de Colossensen / ende andere daer hy selve noyt en hadde gepredickt/ op dat sy meer ende meer souden gesterckt worden in de rechte kennisse Godts / ende Christi, in welcken alle schatten der wijsheyt verborgen zijn. 4 Vermaent haer datse door geene schijnredene en souden van dese aengenomene leere haer laten afleyden. 8 Waerschouwt haer dat sy dese leere met geen Philosophie/ noch andere insettingen der wet en souden vermengé. 9 dewijle alle de Godtheyt in Christo lichamelijck woont/ ende wy in hem volmaeckt zijn. 11 ende dewijle wy oock in Christo geestelijck zijn besneden. 12 ende de Doop een zegel daer van is. 13 gemerckt oock Christus de Wet der Ceremonien / als een hand-schrift / aen 't cruyce heeft te niete gedaen / ende selfs over den Satan daer aen heeft getriumpheert. 16 Handelt voorder tegen het onderscheydt der spijsen ende der tijden. 18 tegen den dienst der Engelen. 20 ende tegen alle de insettingen der menschen ende selfs-willige Godts-diensten.

1 [1] WAnt ick wil dat ghy wetet hoe grooten [2] strijdt ick voor u hebbe/ ende [voor] de gene die [3] te Laodicea zijn/ende so vele als'er [4] mijn aengesicht in den vleesche niet en hebben gesien:

2 [5] Op dat hare herten [6] vertroost mogen worden/ [7] ende sy te samen gevoeght zijn in de liefde/ ende [dat] tot allen rijckdom [8] der volle versekertheydt des verstants/ [a] [9] tot kennisse der verborgentheyt Godts ende des Vaders ende Christi:

3 [b] [10] In den welcken alle de schatten [11] der wijsheyt ende der kennisse [12] verborgen zijn.

4 Ende dit segge ick/ [c] op dat niet yemandt u en [13] misleyde met [14] beweegh-redenen die eenen schijn hebben.

5 Want [d] hoewel ick [15] met het vleesch van [u] ben/ nochtans ben ick met den geest by [u,] my verblijdende ende [16] siende [17] uwe [e] ordeninge / ende de vasticheyt [18] uwes geloofs in Christum.

1 Dit woordeken want, siet op 't gene in het eynde van het voorgaende cap. van Paulo is ghesegt: ende wijst daer mede aen / dat hy niet alleen by de gene daer hy selve hadde gepredickt/met alle kracht hadde ghearbeydt / maer oock sorghvuldigh was voor de gene daer hy selve niet en was geweest.

2 N. door sorghvuldige gedachten / gebeden / vermaningen aen de gene die derwaerts reysen / ende besendingen: ende dat alles niet tegenstaende de belet selen/die de Satan my daer tegen voortbrenght: het welck hy daerom eenen strijdt naemt.

3 Een stadt niet verre van Colossen gheleghen / daer het schijnt dat dese valsche leeraers de selve dwalingen stroyden. Waerom hy desen brief by haer oock beveelt te lesen. capit. 4. 16. 4 D. mijne lichamelicke tegenwoordigheydt niet en hebben gehadt: gelijck Actor. 20. 38. 5 Dese drie dingen/ Namel. vertroostinge / liefde / ende volle versekeringe / komen ofte de vrucht zijn van den strijdt Pauli voor haer / ofte de saecke selve waer ontrent dese sorghvuldigheyt ende strijdt Pauli sich besich hielt. 6 Namel. verstaende mijne sorge voor haer / ende mijn getuygenisse van de oprechtigheyt der leere/ die sy door Epaphram ende andere hadden ontfangen. 7 Een gelijckenisse van eenigh timmerwerck/ het welck t'samen gevoeght ende in malkandren ghesloten zijnde te stercker ende te vaster is. Nu en isser niet dat de herten meer te samen bindt dan eenigheydt in het ware geloove. Actor. 4. 32. waer uyt de rechte liefde oock vloeyt. 8 Namel. door den Heyligen Geest in ons gewrocht. Want hoe wel het Euangelium selve ons dese wetenschap des geloofs toe-brenght / soo en kan nochtans de volle versekertheydt daer van in ons' herte niet zijn / dan door dese bysondere versekeringe des Geests. Siet Ephes. 1. 13. a Iesai. 53. 11. Ierem. 9. 23. Ioan. 17. 3. Philip. 3. 8. 9 Dit is een naerder verklaringe van de wetenschap des geloofs / daer hy te voren van hadde gesproken. Want hier in bestaet de somma der leere der salighheydt / dat wy Godt den Vader recht kennen / ende Iesum Christum dien hy gesonden heeft. Joan. 17. 3. b 1. Corinth. 1. 24. 10 Namel. Christo. Ofte /in welcke verborgentheydt Godts des Vaders ende Christi. Want het Grieck woordeken kan tot beyden gebracht worden: alsoo dat de sin is/ dat in Christo, ofte in de leere van Godt den Vader ende van Christo alle schatten der wijsheydt ende kennisse (namelick tot de salighheydt noodigh) verborgen zijn. Ende wordt dit alsoo van den Apostel betuyght / om den Colossensen te toonen dat van nergens elders de salighheydt en moet gesocht worden dan in dese leere / die ons tot Godt door Christum wijst / gelijck 1. Corint. 1. 30. ende 2. 2 / &c. Andere nemen dit niet voor de saecke die wy ter salighheydt moeten kennen / maer voor de wijsheydt die in Christi persoon selve is / die alle andere wijsheydt van menschen ende Engelen te boven gaet: het welck wel waer is / dan schijnt op het wit Pauli soo wel niet te passen / dan door een verde genomen besluyt. 11 Dese twee woorden onderscheyden eenige hier aldus: dat door de wijsheydt de wetenschap van alle leer-stucken des geloofs / ende door de kennisse de wetenschap van alle de bevelen Christi tot den Christelicken wandel noodigh / verstaen worden. 12 Dat is / begrepen ofte besloten zijn. Doch de Apostel gebruyckt het woordt verborgen, om dat de natuerlicke mensche dese dingen niet en begrijpt / maer dat'se geestelick worden onderscheyden. Matth. 11. 25. 1. Corinth. 1. 23. c Ephes. 5. 6. Colos. 2. 18. 13 Het Grieck woordt beteeckent yemandt overreden met bedrieghlicke disputatien ofte sluyt-redenen. 14 Namel. gelijck de Oratoren ende Philosophen plachten te gebruycken / daer door sy onder den glimp van waerschijnlicke redenen / die dickmael geen vastigheydt en hadden / de herten in-namen / ende wijs maeckten dat sy wilden.

d 1. Corinth. 5. 3. 15 D. nae mijn lichaem / gelijck hy spreeckt. 1 Corinth. 5. Vs. 3. 16 Namel. in mijnen geest / gelijck hy te voren hadde betuyght / ende gelijck hy spreeckt 1. Corinth. 5. 3. het zy den Apostel dit verstaet van de wetenschap die hy hier van hadde door het aen dienen van Epaphras ende andere / het zy oock door eenighe bysondere openbaringen des Heyligen Geests / ghelijck Eliseus hadde van het doen sijns dienaers Gehasi. 2. Reg. 5. 26. 17 Namel. in uwen gemeynen wandel / ende oock in het oeffenen der discipline ende regeringe uwer Gemeynte. e 1. Corint. 14. 40. 18 D. der belijdenisse uwes geloofs / sonder daer van in het minste te wijcken / wat men u oock soeckt wijs te maecken: welcke standtvasticheyt den Apostel in haer prijst / om haer daer in meer ende meer te versterecken.

6 Gelijck ghy dan Christum Jesum den Heere hebt [19] aengenomen / wandelt [alsoo] [20] in hem:

7 [f] Geworttelt ende op-ghebouwt in hem / ende bevestight in het geloove/ [21] gelijckerwijs ghy geleert zijt / [g] overvloedich zijnde in het selve/ [22] met danck-segginge.

8 [h] [23] Siet toe dat niemandt u [24] als eenen roof en vervoere door [25] de Philosophie/ ende ydele verleydinge / nae de [26] over-leveringe der menschen / na [27] de eerste beginselen der werelt / ende [28] niet na Christum.

9 [i] Want [29] in hem [30] woont alle [31] de volheyt der Godtheyt [32] lichamelick:

10 [k] Ende ghy zijt [33] in hem [34] volmaeckt / die het hooft is van [35] alle Overheyt ende macht:

11 [l] [36] In welcken ghy oock [37] besneden zijt met een besnijdenisse die [38] sonder handen geschiet/ in de uyt-treckinge [39] des lichaems der sonden [40] des vleeschs/ [41] door de besnijdenisse Christi:

12 [m] Zijnde met hem [42] begraven in

19 Namel. door het ware geloove. Joan. 1. 12.

20 D. gelijck het hem ofte sijne gemeenschap weerdigh is.

f Ephes. 3. 17.

21 N. van Epaphra ende uwe voorgaende trouwe leeraers / niet ghelijck dese andere u soecken wijs te maecken.

g 1. Corinth. 1. 5.

22 N. over de genade die ghy alreede hebt ontfangen. Col. 1. 12.

h Rom. 16. 17. Hebr. 13. 9.

23 Hier begint de Apostel het verhael der dwalingen / daer hy haer tegen waerschouwt. N. Philosophie / menschelicke insettingen/ende vermenginghen van de Wet der Ceremonien / die hy d'een voor / d'ander naer weder-spreeckt.

24 Ofte / beroove, tot eenen roof wech-voere. N. van Christo ende sijne waerheyt tot andere leeringen ofte middelen ter salicheydt buyten Christum. Een gelijckenisse genomen van roovers / die niet alleen de goederen/ maer oock de menschen selve tot eenen roof wech voerden / om haer tot slaven van haer ofte van andere te maken. Siet een exempel 1. Sam. capit. 30. 25 Hier door en wordt de rechte Philosophie niet verstaen/ die een gave Godts is/ ende selfs een instrument ofte middel is dienstigh om Godts woordt beter te verstaen / ende te verklaren: maer de sophisterye ofte bedrieghlicke schijnwijsheydt eeniger Heydenscher Philosophen/ gelijck de volgende woorden ydele verleydinge verklaren / ende gelijck Paulus hier van spreeckt Rom. 1. Vss. 21 / 22. welcke Philosophen in dese hare schijn-wijsheydt eenige dingen van Godt / ende van den wegh tot het opperste goet hadden voorgestelt / die dese Leeraers met het Euangelium wilden vermengen / ghelijck oock de Scholastike Leeraers in het Pausdom doen / waer door de eenvoudigheydt ende oprechtigheydt der salighmaeckende leere des Euangeliums merckelick is verduystert ende vervalscht. 26 Dit is de tweede dwalinge die dese by het Euangelium Christi wilden voegen / om nae hare meyninge aen de eenvoudigheydt des Euangeliums eenen meerderen luyster by de menschen te geven/ gelijck eertijts de Phariseen deden/ Mat. 15. 3/ &c. 27 Gr. elementen. Alsoo noemt de Apostel de Ceremonien der Wet / om dat het Godt beliest heeft in de verdeelinge der tijden / de Israeliten / ende volgens in haer de reste der werelt die saligh wierden/ door dit middel alsoo tot Christum te leyden / ghelijck een kindt door het leeren van het A. B. C. tot lesen wordt bereydt / ende als door een School-meester tot meerder wijsheydt gebracht. Siet hier van breeder verklaringe. Galat. 3. 24. ende 4. 3 / 9 / &c. 28 D. nae de leere / ofte instellinge Christi, die alleen in de Gemeynte Christi moet gelden. Galat. 1. Vss. 6/8/9. i Ioan. 1. 14. Colos. 1. 19. 29 Namel. als waerachtich mensche die onder ons heeft gewoont vol genade ende heerlickheydt. Joan. 1. 14. 30 Namel. met een wesentlicke inwooninge des Soons Godts inde menschelicke naturee / door de vereeninge sijner Goddelicke naturee met de menschelicke in eenigheydt sijns persoons / gelijck het lichaem een Tabernakel ende wooninge wordt genaemt onser ziele. 2. Corinth. 5. 1. ende gelijck oock Christus sijne menschelicke naturee daerom eenen Tempel noemt / daer namelick sijne Godtheydt in woonde / die den selven weder soude op-bouwen. Joan. 2. Vs. 19. 31 Dat is / de geheele Godtheydt. Namel. des Soons / met alle sijne eygenschappen: niet alleen ten aensien eeniger gaven / gelijck hy in de Propheten / Apostelen / ende andere heylige oock woont. 32 D. persoonlick, ghelijck het Grieck woordt Soma somwijlen een persoon beteeckent. Ofte / wesentlick, waerachtelick. tegen gestelt tegen de schaduwen ende figueren des Ouden Testaments/ gelijck het woordt Soma in dit selve capit. Vs. 17. wordt genomen. Doch de saecke komt op een uyt. Want Godt wordt wel in het Oude Testament ghesegt te woonen in den Tabernakel / Tempel / ende Arke des Verbondts / &c. maer alleen als in schaduwen ofte figueren van Christi menschelicke naturee / die hy in de volheydt des tijdts soude aen-nemen / om persoonlick / ofte waerachtelick / ende wesentlick in de selve met alle sijne volheydt te woonen. Is hy dan waerachtigh Godt / ende waerachtigh mensche in eenen persoon / ende woont de volheydt der Godtheydt in hem / soo wilt den Apostel seggen / dat wy buyten hem geen salighheydt en moeten soecken / noch in de Ceremonien der Wet / noch in de Philosophische aenradingen van den dienst der Engelen/ noch in eenige andere menschelicke insettingen ofte bedenckingen / maer alleen in hem / ende in sijn woordt. k Ioan. 1. Vs. 16. 33 Gr. in hem vervult. D. wy hebben alles in hem dat tot onse volmaeckte salighheydt noodigh is. 1. Corinth. 1. 30. 34 Siet Ephes. 1. 23. ende 4. 16. 35 Dat is / oock selve der Engelen in den Hemel die onder hem staen / ghelijck capit. 1. 16. betuyght is. Waer uyt blijckt dat wy niet in haer / maer in Christo de salighheydt hebben. Want dit vereyscht de eygenschap van het hooft / ende sijne werckinge/ dat alle de leden/ waer onder hier oock de Engelen merckelick worden gestelt/ van hem hangen / ende haer geestelick leven ontfangen. Ephes. 5. 23. Ende hoe wel de goede Engelen de verlossinge door Christum niet van noode en hadden / als die niet gevallen en waren / nochtans blijckt hier uyt dat sy door hem oock in haren geluckfaligen stant in der eeuwigheyt worden behouden. Waerom sy oock / onder de vergaderinge der gene daer de geloovige by sijn gekomen / getelt worden. Hebr. 12. 22. ende uytverkorene Engelen worden genaemt / 1. Timoth. 5. 21. ende sy haer selven oock stellen onder de diensthnechten Christi, ende mede-dienstknechten der geloovige. Apoc. 22. 9.

l Deuter. 10. 16. Ierem. 4. 4. Rom. 2. 29. Philip. 3. 3. 36 Namel. Christo. 37 Namel. niet met de uytwendige besnijdenisse / die door Christi doodt / nevens de andere Ceremonien des Ouden Testaments te niete gedaen is / ghelijck de Apostel hier leert / ende Galat. 5. Vss. 1 / 2. maer met de inwendige besnijdenisse des herten / in den geest/ welcke de beteeckende saecke was van de uytwendige besnijdenisse / ende die de Apostel in de volghende woorden naerder verklaert. Waer uyt hy wil besluyten / dat van de uytwendige ons niet meer noodigh noch nut en is. 38 Dat is / van Godt selve/ door sijnen Geest. Deuter. 30. 6. Rom. 2. 29. 39 Dat is / der gantscher masse der verdorvenheydt / die by een lichaem wordt vergeleecken / dat vele leden heeft. Siet Rom. 6. 6. Coloss. 3. 5. van weghen de velerley begeerlickheden die de sonde in ons werckt. 40 Hier door wordt verklaert waer uyt dese sondige aert sijnen oorspronck heeft / Namel. uyt de vleeschelicke geboorte. Joan. 3. 6. 41 Niet eygentlick/ waer door Christus selve ten achtsten dage is besneden geweest/ maer door welcke hy ons met sijnen Geest in onse herten besnijdt / dat is / van de schult ende heerschappye der sonde verlost / ende onse herten reynight / ghelijck de volgende Versen breeder verklaren. m Rom. 6. 4. Galat. 3. 27. 42 Ofte / begraven door den Doop. Want in den Doop wordt ons beteeckent ende verzegelt / dat onsen ouden mensche door den doodt Christi is gedoodet / ende volgens oock begraben / dat is / door Christi lijden ende sterven alsoo sijne heerschende kracht heeft verloren / dat hy is gelijck een doodt ende begraven lichaem / het welck hem niet en kan bewegen om te heerschen / hoe wel het sijnen stanck noch wel van hem geeft / tot dat het door de selve doodt ende Geest Christi geheel wordt vernietight. Siet Rom. 6. 3 / &c.

den Doop / [43] in welcken ghy oock met [hem] opgeweckt zijt [n] [44] door het geloove [45] der werckinge Godts / die hem uyt den dooden opgeweckt heeft.

13 [o] Ende hy heeft [46] u als ghy [47] doodt waert in de misdaden / ende [48] [in] de voor-huyt uwes vleeschs / [49] mede levendich ghemaeckt met hem / alle [uwe] misdaden u [50] vergevende:

14 [51] Uytgewischt hebbende [52] het handtschrift dat tegen ons was [53] in insettingen [bestaende], 't welck [segge ick] [54] eeniger wijse ons tegen was / ende heeft dat selve uyt het midden wech genomen / het selve aen het cruys genagelt hebbende:

15 [p] [Ende] [55] de Overheden ende de Machten [56] uytgetogen hebbende / heeft hy die [57] in 't openbaer [58] ten toone gestelt / ende heeft [59] door het selve over haer [60] getriumpheert.

16 [q] [61] Dat u dan niemandt [62] en oordeele [63] in spijse ofte [64] in dranck / [65] ofte in het stuck [r] [66] des Feest-[daeghs], ofte der nieuwe Mane / ofte der Sabbathen:

17 Welcke zijn [s] een schaduwe der toekomende dingen / maer [67] het lichaem / is Christi.

18 [t] Dat [dan] niemandt [68] u en overheersche [69] na sijnen wille in nedricheyt ende [70] dienst der Engelen / [71] intredende in 't gene hy niet gesien en heeft / te vergeefs [72] opgeblasen zijnde door het [73] verstant sijnes vleeschs:

19 Ende [74] het hooft niet behoudende / uyt het welcke [75] het geheele lichaem door [76] de t'samen-voeghselen ende t'samen-bindingen voorsien ende t'samen gevoeght zijnde / [77] opwast met Goddelicken wasdom.

20 [78] Indien ghy dan met Christo [79] [v] de eerste beginselen der werelt zijt afgestorven / wat wort ghy / gelijck of ghy [80] inde werelt leefdet / [81] met insettingen belast?

21 [Namelick] [82] en raeckt niet / noch en smaeckt niet / noch en roert niet aen:

22 Welcke dingen alle [83] verderven door het gebruyck / [x] [ingevoert] na [84] de geboden ende leeringen der menschen:

23 [y] Dewelcke wel hebben eene [schijn-] reden [85] van wijsheyt [86] in eygen-willigen [Godts-] dienst / ende nedricheyt / ende [in] het lichaem niet te sparen / [doch] [87] en zijn niet in eenige weerde / [maer] [z] [88] tot versadinge des vleeschs.

---

43 N. Doop / ofte Christo. Want beyde is waerachtigh / doch op verschepdene wijse. Want door de kracht der opstandinge Christi zijn wy opgeweckt tot nieuwicheydt des levens / ende door den Doop wordt het selve oock versegelt, siet Rom. 6.4 / &c. Ende wil de Apostel daer mede bewijsen / dat wy selfs den zegel der Besnijdenisse in het Nieuwe Testament niet meer van noode en hebben / dewijle de Doop ons nu even het selve beteeckent ende verzegelt.

n Ephes. 1. 19. ende 3. 7.

44 N. sonder het welck de uytwendige Doop geen kracht en heeft. Want die gelooft ende gedoopt wordt sal salich worden, Marc. 16. 16. Het gheloove van neemt de weldaet aen / die de Doop ons aenwijst ende verzegelt. 45 Hier door kan verstaen worden / ofte de kracht Godts waer door het geloove in ons wordt gewrocht: ofte het steunsel des geloofs / waer op het in onse vernieuwinge siet. Namel. op de kracht Godts / die Christum uyt de dooden heeft opgeweckt / waer door wy oock uyt den doot der sonde opgeweckt worden. o Ephes. 2. 1. 46 N. die nu in Christum gelooft ende gedoopt zijt. 47 Siet Ephes. 2. 1. 48 Dit en wordt niet gesproken van de eygentlick genoemde voor-huyt / die de geloovige Colossensen noch hadden / maer van de natuerlicke verdorvenheydt / daer in sy voor hare bekeeringe waren / die also by gelijckenisse genaemt wort / om dat de voor-huyt in het Oude Testament een schandelick ende verachtelick dingh was by de Israeliten. Siet diergelijcke wijse van spreken Deuter. 10. 16. Jerem. 9. vs. 25 / &c. 49 Siet Ephes. 2. 5. 50 Ofte / genadelick vergevende. Ofte / vergeven hebbende. Want door het geloove worden ons onse misdaden ende sondigheyt uyt kracht van Christi verdienste vergeven: ende wort het lichaem der sonde / ofte de oude mensche / in ons oock gedoodet. Van welcke beyde weldaden de Doop een teecken ende zegel in het Nieuwe Testament is / gelijck de Besnijdenisse in het Oude was. Rom. 2. 29. ende 4. 11. 51 D. door-getrocken / ende geroyeert / ofte t'eenemael gecasseert / gelijck wy spreken. 52 Het Grieckx woordt Cheirographon, dat is / handtschrift / nemen hier sommighe voor een schrift / dat met Godts handt selve in steenen Tafelen was geschreven / gelijck van de Wet der tien geboden betuyght wordt Exod. 34. 1. ende wordt dit by haer verstaen van de Wet der Zeden / ofte der tien geboden / die tegen ons te zijn gesegt wordt / ten aensien van haren scherpen eysch van volkomene gehoorsaemheydt / ofte by gebreke van dien / van wegen hare vervloeckinge / die Christus voor ons aen het cruyce heeft gedragen / ende ons daer van verlost Galat. 3. vss. 10 / 13. Doch alsoo de Apostel hier eygentlick handelt tegen de onderhoudinge der Besnijdenisse ende andere Ceremonien / soo wordt dit handt-schrift hier verstaen van de Wet der Ceremonien des Ouden Testaments / die een handt-schrift worden ghenaemt dat tegen ons was, om dat de selve als een obligatie / oft schult-brief waren / waer door de menschen hare misdaden ende schulden dagelicks voor Godt wel bekenden / ende nochtans door het uyterlick oefenen der selve noyt en wierden verlost / gelijck Paulus verklaert Hebr. 10. 1 / &c. gelijck dit woordt Cheirographon, ofte hant-schrift oock genomen wort in den Griecksche text Tob. 5. 3. ende 9. 3. Dit blijckt oock uyt de vergelijckinghe van dese plaetse met Ephes. 2. vss. 14 / 15. daer dit woort handt-schrift in insettingen genoemt wort de Wet der geboden in insettingen: welck woordt dogmasi, D. ordonnantien ofte insettinghen / nergens in Godes woordt voor de Wet der tien geboden en wordt gebruyckt / noch oock het woort dogmatizesthe vs. 20. Ende het gene van Paulo aldaer wort by gevoeght / bewijst oock dat klaerlick. Want de Wet der Zeden en maeckt eygentlick geen vyantschap tusschen Joden ende Heydenen / alsoo die oock in de natuere geschreven is / Rom. 2. 14. maer het is alleen de Wet der Ceremonien / door welcke dit onderscheyt ende vyandtschap tusschen dese volcken wert veroorsaeckt / gelijck aldaer is aengeteeckent. Van de Wet der Zeden en kan oock niet wel geseght worden / dat Christus die uyt het midden heeft wechgenomen door sijn doodt, om ons van de onderhoudinge der selve t'eenemael te bevrijden / gelijck Paulus hier voor heeft te bewijsen. Want hoe wel wy van den vloeck ende scherpe onderhoudinge van de Wet der Zeden zijn verlost door Christum, soo blijven wy nochtans aen de onderhoudinge der selve verbonden / als aen eenen regel van danckbaerheydt / die wy Godt voor onse verlossinge schuldigh zijn. 53 Ofte / door de insettingen, ofte / bevelen: waer door sommige verstaen de insettingen ofte leeringen des Nieuwen Testaments / door welcke de Wet der Ceremonien is verklaert te niete ghedaen te zijn: doch de vergelijckinge met de plaetse Ephes. capit. 2. vs 15. toont dat dit handt-schrift in dese insettinghen bestondt / ende wordt hier gheleert dat dit handt-schrift niet simpelick door de leere ende insettingen Christi, maer door den doodt Christi aen 't cruyce is te niete gedaen / die het selve aen het cruys heeft genagelt / ende t'eenemael gecasseert / wanneer hy voor onse misdaden / ende voor de schuldt van die aen het cruyce heeft voldaen. Want waer voldoeninge van schult is / daer en is geen handt-schrift / noch schuldt-brief meer van noode / ende wordt derhalven gecasseert. 54 Ofte / heymelick, secretelick. Namel. om dat de wasschingen / offeranden / ende andere Ceremonien des Ouden Testaments de menschen wel schenen te reynigen / doch in der daedt sulcks niet en deden / maer haer van hare schult alleen overtuyghden / ten ware sy door de selve tot Christum wierden gebracht / wiens bloedt de conscientien alleen konde reynighen van doodelicke wercken Hebr. 9. 9 / &c. p Genes. 3. 15. Matt. 12. 29. Luc. 11. 22. Ioan. 12. 31. ende 16. 11. 55 D. den Satan met alle sijne boose geesten / die groote macht over de menschen hebben / soo lange sy van de heerschappye der sonde niet en zijn verlost. Siet Ephes. 6. 12. 2. Tim. 2. 26. 56 D. van hare macht ende wapenen ontbloot hebbende / welcke wapenen waren de sonde ende doodt / welcker macht was de Wet 1. Cor. 15. vss. 55 / 56. Siet oock Luc. 11. 22. Een gelijckenisse ghenomen van de overwonnene velt-overste met hare krijghs-knechten / die also van hare wapenen ontbloot zijnde plachten voor de oogen van een yeder tot een schouw-spel om ghevoert te worden / tot dat sy in de gevangenisse gebracht / ende aldaer opgesloten / ofte omgebracht wierden. 57 Ofte / vrymoedelick, met vrymoedigheydt. 58 Ofte / te schande ghemaeckt. Namelick / tot harer verkleyninghe ende versmaetheydt. Siet van dit woordt Matth. 1. 19. 59 Ofte / in het selve. Namel. cruyce. want door sijne doodt heeft hy den Satan / die de macht des doodts hadde / benomen de macht om ons te beschadigen ofte beschuldigen. Ende hoewel hy ons noch strijt aendoet / soo zijn wy evenwel versekert van de volle overwinninghe in Christo Iesu. Luc. 10. 17. Rom. 16. 20. Hebr. 2. 14. Apoc. 12. 10. Anders / in hem selven. ofte / door hem selven. 60 Dit wort verstaen van eene geestelicke triumphe / daer door Christus, alle geestelicke macht den Satan benomen hebbende / een Overwinner van helle / doot / ende verdoemenisse is gebleven. q Levit. 11. 2. Rom. 14. 2. Galat. 4. 10. 61 Hier mede besluyt den Apostel den voorgaenden handel / ende eerst tegen de Ceremonien / daer nae tegen de Platonische Philosophie / ende eyndelick tegen de insettingen van menschen. 62 D. en veroordeele als onreyne / ende overtreders der Wet / gelijck de Joden plachten te doen. 63 Dat is / om dat ghy sulck onderscheyt der spijse ofte dranck niet meer en onderhoudt / als Godt in het Oude Testament hadde ingestelt. 64 Gelijck de Joden in het Oude Testament in sekeren gevalle bevolen was / oock in den dranck onderscheyt te maken / Num. 6. vs. 3. 65 Ofte / van wegen de sake des Feests-daeghs, gelijck dese wijse van spreken oock genomen wordt / 1. Petr. 4. 16.

r Lev. 23. 2 / &c. 66 Hier door worden verstaen de iaerlickse Feest-dagen / die Godt in het Oude Testament hadde ingestelt / Levit. 23. 4. gelijck door de nieuw-mane de maendelicke Feesten. Num. 28. 11. ende door het woordt Sabbathen, de Sabbathen der jaren / ende bysonderlick de wekelicke / voor so veel de selve ceremoniael waren. Exod. 20. 11. Levit. 19. 3. welcke door de komste Christi zijn te niete ghedaen / ten aensien van hare bysondere ende meerdere heylicheyt / die sy door Godts instellinge hadden / als oock van wegen hare beteeckenisse ende noodtwendigheydt. Hoe wel de Christelicke Kercke oock sommighe Feest-dagen / nae de vryheydt der Christenen / heeft goet gevonden te onderhouden / tot gedachtenisse van eenige bysondere weldaden Christi, om Godt na sijn bevel in de selve te dienen / met gehoor van sijn woort / ghebruyck der heylige Sacramenten / openbare ende ghemeyne ghebeden ende lof-sangen / ende geven van aelmoessen / &c. Aen welcke dagen evenwel de conscientie der Christenen nu niet verder en is gebonden / dan om goede orden te onderhouden / ende om malkanderen in de Christelicke Vergaderingen / door onderlinge op-weckingen / meer ende meer te stichten ende te stercken. Het welck oock op andere tyden wel mach gedaen worden / wanneer het met goede orden kan geschieden. Siet 1. Corinth. 11. 17 / &c. ende 14. 23 / &c. Doch in plaetse van den wekelickschen Sabbath is van der Apostelen tijden af de eerste dagh der weke tot den selven eynde altijdt onderhouden. Siet Actor. 20. 7. 1. Corinth. 16. vss. 1 / 2. Apoc. 1. 10. s Hebr. 8. 5. ende 10. 1. 67 D. de beteeckende sake is Christi, dat is / in Christo vervult. Want alle schaduwen des Ouden Testaments hebben op Christum ende sijne weldaden gesien / door welckers komste sy oock een eynde hebben. Siet Joan. 1. 17. Galat. 4. vss. 3 / 4. t Jerem. 29. 8. Matth. 24. 4. Ephes. 5. 6. 2. Thess. 2. 9. 1. Ioan. 4. 1. 68 Ofte / den prijs en ontvremde. Het Grieckx woort Katabrabeuein, beteeckent een misbruyck van de macht die yemandt over andere wordt gegeven. Ende is eygentlick genomen van de gene die in de openbare loop ofte strijdt-spelen het gesagh hebben / om elck sijn beurte van loopen ofte strijden te vergunnen / ende den prijs / die in het Grieckx brabeion genaemt wordt / 1. Corinth. 9. 24. daer nae dien die 't se verdient heeft te geven. Soo nu yemant sulcks niet nae billickheydt / maer met ongelijck / ofte nae sijnen wille alleen doet / die wordt geseght Katabrabeuein, ofte heerschich hier in te handelen / ghelijck het woordt brabeuein daer en tegen beteeckent nae billickheydt hier in te handelen ofte heerschen. Siet Colos. 3. 15. 69 Gr. willende, dat is / gewilligh / eygen-willigh / willens. 70 Desen dienst der Engelen sochten sommige uyt de Platonische Philosophie in te voeren in de Gemeynten van Phrygien / gelijck eenige oude Schrijvers getuygen. Waer tegen selfs lange nae desen tijdt een Synode tot Laodicea is gehouden. Dese verleyders gaven voor / dat men uyt nedrigheydt niet regel-recht tot Godt noch tot Christum en moest gaen / maer door de Engelen die dienaers Godts waren / ende die als middelaers souden zijn tusschen Godt ende ons / gelijck noch hedensdaeghs eenige voor-geven van de verstorvene Heylige. 71 Ofte / indringende, Namel. met hare spits-vinnige ende stoute voor-gevingen / ende sprekende van dese saken / als of sy uyt den hemel quamen: daer het anders niet en waren dan menschelicke vonden / ende bedenckingen sonder grondt. 72 Dat is / hem selven hier in behagende ende verhooveerdigende / als of hy groote dingen hadde ghevonden. 73 Ofte / vernuft sijnes vleeschs. dat is / niet door Godts in-geven verlicht / maer door de verdorvene natuere verleydt. Want het verstant des vleeschs is vyandtschap teghen Godt. Rom. 8. 7. 74 Namelick / Christum Iesum, die het hooft is sijner Gemeynte / ende oock selfs aller Engelen / van welck hooft / ende volgens werckinge deses hoofts in alle de leden / de sulcke afwijcken. 75 Namel. der Gemeynte. Siet cap. 1. 24. 76 Siet van dese gheheele gelijckenisse de aenteeckeninge op Ephes. 4. vs. 16. daer de selve woorden oock verhaelt ende verklaert worden. 77 Gr. wast den wasdom Godts. 78 Met dit besluyt komt den Apostel tot de laetste soorte van dwalingen / Namel. de menschelicke instellingen. 79 D. de Ceremonien der Wet van Godt selve in het Oude Testament ingestelt / ghelijck hy die oock in het 8 vs alsoo genaemt heeft. Hoe veel te meer / wil hy seggen / zijt ghy dan vry van de insettingen / die alleen op menschen goetduncken gegront zijn. y Galat. 4. 9. 80 D. als of u leven ende gelucksaligheydt in dese uytwendige wereltsche beginselen ware gelegen. 81 Ofte / bevelen: dat is / laet u lieden van sulcke Leeraers met insettingen niet belasten. 82 Dit zijn de woorden van dese superstitieuse menschen / die Paulus verhaelt: wijsende met dese dryderley wijse van spreken aen / dat de superstitie altijdt groeyt. Want eerst verbieden sy aen te raken / Namel. om te eten ofte te drincken: daer na selfs niet om te smaken: eyndelick om selfs niet aen te roeren. Want dat hier alleen gesproken wordt van sulcke dingen daer het lichaem mede geoeffent ende gevoedt wordt / blijckt uyt de twee naevolgende verssen / in welcke dingen vele valsche Leeraers eertijdts groote heyligheyt hebben gestelt / ende noch stellen tegen de leere Pauli alhier / ende Rom. 14. 17. 1. Timoth. 4. vss. 3 / 4. 83 Gr. zijn ten verderve. Dat is / vergaen selve in het lichaem des menschen / wanneer sy nu gebruyckt zijn / ende dienen alleen tot onderhoudt van dit verganckelick leven / doch en hebben gheen kracht om het geestelick leven in ons voort te brenghen. Siet Matth. 15. 11. 1. Corinth. 6. 13. ende 8. 8. maer die nae Godts woordt doet / blijft in der eeuwigheydt. 1. Joan. 2. 17. x Iesai. 29. 13. Matth. 15. 19. Tit. 1. 14. 84 D. zijn ingestelt niet van Godt / maer nae het goetvinden van menschen / daer nochtans in saken des Godts-diensts ende der conscientie het woordt Godts alleen moet gelden. Siet Deuter. 12. 32. ende Matth. 15. 9. y 1. Tim. 4. 8. 85 D. van een seer hooge leere / daer haer de menschelicke wijsheyt over verwondert. 86 D. in sulcken Godts-dienst die de menschen haer van selfs opleggen / als of sy meer wilden doen dan Godt van haer eyscht. Want desen deckmantel / als oock de naevolgende twee andere / van nedrigheydt ende temminge des lichaems / plegen dese menschen gemeynlick voor te wenden. 87 Ofte / en zijn niet in eenige eere, Namel. die men het lichaem aendoet / tot versadinge des vleeschs. Dat is / in eenighe achtinge by Godt / ofte van eenige kracht tot de salicheydt. Siet 1. Cor. 8. 8. 1. Tim. 4. 8. Hebr. 13. 9. z 1. Timoth. 5. 2 / 3. 88 D. dienen alleen om het lichaem te stercken / ende van noodich voedsel te voorsien.

Het iij. Capittel.

1 Den Apostel / nae sijne gewoonte / de gronden vande leere tot hier toe voorgestelt hebbende / comt in de twee volgende capittelen tot de vermaningen van Godtsalicheyt / ende voor al vermaent hy haer in't gemeyn/dat sy soecken souden het gene dat in den Hemel is. 3 waer van sy nu wel eenige beginselen hebben/ maer de volle besittinge in de openbaringe Christi verwachten. 5 Stelt haer daer na den wegh voor oogen/die daer toe leydet / namelijck de doodinge des ouden menschen met sijne leden/ ofte ondeughden/die hy verhaelt. 10 ende de aentreckinge des nieuwen menschen/die na Godts beeldt geschapen is/met sijne geestelijcke deughden. 16 Voeght daer by eenige middelen daer toe dienstigh/als daer zijn/rijcke inwooninge van Gods woort onder haer / singen van Psalmen / ende diergelijcke. 17 Vermaent haer dat sy alles richten tot Godes eere. 18 Comt daer na tot de bysondere plichten/namelijck der vrouwen ende mannen tegen malcanderen. 20 der kinderen tegen hare ouders / ende der vaders tegen hare kinderen. 22 ende eyndelijck der dienstknechten tegen hare heeren.

1 [1] INdien ghy dan met Christo opgeweckt zijt/ so soeckt de dingen [2] die boven zijn / [a] daer Christus is sittende aen de rechter-[handt] Godts:

2 [3] Bedenckt de dingen die boven zijn/ niet [4] die op de aerde zijn.

3 [b] Want [5] ghy zijt gestorven/ en [6] uw' leven is met Christo [c] [7] verborgen in Gode.

4 [d] Wanneer [nu] Christus [8] sal geopenbaert zijn/ [9] die ons' leven is / dan sult oock ghy met hem geopenbaert worden in heerlickheyt.

5 [e] [10] Doodet dan [f] [11] uwe leden [12] die op de aerde zijn / [namelick] hoererie / [13] onreynicheyt / [g] [14] [schandelicke] beweginge/ quade begeerlickheyt / ende de giericheyt/ [h] welcke is [15] afgoden-dienst.

6 [i] Om welcke [16] de toorne Godts komt over [17] de kinderen der ongehoorsaemheyt:

7 [k] In de welcke oock ghy [18] eertijts hebt gewandelt/doe ghy in de selve leefdet.

8 [l] Maer nu leght oock ghy dit alles af / [namelick] [19] gramschap / toornicheyt/ [20] quaetheyt / lasteringe / vuyl spreken uyt uwen mondt.

9 [m] En lieght niet tegen malkanderen/ dewijle ghy uytgedaen hebt [21] den ouden mensche met sijne wercken:

10 [n] Ende aengedaen hebt den nieuwen [mensche] [22] die vernieuwt wort [23] tot kennisse / [o] na het even-beeldt des genen [24] die hem geschapen heeft:

11 [25] Waer in [p] [26] niet en is Grieck ende Jode/ besnijdenisse ende voorhuyt/ Barbare [ende] [27] Scytha/ [q] dienstknecht [ende] vrye: maer [28] Christus is alles/ ende in allẽ.

12 [r] So doet dan aen / [ſ] als uytvercorene Godts/ heylige / ende [29] beminde / [30] de innerlijcke beweginghen der barmhertigheydt/ goedertierenheyt / ootmoedigheyt/ sachtmoedicheyt/ lanckmoedicheyt:

13 Verdragende malkanderen/ [t] ende vergevende d'een den anderen/ so yemandt tegen yemandt [31] [eenige] klachte heeft: gelijckerwijs als Christus u vergeven heeft/ [doet] oock ghy alsoo.

14 [v] Ende boven dit alles [doet aen] de liefde / de welcke [x] is [32] de bandt der volmaecktheyt.

15 Ende [33] de vrede Godts [34] heersche in uwe herten/tot welcken ghy oock geroepen zijt [35] in een lichaem : ende [36] weest danckbaer.

16 [37] Het woort Christi [38] woone rijckelijck in u [39] in alle wijsheyt : [y] leert ende vermaent malcanderen/ [40] met psalmen ende lofsangen / ende geestelijcke liedekens/ singende den Heere met [41] aengenaemheyt [42] in uw' herte.

17 Ende al wat ghy doet met woorden ofte met wercken / [doet] het alles [43] in den name des Heeren Jesu / [z] danckende Godt ende den Vader door hem.

18 [a] Ghy vrouwen zijt uwe eyghene mannen onderdanich / gelijck het betaemt [44] in den Heere.

19 [b] Ghy mannen hebt uwe vrouwen lief / en en wort niet verbittert tegen haer.

20 [c] Ghy kinderen zijt [uwe] ouderen gehoorsaem [45] in alles : want dat is den Heere welbehagelick.

21 Ghy vaders/ [46] en tergt uwe kinderẽ niet: op dat sy niet moedeloos en wordẽ.

22 [d] Ghy dienst-knechten zijt [47] in alles gehoorsaem [uwen] heeren na den vleesche/ niet met [48] oogen-diensten als menschen behagers / maer met eenvoudicheyt des herten/ [49] vreesende Godt.

23 Ende al wat ghy doet/ dat doet van herten als den Heere/ ende [50] niet den menschen:

24 Wetende dat ghy van den Heere sult ontfangen [51] de vergeldinge der erfenisse:

1 Dit beslupt siet op het twaelfde ende dertiende vs van het voorgaende capittel/ daer Paulus getuygt hadde / dat wy door den Doop met Christo begraven ende opgeweckt zijn / om te bewijsen dat wy noch de Ceremonien der Wet / noch de leere der Philosophie/ noch de menschelicke insettingen van noode en hebben. Waer uyt hy oock nu dese vermaningen treckt. Siet de aenteeckeninge op de voorseyde twee versen.
2 D. de eeuwige gelucksalicheydt ende heerlickheydt / daer Christus in den Hemel het besit van ingenomen heeft/ mitsgaders de geestelicke gaven tot de saligheydt noodich / die Christus aen de rechterhandt sijns Vaders sijne Gemeynte mede-deelt / ghelijck Actor. 2. 33. Ephes. 4. 8 / &c. verklaert wordt.
a Ephes. 1. 20.
3 D. bevroedt ende tracht daer nae / gelijck dit woordt oock elders wordt ghenomen. Rom. 8. 5.
4 D. aertsche ende verganckelicke dingen Phil. 3. 19. ofte menschelicke en aertsche insettingen / die met het ghebruyck vergaen/daer van hy te voren oock hadde gesproken.
b Rom. 6. 2.
5 N. der sonde / ende der werelt. Siet Rom. 6. 2/ &c.
6 Dat is / u geestelick ende onverganckelick leven. Want al hebben de geloobige eenige beginselen daer van/ nochtans en blijckt dat door de werelt niet/ ende sy selve verwachten de volheydt daer van in Christo en met Christo, uyt den hemel/ met een hope die niet en bedriegt. Rom. 8. 24/25.
c Rom. 8. 24. 2. Cor. 5. 7. 7 D. gelijck Christus ter rechter-hant sijns Vaders is in't besit sijner heerlickheyt/ hoewel sulcks voor de oogen der werelt is verborgẽ/ alsoo wort oock het leven dat ons in Christo ende met Christo toekomt/ aldaer bewaert om te sijner tijt aen ons geopenbaert te worden voor de oogen der geheeler werelt. 1. Petr. 1. vss. 4/5/&c.
d Phil. 3. 21. 1. Ioan. 3. 2. 8 N. door sijne komste ten oordeele/ om ons hem selven in heerlickheyt gelijckformich te maken. Siet Phil. 3. 21. 1. Joan. 3. 2. 9 D. de fonteyne ende oorsake onses geestelicken ende eeuwigen levens. Hebr. 2. 10. e Ephes. 4. 22.
ende 5. 3. 10 N. meer ende meer: want hy heeft te voren geseght dat sy alreede gestorven waren. vs. 3. N. ten aensien vande heerschende macht der sonde/ hoewel de overblijfselen daer van allengskens meer ende meer mosten te niete gedaen worden.
f Rom. 7. 5/23. 11 D. de quade bewegingen die noch in uwe leden zijn/ ofte die als leden zijn van dit lichaem der sonde/ gelijck hy te voren heeft gesproken/ c. 2. 11. want gelijck de mensche door de leden sijns lichaems sijne werckingẽ uytvoert/ alsoo wrocht oock dese verdorvenheyt in den mensche door hare verscheydene begeerten hare lusten uyt/ ten zy de selve door Godts Geest van ons wederstaen ende gedoodet worden. Siet Rom. 8. vss. 13/ 14.
12 Alsoo noemt den Apostel de quade begeerten/ om dat se de menschen altijdt tot aertsche dingen bewegen. N. tot begeerlickheyt des vleeschs/ begeerlickheyt der oogen/ ende grootscheyt des levens/ 1. Joa. 2. 16. waer van wy inde hemel gantsch vry sullẽ zijn/ Apoc. 21. 27.
13 Daer door worden de andere soorten van onkuyscheyt verstaen/ als overspel/ ende diergelijcke besmettingen des vleeschs. g 1. Thes. 4. 5. 14 Het Gr. woort pathos beteeckent sulcke beweginge/ daer door yemant ontucht lijt/ oock selfs die tegen de nature is/ gelijck Paulus daer van breeder handelt/ Rom. 1. 26/&c. h Ephe. 5. 5. 15 De reden waerom de gierigheydt afgodendienst genaemt wort / siet in de aenteeck. op Ephes. 5. 5.
i 1. Cor 6. 10. Gal. 5. 19. Ephe. 5. 5. Apoc. 22. 15. 16 D. Godts rechtveerdige wrake en straffe. Siet Rom. 1. 18. 17 Gr. sonen. D. menschen der ongehoorsaemheyt overgegeven/ gelijck Ephe. 2. 2. en 5. 6. want hoewel Godt oock de geloovige / wanneer sy in eenige sulcke sonden komen te vallen/ wel swaerlick castijdt/ soo geschiet sulcx nochtans niet om haer te verderven/ maer om haer tot bekeeringe te brengen/ gelijck in David ende andere te sien is. Siet Psal. 6. 2. ende 103. 8/&c. Hebr. 12. 5/&c. k 1. Cor. 6. 11. Eph. 2. 1.
Tit. 3. 3. 18 N. voor uwe bekeeringe tot Christum. Soo en waren dan in haer geen wercken der voorbereydinge / die sommige verkeerdelick meynen inde menschẽ voor de bekeeringe te zijn/ waer door Godt soude beweegt worden om haer tot Christum door 't Euangelium te roepen. Siet 1. Corinth. 6. 11. Ephes. 2. 2. ende 4. 17. Tit. 3. 3/&c.
l Ephes. 4. 22. Hebr. 12. 1. Iac. 1. 21. 1. Pet. 2. 1. 19 Hoe dit moet verstaen worden / siet d'aent. op Ephes. 4. 26. 20 Hier door wort verstaen het quaet herte/ dat yemant behoud tegen een ander/ wanneer schoon de gramschap ende toornigheyt schijnt over te zijn / waer door hy gelegenheydt soeckt om hem selven over een ander te wreken / gelijck Cain tegen Abel dede/ Gen. 4. 5. siet oock Ephes. 4. 31. m Ephes. 4. 25. 21 Siet hier van/ gelijck oock van't gene den Apostel segt in't volgende vs/ van den nieuwen mensche, de aent. op Ephes. 4. 22/24. n Rom. 6. 4. 22 N. van dage te dage/ gelijck Paulus daer byvoeght. 2. Cor. 4. 16. Want hoe wel de geloovige den ouden mensche alreede hebben afgeleght/ ende den nieuwen aengedaen/ ten aensien vande heerschende kracht van beyde/ so moeten de selve nochtans daer in noch dagelicks toenemen / ghelijck den Apostel hier vermaent/ door het gebruyck der middelen daer toe van Godt ingestelt : waer van siet de aenteeck. op Ephes. 4. 24. 23 Ofte / tot erkentenisse. Want daer toe worden wy door den Gheest Christi in ons verstant verlicht / op dat wy Godt recht souden kennen / ende voor onsen Godt erkennen / gelijck hy in de eerste scheppinge gekent ende erkent was.

o Genes. 1. 26. ende 5. 1. ende 9. 6. 1. Corinth. 11. 7.
24 N. na sijn evenbeeldt. Gen. 1. 26/27. waer toe wy nu wederom door den Geest Christi worden herschapen. 2. Cor. 3. 18.
25 D. in welcken stant der weder-ghe-boorte / ten tijde des Nieuwen Testaments.
p Galat. 3. 28. ende 5. 6. ende 6. 15.
26 D. voor Godt niet aenghesien ofte gheacht en wordt op Grieck en Jode/ &c. gelijck Galat. 3. 28.
27 Dit woort doet d'Apostel daer by/ om dat dese onder de volckeren/ die van de Griecken Barbarisch ghenoemt wierden / wel de grofste ende wreedste ghehouden wierden / gelijck nu noch de Tartaren van haer afkomstich.
q 1. Cor. 7. 21, 22. ende 12. 13.
28 D. Christus door den geloove maeckt alleen den mensche / wie hy oock zy / aengenaem voor Godt: ende de mensche/ van wat staet hy ook zy/ vindt in hem alleen alles ter salicheydt noodich. Siet Act. 4. 12. 1. Cor. 1. 30.
r Ephes. 4. 32. ende 6. 11.
ſ 1. Thes. 1. 4.
29 N. Godts / die derhalven Godt weder moetẽ beminnen ende gehoorsamen.
30 Gr. de ingewanden der barmhertigheden. Een Hebr. wijse van spreken / waer door innerlicke ofte hertelicke bewe-ginge tot eenige sake verstaen wort. Siet Ephes. 4. 32. Phil. 1. 8. ende 2. 1.
t Matth. 6. 14. Marc. 11. 25. Ephes. 4. 32.
31 D. eenige oorsake van klachte.
v Ioan. 13. 34. ende 15. 12. Ephes. 5. 2. 1. Thes. 4. 9. 1. Ioan. 3. 23. ende 4. 21.
x Ephes. 4. 3. Colos. 2. 2.
32 N. waer door alle de leden der Gemeynte ten vollen met malkanderen vereenight zijn / ende malkanderen alle behoorlicke diensten en broederlicke toegenegentheyt bewijsen. Ofte/ den bant der volmaecktheyt van alle de Christelicke deughden/ die alle inde liefde zijn begrepen/ Rom. 13. 8. Gal. 5. 14. Nae de mate van dat de liefde in ons is / soo zijn oock de andere deughden in ons.
33 N. niet alleen die wy met Godt hebben in onse conscientie door het geloove. Rom. 5. 1. Philip. 4. 7. maer oock die de geloovige onder malkanderen moeten hebben/ die Godt haer gebiedt/ ende waer van hy een autheur is. Marc. 9. 50. Ephes. 4. 3. 34 D. hebbe de overhandt/ het beleyt ende bestier/ om alles in ruste tot een goet eynde te richten. Het Gr. woort is genomẽ vande gene die 't beleyt hadden inden strijt ende schouw-spelen/ waer van siet breeder hier vorẽ c. 2. 18. 35 D. in eene Gemeynte/ die het geestelick lichaem Christi is/ waer van alle de leden aen den anderen in vrede moeten verbondẽ zijn. Eph. 1. 22/23.
36 N. niet alleen tegen uwen naesten/ om vrede met hem te houdẽ/ maer oock tegen Godt. want die tegen Godt danckbaer is/ die en sal sijne Gemeynte niet soecken te verstooren/ ofte te verdeelen. 37 D. de leere des Euangeliums/ die ons door Christum is verkondight/ ende begrepen wort niet alleen in't Nieuwe/ maer ock in't Oude Testament 1. Pet. 1. 10/11. 38 D. zijt daer mede veel besich: want daer men mede woont daer spreeckt men ende verkeert men veel mede. 39 D. om met alle eerbiedigheyt daer door in wijsheyt ende kennisse gesticht te worden. y Ephes. 5. 19. 40 Van het onderscheyt deser siet d'aent. op Ephes. 5. 19. 41 Ofte/ danckbaerheyt. want het Gr. woort beyde beteeckent. siet Eph. 4. 29. Col. 4. 6. 42 D. niet alleen met den mont/ maer oock met der herten. 43 D. na sijn bevel ende tot sijner eere/ met aenroepinge vande hulpe Christi. want dese dingen alle begrijpt dese wijse van spreken. siet Psal. 31. 4. Mat. 18. 20. z Eph. 5. 20. 1. Thes. 5. 18. a Gen. 3. 16. 1. Cor. 14. 34. Ephes. 5. 22. Tit. 2. 5. 1. Pet. 3. 1. 44 Dat is/ volgens het bevel des Heeren/ die u sulcks heeft willen opleggen. Ofte/ alsoo dat ghy nochtans in dese gehoorsaemheyt niet en doet tegen het bevel des Heeren. Siet Act. 5. 29. b Ephes. 5. 25. c Ephes. 6. 1. 45 N. in den Heere/ gelijck hy uytdruckt Ephes. 6. 1. 46 N. door al te groote ende geduerige hardigheydt. Siet de aenteeck. op Ephes. 6. 4. d Ephes. 6. 5. 1. Tim. 6. 1. Tit. 2. 9. 1. Pet. 2. 18. 47 Gelijck vs. 20. 48 Siet van dit woort ende geheele vs d'aent. op Ephes. 6. 5/6/7. 49 N. die u desen dienst voor eenen tijdt heeft opgeleght/ ende dien ghy hier in oock moet gehoorsaem zijn ende vreesen. 50 D. niet alleen/ ofte voornamelick. want die dient moet oock den menschẽ dienen/ maer voornamelick den Heere / dien hy van al sijn doen moet rekenschap geven. Ephes. 6. 7. 51 D. sult tot een vergeldinge van uwen trouwen dienst ontfangen de eeuwige erve der kinderen Godts/ wanneer ghy van alle slavernye ende dienst der menschen sult vry gestelt zijn/ ende de aenneminge tot kinderen in u sal geopenbaert worden. Rom. 8. 23. So en is dan dese vergeldinge niet uyt verdienste/ maer uyt genade : alsoo de erve onder geen verdienste en valt / maer den kinderen van wegen hare geboorte alleen / ofte aenneminge toekomt. Siet Rom. 8. vss. 15/16/17.

want ghy dient den Heere Christo.

25 Maer [52] die onrecht doet/ die sal [53] het onrecht dragen dat hy gedaen heeft: ende daer en is geen [54] uytneminge des persoons.

52 Namel. het zy heere / ofte dienst-knecht. Dit doet den Apostel daer by om de ontrouwe dienst-knechten te waerschouwen / ende de trouwe te vertroosten / dat Godt eenmael sal wrake doen over de hardicheydt eenigher heeren / daer sy hier onder moeten staen. 53 D. de straffe des onrechts / ghelijck 2. Corinth. 5. 10. 54 Ofte / aenneminge. Siet hier van de aenteeckeninghe op Matth. 22. 16. ende Actor. 10. 34.

Het iiij. Capittel.

1 Den Apostel vermaent de Heeren tot billickheyt tegen hare Dienstknechten. 2 ende een yeder tot aenhouden inden gebede. 3 ende bysonderlijck voor hem/ op dat hy door sijne banden in't werck des Euangeliums niet en soude worden verhindert. 5 Vermaent haer wijselijck te wandelen ende te spreken onder de gene die buyten zijn. 7 Betuyght dat hy haer Tychicum ende Onesimum sendt om haer te vertroosten / ende van alle sijne saken te onderrichten. 10 Groet haer van wegen Aristarchus ende verscheydene andere / welcker yver voor haer hy prijst. 15 Beveelt dat sy de broederen in Laodicea sullen groeten/ ende haer desen brief oock laten lesen. 17 ende Archippo seggen dat hy sijnen dienst vervulle. 18 ende besluyt alsoo desen brief met sijne groete.

1 [a] GHy heeren [doet uwen] dienstknechten [1] recht ende gelijck/ wetende dat oock ghy eenen Heere hebt in de Hemelen.

2 [b] [2] Houdt sterck aen in het gebedt/ ende [3] waeckt in't selve met dancksegginge:

3 Biddende met eenen oock voor ons/ dat Godt ons [4] de deure des woorts opene/ [c] om te spreken [5] de verborgenheyt Christi/ om welcke ick oock [6] gebonden ben:

4 Op dat ick de selve magh openbaren gelijck [7] ick moet spreken.

5 [d] Wandelt [8] met wijsheyt by de gene [9] die buyten zijn / [e] den bequamen tijdt [10] uytcoopende.

6 [f] Uw' woort zy alletijdt in aengenaemheyt / [11] met sout besprenght / op dat ghy mooght weten hoe ghy [12] eenen yegelijcken moet antwoorden.

7 [13] Alle mijne saken sal u bekent maken [g] Tychicus de geliefde broeder / ende getrouwe dienaer/ ende mede-dienstknecht in den Heere:

8 Den welcken ick tot den selven eynde tot u gesonden hebbe / op dat hy [14] uwe saken wete/ ende uwe herten [15] vertrooste:

9 Met [h] Onesimo den getrouwen ende geliefdē broeder/ dewelcke [16] uyt de uwe is/ sy sullen u alles bekent maken dat hier is:

10 [17] U groet [i] [18] Aristarchus mijn mede-gevangen / ende [k] [19] Marcus [20] de neve van Barnabas / welcken aengaende ghy bevelen ontfangen hebt: so hy tot u comt/ [21] ontfanght hem:

11 Ende Jesus geseght [22] Justus/ [23] welcke uyt de besnijdenisse zijn: [24] dese alleen zijn [mijne] mede-arbeyders [25] in het Coninckrijcke Godts/ die my een vertroostinge geweest zijn.

12 U groet [l] Epaphras/ die [26] uyt de uwe is/ een dienst-knecht Christi/ alletijdt [27] strijdende voor u in de gebeden / op dat ghy staen meught [28] volmaeckt ende [29] volcomen in alle den wille Godts.

13 Want ick geve hem getuygenisse dat hy grooten yver heeft over u/ ende de gene die in [30] Laodicea zijn / ende de gene die in Hierapolis zijn.

14 U groet [m] [31] Lucas [32] de Medicijn-meester/ de geliefde/ ende [n] [33] Demas.

15 Groet de broederen die in Laodicea zijn / ende Nymphan / ende de gemeynte [34] die in sijn huys is.

16 Ende wanneer dese Send-brief van u sal gelesen zijn/ maeckt dat'se oock [35] in de Gemeynte der Laodicensen gelesen worde: ende dat oock ghy dien leest die [36] uyt Laodicea [geschreven is].

17 Ende seght [37] Archippo / Siet op de bedieninge die ghy aengenomen hebt [38] inden Heere/ dat ghy die [39] vervullet.

18 [o] De groetenisse [40] met mijne handt Pauli. [p] Gedenckt mijne banden. [41] De genade zy met u. [42] Amen.

Aen de Colossensen gheschreven van Roomen/ [ende gesonden] door Tychicum ende Onesimum.

a Ephes. 6. 9.
1 Gr. het recht, ende de ghelijckheydt. Door 't eerste woort can bequamelick verstaen worden het gene de heeren/ volgens de wetten des landts schuldich zijn te doen aen hare dienstknechten: door het andere 't gene de billickheyt ende Christelicke mede-doogentheyt daer by noch vereyscht.
b Luc. 18. 1. Rom. 12. 12. Ephes. 6. 18. 1. Thes. 5. 17.
2 Ofte / zijt geduerigh. want het Gr. woordt beyde beteeckent / namelick met yver ende geduerigheydt in den ghebede aen houden. Siet Luc. 18. 1. Ephes. 6. 18.
3 D. zijt sorghvuldich ende aendachtich / op dat niet alleen de mondt/ maer oock het herte ende verstant wacker zy in het bidden. Siet Marc. 13. 33 / &c. Apoc. 3. 2/ &c.
4 D. goede gelegenheydt ende vrymoedigheyt verleene/ om het woordt des Euangeliums te mogen verbreyden / ghelijck 1. Corint. 16. 9. ende 2. Corinth. 2. 12.
c Ephes. 6. 19. 2. Thes. 3. 1.
5 D. het Euangelium / ofte de leere Christi. waerom het selve een verborgenheydt genaemt wordt/ siet Ephes. 1. 9. ende Colos. 2. 2. 6 D. gevangen. Siet van de wijse deser gevangenisse/ Act. 28. 16. 7 N. uyt kracht mijner beroepinge. Rom. 1. 14. 1. Cor. 9. 16. d Ephes. 5. 15. 8 Gr. in wijsheyt, D. wijselick / voorsichtelick/ D. alsoo dat ghy u selven sonder noodt in geen gevaer en brenght/ noch dat ghy hare sonden/ afgoderien / ofte valsche leeringen niet toe en geeft / maer haer by alle gelegenheyt soeckt te winnen. 9 D. noch vreemdt zijn van het geloove/ ofte de Gemeynte Godts / die het huys Godts is. Siet diergelijcke 1. Cor. 5. 12/ 13. e Ephes. 5. 16. 10 Van dese wijse van spreken siet de aenteeckeninge op Ephes. 5. 16. f Marc. 9. 50.
11 Gr. geconfijt. Dat is/ alsoo gerecht tot aengenaemheyt der gene daer ghy by verkeert/ dat daerentusschen alle vuyle / verderbende / ende onstichtelicke redenen daer uyt zijn geweert / gelijck door het sout de spijse smakelick wordt gemaeckt/ ende uyt de selve alle verderbinge wordt gehouden. Siet 1. Cor. 15. 33. Ephes. 4. 29. 12 N. het zy de selve buyten ofte binnen de Ghemeynte zy: het zy om rekenschap te geven van uw' gheloove. 1. Petr. 3. 15. het zy om malkanderen te vertroosten/ ofte vermanen. 1. Thess. 5. 11.
13 Ofte/ de dingen die my aen gaen, N. van mijne gelegentheyt in dese gevangenisse/ ende wat ick hier doe. g Act. 20. 4. Ephes. 6. 21. 2. Tim. 4. 12. 14 D. den staet daer uwe Gemeynte in is. 15 N. soo met sijne gaven / als oock door het verhael vande vryheyt die ick hier hebbe/ om het Euangelium te verbreyden in mijne banden/ ende den voortganck des selven. Siet Act. 28. 30. Phil. 1. 12. h Philem. vs. 10.
16 D. niet alleen uyt uwe stadt ende landtsluyden / maer oock een bedienaer uwer Gemeynte/ gelijck diergelijcke wijse van spreken hier nae vs. 12. te sien is. 17 Groeten. is eyghentlick yemandt vrede/ geluck/ ende salicheydt toe wenschen. Siet Luc. 10. 5. i Actor. 27. 2. 18 Dese is een vermaert Discipel geweest / gheboren uyt Macedonien / een gheduerich met - geselle Pauli / die hem oock tot Roomen toe in sijne banden was gevolght. Siet Actor. 19. 29. ende 20. 4. ende 27. 2.

k Actor 15. 37. 2. Timoth. 4. 11.
19 Die oock Joannes genaemt wordt/ wiens moeder Maria een seer Godtsalighe vrouwe was / in welckers huys de vergaderinghen der Apostelen en der andere geloovigen veeltijt gehoudē werden. Actor. 12. 12. die wel met Barnaba van Paulo is gescheyden Actor. 15. 38. maer evenwel in den dienst des Euangeliums volstandigh gebleven / ende weder tot Paulum is gekeert / gelijck hier blijckt ende 2. Tim. 4. 11. hoe wel hy daer nae hem by Petrum heeft begeven. 1. Pet. 5. 13. in wiens geselschap hy sijn Euangelium heeft beschreven / gelijck eenighe oude Leeraers ghetuygen.
20 D. broeders ofte susters soon.
21 N. met alle eere ende vriendelickheyt: het welck Paulus daer by doet om hem sijn aensien by dese Gemeynten te vermeerderen.
22 Van desen siet Actor. 18. 7.
23 D. uyt den Joden.
24 N. uyt de Joden: want uyt de Grecken warender veel meer/ gelijck uyt dese groetenisse selve blijckt / maer uyt de Joden warender vele die Paulo wederstonden. Actor. 28. 24/ &c.
25 D. in den dienst des Euangeliums / waer door het rijcke Godts/ soo der genade als der heerlickheydt/ van de Propheten beloofst onder den Messia, wort gevoordert. Siet Mat. 4. 23. Marc. 4. 11. l Coloss. 1. 7. Philem. vs. 23.
26 Gelijck hier voren vs. 9. 27 D. met grooten yver ende geduerigheyt aenhoudende. 28 D. volmaecktelick onderwesen: ende wort dit gestelt tegen de gene die noch kinderen/ ofte nieuwelingen waren in de leere/ gelijck 1. Corinth. 2. 6. ende 14. 20. Phil. 3. 12. 29 Gr. vervult. 30 Dese twee vermaerde steden en waren niet verre van haer gelegen / gelijck aengeteeckent is. cap. 1. 2. m 2. Timoth. 4. 11.
31 Dese is de Euangelist Lucas/ die sijn Euangelium door den heyligen Geest heeft beschreven / ende een gheduerigh metgeselle Pauli in sijne reysen oock tot Roomen toe in sijne gevangenisse is geweest. Siet Actor. 27. 1. ende 28. 14. 32 Namel. van stijl ofte professie/ gelijck Mattheus een tollenaer genaemt wordt oock na sijne bekeeringe ende beroepinge tot het Apostelschap. Mat. 10. 3. n 2. Tim. 4. 10. 33 Dese is wel een mede-arbeyder Pauli in sijne gevangenisse voor eenen tijdt geweest. Philem. vs. 24. maer heeft hem daer na schandelick verlaten. 2. Tim. 4. 10. 34 Dit kan verstaen worden ofte van de Gemeynte die in deses mans huys hare vergaderinge hieldt/ ofte oock van sijn huysgesin/ dat als een kleyne Gemeynte in sijn huys was / ende in seer Christelicke ordre van hem wiert gehouden / gelijck van het huys van Aquila ende Priscilla geseght wort / Rom. 16. 5. ende 1. Cor. 16. 19. 35 Dit wil hy niet alleen om dat dit een vermaerde Gemeynte in dat lantschap was / maer oock om dat sommige de selve dwalingen aldaer oock sochten in te voeren/ daer voor Paulus in de twee eerste cap. deses Sentbriefs de Colossensen heeft gewaerschouwt. 36 De Apostel en spreeckt hier niet van eenen brief die hy tot den Laodicensen soude geschreven hebben / gelijck sommige gemeynt hebben / ende eenen brief hebben versiert die in sommige Latijnsche ende oock Nederlantsche Testamenten wordt gevonden/ doch altijt voor Apocryph gehouden: maer van eenen brief die uyt Laodicea geschreven is/ waer door sommige verstaen den eersten Sendt-brief Pauli tot Timotheum / om dat in't onderschrift staet dat de selve van Laodicea geschreven soude zijn / doch by merckelicken misslach der gene die dese onderschriften by de brieven Pauli hebben gestelt/ alsoo het blijckt cap. 2. 1. dat de Gemeynte van Colossen ende Laodicea het aengesicht Pauli noyt gesien en hadden: maer 't is waerschijnlickst dat Paulus spreeckt van eenen brief die hy uyt Laodicea hadde ontfangen/ ofte vande Gemeynte selve/ ofte van eenige Apostolische mannen aldaer / in welcken brief van dese dwalingen / ofte van de autheurs der selve/ naerder verclaringe wiert gedaen/ die den Colossensen oock tot naerder waerschouwinge ende onderrichtinge mochte dienen/ wanneer de selve met desen brief Pauli soude worden vergeleecken. 37 Dese schijnt de mede-dienaer van Epaphras in dese Gemeynte geweest te zijn / die nae het vertreck van Ephras / in sijnen yver ende dienst was verslapt / waerom hem de Apostel dese vermaninge wilt hebben gedaen.
38 D. door den Heere / ofte van sijnent wegen: want het is oock de Heere selve / die arbeyders in sijnen ooghst uyt-sendt / al is 't dat sy meerderen deel door de Gemeynten beroepen worden. Siet Mat. 9. 38. Actor. 20. 28. 39 D. ten vollen ofte behoorlick bedient/ niet te vreden zijnde met den tytel alleen/ maer het werck van dien getrouwelick uytvoerende. Siet diergelijcke 2. Tim. 4. 5. o 2. Thes. 3. 17. 40 Hier door verstaet hy de woorden van de volgende groete van genade / die hy met sijn eygen hant onder alle sijne brieven plach te schrijven / hoe wel hy anderer hant in't uytschrijven der brieven dickmael gebruyckte / gelijck hy selve betuygt 2. Thess. 3. 17. Siet voorders de aenteeck. op 1. Cor. 16. 21. p Hebr. 13. 3. 41 D. de bysondere gunste Godts in Christo tegen ons / met alle de weldaden die daer uyt vloeyen. 42 Siet van dit woordt de aenteeck. op Matth. 6. 13. ende 28. 20.

Eynde vanden Sendt-brief Pauli *aen de Colossensen.*

De Eerste Sendt-brief des Apostels PAULI Aen de THESSALONICENSEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

ALSO den Apostel *Paulus* tot Thessalonica, de hooft-stadt van Macedonien, met groot gevaer sijns levens een goede Gemeynte hadde vergadert, soo heeft hy van wegen de vervolginghe der Ioden, die aldaer woonden, ende de marckt-boeven op-maeckten, moeten vluchten met *Sila* ende *Timotheo* nae Bereea, ende van daer nae Athenen, *Timotheum* ende *Silam* tot Bereea gelaten hebbende, gelijck dit breeder verhaelt wort *Act.* 17. Dan alsoo daer nae *Timotheus* ende *Silas* oock tot Athenen gekomen zijn, soo heeft *Paulus* over dese teere Gemeynte van Thessalonica bekommert zijnde, *Timotheum* derwaerts gesonden, om haer te versterken: ende als nu *Timotheus* van Thessalonica weder tot *Paulum* te Corinthen was gekeert, ende hy door hem onderricht was van haren staet, so heeft hy goet gevonden desen brief aen haer te schrijvẽ, gelijck hy in 't begin van het 3 capit. verklaert. Ende begrijpt dese brief, nae het Apostolisch opschrift, insonderheyt twee deelen. In het eerste deel versterckt hy haer in het aengenomen geloove tot het eynde van 't derde capit. ende dat doet hy insonderheyt door een verhael der volgende vier dingen: in 't eerste capit. getuyght hy, met eene danck-segginge daer over tot Godt, met wat vlijt ende ernst sy het geloove in CHRISTUM hebben aengenomen, ende van den afgoden tot Godt bekeert zijn. In 't 2 capit. stelt hy haer voor oogen sijne vrymoedigheyt, oprechtigheyt, neerstigheyt, ende wandel onder haer, op dat hy haer een goet exempel in alles soude geven, ende dit doet hy tot het 14 vers. In de volghende versen verhaelt hy de verdruckingen die sy, soo wel als hy, van de Ioden ende andere hare landts-luyden lijdsamelick hadden uyt-ghestaen, tot het 17 vers, van waer hy voort tot het eynde van het derde capit. met seer ernstige woorden betuyght de groote begeerte die hy hadde om haer weder te sien, ende meer ende meer te vervullen 't gene aen haer geloove gebrack, tot welcken eynde hy oock *Timotheum* tot haer gesonden hadde. Daer nae komt hy in 't begin van 't 4 capit. tot het tweede deel des briefs, namelick de vermaningen tot eenen Christelicken wandel, ende verscheyden deughden, die hy verhaelt tot het 13 vers toe. Van daer voort handelt hy van het matigen der droefheydt over hare doode, ende beschrijft by die occasie in het breede de heerlickheydt van CHRISTI tweede toekomste ten oordeele, ende de ordre van de opstandinge der dooden: hoewel de tijdt ende stondt daer van onseker is: tot het vierde vers van het vijfde capit. Van waer tot het eynde van den brief hy weder-keert tot verscheydene vermaningen, ende insonderheydt om altijdt wacker ende op haer hoede te zijn, hare Leeraers in eere te houden, geduerigh te bidden, *&c.* ende besluyt alsoo den brief met een gebedt voor haer tot Godt, de gewoonlicke groete, ende een besweeringe dat sy desen brief voor alle de broederen sullen doen lesen.

Het Eerste Capittel.

1 Na het gewoonlijck opschrift des briefs/ 2 danckt den Apostel Godt over haer geloove/liefde/ende hope op Christum. 4 hem versekerende dat hare verkiesinge was van Godt. 5 'twelck hy bewijst uyt de cracht die Godt door sijnen Geest by het woort heeft gevoeght. 6 ende uyt hare gehoorsaemheyt den Euangelio bewesen. 8 'twelck oock in alle plaetsen is bekent geworden. 9 ende noch dagelijcks vercondight wort hoe sy van den afgoden tot Godt bekeert zijn. 10 om den Sone Godts/ die ons verlost heeft/ uyt den Hemel te verwachten.

1 PAULUS ende [1] Silvanus/ ende Timotheus/ aẽde Gemeynte der [2] Thessalonicensẽ/ [welcke is] [3] in Gode den Vader/ eñ den Heere Jesu Christo: [a] [4] Genade zy u ende vrede van Godt onsen Vader/ ende den Heere Jesu Christo.

2 [b] Wy dancken Godt [5] altijdt over u alle/ uwer gedachtich zijnde in onse gebeden:

3 Sonder ophouden gedenckende [c] [6] het werck uwes geloofs/ ende den arbeydt der liefde/ ende de verdraechsaemheyt der hope op onsen Heere Jesum Christum/ [7] voor onsen Godt ende Vader:

4 Wetende/ geliefde broeders/ [8] uwe verkiesinge [9] van Godt:

5 [d] Want [10] ons' Euangelium en is onder u niet alleen in woorden geweest/ maer oock [11] in cracht/ ende [12] in den Heyligen Geest/ ende [13] in vele versekertheyt: [e] gelijck ghy weet hoedanige wy onder u geweest zijn om uwent wille.

6 [f] Ende ghy zijt [14] onse navolgers geworden/ [15] ende des Heeren/ het woort aengenomen hebbende in vele verdruckinge/ met blijdschap [16] des heyligen Geests:

7 Alsoo dat ghy [17] voorbeelden geworden zijt allen den geloovigen in Macedonien ende Achajen.

8 Want [18] van u is het woort des Heeren luytbaer geworden niet alleen in Macedonien ende Achajen/ maer oock [19] in al-

1 Dese wordt oock Silas genaemt Act. 17. 4. ende is een geduerich met-gheselle Pauli ghe weest in de reysen door de landtschappen van Macedonien/ Grieckenlant/ ende andere landen. Act. 15. en 16. c.
2 Van de ghelegenheyt deser Stadt/ ende van de bekeeringe ende oprechtinge deser Gemeynte siet het begin Actor. 17.
3 D. die den name Godts des Vaders ende Iesu Christi belijden. Siet Joan. 17. 3. of/ die door de kracht Godes des Vaders in Christo is geroepen: Waer door de ware Gemeynte wordt onderscheyden van Heydenen ende Joden.
a Rom. 1. 7. Ephes. 1. 2. 1. Petr. 1. 2.
4 Siet van dese groete Rom. 1. 7. b Ephe. 1. 16. Phil. 1. 3. Col. 1. 3. 2. Thes. 1. 3.
5 D. op alle gelegenheyt/ ende soo dickmael als wy bidden. c Ioan. 6. 29.
6 Ofte/ uw' werck des geloofs. Dat is/ uw' gheloove dat Godt in u werckt/ ende dat niet ledigh en is/ maer sijne vruchten ende werckingen voortbrenght. gelijck den arbeyt der liefde voor de arbeydsame liefde/ ende de verdraeghsaemheyt der hope, voor de lijdsame ende verdraeghsame hope wort gestelt. Siet 1. Cor. 13. 13. Galat. 5. 6. Jac. 2. 17/ &c.

7 Sommige voegen dit by het voorgaende woort gedenckende, alsoo dat dit de sin zy/ ghedenckende in onse gebeden voor Godt. Andere voeghen het by de naest voorgaende woorden geloove, liefde, ende hope voor Godt, om de oprechticheyt der selve te kennen te geven/ also dat sy als in Godts teghenwoordigheydt haer der selver deuchden beblijtighden. Siet dierghelijcke wijse van spreken Gen. 17. 1. Luc. 1. 6.
8 N. daer mede ghy uytverkoren zijt ten eeuwigen leven. Act. 13. 48. 1. Corint. 1. vs. 26/ &c. 't welck hy uyt de voorgaende ende volghende merck-teeckenen bewijst ende besluyt.
9 Dese woordẽ konnen ofte by het woordt geliefde gevoeght worden. Namel. geliefde van Gode. Ofte/ by het woordt verkiesinge. Siet 2. Thess. 2. 13. d 1. Corinth. 2. 4. ende 4. 20. 10 Dat is/ onse predicatie des Euangeliums. 11 D. vergeselschapt ghe weest met krachtige wonder-teeckenen onder u/ eñ de werckinge des Heyligen Geests in u. Marc. 16. 20. 1. Corinth. 2. 4/ &c. 12 D. in gaven des H. Gheests/ daer mede de geloovige begaeft wierden/ gelijck te sien is Actor. 19. 6. ofte/ door de inwendighe werckinghen des Heyligen Geests in hare herten/ waer door het geloove in haer is ghewrocht. Act. 16. 14. 13 Eenige verstaen dit van de versekertheyt des geloofs inde Thessalonicensen selve: doch het gene volght schijnt mede te brengen/ dat hier gesproken wordt van de versekertheyt die Paulus in sijne predicatien betoont heeft tot overtuyginge vande conscientien der uytverkorene/ niet tegenstaende alle de swaricheden die hem daerom over quamen: waer op oock de versekertheyt des geloofs in de uytverkorene is gevolght. e 1. Thes. 2. 1. f 1. Cor. 4. vs. 16. ende 11. 1. Phil. 3. 17. 2. Thes. 3. 9. 14 Hy spreeckt hier gelijck als oock meermaels te voren in het getal van velen/ om dat hy in 't beginsel des briefs Silvanum ende Timotheum by hem heeft gevoeght. 15 N. in het verdragen van verdruckingen/ gelijck de volgende woorden uytwijsen. Siet 1. Cor. 11. 1. 16 D. door den Heyligen Geest in u gewrocht. Want verdruckinge moeten somwijlen oock andere lijden/ maer daer over verheught te zijn/ om datse Christo hier in gelijckformich worden/ is een werck des Heyligen Geests in de geloovige. Siet Act. 5. 41. Rom. 5. 3/ &c. ende 14. 17. Phil. 1. vs. 29. 17 Ofte/ exemplen, patroonen. N. van standtvastigheyt ende lijdtsaemheydt. 18 D. het gheruchte van Godts woordt is door u voort ende exempel bekent geworden. 19 Namel. rontom Macedonien ende Achajen

le plaetſen is [20] uw' geloove / dat ghy op Godt [hebt], [21] uyt gegaen / ſo dat wy niet van noode en hebben [22] yet [daer van] te ſpreken.

9 Want [23] ſy ſelve vercondigen van ons [24] hoedanigen inganck wy tot u hebben / ende hoe ghy tot Godt bekeert zijt [25] van den afgoden / om [26] den levendigen ende waerachtigen Godt te dienen:

10 [g] Ende ſijnen Sone [27] uyt de hemelen te verwachten / den welcken hy uyt den dooden verweckt heeft / [namelijck] Jeſum / die ons [28] verloſt van den toekomenden [29] toorn.

20 Dat is / de belijdeniſſe ende vruchten uwes gheloofs. Siet Rom. capit. 1. v. 8.
21 O. gebootſchapt / ofte ruchtbaer ghevvorden.
22 N. om anderen ſulcks bekent te maken / ofte u by andere daer over te prijſen.
23 Namelick / de geloovighe die uyt andere landen ofte Gemeynten tot ons komen / Siet vſ. 27.
24 O. hoe blijtigh ende yverigh ghy ons tot u hebt ingelaten / ende het woordt des Euangeliums hebt aengenomen. Siet Actor. 17. 4.
25 O. van den dienſt der afgoden.
26 Door den eerſten tytel wordt Godt van de ſtomme beelden ende andere leeſlooſe ſchepſelen / die de Heydenen dienden / onderſcheyden: door den anderen tytel van de verſierde Goden / die uyt de menſchen / ofte andere levendighe creaturen / van haer tot afgoden waren opgeworpen.
g Actor. 1. 11. Philip. 3. 20. 2. Theſ. 1. 10. Apoc. 1. 7.
27 Namel. in ſijne tweede toekomſte om te oordeelen de levende ende de doode.
28 Namel. door ſijne verdienſte ende kracht / ende ſaligh maeckt hier ende hier namaels eeuwighlick.
29 O. ſtraffe ende wrake / die hy ten uyterſten dage ſal oeſenen tegen alle ongeloovige. Siet Matth. 3. vſ. 7. Rom. 1. 18. ende 5. 9.

Het ij. Capittel.

1 Paulus gaet voort in 't verklaren van ſijne oprechticheyt ende ſtantvaſticheyt in het voortplanten des Euangeliums onder haer. 6 geen menſchen eere noch voordeel by haer ſoeckende / hoewel hy haer als een Apoſtel Chriſti, wel laſtigh hadde comen zijn. 10 Stelt haer voor oogen hoe vriendelijck ende heylichlijck hy met haer heeft gehandelt / om haer te bewegen tot eenen wandel den Euangelio weerdigh. 13 ende hoe ſy ſijn woort als Godts / en niet als eens menſchen woort hebben aengenomen. 14 ende navolgers zijn geworden der Gemeynten in Judea / die oock van de hardtneckige Joden / hare lants-luyden vervolght zijn. 15 welcke Joden / na dat ſy Chriſtum gedoodt hebben / hare ſonden vervullen / ende op welcke de toorne Godts tot den eynde is gecomen. 17 Betuyght daer na ſijne groote begeerte om haer weder te ſien. 19 dewijle ſy ſijnen roem ende heerlickheyt zijn in de toecomſte Chriſti.

1 [a] Want ghy weet ſelve / broeders / onſen [1] inganck tot u / dat die niet [2] ydel en is geweeſt:

2 Maer hoewel wy te voren geleden hadden / ende oock ons ſmaetheyt aengedaen was / gelijck ghy weet / [b] [3] te Philippis / ſo hebben wy [nochtans] vrymoedicheyt gebruyckt [4] in onſen Godt om het Euangelium Godts [c] tot u te ſpreken [5] in veel ſtrijdts.

3 Want [6] onſe vermaninge en is niet geweeſt [7] uyt verleydinge / noch [8] uyt onreynicheyt / [9] noch met bedrogh:

4 Maer gelijck wy van Godt [10] beproeft zijn geweeſt / dat ons het Euangelium ſoude [11] toe betrouwt worden / alſo ſpreken wy / [d] niet als menſchen behagende / maer Gode die onſe [12] herten beproeft.

5 Want wy en hebbē noyt met [13] pluymſtrijckende woorden omgegaen / gelijck ghy weet / noch met [eenigh] [14] bedeckſel van gierichheyt: [e] Godt is getuyge.

6 Noch ſoeckende eere uyt menſchen / noch van u / noch van andere: [f] hoewel wy u [15] tot laſt konden zijn als Chriſti Apoſtelen:

7 Maer wy zijn [16] vriendelick geweeſt in't midden van u / gelijck als een voedſter hare kinderen coeſtert:

a 1. Theſ. 1. 5, 9.
1 O. eerſte komſte tot u om het Euangelium onder u te prediken. Siet Act. 17. 14.
2 O. ſonder kracht ofte vrucht.
b Actor. 16. 22.
3 Oock een voorneme ſtadt in Macedonien / gelijck Act. 16. 12. verklaert is. wat Paulus nu daer gedaen ende geleden heeft / ſiet oock aldaer.
4 O. door de hulpe ende byſtant onſes Godts.
c Actor. 17. 2.
5 N. die ons ſo van de hardtneckige Joden / als van de onwetende Heydenen aengedaen wiert.
6 N. om u tot de gehoorſaemheydt des Euangeliums Chriſti te brengen.
7 N. gelijck der ſoodaniger was die de Wet met het Euangelium vermengden / om den haet der Joden te ontgaen. Siet 2. Corint. 11, 13 / &c. Galat. 5. 11. ende elders meer.
8 Namel. ghelijck der ſulcker was die de Heydenen in hare wel-luſten toe gaven ende pluymſtreken. Siet 2. Petr. 2. 13. ende Jud. vſ. 10 / &c.
9 Namel. om van haer eere / ofte gelt / ofte andere wereldtſche voordeelen behendelick te trecken / gelijck 2. Corinth. 11. 20. van ſommige wordt betuyght / ende hier nae vſ. 5 / 6. wordt verklaert.
10 O. bequaem gekeurt / ofte geacht zijn / dat is / proefbaer ofte bequaem gemaeckt zijn. Siet Actor. 9. 15. 2. Corinth. 3. vſſ. 5 / 6. Galat. 1. vſſ. 15 / 16 / &c.
11 O. bevolen / ofte by ons in bewaringe geleght worden / om het ſelve nae Godts wille aen andere uyt te deelen. Siet 1. Corinth. 4. vſſ. 1 / 2. 2. Corinth. 5. 19. 1. Timoth. 1. 11.
d Galat. 1. 10.
12 Het woort beproeven wort hier een weynigh anders genomen als hier voren. N. voor onderſoecken ofte kennen / gelijck de oprechtigheydt des gouts door vyer beproeft ende gekeurt wort.
13 *Gr.* in reden van pluymſtrijckinge. Namel. gelijck de bedriegers plegen / om de herten der menſchen aen haer te trecken / niets leerende dan dat ſy weten haer aengenaem te zijn.
14 O. om uyt giericheyt / onder eenigen anderen ſchijn ofte deckſel / yet van u te begeeren.
e Rom. 1. 9. ende 9. 1. 2. Cor. 1. 23. ende 11. 31. Gal. 1. 20. Philip. 1. 8. 1. Timot. 5. 21. 2. Tim. 4. 1.
f 1. Cor. 9. 3. 2. Theſſ. 3. 9.
15 Dit nemen ſommige voor de autoriteyt ende groot aenſien / die hy onder haer met en heeft willen gebruycken / maer veel meer vriendelickheyt ende nedricheydt / als tegen teere ende gehoorſame kinderen / gelijck de volgende woorden mede brengen. Siet oock 1. Cor. 4. 21. Andere nemen 't voor de laſtigheyt van onderhoudt / ende andere onkoſten / die voor den Apoſtel ende ſijn gevolgh van noode waren / ghelijck hy hier oock uytdruckelick van ſpreeckt vſ. 9.
16 Ofte / ſachtmoedigh, goedertieren.

8 Alſoo wy / [17] tot u zeer genegen zijnde / hebben u geerne willen mede-deelen niet alleen het Euangelium Godts / maer oock [18] onſe eygene zielen / daerom dat ghy ons [19] lief geworden waert.

9 [g] Want ghy gedenckt / broeders / onſen arbeydt ende moeyte: want nacht ende dagh [20] werckende / op dat wy niemant onder u en ſouden laſtigh zijn / hebben wy het Euangelium Godts onder u gepredickt.

10 Ghy zijt getuygen / ende Godt / hoe heylichlick / ende rechtveerdelick / ende onberiſpelick wy u / die geloovet / [21] geweeſt zijn.

11 Gelijck ghy weet hoe wy een yegelick van u / als een vader ſijne kinderen / vermaenden ende vertrooſteden /

12 Ende betuyghden [h] dat ghy ſoudt wandelē [22] weerdichlick Gode / die u roept tot ſijn Coninckrijck ende heerlickheyt.

13 Daerom dancken wy oock Godt ſonder ophouden / dat als ghy het woort [23] der predikinge Godts van ons [24] ontfangen hebt / ghy dat [25] aengenomen hebt / niet [als] der menſchen woort / maer (gelijck het waerlick is) [als] Godts woort / [26] dat oock werckt in u die geloovet.

14 Want ghy / broeders / zijt navolgers geworden der Gemeynten Godts / die in Judea zijn / [27] in Chriſto Jeſu: dewijle oock ghy het ſelve geleden hebt van uwe [28] [i] eygene mede-burgers / gelijck als ſy van de Joden:

15 [k] Welcke oock [29] gedoodt hebben den Heere Jeſum / [l] ende hare [30] eygene Propheten: ende ons hebben [31] vervolght / ende Gode niet en behagen / ende [32] alle menſchen tegen zijn:

16 [m] Ende verhinderen ons [33] te ſpreken tot de Heydenen / dat ſy ſaligh mochten worden / op dat ſy [34] alle tijdt hare ſonden [35] vervullen ſouden. Ende [36] de toorn is over haer gecomen [37] tot den eynde.

17 Maer wy / broeders / [38] van u [39] berooft geweeſt zijnde [40] voor een cleyne wijle tijdts / [41] na het aengeſicht / niet na het herte / hebben ons te overvloediger beneerſticht om uwe aengeſicht [42] te ſien [43] met groote begeerte.

18 [n] Daerom hebben wy willen tot u

17 *Gr.* u ſeer begeerende.
18 O. onſ' leven: niet dat het Euangelium niet meerder en is dan het leven / maer om dat het noch ſwaerder is / ende van meerder toegenegenheyt / het leven voor yemandt te ſtellen / dan het Euangelium mede te deelen.
19 Namel. van weghen uwen yver in het aen-nemen des Euangeliums / ende uwe gedulدicheyt in het lijden voor het ſelve.
g Actor. 18. 3. ende 20. 34. 1. Corinth. 4. 12. 2. Corinth. 11. 9. ende 12. 13. 2. Theſ. 3. 8.
20 N. met onſe handen in het tente-maken / om my ende de mijne ſonder uwen koſt te onderhouden. Actor. 18. 3. waer van ſiet de oorſake / 2. Corinth. 11. 12.
21 Dat is / ons onder u gedraghen hebben.
h Geneſ. 17. 1. 1. Corinth. 7. 20. Epheſ. 4. 1. Phil. 1. 27. Coloſ. 1. 10.
22 O. gelijck 't betaemt den genen die Godt kennē / gehoorſaem zijn / ende ſijnen name belijden.
23 *Gr.* des gehoors. O. dat ghy hebt hooren prediken / ende Godt door ſijne Dienaren ons laet hooren. Een Hebr. wijſe van ſpreken. Siet Jeſai. 53. 1. Rom. 10. vſſ. 16 / 17.
24 N. met de uytwendige ooren.
25 N. met der herten ende geloove / gelijck Actor. 16. 14.
26 Ofte, die, Nam. Godt, oock werckt. Namel. de verſekertheydt van de vergevinge uwer ſonden / den vrymoedigē toeganck tot Godt door den Heyligen Geeſt / liefde tot Godt ende uwen naeſten / hope der ſaligheydt / lijdtſaemheydt / ende dierghelijcke deughden.
27 Hier mede onderſcheyt hy de ware Gemeynte der Joden van de andere Synagogen onder de Joden / die haer oock voor Godts volck hielden / hoe wel ſy de andere hare broederen / die Chriſtum beleden / vervolghden. Siet Actor. 12. 1. Hebr. 10. 32 / &c.
28 Namel. die van de Joden daer toe opgemaeckt waren. Siet daer van Actor. 17. 5. Het Grieck woordt beteeckent eyghentlick de gene die van een ſtamme / volck / ofte gilde zijn.
i Actor. 17. vſſ. 5, 13.
k Actor. 7. 52.
29 O. ter doodt vervolght hebben / ende niet geruſt voor dat ſy hem door de handen der ongeloovige hebben aen het cruyce doen ombrengen. Siet Act. 2. vſ. 23.
l Matth. 23. 37. Luc. 13. 34.
30 O. die uyt haer eygen volck tot haer byſonderlick van Godt waren geſonden.
31 Het Grieck woordt beteeckent yemandt alſoo vervolghen / dat hy door de vervolginge verjaeght ende uyt-geworpen wordt.
32 Namel. die hare ſalicheydt in Chriſto ſoecken.
m Actor. 17. 13.
33 Namel. het Euangelium Chriſti, het welck alleen eene kracht Godts ter ſalicheyt is. Rom. 1. 16.
34 O. gelijck voor deſen aen Chriſtum, ende ſijne Propheten / oock nu aen ſijne Apoſtelen / ende andere uytgeſondene. Siet Actor. 7. vſſ. 51 / 52.
35 De menſchen worden geſeght hare ſonden / ofte de mate harer ſonden te vervullen / wanneer haer voor eenen tijdt / door Godts lanckmoedigheydt / het voort-gaen in de ſonden niet en wordt verhindert / tot dat ſy op het hooghſte zijn gekomen / ende Godt die alſdan met ſware ſtraffen te huys ſoeckt. Siet Geneſ. 15. 16. Matth. 23. 32 / &c.
36 Namel. Godts / die haer rechtveerdelick in hare ſonden van wegen harer ondanckbaerheydt verhart. Rom. 9. vſſ. 18 / 22. 2. Theſſ. 2. vſſ. 11 / 12.
37 Ofte / ten uyterſten. Dit wordt van ſommige verſtaen van de ſwaerheyt der ſtraffe / ofte des toorns Godts / die Godt ſoodanige menſchen hier ende naemaels pleeght over den hals te ſenden: van andere / wel ſoo bequamelick / van de geduerigheydt deſer ſtraffe / ofte des toorns Godts / welcke dit hardtneckigh geſlachte der Joden is overgekomen korts nae dien tijdt / wanneer Godt haer met het meerderen deel der andere uyt alle geweſten te Jeruſalem vergadert door de Romeynen exemplaerlick heeft geſtraft / ende alſoo uytgheroeyt / dat ſy noch geen volck meer en zijn / maer verſtroyt blijven onder alle volcken / ende in het gemeyn verhardt zijn in hare ongeloovigheydt: het welck de prophetie Daniels cap. 9. 26 / &c. ende de woorden Chriſti Matth. 23. 38. Siet uw' huys wordt woeſt gelaten. oock ſchijnen te beveſtigen / gelijck oock Matth. 24. 15 / &c. Luc. 21. 20 / &c. Eenige nemen dit woort eynde, voor het eynde der werelt / alſo dat de toorne Godts van dit volck nimmermeer en ſoude ophouden: doch dit ſtrijdt teghen de belofte ende voorſegginge des Apoſtels Pauli Rom. 11. 25 / &c. mitſgaders 2. Corinth. 3. vſſ. 15 / 16. ende andere plaetſen / alwaer van de toekomende bekeeringhe van het volck der Joden tot Chriſtum wordt geprophetcert.
38 Dat is / van uwe tegenwoordigheydt.
39 Het Grieck woordt beteeckent eygentlick ſulck een affcheydinge / gelijck een vader van ſijne kinderen geſcheyden zijnde / haer als Weeſen alleen laet.
40 Ofte / op een uyre tijdts. Want Paulus heeft haeſtelick door der Joden vervolginge van haer moeten ſcheyden. Siet Actor. 17. 10.
41 O. nae de lichamelicke tegenwoordigheydt.
42 O. wederom te ſien / ofte tot u te komen.
43 *Gr.* in vele begeerte.
n Rom. 1. 13. ende 15. 22.

comen (inmers ick Paulus) [44] eenmael ende andermael / maer de Satanas [45] heeft ons belet:

19 [o] Want welcke is [46] onse hope / ofte blijdschap / ofte [47] croone des roems? [48] En zijt ghy die oock niet voor onsen Heere Jesu Christo in sijne toecomste?

20 Want ghy zijt onse heerlickheyt ende blijdschap.

44 D. meermael / gelijck Phil. 4. 16.
45 N. door andere vervolginghen ende verhinderingen / ofte door nieuwe moeyten die hy in andere Gemeynte heeft verweckt / die onse tegenwoordigheyt vereyschten.
o 2. Corinth. 1. 14. Philip. 2. 16. ende 4. 1.
46 D. stoffe ofte oorsake van hope ende blijdschap.
47 D. heerlicke roem / gelijck het volgende vs verklaert.
48 Namel. beneffens andere Gemeynten door my tot Christum bekeert / waer over ick in Christo mach roemen / ende my de eeuwige roem / blijdschap / ende heerlickheydt van Godt uyt genade sal worden vergolden. Siet 2. Timoth. 4. 7.

Het iij. Capittel.

1 Den Apostel verclaert dat hy voor haer becommert zijnde / Timotheum hadde gesondē om haer in 't geloove te versterken. 3 ende te vertroosten in de verdruckingen / daer toe de geloovige gestelt zijn. 6 Doch dat hy seer verblijdt was geweest door de wedercomste Timothei / verstaende hare stantvasticheydt ende welstant. 9 Waer over hy Godt danckt / ende bidt dat hy tot volmaeckinge hares geloofs / gelegenheyt van Godt mochte crijgen om weder tot haer te comen. 12 Ende besluyt dit capittel ende eerste deel des Send-briefs / met een ernstich gebedt tot Godt / dat sy overvloedich mogen worden in liefde ende heylichmakinge / tegen de toecomste Christi met alle sijne heylige.

1 Daerom [1] [dese begeerte] niet langer connende verdragen / hebben wy geerne willen te Athenen alleen gelaten worden:

2 Ende hebben gesonden [a] Timotheum onsen broeder / ende Godts dienaer / ende onsen mede-arbeyder [2] in den Euangelio Christi / om u te versterken / ende u te vermanen [3] van uw' geloove:

3 [b] Op dat niemandt [4] beweeght en worde in dese verdruckingen. Want ghy weet selve / [c] dat wy [5] hier toe [6] gestelt zijn.

4 Want oock doe wy by u waren / [7] voorseyden wy u / dat wy souden verdruckt worden / gelijck oock geschiet is / ende ghy weet het.

5 Daerom oock [8] [dese begeerte] niet langer konnende verdraghen / hebbe ick [9] [hem] gesonden om uw' geloove te verstaen: of niet misschien [10] de Versoecker u soude versocht hebben / ende [11] onsen arbeydt [12] ydel soude wesen.

6 Maer als Timotheus nu van u lieden tot ons [13] gecomen was / ende ons de goede bootschap gebracht hadde [14] van uw' geloove ende liefde / ende dat ghy altijt goede gedachtenisse van ons hebt / zeer begeerich zijnde om ons te sien / gelijck wy oock om u lieden:

7 So zijn wy daerom / broeders / over u in alle onse verdruckinge ende noodt vertroost geworden [15] door uw' geloove:

8 Want nu [16] leven wy / indien ghy [17] [vast] staet in den Heere.

9 Want wat dancksegginge connen wy Gode tot vergeldinge weder geven voor u / van wegen alle de blijdtschap / waermede wy ons om uwent wille verblijden [18] voor onsen Godt /

10 [d] Nacht ende dagh seer overvloedelick biddende [19] om uw' aengesicht te mogen sien / ende [20] te volmaken 'tgene aen uw' geloove gebreeckt?

11 Doch onse Godt ende Vader selve / ende onse Heere Jesus Christus rechte onsen wegh tot u.

12 Ende de Heere [21] vermeerdere u / ende maecke [u] overvloedigh in de liefde tegen malcanderen / ende tegen alle / gelijck [22] wy oock zijn tegen u:

13 [e] Op dat hy uwe herten versterke om onberispelick te zijn in heylichmakinge / voor onsen Godt ende Vader / [23] in de toecomste onses Heeren Jesu Christi met alle [24] sijne heylige.

1 D. dit verlangen nae u / van welck hy in het 17 ende 18 vs van het voorgaende capit. heeft ghesproken.
a Actor. 16. 1. Rom. 16. 21. Philip. 2. 19.
2 D. in de predikinge ende verbreydinge des Euangeliums.
3 Ofte / aengaende uw' gheloove, ofte / van wegen uw' geloove. Andere lesen Ons gelove.
b Ephes. 3. 13. Philip. 1. 14.
4 Namel. om van het geloove te wijcken / ofte te twijfelen. Siet 2. Thess. 2. 2. Het Grieckx woordt beteeckent herwaerts ende derwaerts beweeght te worden.
c Actor. 14. 22. 2. Timoth. 3. 12.
5 Namel. om door den name Christi te lijden. Siet 2. Tim. 3. 12.
6 D. geschickt / verordineert zijn / namelick van Godt / gelijck dit woordt stellen oock ghenomen wordt Luc. 2. 34.
7 N. gelijck hy aen andere Ghemeynten oock heeft ghedaen / Siet Actor. cap. 14. vs. 22. Rom. 8. vss. 17 / 29.
8 D. dit verlangen nae u / gelijck v. 1.
9 N. Timotheum.
10 Dat is / de Satan door de vervolgingen ende andere verleydingen. Siet Mat. cap. 4. vs. 3.
11 N. dien wy aengewent hebben om u het Euangelium te verkondigen.
12 D. vruchteloos.
13 D. weder-gekomen was. Namel. by ons te Corinthen / nae dat wy hem tot u van Athenen ghesonden hadden. Siet Actor. 18. vss. 1 / 5.
14 Dat is / van uwe stantvastigheydt in het geloove.
15 D. door het getuygenisse dat wy gehoort hebben van uw' geloove.
16 Dat is / wy zijn vrolick ende wel gemoet / gelijck het volgende vs verklaert.
17 D. in het geloove op den Heere: Want door het geloove worden wy met Christo vereenight.
18 Dat is / oprechtelick / als in Godts tegenwoordigheydt / niet alleen voor de menschen / gelijck Luc. 1. 6.
d Rom. 1. vss. 10, 11. ende 15. 23. 2. Timoth. 1. 4.
19 D. om by u tegenwoordigh te zijn.
20 D. u lieden in het geloove volkomelicker te onderwijsen / het welck den Apostel daerom seght / om dat hy door de bittere vervolginge der Joden weynigh tijdts by haer hadde konnen blijven. Siet Actor. 17. 10.
21 Dat is / make dat ghy meer ende meer toeneemt / die het gebreck sijner dienaren door sijnen Geest lichtelick kan vervullen.
22 N. overvloedigh inde liefde tegen u.
e 1. Corinth. 1. 8. 1. Thess. 5. 23. 2. Thess. 2. 17.
23 Ofte / teghen de toekomste.
24 N. Enghelen / ghelijck uytgedruckt wordt 2. Thess. 1. 7. hoe wel het oock breeder kan genomen worden voor de heylige zielen / die met Christo uyt den Hemel in het gheselschap der Engelen sullen afkomen / om met hare lichamen weder vereenight ende verheerlickt te worden.

Het iiij. Capittel.

1 Den Apostel vermaent haer voorders in 't gemeyn tot eenen Godtsaligen wandel. 3 ende in 't bysonder tot cuyschеyt ende eerbaerheyt. 6 tot rechtveerdicheyt in haren handel. 9 tot broederlicke liefde. 11 tot een stil leven / ende doen van haer eygen dingen. 13 Hy vermaent haer oock dat 'se hare droefheyt sullen matigen over de gene die ontslapen zijn. 14 dewijle die door Christum weder opgeweckt sullen worden. 15 welcke uyt den hemel comen sal met een groot geroep ende stemme des Archangels / om die gestorven zijn eerst uyt den dooden op te wecken. 17 ende daer na de selve met de andere / die dan noch sullen leven / tot hem op te nemen.

1 [1] Voorts dan / broeders / wy bidden ende vermanen u [2] in den Heere Jesu / gelijck ghy van ons [3] ontfangen hebt / [a] hoe ghy moet wandelen ende Gode behagen / dat ghy [daer in] meer overvloedigh wort.

2 Want ghy wetet [4] wat bevelen wy u ghegeven hebben [5] door den Heere Jesum.

3 [b] Want dit is [6] de wille Godts / uwe [7] heylichmakinge: dat ghy u onthoudt van de hoererie:

4 Dat een yegelijck van u wete [8] sijn vat te besitten in heylichmakinge ende [9] eere:

5 Niet in [10] [quade] beweginge der begeerlickheyt / gelijck als de Heydenen [c] die Godt [11] niet en kennen.

6 Dat niemandt sijnen broeder [12] en vertrede / noch [13] en bedriege in [sijne] handelinge: Want de Heere is een wreker over alle dese / gelijck wy u oock te voren geseght / ende betuyght hebben.

7 Want Godt en heeft ons niet geroepen tot [14] onreynicheyt / [d] maer tot heylichmakinge.

8 [e] So dan die [15] [dit] verwerpt / die en verwerpt [16] geen mensche / maer Godt / [f] die oock sijnen heyligen Geest [17] in ons heeft gegeven.

9 [g] Van de broederlicke liefde nu en hebt ghy niet van noode dat ick u schrijve: want ghy selve zijt [18] van Godt geleert om malcanderen lief te hebben.

10 Want [19] ghy doet oock het selve aen alle de broederen / die in geheel Macedonien zijn. Maer wy vermanen u / broeders / dat ghy meer overvloedigh wort:

11 [h] Ende dat ghy [20] u beneerstight stille te zijn / ende uwe eygene dingen te

1 Ofte / wat overigh is, broeders.
2 D. in den name des Heeren Iesu, ofte om Iesu Christi wille. Siet 2. Cor. 5. 20.
3 D. geleert ofte onderwesen zijt.
a Philip. 1. 27. 1. Thess. 2. 12.
4 Hy en spreeckt hier niet van eenige verholene secrete bevelen / maer van openbare / die hy daer nae weder verhaelt.
5 D. van wegen den Heere / ofte uyt last des Heeren Iesu.
b Rom. 12. 2. Ephes. 5. 27. Philip. 4. 8.
6 Dat is / het gene Godt van u eyscht / ofte wilt ghedaen hebben.
7 Dit woordt kan in het gemeyn genomen worden voor allerley heyligheydt / ofte in het bysonder voor de kuyscheyt ofte eerbaerheydt / gelijck hier nae verklaert wordt.
8 D. sijn lichaem / het welck na een Hebreeusche wijse van spreken alſo genaemt wort / om dat het een instrument is der ziele.
9 Dat is / eerbaerheydt. Want niet en onteert het lichaem des menschen meer dan onkuyscheydt. Siet 1. Corinth. 6. 16 / &c.
10 Ofte / ontuchtige beweginge.
c 1. Corinth. 15. 34. Ephes. 4. 18.
11 N. gelijck het behoort / ende hy in sijn woordt hem geopenbaert heeft. 2. Thess. 1. 8. Andersins kennen de Heydenen Godt oock uyt de naturee / doch dese kennisse en was niet krachtigh genoegh om haer tot sijne liefde ende gehoorsaemheydt behoorlick te bewegen. Rom. 1. 19 / &c.
12 *Gr.* overklimme: ende beteeckent yemant door gewelt verongelijcken / ofte meer afnemen dan behoorlick is / gelijck het volgende woort verklaert.
13 *Gr.* vergierige, het welck beteeckent yemant uyt gierigheyt bedriegen ofte verongelijcken. Siet 2. Cor. 2. 10. en 12. 17.
14 Hier onder begrijpt den Apostel niet alleen de ontuchtigheyt / maer oock de gierigheyt ende onrechtveerdigheyt / waer door de ziele selve oock besoedelt wordt.
d Ioan. 17. 19. 1. Cor. 1. 2.
e Luc. 10. 16.
15 D. dese voorgemelde bevelen / gelijck hy die in het tweede vs heeft genoemt.
16 Namel. alleen / maer voornemelick Godt die selve dese bevelen / door sijne Propheten ende Apostelen / heeft gegeven.
f 1. Corinth. 7. 40.
17 Dit kan ofte van de Apostelen verstaen worden / die door Godts Geest gedreven zijnde / dese bevelen hebben gegeven: ofte oock van alle Christenen / die door Godts Geest zijn geheylight / op dat sy niet meer de begeerten des vleeschs / maer des Geests souden volgen. Galat. 5. vss. 24 / 25.
g Levit. 19. 18. Matth. 22. 39. Ioan. 13. 34. ende 15. 12. Ephes. 5. 2. 1. Petr. 4. 8. 1. Ioan. 3. 23. ende 4. 21.
18 *Gr.* Godt-geleerde: waer van siet Joan. 6. 45.
19 Dat is / ghy bewijst oock metter daedt / dat ghy de broederen lief hebt.
h 2. Thess. 3. vss. 7, 12.
20 Namel. als die doen die nae eere staen / ofte eere ergens in stellen / ghelijck het Grieckx woordt mede brenght. Dit seght den Apostel / om dat de wereldtsche menschen gemeynlick eere stellen ende neerstich zijn / om haer met vele dingen te bemoeyen die haer selfs niet aen en gaen / tegen welck gebreck hy de geloovige hier waerschouwt / ende vermaent 'se liever eere te soecken / ende haer te beneerstigen om in stilte haer eygen dingen waer te nemen.

doen

doen / [i] ende te wercken [21] met uwe eygene handen gelijck wy u bevolen hebben:

12 Op dat ghy [22] eerlijck wandelt by de gene [23] die buyten zijn / ende [24] geenes dincks van noode en hebbet.

13 Doch / broeders / ick en wil niet dat ghy onwetende zijt van de gene [25] die ontslapen zijn / [k] op dat ghy niet bedroeft en zijt / [26] gelijck als de andere [27] die geen hope en hebben.

14 Want indien wy gelooven dat Jesus gestorven is / ende opgestaen / alsoo sal oock Godt de gene die ontslapen zijn [28] in Jesu / [29] [weder] brengen [30] met hem.

15 Want dat seggen wy u [31] door het woort des Heeren / [l] dat [32] wy die levendich overblijven sullen tot de toecomste des Heeren / niet en sullen [33] voorcomen de gene die ontslapen zijn.

16 [m] Want de Heere selve sal met [34] een geroep / met [35] de stemme [36] des Archangels / ende met de basuyne Godts nederdalen van den hemel: ende die [37] in Christo gestorven zijn / sullen eerst opstaen:

17 Daer na wy die levendich overgebleven zijn / sullen te samen met haer [38] opgenomen worden [39] in de wolcken / den Heere te gemoete / [40] in de lucht: ende also sullen wy altijt [41] met den Heere wesen.

18 So dan / vertroost malcanderen [42] met dese woorden.

i Actor. 20. 34. Ephes. 4. 28.
21 N. om u ende de uwe van behoorlicke nootdruft te versorgen. 't Welck d'Apostel spreeckt tot de gene die / onder 't decksel van haer met gemeyne saken buyten haer beroep te bemoeyen / op anderer lieden arbeyt sochten te leven / waer van breeder gesproken wordt 2. Thes. 3. 10 / &c.
22 D. buyten opsprake. Want de Heydenen selve oock sulcks doen misprijsen. 't Grieck woort beteeckent / 't gene wel voeght ofte wel staet.
23 D. die noch van 't geloove vreemt zijn / gelijck 1. Cor. 5. 12.
24 Ofte / geens, ofte niemandts, namelick / der gene die buyten zijn: want het Gr. woordt kan beyde lijden.
25 D. gestorven ofte gerust zijn / gelijck Joan. 11. 11 / &c.
k Levit. 19. 28. Deut. 14. 1. 2. Sam. 12. 20
26 Hier mede toont d'Apostel dat hy niet alle droefheydt over de verstorvenen verbiedt / die oock Christus selve over Lazarum / Joan. 11. 35. de Gemeynte over Stephanum / Act. 8. v. 2. en Paulus over Epaphroditum / als hy doodelick kranck was. Philip. 2. 27. bewesen hebben: maer hy spreeckt hier alleen van de onmatige ende heydensche droefheyt. 27 Namel. der saliger opstandinge / waer van hy in de volgende versen spreeckt. Want hoe wel de Heydenen de onsterflickheydt der zielen geloofden / nochtans en hebben sy noyt de opstandinge der lichamen ende weder-vereeninge met hare zielen konnen begrijpen ofte gelooven. Siet Actor. 17. 32. ende 26. 23 / &c. 28 Ofte / door Iesum, dat is / door de kracht Iesu des Richters der levende ende doode. Joan. 5. 21 / &c. 29 Namel. in het leven / ende in heerlickheydt / wanneer hy haer uyt de graven sal opgeweckt / ende met hare zielen sal vereenight hebben. 30 N. als hy sal verschijnen uyt den hemel ten laetsten dage / in het oordeel. 31 *Gr.* in het woort des Heeren, waer door sommige verstaen de belofte Christi Matth. 24. 31. ende Joan. 5. 28. daer by nae diergelijcke woorden staen: andere / een bysondere ende naerdere openbaringe Christi hier van aen Paulum geschiet / gelijck hy betuyght 1. Corint. 15. 51. l 1. Corinth. 15. vers. 22, 51. 32 Namel. geloovige menschen / stellende hem selven oock daer onder / om de onsekerheyt van den dagh van Christi toekomste. Siet hier van voorder 1. Corinth. 15. 51. 33 N. om van Christo verheerlickt te worden. m Matth. 24. 31. 1. Cor. 15. 52. 2. Thes. 1. 7. 34 Het Grieck woordt Keleusma beteeckent eygentlick een geroep dat met een bevel gevoeght is / gelijck aen de gene plach te geschieden die eenich werck gelijckelick moeten doen / ofte een schip gelijckelick voort roeyen / ofte eenen strijdt beginnen. 35 Wat dit voor een stemme ofte basuyne sal zijn en verklaert de Schrifture niet breeder / dan wordt daer door de groote macht ende heerlickheyt Christi in sijne tweede toekomste voor ogen gestelt / die met sijne Engelen / als een Overste sijns legers / met trompetten-geluyt ende groot geschal sal komen: 't welck schrickelick sal zijn voor sijne vyanden / en moet ende troost geven aen sijne vrienden. Siet diergelijcke beschrijvinge Mat. 25. 31. Joan. 5. 28. 1. Corinth. 15. 52. 2. Thess. 1. vers. 7 / 8. Jud. vs. 14. Apoc. 11. 15 / &c. 36 D. des oversten Engels / die hier uytdruckelick wordt onderscheyden van Christo. Siet hier van naeder. Jud. v. 9. 37 D. in 't geloove Christi, gelijck Apoc. 14. 13. 38 *Gr.* geruckt, getrocken. Namel. nae datse sullen verandert ende sijnen verheerlickten lichame in eenen oogenblick tijdts gelijckformich ghemaeckt zijn. 1. Corinth. 15. 51. Phil. 3. 20 / 21. 39 Die namelick als eenen wagen sullen zijn / waer door sy tot Christum inde lucht opgevoert sullen worden / gelijck van Elias geseght wordt 2. Reg. 2. 11. ende van Christo selve Act. 1. 9. 40 N. daer hy sijn gerichte sal houden / voor de oogen aller menschen / die door de Engelen by een sullen gebrocht zijn te sijner rechter / ende te sijner slinckerhandt. Siet Mat. 25. 31 / &c. Apoc. 1. 7. 41 N. Christo Iesu inden hemel. Joan. 14. 2 / 3. 42 *Gr.* in dese woorden. D. redenen ofte bedenckingen.

Het v. Capittel.

1 Den Apostel leert dat Christus onvoorsiens sal komen ten oordeele / als een dief in der nacht / ende als de barens-noodt over een vrouwe: 4 Vermaent 'se daerom altijt op haer hoede ende nuchteren te zijn. 8 ende gewapent met de borst-wapen des geloofs / ende der liefde / ende met den helm der hope der salicheyt. 12 Bidt dat sy hare voorstanderen in eere sullen houden. 14 en vermaent 'se voorts tot verscheyden Christelijcke deugden. 17 oock tot bidden ende dancken. 19 tot waerneminge des Geests / en der Prophetie / om het goede te behouden. 23 Bidt daer na Godt / dat hy haer onstraffelijck beware tot de komste Christi, met belofte dat hy het oock doen sal. 25 Vermaent 'se dat sy voor hem bidden / ende malcanderen groeten. 27 ende besweert haer dat dese Send-brief voor allen gelesen worde.

1 MAer vande tijden ende [1] de gelegentheden / broeders / en hebt ghy niet van noode dat men u schrijve.

2 Want ghy wetet selve seer wel / [a] dat [2] de dagh des Heeren also [3] sal komen [4] gelijck een dief in der nacht.

3 Want wanneer [5] sy sullen [6] seggen / Het is vrede / ende [7] sonder gevaer: dan sal [b] [8] een haestigh verderf haer overcomen / gelijck de barens-noodt eene bevruchte [vrouwe]: ende sy en sullen 't geensins ontvlieden.

4 [c] Maer ghy / broeders / ghy en zijt niet [9] in duysternisse / dat u die dagh [10] als een dief soude bevangen.

5 [11] Ghy zijt alle [d] [12] kinderen des lichts / ende kinderen [e] des daeghs: wy en zijn niet des nachts / noch der duysternisse.

6 [f] So en laet ons dan niet [13] slapen / gelijck als de andere / maer [g] laet ons [14] waken [h] ende [15] nuchteren zijn.

7 Want die slapen / slapen des nachts: ende die droncken zijn / [16] zijn des nachts droncken.

8 Maer wy [17] die des daeghs zijn / laet ons nuchteren zijn / [i] aengedaen hebbende [18] de borst-wapen des geloofs / ende der liefde / ende [19] [tot] eenen helm / de hope der salicheyt.

9 Want Godt en heeft ons niet [20] gestelt [21] tot toorne / maer tot [22] verkrijginge der salicheyt door onsen Heere Jesum Christum /

10 Die voor ons gestorven is / [k] op dat wy 't zy dat wy waken / 't zy dat wy [23] slapen / te samen met hem leven souden.

11 Daerom [24] vermaent malcanderen / ende [25] sticht d'een den anderen: gelijck ghy oock doet.

12 [l] Ende wy bidden u / broeders / [26] erkent de gene die onder u [27] arbeyden / ende uwe [28] voorstanders zijn [29] in den Heere / ende [30] u vermanen:

13 Ende acht 'se zeer veel [31] in liefde / [32] om hares wercks wille. Zijt vreedsaem onder malcanderen.

14 Ende wy bidden u / broeders / vermaent [33] de ongeregelde / vertroost de cleynmoedige / [34] ondersteunt de swacke / zijt lanckmoedigh tegen alle.

15 [m] Siet dat niemandt quaet voor quaet yemandt en vergelde: maer jaeght alle tijdt [35] het goede na / so tegen malcanderen als tegen alle.

16 [n] [36] Verblijdt u alle tijdt.

17 [o] Biddet [37] sonder ophouden.

18 [p] Danckt [Godt] [38] in alles. Want dit is [39] de wille Godts in Christo Jesu over u.

1 N. der tijden: by het eerste wordt verstaen het jaer / maent / ofte dagh: by het laetste wordt verstaen / of het licht / nacht / morgenstont / avont / ofte midder-nacht zijn sal / ofte diergelijcke. Siet Marc. 13. 34 / 35. Actor. 1. 7.
a Matth. 24. 43. 2. Petr. 3. 10. Apoc. 3. 3. en 16. 15.
2 Also wort de laetste dagh doorgaens genaemt / om dat alsdan Christus sal comen als een Heere om te oordeelen de levende en de doode. 3 *Gr.* komt. So spreken de Propheten van toecomende dingen / als of 'se alreede tegenwoordigh waren / om de sekerheyt der selve. 4 Hier uyt en volgt niet dat Christus des nachts sal comen / gelijck sommige meynen: maer daer mede wort geleert dat hy onverhoets en onverwacht komen sal. Namel. ten aensien van de wereltsche menschen / gelijck 't volgende vs verklaert, want de Godsalige moeten daer nae altijt verlangen / ende daer tegen op hare hoede zijn / gelijck hier na vs 4 wort betuyght. Siet oock Matth. 24. 42 / &c.

5 N. de wereltsche ende Godtloose menschen.
6 Namel. ofte met woorden / ofte ten minsten in haer herte gelijck Psal. 14. 1.
7 *Gr.* sekerheyt. dat is / daer en is geen ongeval te vreesen. Siet Matth. 24. vs. 37 / &c.
8 Ofte / onvoorsiens, Luc. 21. 34.
b 2. Thess. 1. 9.
c Ephes. 5. 8.
9 D. in onwetenheydt ende sorghloosheydt / gelijck de andere / waer van hy te voren ghesproken heeft.
10 N. die onverwacht en in 't duystere pleecht te komen.
11 N. die in Christum geloost.
d Luc. 16. 8. Ephes. 5. 8.
12 D. met de ware kennisse Christi ende sijnes willes begaeft / ende der selve als kinderen haren vader gehoorsaemt.
e Rom. 13. 12.
f Rom. 13. 11, 13. Ephes. 5. 14.
13 D. in vleeschelicke sorgeloosheydt leven.
g Luc. 21. 36.
14 D. op onse hoede zijn / ende met geestelicke sorge op hem wachten.
h 1. Cor. 15. 34.
15 Dit wort gestelt niet tegen matigh eten ende drincken / maer tegen brasserie / dronckenschap / ende andere wereltsche beswaringen / gelijck Christus selve verklaert Luc. 21. 34.
16 D. plegen gemeynlick 's nachts droncken te zijn. Hy neemt hier een reden van 't gene meest plach te geschieden: want anders zijnder oock wel die des morghens vroegh op-staen om stercken dranck te drincken. Jes. 5. 11.
17 Dat is / die kinderen des lichts zijn / gelijck vs 5 gesproken heeft.
i Iesai. 59. 17. Ephes. 6. 14, &c. 1 Petr. 5. 8 / 9.
18 D. voorsien zijnde met het geloove ende liefde / als met een borst-wapen teghen de aen-vallen des Satans. Siet

19 D. als eenen helm. Siet van dese geheele geestelicke rustinge eenes Christens / Ephes. 6. 11 / &c. 20 D. geordineert / ofte geschickt / gelijck 1. Pet. 2. 8. 21 D. om te zijn vaten des toorns / ofte om een rechtveerdige straffe ende verderf over ons te brengen. Siet Rom. 9. 22. 22 Het Grieck woordt beteeckent eygentlick veel doen ontrent een sake om die te verkrijgen / gelijck Actor. 20. 28. 1. Petr. 2. 9. Hoe wel dan Godt ons ter salighheydt heeft uytverkoren / ende Christus ons die heeft verworven / soo moeten wy evenwel sorghvuldigh zijn om de middelen te gebruycken / waer door ons Godt ter saligheyd brenght. Siet Ephes. 2. 10. ende Phil. 2. 12. k Rom. 14. 7. 2. Corinth. 5. 15. 1. Petr. 2. 20. Galat. 4. 2. 23 Dit woort slapen en wordt hier niet genomen gelijck te voren vs 6. want die inde sonde slapen / en leven met Christo niet: maer wort genomen ofte voor den natuerlicken slaep des menschen / ofte veel eer voor ontslapen ofte gestorven zijn. Want Christus is daer toe gestorven / op dat / het zy dat wy waken. D. hier leven / ofte dat wy slapen, D. gestorven zijn / wy met Christo souden leven. Namel. hier een geestelick leven / ende hier namaels een eeuwigh ende onverganckelick leven in heerlickheydt. Siet diergelijcke Rom. 14. 8 / &c. 24 Ofte / vertroost, want het Grieck woordt beyde beteeckent. 25 Namel. soo met goede exemplen / als met goede onderrichtingen. l Rom. 15. 27. 1. Cor. 9. 11. ende 16. 18. Gal. 6. 6. Philip. 2. 29. 1. Tim. 5. 17. Hebr. 13. 7, 17. 26 N. voor soodanige als sy van wegen haer beroep zijn / ende behooren gehouden te worden. Siet 1. Cor. 16. 18. 27 N. in het woort ende leere / gelijck hy daer by voeght 1. Tim. 5. 17. 28 N. nevens de Leeraers in de regeringe der Gemeynte / ende oefeninge der discipline / gelijck den Apostel dese twee soorten van Ouderlingen oock klaerlick onderscheyt / 1. Tim. 5. 17. 29 Dat is / in het werck des Heeren. N. om die te onderscheyden van de wereltsche Overheden daer sy onder stonden. 30 Dit kan van beyde worden verstaen / so van de Ouderlingen die in den woorde arbeyden / als oock van de gene die alleen Voorstanders zijn in de regeringe / welcken de bysondere vermaningen oock toekomen nevens de Leeraers. Siet hier van Rom. 12. 8. 1. Cor. 12. 28. 31 D. niet uyt vreese ofte dwangh / maer uyt toegenegenheyt. 32 D. van wegen den dienst die sy u van Christi wegen doen / ende tot des selven dienst voorderinge. 33 Namel. ledigh-gangers ende diergelijcke / waer van hy breeder handelt 2. Thess. 3. 10 / &c. 34 Ofte / houtstaende de swacke. N. in het geloove / gelijck Rom. 15. 1. m Levit. 19. 18. Prov. 20. 22. ende 24. 29. Mat. 5. 39. Rom. 12. 17. 1. Cor. 6. 7. 1. Petr. 3. 9. 35 D. goetdadigheyt / alsoo dit hier wort gestelt tegen wraeckgierigheyt. n Mat. 5. 12. Luc. 10. 20. Rom. 12. 12. Phil. 4. 4. 36 D. zijt altijt goets moets ende wel te vreden selfs in 't midden van alle verdruckingen. Rom. 5. 3. 2. Cor. 6. 10. o Luc. 18. 1. Rom. 12. 12. Col. 4. 2. 37 D. by alle gelegentheden / ende in al uwen noot. p Ephes. 5. 20. 38 Dat is / soo wel in tegenspoet als in voorspoet / u den wille des Heeren alsoo geerne onderwerpende. Siet Job 1. 21. Matth. 5. vss. 11 / 12. 39 Dat is / het gene Godt aengenaem is in Christo Iesu. Hebr. 13. vs 21. Ofte / het wel-behagen Godts over u. Siet 1. Petr. 3. 17.

19 q En [40] bluscht den Geest niet uyt.
20 En veracht [41] de prophetien niet.
21 r [42] Beproeft alle dinghen: [43] behoudt [44] het goede.
22 s Onthoudt u [45] van allen schijn des quaets.
23 t Ende [46] de Godt des vredes selve heylige u [47] geheel ende al: ende uwe geheel oprechte [48] geest / ende ziele / ende lichaem worde on-berispelijck bewaert [49] in de toekomste onses Heeren Jesu Christi.
24 v Hy die u roept is getrouwe / die het oock [50] doen sal.
25 Broeders biddet voor ons.
26 x Groetet alle de broeders [51] met eenen heyligen cus.
27 [52] Ick besweere [53] u lieden by den Heere / dat dese Sendbrief alle den heyligen broederen gelesen worde.
28 [54] De genade onses Heeren Jesu Christi zy met u lieden. Amen.

De eerste [Sendt-brief] aen de Thessalonicensen / is geschreven * van Athenen.

q 1. Corinth. c. 14. vs. 30.
40 Dit kan verstaen worden / ofte van de verlichtinge ende andere gaven des Geests / die inde geloovige selve zijn / ende die door de middelen daer toe geordineert ghedurichlick moeten opgeweckt worden / gelijck Paulus vermaent 2. Tim. 1. vss. 6/7. en door welcker middelen versuymenisse de Gheest in ons wordt bedroeft / ende sijne gaven als uytghebluscht. Ephes. 4. 30. Ofte / van de geestelicke gaven die in andere zijn / die door verachtinge en tegenspreekinge somwijle onderdruckt worden. Dit laetste schijnt met het gene volgt best over een te komen.
41 V. de verclaringen ende toe-eygeningen van Godes woort / waer van d'Apostel in 't breede handelt 1. Cor. 14. 3 / &c. 't welck so wel van ordinarise als extraordinarise prophetien kan verstaen worden / tegen de gene die haer selven wijs genoech achteden / ende meynden sodaniger niet van noode te hebbẽ. Siet Hebr. 10, 25. 2. Pet. 1. 19 / &c.
r 1. Ioan. 4. 1.
42 N. die u van de leeraers voorgestelt wordẽ / aen den toet-steen van Godes woort. Siet een loflick exempel Act. 17. 11.
43 N. stantvastelick sonder daer van af te wijcken.
44 V. de goede leere die ghy in Godes woort vast gefondeert vindt.
s Phil. 4. 8.
45 Ofte / van allen quaden schijn: veel meer van onthoudt u van het quaedt selve.
t 1. Cor. 1. 8. Phil. 4. 9. 1. Thess. 3. 13.
46 V. Godt die een auteur is van alle geluck en heyl / gelijck dit woort Vrede doorgaens in de Schrift genomen wordt. Ofte / die een auteur is van den rechten vrede met Godt ende met onsen naesten. Siet Rom. 5. 1. ende 14. 17.
47 Ofte / in allen deele. V. de gene die het goede werck in u heeft begonnen / voleyndige oock het selve tot den dagh Iesu Christi, gelijck hy spreeckt Phil. 1. 6.
48 Door 't woordeken geest, wort bequaemlick verstaen het verstant des menschen / ende door het woort ziele, de wille ende genegentheden / en door het lichaem, de leden selve / waer door 't gene het verstant beraemt / en de wille besluyt / eyndelick wort uytgevoert: gelijck diergelijck onderscheyt by na oock te sien is inde woorden Christi Matt. 22. 37. ende Luc. 10. 27. want hoe wel de mensche maer een ziele en heeft / so zijn in de selve nochtans verscheydene krachten / die overmits se alle inden natuerlicken mensche zijn verdorven Ephes. 4. 17 / 18. alsoo alle door den Geest Godts moeten vernieuwt ende geheylight worden.
49 Dit doet de Apostel daer by om aen te wijsen / dat dese heylighmakinge aller onser krachten als dan eerst den vollen sal geschieden / hoewel wy daer in dagelicks meer ende meer moeten toenemen. Siet 1. Cor. 13. vss. 9 / 10. Phil. 3. vs. 12 / &c.
v 1. Cor. 1. 9. ende 10. 13. 2. Corinth. 1. 18. 2. Thess. 3. 3.
50 Dat is / u na sijne belofte geheel ende al heyligen te sijner tijdt.
x Rom. 16. 16. 1. Corinth. 16. 20. 2. Corinth. 13. 12. 1. Petr. 5. 14.
51 Siet hier van de aenteeckeninge op Rom. 16. 16.
52 Siet diergelijck Matth. 26. 63.
53 Namel. regeerders ende voorstanders der Gemeynte / aen welcke dese brief gesonden is om de selve daer nae de geheele Gemeynte mede te deelen. Waerom qualick doen de gene die het lesen van de brieven Pauli en van de geheele Schrifture den Gemeynten soecken te ontrecken.
54 Van dit besluyt siet Rom. 16. 20.
* Het blijckt uyt Actor. 18. 5. dat Timotheus ende Silas / uyt welcker name dese brief oock is geschreven / capit. 1. 1. niet te Athenen / maer te Corinthen tot Paulum zijn wedergekeert. Waerom is 't geloofweerdiger dat desen brief van Corinthen is geschreven. Ende is voor desen meermael aengewesen / dat dese onderschriften van den Apostel selve niet en zijn / maer van eenige andere die de selve nae haer goetvinden daer by hebben gedaen.

Eynde van den eersten Sendt-brief Pauli *aen de Thessalonicensen.*

De tweede Sendt-brief des Apostels PAULI *Aen de* THESSALONICENSEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

NA het Apostolisch opschrift, begrepen in de 2 eerste versen, prijst *Paulus* de stantvastigheydt der Thessalonicensen, ende vertroost haer tegen de verdruckingen met de komste IESU CHRISTI ten oordeele, tot straffe der vervolgers, ende tot hare verlossinge, 't welck hy doet in 't eerste Capit. Daer na waerschouwt hy haer, dat de dagh des oordeels so haest niet en sal komen, maer dat den afval eerst moet komen, ende den Antichrist geopenbaert worden, wiens opkomste, krachtige verleydinge, ende onderganck hy beschrijft, met een nieuwe vermaninge tot stantvastigheyt in het aengenomen geloove, tot het eynde van 't 2 Capit. Eyndelick vermaent hy haer tot eenen Christelicken wandel, ende voornamelick tot bidden voor hem, tot onderlinge liefde, ende tot vermijdinge ende waerschouwinge der ongeregelde ledigh-gangers, welcke hy met sijn exempel bestraft, ende ernstelick dreyght tot het 16 vers van 't 3 Capit. Ende besluyt den Sendt-brief in de dry laetste versen met een gebedt tot Godt voor haer, ende met de gewoonlicke Apostolische groete.

Het Eerste Capittel.

1 Na het gewoonlijck opschrift des Send-briefs / 3 danckt den Apostel Godt over haer overvloedigh toenemen in geloove / liefde / ende verdraechsaemheyt in de verdruckingen. 6 Betuyght dat Godt hare verdruckers sal straffen / maer haer verlossen ende verquicken in den dagh der heerlicke toecomste Christi, die hy breeder beschrijft. 11 Bidt Godt dat hy haer noch meer in 't goede versterck. 12 op dat de name Christi in haer te meer verheerlickt worde.

1 PAULUS ende [1] Silvanus ende Timotheus aen de Gemeynte der Thessalonicensen / [welcke is] [2] in Gode onsen Vader / ende den Heere Jesu Christo:
2 a [3] Genade zy u / ende vrede van Godt onsen Vader / ende den Heere Jesu Christo.
3 b Wy moeten Godt alle tijdt dancken over u / broeders / gelijck [4] billick is / om dat uw' geloove [5] zeer wast / ende [dat] de liefde eenes yegelicken van u alle / tegen malkanderen overvloedich wort:
4 Alsoo dat wy selve c [6] van u roemen in de Gemeynten Gods over uwe lijdsaemheyt ende geloove / in alle uwe vervolgingen en verdruckingen die ghy verdraeght.
5 d [7] Een bewijs van Godts rechtveerdigh oordeel / op dat ghy [8] weerdigh geacht wordet des Coninckrijcks Godts / e voor het welcke ghy oock lijdet:
6 f Alsoo het recht is by Godt verdruckinge te vergelden den genen die u verdrucken:

1 V. Silas. Siet 't eerste vs des voorgaendẽ Send-briefs.
2 Siet de aenteeck. op het eerste vs des voorgaenden Sendtbriefs.
a 1. Cor. 1. 3. 1. Thess. 1. 1. 1. Petr. 1. 2.
3 Hier van siet in de beginselen van de voorgaende Sendtbrieven.
b Ephes. 1. 15. Philip. 1. 3. Coloss. 1. 3. 1. Thess. 1. 2.
4 Gr. weerdigh, dat is / billick ofte betamelick. Siet Mat. 3. 8. Actor. 26. 20.
5 Gr. overwast, namelick boven 't gene sy te voren geweest is.
c 1. Thess. 2. 19.
6 Gr. in u roemen, dat is / u prijsen ende Godt dancken van wegen sijnen zegen over u / ende u voorstellen den anderen Gemeynten tot een exempel der navolginge.
d Iud. vs. 6.
7 V. het welck een bewijs is dat Godts rechtveerdigh oordeel eens over de werelt sal komen / overmits de vrome hier moeten lijden / ende de godtloose de overhant hebben. Siet oock Philip. 1. 28.
8 Ofte / weerdigh gemaeckt. Namel. van Godt uyt genade / gelijck hier nae vs. 11. wort verklaert / ende hier voor Coloss. 1. vs 12. Niet van om dat de verdraeghsaemheydt der vervolginghen sulcks in haer selven weerdigh is / ofte verdient / want dat ontkent den Apostel uytdruckelick Rom. 8. 18. maer om dat Godt sijne kinderen in Christo deses Coninckrijcks genadelick weerdich acht ofte maeckt / als die in het lijden Christo gelijck gemaeckt worden / op dat sy oock daer nae in sijne heerlickheydt hem gelijck mogen worden. Rom. 8. 17. 2. Tim. 2. 12. Apoc. 3. 21.
e 1. Thess. 2. 14.
f Zach. 2. 8.

19 [q] En [40] blusscht den Geest niet uyt.

20 En veracht [41] de prophetien niet.

21 [r] [42] Beproeft alle dinghen: [43] behoudt [44] het goede.

22 [s] Onthoudt u [45] van allen schijn des quaets.

23 [t] Ende [46] de Godt des vredes selve heylige u [47] geheel ende al: ende uwe geheel oprechte [48] geest / ende ziele / ende lichaem worde on-berispelijck bewaert [49] in de toekomste onses Heeren Jesu Christi.

24 [v] Hy die u roept is getrouwe/ die het oock [50] doen sal.

25 Broeders biddet voor ons.

26 [x] Groetet alle de broeders [51] met eenen heyligen cus.

27 [52] Ick besweere [53] u lieden by den Heere / dat dese Sendbrief alle den heyligen broederen gelesen worde.

28 [54] De genade onses Heeren Jesu Christi zy met u lieden. Amen.

De eerste [Sendt-brief] aen de Thessalonicensen/ is geschreven * van Athenen.

q 1. Corinth. c. 14. vs. 30.
40 Dit kan verstaen worden / ofte van de verlichtinge ende andere gaven des Geests/ die inde geloovige selve zijn / ende die door de middelen daer toe geordineert ghedurichlijck moeten opgeweckt worden/ gelijck Paulus vermaent 2. Tim. 1. vss. 6/ 7. en door welcker middelen versuymenisse de Gheest in ons wordt bedroeft / ende syne gaven als uytgheblusscht. Ephes. 4.30. Ofte/ van de geestelicke gaven die in andere zijn / die door verachtinge en tegensprekinge somwijlen onderdruckt worden. Dit laetste schijnt met het gene volgt best over een te komen. 41 D. de verclaringen ende toe-eygeningen van Godes woort / waer van d'Apostel in 't breede handelt 1. Cor. 14.3/ &c. 't welck so wel van ordinarise als extraordinarise prophetien kan verstaen worden/ tegen de gene die haer selven wijs genoech achteden/ ende meynden sodaniger niet van noode te hebbē. Siet Hebr. 10,25. 2. Pet. 1.19/ &c.
r 1. Ioan. 4. 1. 42 N. die u van de leeraers voorgestelt wordē/ aen den toet-steen van Godes woort. Siet een loflick exempel Act. 17.11. 43 N. stantvastelick sonder daer van af te wijcken. 44 D. de goede leere die ghy in Godes woort vast gefondeert vindt.
s Phil. 4.8. 45 Ofte/ van allen quaden schijn: veel meer dan onthoudt u van het quaedt selve. t 1. Cor. 1,8. Phil. 4.9. 1. Thes. 3.13. 46 D. Godt die een auteur is van alle geluck en heyl/ gelijck dit woort Vrede doorgaens in de Schrift genomen wordt. Ofte/ die een auteur is van den rechten vrede met Godt ende met onsen naesten. Siet Rom. 5. 1. ende 14. 17. 47 Ofte/ in allen deele. D. de gene die het goede werck in u heeft begonnen / volleyndige oock het selve tot den dagh Iesu Christi, gelijck hy spreeckt Phil. 1.6. 48 Door 't woordeken geest, wort bequamelick verstaen het verstant des menschen/ ende door het woort ziele, de wille ende genegentheden/ en door het lichaem, de leden selve/ waer door 't gene het verstant beraemt / en de wille besluyt / eyndelick wort uytgevoert: gelijck diergelijck onderscheyt by na oock te sien is inde woorden Christi Matt. 22,37. ende Luc. 10, 27. want hoe wel de mensche maer een ziele en heeft / so zijn in de selve nochtans verscheydene krachten/ die overmits se alle inden natuerlicken mensche zijn verdorven Ephes. 4. 17/ 18. alsoo alle door den Geest Godts moeten vernieuwt ende gheheylight worden.

49 Dit doet de Apostel daer by om aen te wijsen / dat dese heylighmakinge aller onser krachten als dan eerst den vollen sal geschieden / hoewel wy daer in dagelicks meer ende meer moeten toenemen. Siet 1. Cor. 13. vss. 9/ 10. Phil. 3. vs. 12/ &c.
v 1. Cor. 1. 9. ende 10. 13. 2. Corinth. 1. 18. 2. Thess. 3. 3.
50 Dat is/ u na sijne belofte geheel ende al heyligen te sijner tydt.
x Rom. 16. 16. 1. Corinth. 16. 20. 2. Corinth. 13. 12. 1. Petr. 5. 14.
51 Siet hier van de aenteeckeninge op Rom. 16. 16. 52 Siet diergelijck Matth. 26. 63. 53 Namel. regeerders ende voorstanders der Gemeynte / aen welcke dese brief gesonden is om de selve daer nae de geheele Gemeynte mede te deelen. Waerom qualick doen de gene die het lesen van de brieven Pauli en van de geheele Schriftuere den Gemeynten soecken te ontrecken. 54 Van dit besluyt siet Rom. 16. 20. * Het blijckt uyt Actor. 18. 5. dat Timotheus ende Silas / uyt welcker name dese brief oock is geschreven / capit. 1. 1. niet te Athenen / maer te Corinthen tot Paulum zijn wedergekeert. Waerom is 't geloofweerdiger dat desen brief van Corinthen is geschreven. Ende is voor desen meermael aengewesen / dat dese onderschriften van den Apostel selve niet en zijn / maer van eenige andere die de selve nae haer gevoelen daer by hebben gedaen.

Eynde van den eersten Sendt-brief Pauli *aen de Thessalonicensen.*

De tweede Sendt-brief des Apostels PAULI *Aen de* THESSALONICENSEN.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

NA het Apostolisch opschrift, begrepen in de 2 eerste versen, prijst *Paulus* de stantvastigheydt der Thessalonicensen, ende vertrooft haer tegen de verdruckingen met de komste IESU CHRISTI ten oordeele, tot straffe der vervolgers, ende tot hare verlossinge, 't welck hy doet in 't eerste Capit. Daer na waerschouwt hy haer, dat de dagh des oordeels so haest niet en sal komen, maer dat den afval eerst moet komen, ende den Antichrist geopenbaert worden, wiens opkomste, krachtige verleydinge, ende onderganck hy beschrijft, met een nieuwe vermaninge tot stantvastigheyt in het aengenomen geloove, tot het eynde van 't 2 Capit. Eyndelick vermaent hy haer tot eenen Christelicken wandel, ende voornamelick tot bidden voor hem, tot onderlinge liefde, ende tot vermijdinge ende waerschouwinge der ongeregelde ledigh-gangers, welcke hy met sijn exempel bestraft, ende ernstelick dreyght tot het 16 vers van 't 3 Capit. Ende besluyt den Sendt-brief in de dry laetste versen met een gebedt tot Godt voor haer, ende met de gewoonlicke Apostolische groete.

Het Eerste Capittel.

1 Na het gewoonlijck opschrift des Send-briefs/ 3 danckt den Apostel Godt over haer overvloedigh toenemen in geloove/ liefde / ende verdraechsaemheyt in de verdruckingen. 6 Betuyght dat Godt hare verdruckers sal straffen / maer haer verlossen ende verquicken in den dagh der heerlicke toecomste Christi, die hy breeder beschrijft. 11 Bidt Godt dat hy haer noch meer in 't goede versterke. 12 op dat de name Christi in haer te meer verheerlickt worde.

1 PAULUS ende [1] Silvanus ende Timotheus aen de Gemeynte der Thessalonicensen/ [welcke is] [2] in Gode onsen Vader / ende den Heere Jesu Christo:

2 [a] [3] Genade zy u/ ende vrede van Godt onsen Vader/ ende den Heere Jesu Christo.

3 [b] Wy moeten Godt alle tijdt dancken over u/ broeders/ gelijck [4] billick is/ om dat uw' geloove [5] zeer wast/ ende [dat] de liefde eenes yegelicken van u alle/ tegen malkanderen overvloedich wort:

4 Alsoo dat wy selve [c] [6] van u roemen in de Gemeynten Gods over uwe lijdsaemheyt ende geloove / in alle uwe vervolgingen en verdruckingen die ghy verdraeght.

5 [d] [7] Een bewijs van Godts rechtveerdigh oordeel/ op dat ghy [8] weerdigh geacht wordet des Coninckrijcks Godts / [e] voor het welcke ghy oock lijdet:

6 [f] Alsoo het recht is by Godt verdruckinge te vergelden den genen die u verdrucken:

1 D. Silas. Siet 't eerste vs des voorgaende Send-briefs.
2 Siet de aenteeck. op het eerste vs des voorgaenden Sendtbriefs.
a 1. Cor. 1. 3. 1. Thess. 1. 1. 1. Petr. 1. 2.
3 Hier van siet in de beginselen van de voorgaende Sendtbrieven.
b Ephes. 1. 15. Philip. 1. 3. Coloss. 1. 3. 1. Thess. 1. 2.

4 Gr. weerdigh, dat is/ billick ofte betamelick. Siet Mat. 3. 8. Actor. 26. 20.
5 Gr. overwast, namelick boven 't gene sy te vorē geweest is.
c 1. Thess. 2. 19.
6 Gr. in u roemen. dat is / u prijsen ende Godt dancken van wegen sijnen zegen over u / ende u voorstellen den anderen Gemeynten tot een exempel der navolginge.
d Iud. vs. 6.
7 D. het welck een bewijs is dat Godts rechtveerdigh oordeel eens over de werelt sal komen/ overmits de vrome hier moeten lijden / ende de godtloose de overhant hebben. Siet oock Philip. 1. 28.
8 Ofte / weerdigh gemaeckt. Namel. van Godt uyt genade/ gelijck hier nae vs. 11. wort verklaert / ende hier voor Coloss. 1. vs 12. Niet van om dat de verdraeghsaemheydt der vervolginghen sulcks in haer selven weerdigh is / ofte verdient / want dat ontkent den Apostel uytdruckelick Rom. 8. 18. maer om dat Godt sijne kinderen in Christo deses Coninckrijcks genadelick weerdich acht ofte maeckt / als die in het lijden Christo gelijck gemaeckt worden / op dat sy oock daer nae in sijne heerlickheydt hem gelijck mogen worden. Rom. 8. 17. 2. Tim. 2. 12. Apoc. 3. 21. e 1. Thess. 2. 14. f Zach. 2. 8.

7 Ende [9] u die verdruckt wort/ verquickinge [10] met ons/ g in de [11] openbaringe des Heeren Jesu van den hemel [12] met de Engelen sijner cracht/

8 h [13] Met vlammenden vyere/ wrake doende i over de gene die Godt [14] niet en kennen/ ende over de gene die den Euangelio onses Heeren Jesu Christi [15] niet gehoorsaem en zijn:

9 k De welcke sullen [tot] straffe lijden het eeuwigh verderf/ [16] van den aenghesichte des Heeren/ ende van [17] de heerlickheyt sijner stercke:

10 l Wanneer hy sal gecomen zijn om verheerlickt te worden in sijne heylige/ ende [18] wonderbaer te worden in alle die geloven (overmits ons' getuygenisse onder u is geloof't geworden) [19] in dien dagh.

11 Waerom wy oock altijt bidden voor u/ dat onse Godt u [20] weerdich achte [21] der roepinge/ ende vervulle alle [22] het welbehagen [sijner] goedicheyt/ ende [23] het werck des geloofs [24] met cracht:

12 Op dat [25] de naem onses Heeren Jesu Christi [26] verheerlickt worde in u/ ende ghy in hem/ na [27] de genade onses Godts/ ende des Heeren Jesu Christi.

9 N. is het recht by Godt verquickinge te vergelde. 't Welck alsoo niet en moet verstaen worden/ als of sulcke verdruckingen ende kastijdingen der geloovige dese verquickinghe verdienden en weerdigh waren voor Godt/ ghelijck de verdruckers de rechtveerdighe straffe Godts verdienen ende weerdigh zijn. Want het tegendeel betuyght ons Godts woordt doorgaens. siet Jes. 47.6/ &c. ende 51.21. Dan. 9.16. Hebr. 12.6/7. 1. Petr. 4. vss. 16/17/ &c. maer om dat den geloovigen sulck lijden van de verdruckers aengedaen wordt om Christi ende der gerechtigheydt wille/ waer over haer Godt sulcke beloningen van verquickinge belooft uyt genade/ Matth. 5. vss. 11/12. 1. Petr. 4.14/ &c. Ende om dat Godt rechtveerdigh ende ghetrouw is in het volbrengen van sijne genadige beloften/ soo wort geseght/ dat het recht ofte rechtveerdigh is by Godt dat hy sulcks doe/ gelijck het woordt recht ende rechtveerdigh oock elders voor dese getrouwicheydt ende waerheydt Godts wordt genomen. Siet Psal. 143.1. 1. Joan. 1.9. 10 Namel. Apostelen Iesu Christi, die sulcken belofte van Christo oock bysonderlick hebben ontfangen/ Matth. 19.28. g 1. Thes. 4.16. 11 D. openbare toekomste. Matth. 24.30. 12 Dat is/ met sijne krachtige Engelen/ waer door hy sijne oordeelen krachtelick sal uytvoeren. Psal. 103.20. Matth. 13. vss. 41/42. ende 24.31. h 2. Petr. 3.7. 13 Gr. in 't vyer der vlamme wrake gevende. Een Hebreeusche wijse van spreken/ gelijck te voren Engelen sijner kracht. Siet een naerder beschrijvinge daer van Psal. 50.2/ &c. i Rom. 2.8. 14 Namel. als het behoort/ ende daerom oock niet lief en hebben/ noch op hem betrouwen. 15 D. niet gelooven/ ende naer het selve haer leven niet aenstellen. k Iesai. 2.19. 16 D. ofte/ dat het toornigh aengesicht Christi des rechters haer dit verderf sal aen doen: ofte/ dat sy het selve sullen lijden van het aengesicht Christi verstooten zijnde. Siet Matth. 25.41. 17 D. sijne stercke heerlickheyt/ gelijck te voren vs. 8. ende Ephes. 1.7. l Act. 1.11. 1. Thes. 1.10. Apoc. 1.7. 18 D. sijne wonderlicke kracht ende goetheydt in de verheerlickinge sijner geloovige te bewijsen. 19 Namel. der openbaringe Christi gelijck vs. 7. 20 Ofte/ weerdigh make. Siet het 5 vs. 21 D. der heerlickheydt daer toe ghy geroepen zijt: want sy al te voren krachtelick tot het geloove geroepen ende gebracht waren. 22 D. al het gene hy nae sijn welbehagen ende goedigheydt over u heeft besloten. Siet Matth. 25.34/ &c. Luc. 12.32. 23 D. het geloove dat hy in u gewrocht heeft. Philip. 1.6. 1. Thess. 1.3. 24 D. krachtelick/ ofte door sijne kracht. 25 D. Iesus Christus met alle sijne eygenschappen/ gelijck Philip. 2.10. 26 Dat is/ heerlick bekent ende geroemt. 27 D. nae de mate der genade ofte gabe Christi, gelijck hy spreeckt Ephes. 4.7.

Het ij. Capittel.

1 De Apostel verclaert dat de comste Christi ten oordeele so haest niet en sal geschieden/ als eenige haer sochten wijs te maken. 3 maer dat den afval ende de Antichrist eerst moeten comen/ wiens merckteeckenen hy beschrijft. 5 Betuyght dat hy haer 'tselve voor desen geseght hadde/ gelijck oock wat het gene was dat hem wederhieldt. 8 Verclaert dat hy daer na waerlick sal komen/ ende dat hy sal blijven tot dat de Heere hem sal te niete doen. 9 Hy waerschouwt haer voor de cracht der verleydinge dessels in de gene die verloren gaen. 11 ende dat door een rechtveerdich oordeel Godts over de ondanckbaerheyt der menschen. 13 maer versekert de Thessalonicensen van hare verkiesinge tot salicheyt in geloove ende heylichmakinge. 15 Vermaent haer daer by vast te blijven. 16 ende bidt Godt dat hy haer vertrooste ende versterce.

1 Ende wy bidden u/ broeders/ [1] door de toecomste onses Heeren Jesu Christi/ ende [2] onse toevergaderinge tot hem/

2 a Dat ghy niet haestelijck [3] beweeght en wort [4] van verstandt/ ofte [5] verschrickt/ noch [6] door geest/ noch [7] door woort/ noch [8] door Sendtbrief als van ons [geschreven], als of [9] de dagh Christi aenstaende ware.

3 Dat u niemandt [10] en verleyde in eenigerley wijse: want [11] [die en comt niet] b ten zy dat eerst [12] den afval gecomen zy/ ende [dat] [13] geopenbaert zy [14] de mensche der sonde/ [15] de sone des verderfs/

4 Die hem [16] tegenstelt ende [17] verheft boven al dat Godt genaemt/ ofte [als Godt] ge-eert wort/ alsoo dat hy [18] inden tempel Godts [19] als een Godt sal sitten/ c [20] hem selven vertoonende dat hy Godt is.

5 En gedenckt ghy niet/ dat ick noch by u zijnde u dese dingen geseght hebbe?

6 Ende nu wat [21] [hem] [22] wederhoudt [23] weet ghy/ op dat hy geopenbaert worde [24] te sijner eygener tijdt.

7 Want [25] de verborgenheyt der ongerechticheydt wort alreede gewrocht: alleenlick [26] die hem nu wederhoudt/ [die sal hem wederhouden] tot dat [27] hy [28] uyt het midden sal [wechgedaen] worden.

8 Ende [29] alsdan sal [30] de ongerechtige [31] geopenbaert worden/ d den welcken de

1 D. soo sekerlick als ghy dese toekomste Christi, ende onse toe-vergaderinge tot hem gelooft ende verwacht. Andere setten het over/ wat aengaet de toekomste, &c. N. daer van hy in den voorgaende brief cap. 4. ende 5. hadde gesproken: het welck eenighe onder haer niet wel en schenen verstaen te hebben/ waerom hy haer daer van hier naerder onderrichtet. Doch het eerste komt met de Griecksche woorden best over een. 2 Namel. ten uytersten dage/ in sijne heerlickheyt/ waer van hy in den voorgaenden brief cap. 4. vs. 16. hadde gehandelt. a Ier. 29.8. Mat. 24.4. Ephes. 5.6. Col. 2.18. 1. Ioan 4.1. 3 Een gelijckenisse genomen van de baren der zee/ die door verscheyden winden herwaerts ende derwaerts worden gedreven. 4 D. van de rechte meyninge over desen artijckel des geloofs. Andere nemen 't voor het wesentlick verstandt der menschen selve/ die wanneer sy sulcke voorgevingen van Christi tweede toecomste/ met uytdruckinge van dagh ende stont beginnen aen te nemen/ als dan gelijck uytsinnige menschen plegen gedreven te worden/ gelijck eertijts soodanige onder de Chiliasten zijn geweest/ ende in onsen tijdt onder eenige soorten van Enthusiasten. 5 Ofte/ ontroert, ontset. gelijck men pleecht over een haestigh ende onverwacht groot geroep van woelende menschen ontset te worden. 6 D. door voorwendinge van geestelicke openbaringen/ welcke sulcke luyden plegen voor te brengen. Siet oock 1. Joan. 4.1. 7 Ofte/ reden, Namel. als uyt my ofte Thimotheo ende Sila gehoort. Andere nement voor eenige waerschijnlicke redenen hier ende daer uyt Godts woort sonder gront by een gebracht. 8 N. van haer op onsen name verdicht/ die soodanige luyden oock plegen te voorschijn te brengen. 9 N. van Christi tweede toekomste ten oordeele/ als of die terstont daer nae soude geschieden.

10 Dit seght den Apostel om dat dese luyde de Gemeynten onder sulcken schijn afkeerden van haer beroep/ ende van haren ordinarisen arbeydt/ als nu voortaen onnoodigh/ dewijle Christus in dese sijne komste van alles een eynde soude maken/ ende een hemelsch leven in voeren: waer van hy in het volghende cap. breeder sal spreken. Andere werden daer door verleydt om te twijfelen aen de vasticheyt des Euangeliums/ gemerckt sy schenen te vergeefs op de belofte deser toekomste te wachten/ gelijck van soodanighe ghesproken wordt 2. Pet. 3. vss. 3/8/9. 11 N. dagh Christi, waer van hy terstont hadde meldinge ghemaeckt. b Matth. 24.23.

1. Timoth. 4.1. 1. Ioan. 2.18. 12 Gr. Apostasia, het welck eenige oude Leeraers verstaen van den afval veler Coninckrijcken van het Roomsche rijck/ doch wordt bequamelicker genomen voor eenen ghemeenen afval van de suyverheydt des Euangeliums/ welcken Paulus oock voorseght 1. Timoth. cap. 4. ende 2. Timoth. cap. 3. ende 4. Joannes Apocal. cap. 11. ende 12. ende elders. alsoo dit woort apostasie in het Nieuwe Testament altijdt eenen afval van de leere beteeckent/ ende Paulus hier eygentlick van de leere oock handelt. 13 D. sijne geestelicke heerschappye over het Christendom opentlick sal hebben bekent gemaeckt/ ende bevestight/ gelijck dit woordt hier nae oock genomen wordt vs. 6. ende 8. 14 D. den Antichrist/ de mensche tot alle sonde overgegeven. Hier uyt/ gelijck oock uyt het volgende woordt de sone, de ongerechtige, &c. willen sommige besluyten dat de Antichrist maer een persoon en soude zijn/ die sy seggen dat drie jaren ende een half sal heerschen/ dat hy alle de Joden de geheele wereldt door tot hem sal trecken/ den Tempel te Jerusalem wederom opbouwen/ en hem daer in als Godt sal laten eeren/ ende alsoo alle Coninckrijcken der aerden onder sijn gebiedt brengen/ &c. Doch dit zijn verdichtselen strijdende tegen alle menschelick beleydt ende macht/ om den rechten Antichrist te verduysteren/ naedemael de werckingen ende eygenschappen die hem hier nae/ ende deurgaens in de Openbaringe Joannis worden toe-geschreven/ van sulcke verklaringen geheel vreemt zijn. Daerom hoe wel den Antichrist hier onder den naem van een mensche wordt beschreven/ soo wordt noodtsaeckelick daer onder/ niet een mensche alleen/ maer een langhduerige successie van menschen verstaen/ die d'een nae de ander eenerley ampt/ macht/ ende heerschappye hebben/ ghelijck sulcke maniere van spreken in soodanige prophetien gebruyckelick zijn. Siet Jesai. 10.5. ende 14.12. Jerem. 48.40. Dan. 7.17. Hebr. 9.7/25. 1. Joan. 4.3. Apocal. 17.10. te meer dewijle den Apostel in dit cap. vs. 7. betuyght dat dese verborgentheyt der ongerechtigheyt nu alreede in sijnen tijdt begon te wercken. 15 Dat is/ die andere verderft/ ende selve ten verderve gaet/ ende daer toe door Godts rechtveerdigh oordeel geschickt is. Siet Joan. 17.12. ende Apocal. 9.11. 16 Namel. tegen Christum ende sijne leere/ waerom hy oock den Antichrist/ dat is/ tegenchrist wordt genaemt: het welck verstaen wordt niet van het gene hy met woorden sal voorgeven/ maer dat sijne leere ende daden soodanigh sullen zijn/ dat hy daer door de ware leere Christi ende sijne Kercke sal soecken te verdrucken/ hoe wel hy eenen anderen schijn sal willen hebben. Daerom worden hem twee hoornen toe-geschreven/ als het Lam/ maer hy spreeckt nochtans als de draeck/ ende doet de wercken der eerste beeste/ Apocal. 13.11/ &c. 17 D. neemt meerder autoriteyt aen/ dan yet dat Godt genaemt wordt in den hemel ende op der aerden. Siet Psal. 82.6. ende 115.3. 1. Corinth. 8.5. Ofte/ verheft tegen al. Andere lesen boven al dat Godt genoemt wordt. 18 Ofte/ tegen den Tempel Godts. Waer door de Tempel van Jerusalem niet en kan verstaen worden/ gelijck eenige voor geven/ overmits de selve nu over de 1500 jaren verwoest is ghweest/ ende oock verwoest moet blijven/ nae het getuygenisse des Engels Dan. 9.27. ende Christi, Matth. 23. vss. 37/38. ende 24.1/2. Die oock/ soo'se van den Antichrist weder gebouwt wierde/ om daer in ge-eert te worden/ de Tempel Godts niet en soude komen ghenaemt worden/ maer de Tempel des Antichrists/ ofte des Duyvels. Maer hier door wordt verstaen de Gemeynte Godts/ daer de Antechrist hem selven in ofte tegen sal setten/ ende welcke hy met sijne heerschappye sal drucken/ gelijck dit woordt Tempel Godts oock elders in de Schrifture soo wordt genomen. 1. Corinth. 3.16. 2. Corinth. 6.16. 1. Timoth. 3.15. 1. Petr. 2.5/ &c. ende gelijck het woordt sitten oock van den Antichrist ghebruyckt wordt. Apocal. 17.15. ende 18.7. 19 Namel. op aerden/ hem selven Goddelicke macht toe-schrijvende. c Dan. 11.36. 20 D. soodanige Majesteyt/ macht/ ende heerschappye aennemende ende oeffenende/ als of hy Godt ware. 21 Namel. den Antichrist. 22 D. sijne openbaringe/ ofte opentlicke opkomste als noch verhindert ende ophoudt. hier door wordt van sommige verstaen de suyvere predicatie des Euangeliums/ ende de oprechtigheydt der Leeraers in de Gemeynte Godts/ die soo lange sy in Christi Kercke zijn behouden/ sulcke geestelicke heerschappy-sucht ende dwalinge hebben wederstaen ende opgehouden. Doch van meest alle oude Leeraers ende van onsen tijdt wort hier door verstaen de opperste autoriteyt ende aensien der oude Keyseren in het Roomsche ryck/ die door hare wereltlicke macht de opcomende geestelicke macht des Antichrists over de Christenheydt heeft wedergehouden/ tot dat de selve Keyserlicke authoriteyt door de Saracenen ende Mahumethanen in Oosten/ ende door verscheydene barbarische volckeren in het Westen seer is gebroken/ ende onder de voet is gebracht/ by welcke occasie dese geestelicke ge-usurpeerde macht in het Christendom is doorgebroken/ ende heeft hare heerschappye selfs over Keyseren/ Koningen/ Princen/ ende volckeren opentlick bevestight/ het welck ontrent 600 jaren nae de geboorte Christi, is van velen uyt de Historyen van dien tijdt bewesen. Wie nu dese Antichrist zy/ die dese macht in het Christendom vele hondert jaren heeft geusurpeert/ wordt klaerlick aengewesen Apocal. cap. 13. ende 17. ende 18. 23 Namel. door de waerschouwinge van my aen u gedaen/ het welck de Apostel daerom hier niet uyt en druckt/ om soo vele oude meynen/ de Keysers van Roomen niet te seer te vertoornen tegen de Christenen/ alsoo de Romeynen voor-gaben dat hare heerschappye geen eynde en soude hebben in de werelt. 24 Namel. van Godt verordineert/ ende den Antichrist toe gelaten/ gelijck hier voren is verklaert. 25 D. de heymelicke opkomste deser ongerechtige Antichristische heerschappye wordt allenskens in de Kercke Christi gevoordert. Namel. door den Satan ende eenige sijne instrumenten/ die door begeerte van heerschen (ghelijck eenen Diotrephes daer over bestraft wordt/ 3. Joan. vss. 9/10.) ende door invoeringe van valsche ende superstitieuse leeringen ende menschelicke insettingen/ hier in den Satan/ al van der Apostelen tijden af/ de handt hebben geboden. Siet 1. Joan. 2.18. Ofte/ de verborgenheyt der ongerechtigheydt werckt alreede. 26 Namel. den Antichrist in sijne opkomste weder-houdt/ waer van in het voorgaende vs is gesproken. 27 Namel. die hem wederhoudt. 28 D. alsoo gebroken sal worden/ ende sijne kracht verliesen/ dat hy dese opkomende geestelicke heerschappye niet langer en sal komen wederstaen. Wie dese nu zy is op het voorgaende vs verklaert. 29 D. nae dat hy nu sijne kracht van wederhouden sal verloren hebben. 30 D. de Antichrist die alsoo genaemt wordt/ om dat hy hem geen wetten en soude onderwerpen/ maer hem selven boven alle wetten soude roemen te zijn: gelijck het Grieck woordt anomos eygentlick sonder Wet, ofte/ wetloos beteeckent. 31 Siet hier voren de aenteeck. op het 3 vs. d Iob 4.9. Iesai. 11.4.

Heere [32] verdoen sal [33] door den geest sijns mondts/ ende te niete maken [34] door de verschijninge sijner toecomste:

9 [35] Hem / [segge ick], wiens toecomste is [e] na de werckinge [36] des Satans / [f] [37] in alle cracht ende teeckenen / ende [38] wonderen der leugen:

10 Ende in [39] alle [40] verleydinge der onrechtveerdicheyt [g] in de gene die verloren gaen: [41] daer voor dat sy [42] de liefde der waerheyt niet aengenomen en hebben / om saligh te worden.

11 [h] Ende daerom sal haer [43] Godt senden eene kracht der dwalinge / [i] dat sy de [44] leugen souden geloven:

12 Op dat sy alle [45] veroordeelt worden die [46] de waerheyt niet gelooft en hebben/ maer een welbehagen hebben gehadt in de [47] ongerechticheyt.

13 Maer wy zijn schuldigh altijt Gode te dancken over u/ broeders/ die van den Heere bemindt zijt / dat u Godt [48] van den beginne vercoren heeft tot salicheyt / [49] in heylichmakinge des Geests/ ende [50] geloove der waerheyt:

14 Waer toe hy u geroepen heeft door ons' Euangelium / [51] tot vercrijginge der heerlickheyt onses Heeren Jesu Christi.

15 So dan/ broeders/ staet [vast], [k] ende houdt [52] de insettingen die u geleert zijn/ het zy [53] door [ons'] woort/ het zy door onsen Send-brief.

16 Ende onse Heere Jesus Christus selve/ ende onse Godt ende Vader die ons heeft lief gehadt/ ende gegeven heeft [54] een eeuwige vertroostinge/ ende [55] goede hope [56] in genade/

17 Vertrooste uwe herten/ en [l] verstercke u in allen [57] goeden woorde ende wercke.

32 Ofte/ verteeren. Het Gr. woort analosei beteeckent eygentlick spijse / dranck / gelt / goet allenckskens ombrengen ende te niete maken. Also sal dan Christus te sijner tijt oock den Antichrist allenckskens verdoen / ende sijn aensien benemen in de Christenheydt.
33 D. door de supvere predicatie des Heyligen Euangeliums / waer door de Gheest des Heeren krachtigh is in de herten der menschen. Siet diergelijcke Jes. 11.4. Hebr. 4.12. Apocal. 1.16.
34 Dat is/ door sijne verschijninghe in sijne laetste toekomste, want als dan sal het beest ende de valsche Propheet gedoodt/ ende in den poel des viers geworpẽ worden. Apoc. 19.20.
35 N. Antichrists/ waer van hy in het begin van het voorgaende vs hadde gesproken.
e 1. Ioan. 8.41. 2. Corinth. 4.4. Ephes. 2.2.
36 D. met soodanige werckinghe als de Satan pleeght te gebruycke om de menschen te verleyden/ welcke werckinge in de volghende versen wordt verklaert.
f Deut. 13.1. Apoc. 13.13.
37 D. kracht van teeckenen/ ofte mirakelen / die de Satan sal te voorschijn brengen om de heerschappye ende valsche leere des Antichrists te bevestighen. Siet Mat. 24.24. Apoc. 13.13/ &c.
38 D. die ten deele versiert sullen zijn / ten deele van den Satan te wege gebracht / om sijne dienaers in aensien / ende de arme verblinde menschen in hare valsche voorgevingen ende superstitien te houden.
39 D. allerley. Want de Satan een bepaelde macht heeft.
40 D. tot ongerechtige ende valsche leere / gelijck het woordt waerheydt uytwijst / dat daer tegen gestelt woort: ende gelijck hier nae vs 12.
g 2. Cor. 2.15. ende 4.3.
41 D. in vergeldinge dat sy / &c. 't welck het Grieex woordt medebrenght. Het is dan een rechtveerdige straffe Godts over de verkeertheydt ende ondanckbaerheyt sulcker menschen / gelijck in het volgende vs naerder uytgedruckt wordt.
42 D. de waerheydt niet lief gehadt en hebben / ende volgens dien oock niet gelooft / ende behouden. Siet diergelijcke straffe Godts over de Heydenen / die de natuerlicke kennisse Godts niet en hebben behouden / Rom. 1.28.
h Rom. 1.24.
43 D. Godt sal den Satan den toom over haer los laten / om sijne kracht van verleydinge tegen haer te gebruycken / ende sal sijne genade / die haer noch wederhielt / voortaen in houden / ende haer alsoo hare eygen begeerten overgheven / waer door sy krachtelick tot dwalinge sullen gebracht woden. Siet diergelijcke oordeelen Godts over de ondanckbare menschen / Deuter. 28.28. 2. Chron. 18.22. Job 12.17. Jesai. 19.14. Rom. 1.24. ende 11.8. 2. Corinth. 4. vss. 3/4/ &c.
i 1. Timoth. 4.1.
44 D. versierde ende valsche leere.
45 Gr. geoordeelt. dat is / veroordeelt / ofte verdoemt / gelijck meermaels in andere plaetsen.
46 Namel. des Euangeliums.
47 D. valsche ende ongerechtige leere / gelijck hier boven v. 10.
48 Nam. der werelt / ghelijck Mich. 5.1. Joan. 1.1. dat is van eeuwigheydt / ofte voor de grontlegginge der werelt / Ephes. 1.4. hoe wel het eenige andere verstaen van het begin als haer het Euangelium is verkondight / wanneer haer Godt door sijnen Geest uyt den verdorvenen hoop der menschen heeft verkoren / ofte uytgesondert: gelijck het woordt verkiesen, ofte / uytnemen oock elders wordt genomen. Siet Joan. 14.15. ende 1. Cor. 1.27. Dan de eerste verklaringe schijnt op het volgende vs wel soo bequamelick te passen / dewijle de verkiesinge / daer Paulus hier van spreeckt / voor de roepinghe gaet / gelijck oock te sien is Rom. 8. vss. 29/30. ende 9.23/24. maer de dadelicke uytverkiesinge uyt den verdorvenen hoop der menschen / die in der tijdt geschiet / volght nae de beroepinge / dewijle de selve uytsonderinge door de beroepinge des Euangeliums wordt te wege gebracht.
49 Ofte / door. Dat is / welcke salicheyt door de heyligh-makinge des Geests ende het geloove wordt verkregen / ende der halven van uwe eeuwige verkiesinge een onfeylbaer merck-teecken is. Rom. 8.14. 2. Corinth. 1.22.
50 D. het welck op de waerheydt des Euangeliums siet ende steunt.
51 D. om de eeuwige heerlickheydt door Christum, ende met Christo te verkrijgen. Rom. 8.17. Apocal. 3.21.
k 2. Thess. 3.6.
52 Gr. overleveringen, overgevingen. Ende alsoo noemt de Apostel de vermaningen ende leeringhen / die sy van hem hadden ontfangen / soo wel de leere / als het leven aengaende / niet alleen als hy by haer tegenwoordigh was / maer oock die hy nu in dese Sendt-brieven heeft voorgestelt. Siet 1. Corint. 11.2. 2. Thess. 3.6.
53 Namel. als ick by u tegenwoordigh was.
54 Dat is / een vaste vertroostinge gegront op de belofte van het eeuwige leven.
55 N. van onse verlossinge ende eeuwige salighеydt. 1. Petr. 1. vss. 3/4.
56 D. door sijne genade.
l 1. Thess. 3.13.
57 D. geve dat ghy u selven ende andere met Godtsalige woorden ende wercken altijdt meught stichen ende versterken.

Het iij. Capittel.

1 Den Apostel vermaent de Thessalonicensen / dat sy voor hem bidden. 3 ende betuyght sijn betrouwen dat haer de Heere sal versterken. 5 Bidt Godt oock voor haer. 6 ende beveelt dat sy haer ontrecken van een yeder broeder die ongeregelt wandelt. 7 Bewijst met sijn exempel / dat een yegelijck moet arbeyden om hem te geneeren. 10 Ofte dat hy andersins niet en moet eten. 13 Vermaent haer dat se niet en vertragen in 't goedt doen. 14 ende dat sy die teeckenen ende straffen / die sijn bevel hier in niet gehoorsaem zijn. 16 Besluyt met de gewoonlicke groete / 17 die hy in alle sijne send-brieven met sijn eygen handt daer by voeght.

1 Voorts/ broeders/ [a] bidt voor ons / op dat [1] het woort des Heeren [2] [sijnen] loop hebbe/ ende [3] verheerlickt worde gelijck oock by u:

2 [b] Ende op dat wy mogen [4] verlost worden van de ongeschickte ende boose menschen: [c] want het geloove [5] en is niet aller.

3 [d] Maer de Heere is getrouw/ die u sal [6] versterken [e] ende bewaren [7] van den boosen.

4 Ende wy vertrouwen van u inden Heere / dat ghy het gene wy u [8] bevelen/ oock doet/ ende doen sult.

5 Doch de Heere [9] rechte uwe herten tot [10] de liefde Godts/ ende tot [11] de lijdtsaemheyt Christi.

6 [f] Ende wy bevelen u / broeders/ [12] in den name onses Heeren Jesu Christi/ [13] dat ghy u ontreckt van een yegelick [14] broeder [15] die ongeregelt wandelt / ende niet na [g] [16] de insettinge die hy van ons ontfangen heeft.

7 Want ghy selve weet [h] hoe men [17] ons behoort na te volgen: [i] want wy en hebben ons niet [18] ongeregelt gedragen onder u:

8 [k] Noch wy en hebben [19] geen broodt by yemandt gegeten voor niet / maer in arbeydt en moeyte/ nacht ende dagh [20] werckende: op dat wy niet yemant van u en souden lastigh zijn:

9 [l] Niet dat wy [21] de macht niet en hebben / maer op dat wy ons selven u geven souden [tot] [m] een voorbeeldt/ om [22] ons na te volgen.

10 Want oock doe wy by u waren/ hebben wy u dit bevolen / dat [23] soo yemandt niet en wil wercken / hy oock niet en ete.

11 Want [24] wy hooren dat sommige onder u ongeregelt wandelen / niet werckende/ maer [25] ydele dingen doende.

12 [n] Doch de sodanige bevelen ende vermanen wy door onsen Heere Jesum Christum / dat sy met stilheyt [o] werckende [26] haer eygen broodt eten.

13 Ende ghy / broeders / [p] en [27] vertraeght niet in goet te doen.

14 Maer indien yemant [28] onsen woor-

a Matth. 9.38. Ephes. 6.19. Coloss. 4.3.
1 Dat is / de predicatie des Euangeliums.
2 Gr. loope. dat is / haestelick ende gheluckelick mach verbreydt ende gevoordert worden.
3 Dat is / in eere ende achtinge mach gehouden worden / ende weerdige vruchten voortbrengen.
b Rom. 15.31.
4 D. ontslagen/ ofte vry ghehouden van sulcke menschen / die den loop des Euangeliums soecken te verhinderen / gelijck de hardtneckige Joden / ende haren aenhangh / onder haer waren geweest Act. 17. ende 18. capit.
c Ioan. 6.44.
5 D. het en is niet allen gegevẽ in Christum te gheloven. Siet Matth. 13.11. Joan. 6.44/ &c.
d 1. Thess. 5.24.
6 Namel. in het geloove.
e Ioan. 17.15.
7 N. daer hy in het voorgaende vs van hadde gehandelt. Ofte / van het boose. N. dat ghy daer in niet en vervalt. Ofte / van den Duyvel. Dat ghy van hem niet versocht en wort. Matth. 6.13.
8 Namel. in den name des Heeren / gelijck hier na vs. 6. uytgedruckt wordt / en hier voor 1. Thes. 4.2.
9 D. stiere uwe herten recht sonder aen d'een of d'ander zijde te wanckelen.
10 Dit kan verstaen worden / ofte van de liefde daer mede wy Godt lief hebben: ofte van de liefde daer mede ons Godt lief heeft / op dat wy namelick in het gevoelen der selve meer ende meer worden gesterckt. Siet Rom. 5.5. ende 8.39.
11 D. de verdraeghsaemheyt in 't cruys ende verdruckinghe om Christi wille: ofte / tot de lijdtsame verwachtinge Christi ten oordeel.

f 1. Corinth. 5.11. 2. Thes. 3.14. Tit. 3.10.
12 Dat is / als gelast zijnde/ ofte autoriteyt daer toe hebbende van Christo. Siet 2. Corinth. 5. vss. 19/20.
13 D. schouwt / geenen gemeynsaemen ommegaenck en houdt met sodanige: namelick nae dat behoorlicke kennisse in de Gemeynte daer van is genomen / ende hy vermaent zijnde ongehoorsaem blijft. Siet Matth. 18.15/ &c. 1. Corinth. 5.11. ende hier na vs. 14.
14 Dat is / die de belijdenisse doet van het geloove in Christum, hoe wel hy sulcks niet recht en beleeft / gelijck Paulus verklaert 1. Corinth. 5.11.
15 Dit kan hier in het gemeyn voor alle ongeregeltheyt worden genomen/ daer door ergernisse wort gegeven in de Gemeynte Godts: ofte van die bysondere ongeregeltheydt / waer van hy v. 11. naerder verklaringe doet: namelick der gene die ledigh omme gingen / ende ydele dingen pleeghden / sonder haer beroep behoorlick waer te nemen / gelijck het vervolgh schijnt te vereysschen.
g 2. Thess. 2.15.
16 Dat is / bevelen ende vermaningen / gelijck hier boven capit. 2.15.
h 1. Corinth. 11.1. 1. Thess. 1.6.17.
17 Namel. niet alleen my / maer oock Timotheum ende Silvanum / uyt welcker name desen brief oock is geschreven.
i 1. Thes. 4.10.
18 Namel. als dese ledighgangers ofte doenders van ydele dingen buyten haer beroep.
k Act. 18.3. ende 20.34. 1. Corinth. 4.12. 2. Corinth. 11.9. ende 12.13. 1. Thess. 2.9.
19 Ofte / geen broodt van yemant. Dat is / geen spijse ende dranck genoten / gelijck Genes. 3.19.
20 Dat is / boven het sorghvuldigh waer nemen van ons Apostel-ampt / oock werckende met onse handen om ons selven te onderhouden. Siet Actor. 20.34. ende hier voor 1. Thessal. 2.9.
l 1. Corinth. 9. vss. 3, 6. 1. Thess. 2. v. 9.
21 Van u lastigh te vallen / ofte onderhoudt van u te nemen / ghelijck andere Apostelen deden / ende hy elders leert dat de Dienaren des woordts oock vermogen te doen. Siet hier van breeder 1. Corinth. 9.3 / &c.
m 1. Corinth. 4.16. ende 11.1. Philip. 3.17. 1. Thess. 1.6.
22 Namel. in het waer nemen van uwen arbeydt / elck in sijn beroep: ende niet onder eenen deckmantel / ofte van het Euangelium te willen voorderen / ofte dat Christus tot het oordeel haest soude komen / uwen ledich-ganck ende plegen van ydele dingen / te ontschuldigen.
23 Namel. ghesontheydt / sterckte / ende gelegentheydt daer toe hebbende: want andersins is de Gemeynte ghehouden oock een yeder die gebreck heeft / soo veel doenlick is / te versorgen. Siet 2. Corinth. cap. 8. ende 9.
24 Dit doet den Apostel daer by / om aen te wijsen dat hy dese voorgaende vermaningen ende exemplen haer niet te vergeefs voor en stelt: ende dit hanght eygentlick aen het gene van hem v. 6. is geseght.
25 D. doende dingen sonder beroep / buyten haer beroep / ende teghen haer beroep: gelijck dit woordt van sommighe ledigh-gaende weduwen oock gebruyckt wort / 1. Timoth. 5.13.
n 1. Thess. 4.11.
o Ephes. 4.28.
26 D. dat sy met haren eygenen arbeydt hebben verkregen. Siet 1. Thess. 4.11.
p Galat. 6.9.
27 Het Grieex woordt beteeckent eygentlick erger / dat is slapper ofte trager worden: ende doet den Apostel dit hier by / om haer te vermanen dat sy om het misbruyck van dese ledich-gangers niet en moesten slapper ofte trager worden in het wel doen aen de rechte arme.
28 D. dese onse vermaninge van in stilheydt te wercken / sijne eygene saken waer te nemen / ende een geregelt leven te leyden. Siet voorders vs. 6.

de door desen brief [geschreven], niet gehoorsaem en is / [29] teeckent dien: ende [q] [30] en vermenght u niet met hem / op dat hy [31] beschaemt worde:

15 Ende en houdt [hem] niet [32] als eenen vyandt / maer vermaent [hem] [33] als eenen broeder.

16 [r] [34] De Heere nu des vredes selve geve u vrede alle tijdt / [35] in allerley wijse. De Heere zy met u allen.

17 [s] De groetenisse met mijne handt Pauli / het welck is [36] een teecken in een yeder Sendt-brief: also schrijve ick.

18 De genade onses Heeren Jesu Christi zy met u allen. Amen.

* De tweede [Sendt-brief] aen de Thessalonicensen is [gheschreven] van Athenen.

29 Sommighe voegen hier dit woordt teeckenen, by het voorgaende woordt brief, als of d'Apostel seyde / teeckent dien / ofte wijst my dien aen door eenen brief: doch dese te samenvoeginghe en komt met het Grieck woordt semeiousthai, noch met het gene volght niet wel over een. Want dit Grieck woordt beteeckent eygentlick niet yemant aenwijsen / maer wel yemant mercken ofte merckteeckenen, die men eenige schande aen doet / ofte uyt eenige eerlicke vergaderingen laet / ende sijnen name / als sulcker eere onweerdigh / aenteeckenen / ofte uyt doen. Soo dat dit woordt hier van andere seer bequamelick wordt verstaen van den Christelicken Ban ende uytsluytinge uyt de gemeynschap der Kercke / volgens de orden van Christo in-gestelt Matth. 18. 15. gelijck oock de volgende woorden klaerlick mede-brenghen. q Matth. 18. 17. 1. Corinth. 5. 9. 2. Thess. 3. 6.
30 Siet van dit selve woordt / ende de sake daer door beteeckent breeder. 1. Corinth. 5. vss. 9 / 11. 31 Namel. ende door dese schaemte wederkeere tot sijnen schuldigen plicht / gelijck het Grieck woordt mede-brenght. Siet Matth. 21. 37.
32 Namel. die ghy geheel moet vlieden / ofte verlaten / gelijck men vyanden pleeghe te doen. 33 Namel. die verdwaelt is / ende die men derhalven weder ten rechten wege moet brengen. 2. Corinth. 2. 7.

r Rom. 15. 33. ende 16. 20. 1. Corinth. 14. 33. 2. Corinth. 13. 11. Philip. 4. 9. 1. Thes. 5. 23.
34 D. die een autheur is van allen vrede ende geluckfaligheyt.
35 Dat is / soo met Godt als onder den anderen.
s 1. Corinth. 16. 21. Colos. 4. 18.
36 N. waer door mijne eygene brieven van andere / die op mijnen naem souden mogen versiert zijn / by de Gemeynten konnen worden onderscheyden. Siet Colos. 4. 18. * Dit onderschrift / ghelijck door desen in andere Sendt-brieven is aengetreckent / en gaet niet vast / ende is geloofweerdiger dat dese brief / gelijck de voorgaende / van Corinthen oock is geschreven / daer Paulus na sijn vertreck van Thessalonica anderhalf jaer is stil geweest / ende daer Timotheus ende Silas tot hem eerst zijn gekomen / in welcker name dese Sendt-brief oock is geschreven cap. 1. 1. Siet Actor. 18. vss. 5 / 11.

Eynde vanden tweeden Sendt-brief Pauli *aen de Thessalonicensen.*

De Eerste Sendt-brief des Apostels PAULI *Aen* TIMOTHEUM.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

ALSO *Paulus* van Ephesen na Macedonien reysende, *Act.* 20. 1. *Timotheum* tot Ephesen hadde gelaten om
over dese Gemeynte, die de voornaemste van Asien was, voor eenen tijdt het opsicht te hebben, gelijck hy
in't 3 vers van't 1 Cap. getuyght: so heeft hy desen brief op den wegh, ofte so sommige meynen van Philip-
pis, aen hem geschreven: in welcken hy hem, ende in sijnen persoon alle trouwe Leeraers onderricht, ende
een geduerige instructie geeft, hoe sy haer in desen dienst hebbē te schicken, ende waer na sy alles inde rege-
ringe der Gemeynte moeten richten, gelijck hy cap. 3 vers 15 getuygt. In't 1 Cap. dan, na de gewoonlicke
Apostolische groete, waerschouwt hy hem, dat hy niet en sal toelaten dat eenige vremde ofte ydele leeringē van yemant inge-
voert souden worden. Ende wijst aen hoe de wet selve wettelick moet geleert ende gebruyckt worden tot het 11 vers. Van
waer voort tot het eynde des Cap. hy een korte somme des Euangeliums, dat hem toe-vertrouwt was, in sijn exempel voor-
stelt, ende beveelt *Timotheum* daer by te blijven, ende alle wedersprekers te wederstaen, gelijck hy selve aen *Hymeneum* ende
Alexandrum gedaen hadde. In't 2 Cap. vermaent hy hem, dat in de Gemeynte opentlick sal gebeden worden voor Co-
ningen ende alle die in hoogheyt zijn, ende stelt eenen gemeynen regel, na den welcken, so wel de mannen als de vrouwen,
inde publijcke vergaderingen haer moeten dragen. In het 3 Capit. stelt hy de regelen voor, nae welcke de beroepinge der
Kercken-dienaren ende Diaconen moet gericht worden. In't 4 Cap. voorseght hy dat in de laetste tijden sommige van het
geloove sullen afvallen, verbiedende te houwelicken ende spijse te gebruycken, die Godt geschapē heeft: ende vermaen hem
tot stantvastigheyt inde ware Leere, met oeffeninge vande ware Godtsaligheyt, die tot alle dingen nut is: ende tot aenhouden
in't lesen ende verweckinge der gaven die in hem zijn. In't 5 Cap. schrijft hy hem voor, hoe hy de vermaningen sal richten
tegen oude ende jonge, tegen mannen ende vrouwen, ende insonderheyt hoe die weduwen moeten gereguleert zijn, die tot
den dienst der armen in de Gemeynte aengenomen worden, ende in wat achtinge de Ouderlingen die wel regeren, moeten
worden gehouden, met een betuyginge voor Godt dat hy niemant de handen op en legge, dan die wel beproeft zy. In't laetste
Cap. vermaent hy de dienstknechten die geloovigh zijn tot haren schuldigen plicht: verwerpt wederom alle vremde leeringen
ende onnutte disputen, ende beveelt een yeder dat hy met het sijne te vreden zy: vermaent de rijcke tot nedrigheyt ende wel-
dadigheyt, ende besluyt also den brief met een ernstige betuyginge van alle nieuwigheyt, ende ydelheyt inde Leere, te vlieden.

Het Eerste Capittel.

1 Na het gewoonlick opschrift des briefs / 3 verclaert den Apostel dat hy Timotheum tot Ephesen gelaten hadde om sorge te dragen / dat geen vremde noch ydele leeringen inde Gemeynte en souden voortgebracht worden. 5 Toont oock welcke het recht eynde sy der wet. 8 die niet den rechtveerdigen maer den onrechtveerdigen is geset. 11 Doch dat hem 't Euangelium Godts was toebetrouwt. 13 waer van hy den corten inhoudt / met eē verhael der grooter genade die hem van Christo geschiet was / voorstelt. 17 waer over hy Godt danckt. 18 ende Timotheum gebiet daer aen vast te houden. 20 Betuyght dat hy Hymeneum ende Alexandrum / die schip-breucke van 't geloove hadden geleden / daerom den Satan hadde overgegeven.

1 PAULUS een Apostel Jesu Christi / [a] na het bevel Gods [1] onses Salighmakers / ende des Heeren Jesu Christi / [b] [die] [2] onse hope [is,

2 [c] Timotheo [3] [mijnen] oprechten [d] sone [4] in het geloove: [e] [5] genade / [6] barmhertichept / vrede zy u van Godt onsen Vader / ende Christo Jesu onsen Heere.

3 Gelijck ick u [7] vermaent hebbe / dat ghy tot Ephesen soudt blijven / [8] als ick [f] na Macedonien reysde / [9] [so vermane ick

a Actor. 9. 15.
1 Alsoo wort Godt de Vader oock elders ghenaemt / als Luc. 1. 47. 1. Tim. 2. 3. Tit. 1. 3. om dat hy ons door Christum de salicheydt gheeft. Siet 2. Corinth. 5. vs. 18 / &c. Andere lesen Godts des Vaders, eñ onses Salichmakers Iesu Christi. b Col. 1. 27.
2 D. de auteur ende grondt der hope / die wy van onse saligheyt hebben. Siet Act. 4. 12.

c Actor. 16. 1. 1. Thes. 3. 2.
3 D. mijnen seer lieven sone / ghelijck hy spreeckt 2. Tim. 1. 2. want het Grieck woordt gnesios, ofte rechte / en wort niet ghestelt teghen onrechte ofte verbasterde sonen / maer betekent eenen bysonderen trap der liefde Pauli tegen hem / ende een bysondere genegenheyt ende eerbiedinge Timothei tegen Paulum. Het is dan eygentlick een sone die den aert des Vaders wel uytdruckt / gelijck hy Titum oock noemt / Tit. 1. 4.
d 1. Corinth. 4. 17. 4 D. nae het gemeyn geloove / gelijck hy spreeckt Tit. 1. 3. waer mede Paulus aenwijst / dat hy niet en spreeckt van een natuerlicke geboorte / maer van een overnatuerlicke / waer door hy hem door het Euangelium Christo gewonnen / ende tot het gemeyn geloove hadde gebracht. Siet 1. Corinth. 4. vss. 14 / 15.
e Galat. 1. 3. 1. Petr. 1. 2. 5 Siet hier van de beginselen van de andere Sendt-brieven Pauli. 6 Dit is een vrucht van de genade Godts: want gelijck door de genade de eeuwige genade onser verkiesinge hier bequamelick wort verstaen / also wordt door de barmhertigheyt de vergevinge onser sonden door het geloove / ende door den vrede de gerustheyt onser conscientien in Godt verstaen / Rom. 5. 1 / &c. 7 Ofte / ghebeden hebbe. 8 Van dese reyse Pauli / siet Actor. 20. 1 / &c. f Actor. 20. 1.
9 Dit ofte diergheliicke moet hier noodtsakelick vervult worden uyt het voorgaende / om den sin vol te maecken / ende wordt hier het eynde uytgedruckt / waerom Paulus Timotheum tot Ephesen heeft ghelaten / niet om daer altijdt te blijven / ende daer Bisschop te zijn / ghelijck sommige meynen / maer door eenen tijdt / om als een Euangelist / ende medearbeyder der Apostelen de Gemeynte te versterken teghen de gene die verkeerde leeringhen sochten in te voeren / ghelijck hy Actor. 20. 29. spreeckt. Want dat Timotheus wederom daer nae tot Paulum is gekeert / blijckt uyt 2. Timoth. 4. vss. 9 / 10 / 11.

de door desen brief [geschreven], niet gehoorsaem en is / [29] teeckent dien: ende q [30] en vermenght u niet met hem / op dat hy [31] beschaemt worde:

15 Ende en houdt [hem] niet [32] als eenen vyandt / maer vermaent [hem] [33] als eenen broeder.

16 r [34] De Heere nu des vredes selve gebe u vrede alle tijdt / [35] in allerley wijse. De Heere zy met u allen.

17 s De groetenisse met mijne handt Pauli / het welck is [36] een teecken in een yeder Sendt-brief: also schrijve ick.

18 De genade onses Heeren Jesu Christi zy met u allen. Amen.

* De t'weede [Sendt-brief] aen de Thessalonicensen is [gheschreven] van Athenen.

29 Sommighe voegen hier dit woordt teeckenen, by het voorgaende woordt brief, als of d'Apostel seyde / teeckent dien / ofte wijst my dien aen door eenen brief: doch dese te samenvoeginghe en komt met het Grieck woordt semeiousthai, noch met het gene volght niet wel over een. Want dit Grieck woordt beteeckent eygentlick niet yemant aenwijsen / maer wel yemant mercken ofte merckteeckenen, die men eenige schande aen doet / ofte uyt eenige eerlicke vergaderingen laet / ende sijnen name / als sulcker eere onweerdigh / aenteeckenen / ofte uyt doen. Soo dat dit woordt hier van andere seer bequamelick wordt verstaen van den Christelicken Ban ende uytsluytinge uyt de gemeynschap der Kercke / volgens de orden van Christo in-gestelt Matth. 18. 15. gelijck oock de volgende woorden klaerlick mede-brenghen. q Matth. 18. 17. 1. Corinth. 5. 9. 2. Thess. 3. 6. 30 Siet van dit selve woordt / ende de sake daer door beteeckent breeder. 1. Corinth. 5. vss. 9/11. 31 Namel. ende door dese schaemte wederkeere tot sijnen schuldigen plicht / gelijck het Grieck woordt mede-brenght. Siet Matth. 21. 37. 32 Namel. die ghy geheel moet vlieden / ofte verlaten / gelijck men vyanden pleeghe te doen. 33 Namel. die verdwaelt is / ende die men derhalven weder ten rechten wege moet brengen. 2. Corinth. 2. 7.

r Rom. 15. 33. ende 16. 20. 1. Corinth. 14. 33. 2. Corinth. 13. 11. Philip. 4. 9. 1. Thes. 5. 23. 34 D. die een auteur is van allen vrede ende geluckstaligheyt. 35 Dat is / soo met Godt als onder den anderen. s 1. Corinth. 16. 21. Colos. 4. 18. 36 N. waer door mijne eygene brieven van andere / die op mijnen naem souden mogen versiert zijn / by de Gemeynten konnen worden onderscheyden. Siet Colos. 4. 18. * Dit onderschrift / ghelijck door desen in andere Sendt-brieven is aengetreckent / en gaet niet vast / ende is geloofweerdiger dat dese brief / gelijck de voorgaende / van Corinthen oock is geschreven / daer Paulus na sijn vertreck van Thessalonica anderhalf jaer is stil geweest / ende daer Timotheus ende Silas tot hem eerst zijn gekomen / in welcker name dese Sendt-brief oock is geschreven cap. 1, 1. Siet Actor. 18. vss. 5/11.

Eynde vanden tweeden Sendt-brief Pauli *aen de Thessalonicensen.*

De Eerste Sendt-brief des Apostels PAULI *Aen* TIMOTHEUM.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

ALSO *Paulus* van Ephesen na Macedonien reysende, *Act.* 20. 1. *Timotheum* tot Ephesen hadde gelaten om over dese Gemeynte, die de voornaemste van Asien was, voor eenen tijdt het opsicht te hebben, gelijck hy in't 3 vers van't 1 Cap. getuyght: so heeft hy desen brief op den wegh, ofte so sommige meynen van Philippis, aen hem geschreven: in welcken hy hem, ende in sijnen persoon alle trouwe Leeraers onderricht, ende een geduerige instructie geeft, hoe sy haer in desen dienst hebbē te schicken, ende waer na sy alles inde regeringe der Gemeynte moeten richten, gelijck hy cap. 3 vers 15 getuygt. In't 1 Cap. dan, na de gewoonlicke Apostolische groete, waerschouwt hy hem, dat hy niet en sal toelaten dat eenige vremde ofte ydele leeringē van yemant ingevoert souden worden. Ende wijst aen hoe de wet selve wettelick moet geleert ende gebruyckt worden tot het 11 vers. Van waer voort tot het eynde des Cap. hy een korte somme des Euangeliums, dat hem toe-vertrouwt was, in sijn exempel voorstelt, ende beveelt *Timotheum* daer by te blijven, ende alle wedersprekers te wederstaen, gelijck hy selve aen *Hymenæum* ende *Alexandrum* gedaen hadde. In 't 2 Cap. vermaent hy hem, dat in de Gemeynte opentlick sal gebeden worden voor Coningen ende alle die in hoogheyt zijn, ende stelt eenen gemeynen regel, na den welcken, so wel de mannen als de vrouwen, inde publijcke vergaderingen haer moeten dragen. In het 3 Capit. stelt hy de regelen voor, nae welcke de beroepinge der Kercken-dienaren ende Diaconen moet gericht worden. In't 4 Cap. voorseght hy dat in de laetste tijden sommige van het geloove sullen afvallen, verbiedende te houwelicken ende spijse te gebruycken, die Godt geschapē heeft: ende vermaen hem tot stantvastigheyt inde ware Leere, met oeffeninge vande ware Godtsaligheyt, die tot alle dingen nut is: ende tot aenhouden in't lesen ende verweckinge der gaven die in hem zijn. In't 5 Cap. schrijft hy hem voor, hoe hy de vermaningen sal richten tegen oude ende jonge, tegen mannen ende vrouwen, ende insonderheyt hoe die weduwen moeten gereguleert zijn, die tot den dienst der armen in de Gemeynte aengenomen worden, ende in wat achtinge de Ouderlingen die wel regeren, moeten worden gehouden, met een betuyginge voor Godt dat hy niemant de handen op en legge, dan die wel beproeft zy. In't laetste Cap. vermaent hy de dienstknechten die geloovigh zijn tot haren schuldigen plicht: verwerpt wederom alle vremde leeringen ende onnutte disputen, ende beveelt een yeder dat hy met het sijne te vreden zy: vermaent de rijcke tot nedrigheyt ende weldadigheyt, ende besluyt also den brief met een ernstige betuyginge van alle nieuwigheyt, ende ydelheyt inde Leere, te vlieden.

Het Eerste Capittel.

1 Na het gewoonlick opschrift des briefs / 3 verclaert den Apostel dat hy Timotheum tot Ephesen gelaten hadde om sorge te dragen / dat geen vremde noch ydele leeringen inde Gemeynte en souden voortgebracht worden. 5 Toont oock welcke het recht eynde sy der wet. 8 die niet den rechtveerdigen maer den onrechtveerdigen is geset. 11 Doch dat hem 't Euangelium Godts was toebetrouwt. 13 waer van hy den corten inhoudt / met eē verhael der grooter genade die hem van Christo geschiet was / voorstelt. 17 waer over hy Godt danckt. 18 ende Timotheum gebiet daer aen vast te houden. 20 Betuyght dat hy Hymeneum ende Alexandrum / die schip-breucke van 't geloove hadden geleden / daerom den Satan hadde overgegeven.

1 PAULUS een Apostel Jesu Christi / a na het bevel Gods [1] onses Salighmakers / ende des Heeren Jesu Christi / b [die] [2] onse hope [is,

2 c Timotheo [3] [mijnen] oprechten d sone [4] in het geloove: e [5] genade / [6] barmhertichheyt / vrede zy u van Godt onsen Vader / ende Christo Jesu onsen Heere.

3 Gelijck ick u [7] vermaent hebbe / dat ghy tot Ephesen soudt blijven / [8] als ick f na Macedonien reysde / [9] [so vermane ick

a Actor. 9. 15. 1 Alsoo wort Godt de Vader oock elders ghenaemt / als Luc. 1. 47. 1. Tim. 2. 3. Tit. 1. 3. om dat hy ons door Christum de salicheydt gheeft. Siet 2. Corinth. 5. vss. 18/&c. Andere lesen Gods des Vaders, eñ onses Salichmakers Iesu Christi. b Col. 1. 27. 2 D. de auteur ende grondt der hope / die wy van onse saligheyt hebben. Siet Act. 4, 12,

c Actor. 16. 1. 1. Thes. 3. 2. 3 D. mijnen seer lieven sone / ghelijck hy spreeckt 2. Tim. 1. 2. want het Grieck woordt gnesios, ofte rechte / en wort niet ghestelt teghen onrechte ofte verbasterde sonen / maer beteekent eenen bysonderen trap der liefde Pauli tegen hem / ende een bysondere genegenheyt ende eerbiedinge Timothei tegen Paulum. Het is dan eygentlick een sone die den aert des Vaders wel uytdruckt / gelijck hy Titum oock noemt / Tit. 1. 3. d 1. Corinth. 4. 17. 4 D. nae het gemeyn geloove / gelijck hy spreeckt Tit. 1. 3. waer mede Paulus aenwijst / dat hy niet en spreeckt van een natuerlicke geboorte / maer van een overnatuerlicke / waer door hy hem door het Euangelium Christo gewonnen / ende tot het gemeyn geloove hadde gebracht. Siet 1. Corinth. 4. vss. 14/15. e Galat. 1. 3. 1. Petr. 1. 2. 5 Siet hier van de beginselen van de andere Sendtbrieven Pauli. 6 Dit is een vrucht van de genade Godts: want gelijck door de genade de eeuwige genade onser verkiesinge hier bequamelick wort verstaen / also wordt door de barmhertigheyt de vergevinge onser sonden door het geloove / ende door den vrede de gerustheyt onser conscientien in Godt verstaen / Rom. 5. 1/ &c. 7 Ofte / ghebeden hebbe. 8 Van dese reyse Pauli / siet Actor. 20. 1 / &c. f Actor. 20. 1. 9 Dit ofte dierghelijcke moet hier noodtsakelick vervult worden uyt het voorgaende / om den sin vol te maecken / ende wordt hier het eynde uytgedruckt / waerom Paulus Timotheum tot Ephesen heeft ghelaten / niet om daer altijdt te blijven / ende daer Bisschop te zijn / ghelijck sommige meynen / maer voor eenen tijdt / om als een Euangelist / ende medearbeyder der Apostelen de Gemeynte te versterecken teghen de gene die verkeerde leeringhen sochten in te voeren / ghelijck hy Actor. 20, 29. spreeckt. Want dat Timotheus wederom daer nae tot Paulum is gekeert / blijckt uyt 2. Timoth. 4. vss. 9/10/11.

10 Dat is / vreemde / ofte verkeerde leere.

g 1. Timoth. 4. 7. ende 6. 20. 2. Timoth. 2. 16. Tit. 1. 14. ende 3. 9.

11 Ofte / te houden aen fabelen, acht hebben op fabelen. Hoe wel oock de Griecken veel fabelẽ onder haren Godtsdienst vermenghden / ende gheslacht-rekeningẽ harer Goden: nochtans soo schijnt hier Paulus op eenige te sien / die uyt het Jodendom quamen / ende die haere Thalmudische fabulen / ende on-eyndighe gheslacht-rekeningen by Godts woort voeghden / ghelijck sy oock de Wet met het Euangelium sochten te vermengẽ: voor welcke dingen alle Paulus hier Timotheum waerschouwt / gelijck hy die oock Joodtsche fabelen uytdruckelick noemt Tit. 1. vs. 14.

h 1. Timoth. 6. 4.

12 D. stichtinge die nae Godt is. Andere lesen uyt-deelinge Godts, gelijck 1. Cor. 4. 1.

i Rom. 13. 8. Galat. 5. 14.

13 Door het Grieck woort parangelia, dat is / ghebodt, bevel, ofte / aenmaninge, het welck hier ende vs. 18. gebruyckt wort / verstaen sommighe den last die Paulus hier Timotheo oplegt / waer van het eynde ofte wit is liefde uyt een reyn herte, &c. Andere verstaen door dit woordt ghebodt de Wet Godts / welcke eenige sonder verstandt sochten in te voeren nevens het Euangelium / waer van den Apostel leert / dat het recht eynde ofte wit / onder den Euangelio / moet zijn liefde tot Godt ende onsen naesten uyt reyner herten / &c. sonder dat de selve Wet alsoo moet zijn geleert / gelijck sommige die verkeerdelick dreven. Ende dese verklaringhe komt met het sevende ende andere volgende versen beter over een.

het u noch], op dat ghy sommige bevelet geen [10] andere leere te leeren:

4 g Noch haer [11] te begeven tot fabulen / ende oneyndelicke geslacht-rekeningen / welcke meer h [twist] -vragen voortbrengen dan [12] stichtinge Godts / die in het geloove is.

5 i Maer het eynde [13] des gebodts is [14] liefde uyt een [15] reyn herte / ende [uyt] een [16] goede conscientie / ende [uyt] een [17] ongeveynst geloove.

6 [18] Van de welcke sommige [19] afgeweecken zijnde hebben haer gewendet tot [20] ydel-sprekinge:

7 Willende leeraers der Wet zijn / [21] niet verstaende noch wat sy seggen / noch wat sy bevestigen.

8 Doch wy weten k dat de Wet [22] goet is / so yemandt die [23] wettelick gebruyckt /

9 Ende hy dit weet l dat [24] den rechtveerdigen [25] de Wet niet en is geset / maer den ongerechtigen ende den halsterrigen / den godtloosen ende [26] den sondaren / den onheyligen ende den ongoddelicken / den vader-moorders ende den moeder-moorders / den doot-slagers /

10 Den hoereerders / dien die by mannen liggen / den menschen-dieven / den leugenaers / den meyneedigen / ende so daer yet anders [27] de gesonde leere tegen is:

11 [28] Na het Euangelium der heerlickheyt m des saligen Godts / n dat my [29] toebetrouwt is.

12 Ende ick dancke hem / die my [30] becrachtight heeft [namelijck] Christo Jesu onsen Heere / dat hy my [31] getrouw geacht heeft / [my] [32] in de bedieninge gestelt hebbende:

13 o Die ick te voren een [Godts]-lasteraer was / ende een vervolger / ende [33] een verdrucker: maer my is barmherticheyt geschiet / p dewijle ick het [34] onwetende gedaen hebbe in [mijne] ongeloovicheyt:

14 Doch de genade onses Heeren is zeer overvloedigh geweest / [35] met geloove ende liefde / die daer is [36] in Christo Jesu.

15 Dit is [37] een getrouw woort / ende aller aenneminge weerdigh / q dat Christus Jesus in de werelt gecomen is om de sondaren salich te maken / van welcke ick [38] de voornaemste ben.

16 Maer daer om is my [39] barmherticheyt geschiet / op dat Jesus Christus in my / die de voornaemste ben / [40] alle [sijne] lanckmoedicheyt soude betoonen / [41] tot een voor-beeldt der gene die in hem geloovẽ sullen ten eeuwigen leven.

17 [42] Den Coninck nu der eeuwen / den onverderflicken / den onsienlicken / den [43] alleen wijsen Godt / zy eere ende heerlickheyt [44] in alle eeuwicheyt. Amen.

18 Dit gebodt [45] bevele ick u / [mijn] sone Timothee / dat ghy [46] na de prophetien die van u voorgegaen zijn / r in [47] deselve [48] den goeden strijdt strijdet:

19 f [49] Houdende [50] het geloove / ende [51] een goede conscientie / [52] welcke sommige [53] verstooten hebbende [54] van het geloove [55] schipbreucke geleden hebben.

20 Onder welcke is t Hymeneus ende v [56] Alexander / x die ick [57] den Satan overgegeven hebbe / op dat sy [58] souden leeren niet [meer] te [59] lasteren.

38 Gr. eerste. dat is / van de meeste / ten aensiẽ namelick van mijne voorgaende lasteringe ende vervolginghe. Siet oock 1. Cor. 15. 9.

39 Ofte / Godt heeft hem mijner ontfermt / gelijck vs. 13.

40 Namel. die Godt in den Euangelio beloofst heeft te ghebruycken / op dat hy den sondaer tot bekeeringe brenge.

41 Ofte / exempel. N. dat niemant / hoe grooten sondaer hy oock is / en behoeft te mistrouwen aen de genade Godts / so hy maer tot Christum door den geloove sijnen toevlucht neme.

42 D. van alle schepselen / ghelijck dit woordt eeuwen ghenomen wordt Hebr. 1. 2. Ofte / die van eeuwicheydt is, ende in eeuwigheyt leeft.

43 Dat is / die alleen van hem selven / ende volmaecktelick wijs is / gelijck hy oock in sulcken sin alleen goedt wordt ghenaemt / Matth. 19. 17.

44 Gr. in ofte tot eeuwigheden der eeuwigheden.

45 Het Grieck woordt beteeckent eygentlick yemandt yet bevelen / datmen by hem wech leght / ofte hem te bewaren geeft.

46 D. voorseggingen. Want ten tijde der Apostelen wierden eenige mannen Godts / door het bevel des heyligen Geests / tot den dienst des Euangeliums afghesondert / ghelijck Paulus ende Barnabas also wierden uytgesonden Actor. 13. 2. ofte van haer wiert voorseght door eenige pophetien wat haer soude overkomen / gelijck te sien is Actor. 11. 27/28. ende 20. 23. ende 21. 11. Van Timotheo wordt sulcks oock betuyght hier nae cap. 4. 14.

r 1. Timoth. 6. 12.

47 Namel. voorseggingen ofte prophetien / dat is / in die dingen die u te voren voorseght zijn.

48 Het welck niet alleen van den arbeydt / vlijdt / ende strijdt verstaen wordt / die allen ghelovigen in haer gemeyn beroep opghelegt is / maer oock den trouwen Leeraren in het bysonder. Siet 2. Timoth. 4. vss. 7/8.

f 1. Timoth. 3. 9.

49 Gr. hebbende, dat is / behoudende / ofte vast houdende.

50 D. de belijdenisse / ofte leere des waren geloofs / gelijck blijckt uyt de tegenstellinge der lasteringen Hymenei ende Alexandri in het volgende vs.

51 D. een oprechte conscientie / die haer selven in alle haer doen richt nae het gene / daer van sy uyt Godts woordt is onderricht / ende niet nae eergierigheyt / gelt-gierigheyt / ofte andere genegentheden: waer van lichtelick kan geoordeelt worden by de gene die de woorden der menschen met haer doen vergelijcken.

52 Namel. goede ofte oprechte conscientie.

53 D. niet nagekomen / ofte waer genomen hebbende.

54 Ofte / ontrent, in, aengaende het geloove. D. van de ware leere / ofte bekentenisse des geloofs / ghelijck het volgende vs vereyscht / ende gelijck Paulus naerder verklaert 2. Timoth. 2. vss. 17/18.

55 D. vervallen / ofte afgevallen zijn / een ghelijckenisse ghenomen van de gene die door schip-breucke hare goederen verliesen. Siet hier nae cap. 4. 1.

t 2. Timoth. 2. 17.

v 2. Timoth. 4. 14.

56 Vele meynen dat dese de selve Alexander is / daer van gesproken wordt Actor. 19. 33. het welck even wel niet vast en gaet. Doch dewijle hy hier by Hymeneum wordt gestelt / soo moet hy oock aen de selve dwalinghen ende lasteringhen schuldigh zijn geweest / daer van dese Hymeneus van Paulo beschuldigt wort. 2. Tim. 2. vs. 18. Namel. dat hy de opstandinge der dooden loochende.

x 1. Corinth. 5. 5.

57 Namel. door den kerckelicken ban: waer van siet naerder verlaringe op 1. Cor. 5. 5.

58 D. haer mochten beter bedencken / ende tot erkentenisse van hare dwalingen komen / het welck het eynde van de kercklicke tucht is / gelijck Paulus oock betuyght 1. Cor. 5. 5. ende 2. Thess. 3. 14. Ofte soo sy haer niet en bekeerden / sy de kercke Godts te min schade souden doen / ende door hare straffe een exempel aen andere lasteraers ende verleyders souden zijn. want het Grieck woordt beteeckent beyde / geleert ende getuchtight te worden.

59 D. van de gesonde leere ofte Goddelicke waerheydt qualick spreken / gelijck het selve woordt blasphemein oock van de leere gebruyckt wordt hier nae cap. 6. 1. ende Tit. 2. 5.

14 Namelick / tegen Godt ende den naesten. Matth. 22. 37 / &c.

15 Dat is / een oprecht herte sonder geveynstheydt.

16 D. die recht ende wel onderricht is van haer doen uyt Godts woort / ende door Godts Geest is vernieuwt. Hebr. 9. 14. Siet voorders d'aenteeck. op vs. 19.

17 N. op Christum onsen Verlosser / waer door wy voor Godt rechtveerdigh zijn / ende van sijne genade tegens ons versekert / uyt welck geloove dese andere gaven spruyten. Rom. 5. 1/2. Galat. 5. 6 / &c.

18 Namel. voorgaende deuchden ende wit.

19 Het Gr. woordt beteeckent een afwijcken ofte missen van het wit dat voorghestelt is.

20 Namel. van het eynde der Wet / het welck sy niet en hebben verstaen / maer hebben de Wet willen invoeren als een last / die noch wy noch onse Vaders en hebben konnen dragen / ghelijck Petrus spreeckt Actor. 15. 10. ende gelijck het volgende vs verklaert.

21 Namel. gelijck het behoort.

k Rom. 7. 12.

22 Namel. in haer selven / ende recht verstaen zijnde / gelijck Rom. 7. vss. 12 / 14.

23 D. tot sulcken eynde / als die van Godt is gegeven. Siet Rom. 10. 4. Galat. 3. 19.

l Galat. 5. 23.

24 D. dien die / door het geloove in Christum gerechtveerdight / ende door sijnen Geest gheheylight zijnde / geerne ende ghewillighlick Godt dienen ende ghehoorsamen.

25 Nam. om den selven te veroordeelen / ofte met hare dreygende macht te verslaen / ofte uyt vreese van straffe alleen tot gehoorsaemheydt te dwingen. Siet Rom. 6. 14. ende 7. 6.

26 D. die haer werck van sondighen maken / ofte met lust in de sonden voortgaen gelijck Psal. 1. 1. Joan. 9. 31.

27 D. de leere der Godtsaligheyt / alsoo genaemt om dat sy in haer selven volmaeckt is / ende den mensche tot sijne geestelicke gesontheydt brenght. Siet Psal. 19. 8 / &c. 2. Tim. 1. 13.

28 D. achtervolgende de Leere des Euangeliums / waer in de heerlickheydt Godts onses Salichmakers wort voor-gestelt.

m 1. Tim. 6. 15.

n 1. Thes. 2. 4.

29 D. opgeleght ofte bevolen is.

30 D. kracht ende bequaemheyt gegeven heeft. 2. Corinth. 3. vss. 5/6. ofte oock / tot noch toe alsoo ghesterckt heeft / dat ick onder den last niet en beswijcke.

31 Dit en moet niet verstaen worden van eenige getrouwigheydt / die Godt in Paulo voorsagh eer hy hem sijner ontfermde / maer daer toe hy door Godts ontfermінge gekomen was / gelijck hy verklaert 1. Corinth. 7. 25. ende 2. Corinth. 4. 1. 1. Thess. 2. 4.

32 N. des Apostelschaps.

o Actor. 8. 3. ende 9. 1. ende 22. 4. ende 26. 9. 1. Corinth. 15. 9. Galat. 1. 13.

p Ioan. 9. vss. 39, 41. Actor. 3. 17.

33 Ofte / een smader.

34 Namel. van de Goddelicheydt ende waerheydt des Euangeliums / gelijck Act. 3. 17. waer mede hy hem niet en onschuldight / als of hy daer over voor Godt niet strafbaer en hadde geweest / want het tegendeel betuyght hy van hem selven hier nae vss. 15 / 16. gelijck oock in het gemeyn 2. Thess. 1. 8. maer geeft hier mede te kennen / dat sijn sonde geen sonde in den heyligen Geest en was geweest / uyt moetwilligheyt ende haet van de bekende waerheyt geschiet / ende derhalven door de genade ende verdienste Christi vergevelick.

35 Namel. in Christum ende sijn Euangelium. Het geloove dan wordt ghestelt teghen sijne voorgaende onwetenheydt / ende de liefde tegen sijne lasteringe ende vervolginge.

36 D. door de ghenade Christi Iesu, ofte in den staet die daer is in Christo Iesu.

37 Dat is / een seker ende waerachtigh woordt.

q Matth. 9. 13. Marc. 2. 17. Luc. 5. 32. ende 19. 10. 1. Ioan. 3. 5.

Het ij. Capittel.

1 Paulus gebiedt datmen bidde voor alle menschen / maer insonderheyt voor Coningen ende andere Overheden. 3 alsoo 'tselve Godt aengenaem is / ende Christus een middelaer is van alle. 8 Beveelt den mannen dat 'se heylige handen opheffen in alle plaetsen. 9 maer den vrouwen dat 'se in een sedigh gewaet / ende in alle stilte haer laten leeren. 12 sonder in 't publijck andere te mogen leeren / ofte over den man te heerschen. 13 overmits Adam eerst is geschapen / ende de vrouwe eerst is verleydt. 15 Betuyght nochtans dat sy sal salich worden door het geloove in het kinderbaren.

1 ICk vermane dan voor alle dingen / [1] dat gedaen worden [2] smeeckingen / gebeden / voorbiddingen / danck-seggingen [3] voor alle menschen:

2 a Voor Coningen / ende alle die in hoocheyt zijn: [4] op dat wy een gerust ende

1 N. niet alleen in het bysonder / maer voornamelick in de vergaderingẽ der geloovigen / also de publijcke gebeden een deel zijn van de bedieninge der Leeraren. Siet Act. 6. 4.

2 Hoe wel dese soorten van bidden somwijlen wat breeder worden genomen / soo komen nochtans de selve hier bequamelick worden onderschejden. Namel. dat smeeckingen zijn verbiddingen van allerley straffen ende swarigheden: gebeden. begeerten van Godts hulpe ende van allerley segen: Voorbiddinghen, ghebeden ofte oock klachten / die wy by Godt doen voor andere: danckseggingen, die geschieden over de weldaden Godts van ons ofte van andere ontfangen.

3 D. voor allerley menschen / van wat beroep ofte volck sy zijn / hooge ofte leege / gelijck dit woordt alle dickmael in Godts woordt voor allerley wordt ghenomen. Siet Matth. 4. 23. Luc. 11. 42. Ephes. 1. 3. 1. Corinth. 10. 25. Ende dat het woordt alle hier alsoo moet worden ghenomen / blijckt uyt Joan. 17. 9. 2. Timoth. 4. 14. Galat. 5. 12. 1. Joan. 5. 16. Apoc. 6. 10. alwaer getuyght wort / dat wy voor alle ende yeder niet en moeten bidden / ja dat de geloovige oock tegen sommige hebben gebeden.

a Ierem. 29. 7.

4 Dit nemen sommige als het eynde / ofte de oorsake / waer toe de Overheden in hoogheyt gestelt zijn. Namel. op dat wy onder hare regeringe in ruste souden mogen leven / gelijck Paulus oock leert Rom. 13. vss. 3/4. Dan wordt van andere oock bequamelick genomen voor de sake / om welcke wy voor de Overheden moeten bidden / overmidts daer dickmael Overheden zijn / ghelijck ten tijden der Apostelen / die de Kercke Godts vervolghen / ende soecken te beletten / dat de leden der selve in Godtsalicheydt / ende ruste souden leven.

stil leven leyden mogen in alle [5] Godtsalicheyt/ ende eerbaerheyt.

3 Want [6] dat is goet ende aengenaem voor Godt onsen Salichmaker/

4 [b] Welcke wil dat [7] alle menschen salich worden/ ende tot [8] kennisse der waerheyt comen.

5 [c] Want daer is [9] een Godt/ daer is oock [d] een middelaer Godes ende der menschen/ [10] de mensche Christus Jesus:

6 [e] Die hem selven gegeven heeft [11] [tot] een ransoen [12] voor allen/ [zijnde] [13] het getuygenisse [14] tot sÿner tÿdt:

7 [15] Waer toe ick [f] gestelt ben [16] eē Prediker ende Apostel/ ([g] ick segge de waerheyt [17] in Christo/ ick en liege niet) een leeraer der Heydenē/ in geloove eñ waerheyt.

8 Ick wil dan dat de mannen [h] bidden [18] in alle plaetsen / [i] opheffende [19] heylige handen sonder [20] toorn ende twistinge.

9 [k] Desgelÿcks oock dat [21] de vrouwen in [22] een eerbaer gewaet/ met schaemte ende maticheyt haer selven vercieren / niet in [23] vlechtingen [des hayrs], ofte goudt/ ofte peerlen/ ofte kostelicke kleedinge:

10 Maer ('t welck den vrouwen betaemt [24] die de Godtvruchticheyt belÿden) door goede wercken.

11 Een vrouwe late haer leeren in stilheyt/ in alle onderdanicheyt.

12 [l] Doch ick en late de vrouwe niet toe [25] datse leere/ [m] noch over den man heersche/ maer [wil] dat'se in stilheyt zy.

13 [n] Want Adam is eerst gemaeckt/ daer na Eva.

14 [o] Ende Adam en is [26] niet verleydt geworden: maer de vrouwe verleydt zÿnde [27] is in overtredinge geweest.

15 Doch sy sal saligh worden [28] in kinderen te baren/ [29] so sy blÿft in het geloove/ ende liefde/ ende heylichmakinge/ met maticheyt.

5 Dit gaet aen den Godtsdienst ofte de eerste tafel van de geboden Godts/ gelijck het volgende woordt eerbaerheydt, ofte zedicheydt / op de ghebodenvan de tweede tafel/ ende op de diensten die d'een den anderen schuldich is/ sijn ooghmerck heeft. Want de rechte Overheden zijn bewaerders/ ofte beschermers / van beyde de tafelen der thien ghebodenn.

6 N. te bidden voor alle menschen/ gelijck de volghende versen uytwijsen.

b Ezech. 18. 23. 2. Petr. 3. 9.

7 Dit woordt alle wordt hier oock ghenomen voor allerley, ghelijck blijckt uyt het voorgaende 2 vs/ waer van dit vs een reden geeft: als oock uyt het woordt wil, want soo Godt wil dat alle menschen salich worden / soo sullen'se oock alle salich wordē/ dewijle Godt doet al wat hy wil. Psal. 115. 3. Rom. 9. 19. Ephes. 1. 11. Ende het selve wort oock bewesen uyt het gene den Apostel daer by voeght / dat Godt wil dat sy alle tot de kennisse der waerheyt komē, also de Schrift ghetuyght dat dit is een privilegie van Godts volck. Siet Psal. 147. vss. 19/20. Mat. 11. 25. Joan. 6. 45. Ephes. cap. 2. vs. 12/ &c. Dat yemandt soude willen seggen/ dat Godt sulcx wil / indien de menschen oock willē / dat is de salicheydt ten deele aen Godes wille/ ten deele aen des menschen wille hangen / 't welck strijdt met het gene den Apostel leert/ Rom. 9. 16/23. ende 10. 20. ende 11. 35/36. ende doorgaens elders. 8 N. in den Euangelio geopenbaert / gelijck de volgende vsen mede-brengen. c Ioan. 17. 3. Rom. 3. 30. 9 N. in getal; ofte een eenigh Godt / gelijck oock een Middelaer/ dat is/ een eenigh Middelaer. Siet Joan. 14. 6. Act. 4. 12. d Gal. 3. 19. Hebr. 9. 15. 10 Dit en seght Paulus niet om sijne Godtheyt van dit Middelaers-ampt uyt te sluyten / want hy is Godt geopenbaert in den vleesche / 1. Tim. 3. 16. ende Godt heeft door sijn bloedt sijne kercke verkregen/ Act. 20. 28. maer om aen te wijsen dat hy in sijne menschelicke natuere het ransoen voor ons heeft betaelt / ende dat hy als een mensche ons oock gelijck is/ ende derhalven alle soorten van menschen door den geloove tot hem/ ende tot sijne offerande eenen vrymoedigen toeganck hebben. Siet Hebr. 2. 10/ &c. e Matth. 20. 28. Ephes. 1. 7. Colos. 1. 14. 11 D. voldoeninge voor de sonde. 12 N. die in hem gelooven. Siet Matth. 20. 28. Joan. 10. 15. Rom. 3. 25. 13 Ofte / om te zijn, dat getuyghenisse te sijner tijdt te openbaren. Ofte / geopenbaert. N. van Godts over-groote liefde tegen den mensche/ gelijck Paulus spreeckt, Rom. 5. 8. Ofte / de Salichmaker daer de Propheten van getuyght hebben / om te sijner tijdt geopenbaert te worden. 1. Petr. 1. vss. 11/12. 14 Gr. tot eygener tijden. Namel. van Godt daer toe bestemt / het welck den Apostel de volheydt des tijdts noemt / Galat. 4. 4. 15 Ofte/ tot welck, Namel. getuygenisse/ waer van in het voorgaende vs is gesproken. f Actor. 9. 15. ende 13. 2. ende 22. 21. Gal. 1. 16. ende 2. 8. Ephes. 3. 8. 2. Tim. 1. 11. 16 Van de eygenschap van dit woort siet d'aenteeck. op Rom. 10. 14. g Rom. 1. 9. ende 9. 1. 17 D. door Christum, ofte by Christum, een wijse van eedt / gelijck Rom. 9. 1. h Ioan. 4. 21. 18 D. niet alleen te huys / ende in het bysonder/ maer oock in de vergaderingen der Gemeynte / waer die oock geschieden. Ende dit stelt Paulus hier by / om dat in het Oude Testament de gebeden aen den Tempel te Jerusalem meest gebonden waren/ het welck ten tijden des Nieuwen Testaments in alle plaetsen sonder uytnemen geschieden mach/ nae de voorseggingе Malac. 1. 11. Joan. 4. 21. Siet oock Matth. 18. 19/20. i Psal. 134. 2. 19 D. die vry zijn van alle onrecht ende verdruckinge der onschuldige. Siet Psal. 26. 6. Esai. 1. 15/16. ende worden oock de heylige handen gestelt tegen de wasschingen ende reynigingen/ die inde wet der ceremonien gebruyckelick waren. Siet Hebr. 9. 10. 20 Door 't eerste worden bequamelijck verstaen alle quade genegentheden des herten tegen den naesten / ende door het andere de twijfelinge ende disputeringe des gemoets/ ofte murmureringe des ongeloofs tegen Godts belosten: welcke beyde gebreken uyt onse ghebeden moeten geweert zijn. Siet Matth. 5. 22/23/24. Jacob. 1. 6/7/8. k Tit. 2. 3. 1. Petr. 3. 3. 21 N. soo allesins / als insonderheydt wanneer sy in de openbare vergaderingen verschijnen: want daer van spreeckt hy hier voornemelick / gelijck uyt het volgende blijckt / overmits vele van het vrouwelick geslachte haer selven gewent zijn meest op te proncken / als sy in sulcke vergaderingen moeten verschijnen. 22 Ofte/ een cierlick gewaet, waer door niet alleenlick de kleedinge / maer oock alle andere vercieringe wort verstaen / die den Apostel wil dat noch slordich ende onachtsaem/ noch oock opgepronckt ende kostelick en zy / maer eerbaer ende wel-voegende elck nae haer beroep. Siet oock de eygenschap van het selve woort hier nae cap. 3. 2. 23 Niet allerley vlechtinge des hayrs/ noch aendoen van goudt ofte peerlen / en worden hier verboden / gelijck te sien is Genes. 24. vss. 22/53. Exod. 35. 22. Prov. 31. 22. Luc. 15. 22. maer die strecken tot hooverdye / lichtveerdigheyt / onmaticheyt / ofte ergerlicke op-pronckingen van de lichamen der vrouwen tegen ofte boven haren staet ende beroep. Siet Jesai. 3. 16/ &c. 1. Petr. 3. 3/ &c. 24 D. belijdenisse doen van de ware Godtsdienstigheyt. Ofte/ belofte doen van Godtsalichlick ende Christelick te leven. l 1. Cor. 14. 34. 25 Namel. andere / inde openbare Vergaderingen / gelijck Paulus uytdruckt. 1. Corinth. 14. 34. Andersins mogen oock de vrouwen hare kinderen te huys onderwijsen / gelijck de moeder Salomons doet. Prov. 31. 1. ja selfs oock wel andere / wanneer de noodt ofte stichtinge sulcx vordert. Siet 1. Sam. 25. 24. Actor. 18. 26/ &c. m Genes. 3. 16. Ephes. 5. 24. n Genes. 1. 27. ende 2. 22. o Genes. 3. 6. 26 N. eerst / ende van den Satan selve. 27 N. niet alleen voor haer selven / maer oock voor haren man / dien sy tot de sonde ende overtredinge heeft gebracht. 28 Alsoo wort het Grieckx woort dia oock voor in genomen / Rom. 4. 11. ende elders. De sin is / dat hoewel het kinder-baren met smerte/ den vrouwen tot een straffe is opgeleght / 't selve nochtans hare salighеyt niet sal hinderen/ soo sy blijven in het geloove/ &c.

29 Gr. soo sy blijven. N. de vrouwen. D'Apostel spreeckt hier alsoo in 't getal van vele: om te toonen dat dese troost alle gheloovige vrouwen toekomt: het welck sommighe wel op de kinderen passen: maer alsoo de Ouders niet en sullen dragen de schult harer kinderen / wanneer sy door haer eyghen schult verloren gaen. Ezech. 18. vss. 3/4. soo wordt het noodtsakelick van de vrouwen verstaen/ ende is hier in het getal van een uytgedruckt / om dese twijffelachtigheyt wech te nemen.

Het iij. Capittel.

1 Den Apostel verclaert de eygenschap van het ampt eenes Leeraers. 2 ende beschrijft de deugden eñ hoedanicheden die in hem worden vereyscht / ende de ondeughden / daer hy vry van zijn moet. 8 Diergelijcke doet hy oock van de Diakenen. 11 ende van hare huysvrouwen. 12 mitsgaders hoe hare huysgesinnen moeten gestelt zijn. 14 Wijst het eynde aen waerom hy sulcks Timotheo schrijft. 15 ende verclaert de weerdicheyt van Godts Gemeynte/ als zÿnde een pilaer ende vasticheyt der waerheyt. 16 Begrijpt daer na in eene somme de voornaemste verborgentheden des geloofs / den persoon Christi ende sijn ampt aengaende.

1 DIt is een [1] getrouw woort / So yemandt tot [2] eens Opsienders ampt [3] lust heeft / die begeert [4] een treflick [5] werck.

2 [a] Een Opsiender dan moet [6] onberispelick zÿn / [7] eener vrouwen man / [8] wacker/ matigh/ [9] eerbaer/ geerne herbergende/ [b] bequaem om te leeren:

3 Niet [10] genegen tot den wÿn / geen smÿter / geen vuyl-gewin-soecker : maer [11] bescheyden / geen vechter / niet gelt-gierich:

4 Die sÿn eygen [12] huys wel regeert/ [sijne] kinderen in onderdanicheyt houdende/ met alle [13] stemmicheyt:

5 (Want so yemandt sÿn eygen huys niet en weet te regeren / hoe sal hy voor de Gemeynte Godts sorge dragen?)

6 Geen [14] nieuwelingh/ op dat hy niet [15] opgeblasen en worde / [16] ende in het oordeel des Duyvels en valle.

7 Ende hy moet oock een goedt getuygenisse hebben van de gene [17] die buyten zÿn/ op dat hy niet en valle in [18] smaetheyt/ ende [19] [in] den strick des Duyvels.

8 [c] De [20] Diakenen insgelÿcks [moeten] [21] eerbaer zÿn / niet [22] twee-tongigh/ niet die haer tot veel wÿn begeven/ geen vuyl-gewin-soeckers:

9 [d] [23] Houdende [24] de verborgenheyt des geloofs in [25] een reyne conscientie.

1 Ofte / gewis, geloofweerdigh, seker. 2 Gr. Episcopes, waer van het woort Episcopus ofte / Bisschop komt : waer door alle Opsienders eñ Leeraers der Gemeynte / sonder onderscheydt / worden verstaen/ gelijck hier nae uyt de volgende beschrijvinge blijckt/ als oock uyt de vergelijckinge van andere plaetsen. Siet Act. 20. vss. 17/28. Philip. 1. 1. Tit. 1. vss. 5/7/ &c. 3 Ofte/ begeerich is. Hy en spreeckt niet van eenige lust ofte begeerte van eergierigheyt/ maer van eē toe-genegentheyt des gemoets/ 't welc hem selven door behoorlicke middelen daer toe bereyt ende gewilligh toont: hem selven evenwel altijdt onderwerpende het oordeel der Gemeynte / ende een wettelick beroep verwachtende. 4 Gr. goet, schoon, eerlick. 5 D. arbeydt ofte arbeydsaem werck. Het en is dan in geene eer-tijtelen alleen ghelegen / maer ghevoeght met arbeydt ende moeyte / waerom Christus die oock werckers ofte arbeyders noemt Matth. 9. vss. 37/38. ende 10. 10. a Tit. 1. 6. 6 N. ten aensiē van sijnen handel eñ wandel onder de menschen. 7 Niet dat hy nootsakelick getrouwt moet zijn/ alsoo Paulus selve niet getrouwt en was / 1. Corinth. 7. 7. maer om dat hy niet veel vrouwen ofte teffens / ofte de een nae d'ander / door echt-scheydinghe en mochte hebben / gelijck by de Joden ende Griecken / ende insonderheydt in die Orientaelsche landen / seer lange gebruycklick is geweest: 't welck voor eenen tijt wel in andere gedult schijnt geweest te zijn/ maer in de Leeraren niet en mocht gedult worden. Siet diergelijcke wijse van spreken 1. Timot. 5. 9. 8 Ofte / nuchteren. 9 Het Grieckx woordt kosmios beteeckent eygentlick een die in sijne draght ende geheelen wandel eerbaer is / ende niet en doet dan dat wel schickt ofte voeght. Siet capit. 2. 9. b 2. Timoth. 2. 24. 10 Ofte/ sittende by den wijn. Dat is / sich niet begevende tot veel wijn / gelijck hy hier nae spreeckt / vs 8. 11 D. die andere kan wijcken / ende in redelickheyt verdragen / gelijck het Grieckx woort mede brenght. 12 D. huysgesin/ Namel. vrouwe/ kinderen / dienstboden. Ofte/ sijn huys wel voorstaet. 13 Ofte / zedigheyt, deftigheyt, gestadigheyt, eerbaerheyt. Siet cap. 2. 2. 14 Gr. Neophytos, 't welck beteeckent nieuw-geplant. Dat is/ die nieuwelicks tot het geloove ofte tot de Gemeynte hem heeft begeven. 15 N. door opinie van groote wijsheyt / die hy alreede soude meynen te hebben / wanneer hy soo haest tot het leer-ampt soude zijn gevoordert. 16 Dat is/ in sulcken oordeel daer de Duyvel in gevallen is / wanneer hy hem over sijne wijsheyt / nu eerst geschapen zijnde/ teghen Godt heeft willen verheffen. Andere nemen hier 't Grieckx woort Diabolos voor een lasteraer, gelijck het eygentlijck beteeckent / ende genomen wort in dit selve capit. vs 11. ende 2. Timoth. 3. 3. ende verklaren 't aldus: op dat hy hem selven verheffende/ niet en valle in het oordeel/ ofte beschuldinge des lasteraers / tot kleynigheyt ende ergernisse van Christi Gemeynte / gelijck in 't volgende vs oock wort gesproken. 17 Dat is / noch vreemt zijn van de Gemeynte/ gelijck 1. Corinth. 5. 12. 18 Ofte/ verachtinge. Namelick / by de gene daer hy te voren lichtveerdelick ofte onrechtveerdelick onder verkeert mocht hebben / soo hy met een volgende goet leven / nu geloovich geworden zijnde / het selve eenen tijdt lanck niet en heeft gebetert ende bedeckt. 19 Ofte / strick des lasteraers. gelijck v. 6. waer door sommige verstaen eenige kleynmoedigheyt/ die hem daer over soude mogen overkomen / als een strick over sijne ziele: andere / sulcken versmaetheydt waer door hy als met eenen strick van den Duyvel soude belet zijn de Gemeynte in dit sijn beroep behoorlick te stichten. c Actor. 6. 3. 20 Van de instellinge ende het bysonder ampt der Diakenen in het besorgen der arme / siet Actor. 6. vss. 1/2/ &c. 21 Ofte / stemmigh, gelijck hier voren v. 4. 22 Gr. twee-woordigh. D. ydel ende ongestadigh van woorden. d 1. Tim. 1. 19. 23 Gr. hebbende. Dat is/ behoudende ofte bewarende. 24 D. de leere ofte de belijdenisse der leere des Euangeliums / die doorgaens een verborgenheydt wort genaemt / om dat de selve den mensche niet uyt de natuere / maer door Godts openbaringe bekent is gemaeckt. Siet 1. Cor. 2. vss. 6/7. 25 D. goede ofte oprechte conscientie/ waer van siet hier voren cap. 1. 19. Want al en was het ampt der Diakenen niet / inde vergaderingen opentlick te leeren / so bracht nochtans haren dienst mede / dat sy met vele soorten van menschen verkeerden / die sy oock moesten onderrichten ende troosten / ende somwijlen oock wedersprekеn / gelijck een exempel is in Stephano / Actor. 7. cap. Dat Philippus den Moorman onderricht ende gedoopt heeft / is door extra-ordinaris beroep geschiet/ als hy nu tot een Euangelist was gestelt. Siet Actor. 8. 29. ende 21. 8.

10 Ende dat dese oock [26] eerst beproeft worden/ [ende] dat'se daer na dienen / so sy [27] onbestraffelijck zijn.

11 [28] De vrouwen insgelijcks [moeten] eerbaer [zijn], geen lasteressen / [29] wacker/ [30] getrouw in alles.

12 Dat de Diakenen eener vrouwen mannen zijn / die [hare] kinderen ende hare eygene huysen wel regeren.

13 [e] Want die wel gedient hebben verkrijgen haer selven eenen goeden [31] opganck/ ende [32] vele vrymoedicheyt in het geloove/ 't welck is in Christo Jesu.

14 Dese dingen schrijve ick u/ hopende zeer haest tot u te comen:

15 Maer so ick vertoeve/ op dat ghy meught weten hoe men [f 33] in het huys Godts moet verkeeren/ het welcke is de Gemeynte des levenden Godts/ [34] een pilaer ende vasticheyt der waerheyt.

16 Ende buyten alle twijfel [35] de verborgenheyt der Godtsalicheydt is groot: [g 36] Godt is [37] geopenbaert [38] in den vleesche/ is [39] gerechtveerdight [40] in den Geest/ is gesien [41] van de Engelen/ [h] is gepredickt onder de Heydenen/ is gelooft [42] inde werelt/ [i] is [43] opgenomen in heerlickheyt.

26 Dit nemen sommige alsoo/ als of'er noch eenighen leegeren trap in dese bedieninghe ware geweest/ die sy Onder-diakenen noemen/ daer in sy eerst door eenen tijdt moesten worden beproeft: doch dat en is niet noodigh / dewijle dit woordt bequamelick kan ghenomen worden van de beproevinge sulcker persoonen aen de regelen hier voor-gestelt/ die door de regeerders der Gemeynte geschiedt.
27 Gr. onbeschuldelick: Namel. in haren handel ende wandel gheoordeelt ende bevonden worden.
28 Dit moet so wel tot de vrouwen der Opsienders / als der Diakenen / ghepast worden, want van de weduwen die Diakenissen waren/ sal hier nae cap. 5. 9. ende volgens ghehandelt worden.
29 Ofte / nuchter. Siet vs. 2.
30 Dit schijnt den Apostel hier in de huysvrouwen der Opsienders ende Diakenen te vereysschen/ niet alleen om dat sy hare mannen moeten getrouwe zijn/ maer om dat haer oock somtijts eenige dingen de regeringe der Kercke/ ende de bewaringe ende uytdeelinge der Aelmoessen aengaende/ bekent worden / daer in getrouwicheyt van nooden is. c Matth. 25. 21.
31 Ofte / trap: waer door verstaen wordt ofte een goede achtinge ende aensien in Godts Gemeynte/ ofte oock eenen toeganck tot meerdere ende hoogere diensten/ Namel. des Ouderlingschaps / ofte des Leer-ampts / gelijck oock by den Ouden veel gebruyckelick is geweest. 32 Namel. soo in haer geloove / om dat het met een goede conscientie vergeselschapt is: als oock in haer doen ende spreken voor Godts Kercke / om dat sy trouwelick daer in handelen. Het welck den Apostel hier schijnt te stellen tegen de lasteringen ende stricken des Satans / daer hy vs 6 ende 7 van heeft gesproken. f 2. Timoth. 2. 20.
33 Alsoo wordt de Gemeynte genaemt / om dat Godt met sijnen Geest ende Woort daer in woont. Siet 1. Corinth. 3. 16. Hebr. 3. vss. 4/ 5/ 6. 34 Alsoo wordt de Ghemeynte Godts genaemt/ om dat Godt in sijne Ghemeynte de waerheydt bevestight/ ende door haer aen andere openlick bekent maeckt / gelijck de Overheydt hare Placcaten ende Wetten aen pilaren ofte andere vasticheden pleeght aen te slaen ende hechten om allen bekent te worden. Ende wort hier volgens dien verklaert het ampt ende schuldige plicht der Gemeynte te zijn / de selve waerheyt te verbreyden / ende tegen alle dwalingen te bevestigen. 't Welck wanneer sy niet en doet / so valt sy lichtelick in scheuringen ende dolingen. Siet Malach. 2. 5/ &c. gelijck Paulus oock de selve Gemeynte van Ephesen/ daer Timotheus doen was als blijckt capit. 1. 3. hier tegen waerschouwt Actor. 20. 28 / &c. ende Christus selve Apocal. 2. 1/ &c. Andere voegen dese woorden by het volgende vs.
35 Alsoo noemt den Apostel de Leere des Euangeliums/ gelijck hier voor vs 9. de verborgentheyt des geloofs, waer van hy een korte somme in de volgende woorden voorstelt. g Ioan. 1. 14. 36 Dat is / de eeuwige Sone Godts / gelijck dit woordt Godt oock voor Godt den Sone genomen wort Joan. cap. 1. v. 1. Actor. 20. 28. Rom. 9. 5. 1. Joan. 5. 20. ende elders meer. 37 Dat is / is mensche geworden / ende heeft door woorden ende wercken sijne Godtheydt bekent gemaeckt. Siet Luc. capit. 24. v. 19. Joan. 1. 14. 38 Dat is / in de menschelicke natuere / die van hem in eenigheyt des persoons is aengenomen/ gelijck Joan. 1. 14. Rom. 1. 3. Hebr. 2. 14. 39 Voor onschuldigh ende rechtveerdigh erkent/ gelijck Matth. 11. 19. Luc. 7. 29. Rom. 3. 4.
40 Ofte/ door den Geest. het welck te verstaen is van de Godtlicke natuere Christi, door welcke hy hem selven uyt den dooden heeft verweckt/ ende volgens dien oock bewesen rechtveerdigh ende onschuldigh te zijn / hoe wel hy van de Joden ende Heydenen voor schuldich was veroordeelt. Eenige nemen 't voor de gaven des H. Geests / die hy nae sijne verrijsenisse op sijne Discipelen en andere geloovige heeft uytgestort. Dan dit en komt niet Pauli wit niet over een / alsoo dese gaven des H. Geests/ eerst nae Christi verheerlickinge zijn gegeven/ waer van hy in het laetste lidt spreeckt: ende wordt oock het eerste met dierghelijcke wijse van spreken bevestight / Rom. 1. 4. 1. Petr. 3. 18. 41 Namel. als sijne dienaers ende boden/ soo in sijne geboorte Luc. 2. 14. als in sijne versoeckinge Mat. 4. vs. 11. ende in sijn lijden/ Luc. 22. 43. ende in sijne opstandinge ende hemelvaert/ Luc. 24. 4. Actor. 1. 10. h Ephes. 3. vss. 5, 6. 42 D. onder alle volcken der werelt so wel Heydenen als Joden/ Rom. 10. 18. i Marc. 16. 19. Luc. 9. 51. Act. 1. 2. Col. 1. 6.
43 N. ter rechter handt sijns Vaders / van waer hy de gaven sijnes Geests in sijne Ghemeynte heeft uyt gestort / ende door krachten ende wonderheden sijne heerlickheyt heeft betoont. Marc. 16. vss. 19/ 20. Actor. 1. vss. 2/ 8. ende 2. 33/ &c.

Het iiij. Capittel.

1 Paulus voorseght den afval van sommige inde laetste dagen. 3 die het houwelijck sullen verbieden/ ende het gebruyck van sommige spijse. 6 Vermaent Timotheum de rechte leere voor te stellen/ ende de fabulen te verwerpen. 8 ende hem voor al in de Godtsalicheyt te oeffenen / ende na sijn exempel in alle smaet op Godt te hopen. 12 Beveelt dat hy hem selven tot een voorbeeldt stelle van alle deughden. 13 dat hy aenhoudende in 't lesen/ 14 De gabe niet en versuyme / die hy heeft ontfangen. 15 In 't goede toeneme en volherde. 16 met beloofte dat hy also doende hem ende sijne toehoorders sal behouden.

1 [a] Doch [1] de Geest seght duydelick / dat [2] in de laetste tijden sommige sullen [b] afvallen [3] van het geloove/ haer begevende tot [4] verleydende geesten/ ende leeringen [5] der Duyvelen/

2 Door [6] geveynstheydt der leugensprekers / hebbende hare eygene conscientie [als] [7] met eenen brandt-yser toe-ghe-schroeyt/

3 Verbiedende te houwelicken / [8] [gebiedende] van spijsen te onthouden die Godt geschapen heeft [c] tot nuttinge [d] met danckseggginge / voor de geloovige / ende [9] die de waerheyt hebben bekent.

4 [e] Want alle schepsel Godts is goet/ ende daer en is [10] niet verwerpelijck / met danck-segginge genomen zijnde.

5 Want het wort [11] geheylight [12] door het woort Godts / ende [door] [13] het gebedt.

6 Als ghy dese dingen den broederen voorstelt/ so sult ghy een goet dienaer Jesu Christi zijn/ [f 14] opgevoedt in de woorden [15] des geloofs/ ende der goede leere / welcke ghy achtervolght hebt.

7 [g] Maer verworpt de ongodlicke ende oudt-wijfsche [16] fabelen: ende oeffent u selven tot Godtsalicheyt.

8 [h] Want [17] de lichaemelicke oeffeninge is tot weynigh nut: maer de Godtsalicheyt is tot alle dingen nut/ [18] hebbende de belofte des tegenwoordigen / ende des toecomenden levens.

9 Dit is [19] een getrouw woort/ ende aller aenneminge weerdigh.

10 Want hier toe arbeyden wy oock/ ende worden gesmadight om dat wy [20] gehoopt hebben op den levenden Godt / die [21] een behouder is aller menschen / [maer] allermeest der geloovige.

11 Beveelt dese dingen / ende leert'se.

12 [i 22] Niemant en verachte uwe jonckheyt: [k] maer zijt een voor-beeldt der geloovige/ in den woorde / in wandel / in liefde/ [23] in den geest/ in geloove/ in reynicheyt.

13 Houdt aen [24] in 't lesen/ in 't vermanen/ in 't leeren/ tot dat ick kome.

14 [25] En versuymt [26] de gave niet die in u is / die u gegeven is door [27] de prophetie/ [l] met opleggginge der handen [28] des Ouderlinghschaps.

15 Bedenckt dese dingen/ weest hier in [besigh]: op dat [29] uw' toenemen openbaer zy [30] in allen.

16 Hebt acht op u selven / ende op de leere: volherdt in desen. Want dat doende sult ghy ende [31] u selven behouden/ ende die u hooren.

a 2. Timoth. 3. 1. 2. Petr. 3. 3. Iud. vs. 18.
1 Nam. de Heylige Geest / door sijn extra-ordinaris in-geven in de Apostelen ende andere Propheten. Siet Act. 20. 23. ende 21. 4.
2 Ofte / in de volgende tijden. Siet 2. Tim. 3. 1. b Matth. 24. 23. 2. Thess. 2. 3.
3 D. van de ware leere des geloofs/ gelijck de volgende woorden bewijsen. Siet 2. Thes. 2. vs. 3. 2. Petr. 2. 1. 4 Hier door worden ofte de boose geesten selve verstaen/ gelijck in 't volgende lidt/ ofte de geesten der valsche leeraren/ gelijck 1. Joan. 4. 1. 5 D. daer de duyvel een auteur ofte ingever van is. 6 Gr. in geveynstheyt. D. onder den schijn van heylighheyt ende van een harder leven te willen leyden: ende is een gelijckenisse genomen van de Kamer-spelders/ die dickmael een personagie aen-nemen die'se niet en zijn.

7 N. alsoo toegheschroeyt / datse geen ghevoelen en heeft: want daer toe vervallen eyndelick door een rechtveerdigh oordeel Godts de valsche Leeraers / ofte superstitieuse menschen. Siet Ephes. 4. 19. 2. Thes. 2. 11.
8 Dat dit contrary woordt hier op moet verstaen worden/ blijckt klaerlick uyt de volgende woorden / ghelijck sulcke exempelen meer voor komen. Siet een ander 1. Cor. 14. 34. ende hier voor cap. 2. 12.
c Genes. 1. 29. ende 9. 3.
d Rom. 14. 6. 1. Corinth. 10. 30.
9 D. den waren geloovigen/ dien alle dingen reyn zijn/ oock alle spijse met maticheyt gebruyckt. Tit. 1. 15.
e Genes. 1. 31. Actor. 10. 15. Rom. 14. 14.
10 Namel. in hem selven / ten tijden des Nieuwen Testaments/ in welcke het onderscheyt der spijsen is wech genomen. Siet Actor. 10. 15.
11 Dat is / tot een recht ende heylich gebruyck gericht / ofte bequaem gemaeckt/ gelijck 1. Cor. 7. 14.
12 D. door de verklaringhe die ons Godts woordt daer van doet. Siet Tit. cap. 1. v. 15.
13 Namel. dat het ons tot gesontheydt ende zegen moge gedyen / waer onder oock de danckseggginghe wort begrepen. Siet Matth. 15. 36. Joan. 6. 11.
f 2. Tim. 1. 5. ende 3. 14. 15.
14 Namelick / van uwe kindtsheydt af/ gelijck hy daer by doet 2. Tim. 3. 15.
15 D. der gesonde Leere des geloofs / gelijck de volgende woorden verklaren.
g 1. Tim. 1. 4. ende 6. 20. 2. Tim. 2. 16. Tit. 1. 14. ende 3. 9.
16 N. daer de Joodsche Thalmudisten noch vol van zijn/ waer van Paulus oock spreeckt Tit. 1. vs. 14. ende 3. 9. ende waer toe hy voorsegt dat oock eenige Christene Leeraers in de laetste tijden sullen vervallen. 2. Timoth. 4. 4. h Colos. 2. 23. 17 Hier door verstaen sommige de oeffeninghe der gene die om prijs streden met worstelen / loopen/ ende andersins / ghelijck het Grieckx woordt gymnasia somwijlen beteeckent / waer door maer eenige lichamelicke welvaert wierdt verkregen: maer alsoo Paulus hier handelt van saken die den Godts-dienst aengaen / soo verstaen andere dit bequamelicker van eenige oefeninge des lichaems / waer door 't selve getemt ofte getuchtight wort/ als daer is vasten/ waken/ onthoudinge van eenige spijsen ofte kleedingen/ andersins geoorloft. Van dese seght dan den Apostel/ dat'se wel eenige nuttigheyt konnen hebben/ maer nochtans weynige/ ten aensien van de Godtsaligheyt selve / overmits die oock konnen misbruyckt worden / ende in superstitien verkeeren/ gelijck Paulus getuyght Coloss. 2. 23. maer de Godtsaligheyt is Gode altijt aengenaem/ ende tot alles dienstigh. 18 Namel. van Christo selve Matth. 6. 33.
19 D. een vaste ende waerachtige belofte. 20 Namel. in alle onse swarigheden ende verdruckingen. 21 Gr. soter. welck woort sommige hier oversetten salighmaker. Doch also Godt geen salighmaker en is dan der geloovige / Joan. 3. 36. ende elders/ soo en kan het hier in dien sin niet genomen worden / maer alleen voor een beschermer ende behoeder / gelijck het Grieckx woort sozein in 't gemeyn voor allerley behoeden ende bewaren menichmael wort genomen/ jae oock Psal. 36. vss. 6/ 7. om de goedigheyt Godts teghen de sijne te prijsen/ geseght wort / dat hy vee ende menschen behoedt.
i Tit. 2. 15. 22 Dat is / en geeft niemant oorsake door uwen handel ende wandel / dat u yemandt om uwe jonckheyt met reden soude konnen verachten: welcken sin de volgende woorden vereysschen. k Tit. 2. 7. 1. Petr. 5. 3. 23 Dat is/ yver des Geests / ofte/ gaven des Geests. 24 Namel. der heylige Schrift / gelijck hy daer by voeght 2. Timoth. 3. 14/ &c. 25 Dat is/ verweckt 'se ende leght 'se wel aen/ besteet 'se wel/ 2. Timoth. 1. 6/ 7. 26 Hier door wort soo wel het beroep / als de gave daer toe noodigh / verstaen / gelijck de volgende woorden uytwijsen.
27 Siet hier van de aenteeckeninge op cap. 1. v. 18. l Actor. 6. 6. ende 8. 17. ende 13. 3. ende 19. 6. 1. Timoth. 5. 22. 2. Timoth. 1. 6. 28 Dat is/ der Vergaderinge der Ouderlingen / ofte / der Opsienders der Ghemeynte / in welcker name ende tegenwoordigheyt Paulus de handen Timotheo hadde op-geleght. 1. Timoth. 6. 12. want dat Paulus sulcks selve gedaen heeft / blijckt uyt 2. Timot. 1. 6. ende dat tot Lystren / gelijck af te nemen is uyt Actor. 16. vss. 1/ 2. 29 Namel. in gaven ende Godtsaligheyt. 30 Namel. dingen. Ofte/ onder alle. Namel. menschen.
31 Namel. door 't woort/ als een instrument ende dienaer Christi, in welcken het woort der Versoeninge is geleght / 2. Corinth. 5. 19. alsoo nochtans dat noch die plant yet is/ noch die nat maeckt / maer Godt die den wasdom geeft. 1. Corinth. 3. 7.

Het v. Capittel.

1 D'Apostel wijst aen hoe de vermaningen tegen oude en jonge moeten geschieden. 3 beveelt dat men alle rechte weduwen eere. 4 Maer den kinderen ende kints-kinderen / dat 'se hare weduwen ende vooronderen selve onderhouden. 9 Beschrijft daer na den ouderdom/ ende andere hoedanicheden der weduwen die tot den dienst der Gemeynte bequaem zijn. 11 maer wil dat de jonge weduwen hier in voorby gegaen worden. 14 ende dat sy trouwen. 17 Hy comt daerna tot de Ouderlingen/ ende wijst aen wat eere men haer schuldigh is. 19 Datmen oock geen beschuldingen tegen haer sal aennemen dan onder getuygen. 21 Betuyght voor Godt ende de H. Engelen / dat hy hier in handele sonder toegenegenheyt. 23 wil oock dat hy niet langer water en drincke. 24 ende besluyt met eene verklaringe waer door deselve Ouderlingen konnen bekent worden.

1 [a] EEnen [1] ouden [man] en [2] bestraft niet hardelick / maer vermaent [hem] als eenen vader: de jonge / als broeders:

2 De oude [vrouwen], als moeders: de jonge/ als susters/ in alle reynicheyt.

3 [3] Eert de weduwen / die [4] waerlick weduwen zÿn.

4 Maer so eenige weduwe [5] kinderen heeft/ ofte kinds-kinderen/ dat [6] die leeren eerst aen [7] haer eygen huys Godtsalicheyt oeffenen / [b] ende den voor-ouderen [8] weder vergeldinge doen. Want dat is goet ende aengenaem voor Godt.

5 [c] Die nu waerlick weduwe is / ende [9] alleen gelaten/ [d] die [10] hoopt op Godt/ ende [11] blÿft in smeeckingen ende gebeden nacht ende dagh.

6 Maer die haren wel-lust volght/ die is [12] levende gestorven.

7 Ende beveelt dit / op dat sy onberispelick zÿn.

8 [e] Doch [13] so yemant de sÿne / eñ voornamelick [sijne] huys-genooten niet en versorght/ die heeft het geloove [14] verloochent/ ende is erger [15] dan een ongeloovige.

9 Dat een weduwe [16] gekoren worde niet minder dan van sestigh jaren / welcke [17] eenes mans vrouwe geweest zy:

10 Getuygenisse hebbende van goede wercken: so sy kinderen opgevoedt heeft/ [f] so sy [geerne] heeft geherberght/ [g] so sy der heylige [18] voeten heeft gewasschen/ so sy den verdruckte genoechsame hulpe gedaẽ heeft/ so sy alle goet werck [19] na-getracht heeft.

11 Maer de jonge weduwen en [20] neemt niet aen: want als sy [21] weeldrich geworden zÿn [22] tegen Christum / so willen sy houwelicken:

12 [23] Hebbende [haer] oordeel/ om dat sy [24] [haer] eerste geloove hebbẽ te niete gedaẽ.

13 Eñ [25] met eenen oock leeren sy ledigh omgaen by de huysen: eñ zÿn niet alleen ledig/ maer oock [h] clappachtig/ eñ ydele dingẽ doende/ sprekende 'tgene niet en betaemt.

14 [26] Ick wil dan dat de jonge [weduwen] [i] houwelicken / kinderen teelen / het huys regeren/ geen oorsake van lasteringe [27] aen de wederpartie en geven.

15 Want [28] eenige hebben haer alreede [29] afgewent achter den Satan.

16 So eenigh geloovigh [man], ofte geloovige [vrouwe] [30] weduwen heeft/ dat die haer genoechsame hulpe doe / ende dat de Gemeynte niet beswaert en worde / op dat [31] sy de gene die [32] waerlick weduwen zÿn genoechsaeme hulpe doen magh.

17 [k] Dat de Ouderlingen die wel regeren [33] dobbeler eere weerdich geacht worden / [34] voornemelick die arbeyden in het woort ende leere.

18 Want de Schrift seght / [l] [35] Eenen dorschenden osse en sult ghy niet muylbanden. Ende / [m] [36] De arbeyder is sÿnen loon weerdigh.

19 Tegẽ eenen Ouderlingh [37] en neemt geen beschuldinge aen/ anders [n] dan onder twee ofte dry getuygen.

20 [38] Die sondigen / bestraft in tegenwoordicheyt van alle/ op dat oock de andere vreese mogen hebben.

21 [o] Ick betuyge voor Godt/ ende den Heere Jesu Christo / ende de uytvercorene Engelen/ dat ghy [39] dese dingen onderhoudt [p] [40] sonder voor-oordeel / niets doende na [41] toegenegenheyt.

22 [q] En leght niemandt [42] haestelick de handen op / noch en hebt geen gemeynschap [43] aen anderer sonden: bewaert u selven [44] reyn.

23 En drinckt niet langer water [45] [alleen], maer gebruyckt een weynigh wÿns/ [r] om uwe mage / ende uwe menichvuldige [46] swackheden.

24 Van sommige menschen zÿn de sonden [47] te voren [s] openbaer / ende gaen voren [48] tot [hare] veroordeelinge: ende in sommige oock [49] volgen zy naer.

a Levit. 19. 32.
1 Dat 't Gr. woort Presbyteros hier in't gemeyn moet ghenomen wordẽ voor alle oude mannen/ blijckt uyt de volghende tegenstellingen.
2 't Griecx woordt beteeckent eygentlick yemant met woorden slaen.
3 D. voordert 'se / doet 'se alle hulpe ende bystant/ gelijck het naevolgende vs verreyscht. siet ooc v. 17.
4 D. sonder kinderen ofte vrienden die haer konnen helpen/ ofte die van alle menschelicke hulpe ontbloot zijn/ ghelijck v. 5. wort verklaert.
5 N. die tot hare jaren zijn gekomen/ ende middel hebben om haer te helpen.
6 N. kinderen ofte kindtskinderen. Andere verstaen het van de weduwe/ doch het getal van velen ende het woort leeren (het welck in het Griecx niet onderwijsse/ maer hem laten onderwijsen beteeckent) ende de Gr. woordẽ weder vergeldinghe doen, strijden daer tegen.
7 D. haer eygen geslachte eñ nabestaendẽ.
b Genes. 45. 16. Matth. 15. 4. Marc. 7. 10. Ephes. 6. vss. 1, 2.
8 D. haer wederom helpen ende voeden/ gelijck sy de kinderen in hare jonckheydt hebben gedaen.
c 1. Corinth. 7. 32.
9 D. sonder middelen ofte vrienden/ diese konnen ofte willen helpen.
d Luc. 2. 36.
10 N. alleen/ die een vader is van weduwen ende weesen. Psal. 68. 6.
11 N. gelijck van Anna de Prophetesse wort verhaelt Luc. cap. 2. v. 36/ &c.
12 D. al leeft sy na den lichame so is sy geestelick doodt / gelijck Matth. 8. 22.
e Galat. 6. 10.
13 N. gesontheydt ende middel daer toe hebbende.
14 N. in der daet/ al belijdt hy schoon 't selve met den monde. Siet Tit. 1. 16.
15 N. overmits die oock uyt de Wet der natuere sulcx plegen te doen.
16 N. tot het ampt eener Diakonesse/ welcke in de eerste kercke de Gemeynte dienden onder siecke/ vreemde/ ende arme luyden/ ende die daer over van de Gemeynte/ des noods zijnde/ wierden onderhouden.
17 Niet dat de vrouwen veel mannen teffens haddẽ/ maer dat door de echt-scheydinge/ die in gebruyck was / de vrouwen veel mans d'een nae d'ander dickmael hadden / die noch te samen in leven waren / het welck van Christo wordt bestraft. Matth. 5. 32 Marc. 10. 12. Andere nemen 't voor eene die maer eens getrouwt en is geweest / doch dit strijdt met het ghene Paulus seght Rom. 7. 1 / &c. ende 1. Corinth. 7. 39.
f 1. Petr. 4. 9.
g Gen. 18. 4. ende 19. 2. Luc. 7. 38, 44.
18 Gelijck dit in die warme landen veel gebruyckelick was / daer de luyden bloots been / ende alleen op solen gingen / ende derhalven vermoeyt zijnde/ ofte van stof bevuylt/ sulcke diensten tot verquickinge veel plachten te gebruycken. Siet Joan. 13. vss. 5 / 14. Ende wordt door dit een exempel van beleeftheyt allerley sorge ende dienst verstaen.
19 Gr. nae gevolght.
20 Ofte / verwerpt, weygert. N. van te verkiesen in het ghetal der Diakonissen. want andersins en wierden sy van het getal der leden der Gemeynte niet verworpen/ wanneer sy goet waren van leven / gelijck uyt vs 14 blijckt / ende oock uyt Rom. 7. 3. 1. Corinth. 7. 39. te voren aengeteeckent. Noch selfs oock niet van de hulpe der Gemeynte / wanneer sy sulcks van noode hadden/ ende geen kinderen ofte vrienden en hadden/ die haer konden helpen/ gelijck Paulus v. 16 besluyt.
21 D. in den dienst ende onderhoudt der Gemeynte nu wel gevoedt ende vleeschlick gesint geworden zijn. Siet Apoc. 18. 7 / 9.
22 D. sonder aensien van den dienst die sy Christo ende sijne Gemeynte beloofst hebben.
23 Ofte / hebbende schult. D. hebbende een sake begaen die bestraffelick is / ende daer over sy te misprijsen ofte te blameren zijn. Andere nemen het woort oordeel, voor veroordeelinge / ofte verdoemnisse/ eñ het eerste geloove voor het Christelick geloove/ 't welck sy te voren in den Doop hadden beleden. Dan alsoo Paulus hier van het Houwelick spreeckt/ het welck niemant in den Doop verseght / noch verlooft/ so wort het hier bequamelick wat sachter genomen/ voor misprijsen ofte blameren/ gelijck uyt het 14 vs oock af te nemen is.
24 Dat is/ haer eerste belofte ofte trouwe, Namel. van haer selven tot den dienst der Gemeynte te laten gebruycken/ waer toe sy haer met haer ontijdigh houwelick onbequaem maken. want dat hier door geen directe belofte van niet te trouwen / verstaen en wordt / blijckt uyt het gene geseght wort vs 14.
25 N. eenige andere van dese jonge weduwen/ die ten dienste der Gemeynte waren verkoren / onder den schijn van de een of de andere te gaen besoecken / zijn tot sulcke ydelheyt vervallen.

h Tit. 2. 3.
26 D. gebiede. N. so sy de gave van onthoudinghe niet en hebbẽ. 1. Cor. 7. 7/ 9.
i 1. Corinth. 7. 9.
27 D. die vyant zijn van het geloove/ ende maer oorsake van lasteren en soecken/ Andere nemen het voor den Satan selve.
28 N. van dese jonge weduwen/ die daer over worden misprezen ende van de Gemeynte min gheacht.
29 D. zijn van het geloove afgeweeckẽ / ende weder tot den Satan ghekeert/ die sy te voren dienden. N. uyt spijt / ende schaemte / die sy van wegen hare mishandelinghe in de Ghemeynte leden. Andere nemen het voor de versoeckinghen des Satans te hebben gehoor gegeven / ende tot onkuyscheyt te zijn vervallen.
30 N. in haer ghe slachte / ofte onder hare vooronderen; verstaet / soo sy de middel hebben om sulcx te konnen doen.
31 N. de Gemeynte.
32 D. sonder volwassene kinderen ofte kintskinderen / ende van alle vrienden ende hulpe verlaten/ gelijck v. 5.
k Rom. 15. 27. 1. Corinth. 9. 11. Galat. 6. 6. Phil. 2. 29. 1. Thess. 5. 12. Hebr. 13. 17.
33 D. meerder ofte overvloedigher. Onder welcke eere oock haer onderhoudt verstaen wordt / gelijck de volghende versen uytwijsen / ende het woordt eere by den Hebreen alsoo ghebruycklick is. Siet Marc. 7. 10/ 11/ &c.
34 Hier uyt blijckt klaerlick datter als dan tweederley soorten van Ouderlingen in de Gemeynte waren. N. eenige die in het woort arbeyden/ eñ andere die alleen tot de regeringe der Gemeynte gebruyckt wierden; gelijck die oock Voorstanders ofte Regeerders worden genaemt/ Rom. 12. 8. 1. Cor. 12. 28. ende elders. Want dat sommige dit alsoo willen uytleggen/ dat de gene die haer boven andere wel queten ende neerstigh waren in haren dienst met moeyte ende grooten arbeyt/ verstaen souden worden/ door de woorden arbeyden in het woort, is ongegront/ dewijle Paulus sulcke Leeraers die haer niet geheel wel en queten / ofte slapper waren in haren dienst dan andere/ noyt en heeft ghepresen/ noch geseght datse wel regeren, veel min datse dobbeler eere weerdigh waren.
l Deut. 25. 4. 1. Cor. 9. 9.
35 Siet hier van d'aenteeck. op 1. Cor. 9. 9.
m Lev. 19. 13. Deut. 24. 14. Mat. 10. 10. Luc. 10. 7.
36 Dese woorden worden gevonden Matth. 10. 10.
37 N. en veroordeelt hem niet alleen niet / sonder genoeghsame getuygen / het welck aen ni[emandt] en mocht geschieden/ volgens de Wet Mosis Deuter. 19. 15. maer en neemt sel[f]s geen beschuldinge aen om daer van te oordeelen. De reden is / om dat sulcke die in desen publijcken dienst der regeringe der Gemeynte zijn / alsoo 'se een yeder moeten vermanen / ende de ongeregelde bestraffen/ lichtelick tegen haer ongesintheden ende quaetwilligheden konnen verwecken/ eñ dat selfs het aen-nemen van de beschuldingen om daer van te oordeelen / een man verdacht maeckt/ ende derhalven tot ergernisse der Gemeynte/ ende tot opsprake over de selve streckt.
n Deut. 19. 15.
38 N. onder de Ouderlingen/ alsse openbaerlick sondigen/ ofte / wanneer sy genoeghsaem overtuyght zijn. Want van dese hadde hy terstont ghesproken: het welck nochtans op andere oock kan ende moet gheduydt worden / alsoo de redenen des Apostels niet min teghen die en gelden. Siet Matth. 18. 17.
o Rom. 1. 9. ende 9. 1. 2. Corinth. 1. 23. ende 11. 31. Galat. 1. 20. Philip. 1. 8. 1. Thessal. 2. 5. ende 5. 27. 1. Tim. 6. 13.
39 N. die te voren geseght zijn/ ende hier nae noch gesegt sullen worden: welcke om dat 'se den Dienaren der Gemeynte aengaen/ daerom gebruyckt den Apostel hier by Timotheum eene so hooge betuyginge.
p Deut. 17. 4. ende 19. 18.
40 Ofte/ sonder dat ghy d'een hier in meer voordeel doet/ als d'ander / gelijck het Griecx woordt prokrima meest beteeckent.
41 Ofte/ toeneyginge. Een gelijckenisse ghenomen van de balance ofte weegh-schale / in welcke de een schale meer uytslaet als d'ander.
q Actor. 6. 6. ende 8. 17. ende 13. 3. ende 19. 6. 1. Timoth. 4. 14. 2. Timoth. 1. 6.
42 D. sonder behoorlicke ende genoeghsame beproevinge van den persoon/ sijn leven/ ende sijne leere gedaen te hebben
43 Dit kan verstaen worden ofte van de gene die een onbequaem persoon tot den dienst willen kiesen: ofte / van den persoon die / onbequaem zijnde / gekoren wordt.
44 D. vry van sulcken sonde / ofte sonder schult: gelijck dit Gr. woordt hagnos oock genomen wort 2. Cor. 7. 11.
45 Het woort alleen, en is wel in den Griecksche Text niet / maer moet noodtwendelick daer by verstaen worden/ gelijck het gevolgh uytwijst. Want Paulus en verbiet hem niet water te drincken / maer niet te drincken dan water alleen.
r Psal. 104. 15.
46 N. daer ghy somwijlen in vervalt by ghebreck van genoechsaem steunsel / ofte voedtsel.
47 N. eer sy tot den dienst verkoren worden / gelijck van Simon den Toovenaer geseght wort. Act. 8. 18.
s Gal. 5. 19.
48 Ofte/ om haer te veroordeelen, Namel. als onbequaem tot den kercken-dienst. dat is / om haer te verwerpen/ ofte tot den dienst der Gemeynte niet te verkiesen.
49 Dit verstaen eenige aldus: dat sommiger lieden ergerlick leven/ ofte quade leere / te voren genoech bekent is / selfs eermen daer van ondersoeck doet / ende derhalven sy sonder swarigheyt konnen voorby gegaen worden: maer sommige souden navolgen / dat is/ eerst bekent worden / nae dat behoorlick ondersoeck daer van gedaen is / ende derhalven datmen neerstich ondersoeck moet doen eermen verkiest. Andere nemen 't voor bekent worden nae dat sy al verkoren zijn / dewijle sy van te voren haer / als de geveynsde plegen te doen/ voor eenen tijt wel hebben geschickt/ ende dat daerom de gene die haer verkoren hebben aen sulcke secrete sonden / als maer behoorlick ondersoeck ghedaen is / geen schult en hebben.

50 *Gr.* die anders hebben. D. welcker goede wercken ende bequaemheyt tot den dienst / noch niet en zijn bekent / maer by gebreck van gelegenheyt / ofte van wegen quade menschen verduystert / die sal Godt te sijner tijdt wel aen het licht brengen. Soo wil van den Apostel dat men hier van oock neerstich ondersoeck doet.

25 Desgelijcks oock de goede wercken zijn te voren openbaer / ende [50] daer 't anders mede gelegen is / en connen niet verborgen worden.

Het vj. Capittel.

1 Den Apostel vermaent de dienst-knechten dat sy hare heeren gehoorsamen. 3 Beschrijft de valsche ende bedriechlicke Leeraers / ende beveelt datmen 'se vliede. 6 Vermaent tot Godtsalicheyt ende genoechsaemheyt / ende schouwen van giericheyt. 11 ende tot verscheydene andere Christelicke deughden. 13 Betuyght voor Godt ende Iesu Christo, dat hy dit alsoo waerneme. 15 Ende uyt overdenckinge van Christi comste ten oordeele / ende van de heerlickheyt Godts breeckt hy uyt tot Godes lof. 17 Schrijft den rijcken voor hoe sy haer moeten dragen voor Godt ende de menschen. 20 Waerschouwt hem noch eens met grooten ernst voor valsche ende bedriechlicke leere. 21 ende besluyt den brief met de gewoonlicke groete.

a Ephes. 6. 5. Colos. 3. 22. Tit. 2. 9. 1. Petr. 2. 18.
1 D. slavernye/ofte dienstbaerheyt/welcke een jock wordt genaemt om de swaerheyt ende lastigheydt der selve in die tijdt.
2 N. als of de Christelicke Religie de dienstknechten ofte slaven / onder den deckmantel van de Christelicke vryheyt / haren heeren ontrock/ofte van hare gehoorsaemheydt teghen der heeren danck losmaeckte.
3 N. der verlossinge door Christum verworven. Andere verstaen dit van de weldaedt welcke de dienstknechten van hare heeren wederom hebben te verwachten / die wanneer sy gheloovigh zijn / niet en sullen nalaten der dienstknechten trouwen dienst met diergelijcke sorghe ende weldaet te beloonen: ende setten het over die dit weldoen weder sullen aennemen, ofte vergelden.
4 N. als ick geleert hebbe.
5 *Gr.* niet en komt tot de gesonde woorden. D. hem daer aen niet vast en houdt.
6 Namel. hoe wel hy hem selven wijs houdt / ofte geerne voor wijs soude gehouden worden.
7 *Gr.* is sieck, ofte kranck, N. van sinnen ofte verstande/ gelijck werre-geesten ende bedrieglicke leeraers plegen / die de eenvoudige leere der Godsalicheyt te slecht achten / ende daerom met hoogher spitsinnigheden ofte nieuwe leeringen voor de Gemeynte soecken te proncken / welcke de Apostel verklaert ongesont van verstant te zijn / om dat sy de gesonde leere verwerpen/ofte voor by gaen.

1 [a] De dienstknechten so vele alser onder [1] het jock zijn / sullen hare heeren aller eere weerdich achten: op dat de name Godts / ende de leere [2] niet gelastert en worde.

2 Ende die geloovige heeren hebben / en sullen 'se niet verachten / om dat 'se broeders zijn: maer sullen 'se te meer dienen om dat sy geloovigh ende gelieft zijn / als die [3] deser weldaet mede deelachtigh zijn. Leert ende vermaent dese dingen.

3 Indien yemandt [4] een andere leere leert / ende [5] niet over een en comt met de gesonde woorden onses Heeren Jesu Christi / en met de leere die na de Godtsalicheyt is /

4 Die is opgeblasen / ende [6] en weet niets / maer [7] hy raest ontrent [twist]-vragen en woorden-strijt: [b] uyt welcke komt nijdt / twist / lasteringen / quade na-denckingen /

5 [c] [8] Verkeerde crakeelingen van menschen die een verdorven verstant hebben / ende vande waerheyt berooft zijn / meynende dat de Godtsalicheyt [9] een gewin zy. Wijckt af van de sulcke.

6 [d] Doch de Godtsalicheyt [10] is een groot gewin [11] met vergenoeginge.

7 [e] Want wy en hebben niets in de werelt gebracht / het is openbaer dat wy oock niet en connen yet daer uyt dragen.

8 [f] Maer als wy voedtsel ende decksel hebben / [g] wy sullen daer mede [12] vergenoeght zijn.

9 [h] Doch die [13] rijck willen worden / vallen in versoeckinge ende [14] [in] den strick / ende [in] vele dwase ende schadelicke begeerlickheden / welcke de menschen doen versincken in verderf ende onderganck.

10 [i] Want de [15] gelt-giericheyt is een wortel van alle quaet / tot welcke sommige lust hebbende zijn afgedwaelt [16] van het geloove / ende hebben haer selven [17] met vele smerten doorsteken.

b 1.Tim.1.4. 2.Tim.2.23. Tit.3.9. c 1.Cor.11.16. 8 Ofte/oeffeningen, disputeringen, waer mede sy hare ende anderer verstandē gelijck als verslijten / sonder dat van sulcke krakeelingen ofte disputeringen eenige vaste nutticheyt tot een oprecht geloove / ende de oprechte Godtsalicheyt / voort komt. 9 D. maer en dient om wereltsche eere ofte gewin daer door te soecken / gelijck de bedrieghlicke Leeraers onder hare Discipelen plegen te doen / daer d'een met nieuwe gevoelens / spitsinnicheden / ende disputen des anders discipelen nae hem soeckt te trecken. d Prov. 15. 16. Hebr. 13. 5. 10 D. in de Godtsalicheyt selve is het grootste gewin gelegē / dewijle die de belofte heeft des tegenwoordigen ende des toekomenden levens / gelijck hy cap. 4. 8. spreeckt. 11 D. met een gemoet dat genoech heeft ende te vreden is met het gene hem de Heere verleent / welcke vergenoeginghe oock selve uyt de Godtsalicheydt spruyt, want die Christum heeft die heeft alles met hem. e Iob 1. 21. ende 27. 19. Psal. 49. 18. f Prov. 27. 26. g Psal. 55. 23. Matth. 6. 25. 1. Petr. 5. 7. 12 N. sonder nae andere rijckdommen gierichlick te staen. h Prov. 11. 28. Matth. 13. 22. Iacob. 5. 1. 13 D. hare sinnen daer mede te seer bekommeren / of met al te groote begeerte trachten om rijck te worden. 14 N. des Duyvels / die haer door dese begeerte van rijck te worden tot vele onbehoorlicke dingen versoeckt / ende als met eenen strick inde werelt vast houdt. Siet Matth. 6. 24. i Exod. 23. 8. Deut. 16. 19. Prov. 15. 16. 15 *Gr.* liefde des gelts. 16 D. van de gesonde leere des geloofs. 17 D. hare zielen met angst ende sorge vele quellingen aengedaen om die te vergaderen / ende als sy vergadert zijn / om die te behouden. waerom 'se Christus oock by doornen vergelijckt Matth. 13. 22. die de menschen quetsen / ende het goede zaet versticken.

11 [k] Maer ghy / [18] ô mensche Godts / vliedt dese dingen: ende jaeght na gerechticheyt / Godtsalicheyt / geloove / liefde / lijdtsaemheyt / sachtmoedicheyt.

12 [l] Strijdt den goeden [19] strijdt des geloofs / [20] grijpt na het eeuwige leven / tot het welcke ghy oock geroepen zijt / ende [21] de goede belijdenisse beleden hebt voor vele getuygen.

13 [m] Ick bevele u voor Godt [n] die alle dinck [22] levendich maeckt / ende [voor] Christo Jesu / [o] [23] die onder Pontio Pilato de goede belijdenisse betuyght heeft:

14 Dat ghy [24] dit gebodt houdet / onbevleckt [ende] onberispelick / tot op de verschijninge onses Heeren Jesu Christi:

15 Welcke tot sijner tijdt [25] vertoonen sal [p] de salige ende [26] alleen machtige Heere / [q] de Coninck der coningen / ende Heere der heeren:

16 Die alleen onsterflickheyt heeft / ende [27] een ontoeganckelick licht bewoont: [r] den welcken geen mensche [28] gesien en heeft / noch sien en kan: welcken zy eere / ende eeuwige cracht. Amen.

17 Den rijcken in dese tegenwoordige [29] werelt beveelt dat sy niet hoochmoedigh en zijn / [s] noch [hare] hope en stellen op de ongestadicheyt des rijckdoms / maer op den levenden Godt / die ons [30] alle dingen rijckelick verleent [31] om te genieten:

18 Dat sy weldadigh zijn / rijcke worden in goede wercken / geerne mededeelende zijn / [ende] [32] gemeensaem:

19 [t] Leggende haer selven wech tot eenen schat [33] een goedt fondament tegen het toecomende / op dat sy het eeuwige leven verkrijgen mogen.

20 ô Timothee bewaert [34] het pandt [u] toebetrouwt / [v] eenen afkeer hebbende van [35] het ongodlick ydel roepen / ende van de [36] tegenstellingen der valschelick ghenaemde wetenschap:

21 De welcke sommige [37] voorgevende / zijn [38] van het geloove [39] af-geweecken. [40] De genade zy met u. Amen.

* De eerste Sendt-brief aen Timotheum is geschreven van Laodicea / welcke is de hooft-stadt van Phrygia Pacatiana.

k 2. Timoth. 2. 22.
18 Aldus noemt de Schrift de gene die door Godts Geest worden geregeert / ende in het bysonder de trouwe Propheten ende Leeraers. Siet 2. Reg. 1. 9 / &c. 2. Timoth. 3. 17.
l 1. Timoth. 1. 18.
19 D. beneerstight u met alle vlijt niet alleen in het prediken van het woordt des geloofs / maer oock in 't beleven van het selve. 2. Tim. 4. 7.
20 Een gelijckenisse genomen van de ghene die om prijs loopen / ende al loopende hare handen uytsteken om te grijpen als sy ontrent het perck komen. Siet 1. Cor. 9. 24. Phil. 3. vers. 13 / 14.
21 N. van Christo te sullen ghetrouwelick dienen / doe ghy van my tot een Evangelist in de teghenwoordigheydt der Ouderlingen zijt verkoren. Siet hier voren cap. 4. 14.
m 1. Tim. 5. 21.
n Deut. 32. 39. 1. Sam. 2. 6.
22 D. onderhoudt ende alles het leven geeft dat leven heeft. Actor. 17. 25. ja oock tot het levē verweckt het gene alreede ghestorven is: het welck Paulus hier by doet / om Timotheum tegen alle ghevaer des doots te versterken.
o Matth. 27. 11. Ioan. 18. 37.
23 Ofte / die voor. Siet hier van Joan. 18. 37 / &c.
24 D. dese bevelen / die ick u tot hier toe hebbe ghegeven / selve onderhoudt / ende andere beveelt te onderhouden.
25 D. te voorschijn sal brengen uyt den hemel om te oordeelen de levende ende de doode.
p 1. Timot. 1. 17.
26 Alsoo wort Godt de Vader alleen wijs. 1. Tim. 1. 17. ende alleen goet ghenaemt Matt. 19. 17. ende in het volgende vs ghesegbt de onsterflickheydt alleen te besitten, om dat hy die alleen van hem selven ende volmaecktelick heeft. Ende spreeckt de Apostel hier alsoo / niet om Christum hier uyt te sluyten / dien dese tytelen oock worden ghegheven Apocal. 1. 8. ende 19. 16. ende elders: maer om Godt also van alle schepselen te onderscheyden / ende om aen te wijsen / dat wy geene macht / die ons tegen is / inde werelt en hebben te vreesen / wanneer wy ons beroep trouwelick uytvoeren / ende volgens dien Godt voor ons hebben / die door Christum eenmael alles sal richten. siet oock Joan. 17. 3. q Apoc. 17. 14. en 19. 16. 27 D. eene volmaecktheydt ende heerlickheyt in hem selven besit / die niemant en kan begrijpen / gelijck het woort licht oock genomen wort. 1. Joan. 1. 5 / &c. r Exod. 33. 20. Deut. 4. 12. 1. Ioan. 4. 12. 28 N. met de ooge des lichaems / dewijle hy een geestelick wesen heeft / gelijck hy daerom oock onsienlick genaemt wort. 1. Tim. 1. 17. siet oock Joan. 1. 18. ende 1. Joan. 4. 20. 29 *Gr.* eeuwe. s Marc. 4. 18. Luc. 8. 14. 30 Selfs van oock de rijckdommen. 31 *Gr.* tot genietinge. N. met danckbaerheyt ende matigheyt. Siet Deut. 8. 10 / &c. 32 Dese deughde van gemeensaemheyt wort gestelt tegen de trots en ingetogenheyt van sommige rijcke / die de kleyne ende arme verachten / ende selfs niet en willen te sprake staen. Andere nemen het voor een gemeensaemheyt om aen andere geerne alle vrientschap ende hulpe te bewijsen / gelijck de mede-deelsaemheyt, welcke voorgaet / alleen de goederen aengaet. Siet Gal. 6. 6. Hebr. 13. 16. t Mat. 6. 20. Luc. 12. 33. ende 16. 9. 33 N. van hope: niet dat de weldadigheyt der rijcke sulcx verdient / maer om dat de selve een vrucht is des geloofs / ende Godt belooft heeft de selve uyt genade om Christi wille te beloonen. Siet Hebr. 13. 21. ende 1. Petr. 2. 5. 34 D. de gesonde leere des geloofs / welcke u als een pant is te bewaren gegeven / om het selve wel aen te leggen / ende oock anderen te bewaren te geven. v 1. Tim. 1. 4. ende 4. 7. 2. Tim. 2. 16. Tit. 1. 14. ende 3. 9. 35 *Gr.* onheylige ydele roepingē: waer door den Apostel wederom de spitsinnige crakeelingen der bedrieghlicke leeraers verstaet / die van haer met groote hevicheyt ende roepen sonder stichtinge worden gevoert. 36 N. so tegen de gesonde leere / als oock selfs tegen malkanderen in saken daer geen salighept aen en hanght / gelijck de bedrieghlicke leeraers plegen van d'eene ydele questie tot d'andere te vervallē. 37 Dat is / daer van professie ofte belijdenisse doende / ende haer selven voor sulcke uytgevende. 38 D. vande gesonde leere des geloofs / gelijck v. 10. 39 Ofte / gemist, gelijck yemant die het wit mist / daer hy scheen na te schieten. Want sulcke menschen komt dit dickmael over / dat sy door hare spitsinnigheyt ende ydele wijsheyt van de ware wijsheyt vervallen. Siet 2. Timoth. 2. 18. 40 Siet hier voren het besluyt van de andere brieven.
* Dat dit onderschrift oock niet vast en gaet / blijckt uyt het gene Paulus seght cap. 1. 3. ende capit. 4. 13. Siet oock Coloss. 2. 1. Daerom meynen andere dat dese brief veel eer van Philippis / ofte eenige andere stadt van Macedonien is geschreven / om Timotheum te onderrichten / hoe hy hem tot Ephesen hadde te dragen / ter wijle hy selve in Macedonien soude blijven / ende weder tot hem soude keeren.

Eynde vanden eersten Sendt-brief *Pauli* aen Timotheum.

De tweede Sendt-brief des Apostels PAULI Aen TIMOTHEUM.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

DEN Apostel *Paulus* te Roomen gevangen zijnde, Cap. 1. 8. ende nu siende dat de doodt hem was nakende, Cap. 4. 6. heeft desen tweeden Sendt-brief aen *Timotheum*, die tot Ephesen was, geschreven, in welcken hy hem bidt, nae gewoonlicke groetenisse, dat hy soude willen met den eersten tot hem komen, verklarende hoe seer hy na hem verlanght, om sijne uytnemende Godtsaligheyt, daer in hy van sijne Groot-moeder ende Moeder van kindts-been af op-gevoedt was: ende vermaent hem ernstelick, dat hy sijne gaven wel bestede, ende niet en vreese, de troostlicke ende voortreflicke Leere des H. Euangeliums vrymoedelick te verbreyden, volgens sijn exempel: te meer om dat alle die uyt Asien waren hem verlaten hadden, uytgenomen *Onesiphorus*, die hem veel bystants gedaen hadde, Capit. 1. Dat hy oock tot voort-plantinge der selve Leere andere getrouwe ende bequame mannen 't selve ampt soude willen bevelen, ende voornamelick den artijckel vande opstandinge CHRISTI bevestigen: troost hem tegen de verdruckingen, soo met sijn eygen exempel, als met Godts genadige vergeldinge: vermaent hem alle twistige disputeringen te schouwen, ende waerschouwt hem voor de ketters, voornamelick voor *Hymeneus* ende *Philetus*, die de opstandinge der dooden loochenden, met een vermaninge tot verscheydene Christelicke deughden, Cap. 2. Ende om hem tot meerder wackerheyt op te wecken, voorseght hem, hoedanige menschen inde laetste tijden wesen sullen, ende hoe'se de waerheydt sullen tegenstaen, vermanende dat hy sijn exempel wil volgen, ende stantvastelick blijven by de Leere, die hy van hem geleert heeft, als over-een-komende met de H. Schrifture, welcker sekerheyt ende nuttigheyt hy verklaert, Cap. 3. Eyndelick alsoo hy wist, dat hy haest soude gedoodt worden, so vermaent hy hem seer ernstelick sijn ampt neerstelick ende getrouwelick te bedienen, ende noch voor den winter by hem te komen, te meer alsoo sy hem alle in sijne verantwoordinge hadden verlaten: ende besluyt met gewoonlicke groetenissen, Capit. 4.

Het Eerste Capittel.

1 Na het opschrift ende de gewoonlijcke groete. 3 verclaert d'Apostel de groote liefde, die hy Timotheo toedraecht, ende met bidden voor hem betoont. 4 als oock de oorsake waerom hy hem lief heeft, namelick om sijne Godtsalicheyt, daer in hy van kindts-been af van sijne groot-moeder ende moeder was opgevoedt. 6 Vermaent hem dat hy sijne gaven wil opwecken, 7 ende niet vreesen noch hem schamen de leere des Euangeliums vrymoedelick te prediken, ende om de selve verdruckinge te lijden. 9 Beschrijft tot dien eynde de voortreflickheyt onser roepinge ende de nuttichheyt der selve leere. 11 Ende stelt hem oock voor sijn eygen exempel. 13 Vermaent hem oock dat hy de selve leere tot een voorbeelt wil houden, ende de selve vast bewaren. 15 Verklaert dat alle die uyt Asien te Roomen by hem waren hem verlaten hadden. 16 Doch dat Onesiphorus hem getrouwelick was by gebleven. 18 waerom hy Godt bidt dat hy sulcx hem genadelick wil vergelden.

1 PAULUS een Apostel Jesu Christi, [1] door den wille Godts, [2] na de belofte des levens dat in Christo Jesu is,

2 [3] Timotheo [mijnen] geliefden [4] sone [a] genade, barmhertichheyt, vrede zy [u] van Godt den Vader, ende Christo Jesu onsen Heere.

3 [5] Ick dancke Godt, [b] dien ick diene [6] van [mijne] voorouderen aen [7] in een reyne conscientie, [c] gelijck ick sonder ophouden uwer gedachtigh ben in mijne gebeden nacht ende dagh:

4 Zeer begeerigh zijnde om u te sien, als ick gedencke aen uwe [8] tranen, op dat ick magh [9] met blijdtschap vervult worden:

5 [10] Als ick my in gedachtenisse brenge het [11] ongeveynst geloove dat in u is, het welck eerst [12] gewoont heeft in uwe [13] groot-moeder Lois, ende uwe moeder [14] Eunice: ende [15] ick ben versekert dat het oock in u [woont].

6 Om welcke oorsake ick u indachtigh make dat ghy [16] opweckt [17] de gave Godts, [d] [18] die in u is door de opleggginge [19] mijner handen.

7 [e] Want Godt en heeft ons niet gegeven [20] eenen geest der vreesachticheyt, maer [21] der cracht, ende der liefde, ende [22] der gematichtheyt.

8 [f] En schaemt u dan niet [23] der getuygenisse onses Heeren, noch mijnes, [g] die [24] sijn gevangen ben: maer lijdt [25] verdruckingen

1 D. die van Godt selve, nae sijn believen, tot het Apostelschap verkoren ende beroepen ben. Siet Rom. 1. 1. Gal. 1. vers. 1, 15.
2 D. om te verkondigen het Euangelium, in welck voorgestelt wort de belofte des eeuwigen levens, die Godt ghedaen heeft aen alle de gene die in Christum Iesum gelooven. siet Rom. 1. vers. 2, 16. Tit. 1. vers. 1, 2, 3.
3 Van desen siet Actor. 16. 1. Rom. 16. 21. 1. Cor. 4. 17. 2. Cor. 1. 1. Philip. 2. 19. 1. Timoth. 1. 2. ende doorgaens in de Handelinghen der Apostelen, ende in de Sendt-brieven Pauli.
4 *Gr.* kindt. Siet 1. Timoth. 1. 2. Alsoo noemt hem den Apostel, die nu een oudt man was, Philem. vs. 9. om dat hy noch jonck was, 1. Timoth. 4. 12. ende om dat hy hem door het Euangelium hadde ghebaert, ende tegen hem vaderlick gesint was, gelijck het woordt geliefde oock te kennen geeft.
a Galat. 1. 3. 1. Timoth. 1. 2. 1. Petr. 1. 2.
5 Aldus kan dit oock overgeset worden, uyt vergelijckinge van dese plaetse met Rom. 1. vs. 8, 9, 10. Ick dancke Godt voor u. Ende Godt is mijn getuyge, dien ick diene, &c. hoe ick sonder ophouden uwer gedachtigh ben, &c. Ofte, dese woorden Ick dancke Godt komen gevoeght worden by het vijfde volgende vs.
b Actor 22. 3. Rom. 1. 9.
6 D. nae het exempel der heylige Patriarchen, Propheten, ende geloovige Joden in den Ouden Testamente, van welcke ick afkomstigh ben. Siet Actor. 22. 3. 2. Corinth. 11. 22. Philip. 3. 5.
7 Dat is, gereynight zijnde door den Heyligen Gheest ende het bloedt Iesu Christi. Hebr. 9. 14. ende 10. 22. Het welck moet verstaen worden van den tijdt sijner bekeeringe: hoe wel hem eenighsins een goede conscientie kan toegeschreven worden voor sijne bekeeringe, om de redenen verklaert, Actor. 23. 1.
c 1. Thes. 1. 2. ende 3. 10.

8 N. die ghy om mijnent wille dickwils gestort hebt, hoorende van mijne verdruckinghen, ende voornamelick als ghy van my scheydet, Siet Actor. 20. vs. 37, 38.
9 Namel. als ick u weder sal moghen sien.
10 *Gr.* gedachtenisse nemende van uw' geloove.
11 Dit wist d'Apostel uyt menichvuldige ervaringhe sijner oprechticheyt.
12 D. altijt ende geduerighlick in haer is ghewreest, ende gelijck als een vaste woonstede in haer herte genomen hadde.
13 Namelick, van wegen uwe moeder, want sijn vader was van Grieckische ofte Heydensche afkomste ende religie. Siet Actor. 16. 1.
14 Die een geloovige Joodsche vrouwe wort ghenaemt. Actor. capit. 16. v. 1.
15 Namelick, door alle de overvloedige vertooningen van de oprechtigheydt uwes geloofs, die niet toe en laten eenighsins daer aen te twijffelen.
16 Het Grieck woordt anazopyrein, het welck de Apostel hier gebruyckt, beteeckent eygentlick een kleyn vyer, dat by nae uytgegaen is, ofte onder de asch gherekent, door blasen wederom levendigh ende brandende maecken. Een seer bequame gelijckenisse, waer door aengewesen wort, dat alsoo oock de gaven des Heyligen Geests door bidden, aenhouden in het lesen, ende vlijtige bedieninge onser beroepinge, vermeerdert, ende als brandende gemaeckt worden.
17 Siet 1. Tim. 4. 14.
d Actor. 6. 6. ende 8. 17. ende 13. 3. ende 19. 6. 1. Timoth. 4. 14. ende 5. 22.
18 D. die ick met dese Ceremonie vande oplegginge der handen te kennen hebbe gegeven, door de werckinge des heyligen Geests in u te zijn: ende die, door de krachtige gebeden der Gemeynte by dese Ceremonie ghevoecht, van Godt in u noch sullen vermeerdert worden.
19 In den eersten Sendt-brief cap. 4. 14. seght de Apostel des Ouderlinghschaps: het welck beyde waer is, alsoo de Apostel Paulus hem de handen heeft opgeleght in tegenwoordigheyt ende uyt den name van de gantsche vergaderinge der Ouderlingen, als zijnde de voornaemste onder de selve, ende boven dien een Apostel.
e Rom. 8. 15.
20 Dat is, een bewegingë des herten ende des gemoets, die als'se quaet is, van den boosen, ende als'se goet is, van den heyligen Geest in de menschen gewrocht wordt, ende daer van geest genaemt wordt.
21 Dat is, der sterckte ende kloeckmoedicheyt des herten in het bedienen van ons ampt, midden onder alle vyanden, gevaren, ende verdruckingen.
22 *Gr.* sophronismou, waer door eyghentlick verstaen wordt een ghematight ofte gesont verstandt, welck by de kloeckmoedicheydt moet gevoeght worden, op dat de selve niet in roeckeloosheyt, tieren, rasen, ende onbescheydenheyt en verandere.
f Rom 1. 16.
23 D. der leere des Euangeliums, in welcke getuyght wordt wie onse Heere ende Salichmaker is, ende hoe de Heere sijne macht, wijsheydt, rechtveerdigheydt, ende barmhertigheydt aen de menschen betoont. Siet Psal. 19. 8. ende 119. 2. 1. Corinth. 1. 6. ende 2. 1.
g Act. 21. 33. Ephes. 3. 1. ende 4. 1. Colos. 4. 18. Philem. vs. 1, 9, 13.
24 D. om sijnent wille ghevangen.
25 D. die het Euangelium selve, ende om des Euangeliums wille onderworpen zijn alle de gene, die het selve prediken, aen-nemen, ende belijden, 2. Timoth. 3. 12.

met den Evangelio [26] na de kracht Godts:

9 [h] Die ons heeft [27] saligh gemaeckt/ ende [28] geroepen [29] met eene heylige roepinge: [30] niet na onse wercken/ [31] maer na sijn eygen voornemen ende [32] genade/ [33] die ons gegeven is [34] in Christo Jesu [35] voor de tijden der eeuwen:

10 [i] Doch nu geopenbaert is door [36] de verschijninge onses Salichmakers Jesu Christi/ [k] die [37] den doot heeft [38] te niete gedaen/ ende [39] het leven ende de onverderflickheyt [40] aen 't licht gebracht door het Evangelium.

11 [l] [41] Waer toe ick [42] gestelt ben een Prediker/ ende een Apostel/ ende een Leeraer der Heydenen:

12 Om welcke oorsake ick oock [43] dese dingen lijde: maer en worde [44] niet beschaemt. Want ick weet [45] wien ick gelooft hebbe/ en ick ben versekert dat hy [46] machtigh is [47] mijn pandt by [hem] wechgeleght te bewaren tot [48] dien dagh.

13 [m] [49] Houdt het voor-beeldt der gesonde woorden/ die ghy van my gehoort hebt/ [50] in geloove ende liefde [51] die in Christo Jesu is.

14 [52] Het goede pandt [53] dat [u] toebetrouwt is/ bewaert [54] door den heyligen Geest/ [55] die in ons woont.

15 Ghy weet dit [n] dat [56] alle die in Asia zijn/ haer van my [57] afgewent hebben: onder de welcke is Phygellus ende Hermogenes.

16 De Heere geve [58] den huyse [o] Onesiphori [59] barmhertichheyt: want hy heeft my dickmael [60] verquickt/ ende heeft sich [61] mijner keten niet geschaemt.

17 Maer als hy te Roomen gecomen was/ heeft hy my seer neerstelick [62] gesocht/ ende heeft [my] gevonden.

18 De Heere geve hem [63] dat hy barmhertichheyt vinde [64] by den Heere/ [65] in dien dagh: ende hoe vele hy [my] [66] te Ephesen gedient heeft weet ghy [67] seer wel.

26 Dat is/ nae dat u Godt stercke verleent om die verdruckingen lijdsamelick ende stantvastelick te verdragen. Dit doet hy daer by op dat wy sulcx onse eygene krachten niet toe en schrijven. Siet Phil. 1. 29. 1. Tim. 1. 12.
h Ephes. 1. 3. Tit. 3. vers. 4. 5. 6.
27 N. door sijnen Sone Iesum Christum.
28 N. uyterlick door de predikinghe des Evangeliums/ ende inwendelick door de krachtige werckinge sijnes Geests.
29 D. die in haer selven heyligh is/ ende die ons roept tot heylicheydt. Luc. 1. vers. 75. Ephes. 1. 4. Colos. 1. 22.
30 N. die als een voorgaende ofte voorghesiene oorsaecke dese roepinge souden verdienen/ ofte Godt daer toe souden hebben beweeght. Siet Rom. 9. 12. Ephes. 2. 9. Tit. 3. 5.
31 D. nae dat het hem belieft ende behaeght heeft van eeuwigheyt/ by hem selven/ over ons te besluyten. Siet Rom. 8. 28. en 9. 11. Ephes. 1. 11. ende 3. 11.
32 Dat is/ genadigh voornemen/ welckes eenige ende eerste bewegende oorsake is de onverdiende genade ende barmhertigheydt Godts. Rom. 6. 23. ende 11. 5/6. Gal. 1. 15. Ephes. 1. 6. Tit. 3. 7.
33 D. die Godt in sijnen raedt voorgenomen ende besloten heeft ons te geven. Siet dierghelijcke Joan. 17. 24. want dese ghenade is ons met der daedt niet van eeuwigheydt/ maer in den tijdt gegeven/ wanneer wy dadelick geroepen worden: maer wordt also geseght/ om dat dese dadelicke gevinge geschiet nae dat eeuwigh voornemen Godts/ het welck soo vast gaet als of het alreede volbracht ware.
34 Dat is/ om der selver vruchten door Iesum Christum te verkrijgen. Siet voorder Ephes. 1. 4.
35 Dat is/ van eeuwigheydt/ ofte/ gelijck hy elders spreeckt voor de gront-legginge der werelt. Ephes. 1. 4.
i Rom. 16. 25. Ephes. 1. 9. ende 3. 9. Coloss. 1. 26. Tit. 1. 2. 1. Petr. 1. 20.
36 Namel. in den vleesche in sijne eerste toekomste.
k Iesa. 25. 8. Hebr. 2. 14.
37 Namelick/ de eeuwige doodt.
38 Namelick/ door sijn doodt. Hebr. 2. 14. Verstaet/ ten aensien van de geloovige/ die door hem van de selve verlost ende bevrijt zijn. Want op de ongeloovige blijft de toorn Godts. Joan. 3. 36.
39 N. het eeuwige leven/ gelijck het volgende woort onverderflickheyt, tot verklaringe bygevoegt/ uytwijst.
40 D. te wege heeft gebracht door sijne verdiensten/ ende te voorschijn gebracht ofte bekent gemaeckt/ door de predicatie des Evangeliums.
l Actor. 9. 15. ende 13. 2. ende 22. 21. Galat. 1. 15. ende 2. 8. Ephes. 3. 8. 1. Tim. 2. 7.
41 D. om welck Evangelium te prediken/ voornamelick onder de Heydenen.
42 N. van Godt/ die my daer toe afgesondert/ beroepen/ ende verordineert heeft. Siet Actor. 13. 2. Rom. 1. 1. Galat. 1. 1.
43 D. dese verdruckingen ende banden.
44 Ofte/ ick en schame my des niet.
45 Dat is/ op wiens toeseggingen ick vertrouwt hebbe.
46 D. dat hy niet alleen den wille en heeft/ 't welck uyt sijne toeseggingen blijckt/ maer oock de macht om die te volbrengen.
47 D. de eeuwige geluckssaligheyt ende heerlickheyt/ die Godt sijne kinderen ende getrouwe dienaren belooft heeft/ ende van hem in den hemel als een toevertrouwt pant voor haer wechgelegt is/ ende getrouwelick bewaert wort.
48 N. der toekomste Christi ten oordeele/ wanneer hy het selve haer sal geven om dadelick ende eeuwelick te besitten.
m 2. Tim. 3. 14.
49 D. houdt altijt in uwen sin een kort begrijp der gesonde leere/ waer in de voornaemste hooftstucken der selve in het korte gelijck als ontworpen ende afgebeelt zijn/ waer nae ghy uwe leeringen mooght richten. Ofte/ gelijck sommige uytleggen/ laet de gesonde woorden/ dat is/ de gesonde leere/ die ghy van my gehoort hebt/ ende de maniere die ick in 't leeren houde/ u een voorschrift zijn/ het welck ghy in 't leeren volget.
50 Dit zijn twee hooftstucken/ waer toe alle de artijkelen ofte stucken der ghesonde leere gebracht konnen worden/ en waer in de selve begrepen zijn. Siet Tit. 3. 8.
51 D. welck geloove Christum Iesum tot een fondament heeft/ ende welcke liefde om Christi wille betoont moet worden. Siet 1. Tim. 1. 14.
52 N. der gesonde Leere. Siet 1. Tim. 6. 20.
53 N. van Godt/ om wel te bewaren/ ende andere suyverlick ende getrouwelick mede te deelen.
54 Dit doet hy daer by/ op dat Timotheus dese bewaringe niet hem selven/ ofte sijne krachten soude toeschrijven/ alsoo dit in ons een werck ende gave des H. Geests is/ Rom. 15. 13. 1. Cor. 12. 3.
55 Siet Rom. 8. vers. 9/11. 1. Cor. 3. 16.
n Act. 19. 10.
56 D. meest alle dienaers des Evangeliums/ die ofte van Asien zijn/ ofte nu in Asien te Ephesen ende elders haer onthouden. Siet de aenteeck. op Actor. 20. 4.
57 Dat is/ verlaten hebben/ sonder my in mijnen dienst/ ofte verantwoordinge by te staen. Diergelijcke klachte siet capit. 4. 10. 16.
58 D. het gantsche huysgesin/ het welck des huysvaders goet exempel in Paulum te verquicken sonder twijfel nagevolght heeft.
o 2. Tim. 4. 19.
59 D. alles goets nae lichaem ende ziele/ het welck soo genaemt wort/ om dat Godt den menschen het selve niet uyt verdienste/ maer uyt genadige ontferminge verleent. Siet 1. Tim. 1. 2.
60 Het Grieck woort beteeckent eygentlick/ heeft my verkoelinge gedaen. Een gelijckenisse van de gene die verhittet zijnde door de verkoelinge verquickt worden. Siet Psal. 39. 14. ende 66. 12. Actor. 3. 19.
61 Dat is/ mijnes vernederden staets in mijne gevangenisse. Siet van dese keten/ de aenteeck. op Actor. 28. 16.
62 N. alsoo Roomen een seer groote stadt was ende vol volcks uyt de geheele werelt.
63 Siet het 16 vers.
64 D. by hem/ die onse Heere ende Rechter is.
65 N. als dese Heere de levendige ende doode sal oordeelen/ ende de straffen ende de belooningen sal uytdeelen.
66 N. boven den dienst die hy my daer nae hier te Roomen heeft bewesen.
67 Gr. beter.

Het ij. Capittel.

1 Den Apostel vermaent voorders Timotheum/ dat hy het Evangelium door getrouwe luyden wil voortplanten. 3 ende lijden om 't selve verdruckingen. 4 tegen de welcke hy hem troost met de gelijckenissen van een krijghs-man/ camp-vechter/ ende landt-man. 7 Vermaent hem dat hy sijne vermaningen wil behertigen/ ende vlijtelick inscherpen den artijckel van Christi verrijsenisse. 9 Stelt hem oock tot troost voor sijn eygen exempel/ ende de sekere vergeldinge die van Christo na het lijden sal gegeven worden. 14 Vermaent hem dat hy het woort Godts recht snijde/ ende hem stelle tegen woorden-strijdt/ ydel roepen/ ende leeringen van de afvallige/ ende namentlick van Hymeneus ende Philetus/ die de verrijsenisse loochenden. 19 Dat hoewel sommige afvallen/ evenwel het fondament der eeuwige Verkiesinge vast staet/ ende wijst aen waer uyt men kennen kan datmen uytvercoren is. 22 Eyndelijck vermaent hy hem te vlieden de begeerten der jonckheyt/ dwase vragen/ ende twistinghen/ ende te trachten nae verscheydene Christelicke deugden/ die in een Leeraer noodich zijn.

1 Ghy dan/ [1] mijn sone/ wort [2] gesterckt [3] in de genade [4] die in Christo Jesu is:

2 Ende 't gene ghy van my gehoort hebt [5] onder vele getuygen/ [a] [6] betrouwt dat aen [7] getrouwe menschen/ welcke [8] bequaem sullen zijn om oock andere te leeren.

3 Ghy dan/ [9] lijdt verdruckingen/ als [10] een goedt krijghs-knecht Jesu Christi.

4 [b] [11] Niemant die in den krijgh dient wort ingewickelt in de handelingen des leeftochts/ op dat hy dien moge behagen [12] die [hem] tot den krijch aengenomen heeft.

5 Ende indien oock yemandt [13] strijdt/ die en [14] wort niet gekroont/ so hy niet [15] wettelick en heeft gestreden.

6 [c] [16] De landt-man als hy arbeydt/ moet also eerst de vruchten genieten.

7 Merckt 't gene [17] ick segge: [18] doch de Heere geve u verstandt in alle dingen.

8 [19] Houdt in gedachtenisse [20] dat Jesus Christus uyt de dooden is opgeweckt/ [d] welcke is uyt den zade Davids/ [21] na mijn Evangelium:

9 [e] [22] Om 't welcke ick verdruckingen lijde [f] [23] tot de banden toe/ [24] als een quaetdoender: maer [25] het woort Godts en is niet gebonden.

10 Daerom verdrage ick alles [26] om de uytvercorene/ [27] op dat oock sy de salicheyt souden verkrijgen/ [28] die in Christo Jesu is/ met eeuwige heerlickheyt.

11 [29] Dit is een getrouw woordt: [g] want indien wy [30] met [hem] gestorven zijn/ so sullen wy oock met [hem] [31] leven:

1 Siet van dese benaminghe 1. Cor. 4. 17. 1. Tim. 1. 2. ende 2. Tim. 1. 2.
2 Ofte/ sterck, dat is/ met stercke ende kracht aengedaen/ N. om den arbeydt des dienstes te verdragen/ ende te lijden allerley verdruckingen met stantvasticheyt.
3 Ofte/ door de genade.
4 Dat is/ die Godt ons bewesen ende betuyght heeft door Iesum Christum.
5 Gr. door vele ghetuygen. gelijck 2. Cor. 2. 4. ende 3. 11. dat is/ dat ghy openbaerlick hebt ghehoort in tegenwoordigheyt van soo vele mijne toehoorders/ die alle ghetuyghen konnen/ dat het gene ghy leert/ ghy het selve van my ghehoort ende ontfangen hebt.
a Tit. 1. 5.
6 Ofte/ leght het wech by getrouwe, &c.
7 N. in het bewaren ende voorstellen van de suyvere leere/ ende in het bedienen van haer ampt.
8 D. die niet alleen in de leere wel zijn geoeffent/ maer oock bequaemheyt hebben om de selve stichtelick voor te dragen.
9 Gr. lijdt quaet, gelijck oock vers. 9. ende cap. 4. 5.
10 D. den Heere Christo, ende onder Christo, dient in een geestelicke oorloge/ tegen sijne ende sijner uytverkorener vyanden. Siet 2. Cor. 10. vers. 3/4/&c. 1. Tim. c. 1. v. 18. Want een recht krijghs-man en moet hem geenen arbeyt/ moeyte/ ongemack/ noch perijkelen ontsien.
b 1. Cor. 9. 25.
11 D. ghelijck de krijghs-luyden haer niet en konnen bemoeyen met koopmanschap/ ambachten/ ofte landtbouwinge/ waer door de leeftocht ofte kost gemeenlick ghewonnen wort/ maer altijt moeten passen op hare wachten/ tochten/ ende andere diensten den krijgh aengaende/ nae het bevel van hare Overste/ soo moet oock een getrouw Leeraer des Evangeliums desgelijcks doen/ ende hem met geen andere werelticke dingen bemoeyen/ om sijn ampt getrouwelick te bedienen/ op dat hy Gode aengenaem mach zijn. 2. Cor. 5. 9.
12 D. sijnen Oversten ofte Capiteyn.
13 N. met worstelen/ loopen/ ofte diergelijcke strijden/ die om prijs wierden aengestelt. Siet 1. Cor. 9. 29.
14 D. en ontfanght niet den prijs/ welcke gemeenlick een gevlochten kroone was.
15 D. volgens de keuren op soodanige strijden gestelt/ soo hy die niet behoorlick voldaen en heeft.
c 1. Cor. 9. 10.
16 D. gelijck een lantbouwer eerst moet ploegen/ eggen/ zaeyen/ wieden/ maeyen/ planten/ nat-maken/ &c. eer hy vruchten kan genieten/ alsoo moet oock een Leeraer des Evangeliums eerst vlijtigen arbeyt aenwenden/ eer hy eenige vrucht kan genieten ofte voor de Gemeente/ ofte voor hem selven. Psal. 126. 6. Iesai. 65. 23. Mat. 13. 3/ &c. 1. Cor. 9. 10.
17 D. wil seggen met dese gelijckenissen/ om u de selve toe te passen in uwen dienst.
18 Doch alsoo wy van natueren niet en konnen begrijpen die dingen die des Geests Godts zijn/ ende geestelick onderscheyden worden. 1. Cor. 2. 14. so bidde ick Godt/ dat hy u/ soo in dese als in alle andere dingen de saligheydt ende u ampt aengaende/ uw' verstant wil verlichten om alles volkomelick en recht te begrijpen.
19 D. weest altijt gedachtigh om dien artijkel des geloofs dickwils te overdencken ende neerstelick in te scherpen/ so tot uwen ende der Gemeynten troost/ als tot wederlegginge der valsche Leeraers/ die de opstandinge loochenen. Siet 1. Cor. 15. vers. 12/ 13/ &c. ende hier vs. 18.
20 Ofte/ dat Iesus Christus, die uyt den dooden opgeweckt is, uyt den zade Davids is.
d 2. Sam. 7. 12. Psal. 132. 11. Iesai. 11. 1. Mat. 1. 1. Act. 2. 30. ende 13. 23. Rom. 1. 3.
21 D. nae de leere des Evangeliums/ die ick altijt ende stantvastelick hebbe gheleert/ waer van desen artijckel een van de voornaemste is.
e Ephes. 3. 13. Colos. 1. 24.
22 Gr. in welcke. Een Hebr. wijse van spreken.
f Ephes. 3. 1. ende 4. 1. Philip. 1. 7. Col. 4. vers. 3, 8. 2. Tim. 1. 18.
23 D. soo veel ende soo verre/ dat ick daerom hier te Roomen ben gevangen gebracht ende met een keten gebonden ende bewaert worde/ om van den Keyser gericht te worden.
24 Dat is/ worden also gehandelt/ als of ick eenige boose feyten bedreven hadde.
25 D. de predicatie des Evangeliums gaet evenwel voort/ niet tegenstaende mijne ghevangenisse. Siet Phil. 1. vers. 12/13.
26 D. ten besten ende dienst der uytverkorene/ niet om daer mede voor haer te voldoen tot harer versoeninge met Godt: want dat heeft Christus alleen ende volkomelick gedaen. Iesai. 63. 3. Actor. 4. 12. 1. Timoth. 2. 5. maer tot stichtinge ende versterckinge der selve in het geloove. Siet Coloss. 1. 24.
27 N. in den geloove gesterckt zijnde door mijne stantvastigheydt in 't lijden om des Evangeliums wille.
28 D. die Christus ons verdient ende verkregen heeft/ ende die den uytverkorenen om Christi wille geschoncken wordt.
29 Siet 1. Tim. 1. 15. ende 3. 1. ende 4. 9. Tit. 3. 8.
g Rom. 6. 8.
30 D. om sijnent wille/ onschuldelick sullen verdruckt ofte gedoodt worden. Rom. 8. 36. 2. Corinth. 4. 10. gelijck in het volgende vs naerder verklaert wort.
31 N. hier namaels eeuwelick.

12 [h] Indien

12 [h] Indien wy [32] verdragen/ wy sullen oock met [hem] [33] heerschen: [i] indien wy [34] [hem] verloochenen/ hy sal ons oock verloochenen:

13 [k] Indien wy [35] ontrouw zijn / [36] hy blijft getrouw: hy en kan [37] hem selven niet verloochenen.

14 [38] Brenght dese dingen in gedachtenisse / ende betuyght [39] voor den Heere/ dat sy geenen [40] woorden-strijdt en voeren/ ['twelck] [41] tot geen dinck nut [en is, dan] tot [42] verkeeringe der toehoorders.

15 Beneerstight u om u selven Gode [43] beproeft voor te stellen/ [44] eenen arbeyder [45] die niet beschaemt en wort/ die [46] het woort der waerheyt [47] recht snijdt.

16 [l] [48] Maer stelt u tegen [49] het ongoddelick [50] ydel-roepen: want sy sullen in meerder godtloosheyt [51] toenemen.

17 Ende [52] haer [53] woort sal [54] voort-eten gelijck [55] de kancker: onder welcke is [56] Hymeneus ende Philetus:

18 Die [57] van de waerheyt zijn af-geweecken / seggende dat de opstandinghe [58] alreede geschiet is: ende verkeeren sommiger [59] geloove.

19 [60] Evenwel [61] het vaste fondament Godts [62] staet/ hebbende [63] desen zegel/ [m] De Heere [64] kent de gene die sijne zijn: ende/ Een yegelick [65] die den name Christi noemt stae af [66] van ongerechtichеyt.

20 [n] Doch [67] in een groot huys zijn niet alleen gouden ende silvere vaten / maer oock houten ende aerden [vaten]: ende sommige [68] ter eeren / maer sommige [69] ter oneeren.

21 Indien dan yemandt [70] hem selven [71] van desen [72] reynight / die [73] sal een vat zijn ter eeren / [74] geheylight ende [75] bequaem tot gebruyck des Heeren / [76] tot alle goedt werck [77] toebereydt.

22 [o] Maer vliedt [78] de begeerlickheden der jonckheyt: ende [79] jaeght na rechtveerdigheyt / geloove / liefde / vrede [80] met de gene die den Heere aenroepen uyt een reyn herte.

23 [p] Ende verwerpt [81] de vragen die dwaes ende [82] sonder leeringe zijn / wetende dat'se [83] twistingen voort-brengen.

24 Ende [84] een dienstknecht des Heeren en moet niet [85] twisten / maer vriendelick zijn tegen alle/ [q] bequaem om te leeren/ [ende] [86] die de quade kan verdragen:

25 [r] Met sachtmoedicheyt onderwijsende de gene [87] die tegenstaen: [88] of haer Godt t'eeniger tijdt [89] bekeeringe gave tot erkentenisse der waerheyt:

26 Ende sy [90] wederom ontwaecken mochten uyt [91] den strick des Duyvels/ onder welcken sy [92] gevangen waren [93] tot sijnen wille.

h Rom. 8. 17. 2. Corinth. 4. 10. Philip. 3. 19. 1. Petr. 4. 13.
32 N. allerley verdruckingen/ met lijdsaemheyt ende stantvasticheyt in het geloove.
33 Gr. als Coningen heerschen, ofte/ regneren.
i Matth. 10. 33. Marc. 8. 38. Luc. 9. 26. ende 12. 9.
34 N. Christum, ofte sijne Leere. Siet Matth. 10. 33.
k Num. 23. 19. Rom. 3. 3. ende 9. 6.
35 N. in hem stantvastelick aen te hangen ende te belijden/ ofte in hem ghetrouwelick te dienen. Ofte / ongeloovigh zijn. D. niet en slooven/ ofte betrouwen op sijne beloften.
36 N. even wel / in alle sijne woorden / dreyghementen ende beloften. Rom. 3. 34.
37 D. yet doen dat tegen de volmaecktheydt sijner natuere strijdt: ghelijck het soude zijn / indien hy yet soude seggen/ ofte beloven / dreyghen / ende dat selve niet en soude volbrenghen. Num. 23. 19.
38 Ofte / doet haer dese dingen gedencken. N. de selve by alle gelegentheden de Ghemeynte inscherpende.
39 D. uyt des Heeren Iesu Christi name / ende als in sijne tegenwoordigheydt/ soo lief als sy den Heere hebben.
40 Siet daer van 1. Timoth. 6. 4.
41 D. tot geene stichtinge der Gemeynte in den geloove / ofte Godtsalicheydt.
42 D. verweeringe / onstichtinge / verswackinge des geloofs/ ofte oock afkeeringe van de gesonde Leere.
43 D. nae lange beproevinge door arbeydt ende verdruckinghen getrouw ende oprecht bevonden.
44 N. in het werck des Heeren/ in het prediken van Godts woordt/ in alle neerstichеyt ende getrouwicheyt.
45 D. die van wegen eenige naelaticheyt/ onsuyverheyt / ofte ontrouwicheyt hem niet en behoeft te schamen.
46 D. de suyvere ende waerachtige leere des Euangeliums. Siet 2. Cor. 6. 7. Col. 1. 5. Iacob. 1. 18.
47 D. ordentlick alle de hooft-stucken ende leden des selven voorstelt / ende toe-past/ na het begrijp ende de gelegentheyt der toehoorders. Een gelijckenisse genomen / ofte van de Priesters des Ouden Testaments / die de beesten tot offerande geslachtet/ bequamelick ontleedden/ ende verdeylden: ofte van de huyshouders/ die den huysgenooten hare spijse voor-snijden ende uyt-deelen/ een yegelick nae sijne gelegentheyt. Siet 1. Corinth. 3. 2. Hebr. 5. 12/ &c.
l 1. Tim. 1. 4. ende 4. 7. ende 6. 20. Tit. 1. 14. ende 3. 9.
48 Gr. staet om. dat is/ wacht u niet alleen daer van/ maer bestraft ende belet het oock in andere.
49 D. dat tot de Godtsalighеyt niet en voordert / maer veel meer hinderlick is: ende derhalven Godtsalige Leeraers niet en betaemt.
50 Waer van siet 1. Timoth. 6. 20.
51 Namel. in dien dat in haer eens plaetse grijpt/ ende men haer niet terstont tegen en gaet.
52 Namel. der ydel-roepers.
53 D. valsche leere/ diese met sulck ydel roepen ende menschelicke welsprekenheydt opproncken ende instampen.
54 D. verspreyt worden door het lichaem van de Gemeynte ende het selve verderven. Een gelijckenisse genomen van in-etende geswellen ofte accidenten / die het vleesch des lichaems verteeren/ ende altijdt voortkruppen / gelijck het volgende woordt verklaert.
55 Gr. gangraina, welck accident eygentlick niet en is het gene men kancker noemt/ hoe wel het selve oock altijdt als kancker voort kruypt/ ende het vleesch verteert: maer het gene men gemeynlick noemt het vyer, ofte koudt vyer, het welck seer haestlick voortspruyt ende het vleesch het leven ende gevoelen beneemt / ten zy datmen het selve terstont soeckt wech te nemen.
56 Van desen siet 1. Timoth. 1. 20. Hy noemt hier de voornaemste ydel-roepers/ op datse bekent zijnde te beter mogen gemijdet worden.
57 D. van de recht-sinnige leere des Euangeliums / die'se te voren beleden hadden.
58 D. datter van geen opstandinge des vleeschs en sal wesen: ende dat al wat de Schriftuere seght van de opstandinge / verstaen moet worden van de geestlicke opstandinge der zielen uyt den doodt der sonden.
59 Dat is/ haer Historische kennisse ende toestemminge/ diese gehadt hebben van de rechte Leere. Siet van sulck geloove Matth. 13. 21. Iacob. 2. 19.
60 Namel. hoe wel sommige van de waerheyt afwijcken / ende sommiger geloove verkeert wort / soo en moeten wy ons daer aen niet stooten / als of der uytverkorene salighеydt in het onseker stonde / alsoo daer uyt blijckt/ dat de soodanige niet en zijn geweest uyt het getal der uytverkorene/ die niet en konnen verleyt worden. Matth. 24. 24.
61 D. het voornemen Godts der eeuwiger verkiesinghe / het welck vast ende onveranderlick is. Iesai. 14. 27. ende 46. 10. Mal. 3. 6. Iacob. 1. 17. ende gelijck een welgeleght fondament van een gebouw onbeweeghlick is: op welck voornemen als op een vast fondament de salighеydt der uytverkorene steunt: ende wordt dit fondament ghestelt tegen het gene te voren geseght is dat sommiger geloove verkeert/ ofte omgekeert wordt / gelijck een huys dat geen vast fondament en heeft. Siet Matth. 7. 24/ &c. Luc. 10. 20.
62 D. is bestendich/ vast/ ende seker. 1. Corinth. 16. 13. 2. Corinth. 1. 24. Phil. 1. 27. ende 4. 1.
63 D. dit teecken, waer mede het boeck des levens / in het welck de namen der uytverkorene zijn ghe schreven / als met eenen zegel bevestight is. ende waer mede het getal der uytverkorene in de voor-wetenschap Godts / als in een toe-ghesloten boeck verzegelt is. Apocal. 22. 10. Ofte / waer door bekent ghemaeckt wordt of yemandt van Godt is uytverkoren / ofte niet. Apocal. 7. vss. 3 / 4.
m Ioan. 10. 14.
64 D. weet/ wie hy voor de sijne houdt/ uytverkoren heeft/ ende lief heeft. Psal. 1. 6. Matth. 7. 23. Ioan. 13. 18. ende maeckt oock dickwils / dat sommige die van de menschen voor uytverkorene aengesien waren / door hare afwijckinge van de gesonde Leere / ende tot godtloosheydt vervallende / bekent worden soodanige noyt geweest te zijn. Siet Num. 16. 5. ende 1. Ioan. 2. vs. 19.
65 D. die hem uytgeeft voor een geloovigh Christen / ende volgens dien uytverkoren van Godt.
66 D. van allerley sonde / welcke is ongerechtigheydt/ 1. Ioan. 3. 4. ende in het bysonder van valsche leere / ghelijck daer was de ketterye van Hymeneus ende Philetus. Dit is dan een ken-teecken van onse verkiesinge / als wy van sonde ende valsche leere afwijcken / de ware Godtsalicheyt betrachten / ende by de suyvere leere volstandelick blijven. Ende die sulcx niet en doet / en kan niet versekert zijn dat hy verkoren is.
n Rom. 9. 21.
67 D. gelijck in een groot huys ofte paleys / dat van een rijck ofte machtigh man bewoont wordt / allerley vaten zijn van verscheyden stoffe / weerdye / ende ghebruyck / alsoo worden oock in de uyterlicke ende sienlicke Gemeynte/ welcke het huys Godts is. 1. Timoth. 3. 15. gevonden/ niet alleen oprechte geloovighe / van Godt uytverkoren tot sijner eere / maer oock huychelaers / die noyt van Godt voor de sijne gekent en zijn / ende tot sijner tijdt ontdeckt worden. Siet Matth. 3. 12. ende 13. 26 / 47. ende 22. 11 / 14. ende 25. 1.
68 D. die gebruyckt worden tot eerlicke/ ofte treflicke dienste. Daer by worden de uytverkorene vergeleecken.
69 D. die gebruyckt worden tot slechte ende vuyle diensten. By dese worden vergeleecken de huychelaers ende verworpene. Siet diergelijcke Rom. 9. 21.
70 Daer mede wort niet te kennen gegeven / dat yemant door sijn eygen kracht hem soude konnen reynigen: want dat moet geschieden door de genade des Heyligen Geests / die als reyn water ons reynight. Ezech. 36. 25. 1. Cor. 6. 11. maer dat wy niet en moeten sien op andere die afvallen / om ons daer aen te stooten/ maer dat elck een hem selven soo moet drage in reynigheyt/ dat hy hier door van sijne verkiesinghe mach versekert zijn.
71 N. luyden / die vaten zijn ter oneere/ D. van de Godtloose en verworpene huychelaers / en van dese verleyders / als daer Hymeneus ende Philetus waren. Ofte / van dese dingen / die by dese luyden ghevonden worden / dat is / van dese hare dwalingen / ydel roepen / ende godtloosheydt.
72 D. daer van afstant doet / ofte hem wacht om daer mede niet besmet te worden.
73 D. sal daer mede betoonen / dat hy waerlick sulck een vat / dat is / uytverkoren is/ ende sal daer voor erkent worden. Siet diergelijcke wijse van spreken Ioan. 15. 8.
74 D. gereynight van de vuyligheyt der sonden / ende ten dienste des Heeren toe-ge-eygent.
75 D. dat tot eerlicke ende treflicke diensten van den heere des huys kan gebruyckt worden.
76 D. tot eenen heyligen ende Godtsaligen wandel/ ende tot oeffeninge van allerley goede wercken.
77 N. van Godt / door sijne genade. 1. Cor. 4. 7. Ephes. 2. 10.
o 1. Timot. 6. 11.
78 D. die de jonge luyden meest onderworpen zijn / als daer zijn eergierigheydt / moedigheydt / ongestadigheyt / ydele eere / wel-lustigheyt / ende diergelijcke.
79 Ofte / vervolght.
80 D. met de oprechte geloovige. Namel. voornamelick: want andersins moeten wy oock met alle menschen in vrede leven. Rom. 12. 18.
p 1. Timoth. 1. 4. ende 6. 4. Tit. 3. 9.
81 D. de questien/ daermen over disputeert.
82 Gr. ongeleert. dat is / die ons niet en konnen leeren dat tot onser stichtinge dient ofte noodigh is.
83 Gr. gevecht. N. met woorden.
84 D. die den Heere dient in het leer-ampt.
85 Gr. vechten, gelijck in het voorgaende vs. dat is / om ydele dingen veel krackeels maken / ofte de waerheydt met twistich kibbelen voorstaen.
q 1. Timoth. 3. 2.
86 Ofte / het quaet. N. van lasteringe ende vervolginge.
r Galat. 6. 1.
87 N. de gesonde leere des Euangeliums. Ofte / die van een tegen-strijdigh gevoelen zijn.
88 Hier mede wordt aengewesen hoe swaerlick dat yemandt van dwalingen tot de kennisse der waerheyt kan gebracht worden.
89 Namel. van hare dwalingen.
90 Het Grieckx woordt beteeckent eygentlick wederom nuchteren te worden uyt de dronckenschap. Een gelijckenisse van het lichaem genomen / om de ziele toe te passen.
91 D. uyt de onwetenheyt / dwalingen / ofte ketterien / daer mede de Satan haer verstrickt houdt.
92 Het Grieckx woordt beteeckent levendich gevangen te worden/ gelijck de wilde beesten van de Jagers in de stricken ofte netten gevangen worden.
93 D. om den wille des Satans te doen / waer toe sy van Godt door een rechtveerdigh oordeel zijn overgegeven. Ioan. 8. 44. Ephes. 2. 2.

Het iij. Capittel.

1 Den Apostel voorseght hoedanige menschen en verleyders in de laetste tijden sullen opstaen / ende vermaent Timotheum sulcke te schuwen. 6 Leert op wat wijse ende hoe'se de menschen sullen verleyden/ voornamelick de vrouwkens. 8 Dat'se Iannes ende Iambres sullen gelijck zijn/ in de waerheyt tegen te staen. 10 Vermaent hem voorder sijn exempel te willen volgen in 't verdragen van vervolgingen / die alle Godtsalige te verwachten hebben. 14 ende stantvastelijck te blijven by de suyvere leere/ die hy van hem geleert hadde. 15 aenwijsende daer by de volmaecktheyt/ Goddelickheyt/ ende veelvoudige nuttichеyt der heylige Schrifture / die hy van kinds-been af geleert hadde/ in welcke dese leere gegrondt is.

1 [a] ENde [1] weet dit / dat [2] in de laetste dagen [3] ontstaen sullen [4] sware tijden.

2 Want [5] de menschen sullen zijn [6] liefhebbers van haer selven / gelt-gierigh / [7] laet-dunckige/ hooveerdigh / lasteraers/ den ouderen ongehoorsaem/ ondanckbaer/ onheyligh /

3 [8] Sonder natuerlicke liefde/ [9] onversoenlick/ achter-klappers / [10] onmatigh /

a 1. Tim. 4. 1. 2. Petr. 2. 3. Iud. vs. 18.
1 N. alsoo dat ghy u daer tegen wapent/ ende andere waerschuwt.
2 Soo worden ghenaemt de tijden des Nieuwen Testaments / van de verbreydinge des Euangeliums af tot den eynde des werelts. Siet 1. Cor. 10. 11. 1. Tim. 4. 1. Ofte/ in de volghende tijden. Actor. 2. 17.
3 Ofte / senstaen.
4 D. beswaerlicke/ vol droefheydt ende gevaerlickheydt voor de Godtsalige.
5 D. het meerdeel ofte meesten hoop der menschen.
6 Ofte/ eygen liefdigh. dat is/ haer selven te seer lievende / te veel van haer selven houdende/ ende haren eygenen nut in alle dingen soeckende.
7 D. poechers / roemers / van hare gaven ende deughden.
8 Namel. die Godt van natueren geplant heeft in de herten der ouderen tegen hare kinderen/ ende der kinderen teghen hare ouders: die men oock siet den onredelicken beesten van natueren ingeplant. Siet Iesai. 49. 15. Rom. 1. 31.
9 D. met welcke geen verbont van vrientschap en kan gemaeckt worden. Ofte / verbondt-brekers. Rom. 1. 31.
10 Namel. in spijse / dranck/ ofte vleeschelicke wellust.

[11] wreet

[11] wreet / sonder liefde [12] tot de goede /

4 Verraders / [13] roeckeloos / opgeblasen / meer lief-hebbers der wellusten dan lief-hebbers Godts:

5 Hebbende [14] een gedaente van Godtsalicheyt / maer die [15] de kracht der selve verloochent hebben. [b] [16] Hebt oock eenen afkeer van dese.

6 [c] Want van dese zijn't die in de [17] huysen [18] insluypen/ende [19] nemen de [20] vrouwkens gevangen die met sonden [21] geladen zijn/ ende door menigerley [22] begeerlickheden [23] gedreven worden:

7 [Vrouwkens] die [24] altijt leeren / ende nimmermeer tot kennisse [25] der waerheyt [26] en konnen komen.

8 [d] Gelijcker wijs nu [27] Jannes ende [28] Jambres Mosi tegen stonden / alsoo staen oock dese [29] de waerheyt tegen / menschen verdorven zijnde [30] van verstandt/ [31] verworpelick aengaende het geloove.

9 Maer sy en sullen [32] niet meerder toenemen: want [33] hare uytsinnicheyt sal allen openbaer worden / gelijck oock [34] gener geworden is.

10 Maer ghy hebt [35] achter-volght mijne leere / [36] wijse van doen / [37] voornemen/ [38] geloove/ [39] lanckmoedicheyt/ [40] liefde/ [41] lijdsaemheyt /

11 [e] [Mijne] [42] verbolgingen / [mijn] lijden / sulcks als my over-gekomen is [43] in Antiochien / in [f] Iconien/ [ende] in [g] Lystren: [44] hoedanige verbolgingen ick geleden hebbe: [h] ende de Heere heeft my uyt allen verlost.

12 [i] Ende oock alle [45] die Godtsalichlick willen leven in Christo Jesu / die sullen [46] verbolght worden.

13 Doch [47] de boose menschen ende [48] bedriegers sullen [49] tot erger voortgaen/ [50] verleydende ende [51] wordende verleydt.

14 Maer blijft ghy in't gene ghy geleert hebt/ ende [52] [daer van] u versekeringe gedaen is / wetende [53] van wien ghy het geleert hebt:

15 Ende dat ghy [54] van kindts af de [55] heylige Schriften geweten hebt /, die u [56] wijs konnen maken tot salicheyt / door het geloove 't welck in Christo Jesu is.

16 [k] [57] Alle de Schrift is [58] van Godt ingegeven/ ende is nuttigh tot [59] leeringe/ tot [60] wederlegginge / tot [61] verbeteringe/ tot [62] onderwijsinge die in de rechtveerdicheyt is:

17 Op dat [63] de mensche Godts [64] volmaeckt zy / tot alle goedt werck [65] volmaecktelick toegerust.

11 Ofte / wilt, niet tam. ofte/ niet ghevoeghlick, met welcken het swaer is omme te gaen.
12 Ofte tot het goede. Dat is / tot de deught.
13 D. die haer door hare ghenegentheden haestelick herwaerts ofte derwaerts laten drijven.
14 Gr. morphosin, welck woordt oock wel beteeckent/ eē afbeeldinghe ofte voorschrift / Rom. 2. 20. maer wordt hier genomen voor een uyterlicke gedaente ofte schijn.
15 D. de dadelicke oeffeninghe der selve en betrachten sy niet.
b Matth. 18. 17. Rom. 16. 17. 2. Thess. 3. 6. Tit. 3. 10. 2. Ioan vs. 10.
16 D. en houdt geen ghemeynschap met sulcke luyden / maer bliedtse.
c Matth. 23. 14. Tit. 1. 11.
17 Ofte / huysgesinnen.
18 D. looselick ende onbeschaemdelick haer voegē in deselve.
19 D. met schoonspreken hare herten tot haer trecken/ende leydense waer sy willen / gelijckmen doet de ghene / die in den krijch gevangen worden.
20 Namel. die lichtveerdigh van sinnen eñ ongestadigh zijn.
21 Ofte/opgehoopt. dat is/ die met het pack harer sonden / als eenen opgehoopten last / swaer beladen zijn.
22 N. sotte ende lichtveerdige/ die by sulcke vrouwkens vele ende verscheydene gevonden worden.
23 N. gelijckmen de onvernuftige dieren voor sich henē drijft.
24 D. die uyt curieusheyt ende ongestadigheyt van sinnē altijt wat nieuws willen leeren / ende tot dien eynde Leeraers soecken die hare curieusheydt souden voldoen.
25 N. van het ware ende oprecht fondament der Christelicke Religie/ in welck de rechte kennisse der sonden / ende dē troost der conscientien tegen de sonde moet gesocht worden.
26 Namel. overmits dat sulcke Leeraers dat fondament noch selve niet en kennen/noch andere niet en leeren. d Exod. 7. 11. 27 Dit zijn de namen van de Egyptische tovenaers / die de mirakelen Mosis sochten krachteloos te maken. Exod. 7. cap. welcker namen in de Heylige Schrifture Exod. 7. 11. niet en staen uytgedruckt / maer worden van den Apostel/ ofte uyt eenige Joodtsche schrijvers / ofte door eenige oude overleveringe van hant tot hant/hier verhaelt. Waer uyt men niet en mach besluytē/datter eenige onbeschrevene overleveringen / ofte traditien / souden zijn aengaende eenige hooftstucken der leere / alsoo dit alleen de Historye aengaet. Siet van de selve / *Euseb. de præp. Euang. lib. 9. cap. 3.* die uyt een Pythagorisch Philosooph Numenius dese namen verhaelt: gelijck oock *Plinius lib. 30. cap. 1.* van desen Iannes verhael doet. Waer uyt blijckt dat dese namen niet alleen onder de Joden/ maer oock onder de Heydenen doe bekent zijn geweest.
28 Andere noemen hem Mambres. 29 N. de leere des Euangeliums / ende den genen die dese waerheyt leeren ende voorstaen. 30 Ofte/ van sinnen, door hare boose genegentheden verblint zijnde. 31 D. en zijn voor geen oprechte Leeraers van de leere des geloofs / ofte voor geloovige te houden. Siet 1. Corinth. 9. 27.
32 N. in aensien by de menschen / om die daer door te verleyden: hoe wel'se toenemen sullen in het boose / vs. 13. 33 D. hare dwase ende valsche leere: ofte hare geveynstheydt / ende schijn-heyligheydt. 34 Namel. der Egyptische toovenaers / te voren genoemt. 35 Ofte/ naegetracht. dat is/ my gestadelick volgende geleert / ende nae gevolght. Ofte / verstaen. soo van my als van andere. Want Timotheus en was doe by Paulum noch niet als hy te Antiochien dese vervolginghe leedt / Actor. 16. 1. Siet van dit woordt Luc. 1. 3. ende 1. Tim. 4. 6. 36 Ofte / beleydt. Namel. soo in mijn leven aen te stellen / als in mijn ampt te bedienen. 37 D. mijn ooghmerck ende wit / dat ick my altijdt hebbe voorgestelt in mijne bedieninge. 38 Ofte / getrouwigheydt. vertrouwen, stantvastigheydt in het geloove. 39 Namel. soo tegen de tegen-sprekers / om haer te winnen ofte overtuygen / als tegen de broeders in het verdragen van hare swackheden. 40 N. soo tegen de vyanden/ als tegen de vrienden betoont. 41 N. in het verdragen van ongeluck/ lasteringen/ smaetheden/ ende allerley vervolgingen. e Act. 13. 50. 42 N. die ick geleden hebbe/ ofte die my zijn aengedaen. 43 Namelick / niet in Syrien / maer in Pisidien gelegen / ontrent Iconien ende Lystren. Siet de Historie hier van Actor. 13. ende 14. cap. f Actor. 14. 2. g Actor. 14. 19. 44 Namel. noch vele andere diergelijcke. Siet 2. Corinth. 11. vs. 23/ &c. h Psal. 34. 29. 2. Corinth. 1. 10. i Matth. 16. 24. Luc. 24. 26. Iohn. 17. 14. Actor. 14. 22. 1. Thess. 3. 3. 45 D. die de Christelicke leere ofte Religie stantvastelick willen belijden/ beleven/ ende verbreyden. 46 Namel. van de godtloose menschen. Ende derhalven moeten sy haer daer toe bereyden/ ende haer daer tegen met lijdtsaemheydt ende stantvastigheydt wapenen. 47 Hoedanige zijn de tyrannen ende verbolgers. 48 *Gr.* goochelaers. die de menschen met valsche leere gelijck als betooveren. Galat. 3. 1. 49 Dat is/ meer ende meer afwijcken van de suyvere leere / ende hoe langer hoe meer de menschen soecken te verleyden / ende de Godtsalige te haten / quellen / ende verbolgen. 50 D. alle listigheden ende vlijt aenwendende om de menschen te verleyden van den rechten wegh der saligheydt. 51 Ofte/ zijnde verleydt, selfs dwalende/ op den dwael-wegh zijnde. 52 Namel. dat het de rechte leere is. Ofte / dat u toe-berouwt is. 53 Namel. van my die een Apostel ben / van den Heere Christo selve beroepen. Galat. 1. 1. ende in den derden Hemel ben opgenomen geweest 2. Corinth. 12. 2 / &c. Siet cap. 2. 2.

54 Namel. van uwe groot-moeder ende moeder in de Schrifture geoeffent zijnde. Siet cap. 1. 5.
55 N. met welcke mijne leere volkomelick over een komt/ ende uyt welcke de selve ghenomen is/ ende bevestight wort. Siet Actor. 26. 22.
56 Ofte / onderwijsen. dat is/ u konnen leeren alle de wijsheydt / die den menschen noodigh is te weten / om tot de salighेyt te komen.
k 2. Petr. 1. 20.

57 D. de gantsche Schrifture / ghelijck dit woordt alle ghenomen wordt 1. Corinth. 13. 2. waer door verstaen worden voornamelick de Schriften des Ouden Testaments/ van welcke de Schriften des Nieuwen Testaments een naerder verklaringhe zijn / ende die daerom mede daer onder begrepen worden/ soo vele van de selve doe geschreven waren/ als Paulus desen brief schreef/ korts voor sijn doodt/ cap. 4. 6. 't welck oock van de andere/ die doe noch niet geschreven en waren/ desgelijcks moet verstaen worden. siet 2. Petr. 3. 16. Apocal. 1. 1. ende 22. 16/ &c. 58 *Gr.* van Godt ingeblasen. dat is / door ingeven des Heyligen Geests / die een Geest der waerheyt is / ende de schrijvers van dese schriften in alle waerheydt geleydt heeft/ dat'se niet en hebben konnen dwalen. Siet Joan. 16. 13. 2. Petr. 1. vss. 20/ 21. 59 Namel. van de hooft-stucken der Christelicke Religie. 60 Ofte / bestraffinge, overtuyginge. Namel. van dwalingen ende valsche leeringen. 61 Namel. des levens / ende der quade zeden. 62 D. leert volkomelick wat recht ende onrecht is / eerlick ende oneerlick / ende hoe men matighlick / rechtveerdelick/ ende Godtsalighlick moet leven in dese werelt. Tit. 2. 12. 63 Siet van dit woort 1. Timoth. 6. 11. 64 Volkomelick daer uyt leere ende verstae alle de deelen van sijn ampt. 65 D. van alles wel voorsien.

Het iiij. Capittel.

1 Paulus vermaent Timotheum wederom met grooten ernst sijn ampt geduerichlick eñ getrouwelick in alle deelen te betrachten. 3 aenwijsende hoe noodigh het is om de boosheyt der menschen die in de toecomende tijden sal zijn. 6 Voorseght dat hy haest gedoodt sal worden. 7 ende troost hem selven met een goede conscientie / ende met de vergeldinge die hy ende alle geloovighe van den Heere verwachten/ 9 Vermaent hem oock tot hem te comen/ alsoo eenige hem verlaten hadden. 11 ende Marcum mede te brengen/ 13 met sijnen reys-mantel ende boecken. 14 waerschouwt hem voor Alexander eenen copersmit die hem veel quaets gedaen hadde. 16 Claeght over de broeders / dat'se hem in sijne eerste verantwoordinge verlaten hadden. 17 Doch dat de Heere hem bygestaen hadde / ende voor die reyse verlost. 18 vertrouwende dat hy hem voortaen sal bystaen. 19 Ende bevelende eenige te groeten/ 22 besluyt hy desen Send-brief met de gewoonlijcke groetenisse.

1 [a] ICk [1] betuyge dan voor Godt ende den Heere Jesu Christo/ die [2] de levende ende [3] doode [4] oordeelen sal [5] in sijne verschijninge ende [6] [in] sijn Coninckrijcke:

2 [7] Predickt [8] het woort: [9] houdt aen [10] tijdelijck / [11] ontijdelijck: [12] wederleght/ [13] bestraft/ [14] vermaent [15] in alle lanckmoedicheyt / ende [16] leere.

3 Want daer sal eenen tijdt zijn / wanneer sy [17] de gesonde leere niet en sullen [18] verdragen: maer [19] ketelachtich zijnde van gehoor sullen sy haer selven leeraers [20] opgaderen [21] na hare eygene begeerlickheden:

4 Ende sullen [22] [haer] gehoor [23] vande waerheyt afwenden / ende sullen haer keeren tot [24] fabelen.

5 Maer ghy weest [25] wacker in alles/ [26] lijdt verdruckingen: doet het werck [27] van een Euangelist/ maeckt datmen van

a Rom. 1. 9. eñ 9. 1. 2. Corinth. 1. 23. ende 11. 31. Galat. 1. 20. Phil. 1. 8. 1. Thes. 2. 5. 1. Tim. 5. 21. ende 6. 13.
1 D. ick bidde/ vermane u om Godes wille: ofte ick beswere u voor Godt. D. ick neme Godt tot getuyghe dat ick u ernstelick vermane. Siet diergelijcke 1. Tim. 5. 21.
2 D. die dan in het leven sullen bevonden worden/ als Christus sal komen ten oordeele. siet 1. Cor. 15. 51. 1. Thes. 4. vss. 16/ 17.
3 D. die te voren sullen ghestorven zijn ende weder opgeweckt. Joan. cap. 5. vss. 28/ 29. Apoc. 20. 12.
4 Hy stelt hem voor het laetste oordeel/ op dat hy/ ende wy alle/ daer door opgeweckt mogen worden tot getrouwigheydt in onse bedieninge / als die van de selve als dan sullen moeten rekenschap geven. Siet 2. Corinth. 5. vss. 10 / 11.
5 Namel. in de wolcken / met sijne Engelen / ende met de heerlickheyt sijns Vaders om te oordeelen. 6 Namel. der heerlickheydt. 7 Dit woort beteeckent eygentlick met luyder stemme / gelijck de uytroepers/ yet verkondigen. Siet Jesai. 40. 9. 8 Namel. des Euangeliums. 9 *Gr.* staet aen. Namel. met gedurigh leeren/ ende vermanen. 10 D. wanneer daer toe goede gelegentheydt is/ sonder die te versuymen. Prov. 25. 11. 11 Daer mede wil Paulus niet seggen / dat Timotheus ende andere predikers/ onbeleeftheyt souden gebruycken / maer dat'se geduerighlick ende yverigh moeten aenhouden/ sonder eenigen tijdt ofte gelegentheydt te versuymen/ hoe wel het ofte haer selven soo wel niet te passe en komt/ ofte somtijts oock de toehoorders souden meynen dat het haer niet wel gelegen en is de vermaningen te hooren. 12 N. de dwalingen der gene die de waerheydt noch niet en weten / ofte niet toe en staen. 13 N. de gene die quaet ende ongeregelt van leven zijn. 14 N. tot oefeninge van alle Christelicke deughden. Ofte/ vertroost, Namel. alle swacke ende bedroefde menschen. 15 D. sonder hevigheyt / ofte bitterheyt / verdragende gedudelick der menschen onverstant ende onbescheydenheyt. Siet Galat 6. 1. 2. Timoth. 2. 24. 16 D. alsoo dat de hoofstucken der leere altijdt klaer ende duydelick voorgedragen worden. 17 Namel. des heyligen Euangeliums. Siet cap. 1. 13. 18 D. niet alleen niet aennemen / maer oock niet willen lijden dat de selve haer voorgedragen worde. 19 Dat is / hebbende een herte ende ooren die jeucken nae wat nieuws ende vreemts. 20 Ofte / ophoopen: dat is/ d'eene voor ende d'ander nae opwerpen ende verkiesen/ die haer wat nieuws leeren. 21 D. die een leere voordragen met hare quade lusten over een komende. 22 D. niet willen hooren. 23 D. van de suyvere ende waerachtige leere des Euangeliums. 24 Siet van dese fabelen / 1. Timoth. 1. 4. ende 4. 7. Tit. 1. 14. 2. Petr. 1. 16. 25 Ofte / nuchter. Namel. niet alleen nae den lichame/ maer nae de ziele voornamelick. 26 *Gr.* lijdt het quaet. gelijck cap. 2. 3/9. 27 D. van een getrouw Leeraer des heyligen Euangeliums. Siet van het ampt eens Euangelists Actor. 21. 8. Ephes. 4. 11.

uwen dienst [28] ten vollen versekert zy.

6 [b] Want ick [29] worde nu [30] tot een dranck-offer geoffert / ende de tydt myner [31] ontbindinge is aenstaende.

7 Ick hebbe [32] den goeden stryдt gestreden / ick hebbe den loop [33] ge-eyndight / ick hebbe [34] het geloove behouden.

8 [c] Voorts / is my wech-geleght [35] de kroone der rechtveerdicheyt / welcke my de Heere / de rechtveerdige Rechter / [36] in dien dagh [37] geven sal: ende niet alleen my / maer oock allen die [38] syne verschyninge [39] lief gehadt hebben.

9 Beneerstight u [40] haestelick tot my te komen.

10 Want [d] Demas [41] heeft my verlaten / hebbende de tegenwoordige [42] werelt lief gekregen / ende is na Thessalonica gereyst: Crescens na Galatien / Titus na [43] Dalmatien.

11 [e] [44] Lucas is alleen met my. Neemt [f] [45] Marcum mede / ende brenght [hem] met u. Want hy is my seer nut [46] tot den dienst.

12 [g] Maer [47] Tychicum hebbe ick [48] na Ephesen gesonden.

13 [49] Den reysmantel dien ick te Troas by Carpum gelaten hebbe / brenght mede als ghy komt / ende [50] de boecken / insonderheyt [51] de pergamenten.

14 [h] [52] Alexander [53] de koper-smit heeft my [54] veel quaets betoont: [55] de Heere vergelde hem na syne wercken.

15 [56] Van welcken wacht u ghy oock: want hy heeft onse woorden seer tegen gestaen.

16 In myne [57] eerste verantwoordinge en is [58] niemant [59] by my geweest / maer sy hebben my alle [60] verlaten. [61] Het en worde haer niet toegerekent.

17 Maer de Heere heeft my [62] bygestaen / ende [63] heeft my bekrachtight: [64] op dat men door my ten vollen soude versekert zyn van de predikinghe / ende [65] alle Heydenen [de selve] souden hooren: ende ick ben [66] uyt den muyl des Leeuws verlost.

18 Ende de Heere [67] sal my verlossen [68] van alle boos werck / ende bewaren [69] tot syn hemelsch Coninckryck. Den welcken zy de heerlickheyt [70] in alle eeuwicheydt. Amen.

19 Groet [i] [71] Priscam ende Aquilam / ende het huys [72] Onesiphori.

20 [73] Erastus is te Corinthen gebleven: ende [74] Trophimum hebbe ick [75] te Mileten kranck gelaten.

21 Beneerstight u om voor den winter te komen. U groet Eubulus / ende Pudens / ende Linus / ende Claudia / ende alle de broeders.

22 De Heere Jesus Christus zy [76] met uwen geest. De genade zy met [77] u lieden: Amen.

* De tweede Sendt-brief aen Timotheum / die de eerste verkozen Opsiender van de Gemeynte der Epheseren was / is geschreven van Romen / als Paulus de tweede reyse voor den Keyser Nero gestelt was.

28 D. draeght u in uwen dienst met soodanige neerstichheydt ende getrouwicheyt / dat een yegelick mach sien ende versekert zyn / dat ghy een oprecht Leeraer zyt / die alle deelen zyns ampts wel bedient ende volvoert / ende daer door in de waerheyt meer ende meer versterckt worde. Siet v. 17.
b 2. Petr. 1. 14.
29 D. sal nu haest geoffert ofte ghedoot worden. Dit wist de Apostel ofte uyt een bysondere openbaringhe / ofte door aenmerckinge van de gelegenheyt ende omstandicheden syner saken. Siet diergelijck 2. Petr. 1. 14.
30 Siet hier van d'aenteeckeninge op Phil. 2. 17.
31 Ofte / los-latinge, verhuysinge. So noemt hy syne doot / ghelijck oock Phil. 1. 23. Siet de aenteeckeninge aldaer.
32 De Apostel vergelijckt den loop synes dienstes ende levens by eenen strijdt ofte kamp die eertijts aengestelt wiert met loopen / worstelen / en anderssins / om daer door eenen prijs ofte kroone te behalen. Siet van de selve gelijckenisse 1. Cor. 9. 24 / 25. 2. Tim. 2. 5.
33 N. alsoo ick nu tot het uyterste ende eynde mijns levens gecomen ben. 34 Daer door wort verstaen het salichmakende geloove / ende de trouwe die hy Christo in 't bedienen des Apostelschaps belooft hadde. c 1. Cor. 9. 25. 1. Petr. 5. 4. 35 D. het eeuwige leven / met welck de rechtveerdige / ofte gerechtveerdighde / gelijck als met eene prijs na Godts genadige belofte / gekroont worden. Een gelijckenisse genomen van de strijders ofte kampvechters / die tot prijs een kroone ontfingen / als sy wettelick gestreden hadden. siet 1. Cor. 9. 25. 2. Tim. 2. 5. Jac. 1. 12. Apoc. 2. 10. ende 3. 11. 36 N. mijner ontbindinge / ende ten vollen in den dagh des laetsten oordeels / gelijck 1. Cor. 1. 8. 2. Cor. 1. 14. 2. Tim. 1. vss. 12 / 18. 37 Gr. wedergeven. N. tot eene genadige vergeldinge. 38 Siet vs. 1. 39 D. die bewist zijnde van hare oprechtigheyt / na deselve verlanght hebben / met versekeringe ende vertrouwen / datse alsdan niet veroordeelt en sullen worden / maer de kroone des levens sullen ontfangen. 40 D. noch voor de winter. vs. 21. d Col. 4. 14. Philem. vs. 24. 41 D. is van hier vertrocken scheydende uyt den dienst die hy hier met my dede in 't prediken. siet Philem. vs. 24. 42 Gr. eeuwe, D. 't gemack deses levens soeckende / om arbeyt ende perijckel te ontgaen / ofte om sijne tijdtlicke saken te versorgen: daer uyt dan niet en volght / dat hy gantschelick van het geloove soude afgevallen zijn. 43 Dit lantschap is een deel van Illyricum / grensende oostwaerts aen Macedonien / ende west ende zuydtwaerts aen de Adriatische zee. e Col. 4. 14. 44 Siet van hem Col. 4. 14. ende Phil. vs. 24. f Act. 15. 37. Col. 4. 10. Philem. vs. 23. 45 Dese was een neve van Barnabas. Col. 4. 10. genaemt Joannes / ende toegenaemt Marcus. Actor. 12. 12 / 26. ende 15. 39. siet oock van hem Philem. vs. 24. 1. Pet. 5. 13. 46 N. des Euangeliums / ende niet so seer om my in 't bysonder te dienen. g Act. 20. 4. Col. 4. 7. 47 Siet van hem Act. 20. 4. Ephes. 6. 21. Col. 4. 7. Tit. 3. 12. 48 N. om die kercke in uwe plaetse te versorgen. 49 Gr. phelonen. Lat. penulam, welcke een mantel was om in 't reysen te gebruycken tegen regen ende koude. Sommige verstaen daer door een kofferken om boecken in te leggen. 50 N. der Heylige Schriftuere / ofte andere handelende van Godts woordt. 51 Gr. membranas, een Latijnsch woort / beteeckende eenige dunne vellen van beesten / toebereyt om op te schrijven / genoemt by ons pergamenten / om datse eerst inde stadt Pergamo zijn gevonden ende bereyt geweest. h 1. Tim. 1. 20. 52 Van desen siet 1. Tim. 1. 20. 53 Ofte / koper-slager. 54 N. met lasteren ende de gesonde leere tegen te staen / gelijck verklaert wort vs. 15. 55 Dit en is geen vloeckinge uyt een wraeckgierich herte voortgekomen / tegen de leere Christi. Matth. 5. 44. ende oock Pauli selve / Rom. 12. 14. maer een prophetische dreyginge uyt eenen Godtlicken yver tot Godes eere / ende ingeven des Heyligen Geests / van de straffe die hem genakende was / alsoo hy hem toonde gantsch onbekeerlick ende verhart te zijn. Siet diergelijcke Nehem. 4. 4 / &c. Psal. 5. 11.

56 N. dat hy u oock diergelijck quaet niet en doe / ofte de Gemeynte geen schade en doe.
57 Namel. gedaen voor den Keyser Nero.
58 N. van mijne mede-hulpers in den dienst des woordts, ofte die my plachten te volghen ende vergheselschappen. Het schijnt dat hy Lucam uytneemt v. 11. Indien doe Petrus te Romen soude gheweest zijn / ghelijck voor-gegeven wort / so soude dat een groote schande voor hem geweest zijn: 't welck niet ghelooflick en is.
59 Namelick / om my met raedt / voorsprake / getuygenisse / ofte anderssins te helpen.
60 D. alleen ghelaten: niet vergheselschapt.
61 Dewijle sy dit uyt swackheyt / ende vreese des perijckels ghedaen hadden / soo bidt hy Godt voor haer / daer hy te voren teghen den moetwillighen ende verstockten Alexander gebeden heeft / v. 14. Siet diergelijcke Luc. 23. 34. Actor. cap. 7. vs. 60.
62 Namelick / met de ghenade sijnes Geests / gelijck hy belooft heeft / Luc. capit. 21. vss. 14 / 15. Ofte / heeft gestaen by my, gelijck Actor. cap. 27. 23. ende my vertroost ende versterckt. 63 Namelick / met wijsheydt / voorsichtigheydt / ende kloeckmoedigheydt. 64 Ofte / op dat door my de predikinghe vervult soude worden. Siet vs 5. 65 Dat is / op dat ick noch tijdt ende gelegenheydt soude hebben om het Euangelium onder de Heydenen / welcker Apostel ick ben / Rom. 11. vs 13. voorder te verbreyden. 66 Dat is / uyt een groot ende tegenwoordigh perijkel des doots / gelijck daer in zijn de gene die alreede in de muyl ende kaken eenes wreeden leeuws zijn geraeckt. Psal. 22. 22. ende 58. 7. Andere verstaen door den leeuw / den Keyser Nero / die om sijne wreedtheyts wille alsoo wordt genaemt / gelijck voorgaens de Tyrannen ende vyanden der kercke. Psal. 35. 17. ende 91. 13. Prov. 28. 15. Jer. 2. 15. ende 4. 7. Alsoo noemt Christus den Coninck Herodem / om sijne loosheyt / eenen Vos. Luc. 13. 32. 67 D. ick ben daer van versekert uyt sijne beloften. Psal. 34. 20. ende 41. 3. ende 55. vs. 23. 68 D. van versakinge ofte krenckinge der waerheyt / ende vertwijfelinghe aen sijne hulpe. 69 Dat is / tot dat hy het selve eyndelick sal geven. 70 Gr. in eeuwicheden der eeuwicheden. i Actor. 18. 2. Rom. 16. 3. 71 Siet van dese Actor. 18. 2. Rom. 16. 3. 72 Siet van dese cap. 1. 16. 73 Siet van hem Actor. 19. 22. Rom. 16. 23. 74 Siet van hem Actor. 20. 4. ende 21. 29. 75 Siet van dese Stadt / Actor. 20. vss. 15 / 17. 76 Dat is / geve u sijne ghenade / voornamelick nae de ziele. 77 Dat is / niet alleen met u Timothee / maer oock met alle geloovige tot Ephesen. * Dese onderschriften gelijck 'se onseker zijn wie 'se ghestelt heeft / soo is oock hare waerheydt onseker. Siet de onderschriften van verscheyden voorgaende Sendt-brieven.

Eynde van den Sendt-brief PAULI *aen Timotheum.*

FINIS

De Sendt-brief des Apostels PAULI Aen TITUM.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

T*ITUS* van Grieckſche ofte Heydenſche Ouders geboren, *Galat.* 2. 3. bekeert zijnde tot het geloove, is een getrouw mede-geſel *Pauli* geweeſt in ſijne reyſen, ende gebruyckt tot den dienſt des woorts. 2. *Corinth.* 2. 12. ende 8. 23. geſonden nae Corinthen, om een aelmoeſſe te vergaderen voor de geloovige in Iudea. 2. *Corinth.* 7. 14. ende 8. 6, 16, 23. ende 12. 18. nae Dalmatien 2. *Timoth.* 4. 10. ende nae het eylandt Creta, om de kercken aldaer te verſorgen met getrouwe Leeraers Capit. 1. vers 5. tot welcken eynde hy deſen Sendt-brief aen hem ſchrijft, in welcken hy, na de gewoonlicke groete in de vier eerſte verſen begrepen, eerſtelick aenwijſt, hoedanigh de Leeraers ende Opſienders der kercken moeten zijn, aengaende haer leven ende leere, ende wat gaven ſy moeten hebben. Daer na alſoo in dat eylandt vele quade lieden waren, ende vele verleyders, die eenige Ioodſche fabelen, ende het onderſcheyt der ſpijſen dreven, ſoo vermaent hy die ſcherpelick te beſtraffen ende den mondt te ſtoppen. Cap. 1. Daer na vermaent hy *Titum*, alſo vele de Leere des Euangeliums miſbruyckten tot ongebondenheyt, te leeren, ſo in 't gemeyn alle ſoorten van menſchen, oude ende jonge, mannen ende vrouwen, ouders ende kinderen, als in het byſonder de geloovige dienſt-knechten, hoe datſe haer behooren te dragen, ende dat hy ſelve haer met een goet exempel voorgae: leerende dat de Leere des Euangeliums ende der genade ons door CHRISTUM geſchiet, ons geopenbaert is, niet om ons oorſake te geven tot ongebondenheyt, maer om ons tot alle deughden te verwecken. Capit. 2. Ende overmits ſommighe oock de Leere van de vryheydt, daer in ons CHRISTUS geſtelt heeft, miſbruyckten tot wederſpannigheyt, ſo vermaent hy hem in 't derde Capit. den geloovigen oock geduerighlick voor te houden, dat'ſe den Overheden ſouden gehoorſamen, ende haer geſchicktelick draghen: tot dien eynde aenwijſende hoedanige wy voor onſe bekeeringe waren, ende hoe ons CHRISTUS daer van verloſt ende ſaligh gemaeckt heeft, niet nae de verdienſten van onſe wercken, maer uyt genade, doch tot dien eynde op dat wy goede wercken ſouden voorſtaen. Vermaent hem oock te vlieden alle dwaſe vragen, twiſtingen, ende ketterſche menſchen. Ende hem eenige ſijne byſondere ſaken bevelende, beſluyt hy den Sendt-brief met de gewoonlicke groete.

Het Eerste Capittel.

1 Na het opſchrift des Sendt-briefs / in welck Paulus de weerdicheyt ſijns Apoſtelſchaps beſchrijft. 5 verclaert hy tot wat eynde hy Titum in 't eylandt Creta gelaten hadde. 6 Ende beſchrijft de hoedanicheden ende gaven die vereyſcht worden in een goedt leeraer ofte opſiender. 10 Vermaent hem de ydelheyt-ſprekers ende verleyders tegen te ſtaen / ende haer den mondt te ſtoppen. 12 ende alſoo de Cretenſen quade luyden waren / na het getuygeniſſe van een van haer eygene poëten / dat hy'ſe ſcherpelijck beſtraffe. 14 ende haer vermane te vlieden Joodſche fabelen ende menſchelicke inſtellingen. 15 voornamelick van het onderſcheydt der ſpijſen. 16 ende beſchrijft de geveynſtheyt van deſe verleyders / om die te beter te myden.

1 PAULUS [1] een dienſt-knecht Gods ende een Apoſtel Jeſu Chriſti / [2] na het gheloove der uytverkorene Godts / ende [3] de kenniſſe der waerheyt [4] die na de Godtſaligheyt is /

2 [5] In de hope des eeuwigen levens / [6] welcke Godt / [a] die niet liegen en kan / beloofſt heeft [b] [7] voor de tijden der eeuwen /

maer [8] geopenbaert heeft [9] te ſijner tijdt:

3 [Namelijck] [10] ſijn woordt / [11] door de predikinge [c] die my toebetrouwt is / [12] na het bevel Godts onſes Salichmakers:

[d] Tito [13] mijnen oprechten ſone na [14] het gemeyn geloove:

4 [e] Genade / barmhertichheyt / vrede / zy [u] van Godt den Vader / ende den Heere Jeſu Chriſto / onſen Salichmaker.

5 Om die oorſake hebbe ick u in [15] Creta gelaten / op dat ghy [16] het gene dat [noch] ontbrack voorts ſoudet [17] te rechte brengen / [f] ende [dat] ghy van ſtadt tot ſtadt ſoudet [18] Ouderlingen ſtellen / [19] gelijck ick u [20] bevolen hebbe:

6 [g] Indien yemandt [21] onberiſpelick is / [22] eener vrouwen man / geloovige kinderen hebbende / die niet te beſchuldigen en zijn van overdadicheyt / ofte ongehoorſaem en zijn.

7 Want [23] een Opſiender moet onberiſpelick zijn / [h] als een huys-verſorgher Godts / [24] niet eygenſinnigh / niet genegen tot toornicheyt / [i] niet genegen tot den wijn / geen ſmijter / [k] geen vuyl-gewin-ſoecker:

8 Maer die [l] geerne herberght / die [25] de goede lief heeft / [26] matigh / rechtveerdigh / heyligh / cuyſch:

9 Die vaſt houdt aen [27] het getrouwe

1 Siet Rom. 1. 1. Phil. 1. 1. Jac. 1. 1. 2. Petr. 1. 1. Jud. vſ. 1. Apoc. 1. 1.
2 Dat is / predikende de ſelve leere die de uytverkorene Godts van alle tijden gheloofſt hebben. Ofte / het Euangelium predikende waer door alleen de uytverkorene Godts tot het ſaligh-makende geloove gebracht worden: ghelijck Rom. 1. 5. 2. Timot. 1. 1. Siet oock Actor. 13. 48. Rom. 8. 30.
3 Soo wort het geloove ghenaemt / om dat ſonder kenniſſe der waerheydt des Euangeliums geen ſalighmakende gheloove en kan zijn. Siet Jeſai. 53. 11. Joan. 17. 3. Coloſſ. 1. vſſ. 9/10. 1. Timoth. 2. 4. Hebr. 10. 26. 1. Joan. 4. 16.
4 D. die ſoodanigh is / datſe niet alleen geweten / maer oock door oeffeninge van ware Godtſaligheydt in het werck geſtelt moet worden / ende die de ware Godtſaligheyt voorſchrijft / eyſcht / ende daer toe de menſchen verweckt ende brenght. Siet 1. Tim. 6. 3.
5 Ofte / tot de hope, op de hope: die door deſe leere in de herten der geloovige gewrocht wort / ende beveſtight. Rom. 5. vſſ. 4/5.
6 N. waerheydt.
a Num. 23. 19. 2. Tim. 2. 13.
b Rom. 16. 25. Epheſ. 1. 9. ende 3. 9. Col. 1. 26. 1. Petr. 1. 20.
7 Gr. voor de eeuwige tijden. dat is / van aenbeginne der werelt / eer men eeuwen begonde te tellen. Siet Geneſ. 3. 15. Rom. 16. vſſ. 25 / 26.
8 N. klaerlick / ſonder deckſel van ſchaduwen ende voorbeelden / ende onder alle volcken. Andere voegen deſe woorden by het volghende vs / ende ſetten het aldus over: Maer heeft geopenbaert te ſijner tijdt ſijn woordt, door, &c.
9 Dat is / in de volheydt des tijts Gal. 4. 4. Namel. die Godt beſtemt hadde om ſijnen Sone in de werelt te ſenden.

10 N. des Euangeliums / welckers predikinghe my toe vertrouwt is.
11 Gr. in de predikinge‿.
c Actor. 20. 24. Galat. 1. 1.
12 Siet 1. Tim. 1. 1.
d 2. Corinth. 2. 12. ende 7. 14. ende 8. vſſ. 6, 16. Galat. 2. 3.
13 Siet hier van oock 1. Tim. 1. 2.
14 D. dat ons beyde ende allen uytverkorenen gemeyn is: daer mede hy te kennen geeft dat hy niet en is ſijnen natuerlicken ſone / maer gheeſtelicken. Siet d'aenteecken. op 1. Tim. cap. 1. vſ. 2.
e Epheſ. 1. 2. Coloſ. 1. 2. 2. Tim. 1. 2. 1. Petr. 1. 2.
15 Dit is een eylandt in de Middelandtſche zee / nu genaemt Candia. Siet van dit Eylandt Actor. 2. 11. ende 27. vſſ. 7/12. Is een groot Eylandt / hebbende eertijdts ghehadt hondert ſteden.
16 Gr. het gene noch gelaten is. N. ongedaen.
17 Niet het gene qualick gedaen was verbeteren / ghelijck ſommige uytleggen / maer voorts vervullen dat tot ſtichtinge der Gemeynte noodigh noch overgebleven is te verſorgen.
f 2. Tim. 2. 2.
18 N. die in 't woort arbeyden / dat is / Leeraers. 1. Tim. 5. 17. die v. 7. oock Biſſchoppen, ofte / Opſienders genaemt worden: waer uyt blijckt dat door Ouderlingen ende Opſienders hier eenerley bedieninge beteeckent wordt. Siet Actor. 20. vſſ. 17/28. Philip. 1. 1. 1. Timoth. 5. 17. 1. Pet. 5. vſſ. 1/2.
19 D. niet uyt uwe eygene authoriteyt ende goetvinden alleen / maer nae de orden die ick u voorgeſchreven ende ſelve gehouden hebbe. Siet van deſe orden Act. 14. 34. 1. Timoth. 4. 14.
20 Gr. verordineert hebbe‿.
g 1. Timoth. 3. 2.
21 Gr. onbeſchuldelick, onbeſtraflick. Siet 1. Timoth. 3. 10.
22 Siet hier van d'aenteeck. op 1. Timoth. 3. 2.
23 Gr. epiſcopos, van welck woordt ſiet Actor. 20. 28. Philip. 1. 1. 1. Timoth. 3. 1.
h Mat. 24. 45. 1. Cor. 4. 1. 1. Tim. 3. 15.
24 Ofte / niet eygendunckigh, hem ſelven behagende. dat is / die ſijn hooft alleen volghen wil / ende ſtoutelick verwerpt het ghebodt van andere / ende die niemant en wil wijcken.
i Levit. 10. 9. Epheſ. 5. 18.
k 1. Timoth. 3. 3. 1. Petr. 5. 2.
l 1. Timot. 3. 2.
25 Ofte / het goede‿.
26 Ofte / voorſichtigh.
27 Ofte / het woordt dat geloofweerdigh is, ende met geloove wort aengenomen.

woort

woort dat [28] na de leere is/ op dat hy machtigh zy beyde om te vermanen door de gesonde leere/ ende om de tegensprekers [29] te wederleggen.

10 m Want daer zijn oock vele [30] ongeregelde/ [31] ydelheyt-sprekers/ ende verleyders van sinnen/ insonderheyt [32] die uyt de Besnijdenisse zijn:

11 Welcke men moet [33] den mondt stoppen: die geheele n [34] huysen [35] verkeeren/ leerende dat niet en behoort/ om vuyl gewins wille.

12 [36] Een uyt haer/ zijnde haer eygen [37] propheet/ heeft geseght/ De Cretensen zijn altijt leugenachtigh/ quade beesten/ [38] luye buycken.

13 Dit getuyghenisse [39] is waer. [40] Daerom bestraftse [41] scherpelick/ op dat sy gesont mogen zijn in het geloove:

14 o Ende haer niet en begeven tot [42] Joodsche fabelen/ ende geboden der menschen [43] die [haer] van de waerheyt afkeeren.

15 p [44] Alle dingen zijn wel [45] reyn [46] den reynen: q maer [47] den bevleckten ende ongeloovigen [48] en is geen dinck reyn/ maer beyde [49] haer verstandt ende conscientie zijn bevleckt.

16 [50] Sy [51] belijden [52] datse Godt kennen/ maer sy verloochenen [hem] [53] met de wercken/ alsoo sy [54] grouwelick zijn ende [55] ongehoorsaem/ ende tot alle goedt werck [56] ondeugende.

28 D. na de suyvere leere des H. Euangeliums. Siet Joan. 7. 17. Rom. 16. 17. 29 D. met bondighe redenē uyt de Schrifture te overtuyghen van hare dwalingen. m Actor. 15. 1. 30 D. die haer geen orden en willen onderwerpen. Siet 1. Tim. 1. 9. Tit. 1. vs. 6. 31 Siet van dit woordt 1. Tim. 1. 6. 32 D. die Joden zijn/ Act. 11. 2. Rom. 3. 30. Galat. 2. 12. Coloss. 4. 11. die allerhardst dreven op de onderhoudinge der Wet/ ende de selve met het Euangelium vermengden. Dat in Creta veel Joden warē blijckt uyt Act. cap. 2. vs. 11. 33 N. met wederlegginghe van hare valsche leeringen ende lasteringen. Siet vs. 9. ende Matth. 22. 34. n 2. Timoth. 3. 6. Matth. 23. 13. 34 D. huysgesinnen/ ghelijck Luc. 10. 5. Actor. 16. 15. ende 18. 8. 1. Cor. 1. 16. 1. Tim. 3. 4. ende 5. 4. 2. Tim. 1. 16. 35 Ofte/ omkeeren. dat is/ van het rechte gheloove afkeeren/ ende in het verderf brengen. 36 D. een uyt de Cretensen/ die in Creta geboren is/ Nam. Epimenides, ghelijck oock het eerste by Callimachus noch te lesen is. 37 D. Poeët/ ofte dichter. Want de Heydenen hielden hare poëten by nae in de selve achtinghe/ als de Joden hare Propheten/ ende geloofden/ hoe wel verkeerdelick/ dat de selve eenige Godtlicke ingevingē hadden: waerom sy oock Vates, D. Propheten genaemt wierden. elders noemt hy sulcke oock poëten. Act. 17. 28. 38 D. vraetachtige ende luye menschen. 39 N. van den meesten hoop der Cretensen/ die soodanige luyden zijn. 40 Gr. om welcker oorsake wille. 41 Ofte/ strengelick. Gr. afsnijdelick, gelijck Rom. 11. 22. 2. Cor. 13. 10. Een gelijckenisse genomen van de medicijns/ die het verstorven vleesch afsnijden. o Iesai. 29. 13. Matth. 15. 9. Coloss. 2. 22. 1. Timoth. 1. 4. ende 4. 7. ende 6. 20. 42 Siet hier van d'aenteeck. op 1. Timoth. 1. 4. ende 4. 7. 43 Ofte/ die de waerheydt afkeeren. p Matth. 15. 11. Actor. 10. 15. Rom. 14. 20. 44 Dat is/ allerley spijsen. Want de Joden dreven dat men in den Nieuwen Testamente noch onderhouden moest het onderschept der spijsen in den Ouden Testamente bevolen/ Levit. 11 capit. 45 Dat is/ geoorloft te eten. Siet 1. Timoth. 4. v. 3. 46 Dat is/ den geloovigen/ welcker herten door het geloove gereynight zijn. Actor. 15. 9. q Matth. 23. 25. Rom. 14. 23. 47 D. welcker herten door het geloove noch niet gereynight en zijn/ gelijck het volgende woordt ongeloovige naerder verklaert. 48 D. en gebruycken geene spijse reynelick/ soo het behoort. Ofte/ geen onthouden van eenige spijse en kan haer reyn maken. 49 D. de onreynicheyt en is niet gelegen in het uyterlick onthouden van eenige spijse/ maer is inwendigh in de ziele des menschen/ ende in de krachten der selve/ die in de ongeloovige alle onreyn ende met sonden besmet zijn/ hoe seer sy haer van eenige spijsen souden mogen onthouden. Siet Matth. 15. vss. 11/ 18. 50 N. dese verleyders ende drijvers van het onderschept der spijsen. 51 N. met den monde ende uyterlicken schijn. 52 D. datse de ware religie ende Godts dienst oeffenen. 53 Namel. die quaet ende tegen de ware Religie strijdich zijn/ ghelijck in het volgende verklaert wordt. 54 D. niet alleen geringe/ maer oock leelicke ende grouwelicke sonden bedrijven. Siet Job 15. 16. Psal. 14. 3. 55 D. die de waerheyt geen plaetse en willen geven/ ofte die haer niet en willen laten bewegen/ om de selve te glooven ende aen te nemen. 56 Gr. verworpelick, ofte/ afgekeurt. dat is/ die om datse geen goede wercken voort en brengen/ met recht af-ghekeurt en worden/ datse geen oprechte geloovige en zijn/ maer verworpelick.

Het ij. Capittel.

1 D'Apostel vermaent Titum de gesonde leere recht voor te stellen/ ende te onderwijsen/ 2 de oude mannen/ 3 ende de oude vrouwen/ 4 mitsgaders door de selve de jonge vrouwen/ 6 ende de jonge mannen/ hoe sy haer behooren te dragen/ ende daer toe te vermanen/ so met woorden/ 7 als oock met sijn eygen exempel/ in wandel ende in leere. 9 Daerna oock de geloovige dienst-knechten/ hoe sy haer moeten dragen. 11 Ende voeght daer by redenen die een yegelick tot Godtsalicheyt ende tot alle Christelicke deugden behooren te bewegen/ genomen so van het eynde/ waer toe ons Godt sijn Euangelium geopenbaert heeft/ 13 als van de hope der vergeldinge in de toecomste Christi. 14 ende van de grootheyt/ vrucht/ ende eynde der weldaden Christi aen ons bewesen. 15 willende dat hy dit ernstelick drijve ende inscherpe.

1 DOch [1] ghy/ spreeckt 't gene [2] de gesonde leere betaemt:

2 Dat de oude mannen nuchter zijn/ [3] stemmigh/ [4] voorsichtigh/ gesont in't geloove/ in de liefde/ in de lijdtsaemheyt.

3 De oude vrouwen insgelijcks a dat sy in [5] [hare] dracht zijn gelijck den heyligen betaemt/ dat'se b geen lastaeressen en zijn/ [6] haer niet tot veel wijns begevende/ [maer] leeraeressen zijn van 't goede:

4 Op dat [7] sy de jonge [vrouwen] leeren [8] voorsichtigh te zijn/ hare mannen lief te hebben/ hare kinderen lief te hebben:

5 [9] Matigh te zijn/ kuysch te zijn/ [10] het huys te bewaren/ [11] goedt te zijn/ c hare eygene mannen onderdanigh te zijn: op dat het woort Godts [12] niet gelastert en worde.

6 De jonge [mannen] insgelijcks vermaent dat sy [13] matigh zijn.

7 d Betoont u selven in alles een voorbeeldt van goede wercken/ [14] in de leere [betoont] [15] onvervalschtheyt/ [16] defticheyt/ oprechticheyt.

8 [17] Het woort gesont/ ende [18] onverwerpelick: e op dat de gene [19] die daer tegen is [20] beschaemt worde/ ende niet quaets en hebbe van [21] u lieden [22] te seggen.

9 f De dienst-knechten [vermaent] dat sy hare eygene heeren onderdanich zijn/ dat'se [23] in allen welbehagelick zijn/ niet [24] tegensprekende:

10 Niet [25] ontreckende/ maer alle goede trouwe bewijsende: op dat sy [26] de leere Godts onses Salichmakers in allen [27] mogen vercieren.

11 [28] Want [29] de salichmakende genade Godts/ [30] is verschenen [31] allen menschen:

12 Ende onderwijst ons/ g dat wy de godtloosheyt ende h de [32] wereltsche begeerlickheden [33] versakende/ [34] matichlick/ ende [35] rechtveerdelick/ eñ [36] Godtsalichlick leven souden in dese tegenwoordige [37] werelt:

13 i Verwachtende [38] de salige hope/ ende [39] verschijninge [40] der heerlickheyt [41] des grooten Godts ende onses Salichmakers Jesu Christi:

14 k Die hem selven voor ons [42] gegeven heeft/ [43] op dat hy ons soude verlossen van alle ongerechticheyt/ ende hem selven [44] een eygen volck soude [45] reynigen/ l yverich in goede wercken.

15 Spreeckt dit/ ende vermaent/ ende bestraft met allen [46] ernst. m Dat niemandt u en verachte.

1 N. en doet niet gelijck dese verleyders/ maer als eē getrouw leeraer/ latende sulcke fabelen/ ydel sprekingen/ ende ghebođen van menschen/ predickt de leere des Euangeliums suyverlick. 2 Siet 1. Timot. 1. vs. 10. ende 6. 3. 3 Ofte/ statigh, deftigh, eerbaer. 4 Ofte/ matigh. a 1. Tim. 2. 9. 1. Petr. 3. 3. 5 Gr. gestaltenisse. N. soo in kleedinge/ als in haren geheelen wandel. b 1. Timoth. 5. 13. 6 Gr. haer niet tot slavinnen van veel wijn makende. 7 N. de oude vrouwen/ van welcke de jonge vrouwen beter ende met minder opsprake konnen onderwesen worden/ als van mannen. N. in het bysonder. Want opentlick in de Ghemeynte te leeren is den vrouwen verboden. 1. Cor. 14. 34. 1. Tim. 2. 12. 8 Ofte/ matigh: gelijck in't volg. vs. 9 Ofte/ voorsichtigh. 10 Dat is/ niet ledigh om te loopen by de huysen/ gelijck 1. Tim. 5. 13. maer by huys te blijven. 11 D. goedertieren ende goetaerdigh. c Genes. 3. 16. 1. Corinth. 14. 34. Ephes. 5. 22. Coloss. 3. 18. 1. Petr. 3. 1. 12 N. gelijck placht te gheschieden van de vyanden der waerheydt/ die uyt het quaet leven der genē die Godts woordt aengenomen hebben/ oorsaecke nemen/ om het woort selve te lasteren/ als of 't selve het quaet levē soude voorstaē. Rom. 2. 24. 13 Ofte/ voorsichtigh, gelijck vss. 2/ 4. d 1. Tim. 4. 12. 1. Petr. 5. 3. 14 D. in het voorstellen ende prediken van de Euangelische leere. 15 Gr. onverdorvenheyt. D. sonder daer by te mengen eenige valsche leere/ ofte instellinge der menschē waer door de suyvere leere verdorven ende vervalscht wordt. 16 Ofte/ ghestadigheyt. Het eerste gaet aen de leere selve/ ende dit de maniere op welcke de selve moet voorgestelt worden. 17 Siet 1. Timoth. c. 1. vs. 10. ende 6. 3. 2. Tim. 1. 13. ende 4. 3. Tit. 1. 9/ 13. Namel. het ghene ghy sult opentlick prediken/ ofte in't bysonder sult gebruycken by de menschen. 18 Ofte/ onbestraffick, onverdoemelick, onverachtelick: 't welck so van het woort als oock van de persoon Titi kan verstaen worden. e 1. Petr. 2. 12, 15. ende 3. 16. 19 D. die noch vreemt ende een vyant is van de Euangelische leere. 20 Namel. in sijne lasteringen tegen de Leere ofte Leeraers des Euangeliums. 21 Andere lesen ons lieden, N. ons dienaers des Euangeliums. 22 N. met waerheyt. f Ephes. 6. 5. Col. 3. 22. 1. Tim. 6. vss. 1, 2. 1. Petr. 2. 18. 23 N. dat niet en strijt tegen de bevelen des opperstēn Heeren Iesu Christi. siet Act. 4. 19. ende 5. 29. ende de aenteeck. op Col. 3. 18/ 22. 24 N. tegen de bevelen ofte bestraffingen der heeren. 25 D. heymelick met listicheyt/ ende steelswijse yet van de goederen des heeren tot haer treckende. Siet van dit woort Actor. 5. 2/ 3. 26 N. die sulcx gebiedt/ ende die sy aengenomen hebben ende belijden. 27 't Welck geschiet als sy de selve in het werck stellen ende in alles volgen. 28 De Apostel geeft nu reden/ waerom Titus allerley soorten van menschen oude ende jonge/ ende selfs oock de slaven ofte dienstknechten/ moet vermanen datse haer Godtsalighlick dragē. 29 D. de leere van de genade Godts ons door Christum bewesen/ ende inden Euangelio vervattet. 30 N. als een licht in de duysternisse der schaduwen des Ouden Testaments/ ende der onwetenheydt des Heydendoms. Jesai. 42. 7/ 16. Act. 26. 18. Ephes. 5. 8. 1. Pet. 2. 9. 1. Joan. 2. 8. 31 D. allerley soorten van menschen/ mannen/ vrouwen/ oude/ jonge/ vrye ende dienstbare/ gelijck uyt het voorgaende blijckt. Siet diergelijcke 1. Tim. 2. 1/ 2/ 4. g Ephes. 1. 4. Col. 1. 22. 2. Tim. 1. 9. Sommige voegen dese woorden alle menschen, by het woort salichmakende, in desen sin/ de genade Godts alle menschen salichmakende is verschenen. h 1. Ioan. 2. 16. 32 D. die in de wereltsche ende onwedergeborene menschen gevonden worden ende heerschen/ ende beschreven worden/ 1. Petr. 4. 3. 1. Joan. 2. 16. 33 Siet Mat. 16. 24. 34 N. ten aensien van ons selven. 35 N. ten aensien van onsen naesten. 36 N. ten aensien van Godt. 37 Gr. eeuwe. i 1. Cor. 1. 7. Phil. 3. 20. 38 D. de salicheydt die de geloovige hopen. 39 N. om te oordeelen de levendige ende de doode. Want also wort dit woort voorgaens genomen. Siet 2. Thess. 2. 8. 1. Tim. 6. 14. ende 4. 1/ 8. 40 Want dese verschijninge sal met groote heerlickheyt geschieden. Siet Mat. 16. 27. ende 19. 28. ende 24. 30. ende 25. 31. 1. Petr. 4. 13. 41 D. Iesu Christi onses grooten Godts ende Salighmakers: want beyde dese tijtelen worden Iesu Christo hier toegeschreven/ gelijck blijckt/ overmits hier van sijne heerlicke verschijninge ten voordeele gesproken wort/ eñ gelijck de t'samenvoeginge der Grieckscher woorden oock uytwijst. Een klaer bewijs van sijne Godtheyt. k Gal. 1. 4. ende 2. 20. Ephes. 5. 2. Heb. 9. 14. 42 N. inden doot. 43 D. niet alleen om ons met Godt te versoenen door een volkomen betalinge voor onse sonden door sijnen bloede. Ephes. 1. 7. 1. Petr. 1. 18. 1. Joan. 1. 7. Apoc. 5. 9. maer oock om ons door sijnen Geest der wedergeboorte te verlossen van de heerschappie der sonde ende ongerechticheyt. Rom. 6. 3/ &c. Gal. 5. 24. Col. 2. 11/ 12. 1. Pet. 4. vss. 1/ 2. 44 Gr. periousion, met welck woort de Grieksche Oversetters des Ouden Testaments het Hebr. woort Segullah, Exod. 19. 5. verklaren: ende beteeckent eygentlick het gene dat als wat bysonders/ uytnemende/ ende kostelick wechgeleght wordt om te bewaren. 45 N. door sijnen Geest/ waer door/ als door reyn water/ de geloovige van de vuylicheden der sonden gereynight/ ende sy tot een volck Godts afgesondert worden. Siet Ezech. 36. 25/ 26. l Ephes. 2. 10. 46 Gr. bevel, autoriteyt. siet van dit woort Rom. 16. 26. 1. Cor. 7. 6/ 25. 2. Cor. 8. 8. dat is/ toont in het leeren dat ghy spreeckt als een Gesante Godts/ wiens bevelen ghy met ernst moet voordragen. m 1. Timoth. 4. 12.

Het iij. Capittel.

1 Hy vermaent Titum sijne toehoorders te willen inscherpen / datse den Overheden gehoorsaem zijn. 2 Niet lasteren en twisten / maer tegen alle menschen sachtmoedigheyt gebruycken. 3 tot dien eynde voorstellende den verdorvenen staet/ daer in sy voor hare bekeeringe geweest zijn. 4 ende op wat maniere/ en tot wat eynde sy daer uyt door Christum verlost zijn. 8 Dat hy de selve ernstelick vermane goede wercken voor te staen. 9 Dat hy alle dwase vragen en twistingen verwerpe. 10 ende de ketterschen menschen vermijde. 12 Belast hem tot hem te komen te Nicopolis. 13 Zenam te geleyden ende versorgen. 14 Dat de geloovige gheleert worden goede wercken voor te staen. 15 ende besluyt den brief met gewoonlicke groetenissen.

1 a 1 VErmaent 2 haer dat sy 3 den Overheden ende Machten onderdanich zijn/ datse [haer] gehoorsaem zijn/ datse 4 tot alle goedt werck bereydt zijn:

2 Dat'se niemant en lasteren/ 5 geen vechters en zijn/ [maer] b bescheyden zijn/ c alle sachtmoedicheydt bewijsende tegen alle menschen.

3 d Want oock wy waren 6 eertijts onwijs/ ongehoorsaem/ dwalende/ menigerley begeerlickheden ende wellusten dienende/ in boosheyt ende nijdicheyt levende/ hatelijck zijnde/ [ende] malkanderen hatende:

4 Maer wanneer 7 de goedertierenheyt Godts onses Salichmakers/ en [sijne] liefde tot de menschen/ 8 verschenen is/

5 e Heeft hy ons salich gemaeckt/ f niet 9 uyt de wercken 10 der rechtveerdicheyt 11 die wy gedaen hadden/ g maer na sijne barmherticheyt/ 12 door het badt der wedergeboorte/ ende vernieuwinge des heyligen Geests:

6 h 13 Den welcken hy over ons rijckelick heeft 14 uytgegoten door Jesum Christum onsen Salichmaker:

7 Op dat wy 15 gerechtveerdight zijnde door sijne genade/ erfgenamen souden worden 16 na de hope des eeuwigen levens.

8 Dit is 17 een getrouw woort/ ende dese dingen wil ick dat ghy 18 ernstelick bevestight/ op dat de gene die aen Godt gelooven/ sorge dragen 19 om goede wercken voor te staen: dese dingen zijn't die goedt ende 20 nuttigh zijn den menschen.

9 i Maer wederstaet de dwase vragen ende geslacht-rekeningen/ ende twistingen/ ende strijdingen over de Wet: want sy zijn onnut ende ydel.

10 k Eenen 21 ketterschen mensche 22 verwerpt 23 nae de eerste ende tweede vermaninge:

11 Wetende dat de sodanighe 24 verkeert is/ ende 25 sondight/ 26 zijnde by hem selven veroordeelt.

12 Als ick Arteman tot u sal senden/ ofte l Tychicum/ soo beneerstight u tot my te komen 27 te Nicopolis: want 28 aldaer hebbe ick 29 voorghenomen te overwinteren.

13 Zenam 30 den Wetgeleerden/ ende m Apollo/ geleydt 31 sorchvuldelick/ op dat haer 32 niets en ontbreke.

14 Ende dat oock 33 de onse leeren 34 goede wercken voor te staen 35 tot noodigh gebruyck/ op dat sy niet 36 onvruchtbaer en zijn.

15 Die met my zijn groeten u alle. Groet'se die ons lief hebben 37 in't geloove. De genade zy met 38 u allen. Amen.

De Sendt-brief aen Titum/ den eersten verkoren * opsiender van de Gemeynte der Cretensen/ is geschreven † van Nicopolis in Macedonien.

a Rom. 13. 1. etc. 1. Petr. 2. 13.
1 *Gr.* brenght haer in gedachtenisse.
2 N. de Cretensen uwe toehoorders.
3 N. hoedanigh die oock zijn/ niet alleen den geloovige/ maer oock den ongeloovigen/ ghelijck sy doe meest alle noch waren.
4 N. soo dat haer van den Overheden belast wort/ ende tegen Godts woordt niet en strijdt/ als oock in het gemeyn/ gelijck de volgende vermaningen medebrengen.
5 N. met woorden/ ofte oock andersins.
b Philip. 4. 5.
c 2. Tim. 2. 24, 25.
d 1. Cor. 6. 11. Ephes. 2. 1. Coloss. 3. 7. 1. Petr. 4. 3.
6 N. voor onse bekeeringhe tot Christum, in geestelicke saken de salicheyt aengaende. Siet 1. Cor. 2. vs. 14. Ephes. 4. vss. 17/18.
7 N. die de eerste oorsake is van onse salicheyt/ waer door Godt bewoghen is om de selve ons mede te deelen. Siet Joa. 3. 16. Rom. 5. 8. 1. Joan. 4. 9.
8 N. door de predicatie des Euangeliums: gelijck Tit. 2. 11.
e Ephes. 1. 4. 2. Tim. 1. 9.
f Rom. 3. 20, 28. ende 4. 2, 6. ende 9. 12. ende 11. 6. Galat. 2. 16. Ephes. 2. 9.
9 N. als oorsaken die de salicheydt souden verdienen ofte weerdich zijn.
10 *Gr.* die in rechtveerdicheyt zijn. V. die gedaen zijn na de Wet Godts/ welcke de regel is van alle rechtveerdicheyt: so dat hier klaerlick uytgesloten worden alle goede wercken/ gedaen niet alleen na de Wet der Ceremonien/ maer oock na de Wet der Zeden ofte der Tien-geboden.
11 N. niet alleen voor onse bekeeringe ende rechtveerdichmakinge/ als of wy ons door de selve daer toe souden bereydt hebben: maer oock die nae de bekeeringe zijn gedaen/ alsoo tegen dese wercken niet gestelt en worden de wercken nae de bekeeringe/ maer de barmherticheyt Godts/ die alle wercken uytsluyt. Rom. 9. 16. ende 11. 6.
g Actor. 15. 11. Ephes. 2. 4.
12 V. door de weder-geboorte ende vernieuwinge des H. Geests/ die als een water-badt is/ waer door de vuylicheden onser sonden gewasschen ende gereynight worden. Ezech. 36. 25/26/27. waer van het water-badt des Doops een teecken ende zegel is. Siet diergelijcke wijse van spreken/ Rom. 4. 11.
h Ezech. 36. 25.
13 N. H. Geest.
14 V. overvloedelick mede gedeelt. Hy blijft by de gelijckenisse van het water. Siet diergelijck Jes. 44. 3. Ezech. 36. 25. ende 39. 29. Joel 2. 28. Zach. 12. 10. Act. 2. 17. ende 10. 45.
15 V. vry gesproken in het oordeel Godts/ door toerekeninge der gerechticheyt Christi, ende vergevinge der sonden.
16 V. des eeuwigen levens/ het welck de geloovige hopen: gelijck cap. 1. 2.

17 Siet 1. Timot. 1. 15. ende 2. Tim. 2. 11.
18 V. met vaste ende bondige redenen uyt de Schriftuere den toehoorderen inscherpet/ datse sulcks vastelick gelooven/ ende neerstelick betrachten.
19 V. om haer daer in voornamelick te oeffenen/ ende met goede exemplen voor te gaen.
20 N. alsoo Godt de selve uyt genade sal vergelden.
i 1. Timot. 1. 4. ende 4. 7. ende 6. 20. Tit. 1. 14.
k Matth. 18. 17. Rom. 16. 17. 2. Thess. 3. 6. 2. Tim. 3. 5. 2. Ioan. vs. 10.
21 V. die valsche leere hardtneckelick drijft ende voorstaet/ tot ontrustinge ende scheuringe der Gemeynte. Siet van dit woort/ Actor. 5. vs. 17. ende 15. 5. 1. Corinth. 11. 19.
22 Ofte/ mijdt, schuwet: dat is/ hebt met hem niet ghemeyns: Laet hem henen gaen/ sonder met hem meer te disputeren ende het heylige voor sulcke honden te werpen. Matth. 7. 6. Laet hem niet blijven in de uyterlicke ghemeynschap der Kercke.
23 N. aen hem gedaen door de Gemeynte tot afstant van sijne dwalingen/ ende scheur-makingen. Siet Matth. capit. 18. vs 17.
24 Namelick/ ghelijck een huys dat ten gronde toe afgebroken ende omgekeert is.
25 Namel. moetwillighlick ende swaerlick.
26 V. in sijn eygen gemoet overtuyght/ dat hy hem tegen de waerheydt stelt.
l Actor. 20. 4. Ephes. 6. 21. 2. Timoth. 4. 12.
27 Daer zijn verscheydene steden geweest van desen naem/ waerom sommige meynen/ dat hier verstaen wordt Nicopolis in Thracien gelegen niet verre van Philippis: andere Nicopolis in Epiro/ ghebouwt van Augusto ter gedachtenisse van de victorie die hy daer ter zee gehadt heeft over Antonium/ nu genaemt Prevesa.
28 Soo schijnt van desen brief niet geschreven te zijn te Nicopolis/ gelijck het onderschrift meldet.
29 *Gr.* geoordeelt; dat is/ besloten.
30 Soo wierden genaemt die in de Wet Mosis ervaren waren/ ende de selve den volcke uytleyden. Siet Matth. 22. 35. Luc. 7. 30. ende 10. 25. ende 11. 45. ende 14. 3.
m Actor. 18. 24. 1. Corinth. 1. 12.
31 *Gr.* neerstelick.
32 Dat is/ geen reys-gelt/ ende andere nootdruft tot de reyse noodigh.
33 V. de Leeraers selve/ die van onse beroepinge ende orden zijn.
34 Dit kan verstaen worden ofte in het gemeyn van alle goede wercken/ ofte in het bysonder van de wercken der goeddadigheyt tegen de behoeftige/ gelijck de volgende woorden schijnen mede te brengen.
35 Ofte/ tot noodruft die noodigh is.
36 Namel. in het voortbrengen van de vruchten des geloofs ende der liefde.
37 V. met sulcken liefde/ als het Christen geloof vereyscht. Ofte/ om des gemeynen geloofs wille.
38 Namel. met alle geloovige die by u zijn.
* *Gr.* episcopon. Dat Titus een Euangelist is geweest/ van de Apostelen hier ende daer gesonden om het Euangelium te verbreyden/ wordt uyt de Schriftuere wel afgenomen/ maer niet dat hy ergens een Bisschop/ gelijckse hedendaeghs in het Pausdom ghenoemt worden/ soude geweest zijn.
† Siet hier van vs. 12. waer uyt oock blijckt dat dese onderschriften niet over al vast en gaen/ gelijck dickwils is aengeteeckent.

Eynde van den Sendt-brief PAULI *aen Titum.*

FINIS

De

De Sendt-brief des Apostels PAULI Aen PHILEMON.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

ONESIMUS een slave ofte dienstknecht van *Philemon*, (die een Leeraer inde Gemeynte van Colossen schijnt geweest te zijn, versen 1, 17, 23. ende *Coloss.* 1. 7. ende 4. 9, 12, 17.) was van sijnen heere wech-geloopen, ende hadde oock hem yet ontdragen: welcke van *Paulo* te Roomen in sijne banden tot de Christelicke religie bekeert zijnde, volgens de leere der selve, weder-keeren wilde tot sijnen heere, ende tot dien eynde versocht van *Paulo* eenen brief van voor-schrijvinge aen den selven, om te beter met hem te versoenen, ende in genade opgenomen te mogen worden. Tot desen eynde heeft dan d' Apostel desen Sendt-brief geschreven, waer in hy, nae het opschrift ende groete in de 3 eerste versen, met een bequame inleydinge, om de gunste van *Philemon* op te wecken, verhalende vers 4 sijne liefsde tot hem, 5 ende de deughden van *Philemon*, voornamelick sijne liefsde tot de geloovige, ende sijn geloove in CHRISTUM, 8 verklaert dat hy hem sulcx niet en wilde gebieden gelijck hy wel mochte, maer vriendlick van hem bidden. 10 Daer nae stelt hy dit sijn versoeck voor, betoonende dat het selve was eerlick, 11 hem dienstich, 12 ende oock eenighsins nootsaecklick. 15 Verontschuldight *Onesimi* misdaet van wech-loopen, also 't selve een gelegentheyt is geweest tot sijne bekeeringe, waer door hy nu oock een broeder was geworden. 18 ende stelt hem selven tot borge dat de schade hem soude voldaen worden. 20 Ende besluyt eyndelick, met seer beweeghlicke woorden, sijn versoeck. 22 daer by voegende dat hy hem een herberge wilde bereyden. 23 Groet hem van wegen eenige bysondere mede-arbeyders, 25 ende doet daer by oock sijne gewoonlicke groete.

1 PAULUS [a][1] een gevanghen Christi Jesu / ende [2] Timotheus de broeder / Philemoni den geliefden/ende [3] onsen mede-arbeyder/

2 Ende [4] Appie de geliefde / ende [b][5] Archippo onsen [6] mede-stryder / ende de Gemeynte [c] die tot [7] uwen huyse is:

3 [8] Genade zy u lieden ende vrede van Gode onsen Vader / ende den Heere Jesu Christo.

4 [d] Ick dancke mynen Godt / uwer altydt gedachtigh zynde in myne ghebeden:

5 Alsoo ick hoore uwe liefde / ende geloove/ welck ghy hebt aen [9] den Heere Jesum/ende tegen alle de [10] heylige:

6 Op dat [11] de gemeynschap uwes geloofs [12] crachtigh worde [13] in de bekentmakinge [14] alles goets/ 't welck in u lieden is [15] door Christum Jesum.

7 Want wy hebben groote [16] vreughde ende vertroostinge over uwe liefde / dat [17] de ingewanden der heyligen [18] verquickt zyn geworden door u/ [19] broeder.

8 Daerom hoewel ick groote vrymoedicheyt hebbe [20] in Christo om u te bevelen 'tgene betamelyck is:

9 So bidde ick [nochtans] liever [21] door de liefde/ daer ick sodanigh een ben/ te weten Paulus / een oudt man / ende nu oock [22] een gevangen Jesu Christi.

10 [e] Ick bidde u [dan] voor [23] mynen sone/ [f] den welcken ick in myne banden [24] hebbe geteelt [namelijck] Onesimus.

11 Die eertyts [25] u onnut was / maer nu u ende my [26] seer nuttigh: den welcken ick weder gesonden hebbe:

12 Doch ghy/neemt hem/dat is/ [27] myne ingewanden/ [weder] [28] aen:

13 Den welcken ick wel hadde willen by my behouden / op dat hy my [29] voor u dienen soude in de banden [30] des Euangeliums:

14 Maer ick en hebbe sonder u goetvinden niets willen doen / op dat [31] uwe goetdadicheyt niet en soude zyn als na [32] bedwangh/ maer na vrywillicheyt.

15 Want [33] veellicht is hy daerom [34] voor eenen cleynen tydt [35] [van u] gescheyden geweest / op dat ghy hem [36] eeuwigh soudet wederhebben:

16 [Nu] voortaen [37] niet als een dienstknecht / maer meer dan een dienst-knecht/ [namelijck] [38] een geliefde broeder / insonderheyt my / hoe veel meer dan u / beyde [39] inden vleesche/ ende inden [40] Heere?

17 Indien ghy my dan houdt voor [41] een

a Ephes. 3. 1. ende 4. 1.

1 N. te Roomen om Christi sake. Act. 28. vss. 16 / 20. Hy verhaelt hier terstont sijne banden om Philemonem te beter te bewegen dit versoeck niet te weygeren.

2 Dese voeght hy dickwils by hem in de opschriften van sijne Sendt-brieven. Siet 2. Corinth. 1. 1. Phil. 1. 1. Col. 1. 1. 1. Thes. 1. 1. 2. Thes. 1. 1. hier doet hy het oock/ op dat het voorbidden van twee te meerder kracht soude hebben.

3 N. ofte in het prediken des Euangeliums / ofte dat hy 't selve door alle goede diensten hielp bevorderen / gelijck in sulcken sin oock vrouwen soo ghenaemt worden. Rom. 16. vs 3.

4 Het is seer geloofslick dat dese geweest is de huysvrouwe van Philemon / die daer by gevoeght wort om dat haer de sake mede aenginck.

b Coloss. 4. 17.

5 Dese was een dienaer van de Gemeynte tot Colossen. Coloss. 4. 17. ende wordt hier by gevoeght/ op dat hy de versoeninge Onesimi soude helpen voorderen met sijne tegenwoordigheydt ende aensien.

6 Namel. in dien krijgh/ van welcken de Apostel spreeckt 1. Timoth. 1. 18. ende 2. Timoth. 2. 3.

c Rom. 16. 5. 1. Corinth. 16. 19. Coloss. 4. 15.

7 Dit wordt verstaen van het huys van Philemon/ aen wien dese brief voornamelick geschreven is.

8 Dit is de gewoonlicke groetenisse Pauli meest in alle sijne Sendt-brieven.

d 1. Thes. 1. 2. 2. Thes. 1. 3.

9 Dit moet gevoeght worden met het woordt geloove, gelijck de volgende woorden tot het woort liefde.

10 Dat is / geloovige / hier op der aerden noch zijnde / die door het bloedt ende den Geest Christi geheylight zijn.

11 D. uw' geloove / het welck ghy met ons gemeyn hebt. Ofte / de mede-deelinge van de vruchten uwes geloofs / voornamelick uwe goetdadigheydt die uyt het geloove spruyt. Siet Hebr. 13. 16.

12 Dat is/ krachtelick sich betoone door de krachtige werckinge des selven. Siet ghelijcke plaetse, 1. Corinth. 16. 9.

13 *Gr.* erkentenisse. dat is / op dat allen daer door bekent gemaeckt worde alle dat goet.

14 D. aller Christelicke deughden.

15 *Gr.* eis. D. is/ in Christum Iesum. eis voor dia. D. is/ door / ghelijck 1. Corinth. 10. 2. Want wy hebben niet goets van door de weldaet Christi ende sijnes Geests. Joan. 15. 5. Ofte/ tegen Christum betoont. Want al het goet dat wy aen de heylige betoonen/ rekent Christus als of het hem gedaen ware/ Matth. 25. 35 / &c.

16 *Gr.* charan. dat is/ vreughde. Waer voor andere lesen charin. dat is / aengenaemheydt.

17 Dat is / de herten. *Hebr.* Siet 2. Corinth. 6. 12. ende 7. 15. ende hier vs. 12 / 20. 1. Joan. 3. 17.

18 *Gr.* tot ruste zijn gebracht. Namel. door uwe weldadigheydt aen haer betoont.

19 Dit vriendelick woordt doet hy daer by / om daer mede uyt te drucken de grootheydt van sijne genegentheydt tot hem.

20 D. van weghen mijn Apostel-ampt/ daer in my de Heere Christus gestelt heeft/ ende het welck Christus met sulcke autoriteyt voorsien heeft.

21 Ofte/om der liefde wille. Dit can verstaen worden ofte van de liefde Philemonis tot Paulum/ ofte Pauli tot hem/ 't welck het waerschijnlickste is. want dese liefde wordt gestelt tegen de autoriteyt.

22 Siet v. 1.

e Colos. 4. 9.

23 *Gr.* mijn kindt. Siet 1. Timoth. 1. vss. 2/18. 2. Timot. 1. 2. ende 2. 1.

f 1. Corinth. 4. 15. Galat. 4. 19.

24 Ofte/gewonnen, gegenereert. dat is / door het Euangelium hebbe bekeert.

25 Namelick / door sijne ontrouwicheyt/ als hy van u wech liep / ende u yet ontdroegh.

26 Het schijnt dat den Apostel siet op sijne name Onesimus, waer van siet v. 10. welcken hy wel te voren niet en hadde betracht / maer dat nu doet.

27 D. dien ick van herten lief hebbe: Ofte/ die my so lief is als mijn eygen herte.

28 Namel. in genade / ende in uwen dienst.

29 D. in uwe plaetse: als die sijnen dienst houden soude osse van u selve gedaen ware.

30 Dat is / die ick om des Euangeliums wille lijde.

31 *Gr.* uw goet. *Hebr.*

32 *Gr.* noodtsakelickheydt.

33 Dit woordt en stelt hier niet eenige twyffelachtigheydt / maer versacht het gene geseght wordt.

34 *Gr.* voor een uyre. ofte / korte wijle.

35 Alsoo versacht Paulus Onesimi misdaet van wech-loopen/ om hem te beter met sijnen heere te versoenen.

36 D. alle sijn leven lanck. *Hebr.* Want dewijle hy nu een vroom Christen geworden was/ so en soude hy niet eens dencken om wederom wech te loopen / ofte sijnen heere ontrouw te zijn. Het schijnt dat hy eenighsins siet op de Wetten van eeuwige slavernye/ Exod. 21. 6. Deuter. 15. 17.

37 D. niet alleen als een dienstknecht. Want hy en versoeckt hier geen vrylatinge, maer alleen versoeninge.

38 Dat is / als een Christen / die de Christenen behooren lief te hebben / ende die my lief is.

39 D. die aengaende sijnen uyterlicken ende vleeschlicken staet onder u staet/ ende u veel dienst sal doen in de dingen die de uyterlicke saken deses levens inden vleesche aengaen.

40 Namel. die nu oock in den Heere Christum ghelooft.

41 Ofte / mede-genoot. Namel. in het geloove ende oock in den dienst des woorts.

metgesel/ so neemt hem aen [42] gelijck als my.

18 Ende indien hy u [43] yet verongelijckt heeft/ ofte schuldigh is/ [44] rekent dat my toe.

19 [45] Ick Paulus hebbe het geschreven met dese mijne handt/ ick sal het betalen: op dat ick u niet en segge/ dat ghy oock [46] u selven my daer toe schuldich zijt.

20 [47] Ja/ broeder/ laet my [48] uwer [hier in] [49] genieten [50] in den Heere: [51] verquickt [52] mijne ingewanden in den Heere.

21 Ick hebbe aen u geschreven/ vertrouwende [53] op uwe gehoorsaemheyt/ ende ick weet dat ghy doen sult oock boven 'tgene ick segge.

22 [54] Ende bereydt my oock te gelijcke [g] een herberge: [h] want ick hope dat ick [55] door uwe gebeden u lieden [56] sal geschoncken worden.

23 U groeten/ [i] Epaphras mijn medegevangen in Christo Jesu/

24 [k] Marcus/ [l] Aristarchus/ [m] Demas/ [n] Lucas/ mijne mede-arbeyders.

25 De genade onses Heeren Jesu Christi zy [57] met uwen geest. Amen.

[De Sendt-brief] aen Philemon is geschreven van Roomen/ [ende gesonden] door den huys-knecht Onesimum.

42 D. gelijck als ghy soudt doen ontrent my selve.

43 Soo versoet hy de misdaet van ontdraginge ofte dieverye/ met een gemeyn ende sachter woordt/ gelijck oock vss. 11/ 15. Desgelijcks vertroost oock Joseph sijne broeders/ Gen. cap. 45. v. 5.

44 Nam. als of ick het u schuldigh ware. Hier sietmen wat eygentlick beteeckent het woordt toerekenen, dat by gelijckenisse van borgh-tochte ghebruyckt wort in de leere van de rechtveerdighmakinge des menschen voor Godt. Genes. 15.6. Rom. 4.3/ &c.

45 Dit is als een handt-schrift ofte obligatie/ in welcke hy belooft voor Onesimo te betalen de schade die hy sijnen Heere gedaen hadde/ op dat de versoeninghe daerom niet achter en blijve.

46 N. overmits ick door mijne predicatie ende onderwijsinge u tot Christum bekeert ende behouden hebbe: om welcke groote weldaet ghy niet alleen uwe goederen/ maer oock u selven my schuldigh zijt. Ende daerom en behoort ghy dese betalinge van my niet te begeeren.

47 Gr. Nai, welck woordeken gebruyckt wordt niet alleen om de waerheydt te bevestigen/ maer oock om te smeecken: gelijck oock het Hebreeusch woordeken ana ofte/ na, ende het woordeken Ey doch, ey lieve, in onse tale. Siet Matth. 15.27. Apocal. 22.20.

48 Dat is/ dese vrucht ofte weldaet van u.

49 Hy gebruyckt hier een Grieck woordt waer van Onesimus genaemt was/ welck is soo veel te seggen als profijtigh/ ofte een daer van men vrucht/ hulpe/ ofte vreughde geniet.

50 D. volgens het bevel ende den wille des Heeren: ofte/ in des Heeren name/ om des Heeren wille/ tot welcken hy nu bekeert is.

51 Siet van dese wijse van spreken v. 7.

52 Dit kan verstaen worden/ ofte van Paulo selve/ ofte van Onesimo/ gelijck vs. 12.

53 D. dat ghy nae my sult luysteren/ ende mijn versoeck plaetse geven.

54 Dit doet hy daer by op dat Philemon verstaende dat Paulus selve daer soude komen/ te minder dit hem soude weygeren.

g Hebr. 13. 2.
h Philip. 1. 25.

55 Die ghy voor mijne verlossinghe doet.

56 Dat is/ sal van Godt uyt genade verlost worden/ ende u lieden gelijck als uyt de doot wedergegeven worden. Siet diergelijcke wijse van spreken Actor. 27.24. Philip. 1.25.

i Coloss. 1.7. ende 4.12. k Actor. 12. vs. 12, 25. ende 15.37. Coloss. 4.10. 2. Timoth. 4.11. 1. Petr. 5.13. l Actor. 19.29. ende 20.4. ende 27.2. Col. 4.10. m Colos. 4.14. 2. Timoth. 4.10. n Colos. 4.14. 2. Timoth. 4.11.

57 D. met u lieder geest. Siet Galat. 6.18. 2. Timoth. 4.22.

Eynde van den Sendt-brief PAULI *aen Philemon.*

FINIS

De

De Sendt-brief des * Apostels PAULI Aen de ‡ HEBREEN.

* Hoe wel eenige van den schrijver deses briefs hebbē getwijfelt/ ende den selven/ ofte de oversettinge van diē uyt 't Hebreeusch Barnabæ, eenige andere Lucæ ofte Clementi hebben toe-geschreven/ nochtans hebben alle oude Griecksche schrijvers/ eñ oock verscheydene Latijnsche/ desen brief stantvastelick voor Pauli brief erkent/ gelijck oock meest alle de opschriften der Griecksche Testamenten desen tytel voordragen/ ende de Apostel Petrus/ 2. Petr. 3. 15. getuyght dat den Apostel Paulus aen de Joden/ daer hy aen schrijft/ oock na sijne wijsheyt geschreven hadde: 't welck van geenen anderen brief dan van desen met eenige waerschijnlickheyt en kan verstaen worden. Eñ schijnt oock uyt de vergelijckinge van Hebr. 13. vss. 19/23. met 2. Tim. 4. 16/17. dat hy desen brief van Roomen aen de Hebreen geschreven heeft/ wanneer hy na sijne eerste verantwoordinge voor den Keyser Nero de hope hadde ontfanghen van sijne los-latinge/ ende als dan meynde korts wederom nae Jerusalem te komen om met Timotheo haer te besoecken/ tot welck besoeck dese Sendt-brief eene voor-bereydinge schijnt te zijn.

‡ Also noemt d' Apostel de Joden/ om dat sy van Abraham die een Hebreer genaemt wort/ Gen. 14. 13. afkomstigh waren/ gelijck dese name oock geerne van haer wiert gehoort. Siet 2. Cor. 11. 22. ende Phil. 3. 5. waerom Paulus den selven haer oock hier geeft. Eñ meynen eenige dat daerom Paulus hier den name van Hebreen gebruyckt/ om dat hy voornamelick eñ ter eerster hant schrijft aen de Joden die te Jerusalem eñ daer rontom woonden/ die bysonderlick Hebreen worden genaemt/ om datse de Hebreeusche ofte Syrische tale noch gebruyckten/ gestelt tegen de gene die onder de Griecken woonden/ die also van malkandren worden onderscheyden Act. 6. 1. ende 22. 2. Welcke oock sommige meynen de oorsake te zijn/ dat hy sijnē naem in 't beginsel des briefs niet en heeft uytgedruckt/ gelijck hy in andere plach te doen/ op dat eenige Joden haer aen 't beginsel des briefs niet en souden stooten/ ende also met een voor-oordeel ingenomen worden om dien niet behoorlick te overwegen/ overmits men haer wijsmaeckte/ dat Paulus een vyant van de Wet was/ gelijck te sien is Act. 21. vss. 20/21. Welcken naem hy nochtans evenwel in het eynde des briefs genoech aenwijst/ wanneer hy van sijne gevangenisse/ ende van Timotheo/ ende de broeders van Italien/ die hem in sijne gevangenisse te Roomen dagelicks quamen besoecken/ gewach maeckt.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

DESE Sendt-brief is een seer treffelick schrift des Nieuwen Testaments, waer in de uytnementheydt
van den persoon ende van de ampten IESU CHRISTI onses Salighmakers met een ordre den
Apostel *Paulo* in meest alle sijne brieven gebruyckelick, ende met eenen seer Goddelicken stijl wort be-
schreven, tot aen 't 19 vers van 't 10 Capit. Van waer voort tot het eynde des briefs verscheyden ver-
maningen worden voor-gestelt, dienende tot versterckinge in 't geloove, ende inden Christelicken wan-
del. VVat den persoon CHRISTI aengaet, daer van handelt hy in de 2 eerste Capittelen. In
het 1 Capit. bewijst hy sijne waerachtige ende eeuwige Godtheydt, met eene verklaringe van sijne uyt-
nementheyt boven alle Engelen. In 't 2 Capit. bewijst hy sijne ware menschelicke natuere, die hy uyt
den zade *Abrahams* heeft aengenomen tot onser verlossinge. In 't 3 ende 4 Capit. spreeckt hy van sijn Prophetisch ampt,
ende verheft dat verre boven het ampt des Propheten *Mosis*, ende bewijst dat sijne leere weerdiger ende krachtiger is, ende
derhalven noch met meerder sorghvuldigheyt moet worden waergenomen. In 't 5 Cap. begint hy te spreken van CHRI-
STI beroepinge tot het Priesterlick ampt, ende na dat hy een tusschen-reden gebruyckt hadde van 't 11 vers af des 5 Cap.
tot aen het eynde des 6 Capit. dienende om haer tot aendacht ende sorghvuldigheyt in het vast-houden van dese leere te ver-
wecken, so komt hy in 't 7 Capit. ende verklaert de eygenschap van het Conincklick ende Priesterlick ampt CHRISTI,
door eene geduerige vergelijckinge van *Melchisedeck* ende sijne ampten, tot het eynde des Capit. In het 8 Capit. stelt hy
de voortreffelickheyt van het Priesterlick ampt CHRISTI voor oogen, door de vergelijckinge van het Oude Verbondt
met de voortreffelickheyt des Nieuwen Verbondts: ende eyndelinge van het begin des 9 Capit. tot het 19 vers van het
10 Capit. verklaert hy de eygenschappen ende uytnementheyt van het Priesterlick ampt CHRISTI door eene verge-
lijckinge met het ampt der Priesteren des Ouden Testaments, ende insonderheyt met het ampt des Hoogen-Priesters, so in
sijne andere bedieningen, als in sijnen jaerlickschen inganck in het heylige der heyligen: ende besluyt daer mede de hande-
linge van 't eerste deel des Sendt-briefs. In 't 19 vers van 't 10 Capit. komt hy tot het tweede deel des briefs, ende ver-
maent haer in 't gemeyn tot gehoorsaemheyt ende stantvastigheyt in dese voorgestelde leere, niet tegenstaende hare verdruc-
kingen, ende sijne banden. Daer nae handelt hy van het geloove ende de eygenschappen des geloofs door het geheel elf-
de Capit. ende vande eygenschappen der Christelicker hope ende lijdtsaemheyt in 't 12. Cap. ende van verscheydene plichten
der liefde tot het 20 vers van 't 13 Cap. ende van daer tot het eynde toe, besluyt hy den brief met een ernstigh gebedt tot
Godt voor haer, met eene korte vermaninge ende verhael van *Timothei* verlossinge, ende met de gewoonlicke groete.

Het Eerste Capittel.

1 Den Apostel betuyght/ dat Godt wel eertijdts door de Propheten tot den Vaderen heeft gesproken/ maer nu tot ons door sijnen Sone. 2 wiens Godtheydt/ Majesteyt/ ende Ampt hy kortelick beschrijft. 4 Bewijst daer nae uyt verscheyden plaetsen des Ouden Testaments/ dat des Soons heerlickheyt verre gaet boven de heerlickheyt der Engelen. 8 Dat hy eenen Godlicken ende eeuwigen throon heeft/ ende dat hy gesalft is boven alle sijne mede-genooten. 10 Bewijst voorder dat hemel ende aerde door hem is geschapen/ ende een eynde sal hebben/ maer dat hy noch begin en heeft noch eynde. 13 ende dat hy alleen sit ter rechter-hant sijns Vaders. 14 maer dat alle Engelen dienstbarige geesten zijn.

1 [1]

GODT [2] voortijts [3] veelmael/ ende [4] op velerley wijse/ tot de Vaderen gesproken hebbende door de Propheten/ heeft in [5] dese laetste dagen tot [6] ons gesproken [7] door den Sone:

2 Welcken hy [8] gestelt heeft [a] tot een erfgenaem van alles/ [b] door welcken hy oock [9] de werelt gemaeckt heeft.

3 [c] De welcke also hy is [10] het afschijnsel [sijner] heerlickheyt/ ende [11] het uytge-

1 N. de Vader/ gelijck blijckt uyt den name Sone, die in 't eynde des vs wordt uytgedruckt.
2 N. inde tijden des Ouden Testaments.
3 D. op menigerley stonden ende gelegentheden. *Gr.* in vele gedeelten.
4 N. door aenspraken/ droomen/ gesichten/ verschijningen. Siet Num. 12. 6.
5 Alsoo noemt de Apostel den tijdt des Nieuwen Testaments/ om datter onder 't selve geen veranderinge meer in het leeren en is te verwachten/ maer alles alsoo moet blijven/ sonder toe of afdoen/ gelijck 't van Christo is geleert eñ geordineert/ tot den laetsten dagh. Siet oock Joel 2. 28. Actor. 2. 17.
6 N. Apostelen ende andere Hebreen/ die het woort uyt sijnen mondt hebben gehoort/ ende van welcke het selve door de geheele werelt is verbreyt.
7 *Gr.* in den Sone: D. den eygenen ende eenigh-geboren Sone des Vaders/ in den vleesche geopenbaert. Joan. 1. 14. want anders sins waren oock de Propheten kinderen Godts/ ende zijn het oock alle geloovige. Joan. 1.
v. 12. 1. Joan. 3. 1. 8 Dit recht van Heere ende besitter van alles te zijn/ heeft
de Sone Godts niet alleen door dien hy alles heeft geschapen/ gelijck de volgende woor-
den mede-brengen/ maer is oock tot een erfgenaem van alles gestelt/ door dien hy van den
Vader van eeuwigheyt tot een Middelaer is uytverkoren. 1. Petr. 1. 20. ende van den sel-
ven inde werelt is ghebracht/ als hy hem de menschelicke natuere heeft laten aen-nemen/
Luc. 1. 32. ende 2. 11. Hebr. 1. 6. Ende eyndelick als hy hem het werck onser verlossin-
ge uyt-gericht hebbende/ tot sijne rechter-handt heeft verheven. Ephes. 1. vss. 21/22.
Phil. 2. vss. 9/10/11. a Matth. 21. 38. b Genes. 1. 3. Psal. 33. 6. Ioan. 1. 3.
Ephes. 3. 9. Coloss. 1. 16. 9 *Gr.* de eeuwen. gelijck Hebr. 11. 3. dat is/ de we-
relt/ met alles wat daer in is/ Joan. 1. 3. Colos. 1. 16. 'T welck den Apostel by het voor-
gaende voegt als de eerste reden/ waerom hem de Vader tot een erfgenaem ende een Heere
van alles heeft gestelt/ Nam. dewijle hy alles door hem heeft geschapen: waer op de ande-
re redenen in 't volgende vs volgen/ genomen van de heerlickheyt sijns persoons/ eñ even-
gelijckheyt met den Vader/ ende van de onderhoudinge aller dingen. c 2. Corint. 4. 4.
Phil. 2. 6. Coloss. 1. 15. 10 N. in den welcken de geheele heerlickheyt des Va-
ders/ dat is/ sijn Godtlick wesen ende Godtlicke eygenschappen volkomelick zijn/ ende
als in een uytgedruckt beeldt voor oogen gestelt worden. Het welck eenige verstaen van
Christo na sijne menschelicke natuere/ in de welcke hy door sijne leere/ wercken/ ende won-
derdaden/ de wijsheyt/ rechtveerdigheyt/ almachtigheyt/ ende grondeloose barmhertigheyt
Godts ons ten vollen heeft geopenbaert/ gelijck Joan. 1. 14/15. ende 14. 9/10/11. oock
wort aengewesen. Doch gemerckt dese tytelen hier den sone Godts worden gegeven als
een schepper ende onderhouder van alle dingen/ het welck hem nae sijne Godtlicke natue-
re alleen toekomt/ soo moeten dese twee tytelen verstaen worden van Christo voor so veel
hy de eeuwige Sone Godts is/ ende een licht van het eeuwigh licht/ eenes wesens ende
heerlickheyts met den Vader/ nochtans van de selfstandigheydt des Vaders onderschey-
den/ door welcken de Vader sijne werckingen uytvoert/ ende eygenschappen betoont: ge-
lijck de Sonne door haer licht de hare. 11 Ofte/ afdrucksel. Om dat de persoon
des Soons den persoon des Vaders volkomelick afbeeldt/ gelijck een afdruck het zegel,
waerom hy oock het beeldt des onsienlicken Godts wort genaemt/ Coloss. 1. 15.

dꝛuckte beeldt [12] ſijner ſelf-ſtandicheyt/ ende alle dingen [13] dꝛaeght [14] dooꝛ het woort ſijner cracht/ [15] na dat hy de reynichmakinge onſer ſonden dooꝛ hem ſelven te wege gebꝛacht heeft/ [16] is geſeten aen de rechter-[handt] der Majeſteyt in de hoogſte [hemelen]:

4 So veel treflijcker gewoꝛden dan de Engelen/ [17] als hy [d] uytnemender naem boven haer [18] ge-erft heeft.

5 Want tot wien van de Enghelen heeft hy oyt geſeght/ [e] [19] Ghy zijt mijn Sone/ [20] heden hebbe ick u [21] gegenereert? Ende wederom/ [f] [22] Jck ſal hem tot een Vader zijn/ ende hy ſal my tot een Sone zijn?

6 Ende als hy wederom den eerſt-gebozen [23] inbꝛenght inde werelt/ ſeght hy/ [g] Ende dat alle Engelen Godts hem aenbidden.

7 Ende [24] tot de Engelen ſeght hy wel/ [h] Die ſijn Engelen [25] maeckt geeſten/ ende ſijne Dienaers [26] een vlamme des vyers:

8 Maer [27] tot den Sone [ſeght hy], [i] Uwen [28] thꝛoon/ ô Godt/ is in alle eeuwicheyt: De ſcepter uwes Coninckrijcks is [29] een rechte ſcepter.

9 Ghy hebt rechtveerdicheyt lief gehadt/ ende ongerechticheyt gehaet: Daerom heeft u/ ô Godt/ [30] uw' Godt [31] geſalft [32] met olye der vꝛeughde boven uwe [33] mede-genooten.

10 [34] Ende/ [k] Ghy Heere/ hebt [35] in den beginne de aerde gegrondet/ ende de hemelen zijn wercken uwer handen:

11 [l] De ſelve ſullen vergaen/ maer [36] ghy blijft altijt: ende ſy ſullen alle als een cleedt verouden:

12 Ende als [37] een deck-cleedt ſult ghyſe in een rollen/ ende ſy ſullen [38] verandert woꝛden: maer ghy zijt de ſelve/ ende uwe jaren en ſullen niet ophouden.

13 Ende tot welcken der Engelen heeft hy oyt geſeght/ [m] [39] Sit aen mijne rechter-[handt], tot dat ick uwe vyanden ſal geſet hebben tot een voetbanck uwer voeten?

14 Zijnſe niet alle [40] gedienſtige geeſten/ die tot dienſt [41] uytgeſonden woꝛden om der gene wille die de ſalicheyt be-erven ſullen?

12 *Gr.* hypoſtaſeos. dat is/ ſelfſtandigheyts/ ofte perſoons/ waer dooꝛ de perſoon des Vaders woꝛdt verſtaen/ dooꝛ ſo veel hy van den Sone is onderſcheyden/ ende van hem ſelven ende in hem ſelve beſtaet/ ende als een ooꝛſpꝛonck is van den perſoon des Soons/ dooꝛ een eeuwige ende onuytſpꝛekelicke generatie. Siet Pꝛov. 8. v. 22/ &c. Mich. 5. 1. Joan. 1. 14/ 18.
13 D. onderſteunt/ ofte onderhoudt/ ofte doet beſtaen. Coloſſ. 1. 17.
14 Dat is/ dooꝛ ſijnen almachtigen wille ofte bevel. Pſal. 33. v. 9.
15 Dit is een nieuwe reden/ waerom de Sone Godts tot een erſgenaem ende Heere van alles is geſtelt/ Namel. om dat hy de reynichmakinge onſer ſonden heeft te wege gebꝛacht/ als hy nu het vleeſch heeft aengenomen/ ende hem ſelven dooꝛ den eeuwigen Geeſt ſijnen Vader als onſen eenigen Hooge-pꝛieſter onſtraffelick heeft opgeoffert/ ende daer over ter rechter-handt Godts/ als onſen eeuwigen Coninck/ is geſtelt: waer van in het vijfde ende volgende capit. bꝛeeder ſal woꝛden gehandelt.
16 Hier van ſiet de verklaringhen op Epheſ. 1. 20. 1. Coꝛ. 15. 25. ende elders.
17 *Gr.* verſchilliger, ofte/ verſcheydener name, dat is/ weerdiger/ ofte uytnemender. Siet hier nae capit. 8. 6. welcke naem is de naem van Sone, gelijck het volgende vs bewijſt.
d Philip. 2. 9.
18 Namel. nae ſijne Godtlicke natuere/ dooꝛ ſijne eeuwige ghebooꝛte van den Vader/ met welcke de menſchelicke natuere in eenigheydt des perſoons is vereenight. Want Chriſtus maer een Sone en is/ in welcken deſe twee naturen beſtaen.
e Pſal. 2. 7. Actor. 13. 33. Hebr. 5. 5.
19 Namel. eygen ende natuerlicke Sone: want anderſins zijn oock de Engelen kinderen Godts/ ten aenſien dat ſy van Godt ende nae ſijn evenbeelt zijn geſchapen/ ende tot kinderen aengenomen. Siet Job 1. 6. Pſal. 89. 7.
20 Dat is/ van eeuwigheyt/ welcke heden genaemt woꝛdt om dat in de eeuwigheyt noch begin en is noch eynde/ maer eene geduerigheydt die altijdt tegenwooꝛdigh is. Andere verſtaen het van den tijdt in welcke deſe eeuwige gebooꝛte in de werelt is geopenbaert.
21 Ofte/ geteelt, gewonnen, geboren. Namel. dooꝛ een eeuwighe/ boven natuerlicke/ ende onbegrijpelicke generatie. Want hy ſpꝛeeckt van ſulcke gebooꝛte/ op welcke wijſe geen Engelen noch menſchen en zijn gebozen/ maer alleen de Sone. Waerom hy oock de eenigh geboren van den Vader genoemt woꝛdt. Joan. 1. 18. ende de eygen Sone Godts. Rom. 8. v. 32. Deſe plaetſe woꝛt oock Actoꝛ. 13. 33. op ſijne opſtandinge uyt den dooden gepaſt/ om dat hy als dan krachtelick is bewezen de Sone Godts te zijn/ gelijck Paulus ſpꝛeeckt Rom. 1. 4.
f 2. Sam. 7. 14. 1. Paral. 22. 10.
22 Deſe woozden woꝛden wel van Salomon als een vooꝛbeeldt Chriſti, die den Tempel te Jeruſalem ſoude houwen/ uytgeſpꝛoken/ maer van Chriſto Ieſu, als de beteeckende ſake/ vooꝛnamelick verſtaen/ die den geeſtelicken Tempel/ dat is/ de Gemeynte Godts/ alleen heeft gebouwt/ ende een Heere daer van is/ gelijck den Apoſtel hier nae capit. 3. 4. 5. 6. betuyght/ ende die alleen een Coninckrijck ſonder eynde heeft/ als de Enghel verklaert. Luc. 1. vſſ. 32/ 33.
23 N. in den 97 Pſalm/ alwaer een beſchꝛijvinge is van de komſte des Heeren in de werelt/ om een nieuw Coninckrijck op te rechten: 't welck is vervult wanneer Chriſtus menſche is gewoꝛden/ ende onder ons heeft gewoont/ vol genade ende heerlickheyt. Joan. 1. 14. wanneer oock de menichte der hemelſcher heyꝛſcharen hem hebben aengebeden/ ende ſijnen name groot gemaeckt. Luc. 2. 13/ &c.
g Pſal. 97. 7.
24 Ofte/ van de Engelen, nae eene Hebꝛeeuſche wijſe van ſpꝛeken. Siet Geneſ. 20. 2. Jeſai. 41. 7.
h Pſal. 104. 4.
25 Dat is/ als geeſten/ ofte winden om hem ſnellick te gehooꝛſamen.
26 D. als een vlamme des vyers/ om als een vyer ende blickſem ſijne bevelen krachtelick uyt te voeren.
27 Ofte/ van den Sone, gelijck v. 7.
i Pſal. 45. 7.
28 Deſe woozden in den 45 Pſalm/ moeten noodtſakelick van Chriſto, de ware Bꝛuydegom ende Coninck ſijner Gemeynte/ verſtaen woꝛden. Want dat de Joden nu ſeggen datſe van Salomon moeten verſtaen woꝛden/ is ongerijmt/ overmits Salomon nergens Godt en woꝛdt genaemt/ noch ſijnen thꝛoon eeuwich en is ghweeſt/ maer alleen veertich jaren geduert heeft/ ende ſijnen ſcepter/ noch ſijner naekomelingen ſcepter en is niet altijdt geweeſt eenen ſcepter der gerechtigheydt/ dewijle daer vele gebꝛeken ende ongerechtigheden in ſijne ende ſijner nakomelingen regeringe zijn geweeſt/ gelijck de Boecken der Coningen betuygen. Ende en is niet waerſchijnlick dat het Houwelick Salomons met de dochter van Pharao geduerich in de Gemeynte Godts ſoude moeten gepꝛeſen ende geſongen woꝛden/ gelijck het op-ſchꝛift des Pſalms vs 1. mede bꝛenght. Het welck ſoo klaer is dat ſelve de Joodtſche Rabbinen bekennen dat deſe Pſalm van den Meſſias moet verſtaen woꝛden. Doch de autoꝛiteyt des Apoſtels is hier in genoech/ ende boven alle tegen-ſpꝛeken. Dooꝛ den thꝛoon woꝛdt de heerlickheydt/ ende dooꝛ den Scepter de kracht deſer regeringe verſtaen.
29 Dat is/ een Scepter des rechts/ ofte der rechtheydt/ dat is/ daer geen kromheydt noch onrecht plaetſe en heeft.
30 Siet de aenteeckeninge op Joan. 20. 17.
31 Namel. met den Heyligen Geeſt/ die hy in ſijne menſchelicke natuere ontfangen heeft ſonder mate. Joan. 3. 34.
32 Soo woꝛden de gaven des Heyligen Geeſts genoemt/ om dat ſy het herte der menſchen wacker ende verheught maken in Godt/ ende tot haer beroep veerdigh ende gewilligh. Actoꝛ. 10. 38.
33 Dat is/ uwe bꝛoederen/ ofte andere kinderen Godts/ waer van Chriſtus is de eerſtgebozen. Want alle de leden van het lichaem Chriſti, dat is/ van ſijne Gemeynte/ zijn eenes ſelven Geeſts met Chriſto deelachtigh/ alſoo nochtans dat de volheydt der gaven in Chriſto het hooft is/ maer in de andere leden/ nae de mate der gave Chriſti. Siet Joan. 1. 16. Epheſ. 4. 7.
34 Namel. tot/ ofte van den Sone ſeght hy: gelijck v 8. welcke woozden de Apoſtel hier getuyght/ dat van den Sone Godts geſeght zijn: gelijck oock het wit des Pſalms aenwijſt/ alſoo hy aldaer van de wederopꝛechtinge des Coninckrijcks Godts ſpꝛeeckt ende van de verbꝛeydinge des ſelfs onder de Heydenen/ het welck beyde dooꝛ Chriſtum is geſchiet. Pſal. 102. 14/ &c.
k Pſal. 102. 26.
35 Namel. der ſcheppinge van alle dingen: gelijck Geneſ. 1. 1. Joan. 1. 1.

l Ieſai. 51. 6. 2. Petr. 3. vſſ. 7. 10.
36 N. van eeuwicheyt tot eeuwicheyt/ ſonder veranderinge: gelijck oock van Chriſto ghetuyght woꝛdt. Apocal. 1. 8. ende 22. 13. ſiet oock Hebꝛ. 13. 8.
37 N. dat ergens om woꝛt geleght om yet te decken ende bewaren teghen regen/ wint/ ende hitte: het welck als het ghenoegh is gebꝛuyckt/ pleeght opgerolt/ ende aen een zijde geleght te woꝛden.
38 Siet 2. Pet. 3. 10.
m Pſal. 110. 1. Actor. 2. 34. 1. Corinth. 15. 25. Epheſ. 1. 20. Hebr. 10. 12.
39 Siet hier van v. 3. ende d'aenteeck. op 1. Coꝛ. 15. vſſ. 24/ 25.
40 Ofte/ bedienende, dat is/ die altijdt Gode ten dienſte zijn/ ofte om te dienen vooꝛ hem bereydt ſtaen. Siet Jeſai. 6. 2. Ezech. 10. 8. Dan. 7. 10. Zach. 1. 1. Apoc. 5. 1/ &c.
41 Namel. van Godt/ ende van Chriſto Ieſu ſelve. Apocal. 1. 1/ &c. Daer en woꝛdt dan hier niemant van de Engelen uytgenomen/ die ten dienſte der geloobige van Godt niet en woꝛden uytgeſonden/ gelijck ſommige meynen.

Het ij. Capittel.

1 Uyt de Leere vande vooꝛtreflickheyt des perſoons Chriſti, in 't vooꝛgaende Capit. vooꝛ-geſtelt/ treckt den Apoſtel hier een waerſchouwinge/ dat wy van ſorghvuldigh moeten zijn om op ſijn woozt wel acht te nemen. 5 Gaet daer na vooꝛt/ ende bewijſt eerſt de nedꝛigheyt en daer na de weerdicheyt der menſcheyt Chriſti met een plaetſe uyt den achtſten Pſalm. 8 ende paſt die op Chriſtum. 11 Bewijſt uyt noch andere plaetſen des Ouden Teſtaments/ dat hy eener ſelver natuere ende bewegingе met ons deelachtigh is. 16 ende niet met den Engelen. 17 ende dat tot dien eynde/ op dat hy een getrouw ende barmhertigh Hooge-Pꝛieſter vooꝛ ons ſoude zijn.

1 [1] DAerom moeten wy ons te meer houden aen het gene [van ons] gehooꝛt is/ op dat wy niet t'eeniger tijdt [2] dooꝛ en vloeyen.

2 Want indien [a] het woozt [3] dooꝛ de Engelen geſpꝛoken vaſt is geweeſt/ ende [b] alle overtredinge ende ongehooꝛſaemheyt [4] rechtveerdige vergeldinge ontfangen heeft:

3 [c] Hoe ſullen wy [5] ontvlieden/ indien wy op [6] ſo grooten ſalicheyt geen acht en nemen? [d] de welcke [7] begonnen zijnde verкondight te woꝛden dooꝛ [8] den Heere/ aen ons [9] bevestight is gewoꝛden [10] van de gene die [hem] gehooꝛt hebben:

4 [e] Godt boven dien [11] mede getuygende dooꝛ teeckenen ende wonderen/ ende menigerley crachten/ ende bedeelingen des heyligen Geeſts/ na ſijnen wille.

5 [12] Want hy en heeft den Engelen niet onderwoꝛpen [13] de toecomende werelt/ van welcke wy ſpꝛeken.

6 Maer daer heeft [14] yemandt ergens

1 D. overmits wy nu bewezen hebben hoe vooꝛ-treflick de perſoon Chriſti is/ van wien wy ſpꝛeken.
2 Dit woozt by ſommige verſtaen van het woozdt/ 't welck wy gehooꝛt hebben/ ende moeten ſoꝛge dꝛagen dat het ſelve in ons niet dooꝛ en vloeyt/ gelijck in vergetelicke toehooꝛders pleeght te geſchieden. By andere woꝛdt het verſtaen van de perſoonen ſelve/ die geſeght woꝛden dooꝛ te vloeyen/ wanneer ſy als water/ dat dooꝛvloeyt/ vergaen ofte verlozen gaen. Siet 2. Sam. 14. 14. Pſal. 58. 8.
a Actor. 7. 53. Galat. 3. 19.
3 Waer dooꝛ verſtaen woꝛden alle de openbaringhen die Godt in het Oude Teſtament aen de Pꝛopheten dooꝛ de Engelen heeft gedaen: ende byſonderlick oock het geven der Wet/ die wel van Godt ſelve/ maer evenwel dooꝛ den dienſt der Engelen gegeven is/ gelijck Stephanus getuyght Act. 7. 53. ende Paulus Gal. 3. 19.
b Gen. 19. 17, 26. Deut. 27. 26.
4 *Gr.* rechtveerdige loon-vergeldinge. N. der ſtraffen/ die daerom over haer zijn gekomen. Siet eenige exempelen daer van 1. Coꝛ. 10. 5/ &c.
c Hebr. 12. 25.
5 N. de rechtveerdige vergeldinge der ſtraffen.
6 D. ſo klare ende krachtige leere/ die ons ter ſaligheyt roept. Waer dooꝛ het Euangelium verſtaen woꝛt 't welck een dienſt des Geeſts ende levens oock woꝛt genaemt/ daer de Wet een doodt-ſlaende letter is: waer van ſiet de verklaringe op 2. Coꝛ. 3. 6/ 7.
d Matth. 4. 17. Marc. 1. 14.
7 *Gr.* beginſel genomen hebbende geſproken te worden.
8 N. Ieſum Chriſtum, doe hy in de dagen ſijnes vleeſchs onder ons heeft gepꝛedickt als een dienaer der beſnijdeniſſe.
9 D. meer ende meer verſterckt.
10 Hier uyt willen ſommige beſluyten/ dat Paulus deſen bꝛief niet en ſoude hebben geſchꝛeven/ overmits hy niet dooꝛ menſchen/ maer van Chriſto ſelve het Euangelium gehooꝛt/ ende tot een Apoſtel is beroepen. 2. Coꝛinth. 12. 4/ &c. Galat. 1. 1. ende 2. 6. Doch dit is een ſeer ſwack argument/ dewijle de Apoſtelen dooꝛ een figuerlicke wijſe van ſpꝛeken/ haer ſelven dickmael in de vermaningen in ſluyten/ hoewelſe haer eygentlick niet aen en gaen/ gelijck in deſe dꝛie vooꝛgaende vſſen meermael geſchiet. Siet oock een merckelick exempel/ 1. Coꝛinth. 10. vſſ. 8/ 9. 1. Petr. 4. 3. Daer en-boven hoe wel Paulus de leere des Euangeliums van niemant en heeft geleert dan van Chriſto, nochtans ſo is hy daer in oock verſterckt dooꝛ Ananiam/ Act. 9. 17. ende dooꝛ onderlinge handelinge met de andere Apoſtelen/ gelijck de andere Apoſtelen oock dooꝛ de handelingen met hem: als hy ſelve in het bꝛeede getuyght/ Gal. 2. 2/ &c.
e Marc. 16. 20. Actor. 14. 3. ende 19. 11.
11 Namel. met de Apoſtelen ende Euangeliſten/ die ons het Euangelium hebben verkondight. Siet Marc. 16. vs 20.
12 Nae het eynde der tuſſchen gevoeghde vermaninghe komt de Apoſtel wederom tot verklaringe der leere. Want deſe woozden hangen aen het eynde des vooꝛgaenden capittels/ daer hy geſeght hadde dat Godt de Vader alles den voeten Chriſti hadde onderwoꝛpen/ ende gaet alſoo vooꝛt tot de verklaringhe van de nedꝛigheydt ende verhooginge der menſcheydt Chriſti.
13 Dat is/ van welcker toekomſte ofte ſtant de Pꝛopheten ſoo veel hebben geſpꝛoken/ ende daer David van ſpꝛeeckt in de aengetogene plaetſe. Pſal. 110. welcke werelt toekomende woꝛdt genaemt/ ten aenſien van Godts beloften in het Oude Teſtament/ ende van de opꝛechtinge aller dingen/ die dooꝛ het ſitten Chriſti ter rechter-handt ſijns Vaders/ dooꝛ de geheele werelt is begonnen/ ende ten uyterſten dage ſal voleyndight woꝛden.
14 Namel. die genoech bekent is/ te weten de Pꝛopheet David/ in den achtſten Pſalm.

f Psal. 8. 5.

betuyght/ seggende/ f 15 Wat is de mensche dat ghy syner 16 gedenckt? ofte des menschen Sone dat ghy hem besoeckt?

7 Ghy hebt hem 17 een weynigh minder gemaeckt dan de Engelen: met heerlickheyt ende eere hebt ghy hem gekroont/ ende ghy hebt hem gestelt over de wercken uwer handen.

8 g Alle dingen hebt ghy onder syne voeten onderworpen. Want daer in dat hy hem alle dingen heeft onderworpen/ en heeft hy 18 niets uytgelaten dat hem niet onderworpen en zy: 19 doch nu en sien wy noch niet dat hem alle dingen onderworpen zijn:

9 20 Maer wy sien Jesum h met heerlickheyt ende eere gekroont/ i die een weynigh minder dan de Engelen geworden was/ 21 van wegen het lijden des doodts: op dat hy door de genade Godts 22 voor allen de doodt 23 smaken soude.

10 Want het betaemde 24 hem/ om welcken alle dingen zijn/ ende door welcken alle dingen zijn/ dat hy vele 25 kinderen 26 tot de heerlickheyt leydende/ 27 den oversten-leydsman harer salicheyt door lijden soude 28 heyligen.

11 Want 29 ende hy die heylight/ ende sy die geheylight worden/ k zijn alle 30 uyt een: om welcke oorsake 31 hy hem 32 niet en schaemt haer broeders te noemen/

12 33 Seggende/ l Ick sal uwen naem mijnen broederen verkondigen/ in't midden der Gemeynte sal ick u lof-singen.

15 Dese plaetse/ Psal. 8. 5. meynen sommige dat hier maer door eenige toe-passinge der woorden des Propheten Davids op Christum wordt ghe-duydt/ hoe wel sy van David in eenen anderen sin souden gesproken zijn/ gelijck dat dickmael by vele schrijvers ghschiet/ ende daer van een exempel is Rom. 10. vss. 5/18. Want het gene van eene sake ofte persoon gesegt is/ kan oock wel met waerheyt van een ander by vergelijckinge geseght worden: veel meer dan kan sulcx door de ingevinghe des heyligen Geests geschieden. Doch also de Apostel dese plaetse als van Christo gesproken/ oock verhaelt 1. Cor. 15. vs 27. ende Ephes. 1. 22. ende uyt de selve aldaer/ ende oock alhier/ een bewijs neemt van het gene hy van Christo wil leeren/ so moetse van David tot dien eynde oock noodsakelick uyt gesproke zijn tot het welcke den Apostel die voortbrenght. Want al is't dat David daer ten eersten aensien schijnt te spreken van den mensche ende syne weerdigheydt in het gemeyn over andere schepselen/ nochtans dewijle de eerste mensche dese weerdicheyt door syne ongehoorsaemheydt terstont heeft verloren/ ende derhalven geen recht daer toe van natueren meer en heeft: waerom oock vele schepselen haer van syne gehoorsaemheydt hebben ontrocken/ ja vyandt van hem zijn geworden: so heeft de Propheet hooger gesien/ namelick op Christum, ende de wederoprechtinge des menschen in Christo, die een volkomen autoriteyt ende macht over alle schepselen groote ende kleyne ontfangen heeft/ selfs over de Engelen in den hemel/ ende alle de gedierten op aerden. Ephes. 1. vss. 20/21/22. Philip. 2. vss. 9/10. Waerom selfs de Engelen hem/ doe hy hier in den vleesche wandelde/ hebben gedient/ ende de visschen in de zee/ ende andere gedierten/ hem als een volkomen Heere/ zijn onderworpen geweest/ gelijck daer van exemplen doorgaens in den Euangelio voor-komen. Siet Matth. 8. 31. ende 21. 2. Luc. 5. 6. Joan. 21. 6. welcker weerdicheyt oock alle geloovige in Christo nu wederom deelachtich zijn geworde. 1. Cor. 3. 22. Ephes. 2. 6/ &c. 16 Dit woordt gedenckt, gelijck oock het volgende besoeckt, ofte aenme[rckt], siet soo op den staet der vernederinge Christi, waer uyt hy verhooght is: als op de[n ellen]digen staet des menschen/ daer in hy door de sonde is ghevallen/ waer in hem Go[dt met] syne ontfermende oogen als aengesien/ ende tot eenen beteren staet heeft genadelick [voor]genomen te brengen/ gelijck dese wijse van spreken sulcks alomme mede brengt. Siet Genes. 8. 1. ende 21. 1. Ezech. 16. 4/ &c. 17 Ofte/ een weynigh tijdts, gelijck oock v. 9. want dit woort beyde beteeckent. Ende wordt dit van den Apostel op de geloovighe ende voornamelick op Christum haer hooft gheduydt/ om dat sy hier wel een weynigh, ofte/ een weynigh tijdts minder zijn dan de Engelen/ gelijck oock Christus is geweest in sijnen nedrigen staet voor de oogen der menschen/ maer dat sy door Christum den Engelen sullen gelijck worden inde toekomende werelt. Matth. 22. 30. ende dat Christus het hooft der selve/ oock nae syne menscheyt/ verre boven alle Engelen nae syne hemelvaert is verheven/ gelijck de Schrift alomme getuyght. g Psal. 8. 7. Mat. 28. 18. 1. Cor. 15. 27. Ephes. 1. 22. 18 Selfs oock van niet de Engelen. 19 Met dese woorde bewijst den Apostel/ dat dese plaetse eerst ende voornamelick van Christo moet verstaen worden/ also in geen ander mensche der werelt dit tot noch toe in alles en is vervult. 20 T. wy weten ende gelooven uyt Godes woort/ ende ervaren't in de regeringe syner Gemeynte/ dat nu in Iesu Christo dit alles is vervult/ ende dat het derhalven oock in syne leden/ tot syner tijt/ na hare mate/ vervult sal worden/ gelijck in het volgende vs wordt uytgedruckt. h Actor. 2. 33. i Philip. 2. 7. 8. 21 T. om dat hy den doot moeste lijden/ ofte/ door het lijden des doots. Siet Luc. 24. 26. 22 N. syne leden/ ofte broederen/ die hy syner heerlickheyt soude deelachtigh maken: gelijck Joan. 10. 11. Rom. 8. 33/34/ &c. 23 T. lijden/ gelijck Christus selve sijn lijden by eenen drinckbeker vergelijckt/ Matth. 20. 22. ende 26. 39. Siet diergelijcke wijse van spreken Matth. 16. 28. Marc. 9. 1. Luc. 9. 27. Joan. 8. 52. 24 Namel. Godt den Vader/ gelijck Rom. 11. 36. 25 Gr. sonen, waer van Christus de eerstgeboren wordt genaemt/ wiens beeldt de andere moesten gelijckformich worden. Rom. 8. 29. 26 T. tot de gemeynschap der heerlickheyt syns Soons/ daer hy in het voorgaende vs van gesproken hadde. 27 T. autheur/ ofte oorsake/ ende voorganger/ gelijck hy hier nae cap. 5. 9. ende Actor. 3. 15. hem noemt. 28 Gr. teleiosai, het welck beteeckent eygentlick volmaken, somwijlen heyligen, ofte/ inwijen: welcke beteeckeningen op Christum hier konnen gepast worden. Hoe wel het woordt heyligen hier ghehouden is/ om dat Christus dit woordt alsoo van hem selven verklaert/ Joan. 17. 19. ende het volgende vs sulcks oock mede-brenght. Ende wordt door dit woort heyligen, alhier verstaen/ dat de Vader geordineert heeft dat Christus door syne gehoorsaemheyt tot den doodt des cruyces toe/ in syne heerlickheyt soude ingaen/ en ons met hem daer toe oock bequaem maken. 29 Dese regel is genomen uyt de wijse van heyligen in 't Oude Testament/ alwaer de Hooge-priester/ ende de andere die hy heylighde/ van een selve natuere ende oorspronck waren. Alwaer oock de eerstelinghen waren van een natuere ende oorspronck met de geheele masse/ die daer door geheylight wiert. Siet Rom. 11. 16. Hebr. 5. 1. k Actor. 17. 26. 30 Het Grieckx woordt Henos, dat is/ een masse, kan ofte een Vader, ofte/ een natuere, beteeckenen. Doch gemerckt de Engelen oock eenen gemeynen vader/ Namel. Godt/ hebben/ met de geloovige/ ende den Apostel hier wilt bewijsen/ dat Christus met syne geloovige een gemeynschap heeft/ die hy met de Engelen niet en heeft/ soo moet het woordt een alhier nootwendelick van de eenigheydt der natuere worden genomen/ gelijck de eerstelingen ende de geheele masse van een natuere waren. 31 Namel. de Sone Godts/ ofte de leydtsman harer salighevdt. 32 T. niet en verontweerdight. N. hoewel hy ongelijck veel weerdiger is dan sy zijn. 33 N. in den 22 Psalm/ welcke Psalm een geduerigh verhael is van de historye des lijdens Christi, gelijck die daerom altijdt voor het vroegh-offer/ volgens het op-schrift des Psalms/ tot een verklaringe van de beteeckende sake deser offerande/ wiert gesongen. Ende daerom worden by de Euangelisten/ wanneer sy handelen van het lijden Christi, meer plaetsen uyt desen Psalm verhaelt/ als uyt eenigh ander capittel des Ouden Testaments.
l Psal. 22. 23.

13 Ende wederom/ m 34 Ick sal mijn betrouwen op hem stellen. 35 Ende wederom/ n Siet daer/ ick ende de kinderen 36 die my Godt gegeven heeft.

14 Overmits dan 37 de kinderen 38 des vleeschs ende bloedts deelachtigh zijn/ o so is hy oock desgelijcks 39 der selver deelachtigh geworden/ p op dat hy door den doodt 40 te niete doen soude den genen die 41 't geweld des doots hadde/ dat is/ 42 de Duyvel:

15 Ende verlossen soude alle de gene 43 die met vreese des doodts door al [haer] leven q 44 der dienstbaerheyt onderworpen waren.

16 Want waerlick 45 hy en neemt de Engelen niet aen/ maer 46 hy neemt het zaedt Abrahams aen.

17 r Waerom hy 47 in alles den broederen moeste gelijck worden/ op dat hy een barmhertigh ende een getrouwe Hooge-Priester soude zijn in de dingen 48 die by Godt [te doen waren], om de sonden des volcks te versoenen.

18 s Want in't gene hy selve 49 versocht zijnde geleden heeft/ 50 can hy de gene die versocht worden/ te hulpe comen.

m Psal. 18. 3. 34 Met dese plaetse genomë uyt Psa. 18. 3. bewijst den Apostel/ dat Christus eenerley bewegingen des ghemoeds/ ende volgens dien eenerley natuere met de geloovige deelachtich is. 35 Dese plaetse is genomen uyt Iesai. 8. 18. alwaer Christus, de ware Emmanuel/ den Propheet aen spreeckt/ ende in sijn lijden vertroost met sijn ende aller kinderen Godts exempel/ die diergelijcke swaricheden altijdt onderworpen zijn geweest/ gelijck dat geheele capittel van het achtste vers voort een prophetie van Christo is. n Iesai. 8. 18. 36 N. uyt de werelt/ om my selven voor haer te heylige. Siet Joan. 17. 6. 37 N. daer Iesaias van spreeckt, dat is/ de ware geloovige/ die uyt Godt geboren en leden Christi zijn. 38 T. bestaen uyt vleesch ende bloedt; ofte/ der swacker menschelicker natuere deelachtigh zijn: gelijck 1. Corinth. 15. 50. o Ioan. 1. 14. Philip. 2. 7. 39 T. heeft de selve in eenigheydt syns persoons aengenomen/ gelijck hy hier nae spreeckt v. 16. ende Phil. 2. 7. p Iesai. 25. 8. Ose. 13. 14. 1. Cor. 15. 54. 2. Timoth. 1. 10. 40 T. syne macht ofte tyrannie over de kinderen Godts verbreken ende wechnemen. 41 Namel. door de sonde/ daer hy de menschen toe gebracht hadde/ ende onder de welcke hy die noch hielt: om welcke sonde de mensche den vervloeckten doodt was onderworpen. Siet Rom. 5. 12. ende 1. Corinth. 15. 56. 42 Namel. met alle syne Engelen/ gelijck Christus spreeckt Matth. 25. 41. Want onder desen Oversten worden alle/ die onder hem staen/ begrepen. 43 T. des eeuwigen ende vervloeckten doots/ welcke vreese alle sondige menschen nootwendelick bevanght/ tot dat sy van hare verlossinge versekert zijn. Siet Luc. 1. v. 74. q Rom. 8. 15. 44 Dat is/ der knechtelicke vreese/ ofte den geest der dienstbaerheyt/ gelijck hy spreeckt Rom. 8. 15. 45 T. de Schrift en seght nergens dat hy de Engelen soude aennemen/ maer wel het zaet Abrahams. Gen. 12. 3. ende 22. 18. gelijck oock sulcx in der daet in syne mensch-weerdinge is gebleecken. 46 T. de menschelicke natuere uyt den zade Abrahams. Want dat eenige het woort aennemen, door helpen verklaren/ is ongerijmt/ dewijle de goede Engelen geen hulpe van noode en hebben/ tot harer verlossinge/ alsoo sy niet en hebben gesondight. r Philip. 2. 7. Hebr. 4. 15. 47 N. uytgenomen de sonde/ gelijck den Apostel daer byvoeght Hebr. 4. 15. 48 Namel. om den mensche met Godt te versoenen. s Hebr. 4. vss. 15, 16. 49 Namel. in den staet syner nedrigheydt/ met allerley lijden ende verdriet. 50 N. te beter/ also hy deselve oock ervaren heeft/ ende daerom met meerder medelijden tegen haer ontsteken is.

Het iij. Capittel.

1 Den Apostel gaet voort tot de ampten Christi, insonderheyt sijn Prophetisch ende Priesterlick ampt/ tusschen beyden oock sprekende van sijn Coninckllick ampt: ende begint van sijn Prophetisch ampt/ leerende dat sy sijn woort moeten gehoorsaem zijn. 2 Vergelijckt Christum met Mose/ ende verklaert dat hy so veel grooter dan Moses is/ als de bouwer des huys meerder is dan het huys. 5 ende als de sone des huys meerder is als de dienaer. 7 Versterckt syne vermaninge met een gelijcke vermaninge Davids tot den Israeliten uyt den 95 Psalm. 12 ende waerschouwt de Hebreen/ dat sy hare herten oock niet en verharden. 14 maer in het geloove stantvastich blijven. 15 Leght de aengetogene plaetse des Psalms uyt/ ende past'se op de Hebreen. 17 ende waerschouwt de selve/ dat sy 't exempel harer ongehoorsaemheyt niet en volgen/ so sy der selver straffe niet en willen deelachtich zijn.

1 1 HIerom/ heylige broeders/ die 2 der hemelsche roepinge deelachtich zijt/ 3 aenmerckt den 4 Apostel ende a 5 Hoogen-priester 6 onser belijdenisse Christum Jesum:

2 Die getrouw is den genen 7 die hem gestelt heeft/ b gelijck oock Moses in geheel 8 syn huys was:

3 Want 9 dese is so veel meerder heerlickheyt weerdich geacht dan Moses/ als de gene die het huys 10 gebouwt heeft meerder eere heeft 11 als het huys.

4 Want een yeder huys wordt van yemandt ghebouwt: c maer 12 die dit al-

1 Namel. dewijle wy verstaen hebben/ dat Christus waerachtich Godt is/ ende eener natuere met ons deelachtich is geworden/ gelijck in de twee voorgaende cap. is bewesen. 2 T. die uyt den hemel is. Phil. 3. 14. ende ons tot hemelsche dinge vermaent. 2. Thessal. 2. vs 14. Ende alsoo onderscheyt hy de geloovige Joden van de ongeloovige ende hardneckige. 3 Namel. alsoo dat ghy hem gehoorsaem blijft. Het Gr. woort beteeckent een aenmerckinge met grooten aendacht. 4 Dat is/ gesante des Vaders/ om ons den raedt Godts van onse salicheydt te openbaren. Siet Joan. 20. 21. a Hebr. 4. 14. ende 6. 20. ende 8. 1. ende 9. 11. 5 Namel. om ons met Godt te versoenen: van welck ampt hy breeder sal handelen in het vijfde ende volgende capit. 6 Dat is/ der Euangelische leere/ daer van wy belijdenisse doen. 7 Gr. die hem gemaeckt heeft. Namel. tot een Apostel/ Propheet/ ende Hoogen-priester. Siet 1. Sam. 12. 6. Actor. 2. 36. b Num. 12. 7. 8 T. syne Gemeynte/ die het huys Godts genaemt wordt/ om dat hy in de selve door sijn woordt/ genade/ ende Geest woont. Siet Matth. 18. 20. 1. Timoth. 3. 15. 9 Namel. Christus, de Apostel ende Hooge-priester onser belijdenisse. 10 Ofte/ toegerust, toebereyt. 11 Namel. dat door hem gebouwt is. Namel. syne Gemeynte/ waer van Moses een lidtmaet is. c 1. Corinth. 5. 17. Ephes. 2. 10. 12 T. te wege gebracht heeft/ wat tot den welstant syner Gemeynte behoort.

les gebouwt heeft/ [13] is Godt.

5 Ende Moſes is wel getrouw geweeſt in geheel ſijn huys/ als een dienaer/ d [14] tot getuyginge der dingen die [daer na] geſprooken ſouden worden:

6 Maer Chriſtus [15] als de Sone over ſijn eygen huys: e wiens [16] huys wy zijn/ f indien wy maer [17] de vrymoedicheyt/ende [18] den roem der hope tot den eynde toe vaſt behouden.

7 Daerom gelijck [19] de heylige Geeſt seght/ g Heden indien ghy [20] ſijne ſtemme [21] hoort/

8 So en [22] verhardt uwe herten niet/ h gelijck [het geſchiet is] [23] in de verbitteringe/ [24] ten dage der verſoeckinge/ in de woeſtijne:

9 Alwaer my uwe Vaders [25] verſocht hebben: ſy hebben [26] my beproeft/ende hebben mijne wercken geſien veertigh jaren lanck.

10 Daerom was ick vertoornt over dat geſlachte/ ende ſprack/ Altijt [27] dwalen ſy met het herte/ ende ſy en hebben [28] mijne wegen [29] niet gekent.

11 i So hebbe ick dan geſworen in mijnen toorne/ [30] Indien ſy [31] in mijne ruſte ſullen ingaen.

12 Siet toe/ [32] broeders/ dat niet t'eeniger tijdt in yemandt van u en zy [33] een boos ongeloovigh herte/ om af te wijcken van den levenden Godt:

13 Maer vermaent [34] malkanderen alle dage/ [35] ſoo lange als het Heden genaemt wort: op dat niet yemant uyt u verhardt en worde door de verleydinghe der ſonde.

14 Want wy zijn [36] Chriſti deelachtigh geworden/ ſo wy anders het beginſel [37] deſes vaſten grondts tot den eynde toe vaſt behouden:

15 [38] Terwijle daer geſeght wort/ k Heden indien ghy ſijne ſtemme hoort/ ſo en verhardt uwe herten niet/ gelijck in de verbitteringe [geſchiet is].

13 Waer uyt van noodwendelick volgt dat Chriſtus oock deſe ware Godt is/ die dit alles heeft gebouwt/ gelijck hy in het derde vers hadde getuyght.
d Deut. 18. 15. 18.
14 Ofte/ tot getuygeniſſe. Dit ſeght den Apoſtel van de voorſeggingen ende ceremonien des Ouden Teſtaments/ die van Moſe ende de Propheten zijn voorgheſtelt/ ende daer nae door Chriſtum ende de Apoſtelen naerder ende breeder ſouden verklaert worden/ gelijck Moſes ſelve getuyght Deut. 18. vs 15.
15 D. als de eygene Sone ende erfgenaem/ want anders was oock Moſes een ſone Godts door den geloove.
e 1. Cor. 3. 16. ende 6. 19. 2. Corinth. 6. 16. 1. Petr. 2. 5.
16 D. Gemeynte/ ofte huyſgenooten: gelijck v. 2.
f Rom. 5. 2.
17 Dat is/ het geloove/ ofte vertrouwen op Chriſtum, waer door wy eenen vrymoedighen toeganck hebben tot Godt/ als tot onſen Vader. Siet hier nae cap. 10. 22. ende Rom. cap. 8. 15/ &c.
18 D. de hope waer door wy van Godts gunſte ende onſe toekomende heerlickheyt durven roemen. Rom. 5. vſſ. 2/ 3.
19 Namelick/ door den mont des Propheten Davids/ gelijck daer bygevoeght wordt Actor. cap. 1. vſ. 16. Siet oock 2. Sam. 23. 2. ende 2. Petr. 1. 21.
g Pſal. 95. 7. Hebr. 4. 7.
20 N. Godts/ ofte des Meſſie ſtemme/ daer door Godt oock tot haer ſoude ſpreken. Hebr. 1. 1.
21 Ofte/ ſult hooren. Waer mede de Propheet aenwijſt dat hy dit niet alleen en verſtaet van ſijne ſtemme die doe ſprack/ maer noch van een ander ſtemme/ N. des Meſſie, die daer nae noch tot haer ſoude ſpreken.
22 De menſchen worden geſeght hare herten te verherden/ wanneer ſy de ſtemme des Heeren niet ter herten en nemen/ ofte tot hare herten en laten ingaen/ om die te glooven en te gehoorſamen. Siet Zach. 7. 11/ &c.
h Exo. 17. 2.
23 D. inden tijt der verbitteringe/ wanneer de Iſraeliten Godt door hare wederſpannigheyt vertoornden ofte verbitterden/ het welck meermaels in de woeſtijne is geſchiet den tijt van veertigh jaren/ maer inſonderheyt Exod. 17. 7. Num. 20. 13.
24 D. ten tijde der verſoeckinge/ wanneer ſy my in de woeſtijne verſochten. Ende ſtelt haer de Apoſtel dit exempel voor/ om dat ſy altijt op hare voor-ouders roemden.
25 De menſche wordt gheſeght Godt te verſoecken/ wanneer hy Godts beloften ofte macht moetwillighlick in twijfel treckt/ ofte de ordinariſe middelen van Godts regeringe veracht/ ende extra-ordinariſe verſoeckt/ gelijck de Iſraeliten hier deden/ ende de Phariſeen Chriſtum verſoecken/ Matth. 16. 1.
26 Sommige nemen dit voor een verklaringe van het voorgaende woordt verſoecken, doch wordt van andere wel ſoo bequamelick in het goede genomen voor genoechſame proeve ofte ervarentheydt hebben van Godts macht ende goeden wille in het verloſſen van haer/ ende ſpijſen van haer/ alle dien voorgaenden tijt/ gelijck de volgende woorden deſen ſin oock mede-brengen.
27 Dat is/ keeren haer als dwalende menſchen van my af/ ende van de gehoorſaemheydt dieſe my ſchuldigh zijn.
28 D. mijne geboden die ick haer gegeven hebbe/ ende mijne weldaden die ick haer gedaen hebbe.
29 D. niet ter herten genomen: ofte/ in hare kenniſſe die niet geſocht te houden/ om die behoorlick te erkennen ende waer te nemen.
i Num. 14. 21. Deuter. 1. 34.
30 Een wijſe van eetſweeren by den Hebreen gebruyckelick, Siet Marc. 8. 12. dat is/ dat ſy niet en ſullen ingaen.
31 Soo wordt hier genaemt het landt Canaan/ om dat het geweeſt is een eynde van de dwalingen der Iſraeliten in de woeſtijne: ende wordt alhier met eenen voorgeſtelt als een voorbeelt van de toekomende ruſte na dit leven/ in het eeuwige leven/ gelijck Paulus in het volgende cap. naerder ſal verklaren.
32 Alſoo noemt hy hier de Hebreen/ die belijdeniſſe van Chriſto deden/ ende vermaent haer nu elck in het byſonder toe te ſien/ dat ſy den meerderen hoop der hartneckige Ioden niet en ſouden volgen/ gelijck vele van hare vaders in de woeſtijne gedaen hadden/ ende daer over uyt de ruſte des lants Canaan waren uytgeſloten.
33 Gr. een boos herte des ongeloofs. dat is/ dat onder den ſchijn van een Chriſten te zijn/ evenwel ongeloovigh is/ ende volgens dien lichtelick tot afwijckinge van ſijne belijdeniſſe te brengen. Siet Matth. 13. 20/ 21.
34 Namel. tot ſtantvaſtigheyt ende toenemen in het geloove. Het kan oock over-geſet worden vermaent u ſelven. doch de volgende woorden/ op dat niet yemant van u, ſchijnen de eerſte overſettinge te vereyſchen/ gelijck dit Grieck woordt heautous oock genomen wort Epheſ. 4. 32. Coloſſ. 3. 16. 1. Theſſ. 5. 13.
35 D. ſoo lange als de Heere u tijdt ende gelegentheydt daer toe geeft/ ende u daer toe roept/ welcke roepinge wy moeten waernemen. Want anderſins ſendt de Heere dickwils door ſijne rechtveerdigheydt eene kracht der dwalinghe over de menſchen/ die den Euangelio niet gehoorſaem en zijn/ tot een ſtraffe van hare ondanckbaerheydt. Siet 2. Theſſ. 2. vſſ. 11/ 12.
36 Ofte/ Chriſti mede-genooten. N. in ſijne hemelſche erve. Rom. 8. 17. 1. Petr. 1. vſſ. 3/ 4.
37 Gr. hypoſtaſeos, dat is/ ſelfſtendicheydts: alſoo noemt hy het geloove ende vaſt vertrouwen op Chriſtum, om dat het ſelve ons Godts beloften beveſtight ende in ons doet beſtaen. Diergelijcke beteeckeninge van dit woordt/ ſiet 2. Corinth. 9. 4. ende 11. 17. ende hier nae capit. 11. 1. hoe wel het ſelve woordt hier voren capit. 1. 3. in een ander beteeckeniſſe wordt genomen.
38 Ofte/ ſoo lange. Namel. oock tot u door den Geeſt Chriſti, ende ſijne Geſanten geſeght wordt/ gelijck het eertydts geſeght is door Moſem tot uwe Vaders.
k Hebr. 3. 7.

16 Want ſommige als ſy die gehoort hadden/ hebben [hem] verbittert/ [39] doch niet alle die uyt Egypten door Moſem uytgegaen zijn.

17 Over welcke nu is hy vertoornt geweeſt veertigh jaren? Was het niet over de gene [40] die geſondight hadden/ l welcker [41] lichamen gevallen zijn in de woeſtijne?

18 m Ende welcken heeft hy geſworen/ dat ſy in ſijne ruſte niet en ſouden ingaen/ anders dan den genen die ongehoorſaem geweeſt waren?

19 Ende wy ſien dat ſy niet en hebben connen ingaen [42] van wegen [hare] ongeloove.

39 N. gelijck Joſue/ Caleb/ vele Levitten ende andere: 't welck den Apoſtel daer bybvoeght/ om te toonen dat Godt altijt oock ſijn overblijfſel onder het volck heeft behouden/ ende derhalven onder haer oock behouden ſal/ niet tegenſtaende de verhardinge van vele.
40 D. tegen Godt gemurmureert hadden/ ende van hem afvallig geworden waren.
l Num. 14. 36. Pſal. 106. 26. 1. Corinth. 10. 10. Iud. vers 5.
41 Gr. leden. Niet dat alle die in de woeſtijne geſtorven zijn/ noodſakelick uyt den hemel oock zijn geſloten: want oock Aaron ende Moſes zijn aldaer geſtorven: Maer die ſonder berouw ende beteringe/ nae dat ſy Godt verſocht hadden/ daer in zijn geſtorven/ waer van het uytſluyten uyt het beloofde landt maer een voorbeeldt en was.
m Deut. 1. 34.
42 D. om dat ſy niet en betrouwden op Godts beloften/ maer teghen hem murmureerden ſonder berouw.

Het iiij. Capittel.

1 Den Apoſtel gaet voort in de vermaninge tot de gehoorſaemheydt des Euangeliums/ ende waerſchouwt haer met het voorgaende exempel der Iſraeliten/ die om hare ongeloovigheyt tot de ruſte Godts niet en zijn in-gegaen. 4 Bewijſt dat de plaetſe in den 95 Pſalm niet verſtaen en kan worden van de ruſte des ſevenden daeghs. 6 noch van de ruſte in 't lant Canaan. 9 maer van een andere ruſte/ die door de voorgaende wiert beteeckent. 12 Verſterckt ſijne vermaninge met de beſchrijvinge der door-dringende kracht van Godts woort. 13 ende van Chriſti alweetenheyt. 14 ende overmits Chriſtus is de Sone Godts/ ende een groot ende getrouw Hooge-Prieſter. 16 ſo vermaent hy haer dat ſy met een vaſt betrouwen haren toevlucht tot hem ſouden nemen.

1 Laet ons dan [1] vreeſen/ dat niet t'eeniger tijt/ de belofte van in ſijne ruſte in te gaen [2] nagelaten zijnde/ yemant van u en ſchijne [3] achter gebleven te zijn.

2 Want oock ons is het Euangelium vercondight/ [4] gelijck als haer: maer het woort [5] der predikinge en dede haer geenen nut/ dewijle het met het geloove niet [6] gemengt en was in de gene die het gehoort hebben.

3 Want wy die gelooft hebben [7] gaen in de ruſte/ [8] gelijck hy geſeght heeft/ a So hebb' ick dan geſworen in mijnen toorn/ [9] Indien ſy ſullen ingaen in mijne ruſte: [10] hoewel [ſijne] wercken van de grontlegginge der werelt af [11] al volbracht waren.

4 Want hy heeft [12] ergens van den ſevenſten [dagh] aldus geſproken/ b Ende Godt heeft in den ſevenſten dagh [13] van alle ſijne wercken [14] geruſt.

5 Ende [15] in deſe [plaetſe] wederom/ Indien ſy in mijne ruſte ſullen ingaen.

6 Dewijle dan [16] blijft/ dat ſommige in de ſelve [ruſte] ingaen/ ende de gene dien het Euangelium [17] eerſt vercondight was/ niet ingegaen en zijn van wegen de ongehoorſaemheyt/

1 D. met ſorghvuldigheydt daer op letten. Siet Phil. 2. 12. 't welck met het vaſt vertrouwen op Chriſtum niet en ſtrijdt/ gelijck blijckt vs 16.
2 D. ons noch overgelaten zijnde. Andere nemen het woordt nalaten voor verlaten, ofte niet waernemen: doch de eerſte overſettinge comt met het volgende vs wel ſoo wel over een.
3 D. tot het eynde ofte perck/ dat hem voorgheſtelt is/ niet gekomen te zijn: een gelijckeniſſe ghenomen van de Iſraeliten in de woeſtyne/ die wel Egypte hadden verlaten/ om nae het landt Canaan te reyſen/ maer waren door hare ongheloovigheyt verhindert/ dat ſy tot daer toe niet en zijn gekomen. Ofte/ daer van verſteken te zijn/ dat men'ſe moet derven.
4 N. ten tijde Moſis en Davids/ daer hy te voren van hadde geſproken. Waer uyt blijckt dat de ſalicheydt in het Oude Teſtament niemant en is mede ghedeelt dan door de leere des Euangeliums. Siet oock Ioan. 8. 56. Actor. 15. 10/ 11. Hebr. 11. cap.
5 Gr. des gehoors. dat is/ der predikinge daer door het gehoor des woorts komt/ gelijck Ieſ. 53. 1. Rom. 10. 16.
6 D. gevoeght/ vergeſelſchapt/ gelijck dingen die men menght/ by malkanderen worden gevoeght.
7 N. daer David Pſal. 95. van ſpreeckt/ ende de Apoſtel hier na v. 19.
8 N. niet met klare woorden/ maer door een nootwendigh gevolgh. Want indien Godt ſweert dat de ongeloovige in Godts ruſte niet en ſullen ingaen/ ſo belooft hy daerentegen dat de geloovige daer ſullen ingaen.
a Pſal. 95. 11.
9 Siet hier voren cap. 3. 11.
10 Ofte/ daer nochtans: ende wilt de Apoſtel daer mede bewijſen dat elders in de Schriftuere wel wordt geſproken van tweederley ruſte/ N. des Sabbathsdaeghs/ ende des lants Canaan/ doch dat David in den 95 Pſalm van geen van deſe twee eygentlick en ſpreeckt/ maer van een andere ruſte/ die door deſe twee was beteeckent/ en den geloovigen noch open ſtont. De reden waer mede de Apoſtel dat bewijſt/ is om dat de ruſte Godts op den Sabbath na de ſcheppinge aller dingen ſo lange/ N. ontrent de drie duyſent jaren/ voorby was: ende dat de Iſraeliten al lange/ N. over de vierhondert jaren/ te voren door Ioſua in de ruſte des landts Canaan gebracht waren/ daer David hier ſpreeckt van een ruſte daer de geloovige noch dagelicks toe worden genoot/ gelijck hy uyt het woort heden bewijſt/ ende die derhalven voor haer noch wiert bewaert ende open gehouden/ gelijck hy in 't 9 vs beſluyt.
11 Gr. geworden, ofte/ geſchiet waren. Want in ſes dagen heeft Godt hemel ende aerde geſchapen/ ende ruſtede daer van op den ſevenden dagh.
12 Namel. Geneſ. 2. 2. Exod. 20. 11.
b Geneſ. 2. 2. Exod. 20. 11. ende 31. 17.
13 N. die hy voorgenomen hadde te ſcheppen. Want van het onderhouden aller dingen ende wederoprechten van het gene daer in vervalt/ en ruſt Godt nimmermeer. Pſal. 104. v. 13/ &c. Ioan. 5. 17. Actor. 17. 25/ &c.
14 D. opgehouden van nieuwe ſoorten van ſchepſelen voort te brengen. Want Godt en wordt niet vermoeyt/ noch afgearbeydt. Ieſai. 40. 28. daerom en heeft hy geen ſulcke ruſte daer tegen van noode.
15 Namel. den 95 Pſalm/ waer van in het voorgaende is geſproken.
16 Ofte/ overblijft. N. door een noodtwendigh gevolgh/ gelijck op het derde vs is aengeteeckent.
17 Namel. door Moſen/ in de woeſtijne/ gelijck op het tweede vs is aengeteeckent.

7 So bepaelt [18] hy wederom eenen sekeren dagh/ [namelijck] Heden/ [19] door David seggende so langen [20] tÿdt daer na (gelÿckerwÿs geseght is) [c] Heden indien ghy sÿne stemme hooret/ so en verhardet uwe herten niet.

8 Want indien [21] Jesus haer [22] inde ruste gebracht heeft/ soo en hadde hy daer nae niet gesproken van eenen anderen dagh.

9 Daer blÿft dan [23] een ruste over [24] voor het volck Godts.

10 [25] Want die ingegaen is in sÿne ruste/ die heeft selve oock van sÿne wercken gerust/ gelÿck Godt van de sÿne.

11 Laet ons dan ons beneerstigen om [26] in die ruste in te gaen: op dat niet yemandt [27] in dat selve exempel der [28] ongeloovicheyt en valle.

12 [29] Want het woort Godts is [30] levendigh ende crachtigh/ ende scherpsnÿdender [d] [31] dan eenigh twee-snÿdende sweert/ ende gaet door tot [32] de verdeelinge der ziele ende des geests/ ende [33] der tsamenvoeghselen/ ende des merchs/ ende is [34] een oordeeler der gedachten ende der overleggingen des herten.

13 [e] Ende daer en is geen schepsel onsichtbaer [35] voor hem: maer alle dingen zÿn naeckt ende [36] geopent/ voor de oogen des genen [37] met welcken wy te doen hebben.

14 [f] [38] Dewÿle wy dan eenen grooten Hoogen-priester hebben/ die [39] door de hemelen [40] doorgegaen is/ [namelijck] Jesum den Sone Godts/ so laet ons [41] dese belÿdenisse vast houden.

15 [g] Want wy en hebben geenen Hoogen-priester/ die niet en kan medelÿdẽ hebben met onse swackheden/ [h] maer die [42] in alle dingen/ [43] gelÿck als wy/ is versocht geweest/ [doch] [i] sonder sonde.

16 Laet ons dan met vrymoedicheyt toegaen [k] tot [44] den throon der genade/ op dat wy barmherticheyt mogen vercrÿgen/ ende genade vinden [45] om geholpen te worden [46] ter bequamer tÿdt.

18 Namelick/ Godt de Heylige Geest/ ghelijck uyt-ghedruckt wort c.3.v.7.
19 Gr. in David. O. in de Psalmen Davids: ofte door David, gelijck dit woort in, oock ghenomen wort Rom. 9. 25.
20 N. dat de Israeliten uyt Egypten verlost/ ende in het landt Canaan gecomen zijn.
c Psal. 95. 7. Hebr. 3. 7.
21 O. Josua/ de sone Nun/ die de kinderen Israels in het landt Canaan ghebracht heeft. Siet Actor. 7. 45.
22 Ofte/ in de ruste gestelt. N. daer het opperste geluck des menschen in gelegen is/ ende die David aenwijst. Want hoewel het lant Canaan oock een rust-plaetse was voor de Israeliten/ so en was daer in haer opperste goet niet gelegen/ maer was alleen een schaduwe van dese uyterste ende geestelicke ruste/ ende moesten daerom oock neerstigheyt doẽ om door het geloove daer toe te komen.
23 Gr. Sabbatismos. O. een ruste. N. boven de ruste des lants Canaan/ ende des sevenden daeghs/ welcke is de geestelicke ende eeuwige ruste/ die hier door wordt beteeckent/ ende die hy in het volghende vs beschrijft.
24 O. voor de ware geloovige/ die de ware Israeliten/ ende kinderen der belofte zijn.
25 Door 't woordeken die, wort verstaẽ een yegelick der geloovige/ die geseght worden in te gaen in de ruste Godts/ wanneer sy hier rusten van de volbrenginghe der wercken des vleeschs/ ende hier naemaels ten vollen sullen rusten van allen haren arbeydt. Apocal. 14. 13. van welcke ruste de Sabbath alhier oock als een sacramenteel teecken ende figuere wordt aengemerckt.
26 Namel. door een stantvastigh geloove/ gelijck de volgende woorden mede-brengen.
27 O. een exempel van ongehoorsaemheydt en worde/ gelijck onse Vaders in de woestijne zijn geweest. Andere nemen het woort vallen, voor verlozen gaen.
28 Ofte/ ongeloovigheydt.
29 Sommige verstaen dit van Christo, die het woordt Godts genaemt wordt. Joan. 1. 1. Apocal. 19. 13. ende komt de geheele beschrijvinge/ die volght/ daer mede oock wel over een. Doch dewijle Paulus den persoon Christi in sijne andere schriften met desen name niet en noemt/ so kan 't hier door het woort des Euangeliums bequamelicker ghenomen worden/ welckers kracht oock elders wordt beschreven. Siet Rom. 1. 16. 2. Cor. 3. vss. 8/9. 1. Petr. 1. vss. 23/25.
30 Namel. door de werckinge des Heyligen Geests/ die dit leven ende kracht daer door in onse herten openbaert.
d Ies. 49. 2. Eccl. 12. 11. Ephes. 6. 17.
31 Gr. boven alle twee-snijdende sweert. Het Grieck woordt beteeckent eygentlick een sweert dat twee monden heeft/ ende van twee zijden vijt ofte snijt: gelijck uyt Christi mondt een scherp sweert oock wordt geseght te gaen/ Apoc. 19. 15. Siet oock Iesai. 11. 4. ende Ephes. 6. 17. Waer door by gelijckenisse te kennen gegeven wordt/ dat Godts woordt op d'eene zijde de herten verslaet door de overtuyginge der sonden ende straffen die de mensche heeft verdient/ ende aen de ander zijde de herten suyvert/ ende de quade begeerlickheden doodt/ om Christo voortaen te leven. Siet een exempel. Actor. 2. vss. 37/38.
32 Dat is/ tot de binnenste bewegingen van den wille ende het verstant des menschen. Siet oock 1. Thess. 5. 23.
33 O. van het gene aldaer meest verborgen schijnt te zijn in den mensche/ gelijck het mergh/ ende de t'samenvoeginge der leden zijn.
34 Godts woort wort geseght de gedachten ende overlegginge der herten te oordeelen ofte onderscheyden/ om dat de mensche door Godts woordt onderricht ende vermaent zijnde/ hem selven ontschuldight/ ofte beschuldight voor Godts oordeel/ ende hem selven daer over voor Godt vernedert/ ofte oock moet geeft om tot den throon sijner genade vrymoedelick te gaen. Siet 1. Corinth. 14. vss. 24/25.
e Psal. 33. 13.
35 Namel. Godt vs 12. met welcken wy te doen hebben: gelijck in het naevolgende vs wordt uytgedruckt. Alsoo klimt hy dan hier van het woordt Godts tot Godt selve/ die een kenner ende richter is van allen. Ende is een nieuwe reden/ waerom wy op sijn woordt wel moeten acht geven/ alsoo dit woordt sulcke kracht over onse zielen heeft/ van dien die alles weet ende richtet.
36 Het Grieck woordt beteeckent den neck, ofte/ den hals, openen, om te mogen sien de partyen ofte inwendighe leden/ die in de borst zijn: ghelijck de Priesters de dieren/ die geoffert wierden/ van den hals af eerst de borst plachten te openen/ om te sien of alle partyen daer in reyn ende gaef waren.
37 Ofte/ aen welcken wy moeten rekeninge doen. Ofte/ tot welcken wy spreken. Namelick in onse gebeden. Ofte/ van welcken wy het woort hebben, ofte spreken/ namelick in dese onse handelinge.
f Hebr. 3. 1. ende 6. 20. ende 8. 1. ende 9. 11.
38 Hier besluyt den Apostel de handelinge van het Prophetisch ampt Christi, ende gaet voort tot sijn Priesterlick ende Coninckl ick ampt/ gelijck hy hem terstont oock eenen throon toe-schrijft/ ende met Melchisedeck vergelijckt: ende noemt hem eenen grooten Hooge-priester/ om dat hy meerder is als alle de Hooge-priesters des Ouden Testaments/ die maer schaduwen van Christi Priester-ampt en zijn ghewees t/ gelijck in de vijf volgende capittelen breeder sal verklaert worden.
39 Namel. die sienlick zijn.
40 Namel. tot in den derden hemel/ die de throon Godts is/ ende de heerlicke woonstede der heylige Engelen ende geesten/ welcke door 't Heylige der Heyligen wiert beteeckent/ gelijck capit. 9. 24. verklaert wort. Siet oock 2. Corinth. 5. 8. ende 12, 2/4.
41 Dat is/ de leere van desen soo grooten Hoogen-priester door het ware geloove stantvastelick belijden/ niet tegenstaende alle swarigheden ende vervolgingen/ die ons daer door souden mogen overkomen.
g Hebr. 2. 18.
h Philip. 2. 7.
42 Namel. die de mensche niet alleen in dit leven van natueren onderworpen is/ maer oock selfs de swarigheden ende straffen/ die door de sonde daer by gekomen zijn: alleen de sonde selve uytgenomen/ die door gehoorsaemheyt/ heyligheyt/ ende rechtveerdigheydt moest te niete gedaen worden.

43 Gr. nae ghelijckheyt.
i Iesai. 53. 9. 2. Corinth. 5. 21. 1. Petr. 2. 22. 1. Ioan. 3. 5.
k Rom. 3. 25.
44 N. die Godt nu in Christo heeft opgerecht. Ende schijnt den Apostel hier te sien op den Genadenstoel/ die op de Arcke des Verbonts was/ waer door de Tafelen der Wet/ die de uyterste gehoorsaemheydt ofte straffe in het eerste Verbondt vereyschte/ wierden bedeckt: ghelijck Christus alsoo oock genaemt wordt Rom. 3. 25.
45 Gr. tot getijdige hulpe, Ofte/ tot hulpe ter bequamer tijdt.
46 N. wanneer ons sulcx tot onser salicheyt voordelick ofte noodich is.

Het v. Capittel.

1 D'Apostel het Prophetisch ampt Iesu Christi verklaert hebbende/ gaet voort in het verklaren van sijn Priester-ampt/ ende verhaelt de eygenschappen/ die in een Hooge-priester noodigh zijn. 4 gelijck die oock daer toe wettelick moet zijn beroepen. 5 Betuyght dat Christus van sijnen Vader/ nae de ordeninge van Melchisedeck/ daer toe beroepen is. 7 ende dat hy in de dagen sijnes vleeschs gebeden ende smeeckingen heeft geoffert. 9 ende alsoo een oorsake onser salighheyt/ ende een Hooge-priester is geworden. 11 Van welcke verborgentheyt van Melchisedeck/ alsoo hy breeder soude handelen/ so verweckt hy hare herten daer toe op. 12 overmits vele van haer noch onervaren waren/ ende meer/ gelijck de kinderen/ melck/ dan vaste spijse/ als volwassene/ van nooden hadden.

1 WAnt [1] alle Hooge-priester uyt de menschen genomen wort gestelt [2] voor de menschen in de saken die by Godt [te doen zijn], op dat hy offere [3] gaven ende slacht-offeren voor de sonden:

2 Die [4] behoorlick medelÿden can hebben met [5] de onwetende ende dwalende/ overmits hy oock selve [6] met swackheyt omvangen is.

3 Ende om de selve [swackheyt] wille [7] moet hy/ [a] gelÿck voor het volck/ alsoo oock [8] voor hem selven/ offeren voor de sonden.

4 [b] Ende niemandt en neemt [9] hem selven [10] die eere aen/ maer die van Godt geroepen wort/ [c] gelÿckerwÿs als Aaron.

5 Alsoo oock Christus en heeft hem selven niet verheerlickt om Hooge-priester te worden/ maer [11] die tot hem gesproken heeft/ [d] [12] Ghy zÿt mÿn Sone/ heden hebbe ick u gegenereert.

6 Gelÿck hy oock [13] in een ander [plaetse] seght/ [e] Ghy zÿt Priester in der eeuwicheyt [14] na de ordeninge Melchisedecks.

7 [f] Die [15] in de dagen sÿnes vleesches/ gebeden ende smeeckingen tot den genen die hem uyt den doodt conde verlossen [16] met

1 N. gelijck die zijn ghweest/ die uyt de nackomelinghen Aarons wettelicke Priesters zijn ghworden. Want Paulus heeft desen brief geschreven terwijle de Tempel noch stonde/ ende siet op de wijse van doen/ die doe noch genoech bekent was.
2 O. om der menschen wille/ tot haren voordeel ende dienst/ om de menschen met Godt te versoenen/ ofte eenige weldadẽ van Godt te verwerven.
3 Door dese eerste soorte worden verstaen/ de offeranden die uyt de vruchten ende andere dierghelijcke dingen wierden geoffert: door de tweede/ de offeranden van gedierten ofte beesten die aen den Altaer wierden gheslachtet/ ende alsoo geoffert.
4 Ofte/ matichlick, dat is/ in behoorlicke mate. 't Grieck woort metriopathein beteeckent eygentlick medelijden hebben met mate, ofte/ na mate. O. soo veel noodich is om den genen/ die het van doen heeft/ te hulpe te komen komen.
5 O. sondaren, een Hebr. wijse van spreken: ende wordt voor het eerste verstaen/ de sonde die uyt onwetenheydt ofte swackheydt des verstants geschiet: voor de tweede de sonde daer in de mensche valt door dien hy hem selven verleydt/ ofte toegeeft/ ende niet sonder sijnen wille tot de sonde voort-gaet/ hoewel daer dwalinge by is/ als het verstant door de begeerlickheyt verduystert wordt/ Jacob. 1. vss. 14/15. Tegen beyde heeft Godt offeranden der versoeninge verordineert. Siet Levit. cap. 4. ende 5. ende 6. maer voor de moetwillige sonde teghen den H. Geest niet. Siet Hebr. 10. vss. 26/27.
6 O. met sonde/ gelijck het volgende vers uytwijst: waer in Christus den anderen Hoogen-priesteren ongelijck is/ dewijle hy wel in alles gelijckelick versocht is/ doch sonder sonde. Siet Hebr. 4. 15. ende 7. 26/27.
a Levit. 9. 7. ende 16. 6. Hebr. 7. 26.
7 Gr. is hy schuldich.
8 Siet hier van Levit. 4. 3. ende 9. 7. ende 16. 6. wanneer hy eens des jaers in het heylige der heyligen ginck/ ende eerst voor sijn eygen sonden/ ende daer nae voor de sonden des volcx offerde/ ende wanneer hy selve eenige ergerlicke sonden begaen hadde.
b 2. Paral. 26. 16.
9 N. sonder voorgaende beroep.
10 N. om Hooge-priester te worden. Hy spreeckt van de gene die wettelicke Priesters waren.
c Exod. 28. 1. 1. Paral. 23. 13.
11 O. Godt sijn Vader. N. heeft hem hier toe verheerlickt.
d Psal. 2. 7. Act. 13. 33. Hebr. 1. 5.
12 Sommige meynen dat met dese woorden alleen beschreven wordt de persoon des Vaders/ die den Sone tot het Priester-ampt heeft verheerlickt. ende dat alleen in het volgende seste vs het bewijs daer van soude volgen. Andere verstaen dat in dit vijfde vers oock bewijs-redenen souden begrepen zijn/ dat hem de Vader tot eenen Hoogen-priester wettelick gestelt heeft: eerstelick in de woorden die aldaer in dẽ Psalm volgẽ/ begeert van my, &c. overmits dit het eygen werck is van een Priester voor het volck te bidden: als oock in het woordt mijn Sone, overmits de eerst-geborene sonen/ voor de instellinge des Levitischen Priesterdoms/ ordinaris het Priesterdom nae de doot der huysvaderen in de familien bediendẽ. Siet Gen. 25. 31. ende voornamelick in de woorden heden van my geboren: waer door hoe wel insonderheydt verstaen wordt de eeuwige geboorte des Soons van den Vader/ Hebr. 1. v. 5. soo worden die oock bequamelick van Paulo gepast op de openbaringe van deselve/ die in der tijdt geschiet is/ voornamelick door sijne opstandinghe uyt den dooden/ Act. 13. 33. welcke een klaer bewijs is/ dat hy van den Vader tot eenen Middelaer/ ende volgens oock tot eenen Hoogen-priester wettelick is gestelt geweest.
13 Namel. in den 110 Psalm/ welcke oock Christus selve op den Messiam duydet/ Matth. 22. vss. 44/45.
e Psal. 110. 4. Hebr. 7. 17.
14 Dat is/ nae de wijse ende gelijckenisse van Melchisedeck/ gelyck cap. 7. 15. verklaert wordt.
f Ioan. 17. 1. Matth. 26. 39. ende 27. vss. 46. 50.
15 O. wanneer hy onse swacke natuere aengenomen hadde/ ende daer in by ons wandelde ende leedt. want hoe wel hy onse natuere oock in den hemel draeght/ soo heeft hy nochtans de swackheden daer van afgeleght.
16 De Apostel siet hier wel op de geheele vernederinge Christi, maer voornamelick op den angst ende uyterste benautheyt Christi in den hof/ als hy bloedige druppelen heeft gesweet/ ende op sijn sterck roepen aen het cruyce/ wanneer hy riep/ Mijn Godt, mijn Godt, waerom hebt ghy my verlaten.

sterrcke

sterche roepinge ende tranen [17] geoffert hebbende/ ende verhoort zijnde [18] uyt de vreese/

8 [g] Hoewel hy de Sone was/ [nochtans] gehoorsaemheyt [19] geleert heeft uyt het gene hy heeft geleden:

9 Ende [20] geheyligt zijnde is hy allen [21] die hem gehoorsaem zijn een oorsake der eeuwige salicheyt geworden:

10 Ende is [22] van Godt genaemt een Hooge-priester na de ordeninge Melchisedecks.

11 [23] Van den welcken wy hebben vele [24] dingen/ ende swaer om verklaren/ te seggen: [25] dewijle ghy [26] traegh om te hooren geworden zijt.

12 [h] Want ghy/ daer ghy leeraers behoordet te zijn [27] van wegen den tijdt/ hebt wederom van noode datmen u leere welcke [28] de eerste beginselen zijn der woorden Godts: ende ghy zijt geworden [als] die [29] melck van noode hebben/ ende niet vaste [30] spijse.

13 Want een yegelick die der melck deelachtigh is/ die is [31] onervaren in het woort der gerechticheyt: want [32] hy is een kindt.

14 Maer [33] der volmaeckten is [34] de vaste spijse/ die [35] door de gewoonheyt [36] de sinnen geoeffent hebben/ tot onderscheydinge beyde des goets ende des quaets.

17 D. sijnen Vader voorgedragen/ ende sijn leven voor ons in handen sijns Vaders opgedragen hebbende.

18 Gr. Eulabeias. welck woordt dickmael vreese beteeckent/ gelijck te sien is Actor. 23. 10. ende is het selve dat Marcus capit. 14. 33. thambos ende ademonian, dat is/ verbaestheydt ende grooten anghst noemt/ welcke in Christi menschelicke natuere geweest is/ uyt het voorsien ende voorgevoelen van de helsche benauwtheden/ die Christus in sijne ziele voor ons aen het cruyce soude lijden/ nochtans sonder sonde/ ghemerckt hy in het gheloove altijdt vast is gebleven/ ende hem in allen desen den wille sijns Vaders volkomelick heeft onderworpen. Uyt welcke vreese, ofte/ verschrickinge hy hier wordt geseght verhoort geweest te zijn/ om dat hy door sijn gebedt gesterckt ende versekert was/ dat hy door de kracht sijner Godtlicker natuere alles soude overwinnen/ ende alsoo den Duyvel ende de doodt selve onder sijne voeten brengen. Andere setten het over van wegen der Godtvruchtigheyt, ofte/ om sijne Godtvruchtigheyt wille, gelijck dit woordt eulabeia oock beteeckent. Doch het Grieck woordeken apo, dat is/ van, ofte/ uyt, en kan dese verklaringe niet wel lijden. g Philip. 2. 6.
19 D. ervaren heeft/ wat het zy in sulcke benauwtheden hem selven den wille sijns Vaders in alles gehoorsamelick te onderwerpen. 20 Ofte/ volmaeckt geworden zijnde. Namel. in dese sijne gehoorsamheyt. Ofte/ opgeoffert zijnde. Namel. aen het cruys door den eeuwigen Geest/ gelijck de Apostel hier nae spreeckt capit. 9. 14. Ofte/ volkomelick ingewyet zijnde. Want alle dese beteeckenissen heeft dit Grieck woordt teleiotheis in sich. 21 D. die in hem gelooven/ ende volgens oock dit geloove met de andere deelen der gehoorsaemheydt vergeselschappen/ gelijck de Schrifture voorgaens oock het geloove de gehoorsaemheyt noemt/ als den grondt van alle ware gehoorsaemheydt. Siet Joan. 3. 36. 22 Ofte/ van Godt toegenaemt. Dat is/ van Godt gestelt ofte geordineert. want dien Godt den name geeft dien geeft hy oock de sake selve. 23 N. Melchisedeck. Ofte/ van welcke. N. sake. 24 Gr. reden. 25 In dese woorden geeft den Apostel reden van het gene hy geseght hadde/ dat de saken die hy voor hadde te schrijven swaer waren om verklaren. Namel. niet soo seer ten aensien van de sake selve/ als ten aensien van hare traecheydt: waerom hy haer hier mede tot opmerckinge verweckt. 26 Ofte/ trage in't gehoor, ofte/ van gehoor. h 1. Corinth. 3. vss. 1, 2, 3.
27 Ofte/ ten aensien van den tijdt. Namel. dat ghy in de leere Christi geoeffent zijt.
28 Gr. de elementen, ofte A. B. C. des beginsels, dat is/ de eerste gronden ende fondamenten der Christelicke leere/ welcke hy in het volgende capittel sal verhalen. Anders worden oock de Ceremonien des Ouden Testaments/ daer de Hebreen lichtelick toe vervielen/ ende altijdt in bleven hangen/ de eerste beginselen der wereldt/ ende swacke elementen ghenaemt. Galat. 4. 9. Coloss. 2. 8. om dat Godt daer door de selve als een A. B. C. tot de geestelicke leere der salighept hadde geleydet: van de welcke de Hebreen nu tot de saecke daer door beteeckent moesten voortgaen/ ende daer in meer ende meer toenemen. 29 De selve gelijckenisse gebruyckt den Apostel oock 1. Corinth. 3. 2. om haer te doen verstaen hare traegheydt ende onwetenheydt in de saken der verborgentheden des Euangeliums/ gelijck de volgende vssen verklaren. 30 Gr. voedsel.
31 D. niet genoech onderwesen in de leere des Euangeliums/ waer in de ware gerechtigheydt die in Godts oordeel bestaet/ ende van ons ge-eyscht wordt/ is geopenbaert.
32 D. als een kindt. Namel. in wetenschap. Siet 1. Corinth. 14. 20. Ephes. 4. 14.
33 Dat is/ der volwassene/ gelijck 1. Corinth. 2. 6. ende 14. 20. Ephes. 4. 13.
34 D. oock de naeckte ende diepste verborgentheden ende leer-stucken van Godes woort/ gestelt eensdeels tegen de eerste beginselen der leere/ eensdeels tegen de Ceremonien/ daer toe de Joden/ als kinderen/ altijdt vervielen. 35 D. door bequaemheydt die een mensche verkrijght door vele oeffeningen in eenige konste/ ofte andere sake. 36 Ofte/ geoeffende sinnen hebben. Het Grieck woordt beteeckent de instrumenten door welcke de sinnen hare werckinghen doen ende geoeffent worden/ als oogen/ ooren/ tongen/ &c. waer door de inwendige instrumenten der ziele hier verstaen worden/ als reden/ verstant/ wille/ &c. welcke door de kracht des Geests verlicht ende vernieuwt zijnde/ oock door de oeffeninge van Godts woordt dagelicks meer ende meer moeten gesterckt worden/ om het quaet ende het valsche te konnen verwerpen/ ende het goede ende de waerheydt te konnen aennemen.

Het vj. Capittel.

1 D'Apostel betuyght dat hy tot de volmaecktheydt wil voortgaen/ en nu niet handelen vande eerste beginselen der Christelicke Leere/ welcker hooft-puncten hy kortelick verhaelt. 3 maer dat hy evenwel by andere gelegentheydt oock sulcx doen wil. 4 dewijle het onmogelick is dat de gene die daer van vervallen/ na dat sy de gaven des Geests gesmaeckt hebben/ wederom souden vernieuwt worden tot bekeeringe. 7 Verklaert sulcks door een gelijckenisse van vruchtbare ende onvruchtbare aerde. 9 Betuyght dat hy uyt de vruchten harer liefde beter van haer gevoelt. 11 maer dat hy dit seght om haer tot neersticheyt te verwecken/ ende tot vaster hope op Godts belosten. 13 dewijle Godt de selve niet alleen met woorden en heeft gegeven/ maer oock met eede aen Abraham en sijn zaedt bevestight. 16 welcken eedt een eynde is van alle teghen-spreken onder de menschen/ veel meer van by Godt die niet en kan liegen. 19 Waerom wy onse hope/ als een ancker der ziele/ moeten vast maken in den hemel. 20 Daer Christus onse Hooge-Priester voor ons is in-gegaen.

1 DAerom nalatende [1] het beginsel der leere Christi/ laet ons [2] tot de volmaecktheyt voortvaren: niet wederom leggende [3] het fondament van de Bekeeringe [4] van doode wercken/ ende van het Geloove [5] in Godt/

2 Van de leere [6] der Doopen/ ende [7] van de Opleggingе der handen/ ende [8] van de Opstandinghe der dooden/ ende [9] van het eeuwich Oordeel.

3 Ende [10] dit sullen wy [oock] doen/ [a] indien het Godt toelaet.

4 [b] Want [11] het is onmogelick/ de gene [12] die eens verlicht geweest zijn/ ende [13] de hemelsche gave gesmaeckt hebben/ ende [14] des heyligen Geestes deelachtich geworden zijn/

5 Ende gesmaeckt hebben [15] het goede woort Godts/ ende [16] de crachten der toecomende eeuwe/

6 Ende [17] afvalligh worden/ [18] [die segge ick], [19] wederom te vernieuwen tot bekeeringe: [20] als welcke haer selven den Sone Godts wederom cruycigen ende opentlick te schande maken.

7 [21] Want de aerde die den regen menichmael op haer komende indrinckt/ ende bequaem kruyt voortbrenght voor de gene door welcke sy ooc gebouwt wort/ die [22] ont-

1 Gr. het woordt des beginsels Christi. Dat is/ daer door wy in het beginsel tot Christi lidtmaten worden aengenomen/ ende gelijck de kinder-leere is van de eerst aenkomende. cap. 5. 12.
2 D. tot de volkomene kennisse der leere Christi voortgaen Ephes. 4. 13.
3 Ofte/ eerste gront, waer van hier ses hooftstucken worden verhaelt.
4 Dat is/ van sondige ofte vleeschelicke wercken/ waer van het eynde de doot is. Rom. 6. 23. welcker kennisse insonderheyt door de Wet komt Rom. 3. 20.
5 N. Vader/ Sone/ ende Heylige Geest/ waer van de somma in de twaelf artijckelen des geloofs is begrepen.
6 D. van de natuere/ instellinge/ ende gebruyck des Doops ende der Sacramenten waer door 't geloove ende bekeeringe in ons wort versterckt. Het woordt doopen wordt hier in het getal van vele gestelt/ niet om datter meer als eenen Doop is. Ephes. 4. 5. maer ofte om den uytwendigen en inwendigen Doop te beteeckenen/ 1. Petr. 3. 21. ofte/ om dat in de eerste Kercke de volwassene die tot Christum bekeert/ ende nu eenen tijdt lanck in de Christelicke Religie onderwesen waren/ dickmaels te samen in een merckelick getal wierden gedoopt/ soo datter vele doopen op eenen dagh schenen gepleeght te worden. 7 Dat is/ van de gaven des Heyligen Geests/ die door de opleggingе der handen in de eerste Kercke den geloovigen in het gemeyn plachten mede-gedeelt te worden. Actor. 8. 16/17. ende bysonderlick in het instellen der Kercken-dienaren. 1. Tim. 4. 14. 8 Van welcken artijckel de gene die tot de gemeynschap der Kercke Christi toegelaten wierden bysonderlick rekenschap moesten geven/ om dat niet alleen de Heydenen daer mede spotteden. Actor. 17. 32. maer oock de Sadduceen onder de Joden. Matth. 22. 23. ende vele ketters onder de Christenen den selven loochenden. 2. Timoth. 2. 18. 9 Namel. over levende ende over doode/ over de ongeloovige ten eeuwigen doodt/ ende over de geloovige ten eeuwigen leven. Dit zijn van de ses Hooft-stucken van de beginselen ofte fondamenten der Christelicke Religie die den aenkomenden door vragen ende antwoorden voorgestelt wierden/ die oock in onse Catechismen ten meerderendeel worden begrepen. 10 Namel. het leggen van de eerste fondamenten der Christelicke Religie/ die Paulus nu wel voor by gaet/ om dat hy haer oock tot volkomener kennisse van andere leer-stucken wilde brengen/ maer even-wel belooft by andere gelegenheden de selve te verhandelen/ indien het de Heere toe liet/ ghelijck hy oock elders in sijne Sendt-brieven doet. Andere verstaen dit van de verklaringe der volmaeckter Leere: die hy sal gaen voorstellen. a Act. 18. 21. 1. Corinth. 4. 19. Iacob. 4. 15. b Matth. 12. 31. Hebr. 10. 26. 1. Ioan. 5. 16.
11 Namel. ten aensien van Godts rechtveerdigh oordeel over sulcke ondanckbare menschen/ nae de verklaringe die Christus selve gedaen heeft van de gene die tegen den Heyligen Geest sondigen. Matth. 12. 31/32. gelijck de volgende vssen oock uytwijsen dat hier/ gelijck oock hier nae capit. 10. 26. van die sonde wordt gesproken. Waerom den Apostel Joannes 1. Joan. 5. 16. ghebiedt datmen voor sulcke niet en sal bidden. Siet diergelijcke wijse van spreken/ Joan. 12. vss. 39. 40. 12 Namel. in het verstant door de predicatie des Euangeliums. 13 D. het geloove/ het welck hier geseght wordt dat sy gesmaeckt hebben/ niet om dat sy het selve in sijn recht wesen oyt souden ontfangen hebben/ maer om dat sy een kleyn beginsel/ ende gelijckenisse ofte schijn daer van gevoelt hebben/ gelijck het woordt smaken oock tegen innemen gestelt wordt. Matth. 27. 34. welck smaken Christus in de gelijckenisse van den zaeyer Matth. 13. vss. 20/21. noemt een ontfangen des woordts met blijdtschap, het welck nochtans geen wortel/ dat is/ geen recht vertrouwen op Christum en heeft/ noch geen behoorlicke vruchten in volstandicheydt en geeft/ dewijle het op steenachtige aerde/ dat is/ in een herte dat niet behoorlick voor Godt en is vernedert noch bereydt/ gevallen is. Ende dat dit hier oock de meyninge is blijckt uyt het volgende 7 vers en elders/ daer dese vergeleecken worden met aerde die den regen niet in en drinckt/ ende verhalven in plaetse van goet kruydt doornen ende distelen voort-brenght. 14 Dat is/ eeniger gaven des Heyligen Geests/ die Godt in de eerste Kercke den Discipelen mede-deelde. Siet hier van 1. Corinth. cap. 12. ende 14. 15 D. de beloften des Euangeliums/ daer dese oock eenigen smaeck van ontfangen hebben/ gelijck van het woordt Joannis des Doopers in sommige Joden geseght wordt. Joan. 5. 35. dat sy in sijn licht haer voor eenen korten tijdt hebben willen verheugen. 16 Dit kan bequamelick van de krachten des eeuwigen levens verstaen wordẽ/ waer van dese menschen oock somwijlen eenigen kleynen smaeck hebben/ door dien sy dit woordt met blijdtschap ontfangen/ ende haer in de beloft e des selven eenen tijdt lanck verheugen/ gelijck hier voor v. 4 is aengewesen: ende komt het woordt smaken hier mede wel over een. 17 Ofte/ vervallen, waer door niet allerley sonden en worden verstaen/ daer de ware geloovige oock somwijlen in vervallen/ ghelijck David/ Petrus/ &c. die daer nae tot bekeeringe komen: maer een geheele vervallinge ofte afval van de Christelicke Religie/ ende die moetwillighlick geschiet/ gelijck capit. 10. 26. wordt uytgedruckt/ ende met lasteringe der selve/ tegen het getuygenisse des Heyligen Geests in haer gemoet/ gevoeght is: gelijck Christus betuyght Matth. 12. 31.
18 Dit siet op het voorgaende woordt onmogelick vs 4. Het is van onmogelick die wederom te vernieuwen: welcke onmogelickheydt niet alleen van de Leeraren te verstaen is/ die te vergeefs souden arbeyden om die te vernieuwen/ ofte tot bekeeringe te brengen/ maer oock ten aensien van Godts waerheyt selve/ die eens dit rechtveerdigh oordeel tegen haer heeft gevelt/ ende niet veranderlick en is/ ende hem niet en laet bespotten. Galat. 6. 7. jae oock ten aensien van Christi verdienste die dese moetwillichlick versaken ende verwerpen/ gelijck volght. Waerom oock capit. 10. vs 26. geseght wordt datter geen offerande voor de sonde van soodanige meer overich is. 19 Dit woordeken wederom siet op den staet daer sy uyt vervallen zijn/ welcke staet een beginsel was van de vernieuwinge/ soo sy daer in gebleven ende behoorlick voort gegaen hadden/ tot welcken stant sy selfs niet en konnen weder gebracht worden. Andere nemen dese woorden wederom vernieuwen, slechtelick voor vernieuwt worden/ gelijck het Grieck woordt palin, dat is/ wederom/ door een oneygentlicke wijse van spreken pleonasmus genoemt/ dickmael overschiet. Siet een exempel Joan. 4. 54. ende 13. 12. Actor. 18. 21. ende wordt alleen daer bygevoeght om de sake krachtiger te betuygen. 20 In dese woorden wordt noch een reden gegeven/ waerom sulcke afvallige niet en konnen vernieuwt worden tot bekeeringe/ Namel. om dat sy Christum, dien de Vader tot een versoeninge voor onse sonden heeft gegeven/ haer selven, dat is/ soo veel in haer is/ gelijck de Joden ende Heydenen te voren aen Christum uyterlick eens gedaen hadden/ nieuwen smaet aendoen/ ende tegen haer gemoet ten toone stellen/ ofte te schande maken voor alle de werelt/ ende tot haren verderve/ het welck Godt niet en wil ongewroken laten: gelijck dit Grieck woordt paradeigmatizein oock beteeckent Matth. 1. 19. door welck woort Marc. 3. 29. het woordt blasphemein ghebruyckt wordt. 21 Door dese gelijckenisse toont de Apostel de billickheydt van dit swaer oordeel Godts over sulcke menschen/ dewijle diergelijcke selfs onder de menschen over sulcke aerde placht te geschieden. 22 Ofte/ wort des segens van Godt deelachtigh. Dat is/ wordt van Godt meer ende meer bequaem gemaeckt om meer vruchten voort te brengen.

fanght

fanght seghen van Godt.

8 Maer die doornen ende distelen draeght/ die is verworpelijck/ ende [23] na by de vervloeckinge/ welcker eynde is tot verbrandinge.

9 [24] Maer/ geliefde/ wy versekeren ons van u betere dingen/ ende [25] met de saligheydt gevoeght/ hoe wel wy [26] alsoo spreken.

10 [c] Want Godt en is niet [27] onrechtveerdigh/ dat hy [28] uw' werck soude [29] vergeten/ ende den arbeydt der liefde/ die ghy [30] aen sijnen name bewesen hebt/ als die den heyligen gedient hebt ende [noch] dient.

11 Maer wy begeeren dat een yegelick van u de selve neerstichent bewijse [31] tot de volle versekertheyt der hope/ [32] tot den eynde toe:

12 Op dat ghy niet traegh en wort/ maer navolgers zijt der gene die door geloove ende [33] lanckmoedicheyt [34] de beloftenissen be-erven.

13 Want [35] als Godt Abraham [36] de belofte dede/ dewijle hy by niemandt die meerder was en hadde te sweeren/ so swoer hy by hem selven/

14 Segghende/ [d] [37] Waerlick/ [38] seghenende sal ick u segenen/ ende vermenichvuldigende sal ick u vermenichvuldigen.

15 Ende alsoo [39] lanckmoedelick verwacht hebbende/ heeft hy [40] de belofte verkregen.

16 Want de menschen sweeren wel [41] by den meerderen [dan sy zijn], ende [e] de [42] eedt [43] tot bevestinge is den selven een eynde van alle tegensprekinge.

17 Waer in Godt willende den erfgenamen der beloftenisse overvloedelicker bewijsen de onveranderlickheyt sijnes raets/ is met eenen eedt [44] daer tusschen gekomen:

18 Op dat wy [45] door twee onveranderlicke dingen/ in welcke het onmogelick is dat Godt liege/ een stercke vertroostinge souden hebben/ [wy namelijck] die den toevlucht genomen hebben/ om [46] de voorgestelde hope vast te houden:

19 [47] Welcke wy hebben [48] als een ancker der ziele/ 't welck seker ende vast is/ ende ingaet [49] in het binnenste des Voorhanckselse:

20 Daer [50] de voor-looper/ voor ons/ is ingegaen/ [namelick] Jesus/ na de ordeninge [51] Melchisedecks [f] een Hooge-priester geworden zijnde in der eeuwicheyt.

23 D. om geheel verlaten/ ende als een vervloeckte sake tot den brandt overgegeven te worden.
24 Met dese woorden versacht de Apostel het voorgaende dreygement/ ende verklaert in het vervolgh waerom hy de sware straffe der afvallige haer voorgedragen heeft/ N. niet om dat hy haer voor soodanige soude houden/ maer om haer te waerschouwen ende tot vasthouden aen de leere des Euangeliums en Godts beloften te vermanen.
25 Ofte/ der salicheyt aenklevende.
26 D. soo swaren oordeel uytspreken tegen de afvallige.
c Prov. 14. 31. Matth. 10. 42. ende 25. 40. Marc. 9. 41. Ioan. 13. 20.
27 D. ontrouw/ ofte onstantvastigh in het volbrengen van sijne beloften: gelijck Godts waerheyt ende standtvasticheyt in de selve oock de rechtveerdicheydt Godts doorgaens genaemt wordt. Siet Psal. 143. 1. 1. Ioan. 1. vs. 9.
28 N. des waren geloofs/ dat hy in u alreede heeft ghewrocht. Philipp. 1. vs. 29.
29 N. dat hy het selve/ volgens sijne belofte/ tot den eynde toe in u niet en soude volbrengen. Philip. 1. 6. ende hier namaels niet en soude genadelick beloonen.
30 Ofte/ in sijnen name. dat is/ niet alleen uyt eenige menschelicke beweginge tegen de arme ende verdruckte/ maer om dat sy om den Name Godts/ en om de belijdenisse Christi leden/ het welck een eygenschap is des waren geloofs/ en der ware liefde/ die Christus niet onbeloont en laet. Siet Mat. 10. vss. 41/42. ende 25. 40. Marc. 9. 41.
31 Want gelijck de hope der salicheydt uyt het geloove voort comt/ also wort de selve hope oock meer ende meer gesterckt door de ware vruchten des geloofs. Siet 2. Petr. 1. vs 10.
32 Namelick uwes levens: want die volstandich blijft tot den eynde die sal saligh worden. Matth. 10. 22.
33 Dat is/ lijdtsame verwachtinge van de volbrenginge van Godts belofte/ gelijck hy daer nae met het exempel Abrahams ende aller ware geloovige bewijst.
34 D. de beloofde erve in den hemel int genieten.
35 Den Apostel bewijst met het exempel Abrahams des Vaders aller geloovige het gene hy in het voorgaende vs van alle de geloovige voor-vaders hadde betuyght.
36 Namelick Genes. 22. 16. wanneer Abraham sijnen sone hadde geoffert/ in welcke belofte alle lichamelicke ende geestelicke beloften zijn begrepen. Namel. van het beloofde zaedt/ ende van de vermenighvuldiginge van sijn zaedt als des Vaders aller geloovighe: waer van siet naerder verklaringe Rom. 4. 16. Galat. 3. 14/ &c.
d Genes. 12. 3. ende 17. 4. ende 22. 16. Psal. 105. 9. Luc. 1. 73.
37 Dit woordt en staet wel in den Hebreeuschen text niet/ maer wordt uyt de Grieckschen oversettinge van Paulo daer by verhaelt/ alsoo het in den sin selve begrepen is. Andere houden dat het woordeken ki, het welck in den Hebreeuschen text staet/ somwijlen oock waerlick beteeckent. Iob 8. 6. Prov. 30. 2.
38 Dat is/ seer overvloedelick ende gedurichlick segenen/ ende seer vermenichvuldigen.
39 Gr. lanckmoedich geweest zijnde.
40 D. het gene Godt beloost hadde gelijck vs 12.
41 Namel. by Godt. Want andere eeden worden in Godts woordt veroordeelt. Siet Deuter. 6. 13. Ierem. 4. 2. ende 5. 7. De reden is om dat Godt alleen de herten der menschen kent/ ende alle menschen hoe groot sy zijn/ kan straffen/ soo sy valschelick sweeren.
e Exod. 22. 11.
42 Dat is/ den wettelicken ende behoorlicken eedt van menschen op welcke niet te seggen en valt.
43 Namel. van de beloften die aen yemant gedaen worden. Want alsoo daer tweederley soorte van eedt is/ eene van saken die geschiet zijn/ om de waerheydt daer van te betuygen/ ende eene van het gene beloost wordt/ om van de toekomende onderhoudinge andere te versekeren/ Paulus spreeckt hier insonderheyt van de laetste soorte des eedts.
44 Ofte/ heeft door eenen eedt gemiddelt: Dat is/ het middel van eenen eedt gebruyckt.
45 Dat is/ sijne belofte/ ende sijnen eedt/ die beyde onveranderlick zijn.
46 D. de lijdtsamige verwachtinge van de vervullinge der beloften door den gheloove van ons aengenomen. Rom. 8. vss. 24/25. alsoo dat het woordt hope alhier in sijne eygene beteeckeninge wordt genomen.
47 Namel. hope wy geloovige hebben/ &c.
48 Dat is/ daer de ziele haer mede vast houdt aen Godts beloften/ tegen alle bewegingen ende stormen der wereldt: gelijck een schip met sijn ancker in zee tegen alle tempeesten.
49 D. den hemel/ daer Christus is sittende ter rechter handt Godts ende voor ons bidt: het welck door den ingange des Hoogen-priesters in het Heylige der Heyligen beduydt wierdt/ gelijck hier nae verklaert wordt capit. 9. 24.
50 N. die voor ons daer in ghegaen is/ om ons een plaetse te bereyden. Ioan. 14. vss. 2/3.
51 Dit voeght den Apostel daer by/ om also weder te keeren tot de verklaringe van het Coninckliick Priesterdom Christi, welcke hy hadde afgebroken/ cap. 5. 11/ &c. ende herneemt die wederom in 't volgende capittel.
f Hebr. 3. 1. ende 4. 14. ende 8. 1. ende 9. 11.

Het vij. Capittel.

1 Den Apostel verhaelt eerst de historie van Melchisedeck. 2 met noch eenige andere eygenschappen daer in hy den Sone Godts gelijck was. 4 Verheft hem boven Abraham/ om dat Abraham/ ende volgens dien oock Levi/ hem tiende heeft ghegeven/ ende dat hy Abraham heeft gesegent. 11 Bewijst dat de volkomenheyt niet en was in't Priesterdom Levi/ dewijle nae de voor-seggingе Davids/ een ander Priester nae de ordeninghe Melchisedecks moeste opstaen. 14 Namel. onse Heere/ die niet en is uyt de stamme Levi/ maer uyt de stamme Iuda. 16 wiens wet niet swack noch veranderlick en soude zijn/ maer onveranderlick ende volmaeckt. 20 wiens Priesterdom daerom oock met eede is bevestight. 23 ende altijt duert/ om dat hy altijt leeft. 25 ende daerom oock de sijne volkomelick kan salich maken. 26 uyt welcken allen hy besluyt de heerlickheyt ende weerdigheyt onses Hoogen-Priesters. 27 ende de volmaecktheyt sijner offerande eenmael geschiedt.

1 [a] WAnt [1] dese Melchisedeck was Coninck [2] van Salem/ een Priester [3] des Allerhooghsten Godts/ die Abraham te gemoete ginck als hy wederkeerde van het slaen der Coningen/ ende [4] hem segende:

2 Aen welcken oock Abraham van alles [5] de tiende deelde: [6] die voor eerst overgeset wort/ [7] Coninck der gerechticheyt/ ende daer nae oock was een Coninck van Salem/ 'twelck is [8] een Coninck des vredes:

3 [9] Sonder vader/ sonder moeder/ sonder geslacht-rekeninge/ noch beginsel der dagen/ noch eynde des levens hebbende: maer [10] den Sone Godts gelijck geworden zijnde/ blijft een Priester in eeuwicheyt.

4 [11] Aenmerckt nu hoe groot dese geweest zy/ aen den welcken oock Abraham de Patriarch tiende gegeven heeft uyt den buyt.

5 Ende die uyt de kinderen Levi het priesterdom ontfangen/ [b] [12] hebben wel bevel [13] om tiende te nemen van het volck/ na de Wet/ dat is/ [14] van hare broederen/ hoewel die uyt de lenden Abrahams voortgecomen zijn.

6 Maer hy die [sijne] geslacht-rekeninge [15] uyt haer niet en heeft/ die heeft [c] [16] van

a Genes. 14. 18.
1 De Apostel verhaelt dese geschiedenisse van Melchisedeck uyt Genes. 14. 17/ &c. gelijck oock hier nae uyt den 110 Psalm/ in welcke plaetsen des Ouden Testaments alleen van hem gewach gemaeckt wort. Sommige meynen dat dese geweest is Sem de sone Noachs de voor-Vader van Abraham, welcke Sem als dan noch heeft geleeft/ gelijck uyt de vergelijckinge van sijnen ouderdom met desen tijdt/ dat dit Abraham is geschiet/ blijckt: in wiens huys-gesin sonder twijfel de rechte kennisse ende dienst Godts is gebleven. Doch hier tegē strijdt dat hy hier nae geseght wordt geweest te zijn sonder vader, sonder moeder, ende sonder geslacht-register.
2 Meest alle oude Leeraers meynē dat dit Salem is geweest de stadt die daer nae Jerusalem wort genaemt: hoe wel Hieronymus met eenige andere houden/ dat dit is Salem geweest ontrent de Jordane/ daer van gewach gemaeckt wort Joan. 3. 23. ontrent welcke stadt eenige vlacke velden zijn geweest/ waer van gesproken wort Gen. 14, 17. en Hieronymus getuygt dat in sijnen tijt de overblijfselen des paleys Melchisedecs in dit Salem aen de Jordane noch wierden getoont.
3 D. des waerachtigen Godts des besitters van hemel ende aerde/ gelijck Melchisedeck spreeckt Gen. 14. 19. met welcken tytel hy hem onderscheydt van de Priesters der valsche Goden/ daer de werelt eertijts mede vervult was/ welcke oock selfs eenige voor-ouderen Abrahams over den Euphrates gedient hebben. Iosu. 24. 14.
4 Namel. als een Priester des Allerhooghsten/ ende met Priesterlicke authoriteyt/ gelijck het bewijs/ dat Paulus vs. 7/ hier uyt treckt/ oock vereyscht.
5 Dit was oock een daedt Abrahams aen Melchisedeck als Priester. Van andere priesterlicke handelingen en spreeckt Paulus hier nergens/ die hier nochtans alles overweeght/ waer in het priesterdom Melchisedecks het priesterdom Levi te boven ginck. So wordt van qualick van eenige hier toe gebracht het offeren van broodt ende wijn/ daer hier geen gewach van ghemaeckt en wordt. Doch wordt Genes. 14. 18. niet van het offeren/ maer van het voortbrengen van broodt ende wijn gesproken/ als van een Conincklick geschenck/ daer toe dienende/ om het geselschap Abrahams/ dat uyt den slach vermoeyt was/ met spijse ende dranck te verquicken/ gelijck Iosephus dit oock alsoo verhaelt Antiq. Iud. lib. 1. capit. 11.
6 Namelick/ Melchisedeck/ als een figure ende voor-beeldt Christi, waer van de Apostel de eygenschappen soo sijner namen/ als anderer hoedanigheden also aenteeckent/ dat hy die met eenen in Christo de Sone Godts bewijst waerlick vervult te zijn.
7 Alsoo wordt Christus nae het voor-beeldt Melchisedecks ghenaemt/ niet alleen om dat hy selve rechtveerdigh is/ maer oock om dat hy ons de ware rechtveerdigheydt voor Godt geworden is. 1. Cor. 1. 30. 2. Cor. 5. vs 21.
8 Dat is/ waer in hy oock was een voor-beeldt Christi, die ons den eeuwigen vrede met Godt heeft verworven. Rom. 5. 1.
9 Dit volgende wordt van Melchisedeck als Christi voor-beeldt geseght/ om dat in het verhael der Historye Genes. capit. 14. ende Psal. 110. van geen van desen gewach gemaeckt en wordt/ maer om dat hy ingevoert wordt als een mensche (om soo te spreken) uyt den hemel gevallen/ ende sonder begin ende eynde/ het welck in Christo in der waerheydt vervult wordt. Want hy is sonder vader, ten aensien van sijne menschelicke natuere/ ende sonder moeder ende geslacht-register, ten aensien van sijne Godtlicke natuere: gelijck oock sonder begin ende eynde des levens.
10 Hier uyt blijckt dat Melchisedeck de Sone Godts selve/ die hem in menschelicke gedaente/ aen Abraham soude vertoont hebben/ niet en is geweest/ gelijck sommige oock hebben gemeynt: maer dat hy alleen een voor-beeldt ende gelijckenisse van den Sone Godts heeft gedragen.
11 Van hier af tot het 11 vs verheft den Apostel Melchisedeck boven Abraham: ende van het 11 vs voorts verheft hy het Priesterdom Christi boven het Priesterdom der Levitten/ ende bewijst dat dit/ als onvolmaeckt/ een eynde moest hebben/ maer Christi Priesterdom altijdt soude dueren.
b Num. 18. 21. Deuter. 18. 1. Iosu. 14. 4. 2. Paral. 31. 5.
12 Namel. van Godt. Siet de Wet daer van Num. 18. 24/ &c.
13 Gr. om het volck te vertienen.
14 D. de andere Israeliten/ die mede van Abraham afkomstigh waren.
15 N. uyt de Leviten.
c Genes. 14. 20.
16 Gr. Abraham vertiendt.

Abraham tiende genomen/ ende [17] hem die de beloftenissen hadde heeft [18] hy ghesegent.

7 Nu sonder [19] eenich tegenspreken/ 'tgene minder is wort gesegent [20] van 'tgene meerder is.

8 Ende hier nemen wel tienden [21] de menschen die sterven: maer aldaer [neemt-'se] die [22] van welcken getuyght wort dat hy leeft.

9 Ende/ [23] om so te spreken/ oock Levi/ die tienden neemt/ heeft [24] door Abraham tiende gegeven:

10 Want [25] hy was noch in de lenden des vaders/ als hem Melchisedeck te gemoete ginck.

11 [d] Indien dan nu [26] de volcomenheyt door het Levitische Priesterschap ware: ([27] want onder het selve heeft het volck [28] de Wet ontfangen) wat noodt was 't noch/ dat [29] een ander priester na de ordeninge Melchisedecs soude opstaen/ ende die niet en soude geseght worden te zijn na de ordeninge Aarons?

12 Want het priesterschap verandert zijnde/ so geschiet'er oock noodtsakelick [30] veranderinge der Wet.

13 Want hy/ op wien dese dingen [31] geseght worden/ [32] behoort tot een ander stamme/ van welcke [33] niemandt hem tot den altaer begeven en heeft.

14 Want het is openbaer/ [e] dat onse Heere uyt Juda gesproten is: op welcke stamme Moses niets gesproken en heeft [34] van het priesterschap.

15 Ende [dit] is noch veel meer openbaer/ soo daer [35] nae de gelijckenisse van Melchisedeck een ander Priester opstaet/

16 Die [dit] niet [36] na de Wet des vleeschlicken gebodts en is geworden/ maer [37] na de kracht des [38] onverganckliicken levens.

17 Want hy getuyght/ [f] Ghy zijt Priester [39] in der eeuwicheyt na de ordeninge Melchisedecs.

18 Want [40] de vernietinge des voorgaenden gebodts geschiet om des selven swackheyts ende [41] onprofijtelickheyts wille:

19 [g] Want [42] de Wet en heeft geen dingh volmaeckt/ [h] maer [43] de aenleydinge van een beter hope/ door welcke [44] wy tot Godt genaken.

20 Ende voor so veel het niet sonder eedt-sweeringhe [45] [en is geschiet], (want [46] gene zijn wel sonder eedt-sweeringhe Priesters geworden:

21 Maer [47] dese met eedt-sweeringe door dien die tot hem geseght heeft/ [i] De Heere heeft geswozen/ ende het en sal hem niet berouwe/ Ghy zijt Priester in der eeuwicheyt na de ordeninge Melchisedecs).

22 [48] Van een so veel beter verbondt is Jesus [49] borge geworden.

23 Ende gene zijn wel vele priesters geworden/ om dat sy door den doot verhindert wierden altijt te blijven:

24 Maer dese/ om dat hy in der eeuwicheyt blijft/ heeft een [50] onverganckelick priesterschap.

25 Waerom hy oock [51] volkomelick can salich maken de gene die door hem [52] tot Godt gaen/ alsoo hy [53] altijt leeft [k] om [54] voor haer te bidden.

26 Want sodanigh een Hooge-Priester betaemde ons/ heyligh/ onnoosel/ onbesmet/ afgescheyden van de sondaren/ ende [55] hooger dan de hemelen geworden:

27 Dien het niet [56] alle dage noodigh en was/ gelijck den Hoogen-priesters/ [l] eerst voor sijne eygene sonden slacht-offeren op te offeren/ daer na [voor de sonden] des volcks: want [57] dat heeft hy eenmael gedaen als hy hem selven opgeoffert heeft.

28 Want [58] de Wet stelt tot Hooge-priesters menschen die swackheyt hebben: maer [59] het woordt der eedt-sweeringe/ die na de Wet is [gevolght, stelt] den Sone/ die in der eeuwicheyt [60] geheylight is.

17 N. Abraham den Voor-vader/ die de belofte hadde dat in sijn zaet alle geslachten souden gesegent worden. Genes. 12. 3. ende 22. 18.
18 Namel. Melchisedeck. Genes. 14. v. 19.
19 Gr. alle.
20 Hy spreeckt hier van een solemnele en priesterlicke segeninghe/ waer door yemant als een Priester ende gesante Godts een ander segent/ ghelijck hier Melchisedeck aen Abraham heeft gedaen. Want anders kan oock een minder wel een meerder segenen/ ofte voor hem bidden.
21 D. de Priesters/ die door den doodt worden weghgenomen/ ende door andere navolgers plaetse maken.
22 Dit verstaen sommige van Melchisedeck/ om dat in de historie Genes. capit. 14. van sijne doodt geen gewach en wordt gemaeckt/ noch van yemant die in sijn priesterdom op aerden is ghevolght: Siet vss. 3/ ende 16. doch kan dit oock uyt Psal. 110. genomen zijn/ daer geseght wordt/ Ghy zijt Priester in der eeuwigheydt, het welck van Christo verstaen wordt/ die altijdt leeft/ ende van Abraham tiende nam in den persoon van Melchisedeck.
23 Ofte/ om met een woort te spreken.
24 Ofte/ in Abraham, gelijck dit Gr. woordeken dia somwijlen beteeckent. Siet Rom. 4. 11. ende wordt uyt het volghende vers dese verklaringhe oock ghesterckt.
25 N. Levi. Want hoe wel oock Christus uyt de lendenen Davids/ ende volgens oock Abrahams gesproten is/ soo is dat nochtans alleen nae sijne menschelicke naturee/ ende op een extra-ordinarise wijse geschiet/ die hem daerom van dese onderwerpinge bevrydde/ ghelijck oock van de sonde/ waer mede alle in Adam gesondight hebben. Rom. 5. 12.
d Galat. 2. 21.
26 Ofte/ heylighmakinge. Namelick niet alleen de uytwendige nae den vleesche/ maer oock de inwendige nae den geeste/ ende die voor Godt bestaet: waer onder oock de ware versoeninge met Godt wordt begrepen. Siet capit. 10. 14.
27 Ofte/ nevens. dat is/ met de instellinge van het selve Priesterdom. Andere setten het over van, ofte/ over het selve, Namelick/ Levitisch Priesterdom/ heeft het volck Israels de Wet door Mosem ontfangen/ Dat is/ heeft Godt door Mosem het volck Israels aen de Wet des Levitischen Priesterdoms/ ende sijnen geheelen dienst verbonden/ alsoo dat het volck in sijne heylighmakinge den dienst ende het beleydt deses Priesterdoms alleen moest gebruycken.
28 Sommige nemen dit alleen van de Wet der Priesterlicke bedieninge/ ende der Ceremonien/ die aen het Levitische Priesterschap verbonden waren/ gelijck oock hier nae vs 12. Andere nemen het breeder voor de geheele Wet Mosis soo der Zeden als der Ceremonien/ om dat Godt het Priesterdom onder de Leviten heeft ingestelt/ op dat sy souden bewaerders/ uytleggers/ ende bedienaers zijn deser Wet. Siet Hag. 2. 12. Mala. 2. vss. 6/ 7.
29 Namelick/ gelijck Godt door David in den Psal. 110. met eedt-sweeringe betuyght.
30 Sommige nemen dit oock alleen van de Wet des Priesterdoms in de stamme Levi met de Ceremonien/ gelijck in het voorgaende vs is aengeteeckent. Andere nemen het voor de geheele Wet Mosis/ om dat het Levitisch Priesterdom/ ende sijnen dienst/ met de geheele Wet/ alsoo door Godts ordinantie aen een was gehecht/ ende de een met de ander alsoo ingewickelt/ dat de een sonder d'ander niet en konde verandert worden/ dewijle dit Priesterdom Levi ofte Aarons een groot deel van de selve Wet begreep/ gelijck in meest alle de instellingen der Wet te sien is. Ende desen sin schijnen de volgende 18 ende 19 vssen te bevestighen.
31 Namelick/ in den 110 Psalm.
32 Gr. is deelachtigh geweest eener anderer stamme. Namel. der stamme Juda/ gelijck Jacob/ Genes. 49. 10. voorseght hadde/ dat de Silo/ ofte Messias, uyt de stamme Juda moeste voortkomen: het welck in den persoon Iesu Christi vervult te zijn alle Christenen/ aen welcke Paulus hier schrijft/ bekent was gelijck in de volgende vssen wordt verklaert.
33 Namel. wettelick. Want als de Coninck Osias uyt de stamme Juda sulcks wilde bestaen/ is hy daer over van Godt met melaetschheydt gestraft. 2. Chronic. 26. 18.
e Iesai. 11. 1. Matth. 1. 3.
34 Dat is/ van de bedieninge des Priesterschaps. Want andersins moesten oock de Coningen sorge dragen dat de Priesters haer ampt recht bedienden/ gelijck in David/ Salomon/ Ezechia/ Josia ende andere te sien is.
35 Daer mede verklaert de Apostel het gene hy hier boven genoemt heeft de ordeninge van Melchisedeck.
36 D. door de Wet der Ceremoniale gheboden/ die in uytwendige ende vleeschelicke/ ofte verganckelicke reynichmakingen ende heylichmakingen bestonden/ als daer waren van de kleedingen der Priesteren/ salvinge/ wasschingen/ offeranden/ &c. waer door sy in haren dienst ingewyet wierden/ ende die het lichaem ende den uytwendigen stant des menschen alleen raeckten. Doch staet hier aen te mercken dat de Apostel van dese Ceremonien spreeckt nae het ghemeyn gevoelen der Joden/ die in dese uytwendige dinghen de heylighmakinge sochten: daer sy die alleen hadden moeten aensien als voor-beelden ende schaduwen op Christum, gelijck in de volgende capittelen wort geleert.
37 D. door de kracht Godts/ ende salvinge des Heyligen Geests/ die onverganckelick op hem soude blijven/ ende hem tot een eeuwigh Priester stellen/ die altijdt soude leven om voor ons te bidden/ ende de kracht sijner offerande ons oock tot een onverganckelick leven toe te eygenen. Siet hier nae vs 25. Rom. 6. vss. 9/ 10. Apocal. 1. 18.
38 Gr. on-los-makelicken.
f Psal. 110. 4. Hebr. 5. 6.
39 Dat is/ sonder dat het Priesterdom Christi eenige veranderinge soude onderworpen zijn. Want hoe wel oock sommige Ceremonien des Ouden Testaments worden geseght inder eeuwigheyt ingestelt te zijn/ gelijck van de Besnijdenisse geseght wordt Genes. 17. 13. van het Pascha/ Exod. 12. 14. van den Sabbath/ Exod. 31. 16. van de offeranden/ Num. 18. 19. nochtans soo en kan dat van de Ceremonien in haer selven aengesien niet verstaen worden/ maer alleen ten aensien van hare beteeckende sake in Christo, ende tot den tijdt van de komste Christi, door welcke de Ceremonien moesten te niete ghedaen worden/ gelijck den Apostel hier/ ende de Schrifture elders alom getuyght.
40 Ofte/ af schaffinge.
41 N. om daer door nae den geest ghereynicht te worden/ gelijck de Joden in het ghebruyck van dien hare heylicheydt ende volmaecktheyt sochten: hoe wel dese Ceremonien den rechten Israeliten dienden/ om door haer tot Christum ende sijne heylighmakinge ghebracht te worden/ het welck een groote nuttichheydt was/ maer met de komste Christi eyndighde.
g Actor. 13. 39. Rom. 3. 28. ende 8. 3. Galat. 2. 16.
42 Namel. der Ceremonien/ waer van hy hier eygentlick spreeckt. Noch oock selfs de Wet der Zeden/ om dat sy door het vleesch daer toe onmachtich was/ gelijck Paulus betuyght Rom. 8. 3.
h Ioan. 1. 17. Rom. 3. 21.
43 Ofte/ invoeringe van een beter hope. Namel. volmaeckt alle dingen/ waer door de kracht van het Nieuwe Verbondt/ ende van het Priesterdom Christi wort verstaen, welck een beter hope genaemt wordt/ om dat het de ware heylighmakinge in ons krachtelick te wege brenght. Andere setten het over maer was een aenleydinge tot een beter hope. Namel. de Wet selve/ die daerom oock een leydts-man tot Christum genaemt wordt/ Galat. 3. 24. Doch de eygen beteeckenisse van het Grieck woordt epeisagoge vereyscht meer den eersten sin/ alsoo het mede-brenght eene invoeringe ofte aenleydinge van eenige sake boven yet dat te voren was.
44 Want door Christum ende sijn Priesterdom hebben wy eenen openen toeganck tot Godt selve. Rom. 5. 2.
45 N. dat Christus een eeuwigh Priester is geworden.
46 N. de Levitische Priesters.
47 N. Christus.
i Ps. 110. 4.
48 Ofte/ voor so veel is Iesus borge van een beter Verbont geworden. N. dewijle het door eenen onveranderlicken eedt Godts is bevestigt/ en verhalven oock onveranderlick is/ ende krachtigh om ons saligh te maken/ gelijck in 't volgende verklaert wort.
49 D. Middelaer/ gelijck hy oock genaemt wort Hebr. 8. 6. ende 9. 15. ende 12. 24.
50 Het Grieck woordt aparabaton beteeckent eygentlick/ dat tot niemandt anders over en gaet/ gelijck het Levitisch Priesterdom tot den eeuwigen Priester nae de ordeninge van Melchisedeck moest over gaen/ ende verhalven het eerste vergaen/ ende dit eeuwelick blijven. Ofte/ dat niet van hem over en gaet tot eenen anderen naevolger/ gelijck het Levitisch Priesterdom dede.
51 Ofte/ ten vollen, tot het volle eynde toe. also datter niet aen en gebreeckt/ het welck het Grieck woordt mede-brenght. Soo dat buyten hem geen deel der salicheyt ofte in ons selven/ ofte in yemandt anders te soecken ofte te vinden en is.
52 Namel. door een waerachtigh ende levendich geloobe. Siet cap. 10. 19/ &c.
53 Namel. in den Hemel/ in sijne heerlickheydt/ ter rechter-handt sijns Vaders/ aldaer altijdt vervullende het ander deel van sijn Hooge-priester-ampt/ de voor-biddinge.
k 1. Tim. 2. 5. 1. Ioan. 2. 1.
54 Siet de verklaringe hier van/ Rom. 8. 34. ende hier nae cap. 9. 24.
55 D. boven alle sichtbare hemelen/ in den throon sijnes Vaders/ tot de hoochste heerlickheyt verheven. Ephes. 4. 10. Apoc. 3. 21.
56 Dat is/ dickmael, ofte/ op alle bestemde dagen. Siet Hebr. 9. 7.
l Levit. 9. 7. ende 16. 6. Hebr. 5. 3.
57 Namel. voor de sonden des volcks geoffert/ want hy selve geen sonde en hadde om voor hem selven te offeren/ gelijck in het voorgaende vs is betuyght.
58 Namel. door Mosem gegeven.
59 Namel. door David Psal. 110. verklaert/ nae dat de Wet eenige hondert jaren te voren was gegeven/ het welck den Apostel daer by voeght/ om te bewijsen dat de laetse instellinge de vorige te niete doet.
60 Ofte/ volmaeckt, ingewyet, gelijck meermaels te voren. Siet capit. 2. 10.

Het viij. Capittel.

1 D'Apostel verhaelt/ uyt het gene nu bewesen is wat wy voor eenen uytnemenden Hoogen-Priester hebben. 3 ende wat hy oock voor een offerande hebben moest. 4 Bewijst dat sijne bedieninge niet en moest zijn als der andere Priesteren/ die het voorbeeldt dienden hier op aerden/ maer dat de selve moest zijn in den hemel na de hemelsche afbeeldinge. 6 Komt daer na tot de beschrijvinge vande uytnemenheyt des Nieuwen Verbondts/ waer van hy Middelaer is. 8 ende verhaelt uyt Jer. cap. 31. de instellinge ende beloften van 't selve. 13 ende besluyt hier uyt dat het oude is te niete gedaen.

1 [1] DE hooft-somme nu der dingen daer van wy spreken is / [a] [dat] wy hebben sodanigen Hoogen-Priester/ [b] die geseten is [2] aen de rechter-[handt] des throons der Majesteyt in de hemelen/

2 Een bedienaer [3] des heylichdoms/ ende [4] des waren [5] tabernakels / welcken de Heere heeft opgerecht / ende geen mensche.

3 [6] Want een yegelick Hooge-priester wort gestelt om gaven ende slacht-offeren te offeren: [c] waerom het noodsakelick was dat oock dese [7] wat hadde/ dat hy soude offeren.

4 Want indien hy op aerden ware/ [8] so en soude hy selfs geen priester zijn terwijle daer priesters zijn die [9] na de Wet gaven offeren:

5 [d] Welcke het voorbeeldt ende de schaduwe [10] der hemelscher dingen dienen/ gelijck Moses door Godtlicke aenspraecke vermaent was/ [e] als hy den tabernakel volmaken soude. Want siet/ seght hy/ dat ghy het alles maeckt na [11] de afbeeldinge [12] die u [13] op den bergh getoont is.

6 [f] Ende nu heeft [14] hy so veel uytnemender bedieninge geregen/ als hy oock [15] eenes beteren verbondts middelaer is/ 't welck in [16] betere beloftenissen [17] bevesticht is.

7 Want indië dat eerste [verbondt] [18] onberispelick geweest ware / so en soude voor het tweede geē plaetse gesocht geweest zijn.

8 Want [19] [haer] [20] berispende seght hy tot haer/ [g] Siet [21] de dagen comen/ spreeckt de Heere/ ende ick sal [22] over het huys Israëls/ ende over het huys Juda/ een nieuw [23] verbondt [24] oprechten/

9 Niet na het verbondt dat ick [25] met hare Vaderen ghemaeckt hebbe ten dage als ick haer by de handt nam / om haer uyt Egyptenlandt te leyden: want sy en zijn in dat mijn verbondt niet gebleven / ende ick hebbe [26] op haer niet geacht/ seght de Heere.

1 Ofte/ het hooftstuck onder, ofte/ inde dingen, D. het voornaemste: want beyde betekent het Grieck woordt kephalaion. a Hebr. 3. 1. ende 4. 14. ende 6. 20. ende 9. 11. b Ephes. 1. 20. Coloss. 3. 1. Hebr. 12. 2. 2 D. aen de rechterhant Godts die geseten is op den throon sijner Majesteyt/ ofte heerlickheydt / in den derdē ofte hoogsten hemel. Siet hier voor c. 1. 3. Act. 3. 21. 3 Gr. der heylige: waer door den hemel/ van welcken het Heylige der Heyligen een voorbeeldt is geweest/ gelijck hier nae capit. 9. 8. 12. verstaen wordt: het welck van het eerste deel des Tabernakels hier wordt onderscheyden / daer de Priesters alle dage in gingen / maer de Hooge-priester ginck maer eenmael des jaers in het Heylighdom / ofte Heylighe der Heyligen / gelijck in 't beginsel van het volgende cap. naeder verklaert wordt. 4 Het woort waren, wordt hier gestelt teghen de schaduwen / ghelijck Joan. 1. 17. 5 Gelijc door 't Heylige der Heyligē de hemel wort afgebeelt/ alsoo wort door desen tabernakel verstaē de menschelicke natuere Christi, die daer by oock wort vergeleecken Joan. 1. 14. ende 2. 19. eñ Hebr. 9. 11. ende in welcke de volheyt der Godtheydt lichamelick woont / als in sijnen tempel ofte tabernakel. Col. 2. 9. die door kracht des H. Geests is ontfanghen / ende door geen mensche is opgherecht / ende door welckers op-offeringe ende bloedt Christus in het Heylige der Heyligen is ingegaen: het welck met het volgende vs wel overeen komt. Waer van Christus oock een bedienaer kan geseght worden/ om dat hy deselve sijne menschelicke natuere heeft geheylight tot een bequame offerande / om daer in de sonden sijns volcks te versoenen/ ende het werck onser salighheydt te volbrengen. Siet Joan. 17. 19. ende hier na cap. 9. 11. daer dit alsoo in 't breede wordt verklaert. 6 Dit woordeken want, geeft reden waerom hy in het voorgaende vs geseght heeft dat Christus is een bedienaer van den waren Tabernakel sijns lichaems. Namel. om dat hy als een Hooge-Priester oock wat moeste hebben dat hy soude offeren. c Ephes. 5. 2. 7 N. hem selven / ofte sijn eygen lichaem/ gelijck hier voor cap. 7. 27. ende hier na cap. 9. 14. wort uytgedruckt. 8 N. om dat hy nu alles op aerden volbracht hadde/ wat van hem / als Priester / op aerden moest geschieden. Verhalven soo soude hy uytgedient hebben: maer hy moest noch het overige deel van sijn Priester-ampt in den hemel in het ware Heylige der Heyligen volbrengen. 9 D. behoorlick ende wettelick. Ende is in dese woorden oock een reden begrepen waerom Christus nu geen Priester op aerden soude zijn/ Namel. die wettelick ende volgens de ordinantie Godts het Priesterdom hier bedienen soude/ om dat de Wet geen Priester en stelt dan uyt de stamme Levi / ende geen offeranden dan van Ceremoniale gaven / waer van Christus geen bedienaer en was ghestelt / maer een bedienaer van het gene hier door was afgebeelt / ghelijck het volgende vs oock mede-brenght. d Colos. 2. 17. Hebr. 10. 1. 10 D. der dingen die van Christo oock in den hemel moesten bedient ende volbracht worden / ende die ons tot den inganck in den hemel noodich zijn. e Exod. 25. 40. Act. 7. 44. 11 Ofte/ voorschrift, voordruck, patroon/ exempel / daermen yet nae doet / ofte bouwt. 12 N. in een gesichte / ofte/ op den berch/ ofte veel eer in den geopenden Hemel / gelijck hier nae cap. 9. 23. verklaert wordt/ want Moses heeft op den berch zijnde dit voor-beelt in den hemel selve gesien. 13 Gr. in den berch. dat is/ op den berch. Namel. Horeb. f 2. Cor. 3. 6. 14 N. de Heere Iesus Christus. 15 N. dan het Verbondt der Wet/ ende der Ceremonien was. 16 N. die hier nae vss. 10/11/12. worden uytgedruckt. 17 Gr. gewettelickt is. 18 D. daer niet en hadde aen ontbroken/ ofte/ daermen niet meer in en hadde konnen vereysschen. Want dat volmaeckt is en heeft geen plaetse te geven aen yet anders van gelijcke gelegentheydt. Want de Wet Mosis / waer van de Ceremonien hier als een aenhangsel worden aengemerckt / was wel in haer selven volmaeckt/ soo yemant die volmaecktelick hadde onderhouden / maer van wegen de onmacht der verdorvene natuere des menschen / die de Wet niet en konde wechnemen / en konde sy niemant tot de salighheydt brengen. Rom. 8. 3. Galat. 3. 21. Daerom heeft Godt dit nieuwe Verbondt door Christum, in de plaetse van het eerste/ met den mensche willen maken/ op dat het gebreck van het eerste hier door soude wordē gebetert: van welck nieuw Verbondt de Ceremonien oock schaduwen ende voor-beelden waren. Coloss. 2. 17. gelijck in het volgende capit. sal worden aengewesen/ ende van het welck de oude vaders oock de beloften wel hadden ontfangen. Galat. 3. 17/&c. maer de volheydt van dien is ons door Christum geopenbaert / gelijck den Apostel in het vervolgh uyt Jerem. cap. 31. bewijst. 19 N. de Israeliten: Ofte / het selve. N. Verbondt. 20 Ofte/ het gebreck haer aenwijsende. Ofte / over haer klaegende. dat is/ de swackheydt / die door hare verdorvenheydt / in het selve Verbondt was / aenwijsende ende daer over klagende. g Ierem. 31. vs. 31, 32, 33, 34. 21 N. ten tyden des Messie. 22 Hier onder worden oock alle uytverkorene uyt de Heydenen verstaen/ gelijck doorgaens by de Propheten is te sien/ die door het geloove desen olijf-boom souden worden ingelijft. Siet Rom. 11. 17/25/26. Gal. 4. 26/&c. 23 Ofte/ Testament. 24 Gr. voleyndigen. Siet d'aenteeck. op v. 10. 25 N. door Mosem in de woestijne. 26 Ofte/ ick en hebse niet geacht. By den Propheet staet / soude ick niet haer in houwelick, ofte/ als een heere, gebleven zijn? het welck eenen sin met dese woorden heeft. Doch de Apostel heeft de Grieckische overssettinge willen behouden/ om dat in de sake geen verschil en was.

10 Want dit is het verbondt/ dat ick met den huyse Israëls [27] maken sal na die dagen/ seght de Heere/ [h] Ick sal mijne wetten [28] in haer verstant geven / ende in hare herten sal ick die inschrijven: [i] ende ick sal haer tot een Godt zijn / ende sy sullen my tot een volck zijn.

11 [k] Ende sy en sullen [29] niet leeren een yegelick sijnen naesten / ende een yegelick sijnen broeder / seggende / Kent den Heere: want sy sullen my [30] alle kennen van den cleynen onder haer tot den grooten onder haer:

12 Want ick sal hare ongerechticheden genadich zijn / ende hare sonden ende hare overtredingen en sal ick [31] geensins meer gedencken.

13 [32] Als hy seght / Een nieuw [verbondt], so heeft hy het eerste [33] oudt gemaeckt: dat nu oudt gemaeckt is ende veroudet/ is na by [34] de verdwijninge.

27 D. ten vollen openbaren ende door de geheele wereldt verbreyden. Want de belofte van dit Verbondt en was door de Wet Mosis niet te niete gedaen. Gal. 3. 17. maer is eerst door Christum vervult / ten vollen geopenbaert/ ende in sijne volkomenheydt opgericht. h Ierem. 31. 33. 28 D. niet alleen in steenen tafelen ofte pargementen. Siet 2. Cor. 3. 3/&c. i Zach. 8. 8. k Ioan. 6. 45, 56. l. Ioan. 2. 27. 29 N. met woorden ofte met schriften alleen / ghelijck in het Verbondt der Wet geschiedde / maer sy sullen voornemelick van Godt (Namel. door sijnen geest) geleert zijn / ghelijck Christus spreeckt / Joan. 6. vss. 45/65. die nochtans met sijnen eygenen mont haer oock het Euangelium predickte / ende tot de kennisse Godts vermaende. Dit en wordt dan niet volkomelick ofte gantschelick ontkent / maer by vergelijckinge van de maniere van onderwijsinge die in 't Oude Testament geschiedde / gelijck sulcke wijsen van spreken meermael voorkomen. Siet exemplen daer van Joan. 5. vss. 30//45. 1. Thess. 4. 9. 30 Namel. die het van Godt sullen geleert hebben / gelijck Christus getuyght in de voorgemelde plaetse Joan. 6. 45. Want dat hier alleen gesproken wordt van de salighmakende kennisse / ende van het waerachtigh geloove/ blijckt uyt het volgende vs / dewijle de sonden in het nieuw Verbondt niemant en worden vergeven dan door het waerachtigh geloove. Rom. 3. 30. Sommige nemen dit van den staet des toekomenden levens / daer geen uytwendige onderwijsinge meer van noode en sal wesen/ wanneer wy hem sullen sien van aengesichte tot aengesichte 1. Corinth. 13. 12. 1. Joan. 3. 2. Doch uyt het geheel ooghmerck des Apostels blijckt dat dese beloften alle uytverkorene geloovige des Nieuwen Testaments oock in dit leven aengaen. 31 N. om die te straffen. Soo en behoudt van Godt in het nieuwe Verbondt geen straffe meer / wanneer hy de sonde eens heeft vergeven / gelijck eenige drijven. Hoe wel hy de sijne noch somwijlen uyt vaderlicke liefde kastijdt tot haren besten. Siet Hebr. 12. vss. 6/7. 32 Dus verre zijn verhaelt de woorden des Propheets: nu spreeckt wederom den Apostel. Gr. in het seggen. 33 Ofte/ doen verouden, dat is / verklaert oudt te zijn. 34 D. wech-neminge / alsoo dat het uyt het midden is geweert / ende niet meer gebruyckt en wordt.

Het ix. Capittel.

1 D' Apostel/ om voorder aen te wijsen de voortreflickheydt des Priesterdoms Christi boven het Levitische / beschrijft de gestalte van den uyterlicken Tabernakel ende van 't gene daer in was. 6 mitsgaders den dienst der Priesteren in den selven. 8 Verklaert dat dese alleen schaduwen ende voor-beelden waren/ gelijck oock de reynighmakingen die daer in geschiedden. 11 maer dat Christus door sijne offerande ende inganck in het ware Heylighdom dit alles vervult heeft/ ende een eeuwige verlossinge heeft te wege gebracht. 15 Betuyght dat door sijne doodt het Nieuwe Testament is bevestight. 16 gelijck de doodt des testament-makers alle testamenten bevestight. 18 Dat daerom oock in het Oude Testament alles met bloedt wiert besprenght / ende dat sonder bloedt-stortinge geen vergevinge en geschiedde. 23 Maer dat de hemelsche dingen door beter offeranden moesten worden gereynight. 24 Dat Christus derhalven in den hemel is ingegaen/ om aldaer voor ons by Godt te verschijnen. 25 Nae dat hy hem selven op aerden eenmael hadde op-geoffert. 27 ende dat hy wederom uyt den hemel sal komen om die te verlossen die op hem wachten.

1 SO hadde dan wel oock [1] het eerste [verbondt] [2] rechten des [Godts]-diensts/ ende [3] het wereltlick [4] heylichdom.

2 [a] Want de tabernakel was toebereydt: [namelick] [5] de eerste / in welcke was [6] de candelaer / ende de tafel / ende [b] [7] de toon-brooden / welcke genaemt wort het Heylige:

3 Maer [8] achter het tweede voorhanck-sel was [9] de tabernakel / genaemt het Heylige der Heyligen/

1 Vele Grieckische boeckē hebben de eerste Tabernakel. Maer uyt het laetste vers van het voorgaende capittel/ als oock uyt het volgende vs van dit capittel blijckt/ dat hier beter ghelesen wordt / het eerste Verbondt. 2 Ofte / rechtveerdighmakingen. Ofte/ instellingen, D. wijsen van doē/ na welcke de Godtsdienst moest ghericht zijn / in de welcke de Ceremoniale rechtveerdichmakinge bestont. 3 Ofte / dat wereltlick heylichdom, dat is / dat aerdsch is ende van verganckelicke stoffe gemaeckt/ gelijck alle dingen in de wereldt zijn: waer van siet Exod. 25. 26. 36. 37. capp. Ende wordt hier gestelt tegen het hemelsch ende onverganckelick / dat hier door beteeckent wort / ghelijck den Apostel hier nae sal verklaren. 4 So wordt genoemt het gebouw dat in het Oude Testament door Godts ordinantie tot den Godtsdienst was geheylight/ in wiens plaetse daer nae de Tempel Salomons is ghekomen. Doch Paulus beschrijft hier niet den Tempel/ maer den Tabernakel / om dat die eerst door Mosem / nae het voorbeeldt hem van Godt op den berch ghetoont / was gebouwt/ ende dat Salomon daer na den Tempel na desen Tabernakel heeft gemaeckt/ alsoo nochtans dat hy eenige andere dingen daer by heeft geboeght. a Exod. 26. 1. ende 36. 1. 5 D. het eerste deel des Tabernakels. want den voorhof des volcks ende der Priesteren/ daer de vergaderingen ende slacht-offeren in geschiedden/ gaet den Apostel hier voor by/ ende verklaert alleen de saken die in den gedeckten Tabernakel/ ofte hutte waren/ ende de wijsen van doen die daer in gepleeght wierden: waer van het eerste deel het Heylige, het ander deel het Heylige der Heyligen genoemt wierdt. 6 Dese Kandelaer / Tafel / ende Toon-brooden waren in het eerste deel des Tabernakels. Exod. 25. 23/ &c. b Levit. 24. 5. 7 Gr. de voorsettinge der brooden. 8 Dit was het Voor-hangsel/ dat het Heylige van 't Heylige der Heylige onderscheydde/ ende wordt het tweede genaemt ten aensien van het eerste Voorhanghsel / dat den inganck van het Heylige in den Tabernakel bedeckte. Siet Exod. 26. 36. want in den Tempel was dit met muerren van de voor-hoven afgescheyden/ in welcken daerom maer een Voor-hangsel en was / het welck scheurde als Christus aen het cruyce is gestorven. Luc. 23. 45. 9 D. het deel des Tabernakels: want beyde dese deelen waren onder een dack.

4 Hebbende een gouden [10] wieroock-vat / ende [c] de arcke des verbondts alom met goudt overdeckt / [11] in welcke was [d] de gouden cruycke / daer het manna in was / ende [e] de staf Aarons / die gebloeyt hadde / ende [f] de tafelen des verbondts.

5 [g] Ende boven over dese [Arke] waren [12] de Cherubinen der heerlickheyt / die [13] het versoen-decksel beschaduwden : van welcke dingen wy nu van stuck tot stuck niet en sullen seggen.

6 Dese dingen nu aldus toebereydt zijnde / [h] so gingen wel de priesters [14] in den eersten tabernakel [15] t'allen tijde om de [Godts]-diensten te volbrengen:

7 [i] Maer [16] in den tweeden [tabernakel ginck] de Hooge-priester [17] eenmael des jaers / [18] niet sonder bloedt / welck hy offerde voor hem selven ende [voor] des volcks [19] misdaden.

8 [Waer mede] [20] de heylige Geest dit beduydde / [k] dat [21] de wegh des Heylighdoms [22] noch niet openbaer gemaeckt en was / [23] so lange d'eerste tabernakel noch standt hadde:

9 Welcke was [24] een afbeeldinge voor dien tegenwoordigen tijdt / in welcken gaven ende slacht-offeren geoffert wierden die [25] den genen die den dienst pleegde [26] niet en conden heyligen na de conscientie:

10 [Bestaende] alleen [l] in spijsen / ende dranken / [m] ende verscheydene [27] wasschingen / ende [28] rechtveerdichmakingen des vleeschs tot op den tijdt der [29] verbeteringe [30] opgeleght.

11 Maer Christus [n] de Hooge-priester [31] der toecomende goederen [32] gecomen zijnde / is door [33] den meerderen ende volmaeckteren tabernakel niet met handē gemaeckt / dat is / niet [34] van dit maecksel /

12 Noch door 't bloedt [35] der bocken ende calveren / [o] maer door sijn eygen bloet / eenmael ingegaen in het Heylichdom / [36] een eeuwige [37] verlossinge te wege gebracht hebbende.

13 [p] Want indien het bloedt der stieren ende bocken / ende [38] de assche der jonge koe besprengende [39] de onreyne / [haer] heylight [40] tot de reynicheyt des vleeschs:

14 Hoe veel te meer sal [q] het bloedt Christi / [r] die [41] door den eeuwigen Geest hem selven Gode onstraffelick opgeoffert heeft / [42] uwe conscientie reynigen van [43] doode wercken / [s] om den levenden Godt te dienen?

15 Ende daerom is hy de Middelaer des Nieuwen [44] Testaments / [t] op dat de doodt [daer tusschen] gecomen zijnde / [45] tot versoeninge der overtredingen [46] die onder het eerste Testament waren / de gene [47] die geroepen zijn [48] de beloftenisse der eeuwiger erve ontfangen souden.

16 Want waer een Testament is / daer is het noodtsake dat de doodt des Testament-makers [49] [tusschen] come.

17 [v] Want een Testament is vast in de dooden: dewijle het noch geene kracht en heeft / wanneer de Testament-maker leeft.

18 Waerom oock [50] het eerste [51] niet sonder bloedt en is [52] ingewyet.

19 [53] Want als alle de geboden na de Wet van Moyse tot alle het volck uyt gesproken waren / nam hy [54] het bloedt der calveren ende bocken / met water / ende pur-

10 *Gr.* thymiaterion, waer door sommige verstaen den reuck-altaer selve / die in het heylige stondt / daer de Priesters alle dage in gingen om daer op te roocken / ghelijck vs 6 oock wort aengewesen ende Exod. 30. 6. te sien is, welcke gelijck hy dicht aen het Heylige der Heylighen stont / soo meynen sy dat hier gheseght wordt dat het Heylige der Heyligen hem hadde. Doch dese maniere van spreken soude seer on-eygen zijn / dewijle hier uytdruckelick staet / dat het Heylige der Heyligen / het welck achter het tweede voorhanghsel was / dit thymiaterion hadde / ghelijck oock de Arke des Verbondts. Daerom wordt het bequamelicker ghenomen voor het wieroock-vat, daer mede de Hooge-priester eenmael des jaers in het Heylige der Heyligen ginck om te roocken / het welck daerom oock in het Heylige der Heyligen bewaert wiert / gelijck *Josephus* getuyght *lib. 2.* tegen *Appion.* Ende hoe wel Moses daer van geen gewach uytdruckelick en maeckt / soo kan nochtans het selve uyt Levitic. 16. 12. oock afgenomē worden.

c Exod. 25. 10.

11 Sommige meynen dat dese woorden in welcke, sien op het woort Tabernakel / daer in het vs 3 van ghesproken is / om dat 1. Reg. 8. 9. ende 2. Chron. 5. 10. uytdruckelick geseght wort / dat in de Arke des Verbondts niet en was besloten dan de twee Tafelē der Wet. Doch andere verstaen het van de Arke selve / in ofte ontrent welcke de gouden kruycke met manna / ende de staf Aarons ten tijden des Tabernakels geweest zijn / gelijck te sien is Exod. 16. vss. 33 / 34. ende Num. 17. 10. hoe wel die ten tijden als de Tempel van Salomon was gebouwt daer niet meer in ofte ontrent geweest en is, ofte om dat sy vergaen waren / ofte om dat sy erghens in een ander deel des Tempels zijn gebracht / gelijck oock het authentijck Boeck des Wets / waer van gewach wordt gemaeckt. Deut. 31. 26. 2. Chronic. 34. 14. d Exod. 16. 33. e Numer. 17. 10. f Exod. 34. 29. 1. Reg. 8. 9. 2. Paral. 5. 10. g Exod. 25. 22. 12 Dese waren twee gedaenten van Engelen / met hare hoofden nae den anderen gebogen / ende met hare vleugelen den anderen rakende / gelijck te sien is Exod. 25. 18. tusschen welcke Godt aen Mosem antwoorde gaf uyt het opperste deel des genaden-stoels / gelijck betuyght wort Num. 7. vss. 8 / 9. 13 Ofte / Genaden-stoel, welck was het decksel der Arke / daer de twee steenen Tafelen der Wet mede wierden bedeckt : ende was een voorbeeldt op Christum, die de Wet bedeckt / om dat hy voor ons onder de Wet is geworden / ende ons van den vloeck der Wet heeft verlost / ghelijck Christus oock daerom met den naem van versoen-decksel, ofte versoeninge wordt genoemt, Rom. 3. 25. ende de Engelen worden geseght begeerich te zijn om dese verborgentheden te aenschouwen. 1. Petr. 1. 12. h Num. 28. 3. 14 D. in het eerste deel des Tabernakels genaemt het Heylige / gelijck vs 2. 15 D. elck in sijne dach-ordeninge / gelijck te sien is Luc. 1. vss. 8 / 9. i Exod. 30. 10. Lev. 16. vss. 2 / 34. Hebr. 9. 25. 16 D. in het tweede deel / N. het Heylige der Heyligē / gelijck voren. 17 N. op den tienden dagh der sevender maent Thisri, op den solemnelen dagh des Vastens / ende der versoeninge van het gantsche volck. Siet Levit. 16. 29 / &c. 18 N. van de offerande der versoeninge / die buyten den Tabernakel / op den grooten Altaer in den Voor-hof / was gheslachtet / ende geoffert: waer van het bloedt nae de ontsteeckinge van het Reuck-werck in het voorseyde Wieroock-vat / door den Priester in het Heylige der Heylighen voor de Arke ende Genaden-stoel gebracht wierdt / ende wierdt de Genaden-stoel daer mede tot sevenmael besprenght / nae dat hy met het Reuck-werck / als met een wolcke was overdeckt : gelijck Levit. 16. vs 11 / &c. te sien is. Welcke schaduwe ende voor-beeldt de Apostel in het vervolgh van stuck tot stuck gaet verklaren. 19 *Gr.* onwetenheden, ofte / onbedachtsaemheden: waer door verstaen worden niet alleen de sonden / die eygentlick uyt onwetenheyt gedaen worden / maer oock alle soorten van sonden / ghelijck uyt de plaetse Levit. 16. 16. daer Paulus hier op siet / genoech blijckt / ende hier voor cap. 7. 27. ende elders meer. Ende worden oock de sonden alsoo genaemt / om dat alle sonden / (de sonde tegen des Heyligen Geest uytgenomen) met eenige dwalinge des verstants door de verleydinge des Satans altijdt zijn ghevoeght. 20 Namel. die een insteller was van alle dese Godts-diensten / ende derhalven een waerachtigh eeuwigh Godt met den Vader ende den Sone / ende nochtans een onderscheyden persoon. k Ioan. 14. 6. 21 Dat is / van het Heylige der Heyligen / ofte des hemels / gelijck hier nae vs 12. ende 24. wordt verklaert. 22 Dat is / noch niet soo klaer ende volkomelick bekent en was gemaeckt / gelijck daer nae is geschiet / wanneer Christus de saken hier door beteeckent in sijne eerste toekomste heeft volbracht: even gelijck 1. Joan. 3. 2. geseght wordt / dat het noch niet geopenbaert, ofte / openbaer gemaeckt en is wat wy worden sullen. N. nae Christi tweede toekomste / hoe wel wy nochtans oock hier eenighsins daer van onderricht zijn / maer niet soo klaer ende volkomen als het ons sal bekent worden / wanneer de sake selve in ons sal vervult zijn. 23 Dat is / soo lange de Gemeynte onder het Oude Testament door dese Ceremonien ende wijsen van doen des eersten Tabernakels / ende volgens oock des eersten Tempels / alleen wiert onderricht / sonder dat het Euangelium haer in sijne naecktheydt ende volle klaerheydt wiert voorgedragen / gelijck nae de vervullinge is geschiet. Want dat eenige dit alsoo duyden als of de geloovige in 't Oude Testament geenen toe-ganck en hadden tot den hemel / voor dat Christus ten hemel was opghevaren / strijdt teghen het exempel van Elias / 2. Reg. 2. 11. ende van Lazarus / Luc. 16. 22. vergeleecken met Matth. 8. 11. ende van de moordenaer aen het cruyce / Luc. 23. 43. vergeleecken met 2. Corinth. 12. vss. 2 / 3 / 4. ende met de hope der geloovige Vaderen. Hebr. 11. 16. ende strijdt oock met Christi beloften. Matth. 5. vss. 10 / 11 / 12. die lange voor sijne verrijsenisse zijn geschiet. 24 *Gr.* parabole. D. een gelijckenisse die wat anders beduydt. 25 *Gr.* den dienenden. D. die den dienst was doende. 26 Ofte / niet en konden volmaken. Namelick / in haer selven aengemerckt / ofte door hare kracht : andersins konden sy / in haer recht gebruyck / dienen om de geloovige Vaderen op Christum te wijsen / door wiens offerande de conscientien souden ghereynight worden / ghelijck hier nae vs 14 wordt verklaert. l Levit. 11. 2. m Num. 19. 7, &c. 27 *Gr.* doopingen. 28 Dat is / uyterlicke insettingen / die den mensche nae den uytwendigen / ofte lichamelicken stant / alleen rechtveerdigheden / ofte heylighden. Siet vs 13.

29 *Gr.* rechtinge, dat is / op welcken het te rechte sal worden gebracht. N. tot op de tijden des Nieuwen Testaments / daer Jeremias van ghesproken hadde / in welcke de beteeckende sake soude vervult worden / dese Ceremonien geweert / ende andere kortere Godts diensten ingestelt / daer door de heylige Geest krachtiger soude wercken. 2. Cor. 3. cap. 30 N. als een jock 't welck de Vaders selve niet en hebben konnen dragen / ende van Christo is afgenomē. Act. 15. 11 / 12. n Hebr. 3. 1. ende 4. 14. ende 6. 20. ende 8. 1. 31 D. alle der geestelicke weldaden / die door de offerande Christi aen 't cruyce / ende door sijnen ingang in den Hemel verworven zijn : als daer zijn vergevinge der sonden / wedergeboorte / den Geest der aenneminge tot kinderen / ende de eeuwige salicheydt / die in den Ouden Testamente afgebeelt zijnde / in den Nieuwen door Christum zijn verworven. 32 N. in den vleesche / ofte inde werelt. 33 Hier door wordt verstaen de menschelicke natuere Christi, in welcke de volheyt der Godtheyt als in eenē Tabernakel ofte Tempel woont. Joa. 1. 14. ende 2. 19. gelijck cap. 8. 2. oock is aengewesen. Ende wordt Christus ghesegt door dese Tabernakel sijns vleeschs inghegaen te zijn in den hemel / om dat door de gheestelicke kracht ende weerdigheydt sijner offerande voor ons volbracht / hem de toe-ganck tot den hemel is gheopent / ende hem een naem is gegeven boven alle namen. Phil. 2. vss. 8 / 9. met welcke verklaringe over een komt het gene hy hier nae seght cap. 10. 20. van den nieuwen wech die ons geopent is om te gaen in het heylige, door dit voorhanghsel, dat is, het vleesch Christi. Want Christus is ons voorgegaen om ons plaetse te bereyden. Joan. 14. 2. Hy wil dan seggen / gelijck Christus door hemselven eñ door sijn eygen bloedt ingegaen is in 't heylichdom / dat wy oock door den selven wegh daer in moeten komen. 34 *Gr.* van dese scheppinge: ofte / van dit schepsel. 35 Want beyde dese soorten van dieren wierden geslachtet / als de Hooge-Priester in het Heylige der Heyligen soude ingaen. Levit. 16. vss. 11 / 15. met welcker beyder bloedt hy oock in het Heylige der Heyligen inginck vs 18. o Actor. 20. 28. Ephes. 1. 7. Coloss. 1. 14. Hebr. 10. 10. 1. Petr. 1. 19. Apoc. 1. 5. ende 5. 9. 36 D. altijdt duerende ende van eeuwige kracht / gelijck cap. 10. 14. 37 *Gr.* rantsoeninge. dat is / verlossinge die door rantsoen geschiet / gevonden hebbende. p Levit. 16. 14. Num. 19. 4. Hebr. 10. 4. 38 Dit was noch een ander Ceremonie / waer door de onreyne nae de Wet in het Oude Testament wierden gereynight / die oock op Christum ende de besprenginge sijnes bloets sagh: waer van siet Num. 19. 2 / &c. 39 Namel. nae de Wet / door het aenraken van eenige doode / ofte gebeenten / ofte graven. Num. 19. 16. *Gr.* die gemeyn gemaeckt waren. 40 D. om uytwendigh nae de Wet reyn te zijn / ende toe-ganck te mogen hebben tot de vergaderingen / ende andere uytwendige Godts-diensten des Ouden Testaments. q 1. Ioan. 1. 7. Apoc. 1. 5. r Galat. 1. 4. Ephes. 5. 2. Tit. 2. 14. 41 D. door sijne eeuwige Godtheydt / van welcke de kracht ende weerdicheyt der offerande Christi is voort gekomen / gelijck Actor. 20. 28. oock wordt aengewesen: ende ghelijck de eeuwige Godtheydt Christi oock een Geest wordt genaemt Rom. 1. 4. 1. Timoth. 3. 16. 1. Petr. 3. 18. 42 D. uwe zielen / verstant / wille / ende genegentheydt / waer van de conscientien oock het gevoelen hebben / om te weten het gene ons van Godt geschoncken is. 1. Corinth. 2. 12. Andere lesen onse conscientien. 43 D. sonden. Siet capit. 6. 1. s Luc. 1. 74. Rom. 6. 13. Galat. 2. 20. 1. Petr. 4. 2. 44 Het Hebreeusch woordt berith, dat Jeremias gebruyckt cap. 31. beteeckent in 't gemeyn allerley verbondt / oft contract / het zy het selve tusschen twee partyen gemaeckt wort / ofte van een partye alleen / gelijck de Testamenten plegen. Waer van exemplen zijn te lesen Gen. 6. 18. ende 9. 9. Job 31. 1. Dat nu dit Verbondt een Testament is stelt den Apostel als seker / om dat het selve alleen van Godts zijde komt / gelijck de plaetse Jerem. 31 / in het voorgaende capit. verhaelt / genoech uytwijst : ende om dat alle voor-beelden daer van sulcks toonden / die met bloedt der gedoodde offeranden wierden besprenght ende versegelt. t Rom. 5. 6. 1. Pet. 3. 18. 45 *Gr.* verrantsoeninge. 46 D. die ten tijden des Ouden Testaments geschiet ende onversoent gebleven waren / maer van Godt voorby gegaen ende vergeven waren om de offerande ende genoeghdoeninge Christi die daer nae geschieden soude. Siet Actor. 15. 11. Rom. 3. vss. 25 / 26. 47 Namel. met een krachtige roepinge tot het geloove / gelijck Abraham ende sijn geestelick zaet waren. Rom. 4. 16. 48 D. de beloofde eeuwige erve. Siet hier nae capit. 11. 8 / 9 / 10. 49 *Gr.* gebracht worde. Namel. eer het selve vast is : gelijck het volgende vs verklaert. v Galat. 3. 15. 50 Namel. Verbondt door Mosem gemaeckt. 51 Namel. der geslachtte ofte gedoodde dieren / die op de doodt des Middelaers des Nieuwen Testaments haer ooghmerck hadden. Want dewijle de overtredinghe der Wet de doodt-verdiende / ende Godt den overtreder door sijne genade nae den inhoudt des Nieuwen Testaments soude daer van vry houden / mits dat sijne gerechticheydt genoech soude geschieden / soo is Christus de Middelaer hier tusschen gekomen / ende heeft als borge. Hebr. 7. 22. de voldoeninge op hem genomen / ende daer nae door sijne doodt de schult der overtredinge betaelt / ende haer de eeuwige erve / die hem als de Sone Godts toequam / oock verworven. 52 Dat is / openlick ingestelt / gesolemniseert / ende door vast ende bondigh verklaert. 53 Dit verhael Pauli is genomen uyt het 24. capit. Exod. vs 3 / &c. alleen dat den Apostel hier water, purperen wolle, ende hysope by voeght uyt Levit. 14. 6. ende Num. 19. 6. alwaer dese dingen in diergelijcke besprengingen gebruyckt wierden. 54 Waer van in andere plaetsen dickmael wordt gewach gemaeckt.

peren wolle / ende hysope / besprenghde [55] beyde het boeck selve / ende [56] alle het volck /

20 Seggende / [x] Dit is het bloedt [57] des Testaments / 't welck Godt aen u lieden heeft [58] geboden.

21 [59] Ende hy besprengde desgelijcks oock den tabernakel / ende alle de vaten des diensts met het bloedt.

22 Ende alle dingen worden [60] by na door bloedt gereynight na de Wet / ende sonder bloed-stortinge en geschiet geen vergevinge.

23 [61] So was het dan nootsake dat wel [62] de voorbeeldingen der dingen die in de hemelen zijn / door dese dingen [63] gereynight wierden : [64] maer de hemelsche dingen selve [65] door beter offeranden dan dese.

24 Want Christus en is niet ingegaen in het Heylichdom dat met handen gemaeckt is / 't welck is een teghen-beeldt [66] des waren / maer in den hemel selve / [67] om nu te verschijnen voor het aengesichte Godts voor ons.

25 Noch oock op dat hy hem selven dickmael soude opofferen / [y] gelijck de Hooge-priester alle jaer in het Heylichdom ingaet [68] met vremd bloedt :

26 ([69] Anders hadde hy dickmael moeten lijden [70] van de grontlegginge der werelt af) maer nu is hy eenmael [71] inde voleyndinge der eeuwen geopentbaert / om de sonde te niete te doen door sijns selfs offerande.

27 Ende [72] gelijck het den menschen geset is [73] eenmael te sterven / ende [74] daer na het oordeel :

28 [z] Alsoo oock Christus eenmael geoffert zijnde om [75] veler sonden wech te nemen / sal ten anderen mael [76] sonder sonde gesien worden van de gene [77] die hem verwachten tot salicheyt.

55 Dit en wort wel Exod. 24. niet uytdruckelick geseght / maer kan ebenwel uyt het verhael Mosis aldaer genoech afgenomen worden. 56 D. de 12 pilaren / die Moses aldaer oprichtede / om de 12 stammen Israels te representeren / ende dat te overstaen ende inde tegenwoordigheyt van alle het volck. Siet de aenteeck. op Exod. 24. 8. x Exod. 24. 8. Matth. 26. 28. 57 D. een teecken ende zegel van het Verbondt ofte Testament. Want het was het bloedt van Calveren ende Bocken / dat tot inwyinghe ofte bevestinghe van dit Verbondt wierdt ghebruyckt. Eē sacramentale wijse van spreken / gelijck Luc. 22. 19. 1. Cor. 11. vss. 24/25. 58 D. met u heeft ghemaeckt / nae ofte over alle dese woorden ofte geboden: gelijck uytghedruckt wordt Exod. 24. 8. 59 Dit is genomen uyt verscheydene andere plaetsen der wet / insonderheydt uyt Exod. 29. 12. Levit. 16. 14 / &c. 60 Dit wort'er by gedaen / om dat eenighe reynichmakingen der Wet alleen door water geschieden / die oock op de offerande Christi haer ooghmerck hadden / alsoo in sijne doodt / bloedt ende water is gevloten. Siet Joa. 19. 34. ende 1. Joan. 5. 6. 61 Namel. volgens Godts onveranderlick bevel ende ordinantie. Siet hier na capit. 10. 9/10. 62 Ofte / afbeeldingen, figueren. 63 D. van het gemeyn gebruyck af-ghesondert ende bequaem gemaeckt om Godts-dienstige gemeynschap daer aen te hebben. 64 D. den ingang tot den hemel selve / ende de geestelicke gaven / welcke ons / om daer in te komen / noodigh zijn / ende die door dese uytwendige reynighmakingen zijn beteeckent. Siet Ephes. 1. 3. Coloss. 3. vss. 1 / 2. 65 Dat is / door de offerande Christi, die beter ende van meerder weerde is. Ende wordt die hier in het getal van vele geset / hoe wel die maer een en is / ende eenmael geoffert / om dat sy de kracht van alle de figuerlicke offeranden ende saken daer door beteeckent / in haer begrijpt. 66 Namel. heylighdoms / dat is / des hemels / dat door dit ander wiert af-gebeeldt / gelijck volght. 67 Namel. met sijne victorieuse offerande / die hy hier op aerden sijnen Vader onstraffelick op-geoffert hadde / tot een versoeninge voor alle sonden sijner geloovige : ende met een eeuwige begeerte / dat die ons tot onser salighheyt altijdt soude worden toege-eygent. Siet Rom. 8. 34. 1. Timoth. 2. 5. ende 1. Joan. 2. vss. 1 / 7. y Exod. 30. 10. Levit. 16. vss. 2, 34. Hebr. 9. 7. 68 Ofte / eens anders, dat is / met bloedt van geslachtte dieren / die van een ander natuere zijn dan hy selve. 69 Namel. soo hy hem selven dickmael hadde moeten op-offeren / aengesien sijne offerande door lijden ende met lijden wiert volbracht / ende sonder lijden niet en konde volbracht worden. 70 D. van den beginne dat de menschen hebben ghesondight. Waer uyt blijckt dat Godt de sonden noyt en heeft vergeven / dan ten opsien van dese offerande Christi. 71 D. in de volheydt des tijdts die Godt daer toe bestemt hadde. Siet Galat. 4. 4. 72 Gr. nae soo veel. 73 N. door Godts ordinantie / nae dat de mensche heeft gesondight. Rom. 5. 12. Want dat sommige menschen niet en zijn gestorven als Enoch ende Elias / ende dat eenige tweemael zijn gestorvē / als daer zijn geweest die miraculeuselick in dit leven zijn opgeweckt / is een bysonder privilegie eñ exceptie geweest van desen algemeynen regel. 74 N. van elck een in het bysonder terstont nae den doot / ende van allen in het gemeyn hier namaels ten uytersten dage. z Rom. 5. 6, 8. 1. Petr. 3. 18. 75 N. aller sijner uytverkorenen ende geloovigen. Ofte / veler sonden op hem te nemen , ofte / te dragen. 76 Dat is / sonder de toe-rekeninge ende straffe onser sonden meer te dragen / maer om in heerlickheyt alles te oordeelen. 77 N. door geloove ende hope. Siet 2. Tim. 4. 8.

Het x. Capittel.

1 Den Apostel verklaert dat de Wet maer een schaduwe en hadde der toecomende goederen / ende door hare veelvuldige ende jaerlicksche offeranden niets en heeft konnen vol-maken. 5 ende dat daerom David inden 40 Psalm betuyght / dat Christus in de werelt soude komen om den wille Godts te doen. 10 ende ons door de eenige offerande sijns lichaems in der eeuwigheyt te vol-maken. 15 Het selve bewijst hy wederom uyt den inhoudt des Nieuwen Verbondts / Jerem. capit. 31. in het welck de volkomen wech-neminge der sonden wort belooft. 18 ende besluyt derhalven dat gheen offerande voor de sonden meer en is van noode. 19 Hy komt daer nae tot het ander deel des briefs / namelick tot de vermaningen van haren schuldighen plicht : ende voor eerst vermaent hy de Hebreen / om met een vrymoedigh geloove tot Godt te gaen door den wegh / die ons Christus heeft in-gewyet. 23 Daer nae vermaent hy haer tot standvastigheyt in de belijdenisse deser hope / ende tot onwanckelbare liefde. 25 ende tot onderhoudinge harer by-een-komsten. 26 Stelt haer tot dien eynde voor ooghen / op d' een zijde het schrickelick oordeel Godts / dat d'afvallige hebben te verwachten. 32 ende op d'ander zijde hare voorgaende lijdsaemheyt ende mede-lijden met de verdruckte / oock selfs over sijne banden. 36 mitsgaders de beloften die de volstandighe sullen wech dragen. 37 't welck beyde hy bewijst met een plaetse uyt Habac. cap. 2. v. 4. die hy verhaelt ende toe-eygent.

1 [a] WAnt [1] de Wet / hebbende [2] een schaduwe [3] der toecomende goederen / niet [4] het beeldt selve der saken / en can met [5] de selve offeranden / die sy alle jaere [6] geduerichlick op-offeren / nimmermeer [7] heyligen de gene die [8] daer toe gaen.

2 [9] Andersins souden sy opgehouden hebben geoffert te worden / om dat de gene die den dienst pleegden [10] geen conscientie meer en souden hebben der sonden / eenmael gereynight geweest zijnde :

3 Maer [nu geschiet] in deselve alle jare [11] weder gedachtenisse der sonden.

4 [b] Want het is onmogelick / dat het bloedt van stieren ende bocken [12] de sonden wech neme.

5 [13] Daerom [14] comende in de werelt seght hy / [c] Slacht-offer ende offerande [15] en hebt ghy niet gewilt / maer ghy hebt my [16] het lichaem toebereydt :

6 Brand-offeren ende [offer] voor de sonde en hebben u niet behaeght:

7 Doe sprack ick / Siet ick come / (in [17] het begin des boecks is van my geschreven) [18] om uwen wille te doen / ô Godt.

8 Als hy te voren geseght hadde / Slacht-offer / ende offerande / ende brandtoffers / eñ [offer] voor de sonde en hebt ghy niet gewilt / noch en hebbē u niet behaeght (de welcke na de Wet geoffert worden)

9 Doe sprack hy / Siet ick come om uwen wille te doen / ô Godt. [19] Hy neemt het eerste wech [20] om het tweede te stellen.

10 [21] In welcken wille [22] wy geheylight zijn [d] [23] door de offerande des lichaems Jesu Christi eenmael [geschiet].

a Coloss. 2. 17. Hebr. 8. 5. 1 N. der Ceremonien onder het Oude Testament. 2 D. een rauw bewerp / gelijck de schilders plegē een beelt / dat sy daer na willen volmaken / eerst met eenighe linien ende schaduwen in het rauwe af te teeckenen ofte ontwerpen. 3 D. der geestelicke ende hemelsche sakē / die ons in het Nieuwe Testament souden verworven ende medegedeelt worden. D. van Christus selve eñ sijne weldaden. 4 Sommighe verstaen hier door de volmaeckte wijse des uytwendigen Godtsdiensts / die Godt door Christum in het Nieuwe Testament soude instellen / die van de instellinghen des Ouden Testaments verschilden als een schaduwe ofte eerste bewerp van het volmaeckt beeldt eeniger sake : ghelijck die daerom oock de eerste beginselen ofte elementē / eñ A. B. C. der werelt wordē genaemt. Gal. 4. 3 / 9. Doch dewijle d'Apostel nergens in dit ende in het voorgaende capittel eenighe teghen-stellinghe en maeckt tusschen den uytwendigen Godtsdienst des Ouden ende des Nieuwen Testaments / maer alleen tusschen de schaduwen des oudē Testaments eñ Christum selve met sijne offerande ende weldaden / die hy ons verworven heeft / so wort van andere door dese woorden het beeldt selve bequamelicker de beteeckende sake selve / ofte het evenbeeldt verstaen / nae het welck dese schaduwen zijn voorgestelt / gelijck wy worden geseght geschapen te zijn nae Godts beeldt / ofte evenbeelt. Welcken sin het bygevoeghde woordt het beeldt selve der saken , oock vereyscht. dat is / de saken selve in hare volle beeltenisse ofte gedaente / gelijck sy moesten eñ de souden zijn. 5 D. van eenerley soorte / ofte van eenen selven aert ende natuere. 6 Gr. in geduerigheydt, ofte / eeuwigheydt. dat is / sonder nalaten / soo lange dit Priesterdom / ende dese Wet moest dueren. 7 Ofte / volmaken. Namel. nae de conscientie / door het wechnemen der sonde / ende der schult der sonde / gelijck hier voor verklaert wordt cap. 9. 9. 8 Ofte / tot Godt gaen. Namel. met hare offeranden. 9 Andere lesen / En souden sy andersins niet opgehouden hebben ? vraeghsche wijse : doch de sin komt over een. 10 D. niet meer van sonden bewust zijn : ofte / geen wroeginge der conscientie over de sonde en souden hebben ; ende en souden haer aen geen schult der sonden meer schuldigh kennen / dewijle sy eenmael daer van souden gereynight ofte verlost zijn. 11 N. niet aleen van de sonden / die dat jaer geschiet waren / maer van alle de sonden / die te voren begaen waren. Siet Lev. 16. 21. b Levit. 16. 14. Num. 19. 4. Hebr. 9. 13. 12 N. door sijne eygene weerdicheyt ende kracht / overmidts dat maer een lichamelicke ende verganckelicke sake en is / daer de sonde een geestelick quaet is / ende in de ziele / die onsterflick is / voornemelick sijn plaetse heeft. 13 N. Christus de Hooge-priester der toekomende goederen / in wiens name David in desen Psalm spreeckt / ende van wiens komste hy propheteert / gelijck Paulus hier betuyght / ende de sake selve uytwijst. 14 N. wanneer hy de menschelicke natuere aennam / ende in eenen persoon met hem vereenighde / gelijck hier voor cap. 1. 6. ende 9. 11. c Psal. 40. 7. Iesai. 1. 11. Ier. 6. 20. Amos 5. 21. 15 N. om die aen te nemen tot een versoeninge ende voldoeninge voor de sonde / gelijck de Joden haer inbeeldden : andersins heeftse Godt oock ghewilt om gebruyckt te worden voor de geloovige des Ouden Testaments als voorbeelden ende sacramentale teeckenen / die haer tot de toekomende voldoeninge der offerande Christi wesen / maer dat oock niet langer dan tot dat de offerande selve nu soude volbracht zijn / als wanneer dese schaduwen moesten ophouden / gelijck in dese ende andere plaetsen wordt bewesen. 16 De Hebreeusche text Psal. 40. 7. seght / Ghy hebt my de oore doorboort. Doch de Apostel volght hier de Grieksche oversettinge / gelijck meest alom in desen brief / dewijle de selve sin in beyden is begrepen. Want de woorden Ghy hebt my de ooren door-boort / beteeckenen dat Christus nu mensche wordende / hem selven tot eenen ghewilligen dienstknecht sijns Vaders overgeeft / om hem tot den doot des cruyces te gehoorsamen. Ende is een gelijckenisse genomen van de dienstknechten der Hebreen / die nae dat sy ses jaren hare heeren hadden gedient / het sevende jaer uyt harer heeren dienst niet en wilden scheyden / maer geduerich tot de doot daer in blijven / tot een getuygenisse waer van de oore haer aen de post der deure wierdt deurboordt / gelijck te sien is Exod. 21. 6. Alsoo dan oock wordt Godt de Vader hier geseght / Christo het lichaem toe bereydt te hebben , om dat Christus de menschelicke natuere uyt het vleesch ende bloedt der maget Marie van sijnen Vader / door de kracht des H. Geests ontfangen hebbende / de selve hier over geeft tot den dienst sijnes Vaders / om hem gewillichlick in alles te gehoorsamen / selfs tot den doot toe / om te zijn een versoen-offer voor onse sonden. Het is dan soo veel of hy seyde / Ghy hebt my een lichaem gegeven dat in uwen dienst tot de doot toe gewilligh ende bereydt is. 17 Gr. in het hooft, ofte / in de rolle des boecks , N. uwer Wet. Want het Wet-boeck placht by den Ouden in een rolle geschreven te worden / ghelijck by ons de landt-caerten / ende gelijck de Joden noch hebben in hare Synagogen. Nu zijnder vele plaetsen in het boeck der Wet / die van Christi komste ghetuygen / oock selfs in het begin des boecx / wanneer Godt het zaet der vrouwe belooft heeft / dat den Satan soude den kop vertreden. Genes. 3. 15. 18 D. om u gehoorsaem te zijn tot den doot des cruyces tot versoeninge aller geloovigen. 19 N. allerley soorten van versoen-offeren / die in het Oude Testament gepleeght wierden. 20 N. sijne gehoorsaemheyt onder den wille sijns Vaders. 21 D. door de gehoorsaemheyt van welcken wille : gelijck Rom. 5. 19. 22 D. alles hebben wat tot onse volkomene heylichmakinge / Namel. vergevinge der sonden / vernieuwinge des Geests / ende eeuwige salicheyt / noodich is. d Hebr. 9. 12. 23 Dat is / welcke wille Godts daer in oock bestont / dat Christus sijn lichaem tot een versoen-offerande voor onse sonden aen het cruyce soude over geven. Philip. 2. 8.

11 Ende een yegelick priester stondt wel alle dage dienende / ende [24] de selve slacht-offeren dickmael offerende / die de sonden nimmermeer en connen wechnemen:

12 Maer dese een slacht-offer voor de sonden [25] geoffert hebbende / [c] is [26] in eeuwicheyt geseten aen de rechter- [handt] Godts:

13 [27] Voorts verwachtende tot dat sÿne vyanden gestelt worden tot een voetbanck sÿner voeten.

14 Want met eene offerande heeft hy in eeuwicheyt volmaeckt [28] de gene die geheylight worden.

15 Ende [29] de heylige Geest [30] getuyght het ons oock.

16 Want na dat hy te voren geseght hadde / [f] Dit is het verbondt dat ick met haer maken sal na die dagen / [31] seght de Heere / ick sal mÿne wetten geven in hare herten / ende ick sal die inschrÿven in hare verstanden:

17 Ende harer sonden / ende harer ongerechticheden en sal ick geensins meer gedencken.

18 Waer nu vergevinge der selve is / daer en is [32] geen offerande meer voor de sonde.

19 [33] Dewÿle wy dan / broeders / vrymoedicheyt hebben [g] om [34] in te gaen in het heylichdom door het bloedt Jesu /

20 Op eenen [35] verschen ende [36] levenden [37] wegh / welcken hy ons [38] ingewyet heeft door het voorhanghsel / dat is [door] [39] sÿn vleesch:

21 Ende [dewijle wy hebben] eenen grooten Priester [40] over het huys Godts:

22 So laet ons toegaen met een [41] waerachtigh herte / in volle versekertheyt des geloofs / [42] [onse] herten [43] gereynight zÿnde van de quade conscientie / ende [44] het lichaem gewasschen zÿnde [h] [45] met reyn water:

23 Laet ons de onwanckelbare belÿdenisse [46] der hope [47] [vast] houden: (want die het belooft heeft [48] is getrouw)

24 Ende laet ons op [49] malcanderen acht nemen / tot opscherpinge der liefde ende der goede wercken:

25 Ende laet ons onse onderlinge [50] by-een-komste niet nalaten / gelÿck sommige [51] de gewoonte hebben / maer [malcanderen] vermanen: ende [dat] so veel te meer als ghy siet dat de dagh naerdert.

26 [i] Want so wy [52] willens sondigen / na dat wy de kennisse der waerheyt ontfangen hebben / so en blÿft daer [53] geen slacht-offer meer over voor de sonden:

27 Maer een schrickelicke verwachtinge des oordeels / ende hitte des vyers dat [54] de tegenstaenders sal verslinden.

28 Als yemandt de Wet Mosis heeft [55] te niete gedaen / die sterft sonder barmhertichept [k] onder twee ofte dry getuygen:

29 Hoe veel te swaerder straffe meynt ghy sal hy weerdigh geacht worden / die den Sone Godts [56] vertreden heeft / ende [57] het bloedt des Testaments [58] onreyn geacht heeft / daer door hy [59] geheylight was / ende [60] den Geest der genade smaetheyt heeft aengedaen?

30 Want wy kennen hem [61] die gesegt heeft / [l] Mÿne is de wrake / ick sal't vergelden / spreeckt de Heere. Ende wederom / [m] De Heere sal sÿn volck oordeelen.

31 Vreeselÿck is het [62] te vallen in de handen des levendigen Godts.

32 Doch gedenckt der vorige dagen / in de welcke [63] na dat ghy verlicht zÿt geweest / ghy veel strÿdt des lÿdens hebt verdragen.

33 Ten deele / als ghy door smaetheden ende verdruckingen [64] een schouwspel geworden zÿt: ende ten deele / als ghy [65] gemeynschap gehadt hebt met de gene die alsoo gehandelt wierden.

34 Want ghy hebt oock [66] over [n] mÿne banden medelÿden gehadt / ende de roovinge uwer goederen [67] met blÿdtschap aengenomen / wetende dat ghy hebt [68] in u selven [o] een beter ende blÿvende goet in de hemelen.

35 En werpt dan [69] uwe vrymoedicheyt niet wech / welcke een groote [70] vergeldinge des loons heeft.

36 [p] Want ghy hebt [71] lÿdtsaemheyt

24 D. van een selve soorte ende natuere.
25 N. aen het hout des kruyces.
c Psal. 110. 1. Actor. 2. 34. 1. Corinth. 15. 25. Ephes. 1. 20. Coloss. 3. 1. Hebr. 1. 13.
26 Dit woordt in eeuwigheyt wort van eenige gevoeght by het woort ge-offert hebbende, doch de eerste t'samen-voeginge is de bequaemste.
27 D. in dit sÿn Coninckliick ende Priesterlick ampt / gelÿck hy het nu bedient / als Middelaer so lange volherdende / ende de uytvoeringe van het selve gheduerighlick verrachtende / tot dat door sÿn tusschen komen / ende sÿns Vaders macht / alle de vyanden onser saligheydt / ende ten laetsten oock de doodt / sullen te niete gedaen zÿn / als wanneer hy dese forme van regeringe sal afleggen / ende blÿven met den Vader ende den Heyligen Geest alles in allen. Siet 1. Cor. 15. 24 / &c.
28 D. die door sÿnen Geest en woordt in hem gelooven / ende weder-ghebooren worden. Ende wort hier mede eene bepalinge gemaeckt van de gene die door Christi offerande volmaeckt worde, want hoe wel sÿne offerande in haer selven genoeghsaem is voor alle menschen / nochtans en volmaeckt sy niemant van die door hem geheylight worden.
29 N. in sÿn woort / ende bysonderlick in het formulier des Nieuwen Verbonts Jerem. 31. dat hy met ons heeft ghemaeckt. Waer uyt dan blÿckt dat de Heylighe Geest de ware Godt is / ende een onderscheydē persoon in het Godtlick wesen.
30 N. 't gene hy in het voorgaende Vs heeft geseght. Want hoe wel in het formulier des Nieuwē Testaments Jer. 31. geē gewach en wort gemaeckt van offerande / nochtans dewÿle volkomen vergevinge der sonden daer belooft wordt / ende de Apostel tot hier toe hadde bewesen / dat de doodt des Testament-makers daer tusschen moest komen / op dat het Nieuwe Testament vast zÿn soude / ende hy sulcx oock bewesen hadde uyt den 40 Psalm / so besluyt hy dan onwedersprekelick / dat dit door dese eenige offerande in het Nieuwe Verbondt moste te wege gebracht worden. Alsoo leert ons dan alhier den Apostel de Schriftuere met haer selven vergelÿcken / om vaste besluyten in saken des geloofs te maken.
f Ier. 31. Vss. 31, 32, 33, 34. Rom. 11. 27. Hebr. 8. 8.
31 D. so seght de Heere. welcke woorden hier komen genomen worden voor Pauli woorden / hoe wel diergelÿcke by den Propheet oock staen. Andersins soude in het begin van het volghende Vs yet gebreken / om het besluyt Pauli te vervullen. Namel. soo seght hy, ofte diergelÿck: het welck oock eenige boecken voor het 17 Vs hebben gestelt / om dat sy dese woorden / seght de Heere, voor de woorden des Propheten hebben genomen.
32 N. der versoeninge: maer alleen offeranden der danckbaerheydt / die in het Nieuwe Testament van ons werden vereyscht. Siet Rom. 12. 1. Hebr. 13. 15. 1. Petr. 2. 5.
33 Hier begint de Apostel het tweede deel deses briefs / Namel. de vermaningen van den schuldigen plicht der geloovige. Ende vermaent haer in het overige deel van dit capit. tot vrymoedigheydt in het geloove / tot stantvasticheydt in de belÿdenisse / ende tot lÿdtsaemheyt in de verdruckingen.
g Ioan. 10. 9. ende 14. 6. Rom. 5. 2. Ephes. 2. 13. ende 3. 12.
34 Gr. tot den inganck des Heylighdoms. dat is / om door geloove / hope / ende gebeden / regel-recht tot Godt te gaen in den hemel. Rom. 5. 2. Ephes. 3. 12.
35 Het Grieckx woordt beteeckent eygentlick dat versch is geslacht, Het welck hier op de offerande Christi siet / die versch geslachtet was / ende alle tÿt in volle kracht blÿft.
36 D. levendighmakenden / gelÿck Joan. 6. 51. want Christi doodt is ons leven.
37 Alsoo noemt hy Christum voor ons geoffert / om dat wy door hem ende sÿne verdiensten tot Godt toe-ganck hebben. Siet Joan. 14. 6.
38 Ofte / nieuw voorbereydt, ofte voorgestelt heeft. Siet cap. 9. 18.
39 D. sÿne menschelicke natuere / door de welcke sÿne Godtlelicke natuere bedeckt wiert / ghelÿck door het voor-hanghsel de Arke des Verbonts / ende de genaden-stoel / met het geheel Heylige der Heyligen.
40 D. de gantsche Gemeynte Godts. Siet hier voor cap. 3. 6.
41 D. ongeveynst / oprecht gemoet.
42 D. onse zielen / ofte gedachten / wille / ende genegentheden.
43 Gr. besprenght. Dat is / met besprenginge des bloedts Christi gereynight ende gevryet zÿnde van de quade conscientie. Siet hier voor cap. 9. 14.
44 Dat is / onse uytwendige daden ofte wercken / die door het lichaem geschieden.
h Ezech. 36. 25.
45 Dat is / door de werckinge des Geests Christi, die door reyn water doorgaens wordt beduydt. Siet Ezech. 36, 25. 1. Joan. 5. 6.
46 N. die in ons is. 1. Petr. 3. 15.
47 D. stantvastelick behouden / sonder daer af te wÿcken / ofte ons daer van te laten aflenden.
48 N. in't volbrengen van het gene hy belooft heeft.
49 Ofte malkandren waernemen.
50 N. in de Christelicke vergaderingen / die tot gehoor van Godts woordt / gemeyne gebeden / ende gebruyck der H. Sacramenten aengericht zÿn / Siet Actor. 2, 42, ende 20, 7. 1. Cor. 11, 20 / &c.

51 N. die van de waerheydt afvallen / ofte uyt vreese der Joden / ofte oock door nalaticheyt / ofte uyt een groot ghevoelen van haer selven / ofte uyt andere oorsaken hier in vertragen. Siet Matt. cap. 18. V. 20.
i Num. 15. 30. Matth. 12. 31. Hebr. 6. 4. 2. Petr. 2. 20. 1. Ioan. 5. 16.
52 D. moetwillighlick afvallen van dit geloove / het welck den Apostel hier heeft beschreven / gelÿck hier nae in het 29 Vs dese sonde breeder wordt verklaert / die den Apostel oock hier voren cap. 6. 6. een afvallen heeft ghenoemt. Hy spreeckt dan hier niet van allerley sonde ofte afval / maer van die sonde die Christus noemt de sonde ofte lasteringe tegen den Heyligen Geest Mat. 12, 32, ende van de sonde tot de doot / daer Joannes van spreeckt 1. Joan. 5. 16. ghelÿck blÿckt uyt de volgende eygenschappen / die hier nae verhaelt worden.
53 N. dewÿle sodanige het eenighe slacht-offer des Nieuwen Testaments / Namel. den Heere Iesum ende sÿne verdienste moetwillichlick verworpen ende verachten. Ende schÿnt hier oock d'Apostel te sien op de plaetse Num. c. 15. Vss. 30 / 31. daer oock selfs nae de Wet gheen offerande tot versoeninge en wort toegelatē voor de gene die met opgheheven handt sondighden / ende den Heere versmaedē / maer sonder genade uyt den volcke moesten uyt-gheroeyt worden.
54 Dat is / de vyanden van Godts waerheyt / ende vervolgers van de selve.
55 D. verworpen / verlaten / verloochent / ofte daer van af valligh is geworden / gelÿck Deut. 13. Vss. 5 / 6 / 7. ende 17. 2. wordt verklaert. Want hoe wel daer meer moetwillige sonden waren / die met der doot wierden gestraft / nochtans so siet de Apostel insonderheyt op dese sonde des moetwilligen afvals / gelÿck het Grieckx woordt athetein, Dat is / af-setten, ofte / te niete doen, ende de vergelÿckinge van het volgende Vs mede-brenght.
k Num. 35. 30. Deuter. 17. 6. ende 19. 15. Matth. 18. 16. Ioan. 8. 17. 2. Cor. 13. 1.
56 D. moetwillighlick veracht ende verworpen heeft. Want het gene men vertreedt pleechtmen met verachtinge ende verwerpinge alsoo te handelen.
57 D. het bloet Iesu Christi, door welck het Nieuwe Testament is bevestight. Mat. 26. 28.
58 Gr. gemeyn, dat is / prophaen / onheyligh / gelÿck Marc. 7. 2, Act. 10. 14. Want het gene men verwerpt ofte versaeckt / dat houdt men voor onreyn ofte onheyligh in saken des Godtsdienstss.
59 N. uytwendelick / ten aensien van sÿne voorgaende professie ofte belÿdenisse / aengaende het gehoor des Godtlicken woordts / gebruyck der Heylige Sacramenten / ende afscheydinge van andere gemeyne menschen / N. Joden ende Heydenen. Hoe wel de soodanige der ware weder-geboorte niet deelachtich en was / gelÿck Joannes getuyght 1. Joan. 2. 19. ende gelÿck sulcke 2. Petr. 2. 22. noch evenwel honden ende seugen worden genaemt / al waren sy schoon van haren uytwendigen slÿck gewasschen / ende de onreynigheyt van afgoderie ende andere onheylicheden hadden verlaten.
60 D. den H. Geest / die in haer eenigen smaeck van Godts genade begon te wercken / waer over sy haer oock eenen tÿt verblÿdden. Siet hier van breeder cap. 6. 5.
61 N. Deut. 32. Vss. 35 / 36. alwaer de Heere belooft dat hy sÿn volck sal wreken over hare vyanden / ende oordeelen. D. richten ende beschermen tegen alle vervolgers ende verdruckers. Ende staet hier aen te mercken / dat den Apostel de woorden der Griecksche oversetters nae den Hebr. text verandert ende verbetert.
l Deut. 32. 35. Rom. 12. 19. Eccl. 28. 1.
m Deut. 32. 36.
62 N. als hy wrake doet over sÿne vyanden. Andersins is het beter te vallen in de handen Godts dan der menschen / als hy de sÿne genadelick tuchtight. 2. Sam. 24. 14.
63 N. eerst / doe ghy geloovigh geworden zÿt / ende door den Doop de Gemeynte Christi zÿt ingelÿft. Hoe veel te meer dan / wil hy seggen / moet ghy stantvastigh zÿn ende tegen alle verdruckingen gewapent / nae dat ghy nu lange Christum hebt beleden ende hem gedient.
64 Dit kan genomen worden ofte eygentlick / dewÿle de Christenen dickmael in de schouw-spelen voor de beesten wierden geworpen / 1. Cor. 15. 32. ofte by ghelÿckenisse / om dat sy in het openbaer in de Synagogen ende Richt-huysen schandelick ten toone wierden gestelt ende qualick gehandelt / gelÿck Christus voorseght Luc. 12. 11. ende 21. 12. ende Paulus van hem ende andere Apostelen spreeckt. 1. Cor. 4. 9.
65 D. medelÿden gehadt hebt / ende alle broederlicke hulpe bewesen hebt.
66 N. wanneer ick te Jerusalem overvallen ende gevangen ben / ende genoodtsaeckt ben geweest my op den Keyser te beroepen / om het gewelt der Joden te ontgaen: als wanneer sonder twÿfel de geloovige Joden groot medevoogen met Paulo hebben gehadt / en hem alle hulpe bewesen. Siet Act. 21. 33.
n Actor. 21. 33.
67 N. na de vermaninge ende belofte Christi. Mat. 5. 11 / 12. ende na het exempel der Apostelen Act. 5. 41. Siet oock 1. Thes. 2. 14.
68 D. in de hope die in u is.
o Matth. 5. 12.
69 D. uwe vrymoedige belÿdenisse / spruytende uyt de vrymoedigheydt des geloofs / ende der hope op Godt / gelÿck hier voor Vs 23 uytgedruckt staet. Ofte / uw' vertrouwen.
70 Namel. uyt genade / ende om Christi wille. Siet Rom. 11. 35. Colos. 3. 24. Hebr. 13. 21.
p Luc. 21. 19.
71 D. stantvastigheyt en lÿdsaemige verwachtinge der vervullinge van Godts belofte / gelÿck het bewys / dat den Apostel hier uyt de plaetse van Habacuc verhaelt / medebrenght.

van nooden: op dat ghy den wille Godts gedaen hebbende/ [72] de beloftenisſe moogt wechdragen.

37 [q] Want/ [73] Noch een zeer weynich [tijdts, ende] [74] hy die te comen ſtaet ſal comen/ ende niet vertoeven.

38 [r] Maer de rechtveerdige [75] ſal uyt den geloove leven: ende [76] ſo [yemandt] hem ontreckt/ mijn ziele en heeft in hem geen behagen.

39 [77] Maer wy en zijn niet [78] van de gene die haer ontrecken ten verderve/ maer [79] van de gene die gelooven tot [80] behoudinge [81] der ziele.

72 D. de beloofde ſake ofte erffenisſe. Siet Galat. 3. 22.
q Agg. 2. 7. Habac. 2. 3. 1.Petr. 1. 6. en 5. 10.
73 N. iſſer overigh. Deſe woorden zijn genomen uyt Hab. 2. 3. Agg. 2. 7. die den Apoſtel niet van woorde tot woorde by en brenght/ maer verhaelt den ſin daer van/ ende paſt'ſe tot ſijn voornemen.
74 N. de Meſſias, Chriſtus.
r Habac. 2. 4. Rom. 1. 17. Galat. 3. 11.
75 Siet nader van deſe overſettinge op Rom. 1. 17. 76 N. van dit geloove ende lydtſaemige verwachtinge / door afval/ ofte verloocheninge Chriſti ende ſijner waerheydt. 77 Hier mede verſacht den Apoſtel het voorgaende dreygement/ namelick/ dat hy ſulck gevoelen van haer niet en heeft / hoe wel hy ſoo ſpreeckt / gelijck hy ooch in diergelijcke waerſchouwinge hier voren cap. 6. 9. heeft gedaen. 78 Gr. der ontreckinge. 79 Gr. des geloofs. 80 Ofte / verkrijginge, verwervinge. 81 D. van de ſaligheydt der ziele: gelijck Chriſtus oock ſpreeckt Matth. 10. 39.

Het xj. Capittel.

1 Om de Hebreen te beter tot ſtantvaſtigheyt in het geloove te bewegen/ beſchrijft hy haer het Geloove/ met ſijne eygenſchappen ende weerckingen. 4 ende brenght tot dien eynde voort de exempelen van het geloove der Oudt-vaderen des Ouden Teſtaments/ ende voor eerſt van Abel. 5 en van Enoch. 7 ende van Noë. 8 daer nae van Abraham. 11 ende van Sara. 13 die met haer zaedt de beloften des lants Canaan wel hebben ontfanghen / maer de volbrenginge van die / niet op der aerden / maer in den hemel hebben verkregen. 17 Voorders verhaelt hy het exempel van het geloove Abrahams in het offeren van ſijnen ſone Iſaac. 20 ende Iſaacx in het ſegenen van ſijnen ſone Jacob. 21 ende Jacobs in het ſegenen vande ſonen Joſephs. 22 ende Joſephs op ſijn ſterf-bedde. 23 Daer na vande Ouders Moſis. 24 ende van Moſe ſelve in het verachten van ſijne eere ende gemack in het hof van Pharao. 27 ende in het ſcheyden uyt Egypten / houden van het Paſcha / ende doorgaen door de roode zee. 30 Daer na van Joſue en van Rahab in 't in-nemen van Jericho. 32 mitſgaders van de Richters ende Coningen/ die door het geloove groote dingen verricht hebben. 35 Daer nae van eenige vrouwen/ die groote ſwarigheden daer door hebben uytgeſtaen. 36 gelijck oock verſcheydene andere Propheten ende Martelaren. 39 Beſluyt dat deſe alle ghe-ſtorven zijn in 't geloove / hoewel ſy de beloofde ſake ſonder ons niet en hebben verkregen.

1 HEt gheloove nu is [1] een vaſte grondt der dingen die men hoopt/ [ende] [2] een bewijs [3] der ſaken die men niet en ſiet.

2 Want door 't ſelve hebben [4] de Oude [5] getuygenisſe becomen.

3 Door het geloove verſtaen wy [a] dat [6] de werelt [7] door het woordt Godts is [8] toebereydt/ [b] alſo dat de dingen die men ſiet/ [9] niet geworden zijn uyt dingen die geſien worden.

4 Door het geloove [c] heeft Abel [10] een meerder offerande Gode ghe-offert dan Cain/ [11] door welck hy [d] getuygenisſe becomen heeft [12] dat hy rechtveerdigh was/ alſoo Godt [13] over ſijne gaven getuygenisſe gaf: ende door het ſelve [geloove] [14] ſpreeckt hy noch na dat hy geſtorven is.

5 Door het geloove is [e] Enoch [15] wech-genomen geweeſt/ op dat hy den doot niet en ſoude [16] ſien: en hy en wiert niet gevonden/ daerom dat hem Godt wech genomen hadde: want voor ſijne wech-neminge heeft hy getuygenisſe ghehadt dat hy [17] Gode behaeghde.

6 Maer ſonder geloove [18] is het onmogelick [Gode] te behagen. Want [19] die tot Godt komt moet gelooven [20] dat hy is/ ende [21] een belooner is der gene [22] die hem ſoecken.

7 Door het geloove heeft [f] Noë door Godtlicke aenſprake vermaent zijnde van de dingen [23] die noch niet geſien en wierden/ [ende] [24] bevreeſt geworden zijnde/ de Arcke toebereydt tot ſijns huysgeſins behoudenisſe: door welcke [Arcke] hy [25] de werelt heeft veroordeelt/ ende is geworden [26] een erfgenaem der rechtveerdicheyt die na den geloove is.

8 Door het geloove is [g] Abraham [27] geroepen zijnde/ gehoorſaem geweeſt om uyt te gaen [28] na de plaetſe die hy tot een erfdeel ontfangen ſoude: ende hy is uytgegaen niet wetende waer hy komen ſoude.

9 Door het geloove is hy een inwoonder geweeſt in het landt der belofte/ als in een vremt [lant], en heeft [29] in Tabernakelen gewoont met Iſaac en Jacob/ die mede-erfgenamen waren [30] der ſelver belofte.

10 Want hy verwachtede [31] de Stadt [32] die fondamenten heeft/ welcker [33] konſtenaer ende bouw-meeſter Godt is.

11 Door het geloove heeft oock [h] Sara ſelve kracht ontfangen [34] om zaedt te geven/ ende [i] [35] boven den tijdt [hares] ouderdoms heeft ſy gebaert: overmits ſy hem [36] getrouw heeft geacht die het belooft hadde.

12 Daerom zijn oock van eenen/ [37] ende dat eenen verſtorvenen/ [ſo vele] in menichte geboren [k] als de ſterren des hemels/ ende als het zandt dat aen den [38] oever der zee is/ 't welck ontallick is.

13 [l] Deſe alle zijn in het geloove geſtorven/ [39] de beloften niet verkregen hebbende/ maer hebben de ſelve van verre geſien/ ende gelooft/ ende omhelſt/ ende hebben beleden [m] dat ſy [40] gaſten ende vremdelingen op der aerden waren.

1 Ofte/ een vaſt vertrouwen. D. het gene doet beſtaen / ofte vaſt ende als tegenwoordigh ſtaen de dingen die van Godt in Chriſto belooft zijn/ en die derhalven door de hope worden verwacht: het welck niet alleen en geſchiet door eene toeſtemminge van Godts beloften in ons verſtant/ maer oock door een vertrouwen op de ſelve in onſe wille. Siet Rom. 4. 18/ &c. ende hier voor capit. 3. 14. Gr. hypoſtaſis, dat is / ſelfſtandigheydt, van welck woordt ſiet oock 2. Corinth. 9. 4. ende 11. 17.
2 Ofte/ overtuyginge: want het geloove ſiende op Godts openbaringhe ende belofte/ overtuyght ende verſekert het herte des menſchen veel ſtercker van de waerheyt der ſaecke/ dan eenigh ander bewijs uyt de natuerlicke reden voortgebracht. 3 Dat is/ ſelfs die door natuerlicke ſinnen ofte reden van ons niet en worden begrepen. Ofte / die niet tegenwoordigh en zijn voor onſe oogen. Want hoewel de dingen die geſien worden oock wel gelooft worden/ gelijck Chriſtus tot Thomam ſpreeckt Joan. 20. 29. nochtans en is dit eygentlick niet het Godtlick geloove/ dat in ons door den H. Geeſt wort gewrocht/ het welck alleen op Godts belofte ofte openbaringe ſiet/ het zy de dingen nu voorleden/ tegenwoordigh/ ofte toekomende zijn: gelijck uyt de exemplen/ die Paulus voortbrenght / ſal blijcken. 4 Namelick voor-vaders / van welcke wy afkomſtigh zijn / ende welcker exemplen wy moeten navolgen. 5 Namel. dat ſy Gode behaeghden / gelijck vs 5 wordt uytgedruckt. a Geneſ. 1. 1. Pſal. 33. 6. Ioan. 1. 10. Epheſ. 3. 9. Coloſſ. 1. 16. 6 Gr. de eeuwen: ghelijck capit. 1. 2. 7 Dat is / door het krachtigh bevel Godts. Siet Geneſ. 1. capit. Pſal. 33. 6. 8 D. geſchapen / ende in ſulcken orden ende geſtalte gebracht/ als wy die nu ſien. b Rom. 4. 17. Coloſſ. 1. 16. 9 Ofte / geworden zijn niet uyt ſienlicke, ofte / geſiene dingen. dat is / uyt niet. Want dit heeft het geloove eygen/ dat het uyt Godts woordt gelooft dat de werelt uyt niet is geſchapen: waer toe geen Philoſooph door de natuerlicke reden en heeft konnen komen. c Geneſ. 4. 4. 10 Sommige nemen dit woordt meerder voor van meerder prijs, om dat Abel uyt ſijne beſte beeſten ſijne offerande heeft gedaen / ende Cain maer uyt eenige ſlechte vruchten. Doch wordt hier het ſelve woordt wel ſoo bequamelick genomen voor weerdiger, ende Gode aengenamer, het welck den Apoſtel daer uyt beſluyt / om dat Godt Abel ende ſijne offerande aenſach/ ende Cains niet / het welck de Apoſtel getuyght dat door het geloove Abels is geſchiet: Namelick om dat Abel in deſe offerande ſach op dat zaet der vrouwe/ dat de ſlange ſoude den kop vertreden/ dat is/ op Chriſtum, die door ſijne doodt den Duyvel ſoude te niete maken. Hebr. 2. 14. 11 Namel. geloove. d Matth. 23. 35. 12 Dit en ſtaet wel niet met ſoo veel woorden / Geneſ. 4. 4. maer de Apoſtel beſluyt het ſelve uyt het gene daer ſtaet / dat Godt hem ende ſijne offerande aenſagh / welcken tytel van rechtveerdigheydt Chriſtus daerom aen Abel oock geeft Matth. 23. 35.
13 Namel. door Moſem / Geneſ. 4. 4. ofte door een extra-ordinaris teecken uyt den hemel ontrent ſijne offerande / ghelijck over Aarons offerande Levit. 9. 24. over Elie/ 1. Reg. 18. 38. Davids/ 1. Par. 21. 26. Salomons / 2. Par. 7. 1. door het ſenden van vyer uyt den hemel is geſchiet. Het welck daerom ſeer gelooflick is/ om dat Cain dit ſiende over ſijnen broeder met toorn ende nijdt is ontſteken.

14 N. niet alleen met ſijn goet exempel in Godts woordt / maer oock door ſijn bloedt/ het welck nae ſijn doodt wrake riep tot Godt. Siet Gen. 4. 10. Hebr. 12. 24.
e Geneſ. 5. 24.
15 Gr. overgeſet. N. van de aerde in den hemel / gelijck van Elia uyt-gedruckt wordt 2. Reg. 2. 1.
16 D. lijden/ ofte gevoelen: ghelijck dit woordt ſien oock genomen wordt / Pſal. 16. 10. Joan. 8. 51. Waer uyt blijckt/ dat ſijn lichaem in deſe opneminge nae den hemel de ſterfelickheyt heeft afgeleght / ende in een onſterflick en verheerlickt lichaem is verandert: gelijck van Elia te leſen is Luc. 9. 30. ende van alle geloovige ten laetſten dage/ 1. Cor. 15. 51. ende 1. Theſ. 4. 15.
17 Dit en ſeght wel niet de text / Geneſ. 5. 22. maer de Apoſtel beſluyt dit uyt het gene daer ſtaet dat hy geduerighlick voor Godt wandelde.
18 Ofte / is het onmogelick dat hy Gode behaeght heeft. Namelick / ter eeuwiger ſaligheydt. De reden is om dat niemant buyten Chriſtum Gode alſoo behagen en kan. Joan. 14. 6. Actor. 12. 4.
19 Dat is/ die voor Godt gheſtadelick wandelt / ghelijck Moſes van Enoch ſpreeckt Geneſ. 5. vſſ. 22/ 24. Ofte / die Godt dient / ende ſijne gunſte ſoeckt te genieten.
20 N. niet alleen een weſentlicke ſake/ maer oock ſodanigh als hy hem in ſijn woort heeft geopenbaert / niet alleen volgens de Wet / maer oock volgens het Evangelium / daer het geloove/ van het welck Paulus hier ſpreeckt/ eygentlick op ſiet. Rom. 1. vſſ. 16/ 17.
21 Ofte / loon-gever, vergelder: dat is / volbrenger van ſijne beloften in het beloonen der gene die hem ſoecken. Want deſe loon en kan niet gehoopt worden dan uyt vorige belofte/ daer het geloove op ſiet. Welcke hier nootſakelick moet zijn/ niet eene belofte der Wet/ maer des Evangeliums/ overmits niemant de belofte der eeuwiger erve uyt de Wet en kan deelachtigh worden. Siet Galat. 3. 18.
22 Namel. door den wegh in den Evangelio geopenbaert. Joan. 17. 3. f Gen. 6. 13. 23 D. die noch niet tegenwoordigh en waren. Namel. van de Sund-vloet / ende van ſijne behoudenisſe in de Arke. 24 N. met eene eerbiedinge ende kinderlicke vreeſe van Godts dreygementen tegen de werelt/ en van Godts beloften tegen hem. 25 N. door ſijn exempel / in de tegenwoordigheydt van allen: gelijck Mat. 12. 41/ 42. 26 Dat is / deel-genoot / ofte beſitter / niet alleen van ſijn leven / daer van oock den Godtlooſen Cham deelachtigh was/ maer oock des eeuwigen levens/ dat door de rechtveerdigheyt des geloofs alleen wordt verkregen. Rom. 4. 13/ &c. g Geneſ. 12. 4. 27 N. uyt Ur in Chaldeen. Siet Actor. 7. 2/ &c. 28 D. na het lant Canaan/ hoewel hem in ſijne eerſte beroepinge ſulcks noch niet en was kondt gedaen. Siet Geneſ. 12. 1.
29 N. gelijck vremdelingen ende reyſigers plachten / om die weder te konnen opnemen/ ende nae andere plaetſen te voeren: ghelijck daer toe by ons de tenten plegen gebruyckt te worden. 30 N. van de toekomende beſittinge des landts Canaan / ende volgens oock van het eeuwige leven. 31 D. den hemel/ ofte het hemelſche Jeruſalem/ waer van het landt Canaan ende daer nae oock Jeruſalem maer ſchaduwen waren.
32 N. welcke vaſt ende onbeweeghlick ware. Ende ſtelt den Apoſtel dit teghen de Tabernakelen/ die geen fondamenten en hadden. Siet hier nae capit. 13. 14. Apoc. 3. 12. ende 21. 2/ &c. 33 D. afteeckenaer/ ofte ordineerder nae de konſt/ gelijck plach te geſchieden eermen tot bouwen van de ſteden voortgaet. h Geneſ. 17. 19. ende 21. 2.
34 Gr. tot nederworpinge, ofte, tot gront-legginge des zaedts. Het welck niet alleen van Abraham verſtaen wordt / uyt wien Sara het zaet heeft ontfangen: maer oock van Sara ſelve/ die in deſe ontfangenisſe haer eygen zaet in ſulcken ouderdom/ door de kracht des geloofs / daer by heeft gegeven / gelijck in alle natuerlicke ontfangenisſe geſchiet. Siet oock Levit. 12. 2. i Luc. 1. 36. 35 N. alſoo ſy nu negentigh jaren oudt was / ende boven dien onvruchtbaer. Siet Geneſ. 16. 1. Rom. 4. 19. 36 Want hoewel Sara daer over in het begin loech / ſoo heeft ſy nochtans daer nae oock aen de belofte vaſt gehouden. 37 N. niet alleen ten aenſien van Sara/ maer oock van hem ſelven/ gelijck Paulus verklaert Rom. 4. 19. Dat Abraham dan nae de doodt van Sara/ noch verſcheydene kinderen uyt Ketura heeft gekregen/ moet de nieuwe jeughd toegeſchreven worden/ die hy door deſe nieuwe belofte heeft ontfangen. k Geneſ. 15. 5. ende 22. 17. Rom. 4. 18. 38 Gr. lippe. l Ioan. 8. 53. 39 D. de ſake die haer verſcheydenmael belooft was / van den eygendom des landts Canaan / ende het zaet daer in alle geſlachten der aerde ſouden geſegent worden. m Geneſ. 23. 4. ende 47. 9. 40 Gelijck van Jacob uytdruckelick wordt betuyght / doe hy voor Pharao ſtondt. Geneſ. 47. 9. ende van andere voor ende nae hem / Geneſ. 15. 13. ende 28. 4. Pſal. 39. 13.

14 Want die [41] sulcke dingen seggen/ betoonen klaerlick dat sy [42] een vaderlandt soecken.

15 Ende indien sy dies [vaderlandts] gedacht hadden [43] van welck sy uytgegaen waren/ sy souden tijdt gehadt hebben om weder te keeren:

16 Maer nu zijn sy begeerich nae een beter/ dat is/ na het hemelsche. Daerom [44] en schaemt hem Godt harer niet/ [n] om haren Godt [45] genaemt te worden: want hy hadde haer [46] een stadt bereydt.

17 [o] Door het geloove heeft Abraham [47] als hy versocht wiert/ Isaac [48] ge-offert/ ende hy/ die de beloften ontfangen hadde/ heeft [49] [sijnen] eenigh-geborenen ge-offert/

18 ([50] Tot den welcken geseght was/ [p] In Isaac sal u het zaedt genaemt worden) [51] overleggende dat Godt machtich was [hem] oock uyt de dooden te verwecken:

19 Waer uyt hy hem oock [52] by gelijckenisse weder-gekregen heeft.

20 [q] Door het geloove heeft Isaac [sijne sonen] [53] Jacob ende Esau gesegent aengaende toekomende dingen.

21 [r] Door het gheloove heeft Jacob [54] stervende een yegelick der sonen Josephs gesegent/ [s] ende [55] heeft aengebeden [leenende] [56] op het opperste van sijnen staf.

22 [t] Door het geloove heeft Joseph stervende [57] gemeldet van den uytganck der kinderen Israëls/ ende heeft bevel gegeven [58] van sijne gebeenten.

23 [v] Door het geloove wierdt Moses/ doe hy geboren was drie maenden lanck van sijne [59] ouders verborgen/ overmidts sy sagen dat het kindeken schoon was: ende [60] sy en vreesden het gebodt des Coninckx niet.

24 Door het geloove heeft Moses/ nu [61] groot geworden zijnde/ geweygert [62] een sone van Pharaos dochter genaemt te worden:

25 [x] Verkiesende liever met het volck Godts qualick gehandelt te worden: dan voor eenen tijdt [63] de genietinge der sonde te hebben.

26 Achtende de versmaethept [64] Christi meerderen rijckdom te zijn/ dan de schatten in Egypten: want hy sach [65] op de vergeldinge des loons.

27 Door het geloove heeft hy [66] Egypten verlaten/ niet vreesende den toorn des Coninckx. Want [67] hy hielt sich vast/ als [68] siende [69] den onsienlicken.

28 [y] Door het geloove heeft hy het Pascha uytgericht/ ende [70] de besprenginge des bloets/ op dat de verderver der eerst-geborene haer [71] niet raken en soude.

29 [z] Door het geloove [72] zijn sy de roode zee door-gegaen/ als door het drooge: het welcke de Egyptenaers [oock] versoeckende/ zijn verdroncken.

30 [a] Door [73] het geloove zijn de mueren van Jericho gevallen/ als'se tot seven dagen toe [74] omringt waren geweest.

31 [b] Door het geloove is Rachab [75] de hoere niet omgekomen met [76] de ongehoorsame/ [c] als sy de verspieders [77] met vrede hadde ontfangen.

32 Ende wat sal ick noch [meer] seggen? Want de tijdt sal my ontbreken/ soude ick verhalen [d] van Gedeon/ [e] ende Barack/ ende [f] Sampson/ ende [g] Jephthe/ eñ [h] David/ ende [i] Samuel/ ende [78] de Propheten:

33 Welcke door het geloove [79] Coninckrijcken hebben overwonnen/ [80] gerechtigheyt geoeffent/ [81] de beloftenissen verkregen/ [k] [82] de muylen der leeuwen toe-ghestopt:

34 [l] [83] De kracht des vyers hebben uytgebluscht/ [m] [84] de scherpte des sweerts zijn ontvloden/ [n] [85] uyt swackheydt krachten hebben gekregen/ [86] in den krijgh sterck geworden zijn/ [87] hebben heyr-legers der vremde op de vlucht gebracht:

35 [o] [88] De vrouwen hebben hare dooden [89] uyt de opstandinge [weder] gekregen: [p] ende andere zijn [90] uytgereckt ghe-worden/ [91] de [aengebodene] verlossinge niet aen-nemende/ op dat sy [92] een beter opstandinge verkrijgen souden.

36 Ende andere hebben [93] bespottingen ende geesselen geproeft/ ende oock [q] banden ende gevangenisse:

37 [r] Zijn [94] gesteenight geworden/ [95] in stucken gezaeght/ [96] versocht/ [97] door het

41 Namelick/ dat sy vremdelingen ende gasten zijn op aerden.

42 Namelick/ dat buyten dese werelt in den hemel is/ gelijck v. 16 wort verklaert.

43 N. hier op aerden/ gelijck daer was het landt van Mesopotamien ofte Chaldeen/ daer Abraham met sijne gheslachte uyt vertrocken was.

44 Dat is/ en versmaet/ ontweerdight hem niet.

n Exod. 3. 6. Matth. 22. 32. Actor. 7. 32.

45 N. selfs na hare doodt/ ghelijck hy doorgaens wordt genaemt de Godt Abrahams/ Isaacs/ ende Jacobs. Siet Exod. 3. 6. Waer uyt Christus selve besluyt/ dat dese van niet alleen kinderen Godts en waren ter wijle sy op aerden leefden/ maer dat hare lichamen oock weder souden opstaen/ alsoo Godt niet en is een Godt van doode/ maer van levende. Mat. 22. vss. 31/32.

46 N. die fondamenten hadde in den hemel/ daer Godt selve sijne heerlickheyt in openbaerde/ ende haer als rechte burgeren soude ontfangen. Phil. 3. 20.

o Genes. 22. 10.

47 Dat is/ beproeft wiert/ ofte van Godt aengesocht wiert om vast bewijs te geven vã sijne gehoorsaemheyt/ Genes. cap. 22.

48 D. bereydt geweest om te offeren/ ofte besigh met hem te offeren.

49 Also wort Isaac genaemt om dat hy alleen uyt de vrye was geboren/ ende Ismael uyt de dienstbare geen recht erfgenaem en was.

50 Ofte/ van den welcken, gelijck dit Gr. woordeken pros oock hier voor genomen kan worden cap. 1. 7/8.

p Genes. 21. 12. Rom. 9. 7. Galat. 3. 29.

51 D. by hem door het geloove/ dat vast stont op Godes beloften/ besluytende ofte bedenckende.

52 Dit doet de Apostel daer by/ om dat hy hem alreede voor doodt moeste houden/ dien Godt beval dat geslachtet soude worde: uyt welcken stant/ als eenẽ stant des doots/ hy hem daer na weder ontfingh/ doe hem Godt sulcks belettede.

q Gen. 27. 28. 39.

53 D. in sijnen segen het lant Canaan/ ende daer ontrent/ alsoo verdeelt/ ende Esaus nakomelingen aen Jacobs nakomelingen alsoo onderworpen/ als of hy de volle besittinge daer van alreede gehadt hadde.

r Gen. 48. 15.

54 D. na by de doot zijnde/ in sijne sterf-sieckte.

s Gen. 47. 31.

55 N. niet sijnen staf/ gelijck eenige verkeerdelick meenen/ maer op sijnen staf den Godt sijner vaderẽ/ ende den Engel/ die hem tot dien tijt toe hadde bygestaen/ ende van vele swarigheden verlost: dat is/ den Sone Godts. gelijck Gen. 48. 3/15. te sien is.

56 De Hebr. text Genes. 47. 31. seght aen het hooft, ofte/ hooft eynde van het bedde. Doch de Grieksche oversetters hebben voor Mittah, dat is/ bedde gelesen Matteh, dat is/ roede ofte staf: welcke de Apostel hier heeft gevolght/ also beyde waerachtigh kan zijn. Want uyt de vergelijckinge van Gen. 47. 31. met Genes. 48. 2. blijckt/ dat Jacob/ als hy de sonen Josephs/ ende daerna oock sijne sonen segende/ op sijn bedde heeft geseten/ ende van wegen sijne swackheyt op eenen staf heeft gesteunt/ also sijne beenẽ van het bedde hingen/ die hy nae den segen weder ingetrocken heeft. Gen. 49. 33.

t Gen. 50. 24.

57 D. betuyght dat Godt sijne belofte soude volbrengẽ/ van de verlossinge der kinderen Israels uyt Egypten. Siet Gen. 50. 24/ &c.

58 D. van het mede nemen sijner gebeenten nae het lant Canaan/ niet uyt eenige superstitie ofte om sijne gebeenten daer te laten aenbidden/ het welck noyt geschiet en is/ maer om de ghemeynschap die hy met sijne broederen aen de belofte Godts hadde/ ende sijne hope van de vervullinge der selve/ oock nae sijne doot/ hier door te betuygen/ ende hare nakomelingen daer in te versterecken.

v Exod. 2. 2. Actor. 7. 20.

59 *Gr.* vaders, dat is/ ouders. Namel. Amram ende Jocebed. Exod. 6. 19. die door de schoonheydt des kints beweeght wierden om yet bysonders daer van te verwachten/ het welck den Apostel hier haer geloove op Godts beloften toe-schrijft. *Iosephus* de Historyschrijver getuyght *Antiq. lib. 2. cap. 5.* dat de vader van Moses door een Godtlicke openbaringe was kondt gedaen/ dat dese sone haer uyt Egypten soude verlossen.

60 Namel. niet alsoo dat sy het kindt/ nae het gebodt des Coninckx/ souden hebben gedoodt/ hoe wel daer eenige swackheydt in haer geloove is gekomen/ doe sy het evenwel daer nae aen de revire te vondelingh hebben geleght/ doch met hope dat yemant het soude vinden ende opbrengen/ gelijck geschiet is. Een geloove van al is 't met swackheyt gevoeght/ wordt hier oock voor een waerachtigh geloove gerekent.

61 D. nu veertigh jaren oudt geworden zijnde/ gelijck Stephanus getuyght Actor. 7. 23.

62 Want die hadde hem tot eenen sone aengenomen. Exod. 2. 10. Actor. 7. 21.

x Psal. 84. 11.

63 D. de vermakingen ende gemacken des hofs Pharaonis/ die hy sonder tegen Godt hem te besondigen/ niet en konde genieten.

64 D. die hy om de verwachtinge Christi, ende nae Christi exempel soude moeten lijden. Siet diergelijcke 2. Corinth. 1. 5. Coloss. 1. 24. Want Moses heeft oock den dagh Christi gesien/ ende hem daer in verheught/ gelijck van Abraham geseght wordt Joan. 8. 56.

65 Namel. die eeuwigh ende onvergancklick soude zijn in den Hemel. 1. Pet. 1. vss. 4/5/6. daer de geloovige oock op mogen sien/ als op eenen loon/ niet die Godt haer schuldigh soude zijn/ ofte die sy souden verdienen/ maer die Godt haren Vader haer als sijne kinderen uyt genaden beloofft te sullen geven. siet Mat. 5. vss. 10/11/12.

66 N. met het gantsche volck Israels/ niet tegenstaende de dreyghementen des Coninckx. siet Exod. 10. 29.

67 N. aen Godts bevel/ sonder door eenige vreese daer van te wijcken. Ofte/ hy was kloeckmoedigh, standvastigh.

68 Namel. door het geloove.

69 Namel. Godt. Siet Psal. 56. 12. ende 118. 6. Rom. 8. v. 31.

y Exod. 12. 21.

70 *Gr.* aengietinge. Namel. aen de durpels ende posten van de deuren der Israeliten. Exo. 12. 21/&c.

71 D. niet beschadigen/ ofte beleedigen.

z Exod. 14. 22.

72 Nam. Moses/ Aaron/ ende de andere Israeliten. Want hoewel eenige onder haer geẽ waerachtig geloove en hadden/ gelijck den Apostel hier boven cap. 3. 18. getuyght heeft/ nochtans soo zijnder oock vele ware geloovige met hem geweest. siet hier boven c. 3. 16. op welcke hier eygentlick gesien wort. Ofte/ van welcke de Egyptenaers proeve ghenomen hebbende.

a Iosu. 6. 20.

73 N. van Josua/ ende der andere vrome Israeliten: ghelijck in 't voorgaende vs.

74 N. van het leger der Israeliten met basuynen geluydt. Josu. 6. 20.

b Iosu. 6. 23. Iacob. 2. 25.

75 Het Hebr. woort zonah beteeckent oock een weerdinne: ende de verspieders zijn in haer huys gegaen om te logeren. Josu. 2. 1. Doch dewijle de Apostel alhier/ gelijck oock Jacobus in sijnen brief capit. 2. 25. haer een hoere noemt/ soo schijnt dat sy van beyde dese dingen professie gedaen heeft: gelijck onder de Heydenen meermael geschiede/ dewijle oock van haren man geen ghewach en wordt gemaeckt Josu. 2. 18. Dan daer nae tot Godt bekeert zijnde/ is sy een exempel van geloove ende vromigheydt geworden/ ende onder de Israeliten getrouwt met Salmon den Vader Booz/ een der voor-ouderen Davids/ ende volgens oock Christi. Siet Matth. 1. 5.

76 Dat is/ de andere halstarrige ende onbotveerdige menschen binnen Jericho.

c Iosu. 2. 1.

77 Dat is/ beleefdelick/ ende haer in alles behulpigh zijnde.

d Iudic. 6. 11. e Iudic. 4. 6. f Iudic. 13. 24. g Iudic. 11. 1. ende 12. 7. h 1. Sam. 17. 45. i 1. Sam. 12. 20.

78 N. die nae Samuel ende David in het volck Israels zijn geweest.

79 N. als Josue een ende dertigh Coningen/ ende David alle de omliggende rontom het lant Canaan heeft overwonnen.

80 N. niet alleen in het leyden van een rechtveerdigh leven/ maer oock in het oeffenen van opentlicke justitie/ gelijck vele Godtsalige Rechters ende Coningen hebben gedaen.

81 Dat is/ de vervullinge der beloften/ die haer geschiet waren/ ghelijck daer was de besittinge van het landt Canaan/ ende van eenige besondere weldaden/ als aen Sara/ Anna/ &c. ende oock in het gemeyn van vergevinge der sonden/ aenneminghe tot kinderen/ ende de erve des eeuwigen levens. Siet hier boven vs 16. Actor. 15. 11.

k Iudic. 14. 6. 1. Sam. 17. 34. Dan. 6. 22.

82 Namel. gelijck Simson Judic. 14. 6. David 1. Sam. 17. 34. ende Daniel Dan. 6. 22.

l Dan. 3. 25.

83 Namel. gelijck de mede-gesellen Daniels. Dan. 3. 25.

m 1. Sam. 20. 1. 1. Reg. 19. 3. 2. Reg. 6. 16.

84 *Gr.* de monden des sweerts. Namelick/ als David het sweert Sauls. 1. Sam. 20. cap. Elias het sweert Achabs/ 1. Reg. 19. Elizeus het sweert der Syriers. 2. Reg. 6. capit.

n Iob 42. 10. Psal. 6. 9. Iesai. 38. 21.

85 N. als Job. Job 42. capit. David. Psal. 6. Ezechias Isai. 38.

86 Namel. als vele Rechteren ende Coningen.

87 Namel. als Jonathan. 1. Sam. 14. capit.

o 1. Reg. 17. 23. 2. Reg. 4. 36.

88 Als de weduwe van Sarepta door Eliam. 1. Reg. 17. cap. ende de Sunamitische vrouwe 2. Reg. 4. door Elizeum.

89 Dat is/ nae dat sy van de Propheten uyt den doodt opgeweckt waren.

p Actor. 22. 25.

90 Namel. als het vel op een trommel/ om daer nae met stocken ter doodt geslagen ende gepijnicht te worden/ gelijck het Grieck woordt medebrenght. Ende siet hier de Apostel oock op het exempel van Eleazarus/ ende diergelijcke pijningen onder den tyran Antiochus/ waer van te lesen is 2. Machab. 6. 18/ &c.

91 Namel. die van de dienaers Antiochi was aengheboden/ indien hy maer hem geliet tegen Godts Wet te doen/ gelijck sy versochten.

92 Namel. hier naemaels ten uytersten dage. Dan. 12. 2.

93 Namel. als Micah 1. Reg. 22. cap. Amos/ Jeremias/ &c.

q Ierem. 20. 2.

r 1. Reg. 21. 13.

94 Als Zacharias de sone Jojade. 2. Chron. 24. cap.

95 Gelijck de oude Joodsche Historien getuyghen van Jesaia onder de tyrannie van Manasse. Waer uyt blijckt dat de Apostel niet alleen uyt de Godtlicke schrift/ maer oock uyt andere den Hebreen bekende Historien exemplen verhaelt: gelijck op het 35 vers oock is aengeteeckent.

96 Namel. door sware dreygementen ende pijningen.

97 *Gr.* door de doot des sweerts: gelijck vele ten tyden van Manasse, 2. Reg. 21. 16. ende onder andere tyrannen.

98 *Gr.* hebben omgegaen. N. hier ende daer dwalende.
f 2. Reg. 1. 8. Matth. 3. 4.
99 Gelijck van Elias betuyght wordt 2. Reg. 1. 8. ende gelijck der Propheten dracht in het gemeen was/ als te sien is. Zach. 13. 4.
100 De wereltsche menschen hielden sulcke geloovige voor een uytvaeghsel der werelt / maer den Apostel getuyght daer tegen dat de werelt haer niet weerdigh en was / ende datse daerom Godt als

swerven ter doodt gebracht: [98] hebben gewandelt [f] in [99] schaeps-vellen / [ende] in geyten-vellen: verlaten/ verdruckt / qualick gehandelt zijnde:

38 (Welcker de werelt [100] niet weerdich en was) hebben in woestijnen gedoolt/ ende [op] bergen/ ende [in] spelonken ende [in] de holen der aerde.

39 Ende [1] dese alle hebbende door het geloove getuygenisse gehadt / [2] en hebben de belofte niet verkregen:

40 Alsoo Godt [3] wat beters over ons voorsien hadde/ [4] op dat sy [5] sonder ons niet en souden volmaeckt worden.

buyten het geselschap der werelt onderhielt: gelijck David lange in de wildernissen dwaelde. 1. Sam. 22, 23. 24. capittel. Elias onder Achab. 1. Reg. 19. capit. ende die hondert Propheten die in de spelonken versteken waren 1. Reg. 18. cap. gelijck oock vele andere waer van de historien gewach maken. 1 Namel. van welcke in dit capittel mentie wordt gemaeckt. 2 D. de beloofde sake/ Namel. Christum in den vleesche geopenbaert/ met de vervullingen van alle de schaduwen des Ouden Testaments/ ende den staet der Kercke onder hem door de geheele werelt beloost. Siet Luc. 10. vers. 23/24. 3 Namel. dat in onsen tijdt dit alles soude volbracht worden. 4 Ofte / also dat sy sonder ons, &c. 5 Sommige verstaen dit van hare saligheydt in den hemel: Doch dit soude strijden tegen het gene op het exempel Enochs is aengeteeckent v. 5. ende tegen 't gene van hare hope hier boven is geseght v. 16/ en tegen de belofte Christi Mat. 5. 12. ende andere plaetsen der Schriftuere / oock tegen den tijdt in welcken Paulus dit schreef/ als wanneer Christus nu lange was opgevaren ten hemel / ende derhalven oock de voor-vaderen in den hemel/ selfs na haer gebeden/ waren gebracht. Soo wordt van dit verstaen van de komste Christi in den vleesche/ ende van de volmakinge van den staet der Kercke onder 't Nieuwe Testament/ gelijck te voren is aengewesen. Want hadde de volmaecktheyt in het Oude Testament geweest / so en soude het nieuwe niet noodigh zijn geweest/ ende sy souden hare volmakinge uyt een ander oorsake hebben gehadt dan wy. Sonder ons kan dan bequamelick genomen worden voor door een ander oorsake dan wy.

Het xij. Capittel.

1 Uyt de exemplen van 't voorgaende capit. vermaent d'Apostel de Hebreen tot volstandigheyt in de Christelicke hope / ende tot lijdsaemheydt inde verdruckingen. 2 Stelt haer tot dien eynde Christi exempel voor/ die door lijden in sijne heerlickheydt is in-gegaen. 5 oock het exempel van alle ware kinderen/ die sonder castijdinge harer vaderen niet en zijn. 9 Wijst haer aen de vruchten van de castijdingen. 12 Vermaent haer daer nae tot verwackeringe in hare slappigheydt. 14 mitsgaders tot vrede ende heyligheyt. 15 Waerschouwt haer tegen af-val/ ende tegen hoererye / ende onheyligheydt / met het exempel van Esau. 18 Stelt haer tot dien eynde oock voor oogen de weerdigheyt der vergaderinge in hemel ende op aerde / daer toe sy gekomen zijn / met een tegen-stellinge van de vreeselickheyt van alle dingen in het geven der Wet. 25 Waerschouwt haer wederom voor af-val / met een plaetse uyt Hagg. 2. 7. genomen. 28 ende vermaent haer tot vast-houden aen Godts genade/ met eene voorstellinge der straffe/ die den afvalligen sal overkomen.

1 Dat is/ sulck eenen hoop ofte menichte van getuygen / als in 't voorgaende capittel verhaelt zijn / die in het geloove ende hope standvastelick ende lijdsamelick hebben volherdt.
2 Soo spreeckt den Apostel / om dat gelijck een wolcke / die rontom ons in de lucht hanght/ altijdt van ons gesien wort/ hoe wy ons keeren / wy oock alsoo waer wy ons keeren in Godes woordt dese exemplen voor oogen vinden.
a Rom. 6. 4. Ephes. 4. 22. Coloss. 3. 8. 1. Petr. 2. vers. 1, 2.

[1] DAerom dan oock / alsoo wy soo groot [1] een wolcke der getuyghen [2] rontom ons hebben liggende/ [a] laet ons afleggen [3] alle last / ende [4] de sonde [5] die [ons] lichtelick omringht / ende laet ons [b] [6] met lijdtsaemheyt [c] loopen [7] de loop-bane / die ons voor-gestelt is:

2 [8] Siende op den Oversten leydsman ende voleynder des geloofs Jesum/ [d] de welcke [9] voor de vreughd die hem voor-gestelt was/ het cruyce heeft verdragen ende [10] schande veracht / ende [11] is geseten aen de rechter-[handt] [e] des throons Godts.

3 Want aenmerckt [12] desen die soodanigh een [13] tegen-spreken [14] van de sondaren tegen hem heeft verdragen / op dat ghy

3 Namel. van wereltsche sorge / bekommeringe / ende wel-lusten/ gelijck oock Christus de sijne vermaent/ Luc. 21. 34. 4 Hy verstaet hier insonderheydt de sonde van begeerlickheyt / die van selfs uyt de overblijfselen der verdorvene natuere lichtelick in ons rijst/ ofte door de occasien die uytwendigh voorvallen ons in onsen Christelicken loop verhinderingen voortbrenght / die wy moeten wederstaen ende van ons werpen. Siet Rom. 8. vers. 1/ 13. 5 *Gr.* die lichtelick ons omstaet. b Rom. 12. 12. Hebr. 10. 36. 6 Ofte / door lijdtsaemheydt loopen. Want als de loop-bane lanck is / ende swarigheden op den wegh zijn / so is oock lijdtsaemheydt in 't loopen van noode om niet te beswijcken. c 1. Corinth. 9. 24. 7 Ofte/ den loop-strijdt. Want beyde beteeckent het Grieck woordt agon. Ende vergelijckt de Heylige Schriftuere elders oock den standt ende het leven eens Christens met eenen loop om prijs / ofte eenen strijdt in het loopen. 1. Corinth. 9. 24. 2. Timoth. 4. 7. 8 Namel. voor al: want hoe wel wy oock wel daen siende op de voorgaende getuygen/ soo moeten wy nochtans voor al onse oogen hier in op Christum slaen / die de leydsman tot het geloove is/ ende de volmaker van het selve. d Luc. 24. 26. Philip. 2. 8, 9, &c. 1. Petr. 1. 11. 9 Dat is / in plaetse van de vreughd / Namel. welcker gebruyck hy hadde konnen behouden/ ten ware dat hy hem om onsent wille hadde vernedert / ende het cruyce verkoren. Philip. 2. 6/ &c. Andere setten het over om de vreughde. Namel. tot de welcke hy door sijn lijden / niet alleen selve soude komen / maer oock de geloovige brengen. Luc. 24. 26. 1. Petr. 1. 11. 10 Namel. die hem van de sondaren aengedaen wiert in leven ende sterven/ gelijck in 't volgende vers verklaert wort. 11 Namelick daer nae / als hy dit alles standvastelick ende lijdsaemelick hadde overwonnen/ ons oock tot een exempel van een geluckige uytkomste. e Hebr. 1. 3. ende 8. 1. 12 Namel. Iesum, die soo groot ende heerlick is / dat wy by hem niet en konnen vergeleecken worden. 13 Hier door wordt alle verachtinge/ smaet / ende hoon verstaen/ die Christo tot de schandelicke doot des cruyces toe is aengedaen geweest. 14 Dat is/ van de godtloose ende onrechtveerdige menschen/ die hy met een woordt hadde konnen verslaen / gelijck dit woordt oock genomen wordt Psal. 1. 1. Joan. 9. vers. 25/ 31.

niet en [15] verslouwt ende beswijckt [16] in uwe zielen.

4 [f] Ghy en hebt noch [17] tot den bloede toe niet tegengestaen/ strijdende [18] tegen de sonde:

5 [19] Ende ghy hebt vergeten de [20] vermaninge / die tot u als tot sonen spreeckt/ [g] Mijn sone/ en acht niet kleyn [21] de kastijdinge des Heeren / noch en beswijckt niet als ghy van hem [22] bestraft wordt.

6 Want dien de Heere lief heeft/ castijdt hy: ende hy geesselt eenen yegelicken sone [23] dien hy aen-neemt.

7 Indien ghy de kastijdinghe [24] verdraeght / [25] soo draeght hem Godt tegen u als sonen: (want wat sone is'er dien de vader niet en kastijdt?)

8 Maer indien ghy sonder kastijdinge zijt/ welcker [26] alle deelachtigh zijn geworden/ so zijt ghy dan [27] bastaerden/ ende niet sonen.

9 Voorders wy hebben de vaders [28] onses vleeschs wel tot kastijders gehadt/ ende wy ontsagen'se: sullen wy [dan] niet veel meer [29] den Vader der geesten onderworpen zijn / ende leven?

10 Want gene hebben [ons] wel [30] voor eenen korten tijdt / nae dat het haer goedt dochte / gecastijdt: maer dese castijdt [ons] tot [onsen] nutte/ op dat wy [31] sijner heyligheyt souden deelachtich worden.

11 Ende alle castijdinge/ als die tegenwoordigh is / en schijnt gheen [sake] van vreughde/ maer van droefheyt te zijn: doch daer na geeft sy van haer [32] eene vreedsame vrucht der gerechtieheyt den genen die door de selve [33] geoeffent zijn.

12 [h] [34] Daerom recht weder op de trage handen / ende de slappe knien:

13 Ende maeckt rechte [35] paden voor uwe voeten/ op dat het gene kreupel is niet [36] verdraeyt en worde / maer [dat] het veel meer genesen worde.

14 [i] Jaeght den vrede nae [37] met allen/ ende [k] de heylighmakinge / sonder [38] welcke niemandt [39] den Heere sien en sal:

15 [l] Toesiende dat niet yemandt [40] en verachtere van de genade Godts: dat niet [m] [41] eenige wortel der bitterheyt opwaerts spruytende [n] [42] beroerte en make/ ende door de selve vele [43] ontreynight en worden.

16 [o] Dat niet yemandt en zy een hoereerder/ ofte een [44] onheylige/ [p] gelijck Esau/ die om eene spijse [45] het recht van sijne eerstgeboorte wech gaf.

17 [q] Want ghy weet dat hy oock daer nae/ de segeninge willende be-erven/ [46] ver-

15 Ofte/ verslapt.
16 D. in de volstandighe hope ende lijdtsaemheydt uwer ziele.
f 1. Corinth. 10. 13.
17 D. tot den uytersten / ofte tot der doodt toe.
18 Sommige nemen hier het woordt sonde voor sondaren, gelijck v. 3 is uyt-ghedruckt. Andere voor de sonde selve die in ons is/ daer hy vs 1 van gesproken heeft/ die wy met swaren strijdt moeten afleggen / oock selfs door de kastijdingen ende verdruckingen / ghelijck v. 10. ende 11. wordt verklaert.
19 Ofte / Ende hebt ghy vergeten, &c. vraeghsgewijse.
20 N. der wijsheyt. Prov. 3. vers. 11/12.
g Iob 5. 17. Proverb. 3. 11. Apoc. 3. 19.
21 Het Gr. woordt paideia beteeckent eygentlick eene castijdinge die den kinderen tot hare verbeteringhe wordt aengedaen.
22 Ofte/ wedersproken, met woorden getuchtight.
23 D. voor sijnen sone erkent ende houdt.
24 N. lijdtsamelick/ ofte / ghewillichlick/ als voren.
25 D. sulck is u een seker teecken dat ghy rechte kinderen zijt/ ende dat Godt die u toesendt als een vader. Want de Godtloose worden oock wel van Godt ghestraft/ maer als van een Rechter / ende spreken dickwils Godtslasteringen tegen den Godt des hemels in dese straffingen. Siet Apoc. 16. vers. 10/ 11. ofte vallen in wanhope/ ghelijck Saul/ Judas/ &c.
26 Namel. ware ende rechte kinderen.
27 N. die de Vaders dickmael verre van haer doen/ ende voor welcke sy geen rechte sorge menichmael en dragen/ om dat sy hare rechte erfgenamen niet en zijn.
28 D. onser lichamen / ghelijck de tegenstellinge van den vader der geesten vereyscht.
29 D. den vader der zielen / ghelijck dit woordt geesten oock hier nae vs 23 wort genomen. Ende wort Godt een vader der geesten bysonderlick ghenaemt / om dat onse zielen van hem sonder middel in de lichamen worden geschapen. Siet hier van oock Num. 16. 22. ende 27. 16. Eccles. 12. 7. Zach. 12. 1. 30 *Gr.* voor weynige dagen. Dat is / in de jaren onser jonckheydt. 31 Want door het afsterven der sonde / ende door de oeffeninghe der lijdtsaemheydt nemen wy meer ende meer toe in de heyligheydt / waer van de kastijdingen middelen ende instrumenten zijn. 32 Dat is/ der gerechtigheydt die onse conscientien vrede ende blijdtschap toe-brenght / in plaetse van de droefheydt / die ons de kastijdinge aendede. Namelick dewijle wy daer door versekert worden / dat wy rechte kinderen zijn. 33 Namel. met gedult ende lijdtsaemheydt als voren. h Iesai. 35. 3. 34 Namel. om met blijdtschap in de loop-bane tot den eynde toe te loopen. Ende is een besluyt van dese vermaninge in het 1 vs voorgestelt. 35 Ofte / gangen met uwe voeten. 36 Dat is / meer ende meer uyt den wegh / ofte uyt het lidt en wijcke. De Apostel gaet voort in de begonnen gelijckenisse van het loopen in de rechte bane tot den eynde toe / ende dat sonder aen de een ofte de ander zijde af te wijcken. Want vele onder de Joden tot het Christendom bekeert/ sagen altijdt om nae het Jodendom/ ende en gingen niet recht uyt. Siet Actor. 15. 1. Gal. 2. 14. i Rom. 12. 18. 2. Tim. 2. 22. 37 N. so veel mogelick is/ ende so veel in u is/ altijt behoudens een goede conscientie / ende den vrede met Godt. Siet Rom. 12. 18. k Matth. 5. 8. 38 N. heylighmakinge/ gelijck 't Grieck woort noodtsakelick mede-brenght / hoe wel het oock van beyde waer is. Siet Matth. 5. 8/9. Joan. 13. 35. 39 N. in 't toekomende leven. Siet 1. Cor. 6. 9. l 2. Cor. 6. 1. 40 D. achter en blijve/ af en wijcke. m Deut. 29. 18. 41 Also noemt de Apostel voornamelick de verleyders/ ende die andere tot afval soecken te brengen / siende op gelijcke vermaninge Mosis Deuter. 29. 18. om dat het eynde van sodanige is verdriet ende bitterheyt in de ziele. n Actor. 17. 13. Galat. 5. 12. 42 N. in uwe Gemeynte. 43 D. oock besmet ende tot afval gebracht. o Ephes. 5. 3. Coloss. 3. 5. 1. Thes. 4. 3. 44 Dat is/ profaen/ die nae geene heylige ofte Goddelicke dingen en vraeght. p Genes. 25. 33. 45 Namel. het welck niet alleen voordeel in de familie en gaf over de andere broeders / maer oock een voorbeeldt was van alle geestelick voordeel in het Huys Godts/ gelijck hier nae v. 23. wordt aengewesen. q Genes. 27. 36. 46 Ofte / verstooten, Namel. van sijnen vader Isaac / ten aensien van sijnen eersten ende geestelicken segen / die Jacob nu wech hadde.

worpen wierdt. Want hy en vondt gheen plaetse [47] des berouws/ hoe wel hy [48] de selve met tranen socht.

18 [49] Want ghy en zÿt niet ghekomen [r] tot [50] den tastelicken berch/ [s] ende 't brandende vyer/ ende donckerheyt/ ende duysternisse/ ende onweder:

19 Ende tot het geklanck der basuyne/ ende [51] de stemme der woorden: welcke diese hoorden/ [t] baden dat het woordt tot haer niet meer en soude gedaen worden.

20 (Want sy en konden niet [52] dragen 't gene daer geboden wiert/ [v] Indien oock [53] een gedierte den bergh aenraeckt/ het sal gesteenight/ ofte met eenen pÿl doorschoten worden.

21 Ende [54] Moses/ soo vreeslick was het gesichte/ seyde/ Ick ben gantsch bevreest ende bevende.)

22 Maer ghy zÿt gekomen tot [55] den bergh Sion/ ende de Stadt des levendigen Godts/ tot [x] het hemelsche Jerusalem/ ende [56] de vele duysenden der Engelen/

23 Tot de alghemeyne Vergaderinge ende de Gemeynte [57] der eerst-geborene/ die [y] in [58] de hemelen opgeschreven zÿn/ ende tot Godt den Rechter over alle/ ende [59] de geesten der [60] volmaeckte rechtveerdige.

24 Ende tot [61] den Middelaer des Nieuwen Testaments Jesum/ ende [62] het bloedt [z] der besprenginge/ dat betere dingen spreeckt [63] dan [a] Abel.

25 [b] Siet toe dat ghy [64] dien die spreeckt niet en verwerpt: want indien dese niet en zÿn [65] ontvloden/ die den genen verwierpen [66] welcke op aerden Godtlicke antwoorden gaf/ veel meer [en sullen] wy niet [ontvlieden], so wy ons van dien afkeeren [67] die van de hemelen [is]:

26 [68] Wiens stemme doe [69] de aerde beweeghde: maer nu [70] heeft hy [71] verkondigt/ seggende/ [c] Noch eenmael [72] sal ick bewegen niet alleen de aerde/ maer oock den hemel.

27 Ende dit [woordt], Noch eenmael/ wÿst aen de veranderinge [73] der beweeghlicke dingen/ als [74] welcke gemaeckt waren/ op dat [75] blÿven souden de dingen [76] die niet beweeghlick en zÿn.

28 Daerom alsoo wy [77] een onbeweeglick Coninckrÿck ontfangen/ laet ons [78] de genade [vast] houden/ [d] door de welcke wy [79] wel-behagelick Gode moghen dienen/ met [80] eerbiedinge ende Godtvruchtigheyt.

29 [e] Want onse Godt is [81] een verteerende vyer.

47 N. by sijnen vader Isaac/ alsoo dat Isaac berouw soude gehadt hebben over het segenen Jacobs. want dit berouw was 't dat Esau met tranen versocht/ gelijck Genes. 27. 36. te sien is.
48 N. segeninghe. Ofte/ het selve. Namel. berouw sijns vaders. Want dat Esau geen berouw van sijn eygen mis daet en heeft gesocht/ blijckt daer uyt dat hy terstont daer na Jacob nae sijn leven heeft gestaen.
49 Dit hanght aen de voorgaende vermaninghe tot vrede/ heylichmakinge/ &c. om dat de Israeliten/ als sy de Wet souden hooren Exod. 20. drie daghen te voren haer moesten heyligen/ hare cleederen wassché/ ende haer onthouden van hare vrouwen. Siet Exo. 19. 10/ &c. Hebben sy dan dit moeten doen als sy Godt de Wet hoorden uytspreken/ hoe veel te meer moet ghy u reynighen nae den Gheest/ nu ghy komt tot de vergaderinghe des Nieuwen Testaments/ om Christi stemme te hooren.
r Exod. 19. 10, &c. ende 20. 21.
50 D. den sienlicken bergh/ N. Sinai/ ofte Horeb, waer van siet Exod. 19. 17/ &c. Deut. 5. 2.
s Exod. 19. 16. Deut. 5. 22.
51 Dat is/ der tien woorden/ ofte geboden. want daer op is dese begeerte des volcx gevolgt. Exod. 20. 19. ende Deut. 5. 25.
t Exod. 20. 19. Deut. 5. 25. ende 18. 16.
52 D. verdragen/ sonder haer daer voor te ontsetten/ ende te vreesen.
v Exod. 19. 13.
53 D. niet alleen eenich mensche/ maer selfs oock eenich gedierte. Exod. 19. 13.
54 Dese woorden Mosis en worden wel Exod. 19. niet gevonden/ doch de Apostel heeft die besloten uyt 't gene aldaer vs 19. van de aensprake Mosis in dese vertsaechtheyt tot Godt geseght wordt. Ofte hy heeft die uyt eenige historische overleveringhe/ ghelijck het gene hy seght van Jannes ende Jambres 2. Tim. 3. 8. Ofte uyt eene bysondere openbaringe/ gelijck Moses de geheele orden van het werck der scheppinge heeft gehadt.
55 D. tot de algemeyne Kercke ende de ware Gemeynte Iesu Christi, daer van de berch Sion een voorbeeldt was/ siet Psal. 2. 6. Jesai. 2. 3. ende 49. 14/ &c. die terstont oock de stadt Godts/ ende het hemelsche Jerusalem genaemt wordt/ om dat sy van Godt uyt den hemel wordt opgerecht/ besonderlick geregeert/ ende verheerlickt. Siet Apoc. 3. 12. ende 21. 27. Siet oock Zach. 2. 4/ &c.
x Galat. 4. 26. Apoc. 3. 12. ende 21. 10, &c.
56 N. die oock dienaers Christi zijn/ ende mede-dienstknechten der geloobighe/ gelijck de Engel spreeckt Apoc. 19. 10. ende 22. 9.
57 D. der uytverkorene/ die door de sonderlinge genade Godts vele hemelsche privilegien boven andere menschen hebben ontfangen.
y Luc. 10. 20.
58 N. in het boeck des levens. Siet Luc. 10. 20. Phil. 4. 3. Apoc. 13. 8.
59 D. de zielen der gene die de volmaeckte heyligheydt ende saligheydt in den hemel besitten. Siet 1. Cor. 13. 10. hoe wel de selve noch een andere volmakinge ten uytersten dage met hare lichamen verwachten. 2. Tim. 4. 8.
60 Ofte/ geheylighde.
61 N. gestelt tegen Mosem/ die maer een voorbeeldt van den waren Middelaer Iesus Christus en was.
62 N. waer mede het Nieuwe Testament is bevestight/ ende onse conscientien zijn ghereynight. siet c. 9. 11/ &c.
z Hebr. 10. 22. 1. Petr. 1. 2.
63 D. dan het bloedt Abels het welck wrake riep voor Godt. Genes. 4. 10. daer het bloedt Christi versoeninge ende vrede met Godt roept.
a Gen. 4. 10. Hebr. 11. 4.
b Hebr. 2. 3.
64 N. Christum, welcke spreeckt door sijnen Geest ende woordt.
65 N. den toorn ofte straffe Godts.
66 N. Mosem. Want de Apostel stelt haer gheduerigh voor oogen het exempel der Israeliten in de woestijne/ hare rebellye tegen Mosem/ ende de straffen daer op gevolght.
67 Namel. Iesus Christus de Sone Godts/ die van den hemel afgedaelt is. Joan. 3. 13. ende de Heere is uyt den hemel 1. Cor. 15. 47. ende die nu in den hemel ter rechter-handt sijns Vaders zijnde/ door sijnen Geest ende dienaren gheduerighlick tot ons spreeckt.
68 Namel. Iesu Christi: want hy was die Engel des aengesichts Godts die tot Mosem sprack Exod. 3. vss. 2/ 4/ &c. ende door welcken oock de Wet is gegeven. Actor. 7. 38.
69 Namel. in het geven van de Wet: waer van siet Exod. 19. cap.
70 N. de selve Iesus Christus, als de eeuwige Sone Godts/ ende Middelaer tusschen Godt ende de menschen. Want de geheele t'samen-voeginge der woorden vereyscht dese verklaringe.
71 Namel. door den Propheet Haggeum capit. 2. 7. daer hy van de komste Christi, ende van de beroepinge der Heydenen prophetéert.
c Hagg. 2. 7.
72 N. eensdeels door groote wonderen ende mirakelen aen hemel ende aerde/ ghelijck in de komste Christi ende ten tijde sijns lijdens ende sijner opstandinge is geschiet: maer insonderheydt door de crachtige predicatie des Euangeliums ende de sendinge des H. Geests over de geheele aerde/ waer door de ceremoniale dienst der Wet/ ende de afgoderye der Heydenen is te niete gedaen/ ende de geestelicke Godts-dienst alom opgerecht: het welck een groote bewegunge ende veranderinghe niet alleen op aerden maer oock in den hemel veroorsaeckt heeft/ alsoo oock de Engelen haer daer over verwonderen/ ende begeerigh zijn daer in te aenschouwen. Ephes. 3. 10. 1. Petr. 1. 12.
73 D. der veranderlicke/ gelijck de eerste Tabernakel/ ende de Godts-dienst daer aenklevende was.
74 N. met handen van menschen/ uyt verganckelicke stoffe.
75 N. onveranderlick in Godts Ghemeynte.
76 D. de geestelicke dingen/ die daer door waren beteeckent/ ende in het Nieuwe Testament te wege ghebracht. Tot welcke oock de nieuwe Hemel ende Aerde ghehoordt/ waer van Jesaias prophetéert, cap. 65. 17/ &c.
77 Namel. het welck hier in ons begint/ ende hier namaels sal volkomen worden.
78 Namel. die wy alreede ontfangen hebben.
d 1. Petr. 2. 5.
79 D. niet door ceremoniale ende uytwendige dingen/ maer in geestelicke/ die Godt altijdt in Christo behagen. Siet Rom. 12. 1. ende 14. 17/ 18. Hebr. 13. 21/ &c.
80 Ofte/ schaemte ende vreese.
e Deut. 4. 24.
81 Dat is/ als een verteerende vyer. N. tegen de gene die ongehoorsaem ofte afvallighzijn. Siet Deut. 4. 24. Hebr. 10. 31.

Het xiij. Capittel.

1 D' Apostel vermaent haer tot broederlicke liefde. 2 tot herberghsaemheyt. 3 tot gedencken der gevangene. 4 verklaert dat het houwelick eerlick is onder alle. 5 Waerschouwt haer voor gelt-gierigheyt/ ende vermaentse tot vergenoeginge/ 7 ende stelt haer voor het exempel harer voorgangeren. 9 Waerschouwt haer oock voor vreemde leeringen/ ende in 't bysonder van het onderscheyt der spÿsen. 10 Stelt haer tot dien eynde voor oogen een voorbeeldt in de offeranden der versoeninge/ daer niemant en mocht van eten. 15 Vermaent haer tot offeranden der danckbaerheyt/ insonderheyt tot belijdenisse des Naems Godts/ ende tot weldadigheyt. 17 ende tot gehoorsaemheyt tegen hare voorgangeren. 18 Vermaent haer Godt voor hem te bidden tot sijner ontslaginghe. 20 Ende bidt Godt/ dat hy haer volmake in alle goede wercken. 22 Besluyt den brief met eene nieuwe vermaninge. 23 ende belooft dat hy haer haest weder sal sien met Timotheo/ ende stelt eenige groetenissen over ende weder.

1 [a] DAt de broederlicke liefde [1] blÿve.

2 [b] Vergeet [2] de herberghsaemheyt niet: [c] want hier door hebben sommige [3] onwetens Engelen geherberght.

3 [d] Gedenckt der gevangene als of ghy mede gevangen waert: [ende] der gene die qualick gehandelt worden/ als of ghy oock selve [4] in 't lichaem [qualick gehandelt] waert.

4 Het Houwelick [is] eerlick [5] onder allen/ ende het bedde onbevleckt: maer hoereerders ende overspeelders sal Godt oordeelen.

5 [e] [6] [Uwen] wandel zy sonder gelt-gierichevt: [f] ende zÿt vergenoeght [7] met het tegenwoordige. Want [8] hy heeft geseght/ [g] Ick en sal u niet begeven/ noch ick en sal u niet verlaten.

6 Soo dat wy vrymoedelick [9] durven seggen/ [h] De Heere is my een helper/ ende ick en sal niet vreesen wat my een mensche sal doen.

7 Ghedenckt [i] uwer [10] voorgangeren/ die u het woordt Godts gesproken hebben: [ende] volght haer geloove nae/ aenschouwende de uytkomste [harer] wandelinge.

8 Jesus Christus is [11] gisteren ende heden de selve ende in der eeuwicheyt.

9 [k] [12] En wordt niet omgevoert met verscheydene

a Rom. 12. 10. Ephes. 4. 3. 1. Petr. 1. 22. ende 2. 17. ende 4. 8.
1 D. volherde/ gelijck ghy daer in wel begonnen hebt. Siet cap. 6. 10.
b Rom. 12. 13. 1. Petr. 4. 9.
2 N. tegen de vreemdelingẽ ende verjaegde Christenen/ die dickmael haer vaderlandt moesten verlaten/ ende niet en wisten waer in keeren. Siet oock Rom. 12. vs. 13. ende 1. Petr. 4. 9. welcke deughd insonderheyt den herderen wordt aen ghepresen. 1. Tim. 3. 2. Tit. 1. 8.
c Genes. 18. 1. ende 19. 1.
3 N. Gelijck Abraham/ Gen. 18. 1. ende Loth Genes. 19. 1.
d Matth. 25. 36.
4 N. alsoo qualick gehandelt/ ofte qualick ghestelt als dese. Ofte/ als die oock selve zijt in het lichaem. dat is/ in dit lichamelick leven/ dat veel verdruckingẽ onderworpen is. Andere verstaen het van het lichaem Christi, dat is/ van sijne Gemeynte in desen sin/ als die oock in het lichaem zijt. dat is/ leden van het selve lichaem. siet 1. Cor. 12. 25/ 26.
5 *Gr.* in allen. D. in alle dingen/ ofte onder alle persoonen. Want op beyde wijse kan het genomen worden: in alle dingen. Namel. die den houwelicken staet na Godts instellinge mede brenght ende vereyscht. Ofte/ onder alle persoonen, N. van wat staet ende beroepinghe sy oock zijn/ mits dat 'se sulcks wettelick ende in den Heere doen. Lev. 18. cap. 1. Cor. 7. 39. Andere setten 't over Het houwlick zy eerlick, also dat den Apostel hier den gehoulweden soude eenẽ regel stellen/ waer na sy haer hebben te gedragẽ. Doch het woordeken maer, het welck volght/ en lijdt dese verklaringe niet. Den Apostel stelt dan hier dese vermaninge tegen het misbruyck van vele menschen/ die haer in hoererye/ ofte door echt-scheydinge in overspel verliepen/ om de lasten ende ongemacken des houwelicks te ontgaen: ende oock tegen sommige valsche Leeraers/ die ten tijde der Apostelen/ ende oock daer na den houwelicken staet gelijck als oneerlick ende bevleckt verwierpẽ/ van welcke den Apostel oock Timotheum vermaent 1. Tim. 4. 3.
e Exod. 23. 8. Deut. 16. 19. Prov. 15. 16.
6 Ofte/ uwe zede. D. uwe verkeeringe ende handel onder de menschen.
f Phil. 4. 11. 1. Tim. 6. 6, 8.
7 N. dat u de Heere door uwen arbeyt/ ende in uw' beroep verleent/ sonder door onbehoorlicke wegen/ ofte te groote bekommeringe/ na meerder rijckdom te trachten. Siet Mat. 6. 31/ &c. 1. Tim. 6. 6.
8 N. Godt tot Josua. cap. 1. 5. ende derhalven in sijnen persoon tot alle geloovige.
g Deut. 31. 6. 8. Ios. 1. 5. 1. Chron. 28. 20.
9 N. met David door den geloove. Psal. 118. 6.
h Psal. 56. 5. ende 118. 6.
i Hebr. 13. 17.
10 Ofte/ leydsmannen, gelijck vs. 17. Hy spreeckt insonderheyt van de Apostelen ende andere getrouwe Leeraers/ die hare leere met haren bloede hadden versegelt/ sonder op eenige wereltsche vergeldinge te letten/ maer alleen op de eeuwige ende hemelsche hebben gesien/ gelijck de volgende woorden uytwijsen. Hy wil dan dat sy altijt harer voorgangeren leere/ standtvasticheyt in het geloove/ ende gedulbicheyt in het lijden gedencken/ maer niet dat se die eenige Godtsdienstige eere souden aendoẽ.
11 D. gelijck hy haer helper is geweest in alle swarigheden/ ende gelijck sy op hem haer vertrouwen hebben gestelt/ ende gelijck hare leere Christum Iesum alleen voor het vast fondament der saligheyt heeft gehouden: also is hy oock de selve altijt geweest/ ende is noch deselve/ ende sal het in eeuwigheyt blijven: als zijnde een selve Godt/ ende een selve Middelaer/ soo wel in het Oude als in het Nieuwe Testament. Siet 1. Corinth. 3. 11. Ephes. 2. 20. Apocal. 1. 8. ende 22. 13.
k Ier. 29. 8. Matt. 24. 4. Rom. 16. 17. Ephes. 4. 14. ende 5. 6. Col. 2. 16. 2. Thes. 2. 2. 1. Timoth. 4. 3. 1. Ioan. 4. 1.
12 D. soo en wordt dan niet. Want het is een besluyt uyt de vermaningen der twee voorgaende versen getrocken.

scheydene ende vremde leeringen. Want het is goet dat het herte gesterckt worde [13] door genade/ [l] niet door spijsen/ door welcke [14] geen nutticheyt bekomen en hebben die [daer in] gewandelt hebben.

10 Wy hebben [15] eenen altaer/ van den welcken geen macht en hebben [16] te eten [17] die den tabernakel dienen.

11 [m] Want welcker dieren bloedt [18] voor de sonde gedragen wiert [19] in het Heylichdom door den Hoogen-priester/ [20] der selver lichamen [21] wierden verbrandt [22] buyten de leger-plaetse.

12 [23] Daerom heeft oock Iesus/ op dat hy door sijn eygen bloedt [24] het volck soude heyligen/ [n] buyten de poorte geleden.

13 Soo laet ons dan [25] tot hem [26] uytgaen [27] buyten de Leger-plaetse/ [28] sijne smaetheyt dragende.

14 [o] Want wy en hebben hier [29] geen blijvende stadt/ maer wy [30] soecken de toekomende.

15 Laet ons dan [31] door hem altijdt Gode opofferen een offerande des lofs/ dat is/ [p] de [32] vrucht der lippen die sijnen name [33] belijden.

16 Ende en vergeet der weldadicheydt ende der mede-deelsaemheydt niet: [q] want aen [34] soodanige offeranden [35] heeft Godt een welbehagen.

17 [r] Zijt uwen [36] voor-gangheren [37] ghehoorsaem/ ende zijt'se onderdanich. Want sy waken voor uwe zielen/ [s] als die [38] rekenschap geven sullen: op dat sy dat doen mogen met vreughde/ ende niet [39] al suchtende. Want dat en is u niet nuttigh.

18 Biddet voor ons: want wy vertrouwen dat wy [40] een goede conscientie hebben/ als die [41] in alles willen [42] eerlick wandelen.

19 Ende ick bidde [u] te meer dat ghy dit doet/ op dat ick te eerder u lieden mach [43] weder-gegeven worden.

20 [44] De Godt nu des vredes/ die [t] den [45] grooten herder der schapen [46] door het bloedt [47] des eeuwighen Testaments uyt den dooden heeft wedergebracht/ [namelick] onsen Heere Iesum Christum:

21 [v] Die [48] volmaecke u in allen goeden wercke/ op dat ghy sijnen wille meught doen: [49] werckende in u 't gene voor hem welbehagelick is/ door Iesum Christum: [50] den welcken zy de heerlickheydt [51] in alle eeuwicheyt. Amen.

22 Doch ick bidde u/ broeders/ [52] verdraeght het woort deser vermaninge: want ick hebbe u [53] in't korte geschreven.

23 Weet dat de broeder [54] Timotheus los gelaten is/ met welcken (soo hy haest komt) [55] ick u sal sien.

24 Groetet alle uwe [56] voorgangeren/ ende alle [57] de heylige. U groeten die [58] van Italien zijn.

25 [59] De Ghenade zy met u allen. Amen.

* De Sendt-brief aen de Hebreen is uyt Italien geschreven/ [ende] door Timotheum [gesonden].

13 D. door de sake selve/ die door de Ceremonien des Ouden Testaments was beteeckent/ ende niet door dese Ceremoniale schaduwen/ waer van hy een voorte verhaelt/ namelick het onderscheyt der spijse/ de andere daer onder verstaende. siet diergelijcke beteeckeninge van het woort genade Ioan. 1. 17. Actor. 15. 10/11.
l Ioan. 6. 27. Rom. 14. 17.

14 N. door de ziele/ ende in haer selven aengesien. Want het Coninckrijck der hemelen en is noch spijse noch dranck/ maer rechtveerdigheyt/ ende vrede/ en vreughde door den H. Geest. Rom. 14. 17.

15 Hier door en woort geenen steenen ofte uytwendigen altaer verstaen/ want dan moest den Apostel seggen dat wy vele Altaren hebben/ ofte moeten hebben/ namelick in alle Tempelen/ ofte hoecken van de Tempelen: maer hy spreeckt van eenen geestelicken Altaer/ Namel. Christo Iesu selve/ die door den eeuwighen Geest hem selven onstraffelick heeft opgeoffert. Hebr. 9. 14. Gelijck dan Christi vleesch de offerande is/ also is Christus oock de Hooge-priester/ ende de Altaer selve die dese offerande heeft geheylight/ gelijck den Altaer de offerande plach te heyligen/ na het getuygenisse Christi, Mat. 23. 19. Ende wordt oock Christus onsen Altaer genaemt/ om dat wy op hem onse gebeden ende dancksegginge Gode moeten op-offeren. Siet Apoc. 6. 9. ende 8. 3. 16 D. aen welcken geen macht en hebben/ om geestelicke gemeynschap te hebben/ ghelijck Paulus verklaert 1. Cor. 10. 16. 17 D. die aen de Ceremonien des Ouden Testaments noch gemeynschap willen hebben/ om een deel van hare saligheydt daer in te soecken. Siet Galat. 5. 2. m Exod. 29. 14. Levit. 4. 21. ende 6. 30. ende 16. 27. Num. 19. 3. 18 D. tot een offer voor de sonde. 19 D. in het Heylige der Heyligen/ op den Versoen-dagh/ welcke was de tiende dagh der sevender maent. Levit. 23. 27. 20 N. geslachtter dieren. 21 N. door Godts bevel/ waer van siet Levit. 16. 27. 22 N. der Israeliten in de woestijne. Waer uyt den Apostel/ als uyt een voor-beelt/ besluyt: dat de geloovighe/ die gemeynschap hebben aen het bloedt Iesu Christi ende sijne verdienste/ geen ghemeynschap en moeten hebben in haren uyterlicken Godts-dienst met dat vleeschelick Israel ofte Ierusalem/ na dat nu onse Hooge-priester sijne offerande daer buyten heeft volbracht/ ende met sijn bloedt in het ware Heylige der Heyligen is ingegaen. 23 Dit is het tweede besluyt des Apostels/ uyt het voorgaende voor-beeldt van het verbranden der lichamen der dieren buyten de leger-plaetse. Namel. dat Christus buyten de poorte der stadt Ierusalem/ in welcke alle de Ceremonien des Ouden Testaments ghepleeght wierden/ het vyer des toorns Godts moest lijden/ om ons met Godt te versoenen. 24 D. het geestelick Israel/ de kinderen der belofte/ die de Engel het volck Christi noemt Matth. 1. 21. ende Christus sijne schapen Ioan. 10. Vss. 15/16. ende die die de Vader hem gegeven heeft. Ioan. 17. 9/&c. n Ioan. 19. 18. 25 N. alleen. 26 N. door een waerachtigh geloove/ sonder ons aen eenige andere Ceremonien meer te binden. 27 N. in welcke alle de Ceremonien der Israeliten ende Priesteren wierden bedient ende gebruyckt. 28 Dit woort om twee redenen daer by gevoeght. Eerst/ om dat buyten de leger-plaetse/ gelijck oock daer nae buyten de stadt Ierusalem/ de plaetse was daer men de misdadige/ als der menschen geselschap voortaen onweerdigh/ plach uyt te brengen om ghedoodt te worden/ gelijck te sien is Levit. 24. 14. Iosu. 7. 24. Actor. 7. 58/&c. Daer na oock/ om dat de Ioden voor een groote smaetheydt hielden geen gemeynschap te hebben aen de Ceremonien der Wet. Siet Actor. 10. Vss. 14/15/28. ende Galat. 2. Vss. 12/13. Paulus vermaent haer dan dat sy/ niet tegenstaende alle versmadinge ende vervolginge der Ioden/ ende oock der werelt over dese sake/ tot Christum alleen ende sijne offerande sullen haren toevlucht nemen/ ende daer by standvastelick blijven. o Philip. 3. 20. 29 D. geen vaste stadt die vaste fondamenten heeft: ofte/ daer wy werck van moeten maken om lange te blijven/ ende ons heyl te soecken. 30 D. die vaste fondamenten heeft/ ende eeuwigh is in den hemel. Siet hier voor capit. 11. 10. 16. 31 N. Iesum Christum. dat is/ steunende door het geloove op hem/ op sijne verdienste ende voorbiddinge. Siet 1. Pet. 2. 5. ende 1. Ioan. 2. 1. p Hose. 14. 3. 32 D. niet gelijck de Israeliten uyt de eerstelingen ofte vruchten der aerde/ maer de vrucht onser lippen/ welcke Hoseas capit. 14. 3. noemt de kalveren der lippen. dat is/ dancksegginge voor de verworvene weldaden. 33 D. loven ende dancken/ gelijck Mat. 11. 25. Rom. 14. 11. q Philip. 4. 18. 34 N. der danckbaerheyt. Want Christus is alleen de offerande onser versoeninge met Godt/ gelijck de Apostel meermael heeft betuyght. Siet hier voor capit. 9. 25. 26. 27. 28. ende cap. 10. 14. 18. 35 Namel. in Christo Iesu, als hier nae vs 21 woort uytgedruckt. Gelijck dan de gehoorsaemheyt van een kint/ al en verdient het niet by sijnen Vader/ ende van een ondersaet aen sijne Overigheyt/ sheylwel aengenaem is/ also is onse weldadigheyt ooch Gode in Christo behagelick ende aengenaem/ al en komen wy daer over van geen verdienste voor hem roemen. Siet Luc. 17. 10. Rom. 11. 35. r Philip. 2. 29. 1. Thess. 5. 12. 1. Tim. 5. 17. 36 D. Herderen ende Leeraren/ gelijck te voren vs. 7. Waer mede niet alleen de weerdigheyt van het ampt der Leeraren/ maer ooch haren schuldigen plicht woort uytgedruckt/ gelijck ooch in de volgende woorden/ dat sy waken voor hare ziele. dat is/ voor de saligheyt van hare zielen. Siet Ezech. 3. 18.

37 Namel. in alles wat sy u uyt Godts woort ende volgens Godts woort ghebieden/ gelijck Ezec. cap. 3. vs 2. wordt uytgedruckt. Anders beveelt oock Christus sijne Discipelen dat sy haer sullen wachten voor den suerdeesem/ dat is/ quade leeringhen der Phariseen Mat. 16. Vss. 6/12.
s Ezech. 3. 18. ende 33. 18.

38 N. soo yemandt door hare naelatigheydt ofte quade exemplen verloren gaet. Siet Ezech. c. 3. 8. 1. Tim. 4. 16.

39 N. over de ondanckbaerheyt/ ofte halstarricheydt des volcx.

40 N. in al ons doen ende leeren: insonderheyt wat aengaet het verwerpen der Ceremonien/ daer hy korts te voren van hadde gesproken/ ende daer toe de Ioden qualick konden verstaen. Siet diergheliicke/ Actor. 23. 1. 1. Corinth. 4. 4. ende 2. Cor. 1. 12.

41 Ofte/ onder alle, gelijck vs 4.

42 D. oprechtelick/ na Godts wille ende bevel/ gelijc 2. Cor. 1. v. 12. woort verclaert.

43 Namel. ghelijck den Apostel niet alleen hier maer oock elders dese sijne hope van verlost te sullen worden uyt sijne banden betuyght. Siet Phil. 2. 24. Philem. vs 22.

44 Met dit gebedt besluyt den Apostel/ nae sijne ghewoonte/ den brief/ ende noemt Godt een Godt des vredes, ghelijck oock Rom. 15. 33. ende 16. 20. 2. Corinth. 13. 11. ten aensien van het Euangelium des vredes/ waer door ons vrede met Godt ende de menschen woort verkondight/ ende in der daedt mede gedeelt. Siet Luc. 2. 14. Rom. 5. 1. Ephes. 2. Vss. 14/15. t Iesai. 40. 11. Ezech. 34. 23. Ioan. 10. 11. 1. Petr. 5. 4. 45 Namel. Iesum Christum, gelijck volght/ dien de Apostel alsoo noemt/ niet alleen om dat hy op een bysondere wijse sijne schapen heeft verlost/ maer oock om dat hy is een Herder van alle Herderen. Siet Ioan. 10. 11/&c. 1. Petr. 5. 4. 46 Dat is/ door welcke het nieuwe/ ende volgens dien oock eeuwigh blijvende Testament is bevestight. Hebr. 9. 12. Ende komen dese woorden in het bloedt, ofte/ door het bloedt ghevoeght worden/ ofte by de woorden grooten Herder der schapen, alsoo dat hy daerom een groot ende goet Herder is/ om dat hy sijne schapen door sijn bloedt in eeuwigheydt heeft versoent: ofte oock by de woorden uyt den dooden heeft wedergebracht. om dat hy door sijn bloedt het eeuwige Testament bevestight hebbende/ nae de voorsegginge der Propheten/ van de doodt niet langer en konde gehouden worden/ ghelijck Petrus getuyght Actor. 2. 24/&c. 47 Dat is/ dat nimmermeer verandert en wordt, ghelijck het eerste verandert is: ende volgens dien van een eeuwighduerende kracht is. v 2. Corinth. 3. 5. Philip. 2. 13. 48 Ofte/ bereyde u, maecke u bequaem in alle goede wercken. D. volbrenge in u het gene daer noch soude mogen gebreken/ gelijck het Gr. woort eygentlick mede-brenght. 49 Gr. makende in u. Namel. door sijnen Heyligen Geest. Siet Philip. 2. 13. 50 Namelick/ Christo Iesu. Dese lof en wordt niemandt dan den waren ende eeuwigen Godt in Godts woordt opt gegeven. 51 Gr. in eeuwigheden der eeuwigheden. 52 Den Apostel spreeckt hier alsoo/ om te versachten de scherpigheydt sommiger vermaningen/ die in desen brief voorkomen/ voornamelick capit. 6. ende 10. 53 Dit wordt geseght/ niet ten aensien van andere brieven/ maer ten aensien van de overvloedigheyt ende swaerheyt der materien/ die den Apostel hier in het korte verhandelt. 54 Hier uyt schijnt dat Timotheus eergens in Asien gevangen is geweest/ gelijck eenige ooch besluyten uyt 1. Timoth. 6. 12. hoe wel Lucas in de Handelingen der Apostelen daer van geen ghewach en maeckt/ dewijle hy in sijne geschiedenissen niet verder en gaet dan tot de gevangenisse Pauli binnen Roomen. 55 Hier uyt besluyten eenige dat Paulus van sijne gevangenisse nu vry was/ als hy desen brief schreef/ gelijck sulcks ooch van vele afgenomen wordt uyt 2. Timoth. 4. Vss. 17/18. ende vele oude Leeraers schrijven/ dat hy nae sijne eerste los-latinge tot Roomen noch een reyse in Spaignen ende andere plaetsen heeft gedaen. Doch dese woorden konnen ooch verstaen worden van de goede hope die hy als dan van sijne los-latinge hadde/ waer van in het 19 vs hier voren is gesproken. 56 Dat is/ Herderen ende Leeraren/ gelijck hier voor vs 7. ende 17. 57 D. geloovige Christenen/ gelijck alom in de tytelen der brieven Pauli te sien is. 58 Dat is/ niet alleen van Roomen/ maer ooch de gene die uyt geheel Italien hem in sijne gevangenisse dickmael besochten. Siet Actor. 28. Vss. 30/31. 59 Namelick Iesu Christi, ghelijck de Apostel in andere sijne brieven daer by voeght.

* Dit onderschrift en gaet hier ooch niet vast/ gelijck in andere brieven ooch meermael is aengeteeckent. Want hoe soude dese brief door Timotheum konnen gesonden zijn/ daer vs 13 geseght is/ dat Timotheus tot hem noch niet en was gekomen/ ende dat so haest Timotheus tot hem soude gekomen zijn/ hy met hem tot haer soude komen.

Eynde van den Sendt-brief PAULI *aen de Hebreen.*

De
* Alghemeyne Sendt-brief
† des Apostels
‡ JACOBI.

* Dese ende de volgende Sendt-brieven worden van de oude Griecksche Leeraers genaemt Katholikai. D. Alghemeyne/ om datse geschreven zijn/ niet aen eenige particuliere kercken/ gelijck de Sendt-brieven aen de Romeyne/ Corintheren/ Epheseren/ &c. noch aen particuliere persoonen/ ghelijck de Sendt-brieven aen Timotheum/ aen Titum/ ende aen Philemonem: maer in 't gemeyn aen alle geloovigen/ voornamelick Joden. Hoewel dit geen plaetse en heeft in de tweede ende derde Sendt-brief Joannis.

† Eenige oude Grieckische Leeraers meynen dat dese Sendt-brief soude geschreven zijn/ niet van den Apostel Jacobus/ maer van eenen Jacobus toegenaemt Iustus ende oock Oblias, een van de 70 Discipelen Christi, die van de Apostelen tot een Opsiender der kercke van Jerusalem soude gestelt zijn. Doch meest alle opschriften ende tytelen van de Grieckische boecken/ hebben den tytel van Apostel: ende het en is niet wel waerschijnlick dat een discipel/ daer de Apostelen noch leefden/ ende dien sulcx eyghentlick toequam/ aen alle de kercken soude geschreven hebben.

‡ Alsoo daer onder de Apostelen twee Jacobi ghweest zijn/ Mat. 10. 2/3. een die een sone was van Zebedeus/ en een broeder Joannis/ Matth. 4. 21. Marc. 1. 19. die van Herodes is omgebracht/ Actor. 12. 2. Ende een die de sone was van Alpheus/ een broeder Jose/ Mat. 13. 55. ende 27. 56. ende Gal. 1. 19. die tot onderschept toe-genaemt was de kleyne. Marc. 15. 40. ende genaemt een broeder des Heeren. Gal. 1. 19. D. neve, also hy een sone was van Maria de suster van de moeder des Heerē/ Marc. 15. v. 40. en 16. 1. die inde Synode van Jerusalem voornamelick het woort voerde/ Actor. 15. 13. Een van beyden heeft desen Sendt-brief geschreven. Dat dit nu niet en is gedaen van den eersten/ is waerschijnlick/ om dat hy al vroech/ eer d' Apostelen begonnen te schrijven/ omgebracht is geweest/ siet d'aenteeck. op Act. 12. 2.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

DEN Apostel *Iacobus* alsoo hy desen Sendt-brief geschreven heeft aen de geloovige verstroyde Ioden, die de Christelicke Religie nu al geleert ende aengenomen hadden, en verhandelt hier niet soo seer de hooftstucken der Christelicker Leere, gelijck wel andere doen, maer overmits sommige onder haer door de sware vervolginge begonsten te verslauwen, ende oock eenige onder haer het Christen geloof niet recht en beleefden, so is sijn voornaemste oogh-merck in desen Sendt-brief, eensdeels haer te vertroosten ende versterken tegen de vervolgingen ende verdruckingen: ende eensdeels, haer te vermanen dat'se by de belijdenisse des geloofs moeten voegen een Godtsaligh ende Christelick leven. Tot welcken eynde hy, nae het opschrift, eerstelick haer vermaent tot lijdsaemheydt in 't cruyce, 't welck de belijdenisse des geloofs gemeynlick volght, ende leert wat vruchten daer uyt voort-komen: dat de ware wijsheyt van Godt komt ende van hem moet gebeden worden. Dat wanneer yemant tot sonde versocht wort, sulcx van Godt niet en komt, maer van sijne eygene begeerlickheyt: datmen Godts woort niet alleen moet hooren, maer oock doen: ende waer in de ware Religie bestaet. Capit. 1. Daer nae vermaent hy datmen den persoon des rijcken niet en moet aensien tot verachtinge der armen: ende leert dat het geloove, waer door wy gerechtveerdight ende saligh worden, vergeselschapt moet zijn met goede wercken, ende daer door betoont een waer ende levendigh geloove te zijn. Capit. 2. Voorts in het bysonder bestraft hy de gene die lichtveerdelick andere willen leeren ende bestraffen: vermaent de tonge te bedwingen, aenwijsende het quaet ende recht gebruyck der selve. Ende leert dat de rechte wijsheyt bestaet in sachtmoedigheyt ende vreedsaemheyt, ende in't af-leggen van nijdigheyt ende twist. Cap. 3. Daer by vermaent hy haer ernstelick te vlieden de quade begeerlickheden, aenwijsende de schadelicke vruchten der selve: haer te vernederen ende van herten te bekeeren, ende niet qualick van malkandren te spreken. Bestraft oock de gene die in haer voornemen om yet te doen niet en sien op de voorsienigheyt Godts. cap. 4. Eyndelick dreygt hy seer de rijcke die hare rijckdommen misbruycken ende de arme verongelijcken, ende vermaent de arme met vele redenen het ongelijck der rijcke lijdsamelick te verdragē: maent af van lichtveerdich eedt-sweeren: leert den verdruckten ende krancken, wat sy tot haren troost moetē doen, ende hoemen sich moet dragen beyde in blijdschap ende droefheyt: als oock tegē de gene die vande waerheyt afdwalen.

Het Eerste Capittel.

1 Nae het opschrift 2 vermaent den Apostel de verstroyde geloovighe Joden lijdsamelick te verdragen de beproevingen door het kruyce. 3 om de vruchten die daer uyt voort-komen. 5 ende die dese wijsheyt niet en hebben om sulcks te doen/ leert hy de selve van Godt te bidden. 6 Doch met geloove/ alsoose anders die niet en sullen verkrijgen. 9 Troost de vernederde. 10 vermaent de rijcke tot nedrigheyt/ om de ongestadigheyt der rijckdommen ende des levens. 13 leert dat als yemandt versocht wort tot sonde/ sulcks niet en komt van Godt/ maer van sijne eygene begeerlickheyt/ die de sonde ontfanght ende baert. 17 Dat van Godt alle goet komt/ ende insonderheyt de wedergeboorte. 19 Vermaent tot lanckmoedigheyt. 21 en sachtmoedigheyt. 22 ende Godts woort niet alleen te hooren/ maer oock te doen/ alsoo het andersins te vergeefs gehoort wort. 23 't welck hy verklaert met de ghelijckenisse van een die hem spiegelt. 26 Eyndelick leert hy dat de oefeninge der rechte Religie meest bestaet in het bedwingen van sijne tonghe. 27 in liefde te oefenen/ voornamelick tegen Weduwen ende Weesen/ ende in heylighlick te leven.

1 [1] JACOBUS [2] een dienstknecht Godts ende des Heeren Jesu Christi/ [3] den twaelf stammē [a] die in [4] de verstroyinge zijn/ [5] saligheyt.

2 [b] Acht het voor [6] groote vreughde/ mijne broeders/ wanneer ghy in velerley [7] versoeckingen [8] valt:

3 [c] [9] Wetende dat [10] de beproevinge uwes geloofs [11] lijdsaemheyt werckt.

4 Doch de lijdsaemheyt hebbe [12] een volmaeckt werck/ op dat ghy moogt [13] volmaeckt zijn ende [14] gheheel oprecht/ [15] in geen dinck [16] gebreckelick.

5 [d] Ende [17] indien yemant van u [18] wijsheyt ontbreeckt/ dat hy'se van Godt begeere/ die [19] een yegelick [20] mildelick geeft/ ende [21] niet en verwijt: ende [22] [e] sy sal hem gegeven worden.

1 Siet d'aenteeckeningen op den tytel. 2 N. in den dienst des Apostelschaps. siet Rom. 1. 1. Phil. 1. 1. 2. Petr. 1. 1. Jud. vs 1. Apoc. 1. 1. 3 N. der Israeliten ofte Joden/ die in twaelf stammen ofte geslachten warē verdeelt: N. die onder de selve het Evangelium hadden aenghenomen. Siet Genes. 49. 28. Exod. 24. 4. Jos. 3. 12. Act. 26. 7. a Actor. 8. 1. 1. Petr. 1. 1. 4 De Israeliten/ ofte Joden/ zijn dickmael buytē haer vaderlant in andere landen verstropt/ de tien stammen door de Assyriers/ ende de twee door de Babyloniers/ die daer nae wel wedergebracht zijn/ doch eenige zijn inde verstroyinge gebleven. waer van siet nader Act. 2. 5. en eyndelick zijn'se t'eenemael verstroyt door de oorloge der Romeynen onder Vespasiano ende Tito: in welcke verstroyinghe sy gebleven zijn tot desen tijdt toe. Dese laetste verstroyinge en schijnt doe noch niet geschiet geweest te zijn/ als dese brief geschreven is: soo dat hier verstaen worden de gene die door de eerste verstroyinghen zijn gebleven in de landen van Pontus/ Galatien/ Cappadocien/ Asien ende Bithynien/ &c. gelijck de selve worden uytgedruckt 1. Pet. 1. 1. ende oock blijckt dat in die ende andere verre landen de Joden verstropt waren/ ende eenige der selve tot de Christelicke Religie bekeert/ Actor. 2. vss. 9/10/11/41. 5 *Gr.* chairein: Dat is/ blijde zijn: welcke was een wijse van groeten by de Grieken gebruyckelick. Siet Matth. 26. 49. ende 27. 29. Joan. 19. 3. Actor. 15. 23. b Matth. 5. 11. Rom. 5. 3. 1. Petr. 1. 6. 6 *Gr.* alle. dat is/ enckele vreughde/ anders niet dan vreugde. Dese vreughd ontstaet niet uyt het gevoelen van de verdruckingen/ maer uyt het gevoelen van Godts genade in 't midden vande verdruckingen/ en uyt het aenmercken vande nutticheden en vruchten der selve/ die inde volgende vssen worden uytgedruckt.

7 D. verdruckingen/ die alsoo worden genaemt/ om dat Godt daer mede onse stantvasticheydt in het geloove beproeft/ ende bekent maeckt/ ghelijck in het volghende vs verklaert wordt. Soo wordt oock geseght dat Godt Abraham versocht. Gen. 22. 1. Dat is/ sijn gheloove beproefde. siet oock 2. Pet. 2. 9. Apoc. 3. 10. 8 't *Gr.* woort beteeckent midden daer in vallen/ als van allen zijden om en om daer mede bevangē zijnde. c Rom. 5. 3. 1. Petr. 1. 7. 9 D. dewijle ghy weet/ N. tot wat eynde u Godt dese verdruckingen laet overkomen/ ende wat nutticheden de selve den geloovigen toebrengen. Dese wetenschap van is oorsake van de vreughde/ daer toe hy vermaent. 10 D. de verdruckingen/ waer door uw' geloove/ gelijck het goudt door het vyer/ beproeft wordt. 1. Petr. 1. 7. 11 N. niet uyt haer selven/ also sy in den ongeloovigen voortbrenght ongedulticheydt ende murmureren tegen Godt/ maer om dat Godt door sijnen Geest het verstant der geloovige also verlicht/ datse verstaen/ dat hy door de selve haer geloove wil beproeven/ ende bekent maken/ ende haer daer door tot de eeuwige vreughd bereyden. Ende dit en strijdt niet tegen het gene Paulus seght Rom. 5. 4. De lijdsaemheydt werckt beproevinge, want door het woordt beproevinge verstaet Paulus niet de verdruckingen door welcke het geloove beproeft wort/ gelijck hier Jacobus/ maer bevindinge/ ende ervaringe/ namelick/ van Godts hulpe/ bystant/ troost/ ende getrouwicheyt in sijne beloften. 12 D. een oprecht/ ongeveynst/ ende tot den eynde toe duerende werck. Matth. 10. 22. 13 Gelijck te voren. Want dat de Apostel dit niet en verstaet van een gantsch volkomene volmaecktheydt nae den eysch der Wet/ blijckt hier nae cap. 3. 2. 14 D. dat ghy niet alleen en lijdt om een goede sake. 1. Petr. 4. vss. 15/16. maer oock in uw' gantsch leven alle oprechticheyt betoont/ op dat een yegelick daer uyt mach sien dat ghy ten onrechte lijdet. 15 N. dat de Christelicke beroepinge van ons eyscht. Ofte/ in geene versoeckinge. Namel. hoe swaer de selve oock soude zijn. 16 D. naelatende dat ghy schuldich zijt ende behoort te doen/ als goede Christenen. d Proverb. 2. 3. 17 Namel. gelijck'se ons allen van natueren ontbreeckt. 18 Dit kan wel verstaen worden van alle wijsheydt/ doch de Apostel verstaet hier voornamelick de wijsheyt van geestelicke ende hemelsche saken/ welcker begin de vreese Godts is/ ende bysonderlick die wijsheyt die gebruyckt moet worden in de verdruckingen/ om te verstaen de rechte oorsaken der selve/ ende de wijse hoe men sich in de selve moet dragen ende troosten: waer groote wijsheydt in gelegen is. 19 Namel. die om dese wijsheydt hem recht bidt. 20 *Gr.* eenvoudelick: dat is/ sonder swaricheyt ofte karicheyt. 21 N. dat hy ons soo dickmaels ende soo veel gegeven heeft/ gelijck de menschen gemeynlick doen/ die niet geerne en geven. 22 N. de wijsheyt: welcke belofte oock kan uytgestreckt worden tot andere dingen ons ter salicheyt noodich. Siet Matth. 7. 7/ &c. Luc. 11. 9. Joan. 16. 23. e Ierem. 29. 12. Matth. 7. 7. ende 21. 22. Marc. 11. 24. Ioan. 16. 24. 1. Ioan. 3. 22. ende 5. 14.

23 D. met een vast vertrouwen van verhoort te sullen worde. Marc. 11. 22/23/24.
24 N. of hy sal verhoort worde ofte niet. Ofte / of Godt in sijne beloften getrouw is / ofte niet. Van dit woort siet Act. 10. 20. en 11. 12. Rom. 4. 20.
25 N. die so biddet / sonder vertrouwen / ende twijfelende.
26 *Gr.* een twee-zielich man. dat is / die sijne ziele ofte herte gelijck als in tween gedeelt heeft tusschen Godt ende sijne begeerlickheden / ende also beyde wil dienē / gelijck de Israeliten haer herte ghedeelt hadden tusschen den Heere en Baal. 1. Regum 18. 21. Hos. 10. 2.
27 Dit woordeken is, en staet in den Gr. text niet: waerom sommighe dese woorden hechten aen de voorgaende woorden des 7 vs / aldus / Als zijnde een dobbelhertigh man, &c.
28 D. niet alleen veranderlick van sinnen / maer oock ongerust in zijn gemoet.
29 D. in alle sijne gedachten / raedtslagingen / ende handelingen. *Hebr.*
30 Dat is / die door kruys / armoede / ende verdruckingen in eenen nedrigen ende elendighen staet is. Want also wort vernederinge voor verdruckinge dickmael genomen. siet Psal. 116. 6. ende 119. 71.

6 Maer dat hy 'se begeere [23] in geloove / [24] niet twijfelende: want die twijfelt is een bare der zee gelijck / die van de wint gedreven ende op ende neer geworpen wort.

7 Want [25] die mensche en meyne niet dat hy yet ontfangen sal van den Heere:

8 [26] Een dobbelhertigh man [27] [is] [28] ongestadich [29] in alle sijne wegen.

9 Maer de broeder [30] die nedrich is / [31] roeme in sijne [32] hoocheyt:

10 Ende [33] de rijcke [34] in sijne vernederinge: want [35] hy sal als een bloeme des gras voor by gaen.

11 [f] Want [36] de Sonne is opgegaen met de hitte / ende heeft het gras dorre gemaeckt / ende sijn bloeme is af-gevallen / ende de schoone gedaente hares aenschijns is vergaen: alsoo sal oock [37] de rijcke [38] in sijne wegen [39] verwelckeren.

12 [g] Salich is de man die [40] versoeckinge [41] verdraeght: want als hy [42] beproeft sal geweest zijn / so sal hy [h] [43] de kroone des levens [44] ontfangen / welcke de Heere [i] belooft heeft dē genen [45] die hem lief hebben.

13 Niemant [46] als hy versocht wordt / [47] en segge / Ick worde van Godt versocht: want Godt [48] en kan niet versocht worden met het quade / ende hy selve [49] en versoeckt niemant.

14 Maer een yegelick [50] wort versocht [51] als hy van sijne eygene begeerlickheyt [52] afgetrocken ende [53] verlockt wort.

15 Daer na de begeerlickheyt [54] ontfangen hebbende [55] baert sonde: ende de sonde [56] voleyndight zijnde [57] baert [58] de doodt.

16 [59] En dwaelt niet / mijne geliefde broeders.

17 [k] Alle goede gave / ende alle [60] volmaeckte gifte is [61] van boven / van den [62] Vader der Lichten af-komende / [l] by welcken [63] geen veranderinge en is / ofte [64] schaduwe van [65] omkeeringe.

18 [m] [66] Nae sijnen wille heeft hy ons [67] gebaert door [68] het woort der waerheyt / op dat wy souden zijn [als] [69] eerstelingen [70] sijner schepselen.

19 Soo dan / mijne geliefde broeders / [n] een yeghelick mensche zy rasch [71] om te hooren / traegh om [72] te spreken / traegh tot toorn.

20 Want de toorn des mans [73] en werckt Godts gerechtigheyt niet.

21 [o] Daerom [74] afgeleght hebbende alle [75] vuylicheyt ende [76] overvloedt van boosheyt / [77] ontfanght met sachtmoedicheydt [78] het woordt [79] dat in [u] geplant wordt / 't welck uwe zielen [80] kan salighmaken.

22 [p] Ende zijt [81] daders des woordts / ende niet alleen hoorders / u selven [82] met valsche overlegginge bedriegende.

23 [q] Want soo yemandt een hoorder is des woordts / ende niet een dader / die is een man gelijck / welcke [83] zijn aengeboren aengesicht bemerckt in [84] eenen spiegel.

24 Want hy heeft hem selven bemerckt / ende is wech gegaen / ende heeft terstont vergeten hoedanich hy was.

25 [r] Maer [85] die instet [86] in de volmaeckte Wet / [87] die der vryheydt is / ende [88] daer by blijft / dese geen vergetelick hoorder geworden zijnde / maer een dader des wercks / dese / [segge ick], sal gelucksaligh zijn [89] in dit sijn doen.

26 [s] Indien yemandt onder u [90] dunckt dat hy Godtsdienstigh is / ende [91] sijne tonge niet in toom en houdt / maer [92] sijn herte verleydt / deses [93] Godtsdienst is ydel.

59 N. in dit stuck voornamelick; dat ghy Godt soudet houden voor een auteur van de versoeckingen ofte aenlockingen tot het quaet. want dat is Godtslasterlick.
k Proverb. 2: 6. 1. Corinth. 4. 7.
60 D. die noodigh ende dienstich is om den mensche meer ende meer te volmaken / ende tot salicheydt te brengen.
61 D. van Godt / die daer boven in den hemel sijnen throon heeft / ende van daer sijne gaven tot ons af-sendt. Siet Joa. 3. 31.
62 D. die niet alleen het licht selve is, 1. Joan. 1. vss. 5/7. ende een ontoeganckelick licht bewoont, 1. Tim. 6. 16. maer oock verlicht een yegelick mensche die in de werelt komt. Joa. cap. 1. vs. 9.
l Iesa. 14. 27. ende 46. 10. Mal. 3. 6. Rom. 11. 29.
63 *Gr* geen veranderinge in en is. Namelick / in sijn wesen / natuere / ende eygenschappen.
64 *Gr.* afschaduwinge: een gelijckenisse genomen van de Sonne / wiens schijn dickwils door eenige wolcken als schaduwē verduystert wort.
65 Namel. sijnes willens / van goedt tot quaet.
m 1. Corinth. 4. 15. Galat. 4. 19. 1. Petr. 1. 23.
66 *Gr.* willende, ofte / gewilt hebbende, dat is / nae sijn welbehaghen / het welck de oorspronck is van onse wedergeboorte en salicheyt. Phil. 2. 13.
67 't Griecx woordt beteeckent eyghentlick ghelijck als een moeder haer kindt ter werelt brenght. gelijck vs 15.
68 Dat is / door de predicatie des Euangeliums / als het uyterlick middel daer toe noodigh. Siet Rom. 10. 14/17. 1. Petr. 1. 23.
69 *Gr.* een seker eerstelingh. dat is / gelijck de eerstelingen der vruchten Gode eerst in geheyligt waren / dat alsoo oock de geloobige Joden Gode geheylight waren voor andere volcken.
70 Dat is / der andere menschen / soo Heydenen als Joden / die in Christum noch souden gelooben.
n Prov. 17. 27. Eccl. 5. 13.
71 Namel. het woordt der waerheyt om het selve te leeren. ofte / oock in het gemeyn om wat goets te leeren.
72 D. uyt te spreken uw' oordeel van eenige saken / ofte personen.
73 Dat is / alsse te hestich is / en verweckt den mensche niet om te doen dat recht is voor Godt / maer tot wrake / scheiden / slaen / ende dierghelijcke boose wercken. Siet Psal. 4. 5. Matth. 5. 22.
o Rom. 13. 12. Coloss. 3. 8.
74 Dit is het eerste deel der ware bekeeringe / het quaet te laten. Psal. 34. 15. Iesai. 1. 16.
75 D. sonde / die vuyl ende stinckende voor Godt is / ende voornamelick die vuyle ende leelicke sonden / die verhaelt worden van den Apostel Petro / 1. Petr. 4. 3.
76 Dat is / alle overvloeyende ende uytstekende boosheydt. De Christenen moeten alle boosheyt hoedanigh die zy af-leggen. 1. Cor. 5. 7. 1. Pet. 2. 1. maer insonderheyt / die uytsteeckt ende overvloeyt.
77 Namel. door geloobe ende gehoorsaemheyt.
78 Dat is / de leere des Euangeliums.
79 *Gr.* ingeplant. Namel. door den dienst der Leeraren / die planten ende nat-maken. 1. Corinth. 3. 16. ende het woordt / als een onverganckelick zaedt in de herten der menschen zaeyen / waer door sy wedergeboren worden ende opwassen. Siet Luc. 8. 11. 1. Petr. 1. 23. ende 2. 2.
80 Namel. vergeselschapt zijnde met de kracht ende werckinge des heyligen Geests / ende door het geloobe aengenomen. Joan. 3. 5.
p Matth. 7. 21. Luc. 11. 28. Rom. 2. 13. 1. Ioan. 3. 7.
81 Ofte / doenders: waer door d'Apostel niet en verstaet de gene / daer van Paulus spreeckt Rom 2. 13. die door het doen van de Wet wilden gerechtveerdight worden; maer de gene / die met der herten geloovende ter rechtveerdigheydt / haer leven nae de leere Christi schicken / ende haer geloobe met de vruchten der bekeeringe betoonen.
82 *Gr.* paralogizomenoi, dat is / valsche besluyt-redenen makende / waer mede sy haer selven bedriegen / besluytende / dat 'se salich sullen zijn / om dat 'se hoorders zijn van het woordt. want Christus seght Luc. 11. 28. dat 'se salich zijn die Godts woort niet alleen hooren / maer oock bewaren.
q Luc. 2. 26.
83 *Gr.* aengesichte sijner geboorte.
84 Want Godts woordt is ghelijck als een spiegel: De Wet / om daer in te sien onse smetten ende sonden: ende het Euangelium / om daer in te aenschouwen de genade Godts in Christo. Die nu de Wet alleen aensiet / ende sijne sonden daer in aengewesen niet en betert ende nae en laet / ende die de genade in den Euangelio voor-gestelt / met waren geloobe niet aen en neemt / die is sulcken man ghelijck / ende sulck aenschouwen en sal hem niet nut zijn / als het ander niet en volght.
r Matth. 5. 19.
85 *Gr.* die nederbuckt, dat is / die nederbuckende siet / gelijck men plach te doen als men yet neerstelick wil insien. Siet Luc. 24. 12. Joan. 20. 5. 1. Petr. 1. 12.
86 D. het ingeplante woordt / namelick des Euangeliums / gelijck vs 21 ghesegt wordt. Want het woordt Wet wordt hier genomen in het gemeyn voor een leere / ghelijck Paulus oock de leere des Euangeliums noemt de Wet des geloofs, Rom. 3. 27.
87 Dat is / die ons leert dat wy door den Sone waerlick van de sonde zijn vrygemaeckt / ende door welcke wy den Geest der vryheyt / ende niet der dienstbaerheydt ontfangen. Siet Joan. 8. 36. Rom. cap. 8. vss. 2. 15.
88 Dat is / in die Wet / ofte Leere.
89 Dat is / wanneer hy by dese Leere blijft / ende die in het werck stelt. Het welck wel niet een verdienende oorsake is der geluckfalicheydt / die door het geloobe alleen verkregen wordt. Hab. 2. 4. Rom. 3. 22 / &c. Galat. 2. 16. ende 3. 8 / &c. maer een wegh is om tot de selve te komen. Psal. 1. vss. 1 / 2. Ephes. 2. 10.
s Psal. 34. 14. 1. Petr. 3. 10. Iacob. 3. 6.
90 Dat is / hem selven inbeeldt / hem laet voorstaen.
91 N. van lasteren / liegen / vuyl spreken / &c. want uyt overvloedt des herten spreeckt de mont / Matt. 12. 34. een soorte van sonde wordt ghenoemt / waer onder alle andere diergelijcke oock verstaen worden.
92 Namel. door dese ydele inbeeldinge.
93 Namel. die hy uytterlick vertoont / ende daer van hy roemt.

31 D. verheuge hem gelijck vs 2. ende 1. Petr. 1. 6.
32 D. in dien heerlicken staet / daer toe hem Godt beroepen heeft dat hy door het geloobe een kint en een erfgenaem Godts is ghewordeu. Joan. 1. 12. Rom. 8. 17.
33 N. die soodanige verdruckingen niet en is onderworpen / maer rijckdom / eere / en alle ander gemack deses levens overvloedigh heeft.
34 N. roeme. D. hoe wel hy in geenen nedrigen / maer in eenen verheven staet is nae de werelt / dat hy hier in soo seer niet en roeme / maer daer in voornamelick dat hy een nedrigh herte heeft dat hem daerom boven andere niet en verheft / maer gedachtigh zijnde der veranderlickheyt der saken deses werelts / hem in nedrigheyt draeght voor Godt ende de menschen.
35 N. soodanigen rijcke / gelijck in het volgende vs uytgedruckt wort.
f Ies. 40. 6. 1. Cor. 7. 31. Iac. 4. 14. 1. Petr. 1. 24. 1. Ioan. 2. 17.
36 D. gelijck als de Sonne / &c.
37 Dit is wel waer van alle menschen / maer wort van de rijcke voornamelick geseght / om dat de selve seer qualick van 't vertrouwen op hare rijckdommen connen afgetrocken worden. Siet 1. Tim. 6. 17.
38 Siet de aenteeck. op 't 8 vs *Gr.* poreiais, D. wandelingen.
39 D. sijne hoocheyt ende heerlickheyt verliesen / gelijck een bloeme die verwelckert.
g Iob 5. 17.
40 D. verdruckinge. siet vs 2.
41 N. lijdsamelick ende stantvastelick.
42 N. door de verdruckingen / ende bevonden dat hy evenwel stantvastigh blijft in 't geloobe.
h 2. Timot. 4. 8. 1. Petr. 5. 4. Apoc. 2. 10.
43 D. het eeuwige leven / waer mede hy nae den strijdt ende overwinninge / als met een kroone sal verheerlickt worden.
44 D. verkrijgen / niet als eenen verdienden loon: want het lijden des tegenwoordigen tijts is niet te wegen met de toekomende heerlickheyt. Rom. 8. 18. maer als een genadigh geschenck. Rom. 6. 23.
i Matth. 10. 22. ende 19. 28, 29.
45 D. die in Christum gelooben. Joan. 3. 36. ende 5. 24. ende haer geloobe betoonen met een stantvastige liefde Godts ende hares naesten. Siet 2. Tim. 4. 8.
46 Hier wort het woort versoecken in een ander beteeckenisse genomen / als in het voorgaende / namelicken voor aenlocken ofte verwecken tot quaet ofte sonde. Het welck dewijle de Satan altijdt doet / daerom oock genaemt wordt de versoecker. Matth. 4. 3. 1. Thess. 3. 5.
47 Namel. ghelijck schijnt dat sommige deden / die om dat de verdruckinghen (waer door men tot afval ende andere sonden aengelockt ofte verweckt wordt om die te ontvlieden) door de voorsienigheydt Godts ons toe-gesonden worden Genes. 45. 7. 2. Sam. 16. 10. daer uyt besloten dat van Godt oock een auteur moeste zijn van de verweckinge tot quaet / die door de verdruckingen geschiedt: het welck de Apostel hier krachtelick wederleght.
48 *Gr.* is onversoecklick der quaden. Dat is / en kan van wegen sijne volmaeckte goetheydt / noch selve tot quaet verweckt worden / noch yemant oock daer toe verwecken / dewijle hy niet doen en kan het gene tegen sijne natuere strijdt / ende daer van sijne natuere eenen afkeer heeft.
49 D. en verweckt niemant tot quaet.
50 D. tot het quaet aengelockt: als voren.
51 Dat is / van de quade lusten sijns vleeschs / die alle menschen van natueren hebben / ende haer nae den val der eerste ouderen / aengeboren zijn. Want hoe wel de Satan ende de werelt ons oock tot quaedt aenlocken / soo en souden sy nochtans niet uytrichten / indien dese quade lusten / als inwendige ende voornaemste oorsaken / daer niet by en quamen.
52 Namel. van het goet.
53 Namel. tot het quaet / door de soetigheydt des selven als door een aes daer toe aengelockt zijnde. Dit is de eerste quade bewegingе in het herte des menschen / als hy tot het quaet versocht ofte verweckt wort: welcke bewegingе oock sonde is / overmits sy afwijckt van die oprechtigheydt die de Wet eyscht / 1. Joan. 3. 4. ende den Apostel Paulus haer dickmael sonde noemt Rom. 7. vss. 7 / 8 / 9 / 11 / &c. ende sy tegen het tiende gebodt strijdt / ghy en sult niet begeeren.
54 Hy verklaert dit naerder met een ghelijckenisse van een vrouwe die hare vrucht eerst ontfanght / ende daer nae baert. Door het ontfangen der begeerlickheydt wordt verstaen een tweede bewegingе in het herte / waer door nu oock de wille sulcks toestemt / gelijck als David door het aenschouwen van de vrouwe van Urias eerst verlockt wierdt om die te begeeren / ende daer nae besloot in sijn herte dat hyse wilde ghebruycken. Waer mede de sonde nu gelijck als ontfangen was. 2. Sam. 11. 2 / &c.
55 Dat is / brenght voort / ende volbrenght dadelick de uyterlicke sonde, die daerom gemeenlick dadelicke sonde genaemt wort / ende hier voleyndighde sonde. Waer uyt dan niet besloten en kan worden / dat de begeerlickheydt geen sonde en soude zijn: maer wel het tegendeel / om datse sulcken quaden vrucht voortbrenght / datse een quade boom moet zijn. Mat. 7. 17 / 18.
56 Dat is / uyterlick begaen zijnde. Dit is een beschrijvinge van de dadelicke sonde.
57 De Apostel gebruyckt hier een Griecx woort / 't welck eygentlick geseght wort van een vrouwe die van hare vrucht scheydt / ende de selve uyt haer lichaem voortbrenght / om te blijven by de vorige gelijckenisse.
58 Namel. de tijdtlicke ende eeuwige. Siet Deut. 27. 26. Ezech. 18. 4. Rom. 1. 32. ende 6. 23. waer uyt niet en kan besloten worden / dat alleen de dadelicke sonden den doodt verdienen / ende niet de inwendighe quade begeerlickheden. Want dat dese oock den doodt verdienen / getuygen uytdruckelick Moses / Deut. 27. 26. Christus, Mat. 5. 22 / 28. Paulus Rom. 5. 14. ende 7. 7. Joannes 1. Epist. 3. 15. maer den Apostel leert alleenlick hoe de sonde ons allenskens meer en meer tot den doot brenght.

27 De suyvere ende onbevleckte Godtsdienst [94] voor Godt ende den Vader is dese/ [95] Weesen ende Weduwen [96] besoecken in hare verdruckinge/ [ende] hem selven [97] onbesmet bewaren [98] van de werelt.

94 D. die Godt de Vader van ons eyscht/ende hem aengenaem is.

95 Onder dese eene soorte van liefde tegen den naesten worden verstaen alle andere/ door welcke het geloove moet dadigh wesen. Galat. 5. 6.
96 Ofte / opsicht hebben over weesen ende weduwen. 97 Namel. van de vuyligheden / daer van hy gesproken heeft v. 21. Siet oock 2. Timoth. 2. 21. 98 Dat is/ van de Godtloose menschen/ daer de werelt vol af is. 1. Joan. 5. 19. ende van de wereltsche begeerlickheden/ die in de wereltsche menschen heerschen. Siet 1. Joan. 2. 15/16.

Het ij. Capittel.

1 Den Apostel bestraft het aen-nemen des persoons onder de Christenen. 2 dat men een rijcke soude eeren alleen om sijnen rijckdom ende cierlick kleedt. 3 ende een geloovige/ om dat hy arm is/ ende een slecht kleedt draeght/ verachten. 5 Bewijst dat sulcks onbetamelick is/ aengesien de weerdigheyt der geloovigen by Godt / ende de boosheyt van vele rijcke. 8 Dat het oock strijdt tegen de liefde onses naesten / en den mensche tot een overtreder der wet maeckt/ 10 al hield hy oock schoon alle andere geboden. 13 ende verklaert dat sodanighe een onbarmhertigh oordeel sal hebben te verwachten. 14 Leert voorders/ tegen de mont-Christenen / dat een geloove 't welck geen goede wercken voort en brenght/ geen salighmakende geloove en is. 15 gelijck de liefde geen oprechte liefde en is / wanneerse alleen met woorden/ ende niet met der daet betoont wort. 17 om dat sulck een geloove doodt is/ 18 ende niet getoont en kan worden/ 19 dat oock de Duyvelen sulck geloove hebben. 20 ende betuyght datmen niet en kan gerechtveerdight worden door soodanigen gheloove/ 't welck hy bewijst met de exemplen van Abraham. 25 ende van Rahab. 26 ende met de gelijckenisse van een doodt lichaem sonder ziele.

1 Myne broeders/ en hebt niet [1] het geloove onses Heeren Jesu Christi/ [2] [des Heeren] der heerlickheyt [a] [3] met aennemingen des persoons.

2 Want so in uwe [4] vergaderinge quame [5] een man met eenen gouden rinck aen de vinger/ in een [6] cierlicke kleedinge/ ende daer quame oock [7] een arm man in [8] met een slechte kleedinge:

3 Ende ghy soudt [9] aensien den genen die de cierlicke kleedinge draeght / ende tot hem seggen / Sit ghy hier [10] op een eerlicke plaetse: ende soudt seggen tot [11] den armen / Staet ghy daer / ofte / Sit hier onder myne voetbanck:

4 [12] En hebt ghy dan niet in u selven een onderscheyt gemaeckt/ ende zijt [13] rechters ghewor den van quade overleggingen?

5 [b] Hoort myne geliefde broeders/ [14] en heeft Godt niet [15] uytverkoren [16] de arme deser werelt / [17] [om] rijck [te zijn] in 't geloove / ende erfgenamen [18] des Coninckrijcks/ 't welck hy [c] belooft den genen [19] die hem lief hebben?

6 Maer ghy hebt den armen [20] oneere aengedaen. [21] En overweldigen u niet de rijcke/ ende [en] trecken 'se u [niet] [22] tot de Rechter-stoelen?

7 En lasteren sy niet [23] den goeden naem [24] die over u aengeroepen is?

1 D. het Christen geloove / waer van Christus het fondament is. 1. Cor. 3. v. 11.

2 Hier mede wordt aengewesen de weerweerdigheydt des Christen gheloofs/ als het welck niet alleen en siet op Christum voor ons ghecruyst. 1. Cor. 2. 2. maer oock die van eeuwigheydt Godt is / ende nu in heerlickheydt sit aen de rechter-hant Godts inde hooghste plaetse. Siet 1. Corinth. 2. 8. Hebr. 1. 3. 1. Petr. 3. 22. Andere voegen dit woordt der heerlickheyt by het woort het geloove: om dat het geloove voornamelick daer op siet/ dat Christus door sijn lijden ingegaen is in sijne heerlickheyt/ ende alle geloovige in de selve oock sal inbrengen/ ende der selver deelachtigh maken.

a Levit. 19. 15. Deuter. 16. 19. Prov. 24. 23. Matth. 22. 16.

3 Dat is/ der uyterlicke gelegentheydt des menschen/ die tot de sake niet en doet / ghelijck rijckdom / macht/ &c. siet hier van de aenteeckeninge Actor. 10. vs 34. Rom. 2. 11.

4 Gr. Synagoge, waer door verstaen worden niet de Joodtsche Scholen ofte Synagogen / daer de Christenen niet meer en quamen om haren Godts-dienst te oeffenen / maer allerley plaetse / daer de Christenen by een quamen om den Godts-dienst te plegen.
5 D. rijcke luyden die van wegen haren rijckdom ofte pracht voor getrocken worden / onder de welcke dickwils worden gevonden soodanige als beschreven worden vs. 6/7.
6 Gr. blinckende. 7 Namel. hoe wel hy vroom ende geloovigh is.
8 Gr. in een vuyle kleedinge. 9 Dat is / uwe oogen al te samen op hem slaen met eerbiedinge. 10 Gr. wel, ofte / eerlick. 11 Namel. die in de vergaderinge komt. Siet vs 2. 12 Ofte/ en zijt ghy niet in u selven veroordeelt? dat is / in uwe conscientien overtuyght dat ghy daer qualick aen doet. 13 Dat is / ghy hebt geoordeelt dat uwe quade overleggingen in dit aennemen des persoons goet ende behoorlick waren. Ofte/ Rechters die quade overleggingen hebben. dat is / verkeerde Rechters. b Ioan. 7. 48. 1. Corinth. 1. 26, &c. 14 Dat is / en hebt ghy niet gelesen / ofte geleert / verstaen / dat Godt / &c. 15 Namel. van eeuwicheydt voor de grondt-legginge der werelt. Ephes. 1. 4. ende in den tijdt geroepen. 16 Niet alle / maer meer arme / als rijcke. 1. Corinth. 1. 26. 17 Ofte / om te worden rijck in het geloove, &c. Siet diergelijcke wijse van spreken Rom. 8. 29. gelijck de volgende woorden desen sin nootsakelick vereyschen. 18 N. der hemelen/ en aller hemelscher goederen/ hoe wel sy de goederen deser werelt niet en hebben. c Exod. 20. 6. 1. Sam. 2. vs 30. Prov. 8. 17. Matth. 5. 3. 19 N. het zy arme ofte rijcke: het welck hy daer by doet / op dat de rijcke niet en souden meynen van de verkiesinghe ende dit Coninckrijck t'eenemael uyt-gesloten te wesen. 20 Namel. daer mede dat ghy eenen soodanigen rijcken meer eere aendoet/ als eenen geloovigen armen/ die ghy veracht. 21 Hy bewijst dat sodanige rijcke sulcke eere niet weerdig en zijn/ om hare boosheyt wille/ dewijle sy de geloovige geweldelick onderdrucken. 22 Namel. om aldaer door schijn van recht / de geloovige valschelick te beschuldigen / ende onbarmhertelick te doen veroordeelen. Siet Matth. 10. 17. 23 Namelick / des Heeren Iesu Christi, des Soons Godts. 24 Namel. als ghy in sijnen name gedoopt zijt. Ofte / nae welcke ghy toe-genaemt zijt / Namel. Christenen, Een Hebr. wijse van spreken. Siet diergelijcke Genes. 48. 16. Jesa. 4. 1.

8 Indien ghy dan [25] de Coninckliche Wet [26] volbrenght / na de Schrift / [d] Ghy sult uwen naesten lief hebben als u selven/ soo doet ghy wel:

9 Maer indien ghy [27] den persoon aenneemt / so [28] doet ghy sonde / ende wort van [29] de Wet bestraft als overtreders.

10 [e] Want [30] wie [31] de geheele Wet sal houden / ende in een sal [32] struyckelen / die [33] is schuldich geworden aen allen.

11 Want die geseght heeft / [f] Ghy en sult geen overspel doen / [34] die heeft oock geseght / Ghy en sult niet dooden. Indien ghy nu geen overspel en sult doen/ maer sult dooden/ so zijt ghy een overtreder der Wet geworden.

12 [35] Spreeckt alsoo / ende doet alsoo/ als die door [36] de Wet der vryheyt sult geoordeelt worden.

13 [g] Want [37] een onbarmhertich oordeel [sal gaen] over de gene [38] die geene barmhertichheyt gedaen en heeft: ende [39] de barmhertichheyt roemt tegen het oordeel.

14 [h] [40] Wat nuttichheydt is het / myne broeders / indien yemandt [41] seght / dat hy het geloove heeft / ende en heeft de wercken niet? kan [42] dat geloove hem [43] salich maken?

15 [i] Indiender nu een broeder ofte suster naeckt souden zijn / ende gebreck souden hebben van dagelicksch voedsel:

16 Ende yemant van u tot haer [44] soude segghen / Gaet henen in vrede / wordt warm / ende wordt versadight: ende ghylieden en soudet haer niet geven de noodtdruftigheden des lichaems/ [45] wat nuttigheyt is dat?

17 Alsoo oock het geloove / indien het de wercken niet en heeft / [46] is by hem selven doodt.

18 Maer sal [47] yemandt [48] seggen / [49] Ghy hebt het geloove/ ende [50] ick hebbe de wercken: [51] toont my uw' geloove [52] uyt uwe wercken / ende ick sal u [53] uyt myne wercken [54] myn geloove toonen.

19 Ghy gelooft [55] dat Godt een eenich

25 D. de voornaemste ende alghemeyne Wet/ waer onder alle andere zijn begrepen / gelijck oock een gemeyne heyr-bane een Coninckliche wegh ghenaemt wordt. Num. 21. 22. Ofte/ die Godt een Heer ende Coninck over alle / ons voor-gheschreven ende geboden heeft.

26 Ofte/ onderhout. want genomen zijnde dat yemant de gantsche Wet van de liefde des naesten onderhielt: en hy aen-nam den persoon / ghelijck geseght is / soo is hy een overtreder der selve Wet: overmidts de liefde des naesten geen plaetse en kan hebben daer de naesten veracht wort: gelijck in het volghende vs verklaert wordt.

d Levit. 19. 18. Matth. 22. 39. Marc. 12. 31. Rom. 13. 9. Galat. 5. 14. Ephes. 5. 2. 1. Thess. 4. 9.

27 Namel. gelijck te voren is verklaert vss. 1/2/&c.

28 Gr. wercke. dat is / doet een werck dat sonde is / als strijdende tegen de liefde des naesten.

29 Namel. in het voorgaende vs verhaelt.

e Deut. 27. 26. Matth. 5. 19. Galat. 3. 10.

30 Niet dat yemant de geheele Wet kan volmaecktelick onderhouden / maer dit wordt geseght onder conditie/ soo daer yemant ware / ofte soo yemant hem daer van roemt/ gelijck de jongelinck Matth. 19. 20.

31 N. uytgenomen dit eene daer in hy misstreedt.

32 D. sondigen: een ghelijckenisse ghenomen van de gene die onder het wandelen ofte loopen hare voet stooten / ende vallen. siet hier nae capit. 3. vs 2.

33 Dat is/ heeft hem schuldich gemaeckt aen de straffe/ die de Wet tegen de overtreders uytspreeckt / Deuter. 27. 26. Vervloeckt is hy die niet en blijft in allen, &c. Want die de Wet-gever derf verachten in het eene/ die derf hem oock verachten in de andere: en die een lidt des lichaems quetst/ wort geseght 't geheele lichaem gequetst te hebben. f Exod. 20. 14. Matth. 5. 27. 34 D. het is een ende de selve Wet-gever / die soo wel het een heeft verboden als het ander. 35 Namelick sonder aenneminge des persoons. 36 Dat is / door het Euangelium / waer door verkondight wordt dat wy door Christum vrygemaeckt zijn van de strengigheydt der Wet. Siet te voren capit. 1. 25. ende volgens dien te swaerder oordeel sullen hebben te verwachten / soo wy dese genade tot onbarmhertigheydt misbruycken. Andere setten het over / als die door de Wet der vryheydt: dat is / nae de Leere des Euangeliums / voortaen uwe broeders sult oordeelen, sonder aenneminge des persoons. g Matth. 6. 15. ende 18. 35. Marc. 11. 25. Luc. 16. 25. 37 Dat is / het welck niet en is versacht ofte getempert met barmhertigheyt/ ofte genade van vergevinge. 38 Dat is/ die geen liefde tegen sijnen naesten en sal gepleecht ofte betoont hebben / waer onder oock zijn de gene die uyt aenneminge des persoons den armen verachten. Siet Mat. 25. cap. 39 Dit verstaen sommige van de barmhertigheydt Godts / die tegen het strenge oordeel der Wet roemt / als het selve overwonnen ende wechgenomen hebbende van alle geloovige door Christum. Maer de voorgaende woorden schijnen te eysschen / dat het verstaen worde van de barmhertigheydt des menschen/ die hy aen sijnen naesten heeft gedaen. Dese roemt / dat is / doet den mensche die 'se gedaen heeft / in Christo roemen ende sich verblijden / teghen het oordeel der verdoemenisse / dat het selve over hem niet komen en sal: alsoo het seker is datter niet komen en sal over de ware geloovige. Joan. 5. 24. Rom. 8. 1. 1. Corinth. 15. 55. ende hy door de wercken der barmhertigheydt ende liefde van de waerheydt ende oprechtigheydt sijns geloofs is versekert. Matth. 25. 35. Gal. 5. 6. h Matth. 7. 26. Iacob. 1. 23. 40 Namel. tot des menschen troost ende salicheyt. 41 D. uyterlick belijdt / ende roemt / daer hy in der daet geen waer geloove en heeft. 42 Dat is / sulck een geloove / dat sonder de wercken is. 43 Dat is / rechtveerdigen voor Godt? hy wil seggen / geensins. i Luc. 3. 11. 1. Ioan. 3. 17. 44 Dat is / de liefde aen haer soude toonen alleen met woorden. 45 Hy wil seggen / geene, noch voor den armen / noch voor den genen die alleen met woorden lief heeft. 46 Ofte / in hem selven. dat is / en heeft geen nuttigheydt tot rechtveerdighmakinge: noch geen kracht om saligh te maken / niet meer als een doodt lichaem sonder ziele kracht heeft om eenige werckingen des levens voort te brengen. Siet vs 26. 47 Namelick / die het ware ende levendich geloove heeft / dat dadich is door goede wercken. 48 Namel. tot een huychelaer / die hem roemt van het geloove / ende geen goede wercken voort en brenght. 49 N. een geloove dat sonder de goede wercken is. Ofte/ ghy seght dat ghy het geloove hebt. Laet het soo zijn. 50 D. een geloove met de wercken / ofte dadigh door de goede wercken. 51 Dat is / wel aen / indien ghy een waer geloove hebt / gelijck ghy roemt ende u inbeeldt / toont het door de wercken / gelijck een boom door de goede vruchten toont dat hy een goede boom is. Matth. 7. 17/18. 52 Andere lesen / sonder uwe wercken, het welck oock eenen goeden sin heeft. Doch de meeste Grieckische boecken hebben uyt uwe wercken. 53 Namel. als uyt de vruchten eenes waren geloofs / ende een seker bewijs des selven. 54 Namelick / dat het een oprecht ende waer geloove is. 55 D. ghy en gelooft niet / gelijck de Heydenen/ datter vele Goden zijn / maer datter maer een Godt en is / die hem in sijn woort geopenbaert heeft. Deuter. 6. 4. 1. Corinth. 8. 6.

[Godt] is: [56] ghy doet wel: [k] de Duyvelen [57] gelooven 't oock / ende [58] sy tsitteren.

20 Maer [59] wilt ghy weten/ [60] O ydel mensche/ dat het geloove [61] sonder de wercken doodt is?

21 Abraham [62] onse vader [63] is hy niet uyt de wercken gerechtveerdight / [l] als hy Isaac sijnen sone [64] geoffert heeft op den altaer?

22 [65] Siet ghy wel dat het geloove [66] medegewrocht heeft met sijne wercken/ ende het geloove [67] volmaeckt is geweest uyt de wercken?

23 Ende [68] de Schrift is vervult geworden/ die daer seght / [m] Ende Abraham geloofde Godt/ende [69] het is hem tot rechtveerdicheydt gerekent: ende [70] hy is een vriendt Godts genaemt geweest.

24 [71] Siet ghy dan nu dat een mensche [72] uyt de wercken gerechtveerdight wordt / ende niet [73] alleenlick uyt het geloove?

25 Ende desgelijcx oock [n] Rachab [74] de hoere/ is sy niet [75] uyt de wercken gerechtveerdight geweest als sy [76] de gesondene [77] heeft ontfangen/ ende [78] door eenen anderen wegh uyt gelaten?

26 Want gelijck het lichaem [79] sonder geest doodt is / alsoo is oock [80] het geloove [81] sonder de wercken doodt.

56 N. soo verre dat ghy dien artijckel gelooft waerachtigh te zijn / ghelijck se oock is: maer soodanighe kennisse en toestemminge van de artijckelen des geloofs en is niet ghenoech tot een oprecht ende waer geloove. Het bewijs volght.

k Marc. 1. 24.

57 D. weten ende toe-stemmen oock datter maer eenen Godt en is: ende hebben daerom nochtans geen waer geloove.

58 Ofte / beven. Namelick voor het schrickelick oordeel Godts / waer toe sy bewaert worden. 2. Petr. 2. 4. ende en vertrouwen niet op de genade Godts/ noch soecken niet hem als haren Vader te dienen.

59 Dat is/ wilt ghy noch klaerder onderwesen worden in dit stuck/ ick sal 't u noch klaerder bewijsen met de exemplen van Abraham ende Rachab.

60 D. ghy geveynsde mensche / die ydelick van het gheloove roemt / sonder het selve met de wercken te betoonen.

61 D. soo het sonder goede wercken is / ghelijck vs 17. 62 Dat is / die een Vader is aller ware geloovigen. Rom. 4. vss. 1/11/16. wiens geestelicke kinderen over sulcks door gheen ander geloove gerechtveerdight en worden / dan daer door Abraham gerechtveerdight is ghewest. 63 Dit schijnt te strijden met het gene Paulus seght Rom. 4. capit. ende Galat. 3. capit. waer hy leert ende bewijst dat Abraham gerechtveerdight is niet uyt de wercken maer door het geloove: 't welck sommige selfs oock van de oude Leeraers heeft doen twijfelen / of dese Sendt-brief Jacobi oock behoort voor Heylige Schrifture erkent te worden. Doch als men de sake wel in siet / soo en isser gantschelick geen strijdt. Want het oogh-merck Pauli is te leeren tegen de valsche Apostelen / dat de mensche voor Godt niet en wordt gerechtveerdight door sijne eygene gerechtigheydt / bestaende uyt de wercken der Wet die wy gedaen hebben / maer alleen door het gheloove / dat is / door de gerechtigheydt Christi met waren gheloove aengenomen. Rom. 3. 28. Galat. 2. 16. Philip. 3. 9. Tit. 3. vss. 4/5. Hebr. 10. 38. ende dit bewijst hy met het exempel van Abraham. Rom. 4. capit. maer het oogh-merck Jacobi is te leeren tegen de mondt-Christenen / dat het geloove / waer door wy voor Godt gerechtveerdight worden / niet en is alleen een kennisse met toestemminge/ ofte een uyterlicke belijdenisse der artijckelen des geloofs / maer oock een vast vertrouwen des herten op de genade Godts in Christo, het welck in de ware geloovige verweckt ende voortbrenght de goede wercken / waer door sy versekert worden ende voor andere betoonen dat sy het ware salighmaeckende geloove hebben/ ende voor Godt gerechtveerdight zijn. Ende tot dien eynde brenght hy oock hier voort het exempel Abrahams / ende bewijst / dat sijn geloove / waer door hy voor Godt gerechtveerdight is / soodanigen geloove is geweest / ende dat sulcks blijckt voornamelick uyt dat groot werck des geloofs / als hy sijnen sone Isaac heeft willen op-offeren. Beyde dese leeringen soo Pauli / als Jacobi / zijn waerachtigh ende schriftmatigh/ ende en strijden geensins. Daerom als Jacobus hier seght dat Abraham gherechtveerdight is uyt de wercken / dat is / gelijck hy selve verklaert / uyt dat werck als hy Isaac heeft op-gheoffert / soo verstaet hy door dese woorden uyt de wercken dat Abraham met sijne wercken betoont heeft dat hy een waer ende levendigh geloof gehadt heeft / ende dat hy door de goede wercken als vruchten des selven voor Godt ende de menschen betoont heeft / dat hy waerlick voor Godt gerechtveerdight was. Soo dat Jacobus het woordt gerechtveerdight niet en neemt in die beteeckenisse / gelijck Paulus / als hy spreeckt van de rechtveerdighmakinge des menschen voor Godt / maer voor een betooninge der selver rechtveerdighmakinge voor Godt ende de menschen: gelijck hy oock door het woordt geloove, als hy ontkent dat wy daer door alleen gerechtveerdight worden / vs 24. verstaet een bloote toe-stemminge ende belijdenisse des Christen-geloofs dat niet en is vergeselschapt met vertrouwen noch met goede wercken gelijck 't ware salighmakende geloove. Want dat Abraham/ eygentlick te spreken / uyt dat werck niet en is voor Godt gerechtveerdight/ blijckt klaerlijck uyt Gen. 15. 6. daer geseght wort/ dat Abraham al eenige jaren te voren/ eer hy sijnen sone op-offerde/ als hy de belofte van desen sone geloofde/ door 't geloove van Godt gerechtveerdight is geweest/ gelijck hier oock Jacobus betuyght/ v. 23.

l Genes. 22. 10. 64 Dat is/ heeft willen offeren/ ofte besich was om hem te offeren: welck werck een klaer bewijs was van een oprecht ende seer sterck geloove. Rom. 4. vss. 18/ 19/ 20. 65 Ofte / Ghy siet dan. 66 Namel. om krachtelick te bewijsen ende te betuygen door de goede wercken/ dat hy voor Godt gerechtveerdight was. 67 Dat is / verklaert ende betoont een geloove te zijn / dat alle sijne deelen hadde / ende volmaeckt ofte oprecht was. gelijck dit woordt volmaeckt werden, oock genomen wordt voor/ volmaeckt te zijn bewesen worden / 2. Corinth. 12. 9. 68 Dat is / door dat werck heeft hy betoont waeracht ich te zijn het gene de Schrift van hem seght/ dat hy door het geloove gerechtveerdight was/ overmidts uyt dit werck blijckt dat hy het ware rechtveerdighmakende geloove gehadt heeft. ende door het geloove voor Godt gerechtveerdicht is. Ende blijckt hier oock dat Jacobus de rechtveerdichmakinge voor Godt eygentlick niet den wercken / maer het geloove dat door de wercken hem betoont/ toe schrijft.

m Genes. 15. 6. Rom. 4. 3. Galat. 3. 6. 69 Siet de verklaringhe hier van / Rom. 4. 3. 70 Dese woorden en worden Genes. 15 cap. niet gevonden / maer de sake kan afgenomen worden uyt het gene geseght wordt Genes. 22. vss. 12/ 16 / 18. ende wordt soo genaemt/ 2. Paral. 20. 7. Jesai. 41. 8. 71 Ofte / Ghy siet nu dan, gelijck vs 22. 72 Dat is / gerechtveerdight te zijn betuyght ende bewesen wordt door de goede wercken. 73 Dat is / niet door sulcken geloove / dat sonder goede wercken is / ofte dat geen goede wercken met eenen voort en brenght. n Ios. 2. 1. ende 6. 23. Hebr. 11. 31. 74 Siet van dit woordt Hebr. 11. 31. 75 Siet de verklaringe vs 21. Ende blijckt oock hier uyt / alsoo sy door dit een goet werck voor Godt niet en heeft konnen eygentlick gerechtveerdight worden: dat daerom dese woorden oneygentlick moeten verstaen worden / namelick / dat sy met dit werck betoont heeft dat haer geloove een waer ende rechtveerdichmakende geloove was. Siet Hebr. 11. 31.
76 Ofte/ boden, Namel. die gesonden waren / om het landt Canaan te verspieden.
77 Namel. met vrede. Hebr. 11. 31. sonder haer te melden ofte aen te brengen/ maer alle hulpe bewijsende. 78 Namel. om het perijkel te ontkomen. Siet Jos. 2. cap.
79 Dat is / sonder de levendich-makende ziele / die het beweeght ende wercken des levens voort-brenght: ghelijck Psal. 104. 29. Jesai. 2. 22. dat is / sonder adem ofte beweginge. 80 D. de kennisse ende toe-stemminge der artijkelen des geloofs: ofte de uyterlicke belijdenisse der selve. 81 D. als die niet vergeselschapt is met de goede wercken. Siet vs 17/ ende 20.

Het iij. Capittel.

1 De Apostel bestraft voorder de gene die als meesters andere lichtelick berispen / daer 'se selve oock dickmaels qualick doen. 2 Ende leert dat die sijne tonge kan bedwingen / alle andere ledematen oock wel kan regeren. 3 gelijck de peerden met eenen toom. 4 ende de schepen met een roer geregeert worden. 5 Maer als de tonge niet bedwongen en wort/ datse dan is als een vyer/ 't welck hoe kleyn het is/ veel houts kan aensteken. 7 Dat het bedwingen van de tonge veel swaerder is als 't temmen van eenig wildt dier/ ende dat een onbedwongene tonge veel quaets voortbrenght. 9 Dattet ongerijmt is datmen met eene ende de selve tonge Godt segent ende sijnen naesten vloeckt. 11 gelijck een fonteyne geen sout ende soet water t'samen geeft/ noch een boom verscheydene vruchten. 13 Daer na vermaent hy tot sachtmoedigheyt/ ende tot af-leggen van nijdt ende twistgierigheyt. 15 ende beschrijft den aerdt ende eygenschap van aerdsche ende van de hemelsche wijsheyt. 18 ende de vrucht die daer door verkregen wort.

1 [a] EN zijt niet [1] vele meesters / mijne broeders / wetende [b] dat wy [2] te meerder [3] oordeel sullen ontfangen.

2 Want wy [4] struyckelen alle in vele. [c] Indien yemandt [5] in woorden niet en struyckelt / die [6] is een volmaeckt man/ machtich om oock [7] het geheel lichaem [8] in den toom te houden.

3 Siet / [9] wy leggen den peerden toomen in de monden/ op dat sy ons souden gehoorsamen / ende wy leyden [daer mede] [10] haer geheel lichaem [11] om:

4 Siet oock de schepen / hoewelse soo groot zijn / ende van harde winden gedreven / sy worden ommegewent van een seer kleyn roer / waer henen oock [12] de begeerte des stierders wil:

5 [d] Alsoo oock de tonge is een kleyn lidt / ende [13] roemt [nochtans] groote dingen. Siet / [14] een kleyn vyer hoe grooten [15] hoop houts het aensteeckt.

6 [16] De tonge [17] is oock een vyer/ [18] een werelt der ongerechtigheyt: alsoo is de tonge onder onse leden gestelt/ welcke het geheel lichaem [19] besmet / ende [20] ontsteeckt [21] het radt [onser] geboorte/ ende wort [22] ontsteken [23] van de helle.

7 Want [24] alle natuere beyde der wilde dieren/ ende der vogelen/ beyde der kruypende ende der zee dieren / wort [25] getemt/ ende is getemt geweest van de menschelicke natuere:

8 Maer de tonge [26] en kan geen mensche [27] temmen. Sy is een onbedwingelick quaet: [28] vol van doodelick fenijn.

a Matth. 23. 8.
1 Daer mede en bestraft hy niet de gene die het leer-ampt begeeren. 1. Tim. 3. 1. maer de gene die haer aennemen als groote meesters andere lichtveerdighlick te oordeelen ende berispen: hoedanige vele gevonden worden/ also de menschen soo ge-aerdet zijn/ datse de ghebreken van andere lichtelick sien ende berispen / ende haer eygene niet en sien. Siet Matt. 7. 1. Luc. 6. 37.
b Matth. 7. 1. Luc. 6. 37.
2 Gr. grooter. dat is/ seer groot ende swaer.
3 D. straffe/ alsoo de selve nae gegeven vonnisse plach te volgen. Siet 1. Corint. 11. 31. Dese straffe wort uytgedruckt Matth. 7. 2. ende is rechtveerdigh / overmits sy andere beoordeelen in het gene daer aen sy selve schuldigh zijn/ ende alsoo oock tegen haer selven vonnisse strijcken.
4 Ofte/ stooten ons, gelijck capit. 2. 10. dat is / sondigen/ begaen de selve ofte diergelijcke sonden dickwils / die wy in andere bestraffen. Galat. 6. 1.
c Psal. 34. 14. Iacob. 1. 26.
5 Gr. in den woorde. dat is / in seggen / spreken.
6 D. is begaeft met de rechte wijsheydt ende voorsichtigheydt. Want dat dit niet en wort verstaen van een volkomene volmaecktheydt die de Wet eyscht/ is openbaer / alsoo hy inwendelick in sijn herte met quade lusten/ ende uytwendelick met de andere ledematen evenwel kan sondighen / al bedwinght hy sijne tonge. Ende dewijle niemant sijne tonge en bedwinght gelijck behoort/ vs 8. dat is oock een openbaer bewijs van der menschen onvolmaecktheydt. 7 Dat is / de werckingen van alle de andere leden des lichaems. 8 D. bedwingen / datse den regel niet te buyten en gaen. Een gelijckenisse genomen van de peerden / die door den toom worden bedwongen den rechten wegh te gaen. Soo dat de gene die de tonge kan bedwingen / het welck het swaerste is / oock de andere ledematen bedwingen kan / dat lichter is: gelijck in het volgende vs verklaert wordt. 9 D. gelijck wy leggen/ &c. Gr. wy werpen. 10 Namel. hoe groot ende sterck het oock zy. 11 D. waer henen wy willen. Alsoo namelick regeert de tonge den gantschen mensche / ende alle sijn doen/ het zy ten goede ofte ten quade. 12 Gr. de drijvinge. dat is / de beweginge sijns gemoets. d Prov. 12. 18. ende 15. 2. 13 Dat is / recht groote dingen aen. Ofte/ verheft sich grootelicks. Een gelijckenisse genomen van de peerden/ die den hals opsteken. Psal. 12. 3. 14 D. gelijck een kleyn vyer al is 't maer een voncke vyers. 15 Gr. hylen, het welck beteeckent in het gemeyn wel allerley materie / maer voornamelick die men branden kan / waer om een bosch oock soo genaemt wordt. 16 Namelick al'se niet bedwongen maer misbruyckt wordt. 17 D. hoe wel het een kleyn lidt is / wanneer men die misbruckt / soo wordt daer door dickwils een groote brandt van twist/ oproerigheyt/ oorloge/ &c. ontsteken/ daer door kercken/ landen / ende steden verwoest worden. 18 Dat is/ gelijck de werelt vol is van allerley soorten van ongerechtigheyt/ soo brenght oock een onbedwongene tonge voort allerley ongerechtigheyt/ als kijven/ lasteren/ vechten/ dootslaen/ &c. Een figuerlicke wijse van spreken/ waer door een seer groote menichte beteeckent wort/ gelijck men seght/ een zee/ ofte een afgront van quaden. 19 D. voortbrenght vele quaden ende sonden / waer mede de mensche besmet wordt. Siet Matth. 15. vss. 18/ 19/ 20. 20 N. gelijck als een vyer om te verderven ende vernielen. 21 Ofte / den loop onses levens van der geboorte af, welcke is als een radt dat altijdt omloopt van 's morgens tot den avont / van de jeught tot den ouderdom / van de geboorte tot de doodt. 22 D. opgeweckt ende gaende gemaeckt om te misbruycken. 23 D. van den Duyvel/ wiens pijn-plaetse de helle is. Gr. geennes. van welck woort siet Mat. 5. 22. 24 D. alle soorte van wilde dieren/ hoe wildt datse oock van natueren soude mogen zijn. 25 D. tam gemaeckt/ datse den menschen geen quaet en doen. 26 Namel. hoe heyligh hy oock zy/ ende wat moeyte ende sorge hy daer toe oock aenwendet. 27 Dat is/ soo bedwingen datse geen quaet immermeer en doe: ghelijck de volgende woorden verklaren. Daerom moetmen te meerder ende sorghvuldiger vlijt aen wenden / ende den Heere om sijn genade te vieriger bidden / dat dit quaet van ons meer ende meer mach bedwongen worden. 28 Namel. het welck van de helsche slange aen-geblasen is. Want als de tonge wordt mis bruyckt / dat 'se gelijck als uyt-spuyght het fenijn van lasteren / achterklap / schelden/ vloecken / &c. daer mede brenght de lasteraer hem selven in de doodt / soo hy daer van hem niet en bekeert. Psal. 140. 4. Rom. 1. 30. 1. Corinth. 6. 10.

9 [29] Door haer loven wy Godt [30] ende den Vader/ ende door haer vervloecken wy de menschen/ [c] die na de gelijckenisse Godts gemaeckt zijn.

10 Uyt den selven mondt komt voort segeninge ende vervloeckinge. [31] Dit en moet/ mijne broeders/ alsoo niet geschieden.

11 Welt oock een fonteyne [32] uyt een selve ader [33] het soet ende het bitter?

12 Kan oock/ mijne broeders/ een vyge-boom [34] olijven [35] voort-brengen/ of een wijnstock [36] vygen? [37] Alsoo [en kan] geen fonteyne sout ende soet water voort-brengen.

13 [38] Wie is wijs ende verstandich onder u? [f] Die bewijse uyt [39] [sijnen] goeden wandel [40] sijne wercken [41] in sachtmoedige wijsheyt.

14 [g] Maer indien ghy bitteren [42] nijdt ende twist-giericheyt hebt in uw' herte/ so en [43] roemt ende en [44] lieght niet [45] tegen de waerheyt.

15 [h] Dese en is de wijsheyt niet [46] die van boven af komt: maer is [47] aerdsch/ [48] natuerlick/ [49] duyvelsch.

16 [i] Want waer nijdt ende twist-giericheyt is/ aldaer is verwerringe/ ende alle boosen handel.

17 Maer de wijsheyt die van boven is/ die is ten eersten [50] suyver/ daer na vreedsaem/ [51] bescheyden/ [52] geseggelick/ vol van barmherticheyt ende van goede vruchten/ [53] niet partydelick oordeelende/ ende ongeveynst.

18 Ende [54] de vrucht der rechtveerdicheyt [55] wort in vrede [56] gezaeyt/ voor de gene [57] die vrede maken.

29 *Gr.* in haer. Den Apostel toont nu dat het misbruyck der tonghe oock een gantsch wanschapene sake is/ ende gheheel onbetamelick/ datmen met de selve tonghe/ daer mede men Godt looft/ sijnen naesten na Gods evenbeelt geschapen/ soude lasteren ofte vloecken/ ende dat alsoo van eene ende de selve tonge geheel tegen-strijdighe wercken souden voort gebracht worden.
30 Dat is/ Godt die onse Vader is, ghelijck te voren cap. 1. v. 27.
c Genes. 1. 27.
31 Dat is/ dese misbruycken der tonge/ die te voren aen-ghewesen zijn.
32 *Gr.* uyt een selve hol. Dat is/ springh-ader.
33 Ofte/ soet ende bitter water.
34 D. vygen ende olyven te samen/ dat is/ soete ende bittere vruchten.
35 *Gr.* maken.
36 D. druyven ende vygen te samen, ghelijck te voren.
37 Siet het voorgaende vs. Soo en behoort dan oock desgelijcx de tonghe niet voort te brengen goet ende quaet/ tegen de natuere van d'andere schepselen.
38 D. soo daer yemandt onder u is/ die hem selven laet voorstaen dat hy wijs ende verstandich is/ ofte daer voor wil ghehoudē wesen/ die betoone sijne wijsheyt/ &c. De Apostel aenwijst nu vooraen de rechte remedien tegen het meesterlick beoordeelen/ ende tegen de misbruycken der tonge/ waer van hy dus verre gesproken heeft. f Ephes. 5. 8. 39 D. ommeganck onder de menschen/ soo in de kercke/ politie/ ende huyshoudinge/ als oock in het bysonder met alle menschen. 40 Dat is/ roeme niet van sijne wijsheydt/ maer betoone de selve dadelick met sijne wercken/ nalatende sulck meesterschap/ ende sijne tonghe bedwingende. 41 *Gr.* in sachtmoedigheydt der wijsheydt. Dat is/ in soodanige wijsheydt die altijdt met sachtmoedigheydt is vergeselschapt. g Rom. 13. 13.
42 Ofte/ yver: gelijck Rom. 10. 2. Dit is de fonteyne daer uyt de voorgaende sonden gemeynlick spruyten. Die over sulcx den Apostel soeckt eerst te stoppen.
43 Namel. dat ghy een oprecht Christen zijt. 44 Namel. als ghy sulcks roemt.
45 Namel. des Euangeliums/ het welck doorgaens leert dat sulcke sonden met de Christelicke beroepinge niet en moghen bestaen. Ofte/ tegen de waerheydt van de sake/ overmits ghy geen recht Christen/ noch recht verstandigh en zijt/ gelijck ghy roemt te zijn.
h 1. Corinth. 2. vss. 6, 7. 46 Dat is/ van den hemel/ van den Vader der lichten. cap. 1. 17. van welcken de rechte ende saligh-makende wijsheydt voort-komt ende verkregen wordt. Siet oock Joan. 3. 5. 47 Dat is/ werelsch/ hoedanige de aerdsche ende wereltsche menschen hebben. 48 *Gr.* zielick, gelijck 1. Corinth. 2. 14. dat is/ die daer komt van de ziele des menschen soodanigh de selve is van natueren/ ende noch onweder-geboren/ verdorven ende onverstandigh in geestelicke saken. 49 Dat is/ soodanigh als de Duyvel heeft/ ende die hy den menschen in geeft. i 1. Cor. 3. 3. Galat. 5. 20. 50 Ofte/ reyn: niet besmet met soodanige heerschende gebreken ende sonden. 51 Niet handelende nae het uyterste recht/ maer geerne van haer recht wijckende. Siet Phil. 4. 5. 52 Dat is/ goede onderwijsingen ende vermaningen geerne plaetse gevende/ ende niet hartneckelick op het hare staende.
53 't Grieck woort beteeckent oock eenen die niet te nauwe een sake en ondersoeckt ofte onderscheyt. De hemelsche wijsheydt maeckt oock wel onderscheyt ende oordeelt tusschen waerheydt ende onwaerheydt/ tusschen goet ende quaet. 1. Corinth. cap. 10. 15. 1. Thess. 5. 21. 1. Joan. 4. 1. Jud. v. 22. maer en oordeelt niet lichtveerdelick/ ofte te scherp/ van sijnes naesten woorden ofte wercken: het welck hier de Apostel wil seggen. 54 Namel. het eeuwige leven. Siet Rom. 6. vss. 21/22. Galat. 6. 8.
55 Dat is/ wordt door vrede ghezaeyt. Ofte/ de vrucht der rechtveerdigheydt die in vrede, dat is/ in de ware geluckssalighheydt/ bestaet, wordt gezaeyt, &c.
56 Dat is/ wegh-geleght ende bewaert. Siet van dese gelijckenisse/ Psal. 97. 11. Galat. 6. 8. 57 Ofte/ oefenen. Dat is/ die niet alleen vrede maken tusschen twistende partyen/ maer oock allen vlijdt ende middelen aenwenden om met alle menschen/ soo veel het mogelick is/ in vrede te leven.

Het iiij. Capittel.

1 D'Apostel verhaelt voorder de remedien teghen de voorgaende sonden/ ende vermaent haer dat sy de vleeschlicke lusten/ die den oorspronck der selve zijn/ af leggen: aenwijsende tot dien eynde de schadelicke vruchten der selve/ als daer zijn/ twisten. 2 verhinderinge dat 'se niet en verkrijgen 't gene sy begeeren/ ende bidden. 4 ende vyandschap Godts. 5 't welck hy bewijst met de Schrifture. 7 vermanende dat 'se haer Gode willen onderwerpen/ ende den Duyvel tegenstaen. 8 Waer by doet hy een ernstige vermaninge tot ware bekeeringe/ die hy met hare deelen beschrijft. 11 ende insonderheyt van sijnen naesten niet te oordeelen/ alsoo 't selve Godt alleen toekomt. 13 Bestraft oock de gene die in 't gene sy voornemen te doen/ niet en sien op de voorsienigheyt Godts/ noch op de broosheyt des levens. 17 ende besluyt dat de gene die weet wat hy doen moet/ ende 't selve niet en doet/ swaerder sondight.

1 VAn waer [komen] [1] krijgen ende vechteryen onder u? [Komen'se] niet hier van/ [namelick] [2] uyt uwe wel-lusten [a] die [3] in uwe leden [4] strijdt voeren?

2 [5] Ghy begeert/ ende [6] en hebt niet: ghy [7] benijdet ende [8] yvert [na dingen], ende [9] en kont'se niet verkrijgen: ghy [10] vecht ende voert krijgh/ doch ghy [11] en hebt niet/ [12] om dat ghy niet en biddet.

3 [13] Ghy biddet/ ende ghy en ontfangt niet/ [b] om dat ghy [14] qualick biddet/ [15] op dat ghy het in uwe wel-lusten doorbrengen soudt.

4 [16] Overspeelders ende overspeelderessen/ [17] en weet ghy niet dat [18] de vrientschap der werelt [19] een vyandschap Godts is? [c] Soo wie dan een vriendt der werelt wil zijn/ die wordt een vyandt Godts gestelt.

5 [20] Of meynt ghy dat [21] de Schrift [22] te vergeefs seght/ [d] [23] De Geest die in ons woont heeft die lust [24] tot nijdicheyt?

6 [25] Jae hy geeft [26] meerder genade. Daerom seght [de Schrift], [e] Godt wederstaet de hooveerdige/ maer de nedrige geeft hy genade.

7 So [27] onderwerpt u dan Gode: [f] wederstaet [28] den Duyvel/ ende [29] hy sal van u vlieden.

8 [30] Naket tot Godt/ ende hy sal tot u [31] naken. [g] Reynight [32] de handen ghy sondaers/ ende suyvert de herten [33] ghy dobbelhertige.

1 Daer door en worde niet verstaen openbare oorloghen met kryghsknechten ende wapenen ghevoert/ want die en waren onder de Christenen doe ter tijt niet/ maer de bysondere heftighe twisten ende krackeelen/ die onder haer waren/ ende soo met woorden als andersins ghevoert werden/ tot groote schande van de Christelicke Religie/ ende ergernisse der Heydenen: welcke ghestelt worden teghen den vrede/ waer van hy in het laetste van het voorgaende capittel gesproken hadde.
2 D. uyt uwe quade ende vleeschlicke begeerlickheden/ daer ghy uwen lust in schepper.
a Rom. 7. 23. 1. Petr. 2. 11.
3 Daer door verstaet hy niet alleen de uyterlicke ledematen des lichaems/ als tonge/ handen/ voeten/ oogen/ &c. maer oock de inwendighe krachten ende genegentheden der ziele/ in welcke de begeerlickheydt meest regneert.
4 D. de ziele als beoorlogen om de selve in het verderf ende t'onder te brengen. Siet 1. Petr. cap. 2. v. 11.
5 Namelick/ eere/ rijckdom deses wereldts/ &c. 6 Dat is/ ofte ghy en komt daer niet toe/ ofte soo ghy sulcks bekomt/ het sal u niet voorderlick maer schadelick zijn. 7 Dat is/ misgunt uwen naesten het goet dat hem de Heere gegeven heeft. In vele Grieksche boecken wordt gelesen phoneuete, dat is/ ghy doodet, voor phtoneithe, dat is/ ghy benijdet. Doch het woordt dooden komt hier niet soo wel te passe: 't en ware/ dat men het verstonde van sijnen naesten te haten/ het welck een doodtslagh voor Godt is. 1. Joan. 3. 15. 8 Dat is/ ghy staet oock met grooten yver ende genegentheyt nae eere ende rijckdom deser werelt. De Grieksche woorden die hier gebruyckt worden/ beteeckenen beyde nijdigheydt/ maer met dit onderscheyt/ dat het eerste eygentlick beteeckent sijnen naesten misgunnen het ghene hem Godt gegeven heeft/ namelick sijne eere/ goederen/ ofte goeden name: ende het tweede/ uyt jaloersheydt ende door quade wegen daer na trachten/ dat wy mede het selve mogen hebben/ ende niet minder en zijn als hy. 9 Namelick die dingen die ghy andere misgunt/ ofte die ghy oock soudt willen hebben soo wel als uwen naesten. Want Godt geeft dese dingen dien die 't hem believt. 10 Dat is/ ghy twist ende krackeelt uyt nijdigheyt tegen malkandren om dese dingen/ gelijck in het voorgaende vs. 11 Dat is/ ghy en verkrijght daer mede niet. Siet Hagg. 1. 6. 12 Dat is/ dese goederen door het gebedt niet en versoeckt van Godt/ van welcke de selve moeten gegeven worden.
13 Dat is/ hoe wel ghy somwijlen Godt om dese goederen soudt mogen bidden/ soo en krijght ghy die evenwel niet/ ende dat door uw' eygen schult. b Matth. 20. 22. Rom. 8. 26. 14 Namel. niet alleen om dat uw' gebedt voortkomt uyt een nijdigh herte/ maer oock om dat ghy dese dingen niet en versoeckt tot een goet eynde/ om die te gebruycken soo het behoort. 15 D. op dat ghy daer mede uwe quade begeerlickheden soudt mogen voldoen/ ende voeden. 16 Soo noemt hy alle de gene die de liefde/ die 'se Godt ende Christo haren Bruydegom ende Salighmaker schuldigh zijn/ ende hem oock in den Doop belooft hebben/ betoonen aen de werelt: een ghelijckenisse genomen van lichamelick overspel/ welck is/ als gehouwde luyden de echtelicke liefde/ die se malkandren schuldigh zijn/ aen andere bewijsen. Siet Jerem. 13. 27. Ezech. cap. 23. vss. 43/45. Hos. 2. 1. Desen name geeft hy haer om de leelickheydt der sonde beter aen te wijsen. 17 D. ghy en kondt noch en behoort hier van niet onwetende te zijn.
18 D. der wereltsche ende ongeloovige menschen/ om die in het quade te behagen/ ofte na te volgen: ende der wereltsche dingen ende begeerlickheden/ om die met overtredinge van Godts geboden/ ofte versakinge van de Christelicke leere/ na te trachtē. siet 1. Joan. 2. 15.
19 Dat is/ niet en kan bestaen met de liefde/ dienst/ ende vriendtschap Godts/ maer Godt tot een vyant maeckt. Ofte/ een vyandtschap is tegen Godt, gelijck Paulus spreeckt Rom. 8. 7. c Ioan. 15. 19. Galat. 1. 10. 1. Ioan. 2. 15. 20 D. en wilt doch niet meynen. 21 De volgende woorden en staen wel nergens met soo vele woorden in de Heylige Schrift des Ouden Testaments/ maer de sin wort daer in gevonden. Waerom sommige meynen/ dat den Apostel siet op de plaetsen Genes. 6. 5. ende 8. 21. Andere meynen wel soo bequamelick dat hy soude sien op de plaetse Num. 11. 29.
22 *Gr.* ydelick. Dat is/ dat sulcks niet en soude soo zijn/ ofte tot onse stichtinge niet en soude geschreven zijn. Rom. 15. 4. d Num. 11. 29. 23 Sommige verstaen dit van des verdorvenen mensches geest/ ofte van de gedachten der menschen herten/ Genes. 6. 5. Ofte/ de geest die in u woont, ende dan soude het overgeset moeten worden heeft lust tot nijdigheydt. Dat is/ streckt sich van natueren tot nijdigheydt ende diergelijcke boosheden. Maer wordt bequamelicker verstaen van den Geest Godts/ daer door wy weder-geboren worden/ om dat daer by geseght wordt/ die in ons woont, het welck van den Geest Godts in de Schrift dickwils geseght wordt. Exod. 25. 8. ende 29. 45. Rom. 8. 11. 1. Corinth. 11. 16. Soo is dan de sin/ de Geest Godts die in ons woont, strijdt tegen de boose genegentheydt der nijdigheydt: ghelijck Galat. 5. 17. Ofte/ verweckt in ons heylige begeerten (gelijck Rom. 8. 26.) strijdende tegen nijdicheydt. Ende daerom behooren de gene/ in welcke de Geest Godts woont/ Rom. 8. 9. 1. Corinth. 3. vs. 16. de vriendschap der wereldt niet lief te hebben. 24 Ofte/ de gheest die in ons woont begeert tegen nijdicheydt. Siet de voorgaende verklaringhe.
25 Dat is/ sal geven. Namelick/ de Geest Godts. Dat is/ dit is soo verre van daer dat hy soude lust hebben tot nijdicheydt/ dat hy oock meerder genade geeft.
26 Dat is/ een seer groote genade gelijck cap. 3. 1. e Prov. 3. 34. 1. Petr. 5. 5.
27 Namel. met gewillige gehoorsaemheydt sijner geboden/ alle uwe gedachten/ begeerten/ ende genegentheden/ woorden ende wercken/ schickende nae den regel van sijnen wille in sijn woordt voor-geschreven. f Ephes. 4. 27 1. Petr. 5. 9. 28 Namel. als hy u versoeckt ende aenlockt om uwe vleeschelicke begeerlickheden te volbrenghen/ ende de vriendtschap der werelt te soecken. Siet de selve vermaninge 1. Petr. 5. 4/ &c.
29 Namel. als dan als ghy hem tegen staet. 30 Namel. door oprechte bekeeringe/ geloove/ gehoorsaemheydt/ ende gebeden. 31 Namel. met sijne genade ende weldaden. g Iesai. 1. 15. 32 Dat is/ alle uwe uyterlicke ledematen/ die als instrumenten der ziele zijn/ waer toe de handen meest gebruyckt worden. Siet Psal. 26. 6. Jesai. 1. vss. 15/16. 1. Timoth. 2. 8. 33 *Gr.* ghy twee-zielige. Siet van dit woordt cap. 1. 8.

9 [h] [34] Draeght

9 [h] [34] Draeght u als elendige / ende treurt ende weent: uw' lacchen worde verandert in treuren/ ende [uwe] blÿdtschap in [35] bedroefthept.

10 [i] Vernedert u voor den Heere / ende hy sal u verhoogen.

11 Broeders / en spreeckt [36] niet qualick van malcanderen. Die van [sijnen] broeder qualick spreeckt ende sÿnen broeder [37] oordeelt / die spreeckt qualick van de Wet / ende [38] oordeelt de wet. Indien ghy nu de Wet oordeelt / so en zÿt ghy geen dader der Wet / maer [39] een rechter.

12 Daer is [40] een eenigh Wet-gever / die behouden kan ende verderven. [k] Doch wie zÿt ghy die eenen anderen oordeelt?

13 Wel aen nu ghy die daer seght / [l] [41] Wy sullen heden ofte morgen na sulcken stadt reysen / ende aldaer een jaer [42] overbrengen / ende [43] coopmanschap drÿven / ende winste doen:

14 Die ghy niet en weet wat morgen [geschieden sal]: [m] want [44] hoedanigh is uw' leven? Want het is [45] een damp die voor een weynich [tijdts] [46] gesien wordt / ende daer na verdwÿnt.

15 In plaetse dat ghy [47] soudt seggen / [n] Indien de Heere wil / [48] ende wy leven sullen / so sullen wy dit ofte dat doen.

16 Maer nu [49] roemt ghy in uwen hoochmoet: alle sodanigen roem is boos.

17 [o] Wie dan [50] weet goet te doen / ende niet en doet / [51] dien is het sonde.

h Matth. 5.4.
34 Namel. niet alleen uytwendelick gelijck de huychelaers veeltijdts doen / maer voornamelick inwendelick in het herte: bedroeft zijnde over uwe sonde ende elenden.
35 Het Gr. woordt beteeckent eygentlick neerslachtigheyt van oogen ofte aengesichte / uyt droefheyt ofte schaemte.
i Iob 22.29. Prov. 29.23. Matth. 23.12. Luc. 14.11. ende 18.14. 1. Petr. 5.6.
36 Gr. teghen malkanderen, dat is / en spreeckt niet dat malkanders eere ende goeden name teghen is.
37 D. veroordeelt: gelijck Matth. 7.1.
38 D. veroordeelt: N. om dat hy met dit qualick spreken toont / dat hy niet en houdt dat de Wet het qualick spreken met recht verboden heeft. Lev. 19.16.
39 N. der Wet: het welck een groote ende dwase vermetelheyt is van een mensche.
40 Namel. Godt de Heere / in wiens plaetse dat dan haer vermetelick stellē alle de gene die harē naesten lichtveerdelick oordeelen / ende de Wet Godts die sulcx verbiedt / daer mede als veroordeelen.
k Rom. 14.4.
l Luc. 12.18.
41 Ofte / Laet ons heden, &c.
42 Gr. maken.
43 Onder dese eene soorte van menschelicke voornemens ende bekommeringhen / worden alle andere mede verstaen / ende dese alleen genoemt / om dat by de selve het meeste ghebreck hier in ghevonden wiert.
m Iesai. 40.6. 1. Corinth. 7.31. Iacob. 1.10. 1. Petr. 1.24. 1. Ioan. 2.17.
44 D. hoe kort / broosch / ende onseker.
45 Dat is / gelijck een damp.
46 Ofte / schijnt.
47 D. behoort te seggen / Namelick soo in u herte / als oock met woorden / om daer mede te kennen te geven / dat ghy de voorsienigheyt Godts / ende de broosheyt uwes levens / ten rechten verstaet ende erkent.
n Actor. 18.21. 1. Corinth. 4.19. Hebr. 6.3.
48 Ofte / so sullen wy leven, ende dit ofte dat doen.
49 D. ghy spreeckt so vermetelick als of de uytkomste der saken ende uw' leven in uwe hant ende macht stonden.
o Luc. 12.47.
50 D. weet wat goet ende wat quaet is: wat men behoort te doen / ende wat men behoort te laten.
51 D. die sondight swaerder als de gene die het niet en weet / ende die en kan hem geensins ontschuldighen. Siet Luc. 12.47. Joan. 9.41. ende 15.22.

Het v. Capittel.

1 D'Apostel gaet voort in de vermaningen tot eenen Christelicken wandel / ende wijst aen de elenden die komen over de rijcke. 4 die den armen haren loon onthoudē. 5 die de rijckdommen misbruycken tot wellustigheyt. 6 ende die de vrome onderdrucken. 7 Vermaent de onderdruckte tot lanckmoedige lijdsaemheydt / met de toekomste Christi, ende met de exemplen van een landtman. 10 van de Propheten / ende voornamelick van Job. 12 Maent af van lichtveerdigh sweeren. 13 Leert hoe men sich draghen moet in tegenspoet ende voorspoet. 14 en wat de siecke moeten doen / als oock wat dienst men aen haer moet bewijsen / voornamelick met haer te salven / ende voor haer te bidden. 17 aenwijsende met het exempel van Elias / hoe krachtigh het gebedt der geloovigen is. 19 Ende eyndelick vermaent hy de af-gedwaelde weder ten rechten wege ende tot bekeeringe te brengen. 20 ende leert hoe heerlick een werck dat selve zy.

1 [a] WEl aen nu [1] ghy rÿcke / weent ende huylt over uwe elendicheden / [2] die over u comen.

2 [3] Uwen rÿckdom [4] is verrot / ende [5] uwe cleederen zÿn van de motten gegeten geworden:

3 [6] Uw' gout ende silver [7] is verroest: ende haren roest [8] sal u zÿn [9] tot een getuygenisse / ende [10] sal uw' vleesch als een vyer verteeren: [b] ghy hebt [11] schatten vergadert [12] in de laetste dagen.

4 Siet / [c] de loon der wercklieden [13] die uwe landen gemaeyt hebben / welcke van u vercort is / [14] roept: ende [15] het geschrey der gene die ghe-ooghst hebben is ghekomen tot in [16] de ooren des Heeren [17] Sabaoth.

5 [d] Ghy hebt [18] leckerlÿck geleeft op der aerden / ende [19] wel-lusten gevolght: ghy hebt [20] uwe herten gevoedt als in [21] eenen dach der slachtinge.

6 Ghy hebt veroordeelt / ghy hebt gedoodt [22] den rechtveerdigen: [ende] hy [23] en wederstaet u niet.

7 So [24] zÿt dan lanckmoedigh / broeders / [25] tot de toecomste des Heeren. Siet / de Landt-man verwacht de kostelÿcke vrucht des landts / [26] lanckmoedigh zÿnde over de selve / tot dat het [27] den vroegen ende [28] spaden reghen sal hebben ontfangen.

8 Weest [29] ghy oock lanckmoedigh / [30] versterckt uwe herten: want [31] de toecomste des Heeren [32] genaeckt.

9 [33] En sucht niet tegen malcanderen / broeders / op dat ghy niet veroordeelt en wort. Siet / [34] de Rechter [35] staet voor de deure.

10 Mÿne broeders / neemt tot een exempel [36] des lÿdens ende der lanckmoedicheyt / [37] de Propheten / die [38] [in] den name des Heeren gesproken hebben.

11 Siet / [e] wy houden 'se gelucksaligh die verdragen. Ghy hebt [f] de verdraeghsaemheyt Jobs gehoort / ende ghy hebt [39] het eynde des Heeren gesien / [g] dat de Heere [40] zeer barmhertich is ende een ontfermer.

12 Doch voor alle dingen / mÿne broeders / [h] [41] en sweert niet / [42] noch by den hemel / noch by de aerde / [43] noch eenigen anderen eedt: maer [44] uw' Ja / zy ja / ende

a Prov. 11.28. Amos 6.1. Luc. 6.24. 1. Tim. 6.9.
1 Nam. die de rijckdommē onrechtveerdelick vergadert ofte de selve mis bruyckt: ghelijck het volgende uytwijst. Want anders en zijn de rijckdommen in haer selven niet quaet / maer een seghen Godts. Proverb. 10.22. Doch worden ghemeynlick ende seer lichtelick misbruyckt tot naedeel der salicheydt. Siet Matth. 13.22. ende 19. vss. 23/24. ende worden hier verstaē / niet alleen de gemeyne rijcke gierigaerts ende verquisters / maer oock die in publijcke autoriteyt zijn / als Coningen / Princen / Stadt-houders / Rechters / ende diergelijcke: die hare macht ende autoriteyt tot onderdruckinge der armen misbruycken / als blijckt uyt vs 6.
2 Ofte / die over u sullen komen. Namelick soo in dit leven / als voornamelick nae dit leven. Siet Luc. 16.23.
3 Namel. die ghy haddet behooren te besteden tot onderhoudt der armen.
4 D. hebt ghy liever by u laten verrotten / als den armen mede te deelen.
5 Namel. met welcke ghy den naeckten behoordet te kleeden. Siet Jesai. 58.7.
6 Namel. dat ghy haddet behooren te geven tot onderhoudt van uwen naesten: gelijck te voren.
7 Namel. in uwe kisten ofte comptoiren / daer in ghy het gierighlick hebt bewaert / sonder van het selve den armen mede te deelen.
8 Dat is / sal tegen u zijn. Siet diergelijcke wijse van spreken Matth. 10.18. ende 23.31. Namelick in den dagh des oordeels.
9 D. om u te overtuygen van uwe gierigheyt / ende van uwe rechtveerdige verdoemenisse. Siet Matth. 10.18. Marc. 1.44.
10 D. sal als een vyer zijn / met welck ghy sult gheypijnight worden.
b Matth. 6.19. Rom. 2.5.
11 Sommighe verstaen dit van de schat des toorns Godts die de gierigaerts in de laetste dagen overvallen sal / daer van Paulus spreeckt Ro. 2.5. maer wordt beter verstaen van de schatten der tijdlicke goederen / met welcker vergaderinge de gierigaerts altijt ende alleen besich zijn. Siet Matth. 6.19.
12 N. van de werelt. ofte / van u leven / dat is / tot den eynde uwes levens toe / als ghy nu al zijt gekomē tot hoogerē ouderdom / so en houdt ghy evenwel niet op noch gierichlick schatten te vergaderen. Siet Luc. 12.19. Ofte / tegen de laetste dagen.
c Levit. 19.13. Deut. 24.14.
13 Door dese eene soorte van ongerechticheydt verstaet hy alle andere diergelijcke.
14 N. tot Godt / dat hy wrake daer over soude willen doen. Siet Genes. 4.10. Hebr. 12.24.
15 Gr. de roepingen, D. de klachten der werck-lieden over dese uwe ongherechtigheydt.
16 Dit moet verstaen worden by gelijckenisse van menschen genomen / waer door Gode menschelicke ledematen dickwils toe-geschreven worden / niet eygentlick (want hy is een geest / Joan. 4.24.) ende wort hier mede verstaen dat Godt hare klachten verhoort heeft. Siet Psal. 18.7. Jes. 37. vs 17.
17 Ofte / Sebaoth, gelijck de Hebreen lesen. Dit is een Hebreeusch woort / ende beteeckent heyrscharen, Namelick / des hemels ende der aerden / die tot sijnen dienst staen / ende voor hem strijden teghen sijne vyanden: welcken tytel Gode dickwils in den Ouden Testamente wordt toe-geschreven. Siet Jesai. 1.9. Jerem. 11.20. Rom. 9.29. ende hier van den Apostel wordt uytgedruckt / om daer mede aen te wijsen sijne groote macht die hy heeft om de onderdruckers der rechtveerdige te straffen.
d Iob 21.13. Luc. 16. vss. 19,25.
18 Dat is / ghy hebt uwe rijckdommen verquist met overdadigheydt / gulsigheydt / ende brasserye: ende den armen laten honger lijden. Siet een exempel daer van Luc. 16. vss. 19/20/&c.
19 Siet oock 1. Timoth. 5.6.
20 Dat is / niet alleen uwe lichamen alsoo gemest / maer sulcks oock gedaen met grooten lust uwer herten / om die te versadigen.
21 Dat is / gelijck op de groote Feest-dagen als de danck-offeren geslachtet werden / de menschen als dan plegen goeden chier te maken / soo doet ghy dagelicks. Siet Prov. 7.14. Jesa. 22.13.
22 Dat is / met gewelt ende wreetheydt de ontschuldige vervolght. Het welck van verstaen moet worden van sulcke rijcke die oock in hoogheydt ende tot Overheydt gestelt zijn.
23 Dat is / hy laet hem van u onderdrucken / sonder yet daer tegen te doen. Siet een exempel in Naboth. 1. Reg. 21.13. ende in Stephano Actor. 7. vss. 59/60.
24 Dat is / verdraeght lanckmoedelick het ongelijck ende gewelt dat dese rijcke u aendoen.
25 Namel. om te oordeelen: die als dan het ongelijck den vromen aengedaen sal wreken / ende aen hare verdruckers rechtveerdighlick vergelden. 2. Thess. 1. vss. 5/6. ende als dan haer van de selve volkomelick verlossen. Luc. 21.28.
26 Dat is / met lanckmoedicheydt de selve verwachtende.
27 Dat is / die noodich is / als het landt eerst bezaeyt is.
28 Die daer nae tegen den tijdt des oogsts tot het ghewas dienstich is. Siet Deuter. 11.14.
29 Namel. gelijck de landtman. Ofte / ghy dan weest lanckmoedigh.
30 Namelick met een vast vertrouwen dat de Heere sijne beloften den geloovigen gedaen / te sijner tijdt sekerlick sal volbrengen.
31 Namel. ten oordeele: gelijck te voren.
32 Dat is / en sal niet langhe vertoeven: in welcke hy u van der godtloosen gheselschap ende gewelt sal verlossen.
33 Dat is / en geeft malkandren geen oorsake met onbehoorlicke woorden ofte wercken om tegen malkandren daer over te suchten / dat is / bedroeft te zijn / ofte tot Godt te klagen.
34 Namel. Iesus Christus, die als Rechter der werelt all' ongelijck sal straffen.
35 Dat is / is na by met sijne toekomste / gelijck een die al tot de deure ofte poorte is gekomen bereyt zijnde om in te gaen. Siet Matth. 24.33.
36 Gr. des lijdens van het quaet. dat is / der verdruckingen.
37 Der selver exempel stelt oock de Heere Christus tot dien eynde voor Matth. 5.12.
38 Dat is / uyt last / bevel / ende ingeven des Heeren. Siet 2. Petr. 1. vss. 20/21.
e Matth. 5.11.
f Iob 1. vss. 21,22.
39 Dat is / de goede uytkomste die de Heere aen Job verleent heeft uyt alle sijne quaden / die hy geduldelick verdragen heeft. Siet van deselve Job 42.10.
g Num. 14.18. Psal. 103.8.
40 Gr. is van vele ingewanden: ende wordt door de ingewanden verstaen een inwendige beroeringe des ghemoets tot barmhertigheydt. Siet Luc. 1.78. Philip. 2.1. Coloss. 3.12.
h Matth. 5.34. 2. Corinth. 1. vss. 17,18.
41 Namelick lichtveerdelick: ofte uyt mismoedigheydt / ghelijck de menschen in tegenspoet menighmael pleghen. Siet oock Matth. 5.34. ende 23.16/18. Want anders is een wettigh eedtsweeren by den Name Godts niet verboden. Hebr. 6.16.
42 Dat is / niet by eenige creatueren / gelijck vele gewent waren te doen / die meynden als sy den Name Godts niet uyt en druckten in hare reden / datse dan den selven niet en ontheylighden / ofte lichtveerdelick en misbruyckten: gelijck oock de Phariseen leerden. Siet Matth. 5.34/&c.
43 Die lichtveerdelick / ofte by eenige andere creatuere soude gedaen worden.
44 D. de waerheydt eenvoudelick uytdruckende met Ja, ende desgelicks / als yet ontkent wort / het selve eenvoudelick uytdruckende met Neen, sonder eenigen eedt daer by te doen in uwe gemeyne reden / t'samen-sprekingen / ofte handelingen.

45 Dat is/ straffe/ die Godt gedreyght heeft den genen die synen Name lichtveerdelick misbruycken. Exod. 20. 7. Siet van dese wijse van spreken Matth. 23. 14. Luc. 23. 40. Rom. 2. 3. ende 13. 2. 1. Cor. 11. 29. Jac. 3. 1. Andere lesen in gheveynstheyde: waer mede van aengewesen soude worden/ dat soodanige lichtveerdige eeden/ ofte by de creaturen/ uyt geveynstheydt gedaen worden/ ofte de menschen tot gheveynstheydt brengē/ gelijck blijckt in de Phariseen. Matth. 23. 19.

het Neen/ neen: op dat ghy [45] in geen oordeel en valt.

13 Is yemandt onder u [46] in lijden? dat hy bidde: is yemandt goets moets? [i] dat hy psalm-singe.

14 Is yemandt [47] cranck onder u? dat hy tot hem roepe [48] de Ouderlingen der Gemeynte/ ende dat sy [49] over hem [50] bidden/ [k] hem [51] salvende met olye [52] in den name des Heeren:

15 Ende [53] het gebedt des geloofs sal den siecken [54] behouden/ ende [55] de Heere sal hem [56] oprechten/ ende so hy [57] sonden gedaen sal hebben/ het sal hem [58] vergeven worden.

16 [59] Belijdt malcanderen de misdaden/ ende [60] bidt voor malcanderen/ op dat ghy [61] gesont wordet. Een [62] crachtigh gebedt [63] des rechtveerdigen vermach veel.

17 [l] Elias was een mensche van gelijcke [64] bewegingen als wy/ ende hy [65] badt een gebedt dat het niet en soude regenen: ende het en regende niet [66] op de aerde in dry jaren ende ses maenden.

18 [m] Ende hy badt wederom/ ende de hemel gaf regen/ ende de aerde bracht hare vrucht voort.

19 Broeders/ [n] indien yemandt onder u [67] van de waerheyt is afgedwaelt/ ende hem yemandt [68] bekeert/

20 Die wete/ dat de gene/ die eenen sondaer vande dwalinge sijnes wegs bekeert/ sal [69] een ziele [70] van den doot [71] behouden/ [o] ende sal menichte [72] der sonden [73] bedecken.

46 Namelick/ van eenigh quaet/ gelijck het Grieex woordt mede-brenght. i Ephes. 5. 19. Coloss. 3. 16. 47 Namel. van lichamelicke sieckte. 48 Namelick/ die de gave hebben van ghesont-makinge door mirakelen/ welcke doeter tijdt sommige Leeraren ende Ouderlingen gegeven wierdt. Siet 1. Corinth. 12. 9. 49 Ofte/ voor hem. 50 Soo heeft gebeden Eliseus over den sone der weduwe/ 2. Reg. 4. 33. Christus over Lazarum. Joan. 11. 41. ende Paulus over Eutychum. Actor. 20. 10. Namelick/ dat Godt hem sijne sonden wil vergeven/ ende sijne ghesontheydt wedergeven. k Marc. 6. 13. 51 Namelick/ nae het exempel der Discipelen/ die van Christo ontfangen hebbende de gave van mirakeleuse gesontmakinge/ daer toe olye gebruyckten Marc. 6. 13. niet dat in de olye eenige verborgene kracht was om de sieckten te genesen/ maer sy gebruyckten de selve als een extra-ordinaris teecken/ waer uyt bekent wierdt dat door haren dienst sulck een mirakel van Godt geschiedde tot bevestinge van hare leere: gelijck men siet dat Christus ende de Apostelen/ in het genesen van de sieckten/ nu speecksel/ slick/ aen-rakingen/ opleggingе der handen/ van hare schaduwen/ gordelen ende sweet-doecken daer toe gebruyckten. Welcke gave van mirakeleuse gesont-makinghe alsoo 'se nu vele hondert jaren opgehouden heeft/ als niet meer noodigh zijnde/ overmits de Euangelische leere genoechsamelick met mirakelen is bevestight/ soo wordt te vergeefs ende spottelick dit uyterlick teecken noch huydendaeghs als een Sacrament gebruyckt/ ende noch meer wordt het superstitieuselick misbruyckt/ als men meynt dat sulcke salvinge kracht heeft om de sonden wech te nemen/ ende dat het tot salighеydt der zielen dienstigh is. 52 Dat is/ aenroepende den Name des Heeren/ die de autheur is van sulcke mirakeleuse gesont-makinge. 53 D. dat soo van de Ouderlingen als van de siecke uyt waren geloove tot den Heere gedaen wordt. 54 Dat is/ sal den siecken verlossen van de lichamelicke sieckte/ nae des Heeren wille. 55 Namelick/ als zijnde de werck-meester van dese mirakeleuse gesont-makinge. Het welck uytdruckelick daer by ghedaen wordt/ op dat men niet en meyne dat de olye/ ofte het uyt-gesproken gebedt/ sulcken kracht souden hebben in haer selven. 56 Ofte/ op helpen. Namelick/ uyt sijne sieckte. 57 Namelick/ om welcke Godt hem die sieckte soude mogen toe gesonden hebben: gelijck Joan. 5. 14. 1. Corinth. 11. 30. 58 Namel. van den Heere/ als men hem daerom behoorlick biddet.

59 De Apostel en wil hier mede niet leeren/ dat de geloovige alle hare sonden souden moeten openbaren ende belijden aen een Kercken-dienaer/ om van de selve ontslaginge/ ofte vergevinge te verkrijgen/ ghelijck verkeerdelick gemeynt wordt. Want hy spreeckt hier uytdruckelick van eene belijdenisse die men malkanderen moet doen/ D. de eene geloovige aen den anderen/ ende dat oock onderlinge/ nae gelegentheyt der saken. Ende worden door de sonden verstaē eerstelick die sonden die de een geloovige tegen den anderen soude mogen gedaen hebben/ waer door de liefde des naesten verbroken/ eñ onvrede soude mogen ontstaen zijn: waer van de Apostel wil dat de gene die tegen sijnen naesten misdaen heeft/ sijne schult sal belijden ofte bekennen/ ende met hem daer over versoenen/ gelijck oock Christus leert Mat. 5. 23. 't welck gelijck het tot allen tijden wel behoort te geschieden/ so is't insonderheyt noodigh als men sieck is. Daer beneven/ so yemant in eenige sonde soude mogē gevallen zijn/ daer over hy so beswaert zy/ dat hy hem selvē alleen niet wel en kan troosten/ dat hy als dan die sonde openbare aen een ander/ 't zy Kerckendienaer ofte eenigen anderen goeden vrient/ om van den selven getroost te worden uyt Godes woort/ eñ om hem te helpen bidden/ dat die sonde hem van Godt mach vergeven worden: gelijck de volgende woorden medebrengen. 60 N. om vergevinge der sonden/ die men malkandren beleden heeft/ als om de gesontheyt des lichaems wanneer yemant sieck is/ gelijck in het voorgaende vs. 61 N. nae lichaem ende nae ziele. 62 D. yverigh ende oprecht; ofte/ sterck aenhoudende. 63 D. van een vroom geloovigh mensche. l 1. Reg. 17. 1. Luc. 4. 25. 64 Ofte/ lijden. Siet Act. 14. 15. het welck daer by gedaen wort/ op datmen niet en soude meynē dat Elias van wegen sijnen grooten yver ende Godtsaligheydt eenige verdienste in't bidden by Godt soude hebben gehadt/ alsoo hy sijne swackheden oock gehadt heeft/ ende alleen uyt genade van Godt is verhoort geweest. 65 Ofte/ badt met een gebedt. Een Hebr. wijse van spreken/ door welcke verdubbelinge te kennen gegeven wort dat hy seer sterck badt. 66 D. over het lant der Israeliten. Want het en was geen algemeyne droochte over de gantsche werelt. m 1. Reg. 18. 45. n Mat. 18. 15. 67 N. der Euangelische leere/ 't zy in gevoelen/ ofte/ in wandel. 68 N. door onderrechtingen in de gesonde leere/ ende ernstige vermaningen tot boetveerdigheyt/ welcke middelen zijn waer door Godt de menschen bekeert: eñ wort desen middelen toegeschreven 't gene Godts eygē werck is om dat hy daer door krachtelick werckt. 69 N. des dwalenden. Jud. v. 23. 70 N. van de eeuwige doot. 71 N. als een instrument zijnde van dese behoudenisse. Siet diergelijcke 1. Tim. 4. 16. o Prov. 10. 12. 1. Petr. 4. 8. 72 N. des af-gedwaelden. 73 D. sal het daer toe brengen/ dat Godt de sonden des af-gedwaelden bedecken eñ hem niet toerekenen sal: ende oock dat sijne sonden by de menschen in vergetinge eñ vergevinge sullen gehouden worden.

Eynde van den Sendt-brief des Apostels JACOBI.

FINIS

De Eerste Algemeyne Sendt-brief des *Apostels* PETRI.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

DEN Apostel *Petrus*, dewijle hy voornaemlick sijn Apostel-ampt onder de Besnijdenisse bediende, *Gal.* 2. vers 9. schrijft desen Sendt-brief aen de Gemeynten der verstroyde Ioden, die in Ponto, Galatien, Cappadocien, Asien, ende Bithynien tot het geloove in CHRISTUM gebracht waren: ende dat om haer aen d'een zijde in de aen-genomene waerheydt te versterck en, ende aen d'ander zijde om haer tot haren schuldigen plicht te vermanen, gelijck hy Capit. 5. 12. betuyght. Ende begrijpt dese Sendt-brief insonderheyt dese leden. Eerst, nae het opschrift des briefs in de twee eerste versen vervat, doet den Apostel een korte verklaringe vande Euangelische Leere, ende verhaelt de voornaemste weldadē, die wy door CHRISTUM verwerven, tot het 13 vers van't 1 Capit. Daer nae, uyt de overdenckinge der verlossinge door CHRITUM geschiet, vermaent hy haer tot eenen Christelicken wandel, so in't gemeyn tot het 13 vers van't 2 Cap. als in't bysonder, namelick de onderdanen tot gehoorsaemheyt van hare Overheden, de dienstknechtē tot gehoorsaemheyt van hare heeren, ende de getrouwde vrouwen ende mannen tot haren onderlingen schuldigen plicht, tot het 8 vers van't 3 Capit. van welck 8 vers voort hy wederom keert tot gemeyne vermaningen, ende insonderheyt van liefde, lijdsaemheyt, ende matigheyt tot het eynde van't 4 Cap. In 't begin van't 5 Capit. vermaent hy de Ouderlingen van haren schuldigen plicht in het weyden van hare cudden, ende de jonge van haren plicht, ende alle beyde tot nuchterheyt ende waken tegen den Duyvel, tot het 10 vers toe. Van waer af hy den brief besluyt met een ernstigh gebedt tot Godt voor haer, ende met onderlinge groete.

Het Eerste Capittel.

1 Na het opschrift des briefs/ 3 danckt dē Apostel Godt/ dat hy ons heeft weder-geboren tot een onverderflicke erve. 5 mitsgaders dat hy ons door het geloove tot de salighe ydt bewaert. 6 ende ons verheught in't midden van alle beproevingen. 8 waer over wy hem oock met vreughde lief hebben/ hoe wel wy hem niet en sien. 10 Betuyght voorder dat de Leere van dese genade niet nieuw en is/ noch geringhe/ maer dat de Geest Christi in de oude Propheten de selve heeft voor-geseght. 12 ende de Engelen begeerich zijn om sulcx in te sien. 13 Komt daer na tot verscheydene vermaningen/ ende voor al tot vaste hope op dese genade. 14 tot heyligheydt. 17 tot voorder af-legginge van allen ydelen wandel/ daer uyt wy door het bloedt Christi verlost zijn. 20 Leert dat Godt Christum tot dit Middelaer-ampt wel uytvercoren heeft van eeuwigheyt/ maer dat hy nu geopenbaert is om onsent wille. 22 Treckt daer uyt weder een vermaninge tot onderlinge broederlicke liefde. 23 alsoo wy door het onverganckl ick zaedt des Euangeliums daer toe zijn weder-geboren.

1 [1] PETRUS een Apostel JESU CHRISTI, [2] dē vremdelinghen [a] verstroyt [3] in Ponto/ Galatien/ Cappadocien/ [4] Asien/ ende Bithynië:

2 [5] Den uytverkorenen [6] na de voorkennisse Godts des Vaders/ [7] in de heyligmakinge des Geests/ [8] tot gehoorsaemheyt ende [b 9] besprenginge des bloedts Jesu Christi: [c] Genade ende vrede zy u [d 10] vermenichvuldight.

3 [e 11] Gelooft zy [12] de Godt ende Vader onses Heeren Jesu Christi/ [f] die na sijne groote barmhertigheyt [13] ons heeft wedergeboren/ tot [14] een levende hope/ [g 15] door de opstandinge Jesu Christi uyt den dooden,

4 Tot een onverderflicke/ ende onbevlecklicke/ ende onverwelcklicke erffenisse/ [h] die [16] in de hemelen bewaert is voor u/

5 Die ghy [17] in de kracht Godts [18] bewaert wort door het geloove/ tot de saligheyt die bereyt is om [19] geopenbaert te worden [20] in den laetsten tijdt.

6 [i 21] In welcken ghy u verheught/ [k] nu een weynigh [tijdt] ([22] soo het noodigh is) bedroeft zijnde door menigerley [23] versoeckingen:

7 [l] Op dat de beproevinge uwes geloofs/ [24] die veel kostelicker is dan des gouts 't welck vergaet ende door het vyer beproeft wort/ [25] bevonden worde te zijn [26] tot lof/ ende eere/ ende heerlickheyt/ [27] in de openbaringe Jesu Christi:

1 Deses Apostels eygen naem was Simon/ ofte Symeon/ Joan. 21. 2. 2. Pet. 1. 1. Doch de naem Petrus, ofte in 't Syrisch Cephas, Joan. 1. 43. 1. Cor. 1. 12. heeft hy van Christo ontfanghen/ doe hy hem tot het Apostelschap heeft beroepen/ ghelijck te sien is Marc. 3. 16. Luc. 6. Siet de reden hier van in de aent. op Matth. 16. 18.

2 *Gr.* der verstroyinge. Sommige verstaen hier door de gene die om dat sy het geloove in Christum beledē/ uyt het Joodsche landt/ door de ongeloovige Joden verdreven waren/ gelijck Actor. 8. 4. ende 12. 1/2. te sien is. Doch het en schijnt niet dat dese verdrevene Christenen in soo korten tijdt nae landen soo verre van Judea gelegen vertrocken zijn/ maer dat die veel eer in de landen geleyen rontom Judea gebleven zijn. Waerom is het gevoelen der gene geloof licker/ die hier door verstaen de Joden die in die landen van Asien lange te voren verstroyt geweest waren/ door de wech-voeringe der Assyriers/ ende door de vervolginge onder Antiochus te voren geschiet/ gelijck het Grieck woordt parepidemois mede-brenght: die wel vremdelingen waren/ maer onder de selve volckeren woonden/ gelijck oock het Gr. woordt diaspora. D. verstroyinge, alsoo genomen wordt Joan. 7. 35. uyt welcke oock vele op den Pincxterdagh te Jerusalem gekomen zijnde/ door de predicatie Petri ende anderer Apostelen bekeert zijn/ Actor. 2. 10. die daer nae te huys zijn gekeert/ ende het geloove hebben verbreydt/ hoewel niet sonder groote swaricheydt van de andere hardneckige Joden. Ende wordt dit gevoelen oock bevestight met den tijtel/ die Jacobus in sijnen Sendt-brief de selve Joden geeft/ als hy haer noemt de verstroyde uyt de twaelf stammen, aen de welcke hy sijnen Sendt-brief schrijft. Siet Jacob. 1. 1. Tot deser versteeckinge heeft dan Petrus/ gelijck oock Jacobus/ sijnen Sendt-brief geschreven. a Iacob. 1. 1. 3 Dese waren alle Provincien in Asien gelegen/ in welcke vele Joden te voren hare wooninge hadden ghenomen/ gelijck Actor. 2. vss. 9/10. ende uyt de reysen Pauli/ oock ten deele te sien is.
4 Dit was een deel van Asien/ genaemt kleyn Asien/ waer van Ephesus de Hooftstadt was. Siet Actor. 2. vs 9. 5 Hier door en wordt niet eyghentlick de eeuwighe verkiesinghe (die door den volgenden tytel verstaen wordt) beteeckent/ maer de verkiesinge in der tijdt uyt den gemeynen hoop der menschen/ ende insonderheyt der Joden: welcke verkiesinge in de Schriftuere andersins oock de roepinge/ ofte de roepinge nae Godts voornemen ghenoemt wordt. Siet Joan. 15. 19. Rom. 8. 28. 1. Corinth. capit. 1. vs 26. 6 Dat is/ nae het eeuwigh besluyt ofte voornemen. Siet Rom. 8. 29. ende hier nae vs 10.

7 Ofte/ door. Want dese verkiesinge ofte roepinge bestaet in de heyligmakinghe des Geests/ ende geschiet door den H. Gheest/ overmidts de werckinghe des heylighen Geests alleen ons afsondert van den ghemeynē hoop der verdorvene menschen.
8 Namel. des gheloofs. want door het geloove gehoorsamen wy den Euangelio Christi. Siet hier na vs 22. ende Rom. 1. vs. 5.
b Hebr. 12. 24.
9 D. versoeninghe met Godt door het bloedt Christi, die wy met het gheloove aennemen/ ende waer van de besprenginge des bloeds der offeranden in het Oude Testament een voorbeeldt was. Siet Hebr. 9. 18/&c. Also worden hier van in't korte verhaelt alle de voornaemste oorsaken onser salicheyt.
c Rom. 1. 7. 1. Corinth. 1. 3. Galat. 1. 3. Ephes. 1. 3.
d 2. Petr. 1. 2. Iud. vs. 2.
10 Dit seght den Apostel om dat sy alreede de beginselen deser genade ende vrede hadden ontfangen. e 2. Corinth. 1. 3. Ephes. 1. 2.
11 *Gr.* gesegent, gelijck Ephes. 1. 3. 12 Siet hier van 1. Corinth. 15. 24. f Rom. 6. 23. Iacob. 1. 18. 13 D. door sijnen Geest vernieuwt/ ofte van de verdorvenheydt onser eerste geboorte/ ende van de heerschappie der inwoonende sonde verlost. Siet Joan. 3. vss. 5/6. Rom. 6. 11/&c. 14 D. een hope des eeuwigen levens/ ofte een levendich-makende hope/ een hope die in ons wacker ende vast is/ ende alle swaricheden overwint: onder welcke oock het geloove/ waer uyt dese hope ontstaet/ wordt begrepen. g 1. Cor. 15. 20. 15 De Apostel schrijft hier onse wedergeboorte de opstandinghe Christi toe/ niet om sijne doodt uyt te sluyten/ want daer door zijn wy met Godt versoent/ ende door de kracht der selve doodt is onsen ouden mensche oock gedoodet: maer om dat dese versoeninge ons door Christi opstandinge wordt toe-geeygent/ ende de nieuwe mensche in ons wordt verweckt/ gelijck Paulus Rom. 6. 4. ende volgens breeder verklaert. Siet oock d'aenteeckeninge op Rom. 4. 25. h Coloss. 1. 5. 2. Tim. 1. 12. 16 Dit seght den Apostel/ om dat vele Joden een aerdsch Coninckrijck onder den Messias verwachteden. 17 Ofte/ door. 18 Het Grieck woordt beteeckent een bewaringe die door uytghesette wachten ghescheit. So is dan de kracht Godts ghelijck een wacht ende stercke/ daer mede wy tegen onse geestelicke vyanden rontom beset zijn. Siet Psal. 34. 7/8. ende 91. 1/2. Joan. 10. vss. 28/29. 19 D. u in het openbaer gegeven ende mede gedeelt. Siet 1. Joan. 3. 2. 20 D. in den uytersten dagh/ als hy sal komen om te oordeelen de levende ende de doode. i Rom. 5. 3. Iacob. 1. 2. 21 N. Godt, ofte/ in welcke, N. sake. k Hebr. 10. 37. 1. Pet. 5. 10. 22 Dat is/ soo het Godts wille is/ dien wy ons geerne moeten onderwerpen: gelijck hy hier nae spreeckt cap. 3. 17. ende so sulcx dienstich is tot onse salicheyt 1. Cor. 11. 32. 23 D. verdruckingen/ ofte vervolgingen/ gelijck Jac. 1. 2. l Iesai. 48. 10. 1. Cor. 3. 13. Iac. 1. 3. 1. Petr. 4. 12. 24 D. van meerder kracht ende weerde dan de beproevinge des gouts door het vyer. Siet Job 23. 10. Jac. 1. 3. 25 N. als ghy daer door beproeft/ ende standtvastich in het geloove gebleven zijt/ niet tegenstaende alle besoeckingen. Siet Matth. 24. 13. 26 N. in den hemel voor Godt/ gelijck Rom. 2. 7. ende wordt dit gestelt tegen den smaet ende oneere/ die de wereldtsche menschen meynen dat sy den geloovigen door de vervolginge aendoen. 27 Siet hier voor vs 5.

8 [m] Den welcken ghy [28] niet gesien en hebt/ ende [nochtans] lief hebt: in den welcken ghy nu/ hoe wel [hem] niet siende/ maer geloovende/ [29] u verheught met eene [30] onuytsprekelicke ende [31] heerlicke vreuchde:

9 Verkrijgende [32] het eynde uwes geloofs/ [namelick] de salicheyt [33] der zielen.

10 [34] Van welcke salicheyt [35] ondervraeght ende ondersocht hebben [n] de Propheten/ die geprophetéert hebben [36] van de genade aen u [geschiet.]

11 [o] Ondersoeckende op welcken ofte [37] hoedanigen tijt [38] de Geest Christi/ die in haer was/ beduydde ende te voren getuyghde [p] het lijden [dat] op Christum [comen soude], ende de [39] heerlickheyt daer nae [volgende].

12 Den welcken geopenbaert is/ [40] dat sy niet haer selven maer ons bedienden dese dingen/ die u nu aengedient zijn by de gene die u het Euangelium vercondight hebben [q] door den heyligen Geest [41] die van den hemel ghesonden is/ [r 42] in welcke dingen [43] de Engelen begeerich zijn in te sien.

13 [s 44] Daerom opschortende de lendenen uwes verstants/ [ende] [45] nuchteren zijnde/ hoopt [46] volkomelick op de genade die u [47] toe-gebracht wort [48] in de openbaringe Jesu Christi.

14 [49] Als gehoorsame kinderen/ en wort niet [50] gelijckformigh den begeerlickheden/ die te voren in uwe [51] onwetenheyt waren.

15 Maer gelijck hy die u geroepen heeft heylich is/ [t] [so] wort oock ghy selve heyligh in al [uwen] wandel/

16 Daerom datter geschreven is/ [v] Zijt heyligh/ want ick ben heyligh.

17 Ende indien ghy [52] tot eenen Vader aenroept [53] den genen [x] die sonder [54] aenneminge des persoons oordeelt na eens yegelijcks werck/ so wandelt in vreese den tijdt [55] uwer inwooninge:

18 [y] Wetende dat ghy niet door verganckelicke dingen/ silver ofte gout/ verlost en zijt uyt uwe ydele wandelinge/ die [u] [56] van de Vaderen overgelevert [is]:

19 Maer [z] door het dierbaer bloedt Christi/ [57] als eens onbestraffelicken ende onbevleckten Lams:

20 De welcke wel [a 58] voor-gekent is geweest voor de grontlegginge der werelt/ maer [59] geopenbaert is in dese laetste tijden [60] om uwent wille:

21 Die ghy [61] door hem gelooft in Godt/ welcke hem opgeweckt heeft uyt den dooden/ [b] ende hem heerlickheyt gegeven heeft/ op dat uw' geloove ende hope op Godt zijn soude.

22 Hebbende [dan] uwe zielen gereynight [62] in de gehoorsaemheyt der waerheyt/ door den Geest/ [c] tot ongeveynsde broederlicke liefde/ so hebt malkanderen [63] yverichlick lief uyt een [64] reyn herte:

23 Die ghy [d] wedergeboren zijt [65] niet uyt vergancklicken/ maer [uyt] [66] onverganckelicken [e] zade/ [67] door het levende ende eeuwich-blijvende woordt Godts.

24 [f] Want [68] alle vleesch [69] is als gras/ ende [70] alle heerlickheydt des menschen [71] is als een bloeme des gras. Het gras is verdorret/ ende sijn bloeme is afgevallen:

25 [72] Maer het woordt des Heeren [73] blijft in der eeuwicheyt: ende [74] dit is het woordt dat onder u verkondight is.

m Ioan. 20. 29.
28 Andere lesen niet gekent en hebt. N. na den vleesche. 't Welck oock voor een teecken van de vrucht des waren geloofs gestelt wordt Ioan. 20. 29. ende 1. Ioan. 4. 20.
29 De geloovige bevroeden haer oock in de verdruckingen/ gelijck vs 6 geseght is/ om dat sy niet ongheduerigh en zijn in de kastijdinghen/ maer verheugẽ haer in den troost des Geests/ die sy daer door gevoelen. Rom. 5. vss. 3/4. ende in het overdencken van de blijde uytkomste der selve. siet Hebr. 12. 11.
30 D. die van de geloovige door de werckinge des H. Geests/ selfs in het midden der verdruckinghen/ beter ghevoelt/ dan met monde door andere kan uyt gesproken worden. Siet Ioan. 14. 17. Phil. cap. 4. vs. 4.
31 Gr. verheerlickte vreughde. D. die in desen leven uyt goede ende heerlicke oorsaken spruyt/ ende in het toekomende met de eeuwige heerlickheydt sal ghevoeght zijn. Ende wort dese eygenschap hier ghestelt tegen de wereltsche vreughde/ die dickmael met oneere gemenght is/ ende gemeenlick tot schande uytvalt. Phil. 3. 19.
32 Ofte/ den loon uwes geloofs: also genaemt om dat die op het eynde van den arbeydt ons uyt genade sal worden ghegeven. Siet hier van in de ghelijckenisse Matth. 20. 1/ &c.
33 Hoe wel dese salicheyt/ die wy door Christum verwerve/ den gheheelen mensche toekomt/ so wort sy nochtans der zielen genaemt/ om dat in dit leven/ ende nae dit leven dese salicheyt in de ziele begint/ die nae de opstandinghe der dooden daer nae oock den lichame sal gemeyn ghemaeckt worden. Philip. 3. vss. 20/ 21.
34 Namel. ons door Christum verworven/ om hier ende hier namaels te genieten. Siet Actor. 3. 24. ende 10. 43/ &c.
35 Want de Propheten door Godts Gheest daer van onderricht zijnde/ hebben altijt meer ende meer daer van ghepooght te weten. Siet hier van exemplen Iesai. 63. 1/ &c. Dan. 9. 24/ &c. Luc. 10. 24.
n Genes. 49. 10. Dan. 2. 44. Agg. 2. 8. Zach. 6. 12.
36 Also noemt den Apostel de vervullinge der beloften/ die in den Euangelio geschiet is/ ghestelt tegen de bloote voorbeelden ende voorseggingen van dese genade. Siet Ioan. 1. 17.
o Dan. 9. 24.
37 D. niet alleen de genade selve en is van haer ondersocht/ maer oock den tijdt/ wanneer die over het huys Israels soude komen. Siet Genes. 49. 10. Iesai. 11. 1. Dan. 9. 24.
38 Dat is/ de heylige Geest/ door welcken de heylige mannen Godts gedreven zijn geweest/ ende gesproken hebben. 2. Petr. 1. 21. welcke hier Christi Geest ghenaemt wordt/ om dat hy van Christo voortkomt/ ende hy hem van den Vader niet alleen tot de Apostelen/ maer oock tot de Propheten heeft ghesonden. Siet Ioan. 12. vss. 15/ 26/ &c. waerom hy oock de Gheest des Soons ghenaemt wordt/ Galat. 4. 6.
39 Gr. de heerlickheden. vergeleecken met Act. 28. 25.
p Psal. 22. 7. Iesai. 53. 3.
40 Den Apostel spreeckt hier van de sake selve. Namel. Christi komste in den vleesche/ sijn lijden ende sijne heerlickheyt/ ghelijck in het voorgaende vs is uytgedruckt/ niet van de vruchten ende werckinghen der selve in ons/ die de ghelooviche des Ouden Testaments soo wel als wy hebben ontfangen/ ghelijck hier voren meermaels is aengewesen.
q Actor. 2. 4.
41 Namel. op den Pinxsterdagh nae de prophetie Ioels. Ioel 2. 28. Act. 2. vss. 4/ 16/ 17.
r Ephes. 3. 10.
42 Namel. daer van hy in dit vs/ ende in de voorgaende heeft gesproken.
43 Namel. van wegen de verwonderinge ende het vermaeck/ dat sy hebben in het erkennen van Godts veelvoudige wijsheydt/ die hy gebruyckt in het werck onser verlossinge/ ende in de uytdeelinge sijner genade over de Gemeynte/ gelijck Paulus verklaert Ephes. 3. 10. Ende schijnt hier den Apostel te sien op het voorbeeldt der Arcke des Verbondts/ over welcke twee Cherubinen met uytgestreckte vleugelen ende ghebogen hoofden nae den Genaden-stoel ofte het Versoen-decksel geduerichlick sagen. Siet Exod. 25. 20. ende Hebr. 9. 5.
s Luc. 12. 35. Ephes. 6. 14.
44 Dewijle den Apostel vs 4. geseght hadde dat dese hope in den hemel wordt bewaert/ soo komt hy in dit anderdeel des Sendt-briefs/ ende vermaent haer dat sy dan sullen poogen daer toe te komen door den voorghestelden wegh/ ende alle verhinderingen ofte belemmeringen die haer in haer verstant souden mogen voorkomen/ op te schorten/ ende van haer te weeren/ gelijck de luyden van dien tijde hare lange kleederen met gordelen aen hare lendenen opschortteden/ om te veerdiger haren wegh te gaen.
45 Dit doet den Apostel daer by/ gelijck oock Christus, Luc. 21. 34. om dat een mensche die met spijse ende dranck overladen is/ alsoo onbequaem is om geestelicke dinghen te betrachten/ als om sijnen wegh spoediglick te vervoorderen. Siet oock 1. Thess. 5. 6.
46 Dat is/ vastelick ende oprechtelick.
47 Gr. die u gebracht, dat is/ toe-ghebracht/ ofte/ aengheboden wordt.
48 Namel. ten uytersten dage/ gelijck hier voor vs 7. Andere verstaen het van de genade die ons door het Euangelium nu geopenbaert ende aengeboden wordt.
49 Namel. Godts. Gr. als kinderen der gehoorsaemheydt.
50 Dat is/ en wandelt niet/ gelijck ghy te voren dedet/ doe ghy u gelijckformigh maecktet den begeerlickheden/ die in uwe onwetenheydt waren. Siet diergelijcke/ Rom. 12. 2. Ephes. 2. 3.
51 D. Joodsche ende wereltsche blintheyt voor uwe bekeeringe tot Christum.
t Luc 1. 75.
v Levit. 11. 46. ende 19. 2. en 20. 7.
52 N. als oprechte kinderen. Siet Iac. 2. 7.
53 D. Godt/ den oppersten Rechter.
x Deut. 10. 17. 2. Paral. 19. 7. Iob 34. 19. Actor. 10. 34. Rom. 2. 11. Galat. 2. 6. Ephes. 6. 9. Coloss. 3. 25.
54 Gr. aen-neminge des aenschijns, waer van siet de aenteeck. op Act. 10. 34.
55 Het Grieck woordt Paroikia beteeckent eene inwooninge voor eenen tijdt in een plaetse die ons vaderlant niet en is/ gelijck te sien is Luc. 24. 18. Hebr. 11. 9. onse inwooninge die is hier in het lichaem op de aerde/ buyten den hemel/ die eygentlick ons Vaderlant is. Siet 2. Cor. 5. 1/ 6.

y 1. Corinth. 6. 20. ende 7. 23.
56 Hy spreeckt ten deele van de quade exemplen van vele harer voorvaderen/ gelijck Ezech. 20. 18. Actor. 7. 51. ten deele van vele ydele ende Phariseische overleveringhen/ daer sy haer meer nae voeghden/ dan nae Godts ghebodem/ ghelijck doorgaens in de Euangelio te sien is.
z Actor. 20. 28. Hebr. 9. 12. Apoc. 1. 5.
57 D. als die is een onbestraffelick ende onbevleckt lam: een sacramentale wijse van spreken/ waer door het gene van het Paesch-lam ghesegt was/ op Christum wordt geduydt/ om dat het Paesch-lam een voorbeeldt Christi was/ 1. Cor. 5. 7. gelijck oock de andere Lammeren/ die tot dagelicksche versoen-offeren sonder vlecke moesten verkorẽ worden. Siet Num. 28. vs. 3. Ioan. 1. 29.
a Rom. 16. 25. Ephes. 1. 9. ende 3. 9. Coloss. 1. 26. 2. Timoth. 1. 9. Tit. 1. 2.
58 D. te voren verordineert/ N. tot een Middelaer ende versoeninge voor onse sonden. Siet oock van dit woort Rom. 8. 29. ende 11. 2. ende hier voor vs 2.
59 N. in den vleesche 1. Timoth. 3. 16.
60 D. om uwer salicheyt wille. Siet hier van Hebr. 11. 40. ende de aenteeck. aldaer.
61 Namel. Christum. Want wy en konnen geen vertrouwen op Godt hebben/ dan door het geloove in Christum, die alleen onse Middelaer ende de wegh is tot den Vader. Ioan. 14. 6.
b Actor. 2. 33. Philip. 2. 9.
62 D. door het geloove/ het welck door het gehoor des Euangeliums/ ende door den Heyligen Geest in u is gewrocht. Siet Actor. 15. 9.
c Rom. 12. 10. Ephes. 4. 3. Hebr. 13. 1. 1. Petr. 2. 17.
63 Gr. uytstreckelick. dat is/ met een uytgestreckte ofte uytgespannene liefde.
64 Dat is/ oprecht/ ongeveynst.
d Iacob. 1. 18.
65 Namelick/ gelijck uwe eerste geboorte is geweest. Want al wat uyt den vleesche ghebooren is/ dat is vleesch. Ioan. 3. 6.
66 Also wort het woort des Euangeliums genaemt/ om dat het met de onberouwelicke werckinge des Heyligen Geests gevoeght is/ ende dat de weder-geboorte die daer door in ons te wege wort gebracht/ onverganckelick is. Siet Rom. 11. 29. Phil. 1. 6. 1. Ioan. 5. vss. 4/ 18/ &c.
e 1. Ioan. 3. 9.
67 Ofte/ door het woort Godts, die daer leeft, ende in der eeuwigheyt blijft.
f Iesai. 40. 6. 1. Cor. 7. 31. Iacob 1. 10. ende 4. 14. 1. Ioan. 2. 17.
68 D. alle menschen uyt vleesch geboren: ofte/ alle natuerlicke menschen.
69 Dat is/ verwelckt ofte vergaet als gras.
70 By Iesaias capit. 40. 6. waer uyt dese plaetse verhaelt wordt/ staet alle de goedertierenheyt des menschen, dat is/ alle de heerlickheydt daer mede Godt den natuerlicken mensche uyt sijne goedertierentheyt noch vereiert/ namelick in saken de wereltsche wijsheydt ende eere aengaende.
71 Namel. die wel eenen korten tijdt schoon staet/ maer haest verdwijnt/ gelijck terstont wordt verklaert.
72 Namel. des Euangeliums/ daer van Iesaias in die plaetse Prophetéert.
73 Namel. ten aensien van sijne vernieuwende/ wederbarende/ ende salighmakende kracht/ gelijck hier voor vs 23 is aengeteeckent. Siet oock Ioan. 3. 6. Iacob. 1. 21.
74 Namel. des Euangeliums. Siet 2. Corinth. 3. 6/ &c.

Het ij. Capittel.

1 D'Apostel vermaent haer voorder tot af-legginge van verscheydene ondeughden. 2 en tot een begeerte der onvervalschte melck van Godts woort/ om in 't goede op te wassen. 3 ende om Godts goetheyt te smaken. 4 Vermaent haer daer nae dat sy als levende steenen in Christo opgebouwt worden tot een geestelick huys ende Priesterdom. 6 overmits Christus tot eenen hoeck-steen van Godt gestelt is/ dierbaer voor de geloovige/ maer een aenstoot voor de ongehoorsame. 9 Betuyght dat sy nu dit uytverkoren geslachte ende volck Godts zijn/ welcker hy hem ontfermt. 11 Vermaent haer daerom tot eenen heyligen wandel/ op dat sy Godt daer door verheerlicken/ 13 ende vermaent haer voorder tot gehoorsaemheyt aen hare Overheden/ hooge ende leege. 18 ende de dienstknechten aen hare heeren/ oock selfs den harden. 21 Stelt haer tot dien eynde voor oogen het lijden Christi, ende sijne verdraeghsaemheyt. 24 ende troost haer met de vruchten van het selve lijden/ als een oorsake van hare bekeeringe.

1 [1] SO [a] leght dan af alle quaetheyt/ ende alle bedrogh/ ende geveynstheyt/ ende nydicheyt/ en alle achterklappingen/

2 Ende [2] als nieuwgeborene kinderkens/ [3] zijt zeer begeerich na [4] de redelijcke [5] onvervalschte melck/ op dat ghy door de selve meught opwassen:

1 N. dewijle ghy wedergeborẽ zijt uyt dit onverganckelick zaet des levenden Godts. wãt dese vermaninge vloeyt uyt de voorgaende Leere.
a Matth. 18. 3. Rom. 6. 4. 1. Corinth. 14. 20. Ephes. 4. 23. Colos. 3. 8. Hebr. 12. 1.
2 D. als menschen die nu nieulicks door Godts Geest ende woort zijt wedergeboren.
3 N. tot u geestelick voedsel/ ende versterckinghe des nieuwen mensches/ die alreede in u is.
4 D. de geestelicke melck/ gestelt tegen de lichamelicke melck/ die de nieuwgeborene kinderkens begeeren/ ghelijck dit Grieck woort logicon oock genomen wordt Rom. 12. 1. Andere nemen het voor woordelicke melck, dat is/ die in Godts woordt bestaet/ om aen te wijsen/ dat gelijck het woordt Godts is het geestelick zaedt van onse weder-geboorte/ het selve woort oock is het geestelick voedsel in de selve.
5 Dit doet Petrus daer by/ om dat gelijck de suyvere melck het rechte voedsel geeft/ also oock het woort Godts/ dat onvervalscht is/ 't rechte voedsel geeft voor de ziele en den geestelicken mensche.

3 Indien ghy anders [b] [6] gesmaeckt hebt dat [7] de Heere goedertieren is.

4 [c] [8] Tot welcken comende [als tot] [9] eenen levenden steen / [10] van de menschen wel verworpen / maer by Godt uytvercoren / [ende] dierbaer:

5 So wordet ghy oock selve / [11] als levende steenen / [12] gebouwt [tot] [d] een geestelijck huys / [tot] [e] een heyligh Priesterdom / [13] om [f] geestelicke offeranden op te offeren / die Gode aengenaem zijn [14] door Jesum Christum.

6 [15] Daerom is oock vervattet in de Schrift / [g] Siet ick legge in Sion [16] eenen uytersten hoecksteen / die uytvercoren [ende] dierbaer is: ende / Die in hem gelooft en sal [17] niet beschaemt worden.

7 U dan die ghy gelooft is hy [18] dierbaer: [19] maer den ongehoorsamen [wort geseght], [h] De steen dien de bouw-lieden verworpen hebben / [20] dese is geworden tot een hooft des hoecks / ende [i] [21] een steen des aenstoots / ende een rotse der ergernisse:

8 Den genen [namelick] die haer aen het woort stooten / ongehoorsaem zijnde / [22] waer toe sy oock geset zijn.

9 [k] Maer [23] ghy zijt [24] een uytvercoren geslachte / [l] [25] een coninckliick Priesterdom / een heylich volck / [26] een vercregen volck: op dat ghy soudet vercondigen [27] de deughden des genen die u [28] uyt de duysternisse geroepen heeft tot sijn [29] wonderbaer licht.

10 [m] [30] Die ghy eertijts geen volck en waert / maer nu Godts volck zijt: die [eertijts] niet ontfermt en waert / maer nu ontfermt zijt geworden.

11 Geliefde / ick vermane [u] [31] als inwooners ende vreemdelingen / [n] dat ghy u onthoudt van de vleeschelicke begeerlickheden / welcke crijgh voeren [32] tegen de ziele:

12 [o] Ende houdt uwen wandel eerlick onder de Heydenen: [p] op dat in 't gene sy qualick van u spreken / als van quaetdoenders / [q] sy uyt de goede wercken die sy in [u] sien / Godt verheerlicken mogen [r] [33] in den dagh der besoeckinge.

13 [s] Zijt dan alle [34] menschelicke ordeninge [35] onderdanigh / [36] om des Heeren wille: het zy [37] den coninck / als de opperste macht hebbende:

14 Het zy den stadt-houderen / als die van hem gesonden worden / tot [38] straffe wel der quaetdoenders / maer [tot] prijs der gene die goet doen.

15 Want also is 't de wille Godts / [t] dat ghy weldoende [39] den mondt stopt aen de onwetenheyt der dwase menschen:

16 [v] [40] Als vrye / ende niet de vryheyt hebbende als een decksel der boosheyt / maer als dienst-knechten Godts.

17 [x] [41] Eert een yegelick: [y] hebt [42] de broederschap lief: vreest Godt: [z] eert den Coninck.

18 [a] Ghy huys-knechten / zijt [43] met alle vreese [44] onderdanigh den heeren / niet alleen den goeden ende beschedenen / maer oock [45] den harden.

19 [b] Want [46] dat is genade / indien yemandt / [47] om de conscientie voor Godt / [48] swaricheyt verdraeght / lijdende ten onrechte.

20 Want [49] wat lof is het indien ghy verdraeght [50] als ghy sondight / ende [daer over] [51] geslagen wort? [c] Maer indien ghy verdraeght als ghy [52] wel doet / ende [daer over] lijdet / dat is genade by Godt.

21 Want [53] hier toe zijt ghy geroepen / dewijle oock Christus voor ons geleden heeft / [d] ons [54] een exempel nalatende / op dat ghy [55] sijne voetstappen soudet navolgē.

22 [e] Die geen sonde gedaen en heeft / noch daer en is geen bedrogh in sijnen mont gevonden.

23 [f] Die als hy gescholden wiert / niet weder en schold / ende als hy leedt / niet en dreygde: maer [56] gaf het over aen dien die rechtveerdelick oordeelt.

24 [g] Die [57] selve onse sonden in sijn lichaem gedragen heeft [58] op het hout: [h] op dat wy de sonden [59] afgestorven zijnde / der gerechticheyt leven souden: door wiens [60] stramen ghy genesen zijt.

25 Want ghy waert [i] [61] als dwalende schapen: maer ghy zijt nu bekeert tot den Herder ende [62] Opsiender uwer zielen.

b Psal. 34. 9.
6 D. ghevoelt hebt / waer ghewordeu zijt in u gemoet. Namelick / door de kracht van Godts woordt / ende Geest. Hy gaet dan noch voort in de ghelijckenisse van de kinderen / die de rechte melck haerer voedsteren van de vervalschte lichtelick door den smaeck plegen te onderscheydē / de eene aen te nemen / de andere te verwerpen. Siet Joan. 10. vss. 4 / 5.
7 Namelick / Iesus Christus, gelijck het volgende vs mede-betuyght.
c Ephes. 2. 20.
8 Namelick / Heere Iesum, ghelijck de volghende vssen verthoonen.
9 D. eenen geestelicken steen. Ende wordt Christus alsoo ghenoemt tegen de levenloose steenē van den ceremonialen Tempel / die een afbeeldinge was van het geestelick huys Godts / dat is / van sijne Gemeynte daer Godt met sijnen Geest ende genade in woont. 1. Corint. 3. vs 16. waer van Christus de fondament-steen is. 1. Cor. 3. 11. ende den hoecksteen / op welcken soo wel Joden als Heydenen tot eenē Tempel Godts gebouwt worden. Siet oock Ephes. 2. 20 / &c.
10 Dat is / van een groot deel der menschen / wereltsche ende ongheloovighe / voornamelick de Joden ende hare Overste.
11 Dat is / geestelicke steenen / gelijck in het vervolgh verklaert wordt.
12 D. door het geloove meer ende meer vereenight.
d Hebr. 3. 6.
e Apocal. 1. 6. ende 5. 10.
13 Namel. der danckbaerheydt / die in het Nieuwe Testament nu alleen worden gevoordert van alle geloovige / als daer is de offerande van onse lichamen / dat is / van ons selven / den Heere tot een eygendom. Rom. 12. vss. 1 / 2. ende het offer des lofs ende onser ghebeden voor Godt / mitsgaders der weldadigheydt tegen onsen naesten. Hebr. 13. vss. 15 / 16. Apocal. 8. vss. 3 / 4. ende hier nae vs 9. f Rom. 12. 1. Hebr. 12. 28.
14 Want ghelijck onse persoonen Gode niet aengenaem en zijn dan door het geloove in Iesum Christum. Rom 5. 1. ende 8. 39. alsoo en konnen oock onse wercken / van wegen hare onvolmaecktheydt / Gode niet behagen dan in Christo Iesu, ende om sijnent wille. Siet Hebr. 11. 4. ende 13. 15 / 21. 15 Namel. ten deele Jesai. 8. 14. ende 28. 16. ende ten deele Psal. 118. 22. uyt welcke plaetsen den Apostel Petrus dese woorden verhaelt / latende eenige woorden uyt / die tot sijn voornemen niet en dienden / maer den sin daer van oprechtelick verhalende. Andere setten het over Daerom vervat hy (namelick Godt) oock in de Schrift. g Iesai. 28. 16. 16 Siet hier voren de aenteeck. op vs 4. 17 D. in sijne verwachtinge niet bedrogen worden: gelijck Rom. 5. 5. ende 10. 11. 18 Ofte / eerlick. Gr. dierbaerheydt. ofte / eerlickheyt. Dat is / seer eerlick / ofte dierbaer. 19 Namel. in den Psal. 118. 22. ende Jesai. 8. 14. waer van siet de verklaringe op Matth. 21. 42. Ephes. 2. 20. h Psal. 118. 22. Mat. 21. 42. Actor. 4. 11. 20 Namel. voor Godts Gemeynte / niet tegenstaende alle wederstant ende woelinge die de ongehoorsame daer tegen hebben gedaen. i Iesai. 8. 14. Rom. 9. 33. 21 Namel. voor de ongehoorsame selve / die haer tegen desen steen door ongeloove hebben gekant / gelijck het volgende vs verklaert. 22 D. waer toe sy oock verordineert zijn / gelijck het woort setten, ofte / stellen, oock wort genomen Joan. 15. 16. Actor. 13. 47. 1. Thess. 5. 9. Niet dat Godt yemant soude setten / ofte ordineren om sijn woort ongehoorsaem te zijn / voor soo veel dat sonde is. Want sulcks soude strijden tegen Godts nature. Psal. 5. 5. Jac. 1. 13. maer om dat Godt door sijn rechtveerdich oordeel dese hals-starrige menschen in hare hals-starricheyt heeft overgegevē / om dese hare ongehoorsaemheyt tegen Christum meer ende meer te ontdecken. Luc. 2. 34. ende haer selven also de verdiende straffe ende toorne Godts met hare ongehoorsaemheyt meer ende meer over den hals te halen. Siet Jes. 8. 14. Matth. 21. 44. ende d' aenteeck. op Rom. 1. 24. ende 9. 17. k Exo. 19. 5. Deut. 7. 6. ende 14. 2. ende 26. 18. Ephe. 1. 14. 23 N. die Christum hebt aengenomen met waren geloove. 24 D. u komen alle dese privilegien ende eer-tytelen metter daet toe / die het gantsche volck Israels voorgaens ende insonderheydt Exod. 19. vss. 5 / 6. Deuter. 26. vss. 18 / 19. ten aensien van het uyterlick Verbondt / worden gegeven. Siet oock Malach. 3. vss. 16 / 17. ende Rom. 9. 8. l Apoc. 1. 6. ende 5. 10. 25 Dat is / Coningen ende Priesters / gelijck Joannes spreeckt Apo. 1. 6. Moses seght Exod. 19. 5. een Priesterlick Coninckdom. Doch de Apostel volght de Grieksche oversettinge / bewijle het eenen sin heeft. 26 Gr. een volck tot verkrijginge: dat is / dat Godt hem selven door sijn bloedt tot een eygendom heeft verkregen. Actor. 20. 28. 27 Dat is / de eygenschappen. Namel. de wijsheydt / mogentheyt / rechtveerdigheydt / genade / ende barmhertigheyt Godts. 28 Namelick / der onwetenheydt ende natuerlicke boosheydt. 29 Dat is / tot heyligheydt ende ware kennisse Godts. Siet Actor. 26. 18. m Ose. 1. 10. ende 2. 22. Rom. 9. 26. 30 Dese plaetse is genomen uyt Ose. 2. 22. die de Apostel hier van de verstroyde Joden / die tot Christum bekeert waren / ende Paulus Rom. 9. 25. oock van de bekeerde Heydenen verklaert / die nu beyde een volck Godts in Christo zijn. Ephes. 2. 12 / &c. 31 Ofte / bywooners, van welck woordt siet de aenteeck. op cap. 1. 17. n Rom. 13. 14. Galat. 5. 16. 32 Dat is / tegen de salicheydt der ziele. Namelick / om die te verderven. Een andere sake ist daer Paulus van spreeckt Rom. 7. 23. ende Galat. 5. 17. als hy den strijdt van vleesch ende geest tegen malkanderen beschrijft. o Rom. 12. 17. 2. Corinth. 8. 21. Philip. 2. 15. p Tit. 2. 8. 1. Petr. 3. 16.

q Matth. 5. 16.
r Luc. 1. 68. ende 19. 44.
33 D. in dien tijdt als de Heere haer sal aensoecken door sijne genade tot bekeeringe. Siet diergelijcke Luc. 1. 68. ende 19. 44. Andere nemen 't voor den dach / in welcken de geloovige van de ongeloovighe versocht ofte vervolght worden: om dat het menichmael geschiet / dat de vervolgers aensiende de Godtsalicheydt ende lijdtsaemheydt der vervolgde / daer door tot achterdenckē worden ghebracht / ende dien Godt selve beginnen te prijsen / welckers kinderen sy te voren vervolchden.
s Rom. 13. 1. Tit. 3. 1.
34 Gr. menschelicke scheppinge: welcke woorden eenige voor de Overheydt selve nemen / die alsoo genaemt wort / om dat sy uyt menschen bestaet / ende door menschen ordinaerlick wort gestelt. Andere verstaen het van de ordonnantien ende Wettē die de Overheydt tot onderhoudinge der burgerlicke eenigheydt ende welvaert maeckt. Doch de eerste verklaringe komt met de volgende woorden wel soo wel over een.
35 N. in al dat sy u gebieden / soo sulcks tegen Godt ende sijn bevel niet en strijdt. Siet Actor. 4. 19.
36 D. om dat het Godts wille is u door de selve te regeren. Siet Rom. 13. vs 1. ende 1. Tim. 2. 2.
37 Door welcken hier de Roomsche Keyser wordt verstaen / onder welckers gebiedt die provincien als doen stonden.
38 Ofte / wrake.
t Tit. 2. 8.
39 Dat is / hy geen oorsake en hebbe om u te lasteren. Een gelijckenisse genomē van de peerden / ofte stieren / die men een gebit in den mondt leght / ofte muylbandt / om haer het quaet-doen te beletten. Siet Matth. 22. 34. ende 1. Corinth. 9. 9. v Ioan. 8. 32. Rom. 6. 18. Galat. 5. 1.
40 D. als van Christo wel vrygemaeckt van de heerschappye des Duyvels ende der sonde / maer niet om onder dit decksel u de gehoorsaemheydt der Overheden te ontrecken / ofte quaet te doen: maer om Godt te dienen / ende sijne Wetten te gehoorsamen. x Rom. 12. 10. 1. Petr. 5. 5. 41 Namel. met de eere die hem volgens sijnen staet ende beroep toekomt. y Rom. 12. 10. Ephes. 4. 3. Hebr. 13. 1. 1. Petr. 1. 22. 42 D. de broederen ende hare Christelicke vergaderingen: gelijck hier nae cap. 5. 9. z Matth. 22. 21. a Ephes. 6. 5. Coloss. 3. 22. 1. Timoth. 6. 1. Tit. 2. 9. 43 Namel. niet alleen der straffe / maer oock der overtredinge van hare geboden / ende met sorghvuldigheyt om haer niet te vertoornen / soo veel in u is. 44 Namel. in den Heere, gelijck Paulus daer by voeght / Ephes. 6. 1. 45 Gr. den verdraeyden, krommen, slimmen, verkeerden. b Matth. 5. 10. 46 Namel. by Godt / gelijck in het eynde van het 20 vs daer by ghevoeght wordt. Dat is / het is Gode aengenaem. 47 Gr. om de conscientie Godts. D. om dat hy in sijne conscientie hem verbonden houdt Godt boven alle te dienen ende te gehoorsamen. 48 Gr. droefheden. 49 Namel. voor Godt / gelijck in het eynde van het vs. 50 D. als ghy het wettelick gebodt uwer heeren veracht ofte overtreedt. 51 Gr. met vuysten geslagen. c 1. Petr. 3. 14. ende 4. 14. 52 Dat is / Godt dient / ende sijne geboden gehoorsaemt. 53 Namel. als Discipelen Christi, op dat ghy sijn cruys soudt dragen Matth. 10. 38. ende 16. 24 / &c. d Ioan. 13. 15. Philip. 2. 5. 1. Ioan. 2. 6. 54 Ofte / patroon, voorschrift. Een gelijckenisse genomen van de schilders ofte schrijfmeesters. 55 Namel. niet alleen in sijn lijden / maer oock in sijne lijdtsaemheydt / gelijck volght. e Iesai. 53. 9. 2. Corinth. 5. 21. 1. Ioan. 3. 5. f Matth. 27. 39. Ioan. 8. vss. 48 / 49. 56 D. gaf sijne sake over / ofte / beval sijne sake. Ofte / gaf hem selven over, ofte / gaf de wrake over. g Iesai. 53. 4. Mat. 8. 17. 57 Namelick als een offerande voor onse sonde / om door de straffe die hy voor de selve in lichaem ende ziele leedt / de sonde te niete te doen / gelijck den bock der versoeninge de sonde des volcks op-geleght wierden Levitic. 16. 21. ende ghelijck Jesaias daer van propheteert Jesai. 53. 4. ende Paulus verklaert 2. Corinth. 5. 21. 58 Ofte / aen het hout. dat is / op ofte aen het cruyce. h Rom. 6. 11. 59 Gr. afgeworden zijnde, ofte / afgescheyden zijnde. Namel. door de kracht sijnes doots ende sijner voldoeninge. 60 Gr. strame. Namel. die hy om onsent wille gedragen heeft: welck woort de Apostel hier te liever gebruyckt / overmits de dienstknechen / om dat sy Christenen waren / diergelijcke stramen van hare harde heeren dickmael moesten dragen. i Iesai. 53. 6. Ezech. 34. 6. Luc. 15. 4. 61 Namel. in uwe onwetenheyt ende blintheyt. Ende siet hier d' Apostel op het 6 v. Jesa. 53. cap. 62 Gr. episcopon. dat is / toesiender ofte opsiender. Dat is / die sorge draeght voor de salicheydt uwer zielen / al is 't dat uwe lichamen hier dickmael mishandelt worden. Siet Matth. 10. 28.

Het iij. Capittel.

1 Petrus vermaent de vrouwen tot onderdanighept aen hare mannen. 3 ende tot vercieringe niet des uyterlicken/ maer des verborgen mensches. 5 Stelt haer tot dien eynde voor het exempel der heylige vrouwen in 't Oude Testament/ ende voornamelick van Sara. 7 Vermaent oock de mannē/ dat sy met verstant by hare vrouwen woonen. 8 Komt daer nae weder tot vermaningen van onderlinge liefde. 9 ende bysonderlick van verdraeghsaemheydt ende vreedsaemheydt / met belofte van Godts segen uyt den 34 Psalm. 13 Wijst aen hoe sy niet en hebben te vreesen wanneer sy onschuldigh lyden / ende hoe sy altijt moeten bereyt zijn om reden te geven van de hope die in haer is. 18 Stelt haer voor oogen het exempel des lydens Christi, ende sijne uytkomste uyt het selve. 19 gelijck oock het contrary exempel der straffe van de ongehoorsaemheyt der eerste werelt ten tijden van Noë/ ende der verlossinge van Noë door de Arcke uyt het water/ als hy met lydsaemheyt daer op verwacht hadde. 21 waer van nu oock de Doop een tegen-beelt is / die ons wijst op de opstandinge ende heerlickheyt Christi.

1 a DEsgelijcks ghy vrouwen/ zijt uwe eygene mannen onderdanich: op dat oock so eenige [1] den woorde ongehoorsaem zijn / sy door den wandel der vrouwen sonder woort [2] mogen gewonnen worden:

2 Als sy sullen ingesien hebben uwen kuyschen wandel [3] in vreese.

3 b Welcker [4] verciersel zy/ niet 't gene uyterlick is/ [bestaende] in het vlechten des hayrs/ ende omhangen van goudt/ ofte van cleederen aen te trecken:

4 Maer [5] de verborgen mensche des herten/ in het onverderflick [verciersel] eens sachtmoedigen ende stillen geests/ die [6] costelick is voor Godt.

5 Want alsoo vercierden haer selven eertijdts oock [7] de heylige vrouwen / die op Godt hoopten / ende waren hare eygene mannen onderdanigh:

6 c Gelijck Sara Abraham gehoorsaem is geweest / hem noemende heere / welcker [8] dochters [9] ghy geworden zijt/ als ghy wel doet / ende niet en vreest [10] voor eenige verschrickinge.

7 Ghy mannen insgelijcks / d woonet by [haer] [11] met verstandt / den vrouwelijcken [12] vate / als het swackste / [13] eere gevende / als die oock [14] mede-erfghenamen der genade des levens [met haer] zijt: op dat uwe gebeden [15] niet verhindert en worden.

8 [16] Ende eyndelijck / e zijt alle eens gesint / [17] mede-lijdich / de broeders lief hebbende / [18] met innerlijcke barmhertichept beweeght / [19] vriendelijck:

9 f En vergelt niet quaet voor quaet/ of schelden voor schelden: [20] maer segent daer en tegen: wetende [21] dat ghy daer toe geroepen zijt / g op dat ghy [22] segeninge soudt be-erven.

10 h [23] Want wie [24] het leven wil lief hebben/ ende [25] goede dagen sien / die stille sijn tonge van het quaedt/ ende sijne lippen datse geen bedrogh en spreken:

11 i Die wijcke af van het quaede/ende doe het goede: die soecke vrede ende jage den selven na.

12 Want [26] de oogen des Heeren zijn over de rechtveerdighe / ende sijne ooren tot haer ghebedt: maer [27] het aenghesicht des Heeren is tegen de gene die quaet doen.

13 Ende [28] wie is 't die u quaet doen sal/ indien ghy nae-volghers zijt van het goet?

14 k Maer indien ghy oock lijdet om der gerechtichept wille so zijt ghy saligh: l ende [29] en vreest niet uyt vreese van haer/ noch en wert niet ontroert:

15 m Maer [30] heylicht Godt den Heere in uwe herten: n ende zijt altijt bereyt [31] tot verantwoordinge aen een yegelick [32] die u rekenschap afeyscht [33] van de hope die in u is / met sachtmoedichept ende [34] vreese.

16 Ende [35] hebt een goede conscientie/ o op dat in 't gene sy qualick van u spreken/ als van quaetdoenders / sy beschaemt mogen worden die uwen goeden wandel [36] in Christo lasteren.

17 Want het is beter dat ghy wel doende (indien 't de wille Godts wil) [37] lijdet/ dan quaet doende.

18 p Want Christus heeft oock eens voor de sonden geleden/ hy rechtveerdigh voor de onrechtveerdige: op dat hy ons tot Godt soude brengen / die wel is gedoodet [38] in het vleesch / maer levendigh gemaeckt [39] door den Geest:

19 [40] In den welcken [41] hy oock [42] he-

a Genes. 3. 16. 1.Corinth.14.34. Ephes. 5.22. Colos. 3. 18. Tit. 2. 5.

1 N. des Euangeliums.

2 D. tot Christum bekeert worden/ ghelijck dit woordt winnen gebruyckt wordt Mat.18.15. 1.Cor. 9. 19.eñ elders. Niet dat het goet levē sonder woordt ghenoech zy om den mensche te bekeeren / ofte tot het gheloove te brengē. Want dat doet de H.Geest door 't woort Godts alleen. Psal. 19. 8. Rom. 1. 16. ende 10.17. maer om dat sulcke mannen siende den goeden wandel der gheloovige vrouwen/een goet gevoelen krijgen van dat woordt/ende van de Religie die sy belijden / ende een begeerte om 'tselve oock te hooren / ende haer selven door Godts ghenade daer nae te schicken.

3 Dat is/ eerbiedinge ende sorghvuldighepdt / Namelick / in den dienst Godts ende harer mannen.

b 1. Timoth. 2. 9. Tit. 2. 3.

4 D. haer voornaemste verciersel zy/want Paulus 1.Tim.2.9. laet oock een eerbaer, ofte cierlick gewaet den vrouwen toe: maer Petrus bestraft hier alle onmatighe ende al te curieuse vercieringe/ daer het vrouwelick geslachte dickmael toe geneghen is / ende alle hooveerdye ende trotsheydt in de ordinarise ende andersins gheoorlofde vercieringe. 5 Dat is/ de inwendige mensche / die dagelicx vernieuwt wort/ nae Godts evenbeeldt. 2. Corint. 4. vs 16. 6 D. dierbaer / ende aengenaem. 7 Namel. die over hare Godtvruchtighept/ voorsichtigheydt/ ende nedrighept gepresen worden in het oude Testament/ als Rebecca / Anna de moeder Samuels / Abigail / Hester / ende diergelijcke.

c Genes. 18. 12. 8 Gr. kinderen. Namel. nae den geest / gelijck Abraham de Vader is aller geloovigen. Rom. 4. 16. 9 D. ghy metter daedt bewijst geworden te zijn / gelijck Joan. 15. 8. 10 Ofte / met. Het Griecx woordt beteeckent een haestige ofte schielicke verbaestheydt / gelijck een vogel ofte eenich ander dier verbaest is / wanneer het yet siet ofte hoort dat hem ghevaerlick is. Dese verbaestheydt / die het vrouwlick geslachte lichtlick over komt overmits de swackheydt harer natuere/ verklaert den Apostel dat sy in den dienst harer mannen lichtelick konnen ontgaen / als sy maer wel doen/ ende eene goede conscientie voor Godt houden. d Ephes. 5. 25, &c. Col. 3.19. 11 Gr. nae verstant. Dat is / uwe heerschappye gebruyckende met voorsichtigheydt ende matigheydt. 12 Een Hebreeusche wijse van spreken / waer door eenigh instrument / het zy een persoon / ofte eenige andere sake zijnde / beteeckent wort / ende wort de vrouwe hier alsoo genaemt / om datse geschapen is tot een hulpe des mans. Genes. 2. 18. 13 Namel. niet boven den man / maer neven den man/ ofte naest den man boven het geheele overige huysgesin / gevoeght met eene sonderlinge sorge ende medevoogenheydt / gelijck het woordt eere oock mede-brenght. Matth. 15. 4. 1. Timoth. 5. 17. het welck oock de liefde des mans / ende hare sorge over het huys vereyscht. Siet Psal. 45. 10/ &c. Prov. 31. vss. 27 / 28. Ephes. 5. 25 / &c. 14 Namel. des eeuwigen levens. Sommige boecken hebben als die mede-erfgenamen met u zijn. het welck met den sin wel over een komt. 15 Namel. door twist ofte tweespalt. Ende worden hier onder de gebeden oock allerley oefeningen der Godts-dienstigheydt verstaen. 16 Den Apostel keert nu wederom tot de vermaninghen / die een yegelick aengaen.

e Rom. 12. 16. ende 15. 5. 1. Corinth. 1. 10. Philip. 2. 2. ende 3. 16.

17 Namel. met malkanderen. Het Griecx woordt beteeckent eygentlick een medegevoelen hebben van het lijden eens anders. 18 Het Griecx woordt beteeckent een deught waer door het ingewant ofte het herte over eens anderen noodt lichtelick wort beweeght. 19 Dit woordt beteeckent eygentlick/ die bedenckt / ofte bevroet / 't gene een ander aengenaem is. f Levit. 19. 18. Prov. 20. 22. ende 24. 29. Mat. 5. 39. Rom. 12. 17. 1. Corinth. 6. 7. 1. Thess. 5. 15. 20 D. bidt voor die / ende doet wel den genen die u schelden/ ofte quaet doen / gelijck Christus oock gebiedt Matth. 5. 44. Doch staet hier te bemercken / dat Petrus / ghelijck oock Christus, niet en spreken van het ampt eener Overheydt tegen openbare boosdoenders / maer van het ampt van een gemeyn Christen tegen een yeder in het bysonder.

21 Namelick / van Godt / dien ghy dagelicks oock vertoornt door uwe sonden / ende wiens segeninge ghy derhalven oock onweerdich waert. Het kan oock gevoeght wordē met het voorgaende. Namelick/ dat ghy daer toe geroepen zijt/ om geen quaet met quaet te vergelden.

g Matth. 25. 34. 1. Timoth. 4. 8.

22 Namelick / tijtlicke ende eeuwighe/ ghelijck de plaetse hier tot bewijs voort ghebracht medebrenght.

h Psal. 34. 13, &c. Iacob. 1. 26.

23 Dese plaetse is ghenomen uyt den Psal. 34. 13/&c. ende volght daer in den Apostel meest de Gr. oversettinge / die den sin des Hebr. wel uyt-druckt. Doch het ghene de Propheet vraeghsche wijse voorstelt / set den Apostel verhaelsche wijse.

24 Hebr. wie is de man die het leven wil, ende lief heeft, ofte begeert/ het goede te sien?

25 D. een ghelucksalich leven leyden. want al ist dat de Godtsalige menichmael verdruckt worden / soo houden sy nochtans altijdt een goede conscientie/ende hebben een salighe uytkomste te verwachten. Waerom sy oock haer selfs verheugen in de verdruckinghen. Rom. 5. 3. Iacob. 1. 2 / &c.

i Psal. 37. 27. Iesai. 1. 16. 3. Ioan. vs. 11.

26 Dat is/ de gunstige ende sorghvuldige oogen des Heeren.

27 Dat is/ het toornich ofte afkeerich aenschijn des Heeren.

28 Dat is / ofte niemant en sal u quaet willen doen / als ghy naevolgers zijt van het goede / ofte soo yemandt evenwel sulcks doet / die en kan u in uwe geluckzalighepdt niet schadigen / dewijle ghy om de gerechtighepdt lijdet. k Matth. 5. 10. 1. Petr. 2. 20. ende 4. 14. l Iesai. 8. 12. Ierem. 1. 8. 29 Gr. en vreest niet haere vreese. Dat is / gelijck sy vreesen ende ontroert zijn / om dat sy een quade conscientie hebben / gelijck Iesai. capit. 8. vs 12. waer uyt Petrus dese woorden tot sijn voornemen past. m Iob 1. 21. 30 Dat is / schrijft hem alle lof ende eere toe/ hanght alleen aen hem / ende betrouwt op hem / ghelijck Iob 33. 4. Rom. 4. 20. want dan geven wy Godt sijne hooghste eere / als wy sijne genade / trouwe / wijsheydt / ende mogentheydt alles toeschrijven. n Psal. 119. 46. Actor. 4. 8.

31 Dat is / opentlicke belijdinge ende bescherminge uyt Godts woordt van uwe hope nae de mate der gaven / die ghy ontfangen hebt. 32 Namelick / ampts halven / ofte om onderricht te worden. Ofte / wanneer de verdedinge der waerheydt sulcks vereyscht. Want anders seght oock Christus, dat wy het heylige voor de honden niet en sullen werpen/ noch de peerlen voor de swijnen/op dat sy haer niet omkeeren ende ons verscheuren. Matth. 7. 6. 33 Dat is / van den grondt uwes geloofs / ende volgens oock van uwe hope daer ghy op steunt. 34 Dat is / met sorghvuldige voorsichtigheyt / op dat u niets en ontvalle dat Godts Gemeynte / ofte den Euangelio soude nadeeligh zijn. Siet een exempel in Christo Joan. 18. vss. 19 / 20. als hy voor de Rechters stont. 35 Ofte / houdt. Namelick / in al uw' doen / ende in alle dese vreese ofte voorsichtigheydt / op dat ghy onder den deck-mantel van dien niet nae en laet opentlick te belijden het gene Godt u in sijn woordt gebiedt / ofte dat tot sijne eere dient.

o Tit. 2. 8. 1. Petr. 2. 12, 15. 36 Dat is / nae Christi leere ende bevel.

37 Namel. tot beproevinge uwes geloofs. Jacob 1. vss. 2 / 3 / 4. p Rom. 5. 6. Hebr. 9. 15, 28. 38 Ofte / nae het vleesch. Dat is / nae sijne menschelicke nature / gelijck dit woordt vleesch van Christo doorgaens wordt verstaen. Siet Joan. 1. 14. Rom. 1. 3. 1. Timoth. 3. 16. want hoe wel de gene die het lichaem dooden de ziele niet en konnen dooden / Matth. 10. 28. nochtans wordt de geheele mensche geseght gedoodt te zijn / wanneer ziele ende lichaem door een geweldige doodt van den anderen worden gescheyden: hoe wel geen gewelt de ziele noch het lichaem Christi van sijne Godtheydt en heeft konnen scheyden. 39. Dat is / door sijne Godtlicke natuere / door welcke hy sijne menscheyt uyt den dooden heeft op-geweckt / gelijck dit woordt geest voor de Godtlicke natuere Christi oock elders genomen wordt. Siet Rom. 1. 4. Hebr. 9. 14 / &c. Andere setten het over nae den geest, ende verstaen het van de ziele Christi. die levendich is gebleven / al was sijn lichaem gedoodt. Doch alsoo en soude Petrus hier van Christo niet anders seggen dan dat alle geloovighe toekomt. Matth. 10. vs 28. ende dit strijdt oock tegen de eygenschap van het Griecx woordt Zoopoietheis, het welck dan niet en beteeckent eenen die levendich blijft / maer levendich gemaeckt is. welcke levendich-makinge een eygen werck Godts is. Siet Joan. 5. 21. Rom. 4. 17. 1. Timoth. 6. 13. Het gene oock van desen geest Christi hier nae geseght wordt / dat hy door den selven den geesten in de gevangenisse zijnde ten tijden van Noë gepredickt heeft / en kan van de ziele Christi, die door sijne ontfangenisse uyt Maria noch niet en was / oock niet geseght worden. 40 Ofte / door den welcken. Namelick / geest / ofte sijne Godtheydt.

41 Namelick / Christus van welcken Petrus hier spreeckt. 42 Ofte / gekomen zijnde. Dat is / van den hemel af gekomen zijnde. Namel. door sijne openbaringe ende werckinge / ghelijck hy selve tot Abraham sprack / als hy neder quam om Loth te verlossen / ende Sodoma ende Gomorra door het vyer te straffen. Genes. cap. 18. vs 21. ende om sijn volck Israel uyt Egypten te verlossen / ende de Egyptenaers te straffen. Exod. 3. 8.

43 Dese plaetse is swaer/ ende wordt daerom verschеydelick uytgelegt. Sommige verstaen door dese geesten de Heydenen / die in de schaduwe des doots ende gelijck als in de helle saten / dien Christus door sijne Apostelen het Euangelium gepredickt heeft. Doch de Heydenen en worden nergens geesten ghenaemt / ende de omstandigheydt des tijdts wanneer dese predicatie haer is geschiet / en past op sulcke uyt-legginghe niet / dewijle de Apostelen niet ten tijden van Noë / maer nae de verrijsenisse Christi, het Euangelium hebben verkondight. Andere verstaen door dese geesten de verdoemde zielen in de helle / aen de welcke Christus nae sijnen doodt hem selven op een extra-ordinarise wijse soude hebben gheopenbaert / om haer sijne overwinninge te verkondighen tot eenen schrick / ende haer van hare ondanckbaerheydt ende rechtveerdige straffe te overtuygen. Doch van sulcken extra-ordinarise verschijninge Christi in de helle en wordt nergens in de Schriftuere gewach gemaeckt, sy en was oock niet noodigh/ ende het woordt prediken dat hier gebruyckt wordt / en wordt nergens in sulcken sin ghenomen. Andere verstaen daer door de zielen der geloovige des Ouden Testaments/ die ergens onder de aerde in een voor-burcht der helle / als in een gevangenisse / souden bewaert zijn geweest/ tot dat Christus soude gestorven zijn/ en met sijne ziele by haer verschenen/ om haer te verkondigen hare verlossinge uyt dese gevangenisse / ende haer met hem in den hemel daer nae op te voeren. Welcke uytlegginge boven dien datse strijdt met het gene Christus seyde tot den bekeerden moordenaer aen het cruyce / heden sult ghy met my in het paradijs zijn/ Luc. 23. 43. soo strijdtse oock met de saligheydt van de zielen der voor-vaderen/ die al voor Christi doodt ende opstandinge in den hemel waren/ gelijck aengeteeckent is/ op Hebr. 11. Vs. 5 / 16 / 40. ende 12. 23. ende andere plaetsen meer. Nergens en wort oock een gevangenisse genoemt eē plaetse daer in yemant bewaert wort om hem geluckiger te maken / maer wel een plaetse daer in yemant bewaert wordt tot sijn oordeel/ ofte straffe. Het woordt prediken siet oock altijt in Godts woort op de noodinge tot geloove ende bekeeringe / die door de zielen der afgestorvene geloovige des Ouden Testaments niet meer noodigh en was: gelijck oock niet gepast en kan worden op die zielen / als gesegt wordt dat Christus door sijnen Geest gepredickt heeft de zielen die ten tijde van Noë ongehoorsaem waren. Daerom is dese uytlegginge de bequaemste ende sekerste/ dat door de geesten hier verstaē worden de zielen van die menschen/ aen welcke de geest/ ofte Godtheydt Christi, door Noë de bekeeringe eertijdts heeft laten prediken/ namelick doe sy noch leefden / welcke Noë daerom oock een prediker der gerechtigheydt wordt genaemt. 2. Petr. 2. 5. welcke menschen/ niet tegenstaende dese predikinge van Noë ende Godts lanckmoedigheydt over haer / even ongehoorsaem en godtloos zijn gebleven / gelijck 2. Petr. 2. 5. oock wort betuyght. Die oock om haer ongehoorsaemheyt ende godtloosheyt in de gevangenisse ofte helle zijn gheweest doe Petrus sijnen brief schreef / gelijck de helle oock een gevangenisse genaemt wort Apoc. 20. 7. ende de onsalige geesten / die daer in zijn / worden geseght daer in bewaert te worden tot den dagh des oordeels. 2. Petr. 2. 4. Iude Vs 7. q 1. Petr. 4. 6. 44 N. door Noë den prediker der gerechtigheyt. 2. Pet. 2. 5. r Gen. 6. 5. f Gen. 6. 3. 14. Matth. 24. 37. Luc. 17. 26. Rom. 2. 4. 45 Namel. hondert ende twintigh jaren lanck / of de menschen haer souden bekeeren / eer hy de gedreyghde straffe soude uytvoeren Gen. 6. 3. Siet oock van dese lanckmoedigheyt Godts tegen de ongehoorsame Rom. 2. 4. ende 9. 22. t Gen. 8. 18. 2. Petr. 2. 5. 46 D. menschen/ gelijck Act. 2. 41. 47 Ofte/ in het water. D. midden in ende door het water gelijck dit Grieck woordt dit oock genomen wort Rom. 4. 11. 1. Tim. 2. 15. v Ephes. 5. 26. 48 Dit siet op de Arcke ende ingaenck van Noë in de Arcke/ door welcke Noë is behouden gebleven in 't water der sunt-vloet/ daer de andere in vergingen. 49 De Doop wort alsoo genaemt / om dat hy een Sacrament is van onse behoudenisse uyt het gemeyn verderf der werelt sche menschen/ gelijck de Arke was een middel van de lichamelicke behoudenisse van Noë ende de sijne uyt het verderf der eerste werelt. 50 D. die Doop en behoudt onse zielen eygentlick niet / die uytwendigh is / ende waer door de vuylicheyt des lichaems wort afgewasschen/ welcker oock vele huychelaers ende mondt-Christenen deelachtigh zijn / maer/ wil hy seggen/ die inwendigh is/ ende door het bloedt ende den Geest Christi aen onse zielen geschiet. 51 Gr. des vleeschs. 52 Ofte/ afvraginge. Het Grieck woordt beteeckent hier sulck een afvraginge die met een ernstighe begeerte is gevoeght van het gene daer men nae vraeght/ gelijck als men yemandt om raedt ofte hulpe vraeght/ ofte versoeckt. 53 D. die door het bloedt ende den Geest Iesu Christi is gereynight. Hebr. 9. 14. Ende wort hier door verstaen de vrymoedige toeganck ende aenspraeke der geloovige in haer vertrouwen / ende in hare gebeden tot Godt / als tot haren vader. Siet Rom. 8. 15. ende Galat. 4. 6. welcke een onverscheydelicke vrucht is van de vergevinge onser sonden / ende van onse vernieuwinge ofte wedergeboorte. Andere meenen dat hier gesien wort op het gebruyck des Doops der volwassene in de eerste Kercke/ welcken afgevraeght wiert/ of sy oock den Duyvel ende de werelt voortaen wilden afsweeren/ ende in een nieuw leven / met een goede conscientie / voor Godt wandelen / waer op sy antwoorden / dat ja: welcke vrage ende antwoorde door dit Grieck woort eperotema soude verstaen worden. Dese antwoorde dan uyt een goede ofte gereynighde conscientie voor Godt spruytende / betuyght oock den inwendigen Doop des herten. 54 N. die een volkomen bewijs is van Christi voldoeninge voor onse sonden/ ende een onderpandt van de opweckinge des nieuwen menschen/ ende van onse salige opstandinge hier naemaels. Siet Rom. 6. 3/ &c. x Ephes. 1. 20. 55 Siet hier van ende het gene volght Ephes. 1. 20 / &c. Coloss. 3. 1.

nen gegaen zijnde [43] den geesten [q] die in de gevangenisse [zijn] [44] gepredickt heeft/

20 [r] Die eertijts ongehoorsaem waren/ [f] wanneer de lanckmoedicheyt Godts eenmael [45] verwachtede in de dagen van Noë/ als de Arcke toebereydt wierdt: waer in weynige ([t] dat is acht) [46] zielen behouden wierden [47] door het water.

21 [v] [48] Waer van het [49] tegen-beeldt de Doop/ ons nu oock behoudt/ [50] niet die een afleagginge is der vuylicheyt [51] des lichaems/ maer [52] die een vrage is [53] eener goeder conscientie tot Godt [54] door de opstandinge Jesu Christi/

22 [x] Welcke is [55] aen de rechter-[handt] Godts/ opgevaren ten hemel/ de Engelen/ ende machten/ ende crachten hem onderdanigh gemaeckt zijnde.

Het iiij Capittel.

1 Uyt aenmerckinge van het lijden Christi treckt den Apostel een vermaninge dat sy niet en moeten leven na de begeerlickheden des vleeschs / maer nae Godts wille. 4 ende leert dat die het tegendeel doen/ ofte andere daer toe brengen/ Gode rekenschap geven sullen. 6 Dat daerom oock den dooden het Euangelium is verkondight. 7 Vermaent haer daer nae tot nuchterheyt/ bidden / liefde / ende andere deughden. 10 mitsgaders tot rechte aenwendinge der gaven ende bedieningen / die elck heeft ontfangen. 12 Leert wederom dat het lot der geloovigen is verdruckinge te lijden / ende dat haer sulcks saligh is. 15 Maer waerschouwt / dat niemant en lijde als een quaetdoender/ maer dat hy lijde als een Christen. 17 overmits het oordeel Godts van sijn huys begint. 18 doch dat de anders hier namaels een swaerder oordeel hebben te verwachten.

1 [a] DEwijle dan Christus voor ons [1] in het vleesch [2] geleden heeft/ [a] so [3] wapent ghy u oock met de selve gedachte/ [b] [namelijck] dat [4] wie in het vleesch geleden heeft / die heeft [5] opgehouden van de sonde /

2 [c] Om nu niet meer na de begeerlickheden [6] der menschen/ maer na den wille Godts den tijdt [7] die overigh is in het vleesch/ te leven.

3 [d] Want het is ons genoech dat wy [8] den voorgaenden tijdt des levens [9] der Heydenen wille volbracht hebben/ ende gewandelt hebben in ontuchticheden/ begeerlickheden / wijn-supperien / brasserien/ drinckerien / ende [10] grouwelijcke afgoderien.

4 Waer in [11] sy haer vremdt houden/ als ghy niet mede en loopt tot de selve uytgietinge der overdadicheyt / [12] ende [u] lasteren:

5 De welcke sullen rekenschap geven den genen die bereydt staet om te oordeelen [13] de levende ende de doode.

6 [e] Want daer toe is oock den [14] dooden [15] het Euangelium vercondicht geworden/ op dat sy wel souden [16] geoordeelt worden [17] na den mensche [18] in het vleesch/ maer [19] leven souden [20] na Godt [21] in den geest.

7 [f] Ende het eynde [22] aller dingen is na by: [g] Zijt dan nuchteren/ ende waeckt in de gebeden.

8 Maer voor al hebt yverige liefde tot malcandern: [h] want de liefde [23] sal menichte van sonden bedecken.

9 [i] Zijt herbergsaem tegen malcanderen/ [k] [24] sonder murmureren.

10 [l] Een yegelick [25] gelijck hy gave ontfangen heeft/ [alsoo] bediene hy de selve aen den anderen/ als goede uytdeelders der menigerley genade Godts.

11 [m] Indien yemandt [26] spreeckt/ [die spreke] [27] als de woorden Godts: indien yemandt [28] dient / [die diene] [29] als uyt cracht die Godt verleent: op dat Godt in allen geprezen worde door Jesum Christum / welcken toecomt de heerlickheyt ende de cracht/ in alle eeuwicheyt. Amen.

12 Geliefde/ [n] [30] en houdt u niet vremt over [31] de hitte [der verdruckinge] onder u/ die u geschiet tot versoeckinge / als of u [yet] vremdts overquame:

13 Maer gelijck ghy gemeynschap

1 D. in sijne menschelicke natuere/ gelijck cap. 3. 18. 2 N. tot versoeninge ende wech-neminge onser sonden. a Hebr. 12. 1. 3 D. sterckt u. N. tegen alle aenvechtingen ende verleydingen des vleeschs / des duyvels / ende der werelt.

b Rom. 6. 7. 4 D. wie der sonde gestorven is/ ofte wie sijn vleesch ende verdorvene natuere gecruyst ende gedoodt heeft: alsoo dat het woordt vleesch, ende het woort lijden hier anders worden genomen dan in de voorgaende woordē / door een wijse van spreken by de Griecken ghenaemt Antanaclasis, die in de Schriftuere seer gebruyckelick is. 5 N. om die voortaen niet meer te dienen. Siet hier van breeder / Rom. 6. 3 / &c. ghelijck oock het volgende Vs verklaert. c Rom. 14. 7. 2. Corinth. 5. 15. Galat. 2. 20. Ephes. 4. 24. 1. Thess. 5. 10. Hebr. 9. 14. 6 D. der natuerlicke ende onwedergeborene menschen. Siet Ephes. 2. 3. 7 N. na onse Doop/ ende bekeeringe. d Ephes. 4. 17. 8 N. die onse bekeeringe in onse onwetenheydt voorgegaen is. 9 D. hoe wel wy Joden waren / nochtans ghelееft hebben nae de ghewente ofte lusten der Heydenen/ daer wy onder woonden: niet dat de Apostel selve also juyst geleeft hadde / maer hy spreeckt alsoo by een wijse van spreken/ die communicatie wordt genaemt. 10 Ofte / ongeoorloft, onbehoorlick. Dit en wordt daer niet by gedaē als ofter eenighe afgoderie ware / die niet grouwelick / ofte / ongheoorloft en zy/ maer om uyt te drucken de afgrijselickheydt der afgoderie/ daer toe de Joden haer van de Heydenen / daer sy onder woonden/ oock dickmael lieten verleyden om haer te behagen. 11 N. onbekeerde Joden eñ Heydenen. 12 D. schelden/ ofte lasteren u / ende de leere / om dat ghy de selve navolgende niet en doet gelijck sy.

13 D. alle menschen/ Siet Act. 10. 42. e Ioan. 5. 25. 1. Petr. 3. 19. 14 N. die ten tijden Noë geleeft hebben/ ende nu doodt zijn/ van de welcke hy hier voor cap. 3. 19/20. heeft gesproken: die Noë oock lasterden / om dat hy niet en dede gelijck sy / N. houwelicken/ eten/ drincken/ &c. sonder achterdencken van Godts toekomende straffe/ gelijck Christus daer van oock spreeckt Mat. 24. 37/ 38. 15 N. door Noë den prediker der gerechtigheyt. N. om haer daer door tot bekeeringe van sulcken sorgeloos leven te brengen. 16 D. gestraft ofte gecastijdt worden: gelijck 1. Cor. 11. 31/ 32. N. door de sundt-vloet/ die Godt over 't geheele menschelicke geslachte wilde doen komen: Andere verstaen dit van de doodinge des vleeschs/ eñ van 't geestelick leven des Geests. Doch de eerste verklaringe komt met de woorden alhier / ende met het 19 Vs van het voorgaende cap. beter over een. 17 Gr. na de menschen. dat is / nae den uytwendigen stant des menschen in dese werelt. 18 D. in het lichaem/ door het benemen van haer tijtlick leven. 19 N. so sy Noë hoorden/ ende sijne vermaninge waer namen/ ende haer daer over bekeerden. 20 Dat is/ voor Godt/ ofte na Godts genade/ die haer wiert aengeboden. 21 D. na de ziele/ eñ in haren geestelicken stant: gelijck het can zijn/ hoewel Petrus dit niet klaerlick en segt/ dat eenige haer in het eynde noch bekeert hebben/ siende dat Godt sijne straffe alreede over haer sondt. Immers blijckt hier uyt dat Godt daerom Noë haer tot eenen prediker heeft gesonden/ om haer tot bekeeringe te nooden / op dat so hare lichamen vergingen/ ten minsten hare zielen behouden wierden. f 1. Ioan. 2. 18. 22 N. in dese werelt. Ende daerom / wil de Apostel seggen / moeten wy op onse hoede zijn / op dat ons het laetste oordeel niet en overvalle/ gelijck de sundtvloet de eerste werelt overviel. Siet diergelijck Mat. 24. 37. Luc. 21. 34. g Luc. 21. 34. h Prov. 10. 12. 23 Namelick/ onder de menschen/ alsoo de liefde alles verdraeght/ alles ten besten duydt/ alles vergeeft/ Ende desen sin vereyscht merckelick de plaetse Proverb. 10. Vs 12. daer den Apostel dese woorden uyt neemt. Want het is alleen de verdienste Christi die onse sonden voor het oordeel Godts bedeckt. 1. Ioan. 2. Vss. 1/ 2. i Rom. 12. 13. Hebr. 13. 2. k Philip. 2. 14. 24 N. dat u sulcx moeyelick ofte lastigh valt/ gelijck de menschen lichtelick plegen te doen. l Prov. 3. 28. Rom. 12. 6. 2. Cor. 8. 11. 25 N. van Godt. Waer onder oock het verscheyden beroep tot gebruyck der selver gaven wordt verstaen; gelijck Ephes. 4. 8. m Ierem. 23. 22. 26 D. Godts woort de Gemeynte / ofte in het openbaer ende gemeyn / ofte in het bysonder voorstelt ende uytleght tot leeringe/ troostinge/ ende vermaninge / &c. 27 D. met allen ernst ende eerbiedinge/ gelijck het betamelick is Godts woordt te spreken. 28 Ofte / bedient, die bediene. Want hy spreeckt hier van het ampt der Diakenen ende Diakenissen. Siet diergelijck Rom. 12. Vss. 6 / 7 / 8. 29 Dat is / met ernst ende yver / als die van Godts wege sulcks doet: mildelick/ als die door Godts segen doet het gene hy doet/ ende in nedrigheyt / als sulcks doende niet uyt sijne eygene krachten / maer daer toe van Godt / die een autheur alles goets is / krachten verkrijgende. n Iesai. 48. 10. 1. Corinth. 3. 13. 1. Petr. 1. 7. 30 Gr. en zijt geen vremdelingen. dat is/ en laet u niet vremt duncken/ ofte en verwondert u niet/ gelijck vremde plegen wanneer haer yet ongewoons over komt. gelijck oock Vs 4. 31 Het Grieck woordt pyrosis beteeckent eene werckinge des vyers tot beproevinge.

hebt aen [32] het lijden Christi / [33] [also] verblijdt u: op dat ghy oock in de openbaringe sijner heerlickheyt u mooght verblijden ende verheugen.

14 [o] Indien ghy gesmadight wort om den name Christi / so zijt ghy saligh: want [34] de Geest der heerlickheydt / ende [35] [de Geest] Godts rust op u: wat [36] haer aengaet / [37] hy wort wel gelastert / maer wat u aengaet / [38] hy wort verheerlickt.

15 Doch dat niemant van u en lijde als een doodtslager / of dief / [39] oft quaetdoender / ofte als een [40] die hem met een anders doen bemoeyt:

16 Maer indien [yemandt lijdt] als een Christen / [41] die en schame hem niet / maer verheerlicke Godt in desen deele.

17 [p] Want het is de tijdt / dat [42] het oordeel beginne [43] van het huys Godts: ende indien het eerst van ons [begint], [q] [44] welck sal het eynde zijn der gene die den Evangelio Godts ongehoorsaem zijn?

18 [r] Ende / indien de rechtveerdige [45] nauwelicks saligh en wort / waer sal de godtloose ende [46] sondaer [47] verschijnen?

19 Soo dan oock die lijden na den wille Godts / dat sy hare zielen [hem] als den getrouwen schepper / bevelen met weldoen.

32 D. aen de verdruckinghen die wy na het exempel Christi, ende om sijnent wille lijden. Ofte / die Christus lijdt in sijne ledematen. Siet Rom. 8. 17. 2. Cor. 1. 5. Coloss. 1. 24. Hebr. 11. 26.
33 N. dat ghy weerdigh gheacht zijt om Christi wille / ende na sijn exempel / te lijden. Siet Matth. 5. 12. Actor. 5. 41.
o Matth. 5. 10. 1. Petr. 2. 20. ende 3. 14.
34 D. die u met heerlickheydt als kinderen Godts verciert / ghelijck hy de Gheest der waerheydt / der wijsheydt / &c. oock elders wort genaemt. Iesai. 11, 2. Ioan. 16. 13.
35 D. die ons Godt door Christum ende om Christi wille medebeelt / in ons als sijne leden woont / ende ons derhalven Christo in desen ghelijckformich maeckt.
36 N. uwe verdruckers.
37 N. dese Gheest / die dese vrymoedigheydt in u baert.
38 N. als ghy in het midden van de verdruckinghe sijne kracht ende vertroostinge in u gevoelt / ende daer door by anderen bewijst. Siet Mat. 10. vs. 19. Luc. 12. 11. Ioan. 14. vss. 16 / 17.
39 N. van eenige andere soorte van quaet / daer over de burgerlicke wetten de menschen plegen te straffen.
40 D. met een anders ampt ofte saken / uyt curieusheydt ofte albestiericheydt / waer door dickmael werringen / twisten / ende scheuringen voort komen / ende derhalven oock strafbaer is.
41 N. over het lijden / ofte over de schande / die hem daerom aengedaen wordt.
p Ierem. 25. 29. Luc. 23. 3.
42 D. de kastijdingen. Want gelijck de verdruckingen zijn beproevingen der geloovige / soo zijn oock die den selven castijdingen / ten aensien van Godts handt / die dese roeden gebruyckt tot haren besten. Siet Hebr. 12. 6 / &c.
43 D. van de huysgenooten Godts / ofte van sijne Gemeynte. Hebr. 3. 2 / &c.
q Luc. 10. 12.
44 D. hoe vreeslick sal / &c.
r Prov. 11. 31.
45 D. niet dan door veel strijdt / vele verdruckingen / benautheden / beproevingen / ende castijdingen. Matth. 7. vss. 13 / 14. Andersins gaet de salicheyt der geloovige / die door het geloove in Christum gerechtveerdight zijn / ende door sijnen Geest geheylight / nae Godts belofte seker ende gewis. Siet Rom. 8. 33.
46 Dat is / de onboetveerdige sondaer / gelijck Psal. 1. 1. Ioan. 9. 31.
47 N. om in Godts oordeel te bestaen. Psal. 1. 5.

Het v. Capittel.

1 Petrus vermaent de Ouderlingen dat sy de cudde Godts behoorlick weyden. 4 ende belooft haer de kroone der heerlickheydt tot een vergeldinge. 5 Hy vermaent daer nae de jonge tot onderdanigheyt ende nedrigheyt. 7 ende een yegelick / dat hy sijne sorge op Godt werpe. 8 Stelt haer voor oogen den list ende de macht des Duyvels / ende vermaent haer daer tegen te waken. 10 Bidt Godt / dat hy haer versterckke. 11 ende prijst hem. 12 Verklaert de reden waerom hy tot haer in het korte heeft geschreven. 13 ende besluyt den brief met onderlinge groete / ende wensch van vrede.

1 [1] DE Ouderlinghen die onder u zijn / vermane ick die [2] een mede-ouderlingh / ende getuyge des lijdens Christi ben / ende [3] deelachtigh der heerlicheyt die geopenbaert sal worden /

2 [a] [4] Weydet de cudde Godts die onder u is / hebbende opsicht [daer over] [5] niet uyt bedwangh / maer gewilliglick: [b] noch om vuyl gewin / maer met een volveerdigh gemoet:

3 [c] Noch als heerschappye voerende over [6] het erfdeel [des Heeren], [d] maer [als] [7] voor-beelden der cudde ghewordden zijnde.

4 Ende als [e] [8] de Overste Herder verschenen sal zijn / [f] soo sult ghy [9] de onverwelckelicke kroone der heerlickheydt behalen.

5 Desgelijcks ghy jonge / zijt de oude onderdanigh: [g] ende zijt alle [10] malkanderen onderdanigh: zijt met de ootmoedigheyt [11] bekleedt: [h] want Godt wederstaet de hoovaerdige / maer de nedrige geeft hy genade.

6 [i] [12] Vernedert u dan onder de krachtige handt Godts / op dat hy u verhooge tot sijner tijdt.

7 [k] Werpt alle uwe becommernisse op hem / [l] want hy sorght voor u.

8 [m] Zijt nuchteren / [ende] waeckt: [n] want uwe tegenpartye de Duyvel gaet om als een briesschende leeuw / soeckende wien hy soude mogen [13] verslinden.

9 [o] Den welcken wederstaet / vast zijnde in het geloove: wetende dat het selve lijden [14] aen uw' broederschap dat in de werelt is / [15] volbracht wort.

10 De Godt nu aller genade / die ons geroepen heeft tot sijne eeuwige heerlickheyt in Christo Iesu / na dat wy [p] een weynich [tijdts] sullen geleden hebben / deselve volmaecke / bevestige / versterckke / [ende] fondere u lieden.

11 Hem zy de heerlickheyt / ende de cracht [16] in alle eeuwicheyt. Amen.

12 Door [17] Silvanum / die u een getrouw broeder is / [18] so ick achte / hebbe ick met weynige [woorden] geschreven / vermanende ende betuygende dat dese is [19] de waerachtige genade Godts in welcke ghy staet.

13 U groet de mede-uytvercorene [Gemeynte] die [20] in Babylon is / ende [21] Marcus [22] mijn sone.

14 Groetet malkanderen [q] met eenen cus der liefde. Vrede zy u allen die in Christo Iesu zijt. Amen.

1 D. de Leeraren / en Herderen der gemeynte / gelijck Tit. 1. 5.
2 N. neven u. Petrus en verheft hem dan niet boven alle / als een hooft van alle Leeraren.
3 Dit kan verstaen worden van de hope des Apostels / gelijck oock aller geloovige. Rom. 8. 24. ofte oock vande bysondere aenschouwinge / die hem van Christi heerlickheyt vertoont is geweest met de twee andere Apostelen op den berg. Mat. 17. 1. 2. Petr. 1. 16 / 17 / 18. welcke hier namaels voor de geheele werelt volkomelick sal geopenbaert worde. 1. Ioan. 3. 2.
a Act. 20. 28.
4 D. leert ende versorght de Gemeynte Godts / als rechte Herders / van al 't gene haer noodich is ter salicheyt. Ofte / hebt acht op de selve / gelijck Paulus spreeckt Act. 20. 28. Een gelijckenisse genomen van de sorge der Herders over hare schapen: waer van siet breeder Ioan. 10. cap.
5 D. niet uyt vreese van bestraffinge / ofte straffe.
b 1. Timoth. 3. 3. Tit. 1. 7.
c 2. Corinth. 1. 24.
6 Gr. kleròn. Dat is / loten, ofte / erfdeelen: alsoo genaemt / om dat de erfenissen des landts Canaan / gelijck oock andere erfenissen in het gemeyn / door het lot gedeelt wierden. Ende worden de bysondere Gemeynten / ofte de geloovige soo genaemt / om dat Godt haer tot sijn eygendom uyt den hoop der gemeyne menschen heeft verkoren / ende tot kinderen ende erfgenamen aengenomen. Siet Actor. 26. 18. gelijck Godt oock sijn volck in het gemeyn alsoo noemt Deut. 9. 29. 1. Reg. 8. 51. Psal. 28. 9. van wegen sijne bysondere liefde ende sorge over haer / die hy hem selven als by lot tot een eygendom hadde aengenomen.
d Phil. 3. 17. 1. Timoth. 4. 12. Tit. 2. 7.
7 D. exempelen in leere ende leven.
e Iesai. 40. 11. Ezech. 34. 23. Ioan. 10. 11. Hebr. 13. 20. 1. Petr. 2. 25.
8 Alsoo noemt Petrus hier niet hem selven / maer Christum. Want die is alleen de Herder van alle de Herderen / ende van alle de schapen / soo Ioden als Heydenen / welcke tytel niemandt anders en can toekomẽ.
f 1. Cor. 9. 25. 2. Tim. 4. 8. Iacob. 1. 12. 1. Petr. 1. 4.
9 Het Gr. woordt amarantinon komt van amarantus, het welck een kruydt is dat niet en verwelckert / daer van eertijdts kransen ghemaeckt wierden. siet 1. Corinth. capit. 9. vss. 24 / 25.
g Rom. 12. 10. Philip. 2. 3.
10 Dit seght den Apostel / niet ten aensien van elcks ampt / geestelick ofte wereltlick / daer in altijt behoorlick onderschept moet worden gehouden / maer ten aensiẽ vande gemeyne liefde / daer in elck den anderen / so veel doenlick is / moet wijcken ende toegeven. Siet Rom. 12. vs 10.
11 Ofte / verciert.
h Prov. 3. 34. Iacob. 4. 6.
i Iob 22. 29. Prov. 29. 23. Matth. 23. 12. Luc. 14. 11. Iacob. 4. 10.
12 N. door al / ende in alles. dat is / onderwerpt u met een nedrigh ende geloovigh ghemoet den wille ende de regeringe Godts / gelijck het volgende vs oock verklaert.
k Psal. 55. 23. Matth. 6. 25. Luc. 12. 22. Philip. 4. 6. 1. Timoth. 6. 8. Hebr. 13. 5.
l 1. Corinth. 9. 19.
m 1. Thessal. 5. 6. 1. Petr. 1. 13. ende 4. 7.
n Iob 1. 7. Luc. 22. 31.
13 Dat is / tot eenen val ofte af-val brengen / ende daer door tot het verderf.
o Ephes. 4. 27. Iac. 4. 7.
14 D. aen alle den broederen / die met u eens zijn in het geloove: gelijck hier voor capit. 2. 17.
15 Gr. voleyndight. Dat is / aen haer so wel alomme als aen u geschiet. Want dit is het lot van alle geloovige. siet Actor. 14. 22.
p Hebr. 10. 37. 1. Petr. 1. 6.
16 Gr. tot de eeuwen der eeuwen.
17 Die oock elders Silas wordt genaemt / een mede-gesel ende mede-reyser Petri ende Pauli / gelijck hier ende in de brieven Pauli doorgaens te sien is. Siet Actor. 15. 16. 17. capitt. 2. Corinth. 1. 19. 1. Thess. 1. 1.
18 Sommige voegen dit by het voorgaende woordt getrouw, om dat de een van de ander niet dan uyt goede hope alsoo en kan gheyoelen. Andere voegen het by het volgende woordt weynige, in desen sin / Alsoo ick achte / hebbe ick u met weynige woorden gheschreven. Doch men pleeght van sijn eygen doen niet lichtelick alsoo te spreken.
19 D. de waerachtige leere van de genade Godts / die u gepredickt is / ende ghy door het geloove hebt aengenomen.
20 Sommige verstaen hier door de stadt van Roomen / om daer uyt te bewijsen dat Petrus tot Roomen is geweest / die by gelijckenisse van Petro Babylon soude worden ghenaemt / om dat sy een afgodische stadt was / vol van verwerringe / afgoderye / ende vervolginge tegen de geloovige: gelijck de stadt Roomen also oock wort genaemt in de Openbaringe Ioannis / cap. 14. 8. ende 16. 19. ende 17. 5. ende 18. 2 / 10 / 21. Doch is veel geloofweerdiger dat hier van 't rechte Babylon in Chaldeen ofte Assyrien gelegen eygentlick gesproken wordt / daer den Apostel Petrus / als een bysonder Apostel der Ioden / als dan was: de wijle in de selve noch groote menichte van Ioden waren ghebleven / nae de verlossinge uyt de Babylonische gevangenisse / gelijck aldaer oock de Hooft-synagogen waren van alle de verstroeyde Ioden: waer uyt Petrus aen alle de andere in de verstroyinge heeft geschreven. Te meer om dat het geen wijse van doen en is / dat in de onderschriften anders dan eygentlick wordt gesproken: gelijck oock Paulus in verscheydene brieven niet min den name der stadt Roomen uytdruckt als anderer steden. Een andere sake is het met de Openbaringe Ioannis / die meest in figuerlicke wijsen van spreken bestaet.
21 Siet van hem Actor. 12. vss. 12 / 25. ende 15. 37. Coloss. 4. 10. 2. Tim. 4. 11. Philem. vs 24.
22 Namel. niet ten aensien van sijne geboorte / maer van Petri bysondere liefde tegen hem / gelijck Paulus oock Timotheum doorgaens alsoo noemt.
q Rom. 16. 16. 1. Corinth. 16. 20. 2. Corinth. 13. 12. 1. Thess. 5. 26.

Eynde van den eersten Algemeynen Sendt-brief PETRI.

De

De IIde Algemeyne Sendt-brief des *Apostels* PETRI.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

HOewel eertijdts van den autheur ende autoriteyt deses Sendt-briefs by eenige is getwijfelt geweest, gelijck te sien is *Euseb. Hist. lib. 3. cap. 22.* nochtans alsoo het opschrift den name van *Symeon Petrus* draeght, ende den autheur verklaert capit. 1. 18. dat hy een geweest is van de dry discipelen CHRISTI, die sijne heerlickheyt op den bergh gesien hebben, ende voornamelick dat de leere in desen Sendt-brief voorgestelt, met den voorgaenden Sendt-brief *Petri*, ende met de schriften der andere Apostelen t'eenemael over een komt, so en isser geen oorsake om aen een van beyden te twijfelen: ende heeft de Christelicke kercke desen brief oock voor een Goddelick schrift erkent. Den Apostel *Petrus* schrijft dan desen tweeden Sendt-brief aen de selve geloovige verstroyde Ioden, aen welcke hy den eersten geschrevē hadde, gelijck blijckt cap. 3. 1. d'oorsake waerom hy desen tweeden noch aen haer schrijft, wijst hy aen cap. 1. 12, 13, &c. Ende bestaet desen Sendt-brief voornamelick in dry deelen, nae 't getal der capittelen. In 't eerste, nae het opschrift ende de groetenisse, verhaelt hy de genade ende geestelicke weldaden die Godt haer gedaen hadde tot harer saligheyt, ende vermaent haer daer inne meer ende meer toe te nemen, ende d'eene Christelicke deughd te willen voegen by de andere, om daer door van hare verkiesinge te meer versekert te worden, aenwysende d'oorsake waerom hy dese vermaninge haer nochmaels doet, ende datse de selve behooren aen te nemen, dewijl hy selve CHRISTI heerlickheydt gesien heeft op den bergh, ende sijne Leere oock met de Leere der Heylige ende door Godts Geests gedrevene Propheten, over een komt. cap. 1. In het tweede vermaent hy haer tot stantvastigheydt inde Christelicke Leere, diese van d'Apostelen ontfangen hadden, om daer van niet verleydt te worden door de valsche leeraers die alreede opstonden, ende noch meer opstaen souden: aenwijsende 't verderf daer in sy haer selven, ende de gene die haer laten verleyden, sekerlick sullen brengen: ende beschrijvende haer doen ende verkeerden wandel, op datse daer uyt te beter gekent ende gemijdet mochten worden. capit. 2. In het derde waerschouwt hy haer voor de spotters ende Epicureen, die de toekomste CHRISTI ten oordeele, ende den onderganck der werelt loochenen, tegen welcke hy bewijst de sekerheyt van dese toekomste CHRISTI, ende beschrijft hoedanigh ende hoe verschrickelick den onderganck der werelt sal wesen. Ende besluyt eyndelick den brief met de getuygenisse *Pauli*, met een ernstigh verhael van de voornaemste vermaningen, ende met een lof-segginge tot CHRISTUM. capit. 3.

Het Eerste Capittel.

1 Den Apostel Petrus nae het opschrift ende groetenisse/ 3 verhaelt eerst hoe over-groote genade ende weldaden Godt aen de geloovige Ioden bewesen heeft tot hare salighεydt. 5 waerom hy haer vermaent in 't geloove ende Godtsaligheyt meer eñ meer toe te nemen / ende by 't geloove te voegen oock andere deughden. 8 leerende datse alsdan recht vruchtbaer sullen zijn. 10 ende datse daer door meer ende meer versekert sullen worden van hare verkiesinge / eñ vanden inganck in 't Coninckrijcke Christi. 12 Hy verklaert dat / hoe wel sy dese dinghen wel weten/ hy evenwel haer heeft willen opwecken door dese vermaninge. 14 alsoo hy haest uyt dit leven soude genomen worden/ na de voorseggingе Christi, op dat sy na sijn doodt daer aen souden gedencken. 16 Betuyght dat de Leere die haer van Christo ende sijne toecomste gepredickt was/ geen fabelen en zijn/ maer dat hy selve ende de twee andere Apostelen aenghесchouwt hebben sijne heerlickheyt op den bergh / ende gehoort uyt den hemel het getuygenisse des Vaders van hem. 19 ende dat de selve oock betuyght wort door de Prophetische Schriften. 20 die door den Geest Godts zijn in-gegeven.

1 [1] SYMEON [2] PETRUS, [3] eē dienstknecht ende [4] Apostel JESU CHRISTI, [5] den genē die [6] even-dierbaer gheloove [7] met ons verkregen hebben/ [8] door de rechtveerdigheydt [9] onses Godts ende Salichmakers Jesu Christi:

2 [a] Genade ende vrede sy u [b] [10] vermenichvuldight [c] [11] door de kennisse [12] Godts/ ende Jesu onses Heeren:

3 Gelijck ons [13] sijne Goddelicke kracht alles wat tot [14] het leven/ ende [15] de Godtsalicheyt [behoort] [16] geschoncken heeft/ door de kennisse [17] des genen die ons geroepen heeft [18] tot heerlijckheydt ende deught:

4 [19] Door welcke ons [20] de grootste ende dierbare beloften [21] geschoncken zijn/ [d] op dat ghy [22] door de selve [23] der Godlicke nature deelachtich soudt worden/ [24] na dat ghy ontvloden zijt [25] het verderf dat in de werelt is door de begeerlickheyt.

5 [26] Ende ghy [27] tot het selve oock alle neerstichεyt [28] toebrengende / voeght [29] by uw' geloove [30] deughdt/ ende by de deughdt [31] kennisse/

6 Ende by de kennisse [32] matichεyt/ ende by de matichεyt lijdsaemheyt/ ende by de lijdsaemheyt [33] Godtsalicheyt/

7 Ende by de Godtsalicheyt broeder-

1 Ofte/ Simon. siet Matt. 4. 18. Mar. 1. 16.
2 Van desen naem siet 1. Petr. 1. 1.
3 Siet Rom. 1. 1. Phil. 1. 1. Iacob. 1. v. 1.
4 Siet Luc. 6. 13.
5 D. aen de geloovige ende verstroyde Ioden/ aen welcke hy sijnen eersten Sendt-brief oock heeft geschreven. siet cap. 3. 1.
6 D. het selve dierbaer geloove: want hoe wel het geloove van den eenen dickwils grooter ende stercker is als van den anderen/ soo is nochtans alle geloove / als het maer een oprecht gheloove is/ even dierbaer ten aensien van het gene daer het geloove op steunt / ende van het gene men door het geloove verkrijght: waerom het oock een geloove genaemt wordt Ephes. 4. 5.
7 N. Apostelen ende andere Ioden / die alhier / ofte te Ierusalem ende in het Ioodsche landt/ in Christum gelooven. *Gr.* met ons door lot verkregen. Luc. 1. 9.
8 *Gr.* in de rechtveerdigheyt. D. door de waerachtigheydt ende stantvastigheyt Godts in sijne beloften / dat hy in sijne komste in het vleesch eenige uyt de Israeliten krachtelick soude beroepen. Het geloove dan en wordt niet verkregen door onse krachten ofte nae onse verdiensten / maer door een ghenadigh geschenck Godts / volgens sijne beloften ende sijn voornemen. Siet Ephes. 2. 8.
9 Siet van dese twee tytelen de aenteeckeninge op Tit. 2. 13.
a Rom. 1. 7. 1. Petr. 1. 2.
b 1. Petr. 1. 2. Iud. vs. 2.
10 Siet de aenteeckeninge op 1. Petr. 1. 2.

c Ioan. 17. 3.
11 *Gr.* in de kennisse. want in ofte door dese kennisse is het eeuwige levē. Ioan. 17. 3.
12 N. des Vaders: want die wort in het volgende hier onderscheyden van den Heere Iesu: ghelijck oock Ioan. 17. 3.
13 N. Godes des Vaders.
14 D. wat tot het eeuwige leven noodigh is ende dienstigh / om dat te verkrijgen.
15 D. om Godt recht te dienen / ende eenen Godtsaligen wandel te leyden.
16 N. uyt enckelē genade / sonder onse eenige weerdigheydt ofte verdiensten / gelijck vs 2.
17 N. des Heeren Iesu Christi, dien onse roepinge door de predicatie des Evangeliums voorgaens toegeschreven wordt.
18 Ofte / door sijne heerlickheyt ende deught. Doch het Grieck woordt dia, beteeckent niet altijt door, maer oock somtydts tot: gelijck Rom. 6. 4. Ende schijnt het gene de Apostel terstont te voren genoemt heeft het leven, hy hier nu noemt de heerlickheydt: ende dat hy genaemt heeft Godtsaligheydt, hy nu noemt deught.
19 Ofte / om welcke. Namel. voorverhaelde weldaden Godts. Andere lesen door welcken. Namel. Iesum onsen Heere.
20 Namel. overmits daer door het aller grootste ende dierbaerste goet/ Namel. de eeuwige saligheydt beloost wordt/ ende dat het de allerhoochste Godt is/ die niet liegen en kan / die het beloost.
21 D. uyt genade gedaen / ende het beloofde goet uyt genade gegeven. Siet voren vs 3.
d Iesai. 56. 5. Ioan. 1. 12. Rom. 8. 15. Gal. 3. 26.
22 Namel. voorverhaelde weldaden ende beloften.
23 Dat is / soodaniger Godtlicker eygenschappen / die den creatueren konnen mede-gedeelt worden/ ende daer in het evenbeelt Godts bestaet / als daer zijn goetheydt / heyligheydt / wijsheydt / heerlicheyt / ende diergelijcke andere. Ephes. 4. vss. 23 / 24. Coloss. 3. 10. Want anders sins en kan het wesen Godts selve geenen schepselen ofte creatueren mede-gedeelt worden.
24 Ofte / soo ghy maer ontvloden zijt.
25 Namel. dat den ongeloovigen ende ongoddelicken sal overkomen. Ende wordt hier het verderf gestelt teghen de heerlickheydt, gelijck oock de begeerlickheydt tegen de deught. vs 3. Andere verstaen het van de verdorventheydt der menschelicke natuere.
26 Uyt het voorgaende verhael van de weldaden Godts aen haer bewesen/ als de oorsake ende gront zijnde/ waer door wy tot voortganck inde Godtsaligheyt behooren bewegt te worden/ treckt hy nu eene vermaninge tot eenen vlijtigen voortganck in de selve / so dat dese vermaninge siet op het woort gelijck. v. 3. als of hy seyde / Dewijle sijne Godtlicke kracht, &c. soo brenght neerstigheydt toe, &c. Siet diergelijcke 1. Tim. 1. 3.
27 Andere lesen nae het selve.
28 N. boven de voorgaende weldaden ende gaven Godts / doet alle neerstigheyt om die te behouden ende te vermeerderen.
29 *Gr.* in: alsoo oock in de volgende.
30 Eenen deughdelicken ende Godtsaligen wandel. Siet vs 3.
31 D. Christelicke voorsichtichεyt ende bescheydenheyt.
32 Dat is / onthoudinge van overdaedt in spijse/ dranck/ ende van de lusten des vleeschs.
33 Ofte / Godts-diensligheydt.

lijcke liefde / ende bij de broederlicke liefde / [34] liefde [tegen alle].

8 Want so dese dingen by u zijn / ende [in u] overvloedigh zijn / sy en sullen [u] niet [35] ledigh noch [e] [36] onvruchtbaer [37] laten [38] in de kennisse onses Heeren Jesu Christi.

9 Want by welcken dese dingen niet en zijn / [f] die is [39] blindt / [40] van verre niet siende / [41] hebbende vergeten de reyninge sijner [42] vorige sonden.

10 Daerom / broeders / beneerstight u te meer om uwe [43] roepinge ende verkiesinge [44] vast te maken. Want dat doende en sult ghy [45] nimmermeer struyckelen.

11 Want alsoo sal u rijckelick toegevoeght worden [46] den inganck in het eeuwich coninckrijcke onses Heeren ende Salichmakers Jesu Christi.

12 Daerom en sal ick niet versuymen u altijt [47] daer van te vermanen / hoewel ghy het weet / ende in [48] de tegenwoordige waerheyt [49] versterckt zijt.

13 Ende ick achte het [50] recht te zijn so lange ick [51] in desen tabernakel ben / dat ick u [g] [52] opwecke door vermaninge:

14 [h] Alsoo ick weet dat [53] de afleggingge mijnes tabernakels [54] haest zijn sal / [i] gelijckerwijs oock onse Heere Jesus Christus [55] my heeft geopenbaert.

15 Doch ick sal oock neerstigheyt doen [56] by alle gelegentheyt / dat ghy [57] na mijnen uytganck meught van dese dingen [58] gedachtenisse hebben.

16 [k] Want wy en zijn geen constelick-verdichte [59] fabelen nagevolght / als wy u bekent gemaeckt hebben [60] de cracht ende toecomste onses Heeren Jesu Christi / [l] maer wy zijn aenschouwers geweest [61] van sijne majesteyt.

17 Want hy heeft van Godt den Vader eere ende heerlickheyt ontfangen / als sodanighe een stemme [62] van de hooghweerdige heerlickheyt tot hem gebracht wiert / [m] Dese is mijn geliefde Sone / in den welcken ick mijn welbehagen hebbe.

18 Ende dese stemme hebben [63] wy gehoort / als sy van den hemel gebracht is geweest / doe wy met hem [64] op den heyligen bergh waren.

19 Ende wy hebben [65] het prophetische woort / [66] dat zeer vast is: ende ghy doet wel / dat ghy [67] daer op acht hebt / [n] als op [68] een licht schijnende [69] in een duystere plaetse / tot dat [70] de dagh aenlichte / ende [o] de [71] morgensterre [72] op gae in uwe herten.

20 Dit [73] eerst wetende / dat [74] geen prophetie der Schrift en is van [75] eygener uytlegginge.

21 Want [76] de prophetie en is voortijts niet voortgebracht [77] door den wille eens menschen / maer de heylige [78] menschen Godts [p] [79] van den heyligen Geest [80] gedreven zijnde / hebben 'se [81] gesproken.

34 Dit wordt daer by gevoeght / om dat de Christenen niet alleen hare mede-Christenen ende huysghenooten des gheloofs / (hoe wel haer voornamelick Gal. 6. 10.) maer oock alle menschen / selfs oock hare vyanden moeten lief hebben. Matt. 5. 44. Rom. 12. 18. Siet diergelijck verhael van de voornaemste Christelicke deuchden / Galat. 5. 22. Philip. 4. 8.
35 N. gelijck zijn de gene die niet en wercken.
e Tit. 3. 14.
36 Namel. van goede wercken / die vruchten zijn des heyligen Geests ende des gheloofs. Matth. 3. 8. Joan. 15. vss. 2 / 16. Galat. 5. 22.
37 *Gr.* stellen.
38 D. in het Christen gheloove. Ofte / tot de kennisse / dat is / tot meerder ende overvloedigher kennisse: gelijck Cap. 3. vs 18.
f Iesai. 59. 10. Zephan. 1. 17.
39 N. in sijn verstant aengaende de saken die de rechte Religie ende Godtsdienst betreffen. Siet Matth. 15. 14. Apoc. cap. 3. vs. 17.
40 D. stickziende ⌣. die niet en kan sien dan het ghene dicht voor sijne oogen ghehouden ofte gebracht wordt / ende de oogen by nae toe sluytende. Waer mede geeft hy te kennen indien dat sulcke yet soude moghen sien in de Christelicke Religie / dat het anders niet als een seer kleyn ende duyster ghesichte is / 't welck de hemelsche dinghen niet en kan be-oogen.
41 *Gr.* hebbende vergetinge genomen. dat is / niet gedenckende waer toe de Doop / door welcke de reyninge der sonden beteeckent ende versegelt wort / hem verplicht / ofte wat hy in sijne Doop belooft heeft.
42 *Gr.* die eertijdts begaen zijn. Namel. voor de bekeeringe tot het Christendom ofte door den Doop in sijne onwetenheydt ende blindtheydt: die hy over sulcks daer nae te neerstiger behoort te vermijden / nu een Christen geworden zijnde.
43 Hoe wel de beroepinge ten aensien van den tijdt de verkiesinge volght / die van eeuwigheydt is / Ephes. 1. 4. daer de beroepinge in der tijdt geschiet / soo wordt nochtans de beroepinghe hier voorgestelt / om dat wy uyt de selve van onse verkiesinge versekert worden. Rom. 8. 30.
44 Namel. niet ten aensien Godts / Jesai. 14. 27. ende 46. 10. Rom. 11. 29. 2. Timoth. 2. 13. maer ten aensien van ons selven / om te vaster versekert te mogen zijn / dat wy van Godt tot de saligheydt zijn uytverkoren. In sommige boecken staet 'er noch by door de goede wercken. Namelick / als door de vruchten / waer uyt een goede boom bekent wordt. Matth. cap. 7. vss. 17 / 18.
45 Namel. alsoo / dat ghy van de genade Godts gantschelick soudet uytvallen. Siet Psal. 37. 24. Jud. vs 24. want andersins struyckelen wy alle in velen. Jacob. 3. 2. Een gelijckenisse genomen van de gene die in een loop-bane loopen. Siet 1. Corinth. 9. vs 24.
46 Dat is / de versekeringe dat ghy een waer ende recht onderdaen zijt van dit Coninckrijck / ende sal u oock in het Coninckrijcke der heerlickheydt een rijcke belooninge uyt genade gegeven worden in den hemel. Siet 2. Corinth. 9. 6.
47 *Gr.* u van dese dingen indachtich te maken.
48 Namel. die eertijts wel belooft is / maer nu door Christum volkomelick geopenbaert / ende van de geloovige nu vastelick gelooft / ende opentlick beleden wordt.
49 Dat is / de selve grondelick verstaet / ende vande waerheydt der selve volkomelick zijt overtuyght.
50 Dat is / mijn ampt / ende uwe salicheydt dat te vereyschen.
51 Dat is / in het leven ben / in welck mijn ziele in dit mijn lichaem woont als in eenen Tabernakel / welcke haest gebroken sal worden / ende waer uyt ick haest sal verhuysen. Siet 2. Corinth. 5. 1.
g 2. Petr. 3. 1.
52 Dit seght de Apostel om dat de geloovige dickwils traegh ende slaperigh zijn in het betrachten van haren schuldigen plicht / ende van noode hebben dickwils door vermaninghen daer uyt ghelijck als op-geweckt te worden. *Gr.* in indachtighmakinge ⌣.
h 2. Timoth. 4. 6.
53 D. mijn doodt ende afsterven. Siet het voorgaende vs.
54 *Gr.* haestigh is.
i Ioan. 21. vss. 18, 19.
55 De Apostel siet ofte op de openbaringe die hem de Heere Iesus gedaen heeft van de wijse sijnes doodts Joan. 21. vss. 18 / 19. ofte op een andere openbaringe die hem van den tijdt gedaen is door den Heere daer nae / die niet en is beschreven.
56 Ofte / alletijdt, allesins. Sommige voegen dit by de volgende woorden gedachtenisse hebben.
57 Namel. uyt dit leven. Dat is / nae mijn doodt. Siet van dit woordt Luc. 9. 31.
58 Ofte / vermaen doen: Namel. lesende desen mijnen Sendt-brief / tot dien eynde van my geschreven
k 1. Corinth. 1. 17. ende 2. 1, 4. ende 4. 20.
59 Namel. gelijck de valsche Leeraers plegen te doen. *Gr.* want niet konstelicke fabelen nae gevolght zijnde, hebben wy u bekent gemaeckt, &c.
60 D. de eerste toekomste Christi in den vleesche / in welcke hy door sijne Leere ende wonder-teeckenen krachtelick heeft getoont / ende de herten der menschen overtuyght / dat hy de ware beloofde Messias was / insonderheyt oock door sijne opstandinge uyt den dooden / ende volgende verheerlickinge.
l Mat. 17. 1. Ioan. 1. 14. 1. Ioan. 1. 1.
61 D. van dat proef-stuck sijner heerlickheydt / als hy voor de oogen van drie sijner Discipelen op den berch wierdt verandert. Matth. 17. 1 / 2. gelijck het volgende breeder verklaert. Siet Hebr. 8. 1.
62 D. vande Majesteyt Godts des Vaders / uyt den Hemel / die de Throon is sijner Majesteyt ende heerlickheyt.
m Matth 3. 17. ende 17. 5. Marc. 1. 11. ende 9. 7. Luc. 3. 22. ende 9. 35. Col. 1. 13.
63 Namel. ick Petrus / Jacobus / ende Joannes sijn broeder. Siet Matth. 17. 1.
64 Dese bergh wort gemeynt geweest te zijn den bergh Thabor. Siet d'aenteeck. op Matth. 17. 1. ende wordt heyligh genaemt / om datse door dese verschijninge der heerlickheydt Christi geheylicht is geweest / ghelijck de stadt Jerusalem de heylige stadt ghenoemt wordt Matt. 4. 5. om dat Godt aldaer sijnen dienst ende heylichdom geplant hadde. Siet diergelijcke Exod. 3. v. 5.
65 N. dat in de Schriften der Propheten staet beschreven: 't welck van de kracht ende toekomste Christi overvloedelick getuyght. Siet Luc. 1. 70. Joan. 5. 39. Act. 10. 43. Rom. 1. 2. 1. Petr. 1. 10.
66 *Gr.* dat vaster is: het welck verstaen kan worden soo het luydt / in vergelijckinge van dit getuygenisse Petri / ten aensien van de Joden: gelijck Actor. 17. 11. ofte nae een Hebr. wijse van spreken / aller vasts. ofte / seer vast. Namel. om op het selve / als op eenen seer vasten gront / ons geloove te bouwen. Ephes. 2. 20. welcke verklaringe de eenvoudighste is.
67 Ofte / u daer aen houdt.
n 2. Corinth. 4. 6.
68 Ofte / een lanteerne, keerse, gelijck de Schriftuere oock elders wordt alsoo genaemt. Prov. 6. 23. Psal. 19. 9. ende 119. 105. om datse het middel is waer door wy verlicht worden met de kennisse der saligheydt.
69 Dat is / in de herten der menschen / die van natueren verduystert / jae de duysternisse selve zijn / in saken die de salicheyt aengaen / Joan. 1. 4. 1. Corinth. 2. 14. Ephes. 4. vss. 17 / 18. waer van de overblijffselen in de weder-geborene noch zijn soo lange sy hier op aerden noch leven. 1. Corinth. 13. 9 / &c.
70 *Gr.* de dagh doorschijne, dat is / door breke: door welcken dagh verstaen wort de tijt der volmaeckte kennisse in het toekomende leven.
o Apocal. 22. 16.
71 Dat is / Christus, die in ons sal opgaen in sijne volmaecktheydt in het toekomende leven / gelijck Godt het licht / ende het Lam de keersse ende Morgen-sterre des hemelschen Jerusalems wordt genaemt / ten aensien van de volle kennisse die wy als dan door hem sullen ontfangen / Apoc. 21. vs. 23. ende cap. 22. vs. 5 / ende 16.
72 Dat is / dat ghy daer door volkomelick moocht verlichtet worden.
73 D. insonderheydt / ende door al ongetwijfelt houdende.
74 *Gr.* alle prophetie der Schrift is niet, &c. Een Hebreeusche wijse van spreken / gelijck Rom. 3. 20. dat is / geen prophetische Schrift.
75 *Gr.* epilysis. D. ontbindinge / uytlegginge / welck woordt hier den Apostel gebruyckende / beteeckent / ofte de uytlegginge / die selfs van de Propheten ghedaen wordt met het voorstellen van hare Prophetien / waer mede sy den menschen uytleggen ende verklaren niet haer eygen goetduncken / maer den raedt Godts; niet wat haer eygen gemoet / maer wat de Geest Godts haer ingeest: Ofte oock de uytlegginge der Prophetische Schriften / die van andere daer over gedaen wort / welcke niet en moet geschieden nae menschelick vernuft / maer na den eenparigen sin der H. Schriftuere / die selve aller best hare meyninge verklaert.
76 D. de Prophetische leere.
77 D. door menschelick goetduncken ofte ingeven / na dat sy als menschen gewilt ende goetgevonden hebben.
78 So worden de Propeten ende Leeraers genoemt / om dat Godt dese menschen in sijn huys / ende tot sijnen dienst bysonderlick gebruyckt. Siet 2. Reg. 1. 9 / &c. 1. Timoth. 6. 11. ende 2. Tim. 3. 17.
p 2. Tim. 3. 16.
79 N. den Heyligen Geest / den Geest der waerheyt / die haer in alle waerheyt heeft geleydt / gelijck de selve den Apostelen oock belooft wort. Joan. 15. 26. ende 16. 13.
80 Dat is / door eene bysondere ende extra-ordinarise openbaringe des raedts Godts opgeweckt ende aengedreven / om de selve den menschen bekent te maken.
81 N. hare prophetische leere: ende de selve oock by geschrifte gestelt ende ons nagelaten.

Het ij. Capittel.

1 D'Apostel waerschouwt de geloovige voor de valsche Leeraers / die in de Gemeynte sullen verderflicke ketteryen invoeren / ende vele verleyden. 3 Om welcke beter te mijden / beschrijft hy hare gierigheyt / ende 't verderf daer in sy haer sullen brengen. 4 't welck hy bevestight met de exempelen van de Engelen / die gesondight hebben: van de oude werelt / ende van die van Sodoma ende Gomorra. 7 waer tegen hy stelt de behoudenisse van Lot / ghelijck te voren van Noë. 10 Wijst voorder aen deser verleyders onkuysheyt / hooveerdigheyt / onmatigheyt / bedriegerien / ende andere sonden / waer in sy den onredelicken dieren gelijck zijn: ende waerom sy den verdienden loon der straffe sullen ontfangen. 15 gelijck Balaam / die over sijne onrechtveerdigheyt van een stom beest bestraft wierdt. 17 Vergelijcktse by fonteynen ende wolcken sonder water. 18 Beschrijft hare opgeblasenheydt / ende hoe'se de Christenen verlocken / ende vryheyt beloven / daerse selfs slaven der sonde zijn. 20 Leert dat de staet der Christenen / die haer laten van haer verleyden / erger is / als of sy noyt Christum gekent en hadden. 22 ende vergelijckse by honden die haer uytbraecksel op lecken / ende by gewasschene swijnen / die haer wederom wentelen in 't slick.

1 [1] Ende daer zijn oock [a] valsche propheten onder [2] het volck geweest / [b] gelijck oock [3] onder u valsche leeraers zijn sullen / die [4] verderflicke [5] ketterien [6] bedecktelick [7] invoeren sullen / oock [8] den Heere [9] die haer gecocht heeft / [10] verloochenende / [ende] een haestigh verderf over haer selven brengende.

2 Ende vele sullen [11] hare verderfenissen /

1 D. gelijck daer onder Godts volck oprechte Propheten zijn gheweest / aen welcker schriften wy ons moeten houden. cap. 1. 19. soo zijnder oock valsche geweest / diemen mijden moeste. Deuter. 13. 1.
a Deut. 13. 1.
2 N. Godts / ofte het Joodtsche volck.
b Matth. 24. 11. Actor. 20. 29. 1. Timoth. 4. 1. ende 2. Tim. 3. 1.
3 N. Christenen. So dat de staet der Gemeynte dies aengaende niet gelucktiger en sal zijn in 't Nieuwe Testament / als se geweest in 't Oude.
4 *Gr.* ketteryen des verderfs. *Hebr.*
5 Van dit woort siet de aenteeck. op Act. 5. 17. Ende blijckt uyt het volgende / dat hy hier spreeckt van ketteryen die niet alleen 't geloove / maer oock de leere des Christelicken levens aengaen.
6 Ofte / van bezijden. Of / daer en boven. N. boven ende tegen de gesonde leere.
7 N. in de Gemeynte / ofte onder de Christenen.
8 *Gr.* despoten. van welck woort siet Act. 4. v. 24. ende Jud. v. 4.
9 Dese worden hier geseght van den Heere gekocht te zijn / ten aensien datse haer voor soodanige uytgeven / ende van andere nae de liefde daer voor gehouden zijn / so lange sy in de gemeynschap der Kercke waren. Siet diergelijcke wijse van spreken Joan. 15. 2. Apoc. 22. 19. Want Christus heeft door sijn bloet waerlick ende in der daet alleen sijne Gemeynte gekocht. Act. 20. 28. Ephes. 5. 25. D. alleen de ware geloovige / die altijt by Christum blijven / ende hem niet en verloochenen. Siet 1. Joan. 2. 19. Apoc. 14. 3 / 4.
10 N. met der daet / ende met hare valsche leere ende quaet leven / hoewel sy met den monde hem souden mogen belijden. Siet Tit. 1. 16. Jud. vs 4.
11 *Gr.* apoleiais, dat is / hare verderflicke leeringen ende verleydingen. Andere lesen aselgeiais, dat is / hare ontuchtigheden, ofte / dertelheden.

sen /

sen navolgen / door welcke [12] de wech der waerheyt sal [13] gelastert worden.

3 Ende [14] sy sullen [15] door giericheyt/ met [16] gemaeckte woorden [17] van u een coopmanschap maken: [c] over welcke [18] het oordeel van [19] over lange niet ledigh en is/ ende haer verderf en sluymert niet.

4 [20] Want indien Godt [d] de Engelē/ die gesondight hebben/ niet gespaert en heeft/ maer die in de helle geworpen hebbende overgegeven heeft [21] dē ketenen der duysternisse/ om [22] tot het oordeel bewaert te wordē:

5 Ende [23] de oude werelt niet en heeft gespaert/ maer [e] Noë den Prediker der gerechticheyt sijn achtster bewaert heeft/ als hy de sundt-vloedt over de werelt der godtloose heeft gebracht:

6 Ende de steden [f] van Sodoma ende Gomorra tot asschen verbrandende [24] met omkeeringe [25] veroordeelt heeft/ ende [26] tot een exempel geset den genen die godtlooselick [27] souden leven:

7 Ende [28] den rechtveerdigen Lot/ [g] die [29] vermoeyt was van [30] den ontuchtigen wandel [31] der grouwelicke menschen [daer uyt] verlost heeft.

8 (Want dese rechtveerdige [man] woonende onder haer/ heeft dagh op dagh [sijne] rechtveerdige ziele [h] [32] gequelt door het sien eñ hooren van [hare] ongerechtige wercken)

9 [i] [33] So weet de Heere de godtsalige uyt [34] de versoeckinge te verlossen/ ende [35] de onrechtveerdige te bewaren tot den dagh [36] des oordeels/ [37] om gestraft te worden.

10 Maer [38] allermeest de gene die [39] na het vleesch [40] in onreyne begeerlijckheyt wandelen/ ende [41] de heerschappie verachten: die stout zijn/ [42] haer selven behagen/ ende die [43] de heerlickheden niet en schroemen te lasteren:

11 Daer [44] de Engelen/ in sterckte ende kracht [45] meerder zijnde/ [46] geen lasterlick oordeel tegen haer voor den Heere voort en brengen.

12 [k] Maer [47] dese/ als onredelicke dieren/ die [48] de naturere volgen/ ende [49] voortgebracht zijn [50] om gevangen ende gedoodt te worden/ [l] dewijle sy lasteren het gene sy niet en verstaen/ sullen in hare verdorvenheyt [51] verdorven worden:

13 Ende sullen verkrijgen [52] den loon der ongerechticheyt/ als die de dagelicksche [53] weelde [haer] [54] vermaeck achten/ zijnde [55] vlecken ende smetten/ ende zijn weeldrich in hare [56] bedriegheryen/ [57] als sy in de maeltijden met u zijn:

14 Hebbende de oogen [58] vol overspel/ ende [59] die niet op en houden van sondigen: [60] verlockende de [61] onvaste zielen/ hebbende het herte geoeffent in giericheyt/ [62] kinderen der vervloeckinge:

15 Die [63] den rechten wech verlatē hebbende/ zijn verdwaelt/ ende [m] volgen [64] den wech Balaams des [soons] [65] Bosor/ die [66] dē loon der ongerechticheyt [67] lief gehat heeft:

16 Maer hy heeft de bestraffinge sijner [68] ongerechticheyt gehadt: [want [n] [69] het jock-dragende stomme [dier], [70] sprekende met menschen stemme/ heeft [71] des Propheten dwaesheyt verhindert.

17 [o] Dese zijn [72] waterloose fonteynen/ wolcken van eenen drap-windt gedreven/ [73] den welcken [74] de donckerheyt der duysternisse in der eeuwicheyt bewaert wort.

18 Want sy [75] zeer opgeblasene ydelheyt sprekende/ verlocken [76] door de begeerlickheden des vleeschs/ [ende] door [77] ontuchticheden/ de gene die [78] waerlick ontvloden waren van de gene die in dwalinge wandelen:

19 Belovende [79] haer vryheyt/ daer sy selve dienst-knechten [80] zijn der verdorvenheyt. [p] Want van wien yemandt overwonnen is/ dien is hy oock tot een dienst-knecht gemaeckt.

20 [q] Want indien sy/ na datse [81] door de kennisse des Heeren ende Salichmakers Jesu Christi/ [82] de besmettingen der werelt [83] ontvloden zijn/ ende in de selve wederom ingewickelt zijnde [vande selve] [84] overwonnen worden/ [r] so is haer [85] het laetste erger geworden dan [86] het eerste.

21 Want het ware haer beter/ dat sy [87] den wech der gerechticheyt niet gekent en hadden/ dan dat sy [dien] gekent hebbende/ [weder] afkeeren van het heylich [88] gebodt dat haer overgegeven was.

22 Maer haer is over gecomen 'tgene met een waer spreeckwoort [geseght wort], [s] De hondt is weder-keert tot sijn eygen uytbraecksel: ende/ De gewasschene seuge tot de wentelinge in het slijck.

12 D. de ware Christelicke Leere ende Religie/ die dē wegh tot de eeuwige saligheydt aenwijst. Siet van dese benaminge/ Actor. 9. 2. ende 19. 9. ende 22. 4.
13 N. soo van haer selven / niet de waerheyt tegen te spreken ende beschuldighen: als door andere/ die uyt hare quade leere/ ende ongodtlick levē/ oorsake sullen nemen om de Christelicke Religie te lasteren.
14 N. de valsche Leeraers.
15 Namel. aengedreven zijnde. D. om vuyl ghewins wille. Tit. 1. 11.
16 D. gheveynsde/ soete / ende vleyende woorden: ghelijck Rom. 16. 18.
17 Gr. u verkoopmanschappen. dat is/ daer mede u als verkoopen om uyt u gewin te trecken: soeckende niet uwe salicheydt / maer uwe goederen. Apo. 18. 13.
c Iud. ℣. 4.
18 D. de straffe/ gelijck 1. Cor. 11. 29. N. tijtlicke eñ eeuwige: gelijck de volghende woorden verklaren.
19 D. van over langhe over haer is besloten / ende sekerlick over haer komen sal.
20 Dese vijf volgende vSsen worden besloten op het 9 vs.
d Iud. ℣. 6. Apoc. 20. 3.
21 N. ghelijck ghevangene misdaders met ketenen bewaert worden in de duystere gevangenissen/ tot dat'se daer uyt ghehaelt worden om gestraft te worden.
22 N. tot het laetste oordeel. Ofte / tot de eeuwige straffe.
23 D. de menschen van de eerste werelt voor de Sundtvloet. siet Gen. 6. eñ 7. cap.
e Genes. 7. 23. 1. Petr. 3. 19.
f Genes. 19. 24. Deuter. 29. 23. Iesai. 13. 19. Ierem. 50. 40. Ezech. 16. 49. Ozе. 11. 8. Amos 4. 11. Iud. ℣. 7.
24 D. met een gantsche vernielinge van menschen ende van steden.
25 D. gestraft/ ofte verdoemt.
26 N. van sijnen rechtveerdigen toorne ende straffe over de godtloosheyt.
27 N. in toekomende tijden/ gelijck sy geleeft hebben: dat haer oock diergelicke straffe sal overkomen.
28 D. den vromen eñ Godsaligen Lot.
29 Ofte/ overlaster, moede.
g Gen. 19. 7, 8.
30 Gr. den wandel in ontuchtigheyt.
31 't Gr. woort beteeckent menschen die nae recht noch na reden en vragen/ eñ na geen wetten en levē.
h Ps. 119. 158.
32 Gr. gepijnight door het gesichte ende gehoor in de onrechtveerdige wercken.
i 1. Cor. 10. 13.
33 D. wil ende kan: gelijck hy oock dickmael getoont heeft.
34 D. de verdruckinge/ waer door sy van Godt versocht ende beproeft worden. Siet Jac. 1. 2. 1. Petr. 1. 6.
35 N. die sodanige zijn eñ blijven sonder haer te bekeeren van hare onrechtveerdicheyt. Siet Ezec. 18. 21.
36 D. des laetsten oordeels/ in welck sy overgegeven sullen wordē om beyde na ziele eñ lichaem eeuwelick gestraft te worden.
37 Ofte/ gestraft wordende, N. nu alreede na de ziele.
38 D. voornamelick/ ofte allerswaerst.
39 Gr. achter het vleesch. D. de vleeschelicke onkuyscheđē.
40 Gr. in begeerlickheyt der besmettinge, bevleckinge, waer mede niet alleen de ziele/ maer oock het lichaem besmet wort. Siet 1. Cor. 6. 18.
41 D. de gene die in Overheyt zijn.
42 Ofte/ eygensinnigh. siet van dit woort, Tit. 1. 7.
43 D. de heerschappyen/ die in heerlickheyt gestelt zijn onder de menschen.
44 D. de goede Engelen/ onder welcke Michael tot een exempel wort voortgebracht/ Jud. v. 9.
45 N. dan eenige menschen zijn.
46 D. 't gene sy tegen haer die in Overheyt zijn/ te seggen hebben / niet voorstellen met lasterlicke woorden.
k Ier. 12. 3.
47 N. valsche leeraers.
48 Gr. natuerlicke. D. volgende 't ingeven ende de lusten van hare naturere: welcken de valsche leeraers gelijck zijn/ om datse also oock de lusten van hare verdorvene naturere volgen.
49 Gr. geteelt. ofte/ geboren. D. gelijck de onredelicke dieren anders niet en hebben te verwachten/ als van de menschen gevangen ende gedoot te worden/ also hebben oock dese valsche Leeraers anders niet te verwachten/ dan van Godt met een eeuwigh verderf gestraft te worden: gelijck in't volgende verklaert wort.
50 Gr. tot vangh ende verderf.
l Iud. ℣. 10.
51 D. verloren gaen. Of/ in haer verderf verloren gaen.
52 N. de eeuwige doodt ende verdoemenisse / die de ongerechtigheydt nae Godts rechtveerdigh oordeel verdient: gelijck daer tegen het eeuwige leven genaemt wort een kroone der gerechtigheyt die uyt genade wort gegeven. 2. Tim. 4. 8.
53 D. leckerlick leven / slempen / ende goede chiere maken/ gelijck dede de rijcke vrecke/ Luc. 16. 19.
54 Gr. wellust.
55 N. des Christelicken naems/ die sy gebruycken / ende met haer quaet leven bevlecken.
56 Gr. apatais. D. bedriegelicke verleydingen.
57 Ofte / als sy met u goede chiere maken: dat is / vande te gaste genoodt zijn/ ofte de gemeyne maeltijden met u houden.

58 D. die klaerlick uytwijsen hare genegentheyt tot onkuysheydt/ ende diese op andere vrouwē slaen/ om die te begeeren. Siet Matth. 5. 28.
59 Gr. onophoudelick van sonde. Dat is / die geduerichlick met onkuysch aenschouwen / ende begeeren van andere vrouwē/ het herte tot overspel bewegen/ ende het selve oock met het herte begaen.
60 N. met schoon spreken / als met een aes.
61 N. in de waerheydt / ofte Godtsalicheyt.
62 D. vervloeckte menschen: ghelijck Ioan. 17. 12. Ephes. c. 2. vs. 2. Col. 3. 6. 2. Thes. 2. 3. 1. Petr. cap. 1. vs. 14.
63 N. der salicheyt/ ofte der Godtsaligheydt / die tot de saligheyt leydt.
m Num. 22. 7. 21. Iud. ℣. 11.
64 D. de wijse van doen. Siet 1. Cor. 4. 17. Jud. vs 11.
65 Dese wort Num. 22. 5. Beor/ ofte Bechor genaemt.
66 Dat is / die hem Balack beloofť hadde om een ongerechtigē sake te doen. Namelick/ het volck Godts te vloecken.
67 D. uyt gierigheyt/ om dien loon te verkrijghen / teghen Godts wille ende sijne eygene conscientie.
68 Ofte / overtredinge.
n Num. 22. 21.
69 D. de eselinnē daer hy op reedt.
70 Gr. gheluyt gevende.
71 N. Balaams/ die eē Propheet genaemt wordt / ghelijck oock Jos. 13. 22. een voorsegger, ofte/ waersegger, om dat hy by de Moabiten gehoudē wiert voor sodanigh als de Propheten gehouden wierdē by het volck Gods/ hoe wel hy oock vanden Messia door Godts ingeven heeft geprophetеert: Num. 24. 17. Siet diergelijcke Joan. 11. 51.
o Iud. ℣. 12.
72 D. gelijcken wel fonteynē te zijn/ maer en geven geen water: door welcke gelijckenisse hare schijn-heylicheyt ende geveynstheyt wort beschreven/ gelijck in de volgende hare ongestadigheydt.
73 N. valsche Leeraers.
74 D. seer dickē duysternisse/ die oock genaemt wordt de buytenste duysternisse. Matth. 8. 12. ende 22. 13. ende 25. 30. waer door de helle beteeckent wordt.
75 Gr. seer opgeblasene dingen der ydelheyt. D. hare valsche ende ydele leere met groote opgeblasenheydt stoutelick voorstellende.
76 Gr. in: gelijck oock in't volgende.
77 Ofte / dertelheden; geyligheden.
78 D. die nu de kennisse der rechte waerheyt in der daet hadden. Andere lesen voor ontoos. D. waerlick oligon, D. een weynigh.
79 N. een vleeschelicke vryheydt onder het decksel des Euangeliums.
80 Namel. die in haer is ende heerscht: ofte/ des eeuwigen verderfs. want beyde is waerachtigh ten verscheyden aensien.
p Ioan. 8. 34. Rom. 6. 16.
q Hebr. 6. 4. ende 10. 26.
81 N. diese hebben verkregen door de predicatie des Euangeliums/ die de onwedergeborene dickwils oock wel hebben. Siet Matth. 13. 19/ 20/ &c.
82 D. de dwalingen/ afgoderyen/ ende grove sonden/ daer in sy te voren staken/ ende die in de werelt zijn.
83 N. haer begevende uyt dese dwalingen/ sonden/ ende afgoderien tot de kercke Godts/ het welck oock dickwils de huychelaers ende onweder-geborene doen.
84 N. alsoo datse daer toe wederom vervallen ende daer in blijven / sonder haer daer van te bekeeren / latende de selve sonden over haer heerschen.
r Mat. 12. 45.
85 D. desen haren laetsten staet/ waer in sy zijn als sy van de waerheyt afgevallen zijn.
86 D. haren eersten staet/ in welchen sy waren / eer sy de waerheyt kenden. Siet Luc. 12. 47.
87 D. de leere des Euangeliums/ die te voren genaemt is de wegh der waerheyt, v. 2.
88 D. de heylige Leere des Euangeliums/ die bestaet niet alleen in beloften/ maer oock in geboden: ende spreeckt de Apostel aldus / om dat de valsche Leeraers de menschen verleydden niet alleen van de waerheydt / maer oock tot allerley godtloosheyt.
s Prov. 26. 11.

Het iij. Capittel.

1 D'Apostel verklaert dat hy desen tweeden Sendt-brief heeft geschreven om haer daer door op te wecken tot betrachtinge der Prophetische ende Apostolische Leere. 3 Ende waerschouwt haer tegen de spotters/ die inde laetste tijden de toekomste Christi ten oordeele/ ende de voleyndinge der wereldt sullen loochenen. 5 ende wederleght haer met redenen genomen van de scheppinge ende onderhoudinge der werelt. 6 ende van de sundt-vloedt. 7 ende leert gelijck de eerste werelt vergaen is door het water / dat alsoo dese vergaen sal door het vyer. 8 Dat de toekomste Christi ten oordeele wel om der uytverkorene wille uyt-gestelt wort/ 10 maer datse onvoorsiens sal komen. 11 Waer uyt hy een vermaninge treckt tot betrachtinge van oprechte Godtsalighеyt. 13 ende leert datter eenē nieuwen hemel ende een nieuwe aerde sal zijn. 15 welck alles hy bevestight met 't getuygenisse des Apostels Pauli/ wiens Sendbrieven sommige verdraeyen. 17 Eyndelick besluyt hy met een verhael van de vermaninge / om haer te wachten van de valsche leeraren ende spotters/ eñ met een lof-seggingе tot Christum.

1 Desen tweeden Sendbrief/ geliefde/ schrÿve ick nu aen u / in welcke [1] [beyde] ick [a] [2] door vermaninghe uw' [3] oprecht [4] gemoet opwecke:

2 Op dat ghy gedachtigh zÿt aen de woorden die van de heylige Propheten [5] te voren gesproken zÿn / ende aen ons' [6] gebodt / die wy des Heeren ende Salichmakers Apostelen zÿn:

3 [b] Dit [7] eerst wetende/ dat [8] in't laetste der dagen [9] spotters comen sullen / die [10] na hare eygene begeerlickhedẽ sullen wandelẽ:

4 Ende [11] seggen / [c] Waer [12] is de belofte [13] sÿner toecomste? want van dien [dagh] dat [14] de vaders [15] ontslapen zÿn/ blÿven alle dingen [16] alsoo [gelijck] van het begin der scheppinge.

5 Want [17] willens is dit haer onbekent / dat [18] door het woort Godts de hemelen van over langhe geweest zÿn / [d] ende de aerde [19] uyt het water ende [20] in het water bestaende.

6 [e] [21] Door welcke [22] de werelt/ die doe was/ met het water der sundt-vloedt [23] bedeckt zÿnde vergaen is.

7 [f] Maer de hemelen die nu zÿn / ende de aerde/ zÿn door het selve woort [24] als een schat wech geleght/ [g] eñ worden [25] ten vyere bewaert tegen den dagh [26] des oordeels/ ende der verdervinge der godloose menschen.

8 Doch dese eene sake en zy u niet onbekent / geliefde / [h] [27] dat eenen dagh by den Heere is als duysent jaren / ende duysent jaren als eenen dagh.

9 [i] De Heere [28] en vertraeght de belofte niet/ ([k] gelÿck eenige [dat] [29] traegheyt achten) [l] maer is lanckmoedigh [30] over ons/ [m] niet willende dat [31] eenige verloren gaen/ maer dat'se [32] alle [33] tot bekeeringe komen.

10 Maer [34] de dagh des Heeren sal komen [n] [35] als een dief in den nacht / [36] in welcken de hemelen [37] met een gedruysch [38] sullen voor-by gaen/ ende [39] de elementen branden sullen ende [40] vergaen / ende de aerde / ende [41] de wercken die daer in zÿn/ sullen [42] verbranden.

11 Dewÿle dan dese dingen alle [43] vergaen / [44] hoedanige behoort ghy te zÿn in heyligen wandel ende Godsalicheyt:

12 [45] Verwachtende ende [46] haestende tot de toecomste van den dagh [47] Godts/ [o] [48] in welcken de hemelen [49] door vyer onsteken zÿnde sullen vergaen/ ende de elementen brandende sullen versmelten?

13 Maer wy verwachten/ [p] na sÿne belofte [50] nieuwe hemelen eñ een nieuwe aerde/ [51] in de welcke [52] gerechticheyt [53] woont.

14 Daerom/ geliefde/ verwachtende dese dingen / beneerstight u dat ghy [54] onbevleckt ende onbestraffelick [55] van hem [56] bevonden mooght worden [57] in vrede:

15 [q] Ende acht [58] de lanckmoedicheydt onses Heeren [59] voor salicheyt: gelÿckerwÿs oock onse geliefde broeder Paulus/ na de wÿsheyt die hem gegeven is / [60] u lieden geschreven heeft:

16 Gelÿck oock [r] in alle Send-brieven daer in [61] van dese dingen sprekende: [62] in welcke dingẽ [63] sommige swaer zÿn om te verstaen/ die [64] de ongeleerde eñ [65] onvaste [menschen] [66] verdraeyen/ gelÿck oock de andere Schriften / [67] tot haer eygen verderf.

17 Ghy dan / geliefde/ [68] [sulcks] te voren wetende / [69] wacht u dat ghy niet door de verleydinge [70] der grouwelÿcke menschen mede [71] afgerucht en wort / ende [72] uytvalt [73] van uwe vasticheyt:

18 Maer [74] wast op inde genade ende kennisse onses Heeren ende Salichmakers Jesu Christi. [75] Hem zy de heerlickheyt/ beyde [76] nu/ ende [77] in den dagh der eeuwicheyt. Amen.

1 Dit woordt moet daer by gedaen worden / om dat de Apostel spreeckt in't getal van velen / van beyde sijne Sendt-brieven.
a 2. Petr. 1. 13.
2 *Gr.* in vermaninge, ofte/ indachtigh-makinge.
3 N. in de leere des Euangeliums.
4 Ofte/ verstant.
5 N. van den Messia ende dẽ staet sijns rijcks in het Nieuwe Testament.
6 D. aen onse leere/ die wy u geleert hebben niet uyt ons eygen goetduncken ofte authoriteyt / maer als Apostelen des Heeren Christi. Siet cap. 1. 21. Beyde dese worden seer bequamelick by een gestelt/ als zijnde t'samen den gront der Christelicke leere. Siet diergelijcke Ephes. 2. 20.
b 1. Timoth. 4. 1. 2. Timoth. 3. 1. Iud. ℣. 18.
7 D. voornamelick.
8 D. in de laetste dagen. Siet 2. Tim. cap. 3. ℣s. 1.
9 N. die spotten sullen soo met de voorseggingen Godts in sijn woordt / voornamelick van het laetste oordeel / ende van het eynde der werelt/ als oock met de gene die de selve gelooven/ houdende haer voor slechte ende al te licht gheloovende luyden. Siet van de selve Psal. 1. 1. Jes. 22. 13.
10 D. volgende de quade lusten hares vleeschs / in alle ongebondenheyt des levens. gelijck de Nicolaiten ende haers gelijcke deden.
11 N. spotswijse.
c Ezech. 12. 22.
12 D. blijft de vervullinge deser belofte/ ende voorsegginge? dit vragen is so veel als ontkennen.
13 N. om te oordeelen de levende ende de doode/ ende de werelt te vernieuwen.
14 D. de voor-ouders.
15 D. gestorvẽ. siet Mat. 9. 24. 1. Cor. 11. 30. 1. Thes. 4. 13. Dit woort schijnen sy oock spotswijse te gebruycken/ als of het wel tijdt ware dat de Vaders uyt den slaep souden opgeweckt worden / so daer een opstandinge der dooden / ende een laetste oordeel zijn soude.
16 Ofte/ also gelijck het van het begin der scheppinge aen geweest is. Dit is hare reden/ diese stellen tegen de sekerheydt der voorseggingen van het laetste oordeel ende voleyndinge der werelt/ dewijle men siet dat nu so lange jaren/ na dat de voorseggingẽ geschiet zijn/ men geen vervullingen der selve en verneemt/ maer dat alles blijft gelijck 't altijt geweest is/ dat het van niet geloofilick en is dat deselve immeermeer sullen vervult wordẽ.
17 D. sy en willen dit niet weten ende aenmercken.
18 D. door sijne kracht ende bevel. Siet Gen. 1. 3. Psal. 33. 9. Hebr. 1. 3. Daer mede beantwoort eñ wederlegt Petrus het voorgeven van de spotters/ ende bewijst dat het bestaen ende vergaẽ van hemel ende aerde staet alleen aen den wille/ bevel/ ende kracht Godts: waer door gelijck hyse geschapen heeft/ also onderhout hyse oock so lange het hem believt / ende kanse oock te niete maken door 't selve woort/ als 't hem believt.
d Gen. 1. 9. Psal. 24. 2.
19 N. uytstekende/ daerse eerst mede bedeckt was. Genes. 1. 9.
20 *Gr.* door. het welck oock al te met in beteeckent / gelijck 1. Timoth. 2. 15. also oock hier / dewijle de wateren zijn als de vastigheyt daer in de aerde is ende vast staet. Siet Psal. 24. 2.
e Genes. 7. ℣ſſ. 10, 21.
21 N. hemel ende aerde. want die hebben beyde hare wateren tot de sundt-vloet ghebracht/ gelijck uytdruckelick getuyght wort / Gen. 7. 11.
22 D. de menschen ende beesten / die doe in de werelt waren ende leefden: uytghenomen die in de Arke behouden wierden.
23 N. door het woort ende bevel Godts. Ende wil de Apostel daer mede bewijsen/ dat gelijck Godt/ als 't hem believt heeft / door sijne kracht de eerste werelt heeft doen vergaen met het water/ dat hy oock de tweede ende tegenwoordige werelt met het vyer kan ende sal doen vergaen / wanneer het hem sal believen: gelijck in het volgende ℣s verklaert wort.
f Psal. 102. 27. Iesai. 51. 6. Hebr. 1. 11. 2. Petr. 3. 10.
24 D. bewaert/ gelijck men eenẽ schat wech legt inde schat-kamer/ om tot sijner tijt/ als het ons believt/ uytgegeven ende besteedt te worden.
g 2. Thess. 1. 8.
25 N. om daer door verbrant te worden. Siet 2. Thes. 1. 8. Psal. 50. 3.
26 D. des laetsten algemeynen oordeels: ofte/ der verdoemenisse/ gelijck de volgende woorden verklaren.
h Psal. 90. 4.
27 Ende dat derhalven wy ons niet en moeten verwonderen/ dat de Heere/ nae onse meyninge/ so lange vertoeft met het volbrengen sijner belofte / alsoo hy de tijden niet en rekent kort ofte langh na ons' duncken/ overmits hy eeuwigh is/ ende aen de tijden niet en is gebonden.
i Hab. 2. 3.
28 Ofte/ en vertraeght niet aengaende de belofte. D. en stelt de volbrenginge van de belofte niet uyt/ boven den tijdt die hy daer toe bestemt heeft.
k 1. Petr. 3. 20. ende 2. Petr. 3. 15.
29 D. uytstel boven den bestemden tijt.
l Iesai. 30. 18. Rom. 2. 4.
30 N. die geroepen zijn tot de kennisse Christi ende in hem gelooven: voor hoedanige hy na het oordeel der liefde houdt alle de gene aen welcke hy schrijft. Siet capit. 1. 1.
m Ezech. 18. 32. ende 33. 11. 1. Tim. 2. 4.
31 N. uyt ons/ die krachtelick geroepen zijn ende noch sullen worden. Want also Godt al wat hy wil/ doen kan ende oock doet/ so en kan dit niet verstaen worden van alle ende een yeder mensche/ dewijle de schrifture ende de ervarenheyt selve getuygen / dat alle menschen niet saligh en worden / maer vele verloren gaen.
32 N. uytverkorene/ van welcke hy hier spreeckt. Apoc. 6. 11.
33 N. dat over sulcx daer toe haer tijt gegeven worde.
34 D. de jonghste ofte laetste dagh/ als de Heere komen sal ten oordeele.
n Mat. 24. 43, 44. 1. Thes. 5. 2. Apo. 3. 3. ende 16. 15.
35 D. onvoorsiens. Siet d'aenteeck. op 1. Thess. 5. 2.
36 N. dagh des Heeren.
37 N. gelijck in een groot onweder / ofte groote stortinge van water/ gehoort wort.
38 Hoe dat dit voorbygaen/ ofte vergaen van hemel ende aerde/ geschieden sal/ zijn verscheydene meeningen/ so van oude als van nieuwe Leeraers. Sommighe meynen dat de substantie ofte het wesen selve der wereldt teenemael sal vergaẽ ende vernietigt worden. Andere/ dat alleen de hoedanigheden der selve sullen vergaen ende verandert worden / ende de substantie ofte wesen blijven. Welcke meyninge wel de gemeynste eñ waerschijnlickste is. Siet Psa. 102. 26/27. Rom. 8. 19.
39 N. uyt welcke alle lichamelicke schepselen bestaen / dat is/ 't vyer/ de lucht / het water/ ende de aerde.
40 *Gr.* los gemaeckt, ofte/ ontbonden worden.
41 Namel. die de aerde uyt haer voortbrenght / ofte die de menschen op de aerde gemaeckt ende gebouwt hebben.
42 N. door dat vyer/ waer van ghesproken is ℣s 7.
43 D. vergaen sullẽ. Siet ℣. 10.
44 D. hoe grooten vlijt behoort ghy dan aen te wenden / om soodanige te zijn in ware Godtsaligheyt/ dat ghy in dien verschricklicken dagh meught bestaen / ende plaetse vindẽ in de toekomende werelt.
45 N. met lijdtsaemheydt.
46 N. met verlangẽ.
47 D. des Heeren Iesu Christi: ghelijck Tit. 2. 13. Ofte/ Godts des Vaders/ die sijn gerichte houden sal door den Soon. Act. 17. 31.
o Psal. 50. 3. 2. Thes. 1. 8.
48 Ofte/ door welcke. N. toekomste vanden dagh Godts.
49 Siet hier van ℣ſſ. 7/ ende 10.
p Iesa. 65. 17. ende 66. 22. Apoc. 21. 1.
50 N. ofte van een nieuwe substantie ende wesen: ofte/ met nieuwe hoedanicheden verciert/ ende daer door als vernieuwt. Siet d'aent. op ℣. 10.
51 Namel. nieuwe hemelen ende aerde. Want hy spreeckt in 't getal van vele.
52 Dat is / menschen die van de sonde gerechtveerdight zijn / ende anders niet als gerechtigheyt sullen plegen. Daer dese aerde vol is van boose ende ongerechtige menschen.
53 Dat is / woonen sal / D. daer de rechtveerdighe menschen een vaste plaetse sullen hebben/ ende altijdt daer in blijven/ ende gerechtigheyt oeffenen. Rom. 6. 12.
54 N. van de sonden ende besmettingen der werelt. Want anders sins en leeft niemant sonder eenige vlecke. 1. Reg. 8. 46. Psal. 19. 13. Prov. 20. 9. Jac. 3. 2. 1. Joan. 1. 8. maer den geloovighen wordt de onbevlecktheydt Christi, als hare eygene / toe-ghereekent. Ephes. 3. 26/27. ende sy wachten haer dat de sonden over haer niet en heerschen.
55 N. van den Heere Iesu Christo.
56 N. als hy sal komen om te oordeelen. want gelijck yemant alsdan sal worden gevonden / alsoo sal hy geoordeelt worden. Eccles. cap. 11. ℣. 3. Mat. 24. 46.
57 D. hebbende een gerust gemoet ende een goede conscientie voor Godt/ ende met de menschen in vrede levende.
q Rom. 2. 4.
58 N. die hy gebruyckt/ sijne toekomste ten oordeele uytstellende/ om de menschen tijt te geven tot bekeeringe.
59 D. voor een sake die gantsch dienstich is tot bevorderinge uwer salicheydt.
60 N. geloovige Joden: het welck hy gedaen heeft door den Sendt-brief aen den Hebreen. Siet Heb. 6. 2. en 10. 26/37.
r Rom. 8. 19. 1. Cor. 15. 24. 1. Thes. 4. 15.
61 N. van welcke ick u nu onderwesen ende vermaent hebbe. N. van de toekomste Christi ten oordeele/ van de voleyndinge der werelt/ van de valsche Leeraers eñ spotters/ die opstaen sullen/ &c.
62 Ofte/ onder welcke dingen.
63 N. dingen/ ofte spreucken. Hy en seght dan niet dat al wat in de Schrifture geleert wordt soude swaer zijn om te verstaen / maer alleen sommige dingen / voornamelick / die van toekomende saken/ ofte van den raedt Godts over toekomende dingen spreken: welcke hoe wel se swaer zijn om begrepen te worden/ nochtans klaer genoech voorgestelt worden/ so veel den geloovigen daer van ter salicheyt noodigh is te weten: gelijck oock alles wat ter salicheyt noodigh is te weten/ in de H. Schrifture klaerlick genoech geleert ende uytgedruckt wort. Siet Deuter. 29. 29. ende 30. 11. Psalm 19. 8. ende 119. 105. Proverb. 6. ℣s 23. 2. Corinth. 4. 3. 2. Petr. 1. 19.
64 Ofte / onervaren. Namel. in Goddelicke dingen.
65 Ofte / onbevestighde: die in den rechten gront der Christelicke Leere niet en zijn bevestight.
66 Namel. met valsche uytleggingen daer op te maken: ende de quade gevolgen ofte consequentien daer uyt te trecken. Siet Rom. 3. 5/8. ende 9. 19. ende 11. 1.
67 Waer mede aengewesen wordt niet het oogh-merck datse daer mede voor hebben/ maer de uytkomste die daer op volgen sal.
68 Namel. datter sulcke verleyders ende spotters sullen op-staen / ende dat hare ende harer naevolgers uytkomste sodanige sal zijn.
69 *Gr.* bewaert.
70 Namel. der valsche Leeraers ende spotters/ die geen Wetten onderworpen en willen zijn.
71 Ofte / af-geleyt.
72 N. verlatende de gesonde leere/ ende sulcke dwalingen aennemende. Want hoe wel het seker is / dat het onmogelick is dat de uytverkorene alsoo sullen konnen verleydt worden/ datse geheelick uytvallen. Mat. 24. 24. so hebbense nochtans dusdanige vermaningen eñ waerschouwingen van noode / om door de selve/ als ordinarise middelen / op-geweckt ende staende gehouden te worden/ datse niet uyt en vallen. siet 1. Cor. 10. 12/13.
73 D. van den vasten grondt uwes geloofs die ghy eenmael geleght hebt.
74 D. neemt dagelicks meer ende meer toe in de Christelicke leere. Een gelijckenisse genomen van kinderen die allenghskens opwassen tot volkomene grootte ende mannelicken ouderdom. Siet van deselve Ephes. 4. 13/14.
75 N. den Heere Iesu Christo. Ende also dese lof-segginge alleen toekomt den eenigen waren Godt / soo is dit een klaer bewijs van de Godtheydt Christi.
76 Dat is/ in dit leven.
77 Dat is / in den tydt nae dit leven / die eeuwelick dueren sal.

Eynde van den tweeden Algemeynen Sendt-brief PETRI.

De Eerste Algemeyne Sendt-brief des Apostels JOANNIS.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

DAT den Apostel ende Euangelist *Ioannes*, de sone Zebedei ende broeder *Iacobi, Matth.* 10. 2. de discipel dien de Heere lief hadde *Ioan.* 13. 23. desen Sendt-brief geschreven heeft, en is noyt onder de Christenen in twijfel getrocken. Het voornemen ende oogh-merck, dat d'Apostel heeft in desen brief, is, gelijck hy selve aenwijst Capit. 3. 23. eensdeels de geloovige te versterken in de waerheydt der Euangelische Leere: ende eensdeels haer te vermanen tot een Godtsaligh leven, ende insonderheyt tot betrachtinge van liefde. Beyde dese stucken worden onder malkanderen alsoo verhandelt, dat hy nu van het een stuck, dan van het ander spreeckt. Ende eerst de sekerheyt ende nuttigheydt der Christelicke Leere voor-gestelt hebbende, wijst hy aen dat hy de selve haer voor-houdt, op datse gemeynschap mogen hebben met Godt, welcke CHRISTUS met sijn bloedt ons verworven heeft, ende die wy verkrijgen als wy onse sonden bekennende in hem gelooven, ende in het licht wandelen, Capit. 1. Verklaert dat hy dit leert niet op dat wy daer op sondigen, maer tot troost der sondaren. Vermaentse tot onderhoudinge van het gebodt der liefde, beyde oude ende jonge: maent af van de liefde der werelt. VVaerschouwt voor de Antichristen, ofte valsche leeraers, ende vermaent datse haer door de selve niet en laten verleyden. Cap. 2. Vermaentse voorders, dewijle sy kinderen Godts zijn, datse moeten heylighlick leven ende de sonde vlieden: ende voornamelick malkanderen lief hebben, niet met woorden alleen maer met der daet. Capit. 3. Daer nae datse haer vande valsche leeraers moeten wachten: ende wederom datse malkanderen lief hebben, Capit. 4. Leert wie sy zijn die uyt Godt geboren zijn, ende dat de liefde Godts ende des naesten niet en konnen gescheyden worden, ende bewijst dat IESUS CHRISTUS de eenige Salighmaker is, ende dat wy in hem moeten gelooven, ende d'Afgoden vlieden. Cap. 5.

Het Eerste Capittel.

1 De Apostel verklaert dat de Leere die hy verkondight, gantsch seker ende treflick is. 3 ende dat hy die voorstelt op dat de geloovighe daer door ghemeynschap souden hebben met Godt, ende hare blijtschap volmaeckt zy. 5 dat wy met Godt, die het licht is, geen gemeynschap en konnen hebben als wy in duysternisse wandelen. 7 maer so wy in 't licht wandelen dat onse sonden door Christi bloedt gereynight zijn. 8 Dat wy ons niet en moeten laten voorstaen dat wy geen sondaers en zijn, 9 maer dat wy onse sonden voor Godt moeten belijden, ende dat de selve ons van Godt sullen vergeven worden.

1 HET gene [a][1] van den beginne was, 't gene wy gehoort hebben, 't gene wy gesien hebben met onse oogen, [b] 't ghene wy [2] aenschouwt hebben, [c] ende onse handen getast hebben, [3] van het Woort [4] des levens:

2 ([5] Want [6] het Leven [7] is geopenbaert, ende [8] wy hebben 't gesien, ende wy getuygen, ende verkondigen u lieden [9] dat eeuwige Leven, [10] 't welck by den Vader was, ende [11] ons is geopenbaert)

3 'T gene wy [dan] gesien ende gehoort hebben, dat verkondigen wy u, op dat oock ghy [12] met ons [13] gemeynschap soudt hebben, ende dese [14] onse gemeynschap [15] oock [zy] [16] met den Vader, ende [17] met synen Sone Jesu Christo.

4 Ende dese dingen schrijven wy u, op dat [18] uwe blijdtschap [19] vervult zy.

5 Ende dit is [20] de verkondinge, die wy van [21] hem gehoort hebben, ende wy u verkondigen, [d] dat Godt [22] een licht is, ende [23] gansch geene duysternisse in hem en is.

6 Indien wy seggen dat wy gemeynschap met hem hebben, ende wy in [24] de duysternisse [25] wandelen, so [26] liegen wy, ende en [27] doen de waerheyt niet.

7 Maer indien wy [28] in het licht wandelen, gelijck hy in het licht is, so hebben wy ghemeynschap [29] met malkanderen, [30] ende het bloedt Jesu Christi [31] syns Soons [32] reynight ons van [33] alle sonde.

8 [f] Indien wy seggen dat wy geen sonde en hebben, [34] so verleyden wy ons selven, ende [35] de waerheyt en is in ons niet.

9 [g] Indien wy onse sonden [36] belijden,

a Ioan. 1. 1.

1 N. der scheppinge, dat is, van alle eeuwigheydt. Siet Mich. 5. 1. Joan. 1. 1. waer mede de Godtlicke natuere Christi beschreven wort: gelijck met de volgende woorden syne menschelicke natuere, na welcke hy ghehoort, gesien, ende getast is, ende in de welcke hy oock door mirakelen ende andersins syne heerlickheydt somwijlen heeft geopenbaert.

b Ioan. 1. 14. 2. Petr. 1. 16.

2 Dat segt meer als gesien: want dat geschiet dickwils ter loop, maer het gene men aenschouwt daer op letmen met aendacht.

c Luc. 24. 39. Ioan. 20. 27.

3 V. van den Heere Iesu Christo, die het woordt van desen Apostel genaemt wordt, Joan. 1. vss. 1, 14. 1. Joan. 5. 7. Apoc. 19. 13. Siet de aenteeckeninge op Joan. 1. 1. 4 Dese tytel wordt het woordt, dat is, den Sone Godts, toe-geschreven, om dat hy dat eeuwigh levende wesen Godts in hem selven heeft, ende den schepselen het leven geeft, ende ons het eeuwighe leven niet alleen heeft verkondight maer oock verworven heeft, ende mede-deelt. Siet Joan. 1. 4. ende 14. 6. 5 *Gr.* ende. ghelijck oock capit. 3. 4. 6 Dat is, de Sone Godts: die oock het leven genaemt wordt Joan. 1. 4. ende 14. 6. 7 Namelick, in den vleesche, ghelijck Paulus spreeckt 1. Timoth. 3. 16. 8 Namelick, Apostelen hebben het woordt, dat is, den Sone Godts gesien in syne aengenomene menschelicke natuere. Een wijse van spreken van den persoon Christi gebruyckelick, als van synen geheelen persoon van de eene natuere benaemt, geseght wordt het gene alleen na de andere natuere moet verstaen worden. Siet diergelijcke Joan. 3. 13. Actor. 20. 28. ende hier vs 7. 9 Dat is, Christum, die van eeuwicheydt leeft, ende den autheur ende gever is des eeuwigen levens, gelijck hy te voren oock het leven genaemt wort vs 2. 10 V. gelijck Joannes spreeckt in syn Euangelio, Joan. 1. 1. dat by Godt was. Siet de verklaringe aldaer. 11 Namel. synen Apostelen, die hy tot syne getuygen hadde verkoren ende beroepen, ende haer gegeven te verstaen de verborgentheden des Coninckrijcks Godts. Siet Matth. 13. 11. Actor. 1. 8. ende 2. 32.

12 Apostelen Christi ende alle andere geloovige met malkanderen. vs 7.

13 N. aen alle de geestelicke weldaden die Christus ons heeft verworven, ende die in den Euangelio worden verkondight.

14 N. die wy geloovighe ghesamentlick hebben.

15 Ofte, is.

16 N. die nu met ons door Christum versoent is, ende ons syner hemelscher goederen deelachtigh maecke.

17 N. door den gheloove deelachtig wordende aen syne gherechtigheydt en heerlickheydt. Ende het blijckt dat d'Apostel hier spreeckt van eene geestelicke ghemeynschap die wy met Christo hebben.

18 N. die door de predicatie des Euangeliums, ende de werckinge des Heyligen Gheests in uwe herten alreede ontsteken is. Rom. 14. 17.

19 Dat is, hier meer ende meer toeneme, ende hier namaels volmaeckt zy. Siet Joan. 15. 11. ende 16. 24. 20 *Gr.* epangelia. welck woordt meest beteeckent belofte: doch wort hier wel so bequamelick overgeset verkondinge: om dat het gene volght, niet soo seer een belofte als wel een verkondinge verbat. 21 Namel. Iesu Christo.

d Ioan. 1. 9. ende 8. 12. ende 9. 5. ende 12. 35, 36. 22 Namelick, soo in hem selven met syn verstant alles klaerlick wetende, ende in synen wille geheel suyver ende heyligh zijnde: als oock om dat hy de menschen verlicht door synen Geest. Joan. 1. 4. 23 Namelick, van eenige onwetenheyt, dwalinge, ofte onheylighheydt. 24 Namel. van onwetenheydt, dwaelingen, onheylighheydt ende sonden, die wercken der duysternisse zijn. Ephes. 5. 11. 25 Namel. alsoo dat de sonde over ons soude heerschen. Rom. 6. vss. 12, 14, 17, 20. 26 Dat is, seggen de waerheydt niet, overmits Godt de soodanige syne ghemeynschap niet en heeft belooft, ende de gene die waerlick in de gemeynschap Godts zijn, niet en wandelen inde duysternisse. 1. Joan. 3. vs 9. want het licht ende de duysternisse en hebben geen gemeynschap met malkandren. 2. Corinth. 6. 14. 27 Dat is, en handelen niet oprechtelick. Joan. 3. 21. 28 V. niet alleen in de ware kennisse des Euangeliums, maer oock in ware reynigheyt ende heyligheyt des levens. 29 V. wy geloovige onder malkandren ende gesamentlick met Godt ende synen Sone. vs 3. Ofte, wy met Godt, ende Godt met ons.

e Hebr. 9. 14. 1. Petr. 1. 19. Apocal. 1. 5. 30 Dit doet de Apostel daer by om te toonen dat ons wandelen in het licht niet een verdienende ofte werckende oorsake van dese onse gemeynschap met Godt en is, maer een vrucht ende kenteecken der selve. Alsoo Christus de Sone Godts de selve te wege gebracht heeft door syn bloet, dat is, bloedigh lijden ende sterven, ons met Godt daer door versoenende ende vereenigende. 31 Dat doet de Apostel daer by om daer mede uyt te drucken de weerdigheyt vande verdienste Christi: gelijck Actor. 20. 28. 32 Namel. wechnemende van ons de schult ende straffe der sonden door de weldaet der rechtveerdighmakinge, ende de smetten der sonde ofte verdorventheydt door de weldaet der wedergeboorte, die in dit leven haer begin heeft, ende hier namaels oock sal volkomen zijn. 33 Namel. soo aengeborene als dadelicke, so groote als kleyne. f 1. Reg. 8. 46. 2. Par. 6. 36. Iob 9. 2. Psal. 143. 2. Prov. 20. 9. Eccl. 7. 20. 34 Namel. van den rechten wegh die tot de salighheydt leydet. 35 Dat is, Godts woordt, het welck de waerheydt ghenaemt wordt Joan. 17. 17. ende doorgaens anders leert. Ofte, sulcke meeninge ofte inbeeldinghe bestaet in onwaerheyt. g Psal. 32. 5. Prov. 28. 13. 36 Namel. voor Godt, met waer berouw ende beteringe.

37 Namel. in sijne beloften / die hy de boetveerdige sondaren gedaen heeft.
38 D. niet dat de belijdenisse der sonden nae de rechtveerdigheydt Godts / de vergevinghe der sonden soude verdienen / maer dit woort verklaert het voorgaende / also de rechtveerdigheyt vereyscht / dat yemant volbrenght het gene hy belooft heeft. Siet Psal. 143. 1. 2. Petr. 1. 1.
39 N. soo veel in ons is: dat is / beschuldigen hem van leugen / alsoo hy in sijn woordt anders getuyght.
40 D. de waerheydt: N. die Godt in sijn woordt voorstelt / gelijck hy spreeckt vs 8.

hy is [37] getrouw ende [38] rechtveerdigh / dat hy ons de sonden vergeve / ende ons reynige van alle ongerechticheyt.

10 Indien wy seggen dat wy niet gesondight en hebben / so [39] maecken wy hem tot een leugenaer / ende [40] sijn woort en is niet in ons.

Het ij. Capittel.

1 D'Apostel verklaert dat hy de belofte van de vergevinge der sonden voor-gestelt heeft / niet om die te misbruycken tot sondigen / maer tot troost der sondaren. 3 ende vermaent de gene / die Christum kennen / tot onderhoudinge der geboden Christi. 7 leerende dat sulcx ten verscheyden aensien een nieuw ende een oudt gebodt is. 9 Daer nae tot liefde des naesten. 13 Ende past dese vermaninge op de Vaders / jongelingen / ende kinderen. 15 Leert dat de Christenen de werelt / ende 't gene daer in is / niet en moeten lief hebben. 18 ende haer wachten van de verleydinge der valsche Leeraers en Antichristen. 20 Wijst haer aen dat de salvinge des H. Geests / die sy hebben / haer sal bewaren / soo van de begeerlickheyt der werelt / als van de verleydinge der Antichristen / 22 die hy beschrijft. 25 Stelt haer voor de belofte des eeuwigen levens. 27 ende beschrijft de kracht der salvinge des H. Geests / die sy ontfangen hadden. 28 ende vermaent haer stantvastelick te blyven by de Leere Christi, om in sijne verschijninge vrymoedelick te moghen bestaen. 29 ende gerechtigheydt te oeffenen / tot betooninghe datse weder-geboren zijn.

1 Dit woordt ghebruyckt hy om sijne vriendelickheydt tegen haer te betoonen / gelijck Christus Joa. 13. 33. ende noemt de geloovige niet desen name / niet alleen om dat hy vele van haer door de predicatie des Euangeliums / gelijk als ghebaert hadde. 1. Cor. 4. 15. Philem. vs 10. maer oock om sijnen hoogen ouderdom.
2 D. niet op dat ghy dese leere soudt misbruycken om daer op te vryer te sondigen.
3 Ofte / maer.
4 Dat is / op dat ghy soudt weten / ende u daer mede troosten / dat wy hebben / &c.
a 1. Timoth. 2. 5. Hebr. 7. 25.
5 Gr. paracleton, welcke tytel beteeckent eyghentlick een Advocaet ofte voorspraeck / die yemants sake voorspreeckt ende uyt-voert in het gerichte. ende wordt hier Christo toegheschreven / om dat hy by den Vader voor ons bidt. Rom. 8. 8. v. 34.

1 Mijne [1] kinderkens / ick schrijve u dese dingen / [2] op dat ghy niet en sondiget: [3] ende indien yemandt gesondigt heeft / [4] wy hebben [a] eenen [5] voorsprake [6] by den Vader / Jesum Christum [7] den rechtveerdigen.

2 Ende hy is [b] een [8] versoeninge [9] voor onse sonden: ende niet alleen voor [10] de onse / maer oock voor [de sonden] [c] [11] der geheeler werelt.

3 Ende hier aen kennen wy dat wy [12] hem [13] gekent hebben / so wy sijne geboden [14] bewaren.

4 [d] Die daer seght / Ick kenne hem / ende sijne geboden niet en bewaert / die is een leugenaer / ende in dien [15] en is de waerheyt niet:

5 Maer so wie sijn woort bewaert / in dien is waerlick [16] de liefde Godts [17] volmaeckt geworden: [e] [18] hier aen kennen wy dat wy [19] in hem zijn.

6 Die seght dat hy [20] in hem blijft / [f] die moet oock selve alsoo wandelen / [21] gelijck hy gewandelt heeft.

7 Broeders / ick en schrijve u [g] [22] geen nieuw gebodt / maer een oudt gebodt / dat ghy [23] van den beginne gehadt hebt. Dit oudt gebodt is het woort dat ghy van den beginne gehoort hebt.

8 [24] Wederom schrijve ick u [h] [25] een nieuw gebodt: [26] 'tgene waerachtigh is in hem / [27] zy oock in u [waerachtigh]: [28] want [29] de duysternisse gaet voorby / ende [30] het waerachtige licht [31] schijnt nu.

9 Die seght dat hy [32] in het licht is / ende sijnen broeder haet / [33] die is in de duysternisse tot noch toe.

10 [i] Die sijnen broeder lief heeft / [k] blijft in het licht / ende geen [34] ergernisse en is in hem.

11 Maer die sijnen broeder haet / is in de duysternisse / ende wandelt in de duysternisse / ende en weet niet [35] waer hy henen gaet: want de duysternisse heeft sijne oogen verblindt.

12 [l] Ick schrijve u / [36] kinderkens / [37] want de sonden zijn u vergeven [38] om sijns naems wille.

13 Ick schrijve u / [39] vaders / want ghy hebt [40] [hem] gekent / [41] die van den beginne is. Ick schrijve u / [42] jongelingen / want ghy hebt [43] den Boosen overwonnen. Ick schrijve u / [44] kinderen / want ghy hebt [45] den Vader gekent.

14 Ick hebbe u geschreven / vaders / want ghy hebt [hem] gekent / die van den beginne is. Ick hebbe u geschreven / jongelingen / want [46] ghy zijt sterck / ende [47] het woort Godts blijft in u / ende ghy hebt den Boosen overwonnen.

15 [m] En hebt [48] de werelt niet lief / noch 'tgene in de werelt is: [n] so yemant de werelt lief heeft / [49] de liefde des Vaders [50] en is niet in hem.

16 Want [51] al dat in de werelt is / [namelick] [52] de begeerlickheyt des vleeschs / ende [53] de begeerlicheyt der oogen / ende [54] de grootsheyt des levens / [55] en is niet uyt den Vader / maer is [56] uyt de werelt.

17 [o] Ende [57] de werelt gaet voorby / ende [58] hare begeerlickheyt: maer [59] die den wille Godts doet / [60] blijft in der eeuwicheyt.

18 Kinderkens / [61] het is de laetste ure:

23 D. van dat ghy tot de kennisse Christi geroepen zijt.
24 Ofte / Daer en tegen.
h Ioan. 13. 34. ende 15. 12.
25 D. dat op een nieuwe wijse van Christo ende sijne Apostelen voor gestelt ende gedreven wort: met sijn eygen exempel ende bysondere liefde bevestight is / ende door den Geest Godts in de herten der geloovige wordt ingeschreven / volgens de beloften des Nieuwen Verbonts / Jere. 31. 33. Siet de aenteeck. Joan. 13. 34.
26 D. de liefde die waerlick in Christo teghen ons is / die zy oock waerlick in u. Siet Joan. 13. 34.
27 Ofte / is.
28 Ofte / dat de duysternisse. &c.
29 N. van onwetenheyt ende godloosheyt die te voren in de werelt was eer het Euangelium gepredickt wierdt. Siet diergelijcke Rom. 13. v. 12. 1. Thess. 5. 4. 1. Pet. 2. 9.
30 N. der salichmakende kennisse Gods ende sijner beloften ende geboden. Ephes. 5. 8. 1. Joan. 1. 7. ende 2. 9.
31 N. in de leere des Euangeliums / die wy vercondigen.
32 D. de leere des Euangeliums kent ende aenneemt.
33 Dat is / die steeckt noch in de voorgaende onwetenheyt ende blindtheyt: ende en is over sulcks geen recht Christen.
i 1. Ioan. 3. 14.
k Ioan. 12. 35.
34 Ofte / aenstoot. Gr. scandalon, het welck beteeckent eenen steen / ofte yet diergelijcks / dat inde wegh leght / daer aen men hem stoot / ende daer door men ten val gebracht wordt / het welck lichtelick geschiet als men in duysternisse wandelt: maer die in het licht wandelt kan lichtelick sulcken aenstoot mijden / als hy wel voor hem siet / het welck de Apostel hier seght / dat de ware geloovige doen. Siet diergelijcke Psal. 119. 165. Joan. 11. vss. 9. 10.

6 N. dien wy met onse sonden hebben vertoornt. 7 Soo wordt hy toe-ghenaemt Jesa. 53. vs 11. Zach. 9. 9. Actor. 7. 52. om dat hy sonder eenige sonde is geweest. Siet cap. 3. 5. ende daerom bequaem om onse voorsprake te wesen. Hebr. 7. 26. ende 1. Petr. 3. 18.
b Rom. 3. 25. 2. Cor 5. 18. Col. 1. 20. 1. Ioan. 4. 10. 8 Gr. hilasmos, versoeninge / dat is versoener: gelijck in den selven sin Paulus hem noemt hilasterion, D. versoen-decksel / Rom. 3. 25. Siet d'aenteeckeninge aldaer. Ende hy wordt hier de versoeninge selve genaemt / om dat hy hem selven tot versoeninge heeft op-gheoffert. Joan. 17. vs 19. Hebr. 10. 14. ende dat hy alleen ende volmaecktlick ons met Godt versoent heeft. Hebr. 9. 28. 9 N. om dat hy voor de selve in onse plaetse de straffe dragende / ende daer mede de gerechtigheyt Godts voldoende / den toorne Godts stilt / ende alsoo Godt met de menschen versoent. 2. Cor. 5. 21. 10 N. der Apostelen / ende der andere geloovige die nu leven. c Ioan. 4. 42. 1. Ioan. 4. 14. 11 D. van alle menschen / die in de gantsche werelt uyt alle volckeren. Joan. 11. 52. Apoc. 5. 9. noch in hem sullen gelooven. Want dat hy alle ende een yeder mensche in de gheheele werelt met Godt niet en versoent / blijckt soo uyt de ervarentheydt / als oock daer uyt dat hy niet voor alle ende voor een yeder mensche den Vader en heeft gebeden. Joan. 17. 9. maer alleen voor de gene die in hem sullen gelooven. Joan. 17. 20. 12 N. Iesum Christum. 13 Nam. alsoo dat wy hem oock voor onsen Salichmaker hebben erkent / hem lief hebben / ons vertrouwen op hem stellen / ende hem gehoorsamen. Want dit woordt beteeckent hier / gelijck oock dickwils elders / meer als een bloote kennisse. Siet Psal. 1. 6. Matth. 7. 23. 2. Timoth. 2. 19. 14 D. onderhouden. Namel. met oprechten vlijt ende yver: hoe wel in desen leven het selve niet gantsch volkomelick en geschiet. Siet 1. Joan. 1. 8. d 1. Ioan. 4. 20. 15 Dit verklaert het voorgaende / by wijse van tegen stellinge die dese Apostel dickwijls gebruyckt. 16 Namel. waer mede wy Godt lief hebben. 17 Ofte / vervult. D. een oprechte ende ware liefde geworden / die alle hare deelen heeft. Siet capit. 4. vss. 12 / 18. want dat noch ons gheloove / noch onse liefde / in alle graden volmaeckt en is in desen leven / leert Paulus 1. Corinth. 13. 9. ende Joannes 1. Joan. 1. 8. e Ioan. 13. 35. 18 Gr. hier in. Namel. aen het onderhouden van Godts woordt / ende als onse liefde volmaeckt geworden is. 19 D. met hem / ende met sijne weldaden gemeynschap hebben. 20 D. in sijne gemeynschap is ende blijven wil. Siet 1. Joan. 6. 56. f Ioan. 13. 5. 1. Petr. 2. 21. 21 D. heylighlick nae het exempel sijnes levens / hoe wel wy het selve niet en komen in alles volmaecktelick navolgen. 1. Joan. 1. 8. g 2. Ioan. vs 5. 22 N. als ick met dit mijn schrijven u voorhoude / ende ernstelick indrucke / het gebodt van sijnen naesten lief te hebben / het welck niet nieuw en is / alsoo het selve niet alleen in den Ouden Testamente voorgestelt wordt / Levit. 19. vss. 17 / 18. maer oock van den beginne der predicatie des Euangeliums altijt sterck is gedreven geweest. Matth. 5. 5 / 44. Joan. 15. 12. Rom. 12. 10. ende 15. 38.

35 Namelick / of hy den rechten wegh gaet ofte niet. Ofte / weet niet dat hy tot sijn verderf gaet. l Luc. 24. 47. Actor. 4. 12. ende 13. 38. 36 Gelijck te voren vs 1. Hier en begint noch niet de afdeelinghe nae den ouderdom: maer in het volgende vs. 37 Ofte / dat u de sonden vergeven zijn. Alsoo oock vs 13 ende 14. 38 Dat is / om Christi Iesu wille. Siet Actor. 4. 12. ende 10. 43. ende de aenteeck. aldaer. 39 Dat is / oude luyden / die door uwe jaren groote kennisse hebt verkregen. 40 Namel. Iesum Christum. 41 Namel. der werelt / dat is / van eeuwigheydt. Siet capit. 1. 1. 42 Namel. die in het beste ende sterckste van u leven zijt: ende bequaem tot strijden. 43 D. den Duyvel. Matth. 6. 13. ende 13. 19. 44 N. die noch jonck van jaren zijt / wiens ampt en eere is hare ouders recht te kennen / ontsien / ende lief te hebben. 45 N. onses Heeren Iesu Christi, die oock onsen Vader om Christi wille geworden is. Joan 20. 17. 46 D. gelijck jonge luyden gemeenlick sterck van lichaem zijn / so moetense oock sterck zijn in 't geloove om tegen den Duyvel te strijden. 1. Petr. 5. 9. 47 N. 't welck is het geestelick sweert / waer mede ghy tegen den Duyvel moet strijden. Ephe. 6. 17. m Rom. 12. 2. 48 D. de dingen die buyten de rechte kennisse ende dienst Godts in dese werelt van werelsche menschen groot geacht / begeert / ende naegetracht worden / die in het volgende vs worden uytgedruckt. Siet Jacob. 4. 4. n Galat. 1. 10. Iacob. 4. 4. 49 Namel. waer mede wy Godt den Vader lief hebben. 50 Namel. overmits dese twee liefden sich strecken tot saken die tegen malkanderen strijden / t'samen niet en konnen bestaen / ende de eene liefde de andere uytdrijft. Siet Matth. 6. 24. 51 D. al wat de wereltsche menschen liefhebben ende naetrachten / begrepen in dese drie soorten die hier uytgedruckt worden. 52 D. de wellustigheyt. Siet Rom. 13. 14. 53 D. de giericheyt / ende begeerte van rijckdommen / die hier der oogen wordt ghenaemt / om dat het aenschouwen deser goederen de begeerte der selve opweckt / ende dat de oogen der gierigaerts daer mede nimmermeer versadight en worden / maer willen alles hebben watse sien. Siet Prov. 27. 20. Eccl. 4. 8. 54 Ofte / trotsheydt. Dat is / de eergiericheyt ofte hooveerdicheyt / die de wereltsche menschen in haren staet ende leven allesins betoonen in groote kostelickheydt / pracht / ende verheffinge boven haren naesten. De Apostel dese sonden beschrijvende benaemtse met den name van begeerlickheydt, overmits sy uyt de aengheborene verdorvenheydt voortkomen / Jacob. 1. vs 15. om alsoo de wortel der selve uyt te trecken. 55 Dat is / en is van Godt in der menschen herten niet ingeplant / noch en behaeght Gode niet. 56 D. uyt de verdorvene natuere der wereltsche menschen. o Psal. 90. 10. Iesai. 40. 6. 1. Cor. 7. 31. Iacob. 1. 10. ende 4. 14. 1. Petr. 1. 24. 57 D. de wereltsche menschen. 58 D. alle de goederen ende wellusten daer toe der selver begeerlickheyt sich streckt. 59 N. in het vlieden van dese begeerlickheden ende sonden. 60 D. sal het eeuwige leven hebben. 61 D. wy beleven nu de laetste tijdt des werelts / van welcke te voren geseght is / dat in de selve de Antichrist sal komen / ende vele valsche Leeraers sullen opstaen. Siet Matth. 24. 5. 1. Cor. 10. 11. 2. Thess. 2. 3. 1. Tim. 4. 1. 2. Tim. 3. 1. 2. Petr. 3. 3.

p Matth. 24. 5. 2. Thes. 2. 3.
62 *Gr.* ho antichristos, welck woordt beteeckent in 't gemeyn yemandt die/ onder den name van Christen te zijn/ hem stelt tegen de leere van Christi persoon ende ampt: ende in 't bysonder een onder de selve bysonderlick uytstekende/ die niet en bestaet in een persoon alleen/ maer in verscheydene malcanderen in eenen staet succederende/ ofte in malcanders plaetse comende/ gelijck men door den Keyser van Roomen dickwils verstaet niet alleen dē regerenden Keyser/ maer oock alle de gene die in het Keyserrijck d'een na den anderen succederen. Hier spreeckt d' Apostel van den uytstekenden Antichrist/ gelijck het Gr. woordeken ho te kennen geeft/ die 2. Thess. 2. vs. 3. &c. ende inde openbaringe Joannis doorgaens beschreven wort.
63 D. komen sal/ ofte/ ghelijck als op de wegh is om te komen, siet 2. Thes. 2. 7.
64 D. vele valsche Leeraers onder de Christenen/ die voorloopers van dē grooten Antichrist zijn ghewee st/ ende van eenen geest gedreven/ want hier wordt dat woordt in 't gemeyn ende in het breede genomen.
65 N. volgens de voorseggingen Christi ende der Apostelen/ te voren aengeteeckent.
q Psal. 41. 10. Actor. 20. 30.
66 N. dese Antichristen ende valsche Leeraers.
67 N. Christenen/ ofte Christelicke vergaderingen.

re: p ende ghelijck ghy gehoort hebt dat [62] de Antichrist [63] comt/ [so] zijn oock nu [64] vele Antichristen geworden: waer uyt wy kennen [65] dat het de laetste ure is.

19 q [66] Sy zijn [67] uyt ons [68] uytgegaen/ maer sy en waren [69] uyt ons niet: want indien sy uyt ons geweest waren/ so souden sy [70] met ons [71] gebleven zijn: r maer [dit is geschiet] op datse souden openbaer worden/ datse niet [72] alle uyt ons en zijn.

20 f [73] Doch ghy hebt [74] de salvinge [75] vā den Heyligen/ eñ ghy weet [76] alle dingen.

21 Jck en hebbe u niet geschreven om dat ghy [77] de waerheyt niet en wetet/ [78] maer om dat ghy die wetet/ ende om dat [79] geen leugen uyt de waerheyt en is.

22 Wie is [80] de leugenaer/ dan die loochent dat Jesus [81] is de Christus? Dese is de Antichrist/ [82] die den Vader ende [83] den Sone loochent.

23 t Een yegelick die den Sone loochent/ [84] en heeft oock den Vader niet.

24 [85] 'Tgene ghy-lieden dan van den beginne gehoort hebt/ [86] dat blijve in u. Jndien in u blijft dat ghy van den beginne gehoort hebt/ so sult ghy oock [87] in den Sone ende in den Vader blijven.

25 Eñ dit is [88] de belofte/ die hy ons beloofd heeft/ [namelick] [89] het eeuwige leven.

26 Dit hebbe ick u geschreven van [90] de gene die u verleyden.

27 v Ende [91] de salvinge die ghy lieden van hem ontfangen hebt/ blijft in u/ ende ghy en hebt niet van noode [92] dat yemandt u leere: maer gelijck de selve salvinge u leert [93] van alle dingen/ [so] is [94] sy oock waerachtigh/ ende en is geen leugen: ende gelijck sy u geleert heeft/ [95] [so] sult ghy [96] in hem blijven.

28 Ende nu/ kinderkens/ blijft [97] in hem: x op dat wanneer hy sal [98] geopenbaert zijn/ wy [99] vrymoedicheyt hebben/ ende wy [100] van hem niet [1] beschaemt gemaeckt en worden in sijne toecomste.

29 Jndien ghy weet dat [2] hy rechtveerdigh is/ so weet ghy dat een yegelick [3] die de rechtveerdicheyt doet/ [4] uyt hem geboren is.

68 D. voortgekomen/ opgestaen/ ende hebben haer van ons afgesondert. 69 D. uyt de ware ende oprechte Christenen/ noch uyt de oprechte ende gesonde Leeraers. 70 Namel. oprechte Christenen ende Leeraren. 71 Namel. in de eenicheyt des gheloofs/ ende by de waerheydt. r 1. Corinth. 11. 19. 72 Namelick/ die haer Christenen noemen/ ende hare leere met Christi name bekleeden. Siet Matth. 7. 21. f Psal. 45. 8. ende 133. 2. 2. Corinth. 1. 21. Hebr. 1. 9. 73 *Gr.* ende. De Apostel wijst den geloovighen nu aen het recht middel om de verleydingen der Antichristen te ontkomen/ namelick datse vast blijven by de leere die se door de verlichtinge des Heyligen Geests eens hebben geleert ende aengenomen. 74 Ofte/ de salve: waer door hy verstaet de genadige werckinge des Heyligen Geests/ waer door sy weder-geboren/ ende met de salighmakende kennisse Christi verlicht ende versterckt zijn/ die by de uytstortinghe van een kostelicke salve wort vergeleecken. Siet Psal. 45. 8. ende 133. 2. 75 Dat is/ van Christo Iesu, die alsoo genaemt wort Psal. 16. 10. Dan. 9. 24. Actor. 2. 27. Siet de aenteeckeningen aldaer: ende de reden Hebr. 7. 26. Van hem hebben alle geloovige dese gabe. Joel 2. 28. Joan. 1. 16. ende 14. 26. 76 Namel. die u ter salicheydt noodigh zijn te weten/ ende daer van ick u schrijve. 77 Namel. der leere des Euangeliums. 78 D. om u de gedachtenisse van 't gene ghy weet te ververs chen/ ende u daer door in de waerheyt meer ende meer te versterecken tegen de verleydingen. 79 *Gr.* dat alle leugen uyt de waerheydt niet en is. Dat is/ om dat geen leugen/ dat is/ geen valsche leere/ uyt de waerheyt/ dat is/ uyt de leere des Euangeliums/ die wy prediken/ en is. 80 D. de voornaemste valsche Leeraer. 81 *Gr.* niet en is. Dat is/ die de waerheydt loochenende seght dat Iesus niet en is de Christus, dat is/ de Messias, de Gesalfde/ de beloofde Salighmaker. Siet Joan. 20. 31. 82 Hoe de Vader wordt geloochent/ wordt naerder in het volgende vs verklaert. 83 De Sone Godts de Heere Iesus Christus wordt geloochent/ niet alleen ten aensien van sijnen persoon/ wanneer men loochent ofte sijne Godtlicke/ ofte sijne ware menschelicke nature/ ofte diergelijcke: maer ten aensien van sijn ampt/ als men loochent dat hy de Salighmaker is/ ofte dat hy de eenige ende volmaeckte Salighmaker is/ ende als men beneffens hem noch andere middelaers tot de salicheyt stelt/ &c. t Luc. 12. 9. 2. Tim. 2. 12. 84 Dat is/ loochent oock genoechsamelick den Vader/ overmits de Vader sonder sijnen Sone niet en kan noch zijn/ noch recht gekent worden. Siet Joan. 8. 19. ende 10. 30. Jn sommige Grieksche boecken worden hier noch by gevoeght dese woorden/ die den Sone belijdt, heeft oock den Vader. 85 Namel. van de suyvere leere des Euangeliums die u van Christo ende de Apostelen van eersten aen ghepredickt is geweest. 86 Dat is/ volherdet ghy in de selve volstandelick. 87 D. in de oprechte ende salighmakende leere van den Vader ende van den Soon. Ofte/ in de gemeynschap des Vaders ende des Soons. capit. 1. 3. 88 D. het gene Christus ons in den Euangelio belooft heeft. 89 Siet Matth. 19. 29. ende 25. 46. Joan. 3. vss. 15/ 16. ende 5. 24. ende 6. 33/ 54. ende 10. 10. ende 17. 2. ende doorgaens in den Euangelio. 90 Namelick/ op dat ghy des te beter ende sorghvuldiger van hare verleydinge u soudet mogen wachten. v Ier. 31. 34. Hebr. 8. 11. 91 D. de selve genade des Heyligen Geests/ dien u Christus heeft gegeven/ om u te verlichten met de kennisse der waerheyt: gelijck vs 20. 92 Namel. dese dingen/ dewijle ghy se alreede weet/ ofte de gronden der Christelicke leere/ die ghy alreede geleght hebt. 93 D. van alle dese dingen: ofte van al wat u noodigh is ter salicheyt te weten. Siet vs 20. 94 Namel. de salvinge. 95 Dat is/ so blijft in hem: een Hebreeusche wijse van spreken. Ofte/ hy spreeckt alsoo om te toonen het goet vertrouwen dat hy hadde van hare standvastigheydt. 96 Namel. Christo: gelijck uyt het volgende ende het voorgaende 24 vs blijckt. 97 N. Christo: dat is/ by sijne gemeynschap ende leere/ die met geloove vast houdende. x Marc. 8. 38. 1. Ioan. 2. 2. 98 Namel. in sijne toekomste ten oordeele/ gelijck de volgende woorden verclaren. Siet oock cap. 3. 2. 99 N. om te bestaen in sijn oordeel voor hem/ vertrouwende dat hy ons niet verdoemen/ maer vry spreken sal.

100 Ofte/ voor hem niet beschaemt en worden.
1 N. gelijck alle ongeloovige ende godloose sal wedervaren.
2 Namel. Godt de Vader/ ofte Christus, van welcke hy inde voorgaende woorden heeft gesproken. 3 D. die Godsalichlick leeft. 4 D. van hem geestelick wedergeboren is. Siet 1. Joan. 3. 9.

Het iij. Capittel.

1 D' Apostel wijst aen de weerdigheyt der geloovige/ datse nu kinderen Godts zijn/ hoewel hare heerlickheyt in de toekomste Christi eerst ten vollen sal geopenbaert worden. 3 eñ vermaent haer/ datse haer selven reynigen. 5 tot welcken eynde Christus geopenbaert is. 7 Dat daer door de kinderen Godts/ ende de kinderen des Duyvels onderscheyden worden. 9 Om dat de kinderen Godts haer tot sondigen niet en begheven. 11 Hy vermaent haer oock malkanderen lief te hebben. 12 ende het exempel Cains te vlieden. 14 Leert dat de liefde een recht ken-teecken is dat wy van de doodt verlost zijn/ ende dat de gene die sijnen naesten haet/ een doodt-slager is voor Godt. 16 Stelt voor de liefde Christi tegen ons/ ende vermaent ons die nae te volghen/ 17 niet met woorden alleen/ maer met de daet ende waerheyt. 19 Leerende dat wy daer door meer ende meer versekert worden dat wy rechte Christenen zijn/ 22 ende dat onse gebeden van Godt sullen verhoort worden. 23 Dat dit de somma is van Christi geboden/ in hem te glooven ende sijnen naesten lief te hebben. 24 't welck als wy doen so hebben wy gemeynschap met hem ende worden daer van door sijnen Geest versekert.

a Ioan. 1. 12.
1 Ofte/ hoodanigen. dat is/ hoe grooten weldaet sijner liefde tegē ons. Hy spreeckt also om aen te wijsen de eerste oorsaecke onser gheluckaligheydt. 1. Joan. 4. vs 10.
2 N. door genadige aenneminge tot kinderen ende erfgenamen Godts/ daer wy te voren kinderen des toorns waren. Siet Hos. 1. 10. Rom. 8. vss. 14/ 15. 16/ 17. Siet oock Ephes. 1. 5. ende 2. 3.
3 D. souden zijn. Namel. alsoo dat wy den name met de sake hebben. vs 2. Siet diergelijcke Luc. 1. 32.
4 N. voor kinderen Godts.
5 Dat is/ de wereltsche ende ongheloovighe menschen: de menichte der ghene die buyten Christum zijn.
6 Namelick/ Godt/ die onse Vader is, Joan. 16. 3.
b Esai. 56. 5. Ioan. 1. 12. Rom. 8. 15. Galat. 3. 26. ende 4. 6.

1 a Siet [1] hoe groote liefde ons de Vader gegeven heeft/ [namelick] dat wy [2] kinderen Godts [3] genaemt souden worden. Daer om en [4] kent ons [5] de werelt niet/ om dat sy [6] hem niet en kent.

2 Geliefde/ b [7] nu zijn wy kinderen Godts/ c [8] ende het en is [9] noch niet geopenbaert [10] wat wy zijn sullen. d Maer wy weten/ dat als [11] [hy] sal geopenbaert zijn/ wy hem sullen [12] gelijck wesen: want wy sullen hem sien [13] gelijck hy is.

3 Ende een yegelick die [14] dese hope [15] op hem heeft/ die [16] reynight hem selven/ gelijck [17] hy reyn is.

4 Een yegelick die [18] de sonde doet/ die [19] doet oock de ongerechticheyt: e Want de sonde is [20] de ongerechticheyt.

5 f Ende ghy weet dat [21] hy [22] geopenbaert is/ op dat hy onse sondē soude [23] wech nemen: g ende geen sonde en is in hem.

6 Een yegelick [24] die in hem blijft/ [25] die en sondight niet: een yegelick die sondight/ die en heeft hem niet [26] gesien/ noch en heeft hem niet gekent.

7 Kinderkens/ dat u niemandt [27] en verleyde. h Die [28] de rechtveerdicheyt doet/

7 Dat is/ in dit leven/ hebben wy alreede het recht des kindtschap Godts/ ende de versekertheyt van dien. Joan. 1. 12. c Matth. 5. 12. Rom. 8. 18. 2. Corinth. 4. 17. 8 Dat is/ doch. 9 D. dese heerlickheydt/ die den kinderen Godts bereydt is/ en is noch aen ons niet volkomelick bekent gemaeckt/ hoe wel daer van eenige beschrijvingen hier ende daer in de Schrifture gedaen worden. 10 D. met hoe grooten heerlickheydt wy sullen aengedaen worden. d Philip. 3. 21. Coloss. 3. 4. 11 Namel. Christus, gelijck blijckt uyt cap. 2. 28. ende Coloss. 3. 4. Andere verstaen daer op het, Namelick/ dat wy wesen sullen. 12 Namel. in heerlickheydt nae lichaem ende nae ziele: alsoo nochtans dat Christus het hooft/ gelijck betamelick is/ boven sijne ledematen in heerlickheydt verre sal uyt steken. Siet de aenteeckeninge op Philip. 3. 21. 13 Namel. in sijne volle heerlickheydt/ sittende ter rechter-handt sijns Vaders: het welck een groot deel van onse geluckaligheydt sal zijn. Psal. 16. 11. Apocal. 22. 5. 14 Namel. dat hy de heerlickheydt der kinderen Godts sal genieten. 15 D. op Christum, dat hy hem dese heerlickheydt in sijne toekomste sal toe-brengen/ als de selve voor hem verdient hebbende. 16 D. die en misbruyckt dese hope niet om daer op te vryer te sondigen/ maer tracht daer na dat hy sijn lichaem ende ziele/ die beyde soo uytnemende verheerlickt sullen worden/ in reynicheydt ende heerlickheyt besitte. 1. Corinth. 6. 20. 1. Thess. 4. 4. 17 Namel. Christus. Siet vs 5. Dat is/ het exempel Christi hem selven voorstellende/ als een patroon van reynicheydt/ om het selve nae te volgen/ hoe wel sulcks in dit leven niet volmaecktelick en kan geschieden. 18 Dat is/ die hem tot een sondigh leven begeeft/ ende de sonde over hem laet heerschen: ghelijck oock vs 8/ ende eenige volgende. Namel. hoedanigh die oock zy/ ende hoe kleyn die oock van de menschen soude mogen geacht worden. 19 D. die begaet de overtredinge der Wet/ ofte die verbreeckt de Wet. e Ioan. 5. 17. 20 *Gr* anomia, waer door beteeckent wordt al wat met de Wet niet over een en komt/ tegen de Wet strijdt/ ofte de Wet verbreeckt. f Iesai. 53. 12. 1. Timoth. 1. 15. 21 Namel. Christus. 22 Namel. door sijne eerste toekomste in den vleesche. Siet capit. 1. 2. 23 Ofte/ op hem nemen om wegh te dragen. Siet de aenteeck. op Joan. 1. 29. g Iesai. 53. 9. 2. Cor. 5. 21. 1. Petr. 2. 22. 24 D. die door een waer geloobe met hem gemeynschap heeft. 25 D. die en begeeft hem niet tot een quaet ende sondigh leven: die en laet de sonde over hem niet heerschen. Want andersins soo vallen oock de ware geloobige somwijlen wel in sonden. 1. Reg. 8. 46. Psal. 19. 13. Prov. 20. 9. Jacob. 3. 2. 1. Joan. 1. 8. Door het woordt sondigen ende de sonde doen, verstaet van hier Joannes het gene Paulus noemt wandelen nae den vleesche, Rom. 8. 1. ende dienstknechten der sonde zijn. Rom. 6. 17. Siet oock Joan. 8. 34 26 Namel. met de oogen des waeren gheloofs/ dat is/ niet recht gekent/ gelijck de volgende woorden verklaren. 27 Namel. u wijsmakende dat een waer geloobe soude konnen bestaen met een quaet ende sondigh leven. h 1. Ioan. 2. 29. 28 Dit wordt gestelt tegen de sonde doen, ende beteeckent over sulcks een Godtsaligh ende rechtveerdigh leven leyden/ ende hem in alle goede wercken bevlijtigen ende oeffenen.

29 D. een vroom ende godsalich mensche/ gelijck dit woort alsoo doorgaens genomen wort. Siet 1. Petr. 3. 12. ende 4. 18. ende 2. Petr. 2. vss. 7/8.
30 Dit en wort niet verstaen van sulcken evengelijckheyt die in alles soude over een komen/ want so en is niemandt Christo gelijck onder de menschen: maer sodanige een gelijckheyt / als daer is tusschen een volmaeckt patroon/ ende tusschen een werck daer na gemaeckt / hoe wel niet volkomelick het patroon uyt-druckende.
31 D. die sijn werck maeckt van sondigen. Siet de verclaringe over vs 6.
32 D. die aerdt na den Duyvel / gelijck de kinderen na hare vaders. Siet Joan. 8. 44.
33 D. gelijck hy terstont na dat hy goet was geschapen/ hem tot sondigen heeft begeven / ende daer in gheduerichlick blijft ende voort gaet / so en doe oock de onwedergeborene ende ongoddelicke menschen niet dan sondigen.
34 Namelick / in den vleesche. Siet vs 5.
35 Dat is / de sonden / waer van de Duyvel de eerste auteur is.
36 Gr. ontbinden, ofte / ontdoen : het welck hy ghedaen heeft als hy de straffe der selve voor de geloovige heeft geleden. Hebr. 2. 14/15. ende doet dat oock als hy haer weder-baert door sijnen Geest/ waer door hy haer verlost van de heerschappye ende slavernye der sonde/ en van haer maeckt een volck dat yverich is in goede wercken. Tit. 2. 14.
i 1. Ioan. 5. 18.
37 D. weder-geboren door het woort ende den Geest Gods Siet Joan. 1. 13.
38 Siet de aenteeck. op vs 6.

die is [29] rechtveerdich / [30] gelÿck hy rechtveerdich is.

8 [31] Die de sonde doet / is [32] uyt den Duyvel: want de Duyvel [33] sondight van den beginne. Hier toe is de Sone Godts [34] geopenbaert / op dat hy [35] de wercken des Duyvels [36] verbreken soude.

9 [i] Een yegelick [37] die uyt Godt geboren is / [38] die en doet de sonde niet: [k] want [39] sÿn zaedt [40] blÿft in hem: ende hy en can [41] niet sondigen/ [42] want hy is uyt Godt geboren.

10 Hier in zÿn de kinderen Godts ende de kinderen des Duyvels [43] openbaer. Een yegelick [44] die de rechtveerdigheyt niet en doet/ die en is niet [45] uyt Godt / ende die sÿnen broeder niet lief en heeft.

11 Want dit is [46] de vercondinge / die ghy van den beginne gehoort hebt/ [l] dat wy malcanderen souden lief hebben.

12 Niet gelÿck [m] Cain [47] [die] uyt den boosen was / ende [48] sÿnen broeder [49] doot-sloegh. Ende om wat oorsake sloegh hy hem doodt? [n] [50] Om dat sÿne wercken boos waren / ende sÿns broeders / rechtveerdich.

13 [o] [51] En verwondert u niet / mÿne broeders/ so u [52] de werelt haetet.

14 [p] Wy weten dat wy [53] overgegaen zÿn [54] uyt de doot in het leven / [55] dewÿle wy de broeders lief hebben. Die [sijnen] broeder niet lief en heeft/ blÿft in de doot.

15 Een yegelick die sÿnen broeder haet/ is [56] een doodtslager. [q] Ende ghy weet dat geen dootslager het eeuwige leven en heeft in hem [57] blÿvende.

16 [r] Hier aen hebben wy [58] de liefde [59] gekent / dat [60] hy [61] sÿn leven voor ons gestelt heeft: ende wy zÿn [62] schuldigh voor de broeders [63] het leven te stellen.

17 [s] So wie nu [64] het goet der werelt heeft / ende siet sÿnen broeder gebreck hebben / ende [65] sluyt [66] sÿn herte toe [67] voor hem/ hoe [68] blÿft de liefde [69] Godts in hem?

18 Mÿne kinderkens/ en laet ons niet lief hebben [70] met den woorde / noch met de tonge/ maer [71] met de daet ende [72] waerheyt.

19 Ende [73] hier aen kennen wy dat wy [74] uyt de waerheyt zÿn / ende wy sullen [75] onse herten [76] verseкeren [77] voor hem.

20 Want indien [78] ons' herte [ons] [79] veroordeelt / [80] Godt is [81] meerder dan ons' herte/ ende [82] hy kent alle dingen.

21 Geliefde / indien ons' herte ons [83] niet en veroordeelt/ so hebben wy [84] vrymoedicheyt [85] tot Godt:

22 [t] Ende [86] so wat wy bidden / ontfangen wy van hem : dewÿle wy sÿne geboden bewaren / ende doen 't gene behagelick is voor hem.

23 [v] Ende dit is sÿn gebodt / [87] dat wy glooven [88] in den name sÿns Soons Jesu Christi/ [x] ende malcanderen lief hebben/ gelÿck hy ons een gebodt gegeven heeft.

24 [y] Ende die sÿne geboden bewaert/ [89] blÿft in hem/ ende hy in den selven. Ende hier aen kennen wy dat hy in ons blÿft/ [namelick] [90] uyt den Geest dien hy ons gegeven heeft.

k 1. Petr. 1. 23. 39 D. Godts zaedt/ waer door hy wedergeboren is / Namel. het woordt Godts/ 1. Petr. 1. 23. Joan. 3. vss. 5/6. 40 Dat is / en vergaet niet gantschelick / maer blijft al voorts werckende de vruchten der weder-geboorte / die eens in haer begonnen is. Philip. 1. 6. 41 Dat is / hem tot een sondigh leven begeven: gelijck te voren vss. 6/8. 42 Ofte / om dat hy uyt Godt geboren is. Want door de genade der weder-geboorte wordt de heerschappye der sonde in hem wechgenomen. Soo dat t'samen niet bestaen en kan / weder-geboren te zijn / ende een sondigh leven te leyden. 43 Dat is/ kenlick/ om de eene van de andere te onderscheyden/ ende onderkennen. 44 Siet vs 7. 45 Namel. geboren/ ofte weder-geboren. vs 9. 46 Ofte / boodtschap die ghy, &c. Siet capit. 1. 5. l Ioan. 13. 34. ende 15. 12. 1. Ioan. 3. 23. m Genes. 4. 8. 47 D. een kint des Duyvels. Siet vs 10. ende Joan. 8. 44. 48 Namel. Abel. 49 Gr. slachtede. n Hebr. 11. 4. 50 Dat is / uyt enckelen nijdt ende afgunstichevt / om dat hy niet en konde verdragen dat Godt Abel die Godtsalighlick leefde/ getuygenisse gaf dat hy hem aengenaem was / ende dat Cains offerande hem mishaeghde / alsoo hy een quaet leven leyde. Siet Hebr. 11. 4. o Ioan. 15. 18. 51 Namel. als oft een vreemde ende ongehoorde sake waere. Want dat het terstont van den beginne der werelt alsoo geweest is / leert het exempel van Cain en Abel/ in het voorgaende vs. 52 Dat is / de wereltsche ende onwedergeborene menschen. p 1. Ioan. 2. 10. 53 Dat is / overgebracht / overgevoert : Namel. van Godt. Joan. 5. 24. Coloss. 1. 13. 54 D. uyt de geestelicke ende uyt de eeuwige doodt. 55 Daer mede en wordt niet aengewesen de verdienende oorsake des levens / maer het kenteecken / waer uyt wy van het leven versekert worden. Siet Luc. 7. 47. 56 Gr. een menschen-dooder: Namelick voor Godt / alsoo hy in sijn herte / het welck Godt voornamelick aensiet/ sijnen naesten soo veel in hem is / alreede doot geslagen heeft. Siet Mat. 5. 22. q Matth. 5. 21. Galat. 5. 21. 57 D. zijnde, dat is/ en is in hem niet. r Ioan. 15. 13. Ephes. 5. 2. 58 D. de kracht ende grootheydt der liefde. 59 In sommige boecken wordt gelesen de liefde Godts gekent. 60 Namel. Iesus Christus. 61 Gr. sijn ziele. Siet Matth. 20. 28. Joan. 10. vs 15. Dat is / voor ons ghestorven is. 62 Namel. wanneer de eere Godts / ende de stichtinge der Gemeynte/ ende de noodt der broederen sulcks vereyscht. 63 Gr. de zielen, gelijck te voren. s Deuter. 15. 7. Luc. 3. 11. Iacob. 2. 15. 64 Gr. het leven. Dat is / de leeftocht. Marc. 12. 44. Luc. 8. 43. ende 21. 4. 65 Namel. dat hy het selve niet en opent tot behulpsaemheyt ende weldadigheyt. 66 Gr. sijne ingewanden. Siet Luc. 1. 78. 2. Corinth. 7. 15. Philip. 2. 1. Philem. vs 7. 67 Gr. van hem. Dat is / dat hy hem niet by en staet in sijnen noodt. 68 D. is, ofte kan wesen. 69 Hy noemt hier de liefde Godts / ende niet des naesten / hoe wel hy hier van de selve spreeckt / om dat wy Godt niet en konnen lief hebben als wy onsen naesten niet lief en hebben. Siet capit. 4. 20/21. 70 Namelick/ alleen : gelijck Rom. 2. 28. 71 D. met de wercken der liefde aen den naesten dadelick te betoonen. 72 D. oprechtigheydt des herten/ sonder geveynstheyt / ofte vergierigheydt om van de menschen gesien te worden. Siet Matth. 6. 1 / &c. 73 Namel. aen de betoonige van oprechte liefde aen onsen naesten.

74 D. rechte ende ongeveynsde Christenen zijn die de waerheyt des Euangeliums recht verstaen/ glooven en beleven.
75 D. onse conscientie.
76 D. gerust stellen: ons uyt dit ken-teecken versekerende/ dat wy ware kinderen Godts zijn. Siet Mat. 5. 45. 2. Pet. 1. 10. ende 1. v. 10. ende cap. 4. 6. 17.
77 N. Iesu Christo, die ons richten sal/ om voor hem in sijne toecomste vrymoedelijck te mogen bestaen / ende niet beschaemt te worden. Siet cap. 2. 28.
78 Dat is/ onse conscientie / een yegelick de sijne.
79 D. beschuldight/ overtuyght/ ende veroordeelt dat wy Godt ende onsen naesten niet oprechtelick lief en hebben/ ende over sulcks geen rechte Christenen en zijn. 80 Ofte / Godt is waerlick meerder, &c. 81 D. machtiger om ons te veroordeelen. 82 Dat is/ hy weet alle dingen ende veel beter hoe het met ons ghestelt is / als onse eygene conscientie. Siet Job 9. 4. ende 11. 6/ &c. ende 28. 23/24. Psal. 94. 7/ &c. Jesa. 40. 13/ &c. Actor. 1. 24. ende 15. 8. Hebr. 4. 13. 83 Namel. dat wy huychelaers zijn : maer dat de Heylige Geest met onsen Geest getuyght dat wy oprechte kinderen Godts zijn. Rom. 8. 16. 84 D. een vrymoedich vertrouwen. Hebr. 4. 6. 85 Namel. dat hy ons sal voor sijne oprechte kinderen erkennen. t Ierem. 29. 12. Matth. 7. 8. ende 21. 22. Marc. 11. 24. Luc. 11. 9. Ioan. 14. 13. ende 16. 24. Iacob. 1. 5. 1. Ioan. 5. 14. 86 Namel. dat ons ter salicheyt noodigh is / ende met sijnen wille over een komt. Siet cap. 5. 14. v Ioan. 6. 29. ende 17. 3. 87 D. dat wy moeten glooven/ &c. 88 Dat is / in sijnen Sone Iesum Christum. Siet capit. 2. 12. x Levit. 19. 18. Matth. 22. 39. Ioan. 13. 34. ende 15. 12. Ephes. 5. 2. 1. Thess. 4. 9. 1. Petr. 4. 8. 1. Ioan. 4. 21. y Ioan. 14. 23. ende 15. 10. 1. Ioan. 4. 12. 89 D. heeft met hem innerlicke gemeynschap. Siet capit. 1. 3. 90 D. uyt het getuygenisse / de werckinge/ ende drijvinge des H. Geests. Siet Rom. 8. vss. 9/ 14/ 15/ 16.

Het iiij. Capittel.

1 Den Apostel waerschouwt wederom de geloovige voor de valsche leeraers/ 2 Die hy beschrijft. 4 ende troost 'se tegen der selver verleydinge met de gabe der weder-geboorte/ die se ontfangen hebben. 6 haer vermanende stantvastelick te blijven by de Leere der Apostelen. 7 Daer nae komt hy weder tot de vermaningen van onderlinge liefde / die een recht ken-teecken is der ware weder-geboorte. 9 en stelt haer tot dien eynde voor het exempel Godts/ ende sijne grooter liefde tot ons. 12 Leert dat wy daer uyt door sijnen Geest versekert worden dat wy met Godt gemeynschap hebben. 14 ghelijck oock als wy belijden dat Iesus de Salighmaker der werelt/ ende de Sone Godts is. 16 Dat wy door de liefde in Godt blijven / ende vrymoedigheyt hebben in den dagh des oordeels. 18 Dat de selve de vreese der verdoemenisse ende pijninge des gemoets verdrijft. 20 Dat wy Godt niet en konnen lief hebben / indien wy onsen naesten niet lief en hebben. 21 alsoo beyde dese geboden te samen ons gegeven zijn.

1 GEliefde / [a] en gelooft niet eenen yegelicken [1] geeste / [b] maer [2] beproeft de geesten [3] of sy uyt Godt zÿn: [c] want vele [4] valsche propheten zÿn [5] uytgegaen in de werelt.

2 Hier aen [6] kent ghy [7] den geest Gods. Alle [8] geest die [9] belÿdt [10] dat Jesus Christus [11] in het vleesch gecomen is / [12] die is uyt Godt:

3 Ende alle geest die niet en belÿdt dat Jesus Christus in het vleesch gecomen is/ die en is uyt Godt niet: [d] maer dit is [13] [de geest] des Antichrists/ [e] welcken [geest] ghy gehoort hebt dat comen sal/ ende [f] is nu alreede in de werelt.

4 Kinderkens / ghy zÿt [14] uyt Godt/ ende hebt [15] haer [16] overwonnen: want [17] hy

a Ierem. 29. 8. Matth. 24. 4. Ephes. 5. 6. Coloss. 2. 18.
1 D. Leeraer / die voorgeeft dat sijne leere is uyt openbaringhe des Heyligen Geests. siet 1. Tim. 4. 1.
b Mat. 7. vss. 15, 16. 1. Corinth. 14. 29. 1. Thess. 5. 21.
2 N. aen den toetsteen van Godes woort. Siet 1. Thes. 5. 21.
3 D. of hare leere van Godt is ingegeven/ ende met Godts woordt over een komt.
c Matth. 24. 5. 24. 2. Petr. 2. 1. 2. Ioan. 1. 7.

4 Dat is / valsche Leeraers. Want ghelijck Propheten genaemt worden / niet alleen die toekomende dingen voorseggen / maer oock die de Schriftuere uytleggen 1. Corinth. 14. vss. 3/ 37. soo worden oock valsche Propheten genaemt / niet alleen die yet voorseggen dat niet waer en is / maer oock die de Schriftuere verkeerdelick uytleggen / ende valsche leeringen drijven. Siet Matth. 24. 24. 5 Siet 1. Joan. 2. 19. 6 Ofte / kent hier aen den Geest Godts : gebiedens wijse. 7 De leere / die door Godts Geest ingegeven is. Ofte / een recht Leeraer die door Godts Geest ghedreven wordt. 8 Dat is / Leeraer. Siet vs 1. 9 Dat is / opentlick leert ende bekent. 10 Gr. Iesum Christum in het vleesch gekomen zijnde. Siet vs 3. ende 2. Joan. v. 7. 11 D. de menschelicke natuere heeft aengenomen/ om ons als de eenige Middelaer in de selve met Godt te versoenen. Siet Joan. 1. 14. Rom. 1. 3. Dit is het voornaemste hooft-stuck der Christelicke Religie / ende als een somma der selve. Siet Matth. 16. 16. Marc. 8. 29. Joan. 20. 31. Rom. 1. vss. 3 / 4. ende blijckt daer uyt dat hy de Sone Godts geweest is eer hy de menschelicke natuere heeft aengenomen. 12 Die is een oprecht Leeraer / die de Godtlicke waerheydt ende leere voorstelt. d 1. Ioan. 2. 22. 13 Dat is / de leere des Antichrists / die strijdt tegen de waerheyt van den persoon ende 't ampt Christi. e 1. Ioan. 2. 18. f 2. Thes. 2. 7. 14 Door den Geest Godts weder-geboren ende daer door met de kennisse der ware ende Godtlicke leere verlicht. 15 Namel. de valsche Leeraers. 16 N. door uwe stantvasticheydt in de ware leere / van welcke sy u niet en hebben konnen af-trecken ofte verleyden. Siet Matth. 24. 24. 17 Namel. de Geest Godts.

is [18] meer

is [18] meerder [19] die in u is/ dan die [20] in de werelt is.

5 [21] Sy zijn uyt de werelt: daerom spreken sy [22] uyt de werelt/ ende [23] de werelt [24] hoort haer.

6 g [25] Wy zijn [26] uyt Godt. Die Godt [27] kent [28] hoort ons: die uyt Godt niet en is/ en hoort ons niet. [29] Hier uyt kennen wy [30] den geest der waerheyt/ ende [31] den geest der dwalinge.

7 Geliefde/ laet ons malcanderen lief hebben: want de liefde is [32] uyt Godt: ende een yegelick die lief heeft/ [33] is uyt Godt geboren/ ende [34] kent Godt:

8 Die niet lief en heeft/ die en heeft Godt niet gekent: want Godt is [35] liefde.

9 h Hier in is de liefde Godts [36] tegen ons geopenbaert/ dat Godt sijnen eenich-geboren Sone gesonden heeft in de werelt/ op dat [37] wy souden [38] leven door hem.

10 Hier in [39] is de liefde/ niet dat wy Godt [40] lief gehadt hebben/ i maer dat hy ons [41] lief heeft gehadt/ ende sijnen Sone gesonden heeft k [tot] een versoeninge voor onse sonden.

11 Geliefde/ indien Godt ons [42] alsoo lief heeft gehadt/ so zijn oock wy [43] schuldigh [44] malcanderen lief te hebben.

12 l [45] Niemandt en heeft oyt Godt [46] aenschouwt: m indien wy malcanderen lief hebben/ so [47] blijft Godt in ons/ ende [48] sijne liefde is in ons [49] volmaeckt.

13 Hier aen kennen wy/ dat wy in hem blijven/ ende hy in ons/ [50] om dat hy ons van sijnen Geest gegeven heeft.

14 Ende wy hebben't [51] aenschouwt/ ende getuygen dat de Vader [sijnen] Sone gesonden heeft [tot] eenen Salichmaker [52] der werelt.

15 So wie [53] beleden sal hebben dat Jesus de Sone Godts is/ [54] Godt blijft in hem/ ende hy in Godt.

16 Ende wy hebben gekent ende geloost de liefde die Godt [55] tot ons heeft. Godt is [56] liefde: [57] ende die in de liefde blijft/ die blijft in Godt/ ende Godt in hem.

17 [58] Hier in is de liefde by ons volmaeckt/ op dat wy [59] vrymoedicheyt mogen hebben in den dagh des oordeels/ [namelick] dat [60] gelijck hy is/ wy oock zijn in dese werelt.

18 Daer en is [61] in de liefde [62] geen vreese/ maer [63] de volmaeckte liefde [64] drijft de vreese buyten: want [65] de vreese heeft [66] pijne/ ende die vreest/ [67] en is niet volmaeckt in de liefde.

19 [68] Wy hebben hem lief/ [69] om dat hy ons eerst lief gehadt heeft.

20 n Indien yemandt seght/ ick hebbe Godt lief/ ende [70] haet sijnen broeder/ [71] die is een leugenaer. Want die sijnen broeder niet lief en heeft [72] dien hy gesien heeft/ [73] hoe can hy Godt lief hebben dien hy niet gesien en heeft?

21 o Ende dit gebodt hebben wy van hem/ [namelick] dat die Godt lief heeft/ oock sijnen broeder lief hebbe.

18 D. machtigher/ gelijck Joan. 10. 29. ende 1. Joan. 3. 20. N. om u by de waerheyt te behouden/ ende tegen de verleydingen te versterckẽ.
19 D. die u Godt gegeven heeft/ ende in u blijft. Siet cap. 3. 9.
20 Namel. de Duyvel ofte de Geest der dwalinge. Vs 6. die in de wereltsche ende onherborene menschen is/ hoedanige de valsche Leeraers zijn/ gelijck in 't volghende vers geseght wort.
21 Nam. de valsche Leeraers.
22 D. dinghen die uyt de werelt zijn/ ende die met het verstant der onwedergeborene menschen/ ofte oock met hare wereltsche lusten over een komen.
23 D. de wereltsche ende onweder geborene menschen: gelijck cap. 3. 13.
24 Dat is/ neemt hare valsche leere aen.
g Ioan. 8. 47. ende 10. 27.
25 N. Apostelen/ ende die met ons eenerley Leere voorstellen.
26 D. niet alleen van dẽ Geest Godts weder-geboren ende verlicht met de kennisse der waerheydt/ maer oock van hem beroepen om sijne Godtlicke waerheyt/ den menschen suyverlick te predikẽ.
27 N. ten rechten/ gelijck hy hem in sijn woordt geopenbaert heeft.
28 D. neemt onse leere aen/ ghelijck te voren.
29 N. als men ons hoort/ ofte niet en hoort.
30 N. als men ons hoort ende onse leere aenneemt.
31 N. als men ons niet en hoort. Soo dat uyt de leere ende schriften der Apostelen (ghelijck oock de Propheten ende Euangelisten) moet geoordeelt worden van waerheyt ofte dwalinge in de leere.
32 D. Godt is een autheur der liefde/ die de selve in ons werckt ende ons beveelt. 33 D. dat is een seker teecken/ dat hy waerlick door den Geest Godts is weder-geboren. 34 Namelick ten rechten/ hoedanich hy is/ wat hem behaeght/ ende wat hy ons bevolen heeft. 35 Dat is/ Godt heeft lief niet alleen hem selven/ maer oock alle sijne schepselen/ bysonderlick sijne uytverkorene in Christo Iesu, met soodanige een groote liefde ende toegenegentheydt/ dat men met recht mach seggen/ dat hy niet alleen liefde heeft/ maer oock de liefde selve is/ gelijck hy oock de wijsheydt/ goetheydt/ &c. selve genaemt wordt. 36 Gr. in ons, gelijck oock Vs 16. ofte/ onder ons.
h Ioan. 3. 16. Rom. 5. 8. gelijck uytgedruckt wordt Joan. 3. 16.
37 Namel. die in hem gelooven/ 38 Namel. geestelick ende eeuwichlick. 39 Dat is/ blijckt de grootheydt van Godts liefde tot ons. 40 Namel. eerst/ alsoo dat wy met onse liefde Godt tot weder-liefde souden verweckt hebbẽ. Want wy waren van natuere haters Godts. Rom. 1. 30. ende vyanden Godts. Rom. 5. 10. i Rom. 3. 24. 2. Corinth. 5. 19. Coloss. 1. 19. 41 Namelick eerst/ gelijck uytgedruckt wordt Vs 19.
k Rom. 3. 25. 1. Ioan. 2. 2. 42 D. met sulck een groote/ uytnemende/ onverdiende/ ende onuytsprekelicke liefde. 43 D. het is niet alleen betamelick dat wy het exempel Godts als sijne kinderen hier in naevolgen: maer wy zijn daer door/ als mede door Godts bevel/ verplicht om sulcks te doen. 44 D. niet alleen Godt/ die de menschen so uytnemende heeft lief gehadt/ maer oock wy menschen malcanderẽ om sijnent wille. l Exod. 33. 20. Deut. 4. 12. Ioan. 1. 18. 1. Tim. 1. 17. eñ 6. 16. 45 Namelick/ menschen/ gelijck uytgedruckt wort/ 1. Tim. 6. 16. 46 N. met de oogen des lichaems/ gelijck verklaert wort Vs 20. D. hoe wel men Godt niet en kan met de lichamelicke oogen sien ende aenschouwen/ soo is 't nochtans dat hy evenwel in ons blijfe als wy malkanderen lief hebben. m 1. Ioan. 3. 24. 47 Siet hier van de verklaringe op 1. Joan. 3. 24. 48 N. met welcke wy hem lief hebben. 49 Siet de aenteeck. op capit. 2. 5. 50 Siet de verklaringe cap. 3. 24. 51 Siet Joan. cap. 1. 1. 52 D. der uytverkorene ende geloovige in de gantsche werelt. Siet Joan. 3. 17. ende 4. 42. ende 1. Joan. 2. 2. 53 N. ende voorts sal gedaen hebben het gene dese belijdenisse vereyscht. N. hem met waren geloove sal aengenomen hebben/ ende sijn gheloove met de wercken der liefde getoont. Want andersins hebben dit oock de Duyvelen wel beleden. Mat. 8. 29. Mar. 5. 7. 54 Siet de verklaringe cap. 3. 24. 55 Gr. in ons. 56 Siet de verklaringe V. 8. 57 D. daerom. 58 Dat is/ hier door zijn wy volmaeckt in de liefde/ N. dat gelijck hy is/ wy oock zijn in dese werelt/ als volght. 59 D. een vrymoedigh vertrouwen dat wy in dien dagh niet en sullen veroordeelt worden: also wy nu de liefde oefenen/ ende de Heere Christus als dan sal te voorschijn brengen de wercken der liefde/ niet als verdienende oorsaken der vryspreking ende saligheyt/ maer als vruchten ende kenteeckenen onses geloofs. Siet Matth. 25. Vss. 34/ 35/ &c. 60 D. gelijck Christus in de liefde gewandelt heeft/ ende gestadelijck daer in blijft/ wy oock sijne voetstappen navolgen. Siet capit. 2. 6. ende 3. 3. ende de aenteeck. aldaer. Ofte/ gelijck Godt de liefde is/ wy oock also in de liefde wandelen. Vss. 8/ 10. Matth. 5. 48.

61 D. in de gene die haer geloove door de liefde betoonen: die waerlick Godt ende haren naesten liefhebben.
62 N. van verdoemt te worden in den dagh des oordeels. welcke vreese een slaefsche vreese ghenaemt wort. Want hy en spreeckt hier niet van de vreese Godts/ die het beginsel is van alle wijsheyt. Psal. 111. 10. welck is een kinderlijck ontsagh der Godtlijcker Majesteyt/ ende sorghvuldicheyt om de selve niet te vertoornen: alsoo die ons wort gheboden Philip. 2. 12. 1. Petr. 1. 17.
63 D. als wy Godt ende onsen naesten oprechtelick liefhebben. Siet cap. 2. 5.
64 Gr. werpt. Want dese vreese is in de herten ende conscientien der sondaren soo vast ingeplant/ dat'se als met ghewelt door een sterck ende oprecht geloove buyten het herte gedreven moet worden. Dat wy nu een oprecht geloove hebben/ wort bekent uyt de oprechte liefde Godts ende onses naesten/ dien over sulcks dit uytdrijven oock toe-ghescheven wordt. 65 N. van verdoemt te sullen worden. 66 Ofte/ straffinge: dat is/ quellinge/ angst/ ende benauwtheyt des gemoets/ die ophoudt als wy versekert zijn van de oprechtigheyt onses geloofs/ het welck geschiet soo door den Geest Godts/ als door de wercken der liefde/ de welcke hoe se grooter is/ hoe de vreese ende benauwtheydt minder is. 67 D. heeft noch de rechte liefde niet: want soo hy de selve hadde/ hy soude dese vreese uytdrijven. 68 Ofte/ laet ons hem, dat is/ Godt/ lief hebben, want de Grieksche text kan beyde oversettingen lijden. 69 Siet Vs 10. n 1. Ioan. 2. 4. 70 D. niet alleen daedtlick haet/ maer oock selfs niet lief en heeft: gelijck de volgende woorden verklaren. 71 Siet cap. 2. 4. 72 D. wiens persoon/ staet/ ende noot hy siet/ door welck sien de liefde ende barmhertigheydt plach ontsteken te worden in het herte. 73 Hy wil seggen/ die en kan geensins Godt lief hebben: alsoo men lichter door het gesichte als door het gehoor tot liefde bewogen wort. Ende Godt niet min de eene liefde als de andere van ons eyscht. o Levit. 19. 18. Matth. 22. 39. Ioan. 13. 34. ende 15. 12. Ephes. 5. 2. 1. Thess. 4. 9. 1. Petr. 4. 8. 1. Ioan. 3. 23.

Het v. Capittel.

1 D'Apostel bewijst voorder dat de liefde Godts/ ende der kinderen Godts/ altijdt te samen moeten gaen. 3 ende leert dat de liefde Godts betoont wordt door het onderhouden sijner geboden/ ende overwinninge der werelt/ 't welck de weder-geborene doen door het geloove in Iesum Christum. 6 welcken hy bewijst den Sone Godts eñ onsen Verlosser te zijn door tweederley getuygenisse/ inden hemel/ der Heylige Dry-eenigheydt. 8 ende op der aerde/ des geests/ des waters/ ende des bloedts. 9 ende leert dat wy dese getuygenissen moeten aen-nemen/ ofte dat wy anders Godt tot eenẽ leugenaer maken. 11 maer die se aen-nemen/ dat sy door Christum het eeuwige leven hebben. 14 ende een vertrouwen dat sy van Godt/ door hare ghebeden/ sullen alles verkrijgen dat ter saligheydt noodigh is. 16 ende dat niet alleen voor haer selven/ maer oock voor haren broeder/ die niet en sondight tot der doot. 18 tot welcke sonde hy leert dat de wedergeborene niet en vervallen/ overmits sy Godt ende sijnen Sone Iesum Christum recht kennen/ ende in hem zijn. 21 Vermaent eyndelick de geloovige haer te wachten van de afgoden.

1 a EEn yegelick die [1] gelooft dat Jesus is [2] de Christus/ die is uyt Godt geboren: ende een yegelick die lief heeft [3] den genen die geboren heeft/ die heeft oock lief [4] den genen die uyt hem geboren is.

2 Hier aen kennen wy dat wy de kinderen Godts lief hebben/ [5] wanneer wy Godt lief hebben/ ende sijne geboden bewaren:

3 b Want [6] dit is de liefde Godts/ dat wy sijne geboden bewaren: c ende sijne geboden en zijn [7] niet swaer.

4 Want al dat uyt Godt geboren is/ [8] overwint de werelt: d ende dit is [9] de overwinninge die de werelt overwint/ [namelijck] [10] ons' geloove.

5 e Wie is't die de werelt overwint/ f dan die gelooft dat Jesus is de Sone Godts?

a Ioan. 1. 12.
1 N. met sodanigh een geloove/ dat vergeselschapt is met alles wat tot een oprecht geloove behoort. Siet capit. 4. Vs 2.
2 Dat is/ de ware ende beloofde Messias. Siet Joan. 20. Vs 31.
3 Dat is/ den vader.
4 D. sijne kinderen/ 't welck bewijse het so is onder de menschen/ so bewijst d'Apostel daer mede/ dat/ als men Godt lief heeft/ men oock alle de kinderen Godts moet lief hebben/ die uyt hem geboren zijn.
5 Want uyt de liefde Godts/ als een oorspronck ende fonteyne/ moet de liefde des naesten spruyten/ ende voort-komen.

b Ioan. 14. 15. ende 15. 10. 6 Dat is/ hier mede betoonen wy dat wy Godt waerlick lief hebben. c Matt. 11. Vss. 29, 30. 7 D. beswaerlick/ moeylick: het welck hier niet geseght en wort om aen te wijsen dat wy dese geboden hier volkomelijck konnen onderhouden. Siet capit. 1. Vs 8. ende 2. 1. maer ten aensien van de weder-geborene/ in welcker herte de Heylige Geest de ghebodẽ Godts alsoo inschrijft/ dat hy met een in de selve verweckt eenen lust om de selve geerne te doen. Rom. 7. 22. Ende het gene yemandt geerne doet/ dat en valt hem niet swaer/ ofte moeyelick. Siet Matth. 11. 30. 8 Dat is/ in den geestelicken strijdt tusschen den Geest der weder-geboorte ende de wereltsche begeerlickheden ende aenlockingen/ waer door wy tot afwijckinge van het geloove ende overtredinge der geboden Godts worden versocht/ houdt het de overhandt. d Ioan. 16. 33. 9 Dat is/ de oorsake van onse overwinninge/ om dat het Christum omhelst/ door welcken wy alles vermogen. Phil. 4. 13.
10 Namel. dat vergeselschapt is met al wat tot een waer geloove ge-eyscht wort: want sulck een geloof en can niet bestaen sonder onderhoudinge van de geboden der liefde Godts en des naesten e 1. Corinth. 15. 57. f Ioan. 4. 15.

6 Dese is't die gecomen is [11] door water ende bloedt / [namelijck] Jesus de Christus : [12] niet door het water alleen / maer door het water ende het bloedt. Ende [13] de Geest is't die getuyght / dat [14] de geest de waerheyt is.

7 [15] Want [16] dry zijnder die getuygen [17] in den Hemel / de Vader / [18] het Woort / ende de Heylige Geest: ende [19] dese dry zijn [20] een.

8 Ende [21] dry zijnder die getuygen op de aerde / [22] de Geest / ende het water / ende het bloedt : ende die dry zijn [23] tot een.

9 [g] Indien wy het getuygenisse der menschen aen-nemen / het ghetuygenisse Godts is [24] meerder: want dit is het getuyghenisse Godts / 't welck hy [25] van sijnen Sone getuyght heeft.

10 [h] Die in den Sone Godts gelooft / [26] heeft het getuygenisse in hem selven : die Godt niet en gelooft / [27] heeft hem tot een leugenaer gemaeckt: dewijle hy niet gelooft en heeft het getuygenisse / dat Godt getuyght heeft van sijnen Sone.

11 Ende dit is [28] het getuygenisse / [namelick] dat [29] ons Godt het eeuwige leven gegeven heeft : [i] ende dit selve leven [30] is in sijnen Sone.

12 Die den Sone [31] heeft / die heeft het leven : die den Sone Godts niet en heeft / die en heeft het leven niet.

13 [k] Dese dingen hebbe ick u geschreven / die gelooft in den name des Soons Godts : op dat ghy weter dat ghy het eeuwige leven hebt / ende op dat ghy [32] gelooven in den name des Soons Godts :

14 Ende dit is [33] de vrymoedicheyt die wy [34] tot hem hebben / [l] dat so wy yet bidden na sijnen wille / hy ons [35] verhoort.

15 Ende indien wy weten dat hy ons verhoort / [36] wat wy oock bidden / so weten wy / dat wy [37] de beden [38] verkrijgen / die wy van hem gebeden hebben.

16 Indien yemandt [39] sijnen broeder siet sondigen [40] een sonde niet tot de doodt / die sal [Godt] [41] bidden / ende [42] hy sal hem [43] het leven geven / den genen [segge ick] die sondigen niet tot de doot. [m] Daer is [44] een sonde tot de doot: voor deselve [sonde] en segge ick niet [45] dat hy sal bidden.

17 [n] Alle ongerechticheyt is sonde: ende daer is sonde [46] niet tot de doot.

18 [o] Wy weten dat een yegelick die uyt Godt geboren is / [47] niet en sondight / maer die uyt Godt geboren is / [48] bewaert hem selven / ende [49] de Boose en [50] vattet hem niet.

19 Wy weten dat [51] wy uyt Godt zijn / ende dat [52] de geheele werelt light [53] in het boose.

20 Doch wy weten dat de Sone Gods gecomen is / [p] ende heeft ons [54] het verstant gegeven / dat wy [55] den Waerachtigen kennen : ende [56] wy zijn in den Waerachtighen / [57] [namelick] in sijnen Sone Jesu Christo. [q] [58] Dese is de waerachtige Godt / ende [59] het eeuwige leven.

21 Kinderkens / [60] bewaert u selven van de [61] afgoden. Amen.

11 De Apostel siet hier op het water ende bloedt dat uyt de doorghesteken zijde Christi ghevloeyt is / waer van Joannes alleen gewach maeckt Joan. 19. 34/35. ende verhaelt dat selve wederom hier / om te toonen dat daer in een verborghenheydt is / Namel. dat van hem vloeyt het water des H. Geests / waer door wy ghereynight ende weder-geboren worden / ende dat door het uyt-storten sijns bloets aen het cruys ons is verworven de versoeninghe met Godt ende de vergevinge onser sonden. Ende is daer door vervult het gene afghebeelt was door de Ceremonien des Ouden Testaments / die meest bestonden in reynigingen met water / ende bloedtstortinge der beesten die geoffert wierden: alsoo dat dit de sin is / dewijle Christus ghekomen zijnde alle het gene door de Ceremonien des Ouden Testaments af-ghebeelt was / inder daet vervult heeft / dat sulcks van een klaer bewijs is / dat hy de ware Messias is.

12 D. hy is gecomen om niet alleen de weldaet der wedergeboorte ofte der reyniginge onser verdorvene nature / maer oock de weldaet der rechtveerdighmakinge ofte versoeninge met Godt te samen te wege te brenghen / door sijn Geest ende bloet : welcke twee weldaden van malkandren niet en worden gescheyden. 13 Dat is / de Heylige Geest getuyght in de herten der geloovige. 2. Corinth. 1. 22. Ephes. 1. 13. 14 D. de leere des Evangeliums / dat Iesus is de Christus. welcke leere geest genaemt wort. 2. Cor. 3. 6. Siet de aenteeck. aldaer. 15 Dit vs / alsoo het een seer klaer getuygenisse vervat van de Heylige Dryvuldigheydt / schijnt van de Arrianen uyt eenige boecken uytgelaten geweest te zijn / maer wort in meest alle Griecksche boecken gevonden ende selfs oock by vele oude ende aensienlicke Leeraers / die voor de tijden der Arrianen geleeft hebben / tot bewijs der Heylige Dryvuldigheyt daer uyt bygebracht ; ende de tegenstellinge van de getuygen op der aerde vs 8. toont klaerlick dat dit vs daer wesen moet / gelijck blijckt uyt het vs 9. daer gesproken wordt van dit getuygenisse Godts. 16 N. persoonen / en onderscheydene getuygen. 17 D. geven hier van uyt den hemel een hemelsch ende Godtlick getuygenisse / aen het welck niet en mach getwijfelt worden. Siet Mat. 3. 16/17. ende 17. 5. Joan. 3. 31. Act. 2. 1/ &c. 18 D. de Sone Godts. Siet Joan. 1. 1. 19 N. persoonen. Siet Matth. 3. 16/17. ende 28. 19. 20 N. van wesen ende natuere: die alle drie van dese sake gesamentlick ende eenerley getuygen. Een seer klaer bewijs en getuygenisse van de Dryheyt der persoonen in het eenigh Godtlick wesen. Siet Joan. 10. 30. 21 D. drie getuygen zijnder oock op der aerden die 't selve getuygen. 22 D. de Geest der aenneminge tot kinderen / die den geloovigen in de Gemeynte hier op der aerden gegeven wort / en het water der wedergeboorte / door welck de geloovige van hare gemeynschap met den Vader ende den Soon versekert worden / ende het bloedt des Nieuwen Testaments / waer door sy verkrijgen vergevinge harer sonden / ende versoeninghe met Godt. Andere verstaen door den Geest, de leere des Evangeliums / ende door het water het Sacrament des Doops / ende door het bloedt, het Sacrament des Avontmaels / door welcke drie middelen de geloovige in de Kercke hier op der aerden van de vergevinge harer sonden door Christum, ende van 't eeuwige leven / als door drie vaste getuygen / versekert worden. Siet oock de aenteeck. op het 6 vs. 23 D. sien op eenerley sake / ende geven daer van eenerley getuygenisse / Namel. dat Iesus is de Salighmaker ende de Sone Godts vs 5. g Ioan 5. 37. 24 D. geloofweerdiger / ende moet daerom oock vaster aengenomen worden. 25 N. Iesu Christo, dat hy de ware ende eenige Salighmaker is. h Ioan. 3. 36. Rom. 8. 16. Galat. 4. 6. 26 D. is door den Heyligen Geest / die het geloove in hem ghewrocht heeft / in sijn herte hier van overtuyght en versekert. Joan. 3. 33. 27 Siet cap. 1. 10. 28 N. daer van ick spreke. 29 N. die in Christum waerlick gelooven. Joan. 3. vs 36. i Ioan. 1. 4. 30 N. als in een fonteyne uyt wiens volheyt wy het ontfangen. Joan. 1. 16. want de Sone heeft ons het leven verdient / heeft de macht om ons het selve te geven / ende geeft het oock allen die in hem gelooven. Siet Joan. 6. 47/48/51. ende 17. 2. 31 Dat is / met waren geloove heeft aenghenomen. Joan. 1. vs 12. die heeft de beginselen des eeuwighen levens alreede in dit leven / ende heeft een seeckere hope dat hy het selve oock hier namaels volkomelick sal besitten. Siet Joan. 5. vs 24. ende 8. vs 51.

k Ioan. 20. 31. 32 D. in het geloove meer ende meer moogt toenemen ende daer in volherden. 33 D. vrymoedigh vertrouwen. ghelijck Hebr. 4. 16. 1. Joan. 2. 28. ende 3. 21. 34 N. Godt / gelijck hy spreeckt cap. 3. 21. l Ierem. 29. 12. Matth. 7. 8. ende 21. 22. Mar. 11. 24. Luc. 11. 9. Ioan. 14. 13. ende 15. 7. ende 16. 24. Iac. 1. 5. 1. Ioan. 3. 22. 35 Gr. hoort. 36 N. na sijnen wille / gelijck vs 14. 37 D. de saken die wy bidden. 38 Gr. hebben. D. sekerlick sullen hebben. 39 D. sijnen mede-Christen. 40 D. een sonde op welcke de eeuwighe doot niet sekerlick en volgt: dat is / die niet onvergeeflick en is. 41 Namel. voor sijnen broeder / dat Godt hem de selve sonde wille vergeven. 42 N. Godt sal hem sijne sonden vergeven ende also het leven geven. Ofte / hy N. die Godt voor de sonde sijns broeders bidt / sal met sijn gebedt 't selve by Godt te weghe brenghen. Siet 1. Tim. 4. 16. Jacob. 5. 20. 43 D. van de doodt / die hy door sijne sonde verdient hadde / verlossen. m Num. 15. 30. 1. Sam. 2. 25. Matth. 12. 31. Marc. 3. 29. Luc. 12. 10. Hebr. 6. 4. ende 10. 26. 2. Petr. 2. 20. 44 D. die sekerlick den doodt met haer brenght / welcke is de lasteringe tegen den Heyligen Geest / wanneer yemant de waerheyt der Christelicke leere / waer van hy door den Heyligen Geest is verlicht ende overtuyght / loochent / ende de selve vyandelick lastert ende vervolght. Siet de aenteeck. op Matt. 12. v. 31. 45 Namel. overmits Godt soodanige sondaren de sonden niet en wil vergeven / maer geeftse over in hare onboetveerdigheyt tot den eynde toe / door dien sy 't middel tot de boetveerdigheydt / welck is Christi offerande / ende de overtuyginge des Heyligen Geests / verwerpen ende tegenstaen. n 1. Ioan. 3. 4. 46 Dit en is niet te verstaen / datter eenige sonde soo licht soude wesen / datse de doodt niet en soude verdienen / hoe kleyn de selve oock soude mogen zijn, want dat strijdt tegen Deut. 27. 26. Jac. 2. 10. maer datse niet noodtsakelick de doodt mede en brenght / maer vergeven kan worden / als de sondaer daer van een oprecht berouw ende leedtwesen betoont. o 1. Ioan. 3. 9. 47 Namel. tot der doodt : noch alsoo dat de sonde over hem de heerschappie heeft. Siet 1. Joan. 3. 9. 48 Namelick / dat hy in dese sonde niet en vervalle. 49 D. de Duyvel / die hem tot dese sonde soeckt te brenghen. Matth. 6. 13. 50 Ofte / en raeckt hem niet. Dat is / en heeft geen vatten aen hem / om hem in die sonde te trecken. 51 Namel. die in Christum gelooven. 52 D. alle andere menschen / die niet en zijn weder-geboren / noch en gelooven. 53 D. in de sonde ende onder het ghewelt des Duyvels. p Luc. 24. 45. 54 D. de rechte ende salichmakende kennisse des waren Godts / in welcken het eeuwige leven bestaet. Joan. 17. 3. Ofte / verstant gegeven, op dat wy den waerachtigen mogen kennen. 55 Dat is / den waren ende levenden Godt / den Vader onses Salighmakers Iesu Christi. 56 Dat is / wy hebben door 't geloove gemeynschap met hem. cap. 1. 3. 57 Andere voegen hier tusschen het woordeken ende, gelijck capit. 1. 3. ende verstaen by desen waerachtigen oock den Vader / ghelijck in het voorgaende. q Iesai. 9. 5. ende 44. 6. ende 54. 5. Ioan. 20. 28. Rom. 9. 5. 1. Timoth. 3. 16. 58 Namel. Iesus Christus. Siet Joan. 17. 3. 59 Dat is / de autheur / verdiener / ende gever des eeuwigen levens. Joan. 1. 4. ende 10. 28. ende 14. 6. 60 D. wacht u ende draeght sorge / dat ghy u met geen afgoderie en besmet. 61 D. valsche goden / ofte / beelden, die tot afgoderie misbruyckt worden / dat ghy de selve generley eere ofte dienst en betoont / alsoo het selve met de Christelicke religie ende waren Godts-dienst geensins en kan bestaen.

Eynde van den eersten Algemeynen Sendt-brief JOANNIS.

De Tweede Sendt-brief des Apostels JOANNIS.

Inhoudt deses Sendt-briefs.

DESE Sendt-brief, ende oock de volgende, en zijn niet Algemeyn, (hoewelse onder de Algemeyne ghestelt worden) maer geschreven aen particuliere persoonen, gelijck uyt de opschriften blijckt. Eertijts is aen de selve van eenige getwijfelt geweest, offe oock van den Apostel *Ioannes* geschreven zijn. Siet *Euseb. Hist. Eccl. lib. 3. cap. 22.* maer ten onrechte, alsoo de stijl ende inhoudt t'eenemael over een komt met den eersten Sendt-brief *Ioannis.* 1 Nae het opschrift, ende de groetenisse, vermaent hy een eerlicke geloovige Matroone, ende hare kinderen, 5 tot stantvastigheyt in de liefde, ende betrachtinge van de geboden Godts. 7 ende waerschouwt haer voor de verleyders. 8 haer vermanende datse haer wachten van de selve, om niet verleydt te worden. 10 ende over sulcks datse met de selve geen gemeynschap en houden, om harer sonden niet deelachtigh te worden. 12 Besluyt eyndelick met eene verklaringe waerom hy niet breeder aen haer en schrijft, om dat hy hoopte selve tot haer te komen. 13 ende groet dese Matroone van wegen haers susters kinderen.

1 [1] DE Ouderlingh aen de [2] uyt-verkorene [3] Vrouwe / ende aen hare kinderen / [4] die ick [5] in waerheyt lief hebbe / ende niet alleen ick / maer oock [6] alle die [7] de waerheydt ghekent hebben:

2 [8] Om der waerheyt wille die [9] in ons blijft / ende met ons sal zijn inder eeuwicheyt:

3 [10] Genade / barmhertichheyt / vrede [11] zy met u lieden van Godt den Vader / ende van den Heere Jesu Christo den Sone des Vaders / [12] in waerheyt ende liefde.

4 Ick ben seer verblijdt geweest / dat ick [13] van uwe kinderen gevonden hebbe die [14] in de waerheyt wandelen / gelijck wy een gebodt ontfangen hebben [15] van den Vader.

5 Ende nu bidde ick u / [uytvercorene] Vrouwe / [a] niet als u schrijvende [16] een nieuw gebodt / maer 'tgene wy gehadt hebben van den beginne / [namelick] [b] dat wy malcanderen lief hebben.

6 [c] Ende [17] dit is de liefde / dat wy wandelen na sijne geboden. Dit is het gebodt / gelijck ghy-lieden [18] van den beginne gehoort hebt / dat ghy [19] in het selve soudet wandelen.

7 [d] Want daer zijn vele verleyders in de werelt gecomen / [20] die niet en belijden [21] dat Jesus Christus in het vleesch gecomen is. Dese is de verleyder ende [22] de Antichrist.

8 [23] Siet toe voor u selven / [24] dat wy niet en verliesen 'tgene wy gearbeydt hebben / maer eenen [25] vollen [26] loon mogen ontfangen.

9 Een yegelick [27] die overtreedt / ende niet en blijft in de leere Christi / [28] die en heeft Godt niet: die in de leere Christi blijft / dese [29] heeft beyde den Vader ende den Sone.

10 [e] Indien yemandt [30] tot u lieden comt / ende [31] dese leere niet [32] en brenght / [33] en ontfanght hem niet in huys / ende en seght tot hem niet / [34] Zijt gegroet.

11 Want die tot hem seght / Zijt gegroet / [35] die heeft gemeynschap aen sijne [36] boose wercken.

12 Ick hebbe [37] veel aen u lieden te schrijven / doch ick en hebbe niet gewilt [38] door papier ende inckt: maer ick hope tot u lieden te comen / ende [39] mondt tot mondt [met u] te spreken / op dat [40] onse blijdschap [41] volcomen magh zijn.

13 U groeten de kinderen van uwe suster [42] de uytvercorene. Amen.

1 So noemt hem selven d'Apostel Joannes / ofte van wegen sijn ampt / gelijck oock Petrus / 1.Petr. 5.1. ofte / van wegen sijnen hooghen ouderdom: als of hy seyde den ouden.

2 So noemt hy haer na het oordeel der liefde / na welcke alle die Christum belijden / voor uytvercorene moeten gehouden worden. Siet diergelijck vs 13. Philip. cap. 4.3. 1.Thes. 1.4. 2.Thess. 2. vs 13. 1.Petr. 1.2.

3 *Gr.* Kyria, D. Heerinne: ghelijck oock vs 5. waer door bereeckent wort niet een van het vrouwelick geslachte alleen / maer een voortreffelicke / aensienlicke / machtige vrouwe.

4 Namel. so de moeder als de kinderen / gelijck uyt het Grieck woort blijckt.

5 D. oprechtelick / gelijck 1.Joan. 3. vs 18.

6 Namel. die in die plaetse woonen / ende u kennen.

7 D. de ware leere des H. Evangeliums. siet 2.Tim. 2. v. 25. 1.Joan. 2.21. ende 3.19.

8 Namelick / hebbe ick haer lief / dewijle sy deselve aengenomen hebben / belijden / ende beleven.

9 Namelick / door de genade ende na de beloften Godts / dat hy ons in deselve altijt sal bewaren. Siet Matth. 24.24. Joan. 10.28. Philip. 1.6. 1.Petr. 1.5. 1.Joan. 5. vss. 4/5.

10 Siet diergelijcke groetenisse 1.Timoth. 1.2.

11 *Gr.* sal zijn.

12 Dat is / tot versterckinge ende vermeerderinge van de kennisse der waerheyt ende van de liefde. Ofte in de waerheyt ende liefde.

13 Dat is / sommige van uwe kinderen.

14 Dat is / de ware leere des Evangeliums belijden / ende haer leven daer na aenstellen / volgens de geboden Godts.

15 Namelick / door den Sone. Joan. 15.15.

16 Siet de aenteeckeninghe op 1.Joan. 2. vss. 7/8.

a 1.Ioan. 2.7.

b Ioan. 13.34. ende 15.12. Ephes. 5.2. 1.Thess. 4.9. 1.Petr. 4.8. 1.Ioan. 3.23. ende 4.21.

c Ioan. 15.10.

17 D. hier in bestaet de rechte liefde Godts ende des naesten. Ofte / hier mede wortse betoont.

18 Als u de leere des Evangeliums eerst is gepredickt geweest. 1.Joan. 2.7.

19 Dat is / alsoo u leven daer na aenstellet.

d Matth. 24. vss. 5, 24. 2.Petr. 2.1. 1.Ioan. 4.1.

20 Siet de aenteeck. op 1.Joan. 2. v. 22. ende 4.2.

21 *Gr.* Iesum Christum in den vleesche komende. Siet diergelijcke wijse van spreken. 1.Joan. 4.2.

22 Siet oock 1.Joan. 4.3.

23 D. hebt acht op uwe eygene saligheydt / van de welcke ghy soudet vervallen / soo ghy u van haer laet verleyden. Siet Actor. 20.28.

24 D. op dat wy / N. Apostelen / die u tot de kennisse der waerheydt gebracht hebben / de vrucht onses arbeyts aē u niet en verliesen. Ofte / dat ghy. (gheliick andere lesen) namel. die de ware leere eens aengenomen hebt / ende na de selve u leven hebbet aengestelt / de vrucht uwer belijdenisse en wandels / welck is het eeuwige leven / niet en verliest / door verleydinghe tot afval gebracht zijnde.

25 D. overvloedige.

26 N. wy Apostelen van onsen arbeydt / als die aen u niet te vergeefs sal aengewent zijn. Siet Phil. 4.1. 1.Thess. 2.19. Ofte / ghy geloovige / als ghy tegen de verleydinge stantvastigh blijft by de ware leere des Evangeliums.

27 N. door afvallen van de leere des Evangeliums / gelijck de volgende woorden verklaren.

28 D. die en heeft geen gemeynschap met Godt.

29 D. heeft gemeynschap met beyde. Siet 1.Joan. 1.3.

e Rom. 16.17. 2.Tim. 3.5. Tit. 3.10.

30 N. in uw' huys / ofte andersins / om u te leeren ende te onderwijsen.

31 N. dat Iesus Christus in den vleesche gekomen is vs 7. ende die wy Apostelen u geleert hebben.

32 Dat is / leert ende voorstelt.

33 Dat is / en houdt met hem geen broederlicke gemeynschap / ofte nauwen ommeganck.

34 *Gr.* chairein. dat is / blijde zijn. Siet d'aenteeck. op Jacob. 1.1.

35 D. die hoort sijne valsche leere / daer door hy de menschen verleydt / ende stelt hem selven in perijkel om van hem oock verleydt te worden: ende geeft anderen ergernisse / als of hy de valsche leere toestonde / overmits hy sulcke gemeynschap houdt met de valsche Leeraers.

36 N. die hy doet in't verleyden der menschen van de ware leere.

37 N. aengaende dese saken.

38 D. door eenen brief die met inckt op het papier geschreven wordt. Dit en seght hy niet / om dat hy eenige saken / de saligheydt aengaende / ghehadt heeft die hy het papier niet en soude hebben willen vertrouwen. Want alle die saken heeft hy in sijn Evangelio genoechsamelick beschreven. Joan. 20.31. maer om dat hy hoopte haest by haer te komen / ende haer die saken mondelick soude verklaren.

39 D. tegenwoordigh by u zijnde. Siet diergelijcke 1.Cor. 13.12.

40 N. die ontstaen sal uyt mijne tegenwoordigheyt.

41 *Gr.* vervult. dat is / overvloedigh.

42 Siet vs. 1.

De

Derde Sendt-brief

des Apostels

JOANNIS.

Inhoudt deses Sendt-briefs.

1 DE Apostel nae het opschrift ende de groetenisse, 3 prijst seer de Godtsaligheydt van *Gajus*, aen welcken hy desen Sendt-brief schrijft. 4 waer over hy hem oock verblijdt. 5 ende voornamelick prijst hy sijne herberghsaemheyt tegen de broeders, die om des Euangeliums wille in vremde landen moeten reysen. 6 ende vermaent hem daer in te volherden. 9 Klaeght over eenen *Diotrephes*, dat hy de meester socht te maken in de Gemeynte, den Apostel lasterde, ende verhinderde dat sulcke broeders niet ontfangen en wierden. 11 Vermaent *Gajum* dat quaet exempel niet te volgen. 12 ende recommandeert hem eenen *Demetrium*, dien hy goede getuygenisse geeft. 13 Besluyt met verklaringe waerom hy geenen langeren brief aen hem en schreef. 15 ende met onderlinge groetenissen.

1 [1] DE Ouderlingh aen den geliefden [2] Gajus/ [3] welcken ick in waerheydt lief hebbe.

2 Geliefde/ [4] voor alle dingen wensche ick dat ghy wel-vaert ende gesont zijt/ [5] ghelijck uwe ziele wel-vaert.

3 Want ick ben zeer verblijdt geweest/ als de broeders quamen/ ende getuyghden van uwe [6] waerheyt/ gelijck ghy [7] in de waerheyt wandelt.

4 Ick en hebbe geen meerder blijdschap dan hier in/ dat ick hoore dat [8] mijne kinderen in de waerheyt wandelen.

5 Geliefde/ ghy doet [9] trouwelick/ [10] in al 't gene ghy doet aen de broederen/ ende aen [11] de vremdelingen/

6 Die getuyght hebben van [12] uwe liefde/ [13] in de tegenwoordicheyt der Gemeynte: welcke indien ghy [14] geleyde doet/ [15] gelijck het Gode weerdigh is/ so sult ghy wel doen.

7 Want sy zijn [16] voor sijnen name uytgegaen/ [17] niets nemende van de Heydenen.

8 Wy dan zijn schuldigh [18] de sodanige [19] te ontfangen/ op dat wy [20] mede-arbeyders mogen worden der waerheyt.

9 Ick hebbe [21] aen de Ghemeynte [22] geschreven: maer Diotrephes/ die onder haer [23] soeckt de eerste te zijn/ [24] en neemt ons niet aen.

10 Daerom/ [25] indien ick come/ so sal ick [26] in gedachtenisse brengen [27] sijne wercken die hy doet/ met [28] boose woorden [29] snaterende tegen [30] ons: ende hier mede niet vergenoeght zijnde/ so en ontfanght hy selve [31] de broeders niet/ ende [32] verhindert de gene [33] die 't willen [doen] ende [34] werpt 'se uyt de Gemeynte.

11 Geliefde/ [a] en volght het [35] quaet niet na/ maer het goet. Die [36] goet doet is uyt Godt: maer [37] die quaet doet/ [b] en heeft Godt [38] niet gesien.

12 Demetrio [39] wort getuygenisse gegeven [40] van allen/ ende [41] van de waerheyt selve: ende [42] wy getuygen oock/ ende ghy weet [43] dat ons' getuygenisse waerachtigh is.

13 [c] Ick hadde [44] veel te schrijven/ maer ick en wil u niet schrijven met inckt ende penne:

14 Maer ick hope [45] u haest te sien/ ende wy sullen [46] mondt tot mondt spreecken.

15 [47] Vrede zy u. [48] De vrienden groeten u. Groet [49] de vrienden [50] met name.

1 Waerom Joannes hem selven alsoo noemt, siet 2. Joan. vs 1.
2 Wie dese Gajus geweest zy/ en wordt nergens elders verklaert: ten ware dat hy een van die ware geweest/ daer van men leest Act. 19. 29. ende 20. 4. Rom. 16. 23. 1. Cor. 1. 14.
3 Siet 2. Joan. v. 1.
4 Ofte/ in alles.
5 N. overmits sy begaeft is met de kennisse der salighmakende ende gesonde leere/ ende met velerley Christelicke deughden: dat ghelijck ghy een gesonde ziele hebt/ ghy alsoo oock een ghesont lichaem moocht hebbẽ.
6 D. oprechtigheyt. 1. Joan. 3. 18.
7 Siet 2. Joan. v. 4.
8 D. Discipelen/ die ick door de predicatie des Euangeliums hebbe ghebooren: gelijck Paulus spreeckt van de Corinthiers 1. Corint. 4. 15.
9 D. gelijck een getrouw uytdeeler der goederen/ die u de Heere tot dien eynde verleent heeft/ betaemt. Siet Luc. 12. v. 42. 1. Cor. 4. 2.
10 D. dat ghy haer in uw' huys ontfanght/ herberght/ ende onderhoudt.
11 Dat is/ die boven dien datse broeders ende geloovige zijn/ oock om des Euangeliums wille in vremde landen haer moeten onthouden.
12 D. uwe mildadicheydt/ die ghy uyt liefde aen haer betoont hebt.
13 D. openlick in de vergaderinge der gemeynte daer in ick my nu onthoude: Welcke vele oude Leeraers meynen geweest te zijn de Gemeynte van Ephesen.
14 D. niet alleen haer uytgeley doet/ een stuck weghs met haer gaende/ maer haer oock versorgende van het gene haer tot de reyse sal noodigh zijn. Siet Actor. 27. 3. ende 28. 10.
15 Gr. Gode weerdighlick. Siet Coloss. 1. 10. 1. Thess. 2. 12.
16 Dit kan tweesins verstaen worden/ ofte dat dese broeders uyt haer vaderlandt gegaen zijn in vremde landen om daer het Euangelium te prediken onder de Heydenen. Ofte/ datse om den dienst Godts/ ende de belijdenisse der Christelicke leere/ uyt haer vaderlandt hebben moeten gaen/ ende vluchten in vremde landen. Van het eerste is waerschijnlickst/ uyt het volgende vs.
17 Namel. voor haren dienst/ maer voor niet het Euangelium predikende/ om geen verhinderinge te geven den Euangelio Christi, ghelijck Paulus oock gedaen heeft. 1. Corinth. 9. 12.
18 Namel. als in het voorgaende vs beschreven worden.
19 N. in onse huysen/ te herbergen/ ende versorghen van hares lijfs nooddruft.
20 Daer mede oock mogen helpen bevoorderen de verbreydinge der ware Leere des Euangeliums.
21 N. van de welcke Gajus ofte een Leeraer/ ofte een voortreffelick lidtmaet was. Wie dese gemeynte geweest is en wort nergens aengewesen.
22 Namel. aengaende dese sake/ om dese broeders aen deselve te recommanderen. Hoewel wy van desen brief niet en hebben/ daer uyt en can niet besloten worden/ datter yet soude ontbreken aen de volmaecktheyt der Heylige Schrifture. dewijle het maer een brief is geweest van recommandatie/ ende so daer yet in dien brief gheschreven is geweest ter salicheyt noodigh/ dat wort in andere boecken der Heylighe Schrifture genoegh gevonden/ ende Joannes selve getuyght dat sijn Euangelium ghenoechsaem is om te gelooven ende salich te worden. Joan. 20. 31.
23 D. die uyt eergiericheyt boven sijne mede-broeders hem verheffende/ daer na tracht/ om de selve te overheerschen ende alle het gesagh aen hem alleen te trecken.
24 D. en acht my/ noch mijn schrijven en voorspreken niet.
25 Namel. tot u/ gelijck ick hope dat haest sal geschieden/ vs 14.
26 Dat is/ hem selven voor oogen stellen/ ende de Ghemeynte bekent maken/ datse het moghen weten ende gedencken.
27 Namel. die hy hier beschrijft.
28 D. lasterlicke.
29 D. beuselingen voortbrengende.
30 D. my/ gelijck oock in het voorgaende vs.
31 Namel. die beschreven worden vs 7.
32 Ofte/ verbiede.
33 D. die dese broeders willen ontfangen.
34 N. door den kerckelicken ban.
a Psal. 37. 27. Iesai. 1. 16. 1. Petr. 3. 11.
35 D. soo in het gemeyn allerley quaet/ als in het bysonder dit quaet exempel van Diotrephes.
36 Dit kan oock verstaen worden soo in het gemeyn van allerley goet/ als in het bysonder van het goet der weldadigheydt tegen de broeders/ dat hy hier in Gajo prijst.
37 D. die sijn werck maeckt van quaet doen. Want andersins doen de weder-ghebooren oock somwijlen wel yet dat quaet is/ uyt swackheydt.
b 1. Ioan. 3. 6.
38 Namel. met de oogen des waeren gelooss/ ofte/ hem niet recht gekent. Siet 1. Joan. 3. 6.
39 Namelick/ van bysondere Godtsaligheydt/ liefde/ ende getrouwigheydt.
40 Namel. geloovige die hem kennen.
41 D. dit getuygenisse is gantsch waerachtigh/ also hy het oock met der daet ende waerheydt dagelicks betoont.
42 D. Ick Joannes: gelijck oock vs. 9/ 10.
43 D. dat ick niet en plach te getuygen/ dan dat waerachtigh is. Joan. 19. 35.
c 2. Ioan. v. 12.
44 Namel. aengaende dese saken. Siet 2. Joan. vs 12.
45 D. haest by u te zijn/ ofte tot u te comen.
46 Siet de aenteeck. op 2. Joan. vs 12.
47 Dit was de gewoonlicke wijse van groeten onder de Joden/ ofte Hebreen. Siet hier van Joan. 20. 19.
48 Dat is/ de geloovige die alhier zijn.
49 D. de geloovige die by u zijn.
50 Dat is/ elck in 't bysonder.

De Algemeyne Sendt-brief

des Apostels

JUDE.

Inhoudt van desen Sendt-brief.

D'Apostel *Iudas*, navolgende het exempel ende oock de voetstappen des Apostels *Petri* in sijnen tweeden Sendt-brief, heeft desen brief geschreven om de geloovige Christenen te vermanen tot stantvastigheydt in het ware geloove, ende tot dien eynde te waerschouwen voor de valsche leeraers ende spotters, om van haer niet verleydt te worden. 1 Ende eerstelick na 't opschrift ende de groetenisse, 3 stelt hy dese vermaninge voor, ende wijst aen hoe noodigh de selve is, also vele godtloose menschen onder de Christenen waren in-geslopen. 5 Verklaert dat sulcke eeuwelick van Godt sullen gestraft worden, ende bewijst het met gelijcke exemplen der Israëliten in de woestijne. 6 der afvallige Engelen. 7 ende der inwoonders van Sodoma ende Gomorra. 8 Beschrijft haer datse de Overheden lasteren, 't welck selve de *Archangel Michaël* tegen den Duyvel niet en heeft durven doen. 11 Datse de voetstappen volgen ven *Cain*, *Balaam*, ende *Core*. 12 Datse vlecken zijn der Christelicke vergaderingen, huychelaers, ongestadighe, ende datse sekerlick sullen verdoemt worden. 15 't welck hy bevestight met een prophetie van *Enoch*. 16 ende beschrijft voorder hare gebreken. 17 ende seght dattet die luyden zijn daer d'Apostelen haer van gewaerschouwt hebben.
20 Daer nae verhaelt hy wederom de selve vermaninghe tot stantvastigheydt, met belofte des eeuwigen levens.
22 Vermaentse dat sy haren naesten oock soecken te behouden, sommige met soetigheyt, andere met hardigheydt.
24 Eyndelick besluyt hy met eenen lof ende danck-segginge tot Godt.

1 [1] JUDAS [2] een dienst-knecht Jesu Christi / ende [3] Jacobi broeder / aen [4] den gheroepenen / die [5] door Godt den Vader gheheyligt zijn / ende [door] Jesum Christum [6] bewaert:

2 [7] Barmhertigheyt / ende vrede / ende liefde zy [u] [8] vermenichvuldight.

3 Geliefde / alsoo ick alle neerstigheyt doe om u te schrijven van [9] de gemeyne saligheyt / so hebbe ick [10] noodtsake gehadt aen u te schrijven / ende [u] te vermanen / dat ghy [11] strijdt [12] voor het geloove / dat [13] eenmael den heyligen [14] overgelevert is.

4 [a] Want daer zijn sommige menschen [15] ingeslopen / [b] die [16] eertijts [17] tot dit selve oordeel [18] te voren opgeschreven zijn / [19] godloose / die [20] de genade onses Godts [21] veranderen in [22] ontuchtigheyt / ende den eenigen [23] Heerscher [24] Godt ende onsen Heere Jesum Christum [25] verloochenen.

5 Maer ick wil u [26] indachtich maecken / als die ghy dit [27] eenmael weet / dat de Heere [28] het volck uyt Egyptenlandt [29] verlost hebbende / [c] wederom de gene die niet en geloofden [30] verdorven heeft.

6 [d] Ende de Engelen die haer [31] beginsel niet bewaert en hebben / maer [32] haer eygen woonstede verlaten hebben / [e] heeft hy tot het oordeel [33] des grooten daeghs [34] met eeuwige banden onder de duysternisse bewaert.

7 [f] Gelijck Sodoma ende Gomorra / ende [35] de steden rontom de selve / die op gelijcke wijse als [36] dese gehoereert hebben / ende [37] ander vleesch zijn nagegaen / [38] tot een exempel voorgestelt zijn / dragende de straffe [39] des eeuwigen vyers.

8 Desgelijcks evenwel oock [40] dese [41] in slaep gebracht zijnde / verontreynigen [42] het vleesch / ende verwerpen [43] de Heerschappie / ende lasteren [44] de Heerlickheden.

9 Maer [g] [45] Michaël [46] de Archangel / [47] doe hy met den Duyvel twistede / ende handelde van [48] het lichaem Mosis / [h] en durfde geen [49] oordeel van lasteringe tegen [hem] voortbrengen : maer seyde / [i] [50] De Heere bestraffe u.

1 Onder de Apostelen Christi zijnder twee geweest van desen name: een die toegenaemt was Iscarioth / de verrader onses Heeren: ende een die oock genaemt is gheweest Thaddeus ende Lebbeus, Mat. 10. 3. die om van den anderen te onderscheyden ghesegt wort: Iudas niet de Iscarioth. Joan. 14. 22. welcke wort oock tot onderscheyt genaemt Judas Jacobi Luc. 6. 16. Act. 1. 13. Dese is 't die desen Sendt-brief heeft geschreven.

2 D. Apostel. Siet Rom. 1. 1. Tit. 1. 1. Jacob. 1. 1. 2. Petr. 1. 1.

3 Daer zijn oock onder de Apostelen twee Jacobi gheweest / Mat. 10. vss. 2/3. een die een sone Zebedei was / ende een broeder des Euangelists Joannis / ende een die een sone was Alphei / toe-genaemt de mindere. Deses tweedē broeder was Judas: het welck hy in het op-schrift by-voeght / om hem van den anderen te onderscheyden / ende sijn aensien daer mede oock te versterecken / alsoo dese Jacobus onder de Apostelen in groote achtinghe was. Siet Luc. 6. 16. Actor. 15. 13. Galat. 2. 9. ende de aenteeck. op het opschrift des Sendt-briefs Jacobi. 4 Siet Rom. 1. 6. 5 *Gr.* in. Namelick door den Geest der weder-geboorte. 6 Namel. by de salighevdt / die hy haer verworven heeft. Siet Joan. 10. 28. ende 17. 12. 1. Petr. 1. 5. 7 Siet dierghelijcke groetenisse. Tit. 1. 4. 8 Siet van dit woordt 1. Petr. 1. 2. ende 2. Pet. 1. vs 2. 9 Dat is / van saken die onser aller saligheydt aengaen / die ghy met ons Apostelen gemeyn hebt. Siet Tit. 1. 3. 10 Namel. om het selve nu te doen. De reden van dese noodtsakelickheydt wordt aengewesen in het volgende vs. 11 Namelick tegen de verleydinge ende quade exemplen der godtloose spotters / om van haer niet overwonnen ende verleydt te worden / tot afval ofte godtloosheydt. 1. Timoth. 6. 12. 12 Dat is / voor de suyvere leere des Euangeliums / gelijck 1. Timoth. 4. 1. om die te behouden / ende daer van niet af te wijcken. 13 D. die niet verandert en sal worden / maer altijdt blijven / soo'se eens van Christo ende de Apostelen geleert is. 14 Namel. van Christo ende sijne Apostelen. a 2. Petr. 2. 1. 15 D. heymelick ende bedrieghlick onder de Christenen gekomen. Siet Galat. 2. 4. 2. Petr. 2. 1. b 1. Petr. 2. 8. 2. Petr. 2. 3. 16 Ofte / al over lange, gelijck 2. Petr. 2. 3. 17 Namel. waer door Godt haer rechtveerdelick in eenen verkeerden sin heeft overgelevert. Rom. 1. vss. 24/26/28. 2. Thess. 2. vss. 10/11. ende hier namaels straffen sal met de eeuwighe verdoemenisse. 18 Namel. van Godt in het register van de verworpene menschen. Een gelijckenisse van de menschen genomen / die hare registers hebben in welcke sy de namen opteeckenen der gene / met welcke sy te doen hebben / elck in sijne orden. Siet Philip. 4. 3. 19 D. die noch op Godt / noch op sijnen dienst en passen. 20 D. de leere der genade Godts. 21 *Gr.* versetten, overstellen. dat is / misbruycken om daer op te vryer te sondigen ende alle ontucht te bedrijven. Siet Galat. 5. 13. 1. Petr. 2. 16. 2. Petr. 2. 19. 22 Ofte / dertelheydt, geylheydt, wulpsheydt. 23 Ofte / Heere. *Gr.* despoten. Siet van dit woordt 2. Petr. 2. 1. 24 Ofte / onsen Godt ende Heere Iesum Christum. 25 Siet de aenteeckeninge op Actor. 4. 24. 2. Petr. 2. 1. 26 D. verhalen ende in ghedachtenisse brengen eenige exemplen van Godts oordeelen tegen de soodanige. 27 Dat is / gewisselick / ten vollen / ten rechten / onveranderlick. 28 Namel. Israels.

29 *Gr.* behouden hebbende.

c Num. 14. 29. ende 26. 64, 65. Psal. 106. 26. 1. Corinth. 10. 5. Hebr. 3. 17.

30 D. omgebracht heeft in de woestijne: welcke tijtlicke straffe een afbeeldinghe was van de eeuwige. Hebr. 3. 17/ &c.

d 2. Petr. 2. 4.

31 D. haren eersten staet in welcke sy nae Godts evenbeelt gheschapen / ende in de hemelsche gelucksaligheyt met de goede Engelen ghestelt waren. Joan. 8. 44. Ofte / oorspronck, ofte / heerschappye. Want het Gr. woort alle drie dinghen beteeckent.

32 D. den hemel / de plaetse der geluck-saligheydt / daer de goede Engelen hare woonplaetse noch hebben. Matth. 24. v. 36. Marc. 12. 25. Luc. 2. 15. waer uyt dese afvallige Engelen zijn rechtveerdelick verstooten. e 2. Petr. 2. 4. 33 Namel. in welcken dat groot werck van de opstandinge ende oordeel aller menschen / ende de voleyndinge der werelt geschieden sal / ende Christus in sijne heerlickheydt sal verschijnen. 34 Siet de aenteeckeninge op 2. Petr. 2. 4. f Genes. 19. 24. Deuter. 29. 23. Iesai. 13. 19. Ierem. 50. 40. Ezech. 16. 49. Oze. 11. 8. Amos 4. 11. Luc. 17. 29. 2. Petr. 2. 6. 35 Namelick / Adamah ende Zeboim / gelijck de selve genoemt worden. Deuter. 29. 23. 36 N. inwoonders van Sodoma ende Gomorra. 37 So beschrijft d'Apostel met eerbare woorden de grouwelicke sonde der Sodomiten. siet Rom. 1. 27. 38 Namelick van Godts rechtveerdigen toorne ende straffe tegen sodanige sondaers / om haer daer aen te mogen spiegelen. 39 Siet van dese straffe Matth. 25. 41. 40 Namelick / godtloose menschen / van de welcke hy gesproken heeft v. 4. 41 Ofte / droomende. Dit wort verstaen ofte na de letter / ofte geestelicker wijse / datse van den Satan gelijck als in eenē slaep der sonde gewiegt zijnde / haer vleesch ontreynigen met hoererey / overspel / &c. 42 D. hare lichamen / in welcke dese sonden gedaen worden / ende die daer door worden verontreynight. Siet 1. Corinth. 6. 18. 43 D. de gene die in Overheydt zijn gestelt / ende het ampt selve. 44 D. de gene die over de menschen in hoogheydt / macht / eere / ende groot aensien zijn gestelt. Siet 2. Petr. 2. 10. g Dan. 10. 13. ende 12. 1. Apocal. 12. 7. 45 Dit is de eygen naem van den Archangel / die oock ghevonden wordt Dan. 10. 13. ende 12. 1. Apocal. 12. 7. ende is soo veel te seggen als wie is gelijck Godt. Welcke naem oock den Heere Iesu Christo wel kan toe-geschreven worden : maer hy wordt oock 1. Thess. 4. 16. uytdruckelick van den Archangel onderscheyden. 46 Dat is / de overste Engel / ofte een van de overste Engelen. Siet van desen naem 1. Thess. 4. 16. ende de aenteeckeninge aldaer. 47 Dese historye en wordt in de schriften des Ouden Testaments niet beschreven : soo dat het schijnt dat Judas dit heeft ofte uyt eenige overleveringe van handt tot handt / ofte uyt eenigh schrift / dat wy nu niet en hebben. ghelijck hy oock vs 14 de prophetie van Enoch verhaelt : gelijck oock Paulus verhaelt de namen van de Egyptische toovenaers, 2. Timoth. 3. 8. Waer uyt niet en kan besloten worden dat de Heylige Schrifture soude onvolmaeckt zijn. Siet de aenteeck. aldaer. 48 Dit wordt van velen verstaen van het doode lichaem Mosis / als hy ghestorven was op den bergh Nebo / het welck Godt heeft begraven op een onbekende plaetse / op dat de Israeliten met sijne doode beenderen geen afgoderye en souden begaen / gelijck van velen hedensdaeghs gedaen wordt met de beenderen van martelaren ende andere heyligen Deut. 34. vss. 1/6. ende meynen dat de Duyvel dit heeft gesocht te verhinderen / om het volck tot afgoderye te brengen. h 2. Petr. 2. 11. 49 D. lasterlick oordeel / laster-woorden / ofte schelt-woorden / waer mede yemant veroordeelt wort. Siet 2. Pet. 2. 11. i Zach. 3. 2. 50 Diergelijcke wort gelesen Zach. 3. 2. waer op sommige meynen dat de Apostel hier soude sien.

10 [k] Maer dese / 't gene sy niet en weten / dat lasteren sy : ende 't gene sy [51] natuerlick / als de onredelicke dieren / weten / in 't selve [52] verderven sy haer.

11 [53] Wee haer / want sy zijn [54] den wech [l] Cains ingegaen / ende door [m] de verleydinge [55] des loons Balaams zijn sy henen gestort / [n] ende zijn [56] door de tegensprekinge Core [57] vergaen.

12 Dese zijn [o] vlecken in uwe [58] liefde-maeltijden / [ende] als sy [59] met u ter maeltijdt zijn / [60] weyden sy haer selven [61] sonder vreese: sy zijn [p] waterloose wolcken / die van de winden ommegedreven worden : sy zijn als boomen [62] in 't afgaen van den herfst / onvruchtbaer / [63] tweemael verstorven / [ende] ontwortelt:

13 [q] [64] Wilde baeren der zee / haer eyghen schande [65] op-schuymende : [66] dwalende sterren / den welcken [67] de donckerheyt der duysternisse in der eeuwicheyt bewaert wort.

14 Ende van dese heeft oock [r] Enoch / [68] de sevende van Adam / [69] geprophetecrt / seggende / [s] Siet / de Heere [70] is gecomen met sijne [71] veel duysent heylige /

15 Om gerichte [72] te houden tegen [73] alle / ende [74] te straffen alle [75] godtloose onder haer / van wegen alle hare godtloose wercken / die sy godtloostlick gedaen hebben / ende [t] van wegen alle [76] de harde [woorden] die de godtloose sondaers tegen [77] hem gesproken hebben.

16 Dese zijn [78] murmureerders / [79] clagers over haren staet / wandelende na [80] hare begeerlickheden : [v] ende haren mondt spreeckt zeer opgeblasene dingen : [81] verwonderende haer over de persoonen [82] om des voordeels wille.

17 Maer geliefde / gedenckt ghy der woorden die voorseght zijn [83] van de Apostelen onses Heeren Jesu Christi:

18 Dat sy u geseght hebben / [x] dat in den laetsten tijt spotters sullen zijn / die na hare [84] godtloose begeerlickheden wandelen sullen.

19 Dese zijn 't die haer selven [85] afscheyden / [86] natuerlicke [menschen], [87] den Geest niet hebbende.

20 Maer geliefde / [88] bouwet ghy [89] u selven op [90] uw' aller-heylighst geloove / [91] biddende [92] in den heyligen Geest:

21 [93] Bewaert [94] u selven [95] in de liefde Godts / verwachtende [96] de barmhertichheyt onses Heeren Jesu Christi ten eeuwigen leven.

22 Ende [97] ontfermt u wel eeniger / [98] onderscheydt makende:

23 Maer [99] behoudt [100] andere [1] door vreese / ende [2] grijptse uyt het vyer : ende haet oock [3] den rock die van het vleesch [4] bevleckt is.

24 Hem nu die machtigh is u van [5] struyckelen te bewaren / ende onstraffelick te stellen [6] voor sijne heerlickheyt in vreugde /

25 [y] Den alleen wijsen Godt onsen Salichmaker / zy heerlickheyt ende majesteyt / cracht ende macht / beyde nu ende [7] in alle eeuwicheyt. Amen.

k 2. Petr. 2. 12.
51 D. door de uytwendige sinnen.
52 N. door dien sy die dingen met overdaet ende ontuchtigheydt misbruycken / waer mede sy lichaem ende ziele verderven.
53 D. haer sal een eeuwige elende overkomen.
54 D. het exempel van Cain gevolght in hare broeders te haten en te vervolgen.
l Genes. 4. 8. 1. Ioan. 3. 12.
m Num. 22. 7, 21. 2. Petr. 2. 15.
55 D. ghelijck Balaam door gierigheydt / om des loons wille / hem heeft laten verleyden om Godts volck te vloecken / hoe wel Godt hem sulcx heeft verhindert / so leeren dese oock valsche leeringen / ende lasteren de rechte leere / om vuyl ghewins wille. *Gr.* uytgestort. dat is gelijck als uytgegote water van selfs henen vliet / also worden sy uyt groote gierigheydt daer henen gedreven.
n Num. 16. 1.
56 D. naevolgende de wederspannigheydt ende oproerigheydt van Core tegen hare Overheydt.
57 Ofte / in het verderf gebracht, gelijck Core met sijne medegesellen Dathan ende Abiram / ende al wat sy hadden / levendigh in de aerde versoncken zijn. Num. 16, 31 / &c.
o 2. Petr. 2. 13.
58 *Gr.* agapais. D. liefden. So wierden genaemt de maeltijden / die de eerste Christenen plachten met malcandren tot versterckinge der liefde te houden / als het Avontmael was gehouden : van welcke de Apostel Paulus spreeckt 1. Cor. 11, 21 / 22. en die beschreven worden van *Tertulliano Apol. cap. 36.*
59 D. van u tot een bysondere maeltijt genoodt zijn.
60 D. met gulsicheyt ende overdadigheydt vollen ende mesten sy haer selven. Siet Ezech. 34. 2.
61 N. van daer over van Godt gestraft te sullen worden ; ofte oock van schande voor de menschen.
p 2. Pet. 2. 17.
62 D. die als dan noch vruchten noch bladen en hebben. Ofte / die wel somwijlen bloeysels ende beginsel van vruchten voortbrengen / maer die vergaen en afvallen.
63 Dat is / ganschelick / noch vruchten noch bladeren hebbende.
q Iesai. 57. 20.
64 Dat is / onstuymige / wreede.
65 D. als schuym ende vuyligheyt uytwerpende. N. hare onstuymige vuyle ende lasterlicke woorden / ende schandelicke daden.
66 D. planeten / welcker loop hoewelse seker is / so schijnense ons nochtans te dwalen / om dat haren loop niet eenparigh en is met de andere sterren. Daer by vergelijckt hy hare ongestadigheydt.
67 Siet de verklaringe daer van 2. Petr. 2. 17.
r Genes. 5. 18.
68 N. Adam mede gerekent zijnde / aldus / Adam / Seth / Enos / Kenan / Mahalaleel / Jared / Enoch. Siet Genes. capit. 5.
69 Dese prophetie en staet nergens in de Schriften des Ouden Testaments beschreven / maer schijnt van handt tot handt onder de Joden overgelevert te zijn / ende heeft Godt door den Apostel Judam de selve laten opschrijven onder de Heylighe schriften / om eeuwelick in de Gemeynte bewaert te worden. Siet vs 9.
s Dan. 7. 10. Actor. 1. 11. 1. Thess. 1. 10. 2. Thess. 1. 10. Apoc. 1. 7.
70 D. sal comen. Alfo spreken de Propheten om daer mede aen te wijsen de sekerheyt van de vervullinge der prophetie / als of die al geschiedde ofte geschiet ware. siet 1. Cor. 16. 22.
71 *Gr.* heylige tien duysenden. Namel. van Engelen. Een seker ghetal voor een onseker groot getal. Siet Dan. 7. 10. Matth. 24. 31. ende 25. 31.
72 *Gr.* te doen, ofte / oordeel te vellen.
73 N. ongeloovige ende onboetveerdighe sondaren. Want hier wordt gesproken van het oordeel van verdoemenisse / in welcke de geloovige ende boetveerdige sondaren niet en sullen komen. Joan. 5. 24.
74 *Gr.* te bestraffen, ofte / te overtuygen.
75 D. die onder haer in godtloosheyt uytsteken / ende de Godtsalige lasteren / vervolgen ende verdrucken : hoedanighe hier van den Apostel beschreven worden.
t Matth. 12. 36.
76 D. niet alleen over hare godtloose wercken / maer oock over haer ongerijmde lasterlicke / ende smadelicke woorden / die hardt zijn om te verdragen.
77 N. den Heere die komen sal om 't gerichte te houden vs. 14. D. tegen sijnen persoon / leere / ende Gemeynte.
78 N. soo tegen Godt / dat hy haer niet genoegh en doet: als tegen de menschen / ende voornamelick die over haer gestelt zijn / met welcker regeringe sy niet te vreden en zijn.
79 D. niet te vreden zijnde met den staet ofte deel / die Godt haer toegeschickt heeft.
80 Namel. vleeschelicke begeerlickheden. Siet Rom. 8. vss. 1 / 5. 2. Corinth. 10. 3. Galat. 5. 16. 2. Petr. 3. 3.

v 2. Petr. 2. 18.
81 D. als met een verwonderinge prysende ende pluymstrijckende de persoonen die om haren rijckdom ofte macht in aensien zijn / ende haer voorderlick konnen wesen.
82 Om door dese pluymstrijckerie / van haer voordeel te bekomen.
83 Hier uyt en volght niet dat dese Judas niet en soude mede een Apostel Christi geweest zijn. Want oock Petrus maeckt gewach van de Sendt-brieven Pauli. 2. Petr. 3. 15. maer alleen dat hy na de andere Apostelen heeft geschreven. Hy siet hier voornamelick op de Apostelen Paulum ende Petrum.
x Actor. 20. 29. 1. Timoth. 4. 1. 2. Timoth. 3. 1. ende 4. 3. 2. Petr. 2. 1. ende 3. 3.
84 *Gr.* begeerlickheden der godtloosheden.
85 Namel. van de H. vergaderingen der ghelooviglie. Ofte / scheydinge en scheuringe in de Gemeynte maken.
86 *Gr.* zielicke. ghelijck 1. Corinth. 2. 14. Jacob. 3. 15. Siet de aenteeck. aldaer.
87 Namel. Godts. dat is / den Geest der weder-geboorte : het welcke daer uyt blijckt / om dat hare vleeschelicke begeerlickheden in haer de overhandt hebben ende heerschen : dat niet en gheschiet in de gene die den Geest der weder-geboorte hebben.
88 Ofte / sticht. Dat is / stelt u fondament vast / ende neemt dagelicks meer ende meer toe in het geloove.
89 Ofte / malkanderen, gelijck 1. Thess. 5. 11.
90 Dat is / op het vertrouwen dat ghy hebt op den Salighmaker Iesum Christum, om dat selve te behouden / daer in toe te nemen / ende daer op alle Christelicke deughden te vestighen. Rom. 14. 23. Hebr. 11, 6. Ofte op de Leere der Heylighe Propheten ende Apostelen / die ghy gheloost ende eenmael aenghenomen hebt. Ephes. 2. 20. daer in dagelicks meer ende meer toenemende / ende by de selve vast blijvende.
91 Namel. Godt / dat hy door sijne Godtlicke ghenade ende kracht u daer in versterecke. Waer uyt blijckt / als wy vermaent worden om ons selven te stichten ende te bewaren / dat sulcke bewaringe niet uyt onse krachten voortkomt / maer uyt de genade ende kracht Godts / die wy daerom moeten bidden.
92 Ofte / door den Heyligen Geest. Rom. 8. 26.
93 N. sorghvuldelick aenwendende alle middelen om daer in te blijven / ende toe te nemen. Siet het voorgaende vs.
94 Ofte / malkanderen, ghelijck te voren.
95 Dit kan verstaen worden / ofte in de liefde met welcke Godt ons lief heeft / om in sijne gunste ende vrientschap te blijven: ofte in de liefde die wy Godt toe dragen om daer in te volherden ende toe te nemen : na beyde moeten wy trachten. Doch het tweede schijnt met des Apostels wit meer over een te komen.
96 Dat is / de genadige sententie / ofte vonnis / dat hy over ons geloovige sonder onse verdiensten / uyt enckele barmhertigheydt / sal uytspreken in den dagh des oordeels. Matth. 25. 34.
97 Dat is / bestraft ende vermaent eenighe uyt barmhertigheydt ende medelijden over hare swackheydt. N. die uyt swackheydt sondigen ende niet moetwilligh en zijn. Galat. 6, 1.
98 Namel. tusschen swacke ende moetwillige / tusschen leersame ende hardtneckige. Namel. om uwe bestraffingen ende vermaningen nae elck eens gelegentheydt met soetigheydt ofte met hardigheydt aen te stellen / om haer te beter te winnen.
99 Dat is / soeckt 'se te behouden met goede vermaningen. Siet 1. Timoth. 4. 16.
100 Namel. die moetwilligh / ofte hardtneckigh zijn.
1 *Gr.* in vreese : dat is / soeckt 'se te verschricken met voorstellinge van het vreeslick oordeel Godts / dat over soodanige sal gaen / indiense haer niet en bekeeren. 2. Timoth. 4. 2.
2 Dat is / treck 'se sonder vertoeven uyt het openbaer perijkel van de salighheydt te verliesen / gelijck men doet als yemant in het vyer gevallen is. Want een bekeert sondaer is als uyt het helsche vyer getrocken.
3 D. niet alleen de onkuyscheyt ende andere sonden selve / maer oock dat daer mede eenige gemeynschap heeft.
4 Dit schijnt geseght te worden uyt opsicht van de onreyniigheden der Wet / na de welcke al wat yet onreyns aenraeckte 't selve oock voor onreyn gehouden wierdt.
5 Ofte / te stooten, mis-treden.
6 Dat is / voor hem / die heerlick is.
y Rom. 16. 27. 1. Timoth. 1. 17.
7 *Gr.* in alle de eeuwen.

Eynde van den Algemeynen Sendt-brief JUDE.

APO-

APOCALYPSIS,

Ofte

De Openbaringe

JOANNIS

*THEOLOGI.

* Dat is, die van Godt ende Godtlicke dingen spreeckt. Alsoo wort hier Ioannes de Apostel, nae het gevoelen van vele oude Leeraers, genaemt, om dat hy van de Godtheyt Christi, soo in het begin sijns Euangeliums, ende in sijnen eersten Sendt-brief, als oock in dese Openbaringe, seer duydelick ende overvloedelick spreeckt: gelijck oock dese geheele Openbaringhe vol van Godtlicke Gesichten ende Verborgentheden is. So dat de sulcke groot ongelijck hebben, die daer uyt willen besluyten, dat een ander Ioannes dan de Apostel Christi, dit boeck soude geschreven hebben: daer de oudtste Leeraers in de Christenheyt, Iustinus Martyr, Irenæus, Clemens, Origenes, Hieronymus, ende vele andere dit buyten twijfel hebben gestelt, ende de geheele Christelicke Kercke sulcks, tegen weyniger gevoelen, daer voor altijdt heeft gehouden. Gelijck oock sijne versendinge in het Eylant Patmos, ende sijnen naem, die hy hier eenige reysen sonder anderen tijtel, nae het exempel der Propheten, uyt-druckt, genoegh uytwijsen. Als oock dat hy Christum het woort Godts cap. 19. noemt, het welck den Apostel Ioanni eygen is in sijne schriften. De Godtlickheyt van het Boeck selve, ende de vervullinge veler Prophetien, die nu alreede van de geheele werelt wort gesien, bewijsen oock genoegh, dat niemant dan een Apostel Christi, ofte door sijnen Geest gedreven, dit boeck en kan geschreven hebben.

Inhoudt deses Boecks.

DIT Boeck, op de wijse van een Sendt-brief aen de Gemeynten in-gestelt, is het laetste Boeck des Nieuwen Testaments, ende als eene verzegelinge des selven. Ende is van den Apostel *Ioannes* geschreven, nae het getuygenisse vande Oude schrijvers, ontrent vier-ende-festigh jaren nae CHRISTI hemel-vaert, op het eynde der regeringe des Keysers *Domitiani*, van welcken oock *Ioannes*, nae vele vervolgingen der Christenen, in het eylandt Patmos is gebannen geweest, alwaer dese Openbaringe, tot troost ende waerschouwinge der Christelicke Gemeynte, hem is geschiedt, gelijck hy selve Capit. 1. 9. getuyght. Ende hoewel eenige oude Leeraers meynen dat *Ioannes* sijn Euangelium, op het versoeck der Kercken van Asien, na sijne verlossinge uyt dit Patmos noch soude hebben geschreven, so is 't nochtans geloofweerdiger uyt het tweede vers van het eerste Capitt. ende andersins, dat dese Openbaringe van hem laetst is geschreven: ende heeft *Ioannes* ten aensien van de materien daer in begrepen, ende nae hem de Christelicke Kercke, goet gevonden het geheele Nieuwe Testament met dit boeck te besluyten, gelijck oock de scherpe aen-maningen, in het eynde van dit boeck, van niets hier toe ofte af te doen Cap. 22. vers 18, 19. mede-brengen. Dit schrift hoe wel het, als een Prophetisch schrift, sprekende van toekomende saken, vele plaetsen heeft swaer om te verstaen, is nochtans vol Godtlicke leeringen, dienende tot weder-legginge van vele ketterien, die doe alreede op de bane gebracht waren, ende streckt insonderheyt om de Gemeynte CHRISTI te onderrichten, wat swarigheden haer van den Duyvel ende sijne instrumenten, ende voornamelick van den Antichrist ende sijne Dienaren, na dien tijdt souden overkomen: ende de sware straffen die de vyanden der Gemeynte van tijdt tot tijdt, ende insonderheydt in het laetste oordeel, hadden te verwachten: midtsgaders de wonderbare verlossingen die Godt sijne Gemeynte oock van tijdt tot tijdt soude bewijsen: ende insonderheyt de goede uytkomste ende overwinninge over allen, ende de on-uytsprekelicke heerlickheyt ende gelucksaligheyt, die sy nae CHRISTI komste ten oordeele, in het hemelsche Ierusalem, in der eeuwigheydt souden genieten. Ende wort dit boeck bequamelick in dry deelen af-gedeelt. Het eerste is een voor-reden begrepen in de 8 eerste versen Capit. 1. Het tweede is een Verhael der Prophetische Gesichten, ende Voorsegginge der dingen, die van dien tijdt af de Gemeynte CHRISTI tot het eynde der werelt souden overkomen, geduerende tot het 6 vers van het laetste Capit. Van waer voorts tot het eynde des Boecks, de verzegelinge ende 't besluyt des Boecks, als oock des geheelen Nieuwen Testaments, verhaelt wort. Aengaende nu de Voorseggingen, beginnende van het 9 vers Capit. 1. ende eyndigende met het 6 vers Capit. 22. die worden onder verscheydene afdeelingen, ende Prophetische Gesichten, voor-gestelt: waer van eenige diergelijcke oock by de Propheten des Ouden Testaments, als by *Esaias, Ezechiel, Daniel, Zacharias*, ende andere worden gevonden, gelijck in de aenteeckeningen sal worden aengewesen. Alsoo het Gode geliest heeft de dingen die toekomende zijn, wel somwijlen met klare woorden, maer somwijlen oock met duystere afbeeldingen ende gesichten voor te stellen, so om onse neerstigheydt in het ondersoecken der selve te meer op te wecken, als oock om de grootheyt ende het gewichte der selve te beter aen te wijsen, so doet hy hier oock in het bysonder door *Ioannem*, om dat in dese Prophetie vele dingen voor-komen, de plagen ende veranderingen van het Roomsche Rijck aengaende, die de selve souden occasie hebben mogen geven, om de Christenen te swaerder te vervolgen. VVaerom oock *Paulus 2. Thessal. cap. 2.* van de selve sake handelende, eenige bedeckte wijsen van spreken gebruyckt. De Gesichten nu, die in dese Voorseggingen voorkomen, zijn insonderheyt Seven. Het eerste Gesichte beginnende aen het negende vers van het eerste Capitt. ende duerende tot het eynde van het derde, beeldt ons CHRISTUM af in sijnen Coninckl icken ende Priesterlicken staet, wandelende onder de seven Candelaren, ofte Gemeynten: mitsgaders sijne geboden die hy geeft om te schrijven aen de seven Gemeynten van Asien, daer *Ioannes* meest onder hadde verkeert, met de Sendt-brieven selve aen die Gemeynten. Het tweede Gesichte is een Gesichte van Godts heerlickheyt, sittende op sijnen throon, ende van het Lam staende op den throon, om-ringht van vier-ende-twintigh Ouderlingen, ende van vier Dieren, met het Boeck verzegelt met seven zegelen, ende de wonderen die nae het openen van elcken zegel in de werelt geschiet zijn: welck Gesichte duert tot het eynde van het sevende Capit. Het derde Gesichte is de verschijninge der seven Engelen, met hare basuynen, d' een nae d' ander volgende, welck duert tot het eynde van het elfde Capittel. Het vierde Gesichte is het gesichte der Vrouwe, die in barens-noot is, ende van den Draeck vervolght wordt tot in de wildernisse, ende der twee Beesten die de heylige vervolgen, die van het Lam staende op den bergh Sion met sijn geselschap van hondert vier-ende-veertigh duysent, dat hem volght, worden wederstaen, begrepen in het twaelfde, dertiende, ende veertiende Capit. Het vijfde Gesichte is het gesichte der seven phiolen, ende der plagen die uyt de selve phiolen worden uytgestort op den throon der Beeste, beschreven in het vijftiende, ende sestiende Cap. VVaer op volght in 't seste Gesichte, de af-beeldinge van de groote Hoere van Babel, sittende op het Beest met seven hoofden, dat is, op de stadt met seven bergen, ende van het swaer oordeel Godts over haer ende over het Beest, mitsgaders het triumph-liedt der hemelsche scharen, die met CHRISTO haer hooft vergeselschapt zijn, over haer oordeel, begrepen in het seventiende, achtiende, ende negentiende Capit. Het sevende Gesichte stelt voor de bindinge des Satans voor duysent jaren, met sijne los-latinge voor eenen korten tijt, ende de voleyndinge van alle dingen daer op gevolght, door het laetste oordeel Godts over den Duyvel, doodt, ende alle godtloose, ende door de neder-dalinge van het hemlsch Ierusalem tot een heerlicke ende eeuwige woonstede van alle uytverkorene, begrepen in het twintighste, een-ende-twintighste, ende in 't eerste deel van het twee-ende-twintighste Cap.

Het Eerste Capittel.

1 Joannes nae een verhael van wien ende door wien hy dese Openbaringe hadde ontfangen/ 3 ende hoe saligh die zijn die de selve lesen ende bewaren/ 4 wenscht genade ende vrede den seven Gemeynten in Asien/ van Godt/ van de seven Geesten/ ende van Christo Iesu, wiens persoon/ weldaden/ ende komste ten oordeel (in welck dit boeck sal eyndigen) hy breeder beschrijft. 9 Komt daer nae tot de Openbaringe selve/ ende verklaert sijnen name/ ende waer hy was doe hem dese Openbaringhe is geschiet. 11 ende verhaelt de stemme des genen die hem desen last van schrijven heeft gegeven. 12 Beschrijft daer na 't eerste Gesichte vande seven gouden Candelaren/ 13 en vanden persoon Christi in eene seer heerlicke gestalte. 17 Verhaelt sijne verschrickinge over dit Gesichte/ ende de versterckinge die hem door Christum is geschiet. 19 Ontfanght last om te schrijven. 20 ende verklaringe wat door de seven sterren/ ende seven candelaren wort beteeckent.

1 [1] DE Openbaringhe JESU CHRISTI, die [2] Godt [3] hem gegeven heeft om sijne dienst-knechten [4] te toonen [5] de dingen die haest geschieden moeten: ende die hy door sijnen Engel gesonden/ ende sijnen dienst-knecht Joanni te kennen gegeven heeft:

2 [6] De welcke [7] het woort Godts betuyght heeft/ ende [8] het getuygenisse Jesu Christi/ ende al wat hy gesien heeft.

3 [a] Saligh is hy die leest/ ende zijn sy die hooren de woorden deser prophetie/ ende die bewaren 't gene inde selve geschreven is: [b] Want [9] de tijdt is na-by.

4 Joannes [10] den seven Gemeynten/ [11] die in Asien zijn: Genade zy u ende vrede [12] van hem [c] Die is/ ende Die was/ ende Die comen sal: ende van [13] de seven Geesten die voor sijnen throon zijn:

5 Ende van Jesu Christo/ [d] die [14] de getrouwe getuyge is/ [e] de eerst-geboren uyt den dooden/ ende de Overste der coningen der aerde. Hem die ons heeft lief gehadt ende ons van onse sonden gewasschen heeft [f] [15] in sijnen bloede/

6 Ende die ons gemaeckt heeft [g] [16] tot Coningen ende [h] Priesters Gode ende sijnen Vader: Hem [segge ick] zy de heerlickheydt ende de kracht in alle eeuwigheyt. Amen.

7 Siet/ [i] hy [17] comt met de wolcken/ ende [18] alle ooge sal hem sien/ oock de gene [k] die hem [19] doorsteken hebben: ende [20] alle geslachten der aerde sullen [21] over hem rouwe bedrijven: [22] Ja/ Amen.

8 [l] Ick ben de [23] Alpha ende de Omega/ [24] het begin ende het eynde/ seght [25] de Heere/ Die is/ ende Die was/ ende Die komen sal/ de Almachtige.

9 [26] Ick Joannes/ die oock uwe broeder ben/ ende mede-genoot in de verdruckinge ende in het coninckrijcke/ ende [in] de lijdtsaemheyt Jesu Christi/ was in het eylandt genaemt [27] Patmos/ om het woort Godts/ ende om het getuygenisse Jesu Christi.

10 [Ende] ick was [m] [28] in den geest op [29] den dagh des Heeren: ende ick hoorde achter my een groote stemme/ [30] als eener basuyne.

11 Seggende/ [31] Ick ben de Alpha ende de Omega: de eerste ende de laetste/ ende/ 'T gene ghy siet schrijft dat in [32] een boeck/ ende sendt het den seven Gemeynten die in Asien zijn/ [namelick] tot [33] Ephesen/ ende tot Smyrnen/ ende tot Pergamen/ ende tot Thyatiren/ ende tot Sar-

1 Gr. Apocalypsis, welck woort selfs in de ghemeene Latijnsche oversettinge/ ende verscheydene andere/ wort behouden/ ende beteeckent een Openbaringe, ofte/ ontdeckinge van verborgene dingen/ gelijck dit woordt van het Evangelium in het ghemeyn ghebruyckt wort. Mat. 11.25. Ephes. 3.5. Doch hier wordt het ghenomen voor een Openbaringhe der dingen/ die naer dien tijdt souden gheschieden/ gelijck in dit 8 wordt uytgedruckt. Ende wordt dit woordt Openbaringe oock hier gestelt als een op-schrift des boecks: ghelijck de Propheten in het begin harer prophetien diergelijcke opschrift ghebruyckt hebben. Siet Iesa. 1.1. ende Hos. 1.1. Joel 1.1. Micha. 1.1.

2 N. de Vader/ gelijck uyt het volgende blijckt.

3 N. Iesu Christo, als Middelaer/ ende ten aensien van sijne menschelicke natuere. Want als de eeuwige Godt is hy eenes selven wesens en alwetenheyts met den Vader: maer als Middelaer ontfanght hy van den Vader de ordre ende het bevel/ ende na sijne menscheyt oock selfs de kennisse der dingen/ die tot uytvoeringe van sijn Middelaers-ampt/ ende tot saligheyt sijner Gemeynte noodigh zijn. Siet Joan. 1.16. ende 3.31/32/&c. 4 N. niet alleen met woorden/ maer oock met Gesichten ende afbeeldingen. 5 Dit wort geseght ten aensien van de beginselen deser geschiedenissen/ waer op de voortganck tot den laetsten dagh toe soude volgen. 2.Pet.3.8/9. 6 N. Joannes. 7 Dit nemen sommige van de volgende Openbaringe: maer also Joannes met dese woorden sijn aensien schijnt te willen versterckеn/ op dat de volgende prophetie te beter worde aengenomen/ so wort het van andere genomen van sijne voorgaende Apostolische predicatien ende schriften/ in de welcke hy betuyght heeft 't gene hy van Christo gesien ende gehoort hadde/ gelijck hy oock spreeckt in sijn Evangelio cap. 19.35. ende 21.24. ende in sijnen eersten Sendt-brief/ cap. 1.1. ende gelijck van de Apostelen in het gemeyn geseght wort Luc. 1.2. Doch kan oock van beyde verstaen worden. 8 V. het welck hy van Iesu Christi persoon/ van sijne predicatien/ mirakelen/ lijden/ sterven/ ende van sijne verheerlickinge heeft gegeven. Siet diergelijck oock in Petro/ 2.Pet.1.16/&c. a Apoc. 22.7. b Apoc. 22.10. 9 N. dat dese dingen beginnen sullen te geschieden: ende verhalven dat de geloovige haer met de oordeelen Godts tegen de verdruckers/ ende met de salige uytkomste der verdruckte (welcke beyde dingen hier voorgaens worden voorgestelt) sullen mogen vertroosten ende versterckеn. Andersins wort oock selfs de laetste ure en dagh geseght na by te zijn/ om dat hy de menschen onvoorsiens sal overkomen. siet Mat. 24.43/&c. 1.Thes. 5.2/4. 2.Pet. 3.10. Apoc. 3.3. 10 N. die v. 11. met namen worden uytgedruckt/ die van Paulo wel eerst waren gesticht/ maer van Joanne daer nae/ als de langhst-levende van alle de Apostelen/ opgebouwt ende meer bevestight zijn/ gelijck alle de oude historien getuygen/ dat hy te Ephesen is gestorven. Doch worden onder dese seven Gemeynten alle andere Gemeynten Christi verstaen/ also eenige van die Gemeynten niet seer lange na den tijdt des Apostels Joannis/ vergaen ofte verstropt zijn geweest: gelijck daerom oock in 't besluyt van elcken brief daer by wort gevoeght/ Wie ooren heeft om te hooren, die hoore wat de Geest den Gemeynten seght. 11 Hy verstaet kleyn Asien/ nu Anatolien ofte Natolien genaemt/ in welck dese steden alle lagen. 12 Hier door wort de eeuwige ende onveranderlicke Godtheydt des Vaders verstaen/ ende druckt de Apostel hier mede uyt den naem van Ehejeh, dat is/ ick sal zijn, die Godt hem selven geeft Exod. 3. 14. ende den naem Iehova, daer de selfs-wesige ende onveranderlicke Godt alom in 't Oude Testament mede wort genaemt. c Exod. 3. v. 14. Apoc. 1.8. ende 4.8. ende 11.17. ende 16.5. 13 Sommige verstaen hier door de seven Engelen/ daer meermaels in dit boeck gewach van gemaeckt wort/ die hier nevens Godt in desen wensch van genade ende vrede souden gestelt zijn/ als instrumenten Godts ende middelen/ waer door Godt sijne Gemeynten beschut/ ende sijne ghenade menichmael bewijst/ gelijck Paulus 1.Tim. 5.21. Timotheum betuyght voor Godt, ende sijne uytverkorene Engelen. Doch alsoo in desen wensch de genade ende vrede van dese seven Geesten wort gebeden met deselve woorden/ daer mede de selve van Godt/ ende daer na van Christo wort gebeden/ welcke geen enckel schepsel en can gegeven worden. Jes. 42. 8. Jac. 1. v. 17. so moet hier door dese seven Geesten verstaen worden de H. Geest/ die oock een gever is van dese Evangelische genade ende vrede. 2.Cor. 13.13. ende daerom seven Geesten genaemt wort/ om dat hy sijne gaven in dese seven Gemeynten soo volkomelick uytstort/ als of hy so vele Geesten ware. Ende wort dese verklaringe oock daer uyt bewesen/ dat dese seven Geesten nergens en worden getelt onder de gene die Godt ofte het Lam aenbidden/ gelijck wel de 4 dieren/ de 24 Ouderlingen/ met alle de scharen der heylige Engelen hier doen. Gelijck oock daer uyt/ dat dese seven Geesten uytdruckelijck worden genaemt c. 4.5. seven lampen vyers brandende voor den throon. V. de velerley wijsheyt en gaven des H. Geests/ die den throon Godts bysonderlijck verlichteden ende vercierden: gelijck oock cap. 5. 6. de hoornen ende oogen, V. de macht ende wijsheyt des Lams: ende dat sy hier worden in eenen graet gestelt tusschen Godt/ ende tusschen Christum. Doch wort hier de H. Geest met sijne gaven tusschen den Vader ende Christum gestelt/ om dat de Apostel van de weldaden ende eygenschappen Christi in het vervolgh noch meer wilde spreken.

d Iesai. 55.4. Apoc. 3. 14.
14 Namel. die ons het Evangelium uyt den schoot des Vaders heeft ghebracht/ ende door sijne doot versegelt. Joan. 1. 18. 1. Tim. 6. 13.
e 1. Corinth. 15. 20. Colos. 1. 18.
f Actor. 20. 28. Hebr. 9. 12, 14. 1. Petr. 1. 19. 1. Ioan. 1. 7. Apoc. 5. 9.
15 Dat is/ door sijne bloedige doodt ende offerande. Hebr. 9. 14.
g 1. Petr. 2. 9. Apoc. 5. 10.
16 Namel. om geestelicke heerschappye te voeren over de sonde ende de werelt/ ende om geestelicke offeranden der danckbaerheydt voor onse verlossinge Gode toe te brenghen. Siet 1. Pet. 2. vss. 5/9.
h Rom. 12. 1. 1. Petr. 2. 5.
i Dan. 7. 13. Matth. 24. 30. ende 25. 31. Actor. 1. 11. 1. Thess. 1. 10. 2. Thess. 1. 10. Iud. v. 14.
17 Dat is/ sal komen. Namelijck/ ten uytersten dage in sijne heerlickheyt/ om in de wolcken als sijnen rechter-stoel sittende/ alle menschen te oordeelen/ gelijck Dan. 7. 13. Waer mede hy de vervullinge van dit boeck sal besluyten.
18 Namel. niet alleen der geloovighe/ maer oock selfs der ongeloovighe/ ghelijck 't volgende uytwijst.
k Zach. 12. 10. Ioan. 19. 37. 19 V. gekruyst ende gedoodt hebben/ gelijck Joden ende Heydenen in sijnen persoon hem hier op aerden ghedaen hadden/ ende noch dagelicks deden in sijne Gemeynte ende leden. Ende is dese plaetse genomen uyt Zacharias capit. 12. 10. daer de selve woorden prophetischer wijse van Godt worden uytgesproken/ die hier op den Sone Godts, Namel. Christum, als den selven Godt/ worden geduydet. 20 In Zacharia schijnen dese woorden alleen van de stammen ende gheslachten Israels uytgesproken te worden: doch is bekent dat onder die oock voorgaens de Heydenen/ die tot de Kercke Christi ten tijden des Nieuwen Testaments/ souden geroepen zijn/ worden begrepen. Ende kan daerom dese plaetse van alle volcken/ beyde Joden ende Heydenen wel worden verstaen/ waer van sommige haer met droefheydt ende berouw over hare voorgaende vergrijpingen teghen Christum ende sijne Gemeynte/ hebben bekeert/ ende hare bekeeringe oock in de toekomste Christi, sullen bewijsen: en de andere hartneckige haren rechter met verschricken teghen haer sullen moeten sien komen: gelijck de woorden Zacharie oock van beyde verstaen konnen worden. 21 Ofte/ voor hem. 22 V. Iae het geschiede alsoo. Ende wort door dese verdobbelinge deser twee woorden de groote begeerte des Propheten/ ende anderer ghelooovige uytgedruckt/ ende door de veranderinge der tale in Grieck ende Hebreeusch bequamelick te kennen gegeven dat dese wensch den geloobigen Griecken ofte Heydenen/ met den Hebreen ofte Joden/ gemeyn is. siet hier na cap. 22. 20. l Iesai. 41. 4. ende 44. 6. Apocal. 21. 6. ende 22. 13. 23 Dese wijse van spreken is genomen uyt den Griecksche A. B. in welcke tale Joannes hier schrijft/ daer de A. by haer genoemt Alpha, de eerste/ ende de groote O/ by haer genoemt Omega, de laetste letter is/ gelijck in den text oock wordt verklaert. 24 Namel. van alle dingen: het welck van Godt geseght wordt niet alleen om dat hy van eeuwigheydt voor alle schepselen is ghewеest/ ende/ al is 't dat de schepselen veranderen ofte vergaen/ hy evenwel altijt de selve blijft. Hebr. 1. 11/12. maer oock om dat hy de autheur ende eynde is van allen/ alsoo dat alle dingen van hem/ ende tot sijner eere zijn. Prover. 16. 4. Rom. 11. 36. Siet oock Jes. 41. 4. ende 44. 6. 25 N. Christus, die hem hier aen Joannes openbaert/ ende van welcken in 't voorgaende v. is gesproken: welcken als den eenigen Godt met den Vader/ dese eygenschappen oock hier na v. 11 ende 17. ende cap. 22. 13. uytdruckelick worden toegeschreven. 26 Hier begint de Openbaringe selve/ en druckt d'Apostel eerst sijnen naem uyt/ na de gewoonte der Propheten Jeremias/ Daniel/ ende andere/ die hare namen in diergelijcke voorseggingen somwijlen plegen uyt te drucken/ als oock de plaetsen ende occasien/ op welcke haer sulcke openbaringen zijn ghеschiet/ tot meerder versekeringe der saken. 27 Dit is een eylandt gelegen in de Middelandtsche ende Egeische zee/ een van de eylanden ghenaemt Cyclades, in welck eylandt Joannes de Apostel gebannen was geweest van den Keyser Domitianus, gelijck ghetuygen. *Euseb. Hist. Eccl. lib. 3. cap. 16.* ende *Hieronymus in Catal. Scr. Eccl.* om des Evangeliums wille/ gelijck in den text volght. m Apocal. 4. 2. 28 V. in een vertreckinge ofte verheffinge van sinnen door den Heyligen Gheest/ gelijck Petro geschiet is Actor. 10. 10. ende Paulus van hem selven getuyght 2. Corinth. 12. 2. ende gelijck den Propheten oock voorgaens is geschiedt. 29 V. den eersten dagh der weke/ alsoo genaemt om dat Christus op dien dagh is opgestaen van den dooden/ ende om dat de dienst des Heeren alreede op dien tijdt van de Christenen/ in plaetse van den Sabbath/ wiert gepleeght/ gelijck alle oude Leeraers getuygen/ ende oock af te nemen is uyt Actor. 20. 7. ende 1. Cor. 16. 2. Op dien dagh dan/ die tot den Godts-dienst was geheylight/ is Joanni met heylige bedenckinge besigh zijnde/ om dat hy in een plaetse was daer als dan noch geen vergaderingen en schijnen geweest te zijn/ dese Openbaringe geschiet. 30 V. so helder ende klaer als eener basuyne. Want dat het een sprekende stemme is geweest/ blijckt uyt het gene volght. 31 Siet hier van de aenteeck. te voren op vs 8. 32 Ofte/ boecxken. 33 Dese was de hooft-stadt van cleyn Asien/ gelegen tegen de Ionische zee/ daer Paulus langen tijdt heeft ghepredickt/ Actor. 19. 1/&c. ende aen welcker Gemeynte hy dien vermaerden Sendt-brief tot den Epheseren heeft geschreven: gelijck oock de ses andere steden in het selve Asien waren gelegen. Van Smyrnen ende Pergamo en is in de Schrift niet meer te lesen/ gelijck oock niet van Sardis ende Philadelphia; maer van Thyatiren wordt oock gewach gemaeckt Actor. 16. 14. in de bekeeringhe van Lydia de purper-vercoopster/ ende van Laodicea in den Send-brief tot den Colossensen/ capit. 4. vss. 15/16. Doch wort van Plinio getuyght/ dat sommige van die steden eenigen tijdt daer na door aertbevinge zijn vergaen.

dis/

dis/ ende tot Philadelphien/ ende tot Laodiceen.

12 Ende ick keerde my om/ om te sien [34] de stemme die met my gesproken hadde: ende my omgekeert hebbende/ sagh ick [35] seven goude kandelaren:

13 Ende in het midden van de seven kandelaren een [n] [36] den Sone des menschen gelijck zijnde/ bekleedt met [37] een lanck cleedt tot de voeten/ ende [o] [38] omgort aen de borsten met eenen gouden gordel:

14 Ende sijn hooft en hayr [39] was wit gelijck als [p] witte wolle/ gelijck sneeuw: [q] en [40] sijne oogen gelijck een vlamme vyers:

15 Ende sijne voeten waren [41] blinckende-coper gelijck/ ende gloeyden als in eenen oven: ende sijne stemme [r] als eene stemme [42] van vele wateren.

16 Ende hy hadde [43] seven sterren [44] in sijne rechter-handt: ende uyt sijnen mondt ginck [s] een [45] twee-snijdende scherp sweert: ende sijn aengesicht was [46] gelijck de Sonne schijnt in hare cracht.

17 Ende doe ick hem sagh [47] viel ick als doodt aen sijne voeten: ende hy leyde sijne rechter-[handt] op my/ seggende tot my/ En vreest niet: [t] Ick [48] ben de eerste ende de laetste:

18 [v] Ende [49] die leve/ ende ick ben doot geweest: ende siet ick ben levendich in alle eeuwicheyt. Amen. [x] Ende ick hebbe [50] de sleutels der helle ende des doots.

19 Schrijft [51] 't gene ghy gesien hebt/ ende [52] 't gene is/ ende [53] 't gene geschieden sal na desen:

20 De verborgentheyt der seven sterren/ die ghy gesien hebt in mijne rechter-[handt], ende de seven goude candelaren. De seven sterren/ [54] zijn [y] [55] de Engelen der seven Gemeynten: ende de seven candelaren/ die ghy gesien hebt/ zijn de seven Gemeynten.

34 Dat is/ den genen wiens dese stemme was.

35 Hier door worden de seven Gemeynten beteeckent/ die voor Godt dierbaer als goudt zijn/ gelijck in het 20 vers wort verclaert. Ende is dese afbeeldinghe genomen van den gouden candelaer die in het heylige des tabernakels was/ ende dagh ende nacht van de Priesters met olye ende licht in sijne lampen moest voorsien worden. Levit. 24. 2. gelijck de selve afbeeldinghe oock te vinden is Zach. 4. 2. en wierden daer door afgebeeldt de gaven ende verlichtinghe des H. Geests/ ende de neerstichheyt der Priesteren in het versorghen der selve door het woort ende de sacramenten. Waer van Christo alleen/ als den eenigen priester des Nieuwen Testaments de sorge ende eere hier wort toegeschreven.

n Ezech. 1. 26. Dan. 7. 13. Apoc. 14. 14.

36 D. Christo Iesu, die in den Euangelio doorgaens alsoo wort genaemt/ ende hier den Sone des menschen ghelijck wort ghesegt/ om dat hy verschijnt in een gesichte/ ende niet in sijnen persoon: ende dat in sulcken gedaente/ niet die hy heeft in sijne nature/ maer die hy heeft in sijne werckingen ende eygenschappen/ op welcke hier wort gesien: ghelijck hy elders als een Lam/ elders als sittende te peerde/ elders op andere wijse in dese Openbaringhe wordt vertoont. Ende hy wordt de Sone des menschen genaemt/ niet alleen om dat hy een waerachtigh mensche is/ uyt de vrouwe ghewordden/ maer om dat hy die is/ waer van Daniel/ onder desen selven tytel/ capit. 7. 13. heeft geprophetеert/ ende die aen Daniel oock soo is verschenen. Ofte/ eenen die eens menschen sone, dat is/ een mensche gelijck was. 37 N. het welck eygentlick een Priesterlick kleedt was. Exod. 28. vss. 4/40. ende 39. 27. o Apocal. 15. 6. 38 Daer mede wordt sijne weerdigheydt in het bedienen sijns ampts uytgedruckt/ gelijck door den gouden gordel/ sijne weerdigheydt. 39 Daer mede wordt de wijsheydt ende eeuwigheydt Iesu Christi afgebeeldt/ gelijck oock dese eygenschappen Godts des Vaders alsoo worden afgebeeldt. Dan. 7. 9. p Dan. 7. 1. q Apocal. 19. 12. 40 Dese volgende afbeeldingen zijn meest genomen uyt Dan. 10. 6. daer Daniel by na diergelijck gesicht is verschenen. Door de vlamme des vyers wordt sijne alwetende ende alles doorstralende ooge/ selfs in de herten der menschen/ verstaen/ ghelijck af te nemen is uyt Apoc. 2. vss. 18/19/23. 41 Gr. Chalkolibano. dat is/ metael uyt Libano/ ofte/ fijn koper. gelijck diergelijcke verschijninge staet Ezech. 1. 7. ende Dan. 10. 6. waer door de stantvastigheydt ende onverwinnelicke sterckte Christi wordt afgebeeldt/ die niemant en kan aentasten sonder hem te beschadigen/ ende waer mede hy hem alles kan onderwerpen. r Apoc. 14. 2. 42 N. die van de rotzen afloopen/ ende van niemant en konnen gestuyt worden. Een afbeeldinge van de kracht der stemme Christi die onder alle tongen ende volckeren is doorgedrongen/ ghelijck dit woordt wateren van den Engel selve wordt verklaert. Apocal. 17. 15. 43 Dese sterren worden hier nae vs 20 verklaert te zijn de Engelen/ ofte opsienders der Gemeynte/ die by sterren worden vergeleecken/ om dat sy de Ghemeynte moeten met hare leere ende leven voorlichten/ gelijck de sterren de reysende luyden te lande ende te water doen. 44 Dese sterren worden geseght te zijn in de rechter-handt Christi, om dat hy die sendt/ regeert/ ende beschermt/ ende door haer krachtigh is in de herten der menschen/ ende nochtans oock machtigh om haer te straffen/ soo sy haer beroep niet behoorlick waer en nemen: ghelijck af te nemen is uyt cap. 2. 1/5. s Iesai. 49. 2. Ephes. 6. 17. Hebr. 4. 12. Apoc. 2. 16. ende 19. 15. 45 N. sijns woorts/ soo door sijne beloften/ tot troost der gehoorsame/ als door sijne dreygementen/ tot straffe der ongehoorsame/ ghelijck verclaert wordt cap. 2. 16. ende 19. 15. Alsoo wort oock Godts woort genaemt Ephes. 6. 17. Hebr. 4. vs 12. 46 Hier door wordt de heerlickheyt Christi beteeckent/ gelijck oock der geloovige hier namaels in het eeuwige leven Matth. 13. 43. die nochtans geene heerlickheyt en hebben dan van Christo, ende door Christum. 47 Namel. eensdeels uyt eerbiedinge/ eensdeels uyt verschrickinge/ gelijck Daniel/ cap. 8. 18. ende 10. 8/ &c. ende anderen oock is overgekomen. t Iesai 41. 4. ende 44. 6. ende 48. 12. 48 Siet daer van hier boven vs 8 ende 11. v Rom. 6. 9. 49 Anders/ ende ick was de levende ende was doodt. Want Christus doodt zijnde nae den vleesche bleef evenwel levende nae den Geeste/ dat is nae sijne Godtlicke naturere/ gelijck hy oock nu nae beyde in der eeuwigheydt leeft. x Iob 12. 14. Iesai. 22. 22. Apoc. 3. 7. ende 20. 1.

50 D. de macht om u van de doodt ende helle te verlossen/ ende de vyanden daer in te werpen. Siet Matth. 10. 28. 51 N. in dit gesichte. Andere nemen het breeder voor al het gene in de Gemeynte Christi tot den tijdt van Christi hemelvaert by den Apostel was gesien. Doch het eerste vs van dit capit. strijdt hier tegen/ gelijck oock het 1 vs van het 4 capit. 52 D. den stant der seven Gemeynten/ soo die tegenwoordigh is/ ende het gene ick u aen haer terstont bevelen sal te schrijven: het welck in de twee volgende capittelen geschiedt. 53 N. het gene van begin des vierden capit. tot het eynde van het boeck wort beschreven. 54 D. beteeckenen/ ofte stellen voor oogen: gelijck Genes. 41. 27. ende meermaels in de Heylige Schrift. Doch van dese seven sterren ende seven kandelaren siet de aenteeck. hier boven op vs 12 ende 16. y Mala. 2. 7.

55 D. Leeraren ofte opsienders der seven Gemeynten/ gelijck de Propheten ende Priesters oock somwijlen Engelen worden ghenaemt/ om dat sy van Godt worden uytgesonden om het volck van Godes wege te leeren/ te vermanen/ te troosten/ ende te waerschouwen. Siet Judic. 2. 1. Hagg. 1. 13. Malach. 2. 7.

Het ij. Capittel.

1 Christus beveelt Joanni te schrijven/ ende eerstelick aen den Engel der Gemeynte van Ephesen: 2 dien hy prijst over sijne sorghvuldigheydt/ in het weeren der quade/ ende over verscheydene andere deughden. 4 Maer bestraft hem dat hy sijnen eersten yver ende liefde hadde verlaten. 7 Doch belooft dat hy de overwinners sal geven van den boom des levens. 8 Ten tweeden/ aen dien van Smyrna/ welcken hy oock prijst over vele deughden. 10 Doch waerschouwt hem van de verdruckinge die over haer sal komen/ met belofte van de kroone des levens aen den overwinners. 12 Ten derden/ aen dien van Pergamo/ welcken hy prijst van wegen sijne stantvastigheydt in de verdruckingen/ maer berispt hem over sijne slappigheyt tegen de gene die de leere Balaams ende der Nicolaiten volghden. 17 Doch belooft den overwinners het verborgen Manna/ met eenen witten keursteen. 18 Ten vierden/ aen die van Thyatiren/ dien hy prijst over sijn toenemen in het goede. 20 maer bestraft/ dat hy de vrouwe Jezabel liet propheteren. 22 welcke hy dreyght met hare aenhangers ende kinderen te straffen. 24 Waerschouwt daer nae de gene die dese diepten des Satans niet aen en hingen/ dat sy vast houden aen het gene sy hebben. 26 ende belooft den genen die overwint/ dat hy hem sal macht geven over de Heydenen/ en dat hy hem de morgensterre sal geven.

1 Schrijft aen [1] den Engel der Gemeynte van [2] Ephesen/ Dit seght [3] hy die de seven sterren in sijne rechter-[handt] houdt/ die in het midden der seven gouden candelaren [4] wandelt:

2 [5] Ick weet uwe wercken/ ende [6] uwen arbeydt/ ende [7] uwe lijdsaemheyt/ ende dat ghy [8] de quade niet en condt dragen: ende [dat] ghy [9] beproeft hebt de gene die uytgeven [10] dat sy Apostelen zijn/ ende sy en zijn 't niet: ende hebtse leugenaers bevonden:

3 En ghy hebt verdragen/ ende hebt gedult: ende ghy hebt om mijns naems wille gearbeydt/ en en zijt niet moede geworden.

4 Maer ick hebbe tegen u/ dat ghy [11] uw' eerste liefde hebt verlaten.

5 Gedenckt dan [12] waer van ghy uytgevallen zijt/ en [13] bekeert u/ ende doet de eerste wercken: en so niet/ ick sal u [14] hastelick [by] komen/ ende sal [15] uwen candelaer van sijne plaetse weeren/ indien ghy u niet en bekeert.

6 Maer dit hebt ghy/ dat ghy de wercken [16] [a] der Nicolaiten hatet/ welcke ick oock hate.

7 Die [17] ooren heeft die hoore wat de Geest tot de Gemeynten seght. Die overwint ick sal hem geven te eten van [b] [18] den boom des levens/ die in het midden van het paradijs Godts is.

1 D. opsiender/ ofte herder der Gemeynte: gelijck cap. 1. 20. is verclaert. Ende wort dit hier in 't getal van een ghestelt/ ofte om het gheheel collegie der opsienders daer door te verstaen/ gelijck Mal. 2. 7. onder de naem van engel in 't getal van een het gheheel collegie der Priesteren wort verstaen: ofte/ om dat een onder haer in ordre den voorganck hadde/ van welcken het den anderen wiert aengedient/ ghelijck het openbaer is uyt Act. 20. vss. 17/28. datter meer ouderlingen/ ofte opsienders/ in dese Ghemeynte van Ephesen waren/ aen welcke gesamentlijck Paulus in sijn laetste afscheydt gebiedt/ dat sy souden acht nemen op haer selven/ ende op de geheele kudde/ daer over de H. Geest haer tot episcopous, dat is/ Opsienders, ghestelt hadde/ om de Gemeynte te hoeden. So is 't dan onghefondeert dat van eenighe hier uyt eenighe Bisschoppelicke macht van een boven de andere besloten wort. want oock selfs het gene aen den engel der Gemeynte hier wordt ghescreven/ tot waerschouwinge der geheele Gemeynte wordt ghescreven/ als blijckt uyt het 7 vs hier nae/ ende hier boven capit. 1. 11. 2 Van de gelegentheydt deser stadt siet hier boven capit. 1. 11. 3 Namel. Christus, dien dese eygenschappen toe-geschreven zijn geweest capit. 1. 13/16. alwaer de selve oock zijn verklaert. 4 Namel. om die te versorgen van haer geestelijck licht ende vercieringe (gelijck de Priesters in den Tempel het uyterlick gewent waren te doen) ende om acht te nemen op hare goede ordre ende regeringe. Niet dat hy met sijn lichaem al om tegenwoordigh is/ maer om dat hy sijne Gemeynten door sijnen Geest ende woordt altijdt by is/ verlicht/ ende regeert/ gelijck hy Matth. 18. 20. ende 28. 20. belooft. Siet diergelijck Levit. 26. 12. 5 Dat is/ al uw' doen/ goet ende quaet/ gelijck in het volgende verklaert wordt. Ende spreeckt hier Christus niet van een enckele wetenschap alleen/ maer van een wetenschap/ die met een werckende sorge/ ende voornemen om dat te beloonen/ ofte te bestraffen/ is gevoeght/ gelijck in alle de brieven sal verklaert worden. 6 Namel. in het gestadigh leeren ende vermanen. Siet 1. Thess. 5. 12. 1. Timoth. 5. 17. 7 Namelick/ in het verdragen van vervolgingen/ ghelijck vs 3 breeder verhaelt wordt. 8 Dat is/ die ergernissen aenrechten in leere ofte leven. Soo wort hier dan sijnen yver geprezen in het oefenen van de kercklicke discipline. 9 Gr. versocht. Of/ alsoo beproeft ende ondersocht/ dat ghy hare valscheydt hebt aen den dagh gebracht. 10 D. die voorgaven dat sy van Christo waren gesonden/ ghelijck vele valsche leeraren ende valsche Apostelen in dien tijt alreede in de Gemeynten op stonden. Actor. 20. 29/ &c. 2. Cor. 11. vs 13/ &c. 11 Dat is/ uwen eersten yver in het oefenen van u ampt ende van de wercken der liefde/ ghelijck vs 5 verklaert wordt. 12 Dat is/ van hoe grooten yver/ tot hoe grooten slappigheydt. 13 Namel. tot uwen vorighen yver. Want dat hy niet geheel van de liefde/ ende van het geloove/ en was vervallen/ blijckt uyt den lof die in het tweede ende derde vs hier boven ende in het seste hier nae hem van Christo noch wort gegeven. 14 Namel. met mijne straffingen ende kastijdingen. 15 Dat is/ uwe Gemeynte/ ghelijck hier boven capit. 1. 20. is verklaert. Waer uyt blijckt dat oock de Gemeynte in de selve verslappinghe was vervallen/ die Christus door dit dreyghement tot haren eersten yver wilt verwecken. Want hoe wel Christi Gemeynte nimmermeer en vergaet. Matth. 16. 18. soo wordt sy nochtans wel van de eene plaetse genomen/ ende op een andere geplant/ ghelijck Christus den Joden dreyght. Matth. 21. 43. 16 Dese secte der Nicolaiten/ ghelijck eenige oude Schrijvers getuygen/ leerde dat hoererye geen sonde en was/ ende dat afgoden-offer te eten geoorloft was/ waer tegen het besluyt der Apostelen Actor. 15. 29. is gestelt. Sommige meynen dat Nicolaus/ een van de eerste Diakenen Actor. 6. 5. daer van de autheur soude zijn geweest/ die als eenen anderen Judas van de suyverheyt der leere Christi soude zijn vervallen/ hoe wel andere hem daer over ontschuldigen/ ende houden dat eenen anderen Nicolaus daer van den invoerder geweest zy/ die den name van desen eersten Nicolaus daer toe heeft misbruyckt. Siet *Euseb. Hist. lib. 3. capit. 26.* ende *Irena. lib. 1. capit. 7.* a Apoc. 2. 15. 17 Gr. oore. siet Mat. 13. 43. Mar. 4. 9. b Gen. 2. 9. Apoc. 22. 2. 18 Gr. het hout des levens. Dit siet op den boom des levens/ die in het midden van het aerdsche paradijs stont. Genes. 2. 9. welck paradijs genomen wort als een voorbeelt ende schaduwe van den hemel/ ofte woonstede der uytverkorene in den hemel/ ghelijck oock Luc. 23. 43. ende 2. Cor. 12. 24. De boom des levens is een schaduwe van Christus den autheur des levens/ aen het welcke eeuwige gemeynschap sullen hebben die in het geloove volstandigh blijven/ gelijck oock hier na in 't hemelsche Jerusalem de selve boom des levens geplant staet. cap. 22. 2. diens bladeren dienen tot gesont-makinge der Heydenen/ welcke gesont-makinge van Christo alleen voortkomt. Joan. 11. 25. Actor. 4. 12.

8 Ende schrijft aen [19] den Engel der Gemeynte van die van [20] Smyrnen/ Dit seght [c] [21] de eerste ende de laetste/ [22] die doot geweest is/ ende [23] [weder] levendigh is geworden:

9 Ick weet uwe wercken/ ende verdruckinge/ ende [24] armoede (doch ghy zijt [25] rijcke) ende [26] de lasteringe der gene die [27] seggen datse Joden zijn/ ende [28] en zijn't niet/ maer zijn [29] een Synagoge des Satans.

10 [30] En vreest geen der dingen die ghy lijden sult. Siet/ [31] de Duyvel sal [eenige] van u-lieden [32] in de gevangenisse werpen/ op dat ghy [33] versocht wort: ende ghy sult een verdruckinge hebben [34] van thien dagen. Zijt getrouw [35] tot den doot/ en ick sal u geven [36] de kroone des levens.

11 [d] Die ooren heeft/ die hoore wat de Geest tot de Gemeynten seght. Die overwint en sal van [37] de tweede doot niet beschadight worden.

12 Ende schrijft aen den Engel der Gemeynte die in [38] Pergamo is/ Dit seght hy [39] die het [e] twee-snijdende scherp sweert heeft:

13 Ick weet uwe wercken/ ende waer ghy woont/ [namelick] daer [40] de throon des Satans is: ende [41] ghy houdt mijnen naem/ ende en hebt mijn geloove niet verloochent/ oock in die dagen/ in welcke [42] Antipas mijn getrouwe getuyge was/ welcke gedoot is by u lieden/ daer de Satan woont.

14 Maer ick hebbe [eenige] weynige dingen tegen u/ [43] dat ghy aldaer hebt die de leeringe [f] [44] Balaams houden/ die Balack leerde den kinderen Israëls een aenstoot voor werpen/ op datse souden afgoden-offer eten/ ende hoereren.

15 Alsoo hebt oock ghy [45] die de leeringe der Nicolaiten houde: 't welck ick hate.

16 Bekeert u: ende so niet/ ick sal u haestelick [by] comen/ ende sal tegen haer crijgh voeren [g] [46] met het sweert mijns mondts.

17 Die ooren heeft/ die hoore wat de Geest tot de Gemeynten seght. Die overwint/ ick sal hem geven te eten [47] van het Manna dat verborgen is/ ende ick sal hem geven [48] eenen witten Keur-steen/ ende op den Keursteen [49] eenen nieuwen naem geschreven/ [50] welcken niemandt en kent/ dan die hem ontfanght.

18 Ende schrijft aen den Engel der Gemeynte [51] te Thyatiren/ Dit seght [52] de Sone Godts/ [h] die sijne oogen heeft als een vlamme vyers/ ende sijne voeten zijn [53] blinckende coper gelijck:

19 Ick weet uwe wercken/ ende liefde/ ende dienst/ ende geloove/ ende uwe lijdsaemheyt/ ende uwe wercken/ [54] ende [dat] de laetste meer [zijn] dan de eerste.

20 Maer ick hebbe [eenige] [55] weynige dingen tegen u/ dat ghy [56] de vrouwe [i] Jezabel/ die haer selven seght een prophetesse te zijn/ laet leeren/ ende mijne dienstknechten verleyden/ datse hoereren/ ende afgoden-offer eten.

21 Ende ick hebbe haer tijdt gegeven op dat sy haer soude bekeeren [57] van hare hoererye/ ende sy en heeft haer niet bekeert.

22 Siet/ [58] ick werpe haer te bedde/ ende [59] die met haer overspel bedrijven/ [60] in groote verdruckinge/ so sy haer niet en bekeeren van hare wercken.

23 Ende [61] hare kinderen sal ick door de doot ombrengen: ende alle de Gemeynten sullen weten/ [k] [62] dat ick ben die nieren ende herten ondersoecke. [l] Ende ick sal u lieden geven een yegelick na uwe wercken.

24 Doch ick segge tot u lieden/ ende tot de andere die te Thyatiren zijn/ so vele als'er dese leere niet en hebben/ ende die de [63] diepten des Satans [64] niet ghekent en hebben/ gelijck sy seggen: Ick en sal u [65] geenen anderen last opleggen.

25 Maer 't gene ghy hebt/ [m] houdt dat tot dat ick sal komen.

19 Siet de aent. op vs 1.
20 Dit was oock een voornemen stadt in Jonien/ aen de zee gelegen/ wat Noordlicker als Ephesen/ daer uyt sy als een colonie was gesproten.
c Esai. 41. 4. ende 44. 6. Apoc. 1. 17.
21 Siet d'aenteeck. op vs 8. cap. 1.
22 N. na sijne menschelicke natuere. 1. Petr. 3. 18.
23 N. door sijne opstandinghe uyt den dooden. Ofte/ was levende. Namel. nae sijne Godtlicke natuere/ doe hy doodt was nae sijne menschelicke.
24 N. door de beroovinghe van uwe goederen in de verdruckinge.
25 N. na den Geest/ ofte nae de geestelicke ende hemelsche goederen/ die geen vervolgers en konnẽ ontnemen. Matth. 6. 19.
26 N. daer mede sy Christum als een verleyder/ ende sijne Gemeynte als vyanden der Wet/ afvalligevan Moses/ ende als oproer-makers/lasteren: gelijck voorgaens in den Euangelio/ ende in de handelinghe der Apostelẽ voor komt/ ende sy onder desen deckmantel de Christenen vervolghden. Siet Actor. 13. 50. ende 14. 2. ende elders meer.
27 D. roemen datse Joden zijn/ ende dien volgende Godts volck/ ende yveraers voor de Wet. Rom. 2. 17/ &c.
28 D. en zijn geen rechte Joden/ noch Abrahams kinderen/ gelijck sy roemen/ maer zijn kinderen des Duyvels/ wiens wercken sy naevolgen. Joan. 8. 39/ &c.
29 D. vergaderinge. Alsoo de Joden hare vergaderinghen ofte Gemeynten Synagogen noemden/ so gebruyckt daerom den Euangelist dit woordt.
30 Namel. alsoo dat ghy daerom soudt afwijcken ofte kleynmoedigh worden.
31 Namel. door sijne instrumenten/ de tyrannen/ die hy daer toe sal verwecken.
32 Namel. om haer allerley smaet ende verdriet aen te doen.
33 Ofte/ beproeft wordt. N. of ghy stantvastigh by de waerheyt sult blijven.
34 Sommige nemen dese dagen voor soo vele jaren Num. 14. 34. gelijck onder den Keyser Trajanus een tienjarige vervolginge tegen de Christenen korts hier nae is verweckt. Andere nemen 't voor eenen kleynen ofte korten tijt/ Ose. 6. 2. alsoo dit hier tot vertroostinge wort bygebracht.
35 D. alsoo dat ghy den doodt selve niet en ontsiet: ofte/ tot den eynde toe.
36 Dat is/ het eeuwige leven tot een kroone ofte genadige vergeldinge van uwen arbeyt 1. Petr. 5. 4. een gelijckenisse ghenomen van die om prijs strijden/ ofte loopen. Siet 2. Tim. 4. vss. 7/8.
d Matth. 13. 9.
37 D. de eeuwige doodt: want ghelijck de eerste doodt is de scheydinge der ziele van het lichaem/ alsoo is de tweede doodt een scheydinge ende verstootinge des menschen van Godt/ gevolght met eeuwige smerten ende tormenten in de helle/ gelijck Joannes sulcks verklaert. Apoc. 20. 14. ende 21. 8.
38 Dese stadt Pergamus was de hooft-stadt van een deel van kleyn Asien/ daer de Attalische Coningen haer hof te voren hadden ghehadt/ ende daer nu de Roomsche Stadt-houders haer hof oock hielden: welcke stadt daerom vol pracht/ ongerechtigheydt/ hoererye/ ende afgoderye was/ als hebbende eenen Tempel daer de duyvel onder den naem van Esculapius oock antwoorden gaf/ gelijck de Heydensche historien getuygen. Ende alwaer de Gemeynte der Christenen aller meest wierd vervolgt ende verdruckt/ ende met grove ketteryen bestreden.
39 Siet hier van de aenteeck. op vs 16. capit. 1.
e Apoc. 1. 16. ende 2. 16.
40 Christus noemt dese stadt hier den throon des Satans/ om dat de Satan daer op een bysondere wijse door afgoderye en tyrannye regneerde: ghelijck hier nae het beest met seven hoofden ende tien hoornen de throon des Draecks wordt gegeven. cap. 13. 2.
41 D. ghy en vreest niet van mijnen naem te belijden/ niet tegenstaende alle swarigheden/ die u daer door overkomen.
42 Van desen Antipas en leestmen niet veel in de oude kercklicke historyen: dan blijckt alhier dat hy een voornemen opsiender ofte herder van die Gemeynte was geweest/ die als een Martelaer ofte getuyge der waerheydt Christi, de selve met sijn doodt hadde verzegelt/ tot welckers navolginge hy haer dit exempel voor oogen stelt.
43 D. onder u noch laet verkeeren ende leeren/ ghelijck vs 20 wordt verklaert/ sonder die door de macht des kercklicken bans uyt het midden van u te weeren: gelijck het tegendeel hier van te voren was geprezen in den Engel der Gemeynte van Ephesen vs 2.
f Numer. 22. 23. ende 24. 14. ende 25. 1. ende 31. 16.
44 Namel. waer van de historye Numer. 22. ende 23. ende 24. capitt. beschreven is: die/ alsoo hem Godt niet toe en liet de Israeliten te vloecken/ aen Balac den Coninck der Moabiten riedt/ dat hyse soude verlocken tot hare afgodische maeltijden/ ende tot hoererye door eenige dochteren ende vrouwen/ die hy in het leger der Israeliten heeft gesonden/ ghelijck te sien is Num. 25. 1/ &c. vergeleecken met capit. 31. 16. op dat sy alsoo in Godts ongenade souden mogen vervallen/ gelijck geschiet is. Het welck eenen gantsch duyvelschen raedt was/ tegen welcke soorten van menschen Petrus in sijnen tweeden Sendt-brief/ ende oock Judas hebben geschreven.
45 D. gelijck de Israeliten door den raet Balaams tot afgoderie ende hoererye zijn verleydt/ alsoo hebt ghy oock onder u die de leeringe der Nicolaiten houden/ die daer leeren dat het selve geoorloft is/ dat Balaam aen Balac hadde geraden. Van dese Nicolaiten siet hier voren in de aenteeckeninge op vs 6.
g Iesai. 49. 2. Ephes. 6. 17. Hebr. 4. 12. Apoc. 1. 16.
46 D. door mijne dreygementen/ ende geestelijcke macht. Siet hier voren cap. 1. 16. ende 2. Corinth. 10. vss. 5/6.

47 Den Apostel siet hier op de kruycke met Manna/ die in het Heylige der Heyligen wech geset ende bewaert wiert/ als te lesen is Exod. 16. vss. 33/34. ende Hebr. 9. 4. waer door Christus, het broodt des levens/ die tot sijner tijt verschijnen soude/ met alle sijne verdiensten ende weldaden wiert afghebeeldt/ ghelijck in het breede wort verklaert Joan. 6. 31/ &c. Hier wort dan belooft de naerdere ghemeynschap met Christo, ende genietinge van alle geestelijcke weldaden/ oock der heerlickheyt/ die hy ons heeft verworven/ ghelijck hier voren vs 7 door den boom des levens belooft is: also het den Vader behaeght heeft dat in hem alle volheyt soude woonen/ ende wy in hem volmaeckt zijn. Col. 1. 19. ende 2. 9/10.
48 Dese is de heylige Geest/ die in onse conscientiẽ dese keurstemme des Vaders overbrenght/ ende getuyght dat wy om Christi wille door den gheloove in Godts oordeel vrygesproken zijn van alle sonden ende straffen derselve. 2. Corinth. 1. 22. Een gelijckenisse genomen van de stemmingen der Grieken ende Romeynen in't veroordeelen ofte vryspreke der misdadige. Het veroordeelen geschiede door eenen swarten keursteen/ het vry-spreken door eenen witten. Siet yet diergelijcx. Act. 26. 10.
49 Dese naem is/ dat hy/ die te voren een kindt des toorns ende des verderfs was/ nu tot een kint Godts ende erfghenaem des eeuwigen levens gestelt wort/ gelijck Paulus spreeckt Rom. 8. 15.
50 Want de natuerlicke mensche en verstaet niet de dinghen die des Geests Godts zijn/ maer wy hebben den Geest Christi ontfangen/ op dat wy souden weten het gene ons van Godt geschoncken is. Siet Joan. 14. 17. 1. Cor. 2. vss. 9/10/ &c.
51 Dit was de laetste stadt in Mysien tegens Macedonien/ Suyd-waerts van Pergamo gelegen: waer van siet Actor. 16. 14.
52 Hier noemt hem Christus met sijnen naem/ nae sijne Godtlicke natuere/ ghelijck hy cap. 1. 13. in't Gesichte hem noemt den Sone des menschen, na sijne menschelicke natuere/ om dat hy Godt ende mensche is in eenen persoon. Ende hy schrijft hem selven hier de eygenschappẽ toe/ die inde afbeeldinge van sijnẽ persoon te voren verklaert zijn c. 1. 14/15.
h Apoc. 1. 14, 15.
53 Ofte/ fijn koper.
54 Sommige boecken laten het woordeken ende hier uyt.
55 N. in getal/ hoe wel sy van groot gewichte zijn/ gelijck oock v. 14. En dit seght Christus om haer te lichter/ en met meerderen moet tot verbeteringe der selve te brengen.
56 Sommige verstaen hier door de secte selve der Nicolaiten/ gelijck door de hoere van Babel hier na cap. 17. verstaen wort de geheele afgodische heerschappye des Antichrists. Doch dewijle Christus nu tweemael dese secte met haren name genoemt heeft/ soo is het geloofweerdiger/ dat hier door een seker aensienlicke vrouwe van dese secte onder haer/ die eenen schijn van Godtsaligheyt hadde/ ende eenẽ prophetischen Geest roemde te hebben/ verstaen wort/ die gelijck de rechte Jezabel eertijts het volck Israels tot de afgoderie Baals bracht/ ende volgens oock tot hoererye/ die met sulcke afgoderye gemeynlick gemenght was/ oock alsoo door haren schijn ende over-redingen de Christenen hier toe/ als een geoorloofde sake/ socht te brengen/ ende daer toe haer huys open hieldt.
i 1. Reg. 16. 31. 2. Reg. 9. 7.
57 N. geestelicke ende lichamelicke/ die hier voren beyde uytgedruckt zijn.
58 N. in een sware ende quellige sieckte: op dat het bedde/ dat haer te voren diende tot wellust/ haer nu diene tot straffe ende verdriet/ ende sy noch tijdt hebbe om haer met hare kinderen te bekeeren/ gelijck volght.
59 D. afgoderye ende hoererye/ als voren. Want afgoderye is oock geestelick overspel/ om dat die den mensche van Godt/ den waren man van sijne Gemeynte/ afkeert.
60 N. ofte door de straffe der Overheydt/ ofte door sieckten/ ofte oock door wroeginge harer conscientie over haer boos leven.
61 Sommige verstaen hier door hare Discipelen. Doch alsoo te voren van die gesproken is/ soo verstaen andere hier de kinderen/ die uyt dese vrouwe ende hare navolgers waren voortgekomen. Ende wordt hier sonder twijffel gesien op de kinderen/ die afkomstigh waren van Achab ende Jezabel/ die alle door het sweert Jehu zijn omgebracht/ gelijck te lesen is 2. Reg. 9. 22. ende 10. 6/ &c.
k 1. Sam. 16. 7. 1. Paral. 28. 9. ende 29. 17. Psal. 7. 10. Ierem. 11. 20. Actor. 1. 24.
62 Dit doet Christus daer by/ om dat de voorstanders van dese secte eenige deck-mantelen van hare grouwelen voortbrachten/ ende sochten de leelickheyt van die onder den schijn van geestelicke verborgentheden ende Christelicke vryheydt/ by de eenvoudige te verduysteren: gelijck uyt het volgende vs blijckt/ ende gelijck eenige libertijnsche secten nu oock doen. Waer tegen Christus sijne alwetenheyt stelt in het oordeelen oock selfs van de nieren ende gedachten harer herten.
l Psal. 62. 13. Ierem. 17. 10. ende 32. 19. Mat. 16. 27. Rom. 2. 6. ende 14. 12. 2. Cor. 5. 10. Galat. 6. 5. Apoc. 20. 12.
63 D. de duystere verborgentheden harer Satanische leere/ die sy voorwenden van den Heyligen Geest voort te komen/ ende daer sy andere mede bedriegen.
64 Dat is/ noch niet verstaen ende voor goet ghekent en hebben.
65 D. geen straffe/ geen versoeckinge/ gelijck dese by de Propheten voorgaens een last ghenaemt worden. Andere nemen het voor eenen last van Ceremonien/ ofte onderhoudingen eeniger swaerder bevelen/ gelijck Actor. capit. 15. vss. 10/28. sulcke bevelen een jock ende een last worden genaemt.
m Apocal. 3. 11.

26 Ende die overwint/ ende die [66] mijne wercken tot den eynde toe bewaert/ [n] [67] ick sal hem macht geven [68] over de Heydenen:

27 Ende [69] hy salse hoeden met eenen yseren staf: sy sullen als potbackers-vaten vermorselt worden: gelijck oock ick van mijnen Vader ontfangen hebbe.

28 Ende ick sal hem [70] de morgen-sterre geven.

29 Die ooren heeft/ die hoore wat de Geest tot de Gemeynten seght.

66 D. mijne ghebo-den ende leeringhen: gelijck 't geloove een werc Godts genaemt wort Joan. 6. 29.

n Psal. 2. 8.

67 Dese plaetse is ghenomen uyt den tweeden Psal. vs 8. daer dese belofte van Godt den Vader sijnen Sone Iesu Christo wort gedaen/ in welcker gheimeyn-schap Christus hier belooft dat hy de ware geloovige/ die vol-standigh blijven/ oock sal inlaten/ in sulcker wijse als hy cap. 3. 21. belooft/ dat hy haer met hem sal geven te sitten in sijnen throon/ gelijck hy geseten is in de throon des Vaders. Siet oock Rom. 8. 17. Ephe. 2. 6. 2. Tim. 12. 68 D. over de vyanden sijner Gemeyn-te/ gelijck de Heydenen altijdt vyanden van Godts volck waren. 69 Hier door wort verstaen de geestelicke macht ende overwinninghe over alle de vyanden van Christi Ge-meynte/ die haer stellen tegen de salighheydt der kinderen Godts/ waer van sy hier de be-ginselen genieten door het bloedt des Lams/ ende het woort harer getuygenisse/ het welck de scepter van dit rijck is. Apoc. 12. 11. ende sullen namaels ten laetsten daghe oock als Coningen nevens Christum de ongheloovighe werelt veroordeelen. Matth. 19. 28. 1. Corinth. 6. vss. 2/ 3. 70 Hier door wordt bequamelick verstaen een grooter licht der kennisse Christi, die gelijck de morgen-sterre den dagh voorgaet/ alsoo oock al-hier in onse herten geduerigh sal lichten/ tot dat de Sonne der volkomene kennisse Godts in ons sal schijnen/ als Godt sal zijn alles in allen 1. Cor. 15. 28. Siet oock 2. Pet. 1. 19. en Apo. 22. 16. alwaer Christus en sijne kennisse met de morgen-sterre wort vergeleecken.

Het iij. Capittel.

1 Christus beveelt dat de vijfde Send-brief geschreven worde aen den Engel der Gemeynte van Sardis. 2 dien hy ver-maent tot meerder wackerheyt/ ende sorghvuldicheyt. 3 Of anders dreyght hy over hem te komen als een dief inder nacht. 4 Belooft den genen die hare kleederen niet bevleckt en hebben/ dat sy met hem sullen wandelen/ ende dat hy haren naem niet en sal uytdoen uyt het boeck des levens. 7 Beveelt daer na den sesten Send-brief te schrijven aen den Enghel van Philadelphia. 8 dien hy prijst over sijne stantvasticheyt. 9 ende belooft dat Joden sullen comen aenbidden voor sijne voeten/ ende dat hy hem bewaren sal in de versoeckinge. 12 Belooft dat hy den over-winner sal maken tot een pilaer in den tempel Godts/ ende een inwoonder des nieuwen Jerusalems. 14 Beveelt eyndelick den sevenden Send-brief te schrijven aen den Enghel der Ge-meynte van Laodicea. 15 welckers lauwicheyt hy berispt/ 17 ende ydelen roem ofte waen van rijckdom. 18 Raedt hem goudt te coopen/ dat in 't vyer beproeft is/ ende kleederen/ ende oogen-salve. 20 Betuyght dat hy aen de deure klopt/ ende be-looft den overwinner/ dat hy hem sal geven te sitten aen sijne ta-fel/ ende op sijnen throon.

1 Ende schrijft aen [1] den Engel der Gemeynte die te [2] Sardis is/ Dit seght [3] die [a] de seven Geesten Godts heeft/ ende [b] de seven sterren/ Ick weet uwe wercken/ dat ghy [4] den naem hebt dat ghy leeft/ ende ghy zijt doodt.

2 [5] Zijt waeckende/ ende versterckt het overige [6] dat sterven soude: want ick en hebbe uwe wercken [7] niet vol gevonden [8] voor Godt.

3 Gedenckt dan [9] hoe ghy 't ontfangen ende gehoort hebt/ ende bewaert het/ ende [c] bekeert u. Indien ghy dan niet en waket/ so sal ick over u comen [d] [10] als een dief/ ende ghy en sult niet weten op wat uyre ick over u comen sal.

4 Doch ghy hebt [eenige] weynige [11] namen oock te Sardis/ die [12] hare cleederen niet bevleckt en hebben/ ende sy sullen [13] met my wandelen [14] in witte [cleederen]: overmits [15] sy 't weerdigh zijn.

1 Siet hier voren cap. 2. 1.

2 Dit was een seer groote en vermaerde stadt in Lydien/ daer eertijdts het hof ende de woonplaetse van den Coninck Cresus geweest is.

3 Alsoo desen tytel in de beschrijvinghe van de verschijninge Christi capit. 1. niet en staet/ soo meynen sommighe dat die ge-nomẽ is uyt de voor-reden deses boecks cap. 1. vs 4. daer de Heylighe Geest soo wordt ghenaemt om de redenẽ aldaer ver-klaert. Want de Heylige Geest en is niet alleen de gheest des Vaders/ maer oock des Soons/ dien hy sijne geloovi-ghe tot eenen leydts-man ende trooster geeft. Joan. 15. 26. Galat. 4. 6. Andere meynen dat dese se-ven Geesten alhier seven Engelen zijn/ daer meermaels in dese Openbaringe van wordt ghesproken/ die in Christi handt als sijne dienaers zijn/ om die te gebruycken daer het hem belieft: gelijck oock de seven sterren/ de seven Engelen/ ofte opsienders der Gemeynte beteeckenen/ als verklaert is capit. 1. 20. Doch overmits het woordt geesten in dese Openbaringhe ner-gens van de Engelen en wordt gebruyckt/ soo is de eerste verclaringe de bequaemste.
a Apoc. 1. 4. b Apoc. 1. 16. 4 D. den schijn dat ghy een neerstigh ende trouw op-siender der Gemeynte zijt/ ende ghy en zijt het niet/ gelijck het volgende vs verklaert.
5 Ofte/ waeckt op. Namelick uyt uwe slappigheydt en gevepnstheydt/ gelijck Ephes. 5. 14. Siet oock Ezech. 34. 16. 6 Dat is/ meer ende meer versuymigh soude worden/ ende eyndelick verloren gaen/ soo het met goede vermaningen ende exemplen niet en wort opgeweckt ende gesterckt. 7 Gr. niet vervult. dat is/ niet oprecht/ niet ern-stigh noch yverigh ghenoegh. Want anders struyckelen oock de allerheylighste in velen. Jac. 3. v. 2. 8 Andere lesen voor mijnen Godt. Dat is/ hoe wel ghy de menschen met desen schijn condt voldoen/ Godt en is niet den schijn niet te vreden/ maer vereyscht een oprecht ghemoet/ ende een ernstige daedt. 9 D. wat last ghy ontfangen/ ende wat leere ghy van de Apostelen gehoort hebt/ als ghy tot desen dienst zijt geroepen.
c Apoc. 3. 19. d Matth. 24. 43. 1. Thess. 5. 2. 2. Petr. 3. 10. Apocal. 16. 15.
10 Dat is/ haestigh ende onvoorsiens/ ghelijck Matth. 24. 43. het welck ofte van een haestighe doodt over hem/ ofte van andere straffen kan verstaen worden. 11 Dat is/ persoonen/ gelijck Actor 1. 15. 12 D. die haer selven met onsuyvere leere/ en-de met een onkuysch leven/ als de Nicolaiten/ niet en hebben ontreynight. Siet 1. Thes. 4. 4. Dese gelijckenisse gebruyckt oock Judas vs. 23. 13 Waer van Christus een exempel ofte proeve gegeven heeft Matth. 17. 2. 14 Namel. als overwinners der sonde ende der werelt. Want de witte kleederen zijn eertijts teeckenen geweest van tri-umphe ende heerlickheydt/ ghelijck blijckt uyt het volghende vs. Siet oock hier nae capit. 7. 9. ende 19. 14. 15 Dese weerdigheydt in haer en komt niet uyt hare krachten noch verdiensten/ maer van Christo, ende om Christi verdiensten wille/ bewij-se haer Christus door sijne verdiensten soodanigen vergeldinge uyt ghenade weerdigh acht ende weerdigh maeckt. Siet 2. Cor. 3. vss. 4/ 5. 2. Thess. 1. vss. 5/ 11. Hebr. 13. 21.

5 Die overwint/ die sal becleedt worden met witte cleederen: ende [16] ick en sal sijnen name geensins uyt doen [e] uyt het boeck des levens/ ende [f] ick sal [17] sijnen name belijden voor mijnen Vader/ ende voor sijne Engelen.

6 Die ooren heeft/ die hoore wat de Geest tot de Gemeynten seght.

7 Ende schrijft aen den Engel der Gemeynte die in [18] Philadelphia is/ Dit seght [19] de Heylige/ [g] de Waerachtige/ [h] die [20] den sleutel Davids heeft: die opent/ ende niemandt en sluyt: ende hy sluyt/ ende niemandt en opent:

8 Ick weet uwe wercken: siet/ ick hebbe [21] een geopende deure voor u gegeven/ ende niemant en can die sluyten: want ghy hebt [22] cleyne cracht/ ende ghy hebt mijn woort bewaert/ ende en hebt mijnen name niet verloochent.

9 Siet/ ick geve [u eenige] [i] uyt de Synagoge des Satans/ der gene die seggen datse Joden zijn/ ende en zijn 't niet/ maer liegen: siet/ [23] ick sal maken/ dat sy sullen comen/ ende [24] aenbidden voor uwe voeten/ ende bekennen dat ick u lief hebbe.

10 Om dat ghy [25] het woort mijner lijdsaemheyt bewaert hebt/ so sal ick oock u [26] bewaren uyt de uyre [27] der versoeckinge/ die over de geheele werelt comen sal/ om te versoecken die op de aerde woonen.

11 Siet/ ick come haestelick: [k] [28] houdt dat ghy hebt/ op dat niemandt [29] uwe croone en neme.

12 Die overwint/ ick sal hem maken [l] [30] tot eẽ pilaer inden tempel mijns Godts/ ende [31] hy en sal niet meer daer uytgaen: ende [32] ick sal op hem schrijven [m] [33] den naem

16 Dit wordt ghe-seght tot troost der gheloovighe/ die in twijfelinghe souden moghen komen over hare verkiesinghe. Niet dat yemant die waerlick geschreven is in het boeck des levens/ daer uyt kan gedaen worden/ want het tegendeel blijckt uyt Apoc. 13. 8. ende 17. 8. ende 20. 15. ende 21. 27. maer om dat eenighe ten aensien van de roe-pinge ende hare belij-denisse daer in schij-nen ghescreven te zijn/ die daer na met der daet toonen/ dat sy daer in niet en zijn gheschreven/ ghelijck Psal. 69. 29. ver-klaert wort/ datse uytghedaen worden uyt het boeck des le-vens/ ende datse met de rechtveerdige niet en worden ghescre-ven; alwaer het laet-ste het eerste ver-klaert.

e Exod. 32. 32. Psal. 69. 29. Phil. 4. 3. Apoc. 20. 12. ende 21. 27.

f Matth. 10. 32. Luc. 12. 8.

17 Namel. als mij-nes waren dienaers ende discipels. Mat. 10. 32.

18 Dit was eẽ stadt in Mysien/ met ver-re van Lydien/ alsoo genaemt van eenen Attalus Philadelphus, die dese stadt eerst hadde doen bouwen/ die wel niet zeer en bloeyde/ om datse ve-le aerdbevingẽ onder-worpen was/ maer ebenwel een zeer schoone ende vrome Gemeynte hadde/ ghelijck uyt den brief selve blijckt. 19 Dese twee tijtelen worden Godt deurgaens in 't Oude Testament toe-geschreven/ als te sien is Jesai. 6. 3. Psal. 145. 17. welcke Christus, als de ware Sone Godts/ hem selven hier oock geeft/ alsoo hy is de gene die niet alleen in hem selven heyligh is/ maer oock ons heyligh maeckt: en-de die waerachtigh is in alle sijne beloften ende dreygementen. g Apocal 3. 14.
h Iob 12. 14. Iesai. 22. 22. Apocal. 1. 18. 20 D. der Gemeynte Christi, waer van David ende sijn huys een voor-beeldt was. Ende wordt hier ghesien op de plaetse Jesai. 22. 22. alwaer aen Eliakim sulcke belofte wordt ghedaen: ende wordt daer door verstaen de opperste macht van in-laten in de Gemeynte/ ende uyt-sluyten uyt de selve/ ende volgens oock in ende uyt den Hemel/ ghelijck Christus sijne Ghemeynte oock eene geestelicke macht/ doch onder hem/ belooft heeft Matth. 16. 19. ende 18. 18.
21 D. een sekere ende onverhinderde gelegheydt om het Evangelium met goeden voortganck te verbreyden; gelijck 1. Corinth. 16. 9. 2. Cor. 2. 12. 22 Namel. van u selven/ ofte by u selven/ om so groot een werck te volbrengen. Van (wil hy seggen) bewijste ghy getrouw zijt in 't bewaren van mijn woort/ soo sal ick u de deure door mijnen Geest openen/ ende niemandt/ hoe zeer hy daer teghen woelt/ en sal sulcks verhinderen. Want de kracht Godts wordt in onse swackheydt volmaeckt. 2. Corinth. 12. 9. Andere setten het over/ Ghy hebt noch een weynich kracht, dat is/ daer is noch door mijne ge-nade wat goets by u. Namel. dat ick in u voorts sal segenen. i Apocal. 2. 9.
23 D. ick sal selfs uyt de Joden/ die nu geswoorene vyanden mijner Gemeynte zijn/ eeni-ge tot my bekeeren: gelijck namentlick in Paulo ende andere overblijfselen der genade/ te voren ghescheet is/ ende nae Christi belofte in dese Gemeynte noch meer moet ghescheit zijn. 24 Dat is/ haer selven u ende mijne Gemeynte onderwerpen/ ende haer van haren vorigen wederstant bekeeren. Een gelijckenisse genomen uyt de wijse van doen on-der de volckeren van Orienten/ gebruyckelick by de gene die haer bekenden overwonnen te zijn. Siet Psal. 72. 9. 25 Alsoo wort het Evangelium genaemt/ om dat het selve ons het lijden ende de lijdtsaemheydt Christi voor oogen stelt/ ende ons voorgaens tot lijden ende lijdtsaemheydt vermaent. 26 D. beletten dat de versoeckinghe tot u niet en sal komen: ofte soo sy komt/ dat sy u aen uwe ziele niet en sal schadigen. 27 Dat is/ der vervolginge/ gelijck meermaels is aengewesen. Ende schijnt hier Christus te spre-ken van de tien-jarige vervolginge die Trajanus de gheheele werelt door/ korts hier nae/ tegen de Christenen heeft verweckt. k Apoc. 2. 25. 28 Namel. het geloo-ve ende een goede conscientie/ gelijck Paulus verklaert 1. Tim. 1. 19. 29 Som-mige verstaen dit van de kroone des leer-ampts/ daer in dese Leeraer hem tot dien tijde toe wel hadde ghequeten: dan het kan oock verstaen worden van de kroone des eeuwigen levens/ gelijck hier voren capit. 2. 10. welcke hier gedreyght wort van yemandt genomen te sullen worden/ wanneer hy in sorgeloosheydt sijns ampts/ ofte des levens soude komen te vervallen. Ende zijn sulcke waerschouwingen middelen die daer toe dienen/ op dat de geloovige in het goede volstandich souden blijven. Want Christus belooft in het voorgaen-de vs/ dat hy haer sal bewaren uyt de uyre der versoeckinge: ende in het volgende vs/ dat die een pilaer is in den Tempel Godts, daer uyt hy niet meer en sal gaen. l 1. Reg. 7. 21.
30 Dat is/ in de Gemeynte der uytverkorene mijnes Godts/ die hier wordt op-getim-mert/ ende hier namaels in den hemel sal vol-bouwt zijn. Ende siet hier de Apostel op de twee colomnen die in den Tempel Salomons ghestelt waren/ waer van te lesen is 1. Reg. 7. vs 15. die een verciersel ende vastigheydt daer in waren/ waer van de eene van Salomon genaemt is Iacin, dat is/ hy sal bevestigen/ ende de aender Bohaz, dat is/ in hem is stercke. Siet oock Galat. 2. 9. 31 Namel. gelijck dese pilaren/ die schaduwen waren in den Tempel des Ouden Testaments/ van de Chaldeen daer uyt zijn wechghevoert/ als te sien is Jerem. 52. 17. Want die een pilaer is in de Gemeynte der ware uytvercorene/ en kan niet vervoert worden Matth. 24. 24. ende en wort nooyt uyt-geworpen. Joan. 6. 37. 32 Namel. gelijck men op de colomnen eenige eer-tytelen plagh te schrijven/ ende gelijck de twee colomnen in den Tempel Salomons dese twee na-men oock voerden/ waer van te voren geseght is. m Apocal. 22. 4.
33 N. tot een teecken dat hy Gode als een eygendom toekomt/ gelijck wy plegen dingen die ons eygen zijn met onsen naem te teeckenen: ende gelijck oock eertijts de soldaten met den naem harer overste/ ende de dienstknechten met den naem van hare heeren plachten geteeckent te worden. Siet hier nae capit. 7. 3. Want hoe wel wy hier weten dat wy kin-deren Godts zijn/ soo en is het nochtans in der daedt niet gheopenbaert wat wy worden sullen. 1. Joan. 3. 2.

mijnes Godts / ende den naem der stadt mijns Godts / [namelick] [n][34] des nieuwen Jerusalems / [35] die uyt den hemel van mijnen Godt afdaelt / ende [36] [oock] mijnen nieuwen naem.

13 Die ooren heeft / die hoore wat de Geest tot de Gemeynten seght.

14 Ende schrijft aen den Engel van de Gemeynte [37] der Laodicensen / Dit seght [o][38] de Amen / [39] de trouwe ende waerachtige Getuyge / [p][40] het Begin der scheppinge Godts:

15 Ick weet uwe wercken / dat ghy [41] noch koudt en zijt / noch heet: och oft ghy koudt waert / ofte heet!

16 So dan / om dat ghy lauw zijt / ende noch koudt noch heet / ick sal u [42] uyt mijnen mondt spouwen.

17 Want [43] ghy seght / Ick ben rijck / ende verrijckt geworden / ende en hebbe geens dinghs gebreck: ende ghy en weet niet dat ghy zijt elendigh / ende jammerlick / ende arm / en [44] blindt / ende [45] naeckt.

18 Ick rade u dat ghy [46] van my coopt gout [47] beproeft comende uyt het vier / op dat ghy rijck mooght worden: ende [q][48] witte cleederen / op dat ghy mooght becleedt worden / ende de schande uwer naecktheyt niet geopenbaert en worde: ende salft uwe oogen met [49] oogen-salve / op dat ghy sien mooght.

19 [r][50] So wie ick lief hebbe / die [51] bestraffe ende [52] castijde ick: weest dan yverich / ende bekeert u.

20 Siet / [53] ick stae aen de deure / ende ick cloppe: [54] indien yemandt mijne stemme sal hooren / ende de deure open doen / ick sal tot hem incomen / ende ick sal met hem [55] avontmael houden / ende hy met my.

21 Die overwint / ick [s] sal hem gheven met my te sitten [56] in mijnen throon / ghelijck als ick overwonnen hebbe / ende ben gheseten met mijnen Vader in sijnen throon.

22 Wie ooren heeft / die hoore wat de Geest tot de Gemeynten seght.

Het iiij. Capittel.

1 Van hier af tot het eynde des sevenden Capittels wordt het tweede Gesichte beschreven / ende begrijpt in sich de eerste prophetie der dingen die nae desen geschieden souden. 2 Waer in den Apostel eerst wort vertoont eenen Coninckliicken throon in den geopenden hemel. 3 ende de heerlickheydt Godts / die op den throon sat. 4 Daer nae vier-en-twintigh gekroonde Ouderlingen / sittende rondtom den throon / met donder-slaghen / blicksemen / brandende lampen / 6 ende een glasen-zee / ende vier dieren met veel oogen ende vleugelen. 9 Eyntlick wort verhaelt de lof-sanck die de vier dieren ende de vier-en-twintigh Ouderlingen Gode hebben toe-gesongen.

1 [1] NA desen sagh ick / ende siet een deure was geopent in den hemel: ende de eerste stemme / [2] die ick ghehoort hadde / als eener basuyne met my sprekende / seyde / Comt hier op / ende ick sal u toonen 't gene [3] nae desen [4] geschieden moet.

2 Ende terstont [5] wierdt ick in den geest: ende siet / [6] daer was een throon geset in den hemel / ende [7] daer sat een [8] op den throon.

3 Ende die daer op sat / was [9] in 't aensien den steen Jaspis / ende Sardius gelijck: ende [10] een regenboge was rontom den throon / in 't aensien den [steen] Smaragdus gelijck.

4 Ende rontom den throon waren vier ende twintigh throonen: [11] ende op de throonen sagh ick de vier ende twintigh Ouderlingen sittende / becleedt [12] met witte cleederen: ende sy hadden [13] gouden croonen op hare hoofden.

5 Ende van den throon gingen uyt [14] blicksemen / ende donder-slagen / ende stemmen: ende [15] seven vyerighe lampen waren brandende voor den throon / welcke zijn [16] de seven Geesten Godts.

---

n Apoc. 21. 2 / 10.

34 D. der ware Gemeynte Christi / die hier ghestelt wort tegen het uyterlick ofte oude Jerusalem / gelijck Galat. 4. 26.

35 N. ten aensien van de kracht waer door sy op de aerde wort vergadert / ende van de heerlickheydt waer mede sy ten laetsten dage sal worden aengedaen. Siet Apoc. 21. 2 / &c.

36 N. tot een teecken dat hy mijn dienaer is / ende mijner heerlickheyt sal deelachtich worden. Van welcken nieuwen naem / die Christus van den Vader na sijne verhooginghe heeft verworven / siet Phil. 2. vss. 9 / 10. Apoc. 19. 12 / 16.

37 Laodicea was een rijcke ende vermaerde stadt / ghelegen in Phrygien aen de rivière Lycus / niet verre van Colossen / van welcke oock ghewach ghemaeckt wordt Col. 2. 1. ende 4. 16.

o Apoc. 1. vss. 5, 6.

38 Dit woort Amen wort gestelt voor eenen naem ofte tijtel Christi gelijck c. 1. 8. Die is. Die was. ende Die komen sal. ende ghelijck Exod. 3. 14. het woort Ehejé, dat is / ick sal zijn, wort gestelt voor eenen naem ofte tytel Godts / waer door verstaen wordt de getrouwigheyt ende standtvasticheyt Christi in 't volvoeren van alle beloften Godts. 1. Cor. 1. vss. 19 / 20.

39 Gelijck 't woort Amen beteeckent de standtvastigheyt Christi in 't uytvoeren van sijne beloften: alsoo beteeckenen dese woorden sijne getrouwigheydt ende waerheydt in het voorstellen van de leere der saligheydt / die hy ons uyt den schoot des Vaders heeft ghebracht.

p Coloss. 1. 15.

40 Dat is / een autheur ende oorspronck der scheppinge van alle dingen / ghelijck Joan. 1. 3. Coloss. 1. 15. Andere setten 't over prince ofte overste van de schepselen Godts, gelijck hy oock Hebr. 1. 2. een erfgenaem van alle dingen ghenaemt wordt.

41 Dat is / noch yverich en zijt in de aengenomene waerheyt / noch vremt daer van / als die wel de waerheydt hebt aengenomen / doch soeckt in uw leven ofte uytwendigen Godts-dienst u te schicken nae de werelt / om ondanck ende vervolginge te ontgaen / welcke menschen erger zijn ende swaerder te rechte te brengen / als de gene die noch vremt zijn van de waerheydt / ghelijck Christus van de Phariseen spreeckt Joan. 9. 41. Elias van de Israeliten 1. Reg. 18. 21.

42 Niet dat sulcke lauwe in de mondt Christi ofte in Christo zijn / maer om dat sy door hare belijdenisse daer in schijnen ende roemen te zijn.

43 Dat is / ghy roemt / ofte meynt / dat ghy in alle geestelicke gaven overvloeyt / om dat het u welgaet na de werelt / gelijck de Phariseus meende Luc. 18. maer het tegendeel is waer / ghelijck Christus haer van stuck tot stuck aenwijst.

44 Namel. in de kennisse van u selven / ende van uwe elende.

45 Namel. van de ware gherechticheydt ende heylicheydt / die voor Godt geldet / ghelijck het volgende vs uyt wijst.

46 Dat is / begeert ofte soeckt te verkrijgen / niet door eenige uwe verdienste (want Christus seght hier dat hy naeckt ende arm was) maer uyt genade / ende om niet / door den gebede / gelijck verklaert wordt Jesai. 55. 1. Siet oock Matth. 11. vs 28.

47 Ofte / dat gloeyende uyt het vyer komt. D. dat uyt het vyer ghetrocken nu de proeve heeft uytghestaen / waer door het ware gheloove verstaen wordt / het welck door het vyer der versoeckingen beproeft wort. 1. Petr. 1. 7. ende dat alle de rijckdommen van Christi lijden sich toe-eygent / ende tot hem overbrenght.

q 2. Cor. 5. 3. Apocal. 7. 13. ende 16. 15. ende 19. 8.

48 D. de rechtveerdigheydt ende heyligheydt Christi, waer door onse geestelicke elende ende naecktheydt voor Godt bedeckt wordt / ghelijck verklaert wordt Apocal. 7. vss. 13 / 14. ende 19. 8.

49 Ofte / oogen-water. Dat is / het recht verstant van sijn woordt / ende de kracht sijnes Geests / waer door wy gebracht worden tot kennisse van ons selven ende van de genade Godts tegen ons. Psal. 19. 9. ende 119. 105.

r Iob 5. 17. Prov. 3. 12. Hebr. 12. 5.

50 Dese versachtinge doet Christus hier by om de scherpicheyt van de vorige vermaninge wat te matigen / dewijle die uyt liefde teghen haer voortkomt.

51 Namel. met woorden ende overtuygingen / ghelijck het Grieksch woordt mede-brenght.

52 Namelick / met dadelicke besoeckingen ende straffingen. Siet diergelijck Hebr. 12. vss. 5 / 6.

53 Dese plaetse schijnt ghenomen uyt het Hooch-liedt Salomons capit. 5. 2. daer diergelijcke kloppinghe des Bruydegoms Christi aen de deure van sijne slaeprige bruyt beschreven wordt. Ende wordt daer door verstaen het geestelick aenmanen Christi, aen de deure onser conscientie / door sijn woordt ende Geest / om ons uyt onse sonden ende slaeprigheyt op te wecken / ende sijne vermaninge by ons plaetse te doen hebben.

54 Dit en wort niet gestelt in den vryen wille des menschen / maer dese vermaninge is een middel waer door Christus de deure van onse herten opent / dewijle hy hier spreeckt tot leden van sijne Gemeynte / waer van vele alreede des Geests Christi deelachtigh waren / welcke gabe door sulcke vermaningen meer ende meer verweckt wordt / gelijck Paulus tot Timotheum spreeckt 2. Timoth. 1. vss. 6 / 7. want niemant en komt tot Christum van die het van den Vader ghehoort ende gheleert heeft / dien de Vader treckt / ende dien het van den Vader gegeven is. Joan. 5. vss. 44 / 45 / 65. Soo dat niemant door Christi vermaninghen sijn herte open doet / van dien Godt selve het herte eerst opent om op sijn woort acht te nemen / gelijck David bidt Psal. 119. 18. ende van Lydia betuyght wort Actor. 16. 14. ende van alle geloovige / Philip. 2. 13.

55 D. my met hem door mijnen Geest meer ende meer vereenigen / ende mijne ghenade ende gunste tot sijnen troost ende versterckinge hem meer ende meer doen gevoelen. Joan. 14. vss. 21 / 22. ende hier namaels hem de eeuwige vreughde doen genieten / die oock by het aensitten aen een rijcke tafel wordt vergeleecken Matth. 8. 11. ende Luc. 14. 15.

s Matth. 19. 28. 1. Corinth. 6. 2.

56 Dat is / ick sal hem hier namaels mijner heerlickheyt ende macht in 't oordeelen deelachtigh maken / ghelijck Christus verklaert Matth. 19. 28. ende Joan. 17. 5. &c. ende Paulus Rom. 8. 17. 1. Corinth. 6. vss. 2 / 3.

1 D. nae dat dit eerste gesichte was volleyndight.

2 N. cap. 1. vs 10. welcke de stemme Christi was / wiens heerlickheydt aldaer is beschreven / ende wiens woorden hier over een komen met de woorden die c. 1. vs 1. zijn verklaert.

3 D. van desen tijdt af tot het eynde der werelt / ghelijck de openbaringhe selve hier na uytwijst.

4 N. ten aensien van Godts voorsienigheydt / soo in de werelt in 't gemeyn / als insonderheydt in de Gemeynte Gods / tot straffe der boose / ende tot beproevinge ende vertroostinghe der vrome / ghelijck Capit. 1. 1. ende 22. v. 6.

5 D. in een nieuwe vertreckinghe ofte verheffinge van sinnen door den Geest / ghelijck hier voren cap. 1. 10.

6 Dit gesichte vergelijcken vele met het gesichte dat Jesaias cap. 6. 1. ende Ezechiel capit. 1. 4. gesien heeft van de Majesteyt Godts in den hemel. Ende daer zijn sonder twijfel verscheydene dingen in dit Gesichte / welcker gelijcke oock in die andere worden ghevonden. Alleen dient dit daer by aengemerckt / dat dit Gesichte / gelijck oock de andere / vele dingen ontleent heeft van den Tabernakel ofte Tempel des Ouden Testaments / welcken Moses bevolen was te maken nae het voorbeeldt dat hem op den bergh was getoont / ghelijck te sien is Exod. 25. vss. 8 / 9 / 40. Hebr. 8. 5. ende 9. 24. Uyt welcke aenmerckinge vele deelen ende eygenschappen van dit ende de volgende Gesichten te beter komen verstaen worden / als in 't vervolgh breeder sal blijcken.

7 N. Godt de Vader / die dese openbaringhe Christo Iesu heeft gegeven / gelijck uytgedruckt is capit. 1. 1. het welck oock blijckt uyt de vergelijckinge met het 6 ende 7 vs van het volgende capittel / daer Christus het verzegelt boeck neemt uyt de handt des genen die op den throon sat.

8 Namelick / als een rechter van allen / ende in het bysonder als een Coninck ende beschermer sijner Gemeynte. Doch staet hier aen te mercken / dat dese throon / daer dese donderslagen uyt voortkomen / wordt geseght te zijn in den Tempel des hemels cap. 16. 17. 18. dat oock den Altaer voor desen throon Godts staet capit. 8. 3. ende 9. 13. waer in de Arke der getuyghenisse wordt ghesien / capit. 11. 19. ende waer uyt de Engelen van Godts aenschijn als Cherubinen uytgesonden worden capit. 14. vss. 15 / 17 / 18. welcke alle / ende andere diergelijcke op het voorbeeldt des Tempels ende Tabernakels haer oogh-merck hebben / hoe wel sulcks hier in den hemel is ghesien.

9 Door dese drie kostelicke steenen / waer van de eerste van verscheydene coleuren is / de tweede van blinckende lijf-verwe / ende de derde is van levendigh groen / wordt hier bequamelick afghebeeldt de velerley heerlickheydt / ende nochtans onveranderlickheydt van Godts wesen / dat alles oock met sijne heerlickheydt bestraelt / ende door sijne sterckte ondersteunt. Doch staet hier te bemercken dat hier geen gelijckenisse ofte gestalte van Godts aengesicht en wordt aengeteeckent / op dat de menschen hier uyt geen oorsake en souden nemen om hem af te beelden: ghelijck Moses van de verschijninghe Godts op den bergh Horeb in het vyer betuyght / Deuter. 4. 15. waerom oock in de verschijninge Jesai. cap. 6. Ezech. 1. ende 10. ende Dan. 7. geen bysonder gestaltenisse des aenschijns en wordt uytghedruckt. Ende en hebben oock de Israeliten in het Oude Testament / onder den deckmantel van sulcke verschijningen aen de Propheten gedaen / noyt Godt door eenigh beeldt durven afbeelden / gelijck de Apostelen ende de eerste Euangelische Kercke oock sulcks noyt en heeft bestaen / alsoo het strijdt teghen de uytgedruckte bevelen Godts. Deut. 4. vss. 15 / 23. Jesai. 40. 18. Actor. 17. 29. Rom. 1. vs 23.

10 Hier door wordt bequamelick afgebeelt het Verbondt der ghenade Godts over sijne Gemeynte / dat namelijck wat tempeesten ende water-vloeden van vervolginge ofte andere swaricheden hier in dese onstuymige werelt haer overkomen / hy haer nochtans niet en sal laten vergaen / gelijck van de wateren der sundt-vloet gesproken wort. Genes. 9. 12 / &c.

11 Dese vierentwintigh Ouderlingen nemen sommige voor de twaelf Patriarchen / ende de twaelf Apostelen / als voorgangers van de geheele Kercke des Ouden ende Nieuwen Testaments. Doch alsoo Joannes een van de Apostelen doe als noch leefde / ende dit Gesichte in de hemel is geschiet / soo verstaen andere hier door alle de voorgangers des Ouden Testaments; een gelijckenisse genomen van de Priesteren ende Leviten / die den Tabernakel dienden / ende in vier en twintigh ordens waren onderscheyden / ende derhalven vier en twintigh Overste hadden / die voorgangers waren van de geheele Israelitische kercke / gelijck te sien is 1. Chron. 24.

12 Dese beteeckenen haer heyligh ende Priesterlick gewaet / ende hare overwinninge.

13 Daer mede wordt beteeckent hare Coninckliicke weerdigheydt die sy in Christo, ende van Christo als overwinners des Satans / ende der werelt / hebben verkregen. capit. 1. 6.

14 Hier door wordt de krachtige werckinghe Godts ende sijnes woordts afgebeeldt / die uyt den Tempel des hemels worden geseght te gaen / cap. 16. 17.

15 Namel. gelijck aen den kandelaer in den Tabernakel seven lampen waren / die altijdt met olye ende licht moesten voorsien zijn / waer van siet de beteeckeninge hier boven capit. 1. 4.

16 D. de H. Geest met sijne verscheydene gaven in Christi Gemeynte. Siet cap. 1. 4.

a Apoc. 15. 2.

17 Dese gelijckenisse is oock genomen van de ghestalte des tempels / waer in een groot koperen vat met water was / genaemt de koperen ofte ghegoten zee. 1. Reg. 7. 23. Het welck hier van crystal wort ghesegt te zijn / om dat het voor Godts throon geheel sichtbaer ende doorluchtigh was : ende beteeckent de menichte der volckeren op de werelt / die als een zee dickwils herwaerts ende derwaerts worden bewegt / maer onder Godts ooghen ende macht altijdt staen / ende lichtelick konnen verbroken ofte gestilt worden. Alsoo wort het woort wateren, daer de zee uyt bestaet / van den Engel hier na verklaert cap. 17. 15.

18 Eenige verstaen hier door / de vier dieren van de welcke Ezechiel cap. 1. ende 10. in diergelijcke ghesichte spreeckt / waer mede aldaer de Engelen Gods worden beteeckent. Doch blijckt klaerlijck uyt het volgende cap. 5. 9. dat hier door menschen verstaen worden / die door het bloedt Christi zijn gekocht / uyt alle volcken / talen / ende natien / gelijck oock de vier-ende-twintigh Ouderlingen te voren gemelt / welcke beyde van alle de Engelen worden onderscheyden cap. 7. 11. Daerom duyde andere dit op de vier Evangelisten / die vol oogen waren / om hare groote kennisse in de saken Christi : ende ses vleugelen hadden / om dat sy van het leven / sterven / ende heerlickheydt Christi aen alle zijden vlijtigh ondersoeck hebben ghedaen / ende sulcks tot ons overgebracht hebben / op dat wy het eeuwighe leven door Christum verkrijgen mochten. Waer van Mattheus wordt geseght een aengesicht te hebben als een mensch / om dat hy van de mensch-werdinge Christi begint / Marcus als een leeuw / om dat hy van de roepinghe Joannis des Doopers in de woestijne begint / Lucas als een calf ofte osse / om dat hy van Zacharia / die in den Tempel offerde / begint / ende Joannes als een arent / om dat hy van de hooge geboorte des Soons Godts uyt den persoon des Vaders begint. Ende is dit gevoelen seer oudt in de Christelicke kercke. Doch alsoo Joannes als dan noch leefde op de aerde / ende sy oock capit. 5. 8. singen dat sy uyt alle talen ende natien met Christi bloedt zijn gekocht / daer de vier Evangelisten alle uyt de Joden waren / soo nemen 't andere wel soo bequamelick voor de herders ende voorgangers des Nieuwen Testaments in het gemeyn / de welcke vier genaemt worden / om dat sy het Evangelium tegen de vier hoecken der werelt hebben uytgebreyt / ende om dat der selve vier ordens van Paulo worden uytghedruckt / Ephes. 4. 11. namelick Apostelen / Propheten / Evangelisten / ende Herders ofte Leeraers / die in haer ampt in de sake Christi ghemoet moeten zijn als een leeuw / lijdtsaem ende aendringende als een osse ofte calf / voorsichtigh als een mensch / ende alles ondersoeckende als een arent : waerom oock haer vele oogen ende vleugelen worden toe-geschreven.

6 Ende voor den throon was [a] [17] een glasen zee / crystal gelijck. Ende in het midden des throons / ende rontom den throon / [18] vier dieren zijnde vol oogen van voren ende van achteren.

7 Ende het eerste dier was eenen leeuw gelijck / ende het tweede dier eenen calf gelijck / ende het derde dier hadde het aensicht als een mensche / ende het vierde dier was eenen vliegenden arendt gelijck.

8 Ende de vier dieren hadden elck een voor hem selven ses vleugelen rontom / ende waren van binnen vol oogen : ende [19] en hebben geen ruste [20] dagh ende nacht / seggende / [b] Heyligh / heyligh / heyligh is de Heere Godt / de Almachtige / [c] Die was / ende Die is / ende Die comen sal.

9 Ende wanneer de dieren [21] heerlickheyt / ende eere / ende dancksegginge gaven hem die op den throon sat / die [22] in alle eeuw-eeuwicheyt leeft.

10 So vielen de vier-ende-twintigh Ouderlingen voor hem die op den throon sat / ende aenbaden hem die leeft in alle eeuwicheydt / ende [23] wierpen hare kroonen voor den throon / seggende /

11 [d] Ghy Heere zijt [24] weerdigh te ontfangen de heerlickheyt / ende de eere / ende de cracht : want ghy hebt alle dingen geschapen / ende [25] door uwen wille zijn sy / ende zijn se geschapen.

19 Namel. van Godt te dancken ende te prijsen voor sijnen throon. 20 D. altijdt ende eeuwelijck : alsoo in het hemelsche Jerusalem geenen nacht en is / maer eenen eeuwighen dagh verlicht van Godt ende het Lam. Apocal. 21. vers. 23 / 25. b Iesai. 6. 3. c Apoc. 1. vers. 4, 8. ende 11. 17. ende 16. 5. 21 Dat is / sijne heerlickheydt ende eere met een danckbaer gemoet erkenden : gelijck Josu. 7. 19. 22 *Gr.* in de eeuwicheden der eeuwicheden. gelijck oock in het volgende vs. 23 Niet om haer selven daer van te ontblooten / maer om te bewijsen dat hare overwinninghe niet van haer maer van hem quam die op den throon sat / 't welck sy met dit nedervallen ende werpen harer kroonen betuygen. d Apoc. 5. 12. 24 D. dat alle de werelt uwe heerlickheyt bekenne / u als Godt eere / ende uwe kracht als een almoghende kracht vreese. 25 D. bestaen sy noch / gelijck sy geschapen zijn. Rom. 11. 36.

Het v. Capittel.

1 Nae de beschrijvinge des genen die op den throon sat / verhaelt den Apostel de eygenschappen des verzegelden boecks / dat in sijne handt was. 3 't Welck also het geen schepsel in hemel ofte op aerde en konde openen / 5 so wordt de Leeuw uyt den geslachte Juda alleen verklaert des selven weerdigh te zijn. 7 die het boeck uyt sijne hant ontfanght. 8 Waer op de vier dieren met de vier-ende-twintigh Ouderlingen sijne weerdigheyt loven. 11 ende de menichte der Engelen met haren lof-sangh oock erkennen. 13 ende alle schepselen in hemel ende aerde nevens haer toestemmen.

1 Het Gr. woordeken epi wort oock overgeset aen de rechter-handt : doch uyt het 7 vs blijckt dat dese oversettinghe beter is.

a Ezech. 2. 10.

2 Ofte / van binnen ende van achteren.

1 Ende ick sagh [1] in de rechter-[hant] des genen die op den throon sat / [a] een boeck geschreven [2] van binnen ende van buyten / [3] verzegelt met seven zegelen.

2 Ende ick sagh [4] eenen stercken Engel uytroepende met een groote stemme / [5] Wie is weerdigh het boeck te openen / ende sijne zegelen op te breken?

3 Ende niemandt [b] in den hemel / noch op de aerde / noch onder de aerde en conde het boeck openen / noch het selve [6] [in] sien.

4 Ende [7] ick weende zeer / dat niemant weerdich gevonden en was om dat boeck te openen / ende te lesen / noch het selve [in] te sien.

5 Ende [8] een van de Ouderlingen seyde tot my / En weent niet : siet / [c] [9] de Leeuw die uyt de stamme Juda is / [d] [10] de wortel Davids / heeft overwonnen / om het boeck te openen / ende sijne seven zegelen op te breken.

6 Ende ick sagh / ende siet / in het midden van den throon / ende van de vier dieren / ende in het midden van de Ouderlingen / een [11] Lam staende [12] als geslachtet / hebbende [13] seven hoornen / ende [e] seven oogen : de welcke zijn de [f] [14] seven Geesten Godts [15] die uytgesonden zijn in alle landen.

7 Ende [16] het quam / ende heeft het boeck genomen uyt de rechter-[handt] des genen die op den throon sat.

8 Ende als het dat boeck [17] genomen hadde / [18] vielen de vier dieren / ende de vier-ende-twintigh Ouderlingen voor het Lam [neder], hebbende elck [g] [19] citheren ende gouden phiolen zijnde vol reuck-wercks / [20] welck zijn [h] de gebeden der heylige.

9 Ende sy songen [i] een [21] nieuw liedt / seggende / [k] Ghy zijt weerdigh dat boeck te nemen / ende sijne zegelen te openen : want ghy zijt geslachtet / ende hebt ons Gode [l] gecocht [22] met uwen bloede / uyt allen geslachte / ende tale / ende volcke / ende natie :

10 [m] Ende ghy hebt ons onsen Gode gemaeckt [23] tot Coningen ende Priesteren : ende wy sullen als Coningen [24] heerschen op de aerde.

Hier uyt blijckt dat dit boeck een rolle is geweest aen weder zijde beschreven / gelijck de oude veel plachten te gebruycken. Siet een exempel Psal. 40. 8. Zach. 5. 1.

3 Sommighe verstaen dit van het boeck des Ouden ende des Nieuwen Testaments : doch alsoo hier ghesproken wordt van een openbaringe der toekomende dingen / die Godt Iesu Christo ghegeven heeft / om daer nae Joanni condt te doen / welcke in dit capittel wort vertoont / soo wort het beter verstaen van het boeck der regeringe Godts over sijne Gemeynte / ende sijner oordeelen tegen de vyanden der selve / ghelijck oock het open doen deser seven zegelen het een na het ander / waer op dese openbaringe volght / 't selve genoech te kennen geeft. 4 Namelick / om door sterck roepen van een yeder door de geheele werelt ghehoort te worden. Ende wordt dese tytel alle Engelen Godts gegheven. Psal. 103. 20.

5 Dat is / met aensien ende macht daer toe gerechtight ende bequaem.

b Phil. 2. 10. Apoc. 5. 13.

6 N. om 't gene daer in begrepen is Joanni / ende door hem de geheele Gemeynte tot haren troost ende waerschouwinghe condt te doen / volgens de belofte te voren gedaen / cap. 1. 1.

7 Namel. uyt oorsake dat hy vreesde dat hier door de belofte aen hem te voren geschiet / so haest gheenen voortganck en mochte hebben : daer hy nochtans zeer na verlanghde.

8 Nam. die hem de naeste was.

c Genes. 49. 9. 10.

9 Alsoo wort Christus genaemt uyt de segeninge Jude in 't Testament Jacobs / Genes. 49. 9. ende dat van weghen sijne Coninckliicke ende overwinnende cracht over den Duyvel / werelt / sonde / ende doodt.

d Iesa. 11. 10. Rom. 15. 12. Apocal. 22. 16.

10 Gelijck oock hier nae cap. 22. 16. ende wort Christus also genaemt om dat hy uyt den zade Davids als een wortel die uytspruyt / voortgekomen is / ende onder desen naem oock belooft wordt. Jesai. 53. 2.

11 Alsoo wort Christus hier af-ghebeeldt om dat het Paeschlam / ende andere lammeren / die voor de sonde daghelicks gheoffert wierden / Exod. 29. 38. schaduwen Christi waren / ghelijck hy oock alsoo genaemt wort Jesai. 53. 7. Siet oock Joan. 1. 29.

12 Ofte / geslachtet geweest zijnde. Het woordeken als nemen sommige voor de waerheyt der sake / gelijck het Joan. 1. 14. ende elders meer genomen wort. Andere nemen 't alleen voor een gelijckenisse / Nam. om dat Christus nu verheerlickt op den throon sijns Vaders / de litteeckenen van sijne wonden ende andere smerten die hy te voren voor ons gedragen hadde / in dit Gesichte noch droegh / gelijck hy Luc. 24. 40. ende Joan. 20. 27. oock dede. 13 Hier door wordt de Heylige Geest afgebeeldt / dien Christus sonder mate heeft ontfangen. Joan. 3. 34. door welcken hy oock sijne macht ende sijne voorsienigheyt in het regeren sijner Gemeynte uytvoert. e Zach. 3. 9. ende 4. 10. f Apocal. 4. 5. 14 Dat is / de volheyt des Heylighen Geests. De reden van dese wijse van spreken / siet capit. 1. 4. 15 *Gr.* uyt-gesonden in alle het landt, Ofte / de aerde. Dese woorden zijn genomen uyt Zach. 3. 9. alwaer seven oogen worden gegraveert op den steen / daer Godt sijnen Tempel onder Josua op bouwt / die cap. 4. 10. verklaert worden te zijn de oogen Godts die het aertrijck door gaen, dat is / sijne voorsienicheyt ende Geest / waer door hy de werelt / ende insonderheyt sijne Gemeynte regeert. 16 Namel. als een Middelaer tusschen Godt ende de menschen. 17 N. om de zegelen daer van te openen / ende 't gene daer in begrepen was te openbaren / gelijck cap. 6. 1. ende volgens tot den eynde van dese Openbaringe. 18 Gelijck sy hier voren cap. 4. 10. voor den genen die op den throon sat hadden gedaen : waer mede sy bewijsen / dat sy hem oock erkennen voor den eenigen ende waerachtigen Godt / van een wesen ende heerlickheyt met den Vader / gelijck de Engelen / ende alle andere schepselen / in 't volgende hem oock de selve eere geven / die sy Gode den Vader geven. g Apoc. 14. 2. 19 Namel. gelijck de Priesters ende Leviten in den tempel plachten te gebruycken. Van de citheren als instrumenten van musijcke / waer mede sy hare herten verhieven / ende Godt loofden / is al-om te lesen in de Psalmen Davids. Van de phiolen / schalen / ofte kruycken van reuck-werck / siet 2. Chron. 4. 22. Zach. 14. 20. door welck reuck-werck de gebeden / die tot Godt opklommen / ende hem in Christo aengenaem waren / wierden beteeckent / als te sien is Psal. 141. 2. 20 D. welcke beteeckenen de gebeden der heylige : ende wort hier gesien op de wijse van doen in 't Oude Testament. Want gelijck de Priesters dagelijcks ende de Hooge-priester eens des jaers het reuck-werck gevoeght met het bloedt der offeranden / Levit. 16. 13. Hebr. 9. 4 / &c. voor Godt opofferden / om te kennen te geven / dat sy als voorgangers der Gemeynte / ende te samen met de Ghemeynte des Ouden Testaments / hare gebeden ende dancksegginge tot Godt brochten / alsoo wort oock hier afgebeeldt / dat de voorgangers der Gemeynte so des Ouden als des Nieuwen Testaments in de triumpherende kercke in den Hemel oock ghesamentlick hare gebeden ende dancksegginghen in Christo voor Gods throon brengen : ghelijck met dese vier dieren ende 24 Ouderlinghen oock alle andere heylighe in den hemel hier verstaen worden / na den inhoudt van den lof-sangh / die in het volgende vs wordt uyt-gedruckt ende naerder verklaert cap. 6. 10. ende 7. vss. 9 / 10 / 15. ende 8. 3. h Psal. 141. 2. i Apoc. 14. 3. 21 Dat is / van een nieuw maecksel / ende van eenen nieuwen inhoudt gelijck Psal. 33. 3. Jesai. 42. 10. k Apoc. 4. 11. l Actor. 20. 28. Ephes. 1. 7. Coloss. 1. vs 14. Hebr. 9. 12. ende 10. 10. 1. Petr. 1. 19. 1. Ioan. 1. 7. 22 *Gr.* in uwen bloede, Dat is / door / ofte met. m Exod. 19. 6. 1. Petr. 2. vs. 5. 9. Apocal. 1. 6. 23 Siet hier voren / cap. 1. 6. 24 Sommige verstaen dit van de heerschappye der heylige op de aerde ten tijde van de duysent jaren / waer van gesproken sal worden cap. 20. Siet daer de wederlegginge van dit gevoelen. Andere verstaen dit van een heerschappye / die de heylige in den hemel nu alreede over de menschen die op de aerde zijn / voeren. Doch strijdt dit teghen andere plaetsen der Schrifture. 2. Reg. 22. 10. Siet Job 14. vs 23. Jesai. 63. 16. Ende hier wort uytdruckelijck ghesproken / niet van een tegenwoordighe / maer van een toekomende heerschappye / die namelick alsdan wesen sal wanneer sy met Christo in sijne laetste toekomste sullen sitten op throonen / ende de werelt / oock de Engelen selve oordeelen. Matth. 19. 28. Luc. 22. 30. 1. Corinth. 6. 3. ende wanneer de nieuwe hemel / ende de nieuwe aerde sal zijn / in welcke de rechtveerdicheyt sal woonen 2. Petr. 3. vs 13. Siet oock Matth. 5. 5.

11 Ende ick sagh / ende ick hoorde een stemme veler Engelen rontom den throon/ ende de dieren/ ende de Ouderlingen: ende [n] haer getal was [25] tien duysent mael tien duysenden / ende duysent mael duysenden:

12 Seggende met een groote stemme/ [o] Het Lam dat gheslachtet is / is weerdigh [26] te ontfangen de cracht/ende [27] rijckdom/ ende wijsheyt/ ende stercke / ende eere / ende heerlickheyt / ende [28] danck-segginge.

13 Ende alle schepsel dat in den hemel is / ende op de aerde/ende [29] onder de aerde/ ende die in de zee zijn / ende alles wat in de selve is/ hoorde ick seggen/ Hem die op den throon sit / ende den Lamme zy de dancksegginge / ende de eere / ende de heerlickheyt/ ende de cracht [30] in alle eeuwicheyt.

14 Ende de vier Dieren seyden/ [31] Amen. Ende de vier ende twintigh Ouderlingen vielen [neder], ende aenbaden den genen die leeft in alle eeuwicheyt.

n Dan. 7. 10. Hebr. 12. 22.
25 Dit is genomen uyt Dan. 7. 10. waer door de heerlickheyt ende macht Godts ende Christi wort afgebeeldt / die ontallicke dienaren rontom hem heeft.
o Apoc. 4. 11.
26 Niet dat hyse noch niet en hadde: want hy was verheven bove allen naem die genoemt wort in hemel ende op aerde. Phil. 2. 9. maer dit moet verstaen worden van de erkentenisse van alle dese eyghenschappen onder alle creaturen/ gelijck hier na wort uytghedruckt.
27 Want in hem zijn alle de schatten der wijsheydt en kennisse verborgen. Col. 2. 3.
28 Gr. segeninge, gelijck oock in het volgende vs.
29 Dit wordt geseght / gelijck hier nae in de zee, van alle schepselen levendige ende levenloose / om dat sy alle stoffe ende oorsake geven / dat men Christo lof ende eere geve/ gelijck Psal. 148. 1/ &c. Andere verstaen door de gene die onder de aerde zijn de gene/ die te sijner tijt uyt de graven sullen opstaen.
30 Gr. in de eeuwigheden der eeuwigheden.
31 Siet hier van cap. 1. 7.

Het vj. Capittel.

1 De eerste zegel wort geopent / ende een wit peert komt te voorschijn/ waer op een sit die overwint. 3 Daer nae wordt de tweede zegel geopent / ende een root peert komt te voorschijn/ waer op een sit/ die den vrede wech neemt vande aerde. 5 De derde zegel wort geopent/ waer na een swart peert wordt gesien/ op welck een sit met een weegh-schale in de handt. 7 De vierde zegel wort geopent / waer op een vael peert voort-komt/ daer de doodt op sit. 9 Daer nae wordt de vijfde zegel gheopent/ waer op de zielen onder den Altaer tot Godt roepen / ende worden vertroost. 12 Eyndelick wort de seste zegel gheopent/ waerna groote teeckenen volghen in hemel ende op aerde. 15 door welcke teeckenen alle soorten van menschen verschricke/ en bidden dat de rotzen haer bedecke voor den toorne des Lams.

1 ENde ick sagh/ [1] doe het Lam [2] een van de zegelen geopent hadde / ende ick hoorde een uyt de vier Dieren seggen / als een stemme van eenen donderslagh/ [3] Comt ende siet.

2 [4] Ende ick sagh / ende siet / [a] [5] een wit peerdt: ende die daer op sat hadde eenen boge: ende hem is een croone gegeven/ ende hy ginck uyt overwinnende / ende op dat hy overwonne.

1 Gr. hote, dat is/ doe, waer voor andere lesen hoti, dat is/ dat, ende valt den sin van oock wel.
2 D. het eerste van de zegelen / ghelijck terstont daer nae een uyt de dieren, dat is/ het eerste als blijckt uyt vss. 3/5/7. een Hebreeusche wijse van spreken. Siet Genes. 1. 5. Matth. 28. 1.
3 Ghelijck een van de 24 Ouderlinghen capit. 5. vs 5. den Apostel vertroost heeft / als hy weende / om dat niemant en wiert gebonden / die dit boeck met sijne zegelen konde openen / alsoo komt nu een ander van de vier dieren ende vermaent den Apostel tot neerstige op-merckinghe van het gene nae de openinghe der zegelen sal volgen / ghelijck oock de andere drie elck op hare beurte sullen doen: op dat alles met ordre ende vrucht in dese verschijningen / die hier in de hemelen worden vertoont / mochte voort-gaen.
4 Sommige verstaen by de Gesichten die op de openinghe van de vier eerste zegelen volghen / de vier Monarchien / waer van Daniel heeft gheprophetеert. Doch dit gevoelen wordt wederleght uyt het gene Capitt. 1. vs 1. ende Capittel 4. vs 1. is geseght / Namelick / dat hier vertoont worden dingen die nae desen geschieden moesten, niet van soodanige dingen die nu lange te voren geschiet waren. Die het nu van toekomende dingen verklaren/ zijn oock van tweederley meyninge. Eenige verstaen door de verschijningen / die op de openinghe deser zeghelen vertoont worden / de veranderingen ende swarigheden / die het Roomsche rijck / van desen tijdt af tot de tijden des Keysers Constantini toe / die de eerste Christen Keyser is ghеweest / zijn overgekomen: alsoo namelick / dat het wit peert met sijnen overwinnenden ruyter Christum soude beteeckenen/ die gelijck hy nu alreede door sijne Apostelen hadde begonnen / also oock voortaen door andere getrouwe Leeraren de heydensche afgoderie ende andere ydele Godtsdiensten soude onder de voet brengen / ende het Roomsche rijck in dit stuck alsoo in eenen geheel anderen staet herstellen. Het roodt peert de bloedtstortinghen ende burgerlicke tweedrachten / die in dit rijck onder verscheydene Keysers / souden ontstaen. Het swart peert de hongers-nooden ende diere tijden / die Godt tot een straffe onder haer tot verscheyden mael heeft gesonden. Het vael peert de sware pesten ende andere uyterighe sieckten ende sterften / die in dit rijck souden rijsen: ende dat alles van wegen de vervolginghen / die sy teghen de Christenen tot tienmael toe hebben verweckt. Waer op na de openinge van het vijfde zegel de zielen der gedoodde Christenen voor Godt souden om wrake roepen/ die nae de openinge van den sesten zegel verhoort zijn voor Godt: nae welcken Constantinus is verweckt/ die de tyrannische Keysers ende vervolgers der Gemeynte Maxentium / Maximianum / Licinium / ende andere haers ghelijcke heeft onder de voet gebracht / de heydensche afgoden alle haer aensien benomen / ende alle hare dienaers tot de uyterste desperatie gebracht. Dit ghevoelen over dit capittel en komt met de eygenschappen van dese Gesichten / ende met de Historyen van dien tijdt / niet qualick over een. Doch alsoo hier eygentlick van Christo, als een Lam dat geslachtet is / wort gesproken/ dat met sijn bloedt sijne Gemeynte heeft gekocht/ende alleen gewach gemaeckt wort van vier Dieren / ende 24 Ouderlinghen / die alle voorgangers der Ghemeynte Christi zijn / gelijck in het voorgaende capittel verklaert is / soo is het wel soo geloofslick/ dat in dese ende alle andere toekomende Gesichten gesien wordt op de veranderingen ende swarigheden / als oock vertroostingen / die de Kercke Christi alle de werelt door souden overkomen / ghelijck in het vervolgh sal worden aengeteeckent.
a Apocal. 19. 11.
5 Hier door wordt de suyvere predicatie des Euangeliums verstaen/ welcke Christus de Coninck der Coningen / die dit peert regeert / (gelijck hier nae verklaert wordt cap. 19. 11/ &c.) door de ghеheele werelt met de kracht sijnes Geests / als met sijnen boge/ gewapent zijnde / heeft verbreydt / ende alle tegenstant door sijne dienaren heeft overwonnen / alsoo dat hy niet tegenstaende de vervolgingen van de heydensche ende andere barbarische ofte kettersche Coningen in Oosten ende Westen / daer in de overhant heeft behouden.

3 Ende doe het den tweeden zegel geopent hadde / hoorde ick het tweede Dier seggen / Comt ende siet.

4 Ende een ander peerdt ginck uyt [6] dat root was: ende dien die daer op sat wiert [macht] gegeven den vrede te nemen van der aerde/ende dat sy malcanderen souden [7] dooden: ende hem wiert [8] een groot sweerdt gegeven.

5 Ende doe het den derden zegel geopent hadde/ hoorde ick het derde Dier seggen/ Comt ende siet. Ende ick sagh / ende siet / [9] een swart peerdt / ende die daer op sat hadde [10] een weech-schale in syne hant.

6 Ende ick hoorde een stemme in het midden van de vier Dieren / die seyde/ [11] Een maetgen tarwe voor [12] eenen penningh / ende dry maetgens gerste voor eenen penningh: ende [13] de olye ende den wijn [b] en [14] beschadight niet.

7 Ende doe het den vierden zegel geopent hadde/hoorde ick een stemme des vierden Diers / die seyde/ Comt ende siet.

8 Ende ick sach / ende siet/ [15] een vael peerdt / ende die daer op sat / synen naem was de Doot: ende [16] de Helle volghde hem nae. Ende haer wierdt macht gegeven om te dooden tot het vierde [deel] der aerde/ [17] met sweert / ende met honger / ende met de doot / ende door de wilde beesten der aerde.

9 Ende doe het den vijfden zegel geopent hadde/ sach ick [18] onder den altaer [c] de zielen der gene die [19] gedoodet waren om het woordt Godts / ende [d] om het getuygenisse dat sy hadden.

10 Ende sy riepen met grooter stemme/ seggende/ [20] Hoe lange/ O heylige ende waerachtige Heerscher/ en oordeelt ende en wreeckt ghy ons bloedt niet van de gene die op de aerde woonen?

11 Ende aen een yeghelick wierden [21] lange witte kleederen gegeven/ende haer wierdt geseght / dat sy noch eenen kleynen tijdt rusten souden/ tot dat oock hare mededienstknechten / ende hare broeders souden

6 Ofte/ rost. Gr. vyerigh roodt, hier door wort bequamelick verstaen de Satan met syne instrumenten, N. de Heydensche ende Arriaensche Keysers ende Coningen / die de Gemeynte Christi met vervolginge ende bloetstortinghen hebben vervult. In welcke tijden vele duysent martelaere de waerheydt der leere Christi met haer bloedt hebben verzegelt: waer van in het 9 vs meldinghe sal worden gemaeckt.
7 Gr slachten.
8 Namel. om daer mede de rechtsinnige Christene te dooden ofte onthalsen.
9 Hier door worden bequamelick verstae de valsche leeringhen ende ketteryen / die de Satan met sijne instrumenten teghen de suyvere leere des Heyligen Euangeliums van desen tijdt aen heeft soecke in te voeren / als daer zijn ghewееst de Cerinthianen/ Ebioniten/ Marcioniten/ Manicheen / Samosatenianen / Arrianen/ Pelagianen/ en diergelijcke andere / die nochtans alle eyndelick door de getrouwe Leeraers / ende rechtsinnige Synoden onder de voet zijn gebracht.
10 Hier door verstaen vele de Heylighe Schrifture/ die dese ketters wel hebben voorghewent/ maer tot haren verderve hebben verkeert / ende nae haer menschelick vernuft hebben willen duyghen. 2. Petr. 3. v. 16.
11 Het Gr. woordt Choenix beteeckent een mate die een mensche van doen hadde om eenen dach te komen leven / ende wiert den slaven hare spijse daer mede uytgedeelt.
12 Dit was de dagh-huere van eenen arbeyder / gelijck te sien is Matth. 20. vss. 2/9/10. alsoo dat daer mede geprophеteert wordt / datter sulcken dierte van granen soude komen / dat een man/ om te komen leven / alle sijn winste dagelicks daer aen soude moeten besteden. Nu alsoo hier eygentlick van geestelicke spijse wordt ghesproken / soo wordt hier door bequamelick verstaen de dierte van Godts suyver woordt / die in eenige van dese tijden soude komen door de vervalschinge ende tyrannye van eenige deser ketterien / ende door de slappigheyt ende vreesachtigheydt veler Leeraren. Siet diergelijcke figuerlicke wijse van spreken Amos 8. vs 11.
13 Hier door wordt bequamelick verstaen de grondt-leere der saligheydt/ die de herten verquickt ende versterckt. Ende wordt hier mede te kennen ghegeven dat Godt nochtans altijdt eenige trouwe Leeraers / selfs in dese dierte sijns woordts soude verwecken / die de grondt-leere der saligheydt souden voorstaen / ende de herten der uytverkorene daer mede verquicken ende versterckеn/ gelijck de kercklicke historien getuygen/ dat in de sware tijden oock doorgaens is ghеschiet.
b Apocal. 9. 4.
14 Gr. verongelijckt.
15 Ofte / bleeck-groen, gelijck de bladeren zijn die verdorren. Waer door bequamelick verstaen worden de menschelicke insettinghen ende superstitien / waer door de aengesichten worden verstelt / Matth. 6. 16. ende de Kercke Christi van hare gesonde leere allengskens beroost/ ende de menschen van Christi verdiensten tot hare eygene verdiensten / ende tot andere middelaers ende gronden der saligheydt / ende haer verderf / worden vervoert. Siet Matth. 15. vss. 8/9. ende 23. 14. Galat. 5. 4. Coloss. 2. 18/ &c. Welcke superstitien ende menschelicke insettinghen nae dese ketterien in de Kercke Christi zijn inghebroken / ende hebben den wegh allenghskens tot het Antichristendom geopent.
16 Ofte / het Graf.
17 Dese vier plagen zijn de gene daer mede Godt de Israeliten dreyght / Ezech. 14. 21. Siet oock Levitic. 26. 22 / &c. die hier van de geestelicke plagen / die de Satan door de superstitien den zielen ende conscientien der menschen aen doet / konnen verstaen worden.
18 Namelick / die in het Heylige in den Tempel des hemels voor den throon Godts stondt: gelijck capit. 8. 3. ende 16. 17. wordt uytgedruckt. Welcke Altaer Christus is Hebr. 13. 10. die alsoo ghenaemt wordt / om dat onse gebeden Gode niet aengenaem en zijn / dan als die in sijnen name ghedaen worden Joan. 16. 23. ende door hem Gode op-geoffert. Hebr. 13. 15. In de tegenwoordicheydt Christi dan / ende als onder sijne schaduwe/ gelijck David van den Tabernakel spreeckt Psal. 27. 5. ende Joannes hier nae capit. 7. 16/ 17. hebben hare dese heylige zielen vertoont / welcker lichamen te voren ghemartyriseert waren van de ongheloovige Joden / Heydenen / ende valsche Christenen: ende dat dese heylighe zielen by Christum hare wooninge ende troost hebben/ blijckt klaerlick uyt 2. Corinth. 5. 8, Phil. 1. 23. ende hier nae uyt capit. 7. 15. 16 / &c.
c Apocal. 20. 4.
19 Gr. geslachtet.
d Apocal. 19. 10.
20 Gr. tot wanneer toe. Dit gebedt en komt niet voort uyt eenige wraeckgierigheydt / maer uyt eenen heyligen yver / die dese heylige Geesten hebben tot de voorderinge van Godts eere / ende eene begeerte / dat Godt sijne rechtveerdigheydt / ende hare goede sake bekent make onder de menschen / gelijck David oock spreeckt tot Saul / 1. Sam. 24. v. 13. ende Paulus van een vyandt der Kercke Christi, 2. Timoth. 4. 14. ende wy alle te samen/ als wy bidden verlost ons van den boosen.
21 Gr. stolai. waer van siet de aenteeck. Marc. 12. 38. Namelick/ die gewasschen ende wit gemaeckt waren in het bloedt des Lams / gelijck betuyght wort capit. 7. 14. waer door verstaen wort de volkomene heylighmakinge ende overwinninge deser zielen door het bloedt Christi, ende oock te kennen gegeven wordt hare heerlickheyt / die sy alreede in den hemel besitten. Siet 2. Corinth. 5. vss. 2/3.

22 N. door den Antichrist ende sijne dienaers/ die korts daer na inde kercke Christi souden opstaen/ ende door hare geestelijcke heerschappie de Ghemeynte Christi verdrucken/ ende sijne getrouwe ghetuygen vervolghen ende dooden/ ghelijck de Heydenen/ Joden/ ende andere valsche Christenen te voren hadden gedaen.

23 Waer op gevolgt is de opkomste in 't Oosten niet alleen der Mahumetanen/ maer voornamelijck des Roomschen Antichrists in 't Westen/ die met een gheestelicke tyrannie hem selven verheft bovẽ al wat Godt ghenaemt wort/ ende hem selven inden Tempel Gods voor een Godt op aerden uytgeeft; onder de welcke dese groote ende schrickelijcke veranderingen in de kercke Christi zijn geschiet. Namel. dat de gheheele stant der selve als van sijne plaetse is beweeght: dat Christus de Sonne der gerechticheyt door den sack der menschelicke insettingen is verduystert/ de kercke Christi, die als de Mane van hem alleen haer licht ontfanght/ met bloedige vervolgingen is verbult ende roodtverwigh geworden: dat de sterren/ dat is/ de Herders ende Leeraers/ (ghelijck capit. 1. 20. is verklaert) zijn van den hemel/ dat is/ vande hemelsche ende geestelicke sorge/ tot aerdtsche ende wereltsche vervallen: dat den hemel als in een rolle soude wijcken/ dat is/ dat de Heylige Schrift/ ende de hemelsche leere Christi, als een besloten boeck is geworden/ ende den lidtmaten der Gemeynte verboden ende benomen: dat eyndelick alle bergen ende eylanden/ dat is/ alle Princen ende volckeren voor sijne heerschappye souden schricken. Welcke verklaringe met de ervarentheyt der geschiedenissen wel over een komt/ ende dat diergelijcke veranderingen in de kercke ende in de werelt door sulcke figuerlicke wijsen van spreken in de Schrifture dickmaels verstaen worden/ blijckt door de vergelijckinge van verscheydene plaetsen in het Oude Testament/ daer dese plaetse schijnt uyt ontleent te zijn. Siet Jesai. 13. 10. ende 34. 4. Jerem. 4. 23. Ezech. 32. 7. Joel 2. 10. Andere nochtans die wat naerder by de letter blijven/ voegen dese drye vssen by de drye volghende/ die van de sware straffen handelen/ welcke den vervolgers ende verdruckers ten uytersten dage sullen overkomen/ gestelt tegen den troost die de Martelaren alreede ghenieten/ van welcke straffen dese teeckenen in hemel ende aerde oock als voorboden van Christo worden gestelt/ Matth. 24. 29. Marc. 13. 24. Luc. 21. 25/ &c. c Actor. 2. 20.

24 Namel. die met hare aenhangers de geloovige hier hebben verdruckt: sonder dat yemant groot ofte kleyn/ dienstbare ofte vrye/ van dese straffen sal vry zijn/ ofte verschoont worden. Want gelijck in 't voorgaende 11 vs de Martelaren zijn vertroost/ ende beloften hebben ontfangen van naerder vergeldinge/ als het getal van hare mede-broederen sal zijn verbult/ van welcken gemeynen troost in 't volgende cap. breeder sal gesproken worden/ so worden hier oock hare verdruckers in 't gemeyn gewaerschouwt van de sware ende elendige straffen/ die sy hebben te verwachten/ indien sy haer niet en bekeeren.
f Ies. 2. 19. Hoz. 10. 8. Luc. 23. 30. Apoc. 9. 6. 25 D. der swarer straffe/ die Godt in sijnen rechtveerdigen toorn over haer sal brengen. 26 *Gr.* staen, gelijck Psal. 1. 5.

verbult zijn/ die [22] gedoodet souden worden gelijck als sy.

12 Ende ick sach/ doe het [23] den sesten zegel geopent hadde/ ende siet/ daer wiert een groote aerdtbevinge: [c] ende de Sonne wierdt swart als een hayren sack/ ende de Mane wierdt als bloedt.

13 Ende de sterren des hemels vielen op de aerde/ gelijck een vijge-boom sijne onrijpe vijgen afworpt/ als hy van eenen grooten windt geschuddet wordt.

14 Ende de hemel is wech geweecken/ als een boeck dat toe-gerolt wordt: ende alle bergen ende eylanden zijn beweeght uyt hare plaetsen.

15 Ende [24] de Coningen der aerde/ ende de Groote/ ẽn de Rijcke/ ende de Overste over duysent/ ende de Machtige/ ende alle dienstknechtẽ/ ende alle vrye/ verbergden haer selven in de spelonken/ ende in de steenrotzen der bergen:

16 Ende seyden tot de bergen ende tot de steenrotzen/ [f] Valt op ons/ ende verbergt ons van het aengesichte des genen die op den throon sit/ ẽn van den toorn des Lams:

17 Want [25] de groote dagh sijnes toorns is gekomen: ende wie kan [26] bestaen?

Het vij. Capittel.

1 Joannes siet vier Engelen/ dien macht gegeven was om het aertrijck te beschadigen door het ophouden der winden. 2 ende eenen anderen Enghel/ hebbende den zeghel Godts/ die haer sulcks belet/ tot dat alle dienst-knechten Godts zijn geteeckent. 4 welcker ghetal is hondert ende vier en veertich duysent uyt alle geslachten Israels. 9 Daer na siet hy een ontallicke menichte uyt alle natien staende voor den throon ẽn voor het Lam. 10 die Godt ende 't Lam lof-singen. 11 welcke alle de Engelen ende de 4 dieren ẽn de 24 Ouderlingen met eenen gelijcken lof-sangh navolgen. 13 Joannes ontfangt van een van de 24 Ouderlingen bericht/ welcke de gene zijn die in witte kleederen verschenen. 15 ẽn waer in hare geluckshalicheyt is gelegẽ.

1 Ende [1] na desen sagh ick [2] vier Engelen staen op de vier hoecken der aerde/ houdende de vier winden der aerde/ op dat geen windt en soude waeyen [3] op de aerde/ noch op de zee/ noch tegen eenigen boom.

2 Ende [4] ick sagh eenen anderẽ Engel opkomen van den opganck der Sonne/ hebbende den zegel des levendigen Godts: ende hy riep met een groote stemme tot de vier Engelen/ welckẽ [macht] gegeven was de aerde ende de zee te beschadigen/

3 Seggende/ [a] En [5] beschadicht de aerde niet/ noch de zee/ noch de boomen/ tot dat wy [6] de dienst-knechten onses Godts sullen [7] verzegelt hebben [b] [8] aen hare voorhoofden.

4 Ende ick hoorde het getal der gene die verzegelt waren: [c] hondert ende vier en veertigh duysent waren verzegelt [9] uyt alle geslachten der kinderen Israëls:

5 Uyt het geslachte Juda waren twaelf duysent verzegelt: uyt het geslachte Ruben waren twaelf duysent verzegelt: uyt het geslachte Gad waren twaelf duysent verzegelt:

6 Uyt het geslachte Asar waren twaelf duysent verzegelt: uyt het geslachte Nephthali waren twaelf duysent verzeghelt: uyt het geslachte Manasse waren twaelf duysent verzegelt:

7 Uyt het gheslachte Symeon waren twaelf duysent verzegelt: [10] uyt het gheslachte Levi waren twaelf duysent verzegelt: uyt het gheslachte Issachar waren twaelf duysent verzegelt:

8 Uyt het gheslachte Zabulon waren twaelf duysent verzegelt: [11] uyt het gheslachte Joseph waren twaelf duysent verzegelt: uyt het geslachte Benjamin waren twaelf duysent verzegelt.

9 [12] Na desen sagh ick/ ende siet/ een groote schare/ die niemandt tellen en konde/ uyt alle natie/ ende geslachten/ ende volcken/ ende [13] talen/ staende voor den throon/ ende voor het Lam/ bekleedt zijnde met lange witte kleederen: ende [14] palm-[tacken] waren in hare handen.

10 Ende sy riepen met groote stemme/ seggende/ De salicheyt [15] zy onsen Gode/ die op den throon sit/ ende den Lamme.

11 Ende alle de Engelen stonden ront-

1 N. doe dit voorgaende gesichte voor by was/ sagh ick als een deel van 't ghene na de openinge van den sesten zegel noch moest gheschieden. Want het gene in dit cap. volght/ behoort oock tot de openinge van den sesten zegel/ gelijck uyt het begin van het volghende cap. blijckt/ daer de sevende zegel eerst wort geopent. Waer uyt oock bequamelijck besloten wort/ dat de materien van dit cap. met die van het voorgaende aen een hangen/ ende malkanderen verklaren. 2 Sommige nemen dit voor goede Engelen/ die oock somwijlen tot uytvoeringhe van Godts oordeelen in de werelt worden gebruyckt/ ende verstaen door dese vier Engelen/ die macht hadden om de aerde ende zee met onstuymige winden ende tempeesten te beschadigen/ ofte die op te houden/ sodanighe instrumenten/ die Godt door een rechtveerdich oordeel in alle quartieren der werelt heeft gebruyckt om de Arabiers/ Agarenen/ Mooren/ Sarasinen/ ende andere wreede volcken in het oosten ende suyden/ ende de Gotthen/ Wandalen/ Longobarden/ Hunnen/ ende andere haers gelijcke in 't westen/ ende noorden/ op te wecken/ om het geheele Roomsche rijck te overloopen ende te verstooren: gelijck sulcke swaricheden onder de gelijckenisse van winden ende tempeesten dickmael worden verstaen. Siet Jerem. 49. 36. ende 51. 1. Dan. 7. 2. welcke verstooringe van het Roomsche rijck voor den opstant des Antichrists is gheschiet/ gelijck van Paulo betuyght wort te sullen geschieden 2. Thess. 2. 7. Waer op gevolght is dat Godt om de Christen Ghemeynte in 't midden van dese verwoestinghen in wesen te houden/ dese uyt-teeckeninge der verzegelde uyt alle natien door desen anderen Engel heeft laten doen/ gelijck diergelijcke uytteeckeninge ten tijde van de verwoestinge des Israelitischen lands door de Babyloniers ẽn Assyriers/ uyt Godts last/ van den Engel is gedaen Ezech. 9. 4. daer dese prophetie hier mercklick op siet. Andere verstaen door dese vier Enghelen so veel quade geesten/ die als instrumenten des Satans in het oprechten des Antichristendoms daer toe voornamelijck in alle ghewesten hebben gearbeydt/ op dat de werckinge van Gods Geest/ die by wint oock wert vergeleecken/ Joan. 3. 8. Act. 2. 2. mochte worden gestuyt ende verhindert/ ende de trouwe ende rechtsinnige Leeraers alomme gedempt/ ende tot stilswijgẽ gebracht/ tot verdorvinge ende verdervinge der rechtsinnige Religie/ dewijle eene kracht der dwalinge door teeckenen der leughenen onder haer is gesonden/ gelijck Paulus 2. Thess. 2. 9/ &c. ghetuyght. Waer op Godt nochtans dese uytteeckeninge deser sijner uytverkorene uyt alle gheslachten heeft willen doen/ om sijne Gemeynte selfs in 't midden van allen desen noch altijdt te behouden/ gelijck hy gedaen heeft in Israel/ als hy die seven duysent heeft behouden/ die hare knien voor Baal niet en hadden gebogen: waer van siet 1. Reg. 19. 18. Rom. 11. 4/ 5.

3 Dese drie soorten worden genaemt/ om dat de winden dese drie saken ghemeynlick schadelick ofte voordelick zijn. De aerde, dat is/ de menschen op de aerde/ de zee, dat is/ de menschen in eylanden ende op schepen/ ende de boomen, die met hare tacken haer in de lucht uyt-spreyden. Ende worden daer door soodanige menschen verstaen/ die wat uytsteken boven andere/ gelijck blijckt cap. 9. 4. daer de sprinckhanen wort belast datse geenen boom en sullen beschadigen/ maer alleen menschen die het teecken Godts niet en hebben op hare voor-hoofden.

4 Hier door wordt Christus verstaen die den op-ganck is uyt de hoochte/ ẽn die alleẽ 't zegel des levendigen Godts heeft/ om de sijne daer mede te verzegelen/ ende die het opperste ghebiet heeft over alle Engelen.

a Apoc. 9. 4.

5 *Gr.* verongelijckt.

6 D. de ware geloovige/ ende uytverkorene Godes/ op dat sy met de andere niet en werden verleydt. Siet Matt. 24. 24.

7 D. met een zegel als een merckteecken geteeckent/ op datse daer door van andere onderscheydẽ zijnde/ met die niet en werdẽ beschadight. Dese teeckeninghe is de werckinge ẽn versterckinge des Heyligen Geests/ waer door sy tot kinderen Godts gestelt zijnde/ tegen alle verleydinge verseckert worden. siet Rom. 8. 15/ &c. 2. Cor. 1. vss. 21/ 22. Ephe. 4. 30. 2. Tim. 2. 19.

b Ezech. 9. 4.

8 Hier wordt voornamelick ghesien op het ghene verhaelt staet Ezech. 9. 4. ende wordt dit oock by gelijckenisse ghesproken/ om dat eertijts de slaven aen hare voorhoofden geteeckent waren met de namen harer Heeren/ ẽn de soldaten aen hare handen met de namen hares Oversten Capiteyns: ẽn dese teeckeninge geschiet op het voorhooft/ om dat die/ hoe wel sy voornemelick inwendigh is/ haer nochtans door hare belijdenisse ende vruchten voor een yeder openbaer maeckt. siet hier nae cap. 14. 1. c Apo. 14. 1. 9 Sommige nemen dit voor de uytverkorene uyt de Joden/ onder welcker benaminge nu geen orden en wordt gehouden/ als in het Oude Testament/ om dat Godt in het Nieuwe Testament alle de gene die hem lief hebben in eenen graedt heeft ghestelt/ ende in Christo noch Jode noch Grieck/ noch dienstbare noch vrye en wordt aengesien. Galat. 3. 28. Andere nemen het voor 't Israel Godts uyt Joden ende Heydenen by een geboeghe/ die ghedurende den tijt van de heerschappye des Antichrists van den Heere zijn vergadert: een getal dat groot is/ ende nochtans telbaer voor de menschen. Maer het ghetal dat hier nae in den hemel sal worden ghesien/ bestaende uyt alle uytverkorene van alle tijden/ is oock voor Godt wel bekent/ maer voor de menschen ontelbaer. Siet Genes. 15. 5. Jesai. 49. 20. ende 60. 4/ 5/ &c. 10 Hier wordt het geslachte Levi onder de geslachten Israels getelt/ die nochtans geen seker erve en hadden in het landt Canaan/ ende het geslachte Dan wordt uytghelaten. De reden is/ om dat wy nu alle Priesteren ende Levîten zijn voor Godt. Doch wat de Daniten aengaet/ haer geslachte wordt hier voor by gegaen/ om dat sy de eerste geweest zijn/ die haer tot afgoderye begeven hebben/ Judic. cap. 18. ende de kalveren Jeroboams te Dan hebben geherberght 1. Reg. capit. 12. Waerom sy oock onder de eerste zijn ghewееst/ die van de Heydenen zijn wechgevoert/ 2. Reg. capit. 16. ẽn zijn onder de selve verstroyt gebleven. Waerom oock de stamme Dan in de wederkeeringhe der Israeliten/ nae de gevangenisse van Babel/ onder de Israelitische stammen in het eerste boeck der Chronijcken niet meer en wordt getelt. 11 D. uyt den gheslachte Ephraims/ wiens name oock wordt verswegen/ om dat oock uyt haer de afgoderie te Dan ende Bethel haren oorsprongk heeft gehadt. Want Jeroboam was een Ephraimiter. 1. Reg. 11. 26. daerom wordt Joseph/ de vader Ephraims/ hier in sijne plaetse gestelt. Andere meynen dat de stamme Ephraims daerom de stamme Josephs wordt genaemt/ om dat de stamme Ephraims boven de stamme Manasses in den segen Jacobs is verheven. Genes. 48. vss. 14/ 19. Psal. 78. 67. 12 Gelijck de voorgaende teeckeninge der hondert ende vier ende veertigh duysent is ghescheidt op aerden/ ten tijden des Antichrists/ als de kercke Christi noch onder hem schuylde/ ende vervolght wiert/ alsoo is dit ontelbaer getal uyt alle volcken in den hemel ghesien/ voor den throon Godts/ daer sy uyt alle gewesten ende tijden zijn vergadert. Andere nemen dit ontelbaer getal voor de gene die nae het begin van den val des Antichrists in de openbare Gemeynten door alle landen zijn vergadert/ ende noch dagelicks vergadert worden. Want dese teeckeninge pleecht in de verdruckte ende schuylende/ niet in de openbare ende vrye kercken te geschieden/ gelijck de plaetse Ezech. 9. 4. oock mede-brenght. Siet oock hier nae capit. 14. 1. 13 *Gr.* tongen. 14 Namel. tot een teecken van overwinninge. 15 Namel. alleen toe te schrijven. Dat is/ wy hebben die verkregen niet door onse eygene kracht/ wercken/ ofte weerdigheyt/ maer door de enckele genade Godts/ ende de verdiensten Iesu Christi onses Salighmakers. Siet Ephes. 2. vss. 8/ 9/ 10. Apoc. 19. 1.

om

om den throon / ende [rontom] de Ouderlingen ende de vier Dieren : ende vielen voor den throon [neder] [16] op haer aenghesichte / ende aenbaden Godt /

12 Seggende / Amen. [17] De lof / ende de heerlickheyt / ende de wijsheyt / ende de danckseggingh / ende de eere / ende de kracht / ende de sterckte [18] zy onsen Gode [19] in alle eeuwicheyt. Amen.

13 Ende een uyt de Ouderlingen antwoordde / seggende tot my / [20] Dese die bekleedt zijn met de lange witte kleederen / wie zijn sy / ende van waer zijn'se gekomen?

14 Ende ick sprack tot hem / [21] Heere ghy weet het. Ende hy seyde tot my / Dese zijn't die uyt [22] de groote verdruckinge komen : ende sy hebben hare lange kleederen gewasschen / ende hebben hare langhe kleederen [23] wit ghemaeckt in het bloedt des Lams.

15 Daerom zijn sy [24] voor den throon Gods / ende [25] dienen hem dagh ende nacht [26] in sijnen tempel : ende die op den throon sit sal [27] haer overschaduwen.

16 Sy en sullen niet meer [d] [28] hongeren / noch en sullen niet meer dorsten / noch [e] de Sonne en sal op haer niet vallen / noch eenighe hitte.

17 Want het Lam dat in't midden des throons is / sal'se [f] weyden / ende sal haer een leyds-man zijn tot [29] levende fonteynen der wateren : ende Godt sal alle tranen van hare oogen [g] [30] afwisschen.

16 D. met een verneerdert gemoet ende met eerbiedinge voor sijne Majesteyt. Want de Enghelen ende geesten en hebben noch aengesichten / noch vleesch / noch beenen / gelijck Christus spreeckt Luc. 24. vs 39.
17 *Gr.* de segeninge.
18 D. de lof over alle dese eygenschappen worde van allen verbreyt / ende Gode toe-geschreven.
19 *Gr.* in de eeuwigheden der eeuwigheden.
20 Hier schijnt de Ouderlingh een deel van dese gheheele schare aen te wijsen / die eenige bysondere ghedaente van kleedingen hadden.
21 Alsoo noemt Joannes desen Ouderlingh uyt eerbiedinge.
22 N. onder den Antichrist. Want van de andere Martelaren is in 't voorgaende Capittel ghesproken.
23 D. gereynicht. Want het bloet Iesu Christi reynicht ons van alle onse sonden. 1. Joan. 1. 7.
24 D. in de teghenwoordigheydt des aenschijns Godts.
25 N. met hem te loven ende dancken.
26 N. in het binnenste des hemels. Want het hemelsche Jerusalem en heeft geenen anderen Tempel / dan Godt ende het Lam. capit. 21. 22.
27 Ofte / bywoonen. *Gr.* een hutte, ofte / Tabernakel over haer zijn, ofte / maken.
d Iesa. 49. 10. 28 D. haer en sal geen leedt ofte gebreck meer overkomen. Siet diergelijck Jesai. 49. 10. e Psal. 121. 6. f Psal. 23. 1. 29 D. de volheydt der gaven des Heyligen Geests. Siet Joan. 4. 14. ende 7. 38. ende hier nae capit. 22. 1. g Iesai. 25. 8. Apocal. 21. 4. 30 Een gelijckenisse van een voedtster ofte moeder / die haer kindt dat schreyt / vertroost : ende wordt hier sulck een afwisschen verstaen / daer geen andere tranen meer nae en sullen volgen. Siet Jesai. 25. 8. ende hier nae Apocal. 21. 4.

Het viij. Capittel.

1 De sevende zegel wort gheopent / waer op een stilte volght in den hemel. 2 na welcke stilte seven Engelen met seven basuynen gesien worden. 3 Doch komt eerst een ander Engel te voorschijn / die reuckwerck leght op den gouden altaer by de ghebeden der heylige. 5 Vult daer na het wieroock-vat met vyer van den altaer / ende werpt dat op de aerde. 7 Dit ghedaen zijnde basuynt de eerste Enghel. 8 ende de tweede : waer uyt schrickelicke dinghen volgen. 10 Daer na basuynt de derde Enghel / ende een sterre genaemt Alsem valt uyt den hemel in de wateren. 12 Eyndelick basuynt de vierde Enghel / ende het derde deel der Sonne / der Mane / ende der sterren / wordt met duysterheyt gheslaghen. 13 Waer na een ander Enghel wee roept van wegen de plagen der dry volgende basuynen.

1 Ende doe het [1] den sevensten zegel gheopent hadde / wiert daer [2] een stil-swijggen in den Hemel / ontrent van een halve uyre.

2 Ende ick sagh [3] de seven Engelen / die voor Godt stonden : ende haer wierden [4] seven basuynen gegeven.

3 Ende daer quam [5] een ander Engel / ende stont aen den altaer / hebbende een gouden wieroock-vat : ende hem wiert veel reuck-werck [6] gegeven / op dat hy't [met] [a] [7] de gebeden aller heyligē soude leggen op den gouden altaer die voor den throon is.

4 [b] Ende de roock des reuck-wercks [8] [met] de gebeden der heyligen / [9] ginck op van de handt des Engels voor Godt.

5 Ende de Engel nam [10] het wieroock-vat / ende vulde dat met [11] het vyer des altaers / ende [12] wierp't op de aerde : [13] ende daer gheschiedden stemmen / ende donderslagen / ende blicksemen / ende aerdbevinge.

6 [14] Ende de seven Engelen / die de seven basuynen hadden / bereydden haer om te basuynen.

7 Ende de eerste Enghel heeft gebasuynt / [15] ende daer is geworden [16] hagel ende vyer / gemenght met bloedt / ende sy zijn op de aerde geworpen : ende het derde [deel] der boomen is verbrandt / ende alle het groen gras is verbrandt.

8 Ende de tweede Engel heeft ghebasuynt / eñ [17] daer wiert [yet] als eenen grooten bergh van vyer brandende [18] in de zee geworpen : ende het derde [deel] der zee is bloedt geworden.

9 Ende het derde [deel] der schepselen in de zee / die leven hebben / is ghestorven : ende het derde [deel] der schepen is vergaen.

10 Ende de derde Enghel heeft gebasuynt / [19] ende daer is een groote sterre /

1 N. den laetsten van het boeck met seven zeghelen / 'twelck het Lam uyt de hant des genen die op den throon sat / heeft ontfangen cap. 5. 7.
2 D. eene stilte van spreken ende van geluyt van andere stemmen / die te voren gehoort waren : door welcke stilte sommighe verstaen een stilte van vervolginghe der Ghemeynte op aerden / die nae het onderbrenghen der Heydensche tyrannen door Constantinum voor eenen kleynen tijdt heeft gheduert. Andere nemen dese stilte voor een ernstige verwachtinge aller geesten in den hemel op 't gene de openinge deses sevenden zegels soude volghen. Ende wordt oock van eenige genomen van de wijse van doen / die in den Tempel op de uyre der bedinge placht gebruyckt te worden / als de Priesters in het Heylige gingen om te roocken / gelijck hier de Engel terstont sal doen / ende de geheele Gemeynte die buyten was in stilte / verwachtede de uytkomste des Priesters / gelijck te sien is Luc. 1. 10. 3 Door dese seven Engelen verstaen sommige de geheele menichte der heylige Enghelen / die rontom den throon Godts geduerichlijck staen : om dat het getal van seven een volmaeckt getal is. Doch kan dit alhier oock wel van seven bysondere Engelen worden verstaen / die uyt alle de menichte waren geboordert / om desen besonderen last van Godt te ontfangen. Ende worden de Engelen geseght voor Godt te staen, hier ende Luc. 1. 19. eñ het aengesichte des Vaders inden hemel altijt te sien. Mat. 18. 10. om dat sy altijt toeganck hebben tot den throon Godts / ende altijt bereyt zijn om Godts bevelen te ontfangen ende uyt te voeren. Hebr. 1. 14.
4 N. om d'een voor ende d' ander na Godts oordeelen over de menschen te verkondigen / gelijck van het 7 vs tot het eynde van het negende cap. sal verhaelt worden. 5 Namelick / van een ander nature / die hier tusschen beyden is gekomen eer d' andere seven hebben gebasuynt : ende wort door desen Engel hier noodwendelick Christus onse Middelaer verstaen / de Engel des verbondts ende des aenschijns Godts. Mal. 3. 1. ende Jesai. 63. vs 9. die alleen de Priester des hemels is / ende onse ghebeden met het reuckwerck sijner verdiensten / op den gouden altaer / dat is / op hem selven / Gode tot eenen aenghenamen reuck offert ende voorbraeght / gelijck betuyght wort Rom. 8. 34. Ephes. 5. 2. Hebr. 4. vs 14. ende 9. 24. ende 13. vss. 10 / 15. 1. Joan. 2. 1.

6 N. van Godt sijnē Vader / dewijle hy hem tot eenen Middelaer heeft gestelt.
a Apocal. 5. 8.
7 *Gr.* soude geven den ghebeden. Dit verstaen eenighe van de gebeden aller geloobige op aerden / die gheduerigh tot Godt roepen ende suchten / dat sijn rijcke kome / ende dat hy haer verlosse van den boosen. Andere verstaen dit van de ghebeden der martelaren in 't bysonder / waer van hier voor is ghesproken capit. 6. 10. doch kan wel van alle de ghebeden der kinderen Godts in het ghemeyn verstaen worden.
b Psal. 141. 2.
8 Ofte / geleght by de gebeden.
9 N. om van den Vader verhoort te worden : waer nae de volgende oordeelen Godts / als een vrucht der selve verhooringe / soude volgen. Siet Actor. 10. vs 4.
10 Het Gr. woordt beteeckent eygentlick wieroock, maer uyt het gene volght / blijckt dat het hier voor het wieroock-vat moet worden genomen / gelijck oock vs 3.
11 Hier door wordt Christi vierighe begeerte bequamelick verstaen / waer door hy begeert dat onse gebeden ghevoeght met sijne verdiensten / Gode aengenaem zijn / ende van hem verhoort worden. Joan. 17. 24.
12 N. het vyer des altaers / waer door gelijck hy altijdt begeert het gene saligh is voor sijne geloobige / alsoo begeert hy oock dat de rechtveerdigheydt Godts sijns Vaders uytgevoert worde tegen de onbekeerlicke verdruckers sijner Gemeynte. Siet Psal. 2. 12. gelijck oock dit uyt de vruchten van de basuyninge der seven Engelen sal blijcken.
13 N. tot een teecken / dat de voorbiddinge deses Engels verhoort was / gelijck sy altijdt verhoort wordt. Siet Joan. 11. vss. 41 / 42. ende 12. 28 / 29. 14 Gelijck op het tweede vs van het voorgaende 6 capit. is aengeteeckent / dat eenige uytleggers de Gesichten van de ses eerste zegelen duyden op de politijcke veranderingen ende swarigheden / die de werelt / ende insonderheydt het Roomsche rijck / van wegen de verdruckingen der Kercke Christi, tot den tijden Constantini toe / zijn overgekomen / alsoo zijnder oock eenige / die dese basuynen van de volgende veranderingen ende swarigheden verstaen / die het Roomsche rijck door verscheyden barbare natien uyt alle gewesten der werelt / tot verscheydene reysen / ende in verscheydene tijden / heeft uytgestaen : waer door het selve rijck in het Westen geheel onder den voet is gheraeckt / ende in vele Coninckrijcken ende Prinsdommen is verdeelt / die daer na door de geestelicke heerschappye des Bisschops van Romen / op een andere wijse aen den anderen eenighsins zijn gehecht. Welck ghevoelen met de wijsen van spreken die hier gebruyckt worden / ende met de vergelijckinge van diergelijcke uyt het Oude Testament oock schijnt ghestijft te worden : waer van siet Jesai. 28. 2. ende 30. 30. Jerem. 15. 9. Ezech. 32. 7. Doch ghemerckt te voren is geseght / dat Christus hier / niet als een heerschapper van wereltsche Coninckrijcken / maer als een geestelick regeerder sijner Gemeynte alomme wordt ingevoert / ende dat door de voorbiddinge ende voorsprake Christi alhier / ende door sijne uytteeckeninge in het voorgaende capit. ende in het volgende capit. in het 4 vs / de ware geloobige van dese volgende oordeelen ende swarigheden vry worden gehouden / ghelijck Christus oock voor Petro bidt Luc. 22. 32. ende alle geloobige versekert / dat sy van de valsche Propheten niet verleydt en sullen worden. Matth. 24. 24. daer sy van de lichamelicke swarigheden niet vry en zijn / soo is't gevoeghlicker / dat dit van den geestelicken stant der Kercke verstaen werde / ende van den wereltlicken stant alleen voor soo veel hy den geestelicken stant raeckt.
15 Hier door wordt gevoeghlick verstaen de eerste hooft-ketterye / die nae een weynigh ruste der Kercke ten tijden Constantini / de ghesonde leere heeft verdorven / namelick de ketterye der Arrianen, die de eeuwige Godtheydt Christi loochenden / by welcke haer ghevoeght heeft de ketterye der Macedonianen, die met de Arrianen de Godtheydt des Heyligen Geests ontkenden / ende welcke een groot deel der Kercke bedorf.
16 Gelijck de gesonde leere by regen wordt vergeleecken / Jesai. 55. vss. 10 / 11. alsoo wort dese verderflicke leere bequamelick by hagel ende vyer vergeleecken / die het aertrijck doet verdorren. Ende wordt hier oock bloedt bygestelt / om dat sy met groote vervolginge / onder den Keyser Constantius ende andere / door een groot deel der werelt gevoeght was / waer door een derdendeel der boomen / dat is / der Leeraren ende andere aensienlicke leden der Gemeynte zijn verleydt / ende het groene gras is verbrant / dat is / de gemeyne leden / die wel schenen te groenen in de Gemeynte, maer sonder rechte wortel / sijn bedorven / ghelijck Christus van sulcke die afvallen spreeckt. Matth. 13. vss. 20 / 21. 17 Hier door wordt de tweede hooft-ketterye verstaen / Namelick der Pelagianen, die ontrent het jaer vier hondert is opgestaen / ende eenen merckelicken tijdt de Kercke Christi heeft bestreden : die daerom by eenen vyerigen bergh wordt vergeleecken / om dat sy den vryen wille des menschen tegen de genade Christi heeft verheven / ende den mensche alsoo heeft doen opswellen door sijne schijn-heyligheyt / ende eygen-dunckenheydt van sijne volmaecktheyt / ende natuerlicke krachten in hemelsche ende geestelicke saken / gelijck de Schrifture oock elders soodanighen hoochmoet by bergen vergelijckt / Jesai. 2. vss. 14 / 15. Zach. 4. 7. 18 Dit wordt alsoo geseght / om dat dese ketterye benevens andere plaetsen / vele eylanden daer nae heeft ingenomen / als Rhodus / Sicilien / Britannien / ende andere meer / gelijck de Historien getuygen. Anders worden oock de volckeren in dit boeck somtijts wateren genaemt / gelijck cap. 17. 15. verklaert wordt : ende by de schepen die daer in zijn / worden dickmael de particuliere Gemeynten verstaen / die door dese leere zijn verdorven : alsoo nochtans dat Christus de twee derde deelen der selve door de vlytigheyt der trouwe Leeraeē by de rechtsinnige leere noch heeft behouden. 19 Hier door wordt bequamelick verstaen de derde hooft-ketterye / die ontrent het jaer vier hondert vijf ende twintigh haer beginsel heeft gehadt door eenen Nestorius Bisschop van Constantinopolen / een welsprekende ende aensienlick Bisschop / die de twee natueren in Christo verdeelde / ende twee persoonen van Christo maeckte, Namel. eenen die mensche / ende eenen die Godt was : om welck aensien hy een groote sterre wort genaemt, brandende als een fackel. Ende hoewel sijne leere scheen de Arrianen te wedersprecken / so was hy nochtans bitter als alsem / waer by oock de verleydende leere Hebr. 12. 15. wort vergeleecken / ende verbreydde haer door vele volckeren / gelijck fonteynen ende rivieren plegen / tot dat sy in de Synode van Ephesen van alle de Kercken is veroordeelt.

brandende als een fackel / gevallen uyt den hemel / ende is gevallen op het derde-[deel] der rivieren / ende op de fonteynen der wateren.

11 Ende de naem der sterre [20] wort genaemt Alsem: ende het derde-[deel] der wateren wierd tot alsem : ende vele menschen zijn gestorven van de wateren / want sy waren bitter geworden.

12 Ende de vierde Engel heeft gebasuynt / [21] ende het derde-[deel] der Sonne wiert geslagen / ende het derde-[deel] der Mane / ende het derde-[deel] der sterren : op dat het derde-[deel] der selve soude verduystert worden / ende dat het derde-[deel] vanden dagh niet en soude lichten / ende van den nacht desgelijcks.

13 Ende ick sagh / ende ick hoorde eenen Enghel vliegen in 't midden des hemels / seggende met grooter stemme / Wee / wee / wee / den genen die op de aerde woonen / van de overighe stemmen der basuyne der drij Engelen die [noch] basuynen sullen.

20 Dat is / was inder daet als alsem / of. bitter / want sy maeckte de leere bitter als alsem / ende onbequaem tot recht voedsel / hoewel sy in 't eerste aensien anders scheen.
21 Hier door wort bequamelick de vierde hooft-ketterie / n. der Eutichianen verstaen / die ontrent het jaer vier hondert ende vijftich is opgeresen / de Nestoriaensche geheel contrarie / die leerde dat de twee naturen in Christo waren vermenght / ende d' eene in d' andere verandert / waer door Christo, de Sonne der gerechticheyt een groot deel van sijne eere wiert ontrooft / de Mane / dat is / de kercke Christi, ende de sterren / dat is / hare Leeraren / een groot deel verduystert / ende het licht der leere selve sijnen rechten glans ende schijnsel benomen / tot dat in de Synode van Chalcedon deselve leere als verderflick ende quaedt is veroordeelt. Na welcke hooft-ketterie vele verdeeltheden in de Christenheyt / ende insonderheyt onder de Bisschoppen ende Leeraren zijn ghevolght / ende vele andere swaricheden ende twistingen over de voorsittingen geresen / die de kercken van Oosten ende Westen eyndelick hebben ghescheurt / ende in vele swaricheden gebracht / waer uyt oock in 't volgende cap. meerder swaricheden sullen ontstaen / gelijck de Engel hier verkondight.

Het ix. Capittel.

1 De vijfde Engel basuynt / ende een sterre valt uyt den Hemel / die den sleutel des afgronts heeft. 2 Waer uyt roock voortkomt als eenes ovens. 3 ende uyt den roock komen sprinck-hanen / welcke de menschen steken / die den zegel Godts niet en hebben. 7 Deser sprinck-hanen gedaente ende rustinge wort beschreven. 11 ende de name hares Coninckx Abaddon. 13 Hier na basuynt de seste Engel. Waer op de vier Enghelen aen den Euphrates ontbonden worden / ende een groote menichte van ruyters te voorschijn komen / die het derde deel der menschen dooden. 20 Na welck alles de menschen haer noch niet en bekeeren van hare afgoderie ende andere sonden.

1 ENde de vijfde Engel heeft ghebasuynt / ende [1] ick sagh een sterre ghevallen uyt den hemel op de aerde / ende haer wiert ghegeven [2] de sleutel van [a] den put des afgronts.

2 Ende sy heeft den put des afgronts gheopent : ende daer is [3] roock op-ghegaen uyt den put / als roock eenes grooten ovens : [4] ende de Sonne ende de lucht is verduystert geworden van den roock des puts.

3 Ende [5] uyt den roock quamen sprinckhanen op de aerde / ende haer wiert macht gegeven gelijck de scorpioenen der aerde macht hebben.

4 Ende haer wiert ghesegt / [6] dat sy het gras der aerde niet en souden [b] beschadigen / noch eenighe groente / noch eenigen boom : dan de menschen alleen [7] die [c] den zeghel Godts aen hare voor-hoofden niet en hebben.

5 Ende haer wiert [macht] gegheven / niet dat sy 'se souden dooden / maer dat sy souden [van haer] [8] gepijnicht worden [9] vijf maenden : ende hare pijninghe was als de pijninge [10] van een scorpioen wanneer het een mensche gesteken heeft.

6 [d] Ende in die daghen sullen de menschen [11] den doot soecken / ende en sullen die niet vinden : ende sy sullen begeeren te sterven / ende de doodt sal van haer vlieden.

7 [e] Ende [12] de gedaenten der sprinckhanen waren den peerden ghelijck / die tot de oorloge bereydt zijn : ende op hare hoofden waren als kroonen den goude gelijck / ende hare aengesichten als aengesichten van menschen.

8 Ende sy hadden hayr als hayr der vrouwen / ende hare tanden waren als [tanden] der leeuwen.

9 Ende sy hadden borst-wapenen als yseren borst-wapenen : ende het gedruysch harer vleugelen was als een gedruysch der wagenen / wanneer vele peerden na den strijdt loopen.

10 Ende sy hadden steerten den scorpioenen gelijck / ende daer waren angels in hare steerten : ende hare macht was de menschen te beschadigen vijf maenden.

11 Ende sy hadden over haer tot eenen Coninck / [f] den Engel des afgronts : sijnen name was in 't Hebreeusch [13] Abaddon / ende in de Grieksche [tale] hadde hy den naem Appollyon.

12 [g] Het een wee [14] is wech gegaen / siet / daer komen noch twee ween na desen.

13 Ende de seste Engel heeft ghebasuynt / ende ick hoorde eene stemme [15] uyt de vier hoornen des gouden altaers / die voor Godt was.

14 Seggende tot den sesten Engel / die de basuyne hadde / [h] [16] Ontbindt de vier Engelen / [17] die gebonden zijn by de groote riviere Euphrates.

15 Ende de vier Engelen zijn ontbon-

1 Eenighe verstaen door dese sterre Mahomed met sijnen aenhanck / die ontrent het jaer ses hondert ende twintigh sijne ongoddelicke leere uyt het Jodendom / Heydendom / ende Christendom / by een gheraept heeft / ende uyt den put des afgronts te voorschijn ghebracht / ende daer na door sijne Arabiers ende Sarasinen / als ghewapende sprinckhanen / door een groot deel der werelt / ten deele met bedrogh / ten deele met gewelt / heeft voortgeplant / gelijck sulcke heyr-legers by sprinckhanen worden vergheleecken / Judic. 7. 12. Jesai. 33. 4. Joel 1. 4. ende 2. 4 / &c. uyt welcke plaetsen dese beschrijvinge ten meerderen deel is genomen. Doch also in dit boeck door sterren alom opsienders ende Leeraers der kercke verstaen worden / ghelijck verklaert wordt capit. 1. 20. soo wordt hier veel bequamelicker de Bisschop van Roomen met sijnen aenhanck verstaen / die hem selven voor een algemeyn Bisschop onder de Christenen ontrent dien selfden tijdt heeft opgeworpen : Welcke nae den ondergaenck van het Roomsche rijck / in plaetse van de geestelicke sorge alleen te betrachten / hem meer tot aerdtsche ende wereltsche sorge heeft begeven / ende een nieuwe heerschappye opgerecht / ende daerom gesegt wordt uyt den hemel op de aerde gevallen te zijn. 2 N. de macht om den put ofte het diepste des afgronts (dat is / der helle Luc. 8. 31.) te openen / waer uyt desen dicken roock is opghegaen : welcke macht door een rechtveerdigh oordeel Godts over de ondanckbaerheydt der menschen haer is gegeven / gelijck hier nae vss. 4 / 5 oock wordt gesproken : ende gelijck Paulus spreeckt / 2. Thess. 1. vss. 9 / 10 / 11.
a Luc. 8. 31. Apoc. 17. 8. 3 Dat is / valsche ende afgodische leere / die Paulus 1. Tim. 4. 1. noemt leeringen der Duyvelen / bestaende in 't verbot van 't houwelick ende van 't gebruyck der spijsen die Godt geschapen heeft om met dancksegginge te genieten / als oock van afgoderye / beelden-dienst / eygen verdiensten ende voldoeningen / ende andere superstitien / gelijck hier nae vs 20 wordt uytgedruckt. 4 Dat is / Christus ende sijne leere / ghelijck hier voor capit. 8. 12. ende elders meer. 5 Dat is / uyt dese afgodische ende superstitieuse leere hebben dese sprinckhanen haren oorspronck gehadt. Want door het verbodt van het houwelick / ende van sekere spijsen / door het verdichtsel van vagevier / van eygene verdiensten ende voldoeninghen / ende diergelijcke / is de menichte van Monicken ende andere ghenoemde Religieuse door het Christendom alsoo vermenichvuldight / gelijck bekent is. 6 Dat is / de ware geloovige / die op den acker des Heeren groeyen ende groenen. Psal. 1. 3. ende 92. 13. Dit wordt geseght om te toonen dat hier van geen eygentlick genoemde sprinckhanen en wordt gesproken / maer van geveynsde ende schadelicke menschen / ghelijck hare volgende beschrijvinge oock uytwijst. b Apocal. 6. 6. 7 Siet van desen zegel Godts hier voor capit. 7. 3 / 4. c Ezech. 9. 4. Apocal. 7. 3.

8 N. in hare conscientien / door de onsekerheyt harer saligheyt / door onsekerheyt van de genoechsaemheyt harer verdiensten / door vreese van vaghevier / ende diergelijcke / daer de gene die door den zegel van Godts Geest gheteeckent zijn vry van zijn / gelijck Paulus getuygt Rom. 5. vss. 1 / 2. ende 8. 1.
9 D. den tijt dat de sprinck-hanen in 't velt in hare kracht plegen te zijn / van het beginsel van de lente tot nae den ooghst / ofte den tijdt des geheelen somers. Waermede te kennen gegeven wort / dat dese sprinck-hanen niet terstont en sullen geweert worden / ofte belet de menschen te quellen / ghelijck de sprinck-hanen in de plaghe van Egypten Exod. 10. 19. maer dat sy den gheheelen tijdt / dat sy in hare kracht zijn / ende die Godt gestelt heeft / soodanighen eyghenschap sullen behouden.
10 Namel. welcker steke soo lange so erger wort / indien sy in het beghin niet en wort gebetert.
d Iesai. 2. 19. Ierem. 8. 3. Hos. 10. 8. Luc. 23. 30. Apoc. 6. 16.
11 Namel. van benauetheyt hares gemoets.
e Exod. 10. 4.
12 Dese beschrijvinge toont dat hier niet van van schadelijcke menschen en wort gesproken / die altijdt bereydt staen om de ware Christenen te vervolgen / ende eenen geestelicken krijgh aen te doen / als peerden die tot krijgen bereydt staen / die met haere gheschoren kruynen als kroonen op hare hoofden / hare heerschappie / die sy onder haren Oversten met drie kroonen hebben / voor allen betuygen. Die met een schoon gelaet als menschen, de herten van vele innemen : ende door haer lanck hayr als vrouwen hayr wel sachtsinnigheydt veynsen / maer de tanden als leeuwen tanden hebben / om door hare Inquisitien ende andere scherpe ende wreede proceduren de Christenen te quetsen : die tegen alle wereltlicke macht hare privilegien ende vryheden / van haren Coninck verleent / als yseren borst-wapenen stellen : ende door het gedruysch harer vleugelen haer boven andere verheffen / ende alle de werelt vreese aenjaghen : die eyndelick met hare steerten, dat is / superstitieuse leeringen de menschen / die den zegel Godts niet en hebben / vele quellingen aendoen / gelijck vs 5. is verklaert. f Apocal. 9. 1. 13 Abaddon in het Hebreeusch / ende Apollyon in het Grieksch / beteeckent verderf / ende verderver / ende komt over een met den naem die de Apostel Paulus den Antichrist geeft 2. Thess. 2. vss. 3 / 4 / 9. als hy hem noemt de mensche der sonde, ende de sone des verderfs, de tegenstrijder, ende die hem verheft boven al dat Godt genaemt wordt : welcker komste is nae de werckinge des Satans. Waer van siet de verklaringe aldaer. g Apocal. 8. 13. 14 Namelick / ten aensien van het Gesichte / dat den Apostel vertoont was. Want de sake selve is langen tijdt daer nae geschiet / ende sal eerst door de verschijninghe der komste Iesu Christi geheel te niete gedaen worden : gelijck Paulus getuyght. 2. Thess. 2. 8.
15 Dit siet op den Reuck-altaer / die vier hoornen hadde / ende in het Heylige voor het Heylige der Heyligen stont / op welcken Altaer de Priesters alle dage Reuck-werck offerden : maer op dese vier hoornen de Hooge-priester eens des jaers / Exod. 30. 10. Door welcke hoornen de macht Christi wordt verstaen / die hier het vonnis uytspreeckt tot straffe der gene die sijne kercke tot noch toe hebben verdruckt. Siet hier voor capit. 6. 9. h Apocal. 7. 1. 16 Door dese vier Enghelen wort meest van alle uytlegghers verstaen de secte der Mahumetanen / die voornamelijck in vier volcken bestaet / die alle de andere onder haer hebben gebracht. Namelick de Arabiers / Sarasinen / Tartaren / ende Turcken / waer van de Arabiers ende Sarasinen wel van het jaer ses hondert / ende twintigh af veel gewelt tegen de Christenen / ende insonderheyt tegen het Roomsche Rijck in Oosten ende Westen hebben gebruyckt / maer zijn daer nae wederom van de Christenen tot over den Euphrates gedreven / tot dat ontrent het jaer derthien hondert als het Antichristendom op sijn hooghste was / ende de rechtsinnige Christenen allermeest waren verdruckt / de Tartaren ende Turcken uyt beyde de Armenien / die teghen den Euphrates liggen / zijn doorgebroken / ende gheheel Asien ende Afriken hebben overloopen ende t' ondergebracht / ende het Grieksche ofte Oostersche Rijck / waer van Constantinopolen het hooft was / te niete ghedaen. In welcke krijgen veel bloedt vergoten is. Ende schijnt dat door dese krijgen de Coningen / die hare macht het beest hadden gegheven / soo veel wercks hebben gekregen / dat de rechtsinnige Leeraers in verscheydene landen daer en tusschen nieuwe kercken hebben opgerecht / sonder dat sy door de vervolgingen des Antichrists hebben konnen uytgeroeyt worden / ghelijck in Vranckrijck / Engelant / Bohemen / Switserlandt / ende andere ghewesten door Waldus, Wiclef, Ioannes Hus, Hieronymus van Prage ende meer andere / is gheschiet : waer van in de volgende capittelen breeder sal geprophetееrt worden. 17 Namel. door Godts voorsienigheydt / tot dat de mate der sonden van het Christendom vervult was / ghelijck vs 20 sal betuyght worden ; ende dat dese volckeren den vryen toom / om hare eergierigheydt ende roofgierigheydt uyt te voeren / door Godts rechtveerdigh oordeel sal gegeven zijn : gelijck Jesai. 10. 5. Jerem. 25. 9.

den geworden / welcke bereydt waren tegen de ure / ende dagh / ende maendt / ende jaer / op dat sy [18] het derde-[deel] der menschen souden dooden.

16 Ende het getal van der heyrlegers [19] der ruyterye was [20] tweemael tien duysenden der tien duysenden: [21] ende ick hoorde haer getal.

17 Ende ick sagh alsoo de peerden in dit ghesichte / ende die daer op saten / hebbende [22] vyerige ende hemel-blauwe / ende sulpher-verwighe borst-wapenen : ende de hoofden der peerden waren als [23] hoofden van leeuwen / ende uyt hare monden ginck uyt [24] vier / ende rock / ende sulpher.

18 Door dese drie wiert het derde-[deel] der menschen gedoodt / [namelick] door het vyer / ende door den roock / ende door het sulpher / dat uyt hare monden uytginck.

19 Want hare macht is in haren mont / ende [25] in hare steerten. Want hare steerten zÿn [26] den slangen ghelÿck / ende hebben hoofden / ende beschadigen met de selve.

20 Ende de overige menschen / die niet gedoodt en zÿn [27] door dese plagen / en hebben haer niet bekeert van [28] de wercken harer handen / dat sy niet en souden [29] aenbidden de Duyvelen / [i] ende de gouden / ende silveren / ende koperen / ende steenen / ende houten [30] afgoden / [31] die noch sien en konnen / noch hooren / noch wandelen :

21 Ende en hebben haer [oock] niet bekeert van hare [32] doodslagen / noch van hare [33] venijn-gevingen / noch van hare [34] hoererie / noch van hare [35] dieverien.

18 Want daer zÿn door dese heyr-legers menich hondert duysent Christenẽ omgebracht / ende andere vele tot afval ende daer door tot de geestelicke doodt ghebracht / gelÿck de historien van dien tÿt / ende de ervarentheyt getuygen.

19 Dit wordt uytgedruckt / om dat hare heyr-legers meest in ruyterye bestonden / die uytnemende groot waren / ende de heyr-legers der Christenen verre te boven gingen / waer door sy oock hare meeste overwinningen hebben verkregen : ghelÿck in het volgende vs wordt uytgedruckt.

20 D. een overgroote menichte : gelÿck door dese wÿse van spreken oock elders wordt verstaen. Siet Psal. 68. 18. Dan. 7. 10. Ende dat dese Turcken ende Tartaren met eenighe hondert duysenden te velde plegen te komen / is uyt de historyen genoech bekent.

21 Namel. noemen in dit gesichte.

22 Alsoo dese natien seer weynigh yssere wapenẽ aen hare lÿven dragen / soo verstaẽ eenige hier door hare verscheydene livreyen / die sy uyt diergelÿcke coleuren plegen te dragen. Andere hare wreede gemoederen / die sy tegen de Christenen betoonen / ende hare schrickliche lasteringen / die sy tegen haer pleghen uyt te blasen. 23 D. die sterck / snel / ende wreet zÿn / ende niet alleen met slaen / maer oock met bÿten ende scheuren plegen te woeden. 24 Dit duyden sommige op het gheschut / datse voeren / waer mede in het schieten vyer / roock / ende sulpher uyt hare monden schÿnt voort te komen. Andere verstaen hier door allerley soorten van wreedheyt diese door hare wapenen bedrÿven souden. 25 Dit duyden sommige daer op / dat sy niet alleen van voren in het volgen / maer oock van achteren in het vluchten eertÿdts met hare bogen / ende nu met haer geschut / weten te schieten ende te schadigen. 26 Welcker venÿn in het hooft / ende in den steert light / die oock met dese beyde meest plegen te schadigen / gelÿck daer oock soodanige slangen worden gevonden / die hoofden hebben aen hare steerten / ende Amphisbene genaemt worden. 27 N. die Godt van wegen de afgoderye ende andere sonden haer hadde toegesonden : het welck de volgende woorden vereysschen. Waer uyt blÿckt dat dese afgoderye / die de Christenen in Griecken-lant ende geheel Orienten hadden opgerecht / ende met hare tweede Synode van Niceen / ende andere meer / hadden bevestight / de oorsake is geweest / dat Godt door sÿn rechtveerdigh oordeel dese straffen over haer heeft gesonden : aen welcker exempel nochtans de Kercken van Occidenten sich niet en hebben ghespiegelt / maer zÿn in de selve afgoderye gebleven. 28 D. beelden-dienst : want niet de Duyvelen / maer de beelden zÿn wercken der menschen handen. 29 Hier en wordt niet gesproken van de afgoderye der Heydenen : want de Mahumetanen en hebben eygentlick geen oorloge gevoert tegen de Heydenen / die door de Christelicke Keyseren in het Oosten ende Westen lange te voren meest waren uytgeroeyt / noch van de oorloghen der Mahumetanen onder malkanderen / want die geen beelden en hebben noch en eeren / maer sy hebben oorloge ghevoert tegen de Christenen. De gene oock die van haer niet ghedoodt / maer overigh gebleven zÿn door geheel Europa / en zÿn geen Heydenen / maer Christenen van professie geweest. Ende wordt dan hier / door het aenbidden der Duyvelen niet gesien op het gene dese overighe beleden te doen / maer op het gene sy met der daedt deden : overmits de gene die van den rechten Godtsdienst afwÿcken / ende eenen versierden Godtsdienst / van Godt verboden / oprechten / daer mede niet Godt / maer den Duyvel dienen / wat sy oock roemen : gelÿck te sien is 2. Chron. 11. 15. Amos 5. vss. 25 / 26. 1. Corinth. 10. vs 20. ende ghelÿck den Apostel 1. Timoth. 4. 1. leeringen der Duyvelen noemt / die sy wel voor Godtlicke leeringen houden / maer om dat sy tegen Godts instellinge strÿden / voor leeringen ende diensten des Duyvels moeten ghehouden worden. i Psal. 115. vss. 4, 5, 6, 7. ende 135. 15. 30 Ofte / beelden. 31 Dit is ghenomen uyt den 115 Psalm / het welck den Apostel op de Antichristische beelden past / om dat sy niet meer krachts en hebben / als de beelden der Heydenen ofte Joden in desen deele. 32 Hier van zÿn / benevens andere / de Martelaren / die sy soo menigh duysent in vele eeuwen met vyer / sweert / ende bast / ende andersins hebben ghedoodt / genoeghsame getuygen. 33 Ofte / tooveryen, gelÿck dit woordt beyde beteeckent / ende gelÿck beyde onder het rÿck des Antichrists niet dan te veel in swange gaet. 34 Waer van de openbare hoeren-huysen / die by velen van haer openbaerlick toegelaten worden / ende daer sy tribuyt van treckẽn / ende de concubinaetschappen der Priesteren / onder andere een bewÿs zÿn. 35 Onder welcke de ontreckinghe der erfenissen van de rechte erfgenamen tot hare kloosteren / ende het afkeeren der goederen den Godtsdienst toegeeygent / tot onderhoudt van luye buycken / ende tot wereltschen pracht onder velen / met recht gerekent mach worden.

Het x. Capittel.

1 Nae dat de plagen verhaelt zÿn / die onder de seste basuyne de Christenheyt uyt Oosten ende Westen souden overkomen / soo wort nu in dit Capittel verhaelt 't gene tot troost der Gemeynte onder de selve basuyne / noch soude volgen. Ende voor eerst wert een Engel gesien van den hemel af-komende in groote heerlickheyt / met een open boecxken in de handt. 3 die met een groote stemme roept / waer op seven donder-slagen volgen. 5 ende sweert by dien die in eeuwigheydt leeft / datter geenen tÿdt meer en soude zÿn na dat de sevende basuyne soude gebasuynt hebben. 8 Geeft daer nae het open boecxken aen den Apostel / om op te eten. 10 't welck wel soet was in den mont / maer bitter in den buyck. 11 Waer na verklaert hy aen den Apostel / dat hy wederom moest propheteren.

1 Ende ick sagh [1] eenen anderen stercken Engel af-komende van den Hemel / die [2] bekleet was met een wolcke : ende [3] een regen-boge was boven [sÿn] hooft : ende sÿn aenghesichte was als [a] de Sonne / ende sÿne voeten waren als [b] pilaren van vyer.

2 Ende hy hadde in sÿne handt [4] een boecxken dat geopent was : ende hy settede [5] sÿnen rechteren voet op de zee / ende den slinckeren op de aerde.

3 Ende [6] hy riep met een groote stemme / gelÿckerwÿs een leeuw brult : ende als hy geroepen hadde / [7] spraken de seven donder-slagen hare stemmen.

4 Ende doe de seven donder-slagen hare stemmen gesproken hadden / soo soude ickse geschreven hebben : ende ick hoorde eene stemme uyt den Hemel / die tot my seyde / [c] [8] Verzeghelt 't gene de seven donder-slagen gesproken hebben / [9] ende en schrÿft dat niet.

5 [d] Ende de Engel dien ick sagh staen op de zee / ende op de aerde / [10] hief sÿne hant op na den Hemel /

6 Eñ hy swoer by Dien die leeft in alle eeuwigheyt / die den Hemel geschapen heeft ende 't gene daer in is / ende de aerde ende 't gene daer in is / ende de zee ende het gene daer in is / [e] dat daer [11] geen tÿdt meer en sal zÿn :

7 Maer [12] in de dagen der stemme des sevenden Enghels / wanneer hy basuynen sal / [13] so sal de verborgentheyt Godts vervult worden / gelÿck hy sÿnen dienstknechten den Propheten verkondight heeft.

8 Ende de stemme die ick gehoort hadde uyt den Hemel / sprack wederom met my / ende seyde / Gaet henen / [14] neemt het

1 Dese meynen sommighe dat de Engel Gabriel geweest is / om dat sÿn naem een stercke Godts beteeckent : Doch meest andere uytleggers verstaẽ by desen Engel den Heere Christum selve / die hier in een Gesichte verschÿnt als dalende uyt den Hemel / tot troost van sÿne Gemeynte / niet in sÿne eygene menschelicke naturere / welcke de hemel moet behouden tot de oprechtinge aller dingen. Act. 3. 21. maer ten aensien van sÿne werckingen / die in dit gesichte bequamelick worden uytgedruckt / gelÿck cap. 1. 13 / 15 ten deele verklaert is : ende ghelÿck hy van sÿne ghedurige tegenwoordigheyt in sÿne Ghemeynte spreeckt Matth. 18. 20. eñ 28. 20. Want te voren is hy in de ghedaente van een Lam / ende van een Priester des hemels den Apostel verschenẽ / om dat hy als een tusschen-sprake / ende voorbidder by den Vader / in de voorgaende Gesichten / is aengesien. Maer van nu voort wordt hy somwÿlen als een sterck Enghel / ofte gesante sÿnes Vaders / in sÿne heerlickheyt vertoont : somwÿlen als eẽ Coning der Coningen / ende een overwinner van alles : somwÿlen als de Bruydegom sÿner Gemeynte / om dat hy in het vervolgh / als een uytvoerder van Godts besluyten over sÿne Gemeynte / ofte over de vyanden der selve wort ingevoert. 2 N. tot een teecken van sÿne Majesteyt / gelÿck hy in de wolck-columne het heyr der Israeliten is voorgegaen. Exod. 13. 21 / &c. ende in den Tempel is verschenen 2. Par. 5. 13. ende 7. 1. ende ten uytersten dage oock met de wolcken sal komen als een Rechter van alle / gelÿck hier voor betuyght wort capit. 1. 7. 3 Van dese ende volgende eygenschappen siet hier voor capit. 1. 15 / 16. ende 4. 3. a Matth. 17. 2. b Apoc. 1. 5. 4 Sommige verstaen hier door het selve boeck der voorsienigheyt Godts / dat te voren met zegelen was verzegelt / 't welck nu open is in de handt Christi, om dat niemandt in hemel ende aerde het selve en konde openen / dan het Lam dat geslachtet was / ghelÿck getuyght is capit. 5. 3. het welck daerom hier een boecxken wort genaemt / om dat een groot deel daer van te voren was geopenbaert / ende dat nu noch maer een deel overigh was te openbaren. Andere nemen het voor het boeck des Euangeliums / het welck ten tÿden doe de Antichrist op sÿn hooghste was / als een besloten boeck voor de Gemeynte is geweest / maer van desen tÿdt aen dat de Turcken tegen de Christenheydt zÿn in-gebroken / gelÿck in het voorgaende capit. is aengeteeckent / is 't wederom door eenige bysondere manieẽ Godts meer ende meer den gemeynte geopent / ende naechter voorgestelt geworden. 5 N. tot een teecken dat hy van nu voortaen openbare possessie ende besit nam van aerde ende zee / van 't vaste lant ende eylanden / om sÿne waerheydt ende leere op beyde wederom voort te setten. 6 N. die niemant en soude konnen verhinderen om gehoort te worden. 7 N. eenige verborgentheden / ofte voorseggingẽ van toekomende dingen. Want dese donderslagen en hebben niet alleen een geluyt gegeven / maer zÿn met een sprekende stemme gevoeght geweest / gelÿck uyt het volgende vs blÿckt. Siet diergelÿck cap. 1. 10 / 11. c Dan. 8. 26. ende 12. 4. 8 Diergelÿck verbodt is te lesen Dan. 8. 26. ende 12. 4. waer door de ghewichtigheyt der dingen die de donderslagen uytgesproken hadden / wort te kennen gegeven / welcke veel meer door de uytkomste der selve / dan door de voorseggingen in de Gemeynte / moesten bekent worden. 9 Sommige boecken hebben ende ghy sult het daer na schrijven : ende daerom meynen eenige dat het gene hier verzegelt wort / daer na eerst in 't 14 cap. soude beschreven worden : te meer om dat cap. 1. 1. wort betuyght dat dese Openbaringe Christo Iesu is gegeven / om die sÿnen dienaren bekent te maken / niet om die te verswÿgen. Siet oock hier na cap. 22. 10. d Dan. 12. 7. 10 N. nae de gemeyne wÿse van doen by den ouden in 't eedt-sweeren gebruycklick. Siet Genes. 14. 22. Dan. 12. 7. jae Godt selve spreeckt alsoo van hem selven Exod. 6. 7. e Apocal. 11. 15. 11 N. nae het basuynen des sevenden Engels / ghelÿck het volgende vs verklaert : het welck eenige verstaen van den tÿt die door den loop des hemels wort afgemeten in dagen / maenden / ende jaren : welcke tÿdt met het eynde der werelt sal eyndigen. Andere verstaen het van den tÿdt der bekeeringe / die den menschen nae desen tÿdt niet meer en sal worden vergunt : het welck daerom met sulcken eedt hier van den Engel wort bevestight / op dat de menschen met ernst daer op als nu souden letten. Eenige verstaen het oock niet onbequamelÿck van den tÿdt der vervolginge ende verdruckinge van Godts Gemeynte door den Antichrist ende de werelt : ende dat de Engel daerom het selve alsoo be-eedight / om de Gemeynte hier van te versekeren / ende daer door te troosten / gelÿck Christus oock doet Luc. 21. 28. 12 Dese / nae het gevoelen van vele / sal zÿn de stemme des Archangels ten uytersten daghe / waer nae de opstandinge der dooden ende het laetste oordeel sal volgen / met de volle verlossinge ende verheerlickinge der Gemeynte Christi. 1. Cor. 15. 52. 1. Thess. 4. 16. 13 Vele verstaen dit gelÿck te voren verklaert is / van al het gene de Gemeynte Christi soude overkomen in dese werelt / ende van al het ghene door de Propheten is voorsegt / 't welck met dese basuyne sal eyndigẽ. Andere meynen / alsoo van de Propheten oock voorseght is / dat het huys Jacobs tot den Heere sal bekeert worden / dat de gantsche Gemeynte Christi, bestaende uyt Joden ende Heydenen noch over alle hare vyanden / selfs in dese werelt / sal triumpheren / ende verstaen dese woorden alsoo / dat sulcx in het begin van dese basuyne noch sal geschieden / ende dat Christus eerst daer na sal verschÿnen / om het oordeel te spreken over alle vleesch. Doch dit gevoelen en komt niet overeen met 't gene voorgaens inde Schrifture gesegt wort vanden staet der Gemeynte Christi op deser aerden / overmits de Gemeynte Christi geen vaste ruste in dese werelt ergens belooft en wort / maer een geduerige strÿdt tegen hare vyanden / selfs oock als de Joden tot Christum sullen bekeert zÿn / welcke bekeeringe sommighe onder de seste basuyne stellen. Maer hier van sal capit. 20. breeder gesproken worden. 14 Namel. daer van hier voren in het 2 vs gesproken is ; waer van siet oock aldaer de verklaringe.

boecxken

boecrken / dat geopent [ende] in de handt is des Engels die op de zee ende op de aerde staet.

9 Ende ick ginck henen tot den Engel/ segghende tot hem / Geeft my dat boecrken. Ende hy seyde tot my / [f] Neemt dat ende [15] eet het op: ende het sal uwen buyck bitter maken / maer in uwen mondt sal het soet zijn als honich.

10 Ende ick nam dat boecrken uyt de handt des Engels / ende ick at dat op: ende het was [16] in mijnen mondt soet als honich / ende als ick het ghegeten hadde/ wiert mijnen buyck bitter.

11 Ende hy seyde tot my/ [17] Ghy moet wederom prophetereren voor vele volcken/ ende natien/ ende talen/ ende coningen.

f Ezech. 3. 1.

15 Dese woorden zijn ghenomen uyt Ezech. capit. 3. V. 1. daer diergheliick den prophete ghescheit. Ende wort daer door verstaen dat hy het selve boeck neerstelick moest oversien/ overleggen/verstaen/ ende erkauwen.

16 Hier door wordt te kennē gegevē / dat de kennisse der verborgentheden Godts wel aengenaem is ende vermakelick / maer dat daer nae de werckingen die daer op volgen / den kinderen Godts dickmael swaer ende bitter zijn/ als daer is de verloocheninge onses selfs / ende de verdruckingen ende vervolgingen die haer daer uyt overkomen. Oock de straffen selve die den vervolgers ghedreyght worden / zijn oock dickmael bitter ende droevigh om hooren voor de kinderen Godts / ghelijck Ezechiel capit. 3. 15. in sijn gemoet bedroeft is / als hy klaeght over de halsterrigheydt der Joden teghen sijne predicatien / ende Paulus over de halsterrigheydt der Joden van sijnen tijt. Rom. 9. 2. 17 Dit verstaen sommige van Joanne / die uyt sijn bannissement weder soude bygelaten worden om het Euangelium alom vrylick te mogen verkondigen. Doch alsoo hier van Propheteren onder de seste basuyne wort gesproken/ soo nement andere bequamelicker voor eene voorsegginge / die onder den persoon van Joannes tot de Leeraers van alle geslachten geschiet / welcke in den tijdt van de seste basuyne weder souden te voorschijn komen / ende het Euangelium uyt de verdruckinge ende duysternisse des Antichristendoms allenghskens aen het klare licht brengen / gelijck in het volgende cap. naerder sal worden verklaert / waer van dit capittel een voorbereydinge is.

Het xj. Capittel.

1 Den Engel wort een riet-stock gegeven om den Tempel te meten. 2 maer niet den voor-hof. 3 Christus geeft sijne twee Getuygen macht om te prophetereren/ ende om hare vyanden plagen toe te senden. 7 Het beest komt uyt den afgront/ ende doodt de Getuygen. 9 waer over haer de volckeren verheugen. 11 maer nae drie dagen ēn eenen halven worden sy weder levendigh. 12 ende worden op-genomen in den hemel. 13 waer na aerdtbevinge volght / ende schade over de groote stadt. 15 De sevende Engel basuynt/ ende de Coninckrijcken worden Godes ende Christi. 16 Waer op de 24 Ouderlingen Godt loven. 18 ende de toorne Godts komt over de volckeren/maer de bereydde loon wordt gegheven aen de heylige. 19 ende de Tempel Godts in den hemel wort geopent.

1 [a] ENde my wiert [1] een riet-stock gegeven / eene [meet-] roede gelijck: ende de Engel stont / ende seyde/ Staet op/ ende [2] meet den Tempel Godts ende [3] den altaer / ende de ghene die daer in aen-bidden.

2 Ende [4] den voor-hof die van buyten den Tempel is/ [5] laet uyt/ende en meet dien niet / want hy is [6] den heydenen gegeven: ende sy sullen [7] de heylighe stadt vertreden [b] [8] twee ende veertich maenden.

3 Ende ick sal [9] mijne twee Getuygen [macht] geven / ende sy sullen prophetereren duysent twee hondert tsestich daghen / met sacken bekleedt.

4 [c] Dese zijn [10] de twee olijf-boomen/ ende de twee kandelaren/ die voor den Godt der aerde staen.

5 Ende so yemandt die wil beschadigen / [11] een vyer sal uyt haren mondt uytgaen/ ende sal hare vyanden verslinden: ende so yemandt haer wil beschadighen/ die moet alsoo gedoodt worden.

6 [d] Dese hebben macht [12] den hemel te sluyten / op dat geen regen en regene in de daghen harer propheteringe: ende sy hebben macht over de wateren/ [e] [13] om die in bloedt te verkeeren / ende de aerde te slaen met allerley plaghe / so menichmael als sy sullen willen.

7 [f] Ende [14] als sy haer ghetuygenisse sullen ge-eyndight hebben/ sal [15] het Beest dat [g] uyt den afgrondt opkomt/ haer krijgh aendoen/ ende het salse overwinnen / ende salse dooden.

8 Ende hare doode lichaemen [sullen liggen] [16] op de straete [17] [h] der groote stadt/ die geestelick ghenoemt wort Sodoma ende

a Ezech. 40. 3, V. ende capitt. 41. 42. 43.

1 In dit Ghesichte wort door de herbouwinge des Tempels/ de wederoprechtinge des vervallenē Godsdienst in de Ghemeynte Christi, hoewel tusschen nauwer bepalinge / te kennen ghegeven / na dat die door de tyrannie des Antichrists / waer van in het voorgaende de neghende Capittel begonnen is te prophetereren/ onder de voet was gebracht. Ende is dit Gesichte genomen uyt Ezech. 40. 3. ende volgens / alwaer door dierghelijcke afmetinge / ende dat in meerder breedte als de Tempel te voren was/ de weder-oprechtinge der Gemeynte/ die te voren vervallen was/ wederom door Christum in meerder ruymte door de gheheele werelt soude opgerecht worden. 2 Dat is / paelt af de ware kercke/ daer in Godt recht ghedient wort / ende onderscheytse van de andere / die de meeste menichte zijn/ ende die/ hoewelse den tytel daer van voeren / nochtans de daet niet en hebben. 3 Dese was tweederley in den Tempel / namelijck den reuck-altaer / die in het Heylige stondt / ende waer op het reuckwerck met de ghebeden der heylighe wiert opgeoffert: ende de brand-offer-altaer/ die voor den Tempel in den voor-hof der Priesteren stondt / alwaer de offeranden der versoeninge ende der danckbaerheyt ghescheidden. Dese met de aenbidders worden hier oock ghemeten om weder op te richten / overmits dese twee fondamentele hooft-stucken des Christelicken gheloofs / onder het rijck des Antichrists/ meest verduystert ende onder de voet zijn ghebracht: te weten/ eerstelijck de oorsake van de versoeninge onser sonden voor Godt/ die de Heylige Schrifture ons in Christo ende sijne offerande alleen stelt / daer deselve in eygene verdiensten/ aflaten/ vagevier/ bedevaerden tot heyligen / ende diergelijcke superstitien / onder het rijck des Antichrists ghesocht wort. Ten tweeden / de ware aenroepinghe van den eenigen Godt door den eenighen Middelaer Christum, daer deselve aenroepinge in het rijck des Antichrists wort verdeelt onder vele patroonen/ ende patronessen/ ghelijck bekent is. Dese zijn dan hier alleen de ware aenbidders voor Godt / die haer alleen aen Godt ende Christum in dit heylichdom houden. Ende dese zijn oock alleen de ware Priesters des Nieuwen Testaments / al zijn sy minder in ghetal / ende wat meer verschoven van het ghesichte der wereldt / ende niet de gene die in de opentlicke voor-hoven haer superstitieuse Godts-diensten met grooter menichte oeffenen. 4 Eenighe boecken hebben / die van binnen den Tempel is. Namelick / ten aensien van den buytensten muyr des Tempels. 5 Gr. werpt uyt buyten. 6 Alsoo worden ghenaemt alle de ghene die heydensche wijsen van doen / met het pleghen van afgoderie in hare Gods-diensten gebruyckten. hoewel het Gr. woort oock volckeren in 't gemeyn beteeckent. 7 Dat is/ de sichtbare kercke / die door Jerusalem was afgebeeldt / welcke van de afgodendienaers nu ingenomen ende vertreden wort/ overmits sy met den tijtel van den Tempel Godts ende van de heylighe kercke souden roemen / ende de ware kercke verdrucken. Alsoo dat door den uytersten Voor-hof verstaen worden de ghene die meest devotie ende aensien hebben onder het rijck des Antichrists / ofte hare Geestelijckheyt / so sy spreken: ende door de heylige stadt/ de gheheele menichte die daer onder behoort / ende van desen tijtel oock roemt / niet anders dan die van Jerusalem eertijts plachten / selfs als sy Christum ende sijne ware leden vervolghden. b Apoc. 13. 5. 8 Hier door wort de gheheele tijdt van de heerschappie des Antichrists verstaen. Doch de rekeninghe van het begin ende eynde deses tijdts wort verscheydelijck genomen/ gelijck op 't volgende Vs sal aen-geteeckent worden. Maer het aller-sekerst is/ dat wy de vervullinge daer van met lijdtsaemheyt verwachten.

9 Eenige meynen dat door dese twee getuygen Enoch ende Elias souden worden verstaen/ die dē tijt van 42 maenden / ofte van 1260 dagen/ dat is ontrent drie jaren ende een half / voor het eynde van de werelt tegen den Antichrist souden propheteren/ ende daerna van hem gedoodt worden / ende welcken nae de letter al het gene soude overkomen/ dat hier in den text verhaelt wordt. Ende dit gevoelen wordt van eenighe hedendaeghs ghedreven / om den Antichrist ende sijn rijck / het welck nu langen tijt in de werelt bekent is/ te verduysteren. Doch boven dien dattet ongerijmt is/ dat de Heylige Geest in dese Openbaringhe de dinghen / die voorts moesten geschieden / soo veel eeuwen souden voor by gaen / in welcke de Kercke Christi soo vele veranderingen heeft geleden/ ēn terstont komē tot de vier laetste jarē der werelt/ so ist oock niet mogelick/ dat het Rijck des Antichrists binnen drie jaren ēn een half also soude opgericht worden / ēn alles door de geheele werelt te wege brengen / dat in Godts woort van hem ēn sijn rijck is voorseght. Het strijdt oock met Godts woort / dat de heylige uyt den hemel met hare hemelsche lichamen souden dalen / om hier gedoodt te worden / ofte dat sy op dese werelt weder souden komen prediken/ gelijck Abraham getuyght Luc. 16. 29. Ofte oock dat sy in drie jaren ende een half onder alle volckeren souden propheteren/ ofte dat hare lichamen binnen drie eygentlick genoemde dagen ende een half van de volckeren/ geslachten/ ende talen/ alsoo souden gesien worden/ ende dat die op aerden woonen haer daer over souden verblijden/ ende malkandren geschencken senden/ gelijck hier in den text staet. Daerom moet beyde de sake selve / ende de tijt hier nootsakelick prophetischer wijse ende figuerlick verstaen worden/ N. van de dagen die geheele jaren beteeckenen/ gelijck Ezech. 4. 5. ende Dan. 9. 24. welcke jaren van eenige worden begonnen van het jaer ses hondert ende ses/ wanneer de Bisschop van Roomen allereerst den tytel van Bisschop der geheeler Christelicke kercke (die Christo alleen toekomt) heeft aengenomen / ende de afgoderye onder de Christenen meest heeft begonnen door te breken. Hoe wel andere dese jaren wat vroeger beginnen / N. van de verwoestinge van het oudt Roomen/ ende van sijne heerschappye door de Gotthen/ ontrent het jaer vier hondert ende twaelf. Doch dit in sijn geheel gelaten zijnde / ghelijck op het tweede Vs geseght is / so wort het opwecken van dese twee Getuygen bequamelick verstaen van eenige treflicke Leeraers/ die Godt binnen dien tijt van het rijck des Antichrists / hier ende daer op verscheydene tijden in sijne Gemeynte heeft verweckt / om dese heerschappye ende afgoderye te ontdecken ende wederstaen: die daerom als met sacken bekleedt geseght worden/ om dat sy in slechte kleederen/ ēn in een treurigh gelaet / haer tegen den pracht ende hooghmoet des Antichristendoms hebben gestelt. Ende daerom oock twee genaemt worden/ om datter wel weynige souden zijn/ maer evenwel genoeghsame/ om de waerheyt den menschē te betuygen/ alsoo alle waerheyt bestaet in twee ofte drie getuygen. Deut. 19. 15. ende om dat Godt gemeynlick twee soodanige treflicke getuygen tot wederoprechtinge der vervallene leere pleeght te gebruycken / gelijck hier in de volgende woorden eerst wordt gesien op Josua ende Serubabel / die den Godts-dienst nae de gevanghenisse van Babel hebben op-ghrecht in het 4 Vs. ende op Moses ende Aaron / die sulcks ghedaen hebben in de woestijne / ende op Elias ende Eliseus / die sulcks gedaen hebben onder Achab ende andere Baals-dienaers / op de welcke hier wort gesien in het 5 ende 6 Vs. die oock daerom twee konnen genoemt worden / om dat sy de leere des Ouden ende Nieuwen Testaments alleen tot wederlegginghe des Antichristendoms / als getuygen deser waerheydt / hebben voort gebracht / ende andere daer door krachtelick overwonnen. Soodanige zijn geweest Waldus ende Petrus Bruys in Vranckrijck / Wiclef ende Pourneus in Engelant / Ioannes Hus ende Hieronymus van Praga in Bohemen ende Duytschlandt / die oock daer over in het Concilie van Constans / gedoodt/ ende met blijdtschap van alle dien hoop uyt verscheydene volcken ende tonghen vergadert / verbrandt zijn: tot dat het Godt daer na heeft beliefst Luther ende Melanthon in Duytschlandt / Zwinglium ende Oecolampadium in Switserlant/ Farellum ende Calvinum in Vranckrijck / met meer andere in hare plaetsen te verwecken / die met meerder kracht haer ghetuygenisse volbracht hebben / ende een groot deel van dat groote Babel hebben doen vallen: van welckers gheheelen val ende vernietinge hier nae sal worden gepropheteert. c Zach. 4. 3, 14. 10 Dit exempel is genomen uyt het Gesichte van Zacharias cap. 4. 2/ 3/ 14. daer Josua de Hooge-priester ende Serubabel de Vorst alsoo worden afgebeeldt / om dat sy instrumenten waren door welcke de olye der gaven des H. Geests/ ēn het licht van sijn woort krachtigh waren/ om den vervallen Tempel ende Godtsdienst na de gevangenisse van Babel in Israel wederom op te rechten. 11 Dit siet op het exempel Mosis in de rebellie van Corah met de sijne Numer. 16. 35. ende op het exempel van Elias tegen de krijghs-knechten/ die quamen om hem te vangen. 2. Reg. 1. 10. waer door allerley plaghen verstaen worden / die Godt de vyanden sijner Propheten heeft toe-gesonden. Het kan oock verstaen worden van het vyer der dreygementen Godts tegen de halstarrige / gelijck te sien is Jerem. 5. 14. d 1. Reg. 17. 1. 12 Dit siet insgelijcks op het exempel van Elias. 1. Reg. cap. 17. waer door ofte de uyterlicke plagen van drooghten ende hongers-nooden konnen verstaen worden: ofte oock het wederhouden van de werckingen van Godts Gheest / om der menschen ondanckbaerheydt wille/ gelijck Paulus 2. Thess. 2, 11. getuyght / dat Godt haer sal senden eene kracht der dwalinge / op dat sy de leugen gelooven / om dat sy de liefde der waerheyt niet en hebben aengenomen om saligh te worden. e Exod. 7. 8 9. 10. 12. cap. 13 Dit siet oock op het exempel Mosis/ ende Aarons/ die de Egyptenaers/ die haer tegen hare vermaningen setteden / met dese ēn andere plagen hebben gestraft: gelijck Godt oock verscheydene ongevallen ende plagen om sodanige oorsaken over de halsterrige Christenheyt heeft gesonden. f Dan. 7. 21. Apoc. 13. 7. 14 N. elck het sijne / in sijnen bestemden tijdt / geduerende dese heerschappye des Antichrists. 15 Dat is/ de Antichrist/ met sijne geestelicke heerschappye / welcke capit 9. 11. Abaddon / ofte Verderver genaemt is: waer van de naerder beschrijvinge in het 13 capit. sal volgen. g Apocal. 13. 11. 16 Ofte/ op de ruymte. Dit is oock een eyghenschap van dese Roomsche hierarchie / ofte gheestelicke heerschappye / dat sy de soodanighe / die sy voor ketters schelden/ op galgen ende raderen setten/ ende door al haer gebiedt de begravenisse weygeren/ insonderheydt op hare gewyede plaetsen / ende haren naem allerley smaetheyt aendoen nae haren doodt. 17 Hier door wordt de stadt van Roomen met hare heerschappye verstaen / gelijck de Engel selve genoech verklaert / Apoc. 17. Vss. 9/ 18. die geestelick Sodoma genaemt wordt, om de ontucht / die daer regneert: ende Egyptus, van wegen de verdruckinge van Godts volck / ende daer onse Heere oock geestelijck wort geseght gecruyst te zijn, om dat gelijck Christus selve door den Roomschen Stadt-houder gecruyst is/ hy oock alsoo in sijne leden van de Roomsche heerschappye noch dagelicks gecruyst wort. h Apocal. 17. Vss, 2, 5. ende 18. 10.

Egyptus / alwaer oock onse Heere ghecruyst is.

9 Ende [de menschen] uyt de volcken ende geslachten / ende talen / ende natien sullen hare doode lichamen sien dry dagen ende eenen halven / ende en sullen niet toelaten dat hare doode lichamen in graven gelegt worden.

10 Ende [18] die op de aerde woonen die sullen verblijdt zijn over haer / ende sullen vreughde bedrijven / ende sullen malkanderen [19] gheschencken senden: om dat dese twee Propheten / de gene die op de aerde woonen / [20] gepynight hadden.

11 Ende [21] nae die drie dagen ende eenen halven / is eenen geest des levens uyt Godt in haer gegaen: ende sy stonden op hare voeten / ende daer is groote vreese gevallen op de gene die haer aenschouwden.

12 Ende sy hoorden een groote stemme uyt den hemel / die tot haer seyde / Komt herwaerts op. Ende [22] sy voeren op na den hemel in de wolcke: ende hare vyanden aenschouwden 'se.

13 Ende in die selve ure gheschiedde [23] een groote aerdbevinge / ende [24] het tiende [deel] der stadt is ghevallen / ende daer zijn in de aerdbevinge gedoodt [25] seven duysent namen van menschen: ende [26] de overige zijn seer bevreest geworden / ende hebben den Godt des hemels heerlickheyt gegeven.

14 Het tweede wee is wech gegaen: siet / [i] het derde wee komt haest.

15 Ende [27] de sevende Engel heeft gebasuynt / ende daer geschiedden [28] groote stemmen inden hemel / seggende / De Coninckrijcken der werelt [29] zijn ghewordden onses Heeren / ende sijnes Christi / ende hy sal als Coninck heerschen in alle eeuwicheydt.

16 Ende de vier en twintich Ouderlingen / die voor Godt sitten op hare throonen / vielen [neder] op hare aengesichten / ende aenbaden Godt.

17 Seggende / Wy dancken u Heere Godt almachtich / [k] Die is / ende Die was / ende Die komen sal / dat ghy uwe groote kracht hebt aengenomen / ende als Coninck hebt geheerscht:

18 Ende [30] de volckeren waren toornich geworden / ende uwen toorne is gekomen / ende de tijdt der dooden om geoordeelt te worden / ende om den loon te geven uwen dienstknechten [31] den Propheten / en [32] den heyligen / ende den genen [33] die uwen name vreesen / den kleynen ende den grooten: ende om te verderven de gene [34] die de aerde verdorven.

19 Ende [35] de tempel Godts in den hemel is [l] geopent geworden / ende de Arke sijnes verbonts is gesien in sijnen Tempel: ende daer wierden blicksemen / ende stemmen / ende donderslagen / ende aerdbevinge / ende grooten hagel.

18 Dat is / de aerdsche menschen / die haer tot aerdtsche Gods-diensten begeven.

19 N. tot een teecken van blijdtschap / gelijck Esth. 9. vss. 19 / 22.

20 D. met hare predicatien / schriften / ende vermaningē hare conscientien hadden gheroert / ende quellinge aengedaen / om so gherust in hare superstitien ende sonden niet voort te konnen gaen / waer van sy door de doodt van dese nu schenen ontslagen te zijn.

21 D. na eenen korten tijt / dat dese Getuygen ghedoodt waren / ende door het gewelt / ende publyck oordeel des Antichrists ende der sijne / haer aensien onder de menschen schenen verloren te hebben / heeft Godt wederom andere in hare plaetse verweckt / die door den selven Geest zijn ghedreven ghewest / ghelijck Joannes de Dooper in den geest ende kracht van Elias wort geseght ghekomen te zijn. Luc. 1. vs 17.

22 Sommighe verstaen dit van de saligheyt der Propheten / ofte getuyghen Christi, die ghelijck Christus haer hooft door een wolcke is opghenomen in den hemel / ende ghelijck Lazari ziele van de Engelen is gedragen in Abrahams schoot / alsoo oock van vele ontteruighe ende veedrucckinge door den doodt ten hemel zijn opgenomen / om aldaer vertroost ende verheerlickt te worden / tot dat sy ten uytersten dage in 't gesichte van hare vervolghers / nae lichaem ende ziele / Christo te ghemoete / in de wolcken ten hemel sullen opghenomen zijn. 1. Thess. 4. 17. Andere verstaen het van de meerdere kracht ende verheerlickinge der selve Getuygen / door de gene / die in hare plaetse sullen komen / gelijck sulcke wijse van spreken Jesai. 14. vss. 13 / 19. ende elders oock wordt ghenomen. Het welck door andere die haer gevolght zijn / ende die oock met den politijken arm zijn gestijft geweest in Duytslant / Vranckrijck / Engelant / Schotlandt / Switserlandt / Nederlant / ende andere quartieren der werelt / niet tegenstaende alle het ghewelt des Antichrists / geschiet ende volbracht is / ende noch volbracht wordt. 23 Dat is / een groote beroeringhe ende beweginge der menschen in de werelt / soo des Antichrists / ende der gene die haer tegē dese Getuygen stelden / als der andere die deser getuygenissen aennamen ende voorstonden: gelijck de ervarentheydt in de voorgaende eeuwen heeft getuyght / ende noch in dese eeuwe getuyght. 24 Dat is / een groot deel der Roomsche ende Antichristische hierarchie is den Antichrist afgevallen. 25 Dit verstaen eenige voor menschen van name ende aensien / als daer zijn Coningen / Vorsten / Prelaten / Leeraers / ende diergelijcke / die in verscheydene krijgen die sy voor den Antichrist ghevoert hebben zijn omgekomen. 26 Dat is / een groot deel der volckeren / die onder sijne heerschappye stonden / zijn van hem afgeweecken / ende hebben haer tot de suyverheydt des Euangeliums / nae deser exempel / meer ende meer bekeert / tot dat den eyndelicken val deser grooter stadt met seven bergen ende haren valschen Propheet sal volgen: waer van in de volgende capittelen sal geprophetee rt worden. i Apocal. 8. 13. ende 15. 1.

27 Het gene op dese basuyne is gevolght / wort aller bequamelickst verstaen van de oprechtinge van het rijcke Godts ende sijnes Christi in den hemel / nae de voleyndinge der wereldt / het welck met de laetste woorden van het 15 vs / ende met het 18 ende 19 vssen wel over een komt / ende met de ordre / die in dese Gesichten wort gehouden / dat elck bysonder Gesichte met het eynde der werelt in sijne voorsegginge eyndight / gelijck hier voor capit. 10. 7. oock is betuyght. 28 Namel. van blijdtschap / die onder de heylige geesten in den hemel was / gelijck volght. 29 D. staen nu alleen onder sijne regeringe / nae dat sy onder de voet zijn gebracht alle de gene die haer daer tegen stelden. Siet 1. Corinth. 15. 24. k Apoc. 1. vss. 4, 8. ende 4. 8. ende 16. 5. 30 Namelick / te voren tegen Christum, ende sijn rijck: maer nu is de tijdt gekomen / dat ghy uwe straffe / in uwen rechtveerdigen toorne / tegen sodanige sult uytvoeren. 31 Waer onder de Apostelen ende Euangelisten des Nieuwen Testaments oock worden begrepen.

32 Waer onder alle trouwe Leeraren ende Martelaren oock worden begrepen.

33 Hier door worden alle de andere geloovige verstaen.

34 N. met ghewelt van vervolginghe / met valsche leeringen / ende quade exemplen. Siet cap. 19. 2.

35 Door de openinge des Tempels in den hemel wort aller ghevoeghlijckst verstaen de verheerlickinge der Ghemeynte selve in den hemel / ende door de Arke sijnes verbondts het heerlick aenschouwen Christi onses Middelaers in de selve / waer van de Arke een voor-beeldt was: ende door den donder ende blicksemen, &c. de teeckenen sijnes toorns tegen de ongeloovige. l Apocal. 15. 5.

Het xij. Capittel.

1 Den Apostel wort vertoont een Gesichte van een Vrouwe / die in barens-noodt is. 3 ende van een roode Draeck / die voor haer stont om het kindt te verslinden. 5 Maer het kint wort op-ghenomen voor Godts throon / ende de Vrouwe vliedt in de woestijne / alwaer haer plaetse bereydt is 1260 dagen. 7 Daer ontstaet krijgh in den hemel tusschen Michaël ende den Draeck. 9 Doch de Draeck wort overwonnen / ende geworpen op de aerde. 10 waer op eenen lof-sanck volght in den hemel. 13 De Draeck vervolght de Vrouwe / die Arents-vleugelen ontfanght / om in de woestijne te vluchten. 15 achter welcke de Draeck water-stroomen uyt-werpt / die de aerde in-drinckt. 17 Ende de Draeck voert krijgh tegen de overige van haer zaedt. 18 ende Joannes staet op den oever van de zee.

1 [1] ENde daer wiert [2] een groot teecken gesien in den hemel: [3] [namelick] een Vrouwe [4] becleedt met de Sonne / ende [5] de Mane was onder hare voeten / ende op haer hooft [6] een kroone van twaelf sterren:

2 Ende [7] sy was swanger / ende riep barens noodt hebbende / ende [8] zijnde in pijne om te baren.

3 Ende daer wierdt een ander teecken gesien in den hemel; ende siet / [9] daer was een groote roode Draeck / hebbende seven hoofden / ende tien hoornen / ende op sijne hoofden seven [10] Coninckl icke hoeden.

4 Ende [11] sijnen steert trock het derde-[deel] der sterren des hemels / en wierp die op de aerde: Ende de Draeck stont voor de vrouwe die baren soude / op dat hy haer kindt soude verslinden / wanneer sy het soude gebaert hebben.

1 Hier begint het vierde Gesichte / ende het wordt van velen daer voor gehouden / dat hier oock het tweede deel deser Openbaringhe begint / waer in de staet der Kercke Christi, van der Apostelen tijden aen tot het eynde der werelt / ende de opkomste ende heerschappye des Antichrists / met sijnen eyndelicken val / wat naerder ende breeder wort beschreven / nae dat sulcx in het korte inde voorgaende Gesichten was gedaen.

2 Dat is / een Gesichte dat groote dingen beteeckende / dat daerom in den hemel wort ghesegbt gesien te zijn / om dat sulcks in den geopenden hemel is vertoont / hoewel de saecken selve meest op der aerden geschiet zijn.

3 Door dese vrouwe verstaen eenige de Maget Maria / die Christum heeft gebaert / ende met Christo in Egypten is gevlucht: welcken Christum de Satan tot der doodt toe heeft vervolgt / die daer na is opgenomen ten hemel / en aldaer is geseten ter rechterhant Godts sijns Vaders / ende met een yseren roede de volckeren regeert. Doch also dit nu al geschiet was / eer aen Joannes dese Openbaringe is gedaen: ende hier eygentlick van dingen / die noch toekomende waren / wordt geprophetee rt / gelijck cap. 1. 1. ende 4. 1. is betuyght / ende hier nae cap. 22. 6. verhaelt wordt: ende vele dingen hier op de Maget Maria niet wel en konnen geduydt worden / soo verstaen het meerderen deel der uytleggers door dese vrouwe de Gemeynte Christi, die nae het exempel Christi hares hoofts ende Bruydegoms / dese dingen zijn overgekomen / die hier onder dese ghelijckenisse verstaen worden / gelijck in het vervolgh sal blijcken. 4 Hier door wordt het ware gheloove op Christum, de Sonne der gerechtigheydt / beteeckent: waer mede de Gemeynte Christi is bekleet / verciert / ende verlicht. Siet Galat. 3. 27. Ephes. 3. 17. ende 5. 14.

5 Hier door verstaen eenige de Ceremonien des Ouden Testaments / die nae de veranderingen van de Mane seer dickwils wierden gerichtet / ende die nu met Christi toekomste waren krachteloos geworden / ende te niete gedaen. Coloss. 2. vs 14. Doch worden hier door bequamelicker verstaen alle veranderlicke ende wereltsche dinghen / die als de Mane dickwils veranderen / ende die de ware Kercke Christi onder de voeten heeft / ende ten aensien van de eeuwige / onveranderlicke / ende hemelsche dinghen / kleyn acht. Siet 1. Corinth. 7. vss. 30 / 31. ende 2. Corinth. 4. 18. 6 Dat is / de leere der twaelf Apostelen / daer sy alleen van roemt / ende die sy voor hare kroone ende vercieringe houdt / gelijck hier nae capit. 21. de fondamenten van het hemelsche Jerusalem by twaelf kostelicke steenen worden vergeleecken / op welcke de namen der twaelf Apostelen waren ghegraveert. 7 N. om Christum, door het Euangelium / te baren ende een gedaente te geven in de herten der uytverkorene Godts / door de geheele werelt / gelijck Paulus spreeckt Galat. 4. 19. Het welcke hoe wel het van de Algemeyne Kercke altijdt waer is / soo is dit nochtans insonderheydt vervult ten tijden / ende eenige hondert jaren nae de tijden der Apostelen / in welcke de Apostolische ende eerste Kercke / niet teghenstaende den wederstandt des Satans / ende aller sijner instrumenten / de leere Christi door de werelt heeft voortgeplant / ende vele bysondere Kercken / als hare kinderen te voorschijn ghebracht / gelijck Paulus daer van spreeckt Galat. 4. vss. 26 / 27. uyt Jesai. 54. 1.

8 Dit wordt hier bygevoeght / om de groote sorge / pijnen / ende anghst / die de Kercke Christi, ende de ghetrouwe dienaers in de selve / menichmael hebben / om de kinderen Godts te winnen / ende uyt de werelt te vergaderen. Waer van siet een exempel in Paulo / 1. Corinth. 4. 11 / &c. 9 Dat dese Draeck de Duyvel ofte Satan is / wordt hier nae vs 9 verklaert. Ende hy wort hier groot ende roodt geseght van weghen sijne bloedt-gierigheyt ende wreetheyt: welcken hier seven hoofden worden toe-geschreven / van wegen sijne groote listigheydt: ende tien hoornen ende tien kroonen van weghen sijne groote kracht ende heerschappye in de werelt / ghelijck de Schriftuere van hem spreeckt Joan. 8. 44. 2. Corinth. 11. vss. 3 / 14. Ephes. 6. 12. Hoe wel oock eenighe door dese seven hoofden verstaen de seven berghen / ende seven Coningen der grooter stadt / daer de Satan als doen voornamelick sijne heerschappye hadde: ende door de tien hoornen ende de tien kroonen, de tien voornaemste rijcken / die onder haer gebiedt stonden. Waer van hier nae capit. 17. 9 / 10. sal gesproken worden. 10 Gr. diademata. waer van siet cap. 13. 1. 11 Gelijck cap. 1. 20. verklaert is / dat de seven sterren de seven Engelen der Gemeynten zijn / also can oock hier bequamelick het derde deel der Leeraren / ofte voorgangers der Gemeynte verstaen worden / die door den steert, dat is / door de kracht ende venijnicheyt deses Draecks / in de tijden der vervolgingen / ende der ketteryen / waer van hier voren capit. 6. 3 / &c. is geprophetee rt / van de rechte leere / ende ware geestelicke sorge der Kercke / tot wereltsche sorge souden afvallen / gelijck hier voren capit. 9. 1. is aengewesen: ende gelijck de Kercklicke historien getuygen / dat in sulcke tijden somwijlen geschiet is.

5 Ende [12] sy baerde eenen mannelicken sone/ [a] die alle [13] de Heydenen soude [14] hoeden met een yseren roede: ende haer kint wiert wech geruckt tot Godt ende sijnen throon.

6 [15] Eñ de Vrouwe vluchtede inde woestijne/ [16] alwaer sy eē plaetse hadde [haer] van Godt bereydt/ [17] op dat sy'se aldaer souden voeden [b] duysent twee hondert tsestich dagē.

7 Ende [18] daer wierdt crijgh in den hemel: [19] Michaël ende sijne Engelen krijghden teghen den Draeck/ ende de Draeck crijghde [oock] ende sijne Engelen:

8 Ende sy en hebben niet vermogen/ [20] [c] noch hare plaetse en is niet meer gevonden in den hemel.

9 Ende [d] de groote Draeck is geworpen/ [namelick] [21] de oude slange/ welcke genaemt wort Duyvel ende Satanas/ die [22] de geheele werelt verleydt/ hy is [segge ick] geworpen op de aerde: ende sijne Engelen zijn met hem geworpen.

10 Ende ick hoorde een groote stemme seggende in den hemel/ Nu is de salicheyt/ ende de cracht/ ende het Coninckrijcke geworden onses Godts/ ende de macht sijnes Christi: want [23] de verklager onser broederen/ die haer verclaeghde voor onsen Godt dagh ende nacht/ is neder geworpen.

11 Eñ sy hebben hem overwonnen door [24] het bloet des Lams/ eñ door [25] het woort harer getuygenisse: eñ sy en hebben [26] haer leven niet lief gehadt tot de doodt toe.

12 [e] Hierom verblijft vreughde ghy hemelen/ ende ghy die daer in woonet. [f] Wee den genen [27] die de aerde ende de zee bewoonen: want de Duyvel is tot u afgekomen/ ende [28] heeft grooten toorn/ wetende dat hy [29] eenen kleynen tijdt heeft.

13 [30] Ende doe de Draeck sach dat hy op de aerde geworpen was/ so heeft hy de Vrouwe vervolght die het Manneken gebaert hadde.

14 [g] Ende de Vrouwe zijn gegeven [31] twee vleugelen eenes grooten Arents/ op dat sy soude vliegen in de woestijne/ [32] in hare plaetse/ [33] alwaer sy gevoedt wordt [h] [34] eenen tijdt/ ende tijden/ ende eenen halven tijt/ [35] buyten het gesichte der Slange.

15 [36] Ende de Slange wierp uyt haren

12 *Gr.* sy baerde een sone, een man, ofte/ manneken. Sommige verstaen hier door/ gelijck oock door den volgenden strijdt van Michaël teghen den Draeck/ Constantinum/ den eersten Christelicken Keyser/ die door de Christen-Kercke/ nae dry hondert jaren vervolginghe/ is te voorschijn gebracht/ ende na vele oorlogen ende victorien over de dienaers der afgoden/ ende des Draecks/ eyndelick het Roomsche rijck onder 't gebiedt der Christenen heeft ghebracht/ ende de Christen-Kercke boven alle andere heeft verheerlickt/ ende tot aen den hemel verheven. Welcke verklaringe seer oudt is/ alsoo Constantinus selve dit gesichte daerom in sijn wapē heeft gevoert/ na dat hy Maximinum/ Maxentium/ Licinium/ ende andere vyanden ende vervolghers der Christenen/ met hare legers hadde overwonnen/ ende den afgoden-dienst uyt het Roomsche rijck hadde geweert. Doch alsoo hier van dit manlick kindt/ eñ hier na van desen Michaël ende Draeck vele dingen worden gesegt/ die seer beswaerlick alleen op Constantinum ende de sijne/ konnen geduydt worden/ so is 't wel so gevoeghlick/ dat dit oock van Christo selve worde genomen/ ende van sijne geestelicke geboorte door de geheele werelt/ in het herte/ ende in de belijdenisse der geloovige/ door den dienst der Kercke/ gelijck hier voor op het 2 v. is aengewesen: tegen welcken Christum ende sijne geestelicke geboorte Christi de Satan hem met alle gewelt ende listigheyt heeft gestelt/ soo door de vervolgingen der Joden ende Heydenen/ als door verscheyden Godts-lasterlicke ketteryen/ die hy tegen den persoon ende de voldoeninge Christi, onder de Christenen heeft verweckt. Hoe wel Christus nu sittende ter rechter-handt Godts/ als het hooft der uytverkorene/ altijdt de overhant heeft behouden/ ende in sijnen throon altijt is gebleven. a Psal. 2. 9. Apoc. 2. 27. 13 Ofte/ volcken. 14 *Gr.* weyden. 15 Sommige verstaen dese vlucht der Kercke Christi van den schuldigen plicht van alle geloovighe/ wanneer sy nu Christum in haer herte hebben ontfangen/ ende met hem geseten zijn in den hemel/ gelijck Paulus van haer spreeckt/ Ephes. cap. 2. v. 6. namelick dat sy de werelt moeten vlieden/ ende soecken 't gene boven is/ ende niet dat beneden is. Coloss. 3. 1/2. maer dewijle dese schuldighe plicht der Kercke Christi altijt duert/ ende hier alleen van eenen sekeren tijt wort gesproken/ so wort het van andere wel so bequaemlick genomen voor een voor-bereydinge tot de selve vlucht deser Vrouwe/ waer van hier nae vs 13 naerder sal worden gesproken. Welcke voor-bereydinge selfs ten tijden Constantini door de Arriaensche ende andere ketterien/ ende door den hooghmoet ende heerschappy-sucht van vele Bisschoppen/ ende andere wereltsche wijse van doen onder haer in de Kercke is begonnen/ die het Antichristendom allenghskens hebbē gebroeyt/ tot dat het ontrent het jaer ses hondert ende ses/ eyndelick is te voorschijn gebracht: ghelijck elders oock is aengeroert. Ende sy meynen/ dat dit hier maer wort aengeroert om de oorsake van dese vlucht tusschen beyden te verhalen/ ende breeder daer van hier nae te spreken: het welck oock door de over-een-komste des tijdts in dit vs met het volgende 14 vs wort bewesen. 16 Namel. van Godt door de af-metinge des Tempels/ ende uytsluytinge der voor-hoven/ waer van te voren cap. 11. 1. gesproken is/ gelijck de over-een-komste der 1260 dagen alhier/ ende der 42 maenden aldaer v. 3. oock mede-brenght. 17 *And.* dat sy daer soude gevoedt worden. Namel. van de twee Getuygen/ die daer toe van Godt waren uytgesonden/ om de Gemeynte Godts/ desen tijt geduerende/ in de woestijne te onderhouden: het welck oock siet op het gene in 't voorgaende capittel is geprophetéert. Want dat eenige dit willen verstaen van de vlucht der Christenen uyt Jerusalem/ ende uyt het Joodsche landt nae Pella over den Jordaen/ ten tijden vande belegeringe van Jerusalem/ ende verwoestinge van het Heylige lant/ die ontrent dry jaren ende een half soude hebben geduert/ en past op dese Openbaringe niet/ om dat de selve verwoestinge ten tijde deser Openbaringe al-geschiet was/ eñ dat hier van langeren tijt gesproken wort/ gelijck hier voor is aengewesen/ ende hier na noch aengewesen sal worden. b Apoc. 11. 3. 18 Dat hier/ gelijck eenige meynen/ niet en wort gesproken van den eersten val des Satans/ ende sijne wederspannigheyt tegen den Sone Godts/ waer van Christus spreeckt Joan. 8. 44. ende Jud. v. 6. blijckt uyt de reden meermael verhaelt/ dat hier van toekomende dingen wordt gehandelt. Gelijck oock niet van den strijdt die Christus de ware Michaël, dat is/ Gode even gelijck zijnde/ Philip. 2. 6. tegen den Satan heeft gevoert/ wanneer hy de gedaente eens dienstknechts heeft aengenomen/ ende in het huys des stercken is gekomen/ om hem te binden/ ende sijne vaten te ontrooven. Matth. 12. 29. ende wanneer hy hem door sijne doot heeft te niete gedaen/ ende over den selven aen 't cruyce getriumpheert. Coloss. 2. 15. Hebr. 2. 14. Want hoewel dit een eeuwigh-duerende fondament is van alle overwinninge over den Satan ende sijne instrumenten/ ghelijck de inwoonders des hemels hier na vss. 10 ende 11 singen/ soo is dit fondament oock al te voren vast geleght geweest/ eer dese Openbaringe aen Joannes geschiedde. Derhalven so moet dese krijgh ende overwinninge hier verstaen worden van eene bysondere toe-eygeninge van dese eerste overwinninge Christi, die noch over den Satan soude volgen in de leden Christi, waer van Christus oock spreeckt Matth. 16. 18. ende Paulus Rom. 16. 20. namelick in de tijden der vervolgingen ende verleydingen/ onder de Heydensche ende Arriaensche Keyseren/ ende andere kettersche Coningen/ wanneer Christus in sijne leden op het hooghste is bestreden/ ende voornamelick oock wanneer de Antichrist in 't Westen/ ende de Mahumetanen in 't Oosten de overhant hebben verkregen/ ende de Kercke Christi door de geheele werelt is verdruckt ghewordden: het welck klaerlick bewesen wort uyt den tijt van 1260 dagen/ die na desen strijdt de vlucht van de vrouwe inde woestijne wordt toegeschreven: ende uyt het triumph-liedt der inwoonders des hemels vss. 10 ende 11. het welck van sulcke overwinninge/ ende derhalven oock van sulcken strijdt/ hier merckelick spreeckt. 19 Gelijck door desen Michaël, dat is/ wie is gelijck Godt, Christus selve van meest alle de uytleggers wordt verstaen/ alsoo verstaen eenige door sijne Engelen, de geloovige/ die door Christum, ende met Christo, den Draeck ende sijne Engelen hebben overwonnen/ gelijck hier nae v. 11 wort betuyght. Doch kan nochtans dese naem Engelen van de eygentlijck-genaemde Engelen oock wel verstaen worden/ dewijle die van Christo, haer hooft/ tot troost ende hulpe der geloovige in desen strijdt oock dickmael gesonden worden: gelijck te sien is Hebr. 1. 14. ende de exemplen van Elias/ Eliseus/ van Daniel ende sijne mede-gesellen/ van Petrus eñ Paulus in hare gevangenissen/ inde Schrifture bewijsen: ende gelijck de kercklicke historien getuygen/ dat de vrome Martelaren/ onder de Heydensche Keysers/ ende onder den Antichrist/ ofte door de Engelen uyt hare handen zijn verlost/ ofte in hare pijnen verlicht/ ofte vertroost ende gesterckt geweest. De vervolgers zijn oock van haer dickwils door verscheydene plagen gestraft ende gestupt/ ghelijck Herodes/ Actor. 12. 23. tot verlichtinge van de Gemeynte/ van den Engel des Heeren is geslagen geweest. 20 Diergelijcke wijse van spreken gebruyckt Christus oock van sijne overwinninge over den Satan/ Luc. 10. 18. ende wort hier oock merckelick gesien op eenige Gesichten des Ouden Testaments/ daer diergelijcke strijdt ende aenklage des Satans voor den throon Godts/ tegen de geloovige/ met een eyndelicke overwinninge over den Satan ghesien is/ Job 1. 11. ende 2. 5. ende insonderheydt Zach. 3. 1. het welck met dit Gesichte vele dingen gemeyn heeft/ soo in de persoonen/ als in de uytkomste van dien. Of nu dit alsoo in der daet soude mogen geschiet zijn/ of alleen figuerlicker wijse uytgesproken wordt/ daer aen en is niet veel gelegen. Dit is genoegh ende seker dat na dat Christus de versoeninge onser sonden heeft volbracht/ ende nu ghesteten is ter rechterhant sijns Vaders/ ende als onse voorsprake aldaer verschijnt/ den Satan ende sijne Engelen alle stoffe van aenklachte tegen de geloovige/ voor den throon Godts/ t'eenemael is benomen/ gelijck Paulus ten rechten roemt. Rom. 8. 33/ &c. ende ghelijck de hemelsche heyrscharen hier nae singen vss. 10 ende 11. ende dat hy van daer den Satan met alle onse ende sijne vyanden/ geduerigh onder de voeten sal brenghen/ gelijck Paulus getuyght 1. Corinth. 15. 25. c Dan. 2. 35. d Luc. 10. 18. Apoc. 20. 2.

21 Alsoo wordt de Satan genaemt/ om dat hy door eē slange onse voor-ouders in 't Paradijs heeft verleydt. siet 2. Cor. 11. 3. 22 N. de kinderen der ongehoorsaemheydt in de geheele werelt. Ephes. 2. 2. 23 Siet hier voren de aenteeck. op v. 8. 24 Siet hier van de aenteeck. op v. 7. 25 N. het Euangelium/ van haer door het geloove aengenomen/ eñ standvastelick beledē. Want dit is 't geestelick sweert eñ instrument/ waer door de Satan oock overwonnen wordt. Siet Ephes. 6. 17. 26 Dat is/ sy hebben haer leven hier kleyn geacht/ ten aensien van Christo, ende sijne waerheyt. Siet Luc. 14. 26. Actor. 20. 24. e Psal. 96. 11. Esai. 49. 13. f Apoc. 8. 13. 27 N. wee de aerdsche ende wereltsche menschen/ 't zy die het vaste landt/ ofte de eylanden inde zee bewoonen: ghelijck hier voren cap. 3. 10. ende elders meer. 28 N. is zeer verbolghen/ om dat hy teghen de kinderen Godts voor den throon Godts niets en vermach: ghelijck vs 8 is geseght. 29 N. gelijck de tijt tusschen Christi eerste ende laetste toekomste de laetste ure genaemt wort/ 1. Joan. 2. 18. also wort de tijt van de overige heerschappye des Satans eenen kleynen tijt genaemt/ overmits hy in de voleyndinge der werelt in den poel des vyers sal geworpen worden: ende hy nu dagelicks siet uyt de teeckenen/ die Christus ende sijne Apostelen voorseght hebben/ dat deselve tijt meer eñ meer naerdert. siet hier na c. 20. 10. ende Mat. 25. 41. 30 N. doe de Satan sagh/ dat hy Christo in sijne leden/ noch de salicheyt sijner leden/ met sijne aenklachten in den hemel niet meer en konde beschadigē/ so heeft hy hem tegē de selve Kercke Christi wederom gekeert/ om haer ten minstē in dese werelt te beleedigen met beroovinge van hare goederen/ met gevangenissen/ met lasteringen harer persoonen/ met ballingschappen/ vervolgingen/ eñ diergelijcke quellingen meer. g Apoc. 12. 6. 31 N. van Godt: welcke twee Arents-vleugelen sommige meynē te zijn het geloove. waer door sy in allen desen op Christum, haer hooft vast gegront blijft. 1. Joan. 5. 4. ende de hope der salicheyt, waer door sy alle de verdruckingen overwint/ wetende dat het lijden des tegenwoordigen tijdts niet en is te wegen tegen de heerlickheydt die in ons sal geopenbaert worden. Hoe wel oock allerley krachtige bewaringē Godts door Arents-vleugelen verstaen wordt/ gelijck te sien is/ Deuter. 32. 11. 32 N. waer van hier voor op het 6 vs is gehandelt. 33 *And.* op dat sy aldaer souden gevoedt worden, N. so van Godt alleen door sijnen Geest ende woort/ gelijck van de seven duysent geseght wort/ die Godt ten tijden Elie sich behouden hadde/ 1. Reg. 19. 18. Rom. 11. 4. ende daerna oock door de twee Getuygen/ die Godt haer in dese hare woestijne langē tijt heeft verweckt/ gelijck c. 11. 3. is aengeteeckent. h Apo. 12. 6. 34 Sommige nemē hier eenen tijt voor een jaer/ de tijden voor twee jaren/ eñ eenen halven tijt voor een half jaer/ gelijck dese wijse van spreken schijnt genomen te worden Dan. 7. 25. ende 12. 7. ende houden dat de tijdt van de heerschappye des Antichrists niet langer en sal dueren dan drie jaren ende een half/ voor de voleyndinge der werelt/ gelijck de tyrannie van Antiochus/ die een voor-beelt des Antichrists was/ onder de Joden/ ten tijden der Machabeen/ niet langer en heeft geduert. Doch dit gevoelen is c. 11. 3. wederleght: eñ wort boven dien krachtelick wederleght/ om dat in dien sulcks waerachtigh ware/ de dagh des oordeels/ ten tijde des Antichrists/ alreede soude bekent zijn/ tegen het getuygenisse Christi Mat. 13. 32. Gelijck oock niet mogelick en is dat de Antichrist in so weynigen tijt uyt de stamme Dan (gelijck sy voorgeven) welcke geen gebiet in de werelt en heeft/ soude opkomen/ ende hem selven alle de Joden de ghcheele werelt door aenhangich maken/ de stadt van Jerusalem met het Jodische lant innemen/ ende den Tempel opbouwen/ daer na hem door de geheele werelt soude doen aenbidden/ de Christenheydt onder hem brengen/ de stadt van Roomen verwoesten/ ende diergelijcke meer: daer de Schrifture getuyght/ dat dese verborgenheyt der ongerechticheyt al ten tijden Pauli begon te wercken/ 2. Thes. 2. 7. eñ dat de Joden selve/ voor de voleyndinge der werelt/ sullen worden bekeert/ ende tot de ware Kercke Christi vergadert. Rom. 11. 25. 2. Cor. 3. 14/ &c. Daerom moeten dese tijt, tijden, ende halven tijt, genomen worden voor eenen tijdt/ die Gode wel bekent is/ ende ons niet dan met den uytganck en sal bekent worden. Ofte/ voor drie jaren ende een half die te samen uytbrengen twee ende veertigh maenden/ ofte duysent twee hondert ende tsestigh dagē/ elcken dagh genomen voor een jaer: waer van hier voren c. 11. 3. ende v. 6. van dit cap. is gesproken/ ende hier na oock gesproken sal worden c. 13. 5. want even den selven tijt sal de kercke Christi in de woestijne gevoedt worden/ in welcken de voor-hof des Tempels sal ongemeten blijven/ ende de Heylige stadt door de Heydenen sal vertreden worden/ ende de twee Getuygen sullen prophetéren/ ende het Beest tegen de heylige sal krijgh voeren: waer van in het volgende cap. sal geprophetéert worden. 35 *Gr.* van het aengesichte. 36 Hoewel eenige door dese wateren oock valsche leeringē verstaen/ so is nochtans bekent in Godes woort/ dat door wateren, ofte rivieren, de vervolgingen ofte verdruckingen verstaē worden/ gelijck te sien is Psal. 42. 8. ende 124. 5. Mat. 7. 25. Dat hier oock van nieuwe vervolgingen ende swaricheden/ die de Satan de Kercke/ na dat sy inde woestijne is gevlucht/ soude aendoen/ gesproken wort/ blijckt hier uyt den text. Maer op wat vervolgingen hier gesien wort/ is verscheyden gevoelen. Eenige meynen dat het de vervolgingen zijn/ die den Antichrist tegen de Grieckische Kercken heeft verweckt/ om dat sy den Beelden-dienst/ ende de aenroepinge der heylige/ ende het eeren van hare reliquien/ ende sijne heerschappie niet en wilden aennemen: welcke door eenige Grieckische Keyseren lange zijn gestupt. Andere/ dat het de vervolgingen zijn die tegen de Hussiten in Bohemen/ ende andere plaetsen meer/ verweckt zijn geweest/ die de Heere door eenen Ziska met wonderbaerlicke verlossingen/ als of sy uyt de aerde opgekomen waren/ langen tijt heeft gestupt: mitsgaders van de t'samenspanninge der Keyseren ende Coningen met den Antichrist/ ten tijden dat de Kercke nae Luthers tijden het hooft begon op te steken/ waer van eenige noch dueren. Eyndelick verstaen andere dit van het laetste gewelt/ dat de Antichrist noch doen sal/ met alle sijne aenhangers/ voor sijnen val. Doch is dit tot troost der Gemeynte daer by gevoeght/ dat de Heere sijne Kercke eyndelick noch wonderbaerlick sal verlossen/ gelijck Moses ende Aaron van het gewelt ende de t'samenspanninge van Core/ Dathan/ ende Abiram zijn verlost geweest/ wanneer de aerde haren mont opende/ ende hare vyanden verslont. Num. 16. vss. 31/32. welcker gelijcke wonderbaerlicke ende onverwachte verlossingen wy in onse tijden/ in alle deelen der Christenheyt/ oock meermael gesien hebben.

mont achter de Vrouwe water als een riviere/ op dat hy haer [37] door de riviere soude doen wech voeren.

16 Ende de aerde quam de Vrouwe te hulpe/ ende de aerde opende haren mondt/ ende verswolgh de riviere/ welcke de Draeck uyt sijnen mont hadde geworpen.

17 Ende de [38] Draeck vergrimde op de Vrouwe/ ende ginck henen om krijgh te voeren [39] tegen de overige van haer zaedt/ die de gheboden Godts bewaren/ ende het getuygenisse Jesu Christi hebben.

18 Eñ ick [40] stont op het zandt der zee.

37 *Gr.* twier-drift-righ maken.

38 N. om dat sy haer nu van sijn gesichte in sommighe plaetsen ende tijden hadde versteken/ gelijck in het 14 vs wort gheseght: ende om dat sy daer nae oock hulpe van Coningen ende Princen hadde verworven/die haer tegen 't ghewelt ende de aenvallẽ des Antichrists met de sijne/ beschermden.

39 N. die in sulcke plaetsen noch waren verstropt/ ende versteckẽ/ daer geen openbare Kercken en waren/ ende daer den Antichrist/ ende de Coningen/ die den selven hare macht leenden/ haer gebiedt noch hadden: van welcke verstropde Christenen hier twee merck-teeckenen worden ghestelt/ namelick dat sy Godt dienden nae sijne geboden/ ende niet nae menschelicke insettingen: ende dat sy het getuygenisse Iesu hielden/ dat is/ hare salighevt sochten alleen in de verdiensten des eenigen ende volmaeckten Salighmakers Iesu, ende niet in hare eygene/ ofte eeniger creatueren/ volgens de leere ende getuygenisse des Heyligen Euangeliums: waer in het recht onderschept bestaet van een dienaer des Antichrists/ eñ van een Euangelisch ende gereformeert Christen. 40 N. in een Gesichte/ ofte oock met der daedt/ in het eylandt Patmos/ gelijck van Daniel cap. 10. 4. diergelijck wort betuyght/ namelick om te sien wat voorder ghescheden soude/ ofte wat Gesichte my uyt de zee soude ghetoont worden. Gelijck het volgende capit. uytwijst/ waeraen dit vs schijnt te behooren/ 't welck daerom oock van sommige by het volgende cap. gevoeght wort.

Het xiij Capittel.

1 Den Apostel wordt in een gesichte vertoont een Beest met seven hoofden/ ende tien hoornen. 3 waer van het een hooft ter doodt gewondet/ wordt genesen. 4 De geheele aerde aenbidt het Beest ende den Draeck/ den tijdt van twee-ende-veertigh maenden. 6 Het Beest lastert Godt/ ende sijne Heylige: ende krijght tegen de selve. 8 eñ overwint alle de gene/ welcker namen niet en zijn geschreven in het boeck des Lams. 10 De vergeldinge van gelijcke straffe wort den vervolgers gedreyght. 11 Daer nae komt een ander Beest op uyt de aerde/ hebbende twee hoornẽ als het Lam: maer doende de wercken van het eerste Beest. 13 Dit doet groote teeckenen/ ende verleydt de inwoonderen der aerde/ dat sy een beelt maken/ 't welck alle moeten aenbidden. 16 Ende maeckt dat een yeghelick een merck-teecken moet draghen/ ofte den naem des Beests/ ofte sijn getal/ welck is ses hondert ses-en-tsestigh.

1 [1] ENde ick sach uyt de zee [a] [2] een Beest opkomen hebbende [3] seven hoofden/ ende [4] tien hoornen: ende op sijne hoornen waren tien [5] Coninckliicke hoeden/ ende op sijne hoofden was [6] een naem van [Godts]-lasteringe.

2 Ende het Beest dat ick sagh/ was eenen [7] pardel gelijck/ ende sijne voeten/ als eenes beyrs [voeten], ende sijnen mont als de mont eenes leeuws: ende [8] de Draeck gaf hem sijne kracht/ ende sijnen throon/ ende groote macht.

3 Ende ick sagh een van sijne hoofden als tot der doodt [9] gewondet/ ende [10] sijne doodlicke wonde wierdt genesen: ende de geheele aerde [11] verwonderde haer achter het Beest.

4 Ende [12] sy aenbaden den Draeck/ die het Beest macht gegeven hadde: ende sy aenbaden het Beest/ seggende/ Wie is dit Beest [b] gelijck? wie kan krijgh voeren tegen het selve?

5 Ende hem wiert een mont gegeven/ [13] om groote dingen ende [Godts]-lasteringen te spreken: ende hem wiert macht ghegheven [14] om [sulcks] te doen/ twee-ende-veertigh maenden.

6 [c] Ende het opende sijnen mont [15] tot lasteringe tegen Godt/ om sijnen Naem te lasteren/ ende [16] sijnen tabernakel/ ende [17] die in den hemel woonen.

7 Ende [d] 't selve wierdt [macht] gegeven om krijgh [18] den Heyligen aen te doen/ ende om [19] die te overwinnen: ende [20] 't selve wiert macht gegeven over allen ghe-slachte/ tale/ ende volcke.

8 Ende alle die op de aerde woonen sullen het selve aenbidden/ [e] [21] welcker namen niet en zijn geschreven in het Boeck

1 Dit Ghesichte komt in vele deelen over een met het Gesichte/ dat Daniel gesien heeft capit. 7. v. 2/ &c. allwaer de vier Monarchien/ ofte Overste Heerschappien in de werelt/ onder diergelijcke gedaente aen den Propheet worden getoont. De reden waerom die by Beesten worden vergeleecken/ ende dat/ uyt de zee opkomende/ is om dat sy met groot gedruysch uyt de t' samen-vloeyinge van vele volckeren (die by wateren vergeleecken worden Apoc. 17.15.) worden opgerecht/ ende dickmael met veel wreetheydt ende gewelt plegen gevoeght ende verghesellschapt te zijn. a Dan. 7. 22. Apoc. 17. 3. 2 Wat heerschappye hier door wort verstaen/ is verscheyden gevoelen. Sommige uytleggers verstaen vaer door de Roomsche Monarchie/ die onder de Heydensche Keysers was/ wanneer Joannes dese Openbaringe heeft ontfangen/ ende korts na dien tijdt onder den Keyser Trajanus in hare meeste kracht ende luyster is geweest. Ende gelijck sy de afgoden ende volghens oock den Draeck dienden/ alsoo zijn sy oock door hem beweeght geweest om de Christelicke Religie ten uytersten te bekrijgen. Ende hoewel nae den tijdt van ontrent twee hondert ende twintich jaren daer nae Constantinus, beyde de Theodosii, Gratianus, ende eenige weynige goede ende Christelicke Keysers de Kercke eenen tijdt lanck hebben voor-ghestaen/ nochtans so zijn oock tusschen beyden/ eenige Heydensche ende ketersche Keyseren ende Coningen geweest/ die hare macht den Draeck hebben geleent/ ende de Kercken Christi, ende de rechtsinnighe Leeraren hebben vervolght/ tot dat eyndelick onder dit Keyserrijck in 't Westen/ ontrent het jaer vier ende vijf hondert nae Christi gheboorte/ dit Beest een doot-wonde heeft ontfangen/ wanneer door de Noordersche volckeren/ de Longobarden/ Gotthen/ Hunnen/ ende Wandalen/ de stadt van Roomen tot vijf mael toe is ingenomen/ ende eyndelick verwoest: uyt welcker onderganck den Antichrist eyndelick sijn rijck heeft voort-ghebracht/ wanneer de Keyser Iustinianus, ontrent het jaer vijf hondert ende vijftigh dese barbare natien heeft verdreven ende t' onder gebracht/ eñ den Bisschop van Roomen op een nieuw heeft verheven. Ende dat de wreede Keyser Phocas, ontrent het jaer ses hondert ende ses/ hem voor Algemeyn Bisschop heeft verklaert. Waer door de wonde van dit hooft der Beeste wederom is genesen/ ende onder alle volcken ende tongen is aengebeden: van welck in het vervolgh des Capittels/ door de opkomste des tweeden Beests/ breeder sal worden gesproken. Dit gevoelen is een gevoelen van vele treflicke Leeraers/ ende past zeer wel op meest alle de leden van de beschrijvinge der eygenschappen van dit eerste Beest. Doch vallen hier in dese swarigheden: eerst/ dat dit Roomsche rijck nu lange te voren in sijne kracht was geweest/ daer dit Beest in dit Gesichte noch als opkomende wordt vertoont. Ten anderen/ dat het beswaerlick is/ datmen de tijden nae Constantini komste tot het Keyserdom/ ende eenige Godtsalige Keyseren/ oock hier onder moet begrijpen: ofte dat de opkomste van het tweede Beest/ dat is/ des Antichrists/ onder dese vrome Keyseren moet worden gestelt. Ende allermeest dat de 42 maenden/ waer van hier vs 5 wort gesproken/ merckelick slaen op de 42 maenden/ ofte 1260 dagen/ daer van capit. 11. 2/3. ende op de 1260 dagen/ daer van cap. 12, 6. is gesproken: welcke is de tijdt dat de heylige stadt van de Heydenen is vertreden/ ende in welke de twee Getuygen verweckt zijn/ die de Gemeynte in de woestijne hebben gevoedt: ende tegen welcke dit Beest krijgh heeft gevoert/ gelijck aldaer is verklaert. Daerom wort dit bequaemlickst op de nieuwe Roomsche heerschappie geduydt/ die in de selve stadt/ ontrent den tijdt van de vertredinge der heylige stadt/ ende van de vlucht der Kercke Christi in de woestijne/ is opgerecht/ ende sich over de geheele Christenheydt voornamelick in 't Westen heeft uytgestreckt. Welcke heerschappie/ alsoo sy tweederley is/ namelick een wereltsche/ die de Antichrist boven alle Coningen/ Princen/ ende Republijcken/ directelick ofte indirectelick/ uytstreckt: ende eene geestelicke/ die hy over alle de Bisschoppen/ Abten/ Prelaten/ ende Priesteren in de Kercke aenneemt/ so worden beyde dese ge-usurpeerde machten/ in dit Ghesichte/ onder de gedaente van dese twee Beesten/ seer klaerlick voorgestelt: ghelijck hier nae oock door de Coninckkliicke opgesmuckte Hoere/ die op dit Beest sit/ ende door den valschen Propheet/ die haer geselschapt. Want dit is den Apostel in dit schrift gewoonlick/ dat de verscheyden eygenschappen ende werckingen van een persoon/ ofte successie van persoonen/ door verscheydene Gesichten worden vertoont: gelijck hier voren cap. 11. de Kercke Christi door den Tempel ende sijne voorhoven/ ende cap. 12. door een vrouwe, met de Sonne bekleet/ vertoont wort, jae gelijck Christus selve in dese Openbaringe somwijlen als een Lam/ somwijlen als een Engel/ ende Priester des hemels/ somwijlen als een Overwinner sittende op een wit peert/ wort in-gevoert. Dat nu de verklaringe van alle dese eygenschapen/ die hier in dit cap. volgen/ op beyde de heerschappien seer wel passen/ sal in 't vervolgh blijcken. 3 Dese seven hoofden worden capit. 17. v. 9. van den Engel selve verklaert te zijn dese seven berghen/ daer op die groote stadt op welcke de Vrouwe sit/ die de heerschappie heeft over de Coningen der aerde/ op gebouwt is: mitsgaders van de seven Coningen/ ofte formen van regeeringe/ die sy onderworpen was geweest/ waer van in 't selve Capit. naerder verklaringe sal volgen.

4 Dese worden hier na cap. 17. 12. verklaert te zijn tien Coningen/ die het Coninckrijck noch niet en hadden ontfangen/ maer souden hare macht op een uyre met het beest ontfangen: aen 't twelck sy hare macht/ voor eenen tijt/ souden overgeven/ tot dat sy die weder tot haer souden nemen: waer van siet oock aldaer nader verklaringe.

5 *Gr.* diademata, welcke een soorte van ghekroonde hoeden waren/ den Coninghen oock toekomende/ die sy bequamelick van hare hoofden souden konnen doẽ/ om voor den throon des Draecks/ ende des Beests te komen afnemen/ ende aen sijne voeten te leggen/ gelijck de 24 Ouderlinghen ende de 4 dierẽ hare kroonen werpen voor den throon Godts ende des Lams, capit. 4. v. 10.

6 And. namen. Namelick als daer is de God op aerden, de Stadt-houder Christi, het hooft, ende de bruydegom der Kercke, ende diergelijcke meer/ nevens den afgodendienst/ die oock door de name van lasteringhe in Godts woort verstaẽ wort: gelijck te sien is Jes. 65. 7. Ezech. 20. 27. Siet hier van oock 2. Thess. 2. 4.

7 Ofte/ Luypart. De dry eerste Monarchien worden Dan. 7. 4/ &c. by dese dry wilde ende verscheurende dieren vergeleecken: welcke drie te samẽ hier dit Beest alleen worden toegeeygent/ om dat de eyghenschappen van dese drie te samen op dit Beest passen: van welcke eygenschappen siet oock de verklaringe Dan. 7. capit. 8 Welcke kracht/ ende throon/ ende macht des Draecks is/ te zijn de Overste deser werelt/ Joan. 12. 31. de Godt deser werelt 2. Corinth. 4. 4. ende de Overste macht des luchts/ die krachtelick werckt in de kinderen der ongehoorsaemheydt/ Ephes. 2. v. 2. die oock selve roemt dat hy dese Coninckrijcken kan geven dien hy wil. Luc. 4. 6. ende Paulus ghetuyght dat de komste des Antichrists sal sijn nae de werckinghe des Satans met alle kracht, 2. Thessal. 2. 9. 9 *Gr.* geslachtet. Siet van dese wonde/ ende derselver genesinge de aenteeckeninge op vs 1. Want uyt het vervolgh van den text/ ende de wijse van spreken die Joannes gebruyckt/ blijckt dat dit beest dese wonde in sijne eerste opkomste heeft ontfangen/ die door den Keyser Iustinianus, ende eenighe volgende wel eenichsins is genesen/ maer ten vollen geheelt door Pipinus, ende Carolus Magnus, die ontrent het jaer seven ende acht hondert den Bisschop van Roomen in sijne volle besittinge heeft gestelt/ als de tien Coningen die met hem opgekomen zijn/ hare macht hem hebben by-gevoeght: waer op de verwonderinge ende onderworpinge van alle volcken in Christenrijck ghevolght is/ ghelijck de text verklaert. 10 *Gr.* de slagh, ofte/ wonde sijnes doodts. 11 D. volghde het Beest achter nae met verwonderinge. 12 Namel. wel niet in sijne gedaente/ gelijck het Heydensch Roomsche Rijck in hare afgoden hadde gedaen/ maer in den nieuwen Beelden-dienst/ ende andere afgodische wijsen van doen/ daer toe sy in dit rijck vervielen/ ghelijck hier voren capit. 9. vs 20. is betuyght: ende de ervarentheydt maer te veel en bewijst. b Apocal. 18. 18. 13 Siet diergheliijcke Dan. 7. 8. Het welck van het kleyne hoorn/ dat tusschen de andere opgroeyde/ wordt geseght: het welck nae de letter verstaen wort van den Coninck Antiochus/ van wiens tyrannye ende afgoderye onder de Joden veel te lesen is *1. Mach. 1. ende 2. capit.* ende die vele uytleggers onder de Christenen een figuere des Antichrist houden geweest te zijn/ die diergelijcke tyrannye ende afgoderye onder de Christenen soude aenrichten eñ gebruycken. Siet de verklaringe van dese groote dingen hier voor in de laetste aenteeckeninge op het eerste v. van dit capit. 14 And. om krijgh te voeren 42 maenden. dat is/ duysent/ twee hondert/ ende tsestigh dagen/ waer van siet de verklaringe op het eerste vs van dit capittel/ ende op capit. 12. vs 6. c Apoc. 11. 2. 15 Namel. alsoo het hem selven de macht ende namen Godts in der daedt toe-schrijft. Want hy sit in den Tempel Godts/ ende verheft hem selven boven al wat Godt genaemt wordt. 2. Thess. 2. 4. 16 Hier door verstaen eenige de ware Kercke Godts/ die hy voor kettersch ende verbannen verklaert ende uyt-krijt door de geheele werelt. Andere verstaen hier door het lichaem Christi, het welck een Tabernakel van sijne Godtheydt ghenaemt wordt/ Joan. 1. 14. Hebr. 9. vss. 11/12. ende het welck door de Misse lasterlijck mishandelt wort. Beyde is waerachtich. 17 Dat is/ de Engelen/ ende salige zielen/ die hy/ so veel in hem is/ in afgoden verandert/ ende met welcke hy geestelijcke hoerereye bedrijft: daer mede hy de Coningen ende volcken der aerde droncken maeckt/ ghelijck hier na capit. 17. sal worden verklaert. Het welck de meeste kleynicheydt is/ ende lasteringhe/ die hy haer soude konnen aendoen: gelijck Paulus ende Barnabas/ wanneer men haer Goddelicke eere wilde aendoen/ daer over hare kleederen hebben gescheurt. Actor. 14. 14. het welck in het hooren van Godtslasteringe plach te geschieden/ als te sien is/ 2. Reg. 18. 37. ende Mat. 26. vs 65. d Dan. 7. 21. Apocal. 11. 7. 18 Dat is/ de ware gheloobige ende belijders van Christi name/ gelijck van die twee Getuygen hier voren capit. 11. 7. oock geseght is. 19 Namel. door lichamelicke overwinningen/ soo tegen de bysondere geloobige/ met haer te dooden/ als tegen hare vergaderingen/ door de selve te stooren ende verwoesten: waer van de boecken der Martelaren vol zijn van exemplen. Hoe wel de geloobige altijdt den Draeck ende het Beest hebben overwonnen/ nae den geest/ gelijck de geloobige zielen roemen ende lossingen hier voor capit. 12. 11. ende ghelijck van haer getuyght wordt in dit selve capit. vs 8. 20 Namel. door een rechtveerdich oordeel Godts/ die eene kracht der dwalingen gesonden heeft onder dese volcken/ op dat sy de leugen souden glooven/ ende alle veroordeelt worden die de waerheydt niet en ghelooben. 2. Thess 2. vss. 10/11. e Exod. 32. 33. Philip. 4. 3. Apocal. 3. 5. ende 20. 12. ende 21. 27. 21 Dat is/ welcke van Godt in Christo niet en zijn uytverkoren/ ghelijck Paulus spreeckt Ephes. 1. vs 4. Siet diergelijck Luc. cap. 10. vs 20. ende hier nae cap. 20. vs 12.

des levens/ des Lams [22] dat geslachtet is/ [f] van de gront-legginge der werelt.

9 Indien yemant ooꝛẽ heeft/ die hoore.

10 [23] Indien yemant inde gevangenisse leydet/ die gaet [selve] inde gevangenisse: [g] indien yemandt met den sweerde sal dooden/ die moet selve met den sweerde ghedoodt worden. [h] Hier is de lijdtsaemheyt ende het geloove der heyligen.

11 [24] Ende ick sagh een ander Beest [i] uyt de aerde op-komen/ ende [25] het hadde twee hoornen/ des Lams [hoornen] gelijck/ [26] ende het sprack als de Draeck.

12 Eñ [27] het oeffent alle de macht van't eerste Beest [k] in tegenwoordigheyt van het selve/ ende het maeckt dat [28] de aerde ende die daer in woonẽ/ het eerste Beest aenbidden/ wiens [l] doodlicke wonde genesen was.

13 Ende [29] het doet [m] groote teeckenen/ so dat het oock [30] vyer uyt den hemel doet afkomen op de aerde/ voor de menschen.

14 Eñ [n] verleydt de gene die op de aerde woonen/ door de teeckenen die 't selve te doen gegeven zijn in de tegenwoordigheyt van het Beest: seggende tot de gene die op de aerde woonen/ dat sy het Beest/ dat de wonde des sweerts hadde/ ende [weder] leefde/ [31] een beeldt souden maken.

15 Ende 't selve wiert [macht] gegeven [32] om den beelde des Beests eenen geest te gheven/ op dat het beelt des Beests oock soude spreken/ ende maken dat alle die [o] het beelt des Beests niet en souden aenbidden/ gedoodet souden worden.

16 Ende het maeckt dat het aen alle/ kleyne ende groote/ ende rijcke ende arme/ ende vrye ende dienst-knechten/ [p] [33] een merck-teecken geve aen hare rechterhant/ ofte aen hare voorhoofden:

17 Ende dat niemant en mach koopen ofte verkoopen/ dan die dat merck-teecken heeft/ [q] [34] ofte den naem des Beestes/ ofte [35] het getal sijns naems.

22 Enige voegen dese laetste woorden van de grontlegginge der werelt met de voorgaende woorden welcker namen niet en zijn gheschreven in het Boeck des levens, gelijck Paulus van de verkiesinghe in Christo spreeckt Ephes. 1, 4. Andere/ by de laetste woorden dat geslachtet is. Want hoe wel Christus in der daedt niet en is geslachtet/ dan als hy voor ons aen het cruyce gheleden heeft/ so is nochtans de selve sijne doodt ende offerande van dẽ beginne der werelt krachtigh ghewеest tot verlossinge sijner gelovige/ ende hy is van den beginne geslachtet in Godts besluyt/ in Godts beloften/ eñ in 't geloove der uytverkorene/ gelijck van Abraham gesegt wort Joan. 8. vs 56. eñ van Mose/ Hebr. 11. 26.

f Apoc. 17. 8.

23 Gr. indien yemant de gevangenisse te samen leydet. Dat is/ een menichte der gevangene. Dit wordt hier by gevoeght tot besluyt/ eñ tot troost der geloovige. N. dat die onrechtveerdighe menschen/ ofte hier in dese werelt/ noch gelijcke vergeldinge sullen ontfangen/ gelijck menichmael gheschiet: ofte ten minsten in de toekomende/ wanneer sy met het Beest eñ valschen Propheet sullen geworpen worden in dẽ poel des vyers/ ende door 't geestlic sweert Christi, dat uyt sijnen mondt komt/ gedoodet worden met de eeuwige doot/ gelijck hier nae cap. 19. 20. wort gesproken.

g Genes. 9. 6. Matth. 26. 52.

h Apocal. 14. 12. 24 Dat de opkomste van dit ander Beest uyt de aerde/ den Antichrist beteeckent/ is buyten twijfel by alle uytlegghers: die hem selven onder de gedaente van het eerste Beest op doet/ als een Prince der werelt/ ende als een Godt op aerden/ gelijck tot nu toe is aengewesen/ maer nu voortkomt als een valsch Propheet/ die de gheele werelt door sijne afgoderye ende valsche leere verleydt/ ghelijck uyt het vervolgh sal blijcken. i Apocal. 11. 7. 25 Dat is/ hy draeght hem in den uyterlicken schijn/ ende in sijne belijdenisse/ als of hy de Stadt-houder Christi, des Lams Godts/ ware/ ende een dienaer aller dienaren Christi. 26 D. voert in leeringen/ die de Schrifture noemt leeringen der Duyvelen. 2. Timoth. 4. 1. Siet oock Matth. 7. 15. 2. Corinth. 11, 14. Doch eenighe verstaen hier door de macht/ die hy hem aenneemt/ van den hemel te sluyten ende openen. 27 Dat is/ vervolght ende verdruckt de Kercke Christi met sijne geestelicke macht/ door sijne instrumenten sijner geestelicke hierarchie/ met sijne inquisitien/ placcaten/ bannen uyt de gemeynschap sijner Kercke/ ende diergelijcke: gelijck hy oock doet met sijne wereltlicke instrumenten/ door bloedige placcaten/ ende straffen met sweert ende vyer. k Apocal. 19. 20. 28 D. de wereltsche ende aerdtsche menschen/ waer tegen hier boven gestelt zijn de gene die geschreven zijn in den hemel/ ende in het boeck des Lams. l Apocal. 13. 3. 29 Namelick/ die den Apostel noemt teeckenen der leugenen. 2. Thess. 2. 9. om dat sy ten deele versiert/ ten deele van den Satan geschieden tot bevestinghe der leugenen. m 2. Thess. 2. 9. Apocal. 16. 14. 30 Hier door wordt bequamelick verstaen de blicksem van sijne excommunicatien ende verbanninghen/ waer door hy niet alleen het gemeyn volck/ maer oock Coningen ende Princen ende geheele Coninckrijcken ende Republijcken verschrickt/ gelijck uyt de historien bekent is. Hoe wel oock eenige diergelijcke mirakelen van sommige Roomsche Bisschoppen zijn gheroemt. n Deuter. 13. 1. Matth. 24. 24. Apocal. 16. 14. ende 19. 20. 31 Dit wort van sommige van den Beelden-dienst in het gemeyn verstaen/ die alle de gene/ die onder den Antichrist zijn/ moeten aen-nemen/ gelijck de ondersaten des Coninghs van Babel/ Dan. 3. 1. het beelt des Coninghs van Babel/ op de straffe des vyers/ moesten aenbidden. Doch wordt van andere niet onbequamlick verstaen van sijne geestelicke heerschappye/ die hy door sijne geestelickheydt in alle geestelicke Hoven/ so sy die noemen/ alomme heeft opgerecht: ende die alle volckeren als een beeldt hares Oversten al om moeten aenbidden/ ende haer selven onderworpen. Waer op de volgende eygenschappen deses beeldts allerbest passen. 32 Die dit verstaen van den Beelden-dienst/ vynden dit op de beelden/ door welcke de Satan (gelijck tot Eva door het serpent) somwijlen heeft gesproken: ofte/ door welcke hare Geestelicke versiert hebben dat de heylighe/ die door de selve zijn afgebeelt/ oock souden gesproken hebben/ gelijck in hare Legenden verscheydene exemplen daer van voorkomen/ om desen afgodischen dienst alsoo te meerder geloove ende geest te geven. Andere vynden het op de privilegien der genaemde geestelicke Hoven/ ende hare inquisitien/ waer door sy ontsachelick zijn voor cleyne eñ groote/ ende waer door sy der seer vele/ die hare macht niet en willen erkennen/ ende hare afgoderye navolgen/ ter doodt toe hebben vervolght/ ende door de handen der Overheden doen sterven. o Apoc. 19. 20. p Apoc. 19. 20. 33 Dit wort bequamelick van haer Chrisma, ofte Olysel verstaen/ waer door een yder in haer Sacrament van confirmatie/ ofte Vormsel/ het welck sy boven den Doop Christi verheffen/ op sijn voorhooft moet worden geteeckent: gelijck oock hare Geestlicke in het ontfanghen van hare Orderen/ aen hare hoofden/ handen/ ende vingeren op diergelijcke wijse gesalvet ende gemerckt worden/ welck merck-teeckenen sy noemen onuytwisschelick, ende sonder welcke sy hare geestelicke koopmanschap niet en mogen uytdeelen/ noch oock selfs onder andere menschen met vrede handelen ofte verkeeren. q Apocal. 14. 11. 34 D. de belijdenisse dat sy Roomsch Catholijck/ ofte goede Paus-gesinde zijn/ die sy houden voor het hooft der Kercke/ eñ die in sijne leere ende insettingen niet en kan dwalen. 35 D. de Latijnsche/ ofte Roomsche Kercke toegedaen/ die hare voornaemste Godtsdiensten in 't Latijn doet/ ende hare ghebeden oock in het Latijn/ oock sonder verstant der gene diese doen/ haren dienaren overdringht: welcke naem Roomsch, ofte/ Latijnsch, dit getal sijns naems uytbrenght/ als volght.

18 Hier is [r] de wijsheydt: die het verstant heeft rekene het ghetal des Beests: want het is [36] een getal eenes menschen: eñ sijn getal is ses hondert ses-ende-sestigh.

r Apoc. 17. 9.

36 D. een getal dat gerekent wordt door de letteren van den naem eens menschen/ ofte eener orden van menschen na de Hebreeusche ofte Griecksche wijse/ die de letteren van haren A. B. gebruycken om 't getal uyt te drucken: ende hoewel hier over verscheydene verklaringen gedaen worden/ so is de oudste ende waerschijnlickste de verklaringhe van Irenæus, die korts na de tijden des Apostels geleeft heeft/ al 1450 jaren geleden/ die dit past op het woort Lateinos, in 't welck het getal van 666 wort ghevonden. 'Twelck met de sake zeer wel over een komt/ alsoo de Paus hem uyt geeft voor het hooft van de Latijnsche Kercke/ den Gods-dienst in de Latijnsche sprake wil gepleecht hebben/ ende de oude Latijnsche Oversettinghe des Bybels voor authentijck wil gehouden hebben.

Het xiiij. Capittel.

1 Den Apostel siet in een gesichte het Lam staende op den bergh Sion met sijne 144000 geteeckende. 2 In den hemel wort een nieuw gesangh gesongen/ dat niemandt en kan leeren van de selve. 4 Dese zijn maeghden/ ende volghen het Lam waer het gaet. 6 Daer op vlieght een Engel door het midden des hemels/ ende verkondight het eeuwigh Euangelium. 8 Welcken een ander Engel volght/ die den val der grooter stadt Babel voorseght. 9 ende een derde/ die de eeuwige straffe dreyght den genen die het Beest aenbidden/ ofte sijn merck-teecken hebben. 12 De heylige worden tot lijdsaemheyt vermaent/ ende die in den Heere sterven van hare saligheydt versekert. 14 Daer nae wort een op een witte wolcke gesien/ met een kroone op het hooft/ ende een sickel in de handt/ welcke vermaent wort sijnen sickel in den rijpen oogst te senden. 17 Eyndelick komt noch een Engel uyt den tempel des hemels/ met noch een sickel/ die vermaent wordt de druyf-tacken der aerde te snijden. 19 Welcke hy werpt inde Wijn-pers-back des toorns Godts/ die getreden wordt/ ende vloeyt tot aen de toomen der peerden duysent ses hondert stadien verre.

1 Ende ick sagh/ ende siet/ [1] het Lam [2] stondt op den bergh Sion/ ende met hem [a] [3] hondert vier-en-veertigh duysent/ [4] hebbende den naem sijns Vaders geschreven aen hare voorhoofden.

2 [5] Ende ick hoorde een stemme uyt den hemel/ als [b] een stemme veler wateren/ ende als een stemme [6] van eenen grooten donder-slagh. Ende ick hoorde een stemme [c] [7] van cither-speelders/ spelende op hare cithers:

3 Ende sy songen als [d] [8] een nieuw gesangh voor den throon/ ende voor de vier Dieren/ ende de Ouderlingen: ende [9] niemant en konde dat gesangh leeren/ dan de hondert vier-en-veertigh duysent/ [10] die van de aerde gekocht waren.

4 Dese zijn 't [11] die met vrouwen niet bevleckt en zijn: [e] want sy zijn maeghden. Dese zijn 't die het Lam volgen waer het oock henen gaet. Dese zijn gekocht uyt de menschen/ [tot] [12] eerstelingen Gode ende den Lamme.

5 [f] Ende [13] in haren mont en is geen

1 Waerom Christus het Lam ghenaemt wordt/ is door desen verklaert. cap. 5. 6.

2 Christus wort hier ingevoert als staende op dẽ bergh Sion waer door de Ghemeynte wordt afgebeelt/ ghelijck Jesai. 2. 23. 1. Petr. 2. 6. ende elders/ om dat hy in 't midden van de vervolgingen des Antichrists/ altijdt een wakende ooge heeft over sijne Gemeynte/ ende de selve altijdt vergadert ende beschermt: waerom hy oock Actor. 7. 56. wordt geseght te staen aen de rechter-hant Godts/ ende hier voorẽ cap. 2. 1. te wandelen onder de kandelaren/ als altijdt veerdigh ende gereet zijnde om die by te staen/ ende van alle noodighe gaven te voorsien.

a Apocal. 7. 4.

3 Dese zijn de gene/ die uyt alle stammen van 't Israel Godts geteeckent zijn/ capittel 7. 3/ &c. geduerende den tijdt van het rijck des Antichrists/ eñ van de vlucht der vrouwe in de woestijne/ ende die in den algemeynen af-val Christo haer hooft altijt by gebleven zijn: eñ worden hier gestelt tegen de groote menichte der gene/ die 't merck-teecken des Beests hebben ontfangen/ waer van hier voren is gesproken/ eñ hier na noch sal gesproken worden. 4 Van welck schrijven deser namẽ op hare voorhoofden/ siet hier voren op capit. 7. 3. ende 9. 4. 5 Eenige verstaen door dese stemme de stemme van de geteeckende selve/ die den Apostel eerst van verre/ ende daer nae van na-by/ allenghskens naerder komende/ heeft gehoort. Doch alsoo in 't 3 vs wort geseght/ dat dit gesangh niemant en konde leeren/ dan dese geteeckende/ so wort dit gevoeghlicker verstaen van de stemme der ontallicke menichte der gene die inden hemel rontom den throon Godts te voren alreede stonden/ ende Godt dagh ende nacht loofden/ van welcke cap. 7. 9. is gehandelt/ by welcke dese 144000 haer oock hebben gevoeght/ nae dat sy ten tijden des Antichrists allenghskens uyt de strijdende Kercke hier op aerden tot de triumpherende inden hemel door Christum haer hooft oock gebracht zijn: gelijck hier na cap. 19. 1/ &c. te sien is. b Apoc. 1. 15. 6 Niet ten aensien van hare schrickelickheyt/ gelijck dit wel somwijlen wort genomen/ maer ten aensien van haer grootte/ eñ den yver daer die uyt sproot. Andersins was sy liefl ick om hooren/ gelijck hier nae cap. 19. 6. wort verklaert. c Apoc. 5. 8. 7 Dese gelijckenisse is genomen van de wijse van doen in den Tempel Salomons/ daer by het gesangh oock instrumenten van Musijcke door de Priesters ende Levitenghebruyckt wierden. Siet oock hier voren Capit. 5. vs 8. d Apoc. 5. 9. 8 Het welck alsoo oock wort genaemt cap. 5. 9. ende hier nieuw wort genaemt/ van wegen de nieuwe oorsake/ die tot desen lofsangh wort gegeven/ door de verlossinge van dese geteeckende/ ende de nieuwe verkondinge van dit eeuwich Euangelium. Siet diergelijcke wijse van spreken Psal. 40. 4. Jes. 42. 10. 9 N. met een oprecht ghevoelen ende volle versekertheydt/ dat sy deel daer aen hadden. Want hoe wel de hypocriten somwijlen oock Godt loven voor de verlossinge door Christum geschiet/ nochtans en kan niemant sulcks van herten doen/ dan die door het ware geloove/ ende de versekeringe des H. Geests/ sulcx heeft geleert. Siet Rom. 8. 15/ 26. 1. Cor. 12. 3. 10 N. door het bloet des Lams/ gelijck cap. 5. 9. wort uytgedruckt. Siet oock 1. Pet. 1. 19. 11 Dit en kan niet verstaen worden van den houwelicken staet/ als sommige drijven. Want die is eerlick onder alle/ eñ het bedde onbevleckt/ gelijck Paulus getuyght Hebr. 13. 4. ende Christus wort gevolght waer hy gaet/ niet alleen van de geluckſalige die hier ongetrouwt zijn geweest/ maer oock van de getrouwde/ als Patriarchen/ Apostelen/ Martelaren/ ende ontallicke andere/ gelijck de Schrifture spreeckt 2. Cor. 5. 6/ &c. 1. Thess. 4. 17/ &c. Maer door dese maeghden worden hier verstaen de gene die met haer geloove eñ ware belijdenisse Christo haren Bruydegom stantvastelick zijn bygebleven/ als de Hoere van Babel met den kelck harer hoererye/ D. afgoderye/ alle Coningen ende volckeren der aerde heeft droncken gemaeckt. Waer van in 't vervolgh breeder gesproken sal worden. Op gelijcke wijse spreeckt oock den Apostel Paulus van allerley ware geloovige 2. Cor. 11. 2. e 2. Cor. 11. 2. 12 D. op dat sy Gode ende den Lamme heyligh eñ eygen souden zijn/ gelijck de eerstelingen der vruchten Gode moesten geheylicht ende toege-eygent worden. Siet Levit. 23. 10. Num. 15. 20/ &c. f Zeph. 3. 13. 13 N. gelijck in de gene die het merck-teechen des beests dragen/ welcke wel willen schijnen Gode eñ Christo te dienen/ maer inder daet ende met der herten keeren sy haer van hem tot den dienst der beelden/ ende andere hulpers/ die sy nevens Godt willen eeren eñ aenbidden, siet diergelijcke Zeph. 3. 13. eñ Rom. 1. 25.

bedrogh gevonden: want sy zÿn g [14] onberispelick voor den throon Godts.

6 [15] Ende ick sach [16] eenen anderen Engel vliegende in het midden des hemels/ ende hy hadde [17] het eeuwigh Euangelium/ om te verkondigen den genen die op de aerde woonen/ ende allen natie/ ende geslachte/ ende tale/ ende volcke:

7 Seggende met een groote stemme/ [18] Vreest Godt/ ende geeft hem heerlickheyt/ want [19] de ure sÿns oordeels is gekomen. Ende aenbidt hem h die den hemel/ ende de aerde/ ende de zee/ ende [20] de fonteynen der wateren gemaeckt heeft.

8 Ende daer is [21] een ander Enghel gevolght/ seggende/ i [22] Sy is gevallen/ sy is ghevallen/ Babylon k die groote stadt/ om dat sy uyt [23] den wÿn des toorns haerer hoererye alle volcken heeft ghedrenckt.

9 Ende [24] een derde Engel is haer gevolght/ seggende met een groote stemme/ Indien yemant het Beest aenbidt ende sÿn beeldt/ ende ontfanght het merckteecken aen sÿn voor-hooft/ ofte aen sÿne hant/

10 [25] Die sal oock drincken uyt den wÿn des toorns Godts/ die ongemenght l [26] ingeschoncken is m in den drinck-beker sÿnes toorns: ende sal n ghepÿnight worden o met vyer ende sulpher/ voor de heylige Engelen/ ende voor het Lam.

11 p [27] Ende de roock van hare pÿninge gaet op in alle eeuwigheyt/ ende sy en hebben geen ruste dagh ende nacht die het Beest aenbidden ende sÿn beelt/ ende so yemant het merck-teecken sÿns naems ontfanght.

12 q [28] Hier is de lÿtsaemheyt der heyligen: hier zÿnse [29] die de geboden Godts bewaren/ ende het geloove Jesu.

13 Ende ick hoorde een stemme uyt den hemel die tot my seyde/ Schrÿft/ Saligh sÿn de doode/ die [30] in den Heere sterven/ [31] van nu aen: Ja seght de Geest/ op dat sy rusten mogen van haren arbeydt: ende [32] hare wercken volgen met haer.

14 Ende [33] ick sagh/ ende siet een witte wolcke/ ende op de wolcke [34] was een geseten r des menschen Sone gelÿck/ [35] hebbende op sÿn hooft een gouden croone/ ende in sÿne handt [36] een scherpe sickel.

15 Eñ [37] een ander Engel quam uyt den Tempel/ roepende met een groote stemme tot den genen die op de wolcke sat/ s Sendt uwen sickel/ ende maeyt: want de ure [38] om te maeyen is u gecomen/ dewÿle den oogst der aerde is [39] rÿp geworden.

16 Ende die op de wolcke sat/ sondt sÿnen sickel op de aerde/ ende de aerde [40] wiert gemaeyt.

17 Ende [41] een ander Engel quam uyt den Tempel die in den Hemel is/ hebbende oock selve eenen scherpen sickel.

18 Ende een ander Engel quam uyt [42] van den altaer/ [43] die macht hadde over het vyer: ende hy riep met een groot gheroep tot den genen die den scherpen sickel hadde/ segghende/ Sendt uwen scherpen sickel/ ende snÿdt af de druyf-tacken van den wÿngaerdt der aerde/ [44] want sÿne druyven zÿn rÿp.

19 Ende de Engel [45] sondt sÿnen sickel

g Ephes. 5. 27.

14 Naeml. om dat sy door het ware geloove zijn gerechtveerdicht voor Godt/ ende hem oprechtelick ende van herten dienen/ niet om de menschen/ maer alleen om Godt te behagen. Siet diergelijcke Luc. 1. 6. ende Ephes. 5. 27.

15 Hier begint het ander deel van dit capittel/ waer in de herstellinge van de leere des Euangeliums/ met sekere trappen/ in openbare kercken wort voorseght/ van het Antichristendom af-ghesondert/ nae dat het selve op het hooghste soude zijn geklommen/ ende de waerheydt des selfs allermeest verduystert. Hoewel oock Godt de sijne daer uyt altijt heeft vergadert/ gelijck hy ten tijden Achabs in Israel die seven duysent hadde behouden. Rom. 11. 4.

16 Door desen Engel worden verstaen de getrouwe getuyge Christi ende Leeraers des Euangeliums/ die als het Antichristendom nu op het hoochste was/ hebben begunnẽ de werelt tegen 't selve openbaerlick te waerschouwẽ/ ende het Euangelium Christi door het Christendom opentlick te verbreyden: gelijck ontrent het jaer 1170 in Vranckrijck zijn geweest de Waldensen ende Albigeoisen/ waer tegen hem de Antichrist met groote macht heeft gestelt/ alsoo na het getuygenisse eeniger History-schrijvers/ over de thien hondert duysent van de selve in verscheydene tijden ende plaetsen zijn omgebracht ende verjaeght. Doch en heeftse so niet konnen uytroeyen/ ofte de selve zijn noch in groot getal door geheel Europa verstroyt geworden/ ende by hare belijdenisse gebleven. 17 Naemel. van de salicheyt alleen door het geloove/ ende de aenroepinge van den eenigen Godt/ ende den eenigen Middelaer Christum te verwerven; 't welck eeuwich wort genaemt/ om dat het van de tijden der eeuwen is verordineert/ ende van het begin der werelt beloofst. Tit. 1. 2. Hoe wel andere oock meynen dat het hier eeuwigh genaemt wort/ om dat het selve na dien tijt niet meer also en soude konnen onderdruckt worden/ ofte het soude altijt in de werelt in eenige plaetsen openbaerlick bekent blijven/ gelijck in der daedt geschiet. 18 Dit is het eerste deel van de stemme des Euangeliums/ waer door de aenbidders van het Beest tegen de afgoderye worden gewaerschouwt/ ende vermaent dat sy Godt alleen in Christo Iesu souden eeren/ vreesen/ ende dienen. 19 V. is na by/ gelijck de Schrifture oock van den laetsten dach spreeckt. Ende is dit een seer krachtich argument om de menschen van de afgoderye af te manen/ gelijck van Paulo dit oock tot die van Athenen wordt gebruyckt. Actor. 17. Vss. 29/30/31. h Genes. 1. 1. Psal. 33. 6. ende 124. 8. ende 146. 6. Actor. 14. 15. ende 17. 24. 20 Het welck wonder-werck Godts de Schrifture oock elders alsoo verhaelt/ Psal. 104. 10. ende 114. 8. 21 Namelick/ die met nieuwen ernst het Antichristendom soude aentasten/ ende de werelt daer voor waerschouwen/ nae dat het nu den voortganck van de predicatie des voorgaenden Engels ten grooten deele verdruckt hadde. Onder desen Engel meynen sommige dat opgestaen zijn Iohannes Wiclef met de sijne in Engelant/ ende Ioannes Hus, ende Hieronymus van Praga, in Duytschlandt ende Bohemen/ die ontrent het jaer 1380 ende 1400 met schrijven ende leeren dit nieuwe Babel veel afbreuck gedaen hebben. Ende hoe wel sy eyndelick door het Concilie van Constants, ende het gewelt des Keysers Sigismundi, ten grooten deele zijn onderdruckt/ soo zijn nochtans vele van hare Discipelen ende Kercken altijt overigh gebleven/ insonderheydt in de quartieren van Bohemen ende Moravien/ Polen/ Hungarien/ ende elders. i Iesai. 21. 9. Ierem. 51. 8. Apocal. 18. 2. 22 Dat is/ haren val is by Godt besloten/ ende wort alreede in de herten van vele begonnen/ ende sal van nu voortaen meer ende meer bevoordert worden/ tot dat sy eyndelick geheel sal uytgeroeyt zijn/ ghelijck hier nae capit. 18. in het breede sal worden verklaert. Dese woorden zijn genomen uyt Iesai. 21. 9. ende Ierem. 51. 8. alwaer diergelijck dreygement over het oude Babel van Assyrien/ ofte Chaldeen/ dat de Israeliten langhe verdruckt hadde/ ende dat een voedtster van alle pracht ende afgoderye in de werelt was geweest/ wort uytgesproken. k Apocal. 16. 19. ende 17. 5. ende 18. 10, 21. 23 Dat is/ harer afgoderye/ daer mede de toorne Godts over haer verweckt wordt. Anders kan het oock overgeset worden/ den wijn des vergifts harer hoererye: gelijck dit Griecx woordt in de oude Grieksche oversettinge des Ouden Testaments oock wort genomen. Deut. 32. 32. Psal. 58. 5. Een gelijckenisse genomen van een oneerlicke vrouwe/ die door sorten vergifteden wijn de mannen van hare sinnen pleeght te berooven/ ende tot hare onkuysche liefde te treckẽ: welcke vereeckeninge met de uyterlicke wijse van Godts-dienst der afgoden-dienaers geheel wel over een komt. 24 Dese Engel komt nu voorder/ ende waerschouwt noch met grooter ernst alle de gene die het Beest aenbidden/ ofte sijn merck-teecken dragen/ voor de eeuwige straffe/ die haer is nakende/ soo sy haer niet en bekeeren. Onder welcken Engel gestelt wordt de tijdt van de voller reformatie in de Christenheydt/ die van Luthero/ Zuinglio ende hare medestanders in het jaer 1517 is begonnen/ ende door vele treflijcke Leeraers/ jae oock Coningen/ Princen/ ende Republijcken tot noch toe is gevoordert. In welcke de menschen die onder het Antichristendom waren/ noch klaerder worden onderwesen/ ende voor de valsche Leere ende afgoderye des selves noch ernstelijcker gewaerschouwt. 25 V. in plaetse dat hy hem heeft laten verlocken/ door den kelck der afgoderye der Hoere van Babel/ sal de Heere hem doen drincken van den wijn sijns toorns/ ende sijner straffen. Een maniere van spreken by de Propheten gebruyckelijck/ wanneer Godts sware straffen aen eenich volck worden ghedreyght. Siet Psal. 75. 9. Ierem. 25. 15. l Apocal. 18. 6. 26 Ofte/ ingemenght. want suyvere wijnen ingeschoncken/ ofte wijnen van verscheydene soorten onder den anderen gemenght/ brengen den mensche eer dronckenschap/ suyselingen/ ende andere swarigheden toe: welcke hier worden vergeleecken by Godts rechtveerdige straffen/ daer hy sijne barmhertigheydt niet mede en menght. m Apocal. 16. 19. n Apoc. 20. 10. o Apoc. 19. 21. p Apoc. 19. 3. 27 V. den roock des vyers daer door sy gepijnicht worden. Luc. 16. 24.

q Apoc. 13. 10.

28 Dese volghende twee versen dienen tot vertroostinge der geloovige/ die in den tijdt van dese reformatien door den Antichrist op een nieuw met alle ghewelt souden vervolght ende verdruckt worden. Waer tegẽ hier wort gestelt hare lijdsaemheyt in het verwachten van de rechtveerdige wraecke Godts over de dienaers des Antichrists: ende de versekertheyt der salicheyt die haer bereydt is/ gelijck oock de Martelaren/ die in de eerste vervolgingen onder de Heydensche Keyseren om Christi wille waren gestorven/ dese beyde redenen van troost zijn voorgestelt gheweest/ cap. 6, 10/ &c.

29 Dit zijn de twee merck-teeckenen van een recht gereformeert Christen/ gestelt tegen de aenbidders van het Beest ende sijn beeldt: ghelijck de selve hier voren cap. 12. 11/17. oock zijn voorgestelt. Siet de verklaringe aldaer.

30 V. om des Heeren wille/ ghelijck Ephes. 4. 1. ofte/ in den Heere. dat is/ in het gheloove ende in de vreese des Heeren/ gelijck dese wijse van spreken oock ghebruyckt wort 1. Cor. 15. 18. 1. Thess. 4. V. 16/ &c.

31 Sommige voegẽ dese woorden by het voorgaende woordt schrijft, ende verklaren 'se alsoo/ Schrijft van nu aen, in sulcker voegen dat hier van den Engel soude worden betuyght/ dat in den tijdt van de vernieuwinge der predicatie deses eeuwigen Euangeliums/ door dese drie Engelen aengewesen/ de ware getuygen Christi niet en souden prediken noch schrijven/ gelijck in de duysternisse des Antichristendoms geschiet/ dat de kinderen Godts/ als sy sterven/ beanghst moeten zijn voor de vreese des vagevyers/ ende der helscher smerten/ die sy nae hare doodt noch souden moeten uytstaen/ ten zy daer in voorsien worde door uytvaerden/ ziel-missen/ aflaten/ &c. Maer dat sy saligh zijn/ so haest sy sterven/ ende datse door Christi bloet alleen van hare sonden worden gereynight. Andere voegen dese woorden van nu aen by het woordt saligh, ende verklaren het alsoo/ dat die in Christo sterven saligh zijn van nu aen dat is/ soo haest sy sterven/ &c. niet tegenstaende de Antichrist met de sijne haer veroordeelt als ketters ende verdoemde menschen: gelijck Christus oock sijne Discipelen sulcken troost voorstelt Matth. 5. Vss. 10/11/12. ende beyde komt met de sake wel over een. 32 Ofte/ haer na, Dat is/ de genadige loon van hare moeyte/ swaricheyt/ lijdsaemheydt/ &c. om Christi wille uytgestaen/ vergeselschapt haer/ ofte volght haer. Een gelijckenisse genomen van de gene die ten eynde van de loop-bane ofte van den strijdt nu gekomen zijn/ ende daer na rusten/ verquickt ende ghekroont worden. 2. Timoth. 4. Vss. 7/8.

33 Dese volgende Gesichten in dit capittel/ worden van sommige verstaen van de sware oorlogen/ massacren/ ende bloedt-stortingen/ die den Antichrist/ tegen de Gereformeerde Princen ende volckeren in de werelt soude verwecken/ ende van het wechnemen van menich hondert duysent menschen/ die van alle zijden daer op zijn gevolght/ noch dagelicks gebeuren/ ende noch swaerder te verwachten staen/ eer de groote Babel geheel sal vallen. Doch de meerderdeel verstaen dit van het uyterste oordeel/ gelijck de gelijckenissen ende manieren van spreken mede-brengen/ ende gelijck meest alle de Gesichten in dese Openbaringe in het uyterste oordeel eyndigen. 34 De meeste uytleggers verstaen dit van Christo selve/ wien sulcke tytelen oock elders worden gegeven: als capit. 1. 13. ende wiens komste ten oordeele oock alsoo wordt beschreven capit. 1. 7. Siet oock Dan. 7. V. 13. Matth. 26. 64. r Ezech. 1. 26. Dan. 7. 13. Apocal. 1. 13.

35 Namelick/ als Coninck der Coningen/ ende Heere der Heeren. capit. 19. 16.

36 Namel. van wegen sijne kracht in dit oordeel/ waer door hy hem selven alles kan onderwerpen. Philip. 3. 21. 37 Namel. des hemels/ gelijck Vs 17 wordt uytgedruckt/ daer de throon Godts des Vaders is/ ghelijck capit. 4. 2. wort betuyght: van waer dese Engel als een sendt-bode des Vaders tot Christum komt/ na de wijse van der menschen doen onder groote Coningen gebruycklick: om het gene volght te boodtschappen/ ende om de vervullinge des tijdts der uytvoeringe van Godts oordeelen/ aen te dienen: gelijck wy lesen dat in den tijt sijner verniederinge niet alleen de Engelen/ maer oock Moses ende Elias uyt den hemel tot hem zijn gekomen/ om van sijnen uytganck te Ierusalem te spreken. Matth. 17. 3. ende Luc. 9. 30. aengesien hy niet en is gekomen om sijnen wille te doen/ maer den wille des Vaders die hem heeft gesonden. Ioan. 4. 34. ende 6. 38. s Ioël 3. 13. Matth. 13. 39. 38 Dat is/ om de menschen van den aerdtbodem wech te nemen/ dewijle het ghetal der uytverkorene nu was vervult. Siet hier voren capit. 6. 11. ende 2. Petr. 3. 9. 39 Gr. dorre, droogh. 40 Namelick/ om het goet graen in sijne schuere te versamelen/ ende het onkruyt met vyer te verbranden/ gelijck Christus selve spreeckt/ Matth. 13. 30. van welck laetste lidt in de volgende Vssen breeder wordt gehandelt. 41 Eenige verstaen dit oock van Christo Iesu, die onder verscheydene gedaenten/ als een Rechter over goede ende quade/ wort ingevoert: hoe wel andere dit verstaen van een voornemen ghescheapen Engel/ die nevens hem andere Engelen hadde/ welcke de ergernissen ende godtloose van de aerde souden vergaderen/ om onder de oogen Christi sittende op den rechterstoel/ te brengen/ ende aldaer haer vonnis te doen ontfangen/ ende in de Helle te werpen: gelijck Christus met de kracht sijner Engelen vergeselschapt het vonnis over haer sal uytspreken eñ uytvoeren. Mat. 13. Vss. 41/42. 2. Thess. 1. 7/ &c. 42 Namelick/ daer de zielen der Martelaren hier voren capit. 6. 9. gesien zijn/ die riepen ende verlanghden na de wrake over de vyanden Godts/ ende na de verlossinge der Gemeynte Christi op aerden: welck gebedt hier verhoort wordt/ als haer getal/ ende de tijdt aldaer verhaelt/ vervult is ghewеest. Van welcke vervullinghe dese Engel een boodtschapper ende aendiener is/ gelijck de Engel aen Daniel heeft geboodtschapt Dan. 9. Vss. 21/23. ende aen Cornelius Actor. 10. 4. 43 Namel. daer de godtloose mede sullen gepijnicht worden/ van het welck hier voren Vs 10 gesproken is. 44 Dat is/ hare sonden zijn tot het hooghste gekomen/ ende Godts lanckmoedicheyt over haer heeft een eynde/ gelijck van de Emmorheen wordt gesproken Genes. 15. 16. ende van die van Sodoma ende Gomorra. Genes. 18. 20/21. 45 Gr. wierp, gelijck oock Vs 16. Namel. om Godts oordeel over haer uyt te voeren/ gelijck onder sulcken gelijckenisse de uytvoeringe van Godts straffe over de godtloose oock verstaen wordt/ Ioel 3. 13. ende hier na capit. 19. 15. ende elders meer.

op de

op de aerde/ ende sneedt [de druyven] af van den wijngaert der aerde/ende wierpse [46] in den grooten wijn-pers-back [t] des toorns Godts.

20 Ende [v] de wijn-pers-back wiert [47] buyten de stadt getreden / ende daer is bloedt uyt de wijn-pers-back ghecomen/ [48] tot aen de toomen der peerden/ [49] duysent ses hondert stadien verre.

46 Dat is / in den afgrondt / daer Godt sijnen toorne over de godtloose sal uytstorten.
t Apoc. 19. 15.
v Iesai. 63. 3.
47 N. van het nieuwe Jerusalem. Siet hier na cap. 22. 15.
48 Een gelijckenisse ghenomen van eenen grooten veltslach/ daer het bloedt zeer hooghe vloeyt. Siet diergelijck Jesai. 63. 3. 49 D. ontrent ses ende tsestigh van onse mijlen: een seker getal genomen voor een onseker/ dat is/ zeer groot ende afgrijselijck om sien.

Het xv. Capittel.

1 Seven Engelen worden gesien / die de laetste plagen hebben. 2 ende een glasen-zee / aen welcke de overwinners des Beests staen met cythers voorsien. 3 die eenen lof-sanck singen/ waer in sy Godt ende sijne oordeelen prijsen. 5 Daer nae wort de tempel in den hemel geopent. 6 waer uyt seven Engelen in blinckende kleederen voortkomen. 7 welcke van een der vier dieren seven phiolen vol des toorns Godts ontfangen. 8 waer op de tempel wordt vervult met den roock der heerlickheydt Godts.

1 [1] ENde ick sagh een ander [2] groot ende wonderlick teecken in den hemel/ [namelick] [3] seven Engelen/ hebbende [a] [4] de seven laetste plagen / want in dese is de toorne Godts ge-eyndight.

2 Ende ick sagh [b] als een [5] glasen zee met vyer gemenght: ende [6] die de overwinninge hadden van het Beest/ ende [7] van sijn beeldt / ende van sijn merckteecken / [ende] van het getal sijns naems / [8] welcke stonden aen de glasen zee/ hebbende [9] de cithers Godts:

3 Ende sy songen [10] het gesangh Mosis des dienstknechts Godts / ende [11] het gesangh des Lams / seggende / [c] [12] Groot ende wonderlick zijn uwe wercken/ Heere/ ghy almachtige Godt: [d] rechtveerdich ende waerachtigh zijn [13] uwe wegen / ghy Coninck der heyligen.

4 [e] Wie en soude u niet vreesen/ Heere/ ende uwen name [niet] verheerlicken? want ghy zijt alleen heyligh: want [14] alle volckeren sullen comen/ende voor u aenbidden: want [15] uwe oordeelen zijn openbaer geworden.

5 Ende [16] na desen sagh ick / ende siet/

1 Gelijck in de twee voorgaende capittelen in het breede van de opkomste / verleydinge / ende tyrannie des Antichrists is gehandelt/ alsoo komt nu de Heylige Geest in eenige navolgende capittelen / ende verhaelt / tot troost der gheloovighe / de straffen ende plagen / die de Antichrist/ ende sijn gantsche rijck/ sullen overkomen/ tot dat hy eyndelick gheheel sal uytgheroeyt zijn: waer van 't Gesichte in dit cap. begrepen / maer een voorbereydinge is.
2 D. dat groote ende wonderlicke dingen beteeckent.
3 Of dese seven Engelen / de selve seven Enghelen zijn gheweest die te voren meermaels ghenaemt zijn / is onseker. Van dit is seker datse zijn de instrumenten geweest/ waer door Godt sijne oordeelen over het Antichristendom ten deele uytghevoert heeft / ende ten deele noch sal uytvoeren / gelijck in 't volgende capit. nader sal verklaert worden.
a Apocal. 11. 14.
b Apocal. 4. 6.

4 Dat is / de macht over de seven laetste plagen. Namelick/ die Godt in dese wereldt over de aenhangers des Antichrists sal doen komen. Want nae het laetste oordeel sal de toorne Godts over haer ende alle Godtloose in der eeuwigheydt blijven / gelijck hier voor capit. 14. 10/11. betuyght is / ende hier nae capit. 19. 3. ende 20. 10. oock betuyght wordt. Siet oock Matth. 25. 46. Joan. 3. 36.
5 Alsoo dese volgende geschiedenisse geheel siet op de verlossinge der kinderen Israels uyt Egypten / mitsgaders op de straffe van Pharao/ ende van de Egyptenaren in de roode zee / ende eyndelick op den lof-sangh / die Moses met de kinderen Israels / staende op den oever van de roode zee / over hare verlossinghe / ende over de straffe der Egyptenaren / hebben gesongen / soo moet dese glasen zee/ met vyer gemenght/ oock vergeleecken worden met de roode zee / daer de Egyptenaers in vergaen/ ende de Israeliten door verlost zijn. Dese zijn dan de velerley volckeren / die onder de superstitieuse regeringe des Antichrists staen / ghelijck den Engel selve hier nae capit. 17. 1/15. verklaert / die als een zee geduerigh in hare superstitien woelen ende versmooren / ende de ware gheloovige daer in nevens haer soecken te overstelpen: die met vyer is gemenght, van wegen hare wreedtheydt ende blinden yver in het vervolgen der selve / ende doorzichtigh is als glas, in de oogen des Heeren / voor wien alle haer doen naeckt ende openbaer is / die sijne geloovige evenwel dwers door al dit ghewoel ende gevaer overbrenght aen den oever der salighevt / ghelijck Moses / onder de schaduwe des Engels Godts / het volck Israel heeft ghedaen. Siet oock hier voren capit. 4. 6. 6 Dat is / de ware geloovige / die nae den geestelicken staet het Beest hadden overwonnen / gelijck sy nae den lichame versocht / vervolght / ende menighmael oock gedoodt waren geweest / alsoo sy altijdt in het geloove volstandigh waren gebleven. 7 Siet hier van ende van het volgende / capit. 13. 14 / &c. 8 Dat is / uyt de perijkelen ontkomen ende in behouden haven gekomen waren/ gelijck de Israeliten door de roode zee aen den anderen oever gekomen zijnde van alle sorge vry waren. Exod. 15. 1/&c. 9 Dat is/ schoone ende voortreffelicke / gelijck dese wijse van spreken by de Hebreen gebruyckelick is. Siet Genes. 23. 6. Psal. 36. 7. ende derhalven bequaem om Godts lof daer op te spelen ende te singen. 10 Dat is / waer door Moses Godt voor de verlossinge sijns volcks heeft gedanckt / het welck Exod. 15. 1 / &c. wordt beschreven. 11 Dat is / het welck ter eeren Iesu Christi des Lams Godts van de geloovige wordt gesongen/ van wegen de geestelicke verlossinge door hem verworven / waer van een exempel hier voren wordt verhaelt capit. 5. 10. ende capit. 12. vss. 10 / 11. c Psal. 111. 2. ende 139. 14. 12 De woorden van desen lof-sangh zijn meest by een gevoecht uyt eenighe plaetsen des Ouden Testaments / als Psal. 25. vs 10. ende 86. vss. 8 / 10. Jerem. Capittel 10. vs 7. d Psal. 145. 17. 13 Dat is / uwe raedtslaghen ende wijsen van doen / hoe wel de menschen sulcks niet altijdt en begrijpen. Siet Rom. 11. vs 33. e Ierem. 10. 7. 14 Dat is / de uytverkorene uyt alle volcken. Siet hier voren capit. 5. 9 / 10. 15 Namelick / tegen den Antichrist ende sijne aenhangers: van welcker oordeelen uytvoeringe in de twee volgende capittelen breeder sal gesproken worden. 16 Namelick / nae den lofsangh der geloovige over Godts toekomende oordeelen. Ende wort de naerder voorbereydinge tot uytvoeringe van Godts oordeelen in de volgende vssen verklaert.

[17] [f] de Tempel des Tabernakels der ghetuygenisse in den Hemel [18] wierdt ghe-opent.

6 Ende de seven Engelen / [19] die de seven plagen hadden/ quamen uyt den Tempel / bekleedt [20] met reyn ende blinckende lijnwaet/ ende [g] [21] omgordt om de borst met gouden gordels.

7 Ende [22] een van de vier Dieren gaf den seven Engelen [23] seven gouden phiolen [24] vol des toorns Gods/ die in alle eeuwigheyt leeft.

8 Ende [25] de Tempel wiert [h] vervult met [26] roock uyt de heerlickheyt Godts/ ende uyt sijne kracht: ende [27] niemant en konde inden Tempel ingaen tot dat de seven plagen der seven Engelen ge-eyndight waren.

17 Sommige meynen dat hier de Tempel alsoo wordt ghenaemt / om dat de selve na het voorbeelt des Tabernakels was gemaeckt. Doch kan hier bequamelicker het Gr. woordt naos. dat is / Tempel / voor het binnenste deel van den Tabernakel / dat is / voor het Heylige der Heyligen worden genome/ gelijck dit woort oock somwijlen wort gebruyckt Psal. 28. 2. het welck met het binnenste deel des hemels daer Godt sijnen throon heeft / ende daer de 24 Ouderlinghen ende de vier Dieren/ met de heylige Engelen rontom staen/ over een komt: ghelijck hier voren Capittel 4 verklaert is. Ende is dit als de vyerschare Godts in sijne hemelsche Gemeynte / daer de oordeelen Godts worden uyt-gesproken / ende den Engelen bevolen om uyt te voeren / gelijck het verbolgh mede-brenght. f Apocal. 11. 19.
18 Namelick / om het oordeel / ofte de uytspraeke Godts over den Antichrist met sijnen aenhanck / openbaer te maken / ende uyt te voeren. Een ghelijckenisse van Coninckliche throonen ende vyerscharen ghenomen / die geopent worden / als de sententien sullen uytgesproken worden. 19 Dat is / de macht ende het bevel van de uytvoeringhe van de seven plagen / gelijck hier voren vs 1. 20 Namelick / om de suyverheydt ende rechtveerdigheydt / niet alleen van hare persoonen/ maer oock van Godts oordeelen/ daer van sy uytvoerders waren / te beteeckenen. g Apocal. 1. 13.
21 Namel. om de veerdigheydt / vastigheydt / ende wackerheydt der selve in het uytvoeren van Godts oordeelen uyt te drucken: nae de ghewoonte der volckeren in het Oosten die haer met breede gordelen omgordden/ wanneer sy yet swaers souden beginnen ofte uytvoeren. Siet Luc. 12. 35. Ephes. 6. 14. 22 Namel. die allernaest den throon Godts hier voren zijn gestelt/ met de 24 Ouderlingen/ ende die de geheele Gemeynte Christi representeerden / op welckers begeerte / ende tot welcker wrake dese straffen over het Antichristendom worden uytgestort. Siet hier voren cap. 4. 6. 23 Dese phiolen/ ofte phialen waren een soorte van drinck-schalen / een weyningh diep / ende hielden ordinaerlick soo veel als yemant seffens konde uyt drincken. 24 D. van den wijn uyt den drinck-beker des toorns Godts / waer van siet hier voren capit. 14. 10. 25 Hier wordt gesien op het gene in den Tabernakel is geschiet. Exod. 40. 34. welcke met een wolcke van Godts heerlickheydt in sijne inwyinge wiert overschaduwet / alsoo dat Moses daer niet en konde ingaen: ghelijck oock ghesciet is in de inwyinge van den Tempel Salomons. 1. Reg. 8. 10. Andere meynen dat hier ghesien wordt op Jesai. 6. 4. daer door den roock de rechtveerdige oordeelen Godts over het volck worden beteeckent.
h Exod. 40. 34. 1. Reg. 8. 10. Iesai. 6. 4. 26 D. voortkomende uyt den throon der heerlickheydt Godts / die met blicksemen / donderslagen / stemmen / ende brandende lampen / alle teeckenen van Godts heerlickheydt / was omcingelt / gelijck die wordt beschreven capit. 4. 5. 27 Namel. om dese oordeelen Godts nader te aenschouwen / ofte ondersoecken / alsoo de selve ondoorgrondelick zijn. Rom. 11. 33. ende die/ nae dat sy volbracht zijn/ eerst ten vollen konnen verstaen worden. Andere nemen het alsoo / dat dese sluytinghe des Tabernakels door den roock van Godts heerlickheyt / nae het uytspreken van Godts oordeel over den Antichrist ende sijne aenbidders/ noch beteeckent een gevolgh van Godts oordeel over deselve: Namelick/ dat sy door geen van dese straffen en souden worden gebetert / ofte tot achterdencken gebracht / om dese oordeelen tot hare salighevdt/ als betaemde/ aen te schouwen: maer dat sy daer in meer ende meer verblindt ende verhart souden worden/ ende niet eer daer op en souden letten/ dan als het te laete soude zijn/ wanneer de laetste phiole over haer soude uytgegoten zijn / ende sy in het eeuwigh verderf souden gestort worden / ghelijck Paulus hier van noch spreeckt 2. Thessal. 2. vss. 11 / 12. Siet oock hier nae capit. 16. 9/ 11.

Het xvj. Capittel.

1 Den seven voorgemelde Engelen wordt bevel gegeven om hare phiolen uyt te gieten. 2 Van welcke de eerste wort uytgestort op de aerde. 3 de tweede in de zee/ 4 de derde inde rivieren: waer over de rechtveerdigheydt Godts met eenen lofsangh wort geprefen. 8 De vierde phiole wort uyt-gegoten in de Sonne. 10 de vijfde op den throon der Beeste / nae welcke de menschen op aerden haer evenwel niet en bekeeren. 12 De seste/ op de groote riviere Euphrates. 13 Dry onreyne geesten/ als vorschen/ komen voort ende gaen tot de Coningen der aerde/ om die te vergaderen tot den krijgh des grooten daghs. 15 ende een yegelick wort daer over tot waken vermaent. 17 Ten laetsten wort de sevende phiole uyt-gegoten in de locht/ ende alle dingen hebben een eynde / oock de groote Babylon. 21 waer nae eenen swaren hagel valt op de menschen / die Godt daer over lasteren.

1 ENde ick hoorde een groote stemme [1] uyt den Tempel/ seggende tot de seven Engelen/ Gaet henen / ende giet de [seven] phiolen des toorns Godts uyt [2] op de aerde.

2 Ende [3] de eerste ginck henen / ende

1 N. des hemels/ als in 't voorgaende cap. vs 5 ende hier na vs 17 wort uytgedruckt: waer door de throon Godts in den hemel wort verstaen / ghelijck aldaer is verklaert. Want hoe wel dese Phiolen den seven Engelen alreede in het voorgaende Capittel waren geghEven / soo en gaen sy tot de uyt-voeringhe van dese macht niet voort / van nieuwen last daer toe hebbende ontfanghen. Siet Psal. 103. vs 20. 2 In het vervolgh blijckt / dat alleen de eerste Engel sijne Phiole op de aerde heeft uytgegoten. Doch dewijle de plagen van de ses andere Phiolen oock eyndelick over de menschen / die op aerden woonen / zijn gekomen / hoe wel sy ten eersten op andere lichamen ende elementen zijn uytgestort / soo worden sy oock met recht geseght op de aerde / ofte aerdtsche menschen / uytgegoten te zijn / dien Godt alle elementen tot vyanden maeckt. 3 Dat door dese Engelen de instrumenten Godts worden verstaen / waer door de Antichrist met syne geheele heerschappye / in verscheyden tijden / ende met verscheyden trappen / is gheplaeght / ofte gestraft / blijckt genoegh uyt het geheel ough-merck van dit capittel / ende uytdruckelick uyt dit tweede vs. ende uyt het volgende seste ende tiende. Van of dese de Hemelsche Geesten selve zijn ghewcest / of andere die onder haer beleydt daer toe in de werelt van Godt sijn verwerkt / sal uyt het verklaren van elcke Phiole best blycken.

[4] goot sijne phiole uyt [5] op de aerde: eñ daer wiert een quaet ende boos [a] gesweer aen de menschen / die [b] [6] het merck-teecken des Beests hadden/ eñ [c] die sijn beelt aenbaden.

3 Ende de tweede Engel goot sijne phiole uyt [7] in de zee/ ende sy wiert [d] bloedt als eens dooden: ende alle levende ziele is gestorven in de zee.

4 Ende de derde Engel goot sijne phiole uyt [8] in de rivieren / ende in de fonteynen der wateren: eñ [de wateren] wierden bloet.

5 Ende ick hoorde [9] den Engel der wateren seggen / ghy zijt rechtveerdigh/ Heere / [e] Die is / ende Die was / [10] ende Die zijn sal / dat ghy dit geoordeelt hebt:

6 Dewijle sy [f] het bloedt der Heyligen/ ende der Propheten vergoten hebben / [11] so hebt ghy haer oock bloedt te drincken gegeven. Want sy zijn 't weerdigh.

7 Ende ick hoorde eenen anderen [g] van den altaer seggen/ Ja/ Heere ghy almachtige Godt / uwe oordeelen zijn waerachtich ende rechtveerdich.

8 Ende [12] de vierde Enghel goot sijne phiole uyt op de Sonne: ende haer is [macht] gegeven de menschen te verhitten door vyer.

9 Ende de menschen wierden verhittet met groote hitte/ ende [h] lasterden den name Godts / die macht heeft over dese plagen: ende sy en bekeerden haer niet [13] om hem heerlickheyt te geven.

10 Ende de vijfde Engel goot sijne phiole uyt [14] op den throon des Beests: ende sijn Rijcke is verduystert gheworden: ende [15] sy kaeuden hare tonghen van pijne:

11 Ende sy lasterden den Godt des Hemels van wegen hare pijnen / ende van wegen hare gesweeren: ende sy en bekeerden haer niet [16] van hare wercken.

12 Ende de seste Engel goot sijn phiole uyt [17] op de groote riviere Euphrates/ ende sijn water is uytgedrooght/ op dat bereydt soude worden de wegh der Coningen/ die van den opganck der Sonne [comen sullen].

13 Ende ick sagh uyt den mondt des Draecks / ende uyt den mont des Beests/ ende [18] uyt den mondt des valschen Propheets/ [19] dry onreyne geesten [gaen], [20] den vorschen gelijck.

14 Want het zijn geesten der Duyvelen/ ende [i] doen teeckenen / welcke uytgaen tot [21] de Coningen der aerde/ ende [22] der geheele werelt / [23] om die te vergaderen [k] tot den krijgh [24] van dien grooten dagh des Almachtigen Godts.

15 [25] Siet/ ick come [l] als een dief. Saligh is hy die waeckt / ende sijne kleederen bewaert / op dat hy niet [m] naeckt en wandele / ende [26] men sijne schaemte [niet en] sie.

16 Ende sy hebbense vergadert in de plaetse/ welcke in't Hebreeusch genaemt

4 Alle dese volgende plagē comen seer wel over een met de plaghen/ die Godt door Mosem ende Aaron/ op dē Coninck Pharao ende sijn volck/ wanneer hy de Israeliten uyt Egypten wilde verlossen/ heeft doen komen: gelijck uyt de vergelijckinghe met het 7. 8. 9. ende 10. capittel Exodi/ is te mercken: uytghenomen de plaghe in de derde Phiole vs 8 begrepen/ die meest over een komt met de plaghe / waer door Godt Achab ende de sijne/ die de Propheten oock doodden/ ende Godts volck vervolgden/ onder Elias heeft gestraft: waer van te sien is 1. Reg. 17 ende 18. Of nu dese plagen na de letter/ ofte in eenen geestelicken sin moeten verstaen worden/ en is niet eenerley ghevoelen. Ende is sulcx te duysterder / om dat een deel der selve noch niet uytgestort/ maer noch toekomende is: ghelijck het selve daer uyt blijckt / dat dese plagen hier voren cap. 15. 1. uytdruckelick worden genaemt de seven laetste plagen/ ende dat in dit cap. door deselve plagen de gene worden gestraft/ die het merck-teecken des Beests dragen/ ende dat de throon van het Beest ende de groote Babylon eyndelick door deselve wordt uytgeroeyt: van welcke uytroeyinge inde twee volgende capittelen nader verhael sal volgen/ het welck ten grooten deele noch staet te vervullen. Den uytganck van sal eenighe dingen hier van noch naerder ontdecken. Daerentusschen sal het gene nu waerschijnlickst is/ op elcke phiole kortelick aengeteeckent worden. 5 Het rijck des Antichrists wordt doorgaens in dese Openbaringe als een werelt aengesien/ daer aerde/ zee/ rivieren/ lucht/ sonne/ sterrē/ &c. in zijn: ende dat van wegen des selfs gestaltenisse/ ende de macht die den Antichrist hem selven over hemel/ aerde / zee/ &c. toeschrijft. Het eerste deel dan van dese Antichristische werelt is de aerde, door welcke alhier/ gelijck elders in dit boeck/ de aerdsche menschen in't gemeyn bequamelick worden verstaen/ die aerdtsche ende afgodische Godts-diensten toegedaen zijn/ ende de selve hartneckelick voorstaen: over welcke dese eerste phiole/ nae het gevoelen van vele/ wort gesegt uytgegoten te zijn/ wanneer het Antichristische rijck heeft beginnen afbreuck te lijden / als door de vernieuwinghe van de predicatie des eeuwigen Euangeliums/ in verscheydene plaetsen van Europa/ door Waldus/ Wiclef/ Johannes Hus/ Hieronymus van Praga/ ende haerer gelijcke/ de menschen van dese Antichristische werelt/ ende de aenbidders van het Beest/ in plaetse dat sy haer hadden behooren te bekeeren/ door Godts rechtveerdigh oordeel in eenen verkeerden sin zijn overgegeven/ ende met haet ende nijt/ als door een boos gesweer in haer gemoet zijn ontsteken ende gequelt/ also dat sy noch haer selven/ noch andere eenige ruste en hebben konnen geven/ tot dat sy het selve Euangelium wederom / soo veel haer mogelick was / hebben gedempt ofte verduystert. Hoe wel eenige oock daer by voegen/ dat tot een bysondere straffe van dese afgodische menschen/ ende de vervolgers van Godts volck nu ontrent 140 jaren geleden eenighe verholene sieckten ende versweeringen / in de landen den Antichrist aller naest geleghen / hebben beginnen te heerschen / die van daer voortgegaen zijn in andere deelen van Europa / insonderheydt tegen de gene die in haren gedwongenen ongehouwelickten staet vele onreynigheden hebben bedreven/ die door de wereldt oock schandelick zijn te segghen: met welcker gelijcke Godt oock de Philisteen heeft geplaeght / als sy de Arke des Verbondts by haer gevangen hielden. 1. Sam. 5. 6 / &c. a Exod. 9. 9, 10, 11. b Apoc. 13. 16, 17. 6 Siet hier van/ ende van het volgende/ de verklaringhe op Capit. 13. 14. c Apoc. 13. 14. 7 Door dese zee worden bequamelick verstaen de velerley volckeren/ ende Coninckrijcken/ die het rijck des Antichrists als een zee omringhden/ ghelijck de Engel hier na selve verklaert / cap. 17. 15. welcke hier ten aensien van de aenbidders des Beests/ wort geseght in bloedt verandert te zijn/ wanneer na de tijden van Lutherus / geheele Provincien/ Coninckrijcken/ ende volckeren/ die rontom lagen/ hem zijn afgevallen: also dat de visschē/ ofte inwoonders van dit sijn aertsche rijck in deselve niet langer en conden bry leven/ ofte hare superstitien plegen. Waer by oock veel van haer bloet is gestort/ eñ dagelicx noch gestort wort/ tot een rechtveerdige weder-wrake van het veelvuldigh bloet/ dat onder sijne heerschappye door de aenbidders van dit Beelt des Beests oock gestort is: gelijck Godts rechtveerdigheyt daer over hier nae v. 6 wordt gheprezen. Andere verstaen hier door de Decreten ende besluyten van hare laetste Concilien / ende insonderheydt van Trenten/ het welck eenige jaren heeft geduert / ende waer toe uyt alle deelen van Europa de geestelicke ende wereltlicke dienaers van het Beest zijn toe-gevloeyt: welcke daerom in bloedt worden ghesegt verandert te zijn / om dat daer in de valsche ende afgodische leere is bevestight / die de menschen noodtsakelick ter doot brenght / so sy die aen-nemen / aengesien gheen afgoden-dienaer en kan saligh worden. 1. Corinth. capitt. 6. v. 10. ende die uyt de wercken der Wet willen gerechtveerdight zijn / van Christi ghenade zijn vervallen. Galat. 5. 4. d Exod. 7. 20. 8 Hier door verstaen eenige de verkeeringe ende vervalschinge van Godts woordt/ 't welck by klare water-fonteynen ende rivieren in de heylige Schrifture wort vergeleecken. Ende soude alsoo hier door eene kracht der dwalinge/ eñ geestelicke blintheyt over haer/ door Godts rechtveerdigh oordeel worden beteeckent. Doch alsoo dit lange te voren heeft begonnen / ende hier van de laetste plagen wort ghesproken / daer door het rijck des Antichrists afbreuck heeft gheleden / ende eyndelick te gronde sal gaen: soo wort het van andere wel soo bequamelick verstaen van hare gheestelicke Inquisitie / Hoven / Societeyten / Conventen / Collegien / Scholen / ende diergelijcke/ die den Antichrist in alle landen sijns rijcks heeft op-gerecht/ ende als rivieren verdeelt om sijnen stoel ende rijck daer mede te bevestighen / die oock in bloedt zijn verandert/ wanneer die in de selve Gereformeerde Coninckrijcken ende landen uyt-geroepť zijn/ ende verboden/ alsoo dat niemandt daer in en konde blijven / ofte sijne superstitien voorder ghebruycken: welcke dingen gelijck sy in sommige plaetsen alreede geschiet zijn / oock in het toekomende meer ende meer sullen geschieden / wanneer de andere Coninghen hare macht de Beeste sullen ontrecken/ gelijck hier nae cap. 17. 16. wort voorseght. 9 Dat is/ die de phiolen over de rivieren ende water-fonteynen hadde uytgegoten/ gelijck hier voren capit. 14. v. 18. de Engel des vyers wort genaemt / die de macht over het vyer hadde ontfangen / om de godtloose te straffen. e Apoc. 1. 4, 8. ende 4. 8. ende 11. 17. 10 Andere lesen / ende de Heylige. f Matth. 23. 34. 11 D. ghy hebt haer in haer eygen bloedt oock laten vergaen. Waer uyt blijckt dat dese twee phiolen van sulcke rechtveerdige weder-wrake ende vergelden van haer bloet moeten genomen worden. g Apocal. 15. 3. 12 Door de uytstortinge van dese phiole in de Sonne/ ende verhittinge der menschen door de selve/ verstaen eenige/ seer groote hitten/ brandingen ende onvruchtbaerheden/ mitsgaders honghers-nooden ende sterften/ die daer op pleghen te volgen/ gelijck ten tijden Elie onder de Israeliten is geschiet/ welcke op de landen ende rijcken het Beest toegedaen/ noch op bysondere wijse in toekomende tijden sullen worden gesonden. Doch dewijle sulcke straffen selden in een landt de overhant nemen/ of het ander deelt mede: ende dese plagen eygentlick den aenbidders van het Beest worden gedreyght/ so verstaen het andere door 't licht des Heyligen Euangeliums/ op het welcke phiole wort uytgegoten/ om het selve meerder kracht te gheven tot overtuyginge/ ende ontsteeckinge van de herten der menschen/ waer door dese noch meer tot bekeeringe sullen worden gebracht/ oock selfs de Joden met hoopen Christum sullen aen-nemen Rom. 11. 25/ 26. ende de andere hartneckige aenbidders van 't beelt des Beests tot meerder spijt ende laste-

ringe sullen worden verweckt / om dat sy sullen sien dat haer rijck daer door eyndelick tot onderganck sal worden gebracht. Waer over sy selve den name Godts sullen lasteren/ als sy de H. Schrift van duysterheydt / on-volmaecktheyt/ ende onseeckerheydt sullen beschuldigen / ende de selve een fondament van alle ketterien durven noemen.

h Apoc. 16. 11. 21.

13 N. in't bekennen van sijne rechtveerdicheyt / ende aennemen van sijne barmherticheyt ende genade/ die haer wort aengeboden.

14 Vele uytleggers verstaen hier door de stadt van Roomen/ daer eyghentlick de throon des Antichrists is/ uyt welcke hy over andere landen sijne geestelicke heerschappye voert: welcken throon door sulcke instrumenten / als Godt daer toe sal verwecken/ gedestrueert sal worden/ die den Antichrist selve met sijne Consistorie ende aenhanck oock sullen verjagen/ waer door sijn rijck zeer sal afnemen / ende sijnen luyster in de werelt verduysteren/ tot dat hy eyndelick door den gheest des mondts Christi gheheel sal te niete ghedaen worden.

15 N. van spijt ende verdriet / dat haer sulcks was overghekomen/ daer sy haer selven een rijck sonder eynde ingebeelt hadden.

16 D. Superstitien / afgoderien / ende lasteringen. 17 Hier door verstaen sommige de eygentlick genoemde riviere Euphrates/ aen welcker beyde zijden de Turcken ende Persianen/ ende diergelijcke natien tegen 't Oosten haer gebiedt hebben/ gelijck c. 9. 14. aengeteeckent is: welcke haer noch souden vereenigen met malkandren/ ende den stoel des Antichrists innemen. Andere verstaen door dese riviere Euphrates / by gelijckenisse / alle de inkomsten / die de Antichrist uyt de gheheele Christenheydt treckt / waer door sijnen stoel wordt verrijckt / ende hy hem ende sijnen throon tegen alle andere gewelt beschermt/ welcke door de Christen Princen eens geheel geschort ende uytgedrooght zijnde / gelijck alreede is begonnen/ hem sullen onmachtigh maken om hem selven staende te houden: welcke Princen hier worden ghesegt van den opganck der Sonne te komen / om dat sy van Christo, die den opganck is uyt den hooghten / daer toe sullen verweckt worden: gelijck het oude Babylon door de riviere Euphrates te voren beschermt ende verrijckt zijnde / door Cyrum uytgedroocht is / ende den wegh heeft geopent tot overvallinghe ende inneminge der selver stadt/ ende uytroeyinge van haer rijck: ghelijck Jerem. 51. 31 / &c. is voorseght / ende Dan. 5. 30. vervult. 18 Van den Draeck / ende van de twee Beesten is voor desen ghesproken / by welcke het Beeldt des Beests te voren oock is ghevoeght / in welckers tweeden Beests plaetse hier de valsche Propheet wordt gestelt. Waer uyt blijckt dat dese valsche Propheet oock het Beeldt des Beests is / dat is de Antichrist / met sijn geheel rijck/ voor soo veel hy de valsche leere door hem selven / ende andere sijne dienaers/ voorstaet / ende alle sijne geestelicke Prelaten / Consistorien / Hoven / Conventen/ Concilien / ende persoonen daer toe gebruyckt / om de selve valsche leere te verbreyden/ gelijck in het volgende capittel sal blijcken. Van dese dan worden gesamelick dese onreyne geesten gesonden / om dat sy alle hare listigheydt ende aensien t' samen brengen / ende te samen spannen om Godts kercke ende sijne waerheydt uyt te roeyen: ende als uyt eenen mondt hier in spreken / ende door eenen Geest worden gedreven. 19 Hier door worden verstaen de velerley Gesanten/ Nuntien/ ende andere geestelicke dienaers des Antichrists / die door de werelt worden uytgesonden / om Princen / Coningen / ende volckeren het Antichristische rijck te onderwerpen / vol van bedrieghlickheydt ende schijnheylicheydt / die den Apostel 2. Thess. 2. 11. noemt eene kracht der dwalinge. welcke oock van mirakelen roemen / die den Apostel aldaer noemt mirakelen der leugenen, gelijck de geheele werelt bekent is. 20 Namelick / die in het onreyne water leven / ende altijdt eenerley geroep houden. i 2. Thess. 2. 9. Apoc. 13. 13. ende 19. 20. 21 Namelick / die het Antichristische rijck noch zijn toe-gedaen / ghelijck het woordt aerde ende werelt hier doorgaens wordt genomen. 22 Dat is / die sy door de geheele werelt noch soecken onder haer te brengen / gelijck in alle landen der werelt/ selfs de barbarische in Oosten ende Westen dagelicks geschiet. 23 Hoe wel dit oock dagelicks geschiet/ dat dese onreyne geesten door haer dagelicks geroep alle Coningen ende volckeren tegen de goede Christenen/ die sy met eenerley stemme verdoemde ketters noemen/ soecken op te maken / soo wordt nochtans in dese phiole eygentlick gesien op het uyterste ghewelt / dat de Antichrist noch sal ghebruycken voor sijnen laetsten ondergang: waer van in de volgende phiole wordt ghesproken / wanneer hy door alle de werelt / niet alleen de volckerē die den name van Christenen voeren/ maer oock vele barbare ende vreemde natien sal soecken by een te brengen / om de Gemeynte Christi uyt te roepen / ende sijnen stoel weder op te rechten. k Apocal. 17. 14. ende 19. 19. ende 20. 8. 24 Namelick / in welcken Godt op extra-ordinare wijse sijne oordeelen tegen dese geheele macht sal uytvoeren / waer van hier nae capit. 19. 19. ende 20. 8. nader sal worden ghehandelt. 25 Dit wordt hier by gevoeght om een yeder te waerschouwen / dat hy op zijn hoede zy / alsoo in dien dagh als een eynde sal nemen / ende nae dien tijdt geen tijdt van bekeeringe meer en sal over zijn: gelijck hier nae sal volgen. Siet Matth. 24. 43. Luc. 12. 39. Apocal. 3. 3. l Matth. 24. 43. Luc. 12. 39. 1. Thess. 5. 2. 2. Petr. 3. 10. Apocal. 3. 3. m Apocal. 3. 18. 26 Gr. ende sy sijne schaemte sien. Dat is / de schandelickheydt sijner sonden. Namelick / so door het kleedt der gerechticheyt Christi, ende door een waer geloove met leetwesen gheboeght / in een gedeckt. Siet Galat. 5. 27. ende Apocal. 3. 18.

wort [27] Armageddon.

17 Ende de sevende Engel [28] goot sijne phiole uyt in de lucht: ende daer quam een groote stemme uyt den Tempel des Hemels / van den Throon / seggende / [n] [29] Het is geschiet:

18 En [30] daer geschiedden [o] stemmen / ende donder-slagen / ende blixemen: en daer geschiedde een groote aerdbevinge / hoedanighe niet en is geschiedt van dat de menschen op de aerde geweest zijn / [namelick] een sodanige aerdbevinge / [ende] so groot.

19 Ende [p] [31] de groote stadt [32] is in drie deelen gescheurt / ende [33] de steden der Heydenen zijn gevallen: ende de groote Babylon [q] [34] is ghedacht geworden voor Godt / om haer te gheven [r] [35] den drinck-beker van den wijn des toorns sijner gramschap.

20 Ende [36] alle eylandt is gevloden / ende de bergen en zijn niet gevonden.

21 Ende [37] eenen grooten [s] hagel / [elck] als een talent-[pondt] swaer / viel neder uyt den hemel op de menschen: ende de menschen [t] [38] lasterden Godt van wegen de plaghe des hagels: want des selfs plage was zeer groot.

27 Dit woort wort verscheydelick uytgeleght. Sommige setten het over den leger der vervloeckinge, ofte der verwoestinge. ofte / het bedrogh der uytroeyinge, om dat dese legers des Antichrists uyt alle natien met bedroch by een sullen worden gebracht / maer tot hare eygene uytroeyinge ende verwoestinge. Doch andere meynen / dat dit is een eygen naem van een seker plaetse / waer van in de Schrifture des Ouden Testaments ghewach wort ghemaeckt / daer diergelijck gebeurt is / als hier wort voor seght. Namel. 2. Chron. 35. 21. ende Zach. 12. 11. alwaer ghewach gemaeckt wort van het dal Megiddon, gelijck hier van het geberchte Megiddon, daer de Coninck Josias met het gheheel Israelitische leger van de Egyptenaren is geslaghen: in welcker ghelijcke plaetse het legher des Antichrists wederom soude vergaderen op hope van diergelijcke overwinninghe tegen het Israel Godts te verwerven / maer dat de Heere door sijn onverwachte komste desen hoon van sijne Gemeynte soude keeren / ende de vyanden selve ten vollen verslaen / ende eyndelick uytroeyen. Hoe wel eenige meynen / dat hier veel eer wordt ghesien op de plaetsen Judic. 5. 18. daer Sisera ontrent de wateren Megiddon met het geheel leger der Cananiteren mirakeleuselick is geslagen van Debora ende Barac / tot verlossinge der kinderen Israels: het welck met dese overwinninge wel soo wel over een komt. 28 Dese sevende phiole maeckt een eynde van alles / ende volgens van het geheel Antichristische rijck / die op de lucht wordt uytgegoten / om dat geen gedierte sonder de lucht kan leven: ende om dat de Satan / die tot noch toe in het meerderen deel der werelt heeft geheerscht / aldaer sijnen throon ende wooninge heeft / gelijck Paulus spreeckt Ephes. 2. 2. ende 6. 12. welcke hier mede oock sal worden vernietight / gelijck hier nae capit. 20. 10. klaerder wordt betuyght. n Apocal. 21. 6. 29 D. het is alles volbracht / dat in de werelt / nae Godts woordt / te geschieden stondt. Ofte / het isser geweest / Namel. de groote stadt ende Beest: waer van in de twee volgende capittelen noch onderscheydelicker sal worden gehandelt. 30 Door dese stemmen / donderslaghen / &c. worden verstaen de teeckenen / die de laetste toekomste Christi ten oordeele sullen voorgaen / gelijck Matth. 24. cap. Marc. 13. capit. Luc. 21. capit. ende 2. Petr. 3. 10. oock diergelijcke worden verhaelt. o Apocal. 4. 5. ende 8. 5. p Apocal. 14. 8. 31 Die het geestelick Sodoma ende Egyptus is / ende het geheele rijck des Antichrists begrijpt / gelijck capit. 11. 18. wordt verklaert: die hier nae oock de groote Babylon wordt genaemt. Siet capit. 14. 8. ende 18. 10. 32 Gr. is in drie deelen geworden. Dat is / t'eenemael verplettert / gelijck dingen die in veel stucken worden gebroken / te niete gaen. 33 Ofte / de steden der volckeren. Hier door worden verstaen alle andere steden buyten het Christendom / als daer zijn der Turcken / Persianen / ende andere Heydenen. q Apocal. 18. 5. 34 Namel. om hare rechtveerdige sententie van Godt te ontfangen: want te voren scheen Godt over haer oogh-luyckinge te doen / ende haren moetwille te hebben vergeten. r Ier. 25. 15. Apoc. 14. 10. 35 Siet hier voren capit. 14. 8 / 10. 36 D. de plaetsen / die gehouden wierden aller vasts te zijn om daer te vluchten / zijn haer ontweken / ofte zijn vergaen. gelijck cap. 6. 14. 37 Namel. tot straffe der godtloose / gelijck Josu. 10. 11. Doch dese so veel swaerder / om dat sy den onverdragelicken last des toorns Godts over haer bracht. Want een talent woech / na het getuygenisse van eenige / hondert ponden gewichts. s Apoc. 11. 19. t Apoc. 16. vss. 9, 11. 38 Namel. uyt desperatie ende wanhope / gelijck de godtloose oock ten uytersten dage doen sullen. Siet hier voren cap. 6. 16.

Het xvij. Capittel.

1 Een van de voorgaende seven Engelen brenght den Apostel in een woestijne / ende toont hem de groote Hoere van Babylon / sittende op een roodt Beest / dat seven hoofden / en tien hoornen heeft. 4 Hare kleedinge / vercieringe / tytelen / ende bloedtdorstigheyt wort beschreven. 7 De Engel verklaert Joanni / eerst de verborgentheydt van het Beest. 9 Daer nae van sijne seven hoofden / ende van den achtsten Coninck die volgen soude. 12 ende van de tien hoornen / die soo veel Coningen zijn / die hare macht ontfangen met het Beest. 14 welke met het Lam strijden / maer worden van het selve overwonnen. 15 Den Engel verklaert welcke de wateren zijn / daer dese Hoere op sit. 16 ende hoe de Coningen hare macht de Beeste wederom sullen ontnemen. 18 Eyndelick verklaert hy welcke dese Hoere zy.

1 ENde [1] een uyt de seven Enghelen / die de seven phiolen hadden / quam ende sprack met my / ende seyde tot my / [2] Komt herwaerts / ick sal u toonen het oordeel [3] der groote Hoere / [4] die daer sit op vele wateren:

2 [a] Met welcke de Coningen der aerde [5] gehoereert hebben / ende [6] die de aerde bewoonen [7] zijn dronckеn geworden van den wijn harer hoererie.

3 Ende [8] hy bracht my wech [9] in een woestijne / in den geest / ende ick sagh [10] een vrouwe sittende op een [11] scharlaken-roodt [b] beest / dat vol was van namen der [Godts]-lasteringe / ende hadde seven hoofden / ende tien hoornen.

4 Ende de vrouwe was [c] bekleedt [12] met purper ende scharlaken / ende verciert met goudt ende kostelick gesteente / ende peerlen / ende hadde in hare handt [13] eenen gouden drinck-beker vol van grouwelen / ende van onreynicheyt harer hoererie.

5 En [14] op haer voor-hooft was eenen naem geschreven / [namelick] [d] [15] Verborgentheyt / [16] de groote Babylon / [17] de moeder der hoererien ende [18] der grouwelen der aerde.

1 N. van welcke in 't voorgaende 16 cap. is ghesproken / die eenige meynen de vijfde geweest te zijn: om dat die sijne phiole op de throon des Beests hadde uytghegoten. Maer van in dese twee volgende capittelen de breede verklaringhe eygentlick wordt gedaen. 2 Dit dient alleen tot opweckinge van den Apostel / alsoo hier geen veranderinge van plaetse / maer een vernieuwinge van Gesichte wordt verstaen / ghelijck blijckt uyt het volghende 3 vs. Siet dierghelijcke wijse van spreken / Ezech. 8. vs 3. ende 40. 1 / &c. 3 Gelijck de ware Kercke Christi by een eerbare vrouwe / bekleedt met de Sonne / ende verciert met een kroone van twaelf sterren capit. 12. vs 1. vergeleecken is / alsoo wordt hier de afvallige Kercke vergeleecken by een prachtige Hoere / die Christum den eenigen Bruydegom verlatende / haer oock tot andere mannen / dat is / tot afgoden ende andere patroonen begeeft: hoe wel sy van het tegendeel soude mogen roemen: gelijck van de Israelitische Kercke / ende de stadt van Jerusalem oock ghesproken wordt / Jesai. 1. 21. Jere. 3. 1. Ezech. 16. 15. Welcke nu dese Hoere / ende haer oordeel zy / sal uyt het vervolgh blijcken. 4 D. die daer heerschappye heeft over vele volckeren / scharen / tongen / ende natien / gelijck de Engel hier nae vss. 15 / ende 18 verklaert. a Apocal. 18. 3.

5 D. aenghespannen hebben om hare geestelicke hoererye ende de heerschappye voor te staen / ende andere met hare macht daer toe te brengen / gelijck van den Enghel verklaert wordt vss. 13 / ende 17. 6 D. die aerdsch gesint zijn / ende tot aerdsche Gods-diensten genegen / gelijck de menschen van natueren doen. Want hier van worden v. 8 uytdruckelick uytgenomen / alle de gene welcker namen zijn geschreven in 't boeck des levens. 7 Dat is / zijn door eene blinden yver ende de liefde van hare opgesmuckte superstitien ende afgoderien also ingenomen ende vervult / als de boelen pleghen van den wijn / die haer van een listige hoere ingeschoncken wordt / om haer tot volbrenginge van hare oneerlicke lusten te brengen. 8 Namel. door een vertreckinge van sinnen / gelijck op het eerste vs is aengeteeckent. 9 Namel. om te vryer op alles in stilte te konnen letten buyten het ghewoel der menschen. Andere verstaen door dese woestijne het rijck des Antichrists selve / het welck wel vol is van allerley wereltsch gewoel / maer ledigh ende woest van alle salichmakende waerheydt / ende geestelicke vruchtbaerheydt. 10 Dat door dese Vrouwe de stadt van Roomen met hare heerschappye wordt verstaen / blijckt uyt de geheele beschrijvinghe die hier nae volght: insonderheydt uyt het vijfde vs / daer sy de groote Babylon wordt genaemt / namelick geestelicker wijse verstaen / ghelijck cap. 14. 8. ende 16. 19. ende uyt het volgende negende vs / daer van den Engel verklaert wordt / dat de seven hoofden van dit Beest daer de Vrouwe op sat / zijn seven bergen: ende uyt het laetste vs / daer uytdruckelick wordt geseght / dat dese vrouwe is de groote stadt, die het Coninckrijcke heeft over de Coningen der aerde, het welck op Roomen alleen past. Dit is soo klaer / dat niet alleen de voornaemste Oudtvaders / ende alle de Gereformeerde Leeraers daer in eens zijn / maer oock selve vele Paus-ghesinde uytleggers. Doch dese laetste drijven / om het Antichristendom van haren Paus ende Pausdom te weeren / dat dit van de stadt ende heerschappye van Roomen moet verstaen worden / alleen terwijle sy onder het gebiedt der Heydensche Keyseren is geweest / ende de Christenen heeft vervolght. Namel. ontrent dry hondert jaren nae Christi geboorte / tot de tijden des Keysers Constantini toe. Maer dese worden uyt het vervolgh van dese twee capittelen lichtelick wederleght. Ten eersten / om dat het Heydensch Roomen andere Coningen ende volckeren / die sy onder haer heeft ghebracht / niet en placht hare eygene afgoderye over te dringen / maer die hare gewoonlicke superstitie te laten volgen / selfs oock den Joden / haren eygen Godts-dienst gelaten / tot dat sy tegen haer hebben gerebelleert. Daer dese Vrouwe met den Kelck harer hoererye / dat is / afgoderye / alle Coningen ende volcken dronckеn maeckt. Ten tweeden / soo en kan op 't Heydensch Roomen niet ghepast worden / het ghene v. 12 wordt gheseght / dat de tien Coningen die hare macht het Beest hebben gegeven / op een ure hare macht ontfangen hebben met het Beest / aengesien de Oude Romeynen de gene die sy onder haer gebiedt hebben gebracht / allenghskens van tijdt tot tijdt met ghewelt haer hebben onderworpen / ende niet door de onderlinghe bewillinghe ende t'samenspanninghe. Ten derden / om dat het Beest ende dese Vrouwe die daer op sit / dat is / de Antichrist ende de stadt van Roomen hier geduerich te samen worden gevoeght / daer het Heydensch Roomen / soo lange het Heydensch is ghewеest / eygentlick den stoel des Antichrists niet en is geweest / maer is die namaels eerst geworden. Ende daerom wordt geseght / dat het Beest noch soude opkomen uyt den afgront, ende daer nae ten verderve gaen. Eyndelick / om dat de droevige ende exemplare ondergang van dese stadt Babylon / waer van het volgende capittel in het breede spreeckt / niet en kan verstaen worden van het Heydensch Roomen / overmits het selve noyt sulcks en is overgekomen / soo langhe het Heydensch is ghеweest: maer heeft daer nae over de hondert jaren onder de Christelicke Keysers in goeden stant geweest / gelijck uyt de Historyen blijckt. Het is wel waer dat het daer nae van de Gotthen / Wandalen / ende andere is ingenomen / ende gedestrueert / maer is korts daer nae wederom tot sijnen vorigen stant ghebracht / ende duert noch. Daer het openbaer is dat den ondergang van dit Babylon / daer van in 't volgende cap. gesproken wort / nimmermeer en sal eyndigen / gelijck cap. 18. 2 / 21. wort betuyght. Dit is so klaer / dat eenige Paus-gesinde uytleggers selve bekennen / dat het gene hier ende in het navolgende capittel geprophetеert wordt / moet verstaen worden van de stadt van Roomen / die tegenwoordigh is: maer om het Antichristendom van haer te weeren / versieren sy een ander gedichtsel / Namel. dat een weynich voor het eynde der werelt tien Heydensche Coningen / men weet niet uyt wat hoeck der werelt / sullen komen / ende met den Antichrist uyt de stamme Dan aenspannen / ende de gheheele werelt innemen / den Paus van Roomen verjagen / ende den Antichrist in sijne plaetse stellen / ende hare Heydensche afgoderye alle volckeren overdringen / ende dit alles in drie jaren ende een half voor het eynde der werelt / ende Roomen met alle haren rijckdom verbranden / ende van noch daer over rouwe bedrijven / &c. 't welck voor desen oock is wederleght / ende tegen alle menschelick oordeel ende reden strijdt: gelijck de volgende verklaringhe oock genoechsamelick sal uytwijsen. 11 Hier door wordt de Coninckliсke pracht / ende de bloedt-dorsticheydt van dit Beest / als oock van dese Vrouwe verstaen / gelijck uyt v. 4 ende 6 blijckt. Waer van siet de nader verklaringe / gelijck oock van de namen der Godts-lasteringe in de aenteeck. op cap. 13. 1. Van de seven hoofden / ende tien hoornen / sal van den Engel selve hier nae verklaringe gedaen worden. b Apoc. 13. 1. ende 17. 8. c Apoc. 18. 16. 12 De uyterlicke pracht van dese vrouwe / ofte van de afvallige Roomsche Kercke / gaet door het geheele rijck / niet alleen in hare publijcke regeringe / maer oock in haren publijcken Godtsdienst: alwaer alles op het kostelickste ende cierlickste aengericht wort / ende purper ende scharlaken de livreye is / van hare voornaemste hoofden. 13 Hier door worden bequamelick verstaen de schoone ende aenlockende tytelen / die de Antichrist hem selven / ende sijne kercke / voor de werelt geeft / om de mensche tot sijn gehoorsaemheyt te brenghen: als daer is de heylige Vader, de Stadt-houder Christi, het hooft van de Catholijcke Kercke, de naevolger Petri, het fondament der Kercke, etc. die nochtans van binnen ingesien zijnde / vol grouwelicke lasteringen / superstitien / ende valsche leeringen zijn. Andere duyden dit van den beker der Misse / ende volgens dien van de Misse selve / die vol grouwelen is. 14 N. gelijck de vermaerde hoeren eertijts plachten op het voorste van hare huysen / ende op hare eygene voorhoofden hare namen ende tytelen te stellen / om te meer bekent te worden / ende de boelen te beter tot haer te locken / ende tot hare liefde te trecken. d 2. Thessal. 2. 7. 15 Gr. Mysterion, welcke name vele getuyghen dat op den Pauselicken hoet met drie kroonen voor desen is gestelt geweest. Doch dit onaengesien / so kan dit op meest alle Ceremonien / gewaet / ende wyingen / die de Paus met sijne geschorene gebruyckt / gevoeghlick worden geduydt / die sy alle tot de minste toe vol mysterien ende verborgentheden verdichten te zijn. 16 Namel. alsoo geestelick ofte figuerlick genaemt / gelijck capit. 11. 8. van Egypten ende Sodoma uytgedruckt wordt / waer van siet aldaer de verklaringe. Siet oock hier voren cap. 14. 8. ende 16. 19. 17 Ofte / de moeder der hoere. Dat is / der afgoderyen ende superstitien / ghelijck te voren op v. 1 aengeteeckent is. Want also roemt sy oock. Namel. dat sy is de Moeder de heylige Kercke, van welcke alle andere Kercken op aerden voortgekomen zijn / ende hanghen / als kinderen van hare moeder. 18 Namel. in het af-setten ende ombrenghen van Coningen ende Princen / in 't ontslaen van Princen ende ondersaten van haren eedt / in 't verbreken van wettighe houwelicken / in 't ontrecken van kinderen van de ghehoorsaemheyt ende dienst harer ouderen onder den deck-mantel van religie / in 't toelaten van publijcke hoer-huysen / in lieghen ende bedriegen / ende dierghelijcke grouwelen / die de leere ende daden des Pausdoms mede-brengen.

6 Ende

6 Eñ ick sagh dat de Vrouwe [19] dronc-ken was van [e] het bloedt der heyligen/ ende van het bloedt der getuyghen Jesu. Ende ick verwonderde my/ als ickse sagh/ met groote verwonderinge.

7 Ende de Engel seyde tot my/ Waerom verwondert ghy u? [20] Jck sal u seggen de verborgenheydt der Vrouwe/ ende des Beests dat haer draeght/ 't welck de seven hoofden heeft/ ende de tien hoornen.

8 Het Beest/ dat ghy ghesien hebt/ [21] was ende en is niet: ende het [22] sal opkomen uyt den afgrondt/ ende [23] ten verderve gaen: ende die op de aerde woonen [24] sullen verwondert zijn ([f] [25] welcker namen niet en zijn geschreven in het boeck des levens van de grontlegginge der werelt) siende het Beest/ [26] dat was/ ende niet en is/ hoewel het is.

9 Hier is 't verstandt [g] dat wijsheyt heeft. [h] De seven hoofden [27] zijn seven bergen/ op welcke de Vrouwe sit.

10 Ende [28] zijn [oock] seven Coningen: de vijve zijn gevallen/ ende de een is/ [29] de ander en is noch niet gekomen/ ende wanneer hy sal gekomen zijn/ moet hy een weynich [tijdts[blijven.

11 Ende [30] het Beest dat was/ ende niet en is/ die is oock de achtste [Coninck], [31] ende is uyt de seven/ ende gaet ten verderve.

12 Ende [i] de tien hoornen die ghy gesien hebt/ zijn [32] tien Coningen/ die het Coninckrijck noch niet en hebben ontfangen/ maer als Coningen macht ontfangen [33] op eene uyre met het Beest.

19 Waer van de boecken der Martelaren van allerley natien vol exemplen zijn.
e Apoc. 18. 24.
20 D. ick sal u nader verklaren: gelijck in 't vervolgh gheschiet.
21 Dat hier van het Antichristische rijck geprophetеert wort/ is openbaer: daerom moeten alle dese vier eygenschappen daer op passen. De eerste van dat het ten tijden Joannis was, kan bequamelick verstaē worde van 't Roomsche rijck/ dat onder verscheydene regeringen nu al eenighe hondert jarē geweest was/ ende noch blijven soude: waer by de Engel voeght/ ende en is niet, om dat het in dien tijdt geen geestelick gebiet over de kerckē in Christenrijck en hadde/ noch in eenige hondert jaren hebben en soude.
22 Namel. om dat het eerst na vijf hondert jaren/ na den tijdt Joannis beyde dese heerschappien soude verkrijghen/ wanneer de Antichrist niet alleen alle geestelicke persoonen/ maer oock de wereltsche Princen hem/ tegen Christi leere ende exempel/ soude onderwerpen/ ghelijck ten tijden van Phocas ende daer na is geschiet. Apocal. 13. Vs 1.
23 Namel. nae dat het eenen merckelicken tijt sal hebben gestaen/ sal het allengskens wederom afnemen/ ende sijn aensien onder de Christenen verliesen/ gelijck nu eenigen tijdt herwaerts is begonnen/ ende in het volgende capittel sal vervult worden.
24 Dat is/ sullen met eerbiedinge teghen het selve beweeght zijn/ ende dat aenbidden/ ofte haer het selve onderwerpen. Siet hier voren capit. 13. Vss. 3/4/8.
f Exod. 32. 32. Philip. 4. 3. Apocal. 13. 8.
25 D. uytgenomen die/ welcker namen zijn geschreven in het boeck des levens. Waer van siet capit. 13. 8. Het welck hier tusschen ghevoeght wordt/ op dat het niet en soude schijnen/ dat Christus, ten tijde van het rijck des Antichrists/ geen Gemeynte op aerden meer en soude hebben behouden.
26 Dese woorden konnen uyt de vorige aenteeckeninge op dit Vs ghenoech verstaen worden.
g Apocal. 13. 18. h Apocal. 13. 1.
27 Dat is/ beteeckenen seven bergen. Dat nu de stadt van Roomen op seven bergen was gebouwt is uyt alle oude schrijvers genoech bekent: welcke waren de bergh Capitolinus, Palatinus, Cælius, Aventinus, Esquilinus, Viminalis, ende Quirinalis, waerom sy oock by eenige oude schrijvers de sevenbergische stadt genaemt wordt.
28 Dat is/ beteeckenen seven Coningen/ ofte Coninckliche regeringen: waer uyt blijckt/ dat een voor-beeldt ofte sake/ wel verscheydene beduydinghen kan hebben. Welcke nu dese seven Coningen zijn/ wordt verscheydelick verstaen. Eenige verstaen door dese Coningen de seven Keyseren/ die te Roomen nae de tijden van Nero, tot desen tijdt van Joannis ballinghschap/ hadden geregeert. Doch daer en schijnt geen reden te zijn/ waer om de Keyseren/ die voor Neronis tijdt van Iulius Cæsar af geregeert hadden niet soo wel en souden moeten ghereкent worden/ als de volgende: ende is openbaer dat hier van sulcke Coningen wordt gesproken/ die de geheele regeringe van het gantsche Roomsche rijck begrepen. Daerom verstaen andere het bequamelicker door de seven formen ofte wijsen van regeringe/ daer mede de stadt van Roomen soo te voren geregeert was geweest/ als daer nae noch geregeert soude worden/ ghelijck de Engel hier ende Vs 11 getuyght. Waer van de eerste regeeringe was geweest van Romulus af tot Tarquinius, onder eygentlick genaemde Conínghen. De tweede/ van Brutus af/ onder de Consules, ofte Burgemeesters. De derde/ onder de Dictatores, De vierde onder de Decemviros, De vijfde onder de Tribunos Consulares. De seste/ onder de Keysers/ van Iulius Cæsar af/ welcke doe noch duerde/ doe aen Joannes dese Openbaringe is geschiet.
29 Dit is de sevende sorte ofte wijse van regeringe/ die onder Constantinus de eerste Christen Keyser heeft begonnen/ die een ander forme van regeringe in sijnen tijdt heeft aenghevanghen/ ende na dat hy ontrent twintigh jaren tot Roomen hadde geseten/ ende het Christen-Geloove alomme hadde ingevoert/ is nae Bizantium getrocken/ het welck hy na sijnen name Constantinopolen heeft genaemt/ ende heeft aldaer den stoel des Keyserrijcks voornamelijck bevestight/ waer door de Keyserlicke autoriteyt te Roomen ende in Italien meer ende meer heeft afghenomen/ ende de Antichristische heerschappye allenghskens is op-ghekomen. Welcke de achtste forme van regeringe is/ daer hier van wordt gesproken.
30 Dit is de Pausche regeringhe/ die wel eenighsins in hare beginselen begon op te rijsen/ maer noch niet ten vollen en was gheopenbaert: voor dat ten tijde van den Keyser Phocas, ontrent vijf hondert ende tien jaren/ nae dese Openbaringe/ ende ses hondert ende ses jaren nae Christi geboorte/ het Pausdom sijne geestelicke ende wereltlicke heerschappie over de Christenheyt allenghskens heeft uyt-ghestreckt/ ende ten vollen is te voorschijn gekomen: gelijck voor desen is aengewesen. 'T welck oock nae dat het eenige hondert jaren in sijn volle kracht was geweest/ allenghskens wederom heeft beginnen te vervallen/ ende noch vervalt.
31 Dat is/ heeft sijne macht uyt de vorige seven hoofden/ ofte wijsen van regeringe by een gebracht/ ende allenghskens opgericht. Want dit achtste niet alleen een hooft van dit Beest/ maer oock het gantsche Beest begrijpt.
i Dan. 7. 20. Apocal. 13. 1.
32 Dat is/ Coninckrijcken: gelijck by Daniel/ ende hier/ de Coninghen met hare successeurs in de selve rijcken doorgaens worden verstaen. Sommige uyt-leggers nu nemen dit getal voor een precijs getal van tienen/ die de eerste geweest zijn/ die ontrent den tijdt van de opkomste des Antichrists in het Westen mede zijn opgekomen. Andere/ voor een onseker getal dat daer ofte daer ontrent is: ghelijck dit woordt tien oock elders wordt gebruyckt: siet een exempel Gene. 31. 7. Num. 14. 22. ende worden hier onder gereлt de Coninckrijcken van Hungarien/ Napels/ Spangien/ Vranckrijck/ Engelant/ Schotlant/ Polen/ Sweden/ Denemarcken/ Portugael/ Bohemen/ ende eenige andere/ die hier onder zijn begrepen/ als Navarre/ Arragon/ Leon/ Sicilien/ Sardinien/ Norwegen/ &c.
33 Dat is op ofte ontrent eenen tijdt: ghelijck dese maniere van spreken oock genomen wordt Joan. 4. 52. Actor. 10. 3. ende 30. Apocal. 3. 3. Andere setten het over eene uyre, Dat is/ eenen korten tijdt/ gelijck dese wijse van spreken oock elders beteeckent. Doch de eerste komt met het oogh-merck des Apostels best over een.

13 Dese hebben [34] eenerley meyninge/ ende sullen hare kracht ende macht het Beest overgeven.

14 Dese [k] sullen [35] tegen het Lam krijghen/ ende [36] het Lam salse overwinnen/ ([l] want het is een Heere der heeren/ ende [37] een Coninck der coningen) ende die met hem zijn/ de geroepene/ ende uytverkorene/ ende geloovige.

15 Ende hy seyde tot my/ [m] De wateren die ghy gesien hebt/ daer de Hoere sit/ [38] zijn volcken ende scharen/ ende natien/ ende tongen.

16 Ende [39] de tien hoornen die ghy gesien hebt op het Beest/ die sullen de Hoere haten/ ende [40] sullense woest maken/ ende naeckt: ende sy [41] sullen haer vleesch eten/ ende sullense [n] [42] met vyer verbranden.

17 Want [43] Godt heeft [haer] in hare herten gegeven dat sy sijne [44] meyninghe doen/ ende dat sy eenerley meyninge doen/ ende dat sy haer Coninckrijck het Beest geven [45] tot dat de woorden Godts voleyndicht sullen zijn.

18 Ende de Vrouwe die ghy ghesien hebt/ is [o] [46] de groote stadt/ die het Coninckrijck heeft over de Coninghen der aerde.

34 N. in dit stuck van het mainteneren ende voorstaen van de autoriteyt ende superstitien des Antichrists/ al is 't dat sy in wereltsche saken seer verscheyden/ ende met malkandrē dickmael twistigh zijn: en al is 't dat somwylen eenighe van dese Coningen haer tegen eenige van dese Pausen hebben ghestelt/ soo hebben sy nochtans altijt willen schijnen het Pausdom selve ende sijne leere voor te staen.
k Apocal. 16. 14.
35 D. Christum in sijne leden bekrijghen ende vervolgen: gelijck Christus selve tot Paulum spreeckt Actor. 9. 4. Want al is 't dat sy niet altijdt voor en hebben gehadt Christum regel-recht te bestrijdē/ nochtans die sijne leden ende sijne leere soecke uyt te roeyen/ worden geacht eñ in de Schrifture gesegt Christum selve te bestrijden. Siet Psal. 2. 2. Actor. 4. 25/ &c.
36 N. soo door een geestelicke overwinninge/ dat sy de ware ende salighmakende leere Christi niet en sullen konnen uytroeyen/ wat sy oock doen/ maer dat Christus door sijne uytvercorene ende geloovige/ in spijt van alle sulck gewelt/ deselve sal verbreyden in de werelt: als oock door vele uyterlicke overwinningen/ die hy de sijne in de wereldt over haer sal gheven/ ghelijck de exemplen van de voorgaende ende dese tegenwoordige eeuwe bewijsen. Ende in dien laetsten grooten krijgh/ waer van in 't voorgaende capit. Vs. 14 is geprophetееrt/ sal het noch klaerder voor de ghеheele wereldt blijcken.
l 1. Timoth. 6. 15. Apocal. 19. 16.
37 Desen tytel wort Christo, als de eenige Heere ende Coninck boven alle Heeren ende Coninghen hier gegeven/ gelijck de selve Godt ghegheven wordt 1. Timoth. 6. 15. om dat hy is de waerachtige Godt ende heerschapper over alle creatueren/ eenes wesens met den Vader. Siet oock hier na capit. 19. 16.
m Iesai. 8. 7.
38 Dat is/ beteeckenen volcken van verscheyden talen ende natien. een sacramentelicke wijse van spreken/ gelijck hier voor oock is aengewesen/ ende hier nae Vs 18 noch volght.
39 D. Coningen/ gelijck Vs. 12 is verklaert/ sullen eyndelick hare oogen open doen/ ende gewaer worden/ hoe sy van haer verleydt zijn/ ende haer daer over als oock over hare afgoderye ende heerschappye haten. Waer van eenige nu alreede sulcks hebben ghedaen: ende Godt staet te bidden/ dat van de overige oock sulcks mach ghеschieden.
40 D. hare macht ende aensien/ dat sy de selve in hare rijcken te voren gegeven hadden/ wederom aen haer nemen/ ende tegen haer keeren.
41 D. sullen hare inkomsten ende rijckdommen/ die sy uyt hare landen troch haer weygeren/ ende ontnemen/ ende selve tot haer eygen nut aenwenden ende tegen haer gebruycken.
n Apocal. 18. 8.
42 Namel. de plaetse ofte stadt met seven bergen/ daer sy haren stoel ofte throon heeft/ gelijck capit. 16. 10. aengewesen is.
43 Want het herte der Coningen is in de handt des Heeren/ gelijck water-beecken/ hy keert dat waer hy wil. Proverb. 21. 1. Namelick/ ofte in sijnen rechtveerdigen toorn ende oordeel/ tot harer straffe/ ende beproevinge van sijn volck: ofte in sijne genade tot verlossinge ende bevrydinge van sijn volck/ ende tot straffe sijner vyanden.
44 Ofte/ raedt. gelijck oock Vs. 13 eñ hier in 't volgende.
45 Dat is/ tot dat de prophetien ofte voorseggingen sullen vervult zijn/ die Godt ons in sijn woort geopenbaert heeft/ so van de opkomste ende heerschappie/ als van den val des Antichrists.
o Apoc. 16. 19.
46 Siet de verklaringe hier van in d'aent. op Vs. 3.

Het xviij. Capittel.

1 Een Engel komt af uyt den Hemel. 2 Die op een nieuw den val verkondight van de groote Babylon/ om hare hoererye ende weelde. 4 Waer over 't volck Godts vermaent wort uyt haer te gaen. 6 ende belast wort datmen haer dobbel vergelde. 7 Ende hoewel sy roemt datse geen weduwe zijn en sal/ so sullen nochtans hare plagen seffens over haer komen. 9 De Coningen der aerde bedryven rouwe over haren val. 11 gelijck oock de kooplieden/ die allerhande kostelicke waren in haer hadden gevеylt. 17 Desgelijcks de stierluyden ende de zee-luyden. 20 Maer daer tegen wort den Hemel met de Heylige Apostelen ende Propheten vermaent om vreughd te bedrijven. 21 Eenen stercken Engel werpt eenen seer grooten steen inde zee/ om den eyndelicken val van dese groote Babylon af te beelden. 22 ende verklaert dat geene instrumenten van vreughde in haer meer en sullen gehoort worden. 23 om dat sy alle volckeren hadde verleydt/ ende het bloedt der Heylige in haer is gevonden.

1 ENde [1] na desen sagh ick [2] eenen anderen Engel afkomen uyt den Hemel/ [3] hebbende groote macht/ ende de aerde is verlicht geworden van sijne heerlickheyt.

2 Ende hy riep krachtelick met een

1 D. na dat de voorgaende Engel sijne woorden van de beschrijvinge der grooter Hoere hadde geeyndicht.
2 Sommighe verstaen dit van Christo selve/ ende van sijne komste ten oordeele/ wanneer hy den Antichrist geheel sal te niete doen. 2. Thess. 2. 8. Doch alsoo in het 9 Vs ende volgens/ van den rouwe der Coningen/ Kooplуyden/ ende Zee-luyden/ die sy na desen val van dit Babylon noch sullen bedryven/ in het breede wordt ghehandelt/ soo is het waerschijnlicker/ dat hier van den val van dit Babylon ende de uytroepinghe van haren throon/ wort gesproken/ die noch te voren sal geschieden/ tot een exempel van Godts rechtveerdigh oordeel voor de geheele werelt: gelijck het oock daer uyt blijckt/ dat Godt in het vierde Vs sijn volck beveelt uyt haer te gaen/ op dat sy harer sonden ende plagen niet deelachtigh en worden: het welck op den uytersten dagh niet wel en kan worden gepast: van welcke laetste wrake over het Beest ende den valschen Propheet eerst sal gesproken worden capit. 19. Vss. 20/21.
3 Dese twee eygenschappen van groote kracht ende heerlickheyt/ worden oock den geschapenen Engelen toegeschreven/ Psal. 103. 20. Luc. 1. 9. Actor. 12. 7. De reden waerom dese tijtelen hier desen Engel worden gegeven/ is om datter groote kracht ende heerlickheydt noodigh was in 't uytroepen van desen machtighen throon des Antichrists in de werelt.

groote

a Iesai. 21. 9. Ierem. 51. 8. Apocal. 14. 8.

4 Deſe woorden zijn oock uytgheſproken van eenen Engel/ capit. 14. 8. maer worden daer verſtaen van het beginſel van dẽ val van dit groot Babylon inde herten van vele inde werelt/ gelijck aldaer is aengeteeckent: het welck nu over langen tijdt is begonnen te gheſchieden/ ende noch dagelicks gheſchiet. Maer hier wordenſe verſtaen van de uytterſte uytroepinghe van den throon van dit Beeſt/ ofte van dit groot Roomſch Babylon. Ende zijn deſe woorden ghenomen uyt Jeſ. 21. 9. ende Jer. 51. 8. welcke woorden aldaer meer dan hondert jaer voor de uytroepinge van de ſtadt ende het rijck van het Aſſyriſch Babylon door de Propheten zijn voorſeght/ ende daer nae volbracht.

b Iesai. 13. 21. ende 34. 14. Ierem. 50. 39.

5 N. welcke in eenſame ende woeſte plaetſen met de onreyne ghevoghelten meeſt haer onthouden/ gelijck de ervarentheyt ende Christus ſelve betuyght/ Mat. 12. 43. alwaer ſy door Godts voorſienigheyt worden gehouden als in een bewaringhe/ tot dat Godt in ſijn rechtveerdigh oordeel haer den toom los laet om de menſchen op een nieuw te verſoecken. Ende worden diergelijcke woorden oock ghebruyckt van de verwoeſtinghe van het Aſſyriſch Babylon Jeſai. 13. vſſ. 21/ 22. Jerem. 50. 39/ &c. c Iesai. 34. 11. d Apocal. 14. 8. 6 Dat is/ afgoderye. Siet hier van de aenteeck. op capit. 14. 8. ende 17. 2. e Apocal. 17. 2.

groote ſtemme ſeggende/ [a] [4] Sy is gevallen/ ſy is ghevallen/ de groote Babylon/ ende is ghewoorden [b] [5] een woonſtede der Duyvelen/ ende een bewaer-plaetſe van alle onreyne gheeſten/ ende een bewaer-plaetſe van alle onreyn ende hatelÿck [c] gevogelte.

3 Dewÿle uyt den [d] wÿn des toorns harer [6] hoererie alle volckeren gedroncken hebben/ [e] ende de Coningen der aerde met haer gehoereert hebben/ ende [7] de koopluyden der aerde rÿck zÿn geworden uyt de kracht harer weelde.

4 Ende ick hoorde [8] een andere ſtemme uyt den hemel/ ſeggende/ [f] [9] Gaet uyt van haer mÿn volck/ [10] op dat ghy aen hare ſonden geen ghemeynſchap en hebt/ ende op dat ghy van hare plaghen niet en ontfanght.

5 Want hare ſonden zÿn [11] [d'een op d'andere] gevolght tot den hemel toe/ ende Godt is harer ongerechticheden [g] [12] ghedachtigh geworden.

6 [13] Vergeldet haer gelÿck als ſy u lieden vergolden heeft/ ende [14] verdubbelt haer dubbel/ na hare werckẽ: in den drinckbeker [h] daer in ſy geſchoncken heeft/ ſchencket haer dubbel.

7 So veel als ſy haer ſelven verheerlickt heeft/ ende weelde ghehadt heeft/ ſo groote pÿninge ende rouwe doet haer aen. Want ſy ſeght in haer herte/ [i] [15] Ick ſitte [als] een Coninginne/ ende en ben geen weduwe/ ende en ſal geenen rouwe ſien.

8 [k] Daerom ſullen hare plaghen [16] op eenen dagh komen/ [namelick] doodt/ ende rouwe/ ende honger/ ende ſy ſal [l] met vyer verbrant worden: [17] want ſterck is de Heere Godt/ die haer oordeelt.

9 [m] Ende de Coninghen der aerde/ [18] die met haer ghehoereert/ ende weelde gehadt hebben/ ſullenſe beweenen/ ende [19] rouwe over haer bedrÿven/ wanneer ſy [n] den roock hares brants ſullen ſien:

10 [20] Van verre ſtaende uyt vreeſe van hare pÿninge/ ſeggende/ [o] Wee/ wee/ de groote ſtadt Babylon/ de ſtercke ſtadt! want uw' oordeel is [21] in een uyre gekomen.

11 Ende de koop-lieden der aerde ſullen weenen/ ende rouwe maken over haer/ om dat niemandt [22] hare ware meer en koopt:

12 [23] Ware van goudt/ ende van ſilver/ ende van koſtelick geſteente/ ende van peerlen/ ende van fÿn-lÿnwaet/ ende van purper/ ende van zÿde/ ende van ſcharlaken: ende allerley [24] wel-rieckent hout/ ende allerley yvooren vaten/ ende allerley vaten van het koſtelickſte hout/ ende van koper/ ende van yſer/ ende van marmerſteen:

13 Ende canneel/ eñ reuckwerck/ ende wel-rieckende ſalve/ ende wieroock/ ende wÿn/ ende olye/ ende meelbloeme/ ende tarwe/ ende laſt-beeſten/ ende ſchapen: ende van peerden/ ende van [25] koets-wagenen/ ende [26] van lichamen/ ende [p] de zielen der menſchen.

14 Ende [27] de vrucht der begeerlickheyt uwer ziele is van u wech gegaen: ende al dat lecker/ ende dat heerlÿck was is van u wech gegaen/ ende ghy en ſult dat ſelve niet meer vinden.

15 [28] De kooplieden deſer dingen/ die rÿck geworden waren van haer/ ſullen van verre ſtaen [29] uyt vreeſe van hare pÿninge/ weenende/ ende rouwe makende:

16 Ende ſegghende/ Wee/ wee/ de groote Stadt/ [q] die bekleedt was met fÿn lÿnwaet/ ende purper/ ende ſcharlaken/ ende [30] verciert met goudt/ ende [met] koſtelick geſteente/ ende [met] peerlen: want in eene uyre is ſoo grooten rÿckdom verwoeſt.

17 Ende [31] alle ſtierlieden/ ende alle het volck op de ſchepen/ ende [32] boots-geſellen/ ende alle [33] die ter zee handelen/ ſtonden van verre:

18 Ende riepen/ ſiende [r] den roock van haren brandt/ [ende] ſeggende/ [ſ] Wat [ſtadt] was deſe groote ſtadt gelÿck?

19 Ende [34] ſy wierpen ſtof op hare hoofden/ ende riepen/ weenende/ ende rouwe bedrÿvende: ſeggende/ Wee/ wee/ de groote ſtadt/ in de welcke alle/ die ſchepen in de zee hadden/ van hare koſtelickheyt rÿck geworden zÿn/ want ſy is in eene uyre verwoeſt geworden.

20 [35] Bedrÿft vreughde over haer ghy

18 N. tot den tijdt van haren val ende uytroepinghe toe. Waer uyt blijckt/ dat noch altijdt eenighe Princen ende Coningen met haer ſullen aenſpannen tot bevestinghe van haren ſtaet ende ſuperſtitien/ die deſen haren val ſullen ſoecken te ſtuyten/ ende als hy alreede gheſchiet ſal zijn/ ernſtelick/ doch te vergeefs/ ſullen beklagen.

19 Gr. haer ſelven ſlaen. Namel. op de borſt van droefheyt.

n Apocal. 18. 18.

20 Namel. ſonder haer te konnen helpen.

o Iesai. 21. 9. Ierem. 51. 8. Apocal. 14. 8.

21 Gelijck vs 8. op eenen dagh. Dat is/ op eenen korten tijdt.

22 Gr. hare ſchip-vracht, ofte/ ladinge. Namel. om dat der ſelver ydelheydt ende bedroch bekent wort.

23 Deſe woordẽ/ met eenige der volgende vſſen/ zijn meeſt genomen uyt Ezechiel capit. 27. daer van den val der koopſtadt Tyrus diergelijcke wordt voorſeght. Ende hoe wel/ als voren is geſeght/ deſe Antichriſtiſche Tyrus oock vele kooplupden uyt alle gewesten der werelt/ met het koopen ende beſigen deſer waren/ in alle hare prachticheden ende verceeringen van Tempelen/ beelden/ gebouwen/ eñ uyterlicke Godtsdienſten/ door al haer gebiet/ rÿck maeckt/ ſoo kan het van de geeſtelicke koopmanſchappen die ſy ende hare Groote onder de menſchen drijven/ oock ſeer bequamelick verſtaen worden/ ghelijck op het derde vs is aengheweſen.

24 Gr. thymen-hout. Siet 1. Reg. cap. 10. v. 11.

25 Ofte/ caroſſen.

26 D. de lichamen der levende tot ſlaven makende: ende de zielen der afgeſtorvene verkoopende om uyt haer verdicht Vagevier door indulgentien/ aflaten/ bedevaerden/ zielmiſſen/ ende diergelijcke verloſt te worden: daer in het profijt van deſe kooplupden veel beſtaet.

p Ezech. 27. 13.

27 Gr. de herfſt-vrucht, ooghſt, ofte/ boom-vrucht. dat is/ allerley ſchoone ofte lieflicke vruchte/ confitueren/ ende leckere gerechten/ daer ghy luſt nae haddet/ ende daer ghy overvloet van hebt.

28 Namel. de geeſtelicke kooplupden/ die van dit Babylon hangen/ ende daer over in aenſien ende machtigh zijn. Siet hier voren de aenteeckeninge op vs 3.

29 Namel. dewijle ſy in gevaer zijn van haer deel daer van oock te ſullen ontfangen: ofte/ ten minſten van haer profijt ende aenſien in de werelt te ſullen verlieſen.

q Apocal. 17. 4. 30 Gr. vergouder, ofte/ verguld. ghelijck oock hier voren capittel 17. 4. 31 Hier door konnen eenichſins de eygentlick genoemde ſtier-lieden ende zee-lieden verſtaen worden/ die oock uyt het aenbrengen van vele deſer goederen/ uyt alle gewesten der werelt/ by deſe Babylon haer voordeel deden/ gelijck van de ſtier-lieden ende zee-lieden van Tyrus wordt verhaelt Ezech. 27. vſſ. 9/ 25. ende volgens. Doch wort dit oock van velen figuerlicker wijſe verſtaen van de gene die leden zijn/ ofte de beſtieringhe hebben van de geeſtelicke Hoven/ Abdyen/ Kloosteren/ ende diergelijcke geeſtelicke goederen/ die hier door haer profijt ende aenſien oock ſullen verlieſen: welcke Conventen oock by wateren ende rieveren capit. 16. 4. zijn vergeleecken. 32 Ofte/ ſchippers. 33 Dat is/ die de zee bouwen. r Iesai. 34. 10. Apocal. 18. 9. ſ Apocal. 13. 4. 34 Namel. tot een byſonder teecken van grooten rouwe ende droefheyt over haer verlies/ gelijck by den ouden gebruyckelick was. 1. Sam. 4. 12. Job 2. vs 12. ende ghelijck van de ſtier-lieden ende zee-lieden van Tyrus oock gheſeght wordt Ezech. 27. vſſ. 30/ 31. Hoe wel deſen haren rouwe hem niet en ſtreckt over hare ſonden/ ende ſuperſtitieuſe Godts-dienſten/ daer ſy in verhardt zijn/ maer alleen over haer verlies ende ſchade. 35 Dat is/ ghy inwoonders des hemels/ Engelen/ ende Heylighe Martelaren: die om deſe uytvoeringe van Godts oordeelen/ tot rechtveerdighmakinge harer ſake/ oock gebeden hebben capit. 6. 10. welcker getal nu dagelicks wordt vervult. Het welck nochtans alſo niet en is te verſtaen/ als of de hemelſche creatueren/ ofte Godts Kercke/ haer moeſten verheugen over yemants ongeval/ maer over de uytvoeringe van Godts rechtveerdigheyt/ ende over de bewijſinge van de rechtveerdigheydt der ſake voor welcke de geloovige hier lijden.

7 Hoe wel dit op de eygentlick ghenoemde kooplieden in alle quartieren der werelt eenichſins paſt/ die door de weelde/ die in het Antichriſtiſche rijck ofte in deſe groote ſtadt Babylon omgaet/ rijck ende machtigh worden/ gelijck hier nae v. 11 ende volgens nader verklaert wordt/ ſoo kan dit hier nochtans op de geeſtelicke koopmanſchap die in haren Godts-dienſt/ ende in het verkoopen van geeſtelicke beneficien ende ampten ghepleecht wordt/ wel ſoo bequamelick gepaſt worden: dewijle alles daer om gelt is te koop. Te meer alſoo oock de zielen der menſchen onder deſe koopmanſchap vs 13 worden gerekent/ ende v. 23 geſeght wort/ dat de Groote der aerde deſe kooplieden zijn geweeſt/ waer onder de Cardinalen/ Patriarchen/ Eertz-Biſſchoppen/ Biſſchoppen/ Abten/ ende andere Prelaten voornamelick verſtaen konnen worden/ die ſulcke koopmanſchap met haer drijven.
8 Deſe ſtemme en ſchijnt geen ſtemme eenes geſchapẽ Engels/ maer een ſtemme Godts/ ofte Chriſti, komende uyt den throon des hemels/ geweeſt te zijn/ dewijle die de geloovige ſijn volck noemt/ het welck Gode/ ofte Chriſto alleen toekomt. Matth. 1. 21. Actor. 18. vſſ. 9/ 10. f Iesai. 48. 20. ende 52. 11. Ierem. 51. vſſ. 6, 45. 2. Cor. 6. 17. Genes. 19. 12. 9 Diergelijcke woorden worden oock van Godt Jeſai. 48. 20. Jerem. 50. 8. ende 51. 6. ende Zach. 2. 7. tot een waerſchouwinghe van het volck Godts/ door den ondergang van 't Aſſyriſche Babylon/ gebruyckt/ op dat ſy haer in tijts ſouden voorſien/ ende daer uyt vertrecken. Dewelcke hier van het geeſtelick Babylon tot alle ware geloovige worden geſproken: waer van de redenen in den text volgen.
10 Namel. ofte door de dagelickſche verkeeringe met haer daer toe zijnde verlockt/ ofte door vreeſe ende vervolginghe van haer daer toe gedrongen zijnde. Waer op de gemeynſchap der ſtraffen volght. Alſoo vermaent oock Chriſtus de ſijne/ Matth. 24. 16.
11 Een maniere van ſpreken/ wanneer de mate der ſonden/ die Godt in ſijne lanckmoedicheydt lange heeft verdragen/ is vervult/ alſoo datter niet dan de ſtraffe meer overich en is. Siet diergelijck Genes. 15. 16. ende 18. 20/ 21. Rom. 2. 5.
g Apocal. 16. 19. 12 Gelijck Godt geſeght wordt de ſonden der menſchen te vergeten ofte niet te gedencken/ Jerem. 31. 34. ende elders/ wanneer hy die den geloovigen ende boetveerdigen vergeeſt/ ende in haer niet en ſtraft/ alſoo wordt hy geſeght die te gedencken/ ofte der ſelver indachtigh te worden/ wanneer hy die beſloten heeft te ſtraffen. Siet hier voor capit. 16. 19. 13 Dit en moet niet verſtaen worden van eenige eygene wrake/ die Chriſtus den ſijnen uytdruckelick verbiedt Matth. 5. 39. Rom. 12. 19. maer ofte van Godts verborgene regeringe in dit geheel werck/ waer door Godt ſekere inſtrumenten ſal verwecken/ die deſe opentlicke wrake/ oock onwetende nae Godts wille ſullen doen/ ghelijck van die van Meden ende Perſen tegen Babylonien geſeght wordt. Jerem. 50. 9. ende 51. 11/ &c. Ofte oock van die Princen ende Coningen/ die nae dat ſy tot de kenniſſe der waerheydt ghebracht zijn/ Godts volck ſullen voorſtaen/ ende door eenen Godtlicken yver gedreven zijnde/ tegen de onrechtveerdigheydt/ tyrannye/ ende afgoderye van dit groot Babylon/ Godts oordeelen oock ſullen uytvoeren. Het welck met het 16 ende 17 vs van het voorgaende capittel wel over een komt. Siet diergelijck Exod. 32. 27. 14 Dit wordt geſeght/ niet ten aenſien van hare ongerechticheydt ende tyrannie/ die Godt niemant aendoen en kan/ noch en wil aengedaen hebben/ maer van de benauwtheydt die ſy den vromen onrechtveerdelick heeft aengedaen/ die Godt hier wil dat ſy rechtveerdelick ſal lijden/ ghelijck de volgende woorden verklaren.
h Apocal. 14. 10. i Iesai. 47. 8. 15 Dit is de eygen roem van dien die ſit in den Tempel Godts/ als of hy Godt ware: ende die hem ſelven in het wereltlicke verheft boven alle Coningen ende Princen/ ende in het geeſtelicke boven alle Concilien/ Biſſchoppen ende Prelaten/ die als een moeder ende Coninginne aller Kercken niet en kan beſwijcken/ noch dwalen/ welckes ſtoel niet en can te gronde gaen: ende diergelijcke prachtige tytelen meer/ die ſy haer ſelven/ ende hare dienaers haer voorgaens in hare ſchriften geven. k 2. Theſſ. 2. 8. 16 Dat is/ op eenen korten tijdt/ die Godt over haer beſtemt heeft. l Apocal. 17. 16. 17 Namel. ende derhalven en ſal geen wereltſche macht ſijnen krachtighen arm van het uytvoeren van dit ſijn oordeel van haer konnen weeren. m Apoc. 17. 2. ende 18. 3.

hemel / ende [36] ghy heylige Apostelen ende ghy Propheten / want Godt heeft [37] uw' oordeel [t] aen haer geoordeelt.

21 Ende [38] een sterck Engel hief eenen steen op als eenen grooten meulen steen / ende wierp [dien] in de zee / seggende / [v] Aldus sal de groote stadt Babylon met gewelt gheworpen worden / ende en sal niet meer worden gevonden.

22 [x] Ende [39] de stemme der cither-speelders / ende der sangers / ende der fluyters / ende der basuyners / en sal niet meer in u gehoort worden: ende geen konstenaer van eenige konste en sal meer in u gevonden worden: ende [y] geen [40] geluydt des meulens en sal in u meer gehoort worden.

23 Ende [41] het licht der keerse en sal in u niet meer schijnen: [z] ende [42] de stemme eenes bruydegoms ende eener bruydt en sal in u niet meer gehoort wordē: want [43] uwe koopliedden waren de Groote der aerde / want [44] door uwe tooverie zijn alle volcken verleydt geweest.

24 Ende [45] in de selve is gevonden [a] het bloedt der Propheten / ende der Heyligen / ende aller der gene die gedoodt zijn op der aerde.

36 Hier door worden verstaen niet alleen de Apostelen ende Propheten alsoo eygentlick genoemt / die als leden van een lichaem / ende een gemeyne sake hebbende / haer oock hier over souden verblijden: maer oock de Dienaren ende Leeraren der volgende tijden / die nae het exempel der vorighe / oock het selve soude overkomen.
37 D. u aen haer gewroken.
t Apoc. 19. 2.
38 Dit teecken wort by de beloften ende het dreyghement tot versterckinge by ghevoecht / ghelijck veurgaens by de Propheten te sien is / ende in 't bysonder van den val van het oude Babylon / Jer. 51. 63.
v Ierem. 51. 64.
x Ierem. 25. 10. Ezech. 26. 13.
39 Onder diergelijcke wijse van spreken wordt oock het uyterste ongheval ghepropheteert aen die van Tyrus Ezech. 26. 13.
y Ierem. 25. 10.
40 Namel. om voedtsel te bereyden voor de inwoonders tot onderhoudt deses levens noodigh. 41 Dit wordt daer by gevoeght / ofte om dat sulck licht noodigh is tot een groot deel van het leven der menschen / by avont ende nacht: ofte / om dat de bruyloftē waer van volght des avonts ende nachts insonderheyt wierden gehouden / daer dese keersen ende fackelen toe wierden ghebruyckt. Siet Matth. 25. 1. z Ierem. 7. 34. ende 16. 9. ende 25. 10. 42 Namel. het welck niet alleen eenen tijdt is van vrolickheydt / maer oock een middel waer door de inwoonders van dit Babylon souden wederom konnen aenwassen / ende vermenichvuldigen. 43 Siet d'aenteeck. op v. 3. 44 D. afgoderye ende aenlockinge van uwen opgesmuckten Godts-dienst / gelijck meermaels hier voren. 45 D. sy is bevonden oorsake gheweest te zijn van het stortten des bloedts der Propheten ende Heyligen / soo om dat sy selve een groote menichte daer van heeft gedoodet / ende in haer geheel gebiedt / door hare rigoreuse placcaten ende inquisitien / heeft doen dooden: als oock om dat sy met dit haer doen de tyrannie van andere / die sulcks hebben gedaen / heeft gestijft ende goet gekent. Siet diergelijcke woorden Christi. Matth. 23. vss. 34/35/36. a Apocal. 17. 6.

Het xix. Capittel.

1 In den hemel wort Halleluja gesongen over het oordeel der grooter Hoere. 5 Een ander stemme uyt den throon vermaent alle dienstknechten Godts tot vreughde / om dat de Bruyloft des Lams is gekomen / eñ sijne Bruydt haer met fijn blinckende lijnwaedt heeft toe-bereyt. 9 Sy worden saligh gesproken / die tot dese Bruyloft zijn geroepen. 10 Den Apostel valt den Engel aen de voeten / maer wort daer over berispt / eñ bevolen Godt aen te bidden. 11 Joannes siet in een nieuw gesicht een wit peert / eñ eenen die daer op sat / wiens gerechtigheyt / vlammige oogen / bloedt-verwigh kleet / verborgen naem / gevolgh / sweert / ende yseren roede worden beschreven. 15 Dese treedt den wijnpers-back van Godes toorn / ende is een Coninck der coningen. 17 Een ander Engel roept alle voghelen tot het eten van het vleesch aller Velt-oversten ende aller anderen in de groote slachtinge Godts / 19 die vergadert waren om te krijgen teghen dien die op het peert sat. 20 Maer het Beest met den valschen Propheet worden geworpen in den poel des vyers. 21 Ende alle hare aenhangers gedoodt door het sweert.

1 ENde [1] na desen hoorde ick als een groote stemme [2] eener groote schare inden hemel seggende / [3] Halleluja: [4] de salicheyt / ende de heerlickheyt / ende de eere / eñ de kracht zy den Heere onsen Godt.

2 Want [a] sijne oordeelen zijn [5] waerachtigh ende rechtveerdigh: dewijle hy [6] de groote Hoere geoordeelt heeft / die de aerde verdorven heeft met hare hoererie / ende hy [b] het bloedt sijner dienaren van hare handt gewroken heeft.

3 Ende sy seyden [7] ten tweedenmael / Halleluja. [c] Ende haren roock gaet op [8] in alle eeuwicheyt.

4 Ende [9] de vier-ende-twintich Ouderlingen / ende de vier Dieren vielen [neder], ende aenbaden Godt / die op den throon sat / seggende / Amen / Halleluja.

1 Dat is / na dat het Roomsche Babylon nu eyndelick / door een bysonder oordeel Godts / was verbrandt ende uytgheroeyt / gelijck in het voorgaende cap. verhaelt is.
2 N. dier gene die met Christo in den hemel triumpheren / ende sijnen throon omringden cap. 7. 9. ghelijck sy tot desen lofsanck in het voorgaende cap. vs 20 van den Engel worden vermaent.
3 D. Looft Godt. Eē Hebreeusche wijse van spreken / die in vele Psalmen voor komt: welcke in de Griecksche eñ andere Kercken oock behouden is / om datse seer gemeen ende bekent was / ghelijck oock het woordt Amen. Hosanna, Abba, &c. 4 Dese eyghenschappen en worden hier Gode niet toe-gewenscht / alsoo hy die altijdt heeft beseten: maer worden in hem erkent ende gepresen / om dat hy die metter daet nu voor een yeder hadde geopenbaert. Siet diergelijck hier voren cap. 5. 12. ende 7. 12. ende elders meer. a Apoc. 15. 3. ende 16. 7. 5 D. na sijne waerheyt ende rechtveerdicheyt uytgevoert: alsoo hy sulcks te voren den sijnen hadde beloofte / ende de vyanden sijner Gemeynte gedreyght. Siet Psal. 9. 9. 6 Siet hier voren cap. 17. 1. b Deut. 32. 43. Apoc. 18. 20. 7 N. om aen te wijsen met hoe grooten ernst sy sulcks deden. c Ies. 34. 10. Apoc. 14. 11. ende 18. 18. 8 Gr. in de eeuwigheden der eeuwigheden. 9 N. die met de vier Dieren rontom den throon Godts waren. Waer van siet breeder cap. 4. 4/6. ende cap. 5. 8.

5 Ende een stemme quam [10] uyt den throon / seggende / Looft onsen Godt / [11] ghy alle sijne dienstknechten / ende ghy die hem vreest / beyde kleyn ende groot.

6 Ende ick hoorde als een stemme eener [12] groote schare / ende als een stemme veler wateren / ende als een stemme van stercke donderslagen / seggende / Halleluja: want de Heere de Almachtige Godt [13] heeft [d] als Coninck geheerscht.

7 Laet ons blijde zijn / ende vreughd bedrijven / ende hem de heerlickheyt geven: [e] want [14] de bruyloft des Lams is gekomen / ende sijn wijf [15] heeft haer selven bereydt.

8 Ende haer is gegeven / dat sy bekleet worde met reyn ende blinckende fijn-lijnwaedt: want dit fijn-lijnwaet [16] zijn [17] de rechtveerdichmakingen der heyligen.

9 Ende hy seyde tot my / Schrijft / Saligh sijnse [18] die geroepen zijn [19] tot het Avontmael van de bruyloft des Lams. Ende hy seyde tot my / [f] [20] Dese zijn de waerachtige woorden Godts.

10 [g] Ende ick viel [neder] voor sijne voeten [21] om hem te aenbidden / eñ hy seyde tot my / [h] Siet dat ghy dat niet [en doet], ick ben uw' mede-dienstknecht / ende uwer broederen / die het getuygenisse Jesu hebben. [22] Aenbidt Godt. Want het getuygenisse Jesu [23] is de geest der prophetie.

11 [24] Ende ick sagh [25] den hemel gheopent: ende siet / [i] [26] een wit peerdt / ende die op 't selve sat / was genaemt [27] Ghetrouw' ende Waerachtigh / ende hy oordeelt ende [28] voert krijgh in gerechticheyt.

12 Ende sijne oogen waren [k] [29] als een

10 N. des hemels waer van meermaels hier voren is gesegt. Ende streckt dese stemme daer toe / om alle dienstknechten Godts in den hemel ende op aerden te vermanen tot eenen nieuwen Lofsanck over de weldaden / die Godt sijne Gemeynte in de laetste toekomste Christi ten oordeele nu gaet bewijsen / ghelijck uyt de verklaringhe sal blijcken.
11 N. niet alleen geloovige in den hemel ende op aerden / maer oock Enghelen / die haer selven mede dienst-knechten der geloovige erkennen te zijn / hier na v. 10 ende cap. 22. 9.
12 Gr. vele.
13 D. nu komt den tijdt dat hy alle sijne vyanden onder sijne voeten gebracht hebbende / ende het rijcke des Antichrists / des Satans / ende der werelt vernietight hebbende / alleen sal heerschen / ende sulcks door de gheheele werelt sal vertoonen 1. Cor. 15. 24. Want hoewel hy altijdt als Coninck heeft gheheerscht / so is sijn rijcke onder vele / door tyrannye deser werelt / ende door sijne verdraeghsaemheydt in allen desen / na het oordeel der werelt / seer verduystert gheweest.
d Apoc. 11. 17.
e Matth. 22. 2. Luc. 14. 16.
14 D. de nader vereeninge ende volle verheerlickinge der Gemeynte Christi in den hemel met haren Bruydegom Christo is na by. Welcke ghelijckenisse oock doorgaens elders wordt ghebruyckt. Siet Marc. 2. vss. 19/20. Joan. 3. 29. 2. Cor. 11. 2. Ephes. 5. 23/&c.
15 Namel. tot dese nader vereeninge / ende volle verheerlickinge: welcke bereydinghe niet voort en komt uyt hare natuerlicke krachten / maer uyt ghenade die haer van haren Bruydegom is geschoncken / gelijck het volgende vs uytwijst. Siet oock Eze. 16. 3/&c. 2. Corinth. 3. 5. Ephes. 5. 26. Phil. 1. 29. 16 Dat is / beteeckenen / gelijck hier voren capit. 1. 20. ende 17. 15/18. 17 Ofte / rechtveerdicheden. Namelick / niet waer door wy in ons selven / maer waer door wy voor Godt rechtveerdigh zijn / welcke is de rechtveerdicheyt Christi, die ons door den geloove wort toegerekent. 2. Corinth. 5. 21. Ende is als een suyver wit kleedt / waer door onse naecktheyt voor Godts aenghesicht wort bedeckt. Siet Rom. 13. 14. 1. Corinth. 1. 30. Gal. 3. 27. ende hier voren capit. 7. 13. waer uyt de heylichmakinghe des Gheests sijnen oorspronck heeft / die hier namaels in ons oock sal volmaeckt worden. 18 Namel. met eene roepinghe na Godts voornemen: want die heeft hy gherechtveerdicht / ende verheerlickt. Rom. 8. 30. Andersins so zijnder oock geroepen tot dese bruyloft / met de uytwendige roepinge / die daer nae buyten sullen geworpen worden. Siet Matth. 22. 11/&c. 19 Alsoo ghenaemt / om dat de bruylosten des avondts by de oude plachten ghehouden te worden. Matth. 25. 1. ende datse hier sal beginnen op het eynde der werelt / ofte ten uytersten dage. f Apocal. 21. 5. 20 Namel. waer door ons dese salicheydt wordt beloost / die wy derhalven met een vast gheloove moeten aen nemen / ende waer van wy de volbrenginge te sijner tijdt moeten verwachten. g Apocal. 22. 8. 21 Namelick daer toe uyt menschelicke swackheydt beweeght zijnde / soo door de heerlickheydt des Engels / als door de aengename verkondinge / die hy dede van de komste der bruyloft des Lams: gelijck in Cornelio diergelijck aen Petrum is geschiet / Actor. 10. 25. Ende hoewel Joannes desen Engel voor Godt selve niet en hielt / nochtans om dat dese eere de mate te buyten ginck / ende yet Goddelicks scheente hebben / soo heeft de Engel de selve geweygert aen te nemen / soo hier als hier nae capit. 22. 9. gelijck oock de dienst der Engelen van Paulo in het ghemeyn wordt verboden / Coloss. 2. 18. h Actor. 10. 26. ende 14. 14. Apocal. 22. 9. 22 Namel. dien dese eere der ware aenbiddinge alleen toekomt. Matth. 4. 10. 23 Dat is / een selve sake met den geest der prophetie / ende van eener weerdicheydt. Waer uyt hy bewijst dat sy beyde dienstknechten Iesu Christi zijn / dewijle hy de geest der prophetie hadde ontfangen om Joanni dit kondt te doen. Apocal. 1. 1. ende Joannes insgelijcks om dit voor de Gemeynte van Christi wegen te betuygen. 24 Hier begint het laetste deel van dit capittel / waer in Joanni / in een nieuw gesichte / de komste Christi wordt vertoont / om sijne Ghemeynte teenemael te verlossen / ende den Antichrist / met alle sijnen aenhanck / ende alle andere vyanden der Gemeynte teenemael te niete te doen / ghelijck uyt het insien van dit ghebeel verhael blijckt. Doch sommige meynen dat hier beschreven wort een ander toekomste Christi door sijnen Geest ende kracht / die sijne laetste toekomste noch soude voorgaen / in welcke de Joden souden bekeert worden / ende de overighe Gemeynte hier in dese werelt met de Joden vereenight zijnde / over alle hare vyanden soude triumpheren / ende een vreedsaem rijck genieten. Maer dit gevoelen en kan niet bestaen met het gene hier ghesegt wordt vs 20 / dat in dese toekomste het Beest ende de valsche Propheet levendigh zijn gheworpen in den poel des vyers / het welck eerst in de laetste toekomste Christi sal geschieden / gelijck oock de Apostel uytdruckelick getuyght 2. Thess. 2. 8. Ende oock om dat in dese komste Christi, waer van in dit capittel wort gesproken / de bruyloft des Lams met sijne Bruydt wort geseght te sullen geschieden / welcke is de vereeninge der Gemeynte Christi ten uytersten dage met Christo haren Bruydegom Matth. 25. vss. 1/13. Waer by noch komt / dat de staet der Kercke Christi voor sijne laetste toekomste doorgaens in de Schrifture wort beschreven / geheel anders te sullen zijn op der aerde als dese meynen: ghelijck breeder aengeteeckent wort cap. 20. 1. 25 N. om Christo, als den oppersten Rechter eñ overste den wegh te openen / om met alle sijne hemelsche heyrscharen af te dalen tot verlossinge sijner Ghemeynte / ende tot straffe van alle sijne ende hare vyanden. Siet Matth. 24. 30. ende 25. 31. 1. Thess. 4. 16. 2. Thess. 1. 7. Jud. vs 14/&c. i Apocal. 6. 2. 26 Namel. tot een teecken van sijne heerlickheyt ende overwinninge: gelijck hier voren capit. 6. 2. vertoont is / doch tot een ander eynde. waer van siet aldaer de aenteeck. 27 Namelick / in het doen ende uytvoeren van sijne beloften ende dreygementen. 28 Namel. niet alleen tot bescherminge van de sijne / maer oock tot rechtveerdige straffe sijner vyanden. Rom. 2. vss. 5/6. k Apocal. 1. 14. 29 Namel. ghelijck capit. 1. 14. waer door hy alles doorsiet / ende hem niet verborgen en is.

vlamme vyers / ende op syn hooft waren [30] vele Coninckllicke hoeden: ende hy hadde [31] eenen naem geschreven / dien niemandt [32] en wist dan hy selve.

13 Ende hy was bekleedt met een kleedt / [l] dat [33] met bloedt [34] geverwet was: ende synen name wort genaemt / [m] [35] het Woordt Godts.

14 Ende [36] de heyrlegers in den hemel volghden hem op witte peerden / gekleedt [37] met wit ende reyn [n] fijn-lijnwaedt.

15 [o] Ende [38] uyt synen mondt ginck een scherp sweert / op dat hy daer mede [39] de Heydenen slaen soude. Ende hy salse hoeden [p] [40] met een yseren roede: [q] ende [41] hy treedt den wijn-persback van den wijn des toorns ende der gramschap des Almachtigen Godts.

16 Ende hy heeft [42] op [sijn] kleedt / ende op syne dye desen naem gheschreven / [r] [43] Coninck der coninghen / ende Heere der heeren.

17 Ende ick sagh eenen Engel / [44] staende in de Sonne: ende hy riep met een groote stemme / seggende [45] tot alle de vogelen / die in't midden des hemels vlogen / [s] Comt herwaerts / ende vergadert u tot [46] het avontmael des grooten Godts:

18 Op dat ghy etet het vleesch [47] der Coningen / ende het vleesch [48] der Overste over duysent / ende het vleesch der stercke / ende het vleesch der peerden / ende der gene die daer op sitten; ende het vleesch van alle vrye ende dienstknechten / ende kleyne ende groote.

19 Ende [49] ick sach het Beest / ende de Coningen der aerde / ende hare heyrlegers vergadert om krijch te voeren tegen hem die op het peerdt sat / ende tegen synen heyrleger.

20 Ende het Beest [50] wiert gegrepen / ende met het selve [51] de valsche Propheet / [t] die de teeckenen in de tegenwoordicheyt van het selve gedaen hadde / door welcke hy verleydt hadde die het merck-teecken des Beests [v] ontfangen hadden / ende die des selfs Beelt [x] aenbaden. Dese twee zijn [y] levendich geworpen in den poel des vyers die [z] [52] met sulpher brandt.

21 Ende de overige wierden gedoodt met het sweert des genen die op het peerdt sat / [53] 't welck uyt synen mondt ginck / ende alle de vogelen wierden versadight van haer vleesch.

30 N. in malkanderen ghevlochten / tot een teecken van syne menichvuldige heerschappye / oock boven den Draeck / ende het Beest met seven hoofden / ende tien ghekroonde hoornen. want hy is Coninck der coninghen / ende Heere der heeren. vs 16.
31 Namel. de eygene Sone des oneyndelicke Vaders / wiens eyghenschap niemant ten volle en verstaet / dan hy selve. Joan. 1.18. Want hoe wel ons oock sulcks is gheopenbaert / ende synen name oock vs 13 wordt verklaert / soo en kan nochtants geen schepsel dit volkomelick begrijpen / om dat dese gheboorte onuytsprekelick ende eeuwigh is.
32 Ofte / en kende.
l Iesai. 63. 1.
33 N. so ten aensien van sijn lijden voor ons / als ten aensien van het bloedt syner vyanden / waer mede sijn kleedt in dese slachtinge geverwet was. Siet hier na vs 15. Iesai. 63. 1 / &c.
34 Gr. ingedoopt.
m Ioan. 1. 1. ende 1. Ioan 1. 1.
35 Siet hier van de aenteeck. op Joan. cap. 1. v. 1.
36 D. de heylighe Engelen / met welcker heyrkrachten hy omcingelt sal komen / ende de heylighe zielen / die met hem sullen nederdalen / om met hare lichamen wederom vereenight te worden / ende als dan oock deser triumphe Christi deelachtig te zijn. Siet 2. Cor. 5. vss. 8 / 9 / 10.
37 Namel. om hare suyverheydt ende heerlickheydt te kennen te geven / als die komen sullen om te triumpheren met Christo haer hooft / wiens kleedt alleen met bloedt over dese slachtinge geverwet is / ende die alleen met een sweert ende yzere roede gewapent is / om dat de eere van dese overwinninghe hem alleen toekomt. Siet Jesai. 63. vs 1 / &c. ende hier nae vs 21.
n Matth. 28. 3. Apocal. 4. 4. ende 7. 9.
o Apocal. 2. 16. ende 19. 21.
38 Siet van dit sweert de verklaringe vs 21.
39 Ofte / volckeren. Dat is / alle de vyanden syner Gemeynte / die met den Antichrist teghen Christum ende sijn rijck sullen aenspannen. Siet hier voren capit. 2. 26 / 27. alwaer dese plaetse des tweeden Psalms oock op de leden Christi wordt gepast.
p Psal. 2. 9. Apocal. 2. 27.
40 Namelick / om die te vermorselen / als aerden vaten / dewijle sy door den staf synes woordts haer niet en hebben laten leyden.
q Iesa. 63. 3. Apoc. 14. vss. 19, 20.
41 Dat is / vertreedt ende verplettert de vyanden Godts / gelijck de druyven in eenen wijn-pers-back van een sterck man lichtelick vertreden ende vermorselt worden. Siet hier voren capit. 14. 20. Jesai. 63. 3. daer dese gelijckenisse van Christo oock wordt ghebruyckt. Siet oock diergelijck in de klaeghlieden Jerem. capit. 1. 15.
42 Dat is / op sijn kleedt hangende op syne dye. Dat is / opentlick voor de oogen van een yeder / ghelijck het kleedt op de dye eens mans die te peerde sit / meest gesien wort / ende meest openbaer is.
r 1. Timot. 6. 15. Apoc. 17. vs 14.
43 Welcken tytel van Paulo Gode den Vader wordt gegeven 1. Timoth. 6. 15. ende hier voor oock Christo, Apocal. 17. 14. als die niet alleen eenen naem boven alle namen van Godt synen Vader heeft ontfangen / maer oock van eeuwicheydt Gode evengelijck / ende in de gestalte Godts was. Siet Joan. 10. vss. 29/30. Phil. 2. 6.
44 Namel. om de geheele lucht door gehoort te worden: gelijck de herauten in hooge ende luchtige plaetsen den last hares oversten Capiteyns plegen te verkondighen / om van een yder gehoort te konnen worden.
45 Een figuerlicke maniere van spreken genomen uyt Jerem. 12. 9. ende Ezech. 39. vs 17. waer door een over-groote nederlaghe der vyanden Godts wordt te kennen gegeven / daer van de doode ende verslagene lichamen tot een proye van de wilde vogelen / ende wreede gedierten / gelaten worden. Maer dese sullen hier nae dese groote slachtinge Godts / in het dal Armageddon / capit. 16. vs 16. tot een proye der duyvelen ende der helle overgegeven worden / gelijck vs 20 wordt verklaert.
s Ierem. 12. 9. Ezech. 39. 17.
46 Dat is / het welcke Godt in synen toorn over dese syne vyanden voor u bereydt heeft.
47 Namel. die den Antichrist noch sullen aenhanghen ende voorstaen / ende met hem teghen Christum sullen aenspannen / gelijck in het volgende vs wordt verklaert. Want eenige deser Coningen sullen dese Hoere oock haten / ende haer naeckt stellen / ende haer vleesch eten / ende haer verbranden. capit. 17. 16.
48 D. aller soorten van krijchs-lieden / waer uyt een groot leger plach te bestaen.
49 D. den Antichrist selve / die het hooft van dit leger was / ende die syne drie onreyne geesten hadde gesonden tot de Coningen der aerde / om haer tot desen laetsten krijgh teghen Christum ende syne Kercke op te maken. Waer van siet hier voren / capit. 16. 13 / 14.
50 Namel. door Christi macht / ende dat levendigh / gelijck in het vervolgh uytgedruckt staet.
51 Waer van siet cap. 16. 13. ende wort door dese twee de geestelicke ende wereltsche heerschappye des Antichrists met alle syne gemyterde ende ghewapende substituten verstaen / die voor al sullen van Christo met de hooghste straffen worden ghestraft / daer de andere verleydde aerdtsche ende wereltsche menschen oock wel hare straffe / doch mindere / sullen dragen. Het welck met dese twee soorten van doodinge door den poel des vyers / ende door het sweert bequamelick wort uytgedruckt. Siet diergelijck Matth. 5. 22.
t Deuter. 13. 1. Matth. 24. 24. Apoc. 13. vss. 12, 13. ende 16. 14.
v Apocal. 13. 16.
x Apocal. 13. 15.

y Dan. 7. 11. Apoc. 20. 10.
z Apoc. 14. 10.
52 Dit wort daer by gevoecht / om dat het sulpher ofte swavel uytnemende scherpe ende zeer doordringhende hitte geeft waer door de swaerste pijne der helle wort afgebeeldt.
53 D. door het vonnisse ofte sententie / die hy tegen haer sal vellen / waer van de Engelen sullen uytvoerders zijn. Matth. 13. 41. welcke straffe oock eeuwigh sal zijn / gelijck hier voor capit. 14. 9 / 10 / 11. betuyght is / ende Matth. 25. 41. van alle verbloeckte oock betuyght wordt.

Het xx. Capittel.

1 Een Enghel komt af van den hemel / hebbende den sleutel des afgronts / ende bint den Satan aldaer duysent jaren. 4 De heylighe Martelaren / ende die het Beest niet en hebben aengebeden / sitten op throonen / ende regneren met Christo duysent jaren. 5 Doch de andere blijven in de doot. 6 Sy worden alle saligh gesproken / die deel hebben aen de eerste opstandinge. 7 Nae het eynde van duysent jaren wordt de Satan ontbonden. 8 ende verleydt de volcken wederom / ende verweckt Gog ende Magog tot den krijgh. 9 welcke de geliefde Stadt omringen / maer worden van het vyer verslonden. 10 ende de Duyvel wort in den poel des vyers geworpen. 11 Eenen witten throon wort gesien / met een daer op sittende / voor wien hemel ende aerde vliedt. 12 De doode kleyn ende groot verschijnen voor Godt / ende de boecken worden geopent / ende een yeder wort geoordeelt nae syne wercken. 14 De Doodt ende Helle wort in den poel des vyers geworpen / met alle die niet en zijn geschreven in 't boeck des levens.

1 [1] ENde ick sach [2] eenen Engel afkomen uyt den hemel / [a] hebbende [3] den sleutel des afgronts / ende [4] een groote keten in syne handt:

2 [b] Ende hy greep [5] den Draeck / de oude Slanghe / welcke is de Duyvel ende Satanas: ende bandt hem duysent jaren.

3 Ende wierp hem in den afgrondt / ende sloot hem daer in / ende [6] verzegelde [dien] boven hem / [c] op dat hy [7] de volcke-

1 Dit cap. is wat swaer om te verstaen / ende wort van de uytleggers verscheydelick verklaert. Eenige meynen dat 'tgene hier verhaelt wort / noch alles moet gheschieden / ende dat na den ondergancк des Antichrists / waer van in de twee voorgaende capittelen is gesproken; ende dat alsdan de Satan eerst sal gebonden worden / de Joden tot Christum bekeert / ende de rechte Kercke Christi in grooten aensien / goeden vrede / ende welstant / over alle volckeren der werelt sal heerschen / ende dat duysent jaren lanck: in het begin van welcke duysent jaren alle de Martelaren souden opstaen uyt den dooden / ende haer by dese Kercke vervoeghen / ofte in den hemel tot Christum opgenomen worden / tot dat nae de duysent jaren de Satan weder ontbonden zijnde de overighe ongeloovighe volckeren / die door Gog ende Magog verstaen worden / haer nieuwen krijgh sullen aendoen. Maer dat Christus als dan komende ten oordeele / syne Kercke ten vollen sal verlossen / ende den Satan met alle syne dienaers in den poel des vyers in eeuwigheydt verwerpen. Dit gevoelen is seer oudt / oock onder vele Outvaders geweest / ende wordt van eenighe Leeraers oock huydendaeghs wederom vernieuwt / om dat het schijnt dat de letter van den text van dit capittel het selve mede-brenght. Doch wanneer alles wel overwogen wort / so en kan het selve met den geduerigen sin van Godts woordt niet bestaen / om dese redenen. I. Om dat in het voorgaende Capittel vss. 19 / 20. is aenghewesen / ende uyt 2. Thessal. 2. 8. oock bewesen / dat de Antichrist / ende sijn rijck / niet geheel en sal te niete gedaen worden / dan in de laetste toecomste Christi ten oordeele. II. Om dat de bekeeringe der Joden geschiet zijnde / volgens de voorsegginge Pauli / Rom. 11. capit. ende 2. Corinth. 3. 16. nochtans nerghens sulcken staet der Kercke en wort belooft / die sonder cruys / strijdt / ende vervolginge door de geheele werelt soude zijn / gelijck hier voren capittel 19. vs 11. bewesen is. Want het blijft altijdt waer het ghene Paulus seght / 2. Tim. 3. 12. Alle die Godtsalighlick willen leven in Christo Iesu, sullen vervolght worden, ende insonderheyt ontrent het eynde vande werelt / van welcke Christus seght / Luc. 18, 8. Doch de Sone des menschen als hy komt, sal hy oock gheloove vinden op der aerden? ende het ghene Paulus seght / 2. Timoth. 3. 1. In de laetste dagen sullen sware tijden ontstaen. III. Om dat het strijdt tegen den artijkel vande opstandinge uyt den dooden / dat so vele millioenen van Martelaren / als'er in de werelt zijn ghweest / in 't begin van dese duysent jaren alleen souden opstaen / ende in dese werelt souden blijven leven / ghelijck sommige meynen / ofte tot Christum in den hemel met hare lichamen souden alleen op-genomen worden / gelijck andere van haer gevoelen: alsoo de Schrifteure al om getuyght / dat alle de doode te gelijck / ende eerst ten laetsten dage / sullen opstaen. Siet hier van Joan. 5. vs 28. ende 6. 44. ende 11. 24. Siet oock 1. Corinth. 15. 52. 1. Thessal. 4. 16. ende hier nae in dit capittel vss. 12 / 13. Om dese ende diergelijcke redenen soo moet dit capittel op een andere wijse verstaen zijn / gelijck in de verklaringe sal aengewesen worden.
2 Hier door wort de Enghel Michaël / dat is / Christus selve verstaen / gelijck in het begin van desen strijdt tegen den Draeck (die aldaer wort op de aerde ghewerpen / ende hier nu in den afgrondt wort ghebonden) op capittel 12. 1. oock is aengeteeckent. Waer van siet aldaer de nader verklaringe.
a Apoc. 1. 18.
3 Dat is / de macht om den afgrondt te openen ende sluyten / die Christo oock bysonderlick wordt toe-geschreven capit. 1. v. 18. als een opperste heer van desen sleutel: welcken capittel 9. 1. de Antichrist oock wel usurpeert / maer door Godts rechtveerdigh oordeel / die eene kracht der dwalinge heeft gesonden over de ongehoorsame menschen. 2. Thess. 2. vss. 10 / 11.
4 Hier door wordt de kracht des doodts Christi verstaen / waer door de Satan alle syne macht is benomen. Coloss. 2. 15. Hebr. 2. 14. mitsgaders de kracht van Christi Gheest ende woort / waer door den Satan als handen ende voeten worden ghebonden / dat hy de uytverkorene niet en kan beschadigen. Siet Luc. 11. 22. Ephes. 1. vss. 21 / 22. noch oock selfs niet de andere menschen / verder dan hem de keten van Godts voorsienicheydt ende oordeelen over de menschen toe en laet / ghelijck het exempel Achabs / 1. Reg. 22. ende andere plaetsen getuyghen.
b 2. Petr. 2. 4. Apocal. 12. vs 9.
5 Van desen naem / ende andere volghende tytelen des Satans / siet capittel 12. 3 / 9. Ende wort van eenige dit capittel met het selve 12 capittel niet onbequamelick gevoeght / ende vergeleecken. Want alsoo aldaer de strijdt deses Draecks tegen Christum ende syne Kercke is beschreven / ende tusschen beyden / in eenige capittelen / de geheele historie van den Antichrist ende synen ondergancк is verhaelt / soo komt de Heylige Geest nu wederom in dit 20 capittel / ende verhaelt in het korte de gheheele uytkomste van den strijdt des Draecks selve teghen Christum ende syne Kercke / oock gedurende den tijdt des Antichrists / tot dat hy in den selven poel des vyers voor altijdt met den Antichrist is gheworpen.
6 Namelick / de deure des afgronts / tot versekeringe / dat hy alle dien tijdt daer soude moeten blijven. Siet diergelijcke wijse van doen / Dan. 6. 18. Mat. 27. 66. in het exempel van de kuyl Daniels / ende Christi graf.
c Apocal. 16. vss 14. 16. ende 20. 8.
7 Namelick / gelijck hy te voren meest door de geheele werelt hadde gedaen / wanneer hy de Heydenen tot synen dienst hadde verleydt / 1. Corinth. 10. 20. Anders nu duert de macht des Satans altijdt over de kinderen der ongehoorsaemheydt, 2. Corinth. 4. vs 4.

ren niet meer verleyden en soude/ [8] tot dat de duysent jaren souden ge-eyndight zijn. Ende [9] daer nae moet hy [10] eenen kleynen tijdt ontbonden worden.

4 [11] Ende ick sach throonen/ende sy saten op de selve: [d] ende het oordeel wierdt haer gegeven: ende [ick sach] [e] de zielen der gene die [12] onthooft waren om het getuygenisse Jesu/ ende om het woordt Godts/ ende die [f] het Beest noch [g] des selfs Beeldt niet aen gebeden en hadden/ ende die [h] het merck-teecken niet ontfangen en hadden aen haer voorhooft/ ende aen hare handt: [i] ende sy leefden/ ende heerschten als Coningen met Christo [13] de duysent jaren.

5 Maer de [14] overige der doode [15] en wierden niet weder levendich/ [16] tot dat de duysent jaren ge-eyndight waren. [17] Dese is de eerste opstandinge.

6 Salich ende heylich is hy [18] die deel heeft in de eerste opstandinge: over dese en heeft [19] de tweede doot geen macht/ maer sy sullen [k] [20] Priesters Godts ende Christi zijn/ ende sy sullen met hem als Coningen heerschen duysent jaren.

7 Ende wanneer de duysent jaren sullen [21] ge-eyndight zijn/ sal de Satanas uyt sijne [22] gevangenisse ontbonden worden.

8 Ende hy sal [23] uytgaen [24] om de volcken te verleyden/ [25] die in de vier hoecken der aerde zijn/ [l] den [26] Gog ende den Magog/ om haer [m] te vergaderen tot den krijch: [27] welcker getal is als het zant aen de zee.

9 Ende sy zijn opgekomen op de breedte der aerde/ ende omringden [28] de leger-plaetse der heyligen/ ende de geliefde stadt: [29] ende daer quam vyer neder van Godt uyt den hemel/ ende heeft'se verslonden.

10 Ende de Duyvel die haer verleydde/ [n] wierdt geworpen [30] in den poel des vyers ende sulphers/ al waer [o] het Beest ende de valsche propheet is: ende sy sullen [p] gepijnight worden dagh ende nacht in alle eeuwicheyt.

11 [31] Ende ick sach eenen grooten witten throon/ ende den genen die daer op sat/ van wiens [32] aengesichte de aerde ende de hemel [33] wech vloot/ ende geen plaetse en is voor die gevonden.

12 Ende ick sach de doode/ [34] kleyn ende groot/ [35] staende voor Godt: ende [36] de boecken wierden geopent: ende een ander Boeck wiert geopent [q] dat [37] des levens is/ ende de doode wierden geoordeelt uyt het gene in de boecken geschreven was/ [r] [38] na hare wercken.

13 Ende de zee gaf de doode die in haer waren; ende [39] de doodt/ ende [40] de helle gaven de doode die in haer waren: ende sy wierden geoordeelt een yeghelick na hare wercken.

14 Ende [41] de doodt ende de helle wierden geworpen in den poel des vyers: dit is [42] de tweede doot.

15 Ende so yemant [43] niet gevonden en wiert geschreven in het boeck des levens/ die wiert geworpen in den poel des vyers.

---

8 Eenige nemen dese duysent jaren voor den geheelen tijdt van d'eerste komste Christi tot sijne tweede/ gelijck dit woordeken duysent een seker getal voor een onseker somwijlen beteeckent in de Schrifture. Siet Psal. 91. 7. ende 105. 8. Dan. 7. 10. Doch alsoo vs 7 ende 8 de Satan noch nae de selve duysent jaren wordt los gelaten/ soo en kan het selve niet wel bestaen: ghelijck oock niet het gevoelẽ van eenige andere/ die dese duysent jaren willen eyndigen voor de komste des Antichrists: gemerckt in het vierde vs oock binnen dese duysent jaren meldinge wort gemaeckt van eenige die het Beest ende sijn Beeldt niet en hebben aengebeden/ so moet van voor het eynde van de duysent jaren oock de Antichrist ghewe est zijn. Hierom beginnẽ andere de bindinge des Satans/ dat hy de volckeren niet meer en verleyde/ van den tijdt dat Christus, door de predicatie des heyligen Euangeliums ende kracht sijnes Geests/ door sijne Apostelen/ de Heydensche volckeren in de werelt alom tot bekeeringhe heeft ghebracht: het welck ontrent den tijdt van de verwoestinge van Jerusalem ende uytroeyinghe der Joden/ dat is ontrent het jaer tsebentich meest is volbracht, ende eyndigen die met den tijdt van den Paus Gregorius VII. die een sterck instrument des Duyvels is geweest/ om het Antichristendom op het hooghste te brengen/ ende alle volckeren hem te doen aenbidden/ welcke ontrent het jaer 1070 heeft geseten. Hoe wel eenige om de vervolgingen/ die de Satan noch meer dan twee hondert ende vijftigh jaren nae de verwoestinghe van Jerusalem tegen de Christenen heeft verweckt/ dese duysent jaren wat later beginnen/ namelick van de tijden Constantini, ende continueren die tot ontrent het jaer 1300/ als wanneer niet alleen de Antichrist den staet der Christenen meer ende meer heeft doen vervallen/ wanneer Bonifacius VIII. over dit rijck heeft geregeert/ maer oock de Turcken ende Tartaren van den Satan meest zijn gaende ghemaeckt/ om de Christen-volcken in Oosten ende Westen t'onder te brengen/ ende vele Coninckrijcken ende Christen-Kercken hebben uytgeroeyt/ niet alleen in Asien/ maer oock in Aphrica ende Europa/ gelijck de tegenwoordige gestalte der selve uytwijst.
9 Namel. niet ten aensien van Christi macht als oft die hem niet altijdt en konde ghebonden houden/ maer ten aensien van Godts voorsienicheyt/ die hem tot straffe van de ondanckbare werelt/ daer nae wederom soude los laten/ ende meerder vryheyt geven.
10 Dit kan verstaen worden/ ofte ten aensien van de voorgaende duysent jaren ende tijden der werelt/ ofte ten aensien van den toekomenden staet der Kercke Christi inden hemel: waer van in het volgende capittel sal geprophetеert worden/ dewijle oock selfs de gheheele tijdt van Christi eerste toekomste tot sijne laetste/ de laetste dagh/ ende laetste uyre in de Schrifture wordt genaemt. 11 Sommige nemen dit sitten op throonen, ende geven van oordeel, voor de weder-oprechtinge van Christi rijck/ selve ten tijden van den Antichrist/ waer van terstont wort gesproken/ in welcken tijdt oock eenige treflicke mannen zijn opgestaen die de leere des Antichrists hebbẽ veroordeelt/ ende haer tegen sijn rijck ende leere hebben gestelt. Waer van capit. 11. ende 14. oock is geprophetеert. Doch andere nemen dit hier wel soo bequamelick van de selve persoonen/ daer van hier terstont wordt gesproken. Namel. die onthooft zijn om het getuygenisse Christi, ende die het Beest niet en hebben aengebeden: die nae haren doodt hier in throonen worden gheset/ ende oordeel ontfanghen/ om dat sy met Christo in den hemel/ nae hare zielen/ hebben getriumpheert; niet tegenstaende de aerdtsche menschen ende aenbidders van het Beest haer voor ketters ende verdoemde menschen hadden veroordeelt. Siet diergelijcke belofte hier voren cap. 3. 21. ende Mat. 19. 28. d Apoc. 10. 6. e Apoc. 6. 9. 12 *Gr.* met de byle gedoodt. f Apocal. 13. 12. g Apoc. 13. 15. h Apoc. 13. 16. i Apocal. 6. 11. 13 Namel. ende altijdt daer nae. Want die in den hemel met Christo regneert/ en wordt nimmermeer uytgeworpen. Siet hier voren capit. 3. 12.
14 V. die in hare sonden ende superstitien doot waren: gelijck dit woort doode oock genomen wort Matth. 8. 22. Joan. 5. 25. 1. Tim. 5. 6. 15 V. en stonden uyt hare sonden niet op/ ofte en bekeerden haer niet: gelijck in diergelijcke sake ghesproken wordt cap. 9. 20. 16 V. selfs niet alle den tijdt dat de Satan gebonden is geweest: veel min van daer nae als de Satan weder was los gelaten. Siet diergelijcke wijse van spreken. 2. Sam. 6. 23. Matth. 1. 25. 17 N. uyt den doot der sonde: gelijck de val in de sonde de eerste doodt is/ ende het eerste sterven des menschen na den geest. Siet diergelijcke wijse van spreken Joan. 5. 25. Coloss. 3. 1. Ephes. 2. 5. ende 5. 14.
18 V. die der eerste opstandinge deelachtich is: gelijck dese wijse van spreken oock genomen wort Joan. 13. 8. Actor. 8. 21. 19 Dese tweede doot is de eeuwige doot/ gelijck hier na vs 14. uytdruckelick wort verklaert. Ende blijckt hier oock uyt, dat dese opstandinge geen lichamelicke opstandinghe en is/ maer een geestelicke: aengesien vele nae het lichaem oock sullen opstaen ten verderve. Siet Dan. 12. 2. Joan. 5. 29.
k Iesai. 61. 6. 1. Petr. 2. 9. Apocal. 1. 6. ende 5. 10. 20 Siet hier van gelijck oock van het volgende woordt Coningen, de verklaringe op capit. 1. 6. ende 5. 10.
21 Siet de aenteeck. hier voren op het 3 vs. 22 *Gr.* bewaringe. 23 N. uyt den afgrondt/ daer in hy te voren gebonden was/ om hem te voegen by den Antichrist/ die hy te voren sijne macht hadde overgegeven/ ende eenen tijdt lanck de Gemeynte Christi alleen hadde verdruckt. 24 Dit verstaen vele van de geestelicke verleydinghe/ waer door geheele volckeren meer ende meer tot nieuwe afgoderye/ ende Heydensche superstitien/ hoe wel onder eenen anderen tytel/ zijn gebracht. Siet oock capit. 9. 20/ &c.
25 V. in de geheele werelt/ ofte in alle landen der werelt. Want van dese verleydinge zijn weynige ofte geen geheele volckeren in Oosten ofte Westen/ ten tijde van de weder-los-latinge des Satans/ ende eenigen tijdt daer nae/ gheheel vry ghewe est.
l Ezech. 38. 2. ende 39. 1. 26 Sommige verstaen by dese twee volckeren de selve volckeren/ die in het voorgaende lidt zijn genoemt. Doch het en schijnt niet dat alle de volckeren op de vier hoecken der aerde hier Gog ende Magog ghenoemt komen worden/ maer dat het alleen een deel van die volckeren der aerde zijn/ die boven dien dat sy van den Draeck in saken des Gods-diensts sijn verleydt tot haer verderf/ oock van hem verleydt ende opgemaeckt zijn tot eenen krijgh/ die in den text wort verhaelt. Welcke nu dese Gog ende Magog zy/ is verscheyden ghevoelen. Doch komt met de sake selve/ ende met de plaetse Ezech. 38. ende 39. Capitt. daer dese prophetie op siet/ best over een het gevoelen der gene die seggen/ dat gelijck Godt by Ezechiel het volck Israels/ dat hy beloofst hadde uyt Babylonien te verlossen/ voorsegt wat swarigheden haer daer na in't heylige lant/ door de omliggende Heydenen van Asien/ Syrien/ eñ Egypten/ die by Ezechiel Gog ende Magog worde genoemt/ souden overkomen/ eer Christus in den vleesche soude gheopenbaert worden/ daerse Godt mirakeleuselick uyt soude verlossen/ ghelijck in het eerste ende tweede boeck der Machabeen is te lesen: dat alsoo oock nae de eyndiginghe van de duysent jarẽ/ ende los-latinge des Satans/ voor de tweede toekomste Christi, de Turcken/ Tartaren/ ende Sarasijnen/ die in de ghewesten van Gog ende Magog meest hare woonplaetsen hebben/ met het overblijfsel van 't Antichristische rijck/ het Christendom souden bestrijden/ ende met sware oorlogen drucken/ daer uyt Godt haer mirakeleuselick soude verlossen/ ende die eyndelick oock door Christi tweede toekomste souden ghedempt ende nedergeslagen worden.
m Apoc. 16. 14.
27 Siet hier van breeder cap. 9. 16. ende volgens.
28 Alsoo wordt het Christendom ghenoemt/ om dat Godt sijne heylige ende geteeckende daer in altijdt heeft ghehadt/ ende tot den eynde der werelt sal hebbẽ/ al isser groote verdorventheydt in den Godtsdienst ende zeden van vele ghewe est/ gelijck 't volck Israels Gods volck doorgaens wordt genaemt/ ende de stadt Jerusalem de heylige stadt. oock als sy in desen seer waren verdorven. Siet Jes. 1. 3/ 21. Mat. 4. 5. Luc. 19. 46.
29 Dit kan eenighsins verstaen worden van vele extra-ordinare hulpen/ die Godt de Christenen teghen de Turcken ende Tartaren heeft verleent/ ende als te hopen is/ noch verleenen sal/ gelijck dierghelijcke wijse van spreken van Gog ende Magog ghebruyckt wort Ezech. 38. 22. Doch kan oock verstaen worden van het laetste gewelt deser ende diergelijcker natien/ dat sy neven den Antichrist noch doen sullen/ om de Christenheyt geheel uyt te roeyen/ voor den laetsten dagh/ als wanneer Christus in sijne laetste komste haer onverwacht sal over den hals komen/ gelijck van het Antichristische heyr-legher hier voren cap. 19. 20. geprophetеert is. Ende wort dit oock uyt de volgende vssen bevestight.
n Dan. 7. 11. Apoc. 19. 20. 30 V. in de helle/ om daer eeuwelick te blijven. Siet oock cap. 19. 20. Matth. 25. 41. 1. Corinth. 15. 24. o Apocal. 19. 20.
p Apocal. 14. 10. 31 Gelijck de vorige Gesichten met den uytersten dagh hebben ge-eyndight/ alsoo eyndight oock dit Ghesichte in den selven. Die hier gesien wordt is Christus, een Rechter der levende ende der doode/ die inde wolcken sijnen rechter-stoel sal oprechten/ gelijck hy selve betuyght Matth. 25. 31. Siet oock Actor. 17. 31.
32 Dat is/ Majesteyt ende heerlickheyt. 33 Siet diergelijcke wijse van spreken capit. 6. 14. ende 16. 20. waer door den onderganck ende veranderinge van hemel ende aerde/ die nu zijn/ te kennen wort gegeven: waer van siet naeder ende verscheyden verklaringen inde aenteeckeninge op 2. Petr. 3. 10. 34 Dat is/ van alle condition ende staten: hoewel sommige dit oock van den ouderdom ende stature verstaen. Doch 't gene hier onvolmaeckt is/ sal alsdan volmaeckt worden. 1. Corint. 13. 10. 35 V. staende voor den throon ofte rechter-stoel Christi 2. Corinth. 5. 10. waer uyt blijckt dat Christus oock de waerachtige Godt is. 36 N. der alwetenheyt eñ voorsienigheyt Godts/ waer in opgeteeckent staet al het doen eñ laten der menschen. Siet diergelijck/ Dan. 7. 10. Mala. 3. 16. Ende is een gelijckenisse/ genomen van het gerichte der menschen/ eñ wijse van doen onder groote Princen/ daer notitie ofte kennisse wort gehouden van alles. Siet Esth. 6. 1. Andere verstaen 't van de boecken der conscientie van een yeder: 't welck oock waer is/ alsoo die haer selven oock sal beschuldighen ofte ontschuldighen in dien dagh. Siet Rom. 2. 15/ 16. q Exo. 32. 32. Psal. 69. 29. Phil. 4. 3. Apoc. 3. 5. eñ 21. 27.
37 V. der genadige verkiesinge Godts tot het eeuwige leven. Siet van het selve oock hier voren cap. 3. 5. ende 13. 8. eñ 17. 8. r Psal. 62. 13. Jer. 17. 10. ende 32. 19. Matth. 16. 27. Rom. 2. 6. ende 14. 12. 2. Corinth. 5. 10. Galat. 6. 5. Apoc. 2. 23.
38 N. die sy in dit leven sullen gedaen hebben/ 't zy goet ofte quaet: gelijck Paulus daer by voeght 2. Cor. 5. 10. waer van siet aldaer de verklaringe. 39 Door het woort helle, wort van vele verstaen het graf/ ende door het woordt doodt, alle andere plaetsen/ daer de doode lichamen verstroyt souden mogen zijn: gelijck het vyer/ de lucht/ de vogelen/ ende wreede gedierten vele lichaemen hebben verslonden/ die alle door Godts macht te voorschijn gebracht sullen worden/ waer sy oock souden mogen zijn. Want die alles uyt niet heeft geschapen sal oock lichtelijck uyt alle de elementen der werelt de lichamen by een konnen vergaderen/ die oyt in de werelt zijn geweest. 40 Ofte/ het graf.
41 Dit wort ofte van den Duyvel verstaen die de macht des doots hadde/ Hebr. 2. 14. ofte/ onder een oneygentlicke wijse van spreken/ voor al het gene dat eenighsins bedroeft/ ofte pijnlick is: het welck uyt de geheele werelt sal geweert/ ende na dien tijdt nergens dan in den eeuwigen poel des vyers en sal worden gebonden. 42 V. de eeuwige doot/ alsoo genaemt/ om dat sy op den doodt der sonde/ wanneer de menschen haer daer van niet en bekeeren/ nootwendelick volght. 43 Siet hier voren vs. 12.

Het xxj. Capittel.

1 Joannes siet eenen nieuwen hemel/ eñ een nieuwe aerde. 2 met het nieuwe Jerusalem/ verciert als Christi Bruydt. 3 Hy hoort een stemme uyt den hemel/ waer door Godt belooft/ dat hy haer Godt sal zijn/ alle tranen van hare oogen afwisschen/ ende haer de erfenisse van allen sal geven. 8 Maer dreyght dat de vreesachtighe ende andere onboetveerdige sondaren haer deel sullen hebben in den poel des vyers. 9 Een van de Engelen der seven phiolen voert Joannem op eenen hoogen bergh/ ende toont hem klaerder de geheele gestalte van het nieuwe Jerusalem. 11 hare heerlickheyt/ 12 haren muer met twaelf poorten/ nae de namen der kinderen Israels. 14 hare twaelf

fondamenten / nae de namen der twaelf Apostelen. 16 hare lenghte ende breette. 18 hare stoffe van gout. 19 hare twaelf fondamenten / uyt twaelf kostelicke steenen. 21 hare poorten uyt twaelf peerlen. 22 haren tempel / Godt selve / ende het Lam. 23 Godts heerlickheyt in plaetse van Son ende Mane. 24 hare inwoonders / alle salige volckeren / selfs oock de salige Coningen. 25 hare poorten altijt open. 27 Maer niemant die onreynigheyt doet en komt daer in.

1 [a] Ende [1] ick sagh [2] eenen nieuwen hemel / ende eene nieuwe aerde. Want de eerste hemel / ende de eerste aerde was [3] voor-by gegaen / ende [4] de zee en was niet meer.

2 Ende ick Joannes sagh [b] de heylige stadt / [5] het nieuwe Jerusalem / [6] neder-dalende van Godt uyt den hemel / [7] toe-bereydt als een bruydt die haren manne verciert is.

3 Ende ick hoorde een groote stemme uyt den hemel / seggende / [c] Siet / [8] de Tabernakel Godts is by de menschen / ende hy sal by haer woonen / ende sy sullen sijn volck zijn / ende Godt selve sal by haer / [ende] [9] haren Godt zijn.

4 [d] Ende Godt sal [10] alle tranen van hare oogen af-wisschen ; ende [11] de doodt en sal niet meer zijn : noch rouwe / noch ghekrijt / noch [12] moeyte en sal meer zijn : want [13] de eerste dingen zijn wech gegaen.

5 [e] Ende die op den throon sat / seyde / Siet / [f] ick make alle dingen nieuw. Ende hy seyde tot my / Schrijft / want dese woorden [g] zijn waerachtigh ende getrouw.

6 Ende hy sprack tot my / [h] Het is [14] geschiet: [i] [15] ick ben de Alpha ende de Omega / het begin / ende het eynde. [16] [k] Ick sal den dorstighen geven uyt de fonteyne van het water des levens [17] voor niet.

7 Die overwint sal [18] alles be-erven: [l] ende ick sal hem een Godt zijn / ende hy sal my een sone zijn.

8 Maer [m] [19] den vreesachtighen / ende ongeloovighen / ende grouwelicken / ende dootslagers / ende hoereerders / ende [20] toovenaers / ende afgoden-dienaers / ende allen den leugenaers is haer deel in den poel [n] die daer brandt van vyer ende sulpher: 't welck is [21] de tweede doodt.

9 Ende tot my quam [22] een van de seven Engelen / [o] die de seven phiolen hadden / welcke waren vol gheweest van de seven laetste plagen / ende sprack met my / seggende / Komt herwaerts / [23] ick sal u toonen de bruydt / het wijf des Lams.

10 Ende hy voerde my wech [p] [24] in den geest / op eenen grooten ende [25] hooghen bergh / ende hy toonde my [q] de groote stadt / het heylighe Jerusalem / [26] neder-dalende uyt den hemel van Godt:

11 [27] Ende sy hadde de heerlickheydt Godts; ende haer [28] licht was den allerkostelickste steen gelijck / [namelick] als den steen Jaspis blinckende gelijck crystal.

12 Ende hadde [29] eenen grooten ende hoogen muer / ende hadde [30] twaelf poorten / ende in de poorten [31] twaelf Enghelen / ende namen daer op geschreven / welcke zijn [de namen] der twaelf [32] geslachten der kinderen Israëls.

13 [33] Van 't Oosten warē dry poorten: van 't Noorden dry poorten / van 't Zuyden dry poorten / van 't Westen dry poorten.

14 [r] Ende de muer der stadt hadde [34] twaelf fondamenten / ende in de selve [35] de namen der twaelf Apostelen des Lams.

15 Ende hy die met my sprack / [s] hadde [36] eenen gouden riet-stock / op dat hy de stadt soude meten / ende hare poorten / ende haren muer.

16 Ende de stadt [37] lagh viercant / ende hare lenghte was soo groot als [hare] breette. Ende hy mat de stadt met den riet-stock op [38] twaelf duysent stadien: de lenghte / ende de breette / ende de hooghte der selve waren even gelijck.

17 Ende hy mat [39] haren muer op hondert vier eñ veertigh [40] ellen / [41] [na] de mate eenes menschen / welcke des Engels was.

18 Ende het gebouw hares muers was Jaspis: ende de stadt was suyver gout / zijnde [42] suyver glas gelijck.

19 Ende [43] de fondamenten des muers der stadt waren met allerley kostelick gesteente verciert. Het eerste fondament was Jaspis: het tweede / Sapphirus: het derde / Chalcedon: het vierde / Smaragdus:

a Iesai. 65. 17. ende 66. 22. 2. Petr. 3. 13.

1 N. daer nae / als het uyterste oordeel was gehouden: waer van in het eynde van het voorgaende cap. is gesproken.

2 Dat is / eenen vernieuwden hemel ende aerde / gelijck breeder is aengeteeckent 2. Petr. 3. 10. Sommige uytleggers verstaen dit oock van de nieuwe ghestalte der Kercke Christi in dese werelt / nae de bekeeringe der Joden / van welcke in 't voorgaende capittel breeder is ghesproken. Doch dit ghevoelen is aldaer wederleght: ende dat hier van de triumpherende Kercke Iesu Christi in den hemel wort gesproken / ende van den staet der selve na het uyterste oordeel / sal uyt de gheheele verklaringe genoech blijcken / insonderheyt uyt het 4 vs / ende uyt het 22 ende volgende versen / die op den staet der Kercke Christi in dese werelt niet en konnen ghepast worden: gelijck oock meest alle de rechtsinnige uytleggers het alsoo verklaren.

3 N. ten aensien van hare tegenwoordigen staet / ende voor so veel sy den menschen dient / die hier een natuerlijck leven leyden / ende ten aensien van de ydelheyt / die sy om de sonden der menschen is onderworpen. Siet Rom. 8. 19 / &c.

4 Enighe meynen hier uyt dat de zee door het vyer sal verteert ende uytghedrooght worden / also der selver geen gebruyck meer en sal zijn. Maer dat de hemel ende de aerde vernieuwt ende verheerlickt zijnde een gemeyne woonplaetse der heylige Engelen ende salige menschen altijdt sal blijven / gelijck oock nu de Engelen somwijlen op de aerde verschijnen / hoe wel de hemel hare eygen woonplaetse is / doch dit ghevoelen is onseker. b Apocal. 3. 12. ende 21. 10. 5 Hoe wel de Gemeynte Christi in het gemeyn oock somwijlen aldus genaemt wort / gelijck te sien is Galat. 4. 26. Hebr. 12. 22. om dat Jerusalem daer van een figuere ende voorbeelt was / nochtans soo wordt hier de triumpherende Kercke Christi, ende de plaetse harer wooninge alsoo genaemt: om dat als dan in haer sal volmaeckt worden 't gene in dese werelt aen haer was begonnen. Siet Psal. 132. 14. 6 Niet dat de woonplaetse der salige geloovige hier namaels buyten den hemel sal zijn / want het tegendeel wordt betuyght Joan. 14. vs. 2 / 3. Philip. 3. 20. 1. Thess. 4. 17. Maer dit wordt geseght ten aensien van het voorbeelt / ofte van het Gesichte dat Joannes daer van heeft ghesien / ende ten aensien van de kracht / door welcke dit alles is te wege gebracht. Siet Hebr. 11. 10. ende Apoc. 3. 12. 7 Namel. gelijck in het voorgaende 19 cap. v. 7 geseght is / dat sy als een Bruydt haer toebereydde. Namel. tegen Christi komste: alsoo wort hier geseght dat sy alreede bereydt was. Dat is / ten vollen verciert ende verheerlickt / om met Christo haren Bruydegom eeuwelick vereenight te blijven. Siet Ephes. 5. 27. c Ezech. 43. 7. 8 D. de wooninge Godts. Namel. niet alleen met sijne genade ende Geest / gelijck hier op aerden in sijne Ghemeynte oock geschiet / Joan. 14. 23. 2. Cor. 6. 16. maer oock met sijne volkomene heerlickheyt / ende vreughde / als hy sal zijn alles in alles / 1. Cor. 15. 28. Eene figuerlicke wijse van spreken ghenomen uyt het voor-beeldt des Tabernakels in het Oude Testament. Siet Levit. 26. 11. 9 N. die haer van alle quaet sal vry maken / ende met alle goet / na lichaem ende ziele / sal doen overvloeyen. Siet 1. Cor. 2. 9. ende 13. 12. ende 15. 43. 2. Cor. 3. 18. Phil. 3. vs 21. d Iesai. 25. 8. Apocal. 7. 17. 10 Siet Iesai. 25. 8. ende hier voren cap. 7. 17. 11. Namel. onder de gene die in dit hemelsch Jerusalem woonen. Anders nu blijft de doot altijt in den poel des vyers / daer in sy hier voren cap. 20. 14. geworpen is. 12 Ofte / arbeyde. 13 N. van cruys ende lijden der geloovige / ende van alle andere elendicheden en moeyten deses tegenwoordigen levens. e Apoc. 4. 2. ende 20. 11. f Iesai. 43. 19. 2. Cor. 5. 17. g Apoc. 19. 9. h Apoc. 16. 17. 14 Ofte / geweest, gedaen. Dat is / alles volbracht / dat voorseght was van de Propheten in het Oude / ende van de Apostelen in het Nieuwe Testament. Siet capit. 16. 17. i Iesai. 41. 4. ende 44. 6. Apoc. 1. 8. ende 22. 13. 15 Siet hier voren cap. 1. 8. 16 Dese plaetse heeft Joannes ghenomen uyt de woorden Christi in sijn Euangelio capittel 7. 37. waer van siet aldaer. k Iesai. 55. 1. 17 D. uyt genade / sonder eenige hare verdiensten. Ephes. 2. 8. 18 D. de volheydt van alle geestelicke ende eeuwige goederen / nae ziele ende nae lichaem. Siet Rom. 8. vs. 17 / 29. 1. Joan. 3. 2. l Zach. 8. 8. Hebr. 8. 10. m Apocal. 22. 15. 19 Dese woorden hier gestelt tegen de gene / van welcke in het voorgaende vs is geseght dat sy overwinnen. Namelick / kloeckmoedelick ende stantvastelick alle swaricheden / die haer om de belydenisse des Euangeliums overkomen. Siet Rom. 8. 37. Dese vreesachtige dan zijn die in den tijdt der vervolginge ende verdruckinghe uyt vreese afwijcken. Matth. 13. 21. 20 Ofte / venijngevers. n Apocal. 20. vs. 14, 15. 21 Siet cap. 20. 14. 22 Namelick / die Joannem hier voren capit. 17. 3. in de woestijne hadde gevoert / ende het oordeel der grooter Hoere hadde getoont: welcke hem nu de Bruydt Christi, ende het hemelsche Jerusalem toont / als een eynde van alle Gesichten.

o Apoc. 15. vs. 6, 7.

23 Dat is / de verheerlickte Ghemeynte Christi met hare woonplaetse. Siet hier voren cap. 19. 7. waer uyt blijckt dat in dit Ghesichte niet alleen de heerlickheyt der plaetse en wort getoont / daer de uytverkorene altijdt met Christo haer sullen verblijden / maer oock voornamelick de heerlickheyt der Gemeynte Christi selve / met hare eyghenschappen / gelijck sy hier namaels in den hemel sal zijn.

p Apoc. 1. 10.

24 D. in een vertreckinge van sinnē / ofte in een Gesichte. Siet capit. 1. 10.

25 N. om van daer dit hemelsche Jerusalem met alle sijne gelegentheyt te beter te konnen sien; gelijck van het opperste van den bergh Sion de stadt Jerusalem / die een voorbeeldt hier van was / aller-bequamelickst konde gesien worden. Psal. 24. 3. ende Jes. 2. 2 / &c.

q Hebr. 12. 22. Apocal. 21. 2.

26 Siet hier voor de aenteeck. op vs 2.

27 N. dese overschoon ende verheerlickte: ghelijck Godt selve wordt gheseght een ontoeganckelick licht te besitten. 1. Timoth. 6. 16.

28 Ofte / glants.

29 Hier door wordt de onverwinnelicke vasticheydt ende sekerheydt van de verheerlickte Gemeynte Godts in den hemel / beteeckent / die door sijne almachticheydt als eenē vasten muer rontom de selve is / ende altijdt sal blijven. Siet Zach. 2. 5. Matth. 16. 18.

30 N. aen elcke zijde dry poorten / gelijck in het volgende wort verklaert. Waer door te kennen ghegheven wort / dat alle geloovige uyt alle gewesten der werelt tot dese stadt sullē toeganck hebben: gelijck Christus oock spreeckt Mat. 8. 11. 31 N. tot trouwe wachters / dat in dese stadt niet en soude uyt ofte ingaen van het gene reyn ware / ende daer behoorde: ghelijck hier nae verklaert wordt in het 27 vs / ende ghelijck van den ingang des Paradijs oock verhaelt wordt. Genes. 3. 24. 32 Ofte / stammen. Namelick / van het ware Israel Godts / uyt alle geslachten der aerde uytverkoren / ende by een gebracht. Siet Rom. 11. 26. ende hier voren capit. 7. 4. 33 Dit en siet niet op het uyterlijck Jerusalem / dat op de een zijde geen poorten en hadde / alsoo die op een steylte lach: maer ofte op het Jerusalem des Nieuwen Testaments / dat Ezechiel oock alsoo heeft gesien / doch in minder grootte / capittel 48. 31. Ofte / oock op het leger der Israeliten in de woestijne / het welck viercantigh lach / ende voor elcke stamme een poorte hadde. Siet Numer. 2. 2 / &c. r Ephes. 2. 20. 34 Namel. van kostelicke steenen op ofte nevens malkanderen bequamelick gevoeght / ghelijck vs. 19 / ende 20 wordt verklaert. Waer door te kennen gegeven wordt de leere der twaelf Apostelen / welcker uyterste hoeck-steen is Christus Iesus, waer op dese Gemeynte Christi al hier is gebouwt ende in der eeuwigheyt gebouwt sal blijven: ghelijck Paulus getuyght Ephes. 2. 20. 35 Een gelijckenisse / soo het schijnt / genomen van het doen der werck-meesters aen groote gebouwen / die tot een sekere gedachtenisse hare namen op de fondament-steenen pleghen te graveren ofte houwen. Alsoo wordt hier oock van de twaelf Apostelen gesproken / om dat sy alle aen dese stadt hebben ghebouwt / ende geen ander fondament en hebben geleght dan Iesum Christum: doch in verscheyden mate ende luyster / ghelijck dese kostelicke steenen van verscheyden luyster zijn / ende gelijck Paulus oock van hem selven ende andere spreeckt 1. Corinth. 3. 10 / 11. s Zach. 2. 1. Ezech. 40. 3. 36 Dit siet op Ezech. 40. 3. alwaer diergelijcke afmetinge des nieuwen Jerusalems ende des Tempels geschiet / om te toonen dat hier alles nae Godts ordinantie ende schickinge sal toegaen. 37 Gr. licht vierhoeckich. Dit wordt alsoo geseght / om dat dese figuere de aller-vaste ende onbeweechlickste is. 38 Alsoo acht stadien een Italiaensche mijle maken / ende dry Italiaensche mijlen een uyre gaens / soo beloopt de grootte deses muers in het ronde vijf hondert onser mijlen ofte uyren gaens. Waer door te kennen gegeven wort / dat de Gemeynte Christi in den hemel seer groot sal zijn: eñ nochtans also dat haer eygen woon-plaetse / als een hemelsch Paradijs / van andere plaetsen sal afgesondert zijn eñ blijven. 39 D. de hooghte van den selven muer. 40 Gr. cubiten. elcken cubitus genomē voor anderhalve geometrische voet / makende t'samen twee hondert eñ sestien geometrische voeten: een groote hooghte / rijsende uyt twaelfmael twaelf met malcanderen gemultipliceert / een vierkant getal / na 't getal der twaelf Apostelen / ende der twaelf geslachten Israels alhier genaemt. Waer door niet alleen de vruchtbaerheydt ofte vermenighvuldinge der leden Christi door de Apostolische leere / maer oock de onbeweeghlicke vastigheydt ende sekerheydt deser Gemeynte in den hemel wordt te kennen gegeven. 41 D. die de mensche gewoon is te gebruycken / in wiens gedaente hier de Engel Joanni is verschenen. 42 't Aerdsch gout en is in hem selven niet doorluchtigh / maer alleen blinckende ende suyver / maer dit gout heeft boven dien de eygenschap van suyver glas / ende wordt gevoeght by den Jaspis ende andere kostelicke steenen / die d'een nae den anderen hier worden verhaelt / om daer door te kennen te geven / dat alle de deelen deses hemelschen Jerusalems / van binnen ende van buyten / ende alle de inwoonderen der selve elck om suyverst / heerlickst / heyligst / ende aengenaemst sullen zijn / voor Godt ende onder malkanderen / nae de mate der gaven Christi. 43 Namel. daer de muer op gesondeert was: waer van siet hier voren vs 14.

20 Het vijfde / Sardonyx : het seste / Sardius : het sevende / Chrysolithus : het achtste / Beryllus : het negende / Topazion : het tiende / Chrysoprasus : het elfde / Hyacinthus : het twaelfde / Amethystus.

21 Ende [44] de twaelf poorten waren twaelf peerlen / een yegelicke poorte was elck uyt eene peerle : ende [45] de strate der stadt was suyver gout / ghelijck doorluchtigh glas:

22 Ende ick en sagh [46] geenen tempel in de selve : want de Heere / de almachtige Godt / is haren tempel / ende [47] het Lam.

23 [t] Ende de stadt [48] en behoeft de Sonne / noch de Mane niet / dat sy in de selve souden schijnen : want de heerlickheydt Godts heeft'se verlicht / [v] ende het Lam is hare keerse.

24 [x] Ende de volckeren / die saligh worden / sullen [49] in haer licht wandelen : ende [50] de Coningen der aerde [51] brenghen hare heerlickheyt ende eere in deselve.

25 [y] [52] Ende hare poorten en sullen niet gesloten worden des daeghs : [z] want aldaer en sal geen nacht zijn.

26 Ende sy sullen de heerlickheyt ende de [53] eere der volckeren daer in brengen.

27 Ende in haer en sal niet in-komen yet dat [54] ontreynight / ende grouwelickheyt doet / ende leugen [spreeckt] : maer die geschreven zijn [a] in [55] het boeck des levens des Lams.

44 Dese poorten worden na het getal der twaelf gheslachten Israels twaelf ghestelt / ghelijck vs 12 aengewesen is. Ende konnen daer door bequamelick verstaen worden de menichte aller ghetrouwe Leeraren / ende andere voorstanders der Gemeynte / die als peerlen het ghemeyne goudt te boven gaen / ende door welcke als instrumenten Gods / na het exempel der twaelf Apostelen / de ware Israeliten so des Ouden als des Nieuwen Testaments / in de gemeenschap deser Kercke Christi altijt zijn gekomen. Siet 1. Cor. 3/8.

45 Ofte / de merckt, het pleyn : waer door ordinaerlick verstaen wordt de plaetse der stadt daer de by-een-komsten der burgeren / ende oock het gerichte gehouden wort / de welcke hier oock van suyver gout, ende doorsichtigh als glas wordt ghesegt / om dat alles vreedsamelick / oprechtelick / ende sonder gheschil onder de leden deser Gemeynte sal toe-gaen. 46 Namel. geenen uyterlicken Tempel / ofte Tempels gewaedt / ghelijck het uyterlick Jerusalem ghehadt hadde / oock met goudt ende kostelicke steenen verciert : want sulcks diende tot een figuere der toekomende goederen : ofte diende oock om de predicatie van Godts woordt / de Sacramenten / ende andere uyterlicke Godtsdiensten te plegen / het welck dan alles sal ophouden / als sy alle van Godt alleen sullen ghelcert zijn. Jerem. 31. 34. ende hy selve sal alles in allen zijn. 1. Corinth. 13. 10. ende 15. 28. 47 D. Christus selve / die als waerachtigh Godt met den Vader ende Heyligen Geest de Ghemeynte sal verheerlicken ende alles in allen zijn. t Iesai. 60. 19. Zach. 14. 7. 48 Namel. om daer door het onderscheyt van daghen ofte tijden af te meten / alsoo daer geen nacht en sal zijn / maer een eeuwighduerende licht / gelijck het volgende vs verklaert : noch oock om ons uytwendigh te verlichten / dewijle Godts heerlickheyt / ende sijn ontoeganckelick licht dat hy bewoont / alle andere lichten sal verduysteren. Ende siet dese plaetse op Jesai. 60. 19. daer diergelijck wordt geprophetcert / niet alleen van de tijden des Nieuwen Testaments / vergeleecken met de tijden des Ouden Testaments / maer insonderheydt van de vervullinghe die hier namaels sal geschieden. v Apocal. 22. 5. x Iesai. 60. 3. 49 Dat is / der heerlickheyt van de geheele Gemeynte oock deelachtigh zijn / gelijck Christus seght Mat. 8. 11. datse met Abraham / Isaac / ende Jacob sullen aensitten in het Coninckrijcke Godts. 50 Namel. die geloovich zijn gewoorden. Ende zijn dese woorden oock genomen uyt Jesai. 60. 3. 51 Niet dat dese Coninckl.cke macht daer noch sal dueren / want het teghendeel betuyght Paulus 1. Cor. 15. 24. maer dat selfs de Coningen / die hier in groote heerlickheyt zijn geweest / haer deel oock sullen hebben in de heerlickheyt deser Gemeynte / in sulcker mate als Godt haer sal gelieven mede te deelen. y Iesai. 60. 11. 52 Dese wijse van spreken is oock genomen uyt Jesai. 60. 11. ende geeft te kennen dat alle uytverkorene daer altijdt sullen toe-ganck hebben / ende dat sy in sulcken vrede ende gherustheydt sullen zijn / dat sy geen vyanden meer en hebben te vreesen / noch yet dat haer ofte het hare kan schadigen. z Apocal. 22. 5. 53 Siet hier boven vs 24. 54 Ofte / onreynigheydt bedrijft, ghelijck Paulus oock verklaert 1. Cor. 6. 9. a Exod. 32. 32. Psal. 69. 29. Philip. 4. 3. Apoc. 3. 5. ende 20. 12. 55 D. die van eeuwigheyt uyt genade daer toe zijn verkoren / en in den tijt daer toe krachtelick zijn geroepen ende gebracht. Siet Rom. 8. 29/30. ende Apoc. 13. 8.

Het xxij. Capittel.

1 Den Apostel wort voorder getoont eene riviere van 't water des levens / op welcker oever de boom des levens geplant was. 3 Eenige andere eygenschappē der inwoonders des nieuwen Jerusalems worden beschreven. 6 Na het welcke het besluyt wort gemaeckt / met een betuyginge van de waerheyt ende vastigheyt deser Gesichten ende Prophetien. 8 Joannes valt wederom neder voor de voeten des Engels / ende wort andermael daer over bestraft. 10 Waer na hy bevel ontfanght / dat hy de woorden deses boecks niet en sal verzeghelen / hoewel eenige die sullen misbruycken tot haerer swaerder straffe. 13 Christus verklaert dat hy is de Alpha ende Omega, ende spreeckt die saligh die sijne gheboden houden : ende die onsaligh die grouwelen bedrijven. 16 ende betuyght dat hy sijnen Engel heeft gesonden om dese Openbaringe aen sijne Gemeynte te doen. 17 De Bruyt Christi verlanght na sijne komste. 18 Waer nae dese Openbaringe wort besloten met een dreygement tegen de gene die hier yet souden toe ofte af doen. 20 Christus betuyght wederom dat hy haest komen sal : ende Joannes besluyt sijn boeck met de Apostolische groete.

1 Ende hy toonde my [a] [1] een suyvere riviere van het water des levens / klaer als crystal / voortkomende [2] uyt den throon Godts / ende des Lams.

a Ezech. 47. 1. Zach. 14. 8.

1 Het gene hier van dese riviere / ende boom des levens verhaelt wort / is genomen by gelijckenisse van het Paradijs / Genes. 2. 10. ende van het vernieuwde Jerusalem / Ezech. 47. 1 / &c. Ende wordt door dese riviere van het water des levens verstaen de eeuwichduerende ghelucksalicheyt / die door de werckinge des H. Geest / ende het aenschouwen van Godts aenschijn by de uytverkorene in 't toekomende leven / altijt overvloedigh / versch / ende suyver sal wesen ende blijven. Siet hier van oock Joan. 4. 14. ende 7. 38. ende hier boven c. 2. 7. 2 Dat is / uyt het heerlick aenschouwen van het aenschijn Godts ende Iesu Christi. Siet Psal. 16. 11. 1. Corinth. 13. 12. 1. Thess. 4. 17. 1. Joan. 3. 2.

2 In 't midden van hare [3] strate / ende [4] op d'een ende d'ander zijde der riviere was [b] [5] de boom des levens / voortbrengende [6] twaelf vruchten / van maent tot maent gevende sijne vrucht : ende [7] de bladeren des booms waren tot genesinge [8] der Heydenē.

3 Ende [9] geen vervloeckinge en salder meer tegen [yemant] zijn : ende [10] de throon Godts ende des Lams sal daer in zijn / ende [11] sijne dienstknechten [12] sullen hem dienen:

4 Ende sullen [13] sijn aengesichte sien / ende [c] [14] sijnen naem sal op hare voorhoofden zijn.

5 [d] Ende [15] aldaer en sal geen nacht zijn / ende sy en sullen geen keerse noch licht der Sonne van noode hebben : want de Heere Godt verlichtse : ende [16] sy sullen als coningen heerschen [17] in alle eeuwigheyt.

6 [18] Eñ hy seyde tot my / [e] [19] Dese woorden zijn ghetrouw ende waerachtigh : ende de Heere [20] de Godt der Heylige Propheten heeft [21] sijnen Enghel ghesonden / [f] om sijnen dienstknechten te toonen 't ghene [22] haest moet geschieden.

7 Siet / [23] ick kome haestelick : [g] saligh is hy die de woorden der prophetie deses boecks [24] bewaert.

8 Ende [25] ick Joannes ben de gene die dese dingen gesien ende gehoort hebbe. Ende doe ick'se gehoort ende ghesien hadde / [26] viel ick [neder] om aen te bidden voor de voeten des Engels / die my dese dinghen toonde.

9 Eñ hy seyde tot my / [h] Siet dat ghy't niet [en doet] : want ick ben uwe mede-dienstknecht / ende uwer broederen der Propheten / ende der gene die de woorden deses boecks bewaren. Aenbidt Godt.

10 Ende hy seyde tot my / [i] [27] En verzeghelt de woorden der prophetie deses boecks niet : want [k] de tijt is na by.

11 [28] Die onrecht doet / dat hy noch on-

3 Ofte / pleyn, merckt, gelijck capit. 21. 21. 4 Niet dat daer vele boomen gesiē zijn / dewijle Christus dese boom des levens alleen is / maer dat sijne wortelen van onder / ende sijne tacken van boven / langhs de gheheele riviere haer strecken / gelijck hier boven cap. 2. 7. te sien is. waer van siet oock aldaer de nader verklaringe. b Apocal. 2. 7. 5 Gr. het hout. 6 D. de levendighmakende kracht van Christi verdiensten ende Geest / die alle het jaer door / dat is / in der eeuwigheydt versch ende krachtich is / om dit geestelick leven / ende dese salige verquickinge voor de twaelf geslachten van 't Israel Godts sonder eenighe verswackinghe ofte verslappinge / altijdt te onderhouden. 7 Dit is oock ghenomen uyt Ezech. 47. 12. niet dat in dit eeuwige leven eenige ghebreken meer sullen zijn / maer dat de genesinge van alle de gebreken / die door Christi verdiensten ende Geest hier is geschiet / aldaer inder eeuwigheydt door de selve kracht sal behouden / ende onverzeert bewaert wordē / niet alleen voor de Israelitē / maer oock voor alle andere gheloovige volckeren. 8 N. die saligh ghewordden zijn / ghelijck hier boven capit. 21. 24/26 is gesproken. 9 Ofte / geen verbanninghe. D. niet der vervloeckinge weerdigh / gelijck c. 21. 17. niet onreyns, ofte / dat onreynigheydt doet. Ende dit schijnt oock genomen uyt Zach. 14. 11. alwaer van de tijden des Nieuwen Testaments sulckx oock wort voorseght : dat evenwel ten vollen niet en soude geschieden / dan als Christus sijnen dorsch-vloer sal hebben gesuyvert / ende al het kaf in 't vyer sal hebben geworpen. Mat. 3. 12. ende 13. 40 / &c. 10 D. de heerlickheyt Godts / ende Iesu Christi, als ware Godt ende mensche / sal die vervullen. Siet cap. 3. vss. 21 / 23. 11 N. soo Engelen als salige menschen. Siet cap. 7. 15. 12 D. rontom sijnen throon bereydt staen om hem te loven ende prijsen / ende sijne bevelen te ghehoorsamen. 13 Dat is / sijne Majesteyt ende heerlickheyt / om der selver deelachtigh te zijn : gelijck van de Engelen geseght wordt. Matth. 18. 10. ende van alle gelucksalige in den hemel Matth. 5. 8. 1. Joan. 3. 2. c Apoc. 3. 12. 14 Namelick / als hem toe behoorende ende eygen zijnde / ende daer van opentlicke belijdenisse doende : gelijck oock de Hooge-priester in het Oude Testament op sijn voor hooft een gouden plate droegh / daer op geschreven was De heyligheydt des Heeren. Siet hier van nader verklaringe op cap. 3. 12. ende 14. 1. d Iesai. 60. 19. Zach. 14. 7. Apoc. 21. 23. 15 Siet capit. 21. 23 / 25. 16 Want hoe wel alle geloovige hier oock zijn Coningen ende Priesters / Apoc. 1. 6. nochtans so sullen sy eerst volkomelick als Coningen heerschen / wanneer alle hare vyanden / ende de doot selve onder hare voeten zijn gebracht / ende Godt in haer sal zijn alles in allen. Siet Rom. 16. 20. ende 1. Corinth. 15. 28. 17 Gr. inde eeuwicheden der eeuwicheden. 18 Hier begint het besluyt / ofte laetste deel deser Openbaringe. e Apoc. 19. 9. ende 21. 5. 19 N. van dese geheele Openbaringe / gelijck hier nae vss. 18 ende 19 wordt verklaert : waer door de Goddelickheydt der selve wordt betuyght. Siet oock hier boven capit. 19. 9. 20 Dat is / die den Propheten de prophetien heeft geopenbaert / ende die de selve tot sijn volck heeft ghesonden 2. Petr. 1. 20 / &c. Door welcken Godt der Propheten hier oock de persoon Christi wordt verstaen : gelijck uyt het volgende blijckt / dat hy sijnen Engel heeft gesonden om te toonen het gene korts moet geschieden / het welck Christo uytdruckelick wordt toe-geschreven / capit. 1. 1. ende hier nae vs 16. 21 D. my / die sijn Engel ben. f Apocal. 1. 1. 22 Siet hier van de aenteeckeninge op cap. 1. 1. 23 Namelick / om een yeder te vergelden nae sijne wercken / gelijck vs 12 wordt uyt-gedruckt. Ende zijn dese woorden Christi woorden / welcke bevestighen het gene in het voorgaende vs was geseght. Siet oock 1. Thess. 5. 2. g Apocal. 1. 3. 24 D. daer op wel let / ende hem selven wacht van het gene daer in verboden wordt. Namel. van gemeynschap te hebben met den Draeck / ende het Beest / ende sijne aenhangers : ende achtervolght het gene daer inne wordt geboden / ende gepresen. Siet oock capit. 1. 3. 25 Alsoo bevestight Joannes oock in het besluyt zijn Euangelium Joan. 19. 35. ende 21. 24. Ende is dit oock / nevens andere / een bequaem bewijs / dat de Euangelist Joannes de autheur is van dese Prophetie. 26 Siet hier van het gene aengeteeckent is op cap. 19. 10. h Actor. 10. 26. ende 14. 14. Apocal. 19. 10. i Dan. 8. 26. ende 12. 4. 27 D. en sluytse niet op / en houdtse niet verborgen / maer openbaertse voor allen : anders dan hier boven cap. 10. 4. wordt bevolen / gelijck oock Dan. 8. 26. ende 12. 4. De reden is / om dat het gene daer geopenbaert was / noch voor eenen tijdt konde verborgen blijven / sonder nadeel van Godts Kercke / tot dat de vervullinghe die soude leeren verstaen. Maer hier niet / om dat de vervullinge van sommige dingen terstont soude beginnen / gelijck het gene capit. 2 ende 3 is gheleert : ende om dat de Gemeynte Christi van alle dese swarigheden / die haer souden overkomen / terstont diende gewaerschouwt / op dat sy haer daer tegen in tijts mochten voorsien / eñ dat de leden der selve haer vande gemeynschap des Antichrists souden wachten / wanneer sy sijne opkomste souden gewaer worden / waer van de verborgentheyt doe alreede begon te werckē. 2. Thes. 2. 7. k Apoc. 1. 3. 28 Hier mede wort een tegenwerpinge voorgekomen / die op 't voorgaende vs konde gemaeckt worden. N. dat eenige dese Openbaringe / indiense een yeder bekent gemaeckt wierde / souden misbruycken tot sorgeloosheyt des vleeschs / ofte tot verbitteringe tegen de Kercke Christi : waer op dese antwoorde volght / gelijck Ezech. 2. 3. eñ Dan. 12. 10. door welcke wijse van spreken geen toelatinge van quaet te mogen doen / wort beteeckent / maer een swaerder oordeel Godts over sulcke wort gedreyght / gelijck Christus oock tot Judas seyde Joan. 13. 27. Dat ghy doet, dat doet haestelick. Siet oock 2. Cor. 2. 15.

recht doe: ende die vuyl is / dat hy noch vuyl worde: ende die rechtveerdigh is / [29] dat hy noch gherechtveerdight worde: ende die heyligh is / dat hy noch geheylight worde.

12 Ende siet / [30] ick kome haestelick: ende mijnen loon is met my / [l] om een yegelick te vergelden / [31] ghelijck sijn werck sal zijn.

13 [m] Ick ben [32] de Alpha ende de Omega / het begin ende het eynde / [n] de eerste ende de laetste.

14 Saligh zijnse die sijne gheboden doen / op dat [33] hare macht zy aen den boom des levens / ende sy door de poorten mogen ingaen [34] in de stadt.

15 [o] Maer [35] buytē sullen zijn [36] de honden / ende de [37] toovenaers / ende de hoereerders / ende de doodt-slagers / ende de afgoden-dienaers / ende een yeghelick [38] die de leugen lief heeft ende doet.

16 [p] Ick Jesus hebbe mijnen Engel gesonden / om [39] u-lieden dese dinghen te getuyghen in de Gemeynten. [q] Ick ben [40] de wortel ende het gheslachte Davids / [r] [41] de blinckende morgen-sterre.

17 Ende [42] de Geest ende [43] de Bruydt seggen / Komt. Ende [44] die het hoort / segge / Komt. [f] [45] Ende die dorst heeft / kome: ende [46] die wil / [47] neme het water des levens [48] om niet.

18 [49] Want ick betuyge aen een yegelick die de woorden der prophetie deses boecks hoort / indien yemant tot dese dingen toedoet / Godt sal over hem toedoen de plagen die in dit boeck geschreven zijn:

19 [t] Ende indien yemant afdoet van de woorden des boecks deser prophetie / Godt sal [50] sijn deel afdoen uyt [v] het boeck des levens / ende [51] uyt de heylige stadt / ende [uyt] het gene in dit boeck geschreven is.

20 [52] Die dese dingen getuyght / seght / Ja ick kome hastelick. Amen. [53] Ja komt Heere Jesu.

21 [54] De ghenade onses Heeren Jesu Christi [zy] met u allen. [55] Amen.

29 Dat is / meer ende meer sijne rechtveerdicheyt uyt de vruchten betoone / gelijck Iac. 2. 18. ende 24. wort verklaert. Want het woort rechtveerdigen wort hier gestelt tegen onrecht doen, ghelijck het woort heylich worden teghen het woort vuyl worden.

30 Van hier voort begint Christus selve tot den Apostel te spreken / tot het midden van 't 20 vs / gelijck alle de omstandicheden / ende het 16 vs klaerlick medebrengen: ende hy bevesticht alsoo met sijne eygene woorden 'tgene van den Engel te voren was verkondight.

l Psal. 62. 13. Ierem. 17. 10. ende 32. 19. Matth. 16. 27. Rom. 2. 6. ende 14. 12. 1. Corinth. 3. 8. 2. Corinth. 5. 10. Galat. 6. 5. Apocal. 2. 23.

31 Namelick / het zy goet ofte quaet / ghelijck hier voren meermaels is beloofst ende gedreyght. Siet 2. Corinth. 5. vs 10. waer door te kennen gegeven wort / niet eenige verdienste / maer een genadige belooninge der goede wercken / ende eene rechtveerdige straffe ende vergeldinge der quade. Siet Rom. 6. 23. Ephes. 2. 8 / &c.

m Apoc. 1. 8. ende 21. 6.

32 Alsoo spreeckt Christus van hem selven / als de eenige ende eeuwige Godt met den Vader ende den Heyligen Geest / om sijne stantvasticheydt ende almachticheydt in 't uytvoeren van sijne beloften ende dreygementen te kennen te geven. Siet hier van nader cap. 1. 8. ende 21. 6.

n Iesai. 41. 4. ende 44. 6. ende 48. 12. Apoc. 1. 8. ende 21. 6.

33 D. recht / lot / deel / om te mogen genieten de vruchten van den boom des levens: waer van siet vs 2.

34 N. des nieuwen ende hemelschen Ierusalems / die te voren is beschreven.

o 1. Corinth. 6. 10. Ephes. 5. 5. Coloss. 3. 6.

35 Namel. buyten het hemelsche Ierusalem / in den poel des vyers / daer in sy door Godts rechtveerdich oordeel voor eeuwelick zijn geworpē. Siet c. 19. 15. ende 21. 8.

36 D. de rasende vyanden ende aenvallers Christi ende des Euangeliums / gelijck Christus die noemt Matth. 7. 6. ofte / die de waerheydt eens beleden hebbende / wederom tot haer uytspouwsel gekeert zijn / gelijck Petrus oock soodanige honden noemt 2. Petr. 2. 22.

37 Ofte / venijngevers: want beyde beteeckent het Griecksche woort.

38 N. het zy tegen het derde / ofte tegen het negende gebodt: waer by alle meyneedige / ontrouwe / dobbele menschen / ende bedriegers van haren naesten verstaen worden.

p Apocal. 1. 1.

39 N. den Engelen ofte Herders ende Opsienders der seven Gemeynten / ende door u aen uwe Gemeynten / ende voorts aen alle andere Herderen / ende Gemeynten in de werelt. Siet capit. 1. 11. ende 2. 1 / &c.

q Ies. 11. 10. Rom. 15. 12. Apoc. 5. 5.

40 Siet hier van cap. 5. 5. Ende wort Christus alhier soo genaemt / ten aensien van sijne menschelicke natuere / die van David afkomstigh is. Matth. 1. 1. Rom. 1. 3.

r 2. Petr. 1. 19.

41 Namel. die alle andere sterrē in licht te boven gaet. Ende wort Christus alhier soo genaemt / om dat hy het licht is der werelt: ende door sijne kennisse alles ter saligheydt verlicht. Siet Ioan 1. 9. ende 8. 12. Selfs oock ten aensien van het hemelsche Ierusalem / daer noch Sonne noch Mane en sal zijn / maer de nacht deser eeuwe voor-by zijnde / Christus met den Vader ende Heyligen Gheest het volkomen licht sal zijn van alle uytverkorene / gelijck de Morghen-sterre is in de morgenstont. Siet hier voren cap. 2. 28. ende cap. 21. vs 23. 2. Petr. 1. 19.

42 D. verweckt in de herten van alle geloobige sulcke bewegingen ende gebedē / met onuytsprekelick suchten / gelijck Paulus spreeckt Rom. 8. 23 / 26.

43 D. de geheele Gemeynte Christi, oock selfs die na de ziele in den hemel triumpheert / wenscht nae dese laetste komste / om met ziele ende lichaem met Christo vereenight ende verheerlickt te worden. Siet Luc. 21. 28. Apoc. 6. 10 / 11.

44 N. met een geloovigh herte.

f Ies. 55. 1. Ioan. 7. 37.

45 D. die met ernst ende met gevoelen van sijne gebreckelickheyt hier nae begeerigh is.

46 N. door de genade des H. Geestes / die het willen ende volbrengen in ons werckt. Philip. 2. 13. D. een yegelick die daer toe lust heeft.

47 D. worde deelachtigh deser hemelscher genade ende vertroostinge / na de belofte hier voren cap. 21. 6. voorgestelt.

48 D. uyt genade / alleen uyt kracht van Christi verdienste ende voorsprake. Siet Ies. 55. 1. Rom. 3. 24 / 25. Ephes. 2. 8.

49 Dit is de laetste versegelinge van de Goddelickheyt deses boecks / gevoeght met een dreygement Christi tegen de gene die tot dit boeck yet soude toe doen ofte afdoen. Ende is dit niet alleen een verzegelinge van dit boeck / maer is een slot van de geheele Heylige Schrifture / alsoo Joannes de laetste der Apostelen gheweest is ende geschreven heeft: gelijck in zijn Euangelio oock diergelijck besluyt te sien is. Ioan. 20. vss. 30 / 31. ende 21. 24. ende te voren oock Moses in sijn laetste boeck diergelijck verbodt van niet toe ofte af te doen / Namel. door eenige menschelicke authoriteyt / hadde gestelt Deut. 4. 2. ende 12. 32.

t Deuter. 4. 2. ende 12. 32. Prov. 30. 6.

50 N. dat hy soude meynen te hebben. Want dat geen van die in het boeck des levens waerlick gheschreven zijn / en worden uytgedaen / blijckt hier voren cap. 13. 8. ende 21. 27.

v Apoc. 13. 8. ende 17. 8.

51 Namel. des hemelschen Ierusalems / gelijck hier voren v. 14.

52 N. Iesus Christus, gelijck hier voren uyt het 16 vs blijckt / ende uyt de woorden selve / die niet den Engel / maer Christo toekomen.

53 Dit zijn de woorden Joannis / die nu tot den uytersten ouderdom gekomen zijnde / oock sijn verlangen betuyght nae de komste Christi, eñ na de verlossinge ende verheerlickinge aller geloobige.

54 Dit besluyt komt over een met het besluyt van meest alle de Sendt-brieven der Apostelen / om dat dese Prophetie by forme van eenen Send-brief aen de Gemeynten wort gericht.

55 Dit woort is oock een slot niet alleen van de ghebeden / maer oock van de Send-brieven Joannis / ende der andere Apostelen / om de vasticheydt ende sekerheydt van alles / wat te voren geschreven ende verhandelt is / te kennen te geven; gelijck het voorgaende vs hier oock soodanige beteeckenisse vereyscht van dit woordt Amen.

Eynde der Openbaringe JOANNIS, *ende oock des geheelen* Nieuwen TESTAMENTS.

Tot LEYDEN,

Ghedruckt by Paulus Aertsz van Ravensteyn.

cIɔ. Iɔ. c. xxxvi.